

KURAN-I KERİM TEFSİRİ ELMALILI HAMDİ YAZIR

1. Fatiha	30. Rum	58. Mücadele	86. Tarik
2. Bakara	31. Lokman	59. Hasr	87. A'la
3. Al'ı imran	32. Secde	60. Mümtetine	88. Gasiye
4. Nisa	33. Ahzab	61. Saf	89. Fecr
5. Maide	34. Sebe	62. Cum'a	90. Beled
6. En'am	35. Fâtir	63. Münafikun	91. Şems
7. A'raf	36. Yasin	64. Tegabûn	92. Leyl
8. Enfal	37. Saffat	65. Talak	93. Duhan
9. Tevbe	38. Sad	66. Tahrir	94. İnşirah
10. Yunus	39. Zümer	67. Mülk	95. Tin
11. Hud	40. Mümin	68. Kalem	96. Alak
12. Yusuf	41. Fussilet	69. Hakka	97. Kadir
13. Ra'd	42. Şura	70. Mearic	98. Beyyine
14. İbrahim	43. Zuhruf	71. Nuh	99. Zilzal
15. Hicr	44. Duhan	72. Cin	100. Adiyat
16. Nahl	45. Casiye	73. Müzzemmil	101. Kaari'a
17. İsra	46. Ahkaf	74. Müddessir	102. Tekasür
18. Kehf	47. Muhammed	75. Kiyamet	103. Asr
19. Meryem	48. Fetih	76. İnsan	104. Hûmeze
20. Taha	49. Hucurat	77. Mürselat	105. Fil
21. Enbiya	50. Kaf	78. Nebe	106. Kureys
22. Hac	51. Zariyat	79. Naziat	107. Ma'un
23. Mû'minun	52. Tur	80. Abese	108. Kevser
24. Nur	53. Necm	81. Tekvir	109. Kafirun
25. Furkan	54. Kamer	82. İnfitar	110. Nasr
26. Suara	55. Rahman	83. Muttaffin	111. Tebbet
27. Neml	56. Vakia	84. İnsikak	112. İhlal
28. Kasas	57. Hadid	85. Büruc	113. Felak
29. Ankebut			114. Nas

FÂTİHA SÜRESİ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla

1- Mushaf-ı şeriflerde iki türlü besmele vardır. Birisi sûre başlannda yazılan ve süreden bağımsız olan besmele, diğeri Neml Süresinin (Neml, 27/30) âyetindeki besmeledir. Bu besmelenin, Neml süresinin bu âyetinin bir parçası olduğu açıkça bilinmektedir. Bundan dolayı besmelenin Kur'ân âyeti olduğunda şüphe yoktur ve bu durum, açık tevâtür ile ve âlimlerin ittifakiyla kesin olarak bilinmektedir. Fakat sûre başlannda yazılan ve her sûreyi birbirinden ayıran ve kirâetin başında okunan besmeleye gelince: Bunun o sürelerden birinden veya her birinden bir âyet veya âyetin bir kısmı veyahat başla başına Kur'ân'dan tam bir parça olup olmadığı, Neml süresindeki besmele gibi besbelli olmadığından bu besmelenin Kur'ân'dan olup olmadığı hususu, tefsirde ve usul ilminde bilimsel açıdan tartışmalı bir meseleyi meydana getirmiştir ki bilhassa iman, namaz ve kirâet konularına ilgilidir.

Said b. Cübeyr Zührî, Atâ ve İbnü Mübârek hazretleri besmelenin başında bulunduğu her süreden birer âyet olduğunu söylemişlerdir ki, Kur'ân'da yüz onüç âyet eder. İmam Şâfiî hazretleri ve talebeleri bu görüş üzerindedirler. O halde Fâtîha'nın yedi âyetinden birincisi besmeledir. Ve "en'amte aleyhim" bir âyet başı değildir. Bunun için Şâfiîler namazda besmeleyi yüksek sesle okunur. Çünkü Şâfiîler diyorlar ki; selef (ilk dönem alimler) bu besmeleleri Mushaf'ında yazmışlar, bunun yanında Kur'ân'ın âyet olmayan şeylerden tecrid etmesini tavsiye etmişlerdir. Ve hatta Fâtîha'nın sonunda "âmin" bile yazmamışlardır. Eğer sûrelerin başındaki besmeleler Kur'ân olmasaydı onlar da yazmazlardı. Kısacası Mushaf'ın iki kapağı arasında Kur'ân'dan başka birşey bulunmadığına İslâm âlimlerinin ittifakı vardır. Ve bunu destekleyen özel hadisler de rivayet edilmiştir. O hadislerden birisi İbn Abbas (r.a.)'dan: "Besmeleyi terk eden Allah'ın kitabından yüz ondört âyet terkettiği olur." Ebu Hüreyre (r.a.)'den: "Resulullah efendimiz 'Fâtihatü'l-Kitab (Fâtîha sûresi) yedi âyetdir, bunların başı "Bismillahirrahmanirrahim"dir buyurdu. Ümmü Seleme (r.a.)'den: "Resulullah (s.a.v.) Fâtîha'yı okudu ve "Bismillahirrahmanirrahim elhamdülillahi rabbil âlemin"i bir âyet saydı. O halde Fâtîha'dan bir âyet değilse, âyetin bir kısmıdır. Bundan dolayı namazda okunması farzdır ve yüksek sesle okunur. İmam Şâfiî gibi Ahmed b. Hanbel hazretlerinden de bu iki hadis arasında tereddütlü iki rivayet vardır.

Diğer taraftan İmam Mâlik hazretleri Kur'ân'ın her yerinde dahi Kur'ân'dan olduğu açıkça ve tevâtür yoluyla belli olacağı, halbuki hakkında değişik görüşler bulunan bir sözün Kur'ân'dan olduğuna hükmedilemeyeceğinden dolayı ve Medine halkının geleneğine dayanarak sûre başlanndaki besmelelerin ne Fâtîha ne de diğer sûrelerden, ne de bütün Kur'ân'dan özel bir parça olmadığına ve Neml Süresi'ndeki âyetten başkasında besmelenin Kur'ân olmayıp sûreleri birbirinden ayırmak ve teberük (mübârek sayıldığı) için yazıldığı görüşünü ileri sürmüş ve bundan dolayı namazda ne yüksek sesle ne de gizli okunması uygun olmaz demiştir. Bunun için Mâlikîler namazda besmeleyi okumazlar.

Hanefîlere gelince, bu mezhebin en sıhatli görüşü şudur: Sûrelerin başındaki besmele başlı başına bir âyet olarak Kur'ân'dandır. Ve sûrelerin hiç birinin bir parçası olmayarak sûreleri birbirinden ayırmak ve sûre başında teberük olunması için imişti. Gerçekten yukanda zikredilen karşıt iki değişik görüş ve delil içinde ortaya çıkan kat'î olarak bilinen nokta budur. Madem ki, yukanda açıklanan şartlar gereğince mushafın her iki kabı arasında Kur'ân'dan başka birşey yazılmadığına dair ittifak vardır; o halde sûre başlanndaki besmeleler de Kur'ân'dandır. Şâfiî'nin ileri sürdüğü delilin kesin iddiası budur. Madem ki besmelenin, başında bulunduğu sûrelerden bir parça olduğunu bildiren açık mütevâtir bir delil de yoktur, o halde hiç birinden bir parça da değildir. İşte Mâlikî delilinin kesin iddiası da budur. Bundan dolayı iki delilin birbirine yakın bu noktalarının birlikte ifade ettiği mânâ da; söylediğimiz gibi besmelenin bütün sûrelerden ayrı başla başına bir âyet olmasıdır ki, bu konuya ilgili değişik "ahad haber"lerden çıkan ortak hüküm de bu olur. O halde Fâtîha gibi, besmelenin her namazda okunması vacip değildir. Fakat gerek namazda ve gerek namaz dışında her Kur'ân okunuşunun ve her önemli işin başında okunması sünnettir. Bunun için namazın her rekatinde, kirâetin başında okuruz, ortasında okumayız. Ancak Fâtîha'nın bir parçası olduğu anlaşılmasın diye kirâeti yüksek sesle okunan namazlarda da onu gizli okuruz ve böyle okunmasında bütün hanefîler görüşbirliği içindedirler. İşte böyle seçkin bir âyetdir.

TAHLİL: Dış görünüşe göre besmele dört kelimedir. Gerçekten ve itibari olarak yedi kelimedir. Çünkü gerçekte nin "si ile in tarif edatlan da birer kelimedirler. Hükmen de böyledir. Çünkü Arap dilinde tarif edatlarda hiçbir zaman başlı başına bir kelime hükmü verilmemiş olduğu halde "bâ" hem kendisi bir kelimedir, hem de hafız olunmuş (silinmiş) taalluk ettiği bir fiil ile failini de bildiren üç kelime hükmündedir. Bundan dolayı ile den bileşik bir kelimedir. Bunda kural gibi vasîl hemzesi (kelimenin ortasında düşen elif) ile yazılmaktı, fakat besmeleye özgü olarak bu hemze düürülmüş olup söylediği gibi yazılır. Ve onun yerine "bi"nin başı uzatılır. Ta ilk asırlardan beri besmelenin başını bir elif uzun yazmak bir hat kuralı olmuştur ki, bu kural küfi gibi sülüs ve nesih hatlarında da hat üstadlarının bildiği bir husustur. Bunun nüktesi çok kullanılmasından dolayı hafifletmedir diyorlar. Fakat bunda özellikle taalluk-ı visâl kuvvetini ifade etmek gibi manevi nükteler de vardır. Bazı hadislerde rastlanan gibi imalar bundan açık olarak

anlaşıyor.

Bilindiği gibi, hakiki her ilmin bir tek konusu vardır, Kur'ân'ın hikmet ilminin konusu ise Allah ile kâinat ve özellikle insanlar ve insanlann işleri arasındaki ilişki ve bağlantıdır.

İşte bir ilahlık sıfatı ve kulluk ilişkisi ile özetlenen ve önce Fâtîha'da, sonra bütün Kur'ân'da tedrici olarak açıklanan bu ilişki tamamen besmeledeki nın mânâsıdır. daima bir fiile veya fiile benzeyen bir kelimeye taalluk eden ve onu bir isim bağlayan bir edat, bir cer edatdır ki, asıl mânâsı yapıştırmaktır. Fakat bu yapıştırmanın; kanştırma ve beraberlik, yardım dileme, pekiştirme için kullanma ve yemin gibi birçok çeşitleri vardır ki, besmelede tefsirciler yalnız beraberlik veya yardım dileme mânâlarından birini gösterirler. Bu bâ'nın bağlaci hafız olunmuştur ki, o anda besmeleyle başlanacak olan fiil olacaktır. Başla, oku, başlıyorum, okuyorum gibi.

:"İsim" aslında sözlük anlamıyla bir şeyin zihinde doğmasını sağlayan işaret ve âlâmet demektir. Örfte tek başına anlaşılır bir mânâya delalet eden kelime diye tarif edilir ki, o mânâya veya onun dışta veya zihinde gerçekleşen asıl şekline müsemmâ denilir. Yaygın görüşe göre, ismin aslı "sümûv = yücelik" maddesidir. "Vesm = damgalama"den olmasa da mümkündür. Fakat çoğulu "esma" veya "esâmî" gelir ve bunlar tamamen dilimize mal olmuş kelimelerdir. Sıfatlar da aslında ismin kısımlarındandır. Bunun için isimler özel isim veya cins ismi veya umuma delalet eden isim diye kısımlara ayrıldığı gibi zat ismi veya sıfat ismi diye de birbirinden ayrılır. Yüce Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sında bu farkın önemi vardır. İsim, aslında "ad" ve "nam" ile eşanlımlı olmakla beraber dilimizde biz bunları ince farklarla kullanırız. "Ben bu işi falan kimse namına yapıyorum." yerinde "falancanın adına veya ismine yapıyorum" diyemiyoruz. Aynı şekilde "insan bir isimdir" deriz de "bir addır, bir namdır" demeyiz. Öyle zaman olur ki "o adamın adı" yerine "o zatın ismî" demeyi tercih ederiz.

: "Allah" gerçek ilâhın özel ismidir. Daha doğrusu zat ismi ve özel ismidir. Yani Kur'ân bize bu en yüce ve en büyük zatı, eksiksiz sıfatları ve güzel isimleriyle tanıttacak, bizim ve bütün kâinatın ona olan ilgi ve âlâkâmızı bildirecektir. Bundan dolayı Allah diye adlandırılan en büyük ve en yüce zat kâinatın meydana gelmesinde, devamında ve olgunlaşmasında bir ilk sebep olduğu gibi "Allah" yüce ismi de ilim ve ifran dilimizde öyle özel ve yüce bir başlangıçtır. Yüce Allah'ın varlığı ve birliği kabul ve tasdik edilmeden kâinat ve kâinatdaki düzeni hissetmek ve anlamak bir hayalden, bir seraptan ve ayrı zamanda telafisi imkansız olan bir acıdan ibaret kalacağı gibi "Allah" özel ismi üzerinde birleştirilmeyen ve düzene konmayan ilimlerimiz, sanatlarımız, bütün bilgiler ve eğitimiz de iki ucu bir araya gelmeyen ve varlığımızı silip süpüren, dağınık fikirlerden, anlamsız bir toz ve dumandan ibaret kalır. Bunun içindir ki, bütün ilimler ve sanatlar küçük küçük birer konu etrafında bilgilerimizi düzenleye düzenleye nihayet son düzenlemede bir yüksek ilim ile bizi bir birlik, huzuruna yükseltmek için çalışır durur. Cısım konusunda madde ve kuvvet ile hareket ve durgunluk oranında, birleştirilmeyen bir tabiat ilmi; uzaklık, yer ve zamana göre, nicelik kavramında toplanmayan bir matematik ilmi; bilim mefhumunda cisim ve ruh oranında toplanmayan bir psikoloji ilmi; dış dünya ve zihine göre doğruluk mefhumunda toplanmayan bir mantık ilmi; iyilik ve kötülüğe oranla güzellik ve çirkinlik mefhumunda toplanmayan bir ahlâk; nihayet nedensellik oranında ve varlık mefhumunda toplanmayan bir hikmet ve felsefe bulamayız. Varlık mânâsını düşündürmeden, nedensellik oranının gerçek olduğunu kabul etmirmeden bize en küçük bir gerçek bildirebilen hiçbir sanat yoktur. Şu, bunun için vardır. İşte bütün ilimlerin çalıştığı gaye budur. Varlık, gerçeklik, nedensellik ilişkileri, bütün ilim ve sanatlara hakim olan düşünme ve doğru olduğunu kabul etmek prensipleridir. Nedensellik, sebebin müsebbebi ile bağlantısı, orantısı ve kalıcılığı kanunu, asrımızda bütün ilimlere hakim olan en büyük kanundur. Bunun için nedensellik alanında birleştirilmeyen hiçbir ilim bulamayız. Bu oran ise, sebep denilen bir başlangıç ile müsebbeb denilen bir sonuç arasındaki ilişkileri anlatır ve bütün kâinatın düzeni dediğimiz şey de işte bu yegâne ilişkidir. Bundan dolayı biz sebep ve sonuç açısından varlığı düşünüp doğrulamadan bu bağlantının tam olduğunu düşüneyemeyiz ve doğrulayamayız. Sonra bu tasdikimiz de doğrudur diye zihnimizi ile gerçeğin uyum ve ilişkisini, üzerine kurduğumuz hakkın hakikatına dayandırmazsak, bütün emek ve çabalamalarımız, bütün anlayışlarımızın, yalan, asılsız ve kuruntudan ibaret bir seraba dönüşeceğine hükmederiz. Halbuki o zaman böyle hükmedebilmek de bir gerçeği itiraf etmektir. Bundan dolayı insan doğruyu inkar ederken bile onun doğru olduğunu kabul mecburiyetinden kurtulamaz. Mümkün olan gerçekler üstünde varlığı zaruri olan Hakk, gerek ilimimizin, gerek varlığımızın ilk başlangıç noktası ve ilk sebebidir. Ve "Allah" onun ismidir. İnsan üzerinde etkili olan ve insanı kendine çeken hiçbir şey düşünülemez ki, arkasında Allah bulunmasın.

Yüce Allah varlığı zaruri olan öyle bir zattır ki, gerek nesnel ve gerek öznel varlığımızın bütün gidişatında varlığını zaruretiini gösterir ve bizim ruhumuzun derinliklerinde herşeyden önce Hakk'ın zatına ait kesin bir tasdikın var olduğu inkâr kabul etmez bir gerçektir. Hatta bizim varlığımızda bu yüce gerçeğe basit ve öz ve sınırsız bir ilişkimiz, bir manevi duygumuz vardır. Ve bütün ilimlerimizin temeli olan bu gizli duygu; sınırlı duygulanmızın, anlayışlarımızın, aklılarımızın, fikirlerimizden hepsinden daha doğru, hepsinden daha kuvvetlidir. Çünkü onların hepsini kusatıyor. Ve onları kuşattığı halde O'nun zatı sınırlanılmaz ve bu âlem O'nun kudret ve kuvvetinin bir panlıtsıdır. Durum böyle iken biz birçok zaman olur ki, dalgınlıkla kendimizi ve varlığımızı geçirdiği zamanları unuturuz. Ve çoğunlukla yaptığımız hataların, sapıklıkların kaynağı bu gaflet ve dalgınlıktır. Böyle kendimizden ve anlayışımızdan inceliklerden dalgınlığa düştüğümüz zamanlardır ki, biz bu gizli duygudan, bu ilk anlayıştan gaflete düşeriz ve o zaman bunu bize aklımız yolu ile hatırlatacak ve bizi uyuracak vasıtalara ve delillere ihtiyaç duyanız. Kâinat bize bu hatırlatmayı yapacak Allah'ın âyetleri (işaretleri) ile doludur. Kur'ân, bize bu âyetleri, kısa ve özlü sözlerle hatırlattığı ve bizi uyardığı için bir ismi de "ez-Zikr"dir. Allah'ın hikmeti de bize buradan birçok mantık, akla uygun ve ruhî delilleri özetleyiverir.

Diğer taraftan biz o gizli duygunun diğer sınırlı ve belirgin duygulanmız gibi içimizde ve dışımızda ortaya çıkmaya ve kesintiye uğramaya anlarıyla sınırlı bir şekil kazanmasını ve bu şekilde varlıkları parçalarının gözle görülen şeyler gibi anlayışımızın sınınına girecek bir şekilde açıklanmasını arzu ederiz. Bu arzunun hikmeti, O'nun tecellisindeki süreklilikte duyulan bir görme lezzetidir. Fakat bunda bilgisi ve kuvvetiyle herşeyi kuşatan Allah'ı, yaratılmış varlıklara çevirmeye çalışmak gibi imkansız bir nokta vardır ki, nefsin gururunu kıracak olan bu imkansız nokta birçok insanı olumsuz sonuçlara ulaştırabilir. O zavallı gururlu nefis düşüneyemez ki, bütün kâinatın o ilk başlangıç noktasına açık, anlaşılabilir, başı ve sonu belli olan bir sınır çizilmiş, görünen esyada olduğu gibi bir kesinti anına bağlıdır. Mümkün olmayan böyle bir kesinti anında ve noktasında ise bütün his ve bütün varlık kökünden kesilir ve yok olur. Öyle bir tüküme ise apaçık bir his ve anlayışa varmak değil, yokluğa kanışmaktır. Akıl delillere böyle bir gaye ile bakanlar ve Allah'ın görünmeyen ve görünen bütün varlıkları kuşatan sonsuz tecellisi karşısında nefislerinin gururunu kırmayarak şühûd zevkinden mahrum kalanlar "Allah'ı aradım da bulamadım." derken, sanat ve felsefe adına zarara uğradıklarını ilan etmiş olurlar. Allah'ı sezmek için kalp ile doğru ve yanlış birbirinden ayıran gözü ve ikisi arasındaki farkı ve ilişkisi belli bir oranda idrak edebilmelidir.

İşte "Allah" yüce ismi, bütün duygulanmızın, düşüncelerimizin ilk şartı olan öyle derin ve bir tek gizli duygunun, görünen ve görünmeyen varlıkları birleştikleri nokta olan bir panlıt halinde, hiçbir engel olmaksızın doğrudan doğruya gösterdiği yüce Allah'ın zatına delalet eden, yalnızca O'na ait olan özel bir isimdir. Yani bu isim önce zihindeki bir mânâ ve ikinci olarak o vasıta ile Allah'ın zatının ismi ise özel bir isimdir. Zihindeki bir mânâ olmayarak yalnızca ve bizzat belli zatın ismi ise bir özel isimdir. Birincisinde kelimeden anlaşılan mânâyı, mânâdan gerçeğe geçeriz ve ismi bu mânâ ile tanımlarız. Mesele Allah, bütün sıfat-ı kemâliyyeye (eksiksizlik ve olgunluk vasıflarına) sahip bulunan, varlığı zaruri olan zatın ismidir. Yahut hakkiyle tapılacak olan yüce zatın ismidir, deriz. İkincide bizzat bulunan gerçeğe itikâl ederiz. Bu şekilde o gerçekten kendimizde hiçbir pay yoksa Allah isminden gerçekte yine kendisinden başka birşey anlayamayız. Bize göre isim ile, isimlendirilen varlık aynıdır. Fakat o gerçekten kendimizde herhangi bir tarz

(üşlub) ile bir pay bulabilirsek isim ile kendisine isim verileni birbirinden ayırırız ve bu iki şekilde de Allah'ı isbat etmeye ihtiyaç duymayacağız. Fakat bu isimden bir mânâ anladığımız ve o mânâyı gerçekte bir mahiyette delalet için vasıta olarak kabul ettiğimiz zaman o gerçekten bizzat bir payımız olmasa bile bu isimden birşey anlarız. Fakat o şeyin varlığını isbat etmeye ihtiyaç duyan. Bundan dolayı isim, isbat etmeden önce konulmuş bulunursa o gerçeğin özel ismi olursa da alem ismi olamaz. Fakat isbat edildikten sonra konmuş ise bizzat alem ismi olur. Mesela anadan doğma kôler için "ülker" ismi ancak bir özel isim olabilir, görenler için ise bir alem ismidir. Normal dilde özel isim ile alem isminin farkı aranmazsa da ilim dilinde bunlar arasında fark vardır. İşte bu sebeplerden dolayı yüce Allah için zat ismi ve alem ismi mümkün müdür, değil midir? diye bilgilerin arasında derin bir tartışma vardır. Fazla uzatmamak için şu kadar söyleyelim ki, üç tecelli algıları. Zâtın tecellisi, sıfatın tecellisi, eserlerinin tecellisi. İsimlerinin tecellisi de bunlardan biri ile ilgilidir. Zat isminin, zâtın tecellisini ifade eden bir isim olması gerekir, çünkü sıfat tecellisini ifade eden isimlere sıfat isimleri, eserlerin tecellisini ifade eden isimlere fiil isimleri denilir. Zat, sıfat ve eserleri ile de vasıta ile tecelli ettiği gibi bizzat tecelli etmesi de bize mümkündür. En azından kendine tecellisi mümkündür ve alem olan zat ismine bu da yeterlidir. Ve biz bunu bütün isimlerde esas olarak bildiğimiz için Allah'ın isimleri tevkîfîdir yani Cenâb-ı Hak'ın vahiy yoluyla bize bildirmiş olduklarından ibarettir, diyoruz. Bundan dolayı zat isminin mefhumu olan bir özel isim veya mefhumu olmayan bir şahıs ismi olması aslında mümkündür ve bizim için yeterlidir.

Şu kadar var ki; biz kendimize zâtın tecellisi meydana gelmeden alem ismini koyamayız. Nitekim, yeni doğan çocuğa, onu görmeden koyduğumuz isim, henüz bir özel isimdir ve bu durumda duyduğumuz alem isminden de yalnız bir ismin tecellisini anlarız ve o zaman isim ile kendisine isim konulan varlık birleşir. Fakat bunu sıfat isimleri ve fiil isimleri ile yorumlaya yorumlaya nihayet eserlerin tecellisine ve ondan sıfatın tecellisine ve ondan zâtın tecellisine ereriz. Her söz başlangıçta bir ismin tecellisini anlatır, Kur'an da bize yüce Allah'ı önce isminin tecellisi ile anlatıyor: v.d. Bundan dolayı Kur'an'a başlangıç doğrusu hiçbir düşünce ile meşgul olmayarak önce Allah'ın ismini bir zat ismi (özel isim) olarak alacağız. Râhman ve Rahim vasıflarını da bu ismi kısaca yorumlayarak bu iki vasıfla ona bir genişlik kazandırıp mânâsını zikredeceğiz ki, bu mânânın kasacası, en mükemmel ve katmerli bir rahmetin alanı ve yayılma noktasının başlangıcı olacaktır. Sonra yavaş yavaş bu isimler ile bu mânâyı açıklayarak ortaya çıkaracağız ve o zaman yerlere, göklere sığmayan Allah'ın zat isminin kalbimize yaratılıştan saklı olan tecellilerini görmeye başlayacağız. İsimlerin tecellisinden eserlerin tecellisine geçeceğiz, kâinatı dolaşacağız, eserlerin tecellisinden sıfatların tecellisine ereceğiz, görünmeyenden görünene geçeceğiz. Görünen alemle ilgili zevkimize arttıkça artacak, o vakit zâtın tecellisi için sevgi ve neşe ile çırpınacağız, bütün zevkler, lezzetler, bütün ümitler, bir noktada toplanacak; bazen gözyaşlarımlı döküp yüreklerimizi ezen günah yükünü yıkacağız, bazen vuslat rûzgan escek, mutluluk ve hoşnutluk ile kendimizi geçeceğiz. Nihayet "Ey huzura eren nefis! Razi olmuş ve kendisinden razi olunmuş olarak Rabbine dön! (Benim sevgili kulların arasına sen de gir ve cennetime gir!)" (Fecr, 89/27-30) daveti gelecek, yüce Allah'ın ziyafetinde sonsuza dek O'nun cemalini seyretmeye dalıp kalacağız. "O gün bazı yüzler ışılı ışıl parlar, Rabbinde bakar." (Kıyamet, 75/22-23).

"Allah" zat ismini, özel isim olarak düşünememek için, Allah'ın selbî ve subutî bütün zat sıfatları ile fiilî sıfatlarını bir arada tasavvur etmek, sonra da hepsini bir bütün olarak topluca ele almak ve öyle ifade etmek gerekir. Bundan dolayı bu da şu şekilde ifade edilmiştir: "O zat-ı vâcibü'l-vücüd ki, bütün kemâl sıfatlarını kendisine toplamıştır." Sadece "zat-ı vâcibü'l-vücüd" demek de yeterlidir. Çünkü bütün kemâl sıfatlarını kendisinde toplamış olmak, varlığı zarurî demek olan "vâcibü'l-vücüd"un bir açıklamasından, niteliğinin belirlenmesinden ibarettir.

Bunun bir özeti de "Hakkı'ya mabud = Hakkî ilâh, gerçek Tann" mânâsıdır. Arapça'da bu mânâ belli ve bilinen tanıı demek olan "el-ilâh" özel ismi ile özetlenmiştir. "Hâlik-i âlem = Kâinatın yaratıcısı" veya "Hâlik-i Küll = Herşeyin yaratıcısı" mânâsı ile de yetinilebilir. Bunları yüce Allah'ın isim ile veya sözle tanımlanması olarak alabiliriz. Biz her durumda şunu itiraf ederiz ki, bizim "Allah" yüce isminden duyduğumuz (anladığımız) bir mânâ, bu mânâların hepsinden daha ağır ve daha mükemmeldir. Bundan dolayı bu özel ismin, bir alem ismi olması kalbimize daha yakındır. Gerçek özel ismi, gerek şahıs ismi olan "Allah" yüce ismi ile Allah'tan başka hiçbir ilâh anılmamıştır. "Sen O'nun bir adaşı olduğun biliyor musun?" (Meryem, 19/65) âyetinde de görüldüğü gibi, onun adası yoktur. Bundan dolayı Allah isminin ikili ve çoğulu da yoktur. O halde ancak isimlerinin birden çok olması caizdir. Hatta özel ismi bile birden çok olabilir ve değişik dillerde yüce Allah'ın ayrı ayrı özel isminin bulunması mümkündür. Ve İslam'a göre caizdir. Bununla beraber, meşhur dillerde buna eşanlı bir isim bilmiyoruz. Mesela Tann, Hudâ (Farsça) isimleri "Allah" gibi birer özel isim değildir. İlâh, Rab, Mabud gibi genel anlam ifade eden isimlerdir. Hudâ, Rab demek olmayıp da "Hud'ay" kelimesinin kısaltılmışı ve "vâcibü'l-vücüd = mutlak var olan" demek olsa yine özel isim değildir. Arapça'da "ilâh"ın çoğulunda (âlihâ); "rabb"ın çoğulunda (erbâb) denildiği gibi Farsça'da "hudâ"nın çoğulunda "hudâyân" ve dilimizde tanrılar, ma'bûdlar, ilâhlar, rablar denilir. Çünkü bunlar hem gerçek, hem de gerçek olmayan ilâhlar için kullanılır. Halbuki "Allahlar" denilmemiştir ve denemez. Böyle bir kelime işitirsek, söyleyenin cahil olduğuna veya gafil olduğuna yoranz. Son yıllarda edebiyatımızda saygı maksadıyla özel isimlerden çoğul yapıldığı ve örneğin "Ebussudlar, İbni Kemaller" denildiği bir gerçek ise de; Allah'ın birliğine delalet eden "Allah" yüce isminde böyle bir ifade saygı maksadına aykırı olduğundan dolayı hem gerçeğe, hem de edebe aykırı sayılır. Bu yüceliği ancak yüce Allah, (biz) diye gösterir. Halbuki Tann adı böyle değildir, mabud ve ilâh gibidir. Hak olmayan mabudlara da "Tann" denilir. Fakat bu bir cins ismidir. Allah'a şirk koşanlar birçok tanrılar taparlardı. Falancanın tanrılar söyle, falancanın ki söyledir denilir. Demek ki "Tann" cins ismi "Allah" özel isminin eş anlamlısı değildir, daha genel anlamlıdır. Bundan dolayı "Allah ismi" "Tann adı" ile terceme olunamaz. Bunun içindir ki, Süleyman Çelebi Mevlidine "Allah" adıyla başlamış, "Tann adı" dememiştir ve o bahrin sonunda "Birdir Allah, andan artık tann yok." diyerek tann kelimesini ilâh karşılığında kullanmıştır. Bu açıklamanın tamamlanması için bir kelime daha söylemeye ihtiyaç duyuyoruz. Fransızca "diyö" kelimesi de ilâh, tann kelimeleri gibi bir cins ismidir, onun da çoğulu yapılır, onu özel isim gibi büyük harf ile göstererek kullanmak gerçeği değiştirmez. Bunun için Fransızlar tevhid kelimesini terceme edememişler, monoton tercemesinde "Diyöden başka diyö yok." diyorlar ki "İlähtan başka ilâh yok." demiş oluyorlar; meâlen tercemesinde de "Yalnız diyö, diyödür." yani "yalnız ilâh ilâhtır." diyorlar. Görülüyor ki, hem ilâh, hem Allah yerinde "diyö" demişler ve Allah ismi ile ilâh ismini birbirinden ayıramamışlardır; ve ikisini de özel isim gibi yazmalanına rağmen "diyö" ancak "ilâh" kelimesinin tercemesi olmuştur. Bu ise ilk bakişta laf kalabalığı ve anlamsız bir söz gibi görünmekte, aynı kelimeleri önce olumsuz yapmak sonra olumlu kılmak, görünürde bir çelişki örneği arzettekeldir. "Diyöden başka diyö yok, yalnız diyö diyödür." demek görünürde ya bir haşiv (boş söz) veya çelişkidir. Halbuki diyen öyle demiyor; "Allah'tan başka Tann yoktur." diyor ve asla içinde çelişki ve tutarsızlık olmayan açık bir tevhid (birmele) söylüyor. Bundan başka Fransızca'da "diyö"nun özel isim olabilmisi Allah'ın, Hz. İsa'nın şahsında cesed ve şahıs şekline girme düşüncesine dayanır. Bu noktalardan gafil olanlar "diyö" kelimesini Allah diye terceme ediyor ve hatta "Allah" dediği zaman bu terceme diliyle "diyö"yu söylüyor.

Tefsirciler, " " özel isminin dil tarihi açısından incelenmesine çalışmışlar ve dinler tarihi meraklıları da bununla uğraşmışlardır. Bu araştırmada başlıca gayeler şunlardır: Bu kelime aslında Arapça mı? Değil mi? Başka bir dilden mi alınmıştır? Üzerinde düşünüldenen söylenmiş bir söz mü? Türemiş mi, türememiş bir kelime mi? Tarihi nedir? Bunlara kısaca işaret edelim:

İşin başında şunu itiraf etmek gerekir ki bilginimiz, gerçekten ibadete layık olan Allah'ın zatını kuşatmadığı gibi özel ismine karşı da aynı şekilde eksiktir. Ve Arapça'da kullanma açısından " " (Allah) yüce ismine benzeyen hiçbir kelime yoktur ve bunun aslını göstermek imkansızdır. Dil açısından buna delalet eden bazı hususlar da biliyoruz.

Önce Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği anında bütün Araplar'ın bu özel ismi tanıdığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim de bize bunu anlatıyor: "Andolsun onlara: 'Göklere ve yer ki yarıyırdı' diye sorsan, elbette 'Allah' derler." (Zümer, 39/38), Bundan dolayı şimdi bizde olduğu gibi o zamanda bu ismin, Arap dilinin tam bir malı olduğundan şüphe yoktur. Sonra bunun Hz. İsmail zamanından beri geçerli olduğu da bilinmektedir. Bu itibarla da Arapça olduğu şüphesizdir. Halbuki Kur'an'dan, bu yüce ismin daha önce varolduğu da anlaşılıyor. Bundan dolayı Hz. İbrahim'den itibaren İbrânicce veya Süryânice gibi diğer bir dilden Arapça'ya geçmiş olduğu üzerinde düşünülüyor ve bu dillerden Arapça'ya geçtiği görüşünü ileri sürenler oluyor. Fakat Âd ve Semud hikayelerinde ve daha önce yaşamış olan peygamberlerin dillerinde de yalnız anlamının değil, bizzat bu özel ismin de dönüp dolaştığını anlıyoruz ve İbrânî veya Süryânî dillerinin de mutlak surette Arapça'dan önce olduğunu da bilmiyoruz. Bunun için kelimenin Arapça'da daha önce kökten ve katkısız Arap olan ilk devir Araplarına kadar varan bir tarihi bulunduğuna açıktır. Bundan dolayı "İsrail, Cebrail, Mikail" kelimeleri gibi İbrânicce'den Arapça'ya geçmiş yabancı bir kelime olduğunu zannetmek için bir delil yoktur.

İkincisi; Arap dilinin aslında, Arapça olmayan bazı yabancı kelimeler hakkında dikkatli olmayı gerektiren birtakım özel incelikler vardır ki, bunlarla bir kelimenin aslını incelemek mümkün olur.

Bu açıdan bakılınca " " (Allah) yüce isminin, o dilde benzeri olmayan bir kullanılış şeklinin bulunduğu görürüz. Bir görüşe göre, başındaki "el" en-Necm, el-ayyuk v.s. gibi kelimeden ayrılması caiz olmayacak şekilde kelimeden ayrılmayan bir belirleme edat gibidir. Hemzesi, sözün başında bulunduğu durumda üstündü, sözün ortasında başka bir kelime ile birleştiği zaman "Kallâh, Billâh, İsmüllâh, Kâellâh" v.s. gibi yerleşti söylenişte veya hem telifazda hem yazıda hafız olunur (düşürülür). Diğer bir görüşe göre de "el" belirleme edati değildir. Çünkü birine çağırma halinde "" diye hemze sabit kalabiliyor ve bir de "Yâ eyyühe'l-kerim" gibi çağırma edati ile çağılan isim arasında gibi ayıran bir kelime eklemeye gerek kalmıyor. Halbuki "el" belirleme edati olsaydı böyle olmayacaktı.

Eğer "el" belirleme edati ise kelime halinde başka birşeyden nakledilmiştir ve yüce Allah'ı isim olarak verilmesi ikinci bir kök sayesinde mümkündür. Fakat bunun başlangıçta Arap dilinde diğer bir isminden veya sıfattan alınmış olması mümkündür ve asloan budur. Belirleme edati "el" kalkınca da "ilâh" kalır. Gerçekten Arapça'da "ilâh" ismi vardır. Ve Basralı alimlerin büyük bir kısmı bundan nakledildiğini söylemişler. "Lâh" gizlenme ve yükselme mânâsına fiilinin masdan olduğu gibi bundan "ilâh" anlamına da bir isimdir ve bundan "lâhüm", "lâhümme" denilir. Bir Arap şairi: "Ebu Rebâh'ın bir yemini gibi, Allah'ım onu büyükler işitir." demiş. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz'in dedesi Abdülmuttalib Fil vak'asında Kâbe kapısının halkasına yapışarak; "Ey Allah'ım! Kul kendi evini korur, Sen de evini koru! onların haçı ve hilesi düşman olarak senin tedbirine galip gelmesin!" diye Allah'a yalvarmıştı. (Bkz. Fil Sûresi Tefsiri)

Şu halde "ilâh" isminin başına "el" getirilerek "Allah" denilmiş ve özel isim yapılmış demektir. Bazıları ise daha ileri giderek Arapça "lâh" isminin Süryânice olduğu söylenen "ilâha" isminden Arapça'laştırılmış olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü Belhî Ebu Yezid "lâh" Arapça olmayan bir kelimedir demiştir. Çünkü, Yahudiler ve Hristiyanlar "ilâha" derler. Araplar bu sözcüğü alıp değiştirilerek "Allah" demişler, bunun gibi "lâhüm" ile ilgili olarak İbrânicce'de "elühüm" vardır. Fakat tarih açısından Arapça'daki "lâh" mı öncedir, yoksa Süryânice'deki "ilâha" mı öncedir? Bunu tesbit etmek mümkün olmadığı gibi iki dil arasında böyle bir kelime ilişkisinin bulunması, birinin diğerinden nakledildiğine mutlak surette delil olamaz. Eğer arka arkaya gelme yoksa her ikisinin daha önce bulunan bir ana dilden yayıldığı için kabul etmek daha uygun olur. Ve bunu destekleyen delil de vardır. Çünkü Allah kelimesinin Arapça'daki kullanılışında hiçbir yabancı dil kokusu yoktur. Sonra "lâh, lâhüm" her ne kadar Arapça dışındaki bir dilden nakledilmiş olsalar bile "Allah" "el" takısı "lâh" ile birleştirilerek ondan alınmış olsaydı onun hemzesinin nida (çağırma) halinde yerinde kalmasına dilin kuralı müsaade etmezdi. Bunun içindir ki, birçok dil bilgini ve bunların içinde Kufelliler, Allah kelimesinin "ilâh"dan değil, "ilâh" cins ismi ile eş anlamlı olan "el-ilâh"dan nakledilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde ilâhın hemzesi hafız edilmiş ve "el" belirleme edatının hemzesi onun yerine konmuş ve belirleme lâmi da "en-Necmü, Es-Sa'ku" gibi kelimenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bundan dolayı, aslına göre bağındaki hemze, cümle içinde hafız ve başka bir harf yerinde kullanıldığında işaret edilerek de nida (çağırma) halinde düşmüştür. "ilâh" kelimesi de aslında ilâhet, ulûhet, ulûhiyet gibi ibadet mânâsı ile veyahut serbest olma mânâsı ile veyahut kalbin huzura ermesi ve rahat olması mânâsı ile veyahut korku mânâsı ile ilgili olarak "me'lûh" yani kendisine ibadet edilen, yahut akıllanır hayret ettiği, yahut kalplere rahatlık ve iç huzuru veren yahut sıkıntıdan, korkudan kurtaran demek olur ki, "mabud" (kendisine tapılan)'da bu mânâların hepsi var gibidir. "Allah" da ise gerçekten bu mânâların hepsi vardır. Zemaheşerî, Kâdî Beydâvî gibi birçok büyük araştırmacı bu incelemeyi kabul etmişlerdir. Buna göre "ilâh" kelimesinin de aslı "ilâh"dır. (nâs) ve (ünâs) kelimeleri gibi. Gerçekten çoğulunda hep "âlihe" deniliyor ki, Arap dilinde masdar ve küçültme ismi gibi, çoğullar da kelimenin aslını gösteren delillerdendir.

Özette dilde bu iki incelemeye göre Allah'ın ismi büyük türeme ile türeyen bir Arapça isimden nakledilmiş ve onun asıl mânâsını ihtiva etmiştir. Hem de aslı ve kendisi Arapça'dır. Bu arada bazılarının zannına göre aslı Arapça değil, fakat Arapça'ya nakledildikten sonra sırf Arapça'dır.

Nahiv âlimi tefsirci Endülüslü Ebu Hayyan diyor ki: Bilginlerin çoğuna göre; " " yüce ismi hemen söylenmiş bir sözdür ve türemiştir. Yani ilk kullanıldığında yüce Allah'ın özel ismidir. İmam Fahreddin Râzî de "Bizim seçtiğimiz görüş şudur: Allah kelimesi yüce Allah'ın özel ismidir ve aslında başka bir kelimeden türememiştir. İmam Halil b. Ahmed ve Sibeveyh, usul alimleri ve İslam hukukçularının hepsi bu görüştedirler." diyor. Gerçekten çağırma kipinde Allah kelimesinin başındaki hemzenin düşmesiyle ve araya bir şey girmeden çağırma edati ile birleşmesi bu hemzenin, kelimenin aslından olduğunu bir delillidir. Bundan dolayı "el" belirleme edati değildir. Ancak kullanmayı kolaylaştırmak için çoğunlukla bu edat gibi kullanılmıştır ve Allah kelimesinin sonuna tenvin getirilmiştir. Gerçi hemzenin hafız edilmesi, kelimede kalmasından daha çoktur ve daha fazladır. Fakat " = yâ" ile " = el" belirleme edatları bir araya geldikleride bundan dolayı "yennecmü" v.s. denilemeyip (Yâ eyyühennecmü), yâ hâze'l-Harisü, yâ eyyühennâsü gibi araya veya gibi kelimeler konduğu halde (ya Allah) diye hemzenin yerinde kalması ile yetinilmesi ve sonra bu kelimenin Allah'tan başka hiç kimse için asla kullanılmamış bulunmasından dolayı "en-Necmü, en-nâsü ve'l-ünâsü" cinsinden olmadıkları gösterildiğinden kelime ve mânâ itibarıyla bu özelliğin tercih edilmesi gerekmıştır.

Özette " " ismi türemiş veya başka bir dilden Arapça'ya nakledilmiş değildir. Başlangıçtan itibaren özel bir isim olarak kullanılmıştır. Ve yüce Allah'ın zatı bütün isimler ve vasıflardan önce bulunduğu gibi " " ismi de öyledir. Allah ismi ulûhiyyet (ilâhlık) vasfından değil, ilâhlık ve mabudiyet (tapılmaaya layık olma) vasfı ondan alınmıştır. Allah, ibadet edilen zat olduğu için Allah değil, Allah olduğu için kendisine ibadet edilir. Onun "Allah"lığı tapılmaaya ve kulluk edilmeye layık olması kendiliğindendir. İnsan puta tapar, ateşe tapar, güneşe tapar, kahramanlara, zorbalara veya bazı sevdiği şeylere tapar, taptığı zaman onlar ilâh, mabud (kendisine tapılan) olurlar, daha sonra bunlardan cayar, tanımaz olur, o zaman onlar da iğreti alınmış mabudiyet ve tanıklık özelliklerini kaybederler. Halbuki insanlar, ister Allah'ı mabud tanısın, ister mabud tanınmasınlar, O bizzat mabuddur. O'na herşey ibadet ve kulluk borçludur. Hatta O'nu inkar edenler bile bilmeyerek olsa daha ona kulluk etmek zorundadırlar. Araştırma mantığına göre iddia edilebilir ki, özel isimler kısmen olsun cins isimlerinden önce konulur. Daha sonra bir veya birkaç niteliğin ifade ettiği benzeme yönü ile cins isimleri oluşur. Bundan dolayı her özel ismin bir cins isminden veya nitelikten alınmış olduğu iddiası geçersiz sayılır.

Üçüncüsü: Denilebilir ki, yukarıda açıklanan kullanma tarzından, " " yüce isminin Arap dilindeki özelliği ve bundan dolayı bir özel isim olduğu anlaşılıyor. Fakat böyle olmasa diğer bir dilden alınmış olmasına neden engel sayılır? Allah'ın isimlerinin birden çok olmasının caiz olduğu da önce geçmişti. Gerçekten deniliyor ki İbrânicce'de "iy!" Allah

demektir. Çünkü Kâdî Beydâvî ve diğer tefsircilerde bile "İsrail" Allah'ın seçkin kulu veya Abdullah mânâsına tefsir edilmiştir ki, hemzenin hâfz edilimesi ile "İsrâil" ve yâ'ya çevirilmesi ile "İsrayil" şeklinde de okunur. Diğer taraftan Süryanca'de "İläha", Arapça'da "İlâh" da varmış. Bundan dolayı Arapça'da bu iki ismin birleştirilmesi ile "İllah" terkibinden "Allah" özel ismi vazedilmiş olduğu hatıra gelir ki, "Allah" ilâh meâlini hatırlatır ve "ilâhü'l-âlihe" (ilâhların) mabudlarını Allah'ı mânâsını ifade eder.

Fakat böyle bir mantık ilişkisi, gerçeğin böyle olduğuuna delalet etmez. Böyle olsaydı mutlaka dil bunu bize bildirirdi. Çünkü her şeyden önce kelimelerin ucme ve özel isim olmasından dolayı gayri munsarîf ve belki mebnî olarak kullanılması gerekirdi. Çünkü Bâlebek, İsrail, Cebraîl, İbrahim, İsmail ve benzeri özel isimlerin hepsi gayri munsarîfdirler. Halbuki " " ismi mureb ve munsarîftir. İkincisi, hemzenin hâfz edilimesi durumuna uygun ise de hemzenin sabit kalması durumuna uygun değildir. Çünkü Arapça'da "il" hemzenin kesri ile okuna geldiği halde "Allah" da hemze üstün ile okunur. Ve doğrusu "il" "ilah" mânâsınadır. Çünkü " = il" diye müzaf (tamlanan) oluyor. Sonra il, Allah demek ise ve ondan alınmış olsaydı "il lâh" diye bir terkip düşünmeğe ne ihtiyaç kalırdı? Kısacası, Allah isminin diğer bir dilden alınmış veya türemiş olduğuunu bu şartlar altında belirlemek mümkün değildir. Ve bu yüce isim, lisan açısından da adının sahibi gibi, bir eziyet perdesi içindedir. Ve bütün bunlardan en basit bir mânâ edinmek için söylenecek söz, hayret ve büyüklüktür. Allahu ekber!

: "er-Rahmân"; Bu da yüce Allah'a mahsus bir isimdir. Bunun özel bir mânâsı vardır. Fakat zat ismi değil, sıfat isimdir. Hem vasıflanarak hem vasıflanmadan kullanılır. Bundan dolayı katkısız isim ile katkısız sıfat arasında bir kelimedir. Bunun için cer edati ile geçiş olmaz, fiil gibi amel yapmaz. "Buna rahmandır." denilemez. Fakat izafetle (tamlama ile) "Dünya Rahmân" gibi amel eder. Böyle olması bu kelimenin fiil sıfatı değil, zat sıfatı olduğunu gösterir. Ve böyle sıfatlara sıfat-ı galibe (üstün sıfat) ismi verilir. Aslında içerdiği niteliğe sahip olan her şahsı nitelemek uygun olduğu halde o sıfatla seçkin olan özel bir kişi için kullanılması çokça görüldüğünden yalnız onun sıfatı olarak kullanılmış demektir. Üstünlük bir derece daha kuvvet bulunca isim olarak da kullanılır ki, Rahmân böyledir. Ve bu üstün gelme ya gerçekten veya varsayım şeklinde olur. Eğer önce genel olarak kullanılmışsa ve daha sonra bir şeye tahsis edilmesi gerekmişse "gerçek anlamıyla"; eğer önce genel olarak kullanılmışsa bizzat meydana gelmemiş de dil ile ilgili bir kural gereğince ise "varsayım anlamıyla" denilir.

er-Rahmân) ismi de varsayım tarafı ağır basan ve yalnızca Allah için kullanılan bir özel isimdir. Çünkü dil açısından (rahm) ve (rahmet)ten türemiş ve sürekli ve pek fazla acıma mânâsına gelen bir sıfat-ı müsebbehe kipidir ki çok merhametli, çok rahmet sahibi mânâsına bir sıfattır. Böyle olunca da bu sıfat kimde bulunursa ona (er-Rahmân) demenin kıyas yoluyla mümkün olması lazım gelir. Halbuki hiç böyle kullanılmamış, rahmeti sonsuz, ezeli ve gerçek anlamda nimet veren bir mânâyâ tahsis edilmiş olduğundan dolayı başlangıçtan itibaren yüce Allah'tan başkasına Rahmân denilmiştir. Ancak yalancı peygamber Müseyîmetü'l-Kezzâb'a bir defa haddini aşan yağı bir şair lâmsız olarak "Sen rahmân olmaya devam ediyorsun." tabirini kullanmış ve buna rağmen (er-Rahmân) dememiştir. Böyle olduğu halde İslâm dini açısından değil, dil açısından bile bu şairin hata ettiği belirtilmiştir. Din açısından ise şairin yanlış bir ifade kullandığı haydi haydi sabittir. Öyle ise mutlak surette "Rahmân" yüce Allah'a ait bir sıfat isimdir. Bundan dolayı aslında sıfat olması itibarıyla çok rahmet sahibi, çok merhametli, çok merhametli, gayet merhametli veya sonsuz rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de özelliğinden, isim olmasından dolayı tercemesi mümkün olmaz. Çünkü özel isim terceme edilmez. Özel isimlerin terceme edilmesini onların değiştirilmesi demektir ve dilimizde böyle bir isim yoktur. Bazıların Rahmân'ı "esirgeyici" diye terceme ettiklerini görüyoruz. Halbuki "esirgemek" aslında kısınıkmak, yazık etmek mânâsınadır. "Benden onu esirgedin." denilir. Sonra kısınıktan korunması, saklanması tabii olduğundan esirgemek, onun gereği olan korumak mânâsına da kullanılır. "Beni esirgemiyorsun." deriz ki, "Beni korumuyorsun." demektir. Fakat "Bana merhamet etmiyorsun." gibi, "bana esirgemiyorsun." denilemez. Bundan dolayı esirgeyici aslında "kıskaç" demek olacağından Rahmân'ın gelişigüzel bir tefsiri de olamazdır. Elelenmek, acı duymak demek olan acımdan "acıyıcı" da tatsız ve kusurludur, kuru bir acımacı merhamet değildir. Merhamet, acı felaketini ortadan kaldırmak ve onun yerine sevinç ve iyiliği koymaya yönelik olan bir iyilik duygusudur ki dilimizde tamamen bilinen bir kelimedir. Biz merhametli sıfatından anladığımızı tatlı mânâyı öbürlerinden tam olarak anlayamayız ve hele pek merhametli yerinde "acıyıcı, esirgeyici" demeyiz. Bunun için eskilerimiz burada "yarılıgamacı" fiilinden "yarılıgayıc" sıfatını kullanırdı. "Rabbim rahmeti ile yarılıgâsın", "rahmetinle yarılığa ya Rabbil", "Rahmetinle yarılığa kıl ya gani (zengin)" gibi ki, bu kelimeyi hafifleterek "yarlamak" ve "yarlayıcı" denildiği de olmuştur. Ve aslında "yar (dost) muamelesi yapmak" demektir ki, merhametin sonucudur. Fakat "yarılıgayıc" da isim değil sıfattır. Özetle Rahmân "pek merhametli" diye noksan bir şekilde tefsir olunabilirse de terceme olunamaz. Çünkü "pek merhametli", ne yalnız Allah için kullanılan bir sıfattır, ne özel isimdir, "Rahim" demek de olabilir. Sonra yüce Allah'ın rahmeti, merhameti; bir kalb duygusu, psikolojik bir meyil mânâsına gelen bir iyilik duygusu değildir. Fâtîha süresi tefsirinde açıklanacağı üzere iyiliği kasdetmek veya sonsuz nimet verme mânâsınadır. Dilimizde de rahmet bu mânâ ile bilinir, fakat bu ilgiliden dolayı "Rahmân" ismini "Vehhâb = çok bağışlayan" ismi ile karıştırmak da uygun olmaz. Vehhâb, Rahmân gibi özel isim değildir. Bundan dolayı Rahmân, Vehhâb veya Afvûv (çok affeden) mânâlarına gelen "bağışlayıcı" sıfatı ile de terceme edilemez. Bu ismi ezberleniz ve tercemesi ile değil, tefsiri ile rahmet mânâsından anlamağa çalışınız.

: "er-Rahim" de sıfat-ı müsebbehe veya mübalağa ile ism-i fâil olarak ikinci bir sıfattır. İki sıfat farkının daha açık olması için burada ikincisi daha uygundur ki "çok merhamet edici" demek olur. Bu da yüce Allah'ın sıfatlarından biridir. Fakat yalnız sıfat olarak kullanılır, mevzumsuz (nitelenen olmadan) tek başına kullanılmaz. Bundan dolayı Rahmân gibi sıfat-ı gâlibe (genellikle sıfat olarak kullanılan kelime) ve özel isim olmayıp Allah'dan başkası için de kullanılabilir ve fiil amelini yapar. Başındaki belirleme edatı da bilinen zat içindir. Şu halde sıfat terkiibindeki kelimelerin ilki yalnız isimdir, ikincisi hem isim, hem sıfat, üçüncüsü yalnız sıfattır. Üç kelimeden oluşan sıfat, özel isimden umumî mânâyâ doğru açılmıştır. Ve bu iki sıfat, "Allah" zat ismine kalbimizde anlam kazandırmıştır. Bunlar, Allah'ı görmenin ilk cemâl tecellileridir.

Görüyoruz ki; (Rahmân, Rahim) ikisi de rahmet masdarından mübalağa (pek çokluk) ifade eden birer sıfat olmakla beraber aralarında önemli farklar vardır. Bu farkları göstermek için müfessirler epeyce açıklama bulunmuşlardır. Biz şu kadanıyla yetineceğiz: Yüce Allah'ın Rahmân oluşu, ezele (başlangıcı olmayışa), Rahim oluşu ise â yezale (ölümsüzlüğe) göderir. Bundan dolayı yaratıklar, yüce Allah'ın Rahmân olmasıyla başlangıçtaki rahmetinden, Rahim olmasıyla da sonuçta meydana gelecek merhametinden doğan nimetler içinde büyürler ve ondan faydalanırlar. Bu noktaya işaret etmek için dnyanın Rahmân'ı, ahiretin Rahim'i denilmiştir. Aslında yüce Allah, dnyanın da, ahiretin de hem Rahmân'ı, hem de Rahim'idir. Ve bu tabir de eski âimlerden nakledilmiştir. Fakat her ikisinde öncelik itibarıyla Rahman, sonralık itibarıyla Rahim olduğuuna işaret etmek için dünya Rahmân'ı ve ahiret Rahimi denilmiştir ki, "hem müminlerin, hem kâfirlerin Rahmân'ı, fakat yalnız müminlerin Rahim'i" denilmesi de bundan ileri gelmektedir. "Allah müminlere karşı çok bağışlayıcı, çok merhametlidir." (Ahzâb, 33/43).

Bu hususu biraz açıklayalım: Rahmân, yüce Allah'ın bir özel ismi olduğundan dolayı ezeli ve ölümsüzlüğü içine alır. Bundan dolayı, bu cins rahmet, merhamet ve nimet vermenin kullardan ortaya çıkması düşünülemez. Rahim ise yalnız Allah'a ait olmadığundan sonsuzluğu gerektirmez. Ve bundan dolayı böyle bir merhametin ve nimet vermenin kullar tarafından da yapılması düşünülebilir. Demek Rahmân'ın rahmeti bir şarta bağlı değil iken, Rahim'in rahmeti şarta bağlıdır, şarta bağlı olarak gerçekleşir.

Rahmân olmanın Allah'a mahsus olması ve ondan başkasına ait bir özelliği ilgilendirmemesi ve ancak izafet ile amel etmesi, bütün âlemlerde bir şeyi şart koşmadan genel bir mânâ ifade eder. Yüce Allah Rahmân olduğu için ezeli rahmeti umumdur. Her

şeyin ilk yaratılışı ve icadında almış olduğu bütün fitrî kabiliyet ve ihsanlar Allah'ın Rahmân oluşundan kaynaklanan ızaflı oluslardır. Bu itibarla içinde rahmet izi bulunmayan hiçbir varlık düşünülemez. Fakat varlıkları ilk yaratılışları yalnız Allah vergisi ve cebirdir. Yani hiç kimsenin çalışması ve seçimi ile değil, yalnız Rahmân'a dayanmakla meydana gelir. Taşın taş, ağacın ağaç, insanın insan olması böyle zorlayıcı bir rahmetin eseridir. Bu görüş açısından kâinatı her şey Rahmân'ın rahmetine gark olmuştur. Bundan dolayı Allah'ın Rahmân oluşu bütün varlık için güven kaynağı ve hepsinin ümididir. Göğünden yeryüzüne, gök cisimlerinden molekülere, ruhlardan cisimlere, canlısından cansızına, taşından ağacına, bitkilerinden hayvanlarına, hayvanlarından insanlarına, çalışanlarından çalışmayanına, itaat edeninden isyan edenine, mümininden kâfirine, Allah'ın birliğine inanandan Allah'a şirk koşanına, melekelerinden şeytanına varncaya kadar âlemlerin hepsi Rahmân'ın rahmetine gark olmuştur ve bu itibarla korkudan kurtulmuştur. Fakat bu kadarla kalsa idi, ilim ile bilgisizliğin, hayat ile ölümün, çalışma ile boş durmanın, itaat etme ile isyan etmenin, iman ile küfrün, nankörlük ile şükrün, doğru ile eğrinin, adalet ile zulmün hiç farkı kalmamış olurdu. Ve böyle olsaydı kâinata iradeyi gerektiren iş ve hareketlerden hiçbir iz bulunmazdı. İlim ve irade ile, çalışma ve çabalama ile ilerleme ve yükselme imkanı ortadan kalkardı ve o zaman hep tabii olurduk, tabiatlıqlardan (Nâturalistlerden), cebircilerden olurduk. Hem kendimizi, hem de Allah Teâlâ'yı yaptığımız şeylerde mecbur görürdük. Tabiatı, rahmetin gereğine mahkum tanırdık. Bu ise ne onun, ne bizim irade ve seçme hürriyetimizin bir iz bulamazdık, duyduğumuza gidemez, bildiğimizi işleyemez, arzularımızın yanına varamazdık, bütün hareketlerimizde bir taş veya bir topaç gibi yuvarlanır durur veya bir ot gibi biter, yiter giderdik. Ahlatı amut, idris ağacına kiraz, limona portakal, Amerikan çubuğuna çavuş üzümü asılayamazdık; tarlamıza ekin ekemez, ekmediğimizi pişiremez, nızıklanmızı, elbisemizi ve diğer ihtiyaçlarımızı sanatlar ve ustalıklar (meslekler) vastası ile elde edemezdik; göklere çıkmaya özenemez, cennetlere girmeye çare bulamazdık; hayvan gelir, hayvan giderdik. Bu şartlar altında ise Allah'ın Rahmân oluşu mutlak bir kemâl olmazdı. Bundan dolayı yüce Allah'ın kendi irade ve istediği şekilde davranmasını göstermesi ve onun bir eseri olarak irade sahibi varlıkların yaratması ve onları güzel irade ve isteklerine göre terakki ettirmek rahmetinden nimet içinde büyümeleri ve ondan faydalanmaları ve aksi takdirde ise kötü irade ve çalışmalarına göre nimetlerden mahrum etmekle, onları elem ve ceza ile cezalandırması, o iradelerin toplamının kendi iradesi ile uyum ve ahengini sağlaması ve onlara da rahmetinden bir pay vermesi hikmet gereği olurdu. İşte tabiatı ait bir hikmetin değil, ilâhî bir hikmetin eseri olan bu mükemmellik gereğinden dolayı yüce Allah, Rahmân olmasından başka bir de Rahim olmakla vasıflanmış ve Rahmân oluşunun rahmeti kendisine ait iken Rahim olmasıyla rahmetinden irade sahiplerine de bir pay vermiştir. Ana kuşlar, Rahmân'ın bir eseri olan yaratılıştan var olan içgüdüleri ile yavrularının başında kanat kırar, ahlâklı insanlar da Rahim olma etkisiyle hayır işleri üzerinde acıma ve şefkatle yarışırlar. Bitkilerin, hayvanların anatomisi ve uzuvlarının faydalarıyla ilgili ilimlerde Allah'ın Rahmân oluşunun nice inceliklerini görür, okuruz. Ahlâk ilminde, insanlık hayatının olgunluk sayfalarında, peygamberlerin, velilerin menkıbelerinde büyük insanların biyografilerinde de iradeyle ve başarılarla kazanılan işlerde Rahimiyetin etkilerini okuruz. Başlangıçta çalışana, çalışmaya bakmadan varlık âlemine göndermek ve o şekilde idare etmek Rahmân oluşun bir rahmetidir. Daha sonra çalışanlara çalıştıkları maksatlarını da ayrıca başlamak Rahim oluşun bir rahmetidir. Demek ki; Rahmân oluşun rahmeti olmasaydı biz yaratılamazdık, yaratılıştan sahip olduğumuz sermayeden, Allah'ın başıladığı zaruri yeteneklerden, en büyük nimetlerden mahrum kalırdık. Allah'ın Rahim oluşundan gelen rahmeti olmasaydı yaratılıştan var olan kabiliyet ve ilk yaratılış durumunda bir adım dahi ileri gidemezdik, nimetlerin inceliklerine eremezdik. Allah'ın Rahmân oluşu mutlak ümitsizliğe, genel ümitsizliğe imkan bırakmayan bir mutlak ümit, bir ezeli lütfüdür. Allah'ın Rahim oluşu ise; özel ümitsizliğin cevabı ve özel emel ve maksatlarımızın, çabalama ve faaliyet göstermemizin zamanı ve sorumluluğumuzun mukafatı olan bir arzusun sebebidir. Demek ki, Allah'ın Rahmân oluşunun karşısında dünya ve ahiret, mümin ve kâfir eşit iken Rahim oluşunun karşısında bunlar açık bir farkla birbirinden ayrılmıyor. Yani "Bir bökün cennette, bir bölük de ateştedir." (Sûrâ, 42/7) oluyor.

İşte dünya ve ahiretin Rahmân'ı ve ahiretin Rahim'i, yahut mümin ve kâfirin Rahmân'ı, müminin Rahim'i denilmesinin sebebi budur. Rahmetli Seyh (Muhammed) Abdüh'ün lügatta bu mânâlara işaret yoktur zannetmesiyle eski âlimlerin bu terimlerle gösterdikleri farkları ihmal etmesi doğru değildir. Çünkü "Rahmân" lügatte de Allah'a ait olan sıfatlardandır ve bir fiille bağlantısı yoktur. Ezellilik (başlangıcı olmama) bildirir ve başlangıç noktasına bakar. Rahim'de ise bu özellik yoktur ve bir fiille bağlantısı vardır. Demek ki, zevalsizlikte geçerlidir. Rahmân'ın rahmeti, başlangıçta iyiliği dilemeye yönelik Allah'ın zatına ait bir sıfattır. Rahim'in rahmetinin de sonunda iyilik yapmaya yönelik bir fiilî sıfat olarak kabul edilmesi en güzel görüştür. Şu halde Rahmân ile Rahim, rahmetin değişik birer mânâsını ihtiva etmekle birbirlerinden birer yön ile üstün olmuş oluyorlar. Demek ki Rahmân, Rahim sıfatları yalnız bir pekiştirme (te'kid) için tekrar edilmiş değildirler. Ve her birinin kendine mahsus özel bir mânâsı ve bir mübalağa yönü vardır. Bir taraftan Rahmân'ın rahmeti en üstündür. Çünkü her yaratılışa ızafe olur, diğer taraftan Rahim'in rahmeti en üstündür. Çünkü öbüründen (Rahmân'dan) daha fazla fiilî bir feyiz ve bereketi içine almakta ve Allah'a vekaleten kullarıyla da bulunur. Bazı tefsirlerde de buna işaret edilerek Rahmân'ın rahmeti yüce nimetler, Rahim'in rahmeti ise nimetlerin incelikleri ile ilgilidir derler. Rahmân'ın kullanılışı özel, ilgi alanı ise geneldir. Rahim'in kullanılışı alanı genel, ilgi alanı ise özeldir ve işte yüce Allah böyle katmerlenmiş bir rahmet sıfatı ile vasıflanmıştır ve bunlar, insanlardan ümitsizlik duygusunu silmek ve onun yerine sonsuz bir iyimserlik duygusunu kurmak için yeterlidir. Genel bir şekilde istenen iman ve güven duygusunun ruhu da budur. Rahmân, Rahim olan Allah'ın inkâr eden kâfir istediği kadar ümitsiz olsun, fakat müminin ümitsiz olması için hiçbir sebep yoktur. "Sonuç günahardan sakınan müttakilerin olacaktı." (Kasas, 28/83). Ve besmeleden alınacak ilk ilâhî feyz bu sevinçtir.

BESMELE'NİN TERKİBİ: Besmele görünüşte bir izafet tamlaması ile iki sıfat tamlaması ve başında bir ilgi edatı ilişkisinde birleşmiş, bağımsız bir tam cümledir. Gerçekte ise bu bağlantının ifade ettiği hazfedilmiş ve (mukadder) sözün gelişinden anlaşılan tam bir bağlantı ile gayet kısa, öz ve açık anlamlı tam bir sözdür. " " bir izafet tamlaması, "" bir sıfat tamlaması, " " diğer bir sıfat tamlamasıdır. İsmi Allah'a izafeti, "lâm" veya "min" edatının gizli bulunduğu izafet olabilir ki, birincisinde "Allah'ın ismi", ikincide ise "Allah ismi" demek olur. Birincisinde sıfatlar izafetten önce; Rahmân ve Rahim sıfatları ile vasıflan "yüce Allah'ın ismi ile" gibi veya izafetten (tamlamadan) sonra; "Yüce Allah'ın ismi ile ki o hem Rahmân hem Rahim sıfatları ile nitelenmiştir." gibi bir mânâ düşünülebilir. Fakat ikincide (açıklama tamlamasında) "Allah" ismi tamlamadan önce sıfatlarıyla birlikte düşünülüp topluca bir isim gibi zikredildikten sonra isim kelimesini açıklamak için ona müzâfün ileyh (tamlayan) kılınmış olur. Ve bu şekilde zikretme durumunda sıfatlar yalnız lafzın sıfatı olarak zikredilemezler. Ancak irabı anlatmaktan vazgeçerek ve zat isminin önemini iyice araştırmak için bir izafetin irabı üç kelimeye dağıtılmış bulunur ki, buna zaruri irab ismi verilir. (lâm)'ın gizli olduğu izafette "" başlangıç kabul edilir ve mânâ açısından mutlak (kayıtsız) kalır. (min) açıklama ifade eden izafette ise "" kendisinden sonra Rahmân ve Rahim sıfatları, gelen "Allah" ismi ile açıklanmış olur. Tefsircilerin çoğu birincisini (lâm'ın gizli bulunduğu tamlamayı) tercih ediyorlar. Çünkü onda hem irab açıkır hem de isimler ve sıfatların mânâsı bizzat kasdedilir. İsim kelimesinin mânâ açısından mutlak (kayıtsız) kalması da işaret yoluyla özel isim ile bağlanmış olur. Bazıları ise Leb'id'in "... Gelecek yıla kadar, sonra selam ismi üzerine olsun" mısraındaki "ismü's-selam" gibi açıklama ifade eden izafeti tercih etmişlerdir. Çünkü mevlid sahibi (Süleyman Çelebi) "Allah adı" derken bunu göz önünde bulundurmıştır. Bundan anlaşılır ki, besmelede " " izafet tamlamasını söyleyenin maksadına göre "Allah'ın ismi" veya "Allah ismi" mânâlarından her birine uygun düşecek şekilde bunlardan biri ile terceme edildiği zaman bu çok mânâlı olması ortadan kalkmaz. Allah özel ismi ve "Rahmân" özel sıfatının da tercemelerinin -değiştirmek ve bozmak

olacağından mümkün olmadığını göstermiş idik.

İşte iki sıfat ilgisiz ile bir tamlama ilgisinden oluşan terkiibi başındaki " = b" edatı ile dolaylı bir nesne veya bir hal meydana getirip gizli bir fiil cümlesinin failine bağlanarak tam ve tafsilatlı bir sözün beliiğ (düzgün ve sanatlı söz) ve kısaltılmışı olmuştur. Burada hazf edilmiş (gizlenmiş) olan fiil besmele çeken kimsenin teşebbüs edeceği okurum, yazanım, yerim, içerim, kalkanım, oturmaım, başlanım v.s. gibi bir fiildir. Herhangi bir kimse başlamak üzere olduğu maksadını kalbine gizleyerek besmeleyi çeker ve Allah'ın ismini işinin başına ara vermeden yapıstırabilir. İşte bu genel faydayı temin etmek için cümleinin iki unsuru olan fiil ve fâil hazf edilmişlerdir. Bu hazf etmeye delâlet eden ipucu " = bi"dir. Konuşan şahsın, durumuna ve yerine göre hazf edilen fiil ve faili belirlemek için ipucu olur. Böyle hafızlar Arapça'da çok olduğu gibi dilimizde de vardır. Mesela misafiri uğurlarken "devlette, selamette", "devlet ve selamette", "şerefile" gibi ve iyi bir gelecek dileyen sözlerle yahut "uğurlar olsun" deriz ki, "gidiniz" fiilini kalbimizde gizleyerek bir kelimeden bile tam ve düzgün bir cümle yapanz ve kendisine hitab ettiğimiz kimse de bunu açıkça anlar. Bunların diğer fiillerde de benzerleri çoktur: "Falan adına", "falan şerefine" ki "yapıyorum", "yiyorum" demek olduğu gibi, aynı şekilde "sihhat ve afiyette yiniziz" demektir.. v.s. İşte besmele de bunlara benzer. Fakat burada hazf edilmiş fiil, besmelenin sonunda var sayılmalıdır. Yani " = bi" bağılı bulunduğu fiilden önce gelmiştir. Gerçi Arapça'da Türkçe'nin tam tersine sözü tamlayan kelimelerin sonradan gelmesi gerekir. "...Rabbinin adıyla oku." (Alâk, 96/1) gibi. Fakat cümleinin son kısmında gelmesi gereken tamamlayıcı unsurları cümleinin baş tarafına getirmek bir önem ve özellikle ifade eder. Gerçekten 'deki emir aslında okumaya yönelik olduğu için, cümledeki en önemli unsur okumak iken 'de en önemli olan husus, Allah'ın ismini okumak v.s. gibi hususları, girilecek işten önce zikretmektiir. Ve işte bu öne alma, yardımın yalnızca Allah'tan dileneceğini belirtmek ve mânâyı yalnızca ona ait kılmak içindir. Çünkü bağımlı gibi her millet en önemli işine, büyüklüğüne inandığı bir isim ile başlar. Arap müşrikleri de sözlerine veya işlerine "Lât'ın ismi ile", "Uzzâ'nın ismi ile" gibi putlarından birinin ismi ile başlarırdı. İnsanlar arasındaki alış veriş ve diğer işlerde, özellikle açılış törenlerinde ve özel programlarda "Falancanın adına, falanın şerefine" gibi bunun değişik örneklerini görürüz. İşte besmelede fiilin cümleinin sonuna bırakılmasıyla Allah'ın isminin öne alınması bütün bunları der etmekle, başlamayı yalnız Allah'ın ismine tahsis etmek içindir ki, "Ne kendim ve ne başkası yani akla gelebilen hiçbir isim ile değil ancak yüce Allah'ın ismi ile şu işime başlanım, başlıyorum." demektir. Bundan dolayı besmele bu şekilde bir de tevhid mânâsını içermiştir. Türkçe açısından ise cümleinin tali unsurlarının fiilden önce ve fiilin tabii olarak cümle sonunda gelmesi gerekli olduğundan tahsis anlatma şekli değişik ve "başlanım Allah'ın ismi ile" demek gerekir. Bu anlatım tarzında ise anlatma fiilinin gerçek fiil ile beraber olması temin edilmemiş olur. O halde "Allah'ın ismi iledir ki, başlanım, okurum, kalkanım, giderim." gibi bir anlatım tarzı takdir edilebilirse cümleden bu beraberlik anlaşılır. Fakat hazf edilen fiilin "der ki başlanım" şeklinde olduğuna dilimizce ipucu bulmak zordur. Zikir halinde kısaltmadan anlaşılın bütün faydalar ortadan kaldırılsın ve bayağı bir söz söylenmiş olur.

Bu açıklamadan sonra da besmelenin dilimize göre mümkün farz edilebilecek tercemesi şu şekillerden biri olması gerekir:

- 1- Çok merhamet edici bir Rahmân olan Allah'ın ismi ile, (lâm mânâsına olan tamlama)
- 2- Rahmân, Rahim olan Allah'ın ismi ile (lâm mânâsına olan tamlama)
- 3- Rahmân-ı Rahim olan Allah ismi ile (yahut adı ile açıklama tamlaması)
- 4- Rahmân Rahim olan Allah adına.

Fakat ilk bakışta bu dört şeklin her birindeki "olan" sıfat bağlacı, yanlış bir anlamaya yol açıyor. Çünkü "olmak" fiili dilimizde hem var olma, hem de durumun değişmesi mânâlarında ortak olarak kullanıldığından dolayı; önceden değil imiş de sonradan Rahmân-ı Rahim olmuş, sonradan meydana gelmiş gibi bir mânâyı ifade edebilir. Olan yerine bulunan kelimesini de bağlaç olarak kullanmak iyi olmuyor. Bundan dolayı bu bağlacın düşürülmesi ile;

- 5- "Rahmân, Rahim, Allah'ın ismi ile, veya;
- 6- Rahmân, Rahim Allah ismi ile" demek daha doğru olacaktır. Bunda da Allah zat isminin en önemli olan öne alınması riayet edilmemiş ve neticede araya giren fiil ile rahmetin arası açılmış olur. Bundan dolayı Allah ismini sıfatları ile beraber bir isim gibi anlatarak;
- 7- Allah-ı rahmân-ı rahim ismi ile, veya;
- 8- Allah-ı rahmân-ı rahim'ın ismi ile, denilirse doğrudan Allah ismi başlangıç yapılmış olacak ve bununla beraber rahmet bağlantisı yine temin edilemeyecektir. Bunu "Allah, rahmân, rahim ismi ile" şeklinde söylemek dilimize göre hepsinden akıcı olacak ise de; bunda da bir teslis şüphesi akla gelebilir. Gerçi ismi ile denilip, isimleri ile denilmemesi bu şüpheyi ortadan kaldırmak için yeterlidir. Ve aynı zamanda isimlerin ve sıfatların birden çok olması zatın birliğine engel değil ise de böyle teker teker saymak şeklinde üç ismin birer zat ismi gibi düşünülmesi hemen akla geleceğinden bunları sıfat "İ"si ile birbirine bağlayarak bir kelime gibi okumak daha güvenli olacaktır. Fakat bunda da terkiplerin birbiri ardında gelmeleri kuşkusundan kurtulamayacağıız.

O halde ne tek tek kelimelerini ve ne de terkiplerini tam olarak terceme etme mümkün olmayan ve hele belâğat yönlerini, beyan ahengini nakletmek hiçbir şekilde mümkün olmayan, dudaktan başlayıp bütün kâmlı dostlaştıktan sonra yine dudakta sona eren harflerinin tatlı düzeni bile başlı başına mükemmel ve eşsiz olan ve bununla beraber her müslümanın ve her Türk'ün çok iyi bildiği ve az çok anladığı bir vecize anlamı bulunan besmeleyi bir "ile" veya "adıyla" ifade tarzı hatırı için terceme etmeye kalkışmayıp, her zaman aslına göre söylemek ve bu gibi açıklamalar ve tefsirlerle de mânâsını düşünmeye çalışmak kaçınılmaz bir iştir. Bundan dolayı her şeyin anahtar ve bir tevhid (Allah'ın birliğinin) âyeti olan " " kıymetli ve ahenkli sözünü, Allah'ın birliğine inanan kimseyi müşrik durumuna düşürecek olan mânâsını andırarak "esirgeyici başgılayıcı tanı adıyla" gibi beğenilmeyen tercemelerle bozmaya özenmekten sakınmaya mecburuz.

BESMELE'NİN YÜCE TEFSİRİ: Anladık ki besmeledeki kelimelerin sıralanışında en fazla etkili olan nokta baştaki " = bâ" harfidir. "Ba" harfi sayesinde biz Allah'ın ismine ulaşınz. Bütün varlıkları ve varlıkların gelişmesinin ilk başlangıç noktası ve tek isteği olan "Allah-ı rahmân-ı rahim"ın ismini; kalbimizde niyet ettiğimiz ve henüz meydana gelmesini görmedığımız, yapmayı kastedtiğimiz işimize bağlayarak kelimeleri kısa, mânâsı dünyayı kaplayan bir özlü söz söyleyebilmemize vesile olan ancak bu " = bâ"dır. İşimizde istediğimizi yapmakta ne kadar serbest olursak olalım, yaptığımız şeylerin tam sebebi olmadığımız bir gerçektir. Çünkü bizim isteklerimiz, varlık zincirinin kesin bir ilk sınırı değildir, onun akışı içinde bir değişme andır. Ve bunun için biz bütün iradelerimizin istek ve dileklerimizin aksamadan ve sıkıntısız meydana geldiğini görmüyoruz. Demek ki başlanlmış, herşeyin ilk sebebi ile isteklerimiz arasındaki mânâyı münasebetin bereketine bağlıdır ki, bu bereket başlangıçta Rahmân'a ait, sonunda Rahim'e aittir. Biz ister bilelim, ister bilmeyelim kâinata bu oran, bu ciddiyet, bu ilişki, bu bağlantı bütünlük arzeden genel bir kanundur ve eşyanın varolması, bu kanunun meydana çıkmasıdır. İşte besmele " = bâ"si ile bizde bu kanunu anlaşılır hale getiren bir sözlü etkendir. Bu hiss panlısından kastedilen en son hedef bu varoluş noktasıdır. Bu açıdan besmelenin tefsirinde odak noktası " = bâ"dır ve bundan dolayı besmelenin mânâsı " = bâ"dadır. Bâ'nın sırm da noktasındadır denilir. Bu hikmete ve bu kanuna işaret etmek içindir ki, Türk şairlerinin övünç kaynağı olan Hâkânî Hilyesi'nde:

"Eğer besmele yazılışında uzatılmasaydı hiç esya cinsi meydana gelir miydi?" demiştir.

En büyük müfessirler diyorlar ki: " = bâ"nın buradaki bitiştime mânâsı ya sığınma ve beraberlik veya yardım dilemektir. Yani hafızamızda meydana gelen ilişki "Allah-ı rahmân-ı rahim" ismine bir sığınma ve beraberlik hissi veyahut isminin ve (Rahmân, Rahim) sıfatları ile isimlendirilen ve delalet ettikleri mânâyı göre Allah'ın rahmetinden medet ve yardım isteme hissidir ki, birincisinde besmele ibaresi gramer açısından "ha" , diğerinde dolaylı tümleş olur.

Merhum Şeyh Muhammed Abduh Fâtîha sûresinin tefsirinde zikretmeye değer bir mânâ daha yazmış ve şöyle demiştir: "Bütün milletlerde ve bu cümleden Arap milletinde de bilindiği gibi birisi bir reis veya büyük bir zat hesabına -ve kendi şahsından bahsetmeden- yalnız onun için bir iş yapmak istediği zaman "falanın adına" der. Ve o zatın ismini söyler ki "O ve onun emri olmasaydı ben bu işi yapmazdım ve yapamazdım." demek olur. Bunun en açık örneğini devlet mahkemelerinde görürüz. Hakimler gerek sözlü hükümlerinin ve gerek ilâmlarının başında "falan hükümdar adına veya falan reis adına" başlığını söylerler. İşte bunlar gibi bir müslümanın da "şu işe başlıyorum" derken "Ben bu işi kendim için değil, Allah adına, onun emri ile ve ancak onun için yapıyorum." demiş olur.

Bu yoruma göre besmelenin meâlî "Rahman Rahim Allah adına" demek oluyor ki, bunun da " = bâ"daki sığınma mânâsıyla ilgisiz bulunur. Fakat bunun kıscasıca başkası adına yapmayı itiraf etmektedir. Bir işe başlarken "falan adına" demek "Ben bunu ona isnad ederek, onun yerine, onu temsil ederek, onun bir aleti olarak yapıyorum, bu iş gerçekten benim veya başkasının değil, ancak onundur." demek olur. Bu da vahdet-i vücud düşüncesi ile ilgili bir (fenâ Fillah) durumudur ki, ancak peygamberlik, velilik, hakim olma ve tasarruf sahibi olma gibi özel manevi makamlarla ilgilidir. Ve bundan dolayı yalnız süre başlarında bulunmasından dolayı besmelenin bir mânâsı olarak gösterilebilirse de İslâm hukukunun genel olan ve kişinin şahsiyet payını yok etmeye değil, canlandırmaya yönelik bulunan faydalanma ve istifade etme makamlarına tatbik olunamaz. Mesela yemeğe başlarken besmele çekmek sünnettir. Halbuki "Allah adına yemek yiyorum." demek pek hoş değildir. Bunda yalnız "Allah'ın ihsan ettiği yemeği yiyorum." mânâsı anlaşılabilirse doğru ve uygun olurdu. Fakat yedimekte değil, yemekte Allah'a vekillik yapmak anlamsız ve edebe aykırı bir söz olur. Hatta "Allah adına ibadet ediyorum." demek de doğru değildir. Çünkü ibadet Allah'a yapılrsa da Allah adına, O'nun yerine değil, kulun kendi vekillğini kuvvetlendirmek için kendi adına bizzat kendisi tarafından yapılır. Halbuki "Falancanın adına istiyorum." diyen bir vekilin, bir elçinin veya "Falancanın adına hükmediyorum." diyen bir hakimın makamı böyle değildir. Orada kendi şahsiyetinden tecerrüd ederek istekte bulunmasında veya karar vermesinde bir tek vücud gibi olduğuna meydana çıkar. Mesela o hâkim, bağılı olduğu hükümet başkanının şahsiyeti içinde kendi şahsiyetini eritmekle yetki aldığı kaynağın asıl olduğunu ve onunla bir vücud gibi olduğunu ilan etmiş olur. Bu da peygamberlik, velilik, hikmet sahibi olmak ve manevi yüce sahip olmak gibi özel manevi makamlardan birinde bulunan müslümanın çekeceği besmeleye uygun olabilirse de besmele gelişmesi uygun ve müstehab olan her yerde uygulanması mümkün değildir ve bundan dolayı, besmelenin genel bir mânâsı olamaz.

Halbuki yukanda açıklandığı üzere "Bismillahirrahmanirrahim, her kitabın anahtarıdır." "Bismillah ile başlanmayan önemli işlerde başanya ulaşmaz." gibi hadis-i şerifler bize besmelenin İslam'a uygun olan her işimizin başında anahtar olabilecek bir genel anlamını hatırlatmaktadır. Bu da tefsir âlimlerinin açıkladıkları iki mânâdan biri olabilir. Bununla beraber Kur'an'ın, Kur'an sûrelerinin inisi, okunması ve yazılması açısından bunların başında besmelenin bulunduğunu göz önünde bulundurarak onun mânâsında Şeyh Muhammed Abduh'un yaptığı yorum ve açıklama doğru olduğu gibi, özel yerlerde de kayda değer bir önem taşımaktadır.

FAYDALI BİR NOT: Besmele çekerken üzerinde durmak noksan ve çirkin, deyiş durmak yeterli ve doğru yine yeterli ve doğru. tam bir vakıftır.

BESMELE'DEN ÇIKAN HÜKÜMLER: Kur'an yazarken "Tevbe" sûresinden başka süre başlarında yazmak farzdır. Hayvan keserken veya ava silaha atış ederken sadece demek de farzdır. Kasıtlı olarak besmele tert edilirse o hayvanın eti yenmez. Fakat besmele unutulursa bir sakıncası yoktur. "(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin." (En'âm, 6/121). Bunda ve bu gibi bazı yerlerde denilmemesi sünnettir. Namaz dışında Kur'an okumaya başlarken süre başlarında ise demek, (Eüzü-besmele) âlimlerin çoğuna göre sünnettir. Bu cümleden olarak Atâ gibi bazı imamlara göre vacibdir. Yalnız "Tevbe" sûresinde besmele okunmaz. İki süre arasında ise iki kırâet vardır. Bizim Âsım kırâetinde besmele okumak mendubdur. Kur'an okumaya başlamak, süre başından değil de ortasından veya sonundan ise "Eüzü-besmele" okumak mendubdur. Yukunda açıklandığı üzere namazda biz Hanefilere göre Fâtîha'dan önce gizlice "Eüzü-besmele" okumak sünnet, Şâfiilere göre gizli veya sesli besmele çekmek farz; Mâlikilere göre okunmaması mendubdur. İki süre arasında ise biz Hanefilerce de böyledir (mendubdur).

Kırâetten başka diğer önemli ve İslâm'a uygun işlerde veya ile başlamak için önem derecesine göre ya mendub veya sünnet veya vacibdir. Bu konuyla ilgili uzun uzadıya açıklama kırâet ve fıkıh kitaplarına aittir. İleride konuyla ilgili âyetlerin tefsirlerinde de gerekli açıklamalar yapılacaktır. İstîâze (Eüzü billahi mine's-şeytânirracım demek) konusu, "Kur'an okumak istediğin zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." (Nahl, 16/98) âyetinde; besmeleden daha genel olan tesmiye konusu "Yaratar Rabbinin adıyla oku." (Alâk, 96/1) âyetinde; hayvan keserken besmele okuma konusu da En'âm sûresinde (6/121) inşaallah açıklanacaktır. Neml sûresinde de (27/30) yine besmele ile ilgili açıklama yapılacaktır.

ÖZETLE: Lütuf ve ihsanı herkesi ve herşeyi kuşatan Allah (c.c.), büyük dostu şanlı peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimizi "Ve Sen büyük bir ahlâk üzerindesin." (Kalem, 68/4) ve "(Ey Muhammed), Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107) şereflelendirmesiyle bahıttıyar kılmak için "Ruh-i emini = Hz. Cibril" ile "hakk-ı mübinini = her şeyi apaçık açıklayan Kur'an-ı Kerim'i" indirirken herşeyden önce onun seçimine, islahına ve terbiyesine önem vermiş. İlâhî yardımı mazhar kılması ayıncı kendisine bağlılığını göstermek ve ilâhî ismini öne almak sureti ile başlanmanın kutsal edebini öğrettiği gibi bunu tatbik etmek için de bütün gönülleri ümidin başlangıcı ve emellerin en son noktası Rahmân olan Allah'ın yardımı ve Rahim olan Allah'ın rahmetini varlık âleminin bütün görüntülerinin en büyük kanunu bulunan ilâhlık ve kulluk ilişkileri altında, apaçık bir dil ile Allah'ın birliğini ifade etme, gayet kısa ve kısa olması ile birlikte son derece derli toplu ve olağanüstü akıcı ve açık bir beyan üslubu içinde özetleyen düsturunu, her şeyin bir anahtarı gibi ihsan etmiş ve sonra bu kanunu ve bu edeb ve terbiyeyi bütün İslâm ümmetinin kitapları, yazıtları, Kur'an okumaları, nutukları ve diğer önemli işleri ve ihtiyaçlarının başında kitbas edecekleri ve uyacakları kıymetli bir gelenek kılmıştır. Gerçekten Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hadis-i şeriflerinde de şöyle buyurmuştur: "Besmele her kitabın anahtarıdır". Bundan başka "Besmele ile başlanmayan her mühim iş sonuçsuz kalır." Mutlaka Allah Teâlâ'nın ismi ile başlanmayan herhangi bir iş, onun yüce huzuruna sunulamaz, sunulamayınca da sonuçsuz, tamamlanmamış kalır.

Demek ki, bize ile Allah kitabının öyle bir anahtarı verilmiştir ki, biz bunda Kur'an ilminin kısaca konusunu, gayesini bulacağız ve önce Fâtîha'da, ikinci olarak birbirinin ardı sıra Kur'an'ın bütün sûrelerinde bunun Sidre-i muntehâ'yı geçen manevî sırlarının ortaya çıkmasını etraflica göreceğiz. Bu manevî sırların görünmesinde Kur'an'ın sûreleri ile âyetleri arasındaki tertip ve ilişkiler, sade ince ve nazik edebiyata ilgili bir zevki değil, derin ve geniş bir hikmet ilminin bile hesaba şıgmaz tertip ve düzen şekillerini içine almaktadır. O bazı yabancılara zannettikleri gibi, yalnızca gözle görüldüğü şekilde uzun, orta ve kısa yazılma gibi maddi anlamda ve matematiksel niceliklerin ifadesi değildir. Onun içinde sonsuz boyutlarıyla gelişen bir hayatın parçaları ve unsurları arasındaki tabii ve güzel nicelik ve nitelik ilişkilerinden başka, duyarlı bir kulağın güzel ahenklerine, kalblerde uyanan duyguların, sezilerin çeşitli niceliklerine, akıl ve mantıkla ilgili anlayışların sağlamlık hikmetlerine uygun düşen, sayılamayacak kadar manevî ilişkiler parlıyor ki, gökteki Ülker yıldızı ile dünyamız arasında genel çekim kanununun özel ilişkisi tamamen ölçülüp ilmi olarak hesaplandığı zaman bile Kur'an âyetleri arasındaki ilgi ve uyum yine sonsuzluluğuna koruyacaktır. "De ki: Rabbinin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbinin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir. Yardım için bir o kadanni daha getirsek (yine yetmez)." (Kehf, 18/109).

Kur'an'ın sûreleri, âyetleri rastgele bir tesadüfün veya sadece şairane bir duygunun gücü ile ortaya çıkıvermiş kâşık bir divan değil, o baştan başa gibi geniş anlamlı tek bir cümle ve belki fasih bir kelime düzeyinde sağlam bir uyum ve çok hikmetli bir beyan ve üslup ile inmiş ilahî bir sözdür. Başında sonunda bulunur. İşte Kur'an'ın bütün beyan dizisi bu başlangıcı ve sonuç arasındaki bağlantıların anlatılması gibi, yüce Allah'tan, görünen ve görünmeyen bütün yaratıklarına ve özellikle insanlara gelen ve insanlardan yüce Allah'a giden varlık ve hayat ilişkilerinin sonsuzluk zevkiyle tadlandırılmış sağlam bir anlatım tarzıdır. Bakınız ve ve hep birerer fasih sözdür ki, Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadise göre, her hatimde böyle okuruz ve buna (halî mütehil=dünyadan göçen kimsenin göçü) denilir ki bu bize, ölen kimsenin varlık âleminde ilişkisinin büsbütün kesilmediğini anlatır. Buna bilimsel bir örnek olarak astronomi ilmini gösterebiliriz. Bugün biliyoruz ki; astronomi ilminin bütün "konusu, çekim kanununu anlatmaktır. İlim dilinde biz buna ve daha doğrusu bu itibarla "gök cisimleri"ne astronomi ilminin konusudur deriz. Yalnız gök cisimleri ve parçacık yığınları arasındaki karşılıklı ilişkileri anlatan ve genel çekim kanunu adıyla birleştikleri bu yönle biz, kâinatın otomatik hareketlerini, cisimleriyle gezegenlerin birbirini çekmelerini ve itmelerini ve bu arada gökcisimlerinin hareket etmesinden ve durmasından; imne ve yükselmesinden; birbirine yaklaşma ve uzaklaşmasından; çarpışma ve patlamasından meydana geldiğini kabul ettiğimiz kâinatın şekli üzerinde düşünürüz ve gezegenlerimizin durumlarını bir dereceye kadar hesap ederiz. Fakat bununla varlık âlemiyle ilgili bütün kanun ve düzenlerin tamamını kavrayan bir bilgi seviyesine erdirmişizi iddia etmeyiz. Astronomi ilminin konusu dışında kalan daha nice ilim ve fen konuları vardır ki; doğru bir sınıflandırmada astronomi ilmi onların tali bir dalı halinde kalır. O, önce sayisal matematiğin ve araştırma teknikleriyle mantık kurallarna bağlı ilkelerin etkisi altındadır. Bundan dolayı, onun çekimi tam anlamıyla herşeyi kapsayan genel bir çekim değildir. Gerçekten astronomide ne gök cisimlerinin zerreleri veya tek tek parçaları arasındaki atomların çekimi veya tek tek parçaların birbirine tutunmaları ve bütünleşmeleri gibi kimyasal ilişkileri, ne canlılığın gelişmesini anlatan beslenme ve üremesindeki organik çekimi; ne nefsin iyilik ve kötülük arasındaki sevgi ve nefret, şehvet ve öfke gibi meyillerini ve heyecanını anlatan vicdana ilgili ilişkileri; ne duygusal izlenimleri ve hayal gücüyle elde edilebilen tasavvur ve tasarımları dile getiren ve onları belli sentezlere kavuşturup anlaşılabilir misaller halinde sunan bir özellik görürüz. Madde âleminin kendisinde insan zihninin tasavvur gücü ve düşünce kalıpları ile realiteyi özünden kavrama ve ondaki gerçeklik payını anlama ve anlatma özelliği demek olan bilgi edinme kabiliyetine benzer bir kabiliyeti de yoktur. Kısacası mekan içinde mekan, zaman içinde zaman varmış gibi, subjektif ve objektif anlamda mekana ve zamana bağlı olarak meydana gelen bütün olay ve oluşları bir tek anlayış çizgisinde birleştirip bir çırpıda bize sunan, görüleni ve görmeyeni, duyu alanı içine gireni ve duyarlar ötesinde kalanı kendi bütünlüğü içinde toplayıp bize ezel ve ebedi bile haber verip bildiren ve sonra varlık ile yokluk, zaruret ile hür seçim arasındaki farkı göstermek için yaratıcı kudretin varlığına açıkça delalet eden mükemmel bir irade gücü ile görmeyen âlemlerdeki varlıkların, görülen âlemedeki varlıklara geviren ruhun gerek kendi kendisini idrak, gerek dış dünyada olup bitenleri anlayıp sezebilmesinde kendini belli eden manevî çekim kuvvetini, nihayet insanlık âleminde ve toplum hayatında bunların hepsini bir araya getiren toplumsal çekim kuvvetini bir bütün olarak ele alan bir başka kitap bulamayız. Halbuki Kur'an ilmi, bütün bu değişik çekim kuvvetlerini birer yönüyle içine alıp birleştiren öylesine uyumlu, öylesine bütünleştirici evrensel bir çekim kanunu haline getiren bir anlatım demetidir ki, biz bunda ister küllî, ister cüz'î, ister maddî, ister ruhanî bütün varlığın, varoluşuyla ilgili özelliklerin kayıtsız şartsız ortaya koyan ve mutlak çekim kuvveti demek olan yaratıcı gücün kanununu, Allah ile varlık ilişkisini, özellikle insanlar arasındaki çok yönlü ilişkilerde O'nun ledünnî tecellilerini bütün incelikleriyle düşüneceğiz. Çok eksik bir düşünce ile ve haksız yere "Evrensel Çekim Kanunu" dediğimiz gök cisimlerinin birbirini çekmesi O'nun âyetlerinden sadece küçük bir örnektir. Gerçekte işin böyle olduğunu g tarih boyunca ortaya koyabildikleri ortak değerlerin toplamından bile üstündür. En büyük filozofların ve felsefî ekollerin düşünce sistemattığı bundaki hikmet düzeninin zamana yansımaları, en yüksek edebiyatın renkli parlıtları, bundaki estetik güzelliklerin bir anlık parlantısıdır. Kur'an'ın nazm-ı celîli, bilimsel düzen ile estetik düzenin kucaklaşıp bütünleştiği bir alandır. Bundan dolayı Kur'an'ın ortaya koyduğu mantık düzeni, ilim ve sanatın ortaya koyduğu düşünce bütünlüğünden daha sağlam ve daha tutarlıdır. Edebiyatın ortaya çıkardığı değişik renkteki güzelliklerden daha renkli, daha çeşitlidir. Muhkemat ile müteşabihatın böylesine uyum sağlaması ve estetik bir düzen meydana getirmesi ancak yaratılıştaki görülebilir. "Kur'an üzerinde derinden derine düşünmüyormuş mı? Eğer o, Allah tarafından değil de bir başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda pek çok çelişki bulurlardı." (Nisâ, 4/82).

Mesela, astronomide genel çekim kanununu, yalnızca ay, güneş ve dünya üçlüsü arasındaki düzen ve orantısını dahi tam anlamıyla ölçüp aydınlığa kavuşturamamış olan teknolojimiz, elde ettiği verilere dayanarak, ne güneş sisteminde, ne de galaksiler sisteminde ve bunların düzeni ve işleyişinde ilme, mantığa ve estetiğe ters düşen hiçbir nokta bulunmadığını bütün gücüyle savunmaktadır. Yaratılışın bu düzeni, bizim gözümüzde nasıl böyle hem zâhir, hem de bâtin ise Kur'an'ın sûreleri ve âyetleri arasındaki bilimsel, mantıkî ve estetik düzen dahi onun gibi, hatta ondan daha ziyade zahir ve ondan daha ziyade bâtındır. Zahir olması kemalinden, bâtin olması da sonsuzluğundandır. İşte bundan dolayıdır ki, bir sairimiz:

"Bâkî-rî fikri kâinatın çâk çâk oldu, fakat Perde-i ismette kaldı mâni Kur'an henüz."

"Kâinatın bâkîr fikirleri parça parça oldu. Fakat Kur'an'ın mânâların hâlâ koruma perdesi içinde kaldı." demiştir.

Biz mantıkî düşünürken estetiğin ölçülerini, edebî düşünürken de mantığın kural ve ilkelerini feda etmek alışkanlığına olduğumuz için, Kur'an'daki uyum ve ahengi bütün yönleriyle bir cetvel çizip gibi düşünce yoluyla ölçemiyor isek de o fitratı yaşarken onun yüce zevkini vecd ile duyabiliriz. Kur'an da, bu zevki, okuyanlardan ziyade yaşayanlara ihsan etmek için "Bu, takva ehline hidayettir." (Bakara, 2/1) diye hitap edecektir. Bundan dolayı herşeyden önce gâfletimizden, vesvesemizden, şeytanlıklardan annmak için bütün bilinc gücümüzle Allah'a sığınarak "Kovulmuş şeytandan Allah'a" sığınırın." diyelim ve o her şeyi çekim kuvveti yaşamak için; "Rahmân ve Rahim Allah'ın adıyla." demek olan besmele anahtarna yapışalım ve bir teşekkür duygusu ile Fâtiha'sından başlayalım.

Meâl-i Şerifi

- 1- Rahmân ve Rahim olan Allah'ın ismiyle.
- 2- Hamd o âlemlerin Rabbi,
- 3- O Rahmân ve Rahim,
- 4- O, din gününün maliki Allah'ın.
- 5- Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardım, inayeti. (Ya Rab!).
- 6- Hidayet eyle bizi doğru yola,
- 7- O kendilerine nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil.

2- Kur'an'da sûreler, sûrelerin çoğunda kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimeler, kelimelerde harfler ve bütün bunlar arasında açık veya kapalı, sözle veya mânâ ile birçok yönden tam bir uyum ve belli bir düzen vardır ki, bunların tek tek araştırılması ve ayrıntıların açığa çıkaranması sayısız denilebilecek kadar çoktur ve hemen hemen bütün ilimleri ve sanatları da yakından ilgilendirir. Bu ilimlerin en başta geleni de Nahiv (Dilbilgisi) ve Belağat (sözü yerinde söyleme sanatı) ilimleridir. Kur'an'ın nazmında cümlelerin yapısı, sözün öncesıyla ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum (mutabakat), sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delalet, iktiza, açıklık ve gizlilik, hakikat, temsil, sarahat, kinaye, imâ, telmih, mantık, hikmet, maksada uygunluk gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir. Ondandır ki sözün

kalbe dolmasını ve etki yapmasını sağlayan fesahat (açık ve anlaşılabilirlik), tatlılık, düzgünlük, akıcılık, incelik, ölçülülük, garpıcılık, kolaylık, sanatlılık, yenilik, çok yönlülük, tutarlılık, uyum ve ahenk, dile hakimiyet, üslup, söz ile anlam arasındaki denge, sözü uzatma, az ve öz sözle çok anlam ifade etme ve nihayet kimseyi taklit ve tekrar etmemek demek olan ibdâ ve hankuladelik gibi özellikler açısından, hem söz güzelliğini, hem de anlam derinliğini ve zenginliğini birlikte içine alıbdâ ve hankuladelik gibi özellikler açısından, hem söz güzelliğini, hem de anlam derinliğini ve zenginliğini birlikte içine alan pekçok güzellik ve estetik incelik bulunmaktadır. Kısacası, Kur'an'da kelimelerin asıl dil ve sözlük mânâları açısından delalet ettikleri anlam, akıl ve mantık açısından delalet ettikleri anlam, tabii zevk ve sevgi açısından delalet ettikleri anlam olmak üzere üç çeşit delaletin bileşkesi olan ve sonludan sonsuza doğru yol alan uyum ve ahengin hissedilebilen ilişkilerini özette dile getiren inceliklerdir bunlar. İşte bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder. Genelde avam için dil açısından sözün mânâyâ delaleti, alimler için akıl ve mantık açısından delaleti, edebiyatçılar ve estetikçiler ve hikmet ehli olanlar için zevk, sevgi ve fitrata uygunluk açısından delaleti önem taşır. Terceme ile dil değişikliği için birinci ve üçüncü hususlarda kendiliğinden büyük kayıplar olur. Ayrıca bundan akıl ve mantık açısından söz konusu olan delalet de etkilenir. Bunun için bazı yerlerde bu ilişkileri kısaca göstermeye çalışacağız. Çünkü etrafıca anlatmaya insanın gücü yetmiyor. Bundan dolayı da Fâtiha sûresi üzerinde diğer sûrelerden daha fazla duracağız. Fâtiha'da ilk önce iki aşdan kelimeler arasındaki uygunluğu ele alalım. Siyâk, sibak yani sözün gelişi ve akışı ki, birincisi (sibak) sözün kendinden önceki kelimelerle, ikincisi (siyak) de sözün kendi parçaları ile kendisine ve kendinden sonrasına göre olan uyum ilişkileridir. Besmele, Fâtiha'nın bir kısmı sayıldığına göre, birincisi (sibak) burada söz konusu olamaz, bu olsa olsa âyetin nüzulü (inşi) açısından "Rabbınin adıyla oku." (Alâk, 96/1) âyetile ilişkili olur ki, bu da Kur'an tertibine göre kendisinden sonraki âyetlere ait bir siyak ilişkisidir. Fakat besmele başı başına bir âyet olduğu için önce onu inceleyelim.

SIBAK (Sözün gelişi): Besmelenin bir fiile bağlı olması ilişkisinden başka burada hiç bir şey düşünölemeyeceğinden dolayı genel olarak Fâtiha'nın da besmele ile ilişkisi olduğu bellidir. Besmele ile Fâtiha okuyorum, Fâtiha yazıyorum, hamd ediyorum, Kur'an'a başlıyorum, v.s. gibi. Fakat bundan başka özel şekilde de kuvvetli ilişkileri vardır. O kadar ilişki vardır ki, besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet sayabilirsiniz. İlk önce, nazım ve fâsıla (âyet sonu) ilişkisi, ikinci olarak kelimeler arasındaki ilişkiler, üçüncü olarak öztele onun açıklaması şeklinde çeşitli mânâ ilişkileri vardır. Bir kere besmeledeki rahmetin keçiciliğine karşılık Fâtiha'nın bir teşekkür etme demek olduğu ilk bakışta görülür. Bu ise besmele ve Fâtiha arasında gizli ve tam bir bağlantının bulunmasıdır. Sonra Fâtiha besmelenin bir açıklaması, ve mânâlarının açığa çıkmasıdır.

Söyle ki: Besmele, gerçekten ve itibari olarak yedi kelimeden oluşmuştur. Bunlardan dört tanesi başla başına birer kelime olup üçü Allah'ın isimidir. Bu terkinin tamamı ise bir kısmı zikredilen, bir kısmı da sözün gelişinden anlaşılan ve gizli bulunan iki taraf ile bir bağlaçdan " = bâ" edatı, yani müteallik (ilişkili olan), müteallak (kendisine bağlanan) ve ilişki vasıtası olan üç kısımdan birleşen tam bir söz idi. Buna karşılık Fâtiha, yedi âyet, başlı başına dört söz, üç tam vakf (durak)dan birleşen tam bir söz düzeninde güzel bir süredir ki; bu üç tam vakfdan birincisi üç âyetle bir cümle olarak birinci tarafı, ikincisi iki cümle ile bir tevhid âyeti olarak ortadaki bağlama ilişkisi, üçüncüsü yine üç âyetli bir cümle olarak, son kısmını meydana getirmiştir. Ve bu şekilde Fâtiha, besmele gibi ve onunla bir cinsten olan bir söz şeklindedir.

Mânâyâ gelince: Besmele bize bir tamlama bağı, iki sıfat bağı ve başında bir bağlantı harfî ile sonunda gizli olan tevhidî içeren tam bir bağlantı veriyordu. Orada özle (isim)den genel mânâyâ doğru yayılan (genişleyen) isim ve sıfatı zikredilmiş iken biz ezelde (başlangıcı olmayan bir zamanda) olduğumuz gibi fillerimiz ile beraber saklı ve gizli idik. Daha doğrusu Allah var, biz yoktuk. "Allah vardı, onunla birlikte hiçbir şey yoktu." Çünkü ondan önce bu ilişki ile Allah'a ait olmaya sarılamıştık. dediğimiz zamandır ki, bu bağlantı meydana gelmiş ve Fâtiha'da Allah'a teşekkür etmekle birlikte varlık âleminde ortaya çıkmazıca sebep olmuştur.

Gerçekten Fâtiha bir teşekkür (cümlesi) ile başlıyor ve bizi gizli, ilahî bir ilişki ile bağlanğıca kâinatın içinde varlık sahasına atıyor ve o sırada Rahmân ve Rahim bir daha tecellî ediyor ve gerçekleri tebliğ etmekle bir iki islah döneminden sonra ilahî bir mükellefiyetin gereğini sezecek kadar iradimizle terbiye ederek ve konuşmayı öğretmek sureti ile iyilikle bulunarak Allah'ı ve kendimizi tanımak için bizi yoktan var ediyor ve işte o zaman Allah'ın birliğine "Yalnız sana ibadet ediyorum ve sadece senden yardım diliyoruz" diye bir bey'at anlaşması yaptımak üzere bize konuşma hakkı veriyor. Ve biz de bütün sosyal vicdanımızla konuşarak söze başlayıp bu anlaşmayı yapıyor ve o bağlantı ilişkisini böyle ezeli bir rahmet ile zevallsız bir sosyal ve hukukî sözleşmeyi yapıyoruz ve o vakit bizim de "neste'in" (yardım diliyoruz) derken biz de bir irademizin, bir şeyi istemeye hak ve yetkimizin olduğunu anlıyoruz ve derhal duası Allah'ın huzurunda yer alarak sonuna kadar söylüyoruz. Bu şekilde ezeldeki (başlangıcı olmayan zaman) ve besmeledeki gizli (mânâ), Fâtiha'da ve şimdiki zamanda konuşan biri olarak ortaya çıkıyor da ezeli zâhir olan görünmüyor ve sonunda bizim iradimizle ve konuşmamızda hazır olması ile merkezimizde ve çevremizde bir muhabat olarak hazır bulunuyor. İşte ezeli ve sonsuz bütün hayat dengeleri bunun içindedir. Basit birkaç cümle gibi görünen Fâtiha, yaratılışın, yaratının, yaratılmanın bütün sırlarını toplayan bir kanun-ı küldür, (genel ve temel ilkedir). Baş tarafındaki üç âyet ile sonundaki üç âyetin bağlantısı gibi olan bu bir âyetle Fâtiha böyle sonsuz üstü bir varlıklar denklemini kayda geçirmiştir.

Fâtiha'daki bu ruhu, bu manevî inceliği ve bu denklemini, şu kudsi hadis ne güzel açıklamıştır: "Ben namaz sûresi olan Fâtiha'yı kendim ile kulum arasında yan yana taksim ettim; yansı benim ve yansı kulumumdur. Kuluma istediğini veririm." Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz de bu hadisi şöyle açıklıyor: Kul der; Allah da; "kuluma bana hamdetmiş" der; kul der. Allah da "kulum beni övdü" der; kul der, Allah da der ki; "kulum beni ululadı". Ve buraya kadar benimdir. kuluma benim aramda, sürenin sonu ise yalnız kuluma aittir ve kulumun istediği kendi hakkıdır, diyor.

Fâtiha, işte yüce Allah'ın böyle bir lütfunu tecellî ettiren bir varlık dengesidir. Bu dengede de kâinat nizamının temeli olan adalet ve denge kanununun en açık ve en güzel bir gerçeğini görürüz, görürken (doğru yol) yüce nazmında açıkça okuruz. Bu dengeye tasavvufi bir zevk ile bakacak olursak bu kulluk ve yardım dileme andlaşmasını taşıyan (İslâm) ümmetinin bütününe "Sizi yeryüzünde halifeler (yöneticiler, yeryüzünün tasarruf ve hakimiyetini elinde bulunduran insanlar) yapan O'dur." (Fâtır, 35/39) "Yeryüzüne mutlaka iyi kullanın mirası olacak, bu yeryüzü onların eline geçecek." (Enbiyâ, 21/105) gibi âyetlerde açıkça belirtildiği üzere Allah'ın vekili (halifesi) olan insanın onun bir gölgesi şeklinde aksetmiş olduğunu ve insanlara da yeryüzünü inşa ve imar etme payı bahşedilmiş bulunduğunu duyuruz ve o zaman böyle kulluk ve yardım istemeyi yalnız Allah'a ait kılan toplumsal duygu taşıyan bir ümmetin herhangî bir konuda birleşmesinde de şer'î bir delalet bulunabileceğini, yani ümmetin bir konudaki fikir birliğinin olumlu bir şer'î delil olduğunu anlarız. Bundan dolayı Besmele ile Fâtiha arasındaki sözün gelişinden (siyak) anlaşılan uyum, ezeli ruh ile sonsuz olan arasındaki bu denge ilişkisinin meydana çıkmasıdır. Bu âyetler, işte bütün yaratılıştan var olan bu ilişkiyi bizim bilincimize nakşeden ilahî âyetlerdir. Bunların geniş açıklamasını da Kur'an'da göreceğiz.

SIYAK: Fâtiha'nın bizzat kendisindeki sözün akışı ve bu tabii akıştan doğan bir öğretim şeklidir. Nitekim Fâtiha'nın bir ismi de "ta'lim-i mes'ele" yani "konuyu öğretme"dir. Bunun en büyük ipucunu okumanın gelişinden ve özellikle "Rabbınin adıyla oku!" (Alak, 96/1) yüce emrinde buluruz. Bundan başka nüzul sebeplerinde rivayet ettiğimiz hadiste de emri vardı. Bunun için bazı müfessirler başta "böyle söyle" meâlinde emrinin gizli olduğunu söylemişler ise de büyük tefsir âlimleri böyle bir kelimenin gizli olduğunu ihtiyâç kalmaksızın, yalnızca üslubun gelişinden böyle bir şeyi öğretmeyi işaret etmeye yeterli olduğunu ısrar ediyorlar. Yani Allah Teâlâ bize bu sözü ile ilim ve iman telkin etmiş (anlatmış) ve bu anlatışı bir emir ile yapmayı şimdiki zaman kipi ile mevcut olmayan anlatmıştır. Çünkü ilim ve imandan önce onun huzuruna çıkma hakkımız yoktu ki, bize açıkça hitap etsen. Çünkü Besmele'de biz görünürde yoktuk. Bununla beraber Allah'ın

zatinın değil, isminin huzurunda idik.

Bundan dolayı Fâtiha'nın başında Allah'ı tanımakla ilgili olan üç âyet tamamen görmeyerek anlatmak tarzındadır. Kendisiyle konuşulan görünümüyör. Bunda "âlemin = âlemler" kipi ile akıllı varlıklara apaçık bir uyan vardır ki; bu üç âyetin mânâsını düşünüp anlatılan bir kimse akıllı ise, âlemlerin ne olduğunu ve kendi ruhunda onun nasıl tecelli ettiğini iyice düşünerek ve bağlanğı ve sonucuyla onu gözden geçirecek aklını ve sezgi kabiliyetini topladığı zaman ve ancak o vakit; "Hamd o âlemlerin Rabbi, o Rahmân ve Rahim, o, din gününün maliki Allah'ın" görünmeyen Allah'la ilgili anlatımın doğru bir söz olduğunu anlar ve derhal Allah'ı görünen ve görünmeyen alemde hazır ve gözetlen olarak bulur. Böyle bulunca da "Ancak sana ederiz kulluğū, ibadeti, senden dileriz yardımı, inayeti (Yâ Rab)" diye ona hitap ederek, ihtiyacıyla ona arzeder ve onları karışılması yolunda istekte bulunabilir. Bunun için Fâtiha, Arap edebiyatında gaibden (üçüncü şahıstan) muhataba geçen ve iltifat denilen bu belâğat üslubuna gerçekleştirmek için Allah tarafından açık bir "ben ve biz" emri gibi birinci şahıs kipi ile doğrudan yapılan bir hitabı kapsamayarak "Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle ya da perde arkasından konuşur." (Şûrâ, 42/51) âyetinin mânâsını öğretmiş ve tebliğ etmiştir. Bundan dolayı Fâtiha'nın kendisindeki söyleniş metodu, bir öğretim metodu ve üslubu, bir telkin üslubu olmuştur.

Bütün Arap edebiyatçıların ve hatta Türk şairlerinin kasidelerinde ve nutuklarında bilip kullandığı bir iltifat sanatının böyle tam yerinde ve birçok cümlelere muhtaç olan mânâları bu kadar kısa, öz ve bu kadar açık ve anlaşılır bir şekilde toplayan son derece derin bir nükteli ortaya koymuş olması, bütün Arap şairlerinin meydan okuma niyetlerini ve cesaretlerini kıran ve onlara Kur'an'ın i'câzî önünde baş eğdiren hususlardan birisi olmuştur. Fâtiha'nın kelimeleri ve cümleleri arasındaki ilişkilerin ise bir kısmı yukarıda geçti ve ihtiyaç görüldükçe ileride de tahlil ve tefsir sırasında gelecektir. Burada şu kadarnı söyleyelim ki, elhamdül'nün en mükemmel bir şekilde tefsiridir. atıştan (yardım dilemenin) aynı şekildeki bir açıklamasıdır. Ve bu zincirleme sıraların ortaya çıkması ile Fâtiha süresi bütünüyle baştaki, en baştaki vezir cümlesinin açıklanmasından ibaret eşsiz bir keldir.

Diğer Kur'an sûreleri ile ilişkisine gelince, Fâtiha'nın Ümmü'l-Kur'an (Kur'an'-ın anası), Ümmü'l-Kitab (Kitabın anası), esas isimlerinin delalet ettiği şekli ile Kur'an'daki sûrelerin hepsinin ana kökü ve genel temsilcisi olmasıdır ki, bu hususun bir kısmını yukarıda anladık ve gelecek bütün açıklamalarda da inşaallah anlayacağız.

Özetle: Sanki besmele bir taç, Kur'an en mükemmel bir vücut, Fâtiha onun başı, bu baştaki çehre, (Fâtiha'da geçen) rahmet ve hidayet (doğru yolu bulma) bu çehrenin göz bebekleri, dünya ve ahiret üç yüzüyle içyüzü, kulluk ve yardım dileme dilî, Allah'ın birliğine inanma ise ruhudur. O şekildedir ki vücudun bütün gizli tarafları onun açık seçik konuşan dudağından çıkarken o taçdan, o çehreden, o süzğün bakışlardan da onun ruhu okunur. O çehre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'ın çehresi, o vücut Allah'ın tecellisidir. Söz Allah'ın sözü, tebliğ eden Allah'ın elçisidir. "Allah'tan başka ilâh olmadığına Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim."

TAHLİL VE TE'VİL (Analiz ve Yorum): Hamd, isteğe bağlı yapılan bir iyiliğe veya onun başlanğıç noktası olan bir iyiliğe karşın gönül ağırlığı ile o iyiliğin sahibine saygı ifade eden bir övgü sözüdür. Kısmen medih, kısmen teşekkür ile birleşen bir övgü, bir çeşit övmek veya övülme, iyi bir övüş veya övülüş, güzel bir övücü veya övülen olmak, ciddi bir övücülük veya övülüclük hülasa bu anlamları kapsayan güzel ve ciddi bir sözdür. Arapça'dan hamd kelimesi bu mânâların hepsi için kullanılır. Fakat Türkçe'de çoğunlukla masdar ismi olarak kullanılır. Diğer kiplerde hamd etmek veya edilmek, hamdediş veya edilmiş, hamd eden veya kendisine hamdedilen, hâmidiyet (hamd etmek niteliği), mahmûdiyet (övmülme değer olmak) denilir ve bugünkü dilimizde bunun öz Türkçe olan bir eşanlamısı yoktur. Şükür de böyledir. Türkçe'de bir övme var ki, o da methetme ve sena (övmek) ile eşanlamıdır. Hamd ise medh ile şükür arasında bir nevi övme ve özel bir medhihtir. Çünkü medhi, canlılığı ve istediği gibi hareket etme yeteneği olana da olmayana da yapılır. Mesela güzel bir inci ve güzel bir at övülmüş olabilir. Fakat onlara hamdedilmez. Hamd, inci ve atı bağışlayan, istediğini yapmakta serbest olan Allah'a yapılır ve hatta onun lûtfuna, ilmine yapılır. Fakat vücut güzelliğine yapılmaz. Ayrıca medih, başıştan önce de ondan sonra da yapılabilir. Hamd ise kesinlikle bir iyilikten sonra yapılır. Şu kadar var ki, onun hamd edene ulaşmış bir iyilik olması şart değildir. Şükürde ise bu da garttır. Çünkü şükür, gelmiş olan bir nimete sözlü veya fiilî veya kalp ile nimeti verene saygıda bulunarak ona karşılık vermektir. Yalnız fiil veya kalp ile yapılan şükür, ne medhihtir, ne hamdirdir. Fakat dil ile sözlü olarak yapıldığı vakit hem hamd, hem de medh olur ve bu hamd, minnettarlığın başıdır. Bundan dolayı hamd, medhihten genel olarak daha hususi (özel)dir. Şükürden de bir bakımdan daha genel ve bir bakımdan daha özeldir.

Her hamd, medhihtir. Fakat her medih hamd değildir. Sonra bazı hamd, şükür (minnettarlık) ve bazı şükür hamd olmakla beraber şükür olmayan hamd, hamd olmayan şükürler de vardır. Demek ki medih, gerçeğe göre boş bir ümidin itmesi ile kuru bir yalandan, mücerred bir dalkavukluktan ibaret kalabilirken hamd ve şükür daima gerçeğe uygun bir doğruyu ifade ederler. Hamd, delile dayanan haklı bir ümidin sevinci ile veyahut minnettarlık gibi gerçekleşmiş bir nimet içinde bulunarak rahat etmenin mutluluk zevki ile yapılır. Hamd verdî, verecektir gibi geçmiş ile gelecek arasında dönüp dolaşan bir sevinç durumundan, şükür ise işte verdî gibi gerçekleşen bir geçmiş nimete ulaşma zevkinden ileri gelen bir mutluluğu ilan etmektedir. Bunun için hamd ve şükür tamamen meşru ve ahlâka uygun olduktan halde medih genellikle ahlâka uygun değildir. İslam'a göre yasaklanmış ve yerilmiş de olabilir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: "Övmeyi meslek edinelerinin yüzlerine toprak saçınız." buyurmuş. Halbuki "İnsanlara hamd etmeyen kimse Allah'a da hamd etmez." hadis-i şerifi ile mutlak surette emredilmiş olduğuna göstermiştir. Mirac hadislerinde de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmeti "Çok hamdedenler" ünvanı ile lakablandırılmışlardır. Hamd ile şükürde esas maksat nimeti verendir. Medihte ise nimeti hayal etmektir.

Hamd ve şükür; ikisi de hak ve hakikat sevgisi ile gönlün sevinçle dolması ve bundan dolayı ahlâka uygun olmakla beraber hamdde sevinç ve arzu mânâsı, şükürde ise içten bağlılık ve dostluk mânâsı daha açık bir şekilde bulunur. Ve bu şekilde şükür (minnettarlık), gerçekleşen bir geçmişin ululama hatırası olduğundan dolayı daha zor, yapılan daha azdır. Çünkü varlığın akışı hep geçmişten geleceğe yönelik olduğu için insanlar yaratılınca geleceğe meyllidirler. Şüphesiz bu meyletmenin iyine korku bulamış bir ahiret çekimi yerleşmiştir. Gerçekten insanlar daha fazla ileriye görsün diye gözleri ön tarafa bakacak şekilde yaratılmıştır. Fakat böyle olması yolda giderken geldikleri başlanğıç noktasını geçip arkada bıraktıkları kısmı unutmak için değildir. Onun hatırından kalkan seylere ve hafızasının doğruluğuna güvenildiği içindir. Bundan dolayıdır ki boyunlar gerektikinde o hatıraları yenilemek için öndeki gözleri arkaya çevirip baktrabilecek şekilde hareket eden bir eksen halinde yaratılmışlardır. Bir gelecek yolcusu için bu yaratılışın büyük bir yuancı önemi vardır. Demek ki, hafızası bozuk boyunlar hareket etmeyen yolcuların yalnız ileriye dikilmiş olan gözleri, şeytanan baskısından korunmak için birer kurtuluş vasıtası değildirlir. Halbuki gafil olan insanogullarında bu durum ağır baskımadır. Dalkavukluk düşüncesi ile bir kuruntu halinde ümit üzerinde (bazı kimseleri) çok metheden nice yaratıkları görülegelmıştır ki onlar, gayelerini elde ettikleri ilk andan itibaren bir nankör kesilmişlerdir. Bunu farkedene bazı düşünürler - bunlardan biri de müellifin zamanında yaşayan Fransız Güstav Löbon'dur- insanlar üzerinde hayalin, gerçekten daha fazla bir egemenliği olduğu sonucuna varmışlardır. Fakat bu görüş doğru değildir. Çünkü hayalde görülen o egemenlik, gerçeği temsil edilebilmesinden dolayıdır. Yoksa hayale hayal diye sanılan kimse görülmemiştir. Bundan dolayı asıl egemenlik hayalin değil yine gerçeğindir. Gerçek öyle etkilidir ki yalnız yakından değil, uzaktan hayal yoluyla bile etkisini gösteriyor. Fakat sevgiliye ulaşmanın öyle şaşırtıcı bir etkisi, kendisinden geçip dünyayı unutmada durumu vardır ki bunda gerçek, kendisinden başka herşeyi siliverir ve bizzat gerçekçi olmayanları ona dayanamazlar ve bunun için insanoglu onu, kendisinden ziyade karşısında gördüğü

zaman ona değer verir. Güneş doğunca göz kamaşır ve izlenim süzülüp kalpdeki his cepheyne dikilmeyince insan onu göremez. Bundan dolayı bilişli bir hakikat adamı olmak zordur ve tam bir müslüman olmak çok zordur. Çünkü varlığını Hakk'ta kaybeden Hz. Ömer el-Faruk (r.a.) Efendimiz "Hakk, Ömer'e dost bırakmadı." dediği zaman bu zorluğu anlatmak istemiştir. Şükür ise böyle hakikat sahiplerinin âlâmeti olduğundan "Kullanmdan şükreden azdır." (Sebe, 34/13) buyurulmuştur.

Bununla beraber, diğer taraftan "hamd"de saygı ve değer verme mânâsı daha yüksektir. Çünkü bunda, meydana gelen başı, hamd edene ulaşmadığından dolayı bir taraftan daha fazla hakka bakan maksatsız bir saygı karakteri vardır. Diğer taraftan o başıya kavuşanların sevincine katılmayı ifade eden bir kardeşlik duygusu ve kendi hakkında henüz ulaşmayı ulaşmış saydın bir takdir payı vardır. Bir bu, bir de şükürün kısımlarında kalb işinin, gizli bir iş ve organların fillerinin ihtimali olması, şükür çeşitlerinin en mükemmelinin, yine dil ile yapılan hamd olmasını gerektirir. Gerçekten Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz, "Hamd, şükürün başıdır. Allah'a hamd etmeyen O'na şükretmemiş olur." buyurmuştur.

Bu şartlarla dil ile yapılan medih zikirler ile yâd etmeler, saygı ifade eden lafızlar, özel saygılar hep hamddirler. Hamd kelimesi de saygı ifade eden bu kelimelerin hepsinin mânâsına uygun olduğundan "hamd olsun" denildiği zaman bütün bu saygılara yaraşır bir iyilik veya bağışlama karşısında bir mutluluk sevinci ve bir bahtiyarlık duygusu ilan edilmiş olur ki bu, bir taraftan o iyilik ve bağışlamanın seçkin sahibini övmek, diğer taraftan da hakkiyla o mutlulukla övünmek mânâlarını ifade vardır. Ve her iki bakımdan da seriata pek uygun ve ahlâka çok uygun bir iyiliktir. Çünkü nimeti anlatma, böbürlenmeden ileri gelen bir gurur duygusu, nankörlüğü ortadan kaldıran büyük bir erdemlilikktir. Daha doğrusu hamd, herkesin ermek istediği fakat pek az kimsenin erebildiği en yüksek bir olgunluk gayesidir. Çünkü insanlık açısından bütün mutluluklar iki kelime ile özetlenebilir. Tena'üm (nimet ve bolluk içinde bulunma) ve in'am (nimet verme). Nimet ve bolluk içinde bulunanlar ancak refah içinde bulunduklarını his ve takdir ettikleri zaman hamd ederler. Çünkü mutluluk, refah içinde bulunmanın kendisinde ve niceliğinde değil, niteliğinde yani refahın zevki takdir edilip hissedilmesindedir. Zaten bolluk içinde bulunmanın mânâsı budur. Ve ne vakit mutluluk zevki hiss olunur ve coşarsa dilden hamd çıkar ki bu makam, hamd etmek makamıdır. Nimet verme makamında bulunanların mutluluğu da yalnız nimet vermede değil, verilen nimetin değerini bilecek ve zevki ile mutluluk duyacak, layık olan yere ulaştırmasında ve ulaştıracı açık delil ile görmesindedir. Bu delil ise hamd edenin hamdirdir. Bundan o ulaştırma ve ulaşmayı seyretmekteki zevk de kendisine hamd edilenin mutluluğunu meydana getirir. Ve biz biliriz ki, nimet verme makamı, nimete ermek makamından üstündür. Bundan dolayı mahmudiyet (kendisine hamd edilmeye layık olma) makamı rûtbelerin en mükemmel ve hedeflerin en sonudur. O halde bu makamın mutluluğu da en büyük mutluluktur. Bu mutluluğun zevkinden çışma da haydi haydi bir hamd ile sonuçlanmayı gerektirir. Hamd etmeye layık olana hamd etmek demek olan bu hamd ise nimeti artırmaya ve dolayısıyla fazla hamdetmeye ve hamdedilmeye sebep olur. Bu şekilde hamd etme makamında, refah içinde bulunan kimsenin hamd etmeye devam etmesi, kendisine hamd edilme makamına yükselmesine ve mahmudiyet makamında nimet vericinin hamd etmeye devam etmesi de kendisine hamd edilmenin sınırsız katlanmasına sebep olur ki "Andolsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırmnm." (İbrahim, 14/7) buyurulması bundandır.

Şu halde yukarıya doğru ilerlemede hamdin sırası ile en yüksek rûtbeleri şunlardır:

1- Hâmidiyet (hamd etmek), 2- Mahmudiyet (övmülme değer olmak) 3- Hâmidîyet ve mahmudiyet 4- Mahmudiyet ve hâmidiyet.

Bu son derecede Allah'a ait tecellilerden (lûtfuna erme) birini görürüz. Burada etkilenmeyi ifade eden insana ait mânâları ortadan kaldırmakla övmülme değer ve hamdetmeyi biraraya toplayan hâmid (çok hamdeden), mahmûd (övmülme değer olan), hâmid (hamdeden) gibi Allah'ın güzel isimlerinin tecellisini görmemek nasıl mümkün olur? Bu olmasa idi onlar nereden geldirdi? Sonra "Sîfa-i Şerif" kitabında açıklandığı üzere Hâmid ve Mahmud, Ahmed ve Muhammed gibi yüce Peygamberimiz'in mübarek isimlerindendir. Gerçekten Makam-ı Mahmud (en yüksek şefaât makamı) bilhassa peygamberlerin sonucunuşu olan Efendimiz'e va'd olunan ve onu hamd etme makamından hamd edilen (övülen) makamına yücelten yüksek bir makamdır ki, büyük şefaât makamıdır. Bu makamda "livâû'l-hamd" (sancağı) onun sağ eline teslim olunmuştur. Ahirette Makam-ı Mahmud'un bol şefaati iledir ki, Livâû'l-hamd altında toplanacak olan ümmet, Allah'a hamd etmelerinden paylarını alacak ve cennet ehlinin dualarının sonu da "Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun." olacaktır. "Dualarının sonucunu da alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun." sözüdür. (Yûnus, 10/10).

Böyle hamd etme ve övülme vasıfların toplayan Allah'ın dostunun, Ahmed olması ve Muhammed olması, işte hamdin bu toplayıcı ve birleştirici derecesini dile getirir ve gerçekten lafız ve mânâ itibariyle hamdin esası Muhammed (s.a.v.)'e ait bir gerçektir. Ve bu gerçeğin başlanğıç ve sonuç itibarıyla Allah Teâlâ'ya ait olması da gerçeklerin gerçeğidir.

İşte Fâtiha " " ile başlamakla bize bu mutlulukları, bu olgunluk hedefini ve bu gerçeği öğreterek söze başlamıştır. Ve elhamdülillah (Allah'a hamd olsun) denildiği zaman duyulan derin gönül ferahlığı bu aşk ve şevkin dile getirilmesidir. Evet, hamd gerçeğine tutkun olmayan yoktur. Arapça'da " " bilinen bir şey veya umûmîlik veya cins ve hakikat mânâsı ifade eden bir belirlime edatıdır. İlk hitap edilirken hamdin kim tarafından yapıldığı belli değildir. Sonra bu mübtedâanın haberi olan da lâm'ın, ihtisas (ait kılma), istihkak (hakkı olma) ve mülkiyet mânâlarına geldiği açıktır. Ve ilk mânâsı (ait olmak) diğerlerini de kapsar. Bundan dolayı cümlelerin meâlî şu olur: "Hani herkesin bildiği ve en son ümidi olarak istediği hamd gerçeği yok mu? İşte hâmidiyet (hamd etmek), mahmudiyet (övmülme), bütün cinsî ile ve hatta bütün dereceleri ve bütün çeşitleri ve fertleri ile o hamd, Allah'a mahsustur, Allah'ın hakkıdır, Allah'ın mülküdür. Çünkü Allah'tır, çünkü... çünkü..." Fakat dilimizde bu genişliği uzun uzadıya açıklamayı özetleyen bir belirlime edatı olmadığı için biz sadece hamd diye genel olarak cins olarak anlatız. Bilen bilir, bilmeyen başkasının bildiğinden haberdar olmaz. Bu cümle herseyden önce bize ilim ve imanı anlatan bir haber cümlesidir. Aynı zamanda ululamayı da bildirerek hamd etmeyi gerektirdiğinden dolayı, gereği ile de bir dilek cümlesi olur ve zamana delalet etmeyen bir isim cümlesi olduğu için sürekli ve devamlı hamd etme mânâsına gelir. Fâtiha'da bu cümleden başka isim cümlesi yoktur. Üç tanesi söz, üç ıralıç olan diğer dört cümle, hep fiil cümleleridir. İlk başışta böyle olması Fâtiha'daki denge uyumuna aykırı gibi görünüyorsa da gerçek durum bunun tam aksinedir. Çünkü bir isim, birçok fiille denk olabileceği gibi o dört fiil cümlesi bu isim cümlesinin açıklaması yerinde olduklarından dolayı gerçek denklik ancak bu şekilde olur. Ve araştırıldığında görölür ki Fâtiha, bu tek isim cümlesinden ibaret bir sözdür.

"Rabbû'l-Âlemin", Allah'ın sıfatıdır. Bu terkibin dilimizde herkes tarafından bilinmesinden dolayı terceme edilmesine gerek yoktur. Bunu "âlemlerin Rabbi" şekline sokmak mümkün ise de bunda fazla bir açıklık olmamakla beraber lâm'daki umûmîlik, bilinen bir fert ile Allah'ın birliğini anlatan belirli bir isme izafet (tamlama) mânâları noksan kalacaktır. "Bütün âlemlerin ve parçalarından her birinin bilinen yegâne Rabbi" diye açıklamak ise kısa ve öz anlatım yerine sözü uzatmak olacaktır. "Âlemlerin Rabbi" demek ise bu sakıncalarla beraber aslına da uygun olmaz. Çünkü Kur'an "Rabbî'l-avâlim" demiyord ki "Rabbû'l-âlemin" diyor ve bununla özellikle akıl sahibi varlıklar üstün tutarak onların dikkatlerini çekiyor. Çünkü gibi sağlam çoğullar, akıllı varlıklara ait olduğundan dolayı bunun meâlî "bütün âlemlerin ve bütün parçalarının ve özellikle hepsinden üstün olan akıllı varlık âlemlerinin yegane Rabbi" demektir. Bakara Sûresi'nin başında "Müttakiler için yol göstericidir." (Bakara , 2/2) yüce âyetinde anlaşılabacak olan bu öz işaret, Kur'an'ın inmesinin hikmetini göstermek itibarıyla Fâtiha'nın başında bulunması çok önemlidir. Bu işaret ve Allah'ın bu uyanıdır ki sıfatları ile takviye edilince, akıllı varlıkların hislerini görünmeyen âlemde görünen âleme getirip diye hitap etmekle Allah'ın birliğine ve onunla andlaşma yapmaya sevkedecektir. Akıllı ile akılsız, eril ile dişil

gibi diğerine bir açıdan üstün olabilen birçok isimlerin ikil, çoğul gibi bir anlatımla kuvvetli olanını üstün kılmak demek olan bu üstün kılma üslubu dilimizde de vardır. Mesela kan ve kocaya zevceyn (eşler), baba ve anaya ebeveyn dediğimiz gibi Türk vatandaşları olan herkese Türkler demek de bir tağlilbirdir ve Arapça'da bunun bir çok çeşidi vardır.

"Rabb" aslında terbiye mânâsına gelen bir masdar olduğu halde mübalağa maksad ile terbiye edene isim olarak verilmiştir ve masdanna da rûbübiyet denilmiştir ki, çok adaletli yerine (adaletin kendisi) denilmesi gibidir. İşte bu mübalağa mânâsından dolayı Rabb yalnız "terbiye eden" ile eşanlamlı değil, aynen "terbiye" gibi olan ve bundan dolayı zorla ele geçirme, üstün gelme, ihsan, idaresi altına alma ve tasarruf etme, öğretme ve yol gösterme, teklif, emir ve yasak, teşvik, korkutma, gönüllü alma, azarlama gibi terbiye için gerekli olan bütün şeylere sahip, kuvvetli, mukemmel ve kusursuz olan bir terbiye edici demek olur. Bundan dolayı sahip ve malik mânâsına da gelir. Mesela e sahibine "Rabbü'd-dâr = ev sahibi", bir sermayenin sahibine "rabbü'l-mâl = sermaye sahibi" denilir. Bu terimde de yalnızca sahip ve malik mânâlarından daha fazla mânalar vardır. Rabbü'l-mâl terimi ile kâr ortaklığı ve peşin para ile veresive mal alma gibi ticaret muameleleri açısından sermaye sahibine "rabbü'l-mâl" denilir. Bundan dolayı kayıtsız Rabb denildiği zaman yalnızca sahip veya yalnızca terbiye mânâları değil, ikisine de bütün gerekli şeyler ile birlikte sahip olan, tükenmez kudret sahibi, daima var olan Allah anlaşılar. Bunun için Allah Teâlâ'dan başkasına ait olduğunu belirten bir izafet tamlaması yapılmadan başkaları için tek kelime olarak Rabb denilemez ve tam tanınımlılığı ifade eden "er-Rabb" ve genel mânâ ifade eden (Alemlerin Rabbi) gibi izafetle Allah'tan başkası için asla kullanılmaz. Şu halde "rabb", rûbübiyyet denince anlayacağımız mânâ, sonsuz kuvvet ile idaresi altına alan, tedbir ve terbiye mânâlarıdır. Yani bunları yapabilecek sonsuz bir güçle sahip olmaktadır.

Terbiye bir şeyi basamak basamak, yavaş yavaş olgunluğuna ulaştırmaktır ki, bunun alâmeti, seçme ve olgunlaşma olur. Alemlerin her kısmında ise terbiye ve olgunlaşma kanunlarının hareketi her an ve her saniye görünür. Ve bundan dolayı böyle sonsuz bir gücün Allah'a ait olduğu, dünya işlerinde şeksiz ve şüphesiz olarak okunmaktadır.

İşte alemlerin Rabbi bize bunu hatırlatıyor. Alemlerin Rabbi denince her insan kendi görebildiği kadar olsun bütün âlemlere zihninden bir geçit resmi yaptırır ve bunu yaptırınca mutlaka terbiye kanununu görür. Demek biz Rabbimizi âlemlere bakmakla bileceğiz. Fakat âlemleri de ancak O'nunla bağlantı kurarak tanıyabileceğiz.

Birtakım filozoflar kâinatın şeklinin böyle yavaş yavaş gerçekleşen bir terbiye ve olgunlaşma kanunu takip ettiğini görememiş. Bunlardan bir kısmı hepsinin bir defada sebebi veya sebepsiz olarak birdenbire meydana gelmiş olduğunu, bir kısmı da tabiat (kanunu) iddiası ile kâinatın sonradan meydana geldiğini inkâr edercesine kâinatın bugünkü şeklinin ve varlık düzeninin başlangıçsız olduğunu iddia etmeye kadar varmıştır. Bunlara göre mesela insan, ancak insandan olan ve insan ezelden beri vardır. Kâinatta ilerleme ve gerilemenin mânâsı yoktur. Bir şeyi istemeyin, çaba harcamanın ve kazanmanın faydası yoktur. Bütün kâinatta eskiden beri varlıkların her çeşidi serpilmiş, uzayda hiçbir ortak düzeni takip etmeyen cansız cisimler ve cansız cisimlerde sayılamayacak kadar varlık çeşitleri kendilerine ait bütün tabiatlarıyla eskiden beri var olan bir zorunluluk ve gereklilik içinde yüzler giderler. Şüphesiz bu sözler, hem deneylere ve hem de akla taban tabana aykırı birer katmerli cahillik idi. Hiç olmazsa tamamen gözlerimizi altına girebilen esya çeşitlerinin dün yok iken ufaktan meydana gelip yavaş yavaş büyüdüğünü ve bunun tersine yine yavaş yavaş kaybolup gittiğini her gün tecrübe ile görüyoruz. Gözlemlerimizin kapsamına giremeyen şeylerin de böyle olduğunu delillerle, aklımızla biliyoruz. Şurada bir adacak ortaya çıkıyor, süzlümüş topraklar taşlaşıyor, taşlar eriyor, madenler filiz veriyor, kayalar, toprakların arasında tohumcuklar ve o tohumcuklardan çeşitli otlar, ağaçlar, türlü türlü hayvanlar türüyor, ürüyor, sümük gibi bir spermanın içinde yüzlerce insan tohumu fişkinyor, tasfiye ve aşılama ile bundan yavaş yavaş canlanma aşamalarını geçiren embriyon, embriyondan canlı kemiklin cenin, ceninden ağırlıyarak doğan bebek, küçük çocuk, yine aşamalı olarak yuvarlanan, yürüyen, kekeleyen yavrucuk, sonra koşup oynayan afacan çocuk, sonra dişlerini değiştirip şahlanmaya başlayan bülüğ çağına emiş iyiymi kötüden ayıran, sonra çiçeğini açıp meyvasını vermeye özenen akıllı ergin, sonra şahin gibi dünyaları tutan çalışkan bir delikanlı, sonra arslan gibi olgunluk çağına emiş olgun, sonra fiziki yapısı maneviyatında erimeye ve görüşü, seçme kabiliyeti süzlümeye (zayıflamaya) başlayan bir yaşlı, nihayet sadece iyi veya kötü bir ruh olup ummaya veya göcmeye hazırlanan pek yaşlı zayıf bir insan, özetle yer ve zaman içinde nefesten nefese sayılamayacak kadar suor yükleri ile yürüyen ve her an şekilden şekle değişerek varacağı yere varan ve bütün bu değişmelerde hiç değişmemiş gibi ben ben deyip giden insanlar akıp akıp gidiyorlar. Öyle ki hiçbir zaman bu günkü âlem, çünkü âlemin her açından aynıysa olmuyor ve bütün bunların ötesinde bütün bu akıntıların ortaya koyup ve bağlayarak bize daha Allah'ın birliği şuurunu veren tükenmez kudret sahibi daimi kalan bir gerçek, her vakit her an varlığını ilan ediyor ki biz o ana, o vakte şimdiki zaman diyorum. Ve bu şimdiki zaman içinde geçmiş ve gelecek zamanı yaşıyarak o gerçeğe kavuşuyoruz. Gerçek daima gerçektir. Kâinat ise her an değişen ve birbirine bağlı olarak aralıksız ve düzenli değişen, bu bağlilik ve düzen ile akıl ve fikirimiz o gerçeğin yansımalarını, kalb ve idrakimiz de o durum içinde bizzat onun tecellilerini görüyor.

Bundan dolayı gözle görmenin, tecrübenin, aklın ittifaklarıyla meydana gelen bu anlatım ve ısrarları karşısında; kâinattaki sonradan peydah olmuş, terbiye ve olgunlaşma gibi hususları inkâr etmek, körükten, katmerli cahillikten ve ruhi bunalımdan meydana gelmiş bir sapıklıktır. Kâinatta, yaratma, terbiye, seçme ve olgunlaşmanın yürütüldüğü ilahî bir nizam olduğu ve Allah Teâlâ'nın da mutlak kemâl sahibi olarak bunun tam sebebi olduğu her türlü şüpheye uzaktır. Bunun için son yıllarda ilim ve felsefe kâinatta, diğer bir ifade ile tabiatla olgunlaşma kanununun geçerliliğine kesinlikle hükümünü vermiştir. Bugün terbiye, seçme ve olgunlaşma, akıllı ve bilgili insanlığın üzerinde yürümek istediği bir kanun olarak kabul edilmektedir. Olgunluk ise basit bir birlikten bileşik bir birliğe yani o tek şey üzerinde yavaş yavaş birçok şeyin toplanması sureti ile noksandan artan ve olguna giden ve onun aksine bileşikten basite, birçok şeyden tek şeye dönüşen olayların ve oluşların akışıdır.

Fakat burada gerçeği bilen ilim ve hikmet ehli ile onların sözlerini çalarak veya anlamıyarak kötüye kullanan birçok beceriksizin fikirlerinde görürüz ki, bunlar bu olgunlaşmayı Allah Teâlâ'nın terbiyesinin bir eseri olarak kabul etmeyip tesir eden biri olmadan ve sebepsiz olarak tabiatla bizzat geçerli ve zorunluluk ve gereklilik olarak hakim olan kayıtsız bir kanunun bulunduğunu zannediyorlar. Ve özetle Allah'ın terbiyesini ve Rabbliliğini değil, seçme ve tabiatın olgunlaşmasını, tabiatla üstün olan gerçeğin (Allah'ın) bizzat kendisi gibi zannediyorlar ve bu şekilde insanı sadece kâinattaki varlıkları en mükemmel bir parçası değil, onu mutlaka varlıkların en mükemmel sayıyorlar.

Halbuki ilim, fen, felsefe ve hikmet bütün ciddiliği ile bu zannın aleyhinde bağırıp duruyor. Çünkü ilim ve sanatın apaçık bilgisi dayalı ve tecrübe ile desteklenmiş, zorunlu bazı esas kanunları vardır ki, bunlar kabul edilmediği anda artık ilim ve sanat yoktur. Nedensellik, nedensellik ilişkisi, birlik, hak v.s... Nedensellik, en genel anlamda şöyle ifade edilir: "Yok iken var olabilenin mutlaka bir sebebi vardır". Yani "Sonradan var olan herşeyden önce bir varlık vardır ve onun etkisi altındadır." kuralından anlaşılıyor ki, yokluk varlığın sebebi olamaz, yoktan hiçbir şey meydana gelemez. (Rien ne vient du rien) yani yok iken var olan şeyler, kendilerindeki o yokluktan yine kendi kendilerine değil, mutlaka var olan bir yaratıcının yaratma etkisi ile meydana gelir. Kısacası, olayların kendinden önce bir sebebi vardır. Sonra sebep ile sonucun bir ilişkisi, bir orantısı vardır. Öyle ki sebep bitince sonuç da biter. Sonuçlar bilinince sebebi mutlaka veya kesin olarak biliriz ve neticeler ne kadar çok olursa olsunun sebepler toplamının kuvvetini geçemezler, onunla denk olurlar. Mesela bir okkalık kuvvet, iki okkayı çekemez. Başka bir ifade ile noksan fazlaları tam sebebi olamaz. Çünkü böyle bir durumda yokluğun varlığa sebep olması gerekir. Falan şey yok iken kendi kendine yoktan var olmuş demek gerekir. Bu ise sebebiyeti inkâr etmek ve dolayısıyla ilmin kendisini iptal etmektir. Anlayışsız cahiller

bunu söylerse de bugün ilimleri ve tabiat fenlerini okuyup anlamış olanlar bunu bilerek söyleyemezler. Tabiatla ilgili bütün ilimlerde nedensellik ve nedensellik uyumu kanununun mutlak bir hakimiyeti vardır ki, bu büyük kanun, bazen değişim, kendini koruma oranıyla, bazen sebebin uygunluk ve ilgi oranıyla ve kalcımı terimi ile anlatılır. Olaylarda idrak, ilim, akıl gibi neticeler görülüp dururken, bunların tam ve mutlak sebeplerini, bunlarla hiçbir ilişkisi olmayan kör bir kuvvet, kör bir tabiat gibi düşünmek mânâsına gelen tabiatlığın, tabii ilimlerde de yeri yoktur. Bunun için tabiat bilgileri, tabiatla yani dünyada, tekamül kanununun varlığını kabul ederken kör, noksan bir tabiatın herşeyin başlangıç noktası ve sebebi olmasını değil, vâcibü'l-vücut (varlığı zorunlu olan) Allah Teâlâ'yı sonsuz kemali ile düşünmek ve kabul etmek şartı ile tabiatla olgunlaşmayı kabul etmişler ve açıklamışlardır. Çünkü böyle olmasaydı olgunlaşma kanunu ilmin, sanatın özü olan nedensellik ve nedensellik orantıları kanununa aykırı olacağından bilimsel olamazdı.

Sözü uzatmış olacak isek de, derin gibi görünmekle beraber basit olan bu noktayı anlatmalıyız. Mesela; bir buğday tanesi toprağa düşer ve gerekli şartlarını bulunca biter, açılır, büyür, sümbülünir, nihayet bir başakta yüz buğday tanesi verebilir. Bunu bir defa daha, bir defa daha katlayınız, bütün dünyalar buğday ile dolar. İşte bu, nicelikte olgunlaşma kanununun en basit örneklerinden biridir. Görüldüğü ki, bu yavaş yavaş meydana gelen olgunlaşmada tam sebep ilk buğday tanesi ise, bütün bu olgunlaşmayı ilk tek tanenin tabiatından çıkaracak isek bu olgunlaşmanın başlangıcındaki bir olgunluk, üremenin sonucunda yüz ve nihayet sonsuz olduğundan böyle bir olgunlaşma iddiası "bir çarpı bir eşittir yüz eder" demek gibi bir çelişki meydana getirir. Halbuki olgunlaşma hiç olmazsa bir ile birkaç sayı arasında "1+2+3+4+5=15" gibi olumlu veya olumsuz bir oran takip eder. Herşeyi yalnız kör tabiatla terketmek "1=15" demek olur ki, bunu ilim ve sanat şöyle dursun en basit akıl dahi kabul edemez. Çünkü bunda yokluğun varlığa sebep olduğunu varsaymak, aklın ve ilmin üzerinde kurulduğu nedensellik kanunu ile çelişkiye düşmek vardır. Doğrusu bir tabiatla her gelişmenin son sınırında kendi dışından gelen bir olgunluk vardır. Bu ise normal bir gelişme değil, terbiye ile elde edilen gelişmedir. Bunun içindir ki, bütün ilim ve sanatlar, felsefe ve hikmet "noksandan tam çıkmaz, fakat tamdan noksan çıkabilir" temel kuralına bağlıdır. Bundan dolayıdır ki, söylediğini anlayarak söyleyen ilim ve hikmet ehli kimseler tabiatın, tekamül kanununa mahkum olduğunu söylerken bu tekamülün ve bu tabiatın bizzat kayıtsız şartsız en mükemmel olan ilk sebebin yani, Allah Teâlâ'nın kayıtsız şartsız kemalinden faydalandığını unutmayarak söylerler. Tabii tekamül kanununun en son savunucusu sayılan filozof Spencer bile bunun için Allah'ın varlığını gerekli olduğunu ve tabiatın gerçekten sınırlı olan tekamülünün üstünde varlığı zorunlu olan Allah'ın sınırsız ve sonsuz kemalinin hükümları bulunduğunu ve şu kadar var ki, bizim tam ve gerçek sebep olan mutlak kemali kavramaya, sınırlı ve ızafı olan bilgilim ve idrakimiz yetmeyeceğinden, tecrübi bilimlerimiz, bunun yalnızca tabiatte, yani gözle görülebilen âlemde mevcut tekamül kanunu çerçevesinde geçerli olabileceğini anlatmış ve ortaya koymuş iken, sözde ilme bağlilik iddiasında olanlar, "tabiatte tekamül vardır" derken, Allah'ı ve O'nun yüce kemalini unutuyorlar ve sözkonusu tekamülü terbiyeden yoksun bir tekamül sanıyorlar. Ve aynı zamanda bunlar pratikte kendi teorik görüşlerini böylece her gün, her an geçersiz kılıyor ve bozmuş oluyorlar. Çünkü "Edokasyon, pedagoji" adı altında terbiye ve çocuk terbiyesi dayasından vazgeçmiyorlar ve tam can atarcasına terbiyeci olmaya çalışıyorlar. Düşünmüyorlar ki, tabiat üzerinde Cenab-ı Hakk'ın terbiyesi yoksa, bütün terbiye iddiaları yok olur gider.

Kısacası ilim, her şeyden önce hiç ortağı olmayan bir Hakk tanır ve devamlı birlik ölçüsü ile hareket eder ve ulaşmak istediği her sonucun doğruluğunu temin etmek için onun o en yüce Hakk'a (Allah'a) ilgisini, bağlantısını bulmaya çalışır ve sayet tabiat ve tabii olgunlaşma kavramlarında Allah ile ve Allah'ın terbiye etmesi ile bağlantı bulamazsa onlara gerçeklik ve haklılık kazandıramaz. Mutlak ilim, Allah'ın zatının, kendi kendisine tecellisi ve O'nun kadim olan ilmidir.

Cenab-ı Hakk'ın bize lütf ve ihsanını göstermesi de bizim ızafi ve sınırlı olan ve sonradan meydana gelen ilimimizdir. Cenab-ı Hakk'ın ilmi olmasaydı bizim bütün ilimlerimiz ve hatta kendi varlığımıza ait kanaatlerimiz, bağlılıklarımız hep boş olurdu. Hakkın tam rububiyyeti (terbiye ve tedbir) ve onun eseri olan terbiyesi bulunmasaydı kâinatta, tabiatla ne varlıktan, ne olgunluktan, ne tekamülden ne terbiyeden hiçbir iz, hiçbir pay bulunamazdı. Bu iddiaların hepsi dardamağın olmuş olurdu, hepsi boşta kalırdı. Kâinat ve biz böyle değil isek varlığımızın bir payı, olgunluğumuzun bir payı, terbiyemizin bir payı, kendisine haklılık kazandıracak bir ilişki ile bize kendini gösteriyorsa, bu tecellide kâinatın Rabbi olan Allah Teâlâ'yı göremek mümkün değildir.

Böylece Allah'tan başkası olan ve nedensellik ilişkisi ile Allah'a delalet eden varlıkları hepsi ve bir sosyal düzen oluşturan kâinatın her kısmı, her parçası da kâinatın parçasıdır. yani ilim vasıtası kavramını ifade eden âlem kelimesi özel isim, alâmet maddesinden türemiş olan hâtem ve kalem gibi alet ismi ölçüsünde bir çoğul isimdir ve çoğul olmayan yalnız bir ferde âlem denilmez. Böyle ise çoğul olduğu halde, akıllı varlıklar için kullanılan çoğulu "âlemin" diye tekrar çoğul yapılmasını ve bir de "el-âlemin" diye umumi mânâyâ gelen belirlilik lâmi ile belirli kılınması, bütün kâinatı ve kâinatın parçalarını hepsini içine aldığı gösterir. Bu genellik içinde akıllı varlıklar için kullanılan çoğulun getirilmesi de akıllı varlıklar kısmının üstün tutulduğuna delalet eder ve akıllı varlıkların olduğundan âlemlerin Rabbi'nin iyi anlaşılacakacağına işaret eder. Bütün âlemlerin akıllı olduğunu bilseydik, akıllı varlıkları böylece üstün tutmaya ihtiyaç kalmazdı. Âlem kelimesinin kökü açısından asıl bir mânâsı vardır ki; yani bilgi edinmeye alet ve vasıta olan şey demektir. Esas ilim ise düşünce değil, hakkın gerçek olduğunu tasdik etmektir. Yani iki düşünce arasındakı mevcut ilişkisi bütün vicdan ile anlamaktır. Bize mükemmel bir düzen ile görünen ve her an yokluk ile varlık arasında akıp giden ve bu akışında bir düzen sırmı ve ilişkisi takip eden ve en önemli düzeninden biri de ruhlar ve zihinler ile dış âlem ve belli şeyler arasında haklılık, gerçeklik ve gerçeğe uygun dediğimiz hak ölçüsünde yani bir şeyin doğruluğunu tasdik anındaki gözlem ve şahitlik, ilim, akıl ve kalb bağlantısı ile görülen her varlık topluluğu ve bütün varlık toplulukları Allah Teâlâ'ya ve O'nun kudretine, Rabb olduğuna ve kemaline delalet eden birer delil, birer işaret meydana getirerek ilimimize, doğrulamamıza sebep olduklarından dolayı âlem diye isimlendirilmişlerdir. Ön sezile incelendiği ve üzerinde düşünüldüğü zaman görülür ki bütün kâinat, bizim zihinle ilgili ve dışımızda kalan şeyler olarak iki kısma ayrılan, idrakimizle ilgili şeylerin toplamını meydana getiren olaylardır. Alemlerin Rabbi de bunların ötesinde olup aralarındaki haklılık ilişkisi ile devamlı birliği Rabb olduğunu gösteren, varlığı zaruri olan Allah Teâlâdır. Şuhut ehli için kâinatta görülen herşeyin ötesinde, ondan önce veya ondan sonra onunla beraber mutlaka Allah Teâlâ görülür. "Kalbine her ne doğarsa Allah onun üstünde ve ötesindedir". Diğer bir ifade ile onun arkasında Allah vardır. Bundan dolayı kâinat, Allah'tan başka bütün varlıklar demektir ve Allah ise kâinatın ötesidir . Ve biz bu kâinat vasıtası ile onun ötesindeki Allah Teâlâ'yı, haklılık dediğimiz bir idrak ilişkisi ile kabul ve tasdik ederiz. Bu varlıkların böylece Allah'a delalet etmesi bütünüyü Kur'an'da açıklayacağı gibi, burada da (âlemler) kavramı içinde yerleşmiştir. Kelâm (metafizik), hikmet, felsefe, tasavvuf kitapları da bu delalet (varlıkların Allah'ın varlığına delaletini) açıklamakla meşgul olurlar. Gerçekten bizim bilgilerimizi meydana getiren ve getirecek olan şeylerin hepsi var olan bir Allah'ın alâmeti ve belirtileridir. Madde ile şeklin veya maddenin tek tek parçalarının birbiri ile, çeşitli kuvvetlerini birbirleri ile uygun olan veya birbirine uymayan ilişkisi ve bağlantıları; ufak bir çimen, bir hayvan veya insan anatomisi, koca bir güneş sistemi, bütün yerleri ile cansız cisimlerin şekilleri, geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman gibi bütün zamanları ile bütün yaratıkları bu varlık sistemi ve bu arada bir anlık idrak hep Allah'ın varlığına delalet eden birer âlemdir. Bu delalet de özet olarak ve tafsilatlı olarak ve her biri görülen ve hayal edilen olmak üzere derince derencedir. Daha ilki görmede, birdenbire kısa bir âlâmet parlıyor ki bu özet, zincirleme idrakler ile uzun uzadıya açıkları ve pekiştirilmiş olur. Bunların zihindeki geçmişlerini ve gelecekteki nümune ve misallerini meydana getiren içten hatıralarından, doğru hayallerinden, yansımalarından

da yine kısa veya detaylı olarak akıl yoluyla bir delalet okunur ve bu da bir idrak ilişkisi ile kendini gösterir. Gerçekten biz nesneleri idrakimizden onlarla olan bağlantısı ile görürüz, ve bu bağlantıdan meydana gelen şekillerle, hatıralarla zihinde canlandırarak akıl yoluyla tanırız. Bu idrak olmadığı zaman kendimizden bile haberimiz olmaz. İdraklerimiz ve onları bağlantısı olan bu şekiller, bu izlenimler ise bizde, bizim kendimizde, ruhumuzdadır. Güneş, bendeki yansıyan şekli ve içinde var olan hali ile güneştir. Halbuki biz bu izlenimlerden, bizim dışımızda sabit görünen başka şeyler de idrak ederiz. Şimdi bu eşyanın böyle bizdeki bu şekillerinden başka bir belirmeleri elimizde yokken onları bizim aklımızdakinden ayırıcı bizim dışımızda ve kendilerindeki özelliklerle ile tanıyama niçin ve nasıl mecbur oluyoruz? Sonra bunların yanlışını doğrusunu nasıl seçiyoruz? Böyle eşyanın gerçekleri değişimi bütün a'yân-ı sâbite'nin (Allah'ın ilminde eşyanın ezelden beri sabit olan şekil ve gerçekleri) değeri ve arada bulunması ancak bizim idrakimizdeki nesnel (objektif) ve zihnelle ilgili (sübjektif) değerler ve şekiller iken neden ben onları benim dışımda bir gerçek olarak tanıyorum? Tanımasam niçin içimdeki duyguma yalancılıkla mahkum oluyorum ve sonra her şeyden önce ben kendi bulunuşum olan varlığım ile, buluşum olan vicdanım ve idrakım arasında kendi kendime doğru ve uyumlu olduğumu kesinlikle ve şüphesiz olarak niçin ve nasıl gerçek olarak kabul ediyorum? Bunları yapıyorsam demek ben bütün bunlardan önce ve bütün bunların ötesinde, önünde, sonunda, beraberinde nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) yerleri ve zamanları, kısacası beni ve dışımda kalan şeyleri dıştan ve içten kuşatmış bütün olayları ve olagelen şeylerin şahidi, kefil, vekili, yaratıcı, yapıcı, Rabbi olan ve varlığı zaruri olan bir Allah Teâlâ'ya bir bağlılık taşıyorum. Bende varoluş açısından zaruri olan bağlılık mahkumiyeti altında O'nun hakimiyetinden faydalanarak önce O'nu, dolayısıyla de olsa doğrulamış bulunuyorum. Bu sayede benimle idrakimın, idrakim ile dış âlemin birbirine bağlılık yönünü buluyor ve diğer ufak tefek şeylere ait hakikatların, değişmez şekil ve gerçeklerin bulunduğunu onaylıyorum. Eğer bunu yapan yalnız benim ruhum ise, benim ruhum, hem benim ve hem dıştaki eşyaların en son gerçek şekli ve ilk sebebi demektir. Halbuki o bana öyle demiyor, o bana, "Ben öyle olsaydım her istediğimi yapar ve sana ezelden beri hiçbir yokluk göstermezdim." diyor. Ve ben de ruhumla beraber bunun doğru olduğunu kabul etmekte tereddüt etmiyorum. Kısacası kendi kendime "Ben benim, ben şimdiki varım." dediğim zaman "Ben, kendimi (varlığımı) hissediyorum ve bu duygum doğru bir hak duygusudur, bundan dolayı ben varım ve ben benim." demiş bulunuyorum. Gerçekten ben kendi varlığımı hissederken, önumden, sonumdan, dış görünüşümden, içimden etrafımı kuşatan Allah'ı ve Allah'la olan bağlantıyı beraberimde taşıyarak doğru kabul etmemiş olsaydım iki taraf ile bağlılığı bulamaz "Ben varım, ben benim" diyemezdim, iç duygumdan vücuduma geçmez, iç duyguma vücudumun birbine uymasına eremezdim ve netice olarak gerçekten var olan hiçbir gerçeği kabul edemezdim. Acı ile lezzeti, ılık ile karanlığı, uyku ile uyanıklığı, zenginlik ile züğürtlüğü, kıscası eşyadan hiç birinin varlığı ile yokluğunu sezdığım kadar da sezemezdim, yakaacak ateşten kaçıp güldürecek gül bahçesine gidemezdim. Bunları az çok, izafî de olsa seziyor, yapıyorsam, Allah Teâlâ'ya bağlılığım ve bu sayede parça parça ve tam izafî (ilgili) gerçekleri idrakim ile yapıyorum. Bunu da vicdanımda onun eseri olan kendi âlemimden ayırıyorum. Bu vicdan benim ise, ben ve bütün varlık O'nun (Allah'ın), bilsem de onun, bilsem de onundur. Şu kadar var ki, bilmeden bir yaşarsa, bilen iki, daha doğrusu sonsuz yaşıyor. "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun".

Kısacası "Ben varım, ben benim, başkası değilim." önermeleri bizim bütün şüphelerden uzak, en kesin, en açık ve en fazla öncelik taşıyan bilgimizdir. Fakat ben, idrakim varken ve ancak onunla "Ben varım" diyebilirim. Bu doğrulamada benim vicdanım ağıttan ve ister istemez kendisi ile uyum sağlar. Bu şekilde "Ben varım." açık önermesinin mânâsı, kendi içinde belli olduğundan açıkça anlaşılır. Bu da "Bu idrakim, bu duygum, kesinlikle doğrudur, gerçektir, haktır." önermesinin kefil olması ile apaçktır. Bu da varlığı zaruri olan, mutlak hakim, mutlak bir Zat-ı Hakk'ın kesin olarak kabul edilmesi ile, şahitlik etmesi ile besbellidir. Ve bu tasdik böyle kesin bir inancın, hem başlangıcı, hem en son hedefi, hem de güç kaynağıdır. Gün gibi açık olan ilk gerçeğin bütün mânâ ve şartları da apaçık mıdır? Bu bir problemdir. Bunun için bazıları yaratıcının varlığına apaçık aşikar, bazıları apaçık gizli, bazıları da bakış açısına göre değişir, demişlerdir ki bu herkesin kendi varlık idrakindeki kuvvetine ve zayıflığına bağlıdır. İşte böyle bir anlamda teorik sayılabilecek bir algılamaya şekliyle, açık ve seçik olan bu varlık, kimine göre aşikâr kimine göre gizlidir. Kâinat onun delili iken o da kâinatın şahidi ve nurudur. "Allah, göklerin ve yerin nurudur." (Nûr, 24/35) "Muhakkak ki O, her şeye şahittir." (Fussileet, 41/53) "O, iltikr, sondur, zahirdir (aşikârdır), bâttır." (Hadid, 57/3) man, bu nuru kavramak demektir. İslâm dini de bu anlayışı, bu ilişkii yaşamaktır.

3- "O Rahmân ve Rahim". Basmelenin tefsirinde bu iki sıfatın uzun uzadıya açıklamasını gördük. Burada meşhur bir konuya dikkat çekelim. Merhamet ve rahmet, muhtaç ve belaya uğramış birini beladan kurtarmayı ve onun yerine ona iyilik etmeyi ve nimet vermeyi hedef edinen bir acıma duygusudur demiştik. Bu duygu başlangıçta şefkat gibi acı duyma ve etkilanme cinsinden nefse ait bir arzu olarak başlar ve sonunda da güzel bir etki demek olan istiyerek nimet verme işini gerektirir ve yerine göre bu sonuç için sadece bir söz veya bir işaret bile yeterli olur. Biz "Falanca merhametli adamdır." dediğimiz zaman çoğunlukla gönül yufkalığı dediğimiz psikolojik durum, etkilanme yeteneğini kastederiz, fakat pek merhametli, çok merhametli dediğimiz zaman da yaptığımız sonuçlanıp ortaya çıktığını anlarız. Yüce Allah ise, sonradan meydana gelmenin âlâmetleri olan değişme ve etkilanmeden uzak ve yüce olduğu için Allah'ın rahmetini insanlara ait merhamet gibi yukarıda zikredilen mânâ ile açıklayamayız. Bunun böyle olması gerektiğini bize hem aklımız, hem de şeriatımız söyler. Zira her ikisi de bize bunun ipuçlarını verir. Bundan dolayı müfessirler burada ifade açısından az çok bir mecaz bulunduğunu söylerler ki, bu da iki şekilde düşünülür:

1. Yalnızca merhametini gerekli sonucu olan kurtarma ve nimet verme mânâsı.
2. İnsanın, esas itibarıyla iyiliğe yatkın olan yaratılışının gereği ve icabı olan iyiliği irade (dileme) mânâsıdır. Çünkü irade (dileme) bir edlgi (passion) değildir, mümkün olan bir işi yapma ve bir işi terk etmeden birini tercih etme demek olan Allah'ın zatına ait bir sıfattır. Bundan dolayı birinciye göre rahmet, Allah'a ait fiilî sıfatlardan, ikinciye göre zâtî sıfatlardan olur.

Allah'ın rahmeti en mükemmel olduğu ve Rahmân-ı Rahim diye iki sıfatla da anıldığından dolayı burada iki mânâyı da kasdetmek daha uygundur. Rahman Allah'a ait bir sıfat olduğuna göre tabiat (instinet) ve devamlılık mânâsına gelen sıfat-ı müşebbehe olarak iyiliği dilemek zatna ait sıfatı, Rahim de pek fazla acıma mânâsı ile isim-i faili olarak onun sonucu ve meydana çıkması demek olan nimeti vermek ve iyilik etmek fiilî sıfatı ile açıklanır. Bunun ziddini söyleyenler de olmuştur.

Fakat bazı uzman araştırmacıların yaptıkları araştırmaya dayanarak, bizim tercih ettiğimiz görüş şudur ki; Allah'ın sıfat ve isimlerinin mânâları mecaz değil hakikattirler. Mesela ilim ve irade (dileme) sıfatlarının mecaz olduğunu söyleyen yoktur. Halbuki bunlar Allah için kullanıldıklarından mânâları, insan için kullanıldıklarından ayrı olduğunda bütün bilgilerin fikirbirliği içindedirler. Mesela ilim, bir bilgisizliği giderme demek olduğu gibi, irade de insanda bir arzu ve istekten sonra meydana gelir ve böylece sonradan meydana gelmiş olan bir şeydir. Oysa Allah'ın ilmi ve iradesi bizim bu niteliklerimizden en yüksek başlangıç noktası olan ve öteden beri var olan yaratıcı sıfatlardır. Bunlar olmasaydı sebeblerin ilişkisi kanununa göre bizim ilim ve irademizi sınırlandırmak mümkün olmazdı. Bundan dolayı insanın hazırladığı şartlar ve imkanları, ilim ve iradenin doğuştan şartları değil, yerlerine göre sonradan olan şeylerdir. İlmî gerçek anlamı manevî bir ayırımı gerektiren nitelik, iradenin gerçek mânâsı da yapılabilecek iki şeyden birini tercih etmeyi gerektiren niteliktir. Bundan dolayı Allah'ın diğer isim ve sıfatlarında da aynı şekilde düşünmek gerekir. Hele Allah'ın isimleri ve sıfatları insana ait olgunlukların üstünde bir olgunluk anlatan örfe ve şeriata ait hakikatlar olduğundan şüphe edilemez. Bunun içindir ki, dilimizde öteden beri rahmet ile merhamet birbirinden farklı olarak kullanılmıştır. İşte bundan dolayı Allah'ın rahmeti ile insanın merhametini bir mânâda kullanmamız ve

"Rahmân-ı Rahim"i çok merhametli ve çok merhamet edici diye tefsir etmemiz de doğru olmaz. Netice olarak başlangıçta, sonunda, ezelde, ebediyette sonsuz rahmet sahibi, sonsuz nimet ve bolluk, iyilik ve bağış saçıcı diye bir açıklama yapılabiriz ki, ikisinde de rahmetin hem (Allah'ın) zatına ait sıfatını göz önünde bulunduran iyiliği dilemesi, hem fiilî ve yaratıcı sıfatını göz önünde bulunduran belalardan kurtarma, nimetlere ve iyiliklere ulaştırma mânâlarını içine alması, hem geleneğin hem de şeriat özüne uygun düşmektedir.

Bilindiği gibi belalann mahiyeti, yokluk ve yokluğa götüren şeylerdir.

İyiliklerin mahiyeti de varlık ve varlığa götüren şeylerdir. Belalarla ilgili olan bütün acaınlarmızı bizi, bir iyiliğin yok olması ile korkuttukları için tertirler. Bu tertirleri başı Allah'tan ve Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmaktadır. Nimetler ve iyiliklerle ilgili olan bütün lezzetlerimiz de bize bir varlık payı müjdesini verdiklerinden dolayı lezzettirler. Bu lezzetlerin başı da Allah'a ve Allah'ın rahmetine inanmaktır. Dünya hayatı böyle yokluk ile varlığın, ızdıraplar ile lezzetlerin, ümitsizlik ile imanın, Rahmân'ın rahmeti, kendi çabası ve yardımlaşma sayesinde verilen bir mücadele şeklidir ki, bunları bu karşılıklı kavgaadan çıkıp ebedî üstünlük ile galib olmanın da ahiret hayatını meydana getirir. Bundan dolayı bizim iyilik ve lezzetlerimizden başlangıcı, yokluktan varlığa geçirilimizdedir, nihayeti de sonludan sonsuza erişimizdedir.

Rahmân olan Allah'a ait rahmet bütün, olabilen şeylerin yokluktan varlık âlemine çıkartılmasını anlatan var etme iradesi ve varlık nimetini verme olduğundan her olabilecek şeyin varlık sahasına çıkartılmasını gerektirir. Çünkü var olmak, her iyiliğin ve her nimetin aslıdır. Rahman böyle bir iyilik iradesi ile bizi beden ve ruhumuzla meydana getirenler yaratan ve bunlarla beraber yaşama ve hayatımızın sebepleri olan nimetleri de hazırlayan ve bize ulaştıran büyük rahmet sahibidir ki, bu rahmetin kapsamı dışında hiçbir yaratık bulunamayacağından buna büyük nimetler ile rahmet denilir. Bütün olabilecek şeylere var olma payı verilirken bu arada aklı ve istediğini yapacak olan varlıkları yaratmak da Allah'a ait rahmetin kapsamlı olgunluğunun gereklilerindendir. Çünkü bunda, mümkün olan varlıkların varlığını Cenab-ı Hakk'ın varlığına yaklaşması söz konusudur. O şekilde bu varlıklar kідem (başlangıcı olmayan) ve hudus (sonradan meydana gelme), varlığı zaruri olanla mümkün olan, noksansızlık ve noksan, hemen hemen Allah'ın sıfatlarını temsil edebilirler. Fakat bunda çeşitli iradelerin bulunmasından dolayı var olmadı bir çeşit sonradan meydana gelen ortaklık ortaya çıkar. Halbuki ortaklaşarak var olma ve var olmayı sürdürme mümkün değildir. Çünkü ortağının bulunması batıl yani bizzat var olmayan, olması imkansız ve muhal olduğundan her varlık tek başına ortaya çıkar ve çeşitli varlıklar, bir birlik meydana getirmedikçe varlıkları sürdürmezler. Allah'a ortak koşmak, kendiliğinden var olan varlığı inkâr ve onu yok saymayı gerektirir. Bundan dolayı, kâinatta ister tabiat ve ister ahlâk açısından ne kadar kötülük düşünülürse hepsinin kökü cökük ve ortaklık iddiasıdır. Bu da Allah'ın birliğinin mükemmelliğinin gereğidir. O halde hem böyle ortaklığa sebep olan birden fazla iradeler yaratarak onlara varlık payı vermek, hem de bunların denk olmalarını koruyarak bütün görülen varlıkları bir irade ile idare etmek ve devam ettirmek, öyle ince bir nimet ve öyle sonsuz bir iyiliktir ki, bunu da Allah'ın Rabblığının Rahim'lik rahmeti temin etmiştir.

En mükemmel terbiye, işte bu gereklilik ile seçme arasındaki kanşımın dengede tutulmasında, Rabb'in terbiye ediciliğinden kaynaklanan olgunluk ve kıvam da, filozofların yaratılış bilmeceyi dedikleri rahimiyetin icabı olan denklemedir. Bunun için önceki tefsir âlimleri Rahim'e ait rahmeti ince nimetler diye ifade etmişler ve maksat itibarıyla da ahirete ait nimetlerle tefsir etmişlerdir. Bu bir taraftan insanın elinde olan irade sahiplerinden her birinin iradelerine bir tercih payı vermek, bir taraftan da kazanmış oldukları haklarının maksadına göre hesaplarını görüp hak terazisindeki durumlarını tesbit ettikten sonra "Artık kim zerre ağırlığına hayır yapmışsa onu görür ve kim zerre ağırlığına şer yapmışsa onu görür." (Zilzal, 99/7-8) gereğince mükafat ve ceza ile sorumluluklarını uygulamaya koymaktır ki, bu ceza, o mükafatın garantisidir. Bundan dolayı Rahim olan Allah'ın yüce rahmetinin asıl hedefi bu mükafattır. Rahmân olan Allah'ın rahmeti içindeki başlangıçtaki varoluşa hiçbir varlık yolundan sapsaz. Rahim olan Allah'ın rahmeti içindeki ikinci varlık ise irade sahiplerine ait olduğundan bunlarda vazifesinden sapanlar ve doğru teraziye kendisi iddialarıyla bozmaya uğraşanlar vardır ki, Rahim olan Allah'ın rahmetinin içine aldığı adalet hikmeti bu varlıkta böyle isteğe göre hareket etmeye bağlı olan bir ödül ve ceza denklemini kurmuştur. Yine bu denklemin gerek terazisinde hiçbir ortağı olmayan Allah Teâlâ'nın Rahmân olan iradesi üstün gelmiştir. "O Rahmân arşa hükmetmiştir." (Tâhâ, 20/4).

O Rahmân diyor ki: Ey insanlar! Siz istesiniz de istemeseniz de diğer âlemler gibi size de varlık ve varlığın devamına ait nimetlerimi, iyiliklerimi tükenmez hazinemden verdim ve veririm. O Rahim de diyor ki: Ey akıl sahipleri! Ey irade sahipleri! Siz değerleri gibi değilsiniz, onlar sadece Allah'ın Rahmân iradesinin büyüklüğüne mahkumdurlar. Siz ise benim rahmetimin kemal ve inceliklerini gösteren irade ve arzumu temsil ederek bana yaklaşmak ve en büyük hoşnutluğumu elde etmek işi yaratılındız. Size, onlardan fazla olarak istediğiniz ve isteyerek çalıştığınız şeyleri de istediğim kadar veririm, fakat Allah'ın birliğinin zorunluluğu (vücubu) karşısında Allah'a ortak koşmak ile varlık ve varlığın devamı imkansız olduğundan, sizin nefislerinizdeki birden fazla olma ve çoğalmanın ve maksatlarnızda benim arzumdan başka sadece kendinize ait cimrice görüşler takip eden, çeşitli ve değişik iradelerinizin sizi Allah'a ortak koşmaya ve hepimizi yok olmaya sürükleyen tarafını düzenlemek ve adalet ile rahmetin varlık dengesini temin etmek için en sonunda sizi sorumlu tutacağımı da hatırlatırım. Haydi Allah'ı inkar etmeyiniz, ona ortak koşmayınız, Allah'a yakınlık ve hatta vekillik için Allah ve Allah'ın iradesi yolunda sevgi ile, iyilik sevgisiyle, doğrulukla, adalet ve merhametle, iman içinde çalışınız da iradeleriniz, kazanılmış amelleriniz o sonsuz mükafata, o en büyük hoşnutluğa sebep olsun. Özetle benim Allah'lık özelliğim büyüklükten kaynaklanan bir yok etme, bir baskı ve öldürme gelişindeki tasarruf değil, böyle Rahmân olma ve Rahim olma ile nimeti artıran yüce ve güzel bir Rabb'lik özelliğidir. "Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de horluk. İşte onlar cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır." (Yûnus, 10/26).

İşte Rahim sıfatında tam müjde içinde böyle bir uyarıma mânâsı da kalıdır. Fakat bu, ilk söylendiğinde bazı kimselerin irade ile gururlanmasına yol açtığı için onlara şöyle bir şeyi hatırlatmak düşünülür. Acaba âlemlerin Rabbi, irade sahiplerini yarattıktan sonra geleceğin kaderini büsbütün onlara mı terk etmiştir? Kendisi ululuk perdesinin arkasına çekilmiş değil midir? O halde Hak Teâlâ, varoluş bakımından bütün âlemlerin başlangıç noktası ve Rabbi olsa da şimdiki zamanda insanları işine bizzat kanşımaya ve geleceğin de dolaylı bir Rabbi olmuş olmaz mı? O halde geçmişin sahibi Allah iken şimdiki zaman ile geleceğin; bu günün ve yarının fiilî maliki ve sahibi, mükafat ve ceza gününün hükümdarı, o irade sahipleri olmak gerekmez mi? Bu halde irade sahiplerinin, alacağını zorla almak ve sorumluluk korkusundan uzak kalmak için takdiri kendisi belirleyip geleceğin "yaptığından dolayı sorguya çekilmeyen" hükümdarı olmaya çalışmaları gerekmez mi? Böyle bir şeyin akla gelmesi, insanları şimdiki zamanda sahip gördükleri irade-i cüz'iyye (Allah'ın insana verdiği az ve zayıf irade) ye kayıtsız bir irade-i külliye ve her türlü kayıttan uzak bir seçme serbestliği ve bir yaratıcı kudret değeri vererek kendilerini herşeye gücü yeten ve kayıtsız şartsız serbest olan ve sonsuza hükmeden birer fail-i muhtar (istediğini yapmakta serbest olan) Tann gibi bir kuruntuya düşmelerinden kaynaklanan bir şirk iddiasından ileri gelir ki, insanoğluna ait bütün belaların, bütün haksızlıkları sebebinin işte bu yanlış düşünce oluşturtur. Allah'ın adalet ve rahmeti bunun üzerindeki değişiklikleri yapmasa ve düzenlemese insanlık topluluğu üç gün içinde birbirini yer bitirir. "İnsanların elleriyle kazandıkları (günahları) yüzünden, karada ve denizde fesat çıktı." (Rûm, 30/41). Halbuki dünyada ve hele hayatta her an insan iradesi dışında yeni yaratılışlar meydana gelmekte olduğundan dolayı kuvveti kendisinin zanneden o kuvvetli pazulan, bir an içinde -Allah korusun- bir felç, ilâhî bir darbe en güçsüz acizler sırasına koyuverir. Mısır'daki piramitler içinde saklanan ve bir gün gelip te açılacak olan mumyalı gövdeler ve onların kurutulmuş simalarının sönük, oyuk gözler, eski Mısır Firavunlarının dağlar deviren görkemli bünyelerinde ve şimşekli

bakışlarındaki kuvvetlerin, artık ne efendisi, ne sahibidir. Bunun gibi nice örneklerle anlaşılır ki varlığını, hayatın gerek geçmişte ve gerek gelecekte ilk ve son idaresi bütünüyle Allah Teâlâ'nın kudret elindedir ve onun mülküdür. O, zannedildiği gibi yalnız herşeyin başlangıcı değil, hem başlangıcı, hem de her şeyin sonudur. Oluş ve yok oluşlarla dolu olan bu fani âlemde başlangıcı ve sonu başka başka görenler, ezelde ve ebedde de durumu aynı böyle zannetmişler. Başlangıçta işi yapanla en son gaye olan gerçekte birdir. Düşünülrse cansız cisimlerin yuvarak oluşu, zamanın dönmesi merkez ve çevresinden bize bunu haber verir; doğan insan güçsüz, ölen insan yine güçsüzdür.

Bu önemli noktayı hissedenlerin bir kısmı geçmiş ve gelecek şöyle dursun, şimdiki zamanda bile sade cebir (zorlama) yani insan iradesini inkâr etme görüşünü ileri sürmüşlerdir. Zaten insan, kuvvet buldukça hep ben, güçsüz düştüğe hep sen veya hep o demek ister. Ortada apaçık görülen gerçek ise ne öyle, ne böyledir. İşin gerçeği ikisi arasındadır. " "dir. İnsanın gövde ile ruhun, akıl ile kalbin, kabiliyeti ile faaliyeti göstermenin, çaresizlik ile istediğini seçmenin bileşkesidir. O, ne kayıtsız şartsız mecburi, ne de kendi başına buyruk kimsedir. Bu konuda ilk bakışla, son bakış birbirinin aynıdır. Felsefi bir inceleme iddiası ile işi zorlaştıranlar ne çaresizlik yönünü inkâr edebilirler, ne de serbestlik yönünü. Mecburiyete derece ayırmak, serbestliğe bir makam vermek, serbestliğe makam ayırmak da mecburiyete makam vermek. Ne sade zorlama (fatalite) ile sade çaresiz bulunma (determinizm)'nin mecburiyet iddiaları, ne de kayıtsız ve tam hüriyet (liberalizm) davasında bulunanların herkes istediği şeyi yaratmada serbesttir iddiaları, hiçbir zaman hakikat terazisinin açık seçik ve şaşmaz ölçüsüne vurulamazlar. İnsanın çaresizlik yönü Allah'ın kuvvetinin şahidi, seçim yönü de Allah'ın iradesinin şahididir. O, kendi kendine kalırsa yoku olmaya mahkum, yaratıcı kudretin yaratması ile de var olmaya mecbur olur ve aynı zamanda Allah'ın rahmeti ile dilediği işi yapmada serbesttir. Ve bu sayede kaderinin bir kısmını kendi isteği ile yazar. Kısacası bu iki şahitlikle insan bu varlıkta ve bugün, şu an, şu şimdiki zamanda Allah tarafından bağımlı ve iğreti bir geçici hayatta, bu kayıtlı mülke ve Allah'ın müsaadesine nail olmuş, onun yerine yetki sahibi olmuş yani bir memuriyeti elde etmiş olduğunu ne inkâr etmelidir, ne de bu yetki ve memurluğa kendini azl edilemez ve sorumlu tutulmayan bir esas görevli zannetmelidir. İnsan, gelecekteki mükafat ve cezaı verecek değil, alacaktır. Hem de şimdiki zamandaki bütün kuvvet vasıtaları, iğreti mülkü kesilidiği zamanda alacaktır. Almak durumunda bulunmak ise mülk sahibi olma durumu değil, ihtiyaç halinde bulunmaktır. Ve tam mülkiyet, hem elde bulunma, hem de kontrol açısından bir şeyi sahip olmaktır. Bu ise, yerleriyle, gökleriyle, mekanlarıyla, zamanlarıyla, fertleriyle, çeşitleriyle, basitleriyle, bileşikleriyle, maddeleriyle, kuvvetleriyle, kabiliyetleriyle, faaliyetleriyle bütün âlemlerin yaratıcı, sahibi, icad edeni ve terbiyecisi olan Allah Teâlâ'nın mutlak mülküdür.

4-İşte "Rabbü'l-âlemin" denildiği zaman, genel kapsamı ile bütün o kuruntular bir yana atılarak ve Allah Teâlâ'nın ezelde ve ebedde mutlak sahib olduğunun anlaşılması lazım gelirse de bir taraftan Allah'ın rahmetinin katmerli genişliği, diğer taraftan insanlığın gafil olması dolayısı ile şimdiki zaman içinde insanların mükafat ve ceza gününe de bir çeşit sahip olması ve hakim olmasının az çok akla gelmesi ihtimalini büsbütün ortadan kaldırmak için "O, din gününün maliki Allah'ın" buyurulmuştur. Ve burada uyarma biraz açıkça belirtilmiştir. Çünkü "din" kelimesi Arap dilinde ceza, hesap, kaza (hüküm verme), siyaset, itaat etme, âdet, durum, kahr ve nihayet bütün bunlarla ilgili ve hepsinin üzerinde kurulduğu ve hepsinin ölçüsü olan millet ve şeriat mânâlarına gelir. Doğrudan doğruya kıyamet mânâsı yoktur. Ve burada baştaki ceza ve sonuncu bilinen din mânâları ile iki geçerli tefsiri vardır: İlk önce ceza, gelecekte sorumluluk, sorumluluk duygusu, sorumluluğu tatbik etmek gibi mânâlara da gelir. Bunun için (yevmiddin)'in Türkçemizde bir ismi de rûz-i cezadır (ceza gündür). Fakat şunu unutmamalıdır ki, aslında ceza kelimesi şimdiki herkesin bildiği gibi yalnız ceza ve işkenne demek olmayıp iyi veya kötü yapılan bir işin tatlı veya acı karşılığı, ücretini vermek mânâsına masdardır. Ve isim olarak bu karşılığa da söylenir. Mesela demek, "Allah sana çok hayırlı, karşılıklar ve mükafatlar versin." demektir. Ancak mükafat ve mücazat (ceza) kelimeleri, denk ve ortaklık mânâlarına geldiklerinden hukuk dilinde yüce Allah'a nisbet olunmaz. Bunun yerine sevap ve azap, ücret ve ceza gibi deyimler kullanılır. Bundan dolayı "yevmi'd-din", ceza günü her işin karşılığı verilip bitirileceği son gün, başka bir ifade ile gelecekte mükafat ve cezanın paylaşılaacağı vakit demektir ki, İslâm hukuk dilinde buna "yevm-i âhir = son gün" de denilir. Ve bu kelime de kaza (davaları kanuna göre hükme bağlamak ve çözüme kavuşturmak) ve hüküm etmek mânâsına da içine almaktadır. Gerek Arapça'da ve gerek Türkçe'de olsun bu gibi yerlerde yevm ve gün kelimelerinin mutlak surette yakut mânâsına kullanıldığı da bilinmektedir. Bugün ne bir gündüz, ne bir gece ve ne bir gündüzle gecenin toplamı olan yirmi dört saat mânâlarına olmayıp gerek gün, ay, yıl, asır, devir v.s. gibi bildiğimiz ve gerek bilmediğimiz zaman ölçülerinden herhangi biri olabilir. (Dünyanın kendi eksenini etrafında bir defa dönmeye süresi bir gündür, yok olmak ise bir nefeste olur). "Bugün dünyayı, yann ahiret" deriz ve bunun için dünya günlerine göre ahiret günleri "bin sene" veyahut "elli bin sene" gibi ölçülerle anlatılagelmıştır.

Bu açıklamadan anlaşılır ki, "yevmi'd-din" bütün ümitlerin veya ümitsizliklerin ileride Allah'ın terazisinden geçerek en son gerçek şeklini bulduğu ve herşeyin birbirlerinden tamamen ayırdığı kesin olarak bilinen son andır. Bundan sonrası artık ya ümidin son noktası olan sonsuz mutluluk ve en büyük memnuniyet (cennet) veya ümitsizliğin son noktası olan sonsuz, en büyük zararlı (cehennem girmek) ve bugün kıyamet gününün son anıdır. Ve bu şekilde "yevmi'd-din" kıyamete işaretler. Fakat bunun kıyamet günü olması, dolayı yoldan elde edilen bir mânâ sonucudur. Yoksa din, kıyamet demek değildir. Kıyamet gününün, kıyamet yani ölmüşlerin dirilmesi demek olan ba's (yeniden dirilme), haşr ü cum' (derleyip toplamla), vakfe yani tavakkuf ve intizar (durma ve beklemek), sual (sorguya çekme), hesap ve mizan (amellerin tartılması), sırat ve nihayet bütün amellerin iyiye iyi mükafatının, kötüye kötü cezasının dağıtılması ile ceza gibi durumlar ve menzilleri içermektedir ki, diğerleri bu son ceza döneminin ilk unsurları ve başlangıçları olduğundan burada "yevmi'd-din" nazmı ile bu maksat açıkça belirtilerek teşvik ve uyarma ile desteklenmiştir. Bundan dolayı "yev'mid-din" yerinde "kıyamet günü", "sorgulama günü", "hesap günü" denilmesi hem terceme değildir, hem de bu kuvveti ve sözün gelişini bozar ve daha fazla korkutma ve dehşet mânâsını ifade eder. Yevmi'd-din, cezanın gerçekleşeceği son gün demek olduğundan bu açıklama şeklinde dinin esaslarından inanca ilgili prensiplerinden birini meydana getiren kıyamet inancı bütünüyle gözardı edilmiş, onu yalnızca bir yönü ile anlatıyor ise de din kelimesini bilinen mânâsında kullanmamış ve ona dolayısı ile işaret etmiştir. Çünkü ceza yerine din gelmesinde sözlü bir işaret, mükafat ve azab mânâsında da dinin maksatlarına bir işaret bulunduğu apaçıktır.

Bilinen mânâya gelince: Din, akıl sahiplerini kendi güzel arzuları ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden bir ilahî nizamdır. Burada biraz duralım. Bu tanımlama, herşeyden önce hak dinin bir tanımlamasıdır. Çünkü bizzat iyiliğe gerçekten sevk etmek ancak hak dindedir. Batıl dinlerde ise bu sevk, hayalî olur. Onlar, bizzat iyilik olmayan şeylere, olsa olsa iyilik adına bazı izafî iyiliklere sevk edebilir. Mesela kendi görüşüne göre bir iyilik gibi yalana, yalanlılığa ve hırsızlığa teşvik edebilir. Çünkü hak ve hakikati inanç esaslarının başına koymuş değildir. Bundan dolayı bu tanımlama, dolayısı ile batıl dinlerin de esasını göstermiştir. Yani gerçekte böyle ilahî bir yönlendirici değil iken öyle zannedilen dinler de batıl dinlerdir. İkinci olarak dinin yer, şartları, semeresi, rükünleri, yani cinsi ve onu başka dinlerden ayıran özellikleri gösterilmiştir ve dinin şeriatı uygun olan bu mânâsı, din kelimesinin lügatla ilgili bütün mânâlarını içine almaktadır.

Hak dinin yeri, akıl sahipleridir. Bundan dolayı cansızlar, bitkiler, hayvanlar, deliller, akılsızlar, çocuklar, bunamışlar gibi özürlüler, din açısından sorumluluk sahibi değildir. Çünkü akıldan yoksun olanlar, arzu ve seçim sahibi olmadıklarından dolayı kendilerinden bir iyilik meydana gelirse istem dışı olur ki buna da zorlama denilir. Bundan dolayı, hayvanlarda din vardır demek, olsa olsa mecazî bir ifadedir.

Demek ki dinin şartı akıl ve istektir. Bunlar dinin şartı, dindarlığın rûknüdürler. Akıl bulunmayınca dinle ilgili işler ve dinî yükümlülükler bulunamayacağı gibi, seğme hüriyeti bulunmadıkça da dinin idare ve etkisi, başka bir ifade ile dindarlık bulunamaz. Bundan dolaydır ki, dinde ilim meselesinden başka bir de irade meselesi vardır. Gerçekten bilgili ve akıllı olmak, dindar olmak için yeterli değildir. Dindar olmak için din hem bilmek ve hem sevmek lazımdır. Bundan dolayı, ilim ve irade, akıl ve seçim hüriyeti bizzat dinin yalnız kendisinde bulunan bir rûkûn değilse de dindarlık ve dine bağlı olmanın rûknüdürler. Bunun için isim olan din kelimesi ile, dindarlık mânâsına gelen ve masdar olan din kelimesinin mânâlarını karıştırmamalıdır. Dindarlık insanın vasfı ve nefse ait bir mânâdır. Din ise dindarlığın konusu ve onunla ilgili olan geçeceği ve işin özü olan bir mânâdır. Aralandıkça fark, nefisle ilgili bir olay ile bu olayın ilkeleri ve kanunları arasındaki fark gibidir. Diğer bir ifade ile din ilâhî bir kanun, dindarlık ise insanlann emek ve çabalarının sonucudur. Bunu birbirinden ayıramayanlar ilim adına hatalara düşerler.

Dinin meyveleri bizzat iyi olan işlerdir. Yani işleri yapan kimsenin kendi zannına ve kendi görüşüne göre değil, aslında ve hak terazisinde iyi ve faydalı olan işlerdir. Bundan dolayı esas dindarlık, iyiliği Allah katında iyi olduğu için seçip yapmaktır. İyilik ise gerçekte genel olsun, özel olsun diğer kimselere şimdi veya gelecekte faydalı olandır. İyiliği, gerçekten iyilik olduğu için yapmak demek, onu Allah Teâlâ adına yapmak demek olduğu apaçıktır. Çünkü şu iş gerçekten bir iyiliktir demek, yalnız sana bana göre değil, aslında ve Allah Teâlâ'ya göre iyidir demenin diğer bir ifade şeklidir. Allah Teâlâ katında iyi olan her işin de bir ücreti, bir karşılığı, bir mükâfâtının olduğu gerçektir. Bu sevabın en büyüğü O'nun nzasıdır. Çünkü yüce Allah her iyiliğin, her mükâfâtın, her nimetin kaynağı ve kefilidir. Allah'ın nzasının en büyük vesilesi de hakka nza göstermektir. Hakk'a razı olmaya iyiliği yalnız iyilik olduğu için sevip yapamaz, kendine ait peşin bir fayda arar. Gerçi iyiliğin mutlaka karşılıksız olması şart değildir. Allah katında kaybolan ve boşa giden hiçbir iyilik yoktur. Fakat bir iyiliğin hemen böyle bir menfaat endişesi ile yapılması, hakka faydalı olmak için değil, haktan yararlanmak için yapılan ve bundan dolayı ücretini Allah'tan isteyen peşin bir değiş-tokuş olur. Bu ise iyiliği, iyilik olduğu için yapmak ve Hakk ile bir ilişki kurmak değildir. Mükâfâtını Allah'tan isteyerek yapmak ise, herhalde Hakk ile ilişkiye girmek ve hakkı ve iyiliği tanıyarak yapmaktır. Bu da iyiliği gerçekten iyilik olduğu için yapmak demektir. Çünkü iyilik zaten ve gerçekten böyledir. Fakat bu karşılığın yalnız ahirette verileceğini düşünerek yapmak daha yüksek bir olgunluk derecesidir. Demek ki, hakkı tanımayan ve Hakk'a tapmayanların, iyiliği gerçekten tanımayan ve iyiliği gerçekten iyilik olduğu için yapmayan mümkün değildir. Ve iyiliği sevmenin başı, hakkı sevmektir ve samimiyet ve ihlâsın ilk şartı Hakk'a tapmaktır.

İşte bunun içindir ki hak dinin, en belirgin özelliği Allah'ın koyduğu bir kanun olmasıdır. Çünkü diğer konular Allah'ın zatına bağımlı değildir ve sebepleri şahsı gayelerdir. Bu ise bizzat iyiliğe değil, bizzat kötülüğe ve Allah'a ortak koşma ile karşılıklı kavgaya sürükler ve hele güzel bir seçime iyiliğe sürüklemek maksadını hiç içermez. Çünkü şahsı maksatlar ve art düşünceler hissedilen herhangi bir teşebbüste, insanın seçim hüriyeti derhal bulanır ve bozguna uğrar. Zaten şahsı maksat iyiliğin bile iyilik olmasına engel olur. Fakat Allah'ın kanunu nasıl anlaşılır? Bu nokta dinin en önemli bir meselesini meydana getirir. Şüphesiz Allah'ın kanunu bizzat Allah Teâlâ'nın ilmi ve iradesi ve nzasını gösteren deliller ile anlaşılır ki, bunların en kuvvetlisi Kur'an gibi Allah'ın (insanlığa) hitabıdır. Kalb ve akıl bu hitabı zarurî olarak veya bir delil ile anlar ve kabul eder. Aslında ruhun bütün varlığı ile onu Allah'ın kanunu olarak anlaması lazımdır.

Bu noktada bazı filozoflar, vicdan zevkini yeterli görmüşler. Fakat mutlaka vicdan zevki çok şahsı bir sebeptir. Ve kâinatda her şahsın kendine mahsus özel bir vicdan zevki vardır. O halde kişiler kadar da din vardır demek gerekir. Halbuki hak bir olduğu gibi hak din de birdir ve hakkı bulmak için vicdanın ötesinde de bir göz atmak gerekir. Şu halde bütünü vicdanını veya bunu temsil eden bir bütünü ruhunu bulmak ve o bütün ruhun kalbini ölçü olarak almak zarureti vardır.

Diğer bazıları yalnız akla başvurmuşlar ve aklın hak ve iyilikte biricik hükümdar olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki akıl, şahıs değildir. Nitekim hak bir olduğu gibi akıl için de yol birdir, deriz. Fakat akıl en iyi bir anlama vasıtası olmakla beraber kalbe ilgili hallerde otorite olmadığının dolay ruhu bütün varlığına uyum sağlayamaz ve bundan dolayı Allah'a ait nizamı anlama ve kabul etmede prensiplere muhtaç ikinci derecede bir alet olmanın ileri geçemez.

O halde Allah'ın kanunu her şeyden önce insanın ruhuna bütün varlığıyla uyandır, görünür ve besbelli bir zarurî ilim ile ortaya çıkmalıdır ki, bu görünme bizzat Allah'ın nizamı ve hitabı olduğu kendi kendine anlaşılın ve apaçık olsun da sonra akıllar tecrübe ve delille dayanarak netice çıkarma yolu ile kabler zevk ve ferahlık ile bundan feyz (ilim-irfan) alsınlar. İşte bu zarurî ilime şeriat dilinde "vahiy" ve bu nimeti elde etmeye "nübüvvet = peygamberlik" denilir.

Şu bilinmelidir ki Allah'ın kanunu ile insanlann koyduğu kanunun en önemli farkı o kanunun meydana gelmesine insan iradesinin sebep olup olmadığıdır. Yoksa Allah'ın kanununun, mutlaka insanlık dışında meydana gelmesi şart değildir. Ve gerçekten insan ruhundaki değişikliklerin önemli bir kısmı insanın ortaya koyduğu şeyler değildir. Bundan dolayı hak dini meydana getiren hitap ve Allah'ın kanunu, önce yaratılışın Levh-i Mahfuz'unda kesbe bağlı olmayan ve Allah'ın iradesini gösteren bir mecburiyet ile oluşur da bizzat Allah'la ilgili olması ile her şeyin ruhu temsil eden bir kutsal ruhda bütün apaçık delillerin prensiplerini içeren, görünen ve gerekli olan kesin bir bilgi ve apaçık bir vahy ile kendini gösterir. Sonra bu zarurî ilim ile verileri her taraftan tecrübe ve tarîhe ait doğrulayıcı belge ile diğer taraftan akla ait deliller ve kalbe ait zevkler ile çalşıp kazanma yolundan meydana çıkar ve umumileşir gider. Vahyin, devamlı vicdanda bir örneği, akılda da delili vardır. Fakat vahyin geliş bütün hisleri istila ettiğinden dolayı o anda ruh bütün varlığıyla gördüğü şeye dalmış olarak sadece kabul edici kesilir ve irade ile ilgili faaliyeti ve kuvvetlerinin özellikleri geçici olarak durur da aklın yetiştemediği varlığın bilgi ve sırları görür ve daha sonra arzu ve iradesini ona uydurur.

İşte hak din, başlangıçta peygamberlik denilen böyle ilâhî bir nizam ile gerçekleşir ve bu tecelli insanda görünür fakat kaynağı bakımından insana ait bir nizam olmaz. Doğrusu insan ruhu Allah'a ait ilimde "yapan" değil "kabul edendir". Bilgi uyduurulmaz, alınır ve bunun için ilimde ruh ile dış dünya arasında bir hak ilişkisi vardır ki bu ilâhî bir nizamdır. Ruhun kendinde arzusunun kanşırarak imal ettiği fikirlerde ise bazen ilim bulunur, bazen bulunmaz, bu da insana ait bir hareket olur. Demek ki, her türlü kesin bilgi Allah'a ait bir nizamdır. Hakk'ın böyle bir tasdiki de insanın arzu ve iradesinden tecerrüd edilmesine düşünölmeye bağlıdır. Özellikle din gibi doğrudan doğruya insanın işleri ve durumları ile ilgili ve insanın seçimiyle ilgili ve ona başlangıç olan hareket kanunlarında bu gereklilik daha kesindir. Kin, hırs, istihla kalbi ve aklı sislendirir, basiret gözünü şaşı yapar. Ya hiç göstermez veya çatal gösterir. Bunun için din ilminde istihdân sakınmak ve uzak kalmak en büyük şarttır. "Kim Kur'an'ı şahsı görüşüne göre tefsir ederse kâfir olur." hadis-i şerifi de bunu ifade ediyor. Vahy ise söyledığımız gibi bütün his ve duygulan kaplıyarak ve o anda irade gücünü etkisiz hale getirerek gelen ve bundan dolayı hiçbir emek ve yapmakk gayret saibesi ve hiçbir istihla âlameti olmaksızın ruhan sırf kabiliyeti üzerinde dışından ve içinden tam bir mecburi öğretme ile Allah'a ait ilkeler nizamını sunan en açık, en zorunlu bir kesin bilgi olduğundan normalde kat'i olarak bilinen bilgilerin üstünde Allah'a ait nizamın en mükemmel şahidi ve içeriğindeki akli deliller ve sonraki çağdaş deneylerle de doğruluğu kuvvetlendirilen bir hitabın dil gelmesidir. Ve bu şekilde her görülen şey gibi kalp ve aklın arzulanıya gösterdikleri faaliyetin üstünde olmakla beraber, yaratılıştan var olan kabiliyeti dışında da değildir. Bunun için hak din kabul edildikten sonra özellikle usul açısından aklın tüme varım yolu ile elde ettiği kavrayışın içine girer ve yalnız delillere dayanarak netice çıkarma bu kavrayış için yeterli olmaz. Ve ilimde olduğu gibi bunda da keşif (bir sırm öğrenme, ilham) teoriden öncedir. Yalnız aralananda şu fark vardır: Bunda (vahiyde) kişinin tecrübesi hepsini anlamaya yeterli değildir. O ancak herşeyin aslı olan Allah'ı tek bilmede mümkün olabilir. Dinî gerçeklerde ve kanun yapma ile ilgili meselelerde, tekrar tekrar görünmesi, tecrübe edilmesi asırlara bağlı nice

bilinmesi gereken önemli konular vardır. Ve bunun için dinî ilimlerde de akıl ve naklin önemi apaçıktır. Gerçekten İslâm'da da ilâhî kanunları bildiren delilî dört tanedir: Kitap (Kur'an), sünnet, ümmetin icmâ'ı (büyük fakihlerin, dinle ilgili bir konuda görüş birliğinde olmaları) ve kıyâs. Bunlardan ilk üçü kesin isbat, dördüncüsü de açıklayıcıdır.

Hak dinin ayrıca özelliği akıl sahiplerini güzel arzuları ile bizzat iyiliğe sevk etmektir. Diğer bir ifade ile hak din zorla değil, seve seve iyilik yapan, istediğini yapmaktaki serbest olan insanların yetiştiren bir terbiye nazamıdır ve bütün mutluluklarda iyiliğin yapıcisıdır. Demek dinin iyiliğe sevk etmesi mecburiyete ve zorlamaya dayanmamıdır. O, önce serbest hareket etmeyi teşvik eder ve ona güzelce serbest hareket etmenin ölçüsünü verir. Güzel sonuç ile kötü sonucu göstererek uyandırır ve iyiliğe yönlendirmeyi bu gönül hoşluğu ile yaptırarak ister. Bunun için "Dinde zorlama yoktur." denilir. (Bakara, 2/256). Çünkü iyilik yapmaya zorlanıldığı zaman, iyiliği yapan, o iyiliği yapmaya mecbur değil, onu iyiliği yapmaya zorlayan, zorlayıcı kimsedir. Halbuki din, insanı, güzel ahlâk ve tabiat ve yüksek fazilet sahibi olan, hayırsever, iyilik yapan, istediğini serbestçe yapan bir insan yapmak istiyor. Bu ise yalnız dinin zatında değil, insanın istediğini seçmesinde ve onunla dindar olmasında ve bunun sağladığı başan doğruluktadır. Din ne kadar doğru olursa olsun, bilgisiz kimselerde bu şekilde etkili olamıyacağı gibi, bilgilerde bile istediğini yapma serbestisi bulunmaksızın, diğer bir ifade ile, gerçek anlamda dindarlık gerçekleşmeden etkili olmaz. "Eğer siz Allah'a (dinine) yardım ederseniz, Allah da size yardım eder." (Muhammed, 47/7). Bu güzel seçime, bu dindarlığa sahip olmayanlar, ya diğerlerinin zorlaması ile iyiliğe sürüklenen ve hüriyetine sahip olmayarak başkalarının kullandığı alet gibi olan ve başkasının istediğini istemeyerek yapan bir kişi olarak kalır veya kötülük ve bozukluk yapan biri olur gider. Bu vesile ile şunu birbirinden ayırmak gerekir ki; dinin insanı yönlendirmesi başka, birini dine yönlendirmek başkadır.

Bilgi gibi dinin de sürüklemesi zorla değildir. Çünkü aklın gereği fillen gerekli olanın sebebi değildir. Onun sebebi irade ve kuvvettir. Fakat hak dine sevketmek aslında tam bir iyiliktir. Bunun için özel veya genel velayet ile tam dindarlığın iyiliklere zorla sürüklediği, diğer bir ifade ile zorla iyilik yaptırdığı yerler vardır. Bu cümleden olarak anne ve babanın çocukları yönlendirme ve terbiye etmeleri, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak gibi meseleler bu cinstendir. Bu farkın çıkış noktası şudur: İstediyiğini seçme ve irade dinin bir parçası değildir de, etkili olmasının bir şartıdır, dindar olmanın parçasıdır. Demin söyledığımız gibi sırf kanun ile dilediğini yapmakta serbest olan kimsenin etkileri arasında büyük fark vardır.

Kıscacı din, iman ve amel konusu olarak akla ve irade hüriyetine teklif edilecek hak ve iyilik kanunlarının toplamıdır ki buna millet ve şeriat da denilir. Dindarlık da bu kanunların sevrek ve isteyerek tatbik edilmesidir. Gerçi amelin imandan bir parça olup olmadığı tartışılmış ve doğrusu amel imanın bir parçası değil, imanın gereği ve meyveleri olduğu tesbit edilmiş ise de gerek imanın ve gerek amelin dindarlıkta; imana ilgilî hükümler ve amelle ilgilî hükümlerin de bizzat dinin içinde birer rûkûn olduklarından asla itilaf edilmemiştir.

Hak dinin bu ayrıca özelliği üzerinde iyice düşündüğümüz zaman anlarız ki, tecrübe ve akıl delil açısından bir dinin hak olması (tam din olması şartı ile) herkese vaad ettiği iyiliklerin, mutlulukların gerçekleşmesi ile anlaşılabaktır. Batıl dinin verdiği sözler, din olmasıyla ters orantılı iken hak dinin verdiği sözler din olmasıyla doğru orantılı olur. Gerçekten İslâm tarihine baktığımız zaman da İslâm dinini böyle buluyoruz. Ta Hz. Peygamber'in zamanından beri müslümanlar ne zaman dinlerine tam doğru bir dindarlık ile sarılmışlarsa gerçek iyiliği anlamışlar ve yapmışlar, bereketleri, iyilikleri ve mutlulukları o oranda artmış, mutlu yaşamışlar, mutlu yaşatmışlar "Kim bir iyilik yaparsa ona o iyiliğin on katı verilecektir." (En'âm, 6/160).

Fakat zamanımızda Avrupalılardan bazıları diyorlar ki "Asnımızın insanları, mutluluğu fayda ve iyilikte değil faydalanmada görüyor. Onun dışında bizihi bir hak, bizihi bir iyilik tanıyıyorlar ve bundan dolayı Allah tarafından kurulmuş olan hak din, artık onların sevklerini ve iradelerini çöştürmüyor. Şimdiki insanları ancak faydalanma şehveti zabt ve idare ederse etkileyecektir. Bundan dolayı onlara insan tarafından kurulmuş olan dinler tatbik etmeli ve iradeleri bununla gıcıklayarak şimdiki insanları, olgunlaşıncaaya kadar bir taraftan mücadele sürüklemeli, diğer taraftan sırf otomatik ve mekanik, yani cansız ve duygusuz kanunlarla zor ve kuvvet içinde tutup götürmelidir. Tabiatta merhamet yok, zor vardır. Hüriyet değil, zorunluluk ve determinizm hakimdir". Bunlara göre şimdiki insanlar şahsı çıkar hırsı ile ister istemez böyle sönusz bir mücadeleye atılmakta ve sevgi yerine düşmanlık çoğalmaktadır. Böylece hak din doğru imiş demek, haksızlar onun mukafatına değil, cezasına layıktırar demeye eşittir ve hak dinin Allah'a ortak koşmada gösterdiği aci sonuçları hak etmeyi itiraf etmekteir. "İnsanların kendi elleriyle kazandıkları günahlar yüzünden, karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye, Allah böylece onlara, yaptıklarının bir kısmını tattırıyor." (Rûm, 30/41) âyetinin mânâsını doğrulamaktadır. Bu da Allah'ın birliği ile Rahmân ve Rahim'e sanılmayan insanları bizzat hakları ve bundan dolayı âlemlerin Rabbi'nin bir yücelik âlâmeti, bir büyüklük terbiye ve tedbiridir. Yüce Allah insanlara bu şekilde de görünü. İnsanlar bu çarkıcılık ve aç gözlülüğü yenerlerse, ancak şimdiki zamandaki savaş belasına da yenmiş olacaklar ve gelecekteki din gününün mukafat ve karşılığını daha iyi anlayacaklar. Çünkü Alman filozofu Kant bile yüce Allah'ın mutlak varlığını pratik aklı ile ahiretin mutlaka var olması gerektiği sonucundan çıkarmıştır. Bu şekilde ahiret günü dinin ve ona iman etmek dindarlığın en önemli temelini oluşturmıy. Ve o günün dine mahsus olan böyle bir özelliği vardır. "O, din gününün maliki Allah'ın" âyetinde bu müjde ve uyarmanın açıkça ifade edilmesi bu itibarla da çok açık seçik bir söz olmuştur. Dinin böyle bir günü vardır.

Bundan dolayı İbnü Cerir et-Taberî tefsirinde nakledildiği üzere bazı müfessirler buradaki "din'i" yalnız mukafat ve karşılık mânâsına değil, millet ve şeriat de denilen bilinen mânâsıyla ilişkili olarak tefsir etmişlerdir. Bu şekilde " = yevmi'd-din", bilinen şer'i mânâsı ile dinin bilinen önemli günü demek olur ki, bundan da bizzat ahiret ve kıyamet günü anlaşılır. Hitabın başlangıcına göre birinci mânâ açık, hitabın sonucuna göre de ikinci mânâ birdenbire akla geliyor. Bunun için biz de bu iki mânâyı zayıt etmemek için mealinde "din gününün sahibi" demeliyiz.

KİRÂET: Burada iki kırâet (okuma tarzı) vardır. On kırâet imamından yani Nafi, İbn-i Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Hamza ve Ebu Ca'-fer kırâetlerinde elifsiz olarak okunur. yani Âsim, Kisâî, Yakub, Halef-i Âşir kırâetlerinde de okunur ki, bizim kırâetimiz de budur. Ve Fâtîha'da mânâ ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in türlü türlü okunma şekilleri ancak buradadır. Birincisi mimin ötresi ile "mülk" masdanndan sıfat-ı müşebbehe, ikinci de mimin esresi ile "milk" masdanndan ism-i fâil kipidir. Bu kelimeler, kuvvet mânâsı ile ilgilidir. Birî her şeyden önce ve bizzat insanların canları üzerinde tasarruf, diğeri de her şeyden önce ve bizzat malların kendisi ve faydaları üzerinde tasarruf kuvvetidir. Hükümdarlık, umumun faydası için görüş ve tedbir, emir ve yasak, söz verme ve uyarma, gönül okşama ve mahrum etme gibi hukuk ve yetki ile aklı olan insanlar üzerinde tasarruf ve hüküm icra ederek bir toplumu düzene sokma ve onu bir tek kişi örneğinde temsil eden bağımsız bir genel nitelikli yönetim kudretini ifade eder.

Mâlikîyet ise, her türlü mal varlıkları ve onları hisseleri üzerinde kişinin özel faydas için başlağına zabt ve tasarruf hakkı ve yetkisi demek olan özel nitelikli yönetim kuvvetini ifade eder. Bundan her birinin diğeri bir yünden ilişkiyi vardır. Gerek mutlak suretteki sahip olma ve gerek mutlak suretteki hükümdarlığın ikisi de bizzat âlemlerin Rabbine aittir. Çünkü hayatı kendi elinde olmayan insanlığın bu sıfatlarla nitelenmesi, tabiatıyla izafî, vekâleten ve iğreti olduğu apaçıktır. Bununla beraber dünyada ve şimdiki zamanda insanlığın yalnız bencilliğini, gururunu teşkil eden de bu izafî ve vekâleten olan otorite ve mülltür. Çünkü bunlar, dünyada yaşama ve mutluluğun en önemli temel şartlarındandır. Gerçekten hayat ve hayatın mutluluğu önce bir memlekete bağlıdır. Memleket ise otorite ve mülk yeri demektir ki, buna halk dili ile vatan, İslâm hukuku dili ile daha değerli olarak dâr (yurt) denilir. Bir memlekette hayat, şahsi menfaate dayalı mülkiyet hakkına bağlı olarak, yani kişisel mülkiyet ile ayakta durur. Bunun gereği olan hayat ve kamu yaran da hükümdar ve mülk ile yani sosyal düzeni temin eden devlet ve devlet reisi ile sağlanır. Bunların kıvamı da her ikisinin

kendine ait (özel) ve kendi adına hareket eden kimse olmayıp birbirinin desteğine muhtaç olduklarını bilmek ve aralarında hak oranına uygun düşen karşılıklı destek ve düzeni bulmakla mümkündür. Kişiyi ve kişisel mülkiyeti boğan katkısız ve katı sosyalizm, organlarının bütün özellikleri felce uğrayan ve yalnız gönüllü basit ve fakat heyecanlı bir hatıra ile kıvranan bir vücuda benzer. Toplum, sosyal mülkiyeti boğan katı ferdiyetçilik (Liberalizm) canlığı çözülmüş olup canı boğazına gelmiş ve gözleri hava boşluğuna dikilmiş ölüme hazır birisinin son nefesindeki can çekişme anındaki krizini yaşayan bedenini andırır. Bunun için otorite ve mülkten her birinin yok olması bir felakettir. Mülk ve otoritenin bir kısmının veya tamamının yokluğu, bizzat kamu yarannın o oranda kesilmesidir. Otorite ve mülk sahibi olmanın bir kısmının veya tamamının yok olması da kişisel faydanın veya herkesin faydasının tükenmesi demektir. Ve çoğunlukla birinin sona ermesi diğerinin sona ermesini gerektirir. Bunların ikisinin birden kalkabilmesi ise -Allah korusun- en büyük musibet ve en büyük felakettir. Her birinin yok olması düşünmekte bile insanlık bu acıklı sonucun yürekler acısını duyar ve duyduğu içindir ki, bütün bu açıklık karşısında kendisinin şu anda göreceli (izafî) değil, gerçek ve kayıtsız şartsız bir melik (hükümdar) veya malik (sahip) olduğu kuruntusundan kurtulamaz. Varlık ve nimet açısından hükümdarlık şüphesiz daha geçkidir. Fakat yokluk ve şiddetli ceza açısından da sahip olmanın ortadan kalkması daha dehşetli ve daha korkunçtur. İşte bu büyük âyet insanlığın şimdiki zamandaki bu izafî payını zorla almayarak, gelecekte özellikle ahirette bunun dahi kendisinin alınacağını ve o zaman yalnız âlemlerin Rabbi yüce Allah'ın ezeli ve ebedî olan gerçek mülk sahibi oluşu, ve mutlak hükümdarlığının kalacağını açıklıyor: "O gün, kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür! O gün emir, yalnız Allah'a aittir." (İnfitar, 82/19) "Bugün mülk kimindir? O tek ve Kahhar olan Allah'ındır." (Gâfir, 40/16). İlk başta bu uyarma ne kadar dehşetlidir. Benim benim derken, memleket, hükümet kaybetmenin ne felaket olduğunu anlayınlar, isterse bir tane olsun kimseye memem derken, malsız mülksüz kaldığını görenler bu dehşetin büyüklüğünü ne çabuk hissederler. Fakat onu sonradan değil, önceden hissetmenin faydası vardır. Bununla beraber bu yüce âyet ümitsizlik veren bir âyet değildir. İzafî ve vekâleten sahip olma veya hükümdarlığın sona erip gerçek ve hakiki sahibine ve hükümdanna döndüğü o günde yine tam fakirlik olan tamamen yok olma yüz göstermiyor, ne katkısız otorite, ne de katkısız mülkün hiç biri olmuoyr. Bütün varlıklar, gerçek sahip olan âlemlerin Rabbinin, Rahmân'lığı ve Rahim'liği ile kudreti altında top lanmış bulunuyor. Bundan dolayı Rabbanî memleketin vatandaşlığını taşıyanlar o gün mutluluk paylarını derecelerine göre bol bol alacaklar ve tâbi olmayanlar da sönusz nasipsizliğe katlanıp gideceklerdir. Çünkü o gün vatandaşlığı değiştirmeye artık imkan kalmayacak, başka memleket, başka hükümet bulunmayacaktır. Bugün kötülük yaparken, sonunda yokluğa güvenen, yok olmayı nimet sayanlar, o gün ondan da mahrum olacaklardır. Hak terazisinin gereği budur.

İşte " " şeklinde okumak bu uyarma ve müjdelemeyi ferdî mülkiyet açısından; olarak okumak da sosyal mülkiyet açısından anlatmak ve bildirmektedir. Her iki uyarıyı bir okuma şeklinde toplamaya, Fâtîha'da Allah'ın rahmân olması müsaade etmemiş ve en büyük belağat bunları iki ayrı okuma şeklinde dağıtılmasında kendini göstermiştir.

İLMÎ BİR ÖZETLEME: Fâtîha'da ilk tam vakf (durak)ın içine aldığı bu üç âyet bir istenilen şey ile beş delilinden terki edilmis bir önermedir. Şöyle ki: Hamd Allah'a mahsustur. Çünkü Allah zatı ve sıfatı ile bunu hak etmiştir. Zati ile hak etmiştir, çünkü Allah'tır, zatında hakkıyla kendisine ibadet olunandır. Sıfatı ile hak etmiştir, çünkü âlemlerin Rabbidir ve çünkü Rahmân'dır ve çünkü Rahim'dir ve çünkü din gününün sahibidir. Birinci delle göre "Allah'a hamd olsun" önermesi "dört sayıyı, giftirî" önermesi gibi benzetmeleri beraberinde olan önermeler veyahut doğal denilen önermelerdendir. Diğerleri de enfü-sî ve âfâkî (subjektif ve objektif) bakış açısıyla kâinat düzeninden dolayı olarak varları bir sonuç gereğince başlangıç ve sonuç delillerinin özetidir ki, Kur'an'da uzun uzadıya anlatılacaktır.

5-Saygı göstermenin bütün şekillerini ve sebeplerini içine alan bu bildiri ve ispat şeklineinden sonra da aynı önerme ve deliller bir dileğ ve bir teklifin gereğini yerine getirmeye dahi işaretlerir. Sanki yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey insanlar! Ey akıl sahipleri siz sadece iyiliğe, kayıtsız, şartsız olgunluğa saygı gösterenlerden iseniz ben Allah'ım, her olgunluk benimdir ve eğer kudret (güç) ve iyilik etmeye saygı gösterenlerden iseniz ben âlemlerin Rabbiyim ve eğer geleceğe tama' ederek saygı gösterenlerden iseniz ben Rahmân-ı Rahim'im ve eğer korku ve ürkme ile saygı gösterenlerden iseniz ben din gününün sahibiyim. Bundan dolayı saygının bütün sebeplerini zatında toplayan ve kendisine ibadet edilen tek ilâhım."

Bunu duyan akıl sahibi muhataplar da "Acaba Allah Teâlâ'ya nasıl ve ne şekilde hamd edelim?" diye elbette kendi kendilerine soracaklardır. İşte buna cevap vermek üzere, sözün yönünü değiştirmek demek olan bir itilaf üslubu ile; "Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inayeti (Ya Rab!) "buyurulmuş ki "böyle deyiniz" mealini anlattığı halde, anlatımdaki belağat bunu açıkça söylemeye ihtiyaç bırakmamıştır. sana mânâsına bitişik olmanın zamirdir ve ondan sonraki fiilinin düz nesnesidir. Nesnenin böyle fiilden önce gelmesi, sırf sana mahsus anlamı taşıdığından "başkasına değil, ancak sana" demek olur. abed, ubudet, ubudiyet (kulluk) mânâlarını da toplayan ibadet masdanndan yapılmış geniş zaman fiili birinci şahıs çoğul kipidir. O halde ibadet nedir?

Şeriat dilinde ibadet, niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a yaklaşmayı ifade eden özel itaattır. İtaat, niyete bağlı olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin bilinmesin, yapılması hayırlı olan ameli yapmaktır. Allah'a yaklaşmak niyete bağlı olmasa bile yapılması hayırlı olan ameli, kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediği zati taniyarak yapmaktır. Bundan dolayı her ibadet, Allah'a bir yaklaşma ve her yaklaşma bir itaattır. Fakat her itaat yaklaşma sayılmaz ve her yaklaşma ibadet olmaz. Mesela Allah'ı tanımak için düşünmek bir itaattır. Fakat kendisine yaklaşmak istenilen yüce Allah düşünce durumunda henüz tanınmış olmadığından bu düşünce bir yaklaşma değildir. Ve niyete bağlı olmadığından ibadet de değildir. Kur'an okumak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, sadaka vermek, vakıf yapmak, köle azat etmek ve benzeri şeyler niyete bağlı olmayan ameller hem yakınlık, hem itaattır, ibadet değildir. Fakat namaz, oruç, zekat, hac ve cihad gibi yapılmasında niyet şart olan ameller hem ibadet, hem yakınlık ve hem itaattırlar.

Demek ki, şer'i ibadet, insanın ruh ve bedence, dış görünüşü ve içyüzünde bütün varlığıyla yalnız Allah'a yapılan şuurlu bir itaat ve yakınlıktır. İlk önce; bunda niyet şarttır. Niyet ise yapılacak işin icra edilmesinde ancak Allah'a itaat ve yaklaşmayı kasdetmek demek olan yeni bir ıstektir. Azmetmek bir işi yapmadan önce, kasdetmek yapmakkla beraber olduğu gibi niyet de niyet edilen şeyi bilmekle beraber onu yapmaya bitişik olur. Hem bilgi ve hem isteği kapsayan bu tam şuur, ruh ve kalbin bir işidir. İkincisi bununla beraber Allah katında itaat olan bir amel ortaya koymak gerekir ki ibadet olsun. Yoksa yalnız bir şeyi yapmayı istemek ve ruhta kalan düşünme, hatıra getirme gibi iç duygularla ilgili ameller, itaat ve yakınlık olsa da ibadet olmaz. Bunun içindir ki, ibadetlerin başı olan imanda, sadece kalbi ile doğrulamak yetmez de bunun hiç olmasa dahi ile ilkar edilerek kalbden dışarı çıkarılması da gerekir. Aynı şekilde niyet edilmenden yalnız açıkça yapılan ameller de ne olursa olsun ibadet sayılmaz. Niyetsiz yapıp kalkmak namaz değil, niyetsiz aç durmak oruç değil, niyetsiz Ka'be'ye, Arafat'a seyahat edip dolaşmak hac değil, niyetsiz düşmanla savaşmak, şehit veya gazı yapan cihad değildir v.s... O halde kötü niyete, yani Allah'a itaat ve yakınlık maksadından başka bir maksatla yapılan ameller hiçbir şekilde ibadet olmaz. Görülüyor ki, dilimizdeki kullanışlarına göre tapı, tapmak, tapınmak kelimeleri ibadetin değil, genel olarak itaatın mânâsı olabilecektir. Hatta tapmak ve tapınmak kelimelerinde az çok ne yaptığını bilmemek gibi bir şuuruzluk mânâsı anlanız da bunları puta tapmak, haça tapmak gibi yerlerde kullanırız. Bundan dolayı "sana ibadet ederiz" yerinde sadece Türkçe olsun diye "sana tapanz" veya "tapınız" demek dilimizin inceliğini kaybetmek olur. Kulluk etmek şuur (bilinc) açısından tapmak kelimesinden daha iyidir. Bu da ibadetten zayıf olan kulluğun mânâsıdır. Bununla

beraber İslam'da bütün dinî naslann genel incelenmesi sonucu yerleşmiş olan şer'î (dinî) mânâdan önce kelinemin kökünden gelen güldü mânâsı göz önünde bulundurulduğı zaman bunlann arasında bir ortak mânâ vardır ki, ibadet denildiği zaman önce onu düşünmek ve Fâtıha'da da bundan başlamak gerekir. Şu halde o nedir?

Bu mânâ esas maddesinin en genel olan mânâsı ne ise odur ki, bu da " = ubudet" veya " = abed" masdarlarındandır. Abid (ibadet eden) ve mabud (kendisine ibadet edilen) vasıflarının içinde de yer almıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz şekli ile ubudet, ubudiyet (kulluk) ve ibadet bir derece itaat mânâsını ifade ederler ki, en özel mânâsı ibadet, en genel mânâsı da ubudettir. Ubudet Arap dilinde kendini alçak tutma mânâsını içine alır. Kulluk alçalmayı açığa vurma, ibadet bunun daha kuvvetlisi olarak eğilip tevazu etmenin, alçak gönüllülüğün ve hürmetin en son derecesidir. Bunun için tefsir âlimlerinin çoğu bunu (eğilip tevazu etmenin en son şekli) diye tefsir ederler. Bu da sebebinin sormadan tam itaat mânâsına gelir. Ebu Hayyan tefsirinde İbnü Sikkit'in ibadetin her şeyden tecrid edilip Allah'a yönelme mânâsından alınmış olduğunu da nakletmiştir. Kamusu şerhedan mütercim Asım Efendi'nin açıklamasına göre de ibadet hirs ve öfke mânâlarına gelen (abed) maddesinden alınmıştır. İbadet Allah'ın razı olduğu şeyi yapmak, ubudiyet (kulluk) de Allah'ın yaptığına razı olmak diye de tefsir edilmiştir. Çünkü şeriat dilinde ubudiyetin ibadetten bazen pek aşağı ve bazen daha yüksek olarak kullanıldığı vardır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ubudiyeti ibadetten daha özel bir mânâya gelir.

Bu mânânın psikoloji ilmi açısından açıklanması: İnsanın hayatı, tat ile acının güzergahı (geçidi) dir. İnsan ruhu; acıdan gocunur, taddan hoşlanır. Acı sebepleri karşısında öfkelenir veya kızar, insan faaliyetlerini düzenleyen işte şimdiki zamandan geleceğe bu korku ile ümidin ard arda karşılaşması ve çarpışmasıdır. Ümit silindiği zaman ümitsizlik kaplar, faaliyet söner. Korku silindiği zaman da azgınlık kaplar, sonuç düşünülemez, faydalı faaliyet yapılmaz, üretimin yerini tüketim alır. Ümidin içinde bir korku, korkunun içinde bir ümit yoksa vazife şuuru hareketsiz kalır, açlan çalıştıran doymak ümidi, toklan çalıştıran açlık korkusudur.

İnsan hayatı iç ve dışın karşılıklı ilişkisi içinde olmalıdır. Nefes almadan tutunuz da en incelerine varınca ya da hayatın sebepleri ve lezzetlerinin bir çoğu insana dışından gelir, içinden gelenlerin çoğu da kendi isteğiyle yaptığı bir şey değildir. İster istemez herkes, hayatının ümit ve korkusunun sebebi yalnız kendisi olmadığını az çok sezer. Bu da kendi kendisine bırakılan insanın bir hiç olduğunu anlatır. İnsanın bu acizliğini, bu duygusunu unuttuğu kendinden geçtiği zamanlar gerçi çoktur. Fakat ne olursa olsun hiçbir kişi kendi kendine bu aczin şaşkınlardan çıkamaz. Akli olanlar da ümit ile korkunun bu çekicilik ve iticiliğinden ayrılmazlar.

Gerçekten geleceğe göre insan ruhunda ne ümidin sonu vardır, ne de korkunun. Yarattışta ümit sebepleri sınırlı olmadığı gibi, korkunun sebepleri de öyledir. İnsan ruhu, zaman zaman belli ümitler ve belli korkular karşısında birbirini ardınca üzüldürken bir taraftan da bütünüyle belli olmayan, uçsuz, bucaksız ümitlerin, korkulann mutlak etkisi altında bulunur. Burada bütün ümitlerle bütün korkulann karşı karşıya yer alarak bir noktada buluştuklarını görür ki bu da gerçeğin ta kendisidir. Ve o zaman kendisinde öyle bir ilgi uyanır ki, bu ilgi bir taraftan bütün sevgileri, diğer taraftan bütün korkulann içine alan bir korku ve ümit heyecanı ile ortaya çıkar. İşte insan ruhunun böyle bütünüyle etkilendiği kayıtsız bir korku ve ümit sebebine karşı duyduğu bu ilgi yarattışta insan fıtratında var olan kendisine ibadet edilen ve ibadet düşüncesinin başlangıç noktasıdır ki, bütün vazife duygusu bunda toplanır. Ve her şahsın ahlâki cibilliyeti, geleceği, mutluluğu, mutsuzluğu bundaki ciddilik ile her bakımdan birbirine denktir. Ve insan bu duygusunu neye bağlarsa tapınılırı olur.

Bazen cahillik ve bazen terbiye ve alışkanlıktaki özellik dolayısı ile bazı vicdanlar yükselmez de belirli ve sınırlı bir ümidin baskısı altında veya bir korku tarafından yenilgiye uğramış olarak kalırlar. Ve ona belirli bir zaman içinde bütün varlığıyla öyle bağlanır ve öyle güçsüz olur ki, o lezzeti feda etmeye veya o acıya göğüs germeye kendince imkan yok gibi düşünür. Artık o, bu ümidine sebebinin öyle sevmiş veya o korkunun sebebinin öyle yılmıştır ki, bunlar ona bütün sevgilerin gayesi veya bütün korkulann sonu gibi görünür. Sanki birisi varlığın ta kendisini, diğeri yokluğun ta kendisini temsil eyler. Ve o zavallı vicdanın böyle sınırlı ve sonlu yarattışın bir sebebe böyle bütünüyle bağlanıvermesi onun huzurunda öyle alçalmalara, öyle tapınmalara sürükler ki, bütün şuur o küçülmeye boğulur ve o andan ilerisini görebilecek akıldan iz kalmaz. İnsanlara gerçek mabudu ve gerçek kulluk ilgisini unutturarak, bütün belalan meydana kıran şirkin esas kaynağı budur. Allah'a şirk koşanlann canlı, cansız, türlü türlü putları, yalan ve haksız mabutan hep bu duygu ile ortaya çıkmıştır ve insan hayatında hala böyle vicdanlar, zannedildiğinden daha çoktur. Hatta kendilerini, mabud ve ibadet düşüncesi ile hiç ilgili değillermiş gibi sananlar bile her an böyle mabud değiştirir dururlar. Ve bütün hayatlarını mutlak şüphe içinde geçirirler ve kendileri öldükten sonra geride kalamakları, bir an bile düşünmezler. Fakat şurası bir gerçek olup kesp olarak bilinmesi gerekir ki, bütün varlığını geçici şeylere bağlayan her gönül, zarara ve tehlikeye adaydır. Çünkü o geçici cazibe bir gün olup kopacaktır. Hangi geçici varlık vardır ki, sana senden önce yıkılıp gitmeyeceğini ve senin bütün emellerini sana başıslayacağını sözünü ve güvencesini verebilir? Ayağının altındaki yer, başının üstündeki güneş bile sana bu güvenciyi veremez. O güvenciyi Hayy ve Kayyum (diri ve ayakta) olan yaratıcı Allah Teâlâ'dan başka verebilecek hiçbir şey yoktur. Ve gerçekten ibadet onun hakkıdır ve ancak ona ibadet edenlerdir ki, diğer ümitlere, korkulara kendini tamamen kaptırmaz ve vazifesi yolunda şaşmaz ve onlardan herkes faydalanır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Mümin taze ekin gibidir, rüzgar estikçe yatar, fakat yine doğrular kalkar. Kâfir ise çam ağacına benzer, rüzgar estikçe güler, amma bir kerre yıkılırsa bir daha kalkamaz." Çünkü kâfir ölümlüye, mü'min ise daima diri olan Allah'a bağlıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatı üzerine bütün ashâb-ı kiram pek çok üzülmüş ve adeta şaşmış idiler. Hz. Ömerü'l-Fârûk bile; "Peygamber vefat etmedi ve etmez, her kim öyle derse vururum." demeye kadar varmıştı. Fakat Siddik-i Azam Hz. Ebu Bekir Efendimiz derhal "Muhammed, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölüyor veya öldürülürse siz gerisin geri küfre mi döneceksiniz? Kim geri dörerse, Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah, şükredenleri mükafatlandıracaktır." (Âl-i İmran, 3/144) âyetini okuyup; "Ey müminler! Eğer Muhammed'e ibadet ediyorsanız işte o vefat etti ve eğer onu gönderen yüce Allah'a ibadet ediyorsanız O ölmez diridir." mealindeki nutkunu söyleyince ashâb-ı kiram kendilerine gelmişlerdi. Bu gerçek her zaman, gerçeğin ta kendisi ve bu kanun, her vakit geçerli olan bir kanundur.

Gönüller ölümlü şeylere bağlandığı zaman, çok vakit ümidin başlangıç noktası ile, korkunun başlangıç noktasını başka başka görür ve o zaman bakarsınız bir tarafta güzel sevgi mabudları, bir tarafta da kahraman korku mabudları dizilmişti. İkisinin arasında kalan zavallı kalb ikisine de kendini sevdiir korkusunu gidermek, ümidine emek için ne heyecanlarla kıvrınır, akıl almaz saçmalkılar ve küçülmeler ve saygı göstermeler meydana koyarak çırpınır, tapınır ve onun düşüncesine göre bu bir ibadet olur. Fakat ne fayda ki, ona göre ümidi veren başka, korkuyu veren başkadır ve bunları birleştiren, her şeyi hükmeden bir başlangıç noktası yok. Böyle olunca da bütün çalışmaları boşa gider ve sağma olur. Ve o gönül, birbirine zit olan bu iki kuvvetin sürekli kavgasından doğan bunalımın bir savaş meydanıdır. Artık bir sükunet ve gönül rahatlığını duymak ihtimali yoktur.

Ümit ve korku bir başlangıç noktasından gelen ve yine onda birleşen olumlu ve olumsuz birer etki şekli olarak duyulmalıdır ki, birinin yerine diğeri yerleştiğime imkan doğsun da kalb bir sükunet duyulabilir ve hayatında onunla yürüsün. Susuzluğumdaki içimin yanması ve suyu içtiğim zamanki sevinç eğer su kaynağının biri olumlu, bir olumsuz olan etkilерinden meydana gelmiş ise her susadığım zaman suya koşmanın bir anlamı vardır. Fakat bunların biri suyun, diğeri ateşin etkileri ise ve su ile ateş arasında hükmeden bir ortak kaynak da yoksa ateşten suya, sudan ateşe koşmak sonsuz yorgunluktan başka hiçbir sonuç vermez. Bundan dolayı ümit ile korkunun bir kaynakta

birleştirilmesi bu itibarla da gereklidir ve bir tek Rabb, ayrı ayrı rablerden hayırlıdır. Halbuki yukarıda açıkladığımız şekilde yok olan şeylerde bu birlik er geç ayrılmaya mahkumdur. Ve gerçekten bir olan Allah; benimle hissimi, hissimle dışımda kalan şeyleri birbirine bağlayan ve düzene koyan Allah Teâlâ'dır ve ben O'na ibadet, O'nun kanununa itaat etmeliyim.

Kıscaksı beşerîn fitratında ibadet, ruhu büyüleyen en yüksek sevgi ile en yüksek korkunun biraraya gelmesinden ve tokuşmasından çıkan korku ve ümit şımşığı içinde sevgi neşesi ile ümid zevkinin galip gelmesinin mümkün olan acizlikten mutlak kuvvete yükselme maksadı ile boyun eğilerek yapılan bir iştir ki, hem dışta, hem içte en son bir küçülme ile, en son bir saygı göstermeyi içine alır ve gerçeklik oranında kalbe gönül rahatlığı ve sükunet bırakır. İbadet ederken dünyadan ve bütün benliğinden tecrid edilerek Allah'ına öyle tam bir edeb ve gönül alçaklığı ve öyle tam bir hürmet ile itaati arzeder ve boyun eğerek ki, tam saygıya aykırı bildiği en küçük bir hareketten bile sakınır. Bunun için kibir ve riya ile birleşmez, açık ve gizliye bölünmeyi kabul etmez. Hakkıyla ibadet, mutlak güçsüzlük ile tam kuvvetli olmanın, tam aşâğılık ile tam yüceliğinin, korkular içinde titreyen ümit ile istekleri gerçekleştiren Allah'ın karşısına cıvesi (görüntüsü)dir. Beceriksizliğini hissetmeyen kibirli, hiçbir korku yokmuş gibi görünen gaflet içindeki iyimserler, hiçbir ümit beslemeyen ümitsiz kötümserler bu şereften mahrumdurlar.

Bu gerçekleri özetlemek için müfessirlerin en büyükleri nün meâlîni şöyle anlatırlar: Ey Rab! Biz başkasına değil, yalnız senin rububiyetini ikrar ve itiraf ederek ancak sana boyun eğerez ve yalnız sana zilletimizi arz ederiz ve ancak sana itaat etmekle iç huzuru ve rahatlığı, gönül rahatlığı buluruz. Çünkü bütün korku ve ümidimizin ilk ve son dönülecek yeri yalnız sensin, sen korku vermezsen korku yok, sen ümit vermezsen ümit yok; tat duyurmadın mı herşey acı, acı duyurmadın mı her şey tatlı, ruh senin mülkün, madde senin mülkün, bütün beden senin mülkün; bize verdiğin duygular, meyiller hayale dalmalar, akıl erdirmeler ve iradeler ile vicdan duyusunu da senin lütfun, senin merhametindir. Bu "vicdan duyusu" ise bütün gönül rahatlığını, sana hamd ve şükretmek ile dostluğu ortaya koymak için ancak senin emrine vermekte buluyor. Bütün akıllar, bütün kâinat da buna şahittir.

Burada nefsin gururu şöyle bir sorar: Ruh ve vicdan alçalma değil yükselme ister, ibadet ise alçalma anlamını kapsadığına göre yükselcek olan ve hele yükseldiğini hissetmiş bulunan kimseler için alçalma olmaz mı? Artık o yüksek kafa alınlannı yere nasıl koyabilirler? Böyle bir soru, içindeki cevabı gömmekten kaynaklanan bir kibri açığa vurmaktır. Yükselmek istemek, yükselmek ihtiyaçını kabul etmektir. Bu da bir taraftan kendi acizliğini, diğer taraftan yüceliğini beğenme ile mümkün olur ki, ibadet bu mânânın en yüksekini anlamaktır. İkinci olarak yükseldim demek, yükselmediğini ilan etmektir. Böyle bir iddia hem yüceliği ve ilerlemeyi sınırlı görmeğe, hem de düşme ihtimalinin imkansız olduğunu zannetmek gibi büyük bir kabahat sayılır. Halbuki yücelme mertebeleri sonsuzdur, düşme tehlikesi ise her zaman vardır. İbadet de kibir ve gurur hastalığının yegâne (biricik) ilacıdır.

Üçüncü olarak; Allah Teâlâ'ya ibadet etmedeki alçalma ve hürmet, insan vicdanı için mümkün olan her türlü yükselmenin üstünde bir yücelik temin eden (Allah'a) bağlanmanın bir delilidir ki, bayağı gönüller o kadar yüksekliği kendilerine layık bile göremezler de imkansız sanırlar.

"Kâinata ben Allah'tan başkasına hürriyetimi veremem ve ancak ona ve onun emrine boyun eğerim, itaat etmeyi sever, isyandan nefret ederim, iyiliğe koşar, kötülükten sakınırım, iyiliğin başını da hakta bilirim. Allah'ın emrine uymayan, Allah Teâlâ hesabına yapılmayan hiçbir şey ölümdür de baş eğerim. Çünkü ben yoktum O beni var etti ve terbiye edip bana hürriyet verdi. Bu can, bu vicdan ve bu hürriyet bende O'nun bir emanetidir. Bunu yapan isterse sonsuz defalar daha yapabilir. Bundan dolayı onun yolunda her şeyi feda ederim. Dilediği zaman alacağı canımı da feda ederim. İsteddiği zaman yıkip, istediği zaman yapabileceği dünyaları da feda ederim. Bu uğurda acılara katlanırım, iylilik ve haksızlıklara göğüs gererim. Katlanamaz, gerezemsem ölürüm. Onun emri; zaten öleceğim. Ölersem de böyle bir imanla, böyle bir dostlukla ölürüm. Başlangıcım toprak, sonum toprak olur. Allah'tan gelir Allah'a giderim. İşte ben Allah'ın böyle bir kuluym. Kendime kalırsam bir hiçim, O'na bağlanmakla herşeyim..." diyebilemek ve buna içten bağlı olmak ne kadar büyüktür. Ve insan için bundan daha büyük bir kuvvet, bir yücelik nasıl düşünebiliriz? Bununla beraber bu konuda Fâtıha, "ben değil, biz deyiniz" diyor.

Gerçekten diyerek Livâü'l-hamd (peygamber sancağı) altında toplanan ve yirmi otuz sene içinde Allah'ın yüceliğini bütün kâinata yayan ve ispatlayan ilk müslümanlar bütün bu duygu içinde idiler. Bu duyuyu kaybedenler de dünyaya boyun eğdiler. Şüphesiz ki, bu antlaşma ağır bir yüküttür. Fakat Hakk'ın yüceliği karşısında hak edilecek yücelik de hafiflikle elde edilecek ve erilecek bir hedef değildir. Ve kulun kendi güçsüzlüğü, böyle bir sözleşmeye kendi kuvveti ile girişmesine engeldir. Bunun için "Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti," derken, aynı şekilde "Ancak senden dileriz yardımı, inayeti," diye yardım isteğinde bulunmak gereklidir.

"İstiâne ederiz" demektir. İstiâne, avn talep etmek başka bir ifade ile ma'net istemek daha Türkçesi yardım dilediğektir. İstekli veya isteksiz onu vermeye de iâne (yardım) denir. Muâvenet ve tevâün de karşılıklı yardım demektir. Bundan dolayı istiâne (yardım dileme) ile bunları birbirinden ayırmalıyız. Çünkü burada "hasr" denilen tahsis, yardım dileme hakkındadır. Bu yardım dilemenin ne gibi konularda olduğu zikrolunmamıştır. Böyle olan yerlerde de üç mânâ ihtimali vardır:

- 1- Bağlı olduğu şeyi göz önünde bulundurmaksızın bizzat yardım dileme işini kasetdemektir ki genel olsun, özel olsun yardım dilemek denilen işi "biz ancak sana yaparız" demek olur.
- 2- Bağlı olduğu genel bir hususu takdir ederek her konuda, her işte yardım dilemeyi kasetdemek. Bu iki mânâ mealde birleşir. Fakat önceki mânâ daha beliiğ, bu mânâ ise açık olur.
- 3- Özel bir karneye dayanarak yardım dilemenin bağlı olduğu özel şeyi varsayarak falan konuda yardım dilemeyi kasetdemektir. Burada ise ibadet karinesiyile bu üçüncü ihtimal akla gelebilir de sözün kısaltma ve tahsis suretiyle tevhide yönelik olması ve hepsi Allah'a has olan hamdin açıklanması yönünde söylenmiş bulunması buna engeldir.

Ve her halde İbnü Abbas (r.a.) hazretlerinden de rivayet edildiği üzere genel yardım dilemeyi gerektirir ki, bu da birinci veya ikinci şekillerden birisi ile olur. O halde müfessirlerin açıkladığı gibi mânânın özeti: Ey Rab! Biz gerek sana ibadet ve itaatımızda ve gerek diğer işlerimizin hepsinde ancak senden yardım dileriz, senden başka kimseden yardım dilemeyiz, seni tanımayan kâfirler başkasından yardım dileriz. Biz ise ibadetimizde katıksız ve içtenlikle bütün işlerimizde ancak senden yardım dileriz demektir.

Beydâvî'nin belirttiğine göre yardım iki çeşittir: Birisine gerekli yardım, diğeriine gerekli olmayan yardım denilir. Gerekli olan yardım, onsuz filin meydana gelmesi mümkün olmayandır. İşi yapan kimsenin gücü, düşüncesi ve işin yapılacağı aletin ve maddenin bulunması gibi ki, bunlar toplandığı zaman insan güç ve kuvvet sahibi olur da kendisine gerekeni teklif yapmak sağlıklı olur. Gerekli olmayan yardım da işin meydana gelmesini kolaylaştıran şeylerdir. Bu taksim şekli usul ilminde kudret-i mümekkin ve kudret-i müyessire adı altında yapılır.

Önce bu âyet bize gösteriyor ki, bütün yardımlar Allah'ındır fakat istek bizimdir. Ve buna galışp kazanma veya cüz-i irade de denilir ki, asil kuvvet ve güç yetirmek bu istek ile yardımın birleştiği zamandır. Bu da işin meydana gelmesi ile beraber olur. Bundan dolayı felsefenin rahatsız edici teorilerine boğulmaksızın 'den şunu anlıyoruz ki, bize bir istek yetkisi verilmiştir. Bu şekilde bizden birisi isteğimizle, diğeri isteğimiz dışında iki iş meydana gelir ve her ikisi de bizden meydana geldiği ve bizimle ayakta bulunduğumuz için (öztele onun yeri biz olduğumuz için) bizim isimiz sayılır ve bize isnad edilir. Mesela nefes alan biz, uyuyan, ölen biz olduğumuz gibi yiyen, içen, oturup kalkan, şunu bunu kimildatan veya yatıştıran da biz oluruz. Ve bunlardan isteğimizle olanlann yakın sebebi

biziz. Fakat bütün sebebi ve tam sebebi biz değiliz. Çünkü biz bunda gerekli yardımı muhtacdız. Mesela benim elim ile iradem arasındaki gerçek ilişki kuruluması olsaydı, istediğim zaman elimi oynatamıyacağım. Nitekim bazı organlarımız öyle oynatamıyoruz. O halde yaratıcı biz değiliz; yaratma olayı yalnızca en yakın sebebe bağlı değil, bütün sebeplerin biraraya gelmesine ve toplamına bağlıdır. Demek ki, istediğimiz yaptığımız işler, bir isteyen ve yapan kimse ile bir yaratıcı fail arasındaki bağlılığın toplamını ifade eder. Bütün cisimlerin yalnız kendine ait özelliği hareketsizlik olduğu gibi ruhun özelliği de bir faaliyet ve hareket istegidir. Yaratıcıya ait faaliyet ise yaratıcı yüce Allah'ındır. Araba ilerliyor, makina işliyor deriz. Bunlar zorla ve mecburi olarak yapılan işler olduğu halde işin yeri onlar oldukları için ilerlemeyi ve işlemeyi onlara isnad ederiz. Bizim nefes almayı, kan döldürmeyi gibi hareketlerimiz de böyledir. Kurulumuş bir makina, işlemek için başlangıçta bir çalıştırıcıya muhtacdır. Bunu ise cansız makina kendisi yapamaz veya isteyemez. Canlı bir makinist veya şöfor yapar ve ancak canındaki bir istekle yapar, canı ister ki, eli makinanın anahtarını tutsun da hareket etsin. Makinistin canı bu isteği bu iradeyi yaptığı anda bir de baktarsın hareket yok iken yaratılmış olur ve makina da işlemeye başlar. Bu şekilde işleyen, o hareketin yeri olan o makinadır. İşleten o hareketi isteyen makinisttir. Yaratıcı o hareketi baştan sona kadar yoktan var eden Allah Teâlâ'dır. Her işimizde bu üç derece apaçık görünen bir gerçektir. Artık ne cebriye veya maddeciler gibi insanı ruhsuz bir makina farzettirmeğe çalışmalı, ne de onu ruh ve maddenin yaratıcısı olan Allah Teâlâ gibi farzettirmeye (saymaya) uğraşmalıdır.

Gerçi yüce Allah'ın tecellilerini görmek için her türlü incelemelere, düşünelere girişmek iyi bir şey olduğunda şüphe yok ise de bu arada girdiği yolu kaybedecek ve zahirin gerçegini inkar edecek bir şekilde dalıp gitmek sonu gelmeyen bir sapıklık olur. "Varlığı istemek" mânâsı ile "varlığını kendisi" mânâsını birbirinden ayıramamak tuhaf bir düşünce olur. Acaba istemek de bir iş değil midir? Ve bu da bir isteğe muhtaç olmaz mı? Bundan ya teselsül veya cebir veya halk gerekmez mi? gibi sorulan kesip atılan mantığa uygun cevaplar yok değildir. Teselsül gerekmez, çünkü bir şeyi istemeyi istemek de istemenin bizzat içindedir. Cebir gerekmez, çünkü fiil araba sürükler gibi yapılmış değildir. Yaratmak da gerekmez, çünkü istek aslında var olan bir şey değildir. Varlıklar arasında bir bağdan bir ilişkinden ibarettir. Varlık ilişkisi ise varlığın kendisi değildir ki, ilişkisi kumak varlığı yaratmak olsun. Başka bir ifade ile tereddüt iki düşünce arasında bir zihin hareketidir. Bu harekette zihin mekik gibi iki tarafa gidip gelirken bunda karar bulunca öbürüne bir daha gitmemek gibi ilişki kurmamaktan başka birşey yapmış değildir ki, buna varlığını yaratılışı denir. Bundan dolayı külli irade denilen irade gücü mahluk sayılmıştır. Fakat insanın elinde olan irade, istek ve seçme ile kesb edilemiştir karar, yaratılmış değildir ve bizim bir ilişkimizdir. Bunlarla istek ve iradenin varlık sınırnı ve özündeki sınırları tamamen kavrayamazsak, o da Allah Teâlâ'nın gerçek mahiyetini anlayamadığımızdan ve anlayamayacağımızdan. Bundan dolayı, önceki apaçık gerçek görünüp dururken metafizik denilen bu vadide saplanıp kalmak tehlikeli bir yoldur ve işte bu dalgınlıklara meydan bırakmamak için Fâtîha'da cümlesinin içinde istek yetkisi bizim, yardım ve kuvvetin Allah Teâlâ'nın olduğu pek güzel anlatılmıştır. Artık müslümanlığı, ne cebriyelik (determinizm) ile, ne de onun zıddı olan ve insan kendi yaptıklarının yaratıcısıdır diyen kaderiyelik ile yani kaderin olmadığını öne süren bir görüşle itham etmeye kimsenin hakkı yoktur. Yalnız irade-i cüziyemiz ve tercih hakkımız var denildiği zaman, bazıları bunu yanlış anlıyorlar da bizim külli irademizin her zaman iş görmekte yeterli olduğunu zannediyorlar ve isteklerinden başanlı olmadıkları zaman her konuda cebriyeliliğe (determinizme) meyl ediyorlar. Böyle düşünmek bir taraftan "istek"i yaratmak zannetmek, diğer taraftan bizim istediğimizi ve istediğimize isabet etmemize Allah Teâlâ'nın sonsuza kadar müdahale etmeyeceği iddiasında bulunmaktır. Halbuki böyle bir düşünceye yer yoktur. O'nun muvaffak kılması ile bizim istediğimize paralel sonuçlar yaratılıyorsa bu arada o paralelliği kaldırarak lehimize veya aleyhimize bizzat tasarrufu icra etmeye ve şer'î ifadesi ile yardım etmeye ve yardımcısı bırakmaya da gücü yettiğinden şüphe edilemez. Allah, yolunda gidenlere, zamanı gelir tevekkül ve dayanmalarını artırarak şekilde fazlaca iyilik eder ve nimet verir. Yolunda gitmeyenleri de bunun tersine zarar ve sefaletle uğratmış olur. Dünyada da mükafat ve ceza veya iradesini, hatırlatma ve uyarma mânâsını ifade eden bu noktalarla ilgili birçok âyetler göreceğiz. Bunlardan bazıları şunlardır: "Ben ismi Allah'a bırakıyorum." (Gâfir, 40/44) İş Allah'a bırakmak bu noktaya aittir. "Allah Teâlâ kaza ve kaderini infaz etmek isterse akıl sahiplerinin akillarını alverir." hadis-i şerifi de bunu açıklıyor. Bunlarda cebir meselesi değil, güzeli isteme ve kötüyü istemekle ilgili ince ifanlar bulunur. "Bazan hoşunuza gitmeyen birşey, hakkınızın ifade eden bu noktalarla giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2/216) âyet-i celilesi de bu noktada diğer bir mânâ ifade eyler ve artık burada bu kadar hatırlatma yeterlidir.

Görülüyor ki iki haber kipi cümlesinden oluşan bir âyettir. Bununla beraber örf'e göre dilek kipinde kullanılan yemin, anlaşma ve sözleşme kipleri cinsinden olup zaruret yolu ile dilek mânâsını da ifade ederler ve bu şekilde bir kabul ve bir taahhüt meydana getirirler ki, bu kabulün gereği olan teklifi önceki işaretlerle içine almış oluyordu. Burada Allah ile kullar arasında bir anlaşma şeklinde gayet derin ve gayet kapsamlı bir bey'at akdi, hukukî bir sözleşme, ifade edilmiş ve yazılmış oluyor ki en derin, en büyük bir yaratılış kanununun yani pratik ve sosyal bir sınırlı, güzel söylemenin özlü bir açıklamasıdır. Biz bu âyetteki belâğat ve hikmetin zevkine doyulmak ihtimalini göremiyoruz. Nerede bir hayat görürseniz orada mutlaka bu kanunun bir hükmünü görürsünüz. Şu kadar var ki, kâfirler bunun ardından şursuz olarak gövdeleriyle sürüklenir. Müminler de bunu gövdelerinden başka akıl ve duygulanıya da yasalar.

Ne güzeldir ki, Fâtîha'nın tam ortasında konuşma hakkı bizim sosyal vicdanımızla kulluk dilimize verilmiş ve sözleşme bizim kulluk dilimizden ve sosyal vicdanımızdan dile getirilmiştir. Bunda kulluk duygusunun Allah'ın sözünün belirleme yeri olduğuna büyük bir uyuma vardır ki, "Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle yahut perde arkasından konuşur." (Şûrâ, 42/51) "Onu er-Rûhu'l-Emîn (Cebraîl) indirdi. Senin kalbine..." (Şuarâ, 26/193) âyetlerinin mânâlarıyla ilgilidir. Bu bize şöyle bir uyuma da yapmış oluyor: "Size görünmeyen gibi gelen Allah'ın sözü olması idi sizin konuşma hakkınız olamazdı. Siz konuşuyorsanız şüphe etmeyiniz ki söylemek, maksadı tebliğ etmek kuvvet ve niteliğini yaratıcınızdan ve onun yardımından alıyorsunuz. Anlayınız ki, sizin kendi varlığınız gibi, konuşmanızın da başlangıcı yüce Allah'tadır. Siz mânâ ve maksadınız başkalarına tebliğ ederken ve anlatırken Allah Teâlâ'yı bu kuvvetten yoksun zannetmeyiniz. Bundan dolayı yüce Allah'ın indirdiği Kur'an'ı bütün sosyal vicdanınızla dinleyip anlamaya ve tatbik etmeye çalışınız."

Burada bize Allah'ın zatı ve sıfatından sonra Allah'ın ahlâkından büyük bir örnek de telkin ediliyor. Allah ile kullar arasında karşılıklı şartlara dayanan bir anlaşma şeklinde yazılı sözleşme akdi ile ne büyük bir Rahmânî ahlâk olduğunu iyi düşünmek gerekir. Bizi yoktan var edip biraz terbiye ettikten sonra yine sırf rahmeti ile bize dünyada geçici olarak insan ettiği bağışlarını bizim gerçek mülkümüz imiş gibi ebedileştirmek ve ebediyen nemâlandırmak için yüzyüze gelmesinde adeta denk bir rûbte ve bir onur veriyor. Rab olmasından dolayı kendi haklarını bize vazife olarak yalnız emir ve teklif edilecek yerde aslında hiçbir hukuku olmayan bizlere de mülkiyet ve haklar tanıyarak ikisini mübadele ediyor ve bizim haklarımızı da kendi rahmetinin sorumluluğuna alıyor. İbadet ve kulluk onun hakan ve bizim vazifelerimiz. Buna karşılık, dünyada talep ve yardım, ahirette mükafat ve cezalandırma bizim haklarımız, onun yalnız kendi gerekli görmesi ile rahmet ve hikmetinin vecibeleri oluyor. Ve hatta kul haklarına Allah hakkından daha fazla dikkat ediyor ve önem veriliyor. Rahmet, kulluktan öncedir, fakat kulluk da yardım dilemekten öncedir. Demek ki, vazife istemek hakdan öncedir. Ve halbuki Hakk'ın rahmeti ve hakkın oluşması daha öncedir. Ve bu şekilde vazife ve hak arasında tam bir ilişki (connoter) vardır. Şüphe yok ki, böyle bir muamele Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in: "Allahın ahlâkı ile ahlâklarınız." hadis-i şerifinde işaret ettiği Allah'ın ahlâkının en şayan-ı hayret tecellilerinden biridir.

İkinci bu âyette, topluma ve sosyolojiye de büyük bir önem verilmiştir. Çünkü akit (sözleşme) "ibadet ederim, yardım dilerim" gibi birinci şahıs kipi ile

yapılmıyor da diye çoğul yani birinci şahıs çoğul kipi ile yapılıyor.

Müfessirler burada, cemaatla ibadetin faziletine işaret vâdî ediyorlar, şüphesiz öyledir. Fakat cemaat faziletini iyice düşünmeliyiz. Cemaatle ibadet etmek için cemaatin oluşmuş bulunması lazımdır.

Halbuki cemaat kuru bir kalabalık demek değil, aynı duygularla birlik halinde hareket edebilen düzenli bir kurul demektir. Bundan dolayı cemaatin oluşması bir ruha ve sosyal bir antlaşmaya bağlıdır. Sosyal antlaşma ise henüz içinde bulunduğumuz akid ve sözleşme ile oluşacaktır. İslâm cemaatinin oluşması da Fâtîha'nın imnesinden sonradır. Bundan dolayı arada tuhaf bir zaman kusuru var zannedilir. Fakat gerçek öyle değildir. Sosyal ruh, önce tek kişilerde yerleşir, kişinin vicdanına ne vakit kardeşlik duygusu girer ve onu kibirden, darlıktan, bencillikten çıkararak genişletirse o vicdanın genişliği oranında bir cemaate aday olur. Bu genişlik, bir arkadaşlıktan bir aileden tutunaz da dünyaya egemen olan devletlere kadar gider. Vicdan darlığı, cehalet ve kibir ile beraberdir. Gönül ferahlığı da denilen vicdan genişliği ise korku ve ümitte, kıvanç ve kederde yükselmiş bir anlayış ve ırfana ve bundan dolayı alçak gönüllülük gösterme ve merhamet, sabır ve tahammül gibi güzel huylarla beraberdir. Kibirli, dar bir vicdan yalnız kendini sever ve yalnız kendisi için korkar. Ümidi kendisine, korkusu yine kendisine aittir. Ona göre fayda onun faydası, zarar onun zararıdır.

Bir vicdanda bu sevgi ve korku yükselip de bir diğerini dahi kendisi gibi, en azından kendisine eşit bir değerle görmeye ve onun faydasından kendisininmiş gibi memnuniyet, zarardan kendisininmiş gibi üzüntü duymaya başlarsa o vicdanda sosyal ruh oluşmaya başlamış olur. İnsan kelimesinin bir aslı olan üns (alışkanlık) ve müvâneset denilen karşılıklı samimiyetin başlangıcı budur. Böyle bir duygu ise iki denk kuvvet arasında bir ortak toplayıcı hissini duymaktır ve işte bu toplayıcı duygu kardeşlik hissini başlangıç noktasıdır. Bu his fiilen yaşandıkça o topluluk kuvvet bulur; bu his, bu topluluk ne kadar genişlerse ve ne kadar kuvvet bulursa, kibir o oranda azalır ve sosyalleşme ve medeniyet de o oranda genişler ve kuvvetlenir. Bu sosyal ruhun kurulabilmesi öncelikle fitri bir Allah vergisi ve ikinci derecede çevrenin bir yansımasıdır. Ve her iki görüş açısı ile yaratılıştan var olan terbiye ile sonradan elde edilen terbiyeden etkilenir. İşte vicdanda böyle bir sosyal ruh yerleşmiş olan kişi, vicdanının genişliği ve kuvveti oranında bir sosyal toplumun oluşmasına başlangıç noktası olur. Bu vicdanın duyduğu o topluluk, taşıdığı sevgi ve korkunun temeli ne ise kardeşlik duygusunun derecesi o kadardır ve aday olduğu toplumun sınırı da odur. Bu şekilde çeşitli milletleri ayıran, çeşitli ve birçok toplumlar ve onlara uygun olan ruhlar oluşur ve bir toplumda insanlar ne kadar bencilleşirse sosyal ruh da o kadar daralır ve genel olan toplumu parçalar, cemaatini ve kardeşlerini de o oranda azaltır. Fakat bunda ne sevgi, ne de korku; ne fayda ne zarar bütün sınırları ile temin edilmiş olmaz. Ve bunun tam aksine, bir toplum ne kadar geniş ve kapsamlı ise sosyal ruhu o kadar genişler ve dar çerçeveli küçük toplumları o oranda kendine katarak yükseltir. Böylece sosyal açıdan sevgi ve korku; fayda ve zarar da onun sınırına dayanmış olur. Bunun için toplumu büyüten veya küçüten en önemli sebebin, sosyal ruhandaki genişlik derecesindedir ve vicdan kuvvetinde aranması gerekir. Toplumda genişleme var da, vicdanda kuvvet yoksa, o toplum idare edilemez. Dağılmaya, parçalanmaya ve küçülmeye mahkum olur. Vicdanda kuvvet var, fakat toplumda genişleme yoksa o toplum büyüyemez. Sonunda büyük bir toplum tarafından yutulur.

Acaba insan ruhunda sevgi ve korkunun bütün sınırlarını kuşatan en kapsamlı ve en kuvvetli sosyal etki ne olabilir? Ziddi, benzeri, ortağı bulunur farzedilebilen hiçbir şey böylesine kapsamlı bir kuvvette sahip olamaz. Ortağı ve benzeri bulunmayan da ancak yüce Allah'tır. Çünkü mukabilî lizatîhi batıl, geçersiz ve imkansız olan ancak O'dur. Ve bunun için bütün şükür ve hamdlar O'na aittir. Bunu duyan ve kuvvetle yaşayan vicdanlar, evrensel bir toplumun üyesi olmaya aday bir sosyal ruha sahiptirler. Ve ancak bu toplum ile kardeşlik duygusu en son haddini bulur ve daha yukarı düşünilemeyecek bir sosyal kurul oluşabilir ve onunla yüce Allah'ın nzasına erişilir.

İşte Fâtîha'da yüce Allah kendisini önce akıllı kişilere duyurarak vicdanlardan bu sosyal ruhu terbiye ve kuvvetlendirmek için her birinden diye söz ve misak alırken her şahsın ikrarını; bütün insanlığı ve bütün âlemleri kapsayan büyük bir sosyal kuruluş temsil eden bir kardeşlik duygusu ve bir sosyal vicdan ile alıyor da "na'budü ve nesta'in = ibadet ediyoruz ve yardım diliyoruz" dedirtiyor. Çünkü birinci çoğul şahıs, ikinci ve üçüncü şahıs çoğullarına benzemez. Bunda gerçekten söz söyleyen yine bir tek kişidir. Fakat o tek kişi kardeşlerini temsil ederek yalnız kendinden söyler de "biz" der ve ne vakit bir insan topluluğu, insan topluluğu olarak söz söylemek isterse içlerinden biz diye söyleyebilecek birin başkanlığı altında toplanırlar da hepsi ona söyletirler, yoksa onların hepsinin birden ben, ben, ben diye bağırması bir topluluğun konuşması sayılmaz da ayrı ayrı şahısların konuşması sayılır.

Bundan dolayı birinci çoğul şahıs, gerçekte birinci şahsın başkalarıyla beraber olması demektir. Ve bu şekilde diyen, bir kişi olacak ve bununla beraber bunu söyleyirken vicdanında hissettiği kardeşlerini de temsil etmiş bulunacaktır. Bu kardeşlik insanı koruyan ve amellerini yazan hafaza melekelerinden başlayıp hazır olan veya olacağı düşünülebilir insan topluluklarına kadar gider.

Her kişi, Fâtîha ile bu anlaşmayı yapar ve sağlamlaştırdıkça, bir insan topluluğunun imamı derecesindedir. Ve bu mânâ dolayısı ile Hanefî mezhebinde imamın arkasında namaz kılan cemaat ne Fâtîha, ne başka hiçbir şeyi okumaz da hepsinin hesabına yalnızca imam okur. Çünkü Kur'an okumak Allah Teâlâ ile konuşmak anlamındadır. Yalnız başına namaz kılan kişi ise henüz gerçekte oluşmamış, fakat düşünce halindeki bir cemaatin imamı yerinde olduğundan mutlaka Fâtîha ve süreleri okur. Ve bu gibi kişiler çoğalıp tanıştıkça gerçekten cemaat de kendiliğinden ve kolayca oluşur, hemen içlerinden birini imam tanıyarak ona uyarlar ve sosyal gücünü de imamları ile orantılı olur. "Siz nasıl iseniz başınıza öylesi gelir." İslâm dininin namaz hükümleri etrafı olarak bilinir, düşünülürse bunun inceliklerini anlamak mümkün olur. Ve her namazda Fâtîha okumanın esas hikmeti de meydana çıkar.

Demek ki, henüz böyle bir cemaat gerçekten yokken bu ruhun bir kişide yerleşmesinden daha sonra büyük bir sosyal kurul oluşabilir. Ve bu şekilde sosyal ruh, sosyal vücuddan önce olduğundan bir kişi, bir cemaatin bütün vicdanını onun oluşmasından önce de taşıyarak onu temsil eder ve o duygu ve vicdan ile Allah Teâlâ'ya anlaşma akdini yapabilir. Ve bu meselede hiçbir devir kusuru yoktur.

İşte İslâm bu büyük ve benzersiz sosyal ruhun kendisidir ve onun gerçek anlamıyla barındırıldığı toplum ve medeniyet kavramının üstünde hiçbir toplum düşünülemez. Bunu ise pek küçük ve dar vicdanlar taşıyamazlar, küçük küçük ilâhlar ararlar ve kardeşlik çerçeveleri ne kadar küçülürse o kadar rahatlık duyacaktır zannederler, fakat duyamazlar. Bir müslümanın kalbindeki güven, metanet ve sükunete bir türlü eremezler.

Bu şekilde İslâm cemaatinin kuvveti, kişilerin çokluğu ve İslâmî vicdanlarının kuvveti ile doğru orantılıdır. Ve toplum yapısı var olup kuvvetli iken şahsın bu sosyal ruhu duyması ve taşınması kolay olur. Fakat cemaatin yapısı zayıf olduğu zaman böyle bir vicdan taşımak zor ve hele henüz gerçekten cemaat yokken böyle sonsuza eren kuvveti bir vicdana sahip olmak, bütün dünyayı tutacak olan bir bütünün ruhuna sahip olmak demek olduğundan, bizzat bir ilâhî destekten başka şekilde göğüs gerilemeyen çok zor bir şeydir. Ve bu V makam, peygamberlerin ve özellikle son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in makamıdır.

Gerçekten yüce Allah da Fâtîha'da önce bu akdi büyük dostu Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz'in risaletpenah kalbine vahiy ile yaptırmış ve bu anlaşmayı onun sosyal vicdanı ile kulluk dili ile ona söylemiştir. Bundan dolayı tam anlamıyla diyebilen sadık ve tasdik edilmiş en mükemmel kul, şahsında insanlığın hepsini temsil eden, peygamberlerin sonuncusu Efendimizdir. Ve esas kulluk makamı onundur. Bunun için "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim." iman ilkesini teşkil eder. Onun göğsü öyle bir ferahlığa ermiş idi ki, Hira mağarasındaki yalnızlığı esasnasında ibadeti ile küllü ruh (bütün yüksek ruhları) temsil etmiş ve onun sosyal vicdanı bütün âlemlere imam olmuş ve işte İslâm cemaatı bundan doğmuştur. Ve her asırda onun sünnetine uymakla gerçekten onun

ümmeati olabilen İslâm cemaati de bireyleriyle değil ise de bütün sosyal heyetleriyle bu kulluk akdini hakkıyla söyleyebilmişler. Ne Allah'tan başkasına boyun eğmişler, ne de O'ndan başkasından yardım istemişler bulunmuşlardır. Çünkü dünyanın ömek devletini onlar kummuşlar. Yirmi otuz sene içinde Kâbe'deki putları kırın, Kısraların dünyayı titreten saltanatlarını deviren, Kayserilere boyun eğdiren bu ırak. Türkistan sahrasına gidip Türkler'i kendine çeken, oradan çekip İstanbul'a, Viyanalara kadar götüren yine bu ruh idi.

Namazda Fâtîha okurken bir kimse yerinde "Yalnız sana ibadet ediyorum ve yalnız senden yardım diliyorum." dese namazı bozulacaktır. Çünkü yüce Allah kişiden yalnız kişisel vicdanı ile bir antlaşma yapmak istemiyor da sosyal vicdanı ile bir antlaşma yapmak istiyor. Ve her namazında bu vicdanı terbiye etmek kuvvetlendirmek istiyor. Bundan dolayı bir müslüman derken söyle bir düşünmelidir: "Ancak sana ibadet ederiz" dediği zaman kimleri temsil ediyor? ve "Ancak senden yardım dileriz" dediği zaman kimlere vekillik ediyor? Yani hangi cemaatin beraberliği ile bu sözünde durmuş olabilecekte en azından onları düşünerek bunu söylemelidir. Böyle bir kulluk topluluğu şimdi ki zamanda gerçekten varsa o yetebilir, değişse var olan cemaate potansiyel cemaati, Allah'ın meleklerini de ilave etmeyi her halde unutmamalıdır. Bu mertebelere işaret etmek için müfessirler buradaki biz zamirleri, "Okuyan kimse ile beraberindeki, insanın yaptığı işlerini yazmakla görevli meleklerle veya hazır bulunan cemaate veya bütün muvahlidlere radidir" derler.

"Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım isteriz" hem Allah'ı bir kabul etmeye ve hem kulluğu birleştirmeye delalet etmektedir. Allah'ı bir kabul etmek, Allah'ın zatının ve hakikatının birliğini itiraf ve kabul, kulluğun birliği de bu sayede bir Rabbin birliği, Fâtîha'nın başından beri gayıbi tevhidini tesbit ve telkin etmekle Allah'ın birliği demek olan hakiki vahdeti, kulların birlikte ibadet etmeleri de varlıkta mevcut olan değişik unsurların beraberliğini ve birliğini dile getirmiş oluyor. Bu âyetle "Allah'ım senden başka ibadete layık mabud olmadığına şahadet etmeye ve bununla amel etmeye söz veriyoruz." diye tevhid şahadetini ifade ediyor. Kur'ân dilinde bu gibi sosyal hitap ve taahhütlerin iki mânâsı vardır. Birisi; toplumu kişiyi, kişiyi topluma katarak her kişiyi eşit olarak hak ve görev dağıtmaktır ki, bunda kişisel değerler hiçe sayılmaksızın onların toplamından tam anlamıyla bir toplum gerçekleşir. Buna bütünü kapsama veya üyelerin bütünü denilir. Ve farz-ı ayn ifade eder. Diğeri ferdî mânâyı ortadan kaldırmak ve yalnız toplum itibarını göz önünde bulundurarak bir vazifeyi topluma yöneltmektir ki, buna da genel kapsamlı veya genel düzenle ilgili, yahut toplumsal denilir ve farz-ı kifaye ifade eder. Yukarıda anladığımız ve Kur'ân'ın diğer sûrelerinde de göreceğimiz tarzda kişisel mânâ hükümsüz kılınmaksızın her birimiz böyle yaparız diye farz-ı ayn mânâsı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı cemaate birlikte tevhid-i şühûdîsi, fertlerle "Senden başka ilah olmadığına şahidlik ederim." tevhid-i şühûdîlerinin toplamı söz konusudur olacaktır. Ve bu mertebeye tevhid mertebelerinin en mükemmelidir. Halbuki rububiyet kanununda terbiye sırnın da bulunduğunu görmüştük. Bunun için Fâtîha'da olduğu gibi, İslâm dininin bütün nasslarında tümevarım ile kaynak olmuş ve iman anahtarında vicdan ile varlık, görünmeyen ile görünen arasındaki tevhidi ve belki sadece gayıbi tevhidi farz-ı ayn kılınarak tevhid şahadeti, farz-ı kifaye yapılmıştır. Bu şekilde İslâm'da, hem kişinin ve hem toplumun vicdanlarının bir noktada birleşmesi söz konusudur. Ve bunlar, karşılıklı olarak birbirinin kefilidir. Sosyal kurul, vicdansız olmak şöyle dursun tevhid mertebelerinin en mükemmel olan tevhid-i şühûdîsini meydana getirmekle en mükemmel vicdan asıl onun olacaktır. İşte böyle trafıca açıklamayı içine alarak katkısız bir tevhiddir. Ve bunda Allah'a ortak koşma çeşitlerinin hepsini bertaraf eden bir red cevabı vardır. İmam Fahrreddin Râzî burada şu özeti yapmıştır:

"Allah'a şirk coşanlar bülûk bülûktürler. Çünkü Allah Teâlâ'ya karşı iddia edip taptkıları ortak, ya isim veya cisim dışında bir şey olacaktı. Cisim olan ortağı ya bayağı cisimlerdenler veya yüksek (yüce) cisimlerdendir. Bayağı cisimlerden ortak edenler, ya basit cismi veya birleşik cismi almışlardır. Birleşik cisim üç varlıktan biridir. Yani madenlerden veya bitkilerden veya hayvanlardandır veya bu arada özellikle insanlardandır. Madenî cisimlerden Allah'a ortak edenler putlara, mesela taşlardan, altından, gümüşten putlara taparlar. Bitkisel cisimlerden Allah'a ortak edenler; mesela herhangi belirli bir ağacı ilâh yaparlar. Hayvandandır Allah'a ortak edenler; mesela öküz, buzağı gibi bir hayvanı ilâh sayarlar, taparlar. İnsanlardan (Allah'a) ortak edenler de; mesela bir Firavun'u, bir Nemrud'u en büyük Rabb ve ilâh tanıyan veyahut Üzeyr Allah'ın oğlu, Mesih (Hz. İsa) Allah'ın oğlu diyenlerdir. Basit cisimlerden Allah'a ortak edenler; mesela ateşe tapan Mecûsiler gibidir. Ulvî cisimlerden Allah'a ortak edenler de; güneş, ay ve diğer yıldızlar gibi gezegenlere tapan ve mutluluğu ve uğursuzluğu onlara nisbet eden Sâbîiler gibidir. Müceccimlerin çoğu da öyledir. Cisimlerden başkasını Allah'a ortak koşanlara gelince; bunlar da kısım kısımdır. Bir kısmı kâinatın idarecisini aydınlık ile karanlık diye ikiye ayıranlardır. Bunlar, Maniyeve yani Mânî mezhebinde bulunanlardır. Sineviye -ki bunlar henüz maneviyata yükselmemişlerdir- bir kısmı melekler gökteki ruhlarırd ve her meleklerin gök ruhlarından mütebbir belirli bir ruhu vardır ve çeşitli âlemlerden her birinin de idarecisi olan gökteki bir ruh vardır, derler. Ve bu ruhlara birtakım resimler ve heykeller yaparak onlara taparlar. Bunlara, meleklerle tapanlar denir. (Bunlar maneviyyatı sezmış ve fakat cisimlere tapan, putlara tapanların derecesinde kalmışlardır). Diğer bir kısmı bunlar geçerek biraz daha yükselpir kâinata iki ilâh tanımış. Bir pek hayırlı, bir pek kötü, yani biri iyiliğin kaynağı, biri de kötülüğün kaynağı olmak üzere iki ilk kaynağın bulunduğunu iddia etmişler ki bunlara göre kâinat, biri Yezdan, biri Ehremen yahut div yani biri Allah, biri İblis veyahut Şeytan adıyla kardeş sayılan iki ilâh tarafından tedbir ve idare edildiği farz ediliyor. Kâinatıta bütün iyilikler Allah'tan, bütün kötülükler de iblisten biliniyor. Bunlar da Sineviye oluyorlar.

Mânî'lerin aydınlığı ve karanlığı maneviyyete tefsir edilirse hemen bunlara uygun olacaktır. Bunun için bu iki görüşü açısı türlü türlü değişmeler ve bozulmalar içinde birçoğlarına bulaşmıştır... Görülüyor ki, bu son noktadaki "Sinevî'lik arada bir kardeşlik düşünmeksiniz iki ilk başlangıç noktası ile kâinatı idare etmenin mümkün olamayacağına da sezmıştır. Gerçekten aralarında asla bir bağlantı ve ortak nokta bulunmayacak olan iki ilk başlangıç noktasının bir düzen kuramayacakları ve bundan dolayı kâinatıta iyilik ile kötülüğün hiçbir birleşik (ortak) yönleri bulunamayacağı apaçıktır. Çünkü bunun aksi gelişirdir. Halbuki bir adım daha atınca bu kardeşliği görmek daha önce ikisi üzerinde hükümları olan bir ortak başlangıç noktasını görmek demek olduğu anlaşılır. Ve o zaman bu iki kardeş birer ilk başlangıç noktası değil, birer ikinci derecede başlangıç noktası olması gerekir. Şu halde bunlar bir baba Allah'ın emrine verilince bir üçlü Allah fikri meydana gelirmiş ve bu da şu felsefede bu felsefede dolarsın sonunda Hristiyanlığın son şeklini almıştır. İşte insanlık, basitliğinden dolayı asıl olan tek ilâh düşüncesinden fikri ve hissi sapıklığı yüzünden sapa sapa birden fazla ilâh inancına dalarak dağılırken, diğer taraftan birden fazla ilâh inancını azalta azalta ikiye indirildiği sırada tekrar üçlü ilâh inancına sapmış ve sonunda İslâm dini ile Allah'ın gerçek birliğini tam olgunluğuyla bulmuş ve kendini toplamıştır. Âyeti, işte bütün bu şirk fikirlerini yıkan Rahmani bir delil olmuştur. Bunun içinde ki, insanlar İslâm'a koştukça toplanır, nihayet İslâm dininden kaçtıkça dağılır ve sonunda zelim ve perişan olurlar. Bu yalnız teorik değil aynı zamanda tecrübe ile sabit olan bir gerçektir ve İslâm böyle evrensel bir dindir.

6-Böyle bir antlaşma ve sözleşme yapıldıktan sonra bir nefes alınıyor, alınır alınmaz hükümlerini tatbik etmeye girişilmek için de "Hidayet eyle bizi doğru yola, o kendilerine nimet verdiğin mutlu kimselerin yoluna; ne o gazaba uğramışların, ne de sapmışların yoluna değil..." duasına başlanıyor.

Bu istek ve dua yardım dilemenin, en mühim ve en kapsamlı bir uygulama şekliyle bir açıklamasıdır. Çünkü "nesteln = yardım dilyoruz" vakfında (durağında) nefes alırken bu isteğe nereden ve ne şekilde başlayacağımızı düşünmemiz gerekiyor. İşte bu ihtiyacımıza cevap olarak bu dua, açıklama yapmak üzere bize telkin edilmiştir. Bu şekilde "ihdina, nesta'nın = bizi hidayete getir, yardım dilyoruz" sözünde, bu da "ıyyâke na'budu = yalnız

sana ibadet ediyoruz" ile beraber elhamdû'de yeralmış olduğundan bütün Fâtîha bir "elhamdü'llillah" tam cümlesinin açıklaması olup yalnız başı ile değil, bütünü ile bir tek söz halinde bir "elhamdû" süresini oluşturu. Ve bunun için önceki iki vakıf (duraklama) tam ve mutlak olmakla beraber lazım olmuyor.

Hidayet masdarından emir kipidir. Bu kip ile yukarıdan aşağıya, büyüken küçüğe kesinlikle meydana gelen fiili yapmayı istemeye emir, aşağıdan yukarıya yapılan isteğe dua, eşit seviyedeki kimseler arasında yapılması istemeye (rica) denilir. Hidayet, istenilen hedefe ulaştırarak şeye lûtf ve nezakete kılavuzluk etmektr ki, yolu sadece gösterivermek veya yola götürüvermek ve hatta sonuna kadar götürüvermek şekillerinden biriyile gerçekleştirilir. Birincisine ulaştırmayı kılavuzluk veya irşad, ikinciyi ulaştırıcı kılavuzluk veya tefvik denilir. Bu kılavuzlukta lûtuftan maksat, sertlik ve şiddetin karşılığı olan tatlılık ve yumuşak huyluluktur. Letafetten maksat da incelikler. Hidayet yalnız, iyiliği istemeye aittir. Mesela hırsıza yol göstermeye, rehberlik etmeye hidayet denilmez. "Onları cehennemin yoluna götürün." (Saffât, 37/23) âyetinde olduğu gibi kötü şeyde kullanılması, alay etmek ve taşlama gibi bir nükteden dolayı mecaz olur. Demek ki hidayet her istenilen şeye mutlaka rehberlik etmek değil, irşad gibi maksadına iyilik, yapılaş şeklinde de iyilik ve incelik bulunan bir rehberliktir. Bundan dolayı "ihdinâ'nın mealinde en uygun ifade, Türkiye'de herkeşce bilindiği gibi, "bize hidayet et" demektir. Göster deyince götürmek kalır, götür deyince incelik kalır ve hiçbir tam mânâyı ifade etmez ve Türkiye'de böyle bilinen bir kelimenin yerine mutlaka bir kelime koymaya çalışmak maksadı açıklamaya aykırı, kuru bir taassup olur.

Allah Teâlâ'nın hidayeti, özellikleri itibarıyla sayılması ve hesaplanması mümkün olmadığı gibi çeşitleri itibarıyla de öyledir. Bununla beraber ilgili cinsleriyle tek başına düşünülebilir:

1- Manevî ve maddî kuvveti bereketlendirmek ki insanın işlerini düzeltmeye sebep olan dişe ve iç duygulanması, akıl ve irade güçünün ve hatta tabii ve hayvanî kuvvetlerini ihsan etmek ve devam ettirmek, iradeler ile maksatlarını uygun düşürmek, başanlı olmasını sağlamak gibi.

2- Hak ile batılı, iyilik ile fenalığı birbirinden ayıran delilleri ortaya koymaktır ki "Semûd'a gelince; Biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü hidayete tercih ettiler." (Fussilet, 41/17), "Biz ona hayır ve şerri, her iki yolu da göstermedik mi?" (Beled, 90/10) âyetlerindeki hidayet bu cinstendir.

3- Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek ki "Onları, emrimize doğru yolu gösteren önderler yaptık." (Enbiyâ Sûresi, 21/73) ilahî sözünde hidayetden maksat bu olduğu gibi, "Şüphesiz ki bu Kur'ân, insanları en doğru yola götürür." (İsrâ, 17/9) âyetinde de böyledir.

4- Vahiy veya ilham veya doğru çıkan rüyalar gibi olağanüstü yollarla kalblere sırları keşfedivermek ve esyayı gerçekte oldukları gibi gösterivermektr ki buna özel hidayet denilir. Çünkü bilhassa peygamberler ve velilerde meydana gelir. Bunun için genel olarak bunun yolları, olağanüstü yollardır. Bununla beraber herkesin az da olsa bundan payları çok değildir. Şu kadar ki kesin bilgi derecesine yükselmek. Bunlar subjektif, objektif, tekvinî ve tenzili olarak da özetlenebilir. Kur'ân'da hidayet kelimesi kullanıldığı zaman, bunlardan hangisinin kasdolunabileceği yerine göre anlamak gerekir.

Hidayet, ikinci nesnesine bazen (ilâ) ile bazen de burada olduğu gibi bizzat kendisi geçişli olur. Bunu geçişlilik edatının düşürülmesi ile hafz ve isâl (cer edatını düşürme ve fiili nesneye ulaştırma) diye ifade edilen geçişlilik çeşitli cinsinden sayarlar da vardır ki bu durumda aslı veya demek olur. Bunun geçişsizi ve dönüşlü fiili ihtida (hidayete ermek)dir. "Hüddâ" da hem hidayet ve hem ihtida (hidayete ermek) mânâlarına gelir. Hidayete ermenin zıddı sapıklık, bütün kısımlarında hidayetin zıddı da hak dinden iman ve İslâmiyetten sapmaktır. Sapıklıkta bulunanların hidayet istemesi, hidayetin aslının meydana gelmesini istemek, hidayete bulunanların hidayet istemesi de sebat (kararlı olmak, sözde durmak) veya mertebenin yükselmesini istemek olur. Halbuki diyenlerde hidayetin aslı vardır. . lâm-ı ahid ile "senin yolun" izafet tamlamasının mânâsını ifade eder ve doğrudan doğruya "Allah'ın yolu" anlamına gelir. Cins mânâsına gelen "lâm" ile de henüz özellikleri belli olmamakla beraber genel olarak belirli cinsi bulunan cadde mânâsına gelir ve istiare ile hak yola uygun olur ki, sırat lûgatta cadde, ana yol yani işlek büyük yol demek olup aslıdır. Ve cumhurun (çoğunluğun) lûgatu budur. İbn Kesir'den Kunbul ve Yakub'dan Rüveys rivayetlerinde de böyle (sin) ile "es-sirat: " , "sirat: " okunur. Fakat "râ'nın kalın okunması ve nin itbak (harf okunurken dilin üst damağa kapanma)ından dolayı "sin" harfinin "sad" a çevirilmesi ile sırat daha akıcı ve daha fasihdir ki, Kureys'in lehçesi de budur. Ve imdam yani "Hazreti Osman Mushaf'ında böyle yazılmıştır ve Aşere (On Kırâet) den diğer kırâetler de böyledir. Ancak Hamza kırâetinde "sad" a "za" kokusu verilerek bir ısmam yapılır ki bu da Kays lehçesidir. Cadde mânâsına sırat kelimesi Türkiye'de kullanılmaz. Ancak cehennem uğurlarının üzerinden herkesin geçmeğe mecbur olacağı kıldan ince ve kılıktan keskin, inişli, yokuşlu ve düzlük bir köprü gibi düşünülen ve zamanımızdaki ifadesi ile (elektrik v.s.yi) taşıyan bir havalı hatla anlaşılabilen bir ahiret caddesinin dini ismi olarak bilinir. Ve burada buna da bir işaret vardır.

Hatta Amr b. Ubeyd'den bu mânâ ile tefsir edildiği de nakledilmiştir. Fakat burada asıl maksat bir istiare-i temsiliyye (benzetme yoluyla yapılan istiare) ile "hak yol" ve "İslâm milleti" olduğunu kıymetli tefsirciler öteden beri açıklayagelmışlerdir. Arap dilinde genellikle yola tarık; işlek yola sebil; doğru, büyük ve açık yola vasıflarıdan birinin ortaya çıkmasına göre cadde, sırat, şâria ve şerâ denilir. Ve bu sebeple bu sırat kelimesinin seriati kelimesini anlatacağı unutulmamalıdır. Müstakim, hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmayan, dümdüz ve dosdoğru demektir. Sırat da yönünde doğru ise de inişi, yokuşu bulunabileceğinden düzlük mânâsını da anlatmak için müstakim (dosdoğru) vasfı ile kaydolunmuştur. Bu sebepledir ki bunı dümdüz ile tefsir ederler. Şu halde doğru kelimesi, tamamen müstakim kelimesinin yerini tutamayacaktır. Gerçekten Türkçe'de doğru kelimesi müstakim, hak, sadık mânâlarına da kullanılır.

Kur'ân'ı anlamak isterken kelime ve terkiplerinin bütün inceliklerini gözetmek gerekir. Kur'ânî belâğatın özelliklerinden biri de gerçekleri en açık yönünden gösterirken ince hatlarını da çeşitli beyan noktaları içinde bütün incelikleri ile toplamadır. Beyan yönleri, kesinlik noktasından en azından on altı yönü kapsadığı usulce (metodoloji) bellidir. İşaretle ve kesin olmayan belâğat yönleri ise belâğat ilminin sayılması mümkün olmayan zevkleri ile anlaşılır. Bu vesile ile burada kelimelerin bir kanununu arz edelim. Şöyle ki: Tesadûf, sırları görmekten gafil olan cahilin görüşüne göredir. Hikmette (ilimde) tesadûf yoktur. Hakîm-i Mutlak'ın her seçiminde terchi sebepları bir hikmeti vardır. Gerçi irade aslında bir tercih sebebidir. Fakat Hakîm-i Mutlak'ın iradesi, dıştan onun gereki kılan bir etki altında olmayarak bir hikmeti de içerir. Bundan dolayı, hikmet sahibi olan dilediğini yapan Allah'ın sözünün ve kelimelerinin özellikleri hep hikmette dayalı bir seğme eseri olacağından mesela tarık (yol) demeyip de sırat demesi, müstevî (düz) demeyip de müstakim demesi, doğrudan doğruya düşünülecek ve mânâları ona göre düşünülecek birer hikmeti de ihtiva ederler. Kur'ân ise bir hakîm (hikmet dolu) kitaptır. "Bu kitabın indirilmesi herşeye galip hüküm ve hikmet sahibi olan Allah tarafından"dır." (Zümer, 39/1). Bunun için önce kelimelerin mânâlarını iyice tesbit etmek, ikinci olarak yerlerinde lafız veya mânâ yönünün ilgili olabileceği kelimeler ve mânâları ile karşılaştırma yapmak, üçüncü olarak terkip şekillerini, sıyâk ve sıbâk üzerinde düşünmek, dördüncüsü bunlardan asıl kasdedilen mânâ ile süsleyici unsurları birbirinden ayırmak lazımdır. Kasdedilen mânânın belirlenmesinde de iki itibar (ölçü) vardır. Birisi kelimelerin aslında veya yerine göre zihindekî mânâsı, diğeri de onların gerçekte ele aldıkları, delalet ettiği mânâlarıdır ki genelleştirme, tahsis (özelleştirme), mutlak, itlak (kayıtlamama) gibi özellikler bu ikisi arasında meydana gelir ve hükümlerin çıkarılmasında bunların önemi büyüktür.

Tefsirlerde baktığımız zaman den maksadın ne olduğu hakkında şu rivayetleri görürüz: Allah'ın yolu, doğru yol, uygun yol, Allah'ın kitabı, iman ve imana bağlı olan şeyler, İslâm ve İslâm şeriatı, Peygamberimizin ve ashabın büyüklüğünün yolu, sünen (yollar), sünnet ve cemaat yolu, cennet yolu, cehennem köprüsü nihayet bunları özetleyen muhakkikler

(araştırmacı, kritikçiler)in doğru yol ve İslam milleti tefsiri.

Şimdi senedleri ile selevlere ve sahabeye kadar giden bu çeşitli ifadeler, "lâ'm"ın ahid mânâsını (bir şeyi kasdetmek) veya cins mânâsını göz önünde bulundurulmalanna göre bir kısmı mânâ ve çoğu mâsadak üzerinde dönüp dolaşan açıklamalardır. Cehennem köprüsü bir yana bırakılırsa öbürleri gerçekte kelimenin delalet ettiği mânânın birisi ile ifade edilmesinden başka birşey olmadıkları halde mânâ ile mâsadak (mânâya uygun şey)in farkını bilmeyenler, bunlardan ne kadar anlamazlıklara düşebilirler. Gerçekten hakikati araştırmayı çıkaran alimlerin doğru yol ve İslâm milleti özeti de bu iki duruma uygundur. Hak yol mânâ, İslâm milleti de mâsadaktır. Bu iki farka bizzat Kur'ân'ın metninde dikkati çekmek için sırat iki defa zikredilmiştir. (sıratılezzine) "es-sırat"tan bedeldir. Bedel-i küll (bizzat kendisinin karşılığı) veya bedel-i ba'z (bir kısmının karşılığı) olabilir. Ve konuşma da kasd ve irade esasında bedele yöneliktir. Mübde'l minh de (yerine bedel kullanıma kelime) tamamen terkedilmiş ve cümleden çıkartılmış olmayarak bu kasdolunan şeyin görünen bir değerinin hazırlığını yapar ve bu şekilde her bedelde bir miktar açıklama ve bir miktar pekiştirmeyi andıran bir mânâ kuvveti meydana gelir. Bu bedelde ise "sırat-ı müstakim"ın hem bizzat kendisini ve hem vasfını (niteliğini) açıklayan kayıtlar vardır ki birincisi sıratın müzafını ileyh (belirten); olan ism-i mevsûl (ilgi zaminin) ve sılası (ilgi zaminini açıklayan cümle), ikincisi bu ism-i mevsûl (ilgi zamin)ün sıfatı olan , üçüncüsü de buna atfedilen kayıtlardır.

İşte 'den kasdolunan mânâ ve mâsadak bunların tamamı gözönünde bulundurulduktan sonra belli olmaktadır. Bunun için de önce kendindeki mânâsını tesbit etmeye ihtiyaç vardır. Lügat açısından da mânânın, doğru cadde demek olduğunu görmüştük. Fakat bu mânâ bize önce gerçekten yol dediyimiz hissedilen bir şeyi gösterir. Halbuki sözün gelişi yardım dilemenin ve yardımın açıklanması idi. Bu ise hissedilemeyen bir mânâdır. Bundan dolayı bu kesin karine ile biz anlarız ki bu yol manevi yoldur. Ve hiç olmazsa manevi yolu da içine alan açık bir mecaz (benzetme yolu ile başka bir mânâda kullanılan söz)dır. Ve daha açıkçası isti'âre-i temsiliyye (birçok şeyin birbirine benzetilmesi)dir. Daha önce söylediyimiz gibi hissedilen şeylerden işlek, büyük, apaçık, düz, doğru bir yolu gözönüne getiriyoruz ve bunu bütünüyle zihnimizde yerleştiriyoruz.

İkinci olarak meyillerimizin, fikir ve hareketlerimizin akışına bir esas teşkil ederek bizi doğruca ve selamete hayırlı maksatlarına götürecektir ilmi, pratik, apaçık ve kapsamlı ve Allah Teâlâ'nın koyduğu bir hak kanununu göz önüne getiriyoruz, bunu da bütünüyle vicdanımıza alıyoruz.

Üçüncü olarak bu manevi bütünü açıklık ve özete anlatmak için önceki hissedilen şekle konu olan sırat-ı müstakim (doğru yol) lafzını istiâre edip zikrettiğimiz karineye dayanarak bunda (manevi yolda) kullanıyor ve "ihdinâ" ile de buna bir açıklama yapıyoruz. Bu şekilde bu mânâdan anlaşılan husus Allah Teâlâ'nın koyduğu şey olup talep edilen iyiliğe hakkı ile götürülen batıl olmayan manevi yol olduğundan tahkiki alimlerin "hak yol" diye tefsir etmeleri, sırat-ı müstakimin mefhum ile kasdedilen mânâsını açıklamak olduğu anlaşılır. Şimdi de mâsadakını bulalım: Yani kendisine hak yol denmeye layık olan her yol, istenilen doğru yolun içine girer mi, gizmez mi? Burası üzerinde düşünülmesi gereken bir yer olup az çok kapalıdır. İlk önce "nestein" de ilk hedefimiz Allah'ın yardımını oluyor ve âyetin gelişi bize başlangıçta Allah'ın yardımının en önemli ve en önde olanını istememizi telkin ediyor. Bundan da genellikle Allah'ın yardımını celbeden bir apaçık yola hidayet isteği, yardım dilemelerin en mühimi ve en önde olanı; ona hidayet vermenin de yardımların en mühimi ve en önde geleni olduğu anlaşıyor. Halbuki hak yolun bütün özellikleri Allah'ın bir yardımı ise de bu yardımların en önde geleni ve en mühim olanı hangisidir? Burası üzerinde etraflıca düşünülmesi gereken bir yerdir.

Dördüncü olarak hidayet iyiliğe yorumlanır. Acaba genel mânâsıyla hak yol içinde kötü olanlar yok mudur? Doğrusu vardır. Çünkü olmasaydı kötülüğü yol bulunamaz, hiç bir kötülük yapılamazdı. Gerçi her hak yol aslında sırf hayırdır. Ve onun esas konumu Allah'ın rahmetinin tecellisi (meydana çıkması)nı göstermektir. Fakat kâinata yaratıkların ölümlüğüne göre fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hiçbir maksat zihinde şekillendirilmez ki onun bir doğru yolu bulunmasın. Bunların her biri içinde Allah'ın bir sünneti (nizamı), bir kanunu vardır.

O yola giren doğru gayesine gider. Hatta denilebilir ki bunların hepsi de Allah Teâlâ'ya götürür. Fakat birisi nzasına götürür, biri de öfkesine götürür. Bundan dolayı hak yol, "Allah Teâlâ'nın nzasına götürülen yol" diye tefsir edilmedikçe burada matlub olmaması gerekir. Gerçekten yüce âyeti bize mutlaka hak yol kavramından daha hususî ve daha açık bir mânâ telkin ediyor. İşte sözün bütün bu kapalı yönlerini gidemek için bedelin ilave edilmesi ile kavramın delalet ettiği mânâ tefsir veya tahsis olunmuş ve İslâm dininin tam bir sınırına ile anlatılmasına uygun bir kalıba dökmek için v.d. buyurulmuştur.

Bu bize ilk önce her istenilen şeyde Allah Teâlâ'nın bir doğru yolu bulunduğunu gösteriyor ve "ihdinâ" onu istememizi bize telkin ediyor ve bu şekilde en mühim ve en önemli yardımın da başlangıçta onun doğru yoluna hidayet olduğunu anlatıyor. Gerçekten Allah Teâlâ âilemlerin Rabbi olduğundan kâinatın hepsinde onun kanunları geçerlidir. Kanunlar bazen kanun koyanlarına ve bazen konulanla, ilişkisi bulunan şeylere nisbet olunur. Mesela Solon kanunu koyucusuna nisbet olduğu gibi, Akar (para getiren taşınmaz mallar) kanunu da konusuna, mahkumlarına nisbet edilmiştir. Tabiat da Hak (Allah) kanunlarının mahkumu (hüküm altında) olması itibarıyla bunların irade kanunundan başkasına "tabiat kanunları" ismi de verilir. Fakat hepsinin koyucusu Allah Teâlâ olduğundan bunlara Allah kanunları ve ilahî nizam demek elbette daha doğrudur. Bu kanunları bilmeğe ilim ve fen denildiği gibi, onların iyiliğe götürmelerine de din, millet ve şariat denilir. Allah'ın koyduğu ve Allah'ın kanunu dışında din aramak batıldır ve bununla beraber Allah'ın her kanunu da din değildir. Mesela beynine kuvvetli bir tabanca sıkanın ölmesi bir hak kanunudur. Allah Teâlâ'nın özel bir iradesi engel olmazsa o kurşunu kendine sıkan ölü. Fakat intihar etmek bir iyilik, bir din değildir, isyandır, kötülüktür. Kendi mülkü olmayan Allah'ın binasını (bedeni) yıkıp bozmaktır.

Bunun gibi insanların yaptığı işlerinden hangisi ele alınsa onun bir iyi veya kötü yönü ile uygun olacağı bir Allah kanunu vardır. İyilik yönü ile uygun olan Allah kanunu din, kötü yönüyle uygun olan Allah kanunu dinin zıddıdır. İki yönden de Allah'ın kanununa uygun düşmeyen iş, kötü ve batıldır.

7-Özetle Allah'ın her kanunu, Allah tarafından konmuş olduğundan dolayı doğrudur. İnsan tarafından konulmuş kanunlar, ne ilim, ne din hiç biri olamazlar. Bunlar, ilim açısından batıl, din açısından kötülük meydana getirirler ve doğru değildirler. Bunun için insanlığın hakkı, gerek ilimde ve gerek dinde kanun koymak değil, Allah'ın kanunlarını arayıp bulmak ve bu kanunları keşfedip ortaya çıkarmaktır. Arşimed hidrostatik kanununu, Newton yerçekimi kanununu, Aristo gelişme kanununu koydular demek doğru olmadığı gibi Ebu Hanife Hazretleri de kıyası, fıkıh (İslâm hukuku) kanunlarını koydu demek doğru değildir. Bunlar, onlar tarafından konmuş olsaydı eğri ve yalan olurlardı. Doğru olmaları, Allah'ın kanununun keşf edilmesine nail olmalarından ileri gelir. Bunun için âlimler, icat eden değil keşf eden ve ortaya çıkaran kimselerdir. Çünkü Allah'ın kanunları içinde gizli olanlar da vardır. ise açık mânâsını da içerdiğinden dolayı bunları ortaya koymaya vesile olacak apaçık ve işlek bir esas yolu anlatıyor ve Allah'ın kanunu olmayan, Allah'ın yardımını ile hiç ilgisi bulunmayan eğri bögür yolların hepsinden sakındırdığı gibi, hidayet de iyiliğe yorumlanacağından, doğrudan doğruya kötülüğe götürmekte hak olan kanunlardan da sakındırılmış oluyor. Fakat bu son sakındırmada bir dayanak aramak gerekir. Çünkü kötülükten sakındırılmak için onu tanımak ve tanımak da bir iyiliktir. Yılanı bilmeyen ondan nasıl sakınır? Bundan dolayı hidayet kelimesindeki iyilik mânâsı, doğru yol, hak yol kavramından kötülük kanunlarının mutlaka uzaklaştırma ve çıkarmasını değil, belki iyilik kanunlarını emirler olarak olumlu ve kötülük kanunlarını yasaklar olarak olumsuz bir ölçüyle kayıt ve şarta bağlamayı gerektirecektir. İşte hemen ardından bedel yolu ile "O kendilerine nimet verdiğin mutlu kimselerin yoluna; ne o gazaba uğramışların, ne de sapmışların yoluna değil." âyetleri, bu olumsuz ve olumlu yönleri de ortaya çıkarıyor. Demek ki "es-sırat-ı müstakim" lâm-

ı ahd (belli bir şeye işaret eden el takısı) ile hak dinin tam tarifidir. Ondan sonrası da bunun açıklamasıdır. İn'âm nimet vermek, nimeti ulaştırmaktır. Aslında müteaddî (geçişli)dir. Fakat en üstünlük mânâsına gelmekle nimet verenin yüceltiğini ve nimetin yükselmesine işaret etmek için "" ile sıılanmıştır (bağlanmıştır). Nimet aslında insanın tad aldığı durum, yani güzel durumdur ki mutluluk tadı demektir. Bundan alınarak bu tad almaya sebep olan şeylere ad olmuştur. Aslı yumuşaklık demek olan nümet ile ilgilidir. Arapçada ilk mânâda daha çok üstün ile (na'met) olarak kullanılır. Çünkü "" denilmiştir. Yani nice nimet sahibi vardır ki nimet ve bolluk içinde yaşamaya yoktur. Mesela ekmeği vardır yiyemez, yerse tadını bulamaz. Allah'ın nimet vermesi esas tadını bulmadandır. Allah Teâlâ'nın nimetleri ise sayılamaz. "Eğer Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız." (İbrahim, 14/34). Fakat başlıca dünya ve ahiretle ilgili olmak üzere iki kaynak da düşünülebilir. Dünyaya ait nimetler iki kısımdır. Vehbî (Allah vergisi) ve çalışarak elde edilenler. Vehbî ya ruh ile ilgili veya cisim ile ilgilidir, başka bir ifade ile ya manevi veya maddidir. Ruhla ilgili olanlar ruhun bedene üfürülmesi, akıl ve zekânın parlaması ve bunlara tabi olan anlayış, düşünce, konuşma, vicdanın (iç duygunun) sağlam olması; cisim ile ilgili olanlar vücut ve vücut organları ve bunlardaki sinirler, kaslar, hazm ve diğer maddî kuvvetler, yaratılış ve onu tamamlayan durumlar ve şekillerden oluşan şeyler gibi. Çalışarak kazanılanlar da nefsi utulanacak şeylerden temizleme, ilim ve marifet, üstün ahlâk ve cömertlik, yiğitlik, doğruluk ve namus ile süslemek, vücudu güzel şekiller ve beğenilen ahlâklar ile süslemek, câh yani mevkî ve sosyal onur sahibi olmak, mal ve servet kazanmak gibi şeylerdir. Ahiret nimetleri, dünyada meydana gelen ifrat (aşırı gitme) ve tefrit (tersine aşkınlık)lerini başlıyarak nzasına erdirmek ve Allah'a yakın meleklerle beraber cennetin en yüksek tabakasına sonsuza dek huzur ve sükuneti elde etmektir ki, bu da Allah tarafından verilen ve çalışma ile kazanılan ruhanî ve cismanî kısımlara ayrılır. Bunların hepsi bağlı başına ve hemen düşünüldükleri zaman şüpheşiz birer nimettirler. Fakat her biri geleceğine ve kendisinden sonrakine göre göz önünde bulundurulunca başlangıçta nimet zannedilen birçok şeylerin gerçekte şiddetli ceza ve bela çıktığı da bir gerçektir. Bunun aksine de başlangıçta acı ve şiddetli ceza görünen bazı musibetlerin daha sonra büyük bir nimete ve mutluluğa vesile olduğu da bir gerçektir. Ve safâdan (gönül şenliğinden) sonra sıkıntı ne kadar acı ise, sıkıntıdan sonraki gönül şenliği de o kadar tatlıdır. Bu sebeple ciddi ve gerçek olan nimet ve mutluluğun sonu her halde sağlam olanlardır. Bundan dolayı esas istenecek şey yalnız nimetin başlangıcı değil, sonuca selamete yetiştiren nimetler olmalıdır. İslâm kelimesinin de ilham ettiği bu husus vasfı ile anlatılıyor. Bu şekilde "en'amte aleyhim"de nimet ve nimet verme her şeyi kapsayan ve genel bir mânâ ifade eden bir kelime olmamakla beraber mânâsının kayıtsız ve şartsız olması ile her türlü nimet için muhtemel olup her türlü nimeti kapsayabileceğinden kapsamına giren nimetler tahsis olunmak için, öfke ve sapıklıktan sâlim olma kaydı ile şarta bağlanmış ve tam anlamıyla nimet ifade edilmıştır ki, bu da ahiretle ilgili nimetleri ve ona vesile olan vehbî (Allah vergisi), kesbî (çalışma ile elde edilen), ruhanî (ruhla ilgili), cismanî (cisimle ilgili) dünya nimetleri demektir. Bunların başı da yaşama hakkı, hürriyet hakkı, iman, vicdan sağlığı, güzel ahlâk, sosyal düzelve, faydalı ilim ve iyi ameldir. İslâm literatüründe hürriyet, kişi haklarına sahip olma diye tanımlanır. (Keşf-i Pezdevî). Bunun tam tersi, (kişinin) haklarına başkasının sahip olması demek olan esirlik ve köleliktir. Hakların aslı ise, Allah'ın koymuş olduğudur. Bundan dolayı herhangi bir kişi, Allah'ın koyduğu hukuku, kendi nzası olmaksızın, başka bir insanın yaptığı diğer bir hukuk ile değiştirmeye, bozmaya veya tasarrufta bulunmaya mahkum olabiliyorsa o artık yalnız Allah'ın kulu değildir ve onda bir esirlik payı vardır. Artık onun vebiceleri ve vazifeleri yalnız hakkın gereği için değil, sunun bunun heves ve isteğine tabidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı tanımayan kimsede, haklarına sahip olma anlamında hürriyet hakkını farz etmek bir çelişki olduğu gibi, Allah Teâlâ'dan başkasına kul olanlarda da, hürriyet farzetmek imkansızdır. Ve bunun için hürriyete kefil olma, yalnız Allah'a kulluktur. Ve doğru yolun başlangıç noktası bu kulluk ve dünya ile ilgili ilk maksadı da en büyük nimet olan bu hürriyet hakkıdır. Bunun başı da Allah vergisi nimetlerden olan hayat ve kazanılan nimetlerden olan imandır. İşte bu ikisi nimetlerin asıllarıdır. Bunların başlangıcı da Allah'ın yardımını ve hidayetidir. İstenen yol da bu yardımın doğru yoludur. Ve işte İslâm nimeti bu doğru yoldur. De iki yorum şekli mümkündür: Birisi yukarıda olduğu gibi hiçbir mefûl (nesne) gözetmeyerek mutlak şekilde onlara nimet verdin yani onları bahiyyar kıldın mânâsı, diğeni de gibi mefûl-i bih (nesne olan) bir zamir takdir (titibar) etmektir. Keşşâf sahibi öncekini, İbnü Cerir Taberî ikinci yorumu tercih etmişlerdir. Cümleden bir şeyi düşürmekten kurtulmak açısından birinci yorum daha iyi ve açık fakat bir kinaye (kapalı anlatım) mahiyetindedir. Bu sebeple fillin gereği olan ikinci yorum açıktır. Ancak İbnü Cerî Taberî karinesini ile itaat ve ibadete geri çevirerek "sen onlara itaat ve ibadetini nimet olarak verdin" şeklinde göstermiştir. Acizane anlayışımıza göre bu durumda zamiri "sırat'a" çevirmek ile "sen onlara o yolu nimet olarak verdin" mânâsını vermek daha açıktır. Ve en doğrusu burada zamiri takdire etmeksizin, kayıtsız nimet verme fillini, doğru yolu nimet vermekten yani = en'amte'yi = en'amte bi'hen kimaye yapmaktır ve meânî ilminde belli olan özel nesneye ilgisi olmaksın kinaye üslûbu burada pek açıktır.

Bunda doğru yol nimetini vermenin kayıtsız nimet verme ve hatta her türlü nimeti verme yerinde olduğu anlaşılır. Burada dikkati çeken üç nokta vardır. İlk önce bizzat yol, sıratın en önemli nimetlerden olduğu, en büyük nimet olduğu anlaşılır. İkinci olarak sırat (doğru yolu gösterme) nimeti, en mühim yardım olduğu anlaşılır. Üçüncü olarak, onlara nisbet edilen bu sırat (yol) kendilerinin hazırlıklı bir yol olmayıp, Allah'ın hazırladığı ve nimet olarak vermiş olduğu ve onların yolu olması, nail olma ve o yola girmeleri itibarıyla bulunduğu anlaşılır. Ve bu vasıflar ile Allah'a nisbet edilen ve doğru nimetlere ve Allah'ın yardımına götürün doğru yolu uygun gelir. Gerçekten yol nimeti, en büyük nimettir. Çünkü herhangi bir nimetin (elde ediliş) yolunu, kanununu elde etmek o nimeti bir defa değil daima elde etme sonucunu doğurur. İlimlerin ve fenlerin önemi de bundandır. Birisinden on liralık bir yardım istemekle, devamı on lira getirecek bir yol, bir sebep (vasıta) istemek arasında ne kadar fark vardır. Yüce Allah'tan; "Ey Rabbim, bana yardım et de fâlan nimeti ver." diye dua etmek ve yardım dilğinde bulunmak pek küçük bir istek olur. Hatta "her nimeti ver" demek bile böyledir. Çünkü bu dua kabul olunmakla o nimetlerin her zaman devam etmesi ve sürüp gitmesi temin edilmiş olmaz. Fakat "fâlan nimetin (elde ediliş) yolunu ihşanda bulun ve o yolda sebat nasib eyle." diye istek ve araştırmada bulunulacak olursa, bu dua kabul olduğunda zaman o nimet bir kerre değil bin kerreler ve sonsuza kadar elde edilmiş olur. Yolun en büyüğü de Allah'ın yardımının yoluna girmedir. Bunun en kısası da doğru olan yoldur. Bu bulununca nimet yollarının hepsi bulunur. Nimet yolu bulununca nimetlerin hepsine sürekli olarak enilir ve burada başlangıçta bize nimet ver denmeyip de duası ile doğru yol istemenin öğretilmesi, bu mânâyı ne güzel destekler. Fâtîha'ya (ta'lim-i mesele: istemeyi öğretme) isminin verilmesinde de bu nüktenin büyük bir payı olduğunun hatırlamalız. Halbuki bu özel bağlantı gözönünde bulundurulmadığı takdirde cümleden bu mânâları çıkarmak zor olacak ve sıratın (yolun) onlara Allah'ın bir ihşanı olduğu gizli kalacaktır. Bu yönden birinci durumdaki kayıtsız nimetin belâğatı (güzelliği) bile bundan aşağı deredecedir demektir. Gerçi onda sıratın (yolun) gayesi kayıtsız şartsız nimet olduğuna dair açık bir işaret vardır ve bu mânâ halk için çekici ve sevimlidir. Fakat başlangıçta sözün gelişinde istenilen maksadın Allah'ın yardımını olduğu apaçıktır. Ve bundan dolayı yolun maksadı da o ve daha doğrusu bizzat Allah Teâlâ olduğu, ilk anda akla gelir.

Bütün nimetler de bundan kaynaklanıyor. Ve işte asıl doğru yol, hak yol bu mânâda özel isim gibidir. Çünkü bir nimetin bir yolu bilinir ve o yola girilirse de yine bizzat Allah'ın yardımını, Allah'ın tevfiği bulunmazsa bir engel ortaya çıkar, istenilen şey ortaya çıkmaz da kısmet böyle imiş denilir. Bundan dolayı her şeyden önce bu yardım ve başıyaya etmek için bütün arzulan kucağına almış, büyük, açık, doğru, düz bir yol istemek gereklidir. Bu yol anlaşılmadıkça sebat ile yürütecek olan bir din ve millettir. Her gerçeği ve isteği kucağına alır bir din ve millet, bir doğru yol istemek yalnız bir tasarlama ve hayalden ibaret bir istek de değildir. Bu yola ermiş ve üzerinde yürümüş, o sayede her arzusunu elde etmiş, hem de tam selamet ve mutlulukla elde etmiş nimet ehli, insanlık tarihinde inkar

olunamayacak şekilde sabit olmuş ve böyle bir arzunun izleri müşahade ve tecrübe ile gerçekten görülmüş, meydana gelmiş bir şeydir. Ve işte 'den sonra buyurulması bunu da özellikle göstermektedir.

Şimdi bunların kimler olduğunu anlamaya çalışalım. Bunların hepsi, topluca bize ahd-i haricî ile gösteriliverecek sınırlı bir topluluk değildir. İnsanlığın başlangıcından bu ana kadar birbiri ardınca gelmiş ve Allah'ın terbiyesi ile zaman zaman olgunluk göstermiş, ardarda yaygın ve sınırsız zatlar ve topluluklardır. Biz bunları yalnız "mün'amûn aleyhim", yani Allah'ın nimetine ermiş olanlar adıyla tanır ve hakka ulaşanlar, enler diye düşünürüz ve bu cinsin dünyada var olduğunda hiç şüphe etmeyiz. Bu nokta kesin ve kat'dır. Ve mutlaka bunların yolunu istemek de bu kesin bilgi ile hareket etmektir. Fakat trafıca açıklamasına ve bu cinsin fertlerinden ve çeşitlerinden bir örnek almak için dışarda tayinlerine gellince: Bunu, nimetin mânâsını takdir etmemiz oranında bir ahd-i zihnî (zihinde belli olan nesne) ile düşünebiliriz. Bunun için de ya cinsî belirtme veya ahd-i zihnî (zihinde belli olan şeyler) mülâhaza edilir. Cins olduğuna göre bedel; ahd-i zihnî olduğuna göre de sıfat olması bellidir. Bundan dolayı bunları başlangıçta ahd-i zihnî ile tasarlayıp bu vasıflara sahip bir mutlu topluluk arayacağıız ve Allah Teâlâ'dan onların yoluna hidayet etmesini isteyeceğiz ve başarılı olduğumuz anda biz de o yolda, o cinsten âleme örnek olacak bir cemaat zümresi teşkil etmiş bulunacağız. Kur'ân bize bu cinsten birçok topluluklar gösterecektir ki "Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaşlardır." (Nisâ, 4/69) âyeti bu babta en kapsamlı âyetlerden biridir. Yani tam anlamıyla kendilerine nimet verilmiş olan gerçek bahtiyarlar peygamberler, sıddıklar, şehidler, salihler ve bunlara arkadaş olan iman ehlidir. Fakat bu açıklama İslâm'ın başlangıcına göredir. Bize gellince: Bu örneğin bütün anlaşılmayan şeylerden uzak bir ahd-i hâricî (daha önce ismi geçmiş olanı) vardır ki o da peygamberlerin sonucunu Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz'le Ashab-ı Kiram'dır. Az zaman içinde bunlarda tecelli eden başan nimetinin, dünya ve ahiret mutluluğunun bir örneğini daha insanlık tarihi bugüne kadar kaydetmemiştir. Umumî tarihi okuyunuz ve bugün dünyadaki milletlere bir göz atınız. Bakınız bunların içinde mesela bir Hz. Ömer sîretinin benzeri olabilecek hiçbir örnek bulabilecek misiniz? Bir taraftan fetihler elektrik hızı ile doğu ve batıya yayılarak diğer taraftan bütün ilâhî adalet, yerleri ve gökleri dolduruyor ve bu nimetlerin içinde hakkın zevkine dalmış olan Ömer'in sırtındaki yamalı bir gömlek âlemin gözüne Kısralann, Kayserlerin haşmetli taclarından çok yüksek bir sevinç duygusu sağyordu. Fakat dünyanın bu teveccühü (yönelmesi) içinde hiç bir gün şaşımayan, metanetini kaybetmeyen Hazreti Ömerü'l-Faruk, Peygamber'in vefat günü Faruk olmasa (hak ile batılı birbirinden ayırması)nı kaybeder gibi görüldüğü zaman, Hazreti Ebu Bekr es-Sıddık bütün sadakati ile varlığını ortaya koyarak onu ve herkesi irşad etmiş ve İslâm cemaatını önceden olduğu gibi Hazreti Muhammed'in yolunda yürütmüştü. Daha önce hicret günü Hazreti Peygamberle arkadaşlığı ile gizlendikleri mağarada müşkîrlerin başkına uğradıkları zaman Hazreti Ebu Bekir Sıddık'a da üzüntü ve gevşeklik gelmiş iken "Üzülmü, Allah bizimle beraberdir!.." (Tevbe, 9/40) diye onu teselli ve tatmin eden ancak Hazreti Muhammed olmuş idi. İşte o zamanlar bir ahd-i zihnî (zihinde belli olan) mahiyetinde olan o mutlu topluğun bütün insanlığı en mükemmel bir misal olmak üzere belirmiş olduğundan bize göre ahd-i haricî (önce geçmiş olanlar) ile bellidir. Bunun için selefler ve halefler (eskiler ve yeniler)den birçok müfessir âyetini Hazreti Muhammed'in ve ashab-ı kiram'ının yolu ve sünneti ile tefsir etmişlerdir. Fakat başlangıç ve sonuç beraber gözönünde bulundurulduğu zaman bu mânâda kendilerine nimet verilmiş olanlar cinsinden bir toplum diye ahd-i zihnî mahiyetinde olmuş olur.

"ellezzine"nin sıfatıdır ve İslâm'daki takva hasletinin esasını gösterir. Arapçada sıfat (niteleyen) ile mevsûf (nitelenen) arasında tarif (belirlilik) veya tenkir (belirsizlik) açısından da uygunluk şarttır. Halbuki = gayr kelimesi, "el-âlimü gayrül-câhil", "el-hareketü gayrül-sükûn" (âlim, cahil olmayandır; hareket, durmaktan başka bir şeydir) şeklinde tam ziddi olan bir şeye müzâf (taamlama halinde) olmadıkça belirli olamayacağı gibi, (ellezzine) ism-i mevsûlû (ilgi zamiri) de belirli olduğundan, ahd-i zihnî mânâsına yorumlanmadıkça belirsiz bir kelime ile nitelenemez. Bundan dolayı bunun sıfat olması, mevsûlûn (ilgi zaminirini) ahd-i zihnî mânâsına açık bir ipucudur. Çünkü (mağdûbi aleyhim) ve (dâllin) vasıflarının mutlaka kendilerine nimet verilmiş olanların vasfına tam zid olması düşünülecek noktadır. Kendilerine nimet verilmiş olarak görünenler içinde gerçekten öfkeye mahkum olan veya sapmış olan nice kimseler de bulunur. Ve dünyada nimetler içinde yüzer gibi görünen birçok şahıs ve toplum buna misal gösterilebilir. Bu itibarla (gayr) sıfatı, öfke ve sapıklığı olumsuz kılarak kendilerine nimet verilen kimseleri bunlardan başkasına tahsis ediyor ve o halde sağlam nimetler ile nimetten faydalananlar, bunların tam ziddi olurlarsa da mutlak surette nimetten faydalananlar böyle değildirlir. Bundan dolayı nimet verme, kayıtsız olarak göz önünde bulundurulur ve (ellezzine) de bu sıra (ilgi zaminirini açıklayan cümle) ile cins olarak veya ahd-i haricî ile (önce zikredildiği için bilinen) belirli tanılır ise (gayr) ona sıfat olamaz, belki bedel olabilir.

Keşşâf ve ona uyarak Kadî Beydâvî ve diğerleri bu bedel olmayı caiz görmüşlerdir. Fakat Ebu's-Suud, tefsirinde bunu haklı olarak reddetmiştir. Çünkü bedel, cümledeki nisbette esas kasdolunan olur. Mübdelû minh (kendisinden bedel getirilen) bûsbütün ihmal ve terk edilmiş halde olmamakla beraber, cümlede kasdedilen hedef olarak da kalmaz. O halde (gayr), bedel ise (sırat) kelimesinden esas gaye nimet değil, öfke ve sapıtmının olmaması olacaktır. Ve bu şekilde kendilerine nimet verilmiş olanlar demek, Allah'ın gazabından ve sapıtmadan kurtulmuş olanlar demek olacağını Keşşâf sahibi açıkça belirtmiştir. Gerçi def-i mazarat (zarar ortadan kaldırma), celb-i menfaat (menfaati celbetmek)ten daha iyi ise de esas gaye yalnız zarar ortadan kaldırmak değil, o zarardan emniyette olan nimet ve menfaattır. Bu ise bedellin değil, ancak sıfatın mânâsı olabilecektir. Bundan dolayı sözün hedefi (en'amte aleyhim)dedir. Ve gazab (öfke) ile sapıtmının ortadan kaldırılması ona tabi olarak (uyarak) kasdolunmuş olur. Ve kendilerine nimet verilmiş olanlar demek, mutlak nimet ile öfke ve sapıtmadan kurtulmayı birarada elde edenler demek olur ki İslâm da budur. Ve gerçekten İslâm'daki takva budur ve Ebu's-Suud tamamen haklıdır. Bundan dolayı (gayr) kelimesinde sıfat ve kelimesinde ahd-i zihnî mânâsı açıktır. Bununla beraber mutlak nimetten, sağlam nimet veya söylediğimiz gibi sırat (yol) nimeti, İslâm nimeti kasdedilirse, (gayr) bunun tam zıddına muzaf ve bundan dolayı belirli olmuş olacağından cins veya ahd-i haricî şeklinde sıfat olabilecektir.

Gazab, nefsin bir iğrenç şey karşısında intikam isteği ile heyecandır ki nızanın tam tersidir. Türkçe'de öfke, bir fark ile hiddet, hışım da denilir. Allah'a nisbet edildiği zaman gazab nefsi etkilennmelerden tecerrüd edilmekle en son haddi ve gayesinde kullanılır da intikam iradesi veya ceza verme mânâsı kasdolunur. Bu da Rububiyet-i Rahimiyenin gereğidir. Yani öfke mutlak surette rahmetin zıddı değildir. Mesela zalime öfkelenmek, mazluma rahmetin gereğidir. teriminde bu ünvan kendilerine âdetâ isim olmuş gibi bir kuvvet vardır ki, öfkeye mahkûm, öfke altında kalmış gitmiş demek olur. Bundan dolayı bazan bir cezaya uğramak, kendisine öfkelenilmiş olmak değildir ve hele gerçekten birtakim cezaya nimetlerin başlangıcı ve vesilesi olan acılar hiçbir zaman ceza ve öfke değildir. "Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürülerden eksiltme gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele." (Bakara, 2/155). Çünkü her işte değer, sonuca göredir.

Dalal ve dalalet, doğru yoldan kasıtlı olarak veya hata ederek sapmaktır ki, hüdâ (doğru yolu gösterme)nın karşıtıdır. Türkçe'de bunlara sapmak, sapıklık ve sapıklık da denilir. Dalal, bazen gafletten ve şaşkınlıktan meydana gelir. Ve çoğunlukla da ondan sonra şaşkınlık gelir. Sonra yitmele ve daha sonra yok olmakla biter. Bu vesilelerle dalal; gaflet, hayret, yok olma, helak olma mânâlarına da kullanılır. Aslında hissedenin maddi yoldan sapmaktır. Sonra maneviyatta ve akıl ile bilinen şeylerde de meşhur olmuştur. Ve biz çoğunlukla dalalet ve sapıklığı yalnız dinde; dalal ve sapıklığı da akılda ve sözde kullanıyoruz. Bundan dolayı (dâllin) tam anlamıyla sapkınlar demektir.

Burada gerek ve gerek deki tarif (belirliilik) edatının istîşrak (her şeyi içine alan) veya cins için olduğu açıktır. Çünkü nimetin tam salim olması bundadır. Birçok tefsirciler de

böyle cinsi olumsuz kılma şeklinin tefsirlerini seçmişlerdir ki, bu şekilde nimet ve doğruluğun zıddı olan öfke ve sapıklık, kitaplı ve kitapsız müşkîk (Allah'a şirk koşan) ve müşkîr olmayan bütün küfür ehlinin yollarından açık olarak sakınılmış olur. Bununla beraber, tarif edatlarının en önde olan ahd-i haricî mânâsına yorumlanmalannda da aynı mânâyı dolayısıyla elde etme mümkündür. Ve bunda ayrıca bir belâğat da vardır. Çünkü ve vasıfları kat'ı olarak bilinen en alçak ve en azlarına sarfedilmiş olursa, bunlardan sakınmak öbürlerinin hepsinden sakınmayı öncelikle gerekli kılar. Bu da İslâm milleti dışındaki milletler arasında bir farklılığın bulunduğunu göstermek belâğatını içerir.

Acaba her ikisinin en az mertebesi ile böyle bir ahd-i haricî var mıdır? Evet gerek Kur'ân'da ve gerek Peygamber'in hadislerinde ve genellikle İslâm şeriatında bununla ilgili deliller vardır. Ve bunlar Kitap ehli olan yahudi ve hristiyanlardır. Gerek Allah'a şirk koşan ve gerek şirk koşmayan bütün kâfirler hakkında yüce Kur'ân'da "....Fakat küfre göğüs açan (küfürle sevinç duyan) kimselere Allah'tan bir gazab iner ve onlar için büyük bir azab vardır." (Nahl, 16/106) âyetinde olduğu gibi öfkeyi ve "(Sana gelenleri) inkar edip Allah yolundan menedenler, gerçekten derin bir sapıklık içine düşmüşlerdir." (Nisâ, 4/167) âyetinde olduğu gibi sapıklığı genelleştirerek açıkça ifade etmekle beraber yahudiler hakkında çoğunlukla "Üzerlerine açlık ile yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar." (Bakara, 2/61) gibi gazabı, hristiyanlar hakkında da "Ey Kitab ehli, dininizde haksız yere aşınılığa dalmayın ve önceden sapmış, birçoklarını da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyiflerine uymayın." (Mâide, 5/77) gibi sapıklığı, açıkça ifade buymuştur.

Bununla beraber yahudiler ile hristiyanların kestiklerini yemek ve kızlarıyla evlenebilmek gibi yakın muamelelerde diğer müşkîrlerden farklarını da göstermiştir. Bunlardan anlaşılır ki kitap ehli olan yahudi ve hristiyanlar, gazab ve sapıklıkta diğer müşkîrlerden, dinsizlerden ve diğer batıl din sahiplerinden daha ehvendir. Ve bunlar, İslâm'ın yakın zıddıdır. Bundan dolayı Fâtîha'da "kendilerine gazab olunan kimselerden" maksat ahd-i haricî ile yahudiler, "sapıtmışlardan" maksat da hristiyanlardır, diye tefsir olunursa, (gayr) ve (lâ) ile ilk önce ve metin ile bunların yolu olumsuz kılınmış ve dolayısıyla öncelikle (yani dâ'î'd-delâle: delaletleyle delalet edici) olarak da bütün diğer kâfirlerden sakınılmış olur. Ve bu tefsirin naklinde senedler kuvvetlidir. İbnü Cerir Taberî epeyce hadis nakletmiştir. "Dürü Mensûr"un açıklamasına göre; İbnü Ebi Hâtim: " (mağdûbi aleyhim)in yahudiler ve "dâllin"ın hristiyanlar olduğu şeklinde tefsirde, tefsirciler arasında ihtilaf olduğunu biliyorum." demiştir. Nasıl ki İbnü Hibbân ve Hâkim (Neysâburî) bu konuyla ilgili hadislerin sıhhatına; Tirmizî de hasen olduklarına hükmetmiş ve bunları birçok muhaddisler tahric etmişlerdir.

Nassın görünürde bu genelliğini iki çeşitte toplayacak tarzda kayıt ve şarta bağlamak usûl açısından caiz olmayacağı düşüncesiyle bazı tefsirciler buna ilişmiş ve âyet metninin umumî mânâ üzere bırakılması ile yahudiler ve hristiyanları birer örnek olarak kabul etmeyi uygun görmüştür. Yahudiler ve hristiyanlar en zararsız ve kat'ı olarak bilinen en yakın kimseler olarak düşünülmeyecek olursa bu itiraz haklı olarak akla gelebilir. Çünkü sakınmayı onlara tahsis etmenin mânâsı İslâm'da hem akla ve hem kesin nakillere aykırı olduğundan böyle bir ahd-i hâriciye imkan yoktur. Söylediğimiz gibi bunlar kat'ı olarak bilinen en yakın kimseler olarak düşünülürse diğerlerinden genel olarak sakınmak öncelikle sabit olacağından dolayı bir gruba tahsis etmek, bir tarafa atılmış ve sakıncası atlatılmıştır ve zaten de şirkleri açıkça belli olan diğer müşkîrlerden ve bunlara göre haff olan Yahudiler ve Hristiyanlardan da dolayısıyla sakınılmış olduğundan burada da; bunlardan açıkça ve diğerlerinden dolayısıyla sakınılmış olmasında da belâğat vardır. O halde bu konuyla ilgili hadislerden de biraz bahsedelim:

Hazreti Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in "Yahudiler, kendilerine gazab edilmişler, Hristiyanlar da sapıklardır." buyurduğunu Tirmizî "Sahihi" bu bölümü tefsirinde ünlü Hâtim et-Tâfî'nin oğlu Hz. Adî'den, senedi ile bir hasen hadıs olarak üzere rivayet etmiştir ki meâlî şöyledir: "Adî b. Hâtim (r.a.) demiştir ki: Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gittim, mescidinde otuyordum. Cemaat: "İşte bu Adî b. Hâtim'dir." dediler. Ben ise aman dilemeden ve yazısma yapmadan gelmişim. Hemen huzuruna atıldım. Derhal elimi tuttu: "Başlangıçta Allah'tan ümit ederim ki onun elini benim elim'e koyacak." buyumuştur. Daha sonra kalktı. O sırada bir kadın beraberinde bir çocuk ile huzurla geldiler ve: "Bizim sana ihtiyacımız var." dediler. Onlarla beraber kalkıp onların ihtiyaçlarını giderdi. Sonra elinden tutup beni mübarek evine götürdü. Bir kız çocuğu ona bir yastık yere koydu ve o üzerine oturdu. Ben de huzurunda oturdum. Bunun üzerine Allah'a hamd ve sena etti ve şöyle buyurdu: "Allah'tan başka ilâh yoktur." demekten niye kaçıyorsun, ondan başka bir ilâh mı biliyorsun?" Ben: "hayır" dedim. Ondan sonra biraz konuştuktan sonra "Sen her halde (Allah'ü Ekber = Allah en büyüktür) denilmesinden kaçyorsun, demek ki Allah'tan daha büyük birşey biliyorsun." buyurdu. Ben yine "hayır" dedim. Buyurdu ki; yani "Yahudiler gazaba uğramış, mağdûbi aleyhim olmuşlar, Hristiyanlar da sapıtmış sapıklığa düşmüşler". Bunun üzerine ben de: "Ben müslüman oldum geldim." dedim. Ve baktım ki mübarek yüzü sevincinden açılmıştı. Daha sonra emretti. Ensar'dan bir zatın yanına verildim. Akşam-sabah hep peygamberin huzuruna gelir dururdum. Yine bir akşam yanındaydım. Bir insan topluluğu geldi. Üzerlerinde yün elbise vardı. Allah'ın elçisi kalktı, namaz kıldı, sonra onları tesvik etmeye başladı. Diyordu ki; "Bir sa' (dört avuç, yaklaşık 3 kg.) olsa bile, yamın sa' olsa bile, bir tutam olsa bile, bir tutam parçası olsa bile bununla her biriniz yüzünü cehennemnin -yahut ateşin- hararet (sıcaklığı)ndan korusun, hatta bir hurma tanesi olsa bile, yamın hurma tanesi olsa bile. Her biriniz Allah'a varacak, O da size şu söyleyeceğimi söyleyecektir: "Ben size göz, kulak vermedim mi? Evet verdin der. Mal ve çocuklar vermedim mi? Evet verdin der. O zaman Allah Teâlâ: "O halde hani sen kendin için önceden ne hazırlık gördün der" ve insan işte o vakit önüne, arkasına, sağına, soluna bakar da cehennemnin sıcaklığından yüzünü koruyacak hiçbir şey bulamaz. Her biriniz yüzünü ateşten korusun da yamın hurma ile olsa bile. Bunu bulamazsa, tatlı sözle bile olsun. Çünkü ben artı sizin hakkınızda fakirlik ve yoksulluktan korkmam. Çünkü Allah yarımcınız ve vercinizdir. Sizin için fakirlik korkusu, nihayet Medine ile Hiyre arasında kervan giderken bineğinin çalınması korkusu ne ise ondan fazla değildir." buyurdu.

Adî b. Hâtim (r.a.) bunu rivayet ettikten sonra şunu da ilave etmiş: "Bunu dinlerken ben gönlümden; bu nerede? Tay dağlarının eşkiyası nerede? diyordum." demiştir.

Fakat Yahudiler gazaba uğramışlar demekle, Yahudilerdir, demek arasında büyük bir fark vardır. Bundan dolayı bu ve benzeri hadislere göre Yahudilerin ve Hristiyanların Fâtîha'daki (mağdûbi aleyhim) ve (dâllinden) birer örnek oldukları anlaşılarsa da, âyetin kelimelerinin delaleti ettiği mânânın bunlardan ibaret olduğu anlaşılmas. Bununla beraber ikinci şekilde de sağlam rivayet vardır. Tarif (belirtme) edatının en önde gelen mânâsı ahd-i hâriciye göre yorumlanması, yukarıdaki açıklama ile kolaylık dairesinde mümkün olunca mütevâtir olmayan hadislerle âyeti kayıt ve şarta bağlamanın sakıncası vârid olmayacağından dolayı bu hadislerin de kullanılması vacib olur. Bundan dolayı iki tefsir arasındakı fark, birisinde yani cinsten hepsinden sakınmanın söz ve metin ile; diğerinde de mânâ ve delaletle olmasındadır. Birincisine göre İslâm açısından müşkîrler ile kitab ehli arasındaki fark Fâtîha'da ifade edilmemiş, ikincide ise bu fark bile gösterilmiş olur ki biz bunu Kur'ân'ın üslubuna daha uygun buluyoruz.

Bunda bazı düşündürecek çok önemli noktalar vardır. Acaba Resulullah Efendimiz, "Yahudiler gazaba uğramış, Hristiyanlar sapıtmışlardır." buyurduğu zaman, bunlar ne durumda idiler? Yahudiler, daha çok zaman önce dünya sevgisi ve bencillik ile Tevrat'ın hükümlerini ihmal ederek ve bozarak Hak yolundan bile bile ayrılmışlar ve bunun neticesinde nice yüce peygamberlere ve özellikle Zekeriyya, Yahya ve İsa (a.s.)'a olan haksızlıklarıyla da hem Allah'ın gazabını ve hem halkın nefretini kazanmışlardı. Ve çoktan siyasi hüriyetlerini tamamiyle kaybetmişler ve dama dağınakı olmuşlardı. Ve bu şekilde kaybettikleri zahiri toplulukları yerine ta Hz. Süleyman (a.s.) zamanından beri takip edegedikleri gizli cemiyetlerle uğraşmışlar ve uğraştıkları da bütün milletleri kuşkulandırmışlar ve dünyadaki insanların gözünde içleri dışlanıya uymayanların başı sayılmışlardı. Bununla beraber aslında dünyayı aydınlatmış bir kitaba, hanikalarla dolu bir tarihe mensup olduklarından dolayı bir dereceye kadar aydın ve en azından geçmişleri

ile şimdiki durumlan arasındaki oranlama itibariyle de pek fazla dikkate değer idiler. Geçmişte Allah'a dayanması dolayısıyla çok feyizli ve bereketli olan dinlerini zamanımızın milliyetçilik çemberi ile bağlayarak devamı hakkın üzerine çıkmak (hakkı ezmek) istiyorlar ve bunu istedikçe düşünüyorlardı.

Hristiyanlara gelince: O zamanlar bunlar Roma'nın mirasçısı, İstanbul'un sahibi olarak yeryüzündeki iki büyük devletin biri ve hatta birincisi bulunuyorlardı. Karşılında bir İran (devleti) vardı. Yani o günkü Hristiyanlığın dünyadaki yeri bugünkü Hristiyanlık'tan çok yüksek idi. Diş görüşüşlerine bakıldığı zaman bunlar kendilerine nimet verilmişler zannedilebilirlerdi. Halbuki gerçekte böyle değil idiler. Kötü bir sonuca doğru yürüyorlardı. Sonuçlan ve ahiretleri gerçekten tehlikeli idi. Gerçi bunlar, Yahudiler gibi ırkçılık çemberine sıkışmış değildiler. Fakat hak ölçüsünü kaybetmişlerdi. İşin başlangıcında Hakk'ın tevhidi yerine üçlü ilâh inancına saplanmışlardı. Ve en adı müşrikler gibi putlar içinde kalmışlardı. Gerçi Mani'ye ve Seneviyye (biri iyilik öteki kötülük için olan iki ilâhın varlığını kabul edenler)'ye göre bu üçlü ilâh inancının başında bir baba ilâh tanıdığından dolayı aç çok bir tevhid mânâsı yok değildi. Fakat bu üçlü ilâh inancı, İskenderiye felsefesinin değişik iç şahıstan ibaret ekâmî-i selasesi (üç unsuru) yerine, üç şahsın birleşmesine dayalı bir ekâmî-i selase (üç unsur) idi. O şekilde ki hem bir, hem üç idi. Böyle aklın gelişki kanununu da çiğneyen bir üçlü ilâh inancı artık akı ilerlemelere meydan bırakmamış ve miras yoluyla elde ettikleri bütün ilimleri ve fenleri çığırından çıkarmış ve delillere isbatlama yolundan ayrınp sadece kalbi zevke ve doğru bir yolu takip etmeyen meyllere dayanarak dinî rastgele, insanlan geylemeye bir vesile gibi takip etmişler ve bunun için ellerinde bulunan mantığın uygulamasını bir yana atıp sadece psikolojinin meyller ve hisler bölümü ile halkın kalblerini cezbetmek için uğraşmışlar ve nice aşırıklara sapmışlardı. Diğer taraftan hukukla ilgili düşünceyi tamamen çöğnemişlerdi. Onlara göre hak, şeriat kavramının gerçekte ilgisi yoktu. Bunlar ilmi, gerçek ve ilahî bir kavram değil idi. Nitekim durum böyle iken hristiyan dillerinde hukuk mânâsına kullanılan kelimelerin hak ve hakikat (gerçek) maddesi ile hiçbir ilgisi yoktur. (Druva) başka, (verite) başkadır. Ve aynı zamanda eski Roma'da olduğu gibi, normal hazırlanmış bir hukuk da değildi. Bundan dolayı halkın irâdesine de bağlı değildi. Hukuk yalnız ruhanilerin ve ruhani medislerin koymuş olduğu prensipler idi. Bunlar, hak üzerinde ilme ve ictihada dayalı bir düşünce ile değil, bir irade düşüncesi ile tamamen kanun koyucu vasfı ile hareket ediyorlardı ve bununla beraber üçlü ilâh inancının sonucu olarak bu da Lâhut (ilâhî olan) ile nâsut (insanlara ait şeyler)'un anlaşılmaz bir kanşımı idi. İnsan hâkallının, böyle Allah'ın koyduğu kanunlara dayanmayan kanun koyucularının elinde istenilen şekle konulabilmesi ve uygulamasında da iyi niyet ile değil, keyfi ve zevkî noktalarından hareket edilmesi ve aslında hristiyanlardan başkasına hiç bir şekilde yaşama hakkı tanınmaması, toplumu büyük çöküşlere hazırlıyordu. Çünkü insanlar dünyada şâirane bir zevkle geçici zaman için eğlenebilirse de bu zevk gerçek zevki çöğnemeye başladığı zaman derhal sönmeye mahkûmdur. İnsan haklarına aslında kalıcı hiçbir değer verilmediği zaman ilahî hükûmranlığın hiçbir anlamı kalmaz ve kalbî meylleri (arzulan) costuracak diğer vasıtaların hepsi hakkın karşısına neticesiz kalır. Burada anıçtan meydana gelmeyen ve inanca aykırı ortaya çıkan sapıklık ve ahlâksızlıklardan bahsetmeye gerek görmüyoruz. Çünkü onlar, dinî esaslara bağlı değildiler. Bu şekilde teslis (üçlü ilâh inancı), fikirleri kısırlaştırma, kalbleri avlama, şeriatsızlık, vicdan darlığı ve özet olarak tek kelime ile hak ve hakikatten uzaklaşma. İşte Hristiyanlığın o zamanki bariz nitelikleri bunlar idi. Bu ise peygamberlerin yolu olan hak yoldan sapma idi. Ve sapıklığın neticesi de elbette şiddetli ceza olacaktır. Bunun için o sıradaki devletleriyle beraber hristiyanları görünürde kendilerine nimet verilmiş sayılsalar bile vicdanlan ve gelecekları sağlam değildi. Dünyada kuvvetten düşmeye ve ahirette de bu haksızlıklarıı cezasına aday ve sapıklardı. Gerçekten de öyle oldu. Ve yüce Allah kullanna böyle kusurlardan (lekelerden), tehlikelerden uzak ve sağlam, gelecekte tam selamet ile Allah'ın nimetine ulaşırın İslâm dinini, doğru yolu ihsan etti ve pek kısa bir zaman içinde İslâm dinini kabul edenlere Allah'ın vaad ve nimeti şûpheden uzak olarak gösterleşti. Ve bunlar, dünyaya en son ve en olgun dinî örnek oldular. Bu doğru yolda sabit olanlar için aynı sonuç -Allah'ın yardımıyla- sonsuza kadar gerçekleşecektir. İşte anlaşması ile bu geçgeçi dile getiriyor.

ÖZETLE: Fâtîha süresi baş tarafında kâinatın başlangıç ve sonucuna ait bütün istenen özellikleri ile Allah'ı bilme bahislerini, Kur'an ilminin ve İslâm dininin konusunu, prensiplerini; orta kısmında ise Kur'an ilminin özel konusunu ve gayesini ve İslâm dininin başlangıcı olup en büyük yaratılış kanunu olan Allah'la bağılılıktan ile bütün sosyal sıraları ve hukukla ilgili prensipleri tebliğ ve kaydettikten sonra üç âyette de hak yolu, İslâm dininin efradını câmi (fertlerini içine alan), âğyânını mâni (yabancılarıı çikaran) kesin sınırı, tasvirine doyulmaz bir belâğat ile tesbit etmiş ve bunlarıı hepsini başındaki bir belâğatlı cümlesinde toplayarak geçerliliğini Allah'ın adı ile ilan etmiştir.

İslâm dininin bu tanrı şü oluyor: Gazaba uğratmadan, sapıklığa düşürmeden, doğruca ve selamete Allah'a ve Allah'ın nimetlerine götürüp "el-hamdü lillâh = Allah'a hamd olsun" dedirtir ve bu temiz nimetlere tam selamete ermiş, gerçekten mutlu ve övülmüş, öfkeye uğramamış ve sapıtılmamış zatlar tarafından takip edildiği tarih tarafından görülmüş ve tecrübe ile bilinen büyük, aşikar, düz, doğru, hak yolu ve istikamet yolu.

Bu dini kabul etmenin, dindarlığın başlangıcı ilk önce Allah Teâlâ'yı tanımak ve ona diye Allah'tan başka ilâh olmadığına tam bir şekilde söz vermek ve anlaşma yapmak ve ondan sonra da tam bir sebat ve samimiyet ile gereğini yerine getirmek için hak ve vazifelerini bütün sınırlarını bildiren ve üzerinde kolaylık ve selamete yürünmek mümkün olan dosdoğru bir şeriat caddesine hıdayet, yani bilimsel olarak doğru yolu göstermek ve pratikte başarılı olmayı istemektir ki, bu şuurlu isteğin cevabı Bakara süresinin başında başlayacaktır.

Demek ki istemek ve dindarlık bizden; din, şeriat ve doğru yolu göstermek Allah'tandır. Ve bu hıdayet (doğru yolu göstermek) iki çeşittir. Bir ilmi olan irşad, diğeri fiilî (pratik) olan Cenab-ı Hakk'ın ilkuluna yardım etmesidir. Yüce Kur'an, ilmi irşadı istemenin cevabıdır. Fiilî olarak başarılı kılmayı istemenin cevabı da bu irşadı kabul etmekle etrafıca dindarlıkta her an ve her lahza meydana gelecektir.

İşte İslâm dini böyle bir Allah kanunudur. Fâtîha bunu tanımlarken mânâsını isbatlamak için başlangıçtaki akıl ve kalbî irşadlardan sonra gözlem ve tarihî şahadet ettiğİ tecrübeyi gösterivermiş ve başka delil ve vesikaya bile ihtiyaç bırakmamıştır.

Bunda şûphe edenler gözlem ve tecrübe ile sabit olan örneği peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimizle yüce aşahabın bu sayede nail oldukları Allah nimetlerinin büyüklük ve mukaddesliğini tarihte gözleri kamaşa kamaşa okuyabilirler. Elhamdülillah Allah'ın kitabı, bir harfî bile bozulmaksızın olduğu gibi elimizde mevcut ve Peygamberimize ait sünnetler korunmuş olduğundan, İslâm dininin hakikatında hiçbir sapma, hiçbir sapıklık anız olmamıştır. Bunun için Kur'an, Hazretî Muhammed'in mu'cizelerinin en derini, tarih de onun hak olduğuna, davasının doğruluğuna şahittir. Ve bu şekilde bizim için din ilmi, akıl ve nakil ile kaşıktır. Bunlan, doğruluk ve içten sevgi ile uygulayacak olan toplumların tecrübe ile sabit olan aynı sonuçlan elde edeceklerinden şûphe etmek için hiçbir hak yoktur. İlim ve fen adına böyle bir şûphe ortaya atmak, dün beni aydınlatan güneşin yann aydınlatamayacağını iddia etmek gibi, tümevarın kanununu inkâr etmektir. Fakat ilim ve fende, tecrübe ve tümevarın kanununa pek büyük önem veren Avrupalılar bu istikra (önermeyi) yerinde yapmayarak fikirleri kanştıyorlar. Çünkü İslâm dininin mahiyetini, aslından ve hakkıyla dindarlığa sahip olan kaynaklardan araştırıyorlar da; çöküş içinde yuvarlanan şimdiki müslümanlarda anyorlar. Halbuki gerçek, şimdiki zaman ile geçmiş zamanın karşılaştırılmasından çıkacaktır. O zaman görülür ki o doğru yol üzerinde gerçekten yürüyenlerle yürümeyenler arasında büyük fark vardır. Ve bu fark bir ilerleme ile bir gerileme farkıdır. Demek ki sadıklar yükselmiş, sadık olmayanlar gerilemişlerdir. Demek ki din, hak kanunudur, fakat din adına yapılanlar noksandır ve doğru değildir. İlim ve fende ki her hak kanunu da böyle değil midir? Mesela iyi matematik bilen bir adam muamelelerinde o hesabı yapmaya üşenir de uygulamazsa kabahat matematiğindiri denebilir mi? Ve mesela pis mikroplarıı zararlarını bilen kimse sokaklarda gezdığı

papuçlarla oturduğu veya yattığı odanın içine kadar girmeyi alışkanlık haline getirirse, sonunda etkisinde kalacağı felaketten mikrop ve koruyucu hekimlik ilmini sorumlu tutmaya hak kazanabilir mi? İnsanlar kendilerini hakkın kanununa uydurmakla yükümlü iken, o hak kanununu kendilerine uydurmaya çalışırlarsa kusur o kanunun değil, o insanın olur ve zaranna katlanan da insandır. Allah'ın gazabı ilk önce bunu bilerek yapanları içindir. Bilmeyerek yapanlar da sapıklardır. Bunlar da sonunda o akibete mahkumdurlar. Ne yazık ki asnmız insanlarında özellikle din hususunda hakkın kanununu kendilerine uydurmak sevdası üstün gelmiş görünmektedir. İlim, fen ve sanayideki bu kadar ilerlemelere rağmen bütün dünyada insanlığın sıkıntılarının genel bir şekilde gittikçe artmasının sebebi de budur. Bu sıkıntılan, ancak doğru yolda yürümek kesebilir.

"Allahım! Bizi doğru yola hıdayet et. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazabına uğrayanların ve sapanlanknınke değildi." Âmin, "kabul et" mânâsına gelen bir ism-i fiil (fiil mânâsına gelen isim)'dir. Âmin demeye de te'min (emniyet hissi vermek) denilir. Bu Kur'an nazmının bir parçası değildir. Bunun için Mushaf'a yazılmaz. Fakat Buha' ve Müslim'de de rivayet edildiği üzere Hazretî Peygamber (s.a.v.) Efendimiz buymuştur ki; "İmam vededdâllin dediği zaman hepiniz âmin deyinir. Çünkü melekler âmin derler. Âmin demesi, meleklerin âminine rastgelenin geçmiş günahları affedilir." Diğer mevkuf bir hadiste de: "Dünya halkının saflarının hizasında göktekilerin safları bulunur." Bundan dolayı yerdeki "âmin" gökteki "âmin'e rastgelirse ibadet edenin günahları affedilir." buyurulmuştur. Bundan dolayı "âmin" sünnet ile sabittir. Hem imam ve hem cemaat tarafından gizlice yapılmalıdır. İmam gibi yalnız başına namaz kılan da gizlice söyler.

BAKARA SUREŞİ

" " Bulunduğu altı sürenin hepsinde birer âyettir. " " da bir âyettir. Fakat " " bir âyet sayılmıyor. " " da bulunduğu beş sürenin hiç birinde âyet değildir. " " iki sürede de birer âyettir. " " âyet değildir. Fakat " " birer âyet, " " de hepsinde birer âyet, " " iki âyet, " " bir âyettir. " " birer âyet değildirler. Ve bu saydıklarımız Kûfeli âlimlerin rivayetidir. Basralı âlimler yirmi dokuz sürede bulunan bu mukattaattan (Kur'an-ı Kerim'de süre başlannda bulunup isimleri ile okunan harfler) hiç birini bir âyet olarak saymamışlardır. Âyet meselesi kıyasî (genel kaideye tabi olan) değil, tevkifî (vahye tabi) bir ilim olduğundan, bu görüş ayrılığı kırâet şekilleri gibidir. Ve bu şekilde el-Bakara süresinin ihtilaf edilen âyetlerinden birincisi " " dir.

Yazılıştı bir kelime gibi yazıldığı halde okunuştta birer birer söyleme şekli ile elif lâm mîm diye üç kelime olarak okunuyor. Bu üç kelime mânâlı birer isimdirler. Delaet ettikleri mânâlan da müsemmalan (adlanmış) olan basit harflerdir. Bu harfler, kelimelerin maddesi olan ve hurûf-i mucem (noktalı harfler), hurûf-i mebâmî (sözün esasını teşkil eden harfler) ve hecâ harfleri diye adlandırılan tek seslerdir ki " " gibi nakışlar bunların hat (yazı) denilen âlâmetleridir. O isimler, aslında bu seslerin olduğu halde, bu nakışlara da denilir. Her isim, başındaki ilk sesin veya nakışın adı, her nakış da bizzat o seslerin bir çeşit resmidir. Arapça'da gerçek mahrec (harfin çıkış yeri)'ne dayalı esas olarak yirmi sekiz harf ve bunların yirmi sekiz de ismi ve basit nakşı vardır. Bunlardan başka bir de mukadder mahrece dayalı olup bizzat okunamayan teba'î (diğer harflere uyan) bir harf daha vardır ki buna da Lâm elif denilir. Ve çoğunlukla elif ismi buna verildiğinden diğlerine hemze denilir. Lâm elif uymakla okunan bir med (uzatma) harfidir. Kendinden önceki harfin üç hareketine uymasından dolayı üç durumu bulunduğundan med harfleri "vav, ya, elif" müstear (eğreti) isimleri ile üç olarak gösterilir. Bundan dolayı esas ve tabi olmakla harflerin adlandırılanları, gerçekten yirmi dokuz ve hükmen otuz bir olarak itibar edilir. Yirmi dokuzuncusu ancak terkiple okunabildiğinden "lâm elif" ile gösterilir ki otuz bir sayısını da gösterir.

Harflerin bu tek başına olma ve basitlik durumlan, elif, bâ tâ... diye bir bir sayılarak anlatılır ve diye kesik kesik olarak yazılır. Bunun ismi elifba'dır. Aksine kelimelerde olduğu gibi terkip durumlan anlatılacağı zaman da " " şeklinde yazılır ve kendi basit sesleri ile okunur.

Halbuki ebced gibi yazıldığı halde elifba gibi okunur.Demek ki ikisinin de değerini birleştirerek hece harflerinin daha mükemmel bir adı gibidir. Okunuşuna göre mânâsı apaktır. Fakat yazılışına göre "ebced" gibi mânâsız ve anlamsız bir kelime görünür. Gerçi yazılış, elifba gibi okunmayıp, ebced gibi okunsa idi v.s.. muhtemel şekilleri ile anlamlı bir kelime meydana getirecekti. Fakat böyle yazıldığı halde elifba gibi okunması, bundan bir anlam çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Bu iki değer in böyle birleşmesinden bir bakışta anlaşılır ki, burada bir görünen, bir gizli iki anlam düşünölmüştür. Acaba asil istenen hangisidir? İşte büyük tefsirciler bu iki görüş açısından hareket ederek bir kısmı sürelerin başında bulunan ve kesik kesik okunan harflerin kasdedilen mânâsının belli olabileceğini, bir kısmı da olamayacağını söylemişlerdir.

Mânâsının belli olduğu veya belli olmasının mümkün olduğu görüşünde olanlar başlıca iki grup teşkil ediyorlar.

1. Bu isimlerin mânâları bellidir. Bunlan konuşmanın başında birer birer söylemekten maksat, bütün elifba harflerini elifba veya ebced itibarıyla seçmek ve bunlardan oluşan kelimelere ve söze dikkat çekmektir ki bu seçme ve uymadan sonra işte kitap demek dilin esas maddesini göstererek bir meydan okumayı ilan etmek ve Kur'an'ın ı'cızına işaret etmek olduğuna açıklamışlardır. Ve bu gruptaki âlimlerin çoğu, bu üç harfin toplamı bu süreye veya Kur'an'a bir isim olmasını da tercih etmişlerdir.

2. Kasdedilen mânâsının üç kelimede değil, müsemmalannda yani terkip itibarında ve başka bir ifade ile yazı itibarında aranmak lazım geleceğini ve bunlarıı işaret ettikleri bir mânâ bulunduğunu ve Arap dilinde bunun benzerleri bulunabildiğini söyleyenler vardır. Bu da başlıca iki esasta özetlenir:

Birincisi: Kısa kesmek ve kısaltma yoludur ki şâirin "O kadına dur dedim. O dedi ki kaaf" mısraında olduğu gibi (vekaftü = durdum) kelimesinde kaaf harfiyle yetinmesi; yazıdaki örneği de mesela "Ahmed" yerinde bir " " (elif) yazılması bu türdendir. Ve bu şekilde elifba harflerinin her biri başından, sonundan ve ortasından bir veya birkaç isme sembol olabilir. Gerçekten biraraya getirildiği zaman "er-Rahmân" isminin meydana geldiği görülüyor. Diğerlerinde halledilememekle beraber böyle Allah'ın isimlerine veya diğer şeylere tahlilî (çözümsel) veya terkibî (bileşimli) semboller mümkün bulunuyor.

İkincisi: Ebcedin hesap yolu ve şifre usulüdür.

3. Diş ve iç iki kıymetin ikisini de düşünmek lazımdır. Ve kasdedilen mânâyı aramak için bu yollann, bu mânâların hepsini birleştirmek; akıl yolu ve doğal ihtimalleri ile daha ileri gitmek gerekir. Bunda ise, müteşabih (birbirine benzeyen) mânâlar olur. Maksad belirlemek mümkün olamaz.

Sanki el-mâlûm'ül-mechûl (bilinmeyen bilinen) terkibi gibi bir anlam ifade eder. Ve bu mânâ, hakikat ve Allah'ın isimlerine kadar gider. Ve bu tefsirin özeti "Allah daha iyi bilendir." mânâsı ile biter ki, bu da bize insan ilminin başında daima mahiyetine erilemez bir başlangıcı varlığını öğretir.

Gerçekten hem dirayet açısından ve hem rivayet açısından bu görüş açlarının hiç birini feda etmeye imkan yoktur. Çünkü sürelerin başındaki mukattaa harflerin okunuşu ve genel durumlardaki ilişkiler, ilk görüş açısı hakkında pek büyük bir karine teşkil etmektedir. Elifba gibi okunan, sürelerin başındaki mukattaa harfleri, ilk önce elifba harflerinin yirmi dokuz sayısına eşit olarak yirmi dokuz sürede bulunur. İkinci olarak yirmi sekiz ismin tam yansı bulunan on dört harf ismi seçilmiş ve o şekilde seçilmiş ki, bu yannı, bütün harflerin sıfat itibarıyle çeşitli taksimlerinde ki kısım ve çeşitlerinden her birinin yansınsı ve en önemilerinden bazılarıı ihtiva ettiğinden; zikredilmeyen diğer yansı, tam ve eksiksiz olarak temsil edilecek harflerin hepsini esas lehçesi ile, tecvidi ile göstermiş bulunuyor ki, Kâdî Beydâvî tefsirinde de açıklanmış olan bu kullanımlarıı etrafıca anlatılmasından vazgeçiyoruz.

Üçüncü olarak; alınan bu harfler, tek ve birleşik olarak sürele öyle dağıtılmış ki, bunda dilin Sarf ve Nahiv itiban ile esas bölünüşlerine büyük bir ilgisi vardır.

Kelimenin üç kısmı, birden beşliye kadar kelimelerin esas yapıları, mücerred (yalın) ve mezide (artırılmış) bölünmesi, artırılmış kipinin yedi harfi geçemeyeceği, dörtlü ve beşlide asıl ve mülhak (katma)ya bölünmesi ve daha bazı tâlî çeşitleri bunlardan okunabilir. Arapların şiir ve belâğatı pek yüksek bir derecede bulunmasına rağmen dilin tecvid, istikak (tümere), sarf (sentaks), nahiv ve diğerleri gibi ilimleri henüz meydana gelmemiş ve okuyup yazarlarda bile dil ile ilgili kuralları nazariyatıyla ilgili bilgiler yerleşmemiş bulunduğu bir zamanda okumayazma bilmeyen bir peygamberin tebliği ile ilmi inceliklere ait sunulan ve daha sonra dil kurallarının tesbiti esasında büyük bir rehber olduğu da kaydedilmeğe değer bulunan ve çeşitli şekilleri ile i'câzin sırnı içine alan bu kadar güzel tasarruflarına delalet ve irâdenen uzak sanılması nasıl kabul edilebilir? Aynı zamanda şu da inkâr edilemez ki, bu kadar yüksek bir delalet ve irâdenen dış görünüşünden başka hedefi yoktur demek de aynı karinelerle uzlaştıramadığı gibi, bunlardaki delalet yönlerinden bir çoğunu ihmal etmek demektir. Bundan dolayı esas kasdedilen mânâ, açık ve gizli elifba ve ebced görüş açılarının toplamındadır. Lafzî delaletinden, akfî delalet ve oradan tabiî ve zevkî delaletle geçerek varlık zamanlarının hepsini gözden geçirerek ve hiç birinde durmayıp varlığın esasını yaratma sırnı, ilk başlangıç noktasına kadar gitmek ve bu şekilde metafiziği (fizikîtesini), gayb alemini bir anda tekkid edip ilim içinde cahillik ve acizliği itiraf ettikten sonra tam imanı ile ilâhî ısrârı beklemek; işte müteşâbihler denilen sûrelerin başındaki mukattaat harfleriyle hitabın faydası, din bilgisi çok geniş olan âlimlerin imtihanı olan bu sonsuz mânâda meydana çıkıp görünür.

İnsanlığın gerçeği, idrak ve anladığını tekkid etmektedir ki biz buna mantık ve dil diyoruz. İdrak bizzat mânâlarla, anladığını bildirmek de kelimeler ile, kelimeler ise sesler ile meydana gelir. Demek ki sesler, kelimeler ve mânâlar dilin esaslarıdır. Yazmak ise dilin dilî demektir. Ve bu sebeple dil ve yazı insanlıkta ilmi ve pratik ilerlemelerin esas dayanağıdır. Ve herkes bilir ki elifba harfleri denilen tek ve basit seslere bütün dillerin maddesi, bunların hat şekilleri de yazının hakiki, sağlam temelidir. Bunun için bir dilin elifbası ne kadar sağlam ve düzenli, telaffuzu ve lehçesi ne kadar açık ve ince, çekim ve birleşme kuralları ne kadar sağlam ve ilmi, delalet yönleri ve anlatımı ne kadar geniş, derin ve tabiî, imlâsı da ne kadar sabit ve düzgün ise, o dil o ölçüde yüksek ve o ölçüde olgundur. Bundan dolayı ta başlangıcında okuma ve yazmaya teşvik emri ile inmeye başlayan yüce Kur'an'ın, Fâtiha ile duyulan uyandırdıktan sonra dilin maddesi olan elifba harflerinden başlaması ve başlarken İslâm dinine gelinceye kadar İslâm'dan önceki dinlerin sonucunu olan Hristiyanlığın üçlü ilah sapıklığını parçalarcasına gerçek bir Allah'tan ve itibârı bir olan ikiye, başka bir deyişle Allah'ın varlığından ruh ve cisim ikiliğini bir bakışta farq ettiren yazılış şekli ile Allah ve kâinat ilgisini ağıktan ilham etmesi ve bundan başka Yahudiliğin ismi söylenmez diye tanıdığı en büyük mabudun ism-i a'zamına da işaret etmiş olması ve daha söylerken kalbin en derin kısmından duduğın ucuna kadar bütün harflerin tüm mahreçlerine uygun üç mahreçten özel tertib ile çıkarak insana kendini tattırıp tatınacak olan "elif, lâ, mim" harflerini düşündüre düşündürdü okutmaz ve bu arada Ruvâkiye felsefecilerinin elifba delili olarak ifade edilen Allah'ı isbatlama deliline de işaret etmiş bulunması ve bu delâlât (kılavuzluklar) ve imalardan sonra da insanın akıl ve fikrini; dil sırm içinde seslerden kelimelere, kelimelerden mânâlara, mânâlardan esyaya, esyadan yaratma sırnı ve varlığın başlangıcına ve Allah'ın ilmine kadar götürmesi, bu yüce kitabın başlangıçtan sonuca kadar insanlığa yol göstermeyi üzerine aldığı büyük bir belâğatle ifade etmektedir.

Ey düşünür! sembolüne bak ve harflerin çıkış yerlerine riayet ederek elif lâ, mim diye oku, okurken kendini bir tart, ruhandan bedenine, içinden dışına, göğsünden dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifba, ebced okurcasına bütün elifba harflerini şekilleriyle hayalinden geçir ve düşün. Aslında hiçbir mânâsı olmayan bu tek ve basit seslerden, sayılmayacak kadar mânâyı taşıyan kelimelerin ve bu kelimelerden sözlerin ve bu sözlerden kâinatı anlatan yüce kitapların meydana gelme şekillerinde nasıl bir kudret ve nasıl bir yaratılış sırm göldü olduğunu düşün. O zaman anlarsın ki kâinatta her mânâ, her feyiz (nimet), her ilerleme, her olgunluk, her ümit bir sosyal düzene, hem de layık olduğu konumu ile bir sosyal düzene borçludur. Kendi kendine hiçbir mânâsı, hiçbir kuvveti, hiçbir belirtisi olmayan basit maddelerin tek tek parçaları, layık oldukları bir sosyal düzeni buldukları zaman onlardan kimyalar, hikmetler, şekiller, hayatlar fıskırarak şu gözümüzün önündeki görülen kâinat meydana gelir.

Aynı şekilde kendi kendine hiçbir mânâsı, hiçbir kuvveti görünmeyen insan fertleri de, yerli yerinde mükemmel bir sosyal düzeni elde ettikleri zaman, onlardan dünyaları büyüleyen sosyal kurullar, milletler ve devletler meydana gelir. Taş ve ağaç kovduğundan çıkamayan o kişiler yer küresinin bir ucundan diğer ucuna gidip gelmekle kalmayıp göklerde bile fetihler yaparak ve kâinata hak ve adalet sağarak mutluluğa gark olurlar. İşte elifbanın o basit ve mânâsız harflerine, o sonsuz mânâları feyizlendiren düzen ve sosyal konum, sana kâinatın yaratılış sırnı baştan mütalaa ettirecek bir hidayet anahtarıdır. Düşün ve düşün bu basit şeyler nereden geldi ve bunlara o sosyal düzeni kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelimeleri, kelimelerden mânâları, mânâlardan esyayı okuyup görebiliyorsan böyle yokluğun var, anlamsız anlamı olabilmesi, ayrı ve dağınık şeylerin birleşip bir bütün meydana getirebilmeleri, bütün bunlar üzerinde ezelden ebede kadar hakim ve her şeyi kuşatan bir kudret-i vahdaniyenin delili ve tanığı olduğunda tereddüd edebilir misin? Hayır edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremezsin. O halde sen başka şeye bakmamalısın. O cömertlik kaynağından kendin için de sağlam ve doğru bir sosyal düzen aramalısın. İçin ve dışına ona teslim olmalısın ki, istediğin hidayet ve mutluluğu bulasın. Düşün yalnız o düzeni ve o düzenin olaylarının hareketini düşün ve bütün bunları, herşeyi kuşatan o tek Allah'ın cömertlik kaynağına etmek için düşün. Fakat sakın onun hakikatına (mahiyetine) erceğim, onu ve onun ilim ve kudretini kuşatacağım diye uğraşma. O noktaya geldiğin zaman acizlik ve bilgisizliğin itiraf et. İtiraf et de "" oku, "Allah daha iyi bilir." de. "Seni, sana yakışır bir şekilde tanıyamadık." diye ona yalvar. O zaman sende ne şüphe kalır, ne sıkıntı ne buhran (ruhî bunalım) kalır, ne kuşku.

Bu açıklamalardan sonra anlaşılır ki bu konuda Abdullah b. Abbas Hazretlerinden rivayet edilen haberler içinde " " Elif lâ, mim. Ben Allah'ım, bilirim." demektir şeklindeki te'vil (yorum) veya tefsir, yalnız sembolik mânâ olarak değil, aynı zamanda hitabın faydasının özeti olmak itibarıyla de ne güzeldir. Şu kadar ki bu mânâ başlangıcında değil, düşüncenin sonunda verilmelidir. "Her kitapta Allah'ın bir sırm vardır. Kur'an'daki sırm da sûrelerin başıdır." mealinde Hazreti Ebu Bekir'den rivayet edilen ve "Her kitabın bir özeti vardır. Bu kitabın özeti de hecâ harfleridir." diye Hazreti Ali'den rivayet edilen ünlü açıklaması da meâl bakımından öbüründen başka değildir. Hatta Hazreti Ali'den rivayet edilen " Allah'ın isimlerindendir." sözü de bu cümlelerden ayrı bir mânâ değildir. Ve hepsini kapsadığı için sûrelerin başındaki mukattaat harfleri müteşâbihattandır.

Müteşâbihat denildiği zaman mânâsız tam bir kapallık iddia edildiğini zannetmek büyük bir yanlış meydana getirir. Müteşâbihler mânâsız ve boş söz değil, mânâlarının çokluğundan dolayı belirli bir maksat tayini mümkün görünmeyen ve daha doğrusu ifade ettiği kapsamlı hakikatleri insan zihninin yüklenemeyeceğinden dolayı kapalı görünen bir anlatıştır. Bu öyle bir beyandır ki, hakikat, mecaz, sarîh, kinayeye, temsil, tahkik, zahîr, hafî gibi beyanın bütün şekillerini içine alır. Bunun için yukarda buna "el-mâlûmü'l-mechûl = bilinmeyen bilinen" tabirini arzetmiştik. Zaten sözde kapallılık, yerine göre en büyük belâğat şekillerinden birini meydana getirir. Her şahıs her mânâyı muhatap olamayacağı gibi, Allah'ın bütün ilminin anlatma ve bildirmesine umumiyyete insanlığın kudreti de dayanamaz. Peygamberlerin ilimleri bile Allah'ın ilmine eşit olamaz. "Rabbim, ilmimi artır de." (Tâhâ, 20/114). Bu gerçek de fasl-ı hitap (güzel konuşma) olarak ancak gibi bir ifade ile anlatılabilir. En bilgili insanları bilmedikleri ve bilemeyecekleri neler vardır? Bilginler derler ki ilmin başı hayrettir. Bu itibarla da Kur'an'ın başında ısrâd ve hidayet başlangıcında böyle hayret veren bir tebliğin yeterli bir büyüleyici gücü vardır.

Kur'an âyetleri başlangıçta indikçe Hazreti Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bunları insanlara okur, tebliğ ederdi. Fakat buna karşı koymaktan aciz kalan kâfirler "Sakın bu

Kur'an'ı dinlemeyiniz, okundukça onun hakkında gürültü ediniz. Belki böylece ona galip gâlinersiniz." (Fussilet, 41/26) derlerdi ki hala etkili ve ciddi sözler karşısında böyle yapmâk kâfirlerin huuydur. Râzi ve diğer tefsirlerinin tefsirlerinde İbnü Remve ve Kutrub'dan rivayet olunduğuna göre sûrelerin başında bulunan mukattaat harfleri indikten sonra okunduğu zaman dikkat ve şaşkınlıklarını celbettüğinden o kâfirler de dinlemeye meyletmekten kurtulamamışlar ve gürültüden vazgeçerek Kur'an'dan faydalanmışlardır ki, bu kıssanın, bunların özellikle bir nüzul sebebi olarak kaydedilmesi gerekir.

Başta hayreti celb etmek önemli fayda sağlayacağı için Fâtiha'nın başında bulunması gerekmez miydi? diye bir soru akla gelir. Fakat şunu bilmek gerekir ki, ilk anlayış, hayretten önce gelirdi. Ve Kur'an'ın gayesi de ilk önce ve bizzat ilim ve hidayete yöneliktir. Fâtiha " " ile başlasaydı bu iki önemli gaye elden kaçınırdı. Ve hatta Fâtiha'daki açıklığı ile tevhid başlangıcı üzerinde anlaşma ve sözleşme yapılmadan önce bu şekil, faydalı olmakton çok zararlı olurdu.

Bu nakledilenlerle beraber sûre başlarındaki bu mukattaat harflerinin bulundukları süreye de bir isim gibi delalet etmelerine hiçbir engelün düşünülmemesi gerekir. Nitekim " " in muhkem mânâsı sûrenin de ismi olmasına engel olmamıştır.

İ'RAB: "Elif lâ, mim" isimleri, önce düş görünürlüğü ile harfleri birer birer söyleme yerinde bulunduklarından i'râbıları yoktur. Çünkü birer birer sayılan kelimeler, başlangıcı cümlesi gibi i'râbsızdır. Bununla beraber aralarında mübtada haber olmaları düşünüldüğü gibi, tamamı bir isim veya isim yerinde düşünülerek, "bu elif lâ, mimdir" mealinde, hazfedilmiş bir mübtadanın haberi veya oku, dinle, belle, yahut yemin ederim gibi hazfedilen bir fiilin sarîh veya gayr-ı sarîh mef'ûlî bih olmak ve nihayet tamamı mübtada ve cümlesi haber yapılması da düşünülebilir. Bu arada nasb i'râbı bu harflere dikkati çekmek açısından daha belîğdir. Ve bunda yemin mânâsını göz önünde bulundurmak daha kuvvetlidir. Şu kadar ki bunu hepsinde genelleştirme taraftan değil. Bu açıklamadan sonra özellikle şu hususa dikkat çekmek isteriz:

"Elif lâ, mim" isimlerinin müsemmalan olan hecâ harflerinin seslerine delalet ettiğinden, lügat açısından şüphe edilecek bir taraf yoktur. Fakat bu sesler, mutlak sesler midir? Yoksa bir ahdi ve bir özeğilliği içeren belirli sesler midir? Bunu düşünmek gerekir. Bu nazım güzelliği, başlangıçta bir garıplıkla tecelli ederken, bu seslerde bir yemin, bir özellik hissetmemek de mümkün olmuyor. İlk önce elif lâ, harf-i tarif mânâsını anlatmaktan hâfî kalmaz.

İkinci olarak mim de Arap dilinin bazı lehçesinde lâ, yerine belirtme edatıdır. "Yolculukta oruç tutmak sevap mıdır?" sorusuna karşı "Yolculukta oruç tutmak sevap değildir." hadisinin demek olduğu bellidir. Bundan dolayı bu seslerin genel olarak hecâ harfleri sesleri değil, güzel bir garıplık içinde, özel bir şekilde bilinen ve belli olan birtakım sesler olması hemen akla gelir. Ve bunları belirlemenin karinesi de vardır. " "den tâ nidasına kadar bu sûrenin başındaki hitabın ilk önce ve bizzat Resulullah'a yönelik olması ve bir de vahyin inme şekli ile ilgili hadisler göz önünde bulundurulunca diyebileceğimiz ki, bu sesler Kur'an inerken Hazreti Muhammed'in kulağında bir özellik ile çınlayan, şekillerini ve mânâlarını Hazreti Muhammed'in kalbinde yerleştiren ve tesbit eden vahiy sesleridir. Harfler ve kelimelerin alışılmış olan ortaya çıkma şekillerinden bûsbütün başka bir olağanüstü özellik ile tecelli eden o ilâhî sesler, yalnız Resulullah'ın duyması ve hissetmesi olduğundan, hissedilenin durumu ve ayrıntıları da ancak onun tarafından bilinir. " " Kur'an nazmını Hazreti Muhammed'in kalbine indiren o olağanüstü seslerin, yalnız Peygamber tarafından belli olan ayıncı vasıflarını bildiren cins isimleri demek olur. Ve bundan dolayı Kur'an'ın veya sûrenin bir ismi olması rivayeti, bu görüş açısından çok faydalı ve uygundur. O halde mânâyı dinleyelim:

2- "Allah daha iyi bilir ey Muhammed! "Elif lâ, mim" denilince senin derhal anlayacağın o olağanüstü sesler, zaman zaman kan sesi gibi o "lâm" "mim" günelleri ile kulaklarına çınlayan vahiy sesleri, belirmeleri insanlar arasında ancak sende görünmeye başlayan ve fakat diğer insanlarda da elifba ve ebced gibi cinsleri ile düşünülebilin o harfler ve kelimeler ve onları mânâları, özele o isim veya isimler yok mu? " " işte o sesler ve o seslere verilen güzel düzen ile sana ve senin kalbine Allah tarafından indirilmekte olan o " " o mucizeli nazım ve mânâ yani o Kur'an'dır ancak tam kitap, yegâne kitap denilmesine layık olan o hak ve hükümlerin kesin delili, yahut "Doğrusu Biz sana, sorumluluğu ağır bir söz vahyedeceğiz." (Müzzemmil, 73/5) âyeti ile vaad edilen o ağır ve büyük Allah kelâmı ki, ondan sonra "el-Kitâb" denilince Allah'ın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi caiz olmayacaktır. Bunun içindir ki müslümanlar arasında kitap denilince ancak Kur'an anlaşılır. Hatta Peygamberin hadislerine bile kitap denilmez de sünnet denilir. Şu halde burada kitabın tanıtılması şu olur: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimize indirilmiş olup her bir sûresi i'câz ifade eden ve ondan bize tevâtür yoluyla nakledilmiş ve o şekilde mushaflarda yazılı bulunan belîğ (düzgün ve sanatlı) nazım ki hem tamamına, hem bir kısmına denilir. Yani bütün ve hepsi arasında ortakır. Şeriata göre bu şekilde tarif edilmiş olan kitap, asıl lügatte ve (ketb ve kitâbet) gibi bir ekleme ve toplama mânâsını kapsamayı olarak, harfleri birbirine ekleme yani yazmak mânâsına masdar ismi örtfe mektup (yazılmış) mânâsına ism olmuştur. Kitabet (yazmak) ve kitap aslında yazıya ait nazımdır. Bununla beraber ibare dediğimiz lafza ait nazma da denilir. Birincisinde kitap, bir yere yazılmış olan yazının tamamı; ikincide ise yazılan yazı ile anlatılan ibare (metin) demektir. "Falan kitap benim kütüphanemde var." dediğimiz zaman birincisini, "Falan kitap ezberimdir." dediğimiz zaman da ikinciyi söylemiş oluruz. Şüphe yok ki bunların hepsinin altında mânâyı delalet önemlidir. Ve her kitaptan kasd edilen o mânânın anlaşılmasıdır. Fakat sadece mânâyı -kelâm (söz) denilebilirse de- kitap denilmesi herkesçe bilinmiyordur.

Kitabın mahiyeti, o mânâyı delalet eden nazım ve nihayet nazım ve mânânın toplamıdır. Bundan dolayı bu indirilmiş kelâma kirâet açısından Kur'an, tasanda veya gerçekte yazılması açısından kitap denildiği zaman, nazım ve mânâ beraber kasdedilmek ve daha doğrusu mânâyı delalet eden sözlü veya hatla ilgili nazmı tasarlamak zorunlu olduğundan, yalnız mânâyı Kur'an veya kitap denilemeyeceği kolaylıkla anlaşılır. Çünkü mânâ ne okunur, ne yazılır. Okunan sözlü nazım, yazılan da hatla ilgili nazımdır. Sırf mefhum olan mânâ ile zihinde kasdolunan lafızların şekillerini, kelâm-ı nefsiyi (içte bulunan sözü) birbirinden ayıramayanlar, kitabı sadece mânâdan ibaret imiş gibi sanabilirler. Fakat mesele ilim ve fen ve özellikle psikoloji gözüyle etrafıca incelendiği zaman mükemmel, güzel, sağlam denilen fikir ve mânâları, lafz şekilleri ile öyle derin bir kenetlenmesi ve bağlanması görüldü ki, dil dediğimiz o lafzî şekilleri alıverecek olursanız fikride, mânâda hiçbir sağlamlık ve mükemmellik bulamazsınız. O yüksek mânâ ve fikirlerden bir iz göremezsiniz. Yani nazım, yalnız başkasına değil, düşündürün kendi kendisine bile mânâyı anlatma ve birbirinden ayırmada önemli bir vasıttır. Zaten böyle olmasa idi dil ve yazının düşünce ile ilgili manevi ilerlemelerde büyük bir önemi kalmazdı. Bunun için lafza ve hatta (yazıya) ait nazım, ikisi birden kaldırılmak suretiyle yalnız mânâdan ibaret bir kitap, bir Kur'an tasarlamak mümkün değildir. Yine bunun içindir ki yüce Allah, meleklerle karşı dem'e verdiği ayncağı, sade mânâları öğretmek ile değil, belki isimleri öğretmek ile vermiştir. Peygamberimize indirilmiş olan da Kur'an'ın yalnız mânâsı değil, hem nazmı (lafzı) ve hem mânâsıdır.

Bunda şüphe etmemeli ve asla kötü zanna düşmemelidir. Çünkü bu dir. Aslında her türlü şüpheden uzak ve her töhmetten uzak kılınmıştır. Kitapları içinde hak "kendisinde şüphe olmayan" Allah'ın kitabı olduğu bunun kadar kesinlik ve şüpheşizlik ile bilinen ve doğru yolu bunun kadar gösteren hiçbir kitap yoktur. Bunun ne vahyinin niteliği ve immesinde bir şüphe, ne de tebliğinden bir töhmet vardır. Ey yüce Peygamber! Hıra mağarasından beri Rûh-i emîn Cebraîlin getirmekte olduğu o vahiy seslerini sen tam müşahede ile dinleyip biliyorsun, senin doğruluğun ve güvenilirliğin de denenmiş ve herkesçe bilinir. Sonra bu kitabın i'câzına da söz yoktur. Zaten kesin ilmin kaynağı da önce tam müşahede (gözlem) ve yeterli tecrübe; ikinci olarak bizzat bu görme ve tecrübeye imkan bulunmayan yerlerde doğru haber ve tarihî şahitliği; üçüncü olarak aklın güzel bir delile dayanarak netice çıkarması değil midir? Bundan dolayı Hakk'ın

indirdiği, hakkın şianı, doğru haber veren, maksadı yalnız iyilik ve insanlığın mutluluğu olan bu kitapta şüpheye izin verecek ne bir cehalet ve gaflet, ne de bir kötü niyet ve bozuk maksadın tasavvuruna imkan yoktur.

Gözlem ve tecrübeye eremeyenler için de sonsuza kadar delalet, i'câz ile hüsn-i istidlâl (bir delile dayanarak güzel netice çıkarma) yolu açıktır. Allah Teâlâ bu kitap ile bunu da üzerine almıştır. Bunun kemalinde, doğruluğunda ahlâkî oluşunda, Allah'a ait olmasında şüpheye düşecek olanlar iki sınıftan biri olurlar. Bunlar ya bilmemekte beraber bilmediğini de bilmemeye boyanmış, özel gayelerinden başka hiçbir şeye değer verme duygusu kalmamış olan kalpleri mühürlenmiş inatçı kâfirlerdir. Veya tam cahilliğe inanmış, her hususta şek ve şüphe ruhlarını kaplamış, hakkı anlamaya, ilim ve sağlam bilgiye, güzel ahlâka erdirecek basiret nurları sönmüş, münafıklığı, kötü zannı şair edinmiş şüpheçilerdir. Fakat bunların şüpheleri, kuşkuhanı da tamamen anlamsız, hükümsüz ve haksızdır. Bu kâfirlerin, münafıkların durumlarını da yakında görürsünüz.

Rayb (şüphe), aslında nefse bir ızdırıp, bir kuşku vermek mânâsına masdar iken, lügat örfünde bu ızdıraba başlıca bir sebep olan şek ve şüphe mânâsında kullanılması üstün gelmiştir. Yani rayb, şüpheye yakın ve fazla olarak kötü zan gibi bir töhmet mânâsını da kapsar. Fakat asıl mânâsı şüphe ve kuşku, yani kuşkuşu şüphe'dir. Yalnız "şüphe" kelimesini de bu mânâda kullanırız. Burada rayb bütün cinsi ile olumsuz kılındığından ilmi şüphe ve ahlâkî şüphe diye birbirinden ayrılabilir olan şüphe ve suçlama durumlarının ikisi de kaldırılmış ve iki yönden kesin olarak isbatlamakla kitabın mükemmelliği açıklanmıştır. "Zâlike"nin ikinci haberi olabirile de başlı başına bir cümle olması daha seçkin ve mukadder (sözün gelişinden anlaşılan) bir soruyu düşünmekle bir başlangıç cümlesi olması ise daha belâğidir. Tek bir kişinin bütün insanlık âlemi ile ve özellikle bozuk niyetlerle dolu, çok zalim ve cahil olan bir insanlık âlemi ile mücadelesi demek olan peygamberlik vazifesi açısından yüce Peygamber: "Ey Rabbim! Şüphe ve şirk içinde yüzen şu insan yığını benim karşıma çıpı da: 'Bu kitabın Allah'ın gerçek sözü olduğu ve sana Allah tarafından vahiy yoluyla indirildiği ne malum? Bu senin sözün, şairler, yazarlar, müellifler gibi sen de bunu kendin tasarlıyorsun ve fazladan olarak bir de Allah'a isnad ve iftira ediyorsun' diye iftira yapmaya kalkışacak olurlarsa ben ne yaparım?" diyebiliriz. İşte yüce Allah böyle bir soruya meydan bırakmamak için: "Bu konuda hiçbir şekilde şüphelenmeye yer yoktur." diye açık olarak mutlak güvence bağışlamıştır ki bunda Resulullah'ın ruhunun, vahyi gerek kabul etmede ve gerek tebliğ etmede sözünde duran emin bir kişi olduğunu kaydetmek ve ilan etmek vardır. Ve bu şekilde kitabın kendisinde hiçbir şüphe olmadığını kaydetmek, kitabı tebliğ eden Muhammed el-Emin'in kendisinde de hiçbir şüphe bulunmadığının tescididir.

Yakında "Kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız." (Bakara, 2/23) âyeti ve daha ileride "Allah'a yalan uyduran veya kendisine hiçbir şey vahyolunmadığı halde; 'Bana vahyolundu.' diyen ve 'Allah'ın indirdiği' gibi bir kitap da ben indireceğim.' diye iddia edenlerden daha zâlim kim olabilir?" (En'am, 6/93) gibi âyetler ile Kur'an bu noktaları tafsilatlaya savunacak ve isbat edecektir.

Bu başlangıca Kelâm ve Felsefe ilmi açısından baktığımız zaman her şeyden önce şüphe ve yakın meselesine yani ilim ve marifet (bilgi) teorisinin mahiyetine işaret edilmiş ve bu konudaki bütün felsefî tartışmalara apaçık bir vahiy ile ortadan kaldırılmış bulunduğunu görürüz ki, akaid (inança ilgili) kitaplarımızın en başında "Eşyanın hakikatları sabit ve bunları bilmek gereklemiştir." ilk insanın konulması ve sofestâyîye denilen şüpheci ve inatçıların reddedilmesi ve ilim sebeplerinin gerçekleşmesi ile söze başlanması da bundan doğmuştur. Ve yeni felsefelerde her şeyden önce bu noktaya önem verildiği ehlince bilinmektedir. Böyle olmakla beraber ilimlerin ve fenlerin ilerlemesine rağmen, kâinatıta gerek teorik ve gerek ahlâkî şüphecilğin zaman zaman genişlemekte olduğu da inkâr olunamaz. Bundan dolayı, insanlığın en büyük kalb ve ahlâk hastalığı, şüphe ve şek meselesinde olduğunu ve insanlığın mutluluğu için bunun her şeyden önce ortadan kaldırılmasının gerekli bulunduğunu yüce Kur'an bu şekilde işaret ettikten sonra insanları, iman, ilim ve kesin bilgi ile yatacak olan hak ve doğru yolu yavaş yavaş açıklayıp anlatacak ve anlatırken gayb (gizli olan) ve şehadet (görünen) yani akla uygun olan fizikötesi ile duyumsanan tabiat arasında kesin olan gerçeklere ve hepsinden önce Tevhid-i Hakk'a dikkatleri çekecek ve bütün bunlarda ahlâkî değer ve ameli gücü temel fikir olarak takip ettirecektir. Bu bilimsel noktalar ile Bakara sûresinin başı, Fâtiha'dan sonra bütün Kur'an'ın bir genel önsözü demek olduğundan, sürelerin tertibi (düzeni) ne kadar tabii ve ne kadar ilmi ve derin sebepleri kapsadığı ortaya çıkacağı gibi, Hazreti Peygamber'in beşerî çevresi ile bu ilmi gerçekler incelendiği ve mukayese edildiği zaman da Kur'an'ın yalnız Allah'ın vahyi olduğunda zerre kadar şüpheye yer olmadığı ister istemez kabul edilir.

Kendisinde şüphe olmayan bu Kitap Müttakîlere hidayetin ta kendisidir. Sapıklıktan çıkıp hakkın korumasına girmek yeteneğine sahip olanlara hakkın hükümlerini bildircek bir delil, doğru yolu gösterecek apaçık bir belgedir. Diğer bir ifade ile bu kitapta pek büyük bir hidayet-i rabbaniye vardır.

Fakat müttakî (günahlardan sakınan)ler için. Çünkü bundan faydalanarak istenen gayeye erecek olanlar; sek ve şüpheden, şüpheli yollardan sakınarak kendilerini koruma, akibetlerini kazanma kabiliyetine sahipbunların müttakileridir. Gerçi bu kitap esas itibariyle "İnsanlar için hidayetdir." Genellikle insanları irşad ve doğru yolu göstermek için inmiştir. İyilik ve yumuşaklıkla yol göstermek demek olan bu hidayetin, bu çağın ve rehberliğin esas itibariyle buna buna tahsis edilmesi yoktur. Fakat hidayetten istenen şey ihtida yani maksada kavuşma gayesi, şimdiki halde veya gelecekte, sakınma sıfatına sahip olanlara nasip olacak, fitrî kabiliyetlerini kaybetmiş olanlar bundan faydalanmayacak ve belki zarara uğramış olacaklardır. "Biz Kur'an'ı, iman edenler için bir şifa ve rahmet kaynağı olarak indiriyoruz. Kur'an, zâlimlerin ise ancak zararını artırır." (İsrâ, 17/82). Hüda, hem lâzım (geçişsiz), hem de müteaddî (geçişli) olur. Fâtiha'da açıklandığı üzere hidayet, yol göstermek ve istenen şeye ulaşmak gibi iki mânâda ortaktır veya kullanılmaktadır ki, birine "gayeye ulaştırmayan hidayet", diğeri "ulaştıran hidayet" denilir. Yüce Allah'a göre bir ulaştırıcı yolu göstermek ve irşad etmek, diğeri hidayeti yaratmak ve insanları başanlı kılmak demektir. Kur'an'da ikisi de geçmiştir. Bundan dolayı sonuç olarak "de doğru yola ulaştırın hidayet yani tevfiğ (başarı), 'da yalnız doğru yolu göstermek ve irşad mânâları açıkça görünür ise de, araştırmaya yapıldığında Kur'an'a nisbet edilen hidayetin irşadla ilgili hidayet olacağı meydana çıkar. Çünkü başarı ve insanları doğru yola iletmeyi yaratmak, kelam sıfatı ile değil, fiil sıfatı ile ilgilidir. Ve burada denilmesinin önemli bir nüktesi vardır. Bundan anlaşılıyor ki, bu kitap ile gerçekleşen Allah'ın irşadının etkili olması ve başıyaya yaklaşması için muhatap olan insanların ihtiyarî fiilleri adeta şart kılınmıştır. Kur'an, herkese genel bir şekilde doğru yolu göstermek için inmiş olmakla beraber, herkes bunu kabul etmede ve istiyerek seçmede eşit olmayacak, bir takımları buna iradesini harcamayacaktır. Çünkü insanlığın fitratının (yaratılışının) aslında genel olan hitap kabiliyeti birtakım insanlarda kötü alışkanlıklara tamamen ortadan kalkmış bulunacağından, Kur'an'ın irşadları tam belâğatı ve kapsamlı gerçekleri ile beraber, o gibilerin kalblerinde tabii olarak sevinç arzusunu uyandırmayacak ve belki ters etki yapacaktır. Bunun için hitabın esas faydası, hüsn-i ihtiyar (doğru tercih) yeteneğine sahip olan kabiliyet sahiplerine ait olacaktır ki, bunlar da takvası veya en azından sakınma yeteneği bulunan müttakiler (takva sahipleri)dir. Bundan dolayı Kur'an'ın inmesinin hikmeti, başlangıçta insan iradesinin katılması şartı ile bütün insanlara hidayet etmektir.

Fakat şartın gerçekleşmesinde göre bu hikmet, bu gaye, müttakilerin hidayeti olarak gerçekleşecektir. Bununla beraber müttakî (takva sahibi olma) niteliği, kazanma ile elde edilen bir nitelik olduğundan dolayı, geleceğe göre bütün insanların icmaı alması mümkün olan bir niteliktir. Bu itibarla hidayetin, geçmiş bir yana bırakarak yine umumi hidayeti olmasına engel olan bir tahsis değildir. "Arab için hidayetdir." veya "Acem (Arap olmayan) hidayetdir." denilmiyor. Şu halde "Bu kitap bütün insanlık nevine hidayet için inmiştir. Fakat bu hidayetten faydalanmanın ilk şartı Allah'tan gereği gibi korkmayı seçmek, yani korunmayı istemektir. Bundan dolayı her şeyden önce korunmaya istekli olunuz ki, kurtuluş başlasınız." meâlinde bir takva tavsiyesini kapsamaktadır.

İttikâ, vikâye (korunma)yi kabul etmek, başka bir ifade ile vikâyeye girmektir. Vikâyeye aşın korumacılık, yani acı ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice korumak demektir. O halde lügat açısından ittikâ veya onun ismi olan takva, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, özette kendini iyi sakınıp korumak demek olur. Bunun gereği olarak korkmak, kaçınmak, sakınmak ve çekmek mânâlarına da kullanılır. Tevakkî (çekimne) deyiminde yorgunluğa katlanma, ittikâda sadelik vardır. En kapsamlı ve en kuvvetli koruma ise ancak Allah'ın korumasıdır. Çünkü insanın koruması, simdiye ve geleceğe tamamen hakim olmadıgı gibi, şimdiki halde görünen acı zararları dahi hepsine hakim olamaz. Bundan dolayı iyi korunmak demek olan gerçek korunma, ancak Allah'ın korumasına girmekle gerçekleşebilir. Gerçi rahmaniyete ve yaratılış aslına göre herkesin Allah'ın korumasından zorunlu ve tabii ihvan edilmiş bir payı vardır. Ve o oranda herkes korunmasız zorunlu bir korumaya sahip olur. Fakat rahimiyete ve ihtiyarî fiillere göre insanın bu korumaya isteyerek ve idrak ederek girmesi, yani kendisinin koruması da şart olmuştur. Demek ki Allah'ın korumasının her yönüyle tamamen tecellisi (ortaya çıkması), insanın şimdiki zamandan daha çok, akibeti hedef edilen Allah'tan gereğince korkma hissine bağludur. İşte bunun için şeriatta mutlak sakınma veya takva, insanın kendisini Allah'ın koruması altına koyarak ahirette zarar ve acı verecek şeylerden iyice koruması, diğer bir ifade ile günahlardan sakınması ve iyiliklere salınması diye tarif olunur ki, gerçek korku ve sevgi ile ilgili olarak biri var olana, diğeri olmaya ait iki itibara sahiptir: "Tahliye ve süsleme". Eüzü besmeleden, tevhid kelimesinden () itibaren bu iki itibarı görürüz. Bundan dolayı şer'i takvânın, yalnız olumsuz ve macerred (soyut) perhizkârlıklan ibaret olduğunu zannetmek yanlıştır. Bununla beraber ittikâ (sakınma) bunların yalnız birinde kullanıldığı çoktur. Mesela Kur'an'da korku, iman, tevbe, itaat, günâh işlemeyi terketmek, ihlâs (samimiyet) mânâlarından her birinde kullanıldığı yerler vardır.

Ve inceleme yapıldığında Kur'an'da ittikâ (sakınma) ve takva üç derece üzerine zikrolunmuştur ki, birincisi; ebedî azabdan sakınmak için Allah'a şirk koşmaktan kaçınmakla iman "Ve onları takva kelimesine bağladı." (Fetih, 48/26) gibi. İkincisi; büyük günahlardan işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmektan sakınmak ile farzları eda ettirmek ki, şer'an (İslâm'da) bilinen takva budur. "O ülkelerin halkı inanıp Allah'ın azabından korunulsadı." (Arâf, 7/96) gibi. Üçüncüsü; kalbinin sımnı Allah'tan meşgul edecek her şeyden kaçınmak ve bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelmek ve çekilmedir ki, bu da "Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun." (Âl-i İmrân, 3/102) emrindeki gerçek takvadır. Bu mertebeye, o kadar geniş ve o kadar derindir ki, bu mertebedeki insanların derecelerine göre farklı tabakalara ayrılır. Ve peygamberlerin yüce himmetlerinin ulaştığı derecelere kadar çıkar. Bu şekilde yüce Peygamberler hem peygamberlik ve hem velilik başkanlıklarını birleştirmişler, onların cisimler âlemiyle ilişkileri, ruhlar âlemine yükselmelerine engel olmamış ve halkın yararları ile uğraşmaları da hakkın işlerine dalmalarına zerre kadar seğ çekmemiştir. Bu da aslında kazançlarının meyyesi değil, Allah Teâlâ'nın özel rahmetinin eseri olmuştur.

"İnanıp iyi işler yapanlara bundan böyle (Allah'a karşı gelmekten) korundukları ve inanıp iyi işler yaptıkları, sonra yasaklardan sakınıp (onların yasaklandığına) inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde daha önce yediklerinden ötürü bir günâh yoktur." (Mâide, 5/93) âyet-i kerimesi takvânın bu üç derecesini toplamıştır. "Allah adaleti, ihسانی.. emreder." (Nahl, 16/90) âyetinin de takvayı topladığı, bir hadis-i şerifte zikredilmiştir. Bundan dolayı Kur'an'ın hidayeti bu takva derecelerinden her birini kapsar.

"in, hepsinden daha genel olan mutlak sakınma mânâsıy le tefsir edilmesi gerekir. Fakat burada şu soru sorulur: Burada Kur'an hidayetinin, ittikâ (sakınma) ile şartlanmış olduğu anlaşılıyor. Halbuki ittikâ da, Kur'an hidayetinden çıkılmış olan bir netice olacağına göre meselede bir devir (Yani tarif edilecek bir şeyin, tarif için getirilenlerde zaten var olmas durumu) gerekmiyor mu? Cevabı: Hayır, ilk önce bu karine ile kesin olarak anlarz ki burada başlangıçta takvadan maksat, takvânın başlangıcı, yani takva yeteneğidir. Ve müttakiler demek, inat ve iki yüzlülüktan, tam şüpheden sakınabilecek ve hakkı kesin ve kat'i olarak bilmeye aday olabilecek kusursuz, sağlam yüz ve sağlam akıl sahipleri demektir ki, tefsirciler bunu "takva derecesine yükselenler" diye tefsir ederler. İkinci olarak hidayet, mertebenin artmasını da kapsadığından takva, takva yeteneği ile önde bulunan mertebelerin sahiplerinden daha geneldir ki, buna umumî mecaz adı verilir.

Üçüncü olarak takva, en son maksat değil, kurtuluş ve mutluluk vesilesidir. Kur'an hidayetinden elde edilecek olan güzel sonuç, gazab ve sapıklıktan kurtuluş olarak Allah'ın nimetlerine ulaşıldığı için, takvadan daha geneldir. Bundan dolayı Kur'an hidayeti, ittikâyı kabul eden ve henüz sapıklıkla bunlanarlardan başlayarak, takva mertebelerinin hepsinden geçmek suretiyle ebedî mutluluğa kadar varacağından, mertebeleri tatbik etmekle takvayı şart koşmada devir işareti asla düşünülemez.

Özette Kur'an, hem başlangıç ve hem sonu itibariyle hidayetdir. Bunun için insan, ne kadar yükselirse yükselsin,Kur'an hidayetinden kendini asla ihtiyaçsız sayamayacaktır. Onun hidayeti, seçkinlerin ve halkın bütün derecelerini kapsar. Gerçekten İslâm dini, bir taraftan dünya hayatının zarurî şartlarını öğretecek, diğer taraftan bu geçici hayatın mutlak gaye olmadığını ve bunun da hedeflemesi gereken ebedî gayeler bulunduğunu gösterecek ve onun da kazanma şartlarını anlatacaktır. O yalnız ikel insanların ruhi gıdası değildir, ilerlemiş medeniyetlerin de sonsuza dek yükselmesi için olgunlaşmış teminatı olmak üzere inmiştir. Gerçekten insanlık toplumunda tam mânâsıyla Allah'ın birliğine dayanan bir hayat nizamı genel şekilde henüz kurulmuş değildir. Henüz bütün insanlık Allah'ın korumasına girmemiş, sonuç ve ahiretine kesin olarak inanacak sakınma mertebesine yükselmemiş olduğundan âlemde sosyal buhran (kriz) devamı bulunmuştur.

" " Kur'an'ın ezeli itibarını, " " görünen gerçeklerini, " " ilmi ve ahlâkî özelliğini, " " imne hikmetini ve pratik gayesini dile getirmiş ve sonra inen her âyet, kendinden önceki âyeti anlatmış ve açıklamış ve bundan dolayı tam bir bağıllık sebebiyle atf harfleri (bağlaçlar) gibi sözlü bağlantılara bile ihtiyaç duymayan birbirine uygun olan dört cümleden oluşan bir veciz (özlü) nazm olarak Fâtiha'daki "bize hidayet et" duasının cevabı olmuştur. Dikkat olunursa bu nazımda öyle güzel bir inkişaf vardır ki, önce hat (yazı) açısından üç basit harfin, lafız olarak üç müfred (tekil) isme yükseliyor. İkinci olarak, bunların her birine benzer gibi üç veciz (özlü) cümle yayılıyor. Üçüncü olarak, bu yüce nazm, esas mânâsı olduğu gibi sabit olmak üzere çeşitli irâb şekillerini ihtiva ederek her birinde bir özel parlılı ile ortaya çıkıyor. Sonra bunları aynı şekilde üç âyet ve üç kıssa takip edecek ve daha sonra da "Ey insanları ibadet ediniz." (Bakara, 2/21) genel hitabı ile sürelerin maksatları yavaş yavaş inkişaf etmeye devam edecektir. Bu açıklamanın gelişme şekli Kur'an'daki uyuma bir misal vermek için ne kadar dikkate değerdir.

3- O müttakî (Allah'tan hakkıyla korkan)ler ki Hakk olan gayba inanırlar. Yahut gıyâben (görmeden) de iman ederler. Diğer bir tabirle onlar, gözle değil, kalp ile iman ederler, onlar bütün şüphelerden uzak oldukları gibi, iman etmek için önelerine dikilmiş putlara, haçlara da bağlanmazlar, gözlerinin önünde bulunan buğünkü ve şu andaki görülen ve hissedilen şeylere saplanıp kalmazlar, his ötesini, kalbi ve kalp ile ilgili şeyleri tanırlar. İşlerin başı görülende değil ruh, akıl, kalp gibi görülmenden göründe, tutulmadan tutunda, zaman ve mekana bağlı olmayarak maddeleri fırlatıp oyanatan, fezaları doldurup boşaltandadır. Onların sağduyulan, saf basiret ve ferasetleri, temiz akilları, açık anlayışları, sıhhatli görüşleri, sözün kısası anlayış kabiliyetleri, kötülüklerden silkinebilecek anlayışlı hisleri, yükselerek koşabilecek azimli vicdanları ve iyi seçimleri vardır. Görünen ve hissedilen şeyleri yarar, kabuluklarını soyarlar; içindeki özüne, öündeki ve arkasındaki sınına nüfuz ederler; görülen görüleni ayırtederler; hissedilen düşünülene intikal edebilirler; varlık ve yokluk içinde gaybden görünürlüğü, görünürlükten gaybe gelip, geçip giden ve hissedilen hadiselerin satırları altındaki gayba ait mânâları sezerler.

Hakikatte varlıklar, görülen ve görülmeyen, diğer bir tabirle "meşhût" ve "gayr-i meşhût" olmak üzere ikiye ayrılır. Ve birçok bilgin hakikati, görülmeyen ve hatta görülmeyen kısmında kabul ederler ve buna "mânâ âlemi", "gerçek âlem", "akıl âlemi",

"ruh âlemi" veya "gayb âlemi" derler ve Felsefe'nin konusu olarak da bunu tanırlar. Gerçekten şimdiki Batı felsefelerinde de şunu görürüz: Görülen veya dışta müşahade edilen şeyler bize beş duyumuzla geliyor ve bunların her birinin de bir âmilî (sebebi) var: Işık, ses, koku, tat, ısı ve soğukluk. Biz, bizzat bunları his ve müşahade ederiz ve bunları vasıtasıyla da diğer şeyleri. Bilimler ve özellikle müsbet ilimler (fen bilimleri) gösteriyor ki, bunların her biri bir tecelliden, bir gösteriden, bize bir görünüşten, bir hadiseden ibarettir. Mesela işık değişimimiz parlntı bizim dışımızda mevcut değildir.

Çünkü dışta işık bilimin ortaya koyduğuna göre, bir titreşimden ibarettir. Görünmeyen, madde atomlarının veya esirin titreşimleridir. Parlntı, işık o titreşimin bizim gözümüzle ilişkisi, temas etmesi sırasında vâkı olan anı bir görüntüdür. Bu meseleyi İmam Gazali "İhyâ"sında şöyle tesbit etmiştir: Güneşin işığı, halkın zannettiği gibi, güneşten çıkıp bize kadar gelen harici bir nesne değildir. Belki gözümüzün güneşle karşı karşıya gelme anında bizzat ilâhîkudret ile yarabın bir hadisesidir. Bu gerçek, keşf ehline görülmüştür. Ses de aynen böyle. Biz biliyoruz ki ses, hâricte havanın özel bir dalgalanmasından ibârettir. Kulagımızdaki gürültü mânâsına gelen ses, o dalgalanmanın kulagımıza dokunduğu anda hâsıl olan (oluşan) bir tecellidir. İsi ve soğuk değişimiz şey de, esasında işık gibi esire veya atoma ait bir titreşimdir. Bunun içindir ki, işı ışığa, işık ısıya dönüşür. Aralarında bir merbeste (derece) farkı vardır. Bunun elektriktan anlıyoruz. Kisacası koku ve tat da esasında birer titreşim olup, bizim koku alma ve tadma duyularımıza dokunmasında koku ve tad olarak ortaya çıkarlar. Demek görme ve dış görünüşte vasıta olan bu beş âmilî (etken) in hepsi gerçekte hareketle ilgilidir ve hepsi hareketin bize özel birer görünümüdür. Biz bu hareketleri görmüyoruz. Acaba kütlelerde gördüğümüz hareket nedir? O da görünmeyen gerçeğin bir tecellisi değil midir? O halde bu başta (araç)larla gördüğümüz önümüzdeki âlem hep birer hayalden, birer tecelliden başka birşey değildir. Bunların hedef ve gayesi olan gerçek ise görülmek. Genel göçler, memleketlerin kuruluşu, haberleşmeler... gibi tarihî olayların illet ve gayeleri de insanların tasavvurları, duyguları, iradeleri... gibi görünmeyen sebeplerden başka nedir? Şu halde gerçekte, görünmeyendir ve görülməsi mümkün değildir. Görülebilen ise onun tecellileri, hayali, gölgesi ve yansımaları...

Bu ifade bize âlemi pek güzel açıklıyor. Bu açıklamaya göre bütün hakikat gaybdir. Tabiat, görülen âlem bir hayaldir, hem de hareket tecellisinin bir hayalidir. Hakikat, sonuç olarak akıl ile, basiret ile, kalp gözüyle görülebilir, dış görünüşü ile değil. Bu noktada yürüyen ve Allah Teâlâ'nın ve meleklerinin gözle görülməsinin mümkün olmadığını söyleyen âlimler ve İslâm feylesofan da vardır. Fakat bizim Ehl-i Sünnet'in sahih telakkî ettiği ve imanımıza göre ilahî hakikat "mutlak gayb" değildir; O, gözle görülmeyen ve görülenin (kaynağı) mercidir, her şeyi (kapsayan) ihata endendir. Bunun için O'na özel ismiyle "gayb" denmez, Allah'ın güzel isimleri (esmâ-i hüsnâ) içinde de bu isim (görülmesi) vârid olmuştur. O, ahirette, cihetlerden, mekandan münezzeğ olarak görülebilir. Fakat tam anlaşılamaz, anlaşılamayacağı için tamamen görülmüş de olamaz, ona doyulmaz. Biz, ilahî vecih (yüz)de bir görünme duygusu olduğunu söylüyoruz. Fakat gayb duygusunun daha fazla olduğuna da inanırız. Bunun için O'na, özel isim vermemek kaydıyla "gayb" da denilir. Allah'ın melekleri de bize gaybdir, yani görünmezler, ahirette de öyle, fakat onların da görülməsi mümkündür. Mesela genellikle "kuvvet görülməz" deriz. Halbuki görünen de kuvvetten ibarettir. Gelecek zaman bugün görünmez, yann görünür. Hâsılı bize "gayb", görülmeyen demek değil, görülmeyen demektir. Bugünün akla uygun olan, yannın hissedilene olabilir. Biz delisiz olan gaybe değil, delili olan makûl (akla uygun) gaybe iman ediyoruz. Her delil ise, defaettığı şeyin bir yanına haiz olduğu (içerdiği) için delildir. Delillimiz, aklımız, nefsimiz, kalbimiz, âlem ve Allah'ın kitabı. Şu halde gaybın hakikatine iman ederken, görünenin gerçeğini inkar etmeyiz. Kalpleri olanlar görürler ki, tabiat denilen hissedilen olaylar, kısa bir bakış halinin zahiri görünümüdür. Bunun arkasında karanlıkla karışmış bir geçmiş silsilesi, önünde de henüz doğmamış bir gelecek silsilesi ve hepsinin ötesinde bir kalp ve hepsinin üstünde bir "tek hakim" vardır. Ve "dünya" adını alan şimdiki durum, görünenen gayb (görünmeyen) itikali mesisi bulunan o geçmiş ile gaybdan görünürlüğe doğacak olan o gelecek zincirleri arasında yegâne göze batan bir zahiri halka, beşerin varlığı sanki sonsuz iki deniz arasında ince bir berzah (kistak), beşerin kalbi de onun ağırlık merkezine tutunmuş bir gözetici, bir ucu bir denize, bir ucu da diğer denize atılmış olan tabiat zinciri devamlı bir hareketle o kistağın üzerinden kır kır geçip akıyor, bir denizden çıkıyor, diğerine batıyor. Bütün ağırlığı, kistağın karanlığına basarken o gözetleyici her anında geçen bir olaylar halkası görüyor. Yalnız ve yalnız onu müşahade ediyor. Görme duygusu ne denizlere erişiyor ve ne diplerindeki zincire. O, ancak kistaktan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve görürken zincirin bütün ağırlığını çeken kistağın çıkırtısı da içinden -devamlı surette- dinliyor ve inliyor. O hareketten ve bu çıkırtıdan artık o kadar kuvvetle ve yakından biliyor ki, şimdiki halde görünen ve hissedilen meydana tabiatın iki tarafında geçmiş ve gelecek, başlangıç ve sonuç denilen birer gayb âlemi var. Dünya âlemi, hissedilen tabiat, imkan deliliyle varsa; gayb âlemi, hissedilmeyen tabiat öncelikle ve zorunlu olarak var. Bundan başka o görünüp hissedilenin iki yönünden başka, onun bir batını, bir iç yüzü, diğer tabiri o gözeticinin tutundduğu ve ilştığı bir fizikötesi veya tabiat üstü de vardır. İş o zincirde değil, onu salıp hareket ettirenle, o kistağı kuran, o gözeticiyi tutan, o denizleri birbirine karıştırmayan gözetici ile gözetilene birleştierek bilgi meydana getiren, gayb ve görülen âlemin hepsini ihata eden (kapsayan), mutlak kefilî olan yüksek kudrettedir. Şu halde kendini korumak isteyenler, görülenleri ve hissedilenleri seyrederken, daha önce onların arkasındaki gaybe ve gayb ile görülenlerin hepsinin mercine (kaynağına) mutlak kefiline, âlemlerin Rabbine, merhamet eden ve esirgeyene, ahiret gününün sahibine "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz." (Fatıha, 1/4) diye iman ederler. Ve bu iman başta üç esası içine alır: Başlangıca iman, ahiret (son) iman, başlangıç ve son arasındaki gizli vasıtalarla iman ki, bunların dördüncüsü de açık vasıtalar olan görülen âlemi bilemektir. Ve bu şekilde görünmeyen (gayb) ile görülen birleşime iman ve bilgi "O, evveldir, sondur, zâhirdir ve bâtındır." (Hadid, 57/4) birliğini bulur.

Gayb (kelimesi), "gaybet" ve "gıyâb" (göz önünde bulunmama) anlamında masdar veya gâib (göz önünde olmayan) mânâsında isim ve sıfat olur ki, bu da "adi" kelimesi gibi masdar diye isimlendirilmiştir veya "meyyit" ve "meyt" kelimeleri gibi "gayıb" kelimesinin hafifletilmiştir. Buna göre dilimizdeki "kaybettim", "kayboldu" tabirleri gerçeklerdir. Bazıların zannettiği gibi "bunu kayıp ettim" şeklinde yazmaya lüzum yoktur. "Gayb" ve "gâib" ise başlangıçta duyuguyı anlamada veya ilk düşüncede hazır olmayan, diğer deyişle ilk nazarda anlaşılmasını demektir ki, bunun bir kısmı delilden geçen bir anlayışla idrak olunabilir. Mesela evinizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız, bu ses sizin için anlaşılır, hazır ve şahittir. Bundan anlarsınız ki, kapıyı çalan vardır. O henüz sizin için ortada yoktur. Bakıp görünceye kadar onu şahısla bilemezsiniz, fakat kapıyı bir çalan bulunduğunu da zorunlu bir şekilde, anlayışla olarak tasdik edersiniz. Bu, bir iman veya suurlu bir bilme olur. Sonra henüz kapınızı çalmayan ve eseri size yetişmeyen daha nice gaibler bulunduğunu da genel olarak tasdik edebilirsiniz. Fakat bunların bir kısmı gerçekten yok olabilirler. "Gayb" ile "gaib" arasında fark vardır. "Gâib" (ortada olmayan) sana görülmek, seni de görmək olandır. "Gayb" ise görülmek, fakat görür olandır.

Şu halde iki türlü gayb vardır: Bir kısmı hiçbir delili bulunmayan gaiblerdir ki bunları ancak "Allâmu'l-ğuyûb" (gaybları bilen) Allah bilir. "Gaybın anahtarları onun katındadır, onları O'ndan başkası bilemez" (En'am, 6/59) âyetindeki gaybdan maksat bunlardır, deniliyor ki; sırası gelince açıklanacaktır. Diğer kısmı da delili bulunan gaiblerdir ki "onlar gayb inanılır." (Bakara, 2/3) âyetindeki gaybdan kast edilen de bu kısımdır. Kelimesinin elif lâmi ahd içindir. Yani Allah'tan hakkıyla korkanların anıdından, tanıdıkları gayb, delili bulunan hak gaybdir ki, bu da Hak Teâlâ ve sıfatı, ahiret ve halleri, melekler, peygamberlerin nübüvveti, kitapları indirme... gibi imânâ ait temel unsurlardır. Ve bu iman, bazılarında tahmini ve keşfi bir geçişle, bazılarıda da fikrî ve delilli bir itikali oluşur. Sonra "gaybe iman" ile "gıyaben iman" arasında küçük bir anlayış farkı vardır. Zira birincisinde gaybın kendisine inanılan şey olduğu açıklanmış, ikincide ise inanılan

şey hafzedilmiştir (gizli tutulmuştur). Bunun için bazı tefsir bilgileri arada büyük bir fark gözetmiş ve "Sizin gerek arkanızdan ve gerekse huzurunuzda iman ederler" diye açıklama yapmış; yani inanılan şeyin gayb olduğuna şataşmayıp, münafıklardan sakınma olduğunu göstermişlerdir. Fakat açıkça anlaşılan gıyabın da inanılana ait olmasıdır. Şu halde gayba iman ile, gıyaben iman arasında mânâ bakımından fark yoktur. Ve her iki değerlendime ile imanın kıymet ve faydası, gayb ile ilgili veya gayba ait olduğu bakımından dikkati çekmektedir. Çünkü korunmak ona bağlıdır. Peygamber'i görüp iman eden sahiplerinde de en büyük meziyetleri onu, gayba ait verdiği haberlerde tasdik edişlerindedir. Ve burada Peygamber'i görmeden tasdik edenlerin de öğüldüğüne işaret vardır. Nitekim İbnü Mes'ud hazretleri "Kendisinden başka ilah olmayan (Allah'a) yemin ederim ki, hiçbir kimse, gayba imandan daha faziletli bir şeye inanmamıştır." buyumuş ve bu ayeti okumuştur. Diğer bir açıklama ile de burada gayb, göz karşıtı olan kalp ve kalbin sımdır ki, kalbin ve kalbin sımnın kaynağının "görmek" olduğunu bilmek; hakkı ve peygamberliğin delillerini gözden daha çok kalp ile görüp, şirkten, maddediliğin pislighinden kurtaran bir imânâ ermek mânâsını ifade eder ki, bunda derin bir iman yoluna işaret vardır. Yani kalbi bilen, Allah'ı bilir. "iman", aslı lügatta "emn" ve "emân" kökünden türemiş "ifal" vezninde bir kelimedir. Hemzise, ta'diye (geçişli kılma) ve bazan sayrürret (olmak, hal değiştirmek) anlamlarında kullanılır. Geçişli olduğuna göre "güven vermek", "emin kılma" demektir ki, Allah'ın isimlerinden olan "Mümin" (güven veren, emin kılan) bu anlamdardır. Sayrürret (olmak) mânâsına olduğuna göre de "emin olmak" demek olur. Ve "sağlam" ve "güvenilir" olmak, itimat etmek mânâsını ifade eder ki, dilimizde inanmak denilir. Dil geleneğinde ise mutlaka tasdik etmek anlamındadır. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini yalanlamaktan emin kılmış veya kendisi yalandan emin olmuş olur. İman bu mânâlarda "ona inandı" gibi bizzat geçişli olur. Bununla beraber veya gibi "bâ" veya "lâm" harfleri ile de geçişli olur. "Bâ" harfi ile geçişli olduğu zaman "itiraf" mânâsını, "lâm" harfi ile geçişli olduğunda da iz'an ve kabul anlamını içine alır. Bunun için gaybı tasdik ve itiraf ederler, yahut "Tasdik ettiklerini huzurda da, gıyaben de tasdik ve itiraf ederler." demek olur.

Bir şeyi tasdik etmek, onu doğru olarak almak demektir. Sıdk (doğruluk) ise ya kelime veya sözle ilgili olduğundan, imanın da ilgilendiğiyle ilgili bu ölçüde çeşitli şekillerde cereyan eder. Mesela Allah'a iman ile Allah'ın kitabına ve ahirete iman şekillerinde bazı anlam farkları vardır. Bununla beraber tasdikin esas menşei (kaynağı) doğru sözde; doğru sözün menşei de hükmün doğruluğunda yani vakıaya (olaya) uygunluğundadır. Zihin ve haric (dış), diğer deyişle kalp ve göz, işte doğruluk ve gerçeklik, bu karşılıklı iki taraf arasındaki doğruluk ve uygunluk ölçüsündedir. Olaya uygun olan ve uygun olabilen zihin ve kalp doğru; bunun zıddı doğru değildir. Şu halde iman ve tasdikın başlangıcı, bu doğruluk ve uygunluk ölçüsünü kabul ve itiraf etmektir. Aynı olay insan ruhunda veya huzurunda bizzat mevcut ise görmeye ait tasdiktır, hissi veya akfî bedâhetti (apaçıklığı) tasdik etmek gibi. Bizzat değil de hazır olan bir delil veya bir gösterici aracılığı ile hazır ise gıyabî (görmeden) tasdiktır. Bu durumdaki o görünmeyeni olay, benzerleri ve zıdları ile, az çok kıyas edilebiliyor ve sınırlanabiliyorsa, delilin devamlılığı ve yansımadaki zaman süreci ölçüsünde özetti veya etraflı tasdik, resmi veya sınırlı bir bilgi, belirli bir tasavvur ifade eder. Olay görünmeyen, eşsiz ve zıtsız, benzersiz ve nazirsiz ise o görünmeyen tasdik, sınırlı bir bilgi değil, sınırsız bir salt inanma olur ki, genellikle iman denince bu anlaşılır. Bu iman, ilmin hem başı ve hem gayesidir. Ve bundaki sağlamlı bilis, ilme ait bilişten yüksek ve kuvvetlidir. Zira her tasavvura bağlı sınırlı delil olarak alınmayıp da, istenilen bizzat olarak alındığı zaman birer kesin bilgi engeli olabilir ve bildiğinin ötesini inkar eden cahil kalır. Fakat böyle bir sınırsız imânâ layık olan ancak Allah Teâlâ'dır. Allah'a iman, bu şekilde, görünenen görünmeyene sonsuz olarak uzanır gider.

Genel olarak lügatta "tasdik", ya sözlü veya fiilî olur. Sözlü tasdik de, biri kalbe, diğeri dile ait olmak üzere iki türüdür. Buna göre lügat geleneği bakımından tasdikın üç derecesi vardır: Birincisi, kalbe ait tasdiktır. Bir kimse herhangi bir hükmün veya bir sözün veya söyleyeninin doğruluğuna yalnız gönlünde itiraf, teslim ve bunu kendi kendine ifade ettiği ve onun doğruluğuna kalben emin olduğu zaman, o hükmü veya sözü veya söyleyeni tasdik etmiş olur. İkincisi dil ile tasdiktır. Bu da, kendisinden başka birine daha bildirerek ve duyurabilecek bir tarzda; "bu böyledir" diye, bir sözü dili ile söylemektir ki, ya gerçek veya görünürde olur. Birisinde bu dil ile tasdik, kalbî tasdik ile birleşir, söyleyen kendisinde de doğru olur. Diğerinde dil başka, kalp başka olur. Yani dili ile diğerini tasdik ederken, kalbi ile kendini bile yalanlar. Üçüncüsü fiil ile tasdiktır ki, bir sözün gereğini fiilen yerine getirmekle olur. Bu da kalp ile veya dil ile tasdikten birine veya her ikisine yakın olup olmadığına göre birkaç dereceye ayrılır. Fiil ile tasdik, kalp ile tasdikle uygun düşmezse gösteriş veya zorlama ile yapılmış olur.

Acaba din lisansında iman bunların hangisidir? Yani İslâm dininde bunların hangisini yapan mü'min sayılır? Lügattaki iman ile dindeki imanın farkı var mıdır? Bunu Kur'ân'dan ağır ağır öğreneceğiz ve bu âyetten itibaren başlayalım.

Dindeki iman, lügattaki imandan iki yönden özelliği bahis konusudur. Birincisi, iman edilecek olan ilgili (yani kendisine inanılacak şey) bakımından şer'i iman özeldir. Allah'ın birliğine ve Muhammed (s.a.v.)'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen şeylere kısaca ve gerektiğinde genişçe inanmaktır. Bunun en özetti olanı Allah'a ve ondan gelene inanmak, diğer deyişle (Allah'tan başka ilâh yoktur; Muhammed Allah'ın Resulüdür.) kelime-i tevhidine inanmaktır. Bir derece tafsilî (aıklama) ile, Allah'a, Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine, ahirete inanmaktır. İkinci bir tafsilî (aıklama) ile Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere, öldükten sonra dirilmeye, sevap ve cezaya inanmaktır. Üçüncü bir tafsilî de Kitap (Kur'ân) ve Sünnet ile Muhammed (s.a.v.)'in bildirdiği kesin bir şekilde sabit olan haberlerin ve hükümlerin tümüne ve her birine Allah'ın ve Allah'ın peygamberinin istediği şekilde inanmaktır ki, burada "Onlar gayba inanırlar; ve onlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana inanırlar; ve onlar ahirete kesin olarak inanırlar." ifadesi bütün bunları iki derecede açıklamıştır. Diğer açıklamalar da ilerde gelecektir. Ve bu derecelerden her biri, göz yetme derecesi ile birlikte bulunur. Bütün din bilemek demek olan tafsil, havass (saygın kişiler)inme özelliği olabileceğinden, halk ve çoğunluk için birinci farz, özet olarak inanmak ve en son da tafsilin ikinci derecesine imandır. Ve işte Bakara Sûresi'nin başı bu iki değeri göstermiştir. Halbuki lügat anlamındaki imanın ilgi sahası bundan daha geniştir. O, gerçeği ve yanlış, doğruyu ve eğriyi içine aldığı gibi, gereksiz sayılacak ayrıntılar da içine alır. Lügat bakımından iman denebilecek birçok tasdiklar vardır ki, onun din açısından tam küfürdürler. Mesela şirke inanmak; şeytanın sözüne, doğruluğuna inanmak; küfürün, zulmün hayır olduğuna inanmak; zinanın, fuhşun, hırsızlığın, haksız yere adam öldürmenin, Allah'ın kullanna saldırmasını doğruluğuna inanmak... lügat itibarıyla birer iman, fakat İslâm dininde birer küfürdürler. Lügat anlamında imanın diğer bazı kısımları daha vardır ki, dinî açıdan küfür olmamakla beraber birer inanma görevi teşkil etmezler. Bir kısmı mübâh, bir kısmı mendub, bir kısmı da kötülük ve günah olabilir ve bunların açıklaması fıkıh ilmine aittir.

Özette lügat anlamında imanın bir kısmı hak ve hayır, bir kısmı şer ve batıl, bir kısmı da zevk, sağma ve lüzumsuz şeyler olabilir. Hak ve hayır olanları şer'i imanın aynı veya onun kapsamı içinde ayrıntısızdır. Çünkü asıl şer'i iman, şimdiki halin arkasında veya bâtin (kapalı)ında da kaybolan hak ve hayrın anahtar ve ölçüsünü veren ve bir tek yol takip eden prensiplerin tümüdür. Gerçekte bütün iş, hak ve hayırdan önce, bunların prensip ve ölçülerindedir. Ve İslâm dininin esas apaçık gerçekliği olan imânâ dair prensipleri de bu anahtar ve ölçüyü verir. Hidayet (doğruluk)de onu takip edenleredir. Geleceğin kayıp anahtar, şimdiki görmede; şimdiki görmenin anahtar, onun gizli gayb ile geçmişteki gaybında ve hepsinin anahtar ise Allah katındadır. "Gaybın anahtarları onun katındadır, onları O'ndan başkası bilemez." (En'am, 6/59).

Şu halde insan; anahtar, doğruyu ve hayrî kendî istek ve arzusunda aramamalı, doğrudan doğruya veya bir aracı ile Allah Teâlâ'dan almalıdır. Aracıları inkâr etmemeli, fakat kulluğu ancak Allah'a yapmalıdır. Çünkü "O'nun izni olmadan onun katında kim şefaât edebilir?" (Bakara, 2/255) âyeti onun izni olmadan kimsenin şefaât

edemeyeceğini bildirmekteydi.

İkincisi, imanın ilgilendiği şeyi bırakarak, kendi mahiyeti bakımından da şer'î imanın özelliği bahis konusu olmuştur. İmanın şer'î mânâsı, yalnız bir kalbin fiili midir? Yalnız bir dilin fiili midir? İkisi birden midir? Yoksa bunlarla beraber uzuvların fiili midir? Bu noktada bazı mezhep farklarına rastlıyoruz. Şöyle ki:

1. Hâricîler ve Mu'tezile mezhebine mensup olanlara göre şer'î iman, hem kalbin fiili, hem dilin fiili ve hem de uzuvların fiilidir. Yani Allah Resulü'nün tebliğlerini kalp ile tasdik, dil ile ıkrar, amel ile de tatbik etmektir. Bunların üçü birden imanın esaslarıdır. Bunlardan, birisi bile eksik olan kimseye mümin denmez. Hâricîler'e göre kâfir; Mu'tezile'ye göre ise mümin ile kâfir arası fasık denilir. Bunlar şer'î imanda, lügat mânâsındaki imanın üç derecesini toplamış oluyorlar. Selef ve hadisçilerden bazıları da imanı dil ile ıkrar, kalp ile tasdik, dinin esaslarıyla amel etmektir diye tarif etmişlerdir ki, imanı Şafî'î de bu gruba dahilidir. Fakat bunlar, ameli terkeden fasıkın imandan çıkmış veya küfre girmiş olduğunu söylemezler. Şu halde bunların görüşleri Hâricî ve Mu'tezile mezheplerinden büsbütün başkadır. Bunlar gerekçette imanın aslını değil, imanın kemalini tarif etmiş oluyorlar.

2. Kerrâmîye mezhebine göre şer'î iman, yalnız dil ile ıkrardır. Bunlara göre kalp ile tasdik bulunsun, bulunmasın, dil ile ıkrar eden, diline sahip olan müminidir. Kalb ile tasdik de varsa, içi, dışı müminidir. Yok münafik ise, dışı mümin, içi kâfirdir. Bunlar, lügat anlamındaki imanın en aşağı derecesi olan yalnız "söz ile tasdik" mânâsıyla yetinmişler ve şer'î imanın ölçüsünü de, müslümanlar arasında cereyan edecek olan muameleler ve hükümlerin prensibinde açık ve görünür sebebi gözetmişlerdir. Bunlara göre iman, bir kelime meselesi demek oluyor, "İkrar esas, kalp ile tasdik şarttır." diyenler de olmuştur.

3. İmanın esası, kalp ile tasdiktir. Dilsizlik, zorlama gibi bir zorlayıcı engel bulunmadıkça dil ile ıkrar da şarttır. Fakat tahakkukunun (gerçekleşmesinin) şartı mı, yoksa tamamının şartı mı, bunun hakkında da sözler söylenmiştir. Eş'arîler bu görüş üzerindedirler.

4. İman, kalbin fiili ile dilin fiilinin toplamıdır. Bunların ikisi de imanın esaslarıdır. Bununla beraber ikisi de aynı seviyede temel esas değildir. Kalbe ait sorumluluk, hiçbir özürlü düşmeği kabul etmez. Bu, temel esastır. Allah korusun bu yok olduğu anda küfür ortaya çıkar. Dilin fiili olan ıkrara gelince: Bu da esastır. Fakat ölüme zorlayan bir zaruret ve öbür karşısında bunun zorunluluğu düşer. Ve o zaman yalnız kalbe ait iman yeterlidir. Fakat zorlama mazereti bulunmayan, gücü yettiği halde ıkrarı terkeden Allah katında da kâfir olur. Şu kadar ki cemaatte namaz kılmak gibi dinin esaslarından olan bazı ameller de ıkrar yerini tutar. Gerekçte şer'î iman daima "bâ" veya "lâm" harfleriyle kullanıldığında, "ıkrar ve boyun eğme ile tasdik" mânâlarını içine alır. Ve İslâm dininin hedefi insanlığın yalnız iç yüzü değil, için ve dışın toplamıdır. Hiçbir engel yokken imanın yalnız kalbinde saklayan ve onu açıklamayan kimsenin Allah katında imanın kıymeti olmayacağı Kitap ve Sünnet'ten birçok delilleriyle sabittir. Ameli tatbikat, imanın istenilen meyvesi olduğunda şüphe yoksa da, bizzat amel, imanın kendisinin aynı veya parçası değildir; onun bir dalı ve istenilen neticesidir. Din, bir meyve ağacına benzer, kalp ile tasdik onun toprak altındaki kökü, dil ile ıkrar gövdesi, diğer ameller dallan, yaprakları, çiçekleri, meyveleri gibidir. Ağaçtan beklenen meyvesi olduğu gibi, imandan beklenen de güzel ameller ve Allah'a yaklaşmak da onulardır. Fakat dallan kesilme, yaprakları dökülme, çiçek açmama, meyve vermemele ağaç kurumuş olmayacağı gibi, iman açığı da böyledir. Fakat gövdesinden yerle beraber kesilmiş olan ağaçların çoğunlukla kurudukları ve zamanın bulduğu halde gövdesi sürgün vermeyen ağacın tutmamış olması gibi, özürsüz olarak ıkrarsız iman da böyledir. Ancak kışta kalmış olduğu için henüz topraktan filiz vermeyen tohumun veya kökün kurduğuna hüküm verilemeyeceği gibi, mazeret zamanında kalp ile tasdik de böyledir. İşte imanın böyle bir temel esası, bir ikinci derecede esası, sonra da tertip edilmiş dereceleri üzere dallan, dalızlalan ve meyveleri vardır. Ve imanın olgunluğu bunlarıdır. . "İman yetmiş küşür şubedir. Bunların en aşağısı yoldan eziyeti kaldırmadır." hadis-i şerifi gibi birtakım rivayetlerde bu dallara ve şubelere bile iman ismi verilmiş gibi görünürse de, bu imanın kemalî yönündendir. Ve hatta "imanın şubesi" denilmesii, imanın aslı olmadığını gösterir. Şu halde bu şubeler ve dallar, küfrün zıddı olan imanın aslı değil, günah işlemenin zıddı olan imanın olgunluğudur ve bunun için bu ayette de "yü'minûn = iman ederler" kısmı, "namaz kılmak" ve "fakirlere vermek" imandan ayrıca zikrolunmuştur. Yukarıda anlatılan bazı selef ve hadisçilerin görüşlerini de böyle anlamak gerekir. İmanın aslının, böyle kalbin fiili ve dilin fiili iki esastan ibaret ve geçerli bir öbür zamanında ıkrarın düşebileceği bir esas olması, lügat mânâsının tam ortası olduğu gibi, İmam-ı Âzam Ebu Hanife Hazretlerinin ve bütün fıkıh bilginlerinin de tefsiri ve anlayışlarıdır. Ebu Hanife, arkadaşlarına Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebinin esasını anlattığı ve açıkladığı en son vasiyetlerinde der ki: İman, dil ile ıkrar ve kalp ile tasdiktir. Yalnız ıkrar, iman olmaz. Zira olsaydı münafikların hepsinin mü'min olmaları gerekirdi. Aynı şekilde yalnız bilmek de iman olmaz. Çünkü olsaydı, "Kitap ehli" olanların hepsinin de mümin olmaları gerekirdi. Allah Teâlâ münafiklar hakkında "Allah şahitlik eder ki, münafiklar kesin olarak yalancıdır." (Münafikûn, 63/1) buyurmuş; Kitap ehli hakkında da "Kendilerine kitap verdiklerimiz onun, oğullarını tanıdıkları gibi tanılar." (Bakara, 2/146) buyurmuştur. Sonra amel, imandan ayrıca bir iştir. Mesela "Fakirin zekatı yoktur." denilir de, "imanı yoktur" denilmez. Aynı şekilde "Fakirin zekatı imanı yoktur." da denilmez. Yine Ebu Hanife "el-Âlîmü ve'l-müteallim" ismindeki kitabında der ki: "İman tasdik, bilgi, ıkrar ve İslâm'dır. Ve tasdik hususunda insanlar üç derecedir. Bir kısmı, Allah'ı ve Allah'tan geleni hem kalbiyle ve hem diliyle tasdik eder. Bazısı da diliyle tasdik eder, kalbiyle yalanlar. Diğer bir kısmı da kalbiyle tasdik eder, diliyle yalanlar. Birincisi Allah ve insanları yanında müminidir. İkincisi Allah katında kâfir, insanlar yanında mü'mindir. Çünkü insanlar, onun kalbini bilmezler ve açıkta gördükleri ıkrar ve görünüşe göre ona mümin demeleri gerekir. Kalbini bileceği diye kendilerini zorlamaları da caiz değildir. Üçüncüsünü imanın gizlemek zorunda bulunduğu, kendini saklama halinde ise onu tanımayanlar nazarıda kâfir sayılır, Allah katında ise mü'mindir". Yine buyurur ki: "İman hakkında böyle katı tasdik, bilgi, ıkrar, İslâm dedim, bunu açıklamalıyım. Bunlar, çeşitli isimlerdir ve hepsinin anlamı yalnız imandır. Şu şekilde ki, "Allah Teâlâ Rabbimdir." diye ıkrar eden, "Allah Teâlâ Rabbimdir." diye tasdik eder. "Allah Teâlâ Rabbimdir." diye tam olarak bilir. "Allah Teâlâ Rabbimdir." diye bilir, tanıır ve "Allah Teâlâ Rabbimdir." diye kalbiyle ve diliyle teslim olur ve hepsinin mânâsı birdir." Daha sonra İmam-ı Âzam, imanda bir fazla sevgi değeri bulunduğunu da şu şekilde anlatıyor: "Mümin Allah Teâlâ'yı, onun dışındaki her şeyden çok sever. O derecede sever ki, ateşte yakılmakla Allah'a kalbinden iftira etmek arasında serbest bırakışa yanmayı, iftiraya tercih eder. Fıkhu'l-Ekber'de de buyurmuştur ki: "İman, ıkrar ve tasdiktir. Müminler iman ve Allah'ı birlemeye eşit, amellerde farklılardır. İslâm da o ilahî emirlere teslim olmak ve boyun eğmektir. Lügat itibarıyla iman ile İslâm arasında fark vardır. Fakat dinde, İslâm'sız iman, imansız da İslâm olmaz. Bunlar bir şeyin dışı ve içi gibidir. Din ise iman ve İslâm ile beraber bütün şeriatın ismidir."

İman, esasen masdar ve buna göre bir fiil olmakla beraber örtfe ve dinde isim olarak da kullanılır ve o zaman iman bizzat bu fiil ile başlayan bir sabit durumu ifade eder. Bütün bunlardan da anlarız ki:

1. İslâm dini, yalnız bir iman meselesi değildir. İman ve amellerin toplamıdır. Amellerle ilgili tatbikatı atıp da dinin bütün feyzini beklemek tehlikelidir.

2. Böyle olmakla beraber iman, amel demek değildir. Amelin farz oluşuna iman ile, o ameli yapmak birbirinden farklıdır. Müslüman amel ettiği için mü'min olacak değil, iman ettiği için amel edecektir. Şu halde amelini sırf aldınç etmeye ve küçümsemeden dolayı terketmiş değilse kâfir olmaz.

3. İslâm dininin imanında esasen kalp ve vicdan işi olan bir esas bulunduğu şüpheşiz olmakla beraber, Cenab-ı Hakk'ın isteği olan iman meselesi yalnız bir vicdan işi olmaktan ibaret değildir. O, tam bir insan gibi kalbin içinden başlayıp, bütün dışı yayılacak ve sonra kâinata güzel ameller saçacaktır. Müslümanın imanı, âleme zarar vermeye sarf edilmiş olan baştan gıncarı düşünceler veya şeytanın dürtüleri değildir ki kalp ve vicdanda hapsedilmeye mahkum olsun. Müslüman ancak bir zorlayıcı zaruret karşısında

imanını sadece bir vicdan işi olarak saklayıp hapsedmeye izinli olabilir. O da düşmanın kesin zorlayışına uğradığı zamandır. O zaman da nefsini feda ederek imanın hapisten kurtarması, imanın hapsederek kendini kurtarmasından daha faziletlidir. Ve bununla beraber ikisi arasında serbestiye sahiptir.

İşte bu âyette Cenab-ı Allah, kendisinden hakkıyla korkanları açıklamakla da "onlar gayba inanırlar" ile dinin iman kısmını özetledikten sonra amel kısmını özetleyerek buyuruyor ki: "Ve namazı kılarlar." Yani belli olan namazı dosdoğru kılarlar ve devam ettirirler. Kur'ân'da namaz hakkında "yüsalûlûne", veya "salû" fiillerinden çok buyurulması dikkate değer bir husustur. Elbette, "namazı ikame ederler" demek, "namazı kılarlar" demekten fazla bir anlam vardır ki bu, en az "doğru dürüst" yani "namazın şartlarına uymak, Allah'a boyun eğmek ve tevazu göstermek suretiyle güzelleştirmek ve hatta kıldırmak mânâlarını ifade eder. Ve bunun için namazda ta'dil-i erkan (namazı erkanına uyarak kılmak) vacip olduğu gibi, özellikle namaz için iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, namazın gereklerini tamamlamak için gayret sarfetmek de dinin lüzumlu gördüğü hususlardandır. Ana-babanın çocuklarına namaz terbiyesi; din kardeşlerin birbirlerine tavsiye ve hatırlatması; amirlerin engelleri ortadan kaldırma ve imkânları tamamlama suretiyle beğendirmesi ve teşvik etmesi; Cum'a namazına ve cemaatte namaz kılmaya dikkat ve devam etmesi de bu cümledendir.

(İkame), "kıyam" veya "kıvam"dan "ifâ'il" ölçüsünde olarak lügatta kaldıncp dikmek veya düzeltip doğrultmak veya kıymetlendirmek ve devam ettirmek veya dikkat ederek yapma anlamlarına geldiğinden, namazla ilgisinde bu mânâların birden veya ortak noktalardan belâğ bir istiare yapılmış ve bunun için bir kelimelik "namaz kılarlar" yerine, iki kelimelik "namazı ikame ederler" seçilmiştir. İlk önce "dikmek" veya "doğrultmak" mânâlarını düşünelim: Bu bize "Namaz dinin direğidir." hadis-i şerifini hatırlatır. Bu hadiste din, yüksek bir binaya benzettiriyor ve namaz aynı o binanın direği gösteriliyor ki, iman da o binanın temelidir. Buna "istiare-i mekniye" ve "istiare bi'l-kinaye" (kinaye ile istiare) denilir. Bu âyette de namaz cemaat ile kaldırılabilecek büyük bir direğe benzettiriyor ve onun güzelleştikmesi veya doğrultulması suretiyle o yüksek binayı dinin inşa, koruma ve devam ettirilmesinin gereği anlatılıyor. Bir de bu binanın illerde açıklanacak esasları, diğer kısımları, süsleme ve güzelliğinin bulunduğuına işaret buyruluyor. Bundan dolayı "namaz kılarlar" demekle, "namazı ikame ederler" demek arasında ne büyük fark vardır. Hakikatte din gayet büyük ve kudsi bir binadır. Ve bu binanın kerestesi, malzemeleri, şekli ve planı (yani şeriat) bizzat Allah'ın yaptığı ve koyduğu bütündür. Ona uygun olarak inşası, kurulup meydana gelmesi ve içinde saadette yaşanması da insanlara aittir. Temsilen (benzetme yoluyla) diyebiliriz ki, bu binanın mimarı Allah, baş kalfası Peygamber, ameleşii ümmettir. Bu binanın temeli kalplerin derinliklerinde atılacak ve ağızlardan taşacak, direği tek başına namazlarla hazırlanacak, düzlenecek ve cemaat ile görünme meydana dikilecek, sonra üzerine diğer kısımları inşa edilecektir. Fakat sorusu unu tulmayacaktır ki, bu bina cansız değil canlıdır. Bu, geçmişler tarafından bir kerre yapılmış olmakla sonradan gelenler, yalnız bunun içinde oturup kalacak değildirler. O, bir canlı bünye gibi her gün yapılp işletilecek, her gün büyüme ve inkişafına hizmet edilecektir. Bu bina ve direk benzetmesi bize İslâm'ın sosyal durumunu ve bu konumda namazın kıymet ve yerinin önemi anlatıyor. Hakikaten cemaatte namaz İslâm toplumunun direğidir ve bütün İslâmî teşkilatın binasıdır. Ve cemaatte namaz kılmak ve kıldırmak, o direği dikmektir. Tek başına kılınan namazlar da bu direğin hazırlanması ve düzlenmesidir. Dosdoğru, içi-dışı temiz ve muntazam olarak namaz kılmak, imanın büyüyerek bütün vücuttan fıskırması ve hayatın gıdışatına muntazam ve doğru bir akış vermesidir. Bununla iç ve dış, mümkün olduğu kadar, temizlenir; kalp ve beden mümarese (alışma) ile kuvvetlendirilir. Herhangi bir kimsenin namazsız bulunduğu haliyle namazına devam ettiği halini karşılaştırsanız, namazlı bulunduğu zamandaki ahlâkını, herhalde yükselmiş bulursunuz. "Muhakkak ki namaz kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir." (Ankebût, 29/45) âyeti, bu gerçeği anlatır. Bu karşılaştırmadaki yanlışlıklar, ayrı ayrı şahısları mukayese etmekten doğar. Bazı hususta ahlâkî farz edilen namazsız, namazına devam ettiği zaman hiç şüphesiz ahlâk ve maneviyatça daha yükselir. Namazını kılan kimsenin hayatta en az dört kazandı vardır: Birincisi temizlik; ikincisi kalp kuvveti; üçüncüsü vakitlerin intizamı; dördüncüsü toplumsal düzleme. Bu faydalar, devam şartıyla, en resmî bir namazda bile vardır. Namazın büyük faydalarını hesap etmek mümkün değildir. Fakat en ufak ahlâkî faydası bilfiil büyükmeyi kırmak, kardeşliğe hazırlanmak, Allah nazası için iş yapmaya almaktır. Bunun için namazda giyinebileceği en güzel ve en temiz elbisesini giymek ve kendine gurur vermesi düşünülen bu hal içinde örtülecek nice ayıpları bulunduğunu düşünüp, yüzünü yani alnını ve burnunu yerlere koyarak, kalbine iman ettiği Allah huzurunda o kibir ve gururu kırarak defalarca secdeye kapanmak en mühim bir esastır. "Her camî'ye (gidişiniz) de güzel elbisenizi alın." (A'râf, 7/31). Namazda özellikle secdenin kibre olan bu mühim tesiri dolayısıyla der ki, kibirli der en çok namazın secdesine itiraz ederler. O süslü elbiseler içinde alınları Allah nazası için yere koyma zorunluluğu onların kibir damarlarına, sinirlerine çok fena dokunur. "Şüphesiz bu, (Allah'a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir." (Bakara, 2/45). Düşünmezler ki o süsler, o alınlar hep Allah'ın vergisidir. Ve zamanı gelince o yağlı alınlar toza, toprağa karışacaktır. Hem o topraklar, o yerler o kadar hakaret edilmeye, devamlı olarak çiğnenmeye layık değildir. Zaman olur ki onlar için kanlar dökülür. Beşer hayatı oradan fıskırır ve onu fışkırtan Allah Teâlâ'dır. O süslere, o bedenlere emek vermiş birtakım Allah'ın kullarının da hakları geçmiştir. Şu halde o topraklara, o yerlere, toprak ve yer oldukları için değil, yaratıcısı olan Allah Teâlâ'nın büyüklük ve ululuğu adına hakkıyla secdeye kapanıp, kibir ve bencilikten sıyrılmak ve insanlar ile kardeşçe geçinmek için onların topluluklarına karışmanın pek kudsi bir görev olduğuunu unutmamak gerekir. Namaz o kibir ve gururu kırarken, aynı zamanda insanın ruhu hürriyetine öyle bir yükselme verir ki bu yükselme en görkemli krallığın huzurundaki saygı duruşundan çok yüksektir. Bunun için namaz mü'minin bir mi'racıdır. Yani onu beşeri olmanın sertliğinden, tek olan Allah'a ait arşa çıkartan bir merdivendir. Namazda bütün bir beşer hayatının şekli ve dereceleri dürlmüştür. Allah'ın huzurunda bulunmak, hazırlanmak, düşünmek, istemek, defalarca kalkmak, bükülmek, düşmek, rahat edip oturmak nihayet selam ve selamette işini bitirmek, insanı, bütün hayatın kademelerinden geçirerek, varlığın sırlarını, dünya ve ahireti düşündürerek Cenab-ı Allah'a kavuşturur ve büyük bir iman ve sevap ile yine âleme döndürür. Yine bir hadiste açıklandığı üzere "Namaz, İslâm ile küfrün ayıncısıdır".

Biz burada namazın dünyaya ve ahirete ait, maddi ve manevi, bütün faziletlerini ve faydalarını sayacak değiliz. Çünkü o sonsuzdur, sayılması mümkün değildir. Bunun bütün toplamı din dilinde "büyük sevap" adıyla anılır. Fakat burada namazın, imandan sonra nasıl bir ahlâkî ve sosyal prensip olduğunu ve onun üzerine ne kadar büyük bir sosyal bina kurulacağını kısaca ifade etmek istedik. O büyük binanın direği işte öncelikle ferdi namazlarla hazırlanır, düzene sokulur ve cemaatte dikilir. Ondan sonra da geri kalan yapılır. İşte "namazı ikame etme" tabiri bu mühim mânâyı çok açık bir şekilde ifade ediyor ve hidayete aday müttakileri "namazı kılarlar" diye değil, "namazı ikame ederler" diye tarif, vasf ve medh ediyor. Bunlardan anlaşılır ki, bunun mealinde "namaz kılarlar" tabiriyle yetinmek doğru değildir. Burada kelimesinin "elif-lâm"ı ahd içindir ki durumu ve sınırı bilinen "İslâm namazı" demektir. Ve bu durum aynı namazın nasıl kılınacağı, şartları ve rükünleri (namazın içindeki farzları), sünnet ve edepleri, mekruhları ve namazı bozan şeyler ile sıfat ve durumu "Namaz kılarken beni gördüğünüz gibi namaz kılınız." hadis-i şerifi gereğince, Peygamber'den görülen fiilî, sözlü ve takrirî olarak alınan sıfat ve nitelikler ki, bu nitelik ve durum ta başlangıçtan beri müslümanlar arasında amel ile kesin bir şekilde bililir ve din kitaplarında yazılmıştır. Ve "yüsalûlûne" buyurılmayıp da "ahid lâmi" ile "yükümlüne-s-salâte" buyurulmasında bu mânâ da açıktır. Yani "yükümlüne-s-salâte", "dosdoğru namaz kılarlar" demek değil; "namazı, dosdoğru kılarlar" demek olduğundan gaflet edilmemelidir.

"Salât" kelimesinin Arap dilinde iki kaynağı vardır. Birisi genel olarak dua mânâsıdır ki, "Peygamber'e salât ve selâm" dediğimiz zaman özellikle bunu anlarız. Diğer (salv) maddesinden gelen "sallâ" fiilinin masdandır ki, iki uyluğu hareket ettirmek demektir.

Araplar bu mânâca "sallâ" dedikleri zaman "iki uyluğunu hareket ettirdi" mânâsını anırlar. Aynı şekilde "at (veya kısırak) kuyruğuyla iki uyluğunu sağa sola çarptı" denilir. Salveyn uylukların başındaki iki tûmek kemiktir. "Sallâ"nın bu hareket ettirme mânâsı tabirine benzer. Yahudiler birbirine selam ve saygı sırasında başını eğe ve kıcnı oynatp kasiğına doğru bir yan büklerlmesi ve bu şekildeki selama Arapça'da "iki uyluğu hareket ettirme" mânâsına "tekkîr" denimisi. Buna göre "keffera"-yahüdiyyü", "Yahudi uyluklarını oynatıp bükerek reverans yaptı." demek olur. "Kâfire" kıcdaki kaba ve tknaz iki etin isimdir ve "kâfire-teyn" tesniye (ikileme)dir. Bu şekilde "iki uyluğu hareket ettirme" mânâsına "sallâ" da rûkû (namazda eğilme) ve secdelerde yapıldığı gibi, bizim "belini eğmek" dediğimiz "iki uyluğu hareket ettirme" mânâsına kullanılmış. Demek ki Araplar, hem yahudilerin yaptığı reveranslı baş kıç selamlarını tanırlamış, hem de yerlere eğilerek "kandillî temennâ" usûllerini. İşte lûgat bakımından (biri kalp ve dil işi olan dua, diğeri de bir bedeni hareket işi olan bel fiil) iki anlama gelen "salat" kelimesi, dinde Peygamberimizden görülegeldiğı üzere kalbe, dile ve bedene ait fiiller ve özel esaslardan oluşmuş gayet intizamlı, kâmil (eksiksiz) bir ibadetin ismi olmuştur ki, necâset (pislikler)ten temizlenme, hâdes (manevi pislikler)den temmizlenme, setr-i avret (avret yerlerinin örtülmesi), vakit, niyyet, kibleye dönmek adıyla altısı dışından başlayan şart; ıttihâz (başlangıç) tekkiri, kıyam (ayakta durmak), kıraet (Kur'ân okumak), rûkû (eğilmek), sücûd (secdeler), teşehhüd miktar (şehadet kelimesi getirecek kadar bir zaman) kâde-i ahire (son oturuş) adıyla içinde yapılan altı esas olmak üzere en az on iki farz; Fâtiha, zamm-ı süre (Fâtiha'ya eklenen süre), tâdil-i erkân (namazın esaslarına hakkiyle uyma), kâde-i ûlâ (ilk oturuş) ve diğerleri gibi bir takım vacipleri; bunlardan başka birçok sünnetleri, müstehapları, edepleri, mekruhları ve müfsidâtı (namazı bozan şeyler) vardır. Sonra beş vakit ve Cuma gibi farz, vitir ve bayram gibi vacip ve diğer müekket sünnet ve gayr-ı müekket sünnet, nafileler olmak üzere çeşitleri ve kısımları vardır ki, açıklaması fıkıh kitaplarına aittir. Cemaatle kılmak da Cuma'da farz, diğerlerinde vacip veya müekked sünnettir. Ve burada "salât"dan asıl maksat, farz olanlardır. "Salât" kelimesinin "lâm" harfi ince de okunur, kalın da. Kalın okunmak itibarıyla "vav"la yazılır, Veş kıraetinde de kalın okunur.

O müttâkı (Allah'tan hakkiyle korkan)ler sadece iman ile ve yalnız namazı dosdoğru kılmak gibi bedene ait ibadetlerle de kalmaz, mâlî (malla ilgili) ibadetlerde de bulunurlar. Kendilerine nasip ve kismet ettiğimiz nızktan, maddî ve hatta manevî şeylerden az çok harç ve infak eder, Allah yolunda harcamada da bulunurlar. idğâm ile 'dir, "mâ" kelimesinin Türkçemizde en güzel karşılığı "nesne"dir. Fakat biz bu kelimeyi kaybetmek üzere bulunduğumuzdan "sey" diyoruz. Gerçi "mâ" genelde veya çoğunlukla "şey" mânâsına da kullanılabilsede de, asıl mânâsı "akılsız olan şey" veya şeylerdir. Yani nesnelerdir. Akıllıya "men" denilir. Ve bunun için eskiden "mâ" nesne, "men" kimesne (kimse) diye ayırt edilirdi.

"Rızık", aslında Arapça'da "haz" ve "nasip" anlamında isim olup, nasip etmek, nızıklandırmak mânâsında masdar dahi olur ki onun fiilidir. Ve bu karine ile "mâ" isim olan nızktan ibaret olur. Ehl-i Sünnet'e göre şer'î mânâsı da lûgat mânâsının ayındır ki, "Cenab-ı Allah'ın canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiğı şey" diye tarif edilir. Şu halde mülk olsun olmasın, yenilen, içilen ve diğer şekillerde kullanılmasından faydalanılan mallara uygun olduğı gibi evlatı, eşi, gayret ve işi, ilim ve bilgileri dahi içine alır. Fakat hepsinden istifade edilmiş olmak şarttır. Bu faydalanma, dünyaya ve ahirete ait faydalanmadan daha geneldir.

Buna göre dinî ve dünyevî bilfiil faydalanılamayan mal, mülk, evlat ve aile, ilim ve bilgi nızık değildirler. Bu şekilde birşey, çeşitli faydalanma şekillerine göre farklı kimselerin nızkı olabilir. Fakat malından, gücünden, imlinden faydalanmayanlar nızıklanmış değildirler.

"Infak", malın elden gikanılması, harç ve sarfedilmesi demektir. Dinî bakımdan farz, vacip, mendub kısımları vardır. Bu "infak" karinesiyle ya "nızık" mala tahsis edilmek veya "infak" mecaz yoluyla maldan başkasına da genelleştirmek gerekecektir. Akıllı olan birincisidir, fakat ikincisi de muhtemeldir. Şu halde âyetin bu kısmı, ilk bakišta zekat ve diğer sadakalar başışlar, yardımlar ve vakıf gibi, fakirlere, diğer çeşitli hayırlara, aileye yardım gibi bütün mal ile yapılan ibadetleri içine alır ki, ilerde "Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Verdiğiniz hayır, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız hayrı, muhakkak, Allah bilir.'" (Bakara, 2/215) gibi âyetlerle açıklanacaktır. İkincisi ilim öğretme ve diğerleri gibi manevî şeyleri de içermektedir. Bununla beraber bunların hepsinin başında, İslâm'ın binasından biri olan zekat vardır. Ve bunun için birçok tefsirciler burada ilk önce ve bizzat kast edilen şeyin zekat olduğunu açıklamışlardır. Fakat kurtuluşun kendisine tahsis edilmesi bakımından, namazda olduğı gibi burada da farz olan infak kast edilmek gerekirse de, infakin farz oluşu yalnız zekata tahsis edilmediğinden muhakkıkın-ı müfessirîn (araştırmacı tefsirciler) bunu genelleştirme tarafıslıdır. Ancak bu ortamda zekattan birinci mevki işgal ettiğı de unutulmalıdır. Çünkü İslâm binasının ikincisi de zekattır. Bir hadis-i şerifte de görüldüğü üzere "Zekat İslâm'ın köprüsüdür.". İslâm'ın bir köprüsü, bir geçidirdi. Dinin, iman ile temeli atılıp, namaz ile direği dikildikten sonra, geçilecek mühim bir geçidi vardır ki, zekat işi o geçidi geçirecek bir köprü olmak üzere kurulacaktır. Çünkü dünya ve ahirette korunmak için yapılacak olan görkemli İslâm binasının, dünyadaki "dârü'l-İslâm" (İslâm yurdu), ahiretteki "dârü's-selâm" (esenlik yurdu)ın yapımı için birtakım malî masrafları vardır ki, bunlar malî ibadetler ile yapılacaktır ve bunun en zarurisi de zekat teşkil eder. Zira "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz." (Fâtiha, 1/5) diye bir tevhit üslubu içinde sadece Allah'a kulluk etmek ve kardeş topluluk ile namaz kılabilmek için safları doğrultmak ve o saflarda bir eşitlik duygusu ile devamlı bir şekilde bulunmak gereklidir. Bu ise, o toplum içinde günlük azıkla yetinme durumunda olan kimselerin kalmaması ile mümkün olur. Bir aç ile bir tokun bir safta kurşunla kenetlenmiş binalar gibi bir sevgi ve kardeşlik duygusuyla birbirine kalben perçinlenmesi kabil değildir. Şu halde cemaatin hakiki bir ibadet birliğı içinde olması, gerçekten fakir ve kimsesiz olanların gözetilmesi ve çalışabileceklerin çalıştırılması için ilk önce zekat ve fitr sadakaları ile, zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu kapatarak bir sevgi bağının kurulması, hem de hepsinin mevlası (efendisi) Allah Teâlâ olduğunu bildiren bir duygu ve iman ile kurulması büyük bir görevdir. Bu görevin, bu niyetle yapılmasında müslüman artık yalnızlığında beşerî bayağılıktan silkinecek, Allah Teâlâ'nın bir halifesi (yani bir vekili) olmak rûbhesini kazanacak ve elindeki malın Allah'ın malı olduğunu ve kendisinin onun, muhtaç olan Allah'ın kullanna ulaştırması görevli bulunduğunu anlayarak: "Al kardeşim, bu benim değil, senin hakkındır, bende bir emanettir, ben sana Allah Teâlâ'nın gönderdiği şu kıcnı, postalanmış koliyi teslim etmeye görevlendirilmiş bir dağıtcıyım." diyerek, aynı şekilde alçak gönüllülüğü ile fakirin, sabırlı fakirinin hakkını vererek kalbini okşayacak ve bununla o topluluğun mümkün olduğı kadar açlarını kapatacaktır. İşte Kitap ve Sünnet'in araştırılmasına göre fikhî usûlü ve fıkha ait kitaplarımızın zekat görüşü özet olarak budur. Bu şekilde zekat, müslüman, beşerî düşüklüklerden ilahî vekillığe geçen bir köprüdür. Namaz, hayat kademelerinden ilahî huzura kıcaran bir mi'rac olduğı gibi, zekat da o mi'racda alınan bir ilahî görevin köprüsüdür. Ve her müslüman, bu köprüyü yapıp geçmeye, yani zekat vermek için helâl mal kazanıp zekat verecek derecede kıymayı çalıışacak ve henüz verecek halde değilse, en az onun yüksekliğine iman ile dolu olacaktır. Yani müslümanın gözü, zekat almaya değil, vermeye dönük bulunacak ve ancak çaresiz kaldığı zaman zekat ve sadaka alabilecek ve tersi durumda aldığından haram olduğunu unutmayacaktır. Bu şekilde kurulan İslâm toplumunun namazında ne büyük bir birlik kuvveti bulunacağı ve bunların o görkemli İslâm binasını tamamlamak ve bitirmek için nasıl bir aşk ve sevgile çalıışmaya atılacakları düşünülürse, İslâm dininin esasındaki yükseklik ve bu âyetlerle o müttâkilere verilen öğme değerinin önemi derhal anlaşılır ki, ilerde açıklanacak olan orucun da bu noktayı her kalbe hissettirmek için mühim bir terbiye özelliğı bulunduğuy açıktır. Görüyoruz ki bu âyetlerde İslâm binasından, imandan sonra iki amel zikredilmiştir ve dinde bunlar diğerlerinden önce farz kılınmıştır: Namaz, zekat. Çünkü bunlar, bütün ibadetlerin asıldırar ve burada bilhassa anımlanan özelliklerinden dolayı değil, diğerlerinin

çeşitliliğine işareti de içine alıcı olduklarından dolayıdır. Zira bütün ibadetler iki çeşide ayrılmıştır.

Biri bedene ait ibadetler, diğeri de mala ait ibadetlerdir. Hac gibi hem bedeni ve hem de malî olan üçüncü bir kısım dahi bu iki değerin birleşmesidir. Şu halde namaz, bütün bedeni ibadetlerin asıl temsilsidir; zekat da bütün malî ibadetlerin asıl temsilsidir. Ve bunlar imanın ilk müeyyidesi (yaptırımı) ve amel ile ilk gelişmesidir. Buna göre bu âyet-i kerimde bütün iman prensipleri gaybde; bütün amellerin esasları da namaz ve infak (Allah yolunda harcaması)da özetlenerek, İslâm dininin ilmi, ameli, esasları ve dalları kısaca anlatılmıştır ki, bunlar Fâtiha sûresinde "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz." (Fâtiha, 1/5) antlaşmasıyla doğru yol ve en son "hamd" başlığıyla toplanmış idi.

4-Bundan sonra gaybda özetlenen imana ait esaslar vahiy ve nübüvvet (peygamberlik) meselesi olması bakımından bir derece daha açıklanarak buyruluyor ki; ve o muttâkiler ki, hem sana vahiy ve inzal edilen ve edilmekte olan Kitap ve şeriata, hem de senden önce vahiy ve inzal edilmiş bulunan (yani Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf gibi) kitaplara iman ederler ki, bu iman da Muhammed (s.a.v.)'nin peygamberliğine ve bütün geçmiş peygamberlerin peygamberliklerine iman ile mümkündür. Çünkü habere iman, haber verene imânâ bağlı bulunduğuy gibi, onlara tüm indirilenlerden birisi de peygamberlikleri davasıdır. Önceki âyet, bütün müslüman müminler; bu âyet de önce Ehl-i kitaptan olup da müslüman olan müminler hakkında indi deniliyor. Bununla beraber böyle olması iki âyetin birbirini tamamlayı ve açıklayıcı olmasına engel değildir. Ve geçmişe iman, geçmişin hikayeden ibaret zannedilmemelidir. Şu halde bütün inzal edilmiş kitapları ve geçmiş peygamberlere, esas itibarıyla iman da, İslâm iman ve inancından bir parçadır ki "Allah'a inandık deyiniz..." (Bakara, 2/136) gibi âyetlerde bu durum açıklanacaktır. Bunun için Müslümanlık bütün semavî dinlerin şahididir. Zira imana ait meselelerde nesih (iptal etme) yoktur, tamamlama vardır. Nesih, amele ait hükümler itibarıyla cereyan eder. Bu ve benzeri Kur'ân âyetleri ve Peygamber'in sünnetleri bize özellikle şunu gösterir ki, Müslümanlık dini geneldir. Bütün insanları içeren ve vahye dayanan dinlerin hepsine hükmetkâr bir dindir. Diğer dinler ise tâbi bulundukları bayrak altında, din işleri bakımından, kendilerinden başkalarına yaşıtmazlar, vicdanlarının sınırı dar ve kısadır. Bunlar, kendilerinden başkasına hayat hakkı tanınamayı dinin gereğı bilirler. Tanırlarsa yalnız politik bir zorlama ile tanırlar. Yakın zamanlara kadar hristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir millet yaşıttığı görülmemiş ve bu sebeple bunlar başka dinden olan kavimlere hakim olamamıştı. Son zamanlarda bu vicdan darlığındaki politik hastalığı gören Avrupa devletleri Katoliklik ve Protestanlık kavgalarından doğan bir vicdan hürriyeti davasıyla Fransız inkılâbından sonra liberallik, laiklik ve insanlık kelimeleri altında Hristiyanlık kelimesinden sapmaya doğru yürümüş ve o zamandan beri diğer milletler üzerinde hükümet kurmaya yol bulabilmişlerdir. Fakat bu kelimeler olumlu ve merhametli, genel bir hak vicdanı kurulmasını değil, dinsizliğe ve bencillığe doğru olumsuz bir gidiş hedef aldığından, ilme ve sanayiye ait gelişmelerini gerçeğe bağlayacak yerde, insanlığı haktan uzaklaşmaya, vicdansızlığa ve ihtiraslara sürüklemiş ve sonucu da İslâmiyet'in gösterdiği gerçek ve olumlu hürriyet hakları ile insanlığı temin ettiğı ve yaydığı gerçek evrensel hayattan uzaklaşmak ve hayatın ızdırılanını arttırmaktan ibaret olmuştur.

Bu bakiş açıısıyla denilebilir ki, şimdiki insanlar, Peygamberimizin gönderildiğı zamanda olduğı gibi, İslâm'ın nurunun genel bir gelişmesini ve herkesin selameti için, gerçeğin bütün insanlık üzerinde kuvvetli bir egemenliği görmek derdiyle kıvrınıp çabalamaktadırlar. İnsanlığın şimdiki sapıklığı, beşeriyetin doğru üzerinde egemen olması fikrinde toplanıyor. Bu ise, insanlar arasında en kuvvetli görünenlerin "tapılan bir yaratıcı" gibi kabul edilmesine sebep oluyor. Bu, tutkulan kuvvetlenmesiyle hukukun (hakların) çiğnenmesini, herkesin selamet ve emniyetinin bozulmasını doğuruyor. Halbuki insanın saadeti gerçekte insanlığın hakka egemen olması davasında değil, hakkın insanlığa egemenliği esasındadır. Ve İslâm'ın eşit yaşamak için "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz." (Fâtiha, 1/5) antlaşmasıyla öğrettiğı "yaratılış kanunu" da budur. Şu halde insanlık, ya hakka (doğruya) üstün gelmek davasıyla ihtiras ve ızdırıp içinde birbirini yiyip gidecek veya hak Teâlâ'ya iman ile onun mutlak egemenliğini ummak için İslâm dinine ve Muhammed (s.a.v.)'in bildirilerine sarılacaktır. Hakk'ı, insanın emri altında gören dar vicdanların kurtuluşu ereceklerini ve beşeriyetin dairesi için bir olumlu kutup olabileceklerini zannetmek ne büyük hatadır! Büyük vicdanlar, Hakk'ı bir bilir ve haktan gelenin hepsine, her birinin kendi derecesine göre kıymet verir.

İşte İslâm'ın kalbi, bu büyük iman ve vicdanın sahibidir. O, herkese bu imaniyle göğsünü açar. Bütün beşer vicdanını bu genişlik ve anlayışlılıkla hakka yaklaştırmaya çalışır. Bunu kavrayamayan, bu yüksekliğe eremeyenleri de hakkın birlik ve kapsamına sardırmamak ve hakka az çok uymayı kabul etmek şartıyla kendi dinî sahalanda hür tutarak göğsünde yaşıtar ve onların yaşama haklarına hürmeti de yalnız görünüşe has bir siyasetin değil, gerçek dinin gereğı bilir.

Gerçekten "Ahirete ait kuvvetli bilgi sahibi olacak olanlar da ancak bunlardır, bu genişçe imana sahip olanlardır." Mesela "Hazreti Musa peygamberdi ama, İsa değil; Tevrat, Allah'ın kitabıdır, İncil değil; yahut Musa ve İsa (a.s.) peygamber idiler, ama -hâşâ- Muhammed (s.a.v.) değildir; olsa bile bizim dediğuy, Arapların peygamberidir; Tevrat ve İncil Allah'ın kitabıdır, fakat Kur'ân değildir." gibi sözlerle Allah'ın peygamberlerini farklı gören, kimine inanıp kimine inanmayarak Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini ve ona inen Kitap ve dini tanımayanların ahiret hakkında birtakım zanları, bazı kanaatları bulunsa bile yaknileri (kuvvetli bilgilten) yoktur. Gerçi her felsefede, her dinde bir ahiret fikri vardır. Fakat bunların çoğuy delisiz birtakım emellerden, ideallerden ibaret kalır. Çünkü meseleler ve ahiret yolunun varlığını imkanı akıl ve kalp ile her zaman sabit olursa da, gerçekşmesinde akıl delil, varsayımlar ve kalbî temenniler yeterli değildir. O ancak Allah tarafından gelen saygıdeğer peygamberlerin sadık haberleri ile bilinebilecek gaybe dair haberlerdendir. Bunu sana erdiren ve tamamlayın ise peygamberlerin sonucunu olan Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dır. Şu halde peygamberlere iman etmiyenlerin, ahirete doğru imanları olamayacağı gibi, geçmiş peygamberlere iman edenler bile son peygambere ve ona indirilen Kitap ve şeriata iman etmedikçe, ahiret hakkındaki iman ve kanaatları yakn (kesinlik) derecesini bulamaz; hak vakia (olgu)ya uygun olamaz. Mesela Yahudiler: "Cennete ancak yahudi olanlar girecektir." (Bakara, 2/111) ve "Bize cehennem atesi olsa olsa sayılı birkaç gün dokunacaktır." (Bakara, 2/80) derler. Hristiyanlar da aynı sözü kendileri hakkında söylerler. Kendilerinden başkasına dünya ve ahirette hayat ve saadet hakkı tanımazlar. Ve sonra cennetin nimetleri, dünya nimetleri cinsinden midir? Devamlı mıdır, değil midir? O, bir ruhun ebedî olması meselesi, midir, değil midir? diye ıttılaf ederler. Halbuki Allah'ı bir bilip, bütün peygamberleri tasdik ve ahir zaman peygamberinin peygamberliğine ve ona indirilen Kitap ve şeriata de iman ettikleri zaman şahsî ve kişisel olan o gibi bozuk kanaatları, gerçeğe uymayan inanışları Muhammed (s.a.v.)'e ait tebliğlere imanla gider de, ahiret hakkında gerçeğe uygun kuvvetli bilgi elde ederler. Dünya hak, ahiret de hak, hayat hak, ölüm ve kıyamet de hak, öldükten sonra dirilmek de var. O da hak, hasır (kıyamet günü toplanmak) hak, sual hak, hesab (hesaba çekilmek) hak, میزان (tartı) hak, sırat hak, sevap hak, ikâb (ceza) hak, cennet hak, cehennem hak. Ve hepsinin üstünde ndıvan-ı ekber (en büyük Allah nzası) ve Allah'ın cemalini görmek de hak, Allah'ın izniyle müminlere şefaât da hak; cennet ebedî, cehennem de ebedî. Bununla beraber o ebedî cehenneme girdikten sonra kurtulup çıkacak ve nihayet cennete gidecek olanlar da var. Ahiret nimetlerinde, dünya nimetlerine benziyenler de var, dünyada görülmedik, işitilmedik, hatıra gelmedik şeyler de var. Şu fark ile ki, ahiret nimetleri sonsuz ve elemisiz. Dünyanın ilmi kanunları, ahiretin bütün incelikleriyle ayrıntıların anlamaya elverişli de değil. Onu hakikatiyle bilmek, hakkın (gerçeğin) temelini bilmeye bağlıdır. İlmî kanunları, bize onun akla uymayan bir imkansızlık olmadığını ve nihayet mutlak bir gayb âleminin bulunduğuy ve bugünün her

halde bir yarını olduğunu ve ona hazırlanmamızın gereğini isbat eder ve anlatır. Fakat o yarının nasıl olacağını ancak Allah bilir ve gaybtan haberi olan şereflî peygamberler haber verebilir.

"Ahiret" kelimesi esasen "âhir" kelimesinin müennesi (dişisi)dir ki, "son" ve "sonrakı" mânâsına sıfat iken şeriat dilinde "ahiret yurdu" ve "ahiret hayatı" ve "ahiretin neşet'i" mânâmalanının hafifletilmesi olarak isim olmuştur. Karşıtı olan "dünya" kelimesi de böyledir. "Ahiret", kâh "dünya" ve kâh "ûlâ" (ilk) kelimesinin karşıtı olarak kullanılır. Ahiret yurdu tam bir hayat, ebedi hayatıdır. Tam hayatı insanlının kimisi yalnız aklî ve ruhanî kabul eder, kimisi de duygusal ve cismanî (bedene ait). Fakat gerçeğini henüz bilmediğimiz hayatın bizce kemali (olgunluğu), hem aklî ve hem hissî oluşundadır. Kur'an'ın bize bildirdiği ahiret hayatı ise "hayatın en mükemmel" olduğundan biz ona inanırız, felsefî derinlikleriyle uğraşmayı lüzumsuz sayarız. Ben, "ben" değişim zaman ruh ve bedenimin birliği noktasına basıyorum ve hayatı da bunda biliyorum. Gayb âleminin bugünkü görünen âlemden sonsuz derecede geniş ve mükemmel olduğunu biliyoruz ve her halde yarın için daha üstün bir hayatın muhakkak olduğu kuşkusuzdur. Buna "acaba!" diyenler kalpleri kör olanlardır. Maddemiz erir, genel maddeye kanşır; kuvvetimiz dağılır, genel kuvvete kanşır, hepsi erir Hak Teâlâ'ya döner. Önce Allah'tan kendime geldim, yine Allah'a gideceğim. Gidersem, Rabbimin bir âleminde daha niçin kendime gelemiyeyim? Niçin rahmetlerine eremiyeyim? Hemen Cenab-ı Hak güzel sonuçlar nasip etsin. Felsefenin, "olan yine olacaktı" diyen "ittirat = uyum, ritim" kanunu, "illiyet = nedensellik" kanunu bile bu kat'î bilgimi zarurî kılmaz mı? Peygamber efendimizden rivayet olunuyor ki şöyle buyumuşlar: "Şaşmak, bütün şaşmak ona ki Allah'ın bütün halkını (yarattıklarını) görüp dururken Allah hakkında şüpheye düşer. Şuna şaşılır ki ilk doğuşu tanır da, son doğuşu inkâr eder. Şuna da şaşılır ki, her gün, her gece ölüp dirilir dururken öldükten sonra dirilmeye ve yikameti inkâr eder. Şuna da şaşılır ki, cennete ve cennet nimetlerine inanır da yine aldatıcı dünya için çalışır. Şuna da şaşılır ki, başlangıcının buluşık bir nutfe (sperme), sonunun çirkin bir leş olduğunu bilir de yine büyüklük taslar ve öğünür." Bu hadis, ahiret hakkında ilim ve fen açısından başlıca iki gerçeği gösterir. Birincisi ilk doğuş ve son (doğuş) deyimliyle, hem ahiretin gerçekliğine ve hem devamlılığı ve tekrar etme kanununa işaretir. İkincisi dış görünüşü ile uyku uyanıklığı gösteren her gün, her gece ölüp dirilmek meselesidir ki hayatın hakikati ve ahiretin hakikati açısından çok önemlidir. Biz her gün gıdaya, uyuyup uyanmaya niçin muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenimiz, bedenimizin kısımları her gün ve hatta her saat, her an devamlı bir şekilde ölüyor ve yerine yenisi yaratılıyor ve bu yaratılış işi örülen bir uyuyorduz. Bunun için uyku sadece görünürde değil, gerçekten de bir ölüm oluyor. Çıkardığımız bütün salgınları, bedenimizin kısımlarının cenzeleridir. Demek ki hayat, ancak benzerlerin yenilenmesi ile yeni yaratma sayesinde devam ediyor. Devam eden nedir? Benim birliğim nedir? Bu da bir itirad (ritim) kanunu, benzeriye ve gelişme görüntüsüdür. Bundan dolayı, dünyaya ait hayatımın zamanı, esasında benim ruhumun ve cisminin sabit olması değil, Allah'ın yaratması ve bâkî kılmasıdır. Ve işte ahiret hayatı da böyledir.

"İkân", yakîn sahibi olmaktır. "İkân", "istikân", "teyakkun", "yakîn" hepsi bir mânâya gelir. "Yakîn", gerçeğe uygun ve herhangi bir şüphe ile ortadan kalkmayacak şekilde şek ve şüpheден uzak olan sabit ve kesin bir inanış demektir. Diğer bir deyişle "yakîn", şek ve şüphe bulunmayan kesin bilgi, şüphe kanışmayan ilim, bozulması ihtimali olmayan ilimdir. Bununla beraber "kalbin karan" anlamına da "yakîn" denildiği olur. "Şu anda şüphem yok ki bu böyledir. Şimdi ve ilerde şüphe edilmez bu böyledir. Başka türlü olmak mümkün değil, bu böyledir." Bunun üçüne de yakîn denilir fakat asıl "yakîn" ikinci ile üçüncüdür. Yani birinci tariftir. Allah'a ait ilme, "yakîn" denilmez. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi; Allah'ın isimleri ve sıfatları vahye dayanır. Kitap ve Sünnet'te ise Allah'ın ilmine "yakîn" denildiği görülmemiştir. İkincisi: "Yakîn" ve "ikân" şek ve şüphe edilebilen şeyler hakkında kullanılır. Bunun için zorunlu bilgilere, yani apaçık olan şeylere, gün gibi aşikar gerçeklere "yakîn" denilmiyeceğini söyleyenler bile vardır. "Yakîn'de istenilen şey, gerçeklik ve şüphesizliktir. Fakat bu olayın zarurî olması değil, ancak vâki olması şarttır. Şu halde görülener, tecrübe edilenler, tevâtürle nakledilenler ve doğru istidlaller de yakîn (kesinlik) ifade ederler. Bazı Batı filozoflarının iddia ettikleri gibi "yakîn" yalnız zarurî ve huzur ilim demek değildir. Yakînin dereceleri vardır. Mesela matematik bilgileri, mantık bilimine ait sonuçlar yakînî ve zarurî olduğu gibi, normal ve tecrübeyle dayanan ilimler, tabiat ilimleri yanında Kimya ve Fizik ilimleri zarurî olmayarak yakîndirler. Ancak bunların tecrübe edilmiş olaylarından yanlış istidlaller ile sonuç çıkarılan özel görüş ve varsayımların hepsi yakînî değildir. Aynı şekilde Hayat Bilgisi, Tıp ve benzerleri henüz yakînî değildir. Bu sebeplerden dolayı uçakları yapanız, fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. Acaba mümkün değil midir? Mümkün olmasaydı vücuda gelmezdi. Allah Teâlâ olanı öncelikle ve bizzat ve sonra maddeleri, tohumları aracılığıyla yarattığı gibi, bizim elimizle de yaratabilir. Nitekim peygamberlerin ellerinde yapabildiklerine dair örnekler de gösterdiyi Kur'an haber veriyor. "Benim iznimle çamurdan şek şeklinde bir şey yapıyor, içine üflüyordun, benim iznimle şek oluyordu." (Maide, 5/110). Bunun için ilimler ve tabiat ilimleri, bizzat, Allah'ın kudreti hakkındaki kesin inanışımızı ve imkânın kendisi hususundaki imanımızın gelişliğini yikacak değil, kuvvetlendirip genişletecek deliller kabul edilmek gerekir. Fenleri kendi sınırları içinde takip etmeli ve geliştirmeliyiz. Fakat olanı inanırken, hiçbir zaman Allah'ın kudretini terkettilik, dünya ve ahireti bitirdik zannetmemeliyiz. Normal yakînlere, zarurî yakînlere feda etmemeliyiz. Biz var isek, bizim ilimimiz varsa, Allah Teâlâ ve O'nun ilmi ve kudreti daha önce var. Bugünkü görülên âlem varsa, yânnki gayb âlemi de tabiatıyla vardır. Bugün olmayanlar, yarın olur. Bugün inanmadıklarımıza yarın inanmak mecburiyetinde kalınız. Hiç yanılmamızı, hiç şaşmamızı, sonsuz ümitsizliğe düşmemek istiyorsak hiçbir hadisenin yikamayacağı, hiçbir şüpheliğin yikamayacağı en hak ve en temelli esaslara iman etmeliyiz ki, kesin iman dairesiz daralması; ilim ve fenni boğmayalım; imkân sahasını kıstlamayalım; mümkünse, imkansız demiyelim; hayır yerine şerre koşmayalım; imkânsız zannettiklerimizin imkânını, hatta ortaya çıkışını gördüğümüz zaman perişan oluruz. Sudan ates, ölüden dirî çıkar mı? Allah'ın izniyle çıkar. Hayat yapılır mı? Allah'ın izniyle yapılır. Göklere çıkılır mı? Allah'ın izniyle çıkılır. Kabirde soru sorulur mu? Allah'ın izniyle sorulur. Ölen dirilir mi? Allah'ın izniyle dirilir. Fakat "İki kere iki, tek olur mu?" Olmaz. Bir şeyin parçası kendisinden büyük olur mu? Olmaz. İletli illetini geçer mi? Geçmez. İnsan bizzat yaratıcı ve bizzat mabud olabilir mi? Olamaz. O, Allah'ın izniyle, kuş da yapsa, ölüleri de diriltse yine kuldur, yine kuldur. Bütün imkanlar, Allah'ın kudretindedir. Ve istikbal (gelecek) değişim zaman sonsuzdur ve o sonsuzda bizim nice başımıza gelecekler ve sorumluluklarımız olacaktır. Ve işte Hazreti Muhammed (s.a.v.) bize mutlak olan bu tam imanı, bu tevhid inancını ve buna göre güzel işler işlemeyi öğretmek için gönderilmiştir. Ona iman edenler hiçbir zaman aldanmazlar, her zaman yakîn (tam iman)e sahip olurlar.

5- kelimesi "işaret ismi" çoğul, "zâ'nın çoğulu, " " hitap harfidir ki " " gibi önce Peygamber'e has hitap, ikinci olarak genel hitap olabilir. Meâlî: "Sana söylerim bunlar, o gördüklerin, o vasıflarını işittiklerin" demektir. Yani, ya Muhammed! Böyle kalbe ait olan ve sadece görüne bağlanmayıp aklın anlayabileceklerine dahi topluca iman ve tasdik ettiği bedeni ve malî ibadetleri yerine getirmekte, duma yolundan başka imkan olmayan hususlara da genişçe, detaylarıyla iman etmek ve edebilmek kabiliyet ve üstünlüklerini toplayan o müttakileri iştin ya, işte bunlar kendilerinin Rabbi tarafından, onların tek Rabbi olan Allah Teâlâ tarafından hıdayet (doğru yol) üzeredirler. Yani onun hıdayetine aday ve o hıdayet üzere yürüyecek olan ve yürümekte bulunanlar, derecelerine göre onlardır. Doğru yola uymayı bunlar dinler, derece derece doğruyu yapmaya bunlar erer. "Bizi doğru yola ilet." (Fâtiha, 1/6) diyecek olan veya diyenler bunlardır. Bunun sözlü ve fiilî cevabını alacak ve doğru yolda yürümeye başanları olacak olanlar yine bunlardır.

Ve işte herkesin fikrinde ve zikrinde "müflühün müflühün" diye duyup andıkları ve fakat tayin edemedikleri bahtiyarlar, ciddi ve ebedî olarak kurtuluşu bulanlar, bulacak olanlar, gazab ve sapıklıktan kurtulmuş olarak Allah'ın ebedî nimetlerine erecekleri kat'î olanlar,

ancak bunlar, bu hıdayet üzere bulunanlardır. Allah Peygamber tanımayanlar değil, yalnız önceki peygamberlere iman etmiş olanlar da değildir. İman edip beden ile ve mal ile ibadet ve güzel işler yapmayanları halleri de tehlikeden uzak değildir. Bunların kurtuluşları mümkün olsa bile tam ve kâmil değildir. Madem ki, imanları vardır, ilahî rahmet ile kurtuluşları kâbil ise de olağanüstü kabilindendir, Allah'ın sünneti değildir. Bununla beraber onlar hakkında imansızlık gibi sonsuz ümitsizlik de caiz olmaz. Zira Allah katında imanın zeresi de kaybolmaz.

"Müflih", "iflah"dan "felah bulan, kurtulan" demektir. "Felah" aslında "felâhat" gibi "yarmak" mânâsıyla ilgilidir ki, önündeki engeli yapıp, kendini kurtarmak ve istediğine emek yani zafer bulmaktır. Müminler de dünya ve tabiat ve şehvet engellerini yapıp, gaybda gizlenen dileklerine eren ve ahirette sonsuz kurtuluşa erenler olaktırlar. Arap dilinde böyle haber "elif lâm" ile "belirli" olursa "tahsis" ifade eder. Burada "hüm = onlar" zamir-i fasıl (ayırma zamiri) denilen bir kelimedir ki, haber ile mübtedâ arasını sıfattan ayırır. Mühim bir hüküm bağlayıcıdır. Bundan da bir kasır (tahsis) anlaşılır. Ağıkladığımız mânâ bu tahsislerle tarifin mânâsıdır. Benzerlerinde uygulansın. Bu gibi tariflerle iki çeşit anlam düşünülür. Birisi: Öteden beri "müflihün" vasıflı şöret bulmuş birtakim belirsiz kişiler vardır, bunları duyarsınız, fakat tayin edemezsiniz. Eğer duyduunuzsa, işte bunlar ancak o müttakilerdir. İkincisi: Eğer duymadınızsa, bu kavramı iyi tasavvur ediniz ve gerçeğini araştırınız ve araştırdığınız zaman biliniz ki bunlar ancak onlardır, demek olur. 'nin tekran, hıdayet ile felahın ayrı ayrı birer haslet olduklarına işaretir. Aradaki atf (bağlaman)ın "vav" ile yapılması da hıdayet ile felahın anlayış ve maksat bakımından ayrınlıklarına işaretir diyorlar. Bununla beraber birinci o imanları yapan müttakilerle, ikinci de sınırlamasından sonra onlara dönmüş olması ve bundan dolayı mânâ bakımından tekrar bulunmaması daha uygundur. Görülüyor ki, hıdayetin müttakilere tahsisî yoktur ve fakat felahın hıdayettakilere tahsisî vardır ve bu nokta mühimdir. Düşün. Sonra felahın hıdayet, hıdayetin takva (Allah'dan çok korkma) ya at olması da illiyet (nedensellik) yoluyla değil, âdet yoluyla sürdüğüne ve gerçekten hükümünü yürüten Allah Teâlâ'nın lütf ve rahmeti olduğuna işaret için arada harfî gibi sebep ifade eden bir harf geçmemiştir.

Kur'an işte derece derece bu müttakilere hıdayettir. Acaba burada niçin "hüden li'n-nâs = insanları için" denilmedi de "hüden li'l-müttakin = müttakiler için" denildi? diyeceksin. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

6- Şu muhakkak ki inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Onlar imanzazlar.

7- Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır. Ve büyük azab onlarıdır.

6-TAHLİL VE MÜNASEBETLER: Arab dilinde, dilimizde karşılığı bulunamayan bazı harfler vardır ki de bunlardandır. Bu harf, fiile benzeyen altı harften biri olup, yerine göre "elbette", "her halde", "şüphesiz", "lâ cerem =besbelli, muhakkak" gibi bir tahkîk (gerçeklik) ve te'kid (pekiştirme) mânâsı ifade eder. Râzî'nin naklettiğine göre Arab'ın ilk filozofu sayılan Kindî, dil imamlarından İmam Müberrred'e gitmiş ve: "Ben Arap kelamında bir gerekisiz söz buluyorum. Mesela "Abdullah ayaktadır" diyor, sonra "Muhakkak Abdullah ayaktadır" diyor. Daha sonra "Muhakkak Abdullah, gerçekten ayaktadır" diyor. "Bunların hepsi mânâ bakımından bir, arada fazla kelimeler var." demiş. Müberrred: "Hayır" demiş, "Lüzumsuz söz yok, kelimeler değişikçe mânâ da değişir. Birincisi doğrudan doğruya ayakta durmayı haber veriyor. İkinci, bir sorunun cevabı oluyor. Üçüncü de bir inkârcının inkârına cevap oluyor." diye açıklama yaparak, dildeki incelikler konusunda filozofun bilgisizliğini gösterivermiştir. Bu bir harf bize nazm altındaki mânâların inceliklerini anlatmayı ve bundan gafil olanların düşünceye ait yardılımalarda uygunsuz durumlara düşeceklerini ne güzel anlatır. Belâğat imamı Abdülkâhir Cürânî der ki: "Gerçekten te'kit (pekiştirme) içindir. Bir haber muhabatan kanaatının zıddına değilse " "ye ihtiyaç yoktur. Fakat dinleyenin kanaatının tersine bir tezat ilgisi ve karşılaşması vardır. Ve bu şekilde bu iki âyet öncelerin karşılığı olan bir sınıflandırmaya ifade eder.

"Küfür", "kâfir"ın ötrüsü ile lügatta "küfrân" gibi nimeti örtmek, yani nankörlüktür. Bunun aslı da "kâfir"ın üstünü ile "kefir"ın kî, mutlakla örtmek demektir. Üstünü ile olan bu mânâdandır ki, tohum eken ziraatçıye, aynı şekilde geceye "kâfir"; meyve tomurcuğuna "kâfur", kalça etlerine "kâfire" denilmiştir. Şu halde üstün ile "kef", mutlak örtmek genel; ötrü ile "küfür", nimeti örtmek özeldir. Dinde küfür ise, imanın zıddıdır, imansızlık demektir. Yani bir kimsenin iman şanından olduğu halde iman etmemesidir ki, yalanlama ve inkân, tasdik terketmeyi, zorlama ve engel bulmadığı zaman ikrânı terkini de içine alır. İmandaki tasdik gibi, küfürde tekzip (yalanlama) de, kalbî, kavli (sözlü) veya fiilî olur. Kalp ile yalanlama nasıl küfür ise, zorlama olmaksızın sözlü yalanlama da öyledir. Hatta böyle bir sözlü yalanlama daha çirkin bir düsmanlığı açığa vurmak olur. Aynı şekilde fiilî yalanlama da böyledir. İman edilmese arzu edilen mukaddes şeylere fiilen hakaret ve alay etmek, küçümsemek ve hafife almak, bunları bozmaya çalışmak en çirkin küfür olduğunda şüphe yoktur. Yalnız kalpte gizlenen küfre küfür denip de, sözlü veya fiilî olarak açıklanan ve ilan edilen küfür küfür denmemek nasıl mümkün olur? Meğer ki o, sözlü veya fiilî "Kalbi imana yatışmış olduğu halde (inkâr) zorlanan değil." (Nahl, 16/37) şer'i istisnayı bildiren bu âyet gereğince zarurî bir zorlamaya dayanmış olsun. Fiilî tekzip, iman ile bir araya gelmesi mümkün olmayan fiilî yapmaktır. Ancak fiilî yalanlama ile, fiilin yokluğu arasında büyük fark vardır. Mesela namaz kılmamak başka, haç tapmak yine başkadır. Namaz kılmamak küfür değilse bile, haç tapmak küfür olur. Bu bakış açısından amelîn terkinin, fiilî yalanlama olup olmadığı şüpheli olduğundan küfrü gerektiren bir durum olup olmayacağına ihtilaf edilmiştir. Halbuki hakaret ve hafife almayı ifade eden, aynı şekilde Mushaf'ı çirkefe atmak, güneşe secde etmek, zünnar bağlamak, küfür neşretmek, günahı ve haramı helal, helali de haram saymak... gibi bizzat küfür eseri şeyler; küfür delili olduğu belli bulunan yalancaların fiilleri -bir zorlama zarureti yoksa- küfür olduğunda hiç ihtilaf edilmemiştir. Biz, yukarıda açıklamaya yapıldığı üzere, amelî terketmenin ve her günahın küfrü gerektirdiğini söyleyebiliriz. Fakat bu mesele de pek kötüyü kullanılmıştır. Burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o düşünülürse, Hâricler ve Mu'tezile bir yana bırakılmak şartıyla, gerçekten yine fikir ayrılığı bulunmadığı ortaya çıkar. Amelî terketmek iki türdür: Birisi cüz'î (kısmen) terk, diğeri küllî (tamamen) terk. Yani biri terk, biri de terketmeyi alışkanlık edinmektir. Mesela bazan namaz kılmayan ile, namazı terketmeyi alışkanlık haline getiren arasında büyük fark vardır.

Namaza imanı olan, onu vazife taniyan kimsenin -insanlık hali- ara sıra bazı üşengeçliğini bulunabilmesi akla uygundur. Şu halde cüz'î terk küfür olmayabilir. Fakat amelîleri terkini alışkanlık edinen, namaz kılmayı hiç hatırına getirmeyen ömründe hiç kılmayan ve hatta kılmamaya azmetmiş bulunanların kible ehli (müslüman) olduklarına, Allah'a, Peygamber'e ve peygamberlere, Kur'an'a ve ahirete, farz olan vazifelere iman bulduğuna nasıl hükmedilebilir? Özetle iman, tevhid tebiiryle bütün inanılacak şeylere bölünmez bir bağlılıkla uyumak; küfür de onlardan birinin bile olsun, bulunumasıdır. Yani küfür için iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şart değildir. Birine veya bir kısmına inanmamak da küfürdür. İman, bir bütünlüğü gerektirir. Küfür ise onun tersi olduğundan, bir kısmı inkâr ile vâki olur. Tamamının inkârına bağlı olmaz. İman ile küfür sade zıt değil, birbirinin tersidirler. Ne toplanlarır, ne yükselirler; arada vasiatı, iki menzil arasında bir menzil (menzile beyne'l-menziyletyn) yoktur. Bir insan ya kâfirdir, ya mümin. Fâsik (günahkâr) da işlediği suça göre bunlardan birdir. İman ile küfür iki görüş

açısından düşünülür. Birisi insanın yalnız Allah Teâlâ'ya karşı vaziyeti. Diğeri de müminlere karşı vaziyetidir. Birincisinde mümin, yalnız Allah Teâlâ'nın ilmini düşünerek imanını ve kendini ona göre kontrol ve teftiş eder. Bu noktada hem içinden ve hem dışından sorumludur. İkincisinde insanların ilmi ve onlara kendini ve ne şekilde tanıttığını ve ne gibi muamele yaptığını ve onların ilmine karşı kendisinin ne gibi bir muameleye tabi tutulması gerektiğini düşünerek, imanını ve kendini ona göre kontrol ve teftiş eder. Çünkü İslâm imanının, bir Allah'ın hakları, bir de kulların hakları yönü; bir ferdi, bir de sosyal durumu vardır. "Allah'a, Peygamber'e kâlbimde imanım var." deyip de insanlara karşı hep küfür muamelesi yapmak İslâm imanının şianı değildir. Din ve imana muhtaç olan Allah değil, insanlardır. Küfretnmek, dilimizde kaba bir şekilde sövmek mânâsında da âdet olmuştur ki, bu Arapça'da yoktur. Fakat daha çok İstanbul dilinde, halk arasında yaygın olan bu mânâ, esasında dinî mânâdan alınmıştır. Önceleri dine sövmek, imana sövmek, ağıza bilmem ne yapmak gibi küfür gerektiren sögmelere kulaklanırken, biraz genişletilmiştir. Bunun için "küfretnmek" tabiriyle, "kâfir olmak" tabiri arasında bir fark sezilir.

"Inzar" korkulu bir şeyden sakındırmak için bildirmek, yani "ilerde şu fenalık var, sakın!" diye doğru yolu göstermek.

"Hatm", "tab" gibi basmak mânâsınadır. Ve "ketm" ile de ilgilidir. " " ile geçişli kılındığı zaman üzerini mühürlemek, yani bir şeyi veya içindekini sağlamlaştırmak için üzerine mühür veya damga basmak, bir gıkını, bir odayı, bir zarfı mühürlemek gibi. Bir de bir şeyi sona erdirmek anlamına gelir. Fakat bunda gibi bizzat geçişli olur. Şu halde burada birinci mânâdan bir istîâredir.

"Kalp", yürek ve gönül mânâlarına gelir, yani "kalp" iki mânâyı kullanılır. Birisi göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir çeşit çam kozalağı şekline benzer bir durumda (sanaveriyyüşşekil) ve bedendeki etlerin hiç birine benzemiyen, hem sinir ve hem kas dokularının esaslarını toplayan belli bir et parçasıdır ki, atar ve toplar bütün damarların köküdür. İçinde kanncıklar ve kulakcıkları vardır. İnsanın aza ve organları içinde kendi kendine hareket eden odur. Ruha ait iticilik ondan başlar. Bu, motoru kendinde, kendi kendine ağılıp kapanan bir tulumbadır. Kan dolaşımı buna borçludur. Ve bununla beraber bu hareketin solunum ve akciğer hareketi ile de bir ilgisi ve paralelliliği vardır. Bu kalp, beden ilimlerinin olan Tip ilminin ve doktorların meşgul olduğu bedeni ve yerli belli olan kalptir. Buna biz dilimizde yürek tabir ederiz. Nitekim mideye de kursak deriz, "kursak aşını, yastık başını ister". İkincisi, ruhanî, ilahî bir lûfuf olan ve bütün suur, vicdan, duygu ve sezgilerimizin, düşünme kuvvetimizin kaynağı yani manevî âleminizin merkezi bulunan, yerli belli olmayan kalptir ki, "insan ruhu" da denilir. İnsanın asıl gerçeği bu kalptir. İnsanın anlayışı, bilgi ve arif olan bölünmez kısmı; konuşulan, azarlanan, talepte bulunulan ve sorumlu olan özü budur. Bütün benliğimiz öncelikle bundadır. Bunun için anlayan "ben", anlaşılan "ben" in içindedir. Ben ruhma, cismime, aklıma, irademe bundan geçerim. Bu sanki ruhumuzun bir gözüdür. Sezgi bunun bakışı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetidir. Bunu, ruhumuzun kendisi şeklinde anlayanlar da çoktur. Dilimizde buna yine "kalp" deriz. Yukarda "gönül" denildiğini de söylemiştik. Çünkü "gönümden geçti", "kalbimden geçti", "zihnimden geçti", "aklımdan geçti" dediğimiz zaman hepsinde aynı mânâyı kastederiz. Bununla beraber kalp ile gönül ayırdığımız noktalar da vardır. Mesela "kalbin çürük" deriz de, aynı mânâda "gönülün çürük" demekti. Bazan yürek kelimesinde de bu mânâda kullandığımız olur ki, "yüreki adam", seccatlı ve kuvvetli kalbe sahip adam demektir. Şüphesiz mekansız olan bu ruhanî kalbin bütün beden ve cisim olan kalp ile bir ilişkisi vardır. Fakat âlimler ve filozoflar bu ilginin şeklini, nasıllığını önceden ve bizzat bedenin hangi noktasyyla ilgilendiğini tayin etmede hayrete düşmüşlerdir. Bu ilgi önce cisim olan kalbe midir? Akıla midir? Bütün sinirlerle midir? Bütün sinir ve kaslara midir? Yoksa kalp ve suur, damarlar, sinirler, kaslar ve uzuvlarıyle bedenlin küt suretine midir? Sonra bu ilgi, fizikî özelliklerinin cismilere, vasıfların vasıf sahiplerine ilgisi gibi midir? Bir aleti kullananın, alete ilgisi gibi midir? Bir yerde oturanın, o yere ilgisi gibi midir? Her ikisini ilgince olarak bir kaptanın gemiyle ilgisi, bir devlet başkanının memleketiyle ilgisi gibi midir? Özette madde ile kuvvetin ilgisi nedir? Ve sonra maddî kuvvetle, manevî kuvvetin ilgisi nedir? Bunlar, felsefecilerin, psikoloji ilmiyle uğraşanları yoran, hayretler içinde boğan noktalarlardır. Ancak önceden olsun, sonradan olsun, önceden ve bizzat olsun, ikinci ve vasatlı olsun, yapıcılık yönünden olsun, kabiliyet cihetinden olsun, her halde bunun cisim olan kalp ile de bir ilgisi olduğu açıktır. Hissi etkenlerde hareketin önemi büyük olduğuna ve bütün tabii etkenlerin harekete dönmesi çağımız fenninin en büyük eğilimi bulunduğuna göre, bedenimizde, dışa ait hareketlerin izlenimlerinden etkilenen ve onları anlatırız, açık duygulanmış, sinirilmiş, beynimiz olmakla beraber bunların cereyanının, bedendeki kendi hareketimizin kıymetine borçlu olduğu ve bu şahsî hareketin bizzat hareket eden bedene ait kalbe bulunup, ondan başladığı ve bunun hastalığı durumunda hissi üzüntülerin, gizli kederlerin ilgisinin de açıkça görüldüğü yünden harekete bağlayarak suurun kaynağını birleştirmiş olmak için, ruhanî kalbin ilk ilgisini de cisim olan kalbe bağlamak hem tabii, hem de -hemen her dilde denemek deredede- ikisinin de bir isim ile anılagelmış bulunmasından anlaşılan, genel bir fikir birliğine uygun olduğuna şüphe yoktur. Bu durumu kabul etmemekte ısrar edenler olursa, onların, her iki ismin biri diğerinden teşbih (benzetme) ve istîâre yoluyla alınmış olmasını, yani bedende cisim olan kalbin yerli ne ise, ruhta da ruhanî kalbin yerli o gibi olduğunu düşünebilirler. Akıl ile kalbin ilgisini de akıl kelimesine bırakalım. Kur'ân'da, Kur'ân ilimlerinde, din ilminde, ahlâk ilminde, edebiyatta kalp denilince bu ikinci mânâ kast edilir. "Temiz kalpli adam", "kür kalpli adam", "kalbi bozuk", "kalpsiz" gibi ifadelerle kalpten ne anıyorsak, burada kalpten de onu anlıyacağız ki, gaybe imanda, Allah'ı bilmede bu kalbi sezmenin, tanımının büyük önemi vardır. Her şeyi bu kalp ile duyup da bundan, bunun varlığını şekillendiren habersiz olanlar, bunu düşünemiyenler, din hususunda puta tapıcılıktan, göz önündeki cisimlere tapmaktan ileri geçemezler . Mühürlü kalpler işte onlardır. "Ğışâve" perde demektir.

7-TEFSİR VE TE'VİL: Şüphesiz ki küfürleri tam ortaya çıkış olanlar kendilerini ha (Allah'ın azabından) korkutmuşsun, ha korkutmamışın onlar için ayndır. iman etmezler. Fakat bu inzâr (korkutma) ve adem-i inzâr (korkutmama) senin için aynı değildir, "senin için eşit" değil, "onlar için eşit" dir. Zira sen görevini yapmış ve Allah'ın delilini göstermiş ve açıklamış olursun, sevap senin, günah onların olur. O eşitliğin, iman etmediklerinin sebebiye gelince: Çünkü yüce şân sahibi Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gerçeği kendiliklerinden sezip, düşünüp bulmaya, olmadığı halde dinleyip ıktımaye, güzel kabul göstermeye kabiliyet (yetenek)leri kalmamıştır. Asıl kalp vardır fakat ilki yaratılıştaki sağlamlıklarını yitirmişler, kötü alışkanlıklarıyla onu örten ikinci bir alışkanlık kazanmışlardır. Bu kazancı da Allah Teâlâ yerine getirmiştir. Artık onlar kendiliklerinden; kendi istek ve arzulanndan, şahsî ve nefsî gayelerinden başka hiçbir şeye dönüp bakmazlar. Gerçeği anlamak için yaratılmış olan o kalplerin bütün faaliyet ve yetenekleri nefse ait arzularla boğulmuş, isterse gelecekteki menfaatleri adına olsun, kendilerinden şimdiki isteklerinden başka gayba ait gerçeklere karşı inat ile kaplanmışlar, onlar "Öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre sizi yaşıtmadık mı?" (Fâtır, 35/37) âyeti gereğince Allah Teâlâ'nın verdiği düşünme devresini tamamlamışlar ve artık küfür, onların tam ortaya çıkması kazaçanları, huyulan ve ikinci yaratılışları olmuştur. Onlar ne hakikati, kalp gibi nefse ait delilleri, ne de Kur'ân gibi daima açık manevî ve akli bir mucizeyi düşünürler ve hatta ne dinlerler, ne dinlemek isterler, bilmek işlerine gelmez, bilseler de kabul etmezler. Bunlardan başka gözlerinin üzerinde de bir perde vardır... Görülen âlemde, âlemin şekli, maddenlerin oluşumu, bitkilerin ve hayvanların durumu, anatomi gibi gözle görülebilen doğru delilleri, baktak isteseler bile göremezler, çünkü o gözler perdelidir. Onları gaflet, şehvetler, kötülükler, bencilik perdesi bürümüştür. Mesela her gün gökyüzüne bakar, o gönüllün hoşlandığı manzarayı görür de, şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçüçük gözü, küçüçük göz bebeğine uyan bir anlık ışıık ile dışardan o kadar uzak ve geniş uzaklık ve mesafe içindeki büyük dış manzaranın nasıl ve ne ile anlaşıldığını görmez ve düşünmez. Aclığı zaman ekmeğe koşar da, dışındaki ekmeği

nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve uyum sağlayabildiğini düşünmez ve görmez... Böylece onlar, gerçeği anlamak için şart olan kalp ve akıl, sağlam duyular, haberi duyma denilen üç ilim sebebinin üçünden de mahrum bir haldedirler.

Görülüyor ki âyette "kulûb (kalbler) ile "ebsâr" (gözler) çoğul ve aradıkları "sem" (kubk) ise müfred (tekil) olarak getirilmiştir. Bunun hakkında çeşitli görüşler söylenmiştir. Fakat bizim anladığımızı göre bunun sebebi, imanda kalbe ait âyetler ve cihana ait âyetler, düşünce ve görmeye ait yolların çeşitli ve çok olmasıyla beraber, dinde duyma yolunun, nakli delilin bir, yani "nübüvvet merkezi" olduğuna işaretidir. Şurasının hatırlatılması gerekir ki, Arapça'da "üzün" (kulak) ile "sem" ve sâmia " , "ayn" ile "basar" ve "basire" pek güzel grup laştrılmış ve ayırt edilmişlerdir. Fakat Türkçemizde hem "üzün"e, hem "sâmia"ya sadece kulak dediğimiz gibi, "ayn" ile "basar"ı ayırmıyarak, ikisine de "göz" deriz. Halbuki cisim olan kulak işitende ve sağırda, cisim olan göz bakar körde de vardır. Burada ruh ve cisim tahliline ihtiyaç vardır. Ve bu eksikliği dilimizde Arapça ile tamamlamaya mecbur olmuşuzdur.

Kalp nasıl mühürlenir? Malum ya üzeri mühürlenmek; zarf, kap, örtü ve kapı gibi şeylerde olur. İnsanların kalpleri de, ilimlerin ve bilgilerin zarfları ve kapları gibidir. Ne kadar anlayışlanmız varsa orada saklıdır. Kulak da bir kapı gibidir, duyulan şeyler oradan girer. Bilhassa geçmişteki, gelecekteki ve şimdiki gaybla ilgili haberler, kitaplardaki kavramlar duyma yoluyla bilinir. Şu halde kalbin mühürlenmesi, zarfın mühürlenmesine; kulâğın mühürlenmesi, kapının mühürlenmesine benzer. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hadislerinde şu meâlide buyurmuştur ki: "Günâh ilk defa yapıldığı zaman kalpte bir siyah nokta yani kara bir leke olur. Eğer sahibi pişman olur, tevbe ve istiğfar ederse kalp yine parlak. Etmez de günâh tekrarlanırsa, o leke de artar, sonra arta arta bir dereceye gelir ki, leke bir kılıf gibi bütün kalbi kaplar ki Mutaaffin sûresinde "Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas tutmuştur." (Mutaaffin, 83/14) âyetindeki "rayn" da budur." Bu hadis gösteriyor ki, günâhlar devam ettikçe kalpleri bir kılıf gibi kaplar. İşte o zaman bu âyetinde buyurulduğu gibi Allah tarafından mühür ve baskı yapılır. O salgın leke o kalbe basılıp tabedilir. Başlangıçta âharlı parlak bir yazı kağıdı üzerine dökülmüş, silinmesi mümkün olan bir mürekkep gibiyken, bundan sonra matbû ve silinmez bir hale gelir. Diğer bir deyişle, alışkanlıkla bir ikinci huy olur. Ne silinir, ne çıkar ve o zaman ne iman yolu kalır, ne de küfürden kurtulmaya çare. Bu mühürleme ve baskının kazanılması kuldân, yaratılması Allah'tandır. Şu halde burada hatm (mühürleme)in Allah'a isnadı, akli mecaz değil, Ehl-i sünnet'in anladığı gibi hakikattir ve cebir (zorlama) yoktur. Bu hadis ve âyet ahlâkla alışkanlık meselesini ne güzel açıklar. Ahlâkın ve dinin kıymeti, devam ve alışkanlıkla olduğunun ne güzel anlatılır. Bu nokta terbiye meselesinin sırdır. Dinî bakımdan bir günâhta ısrar etmekle etmemenin farkı da bundandır. Günâhı helal saymanın, haramı helal saymanın küfür olması da bununla ilgilidir. İman meselesinde kâfirler için bu alışkanlığın sonucu, bu ikinci huy, bu sağlam melege ne ise, amel konusunda müminler için de böyledir.

İyiliklere âdet edinmekle alışılır. Kötülükler de alışkanlık ile içinden çıkılmaz bir ikinci huy olur. Hayatın akışı bu alışkanlığın kazanılması demektir. İki yaratılışa beşer iradesinin ilgisi yoktur. Fakat alışkanlıkta ilk hissesi önemlidir. Bununla beraber bunun üzerine sonuç olarak yaratma yine Allah'ındır. Şu halde bu meselelerde ilk yaratılış gibi zorlama yoktur. Aynı zamanda insanın yaratıcılığı da yoktur, yalnız kazancı vardır. İnsan bir taraftan yaratılmışı alır, diğer taraftan yaratılacağı kazanır, onun kalbi, Allah'ın yaratığı ve halkının (yaratmasının) güzergahıdır. İnsan asıl değil, vekildir, Allah Teâlâ onlara başlangıçta kalp vermeseydi veyahut kendiliğinden mühürlü olarak verseydi, o zaman zorlama olurdu. Halbuki âyet öyle demiyor. Şu halde bazı Avrupalıların yaptığı gibi bu âyetlerle cebir (zorlama) isnadına kalkışmak, âyeti anlamamaktır. Yalnız Allah Teâlâ bu gibi kâfirlerin iman etmeyeceklerini bildiği halde yine iman ile sorumlu tutmuştur. Halbuki Allah'ın ilminin tersine bir şey olmayacağından dolayı, "bu iman, üstesinden gelinemeyecek bir iman değil midir?" sorusu sorulmuştur. Fakat bunu da şöyle anlamak gerekir: Bu teklif ilk yaratılışa göre güç yetmeyecekti değildir ve onun için yapılmıştır. Gerçi ikinci huya göre güç yetmezdi. Fakat onun için yapılmamış, sadece bilinmiştir.

Kur'ân'ın hikmeti ve İslâmî esaslara göre ilimde zorlama fiili yoktur. Bundan, "akf zaruret yoktur" diye bahsederler. Cebir (zorlama) ve icâb (gerekli kılma), iradenin ve yaratmanın eseridir. Allah'ın, önden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yaptırması demek değildir. Ne bilen yapmaya mecburdur, ne de bilinen yapılmaya mecburdur. İsteğin fiile çıkması bile kudret (güç)e, güçle beraber bir de yaratmaya bağlıdır. Bunun içindir ki biz, kendimizde iradeye bağlanmayan ilimler ve hatta güç bulunduğü halde bile fiile çıkmamış nice iradeler buluruz. Bütün bunlar bize gösterir ki bilmek, istemek, güç, yaratma bir grup sıfatlarıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın bilmiş olması da zorla yaptırmış olması demek değildir. Ve Allah Teâlâ mühürü, ikinci huyu kulan istemesinden ve bahsettiği gücünden sonra yaratmıştır ve anılan teklif nihayet geçici ve değişken bir şekilde güç yetmez olmuştur. Bu ise hem mümkün ve hem olagelendir. Ve öyle olması yakışır. Özette kader, zorlama değildir. Bunlar, Allah bildiği ilmi kâfir olmamış, kâfir olduklarından ve olacaklarından dolayı Allah öyle bilmiş, öyle takdir etmiştir. Yanılamayın takdirinin mânâsı düşünülürse, bu pek kolay anlaşılır.

Bunlar için kurtuluş da yok, büyük bir azab vardır. Çünkü bunlarda, yukarda anlatılan iman ve ahirete seksiz inanma yoktur. Allah, Allah'ın kitabı, peygamber, ahiret denildikçe o mühürlü kalpler kıvrarın, çarpınır, o mühürlü kulaklar uğuldar, o perdeli gözler deprenir etrafa yalpa vurur.

Öldükten sonra da cehennem azabını boylarlar. Bunun genişçe açıklamasını da ilerde görürsünüz.

NÜZUL (İNİŞ) SEBEBİ: İbn Abbas hazretlerinden birkaç yol ile elde edilen rivayetin özeti meâlen şudur: Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bütün insanları iman etmesini ve Allah'ın doğru yoluna uymalarını çok arzu ederdi. Medine'ye şeref vermelerinden sonra da etrafındaki yahudi ve yahudi reisleri bile bile çiftlik ediyorlar, inkâr ve olumsuzlukta ileri gidiyorlardı. Bunun üzerine Cenabı Allah, bir taraftan ilk anışta, ilm-i ezeli (ezeli bilgi)de herkesin iman ve saadetinin karara bağlanmıyş olmadığını, bazı kalplerin takdir edilmiş olan iman kabiliyeti devresinden istifade edemiyerek kapanacağı da Allah katında takdir ile bilinmiş bulunduğunu ve ilâhî ilmin şaşmayacağıni haber vermiş, bildirmiş ve teselli eylemiş; bir taraftan da onları azarlamış ve tekdîr etmiştir. Ve bu şekilde Bakara sûresinin başından yüz âyetin, yahudi haberleri ile, Evs ve Hazrec kabilesinin münafıklardan birtakım kimseler hakkında indigi ve İbnü Abbas (r.a.) hazretlerinin bunları isimleriyle , şahıslarıyla, nesebleriyle naklettiği rivayet olunmuştur. Rabî' b. Enes'den vâkı olan rivayette de bu iki âyetin nüzülü "toplulukların önderleri" ve özellikle Bedir harbinde öldürülenler ile ilgili olduğu söylenmiştir. Gerçi nüzul sebebinin özelliği, hükümün genelliğine engel değilse de, bu âyetteki "küfredenler"den genel kapsamı ile mutlaka kâfirler kastedilmediği de görünen deliller ve diğer kanırlar ile bilinmektedir. Bu cümleden olarak bundan önce âyetlerinde her türlü şîrk ve küfürden imânâ geçenler de dahil bulunuyordu. Ve bunların iniş sebepleri de onlar olmuştur. Buna göre başlangıçta kâfirler iki kısmdır. Bir kısmı kalpleri mühürlenmiş olanlardır, bunlar iman etmezler. Diğer kısmı ise henüz işle değildirler. Sonra müslüman olurlar ve hatta ümmeth seçkinlerinden ve etkiyâ (Allah'tan son derece korkanlar)dan olurlar. Şu halde sözün geliş ve öncesi karanesi ile doğruya uygunluğundan tahsis edilmiş, fakat yalnız nüzul sebeplerine mahsus zannedilmemelidir. Meâl bakımından mukayyed kuvvetindedir. Bunun için yukarda yalnız küfredenler, "bir defa küfretnmiş bulunanlar" diye değil, "küfürleri ortaya çıkıp yerleşmiş olanlar" diye açıklama yapılmıştır. Böyle kâfirler yine olabilir.

Buraya kadar iki zıt olan düşünce halindeki veya gerçekteki iman ile küfre göre insanlar, aralarında vasıta bulunmayan iki karşıt kısma ayrılmıştır. Bundan sonra da ikinci taksimde kâfirlerin en zararlı cinsi olan ve küfür ile iman arasında dolayış gibi görünen münafıklar vasıflandırılacaktır ki, önkilerle "inatçı kâfirler", bunlara da ilmen veya amelen "şüpheli kâfirler" diyebiliriz.

Bunlar ayrı bir kısma ile kâfirlerin kıssasına bağlı olarak açıklanıyor. Fakat mü'minler

hakkında dört âyet; sözleri ve filleri bir olan belli kâfirler hakkında ancak iki âyet indirildiği halde, sözleri fillilerine benzemeyen bu münafıklar hakkında on üç âyet indirilmiş ve bu şekilde kâfirler sınıfının âyetleri on beşe ulaşmıştır. Ve bütün bunlar, ilk önce Allah'ın Resulünü, ikinci olarak da mü'minleri irşad içindir.

Meâl-i Şerifi

8- İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününden inandık" derler.

9- Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar.

10- Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azab vardır.

11- Hem onlara: "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiğinde: "Biz ancak islah edicileriz." derler.

12- İyi bilin ki, onlar ortalığı bozanların ta kendileridir, fakat anlamazlar.

13- Onlara: "İnsanların (müslümanların) inandığı gibi inanın." denilince, "Biz de o beynsizlerin inandığı gibi mi inanacağız?" derler. İyi bilin ki, asıl beynsiz kendileridir fakat bilmezler.

14- Onlar iman edenlere rastladıkları zaman: "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman: "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.

15- (Asıl) Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde serserice dolaşmalarına mühlet verir.

16- İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da, ticaretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar. 17- Onların durumu, bir ateş yakanan durum gibidir. (Ateş) çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onları (gözlerinin) nurlarını giderdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı, artık görmezler.

18- (Onlar) şaşırdılar, dilsizdirlər, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.

19- Yahut (onların durumu), gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek(ler) bulunan bir yağmur(a tutulmuşun hali) gibidir. Yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Oysa Allah, inkârcıları tamamen kuşatmıştır.

20- O şimşek nerdeyse gözlerini (n nûrunu) kapıverecek. Önlerini aydınlattımı ışığında yürürler, karanlık üzerlerine çöktümü de dikilip kalırlar. Allah dilemiş olsaydı işitmelerini, görmelerini de alverirdi. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.

8-NÜZUL SEBEBİ: Bu âyetlerin Medine ve civarındaki birtakım münafıklar hakkında inmiş olmasında fikir birliği vardır. Rivayet edildiğine göre bunlar Evs ve Hazrec kabilelerine mensup bazı kimselerle, onlarla birlikte olanlardı ki, başkanları Abdullah b. Übeyy b. Selûl'dür. Peygamberimizin ensarı (yardımcıları, dostları) olan Evs ve Hazrec kabileleri o zaman Yesrib denilen Medine'nin en esaslı unsuru idiler ki, ikisine birden "ma'şeri Hazrec" (Hazrec topluluğu) de denilirdi. Bunlardan başka Medine yakınlarında Kurayza, Benî Nadîr, Benî Kaynuka gibi yahudî kabileleri vardı. Medine içinde oturan yahudiler de bulunuyordu. Büyük bir peygamberin gelmek üzere bulunduğunu yahudî bilginleri arasında söyleniyor ve Medine halkı arasına yayılıyordu. Yahudiler, Hz. Musa'nın "bana benzer peygamber" dediği peygamberi, o peygamberi Arapça "en-Nebi, er-Resul" ismiyle bekliyordılar. Ve tahminlere göre bunun zamanı geldiğini seziyorlardı. Fakat bunu kendilerinden bekliyorlardı. O sırada Abdullah b. Übeyy de kendini Evs ve Hazrec içinde Yesrib krallığına aday gibi görüyordu. İçerde ve dışarda bu durumlardan, Allah Teâlâ'nın hikmetiyle en önce uyanan Evs ve Hazrec oldu. Hac mevsiminde Mekke'ye gidip "İk akabe'de on iki, ertesi sene "ikinci akabe'de yetmiş kişi Hz. Peygamber'e biat ettiler, onun "ensarı" (yardımcıları) olmaya başladılar, Allah'a ortak koşmakdan kurtulup gaybe iman ettiler. Hatta birçokları Hz. Peygamber'i görmeden iman ettiler. En sonra da PeygamberEfendimiz hicret ettiler. Yesrib "dâru'l-hicre = hicret yurdu" oldu ve Medine (yani şehir) ismini aldı. Peygamberimizin buraya yerleşmesinden sonra İslâm kelimesi çabucak halk arasında yayıldı. Müslümanlık ve müslümanlar çoğaldı, puta tapıcılara ve müşriklere karşı ezici bir çoğunluk oluştu. Bununla birlikte Evs ve Hazrec kabileleri içinde iman etmeyen bir azınlık da vardı. Yahudiler "kitap ehli" iseler de, tersine çoğunluğu çekememezlik sebebiyle inkârcılığa inat etmiş ve bununla birlikte en büyük âlimlerden Abdullah b. Selâm hazretleri gibi bazı zatlar da âyetindeki öğümlere mazhar olarak ezeli imanlarını açıklamışlardı. İman etmeyen ve "Muhakkak ki inkâr edenler" âyetinin nüzul sebebi olan yahudî âlimleri gizli gizli "gizli örgütler" rolü oynuyordu. Bunlar, Peygamber'e ve müslümanlara düşmanlık etmek için öbürlerinden iman etmeyen azınlık ile gizlice ittifak ederek İslâm ortamında onlardan zâhiren iman etmiş görünen bir münafıklar zümresi oluşturmışlardı ki, bunların başkanı Abdullah b. Übeyy b. Selûl idi. Allah'ın bildirmesi ile Peygamberimiz onları tanıyordu ve ashabından seçkin olanlara da bildiriyordu. Bu sebeple bunları adları ve nesebleri bile rivayet olunmuştur ki, tefsirde anılmaları lüzumsuzdur. Bu münafıklar, müslümanların ibadetlerine ve bütün dinî hususlarına görünüşte ve daima iştirak ederler ve el altından da entrika çevirmeye çalışırlar. Dikkate değer ki bunlar, dıştan küfür gerektiren bir şeyi göstermemeye çalışırlar ve yalnız görüntüyü muhafaza ettiklerinden dolayı -Allah Teâlâ'nın hikmetiyle-İslâm toplumundan çıkartılmazlardı. İşte açıkça bilinen kâfirlerden daha çok bu gibilere karşı İslâmî emniyeti muhafaza etmek, peygamberlik görevinde ve İslâm'da pek önemli bir mesele olduğundan Cenab-ı Allah bunlar sebebiyle yukarıdaki on üç âyeti indirerek durumlarını bildirmiştir. "Nâs" kelimesi, "insan"ın çoğuludur, aslı "ânâs"tır. Yahut lafzından başka olarak çoğul isimdir. Bazan "halk" ve "ahâlî" deyimlerimiz gibi "halk topluluğu" mânâsına da kullanılır. Yani anlatılan kâfirlerden başka insanları bir kısmı da vardır ki, Allah'a ve o son güne (yani ahirete) iman ettik der. halbuki bunlar mümin (inanmış) değillerdir. Mümin olmadıkları halde "âmennâ = inandık" diye yalan söylerler. Dikkat edilirse Peygamber'e imanı çoğunlukla kâle bile almazlar da Allah'a ve ahiret gününe imanı söylerler ve güya bu kadarla Peygamber'i tasdik ediyormuş gibi görünürler.

9-Niçin mi böyle yaparlar? Bunlar böylelikle Allah'a ve müminlere hile yapmaya kalkışırlar, onlara hile yaşına çıkarlar, Allah'ı ve müminleri de hile yapıyorlarmış gibi zannederler. Bu da "" Nâfi", İbnü Kesir, Ebu Amr kırâetlerinde şeklinde okunur. Halbuki hileyi başkasına yapmıyorlar, ancak kendilerine yapılıyorlar, sonuçta kendilerini aldatmış veya kendilerini aldatmaya kalkışmış oluyorlar, kendilerini aldatıyorlar da anlamıyorlar. Farkında değiller, suurları yok da ne yaptıklarından haberieleri olmuyor.

"Hud'a" (hile) kelimesi esasında bir gizlilik mânâsını içine alır. Ve tarihi: Başkasına karşı görünüşte selamet ve doğruluk düşündüren bir işi açıklayıp, içinde onu zarara sokacak bir şeyi gizlemektiir. "Muhâdea", hile yaşına kalkışmaktır ki, ikisi birden değil, önce bir taraftan başlamak şarttır.

"Nefs", bir şeyin zâtı ve kendisi demektir. Ruh ve kalp mânâsına da gelir. Şeriat örfünde şehvet ve kızgınlığın başlangıcı olan nefsanî kuvvete de denilir. Buradaki öncekidir.

Şuur, açık duygu ile hissetmektir. Yani şu anda his halinde olan ve henüz hafızaya ve akla tamamen geçmemiş bulunan açık bir ilimdir ki, dalgınlığın zıddıdır. İdrakin ilk derecesi yani bir şeyin, düşüncesinin fikrine ilk vanş derecesi, ilk görünümüdür. Çünkü ilim, nefsin mânâya ulaşmasıdır. Ve bu ulaşmanın birtakım dereceleri vardır ki, şuur bunların birincisi yani nefsin mânâya ilk vanş mertebesidir. O mânânın tamamına nefsin anlayışı hasıl olunca tasavvur; bu mânâ şuurun gitmesinden sonra tekrar geri döndürülebilecek şekilde ruha bakı kalmışsa hıfz (ezberleme), bunu istemeye hatırlama; tekrar bulan vicdana zıkr (anma) ismi verilir. Şuur bir bakıma ilmin en zayıfıdır, çünkü onda sebat ve ihtiyatlı hareket yoktur. Bu sebeple Allah'ın ilmine şuur denmez. Diğer bir yönden de en

canlı bir ilimdir. Çünkü o anda ve bizzat ince bir görüş anı ve huzurdur. Ve ilahî ilmin kemalini anlatacak en güzel bir şahittir. "Ve bizim emrimiz yalnız birdir, bir göz kırpması gibi (sûr'atlı)dir." (Kamer, 54/50). Her şuur, birlik içinde bir kılıç, ikilik içinde bir birliği ihtiva eder ve bir anda iki şuur olmaz. Fakat genişliği olan bir şuur olabilir ve insan başlangıç halinde şuur ile şuurun mânâsını, düşünen ile düşünüleni birbirinden ayırmaz. Kalp, kendinden çok düşündüğüne dalmış olur. Ve bunun için şuur (bilinc) daha çok açık duygular ile olan dış duyguya denir ve görünen duygulara "hisler" denir. Ve buna karşılık nefsin kendindeki bir şuur olayına da, "kendinde bulmak" demek olan "vicdan" adı verilmiştir ki, buna "gizli his" veya "gizli şuur" da denilir. Ve doğrusu "açık his" demek, yalnız görülen duyularla olan "dış his" demek değildir. Vicdan da açık bir histir. Bununla birlikte vicdan daha çok bir "şuur şuuru" demektir. Bu "açık his" ve "gizli his" deyimlerinde izâfet veya sıfat mânâlarını, sırasına göre, ayırt etmelidir. Gizli his için ayrıca bir gizli duyular aleti de zorunlu değildir. Şuur, şimdî ve anı olduğu için, akıl şuurun dışında sayılır. Ve akıl, şuur kavramının analiz ve sentezi ile özünü alır ve bundan sonuç çıkarmak suretiyle içinde ve dışında ilgili bulunduğu gerekli şeylere intikal eder. Şu halde akıl, ilmi şuurundan başlar. Bunun için onun ilk kanunları butlan (bâtıllık), ayniyet (aynılık), gayriyet (başkalık), tenakuz (çelişki) şuurlardır. İzâfet (iki şey arasındaki ilgi) de şuurun ilk kanunudur. Çünkü şuurun hakikati, ruha kendisinin veya kendisininide veya dışındaki bir işin hazır olarak görünmesidir ki, bu görünme itibarı (gerçek dışı) veya gerçek bir ilginin ürünüdür. Fakat şuur, bu ilginin kendisi midir? Ruhun bundan bir etkilenmesi midir? Yoksa ruhun bir filli midir? Daha başka bir şey midir? Bu nokta şüphelidir. Gerçek şuur, bir göz kırpması olan basit bir vahdet (teklik) şuurudur. Bu da başlangıçta mutlak hakkın kendî görünme anı, ikinci olarak nefsin kendine veya genel olarak dışının nefse bir yansıması ile başlar ki, bu iki şeyden hangisinin önceden olduğu henüz kestirilemeyen bir görüştür. Diğer şuurlar hep bunun üzerinde yûtur. Buna sahip olan nefse "ruh" veya "ruh sahibi" denilir. Şuur parıltıları önce birer nokta gibi gelir ve ruha az çok kalır ve kalmasına ezberleme denilir. Ezberleme bir zihin kuvvetidir ve bir geçmiş kıymetini ifade eder. Şuur, sabit değildir, ezberleme ise sabittir. Bunun için ezberleme unutmaya da yaklaşabilir. Ve o zaman ezberlenilenler anlaşılabilir olur. Bundan da analanz ki, ruha şuuruz denilmese bile, anlaşılmanın işler ve hadiseler de vardır. Hafızadaki işin ikinci defa anlaşılmasına hatırlama, hatıra getirme ve anma ismi verilir. Ve şuurun devam etmesi ve devamlının kıymetleri de bu sayede meydana gelir. Bu şekildedir ki şuurlar oluşur. Tasavvura, zihni ve ilmî görüşlere kadar ulaşır. İlmın, aklın derinliği, bu sentezlerin büyümesi nisbetinde kanşacak ve çoğalacak nisbet şuurlarının kat kat artarak çoğalmamaktadır. Aklın bunları üzerindeki seyrine, düşüme ve fikir denir. Asıl bilme, bu sentezlerdeki son şuurlarının oranının gerçek nisbetine (yani doğruluğuna) ait hüküm iledir. Yani şuurun başlangıcı, gerçek doğru olduğu gibi; fikrin, aklın ve ilmin hedefi de belli olan hakdır. Demek oluyor ki, aklın bütün cereyanına devamlı olarak sıvırlan şuur olayları eşlik eder. Bu cereyanın aleti akli; mekânı kalp; ürünü de ilim veya hayaldir.

Aklî, hâl-i hazırdaki şuurun gerisinden başlar. Onun, öncesi sonrası, içyüzü ile ilgilenir. Bunlardan başka şuur, kısmen nefsin hoşlanmak, tiksirmek, genişlemek, sıkışmak.. gibi bir olayı ile ortak olur ki, buna zevk ve his denir. Bu his, bir nokta kadar basit ve belirsiz de olsa, o zevkin sebebine bir dış kıymeti isnat edilirise, buna "duyum" tabir edilir. Ve şuurun ilmî kıymeti bu itibarladır. Bir an bakarsın sende bir keyf var, bunu duyuyorsun, bu keyfe bir bilincin var, bunu biliyorsun, fakat bu yönü bırak, bu keyf neden geliyor? Ruhun kendi mi yapıyor? Sırf nefse ait bir eser midir? Yoksa haricî (dışa ait) bir sebebin eseri midir? Buna dair hiç bir şey seziyorsun, yalnız duygu halindesin, bu bir sarhoşluktur. Buna bir şuur denilirse, histen ibaret bir şuur demek olur. Bizzat ilmî hiçbir değeri yoktur. Fakat bu hissin sebebine az çok bir haricîlik verebildiğin, mesela bedenine çarpan bir sıcakın, bir havanın, gözüne çarpan bir ışığın, kulağına işilen bir sesin, burnuna dokunan bir kokunun eseri olduğunu da sezebildiğin anda bir duyum karşısında bulunursun, asıl bilic budur. Ve bu şuurun şühûd (görüp müşahade etme) denilen ilmî bir değeri vardır. İşte dıştan ilgilii kesmek suretiyle, nefsindeki hadiseyi bir sen bir de sendeki bir olay, bir iş mesela bir keyf olarak seçtiğin, yani sade neşelenmekten fazla bir şey yaptığın anda da bir iç duyum, bir vicdan vardır.

Kısaca dışa ait olsun içe ait olsun, her duygunun bir duyum yönü, bir de özel duygu yönü vardır. İksine de his denilir. Fakat ilmik ile idrak, asıl duyum değeri olanıdır. Ve şuur daha çok bunun adıdır. Yalnız zevke ait olan özel duygu kıymetine his denilirse de, şuur ve ilim diye bilinmez. Buna Sûfiyye (tasavvuf ehli) "hâl" tabir ederler. Hâl başka, hale şuur yine başkadır. İhtisasen konusu yalnız "ene"dir. Şuur ve vicdan da "ene"den tamamen çıkamaz, akıl ise şuur ötesinden başladığı için "ene"nin zâtı, kendini akledemez düşünemez. "Ene" sade bir şuur veya vicdan ile kendini tanı ve kendini tanıdığı için kendine gelen duygulan ve kendinden çıkan duygulan tanır. Fakat bu tanıyanş her hâl anında bir istiğrâk (daima)ı vardır. Bununla bizzat "ene" şuurlu bir dalgınlık gibi gizli kalır da, hemen ardından bir ilgiye muhtaç olur. Ve bunun için çocuğa "kendini bilmez" denir. "Ene" şuurı hiç bulunmadığı veya açık olduğu, yani hep "ben", ben" dedikimiz anlarda, ne dışardan ve ne durumlanmızdan hiçbir şey bilmeyiz. Bildiğimiz zaman ise benliğimiz bildiğimizize dalmış olur ki buna "fenâ" (yok olma) tabir edilir. Demek ki ilim için "ene=ben" şuurı gizlenmeli, kalp dış gözlem ve murâkabe-i nefis (nefsi kontrol) ile meşgul olabilmelidir. Hak, bu ikisi arasında görülür. Ahlakta nefis kontrolü, ilimde de dış gözlem daha mühimdir. İkilik içinde bir bağıllık gibi görünen şuur olayını, hareketi, titreşimi ve maddî intiba olaylarından ayırıp seçemeyenler, ruhu ve kalbin sınıırı bilemezler de, "kalp" ve "ruh" diyecek yerde "dimağ" (beyin) derler dururlar. Göz ile fotoğrafı, gramofon borusu ile kulağı, ağızı bir gibi zannederler. Beyin bir kütüphane olsun, onu okuyan kim? Bunu aramazlar. İşte "onu düşünmezler" bu gerçeği gösteriyor.

10-"Münafıklardaki bu hilecilğin ve bu şuuruzluğun sebebi nedir?" denilirse, onları kalplerinde, yani ruhanî kalplerinde hiç görülmedik yok edici bir manevî ve ahlakî hastalık vardır. Maraz (hastalık), bedeni sağlam alışkanlığından döndürüp dengesini bozan ve görevini istenilen şekilde yapmasına sebep olan bir aksama durumudur. Fakat madfî şeylerde kullandığı gibi, manevî hususlarda da kullanılır. Sihat esas, hastalık ikinci derecedir. İlk yaratılıştta kalp sağlamdır. Fakat bunlar kalbin sıhatini muhafaza etmeye bakmamışlar, kalplerinde büyük bir hastalığa mübtele olmuşlardır. Burada "maraz" kelimesindeki tenvin, korkutmak içindir. Demek korkunç bir hastalık var. Bütün ahlâksızlığın başlangıcı olan büyük bir hastalık var. İdrak ve iradenin afeati olan bir hastalık var. Bu hastalık, rivayete ve dirayete dayanan tefsirlerin ve bilhassa selef müfessirlerinin açıkladıkları üzere inançsızlık hastalığı, şek, şüphe, kuşku hastalığı, özete şüphe ve nifak hastalığıdır. Bunlar bütün kötü niyetlerin başıdır. Buna yakalanın kimse, hak tanımaz, Allah'dan şüphe eder, Allah'ın emrinden şüphe eder. Allah'ın "onda şüphe yoktur" buyurduğu kitabından şüphe eder. Allah'ın peygamberinden şüphe eder. Allah'ın halis mümin kullarından ve onların doğru olan fiil ve hareketlerinden şüphe eder. Her şeyden şüphe eder, hatta kendinden şüphe eder. Bilginin kıymeti kalmamıştır. Fakat benlik, şuurundan da hiç çıkmaz. Onun gözüne hak ve hakikat kendinden ibaret görünür. Bakar ki kendisi şek ve şüphe ile doludur. Kendine benzeterek hükmeder. Herkesi ve her şeyi şüpheli görür. Yerler, gökler, ağaçlar, taşlar, hayvanlar, insanlar, Allah, Peygamber, hep onu aldatıyor zanneder. Kötü zan ile dolar. Her şeyden kuşkulandır. Fakat bütün fiil ve hareketiyle yine kendisine karşı kendisini yalanlar. Zevkine, keyfine, şehvetlerine o kadar tutkundur ki, onlardan hiç şüphe etmez. "Acaba bunları aslı var mıdır, bunun sonu ne olacaktır" demez. Hepsine atılır, sanılır. Onun için hak ve hayır hiç, zevk her şeydir ve her şey kendisidir. Onu, ilmî şüphe içinde benlik derdi, kibir, mevki hırsı, baş olma sevdası sarmıştır. Bunun için imansızken, kendini inanmıyın zanneder. Aldatmayı, hile yapmayı, entrika çevirmeyi üstünlük ve başarı sayar. Müminle mümin, kâfirle kâfir görünür. Bütün bunları ne zorunlulukla yaptığını düşünmez. Böyle yapması, bütün uğraştığı bu şeylerin kendisinden başka bir varlıktan yansıyan bir baskı olduğunu farketmez. Arada böyle hile ve düşmanlık yerine bir temelli sevgi kurmak için samimi olmaya çalışmak kendisi için de daha kârlı olduğunu anlamaz. Bunlar dünya nimetlerine

gömlseler, yine iğneli beşikte gibi yaşarlar. Şüphe ve ara bozma hastalığı böyle can sıkıcı bir şeydir. O münafıklann kalplerinde işte bu hastalık vardır. Ve her hastalık huy ve tabiat olmadıkça tedavisi mümkündür. Bunlar ise bu hastalığı tedavi etmek için gelmiş olan hak dine sanılmazlar da ondan da kuşkulanırlar.

Bunun üzerine Allah Teâlâ bunların hastalığını artırmıştır. Şöyle ki: Allah Teâlâ insanlardan, insanlar içinde Arap'tan, Arap içinde Kureys kabilesinden, Kureys kabilesi içinde Hâşim Oğulları'ndan Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdmenaf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Fihrl b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Müdrîke b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnan isim ve nesebiyle bir peygamber göndermiş ve ona "kendisinde şüphe olmayan" bir kitap indirmiş ve onu doğup büyüdüğü Mekke'de bırakmayıp bütün dünyaya, kıyamete kadar nur sağlamak için buraya, onların bulundukları yere getirmiş ve insanlar yaşıyavşayavşan iman ederek büyük bir topluluk kurmaya başlamışlar, eğiliğı kaldırıp doğuruluğı yayıyorlar, doğru yoldan başka bir şey istemiyorlar, kuvvetlilerin zayıfları ezmesine imkan vermiyorlar, hak denildi mi, hatır gönül tanımayorlar, herkesi eşit tutuyorlar; zor kullanmakla insanlardan faydalanmak yasak, dalavere yasak, rüşvet ve adam kayırma yasak, fuhuş ve ahlıksızlık yasak, neler neler yasak. Bunlardan başka vazifeler, görevler, mücahedeler, intizamı şekillerde muntazam vakitlerde çalışmaları, uğraşmaları, neler neler var. Aç kal, sabreyle fazilet saç; tok ol, şükret, yine fazilet saç. Putlara tapma, zevkine esir olma, Allah'tan başka tapılan bir şey tanıma ve ancak ondan yardım iste. Bu olur mu? Bu hal ile Abdullah b. Ubeyy b. Selûl gibilerin hükümdarlığına nasıl imkan kalır? Sadece para kazanma hırsına kapılanların ticareti nasıl döner? Allah'ın verdiği söz, yapacağı bu muydu? "Bu tedavi değil, bir tuzaktır." diyorlar. Artık o hastalık Allah katından bunların kalplerine basılıyor. İkinci bir huy oluyor da gittikçe artıyor. Onlar da bu yüzden Allah'a ve müminlere hilekârlık yapmaya başlıyorlar.

Maraz (hastalık), bedenini sağlam alışkanlığından saptması ve görevini istenilen şekilde yapmamasına sebep olan aksaklık durumudur ki, buna "illet=dert" de denilir. Demek ki şüphe, imansızlık, inançsızlık da insanda asıl değil ikinci derecede bir şeydir. Ve hastalığı mahsus bir durumdur. Her çocuk doğarken iman ve itikad fitrat (yaratılış)ıyla doğar, şüphe nedir tanımaz. Bunun için Hak inancı, Allah'a inanmak fitirdir. Bu esas yaratılış, insana ilerde şüpheye düşmesi için değil, şüpheleri atması, doğru yolu bulması ve geliştime yoluyla da imanı huy edinmesi için verilmiştir. Şu halde kalplerinde bu hastalık zorlayıcı değildir. Bunu yapan, tecrübe güzergahında nefislerin sağlam yaratılış gözetmemesi, kalbin sağlığını korumaması, ahhlıkı hastalıkla tedavi etmemesi, özette zevk duygusuna çok düşmesi ve her şeyde kendini ve kendi zevkini görmek istemesidir. Bazı insanlar tecrübeye bunu tamamen bulamayınca, hatalar ve isabetsizlikler vaki olduğunu görünce, kendisinin "hakkin kendisi" olmadığını takdir ve kendinden önce hakka iman edecek yerde, ilk yaratışta aldandığını söylemeye ve her şeyden şüphe etmeye başlar. Ve bu şüphe ile mücadele ederek hakkı görmeye ve vücut ceyranının, kendisinin değil, Hak Teâlâ'nın hükümünde bulunduğunu teslim ve kendisinin Allah için bir kulluk görevine mahkum olduğunu itiraf etmeye benlik sevdası ve irade zayıflığı engel olur da, şek ve şüpheyi esas kabul eder. Ve bu şekilde ancak şüpheye inanır ve şüphe kendisi için hem huy ve hem gaye olur. Ve hayır adına da herkeşe onu tavsiye eder, bu yönüyle Reybiyyûn (şüpheli) ve Sofestaiye (safсатаclar) bile bir inanşın esirdirler: Şüpheye inanmak. Bu inançta sabit bir "ben" yoktur. Çelişme yığını olan bir akıcı fikir, bir (ben) hayalı, bir "" aşkı, bir "" derdi. Yani hiç gizlenmek istemiyen bir "benlik" davası, bencillik, hodgâmlık (kendini beğenmişlik) vardır.

Fen ve felsefe bakımından hak iman, hem fitrî ve hem alıştırıcıdır. Fakat şüphe inancı yalnız alıştırıcıya el yoldadır. Şüphe inancının böyle alıştırıcı ve tecrübeye dayanan karakteri, bu gibilerle inanç ve sağlam bilgi hakkında bir kuşku telkin eder. Kitabı, dine bağlanmaktan çekinirler, istidlâle (delil ile sonuç almaya), istintâca (delil ile sonuç çıkarmaya), akıl ve mantığa küçümseyerek bakarlar, buna karşı koymak için terbiye, tecrübe, isticrâyı (tûme vanımı) benimsemekle isterler. Güya bunlan, şüphenin, inançsızlığın delili imiş gibi ileri sürerler. Bu vesile ile: "Hayat adamı olmalı, hayal gibi her gün değişmeli, hayatta hiç bir örnek takip etmemeli." derler. Ahhlıkı bir gidişat takip eden seciyeli iman ve inanç sahiplerine genelde: "Mahdud fikirli, dar kafalı adamlar" gözüyle bakarlar. Bilmezler ki dar görüşlüler, yalnız şimdiki hale bağlanırlar ve onun önünü ve arkasını görmeyenlerdir. Bilmezler ki alıştırmanın, tecrübenin, kararlılığın gayesi de şüphe değil, tıpkı istintâc gibi şüpheden kurtulmak, bir hak inanca emektir. Bilmezler ki, zevkin hikmeti, gelip geçici şeylerle boğulmak, hiclere esir olmak değil, ebedî bir hakka ulaşmak, bir ırfan anı edinmektir. Sağduyusunu toplayanlar için çoğulan tekile, başlangıçtan sonuca, sonuçtan başlangıca netice çıkarmak suretiyle karar kılmak, şüpheyi silmek için aklın bir diğlerine kefil olan başlangıç ve sonucun birliğini gösteren iki şahidi, birbirine bakani iki yoludur ki ikisinin ürünü, ilki ve sonu hak inanştır. Vicdanın zevki de bu iman ile hakka açılan bir anlama noktasıdır. Hakka iman yaratılış ile doğ, bu iman ile tecrübe yolundan doğru geç, hakka iman ile öl, ona dön! İşte İslâm'ın saadeti, işte kalpleri hastalıklı o münafıklanın hile yapmak istedikleri Allah'ın nuru!

Fakat onlar, bu hastalık ile ve bu hastalığın artırmasıyla kalmayacak, onları için ahirette ve hatta dünyada pek elem verici, gayet acı bir azab da vardır. Bu azab bilhassa " " Nâfi', İbnü Kesir, Ebu Amr İbnü Amir, Ebu Ca'fer ve Yakub kırâetlerinde tekzibden (yükezzibûn) okunur, yalan söyler olmaları veya doğruyu yalan saymaları sebebiyledir. Bunlar, devamlı yalan söylerler, imanın yokken "imanımı var" dedikleri gibi, eğriyi doğru, doğruyu eğri gösterirler. Azaplarına sebep de özellikli budur. Çünkü yalan, önce dünyada büyük bir vicdan azabına sebtir. Yalancılar, su üstünde bir yonga gibi çalkalanır ve her an bir iğneli beşikte yatıyor gibi yaşar. Gerçi dünyada bu da bir alışkanlık olur ve o azab hiç gide bir çeşit tatlılığı döner, onu -adeta- kasındır. Bununla beraber bu kasınının tadı bir uyuz hastalığının kasıntılar gibi kanatan, boğucu elemlelere kaşık bir taddır. Fakat bunun ve bu yalan alışkanlığının ahiretteki azabı büsbütün dehşet vericidir. Çünkü yalan söyleye söyleye kalp, devamlı yalancı itibarlarla kaplanır. Ruh artık bunlarla gelişir. Ruhî hayat bir evham (kuruntular) âlemi, bir batıllık sahası olur kalır. Hak nuru oraya, ara sıra yanar döner bir yıldız böceği halinde görünen bir fener gibi gelir. Artık o kalp ve onun gözleri, kulakları fayda ve zarar, hayır ve şeri seçemez olur. Kâr der, zarara koşar; iyilik der, şerre koşar; bahçeyi ateş görür kaçır, ateşi cennet sanır atılır. Derken Hakk'ın rahmeti ile arasına kalın bir sur çekilir ve fakat bu surun ara sıra açılır bir kapısı bulunur, o açılırsa Hak nuru rahmet ve saadet oradan arasına imrenmek için görünür ve kapanır.

"Müminler! onlar (münafıklar)ın arasına bir duvar çekilir ki, onun bir kapısı vardır; içerisi rahmet, dış tarafı ise azabtır." (Hadid, 57/13) âyeti gereğince nihayet bir kapanır, bir daha açılmaz olur. Onlar bâtilin karanlığı içinde sonsuzluğa kadar hasretle yanarlar, sönmek bilmez kara bir ateş ile yanarlar. Bu âyette "Allah onların hastalığını artırmıştır." buyrulduğu gibi, diğer bir âyette de "Kalplerinde (şüphe ve nifak) hastalığı bulunanları ise, (indirilen süre), inkârın yüzünden murdarlıklarına murdarlık katar ve onlar kâfir olarak ölüp giderler." (Tevbe, 9/125) buyrulmuştur ki, hastalık ile pişliğin işkileri de ağıtır ve bütün bunlar ilâhî kanunlardır. İman eden kazanır, etmeyen de yanar, yakılır.

Bu münafıkları ortaya çıkartacak ve azaplannda şiddetlendirici sebepler olacak, bozgunculuklarına dal budak salan bazı çirkin vasıfları daha vardır. Şöyle ki:

11- Bu âyet yukardaki âyetine atfedilmiştir. Bunlara: "Şu yeryüzünde fesatçılık yapmayın, fesat çıkarmayın, ortalığı ifsat etmeyin." diye uyan ve kötülükten yasaklama yapıldığı zaman "hayır biz fesatçı değiliz, ıslah edici adamlarız, fesat değil, yalnız ıslah ve ıslahat yapan kimseleriz" demedikleriyle, böyle demislerdir ve böyle derler. Bilhassa Ebu's-Suud'un da açıkladığı üzere, bunu derken yaptıkları fesatçılıkları, inkâr ile örtmek isterler. Bundan asıl maksatları ise yaptıkları şeylerin fesatçılık değil, bizzat ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hak ve gerçeği seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar. Yeryüzünün bozulması, Allah'ın kullanımı durumlarını bozan, gerek geçimleri ve gerek ahiretleriyle ilişkili işlerini çirğinden, hedefinden çıkaran fitneler, harplerdir. Bozgunculuk da bunları ve bunlara sevkedici olan şeyleri ortaya çıkarmaktır. Münafıklar da böyle yapıyorlardı. Müminlerin

içine karışıyorlar, sırlarını kâfirlere açıklıyor ve onları iman ehli aleyhine teşvik ediyorlardı. İnsanları tutuşturmak, müminleri bozmak, zarar vermek için fırsatlar icat etmek ve fırsatlardan istifade etmek gibi kötülükler yapıyorlardı. Müminler de bunları uyanıklıklarıyla gözden kaçırıyorlar, gaflet etmiyorlar ve kötülüklerden vazgeçirme hususunda dinî görevlerini yapıyorlar ve münasib şekilde nasihat ve uyarmalarda bulunuyorlardı. Fakat münafıklar ne öğüt dinlerler, ne de dinlemek isterler. Bunlara karşı "biz ancak ıslah edicileriz" derlerdi. Müminler, bunların yalan yanlış ıslahçılık davasına inansınlar mı? İşte Cenab-ı Hak bu noktayı şu tenbih ile açıklığa kavuşturuyor:

12- Ey iman ehli! Sakın aldanmayınız, uyanık durunuz, bunlar fesatçılar güruhunun kendisidirler, fesatçılar güruhu dedikleri ancak bu kısım kimselerdir. Bu muhakkak, fakat bunlar böyle olduklarını hissetmezler, buna da bilinçleri olmaz. Bunların bugün şuurları olmadığı gibi yarı da yoktur. Dedik ya kalp hastalığı, şüphe hastalığı onlara herşeyi ters gösterir.

13- Bir de yalnızca laf ile mücerret (soyut): "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik." demekle iman olmayacağına hatırlatmak ve iyiliği emretmek için bunlara "şu insanlann, şu tam insanlann iman ettiği gibi, Peygambere ve ona indirilene ve ondan önce indirilene de açıkça ve gizlice, kalp ile ve dil ile iman ediniz" denildiği zaman, "biz o beyinsizlerin, budalaların iman ettiği gibi iman eder miyiz?" dediler, eşitiğe razı olmadılar.

Lügat itibarıyla "sefeh", görüş ve gidişatda hafiflik ve yufkalıktır ki, akıl noksanlığından doğar. Yani ucu budalalığa varan hafiflik, fiktirsizlik, temkinsizliktir ki ziddi ağır başlılık, tam akıllılıktır. Dinen de akıl ve dinin gereği zıddına harekettir ki, karşıt erginlik ve hatasızlıktır. Dilimizde sefahat (aşâşılık) da bu mânâda bilinmektedir. Özette "sefeh" ve "sefâhet", görüş ve fikirde zevk ve şevhletlere talı olmak, akıl ile değil zevk ile hareket etmektir. Bu da ya esasen budalalıktan veya aklın hükümsüz kılması itibarıyla budala halinde olmaktadır. Şu halde münafıklar, insanlık gereği bunu budala mânâsında kullanıyorlar. Acaba münafıklar bunu söylemekle küfürlerini açıklıyorlar bozgunculuktan kıkmış, ağıktan kafir olmuş olmuylar mı? İmam Vâhidi buna cevap olarak: "Bunlar bu sözü müminler arasında değil, aralarında açıklıyorlardı. Cenab-ı Allah bunu haber veriyor." demiştir. Fakat bu, sözün gelişinin zahirine aykındır. Çünkü ille nun aynı zamanda bulunmasını gerektiriyor. "Gönüllerinden böyle dediler." mânâsı vermek de metnin açıklığına aykındır. Doğrusu bu söz tam münafıkça, iki yüzlü, tevriyeli bir söz olduğundan, "Biz budalalar gibi iman eder miyiz?" tabirinin doğru bir yorumu da mümkündür. Buna göre bunu öğütleyenlere karşı söyledikleri zaman da kesin bir küfür ilanı yapmış olmuylar, bu da münafıklığın ve münafıkça küfrün bir çeşit özelliğı oluyor ki "İşit, işitmez olası." (Nisa, 4/46) demeleri gibidir.

Yukarda münafıklar diye insanlardan sayıldığı halde, burada diye insanlara karşılık tutuluyor, onlardan ayır ediliyor ki, bunda ne güzel incelikler vardır: Münafıklar, insanlar ile eşitiğe razı olmuylar ve kendilerini üstün ve aydın, akıllı bir ileri sınıf sanıyorlar ve bu zan ile onlara hile etmeye kalkışıyorlar. Karşılaştırma ve benzetmesi de onların beğenmedikleri insanlann onlardan daha olgun olduklarını ve kendilerinin de onlar gibi iman edecek eşitiğe nail olmalarını ve böyle olması kendileri için gerileme değil, ilerleme olduğunu anlatıyor ki, onlara : "Siz henüz insan değilsiniz, insan olunuz." mealinde bir hatırlatmayı içeriyor. Münafıklar da cevapta o insanları düşük görüyor, "o budalalar" diye, eşitiğe razı olmuylar ve böyle yaparken hem bu ayınmda Allah'ın kendilerine iftira etmediğini halleriyle tasdik ediyorlar, hem de iman hususunda kendilerine bir sivilmişlik hakkı verilmemişinden dolayı eşit iman tekilfini reddediyorlar, fakat açıkça; "biz iman etmeyiz" de demiyorlar. Kendilerinin özel ve başka bir imandan olduğuna ve olmasa gerektiğine işaret etmek istiyorlar. İnsanlar, kanaatlanınca küçümsenmiş, budala oluyor. Bunun için Cenab-ı Hak yukarda diye genelde insanlardan sayıyor. Burada da insanlann olgunluğunu göstererek, münafıkları kendi ıkrarılarıyla insanlardan saymıyor.

Gerçekte Arap dilinde de "en-Nâs" ifadesi bulunduğ u yere göre kâh ta'zim (büyükleme) ve kâh tahkîr (küçümseme) mânâsını ifade eder. Demek ki, iman hususunda münafıklann, şüpheliğin saplandıkları özel fikir, imanın insan için bir tuzak olması ve buna göre sırasında yalnız halkı çekmek için kullanılması noktasında toplanır ve bunun için kâfirlere beraber yaşamak imkanını gördükleri zaman, imanın lafından bile siynirlir. Mü'minler içinde yaşamaya mecbur kaldıkları zaman da imandan bahsederler. Lâkin havass (seçkinler)in imaniyle halkın imanı arasında zaruri bir fark ve yükselme bulunacağı davasından vazgeçmezler. Halbuki İslâm dininin teklif ettiği imanın şartları, hak ve gerçeğin en genel ve en kapsamlı esas çizgileri olduğu için, imanın aslında ve şartlarında seçkinler ve halk farkı bahis konusu olamaz. Bu fark, o imanın amellerinde ve kemalinin derecelerinde bahis konusu olabilir. Genel prensiplerde eşitlik başka, bunda ilerleme meselesi yine başkadır. Halbuki şüpheliçer, imanın esasını, kalbin sağlığını, ihlasi budalalık saydıklarından müminlere, aldatılmaya hazır, safdil, budala gözüyle bakarlar. Fakat Allah Teâlâ buyuruyor ki: şunu muhakkak biliniz ki, beyinsiz, budala, ancak o münafıklarin kendileridir, fakat bilmezler. Gerçi onlar kendilerini, ilim ve bilgi ile herkesten yüksek görmek isterlerse de, onlann ilim ile ilgileri yoktur.

İlim bir yakîn işidir. Hele geleceğe ait olan ilim, sağlam bilgili bir mantık ve delillerle netice çıkarmak işidir ki, başı hak iman, gayesi Hakk'a ulaşmaktır. Onlar ise, baştan sona kadar şüphe ile doludur. Yukarda münafıklann önce "anlamazlar" nefy-i hâl (şimdiki zaman olumsuz fiil), ikinci olarak "anlamayacaklar" nefy-i istikbâl (gelecek zaman olumsuz fiil) kipleriyle duygu ve şuurları; burada da "bilemezler" diye ilimleri olumsuz kılmıştır ki, bunda hem başlangıç ve gaye itibarıyla yermeye ve azarlama açısından derece de rece bir yükselme vardır ki artması hastalık ile uyumludur. Hem de ilim ile şuurun konu farklarına işaret vardır. Din ve iman, düşüklük ve yükseklik meselelerinin sadece his ve şuur ile değil, ilim ile ilgili olduğunu ifade ediyor.

14-Bu münafıklann mümin olmadıklarını ve ahlâk bakımından ne kadar düşük olduklarını şununla daha iyi anlarsınız: bir de bunlar müminlere rastgeldikleri zaman genelde "âmenna=inandık" derler. Budala zannettikleri müminlere yaltaklanırlar. Yüzden samimiyet, riyakârlık ederler, kendi şeytanlarına, gizli anlaşımlarla, gizli meclislerde kendilerine gizli gizli fitne ve fesat dersi veren donuk kafalı, çift, şeytanlık ustalarına tenhaca vânp yalnızca kaldıkları zaman da "Biz her halde sizinle beraberiz, bundan emin olunuz." derler. Şeytanlıkta beraber olduklarına söz veriler ve mü'minlere karşı yaptıkları yoldaşıktan kuşulanmalarını diye gizli soruya cevap yerinde şunu da ilave ederler: şüphe yok ki biz başka değil, hep alaycı takımıyız, hep böyle alay eder dururuz derler ve ahlıksızlıklarıyla öğünürler. Sadakat arz ederken hainliklerini, şecaat (cesaret) arz ederken hırsızlıklarını söylerler. İşte ilim ve inanca haffıe alına ve alay etmenin küfrün gereğı olması hakkındaki genel kural bu gibi âyetlerin muhtevasıdır.

Rivayet olduğuna göre Abdullah b. Ubeyy yardakçılıyla bir gün sokağa çıkmışlar, Ashab-ı kiramdan birkaç kişinin karşından gelmekte olduklarını görmüşlerdi. İbn Ubeyy yanındakilerine: "Bakınız ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağımı." demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hz. Ebu Bekir'in elini tutmuş, "Merhaba Temim oğullannın efendisi, Seyhu'l-İslam, Resulullah'ın mağarada ikincisi olan, kendini ve malını Resulullah'a vermiş bulunan Hazreti Siddik" demiş, sonra Hz. Ömer'in elini tutmuş: "Merhaba Adiy oğullannın efendisi, dininde kuvvetli, nefsi ve malını Resulullah'a vermiş bulunan Hazreti Faruk" demiş, sonra Hz. Ali'nin elini tutmuş: "Merhaba Resulullah'ın amca oğlu ve damadı, Resulullah (s.a.v.)'dan sonra bütün Hâşim oğullannın efendisi" demiş ve işte o zaman bu âyet-i kerime imişti. Daha ayrıntılı diğer bir rivayette Hz. Ali: "Ey Abdullah Allah'tan kork, münafıklık etme, çünkü münafıklar Allah'ın en kötü kullandırl." demekle: "İzin ver ey Hasen'in babası benim hakkımda böyle mi söylüyorsun? Allah'a yemin ederim bizim imanımız, sizin imanınız gibi ve bizim tasdikımız, sizin tasdikınız gibidir." demiş ve ayrılmışlar. Abdullah b. Ubeyy arkadaşlarına: "Nasıl yaptım gördünüz ya! İşte siz de bunları görünce böyle yapınız." demiş, onlar da: "Sağ ol, sen bizim içimizde hayatta oldukça hep böyle hayırlı istifadeler ederez." diye kendisini övmüşler, müslümanlar da vânp Hz. Peygamber'e haber

vermişlerdi ve arkası sıra bu âyet indi denilmiştir. Bu rivayete göre "âmenna=inandık" diyen esasen İbn Übeyy'e. Selûl oluyor ve bu sözle arkadaşlarını da temsil ediyor. Yukarda diye teklî şekinde başlanmasa da buna işaret ediyor. Fakat âyette bunların hepsinin beraber vânp, tehada yalnız başlarına görüştükleri şeytanların, şeytanlık öğretmenlerinin bunlardan ve İbn Selûl'den başka ve birden fazla bir çoğul olduğu açıkça söylenmiş olması ve kısımlarının gönderiliş şekli bu şeytanların, münafıklarn güruhunun arkasında ve onlardan başka ve fakat onlarla gizli bir ilişkiyi taşıyan gizli bir kuruluş gösterdiği açıktır. Âyet-i kerime, olayın daha derin, daha gizli kaynaklardan cereyan ettiğini göstererek Resulullah'ı ve müminleri aydınlatmıştır. Bunun için birçok tefsir bilginli, bu şeytanların, münafıklarn reisinden başka müşriklern reislerine ve (Yahudi hahamları)na da işaret olduğunu nakletmişlerdir.

ŞEYTAN: Şeytan herhangî bir azgın, yani azgınlıkta, şer ve kötülükte fevkalade bir yükselişe kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü, inatçı mânâsında bir cins isimdir ki, gerek insandan, hayvandan, yılan gibi görünen yaratıklardan ve gerekse diğer gizli mahluklardan ruhi ilişkisi bulunan kötülere söylenir. İnsan şeytani, hayvan şeytani, cin şeytani denilir. Nitekim Kur'an'da insan şeytanları ve cin şeytanları ifadeleri çok defa gelecektir. İnsan görünür, cinler kötülüğ esasları ve şeytanlıkları görünmez, eserleriyle belli olur. Şu halde insan şeytanında bile şeytanlık bir gizli iştir. Bunun için şeytan ismi gizli kötü bir kuvvet, kötü bir ruh düşüncesine döner. Ve insan şeytani, cin şeytanına bağı demektir. Melek karşısı olan cin şeytani, yani gizli şeytan bazı filozoflara göre yalnız mücerredât-ı maneviye (manevi soyutlar) olarak açıklanmış ise de, bunun maddî değerini de inkâr etmek doğru olmayacağından, buna kötü olan maddî kuvvetleri de katmak gereklidir. Ehl-i sünnet'in açıklaması böyledir. Bu şekilde şeytan cins ismi, bilhassa görülmeyen ruhlar ve kötü kuvvetlere isim olmuştur ki, yaratılışa her cins bir tek ferd ile başlamış olduğundan, şeytan denilince bu cinsin babası olan o ilk fert, yani iblis akla gelir ve o zaman özel isim gibi olur. Şeytana Farsça'da "diyu" denilir ki, bu kelime Batı'ya dolmuş, aksine "ilâh" mânâsına "diev" olmuştur. Dil bilginlerinin açıklamasına göre şeytan kelimesi, anlayış bakımından bir vasfî mânâyı içerir. Ve bunun türemesinde iki görüş vardır. Birisi Sibeveyh'in dediği gibi uzaklık mânâsına maddesinden (fe'yâl) vezni (ölçüsü)ndedir ki "ba'id = uzak" demektir. Gerçekte de şeytan haktan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak gereklidir. Diğerî yanına veya batılık mânâsında kökünden (fa'lân) ölüsünde olmasdır ki, yanmış ve batıl demektir. Gerçekte şeytan da böyledir. Bu şekilde kelime isim olmadığı için çekimli olmuştur. kökünün Arap dilinin dışında da bulunduğu bahis konusu oluyor. Şu halde şeytan bir cins isimdir. Bundan cin şeytani cinsi anlaşılmalıka beraber, insan şeytanına da hakikat olarak söylenir ve hatta hayvana bile. Nitekim Hz. Ömer Sam'a geldiklerinde bir ata bindirilmiş idi. Biner binmez at çalım atmaya başlayınca hemen inmiş ve: "Beni bir şeytana bindirdiniz." demişti. Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda tefsircilerin fikir ayrılığı görülmüür.

Bu yedi âyette münafıklarn durumu, ruh halleri, vasıfları ve sabit kötülükleri tam bir belâğat ve îcaz yoluyla özetlenerek haber verilmiş, bastaki âyetinin mânâsına bakarak, onu her yönden ayrıntılarıyla anlatan ve açıklayan bu yedinci âyet ise onların bütün ruhlarını kendi tasdikleriyle iki kelimele özetleyerek gösterivermiştir.

15-Şüphe yok ki bu kötülükleri işitenlerin hemen kızgınlıkları kaynar ve onların acıklı azabı hak ettiklerini teslim etmekte hiç tereddüt etmiyerek, "kahrolsunlar!" diye bağışmak hususunda acele eder ve Cenab-ı Allah'ın hemen bunları yok etmesini veya "asınız, kesiniz" gibi bir emir vermesini hırs ile gözetir ve bu hırs ile bir an geri bırakılmaları görmemek ister. İşte Cenab-ı Hak, İslâmî hassasiyetin böyle heyecanlı bir dereceye geldiği nazik bir dakikada bütün bu heyecanı yatıştırma ve endişeleri ortadan kaldırmak için derhal buyuruyor ki: Allah onlarla alay ediyor ve daha edecek, yani kendilerini maskaraya çeviriyor ve daha çevirecek de. Böyle kalp körlüğüyle şursuzluk, dikkatsizlik, anlayışsızlık içinde şımanklık etmelerine adeta medet ve yardım ediyor ve azgınlıklarına meydan veriyor, diğer deyişle körü körüne tuğyanlarında sürükleyip götürüyor.

Bu ilâhî alay cümlesinden olmak üzere bunlara dünyada müslüman muamelesi yapılır, İslâm toplumu dışında tutulmazlar. Münafık olmayan gayr-i müslimler gibi âyinlerinde, dine mahsus hükümlerinde serbest değillerdir.

Münafıklara, gerek ibadet ve gerek muamelelerle ilgili dinî hükümlerin hepsi müslümanlar gibi tatbik edilir. Mü'minler bunlara dikkat etmeye, bu hususta gözlerini açıp mücadele etmeye, nizamı, hükmü ellerinde tutmaya yükümlüdürler. Buna başlica üç hikmet vardır: Birincisi İslâm'ın sabir ve sükunu, terbiyesinin yüksekliği, ruhi hoşgörüsdür. İkincisi bu sayede bunların İslâm muhitinde ve İslâmî hükümler altında yetişecek olan çocuklarından ciddi müminlerin yetişmesine imkan bırakmaktadır. Üçüncüsü de bu münafıklarn kalben iman etmedikleri ilâhî hükümlerin tatbikatına zorlamak suretiyle her an gönül azabı içinde bırakmak ve maskaralıklarının cezasını dünyada da çekirtmektir. İlâhî alaydan biri budur. Ahirete gelince "Doğrusu münafıklar, ateşin en aşağı tabakasındadırlar." (Nisa, 4/145) âyeti gereğince onlar, ateşin en aşağı tabakasında olduktan başka, bunların orada da alay muamelesine maruz kalacakları, cennetin kapıları kendilerine gösterilip gösterilip de kapatılacağı hadislerde açıklanmıştır. Bu gibi muamelede Cenab-ı Hak'ın "ben" ve "biz" gibi mütekellim (birinci şahıs) kiyaile hitap etmeyip de gâib (ortada olmayan, üçüncü şahıs) gibi "Allah'ın" buyurması, büyüklük ve ululuğunu açıklamak içindir. Mesela bir komutanın, emri altındakilere hitap ederek "ben şöyle istiyorum" demesiyle, "komutanınız böyle istiyor" demesi arasında ne büyük fark vardır.

İstihzâ (alay) bir kimseyi şaka içinde maskara etmek, şeref ve onurunu kırmak istemektir. "Kırmak" veya "seni halinde öldürmek" mânâsında den alınmıştır. Burada, "Allah Teâlâ'ya alay yapıyor mı?" diye akla derhal bir soru gelir. Fakat Allah'a isnat olunan çoğu fiillerde ve sıfatlarda istenilen gayeler olduğunu Fâtîha'nın tefsirinde görmüşük. Bilinen bir şeydir ki, alaydan maksat şaka değil, şeref ve haysiyeti kırarak maskara etmek ve budalalığı gizlice anlatıp sezdirmeden hakaret etmek ve hafife almak, bunlardan da bir hoşnutluk duymaktır. Halbuki münafıklari gibi alaycıların çoğu, alay ettikleri kimselere hakikaten hakaret etmeye güçleri yetmez de, çoğu zaman, budalalık, hakaret, alaycılın kendilerinde kalır ve onunla eğlenirler. Halbuki Cenab-ı Allah, nzası olmaksızın hareket edenler hakkında ilâhî adaletini açıklamak için, böyle bir hakaret ve hor görmeyi istediği zaman, onların hakları her görür ve rezil eder. Ve bütün kâinat nazarında onu rezil eder de, o, bir deli gibi kendisinin bu halinden haberdar bile olmaz. Ayrılanlı gızıyorum zannederken, bütün âleme sergiler de farkında olmaz. Dünyada suurun bu sıynlma tarzı en büyük bedbahtlık olduğunda ise şüphe yoktur. İşte Allah'ın alayı ki, bunu ancak Allah yapabilir ve bu bir ilâhî adalettir. Ve her adaletli Allah'ın nzası vardır. Birisi süslenmek ister ve karşısında altın yaldızlı bir kağıt görür. Okumasını bilmez, zinet diye gösüne yapıştırır. Sokağa çıkar ve bununla çalım satmak ister. Görenleri başkalar levhada "hâzâ rezil = bu rezildir" yazılmış, zavallının haberi yok, olmak ihtimali de yok. İşte -Allah korusun- bu bir ilâhî alay olur. Allah Teâlâ münafıklari taşkınlıklarında böyle maskara eder. Bu mânâları dolayısıyladır ki şer'i bakımdan Allah'a "alaycı" denilmez, fakat "alay eder" denilir.

16- Bunlar öyle kimselerdir ki doğruluk karşılığında sapıklığı satın almışlardır. Hidayet tam ellerine değmiş, malları olmuş gibi iken onu vermişler, dalaletle trampa etmişlerdir de ticaretleri kâr etmemişler, ve kâr yolunu bulmak ihtimalleri olamamış, kâr yolunu tutamamışlardır. Bunlar, hidayet ve başan nasip olanlardan değillerdir. Çünkü ticarî ilşikilerde başlica iki maksat vardır. Birisi sermayenin selameti, diğeri kâdır. Halbuki bunların sermayelerin sermayesi olan hidayeti vermiş, yerine onun kaybı demek olan sapıklığı almışlardır. Bundan dolayı ne kâr kalmış, ne kâr ihtimali ne kâr yolu. Bu âyet müttâklari hakkındaki âyetinin karşılığı olarak, ibaresiyle münafıklarn son hallerini açıklamaktadır. Ve bununla beraber âyet, işaretiyle bunların şeytanları olan kâfirlerin sonlarını da içerir. Cenab-ı Hak bunların hallerini, dünyada her şeyden en önde bildikleri, başlica gaye edindikleri ticaret ve tefecilik ruh hâletine göre bir temsili istiare ile açıklams

ve dinî hidayetin şahsında mühim olan dünyaya ait ticaretten daha önce ve onun selameti için de zorunlu bir şart olduğunu anlatmıştır. Bu tasvirde ticaretin büyük bir övgüsü vardır. Fakat ticaretten önce onun gerçek ve lüzumlu bir yolu bulunduğuna ve bu yolun iyi anlama ve doğru yol olduğuna ve ticarette yalan, hile, entrika yolunun hakiki bir kâr yolu olmadığına tenbih ve bundan dolayı doğruluk kanununa sanalibilmek için dinî hidayete ermek en önde gelen şart olduğuna işaret buyurulmuştur.

Durumları bilinen, diye haklarında iki defa uyarma ve dikkatli olmaya davet vaki olan ve bu iki âyet ile de sonuçları, ziyanları anlatılan münafıklarn, içten içe İslâm'ın gayesini ve İslâmî hayatın güzel akışını çğünndan çıkarmak nokta-i nazarından zararları açık olduğundan, bir taraftan bunlar hakkında kâfiriden daha çok dikkat nazarnı çekmek suretiyle müminleri aydınlatmak, diğer taraftan bu münafıklarn bizzat hasar ve akibetlerini belli bir şekle sokarak, kendilerini korkuya düşürmek ve herkesi münafıklıktan sakındırmak için bu konuda temsil olarak dört ayet daha indirilmiştir. Şöyle ki:

17- "Mesel", aslında "misil" ve "nazir" yani bir şeyin benzeri, eşi mânâsınadır ki, "Kâmus" mütercimi "bektaş" (eş, akranı) diye göstermiştir. "Sebeħ", "şibih", "sebih" denildiği gibi, "mesel", "misil", "mesil" denilir. İkinci akranı vaktiyle bir olay ve bir tecrübe münasebetiyle söylenmiş olup, "atalar sözü" diye dilden dile dolaşan güzel sözlere, "darb-i meseller"e ad olmuştur. Çünkü bunların kaynağı denilen ilk hadiseler, üzerine söylenilen son hadiseye benzer sayılarak temsil edilmiş bulunur. "Sütten ağzı yanan, yoğurdu öfler de yer." gibi. Üçüncüsü şaşılacak ve garib bulunacak tuhaf ve ibretli bir hale veya bir sifata veya bir kaziyye (önerme)ye ve hikayeye de "mesel" denilir ki, darb-i mesel gibi, dilden dile dolaşmaya ve her yerde söylenmeye layık olduğu cihete ondan istiare edilmiştir. Bu, sadece nakil ve hikaye olunur. Darb-i mesel gibi her söylenişinde bir teşbih ve temsil mânâsı gözetilmez. Fakat ilk söyleniş hakikat de olabilir, bir temsili istiare de olabilir, buna "destan" da denir. "Dillere destan oldu." deriz. Destan şiirleri bundan alınmıştır. Bu mânâdan, delil ve hüccet mânâsına da gelir. Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olsun ve gerek bir tahvil (akla getirme) ve temsil, yani sırf bir masal olsun bir yaygın şöreti içerdikleri zaman, bazı gerçekler onlarla benzetilerek söylenir. Mesela "Bu iş, kurt ile kuzu masasına benzer." denilir. Biriyile diğerine temsil edilmek delil getirilir. İşte edebiyatta bir hakikati, diğer bir hakikate veya bir hayale veya meşhur bir mesele benzeterek örneğe ait bir şekilde ifade etmeye "temsil" adı verilir ki teşbih veya istiare, hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır.

Edebiyatla anlatma ve cazibe nokta-i nazarından temsilin, beyan ile ilgili büyük önemi vardır. Çünkü çoğunlukla akıllar, kuruntuların müdahale ve saldınlarına maruz olduklarından, gizli düşünceleri iyice anlamaktan mahrum kalırlar. Temsil ise, kuruntuları akla bağlar da, hakikati, cahil ve anlayış kıt kimselere bile anlatmaya sebep olur. Çünkü temsil, ince ve düzenli gizli düşüncelerin perdelerini atarak, onları açık hissedilen şeyler kivesi içinde açıklar, tanınmadık şeyleri tanımış, görülmüdek şeyleri görülmüş gibi ortaya çıkarır ve anlatır. İş bunun yerini bilmek ve güzel kullanabilmektir. Zamanları olmuş ki, geçmiş dinlerin akla uygun düşüncelerinin ruhu, karinesiz temsiller ile anlatılmış ve yayılmış; temsili, tersim (resmetme) ve tescim (cisimlendirme) ile semboller de takip etmiş ve bu şekilde ruhlar unutulup, putlara, sembollere tapılmıştır. İşte İslâm dini âyetinde olduğu gibi imani, hissedilen ve görülen önce, doğrudan doğruya akli ve kalbi olan gaybe ve hakikatin başlangıcı ve sonucu bulunan tek hakka dayayarak, insana ait ruhu meselden hakikate, temsilden tahkike yükseltmiş ve Kur'an bu yükselmeyi temin için gerçekleri akli ve kalbi değerleriyle sağlam bir şekilde açıkladıktan ve tebliğ ettikten sonra, o akla uygun düşünceleri temsiller ile de anlayışa yaklaştırmış ve telkin etmiştir. Ve bunu yaparken tahkik ile temsil arasına açık bir karine koyarak, doğru ile yanlış birbirine benzemekten saklı tutmuştur. Bu sebeple Kur'an'ın açıklama üslubunda tahkik karşılığında temsiller ve muhkemler karşılığında müteşabihler dahi bulacaktır. İşte üslub-i beyanda tahkik ve temsil üstünlüğüne ilk olarak bu âyetten başlıyoruz. Bundan önce münafıklarn halleri tahkik yoluyla tesbit edilmiş olduğu halde, şimdi de temsili yönüne geçiyoruz. Bundan ve bir sayfa sonraki âyetinden o kadar açık bir şekilde anlaz ki, Kur'an temsil üslubunu da içermekle gerçeklerini rûmüz ve temsile boğmamış, zahirin hakkını hak, temsilin temsil olarak karine ile anlaşılmasını tercih ve temin etmiştir. Şu halde bu konuda sözü ve duruma ait karine bulunmayan yerlerde çelişki ile zata ait imkanı seğebilen akıl karinesinin delaletine başvurulur. Ve böyle bir temsil karinesi bulunmadıkça Kur'an'ın zâhiri, yalnız vehmi anlayışa ait uzak görme ile te'vil edilemez. Bakınız bu âyette temsil karinesi lafzan bile ne kadar açık ve çoktur. Şu halde bu esas itibarıyla bir teşbihdir. Ve "meseli", "mesel"e teşbihtir. Burada "mesel", şaşılacak hal, garib alay mânâsınadır. Yani bunların halleri ve özellikle hidayeti verip sapıklığı satın alma durumu şu ates yakan ve ateş yakan kışasının benzer ki, birisi bir ateş yakmak istemiş ateş parlayıp da yakarın etrafındaki şeyleri aydınlatınca Allah o kimselerin bütün ışıklarını, daha doğrusu göz nurlarını alıvermiş de onları karanlıkta bırakmış ne aydınlık, ne bir şey, hiçbir şey görmez olmuşlar, görmeyiz bir durumda kalmışlar. Ateş mi sönmüştür? Bir hayli tefsirci öyle açıklamışlar. Fakat ateş sönmeyden, aydınlık devam ederken Allah'ın, onların görecek göz nurlarını alıvermiş olması daha açık ve daha güzeldir. "Keşşâf tefsiri" sahibi "Yaratılışın kastedilmesi en uygundur." derken bunu seçmiş gibidir ki, devamı da bunu gösteriyor.

18-Buyunuluyor ki bunlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu halden dönüp önceki nurlu hali bulamazlar. Daha açığı: Artık kendilerine gelemezler, tamamen sersem, şaşkındırlar. Şu halde yolu nerede bulacaklar? Bu şekilde sönen yalnız göz nurları değil, bütün şuur nuru, idrak nuru olduğu anlayılıyor ki, bu mânâ ifadesindeki mühürleme ve basının daha kuvvetlisidir. Bu şekilde hikayede ki ateş yakan, nurları giderilen dışında kalır. ve zamilerinin lafız ve mânâ itibarıyla müfred (tekil) olması açıktır. Resulullah'ın davet ve hidayeti (doğru yolu göstermesi) karşısında münafıklarn durumlarının da, tıpkı ateş yakıcının parlattığı ışık karşısında gözleri Allah tarafından görmeyiz oluverenlerin durumu gibidir. Araplarda ateş yakmak, ışıklandırmak maksadıyla de yapıldığından, bu mânâlarda kullanılır. Aynı şekilde yangın çıkarmak gibi suikastla da olabileceğinden fitne ve fesat çıkarmak mânâsına da gelir. Ve burada ikisine de ihtimali vardır. Bundan başka davet, hayra da olur, şerre de. Şu halde yangın çıkarmak ve kötülüğe davet etmek mânâlarına alındığı zaman, nurun alınması, ateşin söndürülmesi demek olacağı açıktır. Ve bu şekilde ateş yakan karanlıkta kalandanlar olur ki, bu ateşi yakan münafıklarn başdır. tekdilir veya çoğuldur ve çoğul mânâsınadır. Ve birçokları böyle tefsir etmişlerdir. Fakat ateş yakmak, aydınlatmak ve hayra davet etmek mânâsına düşünülüğü zaman, gerek ateş yakıcı ve gerek olan akıl sahibinin nuru sönmemiş olduğu halde kavramında dahil olan hayvanlar takımının nurları sönmüş ve o ışıktan ancak bunlar mahrum kalmış olurlar. Bu takdirde ancak zahir, "mâhavlehü" daki içinde bulunan hayvan gibi insanlar döner. Birinci şekilde "mesel" için büyük bir güzelli ve fevkalade ilk yok gibidir. Gerçi yanan bir ateşin birden bire sönmüşmesi garip ise de, şiddetli bir rüzgar gibi bir sebeple az çok yine alışılmış görünür. Fakat ışık dururken suurun, görme kabiliyetinin esasından kaybolulvermesi ilâhî bir harikadır. Ve meselin en güzel noktasını teşkil eder. Bundan başka birincide temsil basittir; bir bütün, diğer bir bütüne benzetmektir. İkincide ise iki bütünün düşünülmesinden meydana gelen bir bütün, diğer böyle bir bütüne benzetmek suretiyle bir derece daha tamlama vardır: Peygamberin davet ve hidayeti karşısında münafıklarn, "ateş yakıcı" karşısında etrafındakilerin bir kısmı. Muhammedî davet ve onun ırşadı ebedi, fakat münafıklarn anlayış nurlarını Allah almıştır. Ve belki bunların içinde başlangıçta kalbi iman da nasip olduğu halde, sonra bozgunculuga sapan, kalben dinden dönerek imanın nurlunu kaybedenler bile bulunmuştur. Kur'an nazmı işte bu temsili, böyle mânâ tabakaları ile, çok yönlü olarak açıklamıştır ki, her birinin bir sahih yönü vardır. Muhammedî davetin ateş yakma ile gösterilmesi ise ikinci temsilde görüleceği üzere şunu anlatır: Bu davet, bir taraftan müjdeleme, diğer taraftan korkutmayı ihtiva eder. Bu davet, cennetin karşısında bir de cehennem ateşi gösteriyor. "Bu ateşten kaçın, şu cennete koşun." diyor. Münafıklarn da bu müjdelere ağızları

sulanıyor; korkutmadan da başları dönüyor, ağızdan "âmennâ=inandık" diyorlar, hidayet buraya kadar geliyor, fakat kâliplerine inanmıyormuş. Çünkü anlayışlarının nuru sönmüş, fenalığı ceza veren adı bir Allah'a inanmak istemiyorlar. Her türlü emellerine kul gibi hizmet edecek adalet etmekten aciz bir ilâh istiyorlar.

(Kemeseli sayyibin), yahut (Kemeseli zi sayyibin) takdirindedir ki, birincide münafıklar kıssası, toptan yağmur kıssasına benzetilmiş ve kıssaların ayrıntılarında benzerlik gösterilemiş bulunduğundan, yalnız "mürekkeb teşbih"; ikincide ise kıssaların birimlerinde dahi teşbih gözetilmiş bulunacağından, buna da "mefrûk" veya "müferak teşbih" denir. "Sayyib" kelimesi aslında "isabet" kelimesinin sülâsisi (üç harflisi) olan masdarından sıfat-ı müşebbehe olup, şiddetle dökülen yağmura, bir de şiddetli buluta isim olmuştur. "Semâ", özel mânâsıyla "gök" dediğimiz şu kubbe, başımızın yukarı tarafında direksiz, telsiz ağılımsı koca semsiyedir ki, Peygamberimizin dilinden "yüksektilmiş tavan" ve mevc-i mekrûf (hapsedilmiş dalga) diye rivayet edilmiştir. Esas mânâsı yüksek demektir ki, insanın üst tarafına gelen her yüksek şeye söylenir. Ve her ufku bir seması olur. Ruhlar ve akıllar âlemi de bir veya daha fazla semalardır. Şu halde (semâ) kelimesi esasen izâfî (bağıntılı) bir mânâyı içeren bir cins ismi olup, küllî ve cüz'î belirleme kastedildiği zaman (es-Semâ) denir. Burada yağmur denildikten sonra, gökten geldiği belli icen denilmesi, bütün bir ufku kaplayan bilinen semâyı açıklıyorak, bu yağmurun bir taraftan değil, semanın her tarafından geldiğini anlatmak ve meselde yağmurla beraber bütün o semanın manzarasını tasvir ettirmek ve bir de "sayyib"in önce yağmur mânâsını aklı getirme nüktelerini içerir.

19-Mânâyı gelim: Yahut o münafıkların hali bir yağmur kıssasına, diğer ifadeyle yağmura tutulanlar kıssasına benzer ki, semanın her tarafından "bardaktan dökülür gibi" boşanmış kuvvetli bir yağmur, onda türlü türlü karanlıklar var. Gece karanlığı, kara yağmur bulutu dünyâyı kaplamış, yağmuru yoğunluğu da bunlara eklenmiş, insanın içini sıkıyor mu sıkıyor; göz, gönül kararıyor mu kararıyor. Şu halde karanlıklar katmerlenmiş, iç dış zifiri karanlık, bundan başka dehşetli bir gök gürültüsü, titretici bir patlayışı, güreyleyi var ki, beyinlerde çatlıyor, ufuklarda gürölüyor, bir de şimşek, şimşek çakışı. Çakıp şakıdıkça, parlayıp yıldıradıkça bir ümit ışığı gibi karanlıklar yanyor, yürekleri ağıza getiren bir halecan (yürek çarpıntısı) veriyor. Bunlara tutulanlar parlayarak geldiği için yıldırım, çarptığını mahvettiği için sâika (ve çoğulunda savâik) denilen, gözlere şimşek, kulaklara gök gürültüsü halinde gelen, ucu nereye dokunursa yok eden, insanı ve hayvanı bir anda mahveden, madenleri eriten, demi iri miktastılayan, miktastılanan kutuplarını alt üst eden, özette (es-Savâik) denilince her türlü felaket ve yok ediciliği ile bilinen o âteşin kamçılarından, o dehşetli kıvılcımlardan, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tikiyorlar, bunu da ölüm korkusuyla, ölümden sakınmak için yapıyorlar. Fakat kulak tıkamak neye yarar, korkunun ecele faydası ne? Allah bütün kâfirleri her taraflarından, içlerinden, dışlarından, dünyalardan, ahiretlerinden kuşatmıştır. İlâhî kudretini kuşatmasından dışa çıkmak mümkün mü? Allah'ın izni olmadıkça bundan kurtulmalana ihtimal mi var? Yıldırımdan korkulmaz mı? Ölümden sakınılmaz mı? Evet ama bunlardan daha önce Allah'dan korkmak ve O'nun azabından sakınmak gerekir. Yıldırımları yapan kim? Bütün bu âlâmetleri belirlen kim? Bulutların arasından, o su hazinelerinin içinden bu ateşleri çıkartan kim? Onları tã uzaklardan kulaklara işittiren, gözlere gösteren kim? Sakınmak hissini veren, ona göre tedbir almak kabiliyetini ihvan eden kim? O yıldırımları çıkış noktalarını, isabet noktalarını tayin eden ve bulutları ona göre sevk ve idare eden kuvvetler, melekler kimin? Hepsî hepsî Allah'ın, yıldırımlar da Allah'ın bir belası, azabının bir örneğidir. Bunlardan korkup sakınmak istiyenlerin daha önce Allah'tan korkmaları ve onun emirlerine, kanunlarına uyarak felaketten sakınmanın, nimetine ermenin yolunu bilmeleri gerekir. Bir Allah korkusu, insana bütün korkulanı attırır. Allah'ın izniyle her korkudan kurtulmanın bir çaresi vardır. Fakat Allah'tan kurtulmanın imkanı yoktur. O da iman ve kulluk etme ister; kanunlarının, emirlerinin tabibini ister. Ona bunlarla yaklaşılır; azablarından bunlara korunulur, kurtuluş bulunur. Yoksa gök gürültüsü ve şimşegi gördükten sonra yıldırımdan korkmanın, kulak tıkamanın hiçbir faydası yoktur. Şimşek çakınca olan olur, yıldırım yerini bulur. Gök gürültüsü işitildiği zaman da bunlar beş on saniye önce olmuş bitmiştir. Ümit ve müjde şimşegin yaldızlı çakışında değil, gök gürültüsünün gümbürtülü gelişindedir. Bilmeyenler gök gürültüsünü şimşekten sonra, yıldırım da bu gürültü ile beraber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer. Esas itibarıyla gök gürültüsü de onunla beraber patlamıştır. Daha esasında gök gürültüsü, o yıldırımı çikaran sarsıntıda, sadmede, vurustadır. Bulutlara, havaya bu darbeyi vuran bir kuvvet, onu idare eden bir melek vardır ki, gök gürültüsü ismi ona kadar dayanır. Bu kuvvet, bu melek buluttan buluta, buluttan havaya darbeyi indirdiği zaman sarsıntıdan bir gürültü ile bir ateş, bir kıvılcım çıkar, şimşek bu kıvılcımdır, yıldırım bundadır. Ses ağır gelir, sonra işitilir ve geldiği zaman, "Size geçmiş olsun, Allah'ın izniyle yıldırımı düşürdüm, siz kurtuldunuz." der. Şu halde olay dıştan zannedildiği gibi şimşek, sonra gök gürültüsü ve yıldırım değil, gerçekte ve Allah katında gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım şeklindedir. Size de şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü şeklinde görünür ve işitilir. Bunu bilmeniz, anlamanız gereklidir. Bunun için Allah Teâlâ (ra'dün ve berk) buyurmuş. Gök gürültüsünü öne almakla beraber, aralarını "mutlak cem'" için olan "vav" ile bağlamış, (şimşek sonra gök gürültüsü) buyurmuştur. Bunu Fen Bilimlerini okumamış ve ümmî olan Hz. Peygamber, kendi kendine elbette bilemezdi. Allah bildiriyor, ilim ve fen ehli de bunu tasdik edeceklidir. Ederken ilâhî vahyin hakikatini anlamaları gerekir. Hele elektrik olaylarıyla ilgili getirenek görülmeyen esir (cevher) i bulmaya çalışanlar, Allah'ı daha önce anlamalı, Peygamberine vahyin hak olduğunu da hiç olmazsa bu gibi ince noktalarındaki fennî te'yitlere itiraf etmelidirler. Gök gürültüsünün bir teşbih olduğuna, bunu işitenlerin hamd ve şükretmesi gerektiğini de unutmamalıdır. Yıldırım hakikaten müsthitir. Bir ilâhî beladır. Ve şimşek ile beraberdir. Fakat bundan korunmak, önceden, maddî ve manevî bir yıldırım siperi bulmak gerektir. O da Allah'ı, emirlerini ve kanunlarını tanımakla olur. Şimşek çaktıktan sonra kulak tıkamanın hiçbir mânâsı yoktur. O zaman insan kurtulursa sırf Hakk'ın yardımı ile kurtulur ve gök gürültüsünü işittiği zaman da kurtulmuş olduğuna bilir. O zaman Allah'ın kudretine hamd ve şükretmesi gerekir. Bunlar ve bunları anlatan Kur'ân hep hak âyetlerdir. Bu davetlere ve bu irşadlara kulak tıkamak ne bedbahtlıktır!

Gök gürültüsü ve şimşegin, yıldırımın maddî ve manevî gerçeğini açıklamak için lügatta, dine ve felsefeye ait tarifler vardır. Lügata göre ra'd (gök gürültüsü), buluttan çıkarak korkunç sesin ismidir ki başlangıçta ani bir patlayış ve sonra hayli devam eden bir gürültü olur. Biz buna gök gürlemesi deriz. Bu kelime aslında titremek veya titretmek, diğer deyimle zangırdamak ve zangırdatmak mânâlarına ilgilidir. Şimşek parıldamak, yıldıramak mânâsıyla ilgili olup, buluttan ani olarak çıkıp yıldırayarak, şakiyarak sönuveren bir parlantının ismidir ki, dilimizde şimşek denir. Bunun çakmasına da denir. Yıldırım, gayet şiddetli, çok çabuk bir sadme, bir çarptır ki, bir ateş parçasıyla çarptığını yok eder, bu münasebetle ölüm, şiddetli azab mânâlarına da kullanılır. Dilimizde buna yıldırım denir ki, yıldırmı ve yıldırama mânâlarına ilgisî açıktır. Râğib der ki, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım aslında bir şeyin üç çeşit tesirleridir.

Dinî izahı: Bulutları Allah Teâlâ'nın iradesine göre yağmur yağılacak yerlere sevk ve idare eden bir melek (yani anlayışlı ve hareket ettirici bir kuvvet) vardır ki, ismine "gök gürültüsü" denir. Bu melek rüzgar meleklerinden başka olarak bulutları özel şekilde zorlar ve sevkeder. Bunun sevki, rüzgânın sevki gibi taş yuvarlacasına değildir. Bu tıpkı bir çobanın şarkı söyleyerek deve sürmesine benzer. Diğer deyişle ruhun bedeni idare etmesi, sözün, nağmenin diğlerine tesir yapması gibi içten tesir eden ruhanî ve dinamik bir tesirdir. Bu melek bulutlarda bir uygunsuzluk gördüğü zaman çarpır, haykırır, bu haykırış onun Allah'ın kudretini ilan eden bir tesbih ve tekbiridir. İşitilen gürültü, zahiri gök gürültüsü budur. Haykırırken hiddet ve şiddetli çoğaldıkça ağızından ateş saçar, diğer bir deyişle nurdan ateş kamçıları çıkar. Görülen şimşek bu kamçılardır. Yıldırım, bunun yani ateşin vuruşudur. O kamçının ucu nereye dokunursa yok eder. Bunun hepsî o meleğin yani "ra'd"ın bir vuruşundan ibarettir. Bu darbenin havaya ve dolayısıyla insan

ruhunun ısıtma gücüne tesir ve tezahürü, gök gürültüsünün sesi; daha inceden ve daha çabuk gözüne tesir ve tezahürü şimşek; dokunduğu şeye dokunma tezahürü yıldırım adını alır. Buluttaki tesirinin mahsulü de itaattır. Ve bunların hepsî Allah'ın emrini icra etmekten ibarettir. Bu âyette ra'd, gök gürültüsünün sesi mânâsına olmakla beraber, aslına da işaretir. "Gök gürültüsü, övgüsüyle O'nu tesbih eder." (Ra'd, 13/13), Bu meleşe, gök gürültüsü meleği, zorlayıcı melek, ateş tutuşurma meleği; şimşek filline de melek darbesi, meleğin parlaması denilmiştir.

İşte Ashab devrinden itibaren en eski kıymetli tefsircilerden rivayet edilen açıklamalara göre gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım olaylarının gerçeği böyle kuvvet prensibine döndürülmüş, fakat kör kuvvet değil, dinamik, ruhanî idareci ve idrak sahibi bir hareket ettirici olan melek kuvvetine döndürülmüştür. Fennî izahların hiç biri buna aykırı olmamış ve bu daireden çıkmamıştır. Ancak kör kuvvete sıkışıp kalanların anlayışı buralara varamaz. Şu halde felsefî tarifiye gelelim: Vaktiyle en meşhuru, bulutların çarpışması, yani sürtme ve dokunma ile çakmak taşından çıkan ses ve kıvılcım şeklinde açıklanmış idi. Fakat İbnü Sina "Şifa"sında bunu pek beğenmemiş, bulutların ta denizlerden, göllerden, su buhanı halinde çikarken tamamen saf olmayıp, az çok duman buhanı ile ve biraz da ısı ile çikmaları ve yükseldikçe su buhanının daha önce soğuması hasebiyle öbülerini arada sıkıştırmaları ve nihayet bu sıkışmanın şiddetlenmesi ile onların püskürmesi ve parlaması hususlarını ileri sürerek uzun uzadıya açıklamış ve özette şöyle demiş: "Çoğunlukla gök gürültüsünün ve şimşegin sebebi, rüzgara ait harekettir ki, ses çikarır, parlar ve bazan şimşek ve parıltı da gök gürültüsüne sebep olur. Çünkü... Çünkü..."

İbnü Sina'dan çok önce olan İbn Cerir et-Taberî tefsirinde diyor ki: "Diğer birtakım ilim ehli, gök gürültüsü, bulutların altında boğulan rüzgânın fırlamasıdır.

Ses bundandır. İbn Abbas hazretleri Ebu'l-Huld'e bir mektup ile "Gök gürültüsü nedir?" diye sormuştu. O da "Gök gürültüsü bir rüzgârdır." diye cevap vermişti. Fakat İbn Abbas hazretleri kendisi "Gök gürültüsü meleklerden bir melektir." diyordu. Demek İbnü Sina'nın rüzgar teorisi de eski bir teori olmakla beraber, bunun sebebini ta denizlerden gelen duman buhanı ve ısıya kadar götürmek nokta-i nazarı havanın ve bulutların elektriklenmesi hakkında kararlaştırmayan görüşler yanında şimdiki tabiat ilmi de mevcut bulunuyor. Bugünkü felsefî açıklamaya gelince, bunları elektrik olaylarına tatbik etmişlerdir.

Öteden beri Yunanca elektron denilen elektrikte görünen bir cazb (kendine çekme) özelliği vardı. Sonradan bu özelliğin, az çok her cisimde bulunduğu anlaşıldı. Ve buna elektriklenme denildi. Fizik bilginleri tabiat olaylarında âdet olarak etkilî olan ısı, ses, ışık, çekicilik gibi bazı etkenler sayarlar ki, elektrik de bunların beşincisi oldu. Ve bunun çeşitli sürtünmelerden meydana gelen kimyevî etkileri veya diğer vasıtalarla meydana gelip dinamik elektriklenme denilen kısımları bulundu. Bugün sanayide birçok tabiatı yapıları, altın, gümüş yaldızlama, ertme, kalıba dökme ve kuyumculuk, telgraf, telefon, aydınlatma, yakma ve tedavi gibi birçok hususlarda istifade edilen elektriğin elde edilmesi ve kullanımı için çeşitli aletler, cihazlar, makineler yapıldı. Bununla beraber elektriğin esasî ve mahiyetî, ne olduğu tamamen anlaşılamayıp, ateşe ve ışığa ait madde gibi varsayımlarda kaldı. Nihayet ısı ve ışık gibi cisimlerin atom denilen en küçük parçalarının özel bir şekilde hareketinden veya bunların arasını iggal eden bir esir (cevher) in hareketinden meydana geldiği göz önünde bulundurularak daha çok bu sonuncuya önem verildi. Ve özette bütün kuvvetlerin esasında bir hareket enerjisi dönüşmesi fen ilimlerinin en kuvvetli görüşü oldu. Hakikaten elektrikte de hareket, ısı, ışık değişikliği hep görülüyor. Şu halde elektrik, fennin en önemli bir kuvvettir. Bu da biri erkek, biri dişi gibi pozitif (artı) negatif (eksi) iki cins ayrılır. "Ne yücedir o (Allah) ki, bütün çiftleri yaratmıştır." (Yâsin, 36/36) Bunların bir cinsten olanları birbirlerini itiyor, def ediyor; ayrı cinsten olanları da birbirlerini çekiyor, birleşiyor. Ve cisimlerin yüzeyleri bunlarla doluyor ve boşalabiliyor. Bunları birleşmeleri gizli ve açık olmak üzere iki türlü oluyor. Mesela silindiri biçiminde uzunca bir şey, bir elektrik yüküne yakın bulunduğu zaman, bu silindiri şey de etki ile ayrı cins iki akımı taşıyıcı oluyor ve havanın bunun üzerindeki baskısı bunların birleşmesine engel oluyor. Fakat bir vasıta ile bu baskının şiddeti azalır veya iki akımın gerilim kuvvetleri ona üstün geliverirse, bundaki artı, eksi iki cins elektrik birbirleriyle hemen birleşerek üzerinden yok oluyorlar ki, buna elektrik boşalımı denilmiştir. Bunlar bu birleşim esasında bazan çakmak gibi bir vuruş yapıyor ve bir kıvılcım da çikanyorlar ki, böyle gürültü yaparak birleşmelerine gök gürültüsüne ait birleşme deniliyor. Bu kıvılcımları biz tramvaylar işlerken -çoğunlukla geceleri görürüz. İşte bu aletlerde görülen bu olay, epeyce bir zaman önce hava ile ilgili eserlere uydurularak gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım bunlarla izah edilmiştir. Bunun için yıldırım şöyle tarif ediliyor: "Çeşitli cinsten elektrik taşıyan iki bulutun elektriklerinin, yahut bir bulut ile yer küresi elektriklerinin girişleri havanın karşı koymasına üstün geldiği anda iki çeşit elektriğin birbirleriyle birleşmeleri sonucu vaki olan bir elektrik boşaltım ve tahliyesidir ki, gök gürültüsü bunun sadmesi ve gürültüsü, şimşek bunun kıvılcımıdır."

Vaktiyle İbnü Sina "Şifa"sında diyordu ki, şimşek ile gök gürültüsü aynı zamanda vaki olurlar. Fakat ses, zamanla ilgili olduğu için geçitilir. Işık ise zamanla ilgili olmayıp ani olduğundan daha önce görülür. Bugünkü fen de diyor ki gök gürültüsü ve şimşek aynı zamanda vaki olur. Gerek ses ve gerek ışık ikisi de zamanla ilgilidir. Fakat sesin hızı saniyede 337 veya 340 metre; ışığın hızı ise -az çok ihtilaf ile beraber- üçyüz sekizbin kilometre olduğundan, daha az mesafelerde ani olarak görülür. Yani yıldırım şimşekle beraber düşmüş, varacağı yere varmıştır. Gürültüsü de sonradan beş ila on saniye kadar fark ile işitilir. Mesafeyi tahminen bilmek isterseniz, bir şimşek çakınca saate bakınız ve dinleyiniz, birkaç saniye sonra gök gürültüsünü işitirsiniz. Aradan kaç saniye geçmiş ise onu 340 ile çarpınız, (mesela 7X340 = 2380). Bu 2380 metre size o fırtınalı bulutta aranızdaki uzaklığı gösterir ki, ışık hızına göre bu bir an meselesidir. Çünkü ışık bu mesafeyi bir saniyenin yüzymirbeşte bir bölümü kadar bir zamanda katıncaktı ki, bunu biz hissedemeyiz. Bu ifadeye göre, "Yıldırım mutlaka gökten yere düşer." şeklinde olmayıp tersine de olabilir. Çünkü elektrik akımı her tarafa yayılabilir. Fakat çoğunlukla elektrik nakledici cisimlere saldırdığından ve yer ise pek çok elektrik nakledici olduğundan genellikle yıldırım gökten yere düşmektedir. Fakat haricî bir sebeple yer artı elektrik ve kendisine yaklaşan bulut eksi elektrikle dolu olduğu zaman hücum daima artıdan eksiye olduğu için yıldırımın yerden göğe doğru çıkması da mümkün ve olmuş bir şeydir deniliyor.

Akıcı elektrik, elektrik nakleden cisimleri çekmek veya onlara hücum etmek özelliğine sahip olduğundan, nakledici olan ağaçlara, binalara ve özellikle madenden yapılmış esya üzerine düştüğü görülmüştür. Bunun için böyle fırtınalı havada ağaç altından ve bu cümleden olarak nakledici olan çınar ve kavak ağaçları altında saklanmak çok tehlikelidir. Çam ve fıstık ağaçları pek nakledici olmadıgından bunların altında korunmak nisbeten mümkündür. Paratoner (yıldırım kıran) ve halk arasında yıldırım demiri denilen demirin dairesi en emin yerdir. Bu da Hakk'ın bir kanunudur. Fakat bunlar da gök gürültüsü ve şimşekten önce ve ecel gelmediyse mümkün olabilir. Yıldırım ne yapar? Çok şeyler yapar, Allah korusun insanı ve hayvanı bir anda yok eder. Ve yanması kabul olan cisimleri yapar. Madenleri eritir. Nakledici olmayan cisimleri kırar. Yer kütlesine giriş esnasında geldiği yerde ne cins cisim bulunursa hepsini erittiğinden geldiği yerde cam ebrusu ile kansımı, yaklaşık on metre uzunluğunda dirgen gibi bir çeşit çatal külçe hasıl olur ki, buna da yıldırım demiri denilmiştir. Eğer demir değneğe rastgelirse miktatsızlar, eğer miktatsız bir şey bulursa kutuplarını değiştirir.

Gök gürültüsünden meydana gelen çatlayıştan sonra devam eden gümbürtü hakkında çok görüşler varsa da henüz kararlaşılmış değildir. Bazıları ses dalgasının, yeryüzü ile bulutlar arasında bir kaç defa yankı yapmış olmasına yöneltmekte, diğer bazıları da gök gürlemesi denilen olayın çok ve kıvılcımlardan oluşmuş olup yeryüzüne gelinceye kadar ağırlıklıan çeşitli tabakalardan geçmesine ve her tabakanın sesi ayrı olduğundan hepsinin anılan karma patlamayı teşkil ettiğine kanaat getirmektedir. Demek ki bugünkü ilme göre, parlamak, gürlemek, yarmak gibi en az üç görünümlü bulunan gök gürlemesi,

şimşek ve yıldırım olayları; vurma, kıvılcım, cereyan alâmetleri gösteren ve esasında elektrik boşalmasına dönen bir olaydır. Hafız rüzgarlı havada, elektrikli aletlerde meydana gelen kıvılcım ve çarpmanın, rüzgarlı havada vaki olan bu olaylara benzemisi dolayısıyla fen bilginlerinin çoğu gökte şimşek, gök gülemesi ve çatlama ile tatbik etmek fikirlerinde bulunmuşlar ve son olarak bunu bir hayli tecrübelerle te'yit etmişler ve bu konuda bazı kanunları tesbit etmişlerdir. Ve bu şekilde rüzgarlı havanın ve bulutların elektrik ile yüklü olduğunu kabul etmişlerdir. Rüzgarlı havadan ayrı olarak her zaman az, çok akıcı elektrik bulunduğu ve bunun bazan artı ve bazan eksî çeşidinden olduğu ileriye sürülüyor. Açıkladıklarına göre bulutsuz güzel zamanlarda hava artı elektrik ile yüklü olup, miktân günün saatlerine göre değişir ve bu cümleden olarak yeryüzünden 1,30 metre yüksekten itibaren çok yükseklerle kadar artar. Fakat bu değişimin sebebi ve hangi kaide altında arttığı meçhul kalmıştır. Binalı ve ağaçlı olan yerlerde elektrik alâmetleri hemen hiç yok gibi, ancak şehirlerdeki geniş meydanlarda az miktarda artı elektrik bulunuyor. Güneşin doğmasında havanın kütesindeki artı elektrik gayet az iken, zevale iki saat kalıncaya kadar en yoğun sınırına ulaşır. Zevalden sonra batmaya bir saat kalıncaya kadar ağır ağır azalır, güneşin batmasından iki saat sonra yine artmaya başlar. Kış mevsimi elektriğin miktân yazdan daha fazla olur. Gökte birçok bulut bulunduğundan havanın elektriğine nisbeten bazan artı ve bazan eksî olur. Gökte bulunan bulutların hareketi çok olduğu takdirde havanın kütesindeki elektriğin cinsi saatten saate değişir. Fakat fırtınalı ve yağmurlu zamanlarda devamlı olarak artı ve eksî cinsde değişir. Ve bununla beraber elektriğin şiddeti, hemen hemen belli miktarda bulunur. Özete rüzgarlı havanın ve bulutların elektrik ile yüklü olduğu tecrübeyle ispatlanmış sayılıyor ise de sebepleri şimdilik varsayımlarda kalmıştır. Bazıları diyor ki, damıtık su, buharlaştığı sırada hiçbir elektrik alâmeti görülemediği halde, alkali bir sıvının buharlaşması esasında buhan artı ve eksî elektrik ile yüklü oluyor. Şu halde yeryüzünde bulunan denizlerin ve göllerin sulanında az, çok tuz bulunduğuz ve bunların devamlı olarak buhara inkılab ettiği açıkça ortada olmakla rüzgarlı havanın bu sebeple artı elektrik ile yüklü olduğu sanılıyor. Diğer bazıları ise yerkürenin büyük bir galvanizme cihazı sayarak kütesinde meydana gelen kimyevî tesiri kendisini eksî elektrik ile yüklemiştir ve bu sebeple yüzeyine temas eden rüzgarlı hava da artı elektrik ile yüklü olur, demişlerdir. Bundan dolayı özel bir tecrübe ile açıkladığına göre su ile bulut birbirine dokunduğu zaman daima bir elektrik akımı hasıl olur. Bunun da suda boş bulunan yabano maddelerin cinsine göre bazan eksî ve bazan artı olduğu ve bulutlar da denizlerden ve göllerden uçan su buhanının sıkışmasından meydana geldiği için ona göre bazısı artı ve bazısı eksî elektrik ile yüklü bulunur. Yeryüzü de yukarıda geçtiği üzere tabii olarak eksî elektrik ile yüklü bulunduğundan, yüzeyine dokunan rüzgarlı hava da artı elektrik ile yüklü olur, demektedir. Özete hava elektrikleiniyor, bulutlar elektrikleiniyor. Ve bu elektrikleir gerginleşip geniliyor, havanıniki çoğunlukla bulutların tesiriyle geldiği halde bazan harici bir vasita ile de oluyor. İki bulut arasında veya bulutla hava arasında böyle artı-eksî iki zit ve gerilmiş iki elektriğin karşılaşmasında artı eksiyse hücum ile eksinin onu çekmesinden sadme ve kıvılcım, gök güreşleri ve şimşek meydana geliyor.

Görülüyor ki ses, ısı, ışık ayrı ayrı birer tabii amil görünürken, hepsi bir harekete dönüşüyor. Hareket cisimlerin kütesinde olduğu gibi en ufak parçalarında, atomlarında da oluyor. Hareketin kaynağına yani harekete ettirne (muhamrike) de kuvvet adı veriliyor. Ve her hareket özelliğine göre bir kuvvetin eseri sayılıyor. Demek ki "esasında elektrik bir kuvvettir" denildiği zaman, "bir muhamrikir" denilmiş oluyor. Din dilinde ise bu muhamrike daha güzel bir deyim olmak üzere "melek" deniliyor. Şu kadar ki melek denilirken, ruhanî bir irad edən muhamrik tasavvuru da eklenmiş oluyor. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizzat muhamrik ve kendisini anlayan ruha kadar gitmemek mümkün değildir. İşte bu olaylardaki körlüğü bir ilim kudretiyle düşündüğümüz zaman gerçeği bulmuş olursunuz. Elektriğe ait birleşme de bir irad edicinin esir (cevher) baskısıdır. Buna göre bu açıklamalara bile lüzum kalmadan pek iyi anlaşılır ki, zorlama meleği, yanma meleği, meleğin çekmesi, zıtlasma kayıtlarıne dinî dilde ilk olarak rivayet edilen esas tabiat ötesi kuvvet görülsüyle bu, fennî açıklamanın özüne uygundur. Evet artı elektriği, eksî elektriği saldırtan o zorlayıcı melekler. Ve bu bir darbe (vuruş)dır. Bundan çıkan ses (gök güreşmesi) o meleğin kendisidir. Şimşek de bir yanma, bir kıvılcımdır. Ve bunların bütün sım, zıtlasmaı kaldırılmakla birliği, hak olan emre uymayı temin ediyor. Yıldırımın "yıldırım" denilmesi de carıp yarması, mahvetmesi, yani fiili dolayısıyledir. Açıkta bize görüldüğü gibi gök güreşmesi, şimşekden sonra değildir. Gerçekte ve Allah katında gök güreşmesi ve şimşek birliktedir. Hatta gök gürültüsünün, olayın aslına göre, bir öncelik durumu bile vardır. Elektrik, şimşeklikten önce gök güreşmesi ve titreşimdir. Bulutlar ve hava, daha önce bununla içlerinden titreye titreye geniliyorlar ve bu olayla birbirlerine saldırmak toplu hareketle değil, önce içten içe bu titreşiyse, bu titreşim ve sarsılma ile saldınyorlar. Sonra gök güreşmesinin sesi kulaklara ulaştığı zaman yıldırımı hatırlatan titretici bir tesir ile beraber onun artık geçtiğini bildiren bir müjdesi de vardır. Sonra âyette zulûmât (karanlıklar) ve savâık (yıldırımlar) çoğul yapıldığı halde ra'd (gök gürültüsü) ve berk (şimşek) yine tekil getirmeleri de dikkate değerdir.

20-Bunların bu sıradaki hallerini hiç sonra şimşek hemen gözlerini carıp aliverecek onlara parlayıverdikçe ışığında yürürler, başlarına karanlığı çökerttiği vakit de dikilir kalırlar. Allah dilemiş olsaydı kulaklarından işitme ve gözlerindeki görme özelliklerini de aliverirdi. Buna şüphe mi var? Allah Teâlâ her şeyi kâdirdir. Kudreti her şey ve daima yetişir. Allah'ın güzel isimlerinden biri de kâdir ism-i şerifidir ki, pek kudretli, hem de daima kudretli demektir.

Kudret, fiil ve terkin sıhhati demektir. Bu ölçü ile kuvvetten ayrılır. Çünkü kuvvet bir yöne, kudret ise her yöne bakar. Mesela bir taşın yuvarlanışı kuvvettedir. O yuvarlandıgı yerden dönmek. Kudret ise sağa giderken, tersine de gidebilir. Yapakken bırakabilir. Öztele kuvvet mecburiyet ve garesizlik; kudret ise seçme ifade eder.

"Şey", mevcud demektir, bunda ma'dum (yok olan)a şey denemez. Bilinmesi ve haber verilmesi doğru olabilen mânâsına da gelir. Bu mânâ ile mümkün olan "yok"a da şey denebilir. Fakat bizzat mümteni' (olamaz) olan yok, hiçbir şey değildir. O, ne bulunabilir, ne bilinebilir, ne haber verilebilir. Lügat bakımından aslı "meşiyyet"ten "sifat-ı müsebbehe"dir ki "sâi" dileyen, "meşiy" dilenmiş mânâlarına gelir. Eşyaya, şey denilmesi, ilâhî dilemenin ilgisi itibariyle "meşiy" (dilenmiş) olduğu içindir. Bu mânââ Allah'a "şey" denmez. Fakat "sâi = dileyen" mânâsına olarak "şey" denir. Buna göre "herşeye kâdirdir" ifadesinde Allah dahil değildir, fakat "herşeyi bilicidir" de dahildir. Bu açıklamadan sonra, "Allah Teâlâ kendi gibi bir Allah daha yaratabilir mi?" tarzında bir kuruntuya düşme akla gelemaz. Zira o mümteni' (olamaz)dir, şey değildir. Yaratan, yaratan olamaz. Hem sonradan yapılsın, hem ezeli olsun! İşte imtina', muhal (olamaz) buna derler. Allah Teâlâ öyle bir vâcibü'l-vücut (varlığı lüzumlu)dur ki, O'nun lâşenke leh (ortağı yok) olan birlik sıfatını kaldırmak hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu, O'nun zatına mahsus kemalidir ve bütün sıfatları da böyledir. Şu halde böyle her şey gücü yeten Allah Teâlâyı yarattığı gözleri, kulakları alivermekten kim yasaklar? Bunu bilmeli, Allah'a, Peygambere, iman sahiplerine hile yapmaktan, fesat çıkarmaktan sakınmal. Sakınmak için yıldırımı gözetmemeli, gök gürültüsü ve şimşekten önce Allah'tan korkmalıdır. Bu âyetten sonra gelen "Ey insanlar ibadet ediniz." genel hitabı ne kadar edebî oluyor!

İşte Cenab-ı Hak münafıklarn durumunu bir de böyle "sayyib = yağmur" meseliyle tasvir buyurmıştır. Bu teşbih, teşbih-i mürekkebe (temsilî benzetme) olduğuna göre ayrıntılarına benzerlik aranılmayarak hepsinde münafıklarn hayretini, şaşkınlığını hayal etmek yetecektir. Bununla beraber bunu teşbih-i mefrûk olarak ayrıntılı bir şekilde düşünmek de mümkün olmuştur. Şöyle ki: İslâm dini hayat sebebi olmakta kuvvettli bir yağmura, Peygamberimizin gönderildiği zamanda dünyanın hali ve her zaman İslâm'a karşı olan kâfirlerin şüpheleri karanlıkları; dinin va'd'i ve vaid (korkutması) şimşek ve gök gürültüsüyle; kâfirlerin ve münafıklarn namzet oldukları musibetler ve ceza, yıldırımlara benzetilmiştir. Sonrası da İslâm'a münafıklarn bakışını ve fırsat buldukça ondan istifade şekillerini temsil ediyor. Bu iki temsilin nüüz sebebi hakkında, yahudilerin

de bazı rivayetlerde bahis konusu edildiğini görüyoruz.

Buraya kadar Cenab-ı Allah, ilk önce ve bizzat Resulüne hitap ederek, hitap ve hidayet kabiliyeti nokta-i nazardan insanlarn sınıflarını ve her birinin durumlarını, ruh hallerini, sonuçlarını açıklayan bir tasnifini; bütün ilimlerin ruhunu ve Kur'an'ın hikmet ilminin aslı hatlarını içine alan gayet derin ve gayet ayrıntılı bir bilgi bahsini ihtiva eden şümûlî aydınlatma ile beraber, küfrü huy edinen inatçı kâfirlerle, şüphe ve bozgunculuğu huy edinen münafıklarn yola gelmeyeceklerini, korunamayacaklarını ve bunun için Kur'an'ın hidayetinin Allah'tan gereğince korkanlara tahsis edildiğini ilan ve anlattıktan ve temsillerle genel davetin gereğine uyardıktan sonra, teklifin genel olduğunu, sorumlulardan hiçbir sınıfın bunun dışında kalamayacağını, korkutma ve korkutmama onları için eşit olsa da, Peygamberin görevi açısından esat olmediğini anlatarak, bütün insanlara hitap tevcih ederek aşağıda olduğu gibi ilk emrini vermiştir.

Meâl-i Şerifi

21- Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize kulluk edin ki (Allah'ın) azabından korunasınız.

22- O (Rabb) ki yeri sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Gökten su indirir, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de, bile bile, Allah'a eşler koşmayın.

23- Eğer kulumuz (Muhammed)a indirdiğimiziz (Kur'an)den şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir süre getirin, Allah'tan başka güvendikleriniz hepsini çağırın; eğer doğru iseniz.

24- Yok yapamıyorsanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının.

25- İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıklarında: "Bu daha önce de rızıklandığımız şeydir" derler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine sunulacak. Orada çok temiz zevceler de onların. Hem onlar orada ebedî kalacaklar.

21-Bu âyetin, Fâtîha sûresindeki "âlemlerin Rabbi" vasfının isbatına, "ancak sana ibadet ederiz" antlaşmasına, sonra da Bakara sûresinin başındaki "müttakiler için bir doğru yoldur" fıkrasına ve nihayet üç kıssanın tümüyle yağmur temsiline inçerdiği gayeye ne kadar uygun olduğunu hatırlatmaya lüzum yoktur. Kur'an'ın tertibine göre bu âyet Allah Teâlâ'nın açık olarak ilk emrini içeriyor ki bu emir, İslâm binasının temel esasları kulluk ve rabblık birliğinden başlıyor. Ve uluhiyetin rububiyyete, rububiyyetin yaratılığa bağıllığını gösteriyor ve yaratıcıyı isbat ediyor. Ve hemen ardından da nübüvveti ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğruluğunu isbat ve müdafaa ediyor.

Ey insanlar! Akıl ve erginlik ile insanlığın ilk kemal basamağına basmış olanlar! Bakınız, gerek "ancak sana ibadet ederiz" antlaşmasını vermiş olsun gerek olmasın hepiniz mümin, kâfir, münafık, hangi sınıfa, dünyadaki kavimlerden hangi kavme mensup olursanız olunuz, fakir-zengin, âlim-cahil, hangisinden bulunursanız bulununuz hepiniz her zaman şu emirle sorulmuşunuz: sizi ve sizden öncekileri, babalarınızı, analarınızı, bütün atalarınızı, dedelerinizi ve diğerlerini baştan sona yaratan Rabbiniza, âlemlerin Rabbi'ne ibadet ve kulluk ediniz, sevgi ve korkunun kemaliyle, en güzel edep ve saygı ile ona boyun eğiniz ve O'nun emirlerine, hükümlerine uyunuz. Sözü'nü verenler onu ifa etsin; vermeyenler, vermeye çalışsın; ona ibadet ve itaat ediniz ki gerçekten korunabilesiniz, gerçek müttakilerden olmanız ümit edebilesiniz. Yoksa yıldırımlar gibi âlem hadiselerinden, ölümünden korkmakla, kulak tkamakla asla korunamazsınız. Dikkat ediniz. buyruluyor. Bu ise ümit ifade eder. Bu şekilde de korunmanız bir kuvvettli ümit olarak gösteriliyor da, "korunacağınızdan emin olunuz" denilmiyor. Çünkü ilâhî iradeyi hiçbir şey şarta koşamaz. Siz ibadetinizle onu korumaya mecbur edemezsiniz. Ubudiyet (kulluk) kanunu çoğunluğa ait bir kanundur. Asıl koruyacak olan Allah'ın lütfu ve rahmetidir. İbadet ilk önce yaratılışınızın, terbiyenizin bir teşekkürüdür. Bunun Allah'ı mecbur edecek, minnet altında bırakacak bir gerektirici kudreti yoktur ve zaten Allah'ın layık olduğu şükür ve kulluğu kâmil bir şekilde eda da edemezsiniz. Şu halde "ibadet ediyoruz" diye her sonuçtan emin olmayınız, ancak ümitvar olunuz ve ümidinizi Allah'tan başkasına bağlamayınız ve Allah'ı tanımak için yaratılışınıza ve terbiyenize bakınız. O zaman bilirsiniz ki, bir yaratıcınız ve Rabb'iniz var. Hem sizi ve hem sizden öncekileri yaratan O'dur.

22- O, öyle lütfukâr bir yaratıcıdır ki şu altınızdaki yeri size bir döşek yapmış, sizi orada yaratmış, yetiştirmiş, üzerinde her türlü rahatsızlıklar sebeplerini temin etmiş yapıp kalkıyor, uyuyup uyanıyor, dayanıp oturuyorsunuz, o altınızdaki alınıvermiş olsa nerede karar ederiniz? Kâşânelere yığdığınız kaba döşekler neye yarardı? İşte yeryüzü size böyle bir döşek başınız üstündeki süslenmiş gök kubbeyi de bu döşegi ihtiva eden büyük, muhteşem bir bina yapmış. İnsan olup da bu bina içinde o döşekte kurulmayan var mıdır? Bu binanın yanında fakirlerin imrendiği, zenginlerin gururlandığı diğer binalları, konaklarını, sarayların ne önemi olabilir? Büyük, küçük, zengin, fakir sizin hepiniz aynı hanede oturan ve bir döşekte yatan bir aile değil misiniz? Kimin binasında, kimin döşesinde yattığını düşünürseniz, hangi Mevlâ'nın kulu olduğunuzu ve olmanız gerektiğini bilirsiniz.

İşte bu bize gösteriyor ki, sema bütün yeryüzünü kaplıyor ve yeryüzü binadaki bir döşek gibi onun içindedir. Başka bir âyette "Göğü (düşmekten) korunmuş bir tavan yaptık." (Enbiya, 21/32) buyurulmuş olması, burada binanın "sakf" (tavan) ile açıklamasını gerektirmez. O da gökyüzünün diğer bir değeri, diğer bir vafsidir ki, tavan gibi daima başımız üstünde görülmesi şerefidir. İş sade bu kadar mı ya?

Burada zamir ile demek gerekirken, açık olarak buyrulması, bundan maksadın önceki "semâ" olmadığının isarettir. Zira herhangi bir şeyin üstünde olan şey, altındakinin semasıdır. Hatta evin tavanına bile semâ denilir. Yani bir de yukardan, o semâ tarafındaki bulutlardan bir su indirir de bu su sebebiyle size türlü (türül) meyvelerden, mahsullerden rızık kılmaktadır. Siz, o bina içinde, o döşekte yuvarlanırken bu sudan içer ve bu sayede yetişen meyvelerden, tahıllardan ve diğer yemişlerden kismetlenirsiniz. Bakınız, Rabb'iniz nasıl bir Rahmân'dır. Siz bu saydıklarımızı hep bilirsiniz, bunları bilmek için başkaca okumaya veya derin felsefeler yapmaya hiç de lüzum yoktur. o halde siz bunları ve yaratıcının başka Allah olamayacağını bilip dururken, Allah'a, bir olan o hak mabuda denk aramaya, benzerler uydurmaya, ortaklar koşmaya ve Fir'avn'ın yaptığı gibi yerde, gökte dürbünlerle Allah aramaya kalkamayınız da, bu emri veren ve bütün bunları yapan ihsan eden ve ortağı, benzeri bulunmayan yaratıcınız, Rabb'iniz, Rahmân ve Rahîm bir Allah'a tevhid ile ibadet ve kulluk ediniz.

"Endâd" kelimesi "nidd"in çoğuludur. "Misil" ve "emsâl" gibi ki, mânâları birdir. (ca'lı) tabiri gösteriyor ki, Allah'a hangi şeyden olursa olsun "misil" (denk) tasavvur olursuna uydurma olur; hak olmaz, batıl olur. Bunu bile bile yaparsanız korunanlardan olamazsınız, inatçı kâfirlerden olursunuz.

Buna karşı birtakım insanlar: "Evet Allah belli ama, bize böyle emrettiği ve peygamber gönderdiği ve Muhammed el-Emin'in Peygamber ve Kur'an'ın Allah kelamı olduğu ne belli? Bu bize şüpheli geliyor, kuşkulanyoruz, bunu bile bile değil, bilmediğimizden, şüphe ettiğimizden inkâr ederiz." dediler ve daha diyebilirler. Bunun için Cenab-ı Hak genel olan bu tevhid ve kulluk davetinin ardından Resulünün peygamberliğini ve ona bahşettiği Kur'an'ın ilâhî delil olan "lâraybe fih" (kendisinde şüphe olmayan) bir ebedî mu'cize olduğunu açıkça göstermek için, şüphesi olanlara karşı ağıktan bir musabaka, bir yarış ilan ediyor ki buna "tehadîd (meydan okuma) mu'cizesi" denir. Şanlı Peygamber Efendimizin mucizeleri gerçi çoktur. Fakat maddî ve zamanla ilgili olan mucizelerin kuvveti ve faydası geneldir. Onun kuvvettli, bulunduğu zamanın ve muhitin dışına kıyamaz. Sonradan işitenler, "bu akla uymuyor" diye inkâr da edebilirler. Nitekim öyle de oluyor. Bir de begeriyyetin dinden istifadesi asıl harikalara sanılmak değil, Allah'ın sünnetine, devamlı ve akla uygun kanunlara sanılmaktadır, yani ilimdedir. Harikalar,

kullann zor zamanlarında Allah Teâlâ'nın özel yardımıdır. Hidayetten gaye ise zorluktan kurtarmadır. Şu halde mucizenin en önemli ebedî, akli ve ilmi kıymeti içeren mucizedir. Bu mu'cize ise Kur'ân'dır. Cenab-ı Allah Resûlüne bunu o kadar kesin ve yakin ile bildirmiştir ki, Kur'ân'-ın hiçbir insan, hatta bütün insanlar benzerini yapamazlar. Bu, bizzat ilâhî vaad ve taahhüd altındadır. Kur'an herhangi şekilde bir kelam farzedilirse edilsin, en (büyük) dâhî sayılan edipler, filozoflar ve şairler onun benzerini yapmaya kalkışarlarsa aciz kalırlar. Kur'ân'da o kadar fevkalâdelik görmek istemeyen körler veya kinciler ne farzederler etsinler, Kur'ân ile boy ölçüşmeye kalkıştıkları zaman mağlûb olagelmisler, hiçbir şey yapamamışlardır. Allah Teâlâ kudretlerini derhal bağlamış veya esasen hiç vermemiştir. İşte Allah, Peygamberine bu kuvveti vermiş ve asırlardan beri de bunu isbat etmiştir. Dünya kuruldu kurulu geçmişle ilgili bu kadar büyük ve bu kadar eşsiz bir haberi, bu kadar ciddiyyetle peygamberlerden ve bilhassa son Peygamber'den başka hiçbir kimse isbat etmeye değil, ortaya atmaya bile cesaret edememiştir. Çünkü "yalancılann mumu yatsıya kadar yanar". Şarlatanlar, geçici bir zaman için parlar, söner. Napolyon Bonapart Mısır'a geldiği zaman savaşlardaki üstünlüğüne güvenerek ve bunları bir mu'cize sanarak: "Ben Muhammed'i severim, o da benim gibi büyük bir komutan idi, fakat ben daha büyüğüm." demiştir. Bu gururu, bu boy ölçüşmeye kalkması sonuçta Akkâ kalesinden başlayarak kırılmaya yüz tuttu, nihayet söndü gitti ve o zamandan beri Fransızlar onun açtığı yaranın tedavi edemediler. Özetle (bu durum) Kur'ân'ın meydan okuma sırmı ve Muhammed (s.a.v.)'ın peygamberliğinin ebedi bir kanunu ve delilidir. Cenab-ı Allah bu delili hatırlatıyor ve Muhammedî nübüvveti, Kur'ân'ın hak olduğunu te'yid ederek ve insanlar içinde bunda şüphe edenleri kastederek buyuruyor ki:

23- Ve eğer has kulumuz, mümtaz kulumuz Muhammed Mustafa'ya, doğruluğuna, eminiğine bu ana kadar herkesin inanmış olduğu sevgili Resulümlüce verdiğimiz peygamberlikten ve bunun fermanı olmak üzere parça parça indirmekte olduğumuz Kur'ân'dan bir şüphede bulunursanız, bir kuşkuya düşerseniz, mesela "Vahiy inanılır şey midir? Allah kitap göndererek olsa böyle mi gönderir? Böyle parça parça, âyet âyet, süre süre kitap inmek nasıl şey? Bunlar bize maddî ilimlerden ne öğretiyor? Altın madenlerinin nerelerde olduğunu mu gösteriyor? Kimyaları mı buluveriyor? Bu bir şiir değil midir? Bunu insan kendidliğinden yapamaz mı? Buna göre Muhammed ya bir şiir gibi ara sıra bunları kendi söylüyor da "Allah gönderdi" diye bizi aldatıyor veya kendi aldanıyor mu? Gerçi Muhammed'in şimdide kadar akla da vardı, doğruluk ve inanırılığı da vardı. O, ne aldandır ve ne aldatdır. Tecrübe böyle ama, ne çıkar? Tecrübe geçmiş gösterir. Olabilir ya belki bugün bozuldu, aklını kağıdı veya ahlâkını değiştirdi. İhtimal, artık kurnazlığa kalkıştı. Hâsılı ne tarafından baksak kestiremiyoruz. Her halde bunun kendisinden olmas ihtimalini yenemiyoruz. Allah'tan geldiğinde şüphe ediyoruz. Bile bile değil, fakat hakkımız olan böyle bir kuşku ile onu tanııyoruz. Çünkü müsbet olmayan bir şeye inanmak da budalalıktır, akil kân değildir." gibi birtakım kuşkuşlar taşıyorsanız, bunun da isbatı kolay. Bunda da derin derin felsefelere, hayallere dalmaya gerek yok eğer bunu bir insan yapabilirse, haydi bunun gibisinden bir süre getiriniz. Yani üslubda, belâğat ve bedaetde Kur'ân sûrelerine benzer ve tam onun eşi bir süre de siz bulunuz. Ve ona tam benzemek için söyleyen de o kulumuz gibi ümmî (okuma-yazma bilmeyen) ve onun gibi ahlâklî olsun. Okuyup yazarlardan, tahsil görenlerden, şairlikle uğraşanlardan olmasın. Haydi bu son şartı da kaldıralım, size izin verelim, genel olarak herhangi bir şahıstan olursa olsun böyle bir süre getiriniz. Ve hatta Allah'tan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarınız, tanıdığınız ne kadar mabutlannız, iktidarnı farzettığınız ne kadar putlannız, şairleriniz, edipleriniz, bilginleriniz, filozoflannız, âmirileriniz, hâsılı size baş, el, ayak olmak isteyecek ne kadar yardımcılarınız, şahitleriniz, önderleriniz varsa hepsini de çağırınız.

"Şüheda" kelimesi "şehid" kelimesinin çoğuludur. "Şehid" ise, hazır, şahit, nâzir, örnek mânâlarına gelir ki, burada herhangi birisi demektir. eğer davanızda sadık iseniz. Yani bu konuda şüpheye yer olduğu fikrinde haklıysanız bunu yapmanız ve yapabilmeniz gerekir. Bir insanın kendidliğinden yaptığı bir şeyi veya daha iyisini diğer insanlardan herhalde bir yapan bulunur. Alışılmış olan budur. Görmez misiniz filozoflar bile, "tabiat düzensidir" derler. Siz de zaten böyle demekle şairlerde, filanlarda anıylan var demek istiyorsunuz. Varsa haydi bulun getirin, bugün değilse yann getirin, öbür gün getirin.

24- yok eğer bunu yapamazsanız, aynını getiremezseniz ki hiçbir zaman yapamayacaksınız. Kıyamete kadar yapamayacaksınız. Yapmanız mümkün değil ya, mümkün olsa da yapamayacaksınız, Allah yaptımıyacak. O halde ısrarı insanlar ve taşlar olan o dehşetli ateşten sakınınız ki bu ateş, bu cehennem ateşi kâfirler için hazırlanmıştır.

Bedâhet (apaçıklık), şühût (görme), akli delil getirme, tecrübe, haber; bunlar ilmin, yakının en önemli araçları, ölçüleridir. Siz bir olay görüyorsunuz, işte kitap, bunun nazımındaki yüksekliği de bizzat anlatıyormuş gibi görüyor, diğerleri de bunlardan duyuyor. Şimdi Allah'dan, Peygamber'den Kur'ân ile bu haberi de işitiyorsunuz. Tecrübe de yapınız ve cereyan eden tecrübeler de bakınız. Göreceksiniz ve hatta gördünüz ki, bunun aynı yapılmadı ve yapılmıy ve yapılmaz. O halde şüphe etmeye ne hakkınız kalır? Az çok ilmi bir sebebe dayanmayan şüphe, vesveseden veya ahlâksızlıktan başka ne olur? Gerçi siz vahiy bizzat tecrübe edemezsiniz. Çünkü o, Allah'ın bir özel ve yüksek olaydır. Peygambere peygamberlerden başka örnek bulamazsınız. Fakat onun eserlerini tecrübe edebilirsiniz. Zaten ilmi ve fennî tecrübelerin çoğu da böyledir. Güneşin doğduğunu işitişinden anlırsınız. Böyle bir tecrübe size olay sebebinin genel ve umumi mi, yoksa tek ve yüksek bir şey mi olduğunu anlatır. İşte Allah Teâlâ bu haber verişiyile, bu uyarmasıyla size vahiy eserini tecrübe etmek için bir özel ölçü veriyor, çünkü hepsini tecrübe etmeye kalkarsanız ömrünüz yetmez ve doğru yolu göstermenin faydası olmaz. Onlan da asırları tecrübesi gösterecek ve isbat edecektir. Şu halde siz bu özel ölçüden istifade edebilirsiniz. Bilhassa emir ve kat'i ihbarnın kapsamına dikkat ediniz. Sizi bir zorbanın zorlayıcı kuvvetiyle bağlamıyor, ikinizi bir yere getirmekten men etmiyor. Hür, seçme sahibi, serbest bırakıyor. Haydi şairlerin ve diğerlerin sühat (içe doğmalar)ına veya gafillerin, kendini bilmezlerin, sahtekârların, şarlatanların aldatmalarına benzer gibi kuruntuya düştüğünüz ve bundan dolayı şüphelendiğiniz Kur'ân'ın ve hatta bir sûrenin dengini getirmek için elinizden geleni yapınız, diyor. Ve yapamayacağınızı da, gerçeğin kıyasınız gibi olmadığını da öyle bir kesinlikle haber veriyor ve bunun yalan olamayacağıni öyle bir yakin ile söylüyor ve sonuçta fiilen isbat da ediyor ki, bundan büyük yakın olmaz, bundan büyük ilim olmaz. O halde vahiy bir kerre diğer şairlerin falanların içe doğmalarına benzetmeye asla hakkınız yoktur. Nihayet şunu diyebilirsiniz: Muhammed (s.a.v.) gibi bir insan daha yok ki, bulalım da ona söyletelim. Ona Allah öyle bir akil, öyle bir kuvvet vermiş ki, onu kimseye vermemiş, o fevkalâde yüksek ve bütün insanlardan seçkin bir yaratılışla yaratılmış da, bunlan o sayede yapıyor ve fakat yine kendi yapıyor, diyeceksiniz. Öyle ise diğer şüpheleri bırakıp bir kerre bunu tasdik ediniz, ettikten sonra bir daha düşününüz. Böyle bir zat size o fevkalâde seçkin yaratılışın kendi zatıyla ilgili olmadığını söylüyor. Bununla bir gurur duyup size çalım satmıyor, o kudret ile sizden dünya istifadeleri istemiyor. "Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak akrabalık sevgisini diliyorum." (Şûrâ, 42/23) diyor, zorbalık davasına kalkışmıyor, en olgun bir tevazu ile: "Ben Allah'ın bir kulu ve Resulüyüm." diyor ve sonra kesin bir yakın ile "asla yapamayacaksınız" diyor ve asırları keşfediyor. O halde onun seçkin aklına ve benzersiz kuvvetine itimat ederek verdiği vahiy haberini tasdik etmeniz gerekir. Eğer Allah'a inanıyorsanız, onda şüpheniz varsa, böyle bir aklın sehadetine ona inanmanız ve kulluk etmeniz gerekli olur. Ve eğer Allah'a inanıyorsanız, bunu doğrudan doğruya Allah'ın yaptığıni, kendini ve emirlerini bildirmek için gönderdiğini öncelikle tasdik etmeniz lazım gelir. Onu tasdik etmemek için akli, tecrübî, ilmi, fennî, mantikî hiçbir şüpheye imkan bulunmadığını anlamamız gerekir. Bunu bilmez, hala şüphe davasından vazgeçmez, hala kuşkulanırsanız, buna inanınızdan, şahsî makساتınızdan, ahlâksızlığınızdaki başka bir sebep kalmaz ve hiçbir mazereti bulunmayan kâfirlerden olursunuz. Hakkı kesin olarak reddedenler kâfir olduğu gibi, haksız yere şüphe edenler

de kâfirdir. O halde şunu biliniz ki, kâfirler için hazırlanmış bir ateş, bir cehennem vardır ki, o korktuğunuz, kulakları tıkadığınız yıldırımların hiç birine benzemez. O ateş, ısrarı insanlar ve taşlar olan bir ateştir, artık bundan kendinizi sakınabilerseniz sakınınız.

Kur'ân'ın bu "asla yapamayacaksınız" ile haber verşi o günden bugüne kadar bin üçyüz kırkdört senelik bir tecrübe ile doğruluğunu gösteren bir ebedî mucizedir. Bu meydan okumanın ı'cazi karşısında yanıştan vazgeçilmiş, silâhlar çekilmiş, kanlar akıtılmış, dünyalar karşınılmış, her türlü zahmetler, masraflar tercih edilmiş ve fakat bu mu'cizeye hiçbir red cevabı verilememiştir. Ancak aldatmaca ile Kur'ân ısrarının önüne geçmeye çalışılmıştır. Bunlara karşı ilâhî adalet elbette yerini bulacaktır, o ateş sönmemiştir. Bu âyetle "ve'l-hicâre" kelimesinin fennî bir açıklamay ıgerdiğinde şüphe yoktur. Gerçi bu "hicâre"den kastedilen heykeller ve putlardır. Ve cehennem ateşini tutuşturmaya sebep olan "vekûd"ın insanlar ve ibadet edilen heykeller olduğu beyan ediliyor. Fakat aynı ifadede o, ıra, kömür gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğuunu da bildirmiş oluyor ki, fen adamları bunun "taş kömürleri" olduğunu söylüyorlar. "Vekûd", ateş yakılan kibrit, ot, çöp, ıra, paçavra, odun ve diğerleri gibi şeylerin hepsi için söylenir.

Bakınız Kur'ân'a ait beyanatlar ne kadar canlıdır! Tamamen ilmi ve mantikî ve felsefî olan ve bir ilâhî felsefinin temelini teşkil eden bir konu mantıkî, ruhî ve âfâkî (objektîf, nesnel) delillerinin kökleriyle hem veciz, hem gayet basit ve güzel bir şekilde nasıl anlatılmıştır! Yüksek bir minberden büyük ve çeşitli bir cemaate hutbe okuyan, va'zeden, ders okutan, bildirimler yapan, hükümler koyan fevkalâde belâğatlı bir hatibin, gereğine göre kâh sağa, kâh sola ve kâh merkeze dönerek, sırasında hepsine ve sırasında bir kısmına, kâh muhaliflerine ve kâh muvafık (kendine uyan)larına ve kâh hepsinin karşısında özel yaverine hitap etmesindeki açık ültimatolman kulaklarda temsil ettirir. "Ey insanlar!" çağrısıyla başlayan genel hitap lahzalarında özel bir şekil aldı. Ve nihayet acı bir inzâr ile tamam oldu derken gülüyor, bir özellikle daha alıyor ve hâs kuluna nazar ederek buyuruyor ki:

25- Bu atif vâvı, yukardaki âyetlerin mânâsından anlaşılan lâzımı mânâyâ işaretirir. Söyle ki: "Habibim (Resulüm!) Sen de insanlardansın ve genel olan iş bu ibadet ve kulluk emriyle sen de emre tabisin. Bununla beraber senin bir özelliğin var. Sen benim özel ve seçkin kulumusun. Peygamberlik gibi bir özel vazifen var. İşte bu seçkinliğin fermanı olan bu Kur'ân'ı ve bu meydan okuma mu'cizesini gördün ya, bunu al ve senin için hiçbir korku, hiçbir keder olmadığını anla. Bütün insanlan emrine davet et, mu'cizeni göster. Yola gemicilenlere bu korkutmamı tebliğ et! Bundan başka bir de erkek olsun, dişi olsun iman edip de iyi işler yaparlara, bir Allah'a kulluk imanına yaraşır, akla ve nakle uygun güzel ameller işleyenlere de şunu müjdele!

"Sâlihât" kelimesi "sâliha"nın çoğuludur. "Salih" aslında iyi, yaraşıklı, aklen ve naklen doğru, hayırlı mânâsına sıfat iken nakil tâ'sî ile ("hasene" kelimesi gibi) "güzel amel-güzel iş" mânâsına isim olmuştur ki, kalbî, bedenî, malî olmak üzere üç çeşidi vardır. Ve burada iman ile amelîn az çok bir farkı anlaşılır. Fakat müdeleme sadece imana değil, tümüne yapılmıştır. Amel imandan bir cüz' (bölüm) değilse de, amelsiz müdeleme hakkı olmadığı da anlaşılıyor. Sonra müzekker cem'lerinde tağil vardır ki erkekleri ve kadınları içine alır. Bu kapsami ilerde (Ahzab, 33/35) gibi âyetlerle anlanız.

Kısaca iman ile iyi amelleri (amâl-i sâlihâyı) birleştirilenler şunu müjdele ki onlar için cennetler var. Yani içine girilmeden görölmez, gizli, çok değerli bağlar, bahçeler var. Bunların tümünü kapsayan ahiret vatanına, sevab evine "cennet" denilir. Cennet aslen lûttat masdar binâ-i merredir ki "bir örtüş", "bir kerre set" demektir ve bu maddenin bütün müşakkâtında (türevlerinde) bir nevi "örtme" mânâsı vardır. Nitekim "cin", herkesse görünmez gizli bir çeşit yaratık. "Cinnet", aklın kaybolması; "cen" karamak, görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi demektir. İkinci olarak "cennet" bir örtü mânâsından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla örtölmüş bahçe ve bostana söylenmiştir. Üçüncü olarak din dilinde, dünya gözüyle görölmeyen Hak gaybda gizli "dârü's-sevab" (sevab yurdun)ın ismi olmuştur ki, Kur'ân'da "el-Cennetu" denildiği zaman bu ortaya çıkar. Fakat "elif lâm = "siz olarak "cennetün" denildiği zaman yerine göre kâh bu ve kâh ikinci mânâyâ gelmiştir. "Altından imraklar akan cennetler" denildiği zaman da "el-Cennetü"nün cevabı ve mertebeleri kastedilir ki, burada öyledir.

Bunlar öyle büyük ve geniş cennetlerdir ki altında mesela dünyadaki Nail, Fırat, Ceyhun, Seyhun nehirleri gibi büyük büyük imraklar akar. Öyle küçük çaylar, su kanalları, arklar değil, nehirler. Halis temiz su nehri, taze süt nehri, safı bal nehri, sarhoş etmez, aslı tasavvur olunmaz, içeceği temiz nehir akar, bu cennet bahçelerinin ayrıntılarını sormak mı istersiniz? Bunlar tarif edilir şeyler değildir. Onlar da: "Hiçbir göz görmemiş, hiçbir kulak duymamış, hiçbir beşerin kalbine gelmemiştir." (hadiside dile getirilen) şeyler vardır. Çünkü insanlar örneğini görmedikleri şeyleri anlayamazlar. Bunun için şimdilik şu kadannı anlayınız ki: o güzel amel sahibi müminler bunlardan, bunlardaki meyvelerden bir nzık ile nzıklandıklarının her defasında ha bu, o nzık o nimet ki, bize bundan önce -yani dünyada da kısmet olmuştı diyecekler. Ve her alıştır onu başlangıçta dünyada nzıklandıklan nimet türünden görecekler. Çünkü iman ve amellerinin sevabıdır. Gayıbdaki o bahçeleri, dünyadaki bu iman ve amel ile yetiştirdiler ve bunların bir çeşit meyvesi dünyada da az çok görülür ve hatta tadılır. Nitekim "Rabbînin huzurunda hesap vermekten korkan kimse için iki cennet vardır." (Rahmân, 55/46) buyurulmuştur ki, biri dünya, biri ahiret cennetidir. Gerçekte insanlanı hepsi Allah'tan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı, dünyanın da her tarafı bir cennet keşilirdi. Fakat Allah'ı ve ilâhî makamı tanıyanlar ve ondan korkanlar için bundan başka bir cennet daha vardır. Onlar fanî dünyada bu ümit ve müjdeyle hiçbir üzüntünün altında boğulup kalmazlar. Allah korkusu hiçbir korkuya benzemez. Onun yanında daima ebedî bir neş'enin zevki vardır, ndvân (Allah'ın nzası) zevki. Acaba iki âlemdeki bu zevk, bu semere (meyve) hakikaten aynı çeşitten midir? Hayır aynı çeşitten değil. benzerdirler, birbirine karşılıklı olarak bir benzeyişleri vardır. Ve önce onun buna bu benzeyiş halinde sevk olunmuşlardır. Gerçekte ise aralarında aynı şey olma bakımından büyük farklar vardır. Bu cümleden olarak bir saf olmayan, diğeri safı; biri gaybe ait zevk, diğeri mahz-i şühût (tamamen görme, görünme)dur. Dünyada bu nzık, bu semere, gölgesiyle sırf ruhanî ve akli olarak tadılır. Ahirette ise tam hakikati ile ayn-ı vücut (aynı varlık) olarak hakka'l-yakîn (gerçekliğinde şüphe olmayan) bir şekilde tadılır. Bunun için ahiret ruhuna mı, cismime mi diye düşünüp durma, o senin Allah katında bilinen hakikatinedir. Sanadır sana! Sonuç olarak biri elden kaçıabilir, kesik, sonlu, ebedî olmayan; diğeri kaçmaz, devamlı ve ebedidir. Bu âyetin bu iki cümlesi bize gösteriyor ki, dünyada anlayış ne kadar yükselir, iman ve amel de onunla ne kadar uygun olursa ahirete ait meyveler de o kadar çok olacak ve o oranda yüksелеcektir. ve denilmesinde buna büyük bir delâlet vardır. "Ey Rabbim, ilimîni artır, de." (Tâhâ, 20/114).

Bu meyvelerden başka olan için o cennetlerde tertemiz, pampak çiğter, eşler, yani erkekler için hanımlar, hanımlar için kocalar vardır. Ve bunlanı hiç birinde dünyadaki pisliklerden eser yok. Bunlar sadece temiz değil, her yönden temizlenmiştirler. O zevceler (hanımlar) de ne maddî olan kır, hayız ve nifas ve diğerleri gibi tabii, cismanî; ne de ahlâksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, münasebetsizlik olmadığı gibi kocalar da öyle pampak, tertemizdirler.

Şimdi diyebilirsiniz ki, aynen böyle değilse de, bunlara hemen hemen benzer bahçeler, meyveler, kocalar ve hanımlar dünyada olabilir. Vatan denilen şey de böyle bir cennet gibi olabilir. Evet "Dâr-i İslâm" (İslâm ülkesi) dediğimiz müslüman vatanının da böyle olması gerekir. Ve bu âyet sınırlamasıyla buna da işaret etmiştir. Fakat mesele ve müjde bundan ibaret değil. Dünyadaki bu İslâm ülkesinden başka asla bir dârü's-selâm (emînlik evi) vardır ve bunlanı birbirinden zinay anlayacağınız en açık farkı şudur: o kâmil iman ve güzel amel sahipleri bu cennetlerde ebedî ve devamlıdırlar. Bir kerre girince artık bir daha çıkmazlar. Diğer âyetlerde "hulûd", "ebeden" (ebedî olarak) diye de te'yit edilmiştir. Halbuki dünya vatani, dünyaya cenneti ne olsa elden gidebilir. Kâmil iman ve güzel amel sahipleri İslâm ülkesi olan vatanlarını Allah Teâlâ'nın izniyle muhafaza ve müdafaa ederler. Ve onu harap olmaktan mallarıyla, canlarıyla korurlarsa da bunda ilâhî takdir

başka türlü de ortaya çıkabilir ve nihayet bundakilerin hepsi çıkarlar, ölürler, giderler, bunun böyle büyük küçük kıyameti de vardır. Fakat "eminlik vatani" (ahiret cenneti) öyle değil, asıl cennet bahçelerine gidenler onlara ebediyen kalırlar, ki bütün müjde bundadır. Ve bütün saadet bundadır ve "en büyük ndvân" (Allah'ın en büyük nzası) bundadır. "Güzel davranışlara daha güzel karşılık ve fazlası var." (Yûnus, 10/26).

Birtakim kimseler, bu gibi müjdelerde, bilhassa nızktan ve kadından bahsedilmesine itiraz etmek istiyorlar ve "Dine ait duygular insanı bunlardan kesip, yalnız ruhanî lezzetler ile uğraştırmalı," diyorlar. Fakat sorası gaipdir ki, böyle diyenlerin hepsi bu iki cisme ait zevk için can verenlerin yanında ortaya çıkıyor. Halbuki bu müjdeler, görüldüğü üzere, her yönü tamamen toplocıya bulunuyor. Ve ahiret zevklerinde, dünyadaki zevklerden hiç birinin aynısı, benzeri eksik olmadığını ve bunun karşısına dünyaya ait şehvetlerin adliğini, çirkinliğini de gösteriyor.

Kur'ân'a ait açıklamalar kötü telakki ile karşılaşmak isteyenleri hem red ve hem doğru yola getirmek için şimdi de Kur'ân'ın dilinin üslubu hakkında bir hatırlatma yapılacaktır. Vaktiyle kâfirlerden bazılan: "Allah her şeyi doğrudan doğruya gerçekliğiyle anlatıvermeliydi. Temsiller, teşbihler Allah kelimada yakışır mı? Hem bu temsiller, bu meseller, zübâb (sinek), beyt-i ankebût (örümcek yuvası) gibi sineğe, örümcek yuvasına kadar iniliyor. bunlar Allah için ayıp değil mi?" gibi mânâsız sözler söylemişlerdi. Şu halde bunlar red ve herkese gerçeği açıklamak için beyan etmede bazan mesel îrad etmenin kıymeti bulunduğu, meselin de bir gerçeği kapsadığına ve bu sebeple Kur'ân lisanında yerine göre tahkik gibi temsilin de varlığına ve bunların hafife alınmaması, kötü yorumlara uğratılmaması ve bu yüzden sapıklığa düşülmemesi ve hepsinin Allah yanında hak olduğuna iman edilmesi gereğine tenbih ederek buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

26- Muhakkak ki Allah bir sivri sineği, hatta daha üstününü misal getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o şüphesiz haktır, Rabbl'erinandır. Ama küfre saplananlar: "Allah böyle bir misal ile ne demek istedi?" derler. Allah onunla birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir. Onunla ancak o fasıkları şaşırtır.

27- Onlar ki, söz verip andlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar. Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi (iman ve akrabalık bağlarını) keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte zarara uğrayanlar onlardır.

26-Allah'a mesel yapmak, mesel söylemek yakışmaz mı sanırlar? şu muhakkak ki Allah Teâlâ herhangi bir şeyi mesel olarak söylemekten çekinmez. o şey isterse bir sivri sinek ve üstündeki kanat ve saire gibi ufak tefek de olsun. Diğer deyişle küçüklükte üstünü (yani daha aşağısı) olsun. Bununla beraber Kur'ân'ın nazmı bizim (aşağı yukarı) değişimiz gibi daha yukarı ve daha aşağı demek de olabilir.

"Darb-ı mesel" (ata sözü) deyimi, "mesel-i madrûb" yani "söylenegelmis" meşhur mesel mânâsına da kullanılır ise de aslında "mesel darbetmek" yani meseli yerinde kullanmak ve tatbik etmek, yerine göre "iyice yapıştırmak" demektir ki, yeniden bir mesel koymak ve inşâ etmek değildir. Temsil işi geneldir. Fakat Kur'ân'daki meseller, genel olarak bağımsız bir şekilde kurulmuş temsiller olduğu halde, aynı şekilde tatbik de edilmiş olması itibarıyla "darb" tabir olunmuştur. Şu halde burada temsili yerine bu deyim ve aynı şekilde "istiha" (utanmak) lafzının kullanılmalarına bile aynı bir tatbiki vardır. Şunu unutmamak gerekir ki, Cenab-ı Allah mesel ve misali (yani temsil durumunu) yapmamış olsaydı insanlar hiçbir şey anlayamazlardı. Özellikle hissedilen şeylerden hiçbir şey bilemezlerdi. Çünkü bütün hiss ve hatta akli suretler (biçimler) gerçeğe göre bir mesel, bir temsildir. Bunun içindir ki, insan kendini kendi nefsinde söyler, "ben" demekten başka bir şekilde bilmez. Zira ne hissi, ne akli, misali biçimini kapsamış değildir. Onu alırsa "İnsan insanın aynasıdır." sözüne göre dışından alır. Demek ki maneviyatın ve akli gereklerin mesel ile anlatımında büyük hizmetler saklıdır. Bu sebeplerdir ki, geçmişte imiş olan kutsal kitaplarda mesel daha çoktu. Fakat Kur'ân, histen çok, akla hitap ettiği için tahkiki, açık hükümleri daha çok tercih etmiş ve bununla beraber hisleri de mahrum bırakmamıştır. Ve bunların mühim bir kısmında (özellikle geçmiş kitapların tahrife ve kötü tefsire uğrayan mânâlarını tahkik, düzeltme ve akla yakınlaştırma gibi) hizmetleri mevcuttur. Böyle ilmin esası ve mühim, terbiye ve hidayetin sırmı ile ilgili mesel getirmekten Cenab-ı Allah çekinmez ve şu halde iman ehli olanlar her zaman bilirler ki, Allah'ın yaptığı mesel, Rablerinden gelmiş olması itibarıyla mutlaka haktır. Bunda ilâhî bir sır muhakkak vardır. Ve ilâhî mesel, muhakkak bir denklik ve benzerlik tarafı içerir. Bu benzeşiy açık ise onu bilirler; gizli ise "İlim, Allah katındadır." derler ve doğruluğuna iman ederler.

Hak, aslında sabit ve aklin inkâr edemeyeceği derecede sabitliği kesin olan demektir. Varlığı kendisinden olup, başkasından olmayan Hak Teâlâ'dır. O'nun yardımıyla, onun dışında olanlar da zatında mümkün olanlardır. Bu mânâ ile hak ve hakikat zaten birdir. İtibarı olarak ayndır, ikisinin de çoğulu "hakâik" gelir. "Hukuk"un tekili olan "hak" da, İslâm'da bu mânâdan alınmıştır ki, lehde olarak sabit ve vacib olan demektir. Aleyhte olursa görev ve vecbe olur. Sözlün kıssası "hak" fikrin, sözün uydugu olayın ismidir. Bununla beraber bu ölçü ile uyuşan söz ve inanca da söylenir.

Küfür ile nitelenmiş olanlara gelince Allah bununla, bu garip belirsiz mesel ile ne demek istemiş sanki? Bundan kastı nedir? derler. Bir taraftan hafife almak, diğer taraftan hıdayeti kötü yorumlayarak sapıklığa düşmek isterler. Bunlar, Allah'ın ne kastettiğini öğrenirlerse inanacakları mı? İşte Allah bu sebeple birçoğunu sapıklığa düşürür, onları sapkın yapar, istedikleri sapıklığı yaratır. Birçoğuna da hidayet verir, onlara da hidayet yaratır. Zira hâlik (yaratan) birdir, o da her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. Hidayethi yaratıcısı Allah olduğu gibi, sapıklığın yaratıcısı da Allah'tır. Allah yaratmasaydı ve herkeşi hidayete mecbur etseydi, sapıklık denen şey insanların istemesiyle var olamazdı. Halbuki sapıklık da bir hak etmedir. Ve Allah Teâlâ'nın sapıklığı yaratması, onu isteyen mahluklarının -sorumluluk kendilerine ait olmak üzere- isteklerini yerine getirmek gibi bir ilâhîlik ve rablîk şânıdır. Yoksa başlangıçta hidayet yaratılışıyla yarattığı kullarından hiç birini Allah zorla saptırmaz, mutlak yasaklama ve tam zorlama da Allah'ın merhametli olmasına yakışmaz. Bunun için saptırma, sapıklığı yaratma Allah'ın şanına nasıl yaradır? O'nun güzel isimleri arasında "modil" (saptırıcı) isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? diye hatıra gelmesi düşünen bir mukadder (takdir edilmiş) soruya cevap olarak derhal şu başlangıç cümlesi ilave buyrulmuştur: fakat Allah bununla fasıklardan sapıklığı hak etmiş olanlardan başkasını saptırmaz .

27-O fasıklar ki antlaşmalarını bozarlar, hem de Allah'ın anlaşmasını bozarlar, bunu da antlaşma ile belgeledikten sonra yaparlar. İlk yaratılışta "ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz" kavramı üzere akıl ve yaratılış olarak, Allah ile aralarında yapılmış olan ezeli antlaşmayı, iman ve kulluk antlaşmasını, bu yaratılışa ait genel kanunu, yukarda görüldüğü üzere, her iki taraftan antlaşma ile belgelendirip te'kit edildikten; bir taraftan kitaplar indirme ve peygamber gönderme ile takviye, diğer taraftan kalb ve dil bakımından iman ve ikrar ile kuvvetlendirildikten sonra bu ilâhî antlaşmayı ve misakî kendi kendilerine bozmaya ve kaldırmaya, çözmeye kalkışırlar. İman etmemeye veya imandan çıkmaya çalışırlar. Fıkıhda: "Bir kimse kendi tarafından tamam olan bir şeyin bozulmasına çalışırsa, çalışması reddedilir." kaidesi bu gibi âyetlerden alınmıştır. ve Allah'ın birleşmesini emrettiği şeyi keserler, güzel amel yapamazlar, kurtuluşu temin eden emirlerin ve ilâhî hükümlerin tersine hareket ederler. İsyancılar ve büyük günahlarla daima yeryüzünde de fesat çakanlardır. İşte Allah böyle fasıkları sapıklığa düşürür. Şimdi bunların durumlarını da anlayınız: bunlar işte bütün zarara uğrayanlar guruhudurlar. Kazançtan mahrum, işi, gücü zarar ve ziyan olan kimseler diye asıl bunlara denir.

"Fisk", asıl lügata "huruc" (çıkma) anlamındadır. Nitekim delikten çıkan farelere "fasıklar" denir. Din dilinde, "büyük günah işlemek suretiyle Allah'a uymaktan dışarı çıkma" mânâsındadır ki, küçük günahlarda ısrar etmek de bu cümledendir. Ve şer'i

bakımdan fıskın üç derecesi vardır: Birincisi günahı çirkin saymakla beraber, ara sıra günah işlemek. İkincisi üzerine düşerek devamlı yapmaktır.

Üçüncüsü çirkinliği inkâr ederek yapmaktır. Bu üçüncü tabaka küfür derecesidir. Fask bu duruma gelmedikçe Ehl-i sünnet mezhebinde mümin adı kendisinden alınmaz. Şu halde fasık vasfı içinde kafirler bulunabileceği gibi, imanını kaybetmemiş olanlar da bulunabilir. Mu'tezile mezhebindekiler, bu kısmı ne mümin, ne kâfir, işi ortası saymışlar; Hâriciler ise üçünü de kâfir saymışlardır. Bununla beraber bu âyet-i kerimede, ile nitelenen fasıkların küfürlerinde, dinden çıkışlarında söz yoktur. Çünkü bunda üç vasfı zikredilmiştir. Allah'a verdiği sözü bozup inancını bozmak, ilâhî emrin aksini yapmak, yasaklananları yapmakla da yeryüzünü fesada vermek. Bunun üçü birleşince de küfür gerekçesidir. Nitekim üst tarafında da "Ama küfre saplananlar; Allah böyle bir misal ile ne demek istedi?" derler." buyrulmuştur. Ve işte Kur'ân'a mahsus temsilleri kötü yorum ve hafife alma ile ilâhî saptırmayı hak eden zarara uğrayanlar bunlardır. Bu kıssada en dikkate değer olan noktalardan birisi, yukardaki âyetlerde yalnız iman ve küfür karşılığı esas iken, burada hem iman ve hem güzel amel toplamına karşılık olmak üzere ayrıca da fisk ve fasıklanın bahis konusu edilmesi ve Kur'ân'a ait temsillerin kötü bir yorum ile ele alınması meselesinin bilhassa küfür, sapma ve fisk hasletleriyle ilgili gösterilmesidir. Demek ki fisk, bir ilmi, diğeri amelî iki yönü içerir. Asıl küfür, ilmi yönündedir. Bu da bilir bilmez kötü yorum meselesine dönüşür. Buna da en çok temsiller ve müteşabihler vesile yapılır. Ve bu çoğunlukla amelî küfür ile de beraber olur. Bu gibileri red ve korkutmak için Cenab-ı Hak ilâhî kelimada hakikatlar asıl olmakla beraber, yerine göre temsillerin de varlığını ve bunun esas olan hak nokta-ı nazamı muhalif değil, belki gerekli olduğunu ve şu halde bunları esasen hak bilmek de iman cümlesinden birisi olduğunu bir esas, bir inanç kaidesi halinde açıklamış ve bu şekilde Kur'ân'ın üslubu hakkında önemli bir açıklama yapmıştır. "İle onun te'vilini mi gözetiyorlar? Onun te'vili geldiği gün, önceden onun unutmuş olanları derler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiş. Şimdi bizim şefaathilerimiz var mı ki bize şefaath etsinler. Yahut tekrar geri (dünyaya) döndürülmemiz mümkün mü ki (orada eski) yaptıklarımızdan başkasını yapalım?" Onlar, kendilerini ziyanı soktular ve uydurdıkları şeyler kendilerinden saptı." (Arâf, 7/53). Şu halde hak olan temsillerle inan; istilen amelî işle; yorumunu geleceğe, olayların cereyanına bırak, zamanı gelince anlarsın.

Özetle fisk, ya küfürü veya küfrân (İslâmî inkâr) ihtiva eder ve sonucu zarardır.

Bunun için Cenab-ı Allah bunu gayb şeklinde ve güya bir nazariye (varsayım) halinde ve bununla beraber olayı gören bir nazariye halinde çirkin gösterdikten sonra şimdi irşad makamında bir iltifat ile genel hitabına bir özel panlıt veriyor. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

28- Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek, sonra yine dirilecek, sonra da döndürölüp ona götürüleceksiniz.

29- O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı . Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.

28-Bu iki âyette bütün dünya ve ahiret ilimleri saklıdır. Hayat, hayatın akışı, hayatın gayesi gösteriliyor. İnsana ait yaratılışın, Allah katındaki kıymeti anlatılıyor. İnsanın yer ve gökyüzü, hepsinden faydalanma hakkı kaydediliyor. Yaratılış ve yaratıcının delilleri özetleniyor. Allah'ın yaratması, acıması, lütf ve keremi isbat olunuyor. Özet olarak beşerin ruhu, yeryüzünden gökyüzüne, hiss olunandan düşünülene yükseltiliyor ve bu gerçekler karşısında küfür ve inkârı nasıl sapılabileceği bir istifhâm-ı inkârî ile sunuluyor ki, bu iltifat (sözü çevirme)daki belâğatın, nezahatın, ulviyetin, imlîğinin, gerçeğin, ahlâkın parlaklığına ve hoşluğuna hayran olmamak mümkün değildir. Küfür ve küfrânı kötümek ve insanlar ondan uzak tutmak için bu sorudaki etkinin şiddeti ne kadar büyüktür!

Ey insanlar, insan adını taşıyanlar ve özellikle ey kâfirler, ey münafıklar, ey fâsıklar! Allah'a nasıl nankörlük eder de ilmi ve amelî küfür ve inkârı sapabilirsiniz? Az çok irfan ve ahlâkı olanlar için bu nasıl düşünülebilir? halbuki siz hepiniz, gerek her biriniz, gerek tümünüz başlangıçta hep ölü idiniz, ölüler halindeydiniz, hayatınız yoktu. O zaman şahsi olarak neyiniz vardı? Şimdilik haydi ilerisi dursun, fakat en az bir toprak ve nihayet babanızın belinde bir nutfe, bir sümük olduğunuzu hatırlarsınız ya? Gerçekten siz böyle cansız ölüler halindeydiniz. Ölülerin kabre taşındığı gibi öteye beriye taşınım duruyordunuz. Böyle iken Allah size hayat (canlılık) verdi. Nefes alıp verer, gıdalarınız, ürer, duyur, düşünür, ister, istediği yere gider, istediği işi yapar, çevresindeki dışı ait olaylara fizikî ve ruhi kuvvetleriyle dayanır, karşı koyar, etli, canlı, akıllı, fikirli birer insan yapt. Bunları yapan kim ise, işte Allah odur. İyî düşüünüz, bu hayat sizin kendinizin midir? Kendi şahsı malınız, mülkünüz müdür? Elbette değil, o kadar değil ki, bir kılınz rengini değiştiremezsiniz. Malum ya, ne de olsa, siz hayatı seversiniz ve ona herşeyi feda etmek istersiniz. Hayatınıza faydası dokunacağı sandığınız kimselerin karşısında takla atarsınız. Onlara kul köle olursunuz. Halbuki kendinizi, bundan önceki halinizi, geleceğinizi düşünecek olursanız, bu hayatın sizin kendi malınız olmadığını anlarsınız. O halde bu hayatı size bahşeden Allah Teâlâ'yı nasıl inkâr eder ve O'na nasıl nankörlük edersiniz? Ediyorsunuz? Allah size hiçbir şey yapmamış ve yapmayacak olsa bile hayatınızın sahibi olduğu için, sizin O'na iman ve kulluk etmeniz, hayat sevdasıyla Allah'ı unutmamanız gerekir. Hem siz bu hayatı o kadar benimsemeyiniz. Çünkü Allah bundan sonra sizi yine öldürür, öldürüyor ve öldürecek. Şimdi diyeceksiniz ki: "İşte biz de buna kızıyor ve bundan yüz buluyoruz ya! İman ve kulluk etmek de, emmesek de verilen hayatımızın sonra elimizden alındığını görüyoruz. Madem ki öleceğiz ve madem ki Allah verdiğini alıyor, o halde hayat elimize geçmek için iyi kötü mümkün olan ne zevki varsa görelim, diyoruz. Ölüm derti, o evleri yıkan, zevkleri perşan eden, çocukları yetim, kadınları dul bırakan, hayatlara kıyan, hayatları peşesinde kıvrandıran o ölüm musibeti madem ki nasıl olsa yakayı bırakmıyor, artık dünyaya bir daha gelecek değiliz ya! Şu geçici hayata bütün ihtirâs (aşın istek) ile sanlım ve keyfimiz için ne yapabilirsek yapalım" demekten kendimizi alamıyoruz ya! Fakat bu ne kadar yanlışlar ve ne bedbaht bir zevktir! Böyle olsaydı bile, hayatın bu zevklerini böyle körü körüne ve çlgıncasına değil, meşru (dine uygun) yoluyla istifadeye çalışmak ve Allah Teâlâ'ya ihlâs ve teşekkürü en büyük bir zevk bilmek ve O'na büyük bir sevgi ve korku beslemek gerekirdi. Ve bunun o zaman hayatta da genel ve kapsamlı faydaları görüldü. Halbuki iş bu kadar değil, bunun ilerisi de var. O sizi öldürdükten sonra yine diriltir ve dirilecektir. Size önce verdiği gibi ve hatta ondan daha yüksek yine bir hayat verir ve verecektir. Ba'sü ba'de'l-mevt (öldükten sonra dirilmek) de haktr. Görmez misin olan yine olur. Eğer olmasaydı sen kâinata hiçbir kanun göremezdin. Bir yaptığını bir daha yapamazdın. İlmiden, sanattan hiçbir hissen olmazdı. Sen bu sayededir ki hangi şeyi iyi bilirsen onu bir daha ve bir daha yapabilirsin. Tuhumlarını bu sayede eker, gıftilerini bu sayede sürer, haslatını bu sayede kaldırırsın. Atlara, arabalara, trenlere, otomobillere, vapurlara, uçaklara bu sayede biner; onları da bu sayede yapabilirsin. Sen hayat kanununu tamamen bilseydin, bu konuda hiçbir şüphe taşımazdın. O zaman sen bile bir hayat sahibi yapabilir ve onu bozduktan sonra tekrar yine yapabilirdin. Şimdi yapamıyorsan ilim ve fennin, kudret ve sanatın buna yetmişiyorsa, henüz hayat kanununu bilemediğinden, henüz maddelerin, insanların iş sırlarına nüfuz edemediğinden, daha esasında yaratmak, haketmek kudretine bizzat sahip olmadığındandır. Zaten sen maddenin aslını, kuvveti göremezsin. Gördüğün onların sonuçları, görünüşleridir. İmin, fennin, kudretin de bunlara uygundur. Bunların içinde düşündüğün ilk maddeyi bulsan, onların sırlarına da nüfuz etsen acaba bütün kuvvetleri, ruhları, melekleri keşfetmeyi olacak mıdır? Yaratma gücüne esasından sahip olacak mısın? Hayır! Maddeyi veya kuvveti aslından yok edecek veya meydana getirebilecek misin? Kendi kendine hayır. Fakat onları olduğu kadar alıp, Hak Teâlâ'nın verdiği ruhunla tasarruf edebileceksen ve bizzat Hak Teâlâ'ya daha hususi bir ilgi kurabilirsen, o zaman Allah'ın izniyle yaşama ve yaşatma sırına da vâkıf olabilirsin. Sen bunları henüz bilemiyor, yapamıyorsan hayat kanununun aslına eremiyorsan, ortada var olan yaşamayı ve yaşatmayı da inkar edemezsin ya? Gerçekte bir hayatın ve bir hayat

kanununun akışında şüphe edemezsin ya? Ve hele bu kanunun sende, senin kendinde tatbik edilmiş bulundugunda şüphe etmenin hiç mânâsı yoktur ya? O halde bu delil ile sunu zorunlu olarak bilirsin ki, bu hayatı yapan ve bunun kanununu bilen bir yüksek zat vardır. Hayat ve hayat kanunu hak ve onu yapan ve bilen Hak Teâlâ'dır. Şu halde olan yine olacak, ölen yine dirilecektir. Ve bunu ancak Allah yapabilecektir. Nasıl ve nerede yapacağına gelince onu kendi bilir. Bize bildirdiği yapacağı ve her halde yapacağıdır. Dilerse yerde yapar, dilerse göğe çıkarır, dilerse kabirde yapar, dilerse kıyamette. Her halde bu bizim diğer bir halimiz, diğer bir hayatımız olacaktır ki, onun durumlarını açıklamaya bugünkü akillarımızın yeteneği yoktur. O, ahiret âlemidir. Onunla aramızda geçilecek "berzah" vardır. Kabir âlemi, kabir hayatı Cenab-ı Hak cümlemize yardım etsin, bu geçitleri kolaylıkla, tatlılıkla geçirtsin, kâmil iman, güzel amel ile hüs-n-i hâtime (güzel son) nasip etsin. Buradaki "sonra sızi dirilitir" kabir hayatı ile de tefsir edilmiştir. Kıyametten sonra dirilme ile de tefsir edilmiştir. Hangisiyle olursa olsun işer bununla da kalmayacaktır. sonra hepiniz ona döndürüleceksiniz. Bu ilk hayatta ne huy kazandınızsa, ona göre tartıdan geçecek, mükâfât veya cezasına ereceksiniz. "Kim zerre ağırlığına hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığına şer yapmışsa onu görür." (Zilzâl, 99/7-8) sırı ortaya çıkacaktır. Ve o zaman cennet ve ndvan ehli: "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun." (Zümer, 39/75) diyecektir.

29-Sonuç böyle. Bir de Allah Teâlâ'nın dükü ve bugünkü lütfuflarını dinleyiniz: O Allah, o şan sahibi Yaratıcıdır ki, bakınız size neler ihsan etmiş: önce şu altınızdaki yer ve bu yerde bulunan şeylerin hepsini: unsurları, bileşiklerini, denizleri, karaları, dağları, dereleri, ovaları, çölleri, ormanları, imkânları, pınarları, madenleri, otları, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları, kuşları, hasılı denilen şeylerin hepsini sizin için, sizin hayatınız ve ölümünüzde faydalanmanız için yarattı. Hep bunları, insanı yaratmak ve yarattıktan sonra mesut yaşatmak için yarattı. Hepsini insanlara itaatlı, çekici ve mübah kıldı. Şu halde esas itibarıyla bunların hepsinden insanlar için bir faydalanma hakkı ve bir faydalanma şekli vardır. Ve bu faydalanma şekli bazısında müsbet ve bazısında menfi bir durumdadır. Hepsinin faydalı olması, her birinin, her şekilde ve herkes için faydalı olması demek olmaz. Bir kısmında zararlı olma durumu da vardır. Bu yönden yine Allah'ın ikinci derecede ayrı tutacağı zararlı bazı haram kılınan şeyler ve kötülükler gibi hususlardan ve bir de birbirinize göre kazanılmış hak olmuş mallar ve mülkler gibi şeylerin dışında faydalanma sizin için mübah kılınmıştır. Buna Fıkıh ilminde "ibâha-i asliyye = aslı mübah etme" denir. Ve bu serbest kılmanın delili yalnız akıl değil, bu nasırtır. "Canlar, ırz ve namusun dışında eşyada asolan mübah olmaktadır. Özel bir haram olma delili bulunmadıkça mübah ile amel olunur." şeklindeki fıkıh kaidesi bu nasdan alınmıştır. Yalnız akillara kalsaydı, kimi hep mübah der, kimi hep haram der, kimi de şaşırır kalırdı. Nitekim öyle olmuş ve olmaktadır. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, bu serbestlik, insanların tümüne eşit olarak yapılmış; insanlar insan için yaratılmamış ve birbirlerine mübah kılınmamıştır. Bunun için insanların canları, ırzları, birbirlerine mübah değildir. Hatta bir insan kendi canını, ırzını bile dilediği gibi kullannya izinli değildir. İnsanlar, kendileri için değil, Allah'a kulluk için yaratılmışlardır.

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56). Şu halde insanları kendini öldürmeye, kendini veya ırzını başkasına satmaya hakkı yoktur. Ancak Allah'ın emrine ve hükümlerine uygun meşru nikaha izinlidir. Tersinde günahkâr olur. İnsanların amelleri, malları, mülkleri de birbirlerine karşı kendilerine bağlanmıştır. Bunlar da diğerlerine yasaklanmıştır. Fakat kendileri için mübah olduğundan kendi nızalarıyla diğerlerine de terkedebilir ve verebilirler. Akidler (anlaşmalar) ve malî işlemler bu esas üzerine yürür. Hâsılı hayat hakkına, hümiyet hakkına ve namus hakkına hiçbir kimsenin kaşma hakkı yoktur. Bunlar insanın doğrudan doğruya Allah hakkı olan esasa dair haklarıdır. Ve bunlara saldıрма, tecavüz büyük günahlardandır. Akıl ve din de böyledir.Canlarda, ırz ve namusda, akılda, dinde asolan, mübah olma değil haram olmalıdır.

İşte Cenab-ı Allah insanları bu kadar yüksek yaratmış ve böyle yaratmak ve böyle yaşatmak için önce bütün yeryüzünü ve yeryüzündeki bütün şeyleri yaratıp onların faydalanmasına hazır kılmış, bunları onlar için yaratmış ve hatta bu kadarla da kalmamış, sonra yukarıya da geçmiş, gök yüzüne doğrılmış, iradesini göklere çevirmiş ve bunun üzerine gökyüzünün parçalarını, bunlardan özellikle "yedi sema"yı düzeltmiş, yeryüzünün yaratılması üzerine bunlarda da değişiklik yapmış, ortaya çıkan değişim bunalımını nizama koymuş, bunlardan da yeryüzüne ve insanlara faydalar sağlamıştır. Bu sayededir ki insanlar bu görkemli bina içinde yaşarlar, yerler, içerler, sulanılır, nefes alırlar, ışıksız, ısı alırlar, Hakk'ın âmetlerini görecek, ilimler, fenler edinirler. Bakışlarıyla, ruhlarıyla ve hatta Allah nasip edince cisimleriyle çıkarlar, miraç yaparlar kısmı zamlarında bedeldir ve bedel-i bâz olduğu açıktır. Çünkü buyrulmıyıp parçalar ve fertlere veya çeşitlere işaret ederek buyrulması kısımlara ayırma karinesidir.

Burada insanların hayattan önce ölümler ve hatta insan cinsinin yok olduğu devirlerin bir özeti, (Bakara, 2/22) âyetinin bir açıklaması ve vasfının bir isbatı ve beşer hayatının şimdiki ve geçmişteki şartlarının bir tasviri ve insan yaratılışının kıymet ve yüksekliği, nihayet ilâhî yardım ve rahmetin genişliği ile Allah'ın zat ve sıfatlarını inkârcılara isbat ve teşekkür ile kulluk görevine davet vardır ki, Şeyh Sadî merhum "Gülüstan"ında bu kavramı şöyle ifade etmiştir:

"Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi işlerinde çalışıyorlar. Tâ ki sen eline bir ekmeğe geçirebilesin ve gâfletle yemeyesin."

Demek Allah Teâlâ insanı yalnız, yerde yaşayacak ve yerdeki şeylerden faydalanabilecek bir halde yaratmamış, ona gökyüzünden de bir faydalanma hissesi ayırmış ve hatta bununla ilgili olarak göklerin yedisinde değişiklik yapmıştır. Şu halde insan yalnız yeryüzüne has bir yaratık değildir. O, yerlerde dalarlarsa göklerden faydalanmaya izinlidir. Fakat bunun için önce ruhu semâvilik hislerini duymalı ve Allah'ı tanımalıdır. Yeryüzünün şehvetli ve hayvanî düşüklüklerden boğulanlar ise bu yükselişten mahrumdurlar. "Yann yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız." diye ağlar dururlar.

Şüphe yok ki önce yerdekilerin yaratılışı, sonra da göklerin düzeltilmesi meselesinde sonralık (yani nin mânâsı) zaman itibarıyla değil, rütbe bakımından (yani ifade nokta-i nazarından) bir sonralıktır. Zira bu konuda açıklamanın gayesi, insanların aydınlatılmasındır. Halbuki beşer idrakî bakımından âlemin merkezi insanın kendisidir. Bütün dış idrakî bu merkezde toplanır. İdrakin çekiciliği "ben"den başlar. Buna birinci derecede yakın olan da ayağının altındaki yer ve sonra göktür. Çünkü insan yeri önce dokunuculuğu ve kendi ağırlığıyla tanır. Dokunma ise diğer duylardan öncedir. Ve idrakî en yakındandır ve hatta bu seviyeden pek yükselmemiş olan nice insanlar vardır ki, kendisini sadece yerle ilgilenen bir yaratık sanır. Ve semadaki menfaatlerinden gâfilidir. Cenab-ı Hak da uyarmalannı, beşer idrakinin bu akışına göre açıklamıştır ki, bunun dış görünüşünden yer, semadan önce yaratılmış gibi anlamamalıdır. Bununla beraber burada semalann düzeltilmesinin hakiki ve zamanla ilgili bir gecikmesine işaret yok demek de doğru değildir. Bazı tefsircilerin anladıkları üzere (sonra) hakikat olarak alınabilir. Gerçi yer mutlaka semadan önce yaratılmış değildir "Yerle gök bitişik idi." (Enbiya, 21/30). Fakat yerin hilkat fazasında bir özel cisim olarak yaratıldığı zaman ile ondan önceki semaya ait tesviyenin aynen kalmaması gerekirdi. Bugün fen bilimleri bakımından düşünebiliriz ki, yeryüzü olduğu andan itibaren özel ağırlığı, çekiciliği, iticiliği bakımından mensub olduğu gök cisimleri sisteminin durumlarında ve arada hapsedilmiş dalga, esire ait dumanda, genel çekim nizamının bir değişimi, bir inkılâbı olmuştur. Şu halde yer çekimi ile ilgili olan yedi semanın tesviyesi ve nizamı, yerin yaratılmasından önce değil, sonra olması gerekir. Ve bu şekilde yer çekiminin ortaya çıkmasından asla müteessir olmayan semanın yönü bu tesviyede dahil olmaz ve onlar bu yedi semanın arkası kalır.

Bugünkü fen, astronomi ilmi henüz gök cisimlerinin ikisinden fazlası arasındaki çekim değişimlerini hesap edebilmekten aciz kaldığı için, Kur'an'daki bu tesviyenin sınırlarını tayin edebilmekten uzaktır.

Bu "yedi sema"nın tefsir ve yorumunda başlıca iki düşünce vardır: Birisi yerden Venüs'e kadar bir; Venüs'ten Merkür'e kadar iki; Merkür'den Güneş'e üç; Güneş'ten Merih'e yahut yine yerden Merih'e dört; Merih'ten Jüpiter'e beş; Jüpiter'den Satürn'e altı; Satürn'den daha ilerisine kadar yedidir ki, sonradan keşfedilmiş olan Üranüs ve Neptün gezegenleri ve daha keşfedilmesi mümkün olanlar hep bu yedinci hudud içinde demektir. Çünkü bu takdirde bu "yedi sema" özellikle yerin yaratılması üzerine tesviyeye dahil olanlardır. Bugün bu tesviyenin daha ileri gittiği isbat edilemez. Bu düşünce çoğunlukla, astronomi ilmi görüşünü takip edenlerindir ki, zamanımız astronomi görüşüne de aykırı değildir. Zira bunda bahis konusu yerin merkezliği değil, yere göğe gök kelimesinin tabiidir. Güneş sisteminde dünya merkez olmakla beraber bizim tahtımız, idrak ve düşüncemizin başlangıcı da bizzat kendimiz ve yerin çekimi olduğundan, bu tertip o itibarla yer ve ızafidir. Başka bir gezegende bulunsak, o zaman bunu o yer tasavvur etmemiz gerekirdi. Mesela Güneşte bulunduğumuzu farzederek Merkür bir, Venüs iki, Dünya üç, Merih dört, Müşteri beş, Satürn altı, ilerisi yedi deriz ve bu misale göre yedi tane de yer tasavvur etmemiz gerekir. Eski Batlamyus astronomisini takip edenler Ay'ı birinci gezegen saydılandan, ondan başlardı ve yedincisi Satürn'e dayanırdı ve Kur'an'daki sema âyetlerini o astronomiye tatbik etmek için fen derdiyle zahmetler çekerdiler. Gerçekte astronomi ilminin matematikle ilgili olan hesap meseleleri ve çok eski zamanlardan beri ay tutulması ve güneş tutulması hesaplarındaki isabetlerin inkâr edilmemesi gerekirdi. Fakat bunlarla astronominin ilmi prensiplerini teşkil eden nazariyat (varsayımlar) ve hatta faraziyeleri ayırmak lazım gelirdi. Mesela Batlamyus astronomisinin bütün esası şu görüşte toplanıyordu: "Gezegenlerde iki hareket görülyor. Bunun bir tabii ise, diğeri her halde zorla olması gerekir. Bu her birinin bir yöreğede saplanmış olmasına ve onun hareketiyle müteharrik (hareketli) olmasına bağlıdır. Şu halde yedi gezegenin bir yöreğesi, sabit gök cisimlerinin de bir yöreğesi ve tümünü kapsayan bir de Atlas yöreğesi vardır. Ve günlük hareket bu Atlas yöreğesindirdir." diyorlardı. Buna karşılık Tefsir âlimleri ve hatta Kelâm bilginleri de bu görüşün kat'ı olmadığını, diğer bir sebebin düşünülebileceğini söylüyorlardı. Ve hatta ilk önce filozoflardan Sabit b. Kure bir "çekim nazariyesi"ni bile açıklamıştı. Gerçekten sonradan "genel çekim nazariyesi" geliştirildi ve onun üzerine çok eski olan "skut (düşme) nazariyesi"nin te'yidiyle yeni ve mükemmel bir astronomi ilmi kuruldu. Fakat bu astronomi, eskisi gibi bütün âlemin tümünü kapsama davasından vazgeçerek ciddi meşguliyet sınırnı Güneş sistemi içine tahsis etti. Şu halde bunda bu sistem dışına çıkılarak yapılan düşünceler sırf faraziyedir. Genel çekim kanunu bugün adeta herkesçe bilinen bir gerçek halini almış bir ilmi konu olmuştur. Ve gerçekten semalar (gökler)'in direksiz durmaları açıklamak bakımından da Kur'an'a ait beyanlara çok uygundur. Ve henüz bu konuda istikrâî (tüme varım) ve tecrübeye ait bir bozma örneği de görülmemiştir. Ancak "cazibe" kelimesi o kadar mücerred (suyut) ve o kadar mânâvî bir kavram ifade ediyor ki, bunu bir "melek" kelimesiyle tasavvur etmek ve bizzat ilâhî kudrete bağlamak daha ciddi ve daha hikmetli olurdu.

"Yedi semâ"daki diğer düşünceye gelince: Dünyanın üstünde bütün yıldızların süslediği maddî âlemin hepsi bir semadır. Yedi semanın birincisidir. Ve bunun ötesinde bundan başka altı sema daha vardır. Bunlar ruhanî ve aklı uygun olarak düşünüldükleri zaman fezanın cisimlere uygunluğu gibi aralarında uyma ve uygunluk kavramı daha açıktır. "Biz dünya semasının yıldızlarını zinetiyle süsledik." (Saffât, 37/6) ifadesi de bunda açıktır. Ve İslâm'da tefsir âlimlerinin en büyüklüğün kanaatları budur. Sonra mir'ac hadiselerinde de semaların böyle ruhanî mânâlarına işaret vardır. Cenab-ı Hak her an bunların çeşitli durumlarını tesviye etmektedir. Ve bu tesviye maddî şeylere bağlı değildir ve hiç şüphesiz yer yaratması üzerine de bunlara bir özel tesviye vermiş ve arz üzerinde yaratacağı insanların yaratılması ve sonra onların faydalanılma için meleklerine emirler vermiş, tesirler yaptırmış, âlemin fezasında cereyan eden yeni bir sünnet açmıştır. Şimdi bazılar burada diyebilir ki, "acaa, olayların cereyanı böyle ilmi midir? Bunlar kör bir kuvvet, geliş, geliş, tesadüfe bağlı olarak gerektirmiş değil midir? Bu kadar sonsuz şeyler ilme nasıl sığar? Ve insan yaratılmadan önce, onun yaratılacağı bilinin, hesap edilerek yer ve gök ona göre nasıl hazırlandı?" Buna cevap olarak da buyunuluyor ki, siz bunları uzak görmeyin O Allah her şeyi bilendir, ezeli ve ebedî olarak bilendir. Ona bütün ilimlerin ilmi vardır. Onun ilmi olmasaydı ilim nereden çıkardı? Sebepler ve müsebbeb (sonuç)lar birbirine nasıl bağlı olurdu? Fen ilimleri nasıl kurulurdu? Yer ve gök hayata önceden hazırlanmış olmasaydı hayat nasıl ortaya çıkardı? İşte Allah böyle bir Allah'tır. Ve insanları böyle yüksek bir ilim ve kudretle, böyle geniş bir rahmetle yer ve göğün bir ürünü, bir küçük nüshası ve belki büyük nüshası olarak yaratmıştır. Ve bütün saadettlerinin sebeplerini de hazırlamıştır. Artık bu düşünüş, miskin hayattan silkinizin, bu devirler, bu nimetleri hatırlayınız. Ruhunuzun ne gibi yüksekliklere aday kıldığını düşününüz. Bu yerde ve göklerde araştırmalar yapınız, menfaatiniz için yaratılmış ve hazırlanmış olan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan faydalanarak da diğer hayata, ahiret hayatına hazırlanınız. Siz bütün bu mertebelerden geçirilip Allah'a döndürüleceksiniz. Şu halde yükseliniz ve yükselmeye azmediniz. Şimdi bunlara karşı Allah'a nasıl küfür veya küfrân (inkâr) edersiniz? Bu yükseklikleri, bu derinlikleri iyi düşününüz. Bundan başka asıl (kök) ve nesebinizi bilmek ve bu nimetlerle bir bina, bir döşek içinde yüksek kardeş hayatı yaşamak ve sizi aldatacak fikirlerden sakınmak için sunu ibret nazariyle dinleyin ve ilme önem verin. Alım (her şeyi bilici) olan Allah'a bakınız ne buyuruyor:

Meâl-i Şerifi

30- Bir zamanlar Rabb'in melekleri: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. (Melekler): "Al.. Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" dediler. (Rabb'in): "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

31- Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: "Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin." dedi.

32- Dediler ki: "Yücesin sen (ya Rab!)." Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin, hakimsin".

33- (Allah): "Ey Âdem, bunlara onları isimleriyle haber ver." dedi. Bu emir üzerine Âdem onlara isimleriyle onları haber verince, (Allah): "Ben size, ben göklerin ve yerin gaybalarını bilirim, sizin açıkladığınızı da, içinde gizlediğinizi de bilirim" dememiş miydin?" dedi.

34- Ve o zaman melekleri: "Âdem'e secde edin!" dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı, kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu.

35- Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat su ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."

36- Bunun üzerine şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırdı, içinde bulundukları (cennet yurdu)ndan çıkardı. Biz de: "Birbi

rinize düşman olarak inin, orada belirli bir vakte kadar sizin için bir karar yer ve bir nasib vardır." dedik. 37- Derken Âdem Rabb'ından birtakım kelimeler aldı, (onlarla tevbe etti. O da) tevbesini kabul etti. Muhakkak O, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgendir.

38- Onlara dedik ki: "Hepiniz oradan inin. Size benim tarafımdan bir hidayet rehberi geldiğinde, kim o hidayetçimin izinde giderse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.

39- İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar da cehennem ehlidirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır.

30-Burada hitap yine önce Resulullah'a yöneltilmiştir. Demek kıssanın içyüzünü hakkiyla o anlayacak ve iznili olduğu kadar da o anlatacaktır. Bununla beraber buna, her ferde ait genel hitap neşesi de verilmiştir. Demek ki bunda açık bir genel istifade de vardır. Ve her ferdin bunu nefsinde anlaması ve tatbik etmesi istenir. Bunda açık olarak

Allah'ın yardımı, kaza ve kader, Allah katında Âdem'in kıymetinin başlangıcı, beşerî üremenin başlangıcı, din, ilim ve dilin başlangıcı, vazife ve kardeşliğin başlangıcı, sosyolojinin başlangıcı, hukukun başlangıcı vardır. Beşerî üremenin; ilk din, ilim ve dil devrinden itibar edilmesi ve son beşeriyetin bu başlangıca dayanmasının gereği ve insanlığın mahiyetinin tarfinde bunların zâtı bir kıymeti bulunduğu, fakat günah ve isyanın, hasımılık ve düşmanlığın zâtı ve yaratılıştan olmayıp, geçici ve dış etkilerinin eseri olduğu anlatılıyor. Bu şekilde hristiyanların "aslı günah" (peşe orijinal) inançlarının doğru olmadığını; şeytanın mahiyetinin, insana ait mahiyetten başka bir şey olduğu ve bu ikisi arasında eski bir düşmanlık bulunduğu; şeytanın bu düşmanlıktan ayrılmayacağı, fakat insanlığın buna karşı kendine, kendi yaratılışına sahip olarak nefsinin ve türünün muhafaza ve müdafaa edebileceği ve o zaman beşerî saadetin en yüksek sınırı bulacağı ve bu hususta tevbenin kıymeti anlatılıyor. Beşerî üremenin başlangıcında terbiye kanununun cereyanı, yeryüzünde insanlık türünün ezeli ve eski olmayıp, sonradan ağır ağır meydana geldiği, yani bugünkü beşer türünün ezeli olmadığı ve bugünkü üreme kanununun başlangıçta mevcut olmayıp, yeryüzünün bir olgun devresinden sonra bizzat olağanüstü bir yaratma olayı ile başladığı ve şu halde tabiatın ezeli olduğuna dair görüşün doğru olmadığını ve gerçekte yeryüzünün ateş devrinde Pastör nazariyesinin cereyan etmesine imkan olmayacağından, bugün kanun olan üremenin başlangıçta olağanüstü bir olayla sonuçlanacağı ve Zooloji ilminde teselsül (zincirleme gitme)ün batıl olması ve yeryüzünün hâdis (sonradan olma) olması esasından dolayı, başlangıçta kabulü zorunlu görülen tekevvün bizatihi (kendî kendine olma) görünüşünün de ifadesini düzeltmesi gerekeceği, çünkü başlangıçta kanun üstü böyle bir olay zarurî ise de bunun kendi kendine olmayıp yaratma ve Allah'ın var etmesi eseri olduğu ve gerçekte böyle olmazsa ya ilim ve fenni kökünden yıkacak olan illet (neden)siz, sebepsiz kendi kendine olan bir hadise kabul edilmesi veya şimdiki üreme kanununun ve bunun cereyan ettiği yer kürsesinin sonradan olma olmayıp, sonsuz şekilde ezeli ve ebedî olmasının tercih edilmesi gerekeceği, halbuki ilim ve fen nazaranın arzin yaratılmışlığı ve sonradan oluşu kuvvetli deliller ile zorunlu olarak sabit bulunduğu ve sonuç olarak yeni felsefelerin ilim ve ahlâk bakımından insan yaratılışından cereyanını isbata çalıştıkları, veraset kanununun (soya çekimi) az çok bir esası içerdiiği ve fakat bunun da soya çekim şekliyle değil, hilâfet (sonra gelme) şekliyle düşünülmesi gerektiği, yani her intikal (babadan oğula geçme) de Allah Teâlâ'nın bizzat bir yaratma ve tesirinin gözetilmesi gerektiği ilim ehline hatırlatılması bunludur.

Evvela ilâhî takdir ve Allah'ın yardımı hatırlatılarak buyruluyor ki, "Vav" harfi yine geçmiş söze atfedilmiştir. Ey Muhammed, ey Âdem oğlu, anılan nimetleri unutm ve o zamani da unutma ki, insanlar yeryüzünde ortaya çıkmadan önce Rabb'in ezeli iradesini açıklayarak ve sonsuz kudretini göstererek meleklerle: ben muhakkak yeryüzünde bir halife yapacağım, bir halife tayin edeceğim, demişti ki, meâlî: Kendi iradenden, kudret ve sıfatından ona bazı selahiyetler vereceğim, o bana bağlanarak, bana vekil olarak yaratıldıkları üzerinde birtakım kullanma yetkilerine sahip olacak, benim adıma hükümlerini icra edecek ve yürütecek. O bu hususta asil olmayacak, kendi zâtı ve şahsı adına asil olarak hükümleri icra edecek değil. Ancak benim bir vekilim, bir kalfam olacak. İradesiyle benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarını tatbik etmekle emredilmiş olacak, sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak aynı görevi icra edecek olanlar bulunacak. "Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur." (Fâtır, 35/39) sırı belli olacak. Bu mânâ, Ashab-ı kiramdan ve Tâbiinden uzun uzadıya nakledilegen tefsirlerin özeti ve sonucudur.

Burada "yapacağım" demek, acaba "yaratacağım" demek midir, değil midir? Bu tefsir yok değildir. fiili bir mef'ul (tümlec) müteaddî (geçişli) olursa "halk = yaratmak" demek olur. Burada da "halk = " dan daha genel ve daha mutlaktr. Ve ikisine de ihtimali vardır. "Halk = yaratma" meselesi ilerde "Ben camurdan bir insan yaratacağım. Onu(n şeklini) düzeltip, ona ruhumdan üflediğim zaman, derhal ona secdeye kapanın." (Sa'd, 38/71-72) âyetleriyle belirtilmektedir ki, iş bu tebliği, takdirden sonra görünüyor. Arada zâtın takdiri ile sıfatın takdirden farkı vardır. Dilimizde "kalfa" deyiminin doğrusu olan halife kelimesi, (yani birinin arkasından makamına oturmak mânâsıyla ilgili olarak) mânâsınadır. Yani aslı "halif "dir. Ve sonundaki bitişik tâ (tâ-i merbûta) mûbalağa içindir. Şu halde isim olarak kullanılan galip sıfatlardandır ki, Fransızca "reprezantan" kelimesi de bu mânânın temsilcisidir, çoğulu "halâfî" ve "hulefâ" gelir, masdan da "hilâfet"dir. "Hilâfet", "vekalet" gibi, "asalet" in karşısı olarak, başkasına vekil olmak, yani az veya çok onun yerini tutarak, onu temsil etmek demektir. Râğîb'ın "Müfredât"ında açıkladığı üzere bu vekillik de ya aslın kaybolmasından veya bir yardımın veya acizden, yahut da bunların hiçbir olmadığı halde sırf aslın vekiline bir şeref bahşederek lütfu bulunmasından doğar. Ve işte Cenab-ı Allah'ın yeryüzünde velilerini halife seçmesi bu kabilindedir. Demek ki her vekilin, halifenin kıymet ve şerefi, aslının şerefi ve vekiliğin derecesine uygundur. Cenab-ı Allah da "yeryüzünde bir halife yapacağım" deyince, kendilerini bir danışma makamında gören melekler, bir taraftan bundaki şerefi takdir ettiler, diğer taraftan da yeryüzündeki bir yaratığa Allah tarafından böyle yüksek bir irade yetkisi verilmesinde bir şer ihtimalinden de korktular. "Yerde" deyince "Ben, camurdan bir beşer yaratacağım." (Sa'd, 38/71) takdiri anlaşıyordu. Acaba bu selahiyeti alan güzel kullanabilecek mi? Acaba bunu asalet zannederek kendi çıkarna hükümler icrasına kalkışına yeryüzüne fesat vermeyecek mi? Cenab-ı Hak henüz bu noktalan ve o yetkinin derecesini ve gizli hikmetlerini bildirmemiş olduğu için melekler: orada (yani yeryüzünde) onu fesada verecek, onda fesatlar çıkarak ve kanlar dökülecek bir kimse, bir âmil mi yapacaksn? halbuki biz hep sana hamd ederek daima tesbih ediyoruz ve sana özel takdisler (kutsamalar)imizi sunanz. Veya senin için kendimizi daima temizler, temiz tutanz, dediler. Ve bu şekilde maksatları hâşâ itiraz olmayıp, hikmetini bir istifsar (aıklanmasını istemek) olduğunu bildirdiler. Bununla beraber hilafete, zimnen (üstü kapalı olarak) bir istek de ortaya atıldır.

Tesbih, Allah Teâlâ'yı tenzih etmek, yani en kudsî zatını inanç, söz ve amel bakımından layık olmayan her türlü kusurdan an ve uzak tutmaktır. Aslı, suda pek iyi yüzerek uzaklara gitmek demek olan (sebh) masdandanandır ki "teffîl" vezninden gelişî teksir (çoğaltma) ifade eder. Allah'ı takdis de böyledir. Bu da esasında pek uzağa gitmek demek olan (kuds)den alınmış olarak temizlemek, pek temiz tutmak mânâsınadır. Çünkü "tathir", pislikten çok uzaklaştırmaktır. Bununla beraber demek olduğu gibi "nefislerimizi, senin nzan için, temizliyoruz" demek de olablir ki, ikisiyle de rivayet gelmiş ve bunun için yukarda ikisine de işaret edilmiştir.

MELÂİKE VE MELEK NEDİR?: Önce dil yönünü inceleyelim: Ebu Hayyân Endelüsî gerek "Bahr-i Muhi't" ismindeki büyük tefsirinde ve gerek "en-Nehrul-mâdd mine'l-Bahr" ismindeki özet tefsirinde der ki: "Melek" aslı mim olarak kuvvet demek olan "melk"den "feal" veznidir. "Feâile" ve "feâil" vezninde "melâike" ve "melâik" diye çoğul yapılması şâz (kural dışı) yoluyadır. Ebu Ubeyde bu fikre sahip olmuştur. Şu halde "melek" lügat bakımından "kuvvetli", "kuvvet sahibi" demektir. Lâ'm'ın esresiyle "melik" ve lâ'm'ın üstünüyle "meleke" kelimelerinin mânâlarıyla ilgilidir. Fakat bu şekilde "melâike", kıyasa uygun olmayan çoğul olur. Halbuki arapçada kelimelerin aslını bulmak için çoğul, esaslardan biridir. Bunun için diğer taraftan mim zâid olup aslı "mel'ek"dir, deniliyor ki, İbnü Cerir et-Taberî de "Câmîu'l-Beyân"ında şöyle izah eder: "Melâike", "mel'ek"ın çoğuludur. Şu kadar ki, Arap'ta teklinin hemzesizi, hemzelisinden daha çok ve daha meşhurdur. "Melâike"den bir melek" derler. Hemzesini kaldırarak harekesini kendinden önceki sakın olacak olan lam'a naklelderler ve çoğul yaptıkları zaman hemze ile aslına döndürerek "melâike" derler ki, bunlar örnekleri çoktur. gibi. Bununla beraber teklini hemze ile geldiği de vardır. Nitekim sair şöyle demiştir: ki burada kelimesi demektir. Bazan tekilinde "melek" de denilir ki, bu da yerine yerine denilmesi gibi kalb (bir harfin yerine diğer bir harfi getirmek)tir. Dilimizde bu gibi harf değişiminin misalleri çoktur. Mesela köprü, toprak, ekşi yerinde, köprü, toprak, ekşi gibi. Fakat tekilinde denildiği zaman çoğulunda da denilmesi gerekidir. Halbuki böyle çoğul yapıldığı ezberimden değildir. Bazan "melâik" ve "melâike" diye çoğul yapılır. "Mesmâ", "mesâmî", "mesâmîa" gibi. İş bu "melek" kelimesinin aslı "mef'al" vezninde risalet (elçilik) mânâsınadır ki (ona

bir risalet gönderdi) diyecek yerde fiilinden gelir. "Me'lek" de aynı şekilde (ona gönderdim) mânâsına fiilinden mimli masdardır. Adıyy b. Zeyd'l-İmâdî: demiştir ki, diğer lügat ile "me'lekne = " diye de şiir söylenmiş oluyor. Bu mânâda daha başka şahit (delil)ler de vardır. İşte "melâike"ye de bu "risalet" (elçilik) mânâsıyla melâike ismi verilmiştir. Çünkü melekler Allah'ın resulleri, elçileridir. Peygamberlerine ve gönderdiği kullarına gönderir. Yani "melek" mekan ismi olmak üzere "risalet yeri" veya mef'ûl mânâsıyla Resul (elçi), mürsel, risalet âmilî, ilâhî vasıtalar demektir. Dilcilerden, tefsircilerden bu türseyi tercih edenler çoktur. Râğîb da "melâike" kelimesinde bunu tercih etmiş ve "melek"te demiştir ki, nahivciler "melek"i de "melâike"den türemiş ve mim'in zâid yaptılar. Halbuki bazı araştıncılar bunun "mülk"den olduğunu söylemiş ve şöyle açıklamıştır: Meleklerin siyasetten bir şeyle görevli ve idareci olanına "lâm"ın üstünü ile "melek", beşere olana da "lâm'ın esresiyle "melik" denilir. Şu halde her melek, melâikeder. Fakat her melâike, melek değildir. Melek, "Andolsun söküp çıkaranlara." (Naziât, 79/1), "İşleri taksim edenlere andolsun." (Zariyât, 51/4), "İşi düzenleyenlere andolsun." (Naziât, 79/5), gibi âyetlerde işaret olundandır ki, "melekül-mevt" (ölüm meleği) bu cümledendir. "Melekler de onun (semanın) etrafındadır." (Hâkka, 69/17), "Bâbil'deki Hârûr ve Mârûr isimli iki meleği indirilen şeyleri öğretiyorlardı." (Bakara, 2/102), "Üzerinize vekil edilen ölüm meleği." (Secde, 32/11). Bir de der ki: Melâike, teke ve çoğula söylenir. Şu halde bu açıklamaya göre de melek kelimesi kuvvet ve tedbirden, melâike de risalet mânâsından alınmış oluyor. Ve aynı zamanda melâike, melekden daha genel ve onun cinsi oluyor. Şu halde her ikisinde bir kerre risalet mânâsı vardır.

Acaba bu risalet sadece emir tebliği midir? Yoksa fiil tebliği midir? Yani yalnız ilmi ve kelâmî bir ruhi tebliğ mi yapıyorlar, yoksa bilfiil ilâhî kudret ve yaratmanın da tebliğcisi oluyorlar mı? Kur'ân âyetlerinin delaletlerine göre her ikisinin de bulunduğunu anlıyoruz. Peygamberlere ve hatta yine meleklerle ilâhî emirleri tebliğ eden melekler bulunduğu gibi cihad ve diğer hususlarda fiilen kuvvet ve yardım getiren melekler de bulunuyor. Ve bir de "er-Rûh" özel isimle bir özel melek de okuyoruz. Halbuki âlemde hiçbir olay olamaz ki, ona ilâhî kudretin bir özel ilişkisi bulunmasın. Şu halde melekler topluluğu, ilâhî kudret ve tekvin (yaratman)ın vahdetten kesrete (tekden çoğa) dağılmasını ve onun özel çeşitlenmelerini ve belli olup ortaya çıkmalarını ifade eden yapıcı prensipler olarak düşünülmek gerekir. Ve kâinatta hiçbir şey, hiçbir olay, hiçbir fiil ve hareket düşünülemez ki böyle bir risalet ile vaki olmuş olmasın. Bundan başka bir çeşit melekler daha vardır ki, bunlar olayları yaratılmadan önce, emre ve kelâma ait durumları, diğer deyimle ruhi durumları düşünen varlıkların ruhi cereyanlarına ait ilâhî emirlerin ve iradaların özel görünüşlerini ifade ederler. Bunlar daha önce idrak elçileridir. Anlaşılyı ve muhtar olan yapıcı prensiplere, fiilden önce haynn ve ilâhî hoşnutluğun durumunu gösterirler ve meleklerle olduğu gibi beşere de vekil edilmişlerdir. Şeytanın meleklerle karşı karşıya olmaları da bu yöndendir ve çoğunlukla melekler yalnız bunlar sanılırlar. Biz her olayı iki başlangıç ile düşünürüz ki, birisi yapıcı başlangıç, diğeri de kabul etmenin başlangıcıdır. Gördüğümüz bu ikisinin müşterek değeridir. Asıl madde bu kabul etme prensibinden ibarettir. Biz asıl maddeyi görmeyiz, gördüğümüz hep yapıcılığın eseridir. Görülen her fiil ve hareket, her iş ve olayda bizzat veya dolaylı bir yapıcı başlangıç tanırız. Şüphe yok ki, hareket ettiricisiz bir hareket yoktur ve madde kendi kendine etkisizdir. Bundaki her hareket ve sükun dolaysız veya dolaylı yapıcı bir hareket ettiricinin kudretinin eseridir ve her olay böyle bir etkin yapıcının görünmesidir. Biz eseri görür, eseri idrak ederiz. Halbuki aynı eserle gerçekte idrakimize görünen o etkili yapıcının bir parlantısıdır. Madde onun altında bir akla uygundur. Gördüklerini madde zannedenler, onu kuvvet sayesinde gördüklerini bilmedilerdir. Buradan filozofların kuvvet nazariyesine atılayacak olursak, bütün kuvvet ve kudretin Hak Teâlâ'da birleştiğini ve ilâhî kudretin ilk meydana çıkma vasıtası ve görüntüsü, meleklerin elçiliği demek olduğunu hatırlatmak kolay olur. Fakat bunların yanında idrak etme kuvvetleri de vardır ki, onlar da olayları anlamadan önce anlatılan ilâhî lütfun tebliğcisidirler ve şu halde meleksiz bir olay düşüncesi mümkün değildir. Meleksiz bir damla yağmur bile düşmez. Şu kadar ki, insana özgü irade ile ilgili gelecekteki kuvvetler şer ve fesat sebebi gibi aldatmacılık yapan ruhlar ve şeytanî kuvvetler de -yukarda açıklandığı üzere- bu meleklerle karışırılır.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra meleklerin mahiyet ve çeşitleri hakkındaki görüşleri de kısaca anlatmak faydalı olacaktır. Meselenin konusu şudur: Meleklerin bizzat var olan zatlar olduklarından, diğer deyişle cevher cinsinden olduklarından, akıllı olanların ittifakı vardır. Fakat bunlara mütehayyiz (yer tutan) midirler, mücerred (soyut) midirler? Bunda fikir ayrılığı ediliyor.

1- Mûtehayyiz (belli bir yer tutan)lerdir: Melekler, birtakım esire ait latif cisimlerdir ki, çeşitli şekiller ile oluşmaya güçleri yeter. Bu görüş kelâmcıların çoğunluğunun görüşüdür. Çünkü diyorlar peygamberler bunları şekilleriyle görmüştür, şekiller ise cismanîdirler, boyutları vardır. Bir de maddesiz soyut kuvvet (kuvvet-i mücerrede) düşüncesi, bizzat ilâhî kudreti düşünme demektir. Allah'tan başka bizzat mücerred yoktur. Madde tasavvurdan silindiği zaman, tasavvur olunan halis kuvvet ve kudret, ilâhî kudretin kendinden ibaret kalır. Henüz hiçbir teşekküllü olmayan atomlar halindeki halis madde ise mümkün ve sırf hareketsizliklerdir. Onda hiçbir yapıcılık ve kuvvet yoktur. Bunlara yapıcılık demek olan kuvvet verildiği zaman belli bir şekli olan bağlantılı esire ait bir cisim olurlar. Denilebilir ki, özel şekil bunları hakikatları değil, maddedeki görünümüdür. Şu halde kendileri madde ötesidir. Buna şu cevap verilir ki, melekler ve resul deyimii de bu itibardır. Yoksa madde ötesinde bunlar aynen ilâhî kudrete dönerler. Bu görüş asımızda Fizik bilginlerinin, esirsiz kuvvet düşünnemelerine benzer.

2- Filozofların ve özellikle İslâm filozoflarının görüşleridir ki, melekler ne mütehayyiz (belli bir yer tutan)lerdir, ne de cisimlerdir. Bunlar beşere ait düşünen nefisler, yani insana has ruh gibi soyut cevherlerdir. Fakat mahiyette bunlardan başkadırlar. Kuvvette daha mükemmel ve bilgileri daha çoktur. Aralandaki ilgi, güneş ile ışığın ilgisii gibidir. Ve bunlar iki kısımdırlar. Bir kısmı Hak'ın ilmine garkolmuş ve başkasıyla meşgul olmaktan uzaktırlar. "Gece gündüz tesbih ederler, hiç ara vermezler." (Enbiya, 21/20). Bir kısmı da kaza ve kader kaleminin cereyanına göre gökten yeryüzüne kadar işleri idare ederler ki, bunlar da "İşî düzenleyenlere andolsun." (Nâziat, 79/5) âyeti ile anılanlardır. Ve bunlardan göğe ve yere ait olanları vardır. Öncekiler de bunların ruhları durumundadırlar.

Hristiyanlardan bir grubun da, "melekler, bedenlerinden ayrılmış beşere ait faziletli ruhlar" diye anladıkları tefsirlerimizde ve kelâm kitaplanımızda anılıyor. Zamanımızda İslâm dışı felsefelerin maddeyi kuvvete, kuvveti ruha döndüren görüşleri de, esasında filozofların zikri geçen soyut cevherler kavramıdır.

Soyutlan, itibarî işler sayanlar da kelâmcıların mezhebine döndürülebilirler.

Yukanda açıklanan seçkin görüş üzere bütün maddî kâinat bir sema olduğuna ve bunlardan başka gökler bulunduğuna göre, meleklerin hakikati ve bunları makamalarının ne kadar yüksekliklere ve derinliklere varacağı tasavvur etmelidir. Bunları çokluğunu anlatmak için Peygamber (s.a.v.) Efendimizin şöyle buyurduğu nakl olunmaktadır: "Gök gırdamaktadır. Ve gırdamak hakkıdır. Onda bir ayak yeri yoktur ki, bunda secde eden veya rûkû'dı yapan bir melek bulunmasın." Bu konuda temsili olarak şöyle bir artan oran da rivayet olunmuştur. "Ademoğlu cinlerin ondan biri; bunlar yeryüzü hayvanlarının onda biri; hepsi kuşların onda biri; bunların toplamı deniz hayvanlarının onda biri ve bütün bunlar yeryüzünde görevli olan meleklerin onda biri kadardır. Sonra dünya göğünün melekleri bütün bunlardan o anda çok fazla ve bütün bunlardan ikinci gök melekleri de o anda çok, yedinci göğe kadar artarak hep böyle, sonra bunların bütün toplamı Kürsiye ait meleklerle göre az bir şey, sonra hepsinin toplam adedi altıyüz bine ulaşan Arş perdelерinden birinin meleklerine göre onda bir kalmaz. Ve bunlardan bir perdenin, yani bir büyük perdenin uzunluk ve yüksekliğine göre gökler, yeryüzü ve içindekiler ve aralan bir özel değer teşkil etmezler ve bunun her kanşında bir secde veya rûkû eden veya ayakta duran melek melek vardır ki, onu tesbih ve takdir eder. Sonra bunların toplamı Arş etrafında dönen meleklerle karşı denizden bir damla kalır. Sonra İsrailî aleyhisselâmın yardımcılar olan Levh melekleri ve Cibrîlî aleyhisselâmın askerleri olan melekler

sayısızdır. Cinslerini, ömürlerinin müddetini, ibadetlerinin nasıl olduğunu ancak Allah bilir." "Rabbim ordularını ancak kendisi bilir." (Müddessir, 47/31). Yine Peygamber (s.a.v.) Efendimizden şöyle rivayet olunmuştur ki: "(Peygamberimiz) göğe yükseldikleri (miraca çıktıkları) zaman kale burçları gibi bir yerde bir kısım melekler görmüştü. Bunlar birbirlerinin yüzüne doğru karşılıklı olarak yürüyüp gidiyorlardı. "Bunlar nereye gidiyorlar." diye Resulullah Cebrail'e sordu. Cebrail: "Bilmiyorum. Ancak yaratıldığımdan beri ben bunları görürüm ve önce gördüğümün bir tanesini bir daha görmem." dedi. Onlardan birine, ikisi birden: "Sen ne zaman yaratıldın?" diye sordular. O da: "Bilmiyorum, ancak Cenab-ı Allah her dört yüz bin senede bir yıldız yaratır. Ben yaratıldığımdan beri de dört yüz bin yıldız yarattı." diye cevap verdi." Meleklerin çoğunluğu ve Allah'ın kudretinin geniş tecellilerini anlamalı..

"Sanatı karşısında akıllanmış hayrete düştüğü Allah'ı tenzih ve tesbih ederiz. Kudreti karşısında en güçlü kimselerin açtık kaldığı Allah'ı tesbih ederiz."

Şüphe yok ki, bu aydınlatmalar asnımızdaki Astronomi ilmi fikrinden de çok yüksektir ve bunların hepsini esire mensup hafif cisimler ile sınırlamak da pek uygun olmazsa gerektir. Onlar sonuç olarak yeryüzüne ait melekler ve dünya semasının meleklerini açıklayabilir. Meğer ki dünya göğünün dar mânâsıyla tefsirinde ısrar edilsin. Bu ise kelâmların seçtiği fikir değildir. Bu âyetle zikredilen melekler hakkında da küçük bir ihtilaf vardır. "Bundan maksat yeryüzü melekleridir." diyenler olmuştur ki, bu da Dahhâk'ın, İbnü Abbas (r.a.)'dan bir rivayetinde dayanmaktadır. Fakat Sahabe ve Tabiînin çoğu, lafzin genelliğine ve bunu tahsis eden birşey bulunmadığına dayanarak bütün melekler olduğunu söylemişlerdir.

İşte bütün melekler yeryüzünde hilafette ilgili böyle birezeli takdiri kendilerine tebliğ üzerine ilâhî hitab karşısında "orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" diye maruzat (sunuş) ta bulundular. Cevap olarak Rabb'in: "Süphesiz ben sizin bilemeyeceğinizi bilirim." buyurdu. Şüphe yok ki mutlak bir şekilde düşündüğü zaman bunun böyle olduğunu ve ilâhî ilmin kendilerinden çok fazla ve yüksek olduğunu melekler biliyorlardı. Öyle iken inkâr makamında te'kit ifade eden ile kuvvetlendirerek Cenab-ı Allah'ın bunu tekrar hatırlatması gösterir ki ilâhî istek, bu genellik içinde bir özele, yani istihlâf (birini yerine geçirme) meselesini, hedef almaktadır ki, meleklerle gizli kalan ve şer ihtimali karşısında şaşma ve uzak görme ve özellikle arz etme ile söz söylemelerine sebep olan da bu idi. Şu halde mânânın sevkî, "Hilafetin hikmet ve sebepleri ve ona layık olma meselesi hakkında bilmediğinizi yönler var. Ben sizin bilmediğinizi bir çok şeyleri bildiğim gibi, bunu da bilirim." demek olur. Ve bununla cevabın soruya her yönden uygun olması için, bu bapta yalnız meleğe has hasletlerin yetersizliğine ve talebin caiz olmadığına da - dolayısıyla- işaret buyurulmuştur. Burada hikmetine de tenbih vardır.

31-Cenab-ı Allah onlara bu cevabı verdi bir taraftan da Âdem'e bütün o isimleri öğretti. Ya o isimleri Allah kendi koyup Âdem'in ruhuna nakş ve ilham etti veya Âdem'e bunları gerektiğinde koyup kullanacak bir özel yeteneği haiz bir ruh ülemeyi takdir etti ki, önceki zahir (açık), ikincisi muhtemeldir. Talim ile (yani öğretmek ile) bildirmek herkesin bildiği şeydir. Bundan Hz. Âdem'in dilin esasları isimleri birdenbire bir anlatıma ile bilmiş olmayıp, terbiyenin sırım hükümlerini bir yetenek ile az çok bir tedric (azar azar ilerleme) içinde belleceyle anlaşılar. Ve burada, bu öğretimin geçişinin takdiri ve bizzat Âdem'in kendine özgü sıfatı açıklanıyor ki, bu sıfat beşer türünün mahiyet ve ilmi fitrati demektir. Zira Âdem bu türün ilk ferdidir ve türe ait duyguların aslı ondan miras kalmıştır.

Bu isimler nedir? Ve istişrak (genelleştirme)ın kapsamı ne kadardır? Yani bütün eşyanın isimleri midir? Yoksa birtakim bilinen isimlerin toplamı mıdır? İlmî tabiriyle deki "elif lâm" istişrak için midir? Yoksa "Allah'ın öğretmesini murat ettiği isimler" mânâsına ahd-i hâricî olup bunun te'kidî midir? Bu noktada selef tefsircilerinden birkaç görüş vardır:

1- Bu isimler, insanlann tanışmalarına, anlaşmasına sebep olan bütün isimlerdir. İnsan, hayvan, yer, deniz, dağ, eşek ve diğerleri hepsi (İbn Abbas'dan Dahhâk); karga, güvercin ve herşeyin ismi (Mücahid); her şeyin ismi, deve, inek, koyuna vancaya kadar (Said b. Cübeyr); her şeyin ismi, hatta şu, bu abdestsizlik bile (İbnü Abbas'dan Said b. Ma'bed); her sınıf halkın ismi ve cinsine çevrilmesi, şu dağ, bu deniz, şu şöyle, diye her şeyin ismi (Katâde). Bunlann özeti, bütün dillerin aslı olan dilin hepsi oluyor. Ve "elif lâm" genelleştirmeye hamlediliyor. Bundan kıyamete kadar olmuş, olacak bütün şeylerin isimleri mânâsını anlayanlar da olmuştur.

2- Meleklerin isimleri (Rabî' ve daha diğerleri)

3- Zürriyetinin isimleri (İbnü Zeyd'den, İbn Vehb'den Yunus b. Abd'îl-Alâ ve diğerleri). Bu iki şekilde de "elif lâm" adı içindir ve bunun karinesi gelecek olan deki zamir gösterilmiştir. Çünkü tağlîb muhtemel olmakla beraber zamininin akıl sahipleri için olduğu açıktır. Ve bu karineye göre bazı tefsirciler hem meleklerin isimlerini ve hem nesillerin ismini kapsamasını (yani ikinci ve üçüncü görüşü) toplamışlardır. Bu isimleri, Allah'ın isimleri diye telakkî etmeye bu zamir engeldir.

4- Esmâ' (isimler)dan murad dil değil, eşyanın duygulan, diğer deyimle o duygulardan oluşan ilmi suret (biçim)'lerdir, diye de tefsir edilmiştir. Fakat bunun ilminden çok kelâm, hiç olmazsa kelâm-ı nefsi (zata mahsus kelâm) olan zihin olması gerekir. Her ne olursa olsun burada kat'î (kesin) olan nokta, Hz. Âdem'e -az veya çok- lisan öğretilmiş ve onun ilim ve kelâm sıfatına mazhar kılınmış olması, kelam ve dil meselesinin hilafet içinde önemli yerinin bulunmasıdır.

Lisan hususunda bütün Âdem oğullarının zamanımıza kadar vaki olan tenevvü (çeşitlenme) ve ilerlemelerinin hepsi, esas itibarıyla, Hz. Âdem'in yaratılış bakımından şerefendirildiği bu isimleri öğrenme özelliğine borçludur. İlim ve mantık özelliği, bu şekilde, insan türünün aslı yaratılışında kendisine dahil bulunmuş ve bundan önce insanlığa ait hakikat ve tam mânâsıyla Âdem'e özgü ruh tamam olmuştur olur. Bu şekilde kelâmıa ilgili kuvvet, insana mahsus ruhun mahiyetinden bir kısım teşkil etmiştir. Cenab-ı Hak, bu gücü Âdem'in ruhuna şahsî olarak bahşetmiş ve nefh (ruha üfleme)ın tamamından sonra da, Âdem bilfiil lisan şerefiliyle şereflenmiş olarak, gereğine göre, isimleri konuşmuştur. Şu halde Âdem'den önceki yaratıklar, her ne türden olursa olsunlar, lisanıdan mahrumdular ve bundan dolayı insan değildiler. İnsanlık hilafeti Âdemoğlu ile beraber bulunur. Günahı, insanın zâtisi (kendisi) sayıp da, ilim sıfatını, kelâm sıfatını arazi (gelip geçici) saymak isteyenler insanı bilememişlerdir. Bundan da şu sonuca geliriz ki, bu öğretim, ruha üflenmeden önce yalnız Âdem'in ruhunda idiye, ona kelâmı ait kuvvetin, isim koyma kabiliyetinin verilmiş olduğunu ifade eder. Ve bu şekilde isimlerin bizzat koyucusu, Allah'ın verdiği kudretle, peyderpey Adem olmuş olur. Ve eğer -zahir vehile (görünüşe göre)- ruhun üfürülmesi ile beraber veya sonra ise isimleri koyan Allah Teâlâ'dır. Ve Âdem'e ilham veya kesin ilim ile peyderpey öğretmiştir. Öncekinden kıyamete kadar bütün dillerin isimlerini içeren bir hakikî istişrak (genelleme) olur. İkincide ilk konuşulan bütün isimlere tahsis edilen ahd-i hâricî olur. Tefsir bilginlerce öğretim böyle iki şekilde te'vil edilmiştir. Ve ilm-i usul (Fıkıh Usûlün)de, buna bağlı olarak vaz-ı lügat (dil meydana getime) meselesindeki anlaşmazlık hasil olmuştur. Açık olan, her halde bizzat öğretme ve o öğretmenin takdirdir. Yani lisan, Âdem'in hilafetinin eseri değil, hilafetinin sebebidir.

İşte Allah Teâlâ Âdem'e böyle isimleri öğretti. Öğretimden bir müddet sonra da bu isimlerin müsemmalannı (yani delalet ettikleri zatları) meleklerle arzetti. Buradaki zamanınde bir dil incelliği vardır ki, lisanımızda bulunmaz. denilmiyep, buyurulması, arzolanın şeylerin akıl sahibi olduğunu açıkça göstermektedir. Ve isimleri şarta bağlatın karine de budur. Bu zaminin meleklerle dönmese ve o isimlerin meleklerin isimleri olmasa da, bunlann meleklerle arzı ile uygun olmuyur. Şu halde en açık mânâ, ad verilmiş olanlann Hz. Âdem'den sonra gelecek olan nesilleri olmalıdır. Geçmişte anılan isimler de bunlann isimleri (yani insan isimleri) demek olur. Bununla beraber bütün isimlerin öğretitip de, yalnız bunlann arz edilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Fakat her iki halde böyle olmak için nesillerin yaratılmış olması gerekir. Halbuki âyetle henüz Hz. Havva'nın bile yaratıldığına işaret yoktur. Ve kıssanın sıyakı (gelişi) da buna muhalif görülmektedir.

Bu müşkil (problem), bilinen bir hadis ile açıklanıyor ki bunlar meleklerle, küçük karnnacak, mikropolar misalinde arz edilmişlerdir. "nesil veya küçük karnncanın misalleri"(1) ki zürriyyet (nesil) kelimesi bundan türemiştir. Bu hadis bunlann o zaman Âdem'de henüz tohum halinde (yani gelecekte bütün Âdem oğullannı temsil eden ilk meniye ait tohumcuklar şeklinde) bulunduğlarını anlatır. Eğer burada bu olaylann yoğun cisimler âleminde olmayıp, Hz. Âdem'in ruhunun takdiri veya ruhunun esiri yumuşak bir cisim kazanması halinde olduğunu tasavvur edebilirsek, o esirle ilgili cisman parçalarında kıyamete kadar gelecek Âdem oğlunun birbirine bağlı temessülleri (bir şekil veya surete girmeleri) veya ruhundaki nesillerin manevî suretleri o isimlerin meleklerle arz olunan mânâlan olarak düşünülebilir. Ve böyle olmasına olayın yeryüzüne inmeden önce olmasa karine demektir. Bu şekilde meleklerle arz, hissî arz değil, ilmî ve hakikî arz olur. Gerçekten isimlerin asıl medlûlleri, eşyanın ilmî suretleridir. Kelimelerim mevzuu lehi (konusu) asıl bunlardır. Demek Âdem'e önce esyaya ve bilhassa nesilleriyle ilgili ilmi verilmiş ve bundan başka bu bilgilere ait isim ve dile ait suretler de öğretilmiştir. Meleklerde olmayan da budur. Bunlar takdir edilmiş ve yere inisten sonra da Hz. Âdem bunlann yapıllşlarını yerde görmüştür. Burada fiilî olarak ilmin fitrî (doğuşan) veya sonradan olma meselesi vardır ki, başka yerlerde açıklaması gelecektir.

Rabbın meleklerle bunları arzetti ve gösterdi de Haydî siz işaretle ifade etmek istediğiniz hilafet yeteneğinizi göstermekte sadık (yani musib = isabetli) iseniz işte bunlann isimlerini bana güzelce haber veriniz, buyurdu. Bu zatlan, sade kendileriyle değil, isimleriyle de tanıtılabileceklerini sorarak önce melekleri, aczlerini ortaya çıkarmak ve isbat etmek için, imtihan etti. Ve bununla şunu da anlatmış oldu ki tasarruf, tedbir, adaletli olma, bunlann ilgilendikleri şeyleri, yeteneklerinin mertebelerini ve hukukun miktar ve derecelerini bilmeye ve bundan başka bir de bizzat zuhura getirmeye muhtaç olmaksızın gıyaplannda da isimleriyle anlatabilmeye bağıdır. Ve bu hususta ilim sıfatından daha fazla bir özellik ve meziyet ifade eden kelâm sıfatının, dile ait kuvvetin, diğer deyimle hakikate uygun konuşma veya düşünmenin şahsî bir kıymet ve önemi vardır. Bu olmadan hükümleri yerine getirmek mümkün değildir.

32-Bu imtihana karşı melekler: "Sübhaneka, en yüksek tesbih ve tenzih sana ya Rabl... Senin bize bildirdiğinden başka bizim hiçbir ilimimiz yoktur. Her şeyi bilen ve daima bilen âlim ve her yaptığında hakim (hikmet sahibi) hakikaten sensin ve ancak sensin." dediler ve böyle aczlerini ortaya koydular, tesbih (Allah'ın yüce ve münezzeh olduğunu ifade) ettiler.

SUBHÂN, tesbihin bir özel ismidir. "Sübhâneke" de çoğunlukla tevbe başlangıcı olur. Şimdi burada şu sorular aklı gelir: Melekler hiçbir isim bilmiyorlarsa, o zaman kelâm sıfatından tamamen mahrum bulunuyorlardı, demek olur. O halde bu sözleri nasıl söylüyorlar ve ilâhî kelâma nasıl muhatap oluyorlardı? Yok eğer bunlar tamamen mahrum değiller de henüz gösterilen yeni şeylerin isimlerini bilmiyorlar idiyse, o zaman naibliğe mutlak yeteneksizlikleri nasıl sabit olur? Gerçekte esma (isimler)dan maksat birinci rivayet vehile bütün isimler ise, meleklerin bütün isimlerden mahrum bulunacakları cihetle, bizzat kelâm sıfatları olmadığı ve ancak ilim sıfatından bir hisseleri bulunduğuna anlaşılar. Ve eğer nesilin isimleri ise, diğer isimler men' etmeyeceğinden kelâm sıfatına engel olmaz ve bu şekilde meleklerin liyakatsizliğini isbat etmek istenmiyep, başka bir hikmetin meydana çıkarılması istenir. Lakin her iki takdirde melekler ile olan ilâhî hitaplaşma (konuşma) kelâm sıfatına dönmeyip, mânâsı büsbütün başka olmak ve ilim sıfatı ile te'vil edilmek zahirin (açık metnin) gereğidir. Önceki umum (genel) takdirinde bu zorunludur. Husus (özel) takdirinde ise liyakat (yetenek) hikmeti hasesıyla açıktır. Şu halde melekler isimleri, kelâmı Âdem'in haber vermesiyle öğreneceklerdir. Burada Kelâm ilminin güç bir meselesine gelmiş oluyoruz. Şu kadar söyleyelim ki, asıl ilim hakikatın bizzat bir görünümü ve bir özel inkişafıdır. Kelâm da ilmin bir tecellisi, hem de bir dal, bir âlâmet ile naib (vekil) olmak suretiyle tecellisidir. İlmın aslında hakikatın bizzat bir vehi vardır. İsimde, kelâmıda ise o vehin ancak bir vekili vardır. Çünkü ismin asıl mânâsı bir şeyi zihne yükseltmek için âlâmet ve delil olan şey demektir ve istihlâf (terim) mânâsı bundan alınmıştır. Şu halde isim kendisi de bir şey olmakla beraber, isimliği diğer bir şeye vekil ve âlâmet olması bakımındandır. Ve Allah daha iyi bilir, bu hikmetten dolayıdır ki, hilafete liyakat, isimlerdeki ve kelâmıdaki bu vekalet mânâsı ile uygun olmuştur ve Allah bunu başlangıçta Âdem'e ihsan etmiştir. Ve işte beşerî ilimler, vekillliği olan bu kelâmı ait şekillerin araya girmesiyle ilgili olduğundan dolayıdır ki, gölgeli tasavvurlar ile doludur. Ve keşfe ait ilim ile, isme ve fikre ait ilmin büyük farkları bundandır. Demek ki, Cenab-ı Allah ile meleklerin önceki konuşmaları hiçbir isim ve vekaletle ait suretler kaşınmayan ve bizzat hakikat vehi üzerinde vaki olan bir ilmi cereyandır. Ve meleklerin konuşmaları, tesbihleri, takds (kutsama)leri, bizzat olan bir ilmi aydınlatma demektir ki bununla, asıl kelâm sıfatının vekaletle ait olan cereyan tarzındaki fark, açıktır. Şu halde meleklerin bilmedikleri ve bildiklerinde eksikler bulunabilirse de hatalan ve cehl-i mürekkebe (bilmediğini bilmedik)leri olmaz. Ve bunun için denilmiştir ki, melekler ancak nası (dini delil) ile amel ederler. Beşer ise istinbat ve kıyas kuvvetine, gücüne sahiptir. Yukarıdaki ifadelerinde de ağıktan yetenek iddiasında bulunmuşlar ve yeni anıladıkları meseleyi eksik olarak görebilmişler ve vekaletin hakikatını bilmemekle beraber, söylediklerinde de hakikatın bir cihetini söylemişlerdir. Beşeriyetin hata ve bilmediğini bilmeme kabiliyeti de kendilerindeki kelâm sıfatı ve bundaki vekalet değeri ile ilgilidir. Seytan bunları bu yönden aldatabilir. Gerçi kelâm, esas itibarıyla hakkı ve doğruyu bilme konusudur ve onun vekilidir. Ve bu vekilin temsil ve delaletinde de ciddiyet vardır, fakat kelâmın kendisi olmayan bir tesir ile yalan söylenir. Sonra kelam, ilmin aynı ve hakkın aynı diye alınır da kelam ve vekaletle ait suretler ile, kaşınmış olan fikre ve tasavvura ait suretler bizzat hak ilim yerine konulur. Ve hasılı bilerek söylenilmez, bilerek anlaşılma ve hepsinin ötesinde hak istenmez ve araştırılmaz; vekaletin tabiatı, bir asalet kabul edilir. Ve o zaman insanlığın bütün şer ve fesadı başlar. Halbuki Cenab-ı Hak, Adem'in fitratını, kendi sıfatından hem ilim ve hem kelâm sıfatlarına mazhar kılmış ve kendine isimleri öğrettikten sonra meleklerin karşısında yeteneğini isbat için bir de imtihan yapmıştır.

33-Melekler aczleri (güçsüzlükleri)ni itiraf, ilim ve hikmeti teslim edince Rabb'in: "Ey Âdem, bunlara şunlann isimlerini güzelce haber ver." dedi. Ve halifenin kim olacağına da bu hitap ile işaret etti.

"Âdem" isminin "üdmə"den veya "edimül'l-ard"dan türemisi (e'falü) vezninden Arapça bir kelime olduğu rivayet olunuyorsa da A'cemî (yani Arapça olmayan) ve (fâilü) vezninde olması tercih edilir. Zemahşerî, Beydavî, Ebu's-Suud ve diğerleri gibi muhakkikkin (tahkikçiler)in tercihi budur. İmam Şa'bi bunun "azer" ve "a'zer" gibi İbrani dillenden olduğunu ileri sürmüş, Süryanice'de de "Adem"ın "toprak" demek olduğunu söylemiştir. Bazıları da bunun aslı "hâtam" vezninde Süryanice olduğunu ileri sürmüştür ki, bu şekilde ilimdzimdeki "adam" telaffuzu asla daha uygun olmuş olur. Arapça ise özel isimlik ve fiil vezninde olduğundan dolayı; Arapça olmadığına göre de özel isimlik ve ucme (aslı Arapça olmayan) kelimelerden olduğundan dolayı gayr-i münсарif (cer ve tenvini kabul etmeyen)'dir. Ve her iki takdirde bir cins ismi olmayıp, özel isim olduğu muhakkaktır. Âdem beşer, insan gibi cins ismi yerinde kullanılacak olursa çoşulu "avadim" gelir ve o zaman çoşulu gayr-i munsarif olursa da, müfred (tekilî) munsarif (cer ve tenvini kabul eden) olmak ve "raeytü âdemen" demek gerekir ki, "âdemiyen" " (ferden min benî âdem =) demektir. Ve doğrusu haricte her cins ismi başlangıçta bir özel ismin genellemesidir. Ve vahid (tek), çoşu -tabiatıyla- mukaddem (öncelikli)'dir. Her halde Arapça'dan başka İbrani ve Süryani'de bu ismin çeşitli lehçelerinin bulunduğu anlaşıyor. Şâbede isminin bile Arapça olmayarak, bu isim ile bir ilgili görünüyor. Bununla beraber Ebu'l-Beşer (beşerin babası)'nın çeşitli dillerde başka başka isimlerle yad olunduğu da nakl ediliyor. Şehristânî'nin "el-Milel ve'n-Nihâl"de açıklamasına göre Mecûsîlerden Küyümsenye grubu "Keyumers, Adem'dir" derler. Ve Keyumers'in Âdem olduğu Hint ve Acem tarihlerinde de görülmüştür. Fakat diğer tarihçiler buna karşı çıkmışlardır. İbnü Esir de "Kâ-mil"inde "mecusun Ceyumers dediği Hz. Âdem'dir." diye

zikreder. En açığı, Adem isminin beşerin ilk lisanına ait bir kelime olmak üzere ele alınması gerekecektir.

İşte Cenab-ı Allah meleklerden sonra Âdem'i de bu emir ile imtihan etti ve Âdem onları isimleriyle tafsilatıyla anlattı. bunun üzerine Âdem o arzolunan şeyleri isimleriyle onlara haber verince: Rabbin meleklerle: "Ben size her halde ben semâların ve arzın gaybını bilirim demedim mi? Ve siz ne ağırlıyor ve ne gizliyor idiyseiz onu da bilirim." buyurdu. Ve bununa önceki "ben sizin bilmediklerinizi bilirim" yüksek sözünün mânâsını genişletti ve açıkladı. Bundan anlaşılır ki icmâl (kısaltmak) hakikatte tafsilatı ayırdır. Şu da anlaşılır ki, meleklerle olan kelâmın hakikati ancak mânâdan ibarettir. Lafza ve isme ait suretler değildir, yoksa icmalî söyleyen tafsîlî söyleyem olmazdı. Yukarıda hatırlatığımız üzere bu tafsîlin mâsika lehi (sevkuoluğu sey) ve genel değil özel, yani bu meydana bilhassa Âdem aleyhisselâma tahakkuk eden hilafetin sebeplerini açıklamak, hikmet ve kudreti ortaya çıkarmaktır ki; "İşte sizin başlangıçta anlayamadığınız hikmetin sırm ve liyakatın sebepleri budur." demek olur. Cenab-ı Allah bütün ilâhî sanatını böyle sebeplere ve gizli hikmetlere bağlamıştır. Fakat ona karşı hiçbir sebep ile yetenek ve hak etme davasına kalkmakta da hak yoktur. Çünkü o bir şey murad ederse böyle yeni sebepleri yaratır ve neticesini de o suretle ihân eder. Müebbübül-ı-esbâb (sebepleri yaratan) a sebeb ile hak iddiasına kalkışmak mânâsız olur. Aslı ve hakiki sebep ancak onun iradesidir, hikmet de onun gereğidir. Görülüyor ki Cenab-ı Allah Âdem'i halife olmak üzere yaratmış ve durumu meleklerine istişare eder gibi kısaca tebliğ etmiş ve malum cevap üzerine onun isimleri öğretmekle terbiye etmiş ve sonra melekler ile beraber imtihandan geçirip, meleklerle güçsüzlüklerini açıklamış ve ona bilfiil ehliyetini isbat ettirmiş ve meleklerin devamlı tesbîh ve takdis göreviyle meşgul olması, bu yeni makama liyakatleri için yeterli sebep olmadığını da göstermiş ve nihayet onları Adem'e boyun eğdirmek için hazırlamıştır.

Hasılı bu kıssada ilâhî rububiyetin tecellî tarzı büyük bir açıklık ve pek ince bir üslup ile anlatılarak insanın asıl fıtratında dâhîlmiş olan enfûsî (subjektif) ilâhî nimetler hatırlatılmış ve bununla ilâhî rububiyete bilgi temin edildikten sonra gıyabtan mütakellim (konuşan) ile iltifât (dönme) yoluyla sonrası da ayrıca bir hatırlatmaya tabi tutulmuştur. Şöyle ki:

34- dördüncü nimet olarak o vakit de hatırla ki biz meleklerle: "Âdem'e secde ediniz." diye emrettik de İblis'den başkası derhal secde ettiler. O dayattı ve kibirlendi yahut melekler hemen secde ettiler. Fakat İblis dayattı ve kibirlenmek istedi. ve esasen kâfirlerden idi. Kehf süresinde geleceği üzere aslı Cın denilen gizli yaratıklardan idi ki, bunların kâfirleri de vardır. Bu emir üzerine itaattan dışarı çıktı, kâfîr oldu. Sonucun böyle olacağını da Allah Teâlâ ilâhî ilminde biliyordu. Bu itibarla kaderde, kâfirler defterinde kayıtlı bulunuyordu. Yoksa İblis'in Âdem'e secde emrine kadar küfür geçmemiştir. "Rabb'in emrinden (dışarı) çıktı." (Kehf, 18/50). Fakat Allah böyle bildiği için o kâfîr olmadı, o kâfîr olacağı için Allah onu öyle biliyordu ve öyle takdir etmiş idi. Hakikaten İblis kibirlenmek istedi. Nefsinde mümkün olduğu halde, itaati seçmedi ve o zaman bilfiil kâfîr oldu. Şu halde kelimesi "idi" mânâsında değil, "oldu" mânâsına kullanılması da mümkündür. Görülüyor ki İblis, Allah'ı inkâr ettiği için değil, emrine itaat etmemesi dolayısıyla kâfîr olmuş ve buna göre farz olan herhangi bir vazifeyi yapmıyınca küfürüne hükmedenler bulunmuştur. Fakat âlimlerimiz diyorlar ki, İblis'in küfürünün sebebi, yalnız emre itaat etmemesi değil, onun beğenmemesi "Ben ondan daha hayırlıyım." (Sa'd, 38/76) diye kibirlenerek kendi kıyasıyla tenkit etme (eleştirme)ye kalkışmasıdır. Ve akaid ve fıkıh kitaplarındaki tekfir (küfre nisbet etmen)'in bir kısmı da bu esasa dayanmıştır. Bunda "Onlar ki, söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar." (Bakara, 2/27) âyetiyle yerilmesi vardır ve daha şiddetlidir.

Aslen lügatta "secde", son derece tevazu ile alçalıp baş eğmektir ki, "kibr" in tam zıddıdır. Dinen de alınıcı yere koymaktır ki, ta'zim (büyükleme) ve itaat etmenin en yüksek şeklidir. Ve ondan daha özeldir. Zira önceki, ayaklar altına yatıp yuvarlanmak da dahi olabilir. Şer'i mânâsında ibadet kastını ilâve etmeye lüzum yoktur. Çünkü secdenin ibadet olması için niyet şart ise de, secde olması için şart değildir. Bununla beraber dile ve şariate ait her secdede bir alçalma, ta'zim ve itaat vardır. Bunun için Allah'dan başkasına secde etmek dinî bakımdan küfürdür. Ve secde fiilî bir ta'zim ve itaat etme olduğu cihette, yalnız kalbî olan itaat hakkında mecaz olur. Acaba meleklerin secdesi hangisidir? Kur'ân'a mahsus kelimeleri şer'i mânâsına yormak gerekir ve melekler cismanî şekilde de görülebileceklerinden "alın koyma" (vaz-ı cephe) mânâsı mümkündür. Bununla beraber meleklerin secdesini kendi hakikatleri ile uygun olarak düşünmek ve hilafet gereği Âdem'e ilâhî emirle bir fiilî tasdik halinde kabul etmek daha uygundur. Bu ise Âdem'e bir saygı gösterme olmakla beraber bizzat Allah Teâlâ'ya bir ibadettir. Bununla melekler ilâhî hükümlerin yerine getirilmesi bakımından Âdem'e hilafet mertebesine uygun bir şekilde hizmet ve yardıma memur edilmiş ve bir ahde (söz verme) bağlanmış melekler olur. O halde melekler, Âdem'e bizzat boyun eğmiş değil, fakat hilafete hizmetçi olacaktı. Ve herhalde asıl mabud, yüce yaratıcıdır. Hasılı bu secde Âdem'e bir ibadet değildir.

İşte insanlar böyle bir babanın evladları ve kendileri onun halefi, onun halifesidirler. Bu nimeti bilmeli, bu kardeşliği takdir etmeli ve hiç biri âlemde asalet iddiasıyla kendi hesabına yaşamaya çalışmamalı, büyük bir kardeş topluluğu halinde yaşamalı ve yaşamak için kendi hükümlerini değil, Allah'ın hükümlerini, Allah'ın emirlerini, kanunlarını tatbik etmeli ve o zaman meleklerin de kendilerine hizmet edeceğinden ümitli olmalıdır. Bunda emre karşı gelen ve kibirlenen İblis'in tâbîlerinden olmamalı, yaratılışını değiştirmemelidir. Cenab-ı Allah burada İblis'in dayatma ve kibirlenmesini haber verirken, bilhassa onun benzerleri olan ve ilâhî emre boyun eğme ve itaat hususunda kibirlenerek aralandıkları kesin hukuku teslimden çekinen yaratılan azarlamıştır. Ve bu nassın kendisi için sevk edildiği şey budur. Ve bunların bir kısmı Hz. Resulullah'ın hicret yeri (Medine) etrafında bulunan yahudi ve yahudi bilginleriydi ki, Hz. Peygamberi ve sıfatını biliyorlardı ve peygamber olarak gönderileceğini yayıyorlardı. Böyleyken hased sebebiyle ikrar ve itaattan çekinir ve büyüklük tasarlardı. İbnü Ceñr burada der ki: "Cenab-ı Allah yahudi kâfirlerin bu hallerine işaret etmek suretiyle İblis'i kâfirler zümresine nisbet etti. Cins ve nesebe başka olduğu halde, din ve millette onların kolumdan saydı". Şu halde İblis ile kâfirler arasında başka yönden benzeriyş aramak lüzumsuzdur."

İblis ismini ilk tefsircilerden bazıları (İblâs) masdanndan Arapça bir isim olarak göstermişlerdir. İblâs ise hayırdan ümidini kesmek, pısmanlık duyma ve kederli olma mânâlarına gelir. İblisi de Cenab-ı Allah isyanına karşılık, bütün hayırlardan ümidini kesmiş, taşlanmış, bir şeytan kılmıştır. O halde İblis, hayırdan son derece ümitsiz demektir ve i'rab (harekeleme) da Arapça olmayan isimlerin hükümlerine tabi tutulmuş ve gayr-ı münsarif (cer ve tenvin olmayan) olmuştur. Fakat böyle olması daha çok gösterir ki, bu da "Âdem" kelimesi gibi A'cemî (Arapça) olma

n'dır. Arapça'ya diğer bir lisanın geçmiştir. Muhakkıkın (kritikçiler) bunu böyle söylemişlerdir. Bu secde kıssası burada geçen kıssaya atfedilerek ayrıca zikrolunmuştur. Bundan da bu secdenin "Onu düzensiz(yıp insan şekline koydu)ğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman, hemen ona secdeye kapanın." (Hicr, 15/29) âyetindeki şarta bağlı emirle ilgili bahis konusu olmuştur. Biri şarta bağlı olarak yaratıldandan önce, diğeri de sonuçlandırma ile ilgili olarak yaratılışından sonra iki emir var. Acaba secde de bir mi, iki mi? Öğretim ve imtihandan önce mi, sonra mı? Buradaki "secde ediniz" sonuçlama ile ilgili emrin sonra olduğu, diğeri de tesviye ve ruh üfleme'yi takip ettiğini ifade ediyor. Ebu's-Suûd "ceza fâ"sinin takip ifade ettiğine ilâşerek secdenin öğretmiden sonra ve sonuçlama emri ile ilgili yapıldığından ısrar ediyor. Râzi de önce ve şarta bağlı emir ile yapıldığını ifade ediyor ve secdenin birkaç defa olduğunu kabul eder görünmüyor. Bu arada açık olan bu emrin, yaratılıştan sonra, şartın tahakkuku üzerine, geçen şarta bağlı emrin sona erdirilmesi ve yerine getirilmesi olduğudur. Bunun gerek takdiri ve gerekse tekvini (yaratması), isimlerin öğretmiden, imtihandan sonradır. Bununla beraber tesviye ve ruh üfleme'sinin toplamından geri kalmış da değildir. Çünkü bu öğretme ve imtihan ruh üfleme'sinin tamamı cümlesindendir. Yani bundan anlaşılıyor ki, ruh

üflemeden maksat, diri olması değil, düşünen hayat sahibi olmasıdır.

Başlaması değil, kemalidir. Şu halde yerindedir. "secde ediniz", onun sonuçlandırarak tevaccühüdür. Âdem'in gerçeği ruh (nefs-i nâtika) tur. Ve ruh üfleminin mânâsı, ruhun üflenmesidir. Adem'e ait hayat, asıl bundadır.

35-Burada İblis'in özellikle azarlanma macerası bırakılmıştır. Çünkü kıssanın sevkedilişi, bilhassa Âdem'e ve Âdem oğullanna olan fitrî (yaratılıştan olan) nimetleri hatırlatmaktır. Bu şekilde melekler ile Âdem arasındaki macera açıkladuktan sonra, şimdi de takdirdeki o imtihan ve tevaccühün meyvesi ve İblis ile olan macerası açıklanmak ve Âdem'in yaratılışındaki günah ve itaatsizliğin geçici olduğu hatırlatılmak için daki ya atfedilerek buyuruluyor ki: bir de demistik ki, "ey Âdem! Sen ve eşin (zevcen) şu cennette oturunuz." "Çift" demek olan zevc, aslı Arapça'da çiftin her tekine, hem erkeğe ve hem dişiye de söylenir. Demek ki, bu sırada Hz. Âdem'in bir de zevcesi (eşi) yaratılmış bulunuyordu ki, bu da ayrıca ilâhî bir harika (olağanüstü bir olay)dır. İnşaallah bunun açıklamasını da ilerde, bu cümleden olarak Nisâ süresinin baş âyetinde göreceğiz.

Acaba bu cennet yeryüzündeki cennetlerden biri mi idi? Böyle zannedenler olmuştur. "Filistin'de yahut Fâris ile Kırmân arasında bir cennet idi. İnşi de oradan Hindistan'a nakliydi." denilmiştir. Fakat bunlar şöyle bir istidlâl ile söylenmiştir: Çünkü Âdem'in yaratılışı yeryüzünde olduğunda ittîfak vardır ve bu kıssada semaya yükselmesi zikredilmemiştir. Olsa idi öncelikle hatırlanırdı. Bir de cennet-i huld (ebedi cennet) olsaydı, kılmaz ve şeytan oraya giremezdi. Fakat bu tahmin, görüldüğü kadar makul ve tabii değildir. Âdem'in yeryüzüne inşi, yeryüzünde ortaya çıkması, akıl ve nakle daha uygundur. Huld cennetine devamlı oturmak için girmekle, misafir olarak girmek arasında da fark vardır. Şu halde "Cennet", ahirette müminlerin varacağı sevap evidir ki, şimdi mevcut, fakat dünyada görüştün gizlenmiştir. Ve "Cennet" denilince Kur'an dilinde bilinen budur. Âdem'in cennette oturması hali, ahiret âleminin meydana gelişine benzer bir ilk oluşturd. Ve bu durum bize göre bir makul âlemdir. Yeryüzü ile onun arasında mekân iligli bir uzaklık tasavvuruna da lüzum yoktur. O da aynı feza içindedir. Bunda akla yaklaştırmak için söylenebilecek olan söz: Âdem'in ruhunun bütün kemal kuvvetlerini haiz olarak, maddeye, önceki unsurlara ilk iligisi, diğer deyişle beşerin asıl olan ilk Âdem'e iligli hücreciğin esir bir şekilde oluşumu ve ondan eşinin ayrılmasıdır. Muhyiddin-i Arabî'nin bir deyişine göre, ruhun tabiatı ilk verilişidir.

Cenab-ı Allah, Âdem'e buyurmuş ki, eşinle beraber bu cennette otur. ve bundan bol bol yiyeğin nerede isterseniz orada yiyeğin fakat şu ağaca yaklaşmayın, bundan yemeye kalkışmayınız ki zalimlerden olursunuz.

Zulüm, haddini aşır bir hakkı, yerinden başkasına koymaktır. Demek ki Cenab-ı Hak Âdem'e cennette büyük bir hürriyet vermekle beraber, ona yine bir sınır tayin etmiş ve ona yaklaşılan takdirde zalimler zümresine gireceklerini de bildirmiştir. Bu, şunu ortaya çıkar ki, insanlıkla ilgili hilafet mutlak değildir. Ve bunun özel bir sınırı vardır ki, tecavüzü zulümdür. O sınırı tayin eden bu secere (ağaç) ne idi? Doğrusu bunu Allah Teâlâ Kur'an'da bize ismiyle bildirmemiştir ve ancak bunun cennette belli ağaç olduğunu, Âdem'in kurtuluş ve saadetinin bozulmasına sebep olmak özelliği bulunduğunu anlatmıştır. Demek, fazlasını bilmemizde Allah katında bir fayda yoktur. Ve şimdilik mümkün değildir ve tahkiki (kritik) tefsircilerin seçeneği budur. Bununla beraber buğday veya üzüm veya incir olduğu hakkında bazı rivayetler de vardır. Tevrat ehli, "bûr" yani buğday demişler; Vehb b. Yemâm'den de: "Fakat öyle bir cennet buğdayı ki, tanesi siğir yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı" diye bir tabir nakledilmiştir. İbnü Abbas ve daha bazılarından "sünbûle" (başak) diye rivayet edilmiştir. "Dünyada evladına nazık kılınan başaktır." tabiri dahi naklediliyor. İbnü Mes'ud'dan asma, üzüm ağacı ve bazılarından incir tabiri vârid olmuştur. Bu meydana şu tabir de vardır: "Bu öyle bir ağaçtır ki, melekler hulûd (ölümsüzlüğe ermek) için bununla kaşınırlar." Bunların bir temsilî mânâyı ifade ettikleri de açıktır. Nitekim cennet meyvelerinin birbirine benzermesi meselesi geçmiştir. Hristiyanlardan rivayet edilen telakkiye göre, bunun kadınlı erkek arasındaki cinsi yaklaşımdan kinayeye olduğudur. Hristiyanlıktaki ruhbaniyet (yani evlenmemek), evlenmemeyi ibadet ve sevap itikat etmek önermesinin bu telakkî ile ilgili bulunduğu da sanılır. Fakat Kur'an'ın metni buna müsait (uygun) görünmüyor. O zaman mânâsız kalır. "birbirinize yaklaşmayın" demek, hem yeterli ve hem açık olurdu. Bu şekilde Âdem'in ilk evlenmesi gayr-ı meşru (dine uymayan) olması gerekiyor. Şüphesiz bizce daha uygun olan bu konuda tevakkuf (durmak) dur. Biz o ağacı tayin edemeyiz. Ancak şu kadar düşünebiliriz ki, ondan yemek, vekillği unutmak ve asalet davasına kalkışmak duyusunu verir. Bu da insanın aslı yaratılışından değil, şeytanın telkininden başlar. Bu buğday ise, delice buğdaydır. Bir üzüm ise, şarap üzümidür. Bir incir ise, kurtlu inciridir. Ve her halde bir hamrî (sarhoş ediciliği) vardır. Ve o hamr alir ve Allah'ı unutturur. Cennete bu, yenilmek için değil, tahdit (sınırlama) ve kulluk için konulmuştur. Bununla beraber biz: "Dünya sevgisi, her hatatın başıdır" hadis-i şerifinde bu yasak ağacı tayin eden bir delalet buluyoruz. Demek Âdem o zaman dünya sınırına yaklaşmamak emri almış ve Âdem bundan, yaratılışının gereği olarak yememiştir. Fakat Hamze kırâetinde 'dır ki, önceki = zelle'nin if'âl bâbı olan = izlâl'den, ikincisi = izâle'dendir.

36-Bu iskân (oturma) üzerine o şeytan, o İblis ikisinin de o ağaç yüzünden ayaklarını kaydırdı, yahut ikisini de cennetten kaydirdi. Zira o zaman şeytan kovulmuş bulunuyorsa da Âdem'i ve Âdem'in çocuklarını azımda imkanı kaldırılması idi. Çünkü Âdem'e özgü şeref asıl bununla ortaya çıkacaktı, hilafet tasarrufu bizzat bununla tahakkuk edecekti. Bu imkandan dolayı şeytan ne yaptı yaptı, cennete bile girebilirdi de bunları bulundukları yerden veya nimet halinden çıkardı, cennetteki kendilerine ait fıtratlarına bir değişme ânz oldu, biz de dedik ki haydi ininiz ve o halde ininiz ki bir kısmınız, bir kısmınıza zulüm ve tecavüz edecek düşman ve sizin için yeryüzünde bir zamana (yani ölüncüye) kadar geçici bir oturulacak yer tutmaya çalışmak ve faydalanıp yaşamak da bir hak olsun. Çünkü yerler ve yerdekiler insanlar için yaratılmıştır. Ve cennette oturma bunun bir başlangıcı idi. Fıtratınızdan harîc olan şeytanın kındırmasına bakılmıyaydı, bu yeryüzüne daha başka sağlam bir şekilde gelmek de mümkündür. Bu hata üzerine yeryüzüne gelip, hiç faydalanma hakkına sahip olmamak da mümkündür idi. Halbuki ilâhî yardım bu emri verirken, bu lütfu da esirgememiştir. Ve insanlık dünyaya böyle bir hak lütfu ile birlikte bir felaket içinde doğmuştur. Takdir, bu felaketin imkânını kaldırmamış, fakat bunu şahısla ilgili de kılmamıştır. Felaket sebebi geçicidir.

37-Nitekim bu emir verildi ve verilir verilmez, Âdem de Rabbinden derhal birkaç kelime aldı. Burada "bizden" buyrulmuyor da "Rabb'inden" buyruluyor. Çünkü inme emriyle beraber Âdem hitap mevkiinden (ikinci şahıslıktan), gıyaba (üçüncü şahıslığa) inmiş bulunuyordu. Fakat halife olmak üzere takdir buyrulan Âdem'in fıtratından, ilim ve isim güçleri yok edilmemiş idi. Vuku bulan hata, henüz tabiat (huy) olmamış idi. Bu felaket üzerine derhal Âdem bu yaratılışıyla Rabbine döndü ve ondan kendisine bazı kelimelerin telkin edilmekte olduğunu anladı ve o kelimeleri karşılayıp aldı, kabul etti ve onlarla amel etti. Çünkü "telakkî" kelimesi, "ilika"dan alınmış olarak, karşılayıp almak ve aldığını sanılmaktır. Âdem'e bunlar, "tasavvur" dediğimiz lisanı ait suret ile karışmış, vekaletle özgü bir ilim altında keşfi bir ilim, bir hakiki şuur anlatıyorlardı. Bu kelimeler nelerdi? Arâf süresinde gelecek olan "(Âdem ve eşi) dediler: "Rabbimiz, biz kendimizi zultmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyanı uğrayanlardan oluruz." (Arâf, 7/23) kelimeleri idi. Bundan başka şunlar da nakledilmiştir:

1- "Allah'ın sana hamdinle tesbih ediyorum. Senin ismin mukaddesdir. Senin şanın yücedir. Senden başka ilâh yoktur. Ben nefsiime zultmettim, beni bağışla. Senden başka günahları affeden yoktur."

2- İbnü Abbas hazretlerinden rivayet olduğuna göre şu münacât (dua) cereyan etmiştir: "Ey Rabbim, sen beni kendi elinle yaratmadın mı? -Evet. Ey Rabbim, senin rahmetin öfkeni geçmiş değil midir? -Evet geçmiştir. Ey Rabbim, ben tevbe eder ve halimi

islah edersem sen beni yine cennetine döndürür müsün? - Evet döndürürüm." Ve bu meâlide bazı âyetler daha vardır.

Düşünülecek olursa bunların hepsi, âyette aynı mânânın ifadesine dayanmaktadır ki, bu da ilk yaratılış gereği bütün varlığıyla Allah Teâlâ'ya yönelmek ve O'nun ânzalar ile kesintiyi uğrayan rahmet ve lütfunu, öfke ve dalaletten uzak olarak tekrar celbetmek için iman akdini yenilemek suretiyle, kalb ile, söz ile ve fiille tevbe etmek ve kurtuluşu dönmektir. Ve bunda dinin aslı yer almıştır. Bizim dünyada din ve imanımız, ilk yaratılışa takdir edilmiş olan rahmet ve iman akdine nazaran bir tevbe ve bir rücu' (dönüş) mânâsındadır. Ve insana mahsus saadet, günahları kendisine huy edinmemek için daima tevbe ve istiğfar üzere bulunmaktır. İnsanı ümitsizlendirecek şey, farzedelim vaki olan bir günah değil, günahıta ısrar etmek ve tevbeyi unutarak şeytana uymayı huy edinmektir. İnsan Allah'ın, fıtratına iftira etmemeli, şeytana ve şeytanlığa karşı mücadele etmelidir. Nitekim Hz. Âdem, hatânin neticesi olarak yeryüzüne çökince, Allah'ın lütfuyla kendini topladı ve yaratılış gereği aldığı kelimelerle amel etti, kusurunu itiraf ile imanını arz etti ve: "Ya Rab, beni kendime bırakma!..." diye yine hilafetini yalvararak istedi de Rabbi de ona tekrar rahmetiyle iltifat etti, tevbesini kabul etti. Zira senin Rabbin olan Allah, tevbeleri kabul eden, merhamet edendir ve hem tevbeleri kabul eden ve merhametli olan O'dur. O, o kadar merhametli bir Allah'dır ki, kulunu bir kere terkedivermekle ilel'ebed terkedivermez. Kulu dönüp tevbe ettikçe, İblis gibi ısrar etmedikçe yine bakar, yine bakar, sonsuz olarak bakar, bir oldu, iki oldu, nihayet üç oldu, "yetişir artık" demez, sayısız olarak döner bakar, çünkü Rahim (çok merhametli)'dir. Tevbe, esasen rücu' etmek, geçmiş asla dönmek demektir. Şu halde kula nisbet edildiği zaman geçici olan günah halini bırakıp, aslı olan düzgün haline dönmek demek olur. Allah'a nisbet edildiği zaman da geçici olan öfke nazarıdan, aslı olan rahmet nazarına dönmek mânâsını ifade eder. Bunun için tevbenin şer'î mânâsı, kulun günahını itiraf ve ondan pısmırlık duyup, bir daha yapmağa azmetmesi, Allah'ın da bu tevbeyle kabul ile günahı mağfiret etmesi diye açıklanır.

38-Acaba Allah Teâlâ Âdem'in tevbesini kabul etti de, "ininiz" emrini geri mi aldı? Bu cevap olarak buyruluyor ki: Hayır Âdem ve eşi ve bunların içinde bütün Âdem oğulları ve şeytan hepiniz oradan ininiz, dedik. Bir kere o emri yaratmakla yerine getirdik, hepsini yere indirdik, verilmiş olan ilâhî bir emrin geri kalmayacağını böyle gösterdikten sonra da tevbenin kabulünün gereği olarak bu emre şunu da ekledik: Şimdi benim tarafımdan size her ne zaman resûlü veya kitap gibi herhangi bir delil, bir hidayet sebebi gelir de benim o hidayetime, o delillime her kim tabi olursa artık onlara gerçekten hiçbir korku, azap yoktur ve onlar ilerde hiçbir şekilde mahzun (üzüntülü) olmazlar. Yani olan için korku ve hüznün devam etmez, sonuçları katıksız sevinç ve neş'e olur. Allah sevgisi, Allah aşkı ve hakka uyma; onlara hiçbir korku, hiçbir hüznün tatırmaz. Gerçi Allah'ı bilen, Allah'ı seven, Allah'tan korkar, fakat Allah korkusu her saadetin zamanı ve bütün korkuların siperidir.

39-Buna karşılık küfre sapıp bizim hidayetimizi getiren âyetlerimizi, âlâmetlerimizi, delillerimizi, hüccetlerimizi, gerek enfusî (subjektif) ve gerek âfâkî (objektif) vahdanîyet (birlik) ve ilâhî şahitlerimizi, gerek âlemede ve Âdem'in yaratılışında yerleştirilmiş olan fitrî ve akfî delillerimizi ve gerek peygamberler ve kitaplarla tebliğ olunan kelâmî ve nakfî delillerimizi yalanlayanlar bunlar da yukarıda diye açıklanan ateşin, o dehşetli ateşin çirası ve kömürü olacak ve ondan ayrılmayacak olan arkadaşlarıdır, bunlar o ateşte daima, sürekli kalıcıdır. İşte yeryüzünde insanlığa ait hilafetin oluş şekli bu iniş ve bu vaad ve vâid ile beraber olmuştur. Ve bu sıfat Âdem'den evladına intikal edecek, bunu bilenler birinci kısımdan, tanıyanları ikinci zümreden olacaktırlar. Biri, ilk fıtratın gereğine hâlef olacak, biri de geçici olan hatâyı huy edinerak görünüşte Âdem'e, gerçekte şeytana hâlef ve arkadaş olacaktırlar. Şu halde insanlar Kur'an'ın bu kıssalarını iyi düşümleri ve daima hatırında tutmalıdır. Görülüyor ki, kıssanın sonunda beyanın ifade şekli bütün Âdem oğullarını hedef almakta ve Âdem ile Havva burunda âdetâ nesilleriyle beraber bir cinsi temsil etmektedirler. Sanki iniş, yani yeryüzünde beşer cinsinin ortaya çıkışı bir çokluk ile vaki olmuştur. Ve geçmişte açıklanan birlik, cinse ve akla ait birliktir denebilecek. Fakat iyi düşünülürse anlaşılır ki, bu hitabın geleceği derin bir şümlü (kapsamı) vardır. Ve bunun içinde bugünkü ve yânnkı, kıyamete kadar gelen insanları hepsi dahildir. Halbuki biz yeryüzünde ilk yayılan insanlar değiliz. Bununla beraber o inişte ve hitabında dahil bulunuyoruz. Ne şekilde? Çünkü babamızı Âdem'in sulbünde fikir ve tasavvur olarak bulunuyorduk. Demek ki bu düşünce halinde çokluk, bilfiil ilk inen insanın Âdem ve Havva'dan ibaret tek bir çift olmasına aykırı değildir. Ve beşere özgü üremenin başlangıcı olan ilk hanıka (olağanüstü yaratılış) -ki yer sonradan olma olduğu için zaruridir- yeryüzünün her tarafında birden ortaya çıkmış, çeşitli, çok hanıkarlar değil, esaslı iki hanıkaya ve bir aslı tohumu dayanır. Ve burada hitabın geneli hedef alması, Kur'an'a muhatap olan sonradan gelen insanları bizzat aydınlanmaları ve insanlığa mahsus hilafetin genelleştirilmesi ve insanî kardeşliğin hatırlatılması hikmetine dayanmaktadır. Gerçekte bunu te'yit eden diğer bir âyet vardır ki orada Dedi ki: "Birlikte, ikiniz, oradan inin." (Tâhâ, 20/123) diye Âdem ve eşi tesniye (ikili) olarak tahsis edilmıştır. Demek ki cennetten yeryüzüne bilfiil ilk çıkanlar bunlardır. Ve bu çıkış da birdenbire olmamıştır. Hem de nesilleri olan bütün beşer cinsi de bunlarda zihinde mevcut olarak beraber çıkmıştır. Ve insanlar aslında hakikaten kardeşlerdir. Tabiat ilimleri ve yeryüzünde bilfiil insanın oluşumu açısından düşünecek olursak, bunun başlangıcını bu inişte arayacağız. Burada Kur'an bize fazla açıklamaya yapmıyor. Asıl olayın başlangıcı olan hanıka (olağanüstü) olayı en küçüğüne döndürerek bildiriyor. Çünkü ilâhî âyet olacak olan budur. Sonrası bildiğimiz üreme kanunudur. Şüphe yok ki, tabiat ilimleri bu kanundan çıkamaz, çünka tabiatın mânâsı kalmaz. Bununla beraber, mantıkî bir zorunluluk ile yerin sonradan olduğu ve sonradan teşekkülüne hükmeden şimdiki Fizik ilmi, beşerin oluşumunda da bugünkü bilinen üreme ve çoğalma kanununun ezeli olmadığı ve başlangıçta bir tohumun, bir aslin sonradan olduğunu da zorunlu olarak kabul etmektedir. Bu konuda bundan başka müşahedeye dayanan bir bilgi yoktur ki Kur'an'ın bu âyetini, onun gözüyle de bir mûlahaza edelim.

Eselden bazı tabiatbilimciler, beşeriyetin yeryüzünde ezeli olduğunu iddia ederlermiş. Fakat bugünkü tabiat bilimlerinde bunların yeri yoktur. Fakat bazı tahminçiler görüyorlar ki bunlar, yeryüzü kit'âlarındaki beşer ırklarının ta esasında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve buna göre insanlar arasında genel bir kardeşliğin tabii (doğal) olmayacağını zannetmek istiyorlar. "Zenciler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur?" demek istiyorlar. Bunlar şunu düşünmüyorlar ki, ilim daima "asıl birlik" nokta-i nazarını (görüşünü) takip eder. Ve mümkün olduğu kadar olağanüstü olmanın azalmasını ister. Ve bu konuda verilecek hüküm, şimdiki halin müşahedesine dayanan bizzat bir mantık işidir. Bütün bunlar ise üremenin, tek başlangıçtan bağladığına hükmeder. Bunlara karşılık Zooloji'de istihâle (başkalaşma) ve tekamül nazariyesi (varsayımı)'ni takip edenler vardır. Ve bu görüş felsefî bakımdan esas itibarıyla uygun, vahdet (birlik) kanununa ve terbiyeye de mutabıktır. Fakat hayvanlara tatbikinde müşahede ve fiilî tecrübeyi aşan şahsî bir hüküm hatasını içermektedir. Hakikatte bütün hayvanların cetseleri mükemmel bir tasnif ile tertip edildiği zaman görüldüğü ki, aralarında eksiklik tama (nâkıstan kâmile) doğru giden bir dereceler zinciri (sililesi) meratip) arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekamül (evrim) ortaya çıkıyor. Bununla beraber hiçbir türün, diğer türden ürettiğine dair bir tecrübeye, bir şahide (delle) de rastlanmıyor. İnsan, insandan doğuyor; arslan arslandan; at attan; maymun maymundan, köpek köpekten... Böyle olmakla beraber, bu tecrübeye rağmen, asıl birlik esasına dayanarak burada bir mantık yapıyor. Hayvanların iş bu türlerinin dereceleri, tam olanı eksik olandan istihale ederek (başkalaşarak) veya tekamül etme suretiyle doğarak gelmiş, bu şekilde bir gün gelmiş ki hayvanın biri (ve mesela bir görüğe göre maymunun biri) veya birkaçı insan doğurmuş ve insanlar bunlardan türemiş. Şu halde insanlar arasında insanlık kardeşliği şüpheli ise de, maymunluk veya hayvanlık kardeşliği şüphesiz olmuş oluyor. Biz daima göğsümüzü gere gere ve ilmi görüştən hiç

aynımayarak deriz ki, "asıl birlik davası" doğrudur. Evvela bütün hayvanlarıncı bu "tek asıl" maddedir. Basit unsurlardır. Daha açık olmak için topraktr ve bu maddeden hayatın ortaya çıkışı bir yapıcı nedene bağlđdır ki, o eksiğē kemal versin ve mAdemki tabiatın çeşitlenmelerini görüyoruz, demek ki tabiat, ilk yapıcı değıl, nihayet ikinci derecede bir faildir. Eksikden tabiatıyla bir tam çıkamaz. Mesela bir okkalık ağırlık, iki okkalık ağırlığı sürükleyemez; çıktığı, sürüklediğı farzedilirse bir şeyin yok iken sebepsiz, illsiz geldiğini kabul etmek gerekir ve o zaman akıl, ilim ve fen yoktur. Zira illet (sebeb, neden) ve tezâyüf-i illet (hükümün illete izafesi) kanunu inkâr edilirse hiçbir şey bilinemez. Şu halde bir kurttan bir kelebek bile çıkarsa tabiatı ile değıl, ilk fâilin (yapıcının) tesiriyle, onun seçmesiyle çıkar. Yumurtadan civcivin çıkması bile harid bir ısının tesirine bağıl değıl midir? Aşlarda da durum böyledir. İlimin hiç ayrılmaması gereken bu prensiplerden dolayı, aralarında yakınlık derecesi bulunan aynı cins hayvanları, tecrübenin tersine olarak, muhakkak birbirinden başkalaşım yaptırmak veya doğurtmak ne doğaldır, ne de zorunludur. Bir olayla ilgili önerme olsun söyleyebilmek üzere, "kurbağalar balıktan doğmuş, dönmüş" demek için, tecrübe ile ilgili bir örnek görmeğe ihtiyaç vardır. Tecrübenin delaleti ve mantıkî gereklik yokken böyle bir hüküm vermek, fen ve felsefeye uygun bir hüküm değıldir. Sözüün doğrusu, hayvanların derecelerinin bütün tekamül sınırlarında başlı başına ilk yapıcıdan gelen ve örnekleri geçmedikleri dolayı olağanüstü olan fazladan bir hadise vardır ve insanda, hepsinden başka olarak bir küllî (tümel) ruh vardır. İnsan bir hayvandan doğsaydı, yine tabii olmayan bir hanıka olurdu. Şu halde aradaki gelişme sililesi, tümüyle beraber tabii değıl, gayr-i tabii (doğal olmayan) deri ve Allah'ın eseridir.

Bunun hangisinin hangisinden doğduğunu sade mantık bilimi bile diremez. Bunu ya müşahede (gözlem) veya tecrübe (deney) veya vahiy bildirir. Tabiat düzenli olduğu halde, şimdiki kadar, balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğı asla görölmüştür. Ve tecrübe mahsulü (ürünü) olan Pastör nazariye (teori)sine de tamamen aykındır. Tek cins içindeki aşlar şahit olamaz. Vahiy ise bize insanları maymunluğa inışı hakkında bazı hatırlatmalarda bulunuyorsa da, aksini haber vermiyor. Ve bize: "Siz insanınız, insan olunuz, kardeş olunuz, hep bir babanın evladınız." diyor. Şu halde esasında ilmi bir hakikati içeren, tekamül ve başkalaşım teorilerinin yanlış bir uygulamasını kabul etmek için bugün hiçbir akla uygun sebep yoktur. Bütün bunlardan yakından bildiğimiz bir şey varsa, o da ilk insanın yeryüzünün sinesinde doğmuş olmasıdır. Ve bunda bir seçim vardır. Fakat bu seçme, tabii değıl, Allah'a aittir. Âdem Allah'ın yaratmasıdır. (Mü'minün) süsüne bak. "Andolsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yaratık." (Mü'minün, 23/12). Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki, yeryüzüne Âdem'in inişinden zamanımıza kadar geçen tarih, zannedildiğı gibi, beş on yıl senelik bir müddetten ibaret olmaması gerekir. Bu kadar zamanda insanlığın yeryüzüne tam yayılması, tecrübeye göre, akla uygun değıldir. Endülü'slü İbnü Hazm "Fisâl"inde dokuz asır önce bunun dinimize kat'î (kesin) belli bir miktan olmadığını ve yüzbinlerle seneye ulaşabileceğini ve bununla beraber ne ezeli, ne anı de olmadığını çok güzel anlatmıştır. Ve şüphesiz Amerika yerlileri bile Âdem sülalesidir. Bütün insanlarda aslî fıtrat bir fakat huy çeşitlidir. Tinet (varalığı) ayndır. Bu bakımdan insan fertleri arasındaki derece farkı, hayvanlardaki tür farkından çok mühimdir. Bunların en geniş sınıfları da, mümin-kâfir tasnifidir.

Cenâb-ı Hak bütün bu akla uygun ve normal incelemeleri bize bırakarak Kur'an'ında bunların esasları kanıtladın, Allah'ın hükümlerinin tek şekil (yeknesak) üzere cereyanını ve bundan özellikle insanlara tahsis edilen ilâhî rahmet ve nimetleri hatırlatmış ve kendimizi, kendi derecemizi, vekalet yetkimizi, kardeşliğimizi, Rabbimizi tanıyarak; geleceğe, ahirete, ona göre hazırlanmamızı ve insanlar arasındaki bütün düşmanlıkları kalkmasını, ilk fıtrata dikkat etmek şartıyla mümkün olduğunu bu kıssada genel olarak açıklamış ve Resulüne hatırlatmış ve sonucunu manen "ey insanlar" hitabına bağlamıştır. Bundan sonra da bilhassa bu kıssayı kitaplarında okuyup bilen Benî İsrail'e (İsrail oğullanna), yani asr-ı saadetteki, Resulullah zamanındaki yahudilere özel hitabını aşağıda geleceğı şekilde yönelmiştir ki, genel hitabıyla Âdem kıssasından sonra bu hitap çeşidi ne kadar beldiğir.

Meâl-i Şerifi

40- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözi tutun ki, ben de size verdiğim sözi tutayım ve sadece benden korkun!

41- Yanınızdaki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimi (Kur'an'a) iman edin, O'nu, inkar edenlerin ilki siz olmayın, benim âyetlerimi birkaç paraya değışmeyin. Ancak benden korkun.

42- Hakk'ı batıla karıştırıp da, bile bile hakkı gizlemeyin.

43- Hem namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, rükü edenlerle birlikte siz de rükü edin.

44- İnsanlara iyiliğı emreder de kendinizi unuttur musunuz? Halbuki kitab (Tevrat)'ı okuyorsunuz. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

45- Bir de sabırla, namâla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.

46- Onlar ki, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini bilirler.

40- Ey İsrail oğulları! İsrail, Hz. Yakub'un lakabıdır ki, "yâ"sız; "yâ"sız ve "hemze"siz; "hemze"nin "yâ"ya kalb (çevrilmesi)yle; meftûh (üstünlü) "hemze" ile; ve meksûr (esreli) "hemze" ile de okunur. İbrânî dilinde bunun mânâsı safvetullah (Allah'ın seçkini) veya Abdullah (Allah'ın kulu) demek olduğu beyan ediliyor. Şu halde bu lakabda yahudileri iman etmeye bir hareketi geçirme vardır ki, meâlî şu olur: Ey Allah'ın güziide bir kuluna evlatlıkla bağlanmış olan Tevrat ehli! o size vermiş olduğum büyük nimeti düşünün, hatırlayın, yâd edin. Çünkü zikir kalb ile de olur, dil ile de. Bu hitap gösterir ki onlar, her şeyden önce nimete talipdirlər. Bununla beraber şükür söyle dursun, nimetin aslını bile unutmışlardır. Bunları Cenab-ı Allah onlara hatırlatacaktır ve bunlardan başlıcası "benden size bir hidayet gelirse" (Bakara, 2/38) ifadesince kitap ve peygamberliğe ışarettir ki, sonunda Muhammed (s.a.v.)'in gönderileceğini idrakleri ve Medine'ye nebevî hicretle gelen ilâhî hidayet vardır. Vaktiyle olduğu gibi bilhassa şimdi üzerinize gelen büyük nimeti takdir ediniz, ve benim ahdimi (bana verdiğiniz sözi) yerine getiriniz. Ta Âdem'in yeryüzüne inmesinden bağlandığınız ve Tevrat ile söz verip anlaşma yaptığınız bir ahdin gereğince, siz herhangi bir zamanda göndereceğimi hidayet sebebine uyacak, iman ve itaat edecektiğiniz ve Musa'nın haber verdiği peygamberlerin sonucuna iman edecektiğiniz. Benim bu ahdimi Resulüm Muhammed'e uymakla yerine getiriniz ki ahdimizi (size verdiğim sözi) yerine getireyim. Sizi cümlesine sokayım. artık benden ve ancak benden korkup sakınınız.

41-Anlaşmayı bozmak ve diğerleri gibi fesatlar, ahlâksızlıklar yapmayınız, ve özellikle, imanın esasî itibarıyla yanınızda ki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimi Kur'an'a iman ediniz ve bütün amellerinizi buna uydurunuz. Baksanıza Tevrat'taki Âdem kıssası bunda ne güzel hatırlatılmıştır. ve bunu ilk inkâr eden siz olmayınız. Vahiy nimetini, nübüvvet (peygamberlik) nimetini ilk anlayış tasdik edecek olan siz olmanız gerekir. Siz buna iman etmezseniz, bazı dünyaya ait faydalar düşüncesince etmezsiniz. Fakat benim âyetlerimi, mucizelerimi az paraya satmayınız. Birkaç para gibi kıymetsiz dünya menfaatlerine değışmeyiniz. Bu âyetlere iman eterseniz, elinizden kaçacağı sandığınız paralları, dünya ile ilgili düşüncelerin kat kat üstünde nimetlere erşeneceğini bilmeniz gerekir. artık benden ve ancak benden layıkıyla korkunuz, yalnız benim korumama giriniz, takva ehli olunuz. Önceki âyette "rehbet", (korkmak) burada "ittikâ" (sakınmak) ile emredilmiş, onun avam (halk) tabakasına ve seçkin zatlara genel (umumi) ve bunun havass (seçkinler)a özel bir hitabı hedef alması dolayısıyla.

42- Hakkı batıl ile karıştırıp aldatmayın; doğruyu yalanla, yanlışlarla bulayıp da bile bile hakkı gizlemeyiniz. Bu âyetin anlamı çok kapsamlıdır. İlme ve amele dair hususları

kapsar. Bilgiçlerin hilelerine, yalan dolanlarına ve bozgunculuklarına, hatta ticaret ehlinin karsık islerinden ve hakimlerin haksız hükümlerine vancaya kadar hepsine şümülü vardır. "İnsanlan aldatmayınız, sahtekârlık yapmayınız." meâlinde bir genellemeyi ifade eder. Bununla beraber (kelâmın) sevkî bilhassa ilmi değeri hedef alıyor. Nice kimseler vardır ki, ilmi gerçekleri bozarlar, kötüye kullanırlar, onları kendi gönüllerine göre evirerek çevirerek aslından çıkırırlar, bakın yalızlarlar, altın diye satarlar. Bu durum İsrailoğulları haberlerinde çok vardı. Bunlar, kendi yazdıkları fikirleri, te'villeri, tercemeleri, Tevrat'ın aslı ile karıştırıyorlar, seçilmez bir hale getiriyorlar ve bazan da Muhammed (s.a.v.)'e ait vasıflar hakkında yaptıkları gibi geçmiş kitaplardaki âyetleri saklıyorlardı ki, bu konuda "Yazıklar olsun o kimselere ki, kitabı elleriyle yazıp, sonra 'Bu Allah katındandır.' derler." (Bakara, 2/79), "Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar." (Nisa, 4/46, Maide, 5/13) ve diğerleri gibi başka âyetler de vardır. Bunlar, Tevrat'ın aslını korumuyorlar, kendi yazdıkları tercemeleri: "İşte Allah'ın kitabı" diye Tevrat yerine koyuyorlardı. Ve ilmi meselelerde gerçeği takip etmeyerek kendi gönüllerine göre açıklamalarda bulunuyorlar, arzu ve şehvetlerine sapıyorlar, safsatalar yapıyorlar, arzularına tabi oluyorlardı. Bu şekilde hak fikri, hak inancı kalmıyor, aldatma, karıştırma, aldatıcılık hükümları oluyordu. İşte bütün bunlara karşı İsrailoğullarının bilgilerine genel olarak bu yasaklama hitabı söylenmiştir ki, Kur'an'da bu konuda başka bir âyet olmayıp da yalnız bu âyet olsaydı, Kur'an'ın terceme ve tefsiri meselesinde ve diğer ilmi vaziyette İslâm'ın tutumunu, ilmi vazifenin şeklini tayin etmek için bu âyet yeterli olurdu. Kur'an'ın tecrid (soyutlama) meselesinin ne büyük önemi haiz olduğu, Kur'an'ı Kur'an, tercemesini terceme, tefsir ve te'vili de tefsir ve te'vil olarak bellemek ve bellemek bir hak görev olduğu unutulmamalı. "Farsça Kur'an", "Türkçe Kur'an" gibi sözlerden çekinmelidir. Çünkü milyonla terceme ve te'vil yazılır, onlar yine Kur'an'ın hakikati olmaz, Cenab-ı Hak buyurmuştur.

43-Bundan başka bir de namazı dosdoğru kılınız ve zekatı veriniz. hem rûkû' edenlerle, yani müslüman cemaat ile beraber rûkû' ediniz, eğiliniz, rûk'u lu namaz kılınız. Bunda, hem o namazın başka değil, İslâm'ın namazı olduğunu tenbih hem de cemaatın varlığını işaret vardır. Çünkü rûk'u ile namaz İslâm dinine mahsustur ve bunun için namazın bölümleri buna bağlı olarak rek'at diye isimlendirilmiştir ve burada "rûk'u ediniz", "namaz kılınız" mânâsını ifade etmiştir. Şu halde yalnız rûk'u (eğilmek) ibadet olmaz. Yahudi ve hristiyanlar namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secdeye giderler, rûk'u etmezler. Rûk'u, sırtıyla beraber boynunu öne eğmektir. Lûgat bakımından secdeye kadar varabilirse de şer'an (dinen) normali belinden bir dik aç vaziyetinde bükülmektir. Kıyamdan secdeye kapanmakta bir itidalsizlik vardır ki, bunu rûk'u tamamlar. Ve bu şekilde müslümanın namazı, kalbin düzelme ve temizlenmesiyle beraber bir mil'rac olduğu gibi, bedene ait hareketlerin de ta'zimi, alışışlık ve süku neti ifade eden her kısmını içerir. Beşer ömrünün geçişini ne güzel tasvir eder. Ciddi olarak namaz kılmak, zekat vermek, cemaate devam etmek; hakkı gizlemekten ve hakkı batıl ile bulamaktan men eder.

Bütün bu emirler, bu yasaklar, İsrailoğulları'na hitab etmekle beraber, hükmü onlara mahsus değildir. İslâm şeriatinde bunlar vardır. "Siz de bunlara iman ve itaat ediniz." demek olduğu açıktır. Şu halde "sebebin hususu (özel oluşu), hükmün umumu (genel oluşu)na engel olamayacağı açıktır.

44-Bundan sonra hakkı karıştırmamakla beraber, başkalanna hakkı tebliğ edip de kendini unutmak da caiz olmayacağını anlatmak için bir özel hitap da vardır oluyor. Rivayet olunduğuna göre saadet asrı (Peygamberimizin asrı) Medine'deki yahudi bilgincilerinden bazıları, kendilerine gizlice gelip: "Muhammed hakkında ne dersin?" diye sorarlardı: "Doğrudur, haktr." derler, Resulullah'a uymalarını emrederlermiş ve fakat kendileri, emirleri altında bulunanlardan ellerine geçmekte olan hediye ve vergilerden mahrum kalmak endişesiyle ona uyma arzularını açıklamazlarmış. Bazıları da : "Sadaka veriniz." diye emreder, fakat kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da : "Allah'a itaat ediniz, âsi olmayınız." derler, fakat kendileri sözleriyle amel etmezlermiş. Nihayet bu âyet münasebetyile: "Namaz kılınız, zekat veriniz" diyenler olumsuz fakat kendileri hiç birini yapmazlarmış. İşte bunların biri veya her biri dolayısıyla şu âyet de nazil olmuş (inmiş)tur. acıpa, siz insanlara bir (yani bol bol iyilik) emreder de kendinizi unuttur musunuz? Halbuki daima kitabı (yani Tevrat'ta) da okuyorsunuz. o halde akıl etmez misiniz? Yahut daha akıllanamayacak mısınız? Fenalık emretmekteyse, iyilik emretmek elbette iyidir. Fakat akli olan başkasının iyiliğini isterken kendini unuttur mu?

Birinci olarak, emir bilmârif (iyiliği emretmek) ve nehiy anil'münker (kötülüğü yasaklamak)den maksat, başkalanna doğruyu göstermek suretiyle istifade ettirmekdir. Halbuki başkasını irşad edip de kendisini unutmak ve kendisini iyilikten, irşadın mahrum etmek, eli selamete çıkarıp, kendini ateşe atmak demektir ki, amelî akıl açısından bir çelişki teşkil eder.

İkincisi, insanlara va'z ve ders vererek ilmini ortaya koyup da kendisi, kendi emrini, kendi öğüdünü dinlememek, kendini ve ilmini fiilen yalanlamaktır. Bu, şahsında bir çelişki olduğu gibi, halkı bir taraftan aydınlatmak isterken, diğer taraftan sapıtmaktır ki, bu da bir çelişkidir, bunda da bir çeşit karıştırmak vardır. Akli olan ise çelişkiye düşmez.

Üçüncüsü, söylediği sözün, verdiği nasihatın bir kıymeti ve kalplerde bir tesirinin olması arzu edilir. Boşuna emir, boşuna görevelik akıl kân değildir. Halbuki verdiği emir ve öğüdün tersini kendisinin yapması, onun kıymetini kırmak ve herkesi ondan nefret ettirmekdir. Daha açıkçası, bindiği dalı kesmek, oturduğu evi yıkmaktır ki, bundan büyük budalalık olmaz.

Hasılı, iyilik iyiliktir, elbette insanlara iyiliği emretmek de hadd-i zatında iyidir ve bir görevdir. Fakat bunu yaparken kendini unutmak, işte budalalık oradadır. Bu âyetle yasaklanan da budur. Bundan dolayı bu âyet fâsıkın (sapık) doğru söylemek, sözünde ciddi olarak iyiyi söylemek şartıyla va'z etmesini (öğüt vermesini), iyiliği emretmesini men etmemekle beraber bu gibiler hakkında gayet büyük ve büyük olmakla beraber zarf (ince) bir inzar (korkutmay) içeriyor ve aptallıklarını anlatıyor. Vâizin, âmirin kendi hakkında ciddi olmasını ve öğüt verirken herkesten önce kendini düşüncesinin gereğini anlatıyor. Ve bunun özellikle akıl nokta-i nazarından çok şaşılacak şey olduğunu gösteriyor. Buharî ve Müslim'de bu konuda şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir: Kıyamet gününde bir adam getirilir, ateşe atılır, ateş içinde değirmen taşı gibi dönmeye başlar. Cehennem ehli onun etrafını çevirirler: "Ey falan! Sen bize iyilikleri emreder, fenalıkları yasaklar değil miydin?" derler. "Evet ama, ben size emreder, kendim yapmazdım; sizi yasaklar, kendim yapardım." der. Şu halde insan, başkasına öğüt verirken, kendini unutmamalı, ele telkin verip de, kendi zakkum salkımı yutmamalıdır. İrşad (halkı aydınlatmak) için doğru söyleyenler böyle olursa, sapıtmak için eğri söyleyenlerin hali kıyas edilsin!.. el-Birr, "geniş hayır" mânâsına isim; "hayırdı genisleme" mânâsına masdar olur ki, esasî "geniş alan" demek olan "el-Berr" kelimesindendir. Bundan dolayı geniş iyilik, bol bol iyilik etmek demek olan "birr" her türlü iyiliği, her türlü hayr kapsar ve şöyle sınıflandırılmıştır: Birr üçtür: Allah'a ibadette birr, akraba (hakkına) riayette birr, dostlarına muamelede birr.

Görüldüğü ki, halk ve seçkinleriyle İsrailoğullarına hitap ederek verilen emirleri, yasakları izleyerek taaccup (şaşma) ve takrir ifade eden bir soru ile başlayan ve özellikle âlimleri, âmirleri ve hakimleri hedef alan bu hitab, bütün bu emirleri ve yasakları bildirme ve bildirimi almadaki İslâm dininin istediği ahlâk ve ifranın yükseklik ve ciddiliğini gösteren bir cümleli tevsik (kuvvetlendirme cümlesi) olmuş ve bilhassa namaz, zekat, cemaat emirlerini takip etmesi de bunların ahlâkı güzelleştirmekteki tesirlerine bir işareti içermiş ve bilhassa bildiğiyle amel (amel edici) olmamanın İsrailoğullarının bilgincilerinin şian olduğunu anlatmıştır.

45-Şimdi bu güzel hitaplara, baştan başa hak ve doğru olan bu beliğ emirlere, yasaklara, ahlâkî davetlere, irşadlara karşı söyleyecek söz yok, hepsi güzel. Fakat bu kadar zaruretlar içinde bunları yapmak kolay mı? Bu kadar ciddiyete, bu kadar doğruluğa

dayanılabilir mi? dersiniz daraldığınız zaman da ihtiyaçlarınıza sabır ve salât (namaz) ile yardım isteyiniz.

Bunlarla Allah'dan yardım isteyiniz.

Sabır, acıya katlanmak, onu geçirmek için dayanmak ve karşı koymaktır ki, her ferahın, her başarının anahtarıdır. Baştaki darılgın, sıkıntının geçmesi için Allah'ın yardımını celbedecek sebeplerin birincisidir. Sabırsız ruhlar her zaman darlık içindedir. Onların, dünyaya ait olaylara hiç dayanaklıkları yoktur. Her şey ister, her şeyden rahatsız olurlar. Genişlik zamanında eldeki nimetin kıymetini bilmezler, gözleri daima başkasındadır. Az bir yokluk görünce tahammül edemez, hemen mahvolurlar. Halbuki dünyada değişmeyen, tahavvül etmeyen hiçbir şey yoktur. Bundan dolayı bir darlığa düşmüş olanlar, Allah'a kalbini bağlayarak, bunun da Allah'ın izniyle geçeceğine iman eder ve Allah'ın yardımını, mutluluk ve ferah gününü temiz kalp ve olgun iman içinde beklerse sonuç kurtuluş olur. Ve hiçbir fenalığa düşmeden kurtuluş olur. Bunun için nefisleri sabra alıştırmalı, insan sabrı alışkanlık edinebilmelidir. Bu alışkanlık, acıyı bırakmak için değil, def etmek içindir. Ve bunun (yani sabra alışmakla nefsi süsleyebilmenin) en iyi garesi oruçtur. Oruç insanı, her halde, sabra alıştır, tiryakilikleri tedavi eder. Bundan dolayıdır ki, buradaki sabır, doğrudan doğruya, oruç ile de tefsir olunabilir ve olunmuştur. Fakat her iki halde de burada asıl kast edilen şey, bizzat sabır mânâsıdır, oruç bunun bir vasıtasıdır. Bununla beraber namazın bu konuda da büyük önemi ve faydası vardır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıpları, ayıp yerlerini kapatır. Bunları yapmak için etmek ve mal da sarfeder. Yüzünü kibleye çevirerek istikametini (yönünü) tayin eder. Kalbini iyi niyetle doldurur. Gönül buhranlarını, şeytan vesveselerini atarak, ruhunun birlik duruluğunu incelemeye çalışır, bütün uzuvlarıyla ve büyük bir saygı ile tekbirini alır ve ibadete koyulur. Dünyanın acılarını, tatlılarını şöyle bir tarafa atar, Hak Teâlâ'ya dua eder, onunla konuşur. Kur'an'ını okur, dinler, onun huzurunda hayatın akışını, başlangıcını, sonucunu arz eder, Kitap okur; dikilip beklemek, eğilmek, defalarca kapanmak, yine kalkıp doğrulmak, nihayet oturup dinlenmek ve sonunda selam ve esenliğe ermek ve o anda gaybtan şehadet (görünürlüğü) geçerek, şehadet getirmek gibi ruhî, bednî büyük bir nizam ve intizam ile bir mirac yapar. Ve hiç şüphesiz bu ulvî manzaralar içinde nefisler, zahir (dış) ve batn (iç)lannda kaybetmek üzere bulundukları intizamı yeniden temin ederler. Sabırdaki acılıkla da unuttur veya hafifletirler ve bütün bunlar ilâhî yardımın celbine aracı olur. Darlıktan patlayacak dereceye gelen o fena nefisler kuvvetlerini, itimatlarını arttırırlar, sıkıntı zamanlarının kolaylıkla geçmesi için imkan bulurlar ve fazla olarak ayrıca bir saadet zevki, bir bahtiyarlık duyurlar, bir ruh kazanırlar ve bu sayede yalan dolan, karıştırma, hakkı gizleme, aldatma, aldatmak, düşmanlık, tecavüz gibi zilletlerden, düşüklüklerden kendilerini kurtarırlar ve o yüzden gelecek çirkin menfaatlere tenezzül etmeksizin sonunda ilâhî yardımın büyük tecellilerine ererler. Çünkü bütün dünyadaki beşerî ızdırabın esası, genel ahlâkın düşmesinde ve hak yerine batılın itibar kazanmasındadır. Allah'ın öfkesini celbeden de budur. Yoksa Allah'ın rahmeti âleme şamildir. Evet ama, bu sabır, bu namaz, böyle yardım dileme kolay mı? şüphesiz bu da kolay değil, ağır ve büyük bir ıştır ama ancak hâşîin (layıkıyla korkanlar)e değil, başını öne alıp düşünen saygılı kimselere ağır gelmez, hatta zevk verir, meleke (alışkanlık) olur.

46- o saygılı kimseler ki şunları, şu demleri gözétirler, her halde kendilerinin bir gün olup Rabb'lerine kavuşacaklarını, Rabb'lerinin ilka (karşılama)sına ereceklerini, ve her halde dönüp ona varacaklarını, amellerinin mükafatını alacaklarını sayarlar. İşte bunların her halde olacağını bir galip ve kuvvetli zan ile olsun bilenseler, sabır ve namaz ile yardım dilemek ağır gelmez. Bunlara ağır gelmezse, hiç şüphesiz yakın sahibî olan iman ehline hiç ağır gelmez. "Zann"ın bazan ilm-i yakîn (kat'î ilim) mânâ-sına geldiği vardır. Burada bir hayli tefsir âlimleri bu mânâ ile te'vil etmişler ve bunda zan ile iman olamayacağı esasını ve "hâşîin"ın, mü'mininden ehas (daha hususî, özel) olması düşüncesini gözetmişlerdir. Halbuki zannı, yakîn ile te'vil etmektense, hâşîini lûgat mânâsından almak âyetin sıyaki (gelişi)na daha uygundur. Huşû "boyun eğmek", iman ve ikân (sağlam bilgi) ile ilgili olabileceği gibi, galip zanla da olabilir. Zira galib zan, amelin vacp olduğunun ifadesi der. Yanın gelmesi galib zan ile zannolunan bir hayır veya şerre karşı akıllı insan kayıtsız davranamaz. Şu halde sabır ve namaz, galib zan ile hareket edildiği takdirde bile, insana ağır gelmeyeceği açıklanmış, bunun yakîn ve iman ile hareket edildiği takdirde hiç ağır gelmeyeceği ve hatta katkısız zevk olacağı öncelikle anlaşılır bu da âyetin sevkinin İsrailoğulları'na hitap olması itibarıyla daha özgün ve daha faydalı olur. Burada diğer bir mânâ daha muhtemeldir ki onu da meâlde gösterdik.

Şimdi bir taraftan İsrailoğulları'nı nimeti yad etmekle İslâm'a davet eden bu hitabı kuvvetlendirmek ve te'yit etmek, diğer taraftan da geçmişte nail oldukları nimetleri hatırlatmak ve onlardan mahrum oluşlarının sebeplerini anarak İslâm dinini kabul ettikleri takdirde o geçmişten daha şanlı bir geleceğe nail olabileceklerini ve aksi halde dâhetli bir korkutmaya maruz bulunduklarını ve bunların karşısında, düşük menfaatler arkasında dolaşmanın çok vahim (korkunç) olduğunu anlatmak için şöyle bir nida (çağrı), bir hitap daha yöneltiliyor ki, bu, bir taraftan kısaca bir özet, diğer taraftan bir tafsîl (etrafıca anlatma) başlangıcıdır:

Meâl-i Şerifi

47- Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve vaktiyle sizi âlemlere üstün kıldığımız hatırlayın.

48- Ve öyle bir günden korunun ki, kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaât da kabul edilmez, kimseden fideye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım da yapılmaz.

47- Ey İsrailoğulları, benim size verdiğim nimetlerimi hatırlayın ve özellikle şunu hatırlayın ki, ben sizi geçmişte (yani Musâ ve onun değişmeyen evlatları zamanında) bütün âlemlere üstün kılmıştım. Hepsinin üstüne çıkarmıştım, siz o zaman âlemin en yüksek milleti olmuştunuz. Hani onları ne yaptınız? Onları nasıl ele geçirmiştiniz ve niçin elden geçirdiniz biliyor musunuz? Haydi düşünün, ne idiniz, ne oldunuz düşünün!..

48- Hem ilerde öyle bir günün hesap ve azabından sakının, korunun ki, o gün kimse, kimsenin adına bir şey ödeyemez, kimseden şefaât da kabul olunmaz, kimseden fideye de alınmaz, bunlara hiçbir taraftan bir meded de yapılmaz. Hasılı kimse kimsenin başına gelecek azabı hiçbir şekilde defedemez. Ne zorla def edebilir, ne kolaylıkla. Zorla def edemez, çünkü yardım yok. Kolaylıkla da def edemez, çünkü ya bedava olacak, ya karşılıklı. Bedava olacak olan bir şefaattir, o kabul edilmez. Karşılığı da ya verileceği ayniyle vermektir, halbuki ödemek yok veya başkasıyla vermektir, halbuki fideye yok. İşte böyle bir kıyamet günü vardır. O gelmeden bundan sakınmalı, bundan korunmalıdır. Demek ki bundan korunmak mümkündür. Fakat geldikten sonra ahirette değil, o gelmeden önce dünyadayken korunmak mümkündür. Çünkü: "Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur." (Furkan, 25/22) melekler görünüş olaylar başlayınca, o gün günahkârlar için bir müjdeye imkan kalmaz. Mu'tezile (mezhebine olanlar) bu âyete dayanarak, ahirette büyük günâh işlemiş olanlara şefaât edilmeyi reddetmişlerdir. Fakat burada şefaatin kabul olunmaması özellikle kâfirler hakkındadır. Ve hitap küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira İsrailoğulları kendilerinin babaları ve dedeleri olan peygamberlerin her halde kendilerine şefaât edebileceklerine inanıyorlardı. Bu âyet, bunu reddediyor. Yoksa diğer âyetler gelecektir ve hadisler de vardır ki, Allah'ın izniyle yine şefaât olur. Yasaklanmış olan şefaât herkesin kendiliğinden ve Allah'ın iznine bağlanmadan yapılabacağı düşünülen şefaâterdir. Şu halde kendiliklerinden şefaât edebilirler zanniyle peygamberlere ve velilere tapılmamalı, ancak Allah'a ibadet etmelidir ki, o istediğini her istediği zaman şefaât ettirir. Ve bununla beraber kıyametin başlangıcı öyle korkunçtur ki, o sırada şefaât da bahis konusu değildir. Herkes kazancıyla kalabilecektir ve bu âyet o zamanı anlatmaktadır.

Bu özetleme ve korkutma (veya sakındırma)dan sonra, o nimetler ve bunlara karşı

İsrailoğulları'nın durumları gelecek şekilde açıklanıyor.

Birincisi:
Meâl-i Şerifi

49- (Hem hatırlayın ki bir zaman) sizi Firavun ailesinden de kurtardık, (onlar) size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlıyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Ve bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı.

49-(Âyetin başındaki vav), "nimeti hatırlayın" ifadesine mâtûf (bağlı)dur. Şu halde (ibarenin takdini): "hatırlayın ki, sizi kurtarmıştık" demek olur. Burada "nimetimi hatırlayın ki, sizi kurtarmıştık" takdirini tercih edenler varsa da gelecekteki hatırlatmalar nimete ve ona karşı vaki olan durumları da kapsadığından, hatırlatmayı itlâkı (genelliği) üzere bırakmak daha belağatlı olacaktır. Bu gibi hatırlatma ve ihtar yerlerinde biz "hani" deriz. "Hani" kelimesi gerçi esasen "nerede" mânâsına yerini sormak içindir. Bununla beraber, "hani o günler" gibi hasret çekme ve "hani hatırlarsın ya!" gibi mücerred (soyut) hatırlatma için de kullanılır ki, öncekinin gereğidir. Ve bu makamda kullanma meâl olarak uygun olabilir.

Ve hem o zamanı hatırlayın ki, hani sizi Firavun ailesinden tamamen kurtarmıştık. Çünkü o zaman kurtarılan yalnız dedeleriniz değil, onların dolayısıyla sizsiniz, bütün İsrailoğulları idi. Siz İsrailoğulları onların elinde ne halde idiniz? O Firavun ailesi size azabın kötüsünü peyilıyor, canınıza kıyıyorlardı.

"Sevm = , mal peylemek, gelim yüklemek, derde sokmak salmak, bir sîmâ vermek (yani dağlamak) mânâlarına zulüm ki, her biriyle tefsir edilmiştir. Her halde bir suikast mânâsını ifade eder. Hikaye ediliyor ki, bunlar sınıf sınıf esir, amele gibi ayrılmış ağır yapı yapmaktâ, yıkmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kiremit pişirmekte, marangozluk, demircilik ve daha bunlar gibi ağır hizmetlerde çalıştırılır, zayıflarına da vergiler konulmuş. Fakat bir çok tefsir âlimine göre buradaki kötü azab kendisinden sonra atf bulunmadığından şu cümlelerle açıklanmış olандır: oğullarınızı boğazlıyorlardı da kızlarını ve kadınlarını güya sağ bırakıyorlardı. Elbette bu bırakış da hayır için olmayordu. O kızlar bu elemeler (acılar) içinde büyüeler bile, oğlanlar kalmayınca, hepsi başkalarının elinde kalacak, neticede bütün nesil yok olacaktı. Diğer bir mânâ ile: Kadınların rahimler (döl yatakları)ını yokluyorlar, çocuk alıyorlardı. Üçüncü bir mânâ ile: Kadınlarınıza haya edilecek (utanılacak) şeyler yapıyorlardı. Birincisinde "istihsa", "hayat" kelimesinden; ikinci ile üçüncüde "haya"dan gelmiştir. ve bu sırada Rabbiniz tarafından size büyük bir imtihan vardı. Azab ile imtihan, kurtuluş sebeplerini hazırlamak için imtihan; necat (kurtuluş) ile deneme de kendi başına bir devlet ve millet oluşturarak, yeryüzündeki diğer devletlere üstün bir şekilde güzel amel ve ahlâk ile yaşama imtihanıdır.

"Belâ = aslında tecrübe ve imtihan demektir. Fakat bu deneme, bazan hayır ve bazan şer ile olur. Ve çoğunlukla başlangıç şer ve sıkıntı mânâsını içine alır. Burada iki yön de vardır. Azab, bir bela ile imtihan; kurtuluş da bir hayır ile imtihanıdır.

Malumdur ki Fir'avn, Mısır'da Amalika hükümdarının lakabıdır. Çoğuluza "ferâine" denilir. Nasıl ki Rum krallarının bazısına Kayser, bazısına Herakl (kral); Habeş krallarına Necaşi; Yemen meliklerine Tübbâ; İran hükümdarlarına Kısra; Türkler'inkine Hâkân deniliyordu. Buradaki Firavun'ın ismi hakkında da çeşitli rivayetler vardır:

- 1- Velid b. Mus'ab (İbn İshak ve diğerleri)
- 2- Fantus (Mukâtil)
- 3- Mus'ab b. Reyân.
- 4- Mus'ab (bazı tefsir bilginleri).
- 5- Kabus (Ebu Hayyân), "Tarih-i Kâmil" de Kabus b. Mus'ab b. Muaviye diye göstermiş

ve yerine kardeşi Velid'in geçtiğini de nakletmiştir. Bu isimler hep Arapça olduklarına göre, o zaman Mısır halen Araplar'ın elindeymiş demek olur. Ancak Fantus ismi diğerlerine benzemiyor ve böyle olması bazı genel tarih kitaplarına uygun düşüyor.

"Âl = " kelimesi "Ehl = "den alınmış ise de aralarında fark vardır. "Âl", başlıca şan ve şöhrat sahiplerine söylenir. Âl-i Firavun, Firavun'un dininin ehli, kavmi ve bilhassa tâbileri ve köleleri. "Firavun'dan kurtarmıştık" denilmeyip de "Firavun ailesinden" buyurulmasında önemli bir nükte anlaşılıyor ki, bununla yapılan zulümlerin temsilcisi Firavun'sa da, bunda asıl sorumluluğun ondan daha çok ona uyanlara ait olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Firavun yaptıklarını bunların eli ve bunların hizmeti ile yapmıştır.

Deniliyor ki bu şekilde İsrailoğulları'ndan öldürülen çocukların toplamı dokuzyüz doksan bine ulaşmıştı. Buna sebep de bunlardan doğacak bir çocuğun Firavun'un hükümetini yok edeceği hakkında kâhinlerin verdiği bir haber veya Firavun'un gördüğü bir rüya olduğu öteden beri nakledilir. Ne ıbreттir ki, bu zulümler bir fayda vermemiş ve sonunda o çocuk doğmuş, Firavun'un kendisine beslettilmiş, Hz. Musa olmuş ve yine Allah'ın takdiri yerini bulmuştur. Acaba buna gücü yeten Cenab-ı Allah'ın o kadar masum (günahsız)un kesilmesine izin vermekte hikmeti ne idi? Buna Ebu's-Suûd, tefsirinde işaret ediyor. Fakat daha önce Muhyiddin Arabî hazretleri "Füsûs"unda meâlen şöyle izah etmiştir: "Bu çocuklar hep Hz. Musa'ya hayatında imdat olmak ve onun ruhanîyetini takviye (kuvvetlendirmek) için öldürülmüşlerdir. Çünkü bunların her biri Musa diye, Musa hesabına, hasılı Musa için öldürülüyorlardı. Çünkü Firavun ve Firavun ailesi Musa'ya henüz bilmiyorlarsa da Hak Teâlâ biliyordu. Elbette bunların her birinin alınan hayatı Musa'ya ait olacaktı, zira gaye o idi. Bu çocukların hayatı ise hep fitrat üzere bulunan temiz birer hayat idi. Nefse ait maksatlarla kirlenmemiş. -Âdem kıssasında açıklandığı üzere meleklerin secdesi devrindeki- fitrat ve aslı yaratılış üzere bulunuyorlardı. Hz. Musa, Musa diye öldürülen bütün bu çocukların hayatları toplamı olacak ve Musa'nın hayat bunların toplamına denk olacaktı. Her birinin ruhundaki yetenek ve kuvvet Musa'nın olacak, Musa'da tecelli edecekti. Demek ki bütün bunlar sağ olsalar ve öyle tertemiz büyüeler, toplamlarından nasıl ve ne kadar bir ruhî kuvvet hasıl olacaksa Musa'nın ruhunun kuvveti ona denk olacaktı. Firavun'un başındaki orduya karşı, Musa, başlı başına böyle bir ordu idi. Bütün o kesilen çocukların ruhları, Musa'nın ruhunun emri altında idi. İşte Allah Teâlâ onlardaki güçleri ve kuvveti toplamış, Hz. Musa'ya vermişti ve vermek için bunu yapmıştı. Bu da Hz. Musa'ya verilmiş bir ilâhî özelliktir ki, ondan önce peygamberlerden hiç birine nasip olmamıştı..."

İmam Râzî hazretleri der ki: "İnsanın başka bir el altında ve üzerinde istediği şekilde kullanılabilecek bir halde bulunması, özellikle bu hal içinde bir de ağır, zor, pis işlerde kullanılması azab kesillerinin en şiddetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Hatta buna maruz kalanlar çoğunlukla ölümü temenni ederler. İşte Cenab-ı Allah'ın burada açıkladığı birinci nimet bu kötü azabtan kurtulma nimetidir."

Demek oluyor ki, bu âyette önce hüriyet ve istiklal nimeti anılmış ve esirlik mahkûmluğunun feciliği hatırlatılmıştır.

İkincisi:
Meâl-i Şerifi

50- Hani bir zamanlar sizin için denizi yarıp, sizi kurtardık da Firavun'un adamlarını suda boğduk, siz de bakıp duruyordunuz.

50- ve hani sizinle -bölük bölük- denizi yarmıştık da sizi toptan kurtarmıştık. ve başınıza bela kesilmiş olan Firavun ile adamlarını suda boğmuştuk. siz de bakıp duruyordunuz. Gözlerinizin önünde olan bu olay, sizin için ne büyük nimet idi. Bu deniz Mısır'ın civarındaki denizlerden birisi ki, adına "İsaî" denilmiştir ve bugün ona "Bahri-Kulzum" adı veriliyor. Bizim "Şap Denizi" dediğimiziz aslı "İsaî" denizi imiş. Bugün 'Kızıldeniz' adıyla anılmaktadır. "Kulzum" şimdiki Süveyş'in yerinde kurulu bir şehir imiş. Kulzum esasen yutmak anlamına gelmekteydi. Ona "Kulzum Denizi" denilmesi, bu şehirden ve Firavun'un adamlarıyla birlikte orada suda yutulmuş olmasından dolayıdır. Kâmus Şerhi'nde böyle naklediliyor. Bu âyette Firavun'un boğulması açıkça beyan edilmemiş ve yukanda geçtiği şekilde asıl Firavun ehlinin cezası gösterilmiş ve Firavun

da bunların içine dahil edilmiş. İleride bu boğulmayı daha ziyade açıklayan âyetler gelecektir. "Sizinle yarmıştık" demek, yaran bızdık, siz de buna bir sebep, bir vasıta olmuştunuz demektir. "Sizin için" diye de tefsir edilmiştir. Şuna dikkat edilecek gerekir ki, Kur'ân-ı Azîmüşşan, bu gibi olayların olduğu tarihleri değil, asıl taşıdıkları fevkalâde ibret noktalarını ve yüce yaratıcının kudretiyle ilgili yanlarını anlatmak ve hatırlatmak istiyor.

Üçüncüsü:
Meâl-i Şerifi

51- Hani bir zamanlar Musa'ya kırk gecelik vaad verdik de sonra siz onun arkasından buzağıyı put edindiniz ve o halinizle zalimler idiniz. 52- Sonra yine de sizi affettik, artık şükretmeniz gerekiyordu.

51- Ve hani biz Musa ile kırk geceye vaadleşmiştik. Ona kırk gece Tur'da kalıp münâcât ve vahiy için bir vakit tayin etmiştik. O da buna icabet edip Rabbinin mîkatına (tayin ettiği yere) kıkmıştı. Ebu Amr, Ca'fer ve Yakub () kırâetlerinde elifsiz olarak okunur. Bu takdirde, "Hani biz Musa'ya tam kırk geceyi va'detmiştik de sonra siz onun arkasından buzağıya tapmaya başlamıştınız: Sami'nin yaptığı altın buzağı heykeline tapmıştınız. Halbuki, siz o halinizle zulmediyordunuz.

52- Sonra bütün bunların arkasından sizi affettik, o günahları sizden sildik. "Afiv" kelimesi esasen mahvetmek, silip yoketmek anlamına gelir. Bu anlamdan edatî ile kullanıldığında günahı mahvetmek mâ-nâsına gelir. Birinci anlamda , ikincide deniliyor. ki bu sebeple düşünün şükretmelisiniz: O zulmünüzle beraber affın ne büyük nimet olduğunu anlayıp düşünmeniz ve bunun şükürünü eda etmeniz gerekir. Hz.

Musa'nın nesebi; Musa b. İmrân b. Yashir b. Kahis b. Levi b. Yakub b. İshak b. İbrahim diye nakledilmektedir. Levi soyundan olduğu meşhur olmakla beraber İmrân ile Levi arasında daha fazla kişi bulunması ve silsilede zikrolunan isimlerin bu soyun meşhurları olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hz. Yusuf'un Mısır'a girmesi ile Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkışı arasında dörtüzyü sene geçmiş olduğu naklediliyor. Doğrusunu Allah bilir.

KIRK GECE: Hz. Musa'nın denizi geçtikten sonra Allah tarafından vaad olunan kitap için bir mîkat olmak üzere tayin edilen ve Zilkâ'de ayının başından Zilhicce'nin onuna kadar gündüziyle birlikte devam eden bir ay on günlük müddettir ki, Hz. Musa bu süreyi Tur'da oruçlu olarak geçirmiş ve nihayet münâcât ile bizzat ilâhî kelama mazhar olmuş ve Tevrat levhaları kendisine inzal buyurulmuştur. Bununla ilgili olarak diğer sûrelerde daha birçok âyetler gelecektir. Aylar gecedan başladığı için gün ile sayılmayıp gece ile sayılmış ve "kırk gece" denilmiştir. Bunda bir incelik daha vardır; ilâhî tecelliler fecir gibi daima geceleri takip eder. Kara günler de gecedan sayılır. İsmail Hakkı (Bursevî) Hazretleri der ki; tarikat ehli kırk günlük sülûk bu âyetlerden almıştır. Dilimizdeki "çile" tabirinin de aslı yine budur. Farsça kırk mânâsına "çil, çihil" kelimesinden gelir ve "kırk" demektir. İşte Hz. Musa İsrailoğulları'nı denizden geçirdikten sonra Tur'da ilâhî emre uygun olarak çile çikârırken onlar buzağıya tapmaya başlamışlardı ki, ne kadar haksız ve nankörce bir tutumdur. Bununla beraber yine ilâhî affa uğradılar ki, burada işte özellikle bu af nimeti onlara hatırlatılıyor. Bu affın nasıl gerçekleştiği hemen aşağıda ayrı bir nimet olarak beyan edilecektir.

Dördüncüsü:
Meâl-i Şerifi

53- Ve hani bir zamanlar Musa'ya o kitabı ve furkanı verdik, gerekirdi ki, doğru yolda gidesiniz.

53-Musa'ya verilen kitabın Tevrat olduğunda ihtilaf yoktur. Fakat bu furkanın, Kur'ân'ın olduğu gibi, Tevrat'ın da bir sıfatı olması veya Tevrat'taki şer'î hükümler veya Tevrat'tan ayınca "yed-i beyza" ve "asâ" gibi mucizeler yahut bir zafer ve ferah olması da ihtimal dahilindedir. Zira "furkan" aslında iki şey arasını kesin olarak ayırmak demektir. Hak ile batıl, küfür ile iman, helal ile haramı birbirinden kesin ayıran her şey furkan denilir. İşte bu mânâ iledir ki, Kur'ân'ın özel lakabı olmuştur. Tevrat daha esasen hak ile batılı ayıran ilâhî bir furkandır. Burada atf dolayısıyla furkanın Hz. Musa'ya kitap ile birlikte verilmiş olan başka kudret ve hakimiyet olması bızce daha münasip görünüyör. Tur'dan kitap ile dönüp gelmesinde de bunun, hususî bir tecellisi olmuştur ki, gelecek âyet kısmen bunun açıklaması demektir. Şu halde dördüncü nimet Hz. Musa'nın Tur'dan kitap ile gelmesidir.

Beşincisi:
Meâl-i Şerifi

54- Hani bir zamanlar Musa kavmine dedi ki; Ey kavmim cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız Bâri Teâlânız katında sizin için hayırlıdır, böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten de o Tevvab ve Rahim'dir.

54-Burada bir taraftan yukandaki af nimeti açıklanmış olmakla beraber, bir taraftan da bu açıklama içinde furkanın tabikiyle buzağı fesadının gideriliş şekli, tevbe ile tevbeyle vesile olan ıbretili ve incelikli nimetler hatırlatılmıştır.

Ve hani Musa kavmine, ey kavmim demişti, siz buzağıya tapmanızla kesinlikle kendinize yazık ettiniz, öyleyse Bâri Teâlâ'nıza, yüce hâlikınıza (yaratıcınıza), pâk yaratıcınıza tevbe ediniz de hemen kendinizi katlediniz, nefislerinizi öldürünüz. Böyle yapmanız yani tevbe ile öldürme işini yerine getirmeniz, Bâri Teâlâ'nız katında sizin için hayırlıdır. Böyle demek ve bunun üzerine Bâri Teâlâ tevbenizi kabul etmiş idi. Şüphesiz o, öyle Tevvâb (tevbeleri kabul edici), öyle Rahim (merhametli) dir.

Burada "Musa size demişti" denilmeyip de "kavmine demişti" buyurulması, yine bunun gibi yukandan beri nimetlerde hep "Biz, Biz" diye bizzat ilahî tasarruflar şeklinde tek tek sayılıp gelirken, görüldüğü gibi Hz. Musa'nın tebliğ ve tasarrufuna geçilmesi, Tevrat'ın nüzüldünden sonra onun Allah tarafından başkaca bir kuvvet iktisap etmiş olduğuna ve artık İsrailoğulları üzerinde hükümleri icraya başlamış bulunduğuna işaret etmektedir ki, bunda önce hükümet nimeti olarak furkanın tabikiatı hatırlatılıyor. Fakat bu nimet doğrudan doğruya değil, Hz. Musa dolayısıyla vekaleten açıklanmış ve ancak neticesi ve semeresi olan tevbe ve hallerinin ıslahı, daha yukanda geçen nimetler gibi fakat üçüncü şahıs (gaib) şıgasıyla yine bizzat Bâri Teâlâ'ya bağlı olarak beyan olunmuştur. Bu beyanın üslubundaki inceliklerin tek tek açıklanması başlıbaşına bir kitap olur. Fakat görüldüğü ki, bu beyanın esas hedefi, hükümet nimetinin başta değil, ancak neticedeki düzelmeye dolayısıyla bir ilâhî nimet olduğuna hatırlatmaktır. Tevbe ve öldürme emrinin sorumluluğu Hz. Musa'ya ait bir vekillik tasarrufu, neticede meydana gelen düzelmeye de bizzat ilâhî bir ihsan olmuş oluyor. Ve furkan o zaman meydana gelmiş oluyor. Kavım ünvanı altında "Siz nefislerinize zulmettiniz." deniliyor.. Bu da gösteriyor ki, nefse zulmetmek, ferdi nefisten ve kavmî nefisten daha umumî bir ifadedir. Şirkın zararın millete, milletin zarar da fertlere radıdır. Ve buzağıya tapma meselesi, Musa'nın kavmi içinde büyük bir bozulmaya ve kansıklığa sebep olmuş ve bu belanın temizlenmesi birtakım nefislerin ölmesini ve can kaybını gerektirmiştir. "nefislerinizi öldürün" ifadesi mefhum olarak töl mânâyı gelebilir. Birincisi hakikat anlamı ki, herkesin kendi kendini öldürmesidir, yani intihar etmesidir. Lakin böyle olsa idi muhatap olarak kavim kalmaz veya ancak asiler kalırdı. Şu halde kast edilen mânâ bu değildir. İkincisi, işin geleneksel geçeceği ki, esasen kardeş olan bir kavmin fertleri, haydi bakalım şimdi birbirinizi öldürünüz, demektir. Çoğunlukla tefsirciler bu mânâyı gözetmişlerdir. Tur'a giden Hz. Musa'nın arkasından Sâmîrî, altından bir buzağı heykeli yapmış, onu bağırtmış ve Apis öküzüne tapan Mısırlılar ve diğer puta tapıcılar gibi, İsrailoğulları'nın bir kısmını, "İşte Musa bunu aramaya gitti." diyerek ona taptırmış ve çok yakın bir zamanda bizzat şahit oldukları nimetlere karşı nankörlük yapıp bir bozgun ve kansıklık çıkarmış, kavmin diğer

bir kısmı Hz. Harun ile beraber bu gidişi öñleyememiş ve Hz. Musa'nın dönmesini beklemişlerdir. O zamana kadar da bu kanşıklık gittikçe yayılmış, Hz. Musa Tur'dan dönünce Furkan'ın hükümü ile hepsine birden "kendinize yazık ettiniz" diye hitap etmiş, hem buzağıya tapanlara, hem de ses çıkarmayıp bekleyenlere, bu günahlılarından dolayı hemen tevbe etmelerini ve tevbe edenlerin, etmeyenleri derhal öldürmelerini emretmiş ve bu iç savaş Allah'ın izniyle zaferle sonuçlanmış. Bunun üzerine İsrailoğulları da hallerini ıslah edip uslanmışlar. İşte burada bu olay hatırlatılmıştır. Hikaye olunduğuna göre bu olayda ölenlerin sayısı yetmiş bine ulaşmıştır. Buna buyurulmayıp da buyurulması, hadisenin dahilî ve acıklı olduğuna ve nefse zulmetmenin mânâsına işaretir. Üçüncüsü ise sırf mecazî olmasıdır ki, nefsinizi öldürünüz, yani günahınıza nedâmetle gam ve kederden canınızı kıkanın yahut şehvetlerden nefsinizi men etmekke riyazet (perhiz) ediniz. Size bu kötülükleri yaptırın, sizi şirke saptırın hep nefsanî isteklerdir. Tevbe de bunların kınılması ile faydalı olur ve ancak o zaman kabul edilir demektir. Bu te'vil de gözetilmiştir. Bu da güzeldir, fakat bir işarı mânâdır.

Bârlı, yaratırken ayıpsız ve noksansız yaratan demektir, ki, "hâlık"dan daha özeldir ve bunda ilk yaratılış hatırlatma vardır.

Altıncısı:

Meâl-i Şerifi

55- Hani bir zamanlar "Ey Musa biz Allah'ı açıkça görmedikçe senin sözünle asla inanmayacağız." demiştiniz de bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı ve siz de bakakalmıştınız.

56- Sonra şükredesiniz diye sizi ölümünüzün ardından yeniden diriltmiştik.

55- Ve hani hatırlarsınız ya, siz "Ey Musa, biz Allah'ı aşıkâre, ağıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayacağız." demiştiniz de bunun üzerine sizi yıldırım çarpmış, bir başka deyişle dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız. Ve kımlıdanmaya dermanınız kalmamış, sadece bakıp duruyordunuz. Demek ki, ölmemişlerdi, fakat ölüm haline gelmişlerdi. Tefsircilerden birçoğu bunu, bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz, mânâsına anlamışlardır. Halbuki "siz de bakıp duruyordunuz" cümlesi atf veya hâl cümlesi olarak bilhassa böyle bir zana meydan vermemek içindir. "Ahz", bakmaya ânz olan bir hal değil, "nazar" (bakmak) ahze mukarın (yakın) olan bir hâl olarak gösteriliyor veya atfediliyor. Nitekim bu yıldırım çarpmasının ayrıntılı olarak açıklandığı "Musa, kavminden yetmiş kişi seçti." (A'râf, 7/155) âyetinde "onları titreme yakalayınca" buyurulmuştur. Tahkik ehlinin dirayet yoluyla yaptıkları araştırmanın gerçek sonucu bu olduğu gibi, Vehb hazretlerinden rivayet edildiğine göre de bunlar ölmemişler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendilerini öyle bir titreme, bir zangırtı almış ki, hemen hemen mafsalları kopuyor, belleri kırılıyorymuş. Mahvolmak durumuna gelmişler. O zaman Hz. Musa ağılaşmış, Rabbinde dua edip yalvarmış, Cenab-ı Allah da bir ağıklık ihsan eylemiş, ondan sonra kendilerine gelebilmişler, akılları da başlarına gelmiştir.

56- Nitekim şöyle buyuruluyor: bir müddet sonra sizi ölümünüzün ardından yeniden dirilttik, adeta b'asû' ba'del mevt (öldükten sonra dirilme) e mazhar ettik. Önceki yıldırım çarpması bir ölüm ise, bu da hakikatten yeniden dirilmek demek olacaktır. belki buna şükredesiniz.

Bu olayın, zikir olunan öldürme olayından sonra mı veya ondan önce ve hemen öldürme emrini müteakip mi meydana geldiği hakkında iki görüş zikir ediliyor. Her ne olursa olsun, âyetten şu anlaşılıyor ki, bu yıldırım çarpması, bir kavmin yok olması mesabesinde bir musibet ve ondan kurtuluş da o kavmin tekrar hayatı, öldükten sonra yeniden dirilmesi anlamında büyük bir nimet imiş, bu belanın sebebi de ağıktan açığa görmeyince Allah'a iman etmemek ve Hz. Musa'ya inanmamak iddiası olmuştur. Onları o durumdan kurtarmak ise sırf Allah'ın yardımı olarak ayrıca zikredilmiştir. Bunu yapanlar, elbette İsrailoğulları'nın hepsi değildi. Bu iddia üzerine mikatta yaldırına yakalananlar seçilen yetmiş kişi idi. Böyle olduğu halde âyette gerek iddia, gerek musibet, gerekse kurtuluş nimeti hatta Kur'an'a muhatap olanlar dahi buna dahil olarak bütün bir kavme nisbet olunuyor. Şüphe yok ki bunun hikmeti, bütün bir millet arasında müşterek sorumluluk meselesi, hatta Âdemoğulları arasındaki ilâhifeten gereğidir. Kimse kimsenin günahından sorumlu değilken bunun böyle olması görüyorlar ki, ilâhî hukuk olan umumî vazifeler konusunda, farz-ı kifaye maddelerinde fert bahis konusu değil, yalnızca cemaat, bizzat ömmet bahis konusudur. Bunun iyisinde, kötüsünde herkes müşterektr. Sonrakiler öncekilerin ve herkes birbirinin vekilidir.

Bu kadar gerçekleşmiş nimetlerden sonra "Allah'ı görmeden sana inanmayız." diye Hz. Musa'ya isyan etmek ne büyük bir küfür ve nankörlüktür. Bu âyet marifetullah (Allah'ı bilme) meselelerinin en mühimlerinden birini ve sonra insanlann alçalış ve yükselişleri ile ilgili ruh hallerinden en dikkat çekici olanını bir cümlede hatırlatıvermiştir. Gerçekten de insanlar terakki edecekleri zaman görüşleri ve kalpleri yükselir, idrakleri yalnızca gözleri önünde duran görüntülere bağlanıp kalmaz akıllarıyla görünebilenin ötesine geçerler, gaybin hakikatına iman ederler, görülmedik ve işitilmedik saadetlere ererler. Bunun aksine algalacakları ve cöküntüye uğrayacakları zaman da akılları kalmaz, kalbleri körlenir, gözleri görülebilene saplanıp kalır, gözlerine batmayan şeye inanmazlar, inanmak için mutlaka görmek isterler, fenalıkları sakınmazlar, gelecek felakete de bilfiil başlanma gelmedikçe inanmazlar. Halbuki felaket gelince hükümünü içra eder. Dercesine göre ya ezer, ya imha eder. Böyle, maddeden başka bir şey tanımayan, gözlerine batmayan şeye inananlar, inanmak istemeyenler sopasız yürüyemeyen körlere benzerler, tapacakları mabutlarını da elleriyle tutmak, yoklamak isterler. Bunlann gözünde maneviyat, mâkulat, mücerredat yani maddî olmayan her türlü soyut değerler, evham cinsinden sayılır. Tapmak için, cisim cinsinden şeylerden putları ararlar bulamazlarsa yapırlar ve ona taparlar, ondan imdat umurlar; çünkü insanlarda ibadet ihtiyacı doğuştan, yaratılştan gelen bir ihtiyaçtır. Bundan kurtulamazlar. Fakat hakikî mabudu göremeyince, kalplerinden, akıllarından kuvvet alamayınca, gözlerinin tuttuğu, ellerinin eriştiği bir şeyden kuvvet dilerler, hiç olmazsa bir köküz veya öküzün altında bir buzağı ararlar. İsrailoğulları'nın bir kısmı da gerek Mısır ve civarndaki görğüleri, gerek henüz yükselememeleri veya herhangi bir sebeple tekrar cöküntüye uğramış olmaları dolayısıyla Hz. Musa'ya "Allah'ı ağıktan açığa görmeyince sana inanmayız." diye diretmişler, akılsızlıklarından kendilerini Musa ile bir tutup, "Sen konuşum, kitap getirdim, diyorsun ya! Haydi bize de göster!" diye isyana cür'et etmişler ve bununla Allah'ı bir cisim gibi, karşılarına bütünüyle görmek istemişler ki, bu imkansız ve muhal idi. Bütün gördükleri nimetler ve o harikalar, akıl yürütmelerine kafi gelmemiş, böyle nankörce bir tutumla, olmayacak hayallerle saplanıp kalmışlar. Bundan dolayı başlarına yıldırım musibeti bir harika olarak geliş ve bu musibetten de yine bir harika olarak ve Allah'ın rahmeti sayesinde kurtulmuşlardır. Bizzat Allah'ı göremedilerse de başka mabutlann yapıpacağı cezayı yakından görerek akılları başlarına gelmiş, görmeden inanmanın büyük önemini o zaman biraz takdir etmişler de bütün kavim bu sayede yeniden dirilmiş ve kurtuluşa emiştir. Bu büyük ve derin nimet ve ders de bu çağınsta böyle ilk veciz âyetle dile gelmiş ve hatırlatılmıştır ki, bundan kitaplar yazılır. Gerçekten de Cenab-ı Allah görölme ve görülemez değildir; O, kendisini görebilecek gözler yaratmaya da kadirdir. Lakin ona bu gözler dayanmaz ve görölürse ilâle olunamaz. Bizim dünyada yaranımız O'na gıyabında iman etmek, akli ve kalbî şehadetle inanmaktır. Bu hatırlatmaya şu nimet de eklenmiştir:

Meâl-i Şerifi

57- Ve üstünüze o bulutu gölge yaptık, ve size ihsan ettiğimiz hoş rızklardan yişin, diye üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Onlar, bize zulmetmediler, lakin kendi nefislerine zulmediyorlardı.

57- Bir de Tih sahrasında üzerinize o ince bulutu gölgelik yaptık. ve üstünüze hem kar gibi kudret helvası, hem de yelve kuşu, bıldırcın indirdik. Size kismet ettiğimiz bu temiz

nimetlerden haydi yişin, dedik. Bundan sonra Cenab-ı Allah, onlardan yüz çeviriyor, kendilerini doğrudan doğruya muhatap almaktan uzak tutup gıyaba atıyor ve zulümlerini güzel bir özetle kendilerine anlatmak üzere buyuruyor ki, onlar bu nimetlere karşı yaptıkları nankörlükle aslında zulmü bize yapmadılar, lakin kendilerine yapıyorlar, kendi kendilerine yazık ediyorlardı. Çünkü dinin, iman ve amelîn faydası da zararı da Allah'a değil, kullarıdır. Bu hususta yaptıkları zulüm ve nankörlük, birkaç âyet sonra ayrıca hatırlatılacaktır. Şu da rivayet olunuyor ki, bunlar; "Temiz temiz, taze taze yişiniz." denildiği halde dinlememişler, birkitmeye, topalayıp yığmaya başlamışlar ve bunun üzerine nimet kesilmiş, zaruret ve sıkıntı içinde kalmışlar. Dikkat edilince görülüyor ki, nimetler tek tek sayılıp gelirken, gitgide bunlara nankörlükler ekleniyor ve hatırlatmanın hedefi bunlar ve bunlara karşı yapılan haksızlıklar ve zulümler olmayı başlıyor.

Yedincisi:

Meâl-i Şerifi

58- Hani bir zamanlar "Şu şehre girin de onun nimetlerinden dilediğiniz şekilde bol bol yişin ve kapıdan secde ederek girin ve "hitta" (bizi bağışla!) deyin ki, size, hatalarınızı mağfiret ediverelim, iyilik yapanlara nimetlerimizi daha da arttıracağız" dedik.

59- Bunun üzerine o zulme devam edenler sözü değiştirdiler, onu kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle soktular. Biz de kötülük yaptıkları için o zalimlere murdar bir azap indirdik.

58- Ve hani demiştik ki, şu beldeye, Beyt-i Makdis mevkiiine yahut Eriha beldesine giriniz de onun neresinde isterseniz, yahut nasıl isterseniz dilediğiniz şekilde bol bol yişiniz. Ve girerken kapısından giriniz, hem de başlannızı eğerek, şükür secdesine kapanarak giriniz, kibir ile, çalımla, azgınlık ve serkeşlik yaparak girmeyiniz, ve orada "hitta" deyiniz ki, size bu şartlar altında hatalannızı mağfiret ediverelim, yani veballerinizi rahmetimizle örtelim. Ve şunu da haber verelim ki, muhsinlere, iyilik ve güzellik yapanlara, güzel hareket edenlere daha fazlasını da ihsan edeceğiz.

Asam tefsirinde "hitta" Arapça olmayıp aynen söylenmesi gereken bir kelimedir denilmiş, diğer müfessirler ise bunun Arapça "hatt" masdarnn binâ-i nevî' (çesit bildiren masdar) olduğunu söylemişlerdir.

Hatt, bir şeyi aşığıya almak ve sırtın yük indirmek demek olduğundan, "hitta" da bir nevi indirş demek olur ki, özel bir şekilde yükü yıkmak veya boyunlardaki vebali indirmek karar veya duasını ifade eder ve umuma atf mecaz suretiyle birleştirilmesi de mümkündür. Yani oraya yerleşmek için kararınızı veriniz ve günahlannıza istişfar ediniz demek olur. Aşere kirâetlerinin hepsinde "hitta" kelimesi merfû okunur. Şu halde kelime tekil anlamına değil, mahzuf (hazfedilmiş) bir mübtedanın haberi olarak "işimiz hittadır" takridinde bir cümledir. Mesela, kendi isanımızda da bir ilan veya topluluğa kumanda halinde "uyku!", "yemek!", "hareket!" v.b. emir ve kumandalar, veya bir istirahat ve istek sırasında "lütuf!", "inayet!", "merhamet!" ve "insaf!" gibi müfret (tekil) kelimeler de böyle birer cümle takridindedir. İncil'de ve eski din kitaplarında "hitta" kelimesinin Ramazan ayının ismi olarak zikredildiğini Kamus mütercimi Asım Efendi zikretmiştir. Fakat bu âyette bu suretle bir tefsir veya bir te'vil vâkı olmamıştır.

59-Tenbihemri, Âdem ile zevcesinin cennette iskân edildikleri (yerleştirildikleri) zaman aldıkları emri (Bakara, 2/35) andırmaktadır. Nitekim diğer bir âyette (A'raf, 7/161) buyurulmuştur. Zaten cennet ehli için (Bakara, 2/25) buyurulması mıydı?

Derken o zalimler güruhu, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenin başka türüsünü yaptılar. Denilmiş ki, "hitta" emriyle alay ederek, bunun yerine demeye başlamışlardı ki, Nebt lehçesinde Yani kırmızı buğday demekmiş. Belli ki, bu rivayette, cenneteki yasak ağacın meyvesi kabul edilen "hinta" anlamına çok açık bir değinme vardır. O zalimler kapıdan girer girmez, dünya derdine düşerek Allah'ın emrini değiştirmeye ve bozmaya kalkıştılar. Bunun üzerine biz de sözü değiştiren zâlimlerin başlarına yukarıdan korkunç ve iğrenç bir azap indiriverdik, çünkü fışk içinde yüzüp gidiyorlardı, günah işliyor ve çığırda çkıyorlardı. Bunu yapanlar ve bu azaba uğratanlannın, Musa kavminden bir guruh olduğu anlaşılıyor. Çünkü bütünü için "değiştirdiler" buyurulmuş, "O zulmedenler değiştirdiler" buyurulmuştur ki, iğlerinden bir kısmı demek oluyor. Nitekim A'râf süresinde (A'râf, 7/162) "minhum" kaydı vardır ki, onlardan bir kısmı demektir. Burada âyet siyak icabı olarak bundan müstağni olmuştur.

Rıcs, esasen "rıcs" gibi tiksiniilen pis ve murdar şey demek olup, bundan azap ve ukûbet mânâsına da kullanılmıştır. Tenvin tehvîl (korkutmak) içindir. Fısku fücür işleminin akıbeti işte böyle murdar azaplarla mahvolup gitmektedir.

Sekizincisi:

Meâl-i Şerifi

60- Hani bir zamanlar Musa, kavmi için su istemişti, biz de "asarla taşla vur!" demiştik, bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmıştı. Her kısım insan kendi su alacağı yeri bildi. Allah'ın rızkından yişin ve için de bozgunculuk ve saldırganlık yaparak yeryüzünün fesada vermeyin.

60- Ve hani Musa, kavmi için istiskâ etmişti. İstiskâ; sakıy talebinde bulunmak, sakıy de suvarmak. Yani Musa, susuz ve kuraklıkla kalan kavminin suvanılması için bir su veya yağmur istemiş, su aramaya veya yağmur duasına çıkmış idi de Biz de ona elindeki asâ ile taşla vur demiştik. Bunun üzerine taştan on iki pınar fışkırdı. Her kısım halk, içeceği pınarı tanıdı. Haydî Allah'ın nzkından yişin, için de yeryüzünde fesat çıkarak şuna buna saldırmayın dedik.

Tefsircilerin çoğu bu istiskânın da menn ve selva ile beraber olduğunu beyan etmişler, ancak Ebu Muhammed İsfehanî bu sözün müstakl oluşunu nazar-ı dikkate alarak, bunun ayrıca bir mucize olduğunu söylemiştir. Âyet bunlardan birini tayin etmiyor.

Hz. Musa'nın asâsı ne idi ve ne kadardı? Sonra bu taş belli ve bilinen bir taş mı idi? Fahrüddin Râzî, tefsirinde der ki: Asâ'nın herhangi bir ağaçtan veya cennetin mersin ağacından olduğu ve boyu on arşın ve başı iki gatalı bulunduğuy; söz konusu taşın Tur'dan getirilmiş veya asâ ile beraber Hz. Şuayb'den alınmış, şöyle veya böyle özellikli veya kutsal bir taş olduğu hakkında muhtelif rivayetler var ise de bu konuda mütevatir ve kesin bir nass olmadığından, bunun detaylarına girmekten sakınmak ve susmak, "hakikatını Allah bilir" deyip işi Allah'a havale etmek gerekir. Çünkü amelle ilgili bir konuda ahad haber ve zann ile amel etmek vacip olursa da, amelî olmayan ve sırf ilmi ve itikadî özellik taşıyan bir hususta kesin nass lazımdır. Halbuki söz konusu asâ ile taşın tafsilatını bilmek de bizim için amelî bir vazife olmadıgı gibi, bu konuda kesin bir nass da yoktur. Şu halde tafsilatına girmektense sükût etmek herhalde en doğru olundur. İlh...

Asânın ve taşın hakikatlerini tayin ile meşgul olmaksızın âyetten şunu anlarız ki; Cenab-ı Hak, burada hayatın mayası büyük bir dünya nimetiyle, hidayet sermayesi olan büyük bir rahmanî mucizeyi anmış ve hatırlatmıştır. Hz. Musa, susuzluktan ve kuraklıktan yanıp kavrunan kavmi için Cenab-ı Hak'tan su diliyor, yağmur duasına çıkıyor. Cenab-ı Allah da bu duayı kabul ile istenilenin daha büyük harikulâde bir nimet ihsan ediyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, İsrailoğulları'nın on iki boyundan her birine mahsus ayrı ayrı on iki pınar fışkırtıyor ve bununla yüce varlığına ve ilâhî inayetine açık bir belge bahşediyor. Öylesine bahşediyor ki, duanın arkasından fiilî bir teşebbüsün lüzumunu emrediyor, "asân ile taşla vur!" diyor. Demek ki, o sırada Hz. Musa, farzedelim bu ilahî emre derhal uymayıp da "asâyı taşı vurmamın suyla ne ilgisi var?" gibi akli ve indî bir kıyas yapmaya ve kendi kendine fikir yürütmeye kalkışaydı, bu nimet tecellî etmeyecekti, dualar ve yapılan araştırmalar belki de boşa çıkacaktı. O halde harikanın en büyük simi, bu sebebin ilhamında ve bu büyük nimetin o sebebe bağlanmış olmasındır. Kuru taşları yanp pınarlar fışkırtmaya kadir olan Allah Teâlâ, istenen suları doğrudan doğruya ihsan etmiyor da bir manevî sebeple bir maddî sebebe teşebbüs üzerine ihsan ediyor. Esasen manevî sebep olan dua, maddî sebebin ilhamına da vesile

oluyor. İlham olunan maddi sebebin teşebbüse dönüşmesi, yani asânın taşâ vurulması ile de sular fışkırıyor. Böylece hidayet bûrhanı tamamıyla tecellî ediyor. Bunu da "yiğin, için, fesat çikmayın" ırşad ve ikazı takip ediyor.

Hakikaten Allah, bir şeyi murad edince sebeplerini kolaylaştırır ve sebepler o kadar çeşitli ve sonsuz boyuttadır ki, beşer aklı ne kadar yükselse bunları ayrıntılarıyla kavrayamaz. Bunun için açıklamanın esas faydası, asâ ile taşın özelliklerini anlatmakta değil, olayın akışındaki incelikleri irdak etmektedir. Hazreti Musa gibi bir şanlı peygamberin asâsında, bu çeşit fışkırmalar sebep olabilecek her türlü mekanik kuvveti tasavvur ve tahmin etmek mümkündür. Ayrıca Hak Teâlâ'nın nimetlerinin tecellisi her zaman böyle manevi sebeplerle maddi sebeplerin birleşmesinde gizlidir. Ne kaçan fırsatlar karşısında ümitsizliğe düşmeli, ne de fırsatları ve sebepleri ihmal etmelidir. Allah Teâlâ'ya yürekten ve ihlas ile dua etmeyi hiçbir zaman elden bırakmamalı, aynı zamanda duanın en büyük semeresinin ruhî inkişafı olduğunu bilmeli ve rahmanî ihlamlardan istifade ederek, en umulmaz sebeplere dahi başvurup, onu uygulamalıdır. İyi düşünülürse fen alanında bile en büyük keşifler, insan kalbine şimşek gibi çarpan bir ilahî telkinin eseridir. Bunu hayırdan kullanan hayra, kötülükte kullanan kötülüğe ulaşır.

Dokuzuncusu:

Meâl-i Şerifi

61- Hani bir zamanlar, "Ey Musa, biz tek çeşit yemeğe asla katlanamayacağız, yeter artık bizim için Rabbine dua et de bize yerin yetiştirdiği şeylerden; sebzesinden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından kırsısın." dediniz. O da size "O üstün olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya konaklayın o vakit istediğiniz elbette olacaktır." dedi. Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu ve nihayet Allah'dan bir gazaba uğradılar. Evet öyle oldu, çünkü Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Evet öyle oldu, çünkü isyana dalıyorlar ve aşırı gidiyorlardı.

61- Ve hani siz, verilen nimetlerin kadriini bilmeyerek, şükrü ve itaatı bir yana bırakarak, terbiyesizlik edip de deminiziz ki; ey Musa! biz tek çeşit yemeğe artık katıyyen katlanamayacağız. Yeter artık, her gün bildirin eti ve kudret helvası yemekten bıktık, usandık, binaenaleyh Rabbine dua et de bize toprağın bitirdiği şeylerden; yetiştirdiği sebzelerden, kabak, hiyar, sarımsak, mercimek ve soğanından çıkarsın. Gerçi tekdüzeliliğin, insan istekleri üzerinde az çok sıkıcı bir tesiri vardır. Ve buna karşı çeşitlilik isteğinden bulunmakta esasen bir günah da yoktur. Fakat bunu yaparken, bir taraftan eldeki nimetin yokluğu zamanında çekilen acıları unutmamak, diğer taraftan da yedice bir ruh haliyle ve temiz bir kalbe hareket edip şükrü artırmak ve daha önemlisi, bütünden istek ve ihtiyaçlarına kapılıp edep ve terbiye dışına çıkmadan hareket etmek icap eder. Onların da "Rabbimize dua et" diyecek yerde, edepsizce "Rabbine dua et" diye imansızlık eseri göstermemeleri gerekirdi. İsrailoğulları'nın bu isteğinde, şüphesiz göçebelikten kurtulup, yerleşik hayata, şehir hayatına geçmek arzusu vardı. Fakat bu arzu, eğitim, ilim ve ibadet gibi yüksek bir maksat ve hedefe değil, bildirin ve kudret helvası yerine soğan ve sarımsak yiyecek için bayağı bir maksada dayanıyordu. Bunda da vaktiyle Mısır'da yaşadıkları sefil hayata istek ve adeta hasret gibi bir maksat yatıyordu ki, bu da hürriyetin kadriini takdir edemeyip, köleliğe talip olmak demektir. Bundan dolayı Hz. Musa cevaben şöyle dedi: siz üstün ve hayırlı bir nimeti daha aşağı bir şeyle değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise haydi bir şehre veya bir kasabaya ininiz, oraya konunuz, o vakit size istediğiniz vardır. Bu cevap, bir taraftan isteklerinin çabuklaşmasına sebep olacak şeyi göstermekte, ve nimete gidecek yolu bildirmekte, diğer taraftan da yaptıkları kötü terchin akibetinde uğrayacakları fenalığı ifade etmektedir.

Mısır: Hem özel isim, hem de cins ismi olarak kullanılır. Özel isim olduğu zaman gayn munsarıf olur; cerr ve tenvin kabul etmez. Fakat üç harfli olduğu ve ortası da sakın olduğu için Nûh, Lût, gibi munsarıf olması da caizdir. Cins ismi olduğu zaman genel olarak kasaba anlamına gelir. Nitekim cuma namazının şartlarından birisi de mısırdır, deriz. Bu âyetde her iki anlamıyla de tefsir edilmiştir. Lakin İsrailoğulları'nın, Mısır'dan çıkışından sonra bir daha geri dönmeleri vakit olmadıği için tefsirciler bunu cins ismi olarak, Arz-ı Mukaddes'teki kasabalardan herhangi birine hamletmişlerdir. Gerçek anlamda Mısır diye anlaşıldığı takdirde bu emir sırf bir kınama ve azarlama emri olur. Yani "Mısır'a geri döner de oraya yerleşerseniz, orada bol bol soğan ve sarımsak yersiniz, belanızı da bulursunuz!" anlamına bir azarlama sözü olur. Bununla beraber ikinci takdire, yani herhangi bir kasabaya yerleşme anlamına alındığında dahi azarlamaya yönelik bir imâ söz konusudur. Bunun için karye veya hâlde (köy veya şehir) denilmeyip "mısır" denilmiştir. Demek oluyor ki, İsrailoğulları, böyle sırf soğan ve sarımsak yemek için Mısır'daki esareti andırır bir zillet haline tarfaftan olmuş oldular. Acaba akibetleri ne oldu? Bu noktaya gelince, Cenab-ı Hak, onları yine muhatap tutma şerefinden mahrum ederek, bir istinaf cümlesi ile buyuruyor ki üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu. aşağılandılar, hakarete uğradılar, ağır vergilere, fakirliğe ve eziliğe mahkum oldular. ve nihayet Allah'tan bir gazaba uğradılar, müstehak oldular da devletleri yıkıldı, cemiyetleri dağılıp perişan oldular. Fâtîha süresinde zikrolunan "kendilerine gazab edilenler"den oldular. Bu baskı, bu gazap, yani bu kötü akibet işte sunun için idi ki: onlar, Allah'ın bu kadar açık seçik âyet ve delillerini inkâr ediyor, kâfirlikte direnip, haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Hz. Sa'yâ, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi nebileri şehit etmişlerdi. Yine şundan dolayı idi ki; onlar isyanı alışkanlık haline getirmişler, durmadan hadlerini aşıyorlardı. Halbuki, küçük günahlarda ısrar büyük günaha, büyük günahlarda ısrar da küfre götürür. Küfür ise her türlü kötülüğü yaptırır.

Nebiy: Nebe'den türeyen bu kelimenin aslı nebi'dir ki; Allah Teâlâ'dan vahiy ile haber getiren demektir. Ve tam olarak peygamber karşılığıdır. Çocuklu "enbiya" ve "nebiyyîn" olarak gelir. Nâfi' kırâetinde aslı üzere (hemze ile) nebi'n olurdu. Nebiy, resulden daha genel anlam taşıır: Her resul nebidir, fakat her nebi resul değildir. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'de birbirinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Enbiyanın öldürülmesi, haksız yere yani Allah'ın koyduğu hükmün aksine katledilmeleri, bunun zaten Allah'ın hükmüne aykırılığı âşikâr olduğu halde, ayrıca açıkça ifade edilmesi, bilerek yaptıkları bu kötülüklerin nass ile hükrne bağlamak ve ne kadar ileri gittiklerine işaret etmek içindir. Burada, bunların Peygamber Efendimiz'e karşı giriştikleri sûikastlara da işaret buyurulmuş oluyor.

Bu gazaptan sonra acaba bunlar için hiçbir kurtuluş imkanı yok mudur? Buna cevap olarak buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

62- Şüphe yok ki, iman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabâiler, bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerle elbette Rabbleri katında bunların ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olacak değillerdir.

62- İslâmiyet'e zahirde iman etmiş olanlar, yani, Muhammed dinini dilleriyle ikrar ettiklerinden dolayı insanlar arasında müslüman sayılanlar, Musa dinine mensup olan yahudiler, İsa dinine mensup hristiyanlar, bu üç dinin dışındaki dinlerden olanlar yani onlardan her kim, Allah'a ve ahiret gününe, bu sürenin başında beyan buyrulduğu üzere, gerçekten dış görünüşleriyle ve içyüzleriyle iman eder ve bu imana yaraşır şekilde iyi bir iş yaparsa şüphesiz bunların Rableri katında ecir ve mükâfatları vardır. bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun da olacak değillerdir, yani, yapılan inzarlar, uyan ve tehditler bunlar hakkında değildir.

İnsanlar Âdem'in sülbünden yeryüzüne indikleri zaman Cenab-ı Allah kendilerine "Eğer Ben'den size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime uyarasa, işte onlara herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü de çekmeyecekler." (Bakara, 2/38) diye herhangi bir

zamanda gelen hidayetine uymaları şartıyla bunu vaad etmemiş miydi? İşte Âdem'in tevbesinin semeresi olan o ilahî va'd, ebediyete kadar sürüp gidecek bir genel kanundur. Ve bu âyet ilahî kanunun bir inkışafıdır. Şu halde yahudiler gibi zillet ve meskenete düşenler ve Allah'ın gazabına uğramış olanlar bile her ne zaman tevbe eder, Allah'a ve ahiret gününe cidden iman ederek, Allah'ın son zamanda gönderdiği hidayete uyar ve ona göre salih amel işlerlerse o gazaptan kurtulurlar. Ve Allah katında ecir ve mükâfat bulurlar. Sonuçta sırma mazhar olarak, korku ve hüzdünden kurtulurlar. Lakin bundan yararlanmak için görünüşte, yani insanlar arasında mü'min ve müslüman sayılmak yetmez, hatta belli bir süre salih kişi olarak yaşamış olmak da kâfi gelmez. O imanda sebat edip, güzel bir sonla gitmek, yani son nefeste iman ve güzel amel ile Allah'a kavuşmak lazımdır.

Bu sürenin baş tarafında "İşte onlar Rabblerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve gerçekten kurtuluşa erenler de ancak onlardır." (Bakara, 2/5) müjdesinin kimseler mahsus olduğu bilinmektedir ve bunda "Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar." (Bakara, 2/4) şartı da bulunmaktadır. Bunun için ahirete iman ve gerçek anlamda yakın de bütün peygamberlerle birlikte Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve ona indirilen kitaba iman etmiş olanlara mahsus bulunduğu tebliğ edilmiştir. Şu halde cümlesiyle beyan buyrulan gerçek imanın Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden sonrakiler diye tefsir edilmesi lazım geldiğinde hiç şüphe yoktur. Zaten bu âyetin bilhassa bu noktadan İsrailoğulları'na hitap şeklinde bir icmal olup, bütün bu açıklamaların İslâm dinine davet sadedinde ve "Sizin yanınızda bulunan kitabı doğrulayan bu kitaba (Kur'an'a) iman edin ve onu ilk inkâr eden olmayın!" (Bakara, 2/41) ilahî emrini desteklemek için gelmiş olduğu şüpheye yer yoktur. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve iyi amel işleyenler bile Tevrat ve İncil hükmüne geleceğin büyük peygamberine iman ile mükellef idiler, buna işaret olmak üzere "Ahdimi yerine getirin." (Bakara, 2/40) buyurulmuştur. Böyle iken Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra onu inkâr edenler arasında gerçek iman ehli bulunduğu varsayımına imkan kalır mı? Allah'a ve hesap gününe imanı bulunan ve bu iman ile mütenasip salih amel işleyecek olan kimselerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmelerine imkan tasavvur olunabilir mi? Tarih sayfalarının şahitliğinde Hz. Muhammed'in peygamberliğinden daha açık, daha belirgin hangi peygamberlik vardır? Şu halde gökyüzündeki yıldızlardan bazıları kabul edip de güneşi inkâr edenlerin Allah'a karşı imanlarında ciddiyet ve samimiyet tasavvur etmek gerçeğe bağdaşmayan bir gelişki teşkil eder. Dikkat çekici olan şey şu ki, bu âyette iman, biri insanlara nazarın zahirî, diğeri Allah katında geçerli, hakikî iman olmak üzere iki defa zikredilmiş ve her şeyden önce "iman edenler" sözü, yahudilere, hristiyanlara ve sabâilere mukabil tutulmuştur. Demek ki, bu üçü, Kur'an'ın sözkonusu ettiği imanın mutlak olarak dışındadırlar. Bununla beraber zahirî iman sahipleri bunlarla eşit tutulmuş ve hespinin kurtuluşu kâmil iman ve salih amel şartına bağlı gösterilmiştir. Demek ki, gerek zahirî mü'min olan müslümanlar, gerek müslümanların dışında kalan yahudi, hristiyan, sabâi vs. Kur'an'da yer aldığı şekilde Allah'a ve ahiret gününe dış görünüşte ve içyüzüyle cidden iman eder ve salih ameller yaparlar ve bunda sebat gösterirlerse o zaman "Onlara korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklar." ifadesinin sırma mazhar olacaklardır ki, bunda da İslâm dininin davetiyle ve hidayetiyle bütün insanlara açık ve çahışmıŹlı bir dñn olduğı aşikar olur. Bu âyetten nihayet şu sonuca geliriş ki, İslâm dininin hakim olduğı müslüman toplumun teşekköllü iřin İman-ı Hakikî (gerçek iman) şart değildir. Onun zahirî bir ikrar ile dahi gerçekleşmesi sözkonusu olduğı gibi, bunun içinde dünyaya ait nokta-i nazarlarla bir siyasi anlaşma ile öbür dinlere mensup insanlar dahi dñn hürriyeti ile hayat haklarına mazhar olurlar. Fakat bütün bunlar arasında ferdî veya ictimâî (sosyal) anlamda gerçek selamet (kurtuluş) ancak kâmil iman ve salih amel sahiplerine vaad olunmuştur. Çünkü toplumun temel değişi ve nizamın esas dayanağı bunlardır. İşte İslâmiyet'in gerek dünyâ, gerek ahiret için vaad ettiği selamet ve saadetin sırn da bu gerçeğin içinde gizlidir. Şu halde kâmil iman ve salih amel erbabının bilgi ve amel feyizlerinden mahrum olan, sadece dış görünüşüyle müslüman bulunan bir İslâm toplumunun "Onlara korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar." ilahî va'dine mazhar olması sözkonusu değildir. Allah'a imanı olmayanlar, hakkı yerine getiremezler, ahirete imanı olmayanlar da ebediyete hizmet edemezler. Herkesin yalnızca kendi nefsi için çalıştığı bir toplumun manzarası "Kimsenin kimseneye faydas da bulunmayacağı gündən korkun!" (Bakara, 2/48) âyeti ile tasvir edilen kıyamet gününün bir benzeridir.

Yahudi: Arapça'da (hâde-yahûdî-hevden) esasen tevbe etmek mânâsına olduğu gibi, Yahudi olmak mânâsına da gelir. Deniliyor ki, Araplar arasında bunlara Yahudi denilmesi, ya daha önce geçtiği gibi, buzağıya tapmaktan vazgeçip tevbe etmeleri dolayısıylardır, yahut da "Yahûza" isminin Arapça söyleniş sebebi iledir. Yahûza ise Hz. Ya'kub'un on iki evladının en büyüğünün ismidir. Buna göre; Yahudî, İsrailoğulları'nın on iki boyundan birincisinin adı olması gerekirken, öneminden dolayı zamanla bütününe birden isim olmuştur. Bu demekdir ki, "Yahûd" cins ismi olarak kavmin veya boyun adıdır. Tekil olarak kullanıldığında "Yahudi" denilir ki, o kavme mensup olan kişi demektir.

Nasrâ: "Nasrânî" kelimesinin cem'dir (çoğuludur). Keşşâf'ın beyanına göre; tekil (müfred)'i "nasran" dir ve sonuna mensubiyet "ya"sı geldiği zaman Ahmedî gibi mübalağa anlamı ifade eder. Hristiyanlar kendilerine bu ismi vermişlerdir ki, bu da üç ayrı sebebe bağlı olarak beyan ediliyor:

1- Hz. İsa'nın nâzil olduğı (indiği), "Nasıra" köyüne nisbettir. İbnü Abbas, Katade, İbnü Cüreyc bu görüştedirler.

2- Aralarında tenâsur (yardımlaşma) bulunması, yani birbirlerine yardımcı olmaları yüzünden bu adı almışlardır.

3- Hz. İsa, havârlilerine "Allah'a giden yolda bana yardım edecek kimdir?" (Âl-i İmrân, 3/52) buyurmuş, onlar da "Allah'ın yardımcısı biziz." (Âl-i İmrân, 3/52) diye cevap verdikleri için bu isimle anılmışlardır.

"Nasrânî" Grekçe'ye "hristiyan" diye tercüme edilmiştir ki, "Hristos"a nisbettir. Frenkler "Kırist" diye telaffuz ediyorlar. Hristos, halaskâr, fide-yi necat (can kurtarma akçesi) ödeyerek kurtaran "müncî" diye açıklandığına göre "Nasrânî" bunun Arapça'sıdır. Şu halde "nasranî" hristiyan, "nasrârâ" da hristiyanlar demek olur.

Sâbiîn: Yahut "sâbi'e" hakkında da çeşitli görüşler vardır. Evvelâ lûgat bakımından denilir ki, "filan adam dininden çıktı, filan dine girdi." demektir. Bu anlamdan dolayı Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'e diyorlardı. Çünkü eski dinlerine aykırı yeni bir din ortaya koyuyordu. Ayrıca yıldızlar doğuş yerlerinden çıkip yükseldikleri zaman denilir. Binaenaleyh gerçek lûgat anlamı itibarıyla ve karşılık karinesıyla "Sâbiîn" ızaflı bir anlam taşıdığından, İslâm, Yahudi ve Hristiyanların dışında kalan diğer dinlerin mensuplarına şâmil olur. Bununla beraber geleneksel bir deyim olarak daha özel ve dar anlamlarda da kullanılmıştır.

1- Katade'nin açıkladığı şekilde bunlar, meleklerle tapan bir taifedir.

2- Yıldızlara tapan bir taife oldukları da tefsirlere geçmiştir. Fahrüddin Râzî, akla yakın olan budur, der. Ve bunların başlıca iki görüşleri vardır: Birincisi; derler ki, "Âlemin yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. Lakin Allah, yıldızlara saygıyı ve bunların ibadet için kible yapmasını emretmiştir." İkinci iddiaları ise şudur: "Allah Teâlâ, burçları ve yıldızları yaratmıştır. Fakat bu âlemdeki hayır ve şerri, sağlığı ve hastalığı meydana getiren, canlıları yöneten ve yönlendiren yıldızlardır. Şu halde bu dünyanın, bir anlamda Rabbi onlardır ve insanlarını onlara saygı ve ta'zim göstermeleri vaciptir. Çünkü onlar da Allah Teâlâ'ya ibadet ederler ve insanlara aracı olurlar." derler. Bu mezhep, Gildânilere mensup olanların görüşüdür ki, Hz. İbrahim bunları red ve iptal için peygamber olarak gönderilmiştir . Bunların Hz. Nuh'a ve bazı rivayetlerde Hz. İdris'e nisbet iddiasında bulundukları da söylenir. Günümüzde yıldız falına inanma ve yıldızların gücüne sığınma bundan kalmazdır. Maide süresinde bununla ilgili açıklama gelecektir. (Bkz: Maide, 5/69).

Onuncusu:

Meâl-i Şerifi

63- Hani bir zamanlar sizden misak (sağlam bir söz) almıştık, Tur'u üstünüze kaldırıp demistik ki; size verdiğimiz kitaba kuvvetle tutunun ve içindekilerden gafil olmayın, gerek ki, korunursunuz.

64- Sonra verdiğiniz sözün arkasından yüz çevirdiniz, eğer üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasa idi herhalde zarara uğrayanlardan olurdu.

65- İcinizden cumartesi günü yaşağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. İşte bundan dolayı onlara "sefil maymunlar olun!" dedik.

66- Bu ibret dolu cezayı öncekilere ve sonrakilere bir ders, korunacaklara da bir nasihat, bir öğüt yaptık.

63-Burada İsrailoğulları'nın Hz. Musa devrinde millî varlıklarının ilk teşekkülüne ve dinî geleneklerinin tarihî akışına ait bazı ihtiarları vardır.

Tür: Arapça'da genel olarak "dağ" mânâsına gelir. Süryanî dilinde dahi böyle olduğu zikrolunuyor. Bazılan da bitki örtüsüyle kaplı olan dağ demek olduğunu söylemişler. Tür-i Sina da Hz. Musa'nın vahye mazhar olduğu dağın özel ismidir. Buradaki Tür her üç mânâ ile tefsir edilmiş ise de burada açık olan ahit ve misaktır ki, o da Tür-i Sina'dır. İsrailoğulları'ndan söz konusu misak alındığı zaman, onların, o dağın dibinde bulundukları söyleniyor. Bununla ilgili olarak başka rivayetlere de yer veriliyor. Bununla beraber bu misak ile ta başlangıçta Mısır'da İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya biatlarını anlamak da mümkündür. Bu takdirden Tür'ün manevî yüceliği ile kıymetine işaret edilmiş ve onlar Kızıldeniz'i geçip esaretten kurtulduktan sonra devam eden vahiylerle onun yüceliği tekrar belirtilmiş olur. Bu suretle "dahi vav harfî, Abdullah İbnü Abbas'dan rivayet edildiği üzere atf için olarak, her ikisini de beyan etmiş olur. Vav-i hâliye olması rivayetine göre ise yalnızca sonraki misaki ifade eder.

Ve hani sizin misakinizi almış, yani Hz. Musa'ya sağlam bir ahd ile bağlı kalacağınıza, verdiğimiz kitabın emirlerine uyup, yasaklarındandır kaçınacağınıza dair olan misaki size teklif etmiş, ve Tür'u, o mübarek dağı başınıza iniverecek gibi bir vaziyette üstünüze kaldırıp size verdiğimiz kuvvetle, kemâl-i ciddiyet ve samimiyetle tutunuz, içindeki mânâ ve kapsamı belleğiniz düşününüz bu sayede belki sakinin korunursunuz, her iki dünya hayatında korunmuşlardan olursunuz, demistik. Ve bu sûretle sizden sağlam bir söz almıştık.

64- Sonra siz bunun arkasından yine yüz çevirdiniz, verdiğiniz sözde durmadınız, onu kuvvetle tutmadınız, kitabın içindeki emir ve yasaklara uymayı ihmal ettiniz. O derecede ki, üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti sizi koruyor olmasa idi ve size tekrar tekrar peygamberler göndermeseydi büsbütün zarar içinde kalırdınız, kendinize ve nesillerinize çok zarar vermiş olurdu. "Biz ne yaptık ki?" diyeceksiniz. Yaptıklarınızın bazıları size yukarıda hatırlatılmıştı, burada şimdî şu kadânı söyleyelim ki: Sebt, yani Cumartesi günü mânâsına isim olduğu gibi, bu güne saygı gösterme, onda dünya işi yapmayıp, yalnızca ibadet etme mânâsına masdar da olur.

65- İşte burada böyledir; siz herhalde incinizden Cumartesi gününe saygı gösterme hususundaki dinî yasakları çiğneyenleri bilirsiniz. Arâf sûresinde "Onlara deniz kıyısında bulunan o kasaba halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi günü yaşağına saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı, balıklar da onlara o gün akın akın geliyorlardı..." (Arâf, 7/163) âyetinde açıklandığı üzere, deniz kıyısında bulunan bir kasabada Cumartesi günü yaşağına saygı göstermeyip, dinin koyduğu kuralı hiçe saymışlardı da Biz de onlara "Maymun olun, sürünün!" dedik

66- ve bu hadiseyi hem o zaman hazır olanlara, hem de arkadan gelecekleri bir ibret-i müessire (tesirli ibret), etkili bir gözdağı yaptık, korunacaklara da unutulmayacak bir öğüt, bir mevzâ kıldık. Onlar verdikleri sözde durmadılar. Ahde vefa etmek, insanlık borcu ve gereği iken ona yanaşmadılar. İşte bu sebeple insanlığın gereklerinden olan ilim ve idrak, marifet ve iz'andan mahrum edilerek maymun kılıklı, sefil, boynu bükük ve sürünen kimseler oldular, ki, buna "mesh" tabir olunur. Bunlar dış görünüşüyle kuynuklu maymunlara mı döndüler? Yoksa dış görünüşüyle insan şeklinde oldukları halde iç dünyaları ve huyları itibarıyla manen maymun gibi mi oldular? Bunun tefsirinde iki görüş vardır. Tefsircilerden pek çoğu, âyetin lafzına ve dış yüzüne nazaran tam ve gerçek mesh (suret değişikliği) olduğunu söylemişlerdir. Fakat Mücahid ve onun izinden giden diğer tefsirciler, bu hükmün temsilî olduğunu, şu halde meshin manevî olması gerektiğini savunmuşlardır. Ki, zamanımızın anlayışına bu daha uygun görülmektedir. Gerçi hakikate nazaran, suret değişikliği manevî değişmeden daha müşkil ve daha mühim değildir. İnsanlık şartlarının söndüğü bir bedenin dış yüzüyle dahi maymun suretini alvermesi, iyi düşünülürse, hemen hemen normal bile görülebilir. Allah korusun çeşitli kötü hastalıklar ile kılığını değiştirmiş nice bedenlere tesadüf edilegelmiştir. Fakat hayvan şekilleri içinden bilhassa maymun suretinin zikredilmesi herhalde manevî meshin ehemmiyetine bir karine gibidir. Aslında insan ile maymun arasındaki gerçek fark, yalnızca bir kıl, bir kuynuk farkı değildir. Akıl, mantık, huy ve ahlâk farkıdır. Maymunun bütün hüneri taklit hissinin gelişmişliğindedir. İnsanın yaptığı hareketleri gören maymun onu derhal taklit eder. Bu taklit özelliği, birçoklarının nazaran da maymunu insana adeta yaklaştırır. Halbuki maymunun öünde günlerce ateş yakını, soğuk günlerde karısında ısınmayı gösterir, sonra onu alıp bir kıra götürünüz, yanına kibrit, çır, odun, kömür koyunuz, o yine de üşüdüğü zaman bunları bir araya getirip bir ateş yakamaz ve ısınmayı başaramaz. Bu kadarlık bile mantık ilişkisi gösteremez. Artık bunun üzerine terettüp edecek diğer akıl işlemlerin derecesini tasavvur ediniz. İşte manevî dünyası meshe uğramış olan insanları da böyledir: Onlar kör bir taklitten başka birşey yapamaz ve hayvanı duygulandıran öteye geçemezler. Bir bakıma insan gibi görünürler, hakikatte ise maymundan başka birşey değildirler. Fındığı kara yerler de bir fındık açığı kılmetiye akıl edemezler, (Onlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar.) (Arâf, 7/179).

Onbirinci hatırlatmada, bu sürenin bu ismi almasına sebep olan "Bakara" kıssasına geliyoruz. Fakat bu hatırlatma sadece İsrailoğulları'na mahsus bir hitap şeklinde değil, genel anlamda bu hatırlatma olarak ifade buyurulmuştur. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

67- Hani bir zamanlar sizden misak (sağlam bir söz) almıştık, size bir bakara (sığır) boğazlamanızı emrediyor. Onlar da "ayol sen bizimle eğleniyor, alay mı ediyorsun?" dediler. Musa da: "Böyle cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım." dedi.

68- Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, her ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o ne pek yaşı, ne de pek taze, ikisi arası dinç bir sığırdır, haydi emrolunduğunuz işi yapınız." dedi.

69- Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, rengi ne ise onu bize açıklasın." dediler. Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o, bakanlara sürur veren, sapsarı bir sığırdır." dedi.

70- Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, o nedir bize iyice açıklasın, çünkü o bize biraz karışık geldi, bununla beraber Allah dilerse onu elbette buluruz." dediler.

71- Musa, "Rabbim buyuruyor ki o, ne çifte koşulup tarla süren, ne de ekîn sulayan, ne de salma gezen ve hiç alacası olmayan bir sığırdır." Onlar da: "İşte tam şimdi gerçeği ortaya koydun." dediler. Nihayet onu bulup boğazladılar. Az kaldı yapmayacaklardı.

67-BAKARA, "sığır"ın müennesi veya müfredidir. "Bakar" manda cinsine de şâmil olmak üzere bir cinsinin genel ismidir. Buna göre, "bakare" erkek veya dişi sığır, yani bir inek veya bir öküz, bir düve veya bir tosun veyahut bir manda olabilir. Bunun erkeğine bâkır, bakır, beykur, bâkur dahi denilir. "Bakr" yarmak anlamına geldiğinden, bu hayvan

da çift sürüp toprağı yarmak için kullanıldığından bu ismi almıştır.

Ve hani Musa, kavmine hitaben "Allah size bir bakara kurban etmenizi emrediyor." demişti de buna karşı kavmi, ona, Çok tuhaf, sen bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. Acaba neden böyle demişlerdi? Deniliyor ki, Allah'ın bakara kesmeyi emretmesini akılları almadı. Buna bir sebep bulamadılar, bir ilişki kuramadılar, bunu acayip buldular. Biz bundan sunu anlıyoruz ki, Samiri'nin icat ettiği buzağı olayı da bunun açıkça ipuçlarını verdiği gibi, Musa kavmi, o zamana kadar bakarayı mukaddes bir hayvan görüyor ve öyle kabul ediyorlardı. Bundan dolayı bakanların kurban edilmesini, edilebilmesini tasavvur bile edemiyorlar, bunu akılları almıyordu. Böyle olması ise bu emrin onlara henüz Mısır'da iken ve Hz. Musa'nın peygamberliğinin ilk zamanlarında verilmiş olmasına işaret eder. Firavun kavmi olan putperest Mısırlıları Apis öküzüne taptıkları ve boğanın, bunların en yüksek mabutlarını temsil ettiği, tarihî rivayetlerden olduğu-na göre, sığır kurban etmek, o zaman İsrailoğulları üzerinde şiddetle hakim olan Firavun kavminin taptığı tannları boğazlamak demek olacağı için, İsrailoğulları açısından Mısır'da iken, bir ihtilal anlamı taşıyan böyle müthiş bir emir, elbette kolayca yerine getirilebilecek bir emir ve tasavvuru mümkün bir iş değildi. Mısır'dan çıktıktan sonra bile yine bu buzağı meselesinin dinden sapma ve dalelete alet edilmesinden anlaşılıyor ki, Musa kavmi henüz sığır kesilmesini içine sindiremeyecek bundan memnun olmayacak, bunun Allah tarafından bir hayır vesilesi olduğunu kolaylıkla anlayamayacak bir durumda bulunuyordu. Şu halde bu zihniyeti ıslah etmeye yönelik ve netice itibarıyla ölünün yeniden dirilmesine bir misal vererek fitneyi def edecek olan bu sığır kurban edilmesi emrini duydukları zaman Hz. Musa'ya karşı, "Böyle sey mi olur, sen bizimle eğleniyor musun?" diye durumu tuhaf karşıladılar, ona inanamadılar. Hz. Musa da bunlara "Ben, böyle insanlarla alay eden cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım." dedi. Kendisinin yalnızca ilahî emirleri tebliğ ettiğini ve bu tebliğin cahilane bir tebliğ olmadığını anlatmak istedi.

68-Görüldüğü gibi bu emirde genel olarak herhangi bir sığır kesilmesi teklif edilmişti. Aslında derhal o emre uyup rastgele bir sığır kesiverselerdi emir yerine gelmiş ve maksat hasıl olmuş olacaktı. Fakat onlar önceki hayretlerine karşılık tebliğin ciddiyetini farkedince aralarında işi büyüttüler, birbirleriyle mütevazere ederek, kendi gönüllerinden nadir bulunur çok özel bir bakare tasavvur ettiler. Bunun üzerine akılları sıra kumazca davranıp Hz. Musa'yı imtihan etmek istediler de dediler ki; Rabbine bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin. mahiyetten, yani cinsin hakikatinden sorudur. Demek ki, bunlar herşeyden önce o bakanın hakikatı mı, yoksa mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşılık gerçek bir bakara olduğu anlaşıldığından onun özellikleri şu suretle beyan buyuruldu: Musa dedi ki; Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: o bir bakara'dır ki, ne pek yaşı, farımış, ne de pek taze, bâkır ikisi ortası, tam güçlü, kuvvetli bir dinç, şimdî emrolunduğunuz şeyi hemen yapınız.

69-Bunun üzerine yine emri yerine getirmeye yanaşmadılar, bizim için Rabbine dua et, o bakananın rengi nedir, bize onu beyan ediversin dediler. Musa dedi ki; Allah şöyle buyuruyor: o, öyle san bir bakara'dır ki, rengi artıq sannın en parafığı, en halisî, bakanlara sürur ve neşe verecek, gözünü ve gönlünü açacak derecede güzel ve sevimsiz.

70-Bu açıklamaya dahi kanaat getirmediler de dediler ki; bizim için Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın, zira bu bakara bize müteşabih (üstü kapalı), karışık geldi, onun hangi bakare olduğunu kestiremedik. Biz onun kendine mahsus özelliklerini istedikçe bize onun genel vasıfları açıklanıyor, ve inşaallah biz her halde yola geleceğiz, yahut kesmenin yolunu bulacağız.

71- Musa buna da dedi ki; Allah şöyle buyuruyor: o öyle bir bakaredir ki; boyunduruk altında ezgin değil, ne tropak sürer, ne de ekin sular, belki başıboş, her ayaptan sâlim, hiçbir lekese, alacası yoktur.

Bu cevabı alınca, bunda gönüllerinden geçirdikleri şekil ve sureti bulmuş oldular ve nihayet gerçeği itiraf ederek, işte şimdî tam doğruyu söyledin, dediler.

Hikâye olunduğuna göre; dindar ve salih bir ihtiyarın tam bu vasıfları taşıyan bir buzağısı ve bir de çocuğu varmış. İhtiyar bu buzağıyı bir omana götürmüş ve Allah'a emanet ederek bırakmış. "Ey Rabb'im, bunu çocuğum büyüyünceye kadar sana emanet ediyorum..." demiş. Sonra ihtiyar vefat etmiş. İşte o buzağı da böylece ilâhî himayede büyümüş, bu sırada çocuk da yetişmiş ve bu olay meydana gelmiş. Araya araya o bakareyi bulmuşlar ve derisi dolusunca altın vererek onu satın almışlar. Nihayet onu bulup kestiler, ve halbukı kesmeye yanaşmıyorlardı, nerdeyse kesmeyeceklerdi. Bu işi gözlerinde o kadar büyüttmüşlerdi ki, bunun için Hz. Musa'yı, durmadan sorudıkları sorularla rahatsız ediyorlardı. Hatta bazıları, onların bu işi kırk sene sürüklediklerini rivayet etmişlerdi. Nihayet ilâhî vahyin zoru ile emri yerine getirdiler. İşin başlangıcında alelade bir bakara kesmekle işin içinden çıkabilecek durumda idiler, fakat pek ziyade gözde büyütmele ve olmayacak bir iş sanmaları yüzünden bu iş kendilerine çok pahalya mal oldu. Düşünebilenler için bu bakara kıssasının incelikleri ve acaplıkları pek çok ibretlerle doludur. Bundan dolayı genel anlamda hatırlatıldıktan sonra yine İsrailoğulları'na hitaben bu emrin en mucizeli bir sonucu şu şekilde hatırlatılıyor:

Onikinci:

Meâl-i Şerifi

72- Hani bir zamanlar siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmış ve onu üstünüzden atmıştınız, halbuki Allah, saklamış olduğunuzu açığa çıkaracaktı.

73- İşte bundan dolayı, o sığırın bir parçası ile o ölüye vurun, dedik. Allah ölüleri işte böyle diriltir ve size âyetlerini gösterir, belki aklınızı başınıza toplarsınız.

74- Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı, şimdî de taş gibi, ya da taştan da beter hale geldi. Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor, yoke öylesi var ki, çatlıyor da bağırından sular fışkırıyor, öylesi de var ki, Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor... Ve sizin neler yaptığınızdan Allah gafil değildir.

72- aslında "tedâra'tüm" demektir ki, defetmek mânâsına " den tefâül babından bir fiil olup "def etmek istediniz" anlamındadır. ve hani siz bir kişi, yani bir insan öldürmüştünüz ve bundan dolayı aranızda büyük bir fitne çıkmıştı. öldürülen bu kimse hususunda suçu birbirinizin üstüne atarak, başınızdan belayı def etmek istiyordunuz. Bu suretle karşılıklı düşmanlık ve didişmeniz çoğalıp duruyordu. Rivayet olunuyor ki, içlerinde yağlı ve gayet zengin bir adam varmış, bunun bir oğlu ve birçok da yeğenleri, yani kardeş çocukları bulunuyormuş. Yeğenler bu zengin amcanın mirasına konmak için onun tek oğlunu gizlice öldürmüşler, sonra da cenazesini kapiya koyarak bağınıp çağırımaya, güya katilini aramaya, cinayeti şunun bunun üzerine atmaya kalkışmışlar. Katilin bulunamaması üzerine büyük bir fitne çıkmıştı. İşte Ey İsrailoğulları, siz Hz. Musa gibi büyük bir Peygamberin zamanında böyle bir cinayet işlemiş, birbirinizle düşmanlığa başlamıştınız, Allah Teâlâ ise sizin böyle gizlemiş olduğunuz cinayetleri açığa çıkaracaktı.

73-Bunun için siz düşmanlığa devam ederken Biz dedik ki, kurban edilmiş olan bakananın bir parçasıyla o ölüye vurun, İşte Allah ölüleri böyle diriltir, akla hayale sığmaz sebeplerle onları yeniden canlandırır. Bundan anlaşılıyor ki, o bakananın bir parçasıyla ölüye vurdukları zaman, ölü bir hayat eseri gösterip cinayeti işleyenleri haber vermiş ve bu suretle o gizli cinayet meydana çıkarak münakaşa ve fitne de bastırılmıştır.

Demek ki, bakara kurban etme emrinin neticesinde ölülerin dirilmesine misal vererek ve şahit olunacak büyük bir mucize zuhur etmiştir. Artık ölüler de dirilir miymiş diyerek, ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmemelidir. Allah Teâlâ, böylece akılları almayacağı

yollarla da ölüleri diriltir. Akıllarınız kemale ersin, düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini, mucize ve delillerini de açıkça gösterir. Siz ölenlerin dirilmesini akla aykırı gibi zannedersiniz, halbuki bu zan, akıldan değil, aklın noksanlığından ileri gelmektedir. Zîrâ hayat denilen olayı ilk başta hiçbir örnek olmadan meydana getiren yüce kudretin ikinci hayatı yeniden ortaya koyamaması için hiçbir sebep yoktur. Mevcut hayatı kabul eden aklın, ikinci hayatı kolaylıkla kabul etmesi lazım gelir. Akıl, gerçi kıyas için daima bir misal arar, lakin ilk hayat da misal olmak üzere pekâlâ yeterlidir. Bununla beraber ölümden sonra dirilmeyi idrak edemiyenlere canlı delil olmak üzere peygamberler gönderilmiş ve onlara böyle bakara kıssası gibi mucizeler verilmiştir. Yukarıda yıldırım kıssası da geçti ki, o da kendine mahsus yönleriyle özel bir misaldir. İşte bütün bunlardan dolayı Bakara kıssasının İsrailoğulları'na gösterilen bir ba'sû ba'delmevt (ölümden sonra dirilme) misali olarak düşünülmesi gerekir.

Genellikle tefsir kitaplarında bakara kurban edilmesi emrinin sebebinin bu öldürme hadisesi olduğu gösterilmiş ve bunun için katil fıkrasının gecikme sebebi hakkında münakaşalar yapılmıştır. Lakin âyette bunlar , diye ayrı ayrı hatırlatmaya tabi tutulmuş olduğundan, öldürmenin emirden evvel vukuuna ve emrin yalnızca ondan dolayı olduğuna delalet edecek hiçbir ipucu gösterilmemiştir. Aradaki rivayette de Kur'ân'ın zahirî anlamını o yönde te'vil ettircek kuvvetten yoksundur. Şu halde Ebu Hayyan'ın beyanı veçhile öldürme olayının, kurban emrinden önce meydana gelmiş olduğuna hükmetmek, Kur'ân'ın zahir mânâsına aykırı düşer . O halde kurban emri daha başka hikmetleri de içinde taşıyarak verilmiş, o cinayet işinin çözümü de bunun en önemli faydalarından birini teşkil etmiştir. Bu sürenin iş bu bakara kıssasına zıfaze edilerek (Bakara) diye adlandırılmış olması da bunun altında diğer kıssalardan daha ziyade bir şümûl ve derinlik bulunduğuna işaret eder. Dikkat edilirse görüldü ki, Kur'ân bütün kıssaları "Şu da size gönderilenin doğruluğuna tasdik etmektedir." mazmununu açıklamla yolunda ve geçmiş kitaplarla yer alan ve İsrailoğulları gözünde yegâne din üslubu kabul edilen üsluba benzer bir tarzda ve yüksek bir belâğatla tasvir ederek hatırlatmış ve bütün bunların öncesi ve sonrasında muhkem âyetlerle gerçek maksatları bütün panitlanıyla gözler önüne sermiştir. Şu halde bunlarda inanmayanların yaptığı gibi "Acaba Allah bu misalle neyi murad ediyor?" diye girmek tevillere ve yanlış telakkilere düşmeksizin "İman edenler bunun kesinkes Allah tarafından gelen hakikatler olduğunu bilirler." (Bakara, 2/26) gerçeğine uymak gerektiğini ve bütün bu harikulâde oluşların Allah'ın sonsuz ilmine ve kudretine havale edilerek kabul edilmesi lazım geldiğini, kitabın başındaki "Bunda şüphe ve tereddüde yer yoktur!" âyetiyle herşeyin bir başlangıcı bulunduğunu unutmamalıdır.

74-Bakınız bu esrar dolu oluşlarla, o inatçı ve batıla tapan mizaçları ıslah edilmiş ve öldükten sonra dirilme konusunda kalpleri yumuşatılmış olan İsrailoğulları hakkında hangi faydalı sonuçların meydana geldiğine şöylece dikkat çekilmiştir: Ey İsrailoğulları, bütün bu olup bitenlerden sonra kalbleriniz katlaştı. Size peygamberler ve onlar eliyle gönderilmiş olan apaçık âyetler ve mucizeler hiç kâr etmez oldu, artık o kalbler taş gibi veya ondan daha katıdır. Çünkü bazı taşlar vardır ki; ondan kevnî veya sınaî tesirlerle gürül gürül imkamlar fışkırır, fışkırabilir. Sizin kalbleriniz ise hiçbir şeyden etkilenmez ki, o sayede kendilerinden marifet fışkırabilisin. Onlardan bazıları da vardır ki; herhalde bir etkilenme ile çatlar, ondan su çıkar, fışkırmazsa da sızar, nihayet onlardan bazıları da vardır ki, yağmur, kasırga, zelzele gibi ilahî kudretin eseri olan olaylardan etkilenerek, Allah korkusundan düşer, yuvarlanır, yerinden oynar. Halbuki sizin kalbleriniz bu kadar ayan beyan olan vahiy âyetleri ve kesin açıklamalar karşısında bile zerre kadar tesir altında kalmaz, teşvikten ve engellemeden etkilenmez. Ve fakat Allah sizin yaptıklarınızdan asla gafil değildir.

Şimdi bu tasvir ve uyarmalardan sonra bir de hallerini açığa vurmak için, bunların imana gelmelerini temenni eden mü'minlere hitap ederek buyruluyor ki: Meâl-i Şerif

75- Şimdi bunların, size hemen inanacaklarını ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın kelâmını işitirlerdi de sonra ona akılları yattığı halde bile bile onu tahrif ederlerdi.

76- Üstelik iman edenlere rastladıklarında inandık derler, birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman, "Rabbimizin huzurunda aleyhinize delil olarak kullanırsınlar diye mi tutup Allah'ın size açıkladığı gerçekleri onlara da söylüyorsunuz? Hiç aklınız yok mu be?" derlerdi.

77- Peki bilmezler mi ki, onlar neyi sır olarak saklar ve neyi açıkça söylerlerse Allah hepsini bilir.

78- Bunların bir de ümmî (okuma yazması olmayan) kısmı vardır, kitabı bilmezler, ancak birtakım kuruntu yığımına, boş saplantılara kapılır ve zan içinde dolışırlar.

79- Artık o kimselerin vay haline ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için "Bu Allah katındandır." derler. Artık vay o elleriyle yazdıkları yüzünden onlara, vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara..

80- Bir de dediler ki: "Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş azabı dokunmaz". De ki, "Siz Allah'dan bir ahîit mi aldınız? Böyle ise Allah sözünden dönmöz. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

81- Evet kim bir günâh işlemiş de kendi günâhı kendisini her yandan kuşatmış ise, işte öyleleri ateş ehlidirler ve orada ebedî kalıcıdır.

82- İman edip salih ameller işleyenler, işte öyleleri de cennet ehlidirler ve orada ebedî kalıcıdır.

75-Bu tarzdaki belâğat üslubuna "telvin-i hitap" adı verilir.

Ey iman ehli! Artık bu kati kalblerinin sizin yitip düşen temennilerinizden dolayı toptan imana geleceklerini ve ahir zaman Peygamberini ve onun getirdiği kitabı tasdik etmeyeceklerini ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir grup vardı ki; Allah'ın kelâmını, yani Tevrat'ı işitirler, bellerlerdi de sonra yine onu tahrif ederlerdi, mânâsını değiştirecek bir surette kelimelerin ve harflerin yerlerini, mânâlarını değiştirirdi. Hem bunu anlayamadıklarından, aklını ve idrak noksanlığından dolayı değil, akılları erdikten, ne mânâsında, ne de Allah kelâmı olduğunda asla şüpheleri kalmadıktan sonra bile bile ve kasden yaparlardı. Artık böylelerinden iman ve hayır umulur mu?

76-Üstelik bunlar, bir de münafıkırlar iman edenlere rastladıkları zaman diğer münafıkları yaptığı gibi biz iman ettik derler, birbirleriyle yani bu münafıklar, kendileri gibi münafık olan benzerleriyle tenha bir yerde başbaşa kaldıkları zaman her biri, bir diğeri ne şu suretle sitem eder derler ki: Yahu, siz onlara, yani Muhammed ve Ashabına Rabbimizin huzurunda sizinle münakaşa ve mübahase ederek size üstünlük sağlasınlar diye mi Allah'ın size açıkladığı sıranı ve hakikatleri haber veriyorsunuz? Yani gerek ahir zaman Peygamberinin vasıf ve özellikleri, gerek İsrailoğulları'nın geçmiş maceraları hakkında Allah'ın Tevrat'ta siz yahudilere haber verdiği bilgileri onlara bildiriyor ve sizi mağlup etmeleri için ellerine delil mi veriyorsunuz? Siz söylemeseniz, onlar bu sıranı bu gerçekleri nereden bilecekler? Sizin hiç aklınız yok mu? Hiç mi düşünmüyorsunuz? Bu sıraları açıklanmasının sonu nereye varacak, diye birbirlerine sitem ve serzenişte bulunurlardı.

77-Lakin bunlar şunu bilmiyorlar mı ki, Her halükârda Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir. Ve bildiği için Peygamberine de bildirir. Şu halde Kur'ân'ın asıl Tevrat'ı tasdik eden beyanları ve İsrailoğulları hakkında gizli bilgilerden müslümanların haberdar olmaları ve Hz. Peygamber'in vasıf ve özelliklerinin Tevrat'ta da yer almış olduğunu bilmeleri, bazı yahudilerin bu sıranı müslümanlara açıklamaları olmalarından dolayı değildir; doğrudan doğruya Allah'ın, kendi Peygamberine bunları vahiy yolu ile bildirmesinden, Hz. Peygamber'in hak peygamber olmasındandır. İşte o yahudi bilgileri

bunları bilmezler mi? Bilmesine bilirler, ama bildiklerini söylememek ve yeri geldikçe onları tahrif etmek onların şıandır.

78- Bir de bunların ümmîleri vardır ki, okuma yazma bilmezler, kitabı anlamazlar, sadece birtakım ümmiyyeler (kuruntular) beslerler. Bütün bildikleri hayal meyal mefkurelerden, duydukları taklidi temennilerden ibarettir.

"Emânîy", ümmiyyenin çoğuludur. Kelimenin aslı "üf'ûle" vezninde "umnûye" olup temenninin sülâsisi olan takdir veya tilavet mânâsına "mena" dan alınmış bir isimdir ki, insanın kendi içinde ve hayalinde tasarlayıp varlığını kabul ettiği ve olmasını temenni edip durduğu veyahut diline dolayıp durduğu şeylerdir ki, Frenkler buna "ideal" derler ve genç mütercimlerimizden birçoğu bunu mefkûre diye terceme ediyorlar. Çünkü emaniy insanın kendi gönlünden geçirdiği, saplanıp kaldığı ve durmadan arkasından koştuğu bir düşünce, bir hayal, bir kuruntu demektir. Bunun bazılarına gerçekleşmesi mümkün ve şu halde geçerli olanları bulunabilirse de çoğunlukla hiçbir delile dayanmayan kuru ve şahsî temennilerden ibarettir. Bundan dolayı emaniy, batıl idealler, evham ve boş hayaller mânâsına da kullanılır. Frenkler ahlikiyat konusunda bunu esas alan felsefî görüşe "idealizm" derler. İşte yahudilerin okuma yazma bilmeyen avam (cahil halk) takımı da ilimden, kipten nasibi olmayıp sadece kuruntu arkasında koşar dururlar, ve onlar yalnızca zan içinde yaşarlar, zan peşinde koşarlar, kuru bir zan ve taklitten başka bir şey malik değiller. Hak ile batılı tayin edip seçemezler. Bu yüzden bunların vebali de kendilerini aldatan okur yazar takimidir.

79-İşte bundan dolayı şimdi vay o yazıcılara ki, kendi elleriyle kitaplar yazarlar da, sonra: "bu Allah katından" derler, Allah'a iftira ederler, ki onunla beş on para kazanmak için böyle yazarlar. Haddi zatında geçici olduğundan dolayı az demek olan bir dünya menfaatı gibi hasis bir fayda uğruna yalan söyler, gerçeği tahrif eder, değiştirirler. Bu suretle eski kitapları büyük tahriflere uğratmışlardır. Evet vay onlara, o ellerinin yazdığı yalanlar yüzünden ve vay onlara o kazandıkları çirkin kazanç yüzünden.

80-Böyle hakikati tahrif eden, gerçeği sapıran, yalan yanlış yazılarla, propagandalarla halkı ifdal ederek haktan uzaklaştırmanın akıbeti ne kadar fecidir. İnsanları ebedi azaba sürükleyen bu dolandırıcılığın vebalı karşısında dünyanın o süflî kazançları, ahiretteki azabı ne kadar şiddetlendirecektir. Onlar kendi gönüllerince güya buna da bir çare bulmuşlar ve cahil halka, avama şu ümmiyyeyi de telkin ederek demişlerdir ki, sayılı birkaç günden başka bize cehennem ateşi hiç temas etmeyecek (dokunmayacak)tır.

Tefsirler, bu sayılı günlerin adedi hakkında onlardan çeşitli sözler de rivayet etmişlerdir ki, bunların en belli başlısı kırk gün. Nahcevanî Tefsiri'nde beyan olduğuna göre, Tevrat'ta Allah'ı bırakıp da buzağıya tapınanlar atesle atılacakları hakkında âyetin zuhur (ortaya çıkışı) ve iştihan (meşhur oluşu) üzerine yahudi halkının ümmiyyeleri kınılmış ve İslâm dinine girmek temayülünü göstermeye başlamışlardı. Bunu gören yahudi bilginler, telaşa düşerek ilan etmişlerdi ki, "Buzağıya ibadet, Hz. Musa'nın yokluğunda ancak kırk gün sürmüştü. Şu halde biz yahudiler cehennemde nihayet kırk günden fazla kalmayacağız." şeklinde teselli ve müjde vermişlerdi . Yahudilerin bir takımından da Asmaî, şu iddiayı hikaye etmiştir ki: Buzağıya tapmalanının müddeti yedi günden ibaret imiş. İbnü Abbas ve Mûcahid'den dahi rivayet olduğuna göre; yahudiler "Dünyanın ömrü yedi bin senedir, biz de her bin seney için bir gün azap göreceğiz." demişler. Diğer bir rivayette de yahudiler, "Cehennemim bir tarafından bir tarafı zakkum ağacına kadar kırk senelik yoldur ve onlar bir senelik yolu bir günde alarak kırk günde tamamlan edecektir." diye Tevrat'ta zikredilmiş bulunduğ uiddasını ileri sürmüşlerdir.

81-Ey Muhammed, sen onlara şöyle söyle ve de ki; Siz, bu konuda Allah'dan bir ahd, bir söz mü aldınız? Eğer öyle ise, Allah ahdini bozmaz, verdiği sözden dönmöz. Yoksa bilemeyeceğiniz bir şeyi Allah'a iftira ederek söyleyivereniyorusunuz? Hayır, mesele onların dediği gibi değil, her kim bir şeyye kazanır, bir fenalık yapar ve yaptığı fenalık kendisini her tarafından kuşatırsa; içini ve dışını, kalbini, dilini ve diğer azalarını tamamen kaplarsa, kötülüğü alışkanlık haline getirir ve bir de helal görmeye başlarsa İşte bunlar ateş ehli, ateş ashabıdır, onlar o ateşte süresiz kalıcıdır. Öyle onların umduğu ve iddia ettiği gibi, yedi günde, kırk günde değil, hiçbir zaman o ateşten çıkıp kurtulamazlar, hep orada kalırlar, orası ebedilik âlemdir. Ve bunlar o âleme günâha batmış olarak, kötülüğe bulanmış olarak ve temiz hiçbir yanları kalmamış olarak gitmişler ve artık fenalık onların ebedî hasleti ve genel özelliği olmuştur. İnsanı kuşatan bir tek kötülük böyle sonuç verirse birçok kötülüğe bulanmış olanların halleri artık kıyas edilsin. Demek olur ki, günâh her tarafını kaplamamış olanlar, cehennem ateşinde ebedî kalacaklardır değiller. Kalbinde zerre kadar imanı kalabilenler, günâhı günâh bilenler ve ona helal demeyenler hakkında hulûd (ebedî azap) yoktur. Sayılı günler aslında bunlar için tasavvur olunabilir.

82-Diğer taraftan iman edip, iyi ameller işleyen kimseler ise işte bunlar cennet ehli, cennet ashabıdır ve o cennette ebedî kalacaklar.

Cennet ve cehennem hakkında ve kimlerin cennet ehli ve kimlerin cehennem ehli oldukları hakkında Allah'ın ahdi, va'di ve tehdidi ve Peygamberine bildirdiği işte bunlardır.

Artık bu bilgiler ışığında Allah'ın rahmetinin, gazabına üstün olduğu görüşüne istinad ederek, seyyiat (kötülükler) ile kaplanmış ve kalblerinde zerre kadar bile iman kalmamış olanların dahi ateşte ebedî kalmayacaklarını sanmak ve vehm etmek; yahudilerin "sayılı günler" kuruntusuna düşmek ve ilâhî adaleti inkâr etmek demektir. İlahî rahmetin üstünlüğü ve onun ahirette rahîmiyet olarak zuhura geleceği, kötülüklerin ebedi ceza ile cezalandırılacağı sırf günâh kesilmiş olan kimselerin, "Mâlikî yevmiddin" huzurunda ebedî mağlubiyetlerini gerektireceği unutulmamalıdır. Kur'ân'ın ortaya koyduğu bilgi ve hikmete göre; ahiret âlemi bir ikinci oluşturmaz ve şüphe yok ki, o ikinci oluşun tohumu da bu birinci oluştan, yani dünya hayatından gidecektir. Şu halde dünyadan gidişinde günâha batmış ve bulanmış olan nefsin, ikinci oluşunda günâhın karşılığından başka birşey tasavvur etmek, o ikinci oluşu da bu birinci oluş saymış gibi bir çelişki olur. Fakat kötülük tamamen nefsi sanıp istila etmemiş ve o nefiste zerre kadar bir hayır, bir tutar taraf kalmışsa, işte o zaman ilahî rahmetin üstünlüğü, o kimsenin ateşte ebediyen kalmıyarak akıbet kurtuluşu ermesini gerektirir. diyen İsrailoğulları soyunun, bu ilâhî ahid karşısındaki durumu nedir? Gerçi daha yukarılarda geçen açıklamalar, bunların kötülüklerini tek tek ifade etmiştir. Bununla beraber, ey Muhammed, onlara ve bütün insanlara şunu bir defa daha hatırlat:

Meâl-i Şerif

83- Hani bir vakitler İsrailoğulları'ndan şöylece mısak (kesin bir söz) almıştık: Allah'dan başkasına tapmayacaksınız, ana-babaya iyilik, yakınlığı olanlara, öksüzlere, çaresizlere de iyilik yapacaksınız, insanlara güzellikle söz söyleyecek, namazı kılacak, zekatı vereceksiniz. Sonra çok azınız müstesna olmak üzere sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönüyorsunuz.

84- Biz azûmüştân, daha önceleri bu İsrailoğulları'ndan şöylece mısaklarını almış idik:

- 1- Allah'dan başka ma'bud tanımayacak ve ondan başkasına ibadet ve kulluk etmeyeceksiniz.
- 2- Ebeveyne, yani babaya ve anaya ihسان etmeyecek, her yönüyle iyilik ve güzellik gösterecek, hoşça davranacaksınız.
- 3- Aynı şekilde kim olursa olsun kendilerine yakınlık sahibi olduğunuz akrabalara,
- 4- Babaları ölmüş, yetim kalmış çocuklara,
- 5- Maiyetlerini kazanamayan, ellerinde avuçlarında bir otay vasıtası bulunmayan yoksullara dahi ihسان edeceksiniz.
- 6- Diğer insanlara da güzel söz söyleyiniz.

7- ve namazı ikame ediniz, iyice kılınız.

8- Zekatı da veriniz.

Ey İsrailoğullan! Siz Allah'a böyle mısak vermiştiniz, sonra verdiğiniziz bu sözden, bu mısaktan yüz çevirdiniz, vazgeçtiniz. Bir kısmı dünyadaki huzur ve güvenliğe, bir kısmı da ahirette sevap kazanmaya ait olan bu esaslı emirleri ağır bulup, ahdinizi bozdunuz, ancak iğniden pek azı müstesna. Kaldı ki, bu müstesna azınlık, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce bu mısak (anlaşma) uyanınca amel ederler, dinlerinin emirlerini yerine getirirlerdi. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra da ona iman ederek yine aynı mısakı en mükemmel şekilde yerine getirdiler. İşte bu müstesna azınlık Abdullah b. Selam ve benzeri zevattır. Bu pek az kişiler istisna edilince siz hâlâ o yüz çevirmede devam edip durmaktasınız. Bu hususlarda böyle olduğunuz gibi, doğrudan doğruya hayat hakkınızla ilgili olan mısaklarda da siz böylesiniz. Bakınız;

Meâl-i Şerifi

84- Yine bir zamanlar mısakınızı almıştık; birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız. Sonra siz buna ikrar da verdiniz ve ikrarınıza şahit de oldunuz.

85- Sonra sizler öyle kimselersiniz ki, kendilerinizi öldürüyorsunuz ve sizden olan bir grubu diyarlarından çıkarıyorsunuz, onlar aleyhinde kötülük ve düşmanlık güdüyor ve bu konuda birleşip birbirinize arka çıkıyorsunuz, şayet size esir olarak gelirlerse fideyleşmeye kalkıyorsunuz. Halbuki yurtlarından çıkarılmaları size haram kılınmış idi. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mi ediyorsunuz? Şu halde iğinizden böyle yapanlar, netice olarak dünya hayatında perişanlıktan başka ne kazanırlar, kıyamet gününde de en şiddetli azaba uğratılırlar. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Ve hani sizden mısak almıştık;

9- Birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz,

10- kendi nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmayacaksınız, yani birbirinizi vatanınızdan sürüp çıkarmayacak, göçe zorlamayacaksınız diye sizden mısak almıştık. sonra siz buna ikrar da verdiniz, iltizam da ettiniz, o halde ki, hepiniz birbirinize şahit bulunuyordunuz, yahut bununla böyle olduğuna bugün dahi şahitlik edersiniz.

Bu suretle tamamı ona ulaşan emir ve yasakları içine alan ve genel olarak "on emir" adı verilen Tevrat ilkelerine benzeyen bu on adet mısakın, Tevrat hükümleri mi, yoksa Hatemü'l-Enbiya (Peygamberlerin sonuncusu) Efendimiz'e verdikleri ahit suretleri mi olduğu hakkında iki rivayet vardır ki, biz bu iki rivayetin, ikisinin de sıhhatine kail olmak istiyoruz.

85-Bilindiği gibi İsrailoğullan, esas itibarıyla Tevrat ilkelerine de uygun olan bu hükümler dairesinde Hicret'in akabinde, Peygamber Efendimiz ile anlaşma yaptıkları sonra da yine antlaşmayı bozmuşlardı. Bunun için buyuruluyor ki, sonra sizler, yani şimdiki sizler, işte öyle insanlarsınız ki, kendilerinizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz, ferdî ve ictimai mânâda intihar ediyorsunuz, iğinizden bir kısmını yurtlarından, vatanlarından çıkıyorsunuzuz. İşte bunu tek başınıza yapamazsınız, fakat onların aleyhinde düşmanlık ve kötülük üzerine birleşiyor, sırt sırta veriyorsunuz, yani vıcdanların kabul etmeyeceği fenalık ve saldırganlıklarda birbirinize arka oluyor, o kötülükleri topluca yapıyorsunuz. Ve şayet onlar düşman elinde esir olarak size gelirlerse, fideyilerini ödeyip onları kurtarmaya da kalkıyorsunuz. Aslında bu cümleyi, "Onlar size esir düşerlerse üstelik onlardan fideye almaya da kalkıyorsunuz." diye anlamak daha doğru gibi görülmüyor. Nitekim Ebu Müslim İsfahani öyle anlamıştır.

Lakin İbni Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Hamza ve Halefi Âşir kırâetlerinde sülâsî olarak "tâ"nın fethi, "fâ"nın sükûnu ile kırâeti buna müsait değildir. Bunun için tefsircilerin çoğunluğu önceki mânâyı tercih etmişlerdir. Gerçi böyle fideyilerini ödeyip, onları esaretten kurtarmak kötü bir şey değildir, fakat böyle yapmaları, bunların yine kendilerinden olduğunu ikrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek, kasden ve sözkonusu mısaka aykırı düşmekle zulmen çıkarmış bulunduklarını itiraf etmek olduğundan, âyetin sıyaki itibarıyla aleyhlerinde bir belge teşkil etmiştir. Bu noktayı nassa bağlamak için yukardaki fiiline ait olan şu hâl cümlesi buraya tehir olunmuştur: Halbuki esasen onları kovup çıkarmak size yasak kılınmıştır, onları çıkarmanız zaten caiz değildi. Allah'la olan misakinizin hükümlerine göre bundan yasaklanmıştıınız. Böyle iken yine de onları çıkıyorsunuzuz. Onlar ya sizdendir, ya değildir. Sizden iseler ne hakla çıkıyorsunuzuz, değilseler ne diye fideyilerini ödemeye kalkıyorsunuzuz da muahitlerimize (ahilteştiklerimize) karşı onlara açıkça yardım ediyorsunuz?

Süddî'den gelen bir rivayete göre, Medine yakınındaki yahudilerden Beni Kureyza, Araptan Evs kabilesinin halifi yani antlaşmaları işimler, Beni Nadir de Hazrec kabilesinin muahidi, yani antlaşmaları işimler. Bunlar birbirleriyle savaş yaptıkları, her fırka öldürme, memleketi harap etme ve ahaliyi sürüp çıkarma gibi hususlarda kendi müteffiklerine yardım eder, fakat her iki taraflı yahudilerinden bir kimse esir olursa birleşip fideye toplayarak onu kurtarırlarmış. Araplar bu nasıl şey? Hem onlarla savaşıyorsunuz, hem de esirlerini kurtarmak için fideye veriyorsunuz diye kendilerine serzenişe bulununca, onlar da kit bızımızın hükmü gereğince bunları fideye ile kurtarmaya mecburuz. Esasen bunlarla savaşmamız da yasaktır, ama ne çare, söz verdiğimiz müteffiklerimizin aşagılansından da utanıyoruz, derlemiş.

Buna karşı buyuruluyor ki, acaip, siz kitabın bir kısmına iman eder de diğer kısmını inkâr mı edersiniz? Bunun sonucunun ne olduğunu bilir misiniz? Sizden bunu yapanların cezası başka değil, mutlaka dünya hayatında büyük perişanlık, kıyamet gününde de böyleleri azabın en şiddetlisine uğratılacaktır. Nitekim dünyada Beni Kureyza öldürülmek ile, Beni Nadir de yurtlarından kovulup sürgüne gönderilmekle bu felaketi gözleriyle görmüş ve bizzat yaşamışlardı. Kıyamet günündeki o şiddetli azabı da elbette göreceklerdi. Ey İsrailoğullan! Siz o gizli gizli çevirdiğiniz fesatlar açığa çıkmaz, onların cezası verilmez mi nannadersiniz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

Meâl-i Şerifi

86- Bunlar ahireti, dünya hayatına satmış kimselerdir. Onun için bunlardan azap haffletilmez ve kendilerine bir yerden yardım da gelmez.

86-Ey Muhammed! İşte bunlar, çirkin özellikler ile vasıflanmış olan İsrailoğullan ve bunlara benzeyenler, öyle güruhtur ki bunlar, ahireti verip dünya denilen aşâşılık hayatı satın almışlardır. Bunların ahirete imanları olmadığından, ileyne dönük herhangi bir hakları da kalmamıştır. Gerçi önce yok değildi, fakat o saadeti beş on paraya sattılar. Bundan dolayı bunların ileride çekecekleri azab asla haffletilemez, kendilerine hiçbir taraftan yardım da olunmaz. Bu alış-veriş ustalarının bütün kazançları, bu korkunç ziyandan, bu ebedî perişanlıktan ibarettir. Onlar istedikleri kadar "sayılı günler" kuruntusuyla gönül eğlendirip dursunlar, ruhları kötülük ile dopdolu olan bu bezirganların azapları kesilmek şöyle dursun, hafiflemeyiz bile. Zira ebediyyen satılmış bir malın mahrumiyetini çekmek de ebedidir.

Dünya, veya 'den ismi tafidilinin müennesi olup "en yakın" yahut "pek alçak" mânâsına bir sıfattır. gibi isimlere sıfat olarak kullanılmıştır. Bundan başka ahiret kelimesi gibi ve onun karşıtı bir isim olarak da kullanılır ki, o zaman yahut terkiplelerinden birinin yerine geçer. Bununla beraber Kur'an'da bu mânâ hep sıfat tamlamaları olarak yer almıştır. Şu halde "hayat-ı dünya" "dünyanın hayatı" değil, dünyanın denilen hayat, yani aşâşılık ve alçak hayat anlamındadır. Veyahut bugün fiilen icalede bulunulmak itibarıyla "en yakın bulunan hayat" demek olur. İleride bu dünya hayatının nelerden ibaret bulunduğunu açıklayacak âyetler gelecektir.

İşte onların Allah'la olan antlaşmalarının hiç birinde durmamaları, verdikleri her ahdî bozmaları ve tek tek sayılan bütün günahları işlemiş olmaları ahireti bu dünya hayatına

satmış olmalarından ve ahirete imanları kalmamış olmasındandır. Böyle olanlar, şüpheşiz ki ölümlerinden sonrası için hiçbir şey düşünemez ve onun için hiçbir hazırlık yapamazlar. Beş-on günlük geçici bir hayat için her fenalığı göze alır, beş-on para için Allah'ın kitaplarını bozarlar. Allah'ın kullanna karşı her fenalığı yapar ve yaptıklarından da pısmanlık duymazlar. "Sayılı günler" kuruntusunu uydurmalardan da bu imansızlıklarındanadır. Ruhları böylesine günâh ile kaplanmış bulunanlar elbette ateşte ebedî kalacaklar ve en şiddetli azabı göreceklerdir.

Bu uyan hükmü bu suretle sona erdirilmiştir sonra şimdî de bunların Hz. Peygamber'e karşı giriştikleri sükaste işaretle bu bakış açısından dahi cinayet işlemeye ne kadar istekli oldukları açıklanarak, ebedî azaba ne kadar hak kazandıkları iyice açıklanmış olacaktır: Meâl-i Şerifi

87- Celâlim hakkı için Musa'ya o kitabı verdik, arkasından birtakım peygamberler de gönderdik, hele Meryem oğlu İsa'ya apaçık mucizeler verdik, onu Rûhu'l-Kudûs ile de destekledik. Size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emirle gelen her peygambere kafa mi tutacaksınız? Kibrinizi dokunduğu için onların bir kısmına yalan diyecek, bir kısmını da öldürecek misiniz?

87- "vav" harfi, kasem içindir, "lâm" onun cevabı, "kad" ise tahkik harfidir ki, demektir. Yani nâm ve şan-ı uluhiyetime yemin olsun ki, muhakkak surette biz azımışşan Musa'ya o kitabı, yani İsrailoğullan'ın öteden beri hükümlerini çiğneyegeldikleri Tevrat'ı verdik, ve arkasından onun içinde ve aynı şeriatle memur nice peygamberler daha gönderdik. Ki bunlar Yûşa, İsmuîl, Şem'un, Davut, Süleyman, Şa'ya, Amiya, Uzeyr, Hazkîl, İlyas, Elyesa, Yunus, Zekeriyâ, Yahya ve daha başkalandı. Hepsine selam olsun. Ayrıca Meryem oğlu İsa'ya beyyinelere verdik.

Beyyine: Gün gibi gayet açık, vazih ve celî mânâsına sıfattan isim yapılmış bir kelimedir ki, kendisi gayet açık ve aşîkar olan bir davayı açık bir şekilde isbat etmeye yarayan delil demektir. Yani kendisi açık seçik, artık bir başka şeyin açıklamasına ihtiyacı kalmamış olan belge demektir. Peygamberlerin mucizeleri bu çeşit belgelerdir. Şu halde Hz. İsa'nın beyyinelere, onun peygamberliğini açıkça ortaya koyan mucizeleri demek olur ki, bunların neler olduğu ileride genişçe anlatılacaktır.

İsa: Süryanice "İşû"dur. Nitekim bazı hristiyanlar "Yesû", Frenkler "Jesu" derler. Bunun isim-i mensubu olan "Jezvit" İsevi, diğer bir tabirle Yesûî demek ise de Katolik papazların özel olarak kurdukları cemiyete mahsus bir isim olmuştur ki, bir anlamda tarikat demek olan bu cemiyete ve mensuplarına "Cizvit" adı verilir.

Meryem: Süryani dilinde "hizmetkâr" mânâsındır. Arapça kadınlar için meryem, erkeklerdeki "zir" gibi bir mânâyı kullanılır. "Zir" kadınlara kaşması ve ziyareti çok olan erkek demektir. Nitekim Arap şairi Ru'be'nin: "Hizmetçi, kendisine ulaşmayan ve kadınlar arasına karşan kimseye dedim ki: Gençlik hevesleri sapıtığını pısman eder." beytindeki zir ve meryem bu mânâyı gelmektedir. Biz Türkler genellikle "Meryem Dudu" deriz.

Hz. Musa'dan sonraki peygamberler arasında Hz. İsa'nın bilhassa ismiyle zikredilmesi İsa dininin, Tevrat'taki bazı dinî hükümleri nesheden (kaldıran) bir özelliğe sahip olması bakımındandır. Bundan dolayı İseviyet, yani Hristiyanlık, Musevîlik'ten ayrı bir din olmuştur.

Hz. İsa'ya bu beyyinatı (belgeleri) verdikten başka bir de onu Rûhu'l-Kudûs ile destekleyip takviye ettik. Râğıb'ın tarifine göre; ruh, esasen canlının öyle bir cüz'üdür ki, canlıda hayat bununla meydana gelir. Ruh ile nefis bir midir, değil midir? Bunda da uzun uzadıya ihtilaflar olmuştur. Nefis aslında "ben" dediğimiz şeydir. Fakat ruh da bu mudur? Yoksa bunun bir aleti midir? Bu konuda özel tasnifler yapılmıştır ki, âyetinin tefsirinde inşaaallah mümkün olan izahatı sunmaya çalışacağız. (Bkz: İsrâ, 17/85). Şimdilik şu kadânâyı söyleyelim ki; öteden beri ruhun mahiyeti hakkında söz söyleyenler bunu başlıca üç ayrı bakış açısından düşünmüşlerdir. Bu da hareket, hayat ve idraktır. Herşeyden önce ruh bir hareketin bağlanışı olarak tasavvur edilmiştir. Bizzat harekete geçiren her hareket ettirici kuvvet bir ruh, her hareket eden şey de onun eseri kabul edilmiştir. Buna göre, hiçbir hareket yoktur ki, bir ruh ile ilgili olmasın. Şu kadar var ki, bizzat hareket ettirenler doğrudan doğruya, dolaylı olarak hareket edenler de yine dolaylı yollardan bir ruha bağlı sayılırlar. Bu anlamda ruh, kayıtsız şartsız kuvvet karşılığı bir mânâyı gelir. İster yalın halde olsun, ister çok yönlü olsun, ister şuurlu, ister şuuruz olsun, ister iradeli, ister iradesiz olsun hadd-i zatında harekete geçirme özelliği bulunan her kuvvet bir ruhtur. Frenkler dinler tarihiyle ilgili araştırmalarında bu görüşe "Animizm" adını vermişlerdir. Lakin ruhun bu mânâsı genel değildir. Bu hareketi, iradeli hareketlere tahsis edecek olursak, o zaman ikinci ve üçüncü mânâlara benzer veya eşdeğer veyahut daha özel bir ameli ve ahlâkî ruh mânâsı ifade etmiş oluruz. Çünkü iradeli hareket, hayat ve idrak ile eş anlamlı, hatta onlardan daha fazla özelliğe sahiptir.

İkinci olarak ruh, bir hayat kaynağı olarak tasavvur olunmuştur ki, bu birinciden daha özel bir anlayıştır. Zira hareket, hayatın belli başlı şartlarından sadece biridir. Her hayatta bir hareket vardır. Fakat burada hayattan maksat genel anlamda canlıların sahip olduğu hayattır. Çünkü bitkilerle ait hayata hayat denmesi bu mânâyı uygun olduğundan değildir. Zira bitkilerin hayatında bir yerden bir yere kitle halinde hareket yoktur. En meşhur mânâsıyla ruh denilince işte bu hayat kaynağı anlaşılır ve ruh bizzatın mevcut ve izatıhi canlı bir kaynak olmak üzere tarif olunur ki, Râğıp da bunu ifade etmiş demektir.

Üçüncü olarak ruh, gerek cüz'i, gerek külli bir idrak mebdî (noktası) olarak kabul olunmuştur ki, bu da ikinci görüşten daha küllî bir idrak. Zira hayatı idrakın şartlarından biridir. Daha doğrusu idrak dediğimiz şey, algılama derecelerine göre hayatın bir eseridir. Demek ki, idrak sahibi her ruh canlıdır ve her canlı kendi kendine hareket etme güç ve kabiliyetine sahiptir. Bununla beraber her hareket edenin veya hareket ettirenin bu anlamda canlı olması lazım gelmeyeceği gibi, her canlının da idrak sahibi olması göz önünde bulundurulacak bir noktadır. Bu suretle ruh veya canlı denildiği zaman şuurun ilk mertebesinde aklı ve kudsi kuvvete vancaya kadar derece derece farklı mertebeleri yüklenebilen ve vücudun aslı ve gölgesel ikiliğini içine alan şuur ve idrak kaynağı kastedilir ki, bazılarına göre irade ve kendi kendine hareket etmek gibi hususlar bunun teferruatından sayılır. Bununla beraber duyu ve şuur, ruhun en genel belirleyici özelliğidir. İrade ve hareketin yalnızca şuura bağlı özellikler olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu taktirde akıl, ruhun en ileri ve en mükemmel görünümü olmuş olacaktır. Halbuki iradenin şuur veya akıl beraberliği kabul edilse bile, bedende olan öteki belirtilerden daha üstün bir değere sahip bulunduğunda şüphe yoktur. Akla mahkum iradeler bulunduğu gibi, sehvete ve heveslere mahkum akillar da vardır. Şu halde ruh denildiği zaman his ve şuur, akıl ve idrak güçlerinden başka irade gücü gibi özellikleri de içine alan daha geniş ve etrafı bir hayat cevheri anlaşılacak lazım gelir. Gerçekte de ruh ilminden bahsedener, ruhun hem nazari, hem ameli kabiliyetlerini göz önünde bulundurmaya mecbur kalmışlardır. Asnımızın ruh ilmi (psikoloji) kitaplarında şuur, ruhun en umumî hadisesi kabul olunmaktadır. Bununla birlikte ruhi kuvvetler: Acı duyma, tad alma, hoşlanma ve nefret gibi duyuşal kuvvetler; idrak, düşünce, tasan ve tasavvurlar gibi zihinsel ve akli kuvvetler; istek ve irade gibi harekete geçirci kuvvetler olmak üzere başlıca üç ana kuvvenin kaynağı olarak düşünülmektedir. O halde kendine mahsus anlamıyla ruh denilirken kendiliğinden hareket edebilme, daha doğrusu kendi kendini hareket ettirebilme, canlılık ve idrak gibi özelliklerin üçü birden göz önünde bulundurulmalıdır. Yani ruh, hayatın da, hareketin de, idrakin de esas sahibi olan bir varlıktır. Eğer hayat kelimesi, sadece bir yönü ile alınmayıp bu üçünün de temsilcisi olarak alınacak olursa, o zaman bizzatın mevcut ve izatıhi canlı şeklinde tarif aynı mânâyı ifade ederek, en özde anlamıyla ruhun en aşâğı mertebesini göstermiş olur. Aslında biz, duyu organları gelişmiş yüksek canlılarda ve bilhassa insanda bu üçünün birleştiğini görüyoruz. Şu halde herkesin bildiği ve anladığı meşhur sekiyle ruhun en alt seviyedeki mânâsı canlılık olarak kabul edilir ve her kuvvete de ruh denilmez. Hayatın anlamı ne kadar yükselirse, ruhun mânâsı da o ölçüde yükselmiş olur. Daha doğrusu ruh en ölçüde yükselirse hayatın mânâsı da o ölçüde yükselir ve özellik kazanır.

Genel anlamıyla ruhun, katı ve hareketsiz olan maddeye zıt bir varlık olduğu açıktır. En ilkel şekliyle madde ruhsuz bulunabilir, fakat bu mânâda ruhsuz bir cisim var mıdır? Bu husus münakaşa edilebilirse de ilkel maddenin meydana gelmiş olan her cisim terkibi ve teşekkülü bakımından bizzat bir kuvvete ve bir ilk harekete sahip olmak durumunda bulunduğundan her cisimde, genel anlamda bir ruh zaten var demektir. Fakat özel anlamda ele alındığı zaman, ruhsuz cisimlerin varlığından şüphe etmeyiz. Zira nice canlıların, ruhtan ayıldığı zaman ölümlerini görmekteyiz. Demek ki ruhun cisimden ayrılmaya ayncalık kazanacağı şüphe edilecek bir şey değildir. Fakat esas itibarıyla ruhun öz cevheri ile maddenin öz cevheri birbirinden apayn varlıklar olarak âlemde iki ayrı cins cevher var mıdır? Yoksa maddenin cevheri ruhun cevherine veyahut ruhun cevheri maddenin cevherine râci olmak üzere yalnızca bir tek çeşit cevher mi vardır? Yani kâinat âleminin cisimlerin cevheri büsbütün kaldındığı farzolsa, ruhlar da ortadan kalkar mı? Yahut aksine ruhun cevheri ortadan kalksa, maddî cisimler de büsbütün yok olur, ortadan kalkar mı? Yoksa birisi diğerinden ayrı olarak varlığını sürdürülebilir mi? Felsefe dalında her birinin taraftan ve savunuculan bulunan çeşitli nazariyelerden şimdilik vazgeçerek şu kadânı söyleyelim ki ruhun, cevheri ve öz varlığı ne olursa olsun, nev'inin hakikatı, hatta bir tek nevi içinde çeşitli mertebeleri bulunduğuşüphe götürmez bir gerçektir: İnsanları diğer canlılardan farkı, ruhlannın kendi nev'ine mahsus özelliğinden dolayı olduğu gibi, beşerin çeşitli sınıf ve fertleri arasındaki fark da en azından ruh mertebelerinin çokluğunu göstermektedir. Genellikle Peygamberler ise derece farklarıyla birlikte, Âdem kıssasından anlaşıldığı üzere, ilk fıtrata nazarın, beşer nev'i içinde Allah'ın halifeliğine mazhar olmuş yüksek bir ruh derecesine sahip kimselerdir. Bu yüzden ki, âdeta kendi nevelerinin üstünde sayılabilecek bir ayrıcalıklan vardır. Bu yüksek ruh asaletine sahip bulunmalarının yanında ilâhî te'vide de mazhar olmaları onları, hem bilgi ve idrak yönünden, hem de tasarruf gücü demek olan iradeyi harekete geçirme yönünden ve bazan ikisiyle birden ruh mertebelerinin en yücelerine eriştiren tecellilere mazhar kılar. Bu tecellilerden her biri, beşerin alışmış ruhi davranışlarından çok farklı ve üstün özellikler taşır. İşte bu özellikler o peygamberlerin, çeşitli kademelerde mucizelerini meydana getirirler. Bundan dolayıdır ki, peygamberlere mahsus bilgiler, beşer aklının tekrara ve tecrübeye dayalı olarak elde ettiği alışmış bilgi ve idraklerin üstünde bir ilim, tasarruflarında da yine normal insanların sahip oldukları tasarrufların üstünde bir kudret ve irade zuhur edegelmıştır. Bunun için ruhlann bizzat Allah'a izafetle sonuçlanan alışmış ve alışılmamış bütün güçlerini, çeşit ve mertebelerini bir bütün olarak dikkate almayenlar veya almayenlar, ruhun en yüksek mertebesini aklın en aşağı mertebesi açısından ele alarak, harika denilen garip ve nadir olayları, daima alışmışa şartlanmış aklın en aşağı ölçüsüne çözmeye çalışırlar, peygamberlerin mucizeleri karşısında hep inkâr ve te'vil yoluna sapmışlardır. Diğer bir kısım insanlar da mucizeler nazariyesine sarılarak, genellikle aklın ve ilmin konusuna giren kesin gerçekleri inkâr etmeye ve görmezlikten gelmeye çalışmışlardır. Bunların birincisi ifrat, ikincisi ise tefittir. Yarattığın bütün sır ve inceliklerini, ne tekdüze tekrarları dayanan prensiplere bağlı olarak deneysel ilmin ve fennin belli sınırları içine hapsedmeğe hakkımız var, ne de aklın ve ilmin kural ve ilkelerini bir kenara iterek, herşeyi yalnızca harikalarla açıklamağa hakkımız vardır. İlmî araştırmalarla ortaya konan yeni yeni buluşlar, ilmin ve fennin sonu olmayan bir genişliğe sahip bulunduğunu gösteriyor. Bu husus inkâr kabul etmez bir gerçektir. Ayrıca normal aklın, ilim ve fennin hiçbir zaman inkâr edilemeyecek değişmez ve kesin hakikatleri içerdği de bilimeldir. Şunu da belirtelim ki, sebeplilik (nedensellik) ve çelişmezlik kanununun işte bu çeşit hakikatlerdendir. Bilgi denilen şey, daha ziyade tekdüze tekrarları bağlı olarak, deneme yanılma sonucunda teşekkül eder. Ancak kâinatda değişim ve gelişim denilen bir ilke daha vardır. Halbuki her değişim, ilk meydana çıkışında, normal dediğimiz tekdüze tekrara dayanan oluşlara karşı bir hamle ve bir isyan sayılır. Bu yüzden de bir harikadelik ifade eder. Bunun için, ilmi sonuçlara dayanan imanın yanında mucizeye dayanan iman, irade olayı açısından çok önemli bir yer vardır. Çok zamanlar görülmüştür ki, ilim adamlarının kendi konuları dışındaki iş ve çabalarda iradeleri oldukça zayıf, hatta büsbütün yok denilecek kadar azdır. Kendi tecrübemize dayalı olarak elde ettiğimiz bilgiler, bizde irade olayının teşekkülüne ve güçlenmesine katkıda bulunmuyorlar. Buna karşılık hiçbir ilmi ölçünün haberi olmayan bazı cahiller, ilim adamlarının göze alamayacağı işleri yapabilecek güçlü iradeleri gösteriyorlar. Bu husus nazarı olarak herkesçe kabul edilse bile tatbikatta iradenin, hiçbir bilgisy ihtiyaç göstermeyen imandan kaynaklandığı ve oradan kuvvet aldığı gözleniyor. Bu da normal ilmin sonuçlarına inanmaktan değil, mucizeye inanmaktan doğuyor. İslâm dini, bu hakikati tesbit ve ahlâkı yüceltmek için, ilmin ve aklın kurallanna önem vermekle beraber, imanı gerektiren mucizelere de yer vermiştir. Bu sebeple hakikî din adamlarının bilgileri, kendi iradelerini zayıflatmaz. Onlar ilmin ve aklın alanına giren konularda normal kabul ederler, olağanüstü hallerde mucizeye de inanırlar. Normal insanların sevindikleri konularda onların korktuğu ve endişeye kapıldığı, halkın üzülüp ağladıkları noktalarda ise onların ümide ve iyimserliğe kapıldıkları yönler bulunur. Hasılı insan ruhunda ümitsizlik ve korkuyu kısmen de olsa yok etmek için mucizelerin pek büyük etkisi vardır. Sırf aklı ve mantıklı düşüncelerin karamsarlıktan başka birşey göremedikleri kapakarılık zamanlarda mucizeye iman, böyle ayırlık günlerinde parlayan sevgi güneşi gibi, azim ve iradeye musallat olmuş karamsarlığın paslarını silip süpürmeye yeter de artar bile. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, mucize ve harikalarla iman, bir genel ilke gibi ele alınamaz. Zaten isminden de anlaşılacağı gibi, bunun yalnızca özel ve olağanüstü hallerde mahsus bir ilke olduğu kesindir. Normal haller için asılan aklın ve ilmin kurallandır. Ne dîne, ne ilme önem vermeden, her an harika peşinde koşanlar ve daima yeni görüş ve fikirlerle yaşamak isteyenler, hiçbir zaman ilkellikten kurtulamazlar ve insanlar arasında bağlantı sağlayan sosyal kurallar ve ahlâkî kaideler brakmayacak kadar cahil, sapık, başbozuk ve baştan çıkarcı bir hayat tarzına mahkum olurlar. Bundan dolayıdır ki, Kur'an mucizesiyle ortaya konmuş bulunan cihangümlü hükümler ve doğrular, kevnî mucize denilen öteki harikulâde (olağanüstü) olayların üstünde bir anlam ve değer taşırlar. İşte peygamberlerin ruhlann, mertebelerine göre bu iki cihetle özel olarak ilâhî desteklere mazhar kılınmışlardır. Bu ilâhî desteğin dört yönlerinden birisi de onların ahlâklardır. Onların ruh mertebeleri, ahlâk bakımından gömüt (günahsızlık) derecesine sahiptir. Bundan dolayıdır ki, İslâm inancı açısından peygamberlerin hepsi, çirkin ve alçaltıcı huy ve hareketlerden uzak ve yüce şahsiyetlerdir. Gerçi onlar için de beşeriyet gereği bazan zelle (ayak sürmesi) ve hata mümkündür. Fakat onda ısrar ve ıstıkrar (devamlılık) söz konusu değildir. Bu gibi şeyler Allah'ın yardımıyla hemen düzeltilir. Biz, eldeki Tevrat ve İncil nüshalarında geçmiş peygamberlere isnat edilen birtakım günah ve kabahatların, tahrifler sonucu olduğundan şüphe etmeyiz. Cenab-ı Hak, peygamberlerin ruhlanna çeşitli mertebelere gönderdiği bu ilâhî destekleri, özellikle Hz. İsa hakkında "Biz onu Rûhu'l-Kudûs ile de destekledik". (Bakara, 2/87) âyetiyle dile getirmiştir. Meryem oğlu İsa, ruhî bakımından bilhassa Rûhu'l-Kudûs ile teyid olunmuştur. Bu gösterir ki, Rûhu'l-Kudûs, Hz. İsa'nın şahsiyetinin bir parçası değil, sadece onun destekleyicisidir. Şu halde hristiyanların, Rûhu'l-Kudûs'u İsa'nın şahsiyetine dahil edip, öz şahsiyetinin bir bölümü gibi tasavvur etmeleri bir batıl inanç örneğidir ve geçersizdir.

Acaba Rûhu'l-Kudûs'ten murad nedir? "Rûhu'l-Kudûs" kelime itibarıyla fevkalade temizlik, taharet ve nezahet yahut bereket ruhu, yahut mukaddes ruh demek ise de bunun gerçek anlamı hakkında tefsirciler birkaç rivayet nakletmişlerdir.

1- Mücahid ve Rebî'nin beyanına göre; "el-Kudûs" el-Kuddûs gibi ilâhî isimlerdendir. Şu halde Rûhu'l-Kudûs, yani Allah'ın ruhu demek olabilir. Nitekim bu te'vid dolayısıyla Hz. İsa'ya "rûhullah" dahi denilir.

2- İbnü Abbas'dan bir rivayete göre, burada "Rûhu'l-Kudûs" Allah'ın ism-i azamı (en büyük ismi)dir ki, Hz. İsa bununla ölüleri diriltirdi.

3- İncil'dir, nitekim "İşte böylece sana da erimizden bir ruh vahyettik." (Şûrâ, 42/52) âyet-i kerimesinde Kur'an vahiyne dahi "ruh" denilmiştir.

4- Katâde, Süddî, Dahhâk ve Rebî'nin beyanına ve İbnü Abbas'dan diğer bir rivayete göre, Rûhu'l-Kudûs Cebrail'dir. Ve buna asahh-i akval, yani rivayetlerin en sıhhatlisi

demislerdir. Çünkü Peygamber Efendimiz, Hassân İbni Sabit (r.a.) bir kerre "Kureyşi hicvet, Rûhu'l-Kudûs seninleedir." buyurduğu gibi, bir başka zamanda da "Ve Cebrail seninleedir." diye buyurmuşlardır. Demek ki, Rûhu'l-kudûs Cebrail aleyhisselâmin "Rûhu'l-Emîn" gibi diğer bir isimdir. Nitekim Hassân (r.a.) dahi beytinde "Allah'ın elçisi olan Cibrîl de bizdedir. O Rûhu'l-Kudûs'un ise eşi, benzeri yoktur." diyerek Rûhu'l-Kudûs'un Cebrail olduğuna göstermiştir. Cebrail'e "rûhullah" dahi denilmesii, diğer bir ilâhî isim olan Rûhu'l-Kudûs'un aynı mânâyı geldiğini doğrular.

Kur'an diline ait bu kelimelerin göz önünde bulundurulması ile Rûhu'l-Kudûs'un Cebrail demek olduğu anlaşılır. Lakin bu takdirde şu soru akla gelebilir: Cebrail Hz. İsa'dan başka peygamberlere de indigi halde burada "onu Rûhu'l-Kudûs ile destekledik." ilâhî ifadesinde söz konusu zamire Hz. Musa bile dahil ediliyerek doğrudan doğruya zaminir. Hz. İsa'ya tahsis edilmesinin mânâsı nedir? Bu ifadede Rûhu'l-Kudûs'un Cebrail'den başka bir özel ruh olduğu anlaşılmaz mı?

Tefsircilerin açıklamasına göre, cevap hayır. Bu tahsisin anlamı şudur: Ceb rail'in Hz. İsa'ya başka türlü bir ihtisası vardır ki, diğer peygamberlerde bunun örneği yoktur. Çünkü Hz. Meryem'e onun doğumunu müjdeleyen Cebrail'dir. Hz. İsa onun nefhi (üflemesi) ile doğmuş, onun terbiye ve desteğiyle büyümüş, her nereye gittiye beraberinde gitmiştir. Nitekim Meryem Sûresi'nde "Ona ruhumuzu gönderdik, o ruh ona beşer şeklinde temessül edip göründü." (Meryem, 19/17) buyurulmuştur. Âyette geçen "rûhanâ", rûhullah, Rûhu'l-Kudûs, Cebrail'dir.

Bundan başka bilindiği gibi, İsrailoğulları'nın, Hz. İsa ve annesi Meryem hakkında iffet ve ismete, onların kudsiyetlerine aykırı sözler söylemiş olmaları ve âyette esas muhatap olan da yahudiler olduğundan, Hz. İsa hakkındaki bu âyet, tahsis için değil, fakat bilhassa yahudilerin isnat ve iftiralarına karşı Hz. İsa'yı tenzih için bu teyid özellikle söz konusu edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, taharet ve temizlik anlamına gelen "Rûhu'l-Kudûs" ismi tercih buyurulmuştur. Şunu da burada hatırlatmak lazım gelir ki, Hz. İsa "Rûhu'l-Kudûs" ile teyid edilmiştir, fakat Rûhu'l-Kudûs ile teyid edilen yalnızca Hz. İsa değildir. "De ki, Rûhu'l-Kudûs, onu Rabbinden hak olarak indirmiştir." (Nahl, 16/102) buyurulduğu şekilde Peygamber Efendimiz'e Kur'an-ı Kerim'i indiren de Rûhu'l-Kudûs'tür. Oysa Kur'an'ı ona indirenin Cebrail olduğu bilinen bir gerçektir. Demek ki, Rûhu'l-Kudûs Cebrail'dir. Güç ve kuvvet açısından Cibril veya Cebrail, ismet ve nezahet açısından da Rûhu'l-Kudûs'tür.

İşte ey İsrailoğulları! Görüyorsunuz ki, Allah Teâlâ'nın peygamber ve kitap göndermesi, emsalsiz ve görülmemiş bir şey değildir, öteden beri devam edip gelen bir ilâhî gelenek, bir sünnettullah'tır. Zikrolunduğu üzere bilhassa size Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar bunca peygamber göndermiş artık size nefsinizin heva ve heveslerine uymayan ilâhî emirlerle yeni bir peygamber geldikçe ona uymayı kibrinize yediremeyip, kafa mı tutacaksınız? o peygamberlerin bir kısmını inkâr edecek, diğer bir kısmını da inkarla yetinmeyip -Zekeriya, Yahya vesaire gibi- öldürecek misiniz? Yok artık, o meydana boş bulgıyamacaksınız. Bu âyetin anlamında Peygamber Efendimiz'i öldürmeye azmettiklerine ağı bir işaret vardır. Soru, bu teşebbüslerini yüzlerine çarpmak üzere ayıplamak ve kinamak (istifham-ı tevbihi) içindir.

Bunlar, haklarında nazil olan bütün o güzel nasihatlere, davetlere, acı tatlı hatırlatmalara, müjdelere ve uyanlara, azarlama ve iltifatlara karşı bakınız ne dediler:

Meâl-i Şerifi

88- (Yahudiler, peygamberimize karşı alaylı bir ifade ile): "Bizim kalblerimiz kılıfıdır." dediler. Bilakis Allah, onları kâfirlikleri yüzünden lanetledi. Bundan dolayı çok az imana gelirler.

89- Yanlarındakini tasdik etmek üzere onlara Allah katından bir kitap gelince, daha önceleri inanmayanlara karşı onunla yardım isteyip durdukları halde, o tanıdıkları kendilerine gelince, bu sefer kendileri onu inkâr ettiler. İşte bundan dolayı Allah'ın laneti kâfirleredir.

90- Ne kadar çirkindir o uğruna kendilerini sattıkları şey ki; Allah'm kullarından dilediğine kendi lûtf ve kereminden vahiy indirmesine kafa tutarak, Allah ne indiriyse hepsini inkâr ettiler. İşte bu yüzden de gazap üstüne gazaba uğradılar. Can yakıcı azap asıl kâfirler içindir.

88-Ğulf, "ağlef" in çoğuludur. Ağlef, ğulfe veya ğlafdan kabuklu yani sünnetsiz ya da kılıflı demektir ki, burada kelime "kaşerli, kaşerlenmiş" meâlinindedir. Yosun tutmuş, duyarlığını yitirmiş anlamındadır.

Hasılı bunlar bizim kalberimiz kılıflı, yani kaşerlidir, kabukludur dediler. Bununla Hz. Muhammed'in davetine ve Kur'an'ın irşadına karşı kalplerinin kapalı olduğunu ve bunları dinlemeye, anlamağa yanaşmak niyetinde olmadıklarını alay ve küdüme ile söylemek ve ilâhî hidayete ihtiyaçları olmadığını iddia etmek suretiyle akıllarına iftihar etmek istediiler. Hayır, işin aslı öyle değil, belki küfürleri sebebiyle Allah onları lanetledi, rahmetinden uzaklaştırdı, "Allah onların kalplerini ve işitmelerini mühürlenmiştir, gözlerine de perde çekilmiştir. Onlar için büyük bir azap vardır." (Bakara, 2/7) âyetinin hükmü tecelli eyledi. Onun için bunlar az, pek az iman ederler. Yukanda "Ey İsrailoğulları! Size ihsan etmiş olduğum nimetimi hatırlayın, iyi düşünün ve benim ahdimi yerine getirin ki, ben de size verdiğim sözü yerine getireyim." (Bakara, 2/40) âyet-i celilesiyle yapılan o büyük ve latif davetler ve onu takip eden yüksek uyanlar karşısında bunların en nihayet "Kalplerimiz kılıfıdır." diye inat etmeleri ve büyüklük taslayıp iftihar edecek bir sebepten değil, sırf mel'unluklarından ileri gelmektedir.

89-Nasil lanetlenmesinler ki, Ne zaman ki, onlara Allah tarafından yeni ve büyük bir kitap, yanlarında bulunan ve "sizi ahir zaman nebisi kurtaracaktır" diye müjde veren Tevrat'ı inkâr etmeyip "O da Allah kitabıdır, verdiği haberler gerçektir." deyip doğrulan bir kitap, yani Kur'an geldi. Daha önceleri ise onları küfür ehline, yani müşrik Araplar'a karşı bunun geleceğinden söz açıyorlar ve bu sayede onlara üstünlük sağlayacaklarına inanıyorlardı. "Allah'ımız Tevrat'ta özelliklerini yazılı bulduğumuz ahir zaman nebisi hümetine bize yardım et!" diye dua ve istidat ediyorlar ve müşriklere "Bizim söyledığımızı tasdik ederek ortaya çıkacak olan bir peygamberin gelme zamanı yaklaştı," gölgesi üstümüzde dolaşiyor. Biz onunla bir olup sizi Âd ve İrem gibi katledeceğiz." diyorlardı.

İbnü Abbas, Katade, Süddî demislerdir ki, Peygamber Efendimiz'in gelmesinden önce Beni Kurayza ve Beni Nadir yahudileri, Evs ve Hazreç kabilelerine karşı onunla fethettiler. Bu âyet bunlar hakkında nazil olmuştur.

Ne zaman ki, Kur'an-ı Azîmüştan onlara böyle bir halde geldi; o tanıdıkları kendilerine gelince bunlar onu inkâr ettiler, tanımaz oldular. Allah'ın laneti kâfirleredir. Bunun için bunlar mel'un oldular.

90- Bunların kendilerini uğruna sattıkları şey ne kadar fena, ne kadar çirkindir! ki Allah'ın indirdiği mübarek kitaba ve Hz. Muhammed'in risaletine küfredmeleri, hem de pek alçak, pek rezilane bir sebeple küfredteleridir. Bilir misiniz onları buna niçin küfredtiler? Allah'ın kullarından dilediği bir kuluna, sırf lûtf ve kereminden ihsan olarak, peyderpey nimet indirmesine, onu ahir zaman nebisi yapmasına karşı bağyen, yani o peygamberliğin doğrudan doğruya kendilerine indirilmesini istediklerinden, bu peygamber bizden, bizim ırkımızdan değil diye bencilik ve kıskançlık sebebiyle inkâr ettiler. Daha önceleri

"O peygamber gelecektir, gelmek üzeredir... Biz onunla fetihler yapacağız." deyip dururken, o gelince her şeyi unutup insanlığını kıktılar. "O söylediklerimiz yanlışmış." dediler, kendilerini böyle bir küfre sattılar, sattılar da daha önce mahkum oldukları gazaptan kurtulup haks olacaları bir sırada, döndüler, dolayları yeni bir gazaba müstahak oldular. Vakiyle kendilerini Firavun'un kötü baskılarından kurtaran ve bu suretle büyük bir imtihana çeken Cenab-ı Allah, kendilerini âlemlere üstün kılmışken onlar bu faziletleri kendilerine kazandıran peygamberleri, önce inkâr edip, sonra da

öldüre öldüre en nihayet imtihanın sonucunda Allah'ın gazabına uğramışlar, nimetleri gitmiş, vatanları ve devletleri mahvolmuş, kendileri ki veya bu milletin hükmü altında yaşamak zorunda kalmış, zillet ve meskenete düşmüş, nihayet ellerindeki kitabın hükmünce son bir ümitleri kalmış idi. O da Hz. Musa'ya benzeyen ve onları daha önce olduğu gibi gazaptan, bu zillet ve meskenetten kurtaracak olan ahir zaman nebisine iman edip, uymaları idi. Bu ümitle yaşarken ve müşriklere karşı onlarla iftihar edip, o sayede üstün geleceklerine inanırken, tam o peygamberin gelip, aradıklarını buldukları ve yanlarındaki kitabın (Tevrat'ın) hükmü olan bu ümitlerini gerçekleştirmek için Kur'an-ı Azimüşşan, kendilerini "Siz verdiğiniz ahdınızı yerine getirin, Ben de size olan ahdimi yerine getireyim." (Bakara, 2/40) ve "Yanınızdaki kitabı doğrulayan bir kitap olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin." (Bakara, 2/41) diye ilâhî emrine davet ettiği sırada sırf kıskançlık yüzünden sözlerinden döndüler. "Vakti geldi." dedikleri peygamberi, "Hayır beklediğimiziz bu değilmiş, daha onun vakti gelmemiş, bu bizden değil, Araptandır." diyerek inkâr ettiler. Tıpkı İblis'in Hz. Âdem'e karşı yaptığı gibi, kibirlenip baş kaldırdılar. Allah'ın emirlerine ve davetlerine "kalblerimiz kabuk bağlamış" dediler ve bu inkâr yaparken kendi sözlerini ve ellerindeki kitabın o yegâne ümidi veren hükmünü de geçersiz kılp yalan saymak suretiyle kendi kendilerini rezil ve rüsvay eylediler. Hasılı bu bezirgânlar kendilerini bu kadar fena bir küfre sattılar ve bundan dolayı eski gazap üzerine tekrar bir gazaba daha layık ve müstahak oldular. Gerçek şu ki, kâfirlerin hakkı da mühin, yani ihane edici, hakarete uğraticı, zelif edici bir aptazır. Bunlar öyle kâfirlerdir ki, Allah'a, peygambere, hatta kendilerine bile sözle veya fiil ve davranışla küfredeler de bununla beraber üstelik yalan yere imandan dem vururlar. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

91- Onlara, "Allah ne indiriyse ona iman edin." denildiği zaman, onlar "Biz kendimizi indirilene iman ederiz." derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Oysa yanlarındaki Tevrat'ı tasdik eden gerçek vahiy odur. Onlara de ki; "Peki madem gerçek mümin sizsiniz de ne diye daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?

92- Celâlim hakkı için Musa size belgelerle gelmişti de onun arkasından tutunuz o buzağıya taptınız. Siz işte o zalimlersiniz.

93- Bir zamanlar size, "verdiğimiz kitabı kuvvetle sarılın ve onu dinleyin." diye Tür'u tepenize kaldırdır masanızı aldık. (O yahudiler): "Duyduk, dinledik, isyan ettik." dediler, kâfirlikleri yüzünden o danayı yüklerinden besleyip büyüttüler. De ki, "Eğer siz mümin kimseler iseniz, bu imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor!

91- Yukanda beyan olunduğu üzere, Allah'ın her indirdiği vahye iman ediniz, denildiği zaman, bunlar biz, bize indirilene iman ederiz, derler de ondan başkasına küfredeler, halbuki hak odur, üstelik yanlarındaki Tevrat'ı doğrulamak üzere hak ve gerçek olan odur. O yanlarındakindedir. Böyle iken yine de onu inkâr ederler. Gerçek imanın hedefi haktır ve hak nerede bulunsu, her nereye inse yine hak iken, üstelik kendi yanlarındaki kitabın hak ve gerçek oluşu, ancak vahyin tasdiğiyle ağılık kazanacak iken, bunlar kendi yanlarındakinden başka hiçbir şeye, hak da olsa, imana yanaşmazlar. Âlemde hak sevgisi bulunmayanların hepsi böyledir. Onlar için iman sözü bir nefsanîyet işidir. İnanacakları şeyde mutlak kendilerini görmek isterler. Mesela kendilerinden olmayan âlîme, âlim demezler, kendilerinden olmayan peygambere peygamber demezler. Deseler bile "Bizim peygamberimiz değil ki, ondan bize ne?" derler. Sırf bu yüzden ahir zaman peygambere ve ona indirilen kitabı, "Bizim halkımızdan değildir, bizim lisanımızdan değildir, o Arab'ın peygamberidir, Arab'ın kitabıdır" diye düşmanlık ederler. Begeriyeti tefrikaya düşüren, insanlığı şirke ve kavşaya sürükleyen, hak ve hakikate karşı kaba kuvvet kullanmaya, üstünlük yaşınsa, şaşıatalara iten, türlü türlü mel'anetler ve şeytanca planlar kullanarak saldırın ve saldırıtan işte hep bu nefsanîyet, kibir ve bencilliktir. Hz. Âdem kıssasındaki İblis olayı, tamamen bunu temsil eder. Bunları en başında kendilerini kitap ehli, din ehli ve iman ehli gibi göstermek isteyen yahudiler vardır. Bunlar nihayet izafî bir iman iddia ederler. "Biz ancak bize indirilen kendi kitabımıza iman ederiz." derler, ondan başkasını inkâr ederler. Fakat Cenab-ı Allah gösteriyor ki, bunların bu izafî iman davalan da yalandır. Çünkü bunlar, kendi yanlarındaki bunları, kendi imanlarını esas kabul ettikleri kesin bir gerçeği tasdik eden, doğrulayıp onaylayan bir hakikati dahi, doğrudan doğruya "Bize nazil olmadı." diyerek red ve inkâr ederler. Mesela; yukandan beri neler olduğu açıklanan Tevrat hükümleri, haberleri ve ilkeleri vardır. Bunlardan biri de ahir zamanda Hz. Musa'ya benzer bir peygamberin geleceği haberdır. İsrailoğulları'nın "Tarafımdan size hidayet getirecek bir peygamber geldiği zaman, kim hemen ona uyarısa, artık uyanlara korku yoktur." (Bakara, 2/38) ilâhî ahdi uyanıncı ve o peygambere itaat etmek şartıyla kurtulacakları haber verilmiş ve bu konuda daha önce kendilerinden ahd ve misak da alınmış ve yine zamanı gelince Allah'a verdikleri bu sözü tutacaklarını ve gereğince amel edeceklerini kabul etmiş, üstelik yine bunu kendileri büyük iftiharla herkese yaymış ve duyurmuş iken; Kur'an gelip de Tevrat haktır, bu haberler, bu kıssalar, bu vaadler doğrudur diye onu tasdik ve buna uygun olarak Allah tarafından "Ey İsrailoğulları! Vaktiyle size verdiğim nimetleri haydi hatırlayın, anın ve bana verdiğiniz ahdi yerine getirin de ben de size verdiğim kurtuluş sözünü yerine getireyim." "Haydi bakalım, benim indirdiğim vahye, yanınızdaki kitabı tasdik eden vahye iman edin!" emirlerini kendilerine tebliğ edince; Tevrat'ı tasdik eden, onu onaylayıp destekleyen bu ilâhî emirleri red ve inkâr kalkıştılar, "Kalblerimiz kabuk bağlamış" dediler de bütün bunlarla beraber, "biz, bize indirilene inanınız" diye bir de izafî (bağımlı) bir iman davası güdüyorlar. Şimdi siz böyle mi diyorsunuz? Öyleyse size inmiş olan Tevrat'a ve ona hakır diyen Kur'an'a inanınız, dersiniz yine dönerler, onu da red ve inkâr ederler. Demek ki, bunların "biz bize indirilene inanınız" iddiaları da yalan ve asılsızdır. Bunlar başkasına inen hakkı inkâr etmek için daha önce kendilerine nazil olmuş ve yine kendilerince her tarafa yayılmış bulunan gerçeği de inkâr ediyorlar, çelişkiden kurtulamıyorlar. Artık bu safasatılarda -isterse izafî olsun- bir iman tasavvur olunabilir mi? Bundan başka durumun iyice ortaya çıkması için bunlara de ki, iddia ettiğiniz gibi, gerçekten kendinize indirilene inanıyorsanız, bundan evvel Allah'ın peygamberlerini öldürür müydünüz? İmanınızda samimi iseniz onları niçin öldürdünüz? Peygamber öldürmek yeterince küfür ve inkâr değil midir? İnanıldığınız Tevrat bunu yasak kılmamış mıydı? Özellikle Zekerîya, Yahya ve diğerleri gibi öldürdüğünüz peygamberler hep sizin peygamberleriniz değil miydi?

92-Daha gerilere bakalım Allah biliyor ki, Musa size açıkık belgelerle, aşikar mucizelerle geldi, sonra da siz onun hemen arkasından tutunuz buzağıya taptınız, ve siz işte böyle zalimlersiniz! Ey zalimler, siz o zaman mı kendinize inmiş olana iman etmiş oldunuz?

93-Musa'ya verilen mucizelerden birini daha hatırlatalım: Hani size verdiğimiz kitabı ve onun hükümlerini kuvvetle, ciddiyle ve özenle tutunuz ve dinleyiniz diye Tur dağıni tepenize kaldırarak sizden zorla masanızı almıştı. Koca bir dağın şemsiye gibi başınız üzerine dikilip sizi tehdit etmesi ne büyük mucize idi. Fakat dinlediler mi? Buna karşı içlerinden işittik ve isyan ettik, dediler. Kâfirlikleri sebebiyle buzağı sevdası iliklerine kadar işlemişti, kalbleri onun sevgisi ile dopdoluydu. Demek ki, o zaman bile kendilerine indirilen vahye iman etmiş iddilerdi.

Sen bunlara şöyle söyle ve de ki: Eğer siz mümin iseniz imanınız size ne çirkin emirler veriyor ki; işittik, isyan ettik dersiniz, peygamberleri öldürür, kitabınızı inkâr edersiniz ve o buzağı sevgisini bir türlü kalbinizden çiknıp atmazsınız. Böyle bir iman olsa olsa Şeytan'a iman olur. Bütün bu halleriyle bunlar ahiret nimetlerini de kimseye vermek istemezler. Lakin bunların Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine iman sözleri asılsız olduğu gibi, ahirete imanları da asılsızdır. Ahirete imanlarının da böyle olduğunu bildirmek üzere buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

94- De ki; Allah yanında ahiret yurdu (cennet) başkalarının değil de yalnızca sizin ise, eğer iddianızda da sadık iseniz haydi hemen ölümü temenni ediniz, ölmeyi cana minnet biliniz.

95- Fakat elleriyle işledikleri yüzünden onu hiçbir zaman temenni edemeyecekler. Allah o zalimleri bilir.

96- Elbette onları insanların hayata en hırslı, en düşkün olanları olarak bulacak, hatta müşriklere bile daha düşkün bulacaksınız. Onların her biri bin sene ömür sürmeye arzular, oysa uzun yaşamak kendisini azeptan kurtarıp uzaklaştıracak değildir. Allah, onların neler yaptığını görüp duruyor.

94-Ey Muhammed! Sen onlara de ki; eğer ahiret yurdu, ahiret saadeti, başka insanların hiçbir hissesi olmayarak yalnızca sizin ise hiç durmayın ölümü temenni edin, eğer bu iddianızda samimi iseniz, sözünüzün doğruluğuna inanıyorsanız hemen ölmei istemeniz gerekir. "Dâr", lügatta dâiren mâdar, dörtbir yanına çepeçevre hudut çevrilmiş, mükemmel bir surette korumaya alınmış, yerleşmeye ve içinde yaşamaya elverişli olan yer demektir. Dilimizdeki büyük konak, saray, mâlikane, şehir, meşhuret, yurt ve vatan kelimelerinin mânâlarına gelir. Yerine göre bunların ifade ettiği mânâların hepsini içine alır. Nitekim "Dâr-ı İslâm" müslümanların yaşadığı, barış , selamet ve huzur içinde yaşadığı yerler için kullanılır. "Dâr-ı Harb" ise harb halinde, özellikle müslümanlarla harb halinde olan yerler için kullanılır. Bunun gibi içinde bulunduğumuz bütün şu âleme de "Dâr-ı Dünya" denilir. Aynı şekilde "Dâr-ı Ahiret" de ölümden sonra ebedi olarak kalınacak dârü'l-karar demektir. Şu halde "Dâr-ı ahiret sırf bizimidir." demek, öldükten sonra herkes ya mahvolup yok olacak, sadece biz kalacağız, ya da herkes cehenneme gidecek, yalnızca biz cennete gideceğiz ve orada biz mutlu olacağız demek olur. Ölümden sonra böyle ebedi bir mutluluğun yalnız kendilerine ait olduğuna cidden inanmış olanların zahmetler, elemeler ve kederlerle dolu olan şu üç-beş günlük dünya hayatına sımış sınımlarının hiçbir anlamı yoktur. Hele dünyada vatandan, istiklalden mahrum, zillet ve meskenete mahkum bir halde yaşayanlar için böyle bir temenninin kağınlmaz olması gerekir.

95- Halbuki onu hiçbir zaman isteyemezler, temenni edemezler, sebebi de herşeyden önce elleriyle yaptıkları, ahiret için hazırladıkları şeyler, cürümler, cinayetler, zulümlerdir. Yani bunlar zaten sabıkalı kimselerdir. O kirlî ellerin neler yaptığını, ahirete ne yüze varacakları vicdanları duyar da dünya cennetinden vazgeçemezler, ölümü isteyemezler. Allah o zalimleri bilmez mi sanıyorlar ki, ahiret yurdu bizimdir, diyorlar, Oysa Allah bütün zalimleri bilir.

96-Esasen bunların ahirete ne imanolan vardır, ne ümitleri. Çünkü iyice araştırırsan, insanlar arasında dünya hayatına en düşkün, en hırslı olarak bulunan bulursun. Bunların, diğer bir hayata ümitleri veya zerre kadar imanları olsaydı, bu dünya hayatına böyle herkesten, hatta müşriklere bile daha fazla hırsla sarılabilirler miydi? Müşriklere bile daha hırslılar, her biri arzu eder ki, bin sene ömür sürsün. Bazı tefsirciler bu müşriklere maksadın mecûsiler (ateşle tapanlar) olduğunu rivayet etmişlerdir ki, o zamanın İranlıları demek olur. Halbuki o şekilde bin sene ömür şüməsi, kendisini azeptan kurtaracak, uzaklaştıracak değildi. Allah, onların, gizli veya açık olarak ne yaptıklarını, ne yapacaklarını görüp duruyor. Yakub kırâetinde hitap şekli ile diye okunur, yani Allah sizin hepinizin yaptığını, yapacağını görüyor, biliyor demek olur.

"Basır", lügatte âmanın, yani körün ziddidir. Bununla beraber kelime hem "basar"dan, hem "başiret"ten sıfatı müşebbehe olduğu için "habır = haberdar" anlamına da gelir. Her yönüyle gören, her şeyin içine, dışına, bütün yönleriyle vâkıf olan, işlerin sırlarına âşına mânâsına kullanılır. İşte Allah böyle Basır'dır. Bundan dolayı hayra hayır ile mükâfat verecek, şerre de şer ile ceza verecek, herkesin ahiret hayatı, dünyadaki ömrünün uzunluğuna, kısalığına göre değil, ameline göre olacaktır. Halbuki amel de iman ile yakından alakalıdır. Ahireti tanımadıkları için müşriklere hayata bu kadar düşkün olanları vardır. Ancak yahudileri onlardan daha fazla, daha beter düşkün ve hırslı bulursun. Şu halde bunların ahirete müşrikler kadar bile yüzleri yoktur.

Bu ruh halı, kağınlmaz olarak iki sebebin birinden ayrı değildir. Ya bunlar "Ahiret saadeti sırf bizimdir, olsa olsa ateş bize sayılı birkaç gün dokunup geçecektir." derken, bunun yalan olduğunu bilerek söylüyorlar. Böylece ahirete asla inanmıyorlar demektir. Ahirete iman davasında kendi kendilerini yalanlıyor, tekdiz ediyorlar. Ya da bunların "ahiret yurdu" sözünden maksatları, öldükten sonraki hayat anlamına gelen gerçek ahiret değil de, dünya hayatının sonunda tasavvur ettikleri bir istikbaldir, mutlu bir gelecektir. Deniliyor ki, bunlar son devirlerde "ahiret" kavramını te'vil ve tahrif ederek şu ideale sahip olmuşlardır: Dünyada en nihayet Kudüs'ün de içinde bulunduğu "Arz-ı Mukaddes" (kutsal topraklar) kendilerinin olacak ve orada devlet kuracaklar ve ondan sonra bütün dünyayı istila edecekler, dünyanın yegâne devleti olacaklar. O zaman başkaları mahvolup yok olacak, dünya da bütünüyü bunların olacakmış, "dâr-ı ahiret" dedikleri bu imiş. İşte bundan dolayı "diğer insanların hissesi olmayarak dâr-ı ahiret sırf bizimidir" demeleri buna işaretmiş. "Sayılı günler" anlamına gelen "eyyâm-ı mâdude" sözü de o zamana kadar geçecek olan müddet içinde her ferdin ömründen kinaye olmuş olur.

Bugün bütün dünyadaki yahudilerin bu ideal üzerinde birleşmek istedikleri de anlaşıyor. Onlar buna inanmış olabilirler, lakin Allah Teâlâ, ahiret imanının bundan ibaret olmadığını, ahiretin böyle telakkî edilmesinin caiz olmayacağını, ahiret inancının bu olmayınca böyle bir fikrin tahakkukunun da mümkün olmayacağını ince ve hakîmanca bir üslup ile beyan buyuruyor ve ahiret inancının bütün yönlerini ve gereklerini ortaya koyuyor.

Diyelim ki, Yahudi milleti ve toplumu açısından ahiret kavramı, bir anlamda yeniden dirliş demek olsun. Lakin millî ruhun diri kalması, millet varlığının devam etmesi neye bağlıdır? Tek tek fertlerin hayatına değil mi? O halde bunu kazanmak o fertlerin çalışmasına ve fedakarlığına dayanmaktadır. Bu ideal gerçekleşinceye kadar nice kişiler geçmeli ve bu uğurda hayatını feda etmeli ki, ölümüş bir millet, yeniden dirliş sımna mazhar olsun. Halbuki konuya fert açısından bakınca durum daha başkadır. Çünkü o öldükten sonra milletin mutlu geleceğini gözleriyle görmüyor, onun safasını sürmüyor. Âlinda fert için dünyada iken yaptığı fedakarlığın mükafatını güvence altına alan diğer bir hayata, yani hakiki mânâsıyla ahiret hayatına inanmaya ihtiyaç vardır. İnsanın ahirete imanı bulunmadıkça öyle bir idealin gerçekleşmesine imkan yoktur. Öldükten sonra kendi ruhunun baki kalacağına inanmayan, daha doğrusu şahsın öldükten sonra dirilmeye, diğer bir doğuş ve oluş ile ebedi bir hayata inanmayan, sayılı günlerden ibaret bulunan bu dünya hayatının sonunda ölünce büsbütün yok olup gideceği ve hiçlikten tekrar kurtulmasının imkansız olduğuna inanan fertler, böyle bir fedakarlığa ve nice nice hayatların harcanmasına bağlı bulunan öyle yüksek bir ideal uğruna nasıl can verebilirler? Sonra ne diye fedakarlık yapınlar ki? Eğer öldükten sonra hakiki ahiret mükafatı yoksa, asırlarca sonra gelecek insanları sahip olacağı bir saadeti için bugünkü insanlar nasıl ve neden dolayı fedakarlık yapınlar ve emek harcasınlar? Bütün bunlar sırf hayır ve iyilik olduğundan dolayı, sırf Allah nızası için yapılacaksa, öldükten sonra, tamamen yok olup gideceklerini sanan kimse için hayrın ve Allah nzasının mânâsı nedir? Âlemde böyle fertlerden meydana gelen bir toplumun öyle yüksek bir ideali gerçekleştirmesine asla imkan yoktur. Bunun yapabilecek bir milletin fertleri dünyada yüksek idealler için can vermeyi göze alabilecek bir inanca sahip olmalıdır. Bunun için de ölümden sonra büyük bir mükafatın gerçekleşeceğine iman etmelidir. Yahudiler ise böyle bir ahiret inanmadıkları için müşriklere daha fazla dünyaya düşkümlüdür, ölümden de korkarlar. Ahiret yurdu adını verdikleri "Arz-ı Mukaddes" ve "Dünya Devleti" idealleri bu şartlar altında gerçekleşmesi kabil olmayan gelişkilî bir idealden ibarettir. Eğer onlar, gerçek ahirete inanmadan buna inanıyorlarsa yalan ve yanlış şeylere inanmaktan ibaret

olan şeytanî bir iman olur. Buna da "Eğer siz mümin iseniz imanınız size ne kötü, ne çirkin şeyler emrediyor!" âyeti okunur.

Diğer taraftan yahudilere göre, ahiret imanı yalnızca bu demekse, yani sayılı günlerde azap demek, söz konusu ideal gerçekleşmeden önce dünyadaki ömürlerinden kinaye olarak şimdiki hayat demekse, bu ideal gerçekleşinceye kadar onun uğrunda çalıpıç can verilerin hepsinin canı cehenneme gidecek, ondan başka bir yer görmeyecekler demektir. Bu ise bir haksızlıktır, zulümdür. Böyle bir telakkiiyi veren din de zâlimane bir din olur. Çünkü böyle bir inanç altında dünya sevgisi, cehennem muhabbetinden ibaret bir delillik demek olur. O halde bunlar için saadetin bir mânâsı varsa, o da yok olmak için bir an önce ölüp kurtulmaktır. Şu halde hepsi birden ölümü temenni etmelidir ki, bir gün evvel "Eyyâm-ı mâdede" denilen sayılı günleri bitirmiş olsunlar. Oysa bunlar kadar ölümden kaçan, bunlar kadar dünyaya hayatına hırsla sanılan hiçbir kavim yoktur. Demek ki, bu imanın da yalandır. Diyelim ki, bu hırs "Arz-ı Mukaddes" idealinin ancak dünya hayatında görüleceğiyle ilgili olsun, o zaman dünyada uğruna can feda etmeye bağlı, uzun mücadeleler, büyük muharebeler yapılmaksızın elde edilemesi mümkün olmayan düneyi bir gayeye, böyle bir hayat sevgisi ile erişmek sevdası çikşilerle dolu muhal bir hayalden başka ne olur? Bu gayenin gerçekleşmesini isteyenler, bu uğurda şehid olmak için ölümü göze alabilmeli ve temenni edebilmelidirler. Bunu yapabilmek ise hakiki mânâsıyla ahirete inanmayı gerektirir. Bu da ancak "O müttakiler ki, sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler ve ahiret gününe de kesinlikle iman sahibidirler." (Bakara, 2/4) hükmüne uygun olarak, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'i ve ona nazıl olan kitabı tasdik ile mümkün olur. Ve ancak o zamandır ki, "Siz benim ahdimi yerine getirin, ben de size verdiğim sözü yerine getireyim." (Bakara, 2/40) ilahî va'di gerçekleşir.

Görülüyor ki, burada sadece yahudiler için değil, bu münasebetle bütün beşeriyet için pek büyük bir ders vardır.

Ayrıca bu yahudiler vahiy ve nübüvvet aleyhinde söz söylemiş olmak için vahyin vasıtası olan Cibril-i Emin hakkında "O bizim düşmanımızdır." diye düşmanlıklarını açığa vurmuşlardır ki, buna karşı şu iki âyet nazil olmuştur:

Meâl-i Şerifi

97- Söyle; her kim Cebrail'e düşman ise iyi bilsin ki, Kur'ân'ı senin kalbine Allah'ın izniyle kendinden önceki vahiyleri onaylayıcı, müminlere hidayet ve müjde kaynağı olmak üzere o indirdi.

98- Her kim Allah'a, Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ile Mikail'e düşman olursa, iyi bilsin ki, Allah da o kâfirlerin düşmanıdır.

97-Bu âyetlerin nüzul sebebi olan bu düşmanlığın nasıl meydana geldiği hakkında birkaç rivayet vardır:

Birincisi: Çeşitli yollarla gelen rivayetlerin bütününden çıkan sonuca göre; Peygamber Efendimiz, Medine'ye hicret buyurduktan zaman, Fedek yahudilerinin din büyüklerinden biri olan Abdullah İbnü Suriya, münazara etmek için birkaç kişiyle birlikte Peygamber Efendimiz'e gelmiş. Evvela; "Ey Muhammed! Uykun nasıldır?" demiş, "Zira ahir zamanda gelecek o peygamberin uykusu bize haber verilmştir." Aleyhissalâtu Vesselâm Efendimiz "Gözlerin uyur, kalbim uyunmaz." buyurunca, "Doğru." demiş. Sonra "Nutfе babadan iken çocuk anasına neden benzer? Bunu da açıklar mısın?" demiş. Peygamber Efendimiz "Kadının da suyu vardır, hangisi üstün gelirse benzerlik o tarafa çeker." buyurmuş. O yine "Doğru" demiş. Sonra "İsrail'in kendi nefesine haram kıldığı yiyecek ne idi, haber ver bakalım. Çünkü Tevrat'a göre, bunu ümmî peygamber haber verecektir." demiş. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz buyurmuş ki; "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah adına söylerim. Bilir misiniz ki, İsrail (Yakub) şiddetli bir hastalığa tutulmuştu, hastalığı uzadı, o zaman Allah kendisine bu hastalıktan afiyet ihsan ederse en sevdiği yiyeceği ve içeceği kendi kendisine haram olsun diye adakta bulundu ve onu kendi nefesine haram kıldı: "Deve eti yemeyeceğim, deve sütü içmeyeceğim diye adakta bulundu". Abdullah, buna da "evet" dedikten sonra "Dördüncü ve son olarak bir şey kaldı, onu da söylersen sana iman ettim gitti." demiş. "Sana hangi melek geliyor da Allah tarafından bu senin söylediklerini sana getiriyor?" diye sorunca Resulullah "Cebrail" buyurmuş. Bunun üzerine "O bizim düşmanımızdır, o savaşa ve şiddet getirir, bizim elçi meleğimiz Mikail'dir ki o, müjde, uzculuk, bolluk ve bereket getirir. Eğer sana gelen melek o olsaydı iman ederdik." demiş. Hz. Ömer hemen sormuş "Bu düşmanlık ne zaman başladı?" demiş. Abdullah İbn Suriya "Bunun başlangıcı çok eskilere dayanır." demiş, "Buhtu nassar denilen bir adam tarafından Beytülmaksid'in tahrip edileceğini Allah Teâlâ bizim peygamberimize vahyetmiş bildirmiş ve onu tarif etmişti. Biz de aradık bulduk, onu öldürmek için adamlar gönderdik. O zaman Babil'de henüz miskin bir çocuktu, fakat Cebrail 'Eğer Allah sizi bunu öldürmeye muvaffak kılsa, haber verdiği adam bu değilmiş demek olur. Binaenaleyh bunu öldürmek fayda sağlamaz." diyerek onu müdafaa etti, sonra da o çocuk büyüdü, kuvvetlendi, hükümdar oldu, bize harp açtı, Beytülmaksid'i tahrip etti ve orada katliam yaptı. Bunun için biz Cebrail'i düşman olarak tanırız." Bunun üzerine işte bu âyetler nazil olmuştur.

İkincisi: İnme sebebi, doğrudan doğruya Hz. Ömer ile olan bir söyleşi üzerine olmuştur, şöyle ki: Medine'nin yukan tarafında Hz. Ömer'in bir tarlası vardı, ona gelir giderken yolu yahudilerin dershanelerinin önünden geçirdi, o da ara sıra durur onları dinlerdi. Bir gün "Ey Ömer!" dediler, "Muhammed'in ashabı içinde senin gibi sevdiğimiz yok, diğerleri gelir gelir, hiç iltifat etmezler, canımızı sıkırlar. Sen öyle yapmazsın, bunun için sana çok ümit besliyoruz". Bunun üzerine Hz. Ömer, onlara sordu: "Sizce en büyük yemin nedir?" dedi. Onlar "Tür-i Sinâ'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân adına edilen yemindir." dediler. Sonra Hz. Ömer, onlara bu suretle yemin vererek: "Doğru söyleyin Muhammed'i kitabınızda buluyoruz, fakin ona vahiy getiren melek Cibril'dir, Cibril ise bizim düşmanımızdır, o hep azap, savaş, zelzele gibi şiddetlerin sahibidir, eğer ana gelen melek Mikail olsa idi, herhalde iman ederdik, çünkü o hep rahmete, merhamete, merhamete, uzculuğa, huzur ve selamete vekil edilmştir." Hz. Ömer yine sordu: "Tür-i Sina'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahmân hakkı için söyleyin Allah katında Cebrail'in yeri nedir?" Onlar dediler ki, "Cebrail sağında, Mikail solundadır." Bu cevap üzerine Hz. Ömer: "Öyleyse şahid olun ki, Allah'ın sağındakine düşman olanlar, solundakine de düşman olmuş olurlar ve bu ikisine düşman olanlar Allah'a da düşmandırlar" dedi ve olup bitenleri haber vermek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. Peygamber'in huzuruna vardığı zaman gördü ki, Cibril ondan evvel vahiy getirmiş, Resulullah kendisine bu âyetleri okuyuyormuştu.

Üçüncüsü: Yahudilerin "Allah Teâlâ, Cebrail'e, peygamberliği bize getirmesini emrettiği halde, o başkasına götürdü, bundan dolayı ona düşmanız." dedikleri de rivayet edilir. Gerçekten de âyetin mazmununa göre, düşmanlığın esas sebebi, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in kalbine indirilmesinden başka birşey değildir. Bunun da Allah'ın izniyle yapıldığı ve aynı zamanda getirdiği Kur'ân'ın yalnızca savaş ve azap değil, daha önceki semavi kitapları tasdik edip desteklediği, ayrıca müminlere hidayet ve müjdelere dolu olduğu beyan buyurularak, onlar tarafından öne sürülen sebeplerin gerçek sebepler değil, yalan olarak söylendiği ortaya konmuştur.

Fayda: "Cibril" kelimesi esasen "cibr" ve "il" kelimelerinden oluşmuş İbrânice bir kelimedir ve Fahr-ı Kâinat (âlemlerin öğücünü) Efendimiz'e vahiy getiren meleğin ismidir. İbrânice'de tıpkı Abdullah gibi ve rivayete göre aynı mânâda bir izafet terkibi ise de Arapça Ba'lebek gibi mezdî (kanşık) terkipleler benzer bir tarzda kullanılmıştır. Âlemiyet (isimlik) ve ucme (Arapça olmayan) gibi iki sebepten dolayı gayri munsarıftır. Araplar bunu sekiz ayrı talfüz şeklinde söylemişlerdir ki, bunlardan en meşhuru dörttür ve bu dört vecih Âşere kirâetinde vârid olmuştur:

- 1-Selsebil vezinde "cebrail", Hamze ve Kisaî kirâetleri,
- 2- "Cebril" Ebubekr Şu'be rivayetiyle Âsim kirâeti,
- 3- "Cebri'l" İbnü Kesir kirâeti,
- 4- "Cibril" cîmin kesriyle, geri kalan altı imam, bir de Hafs rivayetiyle Âsim kirâeti ki, bizim kirâetimiz de budur ve Hicaz lûgatıdır. Diğer dört kirâet de "Cebrayil, Cebra'il, Cebra'l ve Cebri'n" şeklindedir. Arapça'nın dışındaki bazı dillerde "Gabriyel, Gabraiyl, Gabril" gibi isimler de aslında "cîm" harfinin Mısır lehçesiyle okunmasından ibarettir.

Bu terkibin diğer isim olma geçişi, bir an için bir yana bırakır da kelimenin ne anlama geldiğini öğrenmek istersek, bu konuda da çeşitli görüşler öne sürüldüğünü görürüz. İbrânice'de "cebr" abd, yani kul ve köle anlamına, "il" de ilâh ve Allah anlamına geldiğinden "Cebrail" de "Abdullah" (Allah'ın kulu) demek olur. Bununla beraber bazı tefsirciler bunun yanı, "Allah'ın ceberütü" mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Gerçekten de kelimenin Arapça "cebr" maddesiyle açıkça ilşkisi vardır. Buna göre; Cibril, karşısına hiçbir kuvvetin engellemesine imkan olmayan ve eserlerinde gerek ilmi, gerek amef bakımından, her yönüyle kat'iyyet, zaruret, kesinlik ve kaçınılmazlık sabit olan, hâsılı her meleğin, her ruhun, her kuvvetin ve her gücün üstünde bulunan bir melek anlamına gelmektedir. Aslında vahiy olayı da bu suretle ilmi kesinlik ifade etmektedir; şüphe ve tereddütlere, beşerin çaba ve iradesiyle elde edilen bilgilerde olduğu gibi zana ve ihtimallere imkan bırakmayan bir bilgi olduğundan, vahiy vasıtası olan meleğin bu isimle anılması, aynı zamanda onun görevini de bir anlamda tarif etmek demek olur. Buna ruh, ruhullah, emin ruh ve Rûhu'l-Kudûs denilmesi "Yüce arşın sahibi katında itibarlı, güçlü, kendisine itaat edilen ve her yerde güven duyulan" (Tekvir, 81/20,21) özellikleri ile tanıtılması dahi bu mânâyı teyid etmekte ve desteklemektedir. Bundan vahiy bilgisinin ve peygamberlere verilen mucizelerin ne kadar büyük bir kesinlik ifade ettiğini anlamak da kolay olacaktır. Bundan dolayı yahudilere karşı hitap edilirken, kendi dillerinde bulunan bu ismin seçilmiş olması, buna karşı düşmanlık gütmenin ne kadar anlamsız, ne kadar delilik ve ne kadar kâfirlik olduğunun anlatmak için ne büyük bir belağat olmuştur. Artık âyetlerin mânâsını izaha geçebiliriz:

Ey Muhammed! Sen şöyle de ve benim tarafımdan şunu ilan et ki her kim Cibril'e düşman ise karşına gıcsın. Aslında tefsirciler bunun şart cümlesinin olduğunda ittifak ediyorlar, fakat tefsircilerin çoğu, ceza cümlesinin hâzif edilmiş olduğunu, onun da "sebebsizdir, mânâsızdır", yahut "kahından olsun, çatlasın gibi" bir takdire bağlı olduğunu, daha sonraki kelimesinin yukardaki şart cümlesinin cezası değil, takdir ile mahzuf olan ceza cümlesinin illeti olduğunu söylüyorlar. Keşşaf sahibi ise bundan başka cezanın mahzuf olmayıp, bu cümlemin devamı olan cümlesi olabileceğini de söylemiş ve buna göre meâlin "Bunun sebebi Allah'ın izniyle Kur'ân'ı sana indirmesinden ibarettir." olacağını göstermiş ve nihayet bunun bir tehdit anlamı taşıdığını da anlatmıştır. Lakin buna cümlesinde şartına ait bir zamir bulunmadığından Arap dilinin kurallarna uygun düşmediği gerekçesiyle itiraz edilmştir. Ancak Zemahşeri, burada "bunun adavetinin sebebi" diye bir müpteda ile bu zamirın mukadder olduğunu gösterdiğinden, Ebu Hayyan'ın bu itirazına verilen cevabı da anlatmıştır. Demek oluyor ki, önceki şekilde ceza hâzif edilmiş, cezanın illeti, aynı zamanda ceza yerine kaim; ikinci şekilde ise ceza mevcut, fakat arada bağlantı sağlayan bir müpteda hâzifedilmiştir. Her iki takdir şekline göre de bu sözün bir tehdit anlamı taşıdığı ve ikinci âyetin bunu izah ettiğini unutmamak gerekir. Sebebin beyanı vesiledir, âyetin sıyaki ise asıl kinama ve azarlamadır. Bunun için biz sıyaki gözönünde tutarak şu takdiri daha uygun görüyoruz: "Söyle ve de ki; her kim Cibril'e düşman ise Allah'a düşmandır". Çünkü o Cibril, Kur'ân'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indirmektedir. Önkünde eski kitapları tasdik edip doğrulayıcı, müminlere hidayet ve müjde olmak üzere.

"Kalbin üzerine" buyurulması iki bakımdan dikkate şayandır:

Birincisi: "Kalbine doğru" buyurulmayıp ile irad edilmştir; isti'lâ ifade ettiğinden, vahiy yoluyla indirilen ilahî bilgilerin, kalbde kendiliğinden doğan ilham ve sunûhatın, birtakım basit duyulanın meydana gelmesinde olduğu gibi, kalbe yalnızca bir noktadan ilgisvermekle kalmayıp, bütün kalbi, üzerinden çepeçevre kaplayıp istila etmek suretiyle diğer duygu ve idraklerin cümlesini geçersiz kılarak, gelip yerleşen ve her türlü kesinliğin üstünde, karşı konulamaz zorunlu bir ilmi gerçeklik ifade eden ilahî hüküm, ilahî mecburiyet demek olduğunu iyice anlatmaktadır. Nitekim Cibril, vahiy getirdiği zaman, Resulullah'ı öyle sanıp sıkıştınyordu ki, canına tak ediyordu. Bunun için Rasulullah "Beni tatsız bırakınca kadar saktı." buyurmuştu. Buharî'nin başında Hz. Aîşe'den rivayet olunduğu üzere Ashab-ı kiramdan Haris b. Hişam "Ey Allah'ın Resulü, sana vahiy nasıl geliyor?" diye sormuştu. Resulullah da buyurdu ki, "Bazı zamanlar çan sesi gibi gelir, bu bana en şiddetlisidir. Derken ses kesilir, ben de hepsini ezberlemiş olurum, bazı zamanlar melek bir âdem şekline bürünür, bana söyler, ben de söyledikni belerim." Hz. Aîşe bunu naklettikten sonra demiştir ki: "Gerçekten ben de gördüm, gayet hoşuk bir gündü, peygambere vahiy geliyordu, sonra vahiy kesildi, peygamberin alınndan ter damlalan dökülüyordu. İlk vahyin peygamberimize nasıl geldiği Fâtıha Süresi'nin tefsirinde nakledilmişti. İşte burada "ilâ kalbike" i veya "ileyke", hatta "aleyke" buyurulmayıp da "alâ kalbike" buyurulması, özellikle vahyin, Resülullah'ın kalbine pek ziyade baskı yapan ve onu kuşatan en şiddetli kısmına işaret buyurulmuştur.

İkincisi: Bu sözü söylemeye Resulullah memur olduğu için sözün gelişi ve dış görünüşü gereği olarak, Peygamber Efendimiz'in diliyle ve mütekellim (birinci şahıs) sıyısıyla "aâ kalbi" denilmesi gerekirdi, yani sözü söyleyen Resulullah olduğuna göre, onun "benim kalbim üzerine" demesi lazım gelirdi. Böyle iken muhatap sıgası ile "alâ kalbike" buyurmuştur ki, bu da bu sözü Resulullah kendî tarafından değil, Allah tarafından aynen söylemeye memur olduğunu nass halinde ortaya koymak içindir.

98-Özet olarak "Ey Muhammed! Sen değil, ben söylüyorum, sen bunu ilan et! Her kim Cibril'e düşman ise şunu iyi bilsin ki, o Cibril, bu Kur'ân'ı kendiliğinden değil, benim iznimle sana indirmektedir. Üstelik ondan evvel gönderilmiş olan bütün ilahî kitapları tasdik edip destekleyici, onlar gibi rahmet ve hatta müminlere onlardan da fazla hidayet ve müjde olarak indirmektedir. Şu halde Cibril'e düşmanlık etmek, Allah'a, Allah'ın kitaplarına, müminlere olan hidayete ve müjdelere düşman olmaktadır. Zira her kim Allah'a, meleklerine, resullerine ve bilhassa Cibril ile Mikail'e düşman olursa iyi bilsin ki, Allah da kâfirlere düşmandır. Yani onların belalarını verecektir; onları yasıtması, onlara mûhlet ve fırsat vermesi onları için bir nimet değildir, sadece ve sadece talihsizliktir. Ancak tevbekar olurlar da inanamlar arasına katılırsa, o zaman söz konusu hidayet ve müjdeden onlar da faydalanır, nimete ereler.

Bu emirden sonra Cenab-ı Hak, Resulünü, bir daha te'yid ederek, yahudilerin bir bur defa daha içyüzlerini ve ruh hallerini bütün derinliğiyle bildiriyor ve nihayet onlara, bütün bu hal ve tutumlarından vazgeçip yola gelmelerini rahimane bir belağatle tavsiye ediyor, şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

99- Şanınm hakkı için sana çok açık âyetler; parlak mucizeler indirdik. Öyle ki, iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası onları inkâr etmez.

100- O fasıklar hem bunları tanımayacaklar, hem de ne zaman bir ahd üzerine antlaşma yapsalar, her defasında mutlaka içlerinden bir guruh çıkıp onu bozacak ve atıverecek öyle mi? Hatta az bir guruh değil, onların çoğu ahit tanımaz imansızlardır.

101- Üstelik Allah tarafından onlara, yanlarındaki kitabı tasdik edici bir peygamber gelince, daha önce kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, Allah'ın kitabını sırtlarından geriye attılar, sanki hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi yaptılar.

102- Tutullar da Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup izledikleri şeyin ardına düştüler. Halbuki Süleyman inkâr edip kâfir olmadı, lakin o şeytanların kâfirlik ettiler; insanlara sihir öğretiyorlar ve Bâbil'i Harut ve Marut'a, bu iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki o ikisi "Biz ancak ve ancak sizi denemek için gönderildik, sakın sihir yapıp da kâfir olmayın!" demeden kimseye birşey öğretmezlerdi. İşte bunlardan karı ile kocanın arasını

ayırarak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilecek değillerdi. Kendi kendilerine zarar verecek ve bir fayda sağlamayacak bir şey öğreniyorlardı. Yemin olsun ki, onu her kim satın alırsa, onu alanın ahirette bir nasibi olmayacağını da çok iyi biliyorlardı. Hakkiyle bilselerdi, uğruna canlarını sattıkları şey ne çirkin bir şeydi.

103- Şayet onlar iman edip de korunmuş olsalardı, elbette Allah tarafından verilecek mükafat çok hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi.

99- Ey Resulüm! Şanım hakkı için, emin ol ki, Biz sana gayet açık ve seçik, ilahî maksadı eğinış büğrüsüz, şeksis şüpheş gösteren âyetler, mucizeler indiririk. Bu Kur'ân'ın, bilhassa tebliğden maksadın ne olduğunu gösteren ve hakka davet eden muhkem âyetleri o kadar açık ve o kadar seçiktir ki, zerre kadar akıl, idrak ve insafı olan buna iman etmekte tereddüt etmez, dinden ve doğruluk yolundan kıkmış, ahidini bozmaya ve hep kötü yolda gitmeye alışmış, inancı bozuk fasıklardan başka hiç kimse bunları inkâr etmez. Bunu inkâra kalkanlar, sürenin baş tarafında beyan olunan hep o hüsrân ehli olan fasıklardır. İşte bunlardan biri olan Malik b. Sa'f, "Vallahi, Muhammede iman etmemiz için bizim kitabımızda bizden ahd ve misak alınmamıştır." diye inkâr etmişti.

100-Bunun hakkında şu âyet nazil olmuştur: Ya onlar, o fasıklar, her ne zaman bir ahde girişir, bir söz verirse, içlerinden bir fırka bu ahdi bozup atacak mı? Sadece bir fırka değil, hatta bunların çoğunluğu imansızdırlar. Tevrat'a da iman etmezler, hiç dinleri yoktur. Bunun için antlaşmalarını bozmayı günah saymazlar. Vaktiyle Tevrat'a ve kendi peygamberlerine karşı kaç defalar ahitlerini bozdukları gibi, şimdi de sana ve Kur'ân'a karşı öyle yapıyorlar. Daha dün kadar işte geldi, geliyor, diye seninle iftihar ederlerken, bugün ondan vazgeçip sana vahyi getiren Cibrîl'e bile düşman olduklarını ilan ediyorlar.

101- Üstelik Allah tarafından bunlara beraberlerindeki kitabı tasdik eden ve destekleyen, yolunu gözeleyip durdukları bir peygamber, bir ahir zaman nebisi gelince, Kitap ehli olanlardan bir fırka ellerindeki Allah'ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi büsbütün arkalanna attılar da .

102- Süleyman'ın mülkü, yani Süleyman Peygamber'in hükümet ve devleti aleyhine Şeytanların takip ettiği şeytanlıklara ve Şeytanların okuya geldikleri efsun ve efsanelere uydular ve onun arkasına düştüler.

"Tilv, tilâvet" iki mânâyâ gelir. Birisi takip etmek, izlemek, bir şeyin arkasına düşmek ki, önceki "tâli" tabirleri bu mânâyadır. Diğer, satır satır okumak demektir ki, bunun içinde bir önceki mânâ da vardır. Burada ikisi ile de tefsir edilmiştir. Önceki mânâ daha kapsamlı olduğundan ve ikincisine de uygun düşeceğinden daha fazla terchie sayındır.

Bu şeytanlar nasıl şeytanlardı ve takip ettikleri şeyler nelerdi? Bunlar hem cin şeytânı ve kötü ruhlar denilen gizli şeytanlara, hem de insan şeytanlarına samildir. Zira gizli şeytanların eserleri de insan şeytanları üzerinde meydana gelir ve zahirdeki insan şeytanları, o kötü ruhlardan aldıkları, onlardan öğrendikleri şeytanlıkları işlerini çevirirler. Tefsircilerden birçoğunun rivayetlerine göre: Süleyman (a.s.)'ın mülkünde fitne zuhur edip, hükümetini yitirdiği zaman, insan ve cin şeytanları pek aztmış, dinsizlik çok ileri gitmişti. Fitneyi çıkaran ve daha sonra Süleyman (a.s.)'a mağlup düşen ve onun emrine girip, hükmüne tabi olan bu şeytanlar "Sad Süresi"nde, "bennâ", ğavvâs ve âherîn" (Sad, 38/37-38) niyâmle üç ayrı sınıf olarak gösterilmiştir. (Anılan âyetlerin tefsirine bkz.) Demek ki, bunlar içinde birtakım desiseci sanatkarlar da vardı. İşte vahiy kaynağından uzak olan bu şeytanlar, meydana gelen ve gelecek olan olaylar hakkında kulak hırsızlığı ile birtakım bilgiler edinirler ve bu bilgilerin her birine yüzlerce yalan ve pislik karıştırarak gizli gizli yaymaya çalışırlardı. Bu işlere alet etmek için kahinleri seçerler ve onlara çeşitli telkinlerde bulunurlardı. Bu cinlerin bazı haberleri doğru çktıkça kahinler bunlara güvenir, ancak onlar bunun yanında binlerce yalan dolan da yayarlardı. Derken bu kahinler, bu bilgileri kaleme aldılar, bu konularda kitaplar yazdılar. Cn çağırma, sihir yoluyla gönül çelme hakkında türlü türlü sihir ve efsun (büyü) kitapları meydana getirildiler. Bu arada geçmiş ve gelecek olaylar hakkında habere benzer efsaneler, masallar, yalanlar ve dolanlar yayıldılar. Tarih olayları ve gerçekleri tahfif olunarak, halkın duygu ve düşüncelerini yanlış yollara sevk edecek hurafeler yayınlar ve bunlar arasına bazı bilimsel gerçekler ve hikmetli sözler karıştırılarak, konular çok kötü bir şekilde istismar edilirdi. Bu suretle cinler gaybı biliyor diye birtakım kanaatlar genellik kazanmıştı. Bu şeytanların yalan ve dolanları yüzünden fitne çıkmıştı. Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı ve devleti bir müddet elinden çıkmıştı. Nihayet Allah'ın izni ve yardımıyla Süleyman Aleyhisselâm bunlara galip geldi ve üstünlük sağladı, hepsini hükmü altına alıp, tam anlamıyla kendisine bağlı olarak birtakım hizmetlerde kullandı ve o zaman bütün bu kitapları toplatarak tahatnın altında bir mahzene kapattı. Hz. Süleyman'ın vefatından bir müddet sonra hakikati bilen âlimler de kalmıyınca şeytanlardan insan suretinde birisi çıkip "Ey insanlar! Bilmiş olunuz ki, Süleyman b. Davut, bir peygamber değil de bir sihirbaz idi, cinleri, şeytanları, rüzgarları hep sihirle büyüler ve kullanırdı. O neye erdi ise hep sihir bilgisi sayesinde erdi. İnanmazsanız, sakladığı kitaplarını bulur, anlırsınız." dedi, o kitapların saklı olduğu yeri gösterdi. Orayı açtılar, gerçekten de birçok kitap kırdılar. O kitapları sihir ve efsane kitapları idi. Bunun üzerine "Süleyman sihirbaz imiş, hükümetini sihir ile idare edermiş." diye yalan ve iftiralara yayılmaya başladı.

Diğer bazı müfessirlerin rivayetine göre, bu kitaplar Hz. Süleyman'ın vefatından sonra hazırlanıp oraya konmuş, birçoğunun üzerine Asaf b. Berhiya'nın ismi yazılmış ve onun eseriymiş gibi sahte imzalar atılmış, hile ve desise ile çoğaltılıp yayınlanmış "Süleyman'ın hükümdarlığı aleyhine şeytanların uyudur ortaya sürdükları şeylerin ardına düştüler." âyeti bütün bu şeytanlıklara işaret etmekteydi. Zaten Mısır'dan beri İsrailoğulları arasında sihir ve hokkabazlık biliniirdi. Fakat durum bu sefer bambaşka bir renk almıştı: Bir taraftan siyasi ve ictimâî entrikalara Süleyman (a.s.)'ın devleti aleyhine işletilmiş, diğer taraftan onun dünyayı hükmü altına alışı, bu sihir ilmi sayesinde gerçekleşmiş diyecek, yine onun namına iftira edilerek sihir tesvik edilmeye çalışılmıştır. O derece ki, daha sonra gelen İsrailoğulları, ona bir peygamber değil de çok iyi sihirbaz olan bir hükümdar gözüyle bakarlarmış. Bundan dolayıdır ki, İsrailoğulları özellikle devletlerini kaybettikten sonra, diğer milletler arasında gizli yollarla bu çeşit yayınları tesvik ve tervîc etmekten ve hünere şeklinde sihirbazlıkla meşgul olmaktan geri kalmıyorlardı. Ne zaman ki Tevrat'ın haber verdiği şekilde bekledikleri son peygamber Hz. Muhammed gelip, Tevrat'ın aslındaki bilgi ve ilkeleri söz konusu etti, o zaman dönüp kendisiyle mücadele tutuştular. "Nübüvvet yoluyla buna itiraz edemeyiz, bununla başa çıkamayız, biz ne yapsak Cebrail kendisine haber veriyor." dediler ve Cebrail'e düşman oldular. Tevrat'a da büsbütün arkalana atarak sihir ve iftira yoluna saptılar, bu şeytanlı eserlere uymak suretiyle, "Süleyman, Muhammed'in dediği gibi bir peygamber değildi, sihirbaz bir hükümdardı, fakat yaptığı sihirlere mucize gibi gösterirdi." diye ona iftiralara ettiler. Buna göre Hz. Süleyman'ın -haşa- kâfir olması lazım geliyordu. Çünkü sihrin bu derecesinin küfür olduğunda şüphe yoktur. Halbuki Süleyman kâfir değildi, fakat önce ve sonra ona sihirbaz diyen o şeytanlar kâfir oldukları, ki insanlara sihir öğretiyor, sihir tâlim ederek yoldan çıkanyorlardı. Âyetin bu kısmı, sihir öğretmenin küfür olduğunu göstermektedir.

Sihir nedir? Esas lügat anlamıyla sihir, her ne olursa olsun, sebebi gizli olan ince şey demektir. Nitekim fecir vaktinin başlangıcına da ufuk çizgisinin inceligiğinden dolayı "sin" in fethi ile "sehar" denilir. Bu anlamda, yani sebebi gizli olan ince şeyleri bilmek ve tanımak anlamında sihrin küfür olmayacağı açıktır. Ancak dinî geleneklerdeki anlamıyla sihir sadece bu demek değildir. Sebebi gizli olmakla beraber, gerçeğin aksine tahayyül olunan yıldızlık, şarlatanlık, hilekârlık yolunda cereyan eden herhangi bir şey demektir. Halk dilinde de bu anlamda kullanılır; yani sihir denildiği zaman bu anlaşılır ve bu da çirkin bir şeydir. Çünkü bunda esrareniz bir şekilde hakkı batıl, batılı hak; hakikati hayal, hayalî hakikat diye göstermek vardır. Nitekim "İnsanların gözlerini sihirlediler." (Arâf, 7/116),

"Sihirleri sayesinde ipleri ve sopaları onun hayalini büyüledi, çünkü onlar gerçekten yürüyor gibiydiler." (Tâhâ, 20/66) buyurulmaktadır. Bununla beraber özel olarak bazı övgüye değer şeyler ve gerçekler için iyi mânâda kullanıldığı da olur. Mesela; "Muhakkak ki, bazı güzel sözler sihirdir." hadis-i şerifinde dile geldiği gibi ki, buna "helal sihir" de denilir, üstelik caiz sayılır. Demek ki, esrareniz, gizli sebep ile incelik, diş görünüşü itibarıyla çekicilik ve bir de kötü maksat sihrin niteliğini belirir. Şu halde sihir, herkesten önce kendi özünde bir harika değildi. Yani değişik şart ve sebeplere bağlı olarak alışılmış tersine bizzat ilâhî iradeyle ortaya çıkan olaylardan değildi. Onun her halde teşebbüs olunacak bir özel sebebi vardır. Şu kadar ki, o sebep herkes için bilinmediğinden, olay bir harika gibi tahayyül olunmaktadır. Bunun içindir ki, sebebi herkes için bilinmeyen herhangi bir gerçek dahi, halkı aldatmak için kullanıldığı zaman bir anlamda sihir olur. Bu sebebin nazarı olarak açıklanabilir bir halde bulunması şart da değildir. Az çok taklit ile meydana getirilebilmesi de kâfidir. Tarafistâ sebebi bilimsel olarak açıklanamayan alışılmış veya alışılmamış olağanüstü olaylar ve garip buluşlar ortaya koymak mutlak anlamıyla sihir olmaz. Fakat insanları aldatmak için bunlardan istifade etmeye kalkışıldığı ve bu suretle duygu ve düşüncelere etki edip dolandırıcılık yapılmaya çalışıldığı zaman bunlar da sihir özelliği kazanırlar. Bunun için imansızlık, ahlsızlık ve aldatmak sihrin köküdür. Sihirbazlar ilimlerden, edebiyattan, felsefeden, teknolojiiden, hatta tabiatdaki garip ve acı yaratılışlardan sù-i istimler ve istismarlar yaparak yararlanmasını bilirler. Bu suretle gerçekleri gizlemek için yazılmış nice felsefeler, nice romanlar, nice tarih kılıklı hezeyanlar vardır. Vaktiyle hizmet ehli kimselerin "Sakin domuzların boynuna inci gerdanlıklar takmayın!" şeklindeki nasihatları, ilmi gerçekleri ve yüksek hakikatleri, bu gibilerin istismarından korumak içindi.

Buraya kadar görüldüklerimizden de anlaşılıyor ki, sihir çeşitlerini belirlemek kolay değildir. Bununla beraber Fahreddin Râzî tefsirinde sihrin sekiz çeşidini saymıştır. Bazı açıklamalar ile oradaki bilgilerin özeti şöyledir:

1- "Gıldânî Sihri" ki, semavî kuvvetlerle yeryüzüne ait güçlerin karışımı yoluyla meydana getirildiği söylenen ve tılsım adı verilen şeylerdir. Gildânîler eski bir kavim olup, yıldızlara taparlar ve bu yıldızların kâinatıdaki olayları yönetip yönlendirdiğine, hayır ile şerrin, mutuluk ile bedbahtlığın bunlardan kaynaklandığına inanırdılar. Bunların tılsım adı verilen bazı acıip şeyler yaptıkları söylenmektedir. İbrahim Peygamber, bunları bu batıl inançlarını düzeltmek için göndermişti ki, bunlar başlıca üç fırka idiler: Bir kısmı kâinatın ve yıldızların kadim (öncesiz) olduğuna ve kendiliğinden var olmuş bulunduğuna kanî idiler ki, bunlar bilhassa "sâbie" adıyla tanınıyor idiler. Zamanımızın deyimiyle kâinatın ezeli olduğuna inanarak bir nevi materyalistler demektir. Anlaşıldığına göre gök ve tabiat bilimlerinde bir hayli ileri gitmişler ve bazı sanayi garplikleri meydana getirebilmişlerdi. Diğer bir kısmı, feleklerin ulûhiyetine kâil olmuşlar ve her bir felek için bir heykel yapmışlar ve bunlara tapmışlardı. Üçüncü bir kısmı da feleklerin ve yıldızların üstünde ve ötesinde her şeyi yaratan fail-i muhtar (istediğini yapabilen) bir yüce yaratıcının varlığını kabul ederler, fakat o yüce yaratıcının, o yıldızlara bu âlemde etkileyci bir kuvvet bahsetmiş ve kâinatın yönetimi için onları görevlendirmiş bulunduğuna inanırdılar. Bu inanç şekli de çoğunlukla tabiiyyûn mezhebine (rabiyyeciler = naturalizme) benzemektedir. Bize kalırsa, bu sihirde tabiiyyat ile ruhiyatın eski zamanlarda keşfedilmiş bazı garip özellikleri birleştirilerek uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır.

2- Evham sahiplerinin ve kuvvetli kişilerin sihirlereidir. Bunlar öyle sanırlar ki, insanın ruhu terbiye ve tasfiye ile kuvvetlenir ve tesir gücünü arttırır. İdraki, gizli kapalı şeyleri algılayacak derecede gelişir, iradesi de kendi dışında birtakım olayları etkileyecek derecede güçlenir. O zaman istediği birçok şeyleri yapar, esyada, canlılarda ve diğer insanlarda kendi bedenindeki gibi tasarruf eder. Hatta o dereceye varır ki, bir irade ile bünye ve şekilleri değiştirebilir: İsterse öldürür ve yeniden diriltir, var yok, yoku var edebilir. Gerçekten de beden terbiyesi gibi ruh terbiyesinin de birçok faydası olduğu inkâr edilemez. Fakat ruhun bu derece güç kazanması, bir ilâhî insan olmadan, yalnızca çalışmayla elde edilebilir bir şey olduğunun farzetmek evhamdan öte bir şey değildir. Birtakım kimseler, niyazat, havas, rükye, muska, uzlet ve benzeri bazı yollara başvurarak, ruh ilminin bazı garip olayları ile uğraşırlar ki, manyatizma, hipnotizma, fakirizm ve diğerleri bu cümleden şeylerdir. Sihrin en aldatıcı ve en tehlikelisi de budur.

3- Ervah-ı ardiye (cinler)den yardım görme yoluyla yapılan sihirdir ki, azâm ve cinclik dedikleri şey budur. Mutezile ve son devir filozoflardan bazıları cinleri inkâr etmişlerse de bunlar kısa görüşlü ve inkârda aceleci kimselerdir. Sanki kâinatı ruhanî ve cismanî hiçbir gizli kuvvet kalmamış da hepsi keşfedilmiş ve sınırları belirlenmiş gibi "cinlerin aslı yoktur" diye inkârı bastırmak, ilmi bir davranış olamaz. Bu inkârıların bir kısmına "dünyada daha bilmediğimiz gizli kapaklı nice tabiat kuvveti vardır" desenez, bunlar "evet" demekte tereddüt etmezler de aynı mânâda olmak üzere "cin vardır" desenez, hemen inkâr ederler. Bunun için filozofların büyükleri cinleri inkâr etmemiş ve "ervah-ı ardiye" adıyla anmışlardır. Fakat bunlarla belli sebepler altında insanın ilişkisi ve bağlantı sağlayıp sağlamayacakları ilmi bir şekilde tetkik edilip ortaya konmadan buna henüz hüküm verilemez. Lakin bundan dolayı bu yolla yapılan ve yapılacak sihirlere varlığını inkâr değil, kabul etmek gerekir. Hatta bu günün ispiritizmacıların bu cinlerden sayabiliriz. İşte sihrin en meşhurları buraya kadar saydığımız bu üç kısımdır.

4- Tahayyülat, yani gözü yanıltmak ve el çabukluğu denilen sihirlirdir ki, bunlara sihirhiden ziyade hokkabazlık ve şa'beze adı verilir. Bunun esası duyanları aldatmadır. Bu tıpkı vapurda ve trende giderken sahili hareket ediyor gibi görmeye benzer. Buna Arapça "ahız bil'uyûn", bizim dilimizde de "göz bağıklık" denilir. Bununla beraber göz bağıcılığın daha gizli birtakım ruhi etkiler ile de ilişkisi olabilir.

5- Hiye'l-i sanâiy ile yapılan, aletlerden istifade ederek acıip şeyler göstermek suretiyle ortaya konan sihirdir ki, Firavun'un sihirbazları böyle yapmışlardı. Rivayet olduğuna göre, bunların ipleri, değnekleri civa ile doldurulmuş, altlarından ısı verilince veya güneşin etkisiyle ısınmaya başlayınca ısınan ipler ve değnekler hemen harekete geçip kaymaya ve yürümeye başlamış.

Zamanımızda fen ve teknoloji gelişmesi, gerek mekanik, gerek elektronik açıdan bunlara birçok misaller vermeye elverişlidir. Sinemalar bunun çok canlı bir misalidir. Bunların halk üzerindeki hayalî olan etkileri bir sihir tesirinden daha az değildir. Hele işin aslını bilmeyenler için...

6- Ecsam (cisimler) ve edviyenin, yani birtakım kimyasal maddelerin ve ilaçların kimyevî özelliklerinden yararlanarak yapılan sihirlereidir.

7- Talik-i kalb (kalbi çelme) suretiyle yapılan sihirdir. Sihirbaz şarlatanlık yaparak, türlü türlü övünme ile kendini satarak, muhatabını kendine çeker, bir ümit veya korku altında onun kalbini çeler, kendine bağımlı kılar, duygu ve düşüncelerine etki ederek, telkin altına alır ve yapacağını yapar. "İsm-i azam duasını bilirim" der, "cin çağırırım" der, "kimya bilirim, simya bilirim" der, icabında hünlerden, sanattan, paradan, kudretten, nüfuzdan, kerametten, ticaretten ve menfaatten bahsederek, karşısındakini dolandırır. Telkin yoluyla kalbleri çelmenin işleri yürütmeye, sırları gizlemeye çok büyük tesiri vardır. En adisinenden en maharetlisine kadar çeşitli dolandırıcılıklar hep buna bağlıdır. Sihrin öteki türlerinin etkili olması da aşağı yukarı sihirbazın bu konudaki becerisine bağlıdır denilebilir.

8- Nemmamkî (koğuculuk), gammazlık (fitnecilik) gibi el altından yürütülen gizli fitne ve tezvirat; akla, hayale gelmez bozgunculuk, vasıtalı veya doğrudan tahrikler ve aldatmalar ile yapılan sihirdir ki, halk arasında en bol ve en yaygın kısmı da budur.

Buraya kadar saydığımız sekiz kısım sihir, dönüp dolaşır iki esasta toplanır: Birincisi sırf yalan, dolan ve sadece saçmalama ve ifğal olan söz veya fiil ile etki yapan sihir, diğeri de az çok bir gerçeğin sù-i istimal edilmesiyle ortaya konan sihirdir. Sihrin bütün niteliği, hayalî hakikat zannettirecek şekilde insan ruhu üzerinde aldatıcı bir tesir meydana getirmekten ibaret olduğu halde bunun bir kısmı tamamıyla hayal, diğer bir kısmı da bazı gerçeklerle karsıktır. Bundan dolayı her sihrin, gerçek tesirinden büsbütün yoksun olduğuna iddia etmek doğru olmaz. Bu âyet-i kerimde her ikisine işaret için, öncekine, ikinciye de ve bu cümlesine atflla buyurulmuştur. Yani bu şeytanlar sırf kendi

uydurmaları olan sihir ve bir de Babil'deki Harut ve Marut adında iki meleğe indirileni, insanlara ve o zamanki İsrailoğulları'nı talim ediyor, öğretiyorlardı. İşte böyle yapmaka kafır olmuşturlar. Gerek müstekaddiminden, gerek müteahhirinden (eskilerden ve yenilerden) bazı tefsirciler bu ""'yı nâfiye telakki edip, mânâyı da "Babil'de Harut ve Marut adındaki o iki meleğe sihirden bir şey indirilmedi, Harut ve Marut hikayesi de bu şeytanların uydurduğu bir yalandır." mealinde göstermişlerdir. Âyetin aşağısındaki siyâk buna müsâit olsa idi biz de bunu tercih ederdik, fakat siyâk buna müsâit görünmüyor, aykırı düşüyor. Şu halde biz de çoğunluğun açıklaması vechile "mâ" harfini mevsûl olarak alıyoruz ki, bu hem âyetin zahir (açık) ifadesine uygun düşmekte, hem de anladığımız kadanyla derin hakikatleri içermektedir. Bu âyet evvela Harut ve Marut kıssasının özünü ve içyüzünü açıklıyor ve bunun hadd-i zatında bir sihir değil, ancak öğretim tarzı ve kötüye kullanılması cihetyle sihir ve küfür olacağını anlatıyor. Nitekim "o iki meleğe indirilen şey" hakkında açıkça sihir tabiri kullanılmamış, ancak sihre atfedilmiştir. Bununla beraber bunun şeytanlar tarafından öğretim tarzının küfür olduğuna ve bundan özel bir sihir yapıldığına işaret kılınıştır. Demek ki, "o iki meleğe indirilen" hadd-i zatında bir sihir değil, fakat fesat ehlinin elinde küfre vesile olabilecek bir şey iken, bu şeytanları bunu yalnızca sihir için öğretmişlerdir. Halbuki Harut ile Marut bunu öğretecekleri zaman "Biz bir fitneyiz, yani bu öğreteceğimiz şeyler fitneye müsâittir ve kötüye kullanılması da küfürdür. Şu halde sakın sen bunu belleyip de küfre gime!" demedikçe ve bu yolda nasihat etmedikçe kimseye bir şey öğretmezlerdi. Gelışgüzöl herkese belletmezler, sû-i istimalden, küfürden, sihirden yasaklardı. Bu şeytanları ise öyle yapmadılar, tam aksine bunlarla herkese sihir öğretiyorlar.

Bu iki melek ve bunların öğrettikleri hakkında birçok sözler söylenmiş, çeşitli görüşler ve bahisler ortaya konmuştur. Bütün bunları görüp değerlendirdikten sonra bizim âyetten anladığımız şudur: Bilindiği gibi, meleklerin insanlara öğretileri ya vahiy veya ilham demektir. Harut ile Marut'un Cibrîl gibi vahiy meleklerinden olduklarına dair herhangi bir delil yoktur. Bilakis âyet bunları her şeyden önce bilgi getiren melekler değil, bilgi gönderilen melekler şeklinde gösterdiği için nüzulde aşağı derecedeki meleklerden oldukları açıkltır. Şu halde öğretilerinde de peygamberlere gelen vahiy derecesinde olmayıp ilham cinsinden olduğu aşikardır. İlham ise herkese olabilir. Demek oluyor ki, eski bir medeniyet merkezi olan Bâbil şehri ahalisinden birtakım kimseler, iyi şekilde, böyle iki ilahî kuvvet ile ilhama mazhar olmuşlar, bu sayede hilkatteki gizli sırlardan bazı harika ve acaip şeyler öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de müsâit olduğunu, şu halde kötüye kullanılmalarını küfür olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki meleğe indirilen ve Bâbil halkından bir çoğuna ilham yoluyla öğretilen bu şeyler hadd-i zatında sihir değil idi. Fakat sihir olarak da kullanılabilir ve böyle kullanılıncı da katkısız küfür olurdu. Bunun için âyetinde bunun sihir olduğu ifade edilmiştir. Aslında her bilgi böyledir. Hadd-i zatında ilmin hepisi hürmete şâyandır. Fakat büyüklüğü ölçüsünde ve ilim olmas bakımından hayra ve şerre müsâittir. İlim ne kadar derin ve ne kadar ince ve yüksek olursa, şer ve fitne ihtimali de o nisbette büyük olur. Bundan dolayıdır ki, hakikatin kendisi olan hak dini ve doğru yolu isbat ve destek için Allah tarafından lutfedilen mucizeler ve kerametler, diğer ilimler, hikmetler ve fenler bahane edilerek âlemde ne kadar küfürler, ilhad ve melanetler yayılmıştır. Aslında bunların hepsi küfür ve haram olan sihir cinsine dahil edilebilir. Bu ise ilmin, bizzat kendisindeki ilmi niteliğinden dolayı değil, ortaya çıkardığı pratik sonuçları dolayısıylardır. İlimler iyiye kullanılırsa zehirlerden ilaç yapılır, kötüye kullanıldığı takdirde de ilaçlardan zehir elde edilir. Hatta bundan dolayı, birçok din âlimleri, gerek bu âyetten, gerek genel olarak ilim hakkındaki diğer âyetlerden şu sonucu çıkarmışlardır: Özünde haram olan hiçbir ilim yoktur. Hatta şerinden korunmak için sihir bile öğrenmek haram değildir. Ancak yapmak haramdır ve hatta küfürdür. Bunun öğretimi de bu şarta bağlı bulunmak gerekir. Nitekim âyetinde önce sihir öğretimi mutlak olarak küfür gibi gösterilmiş iken cümlesiyle bu mutlaklı şarta bağlanmıştı. Hasılı sihrin niteliği asıl pratik açıdan ve amelî bakımındandır ve sihir tabikî bir ilimdir, bir şer ve teviz sanatıdır. Bu sanat pratikte ve tatbikatta bazı hakiki bilgilere dayalı olabilir ve o bilgilere kötüye kullanılması ile sihir yapılır. Mesela; bugün elektrik konusu önemli bir bilim dalı, çok önemli bir tekniktir. Bunun kötüye kullanılmasından ve şerre alet edilmesinden dolayı tatbikatta bundan birçok şihirler yapılabilir. Lakin bunun böyle olmasından dolayı, elektrik ilminin hadd-i zatında bir sihir olması lazım gelmez. İşte Babil'de Harut ile Marut'a ilham ile öğretilen şeyler de buna benzer şeyler olduğu anlaşılıyor. Bunun için âyetinde bunlar esasında meleklerle mahsus kıymetli şeyler olarak gösterilmiş fakat öğretim ve öğrenim şekliyle ve uygulamasında fitneye de müsâit bulunmasından dolayı şeytanî olan sihre dahil edilmiştir. Demek ki, sihir sırf şeytanî bir şeydir ve bu başlıca iki kısımdır: Birisi şeytanların sırf kendilerinden uydurdukları pisliklerdir. Diğer ise Bâbil'deki gibi, esasında meleklerle mahsus olan bazı yöce bilgilerle acaip tekniklerin şeytanca kötüye kullanılmasıdır.

Artık burada melekler sihir öğretir mi diye bir soru sormaya ve buna cevap aramaya yer yoktur. İşte bundan sakınmak için "mâ" yı nâfiye (olumsuz) yapmaya lüzum yoktur ve bu âyetin siyakına da ters düşmektedir. Melek sihir öğretmez, fakat meleklerin hayır için öğrettikleri ve ilham ettikleri gerekler, küfür ehlinin ve şeytanların elinde şer ve fitne çikarmak için sihir olarak da kullanılabilir. Nitekim bunu evvela Bâbiller yaptılar. Anlaşıldığı kadanyla bunlar, bu iki meleğin ilhamıyla keşfedip belledikleri semavî ve arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetleri ve bunların kaynaştırılmasından meydana gelen bazı teknikleri, yıldızlara ve tabiata isnad ederek küfre girdiler. Bu sebeple Gildani sihir "tılsimat ve kalfatiyat" adıyla değişik bir sihir şekli olarak meşhur oldu. Sonra birtakım şeytanlar da Süleyman aleyhisselâmın devletine karşı, kısmen bunu, kısmen de kendi uydurdukları tevizatı izleyip uygulamışlar ve bu şekilde siyasi, içtimai birçok fesatlar çevirmişler, hükûmet ve devlet işleri için bu sihirleri bir ilim diye yaymış ve ona değer kazandırmışlar, bu suretle küfürlerini icra etmişlerdi. O zamanın İsrailoğulları bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu sihirle uğraşmayı kendilerine bir yol, bir meslek edinmişlerdi. En nihayet Hz. Muhammed'in peygamberliği üzerine Kur'an'ın ıcazı karşısında Allah'ın kitabını arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara uydular. Bu cümlelerin bağlanmasında da ihtimali vecihler vardır. Birçok tefsirci, bunu Harut ve Marut kıssasına bağlayarak zahirin bu iki meleğe, zahirini de 'den müstefad nasa, yani herkese göndermişlerdir. veya üzerine veya takdirinde cümlelerin cümle üzerine atfedilmesiyle daha yukarıya atfedilmiş olduğu da zikredilmiştir. Lakin bizim tercihimiz bunun 'ye bağlı veya doğrudan doğruya cümlesi üzerine ma'tuf ve zahirinin ile ifadesinde dönüşmüş olmasındır ki, buna göre ortaya çıkan mânâ şudur: "Allah'ın kitabını arkalarına atıp, Süleyman'a karşı o şeytanların takip ettikleri şeylere uyan ehl-i kitabın bu kırsası, bu Yahudi zümresi, o kâfir şeytanların izlediği ve öğrettiği bu iki çeşit sihir kitaplarından kan ile kocanın arasını ayıracak şeyler öğreniyorlar." Bu tabir, sihrin en yüksek derecedeki tesirini ifade içindir. Yani bunlar bu yolla kan ile kocanın arasını bile ayırayabilecek fesatlar çeviriyorlar, bu tesiri meydana getiren şihirlerle cemiyet içinde ne büyük fitneler çıkarılabileceğini artık siz kıyas ediniz. Kan ile kocanın arasını ayıranlar, bu kadar kuvvetli bir sevgi bağıni kıranlar, bir topluma neler yapmazlar; komşular ve hemşehriler arasında ne fitneler çıkıp, halkı birbirine mi düşürmezler? İhtilaller mi çıkarmazlar? Âyet bize gösteriyor ki, sihrin en büyük tesiri ruhlar üzerindedir; fikirleri bozar, kalbleri geler, ahlâk perişan eder, toplumlarını altını üstüne getirirler. Şu halde sihrin aslı yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sihirbazlardan sakınmalıdır. Bununla beraber bunları yapanlar, Allah'ın izni olmadıkça kimseye bir zarar veremezler. Çünkü gerçek tesir ne sihirde, ne sihirbazda, ne tabiatte, ne ruhta, ne yerde, ne gökte, ne şeytanda, ne melektedir. Hakiki müessir ancak ve ancak Allah'dır. Fayda ve zarar denilen şey de ancak O'nun izni ile meydana gelir. O halde her şeyden önce Allah'dan korkmalı ve Allah'a şüginmalıdır ve bunlara karşı koymak için de Allah'ın kitabına sınımlıdır. Allah'ın kitabını arkalarına atan bu sihirbazlar çok iyi bilirler ki, Allah'ın kitabını verip de sihir satın alan bir kimsenin, elbette ahirette hiçbir nasibi yoktur. Bunun sonu açıkça hüsrandır. Celâilim hakkı için bunları, uğruna kendilerini sattıkları şey ne kötü şeydir, amma keşke bunu biliyor olsalardı. Gerçi bunlar sihrin sonunu ve onu yapan sihirbazın ahiretten nasibi olmadığını ve sihre aldananın sonunun sadece hüsrân olduğunu bilirler. Fakat yine de bu bilgilere

uygun hareket etmedikleri için davranış biçimleri cahilanedir. Diğer taraftan ahiret nasipsizliğinin ne kadar korkunç bir şey olduğunu bilmezler. Aslında sihrin asıl zarar başkalarından çok yapanlarıdır. Ömürlerini nasıl çirkin şeylerle geçirdiklerini biliyorlar.

103-Allah'ın rahmetinin genişliğine ve enginliğine bakınız ki, yine kendilerine şu rahimane öğütü indirmiştir: şayet bunlar bütün bu günahlarla beraber iman etseler ve Allah'dan korkup bu fenalıklardan sakınsalardı elbette Allah tarafından verilecek bir sevap, bütün o yaptıklarından çok haklarında hayır olurdu. fakat bilir olsalardı.

Yukanda görüldüğü üzere, Cenab-ı Allah önce "Ey insanlar!" çağnsıyla bütün insanları, fitrî bir misak olan ibadette davet etmiş idi. İkinci olarak da "Ey İsrailoğulları!" çağnsıyla Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki ümmetin kaynağı olan İsrailoğulları'nı; büyük ve esrarengiz bir tarihin bütün ibretlerini derleyip toplayarak, nimetleri ve felaketleri hatırlatmak suretiyle iman ve takvaya davet ve bu arada İslâm dininin, eski kitapları destekleyip tasdik eden itikat, ahlâk ve muamelat kuralları tek tek ele alarak açık seçik âyetlerle anlattı. Şimdi bütün bunlara iman etmiş olan müminlere önce en esaslı bir sosyal ve dinî terbiye kuralını öğretren bir nida ile hitap yöneltcekte ve bu arada ehl-i kitab kâfirlerinin bazı tutum ve davranışlarına da işaret edecektir.

Şöyle ki:
Meâl-i Şerifi

104- Ey iman edenler! "râine" demeyin, "unzurna" deyin ve iyi dinleyin, kâfirler için emelî bir azap vardır.

105- Ne Kitap ehlinde, ne de müşriklerden hiçbirini, size Rabbinizden bir hayır indirilsin istemez. Allah ise, üstünlüğü, rahmetiyle dilediğine mahsus kılar ve Allah çok büyük lûtuft sahibidir.

104-Kur'an'da seksen sekiz yerde müminlere "Ey iman edenleri!" diye hitap buyurulmuştur. Oysa Tevrat'ta "Ey miskinleri!" diye hitap edilmemiş, nihayet miskinlik onların damgası olmuş, güven ve emniyet de müslümanların akıbeti olacaktı.

Ey iman şerefîyle şereflenmiş olanlar! "râinâ" demeyiniz de "unzumâ" deyiniz, ve kulak veriniz, dinleyiniz! râinâ "bize mürâat et" demektir.

Mürâât: Mürâale babından ra'y ve riayette mûbalağa veya müşareket ifade eder. Ra'y ve riayet, bir kimsenin, başkasının işlerini çekip çevirmesi, yönetim tedbir etmesi, onun lehine olacak şeyleri tedarik edip, ona fayda sağlaması ve korunmasına özen göstermesi demektir ki, hayvanat hakkında gütmek, insanlar hakkında da siyaset adı verilen yönetim anlamına gelir. Nitekim siyaset ilmine, "ilmü'r-riaye" yani yönetim ilmi adı da verilir. Mürâât da, riayet de mûbalağa veya karşılıklı riayet demek olur. Bir insanın haline mürâat etmek, ne yapacağını, halinin nereye varacağını gözetmek, murâkabe etmek, saygı ile dikkate almak mânâsına da gelir ki, bizim dilimizde riayet ve anlamla kullanılır. Başlangıçta Peygamber Efendimiz tarafından bir şey tebliğ ve tâlim buyurulduğu zaman, ara sıra müslümanlardan bazıları yani "Bize riayet et ey Allah'ın resulü." derlerdi ve bununla "Bizi gözet, acele etme, mûsaade buyur ki anlayalım." demek isterlerdi. Cenab-ı Allah, böyle demeyi, bu "râinâ" tabirini kullanmayı yasaklayarak demeyiniz, bu tabiri kullanmayınız da "unzumâ" bize bak, bizi gözet, deyiniz ve söze de iyi kulak veriniz, dikkatle dinleyiniz, iyi belleyip akılda tutunuz, buyurunur ki, bunda çok ince ve mühim bir edep öğretilmiştirdir. Gerek ilim öğrenmede, gerek diğer nasihat ve tâlimatları anlama hususlarında Resulullah ile ümmeti arasındaki sosyal durumu ve buna göre İslâm'daki velayet-i âimme (genel velayet) ilişkisinin özünü ve hakikatini ve resmîyetteki teşgirât (protokol)ın asıl mahiyetini de ifade etmekteydi. demeyiniz. Acaba niçin?

Birincisi: Yahudiler arasında birbirlerine sövmek için kullandıkları meşhur bir kelime vardı, "râinâ" derlerdi, bu tabir Arapça "bizim çoban" demek olduğu gibi, İbrânî ve Süryânî dillerinde "dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herifi!" gibi hakaret ve alaya alma mânâsı ifade eden bir kelimeydi. Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı böyle diye hitap etmelerini, yahudiler fısıltı bilecek ve kendi dillerindeki kelimesini andıracak şekilde ağızlarını eğerek, bükerek, sövmek ve hakaret kastıyla "râinâ" demeye başlamışlardı. Sa'd b. Muaz hazretleri, bunu işitmiş, "Ey Allah'ın düşmanları, lanet olsun size, valahî hanginzin, Resulullah'a karşı bunu söylediğini bir daha işitsem boynunu vururum." demiş, onlar da buna karşı "Siz böyle söylemiyor musunuz?" diye kaçamak bir cevap vermişlerdi. Bunun üzerine işte bu âyetin inmiş olduğu riayet edilmiştir. Nisa Sûresi'nde "Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirerek, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldıranak, peygambere karşı da, "işittik ve isyan ettik, dinle ey dinlenmez olası, râinâ, derler". (Nisa, 4/46) âyeti bu hadiseyi açıkça göstermektedir.

İkincisi: emri, ahmaklık ve kabalık mânâsına "ru'net" masdarından sıfatına da lafız olarak benzer bir kelimedir. Bundan dolayı da bir çirkin cinâs vardır. Bu ise edebe aykındır. Her iki sebeple nehiy, kelimenin çirkin olan ikinci bir anlamından dolayı sırf lafzî anlamda bir edebe dayanmaktadır. Riayetle nazaret arasındaki mânâ farkından dolayı değildir.

Üçüncüsü: "Mürâât" riayetten mürâale vezninde olduğu ve iki kişi arasında müşareket ifade ettiği için, taraflar arasında müsâvat, yani eşitlik var zannettir. Bunu söyleyenler, sanki, "Sen bize riayet et, sözümüze kulak ver ki, biz de sana riayet edelim, biz de senin sözünü dinleyelim." demiş gibi olurlar. Böylece Resulullah'dan karşılıklı bir riâyet ve gözetim talep emis olurlar. Halbuki Resulullah ile ümmet arasındaki ilişki, öğretmen ile öğrenci, usta ile çırak, yöneticiler ile halk arasındaki karşılıklı taahhütlere ve nisbeten eşit şartlara dayalı bir ilişki değildir. O ilişkisi karşılıklı şartlara dayalı böyle sosyal ilişkiler cinsinden bir ilişki sanmak, peygamberlik makamının kadrini ve kıymetini bilmemek, ayrıca toplum hayatının değişmez, zararı ve terakkiye engel birtakım esaslara dayandığını zannetmek demek olur. Nitekim "Sen onların heva ve heveslerine uyma!" (Maide, 5/48) ve "Sakin o Resulü, kendiler aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmaıyn!" (Nûr, 24/63) buyurulmuştur. Şu halde imandan sonra müminlerin sosyal durumlarını belirlemenin ve kendilerini imanın hedeflediği maksatlara ve başanlı işlere, güzel hizmetlere sevkedecek bir öndere uymanın en mühim vazifeleri olduğu; fakat bunu mürâât mânâsıyla değil, nezâret mânâsıyla alıp, ona göre güzel sosyal edep ve terbiye kuralları altında takip edip gerçekleştirmek gerektiği beyan buyurulmuştur. Demek ki, Resulullah'a ait olan vazife mürâat değil, nazârettir. Mürâatin ise onun ümmetine düşen bir vazife olması gerekir. Bunun için ümmet, lafzî ve manevî her türlü kötü vehme düşmekten sakınmak için "râinâ" dememeli, "unzumâ" demelidir: Öğretilen ilme, tebliğ olunan hükümlere, emirlere ve yasalara iyi kulak verip dinlemelidir. Nezâret eden de nezâret görevinin gereklerini iyi bilmeli, ona da ümmet tarafından bu vazife ihtar olunacağı anlamda, "bizi gözet" diye ihtar edilmelidir.

Dördüncüsü: Mürâatin aslı olan ra'y ve riayette hayvanî bir gözetme anlamı vardır. Nazâret ise katkısız bir insanî kavramdır. Şu halde müslüman ümmeti, hayvanî kavramlardan uzak durmalı ve sakınmalı, insanî kavramları kabul edip, uygulamalıdır. Bunu yapmak da ümmetin kabiliyetine bağlıdır. Nitekim "Siz nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz." buyurulmuştur. Âyetten çıkan sonuca göre; söz konusu nazâreti talep etmek ve söz dinlemek ümmetin görevidir. Müminler başbos, terk edilmiş, nazâretsiz bırakılmaya razı olmamalı, kendilerine nazaret edecek bir başkana, bir imama tabi olmalı. Bu suretle bir ümmet teşkil etmeleri, fakat "râinâ" diye mürâat isteğinde bulunmamalılar, kendilerinin sürü yerine konulmasına razı olmamalılar. Aslında âyet mutlak anlamda olduğu için, hem Asr-ı saadet'e, hem de bütün asırlara şamil olan bir hüküm taşıır. Ümmetin bizzat Resulullah'a karşı "unzumâ" demeye izni, hatta görevi ve mecbur olduğuna bakılırsa, bu hak veya vazifenin diğer yöneticilere karşı uygulanması öncelikle istenmekte demektir. Bu mesele akâid kitaplarında imamet bahsi adıyla ve farz-ı kifaye olmak üzere söz konusu edilmiştir. Görülüyor ki, müminlere imandan sonra ilk emir bu oluyor. Bu hitabın önemi İbrahim kıssasında daha genişçe açıklanacaktır.

Ey müminler, görüyorsunuz ya, "râinâ" demeyiniz, "unzumâ" deyiniz ve iyi dinleyiniz, itaat ediniz, yoksa kâfirlere emelî bir azap vardır.

105- İman yoluna girmeyip de küfür yoluna gidenler, o elem verici azaptan hissedar olurlar, siz o kâfirlerden hayır beklemeyin! Arzu etmez o kâfirler, ne kitap ehlinde ne de müşriklerden ki size Rabbinizin bir hayır indirdi. Onların hiç biri, müminlerin Allah tarafından bir iyiliğe, bir devlete nail olmasını istemezler. Bunun için peygamberinize indirilen ve faydası umuma ait olan vahiy ve nübüvveti de sevmezler, buna karşı bir türlü safsata ile büyüklük taslarlar ve Allah'ın lütfuna, ihsan ve kudretine müdahale etmek isterler. Hiç bir şey yapamazlarsa "Bu Kur'an iki şehirden bir ulu kişiye indirdiyseniz olmaz mıydı?" (Zuhruf, 43/31) derler. Allah ise rahmetini, dilediğini tahsis eder, rahmetiyle dilediği kulunu seçkin duruma getirir. O böyle Rahmân olan bir fâil-i muhtar (başına buyruk)dır. ve Allah çok büyük lütf ve kerem sahibidir. Onun lütf ve ihsanına sınır yoktur. Şu halde siz Allah'ı böyle biliniz ve böyle inanınız, o kâfirlerin sözlerine de kulak asmayınız. Onlar vahiy ve nübüvveti itiraz etmek için fer'î hükümlere de itiraz etmeye kalkarlar. "Görüyorsunuz ya, Kur'an'da nâşih ve mensûh da vardır. Bir zamanlar Allah'ın emri denilen bir âyet veya bir hüküm diğer bir zaman nesholunuyor, yerine başka bir âyet veya başka bir hüküm konuluyor. Bu Allah kelâmı, Allah'ın hükümleri olsa böyle mi olur? Allah'ın kelâmında, Allah'ın âyetlerinde, Allah'ın hükümlerinde neshih mi olur? Hiç Allah, kendi yaptığı için bozar mı? Söylediğini geri alır mı? Verdiği hükümden, koyduğu kanundan hiç cayar mı?" derler. Bunu ilk önce yahudiler söylediler: Neshih mümkün olsa Allah hakkında sözünden caymak, önce bilmediğini sonradan öğrenmiş olmak ve ona göre karar değiştirmek "bed'a" gibi bir noksanlık lazım gelirmiş. Bütün bunlar Allah hakkında muhal (imkânsız) olduğundan, neshih de imkânsız imiş. Tevrat'ın ise hiçbir âyeti, Musa dininin hiç bir hükmü değişmez, neshedilemezmiş. Bunun için İncil de, Kur'an da Allah'ın kitabı değilmiş. Hristiyanlık ve İslâmiyet Allah'ın dini değilmiş.

Hristiyanlara gelince, eskiden Hristiyanlık neshi inkâr etmiyordu. İncil'de, Tevrat'ın bazı hükümlerini nesheden ve mesela cumartesi günü iş yapmayı yasak sayan hükmü değiştirip, bunu pazar gününe alan âyetler bulunduğunu kabul ediyorlardı. Yine Hz. İsa'nın kendilerine yiyecek içecek konusundaki eski yasakları kaldırdığına inanıyorlardı. Hristiyanlar, neshih meselesiyle ilgili olarak İslâm'a itiraz etmezlerdi. Fakat son zamanlarda protestanlar ve daha sonra da katolikler, tıpkı yahudiler gibi, neshi inkârâ kalkıştılar ve hatta Kur'an'daki "Allah'ın kelimelerinde değişme olmaz." (Yunus, 10/64) âyetine dayanarak, istidil bile yapmaya kalkıp, müslümanları bununla susturmaya çalıştılar. Hintli Rahmetullah Efendi merhum bu bapta cevaben "İzhârü'l-Hak" adıyla güzel bir eser yazmıştır. Sözü açıkçası; eğer Hristiyanlık İslâmiyet'e itiraz etmek için böyle bir iddiaya kalkışsarı, her şeyden önce kendi kendisini inkâr etmiş olur. Çünkü Hristiyanlığın, Yahudiliğe muhalif olan pek çok dinî hükümleri bulunduğu kesindir. Zaten böyle değilse Hristiyanlığın varlığını mânâsı yoktur. Aynı soru yahudiler için de söz konusudur. Çünkü Tevrat'ta da daha önceki peygamberlerin şeriatlerine ait bazı hükümleri nesheden (kaldıran) âyetler mevcuttur. Cenab-ı Allah, sırf kıskançlıktan kaynaklanan bu gibi bütün asılsız iddiaları iptal etmek ve müminlere bir teşrîî temelı açmak üzere buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

106- Biz bir âyetten her neyi nesheder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeyi kâdirdir.

107- Bilmez misin ki, hakikaten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, hepsi O'nundur. Size de Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.

108- Yoksa siz peygamberinizi, bundan önce Musa'ya sorulduğu gibi, sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki her kim imanı küfürle değiştirtirse artık düz yolun ortasından sapmış olur.

109- Ehl-i kitaptan birçoğu arzu etmektedir ki, sizi imanınızdan sonra çevirip kâfir etsinler: Hak kendilerine iyice belirdikten sonra bile sırf nefsanîyetlerinden ve kıskançlıktan dolayı bunu yaparlar. Buna rağmen siz şimdî afile, hoşgörülü davranın tâ Allah emrini verinceye kadar. Şüphesiz yok ki Allah her şeyi kâdirdir.

110- Siz namazı hakkıyla kılmaya bakın ve zekatı verin! Kendi nefsiniz için her ne hayır yaparsanız, Allah katında onu bulursunuz. Muhakkak ki, Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.

111- Bir de "yahudi ve hristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecek" dediler. Bu onların kendi kuruntularıdır. Sen de onlara de ki; "Eğer doğru iseniz, haydi bakalım getirin delilinizi."

112- Hayır, hayır! Kim özü iyilik dolu olarak yüzünü Allah'a tertemiz döndürür ve teslim ederse, işte onun Rabbi katında ecrı vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olacak değiller.

113- Yahudiler dediler ki, "Hristiyanlar birşey üzerinde değiller", Hristiyanlar da "Yahudiler bir şey üzerinde değiller" dediler. Oysa hepsi de kitabı okuyorlar. Hiçbir bilgisi olmayanlara da öyle onların dedikleri gibi dediler. İşte bundan dolayı Allah, ihtilafa düştükleri bu gibi şeylerde, kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

106-Kirâet: , İbni Âmir kirâetinde nûnun zammı ve şinin kesriyle okunur ki, insâhdandır. İbni Kesir ve Ebu Amr kirâetlerinde birinci nûnun ve şinin fethalan ve ondan sonra bir hemze-i sakine ile şeklinde okunur ki, tehir mânâsına olan nese ve nesiedendir.

Şer'î usûl bakımından neshin dine uygunluğunu isbat eden bu âyetin sevkî, eski kitapların bazı hükümlerinin neshindeki cevaz hakkında ise de söyleniş bakımından kelimesi umum ifade ettiğinden, bazı Kur'an âyetlerinde de açıkça ifade almaktadır. Şu halde Kur'an âyetlerinde de nâşih ve mensûh vardır. Bunun aksini iddia etmek, nasn zâhîrini inkâr etmek olur.

Neshih lügatte değiştirmek, yani bir şeyin yerine başkasını geçirmek, halef yapmak demektir. Nitekim (Nahl, 16/101) âyetinde neshih, tebdil olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber bu mânâ bazen o şeyin kendisinde itibar edilir ki, buna izale, ilga, iptal denilir: "güneş gölgeyi neshetti" demek onun yerine geçti, onun yerini aldı demektir ki, buna, izale etti ve iptal etti de denilir. Bir başka âyette "Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder." (Hacc, 22/52) nesh işte bu anlamdardır. Bazen de o şeyin yerine itibar edilir ki, buna da nakl ve tahvil denilir. Nitekim "nesahtü'l-kitab" kitabı istinsah eyledim demek, bir kitapkinı diğerine geçirdim, ona naklettim demektir. Yazıda neshih, mirasta mûnasah'e, ruhlarda tenasuh tabirleri de bu mânâyadır. "Siz her ne yaptysanız biz onları istinsah ettik." (Câsiye, 45/29) âyetindeki istinsah da yine bu mânâyâ gelmektedir. Özetle, lügat bakımından neshih, izale ve nakil mânâlarında müstereken kullanılır ise de her iki mânânın da esası tebdil demektir.

Şeriat istilahında da neshih, herhangi bir şer'î hükmün aksine sonradan başka bir şer'î delilin delalet etmesidir ki, ilâhî bilgije nazaran evvelki hükmün müddetinin sonunu beyan, bizim bilgimize nazaran da zahiren bâkî görünen o hükmü değiştirip ortadan kaldırmak demektir. Her iki bakımdan da neshih, bir değişikliğin bildirmesi anlamına gelmektedir. Bunda hiç bir zaman Allah'a nazaran caymak veya bilememek mânâsı yoktur. Bunun içindir ki, ebediyet kaydıyla mukayyed (bağlı) hükümlerde neshih cereyan etmez. Neshih ancak emirler ve yasaklar gibi inşâî bir mânâyı içeren vakıaya ilişkin bir ihbar ve ilâm olmayıp, sırf icad olan ve yalnız bir iradeyi gösteren, bununla beraber ebediyetiyi nassa bağlanmamış bulunan konularda ve hükümlerde cereyan eder. Cenab Allah, varlık âleminde bu gün yarattığını yann yok ederek, diğer bir şeye dönüştürmekle ilmine, kudretine, iradesine hiçbir noksanlık ânz olmayacağı gibi, şeriâte ait âlemde de başka başka zamanlarda başka başka şer'î hükümler inşa etmekle, mesela; geçmiş zamandaki bir emrin yerine, şimdiki zamanda yasak koyan bir emir inzal buyurmakla ilminde ve iradesinde haşa bir noksan değil, belki her birinde bir hikmetinin tecellisini ve kemalini göstermiş olur. Ve bunda caymak mânâsını düşünmek bile kabul değildir. Allah katında kararlaştırmış bulunan herşey ve her hüküm yerli yerinde gelmiştir. Ve hakikatte hiçbir kelimesi değişmiş değildir. Yarattığıta her anın ayrı bir emri olsa ilâhî ilmin zerre

kadar değişmesini gerektirmez. Hasılı iman hakikatleri, itikat esasları gibi, ihbarî olan ilmi ilkerlerde neshih mümkün değildir. Bunların bir anlık zamana bağlı olanları bile ezeli gerçekler hükmündedir. "Şu söyledir, filan vakit, filan şey oldu veya olacak." denildi mi bu haberler, bu hükümler artık ezelden ebede doğrudurlar.

O vakitte o şey olmadı veya olmayacak denilemez. Lakin "su iç, şarap içme, nikah yap, zina etme" gibi inşâî olan şer'î hükümler, açıkça ebediyet kaydıyla kayıtlanmadıkça neshihleri mümkündür. Bunlar bir an için meşru, başka bir an için gayr-ı meşru olabilirler. Bunların ebediyetleri zorunlu değildir, neshihleri de müddetlerinin açıklanmasına bağlıdır. Önceki kısımlarda Kur'an, Tevrat'ı ve diğer ilâhî kitapları tasdik edici, teyit edici ve destekleyicidir, ayrıca daha fazlasıyla tefsir edici ve açıklayıcıdır. İkinci kısımda ise Kur'an, onlardaki birtakım hükümleri kaldırarak, her zamana göre uygulanacak hükümleri ve teşri (kanun koyma) usullerini içeren yeni ve mükemmel bir hoşgörü şeriat getirmiştir. Şurasını unutulmaması gerekir ki, tevhid inancı gereğince yaratılış âleminde olduğu gibi, teşri âleminde de icat ve inşa, ancak Cenab-ı Allah'a ait bir sıfattır. Kullar nihayet O'nun yaratmasıyla ve O'nun gösterdiği âyetlerin ve delillerin ışığında kendi bilgi kapasitelerine göre bir tasarrufa izinlidirler. Yoksa Allah'ın yaratmış olduğu kanunlar, kul iradesiyle kaldırılamaz. Neshin şeriat istilahındaki bu tarifi de yine bu âyetin delaletidir ve bu konunun tafsilatı "Usûl-i fıkıh" ilmine aittir. Gelelim âyetin mânâsına:

Yahudiler, Allah neshih yapamaz ve şu halde böyle yeni yeni hükümler getiren bir vahiy indiremez mi diyorlar? Yalan söylüyorlar ve yanlış biliyorlar. Zira Allah neshih yapabilir ve yapar, yapmasında da kendisi için hiçbir noksanlık söz konusu değildir; şânına noksan gelmez. Aksine O'nun yaptığı neshihle hayır ve hikmet vardır. Çünkü Biz azamet ve kudretimizle herhangi bir âyeti kısmen veya tamamen ve mesela mânâsındaki bir hükmünü veya lafzının hükmü olan tilavetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer bir kırâete göre; resulümüze sünnetiyle neshettirsek, yahut onu unutturur, hafızalardan silerek veya yine diğer bir kırâete göre; onun hükmünün uygulanmasını tehir edersek, ondan daha hayırlısını, veya en azından onun mislini ve dengini getiririz. İşte şer'î neshih bu usul çerçevesinde cereyan eder. Bunların hiç biri abes değildir, hiç biri yokluğa, ihmale ve hatta noksana yönelik şeyler değildir.

107- Ey Muhammed! Bilmez misin ki hakikaten Allah herşeyi kâdirdir. Hiç bilmez olur musun, elbette bilirsin. Bilirsin ve bu ilim burhansız, delilsiz de değildir. Bilmez misin ki, bütün göklerin ve yerin devleti, görünen ve bilinen, hatta akıl yoluyla tahmin edilen şu kâinatın hakimiyeti, saltanatı hep O'nundur, Allah'ındır. Böyle bir Allah neye kadar olmasa, neye güç yetiremez ki? Baksana bu büyük devlete, bu nihayetsiz mülke ve saltanata! İşte bu âlemde her gün, her gece, her saat ve her anda neler yapıyor, neler yıkılıyor? Ne icatlar, ne imhalar oluyor, ne kudretler ağıza çıkarılıyor? Ne hikmetler ortaya konuyor ve uygulanıyor, ne neshiler, ne insahlar, ne tehirler, ne taciller, (öne alma) ne unutturmalar ıca kılınıyor görmez misin? İlahî saltanatın geçerli olduğu kâinata cereyan eden değişim ve bozulmaz kanunlar ve ilâhî sünnetler, âdet ve gelenekler okunup dururken onun yanında zaman zaman, yer yer, semt semt, tek tek, an be an çeşitli oluşum ve dönüşümleri meydana getiren tâli derecedeki ilâhî sünnetler ile nâşih ve mensuh denilebilecek hükümler ve olaylar ıca edilmekte olduğunu, yıkılanların yerine peyderpey yenilerinin geldiğini ve hatta terbiye, tekamül ve istifa (seleksiyon) kuralıyla daha iyilerinin ortaya konduğunu müşahade etmez misin? Böyle bir saltanatın sahibi olan Allah her şeyi kâdir olmaz mı? Böyle bir sonsuz kudretin sahibi olan Allah, teşrî âleminde niçin neshih yapmasın ve niçin neshettiği bir hükmün yerine daha iyisini, daha hayırlısını, en azından onun dengini koymasın? Niçin daha önce gönderdiği Tevrat ve İncil'in bazı hükümlerini nesheden yeni bir kitap, yeni bir din vahiy ve inzal edemesin? Ve niçin bu kitapta, bu şeriatte nâşih ve mensuh hükümler bulunmasın? Bilakis o sınırsız devletin gidişatına uygun bir kâmil kitap ve bir mükemmel din insan edilmiş olması için her zamanın, her mekanın, her muhitin durum ve şartlarına uygulanabilen, sebepler ve maslahatları çerçevesinde teferruat sayılan meselelerde cereyan etmek üzere nâşihli ve mensuhlu, takdimli ve tehirli, hem kalıcılık ve hem de değişkenlik özelliklerini taşıyan ilâhî sünnetlere uygun hükümler koymak hikmet değil midir? Yaratmayı ve yoketmeyi, neshi ve unutturmayı o yapmazsa kim yapabilir? Yoksa siz, bu göklerde ve yerde başka bir yöneticinin, başka bir kural koyucunun hükümrân olduğunuz mu sanıyorsunuz? Hayır sizin için bu yaratılış âleminde Allah'dan başka veliniz, O'ndan başka bir koruyucunuz, O'ndan başka bir yardımcınız yoktur. Üzerinizdeki hakiki velayet, hakiki yardım yalnızca O'nundur. Mülk O'nun, ahkâm O'nundur. Kâinat O'nun, söz O'nundur.

108- Ey Muhammed ümmeti! Yoksa siz bu şanı yüce peygamberinizden, daha önce Musa'dan istenenler gibi şeyler mi talep etmek istiyorsunuz? Hayır, siz ona benzer, öyle boş, öyle kâfirane ve inatçı taleplerde bulunmazsınız. "Allah'ı görmeden sana inanmayız." demeye kalkmazsınız. Bakara kıssasında olduğu gibi, peygamberinizi uzun uzadıya imtihana çekmeye girişmezsiniz. Bunu kâfirler yapar. Nitekim Kureys kâfirleri de bu kabil şeyler istemişlerdi. Halbuki iman yerine küfre râğbet eden, kendi imanını küfürle değiştirmeye çalışan, düz yolda sapmış, şaşkınlık vadilerine sürüklenmiş olur.

109-Siz başkalarının, o kitap ehlinin sözlerine kulak asmayın. O Kitap ehlinin birçoğu cânı gönülden isterler ki, sizleri imana girmenizden sonra, geri çevirip hepinizi kafır yaparınlar, küfre sürükleyip, irtidat ettirsinler... Bunu yapabilseler çok memnun olurlar. Onlar sizin dinden dönüşünüzü, imandan önceki devirlere dönmeyi ve gericiğini arzu ederler. Bunun için her hileye başvururlar. Bu da iyilik severliklerinden, dindarlıklarından değil, sırf nefislerinden, nefsanîyetlerinden kaynaklanan hasetten, kıskançlıktan hak ve hakikat kendilerine iyice belli olduktan, İslâm dininin hak din olduğuna her yönüyle, hatta ellerindeki kitap uyancına bile vâkif olduktan sonra, yine de kıskançlıklarından dolayı sizi imanınızdan caydırırmaya çalışırlar.

Bu âyetin nüzl sebebi hakkında rivayet olunuyor ki, Yahudi hahamlarından Fenhas b. Azura ve Zeyd İbni Kays ve daha birkaç kişi, Uhu savasından sonra Huzeyfe b. Yemân ile Ammar b. Yasir'e, "Başınıza gelenleri görünüz ya, eğer hak din üzerinde olsaydınız, muharebede bozguna uğramaz, mağlup olmazdınız. Artık bizim dinimize dönünüz, bu sizin için daha iyi, daha hayırlıdır. Bizim yolumuz sizinkinden daha doğrudur." demişler. Bunun üzerine Ammar onlara: "Sizce andını bozmak nasıldır?" diye sormuş, onlar da: "korkuç şey" demişler. O da: "Öyleyse dinleyn, ben hayatta olduğum müddetge Muhammed'e küfretmemeye andetmiş, söz vermişimdir." diye cevap vermiş. Yahudiler "Ha bu adam sapıtmış." demişler. Huzeyfe de "Bana gelince, Rabbin Allah, peygamberim Muhammed, dinim İslâm, imanım Kur'an, Kâ'be kiblem, müminler de kardeşim. Ben de bundan memnunuz." demiş. Daha sonra bunu gelip Resûlullah'a anlatmışlar. O da "İsabet etmiş ve felah bulmuşsunuz." buyurmuş. Daha sonra da bu âyet inmiştir.

Evet onlar bütün hakikat gün gibi açığa çıktıktan, iyice malum olduktan sonra bile yine de hasetlerinden böyle arzu ederler. Bundan dolayı siz onları affedin, dediklerine bakmayın, heyecana kapılıp da didismeye ve dövmüşmeye kalkmayın, onlara aldırmayın, tâ ki, Allah'ın emri gelsin, bulacaklarını bulsunlar. Elbette bir gün gelecek belalarını bulacaklar. Zamani gelir, Allah savaşmanızı emreder, o zaman siz vazifenizi yaparsınız. Zamani gelir daha başka felaketlerini gözlemlenize görürsünüz. Nihayet ahirette büyük bir azap içinde kıvrandıklarını müşahade edersiniz. Çünkü Allah, her şeyi kâdirdir. Bunda şüphe yok. Siz şimdiki halde hoşgörü ve bağışlayıcı olun, sabır ve sükunet üzere hareket edin.

110- ve güzel güzel namazınızı kılmaya, zekatınızı vermeye devam edin. Özellikle dinin bu iki temeli sizi her türlü yükselmeye hazırlar. Gerek kıldığınız namaz ve verdiğiniz zekat, gerek kendiniz için yaptığınız daha başka hayır ve iyilikler cinsinden olan şeyler, yani iyilik adına ne takdim ederseniz, karşılığını peşin olarak hemen istemeyip de ilerisi için hayır defterinize kaydolmak üzere hayır cinsinden ne yaparsanız onu Allah katında bulursunuz, hesap görüldüğü gün onun ecir ve sevabını eksiksiz olarak alırsınız. Bizim

dilimizde de meşhur bir söz vardır: "Yap iyiliği, at denize, balık bilmezse, hâlik bilir." derler. Zira Allah Teâlâ, hayır ve şer, her ne yaparsanız muhakkak ki, onu görür, bilir, hepsinden haberdar olur. Sen filan yaptık, filan işi yaptın. Artık onun yapmamış olamazsın, olan olmuştur. İster bir an için olsun, bir kerre vaki olan ise artık hiçbir zaman vaki olmamış sayılamaz. Vukua geldiği an itibarıyla ona her zaman vaki olmuştur denilir. O gizli işmiş, onun evvela senin kendi kalbin bilir. Unuttum dersin, fakat o yine ruhunun derinliklerinde gizlidir ve mevcuttur. Düşüncüsen kendin bulursun, sana hatırlatılrsa farkına varırsın. Demek ki, her şeyden önce senin ruhun, senin nefsi-i nâtikân, senin hakkında Cenab-ı Hakk'ın bir defteridir. Sen bu defterin hangi meleklerin eliyle yazıldığını göremezsen de her halde yazıldığını bilirsin. Bundan başka, buna benzer ne kadar defter vardır ki, senin yaptıkların onlara kaydedilir. Bütün bunlar aynen "Levh-i Mahfuz" denilen ilahî defterde kayıtlıdır. Ve hepsi bizzat Allah'ın emrinde, O'nun eli altındadır. Parmağına ufak bir diken batarsa, senin ruhun ondan derhal haberdar olur, değil mi? Allah da senin ruhuna, bedenine, kalbine ilişkin her şeye aynıyle vâkıftır. Neyin varsa hepsi oradadır. Artık sen bilirsin, seç seç al ve beğendiğini yap. Şurası kesin ki, orada yaptığın hayır hayır olarak, yaptığın şerri de şer olarak bulacaksın. Hayır ile şer terazisinin de esasen Hakk'ın elinde olduğunu unutmamalısın.

111-Sizin itidadınızla (gerisin geri küfre dönmenizle) memnun ve mutlu olmak isteyen, türlü türlü şüpheler ortaya atarak sizi imandan geri çevirmeye çalışan o kitap ehli Cennete yahudi ve hristiyan olanlardan başka hiç kimse giremeyecek, dediler. Yani yahudiler, yahudilerden başkası, hristiyanlar da hristiyanlardan başkası cennete giremeyecek, dediler. Demek ki, asr-ı saadetteki yahudiler, cennet ve cehennemden söz ederlermiş, bu iddialar onların kendi kuruntulandır, kuru bir idealden ibaret boş bir hayaldir, bu onların kendi hüyülarıdır. kelimesinde "ya" harfi şeddizs olarak gibi de okunur. (Bu Ebu Cafer kıtaettidir). Bu okunuşa göre, kelimenin anlamı, gönüllerinden öyle geçirirler, boşu boşuna öyle kurarlar, öyle temenni ederler, demek olur. Lakin yalnızca "ümniye" ile, yalnızca boş mefkûre ve hayallerle iş bitmez. Delilsiz, ispatsız, belgesiz ve delilsiz kuru laf ile, gönülleri öyle istiyor, öyle arzu ediyor diye, sırf taklit ile dava kabul edilmez, Allah katında imanın feyzine erilemez. Birbirleriyle çelişkili olan bu iki davadan hangisinin doğru olduğunu anlamak için delil istis. Bundan dolayı Ey doğru sözlü peygamber, sen onlara de ki, hanginiz bu davanızda sadıksanız, delilinizi getirin bakalım. Haydi getiriniz de görelim. Zira insanlar doğru bir noktada toplayacak olan şey delidir, yani kesin belgedir. Halbuki bunların bu kuru ümnilerine burhan getirmelerine, belge göstermelerine imkan yoktur.

112- Hayır, mesele ne öyledir, ne de böyle. Cennet ne yahudilere mahsus, ne de hristiyanlara. Hakikat şü ki, her kim Allah için yüzünü lekeden salım tutun, nefsinı şirkten ve şirk emarelerinden temizleyerek, ihlas ve samimiyette Allah'a yönelir, bir tek Allah tanır ve bu halinde de özü muhsin olursa, yani Allah'ı görmüş gibi kendini Allah huzurunda bilirse, yaptığı her ibadeti temiz kalb ile ve her yönüyle güzel yaparsa işte onun Rabbi katında mükafatı vardır. ve bunlara hiçbir korku yoktur. Ve bunlar mahzun da olmayacaklar. İşte bunlara müslüman ve bu dine İslâm denilir. Cennet bunlarındır. Allah katındaki din de bu İslâm'dan ibarettir. Daha yukanda, haklarında "Kim benim hidayetime tabi olursa onların korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar." (Bakara, 2/38). Yine bunun gibi, "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse işte onların ecirleri Rablerinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 2/62) buyurulan kimseler işte her böyle olanlardır. Muhammed (s.a.v.)'in tebliğ ettiği dinin esası da budur. Bu bir hakikattır, boş bir kuruntudan ibaret değildir. Bunu Allah bildiriyor ve O vaad ediyor. Buna bütün vahiyler ve bütün akıllar şahitlik eder. Bu her şeyden önce bizatihi delilidir. Ayrıca hiçbir şahsın, hiçbir zümrenin kuruntusu sayılabilecek bir kuruntu da değildir. Zira bu iman, bu ihlas, bu ihsan ile İslâm, gönüllerin bir isteği değil, o heva ve hevesleri silip temizlemekle yapılacak bir haslettir. Bunun içindir ki, İslâm Allah'a karşı yüz akıgılı, alın temizliğidir. Bilindiği gibi yüz akıgılı ve alın temizliği deyimi, sahibinin içinin ve dışının, niyet ve düşünceleriyile hareket ve davranışının temizliğinden bir kinayedir. Bu âyetinde yüz (vech), zikr-i cüz iradei küll tarkıyla nefis ve zattan, yani kişiliğin bütününden mecazdır. "Nefsehu" denilmeyip, "vechehu" denilmesinin sebebi de İslâmiyetin sadece insanın içiyle ilgili bir şey olmadığını işaret ve tenbihtir. Zira secde uzvu olan yüzün, öteki bütün uzuvların en şerefli ve bütün vücudun temsilcisi olan bir uzuv olduğu kesindir. Sadece yüzün görölmesi bir insanın bütünüyle teşhis edilmesine yeter. Onun tasviri, bütün bir bedenın tasviri hükmündedir.

İslâm: "Silim" ve "selamet" kökünden geldiği ve "ifâl" babından olduğu için, o babin muhtelif binallarna göre, teslimiyet, yani râm ve inkiyad, salım bulundurmak, selim ve lekesiz tutmak, selamete girmek, selamete çıkarmak, karşılıklı güven ve bağış sağlamak, ihlas ve samimiyet gibi çeşitli mânâlar ifade eder. Ve esasta iman ile birleşir. İslâm dini denilince bütün bu saydığımız mânâları anlaşılır ve hepsi de muteberdir. Kendini Allah'a teslim etmek, iman ve ihlas ile O'na inkiyad etmek mânâsı ise bütün öteki anlamları da içine alır.

İhsan: Güzellemek, güzel yapmak, yani aslında ve Allah katında güzel olan bir işi layıkı veçhiyle, gereği gibi yapıp, o işin, o amelinin, özüdeki güzelliği, dış yüzündeki güzelliği ile süsleyip ortaya koymak demektir. Zira birçok güzel şeyler vardır ki, yapılrken çirkinleştirilir. Peygamber Efendimiz meşhur iman hadisinde(meşhur adıyla Cibril hadisinde) ihsanı şöyle tefsir buyurup açıklamıştır: "İhsan, Allah'a O'nu görmüyormuşsun gibi kulluk etmendir, çünkü sen onu göremezsen, O seni görüyor." Şu halde ihsan, İslâm'ın kemalindendir. Bunun için ilke olarak İslâm şöyle özetlenebilir: Her şeyden önce temizlik, ikinci olarak da güzelliiktir. İslâm'ın "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidinden, eûzu besmelesinden, abdest ve namazından tutunuz da bütün emirlerinde ve yasaklarında hep bunun tatbikatını bulursunuz. Bu âyetinde de "Allah'a yüzü temiz, özü güzel olarak yönelmek" buyurulmuş ve bu iki ilke en güzel şekilde ve özet olarak ortaya konulmuştur.

113-İşte cennete girmenin doğru yolu, bu İslâm ve bu ihsan, bu temizlik ve bu güzelliiktir. Böyle olduğu halde bundan sapmış olan yahudi ve hristiyanlar, cennete başkalannı sokmak istemezler. Bu iddialarının doğruluğunu kanıtlayacak delilleri ve belgeleri olmadıgı gibi, tam aksine bunun yalan olduğuna dair belge vardır. Bunların her biri öbürü aleyhine şahitlik de ederler. Baksanız hem öyle iddia ederler, hem de bir taraftan yahudiler, "Hristiyanların dayandığı hiçbir şey yoktur." dediler. Öbür yandan hristiyanlar da "Yahudilerin dayandığı hiçbir şey yoktur." dediler ve bu şekilde birbirlerinin güttüğü davayı ve dinlerini kökünden çürüttüler, birbirlerini sapıklık ve küfürle itham ettiler.

Rivayet olunuyor ki, Necran ahalisi hristiyanlarındın bir heyet, temsilci olarak Peygamber Efendimiz'in huzuruna geldikleri zaman, Medine'deki yahudi bilgilerin de huzura gelmişlerdi. Orada iki taraf birbirleriyle mübaheseye (tartışmaya) giriştiler, derken münakaşaya başladılar. Yahudilerden Rafi' b. Hureymile, onlara karşı "Siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz!" dedi, Hz. İsa'ya ve İncil'e küfretti. Buna karşılık Necranlılar'dan biri de yahudilere "asıl siz bir şey üzerinde değilsiniz!" dedi, Hz. Musa'nın nübüvvetini inkâr edip, Tevrat'a küfretti. İşte bu olay üzerine bu âyet nazil oldu. Âyet, bu tartışma ve münakaşanın ferdi bir mesele olmayıp, genellikle yahudilerle hristiyanlar arasında cereyan eden yaygın bir mesele olduğunu ortaya koydu. Onlardan her biri diğirinin dinini temelden inkâr eder ve geçersiz sayar. Yahudilerin Hz. İsa'ya ve İncil'e asla iyi gözle bakmadıkları bilinmektedir. Fakat hristiyanların Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı inkâr etmeleri genel ve yaygın bir görüş olmasa gerekir. Âyet tartışmanın sadece birinci şikkını beyan buyurmuş, diğerlerinin anılmaya ve üzerinde durulmaya değer yaygın bir mesele olmadığını anlatmak istemiştir. Böyle olmakla beraber yahudilerin hiçbir şeye dayanmadıkları, davalarının asılsız olduğu hristiyanlarca ittifakla söylenir. Çünkü bunlar, birbirlerinin iddialarını ve dinlerini hiçbir şey değildir diye büsbütün inkâr etmektedirler. Halbuki bunlar sözde kitap okuyorlar. Bilhassa Tevrat'ı ikisi de okurlar. Kitap okuyanlara

ve özellikle aynı kitabı okuyanlara bu hal yakışmaz. Bazı anlayışlarda ihtilafa düşmek başka şey, böyle temelde görüşlerde, ana ilkede ihtilafa düşmek ise başka bir şeydir. Kitap ise böyle bir çelişkiye engeldir. Aslında o, böyle ihtilafı kaldırma içindir. İşte okudukları o kitap, ikisinin de sözlerinin, hakikate aykırı olduğuna şahittir. Özellikle Tevrat hem Hz. İsa'nın, hem Hz. Muhammed'in belli vasıfları hakkında birtakım müjdeleri de içinde bulundurmaktadır. Böyle iken yahudilerin, hristiyanlığa bu kadar hücum etmeleri kitaplarındaki hükümlere de ters düşen bir ifrattır. Hristiyanların ise Tevrat okuyup dururken, yahudiliğe karşı bu kadar hücumda bulunmaları, daha da ileri bir ifrat, aynı zamanda kendi dinlerinin temel ilkeleriyle çelişkili olan bir durumdur. Fakat bütün bunlardan sonuç olarak şu kesin gerçek ortaya çıkar ki; gerek yahudiler, gerek hristiyanlar, her ikisi de yalan söylüyorlar; insandan, ihlas ve samimiyetten çok uzak bulunuyorlar. İşte "cennet yalnızca bize mahsus" demeleri de bu yalanlardan biridir. Böyle yalan iddialara kapılanlara cennet ne kadar uzaktır. Bu âyet ile Cenab-ı Allah, İslâm ehlini irşad ile dikkatli olmaya, yani aklını başına almaya davet ediyor, ihlas ve samimiyete çağırıyor: Ey müminler, sizler sakın bunlar gibi olmayınız, hepiniz aynı kitabı okuyup dururken, İslâm ile ihsanı bir yana bırakarak, böyle fena bir anlaşılmazlığa düşmeyiniz, böyle boş hayallerle kapılıp birbirinize girmeyiniz, mealinde uyanıyın.

Görüyorsunuzuz ya, yahudiler ile hristiyanları aynı kitabı okuyup dururken, birbirlerine "Onlar hiçbir şey değil, dinlerinin aslı astan yoktur!" dediler. İşte aynen onlar gibi, bilgisi olmayan cahiller de öyle dediler. Arap müşrikleri, putperestler, cahil dinsizler de tıpkı bunların söyledikleri gibi söylediler. Bu bilgisizler de yahudilik'e, hristiyanlık'a ve diğer semavî dinlere karşı, "Hiç bir şeye istinat etmez, hiç birinin aslı yoktur" dediler. O halde yahudi ve hristiyanların, bu aynı kitabı okuyanların, o bilgisiz inkârcılardan ne farkı kaldı? Aradaki fark şudur; o ilkel cahiller bilmedikleri ve akıl erdiremedikleri için böyle söylüyorlar, yahudi ve hristiyanlar ise bilerek ve sırf nefsanîyetlerinden, heva ve heveslerine uyduklarından öyle söylüyorlar. İşte müslümanlar böyle olmamalı, öbür dinleri kökünden inkâr etmemeli, söylediklerini nakle dayandırmalı ve akıl süzgecinden geçirecek söylemleri ve daima delile dayandırmalı, belgelerle isbat etmelidirler. Her Allah huzurunda söz söylüyormuş gibi ihsan ile söylemeli, söyleyince gerçeği dile getirmeli ve hak söylemelidir. "Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!" (Nahl, 16/125), "Kitap ehli olanlarla en güzel yoldan başka bir yolla mücadele etme!" (Ankebût, 29/46) âyetleri başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün müslümanları açıkça uyarmaktadır. Yoksa yahudi ve hristiyanların ve diğer cahillerin tuttukları yol ve usullerle bu dünyada hiçbir anlaşmazlık çözümez. İnsanlık aynı Allah'ın yaratıklan olmanın zevkini tadamaz, yeryüzündeki ilâhî nimetlerin ve güzelliklerin tadını alamaz. Fakat bu anlaşmazlıklar ebediyette kadar sürüp gidemez. Cenab-ı Allah, bunların dünyada böyle ihtilafa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü kesin hükmünü verecektir. O gün, bütün bu anlaşmazlıkları hükmü bağlayacaktır. Bu dünyada cerbeze ile, safsata ile, yalan ve şarlatanlıkla, sihir ve oyunla, baskı ve zorbalık ve daha akla hayale gelmez yollarla alınan ve verilen ve artık kesinlik kazanmış, hiç bozulmaz sanılan haksız hükümleri, Birleşmiş Milletler'den de çıkmış olsa, akibet hepsini feshedecektir.

Fakat o büyük mahkemenin çıkan kararlar, orada verilen hükümler, hiçbir zaman değişmez. Onlar ebediyette kesinlik kazanmıştır. O gün işte böyle bir mahkemede aleyhlerine hüküm verilecek haksızların, zalimlerin vay hallerine!.. Bunun üzerine ilâhî hükmle işaretle buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

114- Allah'ın mescitlerini, içlerinde Allah'ın isminin anılmasından meneden ve onların harap olmalarına çalışan kimselerden daha zalim kim olabilir! İşte bunlar, oralara korka korka girmekten başka birşey yapmazlar. Bunlara dünyada perişanlık, ahirette de büyük bir azap vardır.

115- Bununla beraber, doğu da Allah'ın, batı da Allah'ındır. Artık nereye dönerseniz dönün, orası Allah'a çıkar. Şüphe yok ki, Allah(in rahmeti) geniştir, O, her şeyi bilir.

114- Allah'ın mescitlerini, içlerinde Allah'ın isminin zikredilmesinden meneden ve o mescitlerin maddeten ve manen harap olmasına, yıkılmasına, terkedilmiş kalmasına veya mescitlikten çikanlmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Böyle zalimlerin cennet ile ne ilişkileri vardır? Her şeyin hakkı, onun layık olduğu yere konmasıdır. Zulüm de bir şeyi, kendi yerinden başka yere koymaktır. Demek ki, bir şey layık olduğu yerinden, ne kadar uzaklaştırılrsa, o kadar haksızlık, o kadar zulüm yapılmış olur ve o şey, ne kadar yüce ve ne kadar kutsal ise zulüm de o ölçüde aşın gitmiş olur. Nitekim Allah'a şirk koşmak en büyük külmüdr. Allah'ın mescitlerini, içlerinde Allah denilmekten menetmek ve harap olmalarına çalışmak da hem Allahın, hem mescitlerin, hem de insanların hakkına son derece tecavüz demektir. Bunu yapabilen zalimler, hiçbir zulümden çekinmez, her türlü haksızlığı yapar, hepsine kapı açarlar. Şu halde mescitlere saldırarak ve onların maddeten veya manen harap olmalarına çalışmak, zulümlerin en büyüğüdür ve bunu yapanlar en zalim kimselerdendir. Zulmün bu derecesi ve benzerleri tasavvur olunsa bile, daha fazlası tasavvur olunamaz. Nitekim "Yalan yere Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir" (En'âm, 6-21, 93, 144) âyetlerinde olduğu gibi, diğer bazı âyetlerde de benzeri zulümler açıklanmıştır. Bu inkârı istihfamları hepsi, bu zulümlerin üstünde başka bir zulüm bulunmadığı beyan içindir. "Allah'ın mescitleri" şeklindeki isim tamlamasından çıkan hüküm, hiçbir istisnası olmayarak bu ifadenin bütün mescitler hakkında geçerli olduğunu gösterir ve âyetin hükmü genelde bütün mescitler için de geçerlidir.

Tefsircilerin çoğunluğunun beyanına göre, âyetin asıl inış sebebi, Beyt-i Makdis'in tahribi meselesi olup, âyet Rum ve hristiyanlar hakkındadır. Bir kısım tefsirciler, bunun müşrikler hakkında olduğunu da açıklamışlardır. En doğrusu her ikisi, yani hristiyanların müşriklerle olan ortak özellikleri hakkındadır. Buhtü-nassar (veya Buhtünnasr) denilen hükümdar, müşrik Romalılar ve hristiyan Bizanslılar yıkım işinde birleşmişlerdir. Arap müşrikleri de Kâbe hakkında bunlara benzemişlerdir. Bununla beraber, paylamanın asıl hedefi Bizans hristiyanlarıdır. Abdullah b. Abbas hazretlerinden rivayet olunduğu üzere: "Roma kaysەرlerinden Titos, Kudüs'e hücum etmiş, halkı kılıçtan geçirmiş, çocuklarını esir almış, Tevrat'ı yakmış ve Beyt-i Makdis'i tahrip etmiş ve mabedin içinde domuzlar kesmişler, leşler bırakmışlar..." Bundan dolaydır ki, tefsircilerin çoğu, sadece hristiyanları söz konusu etmişlerdir. Tarihlerin bildiridiğine göre; Kudüs ilk defa Buhtü-nassar tarafından pek feci bir şekilde işgal edilmiş, yakılıp yıkılmıştır. Hz. Davut'tan beri devam edip gelen İsrail devletine son verilmiştir. Kudüs daha sonra Pers hükümdarlarından Erdisîr Behmen tarafından yeniden imar edilmişti ki, İsraililer buna "kirş" veya "küşş" adını vermişlerdir. İsrailoğulları yine toplanmış ve İran'a bağımlı mahallî bir hükümete kurmuşlardır. Ancak daha sonra Yunanlılar'ın, onun arkasından da Romalıların idaresi altına girmişlerdi. Zekeriya ve Yahya Aleyhisselâm'ı işte o zamanlar şehit etmişlerdi. Hz. İsa'nın göğşe yükseltilmesinden kırk sene kadar sonra da Kudüs'ün ve Beyt-i Makdis'in, Romalılar eliyle ikinci defa tahribi meydana geldi. Bu olay da Roma imparatorlarından Neron'un yerine gitogen Ospanyanos zamanında başlamış ve rivayet olduğuna göre, onun oğlu Titos tarafından bitirilmiştir. Bu yıkım, bir daha geri dönmek şartıyla Yahudi devletinin sonu olmuştur. Çünkü Espasyanos, yahudileri hep baskı altında tutmuş, onları Kudüs içinde kendi hallerinde sus-pus yaşamaya mecbur etmişti. Titos ise buraya şiddetle hücum ederek girenizip kaçılabenler başka bütün halkı, yahudi olsun, hristiyan olsun hepsini kılıçtan geçirmiş, çocuklarını da esir etmiş, şehri yağmalatmış, yakıp yıkmıştır. Beyt-i Makdis denilen büyük mabedi de oradaki heykeli de tahrip etmiş, bütün kitapları yakmış ve artık orada İsrailoğulları'ndan kimseyi, yaşatmamış. Bundan dolayı ellerinde herhangi bir belge de kalmamış. Buna da sebep, orada yahudilerin sık sık isyan edip, huzursuzluk çıkardıkları Roma tarihlerinde anlatılmıştır. yukarıda geçtiği üzere "Ve Allah'ın gazabına uğradılar. Onların başına gelen bu musibetler, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri,

bir de isyan edip aşın gitmeleri yüzündendi." (Bakara, 2/61) âyeti bunu açıklamaktadır. İsrailoğulları, böylece belalarını bulmuşlardı. Fakat Romalılar da zulüm idaresini sürdürmüşlerdi. Daha sonra Kudüs üçüncü defa olarak yavaş yavaş imar edilmeye ve şehir yeniden gelişmeye başlıyordu, yahudi ve hristiyan halk oraya yeniden yerleşmeye çalışıyordu. İbnü Esir'in "Tarih-i Kâmil'de beyanına göre; İmparator İlya Anderyanos (veya Murat Bey Tarih'inin kaydına göre Aderyanos) hissettigi bir direniş üzerine yahudi ve hristiyan halkın birçoğunu pek barbarca bir katliama tabi tutmuş ve Beyt-i Makdis'i son defa olmak üzere tahrip etmiştir. Bununla beraber yedi-sekiz sene kadar sonra şehri yeniden imar etmiş, Roma ve Yunan asıllı bir kısım ahaliyi buraya yerleştirmiştir. Zühre (Venüs) namına bir de büyük heykel bina etmiş ki, bazıları yanlış olarak bu heykeli ta Davut Alehyisselâm'a isnad ederlermiş. O zamana kadar şehrin adı Oruselim (veya Yaruselim) iken bu imardan sonra şehre "İlya" adı verilmiş ki, "Beytürrab" demek imiş. Nihayet Roma'da Hristiyanlık'ı kabul ve ilan eden, aynı zamanda İstanbul'un kurucusu olan Kostantin'in anası Hilana (Eleni), hristiyanlarca, Hz. İsa'nın üzerinde asıldığı ve bir yere gömülüp saklandığı iddia edilen salibi (haç) bulup çıkarmak için Kudüs'e gitmiş ve söz konusu salibi bulup çıkartmış ve çıkarttığı o gün de Hristiyanlarca "Salip Bayramı" adıyla bir bayram kabul edilmiş ve Kudüs'e vanır valmaz, Hz. İsa'nın, güney gömülü olduğu iddia olunan kabir üzerine "Kamame", diğer adıyla "Kiyame" kilisesini bina ettirmiş ve bir tarafta nisbeten tamir edilmiş bulunan Beytül'-Makdis'i ve önündeki heykeli yerlere kadar yıktırıp üzerine de şehrin çöp ve süprüntülerinin dökülmesini emretmiş. İşte o tarihten Hz. Ömer zamanına kadar hristiyanlar orayı mezbela (göplük) yapmışlar ve öyle kullanmışlar. Orada Allah'a dua ve ibadet etmek isteyenleri de engellemişler. İşte Hz. Ömer orayı mezbela haline bulmuştu ve onun zamanında Mescid-i Aksa müslümanlar tarafından yeniden bina edilmiştir.

Görülüyor ki, bütün bu tarih olaylarında Bâbil, İran ve Roma müşriklerinin "Beytül'-Makdis" hakkında izledikleri tutum ve yıkıma sonradan Bizans Hristiyanları da katılmış, aynı şekilde hatta onlardan daha katı bir tutumla zulüm ve tahribi sürdürmüşler, bu yüzden de daha ağır sorumluluklar yüklenmişlerdir. "Beytül'-Makdis" gibi Allah'ın eski bir mescidi hakkında böyle bir zulüm ise din ve Hristiyanlık davasıyla taban tabana zıttır. İşte bütün bu tarihî zulümleri kısaca anlatan bu âyet-i kerime, bilhassa hristiyanların, putperestlere katıldıkları bu zulüm geleneğine işaret etmek için inmiştir. Yahudiler de bu işlere sebebiyet vermek ve Beytül'-Makdis'in hakkını ödememek suretiyle bir anlamda onu tahribe çalışanlar zümresine dahil bulunmuştur. Şu halde âyetin siyaki hem yahudi, hem hristiyan ve hem de müşriklerle temas ederek, mescitlerin hürmet hakkın genellettirmiştir. Hangi dinden olursa olsun, hatta isterse dinsiz ve putperest olsun, Allah'ın adı anılan mescitlere, mabetlere herkesin saygılı olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu suretle Mekke müşriklerinin Resulullah'a ve müslümanlara Kâbe'de ibadet etmeyi yasaklamaları, baştan sona mescitler hakkında yapılmış ve yapılacak engelleme ve yıkımlar cümlesine dahil olan bir zulüm şeklidir. Gerçekten de başta hristiyanlar olmak üzere, bu engellemeleri yapan ve tahribe çalışanlardan daha zalim kim vardır? İşte o zalimler yok mu? onları bu mescitlere korka korka girmekten başka bir giriş hakları yoktur. Onlar yıkmaya çalıştıkları o mescitlere yanaşamamalı, el sürememeli, şayet girerlerse can korusuyla titreye titreye girebilmelidirler. Onların hakkı budur. Allah Teââ bunu er geç tatbik edecektir. Hürmet etmedikleri o mescitler, onların elinden çıkar, başkalarının eline geçer. O zaman da oralara girmek isteseler de giremez olurlar veya çekine çekine girerler. Nitekim Kur'an'ın bu mucizevi haberi zuhur etmiş, Kudüs Bizanslılar'ın elinden çıkmış, müslümanların eline geçmiş, Beytül'-Makdis yeniden imar edilip mescit haline getirilmiş, o zalimler de oraya korka korka girebilir olmuşlardır ki, bu âyette bugünkü müslümanlar için de pek büyük ders ve ibret vardır. Bunları yapan o zalimlere dünyada büyük bir felaket, bir perişanlık, bir mahrumiyet vardır. Bir gün gelecek o engellemeleri, o zulümleri yaptırılan devletlerini, güç ve kuvvetlerini yitirecek, güçsüz kalıp perişan olacaklardır. Çok dikkate şayandır ki, Süddî tefsirinde bu sefalet ve perişanlıktan maksat, Kostantiniyye şehrinin ellerinden çıkması, yani İstanbul'un fethi olayı olduğu zikredilmiştir. İbni Cerir, Keşşaf ve daha başka mütekaddim ve muteber tefsirlerde de bu kavil naklolunmuştur. Bu tefsirler İstanbul'un fethinden asırlarca önce yazılmış olduğuna ve hele ilk müfessirlerden sayılan Süddî'nin fethitten beş-altı asır önce yaşamış bulunduğuna göre, bu şekildeki tefsirin kaynağı Hz. Peygamber'den rivayete alınmış bir mucize olduğuna şüpheye düşmemek gerekir.

Lakin o zalimler, bununla da kalmayacaklar, onlara dünyadaki bu "hizi" ve felaketten başka ahirette de pek büyük bir azap vardır. Dünyadaki ve ahiretteki böylesi azaplar işte o zalimlerin hakkıdır. Allah kıyamet günü bunu uyulayacaktır. Durumları böyle iken, bir de kalkmış cenneti tekilleri altına almak iddiasına kapılmışlardır.

115-O mescitlerden menedilen ve Allah'a cidden ibadet etmek isteyenler asla ye'se kapılmamalı ve ümitsizliğe düşmemelidirler. O mescitlerde ibadet etmekten engellendik diye Allah'dan ve Allah'a ibadetten vazgeçmemelidirler. Çünkü sadece o mescitler değil, doğusu ve batısı ile bütün yeryüzü, bütün yönleri ve istikametleriyle bütün yer küresi Allah'ındır. Şu halde her nereye dönerseniz dönünüz orada Allah'a gikan bir yön, bir cihet vardır. Allah'ın bir mekanı yoktur. O, aslında yönden de, cihetten de münezzehtir, fakat bütün yönler, bütün cihetler O'nundur. Namaz kılmak için, mutlaka bir mescitte bulunmak zarurî değildir. Açık olan şu ki, yeryüzünün her tarafında, hatta zaruret halinde her yana, her cihete namaz kılınabilir ve Allah'ın rzasına erilebilir, Allah hem vâs'dır, hem de âlîmdir. Vâs'dır, rahmet ve kudreti geniş ve her şeyi kuşatmıştır, kullarına da geniş görüşlü, hoşgörülü ve müsaade edicidir. Sınırlanamaz ve sıkıstırmayı sevmeyiz. Burada "İş sıkışınca genişler" fıkıh kaidesine bir işaret de vardır. Allah âlîmdir, her şeyi bilir, tamamiyle ve hakkıyla bilir. Kendisine yapılan ibadet ve duadan haberdar olur. Nerede yapılsa, yapılsın, ona âğah olur. Peygamberlere bir kible emretmesi darlıkta veya bilgisizlikten değil, kullarını korumak ve onları birlik ve beraberlik demek olan tevhid simyila terbiye etmek içindir. Allah vâs' ve âlîm olduğu için daha önce emrettiği bir kibleyi değiştirerek, ona benzer ve hatta ondan daha hayırlı bir başka kibleye tahvil edebilir. Görülüyor ki, bu âyetle ibadet için, özellikle namaz kılmak için büyük bir genişlik öngörülmüş ve kiblenin değişmesi işine de güzel bir mukaddime (başlangıç) yapılmış, âdeta kiblenin değişmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Önceki ümmetler kendi mescit ve mabetlerinden başka bir yerde namaz kılamazlarken, müslüman ümmetine yeryüzünün her yanı mescit ve namazgâh yapılmıştır. Yahudilere de yasaklandıkları Beytül'-Makdis'den daha eski olan Kâbe'ye yönelmeleri için hissiyatlarını okşayacak şekilde güzel bir öğüt verilmiştir.

Ey müminler! Allah Teâlâ, böyle geniş ve böyle bilgili iken, cenneti kendi tekillerine almaya kalkın o yahudi ve hristiyanların müşriklere ne kadar benzediklerini gördünüz. Bunların müşriklere katıldıkları noktalar bu kadar da değildir. Dahası var, dinleyin:

Meâl-i Şerifi

116- O zalimler, "Allah kendisine çocuk edindi." dediler. Hâşâ, O sübhândır. Doğrusu, göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi O'na boyun eğmiştir.

117- O, göklerin ve yerin yoktan var edicisidir ve O, bir işin olmasını murad edince, ona yalnızca "ol!" der, o da hemen olur.

118- Bilgiden nasibi olmayanlar da "Allah bizimle konuşsa ya, yahut bize de bir mucize gelse ya!" dediler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişlerdi. Onların kablri birbirlerine benzedi. Gerçekten de yakine ermek (hakikati bilmek) isteyen bir kavim için biz mucizeleri çok açık seçik gösterdik.

116- Ayrıca bunlar Allah'a oğul isnad ettiler, "Allah bir oğul edindi." dediler. Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğlu" demişlerdi, hristiyanlar

"Mesih Allah'ın oğlu" dediler. Arap müşrikleri de "melekler Allah'ın kızlarındı" dediler. Hâşâ, Allah süphandır. O, böyle benzetme, böyle bir ihtiyaç ve böyle bir fânilik şaibelerinden uzaktır. O, yücelerden de yücedir. Hayır, O'nun evladı yoktur. Aksine

göklerde ve yerde ne varsa, yukarılarda ve aşağıda neler bulunuyorsa hepsi O'nundur. O'nun mülkü, O'nun mahlûkudur. Her şey ve hepsi O'nun emrine boyun eğmiştir, O'nun iradesine ram olmuştur. O'na inkiyad etmiş, emrine âmede olmuştur. Halbuki mâlik ile memlûk arasında evlatlık olmaz, baba ile evlat arasında ise böyle bir mutlak inkiyad bulunmaz. Az çok bir cinsiyet benzerliği bulunur. O'nun gökleri ve O'nun yeryüzü, ne kadar bedf', ne kadar eşsiz ve benzersizdir. Bunların seyrine doyulmaz, sırlarına erilemez.

117-Allah bu güzel, bu örneksiz ve benzersiz gökler ile yerin yaratıcısıdır. Ve O, bir işi yapmayı isteyince, sadece ona "ol!" der, o da hemen olur. Başka hiçbir şeye muhtaç olmaz. İşte mülkü olan bütün bu gökler ve yer ve bunlardaki her şeyi, bir düzen üzere hep böyle yalnız bir irade ile ve sadece "ol!" demekle icat etmiştir. Evlat edince ise böyle bir icad ile değil, doğum ile ve güçlkle olur. Şu halde bütün bu kâinat ile O'nun arasındaki ilk ilişki, işte böyle bir yaratma ve yaratılan ilişkisidir. Yoksa doğurma ve çoğalma alakası değildir. Yaratıklar O'nun zatında meydana gelen bir değişimle başlayıp, O'ndan koparak meydana gelmiş, O'ndan doğarak olmuş bir şey değildir. Hakiki anlamda sebep sonuç ilişkisini böyle bir şey zan ve tasavvur etmek çeliksizdir. Bu ise, ilk değişimeyi sebeziz tasavvur etmek demektir. Şu halde iliyet (nedensellik) kanununu bozmaktır. Hem böyle olsa idi, O, bir gün gelir tükenirdi, yaratılış kesintiye uğrardı. Özetle bütün ilimlerin, felsefelerin ve hikmetlerin temeli olan bu noktada şunu bilmeldir ki, iliyet denilen nedenselliğin başlangıcı yaratma ve ıcatı, doğurtma ve çoğaltma değildir. Her oluş bir yaratıcıya muhtaçtır ve Allah işte böyle bir yaratıcıdır. O, Hâlik Teâlâdır.

Eski din ve şeriatlerin mensupları, Allah Teâlâ'ya yaratılıştaki ilk sebep olması dolayısıyla "Baba" adını verirdiler. Hatta kendi babalarına "küçük baba", Allah'a da "büyük baba" derlerdi, fakat "O'nun evladı var" demezlerdi. Sonradan bazı cahiller bundan maksadın, doğumak ve evlat sahibi olmak demek olduğunu zannederek, "babanın evladı olur, öyleyse oğlu var, kızı var" demeye başladılar. Bu ise Allah'ı bilmemek ve O'na şirk koşturmak. Çünkü evlatla, ne de olsa babaya benzerlik vardır. Nitekim "el-veledü cüz'ü ebhi" = evlad, babanın bir parçasıdır" sözü boşuna söylenmiştir. Bundan dolayıdır ki, önceleri Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu" diyen hristiyanlar, daha sonra ona "Allah" da dediler. Bu âyet de işte onların dediklerinin yanlış olduğunu ispat etti. Bundan dolayıdır ki, İslâm'da Allah'a baba demek küfür sayılmıştır. Böyle bir mânâ için böyle bir deyim, marifetullah (Allah'ı bilme) konusunda cehaletle ve ilkelliğe yol açacak gayet zararlı, gayet art niyetli bir deyim olduğu için derhal yasaklanmıştır.

Yahudilerle hristiyanların müşriklere katıldıkları noktalardan biri işte bu oğul meselesidir. Diğeri de şudur:

118- Din konusunda bilgisi olmayan veya olsa bile bilgince hareket etmeyen cahiller Hz. Muhammed'in tebliğ ve din davetine karşı Allah, bize de söylese ya! Yahut bize de bir âyet, bir mucize gelse ya!" demeye başladılar. Sanki Hz. Muhammed'e gelenler âyet değişimi gibi, sırf inatlarından inkâr ettiler. "Yoksa siz de daha önce Musa'yı sorguya çekenler gibi, peygamberinizi sorguya mı çekmek istiyorsunuz?" (Bakara, 2/108) ilâhî hitabına kulak vermediler. Bunu Araplar'dan Abdullah b. Ümeyye ve benzerleri, Yahudiler'den Râfi b. Hüzeyme ve bazı hristiyanlar söylemişlerdi. Bunlardan öncekiler de Musa'ya ve İsa'ya tıpkı böyle söylemişlerdi. Görüyorsunuz ya öncekilerle bunların kablri birbirine benzemis, duygu ve düşünceleri sanki birbirinin tamamen aynı olmuştur. Biz âyet göndermedik mi? Yakine (şeksiz bilgiye) ermek isteyen, şüpheden kurtulup ilm-i yakîn sahibi olmak isteyen kavme, bu kabiliyete sahip olan bir ümmete veya her ümmete, biz o âyetleri apağık bir şekilde gönderdik, kesin mucizeler ortaya koyduk. Bütün bunlardan yakine eremiyenler, işte ta sürenin başında açıkladığı gibi, olsa olsa kablri hasta olan şüpheciler veya kablri müührülü olan inatçılarıdır.

Bunca apaçık âyetlerin tebliğinden sonra bile, sanki hiçbir şey inmemiş, hiçbir hakikat söylenmemiş gibi, Allah Resulü'nün böyle hayat inkârlarla, kat ıncılarla, boş böbürlenmelerle ve kof kasılmalarla karşınlaması, onun özülmesini gerektireceğinden Hz. Peygamber'in kabini yeniden güçlendirmek ve teselli edip ferahlatmak, ayrıca düşmanlarına korku ve endişe vermek için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

119- Şüphe yok ki, Biz seni hak ile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi olarak gönderdik. Sen, o cehennemliklerden sorumlu değilsin.

120- Sen onların milletlerine tabi olmadıkça ne yahudiler, ne de hristiyanlar senden asla hoşnud ve razı olmayacaklar. De ki, gerçekten de Allah'ın hidayeti, hidayetin ta kendisidir. Şânim hakkı için, sana vahiyle gelen bu kadar bilgiden sonra, kalkıp da onların arzu ve heveslerine uyacak olurudun, sana Allah'dan ne bir dost bulunur, ne de bir yardımcı.

121- Kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler onu, tilavetinin hakkını vererek okurlar. İşte onlar, ona iman ederler. Her kim de onu inkâr ederse, işte o inkârcılar hüsrân içindedirler.

119- Ey Muhammed! Hiç şüphe yok ki, biz seni hak olan Kur'ân ile müjdeci ve korkutucu bir resul olarak gönderdik. Sen gerçek bir peygamberisin ki, vazifien ilendeki müjdeleri ve tehlikeleri herkese tebliğ edemektir. Her birinin kalbine imanı sokup yerleştirmek değildir. Sen, cehennem ehlinde, cehenneme gideceklerden sorumlu değilsin. Kendi yaptıklarından, çılpş kazandıklarından onların kendileri sorumludurlar. Onların cezaları da sönmek bilmeyen ve durmadan yanan o kızgın ateşten çıkamamaktır ki ona "nâr-ı cahilim", bunlara da "ashab-ı cahilim" (cehennemmin dostları) denilir. Nafi ve Yakub kırâetlerinde "ta"nın fethi ve "lâm"ın cezmieyle okunur ki, nehy-i hazırdır. Bu şekilde okunduğu zaman mânâ "ve artık ashab-ı cahilmin halini sorma" olur. Bu da "Artık onlar hakkında Benden bir şey sorma, bir şey dileme, onlara ne yapacağımı Ben bilirim." demektir.

120-Yahudiler Hz. Peygamber'e "Gel bizimle bir müddet hoş geçin, bizi memnun et de sana tabi olalım." diye bir teklifte bulunmuşlar. Bu teklifteki art düşüncelerini anlatmak için şu âyet inmiş: Ey Muhammed! Ne yahudiler, ne de hristiyanlar sen onların milletlerine tabi olmayadıkça asla senden memnun olmazlar, hiçbir şekilde onların gönüllerini hoş edemezsin, meğir ki, milletlerine tabi olarsın. Halbuki senin için, ikisinin de milletine tabi olmak mümkün değildir. Çünkü birbirlerine "hiçbir şey değil" diyen bu iki millet aslında birbirlerine son derece zıttırlar. İki zıddın birleşmesi mümkün olmadığından bu iki milletin ikisine birden tabi olmanın, ikisini birden razı olmanın mümkün değildir. Şu halde sen peygamberlik diline mahsus olan bir belâğat ve edelep onlara sadece de ki; Allah'ın hidayeti, işte uyulacak hidayet ancak odur. Hidayet diye ona denilir, sizin hidayet dediğinize değil. Bir başka mânâ ile Allah rehberi yok mu? İşte esas uyulacak rehber odur. Allah'ın Resulü, Allah'ın kitabı, Allah'ın dini dururken, başkasına tabi olmak sapıklıktır. Özetle hak din, Allah'ın dinidir. Aranacak, uyulacak olan odur. Ben size değil, siz bana uyacaksınız." "uyulmaya layık olan haktr". Yö hak yolu, hidayet Allah hidayetidir. Onlara işte böyle söyle ve sunu da bil ki; vallahi eğer sen, sana gelen bunca ilimden sonra, mesela onların heva ve heveslerine, keyiflerine uyacak olsaydın Allah'dan senin ne bir dostun, ne de bir yardımcı bulunur. Ortada kalır, helak olur gidersin. Çünkü Allah katında küfre ve şirke yardım yoktur.

Millet: Lügatte esasen söyleyip yazdırmak veya ezbere yazmak mânâsına gelen masdanıyla, yani "imlâ" mânâsıyla ilişkili olan bir isimdir. Zemahşer'in "Esas'ta beyanına göre; asıl mânâsı "tutulup gidilen yol" demektir ki, eğri veya doğru olabilir. İşte bu anlamdan alınarak din ve şeriat mânâsında kullanılmıştır. Şehristan'ın "el-Milel ve'n-Nihal'deki beyanına göre din, şeriat, millet denilen şeyler hadd-i zatında hep aynı şeylerdir. Ancak itibar edilen ve gözetilen mânâyâ göre, yine de her biri bir başka yönden diğerinden farklı bir anlam kazanır. İtikat ve iman bakımından din, amel ve tatbikat

bakımından şeriat, sosyal bakımdan, yani sosyal realite bakımından millet denilir. Gerçekte itikad edilen ne ise, amel edilen de odur. Amel edilen ve uygulanan ne ise esas itibariyle üzerinde ittifak edilen şey de odur. Şu halde millet, bir cemiyetin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, diğer bir deyişle, ictimai duygu ve telakkilерinin tabi olduğu ve kitlesinin bağlı bulunduğu hakim ilkeler ve takib edilen gidişattır, sülûk edilen yoldur. Bu yolun hak olanı, hak olmayanı, eğri olanı, doğru olanı vardır. Şu kadar var ki, yolun hak olanı güzel sonuca, hak olmayanı da hüsrana ve kötü akibete götürür. Demek ki millet, sosyal kurul dediğimiz toplumu kendisi değildir. Ona cemaat, kavim, ümmet veya ehl-i millet denilir. Mesela Yahudilik ve Hristiyanlık birer millettir fakat yahudiler ve hristiyanlar ehl-i millet, sahib-i millettirler, diğerleri de öyle... Bununla beraber "millet" kelimesi "ehli-millet" mânâsına da mecaz olarak kullanılmaktadır. Mesela; "millet şöyle yaptı, millet böyle yaptı" denilir ki bu, kavim demektir. Mütealliki zikredip, müteallaki murad etmek kabilindendir veya doğrudan doğruya mecaz-ı hafızdır. Nitekim âyette "İbrahim milleti" tamlaması, her iki mânâyâ da tefsir edilebilir. Âyette "heva ve hevesler" buyurulması, gösteriyor ki, yahudi ve hristiyanların takip ettikleri din ve millet, yukandan beri, inkar edilemez delil ve burhanlarla isbat edildiği üzere, kendi heva ve hevesleriyle, gönüllerinin keyfine uydurulmuş hurafeler, din adına ortaya konulmuş bozmalardır. Bunlar hakka değil, keyifilere tabidirler; milletleri, peygamberlere indirilen kitaplardan ve hak yol olan tevhidten, İslâm ve ihsan esaslarından kıkmış, bambaşka bir şey olmuştur. Cenab-ı Allah, bütün bu eski dinlerin temel ilkelerini Kur'an'da açıklamış, bunları tasdik ve teyid edip yeniden onaylamış ve o ilkelерden ayrılanları, gerçek dine değil, kendi hevalarına uyduklarını göstermiştir. Bunların din dedikleri şeylerin aslında hevadan ibaret bulunduğunu hatırlatarak peygamberini bunlara uymaktan şiddetle sakındırmıştır. Bir âyet öncesinde son derece okşayıcı ve güven verici bir ifade kullandığı peygamberine, onun arkasından bu sert uyarıyı irâd buyurması ne kadar mânâlıdır. Bu ihtian peygamberden ziyade ümmetine yapılması olduğuna şüphe yoktur.

121- O heva ve heves sahipleri, o tahrif ve bid'at ehli, arlık gerçek mânâsiyle Kitap ehli değiller. Çünkü Bizim kendilerine kitap verdiğimiz ehliyetli kimseler o verdiğimiz kitabı tilavet ederler, yani dikkatle ve tane tane okurlar, dillerine vird ederler, ders yaparak okurlar, üstelik hakkıyla tilavet ederek okurlar, tilavetinin hakkını vererek okurlar. Tahriften, karıştırmaktan koruyarak, heva ve heveslerinden uzak kalarak, kelimelerinin telifuzunu, mânâsını ve hükümlerini cidden gözeterek, dikkatlice, saygılı ve devamlı bir şekilde, bilmediklerini, anlamadıklarını ehlinден sora sora, iyi niyetle, temiz kalbe ve temiz ağıza okurlar. Gelişi güzel, baştan kara, bir eğlence gibi okumazlar. Şarkı, gazel, türkû, mâni, roman, hikaye yerine koymazlar. Kemal-i hümet ve ta'zimle, edeble okurlar. İşte böyle okuyanlar, o kitaba iman ederler ve gerçekten Kitap sahibidirler. Ve fakat her kim o kitaba inanmaz, onu inkar ile ona nankörlük ederse, onu hakkıyla okumayıp, kendi hevasına göre bozar ve tağyir ederse işte onlar hüsrana uğramış kimselerdir. O büyük saadetten mahrumdurlar. Bu âyet, ashabın âlimlerinden Abdullah b. Selam ve benzeri kimseler gibi Kitap ehlinin müminleri hakkında nazil olmuştur ki, bunlar Tevrat ve İncil'i hakkıyla tilavet edegelen gerçek iman sahibi kimseler oldukları için Kur'an'a ve son peygamber olan Peygamber Efendimiz'e iman etmişler ve Resulullah'ın gelişinden memnun ve razı olmuşlardır. "Ashab-ı Sefine" (Gemi Ashabı) denilen zevat dahi bu cümledendir: Bunlar Cafer b. Ebi Talip ile beraber bir gemide gelmiş olan otuz ikisi Habeşistanlı, sekizi de Şam râhiplerinden olmak üzere kırk kişi idiler.

Burada İsrailoğulları'nın da, sayılan az da olsa, bir kısmının müminler arasına girmiş ve ilâhî öğreyle nâil olmuş bulunduklarını görüyoruz. Bu mazhariyetin ve bu yeni özelliğin getirdiği sevk ve heyecan ile şimdi İsrailoğulları'na, bir taraftan yukandan beri sürüp gelen hitapları tamamlamak, diğer taraftan daha sonra gelecek olan İbrahim kıssasına geçişe hazırlık mahiyetinde bir hüsn-i tehalhus olmak üzere, şimdi görüleceği gibi, yeni bir hitap daha yöneltip, arkasından imamet, millet, ümmet meseleleri izah buyurulacaktır:

Meâl-i Şerifi

122- Ey İsrailoğulları! Sizlere ihsan ettiğim nimetimi ve sizi vaktiyle âlemdaki ümmetlere üstün tuttuğumu hatırlayın!

123- Ve öyle bir günden sakının ki, o gün kimsе, kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden fideye kabul edilmez ve ona şefaаt de fayda vermez, hiçbir taraftan yardım da görmezler.

124- Şunu da unutmayın ki, bir zamanlar İbrahim'i Rabbi, birtakım kelimeler ile imtihan etti, o, onları sona erdirince, Rabbi ona, "Ben seni bütün insanlara imam yapacağım." buyurdu. İbrahim, "Zürriyetimden de yap!" dedi. Rabbi ona "Zâlimler benim ahdimе nail olamaz!" buyurdu.

125- Biz ta o zaman bu Beyt'i, insanlar için bir sevap kazanma ve bir güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namazgah edin. Ayrıca İbrahim ile İsmail'e şöyle ahid verdik: "Beytim, hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem de rûkû ve secde edenler için tertemiz tutun!"

126- Ve o vakit İbrahim "Ey Rabbim, burasını güvenli bir belde kıl, halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri çeşitli meyvalarla rızıklandır" diye yalvardı. Allah buyurdu ki: "Küfredeni dahi rızıklandırır da hayattan biraz nasip aldırırım, sonra da onu ateş azabına uğratırım ki, orası ne yaman bir duraktır!"

127- Ve ne vakit ki İbrahim, Beyt'in temellerini yükseltmeye başladı, İsmail ile birlikte şöyle dua ettiler: Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten sensin, bilen sensin.

128- Ey bizim Rabbimiz, hem bizim ikimizi yalnız senin için boyun eğen müslümanlar kıl, hem de soyumuzdan yalnız senin için boyun eğen müslüman bir ümmet meydana getir ve bize ibadetimizin yollarını göster, tevhemize rahmetle bakver. Hiç şüphesiz Tevvâb sensin, Rahim sensin.

129- Ey bizim Rabbimiz, bir de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki, onlara senin âyetlerini tilavet eylesin, kendilerine kitabı ve hikmeti öğretsin, içlerini ve dışlarını tertemiz yapıp onları pâk eylesin. Hiç şüphesiz Aziz sensin, hikmet sahibi Sensin.

130- İbrahim'in milletinden, kendine kıyan beynsizden başka kim yüz çevirir? Biz onu dünyada seçkin birisi yaptık, hiç şüphesiz o, ahirette de iyilerden biridir.

131- Rabbi ona, "İslâm ol!" emrini verince, o "Ben âlemlerin Rabbine teslim oldum." dedi.

132- Bu dini İbrahim, kendi oğullarına vasiyyet etti, Yakub da öyle yaptı: "Ey oğullarım! Muhakkak ki, bu dini size Allah seçti, başka dinlerden uzak durun, yalnızca müslüman olarak can verin!" dedi.

133- Yoksa siz de olaya şahit mi oldunuz; Yakub'a ölüm hali gelip çattığı zaman, oğullarına; "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman, oğulları; "Senin Allah'ın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın Allah'ına, tek olan o Allah'a ibadet edeceğiz. Biz ancak O'na boyun eğen müslümanlarız." dediler.

122- Ey İsrailoğulları! Size, her şeyden önce Âdem soyu içinde kitap ve nübüvve aşına olmanız, ilâhî ahdin sorumluluğunu yüklenmiş büyük bir ümmet olmanız ve bir de Musa kavminden bulunmanız dolayısıyla hitap edildi, lakin dinleyenleriniz çok az oldu. Şimdi onları destekler mahiyette bir de İbrahim soyundan gelmeniz dolayısıyla bazı ihtar ve uyanlara muhatap tutulacaksınız. Kitap ehli ne demekmiş, nasıl olumuş, gördünüz ya! Artık insafa gelerek aklınızı başınıza alarak vaktiyle size ihsan ettiğim nimetlerimi, nübüvvet nimetimi ve bilhassa ahir zaman nebisinin gönderileceğini bildiren va'dimi ve onun bir mukaddimesini teşkil eden geçmişteki devleti ve o zaman sizi bütün akl sahiplerine üstün tuttuğumu hatırlayınız,

123- Hatırlayınız da hiç kimsenin, bir başkası yerine hiçbir şey yapamayacağı, kimseden fideye kabul edilmeyeceği, şefaatin de bir fayda sağlamayacağı ve bunlara hiçbir taraftan yardım edilmeyeceği günden, o korkunc günün azabından korununuz! Bunlar size üçüncü defa olarak hatırlatılıyor. Geçmişteki o nimetlerin asıl sebebi neydi biliyor musunuz?

124-125-Bunu bilmek için o nimeti içinizi çekerek düşünün ve çektiğiniz, çekeceğiniz belaları hesaba katarak takvaya sarılın, ve o vakti iyice hatırdı tutun ki, İbrahim'i Rabbi birtakım kelimeler ile müptela kılmış, yani mükellef tutmuş, imtihana çekmiş, neticede İbrahim o kelimeleri tamamlayıp, ikmal etmiş idi. Yani Rabbi onu imtihan etmiş, o da imtihani baştan sona başlarıyla vermişti.

İptilâ ve Belâ: Tecrübe ve imtihan mânâsıdır ki, esasen iki farklı anlamı içine alır: Birisi bir şeyin gizli olan özelliğini, içyüzünü tanımayı istemek, diğeri de o şeyin iyi ve kötü yanlarını, eksik veya üstün taraflarını ortaya çıkarmaktır. Birinci mânâ, gizliyi ve açığı bilen Cenab-ı Allah hakkında zaten tasavvuru bile mümkün olmayan bir mesele olduğundan, Allah'ın İbrahim'i imtihana çekmesi, ancak ikinci anlamıyla ele alınabilir. Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir minneti, bir zahmeti gerektirir ki, bu bakımdan imtihan kelimesi genellikle zahmetli ve mesakkatli şeyler hakkında kullanılır. Cenab-ı Hak-k'ın, kullarına ait sorumluluk emirleri de kulun nefsanî temayülleri ile Allah'ın nızası arasında dönüp dolaştığından bir taraftan bir külfet ve zahmeti, öbür taraftan kulda, sevap ve azaba sebebiyet verecek hal ve davranışların ortaya çıkmasını gerektiren ve bu bakımdan kulun iyi yönde gelişmesini sağlayın terbiyeye ait özellikler taşıdığından onlar da tecrübe ve imtihana benzer şeylerdir. Kulların kendi işlerinde tecrübe ve imtihana dayanan gerekçeler üzere amel etmelerini, müccerret nazariyelerle, soyut düşüncelerle yetinmemelerini öğretmek için bunları emretmiş olabilir. Cenab-ı Allah, İbrahim'e kendi filini tecrübe ve imtihan suretinde anlatmak istemiş olabilir.

"İbrahim" isminin esasen Süryani dilinden geldiği ve Arapça mânâsı ile "merhametli baba" demek olduğu ve bu şekilde Arapça ile Süryanice arasında lafız ve mânâ yönünden bir benzerlik bulunduğu söylenelemiştir. Rabbi, İbrahim'i böyle imtihan etti de ne yaptı? Ne dedi bilir misiniz?

Rabbi, ona dedi ki; Muhakkak ki, ben seni insanlara imam yapacağım, yani imamet-i kübra ile seni öne geçirip, herkesi sana tabi kılacağım, seni muktedâbih (kendisine uyulan önder) yapacağım.

İmam: Öne geçmek, maksud (kastedilen) ve metbû (tabi olunan) olmak mânâsına gelen masdarından alınmış ve me'mûm (uyulan) mânâsına isim olmuştur ki, muktedâbih, ön, öncül demektir. Şu halde imamet-i kübra, din ve dünya işlerinde insanlara öncülük ve rıyaset emektir. Bunun en son ve en yüce mertebesi de risalettir. Bu imamet ise amelde düstur olacak birtakım dinî hükümlere, millet ve şeriate sahip kılmak ve bununla insanların önüne geçirmek demek olur.

İbrahim cevaben zürriyetimden de dedi. Ey Rabbim, beni imam yap, fakat bu ihsanın sadece bana mahsus kalmasın, zürriyetimden de bir kısım insanların zamanı gelince imam yap, bana vereceğin nimeti, imamet ve risaleti onlara da ver, diye kelimenin tamamlanmasını diledi. Anlaşıyor ki, hepsine demedi, içlerinden bazılarına, dedi. Zira biliyordu ki, hepsine peygamberlik istemek, ilâhî hikmete aykırı olurdu. Önce zürriyetinin az olmasını; ikincisi, zürriyetinin fitne ve ihtilafa düşmesini istemiş olurdu. Üçüncüsü birçok yardımcı ve destekçiye ihtiyaç gösteren imamet konusunda zürriyetinin başkalarına muhtaç olmasını temenni etmiş olurdu ki, bunları istemek zürriyeti hakkında hayır duya olmazdı. Herhalde zürriyeti içinde imam bulunurken, ümmet de bulunmalı idi. Bunun için demeyip, dedi. Rabbi, bunu tamamina erdirmek için zalimler benim ahdimе nail olamazlar, buyurdu. İbrahim zürriyetinden imam olabilecek kısmın herhalde zalimler güruhu olmadığı ve zalimlerin bu büyük devletten kesinlikle mahrum olacaklarını ve imametin, hak ve layıkının, adaletlere venilmek bulunduğunu anlatmış oldu. Bu âyet, zalimin imamete ehil ve layık olmadığına ve başlangıçta adil olur, sonradan zulüm yaparsa, hal'inin (makamından alınmasının) vacip olduğuna delildir. Lam-ı tarif ile marife (belirli) olan isimler genellikle ifade ettiklerinden "ez-zalimin" tabiri, kıyamete kadar gelecek bütün zalimlerin hepsine şamilird. Fakat bunun bilhassa Kur'an'ın nüzulü sırasında tamamen bilinen muhatapları vardı ki, o da İsrailoğulları'dır ve bu nasınn sıyakına hedef olanlar onlardır. Bundan dolayıdır ki, yukarıdaki âyetlerde çok sayıda "Siz zalimlersiniz!" şeklinde azarlanmış ve ayıplanmışlardır. Sürenin başından beri İsrailoğulları'nın tarih boyunca işlemiş oldukları suçların sayılıp dökülmesindeki esas maksat ve hikmet, onlara bu zulümlerini isbat idi ki, hasılı "İsrailoğulları sonradan zalim oldular, zalimlerden ise imam ve Resul (Peygamber) olmaz, onlardan imamet kesilmiş olacaktı." demektir. İşte Ey İsrailoğulları, sizin vaktiyle o nimete, o üstünlüğe nail olmanızın sebebi ta Hz. İbrahim devrinden, onun Rabbine verdiği imtihandan ve bu kelimelerden ve Rabbinin ona olan ahd ve va'dinden ileri geliyordu. Siz Hz. Musa devrinde zalim değil, bilakis İbrahim soyundan gelenler içinde belki en mazlumlardan idiniz. İşte bundan dolayı o nimete nail oldunuz. Uzun süre nübüvvet ve imamete nail olmuş bir ümmet olarak, âlemlere üstün tutulduunuz. Fakat o altın buzağıya tapma hadisesinden itibaren zulme başladınız, git gide bütün hareketınızda bu zulüm nihayet kavminizin genel karakteri haline geldi, artık bundan sonra imamet İsrailoğulları'ndan gıktı ve İbrahim zürriyetinin öbür koluna geçti. İbrahim'in bu imtihanını ve bu kelimatını iyi hatırlar ve üzerinde iyi düşünürseniz, açık seçik anlırsınız ki, Tevrat'ta geleceği vaad edilen ahir zaman peygamberi İsrailoğulları'ndan değil, İsrail'in amcası olan Hz. İsmail evladından gelecektir. Siz, Tevrat'ın verdiği haber gereğince bir son peygamberin geleceğinden şüphe etmez ve onunla büyük fetihler yapacağınıza inanırken, bugün gönderilmiş bulunan son peygamberi, Hz. Muhammed Mustafa'yı, "bu bizden değil, İsrailoğulları'ndan değil" diyerek, kıskançlık yüzünden inkara kalkışıyorsunuz. Halbuki o, bir bakıma sizden değil ise de, diğer bakımdan sizden sayılır, sizin gibi zulüm damgası yemiş olmaktan uzak bir koldandır, İbrahim zürriyetindendir. Bununla beraber siz bu yolla gelen bir imamet şerefinden de pay almak istemezseniz zulmünüz ve haksızlığınız kat kat artacaktır, ebediyen nimet yüzü görmeyeceksiniz. Bu kelimeleri iyi belleğiniz ve çok iyi düşününüz..

126-Şunu da hatırlayınız ki, Hani biz "el-beyt, eski ev, beytullah" namıyla bilinen Kâ'be'yi vaktiyle insanlara sevap mahalli ve güvenlik yurdu yapımıştık. İnsanlar onu hac ve ziyaret etsinler, sevap kazansınlar, ona sığınanlar saldırlardan emin olsunlar diye... Şimdi siz bunu hatırlayınız, ve İbrahim'in makamından bir namazgah edininiz, orada namaz kılınız, yahut orada dua ediniz!

Makam-ı İbrahim: İbrahim (a.s.)'ın beyti (Kâbe'yi) bina ederken veyahut insanların hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir ki, bugün dahi "makam-ı İbrahim" adıyla bilinmektedir. Tavaf namazı, burada kılınır. Nâfi ve İbnü Âmir kırâetlerinde mâzî şigâsiyle diye okunur: Yani, Biz Kâ'be'yi insanlara bir merci ve güvenlik yeri yapımıştık, insanlar da onu kible edinmişlerdi. Beytül'l-Makdis'den daha önce orası kible idi. Şu halde burada da kiblenin değiştirilmesine teşvik ve işaret vardır.

O zaman Beyt'i böyle yaptı ki İbrahim ile İsmail'e de şöyle ahid, yani kesin olarak emrettik idi: ki evimi tavaf edenler, mücaveret eyleyenler veya orada ibadet için kapap itikâfa girenler, rûkû ve secde edenler, namaz kılanlar için temiz tutunuz, daima tertemiz ve pâk olarak bulundurunuz, dedik. Bu ibadetlerin temizlik ile icra edilmesini ve bu beytin temizliği için edildesinin bir ilâhî ahit olarak bilinmesini emreydiler. Rûkû ile kılınan namazın yalnızca Muhammed ümmetine mahsus olduğuna bakılırsa, Cenab-ı Allah, söz konusu ahitte Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'e böyle bir ümmetin de geleceğini bildirmiştir.

Şunu da hatırlayın bir vakit, yani Hacer ile İsmail'i en başta Mekke'nin yerine bıraktığı zaman, İbrahim dua edip şöyle demişti: Ey Rabbim, burayı, bu ekin ekmeye elverişsiz vadiyi güvenli bir belde yap, ahalisine meyve, tahıl, her türlü yiyeceklerden nızık ver, fakat hepsine değil, içlerinden Allah'a ve ahiret gününe inananlara Ey Rabbim!..

Rivayet olunuyor ki; İbrahim (a.s.)'ın İsmail ile Hacer'i buraya bırakıp Şam'a döndüğü

zaman, Hacer arkasına düşmüş "Bu kupkuru vadinin içinde bizi kime bırakıp gidiyorsun?" diye söylenir durur, İbrahim de ona cevap vermezmiş. Nihayet Hacer: "Bunu yoksa Allah mı sana emretti?" diye sormuş, bunun üzerine İbrahim: "Evet" cevabını vermiş. Bu sefer Hacer: "Öyleyse Allah bizi korur, sen git bizi düşünme!" demiş. Nihayet Hz. İbrahim yob kuyulmuş, Kedâ tepesine gınca vadiye doğru bakıp "Ey Rabbim, ben zürriyetimden bir kısmını bu ekin emeğe elverişsiz vadiye iskan ettim..." (İbrahim, 14/37) diye dua etmiş idi ki, bu konu İbrahim süresinde yine gelecekti.

Bunu tamamlamak üzere Rabbi ona dedi ki, sadece iman edenlere değil, hem onlara, hem de kâfir olana nızık veririm onu az bir süre faydalandırınm, ancak onun faydalanmas bu dünya hayatına mahsus kalır, sonra o kâfiri ateş azabına uğratırım, o, ahiret azabından kurtulmaya imkan bulamaz. Aslında Hz. İbrahim, Allah'ın "Zâlimler Benim ahdimde nail olamazlar." ilâhî ifadesine dayanarak nızık meselesini de imamet gibi bir nimet sayarak, onu yalnızca inanana ları mahsus kılarak dua etmişti. Cenab-ı Allah, bu düşüncenin doğru olmadığını, nızkın hem mümine, hem de kâfire ait genel bir dünya nimeti olduğunu, bunun hem din, hem dünyada üstünlük demek olan imamete benzediğini, onun buna kıyas edilmesinin yanlış olduğunu ihtar buyurarak duayı tamamlamış oldu. Demek ki, peygamberlerin bile kıyas ve içtihatlarında hata yapabildikleri oluyor, fakat Allah, onların hatalarını derhal düzeltiyor ve tashih buyuruyor. Bundan dolayı ilâhî işlerde kıyas sağlam bir delil değildir. Cenab-ı Allah gösteriyor ki, kâfir de dünyada zâk sahibi olabilir. Fakat bu dünyada sağlanan fayda sınırlı, geçici ve az bir faydadır. Ahirette ebediyen ateş azabına atılır ve belasını bulur. o azap ne fena bir son ve ona gidış ne fena bir gidiştir. Orası ne fena varılacak bir yer, bir duraktır.

127-Nihayet şu kelimeleri de hatırlayın: Hani bir zaman İbrahim, İsmail ile beraber Beyt'in kaidelerini, temellerini yükseltiyordu ve işte o sırada ikisi birden şöyle dua ediyorlardı: Ey Rabbimiz, temellerini yükselttiğimiz bu binayı, bu uğurda verdiğimiz emek ve hizmeti bizden kabul et! Şüphesiz ki, sen Semî (işiten) ve Âlîm'sin (bilensin), duamızı işitir, niyetlerimizi bilirsın,

128- Ey Rabbimiz bir de bizi sana kendimizi teslim etmiş, yüzü ve özü ile sırf Sana yönelmiş iki kâmil (olgun) müslüman kıl!

"İslâm" f'li, böyle gibi "lâm" ile silalandığı zaman istislâm, yani teslimiyet ve nefsi teslim etmek, itaat ve tam uymak mânâsına gelir veya o mânâyı da içine alır. Bizim zürriyetimizden de sana teslimiyetini sunmuş, sana itaatkâr müslüman bir ümmet yarat, ve bize, menâ-sikimizi, yani sana ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz yerleri göster. Menâsik, "menseke"nin çoğuludur ki "nüsük" veya "nüsük yerleri" demektir. "Nüsük" aslında son derece tapınaktır. Fakat hac ve kurban hakkında kullanılır.

Ve bizim hepimize tevbelar nasip et, tevbelarımızı kabul eyle, bize bir kerre değil, daima merhametle bak, şüphesiz ki, Tevvab (tevbeleri kabul eden) ve Rahîm ancak sensin.

129- Ey Rabbimiz, zürriyetimiz içinden öyle bir peygamber gönder ki, o peygamber, onlara senin âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti tâlim edip öğretsin, onları pisliklerden arındırıp tertemiz yapsın. Çünkü hiç şüphesiz, iradesi geçerli, güç ve kuvvet, san ve şeref sahibi, verdiği hüküm anyınlık hikmet, değişmez ve muhkem olan ancak Sensin.

Hikmet: Aslında ilim ve amelde sağlamlık, diğer bir deyişle sözde ve işte isabet demektir ki, bunun daha geniş olarak açıklaması "Allah, hikmeti dilediğine verir." (Bakara, 2/269) âyetinin tefsirinde gelecektir. Burada Allah'dan istenen peygamberin, son peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz olduğu apaçık bellidir. Çünkü İsmail zürriyeti içinde başka bir peygamber gelmiş değildir. Nitekim Resulullah Efendimiz bir hadis-i şerifinde; "Ben, babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annemin rüyasıym." buyurmuştur. Hz. İbrahim'in bu duasına bir şükran olmak üzere der ki, Muhammed ümmetine de namazlarda "Allahümme salî" ve "Allahümme bârik" dualarını okumak ta'lim buyurulmuştur. Bu âyetler düşünüldüğü zaman, bu salavât-ı şerifinin mânâsı ve salavat içindeki benzetmenin sebebi iyice anlaşılır. İşte İbrahim (a.s.), memur olduğu kelimeleri eda edip namzed (aday) bulunduğui makama yükselmek için Kâbe'nin temellerini atarken, oğlu İsmail (a.s.) ile beraber yaptıkları duada, o kelimelerin böylece tamama erdirilmesini dua etmiş ve kendine vaad olunan imametin zürriyetinden bir müslim ümmete de ihсан edilmesini, kendi içlerinden görevlendirilecek bir peygamberle onlara da verilmesini istemişler ve dualarının, ahir zaman nebisi için de geçerli olmasını dilemişlerdir. Onların duaları Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesiyle tamam olmuştur. İmametten zâlimlerin mahrum oluşu, Kâbe ve Kâbe'yle ilgili haller, Mekke, İbrahim ve İsmail zürriyeti bu zürriyetten meydana gelecek müslüman ümmet ve içlerinden çıkacak şanlı peygamber, âyetlerin tilaveti, kitap ve hikmetin öğretilmesi, terkiye ve taharet ile İslâm kelimesinin çeşitli mânâları iyice hatırlanır ve üzerinde derin derin düşünülürse, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile İbrahim milleti demek olan İslâm dini hakkında Kitap ehlinin hiçbir şüphesi kalmaz.

130-Artık Cenab-ı Allah'ın insanlara böyle bir imam ve böyle bir önder yaptığı İbrahim'in milletinden, onun camiasından ve onun dininin özü olan İslâm'dan kim yüz çevirir, kim kaçar? Hangi aklı sahibi buna karşı çekimser durur da, onun zürriyetine vaad edilen bu saadetten mahrum kalmak ister? Olsa olsa kendini zilletle atmak, hor ve hakirliğe terk etmek, aşağılanmayı ve esareti gönüllü olarak kabul etmek isteyen biri böyle yapar. Bu gibi beyinsizlerden başkası o büyük millettten vazgeçemez.

Rivayet olunuyor ki, Abdullah İbni Selmâ, kendi yeğenlerinden Seleme ile Muhacir'i, İslâm'a davet etmiş; "Sunu çok iyi biliyorsunuz ki, Allah Teâlâ, Tevrat'ta, Ben, İsmail evladından Ahmed adında bir peygamber göndereceğim, ona iman edenler hidayete ve evde erecekler, iman etmeyen de mel'undur, buyurdu." demiş. Bunun üzerine iki yeğenden biri olan Seleme iman etmiş,, lakin Muhacir iman etmemiş, İslâm'a girmekten çekinmiş. İşte o zaman bu âyet nazil olmuştur. Peygamberlerin atası olan İbrahim bakınız ne büyük bir zâtır: Ulûhiyetim ve şanım hakkı için, Biz, elbette İbrahim'i, dünyada istifa ettik, yani halk arasında temizlik ve sâfiyet özü olarak seçtik, eşitip güzel huylarla donattık ve onu dost (halîl) edindik, imamet-i kubrâya, peygamberlik ve hikmete nail eyleyip, yüce derecelere getirdik ve seçkin kıldık. Şüph e yok ki o, ahirette de, elbette iyiler zürresindedir. Doğruluğuy la, dürlüştüğüyle, hayır ve iyilikseverliğiyle ün yapmış olan, Allah'ın makbul kulları arasındadır. Dünya ve ahirette bu kadar nimete nail olmuş böyle bir zatın milletinden, hiç aklı başında olan bir kimse yüz çevirir mi?

131-O istifa, o seçim ne zaman oldu bilir misin? Rabbi ona, Bana teslimiyetini, İslâm'ın arzet, ıhlas ve iman ile Bana teslim ol, dediği ilk teklif anında. O, âlemlerin Rabbine nefesini teslim ettim, özümü şirkten saknıp, yüzümü ancak O'na döndüm." demiş ve Allah'ın birliğine iman etmişti. emri, ilk iman teklifi karşısında onun yönelişinden de kinayedir ki, En'âm Süresi'nde (En'âm, 6/75) âyetile başlayan ve daha sonraki âyetlerde de süren, Allah'ın birliğini isbat uğrunda getirdiği delillere bir işaretir ki Allah Teâlâ, onun kalbine İslâm bilgisine götüren tevhid esaslarıyla ilgili delilleri göstermiş; yıldızların, ayın ve güneşin batmasından, gerçek yaratıcının yüceliğine deliller getirmeyi ilham ve ihسان etmiştir. O da henüz, bulüğ çağından önce ve peygamberlik mertebesine emreden nazarı ve aktif idlâlî yollarıyla âlemin hâdis (sonradan) olduğunu anlamış ve "hudûs-ı âlem" (âlemin sonradan olması) delilinin özünü kavramış, "Ben bir hanif olarak yüzümü öyle bir yaratıcıya çevirdim ki O, gökleri ve yeri yoktan yar edendir. Ve ben asla O'na hiçbir (ortak) koşanlardan değilim." (En'âm, 6/79) diyerek âlemlerin Rabbine iman ve İslâm'ını sunmuş idi. Şu halde onun kalbi hiçbir zaman şirk (Allah'a ortak koşmak) ile dolu olmadı. Bütün hayatı boyunca hep muvahhid (Allah'ı birleyici) ve müslim idi. Rabbi onu, aklı ermeye başladığı andan itibaren istifa etti, kalbini ve aklını yanlış duygu ve düşüncelerden ayıklayarak terbiye etti.

132-Onun ibtilâ (imtihan) ve istifası da o zaman başladı. "İslâm" kelimesi o zamandan, yani İbrahim'in teslimiyeti zamanından itibaren "İbrahim milleti" demek oldu. Bu kadarda kalmadı, Ayrıca hem İbrahim'in kendisi, hem de torunu Yakup, her ikisi de kendi oğullanna bu kelimeyi veya bu milleti tavsiye ettiler. Nafi, İbnü Âmir ve Ebu Cafer kırâetlerinde diye okunur ki, onu vasiyyet ettiler demektir. İbrahim'in İsmail ve İshâk'dan sonra Medyen ve Medan adında iki oğlu daha olduğu rivayet edilir. Onun sekiz veya yirmidört oğlu olduğu yolunda rivayetler de vardır. Yakup'un oğulları ise oniki tane idi: Rubin, Sem'un, Lavi, Yehuza, Yeşsuhuz, Zebulun, Zevana, Teftuna, Kevza, Uşir, Bünyamin ve Yusuf Aleyhisselâmdır. Yakub'un bir adı da İsrail olduğu için, Benî İsrail (İsrailoğulları) demek Yakub'un oğulları, yani Yusuf ve kardeşleri demektir. İsrailoğulları işte bu oniki kardeşin çocukları ve torunları ve onları soyundan gelen nesilleridir. İbrahim de Yakup da oğullanna bu milleti şöylece vasiyyet ve tavsiye ettiler: Ey oğullanm! Hiç şüphesiz, Allah, sizin için uyacağınız dini bizzat seçip istifa etmiştir. Şu dinlerin en safını, en annmışını ve seçkinini ihسان eylemiştir. Şu halde, tam ve kâmil bir müslüman olarak ölmekten başka türlü ölmeyiniz.

133-Ey İbrahim milletine önem vermeyen, ona rağbet etmeyen İsrailoğulları ve benzerleri! Ölümler, Yakup'un huzuruna geldiği, yani Yakup ölmek üzere olduğu vakit, ölüme hazırlanmaya çalıştığı vakit, oğullanna, "Benden sonra neye ibadet ve kulluk edeceksiniz?" dediği vakit, yoksa siz orada hazır mıydınız? Şüphesiz değildiniz. Halbuki gerçek İsrailoğulları olan Yakub'un öz oğulları orada hazır idiler. Yani soyundan geldiğiniz atalarınız orada hazır idiler ve onlar babalarına cevap verdiler, ona ne dediler bilir misiniz? İşte onların ne dediklerini ilâhî vahiyden şimdi öğreniniz: "Biz, senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshâk'ın ilâhına, bir olan o ilâha ibadet edecek ve ancak O'na tapacağız, O'na bağlanacağız, O'ndan başkasını tanımayacak ve yalnızca O'na boyun eğeceğiz." dediler. Mısırlılar'ın türlü türlü putlara tapıklarını gören Hz. Yakup, onların içinde yaşayacak olan oğullanna, daha önce yaptığı çeşitli tavsiye ve uyanlara titizlikle uyulmasını ve kendisinden sonra da dinin elden bırakılmamasını hatırlatmak için, aynı vasiyyeti son nefesinde bile oğullanna bir kerre daha hatırlatmak gereğini duymuştu. O, gerçekten Allah'a bağlı bir kul olduğunu ve İslâm üzere ölmenin önemini kendi şahsında örnek olarak göstermişti. Oğulları da böyle cevap vererek bu uğurda kararlı ve azimli olduklarını ortaya koymuşlardı. Dikkat ediniz ki, onlar Yakup'un dedesi İbrahim'den ve amcası İsmail'den söze başladılar, bunları da adı altında ifadelerini dahil edip, kendi babalarından saydılar. Kendilerinin sadece İsrailoğulları değil, aynı zamanda İbrahimoğulları olduklarını ve onun soyundan geldiklerini ifade ettiler. Çünkü İbrahim kıssasını biliyorlardı, nimetin sımnı anlıyorlardı. Burada Tevrat'ın son peygamberi müjdeleyen ve tarif eden âyetlerinden bazılarındaki "ihvanınızdan, yani kardeşlerinizden" kelimesinin mânâsını açıklayan bir cümle vardır. Eldeki Tevrat'ın beşinci sıfırının onbirinci faslında Hz. Musa'nın dilinden, "İlâhınız Rab Teâlâ, size aranızdan ve ihvanınızdan bana benzer bir nebi ikame edecektir." şeklinde haber verilmektedir.

Burada Hz. Musa'nın ifadesi "nebiyyen misli" şeklinde der ki, "benim gibi bir peygamber", "benim özelliklerime benzer özellikle bir peygamber" demektir. Yine aynı faslında "Rabbi Teâlâ, Musa'ya dedi ki, Ben onlara ihvanınız (kardeşleriniz) arasından sana benzer, seni andıran -nebiyyen misleke- bir peygamber tayin edip görevlendiriceğim. O peygamberin, Benim isimle tebliğ edeceği kelimaları, her kim dinlemesse, Ben ondan intikam alırım." şeklinde yer almış bulunmaktadı. Bundan dolayıdır ki, İsrailoğulları hab onun yolunu gözleyip dururlar. Ey İsrailoğulları! Demek ki, peygamberlerin sonuncusu ve tipki Hz. Musa'ya benzeyen, şeriat ve furkan sahibi biri, kardeşleriniz arasından peygamber olarak gönderilecektir. İsrailoğulları'ndan böyle bir peygamber gelmemiştir. Bu peygamber sizden değil, ihvanınızdan gelecektir. Acaba İsrailoğulları'nın ihvanı kimlerdir? Yine İsrailoğulları'nın kendileri midir? Halbuki İsrailoğulları bir bütün olarak ele alındığı zaman onların kardeşlerinin kendileri olmaması gerekir, Yakub'un oğulları, babalarına cevap verirken, "babalarım İbrahim ve İsmail ve İshâk" demekle bu kardeşlik ilişkisini göstermişlerdir. Yakub'un öbür kardeşi İs soyundan Eyyûb (a.s.)'dan başka peygamber gelmemiştir, o da Hz. Musa'dan önce idi. Bu ihvan olsa olsa İsmail zürriyetinden olanlar idi. Çünkü İsmail, İshâk'ın büyük kardeşi, Yakub'un da amcası idi. Gerçek mânâsıyla İsrailoğulları olan Yakub'un evlatları, İsmail'e dahi "baba" demekle İsmail evlatlarının kendi kardeşleri olduklarını ifade etmişlerdi.

İslâm âlimleri ve kıymetli tefsirciler, bugün elde bulunan Tevrat ve İncillerde, son peygamber Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in peygamberliğini açıkça veya dolaylı olarak müjdeleyen, onun bazı özelliklerini bildiren âyetlerin bir kısmını, aşağıda yer aldığı şekilde, açıklamışlardır:

Birincisi: Tevrat'ın biraz yukarıda naklettığımız iki âyetinin Arapça'ları şöyledir: "Muhakkak Rabb, sizin ilâhınızdır. Sizin için aranızdan ve kardeşlerinizden, benim gibi, bir peygamber koyacaktır." "Muhakkak Rabb Teâlâ Musa'ya şöyle dedi: "Şüphesiz ben, kardeşleri arasından onlar için senin gibi bir peygamber koyacağım. Her kim benim isimle bu adamları ulaştırdığı kelimelerini dinlemesse muhakkak ondan intikam alacağım."

Bunun Yunanca'sı da acizane gördüğüm kadanyla şu şekildedir:

İkincisi: Tevrat'ın birinci bölümünün dokuzuncu babında: "Sâre, Hacer'e öfkelenip gazap ettiği vakit, Allah'ın meleği göründü ve ey Sâre'nin cariyesi Hacer, nereden geldin ve nereye gidiyorsun dedi. Hacer, ben hanımım Sâre'den kayıyorum, dedi. Bunun üzerine melek ona: Sen hanımına dâra sen emirlerine boyun eğ. Zira Rabbin senin zürriyetini çoğaltacak çoğaltacak. Zira sen gebe olacak ve bir oğul doğuracaksın. Allah Teâlâ senin yalvarmalarını ve boyun eğişini duyduğundan dolayı onun adını İsmail koyacaksın. O insanların gözbebeği olacak ve onun eli herkese açık ve hepsinin üstünde olacak ve herkesin eli ona hürmetle uzanacak ve o bütün kardeşlerine rağmen şükredecek." dedi. İsmail Aleyhisselâmın elinin, bütün insanların elinin üstünde olması bizzat değil, ancak evladından Muhammed (a.s.v.)'ın peygamberliği olduğu şüphe yoktur. Zira o zamana kadar İsmail ve evladı, çölde mahsur idiler. Hz. Muhammed'in peygamberliği üzerine İslâm dini ile doğuya ve batıya yayıldı.

Üçüncüsü: Yine Tevrat'ın Tekvin bölümünün yirminci babında: "Rabbi Teâlâ Tûr-i Sîna'da geldi ve bize Saîr'den talû etti (doğdu) ve Faran dağlarında zuhur eyledi ve sağından Kiddislerin ünvanlarını saf yaptı da onlara izzet ihسان etti ve onları bütün kavimlere sevdirdi ve Kiddislerin hepsine bereketle dua etti". Bilindiği gibi Faran veya Paran dağı Hicaz'dadır. Yine Tevrat'ta: "İsmail büyüdü ve okçu oldu." denilmektedir. İsmail'in Mekke'de sakin olduğu da bilinmektedir. Şu halde bu âyetin de Hicaz'da Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Mekke'nin fethine işaret ettiğinde şüpheye düşmemek lazım gelir. Yahudiler bunu "Tûr-i Sina'dan ateş zuhur edip çevreye yayıldığı zaman Saîr'den ve Faran'dan dahi birer ateş zuhur edip çevreye yayıldı." şeklinde yorumluyorlar ve Musa'ya vahiy geldiği sıralarda olmuş bitmiş bir hadise gibi gösteriyorlar. Lakin Allah'ın bir yerde mücerret bir ateş yaratmasına, "Oradan Rab geldi, talû etti, zuhur etti." denilemeyeceği aşikârdır. Böyle denilebilmesi için oralarda bu olayın arkasından bir vahiy veya bir harikanın meydana gelmesi gerekir. O tarihlere ise Tûr-i Sina'dan başka bu gibi yerlerde böyle bir şey olmadığı herkeşce biliniyor. Her halde bu âyet, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve onun saf saf olmuş ashabına özellikle Mekke'nin fethine ve fetih sırasında Ashab-ı kirâmın saflarına işaret etmektedir. Nitekim Habuk Kitabı'nda bu mânâ tamamen beyan olunmuştur, şöyle ki:

"Allah Tûr-i Sina'dan, Kudsi Faran Dağı'ndan geldi, Muhammed'in kıymetinden sema bir açışla ve himdinden yeryüzü bir dolsa, manzarasını şuaları nur gibi olurdu, ülkesini şanlı muhafaza eder, ölümler önünden yürür. Yırtıcı kuşlar askerine arkadaş olur. Kalktı yeryüzünü kuşattı ve bütün ümmetleri gözetti ve onlardan bahşeyledi. Eski dağar eğildi, ebedî tepeler indi. Medyen ehlinin örtüleri sıyıldı. Atlara bindik, yay ve boyun binitlerinin üstüne çıktık. Yakında yaylarını doldurup atacaksın. Ey Muhammed, oklar senin emrinle tam bir kanış kanacak, yeryüzü nehirlerle güreleyecek. Seni dağlar gördü titredi, sel yağmurları senden bir yana çekildi. Sahralar senin heybetinden ürktü, korkusundan ve perişanlığından ellerini kaldırdı. Güneş ve ay, yörüngelerinde durakladı. Askerler

oklarının panlításında ve beyanının parlaklígında yürüdü. Yeri öfkeyle çíğnersin, ümmetleri zecren döver, harman edersin. Çünkü sen ümmetinin kurtulması ve atalar toprağının kurtarılması için zuhur ettin!"

Hristiyanlara ait nüshalarda son cümle "ümmetinin kurtuluşu ve Mesh'in kurtanılması için zuhur ettin." şeklinde olduğu da rivayet edilmektedir. Gerçekten de Muhammed (s.a.v.) bütün yücelikleri aşmış ve Hz. İsa Mesih (s.a.v.)'i de yahudilerle hristiyanların yalan ve iftiralardan kurtarmıştır.

Dördüncüsü: Kitabı Mukaddes'in İşâya kitabında: "Kuvvet ver, çiçek aç, arkadaşın Mekke'ye niyet ediyor. Artık vaktin yaklaştı, Allah'ın kerameti üzerine doğacaktır. Arz karanlıkları bürünmüş, sis ümmetleri kaplamıştır. Rab, sana tam bir ısrak aydınlık parlayacak Üzerine kerametini ızar eyleyecek. Ümmetler senin nuruna, melikler senin parlak zıyana yürüyecek. Gözünü etrafındakilere kaldır ve düşün, zira olan senin yanında toplanacak ve seni hac ve ziyaret eyleyecek ve sana evlatların uzak diyarlardan gelecekler. Çünkü sen şehirlerin anasısın. Şimdi diğer şehirlerin evladı, Mekke'nin evladı demektir. Koltuklar ve sedirler üzerinde elbiselerinin süslen. Bunu gördüğün zaman sevinç duyacaksın. Çünkü denizin zahireleri sana meyledecek, ümmetlerin askerleri sana hac eyleyecek. Medyen toklulan sana sevkolunacak. Seba ehli sana gelip, Allah'ın metlemlerini konuşacaklar ve On'u büyükleyecekler. Farâ'nın koyunları sana gelecek ve benim mezbahıma beni razı edecek kurbanlar sunulacak ve o zaman Ben, şanlı beytim için bir hamd ihdas edeceğim".

Bu sayılan vasıfların hepsi, Mekke için, ancak fetihten sonra gerçekleşti. Milletlerin askerleri ona haccetti, denizlerin zahireleri oraya aktı. Orada ihdas olunan yeni hamd şekli de "Buyur Allah'ım! Emrine hazırım. Senin hiçbir ortağın yoktur. Emret Allah'ım! Şüphesiz ki hamd, nimet ve mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur." telbiyesidir. Araplar İslâm'dan önce de telbiye getirirlerdi, fakat "Buyur Allah'ım! Senin kendine ait olup sahip bulunduğun ve senin için olan ortağın başka bir ortağın yoktur." derlerdi. İşâya kitabında Bâdiye hakkında birçok tavsifler vardır.

Beşincisi: Tevrat tefsircilerinden Seman, Tevrat'ın birinci sıfırı (Tekvin)'nin başlannda sunu rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, İbrahim aleyhisselâma vahyedip dedi ki; İsmail hakkındaki duanı kabul ettim ve onu mübarek kıldım, büyüttüm ve cidden muazzam yaptım, on ki büyük çocuk doğurtacak ve onu ben bir muhteşem ümmet için imam yapacağım."

İsmail evlatları içinde bizim peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmdan başka bir muhteşem ümmete imam olan kimse yoktur. Ve bu ümmetin, Muhammed ümmeti olduğu aşikârdır.

Altıncısı: Tefsiri üzerinde durduğumuz bu âyetle ilgili olmak üzere Hz. Yakup'un evladına vasiyeti hakkında Tevrat'ın Yunanca tercemesinde şu âyet nakl edilmiştir: Hz. Yakup, oğullarını toplayıp onlara demişti ki: "Ey oğullarım, gelecek olan o peygamber gelmediği müddette bizden peygamberlik kesilmez. O geldikten sonra bizden peygamberlik ve saltanat kesilir. Cümle âlem onun gelişini beklemektedir."

Yedincisi: Zebur'un yine Yunanca'sından şu metin nakledilmiştir:

Yani, Hak Teâlâ vahiy yoluyla Davud'a buyurdu ki: "Senden sonra şeriat sahibi bir peygamber göndereceğim ki, onun peygamberlik güneşi, doğuya ve batıya nur saçacak, onun kendisine ilk önce tabi olan ümmeti Arap kavminden olacak. İnat ve muhalefet edenler, hor ve hakir olacak zillete düşecek, şeriatine cihanın hükümdarları itaat edecek. Dini ve şeriatı kıyamete kadar bakı kalacak."

Sekizincisi: İncillerde de Hz. Muhammed'in vasıfları hakkında müjdeler bulunmaktadır. Bu cümleden olarak: nassı mevcuttur.

Yani Hz. İsa buyumuş ki, "O ki, benden sonra gelecek, benden evvel yaratılmıştır. Ben onun papuçlarının bağını çözmeye hizmetine bile layık değilim." (Matta İncili) .

Dokuzuncusu: Yuhanna İncili'nin Arapça'sında şöyle bir âyet bulunmaktadır:

Hk. İsa Mesih, Havarilerine demiştir ki: "Ben geleceğim ve size Faraklit, o ruhuhak gelecektir ki o, kendiliğinden konuşmaz. Ancak kendisine söylendiği gibi söyler." (Yuhanna)

Gerçekten de Kurân'da "Ben ancak bana vahyedilene uyanım." (En'âm, 6/50); "De ki, onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben bana vahyolunandan başkasına uymam." (Yunus, 10/15) ve "O kendi keyfine, kendi heva ve hevesine göre konuşmaz, onun sözleri vahyiden başka birşey değildir." (Necm, 53/3,4) âyetleri bu ifadeyi doğrulamaktadır. "Faraklit" kelimesi iki türlü tefsir edilmiştir ki: Birisi "Şafi müşeffa" demektir. Bu ise Resulullah'ın bir sıfatıdır.

İkincisi, hristiyanlardan bir kısmı demiştir ki; Fariklit hak ile batılı ayıran demektir. Aslı "fâruk"tur, "lit" ise tahkik ve te'kit ifade eder. Bu suretle Fariklit, furkan sahibi demek olur. Bu da peygamberlerin sonuncusu olan Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in isimlerindendir. Hristiyanların bu âyetleri anlamak istemeleri dalaletten başka bir şey değildir. Şa'fi' müşeffa' anlamına gelen Fariklit Yunanca'dan, ikincisi ise İbranice'den alındığına göderir.

Onuncusu: Bu âyetler eldeki Tevrat ile İncil'in muhtelif nüshalarında mevcut olan ve yahudilerle hristiyanların, aslını değil, yalnızca mânâsını gizlemek maksadıyla yanlış te'villerle tahrif etmek istedikleri âyetlerdir. "Kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler, onu, tilavetinin hakkını vere vere okurlar, çünkü ona inanırlar." (Bakara, 2/121) âyetinin mânâsına uygun olarak bunlar kitabı hakkiyle okuyanlardır. İşte bu âyetler, onun hakkiyle okuyanlar arasında azıcık ıdrakı, azıcık ınsafı olanlar için her türlü şüphe ve tereddüdü ortadan kaldırmaya yeten açık seçik belgelerdir. Aslında Kurân'da bunların her birini doğrulayan çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bunlardan başka, bazı tefsirciler, Tevrat ve İncillerden çıkarılarak aslı büsbütün ortadan kaldırılmış bazı önemli âyetlerin varlığından da söz etmişlerdir: Abdullah b. Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere, Cenab-ı Allah, Tevrat'ta İsrailoğulları'na şöyle bir ahit vermiştir: "Ben, İsmail evladından bir ümmî peygamber göndereceğim, her kim ona tabi olur, getirdiği nuru tasdik ederse günahını bağışlar, kendisini cennete girderim ve ona iki ecir veririm; biri Musa'nın ve diğer peygamberlerin getirdiklerine uyanmanın ecri, biri de İsmail evladından ümmî peygamber Muhammed'in getirdiğine uyanmanın ecridir." Bunun Kurân tarafından tasdiki: "Kurân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz o da iman ederler, onlar kendilerine Kurân okunduğu zaman, "Ona iman ettik, çünkü o Rabbimizden gelmiş bir hakikattir. Esasen biz ondan önce de zaten müslüman idik." dediler. İşte bunlara ecirleri iki kerre ödenecektir... onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz nızıktan harcarlar." (Kasas, 28/ 52,53,54).

Tevrat'ta, sonuncu peygamberin doğumu Mekke'de, meskeni Taybe'de, mülkü Şam'da ve ümmeti hammadûn diye vasfedildiği de nakledilmiştir.

Yukanda nakledilen ve bugün dahi mevcut bulunan Tevrat ve İncil âyetleri de kesinlikle gösteriyor ki, Cenab-ı Allah ötedenberi eski ümmetlerin her birine ileride gelecek ve hepsinin son hedefi olacak bir şanlı peygamberi haber vermiş, vaad ve müjde buyumuş, gelmeden evvel hepsine onun giyabında iman teklif eylemiş ve her Kitap ehli bunu kabul edip, Allah'a ahd ve misak vermiştir. Bu ahit ve bu âyetler gereğince ne Musevilik başlangıçtır, ne de Hristiyanlık sonuçtur. Tevrat'a göre; Musa'ya benzeyen ve kitabı hep bismillâh ile başlayan o peygamberin Hz. İsa olmadığı aşikardır. Ayrıca bizzat İncil âyetlerinin delaleti gereğince kendisinden sonra furkan sahibi ve hakkın ruhu olan o peygamberin tefsirini müjdelemiş olan İsa, dininin son hedef olmadığını açıkça itiraf etmiş, "Ben gitmezsem, size o gelmez." diyerek son peygamber Efendimiz hakkında ümmetinden en son ahdi o almıştır. İşte bu vaad ve ahdi tasdik ve bilfil gerçekleştiğimize üzere Cenab-ı Allah "İâ raybe fihi" yani içinde hiçbir şüphe bulunmayan Kitab-ı mübin'i ve Furkan-ı hakim'i ile son peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz'i peygamber olarak göndermiş ve bundan dolayı İsrailoğulları'na ilk hitabında "Haydi bakalım siz benim ahdimi yerine getirin, ben de size verdiğim sözü yerine getireyim." (Bakara, 2/40) ve "Yanınızdaki kitabı (Tevrat') tasdik eden bir kitap olarak indirirdim Kurân'a iman edin!" (Bakara, 2/41) ilâhî fermanları bu ahdin ıcrı ve ifasını ve gereğinin yerine getirilmesini talep etmiştir. Bu konudaki bütün şüpheleri silip gidermek için akf ve nakil her türlü delili gözler önüne sermiştir. En nihayet İbrahim'in dua ve kelimatına

ve Hz. Yakub'un vasiyyetine dikkat çekerek, ihvanın mânâsını ve İslâm'ın aslını ve değerini anlatmış, meselenin özünü ve içyüzünü aydınlatmıştır.

Şimdi bütün bu hitapların nihai faydasını özetlemek üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

134. Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onlara kendi kazandıkları, size de kendi kazandığınız. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.

134-Ümmet: İmam kökünden alınmış bir çoğul isimdir ki, çeşitli insan gruplarına önder olan ve kendisine uyulan bir cemaat demektir. Yani bir imamin çevresinde sağlan bir birlik oluşturu, düzenli bir şekilde faaliyet gösteren ve bu şekilde çeşitli insan grupları üzerine hakim olan bir topluluktur. Diğer bir tabirle ümmet, imamet-i kübra sahibi cemaattir. Cemaatlara göre ümmet, fertlere göre imam gibidir. Demek ki ümmet, hakim bir milletin fertlerinden meydana gelmiş olan bir sosyal toplumdur.

Bu zikrolunan cemaat, yani İbrahim ile Yakub ve bunların vasiyetlerini tutan, Allah'ın birliğine inanan ve müslüman olan oğulları geçmiş bir ümmettirler. Çeşitli insan gruplarının birliği için, onların önüne geçmiş, uyulmaya ve itaat edilmeye layık bir cemaat idiler. Şu halde onların başka siz başkasınız, siz olan değilsiniz ve onlar sizden hiç değildir. Siz "Biz onların evladıyız." diye kuru bir neseple iftihar etmekle kurtulamazsınız, onların kazandıkları onlara aittir, sizin kazandıklarınız da size aittir. Ve siz, onların yaptıkları amellerden sorumlu olmazsınız, sorumlu tutulmazsınız. Herkesin menfaati kendi kazancında ve herkesin sorumluluğu da kendi yaptıklarındadır. Cemaatler de böyledir: Sizden öncekiler iyilik yapıp sevap kazandıkları halde, siz onlara benzemeyip fenalık yapar, günah kazanırsanız, sırf onların soyundan gelme iddianızla onların kazancından faydalanamazsınız. Yine bunun gibi, öncekiler fena şeyler yapmışlar, ancak siz bu hususta onların uymamış iseniz, onların fenalığı da sizden sorulmaz. Sizden hesabı sorulacak olan şey sadece kendi amelleriniz, kendi yaptıklarınızdır. O halde sizden öncekilerin iyiliğiyle iftihar etmeyin, onlarla öğünmeyin. Siz de onlar gibi iyi kazançlar kazanmaya bakın. Ayrıca eski atalarınız hatalar yapmış, günah işlemiş ise ondan dolayı da üzülmeyin, siz onlara uymayıp hak yoluna gidin, iyilik yapın.

İyilerin, geçmiş büyüklerin evlatları ve mensupları onlara uyup, onlara benzeyip İslâm ve ihsan ile iyi ameller ve büyük işler yapmazlarsa, kuru bir neseple ve mensubiyet iddiasıyla kendilerini sorumluluktan kurtaramazlar. Aynı şekilde kötülerin evlatları, geçmiş atalarına uymayarak iyi ve güzel işler yaparlarsa sırf onların soyuna mensup olmaları yüzünden, geçmişlerinin yaptıkları kötülüklerden dolayı hesaba çekilmeler ve kendilerini kurtarmış olurlar. "Herkes kendi yaptığıyla rehin tutulur." (Tür, 52/21), "Gerçekten de insan için kendi emeğinden başkası yoktur." (Necm, 53/39) âyetleri bunu kesin olarak ortaya koymuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz, akrabalardan Haşimoğulları'na, "Başkalına bana hizmetleriyle gelirken, siz sadece neseplerinizle gelmeyin." buymuştur. Gerçi neseple ve yakın akrabalık bir şerefdir. Fakat sadece neseple, halas ve felah (kurtuluş) için yeterli bir sebep değildir. Fayda getiren yakınlık asıl amelde, din ve ahlâkta, hasılı geçerli olan gerçek sebeplere sanılmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki; âyet-i kerimede "Sûra üfürüldüğü zaman, artık o gün aralananda ne soy- sop kalır, ne de birbirlerinin arayıp soracak halleri!" (Müminün, 23/101) buyrulmaktadır.

Cenab-ı Hak'ın, yaratılıştan gelen ihsan ve ikramları çoktur ve bunları bütün yaratıkları şamilidir. Yaratılışın kanunları ve ilkeleri herkes için geçerli ve zorunludur. Lakin insan için buna karşılık başka bir kanun daha vardır ki, o da istek ve emek kanunudur ve insan işte bundan sorumludur. Kazançların hesabı görüldüğü zaman, doğuştan sahip oldukları imkan ve kabiliyetleri kötüye kullananları daha çok zarar ederler, o vakit büyük nesepler, şerefli atalar onlar için yüz kararı olur. İşte bundan dolayıdır ki, herkes kendi kazancına bağlıdır. Acaba bu mesele böylece mutlak mıdır? Bu âyetlere göre mutlak ve kesin görünüyör. "Ancak herkesin fayda ve zarar yalnız kendi çalışmasına bağlı kalacaksa, kimse kimsenin yaptığından fayda ve zarar görmeyecekse, sosyal yardımlaşmanın, ümmet ve imametnin hikmet ve faydası nedir? Bu sosyal yardımlaşma ve dayanışmalar, işleri kolaylaştırmaya yanyorsa bu da bir fayda değil midir? Sonra tevarüs (kalıtım) denilen şey yalnızca dünyaya ait bir özellik olsa bile, ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından ahirete de faydası olmuymu mu? Eğer kesinlikle böyle ise yukarıdan beri İsrailoğulları kıssalarında, onlar halef ve selef olarak, niçin birbirlerinin yaptıklarıyla övülüyor ve yeriliyorlar?" şeklinde sualler akla gelebilir. Gerçekten bu hükümler mutlak ve kesin gibi görünmüyor. "Herkes kendi yaptığıyla rehin tutulacaktır, ancak meymenetli dostlar böyle değildir." (Müddessir, 74/38-39) âyeti gereğince kendi çalışmasının üstünde birtakım nimetlere erecek olan yemin ashabı (uğurlu dostlar grubu) da vardır. Yine bunun gibi "İman eden ve zürriyetleri de iman yolunda kendilerine uyanlar, işte Biz onların nesillerini de kendilerine kattık." (Tür, 52/21) âyeti gereğince uymak ve tabi olmak şartıyla zürriyetin, köke katılması, kendi kazancının üstünde bir mutluluktur. Demek ilâhî lütuflar kazancın yalnızca başlangıcında değil, arasında ve sonunda da kesintisiz olarak vardır. Kalıtım ve yardımlaşma ilkeleri de böyledir. Şu halde âyetin mânâsı, herkesin birbirinden yararlanma ve zarar görmesini yok saymak ve inkâr değildir; sadece kişinin kendi şahsî hareketlerinden, kendi iradesiyle yaptığı tercihlerden yalnızca kendisinin sorumlu tutulacağını, hür tercihlerindeki çalışma ve kazancın önemi ve bunların birbirleriyle ilişkisini isbat etkindir. Bütün bunlardan, ilâhî mevhibelerin (vergilere), ikram ve ihsanların yokluğu ve inkârı gerekmeceği gibi, ecir ve sevabın da mutlaka çalışmayla uygun olması da gerekmez. Allah'ın ihsanları, çalışmaya bağlı olan yerlerde bile o gayretin derecesiyle sınırlanmış değildir: Küçük bir amele büyük bir ecir verilebilir. Böylece sosyal yardımlaşma esasları, bir tarafın öbür taraftan faydalanmasına dayandığı halde gerçekte bunlar dahi az çok bir müktesep (kazanımlı) hakka ve şarta bağlı bulunmaktadır. Bu da daha önceden mevcut olan din, millet ve vatandaşlık bağları gibi bağlıdır. Bütün bu bağlar da iman şartına bağlıdır. Bundan dolayıdır ki, çalışmanın bazı dereceleri toplumun bütününün faydalanmasına manidir. Yine bundan dolayıdır ki, sırf neseple ve akrabalık, bütünüyle o mirasa sahip olmaya yetmez. Aslında kalıtım, mirasçının o mirası bırakana halef olması demektir ki, bu da onun millette uymayı sürdürmesi şartına bağlıdır. Bu sebeple din ve diyar farklılıkları mirasa engeldir. Mirasçı neseplebebiyle miras bırakanın kazancından faydalanmış görünüyorsa da, bu faydalanmanın asıl sebebi yine mirasçının kendi çalışması olan dinine bağlılığıdır. Ayrıca o mirası çarçur etmeden iyi kullanacağı güvenini vermiş olması şartına da bağlıdır.

İşte âyetlerin mutlak gibi görünen hükmünün ilgili yönleri budur. Bundan çıkan sonuç da herkesin menfaatinin kendi kazancına bağlı olmasıdır. Herkes kazancından sorumludur. Kimse kimsenin günahından hesaba çekilmeyeceği gibi, hiçbir kimse bir başkasının kazancından, kendisinin bir çalışması olmadan istifade edemez. Çalışmaya bağlı sonuçların bu kadar adaletle dağıtılması dünyada olmazsa, ahirette muhakkak olacaktır. Ve bunun içindir ki, dünyada sosyal çalışmanın kâr ve zararının adaletle dağıtılmasını sağlamayan ve başkalarının emeğinden, haksız yere faydalanmaya kalkışan ümmetler çabucak yıkılırlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete layık olamazlar. Bütün bunlara beraber az fakat düzenli ve güzel işlerle büyük büyük menfaatlerde etmenin bir yolu vardır. O yol, doğru ve hak yol olan sırat-ı müstakimdir. Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi, halef, selefin yaptıklarıyla övülüyor veya yeriliyor olduğu zaman dahi bu övme ve yermelerin yalnızca nesebe değil, iman ve İslâm yoluna uymaya, hak yola girip girmeyeceği bağlandığı dikkat çekicidir. Bu da yine onların kendi çalışma ve tercihleriyle olacak bir şeydir. Şu halde insanları vaktiyle yaşamış büyük bir ümmetin nesli ve mensupları olmakla kendilerini kurtaramazlar ve onlar gibi büyük olamazlar. Onlar gibi büyük olabilmek için onlar gibi güzel işler ve büyük eserler yapmak zorundalar. Dahası var, sonradan gelenler, daha öncekilerden daha çok güzel işler yaparlarsa büyüklükte onları da geçerler. İşte o zaman selefleri ile haleflerini gelişme yarışından daha büyük ve daha mes'ut bir ümmet meydana gelir ve işte Hz. İbrahim buna dua etmiş, Hâtemü'l-Enbiya Efendimiz de bu duayı tahakkuk ettirmek için ve onun tasdiki olarak gelmiştir. İşte bu zaman böyle bir büyük ümmeti meydana getirmek ve geniş bir doğru yol kurma

ve teşkil etme zamanıdır. Bu iş sadece nesep ve soy davası güden, büyük bir soydan gelmekle övündükleri halde atalarının gittiği yoldan gitmeyenlerin kân değildir. Hem eskilerin güzel yollarını kıymayıp yatakmalı, hem de o yolu daha da genişleterek ve daha güzel işler yaparak, cihanşümûl (dünya çapında) bir ana yol, bir sırat-ı müstakim (doğru yol) haline getirmeye çalışmalıdır ki, bunda sadece nesebin tesiri olmaz. Bütün nesep, bütün haseler dahil, bütün insanlığın istifadesi sağlanmış olur.

Bu böyle iken:
Meâl-i Şerifi

135- Bir de ki: "yahudi veya hristiyan olunuz ki, hidayet bulasınız." dediler. Sen onlara de ki: "Hayır! Hanif olarak hakka tapan İbrahim'in dinine (uyarız) ki, o hiçbir zaman müşriklerden olmadı."

136- Deyiniz ki, "Biz, Allah'a iman ettik ve bize ne indirildiyse İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve torunlarına ne indirildiyse, Musa'ya ve İsa'ya ne indirildiyse ve bütün peygamberlere Rablerinden ne verildiye hepsine iman ettik. Biz onların arasında fark gözetmeyiz ve biz ancak O'na boyun eğen müslümanlarız."

137- Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse doğru yola girmiş, hidayeti bulmuş olurlar. Yok eğer yüz çevirirlerse onlar sadece ve sadece didişmenin içindedirler. Allah onlara karşı sana yeter. Ve O, işittendir, bilendir.

138- Allah'ın boyasına bak, (vaftiz olacak?) Kim, Allah'dan daha güzel boyaya vurabilir ki? İşte biz O'na ibadet edenleriz.

139- De ki: "Allah hakkında bizim didişmeye mi gireceksiniz? Oysa O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size. Şu kadar var ki, biz O'na ihlas ile sarılıyoruz.

140- "Yoksa siz, İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakup da ve torunları da hep yahudi ve hristiyan idiler mi demek istiyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah'ın şahitlik ettiği bir hakikati bile bile inkar eden den daha zâlim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan gafli değildir.

141- Onlar bir ümmet idiler, gelip geçtiler. Onlara kendi kazandıkları, size de kendi kazandıklarıdır. Ve siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.

135- Yahudiler ve hristiyanlar, herkese: "Siz de yahudi ve hristiyan olunuz ki, hidayet bulasınız." dediler. Yahudiler Yahudiliğe, Hristiyanlar da Hristiyanlığa davet edip durdular. Bunlar, ikisi bir araya gelmez iken, her biri kendi yoluna davet edip ihtilaf ve niza çıkardılar, hem de bunun hidayet olduğunu iddia ettiler. İşte bundan dolayı ya Muhammed! Sen şöyle de: Yahudi ve hristiyan olmak değil, bilakis hanif, yani küfür ve şirkten annmış, hakka ve tevhide yönelik olarak İbrahim milleti olalım, hep onun milletine uyalım, onun milletinden ve ehlinde olalım. İbrahim hanif idi, müşriklerden değildi. Kendisinden sonra gelen ve yukanda görüldüğü üzere, birçok yönden müşkilere benzeyen yahudi ve hristiyanlardan hiç değildi. Lakin onlar geçmiş bir ümmet idi. "Biz onlardan nasıl olalım?" dersiniz, onun da kolayı vardır: Evvela geçmiş olmaları onların arkasından gitmeye, onlara uymaya engel değildir. İkincisi, zaten siz o geçmiş ümmetin aynen kendisi değilsiniz, onu yenileyen, yeniden ihya eden, daha da genişleten ve İbrahim'in duasında onun isteğinin gayesi olan yeni ve büyük bir ümmet, müslim bir ümmet olunuz ki, bu ümmet İbrahim'in ümmetini de içine alan daha büyük bir toplum olmuş olsun.

136-Böyle olmak için şöyle deyiniz: Biz, Allah'a, bize inzal olunana; İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına inzal olunana aynı şekilde Musa'ya ve İsa'ya verilmiş olana ve bunlardan başka daha ne kadar peygamber gelmiş ise Rabları tarafından kendilerine verilmiş olana da iman ettik. Bunların hiçbirisinin arasında fark gözetmeyiz. Yahudi ve hristiyanların yaptığı gibi, bir kısmını tanıyıp, bir kısmını tanımazlık etmeyiz. Böyle söylemek "hepsinin derecesini eşit ve aynı biliriz" demek değildir. "Hiç birini inkar etmeyiz, hepsinin peygamberliğini kabul ederiz, peygamberliklerine iman etme konusunda farklı bir tutum içine girmeyiz." demektir. Şu halde önce Allah'ı, sonra kendi peygamberimizi, daha sonra da onun, peygamberdir diye bize bildirdiği peygamberleri tanıız. Ve biz sadece Allah'a teslim olmuş ve bağımlıyız. İşte İslâm milleti, böylesine geniş ve bütün dinleri içine almış olan en mükemmel bir din ve muhteşem bir ümmettir.

137- "İnandık deyinizi!" buyrulması, iman konusunda kalb ile tasdikın yanında dil ile ıkranın da gerekliliğini dile getirmektedir. Rivayet olunuyor ki, bu âyet nazil olduğu zaman, Resulullah yahudilerle hristiyanlara, "Allah böyle emretti." diye söylemiş ve bu âyeti okumuştı. Hz. İsa'nın isminin anılmasına gelince, yahudiler, inkar eyleyip, ona küfrettiler. Hristiyanlar da "İsa diğer peygamberler gibi değildir, o Allah'ın oğludur." dediler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: Ey müminler, siz onlara söyleyiniz ve şöyle haber veriniz: Eğer yahudiler ve hristiyanların sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse gerçekten ihtida etmiş, doğru yola girmiş, hak yolu tutmuş olurlar, aranızda birlik ve bütünlük sağlanmış olur. Eğer yüz çevirirlerse onlar hakikaten şıkak, yani ihtilaf, münakaşa, parçalanma ve didişme içindedirler, bölünüp parçalanmadan kurtulamazlar, sürekli didişir dururlar, böyle olunca da ey Muhammed! Bundan sonra onların sermine karşı Allah sana kâfidir. Biraz geciktirse bile hiç şüphesiz onların hakkından gelecektir. Ve O Allah Semî'dir, duzanızı ve her söyledığınızı işitir; Âlîm'dir, gizli niyetlerinize varncaya kadar her şeyinizi bilir ve ona göre hükmünü icra eder. Hakka ihlas ile salınmanın hükmü felah (kurtuluş) ve zaferdir. Hakka karşı muhalefet ile direnmenin hükmü de er veya geç helâke uğramaktır.

138-Hristiyanlar çocuklarını "ma'mudiye" dedikleri sanmıtrak bir suya daldırırlar ve buna "ta'mid" yani "vaftiz" derler. Bunun da bir temizleme olduğunu söylerler ve ne zaman birisi çocuğunu vaftiz ederse, çocuk için, "İşte şimdi hakkıyla Hristiyan oldu." derler. Buna karşı Cenab-ı Allah, müslümanlara buyuruyor ki, siz böyle yukanda anlatıldığı gibi tevhid ile, hiç fark gözetmeksizin iman ettiğinizi söyledikten sonra sunu da ekleyiniz ve deyiniz ki; biz, Allah boyası olan ve yaratılıştan gelen iman ile iman ettik, sudan imana, sun'î (yapay) boyaya tenezzül etmeyiz. Allah boyasına bakınız, Allah boyasına, zira Allah'ın boyasından daha güzel kimin boyası vardır? Maddiyatta, tabiatta ve bütün kâinatta, dikkat ediniz O'nun boyasından daha güzeli var mıdır? Ağaçlara ve otlara, bütün çiçeklere, bilhassa insanların sımalanna ve göz renklerine şöyle bir göz atınız, onlardaki doğuştan boya ile insanların sonradan sürdüğü sun'î boyalar arasında kıymet ve güzelliik bakımından ne kadar büyük fark olduğunu görürsünüz. Özellikle insan bedenlerine sürülen ve maneviyatı bozan boyalar ne kadar anızı, ne kadar çirkin ve mülevves seydiler. İşte maneviyatta, din ve ahlâkta da durum böyledir. Din fitrî bir din, iman ilâhî bir iman, temizlik doğuştan bir temizlik, güzelliik doğuştan bir güzelliiktir. Sonradan elde edilen bütün temizlik ve güzelliik, aslında doğuştan gelen güzelliik ve temizliğin korunmasına yöneliktir, sonradan ona ânz olmuş birtakım pisliklerin giderilmesine dönüktür. İnsanları bir paçavra boyar gibi, renkli bir suya sokup çıkmakla elde edileceği sanılan iman, sudan bir imandır, çok temelsiz bir dindir. Bunun ne kıymeti var ki? İman ile dini bir boyaya benzetmek gerekirse, biz Allah boyası olan bir fitrî iman ile ve Allah tarafından boyanmış olmayı üstün tutanz. Maddî ve manevî bütün temizlik çabalarımız ve güzelliiklerimiz hep ilk oluştan, doğuştan gelen temelin muhafazasına yöneliktir. İslâm dini ve tevhid imanı, insanları Allah tarafından boyanmasıdır. İman en güzel Allah boyasıdır. Ve işte böylece biz ancak O'na ibadet ederiz, yalnızca O'na kulluk ederiz. O'nun kullan, O'nun köleleriyiz. Diğer bütün peygamberlere inanmamız, O'nun gerçek peygamberleri olmalarından ve O'nun emirlerini bildirmelerinden dolayıdır. Yoksa biz onları ilâhlaştırp tanı yerine koymayız. Hele hele hristiyanların Hz. İsa'ya yaptığı gibi, şirke sapmayız hatta kendi peygamberimize de tapmayız. Onun hakkında da "Şahitlik ederiz ki, Muhammed Allah'ın kulu ve Resulüdür." diyerek kelime-i şهادet

getiririz. nazm-ı cellî de yukandaki 'ya bağlı olarak âyetin sonuna kadar emrinin mekûlû kavlinde dahilidir. Aradaki âyeti ise cümle-i mu'tanza, yani ara cümledir. Şu halde ise "Allah bizi boyadı." meâlinde nin mef'ul-i mutlakı mevkîinde bulunmaktadır. Bununla beraber "iğrâ" (teşvik etme) babından olması da caiz görülmüştür.

139- ey Muhammed! Sen, o yahudi ve hristiyanlara şöyle söyle ve de ki: Siz, bize karşı Allah hakkında "Allah'ın hak dini yahudilik veya hristiyanlık'tır, şu halde cennete ancak bunları girebilecektir, geliniz siz de Yahudi veya Hristiyan olunuz ki, hidayet bulasınız." diyerek münazara ve mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki O Allah, hem bizim, hem sizin Rabbimizdir. Biz O'na iman ederken O'nun sizin de Rabbiniz olduğunu inkar etmeyiz. O halde bize karşı verdiğiniz bu mücadele ne kadar boş bir mücadeledir. Bununla beraber bizim amellerimiz bizimdir, sizin amelleriniz de sizindir. Biz müslümanlar yukandaki imanımız gereğince başka din sahiplerinin kendi inançlarına göre yaptıkları dinî amellere kaşmayız. Din ve vicdan hümiyetine riayet ederiz. Bu bakımdan İslâm toplumu, her toplumdan daha geniş görüşlüdür. Onun içinde semavî dinlerden her biri kendi halinde yaşayabilir ve yaşayabilmistir. Allah Teâlâ hepimizden Rabbidir, ve O'nun katında her birimiz kendi yaptığımız amellerden sorumlu olacağız. Şu kadar var ki, biz O'na ihlas ile bağlıyız. Amellerimizde ancak O'na ihlas ile hareket ederiz. İhlas ve samimiyetimizi sunacak başka bir mabud veya birtakım araçlar tanımayız. O'nun rzasına uygun olmayan hususta, hatır gönül dinlemeyiz. İşte O'nun huzuruna amellerimizle giderken aramızdaki bu farkla gideceğiz ve ona göre hesap vereceğiz ki, bu noktada ne kadar dikkat çekicidir.

140-141-Buna karşı siz ne yüzle mücadele edebilirsiniz? Ey yahudiler ve ey hristiyanlar! Siz, İbrahim milletine tabi olmamak ve bizimle mücadele etmek için İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları yani hep bunlar, yahudi ve hristiyan idiler mi diyorsunuz?

Nafi, İbnü Kesir, Ebu Amr, Halef rivayetiyle Hamza ve Ebu Cafer, ayrıca Ravh rivayetiyle Ya'kup "yâ" ile okurlar. Önceki okunuşa göre bu âyet emrinin mekûlûine dahil, bu ikinci okunuş şekline göre ona nazir ve doğrudan doğruya peygamberi muhatap tutmaktadır. Ona göre mânâ "Ey Muhammed, o yahudiler ve hristiyanlar böyle mi diyorlar? Bu peygamberlerin kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar?" Sen onlara de ki; Söyleyin bakalım, siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Elbette Allah daha iyi bilir. Öyle değil mi? Halbuki Allah öyle biliyor ve öyle şahitlik ediyor ki, o peygamberler ne yahudi idiler, ne de hristiyan idiler. Daha önce yaşamış birer geçmiş ümmettirler. İbrahim hanif ve müslimdir ve müşriklerden de değildir. Siz ise kesin olan bu gerçeği bile bile inkar ediyor ve dile getirmiyorsunuz.

Ve acaba kendince bilinen ve Allah tarafından sabit olmuş olan bir şahitliği yapmayıp inkar eden den daha zâlim kim vardır? Zira doğru olan bir şahitliği yapmayıp, sus pus olmak ve ketûm (gizleyici) davranmak da en büyük haksızlıktır, en büyük zulümlerden biridir. Ve Allah Teâlâ duasına karşılık İbrahim'e "Zalimler benim ahdimde nail olamazlar." buyumuştur. Siz nasıl olur da hakkıyla uyulacak ve ardından gidilecek bir millet olabilirsiniz? Size uyulan nasıl olur da hidayete erebilirler? Siz yoksa yaptığınız zulûm ve haksızlıklardan, bile bile şahitliği ketmetmenizden Allah'ı gafli mi sanıyorsunuz? Allah, sizin yaptıklarınızdan ve yapacaklarınızdan gafli değildir. Bu vesileyle bir kerre daha iştiniz ve biliniz ki, hakikat şudur: Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onların kazandıkları onlara, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmazsınız." Bunu iyi belleyin, bundan sonra halinizi ve geleceğinizi iyi düşünün ve bu çalışma ikesine iyi riayet edin. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve imameti altında teşekkül eden ve bütün peygamberler tarafından önem verilmiş bulunan bu muazzam ümmete, bu tevhide bağlı olanların birliğine siz de dahil olmaya çalışın.

Tefsircilerin açıklamasına göre, bu âyette başlıca birkaç tenbih (uyarma) vardır: Birincisi: Geçmiş ataların faziletlerini dile dolamakla kalınmamalıdır. Herkes amelîyle hesaba geçilecektir. Kendi yaptığınızdan sorumlu tutulacaktır.

İkinci olarak: geçmişlere farz kılınan hükümler, aynen onların soyuna da farz kılınmak (nasıl garip karşılanacak bir olay değilse; değişik maslahatlara bağlı olarak Muhammed (s.a.v.)'in, insanları eski bir milletten yeni bir millete geçirmesi ve bunun için yeni bir şeriat getirmesi de mümkündür. Bu da inkar edilmeye çalışılmamalıdır. Yukandaki nesih âyetleri de bu imkânı dile getirmektedir. İşte "zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişmesi" gerektiğince dair fıkıh kadesi de bu gibi âyetlerin gerçevesi içindedir. Hükümlerin böyle çeşitli sebep ve faydalarını bilmeye yarayan ilme "Fıkıh" denilir. İslâm dininin böyle bir taraftan değişmez ilkeler, diğer taraftan değişik şartlara göre uygun düşen esnek kurallara dayanması, onun kıyamete kadar ayakta duracağını gösteren belli başlı özelliklerindendir. Bu sayede insanlığın hem ilerlemesi muhafaza olunur, hem de yıkıcı, buhranlı inkılâp ve değişmelerden korunmuş olur.

Üçüncü olarak: Peygamberlerin açtığı yola girmek isteyenlerin, öncekileri doğru ve yanlışlarıyla olduğu gibi ve körü körüne taklit etmeye uğraşmayıp, hak ve batılı bizzat seçip ayırdederek amel etmeleri lazım gelir. Çünkü "Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz." buyurulmuştur. Bu gibi önemli ilkeleri içine alan bu âyet, benzetmek gibi olmasın, sanki bir terci-i bend gibi ayn ayn siyak ile takrir edilmiş, bu takrir, sadece tekrardan ibaret kalmamıştır. Birinde soya bağıllık, değerinde dine bağıllık açısından ele alınmıştır. Ayra öncekinde esbat yani torunlar, işaretine açıkça dahil olmadığı halde, sonrakinde dahil olmuştur. Ve bu suretle birinci cüz sona ererken, İslâm ruhunun birliği ve bütünlüğü sağlanmıştır ki, bundan sonraki cüzde İslâm'ın maddî ve cismanî birliğinin sağlanması demek olan Kible meselesine geçilecek ve Muhammed ümmetinin teşekkülüne ve onun özünde mevcut belli başlı özelliklerine işaret buyurulacaktır. Buraya kadar olan âyetleriyle Bakara Süresi, Fâtıha Süresi'nin " "e kadar olan birinci kısmına benzemektedir. Bundan sonra yani bir "sırat-ı müstakim" (doğru yol) hidayetine başlanacaktır. Bunun için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

142- İnsanlar içinde bir kısım beyinsizler takımı, "Bunları bulundukları kılden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. O, kimi dilerse onu hidayete erdirir."

143- Ve işte böyle, sizi ortada yürüten bir ümmet kıldık ki, siz bütün insanlar üzerine adalet örneği ve hakkın şahitleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahit olsun. Daha önce içinde durduğunuz Kâ'be'yi kible yapmamız da bunun içindir: Peygamber'in izince gidecekleri, iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım. Bu iş elbette Allah'ın hidayet ettiği kimselerin dışındakiler çok ağır gelecekti. Allah imanınızı kaybedecek değildir. Hiç şüphesiz Allah, bütün insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

144- Doğrusu, biz, yüzünün semaya yöneldiğini, orada şekilden şekile geçerek, aranıp durduğuna görüyorduk. Artık seni hoşnud olacağın bir kibleye çevireceğiz. Haydi bakalım, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de ey müminler, nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa doğru çevirin! Kendilerine kitap verilmiş olanlar da kesinlikle bilirler ki, Rabblerinden gelen o emir haktır. Ve Allah, onların yaptıklarından ve yapmakta olduklarından gafli değildir.

145- Celâlim için, sen o kitap verilmiş olanlara, bütün delilleri de getirsen, yine de senin kiblene tabi olmazlar, sen de onların kiblesine tabi olmazsın. Zaten onlar da birbirlerinin kiblesine tabi değiller. Celâlim hakkı için, sana gelen bunca ilmin arkasından sen tutar da onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, o zaman hiç şüphesiz, sen de zâlimlerden olursun.

142-Kible: Esasen insanın herhangi bir tarafa dönmesi ve yönelmesi halidir ki, Türkçe "yön" demektir. Dindeki geleneksel anlamıyla namazda dönülen mekana isim ve terim olmuştur.

Cenab-ı Hak kiblenin değiştirilmesine ve yeni bir sırat-ı müstakîm (doğru yol)

gösterilmesine ve bu şekilde yeni bir ümmetin oluşumuna işaret buyururken, aynı zamanda bazı kendini bilmezler tarafından bu konuda söylenecek cahilce sözlerin geçersizliğini de açıklamak için şöyle buyuruyor:

İnsanlar içinden birtakım beynsizler, hafif akıllı anlayışsızlar diyecekler ki; bunları, yani Muhammed ve ümmetini, bulundukları kiblelerinden yani Beyt-i Makdis'den çeviren nedir? Bu söz, neshi inkar eden ve kiblenin tahviline itiraz etmek isteyen yahudiler veya münafıklar tarafından ileri sürülmüş, âyet de onlar hakkında immiştir. Bu sürenin baş tarafında, "Şunu muhakkak biliniz ki, asıl beynsizler asıl budalalar onlardır." (Bakara, 2/13) âyetinin hükmüne göre, bu âyetin münafıklar hakkında inmiş olması daha munasıptır. Yani bunlar böyle söylemiş ve söyleyeceklerdir. ey Muhammed! Sen o beynsizlere şöyle söyle; doğu da, batı da Allah'ındır, yani gün doğusundan gün batısına kadar bütün yönleriyle yüzünüz Allah'ındır. Allah'ın hiçbir mekana ihtiyacı yok, kendisine özgü mekanı da yoktur. Bütün yönlerin sahibi olan Allah, dilediği kimseyi yeni bir sırat-ı müstakime hidayet eder, başanlı kılar. Burada doğrudan doğruya Fatiha Sûresi'ndeki duasına açık bir bağlantı, ince bir cevap var.

Birincisi: Burada "sırat-ı müstakim"ın nekire oluşu, yani "el" harf-i tarifiyle belirlenmeyişi, bu yolun büyüklüğüne ve yeniliğine bir işaretir ki, istenilenden daha güzel, öteden beri gidilen ve bilinenin dışında, bambaşka ve daha fazla nimet ve saadete elverişli, daha kolay selamete götüren, yani gazap ve sapıklıktan uzak bulunan bir doğru yol demek olur.

İkincisi: Bu sırat-ı müstakime hidayet, bu yola girebilmek, sırf ilâhî iradeye bağlanmıştır. Yarattığı ilâhî iradeye bağlı olmayan hiçbir şey bulunmadığı halde, bunun burada böyle özellikle vurgulanması, böyle bir sırat-ı müstakimi insan etmesi ve ona kullanılabilecek hususunda, daha önceden kullanılabilecek her hangi bir istek ve gayretleri bulunmadığına ve bunun Allah tarafından bir ihsan ve ikram olduğuna tenbih içindir. Yolu açan Allah olduğu gibi, o yola girecek olanları seçen de Allah'dır. Ayrıca burada çalışma kanununun bir yönüne ve ilâhî iradenin çalışmanın başlangıcından da önce olduğuna işaret vardır. Çalışma meselelerinde de ilâhî irade ve dileme, kullanılabilecek istek ve iradelerine göre tecelli eder. Burada olduğu gibi, tamamiyle vehbî (Allah vergisi) olan hususlarda ise kulun çalışması, ilâhî irade ve dilemeyi takip eder. Hasılı Cenab-ı Hak, her şeyi malikîyet ve dilediği kulunu, sırf kendi irade ve dilediği peygamber yapar, ona bütünüyle yeni bir din ve şeriat ihsan eder. Bu hususta onu engelleyecek hiçbir kuvvet yoktur, peygamberlik de bir çalışma işi değildir ve bu iş "Kazandığı iyilikler kendi lehine, kazandığı kötülükler de kendi aleyhinedir." (Bakara, 2/286) ilkesinin geçmesi dışında kalan bir iştir. Söz konusu ilke bu ihsandan sonra geçerlik kazanır. Kudretıyla yeni bir peygamber ve yeni bir din gönderebilen Allah'ın, kiblenin değişmesini emretmesine itiraz edebilmek için hiçbir sebep yoktur.

143-Cenab-ı Hak, Resulü Muhammed'e bu hidayeti bahşetmiştir. Ve ey Muhammed ümmet! Sizi işte böyle bir doğru yola hidayet etmek suretiyle Biz sizi vasat (orta), merkez ve her tarafı denk, mu'tedil, uyumlu, ılımlı ve hayırlı bir ümmet yaptık. ki siz diğer insanlar üzerine sözlü olarak veya fillen veya halen adil bir şahit ve örnek alınacak kimseler olasınız.

Şühedâ: Şehid'in çoğuludur, şehid şehadet masdanından "fâil" anlamına "fe'il" veya "me'fûl" olarak şahit ve meşhud mânâsınadır. Kendi geleneğimizizde "şehid", "meşhud bilcenne" yani cennetlik olduğuna şahitlik edilen kişi demektir. Ancak burada kelime "şâhid" mânâsınadır. Şahit bir gerçeği ispat konusunda şahitliğine, yani bilgisine ve görüşüne dayanarak verdiği habere başvurulana verilecek hükme delil niteliğinde olan kimsedir ki, bundan istifade edilerek, istilahta herhangi bir genel yargıyı ispat için başvurulana delil veya tanığa da şahit denilir. Şer'an, kendisinin başkası aleyhinde bir hakkı bulunduğunu haber verme ve talep etmeye dava, başkasının kendi üzerine hakkı olduğunu haber verme ve beyan etmeye ikrar denildiği gibi, bir başkasının bir başkası üzerindeki hakkını açıklama ve haber vermeye de şehadet (şahitlik) denilir. Şu halde şahit, davacı ile davalı arasında ortada, tarafsız, adil ve yalnızca gerçeği söyleyen, sözü dinlenir ve sözüne itibar edilir bir kimse demektir. Bundan dolayı da gerek hareket ve davranışları bakımından, gerek diğer halleri bakımından örnek alınan kimselere de "şahit" denilir: "Bu böyledir, çünkü filan böyle söyledi, filan iş böyle yapılmaldır, çünkü filan böyle yapıyor." tarzında herhangi bir konuda kesin hüküm için senet kabul edilen kişiler de hep şahit hükümdendirler ki, bunlar en büyük insanlar demektir. İşte Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetini insanlar arasında böyle hakşinas, doğru sözlü, adil, dürüst ve iyi ahlâk sahibi, ilim ve irfan ile seçkin, şahitlik yapmaya layık, merkezi bir cazibeyi ve imameti haiz, önder bir cemaat yapmak ve tam mânâsıyla adil ve hakim bir ümmet teşkil etmek için, Hz. Muhammed Mustafa'nın gölgesinde ve çevresinde insanları yeni bir sırat-ı müstakime hidayet buyurmuştur. Diğer kavimler arasında İslâm ümmetinin, bu vazifelerini unutmaması icab edecektir. Müslümanlar şuna buna uyuntu olmayıp, başka milletlere nümüne-i imtisal (örnek) ve merci olması gerekecektir. Bunu temin eden sırat-ı müstakim vehbî (Allah vergisi) olduğu halde, onun üzerinde bu noktadan yürüme kulan veya kulan çalışmasına bağlı olan bir iştir. Ve bunu elde eden, bu saydığımız özellikleri kazanmış olan ümmetin imami (toplanması) da hak bir delil, gerçek bir şahit olur. Gerçekte bu şartlar altında yürüyen müslümanlar ve özellikle Ashab-ı kiram, yüzünüzdeki bütün kavimlerin teveccüh ve güvenliğini kazanan bir merkez olarak hak konusunda önderliği haiz bir büyük ümmet olmuşlardır. Ey müslümanlar! Siz, işte böylece insanlar üzerine şahit olasınız, bu Resul de sizin üzerinize şahit ve sizin için uyulacak, ardına düşülecek bir önder olsun. "Gerçekten de Allah Resulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 33/21) âyetinin delalet ve işaret ettiği gibi, siz onu, söz ve davranışlarınızda, oturup kalkışınızda kendinize şahit tutar, imam ve önder kabul eder, bir örnek, bir nümüne-i imtisal edirsiniz ve onun getirdiği sırat-ı müstakim üzerinde giderseniz bütün insanlar sizin arkanızdan gelir ve sizi cemaatınızla birlikte kendisine imam tanır, hakkın açığa çıkması için size ve sözünüze başvururlardı. Bunun için icmâ-i ümmetin delil olması, her şeyden önce ümmetin kitaba ve sünnete uygun yaşamasına bağlıdır. Böyle yapmayanlar gerçek bir ümmet olamazlar. Aksine başka ümmetlerin, başka milletlerin arkasına düşmeye mecbur kalır, onlara tabi olur, uydu olmaya mahkum olurlar. Hürriyetleri de ellerinden gider, esir milletler durumuna düşerler. Bir hadis-i şerifte rivayet olunmuştur ki:

"Ahirette, diğer ümmetlerin hepsi, kendi peygamberlerinin tebliğlerini inkar edecekler. Cenab-ı Hak, muhakeme icabı, o peygamberlerden tebliğ ettiklerine dair belge isteyecek, nihayet Muhammed ümmeti huzura getirecek ve onlar şahitlik edecekler. Diğer ümmetler, siz bunları nereden biliyorsunuz? diyecekler. Muhammed ümmeti de: Bunu bize Allah, kitabı ile ve gönderdiği hak Peygamber'in diliyle bildirdi." diye cevap verecekler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz getirecek, kendisinden ümmeti sorulacak, teziye edilmeleri istenecek, o da ümmetinin adaletine ve doğru söyledğine şehadet edecek ve onları açıkça teziye edecektir".

Peygamber Efendimiz Mekke'de iken Kâbe'ye dönerek namaz kılarıdı. Medine'ye hicretten sonra Kudüs'e doğru namaz kılmaya başlamıştı ki, bunda oradaki Yahudileri İslâm'a ısındırma çabası ve maksadı bulunduğu söylenebilir. Bunun hakkında buyuruluyor ki: âyetteki "kible" "Ce'alnâ" fiilinin mukaddem olan ikinci mef'ûlüdür, "elleti" ise birinci mef'ûlüdür, kiblenin sıfatı sıfatlanmamalıdır. Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun Kâbe'yi yine sana kible yapmışız, başka bir şey değil, ancak peygambere ittibâ edip, ona uyanları, geldiği izden geri dönüp gidecek ve irtidat edecek olanlardan seçip ayırmak, çirkin ile güzeli, yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırd etmek ve bu suretle her birinin halini açığa çıkarmak, Benim bildiğim şeyi sizlerin de bilmesini sağlamak içindir. Böyle olmasa idi, onları yalnızca Ben bilirdim, siz bilemezsiniz, ayırdedemezdiniz.

Peygamber Efendimiz, Medine'ye gelip Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başlayınca, bu iş Araplar'ın gücüne gitti. Daha sonra tekrar Kâbe'ye dönülerek namaz kılınması emir buyurulduğu zaman Araplar sevindi, yahudilerin gücüne gitti: Yahudiler, "Bu ne iş böyle, kâh buraya, kâh oraya? Bunda kesinlik ve kararlılık olsa böyle olur mu?" diye İslâm'dan çıkıp dinden çıkanlar oldu. Münafıklar, ipe sapa gelmez sözlerle

müslümanlar arasına şüphe ve fitne sokmaya çalıştılar. Müslümanlardan bazıları, "Vefat eden arkadaşlarımız kıldıkları namazlar ne olacak?" diye telaş ve endişeye kapıldılar. İşte bütün bunlara karşı ve daha doğrusu, kiblenin değişmesinden önce bu gibi hallerin olabileceğine işaret etmek üzere bu âyetler inmiştir. İşte bu meselede birçok bakımdan deneme vardır. gerçi bu hal, bu deneme büyük ve ağır bir şeydir, ancak Allah'ın hidayet ihsan ettiği, imanda sebat için irade nasip eylediği kimselere ağır gelmez, onlara Allah'ın hiçbir emri ağır gelmez. Şunu da iyi biliniz ki, Allah, sizin imanda sebatınızı ve imanınızın eser ve âlmeti olarak kıldığınız namazlarınızı ve iyiliklerinizi hiç yok etmez, kaybolmasına izin vermez. Şu halde kible değişmiş olunca bundan evvel kıldığınız namazlar ve vefat eden kardeşlerinizin namazları Allah katında zayi olmaz, kaybolup gitmez. Çünkü Allah kesinlikle insanlara karşı pek şefkatli ve pek merhametlidir. Ne onların ecirlerini zayi eder, ne de iyiliklerine olmayan ve işlerine yaramayan bir emir gönderir.

Sizin şefkat ve merhamet, kayırma ve kollama namına bildiğiniz şeylerin bütünüyle kaynağı O'ndadır. O'nun nesihle ilgili emirleri, sizin zararınıza olacak şekilde öncesine geçerli olmaz. Her emir kendi süresi içinde geçerlidir. Bu kural, zamanımızda, "Kanun makabline samil olmaz, meğer ki hafifletici özelliği olsun." şeklinde ifade olunan bir hukuk ilkesidir.

Naff, İbnü Kesir, İbnü Âmir, Hafs kırâetlerinde hemzenin meddi ile "raûf" şeklinde okunur. Diğerlerinde medsiz olarak okunur, lakin mânâ aynıdır.

144-İşte Allah böyle bir Allah'dır. Ve size bu şekilde bir sırat-ı müstakim verecek ve isabet bir kible gösterecektir. Hz. Peygamber, yukarıdan beri devam edip gelen bu işaretler üzerine artık kiblenin değişmesiyle ilgili vahiy emrinin gelmesini bekleyip duruyordu. Adeta semadan Cibril'in yolunu gözlüyor ve atası İbrahim aleyhisselâmın kiblesi olan Kâ'be'ye yönelmek için Allah'a dua ediyordu. Nihayet şu âyetler nazil oldu: Ey Muhammed! Biz senin yüzünün sık sık semada dönüp durduğunu görüyoruz, artık seni, pek memnun olacağın bir kibleye kesinlikle çevireceğiz. Şu halde sen hemen yüzünü doğruca Mescid-i Haram'ın şatnına çevir. Yani, Kâ'be tarafına çevir. Bu suretle eski kible kaldınılmış ve istikbal-i kible (kibleye dönme) farz olmuş oldu. Yüzün dosdoğru olarak kibleye çevrilmesi, bedeninin ön tarafından tamamiyle yönelmesi demek olduğu aşikardır. Şu halde yüzün ve bedeninin Kâ'be'den başka bir tarafa dönmesi namazı bozar. Fakat uzakta bulunanlar için bizzat Kâ'be'ye isabet de şart değildir. İşte bundan dolayıdır ki, bizzat "Kâ'be" denilmeyip, "Mescid-i Haram'ın şatnına" buyurulmuştur. Mescid-i Haram ise Kâ'be'nin kendisi değil, çevresindeki Harem-i şeriftir. Ve burada savaş, kavga ve her türlü saldıran yasak bulunduğu ve tam bir güvenlik hedef tutulduğu için ona "haram" veya "harem" denilmiştir.

Şatr: Bir şeyin yansı veya en önemli parçası, veyahut bir yanı mânâlarında gelir. Kâ'be, Mescid-i Haram'ın tam ortasında bulunduğu için, yansı Kâ'be'nin yansıları sen bulur. Ve bundan dolayı Mu'tezile bilginlerinden Cübbâi ve Kâdî Abdülcebbar, namazda Kâ'be'nin yansına isabet şart olduğuna, bir kenarına dönmeyen yeterli olmadığına kâil olmuşlardır. Fakat gerek sahabeden, gerek tabiînden ve gerekse daha sonraki devir müfessirlerinden hepsi (cumhur), uzaktan Mescid-i Haram'ın bulunduğu tarafa yönelmenin yeterli olduğunu ve ancak Mekke'de ve Mescid-i Haram'ın içinde Kâ'be'nin herhangi bir tarafına isabetle yönelmenin gerekli olduğunu açıklamışlardır ki, buna göre çıkacak sonuç şudur: Mümkün olduğu kadar Kâ'be tarafına demek olur. Yani şatr, doğrudan doğruya Kâ'be'yi, "Mescid-i Haram" da Kâ'be semtini ifade eder. Bu meselenin ayrıntılı olarak açıklaması, fıkıh kitaplarının "istikbal-i kible" bahsine aittir.

Berâ b. Âzib hazretlerinden rivayet olunuyor ki, Resul-i Ekrem Efendimiz Medine'ye gelmiş ve onaltı ay "Beyt-i Makdis" tarafına namaz kılmış idi. Daha sonra namazda Kâ'be'ye dönmesi emredildi. Bu Kible'nin çevrilmesi olayı, Bedir Gazası'ndan iki ay önce Recep ayı içinde öğleyin güneşin zevalinden sonra meydana geldi. Resulullah, Beni Seleme mescidinde ashâbı ile birlikte öğle namazını kılarken âyet geldi. Kılmakta olduğu öğle namazının ilk iki rek'atını Mescid-i Aksa, son iki rek'atını Mescid-i Haram tarafına kıldırdı,hatta Peygamberimizin yer değiştirip Kiblenin değiştiğini bildirmesiyle erkeklerle kadınların da yer değiştirip birbirlerinin yerini aldıkları ve bundan dolayı o mescide "Mescidü'l-Kibleteyn" adı verildiği dahi zikredilmiştir. Derhal etrafa haberler gitti, Kuba mescidinde dahi halka namazda iken biri gelmiş "Resulullah Kâ'be'ye çevrildi!.." diye bahırmış olduğu da rivayetler arasındadır.

Kiblenin çevrilmesi hakkında yukarıda "Doğu da, batı da Allah'ındır. Nerede dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır." (Bakara, 2/115) âyetiyle başlayıp, devam eden işaretler bu âyet ile son ve kesin şeklini almıştır. Artık namazda Kâ'be'ye yönelmek farz olarak kesinlik kazanmıştır. Bunun için bazı din âlimleri nâşih (neshedici) olan âyetin bu âyeti olduğuna kâni olmuş iseler de doğrusu çoğunluğun dediği gibi neshedici iş bu "Yüzünü Mescid-i Haram'ın şatnına dön!" emridir. Cenab-ı Hak, bizzat Resulünü böyle bir emirle taltif buyurduktan sonra, diğer yerlerde yaşayan diğer müslümanlara da ayrıca buyuruyor ki; ve her nerede bulunursanız, yani nerede namaz kılasanız, yüzlerinizi onun tarafına çeviriniz, yani Kâ'be'nin bulunduğu tarafa yöneliniz. Demek ki, namaz kılmak için bir mescit gibi belli ve özel bir yerde bulunmak şart değildir, muhakkak bir mescitte namaz kılmak farz değildir. Fakat belli bir kible olarak Mescid-i Haram'a doğru, Kâ'be tarafına doğru dönmek herkese farzdır. Ancak düşman korkusu gibi zaruri bir mazeret karşısında buna imkan bulunmadığı hallerde ve zamanlarda, buna yakın herhangi bir yöne dönmek yine yeterli olur. İşte "Nerede dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır." âyetinin gerçek mânâsı da budur. Yani âyet kibleye yönelmenin çeşitli sebeplerden dolayı mümkün olmadığı veya kiblenin hangi yönde olduğu kestirilemediği istisnai ve ârizî haller için geçerlidir. Bu da İslâm ümmetine Allah'ın ayrıca bir lütfu ve kolaylığıdır.

Şimdi kiblenin böyle Kâ'be'ye döndürülmesine diğer Kitap ehli ne diyecektir? Daha önce kendilerine kitap verilmiş olanlar, yani yahudiler ve hristiyanlar kesinlikle bilirler ki, bu çevirme emri Rableri tarafından gelmiş olan hak bir emirdir. Onlar içinde her ne kadar "hangi şey, hangi sebep onları kiblelerinden çevirdi?" şeklinde ileri geri konuşmak isteyen beynsizler takımı bulunsada da kitaba hakkiyle inanan ve ona aşına olanlar bu gibi hükümlerde Allah tarafından birtakım nesih ve tebdillerin yapılabileceğine cevaz verirler ve hatta bunun bir ilâhî sünnet ve gelenek olduğuna, ayrıca Kâ'be'nin vaktiyle İbrahim aleyhisselâmın da kiblesi olduğunu bilirler. Ve Allah, onların amellerinden, ne yaptıklarından, ne yapmak istediklerinden gafil değildir, yani cezalarını verecektir. Şu halde bu cümle, Kitap ehli hakkında açık bir korkutma, bir ihtar ve uyandır. İbnî Âmir, Hamza, Kisâfî, Ebu Cafer ve Ravh kırâetlerinde "tâ" ile okunur. Bu okunuşa göre, Allah hiç birinizin amellerinden gafil değildir, demek olup müminler hakkında müjde, kâfirler hakkında ise korkutma ve tehdit mânâsı taşır.

145- Ey Muhammed! Vallahi sen o inatçı Kitap ehline her âyeti, her türlü mucize ve delili de getirsene, gerçeği isbat için bütün belgeleri gözler önüne sersen onlar senin kiblene tabi olmazlar. Sen onlara akıf ve nakıl âyet ve delillerin en açığını gösterdin, akl ve hikmetten, eski zamanlardan bahsettin ve bilhassa İbrahim kıssası ile Kâ'be'nin şerefi hakkında bilgiler verdin. Bütün bunları anlamak istemeyenler, hiçbir delili dikkat nazarana almazlar ve şu halde senin tabi olduğun kibleye uymazlar, zaten sen de onların kiblesine tabi olmazsın. Bundan başka onlar birbirlerinin kiblesine de tabi olmazlar. Çünkü yahudiler 'ya, hristiyanlar da gün doğusuna dönerler. Onların birbirleriyle uyum sağlamaları ihtimali de yoktur. Vallahi, sen, bu yahudilerle hristiyanların batıl üzere gittiklerini bildiren ve sana gelen bunca ilimden sonra, farz-ı muhal, kalkar da onların arzu ve heveslerine, hakkın emrine aykırı olan keyfî gidilerine ve arzularına uyacak olursan o takdirde iyi bil ki, sen de muhakkak o zalimler gürhundan olursun. İşte o zaman sen de Allah'ın ahdine nail olamaz, insanlara imam olup ümmet teşkil edemezsin. Şu halde senin onlara uymaya kalkman, Allah'ın verdiği hükümle sana yasak ve muhaldır.

Ey iman ehli! Siz, onların ne kadar zalım olduklarını bilir misiniz? Meâl-i Şerifi

146- O kendilerine kitap verdiğimiz ümmetlerin âlimleri onu -o peygamberi- oğullarını tanır gibi tanırlar, böyle iken içlerinden bir takımı gerçeği bile bile gizlerler.

146- Bizim kendilerine kitap verdiğimiz, kitabı okumak nasib ettiğimiz o Kitap ehlinin âlimleri O Peygamber'i bilmez değillerdir, O'nu tanırlar. O'nun O peygamber olduğunu tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, bilirler. ve bunların bir kısmı hiç şüphesiz bile bile gerçeği gizlerler.

Burada peygambere hitap zamiri ile, "seni tanırlar "buyurulmayıp da gâibe iltifat (dönmek) ile, "O peygamberi tanırlar" buyurulmasında birkaç nükte vardır.

Birincisi: Bu âyet, Cenab-ı Allah tarafından gâibe hitap suretiyle, tarafsız bir şahitliği ifade eder.

İkincisi: Tevrat'ta, Hz. Musa'ya benzer bir peygamber, diye vasıfları anlatılmış bulunduğu için öteden beri kitap ehli tarafından Hatemü'l-Enbiya (Peygamberlerin sonuncusu), ahd ifade eden "lâm" ile "en-Nebiy" Yani "O peygamber" diye anılırdı, böyle tanınırdı. "O" dedikleri zaman bunu anırlardı. Ancak onun Hz. Muhammed olduğunu gösterecek bir belgeye, kesin bir delile ihtiyaç vardı. Hz. Muhammed'in getirdiği açıklayıcı âyetler ve apakık mucizelerle bu da hakkiyle temin edilmişti. Bunların karşısında özellikle o zamanki Kitap ehlinin âlimlerinin hiçbir şekilde şüphe ve tereddüd kalmamıştı. Bunu, çocuklarını bildikleri gibi kesin bir şekilde biliyorlardı. Nitekim Hz. Ömer, Abdullah b. Selam hazretlerine bunu sorduğu zaman:

"Ben onu öğlümü bildiğimden daha iyi bilirim. Çünkü onda hiçbir şüphe ve tereddüde yer yoktur. Fakat çocuklanma gelince, ne bileyim, belki anneleri hıyanet etmiş olabilir." demişti.

Bunun üzerine Hz. Ömer de yukanda adı geçen zatın başını öpmüştü.

İşte "O'nu tanırlar" buyurulmasında bu tanıma nüktesine ve "O peygamber" ünvanına büyük bir işaret vardır.

Bu âyet, özellikle şunu da isbat ediyor ki, sadece bilmek, sırf kalbe ait olan ilim ve marifet, iman için yeterli değildir. Şer'i iman için itaat ve boyun eğmek, bundan başka gerçeği gizlemeyip ağıktan ıkrar ve itiraf etmek de lazımdır.

İmanın kökü, kalbe ait bir nitelik olmakla beraber onun geçerli bir iman olması, o kökün, zorunlu bir engel bulunmadıkça ağıktan ortaya çıkıp yayılmasına bağlıdır. Kitap ehlinin âlimleri O peygamberi, kalben pek iyi tanıdıkları halde mümin olamamışlar, aksine bile bile gerçeği gizlediklerinden haktan daha fazla yerilen ve ayıplanan inatçı kâfirlerden olmuşlardır.

Ey peygamberliği bu kadar sabit ve delillere dayandırılmış olan yüce Peygamber: Meâl-i Şerifi

147- O hak, Rabbindendir. Artık şüpheye düşenlerden olma sakın!

148- Ümmetlerden her birinin bir yönü vardır, o ona yönelir, haydin, hep hayırlara koşun, yarışın. Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir. Şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir.

147-Ey Muhammed! O hak emir, Rabbindendir. diğer bir ifadeyle hak, Allah'tan gelendir. Öyle ise sakın sen, şüphelclerden olma ve onların nefsanî arzularını gözeterek, aldığı emri hemen yerine getirmekten geri durma. Şüphe yoktur ki, bu hitabın peygambere yöneltilmesi, bütün ümmetini karşı koymaktan şiddetle sakındırmak ve özellikle kible işini bir daha takviye etmek içindir. Gerçekten, bir din, bir millet, bir ümmet için kible meselesinin pek büyük bir önemi vardır. Çünkü vücutta ruh ile beden derin bir kaynaşması vardır. Maddi bir görünüm arz edemeyen ruhaniyetin hiçbir hükmü yoktur.

Ruhun en büyük özelliği, birlik olduğu ve aynı zamanda her kalb ve vicdanın ruhânî duygusu sırf kendine ait bulunduğu için, maddî bir görünüm içerisinde birleşmeyen ruhlar arasında bir birlik bağı ortaya çıkamaz. Buna göre sadece ruhî birlik üzerine kurulan bir sosyal ruh, tasvirî faydasız ve belki de imkansızdır. Birbirine benzer ruhlu fertler arasında ruhî birliğin varlığı, aralarında bir maddî birliğin görünmesiyle bilinir. Böylece ruh vücuttan, vücut ruhtan katmerli bir yakınlaşma ile kuvvet kazanır ve sosyal ruh bu sayede teşekkül eder, ümmet bununla meydana gelir. Bunun için kible, bir ümmetin ruhânî birliğine kefil olacak ilk maddî görünümü temin eder ve kiblesiz bir ümmet olamaz.

148-Gerçekte Ümmetlerden veya kavimlerden her birinin bir yönü vardır ki o ona yönelir. İbrahim milletine tabi olmak ve böylece en büyük ve orta yolu tutan muazzam ve seçkin bir ümmet olmak isteyenlerin yönü de, en eski olmakla bilinen, en geniş birlik yönü olmaya layık olan ve İbrahim'in kiblesi bulunan Kâ'be'dir. Bu büyük ümmet buna yönelmelidir, bu herkesin yönelişine uygun gelir.

Yeryüzündeki kavimlerden her birinin de buna yönelecek bir tarafı, bir yönü vardır. Mesela: Kuzey halkı, Kâ'be'nin kuzey tarafına, güney halkı güney tarafına, doğu halkı doğu tarafına, batı halkı batısına ve aradıkları aradan bir yöne yönelirler. Hepsinin yönleri farklı olmakla beraber yine tamamı, bir Kâ'be etrafında toplanmış olur.

Kâ'be alttan, üstten göğe kadar bir merkez ve çepeçevre ona yönelen yeryüzünün sakinleri, onun etrafında sıra sıra birer yuvarlak saf teşkil ederek, tek düzen, tek ümit ve tek hedefli büyük bir cemaat teşkil edebilirler.

Öyle ise sizden her biriniz kendi yönüne yönelerek hayırlar yapmakta yarışınız. Çünkü kible den maksat da böyle düzenli bir beraberlikle hayır yarışına girişmektir.

Siz bunu biliniz de, diğer din mensuplarından daha fazla hayır yapınız, onları geçiniz, çeşitli yönlerde, başka başka beldelede bulunduğunuzdan dolayı aranızda sosyal birlik yoktur, sanmayın. Çünkü: Her nerede olursanız olunuz, Allah hepinizi bir araya getirir.

Bir kibleye yönelmeniz sayesinde, yön farklılığına rağmen hepiniz bir cemaat olur, hepiniz Mescid-i Haram içinde namaz kıyıyor gibi düzenli bir sosyal cemaat hali elde edersiniz ve mükâfatınızı da o şekilde alırsınız. Böyle şey olur mu? demeyin. Çünkü: Allah her şeye kâdir olduğu gibi sizi böyle toplamaya ve mükâfatınızı vermeye de kâdirdir. Durum ikâmet halinde böyledir, sefer haline gelince:

Meâl-i Şerifi

149- Hem her nereden yola çıkarsan (namazda) hemen Mescid-i Haram'a doğru yüzünü çevir. Bu emir şüphesiz hak, Rabbinden olduğu gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz de değildir.

150- Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir, ve her nerede olsanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki insanlar için aleyhinde bir delil olmasın. Ancak içlerinden haksızlık edenler başka. Siz de onlardan korkmayın, benden korkun. Hem üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım, hem gerek ki doğru yolu bulasınız.

151- Nitekim içinizden size bir peygamber gönderdik. O size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor. Size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor.

152- O halde benî anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin de nankörlük etmeyin.

149- Ve herhangi bir beldeden yola çıkarsan, namazda yine yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Yine ikamet halindeki gibi Kâ'be tarafına yönel. Ve bu emir her halde Rabbinden gelen haktır ve hikmete uygundur. Allah sizin yaptıklarınızdan asla habersiz değildir.

Gerek ikamet halinde ve gerekse yolculukta olsun, bu emre ister uygun bulunsun ister bulunmasın yaptıklarınızdan hiçbirini mükâfatsız veya cezasız kalmaz.

Ebu Amr kırâetinde "Onların yaptıklarından" şeklinde okunur ki İslâm'a muhalif olanlar hakkında bir uyardır.

150-Kible meselesi, çok önemli ve kiblenin değişmesi büyük bir iş ve özellikle bunun içine aldığı nesih konusu, şeytanların fitne ve fesat için aldatmaya bahane ve fırsat edinebilecekleri çok ince bir meseledir. Bundan dolayı Kible hakkındaki bu emirler, aşağıda geleceği üzere bir daha tekrar edilerek pekiştirilecek ve bununla beraber içine aldığı bazı hikmetler de açıklanmak suretiyle bu pekiştirme ayrıca müstakil bir mânâyı da ifade edecektir. Şöyle ki:

Ey Muhammed! Her nerede olursa olsun, uzağa veya yakına, gerek harb ve gerekse diğer bir maksad için yolculuğa çıksan da: Namazda yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ve ey müminler! siz yeryüzünün bölgelerinden herhangi bir yerde gerek ikamet halinde ve gerekse yolcu olarak bulunursanız, hepiniz namazda yüzünüzü Kâbe tarafına çeviriniz. ki insanların aleyhinde hakkiyle tutunabileceği hiçbir delil kalmasın. Yani kiblenin değişmesi emrinin sizin anlayabileceğiniz başka iki hikmeti vardır:

Birincisi; bu emir, Kitap ehli ve müşrikler gibi size karşı olan bayağı insanlar tarafından aleyhinde kullanmaya uygun hiçbir delil bırakmamak içindir. Çünkü geçmiş kitaplara göre vaad edilen son peygamberin vasıfları arasında kibleyi Kâ'be'ye çevireceği hakkında deliller veya işaretler vardır. Bu cümleden olarak İbrahim kıssasında nakledildiği üzere Eski Atik'ten Kitabül-Eş'ya'da Mekke'nin geleceğini anlatan âyetler buna açıkça işaret etmektedir.

Bu sebeple Kitap ehli "Son Peygamber'in kiblesi Mekke'de olacaktır. Muhammed ve Ashabi ise hala Beyt-i Makdis'e (Mescid-i Aksa'ya) duruyorlar." diye şüphe edebillirler ve bunu naklî bir delil olarak ortaya atabilirler. Sonra İbrahim'in kiblesine muhalefet, "İbrahim milleti" davasıyla uygun düşmemektedir. Bunu da müşrikler akli bir delil olarak gerekten ortaya getirebilirler.

İşte kiblenin değişmesi emrinde önce size karşı böyle akli ve naklî bakımdan haklı olabilecek delilleri büsbütün kaldırmak ve hasımların aleyhinde hiçbir delil bırakmamak hikmeti vardır. Bundan sonra onların hiç biri böyle bir itiraz ileri süremez, ağızları kapanır. Ancak o insanlar içinden zulmü adet edinmiş olan haksızlar başka. Onlar hüccet, delil aramadan ağızlarına geleni söylerler. Haklı bir itirafa imkanlı olmadıkları halde bu gibi zalimlerin ağızı durmaz. Fakat böyle belgesiz, delilsiz ve sırf haksız sözlerin de hiç kıymeti yoktur.

Bundan dolayı siz onların hiç birinden korkmayınız da, benden korkunuz ve benim emrime karşı gelmekten sakının. İşte kibleyi değiştirme emri, insanlara aleyhinde öyle bir itiraz delili bırakmamak içindir.

İkincisi; Size nimetimi tamamlamam içindir ki, bu sayede hidayete emmeyi ve doğru yolda sapaşaglam gidip, arzu edilen hedefe ulaşmayı kuvvette ümit edebilsiniz.

Asıl nimet, doğru yola ulaşmaktır. Kible işi de bu doğru yoldandır. Nimeti tamamlamak ise, bir nimetin eksik tarafı bırakılmayıp, mümkün olan olgunluğuna erdirmek, demek olduğundan bu nimetin tamamlanması da o yoldan doğruca gidip, kurtuluş gayesine emektir.

151- Hz. Ali "Nimetin tamamlanması, İslâm üzerine ölmektir." buyurmuş ve "Nimetin tamamlanması, cennete girmektir." diye de bir haberde varid olmuştur. Bu nimeti tamamlama lütfu şuna benzer:

Nitekim sizin içinizden, yani İbrahim ve İsmail'in soyu içinde sizden, yani siz insanlar cinsinden seçkin ve büyük bir peygamber gönderdik. İnsan cinsinin yine beşer olarak bir peygambere kavuşması ne büyük bir nimettir!

Şüphe yok ki Allah'ın kullarına göndereceği elçi, sadık yaratıklarından biri olacaktır. Zira Allah ile kulları arasında vasıta olacak, mahluk olmayan yaratıkta tâbi mabutlar düşünmek imkansızdır, batıldır. Bundan dolayı Allah'ın insanlara gönderdiği peygamber, insandan başka diğer yaratıklardan biri olsaydı, insanlık adına büyük bir şeref olmaz ve genel toplum için o kadar istifadeye uygun bulunmazdı.

İnsana yine içlerinden "Ben de ancak sizin gibi bir insanım." (Kehf, 18/110) diyen bir peygamber göndermesi, insan cinsinin, Allah Teâlâ'ya doğrudan doğruya yaklaşmasına, Adem kıssasında açıklanan halifeliliğine en büyük delil olan sonsuz bir şereftir. O peygamberin içinde yetiştirdiği kavim için de bu şeref, elbette daha kuvvetli ve daha katmerlidir.

Hem öyle bir peygamber ki Size, bizim ebedi bir mucize olan âyetlerimizi okuyor. Bunlar, o gelip geçici mucizeler gibi gelip geçici nimetler cinsinden değildir. Bunlarla her zaman buna karşı çıkanlar cevap veremez hale getirilir ve susturulur. Şüpheler ortadan kaldırılır, olaylar tahlil olunur. Birçok ilimler elde edilir, bunlar güzel güzel okunur, ibadetler yapılır, güzel ahlâkın en büyük ve en kapsamlı ilkelerine erilir. ve sizi her türlü şirk ve gûnahtan, insanlığın yüceliğini lekeleyecek maddi ve manevi çirkinliklerden, pisliklerden temizleyecek hakkın temiz, pak adaleti bir şahidi haline getirecek ve çoğaltıp düzenleyecek bir hayata sevk ediyor. Hem size bütün filozoflara ders verecek kitap ve hikmet öğretiyor, okuma-yazma bilmezken size kitap ve yazı belletiyor. Her türlü hikmeti içine alan hukuk ilmi ve şartlarını, kanun koymadaki hikmeti, yüksek ahlâkı, toplumun sırlarını, insanlığın menfaatini, dünya ve ahiret ilmini, kâinat nizamında geçerli ve hükümrân olan kanunları ve ilâhî sünnetin sonucunu, bunların tatbik ve uygulama şeklini sözlü ve fiilî sünneti ile öğretiyor. ve size hiç bilmediğiniz, akıl ve düşünce ile bilme imkânını bulamayacağınız şeyleri, gayba ait sırları ve ahiretle ilgili durumları vahy ile bilip öğretiyor. Öğretiyor da sizi dünyanın üstadı, cihanın hakimi olacak ve bütün insanları örnek alacakları, orta yolu tutan bir ümmet teşkil edecek bir hale getiriyor.

İşte biz, ilâhlık şanımızla size İbrahim'in duasında olduğu üzere böyle bir peygamber gönderdiğimiz gibi, kiblenizi değiştirip tesbit etmek suretiyle de size olan nimetimi tamamlamak için bu hak emir verdim.

"Muhammed (s.a.v.) insanlığa ne getirdi?" diye sorulacak olursa, bu âyeti okumak yeterlidir. Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinde gerek dünya ve gerekse ahiretle ilgili böyle büyük bir nimeti tamamlama vardır.

152-Şunu da bilmek gerekir ki, Kâ'be'nin kible yapılması da dünya ve ahirette buna benzer bir nimeti tamamlamak için bir sebeptir. O orta yolu tutan büyük ümmet bu sayede teşekkül edecek ve büyük kurtuluş bununla başlayacaktır. Bunun için size şimdi iki vazife vardır:

Birincisi: Beni zikrediniz, layıkıyla anınız ki, ben de sizi bana layık bir anışla anayım, imdad ve yardımımı devam ettireyim.

İkincisi: Bana şükrediniz, nimetlerime karşı kalble veya dille, yahut bedenle, ya da hepsiyle birden bana saygı gösterin, benim emirlerime itaat edip, nimetlerimi yerine harcamak suretiyle onlardan yararlanın. İnkar ve isyanla bana küfür ve nimetlerime karşı nankörlük etmeyiniz, hasılı unutkan ve nankör olmayınız.

Zikir de şükür gibi ya dille, ya kalble veya bedenle olur.

Dil ile zikir, Allah Teâlâ'yı en güzel isimleriyle anmak, hamd etmek, tesbih ve tenzih etmek, Kitab'ını okumak ve dua etmektir.

Kalb ile zikir, gönlünden anmaktır ki, başlıca üç çeşittir:

1- Allah'ın varlığını gösteren delilleri düşünmek, şüpheleri atarak Allah'ın isim ve sıfatlarını tefekkür etmek (düşünmek)tir.

2- Allah'ın koyduğu hükümleri, kulluk vazifelerimizi, yani Allah'ın bildirdiği sorumlulukları, onlarla ilgili hükümleri, emir ve yasakları, Allah'ın vaadini, tehdidini ve bunların delillerini düşünmektir.

3- Maddi ve manevi varlıkları, bunlardaki yaratılış sırlarını seyredip düşünmekle zerrenin kutsal âleme bir ayna olduğunu görmektir. Bu aynaya, gereği gibi bakanların gözüne, o güzelliğe ve büyüklüğe âleminin nurları yansır. Bir anlık hisle bundan alınacak olan müşahade zevkinin bir göz kırpacak kadar süren parlantısı bile dünyalara değer. Bu zikir makamının hiç sonu yoktur. Bu noktada insan kendinden ve dünyadan geçer, bütün hisleri hakka bağlanır. Hatta zikirden ve zikir edenden bir isim ve eser kalmaz da, hissedilen yalnız zikredilenden ibaret olur. Gerçi bu makamın sözünü edenler çoktur, fakat buna erenlerin sözlere alakası yoktur.

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: "Benim Allah ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukareb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber hiçbir yanaşamaz." buyurmuştur. Bedenle zikir: Bedenin organlarından her birinin görevli bulundukları vazife ile meşgul ve dopdolu olması, kendilerine yasaklanan şeylerden boş ve uzak bulunmasıdır.

Şükür de bu mertebelerden her biriyle yerine getirilir. Ancak bunların şükür olması için, şükreden kimsenin, kendisine ulaşmış olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete karşılık bir saygı vazifesi olarak yapması şarttır. Zikir ise, nimetin ulaşmasına bağlı olmaksızın genel olarak bir muhabbetin, bir olgun aşkın eseridir.

Şu halde şükürün, zikre atfı yoluyla bağlanması, esasen "atfû'l-hâs ale'l-âm" özel bir şeyi daha genel olana atfedip bağlama demektir. Fakat her ikisi de nimet kayıtlarından sonra söylenmiş bulunduğundan burada tefsire atıf bir atfı cinsinden olur. Böyle olmaması için şükürün, örfi şükür mânâsına yorumlanması daha uygundur ki, o da ulaşan nimetlerin hepsini, yaratılış gayesine uygun olarak harcamaktır.

Buna göre her ilerleme adımında zikir başlangıç, şükür bir sonuçtur. Sonsuz yolculukta bunları peşi peşine birbirlerine girift olarak giderler.

Allah Teâlâ, bu zikir çeşitlerinden hangisiyle zikredilirse, o da ona layık bir şekilde kendisini zikreden kimseyi, zikredip anacaktır. Bu noktayı anlatmak için, bu âyet çeşitli tabirlerle açıklanmıştır. Bu cümleden olarak:

- 1- Beni, bana itaatla zikrediniz, ben de sizi rahmetimle zikredeyim.
- 2- Beni dua ile zikrediniz, ben de sizi duanızı kabul ve ihsanla zikredeyim. Yani "Bana dua ediniz ki, duanızı kabul edeyim." (Gâfir, 40/60).
- 3- Beni övgü ve itaatla zikrediniz, ben de sizi övgü ve nimetle zikredeyim.
- 4- Beni dünyada zikrediniz, ben de sizi ahirette zikredeyim.
- 5- Beni gizli yerlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.
- 6- Beni refahınız, rahatınız zamanında zikrediniz, ben de sizi bela ve musibete uğradığınız zaman zikredeyim.
- 7- Beni ibadette zikrediniz, ben de sizi yardımla zikredeyim.
- 8- Beni, benim yolumda cihadla zikrediniz, ben de sizi hidayetle zikredeyim.
- 9- Beni doğruluk ve samimiyetle zikrediniz, ben de sizi kurtuluş ve size tahsis ettiğim şeyleri arttırmakla zikredeyim.
- 10- Beni önceden ilâhîliğimi kabul ile zikrediniz, ben de sizi sonunda rahmet ve kulluğa kabul ile zikredeyim.

Kısaca kulluğun başı zikir, sonu ise şükürdür. "Onların dualarının sonu âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun." (Yunus, 10/10) demektir.

İşte Cenab-ı Hak bütün kullarını özet olarak başlangıcı ve sonucu içine alan bu iki vazife ile görevlendirmiştir. Bu görevler, güzel bir şekilde yerine getirilince o nimet de ulaşacağı yere ulaşarak tamamlanacaktır. Fakat zikir, marifet ve bilgi ile; şükür de nimet ile uyum içinde olacaktır. Halbuki Allah'ın mahiyetini hakkiyle bilmek, O'nu kendisi gibi bilmek demek olduğundan bu, fani âlemde kullar için mümkün değildir. "Seni gerçek mahiyetle bilip tanıyamadık."

Bunun gibi Allah'ın nimetleri sonsuzdur. Mesela bir nefeste içli dışlı iki nimet vardır. Demek ki, sadece her nefeste iki şükür vaciptir. Bu durumda şükür hakkiyle eda etmek de mümkün değildir. "Sana layık olduğun şekilde kulluk yapamadık."

Demek ki bu ilâhî hitap karşısında ilk duyulan şey acizlik ve yaratıcının kudretine teslim olma arzusudur. Gerçekten iman ve İslâm'ın başı bu anlayıştır. En güzel zikir de "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." kelime-i tevhiddir.

Bu tevhidin ve teslimiyetin gereği de, bu acizlik içinde kendini, Allah'ın emirlerinin tek yürütme vasıtası bilerek, yöneltilen vazifeyi en güzel bir şekilde ve azami derecede yerine getirmek için yalnız Allah'tan yardım dileyip en iyi şekilde gayret sarf etmektir. İşte bu, şükürün kendisidir. Yani yüklenen sorumluluk imkan ve kabiliyet şartına bağlanmıştır. Fakat o kabiliyet, Allah'ın bir yardımı olduğu için onun da işin aslında bir sınırı ve sonu yoktur.

Bundan dolayı kul, Allah'ın zikirle O'ndan yardım diler ve kendine verilen kabiliyeti sarf eder. O kabiliyet, ona yapacağı işle beraber Allah'ın dilediği kadar gelir. İşte İslâm, o acizlikten, bu sonsuz kudret ve kabiliyete intikaldir.

Şu halde her mümin: "Beni zikrediniz!" emri karşısında acizliğini hissederek önce "Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz." (Fâtîha, 1/4) şeklindeki kesin sözünü hatırlayacak ve buna şükretmek için Allah'tan yardım dileyecektir. Bunun için bütün iman ehline hitaben buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

153- Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

154- Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz sezeceksiniz.

155- Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!

156- Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: "Biz Allah'a aaidiz ve sonunda O'na döneceğiz." derler.

157- İşte onlar var ya, Rablerinden, mağfiretler ve rahmet onlarıdır. İşte hidayete erenler de onlardır.

153- Ey iman şerhî ile yükselmiş olan tüm iman ehli! Siz herhalde, Size vaad edilmiş olan olgunluk gayesine emek için her şeyden önce sabır ve namazla yardım isteyiniz.

Önce sabır ve kararlılığa alınız, nimetlerin kendilerine göre zahmetleri de vardır. Allah'ın bütün nimetlerine, hele sonsuz nimetlerin tamamına anahtar olan iman ve İslâm nimetine şükretmek ve özellikle bunu "İhsan" mertebesinde eda edebilecek elbette kolay değildir. Siz bu giriş yürüyeceğiniz yolda ebedi bir gayeye yürüyeceksiniz. Yürürken imtihanlar geçirecek, biri içte, diğeri dışta iki büyük düşmanla karşılaşacaksınız.

Bir taraftan nefislenizin heves ve arzusu, diğer taraftan kâfirlerin, hak düşmanlarının hücum ve eziyetleri ile uğraşacaksınız. Bunlara karşılık vermek ve kendinizi savunmak için cihada ve savaşa mecbur olacaksınız. Bazi zahmetler ve meşakkatler göreceksiniz.

Ruhen ve bedenlen nefsinizi terbiye etmezseniz, sabır ve tahammüle, kararlı ve metin olmaya alışamazsınız, Allah'ın yardımının ilk sebeplerinden birini kaybetmiş olursunuz, tehlikeye uğrarsınız. En ufak bir sıkıntı, bir acı karşısında korkmaya, sızlanmaya başlarsınız. Ümitsizliğe ve gevşekliğe düşersiniz. Şunu biliniz ki sabır, her başanın başıdır.

İmandan sonra takip edilecek yolun başı sabır, ahlâkın başı sabır, ilmin başı sabır, amelînin başı sabır, kısaca varlık âleminin tanınan başı sabırdır.

Sabırsızlık; ivmek ve bir anda her şeyi istemektir. Halbuki yaratıklar, zamana bağlı olup, terbiye kanununa tâbidirler. Zaman ise peşpeşe gitmek, yavaş yavaş olmak demektir. Bunun için yaratıkların tam başanya ulaşmaları derece derece bir silsile takip eder. Bu da sabra bağlıdır. Her şeyi bir anda istemek, hiçbir şey istememektir. Hatta yaşamak, sabretmektir. Âlimler sabrı iki kısma ayırırlar:

- 1- Kötü şeylerin acısına sabır ve tahammül ile güzel sonuçlarını beklemek,
- 2- Çabucak gelecek olan lezzetten ve şehvetten uzak durmada sabırla, onların kötü sonuçlarından sakınmaktır.

Bunların biri olumlu, diğeri olumsuz şekilde bir sabırdır. Birincisi, acı ilaçlarla tedavi gibi vazifeye atılmak; ikincisi, zehirli tatlılardan sakınmak gibi zararlı şeylerden kaçınmaktır.

Bununla beraber bazı durumlar vardır ki, orada sabır kötüdür, meşrû değildir. Öyle durumlarda hızla savunmak için hayati feda etmek daha çok tercih edilir ve belki de vâcib olur.

Bu âyetteki kelimesinin "elif lâmi" ahd-i hâricî olmak üzere burada sabrı çeşitlerinden oruc veya cihadın kastedildiği nakledilmektedir. Fakat muhakkık (araştırmacı) âlimlerin terçihine göre "lâm" cins içindir. Oruç ve cihad ile beraber diğer sabır çeşitlerini de içine alır. Kısaca ahlâkta, imandan sonra sabır, ilâhî yardımın ilk celbedilme yoludur.

Namaz da böyledir. Ruhun düzelmesinin, bedenlen intizama girmesinin, sabır ve vakarın, ruhi ve bedenî her vazifesinin, dünya ve ahiretle ilgili her olgunluğun düzenleyicisi olan, gerek kişisel ve gerekse sosyal her özelliği içine alan ve ümmet teşkilatının birinci ve en esaslı belirtisi bulunan namaz, imanın en büyük güçlendiricisi, bütün ibadetlerin ve amelîlerin başıdır. Müminlerin miracı, âlemlerin Rabbine beden ve candan durumlarını arz etmek suretiyle niyazlan, kısaca zikir ve şükür içine alan bir ibadet olduğu için, ilâhî yardımın en önde gelen ve en yakın celbedilme yoludur.

Kiblenin taşıdığı önem de ilk önce bunun içindir. Bu sebeple namaz, sabır gibi sade bir vasıta değil, aynı zamanda Allah'a bir kavuşma olmak üzere en büyük bir zevk gayesidir. Bu sayede Allah'tan başka tüm mâsiva (varlık âlemi)dan çıkılır, acılar, kederler silinir. Kul ile mabud buluşma meclisinde beraber olur.

Bunun içindir ki Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: "Namaz göz aydınlığıdır kılındı." buyurmuş, en büyük zevk ve sevincin namazda hasıl olduğuna göstermiştir.

Yukarıda kiblenin önemi hakkında gelmiş olan âyet-i kerimeler, onun konusu olan namazın Allah katında taşıdığı kutsal kıymeti anlatmış bulunduğundan burada yalnız sabrı kıymetini bildirmek için buyruluyor ki: Şüphesiz yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir. O'nun en güzel isimlerinden biri de "Sabûr" ism-i şerifidir. Her kimde sabır varsa onda Allah'ın kudretinden bir tecelli kokusu vardır. Hele bu sabırlı kimseler bir araya gelip bir cemaat olurlarsa her halde Allah'ın yardımına ererler. Allah onların daima dostu ve velisidir. Dualarına, isteklerine cevap vermek için Allah'ın yardımı daima onların yanlarında dolayır. Bu beraberliği göstermeyip, gıyzen şey ise o sabırlı kimselerin dağınık bulunmalarıdır.

Yakınlık ve beraberlik ifade eden "ma'a" kelimesi çoğunlukla kendisine tabi olunanın başına gelir. Buna göre; "Allah sabredenlerin beraberindedir." buyurulmasında Allah'ın, kullarına şeref bahşetmesindeki yüceltiği gösteren büyük bir icellik vardır.

Ebussuud, bu icelliğin açıklamasında demistir ki: "Çünkü, sabırlı olmaya gerçekten girişenler, sabırlı kimselerin cemaatidir. Bu bakımdan bunlar, kendilerine uyulan kimseler olarak gösterilmiş oluyolar..." Yani bu beraberlik, çalışıp elde edilecek şeylerde Allah'ın iradesinin, kulların iradesinin arkasından geldiğini ifade etmektedir. Böyle olunca Allah'ın "Rahîm" (çok merhamet edici) sıfatının hükmü olan bu ilâhî şerhî bahşetmenin, kullar hakkında ne büyük bir lütf olduğunu inceden inceye düşünmek gerekir. Sabır meselesinin bütün anahtarı bu noktadadır. Şunda da şüphesiz edilmemelidir ki, Allah'ın kullarına bu şerhî bahş etmesi, Onun iradesine bağlı bir lütfüdür.

İşte ey müminler! Bunu bilerek zikir ve şükür yolunda sabırla yardım dileyiniz. Bu konuda Allah'ın düşmanlarıyla, malla canla cihada ihtiyaç duyarsanız onu da yapınız. Bu uğurda kaybınız bulunursa onların acılarına, ayrılıklarına da katlanınız.

154- Sakın böyle Allah yolunda öldürülmüş olanlara "ölüler" demeyiniz. Onları gerçekten ölmüş zannetmeyiniz. Bununla son derece acı duyup, telaş ve ümitsizliğe düşmeyiniz. Hayır, onlar ölü değil, diridirler. Hem gerçek hayatta diridirler. Fakat siz duymazsınız, onların hayatını hissetmezsiniz. O hayat, bu dünyadaki zâhîrî duyularla hissedilecek bir hayat değildir. O, ruhanî bir hayat, daha doğrusu gerçek bir hayattır ki, akılla bile tam olarak idrak edilemez. Ancak kesin bilgiye dayanan bir hisle idrak edilir ve hisle bilinir.

Şehitler hakkında böyle daha birçok âyetler gelecektir. Hasan-ı Basrî (rh.a) hazretlerinden rivayet edilmiştir ki: "Şehitler Allah katında diridirler. Rızıkları ruhanîa sunulur da kendilerine rahatlık ve ferahlık gelir. Nitekim Firavun ailesine de sabah akşam ateş gösterilir de kendilerine bu acı ve elem gelir".

Bu nakil, şehitler hakkında Âl-i İmrân sûresindeki "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar Rableri yanında diridirler. Allah'ın lütfundan nızıklanırlar. Onlar, Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şeylerle sevinirler. Arkalarından kendilerine yetişememiş ölümler, kendileri için hiçbir korku olmadığını ve üzülmeyeceklerini müjdelemek isterler." (Âl-i İmrân, 3/169-170) âyetiyle gelecektir. Gâfir sûresinde de Firavun ailesinin durumu, "Onlar sabah akşam ateşe sürülürler. Kıyamet koptuğu gün de: Firavun ailesini o azabın en şiddetlisine sokun, denecektir." (Gâfir, 40/46) âyetiyle anlatılmıştır.

Bu âyetle ruhların başlı başına ayakta duran ve hissedilen beden cevherinden başka birer özü bulunduklarına ve bunun ölümünden sonra duyurlu bir halde kaldıklarına, yani ruhun bâki oluğu meselesine bir işaret vardır. Sahabenin ve tâbiînin (Allah hepsinden razı olsun) çoğunluğunun görüşleri budur. Buna işaret eden daha birçok âyet ve hadis vardır. O halde burada bunun şehitlere tahsisi, makamların

Allah yanında yükseliğini bildirmek içindir. Bununla beraber İslâm'da ahiret meselesi, bundan ibaret değildir. Bunu daha fazla açıklayıp tamamlayacak olan, öldükten sonra dirilme, yeniden yaratılış ve benzeri şeyler vardır ki, sırası geldikçe açıklanacaktır. Burada henüz ölümü takip eden kabir ve "Berzah âlemi" meselesine işaret buyurulmuştur.

Bu âyetin, on dörde ulaşan Bedir şehitleri hakkında indiğine dair bir görüş vardır. Fakat kiblenin değiştirilmesinden sonra ve Bedir savaşından önce bir hazırlama olmasa daha çok düşünülür.

155-Kısaca, ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyiniz. Çünkü Biz, peygambere tabi olup, olmayanı seçmek ve o nimeti tamamlamak üzere sizi kurdudan, açıktan, mallar, canlar ve ürünlerin eksikliğinden az bir şeye uğratacağız ve böyle bazı sıkıntılara imtihan edeceğiz.

Ahirette: "Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." (Âl-i İmrân, 3/170) sırna emeniz için dünyada biraz bu sıkıntılar tadacakınız. Düşmanların hücumu korkusu, kılık ve darlıktan dolayı açlık, savaş ve savaş masrafları dolayısıyla mal ve can eksikliği, kazanç ve evlat eksikliği cinsinden herhalde biraz birşey ile imtihan edileceksiniz.

Bu mutlak ifade içinde bu âyet, İslâm dininde farz kılınacak olan bazı hükümlere ve sorumluluklara bile işaret etmektedir. Korku Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekata, can eksikliği cihada, şehitliğe ve hastalığa; ürün eksikliği, evlat eksikliği kazanç zayıne işaretler.

156-Bu acı ve sıkıntılardan her birinden böyle biraz çekmekle mükellef bulunmak, bunların tam ve genel bir şekilde herkesi içine almasına engel olacak ve ahirette büyük büyük nimetlere ulaştıracaktır. "Ey Muhammed! Sen sabredenleri ise müjdele, o sabredenleri ki kendilerine bir musibet dokundukça vakit, yani "mümine eziyet verecek her şey, onun için bir musibettir." hadis-i şerifi gereğince eziyet verecek herhangi bir zarara uğradıkları zaman: "İnnâ lillâhi ve innâ ilayhi râciûn" derler. "Biz, her halde Allah'ınız ve mutlaka O'na dönüp varacağız." diye Allah'a teslim olduklarını arz edip teselli bulmuş olarak sabrederler. Bunu yalnız dil ile değil, yaratma ve yaratılma gayesini düşünerek bütün kalb ile söylerler.

"Biz Allah'ınız" demekle malı, canı, her şeyi Allah'a teslim ve Allah'ın mülkü olan her şeyde, hatta canlanızda ve bedenlenimizde bile dilediği gibi yönetim hakkı olduğunu ve acı tatlı O'nun hiçbir tasarrufuna itirazın caiz olmayacağını itiraf ile Allah'ın dilediğini yapmasına, kaza ve kadere razı olduğuna açıklama vardır. Bu makam, pek büyük bir makamdır. Bu makamı kazanan nefse: "Nefs-i râdiye: Allah'ın emrine râzı olmuş nefis" denir. demekte ise: "Biz dönüp dolayış sonunda mutlaka Allah'a döneceğiz. Başlangıçta yok iken Allah'tan geldiğimiz gibi sonuçta da yine O'na varacağız." diye görürürde olsun eğreti varlığımızın ölümle sona erip helak olmasına ve bununla beraber gayenin mutlak bir yokluk olmayıp, tamamen buluşma olduğuna iman ve bu imanın Allah yanında kendisinden razı olma ümidini açığa vurma vardır. Bu makama: "Nefs-i mardiyeye kendisinden razı olunan nefis" makamı denir.

Bu ise, isteklerin sonu ve mertebelerin en üstünü olan en büyük nzadır. Lezzetlerin en büyüğü de nza lezzetidir. İnsanın nefsi önce "nefs-i emmare: Kötülüğü emreden nefis" iken, dini bilgi ve Hz. Muhammed'in ahlâkı olan büyük ahlâk ile ilerleyip gelişerek ikincide

"nefs-i levvâme: Kötülüğünden dolayı kendini kinayan nefis", üçüncüde "nefs-i mutmeinne: Kötülükten temizlenerek Allah'a yaklaşıp huzura eren nefis", dördüncüde "nefs-i râdiye: Kendisine sonsuz nimetler bahşeden Rabbinden razı olan nefis", beşinci "nefs-i mardıyye: Allah'ın kendisinden razı ve hoşnut olduğu makbul nefis" olur ki, Fer sûresindeki: "Ey huzur içinde olan nefis! Sen Rabbinden razı, o da senden razı olarak Rabbine dön." (Fecr, 89/27-28) şeklinde ilâhî hitap, bunun beyanıdır. Bu dönüşün, bir yere ve bir yöne intikal suretiyle olmadığî ortadadır. Çünkü Allah Teâlâ yön ve mekandan münezzehtir. Bundan dolayı burada üç mânâyı ihtimal vardır:

- 1- Bu, nefsimiz hakkında bir son bulma ikranından kinâyedir.
- 2- Bâkî (sonsuz) olma ikrandır.
- 3- Bir yönden yok olmayı, bir yönden ebedî kalmayı ikrardır.

Bizce doğrusu, bu üçüncüsüdür. Çünkü bu, hepimizin zatının sona ermesi ile Allah'ın baki olmasını ikrar etmektir.

Biz vaktiyle dış âlemde nasıl yoktuk da Allah'ın bilgisinde var idiysek, yine onun gibi yok olacağız ve olduğumuz gibi yalnız Allah'ın bilgisinde ve sırf O'nun hükmünde mevcut kalacağız. Bu, bizim bizdeki varlığımız olmayacak, bizim Allah yanındaki varlığımız olacaktır.

Ancak dünyaya gelirken yaratılıştaki mizacımızla gelmiş, henüz bir işe karışmamış, yapacağımızı yapmamıştık. Giderken ise iyi veya kötü kazanacağımızı kazanmış, iyilik veya kötülük namına neyimiz varsa hepsini omuzumuza almış, sorumluluğu yüklenmiş olarak gideceğiz. Kısaca zatımız, Allah'ın ilmiyle, varlığımız Allah'ın varlığı ile, bâkî kalmamız da Allah'ın bâkî oluşu ile var olur. Allah'ın varlığı ise ezeli ve ebedidir. Bundan dolayı, Allah'a dönüş, bu şekilde O'nun lûtfuna veya kahına ermiş olarak bakâbillâh demektir.

Râzî diyor ki: "Bu dönüş ahirete işarettir. Biz dünyada iken az çok kendimiz veya başkaları da menfaat ve zararımıza görünürde sahip bulunuyorduk. Gittikimiz zaman bunlara hiç kimsenin hükmü geçmeyecek, sahih olan görüşe göre üzerimizde yalnız Allah'ın hükmü geçerli olacaktır."

Bu itibarla Allah'a dönüşümüz, öldükten sonra bütün durumlarımızda yalnız Allah'ın hakim olması ve Allah'ın, hükümlerde kendisine başvurulacak merci olması demektir. İşte bunun üzerine yeniden yaratma ile öldükten sonra dirilme, haşır (kıyamet günü insanların bir araya toplanması) ve neşr (kıyamet günü insanların yeniden dirilmesi), ahirete ait diğer hükümler gerekecektir. Halbuki buradaki dönüş ölümünden sonra ve tekrar dirilmenden önceki durumları da içine alır. Buna bazılan, "rûhun baki oluşu" adını vermiş, dönüşü, ahireti onunla açıklamak istemiştir. Fakat ruhun baki oluşu, deyiminin de şahsa ait bir bakılış şüpheşi vardır. Dönüşte ise şahsın fani olduğunu itiraf gizlidir. Bunun için Allah'a dönüş meselesinde ruhun ebediliğinden başka bir mânâ vardır. Bunda, bir zaman olup, ruhun da faniliğe gideceğine dair bir itiraf yok değildir. Bedenimizin yok oluşundan sonra zaman zaman ruhumuzla kalılabileceğimiz kabul edilmiş olmakla beraber büyük kıyamet gibi bir gün gelip, ruhlarımız da yok olacağı "Allah'ın zatından başka her şey yok olacaktır." (Kasas, 28/88) âyeti gereğince, zatımızın yok oluşu her yönüyle gerçekleşecektir. Ancak Allah katında bilinen gerçek varlığımız hiç bir şekilde kaybolmayıp, işin aslında her türlü hükmte tabi olabileceğimiz ve sonunda ebedî bir varlığa kavuşma ile Allah'ın cemalini görebileceğimiz de anlaşılıyor.

Eğer Allah yanında bilinen gerçek varlığımız, ruhumuz veya bedenimiz yahut da her ikisi demek ise, bunlardan biriyle; yok eğer bunları ötesinde birşey ise o şekilde bir ebediliğe kavuşacağız. Bu ebedilik de gerçekten bizim kendi kendimize bir ebediliğimiz demek olmayıp, ancak Allah'ın ebedî oluşu ile mümkün olan bir ebedilik olacaktır.

Bunun için bizim tabii denebilecek olan zatımızın gereği yokluk iken, hakkimizde takdir edilen nasibimiz, bakâbillâh yoluyla Allah'ın kahına veya lûtfuna kavuşmaktır. En yüksek hedef ve en büyük nza işte bu ebedî lûtuftur. Fennin, sebeplerin bâkî oluşu konusundaki büyük kanununda, bu mânâ sabit demektir. Maddeler ve küçük kuvvetler, hepsi sebebe bağlıdır. Bundan dolayı hepsi silinir, yalnız her şeyin sebebi olan Allah zâtı ve sıfatları ile sonsuz kudreti ile bâkî kalır. Allah'ın bâkiliğinde, o silinen maddelerin ve fani güçlerin mahiyetleri ve şahsî belirtileri Allah'ın bilgisini olmak üzere tamamen muhafaza edilerek, ilmi varlıkla sabit ve bâkî kalırlar. Yine her türlü hükmü konu olabilecek bir gerçek varlığa sahip bulunurlar. İşte ahiret hayatının zamanı, bu Allah'ın bâkî oluşu ve Allah'ın bilgisinde bâkî olmaştır.

Bu şekilde bakâbillâha, bakâ-i Rûhanî (Ruhun bâkî ve ebedî olması) tabirini kullanan filozoflar, Allah'ın gerçek mahiyetini ruh, insan ruhunun da Allah'ın gerçek varlığındanmış gibi düşündüklerinden dolayı, ahiretin aslını ruhun bâkî kalması olarak tasavvur etmişler ve gereği karmakansık hale getirmişlerdir. Gerçi ruh, Allah'ın emri olan bir sırdır. Ruhun bâkî oluşu, dinen kötü sayılacak bir şey de değildir. Fakat bizim, ebedî olarak, ruhumuzun bâkî oluşu ile bâkî olmamızla hükmetmek, bize bir şahsî bâkîlik isnad etmektir. Bu da zatımızın fani oluşunu unutmaktır. Bu ise ilk sebebi, Allah Teâlâ'yı unutmaktır.

Şunu bilmelidir ki Allah'ın gerçek mahiyeti, ruhun ve cismin ötesinde bir teklik mertebesindedir. Ruh, Rabbin emri olmakla beraber Rab emrine hakimdir. "Allah emri üzerine galip ve hakimdir." (Yûsuf, 12/21). Bunun unutulmaması gerekir. Bundan dolayı bizim varlığımızın ve bâkî oluşumuzun dayanağı ve binası, Allah'ın varlığı ve bâkî oluşudur. Biz kendi bâkî oluşumuzla değil, Allah'ın bâkî oluşu ile bâkî olabileceğiz. Gerçek dişi olup, her şeyi yöneten O'dur. "Biz Allah'ın emri ve gerçekten biz O'na döneceğiz" ifadesi, işte bu Allah'ın bâkiliği ile bâkî olmayı anlatmaktadır.

Bu, ne yalnız ruhla olur, ne de yalnız bedenle olur. Bu, her ikisinin de başlangıcı ve garantisi olan gerçek bir bâkîliktir. Ahiret bu bâkiliğe dayanmaktadır. Allah mevcut ve bâkî oldukça, bizim için yeni yeni nice ruhlara ve bedenlere kavuşmak daima mümkün ve sonsuza dek imkan dahilindedir. Biz ölüyoruz, ruhumuz kalabilir. Kabirde ve berzah âleminde mukafat ve ceza görülebilir. Kalmaması ve bir müddet sonra onun da sonunun gelmesi, kendi nefsinde mümkündür. Fakat Allah'ın bilgisinden, Allah'ın hükümler ve bakâbillâhtan çıkmamız mümkün değildir. Asıl mukafat ve cezanın dayanağı budur.

Ahiret sadece ruhun bâkî kalışı olmayıp, berzah âlemindeki hayattan sonra başka bir yaratılış ile diriltilecektir. Bunun da gayesi o yaratılışa göre Allah'a bir dönüş olacaktır.

Bundan dolayı "Biz Allah'ınız ve gerçekten biz O'na döneceğiz." ifadesi bir taraftan ahiretin garantisi olan bir dönüşü, bir taraftan da ahirette bile amellerin en üstünü ve olgunluğun son sınırı olan bir dönüşü, mutlak ifadesiyle içine almaktadır. Böyle bakâbillâh ile ümid ve korku, sadece "ruhun bâkî oluşu" teorisi üzerine kurulan ümit ve korkudan daha yüksek, daha gerçek ve daha ilimdir. Her şüpheden uzak bir tevhid, Allah'a bir teslimiyettir. Yûsuf sûresinde geleceği üzere bu teselli Muhammed (s.a.v.) ümmetinden başkasına verilmemiştir.

157-Böyle bir tevhid ile bütün ümidini bakâbillâha dayandırarak "râdiye" ve "merdiyye" makamına ermiş olan sabırlı kimseler, her müjdeye layıktırlar. Bunları şu âyetle müjdele: İşte Rablerinin salavât ve rahmeti bunlara mahsustur ve işte hidayete ermiş, doğru yolu tutmuş olanlar ancak bunlardır.

Allah'ın salavâtı, bütün günâhların başlangıncıdır. Allah Teâlâ, bunların günâhlarını tamamen örtür. Onları rahmetiyle öyle mükâfatlara, öyle nimetlere ulaştırır ki, bunlar dünyada ne görülmüş, ne duyulmuş, ne de insanın akıl ve hayaline gelmiş şeyler değildir. Bunlara: "Giri yi kullanının arasına! Gir cennetime." (Fecr, 89/29-30) denmektedir.

O sabırlar, ancak yerine getirilmesi mümkün olmayan Allah'a şükürde meydana gelecek kusurları, günâhları örtecek ve onları yerini sevaplara bırakacak ilâhî yardımlardandır. Müminler, bunu bilerek, sabır ve namazla yardım istemelidirler. "Râdiye" ve "merdiyye" makamlarını kazanmalıdırlar. Namazlarında Mescid-i Haram tarafına yönelerek Allah'ı zikredip, O'na şükretmelidirler ki, vaad edilen dünya ve ahirete ait nimetler tamamlansın, ebedî hoşnutluk lezzeti ihsan edilsin.

Bu kiblenin kutsalılığı, yalnız bundan ibaret de değildir. Bunda namazdan başka bir zikir ve ibadet yolu, sizin için başka bir toplanma ve Allah'a yaklaşma şekli daha vardır. Nitekim Allah şöyle buyurur:

Meâl-i Şerifi

158- Gerçekten Safâ ile Merve Allah'ın âlâmetlerindendir. Onun için her kim hac veya umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret ederse, bunları tavaf etmesinde ona bir günâh yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah iyiliğın karşılığını verir, o her şeyi bilir.

158- Mescid-i Haram etrafında bulunan Safâ ve Merve tepeleri Allah'ın âlâmetlerindendir. İbadet ve O'na yaklaşmak için konulmuş belirtilerden, özel işaretlerden ve hac ibadetinin yapıldığı yerlerdendir.

Esasen safâ, kappak taş; merve, küçük ve yumuşak taş demek olup, lâm-ı tarif ile Safâ ve Merve Mekke'de bilinen iki tepenin özel isimleridir. Harf-i tarifleri el-Beyt, en-Necm gibi lazımdır.

"İlm" maddesinden "alem", "âlâmet" ve "âlâim" gibi "şuur" maddesinden şaîr, "Şaîre"nin veya "şiâre"nin yahut da "meş'ar"ın çoğuludur ki bu özel isim, bildiren âlâmet, belirtî mânâsına gelir. Nitekim savaşta iki tarafın tanışması için kullanılan âlâmet ve işarete de "şiar parola" denir. Şaîr; bazan ibadetin kendisine, bazan da yerine denir. Ezan, cemaat ile namaz, bu cümleden alakar cuma ve bayram namazları ve hac dinin şaîrinden yani âlâmetlerindendir. Aynı şekilde camiler, minareler, hacdaki ibadet ve özel yerleri de âlâmet ve işaretlerdendir ki, Safa ile Merve de bunlardandır. Bundan dolayı: Kâ'be'ye Hac veya umre yapan kimsenin tavafı bu ikisiyle yani Safâ ve Merve ile yapmaya çalışmasında hiç bir suç, hiç bir günâh yoktur.

Hac, sözlükte özel bir maksat ve niyet anlamına gelir. Bir şeye çokça gidip gelmek mânâsına da ifade eder.

İ'timar yani umre de ziyaret demektir. Dini bakımdan da hac ve umre, Beyt-i Şerif'i bilinen şekilde, niyetle ziyaret etmektir. Hacc'ın özel bir vakti vardır. Umre'nin yoktur. Bunların geniş açıklanması fıkıh kitaplarına aittir. Burada "Tavaf etmek" iki kaydı içine alır:

- 1- Asıl tavaf, yani Kâ'be'nin etrafında dolaşmak,
- 2- Tatavvuf, yani bu tavafı zorlanmadır.

Çünkü 'nin idğâm edilmiş şeklidir. "ikisi" kaydı ve bu kayda bağlı olan "Ona bir günâh yoktur." hükmü tavafın aslına değil, tavafa zorlanmaya bağlıdır.

Tavafın aslının farz ve rükün olduğunda ihtilaf yoktur. Fakat bu tavafa Safâ ile Merve'nin ilavesi ve Safâ ile Merve arasında sa'y denen tavaf bölümü hakkında: "Ona bir günâh yoktur." buyurulmuştur. Bu ise görünüştü itibarıyla bir muhayyerlik gibi görünmekle beraber, gerçekte vacibe, menduba ve mübahla ihtimali vardır. Buna karşılık Peygamber (s.a.v.) Efendimiz hacc-ı şeriflerinde Safâ'ya yaklaştıkları zaman: "Safâ ve Merve Allah'ın âlâmetlerindendir. Allah'ın başladığı ile başlayınız." diye emretmiş ve kendisi Safâ'dan başlayıp, Beyt'i görünceye kadar üzerine kılmıştır. Bir hadis-i şerifinde de bu hususta: "Allah size sa'y'i farz kılmıştır, sa'y' yapınız." buyurarak sa'y'ın vacib olduğunu göstermiştir. Gerçi burada asıl mânâsıyla kosmak demek olan sa'y', vacib olmayıp "Allah'ın zikrine koşunuz." (Cum'a, 62/9) emrinde olduğu gibi sadece yürümenin yeterli olacağı kabul edilmiş ise de en azından koşar gibi biraz hızla "Remel" denen yürüyüş şekli mendubdur. Kısaca tavafta Safâ ve Merve ile tavafta zorlanmanın vacib olduğu da anlaşılmalıdır.

Bundan dolayı İmam Malik ve Şâfiî hazretlerinden bu zahmetli tavafın da, tavafın aslı gibi rükün ve farz olduğu rivayet edilmiştir.

Bununla beraber âyetin yalnız zahirine yapışarak muhayyerliğe ve bu zahmetli tavafın vacib olmayıp, nafile olduğu görüşüne sahip olan fıkıh âlimleri de vardır. Fakat Hanefî mezhebine terich edilen şudur: Âyetin zahiri, farz mânâsındaki kesin vücûba engeldir. Aynı zamanda anılan hadisler ve teâmül ise vacib olduğunu göstermektedir. Öyle ise bu zorlu tavaf ne kesin bir farzdır, ne de nafiledir. Belki farza benzerliği bulunan zannî bir vacibdir.

Farz denemez, çünkü "Ona bir günâh yoktur." ifadesi mendubluğu ve mübahlığı da içine almaktadır. Nafile ve tatavvu da denemez. Çünkü tatavvuun, sonra ayrıca söylenmiş olması buna engeldir. Bu ikisi arasında da hadisler vacib olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan delillerin müşterek değeri olarak bu zahmetli tavaf zanni bir vacibdir.

O halde âyette görünüş itibarıyla muhayyerliği ifade eden "Ona bir günâh yoktur." sözü niçin gelmiştir? Bunun açıklaması âyetin iniş sebebindendir. Çünkü rivayet edildiğine göre cahiliye devrinde Safâ üzerinde "İsâf" adında bir put, Merve üzerinde de "Nâile" adında diğer bir put vardı. Cahiliye müşrikleri bunların arasında tavaf ederler ve bunlara ellerini sürerlerdi. İslâm gelip putları kırkıktan sonra müslümanlar, Safâ ile Merve arasında tavafı terk ettiler. bunu hoş görmediler. Bunun üzerine bu âyet indi ki, korkmayın, bunda günâh yoktur. Bilakis bunlar Allah'ın âlâmetlerindendir, diye bu tavafa teşvik edildi. Bu teşvikin bir çeşit vücub ifade ettiği de hadislerle açıklandı. Tavafa Safâ'dan başlamak, farz değilse de vacib oldu. Fakat İmam Şâfiî, farz ile vacibi birbirinden ayırmadığı için Şâfiilerce farz ve vacib bir sayıldı.

Hz. Ömer bir defa Safâ ile Merve arasında koşmamış, sadece yürümüş ve buyurmuştur ki: "Yürüyorsam Resulullah'ı yürür gördüm, koşarsam Resulullah'ı koşar da gördüm."

Resulullah Efendimiz yukardaki şekilde Safâ ile Merve arasında tavaf ederken müşrikleri karşı kuvvetini göstermek için sa'y etmiş, yani koşmuştu. Bunun hatırası olmak üzere koşar gibi yürümek sünnet olmuş ve bu zahmetli tavafa sa'y denmiştir.

Demek ki bunda din düşmanlarına karşı kuvvet göstermek için beden eğitimi de bir teşvik vardır. Bunun meşruluğunun aslı ve bu tepelerin, Allah'ın âlâmetlerinden olması ise şu meşhur hikayeden dolayı olduğu da açıklanmıştır:

Hz. İbrahim birakıp gittikten sonra bu vadide Hacer ile İsmail susuzluktan son derece daralmışlardı. Hacer, çiğpareisi olan oğlunu Harem mevkiine koymuş, su aramak için tepeden tepeye koşmuştu. Bu sırada Cenab-ı Allah yardımını göstererek Zemzem kuyusunun yerinden su fışkırtmış ve son derece gelen zaruret hallerinde imdatlarına yetmişmişti. Böylece şunu da göstermişti ki, Allah Teâlâ, dünya yurdunda sevdiklerini bazı sıkıntılara düşürse de kendisine dua edip sığınmaktan ayrılmayan, bu hususta elinden gelen son gayreti sarfederek sabır ve kararlılık gösterenlere, mutlaka en kısa zamanda ferahlığa ve genişliğe kavuşturmakla yardım eder.

İşte buna işaret olmak üzere dir ki Safâ ile Merve'yi kıyamete kadar dinin âlâmetlerinden olarak göstermiştir.Bütün müminlerde yukanda açıklandığı üzere böyle biraz korku ,açlık ve diğer sıkıntı ve müsibetlerle imtihan edildikleri zaman ümitsizliğe düşmemeli,kurtuluşu güç görmemeli ve sabnı müjdesine ermek için çalışmalıdır.

Müşriklerin,bir zamanlar bu tepelere put yerleştirmek gibi saldırları bile bu hatırayı yok edemez.Tavafa bunların ilavesi günâh değil sevabtır.Bundan başka:Herhangi bir kimsa vazifesi olmasa bile gönüllü olarak ve şir kendi gönlünden koparak bu cinsten veya diğerlerinden bir hayır yaparsa ,mukafatını görür,çünkü Allah şükredenleri ve şükürlerinin derecelerini bilir.Ona göre şükürlerini karşılıksız bırakmaz.O nimet ihsan edici ve bağışlayıcı olan Allah,şükreden kullanna karşı şirf kendi lûtfundan nimeti artırmakla karşılık vererek şükür kullıma muamelesi yapar.Bu muamelenin dünya ve ahirette kıymetinin ne kadar büyük olduğunu tasavvur bile edemezsiniz.

Nitekim bir kudsi hadiste şöyle rivayet edilmiştir:"Mümin kulum,hayır ve nafilelerle bana yaklaşa yaklaşa o dereceye gelirken sonunda ben onun işittiği kulağı,gördüğü gözü idrak ettiği kalbi olurum.Her işittiğini hak kulağı ile işitir,her gördüğünü hak gözüyle görür,her idrak ettiğini hak bilgisile bilir.Hiçbir işinde şaşmaz,yanılmaz ,aldanmaz,aldatılmaz,doğruca muradına erer.Allah ile arasında bu derece yakınlık ve beraberlik meydana getirir."

Vazifelerin yerine getirilmesinden başka şirf gönülden çoşularak devam edilen nafile hayırlar,bu kadar büyük olgunluk ve mutluluk sebebidirler.Bunları herkes bilmeli,bilenler bilmeylemlere anlatıp belletmelidirler.Çünkü Allah şöyle buyurmuştur:

Meâl-i Şerifi

159- İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayetin kendisi olan âyetleri insanlar için bir kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya mutlaka onlara Allah lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler.

160- Ancak tevbe edip halini düzelterek gerçeği söyleyenler başka. İşte onları ben bağışlarım. Ben çok merhamet ediciyim, tevbeleri çokça kabul ederim.

161- Ama âyetlerimizi inkar etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlara gelince, işte Allah'ın laneti, meleklerin laneti ve insanların laneti hep onların üzerine olsun.

162- Onlar ebedi olarak onun altında kalırlar. Ne azabları hafifletilir, ne de kendilerine göz açtırılır.

159-Ensar'dan bir topluluk, yahudilere Peygamberimiz'in Tevrat'taki vasıflarını ve hükümlere ilgili bazı âyetleri sormuşlardı. Yahudiler gizlediler, söylemediler. Onun üzerine bu âyet inmişti.

İbnü Abbas, Mühacih, Hasan, Katade, Rebi', Süddî ve Asam'dan bunun gerek yahudi ve gerekse hristiyan Kitap ehli âlimleri hakkındaki diğdi de rivayet edilmiştir. Fakat sebebin özel oluşu, hükümün genel olmasına mani olmayacağından, âyetin hükmü; din işleriyle ilgili olarak bildiği herhangi bir gerçeği gizleyip, söylemeyenlerin hepsini içine almaktadır.

Bunun için Ebu Hüreyre (r.a.) hazretleri, çok hadis rivayet ettiği söylendiği zaman: "Kur'ân'da iki âyet -ki biri bu, diğeri iki sayfa sonra gelecek olan bunun benzeri bulunan bir âyet- olmasaydı, hiçbir hadis rivayet etmezdim." demiş ve bu âyetleri okumuştur. Bunun için din işleriyle ilgili hiçbir bilgi gizlenmemelidir.

Zira Allah Teâlâ buyuruyor ki: Bizim indirdiğimiz apaçık delilleri, Allah'ın emrine, hükümlerine, iradına ve bunlara iman edip uyanmanın vacip oluşuna işaret eden ve hidayetin kendisi olan âyetleri ve delilleri, O kitapta veya bu kitapta, gerek Tevrat, İncil ve gerekse Kur'an cinsi bir kitapta insanlara açıklamamızdan sonra, o insanlar içinden, bunlan gizleyenler, yani ikrar ve itiraf etmeyen, ihtiyaç anında söylemeyen veya yaymayan, yahut yayılmasına engel olan, yahut onu tamamen veya kısmen değiştirip kanstırmak gibi yollarla gizleyenler, kim olursa olsun, işte bunlar var ya, bu gizlemelerinden dolayı mutlaka Allah bunları lanetler. ve bütün lanet edebilecek, lanet duası yapabilecek olanlar da bunları lanetler. Kısaca bunlar, her zaman ve her taraftan hakkiyle lanetlenenlerce olan mel'unlardır.

Şüphesiz ki, "Hakka karşı susan dilsiz şeytandır." şeytan ise daima lanetlenmiş ve kovulmuştur.

160- Ancak tevbe edenler, tevbe edip de durumlarını düzeltenler, durumlarını düzeltip de gizledikleri gerçeği açıklayıp yayanlar var ya, işte ben Allahü Azimüşşan da bunların tevbelerini kabul ederim ve bunları gözetleyerek kendilerini lanetin dışında bırakırım. Tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet eden ancak benim. Benden fazla tevbe kabul eden hiçbir merhametli düşünülemez.

Burada Âdem (a.s.) kıssasına, tevbe kelimelerine tekrar dikkati çekme bulunduğu ortadadır. Tevbe ettiller ve durumlarını düzelttiler ifadesinden sonra, gerçekleri açıkladılar buyurulması, gizleme günahının tevbesinin her halde zıddı olan beyan ve açıklama sevabını işlemeye bağlı bulunduğunu anlatır.

Demek ki, her günahın kendine mahsus bir tevbesi ve her çeşit inkarın bir iman tarzı vardır. Bir kayda bağlı olmamak üzere her tevbe, her günahın tevbesi olamaz. Kısaca apaçık bir gerçeği gizlemek küfürdür. İman da gerçeği açıklamaktır. Küfürden sonra da gerçeği açıklamak suretiyle tevbe ve iman makbuldür.

161-Tevbe edenler böyledir. Diğerlerine gelince, Allah'ın indirdiği apaçık delillere, hidayete, bu cümleden olarak bütün peygamberler ve kitaplarla beraber Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'ân'a iman etmeyip inkarda ısrar eden ve kâfir olarak ölenler var ya, işte bunlar da, böyle mel'unlardır.

162-Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin laneti bunların üstündedir. Onlar bu lanetin içinde ebedi olarak kalırlar. Bunlardan azab hiçbir zaman hafifletilmez. Bunlara hiçbir mühlet ve müsaade verilmez.

Her inkar, bir gerçeği gizlemek demek, olduğuna göre bu âyet, önceki âyetteki tevbe ile istisna edilenlerden başka, gerçeği gizleyenler hakkındaki lanet hükmünün teyid ve lanetleyecek olanları tefsir etmiş olmakla beraber, diğer yönüyle ondan daha geneldir. Çünkü dilden gerçeği söylemiş veya kaleme yazmış olmakla beraber, kalben iman etmeyip, kâfir kalan ve bu küfürlerinden tevbe etmeyerek ölenlerin yukardaki lanetin kapsamına girmeleri düşünülecek bir nokta olduğu halde bu âyet, hiçbir kayda bağlı olmamak üzere kâfirleri açıkça içine almaktadır.

Ey insanlar! Siz artık inkar ve anlaşmazlıktan vazgeçip, hepimiz tevhid dairesine giriniz. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

163- Her halde hepinizin ilâhı, bir tek ilâhtır. Ondan başka bir ilâh yoktur. O Rahmân ve Rahîm'dir.

163- Ey insanlar! hepinizin ibadet ve kulluğuna layık ve buna hakkı olan gerçek ilâhınız, bir tek ilâhtır. "Vâhid" sıfatı ile nitelendirilmiş bir ilâhtır ki, ilâhlıkta tektir. Hem sizden başkalarının da diğer bir ilâhı var sanmayınız. O'ndan başka hak olan hiçbir ilâh yoktur. O'ndan başka ilâh tutulanların hiç biri ilâhlığa layık değildir. Hepsi boş, hepsi batıldır. O'ndan daha üstün veya O'na denk bir ilâh düşünülmesi imkansız olduğu gibi, O'ndan daha aşağı seviyede olmak şartıyla de O'nun ilâhlığına ortak olabilecek mabudlar, tannlar yoktur. İlâhlığa ortak olmak mümkün değildir. Gerçek ilâh ancak o tek olan Allah'tır. O'nun bütün yaratıkları başlangıç olan birçok isimleri ve sıfatları varsa da, yine zatından hakkıyla bahsetmek mümkün değildir. Hakk'ın gerçek mahiyeti, her türlü bileşimden uzaktır. O tek olan Ferd'i vasıflandırmak imkansızdır. Çünkü vasıf, vasıflanan ile sıfat arasında az çok bir başkalık gerektirir. Başkalık olunca da ferdîlik kalmaz. Bir de herhangi bir şeyden haber vermek, kendisinden haber verilen bir şey ile, haber verme şekli ister. Bu ise ferdî-liğe aykındır. Bunun için türetilen isimlerin hepsi de Hakk'ın gerçek mahiyetinin, birliğinin aslına ermekten uzaktır. O'nun zatına en son "O" denebilir. Bütün büyüklük ve şeref kaynağı, bütün çokluk yönlerinden uzak olan ve ancak " O" diye ifade edilebilen tek zattır. O'nun zâtı, sıfat ile kemale emiş olmayıp, bilâkiss zatının kemali, sıfatlarının da kemalini gerektirmiştir.

İşte " O" ifadesi, O rahmet ve şeref kaynağına, O birliğin yüce başlangıcına ulaştırır. Bunun için "hüve" kelimesi bir zamir olduğu halde O'nun zatına işaret eden en büyük ismi gibi olmuştur.

Tevhid denizine dalmış olan ve kalbini yalnız Allah'a bağlayan velilere göre bu ismin önemi pek büyüktür. Buna ism-i âzam (Allah'ın en büyük ismi) diyenler de vardır. Bununla beraber ism-i âzam Allah ism-i şerifidir, diyenler daha çoktur. Çünkü, "Allah" ismi, zat ve bütün sıfatların toplamına delalet etmesi itibarıyla daha geniş kapsamlıdır. "Hüve" ise tevhid makamında âzamdır. "O, ey O! Ey O'ndan başka O olmayan zat-ı kibriyâ" tabiri rivayet edilgelelen tevhid zikirlerindenidir. İşte hepinizin gerçek ilâhı bütün çoklukların başlangıcı olmakla beraber, zatında bileşim ve çokluk bulunmayan, ilâhlıkta, varlığının vacib oluşunda hiçbir ortağı ve benzeri olmayan O ilâh birdir. Hiçbir yaratığın, bunun ilâhlık dairesinden çıkması mümkün değildir.

Bütün bu yücelik ve büyüklüğü ile beraber O, Hem Rahmân, hem Rahîm'dir. Bütün rahmetler O'nun, en ince merhametler O'nundur. Ortak koşanlar, böyle tek bir ilâha ortak koşmuş inkar edenler, böyle çok esirgeyen, çok merhamet eden bir ilâhı inkar etmiş oluyolar. Bu sebeple kendilerini, bu ezeli ve ebedî rahmetten mahrum ederek lanete

uğratıyorlar. Bunun için o şirk ve inkardan vazgeçmeli de Allah'a ve Allah'ın indirdiklerine iman etmeli, tevhid dairesinde bu rahmetlere ebedi olarak emeldir.

Deniyor ki, Kâ'be ve etrafında müşriklerin üçyüz altmış tane putları vardı. Bu âyeti işittikleri zaman hayret ettiler de "Ey Muhammed! Eğer doğru söylüyorsan bir âyet -kesin bir delil- getir de bununla doğruluğunu bilelim." dediler. İbnü Cerir'in Atâ'dan rivayette anlatmasına göre Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in Medine'ye gelişlerinde "Sizin ilâhınız, bir tek ilâhtır." âyeti inmişti. Mekke'de Kureys kâfirleri " Bu kadar insanlara bir ilâh nasıl yetiştir?" dediler. Bunun üzerine şu âyet indi:

Meâl-i Şerifi

164- Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akıp giden gemide, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla yer ölümünden sonra diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanları yaymasında, rüzgarları değiştirmesinde, gök ile yer arasında emre hazır olan bulutta şüphesiz akıllı olan bir topluluk için elbette Allah'ın birliği deliller vardır.

164-Saîd b. Mesruk hazretlerinden rivayet edildiğine göre Kureys, yahudilere "Musa'nın getirdiği mucizeleri bize söyleyin, nelerdi?" diye sormuşlar, onlar da asâsının yılan oluşunu ve elinin bembeyaz parlamasını anlatmışlardı. Aynı şekilde hristiyanlara da sormuşlar, onlar da doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulani iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizelerini anlatmışlardı.

Bunun üzerine Kureys, Hz. Peygamber'e: "Sen de Allah'a dua et, bize şu Safâ tepesini altın yapırsın de kesin bilgi ile imanımız ve düşmanlarımıza karşı kuvvetimiz artsın." demişlerdi. Bunun üzerine Resulullah bunu Rabbinden niyaz etmişti. Allah Teâlâ da vahiyle: "Bunu yaparım, fakat bundan sonra yine yalanlamaya devam ederlerse, onlara dünyada hiç kimseye yapmadığım bir azab veririm." buyumuştur. O zaman Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in: "Ey Rabbim! Kavmimi ve beni kendi hâlimize bırak, ben onları günden güne davet edeyim." diye dua etmesi üzerine Cenab-ı Allah bu âyeti indirmiştir. Bununla göklerin ve yerin yaratılması ve buna bağlı yaratılış olayları, Safâ'nın altın'a dönüştürülmesi gibi istenen mucizelerden daha büyük, daha faydalı ve daha muciz olduğunu beyan etmiştir. Bunlar, mucize meselesinde Kur'ân'ın, insan fikrini ne güzel terbiye ettiğini anlatmaya yeterlidir.

Siz, O'nun birliğinden, kudretinden, rahmetinden ve bu kadar insanlara yeteceğinden şüphe edip, zat ve sıfatlarına delil ve mucize mi istiyorsunuz? Şu üstündeki her tarafı kuşatmış uçsuz bucaksız uzaklık içinde, sayısız yüksek gök cisimleri ve aralarındaki uzun mesafe ve bu mesafeyi işgal eden hava boşluğu ve ışık gibi, görülen veya görülmeyen nice cisimler vardır. Bunlara ve bunların inceliklerine, fezaı dolduran esir maddesinin niteliğine, her cismin yürüyüş ve hareketleriyle gızdikleri tabaka tabaka yörengelere, hareketlerindeki ağırlık merkezine, toplu nizamlarıyla yer yer teşkil ettikleri sistemlere, burclara bir bakınız. Şu göklere ve o cisimlerden biri olup, denizleriyle, karalarıyla, dağlarıyla, dereleriyle, ovalarıyla, çölleriyle, pınarlarıyla, ırmaklarıyla, madenleriyle, bitkileriyle, ormanlarıyla, mesire yerleriyle bütün o göklere direksiz, kuşaksız bağıllığı ve ilgisizle ayağımızın altında yuvarlanan şu yer küreye bir bakınız. İşte mekan denen uçsuz bucaksız feza içinde hey'et-i âlem adını alan bu gökleri ve yeri yaratmada ve icad etmede, yaratılış nizamında, ve gece ile gündüzün değişmesinde, uzayıp kışmasında, birbiri ardı sıra gelmesinde, bu geliş ve takip ile ortaya çıkan yer konumunda, zaman sınımda ve bir tek yerde zıtların bir araya gelmesinde, insanlara faydalı yüklerle denizde akıp giden ve gök cisimlerinin uzak masmavi semada aşılanları andıran gemilerin akışında, akıp gittiği denizlerin yaratılış sınımda, bunlarda meydana gelen hareket ve durma kanunlarında, bu kanunların insanlara temin ettiği menfaatin ortaya çıkma tarzında, Allah'ın yukarıdan indirdiği suda, indirip de kuru toprağa ölümünden sonra su ile tekrar hayat vermesinde ve bu bittki hayatının yaratılışında, ve bu yeryüzünde akıl sahibi olanlara varncaya kadar her türlü hayvanları sınıf sınıf, cins cins, çeşit çeşit ayırıp tasnif ederek yaymasında ve bu hayvan hayatının meydana gelmesinde, türlü türlü rüzgarları bir taraftan bir tarafa, bir şekilden bir şekile evirip çevirmesinde, gökle yer arasında emre boyun eğmiş olan bulutlarda hiç şüphesiz birçok âyetler, maddî ve manevî, dine ve dünyaya ait nimetler, sizin istediğinizden daha büyük mucizeler vardır. Vardır ama; aklını kullanacak bir toplum için. Yani akıllı olan ve aklından istifade eden kimseler için. Bundan dolayı akıl da bu mucizelerden biri ve belki de en büyüğüdür.

AKIL: Kalb ve ruhun madeninde, beynin ışığında bulunan manevî bir nurdur ki insan bununla, duygu organlarıyla hissedilemeyen şeyleri anlar. Akıl yürütmek; sebeplerle sebeplerin meydana getirdiği şeyler ve eser ile eseri meydana getiren şeyler arasındaki ilgiyi, yani "İllyiet kanunu" dediğimiz sebebi neticeye bağlayan kanunu ve ona bağlı olan gerekli ilgileri idrak ederek eserden müessire veya müessirden esere yahut da bir müessirin iki eserinin birinden diğesine intikal etmektedir.

Mantık denen bu intikal sayesinde duygu organlarıyla hissedilen bir eserden, hissedilemeyen müessiri anlaşılır. Mesela, hissedilen bir hisıldtan görölüp hissedilmeyen bir hayvanın anlaşılması gibi. Yahut da hissedilen bir müessirden hissedilmeyen eseri anlaşılır. Mesela görülen bir bal ansından, görölüp hissedilmeyen bal idrak edilir. Yahut hissedilen bir eserden, ilgili olduğu diğer bir eseri anlaşılır. Mesela görölümeyen bir annın vızıltsından, henüz görölüp hissedilmeyen balı keşfedilip, bilinir. İşte böyle hissedilenden, hissedilemeyeene intikale sebep olan veya hissedilemeyen bir mânayı bizzat ve açıklıkla keşfeden idrak vasıtasına akıl denir.

Bu intikalin de başlıca üç çeşidi vardır:

1- Cüz'iden cüz'îye, fertten ferde intikaldır ki, buna "temsil" veya "Fikhî kıyas" denir. 2- Cüz'iden küllîye, bir fertten bir türe veya bir türden bir cinsine intikal etmektir ki buna "istikrâ" (tümevarım) adı verilir. Küllî (tümel) önermelerin ve fen kaidelerinin çoğu ve belki de hepsi bu yolla keşfedilmiştir. Bunda gömenin ve deneyin önemi büyüktür. 3- Küllîden (tümelden) cüz'îye (tekile), bir cinsten bir türe veya bir türden bir ferde intikal etmektir ki, buna da özel mânasıyla "İstintâk" veya "mantık kıyası" ya da sadəcə "kıyas" denir ki, bütün ilimlerin fiilî uygulaması bununla yapılır. İstikrâların amef sonuçları bununla elde edilir. İlim yollarının en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bir taraftan bir esas ortaya koyma, diğer taraftan da onu pekiştirme vardır.

Bütün ilimlerin, fenlerin ve insanın elde edebileceği her şeyin, dönüp dolaşacağı yer olan "İllyiet" (nedensellik) kanununu güzelce anlayıp tatbik etme sayesinde akıl, bu âyetlerden, bu yollarla Allah'ın varlığını, birliğini ve geniş rahmetini zarurî olarak anlar, keşfeder.

Bu yollardan birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki çeşit yürüyüşü vardır: 1- Ağır, derece derece ve zamana bağlı olan inceden inceye düşünme seyridir ki, buna "fikir" denir.

2- Bir anda, bir hamlede arzuya ulaşılverecek derecede hızlı olan ani seyridir ki, buna da "hads; tahmin, zan" denir. Bu hads de iki kısımdır:

a) Her birinde konusuna göre uzun süre meydana gelen tahsil, tecrübe ve alıştırmadan elde edilen alışıkanlıktır sıfatıdır ki, çalışmaya kazanılır. Teorik ve pratik tahsil ve ilmi eğitim, bu gayeye emek içindir. Buna "akl-ı mesmu": işitilmiş akıl" da denir.

b) Doğrudan doğruya yaratılıştta yerleşmiş ve sırf Allah vergisi olan bir melekedir ki, buna da kudsi kuvvet ya da makbul veya tabii akıl denir. Bunda esas itibarıyla gayretin, çalışıp kazanmanın hiç hükmü yoktur.

Herkesin bu çeşit hads; tahmin ve aklıdan az çok bir nasibi vardır. Bu olmayınca öbür akl-ı mesmu'un hiç hükmü olmaz. Bunun, sınırınması mümkün olmayan birçok mertebeleri vardır ki, basit bir zekadan peygamberlerin akıllarının mertebelerine kadar gider.

En yüksek mertebesinde "akl-ı evvel" (ilk akıl) denir. Başlangıçtan sonuca, sonuçtan başlangıça; önceden sonrayı, sonradan önceyi tam bir bilgi ile gören bu ilk akıl, Allah'ın kelâmı ve Hz. Muhammed'in nurudur. Nitekim hadis-i şerifte: "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki, benim nurumdur, Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kâlemdir, Allah'ın yarattığı şeylerin

ilki akıldır." buyurulmuştur.

Akılların derecelerindeki değişiklik, eksiklerinden ileri gelir. Yoksa esas itibarıyla akıllar için yol birdir. O da doğru yoldur. Bizim, sebeplerin başlaması, çeşiklerinin başlaması gibi hakkı anlamaya vesile olan asıl sebepler hakkındaki apaçık kavrayışlarımız, ilk aklın anlayış mahiyetini gösteren birer sebeptir.

Biz bu sayede her çeşit bilgiyi böyle açık bir şekilde idrak eden ilk aklın, hiçbir kayda bağlı olmayan kutsal kuvvetin mükemmelliğini isbata bir delil buluyoruz. Bizim şahsımıza göre değişen ve pek az olan tahmin gücümüzle ilk akla böyle bir bağlantiımız ve bu sayede hakka ulaşmamız vardır. Bütün mertebeleriyle Allah vergisi olan akıl, çalışma ile kazanılmış olmadığı için, bunda çalışma ve insan iradesi sebep değil ise de, bunda Allah'ın lütfü ile sahip olduğumuz hissemiz ölçüsünde, düşünün akıl ve bu konudaki uzun tecrübeden elde edilen, alışkanlığa bağlı tahmin kabiliyeti çalışıp kazanmaya bağlı olduğundan, Kur'an'ında Cenab-ı Hak bütün insanları bu yola iletip sevk etmek için: "Düşünüp, aklını kullanan bir kavim için elbette âyetler, deliller vardır." buyurmuş ve akıl olmayınca doğrudan doğruya hislerde tesirini icra edecek olan mucizelerin büyük bir faydası olmayacağını anlatmıştır.

Kur'an'ın bu gibi âyetlerinden insanları, anlayıp, delil bulmak için mucizelerden çok, tamamen akılla anlaşılabilircek hususlara sevk etmek vardır. Bunun için Kur'an, mucizelerin en büyüğüdür. Fakat bundan, bazılarının zannettiği gibi peygamberlerin mucizelerinin mümkün olmadığına ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in maddî mucizeler göstermediğine ve gösteremeyeceğine işaret gibi bir anlam çıkarmaya kalkışmak da doğru değildir. Çünkü bu âyetle özetlenen ve her biri için aslında en büyük icad harikası olan sıralar ve mucizeleri ortaya koyan üstün kudret düşünüldüğü zaman, Safâ tepesinin altın'a dönüştürülmesinin, bu kudrete göre hiçbir önem taşımayacağı ve olması imkansız bir şey teşkil edemeyeceği kolaylıkla anlaşılır.

Bunun için Cenab-ı Hak, âyetin iniş sebebi itibarıyla, bu âyetle şunu da anlatmış oluyor ki, göklerin ve yerin yaratılıp var edilmesi ve bunlar üzerinde, anlatılan eşsiz idarenin icrası gibi en büyük mucizeler; devam eden bu mucizelerin anlaşılmasından elde edilecek faydalardan yanıda Safâ'nın altın'a dönüştürülmesi gibi geçici ve tek bir harika olay isteği pek küçük bir şeydir.

Bu büyük ve devamlı mucizeleri anlayıp, üzerinde iyice düşünenler ve bu düşünme ile yüce yaratıcının kanunlarını kavrayıp ona uyanlar, Safâ tepesini altın yapmak gibi bir isteği, sonradan kendileri bile yapabilirler. Çünkü bu sayede yalnız Safâ'nın değil, bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesi bile mümkün olur. Allah Teâlâ, bunun da yolunu yapmıştır. Yalnız maden kanunlarını iyice anlamak, bu istek için yeterli olur. Bunun için Allah'tan ve peygamberden daha büyük, daha hayati, kutsal, genel ve ebedî şeyler talep etmek gerekir.

"Düşünüp, aklını kullanan bir toplum için elbette âyetler, deliller vardır." ifadesinde "âyet" kelimesi, açık âlâmetler ve kesin deliller, karşısında ciddi olarak hiçbir söz söyleme ihtimali bulunmayan apaçık mucize demektir. Kur'an'ın âyetlerine "âyet" denmesi de bu mâna ile ilgilidir.

Demek ki Allah Teâlâ'nın iki çeşit âyeti vardır:

- 1- İcad ve yaratılış kitabındaki fiilî âyetler,
- 2- İndirdiği kitaptaki sözlü âyetler.

Bunların ikisi de Allah'ın zatına, sıfatlarına, hüküm ve iradelerine delalet ettiklerinden dolayı, "âyet" ismini almışlardır.

Bu iki kitap ve bu iki çeşit âyet, karşılıklı olarak biri diğlerinin işareti, öbürü de onun işaret edip gösterdiği şeydir. Bir, diğlerinin açıklaması ve tefsiridir. Tam anlamıyla marifet; Allah tarafından indirilen kitâbın sözlü âyetlerinden, yaratılış kitabının fiilî âyetlerini ve ondan Hak Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını okuyup, anlamak, anladıktan sonra onun kanunlarını, emirlerine ve hükümlerine uyarak, doğru yoldan, "Râdiye" ve "Merdiyye" makamlarını elde etmekle "bakâbillah" ulaşmaktır.

İşte Kur'an'ın bu sözlü ayeti, bize birçok fiilî âyetlerin özetleyip göstererek bu kâinat devletinin sınırsız ve sonsuz değişikliğini, sürekli ve herkesi aciz bırakan bir nizama icad edip düzene koyanın, her şeyi düzenleyip yönetenin yüce yaratıcı olduğunu anlatır. Akıl ile ma'kulun; dış dünya ile zihnin uyum noktasında, her şeyin yöneticisi olan Allah, varlığını ve birliğini ortaya koyar. Allah, zatında ve sıfatlarında birdir. O'nun kudreti ve rahmeti herşeyi kaplamıştır. Bunun için O, bütün insanlara tam ve mükemmel olarak yeterli olup, ortağı ve benzeri bulunmaktan münezzehtir. İşte bu âyet, bu hususlara delalet eden birçok açık delili, gayet veciz ve bununla beraber gayet basit ve açık bir şekilde biraraya toplamıştır. Bunda açık ve kapalı olarak nice ilimlerin ve fenlerin konu ve gayeleri vardır.

Bunu en değersiz ve en basit bir akıl duyar ve en yüksek akıllar, bunda ebedî bir tetkik ve müşahede gayesi bulur. Netice olarak hiçbir akıl bu karardan dışarı çıkamaz.

İşte Kur'an, en yüksek ilim ve fen meselelerinin bu şekilde özünü alarak bütün seçkin insanları ve halkın aklıklara anlayacağı derecede basitleştirip öğretiyor. Tereddüt ve hayalin, şiir edebiyatında hiçbir gerçeğe uymayan ve haksız yere "ibdâ" (icad) adı verilen hayal gücünün gelip geçici ve yalancı bir bakışını okşayarak insanı bir an için ve bir daha tekrarlınammak şartıyla çarpıp geçen boş mânâlandır bir teselli zevki aramaya almış olan ruhlar, Kur'an'ın bütün yaratılışa ayna olan benzersiz nazmında mucizeli bir yükseklik duyulmazsa bunun sebebi, yaratılışlarındaki zevklerinin ve akıllarının birtakım hevesler içinde iflas etmiş olmasına aramalıdır.

Bu gibiler, hakkı hep acı diye kabul etmişler ve akıl, hakka ulaşmak için bir vasıta tanıyacak yerde onun, hakkı red ve ıbtal ile mağlub edebilecek acımasız bir silah gibi kullanmak isteyen zâlim müşriklerdir. Onlar hakkında şöyle buyrulmuştur:

Meâl-i Şerifi

165- İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na eş tutuyorlar da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir. O zulmedenler, azabı görecekləri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli bulunduğunu keşke anlasalardı.

166- O zaman kendilerine uydulan kimseler, azabı görerek kendilerine uyanlardan kaçıp uzaklaşmışlar ve aralarındaki bütün bağlar parça parça kopmuştur.

167- Onlara uyanlar da şöyle demektedirler: "Ah, bizim için dünyaya bir dönüş olsaydı da onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" İşte böylece Allah onlara bütün emellerini, üzerlerine yığılmış hasretler (pişmanlık ve üzüntüler) halinde gösterecektir. Onlar bu ateşten çıkacak değillerdir.

165-Allah'ın birliği ve kudreti bu kadar fiilî ve sözlü âyetleriyle açık ve parlakken buna karşı: insanlardan bazıları vardır ki, Allah'a karşı denkler, benzerler tutarlar ki, onları, Allah'ı sever gibi severler. Onların emirlerine, yasaklarına, arzularına itaat ederler de Allah'a isyan içinde bulunurlar.

Şüphe yok ki böyle yapmak, gerek Allah'ı inkar ederek olsun ve gerekse olmasın, ilâhik mânâsında onları Allah'a ortak yapmaktır. Bunların bir kısmı, bu şirki ağıktan yapıyorlar. Firavunlara, Nemrutlara yapıldığı gibi onlara ağıktan açığa ilâh, mabud adını vermekten çekinmezler. Onlara "Rabbimiz, tanrıımız" derler. Hatta ilâhlannın doğması ve doğurması görüşünü benimseyerek onlara aynı cinsten, mabud derecesinde oğullar, kızlar tasavvur edip yakıştırlar. Diğer bir kısmı da açığa vurmadan aynı muameleyi yapıyorlar. Onları, Allah'ı sever gibi severler, onları nimet sahibi olarak tanırlar. Onların sevgisini, hareketlerinin başı kabul ederler. Allah'a yapılacak şeyleri onlara yapıyorlar. Allah nzasını düşünmeden onların nızalarını elde etmeye çalışırlar. Allah'a isyan olan şeylerde bile onlara itaat ederler.

Bu âyet bize gösteriyor ki, ilâhik mânâsında son derece sevgi, bir esastır. Ve mabud, en yüksek seviyede sevilen şeydir. Böyle son derece sevilen şeyler, ne olursa olsun, mabud edinilmiş olur. Sevginin hükmü ise itaattır. Bunun için mabuda son derece itaat

edilir. Her insanın tuttuğu yolda hareket başlangıcı onun mabududur. İnsanlar tarafından böyle sevgiyle mabud mertebesi verilerek Allah'a denk tutulan şeyler o kadar çeşitlidir ki, bir taştan, bir maden parçasından, bir otan, bir ağaçtan tutun da gök cisimlerine, ruhlara, meleklerle kadar çıkar. Bununla beraber: "onları severler" ifadesindeki akıl sahiplerine ait olan "onları" zamiri bunların özellikle akıllılar kısmını açıkça ifade etmektedir.

Bunun içindir ki, değerli tefsirciler, denk, benzer mânâsına gelen "endâd"ı "Allah'a isyanda itaat ettikleri liderleri, başkaları ve büyükləri" diye açıklamışlardır. Bu zamirin, tağlib yoluyla diğer putları da kapsamına alması takdirinde bile bu mânâ açıktır.

Gerçekten servet, büyüklük, kuvvet, makam, itibar, güzelliği gibi herhangi bir ümide sebep sayılan dilberler, kahramanlar, hükümdarlar gibi insanlar, Allah'ı sever gibi seven ve onlar uğrunda her şeyi göze alan nice kimseler vardır ki bu, şirk konusunun putperestlik esasını, insanlığın en büyük yarasını teşkil eder.

Yunan, Roma, Avrupa medeniyet ve edebiyatında böyle muhabbet mabudlarının haddi ve hesabı yoktur. Bu duygu, zamanına göre türlü türlü şekillerde ortaya çıkar. Hristiyanlık da bu ruhla doludur. Hele Avrupa ruhunda, Avrupa edebiyatında bu tür şirk, o kadar ileri gitmiştir ki her eline bir kalem alan ve her hangi bir şiir söylemek isteyen kimse sevgilisine ilâh mertebesi vermez, en ufaklık bir iş övmek için hemen yaratma kudretini yakıştırmayı bir hüner, bir şeref sayar. Yeryüzündeki insanlık kavgaları, bütün bu çeşitli ve birbirine zıt olan mabudların mücadelesi yüzündendir. Bu anlaşmazlık ve ihtilaflar, her birinin arasındaki binlerce dalkavuk tarafından körüklenir ve insanlık günden güne ahlâkî düşüklüğe sürüklenir. İlimlerin, fenlerin, sanatların gelişmesi, buna çare bulamaz. Bilakis hepsi, bu şirk ocağını yakmak için gaz ve benzin yerine kullanılır.

Bunlar, gerçekte ne Allah tanır, ne peygamberi. Her birinin gönlünde zaman zaman bir veya birkaç mahluk yer tutmuştur. Onları Allah gibi severler, onlara mabud muamelesi yapıyorlar. Onlara itaat etmek için Allah'a isyan ederler. "Onları, Allah'ı sever gibi severler." ifadesi, bütün bunları tasvir etmektedir. Buna velileri ve peygamberleri mabud derecesine çıkararak da dahildir.

Bunun için Allah'ın velileri, peygamberleri ve melekleri gibi sevgili kullarını severken âyet-i kerimenin kapsamını iyi düşünmeli; sevgilerini, Allah sevgisi derecesine vardırırmaktan kaçınmalıdır. Çünkü Allah için sevmekle, Allah'ı sever gibi sevmek arasındaki farkı bilmek gerekir. Allah'ı sevenler, Allah'ın yolunda giden sevgili kullarını da severler. Fakat Allah'ı sever gibi değil, Allah için severler ve bu sevgi ile Allah yolunda onlara uyarlar. "Ey Muhammed! de ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz ki, Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân, 3/31).

Buna göre Allah'ın sevdiği kullarını sevmek ve onlara uymak, günah ve şirk değildir. Tersine Allah sevgisine delil olur. Fakat bu sevgi, hiçbir zaman Allah sevgisi gibi olamaz. Yani hristiyanların Hz. İsa hakkında yaptıkları gibi onları mabud derecesine çıkaracak bir ibadet şekli olamazdır. Bunun en güzel misalini, müslümanlığın iman anahtarı olan kelime-i şehadetinde ve ibadetin başı olan namazında buluruz. Bir müslüman "Ben şehadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve peygamberidir." derken Allah'tan başka bütün mabudların hepsini reddedip atar da bu temiz kalb ile Peygamberi Hz. Muhammed'in O'na kulluk ve peygamberlikle bağlılığını tasdik eder ve Allah için bu gerçeğe şahitliğini arz eder. Bu şehadetle Allah'tan sonra Peygamber'e bir sevgi ilanı vardır. İman bu sevgi ile tamam olur. Fakat Allah sevgisi, yüce Mevlânın birliği ile bunun yanıda Hz. Muhammed sevgisi, Allah'a kulluğu ve peygamberliği cihetiyledir. İşte Allah için sevmenin en büyük örneği!..

Bunun gibi namazda Allah'tan başkasını çok cüz'î bir şekilde bile olsa niyete karıştırmak küfürdür. Namazı bozar. Namazda peygamberden ve Allah'ın salih kullarından hiçbir şey istenmez. Nihayet tahyiyatta onlar adına da esenlik, salevât, rahmet ve bereket niyaz edilir. Bu duada Peygambere ve salih kullara elbette bir sevgi gösterme vardır. Fakat namaz kılan kimse Allah'ın huzurunda onlardan bir şey isteme durumunda değil, onlara da derecelerinin yükselmesi için Allah'ın rahmetini isteme, hayatında onlara ikram etme durumunda olacaktır. Müslüman bütün ömründe bu hareket çizgisini hayatının esası sayacaktır.

Buna karşılık velileri, peygamberleri veya ruhlarını ya da melekleri müşriklerin araya giren mabudları gibi bir ilâhlık payı vererek sevmek, onları severken Allah'ı ve Allah'ın emirlerini unutmak, onlar adına kurbanları kesmek, âyinler yapmak, onların isimlerini "Bismillâh" gibi işlerin başı kabul etmek, "Onları, Allah'ı sever gibi severler." ifadesinin tam anlamıyla şüphe yok ki, bir şirk ve küfürdür. Ayrıca böyle yapmak, onlardan uzaklaşmaktır. Çünkü onları ancak Allah'ı sevmişlerdir. Üzülmekle beraber müslümanlık adına da böyle batıl bir sevgi akidesine tutulan ve bununla dindarlığı yapıyor, zanneden birtakım gafil kimseler de ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle din ilminin iyi tahsil edilmediği ve dinî bilgilerin esasî bilinmeden ağızdan ağıza bir efsane gibi dolaştıldığı cahillik devirlerinde ve cahillik bölgelerinde ortaya çıkagelmıştır. Çünkü kulluk duygusu insanlarda yaratılıştan geldiği için gerçek ve gelişmiş din ilmi sönünce insanlar, ilk cahiliye devrindeki efsanelere gönlüne doğan acayip hevesler içinde ibadete çalışır. Hurafelerle boğulur, gider. Ölü veya diri, cansız veya canlı putlara başlanırlar.

Bununla beraber bu sapıklığın felsefe yoluyla ilim ve marifet adı altında gelişip yayılan kısmı da yok değildir. Bu elbette daha mühimdir. Burada Allah'ı inkar eden ta'til (batıl ve metruk, ateizm) felsefelerinden söz etmeye lüzum görmüyoruz. En derin cahelele eşit ve hatta daha beter olan ta'til (ateizm) felsefelerinin kötülüğünü, çeşitli yönleriyle hatırlatmaya ihtiyaç duyulmadığı gibi bunların ilmi ve felsefî bakımdan kıymetleri de yoktur. Fakat ilâhlık felsefesi ve vahdet-i vücud adı altında gizlenen bir metrût (ateist) felsefe vardır ki, din ve ahlâk adına ilmi ve hikemî şekilde en büyük zarar bundan doğagelmıştır. Her nerede bir şirk varsa bununla az çok bir alakası vardır.

Önce şunu kaydedelim ki, "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur." (Bakara, 2/163) âyetinde de açıkça belirtiltiği üzere İslam dininde emredilen genel iman konusu: "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." tevhidi, yani Allah'ı bir bilmektir. Yoksa "Allah'tan başka hiçbir mevcud yoktur." diye ifade edilen mevcudu, varlığı bir bilmek değildir. Bu olsa olsa marifet yolunda merhaleler katetmiş olan seçkin şahıslar için bahis konusu olabilir.

Bizim nazarımda vücud birliği genel olarak olumsuz değil, belki keşif yoluyla olumludur. Fakat "Allah'tan başka mevcud yoktur." demekle "Her mevcud Allah'tır." demek arasında pek büyük fark vardır. Birincisi sırf tevhid olabilir, fakat ikincisi sırf şirktir. "Allah'tan başka mevcud yoktur." dediği zaman, Allah'tan başkasına isnad edilen varlığın gerçek olmayıp hayalde ve vehme bağlı, şura akseden bir gölge işi olduğu ve gerçek varlığın ancak Allah'a mahsus bulunduğu inkar edilmiş; âlemin zati ile ve zati için gerçek varlığı yok sayılmış olur ki bu vahdet-i vücuddur. Çünkü keşif yoluyla sabit olduğu üzere biz âlem adına ne biliyoruz hepisi, hissettiklerimizden, hayâlimizden, zihnimizdeki şekillerden ve ruhi izlenimlerimizden ibarettir.

Bunları hakikata tasavvur etmemiz ve izafi olarak hak diyebilmemiz, zatında mükemmel ve tek olan Hak kavramının ezeli ve ebedî gerçekleşmesini tasdik sayesinde mümkün olabilir. Bunu Fâtîha'da açıklamıştık.

Bu bakımdan vahdet-i vücud, varlık tevhidi; âlemdeki benzer şeylerin gölge ve hayal olduğuna görecek ve onları silip arkasındaki açık gerçeğin varlığına iman etmekle mümkün olur.

Nitekim "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." dediğimiz zaman da birtakım putları, birçok kimseler tarafından mabud edinildiğini inkar etmiş olmuyoruz da bunları hak olmadıkları için ve ancak bir Allah'ı ispat ve kabul etmiş oluyoruz. Fakat "Her mevcud Allah'tır." dediği zaman varlıkla gerçek bir cökük, kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki, bunda tevhid yoktur. Tersine Allah'ı çoğaltma ve ona ortak koşma vardır. Bu bir vahdet-i vücud değil, varlığın birleştirilmesi veya hulûl teorisi'dir. Yahut da Allah'ı inkar etmek suretiyle yalnız âlemi ispattır, "Bir'e" "her" demektir.

Ortağı ve benzeri olmayan Allah'a sonsuz ortaklar isnad etmek, hayalî varlıkları, gerçek varlık saymaktır. Buna daha çok "panteizm" yani "birleşmiş ilâhçlık" denir ki, bu

teoride Allah ve varlık gerçekten her şeyle birleşmiştir veya her şeyin içine girmiştir. Haşâ Ali ilâh, Veli ilâh, Firavun ilâh, Nemrud ilâh ilâh... her şey ilâhtır. Bunda âlemin isbatı, onu yapanın yokluğu vardır.

İşte birtakım cahiller veya inkarcılar, Allah'ın hikmeti adıyla imkansız olan bu birleşmeyi veya hulûl ya da ta'tıl (ateizm, ilâhsızlık) teorisini vahdet-i vücud ve sırf tevhid diye ele alarak "O'ndan başka ilâh yoktur." demek "O'ndan başka mevcud yoktur." demek olduğunda ısrar ederler. Bunu da: "Her mevcud O'dur." mânâsıyla açıklarlar. Hatta külli mecmû ile külli ifradîyi birbirinden ayırmayarak "Hepsi O'dur." derler. Her şeyden ötede Allah'ı görecek yerde, her şeyde ve hatta her şeyi Allah görmek isterler. "İlk ve son olan, açık ve gizli olan O'dur." (Hadid, 57/3) âyetinin açıkladığı birleşme mertebesini ayrınlma mertebesinde ayrı ayrı söylerler ve böylece kendilerini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları, bizzat Allah gösterirler. Artık erenler, veliler, bir ilâhlar topluluğu manzarasında hayal edilir, oysa bu görüşün esasına göre şeytanların velilerden, kâfirlerin müminlerden farkı kalmaması gerekir. Çünkü her varlık O sayılır. İşte: "İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na eşler tutuyorlar da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar." âyet-i kerimesi özellikle bunları da red ve iptal içindir.

Zaten İsa'ya "Allah" veya "Allah'ın oğlu" denmesi de Mısır'dan, Hind'den, Yunan'dan, Roma'dan gelen bu birleşme teorisinin bir koludur. Bu aşınıktan ve meseleyi kanştırmaktan kaçınmak için son zamanlarda İslâm dünyasında Hanbelîler içinden Vahhabî mezhebi ortaya çıkmıştır. Bu mezhep Allah'tan başka her kim olursa olsun ona hümet göstermenin ve muhabbet beslemenin şirk olduğunu ilan etmiştir. Buna dayanarak kabirlere hümet etmeyi bile şirk kabul etmiştir.

Bu hümet ve muhabbet "Onları, Allah'ı sever gibi severler" mânâsına uygun olacak derecede olursa, bizim de buna şirk gözüyle baktığımızda şüphe yoktur. Ancak bundan genel olarak hümet ve muhabbetin inkân mânâsını çıkarmak ve müminlerin kalbinden peygamberlerin ve salih kulların sevgisini söküp almaya çalışmak da bir aşınık ve Allah sevgisiyle uyum sağlaması mümkün olmayan tehlikeli bir iştir. Bunun böyle olduğunda da şüphe etmeyiz.

Sünnete uygun bir şekilde kabir ziyaret etmek, ölülere Allah nzası için hümet etmek, ölülerin gerçek olan eserlerinden, fikirlerinden istifade etmek, ruhlarını hayır ile anarak memnun etmek, onları için Allah'a dua etmek ve bu dua ile feyiz kazanmak, onları Allah'ı sever gibi sevmek değil, Allah için Allah'ın kullarını ve yaratıklarını sevmek olduğu açıktır. Özellikle kabir ziyareti, ölümü hatırlamaktır. "Lezzetlerin, tatların yıkıcısı olan ölümü çokça anın." hadis-i şerifi gereğince ölümü hatırlamak meşru olup, emredildiği gibi kabir sahibinin faniliğini de görebek tasdik etmek demektir.

Kabir ziyaretini, Allah ziyaretine benzetmekte Allah için haşâ kabir düşünülmesini caiz görmek gibi bir küfür şüphesi vardır.

Bir de "Onları, Allah'ı sever gibi severler." ifadesinin kapsamı, ölü ile diriye ayırmamış ve belki de ölülerden çok dirileri işaret etmiştir. Bundan dolayı ölülere ve kabirlere hümet ve muhabbeti kayıtsız, şartsız kesmek isteyenlerin, daha önce bütün dirilerle ilgilerini kesmeleri, meşru veya gayr-i meşru hiçbir yöneticiye hümet etmemeleri gerekecektir. O halde İslâm büyüklerinin kabirlerini yıkan ve ziyaretlerini engelleyen Vahhabîlerin, hayatta olan yöneticilerine de asla muhabbet ve hümet göstermemeleri, ziyaret ve saygıda bulunmaması gerekir.

Kısaca, başkalarını ve büyüklükleri, Allah'ı sever gibi sevenler ve onları, Allah'ın emrine uymayan emirlerine itaat ederek Allah'a isyan edenler, bunları Allah'a eş ve ortak edinmiş olurlar ki, bütün putperestliğin esası, bu tarz muhabbet beslemektir. Allah'ın birliğine karşı böyle yapan birtakım insanlar vardır. Bunlar, başkalarını, kendilerine uydukları kimseleri Allah için değil, Allah gibi severler. : Halbuki mümin olanları Allah'a sevgisi, Allah için sevmesi, her şeyden çok ve o müşriklerin tapındıkları eş ve benzerlere ve hatta varsa Allah'a sevgilerinden daha çok ve daha kuvvetlidir. Çünkü müminler, ancak Allah'a yalvarırlar. Müşrikler ise pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allah'ı hatırlarlar, ihtiyaçları kalmayınca da edindikleri eşlere uyarlar.

Bundan dolayı müminin gerek rahatlık zamanında ve gerekse sıkıntı anında, gerek darlıkta ve gerekse genişlikte Allah'a olan sevgisi devamlıdır.

Kâfir ve müşrik ise bazan Rabbinden süz çevirir, müşrikler tutarlar bir puta taparlar. Sonra ondan daha güzel bir şey gördükleri zaman onu bırakır, buna taparlar. Hatta Bahile kabilesinin yaptığı gibi auctıkları zaman mabudlarını yerler. Bu şekilde sevgi besledikleri şeyi ve mabudlarını değiştirir giderler.

Bunun için onları müminler gibi devamlı bir sevgileri olamaz. Müminler, tek Allah'a inandıkları için bütün sevgileri, bizzat Allah'da toplanır. Allah'ın yaratıklarına olan sevgileri de bu başlangıç noktasından dağılır. Yani sevdiklerini ancak Allah için, Allah nzası için severler.

Kâfirler ve müşrikler ise bir mabudun veya bir putun karşılığında diğer mabudları ve putları da doğrudan doğruya sevdikleri ve bütün sevgilerini Allah sevgisiyle, Allah nzasıyla ölçmedikleri için sevgileri dağınık ve parçalanmıştır. Şüphe yok ki dağınık ve değişen sevgiler, toplu ve sabit sevgiye göre bir hiç demektir.

Bunun için mümin bir halk topluluğuna sahip olan ve sırf Allah için sevilen başkaları, kendilerine uyulan insanlar ne kadar mutludurlar! Şüphe yok ki bu bahtiyarlığa kavuşmak da hakkıyla tek Allah'a inanan bir mümin olmaya, her şeyden, hatta kendinden önce Allah'ı sevip, Allah'ın kullarına da Allah için muamele etmeye ve Allah için sevgi dağıtmaya bağlıdır. Başka türlü aşın gidilenler veya ihmal edenler, zulümden kurtulamazlar.

Böylece Allah'a eşler edinmek suretiyle zulmetmiş, haksızlık yapmış olanlar, yani Allah'a karşı başkalarını eş ve ortak tutmak; onları, Allah'ı sever gibi sevmek ve Allah'a karşılık onları bizzat kendilerine uyulacak varlıklar edinerek emirlerine itaat etmek özellikle Allah Teâlâ'nın hakkı olan ilâhî sıfatına ve mabudluğuna başkalarını da ortak etmek en büyük zulümdür. "Şüphe yok ki şirk, büyük bir zulümdür." (Lukmân, 31/13) ve bunu yaparlar son derece zâlimdirlər. Çünkü göklerin ve yerin yaratıcısı, kainat saltanatının mutlak hâkimi olan Allah Teâlâ'nın hakkına tecavüz etmek cüretinde bulunanlar, hangi zulümden sakınırlar? Allah'ın kullarına, aciz yaratıklarına neler yapmak istemezler? Bundan dolayıdır ki, dilimizde "Kork, Allah'tan korkmaysanız." diye bir ata sözü vardır. Elbette böyle yapan zalimler, birgün gelecek, Allah'ın azabını göceklerdir. Bu zâlimler, işte o azabı gerçekten göcekleri vakit, Ne kadar kuvvet ve kudret varsa hepsi, Allah'ın olduğunu, ve Allah'ın azabının ne kadar şiddetli bulunduğunu bir görebek olsalar!...

Burada bu "onlar bir görebek olsalar" şart cümlesinin cevabı tehvîl (korkutmak, uyarmak) için hafzedilmiştir, belirtilmemiştir. Nitekim dilimizde de bu gibi tehdit makamında: "başına geleceği bilsen..." deriz ve cevabı gizli tutanz ki, bu gizlilikten maksat, bu cevapta anlatılması mümkün olmayan bütün tehlikeleri toplamaktır. Yani o gün bunların uğrayacakları acı, pısmalık ve hasret, o kadar dehşetlidir ki, şimdiden anlatılması mümkün değildir. Neler olacak, neler kecekler!..

166-Özellikle, O Allah'ı sever gibi sevilip, arkalarna düşülen ve kendilerine uyulan kimselerin, arkalarna düşüp kendilerine tâbi olanlardan uzaklaştıkları, ve azabı görebek "Aman aman bunlar bizden değil." diye reddedip kaçındıkları zaman, aralarındaki bütün bağlantı sebepleri kesilir.

167-Uymak, uyulmak ve bunlara sevk eden iş ve gaye gibi her türlü ilgi tamamen kopar, o arkadan giden ve öndekilere uyan kimselerin: "Ah ne olurdu bizim için geçen dünyaya bir dönüs mümkün olsaydı da onları bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık." diye feryat edecekleri gün, o son pısmalık günü neler olacaktı... İşte Allah onlara bütün amellerini böyle her taraflarını kuşatmış büyük hasretler, son derece acı ve faydasız pısmanlıklar halinde gösterecektir. ve onlar bu atışten çıkacak değillerdir.

Bundan dolayı insanlar, bütün bu kuvvet ve kudretin tek sahibi ve hükümrani bulunan bir Allah'tan başka mabud tanınamalı, O'nun emrinden başkasına itaat etmemeli, başkasına uymamalı ve bütün sevgisini Allah'a olan sevgisinde toplamalıdır.

Cenâb-ı Allah, akıllara kudret ve rahmet delillerini gösterip, hislere son derece korku ve sevgi telkin ederek müjde ve uyan, teşvik ve sakındırma içinde birliğini akıl ve hissi bakımdan ispat ettikten ve bütün insanları her türlü şirkten sakındırmakla tevhid inancına davet ettikten sonra, ilâhlık ve Rabblığının eserlerini, ilerde açıklayacağı kanun koyma noktasından da göstermek için buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

168- Ey insanlar! Bütün yeryüzündeki nimetlerimden helal olmak, temiz olmak şartıyla yişin. Fakat şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o size belli bir düşmandır.

169- O size hep çirkin ve murdar işleri emreder, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler söylemenizi ister.

170- Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun." dendiği vakit de: "Yok, atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız." dediler. Ya ataları bir şeye akıl erdiremez ve doğruyu seçemez idiysele de mi onlara uyacaklar?

171- O kâfirlerin halı, sadece bir çağırma veya bağırmanın başkasını işitmeyerek haykıranın haline benzer; onlar sağdırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler.

168- Ey insanlar! Sizin hepiniz böyle bir Allah'ın yaratığı ve kitabına layık gördüğü kullarınız, kendilerine uyulan ve uyan, hepiniz yemeye, içmeye muhtaç acizlersiniz. Bunun için Allah'a kulluk edeceğiz diye kendinizi Allah'ın nimetlerinden mahrum ederek yormayınız. O Rahmân ve Rahîm olan Rabbiniz size şöyle izin veriyor: şu yeryüzünde bulunan şeylerden yişiniz. Fakat nasıl rastgelirse ve her elinize geçeni değil, helali hoş ve tertemiz olarak yişiniz. Yediğiniz şeyler pis, kirli, şunun bunun hakkı geçmiş, yaratılış itibarıyla ve dinî bakımdan yasaklanmış veya şüpheli şeyler olmasın. Helalinden kazanınız, haram, pis, şüpheli şeylerden sakınınız. Onlara tenezzül etmeyiniz. ve şeytanın adımlarına uymayınız. Yani onun arkasından izinden gitmeyiniz.

Çünkü o sizin her halde açık bir düşmanınızdır. Kendisi her ne kadar gözlerinize görünmez, gizliden gizliye kanınıza, iliklerinize işleyerek kalb ve fikirlerinize sokulursa da onun size düşman olduğunu ve telkinlerinden hiç birisinin hakka ve hayra yönelik olmayacağında şek ve şüpheye yer yoktur.

169-Ağlam bir yaratılış, olgun bir akıl ve temiz bir kalb sahipleri için onun düşmanlığını ve telkinlerinin kötülüğünü anlamak hiç de zor değildir. Çünkü o size ancak kötü ve gayet çirkin şeyleri , ve Allah tarafından delili olmadan, kendi kendinize bilemeyeceğiniz şeyleri Allah'a karşı iftira olarak söylemenizi emreder. O, Allah'ın emirleri hakkında hayal ve kuruntulara, arzulara söz söylemeye teşvik eder.

Şeytanın batılı gerçek, kötülüğü iyilik gibi süsleyerek insanın hayal ve kuruntusuna sunmakla heyecanlandırması ve teşvik etmesi, emre benzetilmiştir. Nitekim nefsin şiddetli arzulan hakkında: "Nefsım bana böyle emrediyor." denir ki, "nefs-i emmâne" kötülüğü emreden nefis deyimini bundandır. Bu teşbihte şeytanın vesvesesini kabul ile ona uyan insanların, şeytanın memurları ve uyulduğu yerinde olduklarına işaret buyurulmuştur.

Bilinmeyecek şeyler başlıca ikidir:

1- Allah'ın zâtı ve gerçek mahiyeti: Allah'ın gerçek mahiyetini insan aklı, tam olarak anlayacak şekilde bilemez. Bunun için Siddîk-ı A'zam (Ebu Bekir) hazretleri: "Allah'ın zatının sırrından bahsetmek, şirk koşmaktır." buyurmuştur. Şeytan ise insanı bundan söz etmeye teşvik eder, kuruntu ve hayal ile nice sözler söylerir.

2- Allah'a isnadı caiz olup olmayacak şeylerdir ki, Allah'ın emirlerinin çoğu, haram ve helal gibi ferî ve şerî hükümler bu türdendir. Çünkü şerî ve ferî hükümlerin ilgili bulunduğu sonuçların güzelliğini, menettiği şeylerin gerektireceği fenalıkları anlamak için akıl ve şahsî tecrübe yeterli değildir. Amele atı tefferruatla ilgili olan Allah'ın kanunlarında öyleleri vardır ki, sonuçlarını tamamiyle anlayıp, özetlemek için asırlar bile yetmez. Bunların Allah tarafından tayin edilip indirilmiş delilleri vardır.

Zaten fenalık görmek istemeyen insanları, fenalığı denemeye kalkışmaları da akıl işi değildir. Fakat şeytan insanları, bunlar hakkında da gönlüne göre hüküm vermeye teşvik eder. "Adam sen de filan şeyi yemek neden haram olsun? Filan işi yapmak neden yasak olsun?" dedirir. Böylece insana Allah'ın emrini, Allah'ın kanununu araştırmadan, kendi kendine yalandan kanunlar uydurtur. Hakk'ın kanununa uymayan işler yaptırır ve nihayet başını belaya sokar.

İlmî, yoluyla delilinden aramayan; Allah'ın emrini gösteren delili bulmadan kendi kendine bilemeyeceği şeyler hakkında şeytanın telkin ettiği hayal ve kuruntusuna, gönüllerinin bozuk eğilimlerine göre söz söyleyen nice insanlar vardır ki, hep bunları Allah'a karşı eş tutanlar cümlesindendir.

170-Nitekim o insanlara Allah'ın indirdiği açık delillere, parlak belgelere ve bunların hükümlerine tabi olup itaat ediniz, dendiği zaman, Hayır, biz ona değil, atalarımızı üzerinde bulduğumuz eski âdetlere uyanız, derler. Yani atalardan kalma eski âdetlerin, Hakk'ın emrine, Allah'ın hükmüne uygun olup olmadığını aramazlar da sırf taassubla onlara, ne olursa olsun uyup taklid edeceklerini söylerler.

Hayret! Ataları hiç bir şeye akillan emmez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi? Onların bulundđu hale uyacaklar, cehalet ve sapıklıkta da mı onları taklid edecekler?

Gerçekten tarihin esasına, nakle ve ancak ilmi nakillerin tesbit edeceği birçok asırların deneylerine, daha doğrusu Allah'ın tayin edip indirdiği delillere bağlı olan hükümlerde geçmiş büsbütün atmak ve ondan habersiz olarak hep yeni şeyler aramak da doğru değildir. Bununla beraber körukörüne geçmişe taparcasına sevgi beslemek, ne olursa olsun atalar yolunu tutmak ve özellikle ilminden, dinden nasibi olmayan, hata ve sapıklıklan açık ve Allah tarafından açıklanmış bulunan ataları taassubla taklid etmek de onları, Allah'a eş ve ortak gibi tutmak, cehalet ve sapıklıkta boğulup kalmaktır.

Bu konuda aranacak olan şey, hak ve batıl, menfaat ve zarar, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlikdir. Menfaatin, hakkıyla menfaat; iyiliğin hakkıyla iyilik, güzelliğin hakkıyla güzellik olması için de Allah'ın hükmünü, hakkın delilini bulmak lazım gelir.

Bundan dolayı bir şeye tabi olma sebebi; eskilik, yenilik veya atalar yolu olup olmaması değil, Allah'ın emrine ve Hakk'ın deliline uygun olmasdır. Allah'ın emrine uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur. Aksine hakkın emrini tanımayan, ne yaptığını bilmeyenlere -atalar bile olsa- yine uyulmaz. Bu durum, eskilerde böyle olduğu gibi yenilerde de böyledir. Bunun için fıkhta "Zarar kadım olmaz." diye bir genel kaide vardır. "Kadım, kide mi üzere terk olunur." genel kaidesi de bununla kayıtlıdır.

Bu bakımdan eski, hiçbir kayda bağlı olmadan eski olduğu için değil, açık bir zarar bulunmaması yönünden geçerli olduğu gibi, iyiliği ve güzelliği ilmin sebeplerinden biriyile bilinen ve hakkın deliline uygun olup sonradan ortaya konan yeni de geçerlidir.

Kısaca hak ve iyilik ölçüsü, ne eski ve yeni, ne de bilgisizlik ve istekdir. Allah'ın emrine ve delile dayanan ilim gerçektir. Bunun için eski olsun, yeni olsun Allah'ın indirdiği delillere bakmayıp da ataların halini, yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allah'a eşler tutmak ve hakkı bırakıp hayal ve kuruntulara, şeytanın emirlerine uymak, izine gitmekir ki, buna tutuculuk denir.

Bu âyet gösteriyor ki, kısaca veya genişçe bir hak (doğru) delile dayanmayan katkışz taklid, din hakkında yasaklanmıştır. Belli bir bilgisizliğe, sapıklığa uyup taklid etmek aklı batı olduğu gibi, şüpheli olan hususta da delilsiz taklid, din açısından caiz değildir. Açıkça belli olmayan hususlarda delilsiz söz söylemek ve o yolda hareket etmek, bilmediği bir şeyi Allah'a iftira olarak söylemek ve şeytana uyup bilgisizce hareket etmeir.

Nitekim, "Allah'ın indirdiği Kur'ân'a ve değer açık delillere, parlak belgelere ve bunların hükümlerine uyunuz." dendiği zaman Arap müşrikleri, taassubla böyle yapmış ve böyle söylemişlerdi ki, bu âyet bu sebeple immiştir. Bir rivayette de böyle diyen ve âyetin inmesine sebep olanlar, yahudilerden bir gruptur. "Allah'ın indirdiğine uyun." dendiği zaman bunlar: "Hayır, biz babalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona tabi oluruz. Çünkü

onlar bizden hayırlı, bizden daha bilgilydiler." demişler, yapılan bu teklifteki âyet ve delilleri hiç düşünmeyerek taassuba sâpmışlardır.

171- Bu bakımdan böyle tutuculuk ve taklitçilik, müşriklerin ve kâfirlerin belirtisidir. Bu kâfirlerin hali neye benzer bilir misiniz? bütün kâfirlerin hali, o hayvanın haline benzer ki, bağıp çağırmadan başka birşey işitmeyerek haykır, duyup dinlediği kuru ses, çıkardığı yine kuru sestir, mânâdan haberi yoktur. onlar, birtakım sağırlar, dilsizler, körlerdir. Bunun için hiç bir şey anlamazlar. Sadece hay! huy! kuru gürültülere, çan seslerine, kaval sesine kulak verirler,haykırırlar. Bunlara söz söyleyecek, doğru yola davet edecek olanların hallı de o hayvan çobanının haline benzer, o yolda çobanlık etmes gerekir. Çoban onlara insan gibi, yiyiniz, içiniz, yayılınız derse anlamazlar, mânâsız seslerle ıslık, düdük çalar, bağıp çağırarak azarlar, sürer, haylarsa bir şey duyarlar. İşte kâfirlerin durumu da böyledir. Bunlar, Allah'tan, peygamberden bir şey anlamazlar, mânâlı sözleri duymazlar, çan ve düdük sesleri arkasında dolaşırlar. Bunları işittikleri zaman haykırırlar, höykürürler. Yiyip içmek, yayılmak için yola gelirse, azarlama ile, haykırarak bağıp çağırma ile gelirler. Allah daha iyisini bilir ya, yukarda "Râinâ demeyiniz" (Bakara, 2/104) buyurulmasında bu nükteye de işaret vardır.

Meâl-i Şerifi

172- Ey iman edenler! Size kismet ettiğimiz rızıkların hoş ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin, eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız.

173- O, size yalnız şunları haram kıldı: Ölü hayvan, kan, domuz eti, bir de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar. Sonra kim bunlardan hayeme mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret ölçüsünü geçmemek şartıyla ona da bir günah yükletilmez. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

172- Ey müminler! siz o hayvanlar gibi olmayınız. size kismet ettiğimiz rızıkların maddi ve manevi temiz olanlarından yiyiniz. Çünkü yaratılış âleminde nızın haramı da var, helali de var, pisi de var, temizi de. Fakat siz, bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmeyerek meşrû şekilde kazanılan helallerinden insanca yiyiniz. Hem hayvanlar gibi pis boğaz olmayınız, hem de bir takımının yaptığı gibi helal, hoş ve temiz şeylerden kendinizi mahrum etmeyiniz. Temiz temiz, helal helal yiyiniz.

Onları yaratan, veren Allah'a şükrediniz. O helal ve temiz nızlarla beslenen vücudunuzu, görünen ve görünmeyen organlarınızı, ne için yaratılmışırsa onda, yani yaratılış gayelerinde kullanınız.

Çünkü yukarda da açıklandığı üzere şükürün gerçek bir şekilde yerine getirilmesi, nimeti ihsan edene bu suretle karşılık vererek saygı göstermektir.

Vücudun organlarından her birinin bir yaratılış hikmeti vardır. Bunun bir kısmı genel olarak herkes için bellidir. Diğer kısmını da "Organların faydalıan bilimi" (Fizyoloji) denen ilimle yavaş yavaş, ard arda tetkik etmek mümkündür.

Mesela neslin devamı için verilmiş olan bir organı, nesli kaybetmek için kullanmanın, yine aynı şekilde gerekleri kesfedip, Allah'ı tanımak için bahşedilmiş olan akıl, bozguncululuğu körükleme ve hukuku iptal için sarf etmenin, nimete karşı büyük bir nankörlük olduğu ne kadar açıktır.

İnsanlığın kıymetini bilmeyerek pis ve haram şeyler yiyenler, böyle nimete karşı nankörlüğe düşecekleri gibi, nimete nankörlük edenler de maddî ve manevi pislikten kurtulamazlar. Birinden kurunsalar, digerine mutlaka buluşırlar.

Tefsir bilgileri diyorlar ki, birinci "yiyiniz" emri mutlak oluşuna göre ibaha, (mübah kılmak) ikinci "şükrediniz" emri vücûb içindir. Çünkü usûl ilminde açıklandığı üzere, yeme, içme gibi sırf kullanı iyliliğine meşru bir şekilde yararlanma imkanı bahşeden emirler, vazife değil, birer hak teşkil ederler. Bunlar vazife gibi vacib kabul edilecek olursa, yapılmadığında ceza lazım gelir. Bu ise lehte olduğu açık olan bir emrin aleyhe dönmesi gerektirir. Buna, "konuyu tersine çevirme" denir ki, bir çelişki olur. Bundan dolayı helalinden yemek bir hak, fakat haramdan kaçınıp Allah'a şükretmek bir vazifedir.

Ancak "yiyiniz" emrinin mutlak oluşuyla mübah için olması, içindeki bazı kısımların vacib olması engel değildir. Çünkü mübah vücûdan daha geniştir. Bunun için de yemenin çeşitli mertebeleri bulunabilir. Gerçekten fıkihta uzun uzun açıklandığı üzere yemenin farz olan ve vazife bulunan kısmı da vardır. Bir insanın ölmeyecek kadar yemesi farzdır. Mümkün iken yemez de açlığınan ölüme intihar etmiş, kendi canının katili olma günahıyla günahkar olmuş olur. Sonra ölümden koruyacak miktardan fazla olarak ibadete kuvvet kazanmak için yemek mendubdur. Tam doycak kadar yemek mübah, ondan fazlası haramdır.

İşte "yiyiniz" emri mübah mertebesine kadar yeme şekillerini içine almaktadır. İbahaya yormakla birlikte farzı da kapsamına almaktadır.

Ey müminler! Böyle temiz temiz yiyiniz de Allah'a şükrediniz. Eğer siz gerçekten yalnız Allah'a ibadet ve kulluk ediyorsanız böyle yaparsınız. Gerçekten tek Allah'a inanmış mümin olanlar, böyle yaparlar.

173-Şimdi siz haram kılınan şeyleri de kısaca belleğiniz: Allah Teâlâ sizlere ancak şunları haram ve yasak kılmıştır: ölü hayvan yani kesilmesi gerektiği halde kesilmeden kendi kendine veya boğazlama yerine geçmeyecek diğer bir sebeple ölen herhangi bir ölü hayvan. Hatta balık kesilmeye ihtiyacı olmadığı halde ölüp de su üstüne çıkmış olan ölü balık (semek-i tâfî) bile haramdır. Kan yani dem-i mesfûh denen akar kan, domuz eti yani gerek ölü olsun ve gerekse boğazlanmış olsun kayıtsız şartsız domuz eti ki, bunun baştan başa murdar ve her şeyinin pis olduğunu göreceksiniz. Bir de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar. Âyetle geçen "ihlâl" aslında sesi yükseltmek demektir. Müşrikler mabudlarına kurban kestikleri zaman, Lât adına, Uzza adına diğerkiler onların isimlerini yüksek sesle söylerlerdi. Böyle sesi yükseltme ile kesmeye de "ihlâl" denirdi. Sonraları ihlâl, isterse sessizce olsun, mutlak olarak kesme anlamında kullanılmıştır ki, âyet de bu mânâyadır.

Buna göre gerek gizli, gerek açık olarak Allah'tan başkası adına kesilen kurbanların, hayvanların yenmesi haramdır. Mesela, filan türbede Allah için kurban kesmek caiz ve yenmesi helal olursa da, filan türbe için ve onun adına kesilen kurbanın eti yenmez. Bunlar haramdır. Bunların yenmesindeki zararı saymakla bitmez. Bunun için son derece hayatî bir zaruret bulunmadıkça bunlardan yemek, kesinlikle yasak ve günahtır.

Bununla beraber Her kim mecbur kalır ve yemediği takdirde öleceği muhakkak bulunursa, bu zaruret içinde bulunan kimse, başkasının hakkına tecavüz etmediği, yani kendi gibi zaruret içinde bulunan diğer birinin, ölümünü önleyecek kadar elinde bulunana saldırarak, kendini kurtarmak için onun ölümüne sebep olmadığı, ve taşkınlık yapmadığı, yani ölmek için gerekli olan zaruret ölçüsünden fazlasına geçmediği takdirde, ona günah yoktur. Böyle zaruret içinde kalmış bir kimse için bunlardan hangisini bulursa zaruret miktân, yani ölmeyecek kadar yemeye ruhsat vardır. O da bu ruhsatı terk ederse günahkar olur.

Fıkıh ilminde "Zaruretlar, haram olan şeyleri mübah kılar." ve "Zaruretlar, kendi miktânınca takdir olunur." genel kaidesi de bu ve benzeri âyetlerin mânâsıdır.

İşte sınıllık haram olan şeyler kısaca bunlardan ibarettir, ilerde daha fazla açıklamaya gelecektir. Müminler, böyle pis ve haram olan şeyleri bıraksınlar da helalinden temiz temiz kazanıp yesinler. Allah'ın emrine uymayarak kendi kendilerine mahrum etmesinler, Allah'ın emirlerini saklasınlar. Çünkü kesin olarak biliniz ki:

Meâl-i Şerifi

174- Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de bununla biraz para alanlar gerçekten karınları dolusu ateşten başka birşey yemezler. Kıyamet günü Allah onlara ne söz söyler, ne de kendilerini temize çıkarır. Onlara sadece acı veren bir azab vardır.

175- İşte onlar, hidayeti verip sapıklığı, affedilmeyi bırakıp azabı satın alan

kimselerdir. Bunlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırılar!

176- Şüphesiz ki Allah kitabı hak bir sebeple indirmiştir. Kitap haklarda ihtilafa düşenler ise, şüphesiz haktan uzak, bir anlaşmazlık içindedirler.

174- Allah'ın indirdiği kitabı, yahudi bilgilerinin yaptığı gibi gizleyenler, ve bu gizleme sebebiyle az bir değer, yani ne kadar çok da görünse, işin aslında az olan bir dünya menfaati, para, mal veya makam satın alanlar, kısaca dünya muradına etmek için Allah'ın kitabını veya o kitabın hükümlerini gizleyen ve gerçekleri değiştirenler yok mu? işte onlar, kannları dolusu ateşten başka bir şey yemezler. Bu yüzden aldıkları bedeller, yedikleri şeyler, içlerinde gerçek bir ateş olacak, onları yakacak ve devamlı yakacaktır. Çünkü şer'i gerçeklerin aksine yapılan her işte manevi bir ateş kıvılcı vardır. Onu gizlemek suretiyle elde edilen dünya menfaati, elbette ateşten başka bir şey olmayacaktır. ve kıyamet gününde Allah, onlara söz söylemeyecek, yani rahmetle iltifat etmeyecektir.

Çünkü "Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür." (Şûrâ, 42/40). Bunlar ise Allah'ın kelâmını gizlediklerinden, ahirette rahmet sözünden mahrum kalacaklardır. onları tezikiye etmeyecek ve günahlardan temizlemeyecektir. Mümine yapacağı gibi affından hissedar kılmayacak, oldukları gibi bütün kırılıklarıyla mahşer yerine getirecektir. ve bunların hakkı acı veren devamlı bir azabdır.

175-Çünkü: Bunlar hidayeti sapıklığa, mağfireti azaba satmış, hidayet yerine sapıklığı, mağfiret yerine azabı almış kimseledir. Artık sapıklık ve azab, onların ebedî olarak kazandıkları malları olmuştur. Bunlar, ateşe karşı ne sabırlı şeyler? Hayır ve sevaplara, iyiliklere, doğruluğa, hak ve hakikati açıklamaya, dünya zevklerinden birini feda etmeye asla sabredemeyen bu adamlar, ateşe götürecektı ameller yapmakta ne sabırlar gösteriyorlar! E ve ebedî olarak ateşte yanmak için neler neler yapıyorlar!

176-İnsanın yaratılışı gereğince tahammül edilmesi mümkün olmayan ateşe karşı böyle sabır isnadiyle bir hayret ortaya koymak, Allah tarafından bir alaydır.

Bu sabır, sonu selamet olan bir sabır değil, ebedî bir felaket olan çaresizliktir. bu ateş azabı, sebezis ve haksız da değildir. Çünkü Allah kitabını şüphesiz hak ile, hakla ilgili, hakkı söyler olarak indirdi. Bunun için kitabını yalanlayanın veya gizleyeninin hakkı ateş olur.

Bir de Kitap hakkında ihtilafa düşenler, Allah'ın indirdiği kitaplarını hepsine inanmayıp da, kimi Tevrat'a, kimi İncil'e inanarak ve sonra kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar, elbette haktan, doğrudan çok uzak bir aynlık ve anlaşmazlık içindedirler. Haktan bu kadar uzak bir aynlık içinde koşan batıl ehlinin hakkı da ebedî bir azabdır.

İşte bu sebeple onlar, o ateş azabını hak etmişlerdir.

Bu âyet bize şunu anlatıyor ki, aralarında kendisiyle amel edilen ve anlaşmazlığa düştikleri zaman hakem kabul edilecek hak bir kitaba iman etmemiş olanlar, tartışmadan ve anlaşmazlıktan kurtulamayacakları gibi, kitapları ayn ayn olan insanlar arasında birleştirici bir bağ bulunamayacağından ihtilaf ve anlaşmazlıklar ebedî olur. Bağlı oldukları kitabın tamamına gerçekten sadakatle inanmayarak, onu kendi görüşlerine, heveslerine göre anlamak isterler. Kitaplarının bir kısmına inanırlarsa, diğer kısmına inanmazlar ve böylece birinin inanır göründüğünü diğer inkar eder. bunlar da heveslerinin değişikliği ölçüsünde ihtilaf ederler. Bunun neticesi de kitapsızlığa ve en büyük münakaşa ve mücadeleye götürür. Haktan uzaklaştınr. Bu da toplumları perişan eder ve ebedî azaba sürüklr.

Her ne yapılsa yapılsın, insanlar için haktan başka birleşme yolu ve hakka uymaktan başka mutluluk sebebi yoktur.

Kitabın aslında ihtilaf etmeyecek, onu isteğine göre dünya menfaati nedeniyle inkar, te'vil ve değiştirmek suretiyle gizlemeye kalkışmayarak hüsn-i niyetle ve tam dürüstlikle anlamaya çalıştıkları halde insan olmanın bakımından kavrayışları farklı olanları ise asıl beraberliklerine zarar gelmez. Bunların anlaşmazlıklar haktan uzak bir anlaşmazlık olmaz.

Herhalde nâşih ve mensûhiyle Allah'ın kitaplarına inanmamak ve hak kitabın bir kısmını tanımamaya çalışmak felaketin başıdır. Allah'ın bütün kitaplarına iman etmek ve kitab hakkında ihtilafa düşmekten kaçınmak, imanın ve İslâm'ın şartlarındanıdır. Mümkün olan bütün gayretini sarfederek gerçek ilmi ictihatlار yoluyla meydana gelen ihtilafı ise, ihtilaf icad etmeyi gaye edinmemek şartıyla muafır. Hatta bir hadiste işaret buyurulduğu üzere kolaylaştınp genişletme bakımından rahmet sebebi de olur. O şartla ki, bunlarla amel edecek olanlar, ihtilafı değil, ittıfak yönünü araştırma vazifesini unutmasınlar.

Bunun için bir ferdin, sıkıntılı bir zamanda hakkında ihtilaf edilen bir görüşle amel etmesinde bir sakınca yoksa da, sosyal konularda ittıfak edilen yön araştırılmadan böyle ferdî bir görüşle fetva verilmesi tevhid prensiplerine aykırı ve bu âyetin uyuşına dahil olur.

Özellikle kalem ve söz sahibi olanlar, yazı ve te'lifle meşgul olanlar, emir, yasak, eğitim ve öğretim üzerinde bulunanlar, bu âyetleri dikkat nazarlarından asla uzak tutmamalı, hakkı gizlemenin, ihtilafın, anlaşmazlığın ne kötü bir sonucu olduğunu düşünmelidirler.

K'a'b b. Esref, K'a'b b. Esed, Mâlik b. Sayf, Huyey b. Ahtab ve Ebu Yâsir b. Ahtab gibi ve Tevrat'taki Hz. Muhammed'in sıfatları hakkındaki âyetleri ve diğer bazı hükümleri gizleyen ve bu sebeple hemcinslerinden hediyealar olan Yahudi reisleri hakkında inen bu gizleme âyetleri ve yukardaki benzeri, müslümanlar için de pek ibretli bir ahlâk dersini kapsamaktadır.

Kısaca insanın mutluluğu ve hakka yakınlık; şirkte, küfür ve nankörlükte, cahilce taklit ve taassuba, hayvanlıkta, hayvan gibi helal ve haram tanımamakta, pis pis şeyler yemekte, şeytana uyup çirkin şeyler yapmakta, bilir bilmey açgöze geleni söylemekte, hakkı gizlemekte, kitab hakkında ihtilafa düşmekte, hakka karşı aynlık ve anlaşmazlık çıkarmakta değil, tam mânâsıyla hayır ve ihsanda, bol iyiliktedir. O halde asıl hayır ve iyilik nedir?

Meâl-i Şerifi

177- Yüzlerinizi bazan doğu, bazan batı tarafına çevirmeniz erginlik değildir. Fakat eren o kimselerdir ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve bütün peygamberlere iman edip, yakınlığı olanlara, öksüzlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenlere ve esirleri kurtarmaya seve seve mal verirler. Namazı kılarlar, zekatı verirler. Bir de andlaştıkları zaman sözlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve harbin şiddetli zamanında sabır ve kararlılık gösterenler var ya, işte doğru olanlar da bunlardır, korunanlar da bunlardır.

177-KIRÂET: Hamza ve Âsm'dan Hafs, rânin fethasıyla; diğerleri rânin zammesiyle okurlar ki, birincisinde, 'nin haberi; ikincisinde isimdir. Nafi ve İbnü Âmir "nûn"un tahfif ve kesresi, rânin zammesiyle, ; diğerleri nûnun teşdid ve fethası ve rânin da fethasıyle okurlar. "Gerçek iyiliğe ulaşamayacaksınız." (Âl-i İmrân, 3/92) âyetine bak!

NÜZUL (İNİŞ) SEBEBİ: Âyetin inmesine Kitap ehlinin, kiblenin değiştirilmesi meselesinde dedikoduyu ileri götürmeleri, yahudi ve hristiyanlardan her birinin, kendi kiblelerine yönelmenin daha hayırlı olduğunu iddiaarı ısrar etmeleri sebep olmuştur.

Bunun için onlara ve bu vesile ile bütün insanlara hitaben buyuruluyor ki: Ey İnsanlar! Yüzlerinizi doğuya ve batıya doğru çevirmeniz, işin aslında istenen erginlik ve hayır değildir. -Diğer kırâete göre- Asıl istenen erginlik ve hayır, yüzlerinizi doğuya ve batıya doğru çevirmeniz değildir.

Bir kere doğru ve batının kible edinilmesinin hükmü kaldırılmıştır. İkincisi, doğuya ve batıya dönmek zaten ısrar edilmesi gereken bir erginlik ve hayır zannedilmemelidir. Kible meselesinin ve hatta Kâ'be'ye bile yönelmenin önemi, kendisi için istenen bir erginlik ve hayır olduğundan değildir. Fakat işin aslında erginlik ve hayır sahibi, gerçekten iyiliğe

eren, Allah'a ve sorumluluk günü olan ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman etmiş, ve helalinden mal kazanıp, seve seve herhangi bir yakınlığa sahip bulunan akrabalanna, muhtaç olan yetimlere, fakirlikten kımıldanamayacak halde bulunan yoksullara, yol oğluna, yani uzun yoldan gelmiş misafire, ihtiyaç ve zaruretin zorlamasıyla dilenme zilletine düşmüş dilencilere -ki bir hadis-i şerifte: "Dilenene, at üzerinde bile gelse veriniz." diye rivayet edilmiştir-. Rikâb, rakabe' nin çoğuludur. Rakabe sözlükte boyun kökü demek olup, mecazen insana ve şer'ân hümiyetini kaybetmiş olan insanda kullanılır ki, burada bu mânâyadır. Yani, esirler uğrunda; köleliğe düşmüş insanların kurtulup âzâd olması hususunda, Mükâtebeye kesilmiş olanların kurtuluşu için ödeyecekleri bedele yardım etmek veya satın alıp âzâd etmek veya esasen esirlikten kurtarmak üzere hediye veya sadaka olarak mal vermiş, farz namazlarını doğru dürüst kılmış, dininin direğini dikmiş, zekatını da ayrıca vermiş, İslâm köprüsünden geçmiş olan kimse, bir hususta andlaşma yaptıkları, kesin söz verdikleri zaman sözlerini yerine getiren vefakârlar, ve özellikle fakirlik, sıkıntı, hastalık ve kötürümlük gibi zaruret durumlarında ve bir de düşmana karşı savaş zamanında, savaş alanlarında sabreden sabırlı kimselerdir.

Aslında erginlik ve hayır, gerçek iyilik, bütün bu sayılan kimselerin erginliği, bunların iyilikleridir.

Arap dilinde övgü şeklinde meydana gelen saymalarda i'râbın merfû ve mansub olarak değişmesi, övgüye dikkat çekmek için bir adettir. kelimesi bu türden olmak üzere "yâ" ile mansub olmuştur ki, mukadder medih (övgü) fiilinin mef'ûlûdur. İşte bu güzel sıfatlarla vasıflanmış olan kimseler, öyle kimselerdir ki, dinde, hakka uymada, iyiliği ve hayrı aramada, doğruluk ve vefakârlık yapmışlar, doğruluklarını ispat etmişlerdir. İşte, müttakiler bunlardır, bu iyilik ve doğruluk sahipleridir. Allah'a şükür de böyle doğruluk ve sadakatle yapılır.

Görülüyor ki, bu âyet-i kerime açıkça veya delalet yoluyla, insanlığın bütün üstün vasıflarını içinde toplamıştır. Buna işaretle Peygamber (s.a.v.) Efendimiz de: "Her kim, bu âyet ile amel ederse, imanıni kemale erdirmiş olur." buyurmuştur.

Bunun üzerine, ameli hükümleri genişçe açıklamak suretiyle, hayat hakkı ve canı koruma ile ilgili olmak üzere buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

178- Ey iman edenler! Öldürmede kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kim, ölenin kardeşi tarafından bir şey karşılığı bağışlanırsa, o zaman örfe uyması, ona diyeti güzelliikle ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Her kim bunun arkasından yine saldırsa, artık ona acı veren bir azab vardır.

179- Ey temiz akıl sahipleri! Kısasta sizin için bir hayat vardır. Ümit edilir ki, korunursunuz.

178- İNİŞ SEBEBİ: Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce adam öldürmeye karşı hristiyanlar, yalnız affın vacib olduğunu söylüyorlardı. Yahudilerin hükümlerinde de af yok, yalnız öldürme vardı. Bununla birlikte Buharî ve Nesaî'nin rivayetlerine göre İsrailoğulları diyeti, öldürmeden önde tutuyorlardı.

Araplar ve onlarla beraber yahudilerin bir kısmı bazan öldürmenin vacib olduğuna, bazan da diyetin vacib olduğuna hükmediyorlardı. Fakat bu iki hükümden her birinde haksızlık yapıyorlardı. Şöyle ki: Öldürmede: Biri, diğerinden daha şerefli olan iki kabile arasında bir öldürme olayı meydana gelince, daha şerefli olanlar; herhalde bizden bir köle karşılığında onlardan bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek ve bir erkek karşılığında iki erkek öldürecekiz derlerdi. Kendi yaralarını hasımlarının yarasının iki katı sayarlar ve bazan daha da ileri giderlerdi.

Rivayet ediliyor ki; bir kere birisi, ileri gelenlerden bir insan öldürmüştü. Katilin yakınıları, öldürülenin babasının yanında toplanırlar ve "ne istersiniz?" dediler.

O da: "Üçten biri!" dedi. "Nedir onlar?" diye sordular. Cevaben: "Ya oğluma dirlirtisiniz veya evimi semanın yıldızlarıyla doldurursunuz yahut da bütün kavminizi bana teslim edersiniz, hepsini öldürürüm. Sonra da oğluma bir karşılık aldığım görüşünde bulunmam." demişti.

Diyetle gelince; onda da zulmedenler, çoğunlukla ileri gelenlerin diyetini, diğerlerinin birkaç katı yaparlardı. İşte böyle Arap kabilelerinden Ensar'ın iki kabilesi arasında cahiliye devrinde kalma kan davaları vardı. Bir taraf, şeref ve kuvvete güvenerek diğerine karşı ileri gidip bizden bir köle karşılığında sizden bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek öldürecekiz diye yemin etmişlerdi. Müslüman olduktan sonra Resulullah (s.a.v.)'a gelip muhakeme olmak istediler. Bu sebeple, bu âyet indi.

Kısasın vacib olduğunu, bu vacibliğin ancak öldürülenin ehlinden birinin affı ile düşebileceğini, bu affın daha iyi ve daha uygun olacağını, bununla beraber af sırasında mal üzerine anlaşmanın da caizliğini tesbit etti. Yahudilerin, affın meşru olmadığına ve diyetin kısıstan önde bulunduğuna dair olan hükümlerini ve kısas yoluyla öldürmenin asla meşru olmadığını söyleyen hristiyan hükümlerini ve insanlık eşitliğine riayet etmeyip, şeref davasıyla haksızlığa ve tecavüze giden Arab âdet ve hükümlerini ortadan kaldırdı. Yaşama hakkındaki eşitliği kurup ilan etti. Gelelim mânâsına:

KİSAS: Sözlükte aynıyle karşılık vermek, herhangi bir hakkı dengileye takas etmek demektir. "katlâ" kelimesi "katil" in çoğuludur. "Katil" de maktûl, öldürülmüş kimse demektir. "Öldürülenler hakkında" ifadesindeki "fi" harfî, sebebiyet içindir. Ey iman edenler! zulmedilerek öldürülenler hakkında, yani bunların öldürülmesinden dolayı karşılık olarak katillerine kısas uygulanması üzerine yazıldı, yazılmış bir kanun oldu, farz kılındı.

Bundan dolayı kasden bir insan öldürmenin asıl gereği kısastır. "el-katlâ" kelimesi çoğul ve başında lâm-i tarif bulunduğundan, kasden ve haksız yere öldürülenlerin hür, köle, erkek, dişi, müslüman ve müslümanların himayesinde bulunan diğer din mensuplarının hepsini kapsamaktadır. Her birinin katili kim olursa olsun, karşılığında kısas yapılır. Açıklanacağı üzere, kısası düşürme sebebi olan af veya anlaşma olmadıkça bu kısasın uygulanması, bütün iman edenlere farzdır.

Özellikle hür hüre, köle köleye, dişi dişiye, yani bir hür bir hürü, bir köle bir köleyi, bir dişi bir dişiye öldürdüğü zaman, öldürülen hür karşılığında o katil hür, öldürülen köle karşılığında o katil köle, öldürülen dişi karşılığında o katil dişi, kısaca her öldürülen kimsenin karşılığında kendi katili aynı şekilde öldürülür. Bu öldürme yeterli bir kısas olur. Cahiliye devri âdeti gibi şeref ve kıymet davasıyla katilden başkasının öldürülmesine kalkışılmaz.

Bu kayıtlar, âyetin nüzul sebebi olan olayda olduğu gibi, katilden başkasının öldürülmesinden kaçınılması içindir. Bundan başka bir mefhum-i muhalifi kastedilmiş olmadığına ittifak vardır.

Biz Hanefilerce zaten mefhum-i muhalif delil yerinde geçerli değildir. Ancak siyak gibi açık bir karine bulunursa o başka. O zaman da mefhum-i muhalif, kelime-i tevhide olduğu gibi, mânâ sayısına dahil olur. Burada da bu türden olmak üzere nüzul sebebi karinesi ile katilden başkasının öldürülmemesi hakkında mefhum-i muhalifi geçerli olabilirse de başkası hakkında söz söylenmemiş olur. Geçmiş usule göre amel edilir. Bundan dolayı âyetin başındaki genel ifadeyi özeleştirmez. Hürün köleye, erkeğin dişiye karşılık ve bunun aksi olarak kısas edilebilmelerini yasaklamaz. Bunun için dişinin erkek, erkeğin dişi karşılığında kısas yoluyla öldürüleceği imamlar arasında üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Bunu teyid ve açıklamak üzere Mâide sûresindeki kısas âyetinde "Cana can" ((Mâide, 5/45) buyurulmuş ve bununla kısasta aranan benzerlik ve eşitliğin nefis ve can benzerliği olduğu gösterilmiştir. Yaşama hakkı herkes için eşittir. Kısas bu eşitliğe dayanmaktadır.

Öldürülen kim olursa olsun, onun katili veya katilleri, o öldürülenin daha fazla bir yaşama hakkına sahip değildir. İşte bu şekilde âyetin başı genel, "hüre hür, köleye köle, dişiye dişi" ifadesi de "cana can" benzemesiyle can eşitliğini beyan ile tecavüzden kaçınmak içindir. Bununla beraber İmam Malik ve İmam Şafîî hazretleri, erkek ve dişi

arasında fark olduğu görüşünde bulunmadıkları ve öldürülen bir hür karşılığında katil köleyi kısas yoluyla öldürmeye yeterli gördükleri halde, öldürülen bir köle karşılığında bir hürün ve öldürülen bir gayri müslim karşılığında müslümanın öldürülmesini caiz görmemişlerdir. Fakat bunu, bu âyetin mefhum-i muhalifinden de çıkarmamışlardır.

Çünkü "dişiye dişi"nin mefhum-i muhalifine mutlak olarak, "köleye köle"nin mefhum-i muhalifine bir yünden itibar etmediklerinde söz yoktur.

Buna karşılık "Hüre hür"ün mefhum-i muhalifinin geçerli olması da çelişki olur. Ancak her iki İmam da bu hususta Hz. Âlî'den rivayet edilen şu hadislere dayanmışlardır.

Buyurmuştur ki:

1- "Bir adam kölesini öldürmüştü. Resûlullah ona celde vurarak bir yıl sürgüne gönderdi. Kaved yani kısas yapmadı."

2- "Müslümanların himayesinde olan bir gayri müslim karşılığında müslümanın, bir köle karşılığında hür kimsenin öldürülmemesi şunnettendir."

Bir de, "Hz. Ebu Bekir ve Ömer, köle karşılığında hürü öldürmezlerdi, ashabdan buna itiraz eden de olmamıştır." diye delil ileri sürmüşler ve bunu organ kisasına kıyas etmişlerdir. Fakat biz Hanefilerce köle karşılığında, onun sahibi olmayan hür katil, aynı şekilde müslümanların himayesinde bulunan kâfir karşılığında müslüman katil de kısas yoluyla öldürülür. Çünkü "cana can" buyurulmuştur.

Birinci hadis, kölenin sahibi hakkında özeldir. Diğerleri de bu nassı neshedecek derecede kuvvetli değildir. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in bir zimmi karşılığında bir müslümanı kısas etmiş ve "Taahhüdünü yerine getirmeye en layık olan benim." buyurmuş olduğunu da Evzâî, senediyle Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. Bu hususta başka haberler de vardır.

Kısas, yaşama hakkında, masumlukta, eşitliğe dayanır. Bu masumluk da din ve yurttan sabit olur. Onlar ise bu konularda eşittirler. Burada şu da anlaşılar ki, vasıf gibi sayıda farklılık da masumlukta eşitliği bozmaz. Bunun için bir şahıs, birçok kimseler birlikte öldürülse, hepsi de ittifakla kısas yoluyla öldürülürler.

TENBİH:

1- Önce İsrâ sûresindeki: "Her kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki vermişizdir. Ama o da kısas yoluyla öldürmede aşın gitmesin." (İsrâ, 17/33) âyeti gereğince buradaki "öldürülenler"den maksat, kısası gerektiren bir cinayet işlememiş olduğu halde haksız yere öldürülenlerdir. Bunun için şer'î bakımdan tayin edilmiş olan sebeplerden birisiyle öldürülmeyi hak etmiş olan kimsenin veya harbinin öldürülmesine kısas gerekmez.

2- Kısası gerektirecek bir cinayet işlememiş olanlar hakkında da ilerde gelecek olan âyetler gereğince, hata ile öldürme, kısıstan müstesna olarak, ayrıca hükümlere tabidir.

3- "Had cezalarını şüphe ile yok ediniz." hadisi şerifinin mânâsı, meşhurdur ve üzerinde icmâ vardır. Kısas da hadlere dahil olduğundan, şüphe ile ortadan kalkar. Bunda da icma vardır.

Bu bakımdan çocukları karşılığında ana ve baba, yukarıdaki birinci hadis-i şerifin delalet ettiği üzere, kölesi karşılığında sahibi kısas yoluyla öldürülmez, ta'zir cezası verilir.

İşte bu şekilde kısas uygulamak, ümmete ve imama farzdır. İmanın kendisi de haksız yere birini öldürse, o da bu hükümden müstesna değildir. O da aynı şekilde kısas edilir. İslâm yurtdında gerek müslümanların ve gerekse andlaşma ile duran gayri-müslimlerin yaşama hakları, böyle eşit olarak saygın ve canları, eşit olarak suçsuz ve korunmuşlar.

Şimdi buna kasten tecavüz eden katile kısas yapılması, adam öldürmenin asıl gereği olarak yazıldığı anlaşıldıktan sonra; herhangi bir katil için öldürülenin kardeşi tarafından küçük bir şey bağışlanmış bulunursa, kısas hemen düşer de, iş artık o katil hakkında öldürülenin velisi tarafından, akıl ve din açısından örî haline gelmiş olan iyiliğe tabi olmak, katil tarafından da örftle belirlenen miktardan, öldürülenin velisi olan kardeşine güzelliikle ödemek hususlarındandır ibaret kalır.

Eğer af, hurde diyet, kölede kıymet gibi az veya çok mal üzerine bir şart ileri sürülmesizin mutlak olarak meydana gelmiş ise varırsın, bu iyiliğe kayıtsız şartsız uymas ve affa karşılık diyet ve benzeri bir şey istemeye kalkmaması gerekir.

Eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet, yahut diğer bir mal verilmeğe şartıyla anlaşma tarzında bir af ise, katilin de bunu kabul edip, güzelliikle ödemesi gerekir.

Nefsin, canın parçalanması mümkün olmadığından, isterse bir kılın ya binde birinin affı gibi en küçük bir af bile tamamını affetmektedir. Yine aynı şekilde varislerden birinin affı, hepsinin affıdır.

Burada "kardeşinden" ifadesindeki kardeşten maksat, "Her kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki vermişizdir. Ama o da kısas yoluyla öldürülmede aşın gitmesin." (İsrâ, 17/33) âyeti gereğince öldürülenin varisi olan velisidir. Katilin hasmı olan, bu öldürülenin velisi burada katilin kardeşi olmakla vasıflandırılmıştır ki, bu kardeşlikten maksat, din veya vatan kardeşliğidir.

Bundan dolayı bu vasıflandırmada, İslâm yurdu içinde bulunan hür veya köle, erkek veya kadın, müslüman veya müslümanların himayesinde bulunan gayri-müslim insanları hepsinin kanlarının, canlarının, yaşama haklarının kardeş gibi masum ve saygın bilinmesi lazım geleceğine ve bunların birbirini öldürmesinin, kardeşini öldürmek gibi kötü bir şey olduğuna işaret edilmektedir. Bununla beraber aynı zamanda öldürülenin velisini insani, ahlaki ve ictimai derin bir mânâ ile affa tesvik ve râğbet ettirmek için ifade buyurulmuştur.

"Öldürülenin velisi tarafından, bilinen iyiliğe tabi olmak da," bu kardeşlik mânâsını takdir ederek affedecek olan, öldürülenin velisine, mûsamaha ve affına karşılık isteklerinde sertlik göstermeyip, nihayet alışlagelen âdet çerçevesi içinde güzelliikle diyet talep etmesini tavsiye eder.

"Katil tarafından o bilinen diyetin öldürülenin velisi olan kardeşine güzelliikle verilmesi" de affedilen katili, bu affın ve kardeşlik takdirinin kıymetini bilerek, karşılığında borcunu zorluk çıkarmaksızın gülerce, ihsan karakteri içinde ödemeye mecbur etmektedir.

Af ve diyet hakkındaki bu hüküm, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bunun için, Bundan sonra her kim bu hüküm ve emirlere uymayarak haddini aşar, katil olmayan öldürür veya affettikten ya da diyeti aldıktan sonra katili öldürürse, onun için acı veren bir azab vardır. Dünyada kısas edilir, ahirette cehennem ateşine atılır. Yani "size kısas farz kılındı" nassından da anlaşıldığı üzere adam öldürmede asıl hak ve gerekli olan asî hüküm kısastır. Katilin bilmesi gerekir ki, öldürdüğü insan hür veya köle, erkek veya kadın kim olursa olsun, o da kendi gibi bir can ve saygın bir hayat hakkına sahip, ilâhi bir yapı idi.

Hem Allah'ın hakkı, hem de kulun hakkı olan bu saygın ve masum yaşama hakkına saldırmak ve bu yapıyı öldürüp yıkmak; kanun, adalet ve dengeyin gereği olan "bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür."

(Sûrâ, 42/40) hükmüne kendini de yaşama hakkından mahrum etmektedir. Yaşama hakkına saldırın, hakkın yaşamasına saldırırsın. Bu ise saldırdan korunmuş bulunduğu için, bunun ilk eserinin, saldırganın kendinde ortaya çıkması lazım gelir. Bu bakımdan adam öldürmenin hakkıyyla verilecek asıl hükmü, kısas yoluyla katilin kendisini öldürmektir. Öldüren, öldürülmeyi hak etmiştir.

Kararı bir şekilde düşünüldüğü zaman adam öldürmenin bundan başka hükmü de gereği olmaması gerekir. Nitekim önceleri Tevrat'ta da yalnız kısas meşru kılınmıştı. Fakat hayatın aslı sırf Allah'ın ihsanı olduğu ve kısasta kul hakkından başka bir de Allah'ın hakkı bulunduğu cihette Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetine kısası yazarken, bir hafifletme ve rahmet olmak üzere af ve diyeti de meşru kılmıştı. Bu affı da, hak sahibi olan öldürülenin varisi ve velisinin eline vermiştir.

Kısasa göre bu meşruluğun katil hakkında ne kadar bir hafifletme ve rahmet olduğu, şüpheden uzaktır. Çünkü ondan kısası affetmek, yaşama hakkını iade ederek, yeniden dirlitmek demektir. Bu aynı zamanda öldürülenin velisi hakkında da bir hafifletme ve rahmettir. Çünkü her ne olursa olsun, bir insan öldürmek, her gönlün ve özellikle iman ehlinin arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir. Kısasın kendisi, düşünüldüğü zaman kendi nefsinde ağır bir hükümdür. Bununla beraber mutlak olarak af mecburiyeti

de genellikle bu taraf hakkında kısastan daha ağır bir teklif olur. Kısasın, aslı bir hak olduğu bilinmedikçe affın mânâsı olmaz.

Bu bakımdan ne Tevrat'ta olduğu gibi yalnız kısasta, ne de İncil'de olduğu gibi yalnız afa ısrar edilmeyerek, duruma ve menfaatin gereğine göre, ikisinden birinin tabkine imkan bırakılması için öldürülen velisine bir seçim hakkı verilmiştir. Bundan başka, af karşılığı diyet ve benzeri gibi örf örf mali bir karşılık almaya da meşru bir yol gösterilmiş bulunmaktadır. Bunun, her iki taraf hakkında da bir hafifletme ve ayrı zamanda dünya ve ahiretle ilgili birçok faydalan içine alan ilâhî bir rahmet olduğunda da şüphe yoktur.

Affin, daha faziletli ve daha uygun olması, kısasın aslı hüküm olmasına engel değildir. Bu konuda öldürülenin velisine verilen seçme hakkı bile, aslı hükmün, kısas ile diyet arasında tereddütlü bulunan muhayyer bir vacib olmasını gerektirmez.

Çünkü önce "Kisas, size farz kılındı." buyurulmuş, sonra da af, "Her kim için bir af yapılsın..." diye "fâ-i takbiye" ile ifade edilmiş ve diyet üstü kapalı bir şekilde gösterilmiştir. Üçüncü olarak da bunun, bir hafifletme ve rahmet olduğu da ilave edilmiştir. O halde afftan önce kısasa karşılık diyetin sabit bir hükmü yoktur. Mutlak olarak affden varisin, Şâfiî'nin dediği gibi diyet istemeye hakkı kalmaz. Ancak affetmeyen diğer varisler var ise, onlar diyet alabilirler. Yine aynı şekilde diyet veya diğer bir bedel karşılığı affden varis de bunu alabilir.

Kısasa kısas, aslı bir hak ve ilk borçtur. Af ise bunun üzerine gerekebilecek bir fazilettir. Bu fazilet, ya tam olarak kayıtsız ve bedelsiz veyahut eksik olarak diyet ya da başka bir bedel karşılığında yapılır.

Bu şekilde kısas, aslı bir vacib olarak meşru olmasaydı, af bir fazilet değil, insanları öldürme cinayetini mübah bırakacak olan bir ihmal olurdu.

Daha doğrusu kısas, meşru olmasaydı, söylediğimiz gibi affın hiçbir mânâsı kalmazdı. Buna göre Tevrat'taki kısas borcunun ırası yürürlükte bulunmaması İncil'deki affın hiçbir mânâsı kalmazdı. Bu affın, insan öldürmeyi mübah kabul ettirecek bir cinayet şüphesi halini almaması için, İncil'in hükmünün, Tevrat'ın hükmü ile beraber düşüldümlse şartıyla meşru kabul edilmesi lazım gelir. Bu da affın, hristiyanların zannettiği gibi bir vacib olamayacağına ispat eder.

İşte Kur'an, bu gerçeği tesbit ederek kısası, öldürülen kimse için bir hak, kamu için aslı bir görev, affı da öldürülen kimsenin velisi için bir fazilet, "iyilik ve ödeme" kelimeleri altında diyet almayı da bir ruhsat olmak üzere meşru kılmıştır.

Şu halde anlaşıyor ki, af ile diyetin bir hafifletme, bir rahmet olabilmesi, kısasın aslı bir vacib olarak meşru bir şekilde devamına bağlıdır. Buna göre "Madem ki af bir rahmet ve fazilettir, o halde kısasın bütünü neshi ve kaldırılması ile yalnız affın vacib kılması, daha fazla bir rahmet olurdu." gibi bir soru mümkün değildir. Böyle bir düşünce ile İncil'in hükmünün, Kur'an'ın hükmünden daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir. Çünkü affın ahlâkî oluşu, kısasın aslı bir hak olarak meşruluğunun devamına bağlıdır.

179-Bunun için kısasın güzelliklerini açıklama hususunda buyruluyor ki: Size kısas yazıldı ve sizin için kısasta büyük bir hayat vardır, ey akıl sahipleri! Bu bakımdan kısası, Allah'ın adaletine ve merhametine yaraşmayan kötü bir şey zannetmeyiniz de "Kısasta büyük bir hayat vardır." belîğ vecizesini aslı kanun taniyiniz.

Bunu böyle tanıdıkları sonra af ile muamele ederseniz çok büyük bir fazilet olur. Aksi halde Araplar'ın yaptığı gibi kısas hududunu aşarak öldürmekle karşılık vermek ve diğer işkence ve azaba başlamak, nasıl bir zulüm ve cinayet ise, adam öldürmeye karşı, Allah'ın hükmü yalnız afaftır, demek de insanlıktan hayat hakkını çekip alacak büyük bir cinayet olur.

Kısas, hayat hakkının ve canı korumanın gereğidir. Kısasın meşru oluşunda akıl sahibi olan insanlar için büyük bir hayat vardır. Affın kıymeti de buna bağlıdır. Gerçi kısasın kendisi, bir hayatı yok etmektedir ama, aynı zamanda haksız yere bir hayatı yok etmeye karşı, hayatın ziddi olan kısasın meşru oluşu da hayatın ve yaşama hakkının en büyük müeyyidesidir. Şöyle ki:

1- Önce bu, hem katil olmak isteyen kimse, hem de öldürülmesi istenen kimse hakkında kuvvetle hayatı korumaya sevk etmektedir. Çünkü katil olmak isteyen kimse, öldürürse ve öldürdüğünde kendisinin de öldürülmeyi hak edeceğini bilirse akıl gereği olarak, öldürmekten vazgeçer. Böylece hem kendisi hayatta kalır, hem de karşısındaki.

2- Bunda, ikisinden başka genel toplumun yaşama hakkını da güvenceye alma vardır. Çünkü bu şekilde öldürmenin önüne geçilmesi, bu ikisinden başka, bunlarla uzaktan yakından ilgili olması düşünülen insanların da hayatlarının devamına ve güvenliğine bir garantidir. Zira bir öldürme olayı, öldürülen öldürülenin yakınları arasında düşmanlık ve fitneye, bu da büyük çarpışmalara (kan davalanna) sebep olabilir.

Akil sahipleri için, bu öldürmeye engel olacak olan haklı kısasın meşruluğu, bütün bu fitnelerin ve heyecanların önüne geçeceği için, toplumun yaşamasına sebep ve yaşama hakkına garanti olur. Bu faydalar ise, haklı bir kısas şeklinde olmayan saldırgan öldürmelerde ve affın mecburiyeti takdirinde mevcut değildir.

İşte kısasın meşruluğu, bu kadar önemli bir yaşama sebebi olduğu gibi, bu "Kısasta büyük bir hayat vardır." vecizesi de belâğatın en yüksek derecesine ulaşmış, özlü bir icâz ve icâz kanunudur. Bunun, büyük bir mânâ topluluğunu, son derece özlü bir şekilde ifade edivermiş olduğunda Arab edebiyatçıları ve Beyan ilmi âlimleri ittifak etmişlerdir. Çünkü bundan önce Araplar'ın bu konuda bazı vecizeleri vardı. Bunlardan bazıları şunlardır:

- "Bir kısım insanları öldürmek, toplumu diriltmektir." Yine:
- "Öldürmeyi çok yapınız ki, öldürme azalsın." derlerdi. Bu gibi vecizeler arasında en güzel sayıldıkları da şu idi:
- "Öldürme, öldürmeyi yok eder. Yani öldürmeyi en çok ortadan kaldıran şey, yine öldürmedir."

Halbuki "Kısasta büyük bir hayat vardır." prensibinin bundan da birçok yönlerden daha fasih (fesâhatli) ve daha belîğ (belâğatlı) olduğu açık ve üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Şöyle ki:

- 1- Önce, hepsinden daha kısa ve özlüdür.
- 2- Tekrardan uzaktır.
- 3- Bunda Bedî' ilminde "tıbak" denen tezat sanatı, "kısas" ve "hayat" kelimeleriyle en güzel ve makul bir tarzda tatbik edilmiş olduğu halde, diğerleri görünürde makul olmayan, imkansız bir çelişki suretindedir.

Öldürmenin yokluğu, öldürmeye; öldürmenin çokluğunun, öldürmenin azlığına sebep gösterilmesi, görünüş itibarıyla, bir şeyi kendi yokluğuna sebep göstermek demektir. Bunda ise bazı zevklere göre bir şîr havası olsa bile hiçbir hikmet yoktur.

4- Kısas, öldürmeden bir yönüyle daha genel, diğer yönüyle daha özeldir. Geneldir; çünkü yaralamaları da içine almaktadır. Özeldir; çünkü her öldürmede kısas yapılmaz ve öldürmelerin her çeşidi, öldürmeye engel olmaz. Bilakis saldıran şeklindeki öldürmeler, fitneyi şiddetlendirerek karşılığa sebep olur.

O halde "öldürme" kelimesi, ahd lâmi ile öldürmenin bir çeşidine yani kısasa tahsis edilmedikçe vecize sahih olmaz. Böyle olunca da kısasın yaralar kısmı haric kalır. Bu bakımdan "Kısasta büyük bir hayat vardır." ifadesi, bu açıdan doğu yünden daha belîğdir. Çünkü her yönüyle sahihtir, açıktır, daha kapsamlıdır.

5- Yokluk, menfi bir gayedir. Hayat ise istenen müsbet bir gayedir. Öldürme işinin yokluğu, hayatın varlığını ifade aldığından, tabii ki arzu edilir. Bundan dolayı âyet, asıl maksat olan müsbet gayeye delalet ettiği ve dikkati ona çevirdiği için pek yüksektir.

6- "hayat" kelimesi nekire (belirsiz isim) olarak ifade edilmiş bulunduğu için "tenvin-i tazim" ile hayatın bir nevi büyüğüne, yani kamu hayatına, ahiret hayatına ve hayat hakkının büyüklüğüne işareti kapsamaktadır. Diğerleri ise pek ilmi olan bu hukukî ve dinî sırdan mahrumdur.

İşte bunlar gibi daha birçok yönden bu Kur'an vecizesinin, diğerlerine üstünlüğü, bu kadar geniş mânâsıyla icâz haddindeki özlü ifadesiyle, Arap edebiyatçıları büyüyen sebeplerden biri olmuştur. Kısasın meşru oluşunun güzellikleri de Allah tarafından prensiple beyan buyurulmuştur.

İşte böyle içine almış olduğu hayatı güzellikler ve maksatlar itibarıyla çok önemli olan

kısas, size farz kılınmıştır ki, korunabilesiniz, öldürmeden, kısası ihmal veya kötüye kullanmadan sakınıp, hayatınızı ve yaşama hakkınızı muhafaza edebilesiniz. Bu hayatta kötülükten sakınmakla ahiret hayatında kurtuluşa kavuşasınız.

Şimdi öldürme hükümleri münasebetiyle mutlaka herkesin başına gelmesi takdir edilmiş bulunan ölüm zamanındaki dinî vazifelerden olmak üzere şunu da biliniz ki:

Meal-i Şerifi

180- Birinize ölüm geldiği vakit, bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası, anası ve en yakın akrabası için meşru bir surette vasiyet etmek, Allah'tan korkan kimseler üzerine yerine getirilmesi vacib bir hak olarak size farz kılınmıştır.

181- Şimdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebalı, sırf o değiştirilenlerin boynunadır. Şüphe yok ki Allah, her şeyi iştirir ve bilir.

182- Her kim de vasiyet edenin, bir hata işlemesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de tarafların arasını düzeltirse, ona bir vebal yoktur. Şüphesiz ki, Allah çok başılayıcıdır, çok merhamet edicidir.

180-Ey müminler! Herhangi birinize ölüm geldiği, yani yaklaşıp, işaretlerini gösterdiği zamanda, ölüm hastalığı anında, eğer bir hayır bırakırsa; ölümünden sonra mal bırakacak, hatta çok bir mal bırakacak olursa, anası, babası ve yakın akrabası için meşru bir şekilde, yani asıllıktan, ihmalden ve ürküp kınılmayı gerektirecek haksızlıktan uzak, adaletli bir şekilde vasiyet yapmak, üzerinize yazıldı. Bunun uygulanması ve yerine getirilmesi, müttakiler üzerine bir hak olarak vacib oldu.

VASIYYET: Sözlükte, masdar yani vasiyet etmek ve tavsiye mânâsına bir isimdir. Sonra "vasiyet edilen şey" mânâsına isim olmuştur. Arapçada "isâ" ve tavsiye" sözlük itibarıyla bir kimsenin hayatı veya ölümü ile ortadan kaybolması halinde, diğerlerinden, bir şey yapmasını istemektir ki, Türkçe'de buna ismarlamak denir.

Dini bakımdan, isâ, "filan için" gibi (Lâm) ile veya "filan'a" gibi (ilâ) ile kullanılmasına göre iki mânâyâ gelir. "Lâm" ile kullanıldığında, öldükten sonra malına başkasını mâlik kılmak, "ilâ" ile kullanıldığında da "öldükten sonra malında ve çocuklarının menfaatleri hususunda tasarruf yetkisini başkasına havale etmek" mânâsınadır.

Bu âyette ise "lâm" ile kullanılmış olduğundan birinci mânâyadır. Sonra bu âyetteki "hayır" kelimesinin, mal mânâsına olduğunda ittifak edilmiştir. Çünkü sözlükte hayır; "faydalanılan herhangi bir şey" demektir. Mal da böyledir. Kur'an'da: "Musa; ey Rabbim! Ben gerçekten senin bana indirdiğin hayra muhtacım dedi." (Kasas, 28/24) âyet-i kerimesinde olduğu gibi hayrın özellikle maldaki kullanımı da vardır. Burada da böyle olduğunda rivayetler birleşmiştir.

Ancak burada "hayır" denen mal, azı da çoğu da içine alan mutlak mal mıdır, yoksa çok mal mıdır? bunda ihtilaf edilmiştir. Zühri'den rivayet edildiği üzere mutlak maldır, diyenler çoktur. Fakat Hz. Ali'den rivayet ediliyor ki, o bir gün azatlı bir kölesinin ölüm hastalığında yanına gitmişti. Altı yüz veya yedi yüz dirhem malı varmış. "Vasiyet etmeyeyim mi?" diye sormuş. Hz. Ali: "Hayır, Allah Teâlâ: "Eğer bir hayır bırakırsa" buyurmuştur. Senin ise çok malın yoktur." demiştir. Yine böyle Hz. Ali'den rivayet edilmiştir ki: "Dört bin dirhem ve daha azı nafakadır." demiştir. İbnü Abbas hazretleri de: "Sekiz yüz dirhemde vasiyet yoktur." demiştir. Hz. Aîse (r.a.ha) de, vasiyet etmek isteyen, fakat çocuğu var, malı da az diye ailesi tarafından engellenen bir kadın hakkında "Kaç çocuğu ve ne kadar malı var?" diye sormuş. "Dört çocuğu ve üç bin dirhem mal var." demişler. Bunun üzerine: "Bu maldaki fazlalık yok." demiştir ki bunlar hayrın, çok mal mânâsına olduğuna delalet etmekte idiler.

Gerçekten böyle olmasaydı "eğer bir hayır bırakırsa" şartı pek faydalı olmazdı. Çünkü bir ekmeğe veya avret yerlerini örtecek bir bez parçası olsun, az bir mal bırakmadan çılncıplak ölen insan, yok denince kadar azdır.

Böyle hayır, maruf gibi takdire, görüğe ve icthada dayalı olan bazı şartlardan dolayı bu vasiyetin vacib değil, mendub olduğu görüldüğü anlaşılmış ise de doğru değildir. Çünkü kelimelerinden her biri vacibe delalet eder. Bu bakımdan mal sahiplerinin, ana, baba ve yakınlarına meşru bir şekilde ve uygun bir tarzda mal vasiyeti yapması, dinî bir farz olarak meşru kılınmıştır.

Bu vacibliğin sebep ve hikmeti ise doğum ve yakınlık, daha doğrusu akrabalık hakkı ve akrabalık topluluğunun kuvvet ve derecesine göre bozulmaktan korunması olduğu da "lâm"ın mânâsından anlaşılmaktadır. Ancak bu hakkın meşru şekilde tayini, miktarı, vefat edecek kimsenin görüşüne ve vasiyetine bırakılmıştır.

Sonra Nisâ Sûresinde gelecek olan miras âyetleriyle Cenab-ı Allah, bu hakkın miktarlarını bizzat tayin etmiş ve kullanıni son nefeste buna aitt görüş ve vasiyet mecburiyetinden ve sorumluluğundan, akrabalar arasında bu yüzden çıkması düşünülen kırılgan tehlikesinden kurtarmıştır.

Böylece burada vacibliği te'kitli bir şekilde gösterilen akrabalık ve ana baba hakkı, daha fazla takviye edilmiş, fakat varis olacak akraba hakkında vasiyet neshedilmiş (kaldırılmıştır). Bunun için Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, veda hacı senesindeki hutbesinde: "Muhakkak biliniz ki, Allah Teâlâ, her hak sahibine hakkını verdi. Bundan sonra varise vasiyet yoktur." buyurmuştur. Bu hadis-i şerif ümmette meşhur ve müstefz olduğundan dolayı mütevatir hükmündedir. Ümmet bunu ittifakla kabul edip alarak kendisiyle amel etmiştir.

Yine Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: "Diğer varisler icazet (izin) vermedikçe hiçbir varis için vasiyet caiz olmaz." (2) buyurmuştur. "Ahkâm'ul-Kur'an"da açıklandığı üzere bu hadisi de sahabelerin bir cemaat rivayet etmiştir. Bu bakımdan varise vasiyet, miras âyetlerinin işareti veya bu hadislerin ibaresiyle kaldırılmıştır.

Acaba varis olmayan diğer akrabalar hakkında vasiyet görevi şimdi yürürlükte değil midir? Yani bu âyetteki vasiyetin vacib oluşu tamamen mi neshedilmiştir, yoksa kısmen mi? Ancak bu noktada selef âlimlerinin ihtilafı vardır. Müfessirlerin çoğuna ve muteber fakihlere göre yürürlükte değildir. Neshi geneldir. Seleften bazı müfessirlere ve fakihlere göre ise vasiyetin vacib oluşu, varis olan akraba hakkında neshedilmiş, varis olmayan akraba hakkında yürürlüktedir. Neshi, tamamen değil, kısmidir. Hasan-ı Basrî, Mesrûkî, Tavûs, Dahhâk, Müslim b. Yesâr, Alâ b. Ziyad bu görüştedirler. İbnü Abbas'tan da biri çoğunlukla, biri azlıkla beraber olduğuna dair iki rivayet vardır.

Hatta meşhur tefsir bilgini Dahhâk demiştir ki: "Akrabasına vasiyet etmeden vefat eden kimse, amelini günaha tamamlamış olur."

Tavûs da: "Bir kimse akrabasını bırakıp da yabancılara vasiyet ederse, yabancılardan alınıp, akrabasına iade edilir." demiştir.

Bunların iki delili vardır:

1- Bu âyet, genel olarak akrabaya vasiyetin vacib olduğuna delalet etmektedir. Varis olan akraba hakkında miras âyetleri veya "Varis için vasiyet yoktur." hadisi veya icmâ ile bu vacibin yerine getirilmesi terk edilmiş ise de, varis olmayan akraba hakkında bu hükmün neshedildiğine dair bir delil yoktur. Bu bakımdan "akrabalar" şeklindeki umumî lafız altında varis olmayan akrabaya vasiyet görevi kaldırılmamış olup, bakidir.

2- Bir hadis-i Nebevîde: "Mali bulunan bir müslümanın vasiyeti yazılması olarak yanında bulunmadıkça, ne iki gece yatması caiz değildir." buyurulmuştur. Yabancıları vasiyetin vacib olmadığı hususunda icma bulunduğundan bu vacib vasiyetin, akrabaya mahsus olması lazım gelir. Bu vasiyetin vacib oluşunda sünnet Kur'an'ı desteklemektedir, demişler.

Çoğunluğun ileri sürdükları delillere gelince, bu da çeşitlidir:

1- Burada: "Ana baba ve yakın akrabalar" buyurulduğu gibi, miras âyetlerinin başında da: "Ana ve baba ile yakın akrababın bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır. Yine kadınlara da ana ve baba ile yakın akrababın bıraktıklarından bir pay vardır. Bu, azından da çoğundan da farz kılınmış birer hissedir." (Nisâ, 4/7) buyurulmuştur. "Ana ve baba ile yakın akrabalar" ünvanı, her ikisinde de eşittir. Bunların, az veya çok, bırakılan maldan birer farz nasibleri bulunduğu, önce özlü bir şekilde gösterilmiş, sonra genişçe açıklanarak, tayin edilmiştir. Bundan dolayı, vasiyetin vacib olduğuna dair bulunan âyetin konusu olan ana ve baba ile akrabalar, aynı anlam ve kapsamı ile zikredilmiştir. Farz ve

farıza fazlalık ve eksiklik kabul etmeyeceğinden hak, vasiyetten mirasa çevrilmiştir ki bu, tam bir neshi ifade etmektedir. Sonra da mirasla ilgili açıklamalar, bunu açıklamaktadır.

2- Vasiyet gerektiren akrabalık hakkını, miras âyetleri tayin etmiştir. Bununla, mirasta dahil olmayan uzak akrabanın, hak sahibi olmadığı da ortaya çıkmıştır. O halde bu vasiyetin vacibliği ile ilgili âyet varislerden başkasını içine almıyor ki, varise vasiyet etmenin neshinden sonra bâki kalsın. Diğer bir deyimle: "akrabalar" kelimesi, ismi tafidil olup, ıazfı bir mânâ ifade ederek, en yakın akrabayı gösterir. Miras da bunlar hakkındadır. Bu bakımdan uzak akrabanın esasen vasiyetin vacib oluşuna dahil bulunduğu kabul edilmiş değildir ki, kısmi neshe bir yol kalsın.

3- "Akrabın" kelimesi, akraba demek olduğuna göre miras âyetlerinde "Bu hükümler, yaptığ vasiyetten veya borcundan sonradır." (Nisâ, 4/11) buyurulmuştur. Bu "vasiyet" kelimesi "nekire" belirsiz olduğundan dolayı bundan maksat, burada vacib olan "vasiyettir" denemez. Bu bakımdan şer'ân vasiyet bulunmayabilir. Bir vasiyet bulunmadığı takdirde bırakılan bütün mal, varislerin meşru hakkı olacaktır. İşaret ise, işaret yoluyla, diğerlerinin bir hakkı bulunmadığını, dolayısıyla bunlar hakkında da vasiyetin vacib olmadığını kaçınılmaz bir şekilde ifade eder.

Bunu Fahreddin Razî, kıyas olmaksızın nakletmiş ise de, bu bir kıyas edip, nassın işaretidir. Nassın işareti ise neshi ifade eder. Bu görüş, hepsinden daha uygundur deniyor. O halde varis olmayan akrabaya vasiyet, yabancılara vasiyet hükümlerine tabi olarak caiz ve malın üçte biri için geçerli olur. Fakat vacib olmaz.

4- Zikredilen hadis-i şerif de bu âyet gibi miras hükümlerinden önce varid olmuştur, vacibliği neshedilmiştir. bununla beraber, bu ihtilaftan şu sonuca ulaşırız ki, varis olmayan akrabaya vasiyet, en azından mendubdur.

Tefsirciler arasında yalnız Ebu Müslim İsfahânî icmaa muhalefet ederek, bu âyetteki vasiyetin vacibliği hükümünün neshedilmediği görüşüne sahip olmuş ve demiştir ki: Bu âyet, miras âyetlerine kesinlikle muhalif değildir:

a) Bu âyetin mânâsı, başka değil, ana ve baba ile akrabalar hakkında "Allah size çocuklarınız hakkında miras taksimini şöyle emrediyor." (Nisa, 4/11) âyetindeki ilâhî vasiyet olan mirastır. Yazılan budur. Yahut da ana ve baba ile akrabaya ilâhî bir vasiyet olan miras hisselerinin tam ve eksiksiz olarak verilmesi, yani terikeden mal kaçınılmaması hususunu vasiyet etmesi, ölmek üzere olan kimseye farz kılınmış demek olur.

b) Miras ile vasiyetin birleştirilmesinde bir çelişki yoktur. Miras, Allah'ın ihsanı, vasiyet de ölmek üzere bulunan kimsenin ihsanı olur. Varis de iki âyet hükmüne bunların ikisini de alabilir.

c) Çelişki bulunduğu farz edildiği takdirde miras âyetini bunun neshediciyi değil, tahsis ediciyi yapmak mümkündür. Çünkü bu âyet, akrabaya vasiyeti vacib kılıyor. Sonra miras âyeti, varis olan akrabayı çıkarır, varis olmayan akraba da bu âyetin hükmü altında kalır.

Çünkü ana ve babanın mirasçısı olanlar bulunduğu gibi din değişikliği, kölelik, öldürme gibi verasete engel olan sebepler dolayısıyla varis olmayanlar da bulunabilir. Akrabanın da farz hisse sahibi oldukları halde bu engelleyici sebeplerden dolayı varis olmayanları bulunabileceği gibi, bazı durumlarda sabit ve bazı durumlarda kendisinden önce ve daha ileri olan birisi bulunduğu zaman sakit olanları yine aynı şekilde zevi'l-erham gibi farz hisseden mutlak olarak sakit olanları da vardır. Bunun için, bunlardan varis olanlara vasiyet caiz olmasa da varis olmayanlara, yakınları bir ilgi gösterilmesi için vasiyet vacib olur.

Aslında Allah Teâlâ: "Adına birbirinizden dilek dilediğiniz Allah'tan ve akrabalık bağlarını kesmekten sakınız." (Nisa, 4/1) ve "Şüphesiz ki Allah size adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emrediyor." (Nahl, 16/90) âyet-i kerimeleriyle bunu te'kid etmiştir.

İşte Ebu Müslim mezhebinin görüşü budur. Bu üç şekilde neshi inkâr etmiştir. Görülüyor ki bu zat en sonunda kısmen neshedildiği görüşünde olan ekalliyet mezhebi (azınlığın görüşünü) savunmuş, fakat buna neshi demeyip, "tahsis" deyimini kullanmıştır. Halbuki tahsis, tarih itibarıyla birbirine yakın, yahut da tarihleri bilinmediklerinden birbirine yakın olduğu kabul edilen iki delil arasında düşünüldür. Miras âyetlerinin inşisinin ise bu âyetten daha sonra olduğu ittifakla bilinmektedir. Bu durumda ise tahsis değil, kararlaştırılmış olan bir hükmün kısmen neshi gerçekleşmiş olur ki, bu ekalliyet mezhebidir.

İkinci görüşünde "Mirasın sabit oluşu ile vasiyetin sabit oluşu arasında gelişki yoktur, birleştirilmeleri mümkündür." demesi de mutlak olarak doğru değildir. Miras hakkında "Farz kılınmış" (Nisa, 4/7) ve "farz" (Nisa, 4/11) buyurulmuş olması, eksiklik ve fazlalığı kesinlikle engellediğinden yalnız mirasın vacib oluşu, vasiyetin vacib oluşuna aykırındır. Bunun için "Varis için vasiyet yoktur." buyurulmuştur. Diğer varislerin izin vermesi şartına bağlı olan, ikisini birleştirmenin caiz oluşu ise, mutlak anlamdaki aykırılığa engel değildir. Bunun için kendisi de bunu farzetmeye lüzum görmüştür.

Birinci görüşüne gelince bu da, bu âyetin, miras âyetlerinden başka hükmü ve mânâsı yoktur, demektir. Böyle demek ise, bu âyeti nesihten kurtararak amel ettirmek değil, ihmal etmektir. Çünkü münakaşa konusu olan hüküm ve mânânın tamamen neshedildiğini itiraf ediyor. Bu sebeplerden dolayıdır ki, Ebu Müslim, nihayet ekalliyet mezhebine dönmeye mecbur olmuş, ancak buna "nesih" demeyip, -haksız yere- "tahsis" demiştir.

Ebu Müslim'i buna sevkeden asıl sebep "Biz, herhangi bir âyetten neyi neshedersek..." (Bakara, 2/106) âyetinde sabit olan neshi siyak (sözün gelışı) karinesiyle geçmiş kitaplara ve şeriatlara tahsis ederek, Kur'an'da hükmü mensuh (kaldırılmış) âyet bulunmadığını bir genel kaide halinde iddia etmiş olmalarıdır ki, zamanımızda Mısır yazarlarından bazısının buna uymak istediğini gördüğümüzden yukarıda bunun, nassın zahirini inkâr demek olduğunu kaydetmiştik. Böyle bir fikir, usûl ilminde açıklanan nass ile zâhiri ayırd edememekten kaynaklanan bir taassub olur.

"Biz herhangi bir âyetten neyi neshedersek..." nazmı, ifadesinde zahir, kendisi için sevk edildiği konuda nasıttır. Nassın geliş, zahirini tahsis edip kayıtlamaz. Bunu söylemek, Kur'an'da neshi inkâr etmek için, "Biz herhangi bir âyetten neyi neshedersek..." âyetinin ifadesinde sebepsiz bir neshin olduğunu söylemektir ki, bu da taassub sebebiyle düşünülmüş bir çelişkinden başka bir şey değildir.

Tefsir bilginlerinden ve Hanefî fakihlerinin büyüklerinden Cessas Ebu Bekr Râzî hazretleri, "Ahkâmü'l-Kur'an" tefsirinde bu zat hakkında der ki: "Fıkıh ehli olmayan müteahhirinden bazıları şöyle bir zanda bulunmuştu ki; Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) şeriatinde neshi yoktur. Burada neshi adıyla zikr edilenlerin hepsinden maksat, cumartesi gününü kutsal saymak, doğuya ve batıya doğru namaz kılmak gibi geçmiş peygamberlerin şeriatlarının neshidir. Çünkü Peygamberimiz, peygamberlerin sonuncusudur. Şeriatı da kıyamete kadar bâkidir, demiştir. Bu zanda bulunan bu adam belâğattan ve lûgat ilminin çoğundan nasib almış olmakla beraber, bunun fıkıh ve fıkıh usûlü ilminden bir nasibi yoktu. Bununla beraber itikadı sağlamdı. Durumu açık olmamakla birlikte, kötü zanla da itham edilmemişti. Fakat ortaya böyle bir söz atmasında isabetli olmaması, ilâhî yardımın uzak kalmıştır.

Böyle bir söz, bundan önce kimse tarafından söylenmemiş, bilakis ümmetin selevi ve halefi, Allah'ın din ve şeriatında birçok hükümlerin neshine akıl erdirmiş, bize nakletmiş ve bu konuda şüpheye düşmemiş, neshin te'vilini (yorumunu) caiz de görmemişlerdir.

Kur'an'da, âm, hâs, muhkem ve müteşabih bulunduğunu nasıl şüpheyan uzak olarak kesinlikle bilmiş, anlamış, bellemişlere neshi de tıpkı böyle anlamış bellemişlerdir. Bundan dolayı Kur'an'da neshin varlığını reddeden, tıpkı Kur'an'ın âm ve hâssını, muhkem ve müteşabihini reddeden gibi olmuştur. Çünkü hepsinin geliş ve nakli ayrı tarzdadır.

Bu adam ise mensûh ve nâşih âyetlerde ve bunların hükümlerinde ümmetin, üzerinde ittifak ettiği görüşlerinden harîc birtakım şeyler itrikat etmiş ve bununla beraber ileri sürdüğü mânâlarda zorlamaya düşmüş, tatsız tuzsuz bir şeyler yapmıştır. Onu, buna sevkeden neydi bilmiyorum? Ancak çoğunlukla zannım şudur ki, bu adam bunu -ilmin şartlarından olan tarihî cereyanına bu konudaki âlimlerin nakillerine dair bilgisinin azlığından ve selevin söylediği, ümmetin naklettiği asıl malumatı bilmeksizin hemen görüşünü kullanıvermesinden dolayı yapmıştır. Böylece "Kur'an hakkında sadece kendi

görüşüyle söz söyleyen, isabet de etse hata etmiş olur." hadis-i Nebesininin mânâsı altına girmiştir. Allah mağfiret eylesin. Neshin şekilleri hakkındaki tafsilat içinde fıkıh usûlündeki kitabımıza müracaat oluna..."

Genel olarak fıkıh usûlü kitaplarında ve tefsirlerde görüldüğü üzere önceden ve sonradan İslâm âlimleri içinde bu şekilde neshi inkâr eden, Ebu Müslim İsfahânî'den başka bir kimse yoktur. Bunun görüşüne göre de mirası hesaba katmadan yalnız bu âyetle amel etmeye imkan yoktur.

Kısaca, İslâm'ın başlangıcında bu âyet gereğince ya miras hiç yoktu da, evlad da dahil olmak üzere ana ve baba ile akrabaya meşru bir şekilde vasiyet farz kılınmıştı, yahut miras yalnız evlada mahsustur. Evlattan başka ana ve baba ile akrabaya meşru bir şekilde vasiyet farz kılınmıştı ki, bu durumda ana ve baba gibi evlad da akraba kavramına dahil değildir, örf de böyledir.

Yukanda Hz. Ali ve Hz. Aişe'den rivayet edilen sözler de bunu kuvvetlendirmektedir. Herhalde evlad ile varis olmayan uzak akrabanın, "akraba" genel kavramına dahil oluşun, kesin değil, şüphelidir veya zanna dayanmaktadır. Miras âyetleri gereğince verasetin, evlattan başkasına da sâmil kılınmasıyla, bu âyetle kesin olan vasiyetin vacibliği neshedilmiş ve bununla beraber akrabalık hakkı daha fazla kuvvetlendirilmiştir. Bu âyetle tamamen neshedildiği açıklanan hüküm de yalnız bir yünden mafî vasiyetin vacib oluşuna ait bulunan ve âyetin ibaresiyle sabit olan hükmüdür. Diğer işaretleri ve delaletleri ile usûl kaideleri içerisinde amel edilebilir. "hayır" kelimesi, sonradan "mal" ile tefsir edilmiş olmakla beraber işaret veya delaletle daha genişir. Dinde kul hakkı ve Allah hakkı ile ilgili borçlar ve emanetler ile diğer hakların kazasına dair bazı vasiyetlerin vacib olduğu durumlar ve şahıslar da vardır. Bu bakımdan bu âyet, mutlak olarak vasiyetler hakkında bazı fıkıhî hükümlerin çıkarılmasına da kaynak olmuştur.

Bilimlenmektedir ki vasiyet bir iş, yapılan bir vasiyeti yerine getirip yürütmek, diğer bir iştir. Aslı gerek vacib ve gerekse mendub veya mübah olsun, belli bir şekilde yapılmış olan meşru bir vasiyetin yerine getirilmesi, vasiyet edenden başka diğer ilgililer için bir borç teşkil eder. "gereğince korkanlar üzerine icrası vacib bir hak olarak" ifadesiyle buna işaret de edilmiştir.

181- Bu itibarla gerek vacib olsun, gerek olmasın bilinen bir şekilde meşru bir vasiyet yapıldıktan sonra onu değil iptale, değiştirmeye bile kimsenin yetkisi yoktur. Bundan dolayı vasiyet edilenlerden veya şahitlerden, yahut da hakimlerden ve diğer kimselerden her kim onu, o meşru vasiyeti bizzat işittikten veya işitmiş gibi bildikten sonra değiştirir ve başkalaştırırsa, o değiştirmenin günahı ve vebalı ancak, onu değiştirenlerin boynundadır. Bunlar, Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olurlar. şüphesiz ki Allah her şeyi işitir ve bilir. O vasiyeti de işittirmiştir. Onu değiştirenleri ve bunların gizli veya açık sözlerini, filleri bilir. Ona göre her birinin layık olduğu cezasını verir.

Vasiyeti değiştirenler hakkında böyle belağatlı bir ilâhî uyan vardır. Şu halde şahit bulunmasa bile vasiyet edilen zatın bizzat vasiyet edenden işittiği meşru vasiyeti, hükümsüz olarak yerine getirmesi caizdir. Seçilip vasiyet edilen kişinin özel velliği, hakimın genel velliğinden daha kuvvetlidir. Vasiyet edilen kişinin, öleden işittiği diğer hususlarda da hükmü böyledir. Mesela ölen bir kimse vasisi yanında, muayyen bir şahsa borcu olduğunu ikrar etmiş olsa, o vasinin, imkan bulunca bu borcu varisin, hakimın ve diğerlerinin bilgisi ve icazeti olmaksızın ödemeye yetkisi vardır. Dinî bakımdan ise bu, ona bir vafiye olur. Çünkü imkan varken vasiyeti terk etmesi, işittikten sonra değiştirmek demektir. Bununla beraber delil yoksa böyle yapmak, vasi için sonradan kazaen (hüküm bakımından) kefalet zararını gerektirebilir. Varisler, bundan haberdar olur, ölenin böyle bir vasiyet ve ikrarını inkâr ederlerse, vasinin yalnızca bilgisi isbata kafi gelmez de talepleri üzerine ikrarıyla bağlanıp ödemeye mahkum edilir.

182-Bu gibi incelikler dolayısıyla vasi olmak, dinî açıdan önemli ve zor bir iştir. İşte birinci âyetteki vasiyetin vacib oluşu neshedilmiş olmakla beraber, bu âyetle neshi yoktur. Yerine getirilmesinin vacib oluşu bâkidir. Fakat bu da meşru olan vasiyetler hakkındadır. Bu bakımdan meşru olmayan ve ilyiği değil, zulmü içine almış bulunan vasiyetlerin yerine getirilmesi vacib değildir. O halde: Âsım'dan Şu'be, Hamza, Kisâî, Yakub ve Halefî Âşir kirâetlerinde "vav"ın fethası ve "sad"ın şeddasi ile "müvassın" okunmuştur. Her kim, yani herhangi bir veli veya vasi, vasiyet eden birinin hata ile veya bile bile haktan sapmış, adalet ve ilyikliten ayrıldığını bilir, mesela vasiyetin vacib oluşunun neshedilmesinden önce yakın akrabasını bırakıp uzaklarına veya akrabasını bırakıp yabancılara vermek ve nesihten sonra, varis olan akrabasından bazısına mirasından fazla bir vasiyet yapmak veya varisten mal kaçırarak gibi haksız uymayan bir vasiyet yapıldığına veya yapılabilecek vakıf olur, kısaca bir kötülükten korkar da, ilgililerin aralarını düzeltir, zulmü, adaletle çevirmekle aradaki kötülüğü kaldırırsa, böyle bir değiştirmede, onun üzerine günah ve vebal yoktur. İbnü Abbas hazretlerinden "Vasiyette zarar vermek, büyük günahlardandır." Mevkuf hadisi ve arkasından da "Bunlar, Allah'ın sınırlarında, onları aşmayın." (Bakara, 2/229) âyetinin kirâeti rivayet edilmiştir.

Aynı şekilde Ebu Hüreyre'den bir nebevî hadiste: diye rivayet edilmiştir ki anlamı: "Bir adam yetmiş sene cennet ehli ameli yapar, sonra vasiyeti ettiği zaman vasiyetinde haksızlık eder de kötü ameli ile ölü ve bu sebeple ateşe girer. Bir adam da yetmiş sene cehennem ehli ameli yapar, sonra vasiyetinde adalet icra eder de iyi ameliyle ölü ve böylece cennete girer." demektir.

Yine aynı şekilde "Bu hisseler, zarar verici olmamak üzere yapılan bir vasiyetten veya borçtan sonra verilir." (Nisa, 4/12) âyetinde de zarar vericisine yapılan vasiyet muteber tutulmamıştır. Bu bakımdan bunu değiştirmede de günah yoktur. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Böyle güzel bir maksatla vasiyeti değiştirerek, ilgililerin arasını düzelen kimsenin, bu değiştirmeden kaynaklanacak günahını Allah bağışlar. Belki de sevab verir. Önceki değiştirmeye ise böyle değildir.

Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, o kimse bu vasiyeti hakka çevirmekle ilgililerin arasını düzeltsin diye emretmiyor veya "sevabdır" demiyor da, "böyle yaparsa günah yoktur" buyuruyor. Çünkü değiştirme işi esasen sevab cinsinden olmadığı, bir de düzeltme maksadı, görüş ve kuvvetli bir zan üzere yapılabileceği için, ancak bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Demek ki başanlı olmadığı takdirde böyle bir müdahale bile tehlikelidir.

İşte vasiyeti yerine getirmek bu kadar önemli ve iyi bir maksatla da olsa değiştirilmesi, tehlikeden uzak değildir. Bu iki âyette hiç neshi yoktur.

Şunu da hatırlatılmalı ki vakıflar, ölümden sonraya kaldıkları için bir vasiyet mânâsı taşımaktadırlar. Hatta İmam-ı Azam, vakfı ancak vasiyetin bir bölümü saymıştır. Bunun için "her kim onu değiştirirse..." âyetinin uyarısı, lazımı (gereği) olan vakıfları da içerir. Bu sebeple vakfiyelerde bu âyetin işlenmesi adet haline gelmiştir. Vakıfların değiştirilmesi ve vakıfların şartları meseleleri de "her kim bir kötülükten korkarsa..." âyetine bağlıdır. Caiz olanların sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır.

Şimdi bu gibi şer'î hükümlere, Allah'ın emir ve yasaklarına güzelce riayet edebilmek, iyi bir nefis terbiyesine bağlıdır. Bu ise, insanda sabır ve nefis-i emmareyi zabt ile Allah'ın emirlerine boyun eğme melekesini meydana getirecek etkili bir ibadette, bedenî ve ruhi bir riayata ihtiyaç gösterir.

İşte Cenab-ı Allah da "yiyeziniz ve sükreliniz" emirleriyle başlayan şer'î hükümlerini hayattan ölüme kadar özlü bir şekilde beyan ederken, tam bu noktada müminlere yeri bir ruhî havatı üyleyecek olan orucu farz kılarak buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

183- Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.

184- (Size farz kılınan oruç), sayılı günlerde. İcinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısına tutar. Ona dayanıp kalacakları üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırır, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber,

eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

183-Oruç, dinin en büyük rükün (esas)lerinden ve güçlü şeriatın en kuvvetli kanunlanındandır. Nefs-i emmare, bu cihadla terbiye edilir. Kötülüğe olan hırslar, bununla sakinleştirilir. Oruç, bir kalb işi, bütün gün yiyecek, içecek ve cinsî münasebet gibi isteklerden nefsi alıkoymaktan oluşan kutsal bir cihaddır. Hayatın lezzetini, iradenin kıymetini tattıracak en güzel bir özelliktir. Fakat insan nefesine, ilâhî emirlerin en meşakkatlisi görünür.

Bunun için, Allah'ın hikmeti, derece derece, önce şer'î emirlerin en hafifi olan namazın, ikinci olarak ortası olan zekatın, üçüncü olarak da en zorlu olan orucun emredilmesini gerektirmiştir ve böylece mükelleflere bir alıştıma yapılmıştır. Bunun için "Mütevazı erkeklerle mütevazı kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar..." (Ahzab, 33/35) âyetinde övgü makamında bile bu tertip gözetildiği gibi, İslâm'ın binası hadisinde de "Kelime-i şehadet, Namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan orucu tutmak, Kâ'b'e'yi hacctemek" diye bu tertib gösterilmiştir.

Peygamberimizin Medine'ye hicretinin ilk zamanlarında Hz. Peygamber tarafından ayda üç gün, bir de aşûre gününde oruç tutmak, bir nafile olmak üzere emredilmmişti ki, buna ilk oruç denir. Hicretten birbuçuk yıl sonra kiblenin değişmesinden sonra Şaban ayının onunda Ramazan orucu farz kılınıştır.

Bazıları bu âyetlerin ve buradaki sayılı günlerin, ilk oruç hakkında olduğu ve bunun Ramazan âyetiyle tamamen neshedildiği görüşüne sahip olmuşlarsa da, doğrusu bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında immiştir. Şöyle ki: Ey iman ile sorumlu bulunup da iman etmiş olanlar! Ey akıllı ve bülüğ çağına erişmiş iman ehli! Sizden önceki peygamberlere ve ümmetlerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı, yani farz kılındı. Bundan dolayı oruç meşakkatünün sadece size yüklediğini zannedip de gocunmayınız. Oruç, öteden beri tatbik edile gelen ilâhî bir kanundur. Buna inanışın, terbiye ve düzen bakımından büyük bir ihtiyacı ve tatbikinde hesapsız menfaati vardır.

Dilimizde oruç demek olan "siyâm, savm", sözlükte nefsi meylettiği şeylerden, isterse bir söz olsun alıkoymak yani kendini tutmaktır. "Ben Rahmân'a bir oruç adadım." (Meryem, 19/26) âyetinde bu mânâyadır. Mutlak olarak tutmak mânâsına da gelir. "Tutulan atlar ve tutulmayan atlar" gibi.

Bu konudaki âyetlerden ve Peygamberimizin öğrettiklerinden anlaşıldığına göre şer'iattaki mânâsı ise, nefsin en büyük istekleri olan yeme, içme ve cinsel ilişki gibi bilinen zaruri ihtiyaçlardan, niyet ederek bütün gün kendini tutmaktır. Tam anlamıyla tarif edilmek üzere: Ehliyetli bir insanın sabahın başlangıcından güneşin batışına kadar karnı hükümünü taşıyan, içine herhangi bir şeyi sokmaktan ve cinsî ilişkiden, ibadet niyetiyle nefsini alıkoyması yani kendini tutmasıdır.

Buna göre ağzına veya burnuna bir şey giderse bozmaz. Fakat dimağına ve bedenine içine bir şey gireerse bozar. Demek ki bedene şingna ve aşağıdan lavman yapılması da orucu bozar. Söz oruç bozmaz. Fakat nefisle cihad için susmak, zikir ve fikirle meşgul olmak mendub ve daha uygundur.

Niyetsiz ve yalnız geceleyin kendini tutmaya oruç denmez. Bu şekilde şer'î oruç, sözlükteki orucdan daha özeldir. Burada geçmiş ümmetlere benzetmekten maksadın, vacib oluşunun aslında, oruçun sıfatında veya sayısında veya vaktinde olmas muhtemeldir.

Bir rivayete göre Ramazan orucu ve aynı miktar oruç yahudilere ve hristiyanlara da farz kılınıştı. Yahudiler, bunu terk etmişler ve yılda bir gün oruç tutmaya başlamışlar ve bu günün, Fıravun'un sadı boğulduğu gün olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Oysa bunda da yanlışlıqlardır. Çünkü Fıravun'un boğul-ması, aşûre gününde olmuştur.

Hristiyanlara gelince, onlar da Ramazan'da oruç tutarlamış. Nihayet pek şiddetli bir sıcağa tesadüf etmişler. Bunun üzerine yaz ile kış arasında mutedil, sabit bir mevsim tayin edilmesinde âlimlerinin görüşü toplanarak oruç bahara tahsis etmişlerdir. Bu değişikliğe keffâret olmak üzere de on gün daha ilave etmişler. Böylece oruçları kırk güne çıkmıştır. Sonra hükümdarları hastalanmış veya aralarında salgın ölüm olayı meydana gelmiş, bunun için de on gün daha ilave etmişler ve orucu elli güne çıkarmışlardır. Daha sonraları, şeklinde de değişiklik yaptılar ki, buna perhiz denir.

İşte burada bu değişikliği dikkate almadan esas itibarıyla, orucun sıfatında, veya sayısında yahut da vaktinde olmak üzere üç noktadan biriyle benzetme yapılmış ve bu kanunun eksikliği gösterilmiştir. Fakat bu benzetme, mücmel olduğundan açıklayama muhtaçtır. İlerde geleceği şekilde sırasıyla açıklanacaktır.

İşte ey müminler! Size de oruç farz kılındı ki, korunabilesiniz. Oruç sayesinde nefsinize ve şevhetlerinize hakim olma alışkanlığını elde ederek günahlardan, tehlikelerden sakınıp takva mertebesine erlebilesiniz.

Çünkü oruç, şehveti kırar, nefsin heveslerini mağlub eder. Azgınlıktan, kötülüktan meneder. Dünyanın âdi lezzetlerini, makam ve yükselme davalarını küçük gösterir, hayatın lezzetini tattırır, kalbin Allah'a bağlılığını artırır, ona bir meleklik zevki ve safı bahşeder. Çünkü, "Kişi, karnı ve tenasül organı olmak üzere iki deliği için koşar." darb-i meseli hükmüne insanları her derde sokan şevhetlerin esas, kann ve tenasül organı şevhetidir. İnsanın insanlığı da bunlara hakim olmasındadır.

Oruç ise ilk önce bu ikisini kırar, düzene koyar. Onların mecbur ettiği şeyleri, zarurilikten kurtarır, isteğe bağlı bir hale çevirir. Öyle ki, oruç tutmayan insanlar, şehveti arzularının önünde bir oyuncak gibi yuvarlanıp kıvrandıkları, akıl ve iradelerine sahip olmayarak geliş güzel günahlara sürüklandıkları halde, oruç tutanlar, tersine bunlara hakim olur. Kendini zaptetmesini ve nefsinin arzularını da ihtiyacına göre kullanmasını bilir. Bunun için Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, nefisleri azgın olanlar hakkında "Oruç tutsun, çünkü orucun güzel bir tesiri vardır." buyurmuştur.

Oruç tutmayan, sabretmesini bilmez, nefsini normal şekilde kullanma yollarını gözetmez. Hele refah içinde yaşayanlar, hiç oruç tutmazlarsa, bütün hürriyetlerini şehvi arzularına kapırlar. Şunun bunun ırzına ve malına tecavüzden kendilerini alamazlar, haram helal seçmezler. Hatta vicdanları da istemeye istemeye, rezaletlere atılırlar. Nihayet nefislerine de zulmederler, kendilerini akıl ve vicdânın, din ve imanın aksine telef ederler.

"Kimi vicdana dokundu kimi cism ü cana
Zevk namına ne yaptımsa peşiman oldum" diyerek inlerler giderler.

Böyle şehvet esin olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gözlü olurlar ki, bir gün aç kalmakla hemen ölüvereceğiz zannederler. Bu zanla da orucu zararlıymış gibi kabul ederler. Halbuki oruç, gerek fert ve gerekse toplum açısından büyük bir ruh terbiyesini içerdiği gibi, aynı zamanda midenin ve bedenin dinlenmesiyle sıhhi ve tıbbî vücuda ait birtakım faydaları bulunan bir beden eğitimi de içine almaktadır.

Oruç, "Çaresiz sizleri biraz korku ve biraz açlıkla imtihan edeceğiz." (Bakara, 2/155) âyetinde işaret buyurulan "biraz açlık"tan bir hissedir ki, bu sayede uzun uzadıya ahiret açıklarının önüne geçilecek ve büyük sabır müjdelilerine erişilecektir.

İnsanlık tarihinde öyle zamanlar olur ki, günlerce açlığa dayanmayı alışkanlık haline getirebilecek bir beden terbiyesinin, hayatın ayrılmaz parçalarından birisi olduğu takdir edilir.

Bu cümleden olarak, büyük savaş devirlerinde böyle bir melekenin gerekli olduğu daima hissedilegelmiştir. Bu bakımdan "Oruç, ateşten koruyan bir kalkandır." hadis-i şerifi ifade buyurulmuştur.

Orucun bu şekilde bedene kuvvet, dayanıklılık nefsin arzularına ölçü bahşenden birtakım ruhi ve bedeni faydaları; hayatın ve insanlığın tadını tattırır ve fakirlerin hallerini hissettiren, sosyal ve ahlakî yönden güzel menfaatlari bulunmakla beraber bunların hepsi birer fayda olup, vacib (farz) oluşunun sebebi ve hikmeti değildirler. Orucun vacib (farz) oluşunun asıl hikmeti, Allah'ın emrine boyun eğmekle kulluk zevkini tutmak; ruhu, riya eserlerinden temizleyerek kuvvet ve ihlasi artırmak ve kendini bizzat Allah'ın korumasına teslim etmek için nefisle cihad etmektir.

Nitekim Cenâb-ı Allah, bir kudsi hadiste "Oruç, benim içindir. Onun mükafatını ancak ben veririm." buyurmuştur. Böylece "gerek ki sakinasınız" ifadesi, orucun hikmet ve

menfaatlerini, faydalarını ve yararlarını, sebep ve maksatlarını bütün genişliğiyle ifade eden ilâhî bir beyandır ki hepsini maddî, manevî, din ve dünyaya ait maksatları içine alan "sakınma" özelliğinden toplamıştır.

184-İşte güç gibi görünecek olan oruç, bu kadar güzel bir ibadettir. Hem bu, her zaman olmadıgı gibi, çok bir müddet de değildir.

Size farz kılınan oruç, sayılı günlerdedir. Yani senenin günlerine oranla az ve sınırlı günlerdedir. Hem de sizin sağlığını bozmayacak ve gücünüzü tüketmeyecek bir şekilde, mazeretlerinizi de gözетerek meşru kılınıştır. Şimdi bu günlerde sizden herhangi biriniz, oruçtan zarar görecekt dederse hasta olur, yahut bir yolculuk üzerinde bulunursa, bunların farzı, diğer günlerden, yani iyi olduğu ve yolculuktan geldiği günlerden, aynı miktardadır. Bu şekilde hastaya veya yolcuya eda farz değil, yemeye ruhsat vardır. Bunlar yerlerde, iştihtikten veya ikamet ettikten sonra kaza ederler. Edanın vacib oluşu, sağlık ve ikamet üzerine gerekir olur.

SEFER: Esasen keşif, açmak mânâsı taşımaktadır. Bunun için "isfâr", yüzünü açmak ve parçalamak mânâsınadır. Uzak bir yere gitmek de yolcunun her türlü hal ve ahlakını meydana çıkardığı için, ona da sefer denmiştir. Bu ise bir gün, iki gün gibi az bir zamanda ortaya çıkmaz. Gerçekten âdet olarak da yakın mesafeye sefer denmez. Ancak üç günlük yolun, şer'î bakımdan sahih sefer olduğunda ittifak edilmiştir. Her gün için normal bir yürüyüşle alt saatlik mesafe ölçü alınmıştır. Öyle ise bundan daha az yolculukta sefer ismi kesinlikle sabit değildir. Kara ve deniz bitirleri gibi vasıta ile gidenler için de âdet olarak umumî ve orta halli olan vasıtaları tabii ve normal seyrî ölçüdür.

Çok süratli ve çok yavaş olan özel vasıtalarla itibar yoktur. Çünkü hüküm ve hikmet fette değil, cinste müteber sayılır. Bunun için karada yaya veya deve yürüyüşü, denizde de mutedil rüzgarla giden gemi yürüyüşü ölçü olmuştur.

Bu sebeple sonradan tren ve vapur süratleri de çok süratli vasitalardan sayılmıştır. Gerçekten eski atlar ve bugünkü uçaklar gibi bunların fevkalade vasitalardan olduğu zamanlar olmuştur. Fakat zamanımızda birçok yerlerde bunlar çoğalıp yerleşerek toplum için normal vasıtalar haline gelmiş ve diğerlerini bastırmış olduğunda da şüphe yoktur.

O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine trenle yolculuk, çoğunlukla ve alışılmış olan yerler için bunların ölçü alınmalarının, nassın sefer hakkındaki mânâsına daha uygun olduğu açıktır. Bu bakımdan trenle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini, vapur veya trenin orta ve normal yürüyüşü ile hesap etmek gerekecektir. Bunların, nassın mânâsı değişmesizin, zamanların değişmesi ile değişen hükümlerden olduğu inkâr edilemez. Çünkü nassın hükmü "sefer" kelimesindeki alışılmış mânâ üzerine kurulmuştur.

Şüphe yok ki asıl sorumlu, yolcunun kendisidir. Onun, kendi mazeretinin derecesini, kendisinin takdir etmesi lazım gelir. Ölçü göstermek ise, dinin ona tanıdığı bir kolaylıktır.

Tren ve vapurun alışılmış vasıtalar haline geldiğini inkâr etmek ise, bunları ve zamanını bilmemekdir. Mesela Eskişehir ile İstanbul arasında gelip giden tren yolcularıyla, diğer yolcular mukayese edilirse, trenin ne kadar çoğunlukta ve alışılmış bir vasıta olduğu ortaya çıkar. Fakat uçak ve otomobil böyle değildir. otomobil, bugün geçmiş zamanın koşan atları mesabesinde. Uçak da henüz umumî nakil vasıtalarından değildir.

Böyle olmakla birlikte bunun, denizdeki eski gemiler gibi hava yolunda tek muteber bir vasıta sayılması da kıyas ve ihtiyata uygundur. Bunlarla beraber tren ve vapurun mütaâ (alışılmış) olduğu yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun durumu geçmişteki gibi kabul edilmekten düşürülmez. Çünkü bunlar, bir kere şeriatın itibar ettiği, gerçek olan tabii ve normal ölçülerdir. Diğerlerinin, normal vasıtalar hükmüyle, sözlük mânâsında çok kullanılmakla bunlara katılması, bunların asıl olmalarını iptal edemeyecektir.

Hasta ve yolcu gibi geçici özürler böyledir. Devamlı özürli olan ikincisine gelince: gerek eda ve gerekse kaza olarak oruca zor dayanabilen, orucu güçsüzen yani oruç, takatlerini tüketecek olanlar, mesela pek ihtiyarlamış veya iyileşme ümidi olmayan müzmin bir hastalığa yakalanmış bulunanlar üzerinde, yedikleri her oruç yerine bir fideyi, yani bir yoksul yiyeceği farzdır.

Nâfi' ve Ebu Cafer kırâetlerinde ve İbnü Âmir'den İbn Zekvan rivayetinde kelimesine izafette kelimesi tenvissiz ve mekurs şeklinde okunur. Böyle olunca, lâm mânâsında "izafet-i beyânîye" ile, "bir yoksul yiyeceği fideye" demek olur. Yine Nâfi, İbnü Âmir ve Ebu Cafer kırâ-etlerinde çoğul sıgışıyla okunur ki, "yoksullar yiyeceği fideyi" demektir. Birincisinde her orucun fidesi, ikincisinde ise toplam orucun fidesi anlaşılır.

Bir yoksul yiyeceği şer'î bakımdan sa' denilen ölçekle buğdaydan yarım ölçek; arpa, hurma, kuru üzüm ve benzerlerinden bir ölçektir. Bir sa', şer'î dirhemle bir seksen dirhemdir. Şer'î dirhem, onu yedi miskal gelen ve "yedi tartı" denen dirhemdir ki, bizim şimdiki dirhemlerimizden iki kırıat kadar küçüktür. Buna göre yarım sa' buğday, on altı kırıatlık örfi dirhemle bir okka, yetmiş iki buçuk dirhem demektir. Demek ki, İslâm şeriatı nazarında en fakir bir kimsenin iki öğün itibarıyla bir günlük yemeği budur.

Bu ölçü, fitr sadakası ve diğer bütün keffâretlerde esastır. Ancak bu hesap, fitr sadakası gibi fakirin eline aynen veya kıymet olarak teslim edilmesi takdirdindedir. Çağırn fiilen mübah olmak üzere yedirilmek istendiği zaman, bir fakirin iki öğünde doyabildiği kadar yemesi muteberdir ki, adama göre daha az veya daha çok olabilir. Bu fideyede ise ibaha caizdir. Fideyi, bir şeyin yerini tutmak üzere verilen bedel demektir. Bu kelime ve mânâsındaki bedellik durumu olmasaydı bu yoksul yiyeceğinin fitr sadakası olmasa hemen akla gelirdi. Fakat fideye kelimesi, bunun fideneden başka ve oruç yerine verilecek bir bedel olduğuna ve orucun asıl olduğuna delalet etmektedir.

"alâ" harfi de vücub ifade eder. Demek burada oruç asıl, fideye onun tezahürü takdirdinde vacib bir bedeldir. Yani hasta ve yolcunun, diğer günlerde orucu kaza etmesi gibi kaza mânâsında bir bedeldir. Bununla beraber fidenin asıl vacibde bir ruhsat olmas ve bundan dolayı oruç daha evla olmak üzere bir muhayyer vaciblik ifade etmesi de mümkündür. Birçok tefsirciler, bu muhayyer vücub şeklini kabul etmişler ve ileride gelecek olan: "Sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun." (Bakara, 2/185) âyetinin mutlak oluşu ve neticesiyle bu muhayyer vücubun her halde neshedildiğini söylemişlerdir.

Her iki durumda da âyetin, hasta ve yolcu ifadesinde özür sahipleri için bir ruhsat olmak üzere sevk edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Hasta ve yolcуда yalnız ada mazereti söz konusu iken bunda mutlak oluşuyla orucun hem eda, hem de kaza mazereti nazar-ı itibara alınmıştır. Çünkü fideye, mutlak oruç bedeli olunca, eda ve kazaya içine alan bir mazeret zamanında verilebilmesi lazım gelecek ve bununla beraber oruç bir nevi eda mânâsı da bulunacaktır.

Bundan dolayı muhayyer vücub muhtemel olmakla birlikte, birinci şık tercih edilmektedir. Yani bu fideye durumu, bir mazeret dolayısıyla eda ve kazaya tam imkan bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda mânâsında olmak üzere meşru kılınıştır ki, "oruca dayanıp kalanlar" bu mazeretin daima sahibidir ve bunda nesih yoktur. Şimdi bunu izah edelim:

YUTİKÜNE: İf'al babından ve "itâka" mânâsından muzari bir fiildir. "İtaka", takat ve tavk kökündendir. Tavk, ""nin fethasıyla takat, ""nin zammesiyle de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demir mânâsınadır. Takat, kuvvet ve güç yetirme mânâsına bilenmekteyse de esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu', dediğimiz kuvvet, takatın üzerindedir. Çünkü vüsu', bir şeye kolaylıkla güç yetirmek, takat ise zorluk ve meşakkatle güç yetimektir. Bundan dolayı "itâka", gücü yetmek, dayanmak mânâsına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hatta dayanmamak mânâsındadır. Bunlara Arapça olarak sırasıyla tavtik, tavtavuk, tatatayuk ve ichad denir.

Bu bakımdan "itâka", burada ya "istitaa: gücü yetmek" veya "tavtik: güç tükenmek" mânâsına olmaktadır. İstitaa mânâsına olursa gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fideye versinler demek olur ki, muhayyer bir vücub ifade eder ve oruç tercih edilir. "İtaka"ya ya mânâ verilirse "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." emrinin mutlak olarak sonucu ile birlikte neshedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bunun için bu tefsiri yapanlar, bunun neshedilmiş olduğunda da ittifak etmişlerdir. Halbuki bu mânâ,

zahir bile olsa, iradesine engel olacak karine vardır. Çünkü kelimesindeki "hû" zamiri, her halde "oruç" kelimesine aittir. Kendisinden sonra gelen fidyeye gönderilmesi caiz değildir. Gerçi bunda rütbe itibariyle zikredilmeden önce zamir getirme işi yoktur. Fidyeye, muahhar (geri bırakılan) mübteda olduğu için rütbe itibariyle mukaddem (önce getirilmiş)dir. Fakat "fidye" kelimesi müennes olduğundan buna müzekker zamiri gönderilemez. Ondan sonraki "yiyecek" kelimesine göndermek ise nazım güzelliği bozacak bir kusurdur. Kendisine uyulan şeyden uyana geçerek fidenin bedellik mânâsın unutturmaktır ve zikredilmeden önce bir kelimeye zamir göndermek mânâsındadır. Zaminin, fidye ve taâma gönderilmesi caiz olmadığından mânâ: "Fidyeye gücü yetenlere fidye vacibdir." demek olamaz. Zamirsiz: "Gücü yetenlere fidye vacibdir." gibi anlaşıl-ması ise hiç caiz olamaz.

"o fidyeye gücü yetenler" buyurulmadığı gibi, sadece "gücü yetenlere..." de buyurulmuştur. Eğer maksat bu olsaydı, bunlardan birinin söylenmesi gerekirdi ve zaminin hazfı daha veciz olurdu.

Şimdi zamir "sıyâm"â râci olduğu halde "itâka"yı "vüsu"ta kuvvet" ve "istitaâ" gücü yetmek" mânâsına yoracak olursak, mânâ şöyle olacaktı: "Oruca gücü yetenlere fidye vacibdir." Böyle demekle akla uymayan bir çelişki teşkil eder. Çünkü oruca gücü yetenlere fidye vacib olunca "oruç size farz kılındı" ifadesi gereğince, oruç tutması lazım gelenler, oruca gücü yetmeyen acizlerden ibaret kalacaktır.

Buna karşı, "Fidenin vücubu, orucun vücubunu kaldırmıştır." da denemez. Çünkü nazım gelişinin, mazerette varid olması, yine fidye gelişinin, mazerette varid olması, yine fidye kelimesi, sonra neshedenle neshedilen bir arada toplanamazken "ve o kimselere..." ifadesinde toplanmaya dalet eden "vav" buna engeldirler.

Hasta ve yolcuya kaza vacib olduğu halde sağlıklı ve mukim olanın muhayyer olması da diğer bir çelişki demektir. Belağatlı bir sözde böyle makul olmayan çelişkiler, öyle kesin ve engelleyici bir karinedir ki, bununla "itâka"nın güç yetmek mânâsına olmadığı kesinlikle ortaya çıkar. Bundan başka, kastedilen mânâyı gösterecek bir de tayin edici karine vardır. Çünkü bunun geliş, mazeret ve ruhsat gelişidir. Zira kendisinden önce hasta ile yolcu hakkındaki ruhsat zikr edilmiştir. Demek ki, bundan maksat, onlardan başka, fakat onlara benzer, bununla birlikte diğer günlerde kaza ümidi bile bulunmayan bir sınıf olacaktı. İşte o engelleyici karine ve bu tayin edici karine ile burada "itâka"nın tatvik ve ichad gibi, son derece güçsünmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hatta dayanamamak mânâsına olduğu tayin edilir ki, bu mânâ mecaz olsaydı yine zaruri olacaktı.

Gerçekten dirayet yönünden böyle olduğu gibi rivayet yönünden de bunun "oruca çok güçsünür, yani dayanamazlar" diye tefsir edilmiş bulunduğunu görüyoruz.

Sonra şâz kırâet olarak: diye beş kırâet daha varid olduğunu ve bunların her biri, kırâet itibariyle şâz olmakla beraber hepsinin, tefsir bakımından mühim bir kuvvet ifade ettiğini de anlıyoruz ki, bunun sonucu ve tefsir olmak üzere rivayet edilen "oruca çok güçsünür, yani dayanamazlar" demektir. Bu mânânın da neshedilmemiş olduğunda ittifaak vardır. Kelimenin böyle bir olumsuzluk mânâsı taşımaması, elde edilen mânâ itibariyledir. "Bizzat mahfuzdur" demek, zaruri değildir. Nitekim dilimizde de: "Fılan buna zor dayanır." demek "dayanamaz" demektir. Daha açıkçası, dilimizdeki "dayanmak" kelimesi de aynı şekilde hem olumlu, hem olumsuz mânâyâ gelir. Mesela "Fılan buna dayanır." demek, tahammül eder demek olduğu gibi "dayandı, dayanacak, dayandı kaldı, dayanıp kalacak" tahammül edemedi, tahammül edemeyecek demektir. İşte bu âyette "itâka" kelimesi de buna benzer.

Anlatılan karineler mucutken "dayanıp kalkanlara..." "gücü yetenlere..." demek olamaz. Örfen bunların eş anlamlı gibi kullanıldıkları inkar edilemezse de esasta farkları vardır. Özellikle karine bulunduğu zaman bu farkı aramak zorunludur. Kur'an'da güç yetmek mânâsında hemen hemen genellikle "istitaâ" kelimesi kullanıldığı halde burada "güc yetirirler" buyurulmayıp da "ona dayanıp kalırlar" buyurulması da ayrıca bir karine demektir.

Bu kavramı anladıktan sonra şimdi de bunların konusunu, yani hasta ve yolcudan sonra bu çeşit özur sahiplerinin kimler olduğunu tetkik edelim:

1- "Asam" tefsirinde bunun da hasta ve yolcu hakkında olduğu gösterilmiştir. Çünkü denilmiş, hasta ve yolcu, başlıca iki kısımdır. Bir kısmı hastalık ve yolculuk halinde oruç tutabilir, bir kısmı tutamaz. Önce tutamayacak olanlar hakkında: "diğer günlerde tutamadığı günler sayısınca..." diye kaza farz kılınmış; sonra tutabilecek olanlara da muhayyer bir vacib olarak tutmak veya fidye vermek arasında bir ruhsat verilmiştir. Buna göre "size farz kılındı" ifadesi, sağlıklı ve mukim olanlara tam bir vücûb ifade eder: de iki türlü hastalık ve yolculuk mazeretlerine aittir. Bunda "itâka" halli, mazerette edaya "istitaâ" ile tefsir edilmiş, fakat zikredilen karineden dolayı bu mazeret hasta ve yolcuya tahsis edilmiştir. Bu görüş muteber değildir.

2- İmam Mâlik hazretleri, bunun "Ramazan geldiği halde üzerinde geçen Ramazan'dan oruç borcu kalmış ve bu müddet içinde kazaya gücü yettiği halde kaza etmemiş bulunan kimseler" hakkında olduğunu söylemiş ve "Çok yaşlı olana fidye vacib değil, fakat verirse güzel görürüm." demiştir.

Demek oluyor ki, İmam Malik, bunun mazeret olduğunu düşünmekle kelimesindeki zamiri yalnız kaza orucuna göndererek tevil etmiş ve bu sayede "itâka"yı "kazaya güç yetirme" mânâsına yorabilmiştir. Bunun zamanında ikinci Ramazan'ın geliş i ile sene içinde kazaya imkan kalmamış olduğunu da düşünmüş olması yönünden "itâka"nın güç yetiremeye mânâsını da göz önünde bulundurmış demektir.

Böyle olunca da bu tahsisin hangi yönden yapıldığı açık olmaz. Bir de bunun mânâsı "Diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar." ifadesindeki mutlak olan "diğer günler"i, o senenin günleri diye sınırlayarak senesi içinde kazanın vacib olduğuna hükmetmiştir ki, böyle doğru değildir. Çünkü mutlak'ın hükmü, mutlak oluşu üzerine akp gitmesidir. Kayıtlamak, ancak neshedici bir delil ile olabilir. Bu ise yoktur. Öyle ise kazanın vacib olduğu belirli bir vakitte sınırlı değildir.

3- Birçok tefsirciler burada oruca "itâka"nın, güç yetme mânâsıyla tefsirini ve muhayyer bir vücubla sağlıklı ve mukim olana yorulmasını, mümkün görmüşler, fakat bunun: "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." âyetiyle tamamen neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir.

Bunlar, neshedildiği hususunda ittifaak etmekle beraber nüzul sebebinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılan "Oruç size farz kılındı." ifadesinin Ramazan hakkında olmayıp, sayılı günlerin hicretin başındaki aşûre günü ile "eyyâm-ı biz" olduğu ve Ramazan ayı ile tamamen neshedilmiş bulunduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Çokları ise o günlerin, Peygamberin emri ile tutulduğuna ve "size farz kılındı" ifadesinin Ramazan oruca hakkında olduğuna, ancak Ramazan orucunun önce muhayyer olarak vacib kılınıp, sonra "Sizden her kim o aya şahit olursa, onda oruç tutsun." âyetinin inşi ile muhayyerliğin ve fidenin neshedilerek orucun genel olarak farz kılındığına ve buna göre "Ona takat getirenlere bir fidye gerekir." ifadesinin, neshedilen muhayyerlik halini anlattığına hükmetmişlerdir.

Bu iki görüşte en açık görünen nokta, "itâka"nın muhayyer vacib üzerine güç yetirme mânâsıyla tefsirine bir imkan görülebilmis olmasdır. Fakat bu mânâ, diğer taraftan birçok yönden zahire aykındır. Şöyle ki:

a) Bu mânâda çok yaşlı kimsenin girme şekli açık olmaz. Halbuki çok yaşlı kimse hakkında fidenin vacib oluşu, üzerinde icma edilmiş gibidir. "Her kim şahit olursa" ifadesindeki nesh bunu içine almadığına ittifaak vardır.

b) "Size oruç farz kılındı. Nitekim sizden öncekilere de farz kılınmıştı." âyeti "mücmel" olmakla beraber orucun mutlak olarak kesin bir vacib oluşunda "zahir"dir.

Yine aynı şekilde "Sizden her kim hasta olur veya yolculukta bulunursa diğer günlerde tutamadığı günler sayısınca tutar." âyeti hasta ve yolcu olanlar hakkında yalnız orucu göstermiş ve ancak eda ve kazaya bir ruhsat vermiştir. Fidyeye cevaz bırakmamıştır.

Buna karşı sağlıklı ve mukim olan güçlü kimselere fidye ile muhayyerlik, iki yönden çelişki ve imkansızlık ifade eder. Zamir fidyeye gönderilebilseydi, bu mânâ mümkün olurdu. Halbuki zaminin buna gönderilmesi caiz görülemediği ve ittifaakla "oruç"

kelimesine gönderilmiştir.

c) Bunun hasta ve yolcu gibi mazeret makamında olduğu açık iken sağlıklı olma haline yorulması zahire aykındır.

Daha sonra nesh rivayetinin kaynağı şudur: İbnü Ebî Leylâ Muaz b. Cebel (r.a.)'den rivayet etmiştir ki: "Peygamber (s.a.v.) Efendimiz Medine'ye teşrif ettiği zaman aşûre günü ve bir de her aydan üç gün oruç tutmuştu. Sonra Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz kıldı, "Eğer iman edenler! Oruç size farz kılındı." âyetini indirdi. Râvî âyeti: "ona dayanıp kalkanlara bir yoksul yiyeceği fidye gerekir." ifadesine kadar okudu. Bunun üzerine dileyen oruç tutuyor, dileyen bir yoksul doyuruyordu. Daha sonra sağlıklı ve mukim olanların hepsine oruç farz kılındı. Yoksul doymamak ancak oruca gücü yetmeyen çok yaşlı kimseler hakkında sabit kaldı da Allah Teâlâ "sizden her kim hasta olur veya yolculukta bulunursa..." âyetini indirdi.

Yine İbnü Ebî Leylâ rivayet etmiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) Medine'ye teşrif buyurduğu zaman her aydan üç gün nafile olarak ve farz olmayarak oruç tutmalannı emretmişti. Sonra Ramazan orucu nazil oldu. Halbuki o zaman toplum henüz oruca alışmamıştı. Oruç kendilerine pek zor ve pek güç geliyordu. Bu yüzden tutamayan, bir yoksul doyuruyordu. Bundan sonra "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." âyeti nazil oldu. Bundan dolayı ruhsat ancak hasta ve yolcu olanla sınırlı kaldı, hepimiz oruç tutmakla görevlendirildik."

Bunlarda bir nesh işareti vardır. Fakat bunun çok yaşlı kimseden başkasında olduğu birincisinde açıktır. Aynı zamanda bunlardan da: "oruç kendisine güç gelen, yani dayanamayanlar" demektir. Ancak bu güç gelmek, dayanamamak kavramı, hastalık, ihtiyarlık gibi bir özur ile eda ve kazaya gerçekten dayanamayanlara daima şâmil olduğu gibi, sağlıklı ve mukim oldukları halde sırf alışkın olmadıklarından dolayı halen dayanamayanlar veya pek çok zorlukla dayanabilenleri de geçici olarak kapsadığı gösterilmiştir.

Buna göre Cenab-ı Allah, sağlıklı ve mukim olanların, alışkın olmadıklarından dolayı dayanamamalarını, gerçek olmayıp, bir vehimden ibaret bulunduğunu, kısa ve belirli bir müddet içinde herkese tecrübe ile ispat buyurduktan sonra: "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." âyetiyle farz oluşunu mutlak olarak genelleştirmiş, ancak hasta ve yolcu için yemeye, sonradan kaza etmeye ruhsat vermiştir. Çok yaşlı olup, normalde günden güne zayıflamakta olan erkek veya kadınlar ve bunlar hükmünde olan dertliler de "ona dayanıp kalkanlara bir fidye gerekir" ifadesinin gerçek muhatapları olarak baki kalmışlardır. Dolayısıyla, bunun mensuh olduğundan söz edildiği zaman, bu neshin çok yaşlı ve benzerinden başkası hakkında olduğunun unutulmaması ve bunun çok yaşlı kimselere ne kadar uygun olduğunun da düşünülmesi gerekir.

4- "Oruca dayanıp kalkanlara" ifadesi, son derece ihtiyarlığa ulaşmış olan çok yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın hakkında nazil olmuştur. Bunlara fidenin kaldırıldığı hakkında ashabdan hiçbir rivayet yoktur. Tersine bu âyetin neshedilmediği açıkça rivayet edilmiştir.

Buahr'nin de rivayet ettiği şekilde İbnü Abbas hazretleri: "Bu âyet, nesh edilmemiştir. Bu, oruca güç yetiremeyen yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın hakkındadır.

Bunlar, her gün için bir yoksul doyururlar." diye açıkça beyan etmiştir. Bu, Hz. Ali'den, İbnü Ömer'den ve diğer sahabeden de rivayet edilmiştir.

"Ahkâmü'l-Kur'an'da, Fahrreddin Razî'nin tefsirinde ve İbnü Hüمام'ın Fethu'l-Kadirinde zikredildiği üzere çok yaşlı olan kimse hakkında bu mânâ, ashabdan aksi rivayet edilmeyen bir icma olmuştur. Ashab-ı kiramdan Peygamberimizin hizmetçisi olan Hz. Enes de yüz yaşını aşan ömrünün son zamanlarında bununla amel eder, orucu tutamaz, yoksul doyururdu.

Kısaca bu âyetin inış sebebi, çok yaşlanmış kimselerdir. Bu bakımdan "itâka"nın mânâsı güç yetmek değil, edâ ve kaza, her ikisi itibariyle oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır. Bu mânâ çok yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın gibi zayıf ve müzmin hastaya da şâmilidir.

Bu ikisinde zorluk ve dayanamama zannı, senede dayanmış olduğundan vehim değildir. Alışkın olmadığından dolayı dayanamama zannı ise vehimdir. Eda ve kaza itibariyle devamlı olan özur mânâsında dahil değildir. Bu mânâ üzerinde ittifaak edilmiştir. İşte doğru görüş budur. Hanefî mezhebi de bunun üzerinedir. Bizim tercimimize göre burada ve özellikle bu noktada asla nesh yoktur.

Saîî hazretleri, daha da genişleterek, geb ve emzikli olan kadınları da kendi hesaplarıyla değil, çocuklarının telef olmasından korkarak oruçlarını yedikleri zaman buraya dahil etmiş, fidyeye tabi tutmuştur.

Hanefilere göre ise bunlar, yaşlılara kıyas edilemez, hasta hükmüne tabidirler. Gerek kendileri ve gerekse çocukları korkusuyla oruçlarını yerleşe hasta gibi yalnız kaza lazım gelir. Keffaret ve fidye vacib olmaz. Çünkü fidye, misli gayri makul (dengi akılla belirlenemeyen)dur. Çok yaşlı kimse, bu nass ile kıyas aykırı olarak sabit olduğundan, kendisine başka bir şey kıyas edilemez ve aynı zamanda çocuk hesabına fidenin mânâsı yoktur. Çünkü ihtiyarlar esasen "Eğer iman edenler!..." gibi genel ifade içinde oruç hitabına dahildir. Fakat çocuk, dahil değildir.

Özetle, burada "itâka", "istitaâat güç yetmek" ve "vüsu" kolayca yapabilmek" mânâsına değil, oruca zor dayanmak, yani hem eda ve hem de kaza durumuna göre devamlı bir mazeret sebebiyle dayanamamak mânâsındadır. Bunu, fidyeye gücü yetmek mânâsına yorumlamaya da imkan yoktur. Gerçi oruca zor dayanana fidenin vacib olması için, fidyeye gücü yetmesi şart ise de bu şart, "ona dayanıp kalırlar" ifadesinin mânâsı değil, "bir yoksulun yiyeceği fidye" ifadesinin malî sorumluluğundan gereği olarak sabittir. Âyetin mânâsı: "Oruca, eda ve kaza bakımından zor dayananlara, eğer fidye vermeye güçleri yeterse, bir yoksul yiyeceği fidye gerekir." meâlindeird.

Sırf alışkın olmadıklarından dolayı oruca dayanamayacaklarını zannedenler, oruç farzından fidye ile kurtulamazlar. Bunlar, bir azimle kendilerini oruca alıştırmadıkları halde göreceklendir ki, çocukları için bile mümkün olan oruca pek alâ tahammülleri vardır. Gelecekte ümitsiz olmaya hakları yoktur. Bugün tutamadıklarını diğer gün kazaya güçleri yetmekteir.

İslâm'ın başlarında bunu Allah tarafından isbat için geçen geçici bir tecrübe devresini tekrar tekrar tecrübeye kalkışmaya hak yoktur. "Her kim tecrübe edilmiş bir şeyi tekrar tecrübeye kalkışırsa, ona pişmanlık gelir." "Ramazan ayı ki..." âyetinin inışinden sonra böyle bir düşünceye sahip olan müslüman yoktur ve olamaz. Ancak özur sahipleri başka.

Cenab-ı Allah, bunları, bir kısmı hasta ve yolcu gibi geçici özur, bir kısmı da gücü tüketen devamlı özur sahibi olmak üzere iki sınıfa ayırmış; birine kaza, birine de fidye ruhsatını göstermiştir. Bu bakımdan oruç mazereti, önemli hastalık, uzak yolculuk, devamlı bir zayıflıktır. Bu mazeretler içinde de orucun zarar vereceği zannedilen hastalıklardan başkası, kıyasla aykırı bir izindir.

Önemli olmayan ve oruçla zarar değil, tersine menfaat görecek olan hastalıklar kelimesinin tenvininden hariçtirler.

Oruca gerçekten zararlı olan hastalıklar ise esaslı bir mazeret ölçüsüdür. Bu bakımdan gebelik, emzirme gibi hastalık hükmünde bulunan özürler, hastalığa benzemektedir. Fakat yolculuk ve fidye üzerine kıyas cereyan edemez. Bunlar benzersiz mazeretlerdir. İşte zor gibi görünen oruç, insanların böyle gizli ve açık ciddi ve meşru mazeretleri gözetilerek farz kılınan; insanlara hayatın ve insanların lezzetini tattırarak onlara birçok faydalar temin edecek ve ebedi tehlikelerden, fenalıklardan koruyacak olan eski bir ilâhî farz, dîni bir esastır.

Şimdi Her kim kendi gönlüyle nafile olarak herhangi bir hayır yaparsa ve bu cümleden olarak fidye vermek lazım geldiği halde fidyeyi yoksul yiyeceğinden daha fazla verirse yahut hem fidye verir, hem oruç tutarsa, bu kendisi için daha hayırlıdır. ve zor da olsa oruç tutmanız sizin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır. Eğer orucun faziletini bilerseniz böyle yaparsınız. Tutmamak caiz olan zamanlarda bile tutarsınız.

Şimdi bu sayılı günler hangi günlerdir?

Meâl-i Şerifi

185- O Ramazan ayı ki, insanları irşad için, hak ile batılı ayıracak olan, hidayet rehberi ve deliller halinde bulunan Kur'an onda indirildi. Onun için sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun. Kim de hasta, yahut yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza etsin. Allah size kolaylık diler zorluk dilemez. Sayılı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.

185-ŞEHR: Esasen şöhret kökünden masdar olup bir şeyi açığa çıkarmak mânâsıdır. denir ki, kılıcı kınından çıkarıp gösterdi, demektir. Nitekim dilimizde de "silah teşhir etmek" denir. Bu mânâdan alınarak:

1- Gökte görülen aya,
2- Bu ayın görünüp, ışık verir bir hale gelmesi ve nihayet kaybolup, tekrar doğması suretiyle bir devrinden ibaret olan zaman süresine şeh'r denmiştir ki, yirmi dokuzla otuz gün arasında dönüp dolar. Gök bilimcileri bunu, "ayın güneş ile iki kavuşumu arasında geçen süre" diye tarif ederler. Fakat bu tarif, ilimle ileri gelenlere mahsus olup, halk için şeh'r kelimesine uygun olan meşhur mânâ, hıralık iki görünüşü arasındaki süredir. Lügatin yapısı da budur.

3- Hilal nazâr-ı itibara alınmayarak sırf gün hesabıyla otuz günlük süreye de adet olarak şeh'r denir. Güneş yılının bölümlerinden her birine ay, şeh'r, mâh denmesi de bu mânâdan alınmıştır.

Ramazan kelimesinde iki görüş vardır:

1- Mücahid'den rivayet edildiği üzere Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Ramazan ayı demek "Allah'ın ayı" demektir. Bir hadis-i Nebevi olmak üzere şöyle rivayet edilmiştir: "Ramazan geldi, Ramazan gitti, demeyiniz. Ramazan ayı geldi, Ramazan ayı gitti, deyiniz. Çünkü Ramazan Allah'ın isimlerinden bir isimdir." Bununla beraber Beyhakî, bu hadise zayıf demiştir.

2- Receb, Şaban gibi belirli bir ayın ismidir. Birincisine göre "şehr" dahil olmak üzere: "Ramazan ayı" terkinin tamamı bir özel isimdir. İkincisine göre isim yalnız Ramazan olup, "Şehrü Ramazan" genel olanın, özel olana izafeti cinsinden bir izafet-i beyânıyedir.

Gerçekten Kamerî aylardan üçü: Şehr-i Ramazan (Ramazan ayı), Şehr-i Rebî'u'l-evvel (Rebî'u'l-evvel ayı), Şehr-i Rebî'ü'l-âhir (Rebî'ü'l-âhir ayı) şeh'r kelimesiyle beraber özel isimdir. Şu kadar ki, kolaylık için "şehr" kelimesinin söylenmediği zamanlar da vardır.

Ramazan'dan şeh'r kelimesinin hafzedilmesinin tenzihen mekruh olduğu İmam Muhammed'den rivayet edilmiş ise de, kötü bir vehme sebep ve kanşıklık olmayacak yerlerde kolaylık için sadece Ramazan demek mekruh değildir. Nitekim Hadis-i Nebevî'de de: "Her kim inanarak ve mükafatını Allah'tan bekleyerek Ramazan'da oruç tutarsa, onun geçmiş günahları başlasın." buyurulmuştur. Geri kalan dokuz ayın isimleri: Muharem, Safer, Cumadülâh, Cumadülâhire, Receb, Şaban, Şevval, Zilkade, Zilhicce, Şehr'siz olarak özel isimdir. Yalnız Receb ayının, Ramazan gibi olduğu da söylenmiştir.

Ramazan isminin türetilmesine gelince, bunda da dört yol zikredilmiştir.

1- İmam Halil'den nakledildiği üzere yaz sonunda güz mevsiminin başında yağp yeryüzünü tozdan temizleyen yağmur mânâsına 'den alınmıştır. Bu yağmurun yeryüzünü yıkadığı gibi Ramazan ayı da iman edenleri günahlardan yıkayıp kalblerini temizlediği için bu adla anılmıştır.

2- Çoğunluğun görüşüne göre Ramazan 'dan alınmıştır. Ramaz; güneşin hararetinin şiddetinden taşların son derece kızmasıdır ki, böyle pek kızgın yere de Ramdâ denir. Bu bakımdan Ramazan, "Ramdâ'dan yanmak mânâsına fiilinin masdarıdır. Yani kızgın yerde yalın ayak yürümekle yanmak demektir. Bu mânâda "Kızgın yerde ayağı yandı." denir. Baş tarafına "şehr" kelimesi eklenerek "şehrü Ramazan" bu mübarek aya özel isim yapılmıştır. Çünkü bu ayda açlık, susuzluk hararetinden ızdırab çekilir. Yahut orucun harareti ile günahlar yakılır.

Bir de deniyor ki, Araplar ayların isimlerini, eski dillerinden değiştirdikleri zaman, her ayı rastladığı mevsime göre isimlendirmişlerdi. Eski dilde, "Nâtik" ismiyle anılan bu ay da o sene şiddetli bir sıcakta rastladığından buna "şehrü Ramazan" adını verdiler.

3- Ezherî'den nakledilen görüştür ki, Ramazan, fiilinden alınmıştır ki, kılıcın namlusunu veya ok demirini inceltip keskinletmek için iki kaygan taş arasına koyup döğmektir. Bu aya bu ismin verilmesi de Araplar'ın bu ayda silahlarını bileyip hazırladıklarından dolayıdır.

4- Ramazan isminin esmâ-i hüsnâ (Allah'ın güzel isimlerin)'dan olduğu sahih ise Ramazan ayı bizzat bununla isimlendirilmiş ve bunda özellikle Allah'ın rahmeti ile günahların yanması dikkat nazrana alınmıştır. Bu mânâ ile oruç ayı, "Allah'ın ayı" olmuştur.

Kısaca Ramazan'ın sözlük mânâsında temizlik, yanmak, keskinlik mânâların bulunduğu gibi, dinî bakımdan günahların yanması, Allah'a izafe mânâları etken olmuştur.

Bir hadis-i Nebevî'de: "Başı rahmet, ortası mağfiret, sonu ateşten kurtulmaktır." diye anlatılan Ramazan ayının en mübarek gecesi, Kur'an'ın inişine de başlangıç olmuştur. Bu âyetle de özellikle bu sâfata vasıflandırılmıştır.

el-KUR'ÂN, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)'ya özel bir şekilde indirilip, bize tevatürle nakledilen Allah kelamının adıdır ki, mushafların iki kapağı arasında yazıldığı.

Bu isme idi ki kırâet vardır. İbnü Kesir kırâetinde vakıf ve vasılda, Hamze kırâetinde yalnız vasılda hemzesiz olarak, diğer kırâetlerde hemze ile okunur. Hemzelisi, "kırâet"den, hemzesizi "kam" maddesindendir. Hemze ile yani tilavette okunan; hemzesizi de parçaları ve mânâsı birbirine yakın, birbirini tasdik eden ve birbirine uygun olan demektir. İmam Şâfiî hazretleri bunun hemzesiz olarak Tevrat, İncil gibi herhangi bir maddeden türemeyip Allah'ın kitabının ismi olduğunu söylemiştir.

Katâde ve Atâ yukarıdaki "sayılı günler" in Ramazan olmayıp, ilk oruç yani her aydan üç gün veya bunlara beraber "Aşüre" gününden ibaret bulunduğu görüşüne sahip olmuş ve bunun başlangıçta nafil, sonra farz kılınmış olmasında ihtilaf etmekle beraber daha sonra bu âyetle Ramazan orucu farz kılınarak kendisinden öncesinin tamamen neshedilmiş olduğunda ittifaq etmişlerdir. Hz. Muaz'ın görüşünün de bu olduğu söylenmiştir. Bunlara göre Ramazan orucunun farz oluşunun delili: "Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı." âyeti değil, " O Ramazan ayı ki...", "Her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun..." ilâhî emri olmuş olur.

Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre ilk oruç, sünnet ile sabit olmuş ve Ramazan orucunun farziyeti de yukarıdaki şekilde "oruç size farz kılındı" âyetiyle başlamıştır. "Sayılı günler"den maksat da Ramazan'dır. "O ramazan ayı ki..." âyeti de bunu beyandır. O halde mânâ:

Size oruç farz kılınan sayılı günler, O mübarek Ramazan ayıdır ki, âyetleri, furkan ve hidayetten ibaret deliller, tamamı bütün insanlara hidayet olmak üzere Kur'an bu ayda indirildi.

İNZAL, bir defada, TENZİL de parça parça indirmek demektir. Kur'an yirmi üç senede parça parça indirilmiş olduğu halde burada Ramazan ayında inzalinin beyan buyurulması dikkate değer. Bunda üç mânâ vardır:

1- Tefsircilerin çoğundan vârid olan rivayetlere göre Kur'an Ramazan ayının kadir gecesi denen mübarek bir gecesinde dünya semasına, Beyt-i Mamer'a bir defada indirilmiş, sonra yirmi üç senede tedricen, parça parça yeryüzüne indirilmiştir. Demek ki Kur'an'ın gerçekleri, yeryüzüne inşinden önce kâinat âleminde ve yeryüzüne en yakın olan gökte bir Ramazan gecesi toptan tecelli etmiş ve yeryüzüne inşi onu takip etmiştir.

2- Kur'an bu ayda inmeye başladı, demektir. "Zikr-i Kül, İrâde-i Cüz" cinsinden mecaz olmakla birlikte Muhammed b. Ishak'tan rivayet edilmiş, zahir gibidir.

Bu durumda Hira mağarasında "Rabbînin adıyla okul" (Alak, 96/1) âyetinin inşi Ramazan-ı şerfin kadir gecesine tesadüf etmiştir.

Hira mağarası, Ramazan'ın sıcağılı, gecenin sıkıntısı, pek büyük bir ilâhî gelişmenin başlangıcı olmuş ve bundan itibaren Hz. Muhammed'in büyük kadir ve kıymeti, apaçık âyetler ve açık seçik hak mucizelerle bütün varlık âlemine açıklanıp ilan buyurulmuştur.

Bunda:

"Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat?" diyecek gamlı kimselere: "Ey iman edenler! Sabir ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) mânâsı üzere ne büyük bir müjde vardır! Bu şekilde gönül ehline Allah'ın huzurunda kanlı göz yaşları döküren nice ızdırab gecelerinin, pek büyük müjdelere, saadetlere başlangıç olduğu bir gerçektir. Ne ilâhî hikmettir ki saadet nurları, gündüzlerin ışıklı alınandan çok, gecelerin hüzünlü yüzünden doğar. Çok günlerin ağlamaya namâz olurken, ağlayanlar hele hak yolunda ağlayanlar da gülmeye hak kazanırlar.

3- Hakkında bu şekilde Kur'an indirilmiş bulunan Ramazan ayı demektir. Gerçekten Kur'an-ı Kerim'de bu mübarek aydan başka Allah'ın övgüsüne mazhar olarak ismi açıkça söylenmiş bir ay yoktur. İşte Ramazan ayı, böyle mübarek bir aydır. Bunun için orucun farz oluşu da bu aya tahsis edilmiştir. Adı geçen sayılı ve sınırlı günler, işte bunun günleridir. Bu bakımdan siz müminlerden her kim bu mübarek ayda şahit ve hazır veya bu mübarek aya şahit olursa bunda oruç tutsun. Şühûd, esasen "gıyâb" karşılığı huzur demektir ki şehadet ve müşahade de bu huzur mühtesindendir. Şehrin, zaman süresi olarak bunun mefûlû fihî veya mef'ûlû bihi olması mümkündür. Birincisine göre, bu ayda bilfiil hazır olan yani vatanında mukim olup yolcu olmayan, demektir. İkincisi de şehri, açık ilim ile müşahade eden demektir. Zaman ise müşahade edilemeyeceğinden buna şühûd, akli bakımdan hazır demek olan kesin bilgi veya hilalin görünmesi mânâlarından birini ifade eder. Bunun da iki mânâyı ihtimali vardır:

a) Her kim hilâlî görürse tutsun, demektir. Bunda göremeyenler hakkında bir şey söylenmemiştir.

b) Herhangi biriniz hilali görürse her biriniz tutsun, demektir. Bunda da şühûd ve şehadet ilmin sebepleri olarak sabit ve muteber bir şahit ile de Ramazan'ın tutulabilmesi caiz olur.

Buna göre ifadesinin şu mânâlara ihtimali vardır:

1- Sizden her kim Ramazan'da mukim ise onu tutsun.

2- Sizden her kim Ramazan'ın kesin olarak bilirse onu tutsun.

3- Sizden her kim Ramazan'ın hilâlîni görürse onu tutsun.

Birinci ve ikinci mânâyı göre "şehr" hakikatıyla bütüne sarf edilecek olursa, vücub tamamlamada yöneleceğinden Ramazan'da oruç tutmak mümkün olmaz. Halbuki farz olan budur. Bundan dolayı aya şahit olmak, ayın bir kısmına şahit olmak mânâsıdır. Bu iki mânâyı göre ilmin sebeplerinden söz edilmemiştir. İkinci ve üçüncüde gelecek yolu bölümü tahsis edici, birincisinde ise âdil (denk)dir.

Fahreddin Râzi der ki: "Vâhidî ve Keşşâf sahibi gibi birçok muhakkikler (kritikçiler) birinci mânâyı almışlardır. Fakat bana göre ikincisi daha eveldir. Çünkü hafizten uzaktır.." Kısaca burada "hilâlî görmek mânâsı" zarurî değil-dir. O halde ilmin sebepleri söylenmemiştir. Bunu araştırmak lazım gelecektir.

Bu meselede ilmin sebepleri için içtihadı cevaz (izin) var mıdır? Şühûd, (şahid olmak), hazar (mukim, seferde olmamak) ile veya aklın huzuru demek olan kesin bilgi ile tefsir edildiği takdirde, araştırmadan sonra bu konuda başka bir nass (dinî delil) yoksa ilmin sebepleri hakkında içtihadı cevaz olması lazım gelir. Bunun için bazıları başka nass yok zannıyla çok bilimi hesaplarıyla da amel olunabileceğini söylemişlerdir. Fakat selef âlimlerinin çoğunluğuna göre başka nass mevcut olduğundan bu mesele içtihat konusu değildir. Çünkü bu âyet, bu tefsire göre herhangi bir şey söylememiş ise de bu konuda kitab ve sünnetten müteaddit nasslar vardır.

Önce Kitab'dan "Ey Muhammed! Sana hilâlleri soruyorlar. De ki o insanlar için vakitlerdir." (Bakara, 2/189) âyeti gelecektir. Bu bize kesinlikle gösterir ki, şer'an vakti tayin eden delil, hilaldir. Hilal ise göreceğimiz üzere görünenidir adır. Bundan başka hilâlin nasıl bilineceğini hadis-i şerifler göstermiştir.

1- "Ay yirmi dokuzdur. Görmedikçe tutmayın ve görmedikçe yemeyin. Eğer üzeriniz bulutlanırsa miktânı hesap ediniz." Acaba bu miktân hesap ne demektir? Bunu da şu hadisler göstermiştir.

2- "Hilâlî görünceye kadar oruç tutmayın. Üzeriniz bulutlanırsa otuz günü ölçü yapınız."

3- "Hilâl görüldüğü için tutunuz ve görüldüğü için bozunuz. Eğer sizinle hilalin manzarası arasına bir bulut veya pus girerse otuzu sayınız."

4- "Ramazan'ı görüldüğü için tutunuz. Eğer aranızda bir bulut veya sis girerse, Şaban ayının sayısını otuza tamamlayınız. Ramazan'ı, Şaban'dan bir gün oruç tutmakla karşılamayınız."

5- "Yani ay kâh otuz ve kâh yirmi dokuz olur. Görürseniz tutunuz, görürseniz bozunuz. Eğer bulutlu olursa otuzu sayınız."

İşte bunlar ve benzeri sahih hadisler, "Ey Muhammed! Sana hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar vakitlerdir..." (Bakara, 2/189) âyetine uygun olarak "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." âyetindeki aya şahit olmanın geçerli şer'i sebeplerini beyan etmişlerdir. Bundan dolayı bu meselede içtihadı yer yoktur. Bu husus gösteriyor ki, şer'an bir hilalden itibaren ayın en yüksek özülü otuz gündür. Otuzun tamam olduğu bilince başka hiçbir delile ihtiyaç yoktur. Fakat ay bazan yirmi dokuz da olur. O zaman delille ihtiyaç vardır. Bu delil, hilalin görülmesisidir. Yani delil getirerek bilmek değil, görerek bilmektir. Görerek bilmek mümkün olan yerlerde ehlinde buna dayanan şahitliğin de genel olarak geçerli bir delil olduğunda şüphe yoktur. Nassların araştırılmasına göre, görmeyi duymakla amel etmek, görmeye dayanan bilgi ile ameldir.

Bundan başka Ey İman edenler!.., her kim..., sizden.. ifadeleriyle oruç hitabı, genel bir hitaptır. Bu gibi şer'î hükümlerde ve ilâhî hukukta fert üzere hüküm, toplum üzerine hükümdür. "Bir kişi üzerine hükmüm, cemaat üzerine hükmümdür." Bunun için herhangi bir mümin üzerine hilalin görülmesiyle orucun vacib olduğu sabit oluncu, delalet yoluyla diğerlerine de vacib olur. Bu vücûb ve sabit olma durumu ise ancak o müminin görüp şahit olmasıyla olur. Bu şehadet, ferdi şekilde ise vücûb yalnız iştenlere sirayet eder. Yok eğer toplum halinde ise ve bir mahkeme huzurunda sabit ise o zaman da umûma sirayet eder. O halde sözü şahit olmaktan şahitliğe nakledelim:

Oruç, "sırf Allah'ın hakkı", iftar ve bayram, kullanı hakkıdır. Şer'i kaideye göre kul hakkı ile ilgili hususlarda amel, en az iki âdil şahide bağlıdır. Fakat kul hakkı bulunmayıp ve yalnız Allah'ın hakkı olup, sırf dinî mahiyette bulunan hususlarda âdil ve şahidin tek olarak verdiği haberle de amel etmek caizdir. Buna göre bayram için bir kişinin şahitliği asla kafi gelmez ise de Ramazan için bunun cevaz ifade edebilmesi mümkündür. Ancak bunun açık bir duruma tekzip edilmemesi (yalanlanmaması) de şarttır. Açık bir halin tekzip edilebileceği habere sahih haber gözüyle bakılmaz. Bu yüzden Hanefî imamları ittifaaka demişlerdir ki, gökte bir illet bulunduğu, yani hava açık olmadığı zaman Şevval ve Zilhicce için en az iki âdil şahidin, Ramazan için yalnız adil bir kişinin şahitliği kabul edilebilirse de, gökte illet bulunmadığı zamanlar, ihbarlar için, ilim ifade edilebilecek kalabalık bir topluluğun şehadeti lazımdır. Bunun dışındakiler kabul edilemez. Çünkü ayın yirmi dokuzuncu günü hilali araştırmak bütün müminlere farzdır. Bu bakımdan bunu birçok insanları layikiyle arayıp gözetttiği ve gökte bir engel de bulunmadığı halde birkaç kimsenin görüp de diğerlerinin gözleri sağlam ve engelden uzak bulunmakla beraber görememiş olmaları âdet olarak mümkün olmaz. Bu yüzden, bu halin zahiri, "gördük" diyen birkaç kişinin şahitliğini yalanlar. Bunların hatasına veya bir hayal görüp, hilal sandığına yahut da akli imkanlarına dayanarak yalan söylemiş olduklarına ihtimal verilir. "Ahkâmü'l-Kur'an'da der ki: "Bu, sahih bir asıldır. Akıllar sahih olduğuna hükmeder, şeriatin emrinin kuruluşu da bunun üzerinedir. Bunda hasta, büyük zarara sebep olur. Bu yüzden halka şüpheler vererek dinlerini karmakarsık edebilirler. Bunun için Hanefî imamları, şer'î hükümlerden bütün insanları bilmeye ihtiyacı olan hususların sabit olmasının yolu, feyiz alma ve ilmin gereği olan haberler olabileceğini ve bu gibileri ahad haberle isbatın caiz olmadığını söylemişlerdir."

Fakat gökte illet bulunduğu zaman böyle görünür halin yalanlanmasa olamayacağından Allah'ın hakkı olan Ramazanda bir, kullanı hakkı olan bayramlarda iki âdil kimsenin şahitliğini yalanlamaya da kimsenin hakkı yoktur.

Bundan şu da anlaşılır ki, görünür durumun yalanlanması, müminlerin farzı yerine

getirmek için grup grup hilali aramaya çıktıkları zamandır. Yoksa bu vazife ihmal edilir de araştırma tek tük birkaç kişiye kalırsa, gökte illet bulunmadığı halde vazifeyi yerine getirmeyenlerin, getirenleri yalanlamaya hakları kalmaz. Halin görünüşü, o birkaç kişiyi yalanlayıcı olmaz. Müteahhir (sonraki) âlimler, bu dereceye düştükleri için büyük bir kalabalık şartından vazgeçerek diğer mezheplerde olduğu gibi mutlak olarak iki âdil şahit ile yetinmeye lüzum hissetmişlerdir.

Kısaca oruç, herkese farz-ı ayn olduğu için şer'an ayın sabit olma sebebi de herkes için mümkün olan hilâli görmeye, olmadıği halde otuz gün ölçüsüne bağlanmıştır. Bu yüzden ayın yirmi dokuzunda hilâli aramak herkese en azından farz-ı kifaye olarak farzdır.

Gök bilimi hesaplarına gelince:

1- Bu hesap üzerine ay genel olarak ne yirmi dokuz, ne de otuzdur. İki kavuşum veya iki hilâl arasındaki gök bilimi ayı, yirmi dokuzla otuz arasında daima kesirlidir. Ortalaması ise yirmi dokuz buçuk gün eder. Halbuki oruç, sabit olması için gün ölçüsüne bağlıdır. Şu halde gök bilimi hesabı, esas ölçüden hariştir.

2- Gökbilimi hesabı ile hilâlî bilmek, görmeye dayanan bir ilim değil, delil göstermeye dayanan bir ilimdir. Bu bakımdan delil gösterme yerlerinde geçerli olsa da, görme mevkinde olamaz.

3- Bu delile dayanan ilim, fen ehli olan ileri gelenlere mahsustur. Bu esas alındığı takdirde halk taklide zorlanmı, oruç farzlarını eda için ibadetinde mutlaka ileri gelenlerin aracı olmasına mecbur kılınmış ve görerek bilme zevkinden mahrum edilmiş olur.

Böyle olmaması içih hilâl hesabını anlayacak kadar gök bilimi tahsilinin de müslümanların hepsine farz-ı ayn kılınması lazım gelir ki, bu da umumi olan İslâm dininin kolaylık esasına aykırı bir teklif olur.

4- Ay ve güneşin bir araya gelmesi, gizli ve izafi işlerdendir. Bunun açık delili, ayın görülmesidir. Şer'an gizli işlerde bir şeyin delili, o şeyin yerine konulacağından, görmeye itibann zarurî olması lazım gelir. Halbuki hesap esas alındığı takdirde ölçünün, hilalin görülmesine değil, kavuşumun meydana gelip, bitmesine bağlı olması lazım gelir. Bu bakımdan hesap açısından halalin görülmesine itibar etmenin ne fen açısından, ne de din açısından bir mânâsı olmaz. Bu gibi hikmetlere dayanarak, gökbilimi hesabına itibar hakkında bir nass varid olmamıştır.

Bu da fennin mutlak kıymetsizliğinden değil, belki oruç konusu nokta-ı nazarından genel olamayacağı içindir. Gök bilimi tahsili, herkese farz kılınacak ilk derecedeki tahsillerden olamayacağı için buna karşılık senenin bazı mukaddes günlerinde müslümanlara hilâlî aramayı öğretecek rasathaneler yaparak herkesin bu zevkleri tatması için teşviklerde bulunmak, elbette daha güzeldir.

Görülüyor ki muteber olan haber, görmeye dayanan bilgiyi nakil demek olan ve zahiren tekbiz edilemeyecek bulunan adıl kimsenin şahitliğidir. Yoksa hiç kimse şüphe etmez ki, para için din ve vicdanını satıp, yalan yere şahitlik edebilecek birkaç fasıkın ihbana itimat etmektenlese hesapla amel etmek daha evladır.

Peygamberimiz, Şaban'ın son günü orucu ile Ramazan karşılamayı da yasakladığı için, Şaban olduğu bilinen bir günde yalan bir haber ile oruç tutmak veya Ramazan olan bir günde yalan bir haber ile bayram yapmak da günah olacağından bu konuda ihtiyat lazımdır. Bundan dolayı büyük bir çoğunluğun şahitliği bulunmadığı zaman dinlenecek şahitler hakkında gök bilimi hesabını, halin zahiri gibi muteber tutmak, zamanımızın durumuna uygun olacaktır. Müslümanlar, her halde hilâlî arama farzasını unutmamalıdır.

Özette orucun vücubunun sebebi, hilâlî görmehtir. Daha doğrusu ayın bir bölümünü görmehtir. Yirmi dokuzda hilali görmeke, bu olmadıği takdirde otuza tamamlamakla hazar halinde Ramazan ayına girmiş olan her mükellef mümine bu ayda oruç tutmak farzdır.

Her kim mühimce hasta, yahut bir yolculuk üzerinde ise, bunların orucu da Ramazan'dan başka günlerden tutamadıkları günler sayıncadır.

Yani bunlara Ramazan'da ruhsat vardır, tutmayabilirler. Tutmazlarsa diğer günler adedi adedine kaza etmeye borcludurlar. Kaza etikleri takdirde günahkâr olmazlar. Fakat mukim ve sağlıklı olanlara bu ruhsat yoktur. Onlar kazaya bırakırlarsa, farzı terk etmekle günahkâr olurlar. Bilerек bozdukları takdirde kazadan başka keffarete de lazım gelir. İşte yazılmış orucun sayılı günleri, Ramazan ayı ile beyan ve farziyeti kesinlikle te'kid edildikten sonra mazeretlerin itibardan düştüğü zannedilmemesi için hastalık ve yolculuk mazeret ve ruhsatları da tekrar zikredilmiştir.

Bu tekrar dolayısıyla, yukardaki âyetlerin Ramazan orucu hakkında olmadığını ve olsa bile, ilk duruma ait olan muhayyer vücub hakkında olup bu kesin ifade ile neshedilmiş bulundukları ve bu yüzden, "Ona dayanıp kalanlara bir fideye gerekir." fıkrasının tekrar edilmediği cihetle tamamen neshedilmiş olduğu, "itâka"yı güç yetmek ile tefsir eden birçok müfessirler tarafından ortaya atılmıştır.

Fakat burada "itâka"nın mânâsı, zor dayanmak olup, bunun neshedilmediği ve en azından çok yaşlı ve iyileşme ümidi kalmayan hasta haklarında neshedilmediği sabittir. Şâfi'ye göre gebe ve emzikli kadına da şamil ve hatta çok yaşlı olana fideyi vacbı görmeyen İmam Mâlik'e göre bu nass, kaza borcu olup da gücü yeterken senesi içinde kaza etmeyenler hakkında sabit olduğu yukarda izah edilmişti. Burada tekrar edilmemesi, neshedildiğinden değil edaya mahsus geçici mazeret olan hastalık ve yolculuğun zikri ile eda ve kazayı içine alan, devamlı mazeret olan güç zayıflığının daha evla bir yolla sabit olduğunun anlaşılmasından dolayıdır.

Bu noktayı şu da kuvvetlendirir: Allah böyle orucu farz kılmakla sizi zora, sıkıntıya sokmak istemez, tersine size kolaylık vermek ister.

Hastalık ve yolculukta ise bazen zorluk olabilir.

Bunun kolaylığı da yemeye ruhsattır. Buna göre zaran gerektiren ve zorluk olacak mazeretler hakkında ruhsatlar vermiştir. Bu hikmetten dolayıdır ki, oruca niyet edip de oruçlu olduğunu unutarak yiye içen veya kanı koca ilişkisinde bulunan kimsenin orucunun bozulmayacağı nebevî hadiste beyan buyurulmuş ve buna "Allah'ın ziyafeti" denmiştir.

Yine bu kolaylık esasından dolayı bunama, delilik gibi teklife engel bir hali bulunmayan ve az çok genel hitapla mükellefler arasında dahil bulunan; akli başında, fakat edâ olsun kaza olsun oruca zor dayanabilecek, oruç bütün gücünü tüketip zarar verecek olan ve normalde gündün güne yıpranıp kötüye geçen çok yaşlı erkekler ve kadınlar, aynı şekilde genç olduğu halde iyileşmesi ümitsiz bir müzmin hastalıktan dolayı ihtiyaçları gibi güçsüz bulunan zayıflar hakkında da malf kudretleri bulunmak şartıyla yukardaki fideye ruhsatı haydi haydi sabittir. Çünkü bunlar için kaza da bir zorluk alacağından kolaylık fideye şeklindedir.

Kısaca Cenab-ı Allah, zor gibi görünen orucu farz kılmakla esasen mümin kullarını hayat mücadelesine, zorluktan kurtarıp, kolaylığa ve rahatlığa kavuşturmayı dilemiştir. Oruçla kolay kolay nefisle cihad etmeye alışacak, lüzumunda sabır yolları öğrenilecek, hayatın zorlukları yenilecek, ahiret saadetine erişilecektir.

Fakat böyle zorlukları, kolaylığa çevirecek olan oruç; hastalık, yolculuk ve ihtiyarlık gibi bazı durumlarda kolay olmaz da zor olabilir. İşte o zaman da kaza veya fideye kolaylığı ve ruhsatı meşru kılınmıştır. Hatta zahirler, bu âyetlerin zahirine bakarak yolculukta dört rekâtı namazları iki rekât kılmak gibi, orucu yemenin vacib olduğuna bile söylemişler, yolcu olana başka günlerde oruç tutmak farzdır, demişlerdir. "Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir." hadisini de delil getirmişlerdir. Ebu Hüyre (r.a.) de buna dayanarak "Yolculukta oruç tutana yine kaza lazım gelir." demiştir. Fakat bundan başka bütün sahabe, tâbiin ve fıkıh âlimleri yolculukta orucun namaz gibi olmayıp, caiz olduğuunda ve tutarsa kaza lazım gelmeyeceğini ittifak halindedirler. Bu konuda Ebu Hüyre şâhidir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in yolculukta oruç tuttuğu, müstefiz haberle sabittir.

Ebu Saïd el-Hudrî, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah, Ebu'd-Derdâ, Seleme b. Muhabbk ve İbnü Abbas (r.anhüm) yolculukta Peygamberimiz'in oruç tuttuğuna rivayet etmişlerdir. Bundan başka Hamze b. Amr el-Eslemî (r.a.) Resulullah'a: "Ben yolculukta

oruç tutarım." dediği zaman Peygamber efendimiz'in: "Dilersen oruç tut, dilersen ye." buyurduğu da sabittir. Aç geçen Hamze, Urve b. Zübeyr ve Ebu Meravih ikamet halinde ve yolculukta derde (sene) orucu tutarlardı.

Bu âyetlerde ise hasta ve yolcuya orucu yemenin vacib olduğuna dair bir işaret yoktur. Bu bakımdan "Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir." hadisi de bazı özel durumlara mahsustur. Nitekim Mekke'nin fethi yılında Peygamber'le ashab, Ramazan'da oruç tutmuşlardır. Sonra Resûlullah (s.a.v.): "Düşmanınıza yaklaşınız, yemek sizin için daha kuvvetlidir. O halde iftar ediniz." buyurdu. Ebu Saïd el-Hudrî: "Vallahi ben bu emirden önce görüyordum ki Resûlullah ile beraber tutuyordum." demiştir.

Bu sefer, Ramazan'ın onu geçtikten sonra vâkı olmuş ve yeme emri "Usfan" ile "Emeç" arasında "Kadid" denen yerde verilmiştir. Demek ki, "iyilikten değildir..." hadisi bu gibi özel sebeplere mahsustur. Bundan dolayı yolculukta oruç yasak değil, belki "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." mutlak ifadesiyle daha faziletli bir bile.

Hz. Enes de: "Biz "her kim hasta veya yolculukta olursa..." âyeti nazil olduğu vakit yolculuklanımızda aç acına gider ve konakladığımız zaman da kamımız doymazdı. Fakat bugün tok olarak gidiyoruz ve tok olarak konaklıyoruz." demiş ve uşuşına yolculukta orucu emretmiştir.

Cenab-ı Allah'ın bu ruhsatı, kolaylaştırmak içindir. Yolculuktaki namaz gibi azimet mânâsında değildir. Hasta için yemenin vacib olmadığı üzerinde ittifak edilmişken zahirlerin yolculukta yemeyi vacib saymaları doğru olmaz. Zaman olur ki, hasta ve yolcu için, vaktinde herkesle beraber eda olarak tutmak, daha sonra yalnız başına kaza olarak tutmaktan daha zor olabilir. Bu da kolaylık dileğine aykırı olur.

Kısaca Allah, kolaylık ister. Bir de: Ayın günlerinin sayısına göre eda veya kaza olarak orucun sayısını tamam etmenizi, -Âsim'dan Ebu Bekir Şübe rivayeti ve Yakub kırâetinde "kâf"ın fethası ve "mim"ın teşdidi ile okunduğuna göre: sayıyı tamamlamanızı, ve size hidayet etmesine veya hidayet ettiğini hamd ederek Allah'a tekbir ve tazî-minizi, ve sizin gibi müminlerden beklenen şükrünüzü ister.

Bu bağlamaya göre tamamlamanızı, tamamlamanızı ister demektr ki, "lâm"lar tâ'il olmayıp, "sizi temizlemek ister" (Maide, 5/6) "Söndürmek istiyorlar" (Saff, 61/8) âyetlerindeki "lâm"lar gibidir. Fakat "lâm"ları talele yorarak âyetin sonunda "Allah bütün bunları böyle meşru kıldı." ifadesinin takdir edilmesi,ince ve hoş bir leff ü neşri içine almakla daha belîğ olduğunu Keşşâf sahibi beyan eder.

Bu durumda mânâ : "Allah kolaylık ister,zorluk istemez.Sayıyı tamamlamanız için,Allah'ın size hidayetine hamdederek kendini tekbir ve tazim etmeniz için ve birde şükredesiniz diyerdir ki,Cenab-ı Allah bütün bunları,böyle meşru kıldı." ifadesinin takdir edilmesi, ince ve hoş bir leff ü neşri içine almakla daha belîğ olduğunu Keşşâf sahibi beyan eder. (2)

Bu durumda mânâ: "Allah kolaylık ister, zorluk istemez. Sayıyı tamamlamanız için, Allah'ın size hidayetine hamdederek kendini tekbir ve tazim etmeniz için ve bir de şükredesiniz diyerdir ki, Cenab-ı Allah bütün bunları, böyle meşru kıldı." Yani şahide ayın orucunu, hasta ve yolcuya yemenin mübah olusunu ve yedikleri takdirde aynı sayıyı gözeterek kazayı meşru kıldı. Sayıyı tamamlamak, sayıyı gözetmenin; tekbir, öğrettiği kaza şekli ve fitr sorumluluğundan çıkışın; şükür de ruhsat ve kolaylığın ileti olur. Her iki mânâya göre Ramazan orucunun günlerin sayısı ile tamamen tutulması ve bayram ayı görülmedikçe otuzun tamamlanması, Allah'ın isteğidir.

Kazada sayıyı gözetmenin istenmiş olması, edada sayıyı tamamlamanın istenmiş olmasından dolayıdır ve kazanın vücub sebebinin, edanın vücub sebebinden ibaret bulunmasından kaynaklanmaktadır. Sayı, her günün kendi orucuna sebep ve ölçü olduğuna gösterir. O halde ayın görülmesi, icmâlî sebep olmakla beraber tafsili sebep, günlerdir. Bunun için oruç, ilk önce sayılı günler olmak üzere farz kılınmış, ay, bunun beyanı olmuştur. "sayıyı tamamlamanız için..." sözü, 'ay'ı günlerin sayısına bağlamıştır. Bundan dolayı Ramazan'da birkaç oruç yiyen kimsenin, bütün ayı kaza etmesi gerekmez.

Yukanda "sayılı günler", sonuçta "sayıyı tamamlamanız için" denilmeiyp de sadece "ay'ı tamamlamanız için..." denilseydi böyle olması lazım gelirdi. Hatta geçesiyle, gündüzyüyle bütün ayın bir oruç olması gerekirdi. Demek ki, Ramazan'ın içinde mükellefiyetin değişmesi, muteberdir. Ortasında bûluğa erenler sorumlu olduğu gibi, sorumluluk şartlarını kaybedenlerden de düşer. Yine aynı şekilde Ramazan'ın başında ikamet halinde olan bir kimse, Ramazan içinde yolculuğa çıkarsa yine ruhsata kavuşur. Ancak oruçlu olarak çıktığı günü, bu ruhsata dahil olmaz. Çünkü "veya bir yolculuk üzerinde olursa..." buyurulmuştur. Sayı da gün üzerine kurulmuştur.

Vücûb sebebi, yalnız başından ayın görülmesi olsaydı, bunlar caiz olmazdı. Bununla beraber başından tamamina bir niyetle de oruç sahih olabilir. Çünkü ayın görülmesi, icmâlî bir sebeptir.

ALLAH'İ TEKBİR (Allah'ı Ululama): Esasen Allah'ı tazim ve saygı demektir ki, üç mânâ ile olur:

- Akd-i kalb (kalbin bağlanması),
- Söz,
- Amel.

a) Akd-i Kalb (kalbin bağlanması) Allah'ın birliğiyle, adaleatine itikatla marifetin sağlamlığı ve şüphelerin yok oluşudur.

b) Söz, Allah'ın yüce sıfatlarını ve güzel isimlerini ıkrardır.

c) Amel de namaz, oruç ve diğer farzlar ve şer'an caiz görülmüş şeyler gibi kulluk amelleriyle ibadet etmektir.

Bu söz ve amelın makbul olması da, kalbin itikadına yani imana bağlıdır. Çünkü: "Her kim mümin olarak ahireti ister ve onun için çalışmasını da yaparsa, işte onların çalışmaları makbul olur." (İsrâ, 17/19) âyetinde çalışmanın makbul oluşu, mümin olmak durumuylla kayıtlanmıştır.

İtikat ve iman oruca mahsus olmayıp, her ibadette geçerli olduğu ve diğer ibadetler, çeşitli sebeplere bağlı olup Ramazan orucuna dayalı bulunmadığı cihetle bu âyet uygun olan mânâ, bu tekbirin, Ramazan'ın sayısını tamamlamaya bağlı olarak bayrama işaret olması ve buna layık olan da tekbir lafzının açıkça söylenmesidir. Tekbir lafzı, "Allahü Ekber" demektir. Bunun en mükemmel bir şekli de tehil ve hamdi de içine alan: 'dir ki "tekbir" adıyla bilinmektedir.

Bu âyetle tekbirin ile silanma (ulanma)sı da hamd mânâsının kapsamına dayalı olduğundan buna pek uygundur.

Bu tekbirin ise, insanın Şevval hilalini gördüğü zaman kendi içinden yapacağı tekbir olması caiz olduğu gibi, selef âlimlerinden birçoğunun anladığı şekilde bayram namazına çıkarken yapılan tekbir veyahut bayram namazının tekbirleri olması da caizdir. Yani her biri muhtemeldir. Bunlardan birine özel bir delalet yoktur. Bu bakımdan bunların biri, âyet ile vacibdir, denilemez. Ağık veya gizli olması vacibdir, hiç denilemez.

İbnü Abbas hazretlerinden rivayet ediliyor ki: "Müslümanlar, Şevval hilâline baktıklarında bayramlarını bitirinceye kadar tekbir almalı, üzerlerine haktr. Çünkü "sayıyı tamamlamanız için ve size hidayet etmesi üzerine Allah'ı tekbir etmeniz için..." buyurulmuştur."

Hz. Ali, Ebu Katâde, İbnü Ömer, Saïd b. Müseyyeb, Urve, Kasım, Harice b. Zeyd, Nâfi b. Cübeyr b. Mut'im ve diğer ashab-ı kiramdan rivayet edilmiştir ki, bayram günü musallaya (bayram namazgahına) çıktıkları vakit tekbir alırdı.

Ebu Bekr Râzi "Ahkâmü'l-Kur'an"da bunları nakl ederken derki: "İbnü Abbas'ın azadlısı Şu'be şöyle demiştir: "Ben İbnü Abbas'ı musallaya (cemaaate namaz kılınan yere) yedip götürürdüm. İnsanların tekbir aldığını işitir; "İnsanlara ne oluyor? İmam tekbir mi aldı?" derdi. Ben: "Hayır!" derdim. O da: "İnsanlar deli midirler?" derdi.

Bundan anlaşılıyor ki, İbnü Abbas musalla yolunda tekbiri hoş görmemiştir. Bu, delalet eder ki, O'na göre âyetteki tekbirden maksat, imamin hutbede aldığı o tekbirdir ki, insanlar da beraber alabilirler. Hilal tekbiri rivayetinde de açıkça söylenenin vacb olduğuna dair bir delalet yoktur.

Bu delillerin özü olmak üzere Hanefî mezhebinde tercih edilen şudur ki, bu tekbirlerin hiç biri vacib değildir. Bayram hilalini görünce gizlice genel mânâsıyla tekbir müstehabtır.

Peygamber (s.a.v.)'den ve sadr-ı evvelden (ilk asır müslümanlarından) rivayet edildiği için bayramlarda musallaya giderken ise tekbir sünnettir. Ancak Ramazan bayramında gizlice ve kurban bayramında ağıktan almak müstehabdır.

Âyetteki tekbir, mutlak olduğu için bütün bunları kapsamına alırsa da hepsinin vacib olduğunu ifade etmez. Nihayet bayramın gelişi ile mutlak bir tekbirin vacib olduğunu ifade ederse, o da bayram namazı ve ondaki tekbirler olabilir. Şu halde mânânın özü: "Ramazan'ı tamamlayıp, tekbir alarak bayram namazını kılınız." demek olur. "Gerek ki şükredersiniz" ifadesi de bayram sevincini ve bayramın bir şükran tarzı ile yapılması hususuna özel bir işaret içerir. Bu şekilde oruç farızasının ta yukandaki "iyiğiniz.. ve şükrediniz" (Bakara, 2/172) emirlerine uygunluğu ne kadar anlamlı olmuştur. Bu cümlelerle, bu âyetle Cebriye mezhebini iptal edecek deliller vardır.

Rivayet edildiğine göre Arabinin birisi, Resûlullah (s.a.v.):'e: "Rabbimiz yakın mıdır, gizlice müncat mı edelim? Yoksa uzak mıdır, bağıralım mı?"(2) diye sormuştu. Bu sebeple Cenab-ı Allah, tekbir ve şükrana layık olan ilâhî zatını tarif edip vasıflandırarak, duanın oruçla kuvvetli ilgisini anlatmak ve hükümlerinin ikrasına riayet edilmesini emretmek için, hitabı değiştirmekle Resûlüne buyurmuştur ki:

Meâl-i Şerifi

186- *} Kullanm, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakındır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler.

186- *} Kullanm, sana benden sorduklarında cevabı şudur: Ben, gerçekten yakınlm, yani bana dua ettiği vakit, dua edenin duasını kabul ederim, onu her halde bir cevap ile karşılarn. Demek ki, Allah'ın yakınlğının mânâsı, bu şekilde çabucak kabul etmektir. Yer yakınlğı, cihet yakınlğı demek değildir.

Allah'ın zatının bu şekilde vasıflandırılmasında ve tarifinde:

1- Kâinatın yaratıcısı olan Hak Teâlâ'yı bilmez, işitmez, kör, sağır bir kuvvet farz ederek namaz, oruç, dua gibi ibadetleri, müracaatlarn faydasız, lüzumsuz gibi zanneden cahil tabiatlğın, yine kâinatın başlangıcı olan Allah'ın ilmini, kazanın başlangıcı olan Allah'ın iradesini de bir kadere tabi tutarak Allah'ın seçip dilemesini inkâr eden icabıye mezhebini şiddetli bir şekilde red vardır. Yaratıcı kudreti inkar etmek, sırf cahillik olduğu gibi, hakkın ilminin yaratıcılığı inkar etmek de aynı şekilde sadece bilgisizliktir.

2- Allah'ı zor bilir, zor işitir gibi zannedit de dua ve ibadetinde bağınp çağırnlarla, gürültü, patırtı edenlere red vardır. Nitekim bu âyetin inş sebepleri arasında rivayet edilmiştir ki: Bir savaşta ashab-ı kiram, seslerini yükselterek tekbir, tehlil, dua ediyorlardı. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz "Siz sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz. Her halde işiten ve yakın olan birine dua ediyorsunuz." buyurmuştu. Yukarda zikredilen nüzul sebebinde de anlaşıldığı üzere bu âyet, Allah'ı uzak zannedit de dualarında bağırnlarla ve icabıyeyi reddetmesi, bunun gereği olarak haydi haydi sabittir. Bunun için duanın şartlarından biri de alçak gönüllülük ve boyun eğmeğdir. Zira insanlar, Allah'tan uzak olsalar da "Allah yakın"dır. Bize şah damanımızdan daha yakındır. "Biz o insana, şah damanından daha yakınız." (Kâf, 50/16) âyeti bunu açıklamaktadır. Hatta bize, bizden çok yakındır.

İmam Fahrreddin Râzî der ki: "Bu "Ben yakınlm" ilâhî sözünde akf bir sır vardır. Şöyle ki: Mümkün olan şeylerin mahiyetlerini, varlıklarıyla vasıflandırılması, ancak Allah'ın var etmesiyledir. Bundan dolayı Allah'ın icadı, mümkün olan şeylerin mahiyetleriyle varlıklar arasında girmiş gibidir. Bu yüzden Allah Teâlâ, her mümkünün mahiyetine o mahiyetn varlığından daha yakındır. Hatta bu konuda daha yüksek bir kelam vardır: "Yaratıcı, o yüce zattır ki, mümkün olan şeylerin mahiyetlerini mevcut olması O'nun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, karalının karaltı, aklın akül, nefsin nefis olması da O'nun içindir. Mahiyetlerin var olması O'nun tesir ve yaratmasıyla olduğu gibi, her mahiyetn, o mahiyet olması da O'nun tesir ve yaratmasıyladır. İşte bu bakımdan Allah Teâlâ her mahiyete kendinden daha yakındır."

Râzî'nin birinci ifadesi, mahiyetlerin yaratılmış olmasına, ikinci ifadesi de yaratılmış olmasına göderir. Bunda varlıkla mahiyet farkı yoktur. Felsefeciler ve tasavvufçılar, birincisini; kelimaları, ikincisini kabul etmekteidiler. Birincisinde ilmin iradeye; ikincisinde iradenin ilme itibarla bir önceliği var demektir. Çünkü Allah'ın sıfatları zâtı ile (ma'î) beraber olmakla birlikte nisbî açıdan bir ilgi bulunabilir.

Şunda hiç şüphe yoktur ki, Allah Teâlâ, bütün zarurilerin zarurisidir. Mümkün olan şeylerin varlıkla vasıflandırılmasının zarurî olmadığı herkesçe kabul edilmektedir. Fakat isterse mümkün olsun herhangi bir şeyin, kendi ile yorumlanması o şeyin, o şey olmakla vasıflandırılması, zarurî şeylerin en kuvvetlisi görünür. Bunun bizzat bir zaruret olduğunda da şüphe yoktur. Bunun içindir ki mahiyetler, o mahiyetler olmak mânâsına yaratılmış zannedilmiştir. Fakat bunun zât için ve zattan dolayı bir zaruret olduğu iddia edilemez. Böyle bir iddia, bi zatihî (zâtı ile) ve li zatihî (zâtı için) zaruret başlangıcının, zâtı için varlığı vacib olanın müteaddid (birden fazla) olduğunu söylemektir. Halbuki bi zatihî (zâtı ile) ve li zatihî (zâtı için) sebeplerin sebebi birdir, o da Allah Teâlâ'dır. Allah'ın varlığına ispat eden illiyet (sebeplilik, nedensellik) kanunu gereğince ilk sebep olan hakkın zâtı üzerinde bir kader farz etmeyi gerektirecek yaratılmışm, ezeli mahiyetlerden bahsetmek, aynı şekilde Allah'ın zâtı üzerinde ifade icab edecek bir başlangıç olmak, icabiyenin ilimde dayandıklan illiyet kanununa dönüp bozmak demektir. Hakikatte her şeyin, o sey; bir mümkün mahiyetn, o mahiyet olmas hakkındaki zarurî hüküm, hakkın zatının, zâtı ile ve zâtı için vacib olduğu düşüncesine bağlı bir zarurettir.

Önce zâtı için hakkın vacib oluşu düşünülmemiş olsaydı, "insan insandır", hükmü zarurî olarak kabul edilemezdi. Bu şekilde her işin aslının tasdikı, vacibin tasdikine bağıldır. Bundan dolayı bütün vaciblerin, zaruretlerin kaynağı Cenab-ı Hak'tır. Mümkün olan şeylerin varlıkları, vacib olan varlıktan istifade etmiş olduğu gibi, bütün işler ve mümkünlerin mahiyetleri de hakkın varlığından alınmıştır. Allah'sız varlık olamayacağı gibi, Allah'sız mantık da olamaz.

Bu bakımdan Allah'ın, bu âyet gereğince yakın olduğunda şüphe olmadığı gibi "biz daha yakınız." (Kâf, 50/16) âyeti gereğince, bize bizden daha yakın olduğunda da akları ve naklen tereddüt edilmemesi lazımlı gelir. Biz kendimizin ve başkalarının arzu ve temennilerini duyup, bilebiliyor ve onlara iştittğimiz zaman cevap da verebiliyorsak, bize bizden daha yakın olan Allah Teâlâ'nın dualarımızı, yalvarmalarımızı daha önce işiteceğine iman etmek kağınlmaz olur.

Bakara Süresi

(Devamı)

DUA: Esasen davet gibi çağırarak mânâsına masdardır. Sonra küçüktken büyüğe, aşağıdan yukarıya meydana gelen talep ve niyaz mânâsına âdet olmuş ve isim olarak da kullanılmıştır ki dua diledim, dua okudum denir. Duanın hakikati, kulun, şanı yüce olan Rabbinden mütevezi bir şekilde medet, ihtimam ve yardım dilemesidir.

İlimden dem vuran bazı cahiller, duayı faydasız bir şey zannetmişlerdir. Bunların başında yaratıcı kudreti, bir kör kuvvet zanneden kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka "icab" veya "cebir" nazırıyelerine saplananlardan da bu konuda birtakım şüpheler ileri sürmeye kalkışmışlar olmuştur. Şöyle ki:

1- Dua ile istenen, Allah yanında ya olacağı bilinmektedir veya bilinmemektedir, olacağı bilinmekteyse, olması vacibdir, duaya hacet yoktur. Olacağı bilinmemekteyse olması imkansızdır, yine duaya hacet yoktur.

2- Bu âlemedeki bütün olayların, ezeli olan bir müessir (etken)e dayandığında şüphe yoktur. O halde bu ezeli etkenin, ezelde varlığını kıldığı şeyin olması vacibdir. Gerekli kılmağının da olması imkansızdır. Bunlar ezelde sabit ve takdir edilmiş olunca duanın da elbette tesiri olmaz. Bu nokta değişik deyişlerle de ifade edilir.

Derler ki kaderler, geçmiş; kazalar yakındır. Dualar bunu ne artırır, ne de eksiltir. O halde duanın faydası ne?

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bile: "Allah kaderleri, halkı yaratmadan şu kadar ve şu

kadar sene önce takdir etti." Yine: "Olacak şeylerde kalem kurudu." buyurmamış mıydı? "Dört şeyden ferâğat hasıl olmuş, onlar bitirilmiştir; ömür, nızk, yaratma ve huy." hadisi de rivayet edilmiş değil midir? O halde duadan ne fayda?

3- Allah, gaybları bilmektedir. Gözlerin hain bakışını, kalblerin gizli tuttuğu niyetleri bilir. O halde duaya ne hacet? Cebrail (a.s.) bile bu meâlideki kelâm ile ihlas ve kulluğun en yüksek derecesine ermiş, Hz. İbrahim ateşe atılırken: "Bana o kimse yeter ki isteğim, O'nun, hâlimi bilmesidir." demekle dostluk makamını kazanmıştırdı. Akfî deliller ve sahîh hadislerle sabit olduğuna göre, doğru kimselerin makamlarının en yükseği, Allah'ın kazasına razı olmak değil mi? Dua ise nefsin isteğini, Allah'ın isteğine tercih ve insanlık hissesini talep ve aramak demek olduğuna göre buna ters olmaz mı?

Fâtîha süresinde ağıklandığı üzere bir kudsi hadiste: "Her kimi, benden istemekten benim zikrım meşgul ederse, ben ona, isteyenlere verdiğim şeyin en üstünü veririm." buyurulmamış mıdır? Bundan dolayı duayı terk etmenin daha evle olduğu bu yönleriyle sabit olmaz mı demeye kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı akfı başında olanların ve âlimlerin büyük çoğunluğu, duanın, kulluk makamlarının en önemlisi olduğunda şüphe etmemişlerdir. Bu hususta akfî ve naklî pek çok deliller vardır:

1- Görülüyor ki yukardaki şüphelerin başı, kader meselesinden "cebir" ve "icab"la dayanmaktadır. Halbuki bununla duayı inkara kalkışmak gelişki olur. Çünkü bu durumda insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi, ezelde olacağı bilinen bir şey ise, o dua her halde yapılacaktır. Buna şüphe atarak iptale çalışmam, cebir ve kaderden bahsetmek mânâsızdır. Eğer olmayacağı biliniyorsa inkara kalkışmaya hacet yoktur. Dua zaten yapılmayacaktır. Ezelde duaya bağlı olarak takdir edilen taleblerin de her halde dua şartıyla olacağının bilinişim olması lazımlı gelir.

Meselâ yemek yemek şartıyla doyması takdir edilmiş olanın, istemek ve azmetmek şartıyla muvaffak olacağı takdir edilmiş olanın doyması, muvaffak olması, yemeye, istemeye ve azme bağlı olduğu gibi, dua da böyledir.

Bundan dolayı birinci ve ikinci şüphelerde mutlak olmak üzere yapılan tekrar etme eksiktir. Taleb ile, dua ile kayıtlı olarak, olacağı bilinen takdirdir vardır.

2- Cenab-ı Allah her şeyden öncedir. Bu mânâ iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkum olan Allah değil, yaratıklardır. Kaderler önce ise, Cenab-ı Allah da kaza ve kaderden öncedir. Dua, bu önceliği ikrar ve itiraf olduğu için kulluk makamlarının en önemlisidir. Bize gelince, Allah Teâlâ'nın ilmi, kaza ve kaderin niteliği, aklılarımızın dışındadır. Kaderin simi, meydana gelmesinden önce bilinemez. Bu şekilde Allah'ın hikmeti, kulun ümit ile korku arasında koşup korunmasını gerekli kılmıştır. Ümit ve arzu, başanın sebebi; korku ve çekinme, başanın düzenleyicisidir. Yaşamak, bu iki özelliğın dengesidir. Varlıkla yokluk arasında dönüp dolağan mümkün mahiyeti de budur. Bunun için Allah'ın ilmi, hepsini kuşatmıştır. Allah'ın kaza ve kaderi herkes için geçerli olmakla beraber sorumluluk da doğrudur. Biz, hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz; hem de iradenin ve azmin bir kanun olduğunu biliriz. Ümit ve korku, talep ve azim kanunlarının birisi de duadır. Bütün olaylara sebeplere bağlı ise, dua da o sebeplerden birdir.

3- Ashab-ı Kiram, Resulullah'a cebir ve kader meselesini sormuşlar: "Ey Allah'ın Resûlü nasıl görürsün? bizim amellerimiz, bitirilmiş bir şey midir, yoksa yeni başlayan bir iş midir?" demişler. "Bitirilmiş bir şeydir." buyurlunca: "O halde amel nerede kalır?" sorusunu sormuşlardı. Bunun üzerine: "Çalışınız, herkes kendisi için yaratılmış olan şeyi kolaylıkla ulaşır." buyurulmuştu. Hem kaderin geçtiğini, hem de kolaylığa kavuşmuş olmak için çalışıp amel etmenin lüzumunu göstererek, işin ne cebir ve ne sırf icab, ne de mutlak hüriyet olmadığını; belki ikisi arasında orta bir yol ve icab ile seçimin toplamı "iki iş arasında bir iş" olduğunu göstermiş, boyun eğdirmiş, kolaylığa erdirmişti. Başarıların, bu orta noktanın ya aşınınsa veya ihmaline düşenlerdir.

4- Duadan maksat bildirmek değil, kulluk göstermek; tevazu ve alçak gönüllülük arz ederek müracaata bulunmaktır. Maksat bu olunca, kaza ve kaderine nıza ile beraber Allah'a dua etmek, insanlık hissesini tercih değil; Allah'ın kudretine her şeyden fazla saygı duymaktır. Bu da en büyük makamdır. Cebrail'in ve Hz. İbrahim'in zikredilen sözleri de yerine göre duanın en belîğ olanıdır. İsteneğin açıkça ifade edilmesi, duanın zaruretlerinden değildir. Zaman olur ki edep ve yerini bilen huzur ehli için hâl, sözden daha edepli olur. "Ey Rabbim huzurundayım, hâlim sana malum." demek, söyleyenin makamına, kalbinin doğruluk ve ihlas derecesine göre, en belâğatlı dualardan daha belâğatlı olur. Daha doğrusu dua ağık olduğu gibi kinaye ve ima ile de olur. Bu bakımdandır ki ikrâm sahibi ve çok cömert olan Allah'a karşı hamd ve övgü arz etmek, duayı da içine alır. Bu sebeple: "Duanın en üstünü, Allah'a hamd olsun, demektir." buyurulmuştur.

5- Dua hakkında naklî deliller o kadar çoktur ki, bunları ancak kâfirler inkar edebilirler. Bu cümleden olarak bu âyetten başka: "Bana dua ediniz ki size icabet edeyim." (Gâfir, 40/60), "Rabbimize yalvara yalvara ve için için dua ediniz." (Arâf, 7/55), "Yoksa sıkıntıya düşen kimseye, kendisine dua ettiği zaman icabet eden mi?" (Nemli, 27/62), "De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne kıymet verir?" (Furkan, 25/77), "Hiç olmazsa böyle şiddetimiz geldiği zaman bari yalvarsaydılar. Fakat onları kalbleri katlaştırmıştır." (En'âm, 6/43) gibi nice âyetler vardır. Bunların sonucunu gösteriyor ki Allah, dua edip istemeyenlere gazab eder. Daha önce Fâtîha süresinin, dua ve mesele tal'imi süresi isimlerini de taşımakta olduğu ve bununla dua âdâbının öğretildiği geçmiştir.

Duanın önemini anlamak için, yalnız konusu üzerinde bulunduğumuz âyeti düşünmek yeterli olacaktır. Çünkü Cenab-ı Allah, kitabının on dört yerinde soru ve cevabı zikretmiştir ki bunların başısı: "Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki..." (İsrâ, 17/85), "Ey Muhammed! Sana dağların kıyametteki halini soruyorlar. De ki..." (Tâhâ, 20/105), "Ey Muhammed! Sana kıyametten sorarlar, ne zaman kopacak? diye. De ki..." (Arâf, 7/187) gibi itikatlî; başısı da: "Ey Muhammed! Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki..."

(Bakara, 2/215), "Ey Muhammed! Sana içkiden ve kumardan soruyorlar. De ki..." (Bakara, 2/215) gibi ibadette ilgilidir.

Bunların cevapları da üç şekilde gelmiştir: Çoğunda yerinde buyurulmuştur ki, bu da cevabın çabukluğuna ve hemen tebliğine tenbih vardır.

Üçüncüsü de dua hakkındaki bu âyetin ki burada: "Kullanm sana benden sordukları zaman..." âyetinde veya diye açıkça söylenmeyerek cevabında doğrudan doğruya "Ben yakınlm." buyurulmuş, vasıta kaldırılmış, yakınlık da duaya icabetle açıklanmıştır ki bunda büyük bir incelik vardır. Cenab-ı Allah, duada kulu ile kendisi arasında bir vasitanın girmesini istemiyor ve sanki diyor ki: "Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtâc olabilir de, dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur."

"Ben yakınlm" buyurulup "kullanm bana yakındır" buyurulmaması da gayet anlamlıdır. Çünkü kul, varlığı mümkün olduğundan, kul olması yönüyle yokluğun merkezinde ve faniliğın en aşağı noktasındadır. Bunun Hak Teâlâ'ya bizzat yaklaşması mümkün değildir. Bu bakımdan yakınlık kul tarafından değil, Allah tarafındandır. Şimdi bu iki nükte düşünülürse, şu gerçeğe enilir ki dua eden kimsenin gönlü, Allah'tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe gerçekten dua etmiş olmaz. Allah'tan başka şeylerin hepsinden uzak olduğu vakit de Hakk'ın birliğinin marifetine dalar. Bu makamda kaldıkça kendi hakkın düşünme ve insanlık nasibini talepten kaçınır, bütün vasıtalar kaldırılır ve o zaman Allah'ın yakınlığı hasıl olur. Çünkü kul, kendi arzusunca yönelik olduğu sürece Allah'a yaklaşamaz, o arzu engelleyici bir vasıta olur. Bu, kaldırdığı zaman ise: "Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz ki Allah kullarını görür." (Gâfir, 40/44) âyetindeki havale, tam bir samimiyetle ortaya çıkmış bulunur. Göz, Hakk'ın gözü olarak görür; kulak, Hakk'ın kulağı olarak işitir; kalb Hakk'ın aynası olarak bilir, duyar, ister. O zaman milyonlarca sebeplerin, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, Allah'ın dilemesi hükmüyle, "ol" demekle oluverir.

İşte dua, böyle bir yakınlık vasıtasıdır ve dolayısıyla ibadetlerin en üstünüdür. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: "Dua, ibadetin ilidir." buyurmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte ise: "Dua ibadetten ibarettir." diyerek: "Bana dua ediniz ki, size icabet edeyim." (Gâfir, 40/60) âyetini okumuştur.

Dikkat edilirse görülür ki duayı önemsemeyenler, ibadeti önemsemeyenlerdir. Bunlar

ise Allah'ın yakın olduğunu ve duaya cevap verdiğini bilmeyen ve hatta Allah'a ortak kabul edenlerdir. Bunlar, Hakk'a yalvarmaktan kaçınrlar da yaratıkların takdirine kavuşmayı cana minnet bilirlir.

İşte Cenab-ı Allah bu konudaki bütün şüpheleri defetmek ve kullanıı ırşad için duanın öneme ve oruç halinin, buna en uygun bir hal olduğuna işaret ederek oruç emrinden sonra Peygamberine buyuruyor ki:

Kulların sana benden sorarsa ben yakınım, bana dua ettiği zaman, dua edenin duasına cevap veririm. Öyle ise onlar da benim emirlerime candan icabet edip, tutunsunlar. ve bana inansınlar, orucun faziletleri hakkındaki açıklamaları tasdik etsinler ki rüşdlerine ersinler, doğruca arzularına kavuşabilsinler.

Bilimmektedir ki dua ile emirler, aynı sığa (kip) ile yapılan birer taleptirler. Bir düşkünün: "Aman yetiş!" diye bağınsı, bir dua; buna karşı yardım edecek birinin: "Haydi kalk!" demesi bir icabet ve bir emirdir. Küçüklerin yardım istemesine yardimla cevap vermek, büyüklüğün alâmeti olduğu gibi; büyüğün emrine itaat de edep gereği olmasından başka küçüklerin menfaatleri icabından, akıl ve hikmet gereğinden olan bir görevdir. Aklın gereği üzere hareket ise rüşd (erginlik) denir.

Büyüklerin büyüğü, âmirlerin âmiri, hâkimlerin hâkimi olan Allah Teâlâ ise, ululamaya ve şükretmeye en layık olan mutlak büyüktür. Bilinmekte olan deyiş ile her yerde hâzir ve nâzir, yaratıklarının her türlü ihtiyacını çabucak yerine getirmeye kâdir ve onlara, kendilerinden daha yakındır. "Bana dua ettiği vakit dua edenin duasına icabet ederim." diye ayrıca bir icabet vadinde de bulunmuştur.

İşte o büyük Allah'ı'ır ki kullanna ve sırf kullannın menfaatı hesabına birtakım hükümler koymuş ve bu konuda oruçla ilgili emirler vermiştir. Allah, o yücelik ve büyüklüğü ile kendini kullandan uzak tutmaz ve taleplerine icabet ederse, acizlik ve yokluk içinde koşan kullannı, O'nun emirlerine icabet ve candan sanılıp itaat etmelerinin lüzumu, edep ve ahlâk açısından öncelikle sabit olacak bir farz teşkil eder. Hatta sadəcə ahlâk değil, akıl ve menfaatin gereği olan bir rüşd ve doğruluk olur.

Bu bakımdan ancak Allah'ın ve hükümlerine iman ile icabet ve itaat edenlerdir ki akıl ve rüşdlerini ispat etmiş olurlar ve arzularına doğruca erebilirler. Bu şekilde âyet, oruç hükümlerinin ıcrasına riayetli olan için belâğatlı sebepleri ve hikmetleri kapsayan kuvveti bir buyruk olmuştur. Bu kuvvetli buyruk, mutlak oluşu ile bütün emir ve hükümleri kapsamakta ise de özellikle oruç emrini takip etmesi dikkate değer. Oruç, nefsin arzularına aykırı bir yükümlülük olarak görüldüğü için diğerlerinden daha zor ve zahmetli kabul edileceğinden, bu özel pekiştirmeye ile, ihmal edilmesinden sakındırılmıştır. O halde dua hakkındaki geniş açıklamayı, gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim.

Rivayet ediliyor ki başlangıçta müslümanlar oruç tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılıncaya veya uyuyuncaya kadar yiyip içebilirler ve kan koca ilişkisinde bulunabilirlerdi. Yani imsak, yatsı namazından veya uykudan itibaren başladı. Bir gün Hz. Ömer yatsıdan sonra hanımıyla ilişkide bulundu ve hemen pısmanlık duyup Peygamberin huzuruna geldi, özür beyan etti. Derken orada hazır bulunanlardan bir takım kimseler de yatsıdan sonra aynı şeyi yaptıklarını aynı şekilde itiraf ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

Meâl-i Şerifi

187- Oruç gecesı kadınlarınızla yaklaşmaz, size helâl kılındı. Onlar, sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtü durumundasınız. Allah, nefsinize güvenemeyeceğiniz bildiği için münacaatınızı kabul buyurdu ve sizi bağışladı. Şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizler için yazdığını isteyin. Ta fecir beyaz ıplığı siyah ıplıktan size seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun. Bununla beraber siz mescitlerde itikaf halinde iken onlara yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, sakın onlara yaklaşmayın. Allah, âyetlerini insanlara böyle açıklıyor ki sakınıp korunsunlar.

187-Ey müminler Oruç gecesı kadınlarınızla yaklaşmak, size helâl kılındı. Gecenin hangi saatinde olursa olsun herkes eşyle kan koca ilişkisinde bulunabilir. Önceden olduğu gibi yatsıdan veya uykudan sonra gecenin cinsî temas oruca engel olmaz. Buna aykırı olarak "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi." (Bakara, 2/183) ifadesinden çıkılan geçmiş seriatlerin hükmü, yine ilk oruçta Peygamberin sünnetinden alınmış olan eski hüküm bundan sonra kaldırılmıştır. Böylece Ramazan orucu, önceki oruçları kaldırmıştır ki bundan kitabın, sünnetin hükmünü kaldırmasını caiz olduğu da anlaşılır.

REFES: Çirkin söz, yani kinaye olarak söylenmesi gereken şeyi açık söylemektir ki kinaye olarak cinsî birleşmeye de denir. Burada bu mânâda olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Yani sözlü refes değil, fiilî refestir.

Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetine kolaylık dilediğinden orucun vaktini kısaltmış, geceleri neshetmiş, cinsî birleşmeyi helal kılmıştır. Çünkü onlar sizin elbiseniz, örtünüz, siz de onların elbisesi, örtüsünüüz.

Bu açık bir istiaferdir. Açıklanacak olursa mânâ şu olur. İki noktadan böyle birbirinizin elbisesi durumundasınız:

a) Bir taraftan elbise gibi birbirinize sanılır, sarmalaşırsınız, b) Diğer taraftan elbisenin ayıplan örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi, her biriniz, diğerinin hâlini gizleyip örter, namusunu muhafaza edip, günahlardan korur. Aranızda böyle bir beraberlik ve ilişki vardır. Allah bilmektedir ki, bundan önce muhakkak siz, kendinize hıyanet ediyordunuz. O beraberlik dolayısıyla sabredemiyor, nefislenizi, se vabın eksiltilmesine ve azaba maruz kılarak kendinize haksızlık ediyordunuz. Bundan dolayı Allah, sizin yüzünüze baktı, tevbenizi kabul, ve sizden oruç gecesı cinsî münasebet günahını af edip sildi. şimdi onlara yaklaşın, ve Allah'ın sizin için ezelden yazdığı, takdir ettiği, Levh-i Mahfuz'a naksettiği nesli isteyin. Diğer bir mânâ ile Allah'ın meşru kıldığı üreme yolunu arayın. Üçüncü bir mânâ ile Kadir gecesini arayın.

MÜBÂŞERET: Beşere, beşereye gelmek, yani çıplak deri, deriye dokunmaktır. Bu münasebette cinsî ilişkide mübâşeret denir ki burada maksadın bu olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Bu "Mübâşeret ediniz, yaklaşınız!" emrinin, "yiyiniz" gibi ibâha (mübahlık bildirmek) üzerinde de ittifak edilmiştir. Yani, "Mübâşerette bulununuz." demek, "Cinsî münasebette bulunabilirsiniz, yasak değildir." demektir. Bunun arkasında "Allah 'ın sizin için yazdığı nesli isteyin." ifadesi, şunu gösteriyor ki birleşmeden maksat çocuk olmalı, yalnızca şehveı arzuyu tatmin peşine düşülmelidir. Çünkü şehvetin yaratılmasının ve nikahın meşru kılınmasının hikmeti, üreme ve cinsin devamıdır. Sadece şehveti tatmin değildir. Bu "isteyin" emrinin, azlı yasaklamak olduğu da söylenmiş ise de, "ibtîğa" fiilinin mef'ulü olan açık olmadıgından kesin değildir. Ancak hadislerden de anlaşıldığı üzere mekruh olduğuna işaretten de uzak kalamaz.

Kısaca oruç gecesı, o şekilde cinsî münasebette bulunun, ve yiyin, için ta siyah ıplıktan beyaz ıplık size seçilinceye kadar bunları helal ve mübahdır. Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz ıplık bilir misiniz? Fecirden olan, fecr-i sadıktan bir parça bulunan beyaz ıplık. Yani sabahleyin şafak sökünceye, tan yeri ıplık gibi ağarıncaya kadar, bütün gece bunlara izin vardır. İmsak vakti, sabahın bu beyaz ıplığın ortaya çıkacağı andır. Burada kelimesinin sonrası, öncesine; istilâhı tabiri ile gaye mugayyâda dahil olmadıgı için, beyaz ıplık seçildiği zaman imsakın da başlamış bulunması farzdır. Şüpheli olursa yememek müstehabdır. Yenirse kaza lazım gelmez. Çünkü seçilip ortaya çıkmak kesin bilgi demektir.

Bu "fecirden ibaret" kaydının, sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Bundan önce bazı kimseler bir beyaz, bir siyah iki ıplık alır; bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış. Bu hadise üzerine "fecirden ibaret" açıklaması nazil olarak, kastedilen mânâ açıklanmış; beyaz ıplık hakikat olmayıp, bilinen bir mecaz olan fecrin başlangıcı olduğu ve şer'î günün buradan başladığı anlaşılmıştır.

Bunun için usul ilminde bu beyanın, ihtiyaç vaktinden geri bırakılması caiz değildir. Bu rivayete göre ihtimalin kalkması, değişme beyanı değil; tebdil beyanı, yani nesih

sayılması gerekir. İmsakın hakikati, fecr-i sadık (doğru fecir)tır. Fecr-i kâzibe ancak "kâzib, yalancı" kaydıyla fecir denir. Bunun için günün başlangıcının ve imsakın vacb oluşunun, fecr-i sadıkın başından başladığına dair icma (ittifak) vardır. Böyle olmakla birlikte buna şöyle bir soru yöneltilmiştir: Beyaz ıplığe benzeyen sabah beyazlığı, fecr-i kâzibin beyazlığı olmalıdır. Çünkü bu, dik ve uzun olduğundan ıplığe benzer. Fecr-i sadıkın be yazı ise ufukta daire şeklinde olur. Bu yüzden imsakın, fecr-i kâzibden başlaması lazım gelmez mi? Cevab: Lazım gelmez. Çünkü yemenin haramlığını gösterecek olan beyazlık miktar, fecr-i sadıkın başlangıcı ve ilk anıdır. Fecr-i sadık, ilkin yayılmadan önce küçük ve ince olur. Ufukta daire şeklinde olması, ıplığe benzetilmesine engel değildir. Hatta fecr-i kâzib ile fecr-i sadık arasında şöyle bir fark vardır: Fecr-i kâzib incecik doğar, fecr-i sadık önce incecik görülür ve uzayarak yükselir. Beyaz ıplık burada bilinmektedir. Bundan dolayı öyle bir soruya asla yer yoktur.

Ebu Hüreyre hazretleriyle Hasen b. Salih b. Cinnî, cünüb olup da gusletmeden sabahlayanın orucunun sahih olmayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Fakat bu âyette fecrin açılmasına kadar cinsî münasebet caiz kılınmış olunca, guslın sabaha ertelenmesi de zarurî olarak caiz kılınmış olacağından âlimlerin çoğunluğuna göre vaktinde imsak eden kimsenin cünüb de olsa orucu sahih olur.

İşte bu izin içinde fecrin, beyaz ıplık gibi doğu ufkunda görülmeye başladığı anı aşmamak şartıyla gecenin sonuna kadar yiyip içiniz, cinsî münasebette bulununuz, sonra o andan itibaren tutup, ertesi geceye kadar orucu tamamlayınız, orucu tam olarak tutmuş bulununuz. Yani yalnız yiyip içmekten ve cinsî münasebetten değil, bunlara ilave olmak üzere, bedeninizin iç kısmına herhangi bir şeyin girmesinden oruç niyetiyle kendinizi menediniz. İşte meşru olan oruç, böyle niyetle fecrin başlangıcından günün sonuna kadar, tam olarak kendini oruca mani olacak şeylerden alıkoymaktan ibarettir. Orucun şer'î mânâsı, bu tasilat ve buna bağlı açıklamalar çerçevesinde sözlük mânâsına ilave edilen kayıtlar ve şer'î sınırlarla sözlükteki imsaktan, özel bir türdür. Bu kayıtlar da imsak vaktinin ölçüleridir. "orucu tamamlayınız" sözü, oruç niyetini gerektirdiği gibi "sonra" sözü de bu niyetin, gündüzün de olabileceğini gösterir. İbadetler, isteğe bağlı birer fiil olmaları bakımından istemek demek olan niyetle beraber olmaları, mahiyetlerinin gereğinden bulunduğu gibi, "Ameller ancak niyetlere göredir." hadis-i şerifi gereğince, şeriatin genel kaidelerinden olduğu da bilinmektedir.

Bu bakımdan orucun farzları üçtür: a) vakit, b) niyet, c) imsak. Bu âyet gereğince orucun vakti, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan şer'î gündür. Güneşin doğuşundan batışına kadar olan örfi veya astronomik gün değildir. Niyetin de, günün çoğuna eklenmiş olması gerekir. Fakat kendini oruca mani şeylerden çekme işinin, günün başından sonuna kadar bütün günde tamamen bulunması farzdır.

Beyaz ıplığın görülmelerinden itibaren tutulmazsa oruç sahih olmaz. Gecenin başından sonuna kadar hiçbir bölümü, orucun vakti değildir. Bunda orucu bozan şeylerin hepsi mübahdır. Bazı kimseler, fecirden güneşin doğuşuna kadar sabah vaktinin, şer'î güne dahil olmasına dayanarak, güneşin batışından kızılığa kadar, yani akşam vaktinin de kıyasen gündüzden sayılması lazım geleceği ve hatta yıldızlar doğuncaya kadar orucun devam etmesi gerekeceği görüşüne sahip olmuşlarsa da bu kıyas fasiddir. Çünkü günün başında "fecirden" buyurulmuş, sonra tamamlamaya: "geceye kadar" ile son verilmiştir. Güneşin batmasından sonra, doğu tarafından karanlık ortaya çıkar çıkmaz da akşam olmuş, örfi gece girmiştir. Burada gayenin mugayyaya dahil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı değiştirmek demektir. Zaten nüzl sebebinde anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar olan zaman, gecelerin oruca dahil olduğu geçmiş zamanda bile dahil değildir.

Bununla beraber Caferiye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı görmeyen iftar etmezler. "sonra orucu geceye kadar tamamlayınız" emrine dikkat edilir ve orucun sözlük mânâsının da kendini çekip tutmak demek olduğu düşünülürse; şer'î orucun, sözlükteki tutmak mânâsından hiçbir eksiği olmaması, sırt ve kann bütün organların oruç üzere bulunmasının gereği anlaşılır. Mesela, dilin orucu, yalandan, dedikodudan, gereksiz sözlerden onu tutmak; gözün orucu, şüpheli yerlere bakmaktan onu alıkoymak; kulağın orucu, çalgı ve oyun aletleri gibi şeyleri dinlemekten uzak durmak olduğu gibi; nefsin orucu, şehvet ve arzulara karşı kendini tutmak; kalbin orucu, dünya sevgisinden uzak durmak; ruhun orucu, nimetlerden ve ahiret lezzetlerinden kendini tutmak; sımn orucu, Allah'tan başkasını görmekten kendini uzak tutmaktır. Tamamlama emri, bütün bunlara delalet ederse de hepsinin vücub yoluyla olduğu iddia edilemez. Öncesinde özellikle yeme, içme ve cinsî münasebetten söz edilmiş olması karinesiyse farz olan imsak, bunlardan ve bunlara ait olan şeylerden bedenin içi hükmünü taşıyan iç kısmını tutup alıkoymaktır ki bu da gusüde yıkanmayan yerlerdir. Bunun dışındakiler mendub ve fazilet cinsindendir, orucun adabındandır. Bu şekilde İslâmî oruçta geceler, vakitten hariç tutulmuş ve başka zaman helâl ve mübah olan şeyler, oruç gecelerinde de helâl kılınmış olduğundan, ey müslümanlar! gündüzleri oruç tutmakla beraber, geceleri bunları yapabilirsiniz. Fakat siz mescitlerde itikaf halindeyken ne gece, ne de gündüz kadınlarınızla asla cinsî temasta bulunmayınız.

Sözlükte itikaf, bir yerde kendini hapsederek durup beklemektir. Dinî açıdan bir mescitte oruç niyetiyle durmaktır. Buradaki mescit kaydı, işte bu dinî mânâyı tayin eder. Başka bir kayıt bulunmadığı için, bu bekleyiş, bir saat bile olsa, şer'î itikaf bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammed'in zahir rivayeti de böyledir. Bu durumda itikafta orucun şart olmaması lazım gelir. Buna nafile itikaf denir ki oruçlu oruçsuz sahih olur. Fakat âyetin gelişine bakılırsa itikafın, orucu gerektirdiği anlaşılır. Zira, "Onlarla cinsî münasebette bulunmayınız." yasağı, oruç gecelerinde cinsî münasebetin mübah olduğu hükmünü tahsis yerinde olmakla, itikafta orucun şart olduğuna ve bundan dolayı itikaf müddetinin bir günden daha az olamayacağına delalet eder ki bu da asıl şer'î itikaftır. "Oruç olmadıkça oruç yoktur." hadisi de bunu teyid eder.

İmam-ı Azam'dan bunun ancak büyük bir camide olabileceği ve en azından beş vakit namaz kılınan bir mescitten başkasında sahih olamayacağı rivayet edilmiştir. "Câmi bir mescitten başkasında itikaf olmaz." hadis-i şerifi gereğince mescit, müekkemele yorumlanmış demektir. Ancak kadınlar için evlerindeki mescitten başkasında itikaf caiz olmaz. Peygamber (s.a.v.) bunu yasaklamıştır. İtikaf, şarta bağlı veya kesin adakla vacb olur. Ramazanın son on günü içinde, yani yirmisinden sonraki günlerde müekked sünnet, diğerleri müstehabdır. Çünkü Buharî ve Müslim'de de rivayet edildiği üzere Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, Medine'yi teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın son on gününde itikafa devam etmiştir. Ancak bir defasında temiz eşlerinden Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Hz. Zeyneb'in de sonradan gelip Mescid-i Şerif'te birer çar kurarak itikafa girmeleri üzerine bunları menetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda itikafı terk edip ta Şevval'ın ilk on gününde itikafa girmiştir. Bu ise hiç terketmemeye denktir. Bunun için Zührî demiştir ki: "Acaba insanlar itikafı nasıl terk ediyorlar? Halbuki Resulullah, bazı şeyleri yapar, terkederdi. İtikafı ise vefatına kadar terketmedi." Bu kadar devamın, vacb olduğuna delil olması lazım gelirdi. Fakat ashabdan itikaf yapmayanlar da bulunuyordu ve Resulullah, bunlara bir şey demiyordu. Onların bu hâlini reddetmemekle beraber devam etmek ise vücub delili değil, sünnet delili olur. Bununla beraber bir Ramazanda bırakmış olması da vacb olmadığına delalet edebilir. Fakat Şevvalda yine yapmış olması da itikafsız hiçbir sene geçmediğini ispat eder. Bundan dolayı yapmayanları hoş görmesi yönü olmasaydı, hiç olmazsa senede bir itikaf vacib olurdu.

İtikaf, eski seriatlerdendir. Katâde'den rivayet edilmiştir ki önceleri bir adam itikafa girerdi ve arada girer, eşyle yatar, yeme dönerdi. Bu nass ile, bu durum yasaklanmıştır. Bu yüzden İslâm seriatinde kadınlarla cinsî münasebette bulunmak itikafı bozar. Önceki gibi burada geçen "mübâşeret" kelimesinden maksat da cinsî münasebettir. Fakat İmam Şafiî hazretlerinden bir rivayette bu ikincisi, cinsî münasebetten daha geneldir ve iki cildin birleşmesi mânâsıdır ki buna göre şehvetle kadına dokunmak da itikafı bozar. İşte anılan hükümler, Allah'ın koyduğu kanunlardır, yahut yasak sınırlardır. Bu yüzden onları asmak öyle dursun, onlara yaklaşmayın bile. Nitekim bir hadis-i şerifte de: "Her hükümdann bir konusu vardır. Allah'ın konusu da yasakladığı, haram kıldığı şeylerdir. Kuru etrafında otlayanlar da içine düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır." buyurulmuştur.

Böylece haram ve yasaklara yaklaşımdan sakındırılmıştır ki fıkıh ilminde bundan sedd-i zerfâ (zarfı önleme) kaideleri çıkmıştır. Görüyorsunuz ya Allah insanlara, koyduğu hükümleri gösterecek âyetlerini böyle edebî bir beyan ile açıklıyor. Ki korunabilsinler, emir ve yasaklarına aykırı davranmaktan sakınıp, Allah'ın korumasına kavuşmuş olsunlar.

Şimdi ey müminler! Bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal edip tamamladıktan ve Allah'ın yasak sınırına yaklaşmama terbiyesini aldıktan sonra siz yine, "iyiniz" iznine dönerek, bayram yaparak yiyeceksiniz. Yiyeceğiniz, fakat:

Meâl-i Şerifi

188- Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günah ile yemek için, o malları hakimlere rüşvet olarak vermeyin.

188-Bu âyet, çok büyük bir hukukî ve sosyal esası içine almaktadır. Bu öyle bir sosyal hayat terbiyesini başlatıcıdır ki buna riayet eden insanlar, mahkûmluk bağından kendilerini kurtararak mutlulukla yaşarlar, zalimlerin zulûm pençesine düşmezler. Ancak bunu hakkiyle tatbik edebilmek, oruç gibi nefsi terbiye ettirecek ibadetlerin kıymetini bilmek ve onu güzel bir şekilde eda edip "nefs-i mutmainne" makamını elde etmek mümkün olur. Buna işaret için bu âyet, oruç âyetlerini takib etmiştir. Şöyle ki:

Ey müminler! Yiyeceğiniz, fakat birbirinizin mallarını aranızda batıl bir şekilde (meşru bir sebep olmaksızın) yemeyin.

Bir malın haram olması, ya kendisindeki bir mânâdan veya kazanma şeklinden dolayıdır.

Birinci kısım: Malların aslı, ya madenlerden, ya bitkilerden veya hayvanlardandır. Madenler yerinin parçalandır. Bu yüzden zehir gibi, yiyenlere zararlı olma yönünden başka bir şekilde haram olmazlar. Bitkilerin de hayatı, sağlığı veya akli yok edenlerden başkası haram olmaz. Hayatı yok edici olanlar, zehirler; sağlığı ortadan kaldıran olanlar, tedavi dışında kullanılan ilaçlar; akli yok edici olanlar da sarhoşluk verenlerdir. Hayvanlara gelince, bunlar yeneni ve yenmeyen kısımlarına ayrılır. Yenmesi helâl olan da şerî usûl ile kesilmedikçe helâl olmaz. Kesilenin de bütün parçaları helâl değildir. Hayvanın iştencesinde bulunan yem kalıntısı ve kan haramdır ki tafsilatı fıkıh kitaplarındadır.

İkinci kısım: Elde edilmesi yönündeki bozukluktan dolayı haram olanlardır. Şimdi bir malı almak ya irade dışı bir sebeple olur, miras gibi. Yahut da alanın isteğiyle olur. Bu da ya sahibinden alınmış olmaz, kazanıp elde etme gibi. Yahut da sahibinden alınmış olur. Bu da ya zorla alınır, veya karşılıklı rıza ile. Zorla alınan, ya mülkiyetin masumluğu düştüğünden dolayı alınır, ganimetler gibi. Yahut da alanın, o şeyi hak etmiş olmasından dolayı alınır, zekat vermekten kaçınanların zekatı ve vacib olan nafaka gibi. Karşılıklı rıza ile alınan da ya bir karşılıkla alınır, alış-veriş, mehir ve ücret gibi. Yahut da karşılıksız olarak alınır, hibe ve vasiyet gibi. Böylece kazanma ve elde etme için altı kısım, ortaya çıkar ki, tafsilatı, fıkıh kitaplarındadır.

Düşününüz, Ramazan günleri, lezzetlerinden ve kendi öz malını bile yemekten Allah'ın emrine uyarak nefsinin yasaklayan insanlar, sonra başkalarının malını haksız olarak nasıl yerler? Elin malına nasıl göz dikerler? Elbette bunlara yaraşan daima helâl yemektir. Sakin haksız mal yemeyin. Yiyeceğiniz, fakat insanların mallarından bir kısmını günahla, günahkârlıkla yiyesiniz diye, mallarınızla hakimlere, hükûmetlere düşmeyin. Halkın mallarından yemek için hakimlere, hükûmetlere bağlanmayın, rüşvet vermeyin, yani bunları bile bile yapmayın.

Muamelelerinizde birbirinizin malına ve hukukuna iyi riayet ederseniz, yaptığınız anlaşma ve sözleşmelerde haksızlıktan, tartışmaya sebep olacak ve işi mahkemelere düşürecek bozuk şartlardan sakınırsınız; hakimlere, hükûmetlere boyun eğmekten kurtulursunuz. Her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman, gerek hakimi ve gerek birbirinizi yalan dolan, şarlatanlar ve rüşvet gibi batıl sebeplerle iktâ ve bağlamaya uğraşmazsanız; hakimlerinizi bozmadınız, zulme meydan vermemiş, haksız yere birbirinizin malını yememiş, yedirmemiş olursunuz. Hatta mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile şerî bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısınız, hakkın aslını gözetmelisiniz. Nihayet hüküm ve hükûmeti, yeme yeri sayarak halkın malını yemek için hükûmeti vasıta edip bağlanmaktan sakınırsanız; hükûmetiniz yükselir, hâkimiyetiniz artar. Vazifeler hakkiyle görülür. Allah'ın kullarının işi hakkiyle düzeltilir, haksızlığa sed çekilir, bunun sonucunda siz mutlu bir hayat yaşarsınız.

BATIL: Sözlükte zâil, yani varlığından durmayan, yok olan demektir. Bundan dolayı "batıl sebeplerle": yok yere, haksız, gerçek sebep olmaksızın, itibara değer meşru bir sebep olmaksızın demek olur.

Haksız yere mal yemeye kalkışmak bütün kötülüklerin başıdır. Bundan sakınmanın, dinî terbiyenin istenen en büyük neticesi olduğu, bu âyetin, oruç âyetlerini takib etmesinden anlaşılır.

Rivayet edilmiştir ki Abdân el-Hadremî, İmrû'l-Kays el-Kindî'den bir parça yer dava etmiş ve delili yoktu. Bundan dolayı Resulullah İmrû'l-Kays'a yemin ettirmeye karar verdi. O da yemin etmek istedi. Hemen Peygamber (s.a.v.): "Gerçek şu ki, Allah'a olan ahidlerini ve yaptıkları yeminlerini az bir para karşılığın satanlar..." (Al-i İmrân, 3/77) âyetini okudu. Okuyunca İmrû'l-Kays yeminden çekindi ve adı geçen araziyi Abdân'a teslim etti. Bunun üzerine, işte bu, "yemeyiniz" âyeti nazil oldu.

Bir de iki hasım, Peygamberimizin huzuruna muhakeme olmaya gelmişlerdi. "Resulullah buyurdu ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım, siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz. Olabilir ki bir kısmınız delilini diğerinden eksik ifade eder. Ben de dinlediğime göre hüküm veririm. Bundan dolayı her kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şey hüküm versem, ona bir ateş parçasını hüküm vermiş olurum.' Bunun üzerine taraflardan ikisi de ağıdalar ve her biri: 'Benim hakkım arkadaşımın olsun.' dedi. Resulullah da: 'Haydi bakınız, araştırınız, sonra kur'a atınız. ondan sonra da birbirinizle helâlleşiniz' buyurdu. "

Yukunda kible meselesi münasebetiyle hacc ile ilgili söz geçmiş ve tavaftan bahsedilmişti. Fakat henüz müminler için engeller ortadan kalkmamış bulunduğundan haccın hükümlerinin açıklanmasına sıra gelmemişti. Şimdi orucun farzından sonra İslâm binasının beşinci olan haccın hükümlerine geçme sırası gelmiş ise de, bu hususta daha bazı hazırlıklara ihtiyaç bulunması ve bunların vakit ve zaman ile de ilgili olması sebebiyle şerî bakımından bir zaman ölçüsü tayini, hikmet ve menfaaata gereği olduğundan; oruç ve yeme için ayır görülmesi meselesi münasebetiyle bir yünden eksikliği tamamlama, diğer yünden hızlılık olmak ve aynı zamanda başlı başına bir terbiye kânunu olacak pek mühim öğütleri de içinde taşımak üzere buyruluyordu ki:

Meâl-i Şerifi

189- Sana hilâllerden soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için de, hac için de vakit ölçüleridir. Bununla beraber iyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir. Fakat iyiliğe eren, kötülükten korunan kimsedir. Evlere kapılarından gelin, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

189-EHİLLE: Hilâlin çoğuludur. Hilâl: "Aydın insanlara ilk görüldüğü sıradaki hâlidir." Bu tariften anlaşılır ki hilâl kelimesi, görme mânâsını taşımaktadır. Hatta görülmesi üzerine haykındığından dolayı, bu isimle adlandırıldığı beyan olunuyor. Zira bu maddenin mânâsının esası, sesi yükseltmektr ki dilimizdeki "ay!.. sesi de buna uygundur. Bundan dolayı henüz görünmesi mümkün olmayanı gerçek olarak hilâl denmez. Ayın başından iki gece hilâl adını alır. Çünkü ilk görünüşü bunlardan birinde olur. Sonra ay adını alır. Ebu'l-Heysem demiştir ki: "Kamere, ayın başından iki gece, yine ayın sonundan da iki gece hilâl denir. Arasında da "kamer (ay)" adı verilir."

"Mevâkit" kelimesi, vakit maddesinden "mikat"ın çoğuludur. Va'd, miad gibi vakit, bir iş için farz kılınan zamandır. Zaman geçmişe, hâle, geleceğe ayrılan müddettir. Mutlak

müddet de bütün hareketin uzamasıdır. Mikat, belirli bir yer mânâsına da gelir ki Mekke'ye dışardan gelenlerin ihramsız geçmesi caiz olmayan yerler demek olan ihram mikatları bu mânâdadır. Buna göre mikat müşterek bir lafızdır. Bununla beraber ihram mikatları, mekanlardan olmakla beraber; bunlara ulaşma, ihramın vacib olduğu zamanı göstermesi itibariyle bir vakit âlâmeti sayılabilirler. Mikat, vakit nişanesi diye tarif edilirse manevi müşterek olması da mümkündür.

Ey Muhammedî Ramazan ayı dolayısıyla sana hilâllerden sorarlar, yahut soruyorlar. İbnü Abbas, Katâde, Rebî' ve diğerlerinin nakline göre müslümanlardan bazıları: "Hilâlin eksilmesinin, tamamlanmasının, güneşe aykırı oluşunun faydası ne?" diye sormuşlar ve rivayet edilmiştir ki bunu Ensardan Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Güm'n: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu ne hâlidir?

Hilâl, iplik gibi incecik beliriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile önceki hâline dönüyor." diye sormuşlardır.

Bundan başka yine rivayet olunuyor ki:

1- Cahiliye devrinde bir erkek bir şeyi yiyor eder de zor gelirse, evine kapısından girmez, arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalmış.

2- Ensardan bir kısmı umre yaptıkları vakit gökle aralarına bir engel sokmazlar, bundan sakınıp zahmete girelermiş. Bu yüzden ihrama girdiklerinde eğer acil bir ihtiyaçları varsa eve, bağa, çadıra kapılardan girmezlermiş. Bina sahibi olan mahalle halkı evin arkasından bir delik deler, oradan girer çıkar veya arkadaş bir merdiven atar, damdan asarlar; çadır halkı olan göçebeler ise çadırlarının arkalarından dolanırmış ve bu cahiliye âdetini "iyilik" sayarlarmış.

3- Cahiliye halkı ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler, oradan girer çıkarlarmış. Ancak dinî gayretlerinden dolayı "humûs = kahramanlar" denilen kabileler, yani Kureys, Kinâne, Huzââ, Sekif, Haysem, Amir ibn Sa'saa oğulları, Nasr ibn Muaviye oğulları ihramlı oldukları zaman dinî işlerde kuvvetlilik davasıyla evlerine girmezler, çadırdaki gölgelenmezler, tere yağı ve keş yemezlermiş.

Bir gün Resulullah ihrama girmiş. Bir de ihramlı birisi varmış. Resulullah ihramla harab bir bağın kapısından girmiş. O adam da görüp arkasına düşmüş. Ona "Çekil!" denmiş. O da "Niçin?" diye sormuş. "Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin." buyurmuşlar. O adam dumuş da "Ey Allah'ın Resûlü! Ben senin sünnet ve irşadına razıyım. Sen girdin, ben de girdim." demiş. İşte zikredilen soru ile beraber, bu hadiselerden biri bu âyetin inmesine sebep olmuş; bu âdetler, bu şiddetler, bu aksilikler de kaldırılmıştır. Bu soruya cevap olarak de ki : O hilâller, insanlar için ve hac için mikatlardır, vakit işaretleridir. İnsanlar, vakte ihtiyacı olan işlerinin ve özellikle hacca vakitlerini bunlarla tayin ederler ki bu mânâ: "Allah aya menziller tayin etti ki yılları sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz." (Yunus, 10/5), "Biz, geceyi ve gündüzü iki âlâmet yaptık. Sonra gece âlâmetini giderip gündüz âlâmetini gösterici kıldık ki Rabbinizden lûtf talep edesiniz, yılları sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz." (İsrâ, 17/12) âyetlerinde de ayrıca açıklanmıştır.

Açıklaması:

Aylarla zaman takdirinde, yani ayın bir zaman ölçüsü kabul edilmesinde insanlara birtakım faydalar vardır ki bunların bir kısmı dine, bir kısmı da dünyaya aittir.

Dini olanlar:

1- "O Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indirildi." (Bakara, 2/185).

2- Hac: "Hac, belirli aylardadır." (Bakara, 2/197).

3- a) Ölüm iddeti: "Kocaları ölen kadınlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler." (Bakara, 2/234).

b) Âdetten kesilmiş olan kadının iddeti: "Onların iddeti üç aydır." (Talâk, 65/4).

4- Vakitlere bağlı adaklar ve hilâl ile bilinebilecek müddet bir oruç.

Dünyaya ait olanlar da ödünç alıp verme, kiralar, vadeler, hamilelik ve emzirme müddeti ve bunlara benzer şeyler olmak üzere pek çoktur. Günler ve günlerin bölümleri olan saatler için, namaz vakitlerinde olduğu gibi, günün de bir mikat olduğunda şüphe yoksa da pek çok işler için ay hesabı daha ilâstir. Ayın değişiklikleri, yaratılış itibariyle bu hususta güneşin durumundan vakit hesabına daha çok elverişli ve halk için kolaydır. Ay yaratılış itibariyle başlı başına bir ölçü olmalıdır. Güneşin hacminde bir değişme görülmediğinden dolayı yeryüzüne göre doğuş yerlerindeki değişiklikleri ve burçlar üzerindeki hareketleri gizli işlerden olmakla ay denmesine münasip olmayacağı gibi, güneş yılında ay, açık bir ölçü değil; nihayet dört mevsime veya seneye göre itibarî ve gizli bir ölçü bölümüdür. Halbuki ay, dörtlükleriyle, haftalarıyla da gerçekten ölçüsüdür. Dünyanın her tarafında hafta hesabının birliği de bu ölçünün yaratılışa uygunluğundan dolayıdır. Nihayet ay, geceleri itibariyle gün hesaplarına da açık bir âlâkaya sahiptir. Buna göre günlerin isimleri genellikle buna tatbik edilecek yedi olmuştur.

İşte insanların faydası açısından ayın değişmesinin açık hikmeti, vakit hesabı için böyle bir ölçü olmasıdır. Bunun için güneş yılı hesabında uydurma suretiyle de olsa bir ay hesabına mecburiyet vardır ki buna tabi olmak, insanlara gerçekten çok, kuruntu ve varsayımlara sapma alışkanlığı verir.

Bunlardan başka ayın cisminde her gün görülmekte olan bu değişiklik, gök cisimlerinin de değişikliğe uğramakla karşı karşıya bulunduğu ve yok olmasının mümkün olacağına açık bir misal teşkil eder. Bu itibarla Allah'ın kudret ve birliğinin büyük âlâmetlerinden olan göklerin yaratılışı içinde ayın, düşünürlerden başka en basit insanlara bile âlemlerin Rabbi olan Allah'ın iradesini anlatan seçkin bir mucize ve O'nun kulluk etmek için vakit tayinine delâlet edecek ilâhî bir işaret olduğunda da şüphe yoktur. "Gökte burçlar yaratan, orada bir kâmil ve aydınlatıcı bir ay yapan Allah'ın şanı ne yücedir." (Furkan, 25/61). Bütün bu mânâlar "O hilâller, insanlar için vakit ölçüleridir." cevabında toplanmış ve oruçtan sonra söz konusu olan hacca dikkat çekmek için özellikle "Hac" kaydı da zikredilmiş, anılan soruya böylece bir hikmet cevabı verilmesi emredilmiştir.

Bu soru ile, adı sebepleri, gök bilimi gereğince astronomik sebeplerin açıklanmasını isteyenler de bulunabileceklerinden, sorulara bu cevabı söyle, şunu da ilave et: Bununla beraber, iyilik ve hayır denilen özellik, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir.

Bu ifadenin bir gerçek mânâsı, bir de kinaye mânâsı vardır. Gerçek oluşu itibariyle, cahiliye halkının ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi; kinaye mânâsı itibariyle de Resulullah'a gök bilimi sorusu sormak, hikmeti ve Allah'ın hükümlerini açıklayıp tebliğ etmek için gönderilmiş olan Peygamberi -hâşâ- bir gök bilimci ve Kur'an'ı bir astronomi kitabı yerine koymak ve normal bilgilerin maksatlarıyla peygamberlik ilminin istediği şeyleri birbirinden ayıramamak, işe tersinden başlamak demektir. İşlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, iyilik ve hayır, böyle aksilikle değildir. İyilik sahibi, ancak Allah'tan korkup, korunandır. Yani Yukunda: "Yüzünüzü... çevirmeniz iyilik değildir." âyetinde: "Fakat hayır ve iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman edenlerin davranışlarıdır." ifadesinden "İşte takva sahipleri onlardır." (Bakara, 2/177) ifadesine kadar vasıfları anlatılan kimselerdir. Bu cümleden olarak peygamberin arkasına düşerek bağın kapısından girip gölgelenen kimsedir. Bunu bilin. Ve evlere kapılardan gelin. İşlere doğru yoluya, uygun şekilde girsin, eksiklik etmeyin, bir soru sorarken de halinizi bilin, gereksiz şeylerle uğraşmayın. Bu cevap ve bu emir, çok anlamlı bir darb-ı mesel şeklinde kulağınıza ugra olsun da peygambere hilâlin değişmesinin astronomik sebebinin sormaktan şimdî vazgeçin. Önce kamvinihin cahiliye âdeti olan şu aksiliğin ortadan kaldırılmasıyla kurtuluşunuzu düşünün ve onun sebeplerini sorun. Kurtuluşa emeniz için de Allah'tan korkun ve yukardaki takva özelliklerini kazanarak Allah'ın korumasına altına girin ve şu emri dinleyin:

Meâl-i Şerifi

190- Size savaş açanlarla Allah yolunda karşıpın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez.

191- Onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. O fitne, öldürmeden daha şiddetlidir. Yalnız Mescid-i Haram yanında onları sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Fakat sizi öldürmeye kalkıştırlarsa, hemen onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir. 192- Artık şirkten vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet

edididir.

193- Hem bir fitne kalmayıp, din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın . Vazgeçerlerse, düşmanlık ancak zalimlere kârdır.

194- Hürmetli ay hürmetli aya ve bütün hürmetler birbirine karşılıktır. O halde kim size saldırdıysa, siz de ona yaptığı saldırının aynıyle saldırın da ileri gitmeye Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir.

195- Allah yolunda mal harcayın da kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin. Çünkü Allah güzellik ve iyilik edenleri sever.

190-Baştaki olduğu ve Resulullah'ın, o zaman savaşaşla savaşır, elini çekenden de el çeker bulunduğu ve Berâe (Tevbe) Süresindeki: "Müşriklerle topyekûn savaşın." (Tevbe, 9/36) diye genel olarak savaş emredilinceye kadar böyle yaptığı, Rebî' b. Enes (r.a.)'den rivayet edilmiştir.

Müslümanlar, önce müdafaa şeklinde de olsa savaştan menedilmişler ve her ne olursa olsun sabır ve anlaşılmaya memur kılınmışlar, daha sonra savaş âyetleriyle bu yasaklama kaldırılmıştır. Fakat savaş âyetleri iki çeşittir: Bir kısmı sadece izin ve cevaz ifade eder; bir kısmı da savaş ve cihadı emrederek vücub ifade eder. Bu âyet ise sadece savaş âyeti değil, savaşmayı emreden âyetlerdir.

Hz. Ebu Bekr es-Siddîk, Zührî ve Saîd b. Cübeyr gibi birçok kimselerden savaş hakkında nâzil olan ilk âyetin Hac Süresindeki: "Kendilerine savaş açılan müminlere savaş için izin verildi. Çünkü onlara zulmediliyordu."

(Hac, 22/39) âyeti olduğu da rivayet edilmiştir. Bu bakımdan Rebî' rivayetinin mânâsına göre, bu "savaşınız" âyetinin, ilk savaş emri âyeti olması gerekir. Tefsir alimlerinin çoğunun görüşü de budur.

Bu emir: "Allah'ın emri gelinceye kadar siz onun af ediniz, onlara aldırmayınız." (Bakara, 2/109) âyetinde vaad edilmiş olan emirdir. Bu savaş emirleriyle Rebî' son peygamberin, kılıç ve cihadla emredileceği hakkında geçmiş kitaplarda özel vasıfları da ortaya çıkmış, bu şekilde de ilâhî mucize gerçekleşmiştir.

Bu âyetin, kendisinden sonra gelen kısımla veya Berâe (Tevbe) Süresindeki: "Müşriklerle topyekûn savaşınız." (Tevbe, 9/36) âyetiyle neshedilip edilmediğinde ihtilaf edilmiştir.

Birincisinin, düşman hücumuna karşı savunma harbine mahsus bir emir olduğuna taraftar olanlar neshedildiğine; doğrudan harb ilanına da ihtimali olduğunu anlayanlar da muhkem olduğuna kânidirler. Gerçi Berâe (Tevbe) Süresindeki âyetlerde, doğrudan Allah yolunda harb ilanının ve taarruz savaşının da meşru ve icabına göre vacib olduğunda ihtilaf yoksa da; mesele birinci emrin, bugün mensuh mu, yoksa kendisiyle amel edilir mi olduğunu tayin etmektir.

Peygamberimiz, Medine'ye ilk hicret senesinden itibaren seriyeler tertib edip etrafa gücünü büyük gösterdiği; fakat bunların sırf emniyet ve huzurun teminini sağladığı, etraftaki düşmanların hâl ve durumlarını keşfetmek için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından savaşa girilmedikçe bunlara harb ve öldürme emri verilmediği bir gerçektir. Hatta Bedir, Uhud, Ahzab, diğer ismiyle Hendek savaşlarının hep müdafaa zaruretiyle yapılmış harblar olduğu ve bu hâlin birçok zaman devam ettiği de muhakkaktır. Ama savaş hakkında ilk varid olan izin ve ilâhî emirler, yalnız müdafaa harbine mahsus olup peygamberi, doğrudan harp ilanı ve taarruzdan dinen ve şartsız olarak men mi ediyordu? Yoksa bu hususu, siyasetin gereğine tabi tutarak sonraki emirler gibi, icabına göre taarruza da müsait olduğu halde, tatbikini bugünkü gibi görüş ve siyasete mi bırakıyordu? Kısaca bu konudaki sonradan gelen naslar, esas itibariyle neshedici midir? Yoksa beyan edici ve açıklayıcı mıdır? İşte mesele budur. Rebî' rivayetinin zahirine göre neshedildiği, Hz. Ebu Bekr rivayetinin zahirine göre de muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve kullanılması mümkün iken neshedildiğine hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessir muhkem olduğu görüşüne sahiptir ki biz de buna taraftız.

Râğib der ki: "Önce özellikle yumuşaklık, öğüt ve güzel mücadele ile emredilmiş, sonra savaşa izin verilmiş, sonra haktan kaçana karşı harp ve çarpışma ile emrolunmuştur ki bunlar derece derece siyasetin icabına göre varid olmuş emirlerdir."

Bu noktada Avrupaılların, İslâm dini hakkında iki çelişik fikir yaymakta olduklarını görürüz:

1- Bir kısım, doğrudan harp ilanının kararlaştırılmış, caiz bir mesele olduğunu bahane ederek İslâm'ın, saldırın ve sırf kılıç kuvvetiyle yayılmış bir din olduğunu iddia etmek suretiyle onun ilmi, edebî, hukukî, ahlâkî, sosyal bakımdan müsbet olan manevî nüfuzunu inkar etmek istiyor. Bu fikir, İslâmî delillerin ilmi kuvvetine karşı koyma imkanı göremediklerinden dolayı; İslâm'ın hiç bir dinde görülmemiş olan yayılma mucizesini, sırf kılıç kuvvetine dayandırarak onu Hristiyanlık taassubuyla hissi bir yoldan vermek isteyen eski Hristiyanların nesriyat kalıntılarıdır. Halbuki bunlar, bu saldırın ile kendi davalarını iki yönden çelişkiye düşürmektedirler. Çünkü bir taraftan Hristiyanlığın emrine aykırı olarak, Haçlılar devrinden beri Hristiyanların hep silaha ve tecavüze sevkmişler; diğer taraftan da genel olarak harbi, din fikrine ters göstermekle hem kendilerini, hem de mensub oldukları geçmiş ilâhî kitapları yalanlamışlar; aynı zamanda bununla son Peygamber'in cihad ile görevlendirileceği hakkında geçmiş kitaplardaki mucizeleri gizlemek istemişlerdir.

İslâm'ın sırf kılıçla yayıldığı iddiası, tarihe ve İslâm'ın hükümlerine karşı iftiradır. Gerçek şu hadis-i şerifin içindedir: "Allah Teâlâ, Kur'ân ile defetmeyeceği bazı kötülükleri kılıç ile defeder."

İlmî ve akli deliller söz anlayan, ilme saygı duyan, insafı olanlar içindir. Bunları tanımayan ve fırsat bulduğu zaman her hakkı ve her çeşit mukaddesatı çiğneyen ve çiğnemeye için bekleyenlerin bozguncululuğunu önlemek, ancak kılığa mümkün olur. Bunun için aslında iyi bir şey olmayan harp, ilim ve akıl, öğüt ve irşad dinlemeyen ve sırf şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelerle göre şerrin en zararsızı olur. Böylece itibarî bir güzellik kazanır. İcabına göre müdafaa, icabına göre taarruz harplerine girilmek, dini bir vazife ve güzel görünen bir şey bile olur. Böyle olması için de bunun ancak Allah yolunda, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu niyetle hareket edilmesi lazım gelir. Çünkü başka maksat takib edenler, fitneyi defetme bahanesiyle daha büyük fitneler icad ederler. Zulme boyun eğmek, zulmü desteklemek olduğu zaman, dinin gereğine aykırı olacağı gibi; hak ve hayrı genelleştirmeye çalışmamak da din fikrine aykırıdır. Fitneler hem bastırılmalı, hem önüne geçilmelidir. Hak ve hayra engel olan şeyler ortadan kaldırıldığı zaman İslâm, her hâlde bütün insanlığın koşarak geleceği tek ilâhî dindir.

2- Buna karşılık ikinci kısma gelince bunlar: "İslâm dininde harb yalnız müdafaa hâlinde meşru kılınmış, müdafaa mecburiyeti olmadıkça harb caiz görülmemiş ve İslâm silahla değil; silahlı terak etme teorisiyle, ilim ve akla, hak düşünceye verdiği öneme, ikna gücü ve dililiye yayılmıştır." diyorlar. Bunlar İslâm'ı savunur gibi görünerek Kur'an'daki bütün savaş emirlerinin, müdafaa harbine mahsus olduğunu ve müslümanlıkta doğrudan harp ilanına ve taarruza cevaz olmadığını iddia ediyorlar. Bunlar da Avrupa ve Hristiyanlık açısından daha ince ve derin bir siyaset fikri takib eden, bazı yeni kalem sahiplerinin fikirleridir. Bu zatlar, pek âlâ bilirlir ki harbin caiz olmasının müdafaa hali ile sınırlı olması, netice itibariyle müdafaa imkanının da çekilip alınmasına sebeptir. Gerektiğinde düşmanın önüne geçebilmek için doğrudan taarruz edebilme hakkından mahrum olanlar, her zaman denemizde de çoğunlukla müdafaa gücüne de sahip olamazlar. Bu ise müdafaa hakkının da alınması demektir.

Bunu bildikleri için işgalleri altına aldıkları müslümanları maddi ve manevi bakımdan, silahtan soyutlamak için görünürde İslâm dininin lehinde görünen telkinlerle yine İslâm aleyhinde ince bir tertib yapmış oluyorlar.

Birinciler: "Müslümanlık ne fena şey! Çünkü silah emrediyor." diyorlar. Berikiler de: "Müslümanlık ne iyi şey! Çünkü silahı bırakmayı emrediyor." diyorlar. Bu iki fikir, netice itibariyle müslümanların silahını almak maksadında birleşiyor. Yeni olan, bu ikinci fikri gerçekten insanlık ve İslâmiyet lehinde ilmi bir fikir zannederek bu sayede İslâm'ın

yayılmasına hizmet edeceğiz hayaliyle desteklemeye ve yukandaki nesih meselesini aksine yorumlamaya çalışan bazı İslâm yazarlarını da işitiyoruz. Bunlar da, onlara uyarak ilk nazil olan ve neshedildiği rivayet olunan savaş âyetlerinin, hem müdafaaaya mahsus olduğunu, hem de neshedilmemiş bulunduğunu iddia ettikleri gibi; sonra nazil olan ve müdafaaaya mahsus olmadığı açık ve üzerinde ittifak sağlanmış bulunan âyetleri de aksine sırf müdafaaaya mahsus göstermek istiyorlar. Sonradan gelenin, öncekinin açıklaması veya hükmünü kaldıncısı olması lazım gelirken önceki, sonrakinin beyanı veya neshedicisi imiş gibi idare-i kelâm ediyorlar. Bunlar, İslâm'ın asıl ruhu olan hak ve hakikat fikrini bırakıp yanlış bir ümid için aksini desteklemek demektir.

Doğrusu İslâm dininde ilk emirlerden itibaren müdafaa hakkı meşru olduğu gibi, ihtiyaç hâlinde, Allah yolunda olmak üzere taarruz hakkı da meşrudur. Hatta gerektiğinde bir vazifedir. Ancak bu mânâ ileldir ki bu ilk emir neshedilmiş değildir, denebilir. Allah yolunda olma kaydı, her harbin esasıdır. Bu, düşünülmedikçe harp ve çarpışmaya asla cevaz yoktur.

Bundan dolaydır ki Avrupalıların düşündükleri mânâ ile, "Saldırın harbin, İslâm dininde yeri yoktur." demek caiz olabilir. Din fikrine ters düşecek harp de müdafaa, ne taarruzdur. Allah yolunda ve hak bir iş uğrunda olmayan, tağut fikri ve sırf saldıрма maksadıyladır. Halbuki İslâm'da harp halinde bile, harbi güzel gösterebilecek gayeye aykırı olarak saldıрма haramdır. Bunun için taarruz harbinde de riayet edilmesi gereken harp hukuku vardır. Bunu, insanlık tarihinde ilk önce İslâm dini ortaya koymuştur. "Haksız yere taarruz etmeyiniz. Çünkü Allah, haksız taarruz edenleri sevmez." (Bakara, 2/190). Bu bakımdan, "İslâm dini sırf silah kuvvetiyle yayılmış bir saldırın dindir." demek, sırf iftira olduğu gibi, "İslâm'ın yayılmasında silahın hiç hizmeti yoktur." demek de Kitap ve Sünnete aykırı bir yalan olur.

İslâm, sırf silah kuvvetiyle yayılmış olsaydı, o silahlı tutan ellerin, az bir zaman içinde nasıl toplanverdiğini, Kısraların, Kayserlerin silahlanna nasıl galip geldiklerini izah etmek mümkün olmazdı. Bu, kesinlikle gösterir ki dinin kendisi ve peygamberlik mucizeleri, silahtan önce başlı başına üstünlüğünü yürüten yegane faktördür. Bununla beraber; İslâm'ın feyzi, silahlı olarak yalnız maneviyatta sınırlı olsaydı, Resulullah'ın silah kullanmasına ve Kur'an'ın savaş emirleri vermesine hiç de lüzum kalmazdı. Bu da kesin olarak gösterir ki din içinde silahın da önemli bir yeri vardır. Bütün gerçek, "Allah Teâlâ, Kur'an ile defetmeyeceği bazı kötülükleri kılıç ile defeder." hadis-i şerifinde toplanmıştır. Dinin ruhu, bunların sınırlarını önce ayırd edip, sonra tatbik etmektir. "Görüş, şecaat sahiple rinin cesaretinden önce gelir. O iltkir, öbürü ise ikinci sıradadır."

Rivayet edildiğine göre Hudeybiye senesi müşrikler, Resulullah'ı Kâbe ziyaretinden menetmişler, gelecek sene gelmesi ve Mekke-i Mukerreme'nin üç gün süreyle boşaltılması şartıyla bir antlaşma da yapmışlardı. Ertesi sene (Hicrî, 7) Resulullah, bu antlaşma gereğince kaza umresi için döndüğünde müslümanlar, müşriklerin verdikleri sözde durmayacaklarından endişe etmişler, Harem-i Şerif'te ve haram ayda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki bu âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur.

Bunların, hacın hükümlerini açıklama hususunda sevk olunmuş bulunması, bunu teyid etmekte ve tilavet tarzı, kendisinden sonraki kısımda da beraber nâzil olduğunu bildirmektedir. Bu âyetlerin, bu geliş düşünülünce anlaşılır ki bu savaş ve öldürme emirleri, İslâm kiblesinin selameti, antlaşma hükümlerinin muhafazası ve hac farızasının edasının sağlanması açısından engelleri kaldırma gereğine dayanmaktadır. Bunlar da Hz. Ebu Bekir rivayetinin mânâsının kuvvetini bildirmektedirler. Gelelim mânâya:

Evlere kapılanndan girin ve Allah'tan korkun.

191-Allah yolunda savaş da edin, o kimselerle ki, sizinle fiilen savaşıyor veya savaşıacaktır.

Allah yolunda savaş, hak din uğrunda sırf ilâ-yı kelimetullah (Allah kelâmını üstün getirmek) için cihad demektir ve bu husus, savaştan meşru olması için "Allah yolunda" olmak üzere iyi bir niyetin lüzumunu ifade etmektedir. "Müfâ'ale babı" fiilin önce fâil, sonra mef'ûlden meydana geldiği hususunda açık olduğu için, "sizinle savaşaşlar" sözü harp ve öldürmeye taarruzun, düşman tarafından olmasını bildirceğine göre, bu emrin, yalnız müdafaaayı meşru kıldığı ve bundan dolayı, "Onları nerede yakalarsanız öldürün." (Bakara, 2/191), "Onları nerede bulursanız öldürün." (Nisa, 4/89), "Kafirlerin size yakın olanlarıyla savaşın." (Tevbe, 9/123), "Müşriklerle topyekûn savaşın." (Tevbe, 9/36) emirleriyle neshedilmiş bulunduğu, yukandaki şekilde nakledilmişse de "savaşın" fiili de aynı babdan olduğu için bu noktada bir çelişik şüphesi bulunacağından birini veya her ikisini sırf iki kişi arasında müşareket mânâsına yorumlamak gerekir. Bu mânâ ile bilfiil çarpışmak, taarruz ve müdafaaadan daha genel olur. Nitekim Ebu Hayyân tefsirinde "sizinle savaşaşlar" ifadesinin zâhiri, "Doğrudan veya müdafaa şeklinde haklı olarak savaşı yerine getirmek demektir." diye taarruz veya müdafaaadan daha genel olduğu gösterilmiştir. Bir de muzari fiilin geleceğe de ihtimali vardır. Bu durumda savaşa ehliyet ve kudreti olup da harp edecek halde bulunanlar demektir. Bu mânâ, Hz. Ebu Bekir'den ve Ömer b. Abdülâziz'den rivayet edilmiştir. Bunda birincisi, öncelikle sabit olur. Genel mânâda müstereklik veya genel mânâda mecaz lazım gelmez. Birincisinde kuşatanlar veya harp ilan edenler hariç kalır. İkincisinde bunlar da girer. Harp ilan etmeyen veya kadın, çocuk, çok yaşlı, manastırdaki rahibler gibi çoğu zaman harb etme kudretine sahip olmayanlar hariç kalır. Bunlarla savaş caiz olmaz. Son emirlerde de durum böyledir. O halde bu iki mânâyı da ihtimali olan bu âyet mensuh değildir.

Bu şekilde savaşın, fakat gerek savaşta ve gerekse diğer hususlarda Allah'ın emirlerini ve tayin ettiği sınırları aşmayın. Taarruza haksızlık yapmayın. Yani bu arada harbe kalkışmayanları, kadınları, çocukları, rahipleri, harb zamanında zayıflığının ve acizliğinden dolayı genel durumuna göre savaşıacak bir halde olmamakta bunlar gibi olanları da öldürmeye kalkışacak kadar ileri gitmeyin. Yine aynı şekilde öldürme işinde "müsle" yapmayın. Yani öldürdüğünüz kimselerin burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmeye kalkmayın.

Nitekim çocukları, kadınları, manastırlarda bulunanları öldürmekten ve yine "müsle"den Resulullah'ın menettiği, geniş eserlerle sabittir. Resulullah'ın halifesi Hz. Ebu Bekr es-Siddîk'in da kumandan Yezid b. Ebi Süfyan'a harb hukukunu içine almış olarak yazdığı vasiyetlerde bunları ve yine çok yaşlı olan kimseyi öldürmekten, imar edilmesi bir şeyi tahribden, yemekten başka bir maksat için sığır ve koyun kesmekten, meyveli ağaç yakmak ve diğer bir suretle bozmaktan menettiği. Bu arada bazı müfessirler, harp ilanı haberi ulaşmadan, birden bire basmanın da sınırlı aşma cümlesinden olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da yukanda zikredilen "mukâtele" (çarpışma) mânâsından dolayı bu sınırlı aşmayı bizzat taarruza yormuşlar ve bu sebeple neshedildiğine de hükmetmişlerdir ki bu Rebî'in görüşüdür. Buna göre, "neshedilmiştir", denmenin mânâsının, doğrudan taarruz mutlak olarak sınırlı aşma değil; durumun gereğine göre meşrudur demek olduğu unutulmamalıdır. Kısaca, açıklandığı üzere sınırlı aşmayınız, Çünkü Allah, sınırlı aşmanın sevmek, onları sebaba değil, azaba layık görür.

Allah yolunda savaşın ve onları nerede yakalarsanız öldürün. Hill (harem dışı) ve harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, böyle yapın ve sizi çıkardıkları yerden, yani Mekke'den onları çıkartın, vatanınızı onların elinden kurtarın.

Burada bu çıkarma emri, temkinle ilgili bir emirdir. Bu vaad Mekke'nin fet-hi ile yerine getirilmiştir. Gerçi öldürme, aslında fena bir şeydir. Fakat fitne de öldürmekten daha şiddetlidir, daha ağırdır. Çünkü öldürmenin zahmet olması çabuk geçer, fitnenin devam eder. Öldürme, insanı yalnız dünyadan çıkarır. Fitne ise hem dinden, hem dünyadan eder. Bunun için fitneye tutulmaktan ise o fitneyi çıkaranları öldürmek veya öldür, yahut da çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette daha iyidir. "Ehven-i Şerreyn" (iki şerrin en zararsız) tercih edilir." kaidesi de bu gibi naslardan çıkarmıştır.

FİTNE: Aslı, sözlükte, kangışını almak için altını ateşe koymaktır. Bundan sıkıntı ve belaya sokmak mânâsında kullanılmıştır ki burada bu mânâyadır. Yani vatandan çıkarmak gibi, insanları azaba uğratacak bela ve sıkıntı öldürmekten daha ağırdır. Ölümden daha ağır ne vardır, demeyiniz. Çünkü ölümü temenni ettiren durum, ölümden daha ağırdır. Bu sözün gelişinde insanı vatanından çıkarmanın da ona, ölümü temenni ettirecek fitne ve sıkıntı cümlesinden olduğuna işaret vardır. Şirk küfrü yarmak, dinden

dönmek, Allah'ın yasaklarını çiğnemek, genel sükuneti bozmak, vatandan çıkarmak hep birer fitnedirler. Müminin -Allah korusun- dönüp kâfir olması, öldürülmesinden ağırdır. Doğru yola girmiş olan müminlerden bazı kimseler, Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürülmek için azaba uğratılıyor, onlar da, "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır onlar diridirler." (Bakara, 2/154) ilâhî emri gereğince ölmeyi göze alıp Allah'ın izni ile dayanıyorlardı. Bu şekilde haram ayda ashabdan bazıları müşrikler öldürmüş, bu da müslümanların gücüne gitmişti. İşte bütün bunlar "Fitne öldürmeden daha ağırdır." prensibinde özetlenerek harb ilânının sebebi kısaca ifade buyurulmuş ve müslümanlar fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda ya gazi veya şehid olmaya teşvik edilmiştir. Nüzul sebebi özel ise de söz, fitnenin mahiyetinin, öldürmenin mahiyeti ile karşılaştırılmasını ifade ettiğinden hüküm geneldir.

Bununla beraber, Mescid-i Haram yanında, Mekke içinde önce onlar sizinle savaşa başlamadıkça, siz de onlarla savaş etmeyiniz. Fakat, Onlar sizinle savaşır da sizleri öldürürlerse, siz de onları öldürünüz. Kafirlerin cezası böyledir.

Hamze, Kısai, Halef-i Âşir kırâetlerinde: okunur ki, "Mescid-i Haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz, eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz." demektir.

Bundan anlaşılır ki Kâbe haremî ve Mekke-i Mukerreme içinde taarruz suretiyle öldürmek caiz değildir. İlk vazife yalnız çıkarmaktır. Fakat orada öldüren, öldürülür. Hatta Mekke içinde bir öldürme yapan kimse Kâbe haremine sığınırsa orada yine öldürmek caiz değildir. Çıkarılır da kısas yapılır. "Hani biz Kâbe'yi, insanları için sevap yeri ve her türlü düşman taarruzundan emin bir sığınak yapmışık." (Bakara, 2/125), "Ona giren her türlü tecavüzden emin olur." (Âl-i İmrân, 3/97). Fakat Harem-i Şerif içinde öldürme yapan orada öldürülür. Bu emir, kendinden önceki kısmı tahsis etmektedir.

"Ahkâm-ı Kur'an" da denilir ki: "Bir hitapta nâshih ve mensûh bulunamayacağı, tilavet birliği ve inis nizamı da bu iki âyetin bir hitapta nazil olduğunu bildirdiği ve aksine sahih bir nakil mevcut olmadığı cihetle, 'Onları nerede bulursanız öldürün.' ifadesi kendinden önceki kısmın hükmünü kaldırmayı olmayıp açıklayıcı olduğu gibi bu nehiy (yasaklama) de 'Onları öldürün.' emrinin tamamını neshedici değil, tahsis edici olur. Sonra bu nehiy de hiçbir emirle neshedilmiş değildir, muhkemdir. Gerçi, 'Müşrikleri nerede bulursanız öldürün.' (Tevbe, 9/5) emrinin sonra nazil olduğunda ihtilaf yoksa da bunun, 'Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın,' yasağına bağlı olarak amel ettirilmesi mümkün olduğuna göre neshe delâleti yoktur. İbnü Abbas, Ebu Süreyyah, Huzâî ve Ebu Hüreyre hazretlerinden rivayet olunduğu üzere Mekke'nin fethi günü Peygamber (s.a.v.) irâd buyurduğu hutbede:"Ey insanlar! Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı gün, Mekke'yi hürmetli kıldı ve o benden önce kimseye helâl kılınmadı. Benden sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde helâl kılındı ve yine kıyamet gününe kadar hürmetli oldu." buyurmuştur ki bu bir saat de müşrikler tarafından orada öldürme olayının meydana getirildiği saat demektir. Bu hadis-i şerif, bu âyetteki mukayyet (şartlı) yasaklamanın muhkem olduğuna delâlet eder. Buna karşı Rebî' ve Katâde'nin, Peygamber'den bir rivayet olduğu bilinmediği halde buna mensûh demeleri, kendi icthadları olmak üzere kabul edilebilir..." Bu şekilde bu hüküm bakidir, nesih sabit değildir.

192- Eğer onlar küfürden vaz geçerlerse, Allah da çok başıslayıcıdır, çok merhamet edicidir. "Sizi kırdıkları yerden, onları kıcın." kaydının delâletiyile, bu âyetin, Kitab ehli hakkında olmayıp, Arap müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır. Kitab ehlinin vergi ile boyun eğmesi de makbul olabildiği halde, Arab müşrikleri ya İslâm'a girmeye veya kılıca mahkumdurlar. Bu nokta şu âyetle delillendiriliyor:

193- Onlarla o şekilde savaşın ki, hatta fitne, yani şirk ve ayrılık olmasın da, din hep Allah için olsun, yalnız Allah'a boyun eğilip, itaat edilsin. Halbuki, "Allah katında gerçek din İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/19). Bu bakımdan, bunlarda gerçek tevhid dini olan İslâm'dan başka bir din bulunmasını. Fitnenin başı olan şirk kalsın. Bunun için Peygamber (s.a.v.): "Ben bu insanlarla "Lâ ilâhe illallah" diyecekleri ana kadar savaşmakla emredildim. Onu dedikleri zaman benden canlarını kurtarırlar." buyurmuştur.

Diğerleri cizye ile de kanlarını korumaya sahip olabilecekleri halde, bunlara bu izin verilmiştir. Bundan başka özellikle Mekke'de müslümanlardan başkasının ikametine de izin verilmiştir. Bundan dolayı, küfürden vaz geçip, İslâm'ı kabul ederlerse, artık zalimlerden başkasına savaş düşmanlığı yoktur.

194- İyi ama bu savaş, âdetle göre muharebenin yasak olduğu haram aya tesadüf ederse ne olacak? Haram ay, haram aya; hümetler, hümetlere kısasır. Burada hümet, muhafaza ve saygı gösterilmesi vacib olan, el uzatılması caiz olmayan şey demektir ki malları da içerir. Bu atıfta tahsisten sonra genelleştirme vardır. Bu bakımdan: Her kim size saldırır, hümet ve masumluğunuzdan bir şey bozarsa, onun size saldığı kadar, yani aynınsı olmak şartıyla siz de ona, karşılık olarak saldırınız. Çünkü, "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür." (Şûrâ, 42/40) Bir tecavüze karşı aynıyle karşılık vermek tecavüz değil, tecavüzün cezasıdır. "Kötülüğe ilk başlayan daha zalimdir." Buna tecavüz ve sinin aşma denilmesi, fiilin kendisinden benzerlik dolayısıyla bir müşâkeledir.

Aslında çirkin olan bir şey, böyle bazı şartlar altında itibarı bir güzelliğe kazanır. Bundan dolayı ilk başlayan fiili, gerçekten ve hükmen çirkin ve sırf zarar olduğu halde, onun tepkisi demek olan karşısındakine bir hak vermiş olur. Böyle olabilmesi ise benzeri olma şartına bağlıdır. Benzerine riayet mümkün olmayan hususlarda kısas yapılmaz. Kıymetli şeyler birbirine takas edilmez. Hukukun derecelerine uymak gerekir. Mesela: gasbedilen bir şey mevcud ise aynen alınır. Mislîyat (aynı şeyler)tan ise, aynı cinsten misli ile; değil ise malî misli olan kıymeti ile ödetilir.

Kısaca meşru olan, kayıtsız şartsız karşılık vermek değil, aynıyle karşılık vermektir. Misle riayet edilmeyince, doğrudan bir zarar meydana getirilmiş ve zarara zarar ile karşılık verilmiş olur. Halbuki İslâm'da, "Doğrudan zarar vermek caiz değil, zarara zararla karşılık vermek de caiz değildir." Fakat zarar ortadan kaldırmak lazımdır. Zarar ise zarufi olarak misli ile takas edilerek ortadan kaldırılabilir. Yoksa diğer bir zarar ortaya atılmış olur. Takas demek olan kısas kelimesi, bu aynı olma mânâsını taşıdığı halde yanlışlık yapılmaması ve hükümde asıl maksat olduğu gösterilmemesi için sonuç olarak ayrıca da delil getirilmiştir.

İşte aynı ile olması şart koşulan, "Hümetler, hümetlere kısasır." genel kaidesi gereğince, haram ay da aynı haram aya takas edilir. Düşmanlar, geçen Hudeybiye senesi Zilkâde ayında müslümanlara taş ve ok atarak savaşa kalkışmakla bu haram ayın hümetini çiğnediler. Bu sene de bunu bahane ederek antlaşma hükmünün yürütülmesine engel olacakları zannında bulunuyorlar. Siz de buna aynıyla karşılık vererek aynı Zilkâde ayında savaktan sakınmazsınız. Hasen'den rivayet edildiğine göre, Arab müşrikleri Hz. Peygambere: "Haram ayda savaşı yasaklasan!" demişler. "Pek iyi!" buyurmuş. Müşrikler, bunu fırsat bilip, haram ay içinde sözleşmeyi değiştirmeyi kurmuşlar. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.

Fakat İbn Abbas, Rebî' b. Enes, Katâde ve Dahhâk'ten rivayet edildiğine göre Kureys, Hudeybiye senesi Resulullah'ı ihramlı olarak haram ay olan Zilkâde ayında, haram belde olan Mekke'den geri çevirmişlerdi. Cenâb-ı Allah da ertesi yıl yine Zilkâde'de Resulünü Mekke'ye soktu da umresini kasa ettirdi. Bunu, geçen Hudeybiye senesi meydana gelen men ve engellemeye takas etti. Nüzul sebebi de bu oldu ki birincisine göre âyet, Mekke'ye girmeden önce inmiş olup görünümler emir ve inşa ve zimnen (kapalı şekilde) geleceği aidi vaad ve haberdir. İkinciye göre de girdikten sonra inmiş ve müşriklere: "İşte bu geçen senekine kısasır." diye açıkça ihban (haber vermeyi) ve bununla beraber haram ayda doğrudan başlama şeklinde olmasını şartıyla savaşı mübah kılma emrini içine almış bulunmaktadı. Âyetin gelici birincisine daha uygundur. Her halde bu âyetler, "kaza umresi yılı" diye söylenen hicretin yedinci yılında Kâbe ziyareti esnasında inmiştir. Ancak daha sonra "haram ay âdeti" mutlak olarak neshedilmiş olduğundan, bu âyetin,

haram ayda doğrudan ve ilk olarak harp ilanına izin vermeyen hükmü, berâe" âyetleriyle kaldırılmıştır. Bunda ittifak vardır. Bundan başka aynıyle karşılık verme hakkındaki genel hükümleri ise ittifakla bakidir.

Bunları yapınız, kendinizi koruyunuz, ve biliniz ki, her halde Allah, korunanlarla beraberdir. Aynıyle karşılık vermek caiz ise de kayıtsız olarak korunanın gereklerinden değildir. Tabattikinde aynıni geçmemek için iyi dikkat ediniz, Allah'tan korkunuz ve en iyi şekil hangisi ise onu yapınız ve her halde korununuz, müttaık olunuz, korunma âyetlerini unutmayınız. Bundan anlaşılıyor ki: "Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) âyeti mutlak değildir. Sabır, sakınma şartına bağlıdır ve yerine göre dereceleri vardır. Meydana gelmiş musibetlerle henüz olmamış musibetlere karşı sabrın farkı vardır. Defedilip kaldırılmasında mümkün olduğu kadar sürat gösterilecek hususlar vardır. Korunurken de korunma âyetlerinde: "Sıkıntılı ve geniş zamanlarında ve savaş anında sabredeler." (Bakara, 2/177) ifadesinin kapsamı unutulmamalıdır. Evlere kapılardan girilmelidir. Şu da hatırdı tutulmalıdır ki, harp ve çarpışma denilen şey, parasız ve malsiz olmaz, masraf da ister.

195-Bunun için: Allah yolunda infak da yapın. Mal hazırlayıp harp ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vergi, yardım verin. Fakat yalnız mal kazanma sevdasına düşüp de, Kendi kendinizi tehlikeye de bırakmayın. Sadece para kazanma ve istirahat etme sevdasının, insanları, esirlik istilası ve mahkûmluk gibi büyük tehlikelere düşüreceğini, bu tehlikenin önüne geçmenin ancak Allah yolunda harbetmek ve harbe alışmakla mümkün olacağını unutmayın.

Bu âyetin gelişi ve nüzul sebebi, Allah yolunda harp ve çarpışmadan ve o uğurda mal harcamadan kaçınmanın bir tehlike olduğunu hatırlatmak içindir. Tirmizi ve Ebu Davud'da da tahrir olunduğu üzere rivayet ediliyor ki: "Emeviler devrinde Abdurrahman b. Velid kumandasında bir İslâm ordusu, Kostantiniye yani İstanbul şehrine gaza etmişti. Ebu Eyyub el-Ensari hazretleri de bu askerler arasındaydı. Rumlar şehrin surlarına arkalannı dayamışlardı. O sırada müslümanlardan bir zat, kaledeki düşman üzerine ağıktan hücum etmiş, bunu gören İslâm cemaati: 'Bırak, bırak! Lâilâhe illallah, kendi kendini tehlikeye atıyor.' demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebu Eyyûb el-Ensari: 'Ey müslümanlar! Bu âyet biz Ensar topluluğu hakkında nazil oldu. O vakit ki Allah Peygamberine yardım etti ve dini olan İslâm'ı galibiyete mazhar kıldı. O zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı? demiştik. Allah Teâlâ: 'Allah yolunda safediniz. Kendi kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayınız.' (Bakara, 2/195) âyetini indirdi. Bundan dolayı kendini tehlikeye atmak, mallarımızın başında durup, onların ıslah ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir.' demiştir. Bunun üzerine hiç durmayıp Allah yolunda cihada girişmiş ve nihayet şehid olup, İstanbul'da defnolunmuştur."

Ebu Eyyub el-Ensari böylece kendini tehlikeye atmanın, Allah yolunda cihadı terketmek demek olduğunu ve âyetin bu hususta nazil olduğunu haber vermiştir. İbnü Abbas'tan, Huzeyfe'den, Hasen, Katâde, Mücâhid, Dahhak'tan da böyle rivayet edilmiştir. Bera' b. Azib ve Ubeyde es-Selmani hazretlerinden, "Elleriyle kendini tehlikeye atmak, günah işlemekle mağfiretten ümidi kesmek" demek olduğu da rivayet edilmiştir. Bunun, infak karinesiyle: "Harcamada israf edip, yiyecek, içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak" mânâsına olduğu da söylenmiş, "Düşmana tesir etmeyecek bir şekilde harbe atılmak" demek olduğu da belirtilmiştir ki Ebu Eyyub'un itiraz ettiği ve nüzul sebebini söylediği cemaatin görüşü de bu idi.

"Sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna engel olunmayacağından" ve bu mânâların toplanmasında da gelişki ve terslik bulunmadığından âyetin tamamına şamil olması da caizdir. Bunun için İmam Muhammed, "Siyer-i Kebir"inde der ki: "Tek başına bir adam, bin kişiye hücum edecek olsa, eğer kurtulma veya düşmanı kırma ve tesir etme ümidi varsa, sakınca yoktur. Kurtulma veya düşmanı kırma ümidi yoksa mekruttur. Çünkü müslümanlara bir faydası olmaksızın kendini ölüme atmış olur. Bunu yapacak olan kimse ya kurtulmak veya müslümanlara bir faydası bulunmak ümidi olursa yapmalıdır. Kurtulma ve düşmanı kırma ümidi olmadığı halde diğer müslümanlara cesaret versin ve böylece düşmanı tepelerisinler diye misal gösterilecek bir örnek olmak üzere yaparsa sakınca yoktur..."

Bu yasaklama sahihtir. Bundan dolayı dine veya müminlere hiçbir menfaat olmaksızın kendini öldürmek uygun değildir. Fakat kendini öldürmede dine ait bir menfaat varsa; o zaman da bunu yapmak, pek şerefli bir makam olur ki Ce-nab-ı Allah, Resulullah'ın ashabını bununla övmüştür: "Allah, müminlerden canlarını ve mallarını kendilerine cennet vermek üzere satın aldı. Onları Allah yolunda savaşırda da öldürürler ve öldürülürler." (Tevbe, 9/111). Yine: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onları diridirler. Rableri yanında nazırlarlar." (Âl-i İmrân, 3/169) buyurmuştur. Ebu Eyyûb el-Ensari hazretleri de bu makamı göstermiştir. Bundan dolayı sırf huzura düşkünlükte tehlike bulunduğu gibi, harp bakımından da tehlike bulunabilir. O da düşmana tesir icra etmeyecek, boş yere bir müslümanı yok edecek olan husustur.

Müslümanlara faydası olmadığı gibi aksine zarar bilinirse, o zaman harbe atılmak ve kendini öldürmek hiç caiz olmaz. Fakat insanlık gafleti, harbi, mutlak bir tehlike zannedebileceği için; bu âyet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıp, cihadı terketmenin tehlike olduğunu hatırlatma hususunda nazil olmuş ve o şerefli makamı göstermiştir. Demek ki banş tehlikesi, ibare ile; savaş tehlikesi de işaret ile hatırlatılmıştır.

Ey müminler! Bunlara dikkat edin, ve her hususta iyilikle muamele edin, yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl istenen, iyiliktir. Çünkü, Allah hep iyilik edenleri sever. Bunun için harcamayı da en güzel şekilde yapın ve herhangi bir kötülüğü, en güzel biçimde ortadan kaldırın. Aynı ile karşılık vermeyi, daha güzeli mümkün olmadığı zaman yapın. Kötülüğün cezası kötülük ise de, "Sen kötülüğü en güzel iyilikle bertaraf et." (Müminün, 23/96) emri gereğince kötülüğü de en güzel şekilde savın. Harbi de en güzel sebep, en güzel vasıta kabul edip en güzel şekilde yapın ve ancak Allah yolunda yapın. Yapın da: Meâl-i Şerifi

196- Hac ve umreyi de Allah için tamam yapın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İcinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka yahut da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayana ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazımdır. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir.

196-Bu âyet de kendisinden önceki kısım gibi kaza umresi yılı denilen, hicretin yedinci yılında nazil olmuştur.

HACC: "Hâ"nın fethası ve kesresiyle önceden de zikredildiği üzere sözlükte kastetmek demektir. Fakat mutlak kasit değil, büyük ve önemli bir şeyi kastetmektir. Dinen: Tahsis edilen bir zamanda, tahsis edilen bir yer özel bir şekilde ziyaretir ki hac niyetiyle, tahsis edilen yer ve zamanda ihrama girip, Arafat'ta vakfe, sonra Kâbe'yi ziyaret tavafından ibaret olan mahsus (özel) fiillerdir. İhrâm, vakfe, vakfe, tavaf, bu üç fiil, gerek farz ve gerek nafile hacca farzlandırı. İhrâm şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Tahsis edilen yer ve zaman da şartın şartı olan şartlar cümlesindendir. Buna göre hacca şartları, rükünleri ve bunlardan başka vacibleri, sünnetleri, müstehabları, yasakları vardır. Şöyle ki:

A) Rükünleri: Vakfe ve tavafıtr.

B) Şartları: Sahih olmasının şartı ve vücûbunun şartı olmak üzere iki çeşittir:

1- Sahih olmasının şartı: Müslüman olmak, niyet ile ihram, tahsis edilen yer ve zamandır. Hac aylanndan önce hiç bir sahih olmaz.

2- Vacib olmasının şartı: Bu da ikidir:

a- Vacib olmasının kendi şartıdır ki İslâm, hürriyet, akıl, bülûğ, hacca gitme gücü, vakit, İslâm yurdunda bulunmak veya düşman yurdunda ise haccin farz oluşunu bilmiş olmaktadır.

b- Edasının vacib oluşunun şartıdır ki vücut sağlığı, hissî engeller bulunmaması, yol güvenliği, kadın hakkında iddet bekleme durumu olmaması, kocası veya bir mahreminin, yanında beraber bulunmasıdır.

C) Vâcibleri:

- 1- İhrâmı mikattan veya bir sakıncası yoksa daha önceden giymek,
- 2- Arafat'ta vakfeyi, güneşin batışına kadar uzatmak,
- 3- Müzdelife'de de vakfe yapmak,
- 4- Safâ ile Merve arasında yedi şavt sa'y etmek,
- 5- Sa'y'i, ona hazırık olan bir tavaftan sonra yapmak.
- 6- Tahsis edilmiş olan yerde taş atmak,
- 7- Halk veya taksir, yani başını kazıtmak veya saçlarını kısaltmak,
- 8- Mekke'ye dışardan gelenler için "tavaf-ı sader" denilen veda tavafı yapmak,
- 9- Tavafa Hacer'ül-Esved'den başlamak,
- 10- Tavafı sağdan yapmak,
- 11- Özürlü yoksa tavafta yürümek,
- 12- Tavafta, cünüblükten ve abdestsizlikten temizlenmiş olarak bulunmak,
- 13- Avret yerlerini örtmek,
- 14- Tavafin yedi şavtından son üçünü yapmak (ilk dördü farzdır).
- 15- Sa'ye Safâ'dan başlamak,
- 16- Kıran ve temettu' hacı yapanlar için kurban kesmek,
- 17- Her yedi tavaftan sonra iki rekat namaz kılmak.
- 18- Şeytan taşlama ile tıraş olma arasındaki tertibe riayet etmek.
- 19- Kurban kesme günlerinde kurban kesmek.
- 20- Tıraş yerinde ve zamanında olmak.
- 21- Ziyaret tavafını, kurban bayramının ilk üç gününde yapmak. Bu vâciblerden biri terk edilirse kurban kesmek gerekir.

D) Sünnetleri:

- 1- Kudûm tavafı yapmak, yani Mekke'ye girince Kâbe'yi tavaf etmek.
- 2- Kudûm tavafında veya farz tavafta "remel" yapmak, yani tavafin üç şavtında - devrinde- harp meydanında savaşçı çıkmış pehlivan gibi omuzlarını titreterek yürümek.
- 3- Safâ ile Merve arasındaki iki yeşil direk arasında koşmak.
- 4- Tahsis edilen günlerde geceleyin Mina'da yatmak.
- 5- Mina'dan Arafat'a güneş doğduktan sonra, Müzdelife'den Mina'ya da güneş doğmadan önce hareket etmek.

Bunlardan başka daha birtakım hususlar ki müstehabları ve edepleri ile beraber tafsilatı kıtık kitaplanndadır.

E) Haccın Yasakları: Bu da iki çeşittir:

- 1- Şahsın kendinde yapmaktan men edildiği şeylerdir ki cinsi münasebet, saç ve kıl kesmek, tımkal kesmek, koku sürünmek, başını ve yüzünü örtmek, dikişli bir şey giymektir.

- 2- Başkasına yapmaktan men edildiği şeylerdir ki birisini tıraş etmek; gerek Harem ve gerekse Hill bölgesinde av yapmaktır.

İhramdın çıkıncaya kadar bunların hiç biri yapılamaz, yapılsa ceza lazım gelir. Gerçi Haremin ağacını kesmek dahi yasak ise de bu yasaklık, hacca ve ihrama mahsus değildir. Şâfiî mezhebinde Safâ ile Merve arasında sa'y ve bir görüşe göre tıraş veya saçları kısaltmak da haccin farzlarından ve hatta rükünlerindendir.

Haccın ser'i sebebi Beytullah'tır. Çünkü hac, ona muzaf olur da "Beytin hacı" denir. Beyt ise bir olup tekrar edilmediğinden hac, müslümâna ömründe bir kere fevcen, yani ilk imkan senesinde farz olur. Sonraya bırakma yoluyla farz olup acele edilmesinin daha faziletli olduğu da rivayet edilmiştir. Bu âyetlerin nâzil olduğu kaza umresi yılında Peygamber efendimiz, Zilkâdede umre suretiyle Kâbe'yi ziyaret etmiş ve bir yıl önce müşriklerin engellemeleriyle tamamlayamadığı umreyi bu şekilde kaza ettikten sonra atlaşmaya göre üç günden fazla Mekke'de kalamayacaklarından hacdan önce geri dönmüştü.

Ertesi yıl, hicretin sekizinci yılında Hudeybiye atlaşmasının müşrikler tarafından bozulmasından dolayı, Ramazan-ı Şerifte hareket edilmiş ve Ramazanın son on gününde Mekke fethedilmiş; Şevval ayında Huneyn savaşı, Taif kuşatması yapılmış, Resulullah, yine bir umre yaparak hac vaktinden önce Medine'ye dönmüştür. O sene Mekke'de valî bırakılan Attab b. Üseyd, Arab geleneğine göre insanlara hac yaptırması. Daha ertesi hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebu Bekir es-Siddik (r.a.) Hz. Peygamber tarafından hac emri tayin buyurulmuş, ilk olarak bu yıl İslâmî hac yerine getirilmiştir. Bundan sonra Beyt-i Şerif'in (Kâbe'nin) gıplak olarak tavaf edilmemesi ve müşriklere hac yaptırılmaması ilan olunmuş ve nihayet hicretin onuncu yılında bizzat Resulullah, ilk ve son olarak hacca eda etmiş ve hac ibadetini tamamen öğretmiştir... Bu seneye "Haccetü'l-vedâ" denilmiş ve ertesi yıl Peygamberimiz vefat etmiştir. Bundan dolayı Resulullah'ın yaptığı bu son haccin, farzı eda için olduğunda şüphe yok ise de öncekilerin farz olduğu sabit değildir. Bu, "Hac ve umreyi Allah için tamam yapın." (Bakara, 2/196) emri, haccin aslinin farz olduğuun kesin olarak ifade etmeyip, başlanmış olan herhangi bir hac ve umrenin tamamlanmasının vacib olduğunu ifade ettiğine göre hac, daha sonra: "Yoluna gücü yeten her kimsenin, o beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır." (Âl-i İmrân, 3/97) delili ile farz kılınmış ve Peygamber tarafından da ilk imkân senesinde ertelenmeden yerine getirilmiştir.

Bununla beraber hacın daha önce bu âyetlerle kaza umresi senesinde farz kılınmış olması düşünülmekte ve bu takdire Peygamber tarafından gecikmeli olarak eda edilmiş olması da muhtemel bulunduğundan haccin farz oluşunun fevrî (tehirsiz) olup olmaması imamlar arasında ihtilafıdır. İmam-ı Azam'dan iki rivayet vardır. Birini İmam Ebu Yusuf, diğerini İmam Muhammed tercih etmiştir. Daha sahih olanı, Ebu Yusuf rivayeti olan fevrîdir. İmam Mâlik'ten tercih edilen rivayet ise İmam Muhammed gibi sonraya bırakmadır.

Haccın hikmetine gelinece, bunun, dini ve dünyevi birçok faydayı kapsadığı her türlü şüpheden uzaktır. Bu cümleden olarak kible içinde açıklanan, "Nerede bulunursanız bulunun, Allah hepinizi bir araya getirecektir." (Bakara, 2/148) ifadesinin yüce kapsamındaki sosyal birliği fiilen tecelli ettirecek olan en büyük ve en geniş bir kulluk niğanesidir ki bunun şümûlünün genişliği, yer kürsesi üzerindeki hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. Zira Kâbe-i muazzama kadar kutsallığı, eski olan hiçbir tevhid mabedi yoktur. Kâbe'nin, İbrahim milletiyle ilgili, bütün semavî dinlerce kabul edilmiş; hatta Hz. Adem'e kadar ulaştığı da rivayet edilmiştir.

Mekke'nin hürmeti, (saygılığı) ta yeryüzünün yaratılmasıyla mevcuttur. Kâbe'yi haccetmek, insanlığı bütün esas kökeninden birleştirmeye yönelik ve buna yardımcı olduğu halde; ondan sonra ortaya konan mabedlerle yerler nispeten özel oluşlarından dolayı böyle herkesi birleştirmeye uygun değildir. Hatta bizzat Peygamber'in kabrinin traşığı Kâbe'den edfal olduğu halde, Kâbe için mevcut olan haccin sebepleri ve özellikleri bunda bile tasavvur olunamaz. Şu halde Allah nezidine hacca en layık olan birlik kiblesinin, herhalde "eski ev" yani Kâbe olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan başka Kâbe arayanlar, tevhide değil; şirk ve ayrılmış çalışmış olurlar.

Sonra hac, bir taraftan namaz gibi bedenî, diğer taraftan zekat gibi malî yönleri içeren toplayıcı bir ibadettir. Aynı zamanda cihad mânâsını da taşımaktadır. Nitekim her hadis-i şerifte vardır olduğuna göre: "Hac, bir cihaddır, umre tatavvu (nafile)dur." Yine bu münasebetledir ki burada hac meseleleri, cihad emirleriyle beraber nâzil olmuştur.

UMRE: Sözlükte ziyaret mânâsınadır. Dinî bakımdan ihram, tavaf, sa'y, sonra da tıraş olmak veya saçları kısaltmaktan ibaret olan özel bir ziyaretir. Umre, küçük bir hac demektir ki ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, tıraş olmak veya saçları kısaltmak vacibidir. Demek ki bunun hacdan mahiyet itibarıyla farkı; vakfe rükününün bulunmaması, sa'yin rükün olmasıdır. Hüküm itibarıyla farkı da hac farzdır; umre ise farz değil, nafile

bir ibadettir. Bununla beraber göreceğimiz üzere bunun da farz olduğunu söyleyenler vardır. Şimdi bir senenin hac aylarında, hac ile umrenin birlikte yapılması veya yapılmamasına göre hacın üç çeşidi vardır: bunlar da ifrad hacı, temettu' hacı ve kıran hacıdır.

a) İfrad hacı: Mekke'ye dışardan gelenlerin, mikattan yalnız hac niyetiyle ihrama girip, kudûm tavafını yaptıktan sonra hacla ilgili fiiller bitinceye kadar Mekke'de ihramlı olarak kalmalıdır. Bunda umre bulunmayıp bir tek hac yapılmış olduğundan buna müfrid hacı veya ifrad hacı denir. Mekke'ye dışardan gelenlerin, ihramsız geçmeleri caiz olmayan mikat yerleri beştir: Zülhuleyfe, Zati ırk, Cuhfe, Kam, Yelemlem'dir.

b) Temettu' hacı: Mikattan umre niyetiyle ihrama girip, umre için tavafi ve sa'y'i yaparak tıraş olup ihramdan çıkmak; sonra Mekke'de bir Mekke'li gibi kalıp, nihayet terviye gününde hac için haremde ihrama girerek hacıyı tamamlamak ve kurban kesmektir. Uzun süre ihramda kalmamak için umreden bu şekilde istifade edildiğinden dolayı buna temettu' hacı adı verilmiştir.

c) Kıran hacı: Mikattan hem umre ve hem de hac, ikisine birden niyet ile ihrama girip, Mekke'ye varınca önce umre için tavaf ve sa'y, sonra hac için kudûm tavafi ve sa'y etmek, daha sonra ihramdan çıkmaksızın sonuna kadar hac fiillerini yapmak ve kurban kesmektir. Cahiliye devrinde umre ile hacın, hac aylarında birlikte yapılması caiz değildi. Bu âyet, bunların meşru olduğunu açıklamak için nazil olmuş ve şükranesi olmak üzere kurbanı da vacib kılmıştır. Şöyle ki:

Yukarıdaki emirleri yerine getirin. Allah için hac ve umreyi de tamamlayın. Yani isterse nafile olsun, hac ve umreden birine veya ikisine başladsınız mı tamamlayın, eksik bırakmayın. Yahut da tamam olarak icra edin. Ne başından, ne de sonundan hiçbir eksik bulunmasın.

Geçen Hudeybiye senesi umreye başlanmış, fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine tamamlanamamıştı. Onun için bu sene hem onun tamamlanmasıyla kaza emredilmiş, hem de bu münasebetle inkısafta hazır bulunan haccin meşru kısımlarına da işaret buyurulmuştur. "Amellerinizi iptal etmeyin!" (Muhammed, 47/33) yaşığında da açıklanacağı üzere genel olarak nafileler bile başlamakla farz olur ve eksik bırakılrsa kazası lazım gelir. Bundan anlaşılır ki bu tamamlama emrinde henüz hacın veya umrenin doğrudan vacib olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Hac, bundan sonra "Beyt (Kâbe) haccetmek, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır." (Âl-i İmrân, 3/97) nassı ile farz kılınmış ise de, umrenin doğrudan vacib olduğuna dair bir nas yoktur. Fakat birçok âlimler ve tefsirciler umrenin de vücubunu, yani farz olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Aîşe, İbnü Abbas, İbnü Ömer, Hasen-i Basrî, İbnü Sîrin, umre vacibdir demişlerdir. İmam Şâfiî de bunu tercih etmiş ve tamamlamanın vacib oluşunun, aslin vacib oluşunu gerektireceği görüşüne sahip olmuştur. Bunun tersine Abdullah b. Mes'ud, İbrahim Nahâî ve Şa'biden umrenin "nafile" olduğu rivayet edilmiştir. Mücâhid de: "Allah için hac ve umreyi tamamlayın." ilâhî sözünde "Biz hac ve umre ile emrolünmadık." demiştir. Aynı zamanda tamamlamanın mânâsında da seleften çeşitli rivayetler vaki olmuştur.

Hz. Âli'den, Said b. Cübeyr'den ve Tavus'tan rivayet edilmiştir ki: "Tamamlanmalar, ehlinin evinden bunlar için ihram etmektir." demişlerdir. Mücâhid: "Tamamlanmalar, bunlara girdikten sonra sonlarına ermektedir" demiştir. Said b. Cübeyr ile Atâ: "Tamamlanmalar, bunları sonlarına kadar Allah için yerine getirmektir. Çünkü ikisi de vacibdir." demişlerdir. İbn Ömer ile Tavus'tan: "Tamamlanmalar, ifradlardır." diye rivayet edilmiş, Katâde de: "Umreyi tamamlamak, umreyi hac aylarının dışında yapmaktır." demiştir.

Görülüyor ki, bunların aslı ilk plânda iki mânâyâ yöneliyor: Birinde "Başladığınızı tamamlayın." demek, diğerinde de gerek başından ve gerekse sonundan tam yapın demek oluyor. Bir de tam yapmanın şeklinde ihtilaf edilmiş bulunuyor. Birinci mânâda doğrudan vücub ihtimali yoktur. Fakat ikinci de vacib olması da olmaması da muhtemeldir. Halbuki farziyet yani kesin vücub, ihtimal ile sabit olamayacağından, bu âyetten hac ve umrenin farz olduğunu anlamak mümkün olamaz. Bunun için Hanefi mezhebinde umre ayrıca farz olan bir ibadet değildir. Hac da dahil, hayr ve nafile kabilinden bir ibadettir. Her nafile gibi başlamakla vacib olup tamamlanması lazım gelir. Gerçekte umreye "hacc-ı asgar" (küçük hac) denir. Böyle olduğu halde büyük hacca dahil olmayan müsâkil bir hac farz olsaydı iki hac farz olması gerekirdi. Halbuki Akra b. Habis: "Hac her sene midir, yoksa bir kere midir, ey Allah'ın Resulü?" sorusuna cevaben Resulullah'ın: "Bir keredir, fazlası nafiledir." buyurduğu sabittir. Yine Câbir hadisinde: "Umre kıyamet gününe kadar hacca dahildir." ve "hac, cihad, umre nafiledir." diye rivayet edilmiştir. Bundan dolayı umrenin doğrudan vücubuna kesin delil bulunmamakla beraber, vacib olmadığına dair sahih haber de vardır.

Fakat gerek hac ve gerekse umreye nafile olarak da başlanmış olsa, bütün nafilelerde olduğu gibi başlamak ve gerekli kılmakla vacib olacağından tamamlanmanın farz olduğunda da şüphe yoktur. Bu bakımdan: İhramdan sonra ihşar meydana gelir, zorlayıcı bir engele tutulup, hacdan veya umreden kalırsanız , kurban cinsinden kolayınıza gelen bir şey lazımdır.

HEDY () : Deve, siğir, davar cinsinden Beytullah'a hediye edilen kurbanlıkların isimdir ki en azı bir koyun veya keçidir. "Büyük baş hayvan"ın yedide biri de yeterli olur, ... ve gibi tekiine de "hedye" denir.

İhsar, sözlükte mutlak men (yasaklama) mânâsınadır. Dinî bakımdan, ihramdan sonra ser'i bir özürlü hacın vakfe ve tavaf iki rükünü de yerine getirmekten veya umreden men edilmiş olmaktadır. Âyetle ihsar, mutlakdır. Bundan dolayı gerek düşmanın engellemesi, gerekse kınıklık gibi bir hastalık ve toplalık gibi bir sakatlık veya harcanacak malın kayboluşu yahut da kadın hakkında mahreminin bulunmaması engellerinin alıkoyması da ihsardır.

Fakat İmam Şâfiî, nüzul sebebi dolayısıyla yalnız düşmanın engellemesine tahsis etmiştir. Başlanmış olan hac ve umrenin tamamlanmaları vacib olunca, ihramdan sonra ihsara uğrayanların, bunları tamamlamadıkça en azından bir sene ihramdan çıkmamaları gerekeceği, bunun ise pek zor bir iş olacağı için kolaylaştırma bakımından ihsar halinde meşru olarak ihramdan kıbâlebileceği üzere kurban göndermek vacib kılınmıştır. Fakat, kurbanlık, varacağı yere ulaşınca yada başlanıncı tıraş etmeyiniz. Yani ihramdan çıkmayınız. Bundan dolayı ihsara uğrayan ihramlı bir kimse, ihramdan çıkmak isterse Harem-i Şerife kolayına gelen bir kurban gönderir. Gönderdiği kimse ile bir gün kararlaştırır. O gün gelip de kurbanın kesildiği zannı hasıl olduğu zaman başını tıraş edip ihramdan kıbâlebileceği. Çünkü kurbanın varacağı yer, "Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanlık." (Maide, 5/95) ifadesinin delaletince Harem'in içidir. Abdullah b. Mes'ud, İbn Abbas, Atâ, Tavus, Mücâhid, Hasen, İbn Sîrin bu görüştedirler. Hanefilerin ve Süfyan-ı Sevrî'nin görüşleri de budur. Fakat İmam Mâlik ve Şâfiî, ihsara tutulan kimse için kurbanın varacağı yerin, ihsar yerî olduğunu ve yerine ulaşmasının da o mevkie kesilmesinden ibaret bulunduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın zahirine aykırı olan bu mânâyâ gıtmelerin sebebi de Hz. Peygamber'in Hudeybiye ihsarında kurbanını bulunduğu yerde kesmiş olmasıdır. Hudeybiye mevkii ise Harem'in dışında Hill kısmındadır. Fakat Hudeybiye'nin bir tarafı Hill, bir tarafı Harem'dir. Resulullah'ın konak yerî Hill'de, namazgâhı da Harem tarafındaydı. Yani ihsar yerî, Hudeybiye'nin Mekke altına doğru olan tarafıydı ki burası Harem bölümündendir. Resulullah'ın kurbanını Harem'de boğazlamış olduğu da Zühri'den açıkça nakledilmiştir. Bu bakımdan âyetin nassını, zahirinin aksine yorumlamaya gerek yoktur. Demek ki her iki takdirde kurban kolay gelmezse, kolay gelineceye veya tavaf edinceye kadar ihsara tutulan kimse, ihramında kalmaya mecbur olmaktadır. Kurbanlık gönderen de yerine ulaşmadan önce tıraş olamayacaktır. Ancak, ihramda bulunan sizlerden gerek ihsara tutulmuş ve gerekse tutulması herhangi biriniz tıraş muhtak olacak derecede hastalanır, yahut başında kehle (bit) ve yara gibi bir eziyeti bulunur da vaktinden önce başını tıraş ederse, ona da oruç veya sadaka yahut da kurban, bu üç çeşidin birinden bir fideye vacib olur.

Bunun nüzul sebebi, Ka'b b. Ucre hadisesi olmuştur. Meşhurur ki Hudeybiye senesi Resulullah Ka'b b. Ucre'ye uğramış, başının bitlendiğini görmüş, "Galiba bitlerin sana eziyet veriyor?" diye sormuş. "Evet, ey Allah'ın Resulü" deyince: "Tıraş ol da üç gün oruç

tut veya altı yoksula bir fark hurma tasadduk et yahut da bir koyun kurban kes." diye emretmişti. Bir fark, üç sa'dır. Bu hadisin bir rivayetinde altı sa' tabiri vardır ki bu daha uygundur. Nüzul sebebi ihsar ve kehle (bit) eziyeti olmakla beraber, âyetin mânâsı ihsara tutulan, tutulmayan, her türlü hastalık ve eziyet hususunda geneldir. Hastalık ve eziyet, baş tıraşına muhtaç kılabileceği gibi, elbiseye ve koku kullanmaya da ihtiyaç duyurabilir. Bu şekilde hüküm, ihsar hâlindeki hac yasaklarının hepsini içine alarak fidiye şartıyla ruhsatı kapsar ki geniş açıklaması fıkıh kitaplarındadır. Sonra ihsardan emin olduğunuz, yahut güven ve genişlik içinde bulunduğunuz zaman, her kim hac zamanına kadar umre ile istifade etmek, yani umreyi hacla birleştirerek kıran hacı yapmak veya umre ihramından çıkmakla hac ihramına kadar serbest kalmak ve ihram yasaklarından yararlanmak suretiyle temettu' hacı yapmak isterse, bu temettu' sebebiyle kurban çeşitlerinden kolayına gelen bir şey vacibdir. Yani kıran hacı veya temettu' hacı yapanların, kurbanlık gönderip, sonunda bir kurban kesmeleri vacibdir.

Bu kurban, İmam Şâfiî'ye göre zorlama kanıdır, sahibi yiyemez. Çünkü ona ve İmam Mâlik'e göre ifrad hacı, temettu' ve kırıandan daha efdaldır. Onun için bu kurban, umre ile hacın birlikte yapılmasından doğan eksikliği telafi içindir. Fakat biz Hanefilere göre bu kurban şükür kanıdır. Çünkü aslında kıran, temettu'dan; temettu' da ifradtan daha efdaldır.

Böyle cahiliye adetini nesheden kıran veya temettu' suretiyle iki ibadetin birden edasına muvaffak olmak, ayrıca şükür gerektiren bir nimettir ve kurban bunun içindir. O halde bundan sahibi de yiyebilir. Bu ihtilaf sebebi de "veda hacı"nda Resulullah'ın hacının, hangisi olduğu hakkındaki rivayetlerin farklı oluşudur.

Bu konuda en büyük, en güzel ve en kapsamlı esas, Sahih-i Müslim'de, İbnü Ebî Şeybe, Ebu Davud, Neseî, Abd b. Hamid, Bezzar ve Dârimi Müsnedleri gibi diğer hadis kitaplarında rivayet olunduğu üzere Cafer-i Sadık hazretlerinin babası vasıtasıyla Cabr b. Abdullah (r.a.) hazretlerinden gelen sahih rivayettir. Geniş bilgi için yerine ve bu cümleden olarak Hanefî fıkıhından Hidaye şerhi Fethü'l-Kadir'e müracaat edilebilir.

Bundan dolayı her kim kurbanlığı bulamazsa, üç gün hacda, yedi de döndüğünde oruç tutması gerekir. Hacdaki hac aylan içinde tutulur ki müsteahab olan Zilhiccenin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günleridir. Dönüştüğe de hac fillerini bitirince ve Şâfiî'ye göre ailesine kavuştuğunda tutulmalıdır. İşte kurban yerine geçecek olan bu oruçlar, toplam itibarıyla tam ondur. Sakın ikisine de ihtimali vardır veya muhayyer bırakılmıştır, şeklinde üç veya yedi gün yeter zannedilmesin. Anlatılan temettu' veya Şâfiî'ye göre kurban hükmü ve oruç, ailesi Mescid-i Haram civannda oturanlardan olmayan kimseleri içindir. Bunlar, oturdıkları yer mikat dışında olan ve Mekke'ye uzaktan gelmiş bulunurlardır. Çünkü mikat halkı ve onlardan beridikleri, Mekke'ye ihramsız girebildikleri için Mekke halkı hükmündedirler. Mekke'den çıkanlar da mikatı geçmedikçe, Mekke'ye yine ihramsız dönebilirler. Bundan dolayı Mescid-i Haram civanında oturanların gerçekten ve hükmen dışında bulunanlar, mikatın gerisinde bulunan âfâkiler demek olur.

Fakat İmam Şâfiî bunları, Mekke'de namazları seferi kılacak kadar bir yolculuk mesafesinden gelenler; Tavus, Mekke haremî dışından olan Hill halkı; İmam Mâlik de Bizzat Mekke halkının dışındakiler diye anlamışlardır.

Kısaca kıran ve temettu' hacı, mikat dışında oturan halktan bulunan ve Mekke'ye ihramsız girmeleri caiz olmayan âfâkiler hakkındadır. Âfâki olmayan Harem ve Hill halkı ancak ifrad hacı yapmalıdır.

İşte hac ve umreyi böyle Allah için tamamlayınız, ve Allah'a isyandan sakınınız, özellikle hac içinde son derece takva sahibi olunuz, ve biliniz ki, Allah'ın azabı pek şiddetlidir.

Gelelim hacın vaktine:
Meâl-i Şerifi

197- Hac, bilinen aylardadır. Her kim o aylarda hacca başlayıp kendisine farz ederse; artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Siz hayırdan ne işlerseniz, Allah onu bilir. Kendinize azık edin. Şüphesiz ki azıkların en hayırlısı Allah korkusudur. Ey akil sahipleri! Benden korkun!

198- Rabbinizin lütfunu istemeniz size bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Haram yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapsımsıydınız.

199- Sonra insanların akıp geldiği yerden siz de akıp gelin. Allah'tan başışlanmanızı isteyin. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

200- Nihayet hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman, önceleri babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan kimisi: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver!" der. Onun için ahirette hayır kısmet yoktur.

201- Yine onlardan: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ve ahirette de bir güzellik ver ve bizi ateş azabından koru!" diyenler vardır.

202- İşte onlar için, kazandıklarından bir nasib vardır. Allah, hesabı çok çabuk görür.

197- Hac bilinen aylardır. Yani hacın vakti öteden beri insanlar arasında belli olan aylardır. İslâm şeriâtı, bu belli ayları değiştirmemiş, fakat cahiliye devri Arapları "Nes" dedikleri üslû ile bazan hac mevsimlerini değiştirdiklerinden dolayı, bilinen vaktin aslını tesbit edip iyice yerleştirmiştir. Bu bilinen aylar, Sevvâl ve Zilkâde ayları ile Zilhicce ayının onuna kadar olan süredir. İbnü Abbas, İbnü Ömer, Nehaî, Şa'bî, Mücâhid ve Hasenü'l-Basrî hazretleri, onuncu gününün de dahil olduğunu açıklamışlardır ki Hanefî mezhebinin görüşü de budur. Haccın son bir rûknü olan ziyaret tavafı bu gün yapılır. Bununla beraber İmam Şâfiî, Zilhiccenin ancak dokuzunu saymış; Arafat'ta vakfeye yetiğemeyenin, kurban kesme günü olan onuncu günü, imsak vaktinin girişi ile, hacının geçmiş olacağını düşünerek bu gün hac vaktinden saymamıştır.

İmam Malik hazretleri de cem'in (çoğulun) en az miktan üçtür diye Zilhiccenin hepsinin, hac aylanna dahil olduğunu söylemiştir ki Urve b Zübeyr'in görüşüdür. Fakat gerek bu ve gerekse Şâfiî'nin görüşü, örf ve adete aykındır. Şu hâlde hacın vakti, bilinen bu iki ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının hac vaktinde dahil olması, cem'i killet ile "eşhür aylar" denmesine yeterli görülmüştür. Hac fiilleri, bir taraftan namaz vakitleri gibi zarfa, bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi ölçüye benzeyen bu vakit içinde yapılır. Cahiliye devri Araplarının yaptıkları bu vakti değiştirmek caiz olamaz. Acaba hacın önceki şartlarından birine, yani ihrama da bu vaktten önce başlanamaz mı? Şâfiî: "Hayır, böyle bir ihram, ancak umre olur." demiştir. Fakat bütün Hanefiler, İmam Mâlik, Sevrî ve Leys b. Sa'd, hac vaktinden önce gerek umre ve gerekse hac için ihramın caiz olduğu ve ancak gerek ifrad, gerek temettu' ve gerekse kıran şekillerinde geri kalan fiillerin, bu aylar içinde yapılmasının lazım geldiği görüşündedirler. Yani hac vaktinden önce hac ihramı, haram değil; sünnete aykırı olduğundan mekruhtur. "Ey Muhammed! Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanların vakitle ilgili işleri ve hac için zaman ölçüleridir." (Bakara, 2/189) âyetinde bu izne işaret vardır ki geniş açıklaması, "Ahkâm'ül-Kur'ân"da ve fıkıh kitaplarındadır.

Şimdi hac vakti, bu bilinen ve kararlaştırılmış olan aylar olunca, Her kim bu aylarda hacca farz kılar; yani ihram, telbiye veya kurbanlık göndermekle kendine gerekli kılsarsa, artık hac günlerinde ne cinsel ilişki veya cinsel ilişki ile ilgili sözler, ne yasak şeyleri işlemekle şer'î sınırlardan çıkmak, ne de hizmetçileri veya arkadaşları ile mücadele ve tartışma, hiç birı yoktur. Sadece aslında yasak ve çirkin olan şeylerden başka normal durumlarda mübah olan şeylerin bir kısmı da hacda yasaktır. Hac böyle tam bir temizlik, tam bir bağıllık ve eşitlik üzere bir uyum ve düzen içinde yapılmalıdır. Burada hacın ahlâkî gereklerine kapsamlı bir tenbih vardır ki geniş açıklaması, fıkıh ve hac ibadeti ile ilgili kitaplarda aranmalıdır. Böylece hacda namaz, oruç ve zekatta bile bulunmayan ferdi (bireysel) ve sosyal bir nefis terbiyesi, bir ahlâkî alıştırma hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır.

Bu temizliklerle beraber, gücünüzün yetebildiği herhangi bir hayır yaparsanız, Allah

onu bilir. Yani ecini ihsan eder. Fakat hiçbir kötülüğünüzü görmek istemez. O halde, bütün hazırlığınızı görün. Azığınızı, yol ihtiyaçlarınızı iyice hazırlamış bulunun da takva sahibi olun. Çünkü en hayırlı azık takvadan ibarettir.

Âyette geçen "zâd" kelimesi, yiyecek, içecek, giyecek, binecek ve diğer ihtiyaçlara harcanacak mal demektir ki dilimizde "levazım" denir. Bunun azık diye tercemesi bilinmemektedir. Gerçi azık daha çok yiyecek ve içecek denmektedir. Fakat "zâd" da bu şekilde kullanılmaktadır. Çünkü bunlar en zorunlu olanlardır. Deniliyor ki Yemenliler hacca azıksız olarak gelirler ve "Biz Allah'a tevekkül ediyoruz, O'na güveniyoruz." derler, neticede halka yük olurlardı. Bu bölüm onlar hakkında inmiş, dilencilikten ve halka yük olmaktan korunup sakınmaları için azık edinme emri verilmiştir. Bu şekilde bu âyet-i celile gösteriyor ki takva, istenilen şeylerin en özeldir. Her fenalaktan korunup takva mertebesine etmek için de azığınızı ve gerekli şeylerini hazırlamak lazımdır. Bunu hazırlamayan ve hazırlamak için çalışmayanlar, ihtiyaçtan zevki ile kötülüğe düşebilirler. Aynı zamanda insanların diğer azıkları ne kadar bol olsa, takva hisleri bulunmadıkça yine mutlu olamazlar, kötülükten korunamazlar, helak edici şehvetlere bir ihtiyaç gibi atılırlar. Şu halde azık hazırlamak, takvaya sebep olacağı gibi, takva hissi de azık hazırlamak için en büyük bir etkindir. Buna göre hayırlı azık takva ve takva en hayırlı azık demektir. Bu âyet-i celile, bu şekilde şunu da anlatıyor ki insan için iki yolculuk kararlaştırılmıştır. Birisi dünyada yolculuk, birisi de dünyadan yolculuktur. Dünyada yolculuk için yiyecek, içecek, binecek ve gerektiğinde harcayacak azık ve yiyecek lazım olduğu gibi, dünyadan yolculuk için de azık lazımdır. Bu da Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmekle Allah'ın koruması altına girmek ve Allah'tan başkasından yüz çevirmekle, Allah'tan başkasına ihtiyaç arzetmemektedir ki bu takva azığı, öbüründen daha hayırlıdır.

Bunu bilip her iki yolculuk için hazırlığınızı iyi görün, ve benim emirlerime aykırı davranmaktan sakınıp, benden korkun. Ey temiz ve tam akıllılar!

198-Böyle takva hissi ile ihtiyaçlarınızı iyi hazırlamak, ilâhî emir ve tam akıl gereği olduğu için, Rabbinizin herhangi bir lütf ve ihsanını istemeniz size hiçbir vebal ve günah yoktur. Yani isterse hac aylarında olsun, kazanç ve ticaretle rızıklarınızı, ihtiyaçlarınızı kazanmaktan yasaklanmış değilsiniz. Geçen emirlere uymak şartıyla hac ticarete, kazanca engel değildir.

Deniliyor ki Araplar cahiliye devrinde hac mevsimlerinde Ukaz, Mecenne, Zülmecaz gibi pazar ve panayırlar açarlar ve onlardan geçimlerini sağlarlardı. İslâm dini gelince hacca bunlardan sakınmaya başlamışlar, bu âyet de bunun hakkına inmiştir.

Sonra, Arafat'tan akıp gittiğinizde, yani arefe günü Arafat'da cemaatle birlikte vakfeden boşanıp aktığınızda, Meş'ar-i Haram yanında yani Müzdelife'de Allah'ı zikredin ki bu gece, akşam ve yatısı namazlarının burada birlikte kılınması, bu zikir emrinin yerine getirilmesidir. Çünkü namaz en büyük zikirdir. Bundan başka, ve Allah size böyle güzel hidayetler bahşettiği gibi, siz de orada vakfe yapıp, telbiye, tehlil ve dualara, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle O'nu anın. Bilirsiniz ya siz bundan önce sapıklıklar içindeydiniz. İman ve ibadetten haberiniz yok, ne yaptığınızı bilmez şaşkınlık topluluğundandınız.

ARAFAT: Arefe günü hacıların vakfeye durdukları dağın adıdır ki Mekke'ye on iki mil mesafededir ve oradaki dağların en yükseğidir. Zilhiccenin sekizinci gününe "terviye günü" denildiği gibi, dokuzuncu gününe de "arefe günü" denir ve bu gün Arafat'ta vakfeye çıkılır. Esas itibarıyla "arefe" kelimesinin çoğulu veya çoğulu gibi olan "Arafat" isminin, bu dağa ne sebeple özel isim olduğu ve bunun doğrudan konulmuş bir isim mi, türetilmiş veya nakledilmiş mi olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Türetilmiş olduğu görüşünde bulunanlar da tanımak mânâsına "marifet"ten veya "itiraf"tan, yahut da güzel koku mânâsına "arf"tan türetilmiş olduğuna ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafı sebebiyle isimlendirilme şekli kesin olarak tesbit edilmiş değilse de her biri Arafat dağının bir özelliğini göstermesi olması itibarıyla isimden çok o ismin sahibinin anlatılmasına yararlı olmuştur.

Hz. Âdem ile Havva'nın burada karşılaşp birbirlerini tanımış olmaları; Hz. İbrahim'in, burayı görünce geçmiş vasıflarla tanınması, yine onun, Cebrail'in hitabı ile hac ibadetini burada tanımış olması; Hz. İsmail'in, annesinden bir müddet ayrılp sonra burada karşılaşarak tanışmış olmaları; hacıların burada birbirleriyle güzel bir şekilde tanışmaları; burada vakfeye duranların, Hak Teâlâ'nın, Rabliğini ve yüceliğini, herkesin O'na muhtaç olduğunu ve O'nun hiçbir şeye muhtaç olmayışını ve insanlığın miskinlik ve ihtiyacına itiraf etmeleri; nihayet hacıların, günah pisliklerinden temizlenerek Allah katında cennetlere layık olan güzel manevi bir koku kazanmaları gerçekten Arafat dağının özelliklerindendir. Arefe ve Arafat, ikisi de bu dağın adıdır. "Arefe günü" buna bağıldır, bunun gündüdür. "Kâfirleri ümitsizliğe düşürme günü", "dini tamamlama günü", "nimeti tamamlama günü", "Rıdvan -nza- günü" isimleri de Arefe gününün özel isimlerindendir.

MEŞ'AR-İ HARAM: En sahih rivayete göre Müzdelife'de "Kuzah dağı" adı da verilen ve üzerinde "Mikâde" denen, "hürmet edilen alamet" demek olan silindiri şeklinde bir taş bulunan tepedir. Önceleri odunlarla ocaklar, Harun Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı. Nihayet üzerine bina yapılmıştır. Aslı Meş'ar-i Haram bu, Meş'ar-i Haram'ın yanı da Müzdelife'dir. Arafat'ın "Urene" vadisinin içinden başka her tarafı vakfe yeri olduğu gibi Müzdelife'nin de "Muhassir" vadisinden başka her tarafı vakfe yeridir. "Meş'ar-i Haram'ın yanında" buyrulması, Muhassir vadisinin istisnasıyla Müzdelife'ye ve meş'arın yakınında zikrın daha fazlaletti olduğuna işaretir. Gerek Arafat ve gerekse Müzdelife vakfeleri hakkında birçok hadis-i şerifler vardır. Bu cümleden olarak, Resulullah: "Hac, Arefe demektir; Arefe'ye yetişen, hacca yetmişmiş olur." Yine aynı şekilde Müzdelife'de: "Bizimle beraber bu namazı kılan ve bizimle beraber şu vakfe yerine duran ve ondan önce gece veya gündüz Arefe'de vakfe yapmış olan kimsenin hacca tamam olur ve tavaf yapıp ihramdan çıkması zamanı gelir." buyurmuştur.

199-Herkes Arafat'ta vakfe yaparken Kureys ve onların dışından olanlar, yani yukanlarda ağıklandığı üzere dinî kahramanlık iddiasıyla "humûs" adıyla anılanlar, Arafat'a çıkmazlar da cemaatleriyle Müzdelife'de dururlar ve: "Biz Allah'ın dostlarıyız, Haremin hizmetçileriyiz." diye diğer insanlardan öne geçmek ve üstün olmak isterler, onlarla vakfe yerinde eşitliğe razı olmazlardı. Bu sebeple şu âyet inmiş ve Arafat'ta bulunmanın vacib olduğuna işaret için buyurulmuştur ki: Bundan sonra insanların öteden beri akıp geldiği yerden, yani Arafat'tan akıp geliniz, yalnız Müzdelife ile yetinip eşitliği bozmayınız. ve şimdiye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allah'tan başışlanma dileyiniz. Şüphe yok ki Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Siz başışlanma dilererseniz, rahmetiyle O, günahlarınızı bağışlar da muhalefere mahsus olan azabından korur. Şüphe yok ki, genel olarak akıp gelmenin Arafat'tan yapılmasının lüzumlu oluşu, hacda herkesin Arafat'ta bulunmasına bağıldır ve Arafat'a yetişmeyen, hacca yetişmemiş olur.

200- Sonra hacda ilgili ibadetlerinizi bitirdiğinizde, önceden atalarnızı anıp, zikrettiğiniz gibi şimdi de öyle ve hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikrediniz. Bu zikir emri de hacın arkasından Mina günlerini işaretler. İslâm'dan önce Araplar, âdetleri üzerine hac ibadetlerini bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındakı yerde dururlar, atalarının övgülerini ve özel günlerini anıp hatırlarlardı. Bunun yerine şimdi Mina'da Allah'ın zikri ile meşgul olmak emredilerek o âdetin kaldırılmasına ve bundan başka hacdan alınan kutsal uyanışın devamının gerektiğine işaret buyruluyor ki şeytan taşlamak ve tekbriler almak, bunun son ve seçkin bir hatırasıdır ve bu şekilde kelime-i tevhiddeki şirki kaldırma mânâsı, bütün ameli gerekleriyle yapılarak gösterilmiş olmaktadır.

Bu âyetle gösteriliyor ki hacın elde edilen sonuçları, yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada durarak onları hatırlama hayalyle gururlanmak değildir. Aile ve yakınlarından, vatanından ayrılp onları harcayarak, sıkıntılara katlanarak hac yolculuğuna dayanan, gurbetin, ihram ve vakfenin ruha ve bedene ait tesirleri altında bütün bir sosyal denize dalıp, eski ve mukaddes bir tarihin yüce prensipleri arasında insan hayatının uğradığı

değişiklikleri, âlemin ince safhalarını seyreden, fanilerin acizliklerini, bakî olanın, ebedîlik sımnı sezen akıllı ve olgun insanlarını, bu ibadetten alacakları ruhî uyanış, her türlü şirk eserlerini atıp tam birliğe doğru yürümek, nefsin şahsî, ailevî ve kavmî gururunu, tabiatın şehvî arzularını, ruh levhasının batıl ve yok olucu nakışlarını silip Allah'a dua ve yalvarış ve istîfârla ve başka şeylerden ilgiyi kesmekle daimî zikir içinde duygulan arz etmek ve kalberlerde tek olan Allah'ın nurunun tecellisini (ortaya çıkışını) görmek gibi güzel bir sonuç ile sonuçlanmalıdır.

Böyle ama, insanlann hepsi, bu gayeye ermek için zikir ve dua eder mi dersiniz? Hayır, Şu insanlann bir kısmı vardır ki, Ey Rabbimiz! Bize vereceğini dünyada ver, der, ve bunun ahirette hiçbir nasibi veya isteyeceği bir payı olmaz. Göreceği bütün yardım ve lütf dünyaya mahsustur.

İmam Fahrreddin Razi tefsirinde der ki: "Mutluluklann mertebeleri üçtür: Ruha ait, bedene ait ve dîşanya ait. Ruha ait mutluluk ikidir. Birisi ilimle görüş kuvvetinin tamamlanması, biri de üstün ahlâk ile amel kuvvetinin tamamlanmasıdır. Bedene ait mutluluk da ikidir. Sağlık, güzelliik. Dış mutluluk da ikidir. Mal, makam. "Bize dünyada ver." talebi de bu kısımlardan her birini içine alır." Çünkü ilim, dünyada süslenmek ve emsalinden öne geçmek için istenirse dünyadan olur. Yine aynı şekilde üstün ahlâk da dünyada başa geçmek ve dünya menfaatlerini zapt ve idare etmek için istenirse bu da dünyadan olur. Öldükten sonra dirilmeye ve kâinatın sonuna imanı olmayanlar da gerek ruha ve gerekse bedene ait herhangi bir fazileti isterlerse ancak dünya için isterler.

201- Yine insanlardan diğer bir kısım vardır ki, "Ey Rabbimiz! Bize hem dünyada hasene (iyilik), hem ahirette hasene (iyilik) ver ve bizi ateş azabından koru!" der, böyle dua eder.

HASENE: İnsanın nefsinde, bedeninde, durumlarında kavuşmakla sevineceği her nimettiği ki isim mânâsıyla güzel ve güzelliik demektir. Esasen hasen yani güzel, sevinçe sebep olan ve arzu edilen herhangi bir şey demektir ki hüsn, güzelliik onun nefsinde etkili olan özel bir hâldir. Buna göre hüsn (güzelliik), aslında ortada bulunan bir iş olmakla beraber, kıymeti şubjektif tesirleri itibarıyledir. Yani hüsn, istihsan (güzel saymak)dan önce gelir. Fakat ortaya çıkışı onunulardır. Bunun için güzel üç çeşittir: Ya akıl ve basiret yönünden güzel bulunmuş, veya heves yönünden güzel bulunmuş, yahut da hüsn yönünden güzel bulunmuş olur. Halk güzelliği hissiyle ve genellikle gözüyle arar. Kur'an'da bulunan hüsnler (güzelliikler) ise genellikle basiret yönünden güzel bulunmuş olanlardır.

Hasen, hasene ve hüsnâ arasında fark şöyledir: Hasen, hem zatlarla hem mânâlara söylenir. Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca manevî şeylerle bilinmektedir. Hüsnâ ise ancak manevî şeylerde söylenir. Kavuşulması, başlangıçta sevinçe sebep olan hasenelerin bir çoğu, sonu ve neticesi itibarıyle felakete de sebep olabilir. Bu bakımdan asıl hasene, akıl ve basiret açısından güzel olan, sonucu iyi hasenelerdir (iyiliklerdir). Bunun için yalnız başlangıcı dikkate alarak dünya hasenesi (iyiliği) istemek, akıl işi değildir. Bunu isteyenler, o güzelliik sevincinin her hâlde rahatsızlığını, belasını görürler. Önceki kısımdan olan insanlar, istediklerinin başlangıçta olsun bir hasene olup olmadığını da hesaba katmayarak sadece "ver ve dünyada ver" diyorlardı. Buna karşılık olan basiret sahipleri ise başı ve sonu gözeterek "Ey Rabbimiz! Hem dünyada hasene, hem ahirette hasene ver!" derler. Hatta bu kadarla da yetinmeyip, ateş azabından mutlak bir korunma da talep ve dua ederler.

Ehl-i Hakk'ın hâli lezzet, kâli lezzettir bütün.

Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmûm (kederli) olma hiç.

O halde böyle dünya ve ahiret haseneleri nelerdir? Tefsirciler diyorlar ki: Dünyada sağlık, geçinecek nızık, hayırda başarılı olmak, ahirette de sevabdır. Hz. Ali'den bir rivayette: "Dünya hasenesi, salıha bir kadın, ahiret hasenesi huridir, ateş azabı da kötü kandır." diye vârid olmuştur ki misal ile açıklamadır.

202-Kısaca insanlann bir kısmı yalnız dünyayı, bir kısmı da hem dünya ve hem ahiret güzelliğini ister, işte bu iki kısım insanlar yok mu? bunlann ikisinin de istek ve dua şekillerine göre kazançlarından bir nasibi vardır. Öncekiler yalnız dünyada bir nasib alır, ahiretten mahrum kalır. Benkiler de hem dünyadan hem ahiretten nasib alırlar. Allah da hesabı cabuk görendir, bütün bunlann hesabını bir anda görebilir. Tefsircilerin çoğu "onlar" ism-i işaretinin ikinci kısma ait ve nasibin onlara mahsus olduğunu göstermişlerse de Ebu Hayyan'ın açıkladığı üzere her iki kısmı içine alması, "Her kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırs. Her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz. Ama onun için ahirette hiçbir nasib yoktur." (Şürâ, 42/20) âyetine pek uygundur.

Şimdi bunlann dikkat nazanna alıp, niyetinizi iyice düzeltin:

203- Ve özellikle sayılı günlerde Allah'ı tekbirle zikredin. Ki, bu günlere teşrik günleri denir. Hada ilgili âyetlerde bir "sayılı günler", bir de "bilinen günler" vardır. "bilinen günler" Zilhiccenin ilk on günü veya "eyyâm-ı nahir" (yani Zilhiccenin on, onbir ve on ikinci günleri), "sayılı günler" de ittifakla "Eyyâm-ı teşriik" (yani Zilhiccenin onbir, on iki ve on üçüncü günleri) ile tefsir edilmiştir. Teşrik, yüksek sesle tekbir almaktır. Hz. İbrahim'e nisbet edilen ve yüksek sesle alınan ve bilinmekte olan hususî tekbire teşrik tekbiri denir. Arefe günü sabahından kurban bayramının dördüncü günü akşamına kadar tekbir ve zikir günleridir ve "sayılı günler" bunun beşine de muhtemeldir. Böyle olmakla birlikte birincisi arefe, üçü eyyâm-ı nahir, beşincisi yalnız teşrik günüdür. Fakat "teşrik günleri" deymini, özellikle Zilhiccenin on birinci, on ikinci, on üçüncü, yani Kurban bayramının ikinci, üçüncü, dördüncü günlerine denir ki bu günler Mina'da tekbir alıp taş atma günleridir. Aynı zamanda bu günler, kurban etlerini serme günleridir ki teşrikin bir mânâsı da budur. Şu halde tekbir günleri, beşe kadar ulaşılıyorsa da, arefe ve bayram günü zikir ve tekbiri "eyyâm-ı malûmata" yani bilinen günlere dahil olduğundan hac ibadetlerinin yapılmasından sonrası ile ilgili olan "eyyâm-ı ma'dudât" yani sayılı günlerin zikredilmesi, özellikle "teşrik günleri" denen bu üç gün demek olur. "Kim dönmek için acele ederse" ifadesinin gelişi de bunu teyit etmektedir. Hacıdan sonra şeytan taşlamak, Kur'an'da açıkça anlatılmış, fakat bunun ayrıca Allah'ı tekbir etmeye (Allah'ı büyükleme) bir sebep olduğuna işaret buyurulmuştur. Rivayet edildiğine göre bu günler, Hz. Ömer (r.a.) çağındaa tekbir alır ve etrafındakiler de alır, hatta yolda ve tavafta bulunan bütün halk tekbir alırdı. Kısaca yukandaki, "Atalannızı andığınız gibi, şimdi de Allah'ı anın." (Bakara, 2/200) âyeti, mutlak zikri; ona atfedilen, "Sayılı günlerde Allah'ı zikredin." ifadesi ise teşrik tekbiri ile özel zikri emretmektedir ki özette mânâ şudur:

Arefe ve nahir (Kurban bayramı günün) de bilinen zikirlerden başka, hac ibadetinin bitişiyile hacıların dönmesi için sayılı olan üç teşrik günleri içinde de, namazlann arkasında ve taş atmak gibi diğer sebeplerle açığtan tekbirler alarak Allah'ı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. Şu halde bu arada her kim iki gün içinde işini bitirip yani vatanına hareket için acele ederse onun üzerine günah yoktur. Fakat bir gün içinde değil. Bu sebeple, bu iki günün birincisine yani "karar günü" denir ki bu günde Mina'da bulunulur. İkincisine de "birinci hareket günü" denir ki hacıların bazılan bu gün Mina'dan hareket eder. Bu iki gün, bayramın ikinci ve üçüncü günleri olup hem eyyâm-ı nahirden, hem eyyâm-ı teşriiktendirler. Ve Her kim geri kalıp da şeytan taşlamasını "ikinci hareket günü" denilen ve son teşrik günü olan üçüncü güne bırakırsa ona da günah yoktur. Acele etmek ve geri kalmak muhayerdird. Fakat bu muhayerilik ve günah olmayışı, mutlak değil, takva sahibi olan hacı için ve onun kalbine heyecan düşürmeme, ilâhî bir taleptir. Çünkü takva sahipleri, en küçük bir kusurdan sakınır ve aslında Allah katında hacı, böyle takva sahibi olanlardır. Bu sebeple, hepiniz de Allah'tan korkunuz. ve biliniz ki, siz ancak O'nun huzuruna toplanacaksınız.

204-Böyle iken, insanlardan bazıları vardır ki, onun dünya hayatı hakkındaki sözleri, senin hayretini celbeder ve çok beğenecek olursun. O, kalbineki Allah'ı şahit de tutar, kalbine, vicdanına Allah şahittir ki bu böyle, şu şöyle gibi

yeminler ederek, tatlı tatlı diller dökerek seni kandırmak için parlak parlak sözler söyler. Halbuki, gerçekte onun düşünmanlığı yamandır ve aslında murdar olan kimselerin düşmanlığı pek yaman, pek gaddar olur.

205- Senden ayrılınca veya bir iş başına gelince, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak ve ekinleri, nesilleri mahvetmek için koşar, dolaşır. Allah da bozgunculuğu sevmez, fesada razı olmaz.

206-Buna göre, o bozguncuya: "Allah'tan kork", denilince de , onu izzet-i nefsi tutar, daha fazla günaha sokar. Ona da cehennem yetiştir. Bu cehennem de ne kötü yataktır.

CEHENNEM: Azab yurdu olan ateşin özel ismidir ve müennes (dişi) dir. Arapça "Cehnam" kelimesinden alınmış olup bu da "cehm"den türetilmiştir. Cehm, sert ve çirkin olmak; cehnam dibi görünmez derin kuyu demektir. Şu halde vezinde cehennem, alem (özel isim) ve müennes olduğundan dolayı gayr-ı munsanf olmuştur. Bunun "Kehennam"dan Arapçalaştırılmış, yabancı bir kelime olduğu ve gayr-ı munsanf oluşunun, ucm ve alem olmasından kaynaklandığı da söylenmiştir.

Bu âyetler, Sekif Öğüllannın Ahnes b. Şerik hakkında immiştir. Bu münafik, Zühre Öğüllannın kendisiyle andlaşma yaptığı bir kimseymiş. Hz. Peygambere gelmiş, müslüman olduğunu açıklamış. Diller dökerek muhabbetten söz etmiş, yeminler etmiş, sonra Peygamberin huzurundan gıcınca müslümanlann bir gıftığına uğramış, ekinleri yakmış, hayvanlar telef etmişti. Nüzul sebebi bu olmakla beraber, âyetin mânâsının, bu gibi vasıflarla vasıflannmış olan münafıklann hepsini kapsadığını, tefsircilerin birçok araştıncılann açıklamışlardır. Bu münasebetle âyet, bir iş başına geçirecek insanlann, dillerine bakılmayıp durumlannın incelenmesi gerektiğini bildirmek için, insanlardan üçüncü bir kısım özelliklerini göstermiştir.

207-Bununla beraber insanlann, bütün bunlardan başka seçkin bir kısmı vardır. Şöyle ki: İnsanlardan bazıları da vardır ki, Allah'ın nzasına ermek için canını bile verir, yahut Allah nzası için dünyasını ve hatta canını bile verir de kendini ebedî olarak satın alır. O bilir ki mülk kendisinin değil Allah'ındır. En üstün gaye mal değil, Allah'ın nzasıdır. Allah nzası için canını veren, kendini ebedî acılardan kurtarmış ve en büyük ticarete emiş olur. Bunlar, Allah'ın hâs (seçkin) kullandır. Din ve ibadet uğrunda sıkıntılara katlanırlar, Allah yolunda harp ve cihad alanlannda canlarını ortaya atarlar veya öldürüleceğini de bilse iyiliği emredip, kötülükten menederler. Bunlann, bütün gözetiklere nokta, Allah nzasıdır. Yaptıkları Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar, kendilerini ne dünyaya, ne ahirete değil; ancak Allah'a satarlar ve Allah'ın nzasını almakla da kendilerini, Allah'tan başka bütün şeylerden ve nefsi-i emmârelerinden (kötülüğü emreden nefislerinden) satın almış, âzâd etmiş olurlar. Bunlar, "Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, ahirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!" (Bakara, 2/201) diyenlerden daha mutludurlar. Nefs-i râdiye (Allah'tan razı olan nefis) makamından da geçip, nefsi-i merdiyyeye (Allah'ın, kendisinden razı olduğu nefse) ererler. Allah da kullanna çok şefkatlidir. Büyük şefkatinden dolayıdır ki onlara takvayı teklif ve tavsiye etmektedir. Kullann kendi nızalan, onlann Allah'ın nzası kadar esirgemez. Kendi nzasını Allah'ın nzasında, kendi iradesini Allah'ın iradesinde fânî kılmış (yok etmiş) olanlar, selamet ve saadetin en yüksek derecesine ererler. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar, şeytanı bir gururla kendi göndülerinin eğilimlerini, şif Allah'ın nzası zannederek taassub ve cahiliye gayreti ile Allah'ın şeriatının aksine hareket eder ve kendilerini faydasız yere tehlikeye atarlar. Allah'ın emrettiği yerde ölmeyi istemez yasakladığı yerde gönlünün zorlamasına uyarak intihar etmeye kalkışır. Bu iki durumu ayırd etmek için Resulullah'ın ashabının hâlleri ile hâricilerin hallerini karşılaştırmak yerelidir. Meselenin ruhu, sırf Allah nzası için olmaktr ki bu da Allah'ın şeriatına bakarak, hareketleri Allah'ın emirlerine uydurmaktır olur. "Kendinizi, ellerinizi tehlikeye atmayınız." (Bakara/ 2/195) âyetine bak.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında üç rivayet vardır:

Birincisi: İbnü Abbas'tan Süheyb b. Sinanı Rûmî hazretleri hakkında indiği rivayet edilmiştir. Mekke müşrikleri bu zatı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkencelerle azab etmişlerdi. Süheyb, Mekkelilere karşı: "Ben ihtiyar bir adamım, malımı ve servetimi de var. Benim sizden veya düşmanlannızdan olmanın size hiç zarar olmaz. Ben bir söz söyledim, ondan caymayı iyi görmem. Malımı ve servetimi size veririm, dinimi sizden satın alırım." demişti. Onlar da buna razı olmuşlar, salvermişlerdi. Oradan kalkıp, Medine'ye gelirken bu âyet immişti. Medine'ye girenken Hz. Ebu Bekir gelmiş: "Alışverişin kârı olsun ey Süheyb!" demişti. O da: "Senin alışverişin zarar etmesin." demiş, "O ne?" diye sorduğunda: "Allah Teâlâ, senin hakkında bir âyet indirdi." deyip, bu âyeti okumuştı.

İkincisi: Hz. Ömer ve Ali'den iyiliği emredip, kötülükten meneden bir zat hakkında immiştir, diye rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hicret gecesi Resulullah'ın yatağında yatan Hz. Ali hakkında indiği rivayet edilmiştir.

208- Geçen açıklamalann dinledikten sonra şu hitaba dikkat ediniz:

Ey iman edenler! Hepiniz böyle tam bir teslimiyet ve bütün varlığınıza banş ve selamete giriniz, kâmil bir müslüman olunuz. Şeytanın adımlanna, insanlann yoldan çıkaran kâfirlerin ve sapıklann söz ve hareketlerine uymayın, isyan, böllüclük ve şeytanlık yollanna sapmayın. Çünkü o şeytan size gizli de gelse her halde açık bir düşmandır. İkinci bir mânâ ile: O, sizin Allah ile ve birbirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır. Üçüncü bir mânâ ile: O, sizi şaşırtmak için belîğ (belagatlı) ve parak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır.

ES-SILM : Nâfi, İbn Kesir, Kisâî, Ebu Ca'fer kırâetlerinde "sîn"ın fethasiyle, şeklinde, diğerlerinde kesresiyile şeklinde okunur ki, mânâ birdir. İkisi de banş ve selamet demektir. Bu da aslında İslâm'ın, boyun eğme mânâsıyla ilgilidir. İslâm, Allah'a boyun eğmek ve ihlas demek olduğu gibi, bir de buna dayanmakla selamete girmek mânâsını ifade ediyor. Şu halde bu âyet ile iman ve İslâm'ın manası, dünya ve ahirette, banş ve selamete girmek demek olduğu anlatılarak bütün iman edenler, İslâm'ın kemaline davet olunuyor. Nitekim bir hadis-i şerifte olgun müslüman: "Müslüman odur ki müslümanlar, onun dilinden ve elinden selamet bulur." diye tarif edilmiştir. Bu ise müslümanın elinden ve dilinden diğerlerinin gücendirecek hiçbir zarar ve eziyet çıkmayıp, aksine selamet ve menfaat sebepleri kıması gerektiğini bildirmektedir ki, "Kim iyilik yaparak kendisini ihlas ile Allah'a teslim ederse..." (Bakara, 2/112) âyetinin yüce mânâsının, tam olarak tatbikiyle bütün hukukî ve ahlakî kânunlara riayeti emretmektedir.

Savaş ve hac âyetlerinden sonra ruh halleri bakımından insanlann dört sınıfta özetledikten sonra müminlere bu âyetle hitap edilmesi, haccin, sosyal uyanıştaki öneme ve tevhid inancı ile cihad ve hacın istenen sonucunun, genellikle banş ve selamet temini olduğuna ve bu konuda üstün ahlakî, hukukî ve sosyal incelikleri içeren geniş bir ameli şeriatın bütün kapsamıyla tatbikinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Bundan dolayı ey müminler! Allah'ın emirlerine boyun eğmekle öyle mükemmel bir sosyal görünüm ve öyle mutamaz bir İslâm yurdu meydana getiriniz ki aranızda isyandan, kavga ve anlaşmazlıktan, birbirinize eziyetten, eğrilikten, Allah'ın haklanna ve kullann haklanna tecavüzden, kısaca Allah nzasına aykırı hareketlerden eser bulunmasın da, herkes, güven ve karşılıklı sevgi, rahatlık ve tam bir huzur içinde vazifelerile meşgul olsun, geleceğin ve ahiretine tam bir sevinçle yürüsün ve bunu bozacak fesatlara meydan verilmesin. Dünya hayatı hakkında parlak sözler söyleyip de kableri en merhametsizce düşmanlıklarla dolu olan, şeytanca hareket edenlerin arkasından gidilmesin.

209- Size beyyineler, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, banşa ve selamete girmekten ayrılrırsanız, biliniz ki, Allah, gerçekten aziz ve hakimdir, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

Benzeri bulunmaz, yenilmeyen gâlib, güç ve kuvvet sahibidir ki hükmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emri derhal yerine getirir. Bununla beraber hikmet sahibidir, her hikmeti bilir, yaptığini hikmetle sağlar olarak yapar. İnsanların banş ve selamette, İslâm nizamı ile yaşaması da hikmetindendir. Azîz olan Allah, bu nizama karşı gelen ve şeytanlık yollanna sapıp, tevhid hükmünü ve banş hükümlerini bozmaya çalışan günahkârları hâklarıından gelir, belâlarını verir, eğer tehir ederse (geriye bırakırsa) o da hikmetindendir.

210-Böyleleri, başka bir şeye bakmazlar, ancak beyaz buluttan gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allah'ın ve meleklerin onlara gelivermesine, ve işin bitirilivermesine bakarlar.

Ebu Cafer kırâetinde olduğu üzere üzerine atfedilerek esre ile şeklinde okunduğuna göre: "Bunlar, artık başka bir şeye değil, ancak beyaz buluttan gölgelikler ve melekler içinde Allah'ın onlara gelivermesine ve işi bitirip, akıl emez, ümit edilemez bir şekilde kendini ve Allah'lığını onlara gösterivermesine bakarlar." Allah, "Kendisinin benzeri gibi bir şey yok." (Şûrâ, 42/11) olduğundan cisim şeklinde gelip gitmekten münezzeğ (uzak)tır. Şu halde bu âyet, birçok vecih ve mânâlara muhtemel ve müteşabih (mânâsı açık değildir). Bunun, muhkemlere (mânâsı açık ve kesin olan âyetlere) müracaatı tevîlinde başlıca iki mânâ vardır: Allah'ın gelmesi, Allah'ın emir ve iradesinin, tam bir kudret ve şiddetle ortaya çıkmasından kinayedir. Sadece buna bakmak da bu günahkârların cezalandırılman hususunda her türlü sebep ve vasıtaları bitmiş, tükenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan Allah'ın emir ve iradesinin ortaya çıkışı kalmış olması demektir ki bakmak, durup beklemek demek olur. Buluttan yağmur umulursa da, beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar, o sırada Allah'tan rahmet ümit etseler bile âdete aykırı bir ümit olacağından, böyle rahmet ümit ederken yağmur yerine ateş çıkması gibi birden bere belâlarını buluvemeleri düşünülmüş olur. İkinci olarak, Allah'ın gelmesi, muhal (imkansız) olduğundan bunların, Hakk'ın emrine imanınsız bir şeye bağlanmış oldukları ve doğru haberler ve delillerin yol göstermesiyle meydana gelen uyuya ortaya çıkmasından önce inanmayacakları ve dolayısıyla hiç ihtimal vermedikleri bir anda belâlarını bulacakları ifade edilmiş olur. Her iki takdirde de mânâların müteşabih olarak ifade edilmiş olması, bunların, âlemin nizam ve intizamını bozma yoluna sapmalarından dolayı, işleri son derece çirkin olarak çıkaracaklarını ve artık akıl ve insan kudreti içerisinde işleri düzene koyma ihtimali kalmayacağını ve kendilerinin de akıl emez bir şekilde belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kinayenin birleştirilmesi mümkün olacağına göre özetle mânâ şu olabilir: Böyle günahkârlar, "Bize Allah'ı açık bir şekilde göster." (Nisa, 4/153) diyen Musa kavmi gibi Allah'ı görmedikçe akıl ve nakil yolundan doğru haberler ve açık deliller ile iman etmek istemez ve meydana gelişinden önce hiçbir uyuya kulak asmaz, Allah'a ve Allah'ın korkutup uyarmalarına inanamak için, Allah'ın kendisini bütün kudretleriyle ağıktan gösterivermesini ve gelecek musibetlerin fiilen başlarına gelivermesini gözetirler. Bunun için ilim ve imana önem vermezler de şeytanlık peşinde koşarlar. Banş ve selameti bozarlar; dinden, imandan faydalanıp da felâketten kurtulmak istemezler. Böyle olduklarından dolayı işler, insan akıl ve kudreti içerisinde düzenlenebilmekten öyle çıkar ve durumları o kadar bozulur ki belâlarını bulmaları için yalnız Allah'ın emir ve iradesinin ortaya çıkması kalır. Çünkü onusuz da hiçbir şey olmaz. O zaman da her iş biter, kıyametler kopar insanlara geçmişte kazandıklarından başka birşey kalmaz.

Önce ve sonra bütün işler, zorunlu olarak Allah'a döndürülür veya ancak Allah'a döner. Çünkü İbnü Âmir, Hamza, Kisâi ve Halef'ül-Âşir kırâetlerinde daima "tâ"nın fethası ve "cîm"nin kesreliye okunu.

İşlerin Allah'a döndürülmesi ve dönmesi zorunlu olunca da O'nun emirlerine, isteklerine karşı gelmeyip hep birlikte banş ve selamete girmek gerekir.

211-Aksine hareket edenlerin durumuna misal ararsan, İsrail oğullarına sor. Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik. Onlar, bu âyetleri dinledikleri zaman ne oldular, dinlemeyip durumlarını değiştirdikleri zaman ne oldular? Allah'ın nimetini (bunlar gibi) her kim değiştirir, bozar da zarar ve bozgunculuk peşinde koşarsa, Allah'ın onlara cezası da her halde pek şiddetlidir.

212-Bu gibi bozgunculukları da dünya debdebeseine tutkunluğlarından dolayı kâfirler yapar; çünkü dünya hayatı, kâfirler için çok süslenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalbleri, bu alçak hayatın servisiyle dolmuştur. Bu sebeple bunlar, dünyadan başka birşey istemezler. Ve Resulullah'a iman edip, dünyaya iltifat etmeyen müminlerden bir kısmını ve özellikle sabreden fakirleri küçümserler. Takva sahibi olan o müminler ise kıyamet gününde onları üzerindedir.

Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler, cehennemin en aşağı tabakasında inleyecekler; bu takva sahipleri de cennet-i âlâda salına salına, nazlı nazlı dolaşan kimseler olacaklardır. Bu, Allah'ın bir kismetidir. Ve Allah, gerek dünyada ve gerekse ahirette dilediğine hesapsız nzik verir.

Ebu Cehil ve arkadaşları, Allah'ın bahşettiği servetlerle zevk ve safaya dalarlar da ahireti inkar ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir b. Fihri, Habbâb, Bilal hazretleri gibi müminlerin fakirleriyle, "O, bizim peygamberimiz olsaydı O'na bizim ileri gelenlerimiz tâbi olurdu." diye eğlenmek isterlerdi. Abdullah b. Übey ve arkadaşları da zevk ve safaya dalarlar ve müminlerin zayıflarına alay etmek isterler, "Şunlara bakın! Muhammed, bunlarla gâlib geleceğini zannediyor." derlerdi. Kurayza Oğulları, Nadir Oğulları, Kaynuka Oğulları Yahudilerinin âlimleri de muhacirlerin fakirleriyle eğlenmek isterlerdi. İşte bu âyetin nüzul sebebi, bu olaylardan birisi olmuştur ve bu konuda bu şekilde üç rivayet vardır.

İşte ahireti ve dünyanın sonunu düşünmeyip, sadece dünya hayatına meylederek sevgi beslemek; öteden beri insan cinsinin asıl yaratılıştaki birliğini bozan, banş ve sükuneti ihlal eden, geliş geçici bir sebep ve bir hatıran başıdır. Aslında:

Meâl-i Şerifi

213- İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarındaki ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular, aralarındaki hırs ve kışkıncılık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah kendî izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

214- Yoksa siz, kendinizden önce gelip geçenlerin hali (uğradıkları sıkıntılar) başınıza gelmeden cennete giriverceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar, öyle sıkıntılar dokundu ve öyle sarsıldılar ki, hatta peygamber ve beraberinde iman edenler: "Allah'ın yardımı ne zaman?" derlerdi. Bak iştet Gerçekten Allah'ın yardımı yakındır.

213-Hatırlatma: "İnsanlar tek bir millettir. Ve Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi" âyeti, "İnsanlar tek bir millettir sonra görüş ayrılığına düştüler de Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi." demektir. Çünkü âyetin daha öncesi ve daha sonrası bunu gösterdiği gibi, "İnsanlar ancak bir tek millettir. Sonra görüş ayrılığına düştüler." (Yunus, 10/19) âyetinde bu kayıt açıkça yer almaktadır. Bundan başka Abdullah b. Mes'ud kırâetinde, bu âyetinde de "görüş ayrılığına düştüler" şeklinde yer almaktadır ki bu kırâet mütevatir değilse de meşhur olduğundan gereğince amel etmek vaciptir. İlk başta bütün insanlar bir tek ümmetti. Hz. Adem hâkiyesinden de anlaşılacağı üzere, insanların hepsi bir kökten türemişlerdir. Yaratılış oldukları ilk yaratılış gereğince, hak olan ilâhî kânuna göre hareket ediyorlardı. Bir tek toplum ve bir tek millettiler. İnsanlar yeryüzünde var oldukları daha ilk andan itibaren dinsiz ve toplumsuz yaşamış değillerdir.

Hayvanların yaşantısı bile gözden geçirilirse görülecektir ki dünyaya ilk gelişinde anasının koununda dahi olsa toplumsal bir ortamda yaşamıyken hiçbir hayvan yoktur. Her doğan birer tabiat üyesi doğar. İnsanlar da yaratılışın gereği yaratılış başında bir tek toplum idiler. Sonradan görüş ayrılıklarına düştüler de, Allah hakka itaatın ve ona uymanın sevabını müjdeleyen, hakka aykırı davranmanın ve karşı gelmenin cezasını anlatarak korkutan peygamberler gönderdi. Ve bunlarla birlikte hakka dair kitap da indirildi ki, insanlar arasında görüş ayrılıklarına düştükleri konularda hakim olsun, çekimsiy ve haksızlığı ortadan kaldırıp hakkı yerine getsin. Ebu Cafer kırâetinde "Ya'nın zammesi ve "kâf"ın fethasıyla meçhul kipi üzere okunur ki, "İnsanlar arasındaki görüş ayrılıklarında Hak kitap ile hüküm olunsun, yürütme yapılsın." demek olur. Her iki halde de hüküm ve yürütmenin sebep ve amacı sadece hakkı orta yere koyup tanıtmak değil; hakka uygun olarak görüş ayrılıklarının giderilmesi ve banş ortamının kurulması olduğu anlaşılır. Sonra insanlar bu indirilmiş kitap hakkında da görüş ayrılıklarına düştüler. Kitapta görüş ayrılıklarını çıkaran da başkaları değil, ancak o kitaba nail kılınmış olan Kitap ehlidir. Hem bunlar bu görüş ayrılığını, kendilerine açık âyetler, anlamı açık ve kesin hüküm bildiren deliller geldikten sonra aralarındaki azgınlık ve kışkıncıktan, ileri gitmek ve peygamberlerle bile yarış etmek iddiasından dolayı çıkardılar. Eşer bu görüş ayrılığı açık ve kesin hükümlü âyet ve delil bulunmayan, âyetlerde değinilmeyen noktalarda açıklanmamış delilleri ve hakkı araştırmak için olsaydı, insanların görüş ayrılıklarını olabildiğince azaltacak şeriatın izin verdiği bir ihtihab olabildi. Ancak bunlar böyle yapmadılar. Deliller geldikten sonra hakkında nas bulunan konularda görüş ayrılığına düştüler. Oysa nasın bulunduğu konularda ihtihada izin yoktur. Bu gibi âyetlerden dolaydır ki bu kaide, fıkıh ilminin, her konuya uygulanabilecek genel kurallardan birini oluşturmıştır. Hakkında açık ve kesin hüküm bildiren âyet bulunan noktalarda ihtihab etmek, insanlar tarafından hak kânuna aykırı olarak, kendi kendine kânun koymaktır. Bu ise hakka uygun olarak görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak değil, karşı ve zıt görüş ileri sürmektir. Böylece Kitap ehli, insanların dünya sevgisi ile çekimsilerine ve görüş ayrılıklarına tam anlamı ile hakim olmak için bahşedilmiş bulunan hak olan kitabın âyetlerine ve delillerine karşı azgınlık ve haddi aşmakla yeniden görüş ayrılıklarını çıkarmak suretiyle insanların aklını kârma kışkırttılar. Hukuk ayaklar altında çiğnendi, ahlâk ve toplum düzeni bozuldu, nimetler sona erdi, bunun sonucu olarak da hatır ve hayale gelmez belalara düştüler. Sonra, Allah bunların görüş ayrılığına düştükleri hakka, Hz. Muhammed'i göndererek ve Kur'an'ı indirerek kendi izni ile iman edenlere doğru yolu gösterdi. Ve işte Allah böyle dilediğine doğru yolu gösterir ve doğrultur.

İnsanlığın yeryüzüne geldiği ilk andan Hz. Muhammed'in gönderilişine kadar geçen insanlık tarihinin bir özeti olan bu âyet-i kerime insanlığın yaratılışını, peygamberlik olayını, hukukun kaynaklarını, kânun koymanın nedenlerini, hükümlerin yürütülmesinin sıralarının aslını kapsayan büyük bir sosyoloji ilminin temellerini içermektedir. Bu nedenle tefsir bilginlerinin bu noktadaki ilmi görüşlerini özetlemek yararlı olacaktır:

Yukarda "Vasat Ümmet" (Orta yolu benimseyen ümmet) de görmüştük ki ümmet, insan gruplarının uyup izledikleri topluluk diye tanımlanmıştı. Ancak bu mânâ, daha çok "ümmet-i vasat" (orta yolu benimseyen ümmet) ismini vermeye yarayan özel bir anlamdır. Oysa bu "vasat" (orta yolu benimseme) kaydından soyut olarak ümmet, "Bir şey üzerine toplamıyıp birbirine uyan topluluk" demektir ki "uymak" anlamına gelen "itimat"dan alınmadır. Bu âyet ise, geçmişte insanların bir tek ümmet olduklarını açıklıyor. Dolayısıyla bu nokta araştırmaya değer bir noktadır. Ve bu noktada tefsir bilginleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

1- Gerçeği arayıp ortaya çıkaran bilginlerin çoğunluğu, ilk insanların, Allah'ın birliğine iman ettikleri ve insanların bir tek din üzere bir araya gelmiş bir tek millet oldukları görüşündedirler. Âyetin devamında, "Peygamberlerin, görüş ayrılıklarını üzerine gönderilmiş olduklarının açıklanması da bunu gösterir." diyorlar. Ve zaten, insanların yaratılışında "Tevhid" temel kural, şirk, küfür ve görüş ayrılığına düşmek kuralıdır. Kayıtsız ve şartsız olarak, "Vahdet" ve "görüş ayrılığı olmaması"ndan söz edildiği zaman, Hakk'ın tevhidi ortaya çıkar. İlk insanların birliklerini, şirk, küfür ve görüş ayrılıklarını üzerine birleşme şeklinde yorumlamak için ortada haklı bir delil yoktur. Kesin olarak yaratıcının birliği duygusu ve düşüncesi, insanın içindeki duygularla, birçok ilâhın var olduğu duygu ve düşüncesinden önce gelir. Müşriklik, tevhiddən sonra, ilâh üzerinde görüş ayrılıklarından ortaya çıkan çekimsinin ifadesidir. Buna göre dinler tarihinde, daha önce geçmiş insan topluluklarında eski gibi görünen şirk ve küfür, temel ve yaratılıştan var olan birliğin bozulmasından kaynaklanan gelişip ikinci bir durumdur. Her doğan çocuk Hakk'a karşı samimi olarak doğar; nankörlüğü, yalancılığı sonradan öğrenir. İnsanlık ailesinin fertleri çoğaldıkça, insanlann amel ve arzularının birbiri ile çelişmesi çoğalmaya başlamış, bundan da görüş ayrılıkları ve şirk ortaya çıkmıştır. Yüce Allah'ın ilâhî irşadı ile, insanların aklınan ilerledikçe tevhid yoluna dönmüş olmuştur. Dolayısıyla banş ve İslâm'ın temeli olan Hakk'ın tevhidi (Allah'ın birliği) inancı, insanlığın ilk yaratılışında var olan ve Hz. Adem'den itibaren Adem oğullarının hislerine aşılanmış bulunan ezeli ve mutlak bir temeldir.

Bu görüşü ileri sürülen, bu "tek ümmet" in kimler olabileceğinde çeşitli rivayetler nakletmişlerdir: Mücahit'ten, "Bu tek ümmet, yalnız Adem'dir." dediği nakletmiştir. Buna göre Ümmet, "Muhakkak ki İbrahim başlıbaşına bir ümmet idi. Tek bir hanif olarak Allah'a itaata koyulmuştu." (Nahl, 16/120) âyetinde olduğu gibi, bir topluluğun yerine bedel bir tek kişi veya "önder" anlamı ile mecaz olarak bir tek kişiye de "ümmet" denildiği açıklanıyor. "Adem" sözcüğü bir özel isim olmayıp da, cins ifade eden bir özel isim olsaydı o zaman mecâz olmazdı. Ancak bu mânâ, yani Adem'in cins ifade eden bir özel isim olması öteden beri bilinen anlama aykındır.

Âyette yer alan "Bir tek ümmet", Adem, Havva ve ruh olarak onun sırtından çıkarıldıkları sırada "Adem oğulları"ndan ibaretir ki bunlar fitrat (bozulmamış yaratılış) üzere idiler. (Übeyy ve İbn Zeyd'den.)

Hz. Adem'in devrinden Hz. Nuh'un devrine kadar geçen on asrın insanları hak üzere idiler, görüş ayrılıklarına düşmeleri üzerine Hz. Nuh gönderilmiştir. (İbnü Abbas ve Katâde'den).

Görülüyor ki bu rivayetlerde, birlik yönünün, Hak kânun olduğunda görüş birliği bulunmakla birlikte, bunun bal anları gibi bazı hayvanlarda olduğu üzere sadece bir yaratılış olarak içgüdü hâlinde bir tercih söz konusu olmaksızın zorunlu olan bir araya geliş mi? Yoksa akıl ve fikri gelişmelerle ilgili, öğretmeye ve tercihe dayalı bir birleşme midir? Yani insanlığın bir araya gelmesi, başlangıçta tabii ve zorunlu mu? Yoksa sun'î ve iradeye bağlı mıdır? Bugün bu görüş ayrılığı, Avrupa'nın Hukuk ve Sosyoloji bilginleri arasında hâlâ geçerlidir. Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre, insanlığın yeryüzüne geldiği ilk zamanlarda insanların bir araya gelmeyi düşüncesi ve bunu hissetmeleri yüce Allah'ın bunu gerekli kılması ile zorunlu, fiilî tabbikati ve gelişmesi ise insanların seçimi ve tercihi ile olmuştur. Çünkü peygamberlik, gelişip çabalamakla elde edilemeyen zorunlu bir ilimdir ve Hz. Adem peygamberdir.

2- İkrame ve Katâde gibi bazı tefsircilerin görüşlerine göre, söz konusu bir tek ümmet, küfür ve batıl din üzere idiler. Ve bir deyimle hayvanlar gibiydiler. Peygamberler geldiler, bu insanlara iman ve hak aşıladılar. İman edenler etti, etmeyenler etmedi. Bu şekilde mümin ve kâfir olmak üzere çeşitli milletler meydana geldi. Bunlar âyetinde, "görüş ayrılığına düştüler" şeklinde bir ifadenin var sayılmasına gerek görmemişlerdir. Bu görüşe göre, bu bir tek ümmet, "Küfür, bir tek millettir." kavramı uyandıran, "İmansızlıkta ortak, hak tanımaz, insan suretinde bir sürü hayvanlardı." demek oluyor, fakat bu şekilde şu üç soru ile karşılaşınz:

Birincisi: Âyetin daha sonraki ifadesine göre, peygamberlerin, görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve yeryüzünde hakkı yerleştirmek için gönderilmiş oldukları anlaşıldığı hâlde, eğer, "görüş ayrılığına düştüler" hükümlü orda var saymazsak, peygamberlerin görüş ayrılıklarını çıkarmak için gönderilmiş oldukları gerekcek ve gönderilmelerinin geri bırakılması anlamsız olacaktır. Bu itirazı tefsirciler önemli saymışlardır. Buna cevap olarak denilebilir ki: "İnsanlığın yeryüzüne geldiği ilk zamanlar tıpkı çocukluk dönemi gibi

idi. Ve bunlarda küfür anlama, henüz ilâhî yükümlülük mevcut olmadığından dolayı 'iman etmemek' demektir. Peygamberler terbiye kânunu gereğince, derece derece akıl gelişip ilerlemesi sürecinin başında gönderilmişlerdir. Ve ayrılmak çıkmak için değil, ilerleme ve gelişme sağlamak için gönderildiler. Bunun üzerine ayrılık, iman etmeyenlerden gıktı, peygamberlerden değil." Bu cevap, zamanımızın Avrupasının görüş ve anlayışına uygun düşmektedir. Fakat o ilk durumlarını koruyanlara "aynılık çıkardı" demek doğru olmayacağına göre, herhalde bu anlayış ve yaklaşıma göre, peygamberlere bir "aynılık çıkarma" isnadı gerekir. Bu hüküm ise, âyetin ilerle gelecek ifadesine ve mazmumun ruhuna aykındır. Bundan dolayı tefsircilerin bu itiraza önem vermeleri yerindedir.

İkincisi: Hz. Adem, insanlığın babası ise, peygamber olmaması; peygamber ise insanlığın babası olmaması gerekecektir. Çünkü hem peygamber hem insanlığın babası olduğuna göre, evlatları küfür ile ona aykırı davranmış olacaklar; bu şekilde tekfil (yükümlü kılmak) varsa da ilk insanlar "ümmei vâhide" (tek ümmet) olmamış, görüş ayrılıklarına düşmüş olacaklardır. Oysa Hz. Adem'in insanlığın babası ve ilk peygamber olması üzerinde görüş birliği olan bir noktadır. Bu soru, birinci görüşe karşı sorulamaz. Çünkü Hz. Adem'in çocukları başlangıçta ona uymuşlar ve hak üzere "ümmei vâhide" (tek bir millet) oluşturmüşlar, sonra görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bunun üzerine sayısız peygamberler gönderilmiştir. Ancak bu takdirde, "Peygamberler" kelimesinde sonradan gelme durumu, Hz. Adem'den başkasına sarfedilmeyi zorunlu kılmaktadır. Arapçada başında "elif-lam" olan çoğul bir kelime en azından, üçten başlayacağı için, birden çok peygamberin gönderilmesi sonradan ortaya çıkan görüş ayrılıklarına üzerine gerçekleşmiş olacaktır. Ve Hz. Adem'in gönderilmesi bu hükme dahil olmaz. Bu ise Hz. Adem'in insanlığın babası olmasına engel olmaz. Ancak bu mânâ, ikinci görüşe yeterli değildir.

Üçüncüsü: Bu görüşte, "ümme" kelimesinin sosyal mânâsı da olumlu olarak gerçekleşmez ve bu durumda üçüncü bir görüşü benimsemek gerekir. Söyle ki:

3- Burada "tek bir ümmet" demek, bir tek cins veya bir tek sınıf demektir. Yani bu ilk insanların üzerinde emirler ve yasaklar yoktu. Onlar hiçbir şey'i kânuna tâbi değildiler, herşeyin serbest olduğu bir dönemi yaşıyorlardı. "Allah gönderdi" ifadesi gösteriyor ki şeriatler daha sonra peygamberler ile gelmiş ve bilinen anlamı ile din ve insanların sosyal bir görünüm alması o zaman başlamış, iman ve küfür aynı o zaman ortaya çıkmıştır. O halde öncelikli, hayvanlar veya çocuklar gibi mükellef olmaktan bağımsız ve ilâhî hükümlerle yükümlü olmaktan uzak olmak itibarıyla bir "cins" idiler veya bir cevherden ve bir babadan gelmiş olmaları açısından bir "sınıf" idiler. Çeşitli sınıflar, ırklar, milletler ayrılmış değildi, vatandaş ve yabancı yoktu. Dolayısı ile bunlara "bir tek ümmet" denilmesi, gerçek anlamı ile, din ve şeriatte bir araya gelmiş insan topluluğu demek değil; tek bir cins, veya tek bir sınıf demektir. Bu görüş Ebu Hayyan'da İmam Mâtürîdî hazretlerinin görüşü olarak ileri sürülmüştür. Buna göre demek olur ki: İnsanlar ilk zamanlar, Avrupalıların "doğal durum" dedikleri gibi, kayıtsız ve şartsız bir bağımsızlık içinde bulunuyorlardı. Hiçbir yükümlülüğe ve hiçbir yasaklık durumuna boyun eğmiyorlardı ve üzerlerinde hiçbir âmir ve hâkim tanııyorlardı. Henüz insanlar az, yeryüzü geniş, araziden elde edilen ürünler geçimlerine yeterli idi. Serbest serbest yaşıyorlar, yalnız insanları dışındaki hayvanlara karşı mücadele ediyorlardı. İnsanlar arasında mücadele ve mücadele ihtiyacı yoktu. Yaratılışları, durumları bir, fıtrî eğilimleri bir, hareket tarzları bir. İki babadan gördükleri gibi gidiyorlardı, hep böyle hareket edebilselerdi kânuna, hükümete muhtaç olmayacaklardı. Ancak nesilleri çoğaldıkça, bulundukları yerler darlaştıkça yığılma ve karşılıklı engellemeler meydana geldi. Cahillik ve hayat sevgisi yüzünden görüş ayrılıklarına düştüler. Sınıf sınıf, grup grup oldular. İşte o zaman bu ayrılıklar ortadan kaldırmak için içlerinde yüce Allah'ın katından, geleceği gören, acı-tatlı haberler veren, iyiden, kötünden, helal ve haramdan, görev ve yasaklama kurallarından söz eden peygamberler gönderildi. Peygamberlerin dediklerine uygun davrananlar iman ile birleşti, aykırı davrananlar da bunlara karşı koymak için bir araya geldiler. Böylece "mümin" ve "kâfir" olmak üzere çeşitli milletler ortaya çıktı. Sonunda peygamberlerin sonuncusu evrensel tevhid için gönderildi. Bu açıklama, "aynılığa düştüler" ifadesini var saymaya ve âyetin devamına da uygun olabilir. Ancak bu takdirde, kelimenin söylendiğinde hemen akla gelverken ilk anlamına aykırı iki noktaya çıkar: Birincisi: Ümmet kelimesi, açık olan sosyal anlamında kullanılmamış olur.

İkincisi: Çocukluk devri gibi de olsa insanın her türlü kânundan uzak bir hürriyet ve kayıtsız şartsız herşeyin mübah sayıldığı bir devir yaşamış olduğu kabul edilemez. Bir yandan bütün hayvanlar, çoğalma prensiplerinde yaratılışa ait bir ana kucağı ve terbiye dönemi yaşamış, her canlı organ bile bir görev ve yasaklık kânununa tabi bulunmuş olduğu; diğer taraftan, "Hani Rabbin: Adem oğullarının bellerinden zürriyetlerini alıp da onları kendilerine 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye şahit tuttuğu zaman, 'Evet, Rabbinizsin' dediler." (Â'râf, 7/172) ezeli hitabı ile de bu nokta temelinden takviye edilmiş bulunduğu halde; insanın yaratılışını, dünyaya geldiği ilk zamanlarda basit bir biçimde bile olsa medenî ve sosyal prensiplerden ayrı olarak kabul etmek, hem istisna (geçmişte var olan bir hüküm aleyhinde onu çürüten bir delil olmadıkça şu anda da var kabul etmek, şu anda olan bir durumu hakkında bir delil olmadıkça geçmişte de var kabul etmek) deliline, hem de naklin delâletine aykırı olur. Dolayısıyla Hz. Adem'den itibaren bir mükellefiyet, yükümlülük sırm kabul etmek zorunludur. "Şu ağaca yaklaşmayın" (Bakara, 2/35, Â'râf, 7/19) yaşağı, yükümlü kılmanın ezeli olduğuna ifade ettiği gibi, Hz. Adem'in peygamberlik meselesi de bunu gerektirir. Nitekim insan yaratılış itibarıyla medenidir ve "insan" sözcüğü "müâneset"ten türemiştir. Deniliyor ki bu da sorumlu tutulma ve sosyal bir varlık olma sırnın insan yaratılışında yerleştirilmiş bulunduğunu ifade eder. Bu ise bir hak kânundur ve iman ve şeriatların prensibi ile ilgili olan bir hak kânundur. Ve bunun mutlak olarak şüursuz bir olay olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bu bir zorunlu duyudur. Bununla birlikte şüursuz da olsa yine hak kânundur. Bunu inkârı değil imana başlangıç olarak almak gerekir.

4- Mütezile mezhebinden Kadî Abdülcebbâr ve ona tabi olanlar demiştir ki: Peygamberlerin gönderilmesinden önce insanlar akıl şeriatlere sınıla bakımından bir tek ümmet idiler. Akıl şeriat yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın varlığını ve sıfatını kabul ve nimetine şükürle hizmetinde bulunma; zulüm, tecavüz, yalan, cehalet, sağmalık ve benzerleri gibi aklın kötü gördüğü davranışlardan kaçınma esasına dayanmaktadır. Çünkü bunlar aklın kavranırlar. Madem ki ayette, "Allah, peygamberler gönderdi" ifadesi, peygamberlerin gönderilişinin, zamanda daha sonralık ifade eden "fâ" ile sonradan olduğunu göstermiştir. Demek ki bunlardan önce yaşamış tek ümmetin birliği, peygamberlerden yararlanılmış olmayan bir şeriatir; böyle bir şeriat ise, aklın ürünü bir şeriat olabilir. Fakat Hz. Adem ilk insan ve peygamber değil miydi? O halde peygamberlerin gönderilmesinden önce, sırf akıl ile yükümlü olan insanların varsayımı nasıl doğru olur? Kâdî Abdülcebbâr bu soruyu kendine sormuş ve cevap olarak demiştir ki: Herhalde Hz. Adem başlangıçta çocuklan ile, akıl ürünü olan şeriatla bir araya gelmişlerdir, sonradan Cenâb-ı Allah, kendisini çocuklarına Peygamber olarak göndermiştir. Ve herhalde onun peygamberliğinin ilk şeriatı ortadan kalkmış da insanlar akıl ürünü şeriatlara uymuşlar ve daha sonra diğer Peygamberler gönderilmiştir. Ebu Müslim İsfahânî de Kâdî'nin bu görüşünü tercih etmiştir. Bunlara göre akıl, Peygamberlerden önce "ilâhî bir elçi" olmuş oluyordu. Peygamberlik de akillen, kendi kendilerine kavrayamayacakları yararlı şeylere ve mükemmelliklere ulaştırmış oluyordu. Fakat bu görüşte de isbatı mümkün olmayan iki nokta vardır. Birincisi: Akıl, hükümlerin dayanağı olan hüsn (güzel) ve kubuh (çirkin) ta bizzat hakim olup olmayacağı ve aklın vacip olan şeyin, amel açısından da vacip olmasını gerektirip gerektirmeyeceği meselesidir ki bu, "Usûl ilmi" ile "Akâid ilmi"nin önemli konularındandır. İkincisi: Başlangıçta insanların, adalet ve zulmü rakib bilecek ve üzerine muamele kuracak derecede aklın hüküm çıkarmaya güç yetirip yetiremeyecekleri ve bu kadar derin bir şuur ile hareket edip edemeyecekleri meselesidir. Bu iki nokta bu gün bile kesin değildir.

5- Bazı tefsir bilgileri de demişlerdir ki, âyet ilk başta bir tek ümmeti açıkça beyan ediyor. Fakat bunun iman üzere mi, yoksa küfür üzere mi olduğunu açıklamıyor. Bu

nokta delile muhtaçtır. Dolayısıyla bu konuda hüküm vermeyip, "İlim Allah katındadır." diye durmak gerekir.

6- "Burada dan maksat, ilk yaratılıştan bu yana bütün insanlar değildir. Bu 'tek ümmet' Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kavmidir. Peygamberlerden maksat da bunlardan sonraki Peygamberlerdir" diyen tefsirciler de vardır. Ve bu son görüş âyetin kendisinden önceki kısma bağlantısı açısından uygun gibiyse de, âmm lafzını tahsis (fertlerinin tümünü kapsayan genel anlamı) "insanlar" kelimesini, fertlerinin bir bölümünü ifade eder biçimde özel anlamı kılmak) zahire aykırı olduğu gibi; âyetin mânâsında genel görünen yüksek sosyal bir varlık olma sımna da yeterli değildir. Biz de şunu hatırlatmak isteriz ki: Aklin en önemli değeri, iliyet (sebeplilik) kanunu gereğince, sebebden neticeye ve neticeden sebebe intikalidir. Bu ise, iğdüdü, yaratılış veya iğdüdüsel akıl ve "bedihî = açık akıl" denilen, zorunlu prensiplere ve tecrübelere bağlıdır. Peygamberlik ise, teorilerin gayelerini bile zorunlu ilimler halinde kavrayan ve aslayan ilâhî bir kuvvettir. Ve incelendiğinde, insanlığın sapıklıklarının, aklı ilerlemeler ile şehvete ait ilerlemelerin içiçe girmesinden ve akillen şehvet için kullanılmasından kaynaklanır. İlk yaratılış bu sapıklıktan uzak olduğu gibi, peygamberlik de gerek ilmi ve gerek ameli olarak bundan uzaktır. Mesela bal anlarının sanatı, şaşmak bilmeyen iğdüdüsel bir sanattır. Ve bütün peygamberlikler de böyle şaşmak bilmeyen ilâhî bir vahiydir ki, "Rabbin bal ansına vahyetti." (Nahl, 16/68) âyeti ile buna işaret buyurulmuştur. Dolayısıyla bir yaratılış meselesi olan peygamberlik, bir taraftan akillen ve iradelerin başlangıcı, diğer taraftan sonudur. Bunun için bir "ilk peygamberlik", bir "ikinci peygamberlik" vardır. İkinci peygamberliktedir, bu ikisi arasında hak tanımayan, azgınlık ve zorbalık üzere hareket eden bir küfür hâli vardır ki hak, kendi kudret ve iradesinden ibaret zanneder, genel başı ortasını bozar. İnsan ilk yaratılıştan itibaren insandır. Din, dil ve bir araya gelmenin başlangıcı o zamandır. Hz. Adem'in peygamberliği ilk peygamberlik, yeryüzüne ilk gelenlerin akillen bununla ilerlemiş; dünya sevgisi, çeşit çeşit şehvetler ve insanlığın görüş ayrılıklarına düşmeleri üzerine ikinci peygamberlik olayı meydana gelmiş ve kitaplar inmiştir. Dolayısıyla ilk görüşte olduğu üzere, ilk insanların ilk yaratılış ve ilk peygamberliğe dayalı, fıtrî iman ile hak kânun üzere bir tek ümmet olduklarını kabul etmek gerekir. Ve âyetin devamı, bize Hakk'ın birliğinin bu şekilde ezeli olduğunu ve toplumsal sımın başlangıcını, ilahî iradaların yapıış şekillerini, hukukun ve kânun koymanın ilk şartlarını ve peygamberlerden sonra, onlarla yaş ederek açık naslara karşı görüş ayrılıkların çıkaran ve hukukun kuralları zulüm ve zorbalıkla çiğnemeye kalkışanların ortaya çıktığını açıklamaktadır. O halde "nâs" (insanlar) kelimesini, genel anlamından ve "ümme" kelimesini açık anlamından çıkarmaya bir neden yoktur. Mâtürîdî hazretlerinin görüşü olarak ileri sürülen bu görüş de bunun bir çeşit açıklaması olarak kabul edilebilir. Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki her peygamber, zamanında gönderildiği insanlar arasında üzerinde görüş ayrılığı olan Allah'ın emrini açıklayarak ayrılıklar ortadan kaldırmış ve tevhidi öğretmiştir. Bu konuda açık naslar ve kesin deliller getirmiştir. Bu nedenle müminlerin ve âlimlerin görevi, hakkında nas olan bir konuda görüş ayrılığı çıkarmak değil; naslann hüküm getirmedeği hukuki olaylarda açıklanan delillerden hak ve gerçekleri araştırmakla görüş ayrılıklarını ortadan kaldıracak hükümleri çıkarabilmek ve böylece "icmâ-i ümmet" in yollarını ilmen ortaya koymaktır. Kısacası, kişisel görüş ayrılıkların olmasaydı, insanlar hakime, hükme ve ceza hükümlerine muhtaç olmayacaklardı. Ve çeşitli milletler ortaya çıkmayacaktı. Savaş, vuruşmaya, hükme, hükümete gerek kalmayacak, fıtratın (yani yaratılış) kânunları yeterli olacaktı. Mademki görüş ayrılığına düştüler ve ferdî anlaşmazlıklardan millî anlaşmazlığa da geçtiler. O halde Hak düşmanları ile boğuşmaya mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de kendi aralarında Hakk'a iman ve ona uymakla yardımlaşma ve Hakk'ın koruması sayesinde dünyada ve ahirette korunmak ve genel bir başı ortamını kurmakla yükümlüdürler.

Ve Hz. Muhammed'in peygamberliği ile Kur'an-ı Kerim, insanlığı bu şekilde başlangıcından sonuna kadar paralel bir biçimde Hakk'ın tevhidi (birliği)ne ve genel başı erdirmek için gelmiştir.

214- Şimdi bu hidayet gelmekle ey Muhammed ümmeti! Siz, sizden önce geçen ümmetlerin durumu sizin başınıza hiç gelmeden, meşakkatler, sıkıntılar, çekmeden, bütün ilâhî hükümleri ameli ibadetler ile tatbik etmeden, sırf iman ile "dâr-ı selâm" (barış yurdu) olan cennete girivereceğinizi mi zannettiniz? o geçmiş ümmetlerin başına nice sıkıntılar ve çaresizlikler geldi de, sarsıldılar, o kadar sarsıldılar ki , hatta başlarında bulunan peygamber ve onunla beraber iman edenler "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek dereceye vardılar. Ancak iyi biliniz ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır. Siz bu iman ve hidayetten ayrılmadıkça, yakında o yardımı görecek, muradınıza ereceksiniz. Resulullah, Mekke'de müşriklerin karşı gelmesinden sonra, muhacirler ile yurtlarını ve mallarını bırakarak Medine'ye hicret ettiği zaman, öncelikle Yahudilerin düşmanlıklarıyla karşılaşmıştı. Bu sebeple bu âyet indi. Uhud veya Hendek savaşları nedeniyle indiği de rivayet edilmiştir. Bu âyet gösteriyor ki "İttirât" (düzgün bir biçimde olayları birbirini izlemesi) kanunu gereğince, Muhammed ümmeti, bütün eski milletlerin geçmiş olduğu birtakım durumlarla yüz yüze gelecek, ayrılmakla görecek, karşı koymalara uğrayacak, sıkıntılar ve zorluklar geçirecek; sarsılmayıp dayananlar, sonunda başarılı olacaklardır. İlk yaratılışa olduğu gibi, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden itibaren de insanlığın yaratılışı hakkın gerçekleştiği noktada yeni bir gelişme sağlamaya başlayacak, "Gerçekten zaman, Allah'ın yeri ve gökleri yaratmış olduğu günkü şekline dönmüştür." hadis-i şerifinin anlamına göre Hz. Muhammed'in ası bütün ölçüler bir başlangıç olacaktır. Bundan sonra da dünyada hakka karşı yine azgınlık ve düşmanlık ortaya çıkacak, geçmiş milletler gibi gruplar meydana gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve ashabının yoluna giden ve kitapla, sünnetle ve cemaat ile korunmasını bilip, Allah'ın birliğine imanı amellerinin en özeli kabul eden hak taraftarları fırka-i nâcie (kurtulma eren grup), "İnsanların içinden kimi vardır ki, Allah'ın nzasına ermek için kendini feda eder." (Bakara, 2/207) âyetinin delalet ettiği mânâyı uygun hareket ederek sabır, sebat ve cabalarla, ilâhî yardıma erecek, hakkın üstün geldiğini görecek ve genel başı kuracaklardır. Ve başarılı olmak için tarihten ibret alıp ona göre korunmalıdır.

Ayrınlıklardan korunmak ve bu yardıma ermek için:

Meâl-i Şerifi

215- Ey Muhammed! Sana nereye infak edebilecekleri soruyorlar. De ki: Hayır olarak verdiğini nafa, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak daha ne yaparsanız herhalde Allah onu bilir.

216- Savaş size farz kılındı, gerçi o size hoş gelmez. Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysa ki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki, siz bir şeyi seversiniz, oysaki o sizin için bir kötülüktür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

217- Ey Muhammed! Sana haram aydan ve o ayda savaşmaktan soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak, büyük bir günahdır. Bununla beraber Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkar etmek, insanları, Mescid-i Haram'dan menetmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günahtır ve fitne, öldürmekten daha büyük bir vebaldir. Onlar, güçleri yeterse, sizi dininizden döndürmek için sizinle savaşmaktan hiçbir zaman geri durmazlar. Sizden de her kim, dininden döner ve kâfir olarak can verirse artık onların bütün amelleri, dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. İşte onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır.

218- Şüphesiz ki iman edenlere, Allah yolunda hicret edip, cihad edenlere gelince, işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

215-Ey Muhammed! Neye harcayacaklarını, yani ne gibi yerlere harcama yapacaklarını sana soruyorlar. Uhud savaşında şehit olan çok yaşlı ve malı çok birisi olan Amr b. Camuh, Resulullah'a, "Mallanımızı nele harcayacağız ve nerelere vereceğiz?"

diye sormuştu. Bunun üzerine bu âyet indi. Cevap olarak de ki, az veya çok hayır cinsinden, yani çeşit çeşit mallardan vacip veya nafile olarak Allah rzası için harcadığınız veya harcamaya istisnâ mal önce ana-babanıza, ikinci olarak en yakın akrabanız, üçüncü olarak ihtiyaç içindeki yetimler, yoksul fakirler, yolda kalmış yolcular içindir. Babalannıza dedelerinize bakmak ilk görevinizdir. Diğer yakınlarınız onları izler ve bu şekilde, "Yakınlık derecesi daha yakından uzağa doğru" kuralına göre, harcama yapmak vacib olur. Bunlardan başkasına da zekât ile vacip olarak ve diğer sadakalarla nafile olarak mal harcanır. Bunlardan başka, herhangi bir hayır daha yaparsanız , elbette onu Allah pek iyi bilir ve karşılığını verir.

216-Bu hayır cinsinden olmak üzere, genel banşı kuracak ve hakkı birleştirecek olan savaş üzerine farz kıldır. Yani Allah yolunda savaşmak üzerine yazıldı, gerektiğinde bazen farz-ı ayn ve bazen de farz-ı kifayee olur. Oysa o sizin hoşunuza gitmez, bazı şeyler sizin için sırf hayır ve yarar olduğu halde, siz ondan hoşlanmayabilirsiniz, savaş da böyledir, diğer bazı şeyler de sizin için kötü ve zararlı olduğu halde, siz ondan hoşlanıp sevebilirsiniz. Hoşlanıp hoşlanmamak sadece bir duygudur. Sadece bununla iyilik ve kötülük, yarar ve zarar belirlenemez; bunlar gerçeği ve işlerin sonuğunu bilmeye dayanır. Bunu da Allah bilir. Siz bilmezsiniz. İnsanlar ne kadar bildiklerini iddia etseler, yine bilmedikleri bildiklerinden çoktur. Uzun bir gelecekle ilgili olan bütün iyiliklerini ve kötülüklerini bilmezler. İnsan akli, güzel ve çirkine tam olarak hakim olamaz. Bunlara hakim olan Allah'tır. Bu nedenle size yararnız için emirler verir, kötülükten korunmanız için yasaklar koyar. İnsanlar işin başında duygulara bağlıdır. O anda duygulan ile karşı karşıya gelen hoş ya da kötü şeylerin etkisine kapılırlar. Oysa bunların iyilik veya kötülük olması ilerde bunları sonucu olacak yararlarla veya zararlarla bağlıdır. Bu ise duygu anında bilinemez. Bazan uzun bir deneyime muhtaç olur. Ve çoğunlukla deneyimi de mümkün olmaz ve deneyi kalkışma durumunda iş isten geçmiş olur. Allah, bunları kitabıyla ve tarihî örnekleriyle bildirir. Yukarıda kısaca özetlendiği gibi, insanlık tarihî azgınlık tecavüz ve aynlık ile dopdolu olduğundan dolayı; genel banş ortamı sağlanıncaya kadar bu durum üzere savaş ve çarpışma, kaçınması mümkün olmayan bir zorunluluktur. Allah, hakka bağlı olanların iyiliklerinin onların korunmalarında olduğunu bildiği için savaş size farz kıldırtır. Gerektiğinde siz onu yapacak, Hakk'ın tevhidî ile tam bir banş ortamına gireceksiniz. Şehit olmalar, zaferler, ganimetler size "hayır" olacaktır.

217-Bu âyette savaş için zaman belirlenmediğinden dolayı, ey Muhammed! sana haram aylan, o haram aylarda savaş etmeyi soruyorlar. Resulullah bedir savaşından iki ay önce ve "İlk Bedir Savaşı"ndan döndükten sonra, amcasının oğlu Esed kabilesinden Abdullah b. Cahş'ı, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ukâşe b. Muhsin, Ukbe b. Gazvan, Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rebîâ, Süheyl b. Beyzâ, Âmir b. Rebîâ, Vakid b. Abdullah, Halid b. Bekr (Allah kendilerinden razı olsun) den oluşan bu sekiz kişi ile beraber müfreze olarak göndermiş ve kumandan olan Abdullah'a bir mektup vermiş ve iki gün gitmedikçe bu mektuba bakmamasını, sonra bakıp içindeki emri yerine getirmesini ve arkadaşlarından hiç birine zorlamada bulunmamasını emretmişti. Abdullah iki gün yol gidince, mektubu açıp baktığında, "Bu mektubuma baktığın zaman, hemen Mekke ile Taif arasındaki 'Batni nahle' isimli yere varncaya kadaryür. Orada Kureys'i gözetle ve haberlerini bize bildir." diye yazılı olduğunu görünce, "Sem'an ve Taatan" (başüstüne) dedi. Sonra arkadaşlarına, "Resulullah bana, Nahle'ye varp, Kureys'i gözetlemeyi, haberlerini almamı emretti ve sizden herhangi birinize zorlamada bulunmayı, yani sizi zorlamayı bana yasak etti. Dolayısıyla hanginiz şehit olmak ister ve şehitliği arzularsa gelsin, istemeyen dönsün; bana gelince, ben Resulullah'ın emrini yapacağım." dedi ve hareket etti. Arkadaşları da beraber hareket ettiler, hiçbir geri kalmadı, Hicaz'a doğru gittiler. Necran denilen bir madene vardıklarında, Sa'd b. Ebî Vakkas ile Utbe b. Gazvan'ın bir gün birbirini arkasına bindikleri binittir kayboldu. Aramak için bu ikisi kaldılar, Abdullah ile diğerleri gittiler, Nahle'ye indiler. Derken oraya Kureys'in kuru üzüm ve başka yiyecekler ve ticaret malları yüklü kervanı geldi. Kureys'ten Amr b. Hadramî, Osman b. Abdullah b. Muğire ve kardeşi Nevfel b. Abdullah b. Muğire ve Hişam b. Muğire'nin kölesi Hakem b. Keysan vardı. Bunlar onların yakınlıklarına indiler, Ukâşe b. Muhsin bunlara yanışıp baktı, başını da kazıtmış idi. Bunu gördükleri zaman emin oldular, "Bunlar bize birşey yapamaz." dediler. O gün Cumâdelâhîrenin sonu ve ertesi günü Receb idi, bu da Haram ayı. Bundan dolayı müslümanlar Receb girmeden çarpışmayı gerekli gördüler. Teym kabilesinden Vakid b. Abdullah, Amr b. Hadramî'yi bir okla öldürdü. Osman b. Abdullah ile Hakem b. Keysan esir oldular. Nevfel b. Abdullah kaçtı, onu yakalayamadılar. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları kervanı ve bu iki esir alıp Medine'ye Resulullah'a getirdiler. Bu ganimet İslâm'da ilk ganimet ve bu öldürme müşriklerden ilk öldürme idi. Abdullah arkadaşlarına: "Bu ganimetin beşte biri Resulullah'ın" demişti ve oysa o zaman daha "beşte bir" farz kılınmamıştı. Geldikleri zaman Resulullah: "Ben size haram ayda savaşta emretmemiştim." diye buyurdu. Abdullah: "Ey Allah'ın Resulü! İbnü Hadramî'yi öldürdük, aşkam Recep hilâlini gördük; bilmiyoruz Recebde mi yoksa Cumâdelâhîrde mi bunu yaptık." dedi. Bundan dolayı Resulullah o ganimetten hiçbir şey almadı. Bunu görünce, bu kişiler mahvoldukları zannettiler ve "Tevbelerimiz hakkında birşey inmedikçe kımıldamayız." dediler. Müslümanlardan bunlara: Bu hususta emrolunmadığınız bir şeyi yaptınız, size savaş emredilmediği halde haram aylarda savaş mı ettiniz?" diyenler oldu. Kureys de "Muhammed ve arkadaşları halkın geçinmeleri için gerekli şeyleri tedarik etmek üzere çalıştıkları ve korkuda bulunanların güvencende bulunduğu haram ayları helâl saydılar, Recep ayında kan döktüler." diye yaygara yaptılar. Mekke'de bulunan müslümanlar da "Bunlar bunu Cumâdelâhîrede yaptılar." diye suçlamayı reddediyorlardı. Yahudiler de bununla, Resulullah aleyhine kendi hesaplarına "tefe'ülî" ediyorlar (hayra yorumlar); Amr b. Hadramî'yi Vâkid b. Abdullah öldürmüş, Amr: "Harb mamurlaştı, (imar edildi)", Hadramî: "Savaş hazırlandı", Vâkid b. Abdullah: "Savaş ateşlendi" diyorlardı. Kısacası söz çoğaldı ve tefsircilerin çoğunluğuna göre, bu âyet, bunun üzerine indi.

Ey Muhammed! Cevaben de ki bu ayda savaş, büyük bir günahtır, fakat Allah yolundan, hak olan dinden alıkoyma ve Allah'ı inkar ve Mescid-i Haram'dan yasaklama Mescid-i Haram halkını, Muhammed ve arkadaşlarını ondan çıkarmak da Allah katında o savaştan ve diğer büyük günahlardan daha büyük bir günahtır. Fitne de savaştan daha büyüktür. Öyle halkı dışarı çıkarmak, şirk ve küfür, insanları daha baştan veya daha sonra İslâm'dan menetmek, dinsizliği yaymakla herkesi belaya sokmak, İbn-i Hadramî'nin öldürülmesinden, daha fecidir, daha acıdır. Oysa fitne taraftan olan düşmanlar güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar sizinle savaşp duracaklardır. Ve siz müslümanlardan herhangi biriniz dininden döner de kafir olarak mürteklitten tevbe etmeyerek giderse, artık bu nitelikle nitelenmiş olanların bütün amelleri, İslâm halinde yaptıkları iyiliklerin, güzel amellerin hepsi dünyada ve ahirette boşa gider, telafisi mümkün olmayacak bir biçimde tutulur, yaşama hakkı kalmaz. Uğraşp didinmeleri boşa gider. ve bunlar cehennemliklerdir. O ateşte ebediyen, kalırlar. Acaba o günah olan savaş yapan müfrezeyi oluşturan kişiler nevolacak dersiniz?

219-Ey Muhammed! Sana şarap içmeyi ve kumar oynamayı, şarabı ve kumarı soruyorlar. Bunu soranlar Hz. Ömer ve Muaz ile birlikte sahâbeden birtakım kişilerdi. "Ya Resulallah şarap hakkında bize bir fetva ver, çünkü akli gideriyor." dediler ve bu âyet indi.

HAMR: Âyet metninde yer alan "hamr" kelimesi, örtmek anlamına masdar olduğu halde, çiğ üzüm şirasından keskinleşmiş ve köpüğünü atmış olan şaraba isim olmuştur. Çünkü şarab akli bürüyüp örter ve bir deyim ile, kafayı dumanlar ki buna "humar" denilir. "Hamr" kelimesinin bu üzüm şarabına isim olarak verilmesi özel bir isimlendirmedir. Bu nedenle "hamr" kelimesi bir de genel olarak akla humar veren, yani "kafayı dumanlandıran şey" anlamına kullanılır ki bu mânâya göre sarhoşluk veren şeylerin hepsi "hamr"dir. İbnü Ömer hazretlerinden rivayet edilmiştir ki şarabı haram kılan âyet indiği

gün, şarap beş şeyden: üzümnden, hurmadan buğdaydan, arpadan, dandan idi. Ve hamr, akli bürüyüp örten demektir. Ebu Davud'da Numan b. Beşir'den rivayet olunduğu üzere, Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Üzümnden bir şarap, hurmadan bir şarap, baldan bir şarap, buğdaydan bir şarap, arpadan bir şarap vardır." demektir. Buna dayanarak İmam Mâlik ve Şâfiî ve bunlardan önce veya sonra gelmiş bir çok âlimler ve fıkıhçılar, Kur'ân'daki hamr (şarab)ın genel anlamı ile mutlak olarak sarhoşluk verici demek olduğuna ve dolayısıyla her çeşit sarhoşluk verici nesnelerin Kur'ân âyeti ile aynen haram olduğuna ve her birinin yalnız sarhoşluk verme derecesi değil, damlalarının bile içilmesinin ve kullanılmasının, alınıp satılmasının asla caiz olamayacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bundan sonra Maide Sûresinde: "İçki, kumar, putlar ve fal okları hep şeytandan işinden olan murdar bir şeydir. O halde ondan kaçın." (Maide, 5/90) buyurulurken aynen "rics", yani pis olduğu beyanı ile kaçınma emri buna dayandırılmıştır. Fakat İmam-ı A'zam Ebu Hanife hazretleri ile beraber sahabe ve tabiinden birçok âlimler ve fıkıhçılar "hamr" kelimesinin açık ve kesin olan anlamı, özellikle üzüm şarabı olduğundan; inkarı, insanı küfre sokacak biçimde Kur'ân âyeti ile "li aynihî" (bizzat) haram olan şarabın bu olduğuna ve diğer sarhoşluk verici nesnelerin aynen ve bizzat değil, sarhoşluk verici olmalarından dolayı Kur'an'ın bu âyetine kıyası uygun düşerek, "Her sarhoşluk verici şey haramdır." gibi hadis-i şeriflere haram olduklarına ve dolayısıyla hamrn aynen necis olması yüzünden bir damlasının bile içilip kullanılması kesinlikle haram ve müslüman için alınıp satılması caiz olmadığına; ancak üzüm şarabı bulunmayan ve ondan yapılmış olmayan diğer sarhoşluk verici nesnelerin haramlığı, ancak sarhoşluk verme niteliği ile sabit olduğundan, içilmekten başka bir şekilde kullanılmaları için, alınıp satılmasının da caiz olabileceğini söylemişlerdir. Demek olur ki Kur'ân âyeti, üzüm şarabının aynen, haramlığında kesin hüküm ifade eder. Bu âyetin diğer sarhoşluk verici nesneleri kapsamasına alması sözcük olarak değil haramlığın hikmeti olan "sarhoşluk verme" sebebi dolayısıyla ve hadisî şeriflerin açıklanmaları ildir. Kur'ân'daki sözcüklerin genel anlam ifade etmesi muhtemel ise de, özel anlamda olduğu gibi kesinlik ifade etmez. Buna göre, İslâm dininde haram olarak sarhoşluk veren şeylerin, sarhoşluk verici olarak kullanılmaları haram; fakat üzüm şarabı aynen ve mutlak olarak haramdır. Ve bunu inkar eden kâfirdir. Üzüm şarabının ve bundan yapılmış olan sarhoşluk verici şeylerin, bizzat kendisi necistir. Öbürlerinin ise necis olması şüphelidir. Mesela üzerine şarab, şampanya, rakı, konyak dökülmüş olanlar, her halde yıkamadıkça namaz kılamazlar. Fakat üzüm şarabından yapılmış olmayan ispirto, bira ve diğer sar -hoşluk verici şeyler içilemezse de elbiseye veya bedene sürülmesi de namaza engel olur diye iddia edilemez. Ebu Hanife hazretleri bu şekilde saraptan başka sarhoşluk veren şeylerin bizzat kendisinin ve damlasının necis ve haram olmadığına ve dolayısıyla sarhoş etme derecesine varmaksızın, fasıklara ve kâfilere benzeme kastı da bulunmaksızın, kuvvet için az bir miktarda içilmesinin caiz olabileceğini söylemiş ise de, "Fethu'l-Kadîr" de "Kitabu'l-Esribe"de açıklandığı üzere, üç mezeb ile Hanefî mezhebinde dahi tercih edilen, "Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır." hadis-i şerifi gereğince, çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğunu. Şer'an içme açısından bütün sarhoş edici şeyler, âyetin genel anlamı ile hamr (içki)dir. Günümüzün fen bilimcilerinin, Kimya ilmine göre düşünceleri de "İhtimar" (kendiliğinden köpürüp kabarmaya, ekşiyip mayalanmaya) denilen kimyasal bir olay olma itibarıyla, her çeşit sarhoşluk vericinin hamr olduğu içinde ortak olmasdır ki buna Arapça "el-kuh" kelimesinin frenkleştirilmesi olan "alkol", "el-kûl" veya sadece "kûl" derler. Bu, hamnın genel anlamına uygun ise de, aynı zamanda özel anlamının esas olduğuna da işaret etmektedir. Doktorluk ve tedavi açısından konuya bakınca, bu açıdan konu, "Kim mecbur kalırsa, diğerinin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktannı geçmemek şartı ile..." (Bakara, 2/173) rûhsatına uyarak, zaruret ve zaruret hükmünde bulunan ihtiyaç meselelerinden birisi olur.

İslâm dininde şarabın ve sarhoşluk verici nesnelerin yasak edilmesi tedricen (aşama ile) olmuştur. İslâm'ın geldiği ilk zamanlar, henüz şarap mübahtı. Bu konuda derece derece dört âyet inmiştir. Önce Mekke'de, "Hurma bahçelerinin ve üzüm bağlarının meyvelerinden de, hem bir sarhoşluk verici şey çkansızın, hem de bir güzel nâzik." (Nahl, 16/67) âyeti inmişti. O zaman müslümanlar da içenler, Hz. Peygamber ses çikmazdı. İkinci olarak yukarıda geçtiği üzere Hz. Ömer, Muaz ve diğer bazı sahabelerin, "Ey Allah'ın Resulü, şarap hakkında bize bir fetva ver, çünkü o akli gideriyor." diye hükmünü sormaları üzerine bu âyet indi ve ilk haram kılma bununla başladı. Bu âyetle yasaklık açık olmakla birlikte caiz olma ihtimali de yok değildi. Bunun üzerine hemen terk edenler bulunduğu gibi, henüz terk etmeyenler de vardı. Sonra bir namaz olayı üzerine, "Ey iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın." (Nisa, 4/43) âyeti indi. Bunun üzerine içenler pek azaldı ise de yine vardı. Bir gün İtban b. Mâlik, Sa'd b. Ebî Vakkas ile beraber birkaç kişiyi davet etmiş, içki içmişler, sarhoş oldukları zaman, övünmeye ve şiir söylemeye başlamışlar. Bu sırada Sa'd, Ensardan birinin hicvini (şiir yolu ile yeme) konu alan bir şiir okumuş, o da bir çene kemiği ile ona vurup başını yarmıştı. Bundan dolayı Sa'd, Hz. Peygambere giderek şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah'ın: "Allahım! Şarap hakkında size yeterli beyanda bulun!" diye, dua etmesi üzerine Maide Sûresindeki: "Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları hep şeytandan işinden olan murdar bir şeydir. O halde ondan kaçınm ki kurtuluşa eresiniz. İçki ile kumarda şeytan sırf aranızda düşmanlık ve kin düşürmeyi ve sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymayı ister. Artık vaz geçiyorsunuz değil mi?" (Maide, 5/90,91) âyetleri inmiş ve bununla şarabın haramlığı son derece şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Hz. Ömer bunu dinleyince, "İnteheynâ ya Rabbi!" yani tamamen vazgeçtiği ya Rabbi demiştir. Hz. Âlin'in: "Bir kuyuya bir damla şarap düşse, sonra oraya bir minare yapılsa, o minarede ezan okumazdım ve bir damla şarap bir denize düşse sonra o deniz kuruyup da yerinde otlar bitse orada hayvan gütmezdim." dediği, Abdullah b. Ömer hazretlerinin de: "Bir parmağımı şaraba sokmuş olsam, o parmak bende kalmazdı, yani keser atardım." dediği nakledilmiştir ki ilâhî emir üzerine Resulullah'ın ashabının, ne büyük iman ve takvaları bulunduğuunu anlamalıdır. Allah cümlesinden razı olsun.

MEYSİR: Meysire gelince yüsür veya yesardan mimli masdar olarak kumar oynamak anlamınadır. Kumarda ya kolaylıkla zahmetsiz mal çarpmak veya çarptırmak vardır. Kumar demek de zar gibi ne olacağı belli olmayan tehlikeli bir şeye bağlanarak mal vermek veya almak demektir. Cahiliye devrinde Araplar gerek kendilerine ve gerekse Acemlerden ve diğerlerinden belledikleri "nerd" yani tavla, "satrac" ve diğerleri gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Kısacası frenklerin piyango dedikleri tarzda bölüşme yolu ile bir kumarları vardı ki bunu "hayır" bile sayarlar ve övünerek yaparlardı. Şöyle ki: Zar yerinde "ezlâm ve akâ" denilen on adet okları vardı. Bunlara: Fezz, tev'em, rakib, hils, nâfis, müsbil, muallâ, meniî, sefiî, vağd derlerdi. Meniî, sefiî, vağddan başka diğerlerinin bir hissesi bir payı olurdu. Meselâ, piyango çekilmek üzere, bir deve kesilir, yirmi sekiz hisseye ayrılır; fezz bir, tev'em iki, rakibe üç, hils dört, nefise beş, müsbile altı, muallaya yedi, hisse ayrılır. Meniî, sefiî vağd okları boş ve mahrumdur. Bu on kalemin hepsi "rebâbe" denilen bir torbaya atılıp adaletli kişinin önüne konulur, o da torbayı çalkalayıp elini sokar, katılan herkes adına bir ok çeker, hissesi bulunan ok çikanlar belirlenmiş olan hisseyi alır, boş ok çikanlar da mahrum kalırlar ve fakat devenin bedelini öderler. Hisse çikanlar da da paylarına kılan hisseyi fakirlere verirlerdi. Böylece meysir öncelikle diğer kumarlara göre ehven-i şer (şer'in en hafifi) görünene ve hayır zannedilen böyle dağıtım ve bölüşme; yani piyango tarzına denilmiş ve bundan, bütün kumarlara da "meysir" denilmiştir. Hatta bir hadis-i şerifte, çocukların aşık ve ceviz oynamalarının bile meysirden olduğu beyan edilmiştir. İki kişiden biri diğerine şu kadar yumurtayı yiyebilse şu senin olsun demişti. Bunlar Hz. Âli'ye hüküm vermesi için başvururlar. Hz. Âli bu kumardır diye izin vermedi. Zaten hayır namına piyango haram olunca diğer kumarların haydi haydi haram olacağı anlaşılır. Şarap ile kumarn bir soruda bir araya getirilmesi de sarhoşluk veren şeylerle kumarn beraber bulunduklarına işaretir.

Cevaben de ki: bunlarda büyük bir zarar ve günah vardır. Genel olarak ikisi de malları telef ve insanları perişan eder. Çoğu zaman bunlar birbirini sürükler. Önce şarap akli giderir ; akil ise hem dinin, hem dünyanın dayanağıdır. Artık sarhoşlukla öyle cinayetler

yapılır ve kumarbazlıkla öyle fenalıklara düşülür ki bunlar saymakla bitmez, ancak "büyük günah" adı ile anlaşılr. Bununla birlikte, bunlarda insanlara bazı yararlar da vardır. Bu cümleden olarak biraz neşe ve lezzet duyulur, birçok ticareti yapılır. Korkaklara cesaret ve mizaca kuvvet gelir. Kumarda , bazıları bedavadan mal ele geçirir. Günahları da faydalanndan, zararları yararlarından çok büyüktür.

Şu halde yararları gerçek ve sağlam bir yarar değildir. Verdikleri neşe humar (aklı örtmek)a döndürür. O gelip geçici cesaret, felaket nedeni olur. O gelip geçici mizaç kuvveti, sağlığı bozar; kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yüz zarar getirir. Buna tutulanlar yakalannı zor kurtanır. Kısacası neşe ve lezzetleri kişisel ve gelip geçici olduğu halde; zararları, ortaya çıkardıkları kötü sonuçlar, hem kişisel ve sosyaldır, hem bedensel ve hem de ahlâkidir. Buluşaı hastalıklar gibi herkese geçicidir. Cezasını başında çekmeyenler sonunda çekerler. Hayali olan bir parça kâr için, kesin ve genel bir zarara düşmek de akıl işi değildir. Zaran gidermek, yarar sağlamaktan önce gelir. Bu halde bunların aklen haram olması gerekir. Bu âyet de böyle delâlet-i iltizamiye (dolaylı bir delaletle) şer'an bunların haramlığını ifade etmiş olur. Kur'ân'da şarap hakkında başka bir âyet olmasaydı, sadece bununla şarabın haramlığı sabit olurdu. Ancak bu haram kılma, bizzat ifadenin kendi kelimesinden açıkça anlaşılan bir haram kılma olmazdı; aklına güvenerek zararlarını sınırlayıp ve yararlarından istifade edeceğini zannedenler bulunabilirdi. Bunun için, ashabı kiram arasında bu akla dayanan haramlıktan, şer'i haramlık anlamayan kişiler olmuş, daha sonra, "Murdardır, ... ondan kaçın" (Maide, 5/90) emri ile açık ve mutlak bir şekilde şer'i haramlık meydana gelmiştir.

Kısacası, şarap içmeyiniz veya sarhoşluk veren şeyleri kullanmayınız, kumar oynamayınız, piyango ile hayır yapılır zannetmeyiniz; bunların, kötülüğü hayrından, günahı yararından çok büyüktür. Buna karşı, hayır olmak üzere sana ne harcayacaklarını yine soruyorlar, iki anlama gelir. Birisi nereye harcama yapılacağına sormak, diğeri de ne verilerek harcama yapılacağını sormaktır ki birincisinde, yani nafaka verilecek, mal harcanacak kimseler ve yerler, ikincisinde de verilecek mal, yani bizzat nafakanın kendisi sorulmuş olur. Yukarda birincisinin cevabı verilmişti. Şimdi kumarn yasak edilmesinden sonra, ikincisine cevap olarak, de ki fazlasını harcayınız. Yani malınızın gerekli ihtiyaçlarınızdan fazlasını infak ediniz. Piyango, kumar gibi gayri meşru araçlarla değil, meşru nedenlere sanılarak mal kazanınız. Ve bu maldan kendinizi aile ve çocuklarınızın gerekli ihtiyaçlarına yeterli olanından fazlasını yukarda açıklanan yerlere ve hayır yerlerine harcayınız. Diğer ayetlerde de görüleceği üzere küçük çocuklar, eş, muhtaç olan ana-baba ve bunlarla aynı hükümden olan usul (dedeler, nineler), kişinin ailesinden ve bakımla yükümlü olduğu kimselerdendir ve bunların nafakası, kişinin kendi nafakasından sayılır. Dolayısıyla hayır yapacağız diye kendinizi ve bakımla yükümlü olduğunuz ailenizi (ehl ü ıyâl) nafakasız bırakmak caiz olmaz. Hayır yerlerine harcama bunların fazlasından yapılır. İşte böyle Allah sizin için şer'i hükümlerine delalet eden, onları gösteren âyetler, nasslar, deliller açıklayacaktır ki, siz bunları düşünesiniz, düşünüp te bunların amaçlarını öğrenesiniz ve gereğince amel edesiniz.

220-Şu kayda dikkat etmelidir ki, O âyetleri hem dünya ve hem ahiret hakkında olmak üzere açıklayacaktır. Böylece din ve İslâm şeriatı ne yalnız dünyaya ve ne de yalnız ahirete mahsus olmayacak, hem dünyayı ve hem ahireti kapsayacaktır. Ve bunda, "Ey Rabbiniz! bize dünyada bir güzelliği ver, ahirette de bir güzelliği ver. Bizi ateş azabından koru." (Bakara, 2/201) diye dua edenlerin duasına cevap bulunacaktır. Böyle olunca bu şeriatın yalnız dünya isteyen kâfirler de büsbütün mahrum kalmayacak, ahiretten paylanı olmamakla beraber dünyaları için yararlanacaklardır. Ve böylece Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin "Rahmeten li'l- âlemin" (âlemlere rahmet) olduğu ve İslâm dininin herkesi kapsayan bir Tevhid dini olduğu ortaya çıkacaktır. Ve bununla birlikte ahiret sevabı isteyenlerin sevapları artacak, bunları iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamayı yüklenerek "Vasat Ümmet" (orta yolu benimseyen ümmet) olacaklardır. Açıklanacak deliller ve onların hükümleri böyle dünya ve ahireti kapsamakla, sana yetimleri soruyorlar. Rivayet olunduğuna göre, Nisa Sûresindeki, "Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, kanlarına sadece ateş yiyip doldururlar ve yann çliğin ateşe girerler." (Nisa, 4/10) âyeti inince insanlar yetimlerle bir arada olmaktan ve onların mallarına bakmayı üstlenmekten sakınırlıdular. Bu iş onlara zor göründü ve Resulullah'a bu durumu arz ettiler, bunun üzerine bu âyet indi. Cevaben de ki yetimlerin durumlarını düzeltmek onları ihmal edip bırakırmekten daha hayırlıdır. Şu halde düzeltme amacıyla durumlarına karşı mallarına el sürmek, onların yararlarını, geleceklerini gözeterek işlerine bakıp kendilerini eğitmek ve terbiye etmek ve mallarını artırmak her halde bunlardan kaçınmaktan daha iyidir. Ve eğer siz onlardan kaçınmaz da onlara karşısınız, onları yanlarızına alırsanız, onlarla birlikte yaşarsanız, onlarla birlik olur, onları evlendirmek suretiyle işinize alır, işlerine bakarsanız, onlar sizin (dinde) kardeşlerinizdir, din kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha güçlüdür. İnsan olan kardeşini atamayacağı gibi, müslüman olan da din kardeşini atamaz, kardeşlik hukukunu gözetir.

"Müminler ancak kardeşlerdir, onun için iki kardeşinizin arasını düzeltin." (Hucurat, 49/10) âyetinden anlaşılın mânâ uyanınca kardeşliğin gereği ise, kardeşin durumunu düzeltmek ve onun yararına çalışmaktır. Aksi halde onlar size kardeş değil, bir yabano veya bir düşman olarak yetişebilirler. Bu ise sosyal hayatımızda büyük gedikler açar. Bunun için evlenme yoluyla birlerine kanşacak olursanız bu, din kardeşlerinizle olsun. Allah da işleri bozucu olan ve düzeltici olanı bilir ve bunları birbirinden ayırır ve ona göre mukafatlarını ve cezalarını verir. Bunu bilmeli ve düzeltme adı altında işi bozmaya kalkışmamalıdır. Allah dilediysdi, sizi zorluklara koşar, ağır yükümlülüklerle zahmetlere sokardı, aciz bırakır, yetimlere hiç kanştırmazdı. Kendi derdinize düşer, onlara ne düzeltme ve ne de bozma, hiç bir şey yapmaya gücünüz yetmezdi. Bunun için Allah'ın verdiği güç ve kuvvete şükür olmak üzere, yetimlere ve güçsüzlere bozma ile değil, düzeltme ile davranınız. "Canım filan kimse yetimin hakkını yedi de ne oldu..." demeyiniz. Herhalde Allah Aziz ve Hakimdir (çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir) O'nun emri mutlaka yerini bulur. Mühlet verir, hemen yerine getirmesse de, bu hikmetindendir ve hikmeti siz bilmezsiniz. Bu konuda nice hadis-i şerifler de vardır. Bu cümleden olarak: "Yetimin ağlamasından Arş titir." (1) Yine bunun gibi, "Ben ve yetimin bakımını üstlenen kimse, Cennette şu iki parmak gibiyiz." (2) buyrulmuştur.

Din kardeşlerinizden olan yetimlerle birbirinize kanşma olayını tamamlayan şeylerden biri de nikâh ve nikâh a akrabalığı yoluyla kanşmadır. Bu münasebetle mutlak olarak nikâh hakkındaki şer'i hükmü dinleyiniz:

Meâl-i Şerifi:

221- Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlaymayın. Bir müşrik kadın, sizin hoşunuza gitsse bile, iman etmiş olan bir cariye herhalde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklerle de mümin kadınları nikâh ettirmeyin. Bir müşrik, sizin hoşunuza gitsse bile, mümin bir köle elbette ondan daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise, kendi izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar hatırdı tutup, öğüt alırlar.

221-Nikâh, sözlükte bir şeyi birşeye eklemek, katmak anlamından alınma olarak sözlük örfünde, sıfah'ın yani zinanın ziddi olan ve cinsel birleşmeyi meşru kılan sözleşme anlamılandı kullanılır. Şer'an ise, "kadının kadınlığından yararlanma üzerine kurulan bir sözleşme" diye tanımlanır ki burada da söylenmek istenen budur.

Müşrik, Kur'an dilinde iki anlama gelir ki biri zahirî, diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açktan açığa Allah'a ortak koşan, birden fazla ilâh olduğu kanaatinde olanlardır. Bu anlama göre, Kitap ehline müşrik denmez. Hakikî müşrik de gerçekten tevhide ve İslâm dinini inkar edenler, yani mümin olmayan gayr-i müslimlerdir. Bu anlama göre, kitap ehli olan Yahudiler ve Hristiyanlar da müşriktirler. Çünkü bunlar, dıstan tevhide inandıklarını ileri sürmelerine rağmen, gerçekte Allah'ın çocuğu olduğu kanaatindedirler. Hristiyanlar, teslise (Allah'ın baba, oğul ve Rûhu'l-Kudûs olmak üzere üç olduğuna) inanırlar. Ve "Mesih, Allah'ın oğludur." derler. Yahudiler de "Üzeyr Allah'ın oğludur." demişlerdir. Böyle

demekle birlikte onlar tevhide inandıklarını da iddia ederler. Demek ki her ikisi de dıstan dışı müşrik değillerse de, gerçekte müşriktirler. Bunun için mutlak olarak müşrik denilirdi ve özellikle iman karşılığında söylendiği zaman, mutlak anlamı üzere kullanılmış demektir ve genel olarak kâfirleri kapsar. "Ne kitap ehlinin kâfirleri ve ne de müşrikler Rabbinizden size her hangi bir iyilik imesini istemezler." (Bakara, 2/105) gibi, mutlak küfürle karşılıklı olarak söylendiği zaman da müşrik kâfirden daha özel olarak, Kitap ehlinde başkalarına ait olur. Bu âyette de, "Müşrikat" (müşrik kadınlar) ve "Müşrikin" (müşrik erkekler) mümin karşılığı olarak mutlak ve elif-lam'lı olarak içine aldığı fertleri daha çok kapsayan, genellik ifade eden bir sözcükle söylenmiş bulunduğundan zahirî ve gerçek, bütün müşrikleri yani bütün kâ firleri içine alır. Şöyle ki:

Ey iman ehli, gerek dıstan dışı ve gerekse gerçek müşrik olan yani mümin olmayan kadınlardan hiç birini nikâhınıza almayınız. Onlarla evlenmeyiniz. Nihayet iman etsinler, o zaman evlenebilirsiniz.Ve şunu mutlaka biliniz ki mümin olan bir cariye, müşrik olan bir kadından daha hayırlıdır, isterse o müşrik kadın sizi büyülemiş ve hayran bırakmış güzelliği, hâl ve tavırları, terbiye ve nezaketi son derece hoşunuza gitmiş olsun. İmanlı bir kadın evli bir cariye bile olsa, mümin olması bakımından, nikâh ve evlenmeye kendisi ile aile kurulmasına gerekli olan iffet, dürüstlük, sadakat ve bağlılık açısından, hür ve pek güzel görünen imansız bir kâfir kadından çok yüksektir. Bunun için imansız kadınlarla evlenip de aile kurmaya kalkışmayınız. Burada müşrik kadından mümin kadın karşılığı söz edilmesi, müşrik kadınlardan maksadın iman etmeyen tüm kâfir kadınlar olduğunu ayrıca gösteren bir nassdır (delildir). Gerek zahirî, ve gerekse hakikî müşrik olsun ve gerek Kitap ehli olsun, gerekse olmasın mümin olmayan kâfir erkeklerin hiç birine de nikâh etmeyiniz. Onları sizden hiç bir kız ve kadınla evlendirmeyiniz. Nihayet o imansızlar, iman etsinler o zaman verebilirsiniz. Ve hiç kuşkusuz mümin olan köle herhangi bir müşrikten, imansız kâfirden hayırlıdır. İsterse o kâfir sizi büyülemiş, kendisine hayran etmiş olsun, hüriyeti, güzelliği veya serveti veya makam, mevkî ve dünya talihî veya öteki halleri ve davranış ile pek fazla gözünüze girmiş bulunsun.

Böyle bile olsa mümin olmayan kimseye hiçbir mümin ve müslüman kadını nikâhı hlamayınız. O imansızlar erkek olsun, kadın olsun çiralan insan ve taş olan o belalı ateşe davet ederler, durumları ve sözleriyle ona çağırırlar. Allah ise, izni ve emri ile cennete ve bağışlanmaya çağıyor. Âyetlerini ve hükümlerinin delillerini gafil insanlara açıklıyor ki, onları kâfalanında canlandırıp akıllarını başlarına alsınlar. Ve mümin olmayanların mutlaka müşrik olduklarını ve bunlarla nikâhlanma ve onları nikâ hlamanın zina ve şirk ile sonuçlanacağını anlasınlar, bu nokta derinden derine düşünmeye muhtaç değildir, bunu hatırlayıp zihinde canlandırmak yeterlidir. O halde ey iman edenler! Allah'ın emrini, çağrısını bırakıp da o erkek veya kadın kâfirlerle evlenmek veya onları evlendirmek suretiyle kendinizi ateşe atmayınız.

İslâm'ın geldiği ilk zamanlarda, müslümanların gerek kitap ehli ve gerekse kiptasız genel olarak müslüman olmayanlarla kız alırlı verirdiler. Bu arada Abdullah b. Revaha (r.a.) müslüman bir cariyesini hüriyetine kavuşturmuş ve onunla evlenmişti. Şereflerine düşkünlüklerinden kâfir kadınlarla evlenmeyi arzu eden insanlar, bir cariye ile evlendi diye onu yermişlerdi. Bir de aralarında Haşim Oğulları ile dostluk anlaşması olan Ebu Mersed Ganavî, Kennaz b. el-Husayn veya Mersed b. Ebi Mersed, Kureys'ten Anak adında müşrik olan, ancak güzellikten payını almış bir kadınla evlenmek için, Resulalluhtan izin istemiş, "İnneha tu'cibunî Ya Resulallah (o benim hoşuma gidiyor, Ya Resulallah!)." demişti. Yine bunun gibi, Huzeyfe b. el-Yeman, Velidei Sevdâ Hasna adındaki cariyesini azad edip onunla evlenmişti. Bu olaylardan birisi veya hepsi nedeniyle bu âyet indi, kâfirlerle evlenme ilişkisi içine girmek, yani gerek almak ve gerek vermek, ikisi de kesin bir biçimde yasak ve haram kılındı. Bunun haramlığının şiddetine bir uyan için, genel olarak inanmayanlara "Müşrik" denmiş, "Onlar gerek sana ve gerekse senden önce indirilen kitapları inanırlar ve ahirete de kesin olarak iman ederler." (Bakara, 2/4) âyetinin anlamı gereğince Hz. Muhammed'in tebliği uyanınca tek Allah'a inanan bir mümin olmayanların hepsinde, zahirî olmasa bile, hakikî bir müşriklik bulunduğu ve bunlarla nikâh yapmanın ateşe atılmak demek olduğu da özellikle hatırlatılmıştır ki haramlığın ne kadar şiddetli olduğuna bir uyardır. Ancak Maide Suresinde, " sizden önce kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları da iffetlerini koruyarak, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, kendilerine mehliherini verip nikâhladığınız takdirde size helâldir" (Maide, 5/5) âyeti uyanınca bu âyetin birinci fıkrasından Kitap ehlinin kadınları istisna olunarak, Kitap ehlinde kız almaya mekruh olarak ruhsat verilmiş; fakat ikinci fıkra muhkem olarak kalımsı ve kız vermeye hiçbir şekilde izin verilmemiştir. "Erkekler, kadınları yönetmeye yetkilidirler." (Nisa, 4/34) ilâhî kânunu gereğince kadınlar kocalarının yönetimi altında bulunurlar. Dolayısı ile, bir mümin kadını, bir kâfir ile evlendirmek onu, o kâfirin yönetimi altına bırakmak ve onun davasına mahkûm etmek olacağından, o mümin kadını kesinlikle ateşe atmaktadır. Ancak bu ilâhî kânunu bilen ve kendini ona göre idare edebilecek olan erkekler hakkında bu yönetim altına giriş ve çağrıya mahkûm oluşu zorunlu ve kesin değildiir. Bu şartlar altında, müslüman erkekler için ihtiyaç hâlinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun için bu âyetle yol gösterme ve hatırlatmadan sonra, "Kitap verilen ümmetlerin hür ve iffetli kadınları" (Maide, 5/5) âyetiyle gereğince yalnız Kitap ehlinde kız almaya ruhsat verilmiş ve zururetler kendi miktarlarıncı takdir olunacağından, bunun dışındakiler yine haramlıkta bırakılmıştır. Şunu da hatırlayalım ki, "O yerde ne varsa hepsini sizin için yaratandır. Sonra semaya doğrulmuş iradesini göklere yöneltmiştir." (Bakara, 2/29) âyeti gereğince mallarda ve eşyada asıl kural, onların mübah olduğu ve haramlığına dair delil bulunmadıkça mübahlık ile amel olunacağı; fakat "sizin için" buyrulduğundan dolayı bu mübahlık insanların canlarının ve ırzlarının dahil olmadığı ve aksine mallardaki asıl kural olan mübahlık insanların canlarını, ırzlarını, haklarını ve yararlarını korumak için bulunduğudur. Kısacası can ve ırzda haramlık asıl kural olunca bir mübahlık ve izin delili bulunmadıkça can gibi ırzda da tasarrufta bulunmak haram olacağından nikâh kıyma izni, mutlakı bir delille dayalı olacaktır. Mübahlığına delil bulunmayan yerlerde nikâh kıymak haramdır. Yani o nikâh, nikâh değil zinadır. Bu nokta üzerinde iyi düşünülünce anlaşılır ki bu âyetteki kadın ve erkek müşrikler, kadın ve erkek müminlerin karşılığı olmasaydı da, zahirî müşrik anlamında olabilsediyi, o zaman da müslüman kadınlarının diğer kâfirlere nikâh edilmeleri asıl haramlıkla haram olacaktı. nkü "hür ve iffetli kadınlar" ifadesiyle müslüman erkeklerin Kitap ehlinin kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmiş olduğu halde; müslüman kadınlardan Kitap ehlinin erkekleriyle evlenmelerinin caiz olacağına dair ne âyet, ne hadis hiçbir mübahlik delili gelmemiştir. Özet olarak, yakında geleceği üzere müslümanların kadınları, İslâm tohumları için şereflî bir tarladır. Ve müslümanlar genellikte tarlanndan ve ekin etkileri yerlerden hiçbirini yabancılara çiğnetmemek, cinsel birleşmelerine izin vermemele yükümlüdürler.

Mal tarlası olan vatan toprağını yabancılara çiğnetmek büyük bir felaket olduğu gibi, can ve din tarlası olan İslâm kadınlarını başkalarına çiğnetmek de felaketdir felaketidir. Bunlar nikâh değil, onların çağrısına uyup canları ateşe atmaktadır. " Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise -izni ile- cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar hatırdı tutup, öğüt alırlar." (Bakara 2/221).

Şimdi nikâh dolayısıyla:

Meâl-i Şerifi:

222-Ey Muhammed! Sana kadınların ay başı halinden de soruyorlar. De ki: O bir eyettir! Onun için ay başı halinde oldukları zaman kadınlardan çekilin ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman ise Allah'ın emrettiği yerden onlara varın, yaklaşsın Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri de sever, çok temizleneni de sever.

223-Kadınlarsız, sizin için bir tarladır. O halde tarlanza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için ıleriye hazırlık yapın. Allah'tan korkun ve bilin ki siz mutlaka O'nun huzuruna varacaksınız. Ey Muhammed, müminleri müjdele!

222-MAHİZ: Mimli masdar, mekan ismi veya zaman ismi olabildiğine göre; hayız,

(aybaşı kanı) hayız yeri, veya hayız zamanı demek olur. Hayız, aslında dilde seyyelan (akmak) anlamında alınmış olarak kadınların âdeti olan kan akıntısının ismidir, rahimden zaman zaman gelen kirli bir tabii salgı olup kişilere ve durumlara göre süresi farklılık gösterir. Bununla birlikte en azı üç, en çoğu on gündür. İmam Şâfiî, en azı bir, en çoğu on beş gün olduğu ve İmam Malik, en az ve en çok müddetin belirlenmesinin mümkün olmadığı kanaatine varmışlardır. İki hayız arasındaki temizlik süresine "tuhur" denilir. Hayızın şer'i hükümleri, namaz ve oruca engel olması, mescidde girmekten, Kur'an okumaktan ve mushafa dokunmaktan kaçınılması, kadının bununla bülüğü emesi ve bu halde cinsel birleşmenin haram olmasıdır ki burada açıklanan da budur. Şöyle ki:

Sana hayız hakkında soru soruyorlar. Burada ve daha önceki âyette atf (ulama) vav ile buyrulması dolayısıyla bu sorulann şarap ve kumarla birlikte sorulmuş olması ihtimal dahilindedir. Veya bu atf, bu sorulann müslümanlar tarafından sorulmuş olduğuna işaretir. Cahiliye Arapları hayızlı kadınlarla birlikte durmazlar, beraber yemek yemezlerdi. Yahudilerin ve Mecusilerin âdetleri de böyleydi. Hristiyanlar ise hayza önem vermezler, cinsel birleşmede bile bulunurlardı. Nihayet aşhabdan bir kaç kişi ile birlikte Ebüddehdah - Allah hepsinden razı olsun Peygambere sordular, ifrat (aşırı gitme) ve tefrit (ihmalkâr davranma) arasında orta bir yol olmak üzere şu cevap indirdi:

De ki, o bir kirlilik, bir pisliktir. Yani yaklaşıp tiksınme ile eziyet edecek murdar bir şeydir. Kokusu fena, rengi bozuk, kaşımı kirli, pis, değersiz bir salgıdır. Dolayısıyla kadınlardan hayız zamanına veya hayız yerine özel olmak üzere çekilin, temizleninceye, temizlik haline girinceye kadar o kadınlara yaklaşmayın, yani cinsel birleşmede bulunmayın veya dizilik altına (göbekle diz kapağı arasına) yanaşmayın. Temizlik sonunda temizlendikleri, yani boy abdesti alıp iyice temizlendikleri zaman, onlara Allah'ın emrettiği yerden gidin, şüphe yok ki Allah insanlık gereği meydana gelebilecek kusurlardan dolayı çok çok tövbe edenleri sever. Ve tertemiz olmağa çalışanları, terbiye ve ahlakla aykırı davranışlardan ve pislikten sıynılıp pampak olanları sever. O halde siz de Allah'ın sevdiği gibi olun ve Allah'ın sevdiklerini sevin.

223-Rivayet olduğuna göre Yahudiler, bir kimse kansının önüne arkasından yaklaşıp cinsel birleşmede bulunursa, doğacak çocuğu şaşı olur derler ve bunun Tevrat'ta olduğuna söylerlermiş, Resulullah'a bu aktarılmış, "Yahudiler yalan söylüyorlar." buyumuş ve şu âyet inmiş: Ey erkekler kadınlarınız sizin tarlanızdır.

HARS: aslında ziraat gibi ekin ekmek demek olup ekin yeri, ekilecek tarla anlamına isim de olur ki burada bu mânâdadır. Bu ifade ile kadının kadınlık organı bir yere, erkeğin spermi tohuma, doğacak çocuk da bitceyi ürüne benzetilerek bir işiâre yapılmış ve bununla Allah'ın emrettiği ekin yeri açıklanmıştır ki anlam şu olur: Kadınları sizin ekinliğinizdir, siz onlara insan ve müslüman tohumları ekip ürün olarak nesil, döl yetiştireceksiniz. Öyle ise tarlanıza (tarla anlamı unutulmamak ve ekin yerinden olmak şartıyla) dilediğiniz taraftan, hangi pozisyonda isterseniz gidiniz. Ve bununla birlikte kendiniz için ilerisini gözetip ona göre ihtiyatlı bulununuz, sadece şehvetinizi söndürmekle meşgul olmayıp geleceğiniz için salih ameller ile hazırlık görünüz. Ve Allah'a isyandan sakınınız da eğri yola gitmeyiniz. Ve biliniz ki, siz mutlaka Allah'a kavuşacak, O'nun huzuruna çıkacaksınız. Dolayısıyla yüzünüzü güldürecek şeyler kazanın da rezil olacağınız şeylerden kaçının.

Ey Muhammed! Bu hükümleri ve irşadları tebliğ et, ve bunları gönül hoşluğu ile kabul edip uygulamak olan müminleri de müjdele.

Meâl-i Şerifi:

224-Sözünüzde durmanız, kötülükten sakınmanız ve insanların arasını düzeltmeniz için, Allah'ı yeminlerinize hedef veya siper edip durmayın. Allah, her şeyi iştirir ve bilir.

225-Allah, sizi yeminlerinizde bilmeyerek ettiğiniz lağıv (herhangi bir kast olmadan, kanaate göre yanlış yere yapılan yemin)dan sorumlu tutmaz. Fakat kalbinizin kazandığı yalan yere yapılan yeminden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok halimdir.

226-Kadınlarından ilâ edenler (onlara yaklaşmamaya yemin edenler) için dört ay beklemek vardır. Eğer bu yeminlerinden dönerlerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

227-Yok eğer boşamaya karar vermişlerse, şüphesiz ki Allah söylediklerini iştirir, kurduklarını bilir.

228-Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç adet süresi beklerler ve Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri, kendilerine helâl olmaz. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa gizlemezler. Kocaları da, barışmak istedikleri takdirde o süre içerisinde onları geri almaya daha layıktırlar. O kadınların, üzerlerindeki meşru hak gibi, kendilerinin de hakları vardır. Yalnız erkekler için, onların üzerinde bir derece vardır. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

229- Boşamak (talak) iki defadır. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız da size helâl olmaz. Ancak Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korkmaları başka. Eğer siz de bunların, Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korkarsanız, kadının, ayrılma için hakkından vazgeçmesinde artık ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın çizdiği hudududur. Sakın bunları aşmayın, Her kim Allah'ın hududunu aşarsa, işte onlar zalimlerdir.

230-Eğer kadını bir daha boşarsa, bundan sonra artık başka bir kocaya varıncaya kadar ona helâl olmaz. Eğer ikinci korda da onu boşarsa, Allah'ın hududunu sağlam tutacaklarını ümid ettikleri takdirde öncekilerin birbirlerine dönmelerinde her ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın tayin ettiği hudududur. Bunları, bilen bir kavim için açıklıyor.

224- URDA: Gergi ve engel veya ağıttan hedef gibi bir şeyle karşı karşıya olup duran demektir.

YEMİN: Aslında güç ve sağlamlık demektir. Bu nedenle sağ ele "yemin" denildiği gibi, "Bir sözü, Allah'ın adını özel bir biçimde anarak güçlendirmeye" de şeriâte göre yemin denilir ki söylediği sözü Allah huzurunda Allah'ı şahit tutarak O'nun büyüklüğü adına söylediğini göstermek suretiyle bir yüklenme ifade eder. Bunun için yalan yere yemin etmek, sonu pek tehlikeli ve korkulu bir günahtır.

İLÂ da aslında yemin etmek anlamındadır. Şeriâte göre, kansı ile cinsel birleşmede bulunmamak üzere yemin etmektir.

TALÂK: Boşamak anlamına bir isimdir. Selâm, teslim gibi...

TATLİK: Dil açısından boş bırakmak, salıvermek gibi bir şeyin bağıını çözüp salıvermektr veya saldırmaktır. Şeriâte göre, nikâh bağıını ortadan kaldırmaktır, dilimizde buna boşamak denilir.

MARUF: Marifet kelimesinden, aslında tanınmış anlamına sıfat olup bu kelimedden (akl veya şeriât ile iyi tanınan her file isim) olmuş kapsamlı bir kelimedir ki bunun karşısı münkerdir. Adaletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyilik etmek, cömertlik, tatlı dil, iyi davranış ve benzerleri gibi iyi görülen mânâlara ve güzel âdetlere hep "maruf" denilir.

Ey müminler! Bir de Allah'ı yeminlerinize, maruz (engel) kılıp durmayınız, ki sözünüzdü durasınız, kötülükten sakınasınız, halkın arasını düzeltesiniz... Yani Allah'a çok yemin etmeszeniz itaatkâr, müttakî, düzeltici olabilirsiniz veya iyilik takla ve dargınlıkları başımtırak için de olsa Allah'a çok yemin etmeyiniz. Veya yeminlerinizin bahanesiyle iyilik etmenize, fenalıkları korumanıza, dargınlıkları başımtırakına Allah'ı ortada bir engel, bir sed gibi tutmayın. Yani bu gibi güzel işleri yapmayacağınıza yemin edip de Allah'ı bunlara engel tutmaya kalkışmayın. Önce böyle yeminler etmeyin; ikinci olarak, böyle hayır terke dair olan yeminlerinizde durmak, Allah nzsına uygundur sanmayın. Nitekim bir hadis-i şerifte de yer almıştır ki: "Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra ondan başkasını daha hayırlı görürse, o hayırlı şeyi yapsın ve yeminine keffaret

versin." Rivayet olduğuna göre Abdullah b. Revaha bir kırınglık yüzünden eniştesi Bişr b. Numan'ın yanına gitmeyeceğine ve onunla konuşmayacağına ve kız kardeşi ile aralarını düzeltmeye çalışmayacağına yemin etmiş ve bunun üzerine, "Allah'a yemin ettim, artık yeminimi bozmam câiz olmaz." demiştir. Bu âyet, bunun veya Hz. Ebu Bekr'in bir yemini hakkından imnştir. Hz. Aişe demiştir ki bu âyet, Allah'a yemini tekrar etmenin aleyhinde imnştir. Buna göre doğru yemin etmek yasaklanmış olunca, atık eğrisinin nasıl olacağı bir düşünölsün. Allah semî'dir, yapılan yeminleri iştirir, Âlîmdir, niyetlerinizi bilir.

225-O halde her yemine karşılık sorumlu tutar mı? Yeminleriniz içindeki lağv kısmı ile Allah sizi sorumlu tutmaz.

LAĞV: Önem verme seviyesinden düşük olan söz demektir. Lağv yemini de içinde bir kararlaştırma ve kasit bulunmayan yemindir. Bu da bir şeye kanaatçe göre yemin etmek ve sonra onun aksine olduğunun anlaşılmasıdır ki bunda yalan kastı yoktur. Fakat İmamı Şafii, lağv yeminini, konuşurken "hayır vallahi, evet vallahi" gibi sırf pekiştirme için söylenip yemin anlamı akla gelmeyen yemin sözcüklerine katmış ve bunda keffaret lazım gelmeyeceği kanaatine varmıştır. Ancak bu âyetteki sorumlu tutmadın maksatı, ahirette sorumlu tutma olup dünya sorumluluğu olan keffaret demek olmadığı açıktır, o nokta En'âm Sûresinde gelecektir. Demek oluyor ki Allah yalan kastı bulunmayarak ve doğru zannedilerek yapıp da gerçeğe aykırı olarak ortaya çıkan boşuna yeminlerden sorumlu tutmaz. Ancak, kalplerinizin kazancı ile, yalan kastıyla bile bile yalan olarak yapılan yeminlerden sorumlu tutar. Buna "yemin-i gamûs" denilir ki keffareti yoktur, bunun günahından keffaret ile dahi kurtulunmaz. Oysa Allah'ın bağışlaması çok, hilmî (yumuşak muamelesi) çoktur. Ve lağv yeminlerden, aslında günah olmadıkları için değil, bağışlamasının ve hilminin çokluğundan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat Allah böyle bağışlayıcı ve halim olduğu halde kalblerin kazancı ile kasten yalan yere yapılan yeminlerden sorumlu tutar. Yemin çeşitlerinden bir de "yemin-i mün'akide" vardır ki bununla gelecekte bir şey yapmağa veya yapmamağa karar verilir ve bu şekilde taliki (ilerdeki zamana yönelik) bir söz verme işlemi yapılır." Filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahi yapacağım veya vallahi yapmayacağım." tarzında yapılan yeminler, yemin-i mün'akidedir.

226-Bu çeşitten olmak üzere, kadınlarından kaçınarak ilâ yapanlar, yani eşi ile, cinsel birleşme yapmamak üzere yemin edenler için, dört ay bir süre vardır. Dolayısıyla, bu süre içinde, fey yapanlar, yani yemini bozup davranışları ile yeminlerinin aksini yaparak dönerlerse, şüphesiz ki Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. İlerde açıklanacak keffaret ile onları bağışlar.

227- Ve eğer fey yapmazlar (dönmmezler) da ilâ ile boşamaya karar verilerse, mutlaka Allah (semi) iştirir ve (alim) bilendir. Karar verilen boşama işidir ve onların niyetlerinin ne olduğuna bilir.

İlâ ile, fey yapmayıp (dönmeyip), boşamaya karar vermek konusunda selef bilginleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İbnü Abbas demiştir ki, ilâ yapanın eşine dönmemesi ve dört ayın geçirmesi boşamaya karar vermek demektir.

İbnü Mes'ud ve Zeyd b. Sabit ve Osman b. Affan hazretlerinin görüşleri de budur. Bunlar bu dört ayın sonunda bâin bir talak (kesin bir boşama) meydana gelir demişlerdir. Hazreti Ali, İbnü Ömer ve Ebüdderda'dan iki rivayet vardır ki biri öncekiler gibidir. Biri de o süre geçtikten sonra ya eşine dönmesi veya boşaması seçeneklerinden birisini tercih etmek üzere koca tevkiif edilir ki Hz. Eş'e'nin görüşü de budur. Üçüncü görüş Said b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah, Ebu Bekr b. Abdurrahman, Zührî, Ata ve Tavus'un görüşüdür ki dört ay geçince bir ric'î talâk (boşama) meydana gelir. Hanefiler birinci, Şafii ve Mâlikiler de ikinci görüşü benimsemişlerdir. Boşama sözcüğü sarıh (açık) olup biraz sonra görüleceği üzere ric'î boşama ifade ederse de, "azimet-i talak" (boşama karar)nın kinâyeye sözler gibi beyunnet (kesin boşama) ifade edeceği açıktır. Sonra azim (karar), kalbin bir fiili olduğu için ayrıca dil ile telifaz edilmesi gerekli değidirdir. İlâ yemini buna yeterlidir. Bir de bu âyette ilâ için eşine dönmek veya onu boşamak arasında başka bir şık yoktur. Dolayısıyla bu yemini bozmamak, onu boşamaya karar vermek demektir. Bu karar ile ilâ boşamaya niyet edilen kinâyeye sözlerinden olmuş olur ki bunlarla da bir bâin talâk meydana gelir. İlâda artık koca başkaca bir de boşama yapsın diye beklenerek, bir üçüncü şık ortaya çıkarmamaz.

228-Şimdi yemin talâk sonucunu doğurunca, boşanmış kadınlara gelelim:

Genel olarak boşanmış olan kadınlar, kendilerini üç kur'u tutup beklerler. Herhangi bir nedenle kan görmeyenler, hamile olanlar, bir erkekle zıfafa girmiş olanlar, küçüklük ve cariyeler başka âyetlerle burdaki genel hükmün dışında diğer hükümlere tâbidirler. Kur'u ve akra', kelimesinin çoğuludur ki zit anlamı sözcüklerden olarak, hayız ve tuhur (temizlik) anlamlarına gelen ortak bir sözcüktür. Bu bakımdan mücmeldir. Bu sözcüğün anlamının belirlenmesi, anlama bakıp araştırma ile açıklamaya bağlıdır. İmam Malik ve Şafii, bunu tuhur (temizlik) ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizi'de tahric olduğu üzere, Hz. Eş'e'den rivayet olunan, "Cariyenin boşanması iki kez ve iddeti iki hayzdır." hadisi ve buna uygun olarak İbnü Ömer'den İmam Şâfiî hazretlerinin de rivayet ettiği diğer hadisi şeriften anlaşılan iddette, "kar"ın hayız demek olduğu açıklanmış ve sayısında fark varsa da bu açıdan cariyeye ile hür olan kadının iddetinde fark bulunmadığı üzerinde görüş birliği olan ve âyetin ilerdeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere beklemekten amacın rahmin temizliğinin ortaya çıkması olup temizliğin hayız ile anlaşılacağıının açıkça belli olmuş bulunmasına ve fıkıh kitaplarında açıklanan daha bazı destekleyid delillerin işığı altında Hanefi imamları bunu hayız ile tefsir etmişlerdir ki Raşit halifeler, Abdullah'lar (abadile) Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Ebüdderda, Ubâde b. es-Sâmit, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî ve Ma'bedilcühni (Allah hepsinden razı olsun) hazretlerinin görüşleri de budur. Buna göre hür ve bâliğe olan boşanmış kadınlar tam üç âdet görünceye kadar kendilerini tutup bekleyeceklerdir.

Ve onlara Allah Tealâ'nın rahimlerinde yaratmış olduğu hayız veya cenin her ne ise onu gizlemeleri câiz olmaz ve saklamakla yararlanmaya kalkışmaları helâi değidirdir. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa bunları saklamazlar, olduğu gibi söylerler, bu konuda söz kendilerininindir.

BÜLE; "ba'l"ın çoğuludur. Ba'l bir zamanlar tapılan bir putun ismi olduğu gibi yükseklik anlamı ile seyyid ve mâlik yani efendi, koca ve kan anımlarına da gelir. Erkeklerin ba'l'i denilince, onların hanımları; hanımların ba'l'i denilince onların kocaları demek olur ki burada böyledir. O halde âyetin meâlî: Ve o boşanmış kadınların efendileri, yani onları boşayan ve fakat ric'î boşama (talâk) ile boşayıp henüz efendiliğini koruyan kocaları, onları bu süre zarfında ric'at ile (dönerek) yine nikâhlanna almaya herkesten daha çok hak sahibidirler. Hatta iddet süresinde erkek söz veya fiil ile ric'at (dönüş) yapmak ister de, kadın razı olmazsa söz erkeğindir. Eğer o efendiler aile arasında bir düzeltme (yani anlaşmazlığı ortadan kaldırmak) isterler, ona zarar verme ve ayrılmaları fikrinde bulunmazlarsa bunu yapabilirler. Bu da hukuk açısından, yaptıkları boşamayı, bân olarak yapmayı ric'î olarak vermeleri ile anlaşılır. Buna rağmen içten içte amaçları geçinmek olmayıp kadının iddetini uzatarak ona zarar vermek gibi bir kötü niyet ile ilgili olursa, sırf kalbı olan bu nokta da, "Ancak kalplerinin kazancı ile, yalan kasdı ile, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerden sorumlu tutar." (Bakara, 2/225) âyeti gereğince ilâhi sorumluluğu hak ederler. Ve kadınlar için erkekler üzerinde, erkekler için kadınlar üzerinde bulunan haklara benzer, ma'rufa uygun olarak, yani tanınması ve korunması vacip (gerekli) hukuk mevcuttur ki bunları birçok âyetlerde açıklanmıştır. Bu âyetlerden olmak üzere, "Onlara güzel geçinin..."

(Nisa, 4/19), "Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmaktır..." (Bakara, 2/229), "Çocuk kendisine atı olana da, emzirenlerin iyiceleleri, giyecekleri uygun şekilde üzerlerine yükümlölüktür..." (Bakara, 2/233), "Erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler. Çünkü bir kez Allah birini diğerinden üstün yaratmış, bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar..." (Nisa, 4/34), "Ve aldığınız kadınlara mehirlerini gönül hoşnutluğu ile

veren..." (Nisa, 4/4), "Ve eğer bir kadını bırakıp da yerine diğer bir kadın almak istiyorsanız, önceki yüklerle mehir vermiş bulunsanız da içinden bir şey almayın..." (Nisa, 4/20), "Kadınlarınız arasında her yünden adil davranmaya ne kadar düşünlük gösterseniz de yine güç yetiremezsiniz. Bari (birine) büsbütün meyledip de ötekini askıda kalmış gibi bırakmayın..." (Nisa, 4/129)... Şimdi bu hükümün geneli içinde şu da anlaşılıyor ki nikâh esasında mehir belirlenmesi ise mehir-i misil de gerekir. Bununla birlikte, erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır. Evlenme amacıyla erkekler kadınlarla ortak olmakla birlikte üzerlerinde bulunurlar, onları ve ellerindekini gözetir, muhafaza ederler, onları yönetir ve harcamada bulunurlar. Ailenin yükünü erkekler çekerler. Erkeklerin bu gibi yönlerden yerine getirecekleri fazla yükümlülüğe karşılık üstünlük ve dereceleri de fazladır; fakat bunu kötüye kullanmamalıdır. Allah azizdir (çok güçlüdür), hakimdir (hüküm ve hikmet sahibidir). Hükümlerine karşı gelenlerden intikamını alır ve onun hükümleri hikmetlerle ve yararlı şeylerle doludur.

229- Şer'î bakımdan nikâh bağının ortadan kaldırılması demek olan talak (boşamak), iki kezdir. Boşamanın ardından hüküm de ya dönüp iyilikle yaşamak ve iyi muamele ile tutmaktır-Demek ki, boşamak için açık bir irade beyanı olan boşama sözcüğü iki kez ric'î boşama ifade eder veya dönmeyip iyilikle, güzellikle salıvermektir. Bu önceden nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehirlerden boşama karşılığında bir şey almanız size helâl olmaz. Bu helâl olmazsa diğer mallarından hiç olmaz. Erkekler buna tenezzül etmemeli, kadınları baskı yapıp boşama bahanesiyle verdiklerini geri almaya veya onlardan yararlanmaya kalkışmamalıdır, böyle bir şey kesinlikle haramdır. Ancak o kan koca Allah'ın belirlemiş olduğu sınırlarda duramayacaklarından endişe ederler, sevişemeyip kan-koca hukukunu gözetemeyecekleri, meşru olmayan bir duruma düşecekleri zannında bulunurlarsa hüküm böyle değildir. O zaman ey hakimler! Bu ikisinin Allah'ın belirlediği şer'î sınırlarda duramayacaklarından korkar, bunu bazı belirtilerden anlarsanız, o zaman kadının nikâh bağından kurtulmak için boşamaya karşılık, gerek mehir ve gerek diğer başka şeylerden verdiği bedelne ne veren kan ve ne de alan koca, ikisine de günah yoktur. Bu şekilde mal karşılığı nikâhtan sıyrılmak caizdir. Ve bu, bir bâin talak (boşama) olur. Ve boşamanın da böyle, kadına dönüşmesi caiz olmayan bâin diye bir çeşidi vardır. Rivayet olunur ki Abdullah b. Übeyy b. Selûl'un kızı Cemile, kocası Sabit b. Kayıs sevmezmiş. Resulullah'a gelmiş de, "Ya Resulallah! Ne ben, ne Sabit, başlanımızı hiç bir şey bir araya getiremeyecek. Vallahi dininde, ahlâkında bir ayıbını görmüyorum. Ancak İslâm'dan sonra küfre düşmeyi çirkin görüyorum; ona da buğzundan, nefretimden (kinimden) tahammül edip dayanamıyorum. Bir gün perdenin bir tarafını kaldırdı baktım, karşıdan bir kaç kişi içinde gördüm; ne göreyim içlerinde en siyahlı, en kısalı en çirkin yüzlüsü o." demiş, sonra bu âyetin inmesi ile Sabit'ten mehir olarak aldığı bahçeyi ona verip hul' olmuş (mal karşılığında boşanmış)tu.

İşte bu hükümler, Allah'ın belirlediği sınırlardır. Artık bunları aşmayın. Ve her kim Allah'ın koyduğu sınırları aşmaya kalkışrsa, işte onlar zalimlerden ibaretler. Bu aşma ile kendilerini ilâhî gazap ve cezaya hedef kılacaklarından bu zulmü de en önce kendilerine yapmış olurlar. Âyette zamir ile yetinilmeyip de yüce Allah'ın isminin tekrar ortaya çıkartılıp zikredilmesi, ilâhî azameti hatırlatmak içindir.

230- Sözü edilen iki boşamadan sonra koca, o boşanması yapılmış kadını ona döndükten sonra veya iddet içinde iken bir daha boşarsa, artık üç boşamadan sonra o kadın, o erkeğe hiç bir şekilde helâl olmaz. Bu açık hükme karşılık ona helâl demek küfür olur. Bu haramlık, o kadın kendini diğer bir kocaya tam anlamı ile nikâh edinceye kadar, Rifâa'nın hanımı hakkındaki, "Sen onun, o da senin balcığını tadıncaya kadar..." hadisi şerifi ile açıklandığı üzere, balcığınızı tadıncaya kadar devam eder. Öyle aralarında üç boşama meydana gelmiş olan erkek kadının samimi bir aile kurmaları normal olarak ihtimal dahilinde değildir. Aralarında bir parça cazibe bulunsaydı, herhalde bir veya iki boşama ile yetinilir ve o zaman durumun düzelmesine kadar beklenebilirdi. Kan-kocalk ilişkisi ve ruhsal durumları, çok ince ve derin bir şey olması bakımından hakkiyâ değerlendirilemeyip bazı anızlar yüzünden öfkelenme ve köpürme ile kesilmesine yönelindiği halde, çok geçmeden ruhun derinliklerinden pişmanlık kaynayabileceği gözönüne alındığından dolayı, Ceneb-ı Allah üçe kadar boşamaya müsaade etmiş ve bunları da kadının temiz bulunduğu "tuhur" zamanlarında yapılması sünnet kılınmıştır. Dolayısıyla birinci ve ikinci boşama birer deneme dersidir. Bu denemeler yapıldıktan sonra üçüncü kez boşamaya gerek gören ve Hakk'ın bahsettiği bu tecrübe dersinden yararlanmayı keş de takdir etmeyen bir erkek o kadın arasında ciddi bir aile hayatı olacağına ihtimal verilemez. Fakat o kadının elden çıkıp başkasının yatığına girmesi gibi acı bir ayrılıktan sonra bile, ruhlarının derinliklerinde önce hissedemedikleri bir evlenme ilgisi bulunduğunu takdir ederlerse, o zaman bunun ciddiye alınabilir. Bu durumda, bu nikâhtan sonra bu ikinci koca şayet o kadını boşarsa, bu kadın ile önceki kocanın birbirlerine tekrar dönüp her ikisinin hoşnutluğu ile nikâh olunmalarında bir sakınca yoktur. Allah'ın şer'î sınırlarında duracakları zannederler, öyle bir ayrılıktan sonra, böyle birbirlerine bir ilgi duyarlarsa bunu yapabilirler. Ve işte yukarıdan beri sıralanan bütün bu hükümler, Allah'ın, değiştirme ve aykırı davranmaktan korunmuş bulunan, belirlenmiş kesin hükümleridir ki, Allah bunları, alayıp bilecek olan ilim adamları zümresi için açıklar. Sorumluluk yüklemek, mükellef kılmak herkese, anlamak ve açıklamak ilim ehlinedir. Kitap ve sünnet ile bunlara bazı açıklamalar daha katılacak ve bütün bunları önce yönlერი Peygamberlerin varisleri olan din âlimleri ve müctehid imamları anlayacak, dallarını ve zaman zaman parça sonuçlarını onlar çıkıp açıklayacaklardır. O halde ilimde derinliği olmayanlar bunları kendi kendilerine çözmeye kalkışmayıp âlimlere başvurmalıdır.

Siz şimdi şu açıklamalara dikkat ediniz:
Meâl-i Şerifi:

231-Kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirdiklerinde, artık kendilerini ya iyilikle tutun veya güzellikle salın. Yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak onları tutmayın. Her kim bunu yaparsa nefesine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini alay konusu edinmeyin, Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size kendisiyle öğüt vermek üzere indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayıp, düşünün. Hem Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.
232-Kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirdiklerinde, aralarında meşru bir şekilde rızalaştıkları takdirde, kendilerini kocalarıyla nikâhlanacaklar diye sıkıştırıp, engellemeyin. İşte bu, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen bir öğüttür. Bu, sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtr. Allah bilir, siz bilemezsiniz.

231- Kadının boşadınız, onlar da bekleme sürelerini doldurdular mı, yani yukarıda açıklandığı gibi bekleyecekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar mı boşamak için irade beyanını açıkça ifade eden bir sözcükle, "tallâktüha" (onu boşadım) demek bir ric'î talak ifade edeceğine göre, geçen hükme uygun olarak, ya o süre bitmeden derhal kanunlarınıza dönüp, onları marufa uygun olarak güzelce tutunuz, veya marufa uygun olarak salıveriniz. Haklarına tecavüz ve düşmanlık etmek için, mesela hul' yapmaya (mal karşılığı boşamaya) mecbur edip ellerinden bir bedel kapmak için onları zararlar karşılıp, kendilerine zarar vermek kastıyla tutmaya kalkışmayınız. İyice geçinme amacınız ve ümidiniz yoksa ilk boşamada güzelce salıveriniz de bir iddetle kurtulsunlar. İddetlerinin (bekleme sürelerinin) sonlarına doğru onlara dönüp, tekrar boşamak suretiyle iki veya üç kez iddet beklemeye mecbur etmeyiniz. Bunu, bu zarar verme tutmasını her kim yaparsa, mutlaka kendine zulmetmiş olur. Bir de Allah'ın âyetlerini eğlence gibi tutmayınız. Özellikle nikâh ve boşama hakkında çok ciddi olunuz. Çünkü ilâhî âyetleri hafife almak küfürdür.

Deniliyor ki bazıları nikâh, boşama ve köle azadı yapar, sonra: "Canım ben şaka yapıyorum." dermiş, bu nedenle bu âyet-i kerime inmiş ve bunun için Peygamber

efendimiz, "Üç şeyin ciddisi ciddi, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve köle azad etmek." buymuştur.

Buna göre ey müslümanlar! Bu konuda şakadan, işi hafife almaktan son derece kaçınınz da Allah'ın üzerinizde olan nimetlerini hatırlayınız. Özellikle size nasihat ve irşad olarak üzerinize indirdiği kitap ve hikmeti hatırd tutunuz. Bu konuda Allah'tan korkunuz. Biliniz ki kuşkusuz ve şüphesiz Allah her şeyi bilendir. Yaptığınız, yapacağınız, terk ettiğiniz ve edeceğiniz şeylerden hiç biri ona gizli kalmaz. Bu bakımdan siz O'nun nimetlerini unutur, bu kitabın ve hikmetin değerini bilmez, hukukuna saygılı olmaz, hükümlerini gözetmezseniz; düşünemeyeceğiniz çeşit çeşit cezanın başınıza geleceğini bilmelisiniz. Bu âyet Sabit b. Yesar hakkında inmiştir, buna Sinan-ı Ensârî de denilir. Bu adam, kansını boşamış, iddetinin kıymasına iki üç gün kala, kansına dönmüş; yine boşamış, yine dönmüş, yine boşamış; böylece kadının zararına yedi ay geçmiş. O zaman henüz boşama sayısı sınırlanmamıştı.

ECEL: Hem süreye, hem de sürenin bitimine denilir.

BÜLÜĞ da bir şeye erişmek demek olup kapsamlı genişletilerek son derece yaklaşmak anlamına da gelir. Dolayısıyla ecelin bülüğü, iddetin sonuna erip bitirmek veya sonuna yaklaşmak anlamına gelebilir. Oysa yukarıda, "Kocaları da boşamak istedikleri takdirde o süre zarfında onları geri almaya daha iyaktırlar." (Bakara, 2/228) buyrulmakla ric'at (dönme) hakkının iddet içinde olma şartının bulunduğu anlaşılmıştı. Burada ise, "Onları tutunuz" ifadesi, dönüş hakkını ifade ettiğinden bu karine ile bu âyetle ecelin bülüğü, iddetin sonuna yaklaşmak demek olduğu ortaya çıkar.

232-Şimdi de iddetin bitmesinden sonraki hüküm açıklanmak üzere buyruluyor ki: Bir de ey veliler veya ey müminler! Kadınları boşadığınız ve dolayısıyla onlar da ecellerine erdiği yani iddetlerini bitirdiği zaman, eski kocalarına kendilerini evlendirmelerine, aralarında örfü uygun olarak karşılıklı rıza, hoşnutluk bulunduğu takdirde engel olmayın. Kısacası iddet bittikten sonra ilk kocanın kendiliğinden dönme hakkı (ric'at) kalmaz, ancak kadının hoşnutluğu ile yeniden evlenilebilir. Buna da ma'rufa uygun olmak şartıyla hiç kimsenin ve hatta velilerin bile engel olmaya hakları yoktur. Mesela: şahitsiz veya mehir-i misilden daha az bir mehir ile razı olmak gibi marufa uygun olmayan biçimde olursa, o zaman kadının velisi engel olmaya yetkilidir. Buna göre iki boşamada hoşnutlukla iki kez nikâh yenilemek caizdir. Fakat üçüncüsü yukarıda açıklandığı şekilde başka bir kocaya varmadan helâl olmaz. Rivayet olduğuna göre Ma'kil b. Yesar, kız kardeşi Cüm'lü, Ebûvelid Asım b. Adiyy b. Aclan ile evlendirmiş, o da sonra bunu boşayıp bırakmış, iddeti çıktıktan sonra pişman olmuş, yeniden istemeğe gelmiş, kadın da razı olmuş; bunun üzerine, Ma'kil de kız kardeşine "O seni boşadı sen yine ona varmak istiyorsun, eğer tekrar ona varırsan yüzüm yüzüne haram olsun." demişti. Yine bunun gibi Cabir b. Abdullah da amcasının kızını yasaklamıştı. Bu âyet bunlardan biri veya her ikisi hakkında inmiştir. Resulullah Ma'kil'i çağırıyor, bu âyeti okuması; Ma'kil da "Rabbim emriyle bumm sürdürüldü, Allah'ım, razı oldum ve emrine boyun eğdim." demiş ve kızkardeşini kocasına nikâh etmiş. Hz. Cabir de "Bu âyet benim hakkımda indirdi." demiş. Ancak âyetin iniş sebebi bunlar olduğuna göre, boşayanlara başka, engel olmaktan yasaklanlara başka olması lazım geleceğinden, bu da "boşadınız" hitabı ile, "engel olmayın" hitabının, ayrı ayrı kişilere yöneltilmesi ile ifadelerin birbirinden ayrılmasını gerektireceğinden âyetin ifade akışına (nazmına) uymayacağı düşüncesiyle âyetle şu anlam verilmiştir: Ey kocalar! Kadınlarınızı, boşadığınız ve bunu üzerine onlar da iddetlerini bitirdikleri zaman, onlara baskı yapıp da başka kocaya vormalarını engellemeyiniz. İki tarafın razı olması ile meşru şekilde bir nikâh ile gerek siz ve gerekse başkası, dilediklerine varınsın. İbnü Abbas, Zührî, Dahhak demişlerdir ki bu âyet kadınlannı boşadıktan sonra onları başka bir kocaya vormalarına engel olan kocalar hakkında inmiştir. Çünkü cahiliyet taassubu ile bazıları boşadıktan kadınları zulmederek baskı yapıp, evlenmelerine meydan vermek istemezlerdi. Rivayetin güçlü olmasından dolayı çoğu tefsirciler birinci görüşe taraftar olmakla birlikte, dirayet açısından bu görüşü daha uygun görenler de vardır. Aslında bu iki anlam birbiri ile çelişik değildir, bir diğerini gerektirir. Fakat her birinde bir açıdan daha fazla yarar vardır. Âyetin geliş gayesi bakımından ikinci tefsire göre, bu âyetteki kocaları boşadıktan kadınlann evlenmelerine engel olmalarının yasak edilmesi, öbür âyetteki kadına zarar vermek amacıyla onu tutma yasağının kapsamında dahil, bir bakıma onun tamamlayıcısı olacak, birinci tefsire göre ise buna karşılık başlı başına bir hüküm ifade etmiş bulunacaktır. İlahî hitabın parçalanması sakıncası ise üç şekilde ortadan kaldırılmıştır: Birincisi, hitapta telvin (ifadeyi tek düzelikten çıkartıp çeşit çeşit ifade biçimi kullanmak) de bir çeşit iltifat olarak belâğat çeşitlendirdir. İkincisi, "tatlik" (boşama), sebebine isnad etmek suretiyle boşatmak anlamına da gelebilir. Ve böylece muhatapları değişmemiş, ikisi de "vellerden ibaret" olmuş olur. Ancak bunun Ma'kil ve Câbir olaylarına uygun düşüp düşmeyeceği üzerinde durulması gereken bir noktadır. Üçüncüsü, diğer hitapları yalnız kocalara veya velilere ait olmayıp bütün ümmete yönelik olmalıdır ki böylece boşama, "hukukullah", bir başka deyimle kamu hakkını ilgilendirdiğinden, toplumdan bir kaç kişiyin yaptığı, toplumun tümüne nisbet edilmiş olur. Ve böyle isnat, gerek Arapların sözlerinde ve gerekse Kur'an'da yaygın ve pek çoktur. Şahsi hukuk açısından boşayan kocalar, eşlerin yeniden evlenmelerine engel olanlar diğerleri olduğu halde, kamu hukuku açısından ikisi de bir topluma aittir. Ve bundan dolayı çoğu tefsircilerin görüşü, rivayet açısından kuvvetli olduğu gibi, dirayet yönünden de çok incedir. Ve gerçekten boşamada Allah hakkı bulunduğu da kabul edilmiştir.

Ey bütün muhataplar! Şu açıklanan ve önemli olan, kadınlara baskı yapmanın yasaklığı hükmü, siz insanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman eden her kişiye öğüt ve nasihata yarayan bir hükümdür. Ey müminler! Bu yok mu sizin için en feyizli ve en temiz, pek çok temizliği ve nezh olmayı gerektiren bir hükümdür. Şer'an ve insanlık açısından güzel olan, ma'rufa uygun olarak kadının rızası ile nikahlanmasına engel olmamak bu konuda zorluklar çıkarmamak, baskı yapmama, önce bunu yapabilecekler için ilâhî emre sanılmak olacağından bir hayır, bir sevaptır; sonra, kan ve koca için namus ve iffet açısından pek çok temizliği ve nezh olmayı gerektiren bir husustur. Çünkü nikahlanmalarına engel olduğunuz takdirde -Allah göstermesin kuşku altında kalmalarından korkulur. Çünkü kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler gizli bir şeydir. Bütün bunların içyüzlerini ve insanlığın durumunun düzelmesiyle ilgili hükümlerin ve şer'î kanunların nasıl bir şey olduklarını Allah bilir: Siz ise bunları bilmezsiniz, dışarda dolarsınız.

Boşanmış kadınlr hakkında nikâhın sonuçları olan ve dolayısıyla nikâhli kadınlarda da var olan irda' (süt emzirme) ve nafaka gibi bazı hükümler daha vardır ki bunlar da aşağıda olduğu gibi açıklanır:

Meâl-i Şerfi

233-Anneler, çocuklarını, emzirmenin tamamlanmasını isteyenler için tam iki yıl emzirirler. Çocuk kendisine ait olan babaya da emzirenlerin yiyecekleri ve giyecekleri geleneklere uygun olarak bir borçtur. Bununla beraber herkes ancak gücüne göre mükellef olur. Çocuğu sebebiyle bir anne de, çocuğu sebebiyle bir baba da zarara sokulmasın. Varise düşen de yine aynı borçtur. Eğer ana ve baba birbirleriyle istişare edip, her ikisinin de rızasıyla çocuğu memeden ayırmak isterlerse kendilerine bir günah yoktur. Eğer çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra bunda da size bir günah yoktur. Bununla beraber Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görür.

233- Nikâh altında olsun, boşanmış olsun bütün anneler çocuklarını tam iki sene emzirirler, emzirmeleri gerekir, ilâhî hükmü göre annelerin durumu budur. Bu hüküm, emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir. Şu halde tam iki sene emzirme süresi, en çoğu olup, âyetle açıklanacağı üzere bu sürenin azaltılması caizdir. "Mevludünleh" yani çocuk kendisi için doğmuş ve onun doğmasına sebep ve nesebine sahip bulunmuş olan baba

üzerine de, o annelerin ücretleri başta olmak üzere yiyecekleri ve giyecekleri onlara vaciptir. Fakat kayıtsız ve şartsız değil, mar'uf kadar, yani babanın imkanına göre, iki tarafın durumuna uygun olarak bir hakimin uygun görebileceği ölçüde vaciptir. Çünkü hiçbir kimse, gücünün yettiğinden başkasıyla yükümlü olmaz, "tekli'fi mâlâ yutak", insanı gücünün yetmediği şeylerle yükümlü kılmak mümkün olsa da yapılmaz. İbn Kesir, Nafî'din Verş ve Yakup kırâetlerinde "râ"nın şeddidi ve ötresi ile şeklinde; Ebu Ca'fer kırâetinde şeddiz olarak "râ"nın sükunu ile şeklinde, Aşere'nin kalanlarında "râ"nın şeddidi ve fethi ile şeklinde okunur ki şeddelleride dan ve müfaale babandan malum veya meçhul nehy-i hazır, sakın okunan kırâette, den meçhul nehidir. Ne çocuğu yüzünden anneye, ne de çocuğu yüzünden babaya zarar verilmeyle kalkışılmaz. Zarar vermeye kalkışılmasın, hiçbirine zarar verilesin. "Zarara, zararla karşılık vermek yoktur".

Baba yaşıyorsa nızık ve elbise böyle, ölmesi durumunda, varis üzerine de onun gibidir. Bu varis ya babanın varisi veya çocuğun varisidir. Önce ölen babasına varis olan çocuğa, yeterli mal kalmış ise, o nızık ve nafaka ona; kalmadığı takdirde de o çocuğa o sırada varis olabilecek durumda bulunan "zi-rahim-i mahrem" yakınına (kendisine nikâhı haram olacak derecede yakın olan akrabasına) veya asabesine (baba tarafından yakınlarına) vacip olur.

Şimdi ana ile baba iki seneden önce memeden kesmek isterlerse ikisinin biri düşünüp, görüş alış verişinde bulunup hoşnut olmaman şartıyla, ikisine de bunda bir günah yoktur. Ana ile baba birlikte görüş alış verişinde bulunurlarken her halde yavrularının yaranını gözetirler. Böyle ikisinin görüş ve düşünceleri birleşip de hoşnut oldular mı, artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile, iyi niyetle işin ehlinde ve yerinde meydana gelen ihtihattaki hata bağışlanmıştır. Fakat taraflar birbirleriyle görüş alış verişinde bulunmazlar veya birinin nızası olmadan yapılmış olursa, günah olur. İşte yukarıda "emzirmeyi tamam yapmak isteyen kimse", bu görüş alış-verişinde emzirmeyi kesmeye razı olmayandır.

Ey babalar! Bir de siz çocuğunuzu süt ana tutup emzirtmek isterseniz vermek istediğiniz ücreti veya İbnü Kesir kırâetinde medsiz (uzatmadan) okunduğuna göre İhsanı (ikramı) orfe uygun ve şer'ân güzel görülen bir tarzda güzelle teslim ettiğiniz takdirde, size bir günah yoktur. Demek ki baba, çocuğuna süt ana tutup gerçek anneyi emzirmekten alıkoyabilmektedir. Fakat süt anayı memnun etmelidir ki çocuğa iyi baksın. Dikkat ediniz, ve Allah'tan korkunuz ve biliniz ki her ne yaparsanız Allah onu mutlakla bilir. Dolayısıyla size ona göre ceza veya mükafat verir.

Nikâh hükümleri boşamaya; boşama iddet ve nikâhın sonucu olan doğuma, emzirmeye ve nafakaya; nafaka da "varise düşen de aynen onun gibidir" fıkrasında ölüme ve en sonunda âhiret hükümlerine ulaşmakla, şimdi de ölüm iddeti (kocası ölen kadının bekleyeceği süre) ve bu nedenle yeniden bazı âdâb (edep)ler ve nikâh hükümlerinin açıklanması için buyrululuyor ki:

Meâl-i Şerifi:

234- İçinizden vefat edip de geride eşler bırakan kimselerin hanımları, kendi başlarına dört ay on gün beklerler. İddet (bekleme) sürelerini bitirdikleri zaman, artık kendileri hakkında meşru bir şekilde yapacakları hareketten size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

235-Böyle kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda size bir vebal yoktur. Allah biliyor ki siz onları mutlakla anacaksınız. Fakat meşru bir söz söylemekten başka bir şekilde kendileriyle gizlice sözleşmeyin. Farz olan iddet sona erinceye kadar da nikâh akdine azmetmeyin (kesin karar vermeyin). Bilin ki Allah gönlünüzdekini bilir. Öyle ise O'nun azabından sakının. Yine bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok yumuşaktır.

236-Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın. Eli geniş olan hâline göre, eli dar olan da haline göre ve güzelliyle faydalandırmalıdır. Bu, iyilik yapanlar üzerine bir borçtur.

237-Eğer onları, kendilerine dokunmadan önce boşar ve mehri de kesmiş bulunursanız, o zaman borç, o kestiğiniz miktarı yarıdır. Ancak kadınlara veya nikâh akdini elinde bulunduran kimse başlıgarsa başka. Ey erkekler! sizin bağışlamanız ise takvaya daha yakındır. Aranızdaki fazileti unutmayın şüphesiz ki Allah, her ne yaparsanız hakkıyla görür.

238-Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun.

239-Eğer bir korku hâlindeyseniz, yaya veya binekli olarak giderken kılın, (korkudan) emin olduğunuz zaman da böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde Allah'ı zikredin (namazlarınızı yine her zamanki gibi huşû ile kılın).

234- Bilindiği gibi bu doğuşun bir de ölümü vardır. İçinizden vefat edip de geriye eşler bırakan kimselerin hanımları da, kendi başlarına dört ay on gün beklerler, diğerlerine nikâh edilmezler, süslenmezler, görücüye çıkmazlar. Sonra bekleme sürelerinin sonuna erdikleri zaman, artık kendi haklarında orfe göre, yani şeriatın reddetmeyeceği bir şekilde yaptıkları hareketlerde, mesela süslenmek, evlenmeye namzed olacaklara görünmek gibi iddet (bekleme süresi) içinde yasaklı bulundukları kadınlık arzularını meşru şekilde açığa vumalarında size bir günah yoktur. Gerek toplum ve gerekse idareciler iddetten sonra bunları, bu gibi meşru hareketlerden menetmeye kalkışmamalıdır.

İddetten sonra bunlar, tercih hakkına sahiptirler. Ancak gayri meşru hareketler başka, o zaman iş değişir ve siz gizli, açık, iyi, kötü her ne yaparsanız, Allah ondan haberdardır. Amellerinizin iyisine iyi, kötüsüne kötü karşılık görürsünüz.

İddetin hikmeti, "Allah'ın, rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz." (Bakara, 2/228) âyeti cellesinden açıkça anlaşıldığına göre, rahmin temizliğinin ortaya çıkmasıdır ve bunda asıl olan da âdetdir. Üç âdet, çoğunlukla üç ayda meydana gelebileceği gibi, her kadın da âdet görür bir durumda olmaz. Boşanmada kadının âdet görüp görmemesi de düşünmeye değer bir sebep olur. Bunun için boşanmada, âdet görenlerin iddetinin "kur'û" (temizlik veya âdet hali) ile, âdetten kesilmiş olanların da ona bedel aylar ile olması, sırf hikmet olur. Fakat ölüm, herkes için eşit bir sebeptir. Bundan kaynaklanan ayrınlıkta kadının âdet görüp görmemesinin hiç hükmü yoktur. Bundan dolayı vefat iddetinin herke için eşit ve peşpeşine olması da sırf hikmettir. Âdetten kesilme gibi bunun üç ay ile takdiri, bu eşitliğe yeterli değildir. Bütün âdet görenler açısından da eşitliği temin için daha fazlasına lüzum olabilir. Aynı zamanda ölüm iddetinin, boşanmadan daha fazla bir yas mânâsı taşıması da yararlı. Kadın için nikâh nimetinin çok oluşu, her halde sevinçle karşılanacak bir olay sayılmamalıdır. Bununla beraber boşanmada teselli sebebi olacak bir nimet yönü de düşünülmektedir. Ölüm ise, hiçbir kimse için ferahlık ve sevinç sebebi değildir. Bunun tek tesellisi, "Biz Allah'ın kullanyız ve gerçekten yine ona döneceğiz." (Bakara, 2/156) imanıdır. Ölüm sebebiyle nikâh nimetinin çok oluşu, hassasiyeti ince ve iffet endişesi daha fazla olan kadın için boşanmadan daha çok bir yas sebebi olması gerekir. Bu hikmetlere dayanarak denilebilir ki ölüm iddetinin aylarla takdiri, âdet görenlerle görmeyenler hakkında eşitlik teminini ifade ettiği gibi; bunun dört ay on gün olması da çoğunlukla üç ayın, üç âdetle denk, geri kalan bir ay on gün de en azından rahmin temizliğinin ortaya çıkması için bir ihtiyat ve durumu ortaya çıkarma olmakla beraber, ölüme ait yas mânâsını ifade etmiş olma hikmetiyle de ilgili görünmektedir. Bu müddetin, ceninin tam teşekkülü ve ruh üflenmesiyle ilgili bulunduğu da Eb'ül-'Âliye'den ve Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir. Bununla beraber bu iddet müddeti, Fıkıh bakımından "muallal" (bir sebebe bağlanmış) değil müteabbed"dir (kulluk ve Allah'ın emri gereği yapılacak).

235- Vefat iddeti bekleyen kadınlara, isteme yani nikâh namzedliği cinsinden kinayeli

sözler söylemenizde veya ne kinaye yoluyla ne de doğrudan doğruya açıklamayıp, gönlünüzde gizlediğiniz arzu ve nikâh fikrinde de size bir günah yoktur. Gönlünüzden geçirebilirsiniz, "ne hoşsun, ne güzelsin, beğendim, iyi kadınsın"; hatta "evlenmek istiyorum" gibi kinaye yoluyla ifade edebilirsiniz. "Seninle evlenmek istiyorum, nikâhına talibim." gibi açıkça söylemeyerek kinaye ile anlatmak caizdir. Allah müsaade etmiştir. Çünkü: Allah biliyor ki iddet bitince siz onları anacaksınız, ağıktan açığa nikâhlarına talip olacaksınız. Bundan dolayı iddet içinde de düşünmenize veya sabretmeyip kinaye yoluyla arzularınızı açığa vurmaza izin vermiştir. Fakat bu izni görüp de onlarla bir sırâ, yani cinsel birleşmeye vaadleşmeyiniz. Ancak güzel ve meşru bir söz söylemeniz, yani kinaye ile istemeniz veya diğer meşru konular hakkında konuşmanız başka. Farz olan iddet, sona erinceye kadar nikâh düşüğünü pekiştirmeyiniz. Yani nikâh akdini iddet çıkmadan yapma azminde bulunmayınız. İddet içinde nikâh haramdır, yapmayınız. Ve biliniz ki her halde Allah, gönlünüzdekini bilir. Bundan dolayı öyle harama azmedip, karar vermekten sakınınız. Fakat iddetten sonra nikâha, iddet içinde niyet "veya gönlünüzde gizlemenizde bir sakınca yoktur, Allah biliyor ki (siz onları anacaksınız)." ifadesi gereğince helâldir. Şunu da biliniz ki, her halde Allah'ın bağışlaması ve hilmî (yumuşak muamelesi) çoktur. Eğer güle olmasaydı yukarıdaki şekilde kinaye ile anlatmaya izin vermezdi. İddet beklemekte olan bir kadına kinâye ile namzedlik ve hatta susup gönlü bağlamak bile bir çeşit kusur, bir sabırsızlık olduğu halde, iddetten sonrasına ait olan samimiyet ve menfaatini gözterek onlara müsaade etmiştir. Bunlardan anlaşılır ki kocalı veya ric'î talâk (dönüş yapılabilecek bir boşama) ile boşanmış bulunan kadınlara gerek ağıktan ve gerekse üstü kapalı olarak hiçbir şekilde söz atmak caiz değildir. Ölüm iddeti beklemekte olan kadınlara üstü kapalı olarak evlenme teklifi caiz olmakla beraber; bütün iddet bekleyen kadınlann ve kocalı kadınlann, evlenme teklifi yapacak bir durumda bulunmaktan kaçınmaları vacibdir. Aksi takdirde dullann hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlike ile karşı karşıya bırakmış olur.

Boşama ve iddet meseleleri, böyle evlenme arz ve talebi ile ilgili, ince bir takım sosyal vazife ve adaba dayalı olunca, hukuk bakımından da bazı açıklamalara ihtiyaç duyulur. Nikâhı kadınlık ilr plânda iki kısımdır: Mehîr takdir edilmiş olan, olmayan. Bunlardan herbiri de iki kısımdır: Nikahtan sonra gerdeğe girilmiş olan, olmayan. Buna göre boşanmış kadınlara da bu şekilde dört kısımdır: Birincisi kendisiyle zıfafa girilmiş ve mehîr takdir edilmiş olan ki bunların hükmü yukarıda anlatılmış; boşama üzerine haksızlıkla hiç bir şey alınmayıp, mehîrlerinin tam olarak ödemesi ve üç "kur" (âdet veya temizlik süresi) kadar iddet beklemeleri gerektiği açıklanmıştır. İkincisi kendisiyle zıfafa girilmiş olup mehîr takdir edilmemiş bulundandır. Bunlara da aynı şekilde, "Erkeklerin kadınlara üzerindeki meşru hakları gibi, kadınlann da hakları vardır." (Bakara, 2/228) âyeti kerimesi gereğince mehr-i misil (emsaline ödenen mehir miktar) gerektiği bildirilmiştir ki bununla ilgili daha bazı açıklamalar gelecektir. Üçüncüsü, kendisiyle zıfafa girilmemiş ve mehîr de kesilmemiş olan; dördüncüsü de kendisiyle zıfafa girilmiş, fakat mehir kesilmiş bulundandır ki bu ikisi de aşağıda gelecek iki âyet ile, bir de Ahzâb Sûresinde: "Sizin için (dokunmadan boşadığınız) kadınlara hakkında sayacağınız bir iddet yoktur." (Ahzab, 33/49) âyetiyle açıklanacaktır. Şöyle ki:

236-Mehirsiz nikâh veya zıfafa girmeden önce boşamak caiz olabilir mi? Çok bağışlayıcı ve yumuşak muamele edici olan Allah Teâlâ nezdidne bunların hükmü nedir denirse, (Hamza, Kisâ'î ve Halef'ül-'Âşir kırâetlerinde eklinde). Nikâhlınlı olan kadınlara ne temas, ne de onları için nikâhta farz olan bir mehir takdir edip söylemediğiniz; yani ne zıfâf, ne de mehir takdiri, hiç birini yapmadığınız müddetçe onları boşamanız caizdir. Sırf bundan dolayı size bir günah yoktur. Mehîr söylemeden nikâh sahih olabileceği gibi, zıfaktan önce boşamak da caiz ve geçerli olur. Fakat buna da dîni bir vecibe gerekli olur: Bundan dolayı onlara meşru şekilde bir mal verip yararlandırınız; öyle ki bu mal, durumu geniş olana kudretince, dar olana da kudretince olsun. Bunu bahşetmek, iyilere gerçekten vacibdir. İsterse mehir söylenmemiş bulunsun, her nikâhın kadına malı bir menfaatte sonuçlanması gerekir. Mehîr söylenmeden nikâhın sahih olması, mutlak olarak hiç bir şey lazım gelmez demek değildir. O zaman, "Erkeklerin kadınlara üzerindeki meşru hakları gibi kadınlann da hakları vardır." (Bakara, 2/228) âyeti mânâsız kalmış olurdu. Buna göre mehir kararlaştırılmadığı halde zıfafa girilmiş olsaydı mehr-i misil gerekecekti. Zıfaktan önce boşanmış olunca bu mahrumiyete karşılık bir bağış olsun verilmesi gerekir. Bu da fıkıhta açıklandığı üzere en az baştan başa bir kat elbisedir ki bunun da en az ölçüsü bir baş örtüsü, bir entari, bir çarşaf veya bunların bedelidir.

Ensardan bir zat, bir hanifiyye ile (İslâmdan önce Allah'ın birliğine inanana ve Hz. İbrahim'in dininden olan bir kadını) mehir takdir etmesiz evlenmiş, sonra da henüz gerdeğe girmeden boşamıştı. Bu âyet, bunun hakkında imiş ve Resulullah (s.a.v.) buna, "Kûlahını satarak bile olsa o kadına bir mal (bağış) ver!" buyurmuştur.

KADERUHU = Nafi, İbnü Kesir, Ebu Amr, İbn Amir'den Hîşam, Asımdan Ebu Bekir Şu'be, Yakub kırâetlerinde "dal"ın sükunu ile şeklinde, geri kalanlarda fethasiyle okunur. CUNÂH : Aslında bir şeyi basıp meylettiren ağırlık demek oluk zorluk, sıkıntı ve genel olarak günâh ve vebal mânâsına da gelir ki "günâh" kelimesinin aslı budur.

KADİNA MESS: Temas, dilimizde dokunmak dediğimiz gibi cinsel ilişkinden kinayedir. Bu bir sır olduğundan açık delili bulunan halvet-i sahiha ile, yani engelden uzak olarak tenhaca beraber bulunmakla biliniz ve buna duhul (gerdeğe girme) denir. Bu şekilde gerdeğe girmeden önceki boşamada mehir kararlaştırılmamış bulundugu takdirde talak-i bâin (yeni bir nikâh olmadan kadının tekrar alınmayacağı boşama) meydana gelir ve kadına bir mal verilmesi gerekir.

237- Ve eğer onlara dokunmadan önce boşar, ve bir mehir takdir edip kararlaştırmış bulunursanız , borcunuz, takdir ettiğiniz kararlaştırılmış olan mehrin yansır. Ancak o kadınlara bunu bağışlayıp düşürürlerse veya nikâh düşümü elinde olan, akdedilmiş nikâha ve onu çözmek hakkına sahip bulunan kimse, yani boşayan koca fazlasını verirse o başka. Burada bu ifade ile muhataptan gıyaba iltifat olunması (ikinci şahıstan üçüncü şahsa dönülmesi) bu özellikle fazla tesvik içindir. Rivayet edilmiştir ki ashabdan Cüneyr b. Mut'im hazretleri böyle tamâmını vermiş: "Ben bağışlamaya daha layıkim." demiştir. (Allah ondan razı olsun). Bununla beraber ilk bakışta bu kimseden maksat veli gibi görünür, veya kadın küçük olduğundan dolayı evlendime yetkisine sahip olan velisi o yarıy affetmiş bulunsun demek olur. Fakat önceki mânâyı desteklemek üzere buyruluyor ki: Ve affetmeniz (bağışlamanız) takvaya daha yakındır. Belli ki küçük bir kızın hakkını düşümmekte bir takva ilgisiz bulunamayacağından bunun mânâsı sudur: Kadının affetmesinden, sizin fazla vermeniz takvaya daha yakındır. Aranızda iyiliği de unutmayın, birbirinize karşı iyilik ve faziletle muamele etmeyi elden bırakmayın. "Erkekler için kadınlara üzerinde fazla bir derece vardır." (Bakara, 2/228) âyetinin mânâsını hatırdan çıkarmayın. Çünkü her ne yaparsanız Allah onu görür. Yaptığınız iyilik ve ikramı yarı etmez. Kadın affederse bu fazileti o elde etmiş olur; erkek fazlasıyla tamâmını verirse, iyilik ve üstünlüğünü ispat etmiş bulunur. Bu bakımdan evlenme, boşama ve mal derdiyle dünyaya dalıp iyilik ve fazileti unutmamalıdır.

238- Böyle olablirmek için de bilinen namazları ve hele orta namazı üstlerine düşerek muhafaza ediniz. Her birini dikkatle gözetip vaktinde eksiksiz olarak yerine getirmeye devam ediniz. Ve Allah için ayağa kalkıp divan durunuz, yani Allah için kalkıp, önünüze bakarak, ellerinizi güzel bir şekilde tutup oynatmayarak sessiz ve sakın ve bir boyun eğme tavni içinde Allah diyerek namaza durunuz.

KUNUT: Bir şeye öyle devam edip durmaktır ki taat, husu, sukûnet ve ayakta durmak mânâlarını içerir ve dilimizde buna "divan durmak" denir. Bunun için kunut taattir, kunut uzun süre ayakta durmaktır, kunut susmaktır; kunut huşu ve tevazu kanatlarını indirmek ve azallan sükuna kavuşmasıdır diye çeşitli bakımlardan tarif edilmiştir. Bir hadisi şerifte "Namazın en faziletlisi kunutu (kıyâmı) uzun olandır." buyrulmuştur ki kıyam demektir. Buna göre namazda kıyam ve kırâeti, duayı veya huşû ve sükûneti uzatmaya da kunut denir. Nitekim, "Hazreti Peygamber bir ay kunut yaptı, bunda Arap kabilelerinden biri

aleyhine dua ederdi." diye rivayet olunan Peygamber fillinde kunut, duaya kıyımı (dua için ayakta durmayı) uzatmak demektir. İşte bu "Allah için kunut yaparak ayakta durunuz." emriyle namazda özellikle Allah için niyetin ve iftitah (başlangıç) tekbirinin, kıyamin ve huşu ile dünya kelâmından sükut etmenin farz oluşu anlatılmıştır. Bu şekilde kıyam (ayakta duruş) namazın ilk rûknüdür (temelidir). "Okuyunuz", "Rüku ediniz", "Secde ediniz" emirleri gereğince kırâet, rûkû, secdeler, kâde (oturma), sıralamada bundan sonradır. Her namazda önce divan durmak vardır. Bu sebeple namaz aslında bir kunnuttur. Fakat vitir namazı gibi bazı namazlarda kıyam (ayakta durma) esnasında bir tekbir ile daha dua için kıyımı uzatmaya da özel mânâsıyla kunut denir ki kunut içinde kunut demek olur. Bundan dolayı, "kânîtin" namaz kılanlar, huşu içinde bulunanlar, susanlar demek olur. Asıl kıyam, "Allah için ayakta durun." ifadesinden açıkça anlaşıldığı için "kunut yaparak" ifadesi, daha çok Allah'ın zikri ile durup huşu ile susmak mânâsına yorumlanmıştır. Ebu Amr eş-Şeybanî'den rivayet edilmiştir ki: "Biz başlangıçta Resulullah zamanında namazda konuşurduk. Allah için kunut yaparak ayakta durun." âyeti indi, bize susmak emredildi." demiştir. Abdullah b. Mes'ud da demiştir ki: Biz Habeşistan'a gitmeden önce Hz. Peygamber'e namazda olduğu halde selâm verirdik. O da bize karşılık verirdi. Habeşistan'dan geldiğinde selâm verdim, karşılık vermedi, sonra bunu kendisine arz ettim. "Cenab-ı Allah dilediği emri yaratır, namazda konuşmanızı da kesinlikle azmetti." buyurdu. Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edilmiştir ki: Bir adam Hz. Peygambere namazda selâm verdi. O da işaretle aldı. Selâm verdikten sonra buyurdu ki: "Biz namazda selâm alırdık, ama ondan menedildik. Muaviye b. el-Hakem es-Sülemi hadisinde de Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Bizim şu namazımız yok mu, bunda insan kelâmından hiç bir şey yaraşmaz. O tesbih, tekbir ve Kur'an kırâetidir. Bu âyetin inişinden sonra ashab-ı kiramdan her hangi birisi, namaza durduğu zaman, Allah korkusu ile uzağa bakmaktan, sağa sola dönmekten, bir çakılı itmekten, gönlünde dünya işleriyle ilgili bir kuruntu yapmaktan sakınırdı.

Kelimesinde, elif-lâm ahdi harici içindir ki maksat, günde beş vakit bilinen farz namazlardır. Bu ahd olmasaydı, bilinen bütün namazların farz olması gerekecekti ki buna güç yetmezdi.

VUSTÂ : Evsat in müennesi (dişili) olarak ism-i tafdildir ki orta veya en faziletli demektir. Bunun için salat-ı vustâ anlam itibarıyla orta namaz veya efdal (en faziletli) namazdır diye ancak iki görüş vardır. İsm-i tafdil, fazlalık ve eksikliği kabul eden şeylerden yapıldığı cihetle "mevt (ölüm)"ten "emvet (daha çok ölüm)" denmediği gibi; bir şeyin vasat (orta) olması da fazlalık ve eksikliği kabul etmeyeceği için, "evsat" ve "vustâ" kelimesinin tafdil mânâsında kullanılmasının doğru olmayacağı ve bu bakımdan "evsat" en hayırlı, en mütevil demek olur, salatı vustânın da "efdal namaz" (en faziletli namaz) mânâsına olması gerekeceği de hatırlatılmıştır. Bununla beraber ism-i tafdilin, fiilin asıl mânâsına gelmesi de inkâr edilemeyeceği gibi, tavassutun (ortada olmanın) izafî veya hakikişini düşünmek de mümkündür. Şu halde salat-ı vustâ "namazların en ortası" veya "ortası" demek de olabilir.

İşin aslına gelince, atıf, tegayür (başkalık) gerektireceğinden "orta namaz", "essalevat"tan yani bilinen namazlardan başka bir namaz gibi görünürse de aslında "namaz", "namazlar" da dahil olduğundan bu atfın, fazla itina göstermek için hasss âmma (özel olanı, genel olana) atfı cinsinden bulunduğu en küçük bir düşünce ile anlaşılır ki genel olarak tefsircilerin rivayetleri de böyledir. Şu halde bu atıf, "ve melâiketihî ve Cebraîl" (Allah'ın melekleri ve Cebraîl) diye meleklerle Cebraîl'i atfı gibidir ve farz namazlar içinde salat-ı vustâ (orta namaz) melekler içinde Cebraîl'e benzer. Acaba bu hangi namazdır? Bunu kesin bir şekilde tayin etmek mümkün değildir. Tabi'in büyüklerinden Said b. Müseyyeb hazretleri, salat-ı vustâ hakkında Resulullah'ın ashabı şöyleydi, demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiştir. Bu konudaki görüşlerin özeti şöyledir:

1- Bu, ikindi namazdır. Bu görüş, Hz. Ali'den, İbnü Mes'ud'dan, Ebu Ey-yub'dan, bir rivayette İbnü Ömer'den, Semre b. Cündeb'den, Ebu Hüreyre'den, Utayye rivayetinde İbnü Abbas'tan, Ebu Said el-Hudrî'den, bir rivayette Hz. Aişe'den, Hz. Hafsa'dan (R. anhüm), birçok tabînden, İmamı Azam Ebu Hanîfe'den, bir kavlinde İmam Şafîi'den, Ahmet b. Hanbel'den ve Malik'in bazı arkadaşlarından rivayet edilmiştir ki Resulullah Efendimiz "Ahzab" savaşı günü, "Biz, orta namazı olan ikindi namazından meşgul ettiler. Allah kâblilerine ve evlerine ateş doldursun." buyurmuştur. Çünkü düşmanların savaş için hücumlarından dolayı "korku namazı" şeklinde olsun vaktinde kılamamışlar, güneşin batışından sonra kılmışlardı. Hz. Ali de "Biz orta namazı sabah namazı zannederdik. Nihayet Resulullah söyledi de bunun ikindi namazı olduğunu öğrendik." demiştir. Ebu Malik Eş'arî ve Semre b. Cündeb hazretleri de Resulullah'ın, "Orta namaz, ikindi namazdır." buyurduğuna rivayet etmişlerdir. Bunun sebebi ve hikmeti olarak denilmiştir ki ikindi namazı vakti, herkesin ticaret ve geçim için en çok meşgul oldukları bir vaktidir. Gece ve gündüz meleklerinin toplanma zamanıdır. Bir de şer'i günle, iki gündüz iki gece namazlarının ortasındadır. Bu bakımdan her iki mânâsıyla ortadır.

2-Sabah namazıdır. Bu da Hazreti Ömer'den, bir rivayette Hz. Ali'den, Ebu Musa, Muaz, Cabir, Ebu Ümame ve bir rivayette İbnü Ömer hazretlerinden ve Mücahid'den ve İmam Malik'ten ve bir kavilde İmam Şafîi'den rivayet edilmiştir. Bunun hakkında da Resulullah'ın, bir gün sabah namazını kılip rukudan önce kunut da yaptığı, elini kaldırıp dua ettiği ve sonunda: "İşte bu, içersinde kunut yaparak (boyun eğerek) kılmamız emredilen orta namazdır." buyurduğu Ebu Reca Utaridî hazretlerinden rivayet edilmiş ve Fahreddin Razi, tefsirinde daha çok buna atıfta bulunup delili getirmiştir.

3-Öğle namazıdır. Bu da İbn Ömer, Zeyd, Üsâme, Ebu Said, Aişe hazretlerinden ve bir rivayette İmam-ı Azam'dan rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sabit (r.a.) şöyle rivayet etmiştir ki: "Hazreti Peygamber, öğle saçağında namaz kılar, insanlar da kendilerini sıcaaktan koruyacak bannaklarında bulunurlar, Cemaate gelmelzerdi. Resulullah, bu hususta söylendi. Cenab-ı Allah: 'orta namazı' âyetini indirdi ki maksat öğle namazdır." Yine rivayet olunmuştur ki o zaman öğleyin Hz. Peygamberin arkasında ancak bir iki saf cemaat bulunurdu. Resulullah: "Vallahi şu namaza gelmeyen kavmin üzerlerine evlerini yakayım, diye gönlüme geldi. buyumuş, bunun üzerine bu âyet inmiştir; bir de öğle namazı, Resulullah'ın ilk defa Cebraîl'in imamlığı ile kıldığı ilk namazdır. Bundan başka cuma namazı bu vakttedir. Bunun fazileti ise bilinmektedir.

4- Akşam namazıdır. Bu da Ebu Ubeyde es-Selmanî ve Kubeysa b. Züveyb (r. anhüma'dan) rivayet edilmiştir. Çünkü bu namaz, ikâmet halinde ve yolculukta hep üç rekât olarak sabittir.

5- Yatsı namazı olduğu da bazı zatlardan nakledilmiştir.

6- Beş vakit namazın tamamıdır ki Muâz b. Cebel (r.a.) bu görüştür. Gerçekte namaz, imanın aslı ile diğer ameller arasında ortada bulunan bir ibadettir. Bu itibarla "vustâ" (orta oluşu) sıfat-ı kâşifedir (açıklayıcı bir sıfattır). Diğer taraftan namazda tertip sahibi olmanın, daha faziletli olduğunda söz yoktur. Bu ise, her gün beş vakit namazın tamamı itibarıyledir.

7- Beş vakit namazdan, belirsiz olarak bir tanesidir. Tabîinin büyüklerinden Said b. Müseyyeb ve Ebu Bekir Varrak bu görüşe sahip olmuşlardır. Cenab-ı Allah, Ramazan ayında kadir gecesini, Esmâ-i Hüsnâ'sında (en güzel isimleri içersinde) İsm-i Azam'ını (en büyük ismini), cuma gününde icabet saatini gizlediği gibi; namazlar içinde de orta namazını gizlemiş ve bununla beraber muhafazasını emretmiştir ki; namazların hepsine devam ve muhafazasına itina gösterilsin.

Böyle olduğuna Nafi, İbn Ömer'den rivayet etmiş, Rebî' b. Heysem de bu görüşe sahip olmuştur. Bir de bu âyet önce, "orta namazını, ikindi namazını..." diye imişti. Hz. Hafsa'nın, kölesine yazdırdığı ve bu âyete gelince özellikle imla suretiyle yazdırdığı muştafa ve yine Hz. Aişe'nin muşafında böyle ve bir rivayette: "o ikindi namazdır" şeklinde olduğu, fakat bunun daha sonra neshedilip (kaldınılp) yalnız, kırâetinin kaldığı mütevatır kırâetlerle sabit ve Bera' b. Âzîb hazretlerinden de özellikle rivayet edilmiş bulunduğu cihetle anlaşılıyor ki bu önce ikindi namazı olmak üzere tayin edilmiş olduğu halde, daha sonra tayini neshedilip kapalı bırakılmıştır. Tefsirci Kurtubî demiştir ki, sahih olan budur; çünkü deliller, birbirine zit ve tercih şekli de yoktur.

Meşhur olan görüşler bunlardır. Bunlardan başka:

8- Cuma günü cuma namazı, diğer günlerde öğle namazıdır. Bu da Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.

9- Yatsı ve sabah namazlarıdır ki Ebu Hayyan'ın anlattığına göre Hz. Ömer ve Hz. Osman bu görüşe sahiptirler.

10- Sabah ve ikindi namazlarıdır ki Malikî fıkıhçılarından Ebu Bekir Ebherî'nin görüşüdür.

11- Özellikle cuma namazıdır.

12- Farz namazların hepsinde cemaattir.

13- Korku namazıdır.

14- Vitir namazıdır. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sehâvî bunu tercih etmiştir.

15- Kurban bayramı namazıdır.

16- Ramazan bayramı namazıdır.

17- Kuşluk namazıdır.

Tefsirci Ebu Hayyan Endelûşî, bunları özetleyerek der ki: "Bu görüşlerden her biri söylediği namazın fazileti hakkında vârid olan hadislerle, bir de bazısının, şu ve şu arasında ortada bulunmasıyla tercih edilmesi istenilmiştir. Halbuki bu bir delil değildir. Belirli bir namazın özel bir faziletinin bulunması; ne hespinden faziletli olmasına, ne de orta namazdan Allah'ın muradının, o namaz olduğuna delâlet etmez. Bütün bu rivayetler arasında itimada en uygun olan görüş; Hz. Peygamberin salat-ı asır (ikindi namazı) diye açıklamasıdır..."

İbn Cerir Taberî de tefsirinde bunu doğru göstermiştir. Hanefîlerin de en çok taraftar olduğu görüş budur. Böyle olmakla beraber, bu kadar ihtilaf içinde bunun kesin bir tefsir olduğu iddia edilemez. Çünkü âyetten "salâtü'l-asr" (ikindi namazı) açıklamasının, okunusunu neshedilmiş olarak kalması, belirleme hükmünün kaldırılmış olmasına yorumlanır. Yalnız okunusunu neshedilmiş olması, orta namazın bilinmesinin, beş vakit namaz gibi yerleşip tevâtürle bilinmesine ve tayin edilmiş olmasına bağlıdır. Halbuki görüldüğü üzere beş vakit namaz, kesin olarak bilindiği halde bu öyle değildir. Bu ancak genel anlamı ile bilinmektedir. Gerçi "Ahzab" günü (Hendek savaşı günü) hadisi, en kuvvetli bir açıklamadır. Fakat bunun, o günkü ikindi namazına mahsus olması da muhtemeldir. Çünkü en çok engelle karşılaşıp o olmuştur. Ve çok meşguliyet hikmetine bakılarak orta namazın, çoğunlukla ikindi namazı olduğunun söylenmesi, insanların çoğu için ikindi namazının, meşguliyetin çok olduğu bir zamana rastlaması olmasından ve böylece ortada kalmasındandır. Halbuki genel duruma bakılırsa, meşguliyetin çokluğu ve engeller, diğer namazlara da rastlayabilir. Bu bakımdan denilebilir ki her şahıs için engellerin çokluğu sebebiyle kılınması zor ve en çok ortada kalıp gemesi muhtemel olan namaz hangisi ise, onun hakkında namazların en faziletlisi ve orta namazı da odur. Ve yukarıdaki şekilde her namaz hakkında rivayet bulunması, bu şekilde izah edilebilir ve ilk inşteki "salâtü'l-asr" (ikindi namazı) açıklamasının, neshedilmiş bulunması da bunu teyid etmektedir. O halde orta namazı hakkında en sahih ve en itidalî söz, beş vakit namazdan herhangi birisinin olmasıdır.

239- Bütün namazlara itina gösterilmesini temin için, orta namazı kesin olarak tayin edilmemiş, ancak açık ve kesin buyurulmuştur ki:

Namazların hepsini ve hele orta namazı muhafaza ediniz ve Allah için kalkıp divana durunuz, eğer korkarsanız; düşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebepten ötürü şiddetli bir korkuya düşerseniz, yaya veya binekli, nasıl durabilirseniz öyle kılınız. Yani durum neyi gerektiriyorsa ona göre nasıl ve ne tarafa durmak mümkünse öylece, isterse hayvan üzerinde ima ile olsun tek başınıza kılınız ve her halde mümkün olduğu kadar kılınız, terk etmeyiniz.

Bu şekilde gelişine göre namaza, "korku namazı" denir ki en şiddetli korku zamanındadır. Korku namazının, cemaatle kılınabilen diğer bir şekli vardır ki Nisâ sûresinde gelecektir. Onda korku, bundan azdır. Fakat düşmanla fiilen savaş sırasında bunların hiçbirini yapılamaz; hareket namazı bozduğundan, o zaman namazı kazaya bırakmak zorunlu olur. Nitekim Hendek savaşında "Ahzab" günü güneş batıncaya kadar böyle olmuş da Resulullah: "Bizi orta namazı olan ikindi namazından meşgul ettiler..." buyurmuş, dört namazı kazaya bırakmış ve güneş battıktan sonra sırasıyla kaza etmişti. Artık korkuyu atıp emniyet ve selâmete çıkınız mı, size o bilmediğiniz hükümleri ve bu arada namazın hükümlerini nasıl öğrettiyse, öylece Allah'ı zikrediniz, namazlarınızı yine tam olarak kılınız ve diğer hükümlerini de yerine getiriniz ki şükretmiş olasınız. O hükümler içinde namazlara devam, bu üstünlük ve fazileti unutturmaz. Demek ki namazlar içinde orta namazı nasılsa, bütün şer'i hükümler içinde namazlar da öyledir ve bunu anlatmak için nikâh ve boşama meseleleri henüz bitmeden arada özellikle bir emirler verilmiştir. Ölümün ve boşamanın bahis konusu olduğu ve olacağı bir sırada fazilete sevk ve namazı emretmek ve korku ve güvence ile cihadi hatırlatmak ne kadar belîğ (belagatlı)dır! Bu uyanışla o hükümlerin geri kalan kısmını dinleyiniz: Meâl-i Şerifi:

240-İçinizden hanımlarını geride bırakarak vefat edecek olanlar, eşleri için senesine kadar evlerinden çıkarılmaksızın kendilerine yetecek bir malı vasiyet ederler. Bununla birlikte eğer kendileri çıkarılsalar, kendi haklarında yaptıkları meşru bir hareketten dolayı size bir sorumluluk yoktur. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

241- Boşanmış kadınlr için de meşru ve geleneğe uygun şekilde bir meta'(intifa hakkı) vardır ki verilmesi, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur. 242-İşte akillarınız ersin diye, Allah size âyetlerini böylece açıklıyor.

240- KİRÂET: Ebu Amr, İbnü Âmir, Hafs rivayetiyle Âsim ve Hamza kırâetlerinde mansub şeklinde, diğerlerinde ise merfu şeklinde okunur. Abdullah b. Mes'ud kırâetinde de şeklindeydi.

Tefsircilerin büyük çoğunluğu bu, âyetinin inişinin, evvelki âyetten daha önce olduğunu, fakat okunuşa geri bırakıldığını söylemişlerdir. Bununla beraber tarih açıklanmış değildir. Önceki iddet, bu da nafaka içindir.

Yine içinizden vefat edip de acıklı hanımlar bırakanlar, eşleri için senesine kadar evden çıkarılmayarak geçecekleri bir malı vasiyet edip bırakırlar. Bunların, hanımların için böyle bir vasiyet hükmü vardır ki vasiyet yapılmasa bile hüküm verilir. Bunun üzerine o hanımlar, kendiliklerinden çıkarılsalar, o zaman kendi haklarında meşru bir şekilde yaptıkları hareketlerde size bir günah yoktur. Nafaka haklarını, kendileri düşürmüş olurlar. Allah azizdir, hakimdir (çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir); meşru olanın aksine hareket edenleri veya meşru olan harekete müdahale edenleri hesaba çekerek.

Burada neku (belirsiz) olarak "ma'ruf", önkende (belirli bir kelime olarak) "bi'l-ma'ruf" buyrulması; bunun inişinin önce, öbürünün inişinin ise daha sonra bulunmasından dolayı olduğunu tefsirciler açıklıyorlar. Çıkış halinde günahın olmayış gösterir ki bu bir sene tamamen iddet değildir. Çünkü iddet olsaydı, kişilerin günah olurdu. Şu halde bu âyet, birincisinden inişte de önce olsaydı, dört ay on gün iddet müddetiyle şekillik olmazdı. O halde önce olduğundan dolayı nafakaya ait olan bu müddetin, iddet müddetiyle neshedilmiş veya tahsis edilmiş olması gerekmezdi. Fakat şurasını unutmamak gerekir ki bu bir sene kadar intifa hakkı, vasiyet veya vasiyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere kan da kocasına dörtte bir veya sekizde bir hisse ile varis olacaktı. Bu şekilde miras âyetlerinin inişinden sonra varise vasiyet neshedilmiş (kaldınılmış) olduğundan, bu vasiyet de neshedilmiştir. Bundan dolayı kocası vefat eden eşlere kendi miras paylarından başka bir de nafaka vacib değildir. Bu âyet, İslâm'ın başlangıcında kanya miras yokken inmiş ve daha sonra miras ile hükmü kaldırılmıştır. Ve bu hükmün kaldırılması, kanning aleyhine değil, lehine (yaranna) olmuştur. Bir sene de iddet mânâsı düşünerken, bu neshin, sonradan inen iddet âyetiyle olduğunu da söylemişlerdir. Demek ki her iki takdirde neshedilmiştir. Ancak Mücahid'den mesken hakkında neshedilmediğine dair ayrı bir görüş vardır. İmam

Şafî de o görüşü benimseyerek, bunlara nafaka yoktur, fakat bir sene meskende oturma hakkı vardır demiştir. Mesken de nafakadan sayıldığı için, bu düşünce rivayet ve dirayet bakımından zayıftır.

241- Kocası vefat edenlerin nafakalan böyle. Bu açıklamanın sonunu, baş tarafına bağlamak için bu hususta ilk bahis konusu olan boşanmış kadınlara gelince: Boşanmış kadınlar için de şer'î bakımdan ve gelenekler açısından uygun şekilde bir mal, bir intifa hakkı (faydalanma hakkı) vardır ki, verilmesi, Allah'tan korkanlara, takvanın en geniş mânâsıyla müminlere vacibdir. Koca onu vermeli; vermezse, müslümanların hakimleri alıvermelidir. Bu mal, gerdeğe girmiş olanlar için iddet nafakası, girmemiş olanlar için de bir bağıştır (müt'adır). Fakat müt'ada, yukarda geçmiş bulunduğundan burada asıl konunun iddet nafakası olacağı açıktır. Bunun geleneklere uygun olanı da kocanın gücüne göre, kannın durumuna uygun olmalıdır. "Hiç bir kimse, gücünün yettiğinden başkasıyla mükellef tutulmaz." (Bakara, 2/233), "Eli geniş olan kendi gücüne göre, eli dar olan da kendi gücüne göre" (Bakara, 2/236).

242- İşte böyle Allah, hükümlerine delil olan âyetlerini size açıklıyor ki, aklınız ersin, akıl ve anlayış sahibi olasınız. Allah'ın hükümlerini güzelce anlayıp lâıykıyla tatbik edersiniz de "ölüm" denince, akıllarını kaçıranlar gibi olmayasınız:

Meâl-i Şerifi

243- Görmedin mi o kimseleri ki kendileri binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı bir lütf sahibidir. Fakat insanların pek çokları şükretmezler.

Çoğunlukla taaccüb ve takrîr için kullanılır ki dilimizde "görmedin mi" ifadesi de böyledir. Rü'yet (görme) de gözle veya kalble olur. İkisi de ile sılanmaz (ulanıp bağlanmaz). Bundan dolayı

243- denildiği zaman bakmak veya ulaşmak mânâsını ifade eder ki, "Bakıp görmedin mi? Görmüş gibi bilmedin mi? İlmîn, bu bilinen şeye daha yetişmedi mi? Ne garip. Hayır, sen onu bilirsin." yahut "Haberin yok mu baksana ne acayip!" demek olur.

Görmedin mi? Haberin yok mu? Ne acayip, baksana şunlara ki, binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için yurtlarından çıktılar. Allah da onlara "ölün!" dedi sonra bunlara yeniden hayat verdi. Öldükten sora dirilmeye erdiler. Ölmeyelim diye kaçtıkları zaman korktukları bularna geldi, öldüler fakat ölüm içine düşüp âdete göre "öldük!" dedikleri bir anda akla ve hayale gelmez bir şekilde tekrar hayat buldular. Demek ki Allah'ın hükümden kaçılmaz ve hiç bir zamanda Allah'tan ümit de kesilmez. Rivayet olunmuş ki vaktiyle Irak'ta Vasit tarafında (Dâverdân) denilen bir kasaba varmış. Orada veba hastalığı ortaya çıkmış, halk bundan kaçmak için memleketlerinden çıkmışlar fakat hep telef olmuşlar, sonra Allah yine hayat vermiş. Bir de İsrail oğullarından, kendilerine cihad emredilmiş olan bir kavim savaştan korkup vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar. Fakat yine ölmüşler, perişan olmuşlar. Nihayet Allah, onlara tekrar hayat vermiş, Allah yolunda savaşmalarını emretmiş. Bir gün Hz. Ömer namaz kılariken geride iki yahudi varmış. Hz. Ömer rükûda varırken hava yorar, yani rükûda kollarnı böğürlerine kıymayıp serbest ve aralıklı tutarak dizlerine kor ve kamını çekkin tutar ve bu şekilde rükûda mertçe ve güçlü bir vaziyet almış. Bunu gören yahudilerin biri, diğerine "Bu o mu?" der. Hz. Ömer, namazı bitirince birisinin "Bu o mu?" dediğini söylemiş. Yahudiler: "Biz kitabımızda Allah'ın izniyle ölüleri diriltten Hazkil'in verdiği gibi verecek demirden bir boyunuz (kam) buluyoruz demişler. Ömer'in: "Biz kitabımızda Hazkil ve İsa'dan başka Allah'ın izniyle ölüleri diriltten bulmuyoruz." demesi üzerine, "Biz, Allah'ın kitabında sana nakletmediği peygamberler buluyoruz" demişler. Ömer de "evet" der. Bunun üzerine Yahudiler, ölüleri diriltmeye gelince, "Sana şunu söyleyeceğiz ki İsrail oğullarında veba meydana gelmişti. Bunlardan bir kavim çıktı, bir mil gider gitmez Allah, bunları öldürdü. Bunlara bir duvar çevirdiler. Kemikleri çürüdüğünde Cenab-ı Allah, Hazkil'i gönderdi, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunları bu yüzden ölümden sonra tekrar hayata kavuşturdu." dediler diye de rivayet edilmiştir.

İşte bu âyet, bu kıssaların bir veya hepsi dolayısıyla imiştir. Ve deniliyor ki Hazkil, Zülkiflî (A.S.)dir. Âyetin gelişi, savaş kıssasına daha münasip gibi görünürse de âyetle ölüm korkusu mutlak olduğu için gerek taun ve veba, gerekse savaş, her hangi sebeple olursa olsun, ölüm korkusuyla Allah'ın hükümünden kaçmak isteyenlerin hepsini içine almaktadır. Taun ve veba gibi salgınlarda herkes bulunduğuy yerdan kaçmaya kalkışmamalı, savaş gerektiği zaman da binlerle halk korkup vatanlarından kaçmamalıdır. Ölüm korkusuyla vatanlarını müdafaa ve Allah'ın emrini yerine getirmekten kaçınarak, sürü sürü yurtlarını terk eden binlerce kavimlerin, çok geçmeyip mahvoldukları, perişan oldukları ve sonradan Allah'ın izniyle yine hayat buldıkları hakkına insanlık tanhî ömeklerle doludur. Burada Cenâb-ı Allah, bütün bunları hatırlatırken ölümden, Allah'ın hükmü olan vazifeden kaçıp kurtulmanın imkanı bulunmadığını ve böyle yapanların, korktuklarına daha çabuk ve daha feci bir şekilde uğrayacaklarını ve hatta Allah'ın, dileyince hükmünü yerine getirmek için ölüleri bile dirilteceğini ve dolayısıyla, ölmekle kurtulacaklarını zannedenlerin de kurtulamayacaklarını anlatmış kısaca Allah'ın hükümünden kurtulmak için, ne ölümden kaçmanın, ne de ölüme koşmanın akli işi olmadığını bildirmiştir.

Şüphe yok ki Allah'ın insanlara lütfi ve ikramı çoktur. Böyle her türlü sebeplerin kesilmiş, artık hayata imkan kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir. Fakat insanların pek çoğu şükretmezler. O'nun emirlerine karşı gelir ve kaçmakla kurtulacağı zannına düşerler. Ne budalalık! Ey müminler! Siz böyle olmayın:

Meâl-i Şerifi:

244- O halde Allah yolunda çarpışın ve bilin ki Allah, her şeyi iştirir ve bilir. 245- Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da ona birçok katlarını ödesin. Allah darlık da verir, genişlik de verir. Hepsiniz de O'na döndürülüp götürüleceksiniz.

244- KIRÂET: : Nâfi', Ebu Amr, Hamza, Kisâi, Halefî Âşir kırâetlerinde nın zammesiyle şeklinde, İbnü Kesir ve Ebu Cafer kırâetlerinde nın zammesi ve "ayn"ın şeddesiyle elifsiz , İbnü Âmir ve Yakub kırâetlerinde "fa"nın nasbı ve "ayn"ın teşdidyle , Asım kırâetinde ise, râ'nın nasbı ve elif ile okunur. Nâfi', Bezzi, Ebu Bekir Şu'be, Kisâi, Ebu Cafer ve Ravh kırâetlerinde "sin" yerine "sâd" ile okunur.

Siz, bunlardan ibret alıp şükredin ve Allah yolunda savaşın, vazifenize bakın. Anlaşıldı ki korkunun ecele faydası yok. Kesinlikle takdir edilmiş olanın da reddine çare yok. Ecel geldiysse Allah yolunda ölmek, gelmediyse kıymetli zaferler elde edip sevablar kazanmak var ve biliniz ki, Allah mutlaka iştirir, bilir. Gidenlerin ve kalanların ne söylediklerini iştirir, kalblerinde neler gizlediklerini bilir.

245- Şimdi kimdir o yiğit ki, Allah'a bir karz-ı hasen, yani gönülden koparak iyi niyet ve ihlâsa düşenince, tımağından güzelce kırıp bir ödünç versin, Allah yolunda mal harcasın da, o da yann ona, birçok defa katlayarak kat kat fazlasıyla versin, yahut her kim öyle ödünç verirse, Allah da ona böyle kat kat verir. Bu katların miktânı ancak Allah bilir. Bununla beraber, "...bir tanenin hâli gibidir ki yedi başak bitmiş, her başakta yüz tane var..." (Bakara, 2/261) hesabıyla bire yedi yüz de denilmiştir.

Rivayet olunuyor ki Ebu'd-Dehdah (r.a.): "Ya Resulallah! Benim iki bahçem var, birisini tasadduk edersem bana cennette iki misli var mıdır?" demiş. "Evet" buyurulmuş, "Dehdah'ın anası da yanımda mı?" demiş, "Evet" buyurulmuş, "Sabiyye de beraberimde mi?" demiş, "Evet" buyurulmuş. Bunun üzerine bahçelerinin en güzeli olan Huneyniyye adındaki bahçesini tasadduk etmiş, dönüp çoluk çocuğuna gelmiş, onlar da o bahçede bulunuyorlarmış. Hemen bahçenin kapısına durmuş, hanımı Ümmü Dehdah'a bunu

nakletmiş. O da "Satın aldığın bahçeleri Allah mübarek etsin!" demiş. Çıkmışlar, bahçeyi teslim etmişler, bu âyet immiş. Resulullah, "Ebu Dehdah için Cennette nice hurma ağaçları şakağ atıyor." buyurmuş.

Bu ne lütfuttur ki Allah kullanna böyle bir ödünç alma işi ilan ediyor ve bu bereketin, ihlas ve iyi niyetle kulun iradesine bağlı olduğunu da gösteriyor. Buna talip olunuz. Allah bu katlı ihsanı önceden niye yapıvermiyor, demeyiniz. Çünkü, Allah sıkar ve açar, gerek fertlere ve gerekse toplumlara bazen darlık verir, bazen de genişlik. Darlıkta ümitsizliğe düşmemeli, genişlikte aztırmamalı her iki takdirde herkes hâline göre iyiliğe râğbet göstermelidir. Dışından, tımağından güzelce kesip Allah'a mal ve bedence isterse sıkıntılara tahammül etmek ve hiçbir şey bulamazsa "Allah'ı tesbih ederim, Allah'ı hamd olsun, Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. Allah büyüktür." demek suretiyle olsun karz-ı hasen yapılmalı "Allah'a güzel bir ödünç verilmeli" dir ki sonu genişlik olsun. Ve siz ne kadar kaçınırsanız, sonunda o Allah'a döndürüleceksiniz. Mükafat veya cezanızı mutlaka bulacaksınız.

Bunların gelişmesini aydınlatmak için:

Meâl-i Şerifi

246- Baksana, İsrail oğullarının Musa'dan sonra ileri gelenlerine! Hani onlar, bir peygamberlerine: "Bize bir kumandan gönder de Allah yolunda savaşalım..." dediler. O da: "Size savaş farz kılınırsa, acaba yapmamazlık eder misiniz?" dedi. Onlar: "Bize ne oldu da yurtlarımızdan çıkarıldığımız ve çocuklarımızdan ayırlıldığımız halde Allah yolunda savaşmayalım?" dediler. Bunun üzerine savaş kendilerine farz kılınıncı da onlardan pek azı hariç, yüz çevirdiler. Ama Allah, o zalimleri bilir.

247- Peygamberleri onlara: "Allah, size hükümdar olmak üzere Talut'u gönderdi." demişti. Onlar: "Ona bizim üzerimize hükümdar olmak nereden geldi? Oysa hükümdarlığa biz ondan daha lâıyıkız, ona maldan bir genişlik, bir bolluk da verilmiştir." dediler. Peygamberleri de "Onu sizin başınıza Allah seçmiş ve ona bilgi ve vücut bakımından bir güç, bir genişlik vermiştir." dedi. Hem Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir, o her şeyi bilir.

248-Peygamberleri, onlara şunu da söylemişti: Haberiniz olsun, Onun hükümdarlığının âlameti, size o tabutun gelmesi olacaktır ki onda Rabbinizden bir sekine (sükûnet, gönül rahatlığı), Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarıından bir bakiyye (kalıntı) vardır. Onu melekler getirecektir. Eğer iman etmiş kimselerden iseniz, bunda sizin için kesin bir ibret, bir âlâmet vardır.

249-Talut, ordu ile hareket edince dedi ki: "Allah sizi mutlaka bir nehirle imtihan edecek. Kim ondan içerse, benden değildir. Kim de onu tatmazsa, işte o bendendir. Ancak eyleye bir avuç alan başka (bu kadarına ruhsat vardır)." Derken içlerinden pek azı hariç, hepsi de varır varmaz ondan içtiler. Talut ve beraberindeki iman eden kimseler nehri geçtiklerinde. "Bizim bugün, Calut ile ordusuna karşı duracak gücümüz yok." dediler. Allah'a kavuşacaklarına inanıp, bilenler ise şu cevabı verdiler: "Nice az topluluklar, Allah'ın izniyle nice çok topluluklara galip gelmişlerdir. Allah, sabırlılarla beraberdir."

250-Calut ve ordusuna karşı savaş meydanına çıktıkları zaman da şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Üzerlerimize sabır dök, ayaklarımızı sabit tut ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"

251-Derken, Allah'ın izniyle onları tamamen bozdular. Davud, Calut'u öldürdü ve Allah, kendisine hükümdarlık ve hikmet (peygamberlik) verdi ve ona dilediği şeylerden de öğretti. Eğer Allah'ın, insanları birbirleriyle savması olmasaydı, yeryüzü mutlaka bozulur giderdi. Fakat Allah, bütün âlemlere karşı büyük bir lütf sahibidir.

252-İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana hakkıyla okuyoruz. Şüphesiz ki sen o gönderilen resullerdensin.

246-KIRÂET: Nâfi, "sin"ın kesresiyle şeklinde, diğerleri fethasiyle şeklinde, okurlar. Nafi', İbnü Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer "gayn"ın fethasiyle , diğerleri zammesiyle okurlar. Nafi', Ebu Cafer, Yakub, şeklinde okurlar.

MELE' : Kavim, rahat (cemaat, topluluk) gibi tekili olmayan bir çoğul isimdir ki toplandıkları zaman göz veya yer dolduran bir cemaat veya cemiyet anlamıyla insanların eşrafına; yani ileri gelen, görüş, fikir ve itibar sahibi olan, işleri bitirip, çözüm ve sonuca bulabilecek nitelik ve yetkiye sahip bulunan heyete denir. İbnü Atiyye demiştir ki: kelimesinin asıl kullanılışı, kavmin tamaminadır.

İleri gelenlere denilmesi, benzetme yoluyla. Yani ileri gelenlere, bütün bir kavmi temsil edebilmeleri bakımından onlar gibi mele' denir. Onun için ilderde göreceği ki sözler, fikir ve görüş sahiplerine nisbet edilmekte beraber, sorumluluk tamamına yöneliktir. Kısaca iki bakımdan kavmin büyük çoğunluğu demektir. Ferrâ açıklıyor ki bütün Kur'an'da kelimelerin erkekler demektir, içlerinde kadın yoktur.

Ey görüş ve fikir sahibi! Görmedin mi, baksana, Musa'dan sonra İsrail oğullarından o kalabalık topluluğa. Bir vakit bunlar bir peygamberlerine bize kumanda edecek bir emir (kumandan) gönder, Allah yolunda savaşalım, dediler. O peygamber, size savaş farz kılınırsa yapmamazlık etmeseniz dedi, damarlarına bastı, gerçeği gördü, tesbit etmek istedi. Cevap olarak bütün topluluk, biz niye Allah yolunda savaş etmiyelim? Halbuki yurtlarımızdan çkandık ve çocuklarımızdan olduk, dediler.

İntikam duygusu ve Allah'tan zafer ümidiyle savaş sebeplerinin fazlasıyla mevcut olduğunu söylediler. Bu sırada Mısır ile Filistin arasında yerleşmiş bulunan Amalika'nın başında İmlîk oğullarından Calut adında zorba bir hükümdar bulunuyormuş. Bunlar İsrail oğullanna galip gelmişler, vatanlarının birçoğunu zaptederek çocuklarını, hatta şehzadelerinden dört yüz kırk kişiyi esir edip götürmüşler, kalanlara vergiler bağlamışlar ve Tevratlarını bile almışlar. Bu sırada İsrail oğulların bir peygamberleri yokmuş. Nihayet Allah'a yalvarmışlar. Allah Teâlâ bunlara peygamber sülâlesinden kalma tek bir kadından bir çocuk vermiş ve buna peygamberlik ihsan etmiş; bu sayede ümitlenmişler, bir taraftan onun peygamberliğini imtihan, bir taraftan da zafer ümidiyle savaşmak arzusuna düşmüşler. Bu sebeple ondan bu talepte bulunmuşlar ve böyle söz vermişler. İmam Kuşeyrî, bu noktada demiş ki, fakat iyi niyetlerine mal ve evlad endişesini kanstırarak hareket etmiş ve sırf Allah yolunda tam bir samimiyetle ilâhî emre boyun eğmeyip, yiğitlik göstererek harbe coşturmak için ayaklanmasını bulunduklarından, maksattan tamam olmamış ve çoğunlukla rahata alışımsı kimselerin âdeti olduğu üzere başlangıçta intikam duygusuyla yiğitlik göstermişler ve sonra iş sıkıya gelince davranışları sözlerine uymamıştır.

Gerçek şu ki, ne zaman ki savaş yazıldı, emir verilip iş kesinlik kazandı, geri döndüler. Hareketleri, sözlerine uymadı, sözlerinde durmadılar, emre riayet etmediler. Savaş alanına gelirken yüz çeviriverdiler. Ancak içlerinden birazı müstesna bir makâm kazandılar ki yakındakı görüleceği üzere bunlar, bir avuç su ile yetinenlerdi. Azlıklarına bakmadılar, sebat ettiler ve muzaffer oldular.

Bir hadisi şerife göre bu azınlıkta olanlar, "Bedir" ashabının sayısı kadardılar ki üç yüz on üç kişilemiş, demek olur. Sözlerinde duran ve başanya ulaşan bu azınlıkta başkaları, başlangıçta harbe coşturdular da savaş alanında bunları yalnız bırakıp çekiliverdiler. Allah da böyle zalimleri bilir, dolayısıyla onlara yapacağını da bilir. Bu tezyil (ilave) cümlesi, sözlerinde durmayan ve özellikle savaşa talip olup da sonradan dönenler hakkında büyük bir uyarını içermektedir. Burada "Benim ahdim (vadim) zalimlere ulaşmaz." (Bakara, 2/124) ilâhî sözünü hatırlamak gerekir.

247-Harbin nasıl kesinlik kazandığına gelince:

Onlar öyle söylediler, o peygamberleri de onlara, Allah size Talut'u emir (hükümdar) olarak gönderdi, dedi. Buna karşı o topluluk, o bize karşı nereden hükümdar olacak? Yahut bizim üzerimize onun hükümdar olması nasıl olur? Halbuki biz, hükümdarlığa ondan daha layıkız, hükümdar olmak, ondan daha çok bizim hakkımız, ona bir mal genişliği, bolluğu

da verilmiş değil, diye itiraz ettiler. Cevap olarak o peygamber dedi ki: Allah onu seçip ayıracak üzerine kesin bir şekilde tayin etti ve ona ilimde ve vücutta, maddi ve manevi bir çok gelişmeler ve güç verdi. Vücutta iri, güçlü, kuvvetli, güzel; manevi bakımdan da din ilmi, siyaset, idare tekniği ve savaşta sizden yüksek yarattı. Fiilen hükümdarlık ve kumandanlık için esas olan şartlar da bunlardı. Yoksa varislik ve soy, asıl şart değildir.

Deniliyor ki İbrânî olan "Talut" ismi, Arapça maddesiyle de ilgili kalmış kuvvet ve uzunlukta mübalağa mânâsını içermektedir. Bu bakımdan ilim ve vücut kuvvetine bir ünvan gibidir. Aslında ucme (yabancı) bir özel isimden ibaret olsa da Kur'an, Arapça açısından mânâsına işaretle bunu bir genel kural hâlinde tarif ve tesbit etmiştir. Talut'un ismi Süryanice Sayıl ve İbranice Savıl b. Kays imiş. Demek ki Talut lakaptır.

Şimdi, biz dururken Allah bunu niye böyle yapmış mı denecek? Allah, mülkünü dilediğini verir. Mülkün sahibi o, asıl mülk (hükümrânlık) O'nundur. Hükümrânlığa kavuşanlar, asaleten değil, ondan vekaleten kavuşurlar. Hem Allah'ın rahmeti geniştir, o her şeyi bilir. Rahmet ve ihsanı çoktur, dilediğini yapar. Daraltmasını, genişletmesi takip eder. Fakiri, zengin kılar, mülksüze mülk verir, vereceğini vermek için de hiç bir kayıt ve şarta tabi değildir, bilgisizlikten münezzehdir, yücedir. Hükümdarlığa layık olup olmayanları, kimlere niçin ve ne kadar müddet vereceğini de bilir. Buna karşı, "Biz dururken mülkünü Talut'a niye verdi? denemez. Ancak habere itimat edemeyecek kimseler, mantık açısından bu davanın önemesi (suğra) olan seçme meselesini (kaziyye), "ne malum?" diye reddedip, delil isteyebilirler. Bunu tamamlamak için, Bir de peygamberleri onlara dedi ki:

248- Talut'un hükümdar olmasının görünürdeki âlâmeti ve peygamberliğin mucizesi, size tabutun gelmesidir.

TABÛT: Sandık demektir. Bununla birlikte müracaat demek olan "tevb" maddesinden mübalağa sığası (kipi) olması bakımından dönüp dolaşip gelinecek olan herkesin dönüş yeri meâlinde bir anlam da ifade eder. Bu tabuttan maksat da Tevrat sandığıdır ki Hz. Musa'dan sonra İsrail oğullarının isyanıyla ellerinden çıkmış, (Allah tarafından) kaldırılmıştı. Haberçiler demişlerdir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e bir tabut indirmiş, içinde çocuklarından gelecek peygamberlerin suretleri (resimleri) vardı. Şimsir ağacından eni boyu üç iki (3x2) kadamış. Âdem (a.s.)'in vefatına kadar yanında kalmış, ondan sonra birer evladı miras yoluyla devralmışlar, nihayet Yakub (a.s.)'a intikal etmiş. Sonra İsrail oğullarının elinde kalmış, Musa (a.s.)'ya kadar gelmiş. Hz. Musa, Tevrat'ı buna kor, savaş yaptığı zaman öne geçirir, İsrail oğullarının gönülleri bununla huzur bulurdu. Vefatına kadar yanındaydı. Ondan sonra İsrail oğulları arasında elden elen geçti. Bir hususta muhakeme olacaktı zaman buna müracaat ederler, aralarında hakim olurdu. Savaşa gittiklerinde önlerinde götürürler ve bununla teberrük ederek (bereket umarak) düşmanlarına karşı zafer ümid ederlerdi. Melekler bunu askerin başında tutar, savaşa girşirler, sonra tabuttan bir ses işittikleri zaman galip geleceklerine kesin bilgi edinirlerdi. Ne zaman ki İsrail oğulları isyana başlamışlar, fesada düşmüşler, işleri çığırından çıkmış; Allah, başlarına Amalika'yı musallat etmiş, bunlar galip gelmişler, tabutlarını da almışlar, götürmüşler, bir pisliğe, bir helaya bırakmışlar. Cenab-ı Allah, Talut'u hükümdar yapmak isteyince Amalika'ya bir bela vermiş, hatta tabutun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan ülkelerinden beş şehir de mahvolmuş, kâfirler bu belânın tabut yüzünden olduğu kanaatine varmışlar, onu çıkarmışlar, iki öküze yükletip koyuvermişler. Allah da bunun için dört melek görevlendirmiş, sürmüşler, Talut'un evine getirmişler. İşte İsrail oğulları, Talut'un hükümdarlığına delil istedikleri zaman peygamberleri, onun hükümdarlığının âlâmetinin, tabutun gelmesi olduğunu söylemiş..."

Demek oluyor ki İsrail oğullarında tabut, mukaddes emanetlerden oluşur Hristiyanlıktaki "haç" gibi bir mevkide tutulmuş. Nitekim Hristiyanların büyük haçları da buna benzer bir olay geçirmişti. Tabutun ta Hz. Âdem'den beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun insanların babası olan Hz. Âdem olmasıyla uyumu güçtür; aynı zamanda bu yaygın haberleri düşünmeksizden hemen yalanlamak da haksız olacağından İbnü Abbas hazretlerinden rivayet olunduğu üzere bunun zayı olmuş "Tevrat sandığı" olmasıyla yetinmek ve şu kadar ki bunu Hz. Musa yaptırmış olmayıp, daha eski tarihi bir sandık olduğunu da kabul etmek uygun olacaktır. Bununla beraber Ragıb'ın naklettiği gibi, "Tabut, kalb, Sekine (huzur) ise ondaki ilimden ibaretir." de denilmiş. Çünkü kalbe: "İlmün düşüp biriktiki yer", "hikmet evi", "ilim tabutu", "ilim kabı", "ilim sandığı" isimleri de verilir. Gerçi bu, meşhur ve zahir olan görüşlere aykırı görünürse de onun gereği olan önemli iş'arı (işaret yoluyla çıkarılan) bir mânâ olduğu da inkar edilemez. Buna göre meâlin özeti: Onun hükümdarlığının gerçek âlâmeti, isyan ve gururla zayı olmuş ve sizi perişan etmiş olan kalbinizin yerine gelmesi ve hakikate iman ederek huzur ve sükûnete ermenizdir. Gerçek delil, objektif olmaktan çok subjektiftir. Siz, bozgunculuk düşüncesiyle zayı olmuş kalbinizi bulup, davayı bırakarak ona biat ettiniz mi (uydunuz mu) mesele biter. Aksi halde Allah'ın ona verdiği kudret ve vereceği başını, size hükümdarlığını, karşısında aciz bırakarak kabul ettirir. İşte onun hükümdarlığına kesin delil, bu zahiri (açık) ve batini (gizli) tabutun gelmesidir. O tabutta veya gelişinde Rabbinizin bir sekine, Musa ailesiyle Harun ailesinin bıraktıklarından bir kalıntı vardır.

SEKİNE: Aslında sukûnet gibi (sukûn) kökünden ve vakar, sebat, güven, gönül rahatlığı demektir ki dilimizde de sekinet (huzur) denir. Hafifliğin ve telaşın zıddıdır. Bir de tanınan ve kendisiyle huzur ve rahatlık hissedilen herhangi bir işarete, bir âlâmete "sekine" denir. Mesela bir ordu için sancak bir sekinedir. Burada bunun ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır ki bazıları maddî ve bazıları manevîdir: Özel bir resim, hoş bir rûzgar, konuşan ilâhî bir ruh, cennetten alın bir tas ki, içinde peygamberlerin kalbleri yıkanır, rahmet, levha kutusu, belirli bir âyet. Bunların özeti başlıca şöyle toplanmıştır:

1- Sekine, İsrail oğullarında zebercedden veya yakuttan iki kanatlı ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir resimmiş, bir inilit yapılmış, inledikçe tabutu alıp düşmana doğru giderler, durdukça dururlarmış.

2- Hz. Ali'den: insan yüzüne benzer yüzü olan bir "rih-i heffafe = hoş, hafif bir rûzgar."

3- Sekine, Hz. Musa ve Harun ile onlardan sonraki İsrail oğullarının peygamberlerine inmiş kitaplardan Cenab-ı Allah'ın, Talut ve askerlerine yardım ihsan edip, düşmanları savacağına dair bazi müjdelere.

4- Ne olduğu bilinmeyen bir şey.

BAKİYYE'YE GELİNCE: Diyorlar ki bu da levhalardan kınıklar, Musa'nın asası ve Tevrat'tan bir parça idi. Birinci mânâ üzere tabut'un, bir sakinlik sebebi olduğu da rivayet edilmiştir.

Mânânın özü: O tabutta veya gelişinde size Rabbinizden bir sukûnet, bir gönül rahatlığı ve Musa ailesiyle Harun ailesinden kalma kutsal şeylerden bir kalıntı vardır ki siz bununla huzur bulur, güven ve gönül rahatlığına erer, onlar gibi amel edersiniz, demek olur. Bu durumda tabut, içindekilerle kendisi bir sekinedir (rahatlıktır). "Peygamberler ne bir altn, ne bir görmüş miras bırakmışlar, ancak ilim miras bırakmışlardır." hadis-i şerifi gereğince peygamberlerden kalma yadigar kalıntısı ise ilme, din ve şeriata ait şeyler olur.

Fakat bu kalıntıyı ve o sekine ve huzuru içeren tabut nasıl gelir? Onu melekler, Allah'ın elçileri, kuvvetleri getirir. Yerden getirir, gökten getirir, nasıl getirirse getirir, siz o tarafı düşünmeyin de gelirse bilin ki Talut hükümdardır. O tabutun kendisi sizin için mutlaka bir gerçek âlâmeti, ilâhî bir delil vardır. Eğer siz iman etmiş kimseler iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir. Bu bölüm, şunu da gösterir ki iman ehline yaraşan, hafiflik değil, vakar (ağır başlılık) ve sakinlik, kararlılık ve gönül rahatlığıdır. Bunda da peygamberlerin mirasının, ilim ve dinin büyük önemi vardır. Mukaddes emanetlerin de kalbin kuvveti için bir feyiz ve bereketi bulunduğu inkar edilmemelidir.

249- Ne zaman ki bunlar tamam olup, Talut askerleriyle hareket etti, askerlerine hitaben şöyle dedi: Allah sizi mutlaka bir imrakkâ imtihan edecektir. Dolayısıyla ondan her kim içerse benden değil, ve her kim ona ağzını sürmezse o şüphesiz bendendir, benim askerlerimden veya beni sevenlerdendir. Ancak eyleye bir avuç alan içlerinden müstesna, bu kadanna ruhsat vardır. Doğrudan doğruya ağızla içmeye izin yoktur. Talut

bir hükümdar sıfatıyla bu emri, bu talimatı vermişken ırmağa gelinece askerlerin birazi haric, hepsi de ondan içtiler, emri dinlemediler.

Rivayet olunuyor ki, bir adam bir avuç alı, kendine ve hayvanına yetermiş, fakat saldırıp içenlerin dudakları moranır, hararetleri artarmış. Bu bakımdan onlar ırmağın berisinde dökülüp kaldılar da Talut ile iman eden beraberindeki kimseler ırmağı geçince kalarlar geriden bu gün bizim Calut ve askerleriyle savaşacak gücümüz yok dediler. Yahut bunlar değil de ırmağı geçmiş olan müminlerin zayıf kısmı düşmanın çokluğunu görünce, ümitsizliğe düşüp birbirlerine böyle söylediler. Çünkü müminlerin de imanda dereceleri farklıdır. Söylediler de ne oldu? Her halde Allah'a kavuşacaklarını bilen ve bunu bekleyenler, yani ölümden kaçmanın mümkün olmadığını, bugün bu savaşa ölmezse diğer bir gün mutlaka öleceklerini ve nihayet Allah'ın huzuruna varacaklarını bilen, bundan dolayı da sözünde duran veya zafer ümidiyle ya şehid veya gazi olmaya karar veren kesin iman sahipleri, nice defalar azıcık bir bölük, birçok bölükleri Allah'ın izniyle galip geldiler. Allah sabır ve sebat edenlerle beraberdir, dediler. Zayıfların kalplerine de kuvvet verildi.

250- Ne zaman ki Talut ve beraberindeki bu müminler, Calut ve askerlerine karşı savaş alanına çıktılar ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını gördüler, hepsi birden kab kuvvetiyle Allah'a yalvarıp şöyle dediler: Ey Rabbimiz! bize sabır yağdır, bizi sabit kıl, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, titretme, kaydıрма, azim ve hedefimizden şaşırma ve o kâfirler topluluğuna karşı bize yardım ve zafer ihsan et.

251-Bunun üzerine, çok geçmeden o kâfirleri Allah'ın izniyle bozdular ve Davud, Calut'u öldürdü ve Allah ona -yani Davud'a- hükümdarlık, hikmet ve peygamberlik ihsan etti. Talut kendisine kızını vermiş ve daha sonra Arz-ı mukaddesin (Filistin ve Kudüs civarı) doğusunda ve batısında büyük bir devlete kavuşmuştu. İsrailoğulları, Davud'dan önce hiçbir hükümdanın etrafında bu kadar toplanmamıştı. Bunlardan başka ona daha dilediği bazı şeyler de öğretti. Bu cümleden olarak, demirleri yumuşatıp zırlı elbiseler yapma sanatını ve başkalarının bilmediği kuş dilini, güzel nağmeleri ve diğerlerini öğretti ve işte o zalimlerin zulmüne rağmen bir azınlığın azim ve imanı, gayret ve duasıyla Allah Teâlâ böyle ümit edilmez büyük başarılar ihsan etti.

Şimdi, buna karşı, iyi ama Allah savaşa hiç meydan vermese ve hükümetin baskısına müsaade etmese daha iyi olmaz mıydı, dememeli. Çünkü Allah insanların bazısını, bazısıyla savmama veya müdafaa etmese, bozguncu ve saldırganları, islah ediciler ve mücahitlerle savıp banş ve düzen taraftarlarını, çocukları ve kadınları korumasaydı, yeryüzü bozulurdu, dünyanın menfaat ve düzeni dağılır, çoluk çocuktan, ilim ve sanattan, din ve imandan eser kalmazdı. Çünkü uzaklaştıncı karşı koyma kanunu olmasaydı, insanların çoğu, uyum içinde, itaatkar ve boyun eğmiş bile olsa, saldırganların devamlı olarak hücumuna uğralar, çiğnenir, mahvolurlardı. Sosyal eşitlik bulunmaz, nihayet herkes saldırgan olur; herkes saldırgan olur da, direnme de varsayılmazsa hepsi mahvolur. Cenab-ı Allah, insanlar irade sahibi olarak yaratmıştır ve böyle yaratması, sırf rahmet ve kudrettir. Fakat bu iradeler mutlak bırakılır da birbirleriyle ölçülü hâle getirilmez ve hiçbir direnişle karşılaşmazlarsa, çalışma zahmetine katlanmaz, önüne geleni çinemeye çalışır. Savunma ve karşı koyma olmayınca da saldırı, yolları en kısası ve doğru yol olmuş olur; o zaman da insan adına bir şey kalmaz, yeryüzünün düzeni bozulur. Fakat Allah, bütün âlemlere ve bu arada özellikle akıl sahipleri âlemine bütün bir lütuf ve rahmet sahibidir. Bu fesada razı olmaz, o yeryüzünün imar edecek, üzerinde insanlar lütuf ve ikramıyla yaşatacak, ebedî mutluluklara, yüksek mertebelere erdirecektir. Şu halde sonradan gelen fesat batıldır. Allah'ın istediği düzendir. Bu bakımdan düzenin, fesadı ortadan kaldırması için; düzen ve hayır sahiplerinin, bozgunculuk ve kötülük çıkaranları defetmesi lazımdır ve zaten karşı koyma ve savunma, bütün dünyada hak olan bir kanundur. İradeden, akıl ve suurdan nasibini almayan yaratıklar, bu direnişlerini, Hakk'ın zorlamasıyla mecburen ortaya koyarlar. İstediklerini, dilediklerini yaparlarda bunun tatbikinin de akıl, irade ve imanlarıyla yapılması gerekir. İşte Allah, savaşı ve hükümeti bu hikmetle meşru kılmış ve insanların bozguncu ve saldırgan kısmını, islahatçı kısmıyla defetmek ve güzel bir şekilde çıkaracak korumak için emretmiştir. Düzen ve fazilet sahipleri, bu noktayı göz önünde tutmayıp ve savunma kaydıyla meşgul olmayıp da saldırganları serbest bırakacak olurlarsa, bütün güç onların eline geçer ve onlar da dünyayı ele geçirmek sevdasıyla yer yüzüne bozgunculuk verecekler ve buna meydan verenler, sorumlu olacaklardır ki yukarıda buna bir, "Ellerinize kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara, 2/195) hatırlatması geçmiştir.

Şu halde iki savaş vardır: Birisi islah savaşı, diğeri ifsad (fesat ve bozgunculuk) savaşıdır. İman ehline emredilen de Allah yolunda islah savaşıdır ki, bu da zulüm ve bozgunculuğun ve zulmün kaynağı olan küfür ve şirkin yok edilmesi ve genel barışı sağlamaktır. Düzene ve İslâma sahip çıkanlar, bunu yapmazsa, küfür ve bozgunculuk ortalığı kaplayacak; o zaman da insanlar, kökünden kazınıp kıyamet kopacaktır.

252- Ey Muhammed! Şunlar, binler kıssasından Davud kısmına kadar olan şu kıssalar, Allah'ın ibret alınacak âyetleridir. Biz bunları sana her türlü şüphe ve hatadan, bozup değiştirme ve yanlış kuşkusundan uzak, sırf hak ve gerçek olarak okuyoruz, Cebrail ile sana devamlı bir şekilde okuyoruz. Sen de gerçekten mutlaka gönderilmiş olan resuldersen, o büyük peygamberlerden birisin. Bunu bil, vazifeni yap.

O gönderilen peygamberlerin makamlarını anlamak ister misin?

Meâl-i Şerifi:

253- O işaret olunan resuller yok mu, biz onların bazısını, bazısından üstün kıldık. İçlerinden kimi var ki Allah, kendisiyle konuştu, bazısını da derecelere daha yükseltiler çıkardı. Biz Meryem oğlu İsa'ya da o delilleri verdik ve kendisini Rûhü'l-Kudûs (Cebrail) ile kuvvetlendirdik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasındaki ümmetler, kendilerine o deliller geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler, kimi iman etti, kimi inkâr etti. Yine Allah dileseydi, birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat Allah dilediğini yapar.

254- Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alışı verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın. Kâfirlerle gelince, onlar zalimlerdir.

255- Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima diridir (hayydır), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir. O'nu ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan huzurunda şefaat edecek olan kimdir? O, kullarının önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsisi, bütün gökleri ve yerı kuşaklamıştır. Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. O çok yücedir, çok büyüktür.

256-Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğrudur, sapıklıktan ayırd edilmiştir. Artık her kim tağutu inkar edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi iştirir ve bilir.

253-Ey Muhammed! O peygamberler, o işaret olunan peygamberler şunun bunun peğimi ve tayını ile değil, bizzat Allah'ın gönderdiği O Allah elçileri, içinde bulunduğun Peygamberler kafilesi yok mu, siz onların bir kısmını diğer bir kısmına üstün kıldık; evet hepsi peygamber, peygamber olmak bakımından hepsi eşit, fakat böyle olmakla birlikte bazısına ve hatta her birine bir üstünlük, özel bir fazilet, ayrı bir rütbe verdik. Kimisine Allah bizzat söz söyledi." Kelîmullah" (Allah ile konuşan) yaptı, nitekim Musa Tur'da ve belirlenmiş gecelerde Allah'ın aracısız ve elçisiz sözünü dinledi. Bazısını da birçok dereceleri daha yükseltiler çıkardı. Sidre-i münthe'dan (bütün varlıkların ilminin son bulunduğu nokta) geçirip, "İki yay kadar yahut daha yakın" (Necm, 53/9) sırı ile, mutlak yakınlık makamında âlemlere rahmet olarak herkese gönderilen peygamber, Allah'ın

sevgilisi en son peygamber yaparak, Makâm-ı Mahmud'a yüceltti. Biz şanı yüce olan Allah, Peygamberleri birbirlerine üstün kıldı, Bu arada öbürlerinden sonra ve senden önce, İsa b. Meryem'e dahi o delilleri, peygamberliğini ve faziletini ortaya koyan açık delilleri, yani İncil'i, İncil'deki o öğütleri ve etkileyici kâzları ifade eden âyetleri, bir diğer ifade ile (beşikçe iken) konuşma, ölüleri diriltme ve anadan doğma gözü kör olanı iyileştirme mucizelerini verdik. Ve kendisini Ruhu'l Kudüs ile destekledik kutsal ve nezih bir özelliği kendisine bahsettiki. "Andolsun biz Musa'ya kitabı verdik. Arkasından peygamberler gönderdik, Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." (Bakara, 2/87) Şimdi üstün kılmanın biçimini açıklayan şu cümlelerin açıklama üsluplarında, üstün kıldı, onlardan, yükseltti biz verdik, diye çoğuldan tekile, tekilden çoğula, üstünden daha üstüne, daha üstünden üstüne, iltifat iltifat üzerine nasıl bir çeşitleme var, dikkat edilmelidir. Önce herbiri peygamberlikte ve dolayısı ile hakkı söylemiş olmakta bir; ikinci olarak genelde başsız özel bir üstünlük ile üstün olarak, bir bakıma çeşitli ve çeşitli olmasına göre birer ümmete uygun; üçüncü olarak bu üstün kılma, Musa ve İsa gibi, cem makamında karşılıklı belirgin iki sınır, ve ortada cem'ul' cem' makamında hepsini toplayan, sonu başlangıç başlangıcı son, peygamberlik dairesinin mutlak merkezi, peygamberler topluluğunun en mükemmel kalbi ve bu bakımdan çeşitli ümmetlerin birbirini izleyen dereceler üzere, çokluktan teklîğe çevrilmesi için mutlak yakınlığa ulaşan tevhid önderi olarak en mükemmel sistem üzere bir peygamberler zinciri mevcuttur. Dikkat çekicidir ki İsa'nın fıkrasını bir taraftan geri bırakıyor, bu bakımdan derecelere yakın gösterilerek değeri yükseltiliyor. Diğer taraftan, "sahib-i derecât" (üstün dereceler sahibi) ile karşılık olmaması için ile, ta yukardaki cümlesine atfolunuyor da diye ya atfolunmuyor, bu şekilde "sahib-i derecât" (Hz. Peygamber'e) değil, genel olarak peygamberler zümresine bağlanıyor. Bir de annessine nisbet edilecek ismi ağıktan söyleniyor ki bunlarda, hem İsrailoğullarının çirkin suçlamlarının tam tersine davranma, hem de ona "ilâh" ve "Allah'ın oğlu" diyen hristiyanların iftiralarna açık bir red vardır. Ve aynı zamanda bu atfı şekliyle, İsa'nın "sahib-i derecât" (Hz. Peygamber)tan zaman açısından önce olduğuna da işaret olunmuştur. Bundan başka bu peygamberler topluluğunun elde ettikleri makâmları ve derece derece üstünlüklerin, kendilerinde kendiliklerinden ve çalışarak elde etme olmayıp sırf Allah vergisi olduğu, iyice anlatılmak için, biz üstün kıldıık Allah konuşt, yükseltti biz verdik, biz destekledik buyrulmuş ve bununla hem peygamberliğin anlamı açıklanmış, hem de bu konuda ifrat (aşırılık) veya tefrit (ihmkârlık) ile şirk çukuruна düşülmemesi hatırlatılmıştır ki, âyetin daha sonra gelen ifadesi bu nokta üzerinde duracak ve sonu da Âyetul-kürsî ile gerekçe açıklığa kavuşturulacaktır. Kısacası peygamberler topluluğu, peygamber olmakta bir ve aynı, çeşitli üstünlüklerle üstün kılınmış olarak özel makamları ile yüksek ve muntazam, düzgün bir topluluk oluşturlar. Bu arada üçü özellikle dikkat çekicidir; ikisi yan, birisi orta ve merkezdir. Bir yanda Kelimullah (Hz. Musa), bir yanda da İsa, Ruhullah vardır. Ortada kendisi tam olarak belli olduğundan dolayı ismini açıklamaya gerek olmayan belli birisi konulmuştur ki, diğerlerinin birçok derece üstünde yüksek bir Makâm-ı Mahmud'ı elde etmiştir. Bu noktada Cenab-ı Allah, habibini kendini beğenerek övünmekten ve böbürlenmekten korumak için, İsa'dan önce ve Musa'dan daha yüksek birine ve mesela Hz. İbrahim'e işaret eder gibi, "bazısını da birçok derecelere daha yükseltiler çıkardı." diye şerefletirmiş de, "O da sensin ey Muhammed" diye açıkça belirtmiştir, fakat açıkça söylemekten daha belîğ (belâgatı) belirleme takisi ile (ahd) iltifat göstermiştir. Edebî sanatlarda (belâgatta) bu çeşit açıklamanın bir çok örnekleri vardır. Nitekim Arap şairlerinden Hutey'e'ye: "En yüksek şair kimdir?" diye sorulduğu zaman, Zühre'y'i ve Nâbîğa'yı söylemiş de isteseydim üçüncüyü söyledim demiş ve bununla kendini kastetmiştir ki, eğer, "Kendimi söyledim." demiş olsa idi büyüklüğü olmazdı. Âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah, burada peygamberlerin en üstününe bu çeşit açıklama ile makâmını bildirmiştir. Bunun için Allah'ın habibi Hz. Peygamber, "Ben âdem oğullarının efendisiyim, fakat böbürlenme ve övünme yok." hadisi şerifi ile, bu gerçeği açıkladığı gibi, hem bu nükteye hem de, "Allahın peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız." (Bakara, 2/285) âyetindeki peygamberlerinin eşit tutulması şeklindeki iman fıkrasına işaret için, "Beni Yunus b. Metta'dan üstün tutmayın. Yani ben de peygamberim, o da peygamber." buyrmuştur. Şu halde Peygamberlerin isimlerini söyleyerek üstün tutmaya kalkışmamak, iman terbiyesi gereğidir. İbnü Abbas (r.a.)ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz mescidde peygamberlerin üstünlüğünü konuşuyorduk, Nuh'u uzun ibadeti ile, İbrahim'i dostluğu ile, Musa'yı Allah'ın kendisi ile konuşma fırsatı vermesi ile, İsa'yı göğe yükseltmesi ile andık. Fakat Resulullah hepsinden üstündü, bütün insanlara gönderilmiş, önu sonu başlanmıştı, peygamberlerin sonucusudur. dedik. Derken Resulullah (s.a.v.) geliverdi. "Neden söz etmektesiniz?" dedi. Biz de söyledik. "Hiçbir kimseye Yahya b. Zekeriya'dan hayırlı olmak gerekmez." buyrdu. Ve onun hiçbir şekilde günah işlemediğini ve niyyet de etmediğini söyledi." phe yok ki bütün peygamberler arasında Musa ile İsa'nın özellikle adlarını anılması bu iki peygamberin mertebelerinin büyüklüğüne dikkat çekmedir. Bu ise, bunların derece derece üzerinde gösterilen Resulullah'ın mertebesinin yükselişine başka bir delil teşkil eder. Zikrettiğimiz hadisi şerifler de bu mükemmelliğin ortaya çıktığı nezih ifadelerdir. Yâ Rab! Bizî de bu günahkârların şefaatsızının şefaati ile arzusuna ulaşanlardan eyle.

Şimdi bu ifadenin mânâsına şuna vanyor: İşte peygamberlerin makâmları, bu arada sen de makâmını anla ve ona göre vazifeni yerine getir. Fakat şunu bilmeli ki, bu çeşitli üstünlükler ve yüksek dereceler sırf Allah vergisidir. Bu yükseklik kendi başlannda aslında var olan bir özellik değil, ilâhî insan ile elde ettikleri ilâhî bir bağıştır. Bunları Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl peygamberlik görevi, ilâhî emirlerin bildirilmesi ve yerine getirilmesine vekâlettir. Peygamberler ancak ilâhî emri temsil ederler. Özel üstünlükleri, kişisel iradeleri ve vekâletleri, ilâhî emirde yok olmuştur. Onlar kayıtsız ve şartsız kendi dileklerini yapamazlar. Bizzat kayıtsız şartsız ve mutlak bir iradeye sahip ve bütün olaylara hakim, vücudu zatının gereği zat ve sıfatı ile ezeli olan, mutlak irade sahibi, yaratıcı ve yoktan var edici değildirler. Ne Musa'nın yüce Allah ile konuşmuş olması, ne İsa'nın çocuk iken beşikçe konuşmuş olması, ve Allah tarafından bir ruh olması ve hatta, bunların derece derece üstünde olan Resulullah'ın makâmı, peygamber olma yakınlığının sınırından çıkıp rablık sınırına giremez. Asıl irade Allah'ındır. Allah murad etmeyince hiçbir şey yapamazlar, görmez misin, Allah kesinlikle dilemiş olsaydı, bu peygamberlerden sonra ümmetleri, kendilerine bu kadar hak deliller geldikten sonra, birbirlerinin kanına girmezler, savaş etmezlerdi. Peygamberlerin tasdik ve ilâhî emri açık olarak beyan eden naslının gereği ile amel eder, kardeş olurlar da onlara aykırı hakeret edemezlerdi. Özellikle Musa'dan sonra, ne İsrailoğulları birbiri ile boğuşurdu, ne de peygamberlerin kanına girip, İsa'dan sonra hristiyanlarla döğüşürdü. Hele İsa'nın delillerinden sonra hristiyanlar ne kendi aralarında, ne diğer milletler ile hiçbir savaş etmemeleri gerekirdi. Çünkü onlara: "Bir yanağına tokat vurana öbür yanağına da çeviriver." diyen İsa'nın ifadesi, saldırıya bile karşılık vermekten yasaklama emrinde ne kadar samimi ve ne kadar açıktı. Bundan sonra hristiyanlıkta her ne sebeble olursa olsun, birinin kanına girmek değil, hatta kimseye el kaldırmamak, hiç savaş yapmamak gerekmiyor muydu? Onlara savaş yapmak haramdı. Fakat böyle olmadı, ihtilâf ettiler, çeşitli fırkalarla milletlere ayrıldılar da kimi iman etti, peygamberlerin dinini benimsedi; kimi de yüz çevirip, kâfir oldu, obalidiğince birbirlerinin kanına girdiler. Nice savaşlar yaptılar ve hâla yapıyorlar. O peygamberlerden ve o delillerden sonra da bunlar obalidi. Hak söz, emirlerin tebliğ ve peygamberlerin bunları yerine getirmeye yönelik kişisel iradeleri, bu ihtilâf, inkâr ve aykırı davranmayı imkânsız hale getirmiş, kaldırmadı; halbuki Allah dileseydi bunlar olamazdı. Demek ki her ilâhî emir, aksine hareket etme imkânını ortadan kaldırmaz, her emir aykırı davranmayı ortadan kaldırmayı irade eden tekvinî bir emir, zorlayan bir irade değildir. Eğer böyle olsaydı, aykırı davranmanın olmamasına ilâhî irade karşını bulunur, Allah'ın peygamberlerine ve açıkladığı emre dair açıklamalarna karşı inkâr ve aykırı davranmak mümkün olmazdı. Oysa, gerçek böyle değildir. Demek ki Allah ihtilafın mutlak olarak meydana gelmesini dilememiştir. Dikkat olunursa peygamberlerin, birbirlerine üstün tutulması, esasta bir

olmak üzere, bir çeşitleme ifade eder ki, bu çeşitleme bizzat yüce Allah'ın iradesidir. Bunlara çeşitli milletlerin meydana gelmesi de yüce Allah'ın iradesidir. Bu az çok bir ihtilâf anlamını içerir. İşte bu çeşitleme, genel bir ihtilâf gerektirmek için, bunları derece derece birleştirerek daha yüksek peygamberler ve hepsinin üstünde herkeşe gönderilen "sahib-i derecât" (yüksek derecelere sahip bir peygamber) gönderilmiştir ki, bu şekilde milletler çeşit çeşit ve bir çok olmakla birlikte, mutlak bir tevhidî, (birliği) elde etsinler. Demek ki tevhid emri, tam olarak ihtilafa engel olmadığı gibi, muhalefet imkânını da ortadan kaldırmış değildir. Ve bunların hepsi ilâhî irade iledir. Çünkü ilâhî irade olmasa idi, hiçbir şey olamazdı. Şu halde iradenin kapsamı emrin kapsamından, hakkın kapsamı da hayrın kapsamından daha geneldir. Teklîfî emir, zorlayan iradeyi değil, hayrı ve nzayı hedefler. Meydana gelme ve gelmeme ise mutlak iradeye ve yaratma işine bağlıdır. Görülüyor ki ilmi olarak belli olma, aklen vacip olma ve yalnız teşri ifade eden emir, herkesin kişisel iradesi, yapmanın veya yapmamanın tam sebebi değildir. Ne kadar kesin ve açık olursa olsun mücerred emir, sırf ilim; ne kadar açık ve isabetli yerinde bulunursa bulunsun, sadece irşadlar ve fikir yönünden aydınlatmalar, isterse peygamberlerden gelsin herkesin kişisel iradeleri, herkesi kötülükten, isyandan, tecavüzden, inkârdan, ihtilâftan engellemeye ve aralarında çarpışma ve savaş kaldırmaya yeterli sebep değildir. Herşeyde olduğu gibi bu hususta asıl etkili sebep ve tam neden bizzat ilâhî irade ve yaratma emridir. Madem ki bu kadar açıklamalardan ve bu kadar ilmi ilerlemelerden sonra Allah'ın tekliif emirlerine ve peygamberlerine karşı ihtilâf ve ümmetler arasında çarpışma ve savaş yine meydana gelmiş ve gelmektedir; o halde hepimiz mümin olsun, ihtilaf ve savaş mümkün olmasın diye ilâhî irade taalluk etmemiştir.

Gerçi Allah dilemiş olsaydı ümmetler hiçbir zaman iman ve inkar ile birbirlerinden farklı oldukları halde bile birbirlerinin kanına girmezlerdi, giremezlerdi. Allah savaş olmasın diye dilemiş olsaydı, bazı durumlarda yaptıgı gibi, onu yapacak insanlara irade ve kudret vermez veya irade ve kudretlerini hükümsüz bırakır da hepsini zorla ve mecburen bansa ve anlayışına sevk eyler, çarpışma ve savaşta dair hiçbir hareket yaptırmaz ve o zaman bunlar üzerinde cebriye mezhebi cereyan eder ve fiillerinde hür değil, mecbur ve zorlanmış olurlardı. Ve o zaman Allah'ın, dilediğini yapan (fail-i muhtar) olduğu da bilinmezdi. Fakat öyle değil, Allah ne dilerse yapar, dilediğine koruma, dilediğini yenilgi verir. Mutlak irade O'nun, tam tercih O'nun, mutlak kudret O'nundur. İradesini durduracak hiçbir kudret yoktur, kudretine karşı koyacak hiç bir şey düşünülemez. O hiçbir hususta mecbur değil, tam mânâsı ile fiillerinde hürdür ve her tercihi hikmettir. Genel olarak yaratıklarında sırf eşitlik ve benzerlik irade etmemiş, eşitlik içinde üstünlük ve çeşitlilik, çokluk içinde "birlik" murad etmiş ve insanlarda mutlak zorlama istememiş, tekliif (mükellef kılma) murad eylemiştir. Dolayısı ile çarpışma imkânını ortadan kaldırmamış; aksine bunun varlığını takdir buyurmuş ve peygamberlerin makâmlarında görüldüğü üzere, çeşitlilik içinde birlik, emreylemiştir. Bunun için iradeye göre ihtilaf ve çarpışma durumu meydana gelmiştir ve bunun hayır yönü de vardır, kötülük çiheti de. İkisi de Hakk'ın iradesinin dışında olmamakla birlikte, emir ve Allah'ın nzası hayır yönündedir. Bu suretle mümkün ve meydana gelmiş bir iş olan ihtilaf ve savaşın kötülüğünü, fesadını savmak ve gidermek, saldırgan veya saldırıya hazır, hak ve tevhid düşmanlarının tecavüzden engellenmesi için Allah yolunda cihad, büyük bir hayır ve ilâhî emir ile müminlere bir farz olmuştur. Şu halde chaddan Allah'ın muradı, çeşit çeşit olma ve ihtilafın mutlak olarak ortadan kaldırılması değil, inkâr ve muhalefeti mağlup ederek ve yenerek, çeşitli ve muhtelif insanlar üzerinde Hakk'ın emrini galip kılmak, Hakk'ın tevhidinde, genel bansa aykırı ihtilâflara ve tecavüzlere karşı Hakk'ın hakimiyetini sağlamaktır. Tekvin (yaratma) konusunda savaş nasıl yer alan bir emir ise, teşri (kanun koyma) ve tekliif (mükellef kılma) konusunda da cihad verilmiş bir emirdir. Ve artık cihadın hakkın delillerinden fiilî bir delil olduğunda şüpheye yer yoktur. Diğer delilleri dinlemeyen ve hiçbir söz (ahid) tanımayan kâfirler, azgınlar, zalimlere bu fiilî delil uygulanır. Fakat bunun uygulanması için yukarlarda da hatırlatıldığı üzere daha önce bir farzolu vardır:

254- Ey Allah'a ve bütün peygamberlerine iman eden Muhammed ümmeti! (İbn Kesir, Ebu Amr, Yakup kirâetlerinde 'nin ve 'ta'ların tenzinsiz üstün okunması ile okunur. Bir kıyamet günü gelecek ki onda ne alım satım, fide ve mübadele (değişme), ne dostluk, ne şefaet hiçbir bulunmayacak o gün gelmeden önce alım-satım yapmak, Allah için kardeşlik ve dostluk sağlamak, şefaati ve yardımcı bulmak mümkün olınmayacağı günlerde gerekli hazırlıkları yapmak üzere size herhangi bir sebeble bölüştürdüğümüz mallardan Allah yolunda nafakalar veriniz. Yani mallarınızın üzerineize farz olan haklarını eda etmek için zekâtlaınız yerli yerine harcarınız, kâfirler gibi mallarınızı keyiflere, arzulara göre harcamanız ve boşuna telef etmeyiniz veya farz olan hakları gizleyip de kendinizi cezaya uğratmayınız, unutmayınız ki Allah'a, peygamberlerine ve dehşetli güne ve bu emirlere iman etmeyen o kâfirler hep zalimdirler. Hakk'ın emrine bakmaz, hakkı yerli yerine koymaz, ilâhî sınırları aşarlar, neye güçleri yeterse çığnerler, mücerred (soyut) delilleri dinlemezler, fiilen bir engelle karşılaşmadıkça hak-hukuk gözetmez saldırlar, verilen sözleri mi bozmazlar, canları mı yaksamazlar, ırzları mı geçmezler, gönüllerinin hükmettiği kadar vergiler mi almazlar, ibadethaneleri, hayır kurumlarını tahrib mi etmezler kıscası fiili bir direniş gömedikçe her haksızlığı yaparlar. Siz ise haksızlığın, inkârın ve zulmün giderilmesi ile görevliniz. Öyle ittifaqlarla, bunlara karşı gereken savunma ve karşı koymayı hazırlamalısınız. Bunu yapmayanlar kendilerini ilâhî ceza ile yüz yüze getirirler. Ceza gününden korunmazlar da nihayet zulmü kendilerine yapmış olurlar. O gün herhalde gelecek, o kâfirler o zaman alışveriş ile fide ve mübadele ile hiçbir iş göremeyecekler; ne dostları bulunacak, ne şefaet edenleri. Tapınır sakladıkları ve Allah yolunda harcamadıkları altınlar, gümüşler ateşten damga olacak, alınları, böğürlerini dağılayacaktır. 'Allah'a saygı duyup kötülükten sakınan müstesna olmak üzere (dünyada iken kötülükte) dost olanları o gün birbirlerine düşman kesilirler." (Zuhruf, 43/67) âyetinin delâletince o gün bütün dostlar birbirlerine düşman kesilecek, şefaet kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancak iman edip görevini yapan ve önceden korunan müttakiler müstesna olacaklardır. Bu bakımdan bu merbeste takvayı (korunmayı) elde etmek ve felâketten sakınmak için müminler o gün gelmeden önce görevlerini yapmalı; Allah yolunda harcamaları yapmalı, seve seve zekâtlaını vermeli, kardeşliklerini güçlendirmeli, toplumlarını düzene koyarak hazırlanmalı, uyumayıp uyanık bulunmalı, kâfirler gibi Allah'ın emrine aykırı davranıp da kendilerine yazık etmemelidirler. Bakınız Allah nasıl bir Allah'ın:

255- Allah o biricik hak mabuddur ki, gerçekte ondan başka hak mabûd yoktur, çünkyok olmaktan ve ölümlü olmaktan uzak, hayy ve kayyûm (diri ve bütün kâinatın idaresini bizzat yürüten) ancak O'dur. Ezelden ebediyete (sonsuz) kadar bütün hayat ve ebedilik O'nun zati ile zatından dolayı kaim, vâcibülvücuttur, (varlığı zatının gereğidir) ve her an tüm varlık âlemini idare eden ve herşeyi ayakta tutan ancak O'dur. O olmasaydı ne hayattan eser olurdu, ne de varlık âleminde. ilâhî hayat, ilim ve iradenin başlangıcı olan ezeli bir sıfattır.

KAYYÜM: Kıyamdan "Fey'ul" vezninde (kalıbında) bir mubâlağa kipidir ki, kendi kaim, diğerleri mukim (ayakta tutan) ve mukavvım (yöneten) demektir. Ve bunda eşyanın ayakta durmasının ilâhî kıyamda fani olduğuna lafzında bir ima (işaret) vardır. İbni Sina bunun vâcibü'l-vücd kavramına eşit olduğunu söylemiş ise de, buna vâcibü'l-vücd kavramının, kendinden başka, ondan ayrılmaz bir kavramı olan, küllî mucid (herşeyi yoktan var eden) küllî müdebbir (herşeyi idare eden, yöneten) gibi diğer kemal kavramlarının hepsi de anlam itibarıyla dahildir. Âyetin devamı bunun açıklamasıdır. Ve bu isimlerin "İsm-i A 'zam" olduğu da söylenmiştir. O öyle bir hayy ve kayyumdur ki, O'nu ne gaflet basar, ne uyku; daima âlim, daima habir (her şeyden haberi)dir. Gözlerde ve yerde, yukanlarda, aşağıda ne varsa O'nun; görünüp, görünmez, bütün varlık O'nun mülküdür. Tüm sebep O, tüm gaye O, herşeyin maliki olan O; Allah'ın mülkü olan bu yaratıklardan kimin haddi ki Allah'ın izni olmaksızın yüce huzurunda şefaet edebilsin, bu

halde hangi budaladır ki Allah'ın emri olmadan bunların birinden şefaât dilenebilsin. Çünkü Allah yukarıdan aşağılarını, önderindeki ve aralarındaki gibi, geçmişlerini, geleceklerini bildiklerini ve bildiklerini bilir, O'nun ilminden gizli hiçbir şey yoktur. Bunlar ise O'nun bildiklerinden hiçbirini bilemezler. Ancak dilediği kadânı kavrayabilirler. Bu bakımdan bizzat O'nun izni ve emri olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilir. Herhangi bir şeyde ister bir parça tasarrufa kimin yetkisi olabilir. Ancak bu, O'nun iznini ve emrini almış sevgililerinden olabilir. Bilindiği üzere şefaât hümete layık birinin kendinden düşük bir diğeri hesabına rica ve yakama ile yardım ederek O'na katılması demektir ki, bu bir bilinmezi bildirmek veya bir isteği ortaya çıkama ile bir beraberlik anlamını kapsar. Bunu da kendini ve kıymetini bilen ve şefaât olunan kimseye şefaât istenenden daha çok bir ilişkisi bulunan ve zarar getirmeyeceğinden emin olan kimseler yapabilir. Oysa Allah'ın mülkü olan şa yaratıklardan herhangi biri ile Allah'tan daha çok birlikte bulunmaya ve ona bilgiçlik satmaya ve ilerisini gerisini tamamen idrak etmeden ve önünü ardını hesap etmeden ilâhî huzurda kendine bir mertebe verip de şefaate kalkışmak, gerek şefaât eden ve gerek şefaât olunan için ne kadar tehlikelidir? Eğer Allah bildirmemiş ise şefaât edecek olanın hâli, şefaât edilecek olandan daha çok endişeye değer olmadığı nereden bilinir? Bu hâl içinde, isterse melekler ve peygamberler olsun, kimdir o ki Allah'ın izni ve güç vermesi olmadan önünü ardını hesaplamayıp Allah'ın kullarına Allah'tan daha çok sahip çıkma, koruma yetkisini kendinde görsün de şefaate cesaret edebilsin. Ancak Cenab-ı Hak dilerse, özel veya genel şefaate ilâhî irade çıkar da kendilerine bildirilmiş bulunursa o başka... Demek ki yüce Allah'ın ululuğundan şefaât umulamaz değildir. Fakat şefaât da herkesten önce O'nun kendi elindirdi ve O'nun izni ve emri ile gerçekleşebilir. O zaman şefaât kapısı açıdır. Ve şefaât etmesine izin verilenler kendi dilediklerine değil, yine Allah'ın dilediklerine şefaât imkânını bulabilir. Bundan anlaşılır ki önce, hak tanımayan Allah düşmanlarının kendilerine şefaât etmesi umulan bir Allah dostu bulabilmelerine, bunun gibi müşriklerin putları gibi ilim şanından olmayanların şefaâtı olabilmelerine, asla ihtimal yoktur. Sonra kendisine izin verilebilecek her şefaâtçının şefaât sınırı da Allah katındaki derecesi ve o oranda elde edilebileceği izin ve gücün kapsamı ile uyumlu olabilecektir. Bu bakımdan eninde sonunda izin çıktığı zaman en genel biçimde şefaât sahibi, yukarıda peygamberlerin makâmı olan hakkındaki ilâhî açıklamadan anlaşıldığı üzere, hepsinin üstünde "sâhib-i derecât" (dereceler sahibi) olan Resulullah, peygamberlerin en üstünü olabilecektir. Bu konudaki naslara göre, Cenab-ı Hak O'na şefaât için izin isteme yetkisini de bahsetmiş ve en yüksek peygamberlik makamı, "Şefaât-ı uzma" en büyük şefaât makamı olmuştur ki, Makâm-ı Mahmud'a şefaât hadisi gelecektir. Allah öyle bir ilim ve saltanat sahibidir ki, hükümünün tecelli yeri olan kürsüsü bütün gökleri ve yeri geniş geniş tutmuştur. Yerlerde ve göklerdeki bütün varlıklar ve cisimler içinden, dışından hep bu kürsü ile kuşatılmıştır. Herbirinin kıyımı (ayakta durması) onun içindedir. Bu arada hiçbir nokta bulunmaz ki, orada yüce Allah'ın kürsüsünün hükmü geçerli olmasın. Yeryüzünün içinden çıkamayan insanların onun yerleri, gökleri kuşatmış kürsüsünün nasıl kavrarlar. "Onlar Allah'ı, gereği ve lâikî biçimde takdir etmediler. Halbuki kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun kudretiyle dürlmüş olacaktır. O müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir". (Zümer, 39/67)

Gökler ve yeryüzü denince hapsedilmiş birisi gibi bunlarla her taraftan kuşatılmış olan insanlar madde ve kuvvetin, duygunun, hayalın, kuruntunun, aklın, tasavvurun, hükmün ve bütün itibarî belirlemelerin içinden sınırına dayanır. Bunların ötesi deyince kayıtsız şartsız, kalbi bir merakla sonsuz bir ortama, sınırsız mutlak bir emel sahasına geçmek için çırpınır. İnsanlar kendilerince, yerüküren küçük bir parçası üzerinde bile bir devlet ve hükümet ele geçirip idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve asırlardan beri gelen nice nice devletlerin, milletlerin bu yüzdün memlekelerini koruyamayarak yıkılıp gittiklerini görüp bildiklerinden nihayet tasavvur edemedikleri bu göklerin ve yerin bir kabza-ı tasarruf (tasarruf avucun) da vahdet kürsüsünden bir saltanat ile idare olunur bir memleket olduğunu düşündükleri zaman, "koruması ne kadar zor ve ağırdır" gibi bir zanna düşebilirler. Fakat o ilâhî kürsü, bütün gökleri ve yeri tutmuş olmakla birlikte, bu gökleri ve yeri o vahdet (birlik) kürsüsünden tasarruf avucunda tutup muhafaza etmek ve korumak Allah'a ağır da gelmez. O'nun için bu hiçbir şey değildir. O şanı yüce Allah pek yüksek, pek büyüktür. Biricik yüce, biricik ulu olan ancak O'dur. Bu bakımdan bundan başka gerçek bir ilâh nasıl mümkün olur? Ve buna karşı başkalarına tapılıp da şefaâtleri nasıl umulur? Ve böyle yapan kâfirler ne kadar bedbahttır!

Bu âyete "Âyetü'l-Kürsî" denilir ve bundan dolayı bu sureye "Sûretü'l-Kürsî" de denilir. Görüldüğü üzere bu âyet, ilâhî saltanatın ve hükümdarlığın son derece açık ve özet anlatımını ve Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatını hem tarif ve hem gökleri ve yeryüzünün ve çevrelerinin yaratılmasını, ayakta durmasını ve düzeni, miktar ve genişliği muhafazası, hayat sırmı, ilim sırmı, hakimiyet sırmı vb. gibi maddî ve manevî kuvvetlerinin son derece açık şahitliği ile isbat ederek bütün ilâhiyat meselelerinin ana noktasını, Allah'ın kürsüsü gibi geniş bir kapsam ile kapsaması bulunduğundan bütün Kur'ân âyetleri arasında konusu ile uygun olma üzere en yüksek bir şeref ve kıymete sahiptir Nitekim Resulullah (s.a.v.): "Kur'ân'da en büyük âyet, âyetü'l-kürsîdir. Bunu her kim okursa, Allah o saat bir melek gönderir, ertesi güne kadar iyiliklerini yazar ve günahlarını siler. Bu âyet bir evde okunsun da şeytanlar onun otuz gün birakmasın, olmaz ve kırk gün ona ne sihribaz kadın, ne sihribaz erkek girmez, ey Ali bunu evladına ve ailene ve komşularına öğret, bundan büyük bir âyet nazil olmadı"; "Her kim farz namazların her birinin arkasında âyetü'l-kürsîyi okursa onu ölümden başka cennete girmekten engelleyecek hiçbir şey kalmaz. Yani ölünce doğru cennete gider ve ona ancak siddîk veya abid olanlar devam eder. Ve bunu her kim yatağına yataken okursa Allah onu kendisine ve komşusuna ve komşusunun komşusuna ve etrafındaki evlere emin kılar"; "Günlerin efendisi cuma günü, sözlerin efendisi Kur'ân, Kur'ân'ın efendisi, Bakara Sûresi, Bakara Sûresinin efendisi de âyetü'l-kürsîdir." buyumuştur.

KÜRSİ: Sözlükte, üzerine tek başına oturan belli bir şeydir ki, aslında taht ve şerefli ilmin aynı şekilde olan özel ve seçkin makamı demektir. İlmin kendisine ve âlime de denir. Daha sonra iskemle ve sandalye gibi şeylere de bu isim söylenmiştir. Dilimizde en çok ilim makamında kullanılmıştır. Herhangi bir şeyin aslına ve toplandığı yere de Kürsi denilir. Nitekim memleket kürsisi, "başkent" anlamına gelir. Bunun aslı olan "kürs" kelimesinde bir araya toplanıp kaşıma ile keçe gibi gırtlşıp sağlamlaşmak mânâsı vardır. Kısaca gerçek mânâsıyla kürsi, ancak bir kişinin oturabildiği en yüksek bir çeşit sandalyedir. Bundan dolayı, yerleri gökleri kaplamış bir kürsi düşüncesinin, bu bilinen mânânın aynı olmayacağı da şüphesizdir. Aynı zamanda bu kelimenin bize bir hakimiyet (egemenlik) ve saltanat, bir ilim, bir şeref ve büyüklük ve söz geçerliliği anlamı ifade ettiğinden de şüphe yoktur. Biz bir memlekette bir kürsi, bir taht düşündüğümüz zaman, önce bir memleket, ikinci olarak onun içinde bir başkent, üçüncü olarak o başkent içinde bir arş, bir saray, dördüncü olarak o saray içinde bir taht, beşinci olarak o taht üzerinde hüküm elinde bulunduran bir hükümdar, altıncı olarak bu hükümdardan bütün memleketi kapsayan bir nüfuz tasavvur ederiz ki, bunda hükümdar, zarf zarf içinde memlekete tamamen kuşatılmış ve aynı zamanda nüfuzuyla o memleketi kuşatmıştır. Bunda en çok hayrete değer nokta da, bir şeyin hem kuşatan ve hem de kuşatılan olabildiğindeki sırdır ki, ilmin kendisinde de vardır. Ve bu nokta insanlara, Allah'ın birliğini en güzel şekilde telkin edecek olan bir işaretidir. Âyetü'l-kürsî, bize bu mânâyı telkin etmekle beraber gösteriyor ki, Allah'ın mülkü göklerde yerdirdi. Fakat Allah'ın kürsisi, bunlarla kuşatılmış değil, onları kuşatmaktadır. Bizim kürsi düşüncemizin aksinedir. Allah'ı düşündükten her kuşatılmış olanlardan, kuşatıcıya doğru geçmelidir. Taht veya başkent, göklerle yer memleketini kuşatmış; Arş, tahtı kuşatmış; Rahmân olan Allah, Arşın içinde değil, üzerinde ve Allah hiç kuşatılmış değil, hep kuşatıcı ve yöneticidir ve öbüründeki zıtlığı kaldıran budur. Şu halde Allah'ın kürsisi, bize ancak bir isim ve kuşatılardan kuşatana geçerek, nihayet gökler ve yer tasavvurunun ötesinden, kapalı ve tahayyülü imkânsız bir büyüklük kavramıyla bilinebilir. Bunun gerçek mahiyetini tayin edebilmemiz imkân yoktur. Bununla beraber tefsirciler, bunun tarifinde birkaç şekil

rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Kürsi, gökleri ve yeri kaplamış büyük bir cisimdir. Buna "Arş'in kendisi" diyenler de olmuştur. Fakat sahih haberler, "Kürsi, Arşın altında ve göklerin üzerinde bir cisimdir." diye gelmiştir. Kürsi, iki ayak yeridir. Süddi'den nakledilmiş olduğu üzere, gökler ve yer Kürsi'nin içindedir, Kürsi, Arşın altında ve iki ayağının yeridir. Burada iki ayak yerinin, Arş'ın ayağının yeri olduğu açıktır. Bunu en büyük Ruh'un veya hamele-i Arş'tan (Arş taşıyan meleklerden) büyük bir meleğin iki ayağının yeri diye gösterenler de vardır. İşte bu iki ayak yeri tarifi, Kürsi'nin başkent, yani hükümet karargâhı mânâsıyla ilgili olduğunu açıkça gösteriyor. Gökler ve yer, bilinen bütün cisim âlemlerinin ifadesi olduğuna göre, bunları kaplamış olan Kürsi'nin içinin bir cisim olması, göklerde ve yerde bilinen cisimlerin, cisimliklerinden başka bir cisimlik demek olduğunu da unutmamak gerekir. Yani Kürsi, boşlukta yer tutan bir cisim değil, yerin kendisi olan bir cisim (bir boşluk) demek oluyor ki, bunun cisimliliğinin, madde ile değil, mutlak uzunluk, diğer bir deyimle genel olarak yer ve mekân denilen soyut bir uzaklık ve bütün bir boşlukla tasavvur edilmesi mümkündür. Çünkü mutlak mekân denilen soyut uzaklık, feza, madde uzantısının mahiyetini ifade eden soyut bir uzantıdır. Boyut ve uzantı ise cisimliliğin en genel mânâsıdır. Fakat maddî cisimler burada yer tuttuğu halde, bu başka bir yerde yer tutmuş değildir ve diğer cisimlerle iç içe bulunması mümkündür. Fakat şu madde âleminde görülen maddî güçler ve varlığa ait işlerin ortaya çıktığı yer de budur. Bütün yüksek cisimler burada yerleşmiş ve aralarındaki esirî âleme (fezada gök cisimleri arasında ışıık ve sıcaklığı nakleden, havadan daha hafif cisimlere) varncaya kadar bütün toplu dalgalar burada bulunmaktadır. Hareket ve sakinlik burada meydana gelmektedir. Ancak zaman ve ruhlar âlemi bundan daha genişir. Bir zamanlar bir bilgilere sabit bir kıymet isnad eden ve Allah'ın indirdiklerinin sininin, fen sınırlarından daha geniş bulundugunu düşünmeyerek, Kur'ân âyetlerinin zamanının fen bilgilere göre açıklayp yorumlamaktan zevk alanlar, o zaman kâinatın şekli hakkında Batlemysus'un astronomi ilminin, en yüksek fen bilimi yerinde bulunması ve kendilerinin de bu ilmin mütehassıslarından olmaları dolayısıyla gökleri ve yeri ona göre düşünüp yorumladıkları gibi, Kürsi'nin cisimliliği hakkındaki haberleri de o fennin teorileriyle (varsayımlarıyla) açıklamaya çalışmışlar ve dolayısıyla "Kürsi, sekizinci gök olan sabit gök cisimlerinin bulunduğu gök, Arş da dokuzuncu gök olan Allah gözü (en büyük gök) dür." diye tevîl etmişler (yorumlamışlar), "Kürside yedi gök, bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir.", "Arş'ta Kürsi, büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir." meâlinde rivayet edilmiş olan iki hadisi şerifi de buna delili gibi kabul etmişlerdir. Bugün görüyoruz ki, fennin bu dokuz gök varsayımı gücünü kaybetmiş olduğu halde, Kur'ân âyetleri ve Peygamberimizin hadisleri, gönüllerde yine bugünkü gökler ve yer gibi bütün kıymetiyle ortaya çıkıp durmaktadır. Şu halde bunları, mutlaka kendi bilgilerimizin çerçevesi içine alarak açıklamaya çalışmak, ilmin gereklerine de dinin gereklerine de uygun değildir.

Bu iki hadisi şerif, bize Kürsi'nin, sekizinci gök veya sabit yıldızların bulunduğu gök olduğunu değil, nihayet göklere ve yere göre büyük bir yer, Arş'a göre de pek küçük bir daire olduğunu misal yoluyla anlatmaktadır. Bu yüzdün asrımızdaki fen bilimlerine göre buna bir mânâ vermek gerekirse, Kürsi'yi mutlak bir yer mânâsıyla tasavvur etmek, elbette daha uygundur ve bu bizim kendi düşüncemiz değildir. İmam Fahreddin Razi, bu âyette değil, fakat Fatiha tefsirinde Kürsi'yi mekân, Arş'ı da zaman teorileriyle ele almıştır. Çünkü mutlak mekân, gökleri ve yeri içine almış, kaplamıştır. Halbuki bütün mekân uzunlukları, şu andaki bir anlık zamanın içine sığmış, geçmişin ve geleceğin, aralıksız cereyanı içinde bu hâl dairesi (şimdiki zaman çerçevesi) tıpkı büyük bir sahrada küçük bir halka gibi kalmıştır. Bununla birlikte diğer taraftan Kürsi ve Arş'ın manevî değerleri hakkında da rivayetler vardır. İnsan şu görüşleri düşündürken bile farkına varır ki, gökleri ve yeri mekândan başka kuşatan, kuvvet ve kudret, akıl ve ilim ve bunları üzerinde ruh vardır. Ve hatta zaman, mekânı kuşatmış görünürken bunun da ruhta meydana gelen bir durum olduğu ve buna göre ilim ve ruh âleminin, zamanı da kaplayan bir deniz olduğunu takdir eder. Nitekim Kürsi, en büyük Ruh'un veya diğer büyük bir meleğin iki ayağının yeri denilmiştir. Şu halde bunları aslı, Arş'ın sınırına dahil ise de, Kürsi'nin Kürsi olması, sırf cisimlikten ve bir uzantıya sahip olmasından değil, bu manevî kuvvetlerin de bir tesellisine sahne olmasındandır. Ve Allah'a nispet edilmesi de bundan olmalıdır. Buna göre:

2- Kürsi, saltanat, kudret ve mülk demektir. Çünkü ilâhlık, ancak kudret ve var etme ile ortaya çıkacağı gibi, dilde de taht ve Kürsi dendiği zaman, doğrudan doğruya egemenlik gücünün kastedildiği vardır.

3- Allah'ın kürsisi, Allah'ın ilmi demektir. Çünkü ilim Kürsisi, taht mânâsından daha çok bilinmektedir ve bu münasebetle ilmin kendisine de mecazî olarak kürsi denilir. Bu rivayet, İbnü Abbas hazretlerinden nakledilmiştir. İbnü Cerir et-Taberi gibi birçok tefsirciler, bunu tercih etmişlerdir.

4- Bu sözden maksat, sırf Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü anlatmaktır. Cenab-ı Allah, halka zat ve sıfatlarını tarif ederken, insanların hükümdarlar ve büyükler hakkında almış oldukları şekillerle hitap buyurmuştur. Nitekim Kâbe'yi kendine ev yapmış, tavaf ve ziyaretini emretmiştir. Çünkü insanlar, hükümdarlarının saraylarını ziyaret ederler. Hacerü'l-esved'in yer yüzünde "yeminullah" (Allah'ın eli) olduğunu söylemiş ve öpme yeri kılmıştır. Nitekim insanlar, hükümdarlarının ellerini ve eteklerini öperler. Yine bu türden olarak kıyamet günü kullarının hesaba çekilmesi hakkında, meleklerin, peygamberlerin, şehitlerin huzurda bulunacaklarını ve mizanları konulacağını söylemiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş, "Rahmân olan Allah, Arş'ın üzerine hükmetti." (Tâhâ, 20/5) buyurmuş ve bunu anlatarak, "Meleklerin, Arş'ın etrafını kuşatarak Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün." (Zümer, 39/75), "O gün Rabbinin Arş'ını, onların üzerinde sekiz melek taşır." (Hâkka, 69/17), "Arş'ı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar..." (Gâfir, 40/7) buyurmuş, sonra kendine Kürsi de isnad etmiş, "O'nun kürsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır" (Bakara, 2/255) buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki, Arş ve Kürsi gibi, benzetmeyi andıran lafızlar (sözler) Kâbe, tavaf ve Hacerül-esved hakkında daha fazlasıyla mevcuttur. Halbuki bunlar da mesela Kâbe'nin "beytullah" (Allah'ın evi) olmasında, Allah'ın, geceyi orada geçimesi gibi bir benzetme ve cisim mânâsı kastedilmiş olmadığı hususunda nasıl görüş birliği varsa; Arş ve Kürsi hakkında da maksatın, Allah'ın yücelik ve büyüklüğünü anlatmaktan ibaret olduğunda tereddüt edilmemesi gerekir. "Kaffâl" ve "Keşşaf" tefsircileri gibi araştırmacılar da bunu tercih etmişlerdir. Buna göre Kürsi'den maksat nedir, ve nasıl bir şeydir, diye düşünmeye lüzum yoktur. Bu açıklama Cenab-ı Allah'ı cisim olma şüphelerinden tenzih için pek güzel olmakla beraber, Allah'ın Kürsi'sinin gerçekle delâlet ettiği bir şeyin bulunmadığını kabul etmek de zahire (bu konudaki açık ifadelerle) aykındır. Evet bilinen gerçek mânâsıyla bir Kürsi, bir taht kastedilmediği yukarıda geçtiği üzere muhakkaktır. Bununla birlikte bir beytullah (Allah'ın evi) bulunduğu iman etmek gerektiği gibi Allah'ın bir Kürsisi bulunduğu iman etmek de gereklidir. Bunun az çok isimle ilgili bir kavramıçemesi Cenab-ı Allah'a -haşa- bir cisimlik isnadını gerekli kılmaz. Meselenin ruhu, Kürsi'nin Allah'a nisbetini lâiklikle düşünebilmekte, bunun bir "oturma nisbeti" olmayıp bir "Rablik nisbeti" olduğunu anlamaktadır. Âyetten anlaşılacağı göre Allah'ın Kürsisi, bir taraftan maddî cisimler toplamı olan göklerin ve yerin hepsini kaplayıp tutan, cisimleri kuşatan birşeydir. Biz bunun "Kürsi" ismiyle varlığına iman eder ve gerçek mahiyetini idrak edip tam olarak bilemeyeceğimizi anlarız. Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilme gereğine kanaat getirirsek, Allah'ın Kürsisinde saltanat tahtı ile ilim kürsisi kavramlarındaki mükemmellik içerklerini bir araya toplama, kısaltma ve fani olma anlamlarını, "Daima didir, evrenin yöneticisidir.", "O'nun misli gibi bir şey yoktur." ifadelerinin delâletleri gereğince dürtüp katıyarak onu mutlak bir ilim ve saltanatın tecelli edeceği (ortaya çıkacağı) bir yer olmak üzere ele alıp düşünürüz. Ve bu bakımdan aslında yüce Allah'ın büyüklüğünün soyut bir tasavvuru değil, kudretinin ortaya çıkış biçiminin de bir ifadesini içine almış bulunduğunu tasdik ederiz. Bütün cisimler, yüksek ve alçak kütleler, Kürsi'nin içinde kaldığından, onun üzerinde hüküm yürüten ilim ve saltanat sahibinin, cisim olmanın üzerinde çok yüce bir varlık olduğuna da kesin olarak anlarız.

Ve daha açık olması için Kürsi'nin büyüklüğünü anlatan haberlere bakarak diyebiliriz ki, Allah'ın Kürsisi, göklerde ve yerde görünen bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşp durduğu mutlak bir boyut, yani ilim, irade ve kuvvetten soyutlanmış olan sadece mücerret feza değil, bunların tecelli ettiği bir ayna bulunması bakımından mekân ve her şeyin yeri olması muhtemeldir.

Burada yerleşmiş olan Allah değil, gökler ve yer denilen cisimler ve yer işgal eden kütleler toplamdır. Bunun üzerinde daha geniş olarak zaman uzantısı, akıllar ve ruhlar âleminin içeren ve mukarrep (Allah'a yakın) meleklerle kuşatılmış olan Arş vardır. Ve burası mekân üstüdür. Artık burada cisimlik mânâsı yoktur. Ve "Rahmân olan Allah Arş'a hükmetti." (Tâhâ, 20/5) ifadesinin delalet ettiği üzere Allah Teâlâ Arş'ın içinde değil, rahmânlık sıfatıyla üzerinde ve bu üzerinde bulunma, mekânla ilgili olmayan bir üstünlüktür. "Ey Rabbimiz sen her şeyi rahmetinle ve ilminle kuşaattın." (Gâfir, 40/7) âyeti gereğince de Allah'ın kuşatması, rahmet ve ilim yönüyledir. Kürsi, bu ilim ve rahmetin, bizim âlemimize bir tecelli yeridir. Bu bakımdan ne Kürsi'nin, ne Arş'ın Allah'la ilgili bir yer tutma şekline değıildir.

Hükûmranlık ve tasarruf, zapt etme ve emre hazır tutma, hüküm ve emir gibi tecellilerle bir rablık ilişkisidir. Bu ilgi, bu tecelli sayesindeki ki, ruhlarla cisimler, zihin ile dış âlem birleşerek gerçekleşme noktalarında Hakk'ın varlığının bir parlınışına ayna olurlar da yerlerin, göklerin, mekânların, zamanların, Kürsi'nin, Arş'ın, kuşatamadığı Allah'ın varlığını, müminin kalbi, eşyanın her zeresinde, mekânın her noktasında, zamanın her anında marifete (Allah'ı tanımaya) yol bulur ve her şeyi anlayamay ancak bununla başarabilir. Hak demeden hiç bir şeyi bilemez ve Hakk'ın zatı ile ilgili en yüksek marifeti (bilgisi) de, ""Seni gerçek bir şekilde tanıyamadık." ifadesindedir. Bunun için de sadece marifeti, iman olmaz. İmanın kapsamı, marifetin kapsamından genişir. Marifette bir kayıt vardır. İman ise kayıtsız, şartsız bir teslimiyettir, ilâhî bir ılığdır ve en büyük temaşa odadır. Bunun yeri olan müminin kalbi de yerlerden göklerden genişir. Bunun için mutlak mekânın, tecelli eden kuvvetleriyle beraber gökler ve yer cümlesinde dahil olması daha çok muhtemel bulunduğundan en sağlam iman, Allah'ın Kürsüsüne, Allah'ın açıkladığı şekilde iman edip, marifet taslamamaktır. İşte gökler ve yer ne kadar açık ise, Allah ondan daha açıktır. Onları kuşatmış olan Kürsi ve onun ötesi ne kadar gizli ise, Allah ondan daha gizlidir. Bununla beraber O, diridir, varlığı kendi zatıyla kaim olup her şeyi yönetmektedir; hem evveldir, hem sondur. O halde bundan başka mabud, bundan başka ilâh nasıl düşünülebilir? Seçme yeteneği ve irade gibi ilâhî bir lütfu kötüyü kulanıp, o geniş kalbi daraltıp da Allah ve O'nun emirlerini inkâr edenler zalim olmaz da ne olur? Bunlardan çok kendilerine zulmeden nasıl düşünülebilir? Bunlar hep mecburiyet ve zorlamak isterler, dine davet edildikleri zaman, "Allah istiyorsa bizi zorla dindar yapşın." derler.

256-Fakat dinde zorlama yoktur. Allah onun zorla kimseye vermez. Dinî, kişinin kendi tercihi ile dilemesi gerekir. Dinde zorlama kanunu yoktur. Bunu böyle anlamalıdır. Çünkü "fid-din" (dinde) ifadesi, "ikrah'a müteallik değil (zorlama ile ilgili değil) haberdir. Mânânın aslı "zorlama, dinde yoktur" demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslâm dininde yoktur. Din gerçeğesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu, zorunlu fiiller, davranışlar değil; isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır. Bunun için isteğe bağlı hareketlerden birisi olan zorlama dinde yasaklanmıştır. Kısaca kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; herhangi bir şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde dine zorlama yoktur, ama dünyaya zorlama olabilir demek değildir. Belki dünyada zorlama bulunabilir; ama dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin özelliği, zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Bundan dolayı İslâm dininin gerçekten hakim olduğu yerde zorlama bulunmaz veya bulunmamalıdır.

Zorbalık ve zorlama olursa onun dışında olur. Şu halde din, "zorlayınız" demez, zorlama meşru ve muteber olmaz. Zorlama ile yapılan amelde dinin vaad ettiği sevab bulunmaz, rıza ve iyi niyet bulunmayınca hiçbir amel ibadet olmaz. "Ameller, ancak niyetlere göredir." Dinin isteklerinin hepsi, zorlamasız, iyi niyet ve nza ile yapılmalıdır. Zorlama ile itikat (iman) mümkün değildir. Zorlama ile gösterilen iman, gerçek iman değil, zorlama ile kilian namaz, namaz değildir. Oruç da böyle, hac da böyle, cihad da öyledir...

Bundan başka bir kimsenin, diğerine saldırıp da her hangi bir işi zorlama ile yaptırması da caiz değildir. Kısaca İslâm'ın hükmü altında herkes görevini isteyerek yapmalı, zorlama olmadan yapmalıdır. Cihad da bu hikmetle meşrudur. de zarfık değil, sebebiik mânâsı düşünülsün, mânâ şu olur: Zorlama, din için yoktur, yahut zorlama, din için, dine sokmak için yapılmaz. Çünkü zorlama, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fiili bir tehditle zorunlu olarak yaptırmaktır. Halbuki din, hoşlanılmayacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve kalbden inanmaktır. Bu ise sırf bir nza ve seçenek işidir. Bunu "Dilediğini yapar." (Bakara, 2/253; Hac, 22/14) olan Allah'tan başka kimse zorunlu hale getiremez. Allah'ın iradesiyle iman ve hatta iman ile salih amel, zorlamaya değil, güzel bir seçime ve gönül nzasına bağlı bulunduğundan din için zorlama mümkün olmaz. Ancak tebliğ ve teklif edilir. "Eğer Rabbin dileseydi, yer yüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Öyle ise sen, iman etmeleri için insanları zorluyor musun?" (Yunus, 10/99) Şu halde dine girmesi için kimseye zorlama yapılamalıdır. Çünkü zorlanan kimsenin ağıza vuracağı iman, Allah yanında gerçek iman olmaz. Zorlama ile gerçek bir dindar kazanılmaz. Bununla beraber kalbe Allah'tan başkasının bakışı, geçerli olmayacağından ve bu zorlama hâlinde olsun iman edene de, "Sen zorlama ile iman açıklıyorsun, yine kâfirsın." denilemez, kâfir muamelesi edilemez. Durumu ortaya çıkıp, şüphe ortadan kalkınca kadar bakılır. Çünkü o imanı ağıza vurma da az çok bir irade eserdir. Hiç istemeseydi onu da yapmazdı. Demek ki imanın zevkinden bir zerre olsun tatmıştır. Bu bakımdan: Zeccaç'ın dediği gibi savaşla müslüman olduğunu açıklayan, "kerahete" nisbet edilmez demek olabilir ki bu, ikrahın (zorlamanın) bir sözlük mânâsıdır.

Zorlamaya ne hacet? Zorlama beklemekte mânâ nedir? Akıllann hepsinin, dine sınılması gerekmez mi? Çünkü doğru yolda bulunmak, azgınlıktan; doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Bu kadar peygamberlerden ilim ve amel ile ilgili bu kadar deliller ve nihayet ilâhî saltanatın, bu kadar büyük tecellisinden (ortaya çıkışından) sonra, iman ve dinin insanlara kurtuluş ve mutluluk sebebi, inkâr ve dinsizliğin ise azab ve felaket sebebi olduğu kesin olarak ortaya çıkmış; hak batıldan, hayır şerden ayrılmıştır. Belli ki din ehli, muhakkak mutlu olacak, küfür (inkâr) ehli de muhakkak ceza ve azab görecektir. Bunlar her nereden gelse kendi istekleriyle, kendi kazançlarıyla olacak ve o zaman bu mecburiyet, bir zorlama mânâsını içermeyecektir. Bu özellikle şunu gösteriyor ki, "dinde zorlama yoktur" deyinse, hiç kimseye sorumluluk, ceza ve azab yoktur, demek şeklinde anlaşılmasın; elbette doğruluğun sapıklıktan kesin olarak ayrılmış bulunması, dine aykırı hareketlerde muhakkak bir azabın ortaya çıkmış olmasındandır.

Bilinmektedir ki zorlama, fiilden önce gelir de o fiil için iradeyi kaldırır veya bozar ve o fiil, böyle nzasız yapıldığı için fiili sonucu, hayır veya şer, yapanın kazanılmış bir hakkı olmaz. Sorumluluğu, zorlayana ait olur, zorlayanın elinde zorlanan, bir alet olur. Artık kazanç, maksat zorlananın değil, zorlayandır. Fakat zorlama olmadan yapılması olan inkâr ve zulmün, fasıklık ve isyanın, isteyerek kazanılmış müktesse bir fiil olduğunda da şüphe yoktur. Artık bu yapıldıktan sonra onun gerekli bir sonucu olan ceza ve azab da yapanın kendi kazancı, kendi hakkıdır ki, bunda zorlama mânâsı düşünülemez, o kendi kendine zulmetmiş olur. Allah Teâlâ ise rahmetinin genişliğinden dolayı kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulüm ve tecavüz etmelerine razı olmadığından, onları korumak için sınırlar tayin etmiş, din ve hükümlerini bildirmiş, "Dinde zorlama yoktur." buyurmuştur. Bu delil gereğince zorlama, ehliyetin engellerindendir. İslâm yurtdında zorlama yasaklanmıştır. Hatta hiçbir kimseye İslâm dinine girmek için bile zor kullanılmaz, herkes dininde serbest ve seçme hakkına sahiptir. İslâm hükümleri altında müşrik, kitap ehli, (yahudi, hristiyan), hepsi, din hüriyetleriyle yaşayabilirler. Mesele bir müşrik, dilerse yahudi veya hristiyan olabilir; hiçbirine müslüman ol, diye zor kullanılmaz, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartıyla dininde bırakılır. Fakat her kim

olursa olsun, ahdinde (sözünde) durmayanlar da suçuna göre cezasını görür. Kendi nzasıyla İslâm'ı kabul ettikten, Allah'a ve Peygamberine söz verdikten sonra döner, irtidat eder (dinden çıkar) da tevbe etmezse cezalandırılır ki, bu bir zorlama değil, verdiği sözden caymanın zorunlu bir sonucudur. Bu noktada İmam Şâfiî gibi bazı âlimler, müslüman olmaya söz vermiş bulunan mecusi veya hristiyanlardan birisi, eski dininde kalmayıp da mesela yahudi olacak olsa, ben onu: "Ya eski dinine dön veya müslüman ol, diye zorlanır." demistir. Fakat Hanefiler ve diğerleri demislerdir ki, "Küfür, bir tek millettir." ifadesi gereğince o şekilde din değiştirmede, verilmiş bir sözü bozma mânâsı yoktur. Buna göre, "Ya dön veya müslüman ol!" diye zor kullanılmaz. Ancak İslâm dinine girdikten sonra dönen, ahdini bozmuş olur ve yalnız bu, tevbe etmezse cezası verilir. Bundan başka ibadet ve diğer muameleler gibi rıza şart olan amel dallarında da zorlama geçerli değildir. Fiilin geçerliliğine engeldir. Ancak fiil, şer'i bir fiil olmayıp, hisse bağlı bir fiil olursa o başka. Ve herhalde zorlama bir saldırdır, dercesine göre cezaı hak ettirir. İşte hak dinde vicdan hüriyeti, ahd (söz verme), andlaşma ve hukuk bu kadar yüksektir. Hatta bundan dolaydır ki, cihad ilânında bile düşmana ya hak din kabul etmesi veya mağlubiyeti kabul ederek dininde kalıp, hakları saklı olmak üzere İslâm uyuğunda vergi vermesi arasında kendi arzusunda bırakılan bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse, andlaşma ile ahdine riayet edilir; kabul etmediği ve savaş yoluya mağlub olduğu takdirde de yine din değiştirmeye zorlanmayıp, adalet ölçülerini içersinde bir vergiye, bir intizama mecbur tutulur. Demek cihad, din değiştirmek için zorlayıcı bir vasıta değil, hak dinin yüceltiğini fiilen ispat eden hak bir delildir. Çünkü zorlama ile din olmaz. Fakat akf ve ilmi delilleri dinlemeyen kâfirlerin ve zalimlerin saldırılan da böyle fiilî bir delil olmadan durdurulmaz, herkes her türlü haksızlık ve zorlama ile karşı karşıya gelir. Bununla beraber cihad ve savaş, bir zorlama değil, bir yanştır. Hangi tarafın tehdidini yerine getireceği bilinmeyen bir imtihandır. Bir de cihad, dinin hükmü geçerli olan İslâm yurtdunun dışında cereyan edeceğinden zorlamanın kaldırılmış olduğu din çevresinden dışardadır. Dâr-ı harb (kâfir yurdu) zaten zorlama yurduudur. Böyle iken yukandan beri Allah'ın beyanı dikkate incelenirse anlaşılır ki, "Dinde zorlama yoktur." açık ifadesi, cihad emrinin gayesini tesbit etmektedir. Yani cihadın hikmeti, insanları zorlamadan korumak, zorlama kabul etmeyen dini hakim kılarak Allah'ın kelâmını yükseltmek, yani herkesi mensub olduğu inançtan zorla çıkarmaya çalışmayıp, hakkın isteyerek kabul edilip yayılmasına set çekmek isteyen ve gücünün yettiğince zor kullanılan hak düşmanlarının savunulması ve engellerin kaldırılması ile sağlam bir kalb ve güçlü bir akıl için açıkça ortaya çıkmış bulunan doğruluk yolunu, hakkın egemenliğini herkese arz ve ilân etmek ve böylece Muhammed ümmetini, peygamberler cemaatı arasındaki Hz. Muhammed'in makâmı ile uyumlu olarak çeşitli milletlerden teşekkül eden sosyal bir toplum üzerinde genel banşı üstlenen, kamunun kalbi gibi egemen ve orta yolu tutmuş bir ümmet yapmak ve peygamberlerin hiç birini ayırmayıp hepsine dercelerine göre iman etmekle Allah'ın birliğine dayanan İslâm dinini, bütün dinlerin genel başlantısı ve ilerleme hedefi olan genel bir din olarak savunup açıklamaktır. Bunun için İslâm'da savaşın gayesi, intikam, öldürmek, din değiştirmeye zorlama değil; hasmı mağlub etmek ve zorlayıcı gücünü alıp, dininde serbest olarak hakkın hükmüne tabi tutmaktır ki, Allah'ın kelâmını yükseltmek bundadır. Bu sebeple her ne zaman müslümanlara bir zayıflık gelir, hak din savunulmazsa fitneler kopacak, zorlama çoğalacak, bütün insanlıkullah bulak olacaktı.

Fakat bu açıklamadan sonra bir soru kalır. Yukarda, "Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın." (Bakara, 2/193) âyetinde görüldüğü üzere Mekke ve hatta Arap yanmadası müşriklerine kitap ehli gibi din hüriyeti verilmişse, bunlar hakkında, "Bana, Lâilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) deyinince kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bu sözü söyledikleri zaman canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar." hadisiyle ya İslâm, ya ölüm ilan edilmiştir. Bu ise, "Dinde zorlama yoktur." hükmüne ters değil midir? Bunun cevabı şudur: Eğer bunlar birbirine zit ise, iki âyet, birbirini nesh veya tahsis eder, onların buraya dahil olmadığı anlaşılır. Bununla beraber şu da bilinmelidir ki, onlara din hüriyeti verilmesi özellikle, "Dinde zorlama yoktur." hükmünün tabiki iğindir.

Bu münasebetle tefsircilerden birkaç görüş vardır:

1- Bu "Lâ ikrah'e" âyetinin önceden genel bir şekilde indiği, daha sonra cihad ve savaş âyetleriyle neshedilmiş bulunduğu Zeyd b. Eslem'den rivayet edilmiştir. Fakat bu görüş genel olarak doğru görülmemiştir. Aslında "Doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir." âyeti, bunun inişinin, dinin tam olarak ayırd edilmesinden sonra olduğuna göstermekte ve böyle bir düşünceye engel görünmektedir. Bir de, görüldüğü üzere cihad meselesi aslında buraya dahil değildir ki, onunla nesih bahis konusu olsun. Fakat şunu bilmek gerekir ki, her nesih, neshedinin alışı derecesine göredir. Şu halde bu, cihad ile neshedilmiştir demek, diğer durumlarda muhkem (neshedilmemiş, hükmü açık) demektir. Ve bu sebeple zorlamanın, cihadı da içine aldığı görüşüne sahip olabilecekler için bu rivayet önemlidir. Demek oluyor ki bu âyette böyle bir ihtimal olursa, bu ihtimal neshedilmiştir. Ve nesih rivayeti ancak bu yöne mahsustur. Yoksa cihad âyetleriyle geri kalan kısmın neshedilmiş olmasına imkân yoktur. Amm (genel hüküm), nesihden sonra geri kalan kısımda yine kesindir. Kısaca nesih âyetin tamamıyla ilgili değil, kısımdır.

2- Bu âyet kitap ehli hakkında immiştir. Dolayısıyla müşrikler, bunun genel hükmünden hariçtir. Gerçi "şu peygamberler..." âyetinden başlayan sözlerin gelişi, bunu teyid ettiği gibi, iniş sebebi hakkındaki rivayetler de bunu desteklemektedir. Rivayet ediliyor ki Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce Ensar'dan bazıları, çocuklarını Yahudiliğe veya Hristiyanlığa sokmuşlardı. İslâm dini gelince bunlara zor kullanmak istediler. İslâm'dan önce Ensar'dan bir kadının çocuğu yaşamadığı durumlarda, şayet çocuğu yaşarsa onu kitap ehli ile beraber ve onların dini üzere bulundurmayı adardı. Bu sebeple Ensar çocuklarının bir kısmı kitap ehlinin dininde bulunuyorlardı. Dolayısıyla İslâm'a geldikleri zaman dediler ki: "Biz vaktiyle bunların dinlerini, bizim dinimizden daha üstün gördük ve çocuklarımız onun için o yola sevkederdik, mademki İslâm dini geldi, her halde biz bunları zorlamız." dediler. Bu cümleden olarak Salim b. Avf oğullarında Husayn adında Ensar'dan birinin iki oğlu vardı. Önceleri Şam tüccarlarının telkinleriyle hristiyan olmuş gitmişlerdi. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra Medine'ye geldiklerinde babaları bunlara: "Vallahi siz bırakmam, mutlaka müslüman olmalısınız." diye satıştı. Onlar da çekindiler, üçü birlikte Resulullah'a müracaat ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi, babaları da onları bıraktı. Bu olaylar, gerek cihada izinden önce olsun ve gerekse sonra, her iki takdirde nüzul sebebi, müşrikleri içine almamaktadır. O halde hükmünün genelliği de kitap ehline aittir ve neshedilmiş değil, muhkemdir (hükmü açık ve geçerlidir). Bu güzel! Fakat sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna mani değildir. "Dinde zorlama yoktur." hükmü ise daha geneldir. Sonra bu hüküm yalnız kitap ehline mahsus olsaydı, dâr-ı İslâm'da (İslâm yurtdında) kitap ehlinin başkasına taahhüd ve güvence (emân) verilmesi gerekirdi. Halbuki Arap yanmadası müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet, mutlak olarak neshedilmiş olmadığı gibi, genel hükmü kitap ehline de mahsus olmamalıdır. Nitekim Hz. Enes: "Nüzul (iniş) sebebi, Resulullah, birisine 'Müslüman ol' buyurmuştu. O da 'kendimi hoşlanmaz buluyorum' demişti. Bu âyet bunun hakkına immiştir." diye rivayet etmiştir ki, bu sebep daha mutlak olmakla hükmün genel oluşunda daha açıktır.

3- Bilinmektedir ki Arap müşrikleri hakkındaki muamele, "Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın." (Bakara, 2/193) emrine dayanmaktadır. "Dinde zorlama yoktur." hükmünün ise "Arapların Müslüman oluşundan sonra dinde zorlama yoktur, vergi yerlidir." meâlinde olduğu Tefsir-i Kebir'de açıklanır.

Demek ki doğruluğun sapıklıktan ayırd edilmesi o zamandır. Ve bu hüküm, daha öncesi kapsamaz, bu mânâca bu âyet, "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın..." âyetinden sonra inmiş demek olur. Önce inen, sonra ineni ne nesih, ne de tahsis edemeyeceğinden "Lâ ikrah'a = zorlama yoktur" hükmü genelliği üzere kalır. Bu durumda aralanda bir yünden çelişki varsa, sonradan inen, önce ineni neshetmiş olacaktı. Halbuki bunun, öncekini neshettiğine dair hiçbir görüş yoktur ve olamaz. Çünkü bunun tarih itibarıyla sonradan indiği açıkça belli değildir. Yukarda görüldü ki, aksine

zannedip de hafife alan zalimler sonunda böyle gökten inen mekanik bir tokatla yenilirler. Ancak hakkı kabul etmek arzusunda bulunmayan azgınlar böyle şaşkın ve yenik olurlar da yine imana yanamazlar, karanlıktan çıkamazlar; kişiler böyle olduğu gibi toplumlar da böyledir. Demek oluyor ki, tağut'un örneklerinden biri, böyle, "Ben hayat veririm ve öldürürüm." diye Allah ile boy ölçüsmeye kalkışan kâfirdir ve işte bir mümin böyle bir azgına yağ çekmek şöyle dursun, ona gerektiği gibi haddini bildirir ve bu, bu Allah'ın bir lütfüdür. Allah'a iman olmayanların, bunun yanında korkusundan titril tiril titirken bak İbrahim ona ne yapmış, ne hale getirmiştir. Bununla şu da ortaya çıkar ki kâfir, iktidar sahibi birisi olabilir ve fakat bir kimse iktidar sahibi olmakla hidayete ermiş olmaz, iktidardan nimeti gereği onu kendi gönlüne ve hevesine göre kötüye kullanmak değil, Allah'ın emrine ve hakkın gereğine göre idare ve takip etmektir. Yani Allah'ın hayat vermesi ve öldürmesi o kadar keskin ve açıktır ki, bunu pek değersiz, pek aşağı bir şey gibi zannedip kendilerine mal etmek isteyen kimseler bile bulunuyor. Fakat sözle ifadesiyle bu kadar sağlam ve sağlam yapıli olan bu gerçek ayrıntıya geçildiği zaman kısa akıllar, hayatın tekrar edip duran örneklerini göremezler de hayatın aslına inanırlarken, yeniden dirilmeyi ve mahşere gelmeyi inkâr ederler.

Kendilerini hak kanununun üstünde tanımak isteyen, emirleri ve iradeleri ile hakkı ve gerçeği değiştirmek sevdasında bulunanlar mutlaka Hakk'ın sillesine mahkûmdurlar. Kendilerine uyanlarla birlikte kendilerini de karanlıklara sürüklerler ve uçurumlardan yuvarlanırsın ateşin diplerine tikilirler. Elbette haktan kaçan, hakka karşı gelen, haksız olur, haksızın, hakka ermesi de bir gelişkidir. Kuşkusuz iktidar ve hükûmet pek büyük ilâhî bir nimettir. Fakat insanlar kendilerini bunun asıl ve gerçek sahibi değil, vekâleten ve mecazen sahibi bilmelidirler. Nemrud bunu böyle tanımadığı için ilâhî hidayetten mahrum olan zalimlerden oldu. Ve Allah'a dayanan İbrahim üstün gelerek Allah'ın izni ile onu şaşkın ve perişan eyledi.

Ayrıntılı ve uzun tefsirlerde bütün ilmi yönleri incelenmiş olan bu ilmi münazara (tartışma) örneği, Allah'ın iman edenlere yardımını ve bir müminin tağuta karşı davranışını bir iki kısa cümle içinde o kadar açık ve belîğ bir şekilde ifade etmiştir ki, ilâhî yardımın bu örneği bütün akılları kavrayabileceği açık bir gerçeği kapsamaktadır. Başka bir tabiriye bu âyet, ifadesiyle muhkem âyetlerden olan apağık bir âyetdir. Bununla birlikte Cenab-ı Allah'ın gücü ve hayat vermesi bir defaya mahsus değildir. O mutlak gücü ile dilediği gibi hayat verme gücüne sahiptir. Yok olanı var edip hayat verdiği gibi, ölüyü de tekrar dirletebilir ve hayat verebilir. Ve bu hayat vermenin ve öldürmenin çeşitleri vardır. Bunlar normal nedenlere dayalı olarak meydana gelebildiği gibi olağanüstü biçimlerde de olabilir. Zaten "hayat verme" sırm başlı başına bir harikadır. Bunun gibi Allah'ın müminleri karanlıktan nura çıkarması da akılları kavrayabileceği derecelerden çok yüksektir. Onun öyle incelikleri, öyle gizli yönleri ve öyle olağanüstü şekilleri vardır ki, onlar akılların, tekniklerin kavrayamayacağı harikalara varır. Böyle olmakla birlikte bunlar akılların kabul edemeyeceği, reddine mecbur olacaktan müahâlatdan (meydana gelmesi mümkün olmayan şeylerden) değildir. Aksine hayatın akışından elde edilebilecek birer gerçeklerdir. Meydana gelmeden önce akılların tahmin etmeleri ihtimali olmayan ve fakat meydana geldikten sonra da kabulünde tereddüt etmeye imkan kalmayan öyle örnekler vardır ki, bunlar imanı olmayanlar için bir sır, müteşabih (karmaşık) bir iş olarak kaldığı halde, iman edenler için diğer bir muhkem (sağlam) delil oluşturlar. Cenab-ı Allah bunları da iki örnekle açıklayacaktır.

259-Birincisi: Şöyle ki, o ömeğe yahut şu kişi gibisine baksana! Buradaki yukardaki 'ye atfedilmiş (ulanmış) olduğuna göre "Ya da şu kişi gibisini görmedin mi?" demek olur. Bu şekilde âyetteki (kâf) da harf-i cer olursa, harf-i cerin harfin başına gelmesi caiz olmayacağından, âyette denilmesi gerektirdi. Bunun için bu kâfa yani sözü güzelleştirmek için gelmiş fazladan bir harf diyenler olmuşur. Fakat bunun (misil) anlamına isim olan "kâf" olarak "...o kimse gibisini görmedin mi?" demek olduğu hatırlatılmış, ya da atf anlamı ile "veya buna benzer bir şey gördün mü?" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ancak atf anlamı açısından düşünülürse ifadesinin meâli, "Bu, şunun gibi" demek olduğundan, de buna atfedilecek "veya şunun gibi" demek olur. Bununla birlikte her ne olursa olsun burada "kâf"ın açıkça getirilmesi öncekinden daha çok olayın kendisine, burada benzer ve örneğine dikkat çekilmiş, yani görülenin görülmesine geçilecek (yaşanmış olaydan yaşanmamış olaya geçilecek) benzerlik kanunu gereğince önce "kıyas-ı temsili" (temsili kıyas), ikinci olarak "kıyas-ı istikra" yolu ile daha özelden daha genele bir "istidlâl ilmi" gösterilmiş ve imanın prensiplerinden olan "Allah'ın her şeye gücü yeter". gerçeği yerleştirilmiş ve böylece imanın ilmin birleştirilmiş olduğuna dair bir hatırlatmayı içmiştir. Yani müminlerin işlerini çekip çeviren Allah'ın onları, karanlıklardan, cehaletten, olayları çözemeyip şaşkınlık içinde kalmaktan yakının (kesin bilginin) nuruna nasıl çıkardığını ve O'nun öldürme ve hayat vermedeki sonsuz gücünü anlamak için şu üzgün ve kederli şahsın olağanüstü olayını tek bir harika olarak değil, çeşitli açılardan ibret verici olaylarla dopdolu olan hikâyesini bir örnek olarak alıp benzerleriyle düşününüz ve bütün çeşitleriyle hayatın aşkısının her an öldürmeyi ve diriltmeyi kapsayarak benzerlerinin tekrar edip durması içinde, herkese özgü ve kişisel bir olay olduğunun anlayınız ve her tümel (külli) kanunun başlangıcı bir tek harikanın genelleştirilmesi bulunduğunu biliniz ki, o kişi bir köye, bir şehre uğramıştı, o sırada bu köy damlannın üzerine çökmüş, o dimdik ayakta ki binalları tavanları çöküp inmmiş, altındaki duvarlar onları üzerlerine yıkılmış altüst olmuş veya bağlanına, bahçelerine rağmen harap, bomboş, kimsesiz, ağlanacak bir durumda idi. Âyet metninde yer alan "Arş" kelimesi, aslında tavan demek olup, üzeri damla örtülü olan yerlere ve her yana gölge veren şeylere de dendiğinden burada birkaç tasvir (bakış açısı) mümkündür. Hz. Ali, İbnü Abbas, İkrime, Ebû'l-Âliye, Said b. Cübeyr, Katâde, Rebi, Dahhâk, Süddî, Mükâtil, Süleyman b. Büreyde, Nâciye b. Ka'b, Sâlim el-Havâs demişlerdir ki: "Âyette kastedilen kişi Hz. Uzeyr idi." Fakat Vehb, Mûcâhid, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr, Bekr b. Muzar: "Hz. Emriyâ idi." demişler. İbnü İshâk da Emriyâ'nın Hızır olduğunu söylemiştir. Bunlardan başka Lût (a.s.)'in kölesi veya Şa'ya dahi denilmiş. İlk başta bir kâfir kişi ve fakat diriltikten sonra mümin olduğu da söylenmiştir. Âyet metninde yer alan "KARYE"ye gelince, Vehb, Katâde, Dahhâk, İkrime, Rebi' buna "İlyâ" yani "Beytül-Makdis" demişler, Dahhâk'tan "Beyt-ül Makdis'e iki fersah uzaklıkta, "Karyetül-İneb" veya "Arz-ı Mukaddes", bazılardan Mû'tefike, İbnü Zeyd'den yukarda sözü edilen ölümden kaçan "Binler şehri", İbnü Abbas'tan Dicle kıyısında "Deyr-i Hiralı", Kelbî'den, "Şabur-İbbâd", Süddî'den Selâmâd diye de nakiller vardır. Bunların içinde en meşhuru bu şahsın Hz. Uzeyr b. Şerhiya, "Karye"nin de İsrailoğulları devletinin yerleşip kurulduğu yer olan Kudüs şehri olmalıdır ki, Buhtûnnassar'ın savaşı ile işgal edilmiş ve tamamen yıkılmış ve bütün İsrailoğulları üç bölüme ayrılp, bir kısmı baştan başa öldürülmüş, bir kısmı Şam'da yerleştirilmiş, bir kısmı da esir edilip götürülmüştü. Uzeyr bu eserlerin arasında olup, daha sonra kurtulmuş ve bir gün eşi ile Kudüs'e uğrayıp Kudüs'ü bu hâlde görmüştü. İbnü Abbas'tan, âyetin işi sebebinin bu olduğu tafsilatıyla rivayet olunmuştur. Bununla birlikte, yukarda açıklandığı üzere, diğerleri hakkında da böyle birer öldürme ve diriltme harikaları rivayet olunmuş ve hikâyesinin genel anlamının her birine veya hepsine ihtimali bulunduğ gibi, hikâyesinin konusunun bir ümitsizlik karanlığı üzerine gerçekleştirilmiş gibi görülmemesine, "ümitsizliğin" de bir "inkâr" olması nedeniyle bu olayı, inkâr karanlığından imanın işiğine, "ümitsizlikten" başanya ve ümide bir geçiş örneği gibi değerlendiren müfessirler olmuş ise de, âyetin gelecek ifadesi bunun, meşhur anlamına uygun olarak "bir peygamberlik harikası" olması daha yakın bir ihtimaldir. Ve hikâyesinin konusu, kâfirce bir ümitsizliğin değil, mümince bir üzüntünün ve kederin sonuçları ve olağanüstü bir ortaya çıkış tarzını kapsar. Her türlü hayat nedenlerinin kökünden sökmüş görünen acıklı bir yıkım olayından açır bir ümitsizliğe düşerek, hayat vermeyi temenni, fakat hayat verme gücünü gözünde büyütme ve bunun yolunu bilmede kendisinin yetersiz olduğunu itiraf edip, insan olarak güçsüzlüğü ile derin bir üzüntü ve kederle yanıp yakılma içinde kalan ve bu halde Allah ile ilişkisini (muamelesini) kesmeyip isterse hatalı bir dil sürçmesiyle olsun dertleşen bu acıklının geçirdiği imtihanı ve nihayet gizli ve ince harikaları dirilmeyi isbata ve karanlıktan işiğa çıkarmaya

mükemmel bir örnek olarak almak için bir inkâr olan "mutlak ümitsizlik" düşünmeye âyetin anlamı aykındır. Şu kadar ki Nemrud gibi zalimce ve azgınca bir şekilde olmayan ve "Allah onları kaplınları mühürlemiştir." (Bakara, 2/7) hükmü üzere inkân huy edinmemiş olanlar hakkında küfürden imana çıkarma, imanı harikalara erdirmek de "Allah'ın her şeye gücü yeter." (Bakara, 2/20) hükmüne dahil olarak caiz olabilir. Ve kuşkusuz, "Allah iman edenlerin dostudur." ifadesinin bu bilgilen de kapsadığının düşünülməsi gerekir. O halde âyetin inış sebebi Üzeyr veya Emriya olayı da olsa âyetin mânâsı tahsis edilemeyecek hikâyesinin birçok olaylara uygun düşmesi için "Karye" nekire (belirsiz) olduğu gibi, de ahd-i zihni (zihnen bilinen) ile düşünülmelidir.

Demek olur ki -ismi gerekli değil o kişi uğradığı köyün bu acıklı durumunu görürse, bu dehşetli ölümden sonra Allah bu memleketi nerden diriletecek diyordu ki, bu söz o şahsın durumuna göre şu anlamları ifade edebilir:

1- Allah bu memleketi diriletecek ama, acaba nerden diriletecek? Nasıl diriletecek, ne zaman diriletecek?

2- Ben buna çok hızlı bir hayat temenni ediyorum, fakat acizim, yolunu bilmiyorum, bilmem ki Allah bunu yapacak mı? Yapsa da galiba geç yapacak, onu da ben görmem, ah ne felâket ne felâket!..

3- Yapabilir ama, galiba yapmayacak.

4- Ölen dirilir mi? Giden geri gelir mi? Buna hayat verilmesine, öldükten sonra dirilmesine imkân ve ihtimal yok, heyhat!.. Bu dördüncüsü tam bir ümitsizlik, bir inkârdır. Bunun için bu sözü söyleyen bu amaçla söylememiş olsa da, bu ilham dolayısıyla bir dil kayması, bir dil sürçmesi yapmış olur. Mümin hiçbir şeyden ümitsizliğe düşmez. Ancak basit nedenlerin etkisi ile insanlık icabı, ümit zayıflığı ile karşı karşıya gelebilir. Çünkü ümitsizlik inkâr olduğu gibi, kendi durumu hakkında tam bir güven duymak da inkârdır. O da Allah'a gurur ile ondan bir bakıma kopmak demektir. Bu nedenledir ki, "Ve şeytan Allah'ın affına güvendiğiz sizi kandırmışın." (Lokman, 31/33) buyurulduğu gibi, "Gönderdiğimiz Peygamberler, ümmetlerinden iyice ümit kestiklerinde ve kesinlikle yalancı sayıldıkları sonucuna vardıklarında kendilerine yardımını kesiverdi." (Yusuf, 12/110) buyurulmuştur. Demek ki ümitsizlik değil, fakat ümitsizliğe doğru bir zana ve kuruntu ile ümit kinklığı ve böylece bir keder ve acı, peygamberler hakkında bile mümkündür. Fakat peygamberler ilâhî ismet (koruma) de bulunduklarından öyle bir noktada derhal ilâhî yardım kendini gösterir. Müminlerin de böyle bir anda, "O'nun gücü herşeye yeter." (Hûd, 11/4), "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin." (Zümer, 39/53), "Allah'ın lütfundan ümit kesmeyiniz." (Yusuf, 12/87) diyerek imanın kulpuna daha çok sarılıp sabır ve namazla yardım dilemesi, ümitsizliği andıran bir telâş ve sizlanma gösteremesi, Allah'ın ölümden sonra da diriltmeye gücünün yettiğini bilmesi ve onu beklemesi gerekir. İşte, "bu ölümden sonra Allah bu memleketi nerden diriletecek," böyle üzgün, yardım isteyen bir ümit kinklığı hâlinin ifadesi ise de, bunun az çok bir ümitsizlik havası vermesinden uzak kalmaması olmasi, bir "zelle" (ayak sürçmesi) olduğundan, o anda hem ilâhî yardım başlayacak, hem de bu sürçmenin bir terbiyesi olmak üzere, arzu edilen şeye kavuşmak bir asırlık "betaet" (hareketsiz kalma) ile ortaya çıkacaktır.

Bu bakımdan, Allah hemen o kişiye yüz sene süren süreklî bir ölüm verdi. Bu sürede hayat namına bir şey tattırmadı. Rivayete göre o kişi bir uykuya dalmış o uykusunda ölekalmıştı. Ve henüz gençti. Sonra da o ölüyü tekrar hayata salıverdi. Önceki gibi canlı, akıllı, anlayışlı; ilâhî bilgede, düşünceye ve tedbirlere dayananak sonuçlara varmaya (istidlâle) hazır bir ruh ile yeniden dirilmeyi nasip etti. Bazı rivayetlere göre, bu yüz senenin yetmişinci senesi "Yuşek" adında bir Fars (Acem) hükümdarı tarafından kalabalık bir askerle Arz-ı Mukaddes fethedilip alınmış, Buhtûnnassar oyu olmuş, İsrail oğullarını geriye kalanları yine Beytûlmakdis (Kudüs mescidü) ve civanına yerleştirilmiş, otuz yıl içinde Kudüs yeniden yapılmış ve işte "Bu, ölümden sonra Allah bu memleketi nerden diriletecek?" diyen Hz. Uzeyr' de Allah bu sırada o karye (köy) gibi öldükten sonra dirilmiştir. Diriltince, "Ne kadar kaldın?" diye sormuştu. O da bir uykudan uyanıncasına, "Bir gün veya bir günün bir kısmı kaldım." demişti. Belli ki ilk kendine geldiğinde, ruhuna bu soru yönelince, henüz gerçeği bilmediğinden ve zaman aralığı da kişiliğin sürekliliğine engel olmadığından önceki hayatın uykı hakkındaki hatıralarının kalıntısından yola çıkarak tahminen ve yalandan kaçınmak ve tedbirli olmak için böyle söyledi. Demek ki her gelecek, geçmişin hatırasına sahiptir. Gerek uykı ve gerekse ölüm bile, ilk kendine gelmede insana kısaca (icmalen) bir hatıra bırakıp da gidiyor. Öyle olmasaydı kalkan adam, o anda kendini geçmişe bağlayamaz, varlığının o anda başladığını zanneder, "kalmadım yeni doğuyorum" derdi. Böylece nice zaman aralıklarından sonra bile hayatın anlamını birbirine bağlayabilir de geçmişte, şimdi ve gelecekte yaşar. Bu bağı kurma o kadar hızlıdır ki, hayatta geçen yüz yıllık bir ömür bile, sonunda insana bir gün gibi gelir. Bütün bunlar insanlara ahiret ve dirilmenin sırlarını, gizli yönlerini anlatmak için canlı örneklerdir.

Bu mütakkece itiraf üzerine, Allah gerçeği anlatıp buyurdu ki: Hayır yüz sene kaldın, şimdi yiyeceğine ve içeceğine bak, Allah'ın gücünü seyret ki, hiçbir yılanmamış yani bozulmamış, hep eskisi gibi tazede duruyor. Eşine de bak, onu da öyle bulacaksın. Ve seni ecelin geldiği için değil, sırf bir ibret için, seni insanlara bir delil, Hakk'ın gücünün görülen bir delili kılmak için böyle öldürüp dirilttik, bu harikaları yaptık. Sana bu kadar uzun bir ölümden sonra insanı, bitkisel, hayvansal, kişisel, sınıfsal (sınıf ve cinsle ilgili) ruhsal, bedensel hayatların tümünde dirilip hayat vermeyi gerçekten gösterdik ki, kuşkusuz bilginin tadına ağıktan açığa erisin de insanlara peygamberlik veya velilik bir Hak tanıyı alsın. O halde sadece haberlerle kalma, ilâhî gücü açıkça anlamak için tekrar bak, o kemiklere yani kendinin veya eşeğinin kemiklerine veya her ikisine veya genel olarak kemiklere de bak; hem gözle, hem de sezme gücü ile seyret ki, biz onları nasıl çıkıp birbirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz. Nâfi, İbnü Kesir, Ebû Amir, Ebû Cafer, Yakup kırâetlerinde noktazı "Râ" ile dan okunduğuna göre, bak o kemikleri hayata nasıl atıyoruz da sonra onlara et giydiriyoruz. O kemikler nelerden, nerelerden çıkıp geliyor, düzenine giriyor ve etler nasıl oluşuyor, yeniden ortaya çıkıp geliyor, o kemikleri sanıyor da canlı bir cisim oluyoruz? Gerçekten öldürme ve hayat verme sırmı, her anındaki değişiklikler ve o değişiklikler içindeki kişiliğin değişmemesi ile gösteren bu etlerin, kemiklerin ortaya çıkıp ayağa kalkmasına dikkat et. Şimdi her hayatta, var olan yoklukla varlığını, ölüme hayatın, yok olmakla yok olmamanın, ayrınlıkla başkalığın bir çelişki gibi görünen anlayışlarını içeren bu olaylar, bu harikalar akılla ve insan gücü ile ölçülecek olursa bunların meydana gelmesine imkân olur muydu? "Parçalar" değişiş, "bütün" değişmeden sabit kalsın, bu nasıl şey? Demek ki bütün bunlarda değişmeyen ne o parçalar, ne de bütündür; ancak Allah'ın gücüdür. Bu bakışlarla şu gerçek ortaya çıkar ki, hayat her şeydir ve her şey, Allah'ın gücüyle ayaktaadır. İnsan bunları dalgalınlıkla unutursa, gerçekten içinde bulunduğ hâlde bile, dirilmeyi ve canlanmayı anlayamaz da karanlıkta kalır. Bunlar ilk hayatta bile olup dururken bu gözlemleri dikkatten kaçıp bunları yapıp duran Allah'ın gücünden şüphe etmek, büyük bir sefilliktir. Dolayısıyla bu konuda asla tereddüt kalmaması için, içinde bulunduğ şu zamanda bunlara iyi bak da Allah'ın gücünün canlı, bilinciği bir delili ol. Bu hitap üzerine, hakkı anlayınca, o kişi, bilirim Allah'ın her şeyi gücünün yettiğinde şüphe yoktur dedi. Hamze ve Kısâ kırâetlerinde emir kipi ile okunur ki, bu şüphe üzerine Allah o kişiye bu kesin emri ("Allah'ın herşeye gücünün yettiğini bil!" emrini) verdi demek olur. Bu bilgaye erenler, ilmi ve aklı prensiplerinin başına ilmi delillerin tümünden daha açık olan bu gerçeği koyanların akılları, fikirleri, gönülleri göklerden ve yerden daha geniş olur. Hiçbir zaman karanlıkta kalmaz. Kâmil aklın, ilim ve teknike, ikinci derecede sebeplerin ve normal prensiplerin itibarı olan hakkını vermek isterken, kâinatın saltanatına hakim, herkesi yöneten Allah Teâlâ'nın mutlak hakkını unutmaması gerekir. Bunu unutanlar da bir zihniyet içinde sıkışır kalırlar da akıl ve teknik adına hareket ediyoruz zannı ile bir yudum suda boğulurlar, imkân ve meydana gelme alanlarını daraltır, ümitsizliklere ve gönül darlıklarına düşer, pek adı sebeplerden korkar, kuşkulanırlar, sabit harikaları inkârı kalkışır, "hurafe" der geçer. Halbuki bunu derken, takıldığı sebebin kapsamına dahil olmayan bütün kâinat onun gözünde bir hurafedir. Sebebinin kendisi de zaten bir bilmedecidir. Bunun için göklerin ve

yerin nuru olan Allah'ın gücüne tutunmayanlar, o sağlam kulpa yapışmayanlar yakın (kuşkusuz bilgi) ile aydınlanamazlar, aydınlanmıyolamazlar; işığa karanlık, karanlığa "ışık" derler giderler.

260-Allah, "her şeye gücü yeter" olunca, bizzat kendisi dilediği şekilde dirilttiği ve hayat verdiği gibi, bunu kullanna da ihsan edebilir. Hayat ve nur (ışık) verdiği kullanna o hayat ve o nurdan değerlerine dökerek bir hayat verme ve aydınlatma gücü de verebilir ki, bu da "nurun alâ nur" (nur üstüne nur) olur. Buna örnek olmak üzere de bir zaman İbrahim: "Ey Rabbim! Bana göster, ölüleri nasıl diriltirsin?" demişti. Şüphe yok ki, "Benim Rabbim hayat verir ve öldürür." (Bakara, 2/258) diyen İbrahim "Ey Rabbim!" dediği zaman, "Ey hayat vermeye ve öldürmeye gücü yeten Rabbim!" diyor, "Ölüleri nasıl diriltirsin?" demekle de "Bilirim sen ölüleri diriltirsin, fakat nasıl yaptığını tamamen bilmediğimden, hayat feyzi gibi diriltme feyzi de bende ortaya çıkabilir mi? Buna karar veremiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermeni niyaz ediyorum." demiş oluyordu. Rabbi, İman etmedin de mi ki? Yani nasıl olduğunun ayrıntısını bilmiyorsan, sırf söylenmesi (İtlaki) ile inanmandan da benim nasıl dilersem böylece hayat vermeye, diriltmeye gücümün yettiğini bilip iman etmedin mi? İman için görmek mi lâzım ki, "göster" diyorsun, dedi. Bunda herhangi bir nitelik özel bir belileme ifade eder. Mutlak ilâhî gücün ortaya çıkışı ise sonsuzdur. Onlar tamamen görünmez, ancak mutlak bir imanla bilinir. Sen ise mükemmel bir müminsin, o halde neden "göster" diyorsun ve hangi "nasıllığı" görmek istiyorsun? Burada, elbette ben istersem sana da gösteririm, fakat bütün "nasıllıkları" değil, bazısını gösteririm gibi, uyan cıvsesini andıran bir müjdeleme vardır. O zaman soruduğu sorunun nedenini ve amacını belirlemekle İbrahim, evet, ya Rabbi! İman ettim, sen dilediğin zaman hayatı bana, bende gösterdiğin gibi diriltmeyi de gösterirsin, ancak kalbimin rahat etmesi için, o imanın verdiği şevk ile kalbime düşen ümit heyecanını dindirmek, imandan bizzat görmeye, kesin bilgidan kesin müşahedeye, hayattan hayat verilmesine geçmek için istiyorum, dedi ve asıl amacının her türlü leke ve kusurdan temizlenmiş ve sürekli bir kalp hayatı olduğunu ve bu şekilde "makamı hullele" (İçten sevgi ve dostluk makamına) erip sonsuza dek Halliullah (Allah'ın dostu) olarak kalmaktan ibaret bulunduğunu ortaya koydu. Bu âşıkane niyaz üzerine, Allah hayatın uçup giden bir şey olduğunu işaret olsun diye buyurdu ki, öyle ise kuşlardan dördünü -rivayete göre kelimesindeki elif-lâm ahd için olmak üzere tavus, horoz, karga, güvercin veya kartal tut da bunları çevir, kendine meylettir, kendine bağla. Hamze kırâetinde Sâd'ın kesresi ile , diğerlerinde zammesiyle okunur. Zammeli dan, kesrelisi den gelir ki, ikisi de, "imale" (meylettirme, bir tarafa eğme) anlamına birer lügat (sözlük tür) tr. Parça parça kesmek, biçim biçim kesip ayırmak anlamına da gelir. Zammeli okunuşu, "imale" (meylettirme), kesrelisi (kesme) anlamına olduğu açıklanmış ve iki şekilde de tefsir edilmiştir. Fakat kesme anlamı âyetin daha sonrasında da anlaşılacağı için burada "imale" yeterlidir. "Imale"nin ile kullanılması (sılanması) da kendine bitiştime, katma anlamını verir veya bu anlamı gerektirir. Bunun için âyetin anlamı: Onları kendine meylettir, evir, çevir, kendine bağla, biçimleriyle, kendilerine özel gerçekleri (karakterleri) ile bil, tanı, demektir ki, bununla tutulacak kuşların, özelliklerini ve kimliklerini oluşturan özel biçimlerini özel düşünülerek, tasavvur edilerek, kavranarak hayat sınıırı elde eden kendilerine böyle gerçeklikleri ile tanınıp İbrahim'in ilmine katılması, gerçek biçimleri ve sabit olan varlıkları ile İbrahim'in nefesine zammolunmaları (katılmalan) diriltme gücü için bir şart olduğu gösterilmiştir. Bu şekilde tutulan kuşlar hayat şekilleriyle İbrahim'in ilminde sabit olarak (yer ederek) İbrahim'in nefesine katılacak, İbrahim'in de Allah'a kendi isteğiyle tam olarak dönməsi dolayısıyla bu nokta, diriltilecek ölülerin Allah'a dönməsi prensibine bir örnek oluşturaçaktır. Bu olduktan sonra da ilim ile irade arasındaki ilginin ortaya çıkışından "ol" emrinin, bir anda meydana gelişinden başka bir şey kalmayacağını anlamak kolay olur. İşte bu önemli kurallara dikkat çekmek için buyruluyor ki: Onları tut, kendine meylettir, nefesine kat, özel varlıkları ile ilmine al, kendine bağla. Sonra nefsinde parça parça tahlil et, parça parça ayır ve her dağın başına bunlardan bir parça koy, sonra onları çağır, Allah'ın izniyle irade ve diriltmenin hükmü ortaya çıksın da, sana koşarak gelsinler, sen de bunu bil ki, Allah mutlaka azizdir, hakîmdir. Önce, bütün mümkünata (olabilen şeylere) gücü yeten, hakîm ve hiçbir nedene mahkûm ve mağlup olmayan bir izzet sahibidir. Bununla birlikte filleri ve bunların sonuçlarını birbirine bağlamış, onlara da bir değeriine sebep olma ve onun sonucu olma özelliği vererek, aralarına bir düzen ve tertip koymuş ve dolayısıyla eşyanın parçalarını birbirlerine karşı da bağısız, ilgisiz bırakmamış, hepsinin arasında özel düzenlemeler ve sonuç bağlantılarıyla da gücünü göstermiş olan, işlerin sonuçlarını ve eşyanın amaçlarını bilen bir hikmet sahibidir. Böyle fillerinin normal nedenlere, düzgün kanunlarla dayalı olması, her birini olağanüstü yollara meydana getirmekten aciz olduğu için değil, her fiilinde sonsuz hikmetler ve yararlar bulunduğu içindir. Sebeplerin yaratıcısı olan Allah, ilki sebep ve en yüce fail olduğu için, hiçbir sebep yaratmayıp her fiilini doğrudan doğruya bir harika olarak yapmaya da gücü yeter. Ancak o zaman filleri arasında kendinden başka hiçbir bağıntı yönü, münasebet ve eşyada bu sanat ve sağlam yapı bulunmazdı. Kuşkusuz yalnız illelere ve sebeplere bağlı sonuçlar yaratmak başka, aynı zamanda o sonuçları, bir değeriine birbirini takib eden sebepler ve sonuçlar hâlinde bağlayarak yaratmak yine başkadır. "Hayat verir, öldürür, her şeye gücü yeter." (Hadîd, 57/2) olan Allah'ın ne izetti hikmetine aykındır, ne de hikmeti izzetine aykındır. Bütün sebeplere ve onları sonuçlarına hakim ve onları kontrolünde tutan (gâib) olan izetti, onların hepsini durdurmaya da kâdirdir. Sebeplere yapıldığı zaman, O dilemezse hiçbir şey olmaz. Hikmeti ile sebeblere geçerlilik verdiğiinden dolayı, izetini, yaratmış olan sebeblere bırakmış da değildir. İşte Allah böyle bir aziz ve hakim olduğundan, ölüleri de dilerse kendinden başka hiçbir sebebe bağlı olmayarak dirilitir ve dilerse hikmetiyle bilinen sebeblere dayalı olarak dirilitir. Her olayda hem izetti, hem hikmeti ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ilk yaratması izzetine, ikinci yaratması da daha çok hikmetine bağlıdır. Hikmetlerinden birisi de kullarının imanlarına ve tercihlerine bile özel bir sebeblig vermiş olmasıdır ki, bu sebeblig dirilmenin sırrına kadar çıkabilir. Ve bu sayede, insanlar, mecburi bir dönüş ve mecburi bir dirilme ile ergeç zorunlu bir hayata atılacak gibi, isteyecek dönüş ve isteyerek dirilme ile de seçilmiş bir hayata ve hatta isteğe bağlı bir dirilmeye nail olurlar ki, din ve ahiret mutluluğu bunun içindir. Demek ki, "O'nun gücü yeter." icmal (kapalı anlatım), ve "çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir" ifadesi ise tafsilidir (açıklamadır).

(Uzeyr), icmal makamında, izzet hükmü ile mecburi diriltmeye, İbrahim, makam-ı tafsilde (açıklama makamında) izzet ve hikmet hükmü ile hem mecburi diriltmeye, hem isteğe bağlı diriltmeye ermiştir. O Halliullah (Allah'ın dostu)tır. Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim bu emirlerle sanılıp muradına erdi mi, emmedi mi diye düşünmeye gerek yoktur. Gerçi bu noktayı âyet açıkça belirtmiyor. Fakat bu emirler ya emr-i tekvîni (yaratmaya ait emir) veya emr-i tekliifi (yükümlü kılma emri) veya emr-i ta'cizi (âcizliğini ortaya çıkarmak için emir)dir. Tekvîni emir olduğuna göre bunun gereklerini, meydana gelecek bir iş olacağında kuşku yoktur. Tekliifi emir ise, İbrahim'in bunlara aykırı davranıp isyan etmesi söz konusu olamaz. Ta'cizi emir olmalarına ise hiçbir gerekçe ve işaret bulunamayacağı gibi, âyetin devamındaki ifadeler buna aykındır. Çünkü âyet Cenab-ı Allah'ın, müminleri karanlıklardan nura (ışığa) çıkarmasını ve diriltme gücünü temsil ve Hz. İbrahim'i örnek için gelmiş buluşmasının bir sonucu olarak, Allah İbrahim'i bu emirlerle âciz ve mahrum bıraktı demek açıkça batıldır. Dolayısıyla Hz. İbrahim tarafından bu emirlere uyulmaka diriltmeyi ve hayat vermeyi gözlemleyerek kalbin tatmin olmasının gerçekten meydana geldiği, sözün anlamından tam olarak ortaya çıkmaktadır. Ve bu konuda önceki (selef) ve onlardan sonra gelen bütün tefsircilerin görüş birliği ve rivayetlerini ittifaki da vardır. Bizce doğrusu, bu emirler tekliifi emirler olmakla birlikte, tekvîni emri de içermektedir. Hz. İbrahim'in Rabbine kâmil imanla tam bir dönüş yapması, Allah'ın izni ile diriltmenin nasıllığından bazısının kendisinden ortaya çıkışını gözlemleyerek, kalbini tatmin etmesine neden olmuştur. Bir taraftan harikalarla dopdolu olan, diğer taraftan en yüksek ilmi ve hikmetli kanunları kapsayan şu iki hikâyenin akıllara durgunluk verecek yönlerini anlatıp açıklamakla tüketmek mümkün

değildir. Bunlarda ilâhî Kürsi'nin hakimiyetinin tecellisi (ortaya çıkması) kadan gayet açık ve bununla birlikte onun gibi kavranması mümkün olmayan marifet sırlarını da içine almaktadır. Bunlardan herkes kendi derecesine göre nura dalar. En genel olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, bu âyet bize hiç söz götürmez bir yakın (kesin bilgi) sınıırı telkin etmemektedir. Hayatın gerçek yönüne dair gerektiği kadar bilgi elde edilir ve en yüce başlangıç noktasına ulaşma, bağlanma sağlanırsa, diriltmenin ve hayat vermenin bir irade meselesine, bir "ol" emrine bağlı olacağı görülecektir. Bunu akıllarına sıdıramayanlar şu örneği düşünebilirler: Bir insan nefsinde ilmi şekli var olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, birbirinden ayırsın, parçalarını duman gibi her yöne savursun; sonra dönuş yine kalbinden o şeye önceki gibi aynen "gel" diye irade yöneltsin, o anda Allah aksini isteyip de ona bir unutmaya veya diğer bir anza vermezse derhal görür ki, o dağılmış parçalar bir anda aynen önceki gibi toplanır, gelir karşısına dikilir. İşte işi (enfüsü) âleminde her zaman olup duran bu hafıza ve akıldan canlandırma işi bize bir vücudu, o vücut da bir diriltmeyi ve hayat vermeyi simgeler. Ve bizim ruhumuza göre iç âlemin (sübjektif âlemin) sırları ilâhî ilim ve iradeye göre sübjektif ve objektif bütün varlıklar âleminin sırlarına en açık örnektir. Bizim zihnimizdeki şekillerin değişmelerindeki tahilliler (analizler), terkiple (sentezler) her gün bize bu varlıkla birlerce diriltme ve hayat verme örnekları arz ederler ki, birçokları irademizin sonucudur. Her hatırlama bir diriltmedir. Bunlar bizim nefsimizin kürsisi olan, kalbin ve beynin hâkimiyet alanıdır. Bütün sübjektif ve objektif kürsileri, gökleri ve yerı kuşatan Allah Teâlâ'nın ilâhî ilim ve iradesi altında bulunduğundan buna, karşı ufukları tasavvuru söz konusu olamaz. "Oysa kıyamet günü yeryüzü bütünü ile O'nun avucu içindedir, gökler de O'nun kudretiyle düvülmüştür." (Zümer, 39/67) âyeti gereğince bütün canlar ve bütün varlık âlemi bir aziz içinde dürlüdür. Allah'ın diriltmesi ve hayat vermesi, bizim zihnimizde bir şeyi hatırlamamızdan daha hızlıdır. Dolayısıyla bütün yaratma alanında her şey O'nun bir "ol" emrinin sonucudur. O emir, bize yöneldiği zaman biz de O'nun hükmünü kendimizde ve kendi dısmızda görürüz. Ve nitekim dışarda yapabildiğimiz şeyleri de bu sayede yapanz. İşte Hz. İbrahim, Allah'a dönmeye ile dostluk makamında bir tekvîni emri de kapsayan bu emirler üzerine, o kuşları Allah'ın izniyle tutup kendine katıp bağlayabildiğinden dolayı öyle bir kalb hayatına emmiştir ki, sübjektif diriltme örneği üzere, bir irade ile objektif diriltmeyi kendinde gözleyebilmiştir. Allah'ın, yalnız "Hayy" (diri) değil, "Muhyi" (dirilten) olduğunu ve yarattığını görmüş; hem aziz, hem hakim olduğunu anlamış, izzetine kendini teslim ederek hikmetinden Halliullah (Allah dostu) olmuş, zorunlu dönüşten sonra, zorunlu dirilme nasıl mutlaka olacaksa, tam bir istekle O'na dönüş üzerine de isteğe bağlı dirilmenin gerçekleştiğini görmüş, bu sayede Nemrud'un ateşini söndürüp gül bahçesi, gül tarlası yapmıştır. Allah böyle işleri çekip çevirendir. Ve peygamberlerin mucizelerinde ortaya çıkan harikalar ve hayat verme sırları hep böyle demektir. Bunları aklı sığmaz görmek, kendinin karşısındaki dış dünya gibi, Allah'ın karşısında ufukların birtakım ortakları (şürekâ-yı -âfak) veya O'nun üstünde bir şey var saymaktan doğar ki, şîrk ve inkâr da bu demektir. Allah derken, böyle bir tasavvurda bulunmak ise çelişkidir. Bu çelişkinden kaçamayanlar ise ebedî olarak karanlıklara mahkûmdurlar. Bundan ancak Allah çıkar. O da zorla değil, iman ile çıkar.

Allah'a iman etmek aklın başıdır. Akıl herhalde bir kaynak, bir başlangıç noktası, bir tutamak arar. Onu Hakk'ın izzetine teslim edip O'nun sağlam kulpuna yapışmalı, imkânine uymalıdır. Din ve imanın hikmet düzeni üzere ne büyük meyveller vereceği ve hayatın esaslandından olan öldükten sonra dirilme ve hayat vermenin bütün çeşitleriyle mümkün ve meydana geleceği, hayatın yürümesinin bununla mümkün olduğu, ebedî hayatın da bununla olacağı ve her dirilmede ikinci hayat, birincinin meyvelerini taşıyacağından, sonsuz gelecekte ahiret mutluluğu hayatı, dünyadaki kazançları Allah'ın hikmeti ile, onun sonucu, meyvelleri gibi ortaya çıkıp gideceği ve dolayısıyla dirilme gününde, ancak ilâhî izzet hakim olurken, insanların birinci hayatta din konusu olan kendi istekleri ile yaptıkları fiilleri de hikmet gereği, daha önce geçen normal sebeplerden olacağı ve herhalde insanlar için ahiret sebepler âlemi değil, sırf bir neticeler âlemi olabileceğinden, onların ahirete, ahirette değil, ancak dünyada Allah'ın emri ile hükmedebilecekleri ve bunun için, "Ne alsıverşin ne dostluğun, ne de iltimasın söz konusu olmadıgı." (Bakara, 2/254) özelliğinde olan o dirilme günü gelmeden, isteğinizle o sağlam kulpa yapışıp Allah yolunda "infak" (harcama) ve mücadele (cihad) ile Allah'a dönenlerin Allah'ın dostluğu ile karanlıklardan işığa, kesin ölümden ebedî hayata nasıl geçecekleri ve bunları yapmayıp tağutların ellerinde düşenlerin nefislerine pek büyük bir zulüm yapmış olacakları öteden beri, Hakk'ın delilleriyle hem haber verilmiş, hem ispat edilmiş, hem de bu hikâyelerle akıllılar tam anlamı ile aydınlatılmışlardır. İlähî Kürsiden ortaya çıkan, din ve imanın niteliğini ve meyvelerini açıklayan ve aydınlığa kavuşturan bu kesin deliller yukarıdaki, "Ey müminler, ne alsıverşin ne dostluğun ve ne de iltimasın söz konusu olmadıgı gün gelmeden önce size verdiğimiz nazırlardan Allah yolunda harcayın." (Bakara, 2/254) âyetinin hükmü sebepleri ile açıklamasından başka daha yukarıdaki hükümlerin ve özellikle, "Kimdir o ki, Allah'a karşılıksız (güzel) borç verir de Allah da o borcu ona kat kat fazlasıyla öder." (Bakara, 2/245) âyetindeki bildirinin ve ilâhî sözün ezeli ve ebedî kesin güvencesini de kapsadığından, bu açıklamanın ona bağlı olduğunı göstermek için aziz ve hakim olan Allah hayat vermenin nasıllığının ardından hikmet gereği bu borç vermenin ve harcamanın elde edilecek kazanç ve artışının nasıl olacağını ve kabul olmasının şartlarını da açıklamak için buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

261- Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti genişir. O, her şeyi bilir.

262- Allah yolunda mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kalmayı, gönül incitmeyi uygun görmeyen kimselerin Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar, üzülmeyeceklerdir.

263- Bir tatlı dil ve kusurları bağışlamak, arkasından eza ve gönül bulantısı gelecek bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, halimdir, yumuşak davranır.

264- Ey iman edenler! Sadakalarınızı, başa kalmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O adam gibi ki, insanların gösteriş için malını dağıtır da ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe. Artık onun hâli, bir kayanın hâline benzer ki, üzerinde biraz toprak varmış, derken şiddetli bir sağnak inmiş de onu yalçın bir kaya halinde bırakıvermiş. Öyle kimseler, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez.

265- Allah'ın rızasını aramak, kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda sabit kılmak için mallarını Allah yolunda harcayanların hâli ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin hâline benzer ki, ona kuvvetli bir sağnak düşmüş de yemşilerini iki kat vermıştır. Böyle bir bahçeye yağmur düşme bile mutlaka bir cîsenti vardır. Allah, yaptıklarınızı görür.

266- Hiç biriniz ister mi ki, kendisinin hürmalk ve üzümlüklerden bir bahçesi olsun, altında ırmaklar aksın, içinde her türlü ürün bulunsun da, kendi üzerine de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez küçük, zavıf çocukları olsun. Derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de o bahçe yarıversin. İşte Allah, âyetlerini size böylece açıklıyor. Umulur ki, düşünürsünüz.

261-Dirilmenin sırm ve hikmetin feyzi iledir ki, Mallarını Allah yolunda, din uğrunda gönüllerinden gelen kendi tercihleri ile ve tam bir hoşnutsukla harcayanların, yani gerek farz ve vacip, gerek nafile ve sırf sevap amacı ile (tatavvu') olsun, hayır ve iyi amellere mal harcayanların durumu ve kazancı öyle bir tanenin durumuna benzer ki, ekilmiş, yedi sümbül (başak) bitmiş, Allah'ın hikmetiyle bir kökte çatallanarak yedi başak bitmesinde sebeb olmuş, hem nasıl başaklar, her başakta yüz tane var. Kısacası bire yedi yüz tutmuştur. Müminler bir taneyi bile küçük görmemeli, yok etmemeli ve Allah'tan hiçbir şeyi kıskanmamalıdır. Eğer bunu eken, elimde bir tanecek var toprağa atarsam bu da

gidecek diye düşünürse ne kazanır? Hiç değil mi? Öyle ise, Allah'ın hikmet düzenine dikkat etmeli, harcayacakları şeyleri

262-Allah yolunda harcamalı ve bundan çekinmemelidir. Hikmetin düzeni ve dirilmenin sırm olmasaydı, o bir tane çürür gider; ne filiz verirdi, ne başak. Bunların her anında ilâhî izzet de hükmünü göstermekle birlikte, daha çok ilâhî hikmet ortaya çıkar. İşte kulları fiilleri de böyledir. Böyle olduğu içindir ki, insanın ekme fiili, bir tane nedeniyle Allah'ın hikmeti ile yüzlerce taneye bürünür. Allah yolunda yapılan infaklar da ahirette böyle çok fazla olarak karşımıza çıkacak ve teraziye konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar Allah için harcanan, ekilen tanelerin feyzini (bereketini) anlamalı, acaba bu örnek verme olayı "varsayım" cinsinden bir şey midir? Yoksa kesin midir? Tane ne dinsten olursa olsun, herhangi bir taneye denildiğinde göre, verimli tarlalara ekilen çekirdek, dan gibi bazı tahıllarda bu irfan gözlenebilir şeylerdendir. Fakat tane dendiğinde daha çok buğday anlaşıldığına göre, bu ömeğe ender rastlandığı söyleniyor. Verilen örneğin gerçek olması için bu kadan da yeterli ise de, bize özellikle şunu anlatıyor ki, Allah'ın hikmeti en az olmak üzere, bu kadana uygundur. Bunun böyle üretilmemesi hikmet düzenine göre ekim yapılamamasındandır. Dolayısıyla insanlar bozulmayı ortadan kaldırdı, tanıma da ilerletecek olurlarsa bu kadar ürün alacakları müjdelenmiştir. O zaman yeryüzünün nızıkları bize yetişmiyor diye kavga etmezler, yetişmeyecek diye ümitsizliğe düşmezler. Ancak ömeğe dalıp da asıl hedefi unutmayalım. Maksat buğday toplamak değil onları yerinde, Allah yolunda harcamaktır. Bu ekinin üretilen işe asıl cennette biçilecektir ki, işte o zaman bire yedi yüzdən aşacağı yok. Allah dileyene göre veya daha çok katlar da katlar. Yedi yüzü sade iki kat değil, daha fazla katlar artırır. O'nun artırma kanunu, sonsuza kadar gider. İbnü Kesir'den Bezî kırâetinde okunur ki, anlamı yanındır. Zamanımızda tanım deneyleriyle uğraşanlar bir buğday tanesinden çıkan çimlere çattalandıkları sonra ayırıp dike halinde dikerek bir taneden iki bin taneyi aşkın ürün alınabildiğini gözlemlemişlerdir. Bunlar bir kez daha aynı şekilde ekilecek olsa neler erişir. Fakat biz "Habbeyi kubbe yapmaktan" (işci abartmaktan) vaz geçelim de şunu bilelim ki, hayatın kanunları her halde "kat kat prensibine" göre işlediğinden hayatta, canlıların yararlanması ve Allah'ın hükmünün yükseltilmesi için Allah yolunda, Allah'ın kullanna ve özellikle mücahitlere verilen harcamaların ve sadakaların Allah katında sonsuz verimlere ve sevaba sebep olacağı şüphe ve kuşkuından uzaktır. Ve Allah'ın rahmeti geniştir. O'nun yolunda ne kadar çok harcamaya yapılırsa yapılırsı artık yetişir ben bunların kânnı ve sevabını vermem demez. Bununla birlikte "alîm"dir de. Harcamaya yapının niyetini, harcadığı miktardan kendisine vadedilen ürünü (sevabı) bilir hiçbirinin sevabını şaşımaz.

SEBİLLÜLLAH: Allah yolu, din demektir. Fakat dinin güvencesi, dindarların zorlamadan korunması demek olan Allah yolunda cihat, hareketlerin en önemlisi olduğundan, "Fî-sebîllah" (Allah yolunda) deyimi, seriatta daha çok cihad anlamında örf haline gelmiştir. Bunun için bazı tefsirciler burada "Fî-sebîllah" örf olduğu üzere, cihad demek olup, bu âyet, bizzat cihada giden ve kendi mallarını harcayan mücahidler, bundan sonraki âyet de kendi gitmeyerek diğer mücahitlere harcamada bulunanlar hakkında inmiştir. Diğer iyi amellerden Cenab-ı Allah, bire on vaad ettiği halde, kendi malını harcararak cihad edenlere en az bire yedi yüz sevap vaad etmiş demiselerse de, diğerlerinin açıklamasına göre bire on, genel olarak, iyiliklerin en az sınırı olup, cihad ve diğer bazı ameller gibi, harcamanın başka bir üstünlüğü olduğundan, bu âyet genellikle harcamaya (infaka) teşvik ve her çeşit hayır şekillerine, yerlerine infakin sevabını açıklamıştır. Bundan sonraki de onları kabul şartlarını açıklayacaktır. Ebu Hayyan tefsirinde İbnü Ömer'den rivayet edilmiştir ki, bu âyet indiği zaman, Resulullah: "Ey Rabbim! Ümmetime daha artır" diye dua etmiş, sonra, "Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir." (Zümer, 39/10) âyeti inmiştir.

Allah yolunda harcamanın sevabı ve feyzi bu kadar yüksektir. Ancak her infaka da bu sevap verilmmez. Çünkü asıl neden tohumun, infakin kendisinde değil, Allah'tandır. Bunun için, mallarını Allah yolunda harcarıp infak edenler, sonra da harcamalarına ne başa kakma, ne eziyet takıstırmayanlar, gururlanmayanlar, tiksindirmeyenlerdir ki, Allah yanında ancak onları sevapları vardır. Ve yalnız Allah'tan korkup ve ancak ondan sevap beklediklerinden dolayı bunlara ne başka bir korku gelir ne de üzülmür. Bir zarar yerine kat kat mükafat alırlar.

Dikkat edilsin ki, bazı âyetlerde bazılarında da burada olduğu gibi buyrulmuştur. Bunun sebebi şudur: Sebeblilik ifade eder. Sebebliliğin açıklanmasının istendiği yerlerde "fâ" getirilir. Olmayan yerde de bırakılır. Yukarıda hikmet temeli üzerine infakin sevaba sebep olması göstermişti. Bunda ise, gerçek sebeplik, tam sebeplik anlaşılması ihtimali vardır. Bu âyet de bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmakla asıl gerçek sebebin Allah olduğunu ve hikmetin ilâhî izzeti çok etmeyeceğini anlatarak infakin Allah katında kabul şartlarını açıkladığından getirilmiştir.

263-MENN VE MİNNET: Sözlükte iki anlama gelir. Birisi nimet verme ve nimet anlama dır ki, dilimizde "memnun olmak" bundan alınmıştır. Diğeri de hakkı eksiltmek, kesmek, kıscası ihsan ettiğini kimseye karşı ihsanını bir şey saymak ve az çok insanı ile gururlanmaktır ki, gönül bulandırır ve ihsanın değerini eksiltir veya keser. Burada kast edilen budur. Dilimizde minnet (başa kakma) bu anlamdan alınmıştır.

EZA: Tiksindirmek, iyiliğe balgam atmaktır ki, in'âmı (iyiliği) dolayısıyla bir kusur yüzünden sıkâyet etmek, el, dil uzatmak, yaptığı iyiliği yüzüne vurmak, başa kakmak hep "eza"dır.

Dilimizde "minnet" ikisinden daha genel olarak kullanılır ve bunlara katlanmaya minnettarlık denilir. Minnet çekmem, minnettarlık etmek yerine de "Minnet etmem" denildiği vardır. Kıscası iyiliği bir görev diye yapmalı ve unutmalı; yaptığı bir iyiliği göz dikmek, onu kendine yapmamış saymaktan doğar. Sevap ise, niyyete bağlıdır. Bundan dolayı "iyiliği yap, denize at, balık bilmezse hâlık (yaratıcı) bilir." Tebuk gazası (savaşı) için hazırlanan ve "Ceys-i usret" (sıkıntı ordusu) diye isimlendirilen ordunun hazırlanması Hz. Osman (r.a.) odunlarıyla, çullarıyla bin deve, Abdurrahman b. Avf (r.a.) hazretleri de dört bin dirhem sadaka vermişlerdi. Bu âyetin bunların gönülleri hoş etmek için indiği rivayet edilmiştir. Hükmün, âyetin iniş sebebine özel olmadığı da bilinmektedir. Bilmi ki, gönül alan hoş bir söz, tatlı dille reddetmek (geri çevirmek) ve kusura bakmamak ayıp örtmek, saygısızlığa karşı başı ile muamele etmek arkasından eza gelen, veya bir gönül bulantısı ile birlikte olan bir sadakadan hayırlıdır. Çünkü Allah ki hiçbir şey muhtaç değildir. Ona kırılı şeyler sunmak, felaket sebebi olabilir. Zengin olan (kimseye muhtaç olmayan) Allah, fakirlerine başkalarının minnet yükünü yüklemeyen, onları hatırlar ve hayale gelmez öyle yönlere nızıldır ki, gün gelir fakiri o başa kakıcıya sadaka verecek derecede zengin eder. Bununla birlikte Allah halimdir, her günahkâr derhal paylamaz. Eza yapanlara da cezayı hak etmediklerinden dolayı değil, fakat tevbekar olsunlar diye hilminden dolayı mühlet verir, geri bırakır.

264-İnfak ve sadakaların kabul şartları bilindikten sonra, Ey müminler! sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla iptal etmeyiniz, bunlardan biryle sevabını kesmeyiniz, başa kakma ve eza karışan sadakalar sevapsız kalır. Ne Allah'a ve ne de ahiret gününe inanmayıp, malını insanlara gösteris, iki yüzünlük için harcarıp infak eden münaifin sadakası gibi hiçe gider. Çünkü bunun hâli, üzerinde az bir toprak varken başına şiddetli bir yağmur yağmış da cascavak bırakmış, bir toz bile kalmamış, yağın kayanın bu hâli gibidir. Öyle bir sadaka böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayı olur gider de imkânsızlıkla harcamca, rıya ile başa kakma ve eziyet verme ile sadaka verenler yaptıkları bu amellerden hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler zümresini hayra erdirmez. Bunun için sadakalarını başa kakma ve eziyet ile kâfirlerin gösteriş yaparak ve rıyâkârca harcamasına benzeten müminler de onlar gibi sevaptan mahrum kalırlar.

265- Mallarını, Allah'ın hoşnutluğunu istemek ve böylece kendilerini veya kendilerinden bir kısmını, canlıların bir nafakası olan mallarını, amellerini, kardeşlerini

bozuk eğilimlerden ve her türlü sarsıntıdan koruyarak Allah yolunda vermek ve hayır ve iyilikleri kendilerine değişmez bir huy kılmak ve ondan sonra her çeşit fazilet ve ibadetleri kolaylıkla yapmak, kıscası ekecekleri tohumu tutturmak için cân ü gönülden harcayanların durumları ise, yüksek bir tepedeki güzel bir bahçenin şu hâline benzer ki, buna kuvvetli bir yağmur yağmış da meyvelerini iki kat vermiştir. Normal bir durumda meselâ bir veren bu bahçe, bu yağmur nedeniyle ikibin vermiş bulunuyor. O kayayı cascavak bırakan yağmur, bu tepede rahmetin ta kendisi olur. Bu benzetme yukarıdaki, bire yedi yüz ve daha kat kat vaadini aşacağı indirmiş değil, aksine bir daha katlamıştır. Böyle bir bahçeye şayet yağmur yağmazsa, hafif bir yağmur, az bir nem de yetişir. Vereceğini yine verir. Unutmamalı ki, Allah amellerini görür ve bilir. Sakin gösteriş yapmayın, gizlide ve ağıktan açığa da ihlâstan ayrılmayın.

266- Hiçbiriniz ister mi ki, altından imkârlar akan, humalık, üzümlükleri içeren gönül alıcı hoş bir bağı, bağlık bahçelik bir yer i, ve bunun içinde kendinin her çeşit meyveleri olsun, üstüne de ihtiyarlık çöksün ve bu durumda elleri ermez, güçleri yetmez yavrucukları dahi bulunsun da, o gönül alan başa ateşli bir bora gelsin, baştan başa bir anda yansın mahvolsun... Böyle felaketi kim ister? İşte iman ile iyiliklerin karşılığı ve sevabı böyle bahçeler (cennetler), bunların ıhlâsına ve Allah nızası için olmasına engel olan imansızlık, rıyâkârlık, başa kakma ve eziyet etme ve diğer kötü amaçlar gibi kötülükler de kıyamet gününde o ateşli bora gibidir. Ahiret cennetlerinin bir yolu, ebedi, sonsuz nimetlerin tarlası olan ve içinde zorlamasız yaşanması gereken İslâm yurdu da böyle güzel infak (harcama) ve salih amellerin meyvesi bir bağa, bir cennete; cebbar (zorba), zorlayıcı, kâfir, zalim düşmanların ve bunun gibi faskılığın ve günahkârlığın, ahlsızlığın, gayretsizliğin çabasızlığın onu kuşatması da bu ateşli boralara, kasırgalara benzer; hem dünyayı yakar, hem ahireti. Bunu anlattığı gibi, Allah size başka âyetler açıklayacaktır ki, düşüncesiniz. Yani ibretler alınız, güzel güzel benzetmelere yol bulunuz, bunların her birini delil, asıl, düstur, büyük prensip edinip hikmet kullanan üzere düşününüz. Durumunuzu, menfaatlerinizi bunlara vurarak her birine uygun önemeler bulup neticeler alınız ve o sonuçlara amel edip muratları eresiniz. Çünkü fikir, belli işleri tertip ile düzene koymakla bilinenin bilinmeyişi bulmaktır.

Şimdi düşüncü de o infakları nerden yapacağız, zekâtları, sadakaları nerden ve nasıl, kimlere vereceğiz mi diyeceksiniz?

Meâl-i Şerifi:

267- Ey iman edenler! İnfakı gerek kazandıklarınızın, gerek sizin için yerden çıkardıklarınızın temizlerinden yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız fenasını vermeye yetkinmeyin. Biliniz ki, Allah sadakalarınıza muhtaç değildir ve hamde layık olandır.

268- Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfundan ve bağışlamasından birtakım vaatlerle bulunuyor. Allah'ın lütfu geniştir. O herşeyi bilendir.

269- Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar.

270- Her ne çeşit nafaka verdinize veya ne türlü bir adak adadınızsa, Allah onu kesinlikle bilir. Ve zalimlere hiçbir şekilde yardım olunmayacaktır.

271- Sadakaları açıkça verirsiniz, ne iyi olur; yok eğer onları gizler de fakirlere öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın birçoğunun bağışlanmasına sebep olur. Bilin ki, Allah, her ne yaparsanız hepsinden haberdardır.

272- Onları yola getirmek senin boynuna borç değildir, ancak Allah dilediğini yola getirir. Yaptığınız her iyilik sırf kendiniz içindir. Siz yalnızca Allah rızasını gözetmenin dışında infak etmezsiniz. İyilik cinsinden ne infak ederseniz o size aynen ödenir. Size hiçbir şekilde haksızlık yapılmaz.

273- Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlere veriniz. Onlar yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler, onları zengin sanırlar. Oysa sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük yapıp kimseden birşey de isteyemezler. Ne türden bir iyilik yaparsanız, şüphe yok ki, Allah onu bilir.

274- Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükafatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar.

267- Ey müminler! Kazandıklarınızın temizlerinden; kaynağı ve elde edilme yolu helâl olan, helâl kazanç ile ele geçirdiğiniz her çeşit mal varlığınızın iyi ve hoşlanılanlardan, bu cümleden olmak üzere ticaret mallarından ve nakit paradan ve size yerden çıkanverdiğimiz ürünlerden; tahıl, meyveler ve madenler gibi yerden çıkan şeylerden, bunların iyilerinden infak ediniz. Açıkçası zenginlik kaynakları ikidir: Birincisi, kazanç adı verilen genellikle kişinin kendi emek ve gayretiyle bilgi ve sanatıyla doğrudan yada dolaylı olarak elde ettiği gelirlerdir ki, miras da bunun içindedir. İkincisi yerden çıkanlardır ki, bunda kara, deniz ve hava da dahildir. Denizden çıkan balık, inci ve benzeri şeyler de yerden çıkmış hükmündedir. Geriye bu iki kaynağın birlikte harekete geçirilmesi sonucunda elde edilen kazanç şekli kalır ki, onda da kısmen emeğin, kısmen de yerin payının büyük olduğu görülür. Hangisi daha ağır basıyorsa o tarafa bakarak durum değerlendirilmesi yapılır. Sonuçta bütün kazanç yolları bu iki sebepten birine dönüşür. Öne alınmış olmasından anlaşılıyor ki, kendi emeğine dayanan kazanç yolu insanlar için daha yakın bir sebeptir. Genellikle yerden mal çıkarmak dahi bir anlamda yine buna bağlıdır. Fakat aynı zamanda kazanç, doğanın zenginliği ile de yakından ilgilidir. Çünkü bu şekilde emek ve gayret, yaratılıştan insan edilmis olan sebep ve aletlerin kullanılması demek olduğundan, bunlar da bir anlamda hiçbir emek karşılığı olmadan doğuştan insan edilmis güçler, kabiliyetler ve sebeplerdir. Emek dediğimiz şey de işte bu güç ve kabiliyetlerin geliştirilmesi ve yerli yerinde kullanılması anlamına gelir. Bundan dolayı kesb, hiçbir zaman tek başına kazanç için bağımsız bir sebep olmadıkça halde, yerden çıkanlar bağımsız ve yeterli kazanç sebebi olabilir. Demek ki kesb, aslında bir katlıma da yönelik olduğundan kesb yolu ile yerden çıkmanın birleşmesinden meydana gelen üçüncü bir kazanç yolundan söz etmeye gerek yoktur. Bu zaten sözün sonucundan çıkan bir şeydir. Bu konuda insanların başlıca iki türlü hata yaptıkları görülür: Birincisi servette emek ve çalışmayı, tek başına yeterli bir sebep gibi kabul edip, öteki bütün sebepleri ve sermayeleri buna borçlu saymak ve onları hepsini geçersiz sanmaktır ki, bu hataya genellikle emek harcarıp, zahmet çeken ve sermaye kullanmayan çalışan insanlar düşer. Bunlar sermaye sahipleriyle derin ve köklü bir didişmeye girerler. Bunlar emek ve çalışmanın, kazanmanın değerinin, aynı zamanda sermayenin değeri demek olduğuna görmek istemezler. Eğer çalışıp kazanmanın amacı sermaye biriktirmek olmasaydı, tek başına çalışmanın bir değeri olmazdı. Kendi amacını gözardı eder her fikrin boş bir çelişki olduğu aşikârdır. Para biriktirmenin, sermaye elde etmenin çalışmanın hedefi ise yalnızca tüketim açısından değil, yukarıda açıklanan, değerlerin karşılıklı olarak birbirine bağımlılığı kanunu gereğince, üretilen malın yeni yeni işlemlere malzeme teşkil etmesi ve kazanç yollarını çoğaltması ve kolaylaştırması açısından da önemli olmasından dolayıdır. Bunun için emekleriyle geçinen insanları, sermayeye düşmanlık duyması, kendi zahmet ve yoksulluğunun daha da artmasını istemesi demektir. Bunun içindir ki, emekten sonra özellikle yerden çıkanlardan da söz edilmektedir. Üstelik emeğe karşılık olarak zikredilmiştir. İkinci hata, sermayeyi mutlak kazanç sebebi olarak kabul edip, emek ve çalışmayı geçersiz saymaktır. Bu hataya da bizzat çalışmak ihtiyacını duymayan ve başkalarının emek ve çalışmalarından zahmetsizce yararlanmak isteyen sermaye, yani para sahipleri düşerler. Bunlar paraya öncelikli kaynak olarak bakarlar ve her türlü kazancın, onun eser olduğu inanırlar ve çalışmadan yaşamak mümkünmüş gibi zannederler. Bunun için çalışanları küçümseyerek ve kendi paralarına fazlaca önem vererek, emekleri zora koymak ve sermayelerinin karşılığını fazla fazla almak, daha doğrusu sermaye gücüyle çalışanların emeklerini ucuza

almak ve gasbetmek suretiyle kendileri hiç çalışmadan ve yorulmadan yaşamak isterler. Düşünmezler ki, bunların elindeki değerler aslında sermaye olarak doğmuş değil, emek ve çalışmanın birikiminden oluşmuş olan kazançlardır. Para, emek ve çalışmayı kolaylaştırıp geliştirmeye hizmet eden bir maya ise de, kaynağı bakımından yine de sermaye değil, birer emek birikimidir. Sermayenin, emeği sıkıştırması ve onu hareketsiz bırakması, kendi bindiği dalı kesmesi ve dayandığı temeli yıkmaya demektir. Gerçi asıl sermaye büsbütün yok değildir, fakat o, olsa olsa yerin zenginliği ve yaratılmış insanı olan şeydir. Bundan dolayı para sahiplerinin hiç çalışmadan yaşama sevdasına kalkışmaları ve çalışanları sıkıntıya sokacak bir tutum izlemeleri büyük bir hatadır. Herhangi bir toplumda para ve sermaye bu duruma gelir, para ve para sahipleri mutlak hükümları kesilirse, buna tepki olarak birinci hata kendini gösterir. O zaman sermaye ile emek arasında kavga başlar. Cemiyet düzeni altüst olur. İşte sermaye adı verilen paranın, kaynağı bakımından sermaye olmayıp, kazanç birikimi olduğu, hatta iyi yollarla elde edilmiş kazançların en hoş gideni olduğu, en temiz bulunduğu gerçeğini hatırlatmak için, "kazandıklarınızın en güzelinden" buyurulmuştur. Asıl sermayenin yeryüzü zenginlikleri olduğu, öteki bütün zenginliklere göre emeğin de bir anlamda sermaye durumunda bulunduğu ve hatta bunun, yerin sermayesinden daha önce gözönünde tutulması gerektiği gösterilmiştir. "Kazandıklarınızın en güzelinden" ilâhî sözü, şunu da anlatıyor ki, kazançların bir temiz ve güzeli, bir de bunun zıddı olan kötüsü vardır. Her kazanılmış olan şey iyi ve temiz olmaz. Bu da ya kazanılan şeyin doğrudan doğruya kendisine veya elde edilme yollarına göre maddî veya manevî anlamda iki bakımdan ele alınır. Yukarıda açıklandığı üzere, infak sonsuz bir bereketin tohumu ve ebedî hayatın bir parçası olduğundan, bu tohumun emtimizden seçilmesi lazım gelir.

Bunun için bunları iyi düşünüp akla ve şariate uygun olarak çalışınız da kendi emeğinizin ve yerin sermayesinin ürünü olan gelirlerin temiz ve iyilerinden infak ediniz. Ve öyle habisinizi, yani kötüsünü veya haramını vermeye yeltenmeyiniz ki; siz onu başkasına infak edersiniz de kendiniz gözünüzü yummadan, sıkılmadan hediye diye veya hoşgörüyle alacağınızın yerine almazsınız. Böyle kötü, bayağı ve değersiz şeyleri kendiniz almayı düşünmezken, Allah'a olan borcunuzu bu aşağılık şeylerden vermeye kalkışmayınız.

Rivayetlere göre, başlangıçta sadaka ile ilgili emirleri bildiren âyet indiği zaman ashabdan bir kısmı hurma salımlarını getirir, muhtaç olanlar yesin diye Mescid'e asarlar. Bir kısım ashab da caiz zannıyla döküntü, bozuk, çürük çarık şeyler getirmişlerdi. Sonra bu âyet indi. Bununla verilecek vergilerin, zekât ve sadakaların ne gibi mallardan verileceği böylece açıklanmıştır. Her malın vacip olan vergisi kendi cinsindedir. Mesela altına altın, gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, siğira siğir, davara davar, ata at; tahlî ürünlerinde de böyledir, buğdaya buğday, arpayı arpa... Madenler ve daha başka gelirler için hep böyledir. Hepsi de daha aşığı kalitede olmamak şartıyla malın vergisi kendi cinsinden ödenir. Bunların değer bakımından düşük kalitesini ve yüksek kalitesini birbirinin yerine vermek, ancak kıymet ve fiyatını iyice hesap edip tam karşılığını vermek suretiyle yine caizdir. Bu husus, mükellefin seçimine aittir. Bu şekilde esnek ödeme tarzı halk için kolay bir yol olduğundan dolayı İslâm dini bunu emretmiş idi. Bunun, İslamiyetin yayılmasına ve İslâm adaletinin kök salmasına büyük katkıları olmuştur. Başka ülke insanlarından mutlaka nakit olarak vergi topladıkları ve toplama masraflarını da yine halk üzerine yitkılan için, diğer devletlerin harcamaya yerleri de yine İslâmın gösterdiği sarf yerleri gibi tamamen hayra yönelik olmadığından dolayı, İslâm dininin infakı böylece tam bir adalet uygulamasına dönüşmüş olup "Allah size kolaylık diler." (Bakara, 2/185) ilâhî hükmünün yerine gelmesi demek olduğundan, çeşitli devletlerin tebaası durumunda bulunan insanlar bu kolaylık ve adaleti yakından gördükleri zaman büyük bir memnuniyetle bunu kabul etmişlerdir. Fakat bunun bir devlet için böyle büyük bir yarar sağlaması, bir şarta bağlıdır ki, o da bunu uygulayacakların Allah'ı tanıyan, dindar ve ahlâkî vergi memurları olmaları, ellerine verilen görevi, kendi öz mallarından daha fazla bir özenle yerine getirmeleri ve emaneti iyi korumaları meselesidir. Bu olunca toplanan malların bir çoğu değiştirmeye gerek kalmadan devlet ve milletin ihtiyacına harcanabileceği gibi, değiştirilmesi gerekenler de en iyi şekilde değerlendirileceğinden hiçbir şekilde kötüye kullanılması söz konusu olmaz. Böyle olunca da hem milletin masraflı azınlar, hem de devletin gelir kaynakları sürekli olarak gelişir. Ancak böyle olmayıp gerek vergi mükellefleri, gerek vergi toplayan memurlar arasında ahlâksızlık yayılır, görevler gereğince yapılmaz, emanetler korunmaz ve süistimal edilirse, adam kayırma, çalma çırma, israf, aldırmaçlık ve ciddiyetsizlik meydana alması bulunursa, malın cinsinden alınan vergiler pek çok kayıba ve süistimale elverişli olduğu gibi, masraf ların artmasını ve gelirlerin azalmasını gerektireceğinden, hükümetler ayrıntı bırakıp vergilerin nakit yoluyla toplanması daha uygun bulurlar. Nakit para ise mal ile değişime tabi tutulmadan hiçbir iş göremeyeceğinden, yine mal değişimi olacak ve yine olan olacak demektir. Devletin harcamaları durmadan artar, arttıkça da milletin vergi yükü artar ve herkes sıkıntıyı çeker, fakat sadece para hükümları olur. Bu arada en çok kazananlar da para işleriyle uğraşanlar olur. Fakat yine de diğer üretim alanlarında çalışanlar sıkıntılıdırca para ile uğraşanların da fakatçı tehlikeye düşer. Bütün bu gibi tehlikelere sebep olan şey ise, bu gibi hizmetlerde çalışan görevlilerin, görevlerini kötüye kullanmaya elverişli olan ahlâksızlıklardır. Bunu gerçek anlamda ortadan kaldıracak ve yok edecek olan da din ve dindarıktır. Bunun için insanların dinden ve dindarıktan kaçınmaları, infak görevlerini en iyi şekilde yerine getirmekten ve en iyi şekilde idare etmekten uzak kalmaları, ilâhî hikmetin gereği olarak acı çekmelerinin ve felâketlerinin başlangıcı noktasını oluşturur. Bundan dolayı bu ilâhî emir gereğince hareket etmeyenler, ilim ve hikmet iddiasında ne kadar ilerî gidirlerse gitsinler, hikmetin tam aksı olan bir yöne gitmiş olurlar ve kendi elleriyle geleceklerini tehlikeye atarlar. Bu âyet, bu gerçekleri de göstererek zekât ve sadakası gerekli malların kullanılmasını, bununla beraber bunun nafile cinsinden olan sadakaların da kapsamına alıp almadığı söz konusu olmuştur. Yani aşağılık ve haram şeylerden, farz cinsinden vergi yoktur ve verilemez. Lâkin nafile olarak sadaka verilebilir mi? Burası ihtilaflıdır. Doğrusu haramdan nafile sadaka dahi caiz olmaz. Bunun Allah katında bir sevabı olmaz. Fakat aşağılık yani, düşük kaliteli mallardan nafile sadaka caiz olur. Ancak mendub olan en iyisinden vermektir. "kötüsünü vermeye yeltenmeyin!" yasağı farz olan sadakalarda haram, nafile olanlarda ise kerahet demektir. Âyetin zahiri her çeşit maldan zekât verilmesi gerektiğini gösteriyor gibidir. Fakat malın nisabı ve miktar hakkında hiçbir açıklama yapılmadığı gibi, "tayyib ve habis" gibi özelliklerle belirgin olduğundan hangi malları içine aldığı da mücmel ve açıklamaya muhtaç bulunduğundan, bu mallar Hz. Peygamber'in uygulaması ve çeşitli hadisler ile açıklığa kavuşmuştur. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler, fıkıh kitaplarının zekâta tabi mallar bölümüne başvurabilirler.

Hasılı, Allah buyuruyor ki: Ey müminler, sizin kazandıklarınızın ve bizim yerden çıkardıklarınızın temizlerinden infak ediniz ve kendinizin gönül rahatlığı ile almadığınız, kabul etmediğiniz kötü şeylerden zekat ve sadaka vermeye kalkmayınız! Ve biliniz ki, Allah, kesinlikle zengindir, sadakalarınıza muhtaç değildir, sadakalarınız kendi faydanız, kendi menfaatiniz içindir. Ayınca Allah hamdımız, yani övgüye layıktır. Herkes O'na şükür ve hamd borçludur. İşte böylesine zengin ve övülmüş olan Allah'ın nzasına emek için kötü ve bayağı şeyler nasil olur da sunulabilir? Diğer bir mânâ ile Allah hamdımız, kendi adına yapılan hayır ve hasenatı daha yüksek ikram ve ihsanlarla karşılar. Rızası uğrunda ortaya konan emekler ve gâbları makbul ve meşkur eder. Böyle bir Allah adına en temiz, en güzel şeyler sunulmalı değil midir?

268-Ey nisab sahibi olan zenginleri "Bu emirlere karşı elimize geçenlerin en iyilerini vere vere kendimiz fakir düşmez miyiz," gibi bir düşünceye kapılırsanız, bunun bir şeytan vesvesesi olduğunu biliniz. O şeytan, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olan o karamsar iblis veya hayırlı işlere karşı gizlice veya açıkça ümitsizlik telkin ederek, yanlış ve aldatıcı fikirler ve duygular saçan her çeşit şeytanlar veya insanın içindeki nefis-i emmare, size her fakirlik vaad eder, "Aman hayır yapmayın, sonra züğürt düşersiniz."

der, ve size çirkin hasletler emreder, sizi cimriliğe ve hasisliğe sevkeder, mallarınızı fenalıklara, fuşhiyaya, anlamsız şeylere, isyanlara harcamanızı teşvik eder, Allah ise, size, tarafından başlangıca ve lütf ve ihsan vaad ediyor. O sadakalarla ahirette günahlarnızı bağışlamayı, dünyada da yaptığınız harcamaların yerine kat kat kârlar, dünyada ve ahirette ecirler ve sevaplar ihsan ederek sonsuz mutluluğunuz güvencesine altına alıyor. Ve Allah vâsıdır, alimdir. Yani kerem ve ihsanı bol, ilmi de çoktur. İnfakınızın kadını bilir, ecirini verir, sözünü yerine getirmekte hiç güçlük çekmez. Her şeyin önünü, sonunu bilerek emir verir ve ona göre vaadde bulunur.

269-Allah vâsî olduğuna içindir ki, kime dilerse ona hikmet verir, vermek için hiçbir şarta ve kayda bağlı değildir. Kötülükleri engelleyecek ve önleyecek, faydalanı sağlayacak sebepleri ve hikmetleri, hükümlarınla, gerçeğin bilgisini, iradeye bağlı olan sevap kazandırarak işleri yapabilmek gücünü ve faydalı şeyler yapmayı yalnızca kendine ait kılmakla yetinmez de akıl sahiplerinden dilediğine dahi verir. Ve her kime hikmet verilirse, yahut Yakub kırâeti üzere "tâ'nın kesirile, Allah kime hikmet verirse o muhakkak ki, birçok hayra erdirilmiş olur. Çünkü hikmetsiz binde bir hayra erilirse, bir hikmet ile binlerce hayra erilir. Hikmet dünya ve ahiretin hayrını içine alır. Hikmetsiz hayır ise bir vardır, bir yoktur. Ve fakat akli temiz, özü sağlam olanlardan başkası bunu düşünemez. Hak ile doğrunun ne olduğunu, ne kendisi düşünüp hatırlar, ne de uyan kabul eder. Bizzat Allah Teâlâ âyetiyle ihtar edip uyarır da o yine aklını başına almaz, aklını yormayınca da ilâhî hikmetten faydalanamaz. Demek ki hikmete emek için vermek yetmez, almak da gereklidir. Veren Allah keremi geniş olduğundan, herhangi bir şarta da bağlı ve muhtaç değildir, ama alacak olan kul şarta bağlıdır. Hikmete emenin başlangıcı düşündürm. Bu da temiz akıl ve temiz kalb ile olur. Allah'ın verdiği akıl sehvete ve şeytanın vesveselerine kapırların ne kendi iç dünyalarındaki ilhamları, ne de dış dünyada olup biten ibretli sahneleri düşünüp anlayamazlar, kavrayamazlar. Zihinlerinde güç bulamazlar. Ya hiç düşünmezler veya düşünseler bile hatıralarına dönüp göz atarken, neyin gerçek, neyin hayır olduğunu kestiremezler; çünkü hakkın ve hayrın âlâmetlerini bilemezler, onu seçip belirleyemezler. Bunu yapamayınca da hikmet yolunda ilerleyemezler. Bu suretle büyük bir ilâhî lütf olan hikmet, ancak temiz yürekli, temiz düşünceli gerçek akıl sahiplerine nasip olabilir. Bundan dolayı akıl ve iyi seçim hikmetin şartı, düşünce de başlangıcıdır. Bunlar hep Allah vergisi ve ilâhî iradenin eseri olan kabiliyetlerdir. Ancak şu kadar var ki, ilk şartlar ve ilk sebepler, kayıtsız şartsız bir ön iradenin bağımsız eseri iken; hikmet düzeyinde olayların cereyan şekli, kulun istek ve iradesi yanında ilâhî iradenin de o yönde tecellî etmesiyle meydana gelir. Bir bakımdan vehbî, (Allah vergisi) bir bakımdan keshbî (kazanmakla ilgili) sayılır. Kulun iradesi adı sebep, ilâhî irade gerçek ve geçerli sebeptir. Önünde ve sonunda ilâhî irade bulunmadan hiçbir şey meydana gelmez. Kulun iradesi bağlantı kurmaya yarayan bir küçük yoldur. İlahî iradenin çok değişik şekillerde tecellî etmesi, işte Allah'ın vâsî' (geniş) aidiyatı almasının bir sonucudur. Bundan dolayı hikmetin aslı ihsandır, hikmet eseri olan şeyler hem ihsandır, hem de kesbidir.

Hikmet ne demektir? Bu kelime hüküm, hükümet ve sağlamlaştırmak demek olan ihkâm mânâlarıyla ilişkili olarak mastar ve isim olur. Bundan dolayı manevî ya da lafzî alanda anlam ilişkileriyle birçok mânâlarda kullanıldığından yerine göre tefsir edilmesi gerekir. Mastar olarak bakımından, aslında kötülükleri ortadan kaldırmak, iyilikleri elde etmek mânâsı vardır ki; hüküm ve hükümet, sağlamlık ve muhkemlik hep bu kökten alınmıştır. Her nerde kötülüğü gidermek ve iyiliği elde etmek varsa, işte orada hikmet mânâsı vardır. Bundan dolayı bir şeyin içinde gizlenen ve sonuç bakımından ortaya çıkacak olan fayda ve iyiliğe o şeyin hükmü ve hikmeti denilir ki, hikmetin birçok anlamından biri de budur. Bunda bütünüyle nihâî (son) hedef mânâsı olmasa bile, bunun asıl çok bulunması gerektiği söylenebilir. Buna göre, anlam bakımından hikmet sözü, fayda sözünden daha özel bir anlam ifade eder. Sebep kelimesinden daha geniş anlamlandır. Zira hikmet, sebepten önce olabildiği gibi, nihâî hedeften sonra da olabilir. Yani sebebin sebebi, amacın sonucu şeklinde ortaya çıkabilir. Bundan dolayı hikmet denildiği zaman, mutlaka ya bir sebep sonuç ilişkisi veya daha genel olarak bir sebebin nedeni ve buna benzer gerekçeli bir mânâ söz konusudur. Yani hikmet, kesinlikle sonucun sebebe irca edilmesi, tutarlı ve sağlam bir ilişki anlamı ifade eder. Nitekim bir işi, bir başka işe isnad etmeye hüküm denildiği gibi, bilimsel veya ameli herhangi bir doğru karara da hikmet denilir. Hasılı böyle içerikli veya gerektirdiği çeşitli anlamlardan her biri dolayısıyla hikmet, çok yönlü mânâları için çok anlamlı bir isim olmuştur. En genel anlamda hikmet, fayda, yarar ve ihkâm anlamlarından dolayı her güzel bilginin ve her faydalı işin ismi olmuştur. Bununla beraber pratik ilimlerle ilişkisi, teorik ilimlerden daha fazla olduğu gibi, doğrudan doğruya amele tahsis de ilimden daha fazladır. Güzel ameller içindeki yeri de ilme yöneliktir. Yani bir işi körü körüne değil de, önünü sonunu düşünerek ve ondan doğacak bütün tehlikeleri bertaraf etmeyi gözözeterek yapmak demektir. Bütün bunlardan anlaşılacaktır ki; hem ilim, hem iş ya da hikmetin en esaslı mânâsını teşkil eder. Bütün bunlardan dolayı hikmet kelimesi, aşağıda görüldüğü çeşitli anlamlarla tefsir edilmıştır:

1- Sözde ve fiilde doğruyu tutturma (Mücahid'den İbnü Nüceyh). Söz, fikir ve lafızdan daha geniş anlamlıdır. Fiil de, bu kalbin fiili, dilin fiili gibi diğer amellerden daha geniş anlamlandır. Herhangi bir hususta kalbinden geçirecek ve dil ile söyleyerek, şu söyledir demeli ve öyle yapmalı ve yaptığı işte isabet de emeli; işte bu bir hikmet olur. Şu halde yalnızca sözde doğru söylemek tek başına hikmet olmadığının gibi, yalnızca işi doğru yapmak da hikmet değildir. Sözde isabet etmek, o konu hakkında gerçek ve doğru olan hükmü vermek demektir; o hükmün gerçekten o olayın hakikatına uygun düşmesi, yani gerçek bilgiye dayanması, içinde bilgisizlik, hata ve yalan olamamasıdır. Harekette isabet de, o işin hem özüne uygun olması, hem de gerçekte kendisinden beklenen sonucun gereği gibi ortaya çıkması; yani kötülüğü gidermek, iyiliği elde edebilmek şeklinde sonuçlanmasdır ki, bunlara o işin hükmü, hikmeti, gayesi, garazı veya illet-i gâiyyesi denilir. Hasılı sözde isabet hakka, fiilde isabet hayra yöneliktir. Hikmetin hakikatı, başlangıcında ilmi anlamda, sonucunda ise ameli anlamda her iki yönünün birlikte bulunması demektir. Bu mânâ daha başka şekillerde de ifade edilmiştir. Şöyle ki:

2- Hikmet hem bilgi, hem de iştir: Bilmek ve bildiğiyle amel etmektir. Bu ikisini birlikte yürütemeyene hakim denilmez. Mukâtil ile İbnü Kuteybe hikmeti böyle anlamışlardır. Burada ilim, gerçek mânâsıyla ilm-i yakın (kesin bilgi) demektir. Yani bir şeyin özünü kavramış olmak demektir. Buna ağıklık kazandırmak için genel olarak "ilimde ve amelde ihkâm ve itkan" veya "tahkik-i ilim ve ihkâm-ı amel" tabirini kullanmışlardır. Zira ilmin muhkemliği yakıniyet derecesiyle, amelin muhkemliği kendisinden bekleneni sağlamaıyla ilgilidir. Bu önceki tarif bize gösteriyor ki hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklennmiş ve uygulanabilir özelliklerle taşıyan ilimdir. Hikmetli hareket de bilimsel temellere dayalı olan ve bir ilmin ölçüsüne vurulduğu zaman doğru olduğu kesinleşen ameldir. Hasılı hikmet, ilim ile iradenin karşılıklı işbirliği sonucu fiil sahasına çıkması ve o fiilin de kendisinden bekleneni sağlamasıdır. Bir başka deyişle hikmet, ilim ile sanatın birleşmesidir.

3- Hikmet; ilim ve fıkıh demektir (Mücahid). Bu tarif öncekilerden başka bir şeymiş gibi kabul edilebilir de öyle değildir. Fıkıh kelimesi esas itibarıyla hikmet kelimesinden çok farklı bir anlam taşımaz, aslında bu ikisi birbirinin benzeri gibidir. Mesela: "sunun hikmeti veya sırı veya ruhu veya hakikatı şudur" demek yerine, "fıkıhı şudur" denilir. Hikmet fıkıhı da birçok yönden ve ayrıntılı sebepler bakımından derin bilgi ve faydalı iş anlamına gelir. Lügat anlamıyla fıkıh, amaç ve maksadı kavramak demektir. O halde ilmi katkısız bilgiyi, fıkıh o bilginin amacını anlamaktır ki, bu anlam, işi de içine alır. "Allah kime hayır murad ederse onu dinde fakih kılar." hadisi şerifi dahi, bu âyetteki hikmetten maksadın fıkıh olduğunu ortaya koyacak bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise, dinin amaçlarını kavramak demek olur ki, bunun hakikatı da insanı düşünün kendi yaranna veya zaranna olan hükümleri, haklarını ve görevlerini bilme melekесidir. Bu da kendi kendini ve Allah katında kendisiyle ilgili olan hüküm ve kuralları tanıması ve ona göre görev bilerek yapması ve bu gücü kendinde bulmasıdır. Şu halde fıkıh olmayan ne kadar

bilgili olursa olsun hakim olamaz. Bu tarife göre, şu da muhakkaktır ki, fikihtan başka ilmi olmayanlara da hakim denilemeyecektir. Gerçekten de fakih olabilmek için fikhın dayandığı temellerin neler olduğunu da bilmek şarttır. Bu da bütün ilim dallarıyla ilişkilidir. Fikh hem nazarî (teorik), hem amelî (pratik) yanları olan bir ilim olduğu gibi, bir bakıma bildiğini yaşama işiyle de yakından ilgili bir ilimdir. Yani ilmi ile amel etmeye gerek anlamda fakih adı verilemez. Bundan dolayı ilim, tevhid ilmi ve akaid gibi usûle ait, fikh da fûrû' ve amele ait kabul edilince bu tarif, hikmet-i nazariye (nazarî hikmet) ve hikmet-i ameliyenin (amelî hikmet) tamamına uygun düşmüş olur ki; hasılı hikmet usûl ve fûrû'u, ilkeleri ve amaçları, özündeki bütün incelikleriyle bilip ne yapacağını tayin etmek ve bu bilgilerden gereğiyle amel etmek anlamına gelir. Ancak fikihta, yalnızca bilgi söz konusu edilirse o zaman bu tarif, hemen aşağıda gelecek olan dördüncü tarif gibi olur.

4- Hikmet varlıkları özündeki mânâları anlamaktır (İbrahim Neha'î). Mânâlar, âyân (cevher) karşılığı olduktan başka, erken devirlerdeki İslâm âlimlerinin dilinde "sebeb ve illet" kelimesi yerine kullanılmakla etkili özellikler, sebepler ve sonuçlar, daha doğrusu sebepler ve amaçlar demek olacağından bunun özeti, varlıkları içyüzündeki gerçeği ve o gerçeğin gerektirdiği özellikleri tanımak ve en etkili özelliği tanımak, o özelliğin değişik amaçlara nasıl yönlendirildiğini anlamaktır. Yani varlıklar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip, varlıkları özünü ve amaçlarını kavramak demek olur. Bu tarif, amel ve uygulamayı hesaba katmamış ve hikmeti yalnızca bilgi yönüyle ele almış olduğundan öncekilerden daha geniş kapsamlıdır. Çünkü iş ve hareket alanına uygulandığı takdirde de doğruluğu ortaya çıkar. Fakat bilmeyi ve anlamayı, varlıkları taşıdığı mânâlar ile sınırlayıp kavram ve kapsamını genişlettiğinden dolayı bir bakıma özel anlamlandır. Bilmek ve anlamak demek, mütkan ilim (kesin bilgi) anlamında olup tümevarım metodunu da dile getirmiş olur. Bununla beraber "vav" tertip anlamını gerektirmeyeceğinden, aksine bir anlamda da ihtimali vardır. Buraya kadar verdiğimiz bilgilerin hiçbirisi Allah'ın hikmet sahibi ve hakim olmasıyla ilgili değildir. Zira Allah'ın ilmine ve hikmetine "fikh" denilemeyeceği gibi, "ma'rifet ve anlamak" da denilemez. Çünkü bu deyimler, öncesindeki bir bilgisizliği de ima ederler. Demek oluyor ki, her marifet hikmet olmaz, işin özünü kavramak da şarttır. Anlamak demek, bir şeyin akla ilgili yanını kavramaktır. Eğer bu tarife amel şartı ilave edilmiş olsaydı, o zaman böyle bir hikmetin sahibinin, herşeyi yapabilmesi gerekirdi. O zaman da âyetle geçen hikmet sözüne uygun düşmezdi. Marifet ve anlamanın eklenmesiyle hikmet, Allah'ın sıfatının tarifiinde sakınca doğururdu. Bu tarif, bütün ilimlerin ve fenlerin bir temele irca edilmesi hepsini aynı düzeye ifade eden ve ilâhî hikmetin bilgisi denilen yüce bilgiye uygun düşer. Meşhur olduğu üzere, hikmet bilgisinin "Varlıkları hakikatiyi tanımak" diye tarif edilmesi de buna benzemekle birlikte bundan daha dar anlamlıdır. Hakikatler, tabiatüstü olduğu gibi, amaçları da kapsama almaz. Lâkin insanolojında böyle bir hikmet bilgisi mümkün müdür? Herşeyden önce marifet ve anlamak bilfiil değil de meleke ve kabiliyet olarak ele alınırsa belki bu tarif gerçeği ifadeye yarar. Ayrıca Allah dilerse mümkün olur. Bu anlamda bir hikmet bilgisi peygamberlerde ve büyük velilerde bulunabilir. Gerçekten de Kur'an'ın birçok yerinde "hikmet" peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır ve çoğu zaman da onun yerine kullanılmaktadır. Nitekim tefsir âlimlerinden Süddî bu âyetle de hikmeti böyle tefsir etmiştir. Zira peygamberlik hem ilmi, hem amelî yönden ilâhî ihsan eseri olan hikmetin en yüksek mertebesini ifade eder. Bunun içindir ki, İbnü Rüşd, "Tehâfütü" adlı eserinde, "Her peygamber hakimdir, fakat her hakim peygamber değildir." diyerek bu hikmeti tarif etmiştir.

5- Hikmet, Allah'ın emrini anlamaktır (Zeyd b. Eslem ve oğlu). Bu tarifte de anlamak için kullanılan akıl, aslında nazarî aklıdan da, amelî aklıdan da daha geniş bir anlam taşıyorsa da, insanın kendi işlerini kapsam dışı bırakmaktadır.

6- Hikmet, anlamak demektir (Süreyk). Bu bir lafzî tarif olmakla beraber diğer tariflerin ortak yönünü almıştır. Demek ki, hikmetin en genel anlamı anlamaktır. Mutezile bunu anlama gücü ve yeteneği şeklinde kabul etmişse de doğrusu anlama yeteneği değil, anlamanın kendisidir. Aslında her ikisi de Allah'ın ihsanıdır. Anlaması olmayan hakim olamaz. Bu üç tarif (Yani 4. 5. ve 6.) hikmeti yalnızca bilgi özelliğiyle ele almıştır. Bunlara karşılık, hikmeti yalnızca amelî değeri ile ele alanlar da vardır. Şöyle ki:

7- Hikmet, icad demektir (Ta'rifat-ı Seyyid'den). Hikmet sebep ve illetlere irca edilen ve onunla ilişkili olduğundan, illetin hakikati da yaratmak ve icad etmek olduğundan, asıl hikmet icad demektir. Fakat bu tarif, her şeyden önce Allah'ın hikmetine uygun düşmektedir. Bir de mutlak anlamda yaratmak yalnızca Allah'ın işi olduğundan, hikmet yalnızca eserleri, sebep ve illetleri yaratmak değil, aynı zamanda o sebepleri birbirlerine karşı çok yönlü fayda ve maslahatları da gözeterek, bir uyum içinde ilişkileri yönetmektedir. Böylece birinci eser, ikinciyi, ikincisi üçüncüyü ve sonsuza kadar ilk sebep ve illetin etkisine doğru uzanan bir yol olur da eserlerin hepsi birbirlerine perçinlenmiş bir halde aralarında sarsılmaz bir düzen kurulmuş olur ve buna "sünnetullah" (Allah'ın sünneti) adı verilir. İşte hikmetin bütün sırrı bu kurulu düzenin içindedir. Bundan dolayı hikmetin çeşitli isimlerinden biri de "Sünnet-i muhkeme"dir. Hakk'ın nizamı, Hakk'ın şeriatı, Hakk'ın dini ve bunlara uymak, uymakla birlikte hakikatın ortaya çıkmasına vesile olan her güzel haslet hep hikmettir. Ve yine bundan dolayı hikmetin bir mânâsı da sebeptir. İşte bu yüzdendir ki, insanlarda dahi basit bir özellik kazandıran sebep ve illetler bulunduğundan, bu hikmeti icad eden Cenab-ı Allah, dilediği insanlara da bundan bir hisse bahşetmiş, yine kendi hikmetinin icabı olarak, insanlara da dış görünüşte basit ve geçici bir düzen kurabilme gücü ve yeteneği ihsan etmiştir. Bu demektir ki, insanolojı ortaya koyduğu düzende gerçek yaratıcı değilse de ilâhî yaratışın ortaya çıkmasına bir araç olmak bakımından, aynı yolda O'nun bir vekili durumunda olduğundan yine bir değer ifade etmektedir.

Özetteyecek olursak, Fahrüddin Razi'nin beyanına göre, bu mânâca Allah'ın hikmeti, her zaman her yerde, kullanılabilecek şeyler yaratması demek olduğu gibi, kullanılabilecek ve eserlerinde de bu böyledir. İnsanların hikmeti de başka kulları yarannan olacak şeyler yapmak ve ortaya koymak, sünnetullah denilen kâinat düzenini anlayıp ona göre keşif ve icadlarla bulunmak demektir. Yani sadece kendisine yarayacak birşey değil, başkalarına da yarayacak eserler ortaya koymasdır. Ancak insanların haddi zatında yaratılmış ve birtakım sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış oldukları biliniyor, dururken, birtakım keşif ve icadları ortaya koyan kimseler, kendilerini ilk sebep yerine koyup öyle sanırlarsa, ilim açısından sonuçtan sebebe yol bulup geçemeyiş ve bir yerde takılıp kalmış olacaktırlar, dışa bağımlı olan zahiriyyeden sayılırlar ve hikmet ehlinde olamazlar.

8- Hikmet, varlık düzeninde herşeyi yerli yerince koymak demektir ki, bu tarif de görünüşte bütün varlığı açıklayamaya yönelik olduğundan, bir bakıma ilâhî hikmeti, ilâhî sıfatları topluca tarif sayılır. Ancak herhangi bir şeyi kendi yerine koymak denildiği zaman, cüz'î hikmete de uygun düşeceğinden, insanların hikmet özelliği için de geçerli olur. Ayrıca buradaki yerli yerine koymayı, yaratılış anındaki ilk yerleştirmek veya yaratılmış olan mevcut düzendeki yerinin ne olduğunu keşfedip kavramak şeklinde iki türlü anlamak da mümkündür. Bununla beraber bu tarif, hikmetin, varlık düzeni içinde çeşitli varlıkları yerini ve değerini anlamanın gerekli olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı, hiçbir sıra ve düzen gözetmeden ortaya konan icad, hikmet kavramının dışına çıkmak olur. Bununla beraber bu tarif, yaratılmış varlık düzeni içinde kulları ne gibi düzenlemeler yapabileceği açısından daha ziyade adaletin tarifi olmak üzere meşhur olmuştur. Şu halde pratik açıdan hikmet adalet demektir. Amelî hikmet denilen ahlâk ilmi, ahlâkî, ifrat ile tefrit arasında adalet temeline dayandırarak bu mânâyı almıştır.

9- Hikmet güzel ve doğru işlere yönelmektir. Bu tarifte hikmetin, güzelliği ve iyiliği hedef tuttuğu ve bu amacın sınırlı olmayıp sonsuza kadar durmadan ilerlemeyi gerektirdiği ifade ediliyor. Bundan dolayı hikmetin bir meleke ve bir huy olduğu kesin demektir. "Sonucu iyilik olan iş yapmaktır." şeklindeki tarifi de buna çok yakın bir tariftir.

10- Siyasete, insanın gücü yettiği kadanyla yüce yaratıcıya benzemeye çalışmasıdır ki, bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan anndırmak ile mümkün olur. Fahrüddin Razi'nin tefsirinden

alınan bu tarife göre, siyaset deymi bu tarife bir özellik kazandıyorsa gibi görünüyorsa da, "Hepiniz çobansınız ve her çoban sürüsünden sorumludur." hadisi şerfinin anlamı derinden derine düşünüldürse, kapsamının genişliği iyice anlaşılır. Bununla beraber bu tarif, daha ziyade hikmetin hakimiyet mânâsıyla olan ilişkisini ön plana çkanyor.

11- Hikmet, Allah'ın ahlâkî ile ahlâklanmaktır. Bu tarif de yine Fahrüddin Razi'ye aittir. Nitekim bir hadisi şerifte, "Allah'ın ahlâkî ile ahlâklanması" buyurulmuştur. Fâtıha Sûresinde ilâhî ahlâkın bir tecellisini görmüştük. Nûn Sûresinde Peygamber (s.a.v.) efendimiz hakkında, "Doğrusu sen büyük bir ahlâk üzere yaratıldın." (Kalem, 68/4) buyuruldu. Bu âyet de bunun canlı bir örneğini göstermektedir. İlahî ahlâk veya büyük ahlâk adı verilen şeyin Kur'an ahlâkî olduğu da tefsirlerde açıklanmıştır. "Ben ahlâk yüceliklerini kemale erdirmek için gönderildim." hadisi şerifi gereğince Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilişinin sırrı da bu noktada toplanmıştır. Şüphesiz yok ki akıl, anlayış, iman, marifet ve ilim böyle bir ahlâklanmanın öğelerinden değilse bile şartlarındandır. "Bunu ancak üstün akıllılar anlayabilir." mealindeki âyeti de bu anlama açıklama getirmiştir. Hikmetin kâh ilim, kâh amel, bazen de her ikisi birden olmak üzere ele alınmış olması da bundan ileri gelmektedir. Bundan dolayı sebepler ile sonuçlar, ilkeler ile amaçlar arasındaki inceliklere ve ilişkilere dönük olan gerçekleri, hikmet ile uygulama arasındaki sebep sonuç düzeni içinde görmek ve göstermek bakımından, ilk tariflerde dile getirildiği üzere; hikmet, ilimde ve amelde sağlamlık, sözde ve işte isabet diye tarif olduğunda zaman, hemen hemen bütün tarifler gözetilmiş olur. Bunun gibi sebep durumunda olan birinci şikkin varlıkta da önceliği olduğuna göre ilim ile; sonra bu ilişkinden maksadın sonuç ve amaç olması, varlıkta sonra gelen amacın bilgide önceliği bulunması bakımından "amel" ile tarif edilmiştir. Fakat şunu gözden uzak tutmamak gerekir ki, sebep sonuç ilişkisini ve bu ilişkiye kötülükleri önlemek ve faydalı sağlamak kavramını daima gözetmek durumunda olan hikmet, sonuçta amele yönelmeyen ve pratiği gözetmeyen ilme, aynı şekilde ilminden etkilenmeyen amele ve her ikisinin birlikte iyiliği elde etmek değil de kötülüğü hedef tutan kısma uygun düşmeyeceğinden, bu çeşit bilgileri hikmet denilmesi doğru olmaz. Bir bilgiye hikmet denebilmesi için üzerinde faydalı bir işin eserinin görülmesi gerekir. Herhangi bir faaliyette hikmet adı verilmesi de hem ilmi temellere dayanması ve ilmin gereklerine uygun olarak ortaya konması, hem de kötülüğü ve zarar amaçlamaması olması gerekir. Bundan dolayı, uygulama alanı olmayan herhangi bir nazarî bilgi bizzat bir hikmet olmadığı gibi, tesadüflere bağlı olarak meydana çıkmış olan herhangi bir iş de böyledir. Bunun için ilâhî hikmetin içinde ne kuru ve nazarî bilgi vardır, ne de tesadüfe dayanan bir hareket, bir oluş. Bundan dolayıdır ki, sebepler düzenine dayalı olarak kurulmuş olan bilginin hakikati, tesadüf edebilir. Çünkü tesadüf, gerçeğe ve biline göre değil, sebebini bilmeyen bilgisizliğe göre tesadüftür. Tesadüf nazariyesi daima bilgisizlik nazariyesidir. Böyle olduğu içindir ki, varlığın başlangıcı konusunda tesadüfe dönüşmekten kurtulmayı tabiat nazariyesi, tabiatın ilk başlangıcı ve ilk sebep olduğunun savunana görürs, her yönüyle ilmi dışıdır. Ve bütün ilimlerin ve fenlerin akışına ters düşen bir cehalet nazariyesidir. Gerçekten de bütün olayları ve oluşları ve bütün yücelikleri bir bakıma tesadüfe bağlayan bir fikir, ne kendisinde, ne eserinde hikmet nasıl olur da söz konusu olabilir. Hikmet ve varlık düzenindeki sağlamlık kesinlikle ilme, ilim de "âlim-i küll" (herşeyi bilen) ve "hakim-i mutlak" (mutlak hakim) olan bir ilk sebebe dayanır. Ve âlemede görülen hikmet, mutlak hakim olan Allah'ın gücüne ve hikmetine şahittir. Ve insandaki hikmetin temeli de işte O'na iman etmek, O'nu tanımaktır. İnsan hikmetinin amacı da O'nun kurduğu düzende incelikleri, o düzenin kanun ve kuralları ve sebep sonuç açısından işleyiş şeklini anlamaya çalışmak, ona uygun davranmak, onun ahlâkıyla ahlâklanmak ve her işinde doğru ve faydalı olanı yapmaktır. Demek ki ilk sebep olan Allah Teâlâ ile yaratılmışlardan her birinin iki türlü ilişkisi vardır. Birisi O'na, doğrudan doğruya O'na bağlanan sebep ilişkisidir ki, her şeyin kendine mahsus olan özelliği buna bağlıdır. Eğer bu özel sebep ilişkisi ve bağı olmasaydı varlıkta hiçbir şey, diğerinden ayrıncık kazanamaz, ferdî özelliği ve ferdî kişiliği olan varlıklar gerçekleşmezdi. Bu nokta, müminin Allah'a tevekkülünün, yüce gücüne ve mucizelerine imanının temelidir. Burada akıl değil, yalnızca iman hakimdir.

Diğeri ise şimdiki zamandan ezele, ezelden ebede doğru zincirleme olarak akıp giden bir sebepler ve sonuçlar ilişkisidir ki, bunda bütün varlıklar birbirlerine tutunarak bir bütün hâlinde yaratılışın başlangıcı ve sonucu itibarıyla Allah'a dayanır. Bu da ilâhî hikmet meselesidir ve akıl ile ilmin alanıdır. İnsanoğlunun hikmeti, genel ve özel karakterli bu iki türlü ilişki ve bağlantının gözetilmesine uygun düşecektir. Bu ikisi birlikte gözetildiği takdirde akıl ile kalb birleşecek ve o zaman insan, insan-ı kâmil olacaktır. Ve insan-ı kâmil olanlar ebediyete kadar varlıkta bir hakimiyet sırrına nail olurlar da hiçbir zaman bunu kendilerinden bilmezler ve kendilerine mal etmezler, kendilerinde meydana gelen o hâli, ilâhî hakimiyetin bir akışı olarak tanırlar. Nitekim Hz. İbrahim ölüyü diltirme sırrına erdiği halde, "Ben diriltiyorum, ben öldürüyorum." demedi de "Rabbim diriltiyor, Rabbim öldürüyor." (Bakara, 2/258) dedi. Halbuki Nemrud, bir mülke nail olmakla, "Ben diriltirim, ben öldürürüm." şeklinde iddiaya kalkıştı. "Üstün akıllılardan başkası düşünüp anlayamaz."

İnsanlarda hikmetin başı olan akıl, yalnızca ilâhî bir ihsan olduğu gibi, şeref ve güç kaynağı olan kalb de yine ilâhî bir ihsandır. Bundan doğrudan doğruya Allah'a dayanırken, bunların eserleri olan fiil ve hareketler de kesb (kazanma, çalışma) sebeplerine bağlı olarak hem doğrudan doğruya, hem dolaylı olarak yine ilâhî ihsan eseridir. "O dilediğine hikmeti verir." ifadesi, kayıtsız şartsız her iki ilişkiyi birlikte ifadeye yöneliktir. âyeti de zekâ itibarıyla vehbî olana, düşünme itibarıyla kesbî olanla vehbî olana, her ikisine birlikte bir uyandır. Demek ki sırf kendi kerem ve fazlından Cenab-ı Allah, dilediğine hak ile batılı, şeytanî olanla rahmanî olanı anlayıp ayırd edebilecek ve ona göre doğru olanı yapacak, kötülüğü giderip iyiliği elde edecek bir hikmet ve hakimiyet bahşeder. Hikmet ise bir sonucu birçok sebeb etkili olabileceğini gerektirdiğinden "çok hayır" demek olur. Fakat bilgi ve anlayış, sağlam iş için bir sebep ve şart olmakla beraber, yine tam ve yeterli bir sebep değildir. Bundan dolayı akıl ve anlayış sahiplerinin, kendi kesb ve gayretleriyle düşüncelerini ve iradelerini kullanmaları da hikmet açısından, bu hakimiyete ve çok hayra erebilmek için şarttır. Bu şekilde her akıl sahibinin kendi akıl derecesine göre hikmetten bir hissesi vardır. Her zaman insanoğlu, şeytanî telkin ile rahmanî telkini anlayıp ayırd edebilmek için, işin başlangıcında aklını ve düşüncesini uyanık tutmak zorundadır. Daha sonra bu düşünce ve o hikmet ilâhî feyzin de yardımı ile insanda bir meleke oluşturur ve nihayet insan derecesine göre, ilâhî ahlâk ile ahlâklanır. Pratik akıl gelişir, kuvvetlenir; dolayısıyla bildiği ve yaptığı şeyler gerçekten ve doğruluktan şaşmaz olur. Şu halde düşüncüyle pratik bilgiye sebep olması bakımından, hikmetin ön şartı sayılabilir. Bunun için nazarî ilim, hikmetin başlangıcı sayılacak "nazarî hikmet" adını almıştır. Lâkin yalnızca nazarî bilgiye sapanıp kalmak, yolunu şeytana kestirmek demektir; bu olsa olsa filozofluktur. Yani hikmetin kendisini değil, hikmetin lafını etkletir. Sırf felsefe ile uğraşmanın ayıp sayılması da bundandır. Bunların pek çoğunun sözü işine uymaz. O zaman sözü doğru işe, yaptığı yanlış; yaptığı doğru işe söylediği yanlış olacağından, bunların varlıkları bir çelişki ortaya koyar. Bu tutumları yalnızca kendilerini perişan etmekle kalmaz, başkalarını da yoldan çıkarır, bunlar şeytan ve şeytanlık kavramının kapsamı içine girerler. Bundan sakındırmak için, "Siz faydalı bilgiyi isteyiniz ve faydasız ilminden Allah'a sığınınız!" buyurulmuştur. İşte birçok âlimlerin, hikmeti tarif ederken amelde ısrar etmemeleri, bilgiyi abesle iştişâlden ayırd etmek ve faydalı olanı elde etmek amacını gerçekleştirmek içindir. Zira ilim ve marifet pek yüksek bir şey olmakla beraber, lafta ve uygulamada dışı kaldıkça ya da uygulamada onun tam ziddi ortaya kondukça, boşuna bir uğraştan başka birşey olmaz. Amel denilen şey olmasaydı, bilginin bilgi olduğu gerçekleşmezdi. Allah Teâlâ bile kâinatı bilip de yaratmasaydı hikmeti mevcut olmazdı. Allah'ın ahlâkî ile ahlâklanmak sözü de bu noktada çok önemlidir. Buna karşılık diğer bir kısım âlimlerin, tarifte ilmi ön plana almaları da ilimsiz amelini hikmet olamayacağına bilhassa vurgulamak içindir. Yoksa herhangi bir işi ve faaliyeti hedef tutmayan, varlıkta gerçekleşmesi hayır hedefine yönlük olmayan ilme de hikmet demek için değildir. Demek ki asıl hakikat ikinin birleşmesindedir. O halde önceki tarifleri esas olarak almak, sonrakilere de onların birer

yönden açıklaması görmek gerekmektedir. Bundan dolayı, ilim ile amelî, hikmetin birer çeşidi gibi değil, birer parçası olarak kabul etmek gerekir. Yani hikmet denilen şey, ya gerçek bilgi, ya doğru hareket değil; doğru bilgi ile doğru hareketin bütünüdür. Bunların her birine tek başına hikmet denilmesi mecaz, ya da istilahtır. Bu açıklama ile amelin imandan bir cüz (parça) olmadığı halde, dinden cüz olmasının önemi de ortaya çıkar. Böylece aklıdan sonra, anlamak ve düşünmek hikmetin şartı olduğundan pratik bilgidin önce nazarı bilginin dahi insan hikmetinin bir cüz'ü değilse bile bir başlangıcı olacağı ve bunun mutlaka pratik bilgii, onun da faydalı ve hayırlı olan amelî hedef tutması ve "Ben cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) âyetinde de işaret buyurulduğu gibi, bilgidin kulluğa geçilmesi gerektiği yolundaki ilâhî hikmetin gerçekleşmesinin önemi anlaşılır ki, İslâm fıkhnın üslubu da zaten budur. Herhangi bir konuda nazarı bakımdan derinleşmek ve orada saplanıp kalıp amel ve faaliyet alanına geçememek hüsran demektir. Aslında nazarı anlamda hikmet, objektif ve sübjektif yönleriyle varlıktaki ilâhî kanunların akış şeklini gözlem konusu yapmak ve onlardan düşünüp bir sonuç çıkarmaktan meydana gelir. Kâinat bir hikmet kitabıdır. Kur'an ise bu hikmetin ilâhî dille olugumunu anlatır ve hatırlar. Kâinat bir hâl, Kur'an ise bu hâlin başı ve sonudur; akıl sahipleri şimdiki hâli görüp, öncesini ve sonrasını da aklıla kavramaya çalışması ve böylece hikmete emelidir. Şimdiki hâli görmemek veya onun içinde boğulup kalmak, ondan öncesine ve sonrasına intikal edememek veyahut edip de bir yerde yine takılıp kalmak, baştan sona kadar hikmet düzenini takip etmemek, ettikten sonra da onun icabına uygun olarak hareket etmeyip aksine davranmak, işte bunların hepsi hikmete aykırı düşen şeylerdir. Bu şekilde hikmetin başı ve başlangıcı varlıklara dikkatli bir gözle bakabilmek, tanıyabilmek, kavrayıp üzerinde düşünebilmek ve bir sonuca varılabilmektir. Bu bakımdan hikmetin başlangıç noktası ilim, ortası din, ibadet ve tâat, sonu da ahiret mutluluğudur. Bunun içindir ki hikmet çok hayrı içine alır. Bu mânâları tesbit için de denilmiştir ki:

- 12- Hikmet, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır. (İbn Kasım'dan Kuşeyrî).
- 13- Hikmet Allah'a tâat, fıkıh ise din ve ameldir (Kuşeyrî). Buraya kadar verdiğimiz bu onüç tarif, hikmetin mânâsını, efradını camî, âşyanın mâni bir şekilde anlamak olanı yer. Fakat daha ziyade aydınlanabilmek için şunları da gözönünde bulundurmalıyız ki, her birinde başka bir fayda bulunmaktadır:
- 14- Hikmet bir nurdur ki, vesvese ile gerçek makâm arasındaki fark bununla kestirilir. (Ebu Osman).
- 15- Doğru ve hızlı karar verebilmektir. (Bündar İbnî'l-Hüseyn).
- 16- Doğruya iletmektir. (Fadil).
- 17- Ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağıdır. (Kettanî).
- 18- Sebepsiz işarettir. Yani öncesinde herhangi bir illet ve sebebe bağlı olmadan, Hak Teâlâ'dan kayıtsız şartsız vârid olan, içinde şek ve şüphe, zaaf ve fesat ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye sormaya hacet bırakmayan işarettir.
- 19- Bütün hallerle hakkı tanık tutmaktır.
- 20- Din ve dünya düzenidir.
- 21- Ledünnî ilimdir.
- 22- İlham vârid olması için sırı saklamaktır.
- 23- Bunların hepsidir.

Görülüyör ki bunların bir kısmı hikmet, ilim ve ameldir derken, bir kısmı da meseleyi kalbe ve vicdana dayamışlardır. Gerçekten de ilim ve amel, akıl ve irade söz konusu edilirken, hakikatte ikisinin birleşme noktası olan vicdandaki duygulan hesaba katmamak doğru olmaz. Çünkü, "Bunu lûb sahibi (üstün anlayışlı) olanlardan başkası anlayamaz." âyetindeki "lûb" kavramıyla aklın bu özüne işaret edilmiştir. Bilincin bilinci demek olan vicdan, nefsin kendini kendinde olduğu gibi bulmasıdır ki; bunun aşamaları nefsin, zamanın akışı içinde kendi varlığını tanımasını sağlar. Her nefis, kendi vicdanına bir göz atışta, kendi varlığının ikilik içindeki birliğini görür ki; biri bulan nefis, öbürü bulunan nefistir. Bulan kim, bulunan kimdir? Burada hayret verici bir vahdet (birlik) sırı kendini gösterir. Kalb denilen şey de işte nefsin bu birlik merkezidir. Yürek denilen cismanî kalb, bedendeki dolaşım sisteminin, sinirlerin ve adelerin çeşitli dokularına sahip olduğu gibi; ruhanî kalb de böyle bir çalışma ve iletişim sisteminin merkezidir. Cismanî kalb nasıl periyodik hareketlerle sürekli olarak bir ağılıp büzülme nöbetini tekrarıyor ve cismanî hayat onun bu ağılıp büzülmesi sayesinde sürüyor ve ona borçlu bulunuyorsa, ruhanî kalb de böyle bir manevî ağılıp kapanmanın sürüp gitmesi içinde varlığını sürdürür. Manevî hayat bu bir anlık atışların merkezi olan vicdana borçlu olarak varlığını sürdürür. Her iki mânâsıyla hayatın kökü, kalbin temayülleri ve atışlarına bağlı kalır. Cismanî kalbin ağılıp büzülmesi, akciğerlerin havadan nefes alıp vermesinden görüldüğü gibi bir güç alıştır; iş dünyamızda ruhanî kalb de ağılıp büzülmesinde "ruh-ı emrî" ile rahmânîyetin nefeslerinin yardımından feyz alır. Rahmânî nefeslerin gelişmesi bir büzülme, akışı ise bir genişleme ve ferahlama ifade eder. Buna ruh ilminde "kabz ve bast hali" adı verilir: "Allah kabzeder, bast eder." (Bakara, 2/245) âyeti buna işaret eder. İnkıbazın inbisata (büzülmenin genişlemeye) dönüştüğü vicdan ışıltıları ruhta bir haz ve ferahlık, inbisatın inkıbazı dönüştüğü vicdan anları da ruhta bir elem ve sıkıntı doğurur. İnkıbaz, ruhî kalbin kendine dönüşü, duyduğu acı da bu dönüş içinde yok oluştan azıcık tadığıdır. İnbisat ise kalbin, rahmânî nefeslere kavuşması, aldığı haz ve lezzet de bu kavuşma içinde varoluşu tadığıdır. İlâhî kabz, insan ruhuna bir önceki imdatı yutturup, asil hasletli olan yolculuğu tattırmak üzere, kalbi kendine döndüren bir terk ve yönelimdir. İlâhî bast ise, bunun aksine kalbi kendinden ayrı varlığı tattıran bir imdattır. Bunun içindir ki, insan kendi kendine terk edildiği zaman pek ziyade kabz hâline dönüşür ve acı duyar da kendisini her şey zanneden o azgın insan o anda Hak'dan azıcık bir imdat almak için kıvrandıkça kıvrınır. Hasılı hayat gerek dışta, gerek içte Hak ile böyle sürekli bir alış veriş içindedir. İnkıbaz hâlinin sürüp gitmesi bir hastalık (melankoli) demek olduğu gibi inbisat hâlinin de sürüp gitmesi yine bir hastalıktır. İnkıbaz-ı küllî de, inbisat-ı küllî de ölüm demektir. Birı boğar, birı çatlatır. Sağlıklı hayat kalbdeki inkıbaz ve inbisatın nöbetleşe olarak sürüp gitmesinde; kâh elem, kâh haz şeklinde durmadan değişmesindedir. Geleceğe göre hikmet, ümitsizlik ile ümidin dengede durmasında, ümitle korku arasında (beyne'l-havfi ve'r-reca) kurulan uyumdur ve bu uyumun sağlamlığındadır.

Hikmetin mastar mânâsı açıklanırken, isim anlamlarından birçoğu da bu arada dolayısıyla anlatılmış oldu ki, bunların bir kısmına özel olarak, bir kısmına da genel olarak hikmet adı verilir. Bundan dolayı sağlam bilgi, güzel huy, faydalı sanat, herkesin faydasına olan hizmet, sebep ve sebebiyet, bir kötülüğü önlemek veya bir iyiliği elde etmek için yapılan herhangi bir şey, ibret ve ders almayı gerektiren herhangi bir söz ve nasihat, tuhaf bir şeyin sımnı anlamaya yönelik çaba, peygamberlik, sağlam gelenekler, Allah'ın değişmez kanunları, Peygamber'in sünnetleri, şeriat, din, kitap, Kur'an, İncil. İşte bunların her biri hikmetin çeşitli mânâlarından birer tanesidir.

- Mukatil'den rivayet olunuyor ki, "hikmet" Kur'an'da dört türlü tefsir edilir:
- 1- Kur'an'ın övgüleri mânâsına ki, Bakara Sûresi'nde, "Ve Allah'ın size indirdiği kitap ile size öğüt vermek için indirdiği hikmet..." (Bakara, 2/231) bu mânâyadır.
 - 2- Anlamak ve bilmek anlamına hikmet ki, "Andolsun ki, Biz Lokman'a hikmet verdik." (Lokman, 31/12) âyetinde olduğu gibi.
 - 3- Nübüvvet (peygamberlik) mânâsına hikmet ki, "Gerçek şu ki, Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik." (Nisa, 4/54) ve "Ve Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi." (Bakara, 2/251) âyetlerinde bu anlamadır.
 - 4- İnce sırları ile Kur'an demektir ki, "Rabbının yoluna hikmetle davet et." (Nahl, 16/125) ve yine bu âyetteki "Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir." bu anlamdadır.

Fahruddin Razi de bu dört mânânın, iyice araştırılınca "ilim" mânâsına geldiğinin anlaşılacağını söylemiştir. İbnü Mes'ûd, Dahhâk ve daha başkalarından bu âyette hikmetten muradın Kur'an olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Abdullah İbnü Abbas'dan gelen bir rivayettir, "Kur'an'ın nâşih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, mukaddem ve muahhannı bilmektir." diye; İbrahim, Ebu'l-Âliye ve Katade'den, "Kur'an anlayış" diye; Hasen'den "Dinde takva = " diye; Rebî' b. Enes'den "haşyet" diye tefsir

edildiği de nakledilmektedir. Bunlar da daha yukarıda kaydettiğimiz mânâlara eklenince toplamı yirmi dokuz çeşit tefsire ulaşır. Bunların bir kısmı masdar, bir kısmı hasıl masdar, bir kısmı da isim cinsinden kelimelerdir. Tariflerin bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine birden raci olduğundan buraya kadar yapılan açıklamalar da kısmen tarife, kısmen misale ait olmak üzere tariflerin toplamından üç farklı tefsir şekli çıkar:

- 1- Faydalı amele götüren bilgi,
- 2- Bilgiye dayalı olarak ortaya konan faydalı amel,
- 3- İlimde ve amelde ihkâm (sağlamlık).

Bir başka deyişle, sözde ve işte isabet veya ilim ve fıkıh mânâlarıdır. Bu mânâlar birbirlerinin yakını ve gerekçeleri durumundadırlar, hikmeti bunlardan birine mahsus kılmaya hiçbir ipucu yoktur. "Lâm"ın ahde hamledilmesi ile hikmetin, nübüvvet ve Kur'an mânâları ihtimal dahilinde ve , yani "dilediğine..." ve "çok hayır" gibi ifadeler buna bir ipucu gibi ise de âyetin gerek yukarısi ile bağlantısı, gerekse "bunu üstün akıllardan başkası anlamaz" şeklindeki sonucu ve ayrıca bunun kesbî ilimlere de işarette bulunması, genel anlamda hikmet cinsinden olan herşeyi kapsamı içine aldığına şüphe ve tereddüde yer kalmaz. Tefsir ilminde otorite sayılan âlimlerin tercihi, bu üç mânâdan mastar veya hasıl masdar olarak hiçbirine tahsis etmeden tefsir etmişlerdir. "Çok hayır" diye övgüye layık kılmaktan da anlaşılacağı gibi, yukarıda açıkladığımız şekilde çok hayır, ancak ilimle amelin birleşmesinden doğar. Kötülüğü önlemek, iyiliği elde etmek şeklindeki esas anlamların bilfiil gerçekleşmesi de buna bağlıdır. Her çeşit hikmet Allah'ın ihsanıdır, fakat "çok hayır" kâmil hikmettedir. Ekml hikmet de "hayr-ı küll"dür.

270- Cenab-ı Allah'ın lûtf ve rahmeti işte böyle geniştir. Fakat Allah Teâlâ'nın bu irşadlarını ancak "ülü'l-elbâb" olan, yani ilmiyle âmil olan hikmet ehli ve derin düşüncülerler anlar. Bunlardan başkası ilâhî telkinler ile şeytânî telkinlerin arasındaki farkı anlayıp ayırtedemezler. Allah'ın infak emrindeki ve diğer emirlerindeki incelik ve hikmetleri, ilâhî ihsan ve ikramların genişliğini takdir edemezler. Onlar şeytânî vesvesesine aldanabilirler; çünkü kalbleri bozuktur, düşünceleri çürüktür, lûbsüzdürler, yani işin özünü kavrayamazlar. Ayrıca Allah, "âlim" olduğu için, az veya çok, iyi veya kötü, gerek Allah yolunda, gerek şeytan yolunda her ne niyetle, her ne türlü nafaka harcar veya infak ederseniz veya ister ibadet ve taat, ister masiyet ve günah uğruna ne adak adarsanız, nezir yaparsanız, onu da şüphesiz Allah bilir. Ona göre ne yapacağını da bilir; iyiyi iyi, kötüyü kötü ecir ve ceza verir. Bundan dolayı Allah'dan bir şey gizlenir sanıp da kötülüğü ibadet ve taat, ibadet ve taati da masiyet yerine koymamalıdır. Allah'ın hakkını, kullanı hakkını hiçe sayarak ve güneyere insan, ne başkalarına, ne de kendi kendine zulüm ve haksızlık etmemelidir. Çünkü genellikle zalimler çökene yardımcı cinsinden bir kişi, bir şefaati yoktur. Allah'ın azabı o zalimleri yakaladığı gün, hiçbir taraftan bir kimsede çıkıp da onlara yardımcı olmaz ve olamaz. Zulüm herhangi bir şeyi, hakkı lâıyıkı olan yerin dışına koymak demek olduğundan, iyilik tohumu ekmek için yapılması gereken infaktan günah ve kötülük uğruna harcararak şer tohumu ekmek veya ibadet ve taata harcanması lazım gelen adakları, masiyetlere harcamak, mal varlığını gizleyip borcu olan vergileri ve zekâtları vermemek veya adayıp da adağını yerine getirmemek veya kötü ve işe yaramaz şeyler infak etmek veya daha başka yollarla insanların haklarını yemek suretiyle zulmedenler en çok kendilerine yazık etmiş ve zulmetmiş olur. Allah'ın kurduğu hikmetli düzen, bir gün bunları elbette yakalar ve cezaya çaptırır. İşte o gün onlara bir taraftan bir yardımcı çıp da el uzatmasına ihtimal bile yoktur. Allah'ı saymayan o zalimlerin, her şeye gücü yeten Allah Teâlâ'dan imdat beklemeye de hakları yoktur. Allah'ın herşeyi kuşatmış olan bilgisi, onların hiçbir niyetini, hiçbir hareketini kağırmayacağından, hikmet gereği olarak lâıyık oldukları cezalarını bulurlar. Burada, "Hikmetin başı Allah korkusudur." hadisinin anlamına işaret vardır. Zira Allah'dan korkmayanlar her zaman korkulacak akibete uğrarlar. Hikmetin, iyiliği elde etmek mânâsı, Allah sevgisine bağlı olduğu gibi, ondan daha önce gelen kötülüğün önlenmesi mânâsı da Allah korkusuna bağlıdır. Saygısız bir ilişki; severken sevilmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan etkilenmeyen, kaybolmasından korkulmayan ve endişe duyulmayan, laubali ve ciddiyetsiz bir ilişki; sevgi değil, bir eğlencedir. Sevgiğinin rızasını gözetmeyen ve onu her fenalığı razı olur sanarak, hiçbir hareketten nefret ve iğrenmesini hesaba katmayan ve bütün bu tarz düşüncülerinden dolayı, ona karşı hiçbir edepsizlikten korkup çekinmeyen bir kimsenin seviyormu iddiasında bulunması, bir oyun ve eğlenceden başka ne olur? En yüksek, en hassas sevgi, en küçük bir karşı gelmeye meydan vermemek için itreyen ve bu titreyişten en yüksek bir edep ve terbiye ilhamı olan kalbin sevgisidir. Ayrıca izzetinefsi olmayan sevgilinin ne seveninde, ne de sevgisinde bir değer ve anlam yoktur. İzzet ve şeref in ilk hükmü ise heybet, vakar, saygı ve korku telkin etmesidir. Sevginin gereğini yerine getirmeye lâıyık, muhabbeti kûstahlığa çevirmeye engel olacak böyle bir ihtişam ve korkudan yoksun olan muhabbet iddiaları, yalandan ve tehakküm etme duygusundan başka bir şey değildir. Hiçbir sevgi tasavvur edilemez ki, onda en derin elemelerin ve lezzetlerin çatışmasından çıkan ateşli bir heyecan bulunmasın. Gerçek aşkın kalbi en büyük savaş meydanlarından daha fazla heyecanlı, en büyük zevk mecdislerinden daha neşelidir. Hırcan (aynılık) ile vısal (kavuşma) in çarpışmadığı hiçbir sevgi ani düşünülmez. Elektrikte müsbet (artı) ve menfi (eksi) iki zıt akım birleşmedikçe faydalı bir akım meydana gelmediği gibi, kalbde de elem ile haz, korku ile muhabbet kaynaşmadıkça sevgi akımı meydana gelmez. Göz yaşıyla temizlenemeyen hikmet nuru hasil olmaz. Bundan dolayı Allah sevgisi, hem bilgiiyi, hem amelî güzel bir sonuca ulaştıran hikmetin bir kanadı olduğu gibi, Allah korkusu da ilim ve amelî her türlü kötülüğten ve bozuluktan koruyan hikmetin başıdır. Ayrıca aşkta sevgi ve muhabbet yükseldikçe korku ve endişe de yükselir. Yükselmenin zevk ve heyecanı, düşmenin korkusuyla orantılıdır. Huzurun şartı, gayabın şartından ayrı olduğu gibi, yakın olmanın şartları ile uzak olmanın şartları da başka başkadır. Bunun içindir ki Allah sevgisine mazhar olan ve yalnızca sevmiş değil, ayrıca sevilmiş olduklarını da bilen büyükler, "Onlar için hiçbir korku yoktur, mahzun da olmayacaklar." (Yunus, 10/62) müjdesini aldıkları halde, "İyiler için hasanat sayıları birtakım hâl ve hareketler vardır ki, bunların en yakınlarından sudur etmesi kabahat sayılır." endişesinden dolayı onları, her an hasenatlarının kabahat sayılması tehlikesini bildiklerinden, söz konusu yakınlığın gereği olan en yüksek korku derecesinde bulunurlar. Öyle işler vardır ki, küçüklerden sudur etmesi onlara derece kazandırırken, büyüklerden sudur etmesi -Allah korkusu- büyük bir cinayet sayılır. İşte Cenab-ı Allah hikmeti açıkladıktan sonra, bu korku mertebelerine işaret etmek üzere önce, "Bunu üstün akıllılardan başkası anlamaz." sonra, "Muhakkak ki, Allah onu bilir." daha sonra da "Zalimlere hiçbir yardımcı bulunmayacak." diye işaret ve delâletten sarahata doğru üç dereceli birer ihtar ve uyandı bulunmuştur.

271-Şimdi gelelim sadakalın verilış şekline: sadakalın nasil vermeli, gizli mi yoksa ağık mı diye bir soru akla gelebilir. Gerçekten de işbu âyeti indilği zaman Peygamber Efendimize, "Sadakanın gizlisi mi efdal, açğı mı?" diye sual sormuşlardı. Buna cevap olarak şu âyet nazil oldu: Eğer sadakaları açıkça, alenen verseniz, bu sadaka, riya olmamak şartıyla, ne iyi, ne güzel bir şeydir. Ve eğer onları gizler ve gizlice fukaraya veriseniz, bu gizleyiş, bu gizlice veriş sizin için bir hayırdır veya daha hayırlıdır. Ve sizin seyyiatınızdan, günahlarınızdan, çirkinliklerinizden bir kısmını örter, yani Allah'ın örtmesine ve mağfiretine sizin tarafınızdan bir sebep, bir keffaret olur. İbnü Kesir, Ebu Amr, Asım'dan Ebübekir Şu'be ve Ya'kub kırâetlerinde ile okunur. Nafi, Hamze, Kısai, Ebu Cafer ve Halef-i Âşir kırâetlerinde de ile ve bin cemzi ile okunur ki, o zaman "Biz de sizin seyyiatınızdan bir kısmını örteriz." demek olur.

SADAKA: Farza da, nafileyde de sadaka denilir. "Sen onların mallarından sadaka al ki, onları tertemiz yapmış olasın." (Tevbe, 9/103) ve "Hiç şüphesiz sadakalar fakirler... içindir." (Tevbe, 9/60) âyetleri farz olan sadakalar hakkındadır. Bunun gibi, "Kişinin evlâd ü iyaline nafakası da sadakadır." hadisi ile bildirilen fakrınanın da farz olan nafakalardan olduğuna hükmedilmiştir. Fakat zekât tabiri yalnızca farza aittir. Dilbilimciler demişlerdir ki, sadakanın aslı olan maddesi, bu tertip üzere bir sıhhat, doğruluk ve mükemmellik

anlamına gelen bir köktür. Bu maddenin sâdk (doğruluk), sadık (dost, arkadaş), sâdk (doğru olan) bütün türevlerinde bu anlam bulunmaktadır. Hatta, nihâtki mehre sadaka denilmesinin sebebi de nihâkin bununla tekemmül etmesi dolayısıylardır. Zekâtı sadaka denilmesi de iki bakımdandır: Birisi malın anndınması ile sihhat ve kemâle delâlet etmesidir, diğeri de zekâtı verenin imanda sâdk ve samîmiyet sahibi olduğuna delâlet etmesidir. Her sadakada bu anlamlar vardır. İşbu daki lâm-ı târifin istîğrak veya ah-d-i haricî mânâlarından hangisi olduğu hakkında birkaç görüş vardır. Müfessirlerin birçoğu ahd için olup yalnızca nafile sadakalara ait olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Çünkü farzlarda açıkça vermenin daha efdal olduğu bilinmektedir. Bu arada bir kısım müfessirler de ahd için olmakla beraber yalnızca farz sadakalara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu takdirde, ifadesi de "daha hayırlı" demek olmayıp "sizin için bir hayırdır" mânâsına yorumlanmıştır. Fakat başta Hasan Basrî hazretleri olmak üzere diğer bir kısım müfessirler "istiğrak lâmi" olarak farzdan da, nâfileden de daha geniş kapsamlı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir ki, muhakkikin (kritikçiler) adı verilen otoritelerin görüşü de budur. Ebu's-Suûd ile daha bir kısım müfessirlerin açıklamasına göre, âyette bu mânâ üzere güzel bir taksim üslubu vardır. Açıkça vermenin güzel bir şey olduğunu bildiren birinci şık, farz olan sadakalar hakkında, gizli vermenin daha hayırlı olduğunu bildiren ikinci şık da nâfile olanlar hakkındadır. Ayrıca bir insanın zekâtının hepsini ağıktan vermesi, servetinin tamamını belli edeceğinden, bazı zamanlar, hele bazı şahıslar hakkında birtakım insanların haset ve kıskançlıklarını çekeceğinden, onları tahrik ederek zarara sebep olabilir. O zaman malını gizlemek efdal olduğundan, zekâtını da gizli vermek efdal olur. Bu bakımdan mal, mülk dahi iki kısımır: Birisi hayvanat ve ekili, dikili arziler gibi genellikle gizlenmesi kabil olmayan mallardır ki, bunlara emvâl-i zahire (ağıktaki mallar) denilir. Bunların farz olan sadakalarını gizlemek de zaten bir fayda yoktur. Diğer nakit paralar gibi gizlenmesi mümkün olan mallardır ki, bunlara da emvâl-i bâtına (gizli mallar) denilir. Bir sakınca bulunmadıkça bunların zekâtını da açıkça vermek daha faziletlidir. Fakat işaret olunduğu üzere bir sakınca bulunduğu ve mesele ağıktan verildiği zaman lââyık olan yere gitmeyeceği takdirde bunu da nâfile sadakalar gibi gizli vermek efdal olur. Yoksa nâfile sadakaları gizli vermek, açıkça vermekten yetmiş kat daha efdal; farzda da açıkça vermek, gizli vermekten yetmiş kat efdal olduğu açıkça beyan olunmuştur ki, âyet de bedîî bir üslup ile bu taksimi ifadeye yöneliktir. Allah da açık, gizli her ne yaparsanız haberdardır. Bundan dolayı Allah'a bildirmek için sadakalarınızı dünyalara ilan etmeye kalkışmakta bir mânâ yoktur, gizlemek daha samimî olur.

Bu yüce âyetin mazmunu üzere sadakaların açıklanması, gizli tutulmasından her birinin durumuna göre, hangisinin daha efdal olduğu hakkında genellikle şer'î delillere dayandırıarak elde edilen sonuçlar aşağıda görüleceği üzere müfessirler tarafından açıklanmıştır:

Nâfile sadakalarda gizliliğin efdal olduğu: Önce gizli vermek, rıyadan ve "desinler" düşüncesinden uzaktır. Peygamber (s.a.v.) efendimiz, "Allah, ne desinler diye hayır yapan süm'âcudan, ne gösteriş yapan mürâiden, ne de minnet altında bırakan mennândan hiçbir şey kabul etmez..." buyumuştur. Sadakasını söylemeye ve elâlem ortasında vermeye kalın da rıyâ ve süm'a peşinde dolaşır, susmak ve gizlice vermek ise bundan kurtarır. İslâm büyükleri arasında sadakalarını verecekleri fakire bile kendilerini bildirmemeye çalışan kimseler çoktur. Kimi, sessiz sedasız bir âmânın eline bırakır; kimi, fakirin geçeceği veya oturaacağı yere onun görebileceği şekilde gizlice koyar, fakat kendini göstermez; kimi, fakir uyurken, onun cebine koyar veya elbisesine bağlar, bir kısmı da başkalan aracılığıyla fakirlere ulaştırdıkları ki, hepsinden maksat, rıyadan, süm'adan ve minnet altında bırakmaktan sakınmaktır. Zira fakirin kendisine sadaka vereni görmesinde bir gösteriş ve minnet izi bulunabilir. İkinci bir husus şu ki sadakasını gizlediği zaman, insanlar arasında şöhet, medih ve saygınlık gibi birşey meydana gelmez; bu da nefse zor gelir. Bundan dolayı sevabı da çok olur. Üçüncü olarak, Peygamber (s.a.v.) efendimiz, "Sadakanın en faziletlisi, az bir şey olanın, fakire gizlice verdiği, gücünün son yettiğidir." buyumuştur. Bir başka hadiste, "Kul gizlice bir amel yapar, Allah da onu gizlice yazar. Sonra bu ameli açıklarsa, Allah onu gizli amellerden nakleder, açıkça yapılan ameller listesine yazar. Sonra bunun lâfını ederse, Allah da onu gizli yapılan ameller listesinden de, açıkça yapılan ameller listesinden de çıkarır, rıyaya yazar." buyurulmuştur. Yine bir meşhur hadiste, "Kıyamet günü, Allah gölgesinden başka bir gölgenin bulunmadığı o gün, Allah Teâlâ yedi kişiyi kendi gölgesiyle gölgelendirir. Bunlardan birincisi bir sadaka verip de sağ elinin verdiği ni sol eli bilmeyen kimsedir..." Bir hadis-i şerifte, "Gizlice verilen sadaka, Rabbin öfke ateşini söndürür." buyurulmuştur. Dördüncü olarak, sadakayı açıkça vermek, alan kimseye birtakım zararlar getirebilir ki, gizlice verildiği zaman böyle bir şey söz konusu olmaz. Bunun sakıncalıdan da şöylece sıralayabiliriz: Birincisi, açıkça verildiğinde fakirin şeref ve haysiyetine dokunulmuş, onun fakir olduğu ilan edilmiş olur ki, o fakirin gönlü buna razı olmayaabilir. İkincisi, açıkça verildiği zaman, az sonra gelecek olan âyette methedilen iftali hâlden onu çıkarmak, ahlâkını bozmak tehlikesi vardır. Üçüncüsü, bir kısım halk, sadaka almasını onun sadakaya muhtaç olmadığı hâldde alalı zannederek, hakkındaki kötü düşüncelere kapılabilir. Böyle fakir aşığılanmış, onun hakkında kötü düşünceler de gıybet yapmış ve günah işlemiş olurlar. Dördüncüsü, "veren el, alan elden daha hayırlı" olmak bakımından açıkça vermekte fakiri bir aşığılama ve ihanet etme mânâsı da gizlidir. Halbuki bir mümini küçük düşürme caiz değildir. Beşincisi, sadaka hediye cinsinden birşey sayılır. Halbuki bir hadisi şerifte "Her kime bir hediye sunulduğunda yanında bir cemaat varsa, onlar da o hediyeye ortaklırlar." buyurulmuştur. Bundan dolayı açıkça bir sadaka verildiği zaman, o fakir ondan yanındakilere bir şey vermezse, bu yüzden yakışık almayan ve hoş olmayan bir duruma düşmüş olur ki, bu bula sebep olmak da hoş bir şey değildir. İşte bütün bu akla uygun ve nakle dayanan sebepler, nâfile olan sadakanın gizlice verilmesinin daha faziletli olduğunu ortaya koyar.

Sadakanın ağıktan verilmesinin caiz olması meselesine gelince: Bir insan sadakasını açıkça verdiği zaman, onu görenlerin de ona uyup sadaka vereceklerini ve bu yüzden fakirlerin faydalanacağını bilirse, o takdirde açıkça vermek gizlice vermekten daha faziletli olur. Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.)den rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.): "Gizlice vermek, açıkça vermekten efdaldır. Açıkça verdiğinde kendine uyulmasını isteyen kimse için de açıkça vermek efdaldır. buyumuştur. Hakîm, Tirmizi, Muhammed b. İsa demiştir ki, "İnsan halktan gizliyerek bir amel yapar ve içinde onu halkın gömesini isteyen bir arzu bulunduğ halde o arzuyu yenerse, bu sefer şeytan yine ona halkın görmesi isteğini telkin eder de onun kalbi onu çirkin bulur yine itmeye çalışır durursa, işte bu insan şeytanla savaş hâlinde. Bundan dolayı onun bu gizli ameli, açıkça yapılan amellere göre sevabı yetmiş katlanır." Sonra Allah'ın öyle kulları vardır ki, nefislerini anndırıp terbiye etmişler ve bundan dolayı da Allah kendilerini çeşitli hidayet ihsan etmiştir de kalblerinde marifet nurları birikmiş, kalblerinden nefis vesveseleri gitmiştir. Çünkü şehvetleri ölmüş, kalbleri Allah Teâlâ'nın azamet der-yasına dalmıştır. Böyle bir insan açıkça bir iyilik yapacağı zaman nefsiyle savaşmaya bile muhtaç olmaz. Zira nefsin şehveti kırılmış, vesvese ve çekişmesi yenilmiş, perşan edilmıştır. Bu insan açıkça bir amel yaptığı zaman, başkalarının kendisini görüp uymalardan ve onları da sevap kazanmalan arzusundan başka bir maksat beslemeye. Bu, kendisi kemale emiş de başkalarını kemale erdirmeye çalışan ve bu şekilde tam ve hatta tamın da üstünde olmak isteyen bir kuldur. Nitekim Allah Teâlâ, kitabında bir kısım insanların medh ü sena etmiş, onlara "Rahmânın kulları" adını vermiş, "İşte bunlar cennet köşkleri ile mükâfatlandırılacaklar." (Furkan, 25/75) diye bunlara cennetin en yüksek derecelerini vaad etlemiştir. Bunların dualarında istedikleri özellikleri de "Bizi müttakilere önder yap (derler)." (Furkan, 25/74) diyerek beyan buyumuştur. Musa ümmetini methederken "Musa'nın kavmi içinde öyle bir ümmet vardı ki, hakka yol gösterir ve hak sayesinde adaleti sağlardı." (A'râf, 7/159) buyurduğu gibi, Muhammed (s.a.v.)'in ümmetini methederken de "Siz iyiliği emreyler, kötülükten nehyeler olduğunuzdan insanların hayrı için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetisiniz." (Âl-i İmrân, 3/110) buyumuştur. Sonra gerçeği iyice dile getirmeye ve vurgulamak için, "Yine bizim yarattıklarımızdan hak

yolu gösteren ve onunla adaleti yürüten öyle bir ümmet vardır ki..." (A'râf, 7/181) buyumuştur.

İşte bunlar hidayet önderleri, din bayraktarları, halkın efendileridir ki, halk Allah'a giderken bunlara iktida etmek sayesinde yollarını bulurlar...

Farz olan zekatin açıkça verilmesinin efdal olmasına gelince: Önce bu konuda "Sen onların mallarından sadaka al!" (Tevbe, 9/103) diye açıkça almaya emir verilmiştir. Bu ise ağıktan almayı göstermektedir. İkinci olarak: Bunun gizlenmesinde kendi üzerine birtakım töhmetleri çekme, halkı da "bu adam zekat vermiyor" şeklinde sù-i zanna düşürme tehlikesi vardır. İşte açıkça vermek bunu ortadan kaldıracığından daha faziletli olur. Nitekim Hz. Peygamber, nâfile namazlarının pek çoğunu evde kıldığı halde, farz namazlarının hepsini açıkça ve cemaat halinde kılmıştır. Namazda töhmeti ortadan kaldırmak için farz ile nâfilenin durumları nasıl değişik ise, zekatta da öyledir. Üçüncü olarak: Açıkça vermek, ilâhî emre ve teklife uyduğunu gösterir, gizlemeye kalkışmak ise emre uymadığı şüphesini doğurur. İlâhî emir dururken, başka art düşüncelere değer vermek, esasen doğru değildir. Bundan dolayı farzlarda açıklık, nâfilelerde gizlilik evladır.

272-Zekat yalnızca müminlere verilir. Çünkü o soyut bir ihsan değil, belli bir hak olan borcun ödemesidir. Fakat buna kıyas edilecek sırf ihsan demek olan nâfile sadakalar da böyle zannedilebilir. Nitekim rivayet olunduğuna göre Hz. Ebu Bekr'in şu âyet Esmâ (r.anha)'nın anası Kuteyle ile ninesi müşrike oldukları halde Hz. Esmâ'dan bir şey istemek için yanına gelmiş; o da Resulullah'dan izin almadan size bir şey vermem, çünkü siz benim dinimde değilsiniz, demişti. Bir de Ensâr'dan bir kısım insanların, Beni Kurayza ve Beni Nadir yahudilerine yakınlıkları vardı. Böyle iken onlara sadaka vermezler ve müslüman olmadığında sürece size birşey vermeyiz derlerdi. Bir rivayete göre, müslümanlar arasında fakirlerin çoğaldığı bir sırada, Hz. Peygamber, müslümanları müşriklerle sadaka vermekten menetmiş ve müşriklerin ihtiyaç yüzünden İslâm'a girmelerini arzu etmişti. Bu sebeplerden biri veya hepsi dolayısıyla şu âyet imişti: Ya Muhammed! Onları bilfil hidayete, doğru yola getirmeye üstüne görev değildir. Sen ancak kötülüklerden sakındırmak, iyiliğe irşad ve teşvik etmeye memursun. Bilfil hidayete, yani kalblerde hidayet yaratmaya gelince, onu sen yapacak değilsin, ve lakin Allah, her kime hidayet dilerse, ona bilfil hidayet de nasip eder. Yol gösterdiği gibi, yola da iletir; o yolda ona güç verir, başarı ihsan eder. Düşünce nasip ederek gönüllerini hidayete yöneltir ve onların gönüllerinde hidayet sevgisi yaratır. Ve siz her ne hayır, yani hayır adına her ne mal infak ederseniz kendiniz içindir. Haynı ve infakin sevabı alana değil, yapana aittir, size aittir. Muhsin olacak, o ihsanın ecine erecek olan sizsiniz. Bundan dolayı kendi menfaatınız için sadaka verdiğiniz kimselere minnet yükleyip eza etmeye hakkınız olmadığı gibi, başka dinden olduğu gerekmesiyle müşriklerin fakirlerine sadaka verilmesini engellemeye kalkmanız da doğru değildir. Siz, yani sen ve ümmetin, hele hele ashabın Allah'a sunulmak arzusundan başka bir maksatla veya O'nun rızasını gözetmenin dışında başka bir amaçla infak da etmezsiniz. O halde insanlar, Allah'ın herhangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl engellersiniz veya Allah'a sunulmaya layık olmayan kötü bir şeyi nasıl verirsiniz? Siz herhangi bir hayır, bir mal infak ederseniz, o, nihayet size kat kat sevabıyla birlikte fazlasıyla geri ödenecek, siz hiçbir şekilde zulme de uğramayacaksınız. Size kat kat fazlasıyla vaad olunan ecirlere ve sevaplara nail olacaksınız. Allah'ın verdiği sözden dönmeyeceğini, size ödenecek sevapta bir eksik, bir noksan olmadığını göreceksiniz. Yahut böyle iyi niyete dayalı olarak, hiç fark gözetmaksızın bütün insanlara yaptığınız iyilikler ve yardımlar sayesinde siz hiçbir zaman zalimlerin eline düşmeyecek, zulme uğramaktan korunmuş olacaksınız. Bundan dolayı gerek müslüman, gerek gayr-ı müslim herhangi bir fakire sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da en iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki Allah, mümin veya kâfir herkesin Rabbidir, madem ki sadakalarınız Allah içindir; o halde mümine de, kâfire de Allah rızası için nâfile ve tatavvu' olarak sadaka verebilir; her ikisine verdiğiniz sadakalardan ayrı ayrı sevap kazanabilirsiniz. Fakat en iyisi hangisidir? Ve vermekle emrolunduğunuz farz olan sadakalar kimlerin hakkıdır?

273-Bu noktaya gelince, vermekle emrolunduğunuz, borcunuz olarak ödemekle yükümlü bulunduğunuz infak ve sadakalar, Allah yolunda tutunmuş, din uğrunda ilme, cihada kendini adanmış, yeryüzünde gezip dolaşamayan, şuraya buraya gidemeyen, yani Allah yolunda mesguliyetlerinden veya hastalık ve dâhîlîlik gibi sebeplerden dolayı geçimini kazanmaya gücü yetmeyen fakirler içindir ki, halden anlamayan cahil kişi, onları iffetli ve haysiyetli olmalardan, yani kimseden birşey istemeye tenezzül etmeyip, yokluğa katlanmalardan, seve seve göğüs germelerinden, izzet-i nefislerini korumalardan dolayı zengin sanılır. Sen onları simalardan tanısın. Dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek yoksulluk âlâmetlerinden bilirsın. İnsanlardan birşey istemeyezler, hele hele ısrarla ve biktırncasına ki istemeyezler, dilencilik edemezler. Olsa olsa pek zor durumda kaldıkları zaman, dolaylı yollardan hallerini anlatmaya çalışırlar.

Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan rivayet olunmuştur ki; "Allah iffetli olan ve iffetini korumaya çalışanları sever. Çok verilince öğüde aşın giden, az verilince sövgüde aşın giden, yirtık, yüzşüz, dilenci ve ısrarcı olanı da sevmez." Bir başka hadis-i şerifte: "Herhangi bir kimse bir dilencilik kapısı açtı mı, Allah da ona bir fakirlik kapısı açar. Ve her kim agzözlüktün uzak durursa, Allah da onu zengin eder. Her kim iffetli olmaya çalışır, yüzşüzlükten sakınırsa Allah da onun iffetini artırır. Her birinizin bir ip alıp sırtında odun getirerek onu azıcık hürmaya satması, dilenmesinden daha hayırlıdır." (2)

Sadakaların kimlere verileceğini bildiren bu âyet "Ashab-ı Suffe" adı verilen fakir muhacirler hakkında nazil olmuştur ki, bunların sayısı dört yüz kadar olduğu zamanlar olmuştur. Medine'de ne kalacak yerleri, ne aşiret ve akrabaları, ne de kazanç getirecek bir meslekleri vardı. Hep Hz. Peygamber'in Mescid'ine devam ederler, Mescid'in sofasında oturur, orada yatıp kalkarlardı. Kur'ân öğrenirler, Hz. Peygamber'in sohbet ve davranış biçimi beklemiştir. İlim öğrenmek ibadettir. Din uğrunda her türlü sıkıntıya katlanmak ve iffetini koruyup dini yaymaya hizmet etmek, icabında cihaddır. Bunlarla beraber ilerde Tevbe Süresi'nde "Müminlerin hepsinin savaşta çıkmaları gerekmez. Her topluluktan bir cemaatin dini iyi öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine döndüklerinde onları uymaları için savaşın geri kalması daha doğru olmaz mı? Gerekir ki böyle yanlış hareketlerden sakınırlar." (Tevbe, 9/122) âyetiyle ilim öğrenmelerinin hepsinin cihada gitmemesi ve öğrenime ara verilmemesi gerektiği de açıklanmıştır.

Abdullah b. Abbas hazretlerinden gelen bir rivayete göre; bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) Suffe Ashabı'nın başında durmuş, onların hallerini gözden geçirmiş idi. Onların fakirliklerini ve çekmekte oldukları zahmetleri gördü ve gönüllerini almak için buyurdu ki: "Ey Suffe Ashab! Size müjdelers olsun ki, her kim şu sizin bulunduğunuz durumda olur, halinden razı olarak bana kavuşursa işte o benim arkadaşımdır." İşte bu âyet de bunlar dolayısıyla nazil olmuştur. Şu kadar var ki, hükümû umuma aittir. Allah rızası için düşmana karşı nöbet bekleyen veya Allah rızası için medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için halka hizmet uğruna kendini vakfeden ve bu durumda malı, mülkü olmayan, geçimini kazanmaya vakit bulamayan veya vakit bulduğu halde gücü yetmeyen, yoksul ve fakir müslümanlar, nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsunlar bu âyetin kapsamı içine girerler. Bunlar infak ve sadakalardan verilecek en güzel yer olarak tercih sırasında daima başta gelirler. Bunlarla beraber, gerek özel olarak bunlara, gerekse genel olarak bütün ihtiyaç sahiplerine herhangi bir mal infak ederseniz, yahut maldan, çabadan, bilgiden, nasihattan, irşaddan ve hizmetten bir şey ikram ederseniz, hatta saygı, sevgi gösterisi ve selamdan herhangi bir iyilik göstererseniz, iyi biliniz ki, Allah onu bilir; emeğinizi boşa çıkarmaz, karşılığını verir. Bundan dolayı veriniz efendiler, veriniz! Özellikle Allah yolunda kendilerini hizmete adanmış olan fakirlere, yoksullara veriniz. İhlâsınız ve olgunluğunuz size gece veya gündüz, gizli veya açık vermenin farkını

hissettirmeyecek kadar yüksek olsun.

274-Minnet yüklemek, başa kakmak suretiyle fakire ezadan, rıyadan ve nifaktan sakınp Allah nzasını gözeterek ve kendinizi Allah yolundan ayınlmayan biri yapabilmek için gönül hoşluğuyla, gücünüzün yettiği kadanyla en iyisinden vermek âdetiniz, huyunuz, mekeniz olsun da her zaman ve her çeşitten veriniz. Çünkü, mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infak edenler, yani, her vakit ve her suretle infak edebilmek melesinin kazanmış olanlar yok mu infakları sebebiyle bunların Rableri katında kat kat ecirleri vardır. Ve bunlara bir korku olmadığı gibi, hiçbir zaman mahzun da olmazlar. Verdiklerini dünyaya ve ahirette kat kat geri alırlar, bütün korkularından selamet bulurlar. Dünyada verdiklerine hüznün ve esef duymayıp, memnun oldukları gibi, ahirette de cimrilik mahzun olurken, bunlar her türlü hüznün ve kederden uzak kalırlar ve mutlu olurlar.

Hz. Ebu Bekir (r.a.) sahip olduğu kırkbin dinann onbinini gece, onbinini gündüz, onbinini gizli, onbinini de açıkla olmak üzere birden tasadduk etmiş idi ve bu âyet bunun hakkında imişti deniliyor. Hz. Ali (r.a.) dahi dört dirhem gümüşten başka hiçbir şeye malik değil için bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıkla olmak üzere hepsini tasadduk etmiş idi. Hz. Peygamber, "Niçin böyle yaptın?" diye sorduğunda, "Rabbimin va'dine hak kazanmak için," demiş, bunun üzerine kendisine "O, senin" buyurulmuştu ki, bu âyetin nüzul sebebinin bu olduğu da böylece rivayet edilmiştir. Bir başka rivayette bu âyetin Allah yolunda cihad için atlar besleyip masraf yapanlar hakkında indiği söylenmiştir. Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) besili bir at gördüğü zaman bu âyeti okumuş. Bunlardan başka bu âyetin bütün zamanlar ve bütün durumlar içinde sadaka veren ve herhangi bir ihtiyaç sahibinin durumunda gördüğü vakit, hiç gecikmeksizin derhal onun o ihtiyacını gideren ve başka bir zamana ertelemeyen kimseler hakkında, bütün müslümanları hayra koşmaya teşvik için indiği de nakil yoluyla gelen bilgiler arasındadır ki; Fahrüddin Razi, "Nüzul sebebine dair anlatılan çeşitli rivayetler içinde en güzeli budur. Çünkü bu âyetin infakla ilgili hükümleri bildiren âyetlerin son olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunda infak çeşitlerinin en mükemmel şekli açıklanmıştır." diyerek bu sonucunu rivayeti tercih etmiştir.

İlâhî hikmete ve ilâhî sünnete göre, böyle gece gündüz, gizli ve açık demeyip her zaman ve her durumda infaka devam edebilmek az olsun, çok olsun infak çeşitlerinin en mükemmel olan bu tarzı, sahibinin kazanç yollarına göre, çeşitli derecelerde değerlendirilmesi ihtimali bulunmaktadır. Bunun temelinde malların faydalanılmaya sunulmasıyla, istiflik ve karaborsadan korunması ve dolasının hızlandırılması gibi hayati, malî, iktisadî hikmetler vardır. En dikkat çekici nokta ise ferdî ekonomi ile genel ekonomiyi içiçe kaynaştırmasıdır. Toplum düzeninin genel yapısı, servetin topluca dolasının engellemeye yönelik istiflikten aşırı kâr hırsına yardımcı olduğu zaman çokünlünün başlamış olduğunu bilmek gerekir. İşte o dönemlerde iman ehlinin mal ve mülk sahibi olan zenginlerine yüksek görevler düşer ki, bunlar bütün mal varlıklarının hepsini safetme durumunda kalabilirler. Bununla beraber bu şekilde bütün mal varlığını harcamak âyetin öngördüğü bir şey değildir. Tam aksine daha yukarılarda geçtiği üzere "Sana Allah yolunda ne harcamayacağını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan fazla olan.'" (Bakara, 2/219) âyetinin anlamı gereğince farz olan sadakalarda nisabın dikkate alınacağı gibi; nâfile olan sadakalarda da o kazanın devamını sağlamaya yarayan sermaye, tezgâh, işletme masrafları gibi şeylerle, ihtiyaç sermayesi gibi şeyler, söz konusu infakın dışında tutulacak ve bu husus hiçbir zaman gözden uzak bulundurulmayacaktır. Yani en mükemmel şekilde infaka devam edebilmek, o infakın kaynağını kurutmadan gerekli şartları esnek ve ekonominin şartlarına uygun olarak kullanabilmek ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkar. Fakir fukaranın ihtiyacını karşılamak, Allah'ın nzasını kazanmaya vesile olur; fakat o insanın yardıma muhtaç bir duruma düşmesi Allah'ın murad ettiği ve kulan istediği bir şey değildir. Nitekim İsrâ Sûresi'nde ki, "Eli boynuna bağılmış gibi yapa, eli sıkı cimri bir olma, eli büsbütün açık olup israf da etme..." (İsrâ, 17/29) âyeti zaten bu noktayı açıkça ortaya koymuştur. Bu hikmete dayalı olarak ifade edilmiş olsa gerektir ki, İbn Cerri Taberî'nin nakline göre, işbu âyeti hakkında Katade şöyle rivayet etmiştir: "Bunlar cennet ehlidirler, bize nakledildi ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Müksirler, yani çok servet toplayanlar alçaktılar' buyuruyordu. Ashab 'Ey Allah'ın Resûlü, istisnalar kimlerdir?' diye sordular, o yine 'Çok mal toplayanlar alçaktılar.' buyurdu. Onlar 'Ey Allah'ın peygamberi, istisnalar kimlerdir?' dediler. O yine 'Çok mal toplayanlar alçaktırlar.' buyurdu. Onlar 'Ey Allah'ın peygamberi istisnalar kimler?' diye sordular ve dönüşü olmayan kesin bir durumun ortaya çıkmasında da korktular. Nihayet Hz. Peygamber, mübarek elleriyle işaretler yaparak, 'Ancak malıyla sağından ve solundan şöyle şöyle, önden şöyle şöyle, arkasından şöyle şöyle diye dört bir yanına infak ederek malına hükmedebilen müstesna, bunlar da pek azdır. İşte bunlar Allah'ın farz kıldığı ve razı olduğu yolda israfsız, sıkıntısız, döküp saçmadan ve kötülüğe yönelmeden infak edenlerdir.' buyurdu."

Demek oluyor ki, ölçülü ve aynılıktan uzak bir şekilde infakta bulunmak, bu âyetle de söz konusudur. Fakat bizzat âyetin kayıtsız şartsız olarak mutlak mânâda infakı ortaya koyması, az veya çok elde bulunan bütün malın infakını gerektirmeyecek birlikte buna engel de görünmüyor. Nitekim nüzul sebebinde görüldüğü gibi, Hz. Ali'nin yaptığı infak, eldeki avuçtaki şeyin hepsini vermek şeklindedir. Bu bakımdan kemmiyet, yani verilen miktar hiç söz konusu değildir. Bunun için âyetteki bu itlakin (kayıtsızlığın), iktisadî şartlara bağlı olarak bir takım kayıtlarla batı tutulması veya bir kısmını zikrettiğimiz diğer âyetlerden birisiyle veyahut daha başkalarıyla anlamının şu veya bu yöne tahsis edilmesi, bir cihetten de olsa neshini gerekli kılacaktır. Bunun için bir kısım müfessirler 'dan buraya kadar olan âyetler, Tevbe Sûresi'ndeki ayrıntılı zekat âyetleri (âyet 60) nâzil olmadan önce yürürlükte olup, sözkonusu âyetler nâzil olunca hükümleri onlara tahsis edildiğini nakletmişlerdir. Fakat buradaki sadakat (sadakalar) deyimi, kabul edilen görüşe göre, zekat ve nâfile sadakalardan daha geniş kapsamlı olduğundan böyle bir açıklama yeterli olmayacaktır. Şu halde buradaki infak farz, vacip, nâfile her çeşit infakı içine almakta, aynı zamanda infakin en üstün şeklini de göstermiş bulunmaktadır. Bundan dolayı âyetin kendi mutlak anlamı ile alınıp, infak sebebi olan ihtiyaçların gereğine göre, zamanın ve yerin, kişilerin ve durumların icabına göre uygulamasını infak sahiplerinin hikmet ve kemâldeki derecelerine uygun irfan ve ictihatlarna bırakmak daha elverişli olacaktır. Zaman olur ki evlâdu iyal, din ve millet uğrunda bütün mal varlığının harcanıp infakı gerekir ve böyle yapmak iktisat kurallarının bile çerçevesine girer. Sonra mal denilen şey, olsa olsa canın bir yongasıdır. Halbuki Allah yolunda canını bile feda etmekten çekinilmemesi gerekli olan öyle görev zamanları vardır ki, bu gibi durumlarda infak -i küllî adı verilen her şeyini harcamak bile hafif kalabilir. İşte bundan dolayıdır ki, "hayırda israf olmaz" dahi buyurulmuştur. Fakat bu yüce derece, en büyük olgunluk sahibi kimselerin işidir ki, bunlar "Kendileri darda olsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler." (Haşr, 59/9) medh ü senâsına mazharlardır. Bundan ders alabilecek derecede sabır ve tahammül gösteremeyip yaptığı hayra sonradan pişman olacak olanların bütün mal varlıklarını infak etmeleri, kendi dindarlıkların açısından tehlikeli olacağından haklarında hayırlı olmaz. Allah korusun o türlü bir pişmanlık onları küfre kadar götürebilir. Zira bu gibiler hakkında da "Neredeyse fakirlik küfür olacaktı." buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıymet kadar ve hatta daha çok sosyal çevrenin de büyük etkisi vardır. Çünkü faziletli davranışlara düşman olan ve kişilerin kendi şahsî çıkarlarından başka bir endişe taşımayan bir çevre içinde, iyiliksever ve faziletli insanlar boğulup boğulup gitmeye ve bozulmaya mahkum olurlar. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, Allah tarafından insan olunacak bir ruh gücüne ihtiyaç vardır. Ve işte Kur'an'ın başından beri devam edip gelen infak hakkındaki yüksek açıklamaları da ilâhî hikmet gereğince insanların arasında böyle feyizli, kalıcı ve sarsılmaz bir cemiyet düzeni ortaya koyacaktır. "Ve Allah yolunda infak ediniz ve geleceğinizi kendi elinizle tehlikeye atmayınız." (Bakara, 2/195) âyetinin hüküm gereğince nice nice tehlikelerin önüne geçecek bir kutsal ahlak öğretimini dile getirmektedir ki, ahirette vaad olunan ecir ve sevap, ilâhî ahlak ile ahlaklanarak, Allah'dan vekalet şerefini başlşlayacak olan bu gibi özellikleri kazanmaya bağlıdır.

Bundan dolayı, önderlik ve eğitcilik edebilecek ileri gelenlerin, daha doğrusu bunlara örnek sayılan ve ululânı yüce hasletleriyle, onların izinden gidecek avam (halk) örnek olacakları ve böylece onlara iyi alışkanlıklar ve yüce değerler uğruna fedakarlıklar öğretebilecekleri ve bu iki çeşit insan arasında birtakım farklılıklar olabileceği gibi; ıslahat devirleri ile durulumuş, oturmüş ve istikrar kazanmış salâh devirleri arasında da uygulanacak hüküm ve kurallar arasında birtakım farklılıklar bulunabilir. Meseleye bu açıdan bakılınca infak-i küllî denilen bütün mal varlığının infakı, halk için hayır yerine şer ve zarar doğurabilir. Ancak vefî ruhlu ve üstün ahlâkl bazı iyiliksever kimseler için baştanbaşa hayır, hatta görev bile olabilir. Şunu da unutmamak icap eder ki, sırf infak yüzünden iflas etmiş, perişan olmuş bir zengine tesadüf olunamıştır. Halbuki nefsanî arzular yolunda harcanmış olan gayr-i meşrû infaklar ile nice hanümanlar sönmüş olduğu her zaman görülmüştür. Hatta ticaret sahasındaki iflasların çok çoğu bir taraftan daha fazla kazanmak hırsıyla girilen yanlış muamelelerin, diğer taraftan da yine daha çok kazanç hırsıyla yapılan istifçiliğin ve karaborsacılığın geri tepmesiyle uğranılan zarar ve ziyanlar yüzündendir ki, bunların hepsi de "Şeytan size fakirliği ve kötülüğü emreder." anlamının kapsamı içindedir. Malların serbest dolasının sağlayan ve hızlandırılan hayırlı harcama ve infaklarda ise bu gibi tehlikelerin hiçbir yoktur. Bunlar da "Allah size mağfiret ve kendinden bolluk vaad eder." âyetinin hükmü geçerlidir. Yani hayır yollarına yapılan harcamalar daima faydalıdır. Şu kadar ki, bunun faydalarındaki bereket ve zevk, kişilerin ve durumların değişmesiyle değişik olabileceği gibi, birtakım insanlarda bu faydaların doğmasını bekleyecek kadar sabır ve tahammül bulunmayabilir. Bunun için genel olarak infaktan bahsolumduğumuz zaman yukarıda da belirtildiği gibi, yoksul ve kimsesiz kalmak ve muhtaç duruma düşmek endişesinden uzak bir şekilde tutumlu ve dengeli olmak gerekir. Fakat zavallı ve gafil insanlar, genellikle heva ve hevesler uğruna faydasız, sonuçsuz ve anlamsız harcamalar, bir hiç uğruna yapılan israflarda aşına gitmekten sakınmaz da, sıra hayırlı yollara yapılan harcamalara gelince, bunda iktisat ve itidale riayet şöyle dursun, kırkta bir olan zekatını vermekten bile kaçınır. Öyleleri vardır ki, kumar ve oyun masalarında avuç avuç paraları havaya savurmaktan korkmaz da, beri tarafta devlet ve milletin ekşisini düşünmez, karşısında yoksulluktan kıvranan komşusunun, akrabasının kursağına bir lokma ekmek vermekten tiksindir, kıskanır. Fazla olarak ona karşı görüyör musun işte sen aşsın, ben tokum; sen ağıltan inlersin, ben zevk u sefa ederim gibisinden bir gurur ve iftihar ile çalım satar. Düşünmez ki fertlerin sefaleti, toplum düzeninin çökmesi demektir. Ve toplumun çöküşü ve sefaleti de er veya geç bütün fertlere yayılır. Düşünmez ki bir insanın çevresindeki sefalet ve ihtiyaç, aynı zamanda kendi sefalet ve ihtiyacıdır. Serhatlar (sınır boyları)nda ağılan gedikler evdeki gedikler sayılır. Ailesinde, akrabasında, komşusunda, hemşehrilerinde, hemcinslerinde bulunan açlıkları, hastalıkları, perişanlıkları, felaketlerin hepsi insanın kendi varlığındaki yaralardır. Fakir fukaranın gözleri önünde açık lokantalardan süslü masalarında veyahut velvesali ve güdükları etrafı çınlatan gümbürtülü konakların yemek salonlarında, çevrede yaşayanların çektiği sıkıntılara göz yumarak kahkahalara yiyip içen, servetler israf eden gaflet sahipleri düşünmezler ki, fazla kaçrdığı, her lokma, belki bir fakirin bir iki günlük, ölmeyecek kadar gıdası olurdu. Bir lokma belki binlerce kimsenin hayat hakkından sıyrılmış, sızdınılmış bir emeğin ürünü bulunuyordu. Düşünmez ki, her kahkaha birçok ihtiyaç sahibinin içindeki öfkeyi harekete geçirecek, iffet ve haya ehlinin tahammül gücünü çatacak, namusulan baştan çıkarp kötü yollara, çalmaya, çırmaya itecek bir tahrik ve heyecan kaynağı olabilir.

Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrur-i nahvet sen,

Ezer bir müst-i kudret beynini yevm-i mesarinde.

İşte genellikle insanlar, bu gibi gaflet özellikleri taşırlarken kayıtsız şartsız infaka teşvik ve terğip etmek, itidâli temin etmekle birlikte bir toplum içinde düzen ve dengeğin kurulması hedefini de gerçekleştirir. Ondan sonra infakta aşın gidip te zenginlerin fakirleşmeye başlaması söz konusu olacağı ve sosyal dengeğin bozulacağı zaman gelince, o zaman da, "Elinizi, avucunuzu sonuna kadar açmayın!" (İsrâ, 17/29) uyarısına lüzum ve ihtiyaç duyulur. İnsan düşünmelidir ki, hiçbir kimsenin kendi çabası, elde ettiği nimetin yeterli sebebi değildir. Bunda her şeyden önce yüce yaratıcının doğuştan ihsan ettiği kabiliyet ve özelliklerin payı vardır. Her doğan çılncıplak, fakir ve muhtaç olarak doğar ve herkese açık olan bu nimetler sofrasına konuk olur. Bir sineği bile kovalamaya gücü yokken etrafında kendisine yine de kismetî kadar nimet sunulur. Sunulan nimetleri alıp hazmedecek güç ve kabiliyetler verilir. Feryatlarına çekici ve etkili çağmeler konulur, etrafında bunlara karşılık verecek kimseler bulunur. Ne suretle olursa olsun eli ekmeğe tutacak yaşı kadar yaşamış olan hiçbir kimse yoktur ki, bu gibi yardımları görmemiş olsun. Bundan dolayı ferdî emek, birinci derecede kendi varlığını yüce yaratıcının bu gibi ihsan ve ikramlarına borçludur. İşte böylece hayat defterinin ilk sayfaları borç ve zimmet hesaplarıyla açılır. İkinci husus şu ki, insan hayatında her emek ve kazanç daha önceki birçok kazançların elbirliğine borçludur. Hiçbir kişisel kazanç düşünülemez ki, ona toplumun bir etkisi ve başkalarının bir kazanç ilişkisi bulamamış olsun. Tok, kendi sofrasında kamını tika basa doyururken, o sofrada oradan geçen bir aç insanın hakkı bulunmadığı iddia edilemez. Meşru olmayan kazançları zaten kale almıyorur; fakat en hukukî olan kazançların değişim esasına dayandığı düşünüldüğü zaman, kâr ve kazanç zaruretiyle ilişkili olan değişimin tam bir denge içinde yürümeyeceği ve dolayısıyla bu yüzden mal dağıtımında birçok boşlukların birikmesi de kaçınılmaz olduğundan, kamunun servetinde daha önceden emeği geçmiş bulunan pek çok kişinin çabası ve hakkı ödenmemiş olan katkısı bulunduğu düşünülmelidir. Bu emek ve katkılar olmadan dünya hayatında mal değişiminin düzenli olamayacağı da göz önüne getirilirse yenen her lokmanın çok derin ilişkilerle haklara bağlı olduğu ve bu hakların yerine getirilmesi, her emek sahibine hakkını ödemiş olmanın ötesinde ancak hayır ve hasenat yapmak ve infakta bulunmak yoluyla mümkün olacağını anlamak zor olmaz.

İhtimâl ki, bir lokmanın karşısında yutkunacak fakir, onu kanyıla, canıyla elde eden bir şehidin yavrusu veya babasıdır. Böyle olmasa bile hayatın yararına yaradılmış olan malı tutup hapsedmek veya boş yere telef edip de yok etmek, hayatı yok etmek demek olacağından ne büyük haksızlıktır. Gaflete dalıp bu ince ve derin görevleri düşünmeyen zenginlerin birçok servetlerini boşu boşuna sarf etmekten veya kilittî yerlerde kapalı tutmaktan zevk alırlar. Kendi çevresindekilerin bütünyle ve aynı vatanın evladı olan fakir fukara ile gereği gibi ilgilenmez, zenginler ile fakirler arasında kavga ve didişmeye sebep olurlarsa, böylece toplum düzenini altüst etmiş olurlarsa sonuçta kendilerini yazık etmiş olurlar.

Burada özellikle bu gibi kötülüklerin düzeltilmesi mutlak surette gözetilmiş olduğundan, toplumun bütünyle uyumlu bir toplum haline gelmesini sağlamak için âyet, ileri gelenlerin öncüsü durumunda olan büyüklerin "infak-i küllî" ile cömertçe vermeye yönelik "vilâyet makamı" üzere vârid olmuştur. Kur'an'ı Kerim'in daha birçok yerlerinde infakin değişik özelliklerini gösterecek âyetler gelecektir. Burada Kur'an'ın infak, ahlak ve toplum düzeni açısından, daha ziyade iktisadî açıdan öğretip, herseyden önce bize sunu gösteriyor ki, kazanç ve üretim yollarını düzene koymak için, işin başında üretimin gayesi olan tüketimi ve harcamaları düzenleyip, mal ve hizmet dolasının hızlandırıp yaymak gerekiyor. Zamanımızda ekonominin uzmanlarının istihlâk (tüketim, konsumasyon) tabir ettikleri infak, genel anlamda ikiye ayrılır: Bunlardan biri, ferdî veya ictimâî hiçbir faydayı gözetmeyen, abes veya zararlı, hatta çirkin sayılan harcamalardır ki, tamamen günah ve israf sayılan infaklardır ve Hak Teâlâ, bu gibi harcamalardan insanları sakındırması ve bunları yasaklamıştır. Diğer, herhangi bir ihtiyaç ve faydaya yönelik olarak yapılan hayırlı infaklardır ki, malları hayata ve ihtiyaca sunmak demek olan bu infaklar, haddi zatında istihlâk (tüketim) değil, üretimin esas hedefidir. Ve bu tüketim ne kadar geniş kapsamlı, ne kadar ahlakî ve ne kadar temiz olursa, değeri de o kadar yüksek olur. Emek ve çabasını Allah katında ebedî hayata dönüştürüp de dünya ve ahiretin korkusundan ve hüznünden kurtulmak isteyenler bu iyiliğe, bu ahlağa, bu toplumdüzenine ve bu iktisat yoluna girmeli, buna uygun bir kazanç ve üretime yönelmeli ve çaba harcamalıdır.

Bunun tam ziddına gidenlerin durumlarına gelince:

275- Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alışveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışveriş helal, faizi de haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah'a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onun cehennem ehliidir ve orada süresiz kalacaktır.

276- Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günahı ve inkârda direnen hiç kimseyi sevmez.

277- İman edip iyi işler yapan, namazı dosdoğru kılıp zekatı verenlerin Rabbleri katında elbette mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku olmadığı gibi, onlar mahzun da olmazlar.

278- Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.

279- Eğer böyle yapmazsanız, o zaman Allah ve Resulü tarafından size savaş açılmış olduğunuz bilin. Eğer tevbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Haksızlık etmesiniz, haksızlığa da uğramasınız.

280- Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın. Ve bu gibi borçlulara alacağınızı bağışlayıp sadaka etmeniz eğer bilerseniz sizin için, daha hayırlıdır.

281- Öyle bir günden korkunuz ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra da herkese kazancı tamamıyla ödenecek ve hiç kimse haksızlığa uğramayacaktır.

275-KİRÂET: Asım'dan Ebubekr Şu'be ile Hamze kırâetlerinde "hemze"nin meddi ve "zâl"ın kesri ile dur. kelimesi Nâfi kırâetinde "sin"ın zammı ile dir. kelimesi ise Hafs'ın dışındakilere "sad"ın da şeddesi ile dur. kelimesi Ebu Amr ve Yakup kırâetlerinde "tâ"nın fethi ve "cim"ın kesri ile okunur.

RİBÂ: Sözlük anlamıyla ziyadelenmek, fazlalanmak mânâsına mastar olup, faiz dediğimiz "artık değer"ın ismi olmuştur. Şeriat dilinde, karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir. Ribâ bir muamelede, hem karşılık maksadıyla, hem de karşılıksız suretinde kendini gösteren bir yalancılık, bir çekşidir. Bundan dolayı bir karşılık gözetme maksadı olmayınca ribâ tasavvur olunamaz. Cinsi ve ölçüsü bir olan şeyler birbirleriyle değiştirildiği zaman ikisi arasında fiyat farkından dolayı bir fazlalık meydana geleceğinden o vakit bir değer artışı gerçekleşir. Yani ribânın ölçüsü hem cins, hem miktar veya birinden biri şeklinde kendini gösterir. Karşılıklı sözleşmenin esası, malı malla terazide tartarak değiştirmek demek olan alışveriştir ki, malın fiyatından satışı demek olan kira da bunun kapsamı içindedir. Gerçi satış bazı hallerde sadece kâr anlamı ifade eder. Fakat bu kâr, tek taraflı değil, en az iki taraflı bir sözleşmenin ürünü olduğundan karşılıksız sayılmaz. On kuruşa alınan bir mal on bir kuruşa satıldığı zaman, o bir kuruşa kâr denilir. Ribâ ise bir sözleşme sırasında olur: Bir sözleşmede cinsi ve miktardan birbirine eşit iki mal birbiriley karşılıklı olarak değiştirildiği zaman bir tarafta bedelsiz bir fazlalık söz konusu oldu mu işte bu bir ribâdır ki, bu bedelsiz fazlalığın aslında karşılığı ödenmemiştir ve karşılığı yoktur. Mesela, birine daha sonra almak üzere borç olarak on lira verdiniz, o sizin verdığınız on lirayı harcadı; fakat bir süre sonra, sizin verdığınız on on liranın yerine size yine on lira getirip verdi. Verdiği anda da bu iki on lira birbiriley değiştirilmiş oldu demektir. Bunlar cins ve miktarda tamamen birbirinin karşılığıdır. Fakat o borçlu on yerine mesela on lira on kuruş verirse, bu on kuruş ağıktan ve bedelsiz verilmiş bir fazlalıktır. İşte bu âyet nazil olduğu zaman böyle altın veya gümüş nakit borçlanmalar ile ribâ, cahiliyet devri Araplar arasında bilinen bir şeydi. Hatta zenginlerinin genellikle yediği içtiği hep ribâ demekti; biri öbürüne altın veya gümüş, belli bir para borç verirdi, aralarında kararlaştırdıkları vadeye göre, geçen süre için belli bir miktar da fazladan ödeme yapacağını önceden şart koşarlardı. Bu âyet indiği zaman aralarında en yaygın olan ribâ bu idi. Herhangi bir borçta vade geldiği zaman borçlu borcunu ödeyemiycekse alacaklısına, "veremiyeciğim, ribâ et", yani "arttır" derdi, yine bir miktar daha ribâ eklenir ve böylece her vade yenilendiğe borcun miktardan artardı ve arta arta ana paranın bir veya birkaç mislini bulurdu. Borcun aslına ana para anlamına gelen "re'su'l-mal" ve ona eklenen fazlalıklara da "ribâ" adı verilir. Her vade yenilişinde eklenecek ribânın yalnızca ana para üzerine veya birikmiş faizlerle birlikte ana paranın toplamı üzerine konularak tartıya dahil edilirdi ki, zamanımızın deymisi ile birincisi basit faiz, ikincisi mürekkep faiz demektir. Böylece ribânın ana paraya eklenip katlanması mürekkep faizde daha hızlı olmakla beraber, faizin her iki şeklinde de meydana gelmesi söz konusudur. İş ve ekonomi dünyasında bu gün yürürlükte olan faiz işlemleri de öz bakımından cahiliyet devrinde cari olan faiz geleneğinden farklı bir şey değildir. Zaman zaman faiz miktarlarının ve işlemlerinin çoğalıp azalması da bunun niteliğini değiştirmez. İşte Araplar arasında geleneksel ribâ, tam anlamıyla zamanımızda nakit paralarla âit faizin veya nema denilen fazlanın kendisidir. Bunun "karz-ı hasen" denilen "karşılıksız borç" dışındaki bütün borçlanmalarda uygulaması da işte böyledir. Şüphe yok ki, işin aslına göre ve lügattaki anlamına göre, bunun en uygun adı "ribâ"dır. Ziyadeliik, mutlaka bir artış değer, bir fazlalık anlamına gelir; buna "faiz" veya "nema" adı vermek "alışveriş de faiz gibidir" iddiasında görüldüğü gibi, ticarete benzetilerek verilen yalan ve uydurma bir isimdir. Ribânın nakit paralarla ifade ettiği bu fazlalık, anlam bakımından şeriatte diğer mallara ve "nesi" adı verilen vadeli satışlara da uygulanmıştır. Nitekim "Nesideki de kesinlikle ribâdır." hadis-i şerifi uyanınca soyut sarraflık işlemleri de, veresiye esasına dayanan vade farkları da başlı başına birer ribâdır. Bunun gibi "Aynı cins ve kalitedeki buğdaya karşılık, aynı cins ve kalitede buğday alınabilir, fazlası ribâdır. Aynı cins ve kalitedeki arpayı karşılık, aynı cins ve kalitede arpa alınabilir, fazlası ribâdır..." diye buğdayı, arpayı, hurmayı, tuzu, altını ve gümüşü, hasılı altı ayrı şeyi aynı şekilde tek tek sayan meşhur hadis-i şerifte hem "yeden biyedin" yani peşin olarak elden, hem de "mislen bimislin" değer ve kalite bakımından eşiti ve eşdeğeri olarak tam karşılığı demek olduğu halde; peşin olmadığı takdirde gerçekleşecek olan, yani sırf veresiye olmaktadır dolaylı söz konusu olan fazlalığın bu hadisin hükmünün kapsamı içinde olduğunda görüş birliği vardır. Bununla beraber bu hadiste ribânın altın ve gümüş gibi nakitler dışında kalan şeylerde dahi nasıl gerçekleşeceği gösterilmiştir ki, bunlar o günkü geleneksel anlayışta ribâ sayılan şeylerden değildi. Bundan dolayı ribâ kelimesi, geleneksel anlamı dışına çıkılarak daha geniş kapsamlı bir şer'i deyim olmuştur. Bunun böyle olduğu şununla da desteklenmiştir ve kuvvet kazanmıştır ki, Hz. Ömer el-Faruk (r.a.): "Ribânın gizli, kapalı olmayan birtakım bölümleri vardır ki, onlardan birisi de hayvan alışverişlerindeki selemdir." (3) buymuştur. Selem peşin para ile veresiye mal alma, mal ucuz kapatma olduğuna göre; Hz. Ömer'in bu sözünden de anlaşılacağı gibi, ribânın birtakım gizli yollar ve şekilleri de olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim lügatte ve örfte ribâ adı verilmeden ve günümüzde dahi faiz kapsamı içine girmeyen bu çeşit hayvan alışverişlerindeki işlemin açıkça ribâ sayılması gerektiğini kesin bir dille belirtmiştir. "Ahkâm-ı Kur'an"da açıklandığı üzere yine Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki: "Ribâ âyeti, Kur'an'ın en son nazil olan âyetlerindendir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bunu bize bütün yönleriyle açıkladım göçtü. Bundan dolayı ribâyı ve ribeyi bırakınız yani mevcut açıklamalara göre ribâ olduğu iyice bilinen şeyleri bıraktığınız gibi, ribâ reybi, ribâ şüphesi bulunanları da bırakınız.

Bundan dolayıdır ki, İslâm'da "Helal olan şeyler apaçık, haram olan şeyler de apaçıktır ve ikisi arasında birtakım şüpheli şeyler de vardır, iyice şüphenen kurtuluncaya kadar, sana şüpheli gelenleri de bırak." hadis-i şerifi gereğince, genel olarak şüpheli şeylerden uzaklaşmak mendup olduğu ve takva sayıldığı halde, özellikle ribâ şüphesi bulunan şeylerden kaçınmak vacip cinsinden bir görev olmuştur. Bundan dolayı fıkıh ilminde "ribâ şüphesi ribâdır, zira ribâ konusunda şüphe geçerlidir" diye bir kural vardır. Müslümanların bunları bilmesi gerekir. Yukanda sözü edilen ve altı şeyden örnek göstererek ribâyı açıklayan hadis-i şerifiyle bu konuda mevcut diğer hadislerin ve

âyetlerin verilerinden elde edilen bilgilere dayanarak Hanefî mezhebi imamlarının çıkardığı sonuçlara göre; gerek nakitlerde, gerek diğer mallarda ribânın sebebi ve ölçü birimi iki şeydir: cins ve miktar. Fakat Şafîi fakihleri nakitler dışındakilere bir "ta'm" denilen "yeme" anlamını, Malikîler "kut" mânâsını ilave etmişlerdir.

Ribâ ile ilgili hükümler, Peygamberlik yıllarının sonuna doğru ve Mekke'nin fethi sırasında nazil olmuştur. Ve hatta halka duyurulması ile ilk uygulaması da Vedâ Haccı'na rastlamıştır. Bu sıralarda da "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum." (Maide, 5/3) âyeti gereğince İslâm dininin ikmal dönemleri yaşanıyor. Önce Âl-i İmrân Sûresi'ndeki "Ey iman edenler kat kat katlanmayı olarak faiz yemeyin!.." (Âl-i İmrân, 3/130) âyeti, sonra da işte bu âyetler nazil oldu. Bu bize gösterir ki, ribânın ortadan kaldırılması bir tekâmül ve gelişmişliği hedef tutmaktadı. Sistem olarak faizin yer aldığı bir toplum düzeni, henüz tam anlamıyla istenen düzeyde mükemmel hale gelmemiş demektir ve mükemmel bir toplum düzeni ortaya koyamayan millet ve kavimlerden de ribâ kalkmayacaktır. Dine ve inanca bağlı ahlâkları yükseltmemiş, sosyal yardımlaşma ve dayanışması sadece sözde kalmış, sosyal yapılan kuvvet ve tahakkümden kurtulup kardeşliğe varamamış olan toplumlar ribâdan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da gerçekten Allah nızası olan ahlâk olgunluğunu ve sosyal düzen sağlığını bulamazlar, kamu yararı ile kişisel çıkarların çatışmasını ortadan kaldıramazlar. Herhangi bir toplumda faizsiz yaşanmayacağı inancı yayılmaya ve faizin meşru olduğuna çareler aranmaya başladı mı, orada çöküntü ve çözümler başgöstermiş ve cahiliyet devrine doğru dönüş başlamıştır. "Zauretlar mahzuruluğu mubah kılar." kuralına zauretlar, mubah görme kapısını açar. Bugünkü insan toplumlarının ribâ devrinde kurtulabilmesi, ciddi ve sağlam bir toplum düzeni kumalanna bağlıdır. Fakirlik azalıp sosyal yapıdaki düzelmeler ilerledikçe faizler kendiliğinden düşecek ve bir gün gelip ortadan kalkacaktır. Fakat faiz devam ettikçe de servetler tekelleşmeden kurtulmayacak ve fakirlik azalmayacaktır. Genel bakış açısından bakıldığında günümüz dünyasında faizin ortadan kaldırılması bir ideal olarak düşünülmeye başlanmış ise de, doğrusu hâl-i hazırda eğilimler henüz tamamıyla ortadan kaldırılması değil, aşağı çekilmesi konusunda yoğunlaşmaktadır. İşte bütün dünyanın henüz gerçekleştiremediği bu ideoloji, Allah tarafından İslâmî toplum düzeninde gerçekleşmiştir. Bu suretle Kur'an ve İslâm dini, hâl-i hazırda bütün beşeriyete dahi en yüksek bir tekâmülün ilhamını sunacak bir aydınlık kitap, bir ilâhî kanundur. Toplumun iktisat düzenini güven altına almak için, hayır yolunda infakı genelleştiren toplumlar fakirliği ortadan kaldırmayı en önemli hedef kabul ederler. Bunun aksine mal bölüşümünde ribâ usullerini revaçta tutan toplumlar da servette tekelleşme ile fakirliğin yaygınlaşmasını hedef tutarlar. Faizci, borç verip ribâ alabilmek için daima bir muhtaç gözetir. Ve her ribâ bir bedel verilmeden alınan açık bir fazlalık olduğu için, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını hafifletecek yerde onun emeğini ve üretimini karşılıksız gasp eder, dolayısıyla borç yükünü daha da ağırlastırı ve gerçekte o toplum ribâcılara çalışmış olur. Fakir fukara kısmı ne kadar dürist ve fazileti olursa olsun o toplumun dışına itilmiş ve yabancılık durumuna sokulmuş olur. Bu da o toplumu mudardan ihtilâllere sürükler. Meşru olmayan art düşünceli maksatlardan doğan ihtilâl fikirleri ile fitrî sebeplere dayanan ihtilâl arasında ise çok büyük farklar vardır. İlhâî rahmet, zenginlere fakirlerin yaratılış sofrasından samimi bir yardımlaşmayla nimetlenmelerini gerektirirken, bunun aksine hareket eden ve karşılarda fakirlik olmadan nimete eremeyeceğini sanan toplumlar, hiçbir zaman ızdıraptan ve ihtilâl sancılar çekmekten kurtulamazlar. Böyle mal bölüşümünde ribâyı alışkanlık haline getiren toplumun fertleri için ribâ, tiryakilerin afyonu gibi hasret duyulan bir ihtiyaç haline alır. O zaman gerçekten fazileti sermaye sahiplerinden de bundan sakınmalar zorlaşır. Hepsisi ister istemez bu çarkın dışı aradına ezilir gider. O zaman bu zorluğu göğüsleyip de çevresindekilere biraz nefes aldrabilen büyükler işte yukanda açıklanan "Onlar için Rabbleri katında ecir vardır, onlara korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar." âyetinin verdiği müjdeye nail olurlar. Ribâcılar ise ebedi bir ihtilâl sarasının çırpınışları içinde kıvranın dururlar. İşte Hak Teâlâ bunların bu hallerini açıklamak üzere buyuruyor ki: "faiz yiyenler", yani faizcilik yapan ve böylece servet elde ediyoruz diye muhtaçların kazançlarını ellerinden alan ve üretimin hedefini kamu yararından kişi çıkarlarına doğru kaydıran, gerçekte ise üretime daha ziyade tüketime hizmet eden, velhasıl hayır yoluna infak amacının tamamen zıddına gidenler, saradan, cinnetten kalkamazlar, ancak kıyamet gününde şeytan çarpmış saralı veya deli gibi perişanlık içinde kalkarlar. Esasen dokunmak demek olan "mess" Arap dilinde "delirmek" anlamına da gelir, mecnûna ve saralıya "memsûs" yani dokunulmuş, çarpılmış denilir. Bunları anlamamız gizli sebeplerden ileri gelen fena hastalıkları olduğu için cinlere ve şeytana nisbet edilerek "cin tutmuş", "seytan çarpmış" denilemediği de herkesçe bilinen bir şeydir. Bunların böylece şeytana nisbet edilmiş hakikatı mı, mecaz mı olduğu meselesi ayrıca tartışma konusu yapılmış ise de, burada asıl mânâ aşıkardır ki, fenalığın dehşetini ve gizli sebeplere dayandığını göstermektedir. Bunlar ribâ ile emek ve iş sahiplerinin çalışmalarının ürünü olan şeyi alıp, onunla geçindiklerinden tembellik içinde yatar, rahat ve hızlı bir şekilde uyanamazlar, hemen kalkamazlar; pekçoğu yataklarında şeytan çarpmış gibi saatlerce gemeserek, ağzını, yüzünü buruşturarak, sendeleye sendeleye kalkarlar. Bütün hayatları ribâ düşüncesi ile ve onun dedikodusu ile geçer, düştükleri zaman da bellerini doğrultamazlar. Fakat asıl mesele bu değil, bunlar karnlarını ribâ ile doldurduklarından dolayı bir hadis-i şerifte de beyan buyurulduğu üzere, kabirlerinden kalkarken genellikle saralı veya deli halinde kalkacaklar ve bu hal onların belirgin özellikleri olacaktır. Mîrac gecesinde Resulullah, ribâcılar bu âyetin tasvir ettiği şekilde görmüş, bunlar kimdir diye sorduğu zaman da Cebraîl bu âyeti okumuştur.

O ceza esasen şu sebeptendir ki, bunlar alış-veriş de başka birşey değil, ancak ve ancak ribânın bir benzeridir. O da ribâyaya benzer, o da ribânın bir bölümüdür diye inanırlar. Alışveriş ile ribânın hakikatteki farklarına rağmen, aynı ayrı özellik taşıyan iki şeyi aynı şeymiş gibi kıyaslayıp aynı işleme tabi tuttuklarından başka bununda da yetinmeyip ribâyı asıl, alışveriş de ona benzer bir ayrıntı yerine koydular. Sanki alışveriş de ribânın akıntısına kapılması gerekirmiş, onun izinde olması icap edermiş gibi bir düşünceden hareket eyleyildir. İşte fenalığın bağı, ribâyı alışveriş benzetmeleri ve böyle bir kıyas ile ikisini aynı şeymiş gibi saymaları, daha önemlisi bu teşbih-i kalb, veya teşbih-i maklûb ile ribâyı asıl ve temel kabul edip alışveriş de onun bir ayrıntısı yerine koymalandır. Sadece "ribâ alışveriş gibi değil", bilakis "alışveriş ribâ gibidir" demeleri ve böyle bir mantık oyunu ile ribâyı alışverişe bir esas, bir temel imiş gibi gösterip helal saymaları sebep olmuştur ki, bunlar bir taraftan alışveriş ile ribânın farkını kaldırmak iddiasında bulunur, diğer taraftan bu farkı tersine çevirip, tersyüz edip ortaya koyarlar. Tefsir âlimleri bu benzetmenin "teşbih-i maklûb" veya "teşbih-i ma'kûs" olmasa hakkında biraz ihtiyatlı davranmışlar ve idare-i kelâm etmişler, fakat âyetin dış görünüşü bakımından "teşbih-i ma'kûs" suretiyle bir kıyas-ı ma'kûs olmasını tercih etmişlerdir ki birine göre, yani teşbih-i maklûb olduğuna göre, ribânın mübalağa yoluyla asılması gibi abartıldığı, diğerine göre de asıl iddia edildiği anlaşılır.

Nakitlerin, her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışveriş ve değişimin tekararlanması ve sürüp gitmesi de sonuçta malların bir kâr ve nemâ (artma) sebebi olması itibarıyla; nakitler durduğu yerde bilfil nemâ yapmasa da takdiren bilkuvvu nemâyaya sebep sayılır. Bu şeriat açısından da böyledir. Bu bahane ile ribâcılar birine bir para verdikleri zaman, verdikleri paranın bilfil olmayan nazarı nemâsını zihnen hesaba katıp, hayal edilen nazarı menfaatını karşılık göstererek, onun yerine faiz denilen bir kesilemiş fazlalığı alırlar. Aslında mesele yine mal değişimi meselesidir. Fakat gerçekte karşılığın birisi var, diğeri ise hayali olarak var gibi görünmektedir. Yani alınan faiz görünür, bililir, belli bir maldır, bir değerdir; fakat onun karşılığı farzedilen şey ise ne görülür, ne bililir, ne de elle tutulur bir şeydir, sadece çeşitli ihtimaller içinde gezip dolaşan bir hayaldir, şöyle olabilirdi, böyle olabilirdi gibilerden bir hayalî kuvvettir, bir vehimdir. Hayal ise hakikate dönuştüğü zaman bir hiçtir. Hayalın hakikat ile değiş tokuşu da bir hayal değiş tokuşundan başka bir şey değildir. Alışveriş ise gerçek anlamda bir değiş tokuşdur. Gerçeğin gereği de hayale hayal, hakikate hakikat hükmünü vermektedir. Ribâcî hak gözetmediğinden, bu hayalî değişimi, bir gerçek değişim olan alışverişe

benzeterek karşısındakine "Ribâ da alışveriş gibidir, ben bu faizi karşılıksız almıyorum, alışveriş gibi bir değişim yoluyla alıyorum." diye gösterir ve bunu malın kendisinin değil de faydasının satışı demek olan kira akdi gibi bir şey olarak tanıtmak ister. Oysa kirada fayda ortada ve gerçek ribâda ise nazarî olarak hayalde ve vehimde vardır. Ribâcının değişim iddiası, altınların gıngırtısını altınla satmaktan daha hayalî bir değişimdir. Ribâc altınla şöyle bir bakar, "Ben bunları tedavüle çıkarsam da herhangi bir alışveriş etsem, neler neler kazanmazdım. İşte şu on lirayı bütün bu faydalarıyla sana veriyorum. Haydi bu kazançları şu kadar sürede sen kazan da süre sonunda bu on lirayı ve sağladığı faydalardan da şu kadânı toplam olarak geri bana ver." der. Ayrıca "Bak, ben sana ne kadar iyilik ettim." diyerek bir de minnet yükletir. O zavallı fakir de belki kazancının ümidiyle o parayı o şartlarla alır, kazanabilirse zaten kazancını faizciye verir. Kazanamazsa da mahvolur gider. Bununla beraber ribâcılar, "ribâ alışveriş gibidir" demekle kalmış olsalar, hakikate karşı büyük itiraf anlamı taşıyan bu sözleri ve bu ruh halleri toplum için yine de nisbeten ehven-i şer (ehven şer) olurdu. Çünkü o zaman alışverişin esas olduğunu kabul ve itiraf etmiş olacaktırların faiz işlemlerini mümkün olduğu kadar gerçek değişime yaklaştırmaya çalışırlardı. O zaman bütün ticarî işlemlerde ribâ hakim olmaz, faizsiz, sağlam ve gerçek anlamda kâr esasına dayalı ticaret de yapılabiliirdi. Emek ve üretim sahipleri o kadar zarar görmez, vesatler de sürekli olarak sermaye sahipleri lehine (çıkanna) birikip durmazdı. Halbuki ribâcılar kendi zihniyetlerinde "ribâ alışveriş gibidir" demekle kalmazlar. Onlar şu kanaattedirler: "Ticarî işlemlerde ve her türlü gişimimde asıl maksat, kamu yararı değildir; en az emekle ve en az zahmetle çok kazanç sağlaktır. Bol kazanç elde etmenin en rahat, en kısa yolu da faizciliktir. Faizde kâr muhakkak ve kuvvetli; ticarette ise riskli, zayıf ve vehim, yani varsayımdır. Alışveriş gibi değişik sözleşmelerin çeşitli çaba ve zahmetlerin arkasından gelecek olan kâr ile tek sözleşmeyle ve bir hamlede elde edilecek kâr arasındaki fark çok açıktır. Sonra gerçek değeri ve faydası olan malların değişiminden çıkacak kârda fazla bir fevkalâdelik yoktur; çünkü o kâr, o uğurda verilmiş zahmetlerin normal bir karşılığıdır. İnsan hayalî bir şeyi, gerçeğe çevirdiği zamandır ki ciddi bir kâr elde etmiş olur. Alışveriş kapsamı içine giren bütün işlemler, hep kazanç ve kâr elde etmek için araglardır. Alışveriş yalnızca kazanç ve kâr içindir. Tüccarlık kamu yararına hizmet değil, kamu yararını çekmek demektir. Hasılı alışverişin asıl özü değişim ile onun bedeline sahip olmak demek değildir, yalnızca kazanç ve kâr elde etmektir. Bundan dolayı da ticaretin özü alışveriş değil kârdır. Halis kâr ise ribâdır. Bu anlamda ribâ alışveriş benzer değildir, ancak alışveriş ribâyâ benzetilmektedir. "Alışveriş de ribâ gibidir." formülüne göre; alışveriş helâl ise, ribâ öncelikle helâl olmalıdır derler. Ve hiçbir üretim yapmadan paralarını durmadan arttırmak isterler.Bunun için paranın sağladığı fayda derken yalnızca ribâyı düşünürler. Paralarının getireceği faizi düşünmeden hiçbir işe girişmezler. Faiz kalkarsa ticaret durur derler. Kendilerini tüccarların en büyüğü sayarlar. Faiz işine bulaşmadan ticaret yapanlara tüccar bile demezler. Halbuki tüccan yaşıtan faizciler değil, faizcileri yaşıtanan tüccarlardır. Faiz düşünmeyen bir kimse, mesela yüzde beş kârla işe girişmek isterse ribâcılar, yüzde on ile bile iş tutmaya razı olmazlar, fakat başkalarını iflas ettirmek ve faiz piyasasını yükseltmek için türlü türlü entrikalar çevirerek bir süre için zarara bile katlanırlar. Bir kerre ticarî işlemlerin asıl esasî faizdir şeklinde karar verildi mi, artık ribâ bütün alışverişe hakim olur. Ribâyâ benzetilmenden, faiz hesabı kanstınlaman hiçbir alışveriş yapılamaz. Esas hedef olan mallar ile onu elde etmeye araç olan para arasındaki denge, araya giren ribâ ile, malların aleyhine ve paranın lehine bozulmaya başlar. Emek ve çalışmanın karşılığı, faiz kanallarından ribacıların ellerinde toplanır, derece derece ve gitgide servet tekellemeye başlar, lüks ve zararlî tüketim meydana alır, sermaye sahipleri lehine tüketim önem kazanır. Bizzat üreticiler hesabına üretimin değeri düşer, araçlar da bu ikisi arasında durmadan bocalar durur. Bakarsınız hem mal vardır, hem de sermaye, bununla beraber ihtiraslar ve kıvrınmalar arttıkça artmıştır. Toklar azalmış, açlar çoğalmış, gülenler eksilmiş, ağlayanlar artmıştır. Dünyalar kadar mal yığılı olsa, parası olmayan yine fakirdir. Derken çalışan ve üretime katkıda bulunan emek sahipleri ile, sermaye sahipleri arasında kın ve öfke başlar. Bir taraftan sermaye sıkıntısı çeken üreticilerde paranın değişim aracı olması aleyhine fikirler ve duygular gelişmeye başlar ve onlar malların parasız ve aracısız değişimini arzu etmeye başlarlar. Obür taraftan da para kaynaklarını ellerinde tutanlar, bütün imkanlarını kullanarak bunları ve bütün ekonomik hayatı kontrol altına almaya, bunları saf dışı etmeye veya esaret altına almaya çalışırlar. Gitgide sermayeden de, üretimden de yoksun olan işsizler çoğalır. Bunlarda da bir yağmacılık hissi uyanır. Dışardan bakıldığı zaman mutlu ve muhteşem sanılan bir toplum, oysa artık içinden çürümüş ve kurtlanmıştı. Sükûn içinde kimdlenmek ihtimali bile yok gibi görünen kesimler, ruhlarındaki acının telaşı ile artık patlamaya hazır hale gelmiştir. Şeytanlar da bundan istifade etmeye kalkışırlar. Bütün bu fenalıklara sebep olan ribacıları, korkunç bir cinnetin sarıntısı sarar da bütün gerçekleri hayal, bütün emelleri altüst olur. Bu sara onlara da dedikleri zaman zihinlerine gizlenen cinnet eserinin bir anlamda dışa varması demek olacaktı ki, küçük veya orta kıyamette olmasa da büyük kıyamet mutlaka bu cezayı göreceklerdir. İnanclarını düzeltip tevbe etmedikleri bu kötü sondan kurtuluş yoktur. Kur'an'ın belâğatı, ne kadar hayret verici bir şeydir ki, bir tahsis ve hasr edatı altında bir teşbih-i ma'kûs ifade eden veciz cümlesi içinde bu kadar çok mânâyı özetlemiş ve halkın ihtiyacını karşılamış, iyilik ve takva yolunda yardımlaşmak için kapsamlı ve meşru olan bütün değişim usullerini ve ticarî ilişkileri ribânın tekeline vermek ve bununla ilgili olarak bütün hukukî ve sosyal düzeni, normal mecrasından hayra ve halka hizmet hedefinden çevirmeye ve çalışanların, üretenerin ve tüketenlerin emek ve işgücünü, şahsî ihtiraslarına hizmetçi kılmak ve gerçekleri hayale dönüştürmek isteyen ribacıların bir nevi cinnet anlamı taşıyan bütün ruh hallerini göstermiştir.

Evet ribâcılar demekte ve bu kanaatla hareket etmekte idirler, halbuki Allah, alışveriş helal, ribâyı haram kıldı. Bunlar birbirine benzer şeyler değil, tamamen zıttırlar. İlâhî nassın hükmü böyle iken aralarındaki fark nasıl olur da gömlektikten gelinir ve aksine ortaya konulan bir batıl benzetme ile alışveriş ribâyâ veya ribâyı alışverişe kıyas etmeye kalkılır. Bunları birbirine karıştırıp haramı helal, helali haram yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Allah, birbirinin zıddı olan yalan ile doğruyu, hayal ile hakikati nasıl ayırmış ve bu farklılığı kaldırmak yetkisini hiçbir kimseye nasıl vermemiş ise gerçek ve sağlıklı bir değişim olan alışveriş ile yalan ve vehim ürünü bir değişim olan ribânın birbirine zıt olduğunu ortadan kaldırmaya, haramlığını ve helallüğünü kanstırmaya kalkışmak da böyledir. Birbirinin zıddı olan nur ile karanlığı birbirinin aynı saymak nasıl bir cinnet ise, ribâ ile alışveriş benzer şeyler saymak da böyledir.

Aklî ve idrakletir olgunluğa ulaşmamış ve henüz ilâhî irşad kendilerine ulaşmamış bulunanlar haydi neyse, fakat böyle açık seçik rabbanî uyarıların gelişinden sonra da bu sevdadan vazgeçmeyip böyle batıl duygu ve düşüncelerle ısrar edenlerin, ahiretteki halleri şeytan çarpmış deli ve saralı gibi olmaz da ne olur? Bundan dolayı kendisine Rabbinden böyle bir öğüt, bir nasihat ve uyan gelip de derhal ribâcılıktan vazgeçen her kim olursa olsun geçmişte kalan ribâ artık onun kendisindedir. O fesh olunmaz, geri alınmaya da kalkışılmaz, hüküm öncesine şamil olmaz ve değildir. Ve onun hükmü sırf Allah'a kalmıştır. Simdikî halde ilâhî emri dinlediğinden dolayı, artık ihlas ve nedamet derecesine göre, Allah ona ecir verir; geçmiştekileri de dilerse bağışlar, dilerse bağışlamaz, onu ancak O bilir. Şu kadar var ki, tevbe hakkındaki vaadine bakılırsa, o kulun affedilme ümidi fazladır. Her kim dönerse, yani eskiye döner de yine ribâyı helal görmeye başlarsa işte onun ateş, yani cehennem ehli ve ashabıdır. Cehenneme gönderilirler ve orada ebediyen kalırlar.

Bu Kur'an âyeti, ribânın niteliği ile kâr gözetken alışverişin niteliğini öylesine kesin bir şekilde ayırmış ve ikisi arasındaki farkı ve tezadı öylesine tesbit etmiştir ki, bu karşılıklı ayırım kelimesindeki "elif lamı" ahd-i hariciye hamledip, ribânın "kat kat ve katmerli", yani mürekkep olan bir tek çeşidine aittir gibi göstermeye imkan bırakmamıştır. Bundan dolayı "ribâ" kavramı ile "alışveriş" kavramı iyice anlaşıldıktan sonra bunları birbirine karstırmaya imkan yoktur. Allah katında alışveriş, "alışveriş" olduğu için helal; ribâ da "ribâ" olduğu için haramdır. Kendisine ribâ kanstırılarak yapılmış olan alışverişlere

gelince, bunların da temiz ile pisin kanstmasından çıkacak olan belli hükme bağlı olacağı bilinmektedir. Midesi temiz olanlar, bir damla pislik kanstması olan suyu nasıl içemelerse işte bu da böyledir. Nitekim bir hadis-i şerife göre: "Haram ile helal birleşince haram öne geçer" kuralı bunu bildirmektedir. Ribâ haram ve batıl olunca, ribâ ve benzeri pislikler kanst alışveriş de fasit olur ki, bunun aynntıları ve açıklaması fikh ilminin konusuna girer. Yukarıda görüldüğü üzere, şeriat açısından ribâ kavramı oldukça genel bir kavramdır. Bunu mümkün olduğu kadar Hz. Peygamber'in açıklamalarından anlamak ve ayntılarının onun hadislerinden çıkarmak gerekir. Ancak geleneklerde ve dilde yaşayan ve bilinen bir ribâ örneği vardır ki, o da nakit paralarda kendini gösteren faizdir ve bunun âyetteki ribâ kavramının içinde yer aldığı her türlü şüpheден uzaktır. Âyetin bunun dışındakiler hakkında genel ve mücmel şer'î anlamı ve delaleti, bağcılar ismen zikredilen ve yukarıda geçen meşhur "es'ayy sitte" (altı şey) hadisi ile ve bir de "Neside de ribâ vardır." hadis-i şerifi ile tefsir edilecek gerekirse de belli bir vadeye bağlı olarak verilen nakit borçtan dolayı alınan meşhur faizin haram olduğu, bizzat âyetin kesin hükmünden çıkan bir sonuçtur. Şu halde gerek âyetle geçen uyan ve gerek ribâcılara Allah'ın savaş ilan ettiği şeklindeki tehditler topluca göz önüne getirildiği zaman, hiçbir müminin şüphe etmemesi gerekir ki, toplum düzeninin iyiliğini ve mutluluğunu gözeterek yerde onu gözardı edenler, Kur'an'ın bu kesin açıklamalarına rağmen ribâ için cevaz yolları aramaya kalkışırlarsa, bunda toplum için, toplumun geleceği için büyük faydaların değil, büyük zararların ve tehlikelerin mevcut olduğunu hesaba katmamış olurlar. Çünkü ribâda toplum için büyük zarar vardır. Ancak konuya kişisel açıdan yaklaşıldığı zaman, herhangi bir ferdin toplumdaki gidişatı tek başına durdurmaya veya o gidişatın yönünü değiştirmeye gücü yeteceği iddia edilemeyeceğinden bazı hallerde ve bazı kimseler için bunun "Kim başkasının elindekine saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın mecbur kalır da verse..." (Bakara, 2/173) âyetinin hükmüne göre, zaruret halinde ölmüş hayvanın etinden yeme cinsinden bir hükme tabi olabileceği söz konusu olmuş ve bunun için bir vakitle yetim, dul ve kimsesizler için ve onlara bezeyen sakat ve yatalaklar gibi muhtar durumda bulunanlar için, "hileyi şer'iyye" adı verilen "devir" usulüne göre çare bulunduğu sanılmış idi ki, bu da herhangi bir sù-i istimal ve kötü niyet söz konusu olmaksızın, denilebilir ki, önden ziyade bir şey değil işidir. Böyle bir zaruret durumunda düşmek kimse için temenni edilecek bir şey değildir. Ancak şu da çok iyi bilinmelidir ki, ribâ hastalığı, ferdî bir derd olmaktan çok sosyal bir derd, toplumsal bir hastalıktır. Bundan dolayı sosyal yardımlaşma ve dayanışması pek kısır olan gelişmemiş toplumlarda hızla yayılır ve toplumu etkisi altına alır. Gelmeye doğru güvenli adımlarla yürüten toplumlarda bunun tam tersi meydana gelir ki, İslamiyetin başlangıcında Muhammedî feyiz sayesinde yirmi sene içinde bu gelişme meydana gelmiş ve kısa zamanda ribâ belas toplumdan silinip atılmıştır ve ribâsız bir ticaret uygulanmıştır.

Tefsir âimleri, ribânın haram kılınmasının sebeplerini aşağıda görüldüğü üzere tek tek zikretmişlerdir:

1- Yukarıda daha öncede anlatıldığı üzere ribâ, insanın malını karşılıksız olarak almaktır. Yüz lirayı, yüzbir liraya peşin ya da veresiye satmak, bütün çıplaklığıyla açıktır ki, o bir lira fazlayı karşılıksız almaktır. İnsanın malı da kendi ihtiyacıyla ilgili olduğundan bunun gasbedilmesi haramdır. Nitekim Hz. Peygamber "İnsanın malının hümeti, yani haramlığı, kanın hümeti gibidir" buymuştur. Bundan dolayı insanın malını karşılıksız olarak almak haram olmak gerekir. Acaba o yüz lira sermayenin bir müddet zimmette beklemesi, o bir lira fazlanın karşılığı değil midir? Bir de bugün peşin olarak on kuruşa satılacak bir şeyi, bir ay sonra veresiye olarak onbir kuruşa satmak da caiz olmuyor mu? Hayır. Verilen o bir lira gerçek ve sağlam bir liradır. Yüz liranın zimmette durması ise vehim ve nazarî, dolayısıyla itibarî bir duruştur ki, bu duruş bir menfaat olabileceği gibi, aynı zamanda bir zarar olabilir.

Hatta bundan dolayıdır ki, ribâ yalnızca insanın malını karşılık almakla kalmayıp, karşılık adını vermek gibi bir ahlâksızlığı ve bir çeşit sahtekârlığı da içermektedir. Buna karşı gösterilen karşılıklı nzanın bir tarafı hakikatte nza değil, bir hoşnutsuzluktur. Bundan dolayı bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin kalbindeki duygularda ne büyük farklılık vardır. Birisi en yüksek haz ve zevke erişmiş bir kalb olarak gayet ferah ve sevinçli olurken, diğeri malını çarptırması bir zavallı durumunda ve acılar içindedir. Alışverişteki peşin ve veresiye farkına gelince, eğer alınan verilen her iki bedel bir cinsten değışeseler, bunlar herhangi bir sözleşmede birbirleriyle karşılaştırdıkları ve yalnızca birbirleriyle ölçüldükleri zaman aralarındaki üstünlük farkının ortaya çıkmasına imkan yoktur. O üstünlük farkı bu değişimde değil, sözleşmenin dışında kalan üçüncü bir değer ölçüsünün yardımıyla ortaya çıkabilir. Bunun için yalnızca bir satış sözleşmesi hiçbir zaman farklılık ifade etmez. Satışta kâr, işte o üçüncü şey üzerine yapılan sözleşmenin bir sonucudur. Tüccar da böyle sürekli sözleşmelerle işgal eden kimsedir. Mesela, on kuruluş ş anda ve şu sözleşmede bir okka buğdaya tam karşılık olabildiği gibi, başka bir günde ve başka bir alışveriş sözleşmesinde on okka buğdaya karşılık olabilir. Ve kuruş ile buğday arasında cinslerinin ve faydalarının değişmesinden dolayı her iki taraf, yani alan ve satan taraflar, her zaman için seve seve hakiki bir değişime yapaabilir. Ve hiçbir kendi amacına göre birşey kaybetmiş olmaz. Bu durum, taraflardan birine bir kâr ve fayda sağlamsa; söz konusu o kâr, sırf bu satış sözleşmesinden doğmamıştır, bu sözleşmeyle daha önceki bir satış sözleşmesinin arasındakî farktan doğmuştur. Yani on okka buğdayı on kuruşa satan adam, ihtimal ki, daha önce onu beş kuruştan almıştır. Aksine bir okka buğdayı on kuruşa satan da daha önce yirmi kuruşa almış olabilir. Alışveriş yoluyla ticarî işlerde görülen kâr ve zarar da hep böyledir. Yoksa değiştirilen çeşitli mallar arasındaki bir tek değişim doğrudan doğruya söz konusu olduğunda tek başına ne kâr, ne de zarar düşünülemez; ancak birbirine denk olup olmadığı düşünülebilir. İşin içyüzü de böyledir. Diğer sebepler ve araya giren boccu unsurlar önlenirse alışverişin niteliği böyledir. Ancak bu alışveriş, buğdayın buğdayla, altının altınla değiştirilmesi gibi aynı cinsten olan şeylerde ise o zaman her birinin miktarı, obürünün ölçüsü olacağından; bunlar gerek peşin, gerek veresiye olsun aralarındaki fazlalık, bir okka un ile iki okka unun, yine bunun gibi bir lira ile iki liranın değişiminde olduğu gibi, derhal kendini belli eder ve göze batır. Bunun için bunlar eşit bile olsalar biri bir gün sonra verilmis olunca, bir günlük çekime veya öncelik bir fazlalık teşkil eder ve bu artık alışveriş olmaz sırf faiz olur. Zaten borç verme de böyle olduğundan dolayı ribâdır. Bundan dolayı ribâyı buna benzeterek tahlil etmek bir gasptir, bir müsadere. Bunun içindir ki, meşhur "es'ayy sitte" hadisiyle bu mânâ, örfteki ribâ kavramına ek olarak ayrıca açıklanmış bulunmaktadı.

2- Ribâ insanları cidden çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olamaktan uzak tutar. Çünkü herhangi bir sûrette beş on kuruş para sahibi olmuş bulunan bir kimse faizcilikle parasını peşin veya veresiye arttırmak imkanını bulunca artık geçimini kazanmak için az veya çok kolay bir yol elde etmiş olur. Ve o zaman zahmetli olan ticaret veya sanatlarla çalışıp kazanmak zorluğuna ve sıkıntısına dayanamamaya başlar. Bu durum, yüksek üretim yapmaya kabiliyetli birçok kimsenin çalışmalardan iş dnyasını mahrum kalmasına ve bundan dolayı da halkın genel çıkarlarının kesilmesine sebep olur. Halbuki dünya ve toplum düzeni ticaretler, üretimler, sanatlar ve bayındırli faaliyetleri ile gerçek boyutunu kazanır. Yüksek çalışanlar, yüksek sermayelerin dahi yakından ilgili olduğu bu agdan bakılınc sermayeyi arttırmak için ribânın da bu anlamda kamu yararına hizmet edebileceği iddia olunamaz. Çünkü bu arttırma, yalnızca ribâdan beklenemez olursa emek ve çalışmaya hiç önem verilmemiş ve iltifat edilmemiş olur. Halbuki bayındırlık ve kamu yaran paraya, bir araç olarak bağlı gibi görünüyör ise de, emek ve çalışmaya bizzat geçerli bir sebep olarak dayalır. Bundan dolayı sermaye sahiplerinin nakitleriyle birlikte kendi emek ve çalışmaları da üretime eklenildiği takdirde meydana çıkacak sonuç ile, bunların emek ve gabalannı kısmen de olsa ribâyâ terketmeleriyle diğer çalışanları ve üretenerin ortaya koydukları tüketmekten doğacak sonuçlar arasındaki fark pek büyüktür. Eğer ticaret ve iş dnyasında ribâ sayesinde iktidar ve güçlerini sürdüren sermaye sahiplerinin faizcilerli ellerinden alındığı zaman bunların ticarettaki kıymetlerinin kalmayacağı düşünülyorsa, o zaman da bunların zaten faydalı ve kıymetli bir kesim olmadıklarının ve işe yaramadıklarının kabul edilmesi ve bu yüksek

sermayeleri ellerinde hapsedmeye haklarının olmaması lazım gelir. Yok eğer bu sermaye sahipleri cidden ticarî gücü yerinde ve kabiliyetli kimseler ise o zaman da ribâcılık, bunların gerçek değerlerini engellediği ve mesallerinden ticaret dünyasını mahrum bıraktığı için, onlara ve kamuya zarar veriyor demektir.

3- Ribâcılık insanlar arasında ihtiyaca göre "karz-ı hasen" suretiyle iyilik ve yardımlaşmanın kesilmesine sebep olur. Çünkü ribâ haram ve yasaklanmış olunca, insanların yüz yüze gelip birbirlerine faizsiz borç vermesi; onların hem hoşuna gider, hem de bu durum ahlâk ve sosyal güvenin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve neticede de sosyal düzenin sağlanmasına sebep olur. Herkes ihtiyacı ölçüsünde tüketmeye, tükettiği ölçüde ödemeye mecbur olduğundan borcunu ödemedi tüz davranır, vaktinde ödemeye daha çok gayret gösterir ve borcuna dört elle sanılır. Şüphesiz yok ki, on yerine onbir ödemeye mecbur olanlar arasında batan borçların çoğu batmaktan kurtulmuş olur. Ribânın yürürlükte olduğu yerlerde muhtaç olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmaya sebep olabilir. Bu imkanı bulan para sahipleri de bunu vesile yaparak "karz-ı hasen"den vazgeçmeye başlarlar. Bu şekilde halk arasında iyilik, ihsan, yardımlaşma ve dayanışma duygulanı silinmeye; yerine hırs, kin, öfke ve saldırganlık fikirleri yayılmaya yüz tutar. Bu da toplumun felakete sürüklenmesi demek olur.

4- Ribâyî caiz kabul etmek, zenginlere fakir fukardan fazla bir mal çekmek imkanını bağışlamak demektir ki, bu da Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın rahmetine aykırı düşer. Bu sayılan birkaç sebep bile; ribânın infaka, hayır denilen kamu yararına ters düştüğünü açıkça göstermeye yeter.

5- Bunların her biri ribânın çirkin ve kötü bir şey olduğunu ifade eden zararıları göstermek beraber, Allah katındaki haramlığının hikmetini tam anlamıyla anlatmaya yine de yetmez. İhtimal ki ribânın bilinmeyen daha birçok kötü yönleri vardır. Ribânın haram oluşunun asıl sebebi bunun ilâhî nass ile sabit olmasıdır. Ve bütün mükellefiyetlerin ve yasakların sebepleri ve hikmetleri, mükellef olan halk tarafından bilinmeleri de gerekli değildir. Binaenaleyh biz, sebep ve hikmeti bilemesek bile, ribânın kesinlikle haram olduğunu tanınamız gerekir.

276- Sonuç olarak ribâ, bir çok yönüyle hakkı ve hukuku rayından çıkarmaktır. Bunda aracı amaç, amacı da araç zannettiren bir göz boyama; bir şeyi kendisiyle hem mukayese etmek, hem de kendine intibak ve eşitliğini ortadan kaldırmaya çalışmak gibi bir çelişki bulunmaktadır. On lira, on lira ile hem ölçülmek, hem de onbir lira yerine konulmak gibi hak ve hakikatin zıddına bir çelişki vardır. Bunun için ribâ, gerçekte hakka değer vermek ve hayat hakkı tanımak istemeyen ve nihayet kendi çkar ve isteklerini hakkın gerçek ölçüsü ve temeli saymak isteyen kısır görüşlü kimselerin şiandır. Bunun için ribâyâ taraftar olanlar, daima hukukî mevzuatı, Hakk'ın ölçüsüyle ölçmeyip beşeriyetin kanunlarını, hakkın ve gerçeğin yegane ölçüsü sanan ve her şeyi kendi kişisel çıkarları açısından görenler arasında bulunur. Cenab-ı Allah da ribânın, insanların koyduğu kurallara değil, ilâhî hükümlere dayalı olarak haram olduğunu ve bundan dolayı bunu helal sayılanları saradan kurtulmalarıarak en sonunda cehennemi boylayacaklarını ve yalnızca tevbe edip bundan vazgeçenlerin kurtulma ümitleri olduğunu beyan buyurmuştur. Artık bu kadar büyük bir zarar olan ribâyî bir kâr, bir kazanç sanıp da arkasından koşmamalıdır. Sonra ribâcıların zannettiği gibi, ribâ mali arttırır da sadakalar eksiltir değildir. Tam tersine, Allah, mali arttırır sanılan ribâyî derece derece eksiltilse nihayet mahveder. Ribâ içinde ayın on dördü gibi parlak görünen servetleri, hılal gibi küçülte küçülte nihayet gözle görünmez hale getirir de buna karşılık; mali eksiltir sanılan sadakaları "irba" eder, yani gittigide büyütür ve çoğaltır, nemalandırır. Ribâ, mal üretilecek hayatları kurt gibi yiye yiye bitirir, nihayet sermayelerin de batmasına sebep olur. Halbuki sadakalar ecir, hayat ve bereket olur. Ve Cenab-ı Allah, haramı helal tanımakta ısrar eden çok kâfir, çok günahkâr kimselerin hiç birini sevmez. O tevbe edenleri sever, onlardan razı olur. Ribâ ise pek kâfirane ve pek günahkârane bir iştir.

277-Buna karşılık iman edip iyi işler, salih ameller yapan ve özellikle namazlarını doğru dürist kılp zekatlarını veren kimseler yok mu? Her zaman bunların Rableri katında ecirleri vardır. Bunlara gelecek bir korku yok, bir kayıptan dolayı mahzun olacak da değildir.

278- Ey iman ehli Allah'dan korkun, O'nun azabından korunun! "Geçmişte yaptıkları kendisine aittir" âyetinin hükmüne göre, geçmişte kalan ribânın sahibinin zimmetinde bulunduğundan gaflet etmeyin. Henüz alınmamış, elde edilmemiş ve kalmış olan ribâdan geriye kalanları bırakın, terkedin. Eğer siz gerçekten mümin iseniz, böyle yaparsınız. Zira imanda olgunlaşmak, gereğini yerine getirmeyi gerektirir.

279- Şayet yapmazsanız, yani Allah'dan korkmaz, ribânın haram olduğuna inanmaz veya inanır da yine terketmezseniz Allah ve Resulü tarafından bir harbe maruz kalacağınızı bilmiş olarsınız. Yahut kırâetine göre, Allah ve Resulü tarafından kendinize harb ilan ediniz.

Burada ribâyî terketmeyenleri, gerek ribâ helaldir inancına dönmüş mürted veya ahdini bozmuş kâfir olsun, gerekse haram olduğuna inandığı halde o inanca amel etmeyip ribâyâ devam eden fasık mümin olsun; her ikisine de Allah Teâlâ, savaş ilan etmeyi emretmiştir. Çünkü bunlar, zekatı inkar eden veya inandığı halde vermeyecek direnenler gibi ya mürted veya bâği ve âşidirler. Dışardaki kâfilere her zaman için savaş açmak zaruri ve gerekli olmadıgı halde, bunlara savaş açmak kayıtsız şartsız vacip kılınmıştır. Demek olur ki, ribâdan sakınmak, İslâm tabiiyetinde bulunanların hepsine farzı ayn bir ferdî görev olduktan başka, genelde ribâ işlemlerini kaldırmak da mühim bir ictimai farızdır. Çünkü ribâ öyle bir sosyal hastalık ve öyle bir toplumsal fitnedir ki, toplumda sürüp gittiği müddette tek tek kişilerin ondan kaçınmaları çok zor, belki de imkansız olur. Gerçi küfür dışındaki bulunan bir müslümandan, müslim ile gayri müslim arasındaki ribânın haramlığı sakıt olacağı Hanefî mezhebinde açıkça ortaya konmuştur. Bilhassa bu hikmetten dolayı olsa gerek ki, Asr-ı Saadet'te müslüman ümmeti kemal derecesini bulup da savaş edebilmek güç ve kabiliyetini kazanmadıkça ribânın haram oluşu ilan edilmemiştir. Bundan dolayı İslâm devleti, ribâ işlemleri yapan kişileri uyarır ve terbiye eder. Bunlar fert veya cemaat halinde devlete karşı koyarlarsa o zaman onlara savaş ilan etmek bütün müslümanların dinî görevleri gereğidir. Bununla beraber bugünkü müslümanlar bu vazifelerini unutmuş ve bunun uygulanması hususunda sosyal güçlerini yitirmiş, bir kararsızlık ve karşılıklı içine düşmüş bulunduklarından pratik hayatta ribâdan kaçmak sırf ferdî bir görev gibi kalmış; ribânın toplum hayatında revaç bulmuş olması da ona karşı koymak isteyenlerin durumunu güçleştirmiştir. Kur'an böyle ribâyî terketmeyenlerin Allah tarafından savaş ilanını haksettiklerini anlatıyor ki, Kur'an dilinde "Allah ve Resulü'nün harbi" deyimi, bazen gerçekten savaş anlamında, bazen de günahın büyüklüğünü ve zararını tasvir için uyan makamında mecaz olarak kullanılır. Ve burada her iki tefsirle ilgili olarak görüşler öne sürülmüştür. Demek ki biri olmazsa, diğeri muhakkak olacaktır. Faiz yiyen veya yiedenler maddî veya manevî anlamda ilâhî savaştan kurtulmayacaktır. Bunun için bir hadis-i şerifte "Allah, ribâ yiyeni de, yiedeni de lânetlemiştir." veya lânet etsin, buyurulmuştur.

Bu böyledir. Ve eğer siz ribânın haram olduğuna inanır, ribâyâ tevbe ederseniz, ana paranız sizindir. Ana paralarnızın hepsini alırsınız, o şekilde ki, zulüm etmezsiniz, zulüm de edilmemişsiniz, yani ne fazla alırsınız, ne de eksik alırsınız. Fakat tevbe etmezseniz, dinden çıkmanızdan veya zulümünüzden dolayı ilâhî harbe muhatap olmakla her türlü zarara uğrar, ana paralarnızı ve hatta bütün mallarnızı bile kaybedebilirsiniz ve kendinize yazık etmiş olursunuz. 'dan buraya kadar bu âyetin, müslüman olup da daha önce yaptıkları ribâ işlerinden henüz alamadıkları alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nazil olduğu anlaşılıyor. Daha özel anlamda olmak üzere ve aşağıda açıklanacağı şekilde daha başka birkaç nüzul sebebi de rivayet edilmektedir:

Mukatil'in rivayetine göre, Taif'deki Sakif kabilesinden Amroğullan denilen oymaktan Mes'ud, Abdi Yaley, Habib ve Rabi'a adlarındaki dört kardeş hakkında nazil olmuştur ki,

bunlar Mekke'de Beni Mahzûm'dan Beni Muğire'ye faizle borç verilerdi. Hz. Peygamber Taif'i fethettiği zaman bu kardeşler müslüman olmuşlar, sonra Beni Muğire'deki alacaklarının faizlerini istemişlerdi. Beni Muğire de müslüman olmuş ve İslâm'a rağmen faiz vermek istememişlerdi. Feth'ten sonra Mekke valisi olan Attab ibni Üseyd'e müracaat olundu ve bir rivayete göre, Sakif'in Hz. Peygamber'le Taif antlaşmasında hak üzerinde ribâdan olan gerek alacak ve gerekse verdiklerinin mevzu', yani metruk ve sakıt olduğuna ilişkin hüküm de yer almaktaydı. Attab ibni Üseyd (r.a.) Hz. Peygamber'e yazdı, o zaman işte bu âyet nazil oldu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, cevap olarak bu âyeti yazdı ve altına da şu notu ekledi: "Onlar buna razı olurlarsa ne âla, yoksa onlara savaş ilan et!" Atla ile İkrim'e'nin verdiği bilgilere göre, Hz. Peygamber'in amcası Abbas ile damadı Osman b. Affan (r.a.) ortak olarak hurma bahçesi kiralamışlar, yani vakti gelince hurmaları toplamak üzere peşin para vererek selem yoluyla bir alışveriş sözleşmesi yapmışlardı. Toplama vakti gelince, hurmanın bir kısmını toplamayıp kaldırmışlar, geriye kalanını da faiz karşılığı olarak toplamak istemişlerdi. Bu da faizin karşılığı demislerdi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Südd'nin rivayetine göre, Hz. Abbas ile Hz. Halid bin Velid, cahiliyet devrinde ortak olarak faizciler yapıyorlardı. İslâm'a girdikleri zaman eskiden kalma pek çok faiz alacakları vardı. Bu âyet bunlar hakkında nazil oldu.

Hadis kitaplarında sahih rivayetlerle yer almış bulunan bilgilere göre, Abdullah b. Ömer ile Cabir (r.a.), bizzat Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmişlerdir ki; Resulullah, Vedâ Haccı günü Mekke'de, yani Cabir'in açıkça bildirmesiyle Arafat'taki meşhur hutbesinde "Cahiliyyet devrindeki ribâların hepsi batıl ve sakıttır. İlk iptal edeceğim ribâ da Abdulmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır" buyurmuş idi. Mekke ve Taif'in fetihleri hicretin sekizinci senesinde, Veda Haccı ise onuncu senesinde olmuş ve bundan birkaç ay sonra da Hz. Peygambere vefat etmişti.

Bundan anlaşılmaktadır ki, bu ribâ âyetinin ilk uygulaması bu hutbede ilan buyurulmuş ve âyetin hükmüne göre; o güne kadar alınmış olan ribâlara dokunulmamış ve alınmamış olanlar da iptal edilmiştir. Bundan dolayı Hz. Abbas'ın faiz alacakları âyetin özellikle nüzul sebebi değışle bile genel olarak âyetin hükmünün ilk uygulandığı alacaklar olmuştur. Bu âyet, sonradan müslüman olan kâfirlerle uygulanacak hüküm hakkında da büyük bir temel olmuştur. Bu gibi kimselerin müslüman olmadan önceki zamanlarında, İslâm dininin hükümlerine aykırı ve fakat kendi aralarında muteber ve geçerli olmak üzere yapmış oldukları işlemler temelden fesih ve iptal edilmez; lakin İslâm'a girdikten sonra ortaya çıkan sonuçları, İslâm'ın hükümlerine göre çözüme kavuşturulur. Mesela, kendi aralarında caiz ve fakat İslâm'a göre caiz olmayan bir nikah yapmış bulunsalar, bu nikah geçerlidir, fakat İslâmiyete aykırı düşüyorsa onda devam olunamaz. Kâfir iken süt kardeşleriyle nikahlanmış ve onunla yatmış ise, bu nikah eskiye göre muteber ve geçerlidir. Verilen mehir geri alınmaz. Fakat İslâm'a girdikten sonra onda devam olunamaz. Boşanmaları gerekir. Mehir verilmemiş ise mehr-i misil ödetilir. İşte ibaresi yalnızca ribâyî ilgilendirdiği gibi görülen bu âyet, kapsamı ve delaleti bakımından birçok işlemlere ait hükümleri de içine almaktadır. Bunun gibi, Veda Haccı Hutbesi de birçok hükme temel teşkil eder. Bu cümleden olmak üzere, bu şuna da delalet ediyor ki; dar-ı harpte yapılmış olan sözleşmeler, aslında İslâm'a göre fasit yapılmış olsalar bile, fethinden sonra onlar temelden feshedilmez. Zira biliniyor ki, âyetin nüzülü ile Mekke'de tahsil edilmemiş ribâların iptalini fiilen ilan eden bu hutbe arasında, Mekke fethinden önceye ait aktiklerin uzantısı olarak devam edip gelen birtakım ribâ sözleşmeleri vardı. Demek ki, bir dar-ı harpte müslümanlarla diğlerleri arasında yapılmış olan sözleşmeler, orayı müslümanların fethinden sonra bile esasından feshedilmez. Alınmış olanlar iade olunmaz. İşte bu ribâ konusunda görüldüğü gibi, fasit kısım, yani İslâm hükümlerine uygun olmayan kısım devam da ettirilmez. Yani fethin hükmü, daha öncesine şamil olmaz, ancak sonrasına dönük olur. Bu açıklamalardan şu sonuçları alabiliriz: Evvela şunu belirtmek gerekir ki, bu âyetin inisi, sadece Veda Haccı'ndan değil, Mekke fethinden de önce imiş. Ayrıca ribâ için, onu inkar edene veya haram olduğunu kabul ettiği halde ribâ işine devam edene savaş açmanın faraz olması dâr-ı harpte değil, dâr-ı İslâm içinde ve Müslümanlığı kabul etmiş olanlar için geçerli olan bir hükmümdür. Müslümanların vazifesi, dâr-ı harbde bulunan kâfirlerle, ribâdan vazgeçmeleri için savaş ilan etmek değil, kendi ülkelerini müslim veya gayri müslim, kim olursa olsun ribâ fitnesine uğratacak olanlardan korumaktır. Bunun için "Ey müminler Allah'dan korkun!" diye hitap buyurulmuş, "Ey insanlar" diye buyurulmamıştır. Müminlerin hükümlerliği ve vilâyeti de dâr-ı İslâm'a aittir. Dâr-ı harb için geçerli değildir. Bu mânâdan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, İslâm uyuğunda bulunmayanlara ribâyî terk etmeleri gerektiğini teklif etmediği halde, İslâm'ın zimmetini kabul eden Necran Hristiyanları na ribâ yememek ve ribâ yedikleri takdirde zimmetin sağladığı haklardan mahrum olacaklarını bildirmek üzere onlara söz vermiş ve onlara, "Ya ribâyî terkederseniz veya Allah ve Resulünden harb açılacağını bilmiş olunuz." diye yazarak bu âyetin içediği hükmü tebliğ etmiştir. Zira dâr-ı İslâm'da zimmet ehlinin sözleşmesi, hukuk açısından müslümanların imanı yerindedir. Ve zimmet ehli, ibadet ile yükümlü değil, fakat muamelat ile yükümlüdür.

Velhasıl dâr-ı İslâm'da ribâ işlemleri yapanlar, gerek dinî inkârlandından ve dinden çıkmak niyetiyle yapanlar, gerekse şerî günah ve isyan niyetiyle yapanlar, her iki şekilde de Allah'ın ve Resulünün harbine muhatap olmuş olurlar. Fakat tevbe edenlerin de ana paraları, eksik ve fazla olmadan aynen korunur. Şu kadar ki, bunun hemen ödenip ödenmeyeceği de borçlunun kolay ödeme şartına bağlıdır.

280- Ve eğer borçlu züğürt durumunda ise o halde ödemeye ilişkin hüküm, çaresiz olarak onun kolay ödeyebileceği zamanı beklemeyi gerektirmektedir. Borçluya, ödeyebilecek duruma gelineceye kadar süre tanımak gerekir. Ve bu gibi borcunu ödeyemeyecek borçlulara alacağınızı sadaka edip bağışlamanız, sizin için onlara süre tanımaktan daha hayırlıdır. O parayı bağışlamanın sevabı daha çoktur. Eğer bilerseniz böyle yaparsınız. Bu âyetin hükmü, delaleti ve kapsamı açısından her çeşit borç için geçerlidir. Hüküm bütün borçlara şamilidir. Bu husus da borçlanmayla ilgili hükümler arasında temel hükümlerden biridir. Bundan dolayıdır ki, borçlunun gerçekten sıkıntı içinde olduğu kesin olarak ortaya çıkarsa hapsine hüküm verilmez, hapsedilmez. Borçlu olan fakirlerle borçtan kurtulmaları için yardım etmek ve alacağını ona olduğu gibi bağışlamak da büyük bir hayır teşkil eder.

281-Ey iman ehli! Bunların yapını ve öyle bir günden korkunuz ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz, yahut döneceksiniz. Sonra herkese kazandığı aynen ödenecek. Ve onlar zulüm görmüş de olmayacaklar. Onlar kıyamette ebedî ceza ve azaba uğrarsalar da asla zulüm görmüş olmayacaklar, çünkü kendi kazancı neyse onu almış olacaklar. Abdullah b. Abbas hazretlerinden rivayet ediliyor ki, bu âyet Kur'an-ı Kerim'in en son nazil olan âyetidir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, hac farızasını ifa ettiği zaman "Kelâle" âyeti, yani "Sana soruyorlar, de ki, Allah size kelâle hakkında hüküm bildiriyor..." (Nisa, 4/176) âyeti nazil olmuştur. Sonra Arafat'ta vakfede imen "İşte bugün size dininizi ikmal ettim..." (Maide, 5/3) âyeti nazil oldu. Sonra da işte bu âyeti nazil oldu. Ve Cebrail Aleyhisselâm "Ya Muhammed! Bunu Bakara'dan ikiyüz sekseninci âyetin başına koy." dedi. Ve bu âyetten sonra Resulullah seksenbir gün yaşadı ki, yirmi yirmibir gün veya yedi gün, yahut sadece üç saat yaşadığı da söylenmiştir.

İdi veya kötü amellere ileride verilecek ecir veya ceza, sahiplerinin kendi kazancı olmak üzere Allah katında defterlerine geçirilecek bir karşılık, bir yükümlülük derecesinde bulunduğundan son nazil olan bu âyetin, ölümü veya kıyamet gününü ıhtar ederek nazil olması çok anlamlıdır. Ayrıca özellikle ribâ konusunu izleyerek borçlanmaya ilgili hükümlerin arasında yer almış olması da çok açık seçik ve anlamlı bir uyandır.

İnfâk ile ilgili hükümler, kazanç yollarından olan alışveriş ve ribâyâ ilgili hükümlere, bu da borçlanmayla ilgili hükümlere müncer olmuştur. Borç ise her şeyden önce yükümlülük ve zimmet denilen insan haysiyeti ile ayakta duran bir özellik olduğundan, Cenab-ı Hak, bunu bizzat kendi ezeli misakı altına alarak ve nihayet en büyük müeyyidesi (yaptırımı) olan dindarlık ve takva duygusuna bağlamış ve fakat takva duygusunun helal kazanç engel olacak olumsuz bir yöne sapmaması için bundan sonra genel olarak

borçlanmaların yazılı belgelere bağlanmasını ve nasıl yazılması gerektiğini, ikinci dercedeiki ayrıntı sayılabilecek açık belgelerini ve diğer temel hükümlerini beyan ederek buyurmuştur ki:

Meâl-i Şerifi

282- Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alış verişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri, Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyip yazdırsın ve herbiri yazarken Rabbi olan Allah'dan korksun da haktan birşey eksiltmesin. Şayet borçlu bir bunak veya küçük bir çocuk veya söyleyip yazdırmayacak durumda biri ise velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi şahid de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa, o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki, birisi unutulmuş, öbürü hatırlatsın, şahitler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar; siz yazsanlar da az olmuştur, çok olmuştur, onu vadesine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğer ki, aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alım satım yaptığınız vakit de yine şahit tutun. Ayrıca ne yazan, ne de şahitlik eden bir zarar görmesin. Eğer onlara zarar verirsiniz, o işte mutlaka size dokunacak bir günah olur. Üstelik Allah'dan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.

283- Şayet siz sefer üzere olur bir kâtip de bulamazsanız, o vakit alınmış bir rehin belge yerine geçer. Yok eğer birbirinize güvleniyorsanız kendisine güvenilen adam Rabbi olan Allah'dan korksun da üzerindeki emaneti ödesin. Bir de şahitliğinizi inkâr edip gizlemeyin, onu kim inkâr ederse mutlaka onun kalbi vebal içindedir. Her ne yaparsanız Allah onu bilir.

282-KİRÂET: Hamze kırâetinde "hemze"nin kesriyle dir. İbnü Kesir, Ebu Amr ve Yakup kırâetlerinde in sükûnu ve şeddisi olarak okunur. Hamze kırâetinde in nin zammıyle dir.Î ise Âsım kırâetinden başkasında ref' ile şeklinde okunur. kelimesi Ebu Ca'fer kırâetinde şeddеси; kelimesi İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde ve nin zammıyle elifsiz okunur.

Bu birinci âyete (âyet 282) "Müddâyene Âyeti" denilir ki, Kur'ân'daki en uzun âyet budur. Bir rivayete göre; nüzul sebebi "selem" denilen alışverişlerdir. Yani peşin para ile veresiye mal almak demek ise de her çeşit alışverişe ve borçlanmaya şamildir. Ancak dil âlimleri demektedirler ki, "karz" ile "deyn" birbirinden farklı şeylerdir. Bundan dolayı bu âyetteki şartın, aslında karzı içine alması gerekir. Fıkıh açısından da karz başlangıçta emanet, sonuçta da satış demektir. Onun ödenmesi belli bir süreye bağlı değildir.

"Ey iman edenler! Bir ecel-i müsemmayı, yani gün, ay gibi belirlilik ifade eden ve bilinmezliği ortadan kaldıracak şekilde belirlenmiş olan bir vakte kadar herhangi bir borç ile işlem yaptığınız zaman o borcu yazınız. Allah rıbâyı haram kıldı diye borç ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılması sanılmamalıdır. Birbirinizle borç alıp verebilirsiniz, fakat alışverişte borçlunun vadesi belli olmalı, bir de yazılacak belgelennemlidir. Ve bunu iki taraftan birine meyl göstermeyecek, eşit olarak her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek tarafsız ve âdil bir kâtip yazsın. Birbirinizin yokluğunda her biriniz kendi kendine veya özel kâtibi ile kendi defterine ve yalnızca kendi hesabına yazdırabilirse de bununla yetinilmesin. Kendisine yazması için basvurulan hiçbir kâtip de yazmaktan imtina etmesin, çekinmesin. Allah'ın kendisine öğrettiği gibi, yani senet ve belgelerdeki yazılış usul ve geleneklerine uygun olarak, yahut demin bildirildiği üzere adalet ve hakkaniyet çerçevesinde, yahut kendisine ilâhî bir lütf demek olan yaz bilmenin şükrü olarak hiçbir şekilde yazmaktan çekinmesin de öylece yazsın. Borçlan yazmak farzı kifayeditir, yani herhangi bir yazı bilen insana farzı kifayeditir. Fakat bu işle görevlendirilmiş biri olunca ona farzı ayrı olur. Bundan dolayıdır ki, hükûmetin "Kâtib-i vesâik", başka bir deyimle "Kâtib-i adl" denilen "noter" tayin etmesi de görevlerin arasındadır. Böyle kâtiplerin bir müracaat olduğunda yazmaları onlara farzı ayndır. Ve üzerinde hak bulunan, yani borçlu olan tarafa söyleyip imlâ ettirsin. Çünkü yazılacak olan senedin muhtevaşı onun ıkrarı olacağı, şahitler de onun aleyhine şahitlik edecekler. O halde yazıya geçecek ifade ıkrar sahibinin ifadesi şeklinde olmalıdır, senedi borçlu olan taraf vermelidir.

İMLÂL: İmlâ kelimesinin aslı veya eşanlamısıdır, ezbere söyleyip yazdırmak demektir. Bundan şu da anlaşılır ki, böyle bir borçlanmada borcun senede geçirilmesini asıl borçlu olan taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır. Bunun için tamamen imlâ etsin, yazdırsın ve imlâ ederken, yazdırırken kâtipten, vesaireden değil, rabbi olan Allah'dan korksun da o haktan zerre kadar bir şey eksik etmesin, ifadesinde hileyle ve art düşünceye saparak veya araya bazı engelleyici ifadeler katarak, borç olayının hâlde ve gelecek zaman içinde hukukî şeklini ve akışını değiştirmesin. Şimdi üzerinde hak bulunan borçlu malını israf ve telef eden cinsten kafası az çalışan bir sefih, yahut küçük çocuk veya yahut bunak bir zavıf, bir zavallı, yahut da dilsizlik, tutukluluk, bilgisizlik vesaire gibi herhangi bir sebepten dolayı bizzat söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen bir kimse ise, velisi, yani onun yerine, işine bakan kâhyası, veliyy-i umûru, vasîsi, vekili, tercümanı, yahut veliyy-i deyni olan alacaklısı, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde imlâ ettirsin, o yazdırsın, yaptığınız borçlan böyle yazınız. Ayrıca siz müminlerin erkeklerinizden en az iki şahit getirip, gerektiğinde buna şahadet etmelerini onlardan talep ediniz. Yani "...erkeklerden" buyrululmayıp, "erkeklerinizden" buyrulması, çocukların ve müminler aleyhine gayri müslimlerin şahadetinin yeterli olmadığını anlatıyor. Yani sizin erkeklerinizden, mümin erkeklerden olmayan erkeklerin, siz müminler aleyhindeki şahitlikleri geçerli olmaz. Eğer iki erkek olmazsa, o zaman da bir erkekle iki kadın şahit olsunlar, öyle ki, bunlar şahitliklerine razı olacağınız, sizce adalet ve güvenilirlikleri belli şahitlerden bulunsunlar, yoksa gelsizliği bir erkekle iki kadının veya iki erkeğin şahitliği muteber ve geçerli olmaz. Başka bir âyette "Sizden iki adaletli kimseyi şahit yapın" (Talak, 65/2) buyrulduğu için âdil kimselerden olmaları da şarttır. Sonra bir erkek yerine iki kadın olsun ki, birisi unutaçağından, öbürü ona hatırlatsın, yahut Hamze kırâetinde olduğu gibi, birisi unutulmuş, şaşırsa diğeri ona hatırlatsın. Görüldüğü gibi, şahitliğe ehliyet ve liyakatin şartlarından biri de hakkıyla zabt ve hîfzetmek, yani akılda iyi tutmak ve unutmamaktır. Ahlâk açısından güvenilir olmayanların da şahitliği geçerli değildir, fakat akılda tutmak için olayı başından sonuna kadar her an hafızasına tutmak, aklından çıkarmamak şart değildir. Elverir ki, şahitlik edeceği sırada hakkıyla hatırlasın ve aklına getirmiş bulunsun. Demek ki, bir olayı defterine yazan bunu bir süre sonra unutsa da o deftere basvurduğu zaman zihninden iyice hatırlayabilirse şahitlik edebilir. Kendi kendine içinden, "Ben buraya bir şeyler yazmışım, ama ne olduğunu iyice hatırlayamıyorum." diyorsa şahitlik edemez. Şahitlerin hatırlatmaya uyması da iyi olmaz, unutan şahit kendiliğinden hatırlayabilmelidir. Şahit sayısının en az iki kişi olması da şüphe ve töhmeti, itirayı, yanlışlığı ve unutmayı bertaraf etmek, hata ihtimalini ortadan kaldırarak zabtın ve adaletin kuvvetini açığa çıkarmak içindir. İşte genellikle göz önünde bulundurulduğu zaman erkeklerle nisbetle kadınlarda zabt denilen akılda tutma gücü biraz eksiktir, unutmaya ihtimali daha fazladır. Böyle olmayanların bulunabilirse de burada itibar kişiyse değil cinsidir, cinsin de çoğunluğuna göredir. Bunu şöyle de düşünebiliriz: Evvela kadınlığın yaratılışında duygusalı ağır basar, duygusallığın ağır bastığı kimseler de aşırı heyecan ve etkilanme söz konusu olur, yani duygusalı etkilanmeyi gerektirir. Etkilenmenin çokluğu ise unutmaya sebeplerindendir ve bir şeyi akılda iyi tutmak sadece bir zeka ve hafıza meselesi de değildir. Pek çok zeki insan vardır ki aşırı duygusallıktan, fazla etkilanmeden dolayı hafızasına güvenilmez. Ayrıca kadında enfüsiyet (subjektiflik) daha ilerdedir. İç çevredeki olaylar onu ilki anda ilgilendirir ve telaşa sevkeder. Doğrusu ticarî işlemler ve insanlar arasındaki borçlanmalar gibi dışarıya ait olaylar ile ilgilanmek veya böyle şeylerle meşgul edilmek kadınlık açısından arzu edilecek bir olgunluk değildir.

Bu gibi işler esas itibarıyla erkeklerin işleri olmalıdır. Bundan dolayı mükemmel bir kadın olmak üzere düşünüldüğü zaman, bu gibi dışarıya ait olaylan tek başına takip ederek şahitlik yapabileceği şekilde akılda tutmaktan ve hafızasına böyle şeylere yormaktan uzak kalmak ve bu çeşit işlere doğrudan itilmemek gerekir. Üçüncü bir husus olarak göz önünde bulundurulması icab eden bir şey de şudur: Kadında haya ve utanma duygusu kuvvetlidir ve kuvvetli olması gerekir. Onun bu değeri olduğu, en küçük bir uğramaya büyük ölgünde gücünü kaybeder. Bunun için olayların kadına anlatılkları erkeğe anlatıldığından daha azdır. Bu şartlar altında bir kadına şahitlik yükünü yükletmek, onu bir anlamda zarara uğratmak ve tedirgin etmektir. Dördüncü olarak, kadının fitratı ve kendi cinsinin olgunluğu erkeğin zıddı olduğundan, erkekleşmek kadın için bir düşüş ve dejenerasyon demektir. Bundan dolayıdır ki, kadınlasmış ve hünsalaşmış erkeklerin şahitlikleri geçerli ve muteber olmayacağı gibi, erkekleşmiş ve yarıyana erkek gibi olmuş kadınlının şahitliği de caiz değildir. Bunların her ikisi de kendi nevinin özelliklerini kaybetmiş ve düşüş göstermişlerdir. Böyle kalbi yumuşaklığa yönelik olanların şahitlikleri de hakkı tahrif etmek töhmetinden uzak kalmaz. Şu halde yaratılış gerçeği kadının mükemmelliğiyle erkeğin mükemmelliğini ayrı ayrı özelliklere bağlamış ve farklı kılmış olduğundan, kadının dışında olup biten olaylara ait ilgisini ve onlara ait hafızasını kısmen kapalı tutması, kendi kadınlığının ve kadınlığındaki mükemmelliğin bir gereğidir. Bunun için şahitliğe konu olan olayı kadın erkekten daha fazla unutabilir. Çünkü o gibi olaylar, onun ilgi alanı değildir. Lakin unuttuktan sonra tekrar hakkıyla hatırlayabilirse yine de şahitlik etmesi mümkün olur. Kadını doğrudan bu gibi olaylan hatırdan tutmaya mecbur etmek, ona karşı haksızlık etmek olur. Bunun gibi icabında üzerine yüklenilen şahitlik yükünü beşeriyet gereği olarak unuttuğu zaman da onu dışından yapılan telkin ve uyarılarla yeniden hatırlamaya zorlamak da yine ona haksızlık etmektir. Bundan dolayı bir erkek karşılığında yalnızca bir tek kadına şahitlik yükünü yükletmek de gerçeğe ve hakkaniyete uygun olmaz. Ancak bunlar iki kadın oldukları zaman birinin unuttuğunu diğeri, diğेरinin unuttuğunu öbürü unutmamış olabileceğinden, bunlar şahitlik yapmadan önce dışından hiçbir hatırlatmaya tabi olmadan ve muhtaç bulunmadan birbirleriyle hisbihal ederek kendilerine karşılıklı hatırlatmalar ile hafızalarına sakladıklarını kuvvetlendirip tesbit edebilirler ve bu şekilde hem kendi hayşiyetlerini, hem de hak adına yüklenmiş oldukları şahitliği koruyabilirler. Şayet hiç unutmamış bulunurlarsa durumlan daha da kuvvetli olur. Şu halde bu hatırlatma ve uyarma mahkemece şahitliğin edası sırasında olacak diye önceden anlaşılabilir ağır birliği etmemelidir. Çünkü bu hâl, şahitliğin kabulüne engel olabilir. İşte bir taraftan kadının fitratını ve haklarının, bir taraftan insanların haklarının korunması ve yerine getirilmesi açısından erkeklerin daha iyi bilgi sahibi olabileceği işlerde kadın şahit yapılmamalıdır. Kadınlara şahitlik görevi yükletilmemelidir. Bu işlerde erkek bulunmadığı ve kadına başvurmaya ihtiyaç duyulduğu takdirde de bir erkek yerine bir kadına değil, iki kadına yükletilmelidir. Şu halde erkeklerin haberihi olmalan caiz olmayan hususlarda yalnızca kadınlının bilgi vermesiyle ve hatta yerine göre yalnızca bir kadının bilgi vermesiyle de amel etmek caiz olur. Mesela kadınlın hamamında meydana gelişini olan bir olayın şahidi ancak kadın olabilir. Ve bir çocuğun annesinden doğması bir kabilenin, bir oymağın haber ve şahitliği ile sabit olur.

Bir de şahitler ne vakit şahitlik etmeye çağınırlarsa çekinmesinler, şahitlik yapmamazlık etmesinler. Bundan dolayı gerek tahammül gerek eda olsun şahitlik için davet edildiği zaman bu davete icabet etmek farzı kifayeditir. Hiç kimse gitmezse herkes günahkar olur. Giden bulunur da maksat hasıl olursa diğерleri de gûnahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da belli kimselerin gitmesine ihtiyaç duyulursa, o vakit bunların şahitlik için davete icabet etmeleri kendilerine farzı ayrı olur. Bazı âlimler buradaki "şahitlik yapmamazlık etmesinler" emrinin yalnızca tahammüle, bazı âlimler de bunun tahammüle ve edaya bağlı olmaksızın her ikisine de ait olduğunu açıklaması iseler de "Ahkâm-ı Kur'ân" da beyan olunduğu üzere, burada hüküm mutlaktır. "davet olundukları zaman" ifadesi de genel anlamlıdır.

Bu âyetin nüzul sebebinde Katade'den gelen bir rivayet şöyledir: "Bir adam bu hususta oba oba dolaşır, ona kimse aldımazdı, sonra bu âyet nazil oldu." denilmektedir. Bundan dolayı eda farızası daha mühim olmakla beraber, ihtiyaç gerekli kıldığından gerek tahammül ve gerekse eda bakımından şahitlik farzı ayrı olur. Kısacası siz işte böyle yapınız. İster büyük olsun, ister küçük olsun o borcu veya onun ödeme gününü son süresine varınca kadar yazmaktan usanmayın. Az olsun, çok olsun yazınız ve vadesinin son taksidine kadar bütün yönleri ve bütün ayrıntılarıyla yazınız; her bakımdan açık ve anlaşılır olsun, "Zaten azdır, önemi yoktur, canım için bu yönü zaten bellidir, yazmaya ne lüzum vardır." demeyiniz, yazmaya ve ayrıntılarıyla yazmaya üşenip de işi baştan savmayınız. Bu kısım daha önceki "yazınız!" emrinin bir açıklaması ve pekiştirilmesi olmak üzere kâtiplere hitap ve tenbih gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha geniş kapsamlı olarak senet yazmaktan başka gerek borçlu, gerek alacaklı tarafından borç miktannın ve ödeme şekillerinin kendi defterlerine de yazılması, ayrıca şahitlerin dahi şahadetini yüklenedikleri gerçeği unutmamak için mümkün olduğu kadar yazmaları hatırlatmakla hem taraflara, hem kâtiplere, hem de şahitlere ait bir hitap olmasa da âyetin kapsamı içindedir. Ve gelecek âyetlere göre bızce bu mânâ siyaka, yani konunun akışına daha uygun görünüyor. Çünkü ey müminler böyle ayrıntılarıyla yazılması, üç türlü fayda getirir. Evvela Allah katında en doğru olanı, adaletle ve hakkaniyete uygun olanı, en ziyade adalet ve doğruluk demek olanı budur. Esas belge demek olan takvanın gereğine en uygun olandır. İkinci olarak şahitliğin yerine getirilmesini en iyi şekilde sağlıyandır. Üçüncüsü kuskuya, şüpheye düşmemenize yardım eden en büyük sebeptir. Borcu ve gerçeği bu şekilde iyice yazarak tesbit ettiniz mi, cinsinde, miktannnda, müddetinde, şahidinde, şahadetinde, birbirinize karşı ahlâkî ve hukukî yükümlülüklerde ve sosyal hayatınızda güven hasıl olur. Şüpheden kurtulur, yakın üzre bulunabilirsiniz. O halde bunları yapınız. Ancak yaptığınız iş aranızda elden ele alıp vereceğiniz, tamamen peşin ve hazır bir ticaret işi olursa o başkaları, yahut meğer ki, iki taraftan aranızda hemen elden alıp elden vereceğiniz hazır bir ticaret malı bulunursa o zaman mesele yoktur. O takdirde onu yazmamanızda size bir beis, bir zarar ve bir sakınca yoktur. Demek ki, yine de yazmak fena bir şey değildir. Müstereken bir kâtib-i adl, bir noter huzurunda senet ve sözleşme yazdırmaya lüzum yoksa da her ihtimale karşı özel olarak veya toplam olarak birbirine bir hatırlatma olmak üzere, mümkün olduğu kadar yazılırsa fena olmaz. Lakin yazı bilmeyen pek çok kimse için bunda zorluk, meşakkat bulunacağı, bunun da kolaylıktan ziyade, zarar getireceği için yazmamanızda bir beis yoktur, buyruluyor, amma velev peşin olsun, bir alışveriş, bir alım veya satım yaptığınızda işhad ediniz, şahit getiriniz, yani bu işleri şahit huzurunda alenen yapınız, herkesten gizli bir şekilde yapmayınız. İşlemleriniz ve malınız şüpheden uzak olsun. Çünkü hırsızlık mal satmıyorsanız, normal ve meşru ölçüler içinde alışveriş yapıyorsunuz. Bunun için alım ve satım işlemlerinin şahitlerin gözü önünde yapılması güven ve hukuk açısından herhalde bir ihtiyaçtır. Bütün müfessirler açıkça bildiriyorlar ki, bu âyetteki mendubluk ihtiyaç içindir. Bir de ne kâtip, ne de şahit zarar vermeye kalkışmasın; kendilerine müracaat edildiği zaman icabet etmemek veya yazıyı ve şahitliği değiştirip tahrif etmek gibi ahlâksızlık yaparak hak sahiplerini zarara sokmasın, yahut mechl sigası olduğuna göre; ne kâtip, ne de şahit bu yüzden bir zarara uğratılmasın. Bunlara yazmak veya şahitlik gibi görev yükletilirken, böyle dinî görev verilirken, kendilerince mühim olan işlerinden alıkonulmak veya belirlenen hududun dışına çıkılıp ziyade tekliflerde bulunmak, veyahut kâtibe ücretini vermemek gibi bir suretle zarar da verilesin. Ve eğer zarar verdirirseniz bu kesinlikle sizin için bir fisk, bir günah ve vebaldir. Hak Teâlâ'ya karşı itaatsizlik, Allah'ın itaatından çıkmaktır. Bunu yapmayınız, ve Allah'dan korkunuz, ikab ve cezasından korununuz, O'nun koruması altına giriniz. Allah size tane tane öğretecek, daha ziyade bilgiler ihsan edecek, işinize yarayacak, işinizi kolaylaştıracak ilâhî hükümlerinizi ve ifranınızı bellektekiler. Allah her şeyi bilir. Bundan dolayı emirlerine itaat, nehiyelerinden sakınmak, sözüne güvenmek, kendisine ta'zim ve saygı ile hukuk ve ticarî işlerinizi, bütün işlemlerinizi yazıp belgelendirin. Her şeyi yazıp belgeye bağlamanın, din ve dindarlığın, takvanın temeli olduğunu

unutmayınız.

283- Ve şayet yolculukta olur, bir kâtip de bulamazsanız, o zaman vesikalanız, aldığınız rehinlerdir. Gerçi rehin alınabilmesi bu zamana ve bu şartlara bağlı ve münhasır değildir. Hazar zamanında kâtip ve yazı mümkün iken de rehin almak sahih ve caizdir. Fakat kâtip bulunmadığı, senet ve yazı ile belgelendirmeye imkan olmadığı zaman rehin konusu kendini açıkça belli eder. Bundan dolayı bu şartlar rehinin sıhhatına ve cevazına değil, belgelendirmek için belirliliğin şartıdır. Yani bu şart, seferde değilseniz ve kâtip bulursanız rehin alamazsınız anlamına değildir. Bunun böylece mefhumu muhalifî muteber değildir. Mantık açısından da belidirdi ki, bir önceki hükmün geçersizliği, ondan sonraki hükmün de geçersizliğini gerektirmez. Ancak şart bulunduğu zaman o şartın gerekli kıldığı şey, yani mesrut gerekir. Şu halde seferde olmak ve kâtip bulunmamak rehlin cevazının veya sıhhatının şartı değildir, belki vücut veya mendubiyetinin şartıdır. Ve bu şart da esas itibarıyla kâtibin bulunmamasından dolayı yazının imkansızlığıdır. Sefer bunun ailelede sebebi ve çokça meydana gelen durumu icabıdır. Başka bir deyişle "kayd-ı ihtirazi değil, kayd-ı vukuîdir". Diğer mazeret sebeplerinden biriyle dahi hazar zamanında da kâtip bulunmazsa, hüküm yine böyle olacaktı. Hazar zamanında rehlinin caiz oluşu Peygamber Efendimizin uygulaması ile de sabittir. Çünkü Resulullah hazarda iken zirhını rehin vermiştir. Bununla beraber âyet şunu gösteriyor ki, senet ve yazı ile belgelendirmek mümkün olduğuka, müminler arasındaki borç alışverişlerinde rehin talep etmek caiz olsa da mendub olmayacaktır. Meğer ki bir mazeret, bir sebep bulunsun. Bir de anlaşılıyor ki, rehlinin tamam olması için onun fiilen alınmış olması şarttır, sözü edilip de alınmamış olan rehin belge özelliği taşımaz. Zaten rehin kelimesinin mânâsında hapsedmek vardır. Şu halde rehlinin hisse-i şâyî'a (çok ortaklı mal) olması da doğru olmaz. İşte esas olmak üzere borçlanmada ve diğer işlemlerde üç türlü belgelendime vardır: Bunlar yazı, şahit ve rehindir. Dindarlık ve takva anlayışı, gerçeği belgelendirmeye ve hakkın yerini bulmasına hizmet eden bu gibi belgelendirmeye engel olmamalı, hatta buna yardımcı olmalıdır. Müminler borçlanma ve ticarî işlemlerde ve bütün muamelelerinde bu gibi belgelendirmelere riayet etmeli ve bu surette helal mal korumaya ve onu telef olmkattan, kayba uğramaktan kurtarmaya çalışarak, meşru yollardan kazanç ve üretilmi arttırmaya gayret etmeleri ki, insan bu sayede Allah yoluna infaka güç yetirebilsin. Allah'ın gazabına uğrayan ribâ ve benzeri haram şeylerden sakınsın da takvaya devamı mümkün olabilsin. Görülüyor ki, insan hakları için bu arada en büyük güvence Allah Teâlâ'ya bağlılık ile, O'nun emirlerine sarılmak demek olan din ve takva duyusudur. Bu olmayınca diğer belgelerin ve ayrıntı sayılan müeyyidelerin faydası pek sınırlı kalır.

İmdi bir kısmınız, bir kısmınızdan, yani bazı alacaklılar bazı borçlulardan güven içinde olur, rehin almaz ve bu gibi belgelerden hiç birine lüzum görmezse güvenilen kimse de emanetini gecikmeden tediye etsin, borcunu ödesin. Güvenilmeye değer ve layk olduğunu isbat eylesin. Demek oluyor ki, yukarıda emrolunan üç türlü belgelendirmeden hicbirini yapmayıp da mutlak olarak güvenmek dahi caizdir. O halde yukarıda geçen "yazınız!", "şahit gösteriniz!" emirleri ile "rehin vermek" şeklinde gerekler vücut için değil, mendubiyet içindir. Zira bunlar vücut için olursa, o vücutun bu ikinci şıkla mensuh olması gerekir. Gerçekten de Hasan, Şa'bî, Hakem b. Uyeyne gibi bazı müfessirlere bu son hükmün öncekileri neshettiğini kaydetmişlerdir. Ancak Abdullah ibni Abbas hazretleri "Müdayene âyetinde neshi yoktur, âyet muhkemdir" diye açıkça bildirdiği ve bu âyetin nüzulünün öncekinden daha sonra olduğuna ilişkin bir açıklama da bulunmadığı, halbuki tarih muahhar olmadıkça neshi bulunmayacağı yönünde bütün tefsir âlimlerinin ittifakı ile burada neshi olmadığı söz konusu ise de, bununla beraber birçoğu yine de buradaki güven şartının nâşih (neshedici) değil, fakat nedbe bir karine olduğunu söylemişlerdir. Ata, İbni Cüreyc, Nahai ve daha birçokları bu cevaz "Eğer seferde iseniz ve kâtip de bulamıyorsanız..." ifadesine göre, sefer şartına ve kâtip bulunmaması durumuna bağlı olduğuna göre, rehlin mendubiyetine karine olursa da imkan olduğu takdirde bu emirlerin mendubiyete hamlini gerektirmeyeceğinden, imkan hasıl olduğu takdirde bu emirlerin, yani yazmayı ve şahit bulundurmayı öngören emirlerin vacip olduğuna kal olmuşlardır. Ahkâm-ı Kur'an'da Ebubekr Razî'nin açıklamasına göre, "Fikihî mendub olduğu görülmüşdür, fakat her ne olursa olsun kendisine emniyet edilip senetsiz, şahitsiz borç verilen kişiye emaneti hakkıyla eda etmek farzdır." Kendisine güvenilen insan boynunda bir farz olduğunu bilsin ve Rabbi olan Allah'dan korksun da o güveni hiçbir şekilde kötüye kullanmasın. Siz de şahitliği gizlemeyin. Ey şahitler, ihtiyaç olduğu anda şahitliğinizi eda etmekten hem kaçınmayın, hem de görüp bildiğiniz gerçekleri gizlemeyin. Ey borçlular siz de içinizde bildiğiniz, görüp durduğunuz borcunuzu inkâr etmeyin. Zira her kim şahit olduğu gerçeği gizlerse, muhakkak ki, o kötü kabli günahkâr bir kimsedir. Şahitliği gizlemek, bildiğini söylememek öyle dış veya iç uzuvların işlediği günah gibi değildir; bizzat imanın karargahı olan kalbin ve ruhun işlediği bir yunaktır. Bundan dolayı da en büyük günahlardandır, kâfirliğe ve inançsızlığa en yakındır. Nitekim Abdullah ibni Abbas'dan rivayet olunmuştur ki: "Büyük günahlardan en büyüğü şîrk, yalancı şahitlik ve şahitliği ketmetmektir." Şahitliği ketmetmek böyle bir kalb günahıdır. Allah ise şahitlik veya şahitliği gizlemek gibi açık, belli veya gizli kapaklı her ne yaparsanız hakkıyla ve tamamıyla bilir. Sırası gelince de cezasını verir. Sakın kalbde kalan gizli şeyleri kim bilecek, demeyiniz. Zira:

Meâl-i Şerifi

284- Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra dilediğini başışlar, dilediğine de azab eder. Allah her şeye kadirdir.

284-KİRÂET: Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisaî ve Halefî Âşir kirâetlerinde nin cezmîyle ; İbnü Âmir, Âsim, Ebu Cafer ve Yakup'dan başkasında nin cezmî ile ve mim'e idğam ile, = , ancak Verş'in kirâetinde idğamsız sadece cezm ile okunur. Bütün bu okuyuşlarda mânâ farkı yok gibidir.

NÜZUL SEBEBİ: Bu âyetin nüzul sebebinde iki rivayet vardır: Birisi şahitliği ketmetmek ve doğruyu olduğu gibi söylemek hakkında nazil olmuştur, diğeri ise müminlerden kâfirleri dost edinip, onları taklid eyleyenler hakkında nazil olmuştur. Zira kalbin günahının küfür ile yakın ilişkisi sözkonusudur. Göklerde ve yerde bulunan her şey kayıtsız şartsız Allah'ındır. Bütün gerçekliğiyle ve var olan düzenleriyle O'nun mahluku, O'nun mülküdür. O'nun tasarrufu ve tedbiri altındadır. Bütün kâinatta Allah'ın ilminden gizli hiçbir şey düşünülemez. O hepsini bilir. Siz de bunlara dahil olduğunuz için sizin de içinizde ve dışınızda ne varsa, ne yaparsanız onu da bilir Ve siz içinizde bulunanı açıklasanız da, gizli tutsanız da, her iki durumda da sizi onunla Allah hesabı çeker. Bundan dolayı ne açık, ne de gizli olarak hiçbir fenalık yapmayınız. "İçinizde ne varsa" ifadesi mutlak olduğuna göre, nefsin her türlü hallerini ve hareketlerini kapsamı içine almaktadır. İrade, yöneliş ve duyus, düşünüş ve hayal ediş ve her çeşit hatıra ile vesveseler, şüpheler, inançlar, huylar ve meclerle bunlarla rühsal tepkiler, ister ihtiyarî ve isterse gayri ihtiyarî, sürekli veya gelip geçici, iyi ve kötü nefiste (iç dünyada) bulunan her şey buna dahildir. Fakat her şeyden önce âyetteki siyak, yani sözün gelişi, şahitliği gizlemek ve bildiğini söylememek gibi fena şeylere ait olduğundan, iyi olanlar dış görünüşüyle sanki hesaba çekilmenin dışında gibi görünüyor. İkinci bir husus "içinizde bulunanlar" zarf-ı müstakark olduğundan, içinizde iyice yer etmiş, karar haline gelmiş olan duygu, düşünce ve niyetler için açık bir anlam taşıdığından, bir var, bir yok olan gelip geçici ve kararsız duygular bunun dışında gibi görülüyor. Üçüncü olarak gizli tutmak ve açığa vurma ihtiyarî fillerden oldukları için insanların iradeleriyle ilgili olan işlere ve davranışlara, yine kendi içinde bulundurduğu niyet ve tasavvurlara ait olup, gayri iradî olanlar bunun dışında kalır. Zira hesaba çekilmek mutlakla açığa çıkmay ve gizli kalmaya ait değildir, çünkü niyetlerinin açığa çıkması da, gizli kılması da kendi takdirlerine kalmış bir şeydir. Bu ise kesinlikle kasıt ve niyetle olur. Yani iradeli olarak yapılan bütün işler ve ruhî haller hesaba çekilmeyi gerektirir. Böyle olmayanların gizli kılması da açığa çıkmas

da Allah Teâlâ'nın isteğine bağlıdır. Lakin kötülük kötülük olduğundan, haddi zatında azap ve acı sebebidir. Bunun için her ne şekilde olursa olsun onun açığa çıkması insanlara başka türlü bir azaptır. Hele zarurisi zarurî bir azaptır. Bunda hesaba çekilmek de felahi, yani rühsal kurtuluşu sağlamaz. O zaman bunu sağlayacak olan ancak Allah'ın gizli tutması ve bağışlamasıdır. Bunun için insanlar Allah'ın mağfiret ve affına muhtaç olmaları kurtulamazlar. Hasılı insanların hiçbir şeyi Allah'dan gizli kalmaz. Bundan dolayı insanların açığa vurmaları ve gizli tutmaları bir önem taşımaz, kendi hür iradeleriyle ve isteyerek yaptıkları tercihler ve seçimlerle yaptıkları işlerin hepsi hesap kapsamının içine girer ve hepsinin hesabını Allah sorar ve sorumlu tutar. Tutar da sorumluluk kesinleştikten sonra dilediğini başışlar, mağfiret eder, dilediğine de azap eder. İşte bundan dolayıdır ki, O'nun azabı bile katkısız adalettir; mağfireti de katkısız ihsan ve inayettir. Gerçi burada önce mağfiretten söz edilip, azabın önüne alınmıştır. Lakin bunlar O'nun istemesine (mesyiyetine) ait işlemler ve hükümler olduğundan mağfiretin kime, adaletin kime nasip olacağını yine Allah'dan başka kimse bilmez. Bu gerçek karşısında insan olanlar kismetlerine adalet çıktığında, haklarına düşen şeyin azab olmaması için, açığta ve gizlide her türlü fenalıklan sakınıp, kâmil imdân hayır hasenata sarılmayı, iyilikleri ve faziletleri alışkanlık haline getirip güzel huylarla donanmayı, kendilerinde çirkin şeyler huy, meleke ve ahlâk olarak değil, hal olarak dahi bulunmamalı, kendi içindeki her fenalığı söküp atmaya çalışmalıdır. Bunlar nasıl gerçekleşir, demeyiniz. Allah her şeye kâdir, hem de pek ziyade kâdirdir. İnsanlar ve bütün içinde bulunanlarla gökleri ve yeri yaratan, bilerek vücuda getiren Allah, hepsini bir anda yok etmeye ve öldürmeye kâdir olduğu gibi, ölenleri tekrar diriltmeye, gizli veya açık geçmişin hesabını sormaya, iyilere iyi, kötülere kötü karşılık ve mükâfat vermeye, azabı hak etmiş olanları bağışlamaya da kâdirdir.

Allah, kendi zat ve sıfatlarına, enfüs (insanları iç dünyaları) ve bütün dış dünyayı, bütün âlemleri şahit getirip ve böylece hükmettirdikten ve herşeyi bildiğini ilân ettikten sonra, "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." cümlesiyle "âyetelkürsî"ye yeniden bir göz atma anlamına gelen bu âyet-i kerime, kalbin günahı olan şahitliği ketm etme işinin ne kadar ağır cezası gerektireceğini isbat sadedinde ve dolayısıyla yukarıdan beri sürenin işini aldığı âyet ve delillerin, mukellefiyet (sorumluluk) ve hükümlerin genel bir icmalini (özetini) ve toptan bir muhabesatini yaparak, esas açıklamanın hedefi olan iman ilkelelerinden özellikle ahirete iman meselesine getirerek, bunu da dinin temeli olan Allah'ı tanıma meselesine ve bilhassa ilâhî sıfatlardan ilim, irade ve kudret sıfatlarına bağladığı sırada tekrar sağlam ve edebî bir "terci-i bend" neş'e (nesve)sı veren "Allah her şeye kadirdir." fasılası ile sürenin sonunu ta başındaki genel bir hitap olan "Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz!" (Bakara, 2/21) âyetinin öncesine bağlayan ve böylece bu kadar çeşitli açıklamaların ve değişik hitapların tamamını başı ve sonu aynı hizada olan bir genel hitapta birleştiren estetik ve beyan dokusu oluşturmaktadır. Bundan dolayı bununla sürenin başı tarafında o genel hitaptan önce olan giriş kısmına karşılık bir sonuç kısmına başlanmış oluyor ki, bu sonuç da üç âyetten ibaret olacaktır. Bunlara "havatimi sûret'i'l-Bakara" denilir. Bu üç âyetten birincisi, sürenin başı tarafında yer alan ve kâfirlerle münafıklar hakkında olan onbeş âyete (âyet 6-20) dönüktür. Bunu izleyen son iki âyet ise, hem bu âyetin bazı izaha muhtaç yönlerini açıklamakta, hem de sürenin en başındaki mümin ve muttakilerle ilgili kısma uyum sağlamaktadır. Bu uyumu göstermek ve bütünüyle gözler önüne sermek için orada iman ve daha başka özelliklerden sadece nazarı olarak söz eden tasvirler burada o mümin ve muttakilerin kim olduklarını bilfiil tesbit etmektedir. Şöyle ki: "Bu kitabın muttakiler için hidayet olduğuna hiç şüphe yoktur... ve işte onlar kurtuluşla erenlerin tı kadimleridir." (Bakara, 2/2-5) âyetlerinin içeriğine göre, hidayet ve ilâhî tebliğin nasıl bir feyiz kaynağı olduğu ve onun nasıl bir sonuç verdiği, buna bağlı olarak o imanın gerçeğe, o gaybın görünüre nasıl dönüştüğünü belgelere dayalı olarak anlatmak ve nihayet Fatiha süresindeki "Ey Rabbimiz! Sen bizi doğru yola ilet." (Fâtiha, 1/6) duasının nasıl kabul olup ne gibi gelişmelere yol açtığını gözler önüne sermek üzere buyruluyor ki;

Meâl-i Şerifi

285- Peygamber, Rabbi'nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayı, duyduk ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, başışlamayı dileriz, dönüş ancak sanadır." dediler.

286- Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez. Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararını yine kendisindedir. Ey Rabbimiz, eğer unuttuk ya da yanlışdıysak bizi tutup sorguya çekme! Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği yükü de yükleme! Başışla bizi, mağfiret et bizi, rahmet et bize! Sensin bizim Mevlamız, kâfir kavimlere karşı yardım et bize.

285-KİRÂET: Hamze, Kisaî ve Halefî Âşir kirâetlerinde müfred olarak okunur. Yakup kirâetinde ile okunur.

NÜZUL SEBEBİ: Rivayet olunduğuna göre, "Siz içinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de" (Bakara, 2/284) âyeti nazil olunca, bu ashaba pek ağır geldi, toplanıp Resulullah'ın huzuruna vardılar, diz köktüler: "Ey Allah'ın Resulü, namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yeteceği amellerle mukellef olduk. Şimdi ise bu âyet indirildi. Halbuki bizim buna gücümüz yetmeyecek." dediler ve "Herbirimiz, kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki, dünyalan verseler bunları kalbinde bulunsamızı arzu etmez." diye insanın elinde olmadan içinde bulunan duygu, düşünce, tasan ve hayallerden söz ettiler. Peygamber (s.a.v.) onlara: "Siz de sizden önceki Kitap ehli gibi, duyduk ve karşı koyduk mu demek istiyorsunuz? 'duyduk ve uyduk, ey Rabbimiz gufranını dileriz, dönüş ancak sanadır, deyiniz!' buyurdu. Bunu hep birlikte okumaya başladılar, okudukça dilleri aştı ve gönülleri yatıştı. O zaman âyeti nazil oldu. Böylece Allah'a tazarru ve niyaz ile yalvarp yakardıklarından, istiğfar edip Allah'a sığındıklarından dolayı bir süre sonra arkasından âyeti nazil oldu ve güçlerinin yetmeyeceği ve ellerinde olmayan şeylerden hesaba çekilmeyecekleri bildirilerek, endişeleri giderilmiş oldu. Demek ki, Ashab-ı Kiram "Siz içinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker." nazmı cellînin gizli ve açık yönleriyle bütün ihtimallerini dikkate almışlar ve bu âyetin gerekli kıldığı sorumluluğun akla doğan düşünce ve duyguların da kapsamı içine alma ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerine âyetin insan gücünün üstünde bir sorumluluk yüklediğini düşünerek, bunun böyle olmaması gerektiğine hükmedip Hz. Peygamberden, her ihtimale karşı bu hükmü yorumlayacak bir açıklama aramışlardı. Buna karşı her şeyden önce kayıtsız şartsız itaat, istiğfar ve yalvarma ile emrolununca derhal itaat gösterdiler. İçlerinde kağınlımaz olarak mevcut bulunan endişe ve korkuya rağmen, ilâhî sorumluluğa ve Hz. Peygamber'in emrine boyun eğdiler ve hiç itiraz etmeden olduğu gibi kabul ettiler. Allah Teâlâ da evvela bunları kâmil imanlarını, bu söz dinlemelerini ve emre uymalarını, alçak gönülle yakarmalarını, "Rabbena, Rabbena" diye yalvarmalarını ve yalnızca kendisine sığınmalarını övgüyle dile getiriyor. Onları medh ü sena ederek bu şekilde dua etmeye devam etmelerini teşvik ediyor ve destekliyor. Ayrıca bir müddet sonra lütf ve merhametini açığa vurup, "Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği yükü yüklemez" şeklinde ittifata bulunuyor. İstek ve ihtiyaçlarına uygun olarak hüküm göndirmesi ve ızdıraplarına sebep olan hayal ve hatıra sorumluluğundan doğan endişeyi gidirmiştir ki, işte itaatın ve Allah'a sığınmanın ürünü daima böyledir. İtaat vesvese ve endişeyi yok eder. Hasan ve Mücahid ile İbnü Sirin'den, bir rivayette de İbnü Abbas'dan naklen anlatıldığına göre, den itibaren bu son iki âyet, Cibrîl vasıtasıyla nazil olmamış, Resulullah bunları Mirac gecesinde vasıtasız olarak içmiştir. Bundan dolayı Bakara Süresi Medine devrinde nazil olmuştur, ancak o takdirde bu iki âyet müstesna olarak daha önce nazil olmuş demektir. Bununla beraber bir başka rivayette İbnü Abbas, İbnü Cübeyr, Dahhak ve Ata: "Bunlar da Medine'de Cibrîl ile nazil oldu." demişlerdir. Gelelim mânâsına:

O Peygamber, yani bu indirilmiş kitabın tebliğiyle görevli olan peygamber, o özel muhatap, yukarıda "kulumuz" (Bakara, 2/23), "Muhakkak ki sen peygamberlerdensen",

(Bakara, 2/252), "Peygamberlerin bazısını yüksek derecelere erdirmiştir." (Bakara, 2/253) özellikleriyle bilinen o muhteşem peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.), Rabbinden kendisine indirilmiş olanın hepsine iman etti, peygamberliğini şüphe ile değil, bu iman ve bu yakın ile yaptı. Rabbinden gelene hem kendisi inandı hem de onun ümmeti olan ve yukarıda genel özellikleri açıklanan o müminler. Onların hepsi, Allah'a ve Allah'ın meleklerine, kitaplarına -yahut kitabına-, peygamberlerine, onlar da Allah'ın peygamberleri olmalarından ötürü, inandılar, iman getirdiler. "Allah'a, bide indirilene ve bizden önce indirilene... inandık, deyiniz" (Bakara, 2/136) gibi emirlere uyarak biz Allah'ın peygamberlerinden hiç birisinin arasını ayırmayız. Birinin peygamberliğini kabul ve tasdik edip, bir diğeri inkâr ederek aralarında fark gözetmeyiz, hepsini kendi derecelerine göre peygamber olarak tanırız. "İşte bunlar peygamberlerdir, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık." (Bakara, 2/253 âyetine bakınız). İşte böyle iman ettiller ve bu iman ile dediler ki: dinledik ve itaat ettik, Hak'tan gelene kulak verdik, iyice dinledik ve anladık; kerhen değil tav'an, kendi nizamızla, seve seve söz tuttuk, emre uyduk. Gufranını (affını) niyaz ederiz ey Rabbimiz! Ne kadar itaat edersek edelim yine de kusurumuz çok. Hele nefse doğan, işe dolan duygu ve düşüncelerden kurtuluş yok. Akîbet varılacak yer, son durak ancak sensin. Senden geldiğimiz gibi, dönüp dolaşıp yine sana geleceğiz. Ölüm, ahiret, yeniden diriliş, bunların hepsi hak ve gerçektir ya Rabb! Öldükten sonra dönüp sana varılacak, sana hesap verilecek, sen de dilediğine mağîfret ihsan edip, dilediğine azap edeceksin; işte biz şimdiden sana sığınıyoruz ve senin bağışlamamı dilediğiz.

286-Bu müminler Allah'ın emirlerini ve onlara yüklediği görevlerini böyle güzel bir itaat ile kabul edip ahirete yakinen iman ve bu iman ile Allah'dan gufran talep eylediklerinden dolayı, ilâhî rahmetten şu iltifat ile cevaba nail oldular:

Allah kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz, yükleyemez değil, yüklemeyiz. Allah'ın kendi kullarına yüklediği sorumluluk, kulların güç yetireceği kadardır ve hatta onun çok altındadır. Allah insanları zora koşmaz, güçlerini sen sınırı kadar zorlamaz, sıkıntıya sokmaz, müşkülât ve meşakkât vermez. Mükellef olan kullar o görevleri güçleri rahat rahat yetecek şekilde yapabilirler. Nitekim "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..." (Bakara, 2/185) buymuştur. Hak din kolaylıktır, onda zahmet yoktur. Böyle olması da güç yetmez bir sorumluluğu yüklemeye Allah'ın kudreti olmadığından değildir, sırf fazl u kereminden ve rahmetindendir. Bu suretle Allah'ın kullarına bahsettiği güç ve takat onlara emrettiği görevlerden daha fazladır. Bu sayede onlara görevlerini yaptıkları sonra dinlenecek, gezip dolaşacak, dünya ve mâîşet işlerinde çalışacak, hatta daha başka emredilmemiş olan hayır ve hizmet işleriyle ilgilenerek zaman ve imkan kalabilecektir. Nitekim kullar farzları yaptıktan sonra daha neler neler yapabilirler. Mesela günde beş vakit namazdan başka daha ne işler görebilirler. Gerçi sorumluluk iradeye bir anlamda zahmet yüklemek demektir, her zahmet de bir enerji tüketimini gerektirir. Bu hikmetten dolayı her yükletilen sorumluluk ona güç yetirebilme şartına bağlıdır. Fakat o yükün bu gücü zorlamaması da şarttır. Yani her bir ferdin sorumluluğu gücüne ve kapasitesiyle ölçülmek gerekir. Bundan dolayı kişilerin güç ve takatleri farklı olduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk dereceleri de fazla olacaktır ki, adalet ve eşitlik de bunu gerektirir. Mesela, malı olmayan zekatla mükellef olmayacağı gibi, çeşitli zenginlerin zekatları da bir ölçü çerçevesinde değişik olur. Zenginlik derecesine göre kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nisbet dahilinde, mesela kırta birdir. Kudret hesaba katılmayarak, nüfus başına eşit olarak şu kadar verilecek demek, bu temele aykırı düşer. Yine bunun gibi, ümmete toptan yönelik olan farz kıfayenin fertlere ilişkisi de böyledir. Ayrıca bir şahsın uhdesine düşen sorumlulukların toplamı hesap edildiği zaman dahi onun gücünü aşmamalıdır. Bunun için bazı sorumluluklarda zahmetsiz ve külfetsiz kudret-i mümekkineden başka bir de kudret-i müyessire denilen, yani daha da kolaylık esasına dayanan bir kudret de şart olmuştur. Velhasıl bu âyet, hikmet-i teşrî'in en büyük esasını özet olarak ifade etmiştir. Sorumluluk onu yüklenenlerin onların kapasitesi ile orantılıdır. Herkesin kessettiği (kazandığı) kendi lehine (çıkana), iktisap ettiği de kendi aleyhine (zararına)dır. Kesp ve iktisap lügatte, Kur'an'da bir ve aynı mânâyâ kullanıldığı gibi, farklı olarak da kullanılmıştır. Kamusta dahi gösterildiği üzere, evvelâ kesib, iktisab, tekasüb, nızık aramaktır; yani faydalananak, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki, bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir. İrade-i cüz'iyiye, bir güç sarfetmek demektir. Türkçeşi çalışmak, çaba harcamak demek olur. Kesp ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, öbürünün aleyhe olması ancak ilgi alanlarından kaynaklanabilir. Bu açıdan kelimesindeki ile kelimesindeki nin anlamları birbirinden ayrılarak birincisi Allah'ın teklif ettiği hayır, ikincisi Allah'ın nehyettiği şer ile tefsir edilmiştir. İkinci olarak kesb, isabet demektir; yani hedefini vurdu, istediğini elde etmektedir ki, Türkçe kazanmak anlamına gelir. İktisab ise gerek isabet etsin, gerek etmesin mutlak anlamda tasarruf ve gayret göstermek, yani çalışıp çabalamaktır. Bundan dolayı bir bakıma kesibden daha genel, bir bakıma da daha özel bir anlam taşır. İşte bundan dolayı bu iki kelime birbirinin yerine kullanılabilir. Üçüncü olarak, kesib kazandırmak mânâsına gelir ki, o zaman iki mef'ûl alır: "Filâna mal kazandırdım." denilir. Şu halde iktisap bu mânâyâ karşılık olduğu zaman, dönüşümlü fiil olur ve kazanmak, yani başkasının kazandırmasıyla kazanmak demek olur. Bu mânâyâ esas olmak üzere Rağib İsfahânî şunu da beyan eder ki: "Kesib hem kendisi, hem başkası için kazandırıldığına, iktisab ise şer kendisi için istifade ettiğine denilir. Bundan dolayı her kesp iktisab değildir, fakat her iktisab kesibdir. Bunlar gibidir..." Bunun için iktisab şehvet ile, kesb ise hikmet ile ilgili olur. İşte bu mânâların her biri bakımından değişik anlamlar ifade edebilir. Bu cümleden olmak üzere:

1- Her nefsin istediği, yaptığı iyilik, kendi lehine, kendi iyiliğine, kendi yarannadır. Sonunda da sevabı ancak kendisinin olacaktır. Aksine yaptığı kötülük, yüklenildiği vebal de yine kendi aleyhine, kendi zararındır. Sonuçta o yaptığının azabı kendisine aittir. "Kim bir iyilik yaparsa kendi lehinedir, kim bir kötülük işlerse kendi aleyhinedir". (Fussilet, 41/46) Yani herkesin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük yine kendinedir. Allah'ın emrettiği görevler de iki kısmdır: Birisi dışarda ve içimizde veya her ikisinde yapılmasını emrettiği şeylerdir. Bunlar hayır, hasenat ve iyi hizmetlerdir. İkincisi de yapılmamasını emrettiği, yani yasak kıldığı şeylerdir ki; bunlar da şer, kötülük cinsinden olan şeylerdir. Öncekileri yapmak faydalı, yapmayıp terk etmek zararlıdır. Sonrakileri yapmak zararlı, yapmayıp terketmek faydalıdır. Bunların yararları ve zararları da Allah'a değil, mükellef olan kullardır. Bundan dolayı ilâhî teklifler kapasiteye göre olmak gibi bir kolaylık sağladıktan başka, her mükellefin sarfedeceği emeği zaranna harcamayıp tamamen onun yaranna tahsis etmekte gibi bir özel faydayı, bir ilâhî rahmet ve merhameti de içine almaktadır. Bunun için Allah kullarına hiçbir görev yükletmese, hiçbir teklifte bulunmasa acaba daha büyük bir rahmet olmaz mıydı gibi bir vesvese hatıra gelmesin. İlâhî rahmet ve inayet, hirs ve şehvetin itmesiyle zarara sürüklenmekten nehyetmeye ve ebedî menfaat ve kazanç elde etmek için mükellef tutmamaya elverişli olmaz. O'nun rahmeti kullarını başboşluğa terketmeye müsait olmaz. Zararlar ve faydalar karşılıklı olarak dengelidir. Zarar söz konusu olmasa idi, fayda da söz konusu olmazdı. Allah'ın kulları mükellef kılması onlara zarar vermek için değildir, zararlardan korumak içindir, faydalı olana yönlendirmek içindir. Külfet nimete göredir. İşte bu hikmetten dolayıdır ki, Allah verdiği güç ve kudretin üstünde güç yükletmez. Yükleirse o zaman faydadan ziyade zarar, nimetten ziyade külfet yükletmiş olur. Bu ise mükellefiyet olmaktan çıkar ceza olur. Bunu da Allah'ın adaleti ve rahmeti, ancak görevi kabul etmemenin bir cezası olarak tayin buymuştur. Bundan dolayıdır ki, buyurulmuştur. Bu cihette ilâhî emirle yükletilen görevlere tamamen "duyduk ve uyduk" demeyen ve Hakk'ın koyduğu kuralları geçersizinde kesib yapmayanlar sonuçta böyle bir cezalandırmaya uğrarlar. Nitekim ahirette "Cehennemin kapılarından haydi girin bakalım!" (Zümer, 39/72) emri, böylesine takatlarının üstünde yapılmış olan bir cezalandırma şeklidir. Hakkın koyduğu kanunları ile amel etmeyen milletler veya kişiler bu şekilde nelere uğramışlardır. Bundan sonraki duaların öğretim tarzı da bu hikmetle ilgilidir.

Allah Teâlâ kullarının daha için başında böyle zararları uğramalarına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve teklife uygun bir kapasite ile yaratmış ve adaleti sayesinde nimetle külfeti karşılıklı olarak dengede tutmuştur. Madem ki bu böyledir, o halde insanlara da nimete göre külfete katlanmak ve hatta Allah'ın mükellef kıldığı görevlerden artan gücü ve takatı boş yere harcamıyarak, nafile ibadetlerle hayır ve hasenat işlerine sarfedip nimet ve menfaati arttırmaya çalışmak yararlı. Böylece "Yaptığı iyilik lehine, yaptığı kötülük de aleyhinedir." formülü, hem emir ve tekliftteki faydayı açıklamış ve onu kabulünüp yapmaya sevkettmiş, hem de farz olan görevlerden başka hayırlara ve nafilelere de teşviki kapsamı içine almış olur ki, buna "nedb" tabir olunur.

2- "Her nefsin kazandığı, yani yolunca isteyip elde ettiği kendi yaranna, aksine veya körü körüne çalışıp boğuştuğu da kendi zararındır". Bundan dolayı kapasiteye göre teklif, o faydayı elde etmeye ve bu zararı defetmeye ilişkin hikmetle dayanmaktadır. Zira teklif olmasa insan atıl ve tembel olur. Teklif kapasiteye göre olmazsa o zaman da çabalar, boğuşur durur, bir şey elde edemez. Her ikisi de zararlı olur. Bir de Allah kapasiteye göre sorumluluk vermemiş olsa, hayra ve nimete varmak için; ya yol göstermemiş, ya da yolun ne olduğunu belirlememiş olurdu. O zaman insanlar boş durmak istemedikleri takdirde, yanlış yollara sapmış veya boşu boşuna uğraşp didişme durumunda kalmış olurlardı. Takattan fazla teklif yapma ona takat yetişmez ve kazanç olmaz ve çabalar boşa giderdi. Her iki halde de Allah kullarının hayrını istememiş, zararlarını istemiş olurdu ki, bu da Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın merhametine aykırıdır. Bu mânâyâ göre, kesb ve iktisabın kapsamına giren konularda esasen "ser" hiçbir şekilde söz konusu olmayabilir. Her iki da hayırdan ibaret olabilir ki, biri ele geçen, elde edilen hayır; öbürü de ele geçirilmeyen hayırdır. Yani yoluna ve usulüne uygun olarak hayır kazanmak bütünüyle faydadır. Şer öyle dursun hayır kazanacağım diye körükörüne çabalamak, boğuşup durmak bile zarardan başka bir şey değildir. Çünkü sonuç boşa çıkarsa emek heder olur gider ve ihtimaldir ki, daha büyük tehlikelere ve şerre kadar gidiir. Bilgisizlik bunun için zararlıdır. İşte kapasiteye göre olan ilâhî teklif hayrın yolunu göstermekle o menfaati temin etmiş ve enerjii telef etmeyerek bu zarardan korumuştur.

3- "Her nefsin hem kendisi, hem başkaları için kazanıp elde ettiği şer kendi lehinedir. Asıl kazanç böyle kazançtır ki, hayır buna derler. Hayır her halükârda sahibindir. Bunun aksine şehvet ve hırsına mahkûm olarak ve yenik düşerek 'ben, ben' diye yalnızca kendisi için kazandığı da zararındır." Zira o tek başına yaşayamaz. Kazanmak için başkalarının varlığına muhtaçtır. Bundan dolayı Allah'ın teklifi, bu faydaları sağlamak ve o zararı önlemek içindir. Bunda bencilikle diğerlerinin güzel bir ayınımı vardır.

4- "İnsanın kazandırdığı şer kendi lehinedir". Ona hak ve menfaat sağlar. Fakat başkasının kazancıyla yaşaması, başkasının sırtından geçinmesi de aleyhinedir". Görev borç sayılır, fakat borçlu açısından yenilgiyi ve ezikliği gerektirir. Veren el, alan elden hayırlıdır. Bundan dolayı teklifin kapasiteye göre olmasında mükellefi, el açmaya muhtaç olmaktan korumak ve onun haklarını savunmak anlamı vardır. Bunun için yüce Allah, hayır yollarına infakı, alışve-rişte sağlamı ve gerçekçi olmayı teklif etmiş, dilenmekten, ribâdan ve saldırganlıktan nehyetmiştir.

Çoğunlukla tefsir âlimleri, bu dört mânâdan birincisi üzerinde durmuşlar. Diğerlerinin her birini birer yönden ona eklemiştirler. Bundan dolayı birincisi asıl tefsirdir. Zira ilâhî teklifin bütün inceliklerini içine almaktadır, ayrıca çok açıktır.

Şimdi Cenab-ı Allah "işittik, emre uyduk, ey Rabbimiz gufranını dileriz, doğrusu yalnızca sanadır." diyen müminlerin yakanışına ve sığınmasına karşılık olmak üzere işte bu cevabı verdi. Kolaylık ve yükü hafifletmeyle ilgili olan bu açıklamasıyla onların telaşlarını giderdi.

Bu suretle Allah kelâmı yalnızca Resulü ile değil, yukarıdan beri yapılan açıklamalar çerçevesinde ona iman eden ümmeti ile de bir konuşma ve münacat şeklinde tecelli eyledi ki, bu üslup özellikle Fatîha süresinde de böyle geçmişti. Bu, Kur'an okuyan veya dinleyen müminlerin ara sıra kendilerini bizzat Cenab-ı Allah ile konuşma halinde bulmaları gibi büyük bir nimeti dile getirmeyi de içine alır. Bu derece ihlas ve itaat duygusuyla kendilerini Allah huzurunda hissedener, yalnızca Allah'a muhatap olmak şerefine emekle kalımyacaklar; o yüce huzurda söz söyleyebilmek için kendilerine izin verileceğinden, bizzat Allah'dan dilek dileyebilmek şerefine de erecekler. İşte bu visal makamının kuvvet ve şerefini göstermek için Cenab-ı Allah, yeni baştan bir cevap demek olan bu kelâmını bir fasıla ile ayırmakla beraber, bir taraftan da yine onların sözleri ve onların hikaye olunuyormuş gibi bir üslupta ifade buyumuştur. Çünkü mutlak anlamda "duyduk ve uyduk" diyen o müminler, aradıkları bu cevabı, bu kolaylığı ve bu rahmeti öncelikle ve hemen kabul edip ikrar eyleyecekler ve aynen tekrarlayacaklardır. Esas içeriği de kendi düşüncelerine uygun olduğundan bu âyet dahi onların sözleri gibi olacaktır. Bu nükte ile bu âyet dahi onların dinlenen hikaye ediliyormuş veya onların duaları arasındaki bir ara cümlecik olarak bulunuyormuş gibi bir tarz-ı mütâşabih olarak sevk buyurulmuştur. Bu üslup ile mükellefiyetin inceliğini açıklayan bu cevap kendilerine güçlerinin üstünde yük yükletilmeyeceğini ve aksine kapasiteye göre kolaylığın murad edildiğini olduğuna müjdelerken aynı zamanda güç yetirelemeyecek bir mükellefiyetin haddizatında mümkün olduğunu dolayıyla ifade etmiştir ve bununla beraber kesibin, yani çalışıp kazanmanın değerini ve nimetin külfete göre olduğunu anlatarak, mükellefiyetten artı kalan güçlerin, emredilmemiş ve farz kılınması olan hayırlı işlere harcanmasını teşvik ederek "Mümin kulum bana nafile ibadetlerle durmadan yaklaşıp." kudsi hadisin içeriğini de anlatmış olduğundan özendirmesiyle uyansınan etkisi altında tekrar ve yeniden bir itaat azmi ve günah korkusu ile, dua ve yakarmaya yol açmak bu cevap cümlesi aynı üslupta ve bütün arzularına uygun olarak gayet önemli ve maksada elverişli dualarla sona erdirilmiş, şimdi de şöyle denilip diye emir verilemezsin bu da önceki dualarının devamı ve sonu şeklinde öğretilmiştir. Bundan dolayı burada Nahiv ilmi (dil bilgisi) açısından üç vecih vardır. Birisi dan bağlayarak sürenin sonuna kadar tamamı nun "mekûlû" olmaktır. İkincisi yine böyle olup, ancak kısmı arada bir ara cümlecik (cümle-i mu'teriza) halinde bulunmaktır. Üçüncüsü de bundan sonra yine bir "deyiniz" takdiri edilmektir. Yani, ey müminler şu halde duadan ayrılmanızı da şöyle deyiniz; Ey Rabbimiz! Unutursak veya hata edersek bizi sorumlu tutma. Yani, kapastemiz ölçüsünde teklif ettiğin vazifeleri en iyi şekilde eda etmeye, hatta gücümüz yettikçe daha fazla hayırlar kazanarak ileri gitmeye, yeni baştan bir itaat ve iştiyak duygusuyla azmettik; fakat farz kıldığın vazifelerden birini beşeriyet icabı unuttur veya iyi, meşru bir şey yapmak isterken yanlışlıkla haram kıldığın, yasakladığın şeylerden birine bilemeyerek düşer de hata edersek, bu da hayır terketmek veya şer olan bir şeyi işlemek cinsinden bir iktisab olabilecektir, ise mutlak olduğundan bunlardan sorguya çekilmek ihtimal dahilindedir. İşte bundan dolayı ne unutmaya ve hatanın kendisinden, ne bizi unutmaya ve hataya sürükleyen sebeplerden, ne de bunlardan biri sebebiyle iktisab etme durumunda olduğumuz hayrın terkinden veya şer fillinin işlenmesinden biz Muhammed ümmetine dünyada ve ahirette ceza verme, azab eyleme.

Unutma ve hata iki türldür: Birisi sahibi mazur görülebilir cinstendir ki, bunda sahibi mazur görülebilir, diğderinde görülmez. Mesela bir kimse üzerinde bir pislik görse de bunu temizlemeyi geciktirse, sonra unutup namaz kılsa, mazur olmaz. O pisliği görür görmez temizlemediğinden dolayı kusurlu hareket etmiş olur, lakin görmezse mazurdur. Yine bunun gibi, bir kimse bir aya tüfeke ateş etse de bir insan vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğunda takdirde ona isabet edip etmiyeceğini hesaba katmamış ve bu hususta gerekli önlemlere riayet etmemiş ise mazur olmaz. Yine aynı şekilde insan dinî emirleri ve şer'î görevleri bellemeye çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tekrar mütalaa eylemez de unutursa, böyle bir unutmadan dolayı mazur olmaz. Bunun için yukarıda belgelendime usulleri gösterilmiş ve borçların yazılması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşte bundan dolayı bazı unutmaya ve hatalarda kaçınmak, insanogluğun gücü dışında ise de bazılannda durum böyle değildir. Yine bundan dolayıdır ki, "gücünün yettiğinden başkası..." ifadesi genel anlamda bütün hata ve unutmalarından sorguya çekilmeyeceği anlamına gelmez. Âyet sorguya çekilme ihtimalini bütünüyle ortadan kaldırmış değildir. Bunların elde olanlarının in kapsamı içinde bulunduğunda gözden uzak tutulmamalıdır. Demek ki, mesele müşkildir. Unutmaya ve hata ile yapılmış olan fenalıklar haddi zatında zararlı, gayri meşru ve insanın gücüne bağlıdır. Unutarak

veya hata ile yutulmuş bir zehirin zaran yoktur denilemeyeceği gibi bunlar da böyledir. Kötülükler ve günahlar tıpkı zehir gibi şeyler zarardır. Hasılı hiç unutmamak ve hiç hata yapmamak insanın gücünün üstünde bir şey de olsa, bunlar sebep oldukları için Allah katında, yani özünde sonucunu değiştirmez, hepsi de hükmüne dahil olurlar. Bunun için insanlar bunlardan mümkün olduğu kadar uzak durmak ve sakınmak ile de yükümlüdürler. Hata ile adam öldürmede olduğu gibi, hata konusunda bazı mükellefîyet hükümleri vardır. Unutmak ve hata etmek kul hakkındaki zararın tazminine engel olmaz. Bunlara işaretleir ki, "bizi mükellef kılmâ" denilmemiş, "bizi sorumlu kılmâ!" denilmiştir. Bu şekilde gerek hatadan, gerek unutmadan, gerekse bunlann ön şartlarındn ve sebeplerinden, hatta gerekse sonuçlarındn mükellefîyetsizlik değil, sorumlu tutulmamak niyaz edilmiş ve istenmiştir. Böyle bir öğretim iyilik ve adaleti de içine almıştır. Nitekim "Hata ve unutmadan doğan sorumluluk ümmetimdenn kaldırılmıştır." hadis-i şerifi bununla ilgilidir. Evet hataya düşmemiz ve unutmamız da kötü bir şeydir, fakat lütfunla bunlardan dolayı bizi sorumlu tutma!

Ey Rabbimiz! Bize bizden önceki ümmetlere yüklettiğin gibi ağır yük de yükleme. Bizi asâ ve isyan milletleri gibi yapma! Yani bizi diğer milletlere yaptığın gibi yerinden kılmıdtanmış, sıkıştırır, zor dayanılır ağır boyunduruklar, şiddetli mäsaklar, ağır tabiiyetler, meşakkatli buyruklar, katı kanun ve kurallar ve uygulamalar altında bulundurma, sonuçta mükelleflerini meshederek (suretlerini değiştirerek) maymunlara, domuzlara çevirecek sıkıntılara koşma. Bizim kurallarıımızda ve sosyal hayatımızda zorluklar, zorlamalar, baskılar olmasın Rabbimiz.

İŞR : Lügatte esas anlamı esaret ve hapis mânâsıyla ilgili olup, altındakini ezen ve yerinden kıpırtmayayan ağır yük ve bağ demektir ki, boyunduruk gibi, ağır mäsaka, zor dayanılır ahde ve bağımlılığa, yine bunun gibi akrabalık ve yakınlığa da denilir. Anlaşıyor ki, tarihlerde görüldüğü üzere, yahudi ve hristiyanlar gibi önceki ümmetlerde katı hükümler ve yükümlülükler vardı. Tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre, meseâi yahudiler günde elli vakit namaz kılmak ve mallarının dörtte birini vergi vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlanndn sürölüp çkınılmak, birçok konuda hemen idam cezası uygulanmak, tevbe etmek için intihar ile yükümlü olmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, herhangi bir hata meydana gelirse helâl olan yiyeceklerden bazıları yasak kınılmak gibi hükümler vardı. Kaffal Tefsir'inde denilmiştir ki, "Yahüdilerin ellerinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın beşinci sifri iyice gözden geçirilirse, onlann ne kadar katı hükümlere, ne kadar çetin mäsaklara tabi tutulmuş oldukları daha birçok acıap hükümlerle birlikte görülür. İşte müminler bu gibi sıkıntılardan, zorluklardan korunmallarını niyaz ettiler ki, Allah da fazl u keremi ile ileride gelecek olan "Üzerlerindeki ağır yükü kaldıran ve bağları çözen..." (A'raf, 7/157) âyetiyle bunları giderdi.

"Allah kimseye gücünün yetmeyeceği yükü yüklemez" buyurulduktan sonra bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çünkü önce vüs'u' yani kapasite kelimesinin anlamı takat kelimesinin anlamından daha geniş kapsamlı ise de onun takat yerine kullanıldığı da meşhurdur. O halde mükellefîyetin takat ile orantılı olması da ihtimal dahilindedir. Bu da baskı ve şiddetten başka bir şey değildir. Önceki ümmetlerde bunun meydana gelmiş olduğu da sabittir. Bundan dolayı bu mücmel mânânın ortadan kaldırılıp, vüs'un açık olan kolaylık anlamına olması dilenmiştir. İkinci olarak, amel, yükümlülük kelimesinden bir bakıma daha geniş kapsamlıdır. Bunların bizzat ilâhî teklifin ve teşr'in eseri olarak değil, tam aksine bunlann zıddına hareket eden Firavun vesaire gibi azgınlann tasallutu ile terbiye olması da mümkündür. Bunun için yerine denilmiştir. Sürenin başından beri sürüp gelen İsrailoğulları kıssalarında her iki yönden de uyanlar olmuştur. Aynı mânâ şu duada daha ziyade düşünülebilmehtedir.

Ey Rabbimiz! Bize gücümüz yetmeyen şeyleri de yükletme; hiç çekilmez, takat getirilmez, yükletilecek olursa yerine getirilemez, isyan ve ihtilale sevkeder, uygulanacak olursa cezalandırma olur, mahveder, helak eder, takat yetişmez belalar, sevdalar altında inletme ey Kâdir Rabbimiz! Çünkü Sen herşeye kâdirsin. Bunu rahmetinden dolayı yükümlülük olarak yapmazsan da imtihana çekmek için ve isyankârlara gazabından dolayı cezalandırmak için yapabilirsin. Her şey senin istek ve iradene bağlıdır. Bundan dolayı bize yükümlülük olarak, ne imtihan olarak, ne de ceza olarak güç yetmez şeyleri yükletme, hasılı müjden Muhammed ümmetinden. İşte sağladığın bu kolaylık, bu hafifletme, bu ümmete bahşettiğin iman feyzi, itaat duygusu, ihlas, irade gücü ve Hakka bağlılık gibi güzel hasletler ile bağlantılıdır. Elbette bu kanunu tanımayanların, bunun çerçevesinden dışarı çıkmak isteyenler, genel anlamda bu yükümlülüğün çerçevesi dışına çıkabilecek değiller, o zaman onlara birbirlerinin gereği olan, hak ve hukuk tanımayan kapasite ve güç dınlemeyen yükümlülükler koyduracaksn; kâfir, kâfir olmakla mükellefîyetsiz yaşayamayacak, fakat hakka uymadığından halka haksız ve yersiz yükümlülükler getirecek ve karşılığında da haksız tepkiler alacaktır ki, bu da aynı zamanda adalet ve hakkın gereği olarak yine Senin yükletmiş olduğun bir yük olacaktır. Bu açıdan bakılırsa âlemde her kavmin kendine göre bir kanunu olduğu görülür. Ve o kanun kaçınılmaz şekilde ilâhî bir yüklemenin varlığına dayanır. Şu kadar ki, müminlerini müstakimdir ve ilâhî rahmet eseridir; kâfirlerini ki gayr-i müstakimdir, dolayı olarak ilâhî adaletin ve gazabın eseridir. Müminlere adalet olan şey kâfirlere adalet olmaz, kâfirlere adalet olan şey de müminlere adalet olmaz. Bütün bu iyiyat ümmetin ruhunda ve kalbindedir. Kalbler ise "Ya Rab! Sen Rahmân ve Zülcelâl'in iki pamağı arasındadır. Onu dilediğin gibi evirir çevirirsin. Bundan dolayı bizi, İslâm dininin kolay hükümlerinin yükümlülüğünden ve doğru yoldan ayırma! Bundan ayrılmaya ve rahmetinden uzak düşmeye dayanamayız. Bizi böyle dayanılmaz detlere uğratma Rabbimiz! O şekilde sorumlu tutmayı ve bu şekilde yük yükletmeyi yapma da günahlanmızın izlerini bizden gider. İtiraf ederiz ki, biz Senin koyduğun hükümlere itaat etmeyi bütün gücümüz ve ihlâsımızla taahhüt etmiş olduğumuz halde yine de kusurdan, günahtan uzak kalabilmiş değiliz, bütün çalışmalarımız esas itibarıyle Senin bir nimetinin bile şükrünü edaya yetmez. Sarfettiğimiz ve edeceğimiz güç ve vüs'at esasen Senin bize ihsan ettiğin bir nimettir. Onun kullanılmasından doğacak faydalar da yine bize bahşedilmiş olduğu halde, bizim de onu tamamen Senin yolunda kullanmamız gerekirken, biz tutuyoruz da onunla Senin znana aykırı olarak kendimize zararlar bile verebiliyoruz. Kesh ve kazaçn semmayesi olarak verdiği inrade ve gücümüzü, akıl ve fikrimizi tamamen bir araya getirip hepsini kendi menfaatimizle ilgili yollara kullanamıyoruz. Bunun için Senden dilediğimiz dilekleri, hak etmiş olduğumuzdan dolayı değil, fazl u rahmetinden ümid ederek diliyoruz. Halbuki olacak, olacaktır: Bizden herhangi bir şekilde sadır olmuş olan günahlar, Senin ilâhî bilginde zaten belli ve sabittir. Onlann oradan silinmesi imkansızdır. Fakat Sen, yüz kudretinle onlann bize yönelik olan sonuçlarını istersen silebilirsin. Zira sebepleri yaratan ve gerçekten etki sahibi olan ancak Sensin. Bizim kötü işlerimizle onlann doğuracakları sonuçlar arasındaki ilişkiyi sen dilerse mahvedebilirsin, bizden onları affettikten başka bize mağfiret de et! Ayıplanmızı ilâhî ilminde gizle, örtbas eyle, eller içinde bizi rezil ve rüsvay eyleme, ayrıca rahmetinle muamele et, rahmetinle bize ihsanda bulun, Sen bizim Mevlâmız'ın, sahibimiz, malikimiz, yardımcımız ve işlerimizin tedbirçisisin. "Allah, inananlann dostudur." (Bakara, 2/257) buyurdun. İşte bundan dolayıdır ki, o kâfirler guruhuna karşı bize yardım et, nuresit ihsan eyle; maddeten ve manen hakkın savunulmasına ve Allah adının yüceltilmesine dişi üstün getir ve zaferlere ulaştır, muzaffer eyle!.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, bu dualarla dua ettiği zaman, Allah tarafından "peki yaptım" buyurulduğu Müslim ve Tirmizî'de rivayet edilmiştir. İlerideki sûrelerde de bu dualara çeşitli yönlerden verilmiş cevaplar göreceğiz; bu cevaplardan biri olmak üzere Âl-i İmrân Sûresi, bu nuresit duasına bir cevap olarak başlayacaktır.

Kütüb-ü Sitte'de Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet olunan bir hadis-i şerif buyurulmuştur ki: "Her kim geceleyin Bakara Sûresi'nden bu iki âyeti okursa ona yette".

Hakim ve Beyhak'ın Ebu Zer'den naklen tahrir ettikleri bir diğer hadis-i şerifte de Fahr-i Risâlet Efendimiz buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ, Bakara Sûresi'nin iki âyetle sona erdirdi ki, bunları bana arşın altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreniniz, kadınlannıza, oğullannıza belletiniz, öğretiniz. Çünkü bunlar hem salattır, hem duadır, hem Kur'an'dır".

Hz. Ömer ile Hz. Ali (r.anhümâ)'den rivayet edilmiştir ki, her biri: "Akıl başında bir adam görmezdim ki, Bakara Sûresi'nin sonundaki bu âyetleri okumadan uyusun." demişlerdir.

"Cibrîl, Hz. Peygamber'e Bakara Sûresi'nin sonunda 'âmin' demeyi telkin etti." diye de Ebu Meyser'e'den gelen bir rivayet bulunmaktadır.

Cenab-ı Allah, biz kullarını da daima bu dualann mânâlarını duyan, anlayan ve gereğini yerine getirerek, vaad ettiği icabetinin feyzinden büyük büyük nasiplerle pay alan kullarından eylesin. Amin.

ALİ İMRAN SÜRESİ

1-2-Ya Muhammed! Yine Elif, Lâm, Mîm. Bunu iyi belle, iyi anlat! O yüce Allah, öyle bir hak mabuddur ki, ondan başka tapınılmaya değer, tapınılmayı hak etmiş, ilâh denilecek, kulluk edilecek hiçbir şey yoktur. Çünkü O, hayy ve kayyûmdur. Yok olmaktan, zeval bulmaktan münezzehtir, ölmez. Ezelde ve ebedde hazır ve nazır, şaybulvücdü (varlığı zarurî) olan ve herşeyi yöneten, yönlendiren, yarattıklarını koruyan, kayıran ve doyurandır. Her şeyi ayakta tutan O, besleyen ve büyüten O'dur. Bununla beraber kendisinin hiçbir şey eksilmez, daima hayy ve kayyûmdur. Üstelik hayy ve kayyûm olan yalnızca O'dur. Zaten ilâh ve mabud da hayy ve kayyûm olmalıdır. Binaenaleyh ne İsa, ne de başkaları, hiç biri ilâh değildir. Onlara ilâh demek, mabudduktan, tanrılıktan hisse vermek Allah'ı inkar olur, küfür olur.

Bu "Elif, Lâm, Mîm"ın okunuşu dikkat çekici bir konudur. Kırâetlerinde hepsinde hem vasıl sûretinde okunur, yani, genellikle ikinci "mîm"ın fethi ve Allah lafzına vaslı ve bununla beraber vakıf halindeki gibi birinci "mîm"ın medd-i ânz halinde tûl veya kasr ile okunur. Ancak Ebu Ca'fer kırâetinde sekinet vardır ki, ne tam vakif, ne de tam vasıldır. Bundan dolayı bunun Kufiyûn rivayetlerinde bile tek başına müstakıl bir âyet olmadığı da söylenmiştir. Dilçiler ile tefsirciler bu okunuş tarzıyla ilgili olarak uzun uzun görüşler ortaya koymuşlardır. Fakat mânâ bakımından biz bundan şunu anlamak istiyoruz ki, burada vasıl haliyle vakıf hallerinin birleşmesinde bir özellik vardır. Vakıf haline itibar diğer hallerine olan benzerliği göstermekle beraber aynı zamanda vasıl halî burada bir özel anlam ifade etmektedir ki, bunda in demek olduğuna ve bundan dolayı da "Âyete'l-Kürsî"nin içmâlen (özet olarak) bir remzi demek olduğuna işaret var gibidir. Bunun bir ismi "Sûre" ve Bakara Sûresi'nin bir ismi de "Sûretü'l-Kürsî" olduğuna, ve Âyete'l-Kürsî'nin de en büyük âyet olduğuna göre; ayrıca bunun ilâhî isimlere işaret olması hakkındaki rivayetlerin bütününden birden göz önünde tutulunca, bunlann hepsi bu ima ve işareti destekleyebilecek emarelerden sayılabilir. Kur'an ilâhî ilmin ve ilâhî saltanatın parlak bir şekilde tecelli ettiği yerdir. Âyete'l-Kürsî de o ilmin, o saltanatın en güzel ve en veciz bir ifadesi olmak bakımından bu mânâ, in Kur'an'ın ismi olmasına da mâri değildir. Bunda her şeyin Allah'a döneceği temel inancının da bir ifadesi vardır. Zaten müteşabihattan da en büyük nüzul hikmeti bu temel inancın iyice pekiştirilmesi olduğu bilinmektedir. Şüphesiz bu hece harfleri Hz. Muhammed'in kulağında çınlamaya başladığı zaman en önce ilâhî Kürsî'den gelen hak âyetlerini tebliğ ediyordu. Bu sürenin hedeflerinin en başında geleni, müteşabihatın muhkemata irca edilmesi esasını anlatmak ve böylece hakkın âyetlerinde kaymalardan ve sapmalardan korunma gereğini öğretmek olduğuna göre, ta başında Allah'ın birliğini ve eşsiz yüceliğini tesbit ederken nazmı müteşabihinin muhkem nazmı ile teviline bir misal vermiş olması, onun hemen arkasında da daha önce indirilmiş ilâhî kitaplar arasında müteşabihati pek çok olan Tevrat ile İncil'in, kendilerinden sonra sen Peygamber'e indirilen ve muhkematı "ümmülkitap" (kitabın anası) olan Kur'an-ı Azime, Furkân-ı hakime irca edilmedikçe tasdikleri caiz olmayacağı, çünkü bunun muhkemat karşısında müteşabihata uymak sûretiyle Hakk'ın âyetlerini inkâr a ve küfre sebebiyet vereceğini, küfrün de şiddetli azaba sebep olduğunu açıklaması ne kadar belâgatlı ve nazmın akışına ne kadar uygundur. İşte Bakara Sûresi'nin son âyetinde müminlerin yardım dualarına cevap olarak başlayan bu Âl-i İmrân Sûresi, bir taraftan hayatta muzaffer olmak, yardım görmüş ve galip gelmiş, insanlar arasında sözü geçen bir hakem ve hakim olabilmek için inaçta tevhid, ahlâkta nezahet, ilimde sağlamlık ve metanetin ilk ve temel şart olduğunu hatırlatmak ve diğer taraftan hristiyanlann ilâhî tenzihe aykırı olarak bazan Allah, bazan Allah'ın oğlu, bazan da üçün üçücüsü sonra da bütün bunlann hepsi diye tanılaştırdıkları, Yahudilerin de Peygamberlerin nezahet ve iffetine saldınp, sövüp saydıkları ve çamur atmaya kalkıştıkları Hz. İsa meselesinin ayıklanıp çözüme kavuşturulmasına belge olmak için herşeyden önce Allah'ın birliği ve tenzihî meselesini iyice tesbit ve insanlann hidayeti için kitap indirmek, ilmi ve ameli anlamda Furkan göndermekle ihsanda bulunmuştur. Peygamberliğin isbatı ve ilimde ihkâm için ilâhî kitaplann hepsini anlamak ve onlann tefsirinde öncekileri sonrakilere, müteşabihatını muhkematına irca usulünü öğretip, bunlann aksine hareketten sakındırmış ve böylece hak dini yerine oturtmuştur.

3-4- Ey Muhammed! Allah, sana bu kitabı, hak ve hukuk sebebiyle, hak ve hakikat içermiş olarak, öündekileri tasdik etmek üzere hakikatın gereklerini ve olaylann akş seklince göre peyderpey indirmektedir. Ve bundan önce indirilenler arasında bilhassa Tevrat'ı ve İncil'i indirmiştir. Bunlann hepsi insanlara hidayet içindir. Böyle buyurmakla ilâhî gözetim ve yönetim altında Rablğın kanunlarına uygun olarak peygamberliğin tekamülünü ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk defa ortaya çıkan bir peygamberlik olmadığını ve Kur'an'ın hakikati tasdik olunmayınca önceki kitapların da hakkiyla anlaşılıp tasdik edilemeyeceğini, bundan dolayı da Hz. Muhammed'in peygamberliği tasdik edilmedikçe önceki peygamberlerin de hakkiyla anlaşılıp tasdikine bir delil ve şahit bulunamayacağını, o zaman da insanlann delalet ve sapıklık içinde kalacağını göstermiş, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in mucizelerinin bu anlamda hakem rolünü üstlenmiş olduğunu açıkça bildirmek için de bu hükmü O, Furkan'ı da indirdi kısmı ile nass olarak karara bağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in, daha önceki kitapları ve gelmiş geçmiş bütün peygamberleri tasdik ediş, çeşitli yönlerden gerçekleşmiştir:

Birincisi: Önceki kitaplar ve daha evvel gelmiş olan peygamberler, ileride büyük bir peygamberin geleceğini haber veriyor ve vaad ediyordardı. Kendi irşadlarını ilerdeki böyle bir kemâl hedefine yöneltmiş olduklarından, Kur'an ve Hz. Muhammed'in peygamberliği ortaya çıksaydı, onlar batıl bir fikir veya hayal üzerine kurulu anlamsız bir ideoloji üzerinde yürümüş olurlardı. Hatta boş vaatlerle halkı kandıran, yalan ve yanlış fikirlerle insanları oyalayan, aldatan yalancılar durumuna düşerlerdi. Kur'an'ın gelmesiyelerdi ki, daha önceki devirlerde bir ideoloji halinde yayılmış olan bu gayb haberlerini, ancak bu sayede bir vahiy haberi ve Allah'dan gelen bir hak bilgi olduğu gerçekleşmiştir. Ve böylece Kur'an, yalnızca Hz. Muhammed'in peygamberliğini değil, bunun içinde zımnen bütün önceki peygamberlerin peygamberliğini de tasdik ve isbat eden bir furkan-ı mübin olmuş ve Allah'ın bütün kitapları, bütün peygamberleri arasında karşılıklı olarak birbirlerini tasdik ettikleri ve birbirlerine şahadet getirdikleri konusunda bir tekamül ve işbirliği, bir dayanışma bulunduğu kurumlaşmıştır. Ve hepsinin başında "Allah onlardan bir kısmına yüce dereceler vermiştir." (Bakara, 2/253) âyetinin delaletince peygamberlerin sonucunu tayin eden bir ilâhî ferman şeklinde gelmiştir ki, Bakara Sûresi'nin birinci cüzünde tasdikden en çok bu anlama, bu yönü üzerinde durulmuştur.

İkincisi: Kur'an, önceki kitapların iman ve Allah'ın birliğini davet eden, adalet ve ihsanı emreden, peygamberlerin ve eski ümmetlerin yaşayış ve tarihlerinin, haber ve eserlerinin başka başka olmasıyla değişmeyecek olan temel hükümler gibi muhkem ilkelerini güçlendirerek ve genişleterek yeni baştan yürürlüğe koymuş ve hikmet-i teşrî gereğince zamanlann ve mekânlann ve yükümlü milletlerin özelliklerine uygun düşecek şekilde hak ve hayır açısından onları işlerine yarayacak hükümleri ve şer'i ayrıntıları yeniden tanzim ve ta'dil ederek hak dini, bütün zaman ve mekânlarda ve bîcümle ümmet ve toplumların hayatında geçerliliğini sağlayan geniş kapsamlı bir teşrî ilmi de öğretmiştir. Böylece ilâhî kitapları önkenden sonrakiye aralıksız olarak birbirlerini

tasdikinden ve yürürlük alanından geçirerek süzmek sûretiyle hepsinin doğru ilkelerini hakkiyla kendi uhdesine almış ve yüklenmiş bulunduğundan, önceki kitaplardan ve şeriatlardan Kur'an'ın şehadet ile tasdik edilmedikçe ne peygamberliklerinde, ne de o kitapların delaletlerinde hak oldukları tasdik edilemez. Yani geçmiş devirlerde yaşamış olan önceki peygamberlere gönderilmiş olan ilâhî temyiz ve tefrik açısından son tasdik mercii Hatemü'l-enbiya Hz. Muhammed Mustafa ile Kur'an-ı Hakim'in, muhkem âyetlerle ortaya konmuş hükümleridir. Bu mânâ, Fıkıh Usulü ilminde şu teşriî kaidesi ile ifade olunur: "Bizden öncekilerin şeriatleri bizim de şeriatimizdir. Fakat Allah ve Resulü tarafından tasdik edilmiş olarak nakledilmek şartıyla."

Hasılı Allah, Furkanî da indirmiş, hakkı batıldan hayn şerden ayırmış, yollarını, kanunlarını tayin etmiş; âlâmetler, işaretler, deliller, âyetler de ortaya koymuş, her birinin hükmünü, gerekli sonucunu başka başka yapmış, uygulamalarını kendi gözetimi ve denetimi demek olan kayyümiyetile iradesi ve meşiyeti altına almıştır. Bundan dolayı şüpheşiz ki, böyle hakkı batıldan ayıran, temyiz edip ayıklayan ve hak yolu gösteren, akf ve naklî delilleri içeren âyetleri, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, özellikle de Allah Teâlâ'nın bildirğine ve münezzeş olan yüceliğine veya peygamberlerin ismet ve haysiyetine saldıran hücumca gelen kâfirler de kesinkes şiddetli bir azaba mahkumdurlar. Hakkı batıldan ayırd eden Allah, zillet şaibesinden münezzeş ve öyle yenilmez, öyle güçlü bir Allah'dır ki, O'nun dehşetli ve korkunç bir intikamı vardır. Emrini ve hükmünü mutlaka yürütür ve yerine getirir. İradesine karşı gelenleri, izzetinin hududuna tecavüz edenleri mutlaka tepeler, ezer. Hakkı aşığılamaya uğraşanlara bir müddet hilmiyle mühlet verse bile, bir gün gelir onları tuttukları batıl yolda akla hayale gelmez felaketlere uğratarp perişan eder. Hakka hayat tanımayanlara mutluluk vermez. Bire iki, üç, vara yoku, yoğa var, olura olmaz, olmaza olur, doğruya eğri, eğriye doğru, iyiye kötü, kötüye iyi, hakka batıl, batıla hak, zulme adalet, adalete zulüm, cahle ilim, ilme cehalet, nura zulmet, zulmete nur diyenler bu yanlışlarının ve cürümlerinin cezasını herkesten önce kendileri çekerler ki, bütün bunlar Allah'ın intikamının eserleri demek olur. Tek ümid ve tek sığınak olan Allah'ın nimet ve rahmetine etmek için Allah'a doğru gitmelidir. Hak ve hakikatın kanunlarının tanımayanları rahmetin zıddı olan niktmete ve gazaba mahkum olurlar.

İzzet ise zilletin tamı tamına zıddıdır, intikam da nîmetin zıddıdır. İntikam "nikmet" kökünden olup, güç göstermek ve bir cinayetin cezasını vererek; ona öldürmekten aldığı tadı, acı çektiyerek ödetmek demektir ki, Türkçe'de "öc almak" diye tabir olunur. Affın zıddıdır. Allah, gerçi affedici ve bağışlayıcıdır, hâlim, gafur, raûf ve rahîmdir; küfür ve isyandan sonra bile tevbe edip hakkı kabul edenleri, hakka dönenleri, iman edip kendisine sığınanları affeder ve bağışlar. Fakat hilmin, affın ve bağışlamanın hayır ve kemal olması, hak ile batılı eşit tutmak, iyilikle kötülüğü birbirine karıştırmak gibi geniş kapsamlı bir kötülüğe sebep olmaması şartına bağlıdır. Hakk'a iman edip, kötülüğü kötülük bilerek yaptığı fenalıkların dolayı yüzü kızarak ve bu duygunun itmesiyle günahlara tevbe edecek olanlara karşı affedici olmak ve hilime davranmak hayır ve rahmet olursa da affa uğradıkça şımardan ve kötülük ile zulüm yapmaktan zevk alan ve gittikçe daha çok haksızlık yapacak olanlara karşı affedici ve bağışlayıcı olmak, onlar hakkında iyilik değil, katıksız kötülüktür. Onun yaptığı fenalıklara ortak olmak ve teşvik olmak demek olur ki, bütün hukukun ve her türlü hayrın mercii ve yöneticisi kayyûm olan, Rahmân ve Rahîm'in izzeti,adaleti ve rahmeti böyle bir zilletten münezzehtir. Bunun için asr-ı saadette bir Arap şairinin şu beyti, Resulullah'ın da beğenisine mazhar olmuştü:

"Herhangi bir hilmin saflığını kanşıklıktan, duruluğunu bulanıklıktan koruyacak önlemleri yoksa o hilmide hayır da yoktur".

Hakka ve iyiliğe sevgi duymanın derecesi, batıla ve şerre karşı duyulan nefretin derecesiyle orantılıdır. Zaten afv ve bağışlama, ceza vermeye ve intikam almaya gücü yetenlerden sadır olduğu takdirde bir değer ve anlam taşır. Afv denilen şey, hüküm giymiş ve sabit olmuş olan bir cezayı uygulamaya koymamak veya cezayı gerektiren bir suçü hiç işlenmemiş saymak demektir. Suça ceza vermeye gücü yetmeyen bir zavallının "haydi seni affettim" demesi pek gülünç bir şey olur. Affedebilen her halükârda intikama gücü yetebildir. Bunun aksi çelişki olur. Hak Teâlâ hayır ile şerrin bütün ikelerine hakim, hayır ve hidayeti rahmetiyle himaye eden, kötülük ve hiyaneti de izzet ve intikamıyla gideren, izale eden bir hayy ve kayyûm olduğundan dolaydır ki, her hakkın himayecisi, her hayrılı ümidin mercii olan bir hak mabuddur. Binaenaleyh mabudları zelil olanları kendileri de zelil olurlar. Üzülerek ve esefle söylemek gerekirse bazı kimseler bilmediklerinden veya şirkin mağlup olmasını istemediklerinden, "Biz şerre karşı intikama kâdir olanı tann istemeyiz." diye hakkı inkâr ve batıla ilân-ı aşk ederler de kendi mabudlarını aciz ve zellil, harîm-î ismetine ve hakkına tecavüz olunabilir, hakkını ve hukukunu müdafaa edemez duruma düşürürler. Kötülükleri önleyemediği için insanların keyfi nasıl istesin, kendi isteğine göre sevebilir, bazı sıkıntılı zamanlarda okşanıp o zavallı güzelliğinden bir ilham, bir teselli alınabilir bir bebek veya bir zavallı tann görmek isterler. Putperestlerin fetişleri ve putları böyle olduğu gibi, sonraki hristiyanların Hz. İsa'yı böyle bir bebek, anası Meryem'i böyle bir sevimli bákire, Cenab-ı Allah'ı da, hayatta olduğu müddette yarattığı âdemoğullarını, ataları Âdem'den kalma ilk gûnahtan kurtarmaya, anımdırmaya bir türlü çare bulamamış ve nihayet oğlunun bedenine gerekere bizzat kendisi gelmiş, kendini ve oğlunu feda edip kâfirlere kurban ettirmiş, ancak bu kurban ve bu fideyi karşılığında kendisine tapananları kurtarmış, sonra birkaç gün içinde önce oğlunu tekrar diriltip göklere kaldırmış ve işte böyle bir iyilik etmek için nelele katlanmış; kendisini ve oğlunu feda etmeye razı olmuş, çaresizlik ve zorunluluklar karşısında fedakârlığın en büyük örneğini göstermek için, en büyük iyiliği oğlu ile birlikte kendini de fedâ ve yok etmekte bulmuş, var yok, yok var olmuş durumunda ihtiyar bir baba farz ederek bir inanç ortaya çıkmıştır. Buna göre, O bir var, aynı zamanda yok; fani, aynı zamanda bâki; aciz, aynı zamanda kâdir; bir, fakat aynı zamanda üç; üç, fakat aynı zamanda bir mabûd olmak üzere "Ekanim-i selâse," üç öğeden mürekkep üçlü bir tann inancına sahiptir. O ilka gûnahtan kurtulup selamete etmek için aç ve nefsi bu teslis inancına feda etmek gerektiğini ve bu fedakârlığı yapmanın bu imanın şartı ve necat sebebi olduğunu iddia ederler ki, bütün bunlar mabud ve kullak fikrini haffıe almakdan öte bir şey değildir ve aklen ve naklen zahir ve bahir olan Hakk'ın delillerine karşı saygısızlıktır, küfürdür. Her şeyden önce insanlar için günahı ve günah işlemeyi yaratılıştan kaynaklanan bir zaruret kabul ederek, onu mutlaka işlemek gerektiğine karar vermek, sonra da o günahın her ne olursa olsun sonuçta affedilmesi mümkün değilmiş veya cezalandırılması kabil değilmiş de büyük bir felaketi gerektiriyormuş olduğunu itiraf edilebilir. Ayrıca bu cezadan ve felaketten kurtulmak için yegâne çare olmak üzere, esasen ona ceza verecek olan ve zaten vermek hakkına ve yetkisine sahip bulunan en yüce makamı, son mercii de yok edip ortadan kaldırmak ve böylelikle ceza korkusundan da büsbütün kurtulmak ve ondan sonra doya günah işleyip, kendi yaptığı günahların cezasını da başkasına, daha doğrusu yaratıcıya yüklemek demektir.

İşte Hristiyanlıktaki teslis (üçlü ilah) inancının bütün sonuçlarıyla ve ayrıntılarıyla anlamı, böyle bir nefiydir, yani hak mabud olan Allah'ın bazı önemli sıfatlarını ve özelliklerini inkârden veya birbirine karıştırmaktan doğan bir inanç muammasıdır. Hz. İsa hiçbir zaman Allah hakkında böyle bir inanca davet etmemişti, ancak babası bir çocuğun peygamberliğe mazhar kılınmış olarak bir kutsal ruhla birlikte mucizeler göstermesi, akillen ve teknikleri aciz ve hayran bırakan şekilde ölüleri diriltip, hastalara şifa vermesi, sadece onun hak peygamberliğine ve temiz yaratılışına delil sayılan açıklamaları ve öğretileri, hakikat kabul edilip, ilk hristiyanların yaptığı gibi, onun iltimatına uyulacak ve Allah'ın birliği inancı üzere yürünecek yerde bir müddet sonra bu mucizeler ve bu harikalar şüphelerle dolu esrareniz ve içinden çıkılmaz bir muamma haline sokularak ve İncil'de "merhametli yaratıcı" mânâsına gelen (baba) eşanlamı ve müteşabih isminin (gerçek baba) mânâsına tevîl edilip bunun arkasına düşölerek ve bu anlama hulûl ve ruhun ölmeliği nazariyeleri ilâve olunarak, İsa'nın insanüstü ve tann oğlu tann olduğu ve onun bedenine giren babası ile beraber fanî olup gittiği ve bu sebeple insanların da kurtulduğu ve binaenaleyh yoklukta birleşen bu ekanim-i teslisin ruhları ancak bundan dolayı takdis edilmek gerektiği tarzında dinin temel ilkesi sayılmıştır. İşte

bu yola sapılması, Hristiyanlığı gizlice ta temelinden değiştiren, ters yüz eden bir tahrif olmuştur ki, bunun başlangıcı gizli toplantılara ve ilk İncil tercemelerindeki tahriflere, sonu da meşhur İznik konsilinde alınan kararlara dayanır. Yani teslis inancı, Hristiyanlığın kaynağından gelen öz inanç ilkesi değildir, müteşabihata uymak suretiyle içtihadı bağli olarak tahfitten kaynaklanan bir batıl inancıdır. Bundan dolayı Hristiyanlar İncil'in metnine ve âyetlerine önem vermezler de "biz onun ruhunu, özünü gözetiyoruz" diyerek İncil nüshalarını her zaman ve sürekli olarak yeniler ve değiştirirler. Durmadan onun müteşabihatıyla oynarlar.

İncil'de Cenab-ı Allah'a "baba" denildiği bilinmeyen bir şey değildir. Fakat İncil de dahil olmak üzere bütün semâvî (ilâhî) kitapların ve semavî dinlerin üzerinde ittifak edip birleştikleri bir husus vardır ki, o da ilk sebep olan Allah Teâlâ'nın "Yaratın" olması ve maddeye muhtaç olmaksızın kâinatı sırf kendi kudretiyle yoktan halletmesi inancıdır. Hatta Avrupa felsefesi tarihleri bu inancın felsefeye ancak Hristiyanlıktan girmiş olabileceği görüşündedirler. Bu ise gerçek illiyet ve sebebin ancak üreme ve sudur yoluyla olması nazariyesinin tamamen zıddıdır. Gerçekten de üreme nazariyesi, başlangıcında bir çelişkinden kurtulmak ihtimali bulunmayan bir nazariyedir. Tevîl denilen üreme olayı adı iletiler için geçerli olablirise de gerçek anlamda illiyet yaratma ve ibdâ' etme demektir. Bundan dolayı İncil'de Cenab-ı Allah için kullanılmış olan "eb" kelimesi, gerçek anlamıyla "valid" (baba) demek olamayacağı için "yaratın ve vareden" demek olduğu her din mensubu gibi Hristiyanlar için de her türlü şüphe ve tereddüitten uzak bir inanç olması gerekirdi. Elbette düşmanları tarafından durmadan ve sürekli olarak "babasız" diye itham edilmek istenen Hz. İsa'ya, bu kelimenin kullanılmasına müsaade buyurulması onun hakkında Allah'ın bir rahmeti ve özel bir iltifatı olduğunda nasıl şüphe yoksa, Hz. İsa'nın "babam" dediği zaman "rahim olan Rabbim, halikim" demiş olduğunda da hiç şüphe yoktur. Binaenaleyh Hristiyan babaların, müteşabihata uyarak bu kelimeyi bu kadar engel bulunmasına rağmen lûgat anlamıyla alıp gerçek "baba" mânâsına tev'îl etmeye çalışmaları da yaratılış inanç ve nazariyesiyle bağdaştırılması mümkün olmayan bir çelişkidir.

İşte Kur'an, Allah'ın zati ve sıfatları hakkında aklen ve naklen sabit ve apaçık bulunan ve bu meseleyi temelden çözüme kavuşturacak olan temel gerçekleri, Bakara Sûresi'nden özetliyerek bir belge halinde ortaya koyduktan sonra buna aykırı olan batıl görüşleri ayıklamak ve bu arada hristiyanların böyle Allah'a ve Allah'ın âyetlerine karşı reva gördükleri tecavüzkâr tutumlarını, bütün incelikleriyle ve temeldeki yanlışlarıyla reddetmek ve geçersiz kılmak ve bunları, red ve iptal gayesiyle de olsa tek tek sayılıp dökülmesinin Kur'an ahlakının nezahet ve vakânlıya bağdaşmayacağı anlatmak ve aynı zamanda ırşadın faydasını daha da geniş tutmak için hepsinin de ilâhî âyetleri inkâr anlamı taşıdığını ve küfür kavramı altında birleştiğini özetle göstererek şeklinde uyandı bulunmuş ve işin varacağı sonucu açıklamıştır.

Mabud, kelimesinin anlamını çirkin ve yakışsız bir yorumla tefsir etmek, muhkemat inkâr edilemek, ilk gûnahı bağışlamaya gücü yetmemek, tevîd, yani çocuk edinmek, tecessüd yani bedene bürünüp görünmek, kendini feda etmek, ancak böyle inanıldığı takdirde kurtuluşa erileceğini ummak gibi teslis inancı ile ilişkili olan küfür şekillerinin hepsine karşı hakkın bir kılıç darbisi olan furkanı, hakkı alçaltmaya cüret edenlerin sonuçta mutlaka yeniliğe uğrayacaklarını ilan eden bir ilâhî furkundır. Fakat şu da iyi bilinmeli ki, hayy ve kayyûm olan, kitap indiren, akıllara hidayet veren ve mutlak anlamda güçlü olan Allah'ın intikamı, sizin bildiğiniz cinsten aşağılık, ahlsızca, çirkin, cahilane, haince bir intikam değil, savunması yapılabilir cinsten bir intikam da değildir. Bütüniyle hakikat, hikmet ve izzet olan ve sonsuz bir kudretin ve ıradenin gereği bulunan ve hiçbir noktada cehaletle ilişkili bulunmayan, çok hakimâne bir intikamdır.

5-Zira muhakkak ki ne yerde, ne de gökte cüz'î, küllî, maddî, manevî, derûnî ve âfâkî hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, hepsi O'nun bilgisindedir. Hatta bütün kâinatta herhangi bir şeyin haddizatında, hangi durumda ve hangi tavırla varlığı Allah'a göre anyiyle bilgi konusudur. İlahî ilim, beşer cinsinde olduğu gibi; misallere, tasavvurlara dayalı bir gölge, izafî ve sonradan elde edilmeye dayalı bir ilim değildir, bütün varlığın üzerine kurulu bulunduğu ezeli bir ilimdir.

6-Ey insanlar! Allah, öylesine ilim ve kudret sahibi bir yaratıcıdır ki, sizi ana kanınlarmda, ana rahimlerinde nasıl dilerse öylece şekillendirir. Hangi surete isterse ona büründürür. Bünyelerinizi teşkil edecek olan ve uzviyetin ilk şeklini alan ilkel maddeleri dilerse dışarda, dilerse ana rahminde tasvir eder ve bunları birbirleriyle buluşturarak bir tanesini iki, ikiyi üç ve daha ziyade yaparak üretir durur. Bunun irade ve meşiyet kimyahane (laboratuvarı)sinde murad eylediği özellikler ve niteliklerle donatarak, her birini bir görevle tayin ederek ve halden hale, tavırdan tavıra geçirecek ince ince eleyp dokur ve her tavırdı yeni bir oluş, yeni bir yaratılış ekleyerek suretten surete, nitelikten niteliğe dönüştürür, eleyp süzgeçten geçirir. Nihayet akıllara durgunluk veren bir ince yaratış ile bütün dokulanızı, kemikler, illikler, kıkırdaklar, damarlar, atar damarlar, toplar damarlar, kılcal damarlar, adaleter, sinirler, salgı bezleri ve uzuvları sistemleriyle yerli yerine oturtup bütün görev ve fonksiyonlarını eksiksiz yapabilecek şekle koyduktan ve hayat için gerekli özellikleri onlara kazandırdıktan sonra tam ve noksan, erkek veya dişi, ya da hüsnâ canlı bir insan suretine dönüştürür. Dilerse tamamlar, dilerse eksik bırakır. Sizin böyle fıtratınızı cismanî ve ruhanî varlığınıza, bilinen ve bilinmeyen diğer yönlenizle özünüüz teşkil eden o maddî ve manevî suretler, o oluşlar hep O'nun dilesiyle meydana gelmiş olan, O'nun çizgiyle, O'nun renkleriyle var olmuş bulunan birer eseridir. Sizde o suretlerden, o nitelik ve şekillerden bazı şeyler yansıdığı zaman kendinizi âlim, âlâime, hikmet sahibi, filozof saymaya başlarsınız. Öyleyse bu şekillenme, bu varoluş meselesinin özünü iyice düşününüz. Ceninin teşekkülü konusuna aklınızın, ırakınızın ve bilginizin yettiği kadanyla bir göz atınız. Bunun ne kadar çok ve çeşitli bilim dallarıyla ilişkili olduğunu kesinlikle anlarsınız. Beşeriyetin bilgi ve idrak alanına giren bütün ilim ve fenlerin bu şekillendirme ile ilişkili olduğunu böylece tasvir ettikten sonra, henüz keşfedilememiş bulunan nice ledünnî ilmin de bununla ilişkili bulunduğunu, sonra bütün bunları sizin haberiniz olmadan uyguladığını itiraf edersiniz. Bir taraftan ta Âdem'in yaratılışına benzeyen türün oluşumunu ve bütün âlemin yaratılışını andıran cinlerin oluşumunu aşama aşama ortaya koyan, benzer yönleriyle ve müşterek özellikleriyle dile getiren, diğer taraftan şahsın subjektif varlığını ve kendine mahsus ferdî özellikleri ifade eden ve bir ikincisi bulunmayan suretlerin kendi niteliğini ve ayrıntılarını, gözlemlerinizden gizli olan rahimlerde saniye saniye şekilden şekile, tavırdan tavıra sürekli değişime uğratarak ve geliştirerek ortaya koyduğu bir yaratma ile, sizin arkanızdan yaratıp var ediyör, size veriyor ve kısmen de olsa sizin bilginize ve idarenize tevdi ediyor ki, İsa dahil O'nun böyle rahimlerde şekillendirdiği sizlerden birisidir. O'nun bir mahlukudur. İşte Allah denildiği zaman, her şeyden önce İsa da dahil olmak üzere her birinizi rahimlerde böyle yaratıp şekillendiren hâlik, bâî ve musavvir düşününüz ve O'nu bu özellikleriyle tanıyınız. İştirme, kitap, vahiy ve hayat olayları yoluyla ve edindiğiniz tecrübeler yardımıyla bunu anladıktan sonra, varsa aklınız ve mantığınız onları da yorarak ve ciddi bir şekilde kullanarak, ahlağınızın ve insanlığınızın bütün gücünü de ekleyerek düşünüp tefekkür ediniz, o zaman şu bilgileri yakın olarak elde edersiniz ki, Allah allâmü'l-ğuyubdur (gaybları bilendir), bütün gizli şeyleri yakından bilir. Ona gizli de, aşikâr da aynı ölçüde malumdur. O'nun sonsuz ve sınırsız kudreti vardır, acizden münezzehtir, iradesi ve istemesi vardır. Dilediğini yapandır, kendi dışında hiçbir zarurete bağımlı ve mahkum değildir.

Meseleyi böyle toplu bir şekilde gözler önüne serdikten sonra bir de Hâlik-i Musavvir'in daha başka ne gibi anamları ifade ettiğini görelim:

1- Bu Hâlik-i Musavvir'in olayları öncesine ait olan, geniş kapsamlı, sağlam ve sağlam, her şeyi içeren bir ilmi vardır ki, bundan gizli kalani ve gizli kalma ihtimali bulunan hiçbir kapalı iş veya oluş düşünölmez. Tevhid davası altında teslis muammasıyla bir sır, bir inanç diye gizlenmek istenen şirk ve küfür de ondan gizli kalmaz. Hazir ve gayb, izafî ve nisbî olan şeyler sonradan yaratılışlara göreir. Bundan dolayı ilimler, malumlar,

gözler, gönüller, akıllar, kalbler, iradeler, filler, yaratan ve yarattıklarını en ufağından en büyüğüne kadar topluca varlık düzenindeki sisteme bağlayan ve onları birbirleriyle anlaştıran varoluş gayeleriyle doğru yürüten bu Halik-ı Musavvir, yerde ve gökte, zamanda ve mekanda sendeliyerek dolaşan, kör, serseri, cahil ve gafil bir yaratıcı değildir ki, Kahn ve intikamı cahilane olsun. Size bir bilgi gelirse O'ndan gelir. O'nun böyle rahimlerde tasvir edip şekillendirdiği ve daha yüksek istifa (seleksiyon) larla var edip meydana getirdiği peygamberler ve bu arada Hz. İsa, furkanın ve furkan sahibinin geleceğini ve buna benzer bazı gayb haberlerini bildirmesi ise yalnızca O'nun bildirmesi ve öğretimidir.

2- Bu Hâlik-ı Musavvir'in hiçbir şeyi muhtaç olmayan bir kudret-i bâliğası (zirvede olan gücü) vardır. Bu öyle bir kudrettir ki, yer ve gökleriyle var olan ve var olmasa mümkün olan bütün kâinat, bütün zerrelere ve küreleriyle, basit ve bileşik unsurlarıyla, maddî ve manevî yönleriyle her O'ndanır ve O'nun emrine boyun eğmiş durumdadır. Bütün madde ve kuvvetlerin etki alanında kendini göstermesi, hep O kudretin tecelli ve etkisinden ibarettir. Tabiat denilen şey, O'nun düzenli ve sürekli etkilerinin alanı; tabiat üstü veya harika, mucize denilen şey de yine O'nun düzensiz ve benzersiz etkisinin eseridir. Tabiat kuvvetleri veya kanunları denilen sistemli ve düzenli oluşumlar o kudretin hakimî değil, mahkumdur. Bunlar O'nun ardarda devam eden etkisinden çıkan değişik şekillerin ortadan kaldırılmasıyla benzer şekillerin ifadesi olan bir çizgidir. Mesela yerküre üzerinde canlıları ortaya çıkıp yayılmasından sonradır ki, her canlı ilk tasvir edilmiş olan bir maddeden, ekilendirilmiş olan birilmaddeden (protoplazmadan) çıkar diye, maddî hayat için bir tabiat kanunu ortaya konur. Ve bu kanun bulunup ortaya konulurken şurası da iyice bilinir ki, bu kanun ezeli değildir, sonradan olmadır, hâdistir. Çünkü yerkürenin teşekkülünden ve üzerinde hayatın ortaya çıkışından sonra başlamıştır. Şekillendirilmiş olan o ilk madde, ezeli değil, o vakitten beri peyderpey yaratılıp şekillendirilmektedir. Ana rahimde tasvir olunup şekillendirilen her insanın söz konusu olan o ilk maddesi yenidir. Bunun şekillenmesiyle ilgili prensipler hayat ilminin değil, kimya ve fizik ilminin prensipleri arasında yer alır. Hatta organik kimya ile inorganik kimya arasında paylaşılan bir konudur. Binaenaleyh o ilk maddenin şekil kazanmasıyla ilgili prensipler ve şartlar, onun ikinci ve üçüncü aşaması için geçerli değildir. Fakat buna da bir prensip olduğu farz olunsun ve farz olunan bu prensip ne kadar tekrar edilirse edilsin, sonuç yine beklenilemeyen ve düşünülemeyen bir şekilsiz maddeye dönüşecektir. Ve her yeni şekil, yepyeni bir varlık olarak doğrudan doğruya karşımıza çıkar ve her birinin üzerinde mutlak olarak bu kayyûm kudreti, yaratıcı gücün etkisi yine de onun üstünde kendini gösterir. Tasavvur edilemeyen madde ise zaten fiilen mevcut değildir. Ancak o da bu kudretin tecellisine radidir. Hasılı tabiat kuvvetleri, tabiat kanunları etkileyici değil, bir etki yolunun ifadesidir. Tabiatlar çeşitli, halbuki tabiatın mebdî, başı ve başlangıcı bir tektir ki, o da yaratılış ve etkileyiştir. Tabiat, bir anlamda tekdüze olan şey demektir. Ve bunun en genel prensibi tek düzelik kanunudur. Böyle iken tabiatların çeşitli olması, cüzî ve küllî ayırmaya uğraması, çeşitli tabiatlere ayrılması gerçek sebep olan ilâhî kudretin tabiat üzerinde hakim olduğunu, istifa (seleksiyon) ve tabii tekamülün varlığını bu kudrete borçlu bulunduğunu gösterir. Binaenaleyh bu etkili ve şekillendirici, müsavvir kudrete göre ilk maddenin şekillendirilmesi, dışından hiçbir şarta bağlı değildir ve o kudretin karşısında hiçbir kudret yoktur. İşte insanları ana rahimlerinde tasvir edip şekil veren Halik-ı Musavvir böyle bir sonsuz ve sınırsız kudrete malik olan bir Hayy ve Kayyûm'dur.

3- Bu Hâlik-ı Musavvir, bu var ediş ve şekillendirişte mecbur ve zorlanmış değildir, fail-i muhtardır (dilediğini yapandır). Hür iradesiyle istediğini yapandır. Kendisi mecburiyetler ve yükümlülükler koyabilir, fakat mecbur tutulamaz. Fiilini ilim ve iradesiyle yapar; dilediğini irade verir, dilediğine vermez. Rahimlerde insanları şekillendirmesi de sırf bu iradesi ileidir. Zeyde falan sureti, Amr'e filan sureti vermesi, her şahsı belli bir şekle mazhar kılması, daha önceki şartlara bağlılık gibi bir mecburiyetten, O'nun yaratma gücünün üstünde başka bir güç bulunmasından veya kendi dışında birtakım güçlerin etkisinden kalmasından dolayı değildir, kendi hür iradesinin eseridir. Bu yaratış ve ayrı ayrı şekil veriş, süzgeçten süzgece geçen iş, bu tasvirde her yeni suretin diğer bir yeni surete yol açar olması ve nihayet çeşitli suretlerden yine benzer ve ortak özellikler taşıyan bir tek suret meydana gelmesi, doğal ve zarurî bir oluş değil, sebepsiz ve failsiz bir şey de değildir. Sonsuz bilgiye ve sınırsız güce sahip ve malik olan, her oluştıra, her hadisede sonsuz boyutta şekiller vermeye, yapmaya ve bozmaya kâdir olan bir fail-i muhtardan tercihinin ve iradesinin eseridir. Eğer böyle olmasa da doğal ve ıztıraî (zorunlu) olsa idi, o ıztıraî suretlerden serbest, iradî ve seçime bağlı filler meydana gelemezdi. En basit bir misal ile şöyleyecek olursak bir taş yerinden kopanıp iki ayrı maksat için kullanılmazdı, mizaçları ve tabiatları bu kadar değişik olamazdı. Tabiat ilimlerinde iki zit kanun bulunamaz ve teknolojinin çeşitli dalları ortaya çıkamaz, ihtilaf ve muhalefet denilen şeyler olmazdı. Aynı kişinin tohumundan hem erkek, hem dişi zürriyet olmazdı. Her şeyde ezelden ebede, yeknesak bir tekdüzelik bütün mânâsı ile devam eder giderdi. Ana rahmine düşen her tohum mutlaka oluşur, tabiat hatası denilen şeyler de görülmez, hatta hayat denilen oluş hiçbir zaman meydana gelmezdi. İyi düşünülürse anlaşılır ki, tabiat galatları denilen ve o yüce kudretin kemaline aykırı bir maddeymiş gibi ileri sürülmek istenen şeyler, aslında birer noksan değil; tabiatın, baba ile ananın üzerinde gerçek etkileyici olmadığını ve yüce yaratıcının iradesinin etkisini gösteren birer sanat göstergesidirler. Tabiat galatları, denilen sakatlıklar ve eksiklikler, aslında tabiatın gereği olan tekdüzeligi ihlal ve taşıyır emsali bakımından, onun hatasını, bilginin yoksun olduğunu ve etkisinde başansızlığını, acizini ve noksanını gösterirken, ona karşı yüce yaratıcının gerçek iradesini isbat eder, gözler önüne sererler. Bu gibi noksanlar, kâinat düzeni, sonsuz kudret ve ilim delilinin aleyhine değil, aksine kör tabiatın ilk sebep ve yaratıcı güç olması nazariyesini temelden söküp atan ve noksansız bir fail-i muhtardan varlığını isbat eden ve hedeflerine de ulaşmış bulunan en mükemmel şahitler ve göstergeleridir. Hasılı ne tabiat-ı cüz'iyye, ne de tabiat-ı külliyye varlık için yeterli ve geçerli sebep değildir. Bunların hepsi fitrat denilen bir ilk varoluş olayının sürüp gitmesinden ibarettir. Ve o fitrat bizzat yüce yaratıcının kudretinin ve iradesinin eseridir. Tabiatın tekdüzeligi prensibi, mükemmel ve kusursuz bir sebeplilik kanununun bağımlılığı altına verilecek, ilâhî irade kanunu ile karşılıklı ve dengeli olarak mütalaa edilmedikçe hakka ve hakikate erişilemez. Hak Teâlâ hem halik, hem bârdir, yani hem yaratan, hem de yarattıklarını geliştirendir. Yarattıklarına verdiği fitratı tadil edip değiştirebilir. Soyaçekim kanunu da bu temel çerçeve içinde ele alınmalıdır. Ardarda devam edip giden varoluşun akışı içinde suretlerin birbirlerine benzemelik içinde az çok yine benzerlik göstermesi, tekdüzeligi andırır bir değişkenlik sergilemesi, değişkenlik içinde bazı özelliklerin babadan ve anadan çocuğa geçmesi olayına veraset (soya çekim) tabir edilir ki; nev'n devamı, istifa ve tekamül, gelişme ve gerileme (dejenerasyon)'nin yoludur. Bunlar tam anlamıyla ve bütün yönleriyle bir intikal değil, bir niyabet ve yer değiştirmedir. Yoksa hiçbir istifa (seçim) ve tekamül olamazdı. Bunun için soya çekim ilkesi yalnız türün korunmasını ve devamını sağlayan bir kanun değildir, aynı zamanda değişme ve gelişme kanunu ile de ilgilidir. Ve bu ikisi arasında yakinen sabit olan bir şey varsa o da sebebin bekâsı kanunudur. Ve beka, gerçekte Allah'ın sıfatıdır. Sebeplilik kanununda değişme ve bekanın birlikte düşünülmesi o sebeplerin etkisine bağlı olan oluşlara göredir. Bunda mutlak anlamda bekânın gerçek sebebin, mutlak değişiminin de değişkenlerin sıfat ve özellikleri olması gerekir. Böylece hakiki sebep ile ondan etkilenen oluşlar arasında doğru ve ters orantıların birlikte göz önüne alınması söz konusudur. Çünkü hiçbir malûl illetine geçemez. Binaenaleyh veraset (soya çekim) kanunu da tabiat kanunu gibi, etki eden ve etkilenen şeklinde birbirine bağlı olan ve zincirleme sürüp giden olayların akışı sırasında hakiki illetin, yani ilk ve geçerli sebebin bekâsını, istifa ve tekamül arzeden her aşamada onun doğrudan etki eden iradesini ifade eyler. Hasılı gerçek etki edenin eserini veriş, kendisinden birşey kaybeden bir doğurma, bir üreme değil, bir yaratıştır. Bunun için yaratıcının marifeti, eserlerinin tasarımlarında değil, nisbetlerinin ve oranlarının doğruluğundadır. Tevdil denilen üretime de yaratışın tezahürlerinden birisidir. Üreme zincirinde her yeni suret başlıbaşına bir fitrat ifade eder. Soyaçekim denilen veraset bir fitratın başka bir fitrata aynen ve zarurî olarak intikal

etmesi değildir, gerçek illetin yeni bir etkisinden kaynaklanan bir benzerliğin, bir çeşit tekrardır ki, düzen ve değişiklikten uzak değildir. Türün sekinin bekası ve devamı, gelişmesi ve gerilemesi bununla sağlanır. Bu zincirleme akışta öncekinin kemal ve noksan ifade eden bir belirtisi, sonrakinde daha belirgin olarak ortaya çıkabilir. Fakat olması zarurî değildir. Mesela firengi almış bir babanın çocuğu da firengili olduğu zaman buna bir veraset denilebilir. Bu olay bir kerre babadaki hastalığın aynen ve olduğu gibi çocuğa geçmesi demek değildir, çocukta o cinsten bir hastalığın oteki başına meydana gelmesidir. Yani çocuğun meydana gelişini sağlayan baba hücrelerinden birisi, daha ana rahmine düşmeden babanın sülbünde şekillenirken, o hastalığın mikrobu o hücrenin içine aynen girmiş değil, fakat o mikrobu da bir temel ilk maddesi ana girmiş olabilir, fakat Barî-i Musavvir için o mikrobu etkisini o hücreye derc etmek başlangıçta zarurî olmadığı gibi, daha sonraki aşamalarda şekillendirmelerde de gyildir. Gözleri görmeyen bir babanın çocuğunun kör olması lazım gelmediği gibi, firengili bir babanın evladının da mutlaka firengili olması zarurî değildir. Halik-ı Musavvir dilerse onu tadilata uğratıp değiştirir, dilerse değiştirmez. Hasılı fitratıttaki soyaçekim kanunu dahi, bütün öteki tabiat kanunları gibi, mümkün kanunlardır, zarurî kanunlar değildir. Tenasül değişim üreme ve neslin devamını koruma kanunu da bunun gibidir. Doğuran bir ananın çocuğu doğurğan veya kısır olabilir. İşte ilk günah meselesi de bu soyaçekim kanunu ile ilgilidir ki, bu ilgi Âdem'in yaratılış kıssasında (Bakara, 2/30-36) gösterilmiş idi. Herşeyden önce Âdem'in yaratılış olayında günah hiçbir zaman yaratılışa dahil asfı unsurlardan biri değildir. Onda esas ve doğuştan olarak olsa olsa günah işleme kabiliyeti bulunabilir. Lakin Cenab-ı Allah, her ferdin kendine mahsus yaratılışını ve şeklini ana rahminde doğrudan şekillendirip tasvir ederken babasındaki özel tabiatı, hastalığı ve günahı evladından tamamen silerek yaratmaya kâdir olduğu gibi, dilerse daha sonra da affedebilir. Fiil ile onun sonucu olan azap arasındaki bağlantıyı ilga ve iptal eder. Fiili hükümsüz bırakır veya fiilin suç olusunu kaldırır da dün zararlı olanı yarı faydalı yapar. Bundan dolayı insanları rahimlerde dilediği gibi şekillendirmeye kâdir olan Allah Teâlâ'ya ilk günahı affedip başışlamaktan acizmiş gibi bir özellik isnad etmek, O'nun şanına ve gücüne saygısızlık hatta saldı anlamı taşır ki, O'nun kayyûm olusunu inkârıdır ve küfürdür. Küfür en büyük günah olduğu halde, kâfirlerden doğan çocuklar bile bundan kurtulup imanla şerefelenebilirler. Böyle bir iman ve tevbe ile Allah Teâlâ, küfür günahını bile affeder. Onun intikamı küfürde ısrar edenlere yönelik bir tehdittir.

Allah böylesine kapsamlı bir ilim, böylesine yüce bir kudret, böylesine keskin bir irade ile hayy ve kayyûm, hâlik-ı musavvir olan bir aziz ve hakimdir. Bu aziz ve hakimden başka ilâh yoktur. Binaenaleyh O'nun Meryem'in rahminde şekil verip tasvir ettiği İsa da ne ilâh, ne de ilâhın oğludur. O Meryem'in oğlu ve Allah'ın mahlûkudur, bir beşerdir. Ancak peygamberlik fitratı ile tasvir olunmuş bir beşerdir. Allah onu Meryem'in rahminde, bir kısım gayb haberlerinden bilgi verecek veya bir kısım mucizeler gösterecek şekilde tasvir etmiş ve ruhu'l-kudûs ile teyid edip desteklemiştir. Bu teyid, onun beşeriyetini dışına çıkarmaz. Nihayet Âdem peygamberin izinde gidenlerden biri yapar ve onun ilk ana maddesi, mutlak Meryem'in rahminin dışında yaradılması zarurî olmadığı gibi; ne o maddenin, ne de onu destekleyen ruhun hayy ve kayyûm olan Halik-ı Musavvir'den üreme yoluyla doğmuş olmasını tasavvuretmek dahi caiz değildir. Zira üreme olayı, hem üretkenin kendi içinde doğrudan doğruya ve başlıbaşına bir şekillendirmeye bağlıdır, hem de onun kayyûm olusunu ihlal eder. Hayy ve Kayyûm'un zevali ve noksanlığı ise muhaldir. Her şüpheden âri olan bu tevhid (Allah'ın birliği) ve tenzihin âyetleri ve delilleri ortada iken, bunları bırakıp veya görmezlikten gelip, ilâhî kitaplardan Tevrat'ı doğrulayıp tasdik eden İncil'deki (baba) ve her ikisini tasdik eden Kur'an'daki "O'ndan bir ruh olarak" gibi müteşabih âyetleri bahane ederek, küfre ve inkârı sapmamalıdır. İlâhî kitaplarn kendine mahsus bir üslubu ve onları doğru anlamamanın usul ve yolları vardır.

7- Ey Muhammed! O eşi ve benzeri olmayan, aziz ve hakim olan Allah ki, sana bu kitabı indirir. Şu halde bunun hikmet yoluyla anlaşılması lazım geleceğini unutmalısın! Bunun âyetlerinin bir kısmı muhkematır. Mânâsı ve murada delaletleri kesin, kelime ve cümleleri başka anlamlara çekilmeye engel, sağlam ve şaşmaz ifadedir, muhkemdir, "bunlar ümmü'l-kitaptır", kitabın anası, anlamda temel ve köktürler. Hak ile batılı ayıran, hakikati tasdik edip ortaya koyan asat bunlardır. İlimde ve amelde peşine düşülmesi ve uyulması gereken temel ilkelere ve belgelere, hidayet için deliller bunlardır. Diğerleri bunlara ırca ve havale edilir. Tevrat'ın İncil'e, İncil'in Kur'an'a ırca olunarak anlaşılması ve tasdik edilmesi lazım geleceği gibi, bütün Kur'an âyetlerinde de bu muhkemat esastır. Üstelik bunların her biri ayrı ayrı olarak "kitabın analanı" değil, tevhid inancının sistemini oluşturduklarından ancak hepsi birden kitabın anasıdır. Herbir muhkem âyet, diğer muhkem âyetlerde karşılanılmak şartıyla mânâları ve hükümleri yakından taysın olunur. Her biri tek başına muhkem olmakla beraber birbirine göre mutlak veya mukayyed, umum ve husus, takrîr ve tefsir, istisna veya tahsis veyahut nesih gibi belli ölçülerle ve orantılarla aralarında muhkemlik ilişkileri bulunmaktadır. Bunun içindir ki, genel olarak muhkem âyetlerin muhkemliklerinin kuvvetinde, mânâya ne yönde delalet ettiklerinde ve maksadın neresini kuvvetlendirip vurguladıklarında farklı dereceler vardır ki; bunlar zahir, nass, müfesser, özel anlamıyla muhkem olmak üzere dört merteye üzeredirler. Muhkematin bu bütünlük içinde mukayeseleri de Kur'an ilminin muhkem usullerindendir. Bunu hesaba katmayan, yani muhkematın tamamını bir bütün olarak düşünmeyen veya düşünenmeyen, bir başka deyişle tam istikra yapmadan anlamaya, delil getirmeye ve kıyas yapmaya kalkışanlar muhkem ilme eremezler, sağlam ve sıhhati bilgii elde edemezler, mutlaka hata ederler. İşte âyetlerin bir kısmı böyle kitabın anası olan muhkemat, bunların karşılığında da diğer bir kısmı da müteşabihatıdır. Yani her biri murad olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer, çeşitli mânâlara ihtimali olan âyetlerdir ki, hepsi mi, birisi mi murad olduğu açıkça seçilemez. Aslında söyleyene ve gerçeğe göre, hiçbir şüphe ve tereddüd olmadığı halde idkianeyne göre bizzat anlaşılması kapalı (hafi) veya müşkil veya mücmel veya mümteni (imkansız) bulunur. Bu âyetlerin bu kapallılıkla veya birçok anlama gelme olasılıkları muhkemat ile mukayeseleri sayesinde giderilebilir. Zahir karşılığında hafi, nass karşılığında müşkil, müfesser karşılığında mücmel, muhkem-i has karşılığında da özel anlamıyla müteşabih vardır. Binaenaleyh kitap, bütünlüğü içinde ele alındığı zaman bu hikmetli üslup ile müteşabihatın muhkemata dönüşmesi bakımından, o asla iradesi bakımından hepsi muhkem demektir: "Bunda hiç şüphe yoktur." (Bakara, 2/2) ve "Bu öyle bir kitap ki, âyetleri muhkem kılınıştır." (Hud 11/1) âyetleri bunu açıklar. Bunun aksine bu hikmete aykırı olarak müteşabihat kitabın anası farzedilir de muhkem olan âyetler müteşabihat ile te'vil edilirse, yani müteşabih âyetler esas kabul edilirse, o zaman da kitabın hepsi müteşabih olmuş olur. "Allah kelamın en güzeline (güzelliğe) birbirine benzer, ikerişeri bir kitap olarak indirdi ki, Rablerinden korkarılarından ondan tüyleri ürperir..." (Zümer, 39/23) hükmü açığa çıkar.

"Muhkem" kelimesi lügatte bozulmaktan uzak, gerçek ve sağlam demektir ki, hikmet kelimesi de bununla ilgilidir. İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit olarak benzemelerine de teşabüh, benzeyenlerden her birine de müteşabih denilir ki, birbirinden seçilemez, insan zihni onları birbirinden ayırd etmekten aciz kalır. Teşbih ve müşabehet, (yani benzetme ve benzeme) tabirlerinde bir taraf eksik ve ikinci derecede, diğer taraf tam ve esas olur. Teşabühte ise her iki taraf aynı kuvvette ve eşit benzerlikte olur, benzer yönleri ayrıntıları ortadan kaldırır da birbirinden seçilemez olurlar. "Muhakkak ki, o inek bize teşabühü oldu." (Bakara, 2/70), "Kalbleri teşabühü oldu." (Bakara, 2/118), "Ve onun müteşabih kendilerine verilecek." (Bakara, 2/25) âyetlerinde geçtiği gibi. Demek ki teşabüh seçilemeye sebeb olan benzerliktir. Seçilememek bunun gerektirdiği bir mânâdır. Bu bakımdan insanın doğrudan doğruya ayırd etmeye yol bulamadığı bir şeye dahi müteşabih denebilir ki, kapalı ve müşkil demek gibidir. Bu şekilde söylemek var ile yok arasında eşit ihtimal bulunduğ durumlara için de geçerlidir. Bu şekilde Kur'an'ın ve Kur'an âyetlerinin muhkemliği ve müteşabihliği sırf kelimeleri, dokusu, güzelliği, mânâları ve ahkâmı gibi çeşitli yönleriyle ele alınabilir. Âyetlerinin faslaları, uyumları ve daha başka birbirine benzer tekrarları ve edebî sanatları açısından

teşabüh ve sıralama muhkemliğe karşı değildir, belki aynı şekilde muhkemliktir. Bu yönden bakıldığında "Onun âyetleri muhkem kılınmıştır." âyeti ile "mütesâbih kitap" birbirinin karşısı değil, belki birbirinin açıklamasıdır. Âyetle nazımın bu âyet içindeki delaleti itibarıyla muhkem ile mütesâbih zıt ve karşıt anlamadırlar. Şüphe yok ki, mânâsını ve kesinlikle bildiren âyet muhkem âyet, kesinlikle bildirmeyen de muhkem değildir. Bu âyette ise muhkem ile mütesâbih karşıt olarak zikredilmiş olduğu gibi, devamındaki te'vil karinesi de mânâyı aittir ki, tefsir usulü ilminde de muhkem ile mütesâbih böyle ele alınmıştır. Bir sözün sırf kipine göre mânâsı belli olursa ona "zahir" denilir ki, muhkem çeşitlerinin en aşağı derecesidir. Bunun tevile veya tahsise veya nesha ihtimali bulunabilir. Fakat bunlar karneye muhtaç olduğundan, karine bulunmadığı müddetçe zahirinde kesinlik ifade eder. Eğer bu mânâ kelâmda sözün kendi siyaki olmuş olursa, sözü söyleyen de bu maksatla söylemiş ise o zaman nass olur. Bunda artık te'vil ihtimali kalmaz. Ancak tahsis ve nesih ihtimali bulunabilir. Nihayet nesih ihtimali yoksa, ki gelen haber sonradan gelen başka bilgilerle teyid edilmiş ise, bu da özel anlamıyla muhkem olur. Bunların hepsinin hükmü, bilmeyi ve amel etmeyi gerekli kılar. Birbiryle çatışma olduğu zaman hangisi daha kuvvetli ise o tercih edilir.

Bunlara karşılık, bir sözün esas anlamı lafzının sigasından değil de başka bir anızı sebeple gizli tutulmuş bulunursa hafi; böyle değil de mânânın haddizatında çok ince, herkesin kavrayamayacağı ve nüfuz edemeyeceği, edenlerin de derinden derine düşünmedikçe kavnyamayacağı derecede kapalı olması veya bir bedii istiare bulunması gibi bir sebepten doğan bir gizlilik ve derin düşünmeyi gerektiren bir yönü varsa müşkil; lafzın sigasının çeşitli mânâlara eşit olarak gelme ihtimali olur da bu mânâlardan hiç birinin terchiine karine bulunmazsa, fakat bir açıklayıcı ekle onun sonradan açıklanması umuluyorsa mücmel; gerçekten murad edilen mânâyı anlamak ümidi ve ihtimali kesilmiş olursa o da katkısız mütesâbih olur.

Kur'an'ın mütesâbih âyetlerinden birçoğu böyle çok mânâlı olduğundan dolayı parıltılı bir beyan içinde gözleri kamaştırır. Birçoğu da bir muhkem mânâ etrafında onunla birleşerek, çeşitli mertebelere ve değişik işaretlere delalet içerdiğinden dolayı icmal veya işkal ve kapallılık ile dikkat çekerler. Böylece muhkem zımında mütesâbih, mütesâbihin yanında muhkem de bulunur. Bir âyette birçok mânâ katlarını derecelendirir ki, zaman geldikçe bunlar ihtiyaca ışık tutar ve olayların akışı içinde hissedilerek anlaşılır. Sonra edep ve ahlak veya diğer hikmetlerden dolayı açıkça emredilmesi veya ifade edilmesi mahzurlu olan kinaye ve ta'riz şeklinde daha belâgatlı ve daha etkili olan zımnı (üstü kapalı) anlatım da vardır. Nihayet bütün açıklamalar tevhid nizamı üzere vahdetten kesrete (birden çoğa) veya kesretten vahdetle (çoktan bire doğru) giderken, gerek nisbetlerde ve gerek tasavvurları hududunda beşeriyet dillerinin henüz lûgatını ortaya koyamadığı, hatta hiç sezmediği, düşünmediği ve benzerini görmediği nice mânâlar ve hakikatler vardır ki; bunlar, sizin bilmediğiniziz daha neler var gibi bir muhkem ifade ile ortaya konmakla beraber, mütesâbih bir misal ve bir imâ ile sezdirildikleri zaman daha faydalı olur. Bu gibi âyetlerin bazısını bugün anlayamayanlar yann anlayabilirler. Bazısını da Allah'dan başka kimse bilmez ki, tam anlamıyla mütesâbih işte budur. Ahiretle ilgili izahlar kısmen böyledir. Bunların bazılarında dünya hayatının geleceğiyle benzerlikler ve birleşebilir noktalar da vardır. Hasılı mütesâbihin kısımlarından olan hafinin hükmü, araştırma; müşkilin hükmü, araştırmayla beraber düşünme; mücmelin hükmü bunlardan açıklayıcı bir tefsiri bekleme ve araştırma; asıl mütesâbihin hükmü de duraklama ve Allah'a teslim olup sığınmadır.

Bu muhkemat ile mütesâbihat tam karşıt birer şık olarak zikredilmiş olduklarından kendilerini mahsus özel bir anlam ifade ederler. Bunlardan her biri kendi özel mânâsına göre ele alındığı takdirde söz konusu sekiz kısımdan altısı, kendiliğinden bu taksimin dışında kalmış olur. Böylece muhkemat tabiri ilk dörde, mütesâbihat tabiri de ikinci dörde şamil olmak üzere genel anlamlarına hamledilmiş olurlar. Bu âyet böylece Allah kelâmının anlaşılması, tefsir usulü ve istinbat ilişkisi en büyük bir kuralı öğretmiştir ki, herhangi bir kelâmı veya kitabı iyice anlayabilmek için akılda ve nakilde bundan başka bir yol yoktur. Usul-i Tefsir ilminde bunlar bütün uygulamalarıyla ve ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Özellikle kanun ve hukuk meselelerini anlamak için bu usul ilmi, en zarurî bilgi şartlarındandır.

Mütesâbihat için bir de şu taksim vardır: Lafiz cihetinden mütesâbih, mânâ cihetinden mütesâbih, her iki cihetten mütesâbih. Lafiz cihetinden mütesâbih ya tek başına kelimele veya cümlelerin yapısındadır. Tek kelimelik mütesâbih mesela, "ebb, yeziffun" gibi kelimelerin garplığı veya "yed ve ayn" gibi müsterek anlamlı olmaktan ileri gelir. Cümlelerin yapısından doğan mütesâbih ya çok kısa söylemekten, yani özetlemekten veya sözü uzatıp mânâyı dağıtmaktan ve anlaşılmasız hale getirmekten veyahut şilrde vezin ve nazım zarurelerinden dolayı olmak üzere üç kısımdır. Mânâ bakımından mütesâbih olanlar Allah'ın sıfatlarıyla ahiret hayatına ait olan âyetlerde olduğu gibi, duyularımız ve düşüncelerimizle onların benzerlerini algılamaya imkanımız olmadığından dolayı, tasavvurlarımızla dahi kavramaya yetişemeyeceğimiz mânâlardır. Her iki bakımdan mütesâbih olan başlıca beş kısımdır: Umum ve husus gibi nicelik bakımından, vücup ve nedb gibi nitelik bakımından, nasih ve mensuh gibi zaman bakımından, mekan ve âyetin nazil olduğu toplumdaki âdet ve gelenekler bakımından ki "Evlere arka duvarlarından atlayıp girmeniz Allah katında iyilik ve sevap değildir." (Bakara, 2/189) âyetinde olduğu gibi.

Bir de fiilin sıhhat ve fesadındaki şartlar bakımından.

İşte kitabın âyetleri böyle muhkemat ve mütesâbihat şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Asıl uyulacak ümmül'ı-kitap da mütesâbihat olanlar değil, muhkemattır. Amma kalblerinde eğrilik ve kaypaklık olanlar, doğruluktan hoşlanmayıp eğrilikten, yamukluktan ve sapıklıktan zevk alanlar, muhkematı bırakırlar da kitabın mütesâbih olan âyetlerinin peşine düşerler, onları esas alırlar, dumanlı havalar ararlar. Çünkü fitne çikarmak, hakkı ve hakikati karıştırıp, halkı şüpheye düşürmek ve şaşırtmak suretiyle doğru yoldan çıkmak ve belaya uğratmak isterler, ve onu kendi gönüllerine ve keyflerine göre eğri bûğrû te'vil etmek arzusunı beslerler. Halbuki onun te'vilini, yani meâlini ve sonunun nereye varacağını Allah'dan başka kimse bilmez. Genel anlamda mütesâbihat içinde, özel anlamda mütesâbih olan bir kısım vardır ki, bunun meâlini, gerçek maksadına uygun olarak ancak Allah bilir. Bundan dolayı bütün mütesâbihatın te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez. Allah Teâlâ'ya yerde ve gökte, bütün zamanlarda ve bütün mekanlarda gizli, meçhul bir şey bulunmadığı halde, O'ndan başkasına böyle olmadığı şey, bütününle hakikat olan ilâhî kitapta dahi hal böyledir. "O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar." (Bakara, 2/255), "Allah bilir, siz ise bilmezsiniz." (Bakara, 2/232). Zira meçhul meçhul ile, şüphe şüphe ile hallolmaz. Meçhuller bilgi ile ve o bilgilerin kuvvet derecesine bağlı olarak hallolur. Öğretim ve irşad, bilgiler üzerine meçhulleri sezdirmek ve o bilimleriyanları bilinenlere dönüştürmektir. Öğrenende bilgi arttıkça, öğretmenin kendisi bilgi derecesine göre, onun önüne bilinmesi gereken konuları sürer, sonra da onları gözdürür. Bundan dolayı biliniyeni sezebilmek de onu bilmenin ön şartı olur. Cenab-ı Hak kullanna hakikat bilgisini böyle ihsan eder. Once kendini ve başkasını ayıran bir muhkem ilim bahşeder. Sonra belli belirsiz olarak meçhul şeyleri sezdirir. Bunları basamak basamak muhkem bilgiler şekline dönüştürerek yakın bilgiler haline getirir. Hikmet düzeninde ilim dahi varlıktaki düzen gibi sistemli bir şekilde akar gider. Allah'ın bilgisi ise sonsuzdur. Sonradan olma (hâdis) olan insan bilgisi hiçbir zaman ve hiçbir şekilde buna eşit olamaz, onu ihata edip boyutlarına ulaşamaz. Böyle olduğunu bilmek, sonsuza dek ilim ve öğrenme yolunda yürümek de en büyük ilim, en büyük marifettir. Bundan dolayı insan ilimde hangi mertebeye ulaşmış olursa olsun, yine de önünde yığınla bilinmesi gereken meçhuller bulunduğunu sezmek ihtiyacındadır. Bu bilinmeyen meçhulü sezmek ise mütesâbihat karşısında bulunduğunu bilmektedir.

Daha doğrusu geçmişe ve geleceğe, ezele ve ebede ilişkin olan her beşerî ilim, mütesâbihat olmak konumundan kurtulamaz. Hiçbirisinde şimdiki halde suurun yakından şahid olduğu ve müşahede ettiği kuvvetle kesinlik yoktur. Her tecrübe ve gözlemin bir öncesine ve bir sonrasına doğru attığı adım bir mütesâbihlik ile ilgilidir. İlimin en kuvvetli gerekçesi olan tecrübe zarurî bir gerekçe değildir. Bu konuda en sağlam ve en genel

belge, sebebin ve şartların devamlılığından çıkan, olağan tekdüzeliktir ki, bu da ilâhî iradeye dayanmaktadır. Binaenaleyh beşer ilminin mütesâbihatın kurtulması mümkün değildir. İşte insanlara Hakk'ın iradesini göstermek hedayet için bir ilâhî öğretim olmak üzere indirilmiş bulunan ilâhî kitaplar, tamamen bu gidişata, yani, ilâhî düzenin gerçeklerine uygun ve paralel olarak muhkemat ve onun karşılığında mütesâbihat ile indirilmiş bulunmaktadır. Tevrat ve İncil'in de muhkematı ve mütesâbihatı vardı, onlarda da ümmül'ı-kitap muhkemat idi. Fakat Tevrat'ta pekçok olan mütesâbihatın bir kısmı, İncil'de muhkemlere irca edildikten başka, daha diğer mütesâbihat gösterildiği gibi, Kur'an'da da bütün geçmiş kitapların mütesâbihleri muhkemata irca edildi. Ayrıca derin birtakım mütesâbihat daha gösterilmiş ve bunları doğrudan doğruya arkasına düşülmeden sakındırılarak, muhkemata irca metodu da açıkça öğretilmiştir. Bu arada insanlar için, bilimin hangi aşamasında olurlarsa olsun, yine de çözümlerine ve Allah'ın bilgisine havale edilmesi gereken gerçeklerin hiçbir zaman tükenmeyeceğini, muhkemattan sonra bile gerçek anlamda mütesâbihlerin var olacağını bilmek ve itiraf etmek de beşerin ilmi için büyük bir olgunluk ve insanlığın gayesi açısından büyük bir hayır demek olduğu da anlatılmıştır. Beşer ilminin değerine ve gerçeklik derecesine kesin gözüyle bakmak, mantık ve matematik öçüsünde ona zarurî bir şaşmazlık kazandırmak ve böyle bir özellik aramak gelişkidir. Bunun için, ilâhî kitaplarda mütesâbihat bulunmamalı idi şeklinde bir vehme kapılıp kalmamalıdır. Zira böyle bir düşünce varlığın dondurulmasını ve bir noktada durdurulmasını veya tekdüzce olarak robot halinde sürüp gitmesini ve Allah'ın bilgisinin sona erdiğini farzetmek, ya da bütün sonsuzluğuyla ve bütün canlılığıyla ilâhî bilgilerin, muhkem bir şekilde beşere öğretilmesi ve Allah Teâlâ'ya bir anlamda ortak ve eşdeğer bir varlık olarak koymanın mümkün olduğu vehmine kapılmak veyahut Allah Teâlâ'nın beşer ilmini, belli ve değişmez bir noktada durdurup bilinenlerden bilinmeyenlere, noksandan olgunluğa ve kemale doğru, ebedî bir hayata yönlendirerek ilerlemesine engel olması geleceğini iddia etmek, hasılı ilâhî feyizide cimrillik istemek demek olurdu. Her terakki tavnnın, her gelişme çabasının ilerisinde daha alınması gereken mesafe, keşfedilecek hakikatler ve hiçbir zaman iyice anlaşılıp bitirilemeyecek başlangıçlar ve sonuçlar mevcut olduğu halde, Allah Teâlâ'nın bunları insanlara verdiği çeşitli kabiliyetlere göre sezdirmeyip birçok yönden gizlemesi ve bu meçhulleri, mümkün olduğu kadar çözmeye ve keşfetmeye ipucu ve ölçü olmak üzere bahşettiği usul ve muhkem delilleri belli ve sınırlı bir noktada tutması, çünkü ilminden yann için, dünyadan ahiret için istifade ettirmemesi nasıl olur da ilâhî hikmetin gereği olabilir? Bunun hikmete uygun olduğu nasıl düşünülebilir? Allah'ın ilmine karşı herşeyi halletmiş, bitirmiş iddiasında bulunan ve mütesâbihatın bütün bütün ortadan kaldırılmasını arzu eden ve tecrübeyle, teşabütten büsbütün annmış mutlak bir kesinlik sanan bir ilmlilik ve isbatçılık iddiası cehaletten başka birşey değildir. Buna karşılık, muhkematı esas alan güçlü ve aydınlık bir isbat yolu ve metodu üzerinde yürümeyip, doğrudan mütesâbihata sanılmak ve onun muhkem bir gerçeklik içerdiğini inkâr edip şüpheyi esas tutmak ve katkısız meçhulleri yalnızca bunlarla halletmeye kalkışıp için sonucunun nereye varacağını Allah'dan başka kimsenin bilmediği şüpheli, kânsık, şağa mı sola mı, ileri mi geri mi, hayra mı şerre mi, aydınlığa mı karanlığa mı, varlığa mı yokluğa mı, cennete mi cehennem mi götüreceği belli olmayan sisl ve dumanlı havada çıkmaz yollarda dolaşmak da haddini bilmemek ve ilâhî hidayeti dinlememek, tehlikelere ve karanlıklara doğru koşmaktır ki, bunu kalblerinde eğrilik ve kötü niyet, kaypaklık ve çarpıklık bulunanlar yaparlar. Esbab-ı Nüzul'de zikredildiği üzere hristiyanların İncil'deki (baba) mecazını, gerçek anlamıyla peder; Kur'an'daki "O'nun Meryem'e ilka eylediği bir kelimesi ve O'ndan bir ruhtur" (Nisa, 4/171) mütesâbih âyetine, Allah'dan doğmuş bir ruh mânâsı vererek ve Hak Teâlâ'nın doğma ve doğurma gibi üreme şekillerinden münezze, hayy ve kayyûm, aziz ve hakîm hâlik ve barî-i musavvir bulunduğ u hakkındaki muhkemata bakmayarak, Allah'a çocuk isnat etmeleri; yine bunun gibi, yahudilerin gibi huruf-i mukattaa denilen başlıkların "ebced hesabı" ile te'vil ederek bunlardan Muhammed ümmetinin ömrünü, kıyametin kopacağı zamanı çikarmaya kalkışmaları da bu türden bir olaydır. Bunlar ya heva ve heveslerinden başka bir şeyde hak ve hakikat tanımazlar, ya da din deyince herhangi bir hakikatle ilgili olmayan bir oyuncak anlıyorlar. Din meselesinin kayıtsız şartsız hakka uymak demek olduğunu bilmek istemezler. Bu konuda muhkem olan isbat yoluna yanaşmazlar ve onlarla amel etmekten hoşlanmazlar da durmadan zihinleri şüphelere ve vehimlere sürüklemek için yalnızca hayal ürünü olan şeylerde, rumuz ve sembollerde, mumama ve mütesâbihatta boş ve havâî şeyler ararlar; mütesâbihatı, şüpheye basamak yapmak için muhkemata üstün tutarlar. Yine bunun gibi, birtakım mühlidiler de vardır ki, dinin hiç anlaşılmasz ve anlaşılınca hükmü kalmaz gizli ve sır dolu bir özü olduğu iddiasıyla bütün muhkemat mütesâbihata irca etmeye çalışırlar. Her şeyi kuşkuyla hale getirmek, hep garip ve acap şeylerden bahsetmek, en belli gerçekleri bile birer efsane gibi göstermek isterler ki, bunlar bilinen yolda yürümekten hoşlanmazlar. Diğer bir kısımları da kendi bilgileri herşeyi çözmeye yetemmiş gibi, kâinat düzeninde, geçmişte ve şimdiki halde veya sonsuza dek sürecek olan gelecekte sanki hiç bilinmedik birşey yokmuş gibi, mütesâbihatın hakikatini kökünden red ve inkâr eder; anlamadığı, anlayamayacağı bir hakikat idtirise, ona hurafe, efsane, esatir deyip geçerler ki, bunları hepisi kalbin kaypaklığından, çarpıklığından ve haddini bilmezlikten ileri gelir. Bunlara karşılık ilimde rûşuh sahibi (uzman) olanlar, eğilmez, eğrilikten hoşlanmaz, ilim yolunda sağlam, bildiğini ve bilmediğini seçebilen, bildikleri sayesinde bilmediklerinin önemini mümkün mertebe çözebilen ilmi erbabi da şöyle der: biz bu kitaba inandık, muhkemi ve mütesâbihî ile hepisi Rabbimiz katındandır. Hepsi haktır ve gerçektir. Hakikaten böyle temiz akıl, güzel dikkat ve kavrayış sahiplerinden başkası da hakkıyla düşünemez, kendi zihnindekini bile iyice seçip net olarak düşünemez, muhkematı esas olarak fark, müşkil, mücmel gibi te'vilî mümkün olan mütesâbihatı bile doğru dürist te'vil edemez. Bu konuda te'vil ve ictihat başkalarına değil, muhkematın mertebeleri ile mütesâbihatın mertebelerini seçebilen, te'vilî caiz olup olmayanları ayırabilen, fitneden, kendisini ve herkesi baştan çikarmaktan sakınan, haddini bilen, ilâhî bilgiye havale edilmesi gerekenleri O'na havale eden, kâmil insan sahibi, ilim yolunda kuvvetli, temiz ve ince akıllı, doğru düşüncesini bilen ve seven, hasılı hikmete mazhar olmuş rasih âlimlerin hakkı vardır, bu işe ancak öyleleri yetkilidir. Bunlar muhkem ve mütesâbih hepsinin hakikatına iman ederler ve önünü sonunu hesaba katarak iyi düşünürler.

8-Kaypaklıktan ve sapıklıktan sakınırlar da bu düşüncelerle işte şöyle dua ederler: "Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola hidayet ettikten sonra kalblerimizle haktan sapıtma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Çünkü Sen çok ihsan edicisin."

9- "Ey Rabbimiz! Muhakkak ki Sen, insanları, geleceği şüphesiz olan o günde bir araya toplayacaksn!" Gerçekten de Allah sözünden dönmez, sözünün ve karann miadını şaşırmaz.

İşbu "ilimde râsih olanlar" ilâhî ifadesinde "vav" harfi isti'nâfiye veya atıf olmak üzere iki türlü bağlantı vardır ki, birincisinde yukunda açıklanan mânâ doğrultusunda üzerinde kelâm tamam olmuş ve cümle sona ermiş olur, vakf-ı lâzımdır. Zaten mushaflarda da durulması gerektiğini göstermek için buraya işaret konmuştur. Mütesâbihatın te'vilini Allah'dan başkası bilmez. İlimde rasih olanlar bile şöyle derler: ... demek olur. Bu tefsir bağlantısı Abdullah b. Abbas'dan, Hz. Aişe'den, Hasen'dan, Malik b. Enes'ten, Kisaî ve Ferrad'dan ve birçok seleften rivayet olunmuştur. Diğerinde ise "vav" atıftır. O zaman cümle ancak üzerinde tamam olur ki, mütesâbihin te'vilini Allah'dan ve ilimde rûşuh sahibi âlimlerden başka kimse bilmez demek olur. Bu da yine Abdullah b. Abbas'dan, Mûcâhid-den, Rebi b. Enes'ten ve daha başkalarından rivayet olunmuştur. Kelamcıların ve müteahhir âlimlerin birçoğunun terchi de budur. Meselâ mütesâbihin sıhhatli ve doğru olarak te'vilî Allah'dan başkası bilebilir mi, bilemez mi noktasına bağlıdır.

Te'vil: Lüğattaki aslı bakımından, herhangi bir şeyi varacağı gayeye, hedefe vardırarak demektir. Bilhassa bir lafzın meâlini, yani varacağı mânâyı alıp tefsir eylemeye denilir. Te'vil ya doğru ve sıhhatli bir te'vil olur, ya da yanlış ve bozuk bir te'vil olur. Bir sözü hiç

ihimal bulunmayan bir mânâyâ çekmek veya ihtimali olan mânâlar içinde daha uygunu ve daha kuvvetlisi varken en uzaktaki ihtimale çekmek fasid ve batıl bir te'vil olur. Te'vil her hâlikârda haklı bir gerekçe ve sebebe dayanmalıdır. O sebep, o delil bulunduğ zaman, çoğu yerde hafî olan açık olana, mecaz da hakikate tercih edilir. Aksi halde yapılan te'vil indî ve fassittir. Bundan dolayı muhkematı hiç gözönünde tutmadan müteşabihati arzuya göre te'vil etmek, sapıklık demek olduğu zaten âyette açık seçik söylenmiş olduğundan bunda şüphe yoktur. Fakat muhkematı esas almak, cidden hüsnüniyet ve konunun şartlarına riayet ederek hareket eylemek üzere, müteşabihat için "işte bundan murad budur" diye hükmederek doğru ve sıhhatli bir te'vil yapabilmek âlimler için mümkün müdür, değil midir?

Bu mesele üzerinde çok ihtilaf edilmiş olduğu görülmüyor. Kur'an'dan kıyametin vakti, saati, zebanilerin sayısından vesairede bazı sayılan özellikleri ve daha başka bazı hususların Allah'dan başka kimseye malum olmadığına ittifak vardır. Buna karşılık birçok âyetlerin de ittifakla te'vil edildiğinde hiç şüphe yoktur. Bunun için bu babdaki ihtilafın, ihtilaf olmaktan ziyade tefsir ilmi açısından büyük faydası bulunduğu anlamak gerekir. Âyetteki her iki türlü yorumdan her biri kendi açısından çok anlamlı olarak maksadı ayrı ayrı yönlerden dile getirmişlerdir. Şöyle ki, yalnızca özel anlamıyla veya genel anlamıyla herşeyi inceden inceye, bütün ayrıntıları ve bütün sonuçlarıyla müteşabihin mânâ ve te'vilini Allah'dan başka kimse bilmez. Fakat genel anlamı bütün ayrıntılarıyla değil de şöyle yüzeysel olarak düşünecek olursak, bunlardan bir kısmının ilimde rûşh sahibi âlimlerin de bunu bilebileceğini anlatmak istemiştir. Yalnızca birinci rivayet olsaydı, âyetin zahirinden çıkan anlama göre ilimde rûşh sahibi âlimlere te'vilden herhangi bir hisse ve pay düşmezdi. "Bunu, üstün akıllılardan başkası düşünmez." âyetiyle uyumlu olmazdı. Yalnızca atfı rivayeti, yani ikinci rivayet olsaydı, o zaman da ilimde rûşh sahibi âlimlerin müteşabihati bütün yönleri ve çeşitleri ile eksiksiz bilebilir, hepsinin te'viline akıl erdirebilir, yani Allah'ın bildiği gibi bilebilir oldukları anlaşırdı. İşte buradaki "vav"ın dahi böyle müteşabih bir şekilde ortaya konmuş olması, buradaki her iki şıkka uygun olarak atfı şeklinde düşünüldüğünde müteşabihatın yüzeysel; istinaf şeklinde düşünüldüğünde te'vil konusunun derinlemesine ve bütün yönleriyle dikkate alınmış olduğunu gösterir. Binaenaleyh müteşabih genel anlamı üzerine hamlolduğu takdirde topluca mânânın, "Bütününün te'vilini Allah'dan başkası bilmez." demek olup, bazılarını Allah'dan başkasının muhkemata başvurmak ve ona uymak suretiyle bilebilmelerine engel olmayacağını atfı rivayeti izah eder. Şu halde te'vil açısından müteşabih üç esasa ayrılır:

1- Kul bilgisiyyle vukuf mümkün olmayan ki, kıyametin ne zaman kopacağı ve dabberin ortaya çıkışı vakti vs. gibi.
2- İnsanların bilmesi mümkün olan ki, garip lafızlar ve muğlak hükümler gibi.
3- Bu ikisi arası ki, tanınmaları bazı rûşh sahibi âlimlere mahsus bir ihtisas olur.
Bunun için biz daha önce yukarıda selefin tercihi üzere hem üzerinde vakfın lüzumunu tercih ettik, hem de "vav"ın atfı olduğu suretinde mânâyâ işaretni gösterdik. Yalnızca atfı tercih etmek, Kur'an'da rasih âlimlerin anlayamayacağı ve Allah'ın bilgisine havale etmeye mecbur olacağı hiçbir şey yokmuş gibi bir ihtimali de içine alabilir. Bir kelâmın hiçbir şey anlaşılamamak, kelâmda hitap edilenlere yönelik hiçbir fayda bulunmadığı düşüncesine kapılarak böyle bir ihtimali zannederen olmuşsa da doğru değildir. Şüphesiz ki, Kur'an'da anlamsız ve boş bir lafız mevcut değildir. Süre evvelerindeki huruf-i mukatta'ada bile çeşitli anlayışlar ve sezişler sözkonusudur. Mesele anlaşılanın sınırı belirlemede, esas itibarıyla murad edilmiş olan mânânın tayin ve tesbitindedir.

Hitabın faydası ise bu tesbite bağımlı değildir. Yine yukarıda kabul ettiğimiz şekilde sonsuz araştırmalara müsait konuların bulunduğuunu sözdirmek, insan bilgisinin değerini tayin ettirmek, insanların bilgi derecelerine göre çeşitli anlayışlar, zevkler ve faydalar bahşetmek ve nihayet rasih âlimleri derin derin düşündürmeye yönelmek gibi daha birçok fayda söz konusudur. Bu açılardan bakıldığında hitapta faydalar bulunduğu görülr. Kur'an'ın öyle işaretleri vardır ki, bunlar Kur'an ilmi ile uzun uzadıya uğraştıktan sonra seziłmeye, sonra da olayların gelişmesi ile te'vilî anlaşılmalıya başlar. Lafızları mânâyâ irca etmek şeklindeki te'vil ile mânâyı olaylara uygulamak şeklindeki te'vil arasında da fark vardır. Binaenaleyh Kur'an'ın tefsirinde "Biz seni hakıyla tanıyamadık." diyecek noktalar bulunduğuunu hiçbir zaman unutmamak ve her zaman Kur'an'ın muhkematına iyi sanılmak lazım gelir. Bu âyetler bize Kur'an âyetlerinin genellikle meâlini tayin etme işinin tamamen rasih âlimlerin yetkisinde olmadığını ve Kur'an nazımının ve özellikle müteşabihatının ibadet ölçüsünde aynen korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini de gösterdiği için, mânâ tayini demek olan terceme meselesinin nasıl bir ağır ve tehlikeli iş olduğuunu iyi düşünmek gerekir. Daima Cenab-ı Hak, kalblerimizi fitneye yönlendirmekten ve keyfî te'vile kapılmaktan, kaypaklıktan ve sapmaktan korusun.

Evet Allah sözünden dönmeyendir. "Kendisinde hiç şüphe olmayan" o haşır günü kesinlikle gelecek, kalbleri kaypaklıktan ve küfürden, fitne ve fesattan sâlim olan, Hakk'ın âyetlerine "inandık, onların hepsi Rabbimiz katındadır." diyen iman ehli, Allah'ın vaad ettiği rahmetine ve yardımına erecek, inkârda ısrar edenlere de vâidini, ikab ve azabını bütün şiddetiyle göreceklidir.

10-11-Bunun için, " Gerçek şu ki kâfilere, Allah'tan gelecek bir zarar, ne malları, ne de evlatları engelleyemez. İşte onlar, o ateşin yakıtı olacaklardır. Gidişatları, Firavun soyunun ve daha ötekilerin gidişatı gibidir. Âyetlerimizi inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Allah da onları işledikleri günahları yüzünden yakalayıp alaşağı etti. Allah, cezası çetin olandır." Allah Resulünün hak peygamber olduğuunu bildiği ve kardeşine söylediği halde, Rûm krallannın verdiği malları elinden kaçırmak endişesiyle iman etmeyen Necran piskoposu sebebiyle nazil olduğu rivayet edilen bu âyet, hükmü umumî ve herkese şamil olarak varid olmuş, Firavun ailesinin ve daha başkalarının başlarına gelen şiddetli felaketler bütün bu gibilerin, yani Hakk'ın âyetlerini tekbiz ve inkâr edenlerin hepsinin başına da geleceğini müminlere müjdeli bir vaad, kâfilere de tehdit dolu vâid olarak haber vermiştir.

Daha önce Yahudiler hakkında indirilmiş olduğu rivayet olunan şu iki âyet de bunların arkasına eklenerek yukarıdaki âyetin hükmüne ortak edilmiştir:

Meâl-i Şerifi

12- O inkârcı kâfilere de ki, siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena bir dölçektir.

13- Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gözleri olanlar için elbette bundaapaçık bir ibret vardır.

12-13-Bedir savaşında Resulullah'ın Mekke'li müşriklere karşı zafer kazandığını gören Medine yahudileri, "Vallahî işte bu, bize Musa'nın vaad ettiği, Tevrat'ta özellikleri bildirilen ümmî nebidir." demeye başlamışlar ve ona iman edip uymak arzusunı göstermişlerdi. İçlerinden bir kısmı da, "Acele etmeyiniz, bekleyelim birkaç olay daha görelim." demişlerdi. Uhud savaşы olunca tereddüde düşmüşler, halbuki o sırada bir müddet için Resulullah ile bir antlaşmanın da vardı, süresi dolmadan antlaşmayı tek tarafı olarak bozdular. Bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur.

İkinci âyet Bedir savaşının Allah'ın yardımına nasıl bir ibret örneği olduğuunu gösteriyor ki, burada "Nice ufak topluluklar, Allah'ın izniyle birçok büyük topluluklara üstün gelmişlerdir." (Bakara, 2/249) âyetinin mânâsı ve hükmü, İslâmı ilk örneğiyle fisebîlillah (Allah yolunda) olmak şartıyla açıklık kazanmış ve sürenin, Bakara'nın son âyetindeki yardım duasına cevap olan noktalandıran birî daha gösterilmiştir. Gerçekten de Bedir savaşы, daha sonraki yıllarda gerek yahudileri, gerek Necran'dan başlayarak hristiyanları mağlup eden İslâm zaferlerinin de ilki ve temeli olmuştur. Kur'an hükümlerine samimiyetle uyan ve Allah yolunda olan müminlere bu yardım her zaman

vaad olunmuştur.

Böyle iken acaba insanlar neden bundan gaflet ederler?

Meâl-i Şerifi

14- İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekimler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Halbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır.

14- Şehvetle ilgisi çok olan, bütünüyle şehvet kesilmiş gibi bulunan şeylere karşı duyulan muhabbet, yahut sırf şehvet için sevilen, onlar arasından şu sayılan şeyler insanlara çok süslü, çok zinetti gösterildi, bunları pek hoş gördüler, sevicek şeyler yalnızca bunlar zannettiler. Bir taraftan bunların meşru birer nimet olması özelliği, bir de hayalî ve gayrî meşru bir şeye sebep olması özelliği vardır. Birincisinde süsleyen Allah, ikincisinde süsleyen şeytan ve beşerin bilgisizliğidir ki, fenalığı ve kınanması bu bakımdandır. Şehvet nefsin arzu ettiği şeye atılışdır ki gönül çekmek, canı istemek diye söylenir. Bunun ifrat derecesine hırs ve şereh denilir. Dilimizde şehvet, iştahın daha özel bir anlama gelir ise de aslında değildir. Burada şehevat, bütünüyle şehvet kesilmiş iştah çekici şeyler anlamına kullanılmış ve aşağısıyla tefsir edilmiştir. Bununla beraber mef'ûl mânâsına alınarak şehvet kendi mânâsında bırakılmak ve aşağısı da "hübb"ün beyanı olmak ihtimali vardır. Evlat ve hele oğullar demektir. Bunda kadınlar tarafından mülâhaza olunan şehevat sevgisine de bir ima vardır. Zira "nâs" kelimesi bütün insanlara ve kadın ile erkeğe şamil olmak üzere genel anlamlı bir kelimedir. Fakat kınama açıkça erkeklerle tevcih olunmuş, kadınlar sevmek değil, sevilmek mevkîinde gösterilmiştir. Bununla beraber âyet Allah katındaki mutlak gerçeği değil, bir bakış açısını, bir zihniyeti dile getirmiştir.

"Kanatîr" kantann çoğuludur, "mukantara" ise kantarlanmış demektir. Kantarların kantarlanması da darb suretiyle (çarpım yapılarak) çoğaltılmıştır ki, mübalağa için olur. Arimetkik ifadesiyne en az "kantar kerre kantar" demek gibidir. Kantar en büyük ağırlık birimidir ki, çeşitli zamanlarda, değişik kavimler tarafından farklı şekilde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Mesela bir zamanlar Afrika ve Endülüste sekiz bin miskal, sonra yüz ntl bir kantar sayılmıştır. Hz. Peygamber'den bin iki yüz ukye (okka) veya on iki bin ukye veya bin iki yüz dinar diye üç ayrı rivayet de bulunmaktadır. Mutlak olmas bakımından herhangi bir sayı değil, en yüksek tartıda birçok şey demek olur. Nitekim Araplarda kantar miktân belli olmayan bir ağırlık ve tartıdır. Veyahut yerle gök arası kadar mal demektir diye de lûgat rivayetleri bulunmaktadır.

İşte böyle şehevat muhabbetini pek güzel bir şey zannetmeleridir ki, kendilerini her fenalığa sürükler. Bu iştah çekici şeylere bölyesine muhabbet ise gördüğündü kadar güzel bir şey değildir. Bunların amaç ve gaye edinilmeye değer yanları yoktur. Nihayet bunlar bayağı bir hayatın unsurlarıdır.

İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde.

Dönüp dölaşıp varılacak ve hayatın gayesi edinilecek şey bunlar değildir. Allah'ın yarınadadır ki, bu dünya hayatından geçilip Allah'a vandığı zaman ona erilir. Bundan dolayı o şehevat, o iştah çekici şeyler, dünya hayatını sürdürmek ve geçip Allah'a gitmek için faydalanılmak üzere verilmiş birer araç olarak bakımından Allah tarafından insan edilmiş birer nimet iseler de bu bayağı hayata ve onun eşyalan olan şehevata muhabbet etmek ve bu yüzden Allah yarındaki güzel mevkîi feda etmek ne kadar büyük budalalıktır, ne kadar alçaklıktır.

Bunları anlatmak için:

Meâl-i Şerifi

15- De ki, size, o istediklerinizden daha hayırlısını haber vereyim mi? Korunan kullar için Rablerinin yanında cennetler var ki, altlarından ırmaklar akar, içlerinde ebedî kalmak üzere onlara, hem tertemiz eşler var, hem de Allah'dan bir rıza vardır. Allah, o kulları görür.

16- Onlar ki, "Ey Rabbimiz! Biz inandık, iman getirdik, artık bizim suçlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru!" derler.

17- O sabredenleri, o doğruluktan şaşmayanları, o elpençe divan duranları, o nafaka verenleri ve seher vakitlerinde o istiğfar edip yalvaranları (görür).

15-16-17-Her çeşit nimet bulunan bu güzel cennetler, bu daimî gönül alan ve henüz gizli vatanlar, bu tertemiz pak çiftler, o içinde bulunduğumuz geçici, aldatıcı, basit ve alçak hayattaki iştah çeken şeylerden daha güzel, çok daha hayırlıdır. Allah'ın tam anlamıyla bir nzası ise hepsinden büyük, her lezzetten yüksektir. Fakat bu güzel yurt, bu güzel yuva herkese değildir. Dünyanın her an durmadan değişen ve geçici olan iştah çekici şeylerine sevgiyle bağlanmaktan sakınıp, kötü akibetten korunma muttakilere mahsustur. Böyle olmayanlar güzel yuvaya eremez, ndvan lezzetini bulamaz. Başında o geçici lezzetleri elde etmenin hırs ve çabasıyla yanar tutuşurlar, sonunda ondan mahrum kalmanın acısı ve azabı içindedirler. Bu korunma (ittika) da kuru laftan ve gösterişten ibaret bir korunma değildir. Allah, kullannın içini dışını, ne yapip ne işlediklerini görür. İmanlarını şüpheiden uzak olarak ıkrar ve itiraf edip bu sayede günâhlanna mağfîret dileyen, hiçbir lezzete imkan bırakmayan ateş azabından korunmalarını niyaz eden, sabırlı, sözlerinde, niyet, davranış ve işlerinde dürüst ve doğru olan, huşû içinde ibadet ve taata devam eden, mallarını Allah yolunda infak eden, karanlıklardan aydınlığa, gafletlerin ağırlığa ve uyanıklığa dönüştüğü o seher vakitlerinde istiğfar eyleyen kullarını görür ve gözetir, güzel yurdu ve en büyük ndvanını böyle kullanna verir. Şu halde ta başta yürekten inanıp tasdik etmek ve imanını da hiç çekinmeden dil ile ıkrar etmek, günâhlannı bağışlanmasına ve azaptan korunmaya vesile ve sebep ise de, hiç şüphesiz en güzel sonuç ve en büyük nza, sayılan özellikleri kendilerine huy ve alışkanlık edinmiş olan takva ve ibadet ehli müslümanlara aittir.

Sakin bu beyanları, bu vaatleri ve bu uyanları, bu iman ve sığınmayı, bu yüce hasletleri, hasılı bu dini ve dindarlığı, temelsiz, şahitsiz, kanıtsız, belgesiz, boş bir şey, kuru bir iddia, gerçekliği şüpheli, şunun bunun karşы çıkmasıyla zayıf düşecek, ortadan kalkacak, insani aldatan hayallerden sanmayınız. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

18- Allah şahadet eyledi şu gerçeğe ki, başka tanıı yok, ancak O vardır. Bütün melekler ve ilim uluları da dosdoğru olarak buna şahittir ki, başka tanıı yok, ancak O aziz, O hakim vardır.

19- Doğrusu Allah katında din, İslâm'dır; o kitap verilenlerin anlaşmazlıkları ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki taşkınlık ve ihtirastan dolayıdır. Her kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse iyi bilsin ki, Allah hesabı çabuk görendir.

18- Allah, muhakkak kendisinden başka tanıı olmadığına bizzat kendisi, meleklerin hepsi ve gerçekten ilim sahibi olan bütün olgun bilginler şahitlik etti. Üstelik adaleti ve hakkı ayakta tutanlar olarak şahitlik ettiler. Allah Teâlâ'nın birliği, adalet ve hak ölçüleriyle gözeticiliği (kayyümiyeti) derece derece bu üç türlü şahitliğin her bir i ile, hem de toplamı ile sabittir.

Daha yukarılarda da geçtiği üzere, lûgatte şühûd ve şahadet esasen hazır olmak ve gözüyle görmek demek olup, kendisinde gerek hazır olmak, gerek işine doğmak suretiyle gerçekleşen bilgiyi dile getirerek bir hakkın yerini bulmasına ve bir isbata şahadet denilir. Örfte ve şariat geleneliğinde şahit davacı ve davalıdan başka birisi olur. Burada ise kitap indiren Allah Teâlâ'nın şahitliğinde davacı ile şahitliğin, hatta şahid ile üzerine şahitlik edilenin birleşmesi söz konusu olabileceğinden, bu şahitliğin gerçek önemi ve mânâsını iyi düşünmek gerekir. Her şeyden önce davacı peygamber, davalılar inkârcı kâfirler

olmak itibarıyla bu sualin varid olmayacağı belli ve meydandadır. Allah'ın şahitliğinin mânâsı bir hakikat bildirmek, beyan edip açıklamaktır veya birtakım deliller ile onu ispat etmek, beyahatı yakından şahid olan bilgisi ile hükmetmek mânâlarından biri ile dahi tefsir edilir. Bu mânâ ile Cenab-ı Allah, gizli ve açık dünyalarda haddi hesabı olmayan şahitler ve deliller yaratıp meydana çıkarmak suretiyle kendi birliğini ve yüceliğini beyan edip açıkça ortaya koyduğu gibi, bundan başka dinî anlamda deliller de indirerek bunları bildirmiş ve doğrulamıştır ki, genelde insanlar için bu mânânın anlaşılması daha kolay olduğundan birçok tefsir âlimleri, bununla yetinmişlerdir. Fakat burada daha derin ve hikmet sahipleri arasında pek çok münakaşalara sebep olmuş olan marifet bakımından da bahse konu olan, yani "İlim-i yakîn" (kesin bilgi) meselesinin esaslı bir çözümlü vardır. Bu bize gösteriyor ki, her hususta yakînî temeli ve başlangıç noktası, Hak Teâlâ'nın kendine ve birliğine olan bilgisi ve şahadetidir. Her ilm-i yakîn, Hakk'ın kendine uygunluğudur ve bu uygunluğun bildirilip açıklanması ile mümkün olur. İlm-i yakîn, aynı yakîne, aynı yakîn de hakk-ı yakîne dayanmaktadır. Aslında hak olan herhangi bir şeyin bizzat veya dolaylı olarak kendisini göstermesidir. Sadece sübjektif bir iddiadan, bizzat kendî içinde hak olan yakîni birbirinden ayırd ettirir. Bunun için gerek dış dünyada, gerek iç dünyada yakından şahit olunarak ve yaşanarak elde edilen bilgi, birtakım deliller aracılığı ile elde edilen nazârî bilgidir üstündür. Mesela, acaba şu bahçede bülbül var mı, yok mu diye bahse tutuşan ve her biri iddiasını akıldan veya başkalarından duyarak elde ettiği deliller ile ispata çalışan birtakım kimselere karşı, o bahçede bir bülbülün ötmeye başlaması ne büyük bir şahadetdir. Halbuki bu ötüş bile henüz delile dayalı bir ilm-i yakîndir. Burada asıl şahadet bir taraftan o sesin bülbüde, diğer taraftan işitenlerde meydana gelen olgusu ve her iki tarafı olan ilişkisidir. Bu bir sestir ve bu ses bir bülbül sesidir. Binaenaleyh hakikat, özüne uygundur diyenlerin daha önce kendilerinde bir şahit ve meşhud vardır, yani o sesin bülbül sesi olduğunu anlayıp idrak etmelerini sağlayan bir bilgi birikimi vardır. İşte o şahit ve meşhud onların idraklerinde hem önce ve şimdi birleşmiştir. Binaenaleyh hakikatın deniliklerinde ve zamanın akışında şahit ile meşhuden bu birleşmesidir ki, şahadetin niteliği ve gerçeğin tasdikî bakımından esas şahit olmuştur. Bu durum gerçeğin kendi özüne uygunluğa temeline racidir. Ve bu husus, her hakkın, hak olmak bakımından mutlak anlamda birliği ve bütünlüğü demektir. Bu da yok olma vasıflarından münezzeh, ezelden ebede katkısız hakikat ve hak olmak özelliğinin sahibi olarak kaım bulunan Allah Teâlâ'nın adalet ve hakkaniyeti ayakta tutan birliğine ve O'nun kendinde huzuru ile ezeli ve ebedî olarak uygunluğuna ve bunu izhar ve ilanına bağlıdır. Herhangi bir hakikatın özüne uygunluğu "o, odur" şeklinde ayrıntı denilen bir orantının doğruluğunun tasdikî demektir ki, bu ancak bir bilen kişi ile gerçekleşir. Bilgi ve bilen kişi aradan çıkarlarsa, şeylerin kendi nefsinde uygunluğuna meselesi de ortadan kalkar. Fakat bilen birine karşı bir taş bile kendisini ortaya çıkıp kendi varlığına şahitlik eder. Şu halde insan düşüncesi gözardı edildiğinde, kendi kendilerinin varlığında haberdar olmayan şeyler, kendi özüne uygun değilse, o şeylerin insan bilgisi yardımıyla kendi kendilerinin varlığına şahitlik etmeleri nasıl mümkün oluyor? Ve sonra bütün şahadet hak adı verilen bir tek noktaya nasıl toplanıyor? İşte bilgi probleminin filozofları şaşırtan en ince noktası burasıdır. Bu âyet de işte bu noktayı çözüme kavuşturarak, ilm-i yakîn meselesinin gerçek başlangıç noktasını gösteriyor. Varlıkları kendi varlıklarında kendi kendilerine uygunlukları, Hak Teâlâ'nın kendi zatında kendine uygunluğunun, yani nın kendine olan bilgisinin ve bu bilgisi açıklaması ile kendi varlığına ve birliğine şahadetinin eserdir. Şu halde varlıklar, kendilerine, kendilerinde uygun değil, kendi özünü bilen Hakk'ın zatında, yani Allah'ın bilgisinde kendi özlere uygundur. Her insanın kendine uygunluğu, bunun gibi, her varlığın insan bilgisindeki kendine uygunluğu da yine her birinin ilâhî ilimde yer aldığı şekildeki uygunluk sebebidir. Bundan dolayı varlık âleminde ne kadar şahitlik edilecek konu varsa, ne kadar ilim ve delil varsa, ne kadar bilgi ve belge varsa hepsi Hak Teâlâ'nın kendini bilmesine ve bildirmesine, yani şahadetine dayalıdır. İleride gelecek olan "Her şey helak olacak, ancak Allah'ın kalacak." (Kasas, 28/88), "Rabbimin her şeyi şahit olması sana yetmez mi?" (Fussilet, 41/53) âyetleri bu noktaya açıklık kazandırmıştır.

Hasılı gerçek şahit ancak Allah Teâlâ'dır. Mesela, güneş vardır diyen bir şahit, kendisiyle şahitlik ettiği güneş arasında Hakk'ın koyduğu ölçüye uymaktan başka birşey yapmış olmaz. Şu kadar ki, bu uymak, açık veya zımnın veya farkına varılmadan olabilir. Hak Teâlâ'dan başka hiçbir âlim ne kendine, ne de başka varlıklara tamamen şahid değildir. İnsan bilgisinde de varlıkların kendilerine uygunlukları izafî, eksik ve sadece bir yöndendir. Ben, benim diyebilen insanın bile kendi özüne uygunluğu, bütün yönleriyle tam ve mutlak ve hakka'l-yakîn değildir. Onun kendi bedenî ve ruhî varlığına daha bilmediği ve şahadet edemediği izafetlerle dolu nice yönler bulunmaktadır. İnsanın gerek kendinde, gerek diğer varlıklarda gerçekten bilebildiği şeyler, Hakk'ın şahadetini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sezebildiği yönlerdir. Binaenaleyh insanda mutlak anlamda bir yakîn bilgisi varsa, o da Allah'ın varlığı ve birliğine ait olan bilgisidir. Zira bu bilgi, gerek kendisine ve gerek eşyaya olan ilimlerin hepsinin en başta gelen temel ögesidir. Bundan başka herhangi bir bilgede bağlayıcı bir kesinlik ve zaruret yoktur. İlim ehlinin dereceleri de bu şahitliği yakınlığı ve uzaklığı ile orantılıdır. Kendi içlerinde Hak Teâlâ'nın bu şahitliğini sezemeyenler gerçek âlimlerden olmazlar. Bunlar bilgisi inkâr eden sofistlerden ve şüpheciği savunan inkârcılardandır. Gerek kendi özüne, gerek dış varlıklara ait olan bilginin hakikatine ve değerine inanıp da Hak Teâlâ'yı inkâr edenler ise, inatçı kâfirlerden olanlardır. Cenab-ı Allah'ın kendinde kendî varlığına bilgisi ve şahadeti bulunduğ gibi, varlıkların yaratması ile dış ve iç dünyalarda bu bilgisini sayısız şahitler ile ilan ve izhar etmesi, ilim, akıl, düşünce ve idrak gücü vermesi ve bunlara uygun hareket eden âlimler yaratması ve onlara şahadetini tebliğ ve ilan etmesi dahi, Allah'dan başkasına karşı kendisine, kendi birliğine hakkaniyetle şahadetidir ki, eninde sonunda, başlangıcı ve sonu, davacı, şahit ve şahadet olunan olarak, hatta doğrudan doğruya hakim olarak, hepsi bu birlik noktasında birleşmeden, buna başvurup, şağınmadan ne bir şahitlik yapılır, ne varlıktan, ne ilimden, ne amelden bir eser sezilir. Allah Teâlâ kendi zat-i ahadiyetinde (mutlak birliğinde) şahit ve meşhudun birliğini ve bütün şahadetlerin bu birlik sayesinde, bu şahadetin adlı ve hükmî anlamda hakimiyeti altında sürüp gittiğini, bu şahadet olmadan hiçbir şeyin adaletle ve hakkaniyetle tasdik edilip doğrulanamayacağını hem fillen, hem de kavlen ortaya koyduğu şahadetiyle isbat eyledi ve buna kendi şahadetiyle, kendi tezkiiyesiyle desteklenmiş nice şahitler de yaratıp ortaya çıkardı. Bu cümleden olmak üzere, bir insanın "ben benim" diyerek kendi kendini tanıması O'nun sayesinde. Yine O'nun sayesinde. İki insan kendi varlığı hakkında şahitlik eder, kendi şuurunun, kendi varlığına uygunluğunu, yani kendisinin, başkası değil de kendisi olduğunu dolaysız olarak haber verir. Hem davacı, hem şahit, hem de meşhud (hakkında şahitlik yapılan) olduğu halde bu şahadetini aynıyle adalet, doğru ve gerçek tanı. Buna şüphesiz olarak inanır.

İkinci bir husus olarak Allah Teâlâ'nın "kendisinden başka tanı olmadığını, yani tek ve yegane ilâh" olduğuna bütün melekler, gerek tekvinî anlamda, gerek tesirî herhangi bir hususta ilâhî emri ve iradeyi tebliğ ve icra ile görevli Allah elçileri olmaları anlamıyla bütün melekler, bütün idrak ve akıl sahibi olan görülmüş varlıklar, bedensel varlıklardan soyutlanmış ruhlar dahi şahitlik ettiler, üstelik şahadetlerinin doğru olduğuna Hak Teâlâ'yı da şahit tuttular. Zira Allah Teâlâ kendi şahadetini evvela bunlara bildirdi ve bunları şahit gösterdi.

Üçüncü olarak, Allah Teâlâ'nın "kendisinden başka tanı olmadığına, yegane tapılacak ilâhın kendisi olduğuna" yani, gerçekten kendi sahibi olanlar, bütün peygamberler, büyük âlimler ve O'nun birliğine inanan gerçek filozoflar şahitlik ettiler. İlim ehli arasında görülüp de adalet ve hakkaniyetten sapan, adalet ve hakperest olmayanların inkâr veya şahadetlerini gizlemeleri, ketm eylemeleri önemli değildir. Adalet ve insaf sahibi olan hiçbir ilim sahibi yoktur ki, hiç olmazsa kendi içinde, Allah'ın birliğine şahitlik etmesin. Zaten ilmin ve âlimin bilfiil yeriyüzündeki varlığı bile Allah'ın birliğini açık delillerindendir. İlim zaten vakiya uygun değilse, yani hakkın ve gerçeğin olduğu gibi tanınması demek olan hak ve gerçek değilse ilim olmaz. Bildiğinin doğruluğu ve gerçekliğine iman ve şahadeti olmayan da âlim değildir. Hak Teâlâ ezel ve ebed bakımından gerçekten

kendisinin tek ilâh olduğuna ve birliğine şahit değilse; ne ilimde hakikat bulunabilir, ne de kimse kendi kendini tanıyıp bilebilir. Sofistler gibi ilmi inkâr ederek veya gerekleri tersyüz ederek şüpheye ve inkâra sanarlar ise kendilerinde Hakk'ın şahitliğini yapan bir ilmin bulunmamasından dolayı şahitlik ehliyetinden mahrum kalmışlar ve bu davada mahkum olanlar arasına girmişlerdir.

İşte mânâsıyla Allah'ın birliğine ve Allah'ın adalet ve hakkaniyeti ayakta tutup duran bir kayyum olduğuna, böyle bir vahdet düzeninin ve hatta bütün mevcudatın ve bütün gerçeklerin kendisiyle ayakta durabildiği bir mutlak varlık olarak derecelerine göre, dürüst, adil ve şahadeti geçerli bu kadar şahitler, söz ve anlam birliği ederek sistemli bir şekilde şahitlik ettiler, her biri doğruluğu ayakta tutan kimseler olarak "Ben şahitlik ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur." dediler. "O aziz ve hakim olandan başka ilâh yoktur", yani hristiyanların zannettiği gibi, teslis (üçlü ilâh inancı) yok, bir takım azizler yoktur. Burada işbu çeşitli şekilde tevchihlere ihtimali olan bir isim tamlamasıdır. Evvela şahitlik açısından doğrudan doğruya "Allah'dan hâl, ikinci olarak meşhudluğu açısından "hüve"den hâl olur ki, mânâ bakımından her ikisi de birbirinin vazgeçilmez şikkidir. Üçüncü olarak, "İlim sahipleri"nden veya "İlim"den hâl, dördüncü olarak da Allah, melekler ve ilim sahiplerinin her birinden ayrı ayrı hâl olabilir ki, en sonda gelmesi bakımından en uygun olan da budur. O zaman "her biri adaleti yerine getirci olduğu halde" demek olur. Ve şahadetten sonra tezkiiyeyi ifade eden bir te'kid hali olduğu için "Her biri adaleti hakkıyla yerine getirci olduğu halde şahitlik etti." takdirinde bir başlangıç cümlesi olarak en güzel vecihtir. Gerçi "Kavim bana binekli olarak geldi." denildiği zaman "Her biri binekli olarak" mânâsı murad olunabileceği inkâr edilmistir. Lakin bu misal yalnızca ilim sahiplerinden hâl yapıldığı takdirdir. Ve denilebilir ki, "Kavim bana binekli olarak geldi." cümlesi ile "Zeyd, kavim ve onlara uyanlar, bana binekli olarak geldi." demek arasında fark vardır. Atf teğayür içinde bir cemiyet ve bütünlük ifade eder, "her biri" mânâsını sarahatle ve açıkça göstermiş olur.

Rivayet olunmuştur ki, Şam rahiplerinden, yani Hristiyan din âlimlerinden iki zat gelmişlerdi. Medine'yi gördükleri zaman biri öbürüne, "Bu kasaba ahir zamanda çıkacak o peygamberin kasabasına ne kadar benziyor." dedi, sonra da Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde onu kendine mahsus sıfat ve özelliklerden tanıdılar, Hz. Peygamber efendimize (s.a.v.), "Sen Muhammed'sin." dediler. Onlara "Evet" buyruldu. "Hem de Ahmed'sin." dediler. Hz. Peygamber tarafından, "Ben Muhammed'im ve Ahmed'im." buyruldu. Bunun üzerine, "Biz sana birşey soracağız, haber verisen iman edeceğiz." dediler. Hz. Peygamber "Sorumuz." buyruldu. Onlar da, "Bize Allah kitabında en büyük şahitliği haber ver." dediler. İşte bu âyet nâzil oldu. Bunun üzerine her ikisi de müslüman oldular. Demek ki, bu âyetin nüzülü, Necran heyetinin gelişinden önce imiş.

19-Özetle bütün varlığa şamil olan bu üç şahadet sonucunda ilmelyakin, aynelyakin, hakkalyakin ve her türlü hakikatten daha açık bir hakikat olarak gerçekleşmiş bulunmaktadı ki; dir. Allah katında kendi ilâhî nzasına uygun ve mutluluk hedefine iletcek olan hak dinin İslâm olduğuna şüphe yoktur.

Kisai kırâetinde feth ile öbür kırâetlerin hepsinde kesr ile okunur. "Enne" okunduğu takdirde bu cümle bir önceki cümleden bedel olmuş olur. Yani Allah Teâlâ, kendi birliğine şahitlik ettiği gibi, hak dinin İslâm dîni olduğuna da şahadet eylemiştir, asıl şahadet edilen şey de budur. Kesre olarak "inneddine" okunduğu takdirde ise hükmü şahitliğinin sonuca, onun arkasından gelen cümlesi de bu şahadetin gereği olan bir başka cümle olmuş olur. Çünkü İslâm dininin en temel ikisi diye Allah'ın birliğine inanmak ve Allah katından gelen vahiy dinlerinin hepsini ikrar ve itiraf eylemektir. İslâmın diğer temelleri ve ayrıntı sayılan öbür kuralları da hep bu inanca bağlıdır.

Allah katında değişmez ve sabit olan ve "meşhûdün bih" olan hakk, kendi adaletinin, gerçekliğinin ve birliğinin her türlü yanlıştan anmımsı olarak ancak İslâm'da, buna bütün yönleriyle ve gerekleriyle şahadet ile Allah'dan gelenin cümlesini ikrar olduğundan hak dinin İslâm'dan başka birşey olmadığı da hakkalyakin, aynelyakin ve ilmelyakin olarak sabittir. Allah Teâlâ'nın kendisi için ilke edindiği, peygamber gönderdiği, evliyasını yönlendirdiği din ve sırat-ı müstakim budur. Nimet ve mükafatını ancak bununla verir, akibette selamete ancak bununla çıkar.

Lûğattaki asıl mânâsıyla din ceza, yani mükafat veya mucâzât veya itaat etmek demek olan mastar anlamıyla ilgili olarak bir uyan ve güçlü bir uyan arasındaki ilişkinin adidir. Bu ilişki, hakimiyeti elinde bulunduran güçlü önder tarafından gözönünde tutulduğu zaman sevap veya ikab ile sorumluluğun uygulanması demektir. Uyan tarafından ele alındığı zaman da selamet arzusu, korku ile ümit arası bir tutumla itaat ve emre bağlılık anlamı ifade eder ki, bunlar dinin masdar olarak anlanırlar. Hasıllan dindarlık anlamına gelen deyyaniyet ve diyanettir. Fatıha süresinde dinin bilinen mânâsıyla tanıfı geçmiş idi ki, akıl sahiplerini, kendi istek ve iradeleriyle doğrudan doğruya hayra ve nimete sevkeden bir ilâhî kurumdur. Şeriat ve millet dahi denilen ve beşerin ihtiyarı fillerini, hayra ve mutluluğa yönlendiren ve düzenleyen bir yol, bir kanun ve bir mânevî kuvvet demek oluyordu. Bundan dolayı genellikle din denilince, sorumluluk duygusuyla karşık kendi istek ve iradesiyle bağlılık isteyen ve kendisine bağlanılan kötüllük ve uğursuzluktan koruyarak hayra ve mutluluğa götüren; aksi halde, yani, kendi istek ve nzası ile iyi uygulamayı ve uygulanmadığı, aykırı davranışlardan sakınlmadığı zaman doğrudan doğruya hayır ve mutluluğun zıddı olan kötü sonuçlar ile ceza gerektiren hükümlerin zorla ve kaçınılmaz olarak uygulanacağını gösteren, ümit ve korkunun hedefi, hayranlıkla ve son derece saygı ile kulluk edilen hükmet sahibi bir yaratıcı ve yetistirdicinin ortaya koyup, uyuymasını teklif ettiği bir mükafatlar ve cezalar kanunu veya ona itaat ve teslimiyet anlaşılacağından din, her zaman için bir ilâhî ifade ve ona zarurî olarak itaati ve teslimiyeti gerektirir. Diyanet, yani dindarlık da o ilâhî hakime kulluk etmek ve kanunlarına teslim olmak demek olur.

Yukanlarda da beyan olunduğu üzere lûgat anlamıyla İslâm kelimesi, silm, selm, selamet köklerinden gelir; hemzesi duhul veya müteaddî (geçişli) fiil yapmak için kullanılır. Kapsamlı ve pek temiz bir kelimedir ki, silme (banşa) ve selamete girmek veya koymak veya selamet temin eden teslimiyet, karşılıklı olarak banş içine girmek, hasılı sâlim olan mânâlarına gelir ki, hepsinde selamet ve sâlimiyet gayesiyle bir bağlılık ve uyumluluk mânâsı vardır. Din dahi irade ve akıl sahipleri arasında anlaşmazlıklar ve didişmeleri bir yana bırakıp toplumsal banşı sağlayan bir kanundur. Bununla yalnızca insanların arasında uyumluluk değil, insanlarla Allah arasında da bir uyum sözleşmesi vardır. Din sayesinde yaratıcının iradesi ile yaratılanın iradesi arasında bir uyum sağlanmış olur. Kul, Allah'ın dilediği gibi ister, Allah da kulum dilediği gibi yapar; böylece arada didişme ve anlaşmazlık kalmaz. Allah'a ebedî vuslat hasıl olur. Bu sayede insanların birbirleriyle çatışan istek ve iradeleri, bir hedefe yönelerek aralarında bir sâlim medeniyet ve süreklî bir banş meydana gelir. Ve hepsi ilâhî nimetten istifade eder, felah bulur. Allah'ın birliğine bağlanıp uymayınca da bu maksat hasıl olmaz. Bu sûrette dinin özü, bu tevhid inancı çerçevesinde, her yönüyle ve gerçek anlamıyla İslâm'dır. "Kendisinden başka ilâh olmayan" Allah'ın emrettiği gerçek dindarlığın gereği de bu tevhide şahadet ve bu tevhid çerçevesinde bir olan Allah'a teslimiyet ve itaattir. Hakkıyla kurtuluş, felah ve selamet ve hayır ve mutluluk ancak bu ihlata, bu bağlılıktadır. Allah katında din, halis din olan "Allah'a teslimiyettir". Allah'dan başka ilâh ve ilâhlar tanıyan veya gerçeği bildiği halde, dine bağlanmayı gerçekten bana bir şey sanan, din ile ilim, Hak Teâlâ ile en yüce hayır arasında didişme var zanneyleyen veyahut hayırla şer çatışmasının çözümüne Allah Teâlâ'nın hakim olmadığını, O'nun hükmünün dışında herhangi bir şey kalabileceğini farzeden velhasıl Hakk'tan gelmeyen ve Hakk'ın âyetlerinden çıkarılmayan dinlerin, bağlılıkları ve dindarlıkların hiçbir insanlara selamet ve seadet bahşedecek hak din değildir. Allah Teâlâ'ya ortak tasavvuru, muhal ve batıl olan birşey olduğu gibi, İslâm'dan başka bir hak din tasavvur etmek de batıldır.

Özetleyecek olursak, din ve dindarlığın bütün mânâsı, itaat ve bağlılık anlamıyla selametın sağlanmasında toplanır. İslâm'ın mânâsı da faydalı bir selamet, katkısız bir teslimiyet ve bağlılıkla toplanır. Şu halde din kavramı, mutlak anlamıyla ele alındığı zaman bile mutlak olarak İslâm kelimesiyle eşit ve eş anlamlıdır. Hangi din ele alınacak olsa, onun özünün teslimiyet ve boyun eğmekten ibaret olduğu görülür. Zahir din,

İslâm'ın dış görünüşü; batın din İslâm'ın içyüzü; tam din, dışyüzü ve içyüzü ile hakiki İslâm; batıl din yalan ve yanlış bir İslâm; hak din, hak bir İslâm'dır. Hakikaten selamet bahşeden hak bir İslâm ise ancak hakiki tevhid inancına dayanan bir İslâm'dır. Hakiki tevhid ise, şeriki ve ortağı bulunmak ihtimali bile olmayan, ezel ve ebed bakımından hayy ve kayyum bir ilâh tanımak ve ancak O'na şahadet etmektr. Böyle bir ilâh ise ancak Allah Teâlâ'dır. Evvel ve âhir bütün izzet ve hakimiyeti şahid ve meşhud olan zat-ı ehadiyyetinde toplayıp, kendisinden başka ilâhları nefyetmiş, O'ndan başka tanıllık iddia eden veya tanıllık nisbet edilenlerin hepsinin acz ve zavallılığını daima göstermiş ve göstermekte bulunmuş ve herhangi bir zamanda tevhid nizamından çıkmak isteyenleri perşan eylemiş ve her türlü mutluluğu tevhid yolundan bahşeylemiş, velhasıl diye ilâhlıkla birliğe kendisi de şahadet etmiş olmakla Allah'ın birliğine şahadet ile hakiki İslâm'ın, Hak Teâlâ'nın dini olduğunda hiç şüpheli yoktur. Hakiki din kuruucusu olan Allah Teâlâ'nın İslâm'ını, melekler ve ilim sahipleri gibi, kendi birliğine iman ve ihlâs ile bağlananları rahmeti ile selamete çıkarmak, kulların İslâmı da Allah'a kendilerini teslim ederek bu selamet yoluna girmek demektir. İşte İslâm dini, Allah ile kullar arasındaki bu birlik ilişkisidir. Meleklerin ve ilim sahiplerinin dini de budur. İlim alanında bundan başka bir din yoktur. Bu dinin başı hakkı bilmek, hak ilmin başı da bu dindir. Bu dinden başka bir din aramak ya Allah'ın üstüne çıkmaya çalışmak, ya Allah'dan aşağısına nefsi teslim eylemektir ki, ikisi de dinsizlik ve küfürdür. İsyân ve tefrikadır, felakettir. Binaenaleyh kitap ehli olanları anlaşılmazlıkları ile bunun bilimselliğine ve gerçekliğine hiç halel gelmez. Onların gerek kendi aralarında, gerek Resulullah'a karşı ihtilaf çıkarmaları, hak ve hakikatı bildiren bütün ilim sebepleri geldikten sonra adalet ve hakkaniyetle hareket etmeyi, hakka ve ilme teslim olmayı, boyun eğmeyi bir yana bırakıp, kendi aralarında azgınlık ve düşmanlıklar, hükmetme sevdasıyla dinsizliği ve inkârı sapkılarından dolaydır. Fakat adalet ve hakkın isbatı için gönderdiği ve delil olarak öne sürdüğü gibi kesin âyetler ve belgelere her kim küfreden, bunları inkâr eder, İslâm'dan kaçınırsa Allah hesabı çabuk görendir. Cezalarını hemen vermekten çekinmez.

Bu isbat ve takrirden sonra gelelim nevül sebebi olan münazara ve mücadele meselesine: Ey Muhammed!
Meâl-i Şerifi

20- Buna karşı seninle münakaaya kalkşırlarsa de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim etmişimdir". Kendilerine kitap verilene ve (kitap verilmeyen) ümmilere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kulları görendir.

21- Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ve haksız yere peygamberleri öldürenler, insanların içinde adaleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Bunları acıklı bir azapla müjdele!

22- İşte bunlar öyle kimselerdir ki, dünyada da ahirette de bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcısı da olmayacaktır.

23- Görmüyor musun, o kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlar, aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da, sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar.

24- Bunun sebebi, onların "belli günlerden başka bize asla ateş azabı dokunmaz" demeleridir. Uydurageldikleri yalanlar dinlerinde kendilerini aldatmaktadır.

25- O geleceğinde hiç şüphe olmayan günde kendilerini bir araya topladığımız ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese ne kazandıysa tamamen ödediği vakit halleri nasıl olacaktır?

20- Ben Allah'a kendimi teslim ettim, tertemiz, şeksiz, şüphesiz, halis, muhlis bir sûrette Allah yolunu tuttum, Allah'ın dinine bağlandım, ancak Allah'a yönelim, bana uyanlar da böyledir. İşte İslâm'ın mânâsı, işte Muhammed ve Muhammed ümmetinin dini. İşte ebedî selametın gerçek ve şaşmaz yolu, sırat-ı müstakimi. "Kendilerine kitap verilene ve verilmeyen ümmilere de ki..." Bu da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bütün insanlığa şamil olduğunun uyanı ve ilanıdır. Zira bu tasnifin dışında hiçbir insan zümresi yoktur; kitap verilmiş olanlar yahudilerle hristiyanlar ve benzerleridir, "ümmiyyin" de kitapsız dinlere mensup olanlarla Arap müşrikleridir. Esas hitap tarzı Arap olan ve olmayan şeklinde ırk ayırımı esasına göre değildir, bu genel ayırımı iledir. Tebliğ görevi bunlaradır. Bu vazife yapıldıktan sonra bunları kabulden çekinip, inkâr ve ihtilafa sapmalarının sorumluluğu Hz. Peygambere raci değildir, tamamen kendilerine aittir. Bu sorumluluğu ve inkârlarının cezalarnı böylece tebliğ etmek dahi peygamberliğin görevleri cümlesindendir.

Rivayet olunuyor ki, Resulullah bunu kitap ehlinde olan yahudilere okuduğu zaman "İslâm'ı kabul ettiniz mi?" hitabına karşı, "kabul ettik." dediler. Bunun üzerine yahudilere, "İsa'nın Allah'ın kelimesi, kulu ve resulü olduğuna şahadet eder misiniz?" buyurdu, "Maazallah" (Allah korusun) dediler. hristiyanlara da, "İsa'nın, Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şahadet eder misiniz?" buyurdu, bunlar da "Maazallah (Allah korusun), İsa kul mu olur?" dediler. "Eğer onlar yüz çevirir, kabul etmezlerse, sana düşen tebliğdir." âyeti buna işaret etmekte, devamının dahi tebliğini emretmektedir.

21- Gerek yahudi olsun, gerek hristiyan ve daha başka kitap ehlinde ve ümmilerden ve müslümanlık iddiasında bulunanlardan olsun Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bir; yahudilerin yaptığı gibi, peygamberleri katledip öldürmek gibi ameli anlamda küfürlerini icraat şeklinde ortaya koyanlar iki; Peygamber değillerse de insanlar arasında peygamberlerin izinden giderek adalet ve hakkaniyet emreden insanları katletmek suretiyle yine fiilen kâfirliklerini ortaya koyanlar üç.

22-İşte bütün bu kâfirlere hoşlandıkları inkârlarının cezası olan elem verici azabı müjdele ki, "Onlar öyle kimselerdir ki, dünyada da ahirette de bütün yaptıkları boşa gitmiştir." Ne kadar tuhaf, şunlara baksana!

23-24-25- "Baksana o kendilerine kitap verilene! Aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına davet olunuyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyorlar." Resulullah yahudilerin dershanelerine gitmiş, kendilerini imana davet etmişti. Nuaym b. Amir, Hars b. Zeyd, "Sen hangi dindesin?" diye sordular, Peygamber efendimiz de "İbrahim dini üzereyim." buyurdu. Bunun üzerine onlar, "İbrahim yahudi idi" demelerine karşılık, Resulullah, "Haydi aramızda Tevrat hakem olsun, ona başvuralım." diye çağında bulundu. Bu teklife "evet" demekten çekindiler. Aynı durum "recm" meselesinde de olmuş idi. Burada bu olaylara işaret olunarak "Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra ancak birbirleriyle anlaşmazlığa düştüler." (Câsiye, 45/17) âyetiyle de açıkladığı şekilde, bunların bile bile hakka karşı direnmeleri ve şiddetli aldanmaları ve iftiranları ve nihayet fuci akibetleri, uymamak ve korkuya düşmek için gösterilmiştir.

Kâfirler mülklerine, devletlerine, servetlerine, kuvvetlerine güvenerek mâli-kül-mülk olan Allah'ın âyetlerini tanımaz, Hakk'ın şanına tecavüzkar davranırlar. O'na "oğul" isnad etmekle o kuvvetler alınmaz, gündüzler gece, geceler gündüz olmaz, diriler ölmez, ölenler dirilmez, zenginler züğürtlemez, fakirler ve zayıflar servete ve kuvvete kavuşmaz, haksızlıkları ve küfürlerin cezalarnı verilmez zannederlerken, şüphesiz ve mutlaka gelecek olan o toplanma ve cem' gününün, o genel seferberliği gününün anılması hususunda Ey Muhammed,sen:

Meâl-i Şerifi

26- De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden de onu çeker alırsın, dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır Senin elindedir. Muhakkak ki, Sen her şeye kâdirsın.

27- Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın; öldüren

diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın.

26-27-Rivayet olunuyor ki, Mekke'nin fethi üzerine Resulullah efendimiz, ümmetine, Fars ve Rum mülklerini vaad etmişti. Münafıklar ve yahudiler, "Heyhat, heyhat, Muhammed nerede, Fars ve Rum nerede! Onların güç ve kuvvetleri bundan pek fazla, Muhammed'e Mekke ve Medine yetmedi mi ki, bir de Fars ve Rum devletlerini istiyor?" dediler. Daha önce Ahzab (Hendek Savaşı) senesinde Resulullah, kazılacak hendeği belirlemiş, Medine halkından her on kişiye kırk arşınlık yer göstermişti. Amr b. Afv, Selman-ı Fârisî, Huzeyfe, Numan b. Mukrin ve Ensardan altı kişi kendilerine verilen kırk arşınlık sahada çalışıyorlardı, kazarıkları hendeğin orta yerinde büyük bir kaya çıktı. Kayaı kırmayla uğraşırlarken demir külünkler kırıldı. Çok çalıştılar, taşı kıramadılar, ondan çok az birşey koparabildiler. Selman'a, "Çık Resulullah'a durumu haber ver, ne emrediyorsa öğren gel." dediler. Selman gitti, Resulullah bir gölgelik yapmış içinde oturuyordu, durumu kendisine arzetti. Resulullah Selman ile beraber hendeğe indi, diğer dokuz kişi de orada idiler. Resulullah Selman'ın elinden külünüğü aldı, taşı bir vurdu, taş çatladı ve öyle bir kıvılcım çıktı ki, karanlık bir odadaki kandil gibi etrafı aydınlattı. Resulullah bir fethi tekkirî aldı, oradakiler de tekkir getirdiler. İkinci bir darbe daha indirdi, öyle bir şimşek daha çaktı ve yine öyle bir tekkir aldılar, üçüncü bir darbe daha vurdu, taşı parçaladı ve yine öyle bir şimşek daha çaktı. Aynı şekilde bir tekkir daha aldılar. Sonra Selman'ın elini tutup hendekten çıktı. Selman, "Anam, babam sana feda olsun ya Resulullah, hiç görmediğim bir şey gördüm." dedi. Resulullah, oradakilere dönerek, "Bakınız Selman ne söylüyor?" dedi. Onlar da, "Evet ya Resulullah." dediler. Buyurdu ki: "İlk darbeyi vurdum, gördüğünüz gibi bir şimşek çaktı, bundan bana Hiyre'nin ve Medain-i Kısra'nın (Kısra'nın şehirleri) kasırları (köşkleri) aydınlandı, Cibril de bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galip gelecek; sonra ikinci darbeyi vurdum, gördüğünüz gibi yine şimşek çaktı, bundan da bana Rum diyarının kırmızı köşkleri aydınlandı, Cibril bana haber verdi ki, ümmetim bunlara muhakkak galip gelecek. Sonra üçüncü darbeyi vurdum, gördüğünüz şimşek çaktı, bundan da bana San'a'nın köşkleri aydınlandı. Cibril de haber verdi ki, ümmetim muhakkak bunlara galebe edecektir. Müjdeler olsun!"

Bunun üzerine müslümanlar pek sevindiler. "Elhamdülillah, (Allah'a hamdolsun) bu bir doğru vaattir. Kazıdan sonra bize büyük bir nusret vaad olunuyor." dediler. Münafıklar ise, "Ne acap insanlarsınız, Muhammed sizi boş ümitlere düşürüyor, asılsız vaatlerde bulunuyor, Medine'den Hiyre ve Rum kralının şehirlerinin köşklerini gördüğünü ve bunların sizce fetholunacağını söylüyor, halbuki muharebeye çıkmaya bile gücünüz yetmiyor da korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler ki, Ahzab Sûresi'nde "O vakt münafıklarla kalblerinde hastalık olanlar diyorlardı ki, Allah'ın ve Resulünün bize vaad ettiği şeyler boş şeylerdir." (Ahzab, 33/12) âyeti bu olay hakkında nâzil olmuştu. Bu iki âyetin de o zamanlar veya yukarıda geçtiği üzere Mekke fethinden sonra nazil olduğu rivayet edilmiştir. Daha yukarıda Rum meliklerine güvenen Necran hristiyanları dolayısı ile nazil olduğu da yine zikredilmiş idi. Buna göre nüzulünde değilse bile siyakında (sözün gelişinde) bunlara işaret vardır.

Bu âyetlerin faziletleri hakkında bir hayli haberler varid olmuştur. Bunlardan Bir Ebu Eyyub el-Ensari'den ve Hz. Ali'den rivâyet olunduğu üzere, Resulullah buyurmuştur ki: Fâtihatü'l-Kitab, Âyetü'l-Kürsî, bir de Âl-i İmran'daki "Şehidallahü ennehu..."den a (3/17-18) kadar, den a (3/26-27) kadar iki âyet nazil olduktan kalam, Allah Teâlâ ile aralarında hiç bir hicab bulunmaksızın Allah'ın arşına yapışarak, "Ya Rab! Bizi yeryüzüne ve sana isyankar olanlara indiriyorsun." dediler. Allah Teâlâ da,

"Ahdim olsun, sizi her namazın arkasında okuyan herhangi bir kimsenin kusurlarına bakmayarak makamını cennet kılaacağım, onu kutsal huzurda iskan edeceğim, her gün kendisine yetmiş kerre nazar edeceğim ve yetmiş türlü ihtiyacı yerine getireceğim ki, bunun en aşağısı mağfirettir. Ve onu her bir din düşmanından hasetçinin şerminden koruyacağım ve mağnifet eyleyeceğim." buyurdu.

Said b. Cübeyr'den rivâyet olunduğu üzere, Medine etrafında üçyüz altmış put vardı, bu âyet-i kerime nazil olduğu zaman yerlere kapanıp secde ettiler.

Ebussuud, tefsirinde der ki, "Bazı kitaplarda şöyle bir kudsi hadis vardı: Ben azımışşan olan Allah, hükümdarlar hükümdarıyım. Hükümdarların kalbleri ve alınları benim elimdedir. Kullar bana itaat ederlerse ben onları onlara rahmet kılanım ve eğer kullar bana isyan ederlerse, ben de onları onlara ceza kılanım; şu halde hükümdarlara sövmekle meşgul olmayın ve fakat bana tevbe ve müracaat eyleyin ki, onları size doğru meylettireyim." Bu hadisın içeriği ile "siz nasıl olursanız, başınıza öyleleri yönetici olur." hadis-i şerifinin mânâsı aşağı yukarı aynıdır.

İşte Allah'ı böyle bilmeli, böyle tanımalı ve bu tanıyışla ona bağlılık göstermeli ve şıgınmalıdır. Şimdi bunu bilen ve Allah'dan nusret ve yardım isteyen müminlerin şunu anlatsın:

Meâl-i Şerifi

28- Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin ve onu her kim yaparsa Allah'dan ilişkî kesilmiş olur, ancak onlardan bir korunma yapmanız başkadır. Bununla beraber Allah sizi kendisinden korunmanız hususunda uyarır. Nihâyet gidiş Allah'adır.

29- De ki, göğüslerinizdeki gizlenese de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklere ne var, yerde ne varsa hepsini bilir. Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.

30- O gün her nefis, ne hayır işlemişse, ne kötülük yapmışsa onları önünde hazır bulur. Yaptığı kötülüklerle kendi arasında uzak bir mesafe bulunsun ister. Allah, size asıl kendisinden çekinmenizi emreder. Şüphesiz ki Allah, kullarını çok esirger.

28-29-30- Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Müminler iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, müminlere şimdiki zamanda veya gelecekte zarar dokunacak, İslâm'a zarar verecek ve ters düşecek bir sûrette kâfirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Sevgisini, muhabbetini ve buğzunu hep Allah için yapsın. Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak dört vecih nakledilmiştir:

1- Yahudilerden Haccac b. Amir, Kehmes b. Abdulhakik, Kays b. Zeyd, Ensardan bazılarına gizlice gelerek, dinlerini bozmak isterlerdi. Rifaa b. Münzir ve Abdurrahman b. Cübey ve Sa'd b. Hayseme (r. anhüm) bu müslümanlara, o yahudilerden sakınmalarını ve uzak durmalarını tavsiye ettiler. Onları dinlemediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

2- Müslümanlardan Hatib b. Ebi Beltea gibi bazı zevat, Mekke kâfirlerine sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Allah Teâlâ bunu nehiy buyurdu, yasakladı.

3- Münafıklardan başı Abdullah b. Übeyy ve adamları yahudilerle ve müşriklerle dost bulunuyor, onlara müslüman taraftan bilgi aktarıyor, havadis veriyorlardı. Resulullah aleyhine zafer arzu ediyorlardı. Müminler bundan menedildiler.

4- Ubade b. Samit hazretlerinin yahudilerden dostları vardı. Ahzab günü Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, benim yanımda besyüz yahudi vardır. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum." demişti. Âyet bundan hakkında nazil oldu. İlh..

Bunu her kim yaparsa Allah'dan, Allah'ın dostluğundan ve yardımından hiçbir nasibi yoktur. Ancak onlar tarafından gelmesi beklenen ve sakınılması gereken her hangi bir zarardan korunmak için yaptığınız dostluk müstesnadır. Öyle durumlarda iş başka, yoksa müminler, hiç kimseye karşı iyi davranmaktan, adalet ve ıhsandan menedilmş değildir. Hukuka riâyet, ahitte sebat, ciddiyet, merhamet ve yardımseverlik aslında imanın gereği olan güzel huylardır. Güzel huylu ise müminin şiaandır. Fakat müminler, herşeyden önce din ve imanlarında samimi olmak zorundalar. Allah'dan başkasına nefisini teslim etmeyecek olan müminin, kendisini herhangi bir sebepten dolayı kâfirlerin dostluğuna kaptırması, imanına ve ciddiyetine aykırı olur. Bir kâfir, bir mümine dünyaları bağışlasa bile onun ne imanına, ne de din kardeşlerine en ufak bir zarar getirecek şeyi kabul ettirememelidir. Bir mümin de bunu bile bile yapmaz, fakat iyi niyetle gaflet

edebilir, hüsnüzan ederek aldanabilir. Karşındakine göre bilgisi, tecrübesi ve dünya işlerindeki haberi daha eksik olabilir. Farkında olmaksızın fena yollara sürüklenebilir, fena işlere bulaştırılabilir. Bunlar ise müminlerin yavaş yavaş kâfirlerle benzemelerine ve ilâhî nusretin de üzerlerinden eksilmesine sebep olabilir. "Her kim böyle yaparsa Allah'dan iliği kesilmiş olur". Bundan dolayı kesinlikle müminler, kâfirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluktan sakınmalıdır. Meğer ki, bütün bu gibi tehlikelerden korunabilecek bir vaziyette bulunsun ve korunabilsin, veyahut büyük bir zaruret, tehlike veya zor karşısında bulunsun. O zaman kalbinde imanına sahip olarak "takiyye" edebilir.

Rivâyet olunuyor ki, Müseylemetü'l-Kezzab, ashtapan iki kişiyi esir almıştı. Birine, "Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahadet eder misin?" diye sordu, o da "Evet, evet, evet" dedi. Sonra, "Benim de Allah'ın resulü olduğuma şahadet eder misin?" diye sordu, ona da "evet" dedi. Müseyleme kendisi için, "Ben Beni Hanif'in peygamberim, Muhammed Kureyş'in peygamberi" diye iddia ediyordu. Sorguya geçtiği birinci esiri serbest bıraktı, öbürünü çağırды, "Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahadet eder misin?" diye sordu, o da "evet" dedi, "Benim resulullah olduğuma şahadet eder misin?" diye sorunca, "Ben dilsizim, ben dilsizim, ben dilsizim" dedi. Müseyleme de onu hemen öldürdü.

Bu haber Hz. Peygamber'e erişince, "O öldürülen imanındaki sadakat ve samimiyet üzere geçti, mübarek olsun; öbürüne gelince o da Allah'ın ruhsatını kullandı, bunda da bir zarar yoktur." buyurdu. Bu mânâ "Ancak zor karşısında kalıp da kalbi iman dolu olanlar müstesna..." (Nahl, 16/106.) âyetinde daha açıktır. Hafiyeye vezinde takiyye canını, ırzını veya malını düşman gerinden korumak için ondan sakınmak demektir. Düşmanlık da iki türdür. Birisi din ayrılığına dayanan düşmanlıktır ki, kâfirin mümine düşmanlığı gibi. Diğeri de mal, mülk, servet ve başa geçmek gibi dünyaya ait çkârlardan doğan düşmanlıktır. Bundan dolayı takiyye daha iki kısımdır. Bunların ayrıntıların, hangi hallerde caiz olup olmadıkları fıkıh ilminin alanına girer. Bunlar Razi ve Âlusî tefsirlerinde özetle bildirilmiştir. İşte korunmanın böyle çeşitli yönleri vardır. Ve kesin olan şudur ki; asıl korunma Allah'ın azabından korunmadır. Allah müminlere "Ancak onların zararlarından sakınmanız gereken durumlar başka..." şeklinde ruhsat vermekle birlikte "Allah size, asıl kendisinden korkmanız, çekinmeniz gerektiğini bildiriyor, son dönüş Allah'adır." diyerek de ikaz buyuruyor ki, hemen arkasından gelen şu iki âyet bunu açıklar.

Yahudiler "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." (Mâide, 5/18) demişlerdi. Müşrikler de Allah'a muhabbetimizden dolayı bizi Allah'a iyice yaklaştırsınlar diye putlara tapıyorlar, demişlerdi (Zümer, 39/3). Necran heyetindekiler de, "Biz Allah'a sevgimizden dolayı İsa'yı tanı tanıyoruz." demişlerdi. Bunlara karşı buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

31- De ki, siz gerçekten Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok esirgeyici ve bağışlayıcıdır.

32- De ki, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin! Eğer aksine giderlerse, şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez.

31-Mahabbet (muhabbet, sevgi), insan ruhunun yücelik ve güzelliik sezdığı bir şeye öyle bir meyil göstermesidir ki, ona yaklaşmak için gerekli sebep ve vesileleri arayıp bulmaya yönelir. Binaenaleyh sevenin hedefi, sevgilinin nzasına erilemek ve öfkesinden sakınmak, korunmak olduğundan, sevgi, itaat isteğini ve isyan sayılan şeylerden kaçınmayı gerektirir. Herhangi bir kişi, hakiki yüceliğini ve kemalin ancak Allah'a ait olduğunu idrak edip anladığı zaman, onun bütün sevgisi Allah için, Allah yolunda ve Allah'ın nzasını kazanmak uğrunda olur. Allah'ın dini de tevhid ve İslâm olduğundan, sevgisi hep bu çerçevede dolaşır durur. İtaat ve ibadet için gösterdiği iradede ancak bu din hakim olur. O halde Allah'ı sevenler "Ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyle..." (Al-i İmrân, 3/20) diyen ve bu ilâhî emri telâfi eyleyen Resulullah'a karşı gelmek ve onun gibi ihlas ve samimiyetle, "Ben özümü Allah'a teslim ettim..." deyip dininde ve şeriâtında ona ve onun öğretim ve bildirilerine uymak ve onu örnek almak lazım gelir. Bunun zıddı, "Ben Allah'ı severim, ama emrini dinlemem, O'nun sevdiğini sevmem, O'nu sevenleri, O'nun yolunu gösterenleri, O'nun seçip gönderdiklerini sevmem, onlara benzemek istemem." demektir ki, bu da, "Ben kendimden başka birşey sevmem, tevhid yolunda yürümek istemem." demektir. Allah'ın Resulüne uymak istememek "Ben özümü Allah'a teslim ettim." dememek ve düstur ile hareket etmemektir. Bu da Allah'ı sevmek ve rahmetinden mahrum kalmaktır.

Rivayet olunuyor ki, âyeti nazil olduğu zaman münafıklanın başı Abdullah b. Übeyy, "Bakınız, Muhammed kendisine itaat ve ibadeti Allah'a taat gibi tutuyor ve bize, hristiyanların İsa'yı sevdikleri şekilde kendisini sevmemizi emrediyor." demiş idi ki bunun üzerine ikinci âyet nazil oldu. Ve öyle bir şüphenin yerinde olmadığını gösterdi. Yani Resalullah'a uymak, hristiyanların Hz. İsa hakkında iddia ettikleri gibi, tanrılaşa ortak olmak demek değildir. Allah sevgisini bölüp üç ayrı ortağa paylaşmak değil, yalnız "Ben özümü Allah'a teslim ettim." diye bütün sevgiyi sırf Allah'da toplayıp, O'na teslim olduğunu sunmakta ve itaatı yalnızca O'na yapmaktır. Hz. Muhammed'e de sırf Allah'ın resulü, görevlendirdiği peygamberi, dinin tebliğcisi, hidâyetinin ve emirlerinin bildiricisi ve habercisi olduğundan dolayı, yine sırf Allah için uymak ve izinden gitmektir. Birine uyarık, onun karşısında veya yanında diğer birine veya ikisine daha uymak başka şey, tek başına ve yalnızca O'na uyarık, O'nun namına, O'nun bir adamını, onu görevlisini tanımak yine başka bir şeydir. Bir elçiyi tanımak, onun kendisini değil, onu görevlendirip gönderen makamı tanımaktır. Mesela bir devletin elçisini, memurunu reddetmek, o devleti ve onun kanunlarını reddetmek demek olduğu gibi, Allah'ın elçisi demek olan peygamberini kabul etmeyip reddetmek de Allah'a küfür ve saygısızlıktır. Bundan dolayı Allah'ın elçisine itaat etmekten kaçınanlar, Allah'a ibadet ve taattan kaçınan kâfirlerdir. Allah da kâfirleri sevmez, küfürün hiçbir çeşidine razı olmaz. Eğer hristiyanlar Allah'ı sevse, İsa'yı Allah'ın bir peygamberi olarak tanırlar ve ona bir tanı olarak ibadet değil, bir peygamber olarak itaat ederlerdi. Eğer ancak Allah'ı sevmiyorlar ve İsa'ya Allah'ın bir peygamberi olarak itaat ediyorlarsa, peygamberlik sıfatında Hz. Muhammed'in zâtı ve kişiliği değil, ancak onu gönderenin şân ve şerefinin dikkate alınması gerekeceğinden, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'i de tanırlar ve itaat ederlerdi. Onlar Allah'ı sevse, Allah'ın peygamberlerinden bir kısmını tanıyıp da yalnızca birini ayırmazlardı, tanımazlık etmezlerdi. " Biz Allah'ın resulleri arasında fark gözetmeyiz", derler ve Hz. Muhammed'i de tanırlardı. Bunu ayrı tutup tanımamaları, İsa'yı Allah için değil, bizzat kendi zâtı varlığı, kendi şahsiyeti için sevdiklerinden, Allah'ı ve İsa'nın Allah tarafından yaptığı teb liğleri tanımadıklarından dolayıdır. Bu noktadan bakıldığında aynı şey yahudiler için de söz konusudur. Hristiyanlar bir peygamber ayrı tuttuktan için, yahudiler de hem Hz. İsa'yı, hem de Hz. Muhammed'i ayrı tuttuktan için, yani iki peygamberi tanımadıkları için Hz. Musa'nın peygamberlik sıfatından ziyade kişiliğinde ısrar etmişlerdir. Bu bakımdan hristiyanların küfür bir işe yahudilerin küfürü ikidir. Diğer müşriklerin küfürü daha fazladır. Genel anlamda dinleri inkâr edip, hiç Allah tanımayanların küfürü de sonsuzdur. Velhasıl Allah'a itaat ile Resulüne itaat arasında karşılıklı bir gereklilik vardır. Fakat bunda Allah gibi sevmekle, Allah için sevmek arasındaki büyük farkı gömmezlikten gelip gözardı etmemek gerekir. Allah gibi sevmek, yani âyetle geçtiği şekilde "Onlar, putları Allah gibi severler..." (Bakara, 2/165) ifadesinde Allah'a bir ortak, bir denk sevmektir. Bu Allah'a şirkittir ve küfürdür. İşte hristiyanların İsa'ya olan sevgi ve bağılıkları böyledir. Oysa istenen "Allah gibi sevmek" değil "Allah için sevmek"tir. Allah için sevmek ise, ancak bir tek Allah için sevmek ve hiç kuşkusuz tevhid üzere sevmektir. Bakara sûresinde zaten bu nokta iyice açıklanmış olduğundan, burada "Bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin." diye Muhammed'e uymakla emrolunmuştur. Bu emri, o münafığın yaygarası gibi, hristiyanların İsa'ya bağımlık şeklinde bir şüphe ile ele almaktan katiiyen sakınmak gerekir. Çünkü âyet, zaten o tür anlayışın kinamak için gelmiştir. "De ki, ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyledir..." emri ile muhatap tutulan ve bu emirleri tebliğ eden Hz.

Muhammed'in izinde olan ümmeti, bu uymadan dışarı çıkmamak ve Allah'dan başkasını Allah'ın sıfatlarında denk ve ortak tutmamak için bu bağıllık ile yükümlü tutulmuşlar ve bu uyma ile Allah'ın sevgisine nail olacıklarını inanmışlardır. Hatta bu gelişigüzel bir uyma da değil, tamamen kendi istek ve nzası ile olan bir uyma olmalıdır. Bu itaat doğrudan doğruya Allah'a itaattır. Çünkü Hz. Muhammed'in şahsı ve bedeni varlığı bakımından değil, O'nun peygamberlik görevi bakımındandır ve Allah adına vekalet yoluyla olan bir itaattır. Yani, bana uyunuz, demek, "Allah'a ve Resule uyunuz!" demektir.

Burada hristiyanların Hz. İsa'da sandıkları gibi, haşa Allah'ın birliği Hz. Muhammed'in şahsında yok olmuş değil, tam aksine Hz. Muhammed'in hakikati ve şahsiyeti Allah'ın birliğinde yok olmuştur. Onun dilinden işitilen biz sözü, Hz. Muhammed'in öz benliğinin ve kişisel varlığının ifadesi değildir. Hz. Muhammed "Ben özümü Allah'a teslim ettim." diye kendisini ve kendi benliğini tamamen Allah'a teslim etmiştir. Muhammed, kendi varlığının kendisine değil Allah'a ait olduğunu bilmiştir. O, yani, bana uyunuz, dediği zaman, Allah'ın karşısında yer almayaya çalışan, tanrılığı beşeriyete indiren bir benlik değil; aksine zavallı insanlığı şirk ve bayağılık bataklığından kurtarıp Allah Teâlâ'nın yüce birliğine, en büyük nzasına eriştiğimiz için görevlendirilmiş bir peygamberin kulluğuna ve peygamberliğine yakışan bir vicdana söylemiştir.

Bu nokta o kadar mühimdir ki, Allah'ın birliğine iman konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamak için bu vicdana açık bir suurla şahadet de şarttır. Yalnızca "Ben şahitlik ederim ki, Allah'dan başka ilâh yoktur." şahadeti ile yetinildiği zaman, hristiyanların şüpheşine benzer bir şüpheye veya Allah'ın beşeri bir mahluk, bir bende yok olacağı tarzında bir vahdet-i vücud anlayışına ihtimal ve imkan kalabileceği için, buna bir de "Ben şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür." şahadetinin eklenmesi lüzumlu görülmüş ve İslâm'ın temeli olmuştur. Zira tanrılık İsa'ya gelmiş ve Allah İsa'da yok olmuştur, batıl inançlarda olan bir kimse, gerçekte Allah'ı inkâr etmiş ve yok saymış olduğu halde yine de kendine göre diyebilir. Ve bunun altında, fakat Allah İsa'dır, veya İsa'dadır gibi bir inanç da gizleyebilir. Yine bunun gibi bir başkası da derken, fakat Muhammed Allah'dır veya Allah Muhammed'in şahsından olduğu gibi batıl bir vahdet-i vücud inancı gizleyebilir. Halbuki katıksız şirk, katıksız inkâr, Allah'ı görevlerinden soyutlayp tatile çıkarmak ve hüulü inancı, nasıl bir küfür işe; Allah'ı, kâinatta veya varlıklardan birinde yok olmuş saymak sûretindeki vahdet-i vücud iddiası da öylece batıl bir inançtır ve öylece küfürdür. Gerçek tevhid inancında Allah'dan başka herşey Allah'da fena bulacaktır, her şey Allah'a ırca olunur. Allah, kendisinden başka hiçbir şeye, hiçbir varlığa ırca olunmaz. Allah her şeyi örter ve kaplar, hiçbir şey Allah'ı örtmez, kaplayamaz. Allah'ı ve Allah'ın âyetlerini örtbas etmeye çalışan kâfirlerin de Allah sevmez.

32-İşte bütün bu şüphelerden dolayı, açıkça peygamberliğe şahadet edilmedikçe, Allah'ın birliği, Allah'ın kendisinin şahadeti gibi gerçek bir şahadet yapılmaması olacağından İslâm'da bu iki şahadetin birleştirilmesinin şart olduğuna ve Allah'a itaat ile Resulüne itaatin birbirini gerektirdiğini ve Allah'ın nzasına, mağfiretine, rahmetine ermenin ancak bu sûretle mümkün olacağını açıklamak üzere; "De ki, Allah'a ve Resule itaat ediniz! Eğer onlar yüz çevirirlerse, şunu bil ki, Allah kâfirleri sevmez" buyrulmuştur.

Şu halde bahis, tanrıktan peygamberliğe geçmiş olmakla, Hz. Muhammed'in peygamberlik özelliğini anlatmaya ve bütün gerçekleri ortaya koymaya gelmiştir. Onun peygamberliği bir tekamül sistemi içinde ilâhî istıfa (seleksiyon) ya mazhar olmuş bir kadim peygamber hanedanından geldiğini tesbit edip desteklemek üzere, herşeyden önce, alelade insanlardan seçkin durumda olan peygamberliğin niteliğini ve genel olarak bütün peygamberlerin yüce kadrini anlatmak için, daha sonra da Hristiyanlığın özüne ve içyüzüne geçip Hz. Meryem ile oğlu Hz. İsa'nın hallerini ve dine davetindeki, tevhid inancına davetindeki tutumunu ve bu arada Hz. Zekeriya ile Hz.Yahya'nın yüce kadrini beyan ederek, hem hak ve hakikati dile getirmek ve açığa çıkarmak, hem de bütün bunlar hakkında yahudilerin ve hristiyanların ıfrat ve tefrit arasında bocalayıp duran tutumlarını iptal etmek; daha sonra bunların Hz. İbrahim hakkındaki mücadelelerinin de kof olduğunu göstererek onun, Yahudilikle ve Hristiyanlıkla bir ilişkisi bulunmadığını ispat etmek ve nihâyet bütün peygamberlerin, bir Allah'a ibadet ve itaatten başka bir yol izlemediklerini, kendilerine veya meleklere veya diğer bir peygambere ibadete davet etmek gibi bir ihtimal bulunmadığını, böyle bir şaibeden uzak olduklarını ve binaenaleyh Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bütün yönleriyle sağlam temeller üzerinde bulunduğunu ve İslâm'dan başka bir din aranamayacağını beyan ve tebliğ ettikten sonra onun hükümlerinin uygulanmasına geçilmek için evvela buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

33- Gerçekten Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim soyunu ve İmran soyunu âlemler üzerine seçkin kıldı.

34- Bir züriyyet olarak birbirinden gelmişlerdir. Allah her şeyi işitendir, bilendir.

33- Burada içinde yaşadığımız asrın en çok uğraştıran pek önemli bir ilmi kanun ile peygamberlik meselesinin niteliği gösterilmiştir. Şimdi Peygamberlik nedir? Peygamberlerin diğer insanlardan ne farkı vardır? Ne için Allah, herkese bizzat emrini tebliğ etmesin, kelâmını ve emirlerini anlatmasın da ayrıca peygamber göndersin? Bunlara ne lüzum var mı diyeceksiniz?

Bunu anlamak için varlıkta ve özellikle canlı varlıklar dünyasında, hele hele akıl sahibi olan canlılar dünyasında Allah'ın rablık sıfatının gereği olarak bir tekamül (gelişme) ve istıfa (seleksiyon) kanunu vardır ki, bu kanun O'nun Rablığının tanıklanndan, ilim ve kudretinin, sonsuz rahmet ve inâyetinin kanıtlarından birini teşkil eder. İşte peygamberlik meselesi, bu ilâhî geleneğe, bu hakikat yolunun ve bu ilmi kanunun çerçevesinde ele alınacak olursa, peygamberlerin nasıl olup da insanlar arasında fevkalade bir imtiyaza mazhar olabildikleri başka delil aramaya ihtiyaç bırakmadan, bilimsel bir kesinlikle ve en akla yakın bir şekilde anlaşılır. Çünkü peygamberliğe mazhar olmayanların bunu dış gözlem veya iç gözlem yoluyla bizzat tecrübe ederek bilmeye, anlamaya çalışmaları abestir, boşunadır. Bunu anlamak için de âyetteki ve kayıtlarını iyi anlamak lazım gelir. İstifâ: Lügatte bir şeyin safını, yani en saf ve en halis olan özünü almaktır. Tasfiye bir şeyin kâşığı, bulanıklık şaibelerini giderip özünü çıkarmak, saf olanı kâşık olandan süzüp ayırmak demek olduğu gibi, istıfa da en safını seçip almaktır. Bir madeni tasfiye edip cevherini almak bir istıfa, o cevherler arasında herhangi bir şeye elverişli olanının seçip almak da yine bir istifadır. İşte lüğât anlamıyla istıfa böyle kâşık olanı seçip ayıklamaya, değişik maddelerden meydana gelmiş olan kâşımaları ayırıp amaçlanan yönde geliştirmeyi hedef tutan bir iradi fiil ve bir iradi etkidir ki, yaratılışta bu fiil ve etkinin varlığını sürdürmesine bilim dilinde "İstıfa Kanunu" denilir. Bunun frenkçesi seleksiyondur. Lüğât anlamıyla istıfa genel olarak yaratılmış olarak bir varlık üzerindeki işlem olarak anlaşılır ve yaratılıştan sonraki bir iş olarak ele alınır: Gül yapraklarından gülyağı elde etmekte olduğu gibi... Burada söz konusu olan istıfa ise yaratılış sırasında hakim olan Allah Teâlâ'nın istifasidir ki, asıl istıfa kanunu budur. Binaenaleyh bunda tasfiye ile mevcut safiyyi, saf olmayanıdan seçip ayırmak anlamından daha fazla olarak safiyyi yaratmak, ona vücüt vermek mânâsı da eklenmektedir. Bundan dolayı tefsir âlimleri bu istifayı iki farklı anlamda tefsir etmişlerdir: Birisi, istıfa yaratılklarıdan en halisi, mahlukatın en özü kıldı şeklinde olan tefsirdir. Diğeri de "Yakıksız sıfat ve niteliklerden ayıklayıp güzel hasletler ve alışkanlıklar ile donattı." demek olan tefsir şeklidir.

Şüphe yok ki, istıfa bu ikinci mânâda daha açıktır. İmam Fahrüddin Râzî bu ikinci mânâ üzerinde yürüyerek, peygamberlerin yaratılışı üzerinde cereyan eden ilâhî istifayı, tabiatteki "İstıfa Kanunu" nazariyesine uygun düşecek bir şekilde izah eylemiştir. Fakat bu zahın tamam olması için birinci tefsir şeklini de dikkatten uzak tutmamak lazımdır. Zira istıfa kanunun aklısında her aşamadaki istıfa ikinci mânâyı aklı getirirken, yani çirkin

ve olumsuz özellikler atılıp ayıklanırken, iyi ve olumlu özellikler ile donatılırken, o donatma mümkün olarak yeni bir yaratılışla da içine alındığından birinci manadan uzak değildir. Bunun için Rağıb İsfahani demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın bazı kullarını istifası, bazan başkasında olan kânsıklıktan, şaibeden safi olarak icad ile, bazan da bundan ari olmayarak ihtiyar ve hükmüyle olur. ilh..." Demek ki, müfessirlerden bazıları bunun birini diğer bazıları da öbürünü daha uygun bulmuşlardır. Hasılı ilâhî istifa, mutlak safi olanı hem yaratmak, hem de seçmek ile ilişkilidir. Şu kadar ki, bu yaratma ya başlangıçtır veya sonradan ve ilâvetendir ki, bu sayede bir safiden daha safisi, ondan da daha safisi ilh... meydana gelerek sürekli bir tekamül mümkün olmaktadır. Başlangıçta maddesiz safi olarak yaratmak dahi Âdem'deki kânsıklıktan tasfiye edilmesi mânâsını da içine almaktadır. Bu da bir çeşit istifa demekse de istifa sözünden normalde anlaşılacak şey, mevcut bir kânsım üzerinde yapılan işlemdir. Böyle bir istifa dahi yeniden yaratmaktan uzak değildir. Bu sûretle istifa, varlık düzenindeki yaratılış olayında Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu bir Rablık kanunundan başka bir şey değildir. Onun koyduğu bir sünnet, yürürlükte tutup geçerli kıldığı kuraldır ki, varlık düzeni içinde olup biten bütün değişimler ve gelişmeler, ancak bu kanunun hasıl ettiği fiil ve tesirler sayesinde olmaktadır. Yani istifa, varlık düzeni içinde yer alan çeşitli varlıkların bir sıfat olarak değil, Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu bir kanun, O'nun iradesinin eseri olan bir kuraldır. Tekdüze olarak sürüp giden atalet ve ittırad prensibine aykırı olan ve ilâhî iradenin etkisine en büyük misal ve belge olan sebeplilik prensibi ile, sebeplerin değişmesiyle sonucunda değişeceği genel ilkesine bir yönden benzeyen bu kanun, tabiatı icabı olarak öne sürülen nazariyeyi, devamlı olarak ve durmadan iptal etmek için, hem her aşamada ittırad kanununu iptal eder, hem de ilme ve sebeplerin sürekliliğine belge olmak için onu büsbütün ortadan kaldırmayıp beraberinde sürükleyip götürür. Bu sûretle görüldüğü ki, istifa tekamülün şartıdır ve birlikte mütalaa edilmesi lazım gelir. Bütün varlıkların bir tek varlık şeklinde bir araya toplayarak, onları çeşitli varlık ve hayat basamaklarına ayırarak, basitten mükrekkebe doğru, veya noksanlıktan mükemmelliğe doğru en uygun ve uyumlu bir sınıflandırmaya tabi tutan ve bu sayede beşerin bilim ve teknolojisine dahi kendi sahalarıyla ilgili olarak uygun ve uyumlu bir sınıflama temin eden bu istifa kanunu, kâinatıdaki olayların hepsinde kendini göstermekle beraber, en çok hayat olaylarında ve canlılar dünyasında, özellikle de insanın yaratılış ve gelişmesinde pek çok olarak kendini göstermektedir. Bu mütalaa başlangıçta maddenin basit ve safi, ya da kânsık ve mükrekkep olarak yaratılıp yaratılmadığı bahislerine girmeye hiç lüzum görmeden, olayların şimdiki durumda bilinen tekamül derecelerini nasıl kazandıklarını ve kazanmakta olduklarını düşündürek bile yeter. Şimdiki şu karışımızda duran ve "âlem" denilen kânsık olaylar yumağını şöyle dikkatle bir düşünelim: Evvela bir feza (uzay) ile birçok gök cismini içine aldığı görülen genel bir görünüm karşısında bulunuyoruz. Ve bu manzarada gök cisimlerinin birbirlerinden ayrılmış ve farklı farklı özellikler kazandığını ve bunları bu arada üzerinde yaşadığımız yer kürsünün de onlardan ayrılmış olduğunu görüyoruz. İşte bunların herbiri bize bir istifa örneği sunar. Sonra yer kürsümüzü teşkil eden cisimler içinde üç temel kaynak denilen madenler (toprak), bitkiler ve hayvanların birbirinden çok açık ve mükemmil farklılarla ayrılmış olduklarını görürüz; şöyle ki, ilk maddenin madenler, madenlerden bitkiler, bitkilerden de hayvanlar çıktıkça artan bir tekamül ile gruplara ve türlere ayrıla ayrıla gelmiş gibi, bir gelişme düzeni ve tekamül çizgisi gösteriyorlar. Maden adı altında birleşen ve maddenleşme veya cevherleşme denilen bir kânsım, yine çeşitli tasfiye aşamalarından geçerek ve her aşamada başka başka yeni özellikler kazanarak yepyeni bir cevher özünde istifa edilip çok çeşitli madenler zuhur ediyor. Yine her birinde çeşitli mertebelerde sınıflamalar da görüldüğü. Sonra başka birtakım özellikleriyle bitkiler karışımına gikiyor. Bunlar madenlerde bulunan özelliklerden daha başka bir özellikle bambakaşka bir istifa şeklinde gelişme, büyüme ve üreme gibi, özellikle topraklardan silkinip bir yeni varlık manzarası arz ediyor. Bu da yine kendi alanında, bitkilerin sınıflandırılması ve türlere ayrılmış sırasındaki bir çok istifa aşamalarını meydana getiriyor. Bunlar da her aşamada istifa ve tekamüle uğruyorlar ki, madenlerdekine göre bunlardaki istifa ve gelişme çok daha açık olarak görüldüğü. Madenlerde milyonlarca yılda meydana gelen istifa, yani cevherleşme bunlarda bir iki nesil içinde ve çok daha hızlı biçimde oluyor. Üçüncü olarak bir başka özellikleriyle hayvanlar âlemi geliyor. İlk bitkiler ile ilkel canlılar arasındaki fark bizim için ister bilinsin, ister bilinmesin, ama bunların şimdiki durumda aralarındaki gelişmişlik farkı o kadar açıktır ki, hiç kimse bir çiçekle bir kelebeği karıştırmaz; çiçeği dalından koparıp, kelebeği de kovalamaya mecbur kalır. Ve bilir ki, bitkisel hayat, kelebeğe fazlasıyla vardır. Fakat kelebekteki hayat çiçekte yoktur. Çiçek kelebek haline gelmek için topraktan bir daha silkinmiş, daha mükemmil bir istifaya mazhar olmuştur. Bu sûretle bitkisel özellikler, hayvansal özelliklere eklenerek gelişmişlik düzeyinde bir de hayvansal varlıklar zuhur etmiştir. Bu da hayvanlar arasında bir sınıflamayı gerektirmiştir ve hayvanlar da bitkilerden daha çok sınıflara ayrılmıştır. İşte yer kürsümüzde, onu öteki gök cisimlerinden ayıran ilk yaratılışçı andan beri, onun üzerinde görülegelen bu değişimler içinde çok çeşitli istifa aşamalarından geçtiği o kadar açık seçiktir ki, bunda tabiat adı verilen ve hep tekdüzelik özelliği anlamına gelen oluşlar her aşamada bir yeniden yaratılışa tabi tutulmuş, alışılmışın aksine her aşamada bir harika eklenerek yeni bir varlık şeklinde ortaya çıkmıştır. Tabiatla hiçbir olayın bir önceki olayla eşit şartlarda ve aynen tekrar etmediğini, bu yüzden tam anlamıyla ve sandıldığı gibi hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp giden bir tabiat dâvasının batıl olduğunu ilim ve tecrübe ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu değişiklik içindeki ittırat ve tutarlılıktan okunan bütünlük düzeninin kendi yaratıcısı ve düzenleyicisi varlığın kendisi olmayıp, bu düzenleme özelliğinin varlıkların kendi içlerinde bulunmadığı, daha açık bir ifadeyle, sonradan yaratılmış olan varlıkların hiçbirisinin ne sebebi, ne de gayeleri kendi varlıkların içinde aranmamalıdır. Bütün varlıklar bir araya toplanıp cem edildiği zaman illet-i küll denilen ve hepsinin varlığına vücut veren esas sebebin bulunun toplam varlığı içinde yoku olmayıp, tam aksine bütün varlığın o illet-i küll içinde fânı olacağı ve Allah'ın birliğini ancak bu illet-i bakiyeye ait olduğunu ve binaenaleyh bütün âlemin de bir tabiat olmadığını gösteren açık bir delil ve şahit vardır. Akıl ve ilim sahiplerinin bu istifa sırmını pek iyi düşümlerine lazım gelir. Bu istifayı yapan, varlıklar böyle bir asıldan ayırıp ayırıp peyderpey çoğaltan ve türlere ayıran, onları tekamül ettiren gücün, âlemlerin yaratıcısı olan Allah olduğunda şüphe eden hiçbir ilim sahibine tesadüf edilmemiştir. Şu kadar ki, bir takım kimseler bu çeşitli tabiatların hep birbirinden doğarak geldiğini ve her mükemmelin bir noksanından kendiliğinden çıktığına, her sonradan olandaki istifa kuvvetinin bir öncekinde yine kendiliğinden var olduğunu, değişimin de bu istfanın eseri olduğuna şüphe etmemekle beraber istfanın sebepsiz, iletisiz ve gerekçesiz olduğuna ve bu sûretle ittırad, tam zıddı olan değişme ve çeşitlenmeyi zorunlu olarak meydana getirdiğine ve bu çelişki içinde âdi ve gelişigüzel bir tabiat kanunu olduğuna sahip olmak gibi bir çelişki içine düşmüşlerdir. Bu noktada bugün tabiat biliminde ilim adamlarının iki çelişkilî teoride ısrar ettiklerini görüyoruz:

1- Diyolar ki, istifa kanunu ve tekamül prensibi gereğince bütün varlıklar bir tek varlıktan, bir tek kökten doğup çoğalmışlardır. Binaenaleyh bütün canlılar, bir tek ilk canlıdan üreyerek veya değişerek gelmiştir. Ve bu tekamül ve bu istifa bitkilerden madenlere geçerek ta bir ilk maddeye kadar gerisin geri irca olunuyor. Binaenaleyh insan dahi iptidai canlılardan üremiştir.

2- Her hayvan, her bitki mutlaka ve behemehal kendi türünün bir tohumundan ürer veya doğar. Pastör bunu tecrübeye bağlı olarak ispat etmiştir. Binaenaleyh tohumusuz bir üreme olmayacağı gibi, mesela nohut tohumundan buğday çıkmaz, balık tohumunda köpek çıkmaz, maymun tohumundan ayı doğmaz, hatta zatürre tohumundan tifo mikrobü doğmaz.

Görüldüğü ki, bu iki dava birbirine tamamen zıttır. Biri bilimsel ve doğru ise öbürü değildir. Bugün herkes bilir ki, yer kürsümüz sonradan teşekkül etmiştir. Ve üzerindeki hayvanlar da sonradan meydana gelmiştir. O halde bugünkü canlıların başlangıcı olan tohumlar nasıl oluştu? Tabiat nazariyesine en uygun olan Pastör nazariyesinde bu suâle cevap yoktur. Meğer ki, arzın değişimi ve sonradan yaratılmış olduğu inkâr edilsin.

Halbuki önceki nazariye istifa ve tekamüle dayanarak buna cevap verebilir; nice bin derece sıcağa kaynamakta olan maddelerden istifa ve tekamül kanunu ile gazları, sıvıları, katı cisimleri, madenleri, bitkileri, hayvanları çıkarmak imkânını bulabilir. Fakat bunu bulmak için olayların, nasıl maddedeki asıl ve zati çerçeveyi aşabildiğini ve o asıldan daha gelişmiş, daha mükâmil özellikler kazanabileceğini ve dolayısıyla hakiki etkenin, maddenin kendisi değil, ona hükmeden ve ona etki eden, onun üstünde istediği gibi tasarrufta bulunan bir yaratıcı gücün olduğunu kabul etmek gerekir. Ve bunu itiraf edip söylemek için, tabiat dâvasından vazgeçip onu bir yana bırakmış olduğunu ilan etmek lazım gelir, yoksa bu da kendi içinde kendisiyle çelişkiye düşmüş olur. İstifa ve tekamül kavramlarının tabiat fikri iddiasıyla nasıl uzlaştırılabileceği sorulduğu zaman, değişiklik ifade eden istifa ile tekdüzelik demek olan ittırad kanununun aynı tabiat kanunu olduğunu, bu ikisinin tek ve aynı şey olduğunu söyleyenler, bir çelişkinden başka bir şey söylemiş olmazlar. Bunlar ilmin esasları ve gerçekçi kendi kendisine uygunluğu ve sebeplilik kanununa küfredmiş olurlar. O zaman ne ilim kalır, ne bilgi, ne bilen, ne bilinen, ne tabiat ne de varlık... Bu noktaya gelince bütün hakikati itiraf ederek istfanın tabiatattan değil, fakat mutlak kudretin sahibi olan yüce yaratandan, O'nun iradesinden geldiğini ve binaenaleyh fıtrat denilen yaratılışın tabiatattan önceliğini itiraf etmek gerekir. Bunun için ki, istifa nazariyesinde irade terbiyesinin önemi pek büyüktür. Şu halde tabiat bilimleri, tabiatı aykırı harikaların inkâr ettirecek bir zaruret, bir kesinlik değildir. Her zaman aksine oluşların ve yaratılışların mümkün olduğu bir alışılmışlık anlamı ifade eder.

İşte peygamberliğin niteliğini anlatmaya yönelik olan ve Hz. İsa'nın yaratılışına dahi bir mukaddime teşkil edecek olan bu âyetle istfanın zarurî bir mutlak ittırad değil; tabiat üstü bir fıtrat, bir üstün yaratış ifade eden bir ilâhî fiil olduğuna ve asıl maddelerin zarureti ve kadim olduğu görüşünden de sarfınazar etmek gerekeceğine bir uyarıdır. Binaenaleyh tabiat davasıyla her şeyi değişmez bir tekdüzelikle bağlayıp, onunla mukayese ederek izah etmeye, yaratılışa ayan beyan görülmeğe olan fevkalade terakki ve tekamül, değişme, gelişme ve ayrılmayı inkâr veya durdurmaya kalkışmak doğru bir yol değildir. Ve bu cümleden olmak üzere insan tabiatı namına insanların hepsini fıtrat, kuvvet ve melekât bakımından aynı seviyede saymama ve bu sûretle birçoklarında yok diye nübüvveti, risaleti ve peygamberlerin mucizelerini imkansız, akıl dışı gibi zannetmemek ve İsa meselesini de işte bu esas çerçevesinde anlamak lazım gelir.

34-Aslında istfanın iradeye bağlı olduğuna, ilim ve eğitimdeki önemine en büyük misal, tabiat üzerinde iradesiyle tasarrufta bulunma kabiliyetine doğuştan haiz olan insanoğlunun kendisidir. Onun daha ileri ve daha mükemmel bir istifaya da aday olduğuna dikkat çekmek için, beşerin istifasından başlayıp insanoğlunun bütün varlık içinde en gelişmiş, en çok istifaya uğramış bir tür olduğunu göstermiştir. Âyet yalnızca bunu göstermekle de yetinmemiş, bu istfanın, bugün birbirinin devamı olarak sürüp giden bu türün yaratılışında, başlangıç noktası olan Âdem'in oluşumunu sağlayan tohumdan başlamayıp, doğrudan doğruya kendisinden başlaması da istfanın tabiatın kendiliğinden olan bir kanunu değil, onun ilâhî iradeye bağlı bir kanun olduğunu ve sonra bu istfanın, yine ilâhî iradeyle "birbirinden gelen bir zürriyet olarak" ifadesi de nesilden nesile süzülerek yapıldığını, artarak ve geliserek tekamül ettiği de göstermiştir. İşte peygamberliğe mazhar kılınan zatların böyle bir istifa ile diğer akıl sahiplerinden daha seçkin ve daha özel bir ilâhî istifa ile geldiklerini ve bu arada en mükemmel bir istifa mertebesiyle Âdem, Nuh, İbrahim soyu ve İmran soyu zincirini izlediğini, İsa'nın İmran soyundan, Hatemül-Enbiya olan Hz. Muhammed'in de İbrahim soyundan bulunduğunu ve şu halde gerek peygamberliği inkâr vadisinde, gerek bunların yüce kadirlerinin inkâr konusunda gizli veya açıkça söylenen sözleri veya beslenen fikirleri Allah Teâlâ'nın işitiir ve bilir olduğunu anlatmıştır.

Artık birlik ile çokluk, tabiat ile irade arasında bağlantı teşkil eden istifa kanununu ve bunun ifade ettiği tekamül ve terbiye sırmını hakkıyla düşünüp tasavvur edenler en açık bir ilmi kesinlikle şu gerçekleri itiraf ederler:

- 1- Her kanun, kanun üstü bir yaratılış olayı ile başlar.
- 2- Her olayın, bir kanun olması zarurî değil, mümkündür.
- 3- Bir olayın, kanun olması için tekdüze olarak sürüp gitmesi şarttır. Fakat her sürüp gidişin onun zıddı olan bir ihtilafa dönüşmesi de zaruridir. Binaen-aleyh varlığın zaman içinde sürüp gitmesi, aynen ve ebediyen böyle sürüp gideceği anlamına gelmez; çünkü bu onun zatından gelen kalıcı bir özellik değildir, yeni yeni benzer olayların tekrarıdır. Zatında bakiliik özelliği, varlığın değil, onu yaratan Hâlikin sıfatıdır.
- 4- Tabiat, haddizatında değişmez bir zaruret değil, alışkanlığa bağlı bir zaruret ifade eder. Binaenaleyh bugün algılanan bir tabiat, dünün veya yarının olaylarına zarurî olarak hakim değildir.
- 5- Türlerin bireylerinden tıpatıp aynılık mümkün olmadığı gibi, mutlak eşitlik mümkün değildir. Onlarda o türün ortalama özelliklerinin üstünde de, altında da kalan bir takım belirlen özellikler, üstünlükler ve noksanlıklar daima vardır. Binaenaleyh türün bütünlüğü ve birliği, gelişmeye veya gelişmeye engel değildir.
- 6- Varlık denilen bu çeşitli âlemlerden geliserek temayüz etmiş olan çeşitli yaratıklar arasında beşer nevi, hepsinden mükemmel bir istifa ile varlık içinde kendini göstermiştir. İstfanın iradî olması meselesi özellikle insanda açıkça görülmektedir. Beşeriyete ait olan bu gelişmişlik, ilâhî kemale en yakın olan ve madde ile tabiat üzerinde en ziyade tasarrufa istidatlı bulunan bir kemale yöneltirir.
- 7- Peygamberlik, beşeriyetin nevine mahsus bir özelliği değil, insan nevinde en mükemmel bir ilâhî istifadır. Bunu da ardarda sürüp giden, derece derece durmadan daha mükemmelle doğru yönelen bir istifa zinciri takip etmiştir. Herhangi bir türde, o türün fertleri, türün altında veya üstünde bir takım üstün özelliklerle farklı olabildiği gibi, bu farklılık ve değişiklik beşer sınıfları ve fertleri arasında daha fazladır. Hatta beşer fertleri ve sınıfları arasındaki farklılık ve değişiklik o kadar çoktur ki, başka türlerde bu kadar çok farklılıkların her biri bir başka cins sayılmaya bile layıktır. İnsanların hiçbirinin şahsî hasletleri bir başkasına ölçü olmaz. Zeyd'in nefsi, vıdani, duygulan ve yönelsileri, bilgi ve iradesi, kabiliyeti ve kabiliyetsizlikleri, arzusu ve alışkanlıkları ile Amr'ın nefsi ölçülemez. Beşeriyetin fertleri arasında çeşitli hayvanları, hatta melekleri, cinleri ve şeytanları temsil eden karakterler vardır; neler neler vardır. Hatta beşerin akılları bile ne kadar farklı farklıdır. Beride henüz şahsiyeti gelişmemiş, bununun ucundakini göremeyen bir akıl; ötede mekânlar, zamanları aşmış, şahsiyetinden çıkıp bir küllî ruh olmuş diğer bir akıl ve ruh vardır. Ve "Akıl için yol birdir." misaline uygun düşen akıl, esasen böyle küllî bir aklıdır ki, gerçek kıvamını bulmuş, hakiki mebbeini anlamış, şerikten münezzeh olan Hak Teâlâ'nın vahdaniyyet yolunu tutmuştur. Binaenaleyh, insanın istifasının pek güzel örneklerini veren böyle seçkin akıllara beşer fertleri arasında çok bol olarak rastlanmaması, bunların ne beşeriyetlerini, ne de gerçekten beşer içinde ileri ve üstün olduklarını inkâr sebepten teşkil etmez. Bunun gibi alelade akılları hayran olacağı, en yüksek bir ilâhî istifaya mazhar olmuş olan Allah'ın peygamberlerinin de ne beşer türünden olduklarını, ne de türün üstünde olan imtiyazlı özelliklerini inkâr akları ve ilmen hiçbir sebep yoktur. İstifa kanununu bilenler ve bütün sonuçlarıyla birlikte genişçe anlayabilenler, bunu kendi nefislerinde tecrübe etmeseler bile, şüphesiz bir istidil ile dolaylı olarak ilmen ve akları anlayabilirler. İnsan yoku iken, insan tohumu da yok iken, insanı yaratıp meydana getiren Allah, onu istifa üzerine istifaya tabi tutarak nesilden nesile istifa ederek neler yapmaz neler...

İşte peygamberliğin niteliği bu en büyük istfanın eseridir. Ve bunun en büyük misali de Hz. Muhammed'in peygamberliğidir.

Bunu Halimî gibi İslâm filozofları şöyle izah etmiştir: "Peygamberler, gerek cismani kuvvetlerde, gerek ruhani kuvvetlerde başkalarına benzemezler. Dış ve iç duyulan gibi idrak güçleri, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyuları, hafıza ve zeka gibi zihinsel güçleri, akıl ve ruhî güçleri, yalnızca derece bakımından değil, nitelik bakımından diğerlerinden farklı bir mükemmelliğe ve ulaşılabilircek en üst düzeye sahiptir. Mesela, uzakları görmekle kalmazlar, arkadan ve perde gerisinden de görebilirler. Başkalarının

işitemediği sesleri, duyamadığı kokuları işitir, duyar ve anlarlar. Şifâ-yı Şerif'de de ayrıntılı olarak açıklanmış olduğu üzere Peygamber efendimizin cismanî ve ruhanî kuvvet ve melekeleri ne kadar yüksekti.

Özetle yine Fahrüddin Râzî Hazretleri der ki: "Bu konuda sözün tamamı şudur: Nefs-i kudsi-i Nebevî, normal şahsiyetlere bile nitelik yönünden ters düşen bir özelliğe sahiptir. Yani onların şahsiyetlerinin hakkikatı, beşer cinsi içinde en mükemmel bir nevidir. Zekada, fetanette, hüriyette, yücelikte, cismanî ve şehvânî güçlere hakimiyet ve üstünlükte özel bir mükemmelliğe sahip peygamberin kutsal kişiliğinin gereklindedir. Ruh şeref ve safada; beden taharet, temizlik ve anlıkta son derece yüksek olunca şüphe yok ki, bedensel ve ruhsal güçlerin hepsi kemalin son derecesine ererler. Zira bu kuvvetler ruhtan bedene doğru feyiz şağarak akan nurlar mecrasındadırlar. Esas yapıcı ve alıcı güçler gelişimin son noktasında oluna onların ortaya koydukları eserler de son derece güçlü, şerefli ve sâfi olacaktı. Binaenaleyh âyetin mânâsı şu olur:

Cenabı Allah, yeryüzünde sakin olan canlılar arasından ve hatta melekler de dahil bütün yaratılmışlar arasından Âdem'i seçip istifa etti. Beşer soyu üzerinden henüz bir üreme aşaması geçmediği halde o zamanki mahlukat arasında ve hepsinden seçkin, saf ve temiz bir fitrat üzerine yarattı. Bilmek gerekir ki, insan insandan doğar mutad kural ve kaidesi ezeli ve zarurî bir kanun değildir. Başlangıçta insan, insandan doğmadı. Bunun başka bir mahluktan doğduğunu farzetmekle insan insandan doğar kaidesinin genelliği, ezelliği ve zarurluğu sağlanmış olmaz. Her ne olursa olsun, en az başlangıçta bir insan vardır ki, işte o insandan doğmamıştır. Bu konuda zarurî, ezeli ve istisnasız genel ve küllî olan bir kural varsa o da şudur: Her insan Allah'ın mahlukudur. Buna iman eden hiç yanılmaz. Her insan insandan doğar, diye iman eden yanılır. Evet Âdem'i o zaman ki mahluktan daha üstün ve temiz bir fitratla yarattı. Sonra Cenab-ı Allah, ruhanî kuvvetlerin gelişmesini ve kemale ermesini Âdem'in soyundan belli kısmına nasip etti, onları ürettiirdi. Sonra Nuh'a, daha sonra İbrahim'e geldi. Sonra İbrahim'den iki kol ayrıldı; İsmail ve İshak. İsmail, Hz. Muhammed'in kudsi ruhunun zuhuruna ve seçilmesine başlangıç oldu. İshak da evlattan evlada ta Âl-i İmrân'a kadar Yakup soyundan peygamberliğe ve İys silsilesiyle mülke başlangıç oldu ve bu hâl Hz. Muhammed'in zuhuruna kadar sürüp gitti. Bütün peygamberler zaman içinde âlemlerin en seçkinleri idiler. Nihâyet Hz. Muhammed'in zuhuru ile gerek nübüvvet nuru, gerek mülk şerefi Muhammed aleyhissalatu vesselama intikal etti."

"Âl", kelimesi, yakınlıkta ve mezhepte bir kişiye raci olandır.

Âl-i İbrahim'den murad, bütün müminler denilmiş ise de sahih olan âyette geçtiği üzere "Zürîyetimden de Ya Rabbi, dedi. Allah buyurdu ki: zalim olanlar benim ahdim'e nail olamazlar." (Bakara, 2/124) gereğince ilâhî ahdin içinde olanlar, onun zalim olmayan zürîyeti ve özellikle Hz. Muhammed Mustafa'dır.

Âl-i İmrân'a gelince: İmrân da ikidir. Birincisi Hz. Musa ile Hz. Harun'un babaları, yani Yakub'un oğlu Levi'nin oğlu Yashûr'un oğlu olan İmrândır. Bilindiği gibi, Hz. Yakub'un babası İshak, onun da babası İbrahim'dir. Rivâyet olunduğuna göre, bu İmrân'ın da Meryem isminde bir kızı varmış ki bu kız Hz. Musa ile Harun'un büyük kızkardeşleri oluyor.

İkincisi de Hz. İsa'nın anası Meryem'in babası olan İmrân b. Metan'dır ki, bu da İyşa oğlu Davud oğlu Süleyman peygamber soyundandır. Bu soy da yine Yakub oğlu Yehuda'nın soyudur. Burada Âl-i İmrân her ikisine de ihtimali bulunmakla beraber, ikinci İmrân'a ait olmasa âyetin sıyakına göre daha açık ve kuvvetli görülmektedir. Fakat genel anlamıyla gerek birinci ve gerek ikinci her iki İmrân soyuna ait olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Bu iki İmrân arasında bin sekiz yüz sene geçtiği de söylenmiştir.

Genel olarak bu istifa sırmı iyice düşünüldükten ve anlaşıldıktan sonra gelelim Âl-i İmrân'a, Meryem ve İsa'ya.

Şimdi şu kıssaları hatırla tutunuz. Bir Allah'tır işiten, bilen:

Meâl-i Şerifi

35- İmrân'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin." demişti.

36- Onu doğurunca -Allah onun ne doğurduğunu bilip dururken- şöyle dedi: "Rabbim, onu kız doğurdur; erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu koğulmuş şeytanın şerrinden sana ismarlıyorum".

37- Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya ne zaman kızın bulunduğuna mihraba girse, onun yanında yeni bir yiyecek bulurdu. "Meryem! Bu sana nereden geldi?" deyince, o da: "Bu, Allah katındandır." dedi. Şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

35-36-37- Rivâyet olunuyor ki, Hz. İsa'nın ninesi, İmrân'ın kansının ismi Hanne binti Fâzuka (Fâzuka'nın kızı Hanne), Hanne'nin kızkardeşi ve bir rivâyette Meryem'in kızkardeşi İyşa da Hz. Zekeriyya'nın kansı ve Hz. Yahya'nın annesiymiş. Peygamber (s.a.v.) efendimiz: "Yahya ile İsa teyze oğulları." buyurmuştu.

"Muhamrer" kelimesi, esasen iyice azadlanmış, hâlî, hür bırakılmış demektir ki, ibadette ihlas sahibi (samimi) veya mabed hizmetçisi veya dünyadan âzâde mânâlarıyla tefsir edilmıştır.

"Mihrab" bilindiği üzere cami ve mescitlerin ön tarafında imamın duracağı belli yerdir.

"Zikr-i cüz, irade-i küll" (bir kışın söylenmesiyle, o şeyin tümünü kastemde) yoluyla mescide, aynı şekilde en şerefli, en ileri mekiye de mihrab denilir. Fakat burada mihrabdan maksat, mescidde merdivenle çıkılır bir mahfel olduğu beyan ediliyor ki, Hz. Meryem, Zekeriyya aleyhisselam tarafından buraya konulmuş ve burada muhafaza edilmmişti.

İşte ana kamından babasından yetim kalan Hz. Meryem, böyle bir ruhanîyetle doğmuş ve böyle bir mihrabda Allah katından özel nâiliyyet ile yetiştirilmişti. O mihrab ki:

Meâl-i Şerifi

38- Orada Zekeriyya, Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil ver. Şüphesiz sen, duayı hakkıyla işitensin" dedi.

39- Zekeriyya mabedde namaz kılarak melekler ona: "Allah sana, Allah'dan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefesine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelers." diye ünlədiler.

40- Zekeriyya: "Ey Rabbim, benim nasil oğlum olabilir? Bana ihtiyarlık gelip çattı, karım ise kısırdr." dedi. Allah: "Öyledir, fakat Allah dilediğini yapar." buyurdu.

41- Zekeriyya: "Rabbim! (oğlum olacağına dair) bana bir âlâmet ver" dedi. Allah da buyurdu ki: "Senin için âlâmet, insanlara üç gün, işaretten başka söz söyleyememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et".

38-39-40-41- Allah'tan bir kelimeyi (yani İsa'yı) tasdik edici. Burada Hz. Yahya'nın, Hz. İsa'yı ilk tasdik eden kimse olduğu zikrediliyor. Bu tasdik, Yahya'nın ana kamına düşmesiyle başlamıştır. Çünkü "âkir", hayız ve nifastan kesilmiş çok ihtiyar bir kadının hamile kalması da âdetle aykırı bir şeydir. Şu halde Yahya, Cenab-ı Allah'ın âdetle aykırı şeyler yaratabileceğine fiilen bir şahittir. Ve onun vücuduyla esas tasdik ettiği de "Allah dilediğini yapar." kelâmıdır. Bu ise Meryem'in de, âdet dışı olarak, hamile olabileceğini tasdiktır. Bu mânâ ileler ki, Yahya'nın anasının Hz. Meryem'e: "Benim kamımdaki, senin kamındakini tasdik ediyor." dediği rivâyet ediliyor.

Bir efendi: Kerim (cömert), halîm (yumuşak), batıla tenezzül etmeden güzel şekilde insanların nzasını (hoşnutluğunu) alır, yaşıtlarına üstün, başkanlığa layık, gücü, kudreti varken, gerek kadın ve gerek diğer zühâ şehvetlerinden nefsinin son derece koruyan ve zapteden, mücerred (soyut), namuslu, dahi, dünyayı terkeden. Bir nebевî hadiste varid olduğu üzere bir hata yapmamış, kelime (Hz. İsa'yı) tasdik edici olan Yahya böyle bir efendi, böyle bir zahid, böyle bir salih peygamber idi. Hz. Yahya'nın İsa'dan yaşça altı ay

büyük olduğu çoğunlukla rivayet edilmiştir. Bununla beraber üç yaş da denilmiştir. İşaret edilen (Yahya), İsa'nın göğe kaldırılmasından önce şehit edilmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle rivâyet edilmiştir: "Dünyanın Allah'a karşı değersizliğindenir ki, Zekeriyya'nın oğlu Yahya'yı bir kadın öldürmüştür." Meryem'in kefilî, Yahya'nın babası olan, kin ve iftiralarla şehit edilen Hz. Zekeriyya da böyle nezih ve fevkalâde (olağanüstü) bir Rabbanî (ilâhî) mazharıyette bulunuyordu. Yine Âl-i İmrana (İmrân ailesine) gelelim.

Şunu da hatırla tutunuz. Yine bir Allah'tır işiten, bilen:

Meâl-i Şerifi

42 - Hani melekler: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz yarattı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.

43- Ey Meryem! Rabbine divan dur ve secdeye kapan ve rûku' edenlerle beraber rûku' et" demişlerdi.

42-43- Hz. Meryem böyle bir ilâhî seçeneğe tertemiz, pampak idi. Çirkin hallerden, yahudilerin iftiralılarından uzak ve temiz idi. Hiçbir kadında görülmemiş bir şekilde Hz. İsa'ya anne olması yönüyle, dünyadaki kadınlardan hepsinden üstün oldu. Bu seçmenin eseri ve bu temizliğin iyilik âlâmeti olmak üzere ibadet ve taat ile meşgul olur, Rabbinin divanına durur, kaşını gözünü kaldırmaz, dualar eder, secdelere kapanır, namaz kılar, asirle değil, namaz kılan taat ehli cemaat ile beraber olur, "Beyt-i Makdis'de ibadet ederdi. Böyle yapması için kalbine meleklerin kendine ilham ettiğini duyar ve bu emirlere uyardı. Yahudilerin ve hristiyanların bilinen ve görünen namazlarında rûku' bulmadığına göre "rûku' edenlerle rûku' et" ifadesinde rûku'nun mânâsı, namaz veya taat ve şükür veya İslâm'dakinden başka bir şekil veya aynen öyle olması hakkında tefsirciler çeşitli açıklamalarda bulunmuş ve aynı zamanda "rûku' edenler" ile beraberliğin mânâsı da açıklanmıştır. Her halde kıyam (ayakta durma), secde ve rûku'un, namazın erkânı (içindeki farzları)nı ve "râk'în", cemaati ifade ettiği açık olduğundan, Meryem'in namazında bir rûku' bulunduğu meydandadır. Maiyyet (beraberlik) ise Meryem süresindeki "Onlarla kendi arısına bir perde çekmişti" (Meryem, 19/17) âyetinin delaletiyse perde arkasından cemaate uymakla tefsir edilmiştir. Bununla beraber mutlak (kayıtsız) da olsa Meryem'in, erkekle beraber ancak cemaatta namaz halinde bulunduğunu anlatır.

Ey Muhammed!

Meâl-i Şerifi

44- İşte bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. (Yoksa) "Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak?" diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu hususta) Tartışılarken de yanlarında bulunmadın.

44-Bundan dolayı senin uyulması zorunlu bir büyük peygamber Muhammed Mustafa olduğuna ve bu haberlerin hak vahy bulunduğuna şüphe yok.

Bu hatırlatmanın sonunda ve düşmanlık noktasında Meryem'in seçimiyle ilgili olarak İsa kıssasından bütün gerçeklerini anlatmak için sunulan an:

Meâl-i Şerifi

45- Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'dir; dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakınlardandır.

46- Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır.

47- (Meryem): "Ey Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasil çocuğum olur?" dedi. Allah: "Öyle ama, Allah dilediğini yaratır, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece 'ol!' der, o da hemen olurverir." dedi.

48- Allah ona kitab (okuma ve yazmayı), hikmeti ve Tevrat ile İncil'i öğretir.

49- Allah onu İsrailoğullarına (şöyle diyecek) bir peygamber olarak gönderir: "Şüphesiz ki ben size Rabbinizden bir âyet (mucize, belge) getirdim: Size, kuş biçiminde camurdan birşey yaparım da içine üferim, Allah'ın izniyle o, kuş olur; anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyo ve neleri biriktiriyorsanız size haber veririm".

50- "Önümdaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için (geldim) ve Rabbiniz tarafından size bir mucize getirdim. Artık Allah'tan korkun da bana uyun".

51- "Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Onun için hep O'na kulluk edin! İşte bu, doğru yoldur".

45-46-Mesih kelimesi İbranice aslında "mübarek" mânâsında "meşih"tir ki, İsa'nın lakabıdır. "İsa'nın, "İyşu" nun Arapçalaşmış olduğu geçmiştir.

Kelime: Nahiv ilmi terimi olarak, "müfred (tek) bir mânâyı konmuş kelimedir ki, isim, fiil, harf veya edat ismiyle üç çeşittir. Mürkeke (birleşik)lere ve lafız (kelime)dan başkasına söylenmesi mecazdır. Mantık teriminde ise "kelime" nahivdeki fiil demektir. Burada isme karşılık olma kannesiyle bu mânâ daha yakın görünür.

Râğib, "el-Müfredat"ında der ki: "Kelm, duyma veya görme (gibi) iki histen biriyle idrak olunan (algılanan) bir tesirdir. Bunun için tesiri açık bir cerh (yaralama) mânâsına gelir. Kelâm ise duyma hissiyle anlaşılır. Kelam, dizilmiş kelimeler ile içerdği mânâlara, tümü itibarıyla, itlak edilir. Nahiv'de bunun bazan bir kısmı olan isim veya fiil veya edatlara da denirise de, çoğunlukla birleşik ve müfid (bir anlam ifade eden) cümleyle denilir. (Yani kelâm, bizzat kastedilen cümledir). Bundan dolayı Nahiv'de "kelâm", "kavil"(den daha öeldir. Zira "kavil"), müfred (tekli) de olabilir. Kelime ise Nahiv'de isim veya fiil veya edat üç çeşit kelâmın fertlerinden her birine itlak edilir. Bununla beraber "kelime" itlakı bu üçle sınırlandırılmış değildir. Bir kelâm, bir kaside, bir kitap, sözlü ve fiilî bir hüküm, bir önerme bir şey... kelime olur ki, Kur'ân'da bunun birçok misalleri vardır. Kelime-i tevhid, kelime-i İsa ve diğerleri bu cümledendir". Demek ki "kelâm" denmesinde esas, bizzat veya vasıtalı duyma tesiri altında bir mânâ telkin etme yönüdür. Kelâm, böyle bir araçtır. Kelime ise gerek duymanın ve gerek görmenin etkisi altında mânânın telkini yönlerinden daha geneldir. Mesela ağızdan çıkan lafızî sesler veya kitapta yazılan mânâlî yazılar kelime olduğu gibi, âleme bir bakıldığı zaman, bakişta seçkinleşen ve gözden gönüle geçip duygu tesiri altında az-çok bir mânâ telkin eden varlıklar ve görünen yaratıklar da birer kelimedirler ki, Hz. İsa da bunlardan biri idi ve Meryem'e böyle bir tesir ile geldi.

Allah tarafından garip bir kelime, bir fiil ve tesir, normaldışı bir yaratma işi, mânâlî bir eser. Burada buyurulmayıp da kelimeden nekre (belirsiz) olarak getirilmesi şu nükteleri ifade eder: Evvela bu kelime tanınmadık, garip, âdet dışı bir kelimedir. Ve bu sebeple İsa'nın hüviyetini teşkil eder. Gerçekte İsa'nın yaratılışı bilinen âdetin dışındadır. kaydı da bunun vasıtasız bir yaratma ve bundan dolayı âdet dışı bulunduğunu ve aynı zamanda bu kelimenin batıl olmayıp, bir "hak kelime" olduğuna gösterir. deki ibtidaiyyedir. İkinci olarak, bu bir kelimedir, fakat kelime bundan ibaret değildir. Çünkü nekreler, yaygın fertlere delalet ederler. Buna göre Allah Teâlâ'nın daha başka kelimeleri bulunduğu unutulmamalıdır. "De ki: 'Rabbimin sözleri(ni yazmak) için deniz mürkkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz tükenir'. Yardım için bir o kadannı daha getiresek (yine yitemez)." (Kehf, 18/109). Ki o kelimenin ismi, Mesih İsa b. Meryem (Meryem'in oğlu İsa Mesih)dir. Allah'dan bir kelime ki, ismi Meryem'in oğlu İsa Mesih. İşte hristiyanların "ekânim-i selâse" (üç esas: baba, oğul, Rûhu'l-kudûs) diye, teslim (üçleme) ve te'lih (tanımlaştırma) eyledikleri ve üç şahıs dedikleri İsa'nın hüviyeti. Biri lakab olmak üzere iki isim; bir müsemma (isimlenen), bir sıfat, sonra da açıklanacak vasıflar. Şu halde İsa bir oğuldur, fakat Meryem'in oğludur, haşa Allah'ın oğlu değildir. İsa, Mesih'tir, mübarektir, Rûhu'l-kudûs ile te'yid edilmiştir. İsa, Allah'tan bir kelimedir, fakat kelimelerin tümü değildir. Hem de tekdir, çoğul değildir. Allah'dan bir kelimeye,

Allah'ın bir kelimesi denebilir de, Allah denemez. İsa bir kelime olmak üzere, Allah'a bağıdır. Bir oğul, bir çocuk olmak üzere ise ancak Meryem'e bağıdır. "Dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakın olanlardandır. Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır." Bu dört de o kelâminin halleridir ki, bir âyet sonra geri kalanı da gelecektir.

Vechi: Vecâhetli, şeref sahibi, yani kuvvetli, şerefli, itibarlı, dünyada peygamberliğinin şerefi, ahirette şefaatinin itiban ve cennette derecesi yüksektir. Şu kadar ki "O'nun izni olmaksızın, O'nun katında şefaât edecek olan kimdir?" (Bakara, 2/255) âyeti unutulmamalı. Sade şerefli değil, mukarrabinden de, Allah Teâlâ'ya pek yakın olanlardan ve ndvân-ı ekberi (en büyük nzası)ne enlerenden ki "İyilikte öne geçenler (mükafatta da) öne geçenlerdir. İşte onlar Allah'a yakın olanlardır." (Vâkıa, 56/10-11) âyeti bunu dile getirmektedir. Halbuki bazıları itibarı olur da, mukarreb (Allah'a çok yakın) olmaz. Ve İsa gibi daha nice mukarrabın vardır. Fakat cahiller bunun Allah'a yakınlığını, uluhiyette (ilâhlıkta) aynılık veya ortaklık zannettiler.

Kehl: Kuvvetini toplamış, gençliği kemaline ermiş olandır ki, çoğunlukla otuzdan sayılır. Beşikteken ve büyükken insanlara söz söyler bir halde olması, Meryem süresinde gelecek bir mucizesini veya kelime denmesinin sebebinin açıklama mânâsından başka; dünyada olgunluk yaşına kadar yaşayacağını müdeleme ve özellikle hudûsü (sonradan olma olduğu)nü, çocukluk ve olgunluk gibi halden hale, tavırdan tavıra değişme ve geçişini anlatma ile hakkındaki ilâhlık iddiasının batıllığına tenbihi de içerir.

47- Meleklerin müjdesi üzerine Meryem kalb ve vicdanında kendisinden hiçbir şüphesi bulunmadığı ve kelimenin garblığına de duyduğu işi, doğrudan doğruya Rabbine dönüp ve yalvararak: "Ey Rabbim! Bana hiçbir beşer dokunmamışken benim için çocuk nereden veya nasıl olur?" diye hayrette sordu. Rabbi de: "Allah böyle, ne dilerse yaratır ve takdir eder; O, bir işi kesinlikle istedi mi sadece 'ol!' der, o da olur." diye onu vicdanında tasdik, kaza ve ilâhî kudreti bilenler için bunda garib ve uzak görececek bir taraf olmadığını anlattı. Kelimenin sırm da işte bu, idi.

48-49-50-Allah bunu anlattı, şunları da anlattı: "Allah ona kitabı ve hikmeti öğretti". Burada "kitab", kitâbet (yazı yazmak) mânâsına masdardır. Demek ki Hz. İsa yaz yazmasını bilir bir bilgin idi. Mucizelerde "Allah'ın izniyle" sınırlamasının tekrarı, bunların hristiyanların iddia ettikleri gibi İsa'nın tanrılığına değil, yaratıcısının uluhiyetine delalet edeceklerini kuvvetle kıtlamak içindir.

İşte ilâhî takdirde İsa böyle bir kelime idi. Hiçbir sebebe mahkum olmayan Allah Teâlâ'nın birliğine ait kudreti işbu âyetinden anlaşıldığı üzere, kelimelerin mânâyâ delaletleri gibi, yaratılışı ve ahlâkı, ilim ve hikmeti, kitap ve yazması, fiilleri ve sözleri ile delalet ederek anlatacak bir âyet, bir hak âlâmet olacak, İsrailoğullarına bir peygamber olarak gelecek, değişmez sanılan âdetler dışında dört mucize gösterip imana davet edecek, öndekî Tevrat'ı tasdik, te'yid ve yasaklanan bazı şeyleri onlara helal edecek, gelişinin tek sebebi ve bütün mucizelerinin gayesi tek bir âyeti anlamaktan ibaret olduğunu söyleyecekti ki, bu âyet de şu idi: Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz, hiç şüphe yok ki Allah hem benim Rabbim, hem sizin Rabbinizdir. Şu halde O'nu mabud tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz. İşte sırat-ı müstakim (doğru yol). Demek ki, bir kelime olan İsa'nın ifade edeceği meâl, bu bir âyet olacaktı.

Şimdi, "Acaba Allah tarafından meleklerin müjdesi ve Allah'ın takdiri ve vaadi yerini buldu mu? Kelime kuvve (niyet)den fiile çıktı mı? İsa, bu haller ve vasıflarla gelip bu daveti yaptı mı?" gibi sorulara lüzum yoktur. Bunun cevabı da bu açıklamanın içindedir. Bir kere ta yukarda "Muhakkak Allah sözünden dönmez." (Âl-i İmran, 3/9) olduğu malum. Sonra meleklerin yalan söylemeyecekleri açıkça belli olmakla beraber, Meryem'in buna bizzat yalvarmakla aldığı cevap da malum. O halde kelimenin hayal olmadığını anlattmak için ile mukayyed (sınırlanmış) olması, melekler ile gelmesi, gerçekleşmesine delil olduğu gibi, deki de bu bapta şüpheye yer bırakmamış, bundan başka bu gerçekleşme (Âl-i İmran, 3/52) da "fasiha fâsi" ile görülen âlemde de gösterilmiştir. Bundan dolayı İsa bu hüviyet, bu haller ve vasıflar, bu din ve davette bir peygamber olarak geldi: "Size bir delil getirdim, Allah'tan korkun, bana itaat edin, muhakkak ki Allah benim de, sizin de Rabbinizdir, ona ibadet edin, bu doğru bir yoldur." dedi ve onun bütün hayat ve daveti, bir tek âyetin mânâsından ibaret oldu. İsa: "Bana itaat ediniz" dediği zaman, "Beni Allah tanıyınız, bana kul olunuz." demiyordu. Ancak "Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kul olunuz, yalnız O'nu mabud tanıyınız, doğru yol budur." diyordu. Doğru yol, hak din olan İslâm'dan başka bir şeyde davet etmiyor. "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana itaat ediniz ki, Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmran, 3/31); "Allah'a uyun ve peygambere uyun." ; (Mâide, 5/92) "Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da." (Âl-i İmran, 3/20); "Müslüman olunuz." (Hacc, 22/34; Zümer, 39/54) diyen Muhammed Resulullah'ın davetinden başka bir şey yapmıyordu. "Allah katında din İslâmdır." geçtiğinden başka bir iddiada bulunmuyordu. "Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik etti. O, azizdir, hakimdir" (Âl-i İmran, 3/18) âyetiyle şahidliğinden başka, bir şahitlik yapmıyordu. Özetle İsa'nın kelimesinin, kelime-i tevhiden başka hiçbir mânâsı yoktu. İlahî kitaplann, kuvvetli naslarına karşı, "Biz onun ruhunu aranz, ruhuna bakanz." diye müteşâbih âyetler arasında dolamak isteyenlerin bilmesi gerekir ki, işte Tevrat'ın ve İncil'in de yegane ruhu bu tevhiden ibarettir.

51-İsa ancak bu mânâ, bu ruh bakımından bir rûhullah (Allah'ın ruhu) idi. Bu kelime de bu mânâda, bu ruhta Yahya nasıl İsa'yı tasdik eden bir müjdeci olarak gelmiş ise, İsa da Muhammed (s.a.v.)'i öylece tasdik ederek gelen bir müjdeciydi. Sonra Hz. Muhammed de işte bu kitap ile, bu furkan (hak ile batılı ayıncı) ile herşeyi tasdik edici olarak gelmiştir. İsa "Şüphe yok ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O halde O'na ibadet edin." derken Musa gelseydi, "hayır!" diyemez, İsa'yı önceden tasdik ettiği gibi tasdik ederdi. Şimdi Muhammed Resulullah "Allah'a ve Peygamber'e uyun." diyerek bu gerçeği tebliğ ederken, bütün peygamberlerle beraber İsa da gelseydi "evet" diye Hz. Muhammed'i tasdik ve tebliğine uymaktan başka bir şey yapmazlardı. Bu bilindikten sonra İsa'nın terceme-i hâli (özgeçmiş) hakkında meselenin aslı ile ilgili olmayan ayrıntılar birakalım da onun davetinin neticesine ve son haline gelelim:

Meâl-i Şerifi

52- İsa onların inkârlarını hissedince: "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi. Havariler: "Allah yolunda yardımcılarımız. Allah'a iman ettik. Şahit ol ki, biz muhakkak müslümanlarız." dediler.

53- Ey Rabbimiz, senin indirdiğine iman ettik, o peygambere de uyduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz.

54- Onları hileyle başvurdular, Allah da onların tuzağına boş çıkardı. Allah hileleri boş çıkarmanın en hayırlısıdır.

55- O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsa, şüphesiz ki seni öldüreceğim, seni kendime yükselteceğim ve seni inkârcılardan temizleyeceğim. Hem sana uyanları, kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz anadılar, ayırlığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim".

56- "İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da, ahirette de şiddetli bir şekilde azab edeceğim, onların hiçbir yardımcısı da olmayacaktır".

57- "İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onların mümkafatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez".

52- İsa'nın tevhide daveti üzerine İsrailoğullarının az bir kısmı iman etmiş, çoğunluğu etmemişti. İman etmeyenler bilinen küfürlerini, kötü niyetlerini İsa'yı hissettirdiler. İsa da bunlardan bu küfrü hissedince dedi. Kendine, özü Allah'a doğru yardımcılar aradı. Bu cümlede, "ilallah" kaydının, "Ensar"dan veya "yâ"dan hâl olmasına ve nın mânâsına göre, çeşitli mânâlarla ihtimali vardır.

1- Ben Allah'a giderken yardımcılarım kimler?

2- Allah'a teslim ve uymuş olarak bana yardım edecekler kimler?

3- Benim, Allah için yardımcılarım kimler?

4- Allah ile beraber olup, yardımcım olacak yardımcılarım kimler?

5- "Allah'a iman etmiş ve müslüman olmuş, nefsinin Allah'a teslim etmiş olup da, yardımcılar Allah'a bağlayarak ve Allah nzasından başka bir şey düşünmeyerek bana Allah yardım yapacak, özete özü Allah'a bağı, Allah'a doğru yardımcılarım, dostlarım kimler?"

Bu mânâ hepsini toplayıcıdır. Cevap da buna daha uygundur. Hz. İsa'nın bu isteği ilk olarak bir sosyal tesir yapıyordu. Kelime başlangıçta Meryem'in rahminde ilâhî seçim ile cisimlendiği gibi, şimdi de dışarda belirlemeye başlıyordu ki, İsa'nın dünyada itiban bulunla olacaktı. Bu andan itibaren tevhid dini maneviyatta kalmayacak, maddiyata da geçecekti. Bu isteğe, İsa'nın ölüyü diriltme mucizesinin kazanç meyvesi olan en güzide ashabı (arkadaşları) havariler cevap verdiler:

Havariler bir ağızdan dediler ki: O Allah yardımcılar, Allah dostları biziz. Yani biz, Allah için sana yardımcınız. Zira sana yardım, Allah'a dostluk, Allah nzasına uygundur. Çünkü sen O'nun peygamberisin. Bundan, "Sen Allah değilsen, biz sana yardım etmeyiz." gibi veya "Sen Allah'sın, şu halde biz de senin yardımcılarınız." gibi bir kötü anlam çıkmaması için sözlerini ağızla kavuşturdular. Yani biz Allah'a iman ettik ve sen şahit ol ki biz şüphesiz müslümanız, Allah ve Resulüne itaat ediciyiz. İşte nasaraya (hristiyanlara), nasârâ (hristiyan) denmesinin sebeplerinden birisi, İsa ile havariler arasındaki bu yardım anlaşmasıdır. Onlar o zaman böyle müslüman ve Allah'ın birliğine inanmış idiler. Bununla İslâm dinine ve Muhammed aleyhisselâma ait davete de manevî bakımdan ikrar vermişlerdi.

53-Bunun için havariler cevaplarını şu dua ile bitirdiler: Ey Rabbimiz, biz senin indirdiğin emre inandık ve peygambere (yahut o resûle) uyduk, şu halde bizi yalnız bir şahid olan İsa ile değil, birliğine şahitlik eden bütün erbâb-ı şühûd (şehadet ehli) ile beraber yaz. Yani melekler, peygamberler, ilim sahipleri ve özellikle "Siz insanlara şahit olasınız, Peygambere de size şahit olsun." (Bakara, 2/143) âyeti gereğince ahirette bütün ümmetlere şahit olacak olan o peygamber Muhammed ve ümmeti ile yaz. Görülüyor ki "şahitlerden" demediler, "şahitlerle beraber" dediler. Zira biliyorlardı ki kendileri "şahidlerden" değildiler. Hz. İsa, havarilerin İslâm'ına ve bu duasına şahit olduğu gibi, Muhammed (s.a.v.) ve ümmeti de buna şahitlik eder. Havariler, manevî bakımdan, Muhammed ümmeti ile beraberdir. Muhammed ümmeti de Hz. Muhammed ile beraber peygamberlerin tümüne; "Peygamberlerden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz." (Bakara, 2/285) diye şahitlik yaptıklarından, Hz. Muhammed ve ümmeti, Hz.İsa'yı ve havarileri beraberlerine almışlardır.

Yuhanna İncil'in birinci babında yahudilerin, "Sen kimsin?" diye sorulana karşı Hz. Yahya'nın Mesih'e (İsa'ya) şahitliği hakkında şöyle bir kıssa vardır: "Yahya inkâr etmeyerek, 'Ben Mesih değilim.' diye ikrar etti. 'Öyle ise nesin, İlyâ mısın?' diye sorduktannda; 'O da değilim.' dedi. 'Sen o peygamber misin?' dediklerinde, 'Hayır' diye cevap verdi. O zaman, 'Sen kimsin söyle ki, bizi gönderenlere cevap verelim. Kendi hakkına ne dersin?' dediler, 'Ben Es'ya peygamberin dediği gibi, Rabbin yolunu doğrultunuz, diye gölde çığırının sadasıym.' dedi ve o gönderilenler firlislerden idiler ve ona sorarak: 'Öyle ise sen Mesih yahut İlyâ, ya o peygamber olmadığın halde niçin vaftiz ediyorsun?' dediler. Yahya onlara cevap olarak: 'Ben su ile vaftiz ederim...' dedi." (İstanbul'da basılmış Türkçe İncil Tercemesi, 1930). İşte burada "er-Resul", "en-Nebiyu" tercemesi olan "o peygamber", "şol peygamber", Tevrat'ta Musa'ya benzer, "Musa gibi bir peygamber" olarak geleceği açıklanan o peygamberdir ki, Hz. Yahya'nın şahitliğiyle o peygamberin ne Yahya, ne kendisi, ne de Mesih olmadığı açıklanmıştır. bunun için İncil'e, Yahya'ya, Mesih'e iman, gelecek olan "o peygamber" de imana bağıdır. Şu halde havariler Hz. İsa'yı diye şahid getirdikten sonra Allah'a diye dua ettikleri zaman "inzal ettiği"n cümlesinde şüphesiz "ol peygamber" de dahil olmakla beraber kastılan ya bil'-ibâre (metin ile) veyahut İsa'ya veya resul cinsine uymayan gereği olmak üzere bil'-işâre (metnin işaretile) Muhammed Resulullah'a bakmakta veya kapsamaktadır. Lafzı itibariyle değilse bile mânâ bakımından şamdır ki "Allah'a ve Resule uyun." emrinden beri kelimesinin ilk defa burada tekrar etmiş olması bakımından bunun yalnız e masrûf (çevrilmiş) olmayıp, bütün peygamberlerin tasdikçisi olan o Resule, "o peygamber'e bağlanması ve bu şekilde Resul dinsini kapsamasına alması sözün gelişinin tümüne daha uygundur. Bunlar düşünüldüğü zaman duasının tefsir yönü de anlaşılır. "Allah'a inandık, herşey Rabbimizin katındandır." (Âl-i İmran, 3/7) "Allah daha iyi bilir."

54- Havariler öyle dedi, diğerleri de hile ve su-i kast yaptılar. Bu zamirin lafız bakımından yakınlığı sebebiyle havariilere gönderilmesi ve bunların hepsinin yardım vaadinde sebat edemeyip içlerinde hile edenlerin de bulunduğu mânâsı anlaşılabilirse de, mânâ yönünden bu hile, küfreden İsrailoğullarına aittir. Yani İsa, İsrailoğullarının inkârını hissetti, yardımı aradı, havariler kendine yardım anlaşması yaptı, diğer taraftan küfürleri anlaşılan İsrailoğulları da hile yaptılar. O sosyal yapıya bu şekilde hile karıştı, tamam olmadı, bir seçime daha muhtaç oldu ki, o da Muhammed Mustafa ile olacaktır.

Mekr, karanlık, gizli, hissedilmeyecek hile ile diğerine zarar vermeye çalışmaktır. İsrailoğullarının buradaki hileleri, Hz. İsa'ya komploları, yani Allah'ın kelimesini yok etmek için gizli tedbirlere teşebbüs edip birden bire onu öldürmek üzere el atından birtakim kimseler tayin etmiş olmalıdır. Ve hristiyanların sözüne göre bu hileye havarilerden birisi de iştirak etmiş ve kâfilere casusluk yapmış. Bu sû-i kast, Hz. İsa'nın hem maddî hayatına, hem manevî hayatına yönelmişti. Bir taraftan zulüm yaparak kendini öldürmek, diğer taraftan davet ettiği tevhid dinini, kelimesini kaldırmak için mekir, hile ve hudâ düşünüyordu. Gerçekte "İsa" demek de dini, kelimesi demektir. Artık İsa'nın çekilmesi zamanı gelmiş idi, fakat daha ölmeyecekti. İsrailoğulları bu hile dolayısıyla hristiyanlığa bir hayli şeyler soktular, karıştırdılar, fakat arzulana erişemediler. İsa'yı öldüremediler. Hristiyanlığı ortadan kaldıramadılar. Onlar hile yaptılar Allah da onlara hile yaptı, onları hileden menetmedi, fakat hilelerinin cezasını verdi. Gerçekten Allah mekredenlerin hayırlısıdır. Onun hilesi, başkalarının gibi şer ve zarar vermeyi hedef alan bir hile olmadığı gibi; keşfi mümkün, önüne geçilebilir, durdurulur bir hile de değildir. Hatıra ve hayale gelmez, engin sırlarına erilemez yönlerden çevirir; imandan, doğruluktan çıkan, küfür ve hileyle saparlann belalarını verir. Buna göre Allah'ın mekri lûgat bakımından bilinen şer mânâsıyla değil, ona ceza olan ve müşâkele (şekli bir, mânâsı zıt kelime getirmek) suretiyle hile denilebilen bir hayırdır. Hatta ilâhî hile, hile yapanlar için bile bir hayr içerir. Çünkü onlara bu şekilde hilenin fenâlığını, cezasını anlatır da uyanmalarına, tevbe etmelerine sebep olur.

55- İşte Allah o hile edenlere bu mekrini şöyle dediği zaman yaptı: Zira Allah o hileden, sû-i kast yapan kâfir zalimlere rağmen İsa'ya dedi ki: Ey İsa, seni ben vefat ettireceğim ve bana yükselteceğim ... "Tevfeff" kelimesi, "vefa" masdarından alınmış olarak esas lügatta "istifa" gibi tamamen kabzedip almaktır. Fakat ruh sahiplerine ve bilhassa insanla ilgili olduğu zaman vefat ettirmek, yani eceline yetiştirip ruhunu almak mânâsında açık ve meşhurdur. Buna göre bir delil bulunmadıkça, başka bir mânâ ile tevili caz değildir. Fakat burada mekir mânâsıyla ilgisi bulunmak üzere Nisâ Sûresi'nde "Onu öldürmediler ve asmadılar, fakat (öldürdükten) kendilerine (İsa'ya) benzetildi." (Nisa, 4/157) âyeti, onların Mesih Meryemoğlu İsa peygamberi öldürmediklerini ve asamadıklarını ve fakat şüpheye düşürüldüklerini açıkça beyan etmiş, Hz. Peygamber'den de "İsa öldü, kıyamet gününden önce size dönecektir." hadis-i şerifi de varid olmuş olduğundan, buradaki "seni öldüreceğim" kelimesinin, az çok zahir dışı bir mânâ ile tevild olunması gerekmiştir. Bunun için tefsir âlimleri burada yedi sekiz kadar mânâ beyan etmişlerdir ki, birkaçını zikrederim:

1- "Tevfeff" vefat mânâsındadır. Ancak mâbad (kendisinden sonrası)nda atf harfi olan (vav), ne beraberlik, ne de tertip gerektirmeyeceğinden burada nükteli bir takdim ve

te'hir vardır. Ref' (yükseltme) önce, teveffî (ölme) sonra olacaktır. Bu mânâ Katâ'den rivâyet edilmiştir. Yani İsa o su-i kast sırasında Allah'a yükseltimiş, onlar öldürüp astık zannetmişler, fakat ölmemiştir. Çünkü Allah "muhakkak beni, seni öldüreceğim." buyumuştur. Müslümanlar arasında meşhur olan mânâ ve inanç da budur. Çünkü burada zahire aykırı denemek bir tevil yok demektir. Bizce bu tefsir ve inancın özeti şu demek olur: Allah'dan bir kelime olan ve Ruhu'l-Kudûs ile te'yid edilmiş bulunan Mesh İsa'nın ruhu henüz kabzedilmemiştir. Ruhunun eceli gelmemiştir. Kelime daha Allah'a dönmemiştir. Onun daha dünyada göreceği işler vardır. Bu, bir ruhun bâkî (ebedî) olmasıdır. Fakat hristiyanların dediği gibi, uhrevî (ahirete ait), ebedî bir ruhun bâkî olması da değildir, berzaha ait bir bekadîr. Onun kıyametten önce eceli gelecek, vefat edecek, Azrail tarafından öldürülecektir. Ahirette de ölümden sonra bir ba's (yeniden dirilme), bir ahiret hayatı olacaktır. İsa'nın ruhu alınmamış olunca, İsa'nın Allah'a yükselişi, yerden kalkması yönündendir. Ortadan kalkan, Allah'a yükselip dönen odur. Bundan dolayı İsa'nın haberlerde gelen semaya yükselmesiyle, Kur'ân'da varid olan Allah'a yükselmesi durumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü sema, ilâhî isimlerden değildir. Hristiyanlar, semaya Allah, Allah'a sema diyorlarsa da İslâm'da caiz değildir. O halde "seni kendime yükselteceğim" ifadesinin "seni semaya yükselteceğim" diye te'vil olunması gerekir. Zira İsa'nın Allah'a yükseltilen cismi, semaya yükseltilen de henüz öldürülmemiş olan ruhudur diyebiliriz. Ve bu sema, dünya seması olan maddî sema değil, ruhanî dördüncü semadır ki, Mi'râc gecesinde Resulullah (s.a.v.) İsa'yı orada, Harun'u beşinci, Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüştü. Şu halde İsa'nın, semaya yükselmesi ve kıyametten önce semadan inmesi ve dönüşünü anlatan haberler ve hadisleri, Allah'a yükseltilen İsa'nın cismine sarfetmemelidir. İsa'nın ruhu, böyle bir geçici bakâ ile bâkî olduğu gibi, diğer peygamberler de böyledir. Kâbirindeki peygamberler diridirler. Nitekim fıkıh kitaplarında açıklanmıştır. Her peygamberin ruhanî eceli, ümmetinin ecelidir. Ruhânî ecelleri tamam olmuş nice peygamberler vardır ki, Kur'ân'da anılmamışlardır. Yukarda geçen istıfa (seçme) âyeti gereğince "Birbirinin zürriyeti olarak" (Âl-i İmrân, 3/34) seçim sılasinde dahil olan büyük peygamberlerin derece derece ruhanî semada bekalan devam etmekteydi ki, bunlar da Âl-i İbrahimdir. Âl-i İmrân da bundandır. İsa'nın cesedi Allah'a yükseltilmiş, fakat İsa'nın ruhu da kabzedilmemiş (alınmamış), yani ümmetinin eceli gelmemiş, İsrailoğullarının su-i kastı ve hilesiyle Hristiyanlık yok olmamış, o hile içinde yaşamış ve Musa'nın ruhunun beraberinde yaşamıştır. Bunun için o yok oldu sanılan, İsa'nın bir avuç tabileri, İsa pek az bir zaman içerisinde bu ruhtan faydalanarak yahudilerin üstünde bir hayata erişmiş ve nihâyet Muhammed aleyhisselamın gönderilmesiyle hepsi Muhammed'e ait ruhun emrine geçmiştir. Bundan sonra İsa da, bütün peygamberlerle beraber, Hz. Muhammed'in emrindedir. Bir gün gelecek Muhammed ümmetinin daraldığı bir devirde Allah'ın bir garib kelimesi olan İsa'nın ruhu ortaya çıkacak, Muhammed'e ait ruhun emrinde hizmet edecek, fakat kıyametten önce vefat edecektir. İşte bu halin, yalnız İsa'ya özellikle açıklanması, İsa'nın hüviyetinin mücerred (soyut) bir garib kelime olması, yanı ölüleri diriltme gibi en çok inkâr edilen bir harika olaya nail olmasından dolayıdır. Bu mazhariyet (şeref) peygamberlerin hepsinde ve hele Muhammedî hakikatte de mevcuttur ise de, o aynı zamanda marufur, bilinen bir hakikattir. Tamam hakikate uygun olarak harika ile sünneti toplamıştır. İsa, Âdem gibi, tekamülün başlangıcı olan bir şâz (kural dışı); Muhammed (s.a.v.) tekamülün gayesi olan bir hakikattir. Bunun için Muhammed'e ait ruh, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltme mucizesinde İsa'nın ruhunu kullanır. Ölüleri diriltmek İsa'da mücerred (soyut) bir mucize, Muhammed'de bir kanundur. Muhammed'e ait ruhun seçiminde, İsa'nın ruhunun da bir itiradı (birbirini takip etmesi) vardır. Her harika, ilk nail oluşa nisbet olunur. Muhammed'e ait olan harika, onunla beraber olan diğer peygamberlerden gelen harika silsilelerine eklenen olgun özelliktedir. "Allah onlardan bir kısmının derecelerini yükseltmiştir." (Bakara, 2/253).

2- Ey İsa, seni eceline tam bir şekilde yetireceğim, sana katilî musallat etmiyeceğim, kendi kendine öldürecek ve kendime yükselteceğim.

3- Seni Azrail aracılığıyla öldürecekim ve şahsını yerden alıp kendime yükselteceğim.

4- Seni uyutacağım, kendime yükselteceğim.

Bu ikisi Hasen'den ve dördüncüsü Rebî'den rivâyet edilmiştir.

5- Seni tam bir şekilde, olduğun gibi, ruh ve bedenile alacağım, kendime yükselteceğim.

6- Bazı âlimler de tamamen zahiri üzere bırakarak, "Seni vefat ettireceğim, ruhunu alacağım." mânâsını vermişler ve "Cenab-ı Allah İsa'yı semaya yükseltinceye kadar üç saat" ve bir rivayette "yedi saat vefat ettirdi." diye rivâyet etmişlerdir. Fakat bu rivâyet zayıf görülmektedir. Doğru rivâyet, yükseltildikten önce ve yükseltilme esnasında ruhunun alınmamış olmasıdır. Buna da en uygun olan birinci görüştür. Bu rivâyetten nihâyet şunu anlayabiliriz ki, o esnada birkaç saat kadar Hristiyanlığın tamamen sönmüş olduğu fikri hüküm sürmüştür. Ve bu yükseltme ile o küfreden, kâfirlerden seni temizleyeceğim, artık onlarla ilgin kalmayacak. Onlar sana buluşamayacaklar. Ve sana ciddi olarak uyanlar yahut ciddi veya sufi (görünüşte), gerçek veya iddia olarak nasıl rastlarsa dinine uyanlar, kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. İsa'nın dinine uyan topluluk, yahudilere üstün gelecek ve kıyamete kadar kılıç veya delil bakımından onların üstünde olacaktır.

Buradaki maksat, Hz. İsa'ya küfürlerini hissettirip hile eden ve onları yolunda giden yahudilerdir. Fakat yahudi olmak sıfatıyla değil, küfür sıfatıyladır. den maksat, havariler ve onlar gibi müslüman ve müvâhid olarak, ciddi olarak İsa'nın dinine tabi olanlar mıdır? Yoksa böyle olmasa bile şahsına sevgi ve onun adına hareket ile vevelik görünüşte olsun ona uyanlar da dahil midir? Yani mutlak itiba (uyma), kemaline mi sarfedilmiştir? Yoksa itlakî üzere mi cereyan etmekteydi? Birinci takdirde bu vaad, bütün hristiyanlara değil, ciddi olarak tevhid ehli ve İslâm olan ve bütün peygamberleri tasdik eden, İslâm ve tevhidde havariler ile birlik ve uyumşu olanlara mahsustur ve bu üstünlük hakiki ve geneldir. İkinci takdirde ise, bunlarla beraber bütün hristiyanlara da şamildir ve üstünlük izafî (relâtif) ve nisbidir. Bu konuda iki rivâyet varsa da sonrasındaki ihtilaf ve hüküm fıkrası, genel olan ikinci mânâyı ve izafî üstünlüğe işaret etmektedir. Gerçekten o zamandan beri ya delil veya hükümete veya her ikisiyle gerek üstünlük, gerek itiba erbabına mahsus olmakla beraber, genel şekliyle müslüman veya müslüman olmayan hristiyan toplumları da yahudilerin üstünde ve onlara hakim ve galip olagelmışlerdir. Fakat bu yükselme ve bu vaadin mânâsı, ne İsa'nın uluhiyete ortaklığı ve ne İsa'nın tabilerinin ilâhî hakimiyetten gıkması, ne de bundan sonraki âlemin içinde hristiyanlara üstün hiçbir ümmet gelmeyecek ve İsa'nın tabileri hiçbir zaman mahkum ve sorumlu olmayacak demek olmayıp, ancak İsa'ya hile ve küfreden yahudilerin bu küfürde devam ettikleri müddette hiçbir zaman İsa'nın tabilerinin üstüne çıkamayacaklarını, bu da İsa'nın kendisinden değil, bir peygamber olan İsa'ya küfür, Allah'a küfür olmasından doğmuş olduğunu ve bundan dolayı İsa'ya iman edecegiz diye Allah'a küfredenler, yahudilere mahkum olmamakla beraber, dünya ve ahirette küfür cezasından kurtulamayacaklarını ve yoksa gerek İsa ve gerek tabileri her zaman ilâhî hakimiyet altında bulunduğuunu, öztele o hileye karşı İsa'ya ve İsa'nın tâbilerine iltifat eden bu vaadler imanın küfre; tevhidin şirk ve ihtilafa; doğruluğun hileye; adaletin zulme; Allah'ın mâsivallah (Allah'dan başkasına) hakimiyet ve üstün gelmesi demek olduğunu anlatmak üzere buyruluyor ki: Ey İsa, bu vaadlerden ve o kâfilere tabilerine bu üstünlüğü verdikten sonra üzerinizde ilâhî hüküm ve hakimiyet kesilmiyecek, nihayet dördü yeriniz ben olacağım hakkında tabilerinle ihtilaf ettiğiniz hususlarda aranızda yine hükmedeceğim.

56-57-Bu hüküm üzerine: "İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da ahirette de şiddetli bir azab edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır. İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onların muşkâfâtını tam olarak verecektir. Allah zalimleri sevmez." Hayru'l-mâkirin (hileleri boşça çikarınları en hayırlısı) olan Allah, zalimleri sevmediği içindir ki, küfürleriyle zulmeden o kâfirlerin hilelerine karşı onlara bu hileyi, sana da bu diriltmeyi takdir etti. Onlar da İbrahim'in nesline mensup oldukları halde,

"Zalimlere ahdim ermez." (Bakara, 2/124) istisnasıyla ilâhî ahidden mahrum olarak bu mahkumiyete dâğır oldular. Senin tabilerin de onlara karşı dünyadaki bu üstünlüğü kötü kullanıp zulmederlerse, aynı sonucu mahkum olurlar. İşte İsa'nın tabilerine kıyamete kadar -izafî de olsa bir üstünlük vaad edilmiş olması "kelimetün minallah" (Allah'tan bir kelime) olan İsa'nın ruhu, o hile ve yükseltilme zamanında alınmamış olduğuna ve şu halde hükümü, vuku bulmada sonra olduğu halde; İsa'yı en çok sevindirecek olan hakimiyet ve ilâhî vahdaniyyetin, her şeyden önce ilanı nüktesiyle takdim edilmiş olduğuna gösterdiğinden, İslâm inancında İsa vefat etmemiş ve fakat kıyametten önce vefat edecektir. Demek ki, İsa'nın son hali de budur. Şimdi:

Ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

58- İşte bu sana okuduğumuz, âyetlerden ve hikmetli Kur'ân'dandır.

58- İşte ey Muhammed, İsa ile tabileri ve yakınları arasındaki ihtilaf üzerine vereceğimi vaad ettiğim o hüküm yok mu, onu biz sana okuyoruz: Öyle ki, Tevrat ve İncil'i tasdik edici olarak indirilen ve senin peygamberliğine delil ve bürhan olan, müteşabih ve muhkem âyetleri içeren, muhkemleri "ümmü'l-Kitab" (Kitabın esasları) olan Kur'ân'ın âyetlerinden ve hak ile batılın ayrılmasında hikmetli bir şekilde hakim olan furkan-ı muhkem (sağlam furkan = Kurân) ve zıkr-ı hakîm (hikmetli zikir = Kurân) cümlesinden olmak üzere tilâvet ediyorsunuz. Birdenbire değil, derece derece serdediyor ve zikrediyorsunuz. Demek ki o hüküm İslâm hükümleridir. İşte o âyetlerden, o hikmetli ve muhkem zikreden birisi:

Meâl-i Şerifi

59- Doğrusu Allah katında İsa'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona "ol!" dedi, o da oluverdi.

59- "Onu topraktan yarattı", topraktan hayata doğru başlayan istıfa (seçme)ya, "sonra ona 'ol' dedi" , bir müddet sonra insana mahsus ruh üflenmesiyle insan olarak seçmeye, "hemen olur" da silsilenin devam etmesinde dalet etmektedir ki, "oldu ve olur" demektir. Âdem'in topraktan yaratılması, Âdem'in oğullarının babalarının sulbündeki yaratılışlarının gidışatına denktir, denebilir. Bugün bazı Zooloji bilgilerini (hayvanat bilimi âlimleri)nin tercihlerine göre nutfе (döl suyu, sperma)deki yani menî tohumlarındaki hayat, bitki hayatıdır. "Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi." (Nuh, 71/17) âyetinin mânâsına göre de Âdem'in (hayata), yeryüzünden bir bitki gibi başlaması olmasa anlaşılabilir. Bundan sonra bunun hayvanî hayat ve insanî hayat bir adım(lık bir zaman) da mı, yoksa birçok zamanlarda mı geçtiğini ilmi denemek bir şekilde tayin edemeyiz, bunları şüphebilir. Bunda kuvvetli olan nokta, Âdem'in her halde, ilk hilkati ne olursa olsun, onun o yaratılışa insan ve âdem değilken, ilk olarak bir insan, bir beşer olması ve ondan önce bitki ve hayvan varsa da, insan bulunmaması ve insanın bir "kûn" (ol) emri ile olmasıdır. Şu halde burada, hem insan, hem hayvan, hem bitki açısından her birinin ilk tohumlarının kendi cinslerinden olmadıkları, onların her birinin de bir ilâhî yaratma ile olduğunun ve bunların kadim ve ezeli olmadıklarını açıklaama vardır. Şu halde insan bir hayvan tohumundan olmuştur veya bir bitki tohumundan olmuştur diye şüphe etmek de meseleyi değiştirmez. İlk insan yine bizzat yaratılmıştır. Farzedelim ki Âdem bir hayvandan doğmuş olsun, bir hayvan veya bir bitki insan oluversin. Bu da bir "kûn" (ol!) emrinden başka bir şey midir? Faraza bir insan nesnastan doğmuş demek, "İlk insan, insan tohumuna muhtaç olmamıştır, insan için insan tohumu zorunlu değildir" demek değil midir? O halde bunlar da yaratma kanunu ve "kûn" (ol!) emrinden başka, ilmi ve kesin bir kanunî başlangıç yokken şüphelere koşup da kuvvetliyi bırakmanın mânâsı nedir? Daha sonra, Âdem'in bir değil, birçok farzedilmesi de meseleyi değiştirmez. Tersine misallen çoğaltır. Fakat akıl açısından bir Âdem'den fazlası da zorunlu ve kuvvetli değildir. Bununla beraber ne gariptir ki, "babasız bir insan olmaz" dâvasında bulunanlar, başlangıçta bir değil, birçok babasız insanlar bulunduğuına hükmetmek istiyorlar. Bunlar ise, ilimde ve imanda kuvvetliyi bırakıp, şüpheye koşmaktır. Bakınız veciz nazmındaki mânâların içerdiği ve hilkat (yaratılış) tertibi ve ilmin ihkâm (sağlamlaştırması) ne kadar hayrete şayandır? İnsanlığın yaratılışı iki neş'et (meydana geliş) üzerine tertip olunmuş ve "kûn" (ol!) emri ikincide yerleşmiştir.

İşte Allah'ın müteşabih bir kelimesi olan İsa'yı, böyle muhkem bir asla döndürmek suretiyle açıklama, ilmi bir imana bağlayan bu muhkem âyetin nüzul sebebi, Necran'dan gelen hristiyan murahhas heyeti (delegeleri)nin Peygamber'in huzurundaki karşılıklı konuşmalan olduğunda tefsir bilgilerini ittifak etmişlerdir. Buna göre bu âyet, önce nass olarak ve ibaresiyle hristiyanlara; ikinci olarak ve işaretliyle yahudi ve diğerlerine cevaptır. Necran temsilcileri demişlerdi ki: "Madem İsa'nın beşerden bir babası olmadığı açıktır, o halde Allah olması gerekir." Şimdi dinimize karşı buyunuluyor ki, İsa'nın ve tasdik ettiği bütün peygamberlerin getirdikleri ilâhî kitaplar ve bu cümleden olarak Tevrat ve İncil gereğince Hz. Âdem'in de beşerden bir babası olmadığı belli ve açıktır. Halbuki bütün bunların şehadetliye Âdem ne Allah'ır ne de Allah'ın oğludur. İşte İsa da, tıpkı onun gibi, ne Allah, ne de Allah'ın oğludur. Allah İsa'nın babası değil, yaratıcısı ve rabbidir; İsa ancak Meryem'in oğludur. Hak din budur. Bunun zıddı, Tevrat ve İncil'i ve İsa'yı da yalanlamaktır. Burada yalanlanması gereken noktalardan birisi, bu çözümün, hristiyanlara karşı mücerred (soyut) bir ilzam (susmaya mecbur etme) ifade eden bir tartışmadan ibaret olmayıp, kesin susturmayı ifade etmekle beraber, hiçbir hata ihtimali olmayan delile ait muhkem bir hakkı, bir ezeli hakikati tesbit etmiş olmasıdır. Yoksa aslı bozulmuş İnciller'de İsa'ya "İbnü Yusuf" (Yusufl'un oğlu) adının verilmesini caiz gören hristiyanlara karşı diğer ilzam (susturma)lar da yapılabildi. Fakat bu, bir hak olmaz, İsa'ya, Meryem'e ve Yusuf'a bir iftira, bu da "bana hiçbir beşer dokunmadı" vıcanında Meryem'i tasdik eden Allah Teâlâ'ya bir küfür olurdu. Bunun içindir ki, Allah, İsa'ya ancak "İbnü Meryem" (Meryem'in oğlu) demmiştir. Ve bununla "Allah'ın oğlu" ünvanını reddettiği gibi, "Yusufl'un oğlu" ünvanını da reddetmiştir. Buna göre bu çözüm, yalnızca susturmaya mahsus bir çözüm değil, delil ile ilgili bir çözüm olduğundan, yalnız hristiyanlara cevap olmakla kalmayıp, işaretle yahudilere ve başka inkârcılara da cevaptır. Yahudilere cevap olmasının açıklaması da şudur:

Tevrat gereğince Âdem, anasız babasız topraktan yaratılmış, babası yok bir peygamberdir. Ve babası olmamakta İsa da bir Âdem gibidir. Şu halde babasız olmadığının dolayı İsa'yı ve peygamberliğini inkâr etmek Âdem'i ve Tevrat'ı, Allah'ın kudretini inkâr etmektir. Şu halde siz, yalnız İncil'i ve İsa'yı değil, Tevrat ve Musa'yı da yalanlıyorsunuz. Sonra bunda akıl bakımından bütün akıl sahiplerini şöyle bir aydınlatma vardır: Beşere özgü dokunma olmaksızın Meryem'den İsa'nın doğuşu normal deneylere, tecrübelerle uymuyor diye, Meryem'i ve İsa'yı ve bu konudaki gözlemleri, şehadetleri yalanlamaya ve bozmaya kalkışmak doğru değildir. Doğru ilme, akıl ve hikmete aykındır. Zira böyle bir inkâr insanın kendini ve insanlığın aslını ve toprak aslı maddesinden yaratma ve seçme kanununu inkârıdır ki, bunları inkâr edenler kendilerini ve gerçek ilmi reddetmiş olurlar. Çünkü akıl ve ilimde en kesin kanun, yaratma kanunudur. İlimde deneye uygun olana inanılır. Fakat deneye uymayan olaylar da inkâr edilmez, tesbit olunur. Diğer bilgileri başlangıç yapılır. Deneyin ötesi bulunduğu da tecrübe edilmiştir. Şu halde İsa'yı inkâr, ilmi ve fennî değildir. İsa'nın yaratılışı ilim bakımından tasavvur olunamaz bir çelişki değildir. Tersine insana mahsus deneylerin başlangıcı olan ilmi bir olayın, Âdem olayının, ilk yaratma olayının bir tekrardır. Gerçekten İsa müteşabih bir hak kelimedir. Yani yaratılışa bir nadir olaydır. Fakat her yünden tek, itirad (ayrı üsluba gitme) kanunundan bütün bütün dışarda, misalsiz, akıl ile açıklanması ve yorumu mümkün olmayan bir kelime, bir olay da değildir. Allah katında bunun gerçek bir yorumu ve açıklaması vardır. İlk beşerin yaratılması, istıfa kanunu, İsa olayına şahit olmayanlar, şahitlerden bu kelimeyi işittikleri zaman ifrat ve teftir ile, sapma ve doğrudan ayrılmaya, inkâr veya kötü yoruma sapmamalıdır. Halk (yaratma) ve istıfa (seçme) kanunu her zaman, herkes için olayların görülmesiyle bilinir. Akıl ve ilim sahiplerinin şunu bilmesi

gerekir ki, âdet dışı olaylar vardır, bu da bir kanundur, hem de tecrübe ve araştırmaya ait bir kanundur. Bu da yaratmanın iradeyle ilgili olduğuna delildir. Sürenin başında akıl sahiplerine ve büyük âlimlere anlatıldığı üzere hak olaylar, aynı şekilde onu ifade eden hak âyetler, muhkem ve müteşabihlere ayrılmıştır. Muhkemler, hem görerek, hem düşünerek şüphe etmeksizin alınırlar. Onlar kendi kendilerini açıklarlar. Müteşabihler ise ancak şüpheşiz olarak alınır, onun dışında kendi kendilerini açıklayamazlar. Ancak kendilerini uygun bir misale veya bir kanuna ırcı ile açıklanır ve yorumlanırlar. Gerçek misali bulunamadıkça, yapılan yorumlar hata olur; yalan olur, aldanmak, aldatmak ve doğruyu bozmak olur. Buna göre kuvvetli ilim, tek ve istisna olayları inkâr etmez. Onu, önce olduğu gibi alıp ve tasdik ederek, görerek kaydederek ve kelime ile haber verir. İkinci olarak muhkem ve gerçek bir örneğini araştırarak izah ve yorumuna ve aynı üslub bir bütüne döndürmeye çalışır. Ana akıldaki ve âdet alemde bir örnek bulabiliriz, "bu da böyledir" der. Araştırmasından sonra bulamazsa olayları yalnız görmekle yetindir; yorumunu bekler ve Allah'a havale eder, fakat inkâr etmez, kötü yorumdan kaçınır. Mesela altını, altın olarak alır, inkâr etmez, özelliğini zabteder. Bunu başka madenlere bir yönden benzerir, diğer yönden benzetemez, bakır veya gümüşü de diyemez, "onlar gibi değildir" de diyemez. Netice olarak bunu maden kelimesiyle ve hepsinin başlangıcı olan bir mutlak misalle toprak aslı maddesine döndürme ve onu o topraktan seçme ve terbiye ile altın yapan yaratıcı kudrete teslim eder. İşte akıl sahiplerinin, kamil aklın, kuvvetli ilmin yapacağı budur. Bundan başkası ne ilim, ne akıldır; nefis düşkünlüğüdür. Şimdi bu ilmi esasları bilindikten sonra görülmüş olan İsa kelimesine geelimiz: Bu kelime, Mesih Meryem'in oğlu İsa'dır ki, güzel ve yüksek vasıfları içeren bir tevhid delilidir. Beşer tarihinde bu isim ile -Allah'ın izniyle önemli olaylara başlangıç olmuş, mübarek, kişisel ve bir tek olay olarak görülmüş, sonra göğe yükseltilmiş ve yalnız kelimesine şahadet kalmıştır. Bu olay başlıca birkaç yönden müşahade edilir: Birincisi olayın kendisidir ki, İsa'nın zatıdır. Bunu geçmişte beşikteki çoculuğundan yetişkinliğine kadar birçok insanlar, bu cümleden olarak İsrailoğulları toplumu görmüş, konuşmuş, kimi sevmiş, kimi sevmemiş, seven sevmeyen hepisi yalanlanması mümkün olmayan bir ittifak ile bu insanı şahıs vardır diye şahitlik etmiştir. Bu yönden İsa'nın şahsı, hem görülmüş olmak, hem de şahitlik etmek bakımından muhkem bir olaydır. Bir insandır. İkincisi, İsa'nın şahsı Meryem'den doğmuştur ki, bu da kesindir. Gergi bu görme, diğer müşahedenin aynı değildir. Fakat bilinen ve muhkem âdet dairesinde bilinen herhangi bir şahsın varlığı gibi görülmüştür ki, esaslı Meryem'in kendisinin ve beraberindekilerin müşahade ve şahitliklerine dayanmaktadır. Gebeliğin geçmesinden istidalin eklenmesiyle de İsa'nın şahsını görenlerin hepisi bunu itiraf etmiştir. Herhangi bir şahsın anasından doğduğunu itiraf etmesi de başka türlü bir görmeve dayanmaz. Şu halde İsa'nın, Meryem'in oğlu olması durumu da bu şekilde görme ve sonuç çıkarmaya dayanan inkâr edilemez muhkem bir olaydır. İsa anasından doğmuş bir çocuk, bir insandır. Üçüncüsü, Meryem'e, beşerle ilgili bir temasın vaki olmaması ve İsa'nın Meryem'in rahminde bir baba aracılığı olmaksızın yaratılması durumudur ki, bu da aslında imkansız olmayan ve fakat örnekleri görülmüş olmadıgından dolayı şâz (kural dışı), garib ve tek olan karmasık bir olaydır. Doğumda olduğu gibi, bu da Meryem'in vıcdanı ve Meryem'in geçmiş ve özel durumlarını tecrübeyle bilenlerin şahitlikleriyle tesbit edilmiştir ki, bir nefy-i mahsura (sınırı bir nefye, yani bu tür hamileliğin yalnız Meryem'e mahsus olduğuna) şahitlikler. Pastör deneyindeki ilmi şahitliğin içeriği de böyle bir nefy-i mahsurdan ibarettir. "Yirmi dokuz sene gibi belli bir zaman sürecinde kapalı şişeler içerisindeki dezenfektan edilmis sular içinde bir mikrop oluşmamış olduğuna Pastör adındaki doktor objektif bir şekilde şahitlik etmiş, bundan da tohumşuz meydana gelmenin bir tabiat olmadığının sonucuna varmıştır. Buna karşılık da Hz. Meryem korunmuş ve masum olduğuna Pastör'ün şişelerini bilmesinden daha kuvvetli bir şekilde bildiği kendi nefsinde, kendi kalp ve vıcdanı ile beraberinde onu devamlı bakış ve tecrübeleri altında saklı bulunduran zatlar da tecrübe ve bilgileriyle insan teması olmaksızın bir gebeliğin, bir ceninin oluşmasına hem enfüsü (subjektif) ve hem âfrakî (objektif) bir şekilde şahitlik etmişlerdir. Bu sırada bundan önce Zekerıyya'nın kimsenin ihtiyarlamış iken Yahya'ya gebe kalması olayı da tecrübe ve âdet dışı olma bakımından Meryem'in gebeliğinin doğruluğunu gösteren geçmiş bir teyid edici oluştuur.

İşte incelemeye göre İsa anasından doğmuş, anasının maddesinden yaratılmış bir insanı şahıs olma bakımından muhkem; anasından beşer dokunmaksızın oluşumu bakımından da müteşabih olan hak bir kelimedir. Bu kelime böyle kural dışı bir olay olmak üzere tesbit edilmiş ve bunu görmemiş olan akıl sahiplerinin akıl ve imanına teklif olunmuş ve bu olay birtakım olaya ve nice sözlerle sebep olmuştur ki, bütün bu sözlerin içinde en doğrusu onun söylediği "Şüpheşiz Allah,benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O'na ibadet ediniz." ifadesi, tevhid emridir. Herhangi bir kimse kendinde böyle bir olay görmüş olsa, onu Allah'a karşı kendi vıcdanında "haktır" diye tasdik etmekte hiç de tereddüt etmez. Bir insanın bunu şahsında görmesi için de Meryem gibi bir bıkır-i betül (kendini Allah'a adayan bekâr kadın) olması gerekir. Şimdi Meryem gibi bir bâkire olmayanları ve onun gibilerini görmeyenlerin, bunu tesbit eden şahadetleri yalanlayarak veya bozarak İsa olayını inkâr veya kötü yorum yapmaya ilmen ve aklın hakları olabilir mi? Sonra, bu olayın bir gerçek yorumu, bir açıklaması var mıdır, yok mudur? Mesele budur. Yukardan beri akıl sahiplerine bütün bu açıklamayı yapan ve seçme kanununu da anlatıp kelimeyi böyle inceleyen Kur'an ta sürenin başında "İlilmede derinleşmiş olanlar: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır. Ama ancak temiz akıl sahipleri öğüt alır.' derler." (Âl-i İmrân, 3/7) muhkem âyetiyile, müteşabih inkârı veya kötü yoruma sağlam ilim ve kâmil akıl açısından hiçbir zaman hak ve selahiyet bulunmadığını anlatmış olduğu gibi, burada da onu akıllar nazarında çaresiz olarak sabit ve sağlam bir örneğe, bir aslı maddeye, ezel ve ebede doğru, bir muhkem kanuna ırcı edip gerçek yorumunu göstermiştir ki, o örnek Âdem ve o madde toprak ve o kanun yaratma ve seçme kanunudur. Buna göre ilmi açıdan bunu inkâr etmek doğru değildir ve şöyle izah etmek gerekir. İsa kelimesi, bir insan tasavvurunu, bir insan kelimesini içerir. İnsan tasavvuru ve insan kelimesi de pratik ve realitede, her şeyden önce Âdem anlayışını, Âdem olayını ifade eder. Çünkü realitede insan tarifinin ilk örneği Âdem'dir. Âdem kelimesinin kesin akıl anlayışında en sağlam şekilde delalet ettiği olay da şudur: Başlangıçta topraktan yaratılmış ve var olmuş itaatkâr bir memurdur ki, asıl insan demek bu demektir. Şu halde İsa kelimesi, insanın aslı demek olan Âdem kelimesine, diğer Âdemoğullarından daha çok bir benzeşikle benzeyip dururken, "böyle insan olmaz ve olamaz" diye inkâr etmek veya geçmiş ve gelecekte dengi bulunmak ihtimali olmayan yaratıcı ve emredici Allah Teâlâ'ya benzetmeye kalkışıp gelişkiye düşmek veya düşük örneklerle dönüştürerek iftira ve bühtan yollanna sapmak için hiçbir ilmi ve fennî zorunluluk yoktur. Toprak ve ruh, yaratma ve seçme, bir yaratıcıya mahkum olmak, her insandan en küllî (tümel), en umumî (genel), en sağlam esas bu iken, bunu bırakıp da İsa'yı bunun dışında veya tesirlyle düşünmeye veya ilim bakımından hiç izahı mümkün değil zannetmek büyük bir bilgisizliktir, insanlıktan düşmektir. Kör bir tabiat, seçimsiz bir yaratma, temelsiz bir kanun, illet (sebe)pisiz bir malul (illetli), iradesiz bir sebep değişimi fikirleri üzerinde yürüyen ve başlangıç tasavvurunu Hak'dan almayıp kendi gördüğünden alan ve insanlığı ruhi gelişmesinden çok cisim ve madde ile ilgili gelişmesiyle ölçen kimselerin aşırınlık ve ihmalkârlıktan kurtulmıyan tasavvurlarına ve adı iddialarına ilim denmez. Âdem kıssası, İsa kıssasının hem haber, hem istikrâ (tümne vınnı) ve hem istintak (sonuç çıkarma) bakımından bir örnek ve izahıdır. Sözün kıssası, insanlığın yaratılışı hakkında başlıca iki kanun vardır: Birisi, hiçbir istisnası olmayan daha genel ve küllî (tümel) ve bundan dolayı istidial (delil ile sonuca varmak) ve sonuç çıkarma yönüyle mantık bakımından kesin ve kuşkusuz bir sonuç veren şu kanundur: "Her insan Allah'ın mahlukudur." İkincisi de şu kanundur: "İnsan, bir baba insan ile bir ana insanın birleşmesiyle doğmuş çocuğudur". Bu kanun, genel değil, çoğunluğa aittir. Çünkü zorunlu müstesnası vardır. Çünkü ilk insanı veya ilk insanları kapsamamaktadır. Buna göre İsa bir insandır ve çoğunlukla insan, bir baba insan ile bir ana insanın birleşmeleriyle doğmuş çocuklardır. O halde İsa da büyük ihtimal ile böyle bir çocuktur. "Acaba onun babası kimdir?" diye düşünmek kuvvetli, ilmi bir düşünce değildir. Bir iman temin etmez, ilmi bir inkârı da hak vermez

Fakat "İsa bir insandır ve her insan ise Allah'ın yaratığıdır. O halde İsa da Allah'ın yaratığıdır." diye tasavvur edildiği zaman hiç yanlış olma ihtimali yoktur. Buna iman eden hiçbir zaman aldanmaz ve hiç yalan söylemiş olmaz. İşte hak din olan İslâm dininde, iman ve iman prensiplerinin, böyle her şüpheden uzak ve her töhmetten salım, gayet sağlam ve son derece nezih ve ahlâkî olması gerekir. İnsan, ya doğru söylemeli veya susmalıdır. Yalanlılıkla Allah'a küfür ve isyan etmemelidir.

Bu açıklamalara eklenerek bir şey yoktur. Fakat zamanımızda hayat bilgisi, tabiat bilgisi ve rüseym (embriyon) ilmi adına şâz söyleyenler çok olduğundan, bunları kavrayamayacak olanların uzaklaşmalarını ortadan kaldırmak için şunları da hatırlatalım: Önce, hayvanlarla ilgili doğumlarda kanun-ı veraset (soya çekim)e ait olmak üzere "atavizim" (ceddâniyet) yani ta yukarlardaki ataya ve dedeye çekmek denilen bir olay vardır ki, İsa olayı da bu türdendir. İkinci olarak, tasvirle ilgili olan hayat bilgisinde canlı olanlar "monomer" yahut "diyamer" yani "anali" veya "anali babalı" olmak üzere iki kısma ayrılır. Demek olur ki, Hz. İsa'da insanlar arasında bir analı bir hayat olayı olmuştur. Üçüncüsü, insanlarda erkek dışı bulunduğu gibi, iki cinsli olarak hünsâ-yı müşkil (erkeklik ve kadınlık yönünden eşit olan hünsa) de bulunabilir. Ve zaman zaman bunun bir yönü (yani erkeklik veya kadınlık uzvu) galip gelebiliriz. Biz bundan Hz. Meryem'e hünsâ demek istemiyoruz. Çünkü Kur'an metni ile o kadındır, fakat bundan hakkıyla şu hükmü çıkarabiliriz ki, bir bedenin iki çeşit tohumun meydana gelmesinde esas olması pekââ düşünülebilir. Şu halde kadınlar âlemi arasında Meryem'in seçilmesini bu şekilde düşümmemize engel nedir? Dördüncü olarak, bugün biliyoruz ki, insan tohumu olan nutf (döl suyu, sperma) tamamen meni demek değildir. "Kendisi dökülen meniden bir nutf (sperma) değil miydi?" (Kiyame, 75/37) âyeti gereğince meniden bir parça olan ve bir meni içinde birçok miktar bulunabilen ve bezr-i manevî (meni tohumu) denilen bir hücrectir. Ve bunun yirmi dokuz sene önce zannedildiği gibi hayvanlara özgü bir hayat ile yaşıyan bir "huveyn" (gözle görülemeyecek kadar küçük hayvanlık) değil, bitkisel hayatta bir "büzeyr" (tohum taneçigi) olduğu kabul ediliyor. Şimdi tabiat bilgisi adına güneşten koştugu ve bir zamanlar güneş gibi ateş sıvısı halinde bulunduğu nazariye (teori)ye uygun gibi görünen yeryüzünden o ateşleri içinde böyle bir tohum tanesinin bulunamayacağı ve buna göre bunun sonradan yaratıldığı ve oluştuurulduğu fen ilimleri bakımından bilinip ve kabul edilirken ve sonra böyle bir tohum tanesinin oluşum imkanına, kuru topraktan çok daha gelişmiş bir rahimin daha müsait ve çok elverişli olmasının tabii görünmesi gerekirken, Meryem'in rahminde bir yumurtacı bulmak için böyle bir tohum tanesinin muhakkak dışardaki bir erkek tarafından açıklanması nasıl olur da bir mutlak zaruret (zorunluluk) gibi düşünülür? Ve nasıl olur da öyle bir tohum tanesinin şekil ve oluşma yolunu ilim ve beşer fenni kapsar ve tayin eder diye iddia olunabilir? Ve sonra tek başına böyle haddini bil-meyen tabiat ilimleri davalanna, haddini bildirmek için yaratılmış ve gönderilmiş olan Hz. İsa'ya ve meleklerin candicler arkadag olan seçkin anasına (Meryem'e) ilim adına nasıl saldınlabilir? Beşinci olarak, insan, madde ile değil, ruh ile insandır. Ve burada psikoloji açısından da bir düşünce vardır. Her an kendimize dikkat edersek görürüz ki, zihnimizdeki bir kelimelerin veya bir mucurred mânânın, maneviyattan maddiyata, ruhaniyetten cismaniyete bir sebep olması vardır. Kendimizdeki bir suurun bir hayale, bir hayalın bir harekete geçebildiğini görüyoruz. Böyle olmasaydı kolumuzu oynatamazdık ve hiç kuşku yok ki bu toplu ve mekanik (şuursuz, kendi kendine olan) hareket, içimizdeki molekül ve hücre hareketiyle ilgili. Demek ki bir soyut idrak (anlayış), hem mekanik harekete, hem zerrele ve kimyasal harekete dönüşebiliyor da, bu şekilde kulaktan veya kalpten gelen bir "arş = marş!" kelimesi orduları yürütüyor. Manevi olayların, böyle maddî olaylara devamlı olarak dönüşmesi görüldükten sonra, bunun diğer örneklerini de az çok farklı bir biçimde düşünebiliriz. Bir lafızla veya nefisle veya vücudla ilgili kelime, vıcdanı bir izlemen uyandırır ve bu vıcdanı izlenim, şiddetine göre, bütün ruhu kapsayan sağlam bir inanç olur ve bu inanç bedende etkisini göstermeye, beden de onunla uygun olan yeni bir hayata başlar. Ve bu hâl gelişebilirse uzva ait görevlerde yeni bir şekil vücut bulabilir ki, filozoflar bu şartlar altında uzuvla ilgili değişikliklerin örneklerini bile tesbit etmişlerdir. Şu halde Hz. Meryem'in bu hâli yaşadığını düşünmek ve kabul etmek de mümkündür. Ve belki bu şekilde Meryem'in kalindeki bir kelime, Meryem'in rahminde bir tohum ile bir yumurtanın beraberce oluşmasına -Allah'ın izniyle sebep olmuş ve İsa bundan doğmuştur. Bu da şehvetle ilgili bir mânâ ile değil, bilhassa rahmânî bir mânâ ile tasavvur edilmek gerekir. İşte bazı tefsir bilgileri, Meryem'in seçimi, meleklerin müjdesi, kelimelerin oluşumu âyetlerinin psikoloji ilmi açısından böyle bir düşünce ilham ettiğini de göstermişlerdir. Bununla beraber bunlar tevîl ve tefsir değil, inkâr ve uzak görme iddialarını bozacak mümkün olabilen düşünceleri göstermektedir. Gerçekte te'vil dur. Bunda o kadar açık mânâlar vardır ki, dikkat edip anlamalılar. Topraktan yaratma, sonra "kûn" (ol!), hemen peşinde "feyekûn" (hemen oluverdi). Ancak şu noktayı unutmamalıdır ki, bu zıkr-i hakim (hikmetli hatırlatma), bütün muhataplardan önce hristiyanlara karşı bir hâkimin hükmüdür. Allah'ı ve insanı tanımak, yaratıcı ile yaratılanı, amir ile memur, hâkim ile mahkumu farkettilir itaate davet etmektedir. Kelime, İsa'da var da, Âdem'de yok değildir. İsa'ya her ne yönden bakılırsa bakılsın ortağı, dengi, örnekleri vardır. Fakat Allah'ın hiçbir dengi yoktur. İsa ve Âdem, ikisi de topraktan yaratılmış, ikisi de emriyle memurdur. Âdem kelimesi, Allah'ın aynı veya oğlu olmak mümkün olmadığı gibi, İsa kelimesi de böyledir. Kelimeler çok, Allah ise birdir. Allah, kelimelerde fani (yok olucu) değil, diri ve her şeyi koruyandır. Fakat kelimeler Allah da fani (yok olucu)dır. Kelimelerle Allah çoğaltılmamalı, Allah ile kelimeler birleştirilmelidir. Kelimeler birer yol gösterici, birer âlâmet, birer âyetlerdir. Bütün bunların tek medlûl (mânâ)leri Allah'dır. İsa da, Âdem gibi, Allah'dan gelmiş, Allah'a yükseltilmiştir. İsa'nın ruhu, vefat etmediyse, edecektir, bak! (ebedi olarak kalıcı) ancak Allah'dır.

Şimdi Necran delegeleri ve onların benzerleri bu hakkı kabul etmeyip de, "Allah'dan garip bir kelime" dedin ya, işte bu bize yeterlidir, kelime Allah'ın cüz'ü (bir kısmı)dır, kelime Allah'ın ayndır, kelime Allah'dır, diye inat edip kibirlenerek boş laf üretiyorlarsa, Ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

60- Bu hak (gerçek) senin rabbindendir, o halde şüphecilerden olma.

61- Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, öğullarımızı ve öğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağırılın, sonra da lanetleşelim; Allah'ın lanetinin yalancıları olmasını dileyelim".

60-61-Bu âyete, mübâhele (lanetleşme) âyeti denir ki, "Hangi taraf yalancı ise ona Allah lanet etsin." diye karşılıklı olarak lanetleşmek demektir. Yukarda açıklandığı üzere Necran delegeleri müzakere esnasında reylerinin sahibi olan reisleri Âkîb Abdül-Mesih'in reyî ile bu lanetleşme teklifini kabul edemediler. Onlar üzerinde en kuvvetli hüküm bu oldu, bir anlaşma ile İslâm devletinin uyruğuna girmeyi kabul edip gittiler. "Haklanmıza sahiptirler, müslümanların yükümlülükleriyle de sorumludurlar."

İşte Âl-i İmrân (İmrân ailesi) kıssasının gerçek aslı:

Meâl-i Şerifi

62- İşte (İsa hakkında söylenen) gerçek kıssa budur. Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur. Muhakkak ki Allah çok güçlüdür ve hikmet sahibidir.

63- Eğer (haktan) yüz çevirirlerse, şüpheşiz ki Allah bozguncuları çok iyi bilendir.

63- Gelelim Âl-i İbrahime (İbrahim ailesine) ve Muhammed aleyhisselâm ile ilgili seçime: "Allah'tan başka tann yok. O, güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah katında din, ancak İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/18-19) olduğu akılla ve nakille, ilimle ve hikmetle kuvvetli bir şekilde sabit olduktan sonra, şimdi bozguncuların itirazına bakmayarak, kelimeleri dağıtmayıp toplamalı; dağınık, farklı kelimeleri, çeşitli ihtilafları bırakmak ve en sağlam

olan ittifak şeklini almak suretiyle İsa kelimesinin, Âdem kelimesine döndürülmesi ve her ikisinin ortaksız yaratıcı ve emredici bir Allah'a teslim olma ölçüsünde tevhidî gibi hakkıyla tevhid etmeli ve buna göre Âdem'in en güzide sülalesi olan İbrahim soyunda bilhassa Âl-i İbrahim (İbrahim ailesi) denilen şûbe ile Âl-i İmran (İmran ailesi) denilen ve ihtilafa düşmüş bulunan şûbeler arasındaki eşit ve üzerinde ittifak edilen bir hak kelimesine davet edelmelidir.

Bunun için ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

64- De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun biz müslümanlarız".

64-Burada çeşitli vicdanların, muhtelif milletlerin, farklı dinlerin, çeşitli kitapların, temelli bir vicdanda, hak bir sözde nasıl birleşebilecekleri, İslâm'ın insanlık âleminde ne kadar geniş, ne kadar açık, ne kadar doğru bir hidayet yolu, bir hürriyet kanunu öğretmiş olduğu ve artık bunun Arap ve Arap olmaya ait olmadığı tam olarak gösterilmiştir. cümlesinde toplanan vicdanî birlikten daha geniş, daha hakim hiçbir vicdan bulmak mümkün değildir ki onun arkasına düşülsün. Dinî gelişmeler, vicdanların aylık ifade eden özelliklerinde değil, bütünlüğünde ve genişliğindedir. Bütün özgürlük ve eşitlik davasının esası bu bir kelimede, bir vicdanda toplanır: İşte özgürlük ve eşitlik davasının bütün çözüm anahtarı buradadır. Birbirimizi rab, mevla, mutlak hükmedici tanımayalım; bütün hareketlerimizi bir Hakk'ın emriyle ve Allah'ın nzasıyla ölçelim. Allah'ı bırakıp da onun gerisinde ve hakkın dışında bir bağımlılık anlaşılmaması olmasın; hepimiz Allah'a kul olalım ve kendimizi ancak O'na boyun eğmiş bilelim; birbirimize de ancak bu açıdan uyalım ve bağlanalım; hiç birimizin hakkına tecavüz etmeyelim; Allah'ın onu görevlendirdiği vazifeye de Allah için itaat edelim. Asıl anlaşma ve asıl vicdan, bir Allah'ın emrine uyma olunca, her anlaşmazlık, hak düşüncesi ve hak kanunu ile çözümlenir. Ve hiçbir kimsenin şahsî isteği hakim olmaz. Buna göre İsa'yı da rab tanımayalım. Onu da Allah'ın bir kulu ve bir elçisi tanıyalım. Aynı şekilde papalar, krallar, başkılar hep böyle, birbirine Allah'a itaatları ve hakkı araştırmaları açısından bakalım.

Ortaya atılan bir soruya karşı Resullah (s.a.v.) kitap ehli (yahudi ve hristiyanlar)dan iman edenlere: "Siz hani papaların ve diğerlerinin sözlerine, yalnızca onların sözleri olduğu için itaat etmez miydiniz? İşte o, onları rab edinmektir." buyurmuştur. Burada sözün gelişini en çok Hz. İsa'ya "rab" diyen hristiyanlara yöneliktir. Bugün bazı İncil tercemelerinde bunun muallim (öğretmen) demek olduğu gösterilmişse de akide-i teslis (üçleme inancı) varken bu yorum yeterli olmaz. Hatta, "Ona kitabı ve hikmeti öğretir." (Âl-i İmrân, 3/48) âyetinin delaletine göre gerçek öğretici yine Allah'ıdır.

Fakat kitap ehli, Hakk'ı birleştikten değil, kelimeyi dağıtmaktan hoşlandılar, İmran ailesi ile İbrahim ailesi arasında bir birlik yönü olan İbrahim'i bile, her bir kendilerine bağlayarak "yahudi idi" veya "hristiyan idi" dediler. Bunlara karşı cevap olarak buyuruyoruz ki:

Meâl-i Şerifi

65- Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?

66- İşte siz böylesiniz. Haydi biraz bilginiz olan şey hakkında tartışınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.

67- İbrahim, ne yahudi, ne de hristiyan'dı; fakat o, Allah'ı bir taniyan dosdoğru bir müslümandı, müşriklerden de değildi.

68- Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.

65-66- Yani Tevrat ve İncil'den, bir dereceye kadar, bilginiz bulunan Musa ve İsa, hakkında hiç malumatınız bulunmayan Hz. İbrahim.

67- "Fakat o, Allah'ı bir taniyan dosdoğru bir müslümandı, müşriklerden de değildi." Şu halde ne yahudilerin, ne hristiyanların, ne de müşriklerin İbrahim'i, ne ırk bakımından, ne de din bakımından kendilerine bağlamaya, kollarından saymaya hakları olmadığı gibi, bunlardan ırk yönünden mensub olanların da kendilerini temiz bir müslüman-muvahhid olan İbrahim'in aile ve tabirlerinden saymaya hakları yoktur ve mücadeleleri bilgisizcedir. Onlar "Zalimlere ahdim ermez." (Bakara, 2/124) âyetinin hükmüne dahildir.

68- "Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu peygamber ve iman edenlerdir." Seçime giren İbrahim ailesi işte bunlardır: İbrahim'in dinine uyanlar, şu şanı ulu peygamber Muhammed Mustafa ve buna iman edenlerdir. İlahî ahde ve imamete (önderliğe) nail olacak olanlar, her halde, bunlardır. Çünkü "Allah, müminlerin dostudur." Kitap ehlinin bir kısmı müvahhid (Allah'ı birleyen) ve müslüman olmak şöyle dursun müminleri sapıtmaya çalışıyorlar. Nitekim yahudiler, Huzeyfe, Ammar, Muaz gibi büyük sahabileri yahudiliğe davet etmeye cesaret ettiler de şu âyet indi:

Ey müminler!

Meâl-i Şerifi

69- Kitap ehlinden bir grup sizi saptırmak istediler, halbuki sırf kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar.

69-Bunların, haberleri olmadan kendilerini nasıl saptırdıkları da şu hitap ile anlatılıyor: Meâl-i Şerifi

70- Ey kitap ehli! (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

71- Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?

70-Bakınız bunların bir kısmının karıştırılmalarına ki, Hayber veya Ureyne yahudileri hahamlarından on iki kişi anlaşılmışlar, birbirlerine: "Haydi bir gün sabahleyin laftan ve yalnız dil ile Muhammed'in dinine giriniz, akşam üzeri de; kitaplarınıza baktık ve bilginlerimize de danıştık, şimdi Muhammed'in (Tevrat'ta anlatılan) o peygamber olmadıkları anladık, bu yalan ve dini de batılmış, deyiniz ve inkâr edip çıkınız. Böyle yaparsanız Ashabi da sek ve şüpheye düşerler." demişlerdi. Aynı şekilde Kiblenin değişmesi meselesinde Ka'b b. Eşref isimli yahudi hahamı da kendine uyanlara, kibleye karşı günün başlangıcında namaz kılmayı ve sonunda caymayı telkin etmişti ki, şu âyet bunları haber veriyor:

Meâl-i Şerifi

72- Kitap ehlinden bir grup: "Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar da dönerler." dedi.

73- "Ve kendi dininize uyanlardan başkasına inanmayın" (dediler). De ki: "Şüphesiz doğru yol, Allah'ın yoludur". (Onları kendi aralarından: "Size verilen benzerinin hiçbir kimseye verilmiş olduğuna, yahut Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize deliller getireceklerine" (de inanmayın dediler). De ki: "Lütf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan, her şeyi hakkıyla bilendir".

74- Rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütf ve kerem sahibidir.

72-73-74-Fakat kitap ehlinin hepsini böyle alıksız sanmamalıdır. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

75- Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana eksiksiz iade eder. Fakat öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmilere karşı yaptıklarımızdan bize vebal yoktur." demelerinden dolayıdır. Ve onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.

76- Hayır, kim sözünü yerine getirir ve kötülüklerden korunursa, şüphesiz Allah da korunanları sever.

77- Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur; Allah kıyamet günü onlarla hiç konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için acı bir azab vardır.

75 -76-77- "(Kitap ehlinden) öyle kimseler vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan onu sana geri verir." Yahudi bilginlerinden olup Peygamber'e iman eden Abdullah b. Selam Kureys'ten birinin emanet bıraktığı bin ikiyüz okya altını eksiksiz teslim etmiş idi ki, okya kırk dirhem itibar ediliyor. "Yine onlardan öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen onu sana geri vermez." Nitekim yine yahudilerden Fenhas b. Âzura diğir bir Kureys'linin emanet bıraktığı bir dinarın inkâr etmişti. Bir dinar, (aslî dinnar) yirmidört kırat, yani bir miskal itibar edilir. Bu hainliğin sebebi de: "Adam sen de, ümmilerin, okuyup yazması olmayanların hakkı mı olurmuş? Vesikası, yaptırma gücü bulunmayan ve hele dini ayrı olan kimselerin hakkını yemek helaldir." inancında bulunmaları olduğu gösterilmiştir. Bu âyetin içeriğine işaret ederek Malik b. Dinâr hazretleri demiştir ki: "Dinnar kelimesi, 'din' ile 'nâr' kelimelerinden oluşmuştur. Hakkıyla alınca 'din' olur, haksız alınca da 'nâr' (ateş) olur".

Bir de kitap ehli içinde, kitap adına ağızlarını eğen, bile bile yalan söyleyerek propagandalar yapan ve insanları Hak'tan ayırıp batıla saptırmak, kula kul etmek isteyenler vardır. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

78- Kitap ehlinden öyle bir grup da vardır ki, siz onu kitaptan sanasınız diye, dillerini kitaba doğru eğip бүkerler. Halbuki o, kitaptan değildir. "Bu, Allah katındandır." derler; oysa o, Allah katından değildir. Allah'a karşı, kendileri bilip dururken, yalan söylerler.

78-Halbuki Allah'ın kitap ve peygamberlik verdiği bütün nebiler ve resuller, bunların isnat ettikleri yalanlardan uzaktırlar. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

79- İnsanlardan hiçbir kimseye, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdikten sonra, kalkıp insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kul olun." demesi yakışmaz. Fakat onun: "Öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitap gereğince Rabb'e halis kullar olun" (demesi uygundur).

80- Ve O size: "Melekleri ve peygamberleri tanrıları edinin." diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra, size hiç inkâr emreder mi?

81- Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: "Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim, sonra yanınızda bulunan (kitaplar): doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona muhakkak inanacak ve ona yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?" demişti. Onlar: "Kabul ettik" dediler. (Allah da) dedi ki: "Öyleyse şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardırım".

79-80-81-Allah bütün peygamberlerine kitap ve hikmet verirken hepsinin böyle bir sözleşme ve anlaşmasını almıştır. Bunlar arasında, önce gelenden sonra gelene, sonra gelenden öncekine böyle karşılıklı ve ilahî şahitlik altında kabul edilmiş bir tasdik anlaşması vardır. Hepsî, kendilerini tasdik eden Muhammed Resulullah'a iman ve yardım için Hak Teâlâ'ya söz vermişlerdir. İlim ve hak şahitliğinin hükmü budur.

Şu halde:

Meâl-i Şerifi

82- Artık bundan sonra her kim dönerse, işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir.

82-Şimdi peygamberlerin fâsik olmaları, Allah'a itaatten çıkmaları ihtimali var mıdır?

Haşa! Öyle ise:

Meâl-i Şerifi

83- Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi, ister istemez O'na boyun eğmiştir ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir.

83-Hayır, gerek yükseklere bulunanların ve gerek aşağıda bulunanların istiyerek ve istemiyerek uyduğünü bilen ve hepsi Allah'a döndürülecek olan peygamberler hiçbir zaman Allah'ın dininden, Allah'a itaatten, Hakk'a teslim olmaksızın başka bir istekte, bir davada bulunmazlar. "Allah'ı bırakınız da bize kul olunuz." demezler. Ve fakat: "Allah'ın öğrettiği kitap ve okuduğunuz, okuttuğunuz derslerle 'rabbaniyyûn' Rabb'e halis kullar olunuz." derler ve öyle demişlerdir. "Rabbânî" kelimesi "Rabb" veya "mürebbi" (terbiye edici) mânâsına "Rabbe mensub"dur. (İlerde gelecek olan "Nice peygamberler vardı ki, beraberlerinde Allah erleri bulunduğu halde savaşmışlar." (Âl-i İmran, 3/146) âyetine bak.) Bütün bu hak âyetler anlaşıldıktan sonra, ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

84- De ki: "Allah'a, bize indirilen (Kur'ân)e, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere inandık. Onların arasında hiçbir fark gözetmeyiz, biz O'na teslim olmuşlarız".

85- Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul edilmeyecek ve o ahirette de zarar edenlerden olacaktır.

86- İndandıktan, Peygamber'in hak olduğuna şahadet ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâra sapan bir milleti Allah nasıl doğru yola erştirir? Allah zalimler grubunun doğru yola iletmez.

87- İşte onların cezaları, Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onların üzerlerindedir.

88- Onlar bu (lanetin) içinde ebedî kalacaklardır. Kendilerinden ne bu azab hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır.

89- Ancak bundan sonra tevbe edip kendini düzeltenler başka. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

90- Şüphesiz imanlarının arkasından küfreden, sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri asla kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.

91- Muhakkak ki inkâr edenler ve kâfir oldukları halde de ölenler, yeryüzü dolusu altın দিয়ে verseler bile hiç birisinden asla kabul edilmeyecektir. İşte dayanılmaz azab onların içindir. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.

84-91-İşte ilahî tevhidin zorunlu bir sonucu olmak üzere bütün peygamberler ve ilahî kitaplar Allah'a karşı değil, Allah'ın olmaları ve ancak Allah'a kulluk etmeleri yönünden iman edilmedikçe İslâm'ın ve tevhidin mânâsı tahakkuk etmez. Allah'a değil, kendine kul olmaya davet edenler Allah'ın peygamberi olmaz. Elçi ancak kendisini gönderene davet eder. Ve elçiyi inkâr etmek de gönderene inkâr olur. Hak din olan İslâm'ın esası, bu tevhid imanı ile Allah'a teslim olmaktır. Bundan çıkmak, irtidat (dinden çıkmak), bunun

dışındakiler küfürdür. İsterse bir peygamberi olsun diğerlerinden ayırıp inkâr etmek, peygamberliğin esasını inkâr etmektir. Peygamberliğin esasını inkâr etmek, bütün peygamberleriyle beraber Allah Teâlâyı inkâr etmektir. kısmı, a kadar müslüman olduktan sonra dinden çıkarak Medine'den kaçıp Mekke müşriklerine sığınan birkaç kişi hakkında imniştir. Bunlar hakkında tevbenin kabul edilmemesi bahis konusu olmuştur. En çok tercih edilen mânâ şudur: Çünkü böyeleri ölüm belirtisini görüp hayattan umidini kesmedikçe tevbe edip imana gelmezler. Halbuki yeis halindeki iman makbul değildir. Bunun izahı, "Yoksa kötülükler yapıp da nihayet ölüm gelip çatınca: "Ben şimdi tevbe ettim." diyenlere ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur." (Nisa, 4/18) âyetidir.

Şimdi İslâm'ın amelle ilgili hükümlerine ve tatbikatına gelelim:

Anlaşıldı ki Allah katında makbul olan din İslâm'dan ibarettir. Ve İslâm'dan başka bir din arayanın dini kabul edilemez, sonu ziyân olur. Allah'a ve Allah'dan gelene tam bir iman ve teslimiyet bulunmadıkça ahirette hiçbir amel fayda vermez. Küfürle ölenlerin her biri dünya dolusu altınlar nafaka vermiş olsalar da ahirette kendilerini kurtaramazlar. Fakat buna karşılık ilâhî yardıma ermek ve bir (büyük hayır) ve nimetlere ulaşmak isteyen ey müminler siz de:

Meâl-i Şerifi

92- Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.

92-Şu halde yalnız iman, tam, kâmil hayra, iyiliğe ermek için yeterli sebep değildir. İman ve ilminden sonra amel ve özellikle (Allah yolunda) sarfetmek ve harcamak da gerektir. Hem de bu harcamak ne kadar sevgili şeylerden olursa, o kadar kıymetli olur. Allah, harcanılan hoş veya nâhoş (güzel olmayan) herhangi bir şeyi bilir ve ona göre sevabını verir. Fakat asıl iyiliğe, yüksek hayra ulaşmak, sevilen şeylerden harcamaya bağlıdır. Bundan dolayı Bakara Sûresi'nde geçen "bir" ve "infak" âyetlerini (Bkz: el-Bakara, 2/3, 44, 177, 189, 215, 219, 261, 264, 265, 267, 270, 272, 273, 274.) hatırlamalı ve ona göre İslâm'ın hükümlerini yerine getirmeye hazırlanmalıdır.

Birr: Bakara Sûresi'nde (Bakara, 2/177) âyetinde de açıklandığı üzere ihsan (iyilik etmek), geniş hayır, tam hayır demektir. "Birr" ile "hayır" arasında şöyle bir fark da göstermişlerdir: "Birr", hayra ulaşan ve kastedilmiş fayda; "hayır" ise -kasıtsız bile olmuş olsa muhakkak faydadır. Birin zıddı ukuk (isyan etmek), hayrın zıddı şerdir. Bununla beraber "birr", hins (günah) karşılığı da kullanılır. Burada bir'e erişmek, hayır ve iyilik etme sıfatıyla sıfatlanmış olmak veya "İyiler mutlaka nimet içindedirler." (İnfitar, 82/13) âyetinin delaleti üzere iyiliğe ve ilâhî sevaba ermek mânâlarından her biriyi tefsir edilmiştir ki, ikisi birbirinden ayrılmazlar. "Allah asla sözünden dönmez." (Âl-i İmran, 3/9) âyeti gereğince Allah'a söz vermek ve anlaşmada tamamıyla ayak direyerek ilâhî vaade tamamen kavuşmak, ermek mânâsı, her ikisini de içine alır. Buna göre iman, dinin temeli; birr, dinin gayesi demektir. Hak tevhid, hayra erişmek: İşte din, bu iki esasın mahsulüdür. Ve bu şekilde bu âyet, kendisinden önceki iman konularının bir sonucu, kendisinden sonraki hükümlere dair konuların da mukaddimesi (başlangıcı) yerindedir.

Bilimmektedir ki, infak (harcama) denilince en başta zorunlu ihtiyaçlar, bunun başında da yiyecekler vardır. İslâm dini ise bu konudaki baskılan kaldınyor. "Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yayın." (Bakara, 2/168) diyordu. Yahudiler de İslâm'ın hükümlerini reddetmek için neshi inkârden başlıyorlardı. Buna dayanarak İslâm'ın helal ve haram meselelerine ve Peygamberimizin İbrahim milletine davetine karşı itiraz etmiş olmak için: "İsrailoğullarına haram olan şeyler, Nuh ve İbrahim zamanından beri haramdır." diyorlar ve Mescid-i Aksa'nın Ka'be'den daha eski ve şerefli olduğunu da iddia ederek, kiblenin değiştirilmesine de itiraz ediyorlardı.

Burada bir taraftan infak (harcama) dolayısıyla İslâm dininin yiyecekler hususundaki geniş iznini teyid, diğer taraftan İbrahim milletinin kuruluşunu düzenleme olmak üzere, bunlara cevap olarak buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

93- Tevrat indirilmeden önce, İsrail (Yakub)'ın kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helal idi. De ki: "Eğer doğrulardan iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun".

94- Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

95- De ki: "Allah doğru söylemiştir. Öyle ise dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildir".

93-94-95-Şu halde "nesih yoktur" davası bir iftira olduğu gibi, En'âm sûresindeki , "Yahudilere bütün tımsaklı (hayvan)ları haram kıldı. Siğir ve koyunun da yağlarını onlara haram ettik, yalnız sırtlarını, yahut bağırşaklarının taşıdığı, ya da kemige karışan yağlarını haram etmedik. Saldırganlıklar yüzünden onları böyle cezalandırdık." (En'âm, 6/146) âyeti gereğince, İsrailoğullarının bunlardan mahrum oluşları saldırganlıklarının bir cezası idi. Tevrat'tan önce Hz. Yakub'un kendine haram ettiği, yani kendisine yasakladığı şey hariç tutulursa, diğerleri haram değildi. Tevrat, neshi inkâr etmek şöyle dursun, tam tersine önceden helal olan bazı şeyleri İsrailoğullarına haram etmekle nesh yapmış bulunuyordu. Hz. Yakub hakkında en sahih rivayet şudur: Mûsarınileyh (adı geçen), ırkunuşse' (siyatık) hastalığına tutulmuş ve bundan şifa bulur kurtulursa en sevdiği yemeği yemeyece adak adamıştı. Bir rivayete göre en sevdiği de deve eti ve sütü imiş. Bu adağı, doktorların tavsiyesi veya hastalığında bir gece pek çok ızdıraplı olması sebebiyle veya sırf bir zühd (her türlü zevki terk ederek kendini ibadete vermek) ve kulluk için yapmış olduğu da rivayet edilmiştir.

Kabe meselesine gelince: Şu muhakkaktır ki:

Meâl-i Şerifi

96- Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kabe)'dir.

97- Onda apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren güvene erer. Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i hacetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağni (kimseye muhtaç değil, her şey ona muhtaç)dir.

96-97-Kabe'nin esas kuruluşu, Mescid-i Aksa'nın esas kuruluşundan öncedir. Buna göre bütün kitap ehlinin taniyageldikleri mabedlerin hepsinden daha önce, daha mübarek bir tevhid kiblesidir. Bu da, önce ve sonra neshin var olduğunu ifade eder.

Bekke, Mekke demektir. Yevahut Mekke şehrin ismi, Bekke de Mescid-i Haram'ın yeridir. Bakara sûresinde haccon tafsilatı açıklanmıştı. Burada da "Beyti hacetmek insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır." nassıyla haccon kesin olarak farz oluşu te'kidli bir şekilde tesbit edilmiştir.

İstittâa, aslında fiilin itaat etme ve meydana gelmesini talep ve irade etmektir. Bu ise kudret (güç yetmeye) ile bağlı olduğundan, sonradan kudret mânâsında meşhur olmuştur. Tam mânâsıyla fiile yakın olan bizzat kudrettir. Fakat fiilden önce olan aletlerin ve sebeplerin selameti mânâsına kullanıldığı da çoktur ki, burada bu mânâyadır. Hacca kudret (güç yetmek), ya beden veya mal veya her ikisiyledir. İmam Malik yayını bedenî kudreti, İmam Şafii malî kudreti, İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri de her ikisini dikkat nazmana almıştır. "her kim küfürdesse şüphesiz ki Allah..." âyetindeki "küfür"den maksadın, görüldüğü üzere haccı inkâr etme mânâsına olmak ihtimali bulunmaka beraber, tefsir bilginlerinin çoğunluğunun açıklamasına göre, "kudreti varken hacca terketmek" mânâsındadır ki, bununla namazı terketmek, zekatı terketmek gibi, hacca terketmek de kâfire yakışır bir isyan demek olduğu ağır bir tarzda gösterilmiştir.

Rivayet olunuyor ki, Şemmas b. Kays isminde bir yağlı yahudi varmış. Küfrü ve müslümanlara karşı hiddeti, kini ve çekememezliği pek şiddetliymiş. Bir gün Evs ve

Hazrec kabilelerinden birtakım ashab-ı kiram bir mecliste oturmuş konuşurlarken bu yahudi yanlarından geçmiş, cahiliyye zamanında aralarında şiddetli düşmanlık ve hasımlik bulunan bu kimselerin İslâm'dan sonra aralarındaki bu ülfeti, toplanmayı, düzelmeyi ve sevgiyi görünce: "Allah'a yemin ederim ki bunlar böyle toplandıkça, bizim buralarda rahatımız kalmaz." demiş ve yanındaki bir yahudi delikanlısına: "Haydi şunların yanlarına oturun, yevm-i bûâsı (buas gününü) ve daha öncekilerini hatırlarına getir ve o zaman söyledikleri şiirlerden bazı parçalar da okuyuver." diye tenbih etmişti. "Büas günü" ise İslâm'dan önce yüzüymü sene kadar birbirleriyle düşmanlık ve hasımlik üzere yaşamış olan Evs ve Hazrec kabilelerinin savaş yaptıkları ve Evs'in Hazrec'e galip geldiği son bir gün idi. Delikanlı dediğini yapmış ve derken bir münakaşa kapısı açılmış, iki taraf öğünmeye başlamışlar, nihayet bir çekişme, ağır kavgası olmuş, Evs'ten Evs b. Kayz, Hazrec'den Hübar b. Sahr sıçarmışlar, birbirlerine söz atmışlar, birisi diğerine: "İsterseniz bugün yine öyle bir gün yaparız" demiş. İkî taraf öfkeliye gelmiş: "Haydi yaptık, silâh silâh, haydi zahireye, harre meydanına!" demişler, sözün kısıası Evs kabilesi birbirleriyle, Hazrec de birbirleriyle birleşmişler, o sırada durum Peygamberimize ulaşmış, O da yüce huzurlarında bulunan Muhacir ashab-ı kiramla birlikte onları yanlarına gelmiş: "Ey müslümanlar topluluğu!.. Allah Allah! Ben aranızda bulunurken de cahiliye davası mı yapıyorsunuz? Cenab-ı Allah sizi İslâm'a hidayet ettikten ve küfürden kurtarıp kerem (cömertlik) ve yardımıyla cahiliyyenin kökünü kestikten ve aranızı bulduktan sonra, yine eski küfre mi dönüyorsunuz?" diye nasihat edince, hepsi düştükleri tehlikenin bir şeytan tuzagı olduğunu anlayarak derhal ellerindeki silâhları bırakmışlar, gözlerinden yaşlar dökerek birbirlerine salmışlar, kucaklaşmışlar ve Resulullah'a itaat ederek beraberce gitmişlerdi. Cenab-ı Allah bu şekilde Şemmas'ın fitne ateşini söndürmüş, bu sebeple hem Ehl-i Kitab'a bir öğüt, hem de müminler onlardan herhangi birine uymaktan yasaklama maksadıyla hüküm ümm (genel) olan şu âyetleri indirmiştir:

Meâl-i Şerifi

98- De ki: "Ey kitap ehli! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"

99- De ki: "Ey kitap ehli! Gerçeği görüp bildiğiniz hâlde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkşıyorsunuz? Alah yaptıklarınızdan habersiz değildiniz".

100- Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarınız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar.

101- Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın elçisi de aranızda iken nasıl inkârâ saparsınız? Kim Allah'a sınıksı bağlanırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir.

98-101- Allah'a itisam (sımsıkı sarılmak), Allah'a sığınmak ve ilâhî ismet (masumluk)e sığınmaktır ki, bu sarılma için:

Meâl-i Şerifi

102- Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.

103- Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sınıksı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ta üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurundan tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.

Allah'tan hakkıyla korkmak Bakara sûresinin (Bakara, 2/2) âyetinde açıklandığı üzere "takva mertebeleri"nin en mükemmeliidir ki, iki mânâ ile düşünülür: Birisi her yönden Allah'a itaat edip, hiçbir isyan etmemek, daima zikr (Allah'ı anma) üzere bulunup, hiç unutmamak ve her halde şükredip hiçbir nankörlüğe düşmemektir ki, ilâhî şan ve büyüklüğe layık olmak mânâsına "Hak takva" demektir. Bu ise peygamberlerin en büyükleri gibi masum fitrat üzere yaratılmış olanlardan başkası için ve hatta onlar için bile mümkün değildir. "Seni layıkıyla tanıyamadık, sana layıkıyla ibadet edemedik." Bundan dolayı bu âyet indiği zaman ashab-ı kiramın çok ibadet etmekten dolayı ayakları şişmiş, alınlarının derileri soyulmuş ve bunun üzerine "Gücünüzün yettiği kadar Allah'dan korkun." (Teğabün, 64/16) emrinin inmiş olduğu rivayet edilmiştir.

İkincisi Allah yolunda hakkıyla, gücünün yettiği kadar gayret etmek ve bu konuda hiç kimsenin kinamasından korkmamak, hatta anası, babası veya kendi aleyhinde bile olsa Allah için adalet ve doğruluktan ayrılmamaktır ki; bu hak, vücut (lüzumlu, gerekli) ve sabit olmak mânâsıdır. Ve bu şekilde âyeti, bunun açıklamasıdır. Allah'tan hakkıyla korkmak ve her halde müslüman olarak ölebilmek için de her şeyden önce Allah'ın ipine toptan yapışarak tevhid üzere toplanmak ve ayrınlardan çekinmek lazımdır. Anlaşıyor ki, haccon farz oluşu, bu toplanmanın hem sebeplerinden, hem de maksatlarından birini teşkil eder. Şu halde önce kalplerin birleşmesi, ikinci olarak fillerin birleşmesi hak dinin esaslarının en büyüklerindendir. "Ben, kendi başıma, yalnızca dinimi, imanımı koruyabilirim." demek tehlikelidir. Kendi başına kalmak isteyen fertlerin, iman ve İslâm üzere hüs-n-i hatime (iyi sonuç) ile ahirete gidebilmesi şüpheli olur. Ferd zorlama ve baskı altında her şeyini kaybedebilir. Çünkü "Allah'ın kudreti topluma beraberdur." Ve dinin dünyada en büyük feyzi de bu toplumun kuruluşundadır. Bunun içinde ki, toplumlarını yitiren veya perişan edenler muhakkak perişan olurlar. Fiilî sebepler karşısında ilmi deliller, çoğunlukla hükümlerini yerine getiremezler. Nitekim Hz. İsa bile "Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" (Âl-i İmran, 3/52) dedi. Her mümin, Hakk'ın bir izafî tecellisine ulaşmıştır. Hakkı tecellî ise bütün bunların toplanmasıyla hakk tevhidin ortaya çıkmasıdır. Şu halde bütün iman ehli, tek kelime üzerinde fillerini birleştirmedikçe ittikâ (layıkıyla Allah'tan korkma)ya eremez, Allah'a kavuşamazlar.

103-Hablullah (Allah'ın ipi), Allah Teâlâ'ya kavuşma sebebi olan delil ve vasita demektir ki, Kur'an, Allah'ın emrini yerine getirme ve cemaat, ihlas, İslâm, Allah'a söz verme, Allah'ın emri diye rivayetlerle tefsir edilmiştir ve hepsi birbirine yakındır. Bu âyetin cemaat ve ictimaiyyet (toplum bilimi, sosyoloji) ile emir olduğunda kuşku yoktur. Bununla beraber burada cemaat, hablullah (Allah ipini) aynı değil, ona yapışmanın ürünüdür. Ebu Said el-Hudri hazretlerinden rivayet edildiği üzere Allah Resülü şöyle buyurmuştur: "Gökten yeryüzüne indirilmiş olan hablullah (Allah'ın ipi), Allah'ın kitabıdır." Korkunc bir yolun kenarına çekilmiş olan bir ip veya bir kuyuya düşmüş olanlar çıkarmak için uzatılmış bir ip ve ona gereğince iyice tutunmuş bir toplum düşününüz. İşte bu tasavvurdan meydana gelen hey'et-i ictimaiyye (sosyal kurul) Kur'an etrafında devamlı yüklerden bir İslâm cemaatinin misalinin teşkil edecektir.

Bu itisam (tutunma) için herhangi bir cemaat olmak da kâfi değildir.

Meâl-i Şerifi

104- İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır.

104-İslâm toplumundan böyle bir ümmet (topluluk) de teşekkül etmelidir.

Ta yukanlarda da açıklandığı üzere ümmet, öne düşen, çeşitli insan gruplarını toplayan, kendilerine uyulan bir topluluk demektir ki, hepsinin önünde de "imam" (önder) bulunur. Cemaat ile (toplu halde) namazlar, bu muntazam ve hayırlı sosyal tertibin görüntüsünü ifade eden gözle görürlü şeklidir. Bu şekilde hayra davet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet (önderlik) teşkil müslümanların imandan sonra ilk dini farzıdır. Bu farzayı (Allah'ın emrini) yerine getirebilen müslümanlardır ki âyetinin açık hükmü gereğince kâmil (tam) kurtuluşa ererler. Yoksa âyetinin mânâsı müşkil ve belki müteazzir (mümkünsüz) olur. Allah'ın vaadi bütünüyle

temin edilmez, hayra çağırarak, iyiliği emir, kötülüğe engel olma bütün müslümanlara farz-ı kifayedir. Bu yapılmayınca hiçbir müslüman mesuliyetten kendini kurtarmaz. Fakat her ferde farz-ı ayın değildir. Ümmetin tümünün vazifesidir. Çünkü "sizden" buyurulmuştur. Buradaki in tecridi (soyutlayıcı) veya teb'izi (ayınıcı) olmak üzere iki mânâyâ ihtimali vardır. Tecridi olduğuna göre her müslüman bununla görevlidir. Teb'izi olduğuna göre de genelde müslümanların vazifeleri, içlerinden bunu yapacak belli, özel bir topluluk meydana getirmek, onlara yardım ederek ve uyarak o vasıta ile bu görevi yerine getirmektir. Bunlar tayin ve görevlendirildikten sonra emretmek ve yasaklamak bizzat onlar üzerine farz-ı ayın olur. Ve fakat bunlar görevlerini yerine getirmezlerse, sorumluluk önce bunlara, ikinci olarak herkese teveccüh eder. Tevhid nizamı bozulduğu zaman, ortaya çıkacak şer ve bela da yalnız zalimlere isabet edip kalmaz, herkese buluşur.

Hayra davet (çağırma), dine ve dünyaya ait bir iyiliği içeren herhangi bir şeye davettir ki, birliğin ve İslâm'ın esasıdır. İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak da bunun önemli bir kısmıdır. Maruf (iyilik), İslâm'ın gereği olan Allah'a itaat; münker (kötülük) de İslâm'ın gereğini uymayıp, Allah'a karşı gelmek demektir. İyiliği ve kötülüğü Allah'ın ipinden başka ölçü ile ölçmeye kalkmak, isteklere ve nefse ait arzulara uymaktır ki, bu da ayncalık yapmaktır. Bu noktayı daha çok açıklamak için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

105- Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.

106- O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri karanlıklara: "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın" (denecektir).

107- Yüzleri ağaranlara gelince, (onlar) Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.

108- Bunlar Allah'ın, sana gerçek olarak okuyageldiğimiz, âyetleridir. Allah âlemlere hiçbir haksızlık etmek istemez.

109- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür.

105-109- Ey Muhammed ümmeti!

Meâl-i Şerifi

110- Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeğe çalışır ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de inansaydı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler de var, ama pek çoğu yoldan çıkmışlardır.

111- Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkaalın dönüp kaçarlardı. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

112- Allah nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine alçaklık damgası vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve insanları (müminler)'in ahidine sığınmış olsınlar. Onlar Allah'ın hissına uğradılar ve üzerlerine de miskinlik damgası vuruldu. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmiş olmaları ve haksız yere peygamberleri öldürmeleridir. Ayrıca isyan etmiş ve haddi de aşmışlardı.

110-111-112-Burada ümmet-i Muhammed'in esas mümeyyiz (ayınıcı) özelliği, tevhid imanı ile iyiliği emir ve kötülükten alıkoyma olduğu ve bilhassa bu vasıf altında insanlar için en hayırlı bir ümmet oldukları ve bu vazife esas itibarıyla yalnız ulu'l-emr (müslümanların yetkili amirlerin) e ait olmayıp bütün müminlerin bizzat veya bilvasıta (aracı ile) bununla ilgili olmaları gerekeceği ve bir ümmetin hayırlı oluşu da çoğunluğunun iyiliğiyle olabileceği ve nitekim diğer kitap ehlinin bu haslete sahip olamamaları, içlerinde Allah'a itaattan çıkmış sapıklanın çoğunluğu oluşturmalarından doğduğu ve müslümanların çoğunluğu bu seçkin hasleti muhafaza ettikçe kendilerine diğer kâfirlerin, sapıklanın netice itibarıyla bir eziyetten başka zararları dokunamayacağı hatırlatılıyor ki, burada "ancak Allah'ın ipine ve insanları ahidine sığınanlar hariç" kısmı da dikkate değerdir. Kendilerini her şey zannedip Allah'a itaatten dışarı çıkanlar az çok zillet (alçaklık)ten kurtulurlarsa, yine Allah'ın veya Allah'ın kullanının ahd (söz verme) ve emanı sayesinde kurtulabilirler.

Evet, Kitap ehlinin mümin olanları da yok değildir:

Meâl-i Şerifi

113- Hepsi bir değildirler. Kitap ehli içinde doğruluk üzere bulunan bir ümmet (topluluk) vardır ki, gecenin saatlerinde onlar secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar.

114- Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar iyi insanlardır.

115- Onlar ne hayır işlerle karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kendisinden gereği gibi sakınanları bilir.

113-114-115-Ümmet-i kâime, hakşinas (hak tanıyan), doğru, doğrulan veya Allah için kalkan, müstakim (doğru), âdil (adaletli) topluluk mânâlarına gelir.

Tefsir bilginlerinin çoğunun tercihinə göre burada kitap ehlinin maksat, Musa ve İsa aleyhisselâma iman etmiş olanlardır. Ve bu âyetin inisi sebebi hakkında birkaç rivayet vardır:

1- Abdullah b. Selam, Sa'leb b. Said ve Üseyd b. Ubeyd gibi zatlar müslüman oldukları zaman diğer yahudiler bunların aleyhinde bulunmuşlar küfür ve hüsnarlanından bahsetmişlerdi. Bunlara karşı, onların faziletlerini açıklamak hakkında bu âyet imişti.

2- Necranlılardan kırk, Habesten otuziki, Rumdan üç kişi ki toplamları yetmiş beş zat İsa'nın dini üzereyken Muhammed (s.a.v.)'i tasdik ederek iman etmişlerdi. Âyet bunlar hakkında imişti.

3- Peygamberimizin Medine'ye gelmesinden önce Ensar arasında Esad b. Zürene, Berar b. Ma'rur, Muhammed b. Mesleme ve Ebu Kays b. Sime b. Enes muvahhidin (Allah'ı bir tanıyanlar)'den idiler. Cünüb oldukları zaman gusledecek ve bildikleri kadar hanif dini ile amel ederlerdi. Resulullah gelince derhal tasdik edip, ona yardım ettiler.

4- Yukandaki âyetlerde kitap ehli yerildikten sonra hepsinin böyle olmayıp, içlerinde iyi sıfat ve hoş huya sahip olanların da bulunduğunun açıklanması için indiği de söylenmiştir.

Bazı tefsircilerin açıklamasına göre de burada kitap ehli deyimi, müslümanları da kapsayan genel bir mânâda kullanılmıştır. Ve her halde âyetin sıyâk (geliş şekli), cümlesindeki müminleri açıklama olduğu ortadadır.

Kitap ehlinin iman edenleri böyle. Genel olarak kâfirlere gelince; müminler, bunların servetlerinden ve dünya hayatı uğrunda çok harcamalarından endişe etmemelidirler. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

116- O inkâr edenler (var ya), onların ne malları, ne de evlatları, onlara Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar, ateş halkıdır; orada ebedi kalacaklardır.

117- Onların bu dünya hayatında harcadıklarının durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup da mahveden kavrucu ve soğuk bir rüzgarın hali gibidir. Allah onların zulmetmedi. Fakat kendileri, kendilerine zulmediyorlar.

116-117-Ancak:

Meâl-i Şerifi

118- Ey iman edenler! Kendi dışınızdakilere sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve düşmanlıkları ağızlarından taşmaktadırlar. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık.

119- İşte siz iyilik kimselersiniz ki, onları severseniz, halbuki onlar sizi sevmeyizler, siz kitap(lar)'ın hepsine inanırsınız, onlarsa sizinle buluştukları zaman "inandık" derler. Başbaşa kaldıkları zaman da kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısıırırlar. De ki: "Kininizle geberin!". Şüphesiz ki Allah göğüslerin (gönüllerin) özünü bilir.

120- Siz bir iyilik dokunsa fenalarınıza gider, başınıza bir kötülük gelse onunla sevinirler. Eğer sabreder ve Allah'dan gereğince korkarsanız, onların hülesini size hiçbir zarar vermez; çünkü Allah onları kendi amelleriyle kâşatmıştır.

118-Bitâne () esasında elbisenin iç yüzündeki astar demektir. Bundan bir kimsenin sırlarına vakıf olan pek sıkı dostuna da "bitâne" denilir. Müminler, milletlerinin ehlinde başkasını, yani gerek kâfirleri ve gerekse münafıkları (iki yüzlülere) iç yüzlerine vakf olacak özel işlerinde ve muamelelerinde kullanmaktan yasaklanmış ki, bu yasaklamanın özel hususlara da şümlü bulunmakla beraber âyetin sıyâkı (gelişi) -daha çok genel işlere bakmaktadır. Bunun gerekçesi de her iki tarafın ruhî durumları izah olunarak anlatılmıştır.

Evvla size fesat ve zarar yapmakta hiç kusur etmezler. Size meşakkat ve zahmet veren şeylerden memnun olurlar. Buğuzları ağızlarından taşmış, aleyhinize devamlı propaganda yapmaktadırlar. Halbuki sine (göğüs, kalp)lerinde gizledikleri öfkeler, kinler daha büyüktür.

119-İkincisi: Bunların sebebi ey müminler! Siz öyle kimselersiniz ki, onları, yani kendinizden başkasını da seversiniz. Müslümanın şian budur. Herkesin iyiliğini ister, herkese hayırhah (iyiliksever) olur, sevgi gözüyle bakar, haklarını korur, fesattan sakınır, kimseyi belaya sokmak istemez. Fakat mümin ve müslüman olmayanlara size karşı öyle değildir. Onlar sizi sevmeyiz. Bunun böyle olmasının sebebi de siz müslümanları bütün kitaplara iman edersiniz ve tamamen iman edersiniz. Onun için herhangi bir kitaba mensub olanların ve hatta mensubluk iddiasında bulunanların kendilerine iyi nazar (bakış)ları kadar sizin de onlara iyi nazar (bakış)ınız bulunur. Çünkü imanın gereği budur. Fakat böyle olduğunuz halde onlar öyle değildirler. Sizin kitabınıza inanmazlar, küfrederler; inandıkları kitaba da -yukarıda görüldüğü üzere hepsi tamamıyla inanmış değildir. Buna göre müslümanların, müslüman olmayanlara karşı bakışları ve muameleleri münime yakışır olduğu halde; müslüman olmayanların müslümanlara bakış ve muameleleri -inançları gereğince daima ve zorunlu olarak kâfirce olur. Bundan dolayıdır ki hakiki bir müslüman, herkesin işlerinin sırdaşı olmaya layık olduğu halde; müslüman olmayanların müslümanlara sırdaş olması hem kendilerine, hem müslümanlara zararlıdır. Netice olarak müslümanın vicdanı temiz ve geniş, diğerleri ise dar ve bulaktır. Üçüncü olarak, münafıklar yüze karşı gelince "biz müminiz" derler; fakat tenha kaldılar, meydana boş buldular mı iman ehline kinlerinden parmaklarını ısıırırlar, daima dışı gıcırdatır dururlar.

120-Bunun için siz müminlere bir güzellik dokunursa fenalarınıza gider. Mesela müslümanların bedenlerinin sıhhati, ucuzluk ve ferahları, düşmanlarına zaferleri, aralarındaki anlaşma ve sevgileri onları memnun etmez ve fakat size bir kötülük isabet ederse onunla sevinirler. Mesela müslümanlara bir hastalık, fakirlik, mağlubiyet, ayncalık, yağma ve çapulculuk gibi bir müsibet oldu mu keyiflenir ve sevinirler. İşte bütün bunlara karşı müslümanların görevi sabredip korunmak, faziletler kazanmak ile onları hasetlerinden çatlatmaktır. Eğer müslümanlar Allah'a itaat etmede sabrederler ve yasaklarından kaçınmakla iyice korunurlarsa, o kâfirlerin ve o münafıkların hilelerinin ve entrikalarının hiçbir zararını görmeyiz. Çok olsa biraz eziyet çekmiş olurlar. Fakat sonunda hepsine galip gelirler ki, İslâm tarihi bunlar misalleriyle doludur.

Sabredenlere ve Allah'tan gereği gibi korkanlara Cenab-ı Allah'ın yardım ve imdadı nasıl cereyan edip de düşmanların zararlarını defettiğini, sabredilmediği ve korunulmadığı zaman da nasıl zararları düşüldüğünü açıkça anlatmak için de özellikle şu örnekleri an ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

121- Hani sen sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için aileden ayırmıştın. Allah, hakkıyla işiten ve bilendir.

122- O zaman içinizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yarıdmcısı idi. İnananlar, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

121-Bu iki âyette Uhud gazası (harbi) hatırlatılmıştır. Şöyle rivayet edilir ki, bir Çarşamba günü müşrikler Ebu Süfyan komutasında olarak Medine civarında Uhud dağına inmişlerdi. Resulullah (s.a.v.), ashabıyla istişare etti. Abdullah b. Ubeyy b. Selul'u da çağırımtı. Bundan önce onu çağırma, bu defa onu da davet etti. İstişare esnasında Abdullah ve Ensar'ın çoğunluğu: "Ey Allah'ın elçisi Medine'de dur, çıkma, biz şimdiye kadar herhangi bir düşmana çıktıkça müsibete (kötülüğe) uğradık ve fakat herhangi bir düşman da üzerimize gelidye biz de onları müsibete düşürdük. Sen içindekiler daha neler olur? Şu halde bırak onları, şayet kârlarsa kötü bir yerde kalmış olurlar ve eğer üzerimize gelirlerse erkekler yüzüye savaşır; kadınlar, çocuklar da taşla tutarlar, geri dönerlerse fena halde ümitsiz ve şaşkın olarak dönerler, giderler." demişlerdi. Diğer bazıları da: "Şu köpeklerle karşı çıkalım, kendilerinden korktuk zannetmesinler." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz buyurdu ki: "Ben rüyamda gördüm, etrafımda bir sigır boğazlanıyordu. Bunu hayra yordum. Kılıcımın ucunda bir gedik gördüm, bunu da bir hezimet (yenilgi)ye yordum ve gördüm ki, sanki ben sağlam bir zırhlı gömleğe sokuldum, bunu da Medine diye yordum. Reyiniz (kanaatiniz bu şekilde) olursa Medine'de kalır ve onları bırakırsınız". Buna karşı müslümanlardan "Bedir savaşını" yetişememiş olan ve Uhud günü şehit olmaları takdir edilmiş bulunan birtakım kimseler: "Herhalde bizi düşmanlanmızca kıkar." dediler ve bunda ısrar ettiler. Buna göre Peygamberimiz de zırhını giyindi. Giyinince de ısrar edenler: "Biz ne kötü şey yaptık, Resulullah'a vahy gelirken ona karşı fikrimizde ısrara kalkıştık." diye pişman oldular. Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Resulu ne fikirdeysen öyle yap." dediler. Resulullah da: "Bir peygamber zırhını giyinince, artık savaşmadan onu çıkarması yarasızdır." buyurdu ve cuma günü cuma namazından sonra bin kişi ile çıkıp hareket etti. Cumartesi günü sabahleyin Uhud'da Şi'b adlı yere vardılar. Resulullah piyade (yaya) olarak yürüyordu. Ashabını harb için mevzilere yerleştiriyordu ve safları o kadar tanzim ediyordu ki, biraz kıymış bir göğüs görse, "geri çekil" diyordu. Vadinin bir yanına kondu. Gerek kendisini ve gerek askerinin arkasını Uhud'a verdi. Abdullah b. Cübeyr'i okullara komutan yaptı. "Oklarla bizi müdafaa ediniz, arkamızdan gelmesinler." diye ona emretti. Ve ashabına da: "Bu yerde iyi durunuz, düşman sizi görünce dönercektir. Sakin dönenleri takip etmeyiniz ve bu mevziden kçmayınız." buyurdu. İşte bunları hatırlatmaktadır. Kısmı da Hz. Aişe'dir. O gün Resulullah onun yanından hareket etmişti. Sonra Abdullah b. Ubeyy, görüşüne muhalefet edildiğinden dolayı, "Çocukların sözlerini dinledi de benimkini dinlemedi." diye içerlemişti. Kendi adamlarına: "Muhammed, düşmana ancak sizinle galip gelir, ashabına, 'Düşman sizleri görünce bozulacak' diye vadetti. Şu halde düşmanlarını gördüğünüz zaman siz bozulunuz, arkanızdan onlar da bozulur, iş Muhammed'in dedigi gibi tersine olur." dedi. İki taraf karşılığınca Abdullah emrindeki üçyüz kadar münafıkla beraber bozuluverdiler. Düşman üçbin kadardı. Bunlara karşı yediyüz müslüman kaldı. Allah'ın

yardımla müşrikleri yenilgiye uğrattılar. Resulullah'ın buyurduğu ortaya çıkmıştı. Fakat müminler bu suretle onların bozulduklarını görünce, Bedir olayı gibi olmasını arzu ederek sabredemediler, geriye kaçanları takibe koyuldular ve Resulullah'ın emrine uymayıp, gösterdiği yeri terkediverdiler. Sırf bu muhalefet yüzünden Cenab-ı Allah müşriklerin kalplerinden korkuyu alıverdi. Tekrar döndüler hücum ettiler. Asker, Resulullah'ın etrafından dağıldı. Beraberinde Hz. Ebu Bekir, Ali, Abbas, Talha, Sa'd gibi birkaç zattan başka kimse kalmadı. O sırada Resulullah'ın mübarek yüzü yaralandı, mübarek rubâ'yı (kesici) diş kındı. Asker içinde: "Muhammed öldürüldü" diye bir sayha (çığlık) çıktı. Enşar-ı kiramdan künyesi Ebu Süfyan olan bir zat da: "İşte Allah'ın Resulu burada" diye bağımaya başladı. Muhacirler ve Ensar döndüler, Resulullah'ın etrafına geldiler. İçlerinden yetmiş kişi şehid olmuş, birçoğu da yaralanmıştı. Resulullah, "Kardeşlerini müdafaa eden erkeğe Allah rahmet etsin". buyurup, beraberindekilerle müşriklere hücum etti, onlar da bir hayli ölü ve yaralı vererek, Allah'ın yardımıyla hepsini defetti.

İşte Uhud olayının özeti budur ki, üçbin düşmana karşı, binden az ve üçyüz münafıkın da geri dönmeleri üzerine yediyyüz kadar müslüman askeri galip olmuşken sırf Resulullah'ın emrine uymamaktan ve ganimet arzusuna düşülmekten dolayı böyle bir bozgunluk vuku buldu ve olanlar oldu ki, bütün bunlar, "Eğer siz sabırlı olur ve iyi korunursanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez." (Âl-i İmran, 3/120) anlamını gösteren olayın şahitleridir.

122-Bu olayda Abdullah b. Übeyy b. Selul'un bozgunluğu esnasında Resulullah'ın taraflarını teşkil eden iki taife ki, Hazrec'den Beni Seleme (Seleme oğulları) ile Evs'ten Beni Harise (Harise oğulları) de kalp zayıflığına düşüp az daha öncecek gibi olmuşlar; fakat âyeti delaletince Allah saklamış, kalplerini toplamışlar, niyetlerini doğrultmuşlar ki âyetinin de bunlara işaret olduğu beyan edilmiştir. Bunda bir münafığı bitâne (sırdas) edinip istişareye kaşırtmaktan çıkan zarara da büyük bir misal vardır. Şu halde müslümanlar sabır ve korunma ile görevlerini bilmeli ve ancak Allah'a tevekkül ve itimat etmelidirler. Kalplere kuvvet veren O, zayıflık veren yine O'dur. İktbal (düşman karşılama) ondan, idbâr (geri çekilme) de onandırı. Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından sakınanlar herhalde galip ve muzaffer olurlar.

Meâl-i Şerifi

123- Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah size Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan sakının ki, O'na şükretmiş olabilirsiniz.

124- O zaman sen müminlere: "Rabbiniz size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diydurun.

125- Evet, sabreder ve (Allah'tan) korkarsanız, onlar ansızın üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı nişanlı beş bin melek yardım eder.

126- Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım, yalnız daima galip ve hikmet sahibi olan Allah katındandır.

127- (Allah bu yardımı) inkâr edenlerden bir kısmını kessin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler (diye yaptı).

128- Bu işten sana hiçbir şey düşmez. (Allah), ya onların tevbesini kabul eder, yahut onlara, zalim olduklarından dolayı azab eder.

129- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

123- "Bedr", Mekke ile Medine arasında bir kuyu suyunun ismidir ki, sahibi Bedr b. Kelde'nin adıyla veya ay gibi parlak ve yuvarlak olduğundan dolayı Bedr diye isimlendirilmiştir. O yere veyahut vadiye Bedr denildiği de rivayet edilmiştir. İkrieme'den nakledildiğine göre burası cahiliyye devrinde bir ticaret yeriymiş. Peygamberimiz, müşriklerle ilk savaşı olan Bedir gazası burada olmuştu ki, hicretin ikinci senesi Ramazan ayının yirmi yedinci cuma gününe rastlıyordu. O gün, "sizler güçsüz olduğunuz halde" âyetinden anlaşıldığına göre müslümanlar gayet az, fakir ve maddî bakımdan son derece zayıf duruma idiler. Toplamı üç yüz on kişiden ibaret bir mücahid toplumu idi. Yetmiş yedisi Muhacir (Mekke'den Medine'ye göç eden)lerden ve sancaktarları Hz. Ali idi. İki yüz otuz altısı Ensar (Medine'nin yerlisi)dan ve sancaktarları Sa'd b. Ubade idi. Üç-beş kişiyi ancak bir deve düşebiliyordu. Bütün askerde yalnız bir at, diğer bir rivayete göre bir Mikdâd'ın, bir de Mersed'in olmak üzere iki at, doksan deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna karşılık düşman, bin kadar savaşçı idi. Yüz atları vardı. Silah ve kuvvetleri tamdı. İşte Bedir günü böyle bir halde bulunan müminlere Cenab-ı Allah yardım ihşan etti. Biliindiği ve görüldüğü üzere Ebu Cehil gibi Kureys'in ileri gelenleri o gün hep öldürüldüler. Ve o gündün itibaren imanın gücü ortaya çıktı. Bedir günü, İslâm'ın binası oldu. Bunu Allah'dan başka kim yapabilir? Şimdi akli olanlar, böyle bir yardımı yapan Allah'a dayanmaz ve itimad etmez mi? Nasıl olur da sabır ve korunmayı bırakır, feşele (yani korkaklığa) ve kalp zayıflığına düşer? Şu halde ey müminler bundan böyle hep Allah'dan gereği gibi korkunuz ki, yardımına erişip şükredesiniz.

124-125- Bedir harbindeki ilâhî yardım o sırada idi ki ya Muhammed, sen müminlere şöyle diydurun: "İndirilmekte olan üç bin melekke Rabbinizin size yardım etmesi yetmez mi? Evet siz sabır ve sebat eder, itaatsizlikten sakınırsanız, onlar da şu anda üzerinize geliverirlerse Rabbiniz, beş bin nişanlı melekke size yardım eder." Rivayet edildiğine göre o sıra, "Kürz b. Cabir el-Muharibî müşriklere yardım etmek istiyomuş" diye müslümanlara bir haber gelmiş ve endişelenmelerine sebep olmuştu. Buna karşı, bu şekilde iki derece ilâhî yardım bildirilmiş ve müşrikler dağılmış, bunu haberalan Kürz de yardımdan vazgeçmiş idi. Cenab-ı Allah Bedir savaşında müminlere başlangıçta bin melaike ile yardım etmişti. "Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz, O da: "Ben size birbirinden bin melek ile yardım edeceğim" diye dualarınızı kabul etmişti." (Enfal, 8/9) Bundan sonra Kürz haberleri üzerine inmiş olan üç bin melek yardımı ile müşriklerin dağılmasını çabuklaştırdı. Ve şayet düşmanlara adı geçen Kürz'ün yardımı hemen gelivercek olursa, müminlerin -sabır ve korunmalan şartıyla yani âlâmeti, nişanlı, simalan belli) beş bin melaike daha göndereceğini de vaad etti. Şu halde düşmana yardım gelmemiş ve zafer tamamlanmış bulunduğundan, bu beş bine ihtiyaç kalmadığı anlaşıyor. Bununla beraber işbu beş bin nişanlı meleklerin de savaşa katılmamış olmakla beraber, indikleri ve hazır oldukları hakkında rivayetler de mevcuttur. Ve bazı rivayette bu nişanlı melekler "Uhud'da inmiş ve fakat karşımaya iştirak etmemişlerdir. Bu meleklerin simalan, çoğu rivayetlerde kır atlar üzerinde can veya beyaz veya siyah sanlı olmak üzere nakledilmiştir. Bütün tefsir ve siyer bilginlerinin ittifakı vardır ki, Bedir harbinde melekler inmiş ve kâfirlerle harbetmişlerdir. Bedir harbinin dışında meleklerin bizzat harbe katılmayıp ancak çok sayı ile yardım halinde bulunmuş oldukları da İbni Abbas'dan rivayet edilmiştir. Allah'ın bir meleğinin, yerin altını üstüne girmeye gücü yettiği halde, böyle birçok melek ile yardım, kulları filleri ile olan ilâhî yardımının bir tecellisi. Ve bilinmedikdir ki, bu gibi durumlarda insanları gözünde kemmiyet (mikdar)ın de özel bir önemi vardır. Şu halde meleklerin çoğaltılması, en az bir mücahit zümresinin, keyfiyyet (nitelik) bakımından, kuvvetlerinin artmasını ifade eder.

126-Bunun için buyuruyor ki: Vuku bulan ve vaad edilen bu yardımı Allah, sırf müminlere bir müjde olmak ve kalplerini yatıştırmak için yapmıştır. Böyle bir yardım ve hatta genelde gerçek yardım ise, ancak aziz (üstün) ve hakim (hikmetli) olan Allah katındandır.

127-Allah'ın bu yardımı da şu hikmetler içindir: Kâfirlerin bir tarafını bölmek, öldürmek veya esir etmek veya onları perişan edip çiğerlerini hûn (kan) eylemek için ki maksatlarına eremeyip perişan ve ümitsiz olarak dönsünler.

128- Ey Muhammed! Başkaları şöyle dursun, sen bile bizzat hiçbir emre, hiçbir hükme sahip değilsin. Ancak memur bir kulsun. Allah'ın emri olmayınca, o kâfilere ve muhâlf (karşıt)lere hiçbir şey yapamazsın, hatta aleyhlerine dua bile edemezsin. Nitekim rivayet edildiğine göre Uhud olayında Resulullah kâfilere beddua etmek istemiş ki bu âyet inmiştir. Netice olarak emir, ancak Allah'ındır. Allah'ın hikmeti de, ya onları Bedir'de yaptığı gibi kesmek veya perişan etmekle ümitsiz bırakmak, veya onlara tevbe nasip

etmek, veyahut onları şiddetli bir şekilde azaplandırmaktır. Bu azaplandırmanın sebebi de zira onlar zalimdirler.

129- "Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder." bununla beraber "Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir". Şu halde bunu iyi bilmeli ve yalnız Allah'ın emir ve hakimiyetine iman ve ancak onun yardımına dayanıp ona göre sabır ve ittika (gereğince sakinma) ile ilâhî afv ve rahmet yoluna girmeli ve Uhud vakası (olayı)nda olduğu gibi zarar görmemek için küçük cihaddan önce müminler büyük cihad olan nefis mücadelesi ile ahlâklarını, toplumlarını, işlerini ve iç durumlarını ıslah ve terbiye etmelidirler.

Bunun için:

Meâl-i Şerifi

130- Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.

131- Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.

132- Allah ve Peygambere itaat edin ki, size de merhamet edilsin.

130-131-132-Demek ki şimdi içe ait ıslahat (düzeltme) hususunda dikkat nazanna alınacak mesele, ittika (gereğince sakinma) ile ilgili olan iktisadî meseledir. Ve bunun en önemlisi de faizden kaçınmaktır (Bakara, 2/275, 276, 278, 279. âyetlerin tefsirine bkz.). Bunda da ilk iş "ad'at-ı müdaafe" (kat kat artırılmış) ribâ (faiz)nin kaldırılmasıdır. Faizin kat kat artınması da, bir borca geçmiş eklene eklene faizin ana para kadar veya daha çok bir mikdan bulması demektir. Tefsirciler, kat kat olma şartının, ihtirâzı olmayıp o zamanki durumun cereyanına göre vakı olmuş olduğunun ve buna göre yasaklamamın aslinin mutlakla faizi haram kılmaya yönelmiş olduğunun açıklamaktadırlar. Bu âyetin Uhud vakasını hatırlatması konusunda inmesi, bunun ilk nazil olan ribâ (faiz)'yı yasaklama âyeti olduğunu göstermekten uzak değildir. Fıkha ait incelemelere göre Bakara sûresinin âyetleri mükazul bakımından bundan sonradır. Ve hatta sonra inmiş olmasa bile, herhalde, mukaddem (daha önce) de olmadıgından, en azından beraber olduklarının düşünülmesi gerekir. Ve bundan dolayı ribâ (faiz) hakkında hakim olan nass (mânâsı açık âyet), "Allah alışverişi helal, ribâ (faiz)'yı haram kıldı." (Bakara, 2/275) mutlak haram kılma âyetidir. Şu halde Bakara sûresinde açıklandığı üzere "Eğer (faizle ilgili söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulu ile savaşa girdiğinizi bilin." (Bakara, 2/279) tehlikesini düşünüp emirlerini tutun. Bu ittika (korunma) ve itaat ile:

Meâl-i Şerifi

133- Rabbinizin başışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun!

134- O (Allah'tan hakkıyla korka)nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.

135- Ve onları çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Bir de onlar, bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmezler.

136- İşte onların mükafatı (ödülleri) Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlerdir. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

133- kelimesi, Nâfi' ve İbni Âmir kırâetlerinde "vav"sız olarak şeklinde okunur.

"Müsaraat", , konuşmak, sürat'ı yaşı yapmaktır. Mağfiret (afv'e) koşmak da, sebepler ve mağfiretin yoluna koşmak demektir. "Cennet", dâr-ı saadet (saadet evi) olan ebedî vatan, o gizli bahçe ki "altından ırmaklar akan cennetler" den birisi veya hepsi. "Arz"; tül (uzunluk) karşılığı "en" veya vüs'at (genişlik) veya karışık ve bedel mânâsındır ki, birşey satın almak için arz olunur. Diğer bir âyette "Genişliği, gökle yerin genişliği gibi olan cennete koşuşun." (Hadid, 57/21) buyurulduğundan, burada da teşbih (benzetme) "kaf"ın hâzfi (düşmesi)'yle "Onun eni, göklerin ve yerin enidir." mânâsı gözetilmiştir. Ve bu teşbihin hakikî veya genişliğin büyüklüğünden kinaye olduğu da bahis konusu edilmiştir. İbnü Abbas ve Said b. Cübeyr ve cumhûr (çoğunluk) demişlerdir ki: "Gökler ve yer, kumaş gibi yayılıp birbirine alınıncı cennetin enine bir ölçü olur. Uzunluğunu ise Allah'tan başka kimse bilmez". Bu görüşe göre cennet, semalardan daha büyük demektir. Bazı nebevî hadislerde de cennet, Arş-ı âzam (büyük Arş)ın altında ve semalarn üstünde bulunduğ şeklinde varid olmuştur. Bunun için "bir kişiyi düşen cennet" diye de açıklanmıştır. Bununla beraber bu âyetin zahiri, bu alemin semalan ve yer, aynen cennetin eni, âyeti de teşbihen (benzetilerek) böyle olduğunu gösteriyor. Bunları birini bedel, birini "en" mânâsına alarak tefvik (birbirine uydurmak) mümkün olduğu gibi, "Rabbının (hüküm ve adalet) makamından korkan kimseye iki cennet vardır." (Rahman, 55/46) âyeti de, her iki âyetteki cennetleri başka başka olarak almayla mümkündür. "Rabbimiz, bize dünyada da güzelliğ yer, ahirette de güzelliğ ver." (Bakara, 2/201).

Râzî tefsirinde nakledildiği üzere Herak'l'ın (yani Rum kralının) elçisi Peygamberimize: "Sen 'müttekiller için hazırlanmış ve genişliği yer ve gökler kadar' olan bir cennete davet ediyorsun? O halde nâir (cehennem) nerede?" diye sormuş. Resulullah (s.a.v.): "Sübhanelah! (Allah'ı) noksan sıfatlardan tenzih ederim), gündüz olduğu zaman gece nerede olur?" buyurmuş olduğu rivayet edilmiştir.

134-Bu cennetin müttakî (Allah'tan gereğince korkan)ler için hazırlanmış olduğu gösteriliyor. Ve bu korunmanın sadece şirkten sakınmak mânâsına genel bir korunma olmadığı anlatılmak için bu müttakiler, özel vasıflarla vasıflandırılıyor ki, birinci olarak "serra", sürür (sevinc) veren durum; "darârâ", zal ve sıkıntı veren durum demektir ki, hâl-i yûsur ve hâl-i usûr, (sürür hali ve sevinç hali); hayat ve vasiyyet hali suretiyle ölüm hali; evlat ve akrabaya harcama gibi sevinc veren infak; düşmanlara karşı masraf gibi zarar ve sıkıntı veren harcama halleri; kolaylaştıncı kimselere ziyafet ve hediye; sıkıntıda olan fakirlere sadaka mânâlarından her biriyi tefsir edilmiştir. Buna göre açık olan genellemedir. Gayz, hoşlanmadık bir şeye karşı insan tabiatın heyecanının yani öfke demektir ki, gadab (kıznılgı)ın aslıdır. Ve ondan farkı vardır. Deniliyor ki, her halde gadabın arkasında intikam alma isteği vardır. Veyahut gadab (kıznılgı), istemeden yüzde ve uzuvlarda görünür. Gayz ise yalnız kalpte kalabilir. Bir de Allah'a gazab isnat edildi de, gayz isnat edilmmez. "Kezm = " dolu bir kırbanın (deriden yapılmış su kabı) ağızını bağlamaktır ki, burada öfkesini yutup tutmak, zarar gördüğü kimselere karşı kudreti bulunduğu halde intikama kalkışmamak ve hatta hoş olmayan bir hâl göstermeyi hazmetmek ve sabretmektir. Kötülük edenlere karşı afv ile muamele edenler. Affetmek hakkında birçok nebevî hadis varid olmuştur. Bu cümleden olarak buyurulmuştur ki: "Kıyamet günü, nerede ecir (sevab)leri Allah üzerinde olanlar, cennete girsinler." diye bir çağınca bağırarak. "Ecir Allah üzerinde olan kim?" denilecek. Bunun üzerine, affetmiş olanlardan başka kimse kalkamayacaktır. İşinde iyilik yapan bütün iyilikseverleri kapsayıcıdır. (İnsanın mânâsı için Bakara sûresi 112. âyetine bakınız).

135-İkinci olarak "Onlar fâhişe işledikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman..." Fahişe, zina gibi çok çirkin olan fiil; nefse zulüm de herhangi bir günah. Yahut fahişe, başkasıyla ilgili olan günah. Nefse zulüm de başkasıyla ilgili olmayan günah demektir. Müttakilerin ikinci kısmı insanlık hali böyle bir kötülük yaptıkları veya herhangi bir günah işledikleri zaman, hemen Allah'ı hatırlarlar da haya ve korkulardan günahlarına hemen istişfar ederler. Yaptığına nedamet edip kalbiyle ve diliyle affedilmesini diler ve o günahı örttüreceğ iyiliklere koşuşurlar. Gerçekte günahları da gafûr (affedici), rahim olan Allah'dan başka kim bağışlar? Öyle ya, affedenler, iyilik yapanları seven şâhî büyük Allah'dan çok affetmeye ve bağışlamaya gücü yeten kim düşünülebilir? İşte herhangi bir günah sonunda derhal Allah'dan utanıp da hemen tevbe ve istiğfar edenler, ve yaptıkları günahlarda, bile bile, ısrar etmeyenler,

136- bunlar yok mu, Allah tarafından mükafatlan bağışlanma, günahları yokmuş gibi alından imkalar akan, içinde ebedî olarak kalacakları cennetlerdir. Bunlar Allah'ın göze görünmeyen ebedî (sonsuz) nimetleridir. Ne de güzeldir ecir iş yapanların, çalışanların. Esas itibarıyla amelînin gereği değil, sırf Allah'ın lûtfu olan bu bağışlama ve cennet, ilâhî vaad gereğince, güzel amel sahiplerinin haklarıdır. Amel etmeyen, tevbe etmeyen isyankârların kurtuluş ve selametleri ise böyle hak etmek şeklinde bir ahd ve vaad ile garanti edilmiş değildir. Sırf Allah'ın dilemesi ve yardımına kalmış bir şeydir. Bununla beraber onların bağışlanması da imkansız değil, caizdir. Çünkü "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, muhakkak Allah bütün günahları affeder." (Zümer, 39/53) buyurulmuştur. Ancak şuna dikkat edilmesi gerekir: İkinde de esasen hakim olan ilâhî lûtf ve büyüklük olmakla beraber, Kur'an dilinde biri çalışmış namuslu bir ecir, biri de ecir olmak üzere yazılan ve fakat namusluyla çalışmayıp ücret zamanı sadaka uman bir dilenci durumunda anlatılmıştır. Şu halde kendini beğenmiş, küstah bir işçinin kovulmak tehlikesi bulunduğu gibi, tembel bir dilencinin de iman cıvısı ile ihsana mazhar oluvermesi mümkündür.

Burada açıklanan iki kısım müttakilerin halî, kıyasın gelişine tatbik olununca birincilerin genel olarak Bedir aşabının, ikincilerin de Uhud aşabının vasıflarına işaret ettiği anlaşılır. Bundan dolayı, bu kıssa (olay)ya sözü nakletmek için buyruluyor ki: Meâl-i Şerifî

137- Muhakkak ki sizden önce birçok olaylar, şeriatler gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin, dolaşın da yalancıların sonunun nasıl olduğunu bir görün. 138- Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, Allah'dan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir öğüttür.

137- kelimesi burada vaka (olay)lar mânâsındadır. Yani ey müminler, Uhud vakasında kâfirler size karşı bir gösteride bulundularsa da bundan dolayı üzülmeyiniz. Sizden önce milletlerin tarihinde böyle nice olaylar geçmiştir. Fakat güzel sonuç Allah'dan korkanlara kalmıştır. Yer yüzünde gezin de gözünüzü ve basiretinizle bakıp inceleyiniz, gerçeği yalancıların sonu nasıl olmuş? Tefsirciler: "Burada, ibret almak için yeryüzünün her yerini gezip onun içine aldığı Allah'ın acıap yaratıklarını seyretmenin, salih kişileri ve büyük yapılan ziyaret etmenin ve tarih kitaplarını okuyup incelemenin caiz olduğuna delalet vardır. Çünkü bunlar, âlemin seyrini ve geçmiş milletler üzerinde cereyan eden işkenceleri bilmek için bir yoldur." diyorlar ki bunda, hak ile batılın akışını incelemek suretiyle ibret almak için eski eserlerin de dahil olacağı unutulmaması gerekir. Biz de şunu eklemek isteriz ki, bu konuda "geziniz" emri, mücerred (yalnız) izin ve mubah olmaktan çok, en az nedb (mendûb, müstehab) gibi bir hüküm ifade eder.

138- İşbu "gelip geçmiştir." hatırlatması ve gerisi, bütün insanlara bir çeşit açıklama ve fakat yalnız Allah'dan hakkıyla korkanlara doğru yolu gösterme ve öğüttür. Gereğince korunmak karakterine uymayanlar, akıllarını başlarına alamazlar. Mev'za (öğüt), din yolunda laiyk olmayan şeylerden yasaklamayı ifade eden söz demektir.

Şöyle ki:
Meâl-i Şerifî

139- Gevsemeyin, üzülmeyin, eğer hakikaten inanıyorsanız, muhakkak üstün olan sizsinizdir.

140- Eğer size (Uhud savaşında) bir yara değmişse, (Bedir harbinde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmeyiz.

141- Bir de bu, Allah'ın iman edenleri tertemiz seçip, kâfirleri yok etmesi içindir.

139- "Eğer hakikaten inanıyorsanız muhakkak üstün olan sizsinizdir." Uhud harbinde müminlerin bir kısmı bozulunca, o zaman düşman komutanlarından olan Hâlid b. Velid dağı tutmak istemiş, Resulullah da: "Sakin üzerimize yükselmesinler. Ya Allah, bizim kuvvetimiz ancak seninledir." demişti. Bu âyet de o zaman indi diye rivayet edilmiştir. Kurtubî tefsirinde anlatıldığı üzere gerçekten Uhud'dan sonra Peygamberimiz zamanında Muhammed ümmeti hangi seferde bulundularsa muhakkak başanlı olmuşlar, ondan sonra da sahabelerden biri bile bulunan her İslâm ordusu da öyle olmuştur.

140-141- "Eğer size bir yara dokunmuşsa, o topluma da benzeri bir yara dokunmuştur." "Karh " yara demektir. Uhud savaşında Muhacirlerden beş kişi (yani Peygamberimizin amcası Hz. Hamza b. Abdûlmüt-talib, Resulullah'ın sancakdan Mus'ab b. Umeyr, Peygamberimizin amcaoğlu Abdullah b. Cahş, Osman b. Şemmas, Utbe'nin kölesi Sa'd), Ensar'dan da yetmiş kişi şehid olmuşlardı. (Allah hepsinden razı olsun). Başlangıçta Bedir harbinde kâfirler ordusundan yetmiş kişi öldürülmüştü. Uhud'da İslâm ordusu bine yakın olduğu gibi, Bedir'de kâfirler ordusu da bin kadardı. Bundan başka Uhud savaşında müslümanlar Resulullah'ın emrine muhalefet olmazdan önce düşmandan bayraktarlarıyla beraber yirmi küsur kişiyi öldürmüşler ve birçoklarını yaralamışlar ve oklarıyla bir hayli hayvanlarını da tepelermişlerdi. Bazı tefsirciler bu mukayeseyi yalnız Uhud harbine tahsis etmişlerse de, tefsircilerin çoğunluğunun açıkladığı üzere âyet Uhud ile Bedir'in karşılaştırılması hakkındadır. Yani düşmanlar Bedir savaşında verdikleri ölü, öldürükleri yenilgiden dolayı gevşekliğe ve güçsüzlüğe düşmüşlüp Uhud saldırısına hazırlanmış oldukları halde, siz onlardan daha yüksek iken nasıl olur da gevşekliğin ve güçsüzlüğe düşer, üzülsünüz ve bundan sonra da cihada hazırlanmazsınız?

O günler, o zafer ve üstün gelme günleri yok mu? Biz onları insanlara sizde tedavi ettirir, döndürür, dolaştırırız. Kâh filanların lehine çeviririz, kâh da filanların. Nitekim:

"Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizeydi. Bir gün kadınlr, bir gün de kartallar" denilmiştir. "Devlet" ve "devle" isimlendirmesi de işbu müdavele (döndürüp dolaştırma) mânâsı itibarıyledir. Ve bu günleri döndürüp dolaştırmanın birçok gizli hikmetleri vardır. Bu cümleden olarak Allah sizden iman edenleri bilsin ve sizden şehidler alsın ve şahitler tutsun diyedir ki böyle yapar. Ve malum ya Allah zalimleri sevmeyiz. Eğer bu döndürüp dolaştırmak olmamış ve kâfirler hep sıkıntı ve şiddet içinde kalmış olsaydı, imanın ihtiyarı (isteğe bağlı olmasının) kıymeti kalmaz, zorunlu bir iş olur. Teklifin, sevap ve cezanın mânâsı olmaz, her şekilde ilâhî cebir (zorlama) ve kudret, hükümünü icra eder. Ve çalışma ve seçime, isteğe bağlı olan sayısız hikmetler (ilerleme) ve istifa (seçme) kanunu bulunmazdı. Görünüşte kâfirlerin gıkkına gibi görünen bazı şüpheler bulunmalı ve mükellef gaybe ait delilleri iman gözüyle keşf ve tetkik ederek o şüpheleri defetmeli ve o sayede bulunduğu halden geleceğe aşk ile hamle ettirecek heyecanları duyabilirdi ki, gerçek iman sahibi ile küfür sahibi ortaya çıksın ve küfür ehli geçici şeylerle aldanırken iman ehli ebedîlik ile en son saadete ulaşsın. Bunun için buyruluyor ki: Bir de Allah iman edenleri seçsin ve günahlardan temizlesin ve o kâfirleri eksiltilip köletsin. Demek olur ki, insanlar arasında günlerin döndürülüp dolaştırılması, iman ehli kâfir arasında bir istfâ (seçim) ile, işin sonunda müminleri yükseltme hikmetine dayanmaktadır. Herhangi bir zamanda kâfirlerin bir zafer günü görmüş olmaları bile bir çeşit iman ile ilgilidir. Mesele kâfirlerin batıla inanmalarının kuvveti, müminlerin hakka inanmalarının kuvveti ile karşılaştırıldığı zaman, kâfirin batıla olan imanında daha çok bir şiddet ve kuvvet varsa; o kâfirler o müminlere galip gelebilirler ki, bu galibiyet batılın hakka üstün gelmesi değil, inanılan şeyi bir tarafa bırakmak, bir imanını, diğer imana galip gelmesi demektir. Çünkü, ilgilendiği şeyi bakmaksızın mutlak iman, mutlak küfre muhakkak galiptir. Buna göre müminlerin Allah'a öyle kuvvetli bir imanları bulunması gerekir ki, kâfirlerin, esasında bir küfür ve şirk olan dünyaya ait imanları onunla öldüğü zaman, ahiret karşısında dünya, hâlik (yaratıcı) karşısında mahluk (yaratık) kadar zayıf ve hükümsüz kalsın. Bu noktada "Kim zerre kadar hayır yapmışsa onu görür." (Zilzal, 99/7) ifadesinin de bir tecellisi

vardır. Ve herhalde sonuçta şurası kuşkusuz sabittir ki, yaratılış mutlak bir seçime yöneliktir. "Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın." (Âl-i İmrân, 3/191) Bunun için kâfirlerin başıyana ulaşması da netice itibarıyla, kendi zararlarındadır.

Mesela işbu "Allah iman edenleri bilsin.", "Yoksa siz, Allah, içinizden cihad edenleri bilmeden, sabredenleri bilmeden..." (Âl-i İmrân, 3/142), "Elbette Allah doğruları bilecek, yalancıları bilecektir." (Ankebut, 29/3), "İki zümreden hangisinin, kaldıkları süreyi daha iyi hesap edeceğini bilelim." (Kehf, 18/12), "Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri bilelim." (Muhammed, 47/31), "Allah hanginizin daha güzel iş yaptığınızı denesin." (Hûd, 11/7) ve yukarda Bakara sûresinde geçen "Biz Peygamber'e uyanı bilelim." (Bakara, 2/143) âyetlerindeki ilâhî ilmin mânâsı dikkate değer görülmüştür. Hatta Mu'tezile mezhebinden olan Hışam b. Hakem bu âyetlerin zahiriyle delil getirerek: "Allah Teâlâ hadiselerin meydana gelişini ancak olduğu anında bilir, zira bu âyetler Allah Teâlâ'nın bu şeyleri ancak oluşları sırasında bildiğini ifade ediyor." demiştir. Halbuki Allah'ın ilminin ezeli oluşu, akli ve nakli kesin deliller ile sabit ve ilâhî ilimle değişme, mümkün olmayacağı için tefsirciler bu âyetlerdeki ilme birkaç şekilde mânâ vermislendir:

1- Temsille yorumlanmıştır ki, iman üzere sabit olan ihlas sahiplerini görüp bilmek isteyen şefkatli bir sevgili muamelesi yapmak demektir.

2- Burada ilim, sebebiyyet (sebeb olma) ve müsebbebiyyet ilgisıyla temyizden mecazdır ki, imanlan kuvvetli ve sabit olanları diğerlerinden ayırd etmek demek olur. Nitekim: "Allah müminleri, şu üzerinde bulunduğunuz halde bırakacak değildir, pisi temizden ayıracaktır." (Âl-i İmrân, 3/179) buyrulmuştur.

3- İlim, kendi hakiki mânâsıyladır. Fakat bilinenle ilgi durumlarını ayırt etmek gerekir. Bir şeyle varlığından önce bilginin ilgisi durumluya, bizzat varlığından sonraki ilgisinin durumu arasında fark vardır. Bunun için kelimalar demislerdir ki, Allah'ın ilmi kadim (ezeli) olduğu halde tealluku (ilgisi) hâdis (sonradan olma) olabilir. Ve Allah'ın ilminin olaylara iki ilgisi vardır: Biri, var olmadan önceki ilgidir ki, ezeldir. Allah Teâlâ ezelde "her şeyi bilen" dir. İkinci, varlığından sonra lâyezal (zevalsiz, sonsuz) da ilgisidir ki, Allah Teâlâ sonsuzda her şeyi varlığından sonra, mevcut veya fânî olarak da olduğu gibi bilir. Ve bu fark, Allah'ın ilminde bir değişme değil, bilinenin halinde bir değişme ifade eder. Ve bununla Allah'ın ilminin tahakkuk (gerçekleşme) ve sabit olması ortaya çıkar. Şu halde bu mânâca ilim, tahakkuk ve icat (yaratma) mânâsıyla yakından ilgilidir.

4- İlim, lâziminden mecazdır ki, ceza veya mükafat mânâsındadır. Nitekim dilimizde: "İyiliği et, denize at, balık bilmezse Hâlik (yaratıcı) bilir." atasözünde, "Halik bilir" demek, "o takdir eder, mükafatını verir" demektir ki, O'nun mükafatı, en büyük nzadır. Birçok âyetlerde ilmin bu mânâya geldiği de olmuştur. Nitekim "Allah için yaptığınızı her harcamayı, yahut adadığınızı her adağı Allah bilir." (Bakara, 2/270) bu kabilendir. Üçüncü mânâ çok ince ve pek felsefî olduğu için, ikinci ve dördüncü mânâlardan birisi, genel bir bakışla, daha açıktır. den buraya kadar olan âyetlerin meâllerinin özeti şu oluyor ki: "Allah Teâlâ bu dine yardım vaad etmiştir. Eğer siz gerçekten müminler toplumundan iseniz, biliniz ki, Uhud vakası bu hâl üzere kalmıyacaktı. Devlet, müslümanların olacak ve onlar sonunda düşmanları istila edeceklerdir. Zaten dünyanın açılan ve tatılan sonsuz ve halleri devamsızdır. Ebedî saadet ahirettedir. Ebu Hayyan tefsirinde nakledilir ki, hafızın birisi, âyetini okurken, dili fâsih Araplardan birisi dinlemiş, o herhalde "O günleri Araplar arasında döndürüp dolaştırırız." olacak demiş. Kendisine: "Hayır dir", denilince, "Yani biz Allah içiniz ve O'na dönüçünüz, Ka'be'nin Rabbine yemin olsun ki Arabın devleti elden gitti." demiş ve bu âyetten İslâm devletinin sırf Araba mahsus olmadığını ve bütün toplumlar arasında bir tedavül (döndürölme)y e namzed bulunduğunu lisan kuvveti ile anlamıştır.

Bu öğüt, müjde ve teselliden sonra, Uhud savaşındaki hataları tenkid ve kusur edenleri de tevbih (kınama) ve terbiye sadedinde buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifî

142- Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?

143- Andolsun ki siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz.

144- Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölüyor veya öldürülüyor gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır.

145- Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. (Ölüm) belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükafatlandıracamız.

146- Nice peygamberler vardı ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostları çarpıştılar; Allah yolunda başlarına gelenlerden yığınlaık göstermediler, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.

147- Onların sözleri ancak: "Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işlerimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı dıret, Kâfirler guruhuna karşı da bize yardım et!" demekten ibaretti.

148- Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel davrananları sever.

149- Ey iman edenler! Siz eğer kâfir olanlara uyarırsanız, sizi topuklarınız üstünde gerisin geriye çevirirler. O zaman büsbütün kaybedersiniz.

150- Hayır! Sizin mevlanız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151- Allah'ın, hakkunda hiçbir delil indirmedikleri şeyleri O'na ortak koşmalarından dolayı, inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Onların yurtları ateştir. Zalimleri dönüp varacağı yer ne kötüdür!

152- Siz Allah'ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken, Allah, size olan vaadini yerine getirmiştir. Allah size sevdiğiniz (galibiyeti) gösterdikten sonra zaafa düştünüz. (Peygamber'in verdiği) emir hakkında tartışmaya kalkıştınız ve isyan ettiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz ahireti istiyordu. Sonra Allah sizi, demek için onlardan geri çevirdi ve sizi bağışladı. Allah müminlere karşı çok lütfkârdır.

142-143- "Andolsun ki siz ölümü istiyordunuz..." Bu hitab müminlerden bir kısmı hakkındadır ki, yukarda anıldığı üzere, Resulullah (s.a.v.) Bedir harbine ansızın çıktığı için, harb olacağını zannetmemişler ve bundan dolayı Bedir gazvesinde bulunamamışlardı. Bedir aşabı hakkındaki ilâhî ikramlan anladıkları zaman gitmediklerine pısmar olarak: "Ah keşke biz de Bedir aşabı gibi öldürölüp şehit olsaydık." diye düşmanla çarpışmak için arzu beslemeye başlamışlardı. Ve hatta Medine'de savunmaya razı olmayıp, Uhud'a çıkmak için teşvik edenler de bunlardı. Fakat harbe gikip anılan olay olunca birçokları sebat edemediler. Bu âyet bunlar hakkında inmiş ve önceden harbi arzu ederek ölümü temenni ettikleri halde, onu görünce bakıp kalmalarından dolayı azarlanmışlardı. Bazı tefsirciler diyorlar ki burada ölümden kast edilen harbdir. Çünkü savaş, çoğu zaman ölümü içine alır. Bu itibar ile kendi şahsında ölüme razı olmayan, harbi de temenni etmez. İşte harb ile ölüm arasındaki bu ilgiden dolayı, gıkıp düşmanla çarpışmak arzusunun ölümü temenni etmekle tabir buyrulmuştur. Yoksa kast edilen, bizzat ölümü temenni etmek değildir. Çünkü bir müslüman için ölümü istemek meşru (dine uygun) değildir. Hatta savaşta şehid olmayı temenni etmenin bile caiz olamayacağına ve çünkü bunda kâfirlerin galip gelmesini temenni mânâsı bulunacağını kabul edenler olmuştur.

Fakat doğrusu, şehit olmayı istemekte sakınca yoktur. Ve bu âyette ölümü istemekte, şehid olmayı isteme mânâsı açıktır. Ancak iyi anlaşılmalı gerekir ki, şehit olmayı istemek, düşmanın üstün gelmesini temenni eder gibi, bizzat ölümü temenni etmek şeklinde olmamalıdır. Asıl maksad, Hak yolunda şehitlik rütbesine erişmek ve Allah katında vaad

edilmiş olan gerçek hayata ermektir ki, bunda ölümü isteme bir vesile olmak bakımından zımnı (örtülü) kalır. Kısaca, ölmek için yaşamakla, ahirette gereken yaşamak için ölmek arasında pek büyük bir fark vardır. Savaşçak olanlar, sırf bu maksatla hareket etmeli ve ölümlle karşılaştıkları zaman da ondan kaçınmamalı ve bu imandan ayrılmamalıdır. Uhud savaşı, her mânâsıyla müdafaa harbi olduğu gibi, tecavüz eden düşmana karşı meydan muharebesine çıkmak arzusunı besleyen bu müslümanların istek ve arzuları da yapmacık bir gösteri olmayıp, samimi bir iman eseri olduğunda hiç şüphe yoktur. Fakat "haber (ağızdan ağza dolayan söz), görülün şey gibidir." ifadesi gereğince bugünkü arzu ile yannki olacak olay arasında büyük bir fark bulunduğundan kalp ile sözün fiile uygunluğu önemli bir mesele teşkil eder ki, asıl imanın doğruluğu (sadakât) bundadır. "Öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular." (Ahzab, 33/23). Şu halde herhangi bir harbe karar vermek için tam bir ciddiyette iyice düşünmeli ve bir kere harbe başladıktan sonra, artık dönmeyi hatıra getirmemeli, ölmek de gerekirse onu sabir ve sebat ile seve seve karşılamalıdır. Yoksa kanını son damlasına kadar akıtmaya yeminler ederek harbi kıstırıp da selameti kaçmakta arayanlar hiçbir zaman selamet bulamazlar ve iyi perişan ederler, hem de kendileri dünya ve ahirette çoküntüye uğramış olurlar.

144- ""Muhammed ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz gerisin geriye mi döneceksiniz?" Rivayet olunuyor ki Uhud günü iki ordu çarpışmaya başlayıp harp kızışınca, Peygamberimiz: "Şu kılıcı hakkıyla kim alır da bükülünceye kadar düşmana çalar?" buyurmuş ve onu Ebu Dücanë Simak b. Harşet el-Ensârî almış ve başına da kırmızı sank sarıp salınarak ve:

"Ben, dostumla, hürmâklığın yânındaki dağın eteğinde bulunduğum sırada, hiçbir zaman harp saflarının gerisinde kalmamak üzere antlaştım. Allah ve Resulünün kılıcıyla vuruyorum..." diyerek beraberindeki birkaç müslüman ile birlikte harbe dalmıştı. Resulullah: "Bu azametli (kibirlenerek) yürüyüşü Allah ve Peygamberi sevmez ama, bu makam müstesna" buyurdu. O da karşısına kim gelirse vurup öldürüyordu. Hz. Ali, Hz. Hamza ve Sa'd b. Ebî Vakkas düşman saflarına dalarak kahramanca savaşmışlar ve Hz. Ali kılıcı bükülünceye kadar çarpışmıştı. Bu şekilde Allah, müslümanlara başan insan etmiş, müşriklere hayli kâzıp vermiş ve bolumluzlu da ganimet toplanmaya başlanmıştı. Bunu gören okçuların çoğu ganimete iştirak etmek için komutanları Abdullah b. Cübeyr'in engellemesine rağmen mevkillerini bırakıp koştular. Onun yanında ve Resulullah'ın korunmasını emrettiği o mevkiye ancak sekiz kişi kaldı. Düşmanın sağ cenah (taraf) komutanı olup, ilk önce Hz. Zübeyr'in karşısına geri çekilmiş olan Halid b. Velid, kalan okçuların azlığını ve arka tarafın boş kaldığını görünce, derhal ikiyüzlü eli kadir süvarisi ile Şi'b tarafından şiddetli bir hücum yapıp, kalan okçuları şehit edip İslâm askerini arkadan vurdu ve yarıp dağıttı, bütün kuvvetleriyle Resulullah'a doğru hücum etti. Ashab-ı kiram şiddetle çarpıştılar, içlerinden otuz kişi yaralandı, Abdullah b. Kamia sokulup Resulullah'a bir taş atarak mübarek rubâyıye (ön dişlerle azı dişi arasındaki) dişini kırdı ve güzel yüzünü yaraladı, öldürmek maksadıyla atıldı. (Bir rivayete göre taşı atan Utbe b. Ebî Vakkas idi). Muşab b. Umeyr müdafaya koştu. Fakat İbnü Kamia bunu şehit etmiş ve Resulullah'ı öldürdüğü zannıyla dönmüş, "Muhammed'i öldürdüm." demişti. O zaman kim olduğu belli olmayan birisi: "Bilmiş olunuz ki Muhammed öldürüldü." diye acı bir haykırış haykırış ve bu ses hemen dağılıvermekle, her taraftan halk dönüp kaçmaya başlamışlardı ki, hatta bu bağırmanın işlis olduğu söylenmiştir. Resulullah ise: "Allah'ın kulları bana doğru (gelin)." diye çağırıyordu. Bu sırada ashabdan ilk önce Ka'b b. Malik, kendi tabiriyle, miğferin altında parlayan gözlerinden Resulullah'ı tanımış, en yüksek sesle: "Ey müslüman toplumu! Müjde Allah'ın Resulü İste!" diye alabildiğine bağışmış, Resulullah da ona "sus" işareti vermiş, hemen otuz kadar sahâbi Resulullah'ın yanına toplanmışlar, onu korumuşlar ve nihayet müşriklere uzaklaştırmışlar, geri kalanları dağılımışlardı.

"Muhammed öldürüldü" yaygarası üzerine çok sarsılmışlar ve perişan olmuşlardı. Bir kısmı, "savaşı bırakalım" demiş, ellerini salıp oturmuşlar; bazıları: "Abdullah b. Übeyye gidecek bir adamcım olsa da bize Ebu Süfyan'dan bir eman (güven) alıverse." diye söylenmiş. Bir kısım münâfıklar da: "Muhammed peygamber olsaydı öldürülmezdi, artık eski dininize dönünüz ve kardeşlerinize başvurunuz." diye ikiyüzlülüklerini açığa çıkarmışlar. Bundan dolayı, bütün bunlara karşı Enes b. Nadr hazretleri (Enes b. Malik hazretlerinin amcasıdır) kalkmış: "Ey topluluk! Eğer Muhammed öldürüldüyse, Muhammed'in Rabbi canlı ve ölmemiştir. Resulullah'dan sonra sağ kalıp da ne yapacaksınız? Onun savaştığı uğurda savaşın da ve onun öldüğü uğurda şeref ve şân ile ölü." demiş, bundan sonra: "Allah'ın şunların dediklerinden sana öbür beyan ederim ve şunların (münâfıkların) yaptıklarından yüz çevirim." diye dua ettikten sonra, kılıcını çekip muharebeye atılmış ve şehid oluncaya kadar harp etmiş ki, yetmiş yara aldığı rivayet olmuştur. Ve birtakim insanlar da aynı şekilde şehit olmuşlardır ki, Sa'd b. Rebî ve kanlar içinde yuvarlanan Ensârî bu cümleden idi. Kaçanlardan bazıları Medine'ye kadar gitmişler ve çoğu dağda kalmışlar, sonra toplanmışlar ve düşman açıldıktan sonra Peygamberimiz de yânındakilerle beraber oraya gılmış ve birleşmişlerdi. İşte bu âyet, bu öldürme yaygarası üzerine görevlerini terkedenerli terbiye ve makam-ı sıddıkın (doğruluğun makamını) ırşad için imişti. Olay öldürme şayiasının yayılması üzerine olduğu halde âyetle ölümün öne alınması, Resulullah hakkında öldürülmesinin vaki olmadığı ve olmayacağı, fakat ölümün muhakkak vuku bulacağı için, özellikle Peygamber'in vefatı sırasında ortaya çıkacak olaylara dikkati çekmek ve o bakış açısından dinî terbiyeyi kuvvetlendirmek hikmetini içine almaktadır. "Allah seni insanlardan korur." (Maide, 5/67) buyurulmuş olduğu halde, birtakim ashabın öldürülme söylentisine nasıl ihtimal verebildikleri meselesine gelince: Birinci olarak, bunun o zaman nazil olmuş bulunduğu malum değildi. Ve öldürülmüş peygamberler de vardır. İkinci olarak, her âyet herkesin bilgisi altında olmayabilir. Üçüncüsü, herkes için her bildiğini, her zaman ve her yerde hatırlamak mümkün olmaz. Özellikle böyle dehşetli korkular karşısında şiddetli üzüntü ile bildiğini unutmak beşerî anşallardandır. Nitekim Hz. Ömer, Peygamberimizin vefat ettiği gün, işbu âyetini ancak Hz. Ebu Bekir'in hatırlatmasıyla hatırlamıştı.

"İnkilâb alâ'l-akıb = " esas olarak, "öçkeler üzerine dönmek" demektir ki, asker yürüyüşünde olduğu gibi tam sağdan veya soldan geri dönmektir. İki öçkeyi birden yerinde çevirmek suretiyle ayakları çaprazlaştırdığından yürümeyi imkansız bırakır, Kur'an'da bu tabir, ya harpte kaçmaktan kinaye veya dinden irtidâ (dinden dönme)den mecaz olmak üzere iki mânâyı ihtimali vardır. Burada açık olan "dinden dönme" mânâsıdır ki, harpten kaçmak dolayısıyla inkârı istifham (soru) ile "irtidâ mı edeceksiniz?" (dinden mi döneceksiniz?) diye bir tevbih (azarlama) ifade eder. Ve Peygamberimizin vefatından sonra müslümanların görevlerini hatırlatır. Ve bu azarlama ve hatırlatmanın mahsulü de şu olur: "Muhammed ancak bir Resuldür. Öndan önceki bütün peygamberler ise gelmiş geçmiştir. Şu halde Muhammed de onlar gibi gidecektir. Bu yüzden O'nun diğer peygamberlerden bir farkı yoktur. Peygamberlerin tebliğ ettikleri şeriat (din)lerin bâkî kalması için de kendilerinin bâkî kalmaları şart değildir. Önceki peygamberlerin hepsi vefat etti. İman eden tabileri sebat edip dinlerini muhafaza ve müdafaa ettiler. Risaletin hükmü budur. Muhammed aleyhisselama âit elçiliğin hükmü de başka değildir. Bu böyle iken eğer Muhammed vefat eder veya öldürülürse, siz onun dininden dönüverecek veya onu müdafaa etmeyecek misiniz ki, bir öldürülme söylentisi üzerine kaçmaya kalkıştınız? Hayır, Muhammed (s.a.v.)'ın vefatından sonra sizin hayır ve menfaat (çıkâr)ınız dönmekte değil, sebatıdır. O zaman bu görev tamamen size kalacak ve siz sözünüzde durup onu yerine getiresiniz şükredenlerden olacaksınız ve muhakkak Cenab-ı Allah'ın mükâfatına ereceksiniz. Nitekim geçmiş peygamberlerin ümmetleri de ancak böyle mesut olagelmışlerdir".

Burada yüksek nazmı, Resul'den hâl veya sıfat veya bir isti'nafiyce cümlesi olarak bir kübra (önerme) yerindedir. Ve bütün peygamberlere genel olduğu ağız bir şekilde anlaşıldığından Hz. İsa da bunda dahil olmuş olur. Ve bu genel nassın, mütevatır olmayan hadislerle tahsisî caiz olmamak gerekir. "Onu (İsa'yı) öldürmediler ve asmadılar, fakat (öldürdükleri) kendilerine (İsa'ya) benzer gösterildi." (Nisa, 4/157) âyeti de öldürme ve

asmanın reddinde kat'î ise de, genelde ölümü reddetmede kat'î olmadığından bunu tahsis edici olamaz. Şu halde Hz. İsa'nın ölmediği ve ahir zamanda ineceği hakkında varid olan sahih hadislerin mânâsını, bilinen ölümünden başka bir yöne yormak gerekecektir. Çünkü genel nassın, genelliği üzere cereyan etmediği farzedilecek olursa, âyetin takribinin tamamılığı işkâl yeri olacaktır. Çünkü kazıyye (önerme), genel olmadığı takdirde, bazı peygamberlerde geçmiş misal ile ölümün caiz görülmesi sabit olsa bile, hepsinde bir hükmü isbat edecek olan ölümün tahkiki sabit olmayacaktır.

"Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır." Burada "şâkirin"den maksad, İslâm'da sebat ederek vazife yapanlardır. Bunun için "sâbitîn = sebat edenler" veya "tâiîn = itaat edenler" diye tefsir edilmiştir. Hz. Ali, "sâbitîn" (sebat edenler) ile tefsir eder ve demiş ki: "Bunlar, Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır. Ve Ebu Bekir şâkirin (şükredenlerin) başıdır". Buna göre âyet, öldürülme söylentisi üzerine dönme ve kaçmanın, dinden dönme değilse de, ona yakın büyük bir günah olduğunu anlatmakla bir azarlama ve inanılan sıddıkın (güvenilir kimseler)in makamına yükseltecek bir terbiyeyi içermiş olduğu gibi, bilhassa Peygamber'in vefatı sırasındaki dinden dönme (irtidâd) olaylarının ve Hz. Ebu Bekir'in bunlara karşı doğruluk metanetiyle güzel başansına bir işaret içine almaktadır. Ve bu şükretmenin dünyada mükâfatı de İslâm devletinin kuruluşu olmuştur.

145- Öldürülme söylentisi üzerine perişan olanlar üzerinde iki duygudan biri veya her ikisi etken olduğu anlaşıyor ki, birisi Peygamber'in vefatından son derece müteessir olarak her şeyden vazgeçmek; diğeri de düşman karşısında ölümünden korkup can derdine düşmektir. Birinciye cevap olduğu gibi, işbu de ikinciye veya her ikisine karşı teselli ve ırşadı içine almış olarak metanet (dayanma) ile cihada sevk ve bu konuda bu iki endişenin bile bir mazeret olamayacağına açıklamaktır. Gerçekten Allah Teâlâ'nın izni ve iradesi olmaksızın hiçbir kimsenin ölmesi ihtimali yoktur. Gerek dösekte olsun, gerek öldürmekle olsun, mutlak ölüm böyle olursa, Allah'ın iradesi erişmeden ne düşmanın saldınsıyla, ne de kendi arzusuyla kimse ölmez. Demek ki Muhammed vefat eder veya öldürülürse düşmanın saldımasıyla değil, Allah'ın izniyle olacaktır. Aynı şekilde her hangi bir şahıs da ölecek veya öldürülecek olursa, o da düşmanın saldımasıyla değil, Allah'ın emriyledir. Ve bunun böyle olduğu da Uhud olayının tecrübi (deneyse) sonuçlarından biri olmak üzere sabittir. Eğer böyle olmasaydı, o gün hiçbir kimse kurtulamazdı. Buna göre her iki takdirde Allah'ı unutmamak ve Allah'ın iradesine, tam bir nza ile itaat edip görev yapmak gerekir. Harp meydanında vazife ise kâfilere karşı koymak ve ilây-ı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltmek) uğrunda hiçbir şeyden çekinmemektir. İyi bilinmelidir ki, korkunun ecele faydası yoktur. Kâfilere mağlub olanlar, bir müddet hayatta kalsalar bile, dinden dönme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Allah'ın izniyle ölüm ise tayin edilmiş bir şekilde yazılır. Yani Allah katında bilinen vakit ondan ibarettir. Bundan başkası gerçekten değil, zâti ve akfî imkan üzerine kurulmuş varsayımlar ve ihtimallerdir. Herkesin gerçekte ömrünün, ecelinin birliği, inkâr imkanı bulunmayan apaçık bir gerçek olduğu halde, birtakim kimselerin bunu karmasığ bir mesele imiş gibi "Ecel bir mi, iki mi?" diye konuşmaya kalkışmaları, konuyu kavrayamamalarından doğar. Evet, kaderin sırrı belli olmaz ve yaşayan bir kimsenin ne vakit ve ne şekilde öleceği de Allah'tan başka kimse bilmez. İlâhî kanunda ölümün sebepleri olarak tanınmış birçok şeyler de vardır. İnsan, ecelinin ne olduğunu bilmediği için bunlardan sakınmalıdır. Ve fakat muhakkak şu bilinmelidir ki bu sakınma ne ilâhî iradeyi değiştirir, ne de Allah katında bilinen ve takdir edilmiş olan eceli değiştirir. Şu halde ölüm endişesi, hayatta ilgili kayıtlanmalar, Allah'a karşı olan mühim vazifeleri unutturmamalıdır. Çünkü hayat ve ölümün bizzat dayanağı sırf Allah'ın dilesesidir. Ve bunda kimsenin tesiri yoktur. Fakat hayattan istifade ve hayatın meyvelerini toplayabilme, devşirebilme hususu böyle değildir. Bu cihet (yön) beşer iradesiyle ilgilidir. Bunun için buyuruluyor ki, ve her kim dünya sevabı isterse, ona dünya sevabından veririz; her kim de ahiret sevabı isterse, ona da ahiret sevabından veririz. Kayıtlar gösteriyor ki istenilenin hepsi verilmezse de, her halde biraz olsun verilir. Ve kulun iradesi bûsbütün hükümsüz kalmaz. Burada "dünya sevabı" kısmı, ganimet arzusuyla konganlara bir ta'riz (taşlamay) içermektedir. O şükredenler ki, İslâm nimetinde sebat edip, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kudret ve kuvveti, yaratılış gayesi olan itaate sarfederek şükürnû eda ederler ve hiçbir engel karşısında bundan dönmeyiz. Bu şükredenlerden maksat ya lâm-ı ahd (ahd lâhî) ile şehidler ve diğer bilinen mücahidler bunda ilk girenlere dahildirler. Burada şükürün cezasından kastedilenin de, ahirete âit sevab olduğu, sözün gelişinden açıkça anlaşılmaktadır.

146-147-148- "Ribbiyyûn" kelimesi, nin çoğuludur ki, "rabbânî" gibi rabbe nisbettir. Rabbe kulluk eden demektir. nin esresi, Basra-Bısrıyyûn gibi ism-i mensûbun değişimlerindenir. Rabbânî, mürebbî (terbiyecî) demek olan "rabbe"ye nisbet olarak düşünülebildiği gibi, "ribbî" de cemaat demek olan "ribbe"ye nisbet olarak da tahlil edilmiştir ki, esasında sosyal anlamı düşüncesiyle "cemaat" (toplum) diye tefsir edilmiştir. Bunlardan başka Vâhidî'nin Fer'âdan naklettiği üzere "evvelün" (yani evvelkiler, öncekiler) mânâsına da gelir. Bazıları, "rabbânî" ile "ribbî" arasında bir mânâ farkı bulunduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak İbnü Zeyd demiştir ki: "Rabbânî, veli imamlar, de hâldir ki, ribbe bağliıdır. Buna göre "rabbânî" ve "ribbî" ikisi de "rabbe intisab" mânâsını içermekle beraber, ribbe bağlanmakla terbiye ve öğrenim görmüş topluluk; rabbânî de rabbe bağlanmakla diğerlerine öğretim ve eğitim yaptırabilecek yüksek seviyede bulunları diye ayrılmı yapılmasın en uygun mânâ olacaktır. Bununla beraber bunların anlamdaş veya "ribbiyyûn" un, "rabbânîyyûn"dan daha şümulü olarak da kullanılması caiz olur. Yukarda, Allah tarafından peygamberliğe, kitaba, hüküm ve hükumete nail olmuş bir beşerin insanlara karşı, "bana kul olunuz" diye rubûbiyyet (tanrılık) iddiasına hakkı olmadığı ve "Fakat Rabb'e halis kullar olun." (Âl-i İmran, 3/79) âyeti gereğince bunların görevi öğretim ve eğitim ile rabbânîyyûn yetiştirmek olduğu açıklanmakla, Muhammed aleyhisselâmın gönderilmesinin hikmetlerinden birisi de rabbânîyyûn yetiştirmek olduğu anlaşılmış ve bundan sonra "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olunuz." (Âl-i İmran, 3/110) ilâhî fermânıyla Muhammed ümmetinin, ümmetlerin en hayırlısı olacağı da anlatılmış idi. İşte burada, Uhud olayı dolayısıyla Muhammed aleyhisselâma âit beşeler yüksek bir mânâ ile terbiye edilmek üzere, "Siz öyle ümmetlerin en hayırlısı olarak rabbânîler olmaya namzedken, geçmiş peygamberlerin ümmetleri kadar da olamayacak mısınız ki, öldürülme söylentisi karşısında perişan oluverdiniz." mealinde büyük ve ince bir azarlama ortamında, buyurulmuştur.

149-150- "Ey iman edenleri! Eğer siz kâfilere itaat ederseniz..." Peygamberlerin yardımcılarna ummayı özendirdikten sonra, bu âyetler de "Eski dininize dönünüz." diyen münâfıkların sözleri sebebiyle immiştir. Bununla birlikte bütün kâfilere uymaktan sakındırılmıştır. Bu sakındırma hitabı özellikle şu mânâyı içeriyor ki, cihaddan kaçmak, kâfilere uymak ve mağlub olmaya, bu da neticesiyle dünya ve ahirette zarar doğuran dinden dönmeye götürecektir bir felakettir.

151- "Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na ortak koşmalarıdan dolayı inkâr edenlerin kâblilerine korku salacağı." "er-Ru'b ", kalbi dolduran korku; "sultan", hüccet ve bürhan ve delil demektir. Dikkate değer ki, müslümanlara büyük bir vaadi içeren bu âyet, kâfirlerin hepsinde Allah'a bir şirk bulunduğu ve şirkin hiçbir ilmi esasa dayanmayan bir zulüm, bir haksızlık olduğunu ve korkunun sebebi de bu şirk olacağına işaret etmekte ve bu şekilde müslümanları tam bir ihlas (samimiyet) sevkirmektedir. Buna göre geniş mânâsıyla "müşriklere" deyimi, "kâfirler" deyimiyte müradif (eş anlamlı) demektir.

152-Şimdi, "Allah Teâlâ inanlanlara böyle vaatlerde bulunuyor da Uhud olayında niye bu musibetler oldu?" gibi bir soru akla gelirse, sorusu muhakkak ki Allah size olan va'dini yerine getirmiş, doğruluğuna göstermiş idi. O sıradaki siz düşmanlan, Allah'ın izniyle, doğruyordunuz. "Hass = ", öldürmek suretiyle hissi ıbtal etmek mânâsına olup, çok öldürmek ve kökünüzü kesmek mânâlarına gelir. Yani düşmanınızı Allah'ın yardımıyla bozmuş, önünüzü katmış devamlı kesiyordunuz ve kesecektiniz. Fakat siz bu yardımın tamam olması için sabır, korunma ve emre uymak gibi gerekli şartlara riayet etmediniz. Onun için vaadin tahakkuku o zamana kadar devam edebildi ki nihayet kalb zayıflığına düştünüz, sabredemeyip ganimete hırs ettiniz, emir ve kumandada münakaşa ettiniz ve isyan eylediniz. Çünkü okçular, Hz. Peygamber'in tertip ettiği ve "her ne olursa olsun buradan ayrılmayın" dediği mevkinden kendi kanaatlarıyla ayrılmışlar ve komutanları Abdullah b. Cübeyr'in emrini dinlememişlerdi. Bütün bunlar da Allah'ın, size sevdiğiniz zafer ve ganimeti, düşmanın bozulmasını göstermesinden sonra oldu. O halde ki, kiminiz dünyayı arzu ediyordu, ganimete koştu, kiminiz de ahireti istiyordu, yerinde kaldı, şehid düştü. Allah onu gösterdikten sonra o kalb zayıflığınız, münakaşa ve isyanınız üzerine sizi o musibetlerle denemek ve imtihan etmek için düşmanlardan yüzünüzü çevirdi, bununla beraber sorusu muhakkak ki pişmanlığınız nedeniyle sizi affetti de. Allah Teâlâ bu müminlere böyle büyük bir lütuf ve ihsan sahibidir. Ve o affetme, sizin pişmanlık ve imanınız dolayısıyla bu ilâhî lütfun eseridir. Yoksa bütün bütün mahvolmanız hiçbir şey değildir.

Allah'ın sizi denemesi o zaman idi ki veya hatırnıza getirin o zamanı ki:
Meâl-i Şerifi

153- Peygamber sizi arkanızdan çağırıp dururken, siz boyuna uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size gam üstüne gam verdi ki, ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

154- Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki, o, içinizden bir zümreyi örtüp bürüyordu. Bir zümre de canlan sevdasına düşmüştü. Allah'a karşı, cahiliyet zannı gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlar ve "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "Bütün iş Allah'ındır". Onlar sana açıklamayacaklarını içlerinde saklıyorlar (ve) diyorlar ki: "Bize bu işten bir şey olsaydı burada öldürülmezdik". Onlara şöyle söyle: "Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar yine muhakkak yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gidecekti. Allah (bunu) göğüslerinizin içindekini denemek ve yüreklerinizdekini temizlemek için yaptı. Allah göğüslerin içinde olanı bilir.

155- İki toplumun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenler var ya, şeytan onların kazandıkları bazı şeylerden dolayı ayaklarını kaydırmak istedi. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halim(çok yumuşak)dır.

156- Ey iman edenler! Sizler inkâr edenler ve veryüzünde sefere veya savaş çıkın kardeşleri için: "Eğer bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi." diyenler gibi olmayın. Allah bunu, onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah, diriltir ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

157- Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, (sizin için) onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.

158- Andolsun, ölmeniz de, öldürülmeniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.

159- Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları sen bağışla, onlar için Allah'dan mağfiret dile. (Yapacağın) işlerde onlara da danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan. Muhakkak ki Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.

160- Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, artık ondan sonra size kim yardım edebilir? Müminler ancak Allah'a güvenip dayanırlar.

161- Hiçbir peygambere ganimet malını gizlemesi (devlet-millet malını aşırması) yarasmaz. Kim böyle bir aşırma ve ihanette bulunursa kıyamet günü aşırıldığını boynuna yüklenerek getirir. Sonra da herkese kazandığını için karşılığı tastamam ödenir, onlar haksızlığa da uğramazlar.

162- Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın hışmına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? Varış yeri olarak ne kötüdür orası!

163- Onlar (insanlar) Allah katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir.

153- O sırada uzak uzak gidiyordunuz, yahut dağlara çıkıyordunuz ve hiç bir kimseye dönüp bakmıyordunuz (yani alabildiğine kaçıyordunuz), Peygamber ise gerinizde (yani ordunun arkasındaki kuvvetler içinde) sizi çağırp duruyordu. Yukarıda nakledildiği üzere "Bana doğru gelin ey Allah'ın kulan." diye çağırıyordu. Demek ki kaçış şiddetinden merkez, artıklar halinde (yani artıklar gibi) kalmıştı. Böyle oldu da Allah sizi, gam üstüne gam ile cezalandırdı. O ganimet kayboldu. Öldürülüyor, yaralanıyordunuz. Düşmanın zaferinden dolayı çok üzülyordunuz. Peygamber'i öldürmek için yapılan hücum ile içi kan ağlar ve perişan durumda kaldınız. Yahut, Allah sizi gama karşı gam ile cezalandırdı. Siz isyanınızla Peygamber'i üzdünüz, Allah da buna karşılık sizi bu gamlarla gamlandırı. Diğer bir mânâ ile, Peygamber sizin başınıza gelen felaketlerin acısını yüklenerek size gam ortağı oldu ki ne kaybettığınız fırsat ve üstünlük, ne de uğradığınız musibet (kötülük)lere üzülmeyesiniz. Dünya olaylarına karşı metin ve tecrübeli olarak Allah'a sığınip geleceğe hazırlanasınız. Zira bu şekilde deneyile görülmüş oldu ki, acı acıyı unutturur. En büyük zannedilen gamları unutturacak gamlar olur. Ve bir lahza içinde Allah yenilenleri galip, üzülenleri memnun edebilir. Ve Allah bütün yaptıklarınızdan ve yapacağınızdan haberdirdir.

154- O gamdan sonra Allah size bir emniyet, bir uyku verdi ki, içinizden bir kısmını bu uyku basıyor, sanıyordu. Malumdur ki, insanı şiddetli korku içinde uyku tutmaz, uykusuzluk devam ettikçe de perişanlık artar. Buna göre, böyle bir hâl içinde uyuyabilen, korkuyu unutmuş, bir emniyet duymuş, kalbinde bir sükûnet (sakinlik) bulmuş demektir. Rivayet ediyor ki, müşriklar olayın cereyanından sonra Uhud'dan ayrılarak, "yine geleceğin" diye tehdit savurarak açılmışlardı. Müslümanlar da duruma bakarak emin olamıyorlardı. Düşmanın sahte bir düşünle, aldatarak tekrar hücum etmesinden veya giderken Medine'ye bir baskın yapmasından çok fazla endişe ediyorlardı. Ve hatta düşman dönüp şiddetle bir hücum daha yapacak olursa bütün bütün yok olmak tehlikesinin bile baş göstereceğinden korkarlan bulunuyordu. Bunun için kalkanlarının altında çarpışmaya hazır bir halde duruyorlardı. İşte bu korku ve keder içinde bulundukları bir sırada idi ki, Allah bir emniyet verdi. Uyuklamaya başladılar. Hazreti Zübeyr demiştir ki: "Korkunun şiddetlendiği sırada ben Peygamber'le beraberdim. Allah bize bir uyku verdi ki, beni uyku basıyordu ve uykum arasında rüya gibi Muattib b. Kureys'in, "Bize bu işten bir şey olsaydı burada öldürülmezdi." dediğini vallahi işitiyordum". Ebu Talha hazretleri de demiştir ki: "Uhud günü başımı kaldırdım, kimi gördümse kalkanının altında uykudan eğilmiş idi. O gün ben de uyku basanlardan idim, elimden kılıcım düşerdi alırdım. Sonra kamçım düşerdi alırdım". Böyle bir emniyet duygusu Bedir'de de vâki olmuştur. "O zaman sizi, Allah'dan bir güven olmak üzere haff bir uyku bürüyordu." (Enfal, 8/11) ki bunlar, Allah'dan gelen feyz ve ilhamlar ve ilâhî sükûnet cümlesindendir. Bu uyku, normal bir uyku olmayıp, fevkalade ilâhî bir yardım olmuş ve müslümanlar bundan çeşitli şekillerde istifade etmişler. Sözünden anlaşılıyor

ki, orada bütün müminlere inen bu uyku, hepsini birden bastırmamıştır. Sözü'n kısası bu askerde iki zümre vardı. Müminler, münafıklar. Müminler, Muhammed aleyhissalâtu vesselâmin Allah tarafından hak peygamber olduğuna ve sözleri kendi arzusundan olmayıp hak vahiy bulunduğuna kesin şekilde inanmış ve Allah'ın bu dine yardım edeceğini ve bütün dinlere üstün getireceğini de Peygamber'den dinlemiş bulundukundan, bu kötü olayın, köklerini kesecek bir yok etmeye kadar varamayacağına imanlan gereğince kesin ümitleri vardı. Bu sayede o korkulara rağmen emniyetleri yok edilmemiş "Ne kaybettığınız fırsat ve üstünlüklere, ne de uğradığınız musibetlere üzülmeyesiniz." sım da tecelli etmiş bulundukundan, kendilerini uyku tutabilmiş ve bununla bütün bütün sükunet bularak korkulan tamamen kalkmış ve kendilerini toplamışlardı.

Diğer bir topluluk da nefislerinin derdine düşmüş, kendilerinden başka bir şey düşünmüyor. Dine, Peygamber'e önem vermiyor, nefislerine ait istekleriyle uğraşıyorlardı ki, onlar münafıklar idi. Muhammed aleyhisselâmin peygamberliği hakkında şüphe üzerinde bulunuyorlar ve harbe ganimet hevesiyle veya ihtilal fikriyle gelmişlerdi. Çokları daha başlangıçta Abdullah b. Übey ile beraber savaşmış gitmiş, bir kısmı da kaçamamış kalmıştır. Olay bu duruma dönmüşçe, başlangıçta gönüllerinde intikam almış gibi bir sevinç hissettiller; sonra da her iki taraf için şüpheli mevkide bulunduklarından dolayı, korkulan şiddetlendikçe şiddetlendi. Gözlerine uyku girmedi. Cahiliyye (İslâm öncesi) kafasıyla Allah'a sù-i zanda bulunuyorlar, "Artık Peygamber'in işi bitti, yok oldu." batıl zannında bulunuyorlardı. "Muhammed hak peygamber olsaydı, Allah ona böyle kâfirleri musallat etmezdi." diyorlar, Allah'ın "Dilediğini yapar, dilediğine hükmeder." bir fail-i muhtar, dilediğini yapmakta serbest olduğunu biliyorlardı. Allah'ın Resulü'ne güya danışıyorlarmış, emir bekliyorlarmış gibi, "gözetilen o zafer işinden bizim için az bir pay var mı?" Diğer bir mânâ ile, "bize bir iş, bir tedbir var mı?" diyorlardı ki; bu deyim, "Nasıl, bundan sonra hakimiyet işinden bize de bir hisse var mı?" gibi, bir siyasi (politik) maksadı veyahut, "Nasıl, bu işlerde biz bir dolap çevirebiliyor muyuz? Senin vaad ettiğin zaferi neticesiz bırakacak bir rol oynayabiliyor muyumuz?" gibi bir kinciliği içine alabilir.

Ey Muhammed! De ki: Bütün iş Allah'ındır. Şu halde neticede bütün galibiyet (üstünlük) O'nun ve O'nun dostlarındır. "Süphemiz ki Allah'tan yana olanlar üstündürler." (Maide, 5/56). Yahut bütün Bedir onundur. Ezelde ilâhî takdirinde ne hükmetmiş ise o olacaktır. Ey Muhammed! O münafıklar nefislerinde (yani gönüllerinde veya kendi aralarında) bir şey, bir bozuk fikir, bir küfür gizliyorlar ki, onu sana açmazlar. Denilmiş ki, müslümanlarla beraber bu savaşta geldiklerine pişman oluyorlardı. Aralarında "Bizim için o vadulonan işten bir şey olsaydı (yani Muhammed'in vaadi doğru olsaydı), yahut bizim fikir ve tedbirden hissemiz olsaydı, fikrimizle hareket edilseydi, burada böyle öldürülmeye maruz olmaz, içimizden bu kadar ölü vermezdi." diyorlar. Ecelin iki olduğunu söylüyorlar, normal sebeplerin, ilâhî iradenin tersine etti edebileceğini sanıyorlar. "Emr" kelimesi ya "umûr" kelimesinin veya "evamir" kelimesinin müfred (tekil) olduğuna göre, bu söz birkaç mânâyı gelebilir. Bir yandan Hz. Peygamber'in belli şartlarla Allah tarafından vaad etmiş olduğu zafer işini yalanlamak maksadıyla peygamberliği bir itiraz; diğer yünden yukarıda açıklandığı üzere Abdullah b. Übeyy'in Medine'den çıkılması hakkındaki reyî kabul edilmemiş olduğundan dolayı, Peygamber'in emir ve isteğini hatalı bulma ve bunun altında istişareden daha kuvvetli bir şekilde hükmetme işine iştirak etmek ve işe karışmak, bu niyetle Peygamber'in idare şeklini istibdatkâr (keyfi idareye yakışır şekilde) görmek isteyen bir ihtilal fikri vardır. Bu münafıklar derken bu niyetleri besliyorlar ve tabiatıyla ağırlıyıyorlardı. Halbuki önce Resulullah, münafıklann başı olan Abdullah b. Übeyy'i istişareye davet etmişti. İkinci olarak kendisi de rüyasını anlatmış ve aynı görüşte bulunmuş ve fakat sûrâ (danışma kurulu)nın çoğunluğu, çıkmak görüşünde ısrar ettiklerinden dolayı, o görüş hakim olmuştu. Buna göre bu durum karşısında Resul-i Ekrem'e münafıklann bir çeşit istibdad isnat edencesine "eğer bu işten bize bir şey olsaydı..." demeleri, iftira edencesine bir geçeriğin tahfiri (bozulması) idi. Üçüncü olarak, bu olay ile tecrübe göstermişti ki, münafıklann istişare içine alınması bile hikmete uygun değildi. Çünkü Abdullah b. Übey, kibir ve gururundan fikrinin kabul edilmemesine tahammül edemeyerek kerginliğini artırmış, savaşla ilgili tedbirlerin akışını yakından öğrenerek ona göre ordu da teşkil çıkarmaya çalışmıştı. Bu sebepleydi ki yukarıda açıklandığı üzere " Ey inanlanlar, kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin." (Âli İmran, 3/118) ayeti inmiş ve "De ki: Bütün işler Allah'a aittir." ilâhî emri ile bu bakış açısından da gerçek gösterilmiştir. Ve bunlara rağmen İslâm ile ilgili işlerde istibdad (zorbalık) olmadığını ayrıca açıklamak için de "İşte onlarla istişare et." (âyet: 159) emri gelecektir. Şimdi böyle ölü vermezdi iddialarına da "Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar, yine öldürölüp yatacakları yere çıkıp gideceklerdi." diye cevap, emir buyurulmuştur. Yani, "Ey Muhammed de ki, Uhud'a çıkmayıp da evlerinizde (yani Medine'de) bulunsaydınız, öldürülmeleri yazılmış olanlar, herhalde, devrildikleri yerlere çıkacaklar, yine öldürüleceklerdi". Zira Allah'ın takdirini geri çevirmek ve değiştirmek mümkün değildi. Ve bundan dolayı Allah'a su-i zan (kötü zan) da bulunamalıdır. Allah bunlan inanlanlara yardımcı olmadığından değil, nice nice hikmet ve iyi şeyler için ve özellikle içinizdeki ihlas (samimiyet) ve nifak (bozgunculuk)ı tecrübe âleminde imtihana çekmek ve kalblerinizdeki gizli şeyleri, vesveseleri, şüpheleri günahlan tasfiye ve temizlemek için böyle yapmıştır. Şunu da bilmeli ki Allah sinelere arkadaş olan ve onlardan ayrılmayan sırları ve gizlilikleri tamamen bilir. Şu halde öyle imtihanlara çekmesi de bilmediğinden değildi. Bunda, Rabb olanın gerektirdiği bir seçme sım vardır ki, bununla müminler alışkanlık kazanır, münafıklann da durumları ortaya çıkar.

155- Şüphe yok ki iki ordunun çatıştığı gün içinizden yüz çevirenler (yani düşmandan dönen veya Medine'ye kadar kaçanlar), herhalde kazanmış oldukları bazı hatalar sebebiyle şeytan onların ayaklarını kaydırmak istedi. O baati görünür ne idi? Onu ancak Allah bilir ve burada gizlemiştir. Anlaşıyor ki itaat, itaate sevkettiği gibi, günah da günaha sevkeder. Ve insanın şeytana kapılmak kabiliyetini artırır. Bununla beraber muhakkak ki Allah onların günahlarını affetti. Çünkü "Allah çok bağışlayıcı ve halim" dir. "Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı yaratık bırakmazdı". (Fâtır, 35/45) Artık ümitsiz olmak, kötü zanna düşmek caiz değildir.

O gün sebat eden veya kaçanların sayısı ve kimlikleri hakkındaki haberler çeşitlidir. Muhammed b. İshak'ın nakline göre üçte birisi yaralı, üçte biri bozguna uğramış, üçte biri de sebat etmiş. Bozguna uğrayanlar hakkında da ihtilaf vardır. Denilmiş ki bir kısmı Medine'ye kadar vardı ve Resulullah'ın öldürüldüğünü haber verdi. Bu, Sa'd b. Osman idi. Ondan sonra daha bazıları gelmiş, kadınlannın yanlarına girmişlerdi. Kadınlar bunlara: "Demek Peygamber'den kaçıyorsunuz hal!" diyorlar ve yüzlerine toprak sagıyorlar, "Burada öreke var, al da iplik bük." diye hakaret ediyorlardı. Diğer taraftan denilmiştir ki, müslümanlar dağdan ileri geçmediler. "Keffal Tefsiri'nin açıklamasına göre bu konudaki bütün haberlerden özete anlaşılabilen şudur ki: Bazıları dönmüş ve uzaklaşmış. Bunların kimisi Medine'ye, kimisi de diğer tarafa gitmiştir. Fakat çoğu dağ tarafında kalmışlar ve orada toplanmışlar, bunların yanında Hazreti Ömer de vardı. Ancak bunun başlangıçlarda olmadığı, bir de uzağa gitmeyiip dağın üzerinde Resulullah'ın oraya kıymasına kadar kaldığı muhakkaktır. Ebu Hayyan Tefsiri'nde nakledilmiştir ki, Hazreti Ömer, bir cuma günü hutbeye çıkmış, Âl-i İmran süresini okumuştu ve ismi geçen (Hz. Ömer) hutbesinde Âl-i İmran süresini okumaktan hoşlanırdı. İşbu "Sizden yüz çevirenler..." âyetine gelince demiştir ki: "Uhud günü biz bozulduk, ben geçtim dağa çıktım, kendimi götürüyordum ki, dağ keğleri gibi sığınyordum, insanlar da, 'Muhammed öldürüldü' diyorlardı. Ben de, 'Muhammed öldürüldü' diyen bir kimse bulursam her halde öldürürüm" dedim. Nihayet dağın üzerinde toplandık. Bunun üzerine bu ayetin tamamı indi." Yine Keffal Tefsiri'nde ve Razi Tefsiri'nde yazılmıştır ki, Hazreti Osman da Ensar'dan Sa'da ve Ubke adında iki kişi ile beraber bozulmuşlar, hatta uzak bir yere kadar gitmişler, üç gün sonra dönmüşler, Hz. Peygamber (s.a.v.) de, "uzakça gittiniz" buyumuştur. Bir gün Hz. Fatma, Hz. Ali'ye: "Osman ne yaptı?" diye sormuş, o da ismi geçen (Osman'ı) eksiklemiş, Peygamber'imiz (s.a.v.) de, "Ey Ali, kız kardeşlerin kocaları birbirlerini sevmeye

hususunda beni yordular." hitabıyla karşılaşmıştır. Sebat edenlere gelince: Bunlar nihayet ondört kişi idiler ki, Muhacirler'den Ebu Bekir, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Zübeyr b. el-Avvam. Ensar'dan Hubab b. el-Münzir, Ebu Ducane, Âsim b. Sâbit, Hâris b. es-Simma, Sehl b. Huneyf, Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muaz'dır. Söyleniyor ki, o gün bunlardan sekizi Resulullah ile ölüm üzerine anlaşmışlardı. Üçü Muhacirlerden: Ali, Talha, Zübeyr. Beşi de Ensar'dan: Ebu Dücane, Haris b. es-Simma; Hubab b. el-Münzir, Asım b. Sabit, Sehl b. Huneyf idi. Allah'ın izniyle hiç biri öldürülmemiştir.

156-Şu halde Ey müminler, o küfredenler ve sefere çıktıkları veya gazi olmaya gittikleri zaman kardeşleri için bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi, diyenler gibi olmayınız, kâfirlerle benzemekten sakınınız, onların sefer ve savaş, gerçekten ölüm sebebi kabul edip de böyle söylemeleri, Allah'ın, o telakkî (kabullenmeyi) kalblerinde büyük bir hasret kılması içindir. Yani o inanışın neticesi kalplerini, sonusuna dek hasrette kalmasıdır. Bir kerre ölüm ve öldürülmeyi bu gibi sebeplere bağlayanlar ve daha ilerisini düşünmeyenler için teselliyi imkan yoktur. Artık olan olmuş ve "ah keşke göndermeseydik" diye hasret çekmekten başka bir şey kalmamıştır. Bunlara, onu yasaklamadıklarından dolayı kendilerini ölüme sebep olmuş bir katil gibi düşünerek (farzederek) pişmanlıktan başka bir şey düşmez. İkinci olarak, bu inanış, sefer ve harpten yılmaya ve onların büyük faydalarından mahrum kalmaya ve düşmanın istilasına uğrayıp her felakete baş eğmeye sebep olur ki, bu da ebedî büyük bir hasrettir. Halbuki hayatı da, ölümü de veren Allah'tır. Allah öldürceği zaman seferde de öldürür, hazarda da; harpte de öldürür, sulhte de. Nice sefere çıkanlar vardır ki, büyük büyük kârlar, istifadelerle sağ ve salim dönerler gelirler. Nice savaşta gidenler vardır ki, büyük zaferlerle dönerler. Allah öldürmeyince kimse ölmez, hem de Allah yaptıklarınızı görür. Müminler bunu bilmeli ve kâfirlerle benzememelidirler.

157- Şayet Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz hiç şüphe etmeyiniz ki Allah'tan bir mağfiret (affetme) ve rahmet herhalde o kâfirlerin ömürleri boyunca toplayacakları şeylerden hayırlıdır.

158- Başkasına değil, ancak Allah'a haşrolunacaksınız. Ona sevkolunup, onun huzurunda toplanacaksınız, mükafatınızı ve cezanızı ondan alacaksınız.

Müminler vaki olan bu hatırlatmadan sonra Resulullah'ın şanına, haklarına ve görevlerine ilişkin olarak hitap renklendirilerek şu ayet irad buyruluyor:

159- Şimdi ey Muhammed! Şu ilâhî nimete özellikle şükretmelidir ki, Allah katından büyük bir rahmet ile yaratılmış olduğun güzel ahlak gereğince sen onlara yumuşak, nazık bulundun, azarlamayı hak ettikleri halde kusurlarını yüzlerine vurup da sert muamele etmedin. Yoksa sen huysuz, katı kalpli bir olsaydın hiç şüphesiz etrafından damadağın olurdu, seni bırakıp kaçtıkları sonra bir daha başına toplanmazlardı. Bu ise en büyük bir felaket olurdu. Bundan dolayı peygamberlik haklarıyla ilgili kusurlarını affet, ve Allah haklarını Allah affettiğinden, onlar için istiğfar et ve işde onlarla istişare et. Yani vahy gelmeyip rey ve icthada dayanan, savaş gibi, genel işlere ilişkin durumlarda onların oyununu al ki emir, iyiliği emir olsun. Müşavereden sonra karar verip azmettiği zaman da Allah'a dayan ve itimat ed, ıcrada gevşeklik etme. Muhakkak Allah tevekkül edenleri sever.

"Müşavere", şivar, meşvüre, meşvere, meşure, danışıp işaret almak, yani rey (oy) almak demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de "şûrâ" denilir ki, bu da esas itibarıyla öbürleri gibi masdardır. Arap dilinde "işaret" diye ile silandığı (kullanıldığı) zaman, dilimizde meşhur olduğu üzere el veya göz, kaş ile imâ (işaret etme) mânâsına geldiği gibi, diye ile silandığı zaman da emretmek, oy vermek mânâsına gelir. Müşavere işte bu mânâda işaret almak içindir. İştikak (türeme) bakımından iş bu müşavere ve işaret, an kovanından bal almak mânâsından veya satılık hayvanı göstermek veya anlamak için at pazarında binip koşturmak mânâsından alınmıştır.

"Afv" ve "istiğfar" emirlerinden olan "İşte onlarla istişare et." buyurulmasında dikkati çeken bir takım nükteler ve hikmetler vardır:

1- Peygamber'in onlarla müşaveresi, şanlıının yüksekliliğini ve payelerinin terfiini (yükseltilmesini) gerektirir. Bu da onların sevgilerinin artmasına sebep olur. Müşavereye tenezzül edilmemesi ise bir çeşit hakareti içerir ki, bundan da kötü huy ve huysuzluk meydana gelir. Bunun sonucu ise, "etrafından dağılırlardı" sözyle açıklanmıştır. Bu açıdan Peygamber'e ait müşavere, bir kalp hatın almayı içerir.

2- (Â-i imran, 3/79), (Â-i İmran, 3/104), (Â-i İmran, 3/110) emirleri işaretince Muhammed aleyhissalâm gönderilmesi bütün insanlar için uyulacak, örnek alınacak bir ümmet teşkilini hedef aldığından, Hz. Muhammed'in ashabının en yüksek bir siyasi terbiye kazanması Allah'ın isteği idi. Böyle bir terbiye ise "Allah tarafından bir rahmet ile" âyetinin delaletince sıf ilâhî rahmet olan Hz. Muhammed'in müşavere mektebinde alınabilir. Hz. Muhammed'in terbiye ve talim görmüş ashabı, başkalarını terbiye edebilecek şekilde yetiştircekler, sonra da "Ashabın yıldızları gibidir. Hangisine uyarısanız doğru yolu bulursunuz" nebevî hadisi mânâsınca, Allah'ın emriyle nice toplumlar ve Allah'a layıkıyla kulluk etmeye çalışanlar yetiştireceklerdi. Buna ise her şeyden önce pek büyük bir cömertlik ve nezaketi içeren bir ahlaki kemal ve rabbânî ırfan gerekli idi ki; işte esasî, ilâhî bir vergi ve meyveleri ve inkişafına beşere ait çalışma, kazanma olan bu ahlâkın başlangıcı teşekkür hitabıyla ve gelişmeleri iyiliksever emriyle gösterildikten sonra, o ırfan (anlayış) öğretim ve temrin (alıştırması) için de buyrulmuştur. Bu bakımdan da Peygamber'in müşaveresi bir terbiye simni ve uyma hikmetini içine alır.

3- Esasen Peygamber'imiz, Uhud olayının başlangıcında müşavere etmişti. Peygamber'imiz, Medine'ne çıkılması tarafına meylettiği halde, onlar çıkması reyinde bulunmuşlardı. Çıkılınca da olanlar oldu. Şu halde bundan sonra Peygamber onlarla müşavereyi terk ederse, o müşavereden dolayı kalbinde bir üzüntü bulunduğu delalet ederdi. Bunun için, bu olaydan sonra müşavere emri açıkça belirtilmiştir ki, Peygamber'in kalbinde bu olaydan böyle bir eser bulunmadığı ve müşavere hususunda üzüntü caiz olmayıp, tam bir emniyet ile hareket edilmesi gerektiği ve iyi niyetle vaki olan icthadî reyden dolayı, sonunda hata ortaya çıksa bile, başında mesuliyet olmayacağı anlaşılmış olsun.

4- Münafıkları başı Abdullah b. Übeyy müşavereye sokulmuş olduğu halde, müşavere ahlâkını tanıyarak ve tahakküm fikrine kapılarak en müşkül (zor, kritik) bir zamanda ise kınşma ve müdahale hisriyle, "Bize isten bir hisse var mı?", "Bize bu isten birşey olsaydı..." dediklerinden dolayı, cevabından sonra buyurulmasında; hem İslâm siyasetinin tehaakküm ve istibdad fikrinden uzak bir iyiliksever ruh ve ahlâka dayandığını, hem de bu iyilikseverliğin, tevhid esasına ve ihlas fikrine aykırı açık veya gizli bir şirk ve ısrak (Allah'a ortak koşmay) a varan bir işe katılma durumunda olmamasının gereğini ayrıca bir hatırlatmadır. Şu halde "onları işe ortak et" buyurulması da buyurulması, münafıklara bir reddi ve müşaverenin metnindeki emir birliğini bozmaya değil, düşünme ve açıklamaya yönelmiş olması gerektiğini de içerir ve âyetin başında sonunda yüksek hükmiyle bütün işlerin Allah'a döndürülmesi de bu tevhid noktasını bildirir. Bundan ise şu neticeyi alınız ki, İslâm şurası (danışma kurulu)nın görevi, yalnız kendi arzu ve isteklerini ifade eden reylerini göstermek değil, olaylarda Allah'ın kullarının genel çıkarları açısından hakkı araştırmakla o konuda akıl ve naklî delillerden amel edilir olması gereken Allah'ın hükmünü tayin etmektir. Bu şekildedir ki ortaya çıkacak olan irade, tabikte hiçbir kıymeti olmayan yalnız beşerî istekler değil, vaki'de gerçekleşecek olan ilâhî iradeyi temsil ve ona uyarak faydalı bir şekilde hüküm icra edebilir. Burada insan iradesinin hiç hükmü yok denemez. Fakat ilmin iradeye tabi olmasıyla, iradenin ilme tabi olması arasında büyük bir fark bulunduğunu unutmamak gerekir. Şu halde şûrâ, her şeyden önce, ilmi bir fikir ile hakkı araştırmak ve ilâhî iradenin tecellilerine uymak ve cüz'î iradelerini, kendi temennilerini ortaya çıkarmaya değil, Hakk'ın hükmünü açıklamak ve tayine sarf etmek gerekir. Yoksa ortada müşavere değil, çeşitli iradelerin çekişme ve mücadelesi cereyan eder ve bu münakaşa, hak ve hayır fikri ile Allah'ın hükmüne

döndürülmedikçe çeşitli firkaların çarpışması, batması gerekli olur.

İşbu müşavere emrinin vücub (farz) mı, yoksa nedb (mendub) mi ifade ettiği hakkında âlimlerin ihtilâfı vardır. İmam Şâfiî hazretleri mendub olduğunu kabul etmiş de, zahir olan farzdır. Fakat tefsircilerin ve bilginlerin ittifakı vardır ki, Allah katından vahy inmiş olan hususlarda Peygamber'in ümmeti ile müşavere etmesi caiz değildi. Çünkü nass karşısında rey ve kıyas batıldır; mevrid-i nass (nassın geldiği yer)de icthada mesağ (izin, ruhsat) olmadıği malumdur. Nass olmayan hususlara gelince, her şeyde müşavere caiz midir, değil midir? Birçok bilginler ve tefsirciler işbu emrinin, harbe mahsus olduğu fikrindedir. Çünkü vahiy bulunan hususlarda müşavere caiz olmadığı kesinlikle bilindiğinden deki "el-Emru" kelimesinin "elif-lâm"ının istiğrak (genelleme) için olduğu anlaşılar. Dolayısıyla ahd için olduğu ortaya çıkar. Bu âyette geçmiş olan bilinen emir ise, harp ve düşmanla karşı karşıya gelmektrir. Şu halde emirin de buna tahsis edilmesi olmasa gerekir. Fakat diğer âlimler ise, el-emr'in âmm (genel) olduğu ve ancak nass (kesin dini delil)'in geldiği hususlara tahsis edilmiş ve buna göre geri kalanlarda genel bir şekilde hüccet (delil) olarak kalmış olduğu fikrindedir. Gerçekte emri, harbe mahsus olmadığı gibi, buradaki de öyle olması gerekir. Delillerin gelmesinden sonra ihtilaf edenler ve Allah'ın kitabına iman etmeyenler aleyhinde gelen âyetlerin, nassın geldiği yerde icthadın caiz olmadığını gösterdikleri ve daha açıkça nass karşısında icthad, Allah'ın emri karşısında rey ve kıyas ile isyan eden mel'un (lanetlenmiş) İblis'in hali olduğu malumdur. Şu halde meselenin ruhu, vahye mazhar olan Resulullah'ın din içinde icthadla da görevli olup olmadığı meselesidir. Peygamber için icthadı caiz görmeyenler, müşaverenin harp işi gibi sırf dünya ile ilgili olan hususlara ait olduğuna inanmışlardır. Halbuki Usul İlm'i'nde sahih olan şudur ki,Resulullah vahiy bekler ve vahy gelmeyen hususlarda rey ve icthadiyla amel ederdi. Ve bu icthadda başlangıta hata da düşünülebilir, ancak hata olursa vahy ile düzeltilir, devam etmezdi. Peygamber'in icthadının, diğer icthadlardan farkı bu idi. Yoksa Cenab-ı Allah "İçlerinden işin iç yüzünü araştırp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirdiler." (Nisâ, 4/83) diye müctehid âlimleri öğmüz ve "Ey akıl sahipleri ibret alın." (Haşr, 59/2) diye basiret kullanmak ile istibar (ibret alma) ve kıyası da emretmişken, basiret sahiplerinin efendisî olan, akıl ve zekaa herkesin üstünde bulunan Resulullah'ın bu naslardan hariç olamayacağı açıktır. Şu halde Resulullah, vahy inmeyince icthadla görevliydi. İctihad ise mübahase (karşılıklı konuşma) ve münazara (ilmi tartışma) ile kuvvet bulacağı için, vahyin gelmesinin dışında müşavere ile de görevli olmuştur. Rivayet edilmiştir ki işbu indığı zaman Resulullah şöyle buyurmuştur: "Biliniz ki, Allah ve Resulü müşavereden herhalde müstağnidirler ve fakat Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişare ederse doğru yoldan mahrum kalmaz. Her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz". Diğer bir hadis-i şerifte de: "Müşavere eden bir toplum, herhalde işlerinin en doğrusuna muvaffak olur." buyurulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılır ki, burada Peygamber'e hitap olarak gelen "veşâvirhüm" (onlarla müşavere et) emri, yukarıda açıklandığı üzere, bir çok faydaları içermekle beraber, bunun sebebi ve asıl hikmeti, ümmetini öğretim ve terbiyesi için gelmiş olmasıdır. Şu halde Peygamber için müşavere mendub da olsa, ümmet için vacibtir. Nitekim diğer bir âyetinde "İşleri, aralarında danışma iledir." (Şûrâ, 42/38) buyurulmuştur.

160-161-Bu noktada Resulullah'a hitabdan müminlere sözü çevirerek buyruluyor ki: "Eğer Allah size yardım ederse size galip gelecek yoktur. Eğer sizi yarımsız bıraksıra ondan sonra size yardım edecek olan kimdir?" "Hizlân" muhtaka, tam ihtiyacı sırasında bırakıvermeektir. Bedir vakası birinci firkanın, Uhud vakası da ikinci firkanın misalleridir. Gerçi Uhud'da Cenab-ı Allah müminleri perişan bırakmamıştır. Fakat Bedir gibi tam yardım da bahşetmemiş ve bu şekilde Allah'ın yarımsız bırakmanın dehşetini takdir ettirecek bir imtihan yapmış olduğundan, bu da ikinci firkayı tecrübeyle takdir etmek için yeterli örnek olmuştur. Şu halde müminler de ancak Allah'a tevekkül etsinler, yalnız ona dayansınlar.

İmam Fahrüddin Râzi der ki: "Tevekkül bazı cahillerin zannettiği gibi, insanın kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsaydı müşavere emri, tevekküle engel olurdu. Tevekkül insanın zahirî (görünür) sebeplere uyması ve fakat kalbini onlara bağlamayıp Hak Teâlâ'nın, korumasına dayanması demektir..." Okular, merkezi terkedip ganimete koşmalana sebep olarak, "Resullullah herkesin aldığı kendisinin olsun der de ganimetleri taksim etmez diye korktuk, nitekim Bedir'de taksim etmemişti." demişler, Resul-i Ekrem de:

"Demek ki ganimetleri size taksim etmeyeceğiz de hainlik yapacağız zannettiniz." buyurmuştu. Bu sebeple Peygamber'in şânını tenzih ve hainliği Allah'ın gazabını çekin büyük bir günah olduğunu ve cezasız kalmayacağını açıklamak için şu âyetler inmiştir: . Gülül = , ganimet malından gizli bir şey aşımak, emanete hıyanet etmektr ki, genelde devlet mallarında su-i istimal (kötüye kullanma) de bu türdendir. Resulullah, gülül (hainliğı) büyük günahlardan saymıştr ve bu konuda bir çok hadisi şerif vardır. Bu cümleden olarak: "Her kim üç şeyden uzak olarak ruhu cesedinden ayrılsa cennete girer. Kibir, gurur, borç" "İpliğı, iğneyi de eda ediniz (veriniz), çünkü kıyamat gününde âr (utanma), nâr (ateş) büyük ayıptır." buyurulmuştur.

162- Şimdi Peygamber gibi Allah'ın rzası ardında giden zat Allah'dan bir dehşetli gazap (kızgınlık) ile dönen ve varacağı yer cehennem olan haine benzer mi? O cehennem ne fena varış yeridir. Hayır onlar eşit olamazlar.

163- O sevilen grup ile o istenmeyen grup Allah katında tabaka tabaka çeşitlidirler, biri cennette, biri cehennemdedir ve Allah onların amellerinin derecelerini bilir, ona göre sevap ve ceza verir.

Şimdi bu sevilen grup ile sevilmeyen grubun durumlarını biraz açıklama ve Uhud olayından üzgün olan müminleri teselli etme ve kalplerini takviye (kuvvetlendirme) konusunda önce Resulullah'dan başlayarak buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

164- Andolsun ki Allah, müminlere kendilerinden, onlara kendi âyetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitab ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle büyük bir lûtufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.

165- (Bedir'de düşmanı) iki katına uğrattığınız bir musibet (Uhud'da) size çarpınca mı: "Bu nereden" dediniz? De ki: "Bu başınıza gelen kendinizdendir". Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.

166-167- İki topluluğın karşılaştığı günde başınıza gelen musibet de Allah'ın izniyledir. Bu da müminleri belirlemesi ve hem de münafıklık yapanları ayırt etmesi içindir. Ve onlara: "Geliniz, Allah yolunda savaşınız veya (hiç olmazsa) savunmaya geçiniz." denilmişti. Onlar ise: "Biz savaşmasını (veya savaş olacağını) bilseydik arkanızdan gelirdik." demişlerdi. Onlar, o gün, imandan çok küfre yakındılar. kalblerinde olmayana ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah neyi gizlediklerini daha iyi bilendir.

168- Kendileri oturup kaldıkları halde kardeşleri için: "Eğer bize uysalardı öldürülmezlerdi" dediler. Onlara de ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, kendinizden ölümü uzaklaştırınız".

169- Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadırlar.

170- Allah'ın lûtfundan verdiği nimetle sevinçlidirler. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere de hiç bir korku olmayacağını ve üzülmeyeceklerini müjdelemek isterler.

171- Onlar, Allah'ın nimetini, keremini ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayı etmeyeceğini müjdelertler.

172- Kendilerine yara dokunduktan sonra da Allah ve Peygamberi'nin davetine uyular. Hele onlardan iyilik edenlerle ve gereğince Allah'tan

korkanlara büyük bir mükafat vardır.

173- İnsanlar onlara: "Düşmanlarınız size karşı ordu topladı, onlardan korkun." dediklerinde, bu, onların imanını artırdı ve şöyle dediler: "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir".

174- Bunun üzerine kendilerine hiç bir kötülük dokunmadan Allah'ın nimeti ve lütfuyla geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütf sahibidir.

175- (Sizi o haberi getiren) ancak şeytandır, (sadece) kendi dostlarını korkutabilir. Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz benden korkun.

176- Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah'a hiç bir şekilde zarar veremezler. Allah onlara ahirette bir pay vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

177- İman karşılığında inkarı satın alanlar Allah'a hiç bir zarar veremezler. Onlar için acı bir azap vardır.

178- Kâfirler, kendilerine mühlet vermemizin, şahısları için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara bu mühleti, ancak günahlarını artırsınlar diye veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

179- Allah, müminleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir, pisi temizden ayıracaktır. Ve Allah sizi gayba vakıf kılacak da değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçip (gaybı bildirir). O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve günahlardan korunursanız, sizin için büyük bir mükafat vardır.

180- Allah'ın, kendilerine lütfundan verdiği nimetlere karşı cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır o, kendileri için şerdir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göğlerin ve yerin mirası Allah'a aittir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

164- "Andolsun ki Allah, müminlere, kendilerinden bir peygamber göndermekle büyük bir lütfu bulunmuştur." Bu, ne büyük bir ilâhî lütfudur. Bütün insanlık âleminde bir hidayet tarihi açan ve âlemlere halis ilâhî rahmet olan böyle yüksek şanlı bir Peygamber'in ümmeti olan ve özellikle sohbet ve arkadaşlık şerefîyle şereflenmiş bulunan müminlere ne mutlu! Öyle bir Resul ki onlara vahyi anlatarak Allah'ın âyetlerini okur, ilâhî bilgileri ulaştırır ve bakış güçlerini terbiye eder. Onları islah ve tasfiye eder de ameli kuvvetlerini, ahlâklarını tamamlarlar (kemale erdirir), onlara kitabı ve hikmeti öğreterek Allah'a adanmaya yükseltir. Kitap, şeriatın zahir durumlarına, hikmet de onun güzellerine ve Allah bilgilerine, sırlarına, hedeflerine ve faydalanna işaretir. Halbuki bundan önce açık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı.

O cahiliyyet ve sapıklık birkaç sene içinde birden bire bu yüksek hidayet ve hikmete dönüşürdü. Ve bu şekilde geçmiş asırlar tarihi kapanıverdi. Şu halde buna ümmet olan müminlere gevşeklik yakışır mı?

165-Bu böyle iken sizin iki katını isabet ettirdiğiniz bir musibet size isabet edince, (yani sizin musibetiniz düşmanınızinkinin yansı iken) "bu başımıza gelen musibet nereden?" dediniz. Bedir savaşında düşman yetmiş ölü ve yetmiş esir vermişti. Uhud'da da müslümanlar hiçbir esir vermeyerek yetmiş kadar şehit verdiler. Bu ölçü ile müslümanların Uhud'daki kaybı, müşriklere Bedir'deki kayıplarının yarısı kadardı. Bir de müslümanlar, müşriklere bir Bedir'de, bir de Uhud'un başlangıcında olmak üzere iki kere bozguna uğratılmışlar, müslümanlar ise bir kerecik bozulmuşlardı. Bu itibarla da müşriklere uğradıkları musibete bakarak müslümanların musibeti ikiye karşı bir demekti. Hem müşriklere musibetleri, müslümanların Bedir başanları olduğu halde; müslümanların musibeti, müşriklere bir başansı değildi. Bu ise müslümanların fazla üzüntü ve hayretini gerektirmiş ve bunu büyükterek: "Bu nereden?" diye bir endişeye dalımlardı. Bu soru, hadisenin ilmi bir bakışla tetkik ve tenkid için mesele ortaya atma kabiliinden olablirse de, diğer taraftan münafıkları: "Muhammed'in vaadi tahakkuk etmedi, peygamber olsaydı bu musibetler olur muydu?" gibi şüpheler ortaya atmaya çalıştıklarından, burada mümin halkın fikirlerinin bozulma ihtimali de vardı. Buna göre Cenab-ı Allah, olayın haddinden fazla büyütülmüş olduğunu karşılaştırmak suretiyle göstererek sorunun haksız ve yersiz olduğunu soru üslubuyla hatırlatmak için (Âli İmran, 3/140) mazmununa işaret ederek, sevinci gibi kederleri de değişen bu âlemde, bu halin şaşılacak ve üzülecek bir şey olmadığı tarzında bir teselli etme cevabına işaretle beraber, meselenin gerçek cevabını da açıklamak için buyuruyor ki: Ey Muhammed cevap olarak şöyle de: O sizin kendinizden oldu. Bunun sebebini ilk önce dışarda değil, kendinizde, emre uymamak, merkezi terkedip ganimet hırsına düşmek gibi kötü irade ve hareketinizde aramalısınız. Şu halde "bu nereden?" diye şaşıp ve üzüleceğinize, nefsinizi islah edip, gelecek için hazırlanmalısınız. Çünkü Allah her şeye kâdirdir. Kudret cümlesinden olmak üzere yolunda bulunanlara baştan ihsan ettiği gibi, tersine gidenleri sefil de edebilir. Hatta gizli hikmetlerinden dolayı, lütfuna kahr, kahını lütf şeklinde gösterebilir. Bunun için üzüntülü ve müteessir olmakta mânâ yoktur. Burada önce olayın sebep ve kaynağı kendileri olduğu ve bu şekilde kulları fiillerinin kendi iradelerine dayalı bulunduğu tebliğ olunmakla beraber; bundan insan iradesinin, ilâhî iradenin tersine olarak olaylarda müstakil (bağımsız) olduğunu zannedilmemesi, sebeplerin ve kulları iradesinin tesirinin, Allah'ın kudretine ve iradesinin ilgisine borçlu ve bağlı bulunduğunun iyice anlaşılması için ilavesinden sonra, doğrudan doğruya müminlere hitabı çevirmekle sorunun cevabı şu şekilde açıklanıyor ki:

166-167-Ey müminler, iki ordunun (yani müslümanların ordusuyla, müşriklere orduşunun) çatıştıkları o gün her ne felaket isabet ettiyse, kendinizden olmakla beraber Allah'ın izniyle. Çünkü ilâhî izin ve iradenin dışında herhangi bir olayın olmasına imkan yoktur. Demek ki, ilâhî irade iki şekilde ortaya çıkar: Birisi cebri (zorlayıcı) olan ilâhî iradedir ki, hiç bir sebep ve şart ile bağlı olmayarak ilk defa ve doğrudan doğruya ortaya çıkar. Ve bu irade, nzaı da gerektirir. Bunda Cebbar (zorlayıcı) isim-i şerfi hakimdir ve kulları fiilleri ıztırâr (zorunlu)dir. Bir de sebep, şart ve kulun iradesi altında hükümünü yürütmek şeklinde ortaya çıkan ilâhî iradedir ki, bu irade nzaıyı gerektirmez. Ancak sorumluluk kullara ait olmak üzere fiille ilgili bir izni ifade eder. Buna ve özellikle bunun zıddı nza olanına Kelâm bilginleri tahliye (serbest bırakma) de tabir etmişlerdir. Kur'an'da çoğunlukla bu çeşit ırcaya ait irade izin kelimesiyle ifade olunmuştur. Yasağın kalkması demek olan izin de nzaıyı gerektirmez. Ve bundan dolayı sorumluluğu zit olmaz. İşte burada karinesiyle buyurulması da bu kabilendir. Bunun için bazı tefsirciler bu izni, irade ile; bazılar da tahliye ile tefsir etmişlerdir ki maksad, bu iznin nza demek olmadığını da anlatmaktır.

Sözün kısası vaad olunan ilâhî zafer, mutlak ve zorunlu değildi. Sabir ve günahlardan sakınma gibi, kulun iradesi ile ilgili olan şartlarla kayıtlı idi. Müminler buna uymayıp, iradelerini kötüye kullandıklarından dolayı musibet vaki oldu. Bununla beraber her şeye kâdir olan Allah kullarını isteseydi, müminlerin kötü iradelerini ve müşriklere bundan istifade eden hareketlerini infaz etmez, musibeti, ilâhî zorlaması ile menedebilirdi; fakat etmedi, izin verdi ve böylece musibet olayı da olağanüstü sûrette değil de, normal bir şekilde vuku buldu ki, bu âdet, kulları iradesini izin ile yerine getirme ve sorumluluk, ilâhî sünnettir. O halde buna "nereden?" diye şaşıp ve hayret edecek bir taraf yoktur. Tersine teşekkür etmek gerekir ki, nzaıya tabi olan Resulullah'ın ve beraberindeki bir kaç zatın sabir ve takvaları hürmetine müşriklere saldırılan durduruldu da yok olma tehlikesi önlenmiş oldu.

Şunu da bilmeli ki musibet, Allah'ın birtakım hikmetleri ile de beraber bulunan Allah'ın izniyle beraber, bir de müminleri bilmesi, (yani halk arasında ayırıp ortaya çıkarması), ve münafık olanları bilmesi, ayırt etmesi ve her ikisinin ona göre ecir ve cezalarını vermesi içindir. Bunda, böyle müminleri seçmek ve münafıkları ayırmak hikmetleri de vardır. O münafıklar ki, kendilerine geliniz Allah yolunda çarpışınız veya kendinizi ve vatanınızı müdafaa ediniz, yahut bizzat savaşmazsanız, bari çok kalabalık görünerek

düşmana göz dağı veriniz de koğulmasına hizmet ediniz, denildi de. İbnü Abbas (r.a.) demiştir ki: "Bunlar Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarıdır." Çünkü Uhud savaşında bırakıp gitmişlerdi. Abdullah b. Amr b. Haram da bunlara: "Size Allah'ı hatırlatırım, Peygamberimizi ve kavminizi terkedip gitmeyiniz." demiş ve vuruşmaya davet etmişti. Buna karşı biz savaş olacağını bilseydik, yahut savaşmasını bilseydik elbette size uyardık dediler ve bununla fesat (bozgunculuk) çıkarmak ve alay etmek istediler. Doğrusu o gün onlar, imandan çok küfre yakın idiler. Zaten bunlar, ağızlarıyla kalplerinde olmayan sözlerler, (yani içleri dışlanma uymaz). Söyledikleri kalplerinden gelmez. Bu onların her zamanki halleridir. O gün de ağızlarından iki şey ağızladılar ki, kalplerinde yoktu. "Savaş olacağını biliyoruz, bilseydik uyardık." dediler. Kalplerinde ise bunların ikisi de böyle değildi. Onların kalplerinde ne sakladıklarını Allah daha iyi bilir.

168- O münafıklar ki, harpten savuşup oturarak kardeşleri (yani akrabaları) için: "Bizi dinlemiş olsalardı öldürülmezler, bizim gibi kurtulurlardı." dediler. Bunu diyenin de Abdullah b. Übeyy olduğu nakledilmiştir. Bu sözde, önce savıştan kaçırarak için teşviklerde bulunduklarını ikrar; ikinci olarak teşvikleri dinlenilmediği için gücendiklerini açıklamak; üçüncü olarak öldürülenleri aşışılama ve "oh olsun" diye öç alma; dördüncü olarak da aceli inkar vardır. Ta yukarda (Âli İmran, 3/122) âyet-i kerimesindeki iki grup münafıkların yüzünden az daha kalp zayıflığına düşüyorlardı, Allah korudu. Ey Muhammed, bunları susturmak için de ki: "Öyleyse haydi kendinizden ölümü uzaklaştırm bakalım?" Sizin kurtulmanızın sebebi savıştan savuşup oturtmanız olduğu ve size uyanların kurtulacağı iddiasında doğru iseniz, bunu yapabilmeniz gerekir. Gelelim öldürülenlere:

169-Ey hitap mümkün olan herhangi bir kimse, yahut Ey Muhammed! "Allah yolunda öldürülen kimseleri ölüler zannetme" . İmam Ahmed b. Hanbel'in ve daha birçoğlarının İbnü Abbas hazretlerinden rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Allah'ın Resulü buyurmuştur ki: "Uhud'da kardeşleriniz şehid oldukça Allah Teâlâ onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu ki, cennetin ırmaklarından sulunsalar, meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde asılmış altın kandillere giderler, istirahat ederler. Ne zaman ki yiyecek ve içecek yerlerinin hoşluğunu ve uyuyacak yerlerinin güzel letafetini tattılar, 'Nolaydı Allah'ın bize neler verdiğini kardeşlerimiz bilselerdi de cihaddan çekinmeseler, savıştan guncunmasalardı.' dediler. Allah Teâlâ da: 'Tarafınızdan ben onlara bunu tebliğ ederim.' buyurdu ve bu âyetleri indirdi. Timizî'nin "hasen", Hakim ve diğerlerinin "sahih" olarak Cabir b. Abdullah hazretlerinden tahrir ettikleri bir hadis-i şerifte de şöyle rivayet edilmiştir: "Cabir (r.a.) dedi ki: Resulullah (s.a.v.) bana rastgeldi, 'Ey Cabir, seni üzgün görüyorum, niye?' dedi. 'Ey Allah'ın Resulü, dedim, babam şehit oldu, çocuk ve beğ bıraktı.' Buyurdu ki: 'Allah Teâlâ babanı ne şekilde kabul buyurdu sana müjde edeyim mi?' 'Evet' dedim. Buyurdu ki: 'Allah Teâlâ hiç kimseye perde arkasından başka bir şekilde kelâm söylemedi. Babanı ise dilltti de yüzüne karşı ona, 'Ey kulum, dile benden, vereyim sana.' dedi. O da: 'Ey Rabbim, bana hayat verisin de senin yolunda ikinci defa öldürülürüm' dedi. Rabbi Teâlâ: 'Benden onlar bir daha dönmezler.' diye söyledi buyurdu. O da: 'Ey Rabbim, arkamdan tebliğ et.' dedi, Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi." İkisinin de vukuu mümkün olduğu gibi bu, bir âyet; diğeri bir kaç âyet hakkında olması yönünden iki rivayet arasında zıtlık yoktur. Ve bu âyetlerin Uhud şehidleri sebebiyle imiş olduğu hakkında haberler ağıktır. Nitekim Bakara Sûresindeki (Bakara, 2/154) âyeti Bedir şehidleri sebebiyle imiştiir.

170- O şehitler, arkanlarından kendilerine katılmayan (yani şehit olmayıp hayatta kalan) bütün müminlerin sonunda korku ve üzüntüden kurtulup mesut olmalarıyla müjdelenir, sevinir ve neşeli olurlar. Bu şekilde demek ki kalanların din ve dünya selamete ve saadetiyle devamlı oluşu, şehitlerin nızıklıktan refah ve sevincin sebeplerinden birini teşkil eder. Diğer bir mânâ ile, arkanlarında mücadele eden ve henüz şehit olma suretiyle kendilerine katılmamış bulunan gelecekteki şehitlerin, bugün çektikleri acı ve zahmete rağmen neticede şehit olarak, dünya ve ahiretin korku ve hüznünden bütün bütün kurtulacaklarını ve kendileri gibi mesut olacakları müjdesini alırlar da sevinirler. Şu halde geride savaş kaybeden ve şehid olmanın mahrum kalan ve düşman işgali altında inleyen ve özellikle dinlerinin yok olması tehlikesiyle karşı karşıya bulunanları halinden haberdar olurlarsa şehitlerin de üzgün olmaları gerekecektir. Demek oluyor ki, Allah Teâlâ şehitlere bunların durumlarını ya bildirmeyecek, ilgilendirmeyecek veya bildirdiği şekilde onları o üzüntüden koruyacak, lutfunun nimetiyle memnun edecektir. Çünkü Allah yolunda şehit olanlar "kendilerine hiçbir korku olmayanlar ve üzülmeyecek olanlar" dir.

171-Şehitler "Allah'ın nimetini, keremini ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayıf etmeyeceğini müjdelerler."

172- Hele o müminler ki, "Onlar, kendilerine yara dokunduktan sonra da Allah ve peygamberinin davetine uydular. Hele onlardan iyilik edenlere ve Allah'tan korkanlara büyük bir mükafat vardır." Bu âyet de Uhud'un arkası sıra Hamra-i Esed Gazvesi hakkında imiştiir. Rivayet olunuyor ki, Ebu Süfyan ve arkadaşları Uhud'dan çekilip Revha denilen yere vardıklarında pişman olmuşlar: "Çoğunu öldürdük, azı kalmıştı, neye bıraktık geldik, herhalde dönmeli ve köklerini kesmeliyiz." diyerek, dönüp müslümanlara tekrar hücum etmek istemişlerdi. Hazreti Peygamber de bunu derhal haber almış ve onları yıldırmak, kendinin ve ashabının kuvvetini göstermek için, Ebu Süfyan'ı takip etmek üzere ashabını teşvik etmiş ve "Bugün bizimle beraber ancak çünkü günümüzde hazır bulunalar kısn." buyurmuş idi. Şu halde Peygamber'e beraber bir cemaat hareket ettirler ki, yetmiş kişi oldukları söylenmiştir. Medine'den sekiz mil mesafede bulunan Hamra-i Esed isimli yere kadar vardılar. Ashab yaralı idiler, çok zahmet çekiyorlardı, sevaplarını kaçırmamak için katlanıyorlardı. İçlerinde öyle yaralılar vardı ki sıralayı birbirlerini sırtlarında taşıyorlardı. Biraz birisi yükleniyor, biraz sonra binen inip altındaki yükleniyordu. Yine içlerinde saatlerce birbirlerine dayanarak gidenler bulunuyordu ki, hep bunlar yaraların ıztırabından idi. Fakat Cenab-ı Allah müşriklere kalblerine korku koydu da kaçtılar, gittiler. İşte bu âyet, bu hal içinde Resulullah'ın davetine katılan bu müminler hakkındadır.

173-174-Aynı şekilde o müminlerden bahsedene (3/173-175) âyetleri de Küçük Bedir Gazvesi hakkında imiştiir. Rivayet olunuyor ki, Ebu Süfyan Uhud'dan Mekke'ye gitmeye karar verdiği zaman: "Ey Muhammed, sözleşme zamanımız Küçük Bedir mevsimi olsun, orada çarpışınız istersen." diye bağırmıştı. Hazreti Peygamber de Hz. Ömer'e: "Bu, bizimle senin arada inşaallah" diye cevap vermesini emretmişti. Vakit gelince Ebu Süfyan emri altındakileri alıp çıktı. "Merru'ı Zahrân" isimli yere kondu. Fakat Allah kalbine bir korku verdi, cayıp dönmek istedi. O sırada Nuaym b. Mes'ud Eşce'ye rastgeldi ki bu Nuaym, umre yapmış geliyordu. Buna: "Ey Nuaym, ben Muhammed'e Bedir mevsiminde çarpışmaya anlaşmıştım. Bu sene ise kurak, bize herhalde ağaçlarda hayvan yayaçığımız ve sü içeceğimiz bir sene yarışır. Bunun için dönmek istiyorum. Fakat Muhammed çıkar da, ben kıkmamış bulunsam cüret (cesaret)i artar. Medine'ye git onları oyal, geciktir, sana on deve vereyim." demişti. Nuaym yola çıktı, geldi gördü ki, müslümanlar hazırlanıyorlar. "Bu dedi, doğru bir fikir değil; onlar mekletekinize geldiler, bir çoğunuzu öldürdüler, siz üzerlerine giderseniz, hiç biriniz geri gelmez." Ve bu söz, bir takımlar üzerinde tesir ırcı etti. Resulullah, bunu anlayınca: "Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben yalnızca çıkamın." buyurdu ve beraberinde yetmiş kişi kadar zevât ile hareket etti ki, İbnü Mes'ud hazretleri de içlerinde idi. Gittiler, Küçük Bedir'e vardılar. Küçük Bedir, Kinane Öğülları'na ait bir sudur ki, bir pazar yeri idi. Burda her sene sekiz gün toplanırlardı. Hazreti Peygamber ve ashabı, müşriklere kimseye rastlamadılar. Pazarı gittiler, yanlarında nafaka (geçimlik)ları ve ticaret malları da vardı. Alış-veriş ettiler, bire iki kazandılar ve Medine'ye sağ salım ve zengin olarak geldiler ki,

bu âyet bunlar hakkındadır. Ebû Süfyan da Mekke'ye dönmüştü. Mekke halkı onun askerini (Kavut askeri) diye isimlendirdiler, "Siz sevik (kavut) içmeye çıkmışsınız." dediler.

175- Sizi o alıkoymak isteyen şeytan, yahut o şeytan sizi dostlarından korkutuyor. Burada şeytan, müslümanları alıkoymak isteyen o herif veya onu sevkeden; dostları da Ebu Süfyan ve arkadaşları olduğunu ve mânâ takdirinde bulunduğunu tefsirciler açıklıyorlar. Şu halde ey müslümanlar, şeytanın dostlarından korkmayınız, benden korkunuz, siz halis (samimi) mümin iseniz, böyle olmanız gerekir.

Şimdi bütün bu olaylar üzerine Resulullah'ı teselli hususunda, hitab değiştirilerek buyruluyor ki:

176-Ey Muhammed! "Küfürde yandaşları seni üzmesin." Bu âyetin nüzul sebebi hakkında bir kaç rivayet vardır:

1- Kureys kâfirleri hakkında inmiş, Allah Teâlâ onların harp için asker toplayıp durmak gibi küfürde yandaşlarına karşı Peygamber'ine teminat vermiştir.

2- Münafıklar hakkında inmiştir. Bunların küfürde yandaşları da şu şekilde özetlenmiştir: Münafıklar Uhud olayı üzerine müminleri devamı olarak korkutmaya, başları ve zaferden ümitlerin kesip ümitsizlendirmeye çalışıyorlar ve özellikle, "Muhammed, melik (kral)lık için uğraşan ve sırf siyasi maksadla hareket eden bir inkılabçı, onun için işler bazan iyiliğine ve bazan kötülüğüne oluyor. Eğer Allah tarafından peygamber olsaydı hiç yenilmezdi." diye propaganda yapıyorlar. Bunlar, müslümanların fikirlerini bulandırıyor ve bu sebeple Resul-i Ekrem de üzülüyordu.

3- Bazıları demişlerdir ki, kâfirlerden bir kavim müslüman olmuşlardı. Sonra Kureys'ilerden korkarak dinden döndüler. Bundan dolayı Resulullah merak etmiş ve bunların dinden dönüşleri yüzünden bir zarar gelebilme ihtimalini düşünmüş.

4- Yahudiler hakkında inmişti. Çünkü bunlar da Uhud vakasından sonra küfürlerini daha çok kızdırmışlar ve müslümanları aldatmak için çalışmaya başlamışlardı. İşte bu âyetler, bunların bir veya hepsi dolayısıyla inmiştir. Zahiri amm (genel)dir.

177-Bunlar Allah'a zarar namına bir şey yapamazlar. Bunda iki mânânın hatıra geldiği gösterilmiştir. Birisi: "İlâhî mülk ve saltanattan hiç bir şey noksanlaştıramazlar" demektir. Nitekim Ebu Zerr (r.a.) in rivâyet ettiği üzere Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ buyuruyor ki, evveliniz (öncekileriniz) ve ahiriniz (sonrakileriniz), cinleriniz ve insanlarınız içinizde en çok Allah'dan korkan adamın kalbi üzerine olsaydı, bu benim mülküme bir şey ilave etmezdi. Tersine öncekileriniz ve sonrakileriniz, cinleriniz, insanlarınız içinizden en kötü olan adamın kalbi üzerine olsaydı, bu da benim mülkümden bir şey eksiltmezdi." Birisi de, "Allah'ın vefî kullanna hiç bir zarar yapamazlar" demektir ki, velilere zarar vermeye kalkışmak, Allah'a zarar vermeye kalkışmak hükmünde tutulmak suretiyle mubalağa ifade eden bir mecazdır. Beyan makamı, Peygamber'i teselli etme yeri olmasına bakarak tefsircilerin çoğu bu mânâyı tercih etmişlerdir.

"İman karışlığında küfür satın alanlar..." Bu âyetin de mürted (dinden dönen)leri ve yahudileri hedef aldığı açıklanıyor. Dinden dönenler hakkında olması açıktır. Yahudilere gelince: Bunlar Bakara sûresinde açıklandığı üzere peygamber olarak gönderilmeden önce Peygamber'i taşıyorlar ve iman ediyorlar ve onunla düşmanlarına karşı istinsar (yardım istemin)de bulunuyorlardı. Böyle iken Peygamber olarak gelince küfrettiler, fikirlerini değiştirdiler. Buna göre imanını vermiş, küfür satın almış mürted (dinden dönmüş) durumunda demektirler. Bununla beraber bu âyetin, münafıklarla ilgisinin ihtimali de yok denemez. Zira açıklamaya göre birinci âyet dolayısıyla küfürde yandaş edenler, münafık ve diğer bütün kâfirlerin önlerinde giden önderlerine; ikinci âyet dolayısıyla imanı verip küfür satın alanlara da onların arkalarından gidenlere yormak uygun olacaktır ki, dinden dönenler daha çok ikincide bulunurlar.

178-Kâfirlerin gururlarına gelince "Küfredenler, kendilerine mühlet verişimizi (hayır) sanmasınlar." Burada "imla", imhal (mühlet verme) ve müsaade etme mânâsınadır.

179-Şimdi Uhud olayının yönelmiş olduğu sonuca gelelim:

Ey Muhammed ümmeti Allah Teâlâ, halis müminleri o bulduğunuz karışık hal üzere bırakmazdı. Öyle sebepler tertip edecekti ki, sonuçta pisi temizden, münafığı müminden ayırarak, farkettilerdi. Bu ayırmayı yapmak için Allah hepinizi gaybden haberdar kılabar dediği. Yani sizin hepinizi münafıklardan kalblerinden haberdar etmek suretiyle onları ayırt ettirecek dediği. Ve fakat Allah Peygamberlerinden her kimi dilerse seçer, ona onu bildirir. Öteden beri ilâhî sünnet (âdet) budur. Muhammed Mustafa da böyle yapmıştır. Şu halde "Allah'a ve peygamberlerine inanın. Eğer inanır ve sakınırsanız, sizin için büyük bir mükâfat vardır." bundan önceki âyetlerde müminlere ahirete ait cezalar ile va'd (korkutma) gösterildiği gibi, bu âyette de münafıklardan bozgunculukları meydana çıkartıp rezil edilmek gibi dünyaya ait cezalarla va'd (müjde) leri gösterilmiş ve aynı zamanda müminlere büyük ecir müjdelennmiş ve İslâmî heyetin İslamına ait mukaddimeler (prensipler) hazırlanmıştır ki, ahlak ve iktisad ile ilgili şu âyet de bu mukaddimelerdendir.

180- Göklerin ve yerin mirası yani selef (geçmiş)den halef (yerine geçen)e intikal edegelen mal ve diğerleri gibi gökler ve yerle ilgili miraslar yalnız Allah'ındır. Tek başına onun mülküdür. Bunlara miras yoluyla sahip olanların, gerçek mülkleri yoktur, o geçici, iğreti bir şeydir. Hepsî yok olur. Ancak gerçek sahip olan Allah'ın mülkü kalır. Şu halde bunları Allah'dan kısıkanıp da Allah yolunda sarfetmek hususunda cimrilik edenler bunu düşünmeli ve ne büyük günah yaptıklarını anlamalıdır. Semâvî (göklere ait) miras, nübüvvet (peygamberlik), ilim... gibi yükseldir. Bundan şu anlaşılır ki, önce miras ilâhî bir kanundur. İkinci olarak "Allah'ın onlara lütfundan verdiği" yalnız mallara tahsis edilmiş değildir. Bir de burada bu süreyi takip edecek olan Nisâ Sûresi'nde gelecek miras âyetlerine bir çeşit hazırlık vardır.

Allah habîr (her şeyden haberdar) olduğu içindir ki:

Meâl-i Şerifî:

181- Allah, "Şüphesiz Allah fakirdir, biz zenginiz." diyenlerin lafını elbette duymuştur. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve şöyle diyeceğiz: "Tadin o yakıcı azabı!"

182- "Bu, kendi ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır". Allah kullar(ın)a asla zulmetmez.

183- "Ateşin yuceğici bir kurban getirmedikçe hiç bir peygambere iman etmeyeceğimize dair Allah bize ahidde bulundu." diyenlere de ki: "Benden önce size bazı peygamberler açık belgeler ve sizin dediğiniz şeyle geldi. Eğer doğru insanlarsanız, ya onları niçin öldürdünüz?"

184- Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sayfalar ve aydınlatıcı kitap getiren peygamberler de yalanlanmıştır.

185- Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka birşey değildir.

181-Burada Muhammed aleyhisselam'ın peygamberliği hakkında kâfirler tarafından münasebetsizce söylenen bazı şüphelerin ve itirazların nakil ve reddine başlanıyor:

"Andolsun ki Allah, 'Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü iştîmiştir." Rivayet olunuyor ki Hz. Ebu Bekir (r.a.) bir gün yahudilerin dersanelerine gitmişti. Baktı ki bir takım yahudiler Fenhas'ın başına toplanmışlardı. Ve bu Fenhas, yahudilerin âlim ve din adamlarından idi. Ebu Bekir: "Yazık ey Fenhas Allah'dan kork ve müslüman ol, vallahi sen şüphesiz bilirsin ki Muhammed Allah'ın resulüdür, siz onu yanınızdaki Tevrat'da yazılmış bulursunuz." dedi. Fenhas: "Vallahi ey Ebu Bekir bizim Allah'a ihtiyacımız yok,

o bize muhtaç. Ve biz ona, onun bize yalvardığı kadar yalvarmıyoruz, herhalde biz ondan müstağni (tok gözlü), daha zenginiz. O zengin olsaydı, arkadaşlarınız sandığı gibi bizden borç almaya tenezzül etmezdi. O bizi faizden yasaklıyor ve bize ribâ vaad ediyor. Zengin olsaydı bize ribâ vermezdi." diye münasebetsizlikte bulundu. Bunun üzerine Ebu Bekir öfkelenidi ve Fenhas'ın yüzüne şiddetli bir tokat vurdu ve dedi ki: "Nefsım yed (kudret)inde olan yüksek zata (Allah'a) kâsem ederim ki, bizimle senin arandaki anlaşma olmayayı boynunu vururum ey Allah'ın düşmanı!". Bunun üzerine Fenhas Resulullah'a gidip: "Ey Muhammed bak arkadaşın bana ne yaptı?" diye şikâyet etti. Resulullah (s.a.v.) Hazreti Ebu Bekir'e: "Bu yaptığına sevkeden nedir?" diye sordu. O da: "Ey Allah'ın Resulü, büyük bir edepsizlikte bulundu, böyle sanıyor ki, Allah Teâlâ fakir ve bunlar daha zengin imişler. Bunu söyleyince Allah için kızmı ve yüzüne bir tokat vurdum." dedi. Fenhas: "ben böyle bir şey söylemedim." diye inkar etti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Ebu Bekir'i tasdik ederek bu âyeti indirdi. Bu rivayet İbnü Abbas, İkrime, Suddi, Mukatil ve İbnü İshak'tandır. Şu halde söyleyen bir iken, bu lakırtının diye topluluğa isnadı, onların da razı olmaları sebebiyledir.

Yahudi reislerinden Huvey b. Ahtab'ın, aynı şekilde İlyas b. Ömer'in: "Fakir zenginden borç para ister." dedikleri ve bazı yahudilerin Peygamberimizin huzuruna gelip: "Ey Muhammed Rabbın fakir mi ki kullarından borç istiyor?" sözünü söyledikleri de bir çok rivâyetlerle nakledilmiştir ki, hepsi aynı mânâyâ döner. Kur'an'ın edebî nezahetine uygun olamayacağından dolayı âyet söyleyeni tayin etmemiş ise de, anlatıldığı ödürme meselesinin yahudilere ait olduğu bilindiğinden, bunun da onlar tarafından söylendiği anlaşılması olmaktadır.

Bu dediklerini yazacağız. Bu yazma, ya hakikati üzerinedir ki, iki şekilde düşünülebilir. Birisi: Amel pusulasına, amellerinin sayfalarna kaydedeceğiz, defterlerine geçireceğiz demek olur. Ve gerçekten tartıya konacak olan amellerin sayfaları yazısını ifade eder. Çünkü bu yazı bildiğimiz bir yazı olmamakla beraber, hakikaten bir yazıdır. Nitekim gramofon plaklarına ve telsizler aracılığıyla seslerin tesbiti ve nakli bir yazıdır. Ve bugün fen ilimleri bakımından bilinmiştir ki, ses titreşimleri açıkta görüldüğü gibi hemen kabulvermiyor. Fezada her tarafa yayılıp yazılıyor. Nerede bir alıcı bulunursa, hemen alınıbiliyor. Bunların kâinatıta genel elektrik cereyanları içinde nerelere kadar gittiği ve ilâhî Arş'in altında daha ne şekiller kazanacağıni bilemeyiz. İkincisi: Kur'an'da yazacağız, tarihe geçireceğiz, göstereceğiz demek olur. Veyahut burada yazmak, cezası verilerek üzere ilâhî ilimde saklı kalıp unutulmamak ve ihmal olunmamak mânâsına mecaz veya kinayedir ki, bu mânâ dilimizde de meşhurdur. "Bunu yaz" deriz ki, "unutma, cezasını göreceksin" demektir. Şu halde "yazacağız" demek, "ihmal etmeyeceğiz, bunu unutmazsınlar, cezalarna hükmedeceğiz" demek olur. İstikbal (gelecek zaman) şırası bu mânâda açıktır. Birinci mânâyâ göre de, gelecek zaman sigasıyla söylenmesi, tevbeyle imkan bırakmak gibi bir nükteyi içine alır.

"Haksız yere peygamberleri öldürmeleri" "Mef'ûl-i maah" yerindedir ki, sözlerini bu fiilleriyle beraber, yani bu cinâyetin başına yazacağız mânâsını ifade ve çok büyük bir vaid ve tehdidi içine alır. Bu katl (öldürme)yi, bunların ecdad (dedeleri) yapmış olduğu halde bunlara isnad edilmesi, bunların da bugün ona razı olarak cezasına iştirak etmekte bulunduklarından dolaydır. Yani Hz. Yahya, Zekeriya ve diğerleri gibi peygamberlerin böyle haksız olarak öldürülmesinin suçu şahıslara değil, Yahudiliğin mahiyetine yüklenmiştir. Ve işte bu nza ve bu izafet (yükleme) dolayısıylardır ki, bu âyet bunlar hakkında yalnız bir va'id ve tehditten ibaret olmayıp, Muhammed aleyhisselamın peygamberliğine karşı gösterdikleri küfrün ve öne sürdükleri şüphelerin ciddi olmadığını isbat ile kökünden kaldıran bir cevabı da içerir ki, bu cihet devamında ayrıca açıklanacaktır da. Çünkü yahudiler yalnız Hz. İsa gibi inkar ettikleri peygamberi öldürmeye kalkışmakla kalmamış, Hz. Zekeriya gibi vaktiyle peygamberliğini itiraf ve tasdik etmiş bulundukları peygamberleri de öldürmüşlerdir. Ve bir peygamberin öldürülmesi ise her halde haksız yeridir ve bir küfürdür. Demek olur ki, onlarca peygamberlik sabit olduktan sonra bile öldürme ve küfür gibi cinâyetleri onaylayanları ve Allah Teâlâyâ karşı, isterse şaka ve alay şeklinde olsun, "Allah fakirdir, biz zenginiz" demek cürdetinde bulunanların, bir peygambere karşı ortaya atmaya uğraştıkları şüphelerin ve itirazların gerçekten kalblerini meşgul eden ilmi bir şüphe değil; sırf değişmez hakikatlara karşı inad ve kibirlenme yoluyla, zorbalık ve düşmanlık hissiyle ortaya atılmış bir ahlâksızlıktan ibaretir. Ve bunların gerçek cevabı, nasihat dinlemeyip kendilerini ateşe atmakta ısrar edenleri bırakırmak gibi, söz ve fiillerinin korkunç sonuçlarına fiilî olarak atırmak ve deviyemektir. Bunun için buyruluyor ki, yazacağız ve yakıcı azabı tadınız diyeceğiz. Harik "mü'lim" mânâsında "elîm" gibi, "müfîl" mânâsında "felî" olarak "muhrik" mânâsına gelir ki, yakıcı cehennem azabı demek olur. "el-Harik", cehennem tabakalarından bir tabaka diye de açıklanmıştır. Bununla birlikte herik, dilimizde olduğu gibi ihtarık, yanış ve yangın mânâsına da geldiği için haydî yakmak istediğiniz fitne ve ihtilal yangınının azabını kendiniz tadınız bakalım demek de olabilir. Bu emrin hesap zamanında mı, yoksa ölüm zamanında mı verileceği hakkında iki rivâyet vardır.

182-Bu emir verilirken ilâhî adalet anlatılmak için şu da eklenecektir: Bu azab, önce kendi elinizle, yani kazanma gücünüzle yaptığınız sözlü, fiilî, t'ikâdî günahlar; bir de Allah Teâlâ'nın kullanna zulmedici olmaması sebebiyle ilâhî bir adalettir.

183- Bu, yukardaki ya sıfat olarak merbut (bağlı)tur. Zemm (kınamaya) üzere nasb veya ref veya bedel olması da caiz görülmüştür. Bu âyetin inisi sebebinden rivâyet edilir ki, yahudi reislerinden Ka'b b. Eşref, Malik b. Sayf, Vehb b. Yahzu, Zeyd b. Manuh, Fenhas b. Azura ve Hüvey b. Ahtab gelmişler, Resulullah'a: "Sen, Allah Teâlâ'nın seni bize bir peygamber olarak gönderdiğini ve sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah Teâlâ bize, Allah tarafından gönderildiğini iddia eden bir peygambere ateşin yuceğici bir kurban getirmedikçe kendisine iman etmememize dair ahid vermiş, yani böyle emir ve tavsiye etmiştir. Şu halde sen bu mucizeyi gösterirsen seni tasdik ederiz." demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi. Bu atışten maksad, gökten bir fısltı ile inen bir nâr-ı beyza (beyaz bir ateş), kurbanı yemesi de yakıp ateş haline çevirmesi demek olduğu ve kurbanın kabulüne işaret olmak üzere böyle bir ateş ile yakması geçmiş peygamberler zamanında yaygın bulunduğu da naklediliyor. Fakat bu mucize olmadıkça bir peygamberin tasdik olunmaması, diğer deliller ve mucizelerin dikkat nazarana alınmaması hakkında yahudilere ilâhî bir ahdin bulunduğuş iddiası, Hz. Peygamber'e iman etmemek için uydurulmuş bir yalan ve iftiradan başka bir şey olmadığı da muhakkaktır. Çünkü bunun gayesi, bir mucizesi olmasdır. Ve Allah Teâlâ'nın sonsuz mucizeler yaratmaya kudreti de malumdur. Şu halde buna diğer mucizelerden fazla bir kıymet verilmesi ve bunun iman için ilk şart sayılması tam iftira olur. Bununla beraber bu kurban meselesinin bir müddet cereyan edip İsa'nın dili ile nesholunduğu (kaldırıldığı)da söylenmiştir. İşte Allah Teâlâ onların yalan, iftira ve fikirlerinin iman etmek maksadıya bir mucize isteği olmayıp, sırf kibirlenme olduğunu çok belagatlı ve ince bir şekilde açıklamakla onları ilzam (susturmak) için buyuruyor ki: Ey Muhammed, sen onlara şöyle söyle: "Benden önce size bir çok peygamber açık açık deliller, mucizelerle ve o söyledikiniz kurban ve ateş mucizesiyle geldiler." Zekeriya, Yahya ve diğer İsrailoğulları peygamberleri gelmişler ve İsrailoğulları peygamberleri olmaları bakımından mucizeler arasında bu söylenen mucizeyi de elbet göstermişlerdi. Siz sözünüzün delaleti üzere, bu kurban mucizesi gösterilirse iman edeceğiz demekte doğru ve ciddi iseniz o peygamberleri niçin öldürdünüz ya? Yani sizin dedeleriniz onları öldürdükleri gibi, siz de bugün onların fikir ve yolunda bulunuyor ve onların öldürülmesine razı oluyor, doğru buluyor ve kıymet veriyorsunuz. Hâlâ inat ediyor, o peygamberlere iman etmiyor ve o öldürmelerden dolayı tevbe-kâr olmuyorsunuz. Halbuki Muhammed Resulullah'a iman etmek için bütün bu peygamberlere iman etmek şarttır. Siz onları tasdik etmeden ve o günahlara tevbe etmeden Muhammed'i tasdik etmiş olamazsınız. Ve mademki onlar kurban mucizesini de gösterdikleri halde hâlâ iman etmiyorsunuz, o halde çok açıktır ki, bugün istediğiniz bu mucizeye yine iman

etmeyeceksiniz. Buna göre ahid (anlaşma) davanız iftira olduğu gibi, bu isteğiniz de yalandır. Bu iftirayı tasdik mânâsını içine alacak bir mucize olamaz. Bugün böyle bir şey gösterilmiş olsa, iddia edilen anlaşmanın varlığını tasdik demek olur. Allah Teâlâ bu iftirayı tasdik etmez ve siz gerçekte o peygamberlerin peygamber olduğunu bildiğiniz halde, yakinen (kesin bir şekilde) iman etmediğiniz gibi, bugün de öylesiniz. İşte Ey Muhammed, sen onları Kur'an'ın bu i'cazkâr cevabıyla sükuta zorla ve sustur, sakın üzülme, çünkü:

184- "Eğer seni yalanlamışlarsa, senden önce de peygamberler yalanlanmışlardı ki, onlar da açık deliller, sahifeler ve aydınlatıcı kitaplarla gelmişlerdi." Beyyinat, açık mucizeler. Zübür, sahifeleri de içine almak üzere genelde kitab demek olan nın veya un çoğuludur. Kitab-ı münir (aydınlatıcı kitap)ın buna atfı, atfû'l-hâss ale'l-âmm (hassın, âmma atfı) kabilindendir. Bundan da maksad, Tevrat ve İncil denilmiştir. Fakat Kur'an âdetinde kitab, şeriatleri ve hükümleri içermiş olandır. Bunun için çoğunlukla hikmet ile birlikte anılır. Yalanlanmaya maruz kalmak, doğrulanın pek çok gücüne gideceği için Resulullah da bundan dolayı kederli olurdu. Burada öteden beri bu denemenin bütün peygamberler hakkında ilâhî bir kanun olduğu açıklanarak Resulullah'ın kalbi tatmin buyurulmuş ve bundan sonra doğrulara va'd (müjde) ve yalancılara va'id (tehdit) olmak üzere de şu hatırlatılmıştır:

185- Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır. (Yani herkes ölecektir) Nefs, zat ve ruh mânâlarına geldiği için, bundan bazı kimseler ruhun ebedî olduğu mânâsını anlamışlardır. Çünkü tatmak, bir hayat eserdir. Ve zevk anında tadıcının bakî (ebedî) olduğunu anlatır, yoksa zevk tasavvur olunamaz. O halde mânâ: "Her nefis bedeninin ölümünü tadacaktır" demek olur. Bu da nefsin, bedenden başka olduğunu ve bedenin ölümlüyle onun ölmeyeceğini anlatır. Şu halde ölüm zorunluluğu cismânî hayata mahsus olup, mücerred (soyut) ruhlann yok olmadığını söylerler. Ve ahiret meselesini bu şekilde ruhun ebedî oluşuna dayanan ruhanî (ruhlara ait) bir hayat tasavvur etmişlerdir. Fakat diğer taraftan bir çok tefsirciler ve bilginler demişlerdir ki, bu şekil yorum, bir zorlamadır. Zaika'tü'l-mevt demek ölecektir demek olduğu açıktır. Belli ki tadan kim ise, ölen o olacaktır. Evet bedenin ölmesiyle nefis ve ruhun büsbütün yok oluvmeyip bir müddet kalabileceği diğer delillerden açıkça anlaşılıyor ise de, genelde ruhlann ölmedikleri davası ne aklen, ne de naklen zorunlu olarak sabit değildir. Önce "zaika'tü'l-mevt", herhalde, tadan nefsin ölümünü ifade etmektedir. Rivâyetler de bu mânâyı göstermektedir. Rivâyet olunuyor ki, ne zaman "Yeryüzündeki her canlı yok olacak." (Rahman, 55/26) âyeti indi melekler, yeryüzündekiler öldü dediler. Sonra indigi zaman biz de öldük dediler. Ruhlann ölümünü de ifade etmeseydi, meleklerin ölümünü de anlatmazdı ve melekler için ölüm ve yok olma düşünülünce, beşer ruhları için de düşünülmesi gerekir. Ancak genel hükümünün de umumî üzere cereyan edemeyeceği de hatırlatmaya değer görülmüştür. Çünkü "Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacak." (Zümer, 39/68) âyetinde Allah Teâlâ'nın diledikleri, bu genelden hariç tutulmuşlardır. Buna göre göklere ait olsun, yere ait olsun, gerek melekler ve gerek bütün nefisler yanında ebediyette kadar ölmeyecek olanlar da bulunabilecektir. İşte İslâm âlimlerinin çoğunluğunun görüşleri budur. Özette ruhun ebedî oluşu inkar edilemez. Ve fakat umum için zorunlu değildir. Dinin ve ahiretin imkanının, mutlak olarak, ruhlann ebediliği nazariye (teori) sine dayanması da zorunlu değildir. "Kıyamet" kelimesi de tamamen yok oluşu ve ondan sonra kıyam (öldükten sonra dirilme), neşr ve haşr (dağılıp, toplanmay)ı ifade eder ki, ölüm ve öldükten sonra dirilme, özette ahiret inancı, bir ebedî olma inancıdır. Fakat bu ebedilik, ilk oluşum değil, ikinci oluşumdur.

Evet her nefis ölümü tadacak; dünyanın ne üzüntüsü, ne sevinci hiç biri kalmayacak, ve sevaplarınız size tam olarak ödenmesi de ancak kıyamette olacaktır. Dünyada iyi veya kötü bütün çalışmanın sevap veya cezasını yine dünyada elde etmek mümkün değildir. Mesela şehidlerin kanlarıyla kazanılan savaşların başan meyvelerinden o şehidlerin dünyada istifade etmelerini düşünmek tenakuz (çelişki) olur ki, bütün faziletler de böyledir. Gerçi dünyada hiçbir ücret verilmez de değildir. Burada da bazı çalışmanın karşılığını aldığı da vardır. Fakat bu dünyada sonuç, ölüm ve yok olmak muhakkak bulunduğu için; gelen herhangi bir menfaat ve tad, kesilme ve sona erme korkusuyla kangış ve muhakkak gam ve kederle sanlıdır. Gamsız sevinç, korkusuz emlilik, iztirapsız lezzet, kesintisiz ebedî saadet kıyamet gününde hasıl olur. Mizan (tartı) ve hesabın temizlenmesi oradadır. Bunun için cehennem ateşinden uzaklaşınlıp cennete sokulan her kim ise, işte o kendini kurtarmış ve her muradına ermiştir. Yoksa dünya denilen o fani hayat, müşterisini aldatan gurur sermayesinden başka hiç bir şey değildir. Serap gibi panırlar, bulut gibi geçer gider. "Meta" l satılık kumaş ve kullanacak aletler ve avadanlıklar veya gerek aletler ve avadanlıklar, gerek mallar ve diğer genel faydalanmaya yarayan az-çok lüzumlu şey mânâlarına gelir ki, dilimizde "matah" dediğimiz zaman bu üçüncü mânâyı kastederiz. "Gurur" aldanmak demek olduğu gibi, in çoğulu olarak aldatıcılar demek de olabilir. Meta-ı gurur (gurur metai), müşteriyi kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşâklık olduğu anlaşılan meta (sermaye, mal) demektir. İşte dünya hayatı budur. Bunun alıcısı olanlar, bütün nazar (bakış) ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse bunda görülecek sananlar aldandmış olurlar.

Burada, bu gurur metaini aldanıp da küfür, yalanlama, aldatma ve bozmanın arkasından koşan düşmanların rahatsız etmelerine karşı Resulullah'a ve ona tabi olan müminlere bir teselli ve nasihat vardır. Şimdi bu düşmanların saldırılarının daha kesilmeyeceğini ve bundan böyle bu kâfirlerin daha bir çok eziyetlerde bulunacaklarını anlatmak ve bu şekilde müminleri gaflet ve aldanmadan korumak, ilim ve bilgi üzere tam bir güçle hareket etmelerini, olaylar karşısında zayıflık ve telaşa düşmelerini hatırlatarak geleceğe hazırlayıp Bakara sûresinin sonundaki "Kâfir kavimlere karşı bize yardım et" (Bakara, 2/286) duasının kabul olma yolunu tam olarak göstermek üzere buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

186- Muhakkak siz, mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olacaksınız. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan size eziyet verici bir çok söz işleteceksiniz. Eğer sabredere ve Allah'dan gereği gibi korkarsanız, şüphesiz işte bu azmi gerektiren işlerdendir.

187- Bir zaman Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz." diye söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler ve onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür.

188- O yaptıklarına sevinen ve yapmadıkları şeylerle de övülmek isteyenlerin (onacaklarını) sanma! Onların azaptan kurtulacaklarını da sanma! Onlar için can yakıcı bir azap vardır.

189- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kâdirdir.

190- Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akl sahipleri için gerçekten açık, ibretli deliller vardır.

191- Onlar ayaktayken, otururken ve yarıları üzerine yataken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Ve "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücünün, bati ateşin azabından koru." derler.

192- "Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişindir. Zalimlerin hiç yardımcısı yoktur".

193- "Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize iman edin' diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, bizi'ri sana ermiş kullarına beraber yanına al".

194- "Rabbimiz! bize peygamberlerine vaad ettiğini ver, kıyamet günü bizi rezil etme. Muhakkak sen verdiğin sözden dönmezsın".

195- Rableri onlara şu karşılığı verdi: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden,

hiçbir çalışanın amelini zayıf etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet edilenler, savaşanlar ve öldürülenler... Onların günahlarını elbette örteceğim ve Allah katından bir mükafat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de koyacağım. En güzel mükafat Allah katındadır".

196- Kâfirlerin diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın.

197- Bu, az bir geçimliliktir. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir yataktır orası!

198- Fakat Rablerinden gereğince korkanlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklar, Allah katından ağırlandıracakları. İyiler için Allah katındakiler daha hayırlıdır.

199- Kitap ehlinin öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a boyun eğerek inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere değışmezler. Onların mükafatı da Allah katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

200-Ey iman edenler! Sabredin, düşmanlarınıza karşı sebat gösterin, nöbet bekleyin, Allah'dan gereğince korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

186-Siz o gurur metâi (aldanma metâi)na sakın aldanmayınız ve biliniz ki: mallarınızdan ve canlarınızdan muhakkak imtihan ve tecrübe olunacaksınız. Mallarınızda yok edici bazı afetler, nefislerinizde öldürücü ve yaranalana veya esir düşme veya diğer bazı zahmetler, meşakkatler, korkular ve diğerleri gibi takdir edilmiş şeylerle deneneceksiniz.

İbtlâ'nın, külfet ve zahmet ile sinama ve tecrübe demek olduğu yukarda geçmişti. Allah Teâlâ'nın tecrübe ile ilim kazanmaktan münezzeh ve müstağni bulunduğu bildirildiği için, bu gibi âyetlerde ve imtihan muamelesi yapmak mânâsına bir istiaeder ki, nüktesi ilmi deneyin önemine ve hareketlerde deneyin esas alınmasına kullan bir irşaddir.

Bu âyetin de, söylendiği üzere Fenhas olayı veya şirierileyi müşriklere Resul-i Ekrem aleyhine teşvik eden ve heyecan veren Ka'b b. Esref veya Resulü'llah'ın şeref verip Kur'an okuduğu bir medliste Eğer bu doğru ise, medlislerimizde onunla bizi rahatsız etme. diye küstahlık eden Abdullah b. Übeyy sebebiyle indigi hakkında üç rivâyet vardır.

Ve eğer bunlara karşı sabreder ve başkalarından uzaklaşıp bütün varlığınıza Allah'ın korumasına girerek korunursanız, işte bu sabir ve korunma ise azmi gerektiren işlerdendir. Yani azmedilmesi gerekli olan şerefli, meziyetli, önemli işlerdendir. İmtihanda başan bununla olacaktır. Şu halde bunda yanış etmeli ve gurur malına aldanan ahlâksızlar gibi olmamalıdır.

187-Ey Muhammed, bunu tebliğ et, sunu hatırla ve hatırlat hani Allah kendilerine kitap verilmiş okur yazar olanları o kitabı, yahut o kitapta peygamberliğinin doğruluğu sabit olan o peygamberlerin sonuncusu şanlı Peygamber'i, insanlara hakkıyla açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz diye tekit ve kasem ile misak almış ve bunu onlara teahhüt ettirmiş idi. Bu kitap verilmiş olanlardan maksad, kitap ehli olan yahudi ve hristiyan bilginleridir. Bunların, iş bu adıyla anılmalan, kendilerine Kur'an verilmiş olan müslümanların da böyle ahitleri alınmış bulunduğunu delalet yoluyla hatırlatır. Buna göre müslümanların sözleşmesi, bu isimde ağır bir şekilde dahil olmamakla beraber, delalet bakımından dahilidirler. Bunun için bazı tefsirciler, burada da müslümanları dahilidir diye göstermişlerdir. Fakat bunun ibare (metin) ile olmayıp, delaletle olacağının unutulmaması gerekir.

Bu sözleşme ne zaman ve nasıl alınmıştır? Malumdur ki, kitabın mahiyeti, neşr, beyan ve hakikatleri ve hükümleri tebliğ içindir. Buna göre bir kitaba sahip olmuş bulunmak, kitap ehli ve okur yazar olmak, o kitabın neşr ve beyanını üzerine almaktır. Bundan başka Allah'dan gelen kitapların hepsinde, bunların hakkıyla neşr ve beyanı emir, teklif ve irâdî delillerle isbat olunmuştur. Sonra Tevrat ve İncil'in içeriği meyanında o peygamberin, yani en son Peygamber hazretlerinin vasıfları ve peygamberliğinin doğruluğu müjdelennmiş ve açıklanmış ve buna iman, o kitaplara iman cümlesinden olmuştur. Ve bilhassa bu ahir zaman Peygamberi'nin, bu istikbal Peygamberi'nin müjdelennmesi o kitaplann ve kitap ehlinin takip ettiği ve beklediği en büyük bir müjde bulunuyordu. Şu halde Tevrat ve İncil'in neşr (yayma) ve beyanını üzerine almış bulunan kitap ehli bilginlerinin en büyük görevi, ilâhî kitaplardaki hak ve hakikatin hiç birini gözlemeyerek neşir ve beyan olduğu gibi, bunun yanında özellikle son Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu da hiç bir şekilde saklamayıp neşr ve beyan etmek, hem genel ve hem özel şekle üzerine alınmış bir görev idi. İşte bu âyetin açıklama hedefi de budur. Genel görüşe göre nın zamiri, kinaye, özel görüşe göre de o Peygamber'e racidir. Bunun için Said b. Cübeyr ve Süddi rivâyetlerinde zamir, Muhammed'e; Hacen ve Katade rivâyetlerinde kitaba irca edilmiş (gönderilmiş)tir. (Bakara sûresindeki 40, 134 ve 146 ncı âyetlere bkz.)

İşte bunlar, böyle üzerlerine alıp antlaşma yaptılar da o kitabı arkalanna attılar, antlaşmalarını yerine getirmediler, hakkı (gerçeği) gizlediler de Peygamber'e ve müslümanlara eziyet verip rahatsız etmeye kalkıştılar. (Bakara sûresindeki 101. âyete bkz.) Bunu önce yahudiler yapmış, sonra hristiyanlar da o yola gitmiş olduğundan, burada da hatırlatılmıştır. Bunlar böyle yaptılar, ve karşılığında az bir bedel aldılar. Aldanma metâi olan dünya hayatına aldanarak az bir para veya menfaat karşılığında susarak veya tevîl ederek ve bozarak veya gömmemizlikten gelecek hakkı (doğruyu, gerçeği) gizlediler. Bu semen (bedel), gerçekte ne kadar çok olursa olsun, bitici ve fânî olduğu için, ebedî ve sonsuz olan ahiret sevabına göre pek az bir şey olduğundan "semen-i kalil" (az bir bedel) buyurulmuştur. Böyle olmakla birlikte bununla, bunların esasında az bir dünya menfaati için kitaplarını unuttuvediklerine ve onu süflî (aşâğı) bir şekilde beson para için bile kötüye kullandıklarına da işaret buyurulmuştur. Ve üzüntüyle (kaydedelim ki) hayli zamandan beri bu hale müslümanlar da düşmüştür. Âlimlerden hakkı aramayıp, gönlüne göre yanlış bir "uygun" cevabı almak için teşvik veya tehdit eden bir çok cahil, ahlâksız müslümanlar bulunduğu gibi; böyle bayağı menfaatleri yolunda dolaşan ve ilmi, dini, bir aldatma tuzağı kabul eden ulema taktileri de ortaya çıkmıştır. İşte Cenab-ı Allah, müslümanları özellikle bu hallerden sakındırıp sabir ve takva, sebat ve azimle söz verdiğini yerine getirmeye sadakat ve ciddiyet göstermek, yüksek himmet ile söz ve fiil olarak hakkı açıklamak, ilâhî emirlerin neşr ve genelleştirilmesiyle Allah kelimasını yüceltmek (İlay-ı kelimetullah) için sevk etmek ve kitap ehlinin durumunu kötü görmekle "yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür." buyurmuştur.

188-Şimdi bunun yalnız bir kınamaktan ibaret kalmayacağını ve genel şekliyle ahlâkta ciddilik ve tevazu (alçak gönüllülük) tersine hareket edenlerin sonlarının acıklı olduğunu açıklamak için de münafıklar dolayısıyla şu âyet immiştir. Yaptıkları herhangi bir iş ile sevinen, dilimiz tabiriyle böbürlenene yapmadıkları bir şeyle öğülmelerinden hoşlanan kimseleri aralık azaptan kurtulacak bir yerde zannetme, asla zannetme, hem bunlar için elim (acıklı) bir azab hazırlanmıştır. Bu âyet, münafıklar sebebiyle immiş olmakla beraber, hükmü, gerek diğer kafirler ve müşriklere ve gerek müslümanlardan bu davranışa bulunan gurur sahiplerinin hepsini içerir. Gururlanmak, gelecekte gaflet etmek ve vazifenin kabul edilip güzel bulunmasının kendine ait olmadığını bilmemek, yaptığı işi büyüksünip kendine onu büyük görmek gibi bir küçüklüktür. Ve yapmadığını yapmış gibi gösterip öğünülmekten hoşlanmak ise hakkı, doğruyu bozmaktan zevk almak ve Allah'ı unutmaktır. Önceki buna sevk eder. Bu ikisi bir yere gelince, de acıklı azabı hak etmiş olur. Üzüntüyle beraber bu halde bulunanlar ne kadar çoktur.

"Yek beyza az vü sad hezar gıdğdad"

"Tek yumurta ve yüz bin gıdğdad".

Burada Cenab-ı Allah, müslümanlara bütün başıyını temin edecek olan kulluk kemali ile yüksek ahlâkları telkin için ruhları yaratılıştan hakka ve kalpleri gurur âleminde affedici Allah tarafına çekerek sabir, Allah korkusu ve azmin bütün hedefini ve geçmiş

beyanların gerekli sebeplerini özetleyerek buyuruyor ki:

189- Bütün gökler ve yer devlet ve memleketi, bağımsız olarak Allah'ın mülküdür. Bunun idaresinde ancak onun emirleri ve onun kudreti hüküm sürer. Bunlar içinde Hakk'ın hükümlerinin tersine hareket etmek isteyenler, elbette cezaya mahkûm olurlar. Onun kudretine hiçbir şey karşı gelemez, Allah'ın kudreti sonsuzdur. Herkes, O'nun için çalışmalı ve her görevi bu mülkî idare eden hükümler ve emirlerine, cereyan eden sünnetine uyarak ve ancak onun adına yapmalıdır.

190-Bunu nasıl anlamalı? Bu noktada gönülleri Hakk'ı bilmeye çekmek ve yönlendirmek suretiyle aydınlatma ve ilâhî saltanatın şekil ve tecellilerinin sırlarını, Allah Teâlâ'nın tam kudret ve hikmetiyle mülkünün sanatındaki tasarruf hükümlerini, sır ve yaratılış gayesini keşfettirecek olan hak âyetlerini gösterme ve bütün bilgilerin usûl (metod)unu öğretme ve dinin kemalının gayesini anlatmak için buyurulmuştur ki: Göğlerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde sayılamayacak nice âlâmetler ve deliller vardır ki, bütün kâinatın O'na mahsus olduğuna ve Allah'ın kâmil kudretine, büyüklük ve azametine delalet ederler. Fakat bu âyet (âlâmet)ler herkes ve her akıl için değil, temiz ve tam akıl sahipleri demek olan âcîd. Öyle ülü'l-elbâb (tam akıl sahipleri) ki "Semavat" (gökler) ve "arz" (yer): Mekân kavramının içine aldığı bütün yükseklik ve alçaklıklarıyla mekanlı varlıklar, "Halk" (yaratma): Bunların zat ve sıfatlarıyla bulundukları şekil ve nitelikleri üzere var edilmelerini ve yok edilmelerini ifade eden gerçek sebep anlayışının özü, "İhtilafu leyl ü nehar" (gece ve gündüzün değişmesi): Zaman anlayışını veren ve hareketlerle ilgili olup, bu varlıkları yaratılmışlıklarını ve düzenlerini gösteren devamlılık ve değişimdir. İşte hak (gerçek) ilimlerin keşif yolları, işbu, "gökler ve yer, gece ve gündüz, yaratma ve değişim, akıl" olaylar ve anlaşılmalıları üzerindeki düşüncedir.

Abdullah b. Ömer (r.a.) hazretleri demiştir ki: "Hz. Âişe'ye, Resulullah'dan gördüğün şeylerin en şaşırtıcısını bana haberver." dedim. Bunun üzerine âhladı ve uzun bir müddet âhladı da sonra dedi ki: "Onun her işi şaşırtıcı idi. Bir gün bana geldi, yorganıma girdi, hatta cildini cildime dokundurdu, sonra da buyurdu ki, 'Ey Âişe, bu gece bana Rabbima ibadet etmek için izin verir misin?' Ben de, 'Ey Allah'ın Resulü, ben senin yakınlığını severim, isteklerini de severim, izinlisin.' dedim. Kalktı, odadaki su ibrâğine vardı, abdest aldı, suyu çok da dökmedi, sonra namaza durdu, Kur'ân okudu ve ağılıyordu. Sonra iki elini kaldırdı yine ağılıyordu. Hatta gözyaşlarının yerli islatıldığını gördüm. Sonra Bilâl geldi, kendisine sabah namazını bildiriyordu. Baktı ki ağılıyor, 'Ey Allah'ın Resulü, dedi, Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahını affetmiş olduğu halde ağılıyor musun?' 'Ey Bilâl, buyurdu, şu halde ben şükreden bir kul olmayayım mı?' Bundan sonra buyurdu ki, 'Nasıl ağlamıyayım, Allah Teâlâ bu gece sünni indirdi: Resulullah bunu söyledi, sonra da 'Vay bunu okuyup da, bu babda düşünmeyene!' Diğer bir rivâyette, 'Vay bunu çeneleri arasında çiğneyip de bunda düşünmeyenlere!' buyurdu."

Bakara Sûresi'nde Allah'ın birliğini isbat ve açıklama esnasında bu âyetin bir benzeri geçmişti. O daha geniş ve sekiz çeşit delili içermiş olduğu halde, bunda o esasın bir özetiyle beraber, sıyak (söz geliş) ve istenilen açısından çok ince bir gelişmesi vardır. Bunun için onun sonunda Düşünen bir kavim için nice deliller vardır. (Bakara, 2/164), bunda da temiz akıl sahipleri için nice deliller vardır. Buyurulmuştur. Resulullah da bu âyetle, diğerinden daha derin bir aşk ile ilgilendiği. Demek olur ki, önceki bahiste genel olarak akıl yetebileceği halde, burada temiz ve halis akıl demek olan "lubb" gereklidir. Çünkü orada, Allah'ın birliğini isbatıyla, Allah'ı bilmenin mebd'e (prensipli)ri bahis konusu idi. Burada ise o bilgede terakki (yükselme) bahis konusudur ki, kendisinden sonraki âyetle geçen ifadeleri, bu vasıflara işaret etmektedir. Fahrüddin Râzî hazretleri bu terakki açısından der ki: "Allah yoluna giren, ilk önce delilleri çoğaltmak gerekir. Fakat kalb bir kerre Allah bilgisinin nuruyla aydınlandı mı, onun artık o deliller ile meşgul olması, kalbin Allah bilgisinde garkolmasına perde gibi olur. Zira aklın çeşitli düşüncelere iltifatı ile meşguliyeti, düşünme ve idraklerinde derinleşme ve sonuca erişmeye engel olur. Bunun için salık (yola giren) işin başlangıcında derinleşme ve istiska (inceden inceye araştırma) ile değil, basit bir seyir ile hareket edeceğinden, delilleri çoğaltmayı isterse de, bilginin nuru bir defa kalbe düştükten sonra, o delillerin azalmasını ve mümkün olduğu kadar kısa ve özetini arzu eder ki, kalbin Allah'tan başkasıyla meşgul olmasından doğan zulmet (kararlık) kalksın da Allah bilgisinin nurunun tecellisi tamam olsun. Nitekim, "Ayakkabılarını çıkar. Şüphesiz ki sen, mukaddes bir vadiye, Tuvâ'dasın." (Tâhâ, 20/12) fermanında buna işaret vardır. İşte Bakara âyetindeki sekiz çeşit delil ve âlâmet âçıkladığı halde, burada hepsinin esasları "Göğlerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün değişmesi" ile yetinilmiş olunması, bu terakki (yükselme) hikmetiyle ilgilidir. Özetle orada (Allah'a seyr) isteniyordu, burada ise (Allah'da seyr) istenmiştir. Bakara Sûresi âyeti, "Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, çok merhametli ve bağışlayıcıdır." (Bakara, 2/163) âyetini takip ediyor. Ve buna göre ilk önce vücud (varolma) ve Allah'ın birliğini ait âyetleri bildirerek şirkten tevhide götürüyordu, buna akıl yeterli idi. Buradaki âyet ise âyetini takip ediyor. Ve buna göre iman sahiplerine Allah'ın saltanatının suret (şekil) ve tecelli sırlarını, Allah Teâlâ'nın mülkündeki tasarrufunun hükümlerini, sır ve yaratılışın gayesini isbat eden âlâmetleri anlatmanın akışı içinde geliyor.

191-Bu da akli ve nakli bilgiler ile süslenmiş ve Allah'ın birliği iman ile kulluk ve bilgede merhale katetmiş olgun akıl ve inanmış kalb sahiplerinin kan olabileceğinden, aralarındaki farka işaret buyuruluyor ki: Öyle tam akıl sahipleri ki, ayaktaiken, otururken, yataırken, yani gerek meşguliyet ve gerekse dinlenme hallerinin hepsinde Allah'ı zikrederler, dillerinden bırakmazlar". Bu üç hal, insanın bütün hallerini içine alır. Hatta bedene ait hareketleri içine aldığı gibi, yükselme, ortada durma, düşme gibi halleri de içerir. Demek ki bu tam akıl sahipleri, her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar, kalpleri Allah'ı zikir (anmak)den başka bir şey ile itmi'nan (tam güven) zevkini bulamadığından, Allah'ı zikirden gaflet etmezler, gönülleri ilâhî murakabe (kendî içine dönme)ye müstağrak (dalmış)tır. Burada zikirden maksad, gerek zat, gerek sıfat ve fiiller haysiyetiyle zikirden, aynı şekilde lisanî (dile ait) zikre eşit olup olmamaktan daha genel olarak, mutlak zikirdir. Abdullah b. Mesud hazretlerinin açıklamasına göre bu zikirden maksad namazdır ki, kudretleri yettiğe ayakta, yoksas oturarak, yoksas yattığı yerde namaz kılanlar demektir. Bununla beraber namaz, zikirler cümlesinden sayılırsa da, bütün zikirler namazdan ibarettir de denemez, namazdan e'am (daha genel)dir. "Ülü'l-elbâb" (tam akıllar)ın böyle Allah'ın zikrine devam etmeleri ile vasfedilmişleri, dinî terbiyede terakki etmiş halis kullar olduklarına işaret eder ki, bu vasif burada bahis konusu olan tefekkür (düşünme) suretiyle keşf ve müşahade edecekleri ilimlerin fenlerinin geçmiş bir şartı demek olur. Bununla beraber, tertibe delalet etmeyeceği için, bunun bir geçmiş şart olmayıp, düşüncenin bir ayrılmaz gereği olması da mümkün görünür. Şuhud (görünür)dan, gıyabı (görünmez) okuyabilen, vehim şüphelerinden uzak, nefse ait ilgiler ve kararlık engellerden sıyrılmış halis, tam akıl sahipleri olan, gidişatın gerçeklerini ve sıfatları hükümlerini düşünen, mülkün tavırlarını ve gayb âleminin sırlarını gözeterek, melik, yaratıcı olan Allah Teâlâ'nın sanatının inceliklerini ve kudretinin âlâmetlerini görebilen bu tam akıl sahipleri, bütün hallerde Allah sevgisi ile dopdolu olarak Allah'ı anırlar.

Ve göğlerin, yerin akli hayrette bırakan durum ve yaratılışın hikmeti hakkında düşünceye girişir, her meselede Hakk'ın emrini anlamak ve gereği üzere amel ederek görevi yerine getirmeye başanlı olmak için hükümler ve ilâhî tasarrufları cereyan şeklini gösteren sır ve yaratılış nizamını telakkiye ve keşfe çalışırlar. Bu yaratılmadan, gökler ve yer toplamının hem bütün, hem parça bakımından, hiçbirini hariç kalmaz. Gökler ve yer şekiller, keyfiyetler ve ayan (varlıkları Allah katındaki şekiller); yaratma mefhumu da illiyyet (nedensellik) tesirinin hakikatını ifade ettiği için, bu düşüncenin ilgilendiği şey, varlıkları şekillerini ve durumlarını temaşa (seyir), tasvir, vasıflandırma, analiz, sentez ile sınırlandıktan ve sebeplerini araştırmakla hepsini müsterek oldukları yaratma

mefhûmunda kısaca toplayıp ve tasnif ederek, hepsini yüce yaratıcının yaratma sanatına bağladıktan sonra ilâhî saltanatı müşahade (seyretme) ve ondan gelecek ve ahirete doğru ilme ve hikmete ait sonuçları anlama ve telakki, bu şekilde vazife hakkındaki ilâhî hükmü keşf ve tayin ederek, gereğini yerine getirme ve gayeye isabet için yine yüce yaratıcının yardım ve yaratmasına sığınmak ve iltica etmek ve böyle ahiret miad (sözleşme)ı ile ilâhî nzyaya yürümektir. Şu halde bu konu ve taleb edilen şey, bizzat ilâhî hikmet ve rabbânî siyaset ilminin konusu ve isteği olduğunda şüphe olmamakla beraber, bunda gerek Astronomi ve gerek diğer kevnî (evrene ait) ilimler, beşere ait ilimlerin konularının hepsi birer mukaddime (başlangıç) ve yol olarak dahil bulunduğu dahi şüphe edilmemelidir. Ve bundan dolaydır ki, Peygamberimiz "Geçmişlerin ve geleceklerin ilimleri bana verildi." buyurmuştur. Ancak burada, çeşitli konuları, ilimlerin küçük olan sınırları ve nazariyelerini, şirk ve çokluk arzeden sınırlarını alıp, hepsinin yönelmis olduğu tek küllî (tümel) ilme yönelmek vardır. Bunun için bu konuda tefekkür bütün eşyanın ve beşere ait bilgilerin halk (yaratma) mefhumu altında düzenlenmesi, tanzimi ve tevhid (birleştirilmesi)yle Allah Teâlâ'ya dayandığını yakinen anlayan ve ancak Allah sevgisi ve Allah'ı zikretmekle gönülu kanaan tam akıl sahiplerinin şian olduğu ve diğer konulardaki tefekkür, eşyadan Allah'a dönmüş olup, nihâyet Allah'a dayanmakla mütenehî (bitecek) olabildiği halde, bu konuda düşüncenin namütenâhî (bitmez), devamlı olacağı ve bunun Evvel ve Zâhir (tecelli eden hak) isimleriyle Allah'dan başlayıp, yine Ahir (son) ve Bâtın (gizli, derün) isimleriyle Allah'a dönmüş olacağı anlatılmıştır. Demek olur ki, bunda yaratmanın görünüp ve tecellisinin yolunu tesbite çalışan tasvir ve tahdide ait Tabiat ve Astronomi ilimlerinin araştırılmasına da büyük bir tesvik vardır. Bütün gökler ve yer Allah'ın mülkü olduğu için, bu âlem kitabından okunabilen her hadise, her nizam, Hak Teâlâ'nın hükümlerini ve tasarrufunun şekillerini okumaktır. Onu okuyanlar ve gereğince hareket edenler, herhalde Hakk'ın nimetinden nimetlenmiş ve istifade etmiş olurlar. Fakat bunun iki şekli vardır: Birisi nimetin sahibi olan Hâlık Teâlâ'dan gaflet etmek, görmezlikten gelmek ve ona tabii şekilde şükürünü eda etmekten kaçınıp küfür kararlığına sapmaktır ki, bunun asıl mahiyeti Allah'ın mülkü içinde eşkiyalık ederek geçinmeye çalışmak olduğundan, sonucu felaket ve pişmanlıktır. Ve bu türlü ilim ve fenlerden nimetlenenlerin başı İblis ve şeytanlardır. Diğer hakiki, gerçek nimet veren tanıyarak, ona şuur ve iman ile tabii olduğunun ve uyduğunu arzederek, şükürünü yerine getirmeye çalışmak ve bütün hareketlerini Allah'ın mülkü içinde, Allah'ın hükümlerinin tabikine sarfetmektedir ki, bunun önderleri de melekler, peygamberler, siddıklar, şehidler gibi halis kullardır. budur. Bunlar göklere çıkınca düşmemek üzere çıkarlar. Öbürleri ise düşüp helak olmak için kıymaya uğraşırlar. Yukarıdan berî tesbit olunagelen bu mânâlarla bu âyet, yaratılışın tefekkürüne sevkederken; hem Tabiat ilimlerinin incelenmesini tesvik ediyor, hem de bu araştırmada bulunanlara büyük bir ders veriyor ki, bu ders şu iki noktada özetlenebilir: Birincisi, gökler ve yer mefhumlarının ifade ettiği varlık tabakaları içinde birbirinden bazı değerlerle ayrılmış çeşitli konular etrafında toplanacak bilgiler ve kaideleri, birbirinden her yünden ayrı ve tamamen müstakil birer yüksek ilim kabul etmeyip, bu bilgilerin üst bir ilmi nizamda birleştiriklerini ve o konularda yüksek bir ilim konusuna dayanmış bulunduğunu unutmamak. İkincisi, çeşitli tabii sebeplerin tesirleri altında mahkûm kalmayıp, olayları ve olayların nizamını, eşyanın tabiatı namına değil; Hâlık Teâlâ'nın tek yüksek kudreti namına kaydetmek, yani gerçek sebebine dayamayan gereğiştir. İşte bu marifet (bilgi) noktasına yükselmış olan ülü'l-elbâb (tam akıl sahiplerin)ın zikri ve fikri Allah'ın ıhsanları olur da, seyr-i billah (Hak'da yürümek)â kesilmeyen ilâhî sanatın eşsiz güzelliklerini, göğlerin ve yerin sırlarını ve ilâhî hikmetleri düşünürler. Ve düşünürken "Ey Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın..." diyerek bu hüküm ve akide (inanç), bu rûh hali ve bu neşe, iltica ve ümit ile hareket ederler. "Batıl" üzerine hiçbir hüküm ve hikmet, fayda ve maslahat (menfaat) gerekmeden demektir ki, aşığı, faydasız, gıdici ve kaybolucu, beyhude ve abes olabilir.

Ey Rabbimiz, sen bu mahlûku (yani gökler ve yer toplamı olan şu âlemi), batıl, hüküm ve hikmetten, fayda ve menfaatten uzak, mânâsız olarak yaratmadın. Gece ve gündüz değişikliği içinde, yokluktan yokluğa devam edip giden şu değişken olayların manzaraları; ne sadece yokluk, ne hiçbir fayda sağlayıcı olmaksızın geçip sonsuz yokluğa giden yalnız devamsızlık, ne de hiçbir hikmet ve faydayı içermeyen lüzumsuz bir şeydir. Bu ne yalandır, ne oyundur, ne de zıımsız, sonsuz, semeresiz, hikmetsiz, boş, dipsiz bir şeydir. Bunda her ilk oluş, bir ikinci oluşun başlangıcı; her hadise sonsuz olayların yoludur. Eğer bunların gerek mekan ve gerek zaman itibarıyla aralarında gerekli bir nizam bulunmasaydı ve eğer şu olayların kıymetleri yalnızca ilk oluşlarıyla ölçülme gerekseydi ve eğer bu şekilde bir aldatıcı mal olan dünya hayatı üzerine gelecekte hiçbir hüküm gerekmeseydi, bu yaratılmışlar da batıl ve yersiz demek olurdu ve hatta bu gurur metâi bile mümkün olmazdı. Şu halde her anında yok olucu ve aceeli olan şu olaylar silsilesi, ilâhî saltanatı genel bir düzen üzere cereyan etmekte ve nice nice hikmet ve menfaatleri içine alarak sonsuz gelecekte bir ikinci oluşa doğru yürümektedir ki, bunun bir metâi olabilmesi o yöndendir. Ve batılın bir aldatma metâi olmaktan çıkması da ancak o yöne dönmesindedir.

Sübhansın yâ Râb, seni tenzih ederiz, sana lâyük olmayan vasıflardan, fiillerden ve bu cümleden olarak hikmetsiz bir şey yaratmakları mülkünü, irade ve sanatını batla yönelmiş olmaktan uzak tanırsın. Gerçi sen bunları istediğin irade ve sanatınla icad eder ve yaratırsın. Fakat irade ve sanatın hikmetten uzak olmaz, o hikmetin ve nizamın kendisidir. O halde sen bizi batıl inanç ve amellerin, hikmet gereği sebep oldukları ateş azabından korusun.

192-Çünkü sen kimi cehennemde koyarsan onu rezil etmişsindir. Öyle ise bizi böyle olmaktan muhafaza et.

193- Ey Rabbimiz, bir münadı, bir davetçi işittik ve dinledik ki, "Rabbimize iman ediniz" diye çağınıyordu. (Bu çağırın Resulullah veya Kur'an'dır). Bu "nida" (çağn), bizim kulaklarımızda, vicdanımızda tesirini gösterdi, çnladı. Âlemin yaratılış nizamı, hikmetsiz olmadığı için, bu nida (çağn), bizde tesirini gösterdi, iman ve sağlam bilgi edinmemize sebep oldu, biz de iman ettik. Burada "zünub", kebâir (büyük günahlar); seyyiât (günahlar), sağair (küçük günahlar) ile tefsir edilmiştir ki, "Eğer büyük günahlardan kaçınırsanız kusurlarınızı öteriz." (Nisa, 4/31) âyeti de bunu teyid edicidir. Ve bizim ruhlarımızı ebrar (Allah'a yakın olanlar) ile beraber olarak al, yani bizi onlardan say, onlarla beraber haşret.

194-195- Ey Rabbimiz bütün peygamberlerine karşı bize vaad ettiğin vaadlerini de bize ver, biz bu çağınıcıya iman ederken peygamberlerin hepsine iman ettik, hiçbirini ayırmadık. (Âli İmran, 3/179) buyurulmamış mı idi? Günahlarımızı affet, kusurlarımızı örtecek itaatlar nasip eyleye vaad edilen yarıdınları, ecir, sevab ve saadeti insan eyle. "Bizi kıyamet günü rısvay etme. Şüphesiz Sen vaadinden caymazsın." İşte dan buraya kadar devam eden bu duaları tekrar ederek düşünürler, kendilerinin halis kullar olduklarını anlatan bu dualar, onların düşünce anındaki halleri ve düşüncelerinin hakim başlangıçlarıdır. Bazı tefsirciler bunları hal yapmıyarak düşüncelerinin sonucu gibi göstermek istemilerse de, çoğunluğun açıklamasına göre bunlar kelimesinin zaimirinden haldir ki, o tam akıl sahiplerinin düşünce esasındaki hallerini anlatır. Doğrusu da budur. Çünkü bilhassa hüküm, tefekkürün sonucu olsaydı düşünme mümkün olmazdı. Çünkü düşünmek, esasen mutlak bir hikmet insanının sonucudur. Bu inancın kaynağına bu da, diğer ilk fikrî prensipler gibi bir fitrî (doğuştan) veya talimî (öğretime ait) veya terbi-yevî (eğitime ilgili) hüküm olabilir. Asıl netice ise "fâ-i netice" ile başlayan şu rabbânî (ilâhî) iltifatı. "Rableri de dualarına şöyle karşılık verdi: 'Ben incizden erkek ve kadın hiçbir hayır işleyenini işledğini boş çıkarmam...' Mümünlerden bazıları müşriklerin veya yahudilerin ticaret ve refah içinde oluşlarını, ferah, fehûr seyahatler ederek refah içinde yaşadıklarını görerek, "Allah'ın düşmanları böyle ferah içinde dolayıyor, biz ise açlıktan, sıkıntıdan helak oluyoruz." demişlerdi. Bunun üzerine şu âyetler inmiştir:

196-199- ki ne kadar dikkate şâyândır!

Nuzûl, bir misafire ilk geldiği sırada ikram edilmek üzere hazırlanan yiyecek, içecek ve diğer ikramıye ki, Türkçe konukluk tabir olunur.

Bununla beraber o kâfirler içinde hüsn-i hatime (güzel sonuç)'ye nail olup müminler topluluğuna girecek olanlar da bulunduğı unutulmamalıdır. Şöyle ki: "Şüphesiz kitap ehli içinde kimi de vardır ki, Allah'a iman ettikleri gibi, kendilerine indirilene de, size indirilene de iman ederler." Bu son kayıtlar gösterir ki, bunlar ciddi olarak müslüman olacaktırlar. Ve nitekim bu ana kadar olağemişler ve yine olacaktırlar. Bu âyet, ta yukardaki (Âli İmran, 3/137) âyetinin de bir izahı gibidir.

Onun gibi bunun da Musevî (yahudi) iken müslüman olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının veya İsevî (hristiyan) iken müslüman olan Necrân ehlin den kırk, Habes'den otuz, Rum'dan sekiz ve toplam olarak seksen kişinin müslüman olmaları dolayısıyla indiğı rivayet edilmiştir. Fakat İbnü Abbas, Câbir ve Katade demişler ki: Habes hükümdarı Necâşî Asâme vefat ettiği zaman Resulullah onun üzerine giyaben cenaze namazı kılmıştı. Bunu gören münafıklar: "Hiç görmediğı bir hristiyan üzerine namaz kılıyor." demiş olduklarından Necâşî hakkında inmiştir. Rivâyet bakımından en yaygın olan budur. Necâşî'nin ölümü de hicretin dokuzuncu senesinde olmuştur. Bunlardan başka bu âyetin bütün kitap ehlin den imana gelenler hakkında inmiş olduğı da rivayet edilmiş ve Mücahid bunu söylemiştir ki, âyetin mefhumuna bu daha uygun görülmüştür. Çünkü herhalde iman ederler mânâsına, gelecek zaman da açıktır.

200-Sözün kıyası ey iman edenler, siz telaş etmeyiniz, sabırlı olunuz, (haberde geldiğine göre sabır üç derecedir: Musibet (ansızın gelen bela)'e sabır, itaat etmekte sabır, isyandan sabır), ve sabırda Allah düşmanlarıyla yarışın onları üstüne çkiniz, yani imtihan ve mücahede mevkilerinde düşmanının sabrının üstüne çıkmaya ve nefsinizin arzularını yenmeye çalışınız ki, sabırlı olmaya alırsanız bunu yapabilirsiniz. Ve murabata edi (nöbetleş)i niz, ribat yapı (sağlam yürekli olu) nız, imam arında cemaatle namaz gibi birbirinize bağlanıp vazifeye dikkatli olunuz ve özellikle savaşta düşmanlarınızdan çok hıznrlıklı bulunarak atlanızı bağlayıp hududlarda ve mevzilerde karakol bekleyiniz. "Ribat", Allah yolunda devam etmektir. Bu aslında "rabt-i hayl" yani at bağlamaktan alınmıştır ki, düşmana karşı atını bağlayıp gözetlemek ve beklemek demektir. Sonra İslâm hudud (sınır) şehirlerinden birinde bekleyenlere, gerek süvari ve gerekse piyade olsun, genelde murabit (nöbet bekleyen, nöbetçi) adı verilmiştir. Fakihlerin istihlâhlarında murabit, hudud şehirlerinden birine bir müddet beklemek için gendirir. Aile ve efradıyla beraber oralarda oturan ve hayatını kazanarak yaşayan hudud sakinlerine murabit denilmez. Zamanımız terimine göre murabit, Allah yolunda silah altında bulunan, kışla ve karakollarda duran ve nöbet bekleyen askerler demek olur. Buhârî ve Müslim'de Sehl b. Sa'd'den rivayet olunduğı üzere Resulullah (s.a.v.) buyumuştur ki, "Allah yolunda bir gün karakol beklemek, dünya ve mafiha (onda olanlar) daha hayırlıdır". İbnü Mâce sahih senedle Ebü Hureyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resullah buyumuştur ki: "Her kim Allah yolunda murabit olarak, yani karakol beklerken ölürse, işleye geldiğı iyi amel üzerine icra edilir, rzkı da üzerine gönderilir durur, fitnecilerden emin olur ve Allah Teâlâ onu korkudan emin olarak dirlir." Ebu's-Şeyh'in Hazreti Enes'den merfû olarak tahrir ettiği bir hadiste: "Karakol yerinde namaz, iki milyon namaza eşittir". Abdullah b. Ömer (r.a.) den rivayet edilmiştir ki: "Ribat (nöbet bekleme), cihaddan daha faziletlidir. Zira ribat, müslümanların kanını muhafazadır. Cihat ise müşriklerin kanını dökme ktir".

Bunları yapınız Allah'dan gereğı gibi korkunuz, mutlak olarak emirlerine karşı gelmekten sakınınız, korumasına koşunuz ki, felah bulasınız (kurtulasınız), isteklerinize nail, temennilerinizde başanlı olasınız, dualarınızın kabul olduğunu göresiniz. İşte Bakara Sûresinin sonundaki "kâfirler toplumu na karşı bize yardım eyle!" duasının da tam cevabı.

Burada Âli İmran Sûresi son bularak Zehraveyn (iki zehra) bir kavuşma noktasında buluşmuş ve bunun özel bir inkışaf olmak üzere rabbânî terbiye, insan yaratılışı ve kardeşliğinden tutularak, sosyal hayata ait oluşum ve ilişkilerin bir aslı olan aile hayatıyla ilgili haklar ve vazifelerin açıklanması ve din eğitiminin tamamlanması yolunda, aşağıda geleceğı şekilde, Nisâ Sûresi başlamıştır:

NİSA SURESİ

Bu sûre de birçok şer'î hükümleri ve teklifleri kapsamaktadır. Baş tarafında Allah'ın hakları, bütün insanlığın kardeşliği, çocuklara, kadınlara, yetimlere acıma, şefkat gösterme ve haklarının verilmesi, mallarının korunması, evlenme ve miras gibi hususlarla ilgili emirler ve hükümler ile başlamış, sürenin sonu da bu konularda bitmiştir. Orta kısmında da aile terbiyesinden başlaması lazım gelen temizlik, namaz, cihad, amirlerle itaat gibi emirler ve yükümlülükleri kapsamıştır. Bütün bunları, insanın yaratılışı ile ilgili ve terbiye esasına dayalı bulunduğundan dolayı sûre: "Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının..." hitabı ile başlamış ve bu konularda kadının ve kadınlığın pek önemi bir yer i bulunmasından dolayı da ilk âyetinden itibaren kadının yaratılışına ve şerefine dikkat çekilmiş, ismine de "Kadınlar Sûresi" denilmiştir.

İnsanlık unvanıyla başlayan bu genel hitap, Bakara sûresinin başındaki ilk genel hitabı hatırlatıyor. O genel hitap günahlardan sakınmak gayesiyle "Rabbimize ibadet ediniz" (Bakara, 2/21) emrini vermiş ve bunu insanların yaratılış delilleri ile aydınlatarak şimdiki zamandan başlangıca doğru götürmüş ve özellikle Hz. Adem'in yaratılış bahsini hatırlatmıştı. Burada ise bu hitabı doğrudan doğruya günahlardan sakınma emri takip ediyor. Bunu da özellikle kadınların yaratılışı ile beraber yaratılış delilii takip ediyor ki; bunda "Ey insanlar! Artık bşbütün sakınma dönemine girmeniz ve aşağıda gelecek tarzda tekliflerin (yükümlülüklerin) zevk ve hikmetinin manevi hazzını anlamanızın sırası geldi ve sakınma konularının en önemlilerinden birisi de kadınlar konusudur." gibi düzgün ve edebî bir anlatım vardır. Dikkat etmeye değerdir ki, Kur'an'da ey insanlar! hitabıyla başlayan iki sûre vardır; birisi bu sûre, diğeri Hacc sûresidir. Bu sûre, Kur'an'ın ilk yansından dördüncü sûre olduğu gibi, Hacc sûresi de Kur'an'ın ikinci yansından dördüncü süredir. Bu sürenin başında sakınmanın sebebi, yaratılışın başlangıcına dikkat çekmekle belirtilmiş olduğu gibi, o sürede de yaratılışın sonu ve dönülecek yerin tanıtılmasıyla belirtilmiş, "Çünkü kıyametin sarıstısı büyük bir şeydir." (Hacc, 22/1) buyurulmuştur. Bu şekilde iki sürenin başları tertipli olarak başlangıç ve dönüşüp gidilecek yeri (ahiret) tanımış ve bununla her bir sürede hakim olan şer'î hükümlerin kayıt yönlerini de göstermiştir. Fahreddin er-Râzî der ki: "Bu konunun altında bir çok sırlar vardır..." Rabbinizin terbiye ile ilgili emri ve koruması altına giriniz, emrine karşı çıkmaktan sakınıp genellikle asayişe uyunuz, O'nun şiddetli cezasından korununuz. O Rabbinizi ki sizi tek bir candan, bir şahıstan yarattı. Bundan dolayı, aslında hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir yaratıcının yaratıkılsınız. Bu prensipler üzerinde, hukukla ilgili esasları insanlık gerçeğine ve terbiye esasına dayandırarak kardeşlik haklarına riayet etmeli ve Rabbinizin emrine aykırı hareket etmekten sakınmalısınız. Evet Rabbiniz bir can yarattı ve "O bir candan eşini de yarattı" (Nisâ, 4/1). Böyle bir nimet ihşân etti. Biri diğ erinin canından kopmuş bir çift meydana getirdi. Bütün çiftleri yaratan Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir". (Yâsin, 36/36) Ondan dolayı bu nimet ve gücün değerini ve büyüklüğünü takdir etmeli ve yaratılışın, eşyanın tabiatının eseri değil, eşyanın yaratıcısı olan Allah'ın kuvvetinin eseri olduğunu bilmeli, ona itâat etmeli ve azabından korkmalıdır.

Gözlem ve deneyle biliniyor ki, bir babadan erkek çocuk olabildiğı gibi dişi de olabilir. Halbuki yaratıcı kuvvet, eşyanın tabiatında olsaydı; ne topraktan insan meydana çıkabilirdi, ne de bir erkekten bir kız çocuk olabilirdi. Çünkü tabiat, düzenli ve uyumlu demek değil ise hiçbir şey değildiir. Halbuki ne erkek dişinin bir uyumu, ne de dişi erkeğin bir uyumudur. Hiç kimse erkeğe dişi, dişiy e erkek diyemez. Bunlar, iki çenekiller gibi bir kökten yanlmış, özellikleri ayrı, vazifeleri birbirini tamamlayıcı değişik tabiatlı bir çifttirler. Ve aynı zamanda bir kökün değişik çeşitleridirler. Bundan dolayı, diğer anızlardan soyutlanarak, yalnız fen ve ilim tabiatı adına düşün en ve konuşan tabiat

ilimleri bilginleri de tam olarak itiraf ediyorlar ki; her şeyi sırf tabiata isnad etmek iddiası ile eşyanın çeşitliliğinin sebebi ni açıklamak mümkün değildir. Ve yaratıcı kuvvet, tabiatın üstünde terbiye ile ilgili bir etki yapan ve eserlerini yaratmak ve seçmekle meydana getiren yüce bir Rabb'dir. O halde tam manasıyla tabiat yoktur. Ve tabiat fikri, ilmi bir prensip olamaz. Çünkü bugün kabul edilen bir tabiat, yarı n değişik şekillere girebilir. Ve onun içinde bir ki, sırf ilmi bir mukayese her zaman için ilmin ölçüsü olmayı or. Olayların meydana gelişi akilları durduruyor. Çünkü İblis de "Ben ondan (Hz. Adem'den) daha hayırlıyım. Beni atesten yarattın. Onu ise balçıktan yarattın." (Sâd, 38/76) diye ateşin tabiatına göre yaptığı mukayese ile aldanmıştır. Gerçekten iş tabiatta olsaydı, akla göre tabiat hiçbir zaman erkekten dişi, dişiden erkek çıkma sonucuna vamazdı. Gerçek durum ise böyle değildir. Bütün insanlığın yaratılışının başlangıcına çıkıldığı zaman ise mesele daha fazla açığa çıkmaktadır. Akillar, etkinin başlangıç noktasını ne kendilerinde ne de eşyanın tabiatında görmemelidir. Hepsinin üstünde yaratıcı Allah Teâlâ'da görmelidir. O Yüce yaratıcı ki bir kişiden eşini de yaratmak şeklinde ilâhî kuvvetini gösterdi ve bu ikisinden bir çok erkekler ve kadınları yeryüzüne yaydı. Ve bugün var olan insanlar böyle meydana geldi. Bundan dolayı hiç yokken topraktan seçmek suretiyle insan yaratan ve o insandan eşini yaratan ve iki insandan, birbirlerinden doğmaları suretiyle erkek dişi birçok çocuklar ve torunları yaratıp dünyaya yayan yüce yaratıcının ilâhlığının, bir şahıstan ordular, milletler yetiştirebildiğini bilmeli ve ona göre tam bir iman ile vazifesini yerine getirmeli, Allah yolunda hiç bir fedakarlıktan çekinmemeli ve evlenme kuralına uymakla nüfusun çoğalmasına önem vermeli ve bunların ilâhî bir terbiye ile yetişmesine çok dikkat etmeli ve evlenmeye sevk eden, yaratılıştan gelen meyilleri, kötüye kullanmaktan sakınmalıdır. İşte bu şekilde bu günkü bir kaç insan yarı n dünyaları fetheden ve İslâmiyeti yükselten büyük bir ümmet olabilir. Ve ahirette en büyük mutluluğu elde eder. Bu gerçekten dolayıdır ki, Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: "Evlentiniz ki üreyip çoğalasınız. Çünkü ben kıyamet günü düşük çocuk bile olsa diğer ümmetlere karşı sizinle iftihar ederim."

Bu bir kişiden maksat, Hz. Âdem, eşinden maksat da Hz. Havva olduğunda fikir ve görüş birliğı vardır. Hz. Âdem "Şüphesiz Allah Âdem'i seçerek üstün kıldı" (Âli İmran, 3/33). Ve "Allah Âdemo topraktan yarattı. Sonra ona 'ol' dedi ve o da oluverdi" (Âli imran, 3/59) âyetlerinden anlaşıldığı üzere, topraktan seçilerek yaratılmıştır. Hz. Havva da, Âdem'in kendisinden ayrılarak yaratılmıştır. Bu mânâ hadislerde "Havva, Âdem'in bir kaburga kemiğinden yaratıldı". diye nakledilmiştir ki, bir yanıyla mânâsına gelir. Ve bu mânâ eşlik ilişkisinin temeli demektir. Bir sahih hadiste, "Kadın bir kaburga kemiğı gibidir. Kadın bir kaburga kemiğinden, bir eğı kaburga kemiğinden yaratıldı, onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, kırılması da boşanmasıdır." buyurulmuştur.

Burada eğri kaburga kemiğı, bu yanılmaya işaret etmekle beraber erkekle kadın arasındaki tabiat uyumsuzluğuna ve kadınların erkekleştirilmeye kalkışılması, onları kınıp atmak demek olduğuna dair uyarıyı içeren bir misaldir. Bundan başka bu kısımlara ayrılmaları, cennetteki yaratılış başlangıcında meydana geldiğı de hadislerde yer almıştır. "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın." (Bakara, 2/35; A'raf, 7/19) âyeti de buna delalet etmekte bulunmuş olduğundan cennetten yeryüzüne atılmalan, yani dünyaya gelişleri, bu dallanmadan sonra demek olur. Bununla birlikte sunu da hatırlatalım ki bir can Âdem, eşi de Havva olduğunda şüphe olmamakla âyet bunu genel bir mânâ ile anlatmıştır. Çünkü âyet, bu anlamı, sırf haber olarak değil, Allah'ın kuvvetinin delilii olmak üzere şimdiki zamanda bilinen ve görünen yaratılışın meydana gelişini delil göstererek anlatıldığına göre işin başında şöyle ilmi bir tanıtımı kapsamaktadır: Görülüyor ki bugün var olan insanların hepsinin yaratılışı önce birer babadan başlıyor. Anneler, aşılamayı babalardan alıyor. Fakat hayret edilecek şey odur ki erkek olan babadan gelen çocuklar hep erkek olmuyor. Bunda tabiatın uyum kuralı vuku bulmuyor. Blikas erkek cinsinin eşi olan dişi cinsi de tabiata aykırı olarak erkekten yaratılıyor. Ve erkekle dişinin evlenmesinden bu sayede erkek ve kadın bir çok çocuk meydana geliyor. Ve bu şekilde düşünkü bir Âdem, bir müddet sonra büyük bir alienin, bir kabilenin, bir ırkın babası oluyor, babalar kadınsız çocuk yapamıyorlar. Fakat bu hususta aşılamayı yapan erkek ve alan kadın olmasından dolayı erkek önce, kadın sonra geliyor. Bundan dolayı erkeklerin kadınlardan dallanması (aynılaması) da beklenilmeyen bir iş olmakla beraber daha önce hepsi erkekten dallanıyor, türemenin başlangıcı erkek oluyor. Şu halde genel olarak erkek cinsi ile, genel olarak kadın cinsi karşılaştırlarak üzerinde düşünüldüğü zaman; insanlığın yaratılışının her kuşağındaki başlangıcına göre erkek birinci, kadın ikinci temel bulunduğundan dolayı, herşeyden önce kadının her zaman erkekten ayrılmış olduğu bir analiz şeklinde meydana çıkıyor. Bundan dolayı şimdiki zamandan başlangıca göz atıldığı zaman, türemenin ikiden dört ve dörtten sekiz gibi bir matematiksel oran takip etmesinden dolayı bugünkü milyarlarca insanların kökü ele alınınca matematiksel bir şekilde sabit olur ki, insanlığın başlangıcı, Âdem ve Havva diye anılan bir gıfte, yani bir erkekle bir kadına döner. Ve bunlar arasında kök birliğini ifade eden bir nefis ilişkisi vardır. Ve bu ilişkiye erkek öncedir, kadın ondan sonradır. Ve bundan dolayı o kadın, erkeğin canından ayrılmıştır, onun ruhundan kopmuştur. Ancak bu dallanmada hayret uyandıran durum, daha fazladır. Çünkü artık zarurî olarak onlardan önce anne ve babaları yoktur ve o kadının o erkekten ayrılması da bir evlad ayrılması gibi değildir. İki cinsi taşıyan bir kök dalından çatallanan ve ileride birbirleriyle karışlaşmak üzere karşılıklı bir çekim besleyen ve tek bir gayeye hizmet eden değişik özellikli etkileyici ve bu etkiyi kabul edici bir çift küçük yaprakçığın ayrılması gibidir. Bu ise topraktan insanı seçmek gibi bizzat Allah'ın yaratması ile açıklanır. Gösterilen bu delilin tamam olması için, dünyanın sonradan yaratılmış olduğu düşüncesini unutmamak gerekir ki, bu konu daha önce açıklanmıştı. İşte âyet-i kerime, Adem ve Havva'nın yaratılışını haber verirken şimdiki zamandan geçmişe giden böyle bir delil ile sonuca varmayı da kapsayan bir beyan uslubu ile anlatmıştır. Bundan dolayı âyetin mânâsı hem nakle, hem akla dayanır.

"Minhâ" (o nefisten) kaydı ile erkeğin kadından önce bulunduğunu anlatırken aynı zamanda "eşini" ifadesiyle de kadının yaratılışının, erkeğı yalnızlıktan ve kısırlıktan kurtaran büyük bir nimet olduğunu ve bu nimetin kötüye kullanılmamasının ve şükrünün yerine getirilmesinin gerekli olduğunu da bildirir. Nitekim bir hadiste Resulullah (s.a.v.), "Dünya bir eşyadır. Ve dünya eşyasının en hayırlısı salıha kadındır." buyurmuştur. İnsanlar, bu nimeti kötüye kullanmaya hazır bulunduklarından dolayı ilk önce sakınmaları emredilmiş ve bu sakınma şu şekilde pekiştirilmiştir: "" Asım ve Hamza ve Kisâî kırâetlerinde şeddessiz, diğer kırâetlerde şeddelli okunur. Mânâ biridir. Hamza kırâetinde esre, diğerlerinde üstün okunur. Bundan dolayı, bunda iki ayrı tefsir şekli vardır. Birine göre, "Birbirinizden bir şey rica ederken Allah aşkına, Allah için senden şunu rica ederim, diye adına yemin verdiğimiz Allah'a isyan etmekten ve o akrabaların haklarını ve itibarlarını gözetmemekten korkunuz" demektir. Diğeri de, "O Allah'a isyan etmekten korkunuz. Öyle ilâhî ve rahmânî bir ahlâk ile hareket ediniz, ki siz o Allah'a ve akrabalara ve vererek birbirinizden karşılıklı dilekleşmede bulunursunuz." demek olur. Araplar, akrabalıktan dolayı önemli bir yalvama da bulunacakları zaman derlemiş ki, "Allah ve akrabalık hakkı için rica ederim" mânâsınadır. Bu ikinci mânâ her iki kırâete göre de mümkündür. Fakat birinci mânâ, Hamza kırâeti dışındaki diğer kırâetlerdedir. Birincisinde hukuk yönü açıkça, ahlâk yönü kapalı olarak bildirilmiştir. İkincisi de bunun tam aksinesidir.

ERHÂM: Rahimin çoğulu, rahim nı kesresi ile bilindiğı gibi kadında çocuk yatağı olan özel organdır. Fakat yakınlık ve akrabalık sebeplerine de denilir. Nitekim sıla-i rahim, arkabaya iyilik; kat'-i rahim, yakınlık ilişkisini kesmek demektir. Burada da yakınlık sebepleri mânâsındadır. Her zaman rahim kelimesinin sevgi, merhamet, şefkat ve acıma mânâsını anlattığı ve bunlar, kadınlığın yaratılışının gereğı bulunduğundan dolayı kadınlara acımak ve şefkat ile muamele etmek, şeref ve haysiyetlerini yaratılışın gereğince korumak, tecavüzden ve kötüye kullanmaktan ve evlenme gayesini bozacak yapıksız şeylerden korumak ve aile fertleri, çoluk çocukları, genel olarak akraba ve hisimlar hakkında da akrabalık inceliğine yaraşan nazik ve çekici bir sevgi beslemek ve bütün bunlarda Allah sevgisi ile Allah korkusunun özü demek olan Allah korkusu esas kabul edilip iyi ve kötüyü bu açıdan düşünmek ve bundan dolayı bu ilişkilerde ne erkeğin

ne kadının yaratılış hikmetine ve türeme gayesine aykırı olan hırs ve nefse ait kibri, ne de akrabalardan Allahın emrine aykırı arzu ve meyilleri gözönüne alınmayıp, her hususta Allah'ın hükmünün yerine getirilmesi lüzumu gösterilmiştir. Bu konuda birçok hadis-i şerifler de vardır. Bazıları şunlardır:

- 1- "Rahim (akrabalarla ilişkisi sürdürmek) Arşa asılıp şöyle der: Beni gözeteni Allah gözetir, beni terkedeni Allah terketsin. "
- 2- "Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ben, Rahmanım, o rahimdir. Ben, ona isimden bir isim tütürdim. Bundan dolayı onunla ilgilenen, akrabalarla ilişki sürdürüne ve iyilik yapana ihsanda bulunurum, akrabalarla ilişkisini keseni de mahrum ederim.'"
- 3- "Allah'a itaat edilen şeylerde akrabalık ilişkilerini sürdürmekten daha çabuk sevap verilen hiç bir şey yoktur. Allah'a isyan edilen amellerde de cezası, zinadan ve yalan yere yeminden daha çabuk verilen hiçbir amel yoktur."
- 4- "Sadaka ve akrabalık ilişkilerini sürdürmek, Allah bunlarla ömrü uzatır. Ve kötü ölümü defeder. Sakıncalı ve tiksindirici şeyleri de defeder."
- 5- "Sadakanın en faziletlisi, düşman olan akrabalarla verilir."

Özette "Rabbinizden korkan" ifadesi, genel olarak insanlar arasındaki umumi kardeşliğin bozulmasından ve erkekle kadın arasındaki cinsel meyillerin kötüye kullanılmasından, "Allah'tan korkun" ifadesi de aile ve akraba haklarının ve ilişkilerinin bozulmasından sakınmayı kapsamaktadır.

Yani gerek genel ilişkilerde ve gerekse özel ilişkilerinizde Allah'a isyan etmekten korkunuz. Çünkü her zaman Allah üzerinizde gözcüdür. Bütün hareketleriniz Allah'ın kontrolü altındadır. Fiillerinizden, sözlerinizden, niyetlerinizden hiç biri O'ndan gizli kalamaz. Görülüyor ki, bu âyet-i kerime, derin bir belagatla sürenin esas muhtevasına işaret etmiş ve Âl-i İmran süresinden sonra gelmesinden dolayı da savaş kayıplarını telafi etme vasıtalarına dikkati çekmiştir.

2- Şimdi emr olunan sakınmanın tatbik yerlerinin açıklanmasına başlanıyor. Ve ilk önce akrabalar acıma ile en çok ilgisi bulunmak üzere yetimlerin haklarından başlanıyor. Şöyle ki: Akrabalara gözetiniz ve yetimlere mallarını veriniz. Rivâyet ediliyor ki, Gatafan oğullarından bir adamın yanında yetim bir kardeş oğlunun (yeğenin) çokça bir mal varmış, buluş çağına erince malını istemiş, amcası engel olmuş. Bunun üzerine bu âyet inmiş. O da Allah ve Resûlüne itaat eder ve büyük günaha Allah'a sığınmış demiş ve malı teslim etmiştir. Hz. Peygamber de, "Böyle nefsin cimrilikinden sıkılıp Rabbinne itaat eden, onun cennetine girer." buyurmuştur. Çocuk da malını alınca Allah yolunda harcamış. Resulullah da, "Sevab sabit oldu, fakat günah ebedî kaldı." buyurmuş. "Ey Allah'ın Resûlü! Sevabın sabit olduğunu anladık, günah nasıl ebedî kaldı? Allah yolunda harcıyor." dediklerinde, "Çocuğun sevabı sabit, fakat babasının günahı ebedî (kaldı)" buyurdu. Bilindiği gibi âyetin iniş sebebinin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Ve birkaç âyet sonra da bunun ne zaman verileceği açıklanacaktır. Bundan dolayı burada "veriniz" demek "onlara göz dikmeyiniz ve sırası gelince hiç zorluk çıkarmadan tam olarak veriniz ve vermek için iyi koruyunuz" demek olur. Bunun için buyruluyor ki "Hem de pisi temiz ile değiştirmeye kalkmayınız". Bundan şu mânâlar anlaşılır:

- 1- Ey veliler veya vasiler! Elinizde bulunan yetimin temiz, hoş bir malını kendinizin aşşığılık kötü bir malınızla değiştirmeye kalkışmayınız.
- 2- Yetim mali size haram ve pistir. Kendi malınız ise helal ve hoştur. Bundan dolayı kendi helal olan malınızla, yetimin haram olan malından bir değiştirme, bir alışveriş yapmaya kalkmayınız. Yetimin mallarını olduğu gibi koruyunuz. Korunması için satılması gerekli olanları bile değerlerine satınız ki töhmet (suç) altında kalmayasınız, bu noktada yetimin taşınmaz malları ile taşınır malları ve taşınır mallarından çabuk bozulan ve çabuk bozulmayan mallar hakkındaki hükümler içinde bulunmaktadı.
- 3- Kendi mallarınıza güzel güzel bakıp da yetimin malını kötü bir durumda bırakmayın, ona kendi malınıza bakar gibi ve hatta ondan daha fazla bir özenle bakın.
- 4- Yetimin malına saldırarak almayınız ki, elinizde güzel mallarınızın ona karşılık yok olmasına sebep olup da felakete düşmeyin.
- 5- Nihâyet kendi helal rızkınızı beklemeyerek sabırsızlanıp yetimin malını haram haram yemek için pisi boğazlığa kalkışmayınız.

Gerçekten bu mânâlardan her birini müfessirleri anlatmışlardır. Kısacası her şekilde yetimlerin mallarını koruyunuz. Ve onların mallarını kendi mallarınıza katıp ekleyerek yemeyiniz, yani boş yere harcamayınız ve ondan faydalanmayınız. Çünkü bunların her biri büyük bir günah olmuştur. YETİMÂ: "Nedim ve nedâmâ" gibi yetimin çoğuludur. Veya çoğulunun çoğuludur. "Yetim" yalnız kalma mânâsına "yetem" den alınmıştır. Nitekim eşsiz inciyi "dürr-i yetim" (sedefinde tek olan inci) denilir. İşte bu yalnız kalma mânâsı düşüncesi ile babası vefat etmiş olana yetim denilmiştir ki böyle yetim kalmağa da nın ötesi ile "yütm" denilir. Bundan dolayı, lugat bakımından bu ismin hakkı gerek küçüğe ve gerek büyüğe denilebilirdir. Çünkü babadan yalnız kalma mânâsı kalıcıdır. Fakat örfte göre henüz kendini kurtaracak çağa ermemiş bulunanlara aittir. Bu yüzden "yetim" kelimesi bir zayıflık ve özellikle akıl zayıflığı ve fikir noksanlığı mânâsı ile de ilgilidir. Ve bundan dolayı erginlikten sonra bile rüşdüni bulamayanlar üzerinde yetim ismi, lûgat ve örf açısından kalıcı olabileceği gibi, kocasından yalnız kalan kadınlara da yetim denilir. Nitekim Resulullah bu mânâda "Yetim kadın (dul kadın)dan kendi nefsi için izin istenir." buyurmuştur ki, bu izin istemenin küçük çocuğa ait olamayacağı bellidir. Diğer bir hadisi-i şerifte de "Yetim ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'dan korkunuz." buyurulmakla yetimin zayıflık mânâsı gösterilmiştir. Bununla beraber yaşlılık ve olgunluk devrinde bulunan erkek, akli zayıf ve noksan fikrili dahi olsa ona yetim denilmediği de bilindiğinden dolayı erkeğe yetim denilmesi, ancak çocukluk durumunda veya henüz ona yakın bir çağda bulunması itibarıyla olduğu halde, kadına babasından ayrılmışa itibarıyla aynı mânâda ve kocasından ayrılmışa itibarıyla büyük iken bile kendisine yetim denilmiştir. "İhtilamdan (ergenlikten) sonra yetimlik yoktur." hadis-i şerifiyle de yetimin sözlük ve örtkei mânâsının değil, gerçik hükmünü, yani ergenlikten itibaren yetimlik hükmünün kalkabildiğinin açıklandığı anlaşılıyor ki, bununla da yetimin şer'i mânâsı yerleşmiş olur. Şu halde sözlük örf bakımından ve yetimler denilince babaları vefat etmiş oğlan veya kız, küçükler ve çocuklar anlaşılacağı gibi, kocasız kalmış kadınlar da anlaşılabilirler. Ve bunların hepsi acımayla değer ve haklarında Allah'tan korkulmalıdır.

Genellikle yetimlerin mallarından başka, nefisleri ve ırzları ve özellikle her iki mânâdan biri ile yetim olan kadınların nefisleri ve ırzları da en fazla korunması lazım gelen sakınma yerlerindendir.

3-Bunun için ve eğer yetimler hakkında onların haklarını gözetmeyeceğinizden korkarsanız, yani gerek canları, gerek ırzları ve gerek malları itibarıyla her yünden adalet ve doğruluğa riâyet edemeyeceğinizden korkarsanız -ki böyle büyük günaha elbette korkarsınız ve korkmanız gerekir o halde durumunuza göre kadınlardan ikiye, üçer, dörder size helal ve hoşunuza gidenler ile evleniniz. Hem onları zarar ve tehlikeden korumada, hem de kendinizi zulüm ve tecavüzden korumaya vesile olur. Genellikle kadınlar kimsesizlikten ve ortaya düşmekten kurtulur. Siz de zina ve diğer günahlara, haksızlıklara düşmezsiniz. Ancak bunda da birden fazla kadınlar arasında adaleti korumak, birine diğerinden fazla muamele etmek gerek. Bunun için ve eğer birden fazla kadınlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız -ki bundan da korkmalısınız o halde ancak bir kadınla evleniniz.- Ca'fer kirâatinde ötre ile okunduğuna göre - bir kadın yeter. Yahut da sahip olacağınız cariyeyle alırsınız. O, yani bir kadınla evlenme adaletsizlik yapmamanız ve haksızlık etmemenize daha elverişlidir. Yalnız bir kadının hakkını gözetmek elbette daha kolaydır. Bunda sıkıntıya düşmekten ihtimali daha yaktır. Bu cümleden fakirlik ve çaresizliğe düşmemenize, yani iktisadınıza daha elverişlidir mânâsı da anlaşılmalıdır ki, bunda gibi düşünülmüş veya bu mânâ, konunun bir gereği olmak üzere gösterilmiştir. İlk önce görülüyor ki burada "Yetimler hakkında

adalet yapamayacağınızdan korkarsanız" diye bir şart vardır. hitabı ile nikah (evlenme) emri buna bağlanmıştır. Bundan dolayı, bu şartın mânâsını ve bu emrin meydana geliş şeklini iyi anlamak için bu konuda rivâyet yoluyla gelen tefsir şekillerini bilmek gerekir. Şöyle ki:

1- Buhari ve Müslim'de rivâyet olunduğu üzere Urve b. Zübeyr (r.a.) demiştir ki: "Ben, Hz. Âşe (r.a.)den ilâhi kelâmının mânâsını sordum. Hz. Âşe dedi ki: "Kızkardeşimin oğlu! Bu o yetimdir ki velisinin gözetimi altında bulunur ve mal hususunda ortak da bulunur. Mali ve güzelliği velisinin hoşuna gider, mehrinde adalet yapıyarak onunla evlenmek ister. Başkalarının vereceği mehir kadar mehir vermez. İşte bu âyette bu gibi velilerin hakk ve adaletle riâyet edip, mehirlerini özellikle en yüksek miktana eristirmedikçe gözetimleri altında bulunan yetim kızlarla evlenmeleri yasaklanmıştır ve hoşlanma giden diğer kadınlara evlenmeleri emredilmiştir. "Hz. Âşe devamla şöyle demiştir: Bu âyetten sonra insanlar bunlar hakkında Resulullah'tan fetva sordular, Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ da: "Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: O kadınlar hakkında size fetvayı Allah veriyor. Yazılan haklarını vermedığınız ve kendileriyle evlenmek istediğiniz yetim kadınları, zayıf düşürülen çocukları hakkındaki ve yetimlere adaletli davranmanız hususundaki hükümleri, Kur'an'da size okunan âyetler ağırlar. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz ki Allah onu bilir". (Nisâ, 4/127) âyeti indirildi. Bu "Kur'an'da size okunan" önceki âyetidir. âyeti de herhangi birinin, himayesi altında bulunan yetim kıza, mal ve güzelliği az olduğu zaman râğbet göstermemesidir. Bundan dolayı, bunlara râğbet edilmediğinden dolayı mal ve güzelliğine râğbet ettikleri yetim kızları hak ve adaletle gözetmedikçe onlarla evlenmekten men edilirdi."

Yine Sahih-i Müslim'de Hz. Âşe'den Urve, Urve'den oğlu Hişam yoluyla rivâyet edilmiştir. Hazreti Âşe demiştir ki: " âyeti şunun hakkında indi ki, bir erkeğin yanında yetim bir kız olur ve bu erkek onun velisi ve mirasçısı bulunur. Yetim kızın malı var, fakat o erkekte başka onu koruyacak ve evlenmesi için yol gösterecek bir velisi de yoktur. İşte biricik velisi olan bu erkek, malına tamah ederek, malına ortak olmak için onu kimse ile evlendirmez, evlenmesine engel olur, zarar verir ve birlikte yaşayıp hoş geçinmez. Bundan dolayı Allah Teâlâ buyurdu ki: "Size neler helal kıldım bak ve kendisine zarar vereceğin şu yetim kıza bırak" diyor.

"Yetimlerin mallarını veriniz ve malları dolayısıyla onlara zarar da veremeyiniz" mânâsıyla bu tefsirin bir önceki âyetle bağlantısı pek açıktır. Zuhri ve Rebi de bu şekilde tefsir etmişlerdir. Ebu Bekir er-Razi de Ahkamu'l-Kur'an'da bunu tercih etmiş ve bunun İbnü Abbas'tan da rivâyet edildiğini zikretmiştir. Böylece evlenmesi düşünülebilen velilerde amca çocukları gibi nikah düşen akrabalar olabilir.

2- İbnü Abbas hazretlerinden şu iki cümle rivâyet edilmiştir: "Erkekler, yetimlerin mallarından dolayı dört kadınla sınırlandırıldılar. Çünkü bir adam, yetimlerin malları ile dilediği kadar kadınla evlenebiliyordu, Allah Teâlâ bunu yasakladı." Bunu yakın olmak üzere tabiri müfessirlere Hasan b. el-Hasan hazretleri de demiştir ki: Veliler, velâyetleri altında bulunan yetim kızlardan nikahı halil olanlarla evlenirlerdi. Fakat kendilerine râğbetlerinden değil, mallarına râğbet ettiklerinden dolayı evlenirlerdi. Ve bundan dolayı onlarla iyi geçinmiyorlardı, miraslarını yemek için ölümlerini gözlerdi, bundan men edilirdi.

3- Bundan önceki âyeti inince veliler, yetimlerin haklarında adalet yapamayıp günaha gireceklerinden korkarak onlara vasilikten çekinmeye başlamışlar. Ve halbuki o zaman nikahlan altında on veya daha fazla veya daha az kadın bulunabiliyor ve bunların haklarını gözetemiyorlardı, adalet yapamıyorlardı. Bundan dolayı bu âyetle onlara şöyle denilmiş oluyor: "Eğer yetimlerin haklarında adalet yapamamaktan korkuyor ve bundan dolayı onlara velilikten çekiniyorsanız, genel olarak kadınlar hakkında da adaletsizlikten korkunuz da haklarını yerine getirebileceğiniz miktarda kadınları alınız ki bu da en son dört tane olabilir." İbnü Abbas'tan naklen Katâde ve Süddî böyle söylemişlerdir. Fakat bu rivâyet şöyle şarta bağlanıyor: Buna göre önceki âyetin bundan önce inmiş ve yaygın olması gerekiyor. Halbuki onun hükmünün ortaya çıkması bundan sonraki (Nisâ, 4/5-6) âyetlerine bağlı bulunuyor. Bu ise beraber immelerini gerektirir. Onun için bu mânâ açısından sebep, zikredilen âyet değildir; cahiliyye devrinde bile Arapların yetimlerin işlerini günah sayıp da kadın işini günah saymamaları olduğu zikrolunuyor ki, İbnü Cerir Taberi de Süddî'den ve Katê'den bu şekilde rivâyet etmiştir. Sa'id b. Cübeyr hazretleri de demiştir ki: "İnsanlar o zaman bir emir veya yasak söylenmedikçe cahiliye dönemi gelenekleri üzere bulunuyorlardı. Resulullah'a yetimler hakkında şoru sordular. Allah Teâlâ'da bunu indirdi ki yetimler hakkında adaletsizlikten korktunuz gibi kadınlar hakkında da korkunuz da adalet yapabilecek kadar evleniniz." demektir.

4- İkri'me'den de şöyle rivâyet edilmiştir: "Kureyşten bir adamın bir çok kadını bulur, yanında yetimler de bulunurdu. Derken kendi malı tükenir, yetimlerin malına meyledir. Bundan dolayı bu âyet indi: Bir adam dört, beş, altı ve on kadını evlendirir, diğer biri de ben de falan gibi niçin evlenmiyeyim der, yetimin malını alır, bu mal ile evlenirdi. Bundan dolayı dörtten fazla kadınla evlenmekten men edildi." Fahreddin Razi de: Bu görüş, gerçeğe en yakın görüştür. Çok sayıda kadınla evlenilince o oranda çok harcama ve masrafa ihtiyaç ortaya çıkacağından bu ihtiyacı sevkile (itidilğiyle) yetim velilerinin, yetim malına tecavüz etmesinin gerçekleşmesi ihtimali üzerine Yüce Allah, fazla kadınla evlenmekten insanları korkutmuş gibidir." diyerek bunu tercih etmiştir. Fakat bu tercih, tenkide değer. Çünkü yasak sebebinin yalnız yetimin malına tecavüz endişesine bağlanması ve gerek yetimlerin nefsinin ve gerek diğer taraftan kadınlara adaletli davranma meselesinin asıl sebepte düşünülmemesi ve bunların nihâyet bir daletli (yol gösterme) mevkiinde tutulmaları âyetin derin ve çeşitli olan inş hikmetinin hakkını vermemektir. Sonra cariye meselesinde aynı sakıncanın söz konusu olmayacağı da kabul edilemez. Bundan başka âyetin burada bulunması doğrudan doğruya kadın sayısını azaltmayı hedef edindiği, ilk önce ve bizzat dörtten fazlasını yasaklamaya yönelik bulunduğu da herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Gerçi bu âyet ile birden fazla kadınla evlenmenin en fazla dört kadınla sınırlandırılması vaki bir emir ve bundan dolayı fazlasının yasaklanması da ister istemez sabit ve bu şekilde cahiliye geleneğine göre sayının aşağı indirilmesi de kesin olmakla beraber Kur'an âyetinin, dörde indirmesi tarzında bir azaltma mânâsı ile değil, birden dörde kadar mûsaade ile yine bir çeşit çoğaltma üslubunda bulunduğu ve Hz. Âşe'nin dediği gibi, "Bakınız ben size neler helal ettim" mânâsını bildirdiği de apayıkça anlaşılır. Bundan dolayı azaltma ve çoğaltmaya yasaklama, ibare ile değil, işaret iledir. Yukarda nakledilen İbnü Abbas'ın sözü de olsa bu sayıyı azaltmanın ve fazlasını yasak etmenin ancak sabit olduğunu ifade eder.

5- Bazı müfessirlere de demişlerdir ki, bir adam, mal sahibi ve güzel bir yetim kız buldu mu başkasından esirgeyip kıskanarak onunla hemen evleniyordu ve bu şekilde bazen yanında haklarını gözetemeyeceği kadar birçok yetim kızları toplanır, âyeti bunlar hakkındadır ve şöyle demektir: "Ve eğer o yetim kızlar ve kadınlara evlendiğiniz zaman haklarında adalet yapamamaktan korkarsanız, diğer kadınlardan hoşunuza gidenlerle evleniniz". Kadî Beydâvî de bunu tercih etmiştir. Fakat Ebu's-Suud'un haklı olarak tenkid ettiği şekilde buna nazım (Kur'an'ın ibaresi) müsâid değildir.

Çünkü bu şekilde; "diğer kadınlarla evleniniz" diye emir ve teşvik anlamsız olur. yerine denilmesi gerekirdi.

6- Mücahid demiştir ki, bunun mânâsı: "Yetimler hakkında adalet yapamamaktan korkuyorsanız zinadan korkunuz da size helal ve hoşunuza giden kadınlardan ikiye, üçer, dörder alınız ki harama düşmek tehlikesine maruz olmayınız."

Bu tefsir, büyük bir hakikati kapsamaktadır ki, yetimlerin hakları ve kadınlara adaletle davranma mânâsı içinde zinadan sakınma mânâsının önemli bir esas teşkil ettiğini ve birden fazla kadınla evlenme müsaadesinin bu hikmet ile ilgili olduğuna ve bunda fuhuş ve zina sefaletlerine (aşâğılıkları) karşı köklü bir mücadele bulunduğunu gösterir. Bu şekilde görülüyor ki, bu rivâyetlerin bazıları âyetin iniş sebebinin, bazıları da iniş hikmet ve faydalarını göstermektedir.

Buna göre her biri bir görüş açısından önem arz etmektedir. Ve bu rivâyetlerin toplamı, âyetin muhtemel olan veya içine aldığı mânâları da göstermektedir. İnş sebebinin en açık olarak gösteren, Hz. Âşe rivâyetidir. Yetimlerin veliler tarafından mal veya güzelliğine

tamah edilerek başkaları ile evlenmelerine engel olunup, uygun olmayan bir mehir ile kendilerine zorla nikah ve can ve mal açısından zarara uğratılmaları ve bu şekilde mal ve güzelliği az olan yetimlere hiç rağbet edilmeyerek tamamen sefilliğe düşürülmeleri âyetin immesinin esas sebebi olmuş ve bunun için âyet, emirden önce yaşağı kapsaımş ve bütün kadınlarla adaletle davranma gayesi de immesinin hikmeti olmuştur. Ve işte birden fazla kadınla evlenmeyi sınırlandırdı, bu hikmetlerin ve faydaların bazıları olduğu gibi, birden fazla kadınla evlenmeye müsaade etmek de kadınların sefaletine meydan vermemek ve tarlayı (çocuk verecek anaları) artırma hikmet ve faydasını kapsamıştır.

Yukanda dul kadınlara bile yetim denildiğini açıklamıştık. Âyetin inme sebebi gerek yalnızca küçük yetimler olsun ve gerekse kayıtsız olarak kendileri ile evlenilmiş kadınlara da ilgili bulunsun, her şekilde âyetin mutlak surette kadınlara adaleti davranma hikmet ve gayesi ile ilgili bulunduğdu da açıkça bellidir. Bundan dolayı âyetin inş sebebinin özel oluşu, mânâ ve hükümünün de özel olmasını gerektirmeyeceğinden, da yetimler, delalet yolu ile olsa bile, dul kadınları da kapsayan genel bir mânâ ile ele alınırsa, âyetin hükmü ve hikmeti daha fazla bir açıklık ile düşünülebilecektir. Demek ki, âyetin inş sebebi bakımından velilerle ve kocalarla ve bir dereceye kadar özel menfaatlerle ilgili olan bu âyet, hüküm ve hikmet ve inş gayesi açısından onlarla beraber kamuyu ve kamu yarannı ilgilendiriyor. Ve bunun için evlenme ile ilgili meseleler, kul haklarından başka bir de Allah hakkını ve kamu hakkını kapsamaktadır. Bundan dolayıdır ki, evlenme, bir bakımdan hak ve bir bakımdan vazifedir. Hem muamele, hem de ibadettir. Allah Teâlâ, en açık şekilde acıma ve şefkata müstahak olan yakınlarla ve yetimlere dikkati çektiikten sonra, her iki ince duygunun heyecanının etkisi altında adalet duygusunu tahrik ederek hayat ve insanlığın mutluluğunun gelişme kanunu olan ve malî meseleler ile de ilgili bulunan evlenme işinin, hem hak ve hem vazife yönlerine sahip, bir bakımdan genişlemeyi ve bir bakımdan sınırlamayı kapsayan ve kadınla erkek arasındaki yaratılışa var olan ilişkinin bütün inceliklerini içerecek bir şekilde tesbit etmiş ve genel olarak erkekleri teşvik ile kadınları korumaya sevk etmiş ve cefa ve haksızlıktan, ahlâksızlıktan, fuhuştan men etmiş ve iğrendirmiştir. Yetimlerin ve kadınların haklarının ve bu hakları korumanın genel vazifeler arasında bulunduğunu ve bu konuda evlenmenin önemli bir esas meydana getirdiğini ve akla uygun olan birden fazla kadınla evlenmenin, kadınların hakları ve kadın cinsinin şerefinin gereklerinden olduğunu ve fakat bunun kadınlarla adaletle davranma gayesini bozmayacak bir adalet ve nöbet taksimi ile tatbik edilmesinin gerektiğini ve bu şekilde birden fazla kadınla evlenmenin erkekleri ağır yük ve vazifeler yüklediğinden dolayı hakka riayet edemeyip adaletsizlikten korkanların bir kadınla veya cariyeyle yetimlere lazım geleceğini anlatmış ve siz Allah'ın sakındırma emirlerine karşı yetimlerin ve kadınların haklarını gözetmemekten korkan insanlarınsınız, durumunuza göre bu etraflı açıklama çerçevesinde hareket etmeniz gerekir, buyurmuştur ki, işte "Yetimler hakkında adalet yapmaktan korkarsanız." şartının mânâsı bu oluyor. Burada önce şu soru akla gelebilir: Bu şart bulunmazsa ne olacak? Burada korkunun gerçek mânâsına göre böyle bir soru mümkün değildir. Çünkü yetimler hakkında adaletsizlikten korkmamak bir küfür demek olur. Bundan dolayı herhangi bir mümin için bu, şartının bulunmamasını düşünmek bir çelişki meydana getirir. Bu şart bulunmayınca cezasının küfür olacağı bellidir. Bu açıdan bu şart, emrini kayıt ve şarta bağlamaz, onu destekleme mânâsındadır. Fakat "korkarsanız" demek de olduğu gibi mecaz olarak "bilerseniz, bir haksızlık olacağını zannederseniz," mânâsına olduğu takdirde durum böyle değildir. Bu şartın bulunmadığını farzetmek mümkündür. Bu şekilde yetimler hakkında haksızlık olmayacağı, onların ne mallarına, ne canlarına, ne rızalarına bir tecavüz edilmeyeceği bilinir. Haksızlık düşünülmezse ne olacağını belirlemek âyetin mefhum-u muhalifine ait bir hüküm olacağından dolayı bunu belirtmek bir ihtihad meselesi olur. Hz. Âişe de inş sebebine göre bunun bir çözüm şeklini göstermiştir. Mantiğâ göre bir şart önermesinde önde bulunan cümlelerin gerçekleşmemesinden, sonra gelen cümlelerin gerçekleşmemesi lazım gelmeyeceğinden dolayı yukarıda zikredilen korku bulunmadığı takdirde de gerek bir ve gerek birden fazla kadınla evlenme akı yapılamayacağı anlaşılır. Bunun için müctehid imamlardan ve tefsircilerden hiç biri, bu şartın Hz. Âişe'nin söylediği küçük kızların mehrinden başka yargı açısından bir hükmü anlattığını söylememiştir. Her iki mânâ ile korku şartı, kalbe ilgili işlerden olduğu için yargı açısından değil, ancak dindarlık açısından bir hüküm ifade eder. Çünkü adalet yapamayacağını bilen bir adam, birden fazla kadınla evlenirse haksızlıktan sakınmadığı için günahkar olur. Fakat evlenmede, dörtten fazla kadınla evlenmiş gibi bu evlenme hükümsüz ve bozulmuş olmaz. Nafaka, soy gibi yargı ile ilgili hükümler gerçekleşir. Ve evlenmeden sonra haksızlıktan sakınabilirse yine sevab kazanmış olur.

Şu halde emrinin anlamı nedir? Emir zahiren vacib mânâsına geldiği için, Zahirîyye (mezhebine mensup olanlar), bu emrin vacib mânâsına geldiğini ve bundan dolayı birleşmeye ve harcama yapmaya gücü yeten her kişi için evlenmenin farz-ı ayn olduğunu söylemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu da nefsin coşması ve zina yapma korkusu durumunda, aile için harcama yapmaya gücü yetenlerin için farz-ı ayn olduğunda görüş birliği halinde iseler de genel olarak evlenmenin vacib olduğunu söylemiyorlar. Hanefilere göre kişisel açıdan cinsel arzunun coşması halinde vacib, normal durumda "Nikah benim sünnettir. Kim sünnetinden yüz çevirirse benden değildir." hadisi şerifi gereğince müekked bir sünnettir. Kadına haksızlık etme korkusu durumunda ise mekrûhtur. Bundan başka yine Hanefilere göre farz-ı kifaye olduğuna açıkça belirtilenler de vardır ki, her kişiye değil ise de ümmetin hepsine göre farzdır. Bütün ümmet, evlenmeyi terkederse günahkar olurlar, demek olur. Biz de âyetten bunu anlıyoruz. Gerçekten bütün ümmetin birden evlenmeyi terkettiği varsayımı karşısındaki hepsinin ibadette meşğul olduğu bile düşünülse bütün ümmetin yok olacağı bir gerçektir. Ve hiç birinin İslâm'ın devam etmesine karşı kötü niyetle bulunma cezasından kurtulamayacağı apaçıktır. Bundan dolayı evlenenlere her yönden yardım etmek de bir vazifedir. Evlenme muameleleri de güçleştirilmeyip daima kolaylaştırılmalıdır. Çünkü evlenmeyi güçleştirmek, zına'yı kolaylaştırmak demektir.

Sözün özü emri bağılı olduğu şartlara göre bazı durumlarda vaciblik, bazı durumlarda mendubluk delillerine yakın olduğundan en genel mânâsı mendub olmalıdır. Evlenme, nafil e ibadet ile meşğul olmak için bekar kalmaktan daha iyidir. İmam Şafîî hazretleri ise nikahın mübah olduğunu söylemiş. İbadet için bekar kalmanın nikahtan daha faziletli ve hayırlı olduğuna hükmetmiştir ki, bunları uzun uzadıya açıklamaksı fıkıh ilmine aittir.

Birden fazla kadınla evlenmeye gelince: Bu esas itibarıyla yalnız bir müsaade ve mübah kılmak olduğunda ve haksızlık etme endişesi bulunduğuz takdirde mekrûh olduğu hususunda söylenecek bir söz yoktur. Bununla beraber âyet, birden fazla kadınla evlenmenin bazı durumlarda mendub olduğunu ve hatta vacib olduğunu bildirmekten de uzak değildir ki, bunu da en fazla gerek erkekler ve gerek kadınlar için fuhuş ve zina tehlikesinin yüz göstereceği durumlarda aramak gerekir. ifadesi gereğince bu müsadenin en fazlası dört (kadın) olmuştur. Çünkü dile göre, "Şu elmalan şu cemaate ikiye ve üçer ve dörder paylaştır." denildiği zaman bir kısmına yalnız iki, bir kısmına yalnız üç ve bir kısmına yalnız dört elma düşeceği anlaşılır. Fakat Zahirîyye mezhebinden bazıları bu sayıların üleştirme sayıları olduğunu i düşünmeyerek aradaki ye bakıp bundan bu sayıların bir şahısta toplanması gerektiği hayaline kapılmış ve toplamı iki, artı üç, artı dört gibi dokuz saymıştır. Bunlar (zahiriler), fikir yürütmeyi kabul etmedikleri gibi, icmai da kabul etmediklerinden Hz. Peygamberin asrından beri gelen İslâm geleneğine, din imamlarına ve bütün müctehid fakihlerin icmalanna (görüş birliğine) aykırı hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber âyetin hitabına girmemekle beraber buradaki dokuz (kadın) kuruntusunu Hz. Peygamberin kendine ait bir özelliğine yorumlasalardı belki doğru bir görüş olurdu. Yoksa iki defa iki, iki defa üç, iki defa dört demek olduğundan bu hesaba göre dokuz değil, on sekize çıkmaları gerekirdi.

Diğer taraftan Râfızî şiiilerden bir kısmı bu sayıların hiçbir sınırlandırma anlatmadığını ve ifadesinin genel mânâsı üzere kaldığını, bu sayıların ikiye, üçer, dörder v.d. gibi bu genel mânâyı pekiştirmiş olduğunu iddia etmeye kadar varmışlar. Ve sırf nefsanî arzuyu ve heveslerini uymuşlardır. "Allah korusun."

4-Âyetin inş sebebi hakkında Hz. Âişe rivâyetinin doğruluğunu destekleyen bir nokta da şudur: Kadınlarla mehirlerini de bir dindarlık farızası olarak -başka bir ifade ile- Allah'ın bir bağış olarak veriniz, seve seve ve bütün gönül hoşluğu ile veriniz. "Erkekler kadınlardan bir derece daha üstündür" (Bakara, 2/228) âyetinin sırmı tecelli etsin. in üstünlü olması ve in ötreli olması ile, in ötreli ve in harekesiz olması ile cümle vezninde nin çoğuludur ki mehir mânâsıdır. Kelimesi, millet, şeriat ve dindarlık mânâsına, bir de bağış, armağan ve iyilik mânâsına gelir. Dilimizde "gıybet" denilen peşin ödenen mehir geleneğinin aslı da bu emirdir. Bu hitapta eşlerden başka (kadınları) velilerine de bir pay vardır. Eğer kadınların mehirlerini velileri, hepsini veya bir kısmını teslim almış olurlarsa, ondan faydalanma hakları yoktur. Kadınların ellerine teslim etmeleri gerekir.

Ey kocalar veya veliler! Siz böyle veriniz de o kadınlar gönül hoşluğu ile, kendi nızalan ile size o verilen mehirinden bir şey bağışlarsa onu da boğazınızda durmadan afiyette yeyiniz.

5-Fakat akılı zayıf olanlara da mallarınızı vermeyiniz.

SEFİH: Akılı veya dini noksan olan, akla aykırı veya dine aykırı hareketlerde bulunan ahmak veya günah işleyen kimse demektir ki, birinde Allah'a isyan etmek mânâsı var, birinde yoktur. Yani mallarınızı böyle eksik akıllı veya günah işleyen kimselere teslim edip te yok etmeyiniz ve günahkarlık ve sefahata geçerlilik vermeyiniz ki, bu da bir ahmaklık ve akılsızlıktır. O mallar ki Allah size yaşayışınızın sebebi kılmsı, hayatınızı onunla devam ettirmiş, tedbir ve idaresine sizi görevli kılmıştır. Bundan dolayı o malları çokluk çocuklarınızdan bile olsa sefihlere (aklı zayıf olanlara) teslim etmeyiniz. Bunda iki mânâ vardır: Birisi kendi mülkünüüz olan mallar demektir. Birisi de gerek mülkünüüz olsun ve gerek olmasın, genel olarak velâyet ve idarenin altında bulunan mallar demektir ki, bunun en başlıcasını yetimlerin malları meydana getirir. Bu şekilde mallarınız buyurulması, şahsî malların korunmasının da kamu haklarını ilgilendirdiğini gösterir. Ve bundan dolayı âyet gerek kamu malları ve gerekse özel malların idaresine akılı zayıf olan kimselerin musallat edilmemesinin gerekli olduğunu bildirir. Bu mânâ itibarıyla ki, bu âyette, bülüğ çağına ermiş akılı zayıf olan kimsenin tasarruftan alınmasına da bir işaret olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber İmam-ı Âzam bu tasarruf kısıtlamasına izin vermemiştir.

Evet açıkladığı şekilde akılı zayıf olanlara mallarınızı vermeyiniz, fakat onları sefil (yoksul ve çok sıkıntı içinde) de bırakmayınız. O malların içinden nızıklanını veriniz ve onları giydiriniz. Ve onlara akla ve İslâm'a uygun güzel sözler söyleyiniz. Yukarıda "Yetimlere mallarını veriniz." buyurulmuştu. Şimdi de "Akılı zayıf olanlara vermeyiniz." buyurulduğuna ve çocukların tam akıllı olmadıkları ve bundan dolayı bu kavramın içine girdikleri de bilindiğine göre yetimler hakkında ne yapacağız dersiniz.

6- yetimleri de deneyiniz, tecrübe ile tâlim ve terbiye ediniz, güzel idare etmeye alıştırınız nihâyet evlenme çağına geldikleri, yani balığ oldukları vakit kendilerinin rüşd hisseder, akıllarının ve dini terbiyelerinin tamam olduğunu ve kendilerini güzel şekilde idare edebileceklerini yakından anlarınsanız derhal mallarını kendilerine teslim ediniz. Şu halde erginlik zamanında rüşdünü ortaya koymazsa biraz beklenecek demek olur. Fakat bu durum devam ederse ne olacak? Bunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam-ı Âzam, yirmi beş yaşına kadar beklerin. O zaman mutlaka malî teslim edilir. Çünkü yirmi beş yaşı bir insanın dede olması mümkün olan bir yaştır demiş ve ondan sonra tasarruftan alıkoymayı kabul etmemiştir. Ve bu malları büyüyeceler de elimizden alacaklar diye bol bol harcarayı israf ederek yemeyiniz. Zengin olan veli veya vasi tamamen sakınsın, kendi maliyâ kanaat etsin. Fakir olan veli veya vasi de meşru şekilde çalışma ve hizmetinin ücreti ve zorunlu ihtiyacı kadar yesin. Bu meşru miktar "Bîrbinnizin mallarını haksız yere yemeyin" (Bakara, 2/188), "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler..." (Nisâ, 4/10), "... ve yetimlere adaletili davranmanız..." (Nisâ, 4/127) âyetleri ile belli olur. O yetimlerin mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman da onlara karşı şahid tutunuz, şahid huzurunda veriniz. Allah da bütün hesaplarınızı görmeye yetir. Onun emirlerine, yasaklarına dikkat ederseniz başka muhasibin (hesap görücünün) sorumluluğundan korkmaya gerek kalmaz. Fakat Allah'ın emirlerine aykırı hareket ederseniz, başka hiçbir muhasip de sizi kurtaramaz. Rifâa vefat etmiş ve oğlu Sabit'i küçük olarak geride bırakmıştı. Velisi, "Gözetimim altında yeğenim (kardeşimin oğlu) var. Bunun malından bana ne kadar helal olur ve malını ne zaman teslim edeyim?" diye Resulullah'a (s.a.v.) sormuştu. Bu âyet de bunun üzerine imiştir. Şimdi de mirasla ilgili hükümlere geçiyor.

7- Anne ve babanın ve yakın akrabalarına miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır. Kadınların da ana, baba ve akrabaların bıraktıklarında hisseleri vardır. Azında da vardır çoğunda da. Bu hisseler mefruz yani Allah tarafından farz edilmiş ve belirlenmiş, kesinlikle vacib bir pay ve hisse olarak sabittirler. Rivayet ediliyor ki, cahiliyye devrinde Araplar, "Mızrakları ile çarpmışları ve yurdunu savunmayan mirasçı olamaz." derler ve bundan dolayı kadınları ve ister erkek, ister kız çocukları mirasçı olarak tanımazlarmış. Ensar'dan Evs b. Sabit (r.a.) vefat etmiş, hanımı Ümmü Kahle ile üç kızı kalmıştı. Vasileri olan amcazadeleri Süveyd ve Urfuta yahut Katude ve Arfece adında iki adam gelmişler. Cahiliyye âdeti üzere vefat eden şahsın mirasını kendilerine almışlar. Hanımına ve kızlarına hiçbir şey vermemişler. Bunun üzerine kadın Ümmü Kahle Resulullah (s.a.v.)'a şikâyet etmiş, Peygamberimiz (s.a.v.), "Haydi evine git! Bakaymı Allah ne ortaya koyacak." buyurmuş idi ki, işte bu âyet bunun üzerine indi. Bu âyet, mirasın yalnız erkeklerle ait olmayıp ana ve babanın ve bütün akrabaların mirasından, bütün erkekler ve kadınların yakınlıklarına göre bir miras hakkının sabit bulunduğuna genel bir şekilde işaret etmiş ve bundan dolayı bundan gerek asabeler ve gerek zevi'l-erham hepsinin mirasçı olabileceği anlaşılmış olmakla beraber bunda henüz farz olan payın miktarı açıklanmamış. Bu yönü kapalı kalmıştı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) vasilere haber gönderip: "Evs'in malından hiç bir şeye yaklaşmayınız." buyurdu. Ondandır sonra âyeti indi. Koca ve kânın farzları (payları) ile ilgili âyet de indi. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) vasilere hanımın sekizde bir payını vermelerini ve kızlarını paylarını da ayırmalarını emretti. Sonranda kızların paylarını da vermeleri için haber gönderdi, onlar da verdiler. Bu yönüyle bu olay, miras hükümlerinin ilk olarak immesinin sebebi olmuş. Ve bununla bu konudaki eski hükümler ve gelenekler hükümsüz olup pek esaslı bir inkılab meydana gelmiş ve fakat bu hükümler bir defada inmemiştir. İlk önce kısaca, ikinci olarak etraflica açıklanarak bir aşama takip etmiştir ki, bu gibi aşamaların sağlamlaştırma ve sakındırma açısından ruhlar üzerinde terbiyeyle alakalı çok büyük etkileri vardır. Bu etkilerin bir kısmından olmak üzere mirasçı olmayan akrabalar da bulunabileceğine işaret edilerek önce şöyle bir dinî edeb telkin olunuyor.

8- Mal paylaşılrken mirasçı olmayan büyük küçük akrabalar ve akrabalardan olmayan yetimler ve fakirler de orada hazır bulundukları takdirde bunları da o paylaşılan maldan nızıklanınız, biraz bir şey veriniz ve kendilerine gönül alacak söz söyleyiniz. Bu âyette ki emirler müstahaba yorumlanmıştır. Bazıları, bu emirlerin vaciblik ifade ettiğini söylemişlerdir.

9- Bir de o kimseler ki arkanızda zayıf zayıf, güçleri kuvvetleri yetmez, birtakım çocuklar bırakmış olsalardı üzerlerine korkup titreyecekleri, bunları yürekleri sızlasın da Allah'tan korksunlar ve doğru söz versinler. Bu gibi işlerde kendilerine söz düşenler, kendilerini o vefat edene ölü ve onun yetim çocuklarını da kendi çocukları yerine koyup düşünsünler de sözlerini ona göre dosdoğru söyleyinler. Yetimler hakkında kendi çocukları gibi hareket etsinler. Çünkü ölü herkesin başına gelecek, herkesi bu köprüden geçirecektir. Ve bir hadis-i şerifte rivâyet edildiği üzere: "Kul kendisi için neyi seviyorsa kardeşi için de onu sevmedikçe mümin olamaz."

10-Şurasi muhakkak ki: Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, kannlarına sadece ateş tıkamışlardır. Ve onlar ileride alev alev yanan bir ateşe sokulacaklardır.

O ateş bilinen ateşlerden hiç birine benzemez ve şiddetinin derecesini Allah'tan başka kimse bilmez. Rivayet olunuyor ki, bu âyetin inmesi üzerine halk korkulandan yetimler ile bir arada bulunmaktan kaçınmaya başlamışlar. Bundan dolayı vâzifenin yetimlerden böyle kaçınmak olmadığının anlatmak için Bakara sûresindeki "De ki: Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranızda alırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir." (Bakara, 2/220) âyeti inmiştir.

Kalblere, bu edeb ve terbiye, bu insaf, bu adalet ve hak duygusu, bu sakinme ruhu telkin edildikten sonra, şimdi yukarıda zikredilen farz hisselerin miktarını açıklamak ve sahiplerini belirlemekle miras hükümlerinin etrafıca açıklamasına gelelim:

Meâl-i Şerifi

11- Allah size evlatlarınızın miras taksimini şöyle emrediyor: Çocuklarınızda, erkeğe iki kadın payı kadar, eğer hepsi kadın olmak üzere ikiden de fazla iseler, bunlara mirasın üçte ikisi ve eğer bir tek kadın ise o zaman ona malın yarısı vardır. Eğer ölen, ana ve baba ile birlikte çocuklar da bırakmışsa ana babanın her birine ölenin terakesinden altıda bir; şayet ölenin çocuğu yok da, mirasçı olarak ana ve babası kalmışsa, ananın payı üçte birdir. Eğer ölenin kardeşleri varsa terenkin altıda biri ananıdır. Bu paylar, ölenin borçları ödenip, vasiyeti de yerine getirildikten sonra hak sahiplerine verilir. Baba ve çocuklardan, hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu, siz bilmezsiniz. Bütün bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah alimdir, hakimdir.

12- Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın yarısı sizindir. Şayet bir çocukları varsa o zaman mirasın dörtte biri sizindir. Bu paylar, ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa, borcu ödendikten sonra verilir. Eğer siz çocuk bırakmadan ölürseniz, geriye bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızındır. Şayet çocuklarınız varsa o zaman bıraktığınız mirasın sekizde biri hanımlarınızındır. Bu paylar, yaptığınız vasiyetler yerine getirilip ve varsa borcunuz ödendikten sonra verilir. Eğer ölen bir erkek veya kadının çocuğu ve babası bulunmadığı halde kelâle olarak (yan koldan) mirasına konuluyor ve kendisinin bir erkek veya kızkardeşi bulunuyorsa, bunlardan herbirinin miras payı terenkin altıda birdir. Eğer mevcut olan kardeşler bundan daha çok iseler, bu takdirde kardeşler mirasın üçte birini zarara uğrattılmaksızın aralarında eşit olarak taksim ederler. Bu paylar ölenin vasiyeti yerine getirilip ve varsa borcu ödendikten sonra verilir. Bunlar, Allah tarafından bir emirdir. Allah her şeyi bilen ve yarattıklarına çok yumuşak davranandır.

11-Bu iki âyetten birincisi doğum ilişkileri üzerinde durup ölüden itibaren yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru fûrû ve usul denilen iki tarafı bulunan soy direği yakınlığına bağlıdır ki, çocuklar ve ebeveyn (ana ve baba) bu direğin ölüye vasıtasız bağlı olan başlangıçlarıdır. İkincisi, önce vasıtalı bağlantı ifade eden evlenme ilişkisine, ikinci olarak soyda, soy direğinin dışından olup onun etrafında bulunan ve ona göre zayıf olduğundan dolayı kelale (uzak akraba) denilen yakınlık yönü ile ilgilidir ki, ancak vasıtalı bağlantı ifade eder.

Fahreddin Râzî burada şöyle bir tarihî özet yapmıştır. Cahiliyye halkı iki şey ile birbirinden miras alıyorlardı: Birî neseb, diğeri anlaşma. Neseb yönünden ne çocukları ne de kadınları mirasçı yapmazlardı. Ancak akrabalarından at üzerinden savaşmaya ve düşmana vurmaya ve ganîmet almaya gücü yeten erkeklerin mirasçı kılardı. Antlaşmaya gelince: Bu iki şekilde olurdu ki, birincisi hilf (sözleşme) idi. Bir adam, diğlerine: kanım senin kanın ve yıkılman senin yıkılmandır. Sen bana mirasçı olursun, ben sana; sen benimle aranırsın ben de seninle der. Bu şekilde anlaşma yaptılar mı hangisi arkadaşından önce ölürse sağ kalanın, şart gereğince ölenin malında hakkı olurdu. İkincisi de evlat edinme idi. Bir adam başkasının oğlunu oğul edinir. Ondan sonra bu oğlının nesebi babasına değil, bu adama nisbet edilir ve mirasçısı olurdu ki, bu evlat edinme de antlaşma çeşitlerinden bir çeşittir. Allah Teâlâ, Muhammed Mustafa (s.a.v.) hazretlerini peygamber olarak gönderdiği zaman her şeyden önce bunları cahiliyyedeki durum üzere bıraktı. Hatta bazı âlimler demislerdir ki, hayır yalnız terk değil, onaylamıştır ki; "ana, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin ettik..." âyeti neseb ile mirasçı olmayı; "Yemin akdiyle (antlaşma ile) mirasçı kıldıklarınızın paylarını da verin." (Nisâ, 4/33) âyeti, antlaşma ile mirasçı olmayı onaylamaktır. Cahiliyyede mirasçı olmanın sebepleri böyle idi. İslâm'daki mirasçı olma sebeplerine gelince, anlatıldığı üzere antlaşma ve evlat edinme onaylanmı ve bunlara iki şey daha eklenmiş idi ki; biri hicret, diğeri kardeşlik bağları idi. Hicret, bir Muhacirin diğeri Muhacir'le fazla düşüp kalkması ve birbirine içten dostluk bağlantısı bulunduğu zaman akrabalığı olmasa bile mirasçılığı sabit oluyor. Ve Muhacir olmayan kimse, akrabasından dahi olsa o Muhacir'e mirasçı olamıyordu. Kardeşlik edinme, Hz. Peygamber (s.a.v.) bunlardan her iki kişi arasında bir kardeşlik akdi yaptırıyor, bu da karşılıklı varis olma sebebi oluyordu. Sonra Yüce Allah, "Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre birbirlerine daha yakındırlar..." (Enfal, 8/75) âyetinin hükmü ile bunların hepsini hükümsüz kıldı ve İslâm'da yerleşen miras sebepleri şu üçü oldu: Neseb, evlenme, ve velâ (köle azadı veya anlaşma ile meydana gelen varislik).

Bu açıklamayı, miras âyetinin iniş sebebinde de Ata, şöyle rivâyet etmiştir: "Sâd b. Rabi' (r.a.) şehid olmuş, iki kızı, bir hanımı, bir de kardeşi kalmıştı. Kardeşi, malın hepsini alıverdi. Kadın da Hz. Peygambere gelpi, "Ey Allah'ın Resulü! İşte Sâd'ın kızları, Sâd öldürüldü, bunların amcası da mallarını aldı," diye durumu arz etti. Peygamber (s.a.v.) de, "Haydi şimdilik git, umman ki, Allah bu konuda hükümünü yakında verecektir." buyurmuştu. Bir süre sonra kadın yine geldi ve ağladı ve onun üzerine bu âyet indi. Bundan dolayı Peygamberimiz kızın amcasını çağırdı, "Sâd'ın iki kızına üçte iki ve bunların annesine sekizde bir ver! Kalanı da senin." buyurdu. Ve işte bu âyet gereğince İslâm'da ilk paylaşılan miras bu oldu. Demek ki bu öbüründen önce sonuçlanmıştır. Demek ki âyetin iniş hikmetinin en önemli yönü, kadının ve çocukların mirasçılığa hakkıyla katılması ve evlenmenin ister koca ve ister hanım için miras sebepleri içine konması büyük inkılabı ile nicelik ve niteliği mirasçılığın kesin bir şekilde belirlenmesi ve bundan önceki geleneklerin ve hükümlerin hükümsüz kılınması ve yürürlükten kaldırılmasıdır. "Haklı olmanız müstesna Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Allah akılcınız kullanasınız diye size bunları emretti." (En'am, 6/151) gibi âyetlerden anlaşıldığı üzere "Allah'ın vasiyeti" deyimi, "emr" kelimesinden daha kuvvetli kesin bir vaciblik ifade eder. Bu, öyle belîğ bir emirdir ki bunda, bir hakkın bildirilmesi ile infazının gerekli olduğunu ve infaz edilmemesi durumunda sorumluluğun ağırlığını ve bu ağır sorumluluğun büsbütün emredilen kimseye yüklenmiş bulunduğuna dikkati çekmiş ve aynı zamanda kendisine emredilene sevgi ve güveni bildirerek bir velilik ve vekilliliğin verilisini kapsayan bir sözleşme ve iyilikle gönül alma vardır. Çünkü vasiyyet, ölümün sonrası ile ilgili olup değiştirilmesi caiz olmayan ve geri alınması ihtimali kalmayan, yapılması gerekli olan bir emrin yerine getirilmesi için güven ve itimad ile başkası yerine veli olmayı içeren bir açıklamak ve antlaşmadır. Bundan dolayı şöyle demek olur: Allah Teâlâ vefatınızdan sonra çocuklarınızın haklarını güven altına almak için, hak sahiplerine ulaştırılması gerekli olan farz paylarını açıklarak size şöyle emrediyor ve söz veriyor: Erkeğin hakkı, iki kadının payı kadar, bir erkeğin hakkı iki dişi hissesi kadardır. İşte önce erkek ve kadının yaratılışının mahiyetinde bulunan bir esas kural vardır ki, mirasla ilgili hükümlerin bir çoğu bu esas üzerine halledilir(çözülmenir). Belli hisselerin değerlendirilmesinde de bu kuralın bir tatbiki hissedilir. Bu kuralın anlatılmasında erkek ve kadın denilmeyip de zeker (erkek) ve ünsâ (dişi) denilmesi küçük ve büyüklük hak etmede eşit olduğunu ve bu konuda erginlik ve büyüklüğün hiç etkisi olmadığını şer'i delille dayandırmak ve cahiliyyede yapıldığı gibi çocukların mirastan mahrum edilmesine meydan vermemek içindir ki, yetimler âyetinden hemen sonra gelmesi de özellikle bu

noktaya dikkat çekmiştir. Bu şekilde başlangıçta miras, çocuklar ile, çocuklar içinde erkek ile başlamış ve bununla velâyet ilişkisinin diğer ilişkilerden kuvvetli bulunduğu anlatılmıştır. Demek ki, en fazla payı çocuklar, çocuklar içinde de erkek çocuklar olacaktır.

Burada şöyle bir soru pek tabii olarak hatıra gelebilir. Dişi, erkekten daha zayıf ve daha yufka yürekli daha muhtaç bir yaratılışa olduğuna göre mirastan hissesi erkekten daha fazla olması, hiç olmazsa eşit gözetilmesi gerekmez mi? Bundan dolayı erkeğin payının iki kat olmasında hikmet nedir? Zamanımızdaki insanların kafalarını meşgul eden bu soruyu müfesirler ve fakihler söz konusu ederek hikmetini açıklamışlardır. Şöyleki:

İlk önce: Sürenin başından beri de anlaşıldığı üzere genel olarak erkek ile dişinin aile hayatına girmeleri istenmektedir. Miras da buna göre düzenlenmiştir. Halbuki aile hayatında harcama sorumluluğu erkeğe yüklenmiştir. Erkek bir kendisi, bir de eşini almak üzere en az iki kişiyi besleyecektir. Bundan dolayı erkeğin masrafı çok, kadının ki ondan az olacaktır, masrafın ise gelir ile orantılı olması gerekir. Masraf, erkeğe yüklenirken gelir dağıtımında kadına fazla veya eşit verilmesi hem iktisat kanununa, hem de adalet ve hakka aykırı bir zulüm olur. Ve aslında o zaman, hukuki eşitlik esası bozulmuş olur.

Bundan dolayı mirastaki bu fazlalık, kadınlara faydası ve ihtiyaçlarına eşit olarak nafakalardaki yükümlülük farkının denkleştirilmesi olmak üzere böyle bir hukuki ve iktisadi dengeyi temin ederek adalet ve eşitlik kanunlarının ince bir tatbikatını kapsamaktadır. Ganîmet, herkesin yaptığı hizmete uygun verilir. "Erkeğe iki kadının payı kadar miras düşer" kuralı emri ile bir hukuki denkliliktir ki, bunu bozmak "haddini tecavüz eden, zıddına dönmüşür" kuralı gereğince devamlı kadınlara zararına sonuçlanarak mirastan tamamen mahrum edilmesine veya aile hayatında masrafa katılmak ile beraber mallarında dilediği gibi tasarruf (harcama) hakkının kısıtlanmasına ve elinden alınmasına sebep olmuştur.

İkinci olarak: Kadın, erkekte bulunmayan veya noksan olan bazı özelliklere sahip olduğu gibi, erkek de kadında bulunmayan veya noksan olan bazı özelliklere sahiptir. Bunun içindir ki dişi, erkeğin aynı veya benzeri değil, karşıtı, dengi ve eşidir. Öyle bir eş ki, yaratılış ve doğuştan olan vazifelerini yapmasında erkekten sonra gelir. Erkeğin verdiği sermaye (anapara) üzerinde çalışır, onu çoğaltır. İşte erkek ile dişi arasındaki doğuştan var olan bu farkın sonuçlarından biri de aralarında ki mali değer ve iktisadi güç farkı olmuştur. Özel şekilde kişiyi kişiye değil, genel bir şekilde dişi dişi, erkek erkek fıtratı üzere düşünülerek dişi türü erkek türü ile mukayese edildikden zaman, dişinin kazanç ve malları idare etme hususundaki kuvvetinin, başka bir ifade ile mali yönden kuvvetinin, erkekten noksan olduğu kesin bir gerçek olarak görülür. Bu fark, İslâm hukukunda en azından üçte iki veya ikide bir olmak üzere tesbit edilmiştir. Deneyebilir ki, genel bir şekilde bir kadının gündeliği elli kuruş varsayılırsa erkeğin gündeliği en az yetmiş beş veya yüz kuruş olarak belirlenmesi gerekir. Bir erkeğin diyetinin (kan bedelinin) iki kadın diyetine eşit tutulması da bu hikmete dayanır. Çünkü kan ödenmez, yok olan mali değer ödenebilir. Ve ne zaman mali bir itibar ve hak söz konusu olursa bu esas düşünülmelidir. Bundan ise burada şu iki sonuç ortaya çıkar: Birincisi genel iktisat kuralları açısından hayatın devam etmesinin dayanağı olan malların, iktisadi gücü fazla olan erkeklerin eliyle idare edilmesi, hem kadın ve hem erkek olmak üzere genel menfaat ve hakların gereğidir.

Şu kadar var ki kadını tamamen iktisadi gücünden mahrum sayarak hakkı olan mali itibardan tamamen düşürmek de umurun yararına aykırıdır. Çünkü yarı kuvvetin inkar edilmesi ve itibardan düşürülmesi hukuk ve iktisat açısından bir zarardır. Ve özellikle kadınlar için zarardır. Yanının bir tama eklenmesi ile birbirine birleşen ve yardımlaşan bir şeyin imal edilmesi ise her iki taraf için faydanın ta kendisidir. Bundan dolayı esas sermayeyi meydana getiren mirasta erkek ve dişiden her birine iktisadi kuvvetlerine uygun mal taksim etmek, Allah'ın hakkı olan umurun (kamunun) menfaatleri ve haklarının gereklerindendir ki yukarıda âyetinde bu esasa bir işaret geçmişti. İkincisi de mali sorumluluğun kadınlardan daha fazla erkeğe yönlendirilmesi ve ailenin sosyal hayatında harcama vazifelerinin özellikle erkeklerle yüklenmesi gereğidir ki, hem bir insafılık, hem de kadınlara menfaatleri ve hakları ile beraber kamu menfaatinin gereğindendir. Çünkü yükümlülüğün güç ve kuvvet ile orantılı olması gerekir. Kadın ise erkekten fazla muhtaç olmakla beraber mali ehliyeti aynı seviyede ortaklık etmeye dayanamaz. Bunun için kadının mali kendine kalmalı, erkek Allah'ın kendisine bağışladığı kuvvet üstünlüğünden harcama vazifesini almalıdır. Çünkü vergi, ganîmet ile orantılıdır.

Üçüncü olarak: Rivâyet ediliyor ki Cafer-i Sadık hazretlerinden bu konu sorulduğu zaman, "Havva yasaklanmış ağaçtan bir avuç buğday aldı yedi, bir avuç daha aldı sakladı, sonra bir avuç daha aldı Âdem'e verdi. O kendi payını erkeğin iki katı yapmaya kalkıştığı için Allah Teâlâ bunu değiştirdi, kadının payını erkeğin yarısı kadar yaptı." diye bir cevap vermiştir ki, anlayabilenler için işaret ve örnek şeklinde pek derin gerçekleri içermektedir. Bu açıklama tefsirlerin ve bunlardan biri olan Fahr-i Râzî'nin açıklamasından alınmıştır. Ancak onların ilmi dilleri, bazı tasarruflarla (değişikliklerle) tarafımızdan açıklanmıştır. Bundan özellikle şu sonuca geliriz ki: "Erkeğe iki kadının payı kadar miras düşer." gereği ileride erkekleri harcama zahmetinden kurtarmak için erkekle dişi arasında miras eşitliğini hazırlamaya yönelik bir inkılabın başlangıcı olmak üzere değil, ortada yaratılış hikmetine aykırı olarak bulunan bir hukuki ve sosyal ihtilafı ortadan kaldırmakla adalet ve hak dengesini tesbit eden ve anlatan ezeli bir hak kanununun ifadesi olmak üzere indirilmiştir. "Zaman, Yüce Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı gündeki şekliyle dönmüş olmaktadır." Düsturu gereğince oğlan çocuk, yanında başka bir mirasçı bulunmazsa mirasın hepsini alabilecektir. Bir derecede akrabalık yön ve kuvvetleri aynı olan mirasçılarda da bu kural geçerli olacaktır. Fakat çocuklar, yalnız kadın veya kadınlardan olduğu takdirde eğer çocuklar ikiden fazla dişiler iseler hepsinin hakkı mirasın üçte ikisidir. Ve eğer bir kız ise ona mirasın yarısı düşer. Acaba iki kız olursa ne olacak? Bu açıkça anlatılmamış görünüyorsa da bunun da üçte iki olduğu sözün mânâsından değişik yönlerle anlaşılıyor. Kuralının bir ile iki mukayyesindeki anlatıma şekli, aynı şekilde bu iki şart cümlesinin tam karşılığı gibi anlatım ipuçları ile birinci şart cümlesi iki ve daha fazla dişiler iseler, demek olduğunun değişik yönler ile isbat etmişlerdir. Ancak burada İbnü Abbas hazretleri yalnız başına muhalif olarak kalmış iki dişinin payı da mirasın yarısı olmalıdır demiştir. Çocuk erkek olursa anne ve babasının herbirine altıda bir miras düşer. Geriye kalan mirasın tamamını erkek çocuk alır. Geride kalanlar erkek ve dişi karşık olursa "erkekler iki dişinin payı kadar alırlar." İki veya daha fazla kız iseler kalan miras üçte ikiye denk olduğundan tamamını alırlar. Bir kız ise mirasın yarısını alacağından altıda bir pay geri kalır ki o da yine babaya ait olacaktır. Çünkü ileride göreceğiz ki baba hisselerden artan mirası alabilen asabelerindir. Çocuğu bulunmadığı ve anne ve babası kaldığı takdirde hem baba ve hem annenin mirasçı oldukları zaman annenin hakkı üçte birdir. Bundan dolayı kalan kısmın babaya ait olduğu zaruri olarak bellidir. Ayrıca açıklamaya gerek yoktur. Şu halde baba yalnız kalacak olursa bütün malı alabilecektir. Ne zaman hisselerden artan bulunursa onu da alacaktır. Görüyoruz ki, babaya karşı anneye üçte birinin belirlenmesi de kuralının bir uygulaması demektir. Çocuklar, bulunmayınca anne ile baba çocuklardan bir oğlan ile bir kız karşılığında bulunmuş oluyorlar. Buradan çocuklar bulunduğu zaman baba ile anne-babanın eşit olarak neden birer altıda bir aldıklarını karşılayabiliriz. Bilindiği gibi iki altıda bir üçte bire eşittir. Bir üçte bir ise babaya karşı bir annenin payıdır. Demek oluyor ki çocukların yakınlık derecesine göre çocuklar karşısında anne-baba, baba karşısında bir anne hükümünde tutulmuş ve ona göre üçte birer eşit olmak üzere eşit olarak birer altıda bir verilmiş ve artık babanın anneye karşı erkekliği nazar-ı itibara alınmıştır. Ve bu nokta kıyas-ı celiye (açık kıyasa) aykırı görünürse de kıyas-ı hafife (kapalı kıyasa) uygundur ki, erkeklik hakkının çocuklar tarafından bulunmasını gerekli bir sonucudur. Ve ikisine ortak olarak bir üçte bir takdir edilmeyip de birer altıda bir diye tahsis edilmesi de bu hikmetle ilgili olsa gerektir. Bunun için çocuk, bir kız olduğu takdirde çocukları tarafından erkeklik hakkını tamamlayamadığından bunu baba tamamlar da, iki altıda birer bir yanmdan kalan kısmı yine baba doğrudan doğruya bir erkek olarak alır ki, buna asabelik ile birlikte hisse alma denilir. Bu şekil üzere koca ve kan kelale (akrabalığı uzaktan olma)

miraslannda da kuralının uygulanması bellidir.

Ve eğer ölen kimsenin çocuğu bulunmadığı halde iki veya daha fazla kardeşleri bulunursa, ister anne baba bir veya baba bir veya anneleri bir nasıl kardeş olursa olsunlar bu durumda annenin hakkı altıda birdir. Kardeşler, annenin payını üçte birden altıda bire düşürürler. Gerçi kardeşlerin akrabalığı anneden uzaktır. Fakat iki veya daha fazla oldukları zaman erkeklikleri dolayısıyla anneye karşı bir çocuk etkisini yaparlar. Üçte bir, anne payının yansını kendilerine çekmek için annenin payını altıda bire indirirler. Gerçi baba varsa bunları mirastan düşürüp ellerinden alacaksa da anneye de engel olmuş olurlar. Bir kardeş ise bunu yapamaz.

Bütün bu mirasla ilgili haklar, İslâm'a göre yapabileceği, yani yapması geçerli ve uygun olan bir vasiyetten veya borçtan sonra sabit olur. Terikeye miras hakkının etkisi derece itibarıyla vasiyetten veya borçtan sonradır. Mirasın vasiyetten sonra olması, borcun da vasiyetten sonra zikredilmesi, gösterir ki, öncelik sırasına göre başlayan tertip; önce borç, ikinci olarak vasiyet, üçüncü olarak mirastır. Sıralamada mirasçı vasiyeti, vasiyet de şâyet bulunursa borcu takip edecektir. Bunu hatırlatmak için Hz. Ali, "Allah, vasiyeti önce zikretti. Fakat Allah'ın elçisi ilk önce borcun ödenmesine hükmetti." demiştir. Bazı tefsirler bu tertibin Kur'an'dan anlaşılmadığı zannında bulunarak bu konuda bir çok defalar ileri sümüşlerse de hiçbirine lüzum yoktur. Çünkü kelimesinin mânâsına göre zikredilen şeyin tertibi sonuncudan başta bulunana doğru tabii olarak cereyan ettiği düşünüldüğü zaman, sözde sonda bulunan kelimenin mânâsı açısından önde geleceği apaçıktır. denilseydi o zaman vasiyetin, borçtan önce olması lazımdır. Tereddüdü her terike de borç veya vasiyetin birleşmesi zaruri olmadığından ileri gelir. Bir de görüldüy ki, vasiyet "vasiyet ettiği" diye kayıtlı, borç kayıtsızdır. Demek ki, her vasiyet, mirastan önce değildir.

Vasiyet edebileceği geçerli bir vasiyet veya İbnü Kesir, İbnü Âmir, Ebu Bekr kıraetlerinde in üstün harekesi ile okunduğuna göre tavsiye olunur mendub bir vasiyet önceliklidir. Bu ise kısa olduğundan Hz. Peygamberin açıklaması ile üçte bir olmak ve varislerinden birine olmamak üzere tefsir edilmiştir. Bundan başka kaydı, vasiyetin mirastan önce gerçekleştirilme gereğini bildirirği gibi, kaydı meşru bir vasiyet yapmaya teşvik mânâsına da ifade eder. (Bakara süresindeki, "Sizden birinize ölüm âlâmetleri belirdiği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa, babasına, anasına ve akrabasına malının üçte birinden çok olmayacak şekilde vasiyet etmek farz kılındı." (2/180 âyetine bkz.). Fakat borç, kayıtsız olduğundan ikrar etmekle veya şahit ile sabit olan herhangi bir borç bütün terekeli kapsasa bile, yine miras ve vasiyetten önce verilmesi lazımdır. Bununla beraber ikinci âyetinde bunun da bir kaydını göröreceğiz.

Babalannız ve oğullannız, bunların hangisi fayda açısından size daha yakındır, bunu bilmezsiniz. Bu bölüm, bir taraftan yapılan vasiyetin yerine getirilmesinin gerekli olduğunu, bir taraftan da varislerin bir kısmını üstün tutma ve tercih etme ve bir kısmını, kısmen veya tamamen mahrum edecek bir vasiyet yapılamamasını hatırlatar ve aynı zamanda çocuklara göre anne ve babaya az pay verilmesinin, şanlarının noksanlığından meydana gelmediği ve bundan dolayı onlara saygı göstermede kusur edilmemesini tavsiye etmekle anne ve babayı taltiftir(ödüllendirmekti). İlk önce vasiyetin yerine getirilmesini hatırlatır. Yani vefat eden anne ve babanın olsun, zürriyetiniz olsun, vasiyet yapmayıp size fazla mal bırakamı mı, yoksa vasiyet yapıp malı azaltmakla beraber sebaba sebep olanı mı? Hangisi hakkınızda size daha faydalıdır? Bunu siz belirleyemezsiniz, onu Allah bilir ve bildiği için vasiyet yaparın faydasının, daha yakın olduğunu anlatıyor ve yerine getirilmesini tavsiye ediyor. İkinci olarak miras bırakanlara vasiyet yapmalarını hatırlatmaktadır. Yani ölümüne dayalı olup miras bırakacak olanlar! Size varis olacak atalar ve çocuklarınızın hangisinin dünya ve ahirette size daha faydalı olacağını bilemezsiniz. Onun için varislerinizin bazısını tercih ve bazısını mahrum etmek için varise vasiyet fikrinde bulunmayınız da Allah Teâlâ'nın tavsiye ettiği şekil üzere biraınız. Ne bilirsiniz mahrum etmek istediğiniz kimse belki sonunda sizin için daha faydalı olacaktır. Bu mânâ "Varise vasiyet yoktur." hadis-i şerifi ile açıklanmıştır ki, ikinci âyetle ile gösterilecektir. Bütün bunlar Allah tarafından farıza olarak takdir ve tavsiye olunmuştur. Bu kayıt da başta fiiline bağlı olarak aradaki açıklamaların hepsini kapsar. Bununla farz oluşu bir defa daha pekiştirilmiştir. Miras taksimi ilmi, işte bu farızalannı ildirir. Şüphe yok ki bu farızalan belirleyen ve size tavsiye eden Allah, ta ezelden beri âlim ve hakimdir. Bundan dolayı bunların hepsini, Allah Teâlâ'nın, ilim ve hikmeti ile farz ve takdir buyurmuş olduğunda dünya ve ahiret faydası ve menfaatinize uygun bulduğunda hiç şüphe etmeyiniz. Bu paylaşmanın doğru olduğunu, noksan aklınız kavramaz da "kadınlarla hiç verilmeseydi veya eşit verilseydi, yahut şu yönü şöyle olsaydı" gibi düşüncelere saplanacak olursa, onu Allah'ın ilmine havale ediniz ve gereği ile amel ediniz.

12- "Sizin terekenizden o kadınlarla sekizde bir hisse vardır..." Kocası vefat eden kadınlarla bu şekilde terekeden miras ayırmakla Bakara süresindeki 'İçinizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, kadınlarının, evlerinde çikanılmayarak, bir yıla kadar bakımını vasiyet etsinler...' " (Bakara 2/240) âyetindeki iddet nafakasının hükmü kaldırılmıştır. (Bu âyetin tefsirine bkz.)

Eğer ölen bir erkek veya kadının usul ve furuû olmayıp, kendisine zayıf bir derece ile Kelale olarak varis olunuyor da kendisinin bir erkek veya kızkardeşi bulunuyorsa, bunlardan her birinin miras payı terekenin altıda birdir. Eğer mevcut olan kardeşler bundan daha çok iseler, bu durumda kardeşler mirasın üçte birini aralarında eşit olarak taksim ederler "erkeğe iki kadın payı kadar" değil, çünkü buradaki erkek ve kız kardeşten maksat, âlimlerin ittifakı ile anne bir kardeşlerdir. Bunun için vasıflarında erkeklik hükmü yoktur. En yüksek paylannın üçte bir olması da anne yerini tuttuklarını gösterir. Diğer kardeşlerle ilgili hükümler, sürenin sonunda gelecektir. (Oraya bakınız)

KELELE: Baba, anne ve çocuk yönllerinden başka olan, yani ata ve çocuk zincirini oluşturan soy direğinin dışında bulunan akrabalık demektir. Bu kelime, aslında yorulup kuvvetten düştük veya etraftan kuşatılmak mânâlarına bir masdar olup birincisinde kelal (zayıflık), ikincide ikil (taç) ile aralanında ilişki vardır. Bu yakınlık baba ve çocuk yakınlığına oranla zayıf veya onun başını yahut etrafını sarmış bulundugundan bu isim ile adlandırılmıştır. Karabet, yakınlık sahibi mânâsına geldiği gibi, kelale de kelale sahibi mânâsına olarak ne çocuk ne de baba ve anne bırakmamış olan mürise (kendisine varis olanan kimseye); bir de ne çocuk, ne baba ve ne de anne olmayarak kalan mirasıya da (kelale) denilir. Mesela: Kardeşlik bir kelale, usul ve fûrûdan bir şey bırakmadan ölen kardeş bir kelale, onun arkasında kalan kardeş, amca, hala ve diğerleri de hep kalelerdir. Bu âyetteki de birinci mânâ ile temyiz, kelâle sahibi mânâsına göre de hal veya nin haberi olur. Birincisinde miras yönünü, ikincide ise varis veya miras bırakanın durumunu gösterir ki, netice olarak hüküm birdir. Kelalenin tefsirinde sahabenin söylediği sözler ve münakaşalan çoktur. Hz. Ebu Bekir es-Siddik (r.a.)'ın benimsediği görüşe göre kelale, anne ve baba ve çocuklardan başkasıdır. En seçkin ve sahih söz de budur. Hz. Ömer (r.a.) "Kelale, çocuklardan başkasıdır." demiş. Ve sorulduğu zaman: "Ben kelale, çocukları olmayanıdır görüşünde bulunuyorum, bu konuda Ebu Bekir'e karşı gelmekten utanıyorum. Kelale baba ve çocuklardan başkasıdır." dediği de rivayet edilmiştir. Kelale, mirası bir burada, bir de sürenin sonunda vardır. Hz. Ömer, oradaki "onun çocuğu yoktur" kaydını kelalenin tanımlamasına bir işaret gibi düşünmüştü.

Hem vasiyetin ve hem borcun kayıdır. Yani vasiyet veya borç ki varislere zarar vermeye kalkışılmayarak yapılmış olsun. Bu bakımdan önce varislerden hiçbirine vasiyet geçerli olmaz, zararlı olur. Bunun diğerlerine zarar olduğu ve hak ettikleri miras payını bozacağı açıktır. Demek ki bu kayıt ile bu miras âyetleri âyetindeki vasiyet hükmünü, kaldırmıştır. "Dikkat ediniz, hiçbir varise vasiyet yoktur." hadis-i şerifi de bu hükmün kaldırıldığını açıklamıştır. Aynı şekilde yabancıya veya varis olmayan akrabalara da malın üçte birinden fazla vasiyet geçerli olmaz, varislerin müsadelerine bağlı olur. Çünkü peygamber tarafından yapılmış olan vasiyet, malın üçte bir olarak açıklanmıştır. Fazlası, varislere zarar vermektedir. Vasiyet, ne kadar olmalıdır? Sorusuna karşı Hz. Peygamber (s.a.v.) bir meşhur hadiste: "Üçte bir, üçte bir de çoktur. Varislerini zengin

olarak bırakman, onları fakirlik ve ihtiyaç içinde bırakmandan hayırlıdır." Bundan dolayı malı az olanların üçte birini vasiyet etmeleri bile hoş karşılanmıyor. Vasiyetin böyle malın üçte birinden geçerli olması da, ölüm hastalığındaki bir kimsenin varislerine karşı hukuki durumunun, miras açısından bir erkeğe karşı bir kadının durumuna benzediğini anlatır. kuralı hüküm açısından bunda da geçerlidir. Terekenin üçte bire ölü için vasiyet hakkı, üçte ikisi varislere miras hakkı oluyor. Borcun varislere zarar verme kasdı ile olmasına gelinece, bu da ölüm hastalığında yalan yere borç ikrar etmesi ile olur. Bunun için, ölüm yatağında yalnız ikrar ile sabit olan borç, mirastan önce ödenmez, varisin iznine bağlı olur. İşte bu zarar verme kaydının burada zikredilmesi, kelale varislerine zarar vermesi kasdı çoğunlukla mümkün olmasından ileri gelir.

Allah Teâlâ bunları, kendi tarafından bir vasiyet olarak emir ve tavsiye ediyor. Bu da öbür âyetteki gibidir. Ve bununla hem mânâ bakımından ilmi durumun farklı olmasına uygun birer pekiştirme yapılmış, hem de bu âyetin sonundan, önceki âyetin başına bir "son tarafı baş tarafa geri çevirmek" güzel edebî sanatı gösterilmiştir. Allah her şeyi bilendir. Zarar verme kasdında bulunanları bilir, fakat hâlim (sabrılı) olduğundan ceza vermede acele etmez. Bundan dolayı bu hilm (yumuşak muameleyle) aldanıp zarar vermeye kalkışmamalı, yapılacak olan vasiyeti Allah nzası için yapmalı, Allah'ın vasiyetlerine uygun hareket etmelidir.

Meâl-i Şerifi

13- İşte bütün bu hükümler, Allah'ın koyduğu hükümler ve çizdiği sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur.

14- Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa Allah onu da ebedî kalacağı cehennem ateşine koyar. Onun için alçalbı bir azab vardır.

15- Kadınlarınızdan zina edenlere karşı, içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar, şahitlik yaparlarsa, bu kadınları, ölüm alıp götürünceye kadar veya Allah onlara bir çıkış yolu açıncaya kadar evlerde hapsedin.

16- Sizlerden zina edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer onlar tevbe edip kendilerini ıslah ederlerse onlardan vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve çok merhamet endirir.

17- Ancak Allah'ın kabul etmesini vaad buyurduğu tevbe, o kimseler içindir ki, bilmeyerek günah işleyip hemen tevbe edenlerin tevbesidir. İşte Allah bunların tevbelerin kabul eder. Allah âlimdir hakimdir. (Her şeyi bilendir, hikmet sahibidir).

18- Yoksa günah işleyip de kendisine ölüm gelince: "İşte ben şimdi tevbe ettim." diyen kimselerin tevbesi kabul edilmez. Kâfir olarak ölenlerin de tevbeleri kabul edilmez. İşte bunlara ahirette can yakıcı bir azap hazırlanmıştır.

13-14-15-FAHİŞE: Haddini aşmış, pek çirkin, aşın edepsizlik demektir. "El-Fahişe" de zinanın bir ismidir.

Kadınlarınzdan yani müslüman kadınlanndan zina yapanlar, Allah'ın çizdiği nikah hududunu aşp onun zıddı olan, o bilinen çok kötü işi kendi isteği ile yapanlar oldu mu siz erkeklerden şahitlik etmeye ehil dört şahidin o kadınlar karşı şahitlik etmeleriyle ıspatlamayı isteyiniz olaydan sonra zaman aşımı olmadan derhal şahitlik ederlerse -ki bunda zaman aşımı şehirlerde bir ay, biraz uzak köylerde dört ve en fazla altı ay olmak üzere belirlenmiştir.- Kadınların bu şekilde suçlulukları sabit olduktan sonra o kadınları, ölüm canlarını alıncaya veya Allah kendilerine bir yol açıncaya kadar evlerde hapsediniz. Bununla zina eden kadının cezası, Allah'ın diğer bir hükmü ininceye kadar bir müddet için "ölünceye kadar ebedî hapis cezası" olmak üzere belirlenmiştir. Bundan dolayı Nûr süresindeki: "Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun." (Nûr 24/2) âyetleri indirilince bu ebedî hapis cezası hükümsüz olmuştur ki kaydının gereği de budur. Şahitlik hakkındaki hüküm ise, zinanın tesbit edilmesi hususunda sağlam bir esas olarak kalmaktadır.

16- Erkeklerden zina edenlere gelince: Sizden onu (zinayı) yapanların ikisine de eziyet ediniz. Yani miktan size bırakılmış olmak üzere sözlü veya fiili azarlama ile terbiye ediniz. Burada diye ikil kipi ile ifade edilmesi kanşıklığa sebep olmuştur. Müfessirlerin çoğu bundan kasdedilinin, zina eden erkek ile zina eden kadın olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu şekilde erkeğin cezasının, kadından hafif olması, kadının müebbet hapsinden başka diğer bir azarlama ile de cezalandırılması ve eziyetin hapsi de kapsadığı düşünüldüğü takdirde de anlatımda tekrar bulunması lazım geleceğinden dolayı uygulamasında âlimler ihtilaf da etmişlerdir. Bazıları, bu âyetin indirilmesi daha sonra olup önce kadın hakkında âyetinden anlaşılan mânâ üzere müebbet hapsin hükmünü kaldırmış ve daha sonra Nûr süresindeki âyet ile de burada kapalı olarak anlatılan azarlama, açıklanarak şer'i cezaya çevrilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, en uygun olan da bu olsa gerektir. Diğer taraftan Mücahid'den bu âyetin zina hakkında değil, erkekler arasındaki cinsel sapıklık hakkında olduğu ve bundan dolayı iki erkekten ibaret bulunduğunu nakletmiş. İsfahanlı Ebu Müslim de bunu tercih etmiştir.

17- Allah Teâlâ'nın kesin olarak kabul edilmesini söz verdiği ve taahhüd ettiği tevbe, ancak bir cahillikle bilmeyerek günah işleyip de

18- sonra çok geçmeden tevbe eden, günahında ısrar etmeyen kimselere aittir. Yoksa günahları işleyip işleyip de nihâyet her birine ölüm gelip çattığı zaman ben şimdi tevbe ettim, diyenlere bir de kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur. Şu halde bu ikisi arasında bulunan, yani bilerek günah işleyen, çok geçmeden tevbe etmeyip günah işlemeyi alışkanlık haline getiren ve böyle iken can çekmeye haline gelip hayattan ümidini kesmeden önce tevbe edenlerin tevbelerin kabul edilmesi kesin değildir. Allah'ın iradesine kalmıştır. Bu konudaki araştırmanın sonucu şudur: Can çekmeye durumundan önce henüz hayattan ümitsiz olmadığı halde küfürden tevbe ile iman etmek geçerlidir. Fakat can çekmeye halinde hayattan ümit kesme durumunda küfürden tevbe etmek ve iman etmek geçerli değildir. İman ettikten sonra iyi amel yapabilecek bir zaman bulunmalıdır. Fakat günah işlemiş müminin son nefesindeki tevbesi de geçerli olabilir. "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz..." (Zümer, 39/53) Şu kadar varki, tevbenin kabul edileceği de kesin olarak vaad edilmiş değildir. Bu âyetler işte bunu anlatmıştır. Günahların akibeti, böyle acıklı azab, tevbenin hükmü de öyle olduğu için, evlenmekle ilgili haramlara aşağıdaki şekilde çok dikkat etmek gerekir:

Meâl-i Şerifi

19- Ey iman edenler! Kadınlarla zorla varis olmanız size helal değildir. Verdiğiniz mehirin bir kısmını kurtaracağınız diye, onları sıkıştırmanız da helal değildir. Ancak açık bir hayasızlık yapmış olurlarsa başka. Onlarla iyi geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmadınızsa, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmasanız da Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur.

20- Eğer bir eş bırakıp da yerine diğer bir eş almak isterseniz, öncekine yükler mehir vermiş de bulunsanız, ondan bir şey geri almayın. O malı bir iftira ve açık bir günah isnadı yaparak geri alır mısınız?

21- Birbirinizle kaynaşp başbaşa kalmanız ve onlar sizden kuvvetli bir teminat almışken verdiğinizizi nasıl geri alabilirsiniz?

22- Cahiliye devrinde geçenler müstesna, babalarınızın nikahladığı kadınlarla evlenmeyiniz. Şüphe yok ki o, pek çirkindi, iğrenç idi, o ne fena bir âdetti.

23- Size şunları nikahlamak haram kılındı: Anneleriniz, kızlarınız, kız

kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kızıkardeşleriniz ve karılarınızın anneleri, ve kendileri ile zifafa girdiğiniz kadınlarınızdan olan ve evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer üvey kızlarınızın anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Sülbünüzden gelen (öz) oğullarınızın hanımları ile evlenmeniz ve iki kız kardeş birlikte nikahlanmanız da haramdır. Ancak cahiliyyet devrinde geçen geçmiştir. Şüphesiz ki Allah gafur (çok bağışlayıcı) ve çok merhamet edicidir.

19- "istemedikleri halde kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir." Cahiliyyede bir gelenek varmış: Bir adam yakınılarından biri vefat ettiği zaman, kalan kansının veya çadının üstüne elbisesini atıp, "kendisine varis olduğum gibi kansına da varis olacağım" dermiş ve böyle dedi mi, o kadına herkesten daha fazla hak sahibi olmuştuz; dilerse onu eski mehirden başka bir mehir olmaksızın evlenimmiş, dilerse başkası ile evlendirir, mehrini alır ve kadına ondan bir şey vermezmiş. Ve isterse ölen kocasından alacağı olan mehrinin vazgeçirmek için " = adil" yapar, yani kendisi onunla evlenmez, başkası ile evlenmesinde de engel olmuştuz. Eğer kimse onun üzerine abayı (elbiseyi) atmadan kadın kendi akrabalannın yanına gidebilirse kendine sahip olabilirmiş. Bazıları da hanımından hoşlanmaz ve bununla beraber kadının malı bulunduğundan dolayı, mirasına konmak için zorla onu yanında tutar, ölümünü gözler, iyi geçinmezlermiş. İşte bu âyet ya önceki sebep veya bu sebepten dolayı indirilmiştir. Şu halde önceki sebebe göre helal olmayan mirastan maksat, kadınlann kendilerine mirasçı olmasıdır. Kadın mirasçı olmaz. İkinciye göre de mallarına mirasçı olmaktadır. Yani zorla kadını tutup malına konmak da helal olmaz. Diğer taraftan bazıları da kadına ihtiyacı bulunmadığı halde onunla evlenir, iyi geçinemez, bırakmak da ister. Fakat mehrini, nafakasını vermek ve hulu' (belirli bir miktar para karşılığında kadını boşanmaya) mecbur etmek için kadını sıkıttırır. Bunlara karşı da şöyle buyurulmuştur: Kadınlara verdiğinizin bir kısmını bile almak için kendilerine baskı yapmayın, evlilik haklarından men etmeyiniz, ancak pek açık bir şekilde, kan-koca arasını bozacak aşın bir edepsizlik veya bir zina yapmış olurlarsa başka. Ancak o zaman ayrılmaya onlar sebep olacaklarından hulu' (boşamaya karşılık bir mal) isteğinde mazeretli olabilirsiniz, yoksa yapmayın. Kadınlannızla İslâm'ın inkar etmeyeceği uygun şekilde iyi geçininiz. Burada maruftan maksat, yatak ve harcama hususlarında ınsafı, sözde, sohbette tatlı bulunmak gibi özelliklerdir. Eğer kadınlar hoşunuza gitmez ve sohbetlerinden bıkarırsanız olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda bir çok hayırlar yaratmış bulunur. Bundan dolayı onları yukarıda olduğu gibi, kadınlar tarafından bir gerek olmaksızın yalnız nefsinizin hoşlanmamasından dolayı onlardan ayrılmaya kalkışmayınız, geçimlerine sabrediniz

20- ve eğer bir hanımı boşayıp yerine diğer bir hanımla evlenmek isterseniz o hanımlardan birine yüklerle, yani çok miktarda mal da vermiş olsanız o verdiğiniz maldan hiçbir şey almayınız. Siz o mali kadına iftira ederek veya açık bir vebal yükleyerek mi alacaksınız? Ne çirkindir, hiç bu yapılır mı?

21- Hem nasıl alabilirsiniz ki siz bundan önce birbiriyle birleştiniz, başbaşa kaldınız. Bununla mehir kesinlik kazandı, karşılığı alındı, size hizmet hakları sabit oldu ve daha birçok şey yapıldı ve onlar sizden bundan önce pek kuvvetli bir söz ve anlaşma da aldılar. Bu anlaşma, Allah'ın emri ve Peygamberin sünneti üzere yapılan nikah akdi ve hükümleridir ki, bununla "Ondan sonra ya kadının iyilikle tutmak, ya güzellikle salmak vardır." (Bakara, 2/229) âyetinin mânâsına göre hayat devam ettiği müddette güzel bir şekilde arkadaşlık ve iyi geçinme olmadıgı takdirde güzellikle memnun ederek boşama sözü verilmiştir. Halbuki Allah'ın koyduğu sınırları tecavüz edenler zâlimler, söz verdikten sonra anlaşmalarını bozanlar ise zarar edenlerdir. "Kim sünnetimi terkederse o benim ümmetimden değildir." buyuran Hz. Peygamber de "Siz onları Allah'ın emanetiyle aldınız ve Allah'ın kelimesi ile helallandınız" yüksek açıklaması ile bu anlaşmanın ağırlığına işaret etmiştir.

22-Bundan sonra nikahı helal olmayıp haram olan kadınlarla helal olanların açıklanmasına başlanıyor, şöyle ki bir de atalannızın, yani baba ve dedelerinizin nikah etmiş olduğu kadınların ölmüş gitmiş olanlardan başka hiç birini nikah etmeyiniz, atanızın el sürdüğü kadına el sürmeyiniz. Cahiliyye devrinde yaşayanlar, kadınlara varis olma meselesinden de anlaşıldığı üzere ölümünden sonra babalarının hanımları ile evlenirlermiş. Bu âyet ile bu kötü gelenek kayıtsız ve şartsız yasaklanmıştır. Ve yaygın bir cahiliye geleneği olduğundan dolayı haram kılınan diğer şeylerden önce özel bir şekilde yasaklanmıştır. Bundan dolayı İslâm dininde baba ve dedelerin sahih nikah ile yalnız evlenme akdini yaptıkları, el sürmedikleri veya fasit (geçersiz) nikah ile nikah akdini yapıp el sürdükleri, yahut nikah akdi olmadan sözleşme yaptıkları kadınlardan hiçbirini ile oğulları ve torunları evlenemezler. Çünkü nikah kelimesi, lügatta birleşme mânâsına olmasından ötürü, kucağa çekmek mânâsında kullanılabileceğinden nikahlı kadında bu da düşünülebilir.

İstisnası şu iki mânâyı gösteriyor: Birincisi, ölmüş gitmiş olan kadınların nikah edilmelerine imkan olmadığından dolayı "Deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar" (Araf, 7/40) cinsinden imkansız bir şeye bağlı tutmak ile mübah olma kapısını tamamen kapamaktadır. İkincisi de her nasılsa geçmişte olan olmuş, geçen geçmiş, bundan sonra sakın yapmayın; bir kerre olmuş oldu, artık vaz geçilmez, tevbe edilmez sanıp da ısrar etmeyiniz, hemen ayrılınız. Çünkü bu durum, yani oğulları, torunların atalannın nikahlı kadınları ile evlenmeleri pek girkin bir şey, bir fuhuş nefret edilen ve buğzedilen ve pek kötü bir yoldur. Geçmişte de böyle idi, bugün ve yarı da böyledir. Cahiliyye devrinde bile şeref ve itibarı bilenler bundan nefret ederlerdi.

23-Şimdi bundan başka diğer haram kılınmış hanımları dinleyiniz: Ey müminler! Size sunulan nikahı haram kılındı:

1- Anneleriniz, kendi anneleriniz, babanızın ve annenizin anneleri ve onların anneleri, nineleriniz. Ataların hanımlarını nikah etmek kayıtsız şartsız haram olunca, annelerin ve ninelerin haram olduğu da öncelikle anlaşılmış ise de önemine binaen özellikle açıkça belirtilmiştir.

2- Kızlarınız ki ,gerek bizzat kendi çocuklarınız olan kızlar, gerek oğullarınız veya kızlarınızın kızları olan torunlarınız, gerekse torunların torunları kızlar...

3- Kız kardeşleriniz ki, gerek anne-baba bir, gerek baba bir, gerek anne bir bütün kızkardeşleriniz.

4- Halalarınız yani babalarınızın, dedelerinizin kızkardeşleri olan genel olarak bütün halalarınız, bilibiliriniz.

5- Teyzeleriniz, yani annelerinizin ve ninelerinizin kızkardeşleri olan büyük küçük bütün teyzeleriniz.

6- Ve kardeşinizin kızları, gerek çocukları ve gerek torunu olsun yeğenleriniz.

7- Ve kızkardeşlerinizin kızları, aynı şekilde bütün yeğenleriniz. Buraya kadar açıklanan yedi mahrem (nikah düşmeyen yakın akraba) neseb yönünden yakın olan akrabalar.

8- Sizi emzirmiş olan anneleriniz, yani süt anneleriniz ve nineleriniz...

9- Sütten kız kardeşleriniz, yani süt kızkardeşleriniz.

Çünkü süt emzirenler anne, emenlere kardeş denilmiş olması, bunlarda neseb vasfı ve hükümlerinin geçerliliğini gerektirir. Süt anneler, süt kızkardeşleri bulununca süt babalar, süt kızlar, süt halalar, süt teyzeler, süt kardeş ve kızları hep var demektir. Bundan dolayı süt emmeden dolayı haram olanların da bu kıyas üzere yukarıda olduğu gibi yediye ulaşacağı ve bu ikisinin söylenmesi ile yetinilmiş olup gerçik kalanları zikredilmediği anlaşılır. Gerçi birşeyin bildirildiği yerde bazı şeyleri zikretmek hasır (daraltma) ifade ederse de delalet-i iltizamiyye (Bir lafzın vaz olunduğu mânânın lazımlına yani o mânâ ile beraber bulunması zaruri olan diğer bir mânâyı delaleti) ile işaret

bulununca diğer mânâların düşmesi söz konusu olamaz.

Gerçekten Hz. Peygamber (s.a.v.) bu işareti açıklamak veya bu kapalılığı açılmak için "Nesebden haram olanların hepsi, süt emmeden de haram olur." buyurmuştur.

10 - 14- Bundan dolayı burada "o ikisine mukayese et" meâlinde bir işaret ve icaz (kısaltma) bulunduğu ve bu şekilde buraya kadar neseb ile yedi, süt emmeden de yedi olmak üzere toplam olarak on dört nikahı düşmeyen kadın sayılmış olduğu unutulmamalıdır. Bundan sonra da evlenme ile meydana gelen akrabalıktan haram olanlara geliyoruz.

15- Kayıtsız şartsız kadınlarınızın, yani ister kendisiyle zifafa girmiş olduğunuz ve ister zifafa girmediğiniz nikahlı hanımlarınızın anneleri, kaynanalannız.

16- Kendisiyle birleştiğiniz kadınlardan doğmuş karlınnızdan olma umumiyyetle himayenizdeki üvey kızları. Eğer anneleri ile cinsi temasta bulunmamış iseniz üvey kızlarınızla evlenmeniz de mahzur yoktur. Demek ki anneleriyle birleşmek kızları haram kılar. Kızları yalnız nikah etmek de annelerini haram kılar.

17- Sülbünüzden bizzat ve dolaylı olarak gelen oğullarınızın eşleri olan gelinleriniz ki, bütün torunların eşlerini de kapsar. "sülbünüzden" kaydı ile, üvey oğulları ve oğulluklar (evlatlık) var hükümden çıkarılmıştır.

18-19- İki kızkardeş bir arada evlenmez, aynı şekilde biri erkek sayıldığı takdirde diğeri ile evlenmesi caiz olmayan iki kadının, mesela bir kızla halasının veya teyzesinin birlikte nikah edilmesi de iki kızkardeşin bir arada nikah edilmesi gibi haramdır. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.) meşhur bir hadisinde buyurmuştur ki: "Bir kadın ne halasının, ne teyzesinin ne kardeşin kızının ne kızkardeşinin kızının üzerine nikah olunmaz", ancak eski devirlerde geçmiş olanlar başka. Bundan dolayı sorumluluk yoktur. Çünkü bu şekilde evlenme Yakub (a.s.) şeriatında vardı. Şüphesiz ki Allah gafur (çok bağışlayan), rahim (çok merhamet eden)'dir. Fakat şimdiki gelecekte bunlar yasak ve haramdır.

24- Evli hür kadınlar...

Meâl-i Şerifi

24- Bir de harb esiri olarak sahibi bulunduğunuz cariyele müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz de size haram kılındı. Bütün bunlar Allah'ın üzerinize farz kıldığı hükümlerdir. Bunların dışında kalanlar ise ifetti olarak zina etmeksiniz mallarınızla mehir vermek suretiyle evlenmek istemeniz size helal kılındı. O halde onlardan nikah ile faydalanmanıza karşılık mehirlerini kendilerine verin ki, bu farzdır. O mehri takdir edip kesinleştirdikten sonra birbiriinizi razı etmeniz de bir mahzur yoktur. Şüphesiz ki Allah her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Harp esiri olarak sahip olduğunuz cariyele müstesna olmak üzere bütün evli hür kadınların hepsi de size haram kılındı. Bununla dan buraya kadar özet olarak on beş, uzun uzadıya açıkladığında, yirmi, yirmi bir çeşit kadınla evlenmek haram edilmiş oldu. Demek ki gerek müslümanların, gerek zimmlilerin ve gerek kendileri ile savaş halinde bulunan kimselerin nikahı altında bulunan ve hür olan bütün kadınların da genel olarak nikahlan haramdır. Ancak savaşta esir olup hür yetlerini kaybetmiş bulunan cariyelelerin nikahı genel olarak haram değildir.

Buradaki on kırâetin hepsinde din fetahiyle, bundan başka yerlerde ise gerek ve gerek Kısâî kırâetinde in esresi ile, diğer kırâetlerde yine fetha ile okunur. Biri dan ism-i meful (edilgen ortaç), biri de ism-i fail (etken ortaç) kipidir. İhsan, lügatte sarplık ve sağlamlık demek olan "hasenet"ten türemiş olup bir yer kale gibi sağlam yapmak ve kocanın kansını, nikahı düşen kimselerden korumak mânâlarına müteaddi (geçişli), ırzını koruyup ifetti olmak veya evlenmek mânâlarına lazım (geçişsiz) olur. Kur'ânda da evlenme, veya hürriyet veya İslâm veya iffet olmak üzere dört mânâ ile ilgili olur yerine göre kendisine uygun düşen mânâyı yorumlanır. Bundan dolayı burada muhsanât evli yani kocası olan ve istisnası ipucu ile de hür olan kadınlar demek olduğu apağıktır. Yemin, aslında sağ el mânâsına olduğundan milk-i yeminizin demek ellerinizle meşru bir şekilde hakkıyla kazandığınız mülkleriniz demektir ki, en fazla köle ve cariyelelerde kullanılır. Burada söz konusu, kadınlar olduğu için bundan maksat hakkıyla sahip olduğunuz köle kadınlar demek olduğu da apağık bellidir. Bunlar, kadınlardan istisna edilince geride yalnız hür olanlar kalır. Ve genel şekilde nikahlan haram kılınan muhsanâtın da hür olan kadınlar, demek olduğu anlaşılır. Demek olur ki, hür olmayan kadınlar evlenmiş olsalar da hür kadınlar gibi genel şekilde haram değildirdir. Bunlar, özel hükümlere tabidirler. Bunların haram olanları bulunabileceği gibi helal olanları da bulunabilecekler. Çünkü dâru'l-harbedeki (İslâmın elinde olmayan, her zaman savaş yeri olabilecek yer) karlının ilk tutsaklı sırasında hüküm kalkabilir de sahiplerine helal olur. Yoksa bundan, evlendirilmiş köle kadınlarla, nikah altında iken kayıtsız şartsız sahiplerine helal olacağı gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır. Yani istisna, kayıtsız şartsız haram olmaksızın değil, genel olarak haram olmaksızın çıkarmaktır. Olumsuzluğun kapsamı yolu ile köle kadınların helal olduklarını genelleştirmek için değil, kapsamsı olumsuz kılmak yolu ile haramlığını, hepsini içine almasını önlemek içindir. Diğer taraftan bu istisna bundan sonraki ikinci âyette açıklanacak mânâyı bir çeşit işareti de içerir.

Bu ibare yukarıda ki "size haram kılındı..." hükmüne bağlıdır. Yani yukarıda olduğu gibi anlatılan kadınların haram kılınması üzerinize kesin şekilde yazılmış bir Allah yazısıdır. Bunların nikahının haram kılınması insana ait bir padişah buyruğu değil, bir Allah buyruğu gereğidir. Nikah bağı ve muamelesinin şahsa ait olan bir takım sosyal, hukuki ve ahlaki gerekleri vardır. Bu şekli ile soydan ileri gelen evlenme yasağı, yakın akrabalıktan ileri gelen evlenme yasağı, süttan ileri gelen evlenme yasağı ve nikahla meydana gelen akrabalıktan ileri gelen evlenme yasağı ve evli olmaksızın ileri gelen evlenme yasağı, evlenmenin ve aile meydana getirmenin mahiyetinin gereği ve ilâhî kanun ile çizilmiş sınırlar ve temel haklardır.

Bunlarla evlenmek haram kılındı ve bunların dışında kalan kadınlar size helal kılındı ki siz erkekler muhsin kendisini haramdan saklayıp zina yapmadan, yani iffetinizi koruyarak ve zinadan sakınarak mehir veya para olacak mallarınızla nikahlarını veya mülkiyetlerini isteyisiniz. Muhsin olmak, iffetini korumaktır ki buna ihsan veya nefsi tahsin etmek (kale gibi sağlamlaştırmak) da denilir. Müsafaha, "sefh" kökünden türetilmiş müfâale babıdır. Sefh, aslında kan ve su kategorisi sıvıları döküp akıtmak demek olduğundan müsafaha veya sıfah, sırf suyunu boşaltmak, yani her iki tarafın (kadın ve erkeğin) üreme ve türeme maksadında bulunmayıp yalnız su aktarak cinsel arzularını gidermek mânâsını ifade eder. Ve bunun için zinaya sıfah denilir. Demek olur ki, yukarıda olduğu gibi kadınların helal kılınmasından esas maksat, yani nikahın ve odalık almanın meşru olmasının hikmeti, nefsi tahsin (kale gibi sağlamlaştırmak) ve üremedir. Nefsani arzulan gidermek de buna bağlıdır. Yoksa yalnız şehveti gidermek maksadı ile nikah veya cariye edinmek caiz değildir. Bu maksat da ya gizli veya açıkça olur. Gizli olur, yani yalnız kalbde kalırsa nikah akdi görünürde sahih olsa da dini yönden helal olmaz. Fakat görünürde kapalı ve belirsiz olursa, mesela evlenme akdinin yalnız faydalanma maksadı ile olduğu açıkça söylenir veya geçici bir müddet ile sınırlanılır, bu şekilde nikah hem dini açıdan, hem de hukuki açıdan geçersiz olur. Bundan dolayı kayıtdan tamamen anlanız ki, mut'a nikahı, başka bir ifade ile metres tutmak helal değildir, bir zinadır. Erkeke kadın arasındaki doğuştan var olan ilişkinin yaratılış hikmeti, hayatın acısı suyunun, yalnız kısır bir zevk için yok edilmesi değil, "Ondan eşini yaratan ve her ikisinin de birçok erkek ve kadın türetilir yeryüzüne yayarı." (Nisâ, 4/1) hükmünün tecellisidir. Bakara sûresinde "Kadınlannız sizin tarlanızdır." (Bakara, 2/223) buyurulmuştur. Burada, "Kadınlannız sizin eğlenceniz." denilmiştir. "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın." (Âli İmran 3/191), daha esasında "Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur" (Bakara, 2/29) âyetinden anlaşıldığı üzere insanların nefislerinde ve ırzlarında asolan mübah olmak değil, haram olmaktadır. Ve bunun için burada da önce haram kılınmış kadınlar sayılmış, daha sonra zina yapmaktan sakınmak ve evlenme gayesi üzerine ve mallar karşılığında evlenmek istemeye müsaade olunarak evlenmenin helal olduğu açıklanmıştır. Kısaca nikah, zinanın zıddıdır. Zina batıl olup

meşru değildir. Yarattılış gayesini değiştirmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Nikahın, iyi niyetle ve geçici olmamak üzere akdedilmesi lazımdır. Bir de kaydı şunu gösteriyor ki, mehir nikahın gereklerindendir. Nikah denildi mi karşılığında bir mal söylenmemiş olsa bile mutlaka bir mehirden uzak olmayacaktır. Bundan dolayı bu şartlar altında o helâl kadınlardan herhangi birisinden faydalanmak isterseniz onların ücretlerini, yani namuslarının karşılığı olan mehirlerini bir farz olarak veriniz. Zıfai ile mehirin tamamı kocanın boynunun borcu olur. Bakara süresinde zıfattan önce boşanma gerçekleşmiş ise "Belirlediziğin mehirn yansıni kendilerine verin." (Bakara, 2/237) buyurulmuştur. Öyle olmakla beraber mehir farz ediliş belirlenip, adlandırıldıktan sonra her ikinizin karşılıklı nzası ile yaptığınız indirim veya borçtan kurtulmada günah yoktur. Çünkü yukarda "Kadınlarn mehirlerini gönlü hoşluğu ile verir. Eğer kendi istekleriyle mehirn bir kısmını size bağışlarsa onu afiyetle yeyin." (Nisâ, 4/4) buyurulmuştur. Şüphesiz ki, bunları böyle emreden Allah âlim (çok iyi bilen) hakim (hüküm ve hikmet sahibi)dir. Şimdi özellikle köle kadınlarn nikahına gelelim:

Meâl-i Şerifi

25- Sizden her kim hür mümin kadınları nikah edecek bir zenginliğe gücü yetmiyorsa, ona da ellerinizin altındaki mümin cariyelerinizden efendilerinin rızası ile nikahlamak var. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Siz birbirinizdensiniz. O halde sahiplerinin izni ile ve mehirlerini örfü göre vermek suretiyle cariyelerden ifteli olan, zina etmeyen, dost da edinmeyenlerle evlenin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, o vakit hür kadınlar hakkında gerekli bulunan cezanın yarısı kendilerine lazım gelir. Bu hükümler, içinizden günah işlemekten korkanlardır. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah Gafûrdur, Rahimdir (çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir).

25- Burada muhsenat, sahip olma karşılığı olduğundan hür kadınlar mânâsıdır. Yani içinizden her kim hür kadın ve imanı olan kadınlara evlenecek fazla bir mali güce sahip değil ise sahip olduğunuz genç ve imanlı cariyelerinizden nikah etsin. Hür bir kadını yoksa veya hür kadın almaya mali gücü yetmiyorsa mümin cariyeye ile evlensin. Çünkü cariyenin masrafı azdır. Fakat her zaman mümin kadını tercih etmelidir. Mümin kadın ve cariyeye nikahını mutlak surette bir alçaklık saymasın, çünkü Allah imanınızı en iyi bilendir siz birbirinizdensiniz; müminlerin hür olanları ile olmayanlarınız bir dinden, bir cinstensiniz. İyi niyetle onlarla evlenmek, gerektiğinde bir erkek için alçaklık değildir. Zina tehlikesi, daha büyük bir alçaklıktır. Şu kadar var ki, cariyeleeri hür kadınlara tercih etmek de hür kadınlarn haklarına tecavüz etmektedir. Bunun için nikahı altında bir hür mümin kadın bulunan bir adamın, onun üzerine cariyeye ile evlenmesi asla caiz olmayacağı gibi, bir mümin hür kadınıla evlenebilme gücüne sahip hür bir erkeğin de cariyeye ile evlenmesi mekruh veya haramdır. Ve o zaman cariyeye nikahı bir aşağılıktır. İmam eş-Şafii hazretleri âyetin mefhum-i muhalifini göz önünde bulundurarak buna haram demiş ise de İmam-ı Âzam mekruh olduğunu söylemiş, haram olanın yalnız hür kadın üzerine köle kadınıla evlenmeye kalkışmak olduğunu açıklamıştır.

Köle kadınıla evlenmenin sahih olmasının şartına, hükmüne ve gayesine gelince cariyeleeri sahiplerinin izni ile nikah ediniz ve mehirlerini veya nafakalarını kendilerine iyi şekilde güzellik veriniz ve bunları "Fuhuşta bulunmayarak, gizli dost da edinmeyerek namuslu yaşadıkları halde..." vasıfları ile vasıflanmış olmaları üzere, bu durumları yaşamaları maksadı ile onlarla evleniniz.

"Haden" in çoğuludur. Yani gizli dost tutmak demektir. Cahiliyye devrinde iki çeşit zina vardı. Birisi herkesin gözü önünde ağıktan genelev işletmek, diğeri de birini dost tutarak özel bir şekilde gizlice zina etmekte. Ve bu şekildeki zinalar, çoğunlukla cariyeleeri yapıldı. İslâmda bunların ikisi de yasaklanmıştır. Dikkate değerdi ki, hür kadınlara aid olan âyette, erkeklerin zinası, burada da kadınlarn zinası açık olarak yasaklanmıştır. Bu ise büyük bir edeb ve belagati içermektedir.

İlk önce hür olan kadınlarn zinaya tenezzül etmeyecekleri ve onlar hakkında fuhuş ve zina ihtimalini düşünmek bile uygun olmadığını ve böyle bir ihtimal olsa olsa erkekler yüzünden ve erkeklerin iffetsizliği dolayısıyla tasarlanabileceği, cariyeleere gelince bunların zarurete binaen zina aşağılığına düşebilmeleleri pek düşünülebilen ve hatta cahiliyye devrinde âdet olduğu ve bununla beraber bunun da yine erkeklerin ahlâksızlığından meydana geldiği ve bu sefaleti (alçaklığı) kaldırmak da erkeklerin elinde bulunduğu, erkekler iyi niyetle hareket edip vazifelerini yerine getirdikleri takdirde bunların da bu sefaletten kurtulacağı ve bundan dolayı müslümanların hep bu iffet ve iyiliğinin gayesini takip etmelerinin gereği anlatılmıştır.

Bundan dolayı, cariyeleer evlenmekle iffetleri güven altına alındıktan sonra fuhuş yoluna girerler ve zina yaparlarsa o vakit bunlara da hür kadınlara uygulanması vacib olan cezanın yarısı vacib olur. Çünkü bu şartlar altında mazeretleri kalmaz ve bununla beraber esir oldukları müddette hür kadınlar seviyesinde de tutulamazlar. Bunun için cariyeye ile evlenmek içinden şehvetin üstün gelmesi ile bozulmak, günaha girmek, zina tehlikesine düşmek korkusu bulunanlar hakkındadır. Yoksa sabretmeniz hakkınızda daha hayırlıdır. İmam eş-Şafii hazretleri buradan ne hür kadın ne cariyeye, hiç evlenmemeniz daha hayırlıdır, ibadet nikahtan daha faziletlidir, mânâsını anlamış ise de Hanefi imamlarının dediği gibi bunun cariyeye hakkında olduğu açıktır. Demek ki, mehir ve harcama gücü yetenler için şehvetin coşması durumunda nikah vacibdir. Ve böyle bir durumda hür kadının mehir ve nafakasına gücü yetmeyecek olanlara bir cariyeye ile olsun evlenmesi vacibdir ve mümin cariyeyi tercih etmesi de en azından mendubdur. Çünkü cariyeleerin de sefaletten kurtulmaları istenen bir husustur. Buna ise mümin cariyeye hepsinden daha fazla layıktır. Bundan dolayı evlenmenin vacib olması da ancak zina korkusu bulunanlar hakkındadır. Bu korku olmadığı takdirde cariyeye ile evlenmek, vacib olmak şöyle dursun mendub bile değildir. Çünkü bu evlilikle bir taraftan hür kadınların (itibardan) düşmelerine sebebiyet vermek, diğer taraftan neseb soyluluğunu ve çocukların seçimini bozmak gibi sakıncaları da vardır. Bunun için Hz. Ömer (r.a.) "Cariye ile evlenen her hangi bir hür, hüriyyetinin yansıni kaybetmiş olur." demiştir. Fakat bütün bu sakıncalar zina tehlikesine karşı hiçbir. Çünkü zina doğrudan doğruya spermasını yoketmek ve genel bir şekilde gerek erkek ve gerek kadınlar için pis bir alçaklık ve insan türü için pek büyük aşağılıktır. Ve insanları başka hayvanlar içinde hiçbir dişisini yalnız suyunu telef etmek için takip etmez. İnsanlar, elinde hapsedilen erkek hayvanları istisna edilirse kediler, köpekler bile dahil olmak üzere, hiçbir hayvan köşümüyen dişisine zorla saldırmaz ve işini yalnız açılma için yapar. Hatta develerin dişi sidiğini koklamas aşlanmış olup olmadığını farketmek için olduğu bilinmektedir. Özetle hayvanların bile hayvanca birleşmelerinde zina mahiyeti yoktur. Yarattılış ve fitratlan, başka bir ifade ile iç güdülerine buna fırsat vermez. Bu rezillik, bu kısırlık sevdası insanlığı hayvanlardan daha alçak bir duruma düşüren bir beladır. Bu müsibete düşmektense cariyeye ile olsun evlenmelidir. Bununla birlikte bu korku yoksa sabır daha hayırlıdır. Her ne kadar evlenmemede de üreme ve türemeden mahrum olmak varsa da "Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." Halbukı zina edenler için acıklı azab vardır. Bu açıklamadan sonra Allah'ın rahmeti gereğince kanun koyma hikmet ve maksadına bağlı olarak buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

26- Allah, sizlere bilmediklerinizi bildirmek, sizden öncekilerin yollarını size göstermek ve tevbenizi kabul etmek istiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

27- Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Halbukı şehvetlerine uyanlar ise, sizin doğru yoldan büyük bir meyl ile sapmanızı istiyorlar.

28- Allah, dîn hususundaki ağır teklifleri sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır.

26- Allah'ın bu kanunu koymasından maksadı, size helal ve haramı fark ettirip açıkça

anlatmak, sizi sizden öncekilerin sünnetlerine, yani tutup nimet ve mutluluğa erdıkları yollara hidâyete yol göstermek ve cahiliyye devrinde sizden şefkatle bakınsın ve rahmetini çekmiş iken sizi İslâm ile böyle doğru yola çevirip günahlarınızdan tevbe ettirerek üzerinize rahmet ve nimetlerini ardarda vermektedir. Yani burada, "Sen, bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve saplanınnkine değil." (Fatiha, 1/6-7) duasına özel bir cevap vardır. Bu açıklanan helal ve haram hükümleri tamamen yeni teşri olunmuş (kanun olarak vaz edilmiş) ve hiç denenmemiş bir yol değil, aslında yaratılış ve fitratın gereği olup sizden öncekilerin nimet ve mutluluğa ermelerine sebep olmuş denenmiş ve sağlam yollardır. Bundan önce nimetten faydalanan peygamberler ve salihlerin mutlulukları özellikle bu yolda olmuştur. Bundan dolayı burada önceki şeriattınn pek güzel bir gelişme ile yerleştirilmesi vardır. Bundan sapınlarn üzerinden Allah'ın gözetimi çekilir ve tekrar bu yola girenlere de Allah'ın gözetimi yeniden döner. Çünkü "Şüphesiz ki, bir millet, kendisini değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez." (R'ad, 13/11), "Sizden öncekilerin yollarını size göstermek (istiyor)." yüce âyeti önceki şeriatlardan bazı hükümlerin onaylanmasına delalet ettiği yönüyle usul ilmindeki "Allah ve Resulü anlattığı takdirde bizden öncekilerin şeriati, bizim için de şeriattır." kuralını açıkça belirtmiş olduğunu şüphe yoktur. Ve yine şüphe yoktur ki, burada bu onaylama yukarıda olduğu gibi vahiy ve Allah'ın açıklaması ile olmuştur. Bununla beraber biz şunda da şüphe etmiyoruz ki, burada vahiy ile onaylamadan başka; özellikle peygamberlik devrinden sonrası için, hükümlerin illetlerini (sebeplerini) çıkarmada tecrübenin de büyük bir önemi bulunduğuna özel bir işaret vardır. Mutlaka teşriî (kanun koyma) içtihatlarında yalnız kelimelerin delalet ettikleri mânâ ile yetinilmeyip tecrübe ile hayatın diğ ve hikmete ait akışının da göz önünde bulundurulması lazım gelecektir. "Ey aklî sahipleri ibret alınız." (Haşr, 59/2) emrinde bu nokta pek önemli bir yer ıssal etmiştir. Şu şartla ki, her hususta olduğu gibi bunda da şehvetten ve hırsıla istemeden iyice sakınmanın ve olaylara şehvet maksadı ile bakmamanın da bir şart olduğu şimdi anlaşılacaktır. "Allah, âlimdir, hakimdir." Kanun koyma, bir irade eseri olmakla beraber Allah'ın kanun koyması ilim ve hikmet ile beraber bulunuyor. Allah'ın Rahmân olması, sebeplerden önce ise de Allah'ın Rahim olması, sebeplerin düzeni üzerinde olur.

27- O gafur (günahları bağışlayan) ve Rahim (merhamet eden) ve herşeyi bilen hikmet sahibi olan Allah, sizin tevbe ve durumunuzun düzelmesini görüp üzerinizden devamla olarak rahmet gözüyle bakmak ve mutlu etmek istiyor. O şehvetler (arzular) arkasında koşup zevklerine tabi olanlar da büyük bir sapma ile doğru yoldan sapmanızı, kendilerine uyup haram, helal tanıyarak kötülük yollarında dolaşmanızı ve uçuşmaları sürüklenmenizi istiyorlar. Bundan dolayı siz böyle günah işleyenlerin isteklerine uymayınız.

28-İçtihatlarınızda davranış ve hareketlerinizde şehvete değil, hikmete ve Allah'ın açıklamasına ve önünüzde bulunan doğru yolda gidenlerin ahlâk ve davranışlarına uyunuz ve İslâmın teşri ilminde (kanun koyma ilminde) pek büyük bir esas olan şu âyete bakınız: Allah Teâlâ sizden ağır yükümlülükleri kaldınp sorumluluğunuzu hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı kanun koyma konusunda nefsanî arzulara uymak caiz olmadığı gibi şiddet ve baskı da caiz değildir. Burada "Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme!" (Bakara, 2/286) dualarının bir kabul olma işareti vardır ki, "Onların üzerindeki ağır yükleri ve kendilerini bağlayan bağları kaldırdı." (A'raf, 7/157), "Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez." (Bakara, 2/185) "Dinde size bir güçlük yüklemedi." (Hac, 22/78) âyetleri, aynı şekilde "Ben size kolay, toleranslı hanif dinini getirdim." nebevî hadisi de hep bu kolaylaştırmaya ve hafifletmeye düsturunu ifade ediyor. İnsanlar, zannetdikleri gibi kuvveti bir yaratık değildirler. Şiddete dayanamazlar, hafifletmeye muhtaçtırlar ve İslâm dini, onlara bu hafifliği bağışlayan ilim gelmiştir. Bu esaslardan dolayı nikah hususunda da sertlik ve zorlukları gösterilmemeli, zinaya ve suistimale (kötüye kullanmaya) meydan vermemek için hükümler ve nikah muameleleri kolaylaştırılmalıdır. İbnü Abbas hazretlerinden rivâyet edilmiştir ki, o şöyle demiştir:

Nisa süresinde sekiz âyet bu ümmet için güneşin üzerine doğduğu ve battığı şeylerin hepsinden hayırlıdır.

- 1- (Nisa, 4/26)
- 2- (Nisa, 4/27)
- 3- (Nisa, 4/28)
- 4- (Nisa, 4/31)
- 5- (Nisa, 4/48-116)
- 6- (Nisa, 4/40)
- 7- (Nisa, 4/110)
- 8- (Nisa, 4/147)

Kanun koymakla ilgili bu esaslar, anlaşıldıktan sonra, nikahın mali güç ile özel bir ilişkisi bulunmasından dolayı malların kazanılması ve tasarruf edilmesi ile ilgili olmak üzere ayrıca bir hitap ile buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

29- Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaretle yemeniz helaldir. Birbirinizin canına kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.

30- Kim, zulüm ve tecavüz yolu ile bu yasakları işlerse, yakında onu cehennem ateşine atacağız. Onu ateşe atmak da Allah'a pek kolaydır.

31- Eğer size, yasakladığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı örter, sizi güzel bir makama koyarız.

32- Bir de Allah'ın bazınıza, diğerinden fazla verdiği şeyleri temennî etmeyin. Erkekler hak ettiklerinden bir pay vardır. Kadınlara da kendi kullandıklarından bir pay vardır. İsteklerinizi Allah'ın fazlından ve kereminden isteyin. Gerçekten Allah her şeyi hakkıyla bilir.

33- Anne, baba ve akrabaların bıraktıkları her şey için bir mirasçı tayin ettik. Yemin akdiyle mirasçı kıldıklarınızın paylarını da verin. Şüphesiz Allah, her şeyde şahittir.

34- Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini (cihad, imamet, miras gibi işlerde) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (aile fertlerine) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkar olanlar ve Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri kocalarının bulunmadığı zamanlarda da koruyanlardır. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerini öğüt verin, yataklarından ayırın. Bunlar da fayda vermezse dövn. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.

35- Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakim erkeğin tarafından, bir hakim de kadının ailesinden kendilerine gönderin. Bu arabulucu hakemler gerçekten barıştırmak isterlerse, Allah karı-koca arasındaki dargınlığı yerine geçim verir. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir, her şeyin aslından haberdardır.

36- Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşa, yolda kalanlara, sahip olduğunuz kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.

37- Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem de herkese cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimeti gizlerler. Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık.

38- Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etmedikleri halde mallarını, insanlara gösteriş yapmak için harcarlar. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne

kötü arkadaştır!

39- Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıkta gösteriş harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah onların söz ve işlerini çok iyi bilendir.

40- Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye zerre kadar zulüm etmez. Eğer yapılan iyilik zerre kadar da olsa, onun sevabını kat kat artırır. Ve kendi katından büyük bir mükafat verir.

41- Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman bakalım kâfirlerin hali ne olacak!..

42- Allah'ı, inkar edip peygambere isyan edenler, o kıyamet günü yerle bir olmayı isterler. Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler.

29- Mallarınızı kendi aranızda -yani ister genel olarak ve ister karı-koca ve akraba arasında haksız, meşru olmayan bir şekilde boşu boşuna yemeyiniz. Ayrıca birbirinizin malını haklı ve meşru bir sebep olmaksızın almayınız. Hem de o malları boş yere harcamayınız. Bakara süresindeki "Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısmı mallarını bile bile günahe girerek yemek için onları hakimlere aktarmayın." (Bakara, 2/188) âyetine bakınız.

Batıl : Hırsızlık, hainlik, gasbetmek, kumar, faiz, geçersiz (haksız) değiştirmeler ve sefihlik, israf ve bütün meşru olmayan sebepler ve maksatların hepsini, yani hem kazanma sebebini ve hem harcama şeklini kapsar.

Ancak o malların aranızdaki karşılıklı nızadan elde edilen bir ticaret olması müstesna. Yahut Asım, Hamza, Kisâi, Halef-i Âşir kırâetlerinden başka kırâetlerde ötreli okunduğuna göre, ancak aranızda karşılıklı nızadan meydana gelen bir ticaretin bulunması başka, bundan ve bunu yemekten nehyedilmiş değilsiniz. Bu istisnanın kendinden önceki hükümsüz muamelelere mânâ açısından dahil olmadığından dolayı istisna-i munkatî (önceki cümle ile ilişkisi olmayan istisna) olduğu ve bundan dolayı sınırlama mânâsına gelmediği ve şu ticaretten başka, bağış, sadaka, temlik (birine mülk kazandırma), mübah kılma ve miras gibi diğer meşru sebeplerin varlığına engel olmayacağı açıklanıyor. Ticaretin özellikle zikredilmesine gelinece: Bunun hikmeti olarak deniliyor ki: Bununla ticaretin mülkiyet sebepleri içinde en önemli ve en fazla vuku bulan bir esas ve şeref sahipleri için en uygun bir kazanç yolu olduğu anlaşılmıştır. Biz buna şunu da ilave edeceğiz:

Birincisi, bunlar yalnız hukuki açıdan anlaşılan hususlardır. Halbuki âyetin gelişi, evlenme ve harcama için mali hazırlıklara da ilgili olduğundan daha fazla iktisadi yönü de vardır. Yani malların elde edilmesi, meşru vasıtalarla olsa dahi harcamalarında iktisatî davranmak ve hazır mal yemek sevdasında bulunulmayıp eldeki malların çoğaltılması ve zarurî bir sebep olmadıkça sermayeye dokunmayıp gelirinden ve kânnndan yenilmesi, ve bu arada özellikle ticarete özen gösterme, ticaret esasında da karşılıklı nza esasına iyi riâyet etmek ve bu durumda başkalarının malları şöyle dursun, kendi mallarının bile boşu boşuna yenip yedirilmemesinin gerekli olduğu hatırlatılmıştır.

İkinci olarak, istisna-i münkati bu kuruntunun ortadan kaldırılması için önceki cümlelerin hükümlerinden ayırmak yerinde bulunacağından burada hukukî ve şer'î açıdan önemli bir problemün halledilmesi de vardır. Çünkü yalnız akıl yoluyla yapılan mukayese ile düşünüldüğü zaman, ticaret kazanç maksadıyla mal değişimi gerek olduğuna, mal değişiminin mânâsı ise tam bir eşitlik mânâsını kapsadığına göre, herhangi bir mal değişiminde bir tarafın bir kâr elde etmesi, bu mal değişimi ve eşitlik esasına aykındır. Bundan dolayı faiz gibi bir haksız ve haram kazanç benzerisi ihtimali celf kıyas (açık kıyas) ile devamlı söz konusu olur. Hatta mali muamelelerde mal değişimi (trampa) ve mübadele pek önemli bir esas olmakla beraber bu muamele bizzat açıkça uygun bile değildir.

Çünkü akla göre, bir malın diğer bir malın karşılığı olması akla uygun ise mal değişimi anlamsız, değil ise bir yalan demek olur. Zorunlu olan bazı ihtiyaçlardan dolayı "Allah alıysaydı helal kıldı." (Bakara, 2/275) diye karşılıklı mal değişimi esasına müsadde buyurulmuş ise de bunun zaruretten ileri gelen bir müsadde olmasından dolayı, buna ticaret kasdı eklendiği takdirde bu ticaretin bir çeşit haksızlığı kapsamış olması ve bundan dolayı takva duygusu ile hareket edecek olanların bunda bir haram şüphesi kuruntusuna düşülmelerinin ihtimali gerçekten vardır. Yalnız ihtimale kalmaz aksine bir gerçektir. İşte bu kuruntuyu ortadan kaldırmak için kıyasa aykırı görünen ticaretin, "Allah sizin sırtınızdaki (ağır yükleri) hafifletmek istiyor; çünkü insan, zayıf ve güçsüz yaratılmıştır" âyetinin mânâsı gereğince insanları ihtiyaçlarından dolayı meşru kılınmış olduğu ve aslında karşılıklı mal değişimi mahiyetindeki adalet ve eşitlik konusunda alış-veriş akdini yapan iki tarafın karşılıklı olana ihtiyaçlarına ve onu değerlendirecek olan hoşnutluklarına göre düşüncesinin lazım geldiği ve karşılıklı nza olmayınca yalnız ticaretin değil, genel olarak mal değişimlerinden ve muamelelerinden hiçbirinin yapılamayacağını ve bu durumda karşılıklı nza'yı bozan ticaretlerin de meşru olmayacağını anlatmak için buyurulmuş ve bu şekilde takva sahiplerinin ticaretten kaçınmaları şöyle dursun, aksine boşu boşuna mal yememek için ticaret ile meşgul olmalarının, en uygun bir iktisat yolu olduğu anlatılmış ve ondan sonra buyurulmuştur ki ve kendi nefislerinizi veya kendinizden sayılan nefislerinizi hiç bir şekilde öldürmeyiniz. Nefsi telef etmeye sebep olmayınız. Olumsuz edattan sonraki öldürme (yani öldürmemek), kasıtlı veya hata ederek, bizzat kendisinin veya sebep olacağı öldürmeyi kapsadığı gibi, kelimesi de kişisel nefsi ve millî nefsi kapsadığından dolayı bu yasak birçok mânâlara gelir:

1- İlk önce, doğrudan doğruya insanın kendini öldürmesini yani kasıtlı olarak intihar etmesini yasaklamıştır ki, bu mânâ açıkça anlaşılacakla beraber âyetin gelişine uygun değildir. İkincisi, insanın kendini öldürmesine sebep olmasını yasaklamaktır ki, bu husus başlıca üç yönden açıklanmıştır:

Birincisi, bazı cahillerin yaptığı gibi zühd ve ibadet adı altında devamlı sıkıntıya düşüp kendi nefisini son derece sıkıştırmakla ezmeektir ki, Kâdi Beydâvî buna, "Hind cahillerinin yaptıkları gibi" diye misal vermiştir . Karşılıklı nza ile yapılan ticareti, hileli bozuk muameleler gibi zühd ve takvaya muhalif sayarak bu yolda mal kazanmanın sakınıp, kendi nefsiyi yok etmeye sebep olacak şekilde fakirlik ve zuretle karşı karşıya bırakmak da bu türden olacağı için bu mânâ özellikle istisnanın gelisine uygundur. İkincisi, öldürmeye sebep olan cinâyatler işleyerek kendini öldürmeye sebep olmaktadır ki, şunun bunun malına haksız yere musallat olmak da bu örneklerden biridir. Üçüncüsü, iyilik adına olsa dahi herhangi bir şekilde kendini boşuna tehlikeye atmatır ki, ticaret yapacağı diye kendisini tehlikelere atmak da bu cinstendir. Rivâyet edildiğine göre, Amr b. Âs bu âyetten delil getirerek soğuktan sakınmak için soğuk su ile yıkanmaktan çekinip teyemmüm etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bunu tenkid etmemiştir.

2- Kendi nefislerinizi, diğer bir ifade ile birbirinizi hiçbir şekilde öldürmeyiniz demek olur. Bunun da âyetin gelişine uygun olan yönü, haksız ve boş bir şekilde birbirinizin malını yemenin; aynı şekilde ticaret konusunda iyi şekilde karşılıklı nza gözetilmeyip herkesi sıkıntıya sevk etmek için karaborsacılık yollarına sapmanın, insanları öldürmeye ve yok etmeye sebep olmasıdır. Kısacası mallarınızı aranızda haksız ve boşu boşuna yemeyin, karşılıklı nza ile ticaret yapın, böyle yapmazsanız yok olur ve birbirinizi yok edersiniz. Bundan dolayı hiçbir şekilde insanı öldürmeye ve insanları yoketmeye sebep olmayınız. Şüphe yok ki, Allah size karşı çok merhametlidir. Bunun için haramı yemeye ve canı yok etmeye müsaade etmez, karşılıklı nza ile ticaret yapmaya müsaade eder. Ve birbirinizden karşılıklı razı olarak güzelce yaşamınızı ister.

30-Bunun için kim insanı öldürmeyi veya haram yemeyi veya surenin başından beri yasaklanan günahları işleyip haddini aşar, başkalarına zulmedip veya nefesine zulm ederek bunları kasıtlı olarak yaparsa biz onu ilderde muhakkak bir ateşe sokacağız. Gerçi bu nasil olur diye bunu imkansız görenler bulunabilir. Fakat bunu yapmak da Allah'a göre çok kolaydır. "Haksızlık ve zulüm ederek" kayıtları gösteriyor ki, cehennem ateşini hak etmede en fazla göz önünde bulundurulacak yönler bunlardır.

31-Bununla beraber Allah'ın rahmetinin tecellilerine bakınız ki eğer size yasaklanan günahlardan, büyük günah denilen günahlardan sakınıp, kasıtlı olarak haksızlık ve zulüm ile günah yapmaktan sakınırsanız küçük günahlar denilen diğer kusurlarınızı, tarafınızdan örteriz, bağışlarız. Ve sizi, saygı gösterilen yer olan hoş bir yere koyarz, Yahut -Nâfi' ve Ebu Cafer kırâetlerinde mimin üstün hareketi ile okunduğuna göre"sizi ikramla ağırlanacağınız hoş bir yere koyacağız." Evlenizin kapılannndan ikram edilmiş olarak girer, mezarlarınıza ikram edilmiş olarak gider ve en son cennette ağırlanmış olarak kalırsınız, Fakat bu noktada ahlâkla ilgili pek önemli bir konu vardır ki, o da genel bir şekilde ve özellikle erkeklerle kadınlar arasında birbirinizin makamına göz dikerek hased ve kin taşımamak, yanşma ve rekabet davalanna girişmemektir. Çünkü haset ve kin, bir çok büyük günahlara sevk eden huylardır.

32- Bunun için Allah'ın bazınıza diğer bazınıza fazla olarak bağışladığı şeyleri temenni etmeye de kalkışmayınız, birbirinizin malına, makamına ve sahip olduğu Allah tarafından verilmiş veya çalışmakla elde edilen nimetlerine göz dikmeyiniz. Çünkü bu gibi temenniler, ilkönce hased, kin ve düşmanlık uyandırır. İkinci olarak Allah'ın takdir ve taksimine razı olmayayı bildirir. Üçüncü olarak, kendi hakkında takdir edilmeyen bir şeyi temenni etmek, kaderdeki hikmete karşı gelmek ve boş bir ızdıraptır. Başkasının hakkında çalışmakta takdir edileni, kuru kuru temenni etmek bir işsizlik ve avarelik ve zamanı boşu harcamaktır. Çalışmadan takdir edileni, temenni etmek de gerçekleşmesi imkansız olan boş bir temennidir. Erkekler için kendi kazandıkları şeylerden bir payları kadınlar için de kazandıkları şeylerden bir payları vardır. Hiç birinin çalışması ve kazano boşu gitmez, mutlaka kendisine bir pay verilir. Fakat yaratılıştan birinin kabiliyeti, kazancı fazla, diğerinin eksik olması, aynı şekilde birine kazancına uygun olarak verildiği halde, diğer birine kazancından fazla verilmesi gibi yalnız Allah'ın vergisi olan özellikler, başlıbaşına Allah'ın iradesinin eseri olan bir ihsandır ki, bunda kimsenin etkesi ve müdahale hakkı yoktur. Bunun için gerek erkek ve gerek dişiye yakışan başkalarının payını temenni etmek değil, Allah'ın kendisine bağışladığı kabiliyet ve yeteneğe uygun olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Bundan dolayı çalışınız, ve Allah'tan, Allah'ın lutfu ve ihsanından isteyiniz de herkesin elindeki şeyleri temenni etmeyiniz. Allah her şeyi bilendir, herkesin hak ettiğini bilir ve üstün kılmayı bilecek yapar. Demek ki yaşağın esas hedefi hasedden, işsizlikten, Allah'ın hükümlerine ve takdir ettiği şeylere itiraz etmekten menedip, üstünlük ve ihsanın ve gelecek kıymetli yerin hased ve temenni ile değil, çalışma ile istenmesinin lazım geldiğini hatırlatmaktır.

Bu âyetin inmesi, miras âyetlerinden dolayı kadınlar tarafından ortaya konan bazı temennileri ile ilgilidir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamberin hanımlarından Hz. Ümmü Seleme'nin, "Ey Allah'ın elçisi! Erkekler, din uğruna savaşıyorlar, biz savaşıyoruz ve bizim mirastan hakkımız erkeğin yanısı oluyor. Ne olurdu biz de erkek olsaydık." diye bir temennide bulunduğu ve bunun üzerine bu âyetin indirildiği rivâyet edilmiştir. Bunun için yukarıda "Erkeğe, iki kadının payı kadar miras verilir." (Nisa, 4/11) kuralının hikmetlerine bağlı olmak üzere; yaratılıştan var olan, hukukî ve iktisadi açılardan zikredilmiş olan açıklamaların kaynaklarını burada ve bundan sonraki bir iki âyette bir ahlâkî kuralı telkin etmek ve erkek, kadın çekememezliğinin düzeltilmesi ve ortadan kaldırılması ve aile hayatının takviye ve düzenlenmesi mahiyetinde tamamen göstemiş bulunuyoruz ki; üstün kılmak ve fazilet ve keremde yanşma, yaratılıştan var olan kabiliyetlere; kazanma ve kazanma payı, çalışma ve iktisatla ilgili değerlere; aşağıda gelecek olan harcama eşitliğine işaret etmiştir.

33-Şimdi mirasın kazanma ile ilgili olmayıp yalnız Allah'ın lutfu ve ihsanı olduğunu ve bundan da gerek erkek ve gerek dişi her birine kazanma gibi dereceleri göre bir pay verilmiş bulunduğunu anlatmak için, miras hükümlerini bazı ilavelerle özetleyerek buyruluyor ki: Erkeklerle ve kadınların kazançlarına göre birer pay verildikten başka bir de erkek ve dişiden her biri için anne baba ve akrabaları ve yeminlerinize akıtı yapmış veyahut kırâetne göre yeminlerinize karşılıklı anlaşma akdi yaptığınız kimselerin, yani nikah akdi ile koca veya kânın veya koruma akdi ile kölenin efendisinin terekelerinden miras alır mirasçılar yaptık, herkesi yalnız kendi kazancıyla bırakmayıp mirası da hak yaptık ve bunu yalnız erkeklerle veya kadınlara aktı kılmayı iksine de verdik. Bir de yalnız anne, baba veya çocukların terekelerinden değil, genel olarak bütün akrabalının terekelerinden derecelerine göre genellettirdik. Akrabalıkla da kalmayıp akitlerle de miras verdik ki bütün bunlar yalnız Allah'ın lutfu ve ihsanıdır. Çünkü Allah vermezse kimsenin mirasa konması mümkün değildir. Bundan dolayı birbirinizin paylarına göz dikmeyiniz de bütün o mirasçılara paylarını veriniz. Ve aranızda mallarınızı bu şekilde de haksız olarak yemeyiniz. "Çünkü Allah, her şeye şahittir."

34-Erkeklerin mirasta hak ettikleri paylarının fazla olmasının hikmeti erkekler ve özellikle tam erkek olan erkekler, kadınlar üzerinde hakimdir, onların üstlerinde dururlar, işlerine bakarlar, dikkatle gözetir, muhafaza ederler; kahyalan, müdürleri, koruyucuları, amirleridir. Küçükler de buna adaydırlar.

KAVVAM; "kâim'in mübalağası olup den alınmıştır. Bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare edene "Kayyimü'l-mer'eti" ve daha kuvvetli olarak "Kavvâmü'l-mer'eti" denilir. Bu deyim, erkeğin kadına hakimiyetini ve fakat rastgele değil "Milletin efendisi, onlara hizmet edendir." mânâsı üzere hizmetlikle kânsık bir hakimiyetini ifade eder. Bundan dolayı bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir. Ve bu aynırm içinde eşitlik iddiasını kaldırarak karşılıklı olarak farklı bir eşitlik metoduyla öyle bir birlik sağlar ki, bu durum sultan ile ümmet arasındaki karşılıklı haklara benzeyecek ve bu şekilde aile terbiyesi, toplum terbiyesi ve siyasi terbiyenin bir başlangıcı olacaktır. Bunun için Kâdi Beydâvî un tefsirinde der ki, "Valiler, halkı idare ettikleri gibi onlar da kadınlara öyle idare ederler." Şimdi bu esas da biri Allah tarafından verilen, diğeri çalışmakla kazanılan iki sebebe bağlanarak buyruluyor ki: Çünkü erkekler ve kadınların bir kısmını diğerine yaratılış açısından üstün kılmıştır. zamininin delalet ettiği mânâ ile bundan erkeklerin kadınlara üstünlüğü ve tercihleri anlaşılacakla beraber âyetin öyle güzel bir açıklama vardır ki, bu üstünlük ve değeri, "Allah o erkekleri kadınlara üstün kılmıştır." diye mutlak surette erkeklerle tahsis etmemiş, kapalı olarak bazısının diğer bazısına üstünlüğünü ifade etmiştir. Bu ise, erkeğin kadında bulunmayan, yaratılıştan var olan bir takım üstünlüklere sahip olduğu gibi, aynı zamanda kadının da erkekte bulunmayan yaratılıştan var olan bazı üstün vasıflara sahip olduğunu ve bundan dolayı her ikisinin birbirine değişik yönlerden muhtaç olduklarını ve bu şekilde erkekle kadının yaratılıştan farklı ve karşılıklı olarak birbirlerinden üstünlükleri olduğu gibi, her erkeğin ve aynı şekilde her kadının da seviyelerinin bir olmadığını ve bundan dolayı her erkeğin, her kadın ile tek olarak mukayese edilemeyeceğini ve bununla birlikte bütün bunları toptan karşılaştınlınca kadınlara erkeklerle ihtiyacının, erkeklerin kadınlara ihtiyacından daha fazla olduğunu ifade eder. Ve açıklandığı üzere esas üstünlük ölçüsü olan kazanma ve mal edinme açısından erkek, faaliyet gösterme yeteneğine sahip; kadın ise itaat duygusu ve kabiliyet yönünden ince ruhlu ve gekici bir yaratılışa sahip olup bunun için erkeklerin kuvveti ile korunmaya ve muhafaza edilmeye daha fazla muhtaçtır. Ve bundan dolayı sonuç olarak genel bir şekilde üstünlük ve faziletin erkek tarafında bulunduğunu, amirlik ve idarecilik yetkisinin, hakkıyla erkek olan erkeklerle verilmesi ve kadınların onlara itaat etmesi, hem bir hak ve hem de kadınların menfaatlerinin gereği olduğunu pek belirgî özlü bir ifade ile anlatır. Ve işte erkeklerin peygamberlik, imamet (imamlık, devlet başkanlığı, valilik, şear-i İslâm, yani İslâm'ın önemli prensiplerini gerçekleştirmek), kıyas cezalannnda şahittik etmek, cihadın kendilerine vacib olması, cumanın vacib olması, ezan, hutbe, itikaf, asabelik (mirasın tamamını alan kimse), hata ile ve kasame öldürmelerinde kan bedelini yüklenmesi, ricat boşanmasında bağımsız hareket etmesi gibi bir takım özellikler, haklar ve vazifeler ile üstün olmaları da bu örneklerden bazılarıdır. "kadınlar üzerine hakimler." olarak ailede başkanlık hakkına sahip olmalarının bir sebebi, bu yaratılıştan olan üstünlük; biri de erkeklerin mallarından bir kısmını mehir ve nafakaya

harcamaları meselesidir.

Çalışmalar elde edilen bu sebeb de öncekine bağılıdır. Ve kadınların mirastan paykalları aynı olması özellikle bu sebeple ilgilidir. Ve bunda kadının mirasından, mirastan erkeklerle eşit olmalarından çok fazladır. Şu halde hanımının hakkını vermeyen, kadının malına göz diken ve aile için harcama vazifesini yapmayan ve ailesinin ırz ve namusunu korumayan erkekler erkeklerden sayılmazlar. Şüphesiz ki, bu vazifelerini yapan erkeklerin de kadınlar üzerinde hakimiyet sahibi olmaları ve onlardan itaat ve bağlılık beklemeleri meşru bir haktır. Bundan dolayı salih olan kadınlar da Allah'a itaat ederler. Kocalarının huzurunda hazır olarak bekleyip haklarına riâyet ederler. Kocalarının غيابında kan, mal, namus, itibar (onur) ve aile sırları gibi korunması lazım gelen hususları Allah'ın korumasına dayanarak korurlar. Çünkü Allah bunun korunmasını emretmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet edilmiştir ki: "Kadınların hayırısı o kadındır ki, baktığınız zaman seni sevindirir, emredersen itaat eder, غيابında bulunduğun zaman da seni malında ve nefsinde korur." buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Bu âyetin de yukarıda açıklanan Hz. Ümmü Seleme'nin sözü üzerine indirildiği söylenmiş ise de bunun asıl inış sebebi şu şekilde rivâyet olunur: "Ensar'ın ileri gelenlerinden Sâd b. Reb'ia'ya karşı hanımı Habibe binti Zeyd b. Züheyr ve bir rivâyete göre Habibe binti Muhammed b. Seleme isyan etmiş, o da bir tokat vurmuş, bunun üzerine babası kızını almış, Hz. Peygambere gidip şikâyet etmiş. Hz. Peygamber de "Mutlaka ondan kisasını (öcünü) alınız." buyurmuştu. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Peygamber (s.a.v.) de: "Biz bir şeyi yapmak istedik, Allah'da diğer bir şeyi irade etti ve şüphe yok ki, iyilik Allah'ın irade ettiği şeydedir." dedi. Bu sebeple salih kadınları açıkladıktan sonra kocalarına karşı gelen kadınlar hakkında buyruluyor ki: Ey hakim olan ve hanımlarının haklarını veren kocalar! Kafa tutup, itaatsizlik emrelerinden korkunuzuz, korkacak bir belirti hissettirtiniz kanılarına gelince:

NÜŞÜZ: Aslında lugatte yükseklik ve tümseklik mânâsından alınarak kadının kocasına kafa tutup baş kaldıracak bir durum almasıdır ki, sözde kendisini yüksek sayıp itaatını ortadan kaldırmış olur. Bunu açıklamak için büyük müfessirlerden şu açıklamalar yapılmıştır: Kadının nüşüzu kocasına isyan etmesi (İbnü Abbas), koku sürünmemesi, kocasını birleşmekten men etmesi, önceleri kocasına yaptığı muameleyi değiştirmesi (Ata), kocasının hoşlanmaması (Ebu Mensur), kocasının şer'i mesken olarak belirlediği konutta beraber oturmaktan kaçınıp onun istemediği bir yerde oturmasıdır (denilir) ki, bu mânâlar az çok birbirlerine yakındır.

Böyle bir durum karşısında önce bunlara vaaz ve nasihat ediniz. İkinci olarak onların yataklarından ayrılın. Üçüncü olarak onları hafifçe ve kusur bırakmayacak bir şekilde biraz dövünüz.

Bunun üzerine size itaat ederlerse artık onlara saldırmak için aleyhlerine başka bir yol aramayınız, ve meydana gelmiş kusurlarını olmamış gibi sayınız. "Çünkü günahın tevbe eden günahı olmayan gibidir." Mutlaka sunu kesinlikle bilmeliyiz ki Allah Teâlâ pek yüksek ve pek büyüktür. Bundan dolayı Allah'tan korkunuz da kadınlarla karşı size vermiş olduğu kuvveti kötüye kullanmayınız. Allah'ın size karşı gücü, sizin kadınlarla karşı gücünüzden çok fazladır. Ve sizin Allah'a karşı günahlarınız, kadınların size karşı işledikleri suçlarından daha çok ve daha küstahçasına olduğu halde, Allah sizin tevbelerinizi kabul ve günahlarınızı affederken size itaat eden hanımlarınızın meydana gelen kusurlarını nasıl affetmesiniz ve nasıl olur da onlara saldırmak için bahane arar durursunuz? Diğer bir mânâsı şöyledir: Allah zulümden ve haksızlıktan yüce bir ululuk sahibidir. Bundan dolayı onun şanının yüceliği ve ululuğu karşısında zulümden, haksızlıktan, sadakatsizlikten, terbiyesizlikten vazifelerinizi kötüye kullanmaktan son derece sakınılmaz.

35- Kadın itaat etmezse ne olacak? O zaman işi yargılamaya (duruşmaya) düşer. Bundan dolayı ey müslümanlar topluluğu ve özellikle ey hakimler! Koca ile kan arasında bir geçimsizlikten endişe edersiniz. Şayet bunlar arasında bir geçimsizlikten meydana gelmesinden korkar, yani evlilik devam ettiği halde aralarının açıldığını anlıyorsanız biri kocanın akrabasından, biri de kânın akrabasından olmak üzere iki hakem gönderiniz. Çünkü akrabaların onları iç yüzlerini daha iyi bilirler ve faydalarını daha fazla arzu ederler. Bununla beraber akrabaların olmaları müstahabdır. Yoksa yabancılardan da hakem tayin etmenizi caiz olabileceği açıklanmıştır. Hakemi seçme hakkı, ilk önce koca ve kanyaya aittir. Ve bunun her iki taraftan akrabalarının istişaresiyle yapılmasını müstahab olacağı da ve kayıtlarının işaretlerinden anlaşılıyor. O halde akrabaların bulunmadığı veya yabancılarından olmaları kendilerince uygun bulunduğu takdirde şüphesiz caiz olması gerekir.

Bu hakemlerin yetki dereceleri ne olacaktır? Banştırma veya birbirinden ayırmanın her ikisini de yapabilirler mi? Bu konuda müctehidler ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı eşleri birbirinden ayırabilirler ve bu durumda bir talak-ı bain ile kadın boşanmış olur demişler ki, bu görüş Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir. Bir kısmı da bunlara eşleri banştırmak emredilmiştir, onları birbirinden ayıramazlar demiştir. Bu da Hasan'dan rivâyet edilmiştir. Ve bu İmam-ı Âzam'ın görüşüdür. Gerçi eşleri birbirinden ayırma yetkisi açıkça ifade edildiği, koca da bunu kabul edip ve onlara bıraktığı takdirde bu konuda ihtilaf yoktur. Ancak koca, ayırma yetkisini vermediği takdirde mahkeme kendiliğinden zorla iki hakemi mutlak yetki ile seçebilir mi seçemez mi? Sözüün kısısı iki hakem kan-kocanın vekilleri yerinde midir? Yoksa mahkemenin hükmetmeye izin verdiği vekilleri makamında mıdır? Ve mahkemenin bizzat eşleri ayırma yetkisi var mıdır, yok mudur? İşte ihtilaf bu hususlardadır. Şüphe yok ki, âyetin gelişi, eşleri banştırma üzerindedir. Onları birbirinden ayırmaktan bahsetmek uygun görülmeyp bu konuda açıklama yapılmamıştır. Ve bunun için bir içtihad konusu olmuştur.

Bu iki hakem gerçekten iyi niyetle arabuluculuk kasdederek, aralarını düzeltmek isterlerse Allah iki tarafın arasını bulur ve onları barıştır. Koca ve kânın kalblerine sevgi ve dostluk hislerini kor. Bunu nasıl yapar? Muhakakk Allah her şeyi hakkıyla bildirir, her şeyden haberdardır. Nasıl yapacağını bilir ve şüphe yok ki, alim (çok bilen) ve habir (herşeyden haberdar olan) Allah'ın burada eşleri birbirinden ayırma yönünden bahsetmemesi de gayet anlamlıdır. Demek ki Allah'ın rzası geçimsizlikte değil, arabuluculuktur. Esas istenen iyi geçinmedir. Görülüyor ki bu hükümler, kadınların itaatsizliği üzerinde yürümüşdür. Acaba erkekler tarafından itaatsizlik olmaz mı? Kadın ne olursa olsun itaat etmeye mecbur mudur, gibi bir soru akla gelebilir. Evet erkekler tarafından da itaatsizlik olabilir.

İleri de "Bir kadın eğer kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, kan kocanın aralarında anlaşarak sulh yapmalarında bir sakınca yoktur." (Nisâ, 4/128) âyetinde bununla ilgili hükümler gelecek, ayrılmak konusu da orada zikredilecektir. Fakat burada söz konusu olan, erkeklerin hakimiyeti ve onun gereğince bütün vazifelerinin yapılması ve bundan dolayı erkek tarafından hiçbir kusur ve suç bulunmadığı varsayımı üzerine olduğundan, bu şartlar altında erkeğin geçimsizliğini düşünmek aslında geçmediği gibi, açıklama gayesi de aile hayatının yalnız düzelmeye ve terbiyesine bağlı bulunduğundan dolayı, burada kadının itaatsizliğinden dolayı olarak bahsedilmiş ve erkeklerin geçimsizliği konusu daha sonra başlıbaşına açıklanması için sonraya bırakılmıştır. Böylece aile hayatının iyiliği temin edildikten sonra, aile terbiyesinde herkesin bilmesi, genel ve temel bilgiler olarak öğrenilmesi ve uygulanması gerekli olan güzel ahlaklara geçilerek her şeyden önce şu on vazife emrediliyor:

36- Birincisi, Allah'a ibadet ve kulluk ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayıp samimiyet ile ibadet etmek. İkincisi, anneye babaya iyilikle muamele etmek. Üçüncüsü, akrabalara iyilik. Dördüncüsü, yetimlere iyilik. Beşincisi, yoksullara iyilik. Altıncısı, yakın komşuya iyilik ki evi yakın olan veya akrabadan olan komşu. Yedincisi, uzak komşuya iyilik ki ya evi uzak olan veya akrabadan olmayan komşu veya müslüman olmayan komşu. Hz. Peygamberin bir hadisinde buyrulmuştur ki: "Komşu üç kısma ayrılır. Birisinin üç hakkı vardır; komşuluk hakkı, yakınlık hakkı ve İslâmiyet hakkı. İkincisinin iki hakkı vardır;

komşuluk hakkı ve İslâmiyet hakkı. Üçüncüsünün bir hakkı vardır; komşuluk hakkı ki bu kitap ehlinde ve Allah'a şîrk koşan komşudur." Sekizincisi, yanındaki arkadaşla iyilik. Bu da öğrencilik, sanatkarlık, yolculuk gibi herhangi bir faydalı işte beraber bulunan arkadaş ve yoldaş demektir. Bu mânâ koca ve kanyı da kapsar. Dokuzuncusu, yolculuktan gelen misafire veyahut herhangi bir misafire iyilik. Onuncusu, ve elinizin altındaki köle ve cariyele iyilik. "Allah bôbürlenene ve ôğünenleri sevmez." "MUHTAL" kibirlenen "FEHUR" ôğünen, bôbürlenene demektir ki, Allah bunları sevmez. Bilhassa o cimri kibirlenenler ki

37-41- hem kendileri cimrilik ederler, hem de insanlara cimriliği emrederler. Bazı yahudilerin Ensar'a karşı mallarını muhacirler için harcamayız, fakir düşmenizden endişe ediyoruz, diye nasihat etmeye kalkışmaları bu âyetin indirilmesine sebep olmuştur. Bir de Allah'ın sırî lûtf ve kereminden kendilerine vermiş olduğu malı ve ilmi gizleyenler hele o gösteriş için harcama yapan bôbürlenenerler ki, Burada Hz. İsa hakkındaki "Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit oldum." (Maide, 5/117) hitabı ile tanık olarak getirilen şahid mânâsına geldiği ve her ümmetten şahid de ümmethin peygambere olduğu müfessirler tarafından açıklanmıştır. Yani bilir misin her ümmetten bir şahid getirdiğimiz, Ey Muhammed! Seni de o şahidler üzerine şahid getirdiğimiz vakit, o kıyamet günü o kâfirlerin hali ne olacak?

42- İşte cevabı: O gün, inkar edip Peygambere isyan eden kâfirler keşke yere geçmişler, üzerleri düzlenmiş kendilerinin hiçbir iz kalmamış olsa idi, diye isteyecekler ve Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler. Çünkü "Yâsîn" sûresinde geleceği üzere ağızları mühürlenecek, elleri ve ayakları konuşacaktır. İbnü Mesud hazretlerinin şöyle rivâyet olunmuştur ki: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bana bir Kur'ân oku" diye emretti. Ben de "Ey Allah'ın elçisi! Bana Kur'ân'ı öğreten sensin" dedim. "Başkasından dinlemeyi severim" buyurdu. Bunun üzerine Nisâ sûresinden başladım, âyetine geldiğimde, Resulullah ağıladı, ben de okumayı kestim demiştir.

Burada iş temizliği ile dış temizliği emrinin manevî bir sınırı ortaya koymak ve imandan sonra ibadetin en önde geleni namaz ve namazın ilk şartı da maddî ve manevî pislikten temizlenme olduğu ve büyük abdest olan guslün de nikah ve aile hükümleri ile ilgisinin pek fazla bulunduğu, bunların yerine getirilmesinin ise her şeyden önce ve idraki korumakla olacağı anlatılmak üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi:

43- Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söyledığınızı bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. Cünüb iken de yolcu olanlar müstesna gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur, veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince veya cinsi münasebette bulunup, su da bulamazsanız o zaman tertemiz bir toprak ile tayemmüm edin. Niyetle yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz ki Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

43-Bu âyetin indirilmesinin sebebi Abdurrahman b. Avf hazretlerinin ziyafeti olayı olduğu rivâyet edilmiştir. Geniş bilgi Bakara sûresinin, "Ey Muhammed, sana içki ve kumar hakkında soruyorlar..." (Bakara, 2/219) âyetinde geçmiştir. (Oraya bakınız.) Sarhoşluğun cünüplük ile ve ondan sakınmanın da abdest ve gusül ile beraber söz konusu edilmesi ve bu durumda müminin namaza yaklaşmaktan men edilmesi, sarhoş edici maddelerin haram olduğunu ve pisliliğini anlatmak için ne kadar belîğ ve edebidir. Bu mânâ, Maide sûresinde "Pisliktir, ondan sakınız." (Maide, 5/90) diye açıkça anlatılacaktır.

"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın." Burada bazı müfessirler, salattan maksat cami ve namazağıtır. Bununla sarhoşlar camilere girmekten men edilmişlerdir, demişler ise de bu mânâyı anlamak için salâtı, esas mânâsından çıkarmaya gerek yoktur. Bu yasak, söyledigini bilmeyen sarhoşun namazının sahih olmadığına ve bundan dolayı sarhoşluğun haram olduğuna delalet ettiği gibi, sarhoşun ve cünübün camiye girmesinin ve ona yaklaşmasının yasak olduğuna da işaret yoluyla delalet edebilir. Bundan dolayı sarhoşun ve cünübün camiye girmeleri ve hatta yakınında bulunmaları caiz değildir. Yolculuk durumu müstesna cünüb iken de yıkanınca ya kadar namaza yaklaşmayın ve dolayısıyla camiye de girmeyin.

CÜNÜB: Cenabet olan, yani menisi gelen kimsedir ki, masdar gibi hem bir kişiye hem çoğula denilir.

İĞTİSAL: Gusletmek, yani tepeden tırnağa yıkanmaktır.

ÂBİRÎ SEBİL: Yolculuk edenler, sefer halinde bulunanlar demektir. Bunların önceki hükümden ayrılmaması, tayemmüm meselesinden dolayı olduğu şimdî anlaşılacaktır. Bununla beraber âyetin mânâsı, genel olarak yoldan geçme durumuna da gelebilir. Bu itibarla da cünübün namaz kılınan camiden değil, fakat yanındaki yoldan geçmesinin caiz olduğuna bir işaret olur. Bu istisna kaydının, cünüb ile yıkanma arasında bulunduğu için sarhoşlarla ilgili yönü yoktur. Demek ki söyledigini bilmeyen sarhoşların cami yakınından geçmelerine de izin yoktur. Çünkü aslında sarhoşluğa izin yoktur.

GAİT: Engin, çukur yer demek olup helaya işarettr. Heladan gelmek de kinaye yoluyla hades ve abdest bozmak demektir. Kisâî ve Halef-i Âşir kirâetlerinde elifsiz olarak okunur. Bu den, önceki dendir. İkisi de kadınlara dokunmak demektir. Bunun da özel şekilde bir dokunmak demek olan iki tenasül uzvunun birbirine değmesi mânâsını ifade ettiğinden ittifak vardır. Ve boy abdesti gerekir. Fakat bunda, el veya diğer şeylerle yalnız vücudun vücuda dokunması mânâsına da gelmesi kasdedilmiş mi kasdedilmemiş midir? Burada âlimler ihtilafa düşmüşler. Biz Hanefilere göre bu mânâ kasdedilmemiştir. Bundan dolayı kadının bir tarafına yalnız dokunmakla abdest bozulmaz. Fakat Zâhiri ve Şâfiî mezhebine göre bozulur, boy abdesti değil, yalnız abdest almak gerekir. Ancak Zâhiriler, kelimesinin düş görünüşüne bakarak dokunanın abdesti bozulur, dokunulannın bozulmaz demişlerdir. İmam eş-Şâfiî ise, ikisinin de abdestinin bozulacağını söylemiştir. Hanefiler hafifletmeye, Şâfiiler de işi sağlama bağlamaya ve ihtiyarı riâyet etmişlerdir. Kısaca cünüb iken hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya ister yolculukta, isterse evde abdest bozar veya kadınlara dokunur, boy abdesti veya abdest gerekir de bir su bulamazsanız _ ki hastalıktan dolayı su bulamamak gerçekten veya hükmen su bulamaktan daha genel olmuş oluyor _ böyle su bulamadığınız takdirde temiz toprakla tayemmüm ediniz de yüzlerinize ve ellerinize meshediniz.

TEYEMMÜM: Lugatte, kasdetmek demektir. Bundan dolayı niyetsiz tayemmüm olmaz, niyet tayemmümünün aslına dahildir. "Saîd" de yer yüzü demektir ki, taş toprağı kapsar. Bundan dolayı eline hiç toprak bulamasa bile bir taş ile tayemmüm etmek caiz olur. Fakat İmam eş-Şâfiî birazcık olsun toprak bulamamış demistir. "Tayyib" de tertemiz demektir. Bundan dolayı pis veya şüpheli olmamalıdır. Demek olur ki, İslâm'da maddi ve manevî temizlenme meselesinin o kadar önemi vardır ki, su bulamadığı zaman hiç olmazsa boy abdesti veya abdest yerine temizlenmeye niyet ve kalbini temizliğe bağlayıp maddi yünden de tertemiz bir toprağı abdest uzuvlarının yansı demek olan yüzüne ve ellerine kadar ellerine dokundurmalıdır. Yani ellerini bir defa toprağa vurup mesh etmeli, bir defa da vurup dirseklerine kadar ellerini mesh etmelidir. İmanı olmayanlar bundan ne çıkar, diyebilirler. Fakat aklın bundan en az alacağı ders şudur ki, insan hem dış ve hem de iç temizliğini bırakmamalıdır. Kalb temizliği esastır. Kalbi pis olan ne yaparsa temizlenmez ve fakat yalnız kalb temizliği de yetmez. Maddi olarak dışını da temizlemelidir. Su bulamayınca zaruret durumunda tayemmüm etmek, aslında kalbe ilgili bir temizlik işi olmakla beraber maddi şartın ve zahiri şeklin de "tamamı elde edilemeyen şeyin hepsi terk edilmez" düsturunun ifadesi üzere en güzel şekilde korunmasıdır. "Şüphesiz ki Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır." Bunun için tayemmüme ruhsat verir. Fakat sarhoşluğa ve cünüp durmaya müsaade etmez.

Burada konu, akıl ve şuurı korumaya ve maddi manevî temizliğe ermekle özellikle akıl ve düşünce ile ilgili terbiyeye parlaklık ve ahlak ile dindarlığa kuvvet verilme ve bu şekilde aile terbiyesinden genel terbiyeye ve herkesin düzelmesine doğru gidilmek,

savaşmak ve din uğrunda savaşa girişmek için dost ve düşmanı, mümin ve kafiri, hak ve batılı, düzen ve bozukluğu ayırt etmek ve karşılaştırmak üzere sarhoş durumunda bulunan sapıklanın ve düşmanların durumuna dikkat çekilerek buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

44- Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar, sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan sapmanızı istiyorlar.

45- Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter. Ve yardımcı olarak da Allah yeter.

46- Yahudilerden bir kısmı, (Allah'ın kitabındaki) kelimeleri esas mânâsından kaydırıp; dillerini eğerek ve dine saldıırarak, "Sözünü işittik, emirlerine isyan ettik, dinle, dinlemez olası ve râinâ (bizi gözet)" diyorlar. Halbuki onlar, "İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize de bak" deselerdi bu, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lanetlemiştir. Artık onlar, pek azı müstesna, iman etmezler.

44-45-46- "Yahudi olanlardan" ifadesi, kendilerine dikkat çekilen "Kendilerine kitaptan bir nasib verilenler" âyetinin açıklamasıdır. Yani burada söz konusu olan yahudilerdir. Bunlar kelimeleri yerlerinden kaldırp değiştirirler, dillerini eğeler büklerler. Tahrif (bozma) şekli hakkında üç suret rivâyet edilmiştir:

1- Bir kelimeyi diğer kelime ile değiştirirler. Mesela Tevrat'ta, Hz.Peygamberin vasıfları ile ilgili olan "reb'a" kelimesini "uzun olmayan" terimine, aynı şekilde "recm" kelimesini "had(şer'i ceza)" deyimi ile değiştirmeleri gibi ki, yazıdaki değildir. Buna karşı her tarafta meşhur olan bir kitap böyle nasıl değiştirilebilir, bu mümkün müdür, denemez. Çünkü bu gibi değişiklikler en fazla bir dilden diğer dile nakletme ve tercüme sırasında meydana gelir. Bunun için tercüme işi hem bir yetenek, hem bir doğruluk işidir. Bundan başka yazarların pek az ve iyi hafızlar olmaması veya az olduğu zamanlarda bunun kopya etmeler esnasında yapılması da mümkün olur. Daha sonra bu gibi değiştirmeler aslına bilenleri aldatmamakla beraber değerlerini kolaylıkla aldatabilir.

2- Ortaya şüphe atma ve yanlış yorumlarla bir kelimeyi öteye beriye çekerek mânâsını haktan batıla çevirmektedir ki, bu da tefsir ve açıklamada yapılan bir manevi tahrif (bozma)dır. Fahreddin Razi "Nitekim zamanımızdaki bidat ehli de görüşlerine aykırı olan âyetlerde böyle yapıyorlar." demiş ve tahrifin tefsirinde bu ikinci şeklin asıl olduğunu da kaydetmiştir.

3- Yalnız kitap değil, bir söz söyledikleri zaman duydukları ve kalblerinde bildikleri gibi dosdoğru söylemeyi değiştirerek söylemeledir. Çünkü yahudiler Hz. Peygamberin huzuruna gelirler, bazı şeyler sorarlar, yanından çıktıkları zaman Peygamberin sözlerini değiştirerek yaymaya çalışırlardı. İşte Kur'an bunların değiştirme şekillerini şu misallerle anlatıyor: Değiştirirler ve derler ki "İşittik ve isyan ettik" bu bir, "İşit, işitmez olası" bu iki, "râinâ" (bizi gözet) bu da üç. Yani Peygambere karşı ilk önce diyecek yerde derler, hep tersini yaparlar. İkinci olarak "dinle" diyecek yerde diye bir de cinas ilave ederler ki, bu kelime bir taraftan övgü ve saygıya, bir taraftan ihanet ve sövmeye delalet eder. Çünkü işittirilmiş olmayarak demek olduğundan bir yönden lütfen ve tenezzül ederek dinle, çünkü sana karşı söz söylemek ve zorla dinletmek haddimiz değildir, mânâsına bir saygı ifadesi olabileceği gibi, öte yandan bir kaç yönüyle de küçümseme ifade eder. İlk olarak; "dinle ha söz dinlemez", ikinci olarak; "dinle ha dinlenmiyesen?" Üçüncü olarak; "dinle ha iyi haber işitmiyesen." mânâlarına da gelebilir ki, bunlar hep sövmek ve küçümsemektir. Dördüncü olarak; "dinle fakat benden işitmiş olmayarak dinle" demek de olabilir ki, bu da bir sırı emanet bırakma gibi olmakla beraber yalancılık teklifini kapsayan bir münafıklığı da içerir. Kelimesi de böyle iki yönlüdür. Bakara sûresinde (Bakara, 2/104) âyetinde geçmişti. (Oraya bakınız.) İşte bunlar böyle derler ve kelimeleri yerlerinden böyle tahrif ederler (bozarlar). Ve bunları söylerken dillerini burarak, sarhoş gibi ağzınları eğerek söylerler, hem de dini kötümek için söylerler. Halbuki bunlar Peygambere "işittik ve isyan ettik" diyeceklerine "işittik ve itaat ettik" ve "dinle işitmez olası" diyeceklerine yalnız "dinle"; ve "bizi gözet" diyeceklerine "bize bak" demiş olsalardı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. Fakat inkarlarından dolayı Allah onları lanetledi, onun için bunlar iman etmezler, etseler de pek az ederler. Ya pek az bir şeye iman ederler, veya faydası olmayacak az bir zamanda, mesela can çekime durumunda iman ederler veya iclerinden iman edenleri pek az bulunur. Fakat bulunur.

Bundan dolayı bunlara ve hatta bütün kitap ehline bir nasihat ve davet olmak üzere şöyle değişik bir hitap yapılıyor:

Meâl-i Şerifi

47- Ey kendilerine kitap verilenler! Gelin yanınızda bulunan (Tevrat)'ı tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz birtakım yüzleri silip de enselerine çevirmeden yahut cumartesi halkını (yahudileri) lanetlediğimiz gibi onları lanetlemeden önce iman edin. Yoksa Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

48- Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez. Ondan başkasını (diğer günahları) ise, dilediği kimseler için bağışlar ve mağfiret buyurur. Her kim Allah'a şirk koşarsa gerçekten pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur.

47- Nice yüzleri veya yüze gelenleri silip belirsiz yaparak arkalanna çevirmeden veya onları, sebt (cumartesi) ehlini lanetlediğimiz gibi lanetlemeden önce iman ediniz.

TAMS: Aslında bir şeyin izlerini yoketmek ve âlâmetlerini gidermek mânâsına olmakla, burada yüzlerin kılığında kıpır yüz denemek durumları kalmamak mânâsını ifade eder. İbnü Abdas (r.a.) deve tabanı, hayvan tımağı gibi olması ile, Katade ve Dahhâk "Eğer dileyseydik o kâfirlerin gözlerini silme kır ederdik..." (Yâsin, 36/66.) mânâsı üzere gözlerin görmez olması ile, bazı müfessirler de suratlarının maymun yüzü gibi çirkin ve perişan olması ile misal vermişler ve açıklamışlardır.

Bu şiddetli bir uyamadır ki, hem dünya ile ilgili, hem ahiretle ilgili felaketleri hatırlatır. Bununla birlikte dünya ile ilgili olması daha açıktır. Cumartesi ehli, Bakara suresinde geçmişti.

48- "Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz." Burada şirk, kayıtsız olduğundan mutlak surette kâfirlik demek olduğu unutulmamalıdır. Bunun kitap ehline iman teklif etme yerinde gelmiş olması da bu konuda özel bir ipucu teşkil eder.

Bu âyetin inmesi üzerine yahudiler, biz müşrik değiliz, Allah'ın özel ve ileri gelen kullarındanız, demislerdi. Nasıl ki, "Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız." (Maide, 5/18.) dediler. "Ateş bize sadece sayılı günler dokunacaktır." (Bakara, 2/80) da diyorlardı. Bir de bazı yahudiler bir gün çocuklarını alıp Hz. Peygamberin huzuruna gelmişler "Ey Muhammed! bunların günahı var mıdır?" demisler. "Hayır" buyurulmuş. Bunun üzerine "İşte biz de tipki bunlar gibiyiz, gece yaptığımız günahlar gündüz, gündüz yaptığımız günahlar gece örtülür." diye kendi nefislerini tezkiye etmişlerdi. Bunun üzerine bunlar hakkında şu âyetler nazil oldu:

Meâl-i Şerifi

49 Kendi nefislerini temize çıkaranları görmüyor musun? Hayır! Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Onları çok kılar kadar zulmedilmez.

50- Bak nasıl da Allah'a yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.

51-55-Rivayet ediliyor ki, yahudilerin reislerinden Huyeyy b. Ahtab ile Ka'b b. Eşref yanlarına yahudilerden yetmiş süvari alarak Mekke'ye gitmişler ve Kureys ile bir anlaşma ve sözleşme yaparlar Hz. Peygamber ile olan anlaşmalarını bozmak istemişlerdi. Onlar da, "Siz kitap ehliendiniz, Muhammed'e bizden daha yakınsınız. Bundan dolayı biz size güvenmiyoruz. Bizim putlarınıza secde ediniz de gönlümüz rahat olsun." diye bir teklifte bulunmuşlardır. Yahudiler de derhal kabul edip bunu yapmışlar (putlara secde etmişler).

Sonra Ebu Süfyan Ka'b'a hitap ederek, "Sen kitap okuyan âlim bir adamsın, biz ise okuma yazma bilmiyoruz; bundan dolayı bizim mi yoksa Muhammed'in mi, hangimizin tuttuğu yol doğrudur." diye sormuş, Ka'b da "Muhammed ne diyor?" demiş. Ebu Süfyan, "Yalnız Allah'a ibadet etmeyi emrediyor ve Allah'a şirk koymaktan nehyediyor." cevabını vermiş. "Sizin dininiz nedir?" deyince de, "Biz Beytullah'ın görevlileriyiz, hacılara su veriniz, misafirlere yemek yediriniz, esirleri kurtarınız, şunu yapınız, bunu yapınız." diye anlatmış. Bunun üzerine Ka'b, "Sizin yolunuz daha doğrudur." demiş ve putprestleri iman ehlinin üstün saymış ve tercih etmişti ki şu âyetler bunu hakkındadır:

56-Meâl-i Şerifi

51- "Şu kendilerine kitaptan (okuma yazmadan) bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun! Onlar puta ve şeytana inanıyorlar. Ve Allah'ı tanımayanlara, "Bunlar, müminlerden daha doğru yoldadır." diyorlar.

52- Onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.

53- Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır. Eğer öyle olsaydı, insanlara bir çekirdeğin zerresini bile vermezlerdi.

54- Yoksa onlar, Allah'ın lütf ve kereminden insanlara verdiği nimetleri kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmeti vermiştik. Hem de onlara büyük bir mülk ve saltanat ihсан ettik.

55- İşte o yahudilerden bir kısmı ona iman etti. Bir kısmı da ondan yüz çevirdi. O iman etmeyenlere cehennem alevi yeter.

"Tağut" kelimesinin mânâsı Bakara sûresinde "Dinde zorlama yoktur..." (Bakara, 2/256) âyetinde geçmişti. "Cibt" ise put demektir. Kâhine de "cibt" dendiği nakledilmiştir. Bu şekilde bu iki kelime Allah'dan başka ilâh edinilen canlı ve cansız mabudların (kendisine tapılan şeylerin) tam isimleridir. Birbiri yerine de kullanılabiliirler. Lügat âlimlerinin çoğu kelimesinin lugatte çekimi olmadığı görüşünde bulunmuşlardır. Fakat bunun aslı olduğu naklediliyor ki cibs, pis ve alçak demektir.

Hükümünün açıklanması için kitap ehlinin bir kısmı hakkındaki tehditten sonra bütün kâfirlere ait olmak üzere de buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

56- Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz. Çünkü, Allah gerçekten çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

Bunlar böyledir. Fakat:

Meâl-i Şerifi

57- İman edip salih ameller işleyenleri ise, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedi olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.

57- Gölgeyi gölge, koyu gölge, yaygın gölge ki, tam ve devamlı nimete işarettir. Çünkü refah içinde bulunanlar, genel bir şekilde latif gölgelerde yaşarlar. Nasıl ki dilimizde de sayedar olmak, sayeban olmak, sayesinde (gölgesinde) yaşamak, sayesinde (himayesinde) yaşatmak terimlerin nimet ve mutluluk anlamına gelen terimleridir.

Bu hikmetten dolayıdır ki:

Meâl-i Şerifi

58- Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

58- Allah size şunları muhakkak emrediyor: Biri, emanetleri ehline vermeniz biri de, insanlar arasında hüküm ve komuta ettiğiniz zaman adaletle hükmetmeniz.

EMANET: Aslında insanın emin (güvenilir ve itimat edilen kimse olması) yani kendisine maddi veya manevi her hangi bir şeyin gönül rahatlığı ile korkusuz bir şekilde teslim edilebilir ve istendiği zaman eksiksiz alınabilir bir şekilde bulunması anlamına masdar ve kısaca masdar olduğu gibi insanın emin olma durumuna, gerek Allah ve gerek insanlar tarafından herhangi bir şekilde bırakılmış olan şeye de ismi meful (edilgen ortaç) mânâsına gelen masdânın ismi olmuştur ki, burada emanet bu mânâyadır. Ve bunların sahiplerine verilmesi ile insanlığın, Allah'ın bir emaneti olan şeref ve namus emanetinin korunması emredilmiştir. "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korkular; onu insan yükledi; (bununa beraber onun hakkını tam yerine getirdi) çünkü o, çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72), yüce âyeti gereğince insan, Allah Teâlâ'nın emanetini taşıyan bir emini, bir vekil olmayı üstüne alan yegane yaratıktır ki, bu sayede diğer yaratıklar üzerinde hüküm ve tasarruf etmeye güç yetirebilir. Bu sayededir ki, insanlar da birbirinden emin olarak birbirlerine karşılıklı olarak ve sıra ile birçok hakları ve emaneti bırakırlar. İşte insanlar, gerek Allah'a ve gerek kullara karşı emanetle ilgili bu şereflerini ne kadar güçlü korurlar ve emaneti ne derece yerli yerine koyabilirlerse o oranın değer ve iyiliklerini artırmış bulunurlar ve bu şekilde Allah'ın devamlı gölgesine (himayesine) girerler ve halk arasında açıktan ve gizli olarak etkili bir hakimiyet şerefini elde etmiş olurlar. "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptır..." (Sâd, 38/26) buyurulmuştur. Sırf emanet, aslında hiçbir şeyle telafi edilebilecek değildir. Emanetlerin bir garantisi varsa, o da hainlik veya hainlik şüphesi ile emanetin yüce onurunun kınılması veya kaybedilmesi ve emniyet ile vekilliğin garantisinin düşmanlığa dönüşmesidir. Bunun için emniyeti kötüye kullananlar Allah'a ve kullana karşı başkalarının hakkını gasbedenler ve eşkiyalar gibi itibardan düşerler ve dış görünüşü de olsa olmasa bile, içten kalblerde düşmanlıkla mahkum olurlar. Güvenilir olmakla hakimiyetin bu önemli ilişkisine dayanan bu âyette, emaneti sahibine vermek ile adaletle hükmetmek ayrı ayrı olarak emredilmiş ve güvenilir olma emri, hükmetme emrinden önce zikredilmiştir. Bundan dolayı insanın Rabbine ve kendine ve halka karşı olmak üzere üç çeşit güvenilirlik muamelesi vardır. İlk önce Rabbine karşı emanete riayet etmesi Allah'ın hükümlerinin ve kanunlarının tatbikatı yani vazife meselesi ile ilgilidir ki, bütün uzuvların vazifelerini içine alır. İbnü Mesud hazretleri demistir ki: "Emanet her şeyde lazımdır. Abdestte, cünüplükte, namazda, zekatta, oruçta vs. de." İbnü Ömer hazretleri de demistir ki: "Allah insanı tenasül uzvunu yarattı ve buyurdu ki, "Bu bir emanettir, senin yanında sakladım, bundan dolayı bunu muhafaza et. Ancak hakkıyla (helâl yerde) kullanılması hariç." İşte bütün organların da böyle birer emanet olan vazifeleri vardır. Kendine karşı din ve dünya emanetinde, kendine en faydalı ve en uygun olanı seçmesi, öfke ve şehvet veya cahillik ile sonunda zararlı olan şeyleri yapmamasıdır. Halka karşı, haklarını emanetini gözetmek, alış verişte aldatmamak, zarar veren olmamaktr ki idarecilerin halka adaleti, âlimlerin halkı batıl taassuba sevketmeyip dünya ve ahirette faydalı olan amellere ve doğru inançlara sevketmesi, halkın da onlara karşı hainlik yapmaktan sakınması, aynı şekilde kocanın kânsına, karının kocasına karşı sadakata (doğrulukla) ırzlarını ve çocuklarının soylarını korumaları ve çocuklarını terbiyesine dikkat etmeleri bunların içindedir.

Bu şekilde ister Allah'a ait haklarda ve ister insan hakları, başka bir ifade ile ister genel haklar ve ister özel haklardan insanın emanet zimmetleri ile ilgili fiilî veya sözlü veya inançla ilgili, maddî veya manevî, malî ve malî olmayan hakların hepsini kapsadığı gibi hitabının hükmü de bütün mükellefleri kapsar. Özel haklarla ilgili ve emniyette bırakılan emanet ve diğer şeyler, emanetlerden olduğu gibi, kamu işlerine ve haklarına ait olan yönler, makamlar, velayet (valilik), imamlık ve hüküm sürmek, nasihat ve fetva vermek de emanetlerdendir. Bir de kelimesi sahip ve ehliyetli mânâlarını kapsadığı için

bu emir, verilmiş olan emanetlerin sahibine geri vermek ve ulaştırmaktan başka, emanet edilecek şeylerin de ehline ve hak etmiş olanlara emanet ve havale edilmesi mânâsını da ifade eder. Ve bu mânâ kamu hakkından olan emanetlerde önem arzeder ve ancak o itibarla emredilmiş bir vazife olur. Öyle olmakla beraber bu da Allah'a ait haklardan olan emanetleri sahibine vermek ve ona ulaştırmak demektir. Nitekim bu âyetin iş başında bulunan kimseler hakkında indiği de rivâyet edilmiştir.

Âyetin indirilmesinin sebebi hakkında meşhur olan rivâyet şudur: Mekke'nin fethi günü Resulullah Mekke'ye girdiği zaman Kâbe'nin anahtar taşıyıcısı olan Osman b. Talha b. Abdüddar kapıyı kilitlemiş, anahtarını Resulullah'a (s.a.v.) teslim etmekten kaçınmış, "Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim engel olmazdım." demiş. Derhal Hz. Ali de Osman'ı tutmuş, kolunu bükmüş anahtar alıp Kâbe'nin kapısını açmış ve Resulullah (s.a.v.) Kâbe'ye girip iki rekat namaz kılmış idi. Çıktığı zaman, amcası Hz. Abbas anahtarın kendine verilmesini ve eskiden sorumluluğunda bulunan Zemzem sakalığı (hacılara su dağıtma vazifesi) ile beraber sedanetin (yani Kâbe kapıcılığının) birleştirilmesini istedi. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) anahtarları Osman'a geri vermesini ve ona teslim etmesini ve kendisinden özür dilemesini Hz. Ali'ye emretti. Hz. Ali de anahtarları götürüp özür dileyince Osman: "Beni zorladın, bana eziyet verdin, sonra geldin (hatanı) düzeltmeye çalışıyorsun." dedi. Hz. Ali de: "Senin hakkında Allah Teâlâ Kur'an indirdi." deyip âyeti okudu. Bunun üzerine Osman, diye şahadet getirerek hemen müslüman oldu.

Kabe kapıcılığın (anahtarının taşınması görevinin) ebedî olarak Osman'ın zürriyetinde kalması hakkında bir de vahiy geldi. Sonra Osman Mekke'den hicret edip anahtar biraderi Şeybe'ye verdi ki bugün de Kâbe'nin anahtar Şeybe'nin torunlarındadır. Şüphesiz yok ki sebebin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Aksine bu sebep "emanetlerin" pek genel kapsamı olduğunu gösterir. Bakınız, Allah şeye ne güzel ögüt veriyor! Emaneti sahibine vermek, adaletle hükmetmek, bunlar ne güzel şeylerdir. Ve sizin için ne kadar faydalıdır. Her zaman (mutlaka) bu emirleri tutmalı, hainlik ve zulmeden sakınmalı. Çünkü "Allah her şeyi işiten ve görendir." Bundan dolayı hükümlerinizi işitir, emanet hakkında yaptıklarınızı görür.

Bu şekilde idarecilere ve hakimlere, işin başında bulunan herkese genel olarak veya özel bir şekilde emanetleri sahiplerine vermek ve adalet ile hükmetmek ve memleketi idare etmek emredildikten sonra, şimdi de diğer iman ehline bunları yapan idarecilere itaat etmeyi ve fakat kayıtsız bir şekilde değil, Allah ve Peygambere itaat etme içinde şu genel hitabı ile emrediyor.

Meâl-i Şerifi

59- Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.

59- Ey iman edenler! Allah'a itaat ediniz ve Allah'ın elçisine (Hz. Muhammede) itaat ediniz. Sizden olan emir sahibine (idarecilere) de itaat ediniz. Dikkat etmek gerekir ki Allah ve Resulü hakkında diye mutlak itaat açıkça söylendiği halde, emir sahipleri (idareciler) hakkında buyurulmayıp bunlara itaat etmek Peygambere itaata atfedilmiş ve yalnız Peygambere itaat etmeye tabi olarak emredilmiş ve bu şekilde tabi olma altında itaat etmenin hem aynı kuvvetle kayıtsız olarak gerektiği gösterilmiş, hem de isyan edilen şeyler de bu hükmün dışında bırakılmıştır. "Allah'a isyan hususunda hiç bir mahlukata itaat edilmez". Aynı şekilde "İyi ve faydalı şeylerde itaat edilir." hadis-i şerifleri de bunu açıklıyor. Şu halde amirin her emri, memuru sorumluluktan kurtarmaya yetmez. Diyelim ki, bir memur amirinin emri ile rüşvet alsa veya hırsızlık yapsa sorumluluktan kurtulamaz. Bu mefhum, amirin kanuna aykırı olan emri memuru sorumluluktan kurtarmaz, diye de ifade olunur.

Dikkate değer kayıtlardan birisi de müminlere hitap edilerek "sizden" kayıdır ki, mânâsı apağaktır. Müminlerden olmayan idarecilere itaat etmek dinen vacib kılınmamıştır. Bu hususta itaat değil, varsa bir anlaşmaya riâyet etmek söz konusu olacaktır. Fakat itaat etmenin vacib olmasından mutlaka isyan etmenin gerekli olduğunu anlamaya kalkışmamalıdır. İtaatin vacib olmaması, isyan etmenin vacib olmasını gerektirmeyeceğinden itaat mecburiyetinde bulunmamakla, isyan mecburiyetinde bulunmak arasında fark vardır. İsyân hakkı başka, isyan etme vazifesi yine başkadır.

Bundan dolayı buradan mümin olmayan bir çevrede (ortamda) bulunan müminlerin şuna buna karşı isyancı ve ihtilâlcı bir durumda kabul edilmemeleri ve belki müminlerin her neredede bulunurlarsa bulunsunlar Allah'a ve Resulüne karşı itaatsizlikten sakınmak ve aynı zamanda kendilerinden olan idarecilere itaat etmeleri ve tağutlara boyun eğmemelerinin gerekli olduğunu anlamak gerekir. Bu bakımdan Taberi tefsirinde de zikredildiği gibi şu hadisler ne kadar önemlidir: İbnü Zeydin babasından rivâyet ettiği üzere Peygamber (s.a.v.) Efendimiz buyurmuştur ki: "İtaat, itaat, itaatte imtihan da vardır. Fakat Allah dilemiş olsaydı emretmeyi hep peygamberlere verirdi." Yani peygamberler mevcut iken bile hükümdarlar emretmeyi nasib etmiştir. Ve nitekim Yahya aleyhisselâmın öldürülmesine bile hükmetmişlerdir. Aynı şekilde Ebu Hüreyre'den rivayet olduğuna üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur: "Benden sonra size bir takım valiler valilik edecek iyi iyiliği ile velâyet edecek, günahkar da günâh işlemekle velâyet edecek; hakka uygun olan her konuda bunları dinleyin ve itaat edin ve arkalarında namaz kılın, iyilik yaparlarsa hem sizin, hem onların lehinedir. Kötülük yaparlarsa sizin lehinize (menfaatinize), onların zararınadır." Aynı şekilde Abdullah b. Ömer hazretlerinden rivâyet olduğuna üzere Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "Müslüman olan kişinin itaat etmesi onun vebesidir, hoşlandığında da hoşlanmadığında da. Ancak günâh işlemesi emredilmiş olursa başka. Günâh işlemeyi emredene itaat yok." Şuara sûresinde: "O aşınların emrine uymayın. Onlar yeryüzünde bozgunculuk yaparlar, islah etmezler." (Şuara, 26/151-152) âyeti de bu hususu apaçık ifade ediyor. Ebu's-Suûd, tefsirinde bütün bunları şu şekilde özetlemiştir. Bunlar raşid halifeler ve onlara uyan ve doğru hareket eden hakkı emreden idareciler ve adil davranan valilerdir. Zâlim idarecilere gelince, bunlar Allah'a ve Hz. Peygambere atf ile kendilerine itaat etmenin vacib olmasını hak etmekten uzaktırlar.

Âyette buyurulmayıp buyurulması dikkate değer bir husustur. Bu mânâ, amirleri ve hakimleri kapsamaktan başka gerçek anlamıyla (emir vermeye) sahip olmak ve işlerde başvurulacak kimse olmak mânâsını da içine alır. Buna göre sahabe ve tabiinden ilk müfessirlere bu konuda bir kaç mânâ nakletmişlerdir:

- 1- Raşid halifeler,
- 2- Âyetin inişi sebebine göre küçük müfreze komutanları.
- 3- "Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kişilere gösterebilirler, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu (haberini neye delalet ettiğini) bilirdiler." (Nisâ, 4/83) âyetinin işaretleriyle âyetlerden hüküm çıkarma gücüne sahip olan âlim ve fakihler olduğu zikredilmiş ve bununla emrin yalnız askerî ve sivil idarecilere ait olmayıp daha fazla kazaî (hüküm verme) ve teşriî (kanun yapma ile ilgili) yöne ait bulunduğuna da gösterilmiştir. Bundan dolayı Ebû Bekr (er-Râzî'nin de hatırlattığı şekilde gerek âyetin beyan uslubuna ve gerekse rivâyetlerin tamamına göre meseleyi daha geniş bir şekilde düşünmek gerekir. Bunun için Fahreddin er-Râzî bu gerçeği inceleyerek Allah ve Hz. Muhammed'den sonra toplumsal bir kural halinde kendilerine kesin olarak itaat etmek vacib kılınan emir sahiplerinden maksat, "erbab-ı hal ü akd" (işleri görüp sonuca bağlayana kimseler) denilen ve ittifakları bütün ümmei temsil ederek Kur'an ve Sünnetten sonra başlı başına bir şerî delil meydana getiren icma ehli olması lazım geldiğini, Allah ve Peygambere itaat etmekten sonra en mutlak itaatin ancak bu olabileceğini ve amirlere, hakimlere ve âlimlere itaatin de bunlardan biriyle ilgili olduğunu delil getirerek tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır.

Said b. Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre bu âyet, Abdullah b. Huzafe b. Kays

dolayısıyla indirilmiştir. O sırada Hz. Peygamber onu bir müfreze komutan olarak göndermişti. Süddî'nin rivâyetine göre de Resulullah, Halid b. Velid komutasında bir müfreze göndermişti ki, içlerinde Ammar b. Yasir de vardı. Gittiler, geceleyin hareket hedefleri olan kavime yakın bir yere kondular. Onlar da casuslanndan aldıkları bir haber üzerine sabaha kadar kaçtılar. Yalnız içlerinden bir adam çoklu çocuğuna eşyalarının toplanmasını emretmiş ve kendisi gece karanlığında yürüyüp Halid'in askerine gelmiş ve Ammar b. Yasir'i sorup yanına varmış, "Ey Ebu Yakzan! demiş, Ben müslüman oldum diye şahadet ettim, kavimim ise sizin geldiğinizi işitince kaçtılar, ben kaldım; benim müslüman olmam yann bir fayda verir mi, yoksa ben de kaçayım mı?" diye sormuş, Ammar da, "Hayır kaçma! Sana fayda verir." demiş. O da kağmamıştı. Sabahleyin Halid akin etmiş, o adaman başka kimseyi bulamamışlar. Onu malî ile beraber tutmuşlar. Ammar, haber alınca Halid'e gelmiş, "O adamı bırak, çünkü o müslüman oldu ve ben ona eman verdim." demiş. Halid de, "Sen kim oluyorsun da adam kurtanyorsun." diye çıkmış ve bundan dolayı birbirlerine söz atmışlar. Nihayet Resulullah'a mahkeme için başvurmuşlar. Hz. Peygamber, Ammar'ın eman vermesine izin vermiş ve bir daha amire karşı böyle kendi kendine söz vermesini de hatırlatmış, bunun üzerine peygamberin yanında da atmışlar. Halid, "Ey Allah'ın elçisi! Bu bumu kesik kolenin bana sövmesine müsaade eder misin?" demiş. Resulullah da: "Ey Halid! Ammar'ı kötölemeyi, çünkü Ammar'ı kötöleyeni Allah kötüler Ammar'a karşı kin besleyenden Allah nefret eder, Ammar'a lanet edene Allah lanet eder." buyurmuş. Ammar da öfke ile kalkmış. Bunun üzerine Halid, arkasından koşup elbisinden tutmuş, özür dilemiş, o da razı olmuştu. İşte âyeti bunun üzerine indi, diye nakledilmiştir. Bu iki rivâyetin çözümüne göre âyet, müfreze komutanları ve askerî işler sebebiyle inmiş ve fakat itaat meselesini genel olarak esaslı bir nizamla bağlamıştır.

Bundan dolayı Ey müminler! gerek genel bir şekilde birbirinizle ve gerek yetkililer ile sizin aranızda ve gerekse yetkili olanlar arasında herhangi bir şey hakkında tartışsanız onu Allah'a ve Resulüne götürünüz. Yani yalnız kendi arzu ve isteğinizle halletmeye kalkışmayınız. Çarpışmadara düşmeyiniz. Başkalarına da gitmeyiniz de önce Allah'ı, ikinci olarak Hz. Muhammed'i kendinize başvurulacak yer biliniz, bu hükme ve bu mahkemeye müracaat ediniz. Aranızda biricik hakem ve hakim Allah ve Peygamberini tanyınız. Değişik hükümlerinizi, fikirlerinizi Allah'ın âyetlerine ve Hz. Muhammed'in açıklamalarına tatbik ederek ve uyduarak birleştiriniz ki, Allah'a müracaat, Allah'ın birliğine inanmada samimiyetle Allah'ın âyetlerini araştırarak ve incelemekle, Resulüne müracaat da zamanında kendisine ve ondan sonra sünnetine ve hâlifelerine durumu arz etmekle olur. Zâhiriyye (mezhebi âlimleri) bu âyetten hareketle ihtilafa düşülen meselelerde mutlaka Kur'an ve Sünnete başvurmamın vacib olduğuna ve bundan dolayı kıyas ile amel etmenin caiz olamayacağını zannetmişlerse de besbellidir ki, Kur'an ve Sünnetle açıkça anlatılmamış hususları, çekime halinde Kur'an ve Sünnete başvurmak için sebeplerini ve illetlerini düşünmekle benzerleriyle mukayese etmekten başka bir yol yoktur. Kıyastan maksat da zaten budur. Fıkıh ve hikmet de budur. Demek ki, İslâm da dört çeşit hüküm vardır.

Kur'an'da açıkça belirtilen, sünnette açıkça belirtilen, yetkililerin ittifakıyla üzerinde ittifak edilen ve sahih kıyas ile nasıllardan çıkarılan hükümler. Bununla beraber bu dördüncüsü ile ihtilaf azaaltılabilirse de tamamen birleştirilemez. Bunda anlaşmazlık çıktığı zamanda yetkililerin şurasına ve nihâyet sultanın emrine müracaat olunur ki, bu da "Allah'a itaat ediniz, Resul'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz." emri gereğince Allah'ın emrine müracaat etmektir. Ve "Emanetleri ehline vermenizi emrediyor." (Nisâ, 4/58) bunun da kaynağıdır. Ve mutlaka müslümanlar bir olayda ihtilafa düştükleri zaman ilk önce Allah'ın birliğine inanmak, emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek vazifelerini göz önünde bulundurup, kendilerini Allah'ın ve Peygamberin huzurunda toplamış görerek ona göre düşünceleri ve fikirlerini ve arzularını Allah Teâlâ'nın himayesi altına vermeleri ve daima hakkın birliği yolunda gitmeleri lazım gelir. Eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman ediyorsanız böyle yaparsınız, Allah'a ve Resulüne ve yetkililere itaat eder ve şâyet bir şeyde aranızda çekişme olursa onda da Allah'ın ve Resulünün hükümlerine baş vurursanız. Bu başvurmak sizin için halen sırf iyiliktir, çekişmeyi keser. Ve sonuç açısından da daha güzeldir.

Bu emirleri tesbit ettikten sonra işin başında adlî ve teşriî (kanun koymaya ait) esaslar üzerinde itaat etmeyi temin etmek ve müminlere adaletle hükmetmek emredilmiş iken, adalet ve hakka aykırı hükmetmeye istekli olmamaları ve muhakeme meselelerinde adaletle aykırı hareketle bulunma vaziyeti almamaları ve tağutlar mahkemesine müracaat etmemeleri gerektiğini telkin ve mümin ismi altında Peygambere itaat etmekten hoşlanmayan ve onun hükmüne razı olmayıp başka mahkemelere müracaat edenlerin münafık olduğuna anlatmak ve sonuçta Resulullah'a itaati sağlamlaştırmak için dikkat çekilerek buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

60- Şunları görmüyor musun? Kendilerinin sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını işi sürüyorlar da tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde, tağut önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları bir daha dönemeyecekleri kadar iyice sapıklığa düşürmek istiyor.

61- Onlara: "Allah'ın indirmediği ve Peygambere gelini!" denince, münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.

62- Ya nasıl, elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince, hemen sana geldiler de: "Biz sadece iyilik etmek ve arayı bulmak istedik." diye Allah'a yemin ediyorlar.

63- Onlara, Allah'ın kâblilerindeki bildiği kimselerdir; Onlara aldırma, onlara ögüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!

64- Biz hangi peygamberi gönderdikse, sırf Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileselerdi ve Resul de onların bağışlanmasını dileseydi, elbette Allah'ı affedici, merhametli bulurlardı.

65- Hayır! Rabbine andolsun ki iş bildikleri gibi değil, onlar aralarından çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.

66- Eğer biz onlara: "Kendinizi öldürün, veya yurtlarınızdan çıkın." diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapamazlardı. Fakat kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de daha sağlam olurdu.

67- Ve o zaman elbette kendilerine katımızdan büyük mükafat verirdik.

68- Ve onları elbette doğru yola iletirdik.

69- Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle, iyilerle birlikte dir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!

70- Bu lütf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.

60- Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ettiklerini iddia edenlere, dış görünüşe göre müslüman görünüp münafık olanlara baksana! Muhakeme olunmak üzere tağuta, yani Allah'tan korkmaz azgın şeytana başvurmak istiyorlar. Halbuki "Kim tağutu inkar edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopyamam sağlam bir kulpa yapıpmıştır. Allah işitendir, bilendir." (Bakara, 2/256) âyeti gereğince tağutu inkâr etmek kendilerine emredilmiş bulunuyordu. Böyle iken tağutun mahkemesine gitmek istiyorlar. "Şeytan, onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor." Bu âyetin indirilmesinin sebebi olmak üzere birkaç ayrı rivâyet edilmiştir. Birçok tefsircilerin İbnü Abbas'tan rivâyet ettikleri açıklamalana göre bir münafık ile bir yahudi kavga etmişler. Yahudi yargılanmak için Hz. Peygambere başvurmayı, münafık da yahudilerin başkanı olan Ka'b b. Eşref'e gitmeyi teklif etmiş. Çünkü yahudi haklı, münafık haksızmış. Halbuki Hz. Peygamberin ancak hak

ve adaletle hükmettiği Ka'b b. Eşref'in rüşvete düşkün bulunduğu her iki tarafça bilindiğinden yahudi, Peygambere basırmayı, münafık da Ka'b'a basırmayı istiyormuş. Nihâyet yahudi ısrar etmiş, Resulullah'a basırmuşlar. Yahudinin lehine, münafıkın aleyhine (zaranna) hüküm çıkınca münafık razı olmamış, "Haydi Ömer'e gidelim aramızda o hakem olsun." diye teklif etmiş. Hz. Ömer'in yanına varmışlar. Yahudi, "Resulullah benim lehime hükmetti, bu onun hükmüne razı olmadı." diye anlatmış. Bunun üzerine Hz. Ömer münafığı "öyle mi?" diye sormuş. O da "evet" demiş. Bunun üzerine, "yerinizde durunuz, azıcık dışarı çıkayım, gelir hükmümü veririm." diyerek çıkmış, varıp kılıcını kuşanmış gelmiş ve derhal münafıkın boynunu vurmuş, işini bitirmiş, sonra, "Madem ki beni hakem yaptınız, işte Allah'ın hükmüne ve Resulünün hükmüne razı olmayan hakkında benim hükmüm budur." demiş. Yahudi kaçmış. Bundan dolayı münafığın akrabaları Hz. Peygambere şikâyet etmişler. Hz. Peygamber Ömer'i getirtmiş, olayı sormuş, o da, "Hükmünü reddetti ey Allah'ın elçisi!" diye cevap vermiş. O zaman hemen Cebrail (a.s.) gelip, "Ömer, faruktur, hak ile batılı birbirinden ayırdı." demiş. Hz. Peygamber (s.a.) de Hz. Ömer'e "sen faruksun" buyurmuştur. Bu durumda demek ki, tağut, Ka'b b. Eşref'e işarettir. Şa'b'den nakledilen bir rivâyete göre de bu münafık, hasmını Cüheyne kabilesinden bir kahine de davet etmiş, orada muhakeme olmuşlardı. Süddü'nin açıklamasına göre de olay Kurayza oğulları ile Nadir oğulları arasında öldürülmüş olarak bulunan biri hakkında meydana gelmiş. Her iki taraftan müslüman olanlar Hz. Peygamber'e gidip yargılanmak istemişler. Münafıklar da bundan çekipnin kahin Ebu Berdetü'l-Eslemî'ye basırmakla yargılanma isteğinde ısrar etmişler ve ona gitmişlerdi. Çünkü (bu konuda) şöyle buyuruluyor:

61-66- Onlara "Allah'ın indirdiği şeriatı ve Peygambere geliniz!" denildiği vakit de Ey Muhammed! Münafıklan gördün ki, senden yüz çevirmeye ve çekinmeye kalkışıyorlar, kalkışıyorlar amma elleriyle yaptıkları bu cinâyetten dolayı başlarına bir musibet gelince nasıl oluyor? Sonra sana gelmişler, "Allah'a yemin ederiz ki, bizim kötü niyetimiz yoktu, maksadımız iyilik yapmak ve Allah'ın yardımına kavuşmaktır." diye Allah'a yemin ediyorlar. Bunlar öyle kimselerdir ki, kalblerindeki kötülüğün derecesini Allah bilir. Bundan dolayı bunlara yüz verme, acı ve etkili vaaz ile ders ver. Ve kendileri hakkında öyle belâğ ve etkili bir söz söyle ki canlarına işlesin. Bunlar, Peygamberin ne demek olduğunu anlamıyorlar. Halbuki biz herhangi bir Peygamberi gönderdik ise, ancak Allah'ın izni ile itaat olunmak için göndermişizdir. Bundan dolayı Peygambere itaat, Allah'ın emrine itaat, ona isyan ise Allah'a isyandır. Hayır. Ey Muhammed! Rabbinde yemin olsun ki, mümin olduklarını iddia edenler, mümin olamazlar, aralarında çatallanmış, çekşimeli işlerde seni hakem yapıp sana müracaat edinceye kadar. Sonra verdiği hükümden gönüllerinde hiçbir sıkıntı hissetmesinler ve tam bir teslimiyetle açık ve gizli olarak sana boyun eğsinler. İşte o zaman gerçek mümin olurlar. Eğer biz onlara kendinizi öldürünüz veya yurtlanından çıkınız diye yazmış olsaydık İsrailoğullarında olduğu gibi gûnahtan tevbe etmek ve kurtulmak için, kendi elleri ile intihar etmeyi veya vatanlarından çıkıp gitmeyi farz kılıp teklif etseydik pek azı harîc olmak üzere onlar bunu yapmazlardı. Fakat Hz. Muhammed'in şeriatında böyle ağır bir yükümlülük yoktur. Bilakis "Ve nefislerinizi öldürmeyiniz." (Nisâ, 4/29) hükmü vardır. Kendilerini ve vatanlarını ve dinlerini savunmak ve tehlikeden, musibetten korumak emirleri vardır. Bundan dolayı bunu candan kabul etmemek, samimiyyete mümin olmamak, nefisine ve vatanına zulmetmekdir. Eğer onlar, verilen ve verilecek olan vaaz ve öğütlerin gereğini yapmış olsalardı mutlaka kendileri için bir hayır ve pek fazla hayırdı kalmalarına sebep olurdu. Biz burada önceki âyetlerden hareket etmekle şu mânâyı daha uygun buluyoruz: Yurtlanndan, vatanlanndan çıkmak şöyle dursun, onda kuvvette yerleşme ve kalmalarına sebep olurdu

67-70- ve bu takdirde tarafımızdan kendilerine gerçekten büyük bir mükâfat da verirdik. Hem onları şüphesiz doğru bir yola iletirdik. Çünkü "Her kim Allah'a ve Resûle itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddikler, şehidler ve salih kimselerle birlikte dirler." şu halde:

Meâl-i Şerifi

71- Ey iman edenler! Düşmana karşı her türlü savunma tedbirinizi alınız. Onlara karşı ya küçük birlikler halinde hareket ediniz veya topyekûn seferber olunuz.

72- Şüphesiz içinizden bir kısmı vardır ki, pek ağır davranır. Eğer başınıza bir musibet gelirse: "Allah bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım." der.

73- Ve eğer Allah'tan size bir lûtf ve zafer erişecek olsa, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi, bu sefer de hiç şüphesiz şöyle diyecek: "Ah ne olurdu, onlarla beraber olaydım da büyük murada ereydim."

74- O halde geçici dünya hayatını, ebedî ahiret hayatı karşılığında satacak olanlar, Allah yolunda savaşınlar. Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, her iki durumda da biz ona yarın pek büyük bir mükâfat vereceğiz.

75- Hem size ne oluyor ki, Allah yolunda: "Ey Rabbimiz! bizleri bu halkı zâlim olan memleketten çıkar, tarafından bizi iyi idare edecek bir sahip ve bize katından bir kurtarıcı gönder" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların kurtarılması uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?

76- İman edenler, Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tağut yolunda savaşırlar. O halde siz şeytanın taraftarlarına karşı savaşın. Çünkü şeytanın hilesi zayıftır.

77- Kendilerine, "Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın, zekatı verin" denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Ne olurdu bize azıcık bir müddet daha tanımış olsaydın da biraz daha yaşasaydık?" derler. Onlara de ki: "Dünya zevki ne de olsa azdır, ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan için daha hayırlıdır ve size kıl kadar haksızlık edilmez."

78- Her nerede olursanız olun ölüm size yetişir, son derece sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine kurtulamazsınız. Onlara bir iyilik erişirse "Bu, Allahtandır" derler, bir kötülüğe uğarlarsa, "Bu, senin yüzündendir." derler. Ey Muhammed! De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu topluma ne oluyor ki, hiç söz anlamaya yanaşmıyorlar?

79- (Ey insanoğlu!) sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindendir. Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara bir elçi olarak gönderdik. Buna şahit olarak da Allah yeter.

80- Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara bekçi olarak göndermedik.

81- Sana "Peki" derler, fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin (gündüz) söylemiş olduklarının tersini kurarlar. Allah onun geceleyin tasarladıklarını yazıyor. Sen onlara aldırma. Allah'a güven. Vekil olarak Allah yeter.

82- Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.

83- Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anarlardı. Allah'ın üzerinizdeki lûtfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız harîc, şeytana uyardınız.

84- (Ey Muhammed) Allah yolunda savaş! Sen ancak kendi yaptığının sorumlusun. Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki, Allah kâfirlerin gücünü kırar. Hiç şüphesiz ki Allah kuvvet ve kudretçe çok daha güçlü, ve cezası daha

çetindir.

85- Kim güzel bir işte aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona da o kötülükten bir pay vardır. Allah her şeyi gözetip karşılığını verir.

86- Siz bir selam ile selamlaştığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle karşılık verin veya verilen selamı aynen iade edin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.

71-72- Uyanık ve ihtiyatlı bulununuz; düşmandan sakınmak için maddî ve manevî bütün sebepleri ve vasıtalarınızı edininiz, silâhınızı alınız da onlara karşı takım takım, bölük bölük hareket ediniz.

Sûbat: Sübe'nin çoğuludur. Sübe, ondan fazla erkekten oluşan cemaat demektir. Veya hepiniz birlikte seferber olunuz ve şüphesiz içinizden öyle kimseler vardır ki mutlaka ağır davranır, geri kalır durur da şayet başınıza bir musibet gelirse, yani başanlı olmadığınız, sıkıntılar çektiğiniz veya şehid olduğunuz takdirde ne iyi Allah bana lutfetti, nimetler verdi. Çünkü ben onlarla beraber bulunmadım, der. Üzülecek yerde sevinir, ve fakat Allah tarafından bir lûtf ve ihsan size ulaşırsa, fethiler yaparak ganimeti elde ederseniz sanki onunla sizin aranızda hiç bir sevgi olmamış, yabancılar gibi mutlakla diyecektir ki: Ah ne olurdu, keşke ben de onlarla beraber olaydım da büyük maksatlara ereyeydim. Yani sizin başanlı ve muzafer olmanızdan bir dost memnuniyeti kadar memnun olmayacak, memnuniyeti yerine üzülecek, sizinle beraber bulunmadığına ahiret düşüncesiyle değil, yalnız dünya sevgisiyle pişman olacaklardır. Bundan dolayı bunlar böyle yapmaya devam etsinler,

73- 75- dünya hayatını ahirete satan, bu güne aldanmayıp sonunu gözetin ihlas sahibi daima hazır bulunup savaşınsın... Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, her iki durumda da biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz Burada savunma şeklindeki savaştan başka, hücum şeklindeki savaşa da işaret etmek ve bunun gibi bir maksat ve hikmetle savaşın meşru olabileceğini anlatmak gayesiyle buyruluyor ki: ne menfaatiniz, ne hakkınız ve ne mazeretiniz var ki, Allah yolunda ve zulüm ile baskı altında kalmış, "Ey Rabbimiz! Bizi halkı zâlim olan, zâlimler elinde bulunan şu memleketten çıkar ve bize kendi tarafından bizi sever ve gözetir bir sahip ve idareci gönder. Yine tarafından bize bu zâlimlere karşı yardım edecek bir yardımcı gönder." deyip duran zayıf ve garesiz erkekler ve kadınlar ve çocukları kurtarılması uğrunda savaşılmayacakmışınız?" İşte bu Ümmü'l-Kurâ olan Mekke'ye işarettir ki, müşrik olan Mekke halkı, zayıflara ve özellikle içlerinden bulunan müminlere son derece zulüm ve eziyet ediyorlardı ve zaten; "Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür." (Lokman, 31/13) âyetinin mânâsı gereğince Allah'a şirk koşmak zulümlerin başı olan büyük bir zulümdür. Allah Teâlâ zulme uğrayanların dualarını kabul ve Peygamberinin eli ile Mekke'nin fethini nasib edip Hz. Muhammed'in veliliği ve yardımı ile maksadına erişirmiş ve onu aziz kılmıştır. Demek ki savaş, ile bir yeri ıgal etmek ancak böyle Allah nzası için zulme uğrayanları, zalimlerin pençesinden kurtarmak ve halk üzerinde Allah Teâlâ'nın adil hükümlerini ve rahmetini tatbik etmek için meşru olabilir, yoksa zulüm ve baskıyı yaygınlaştırmak ve memleketleri istila etmek gibi sırf tecavüz ve saldırı için savaşmak asla meşru değildir. Tam bir açıklama için bu önemli nokta yani savaşın gayesi meselesi, bir de şu şekilde âyetlerle tesbit edilmiştir:

76- İman edenler Allah yolunda savaşırılar kâfirler de tağutun yolunda, yani Allah'tan başka kendilerine tapılan azgınlr yolunda, azgınlık ve şeytanlık uğrunda savaşırılar. Bundan dolayı siz (savaşa) hazırlanınız da şeytan dostlarına, şeytan taraftarlarına karşı savaşınız ve korkmayınız, çünkü Hakk'a karşı şeytanın hile ve tuzağı zayıftır.

Tefsirciler diyorlar ki, bunun için hak ve iyilik taraftarları hayatlarında yoksulluk ve sıkıntı içinde bulunsalar bile sonsuza kadar azıcık olarak güzel hatıraları baki kalır. Bu gün olmazsa yarın mutlaka mutlu olurlar. Kötülük, şeytanlık, azgınlık ve yalanlılıkla hükmeden zorbalan zorbalıklardan da nasıl olsa söner, yerlerinde yellere eser, şayet anılırlarsa lanetle anılırlar. "Muhakkak ki yeryüzüne salih kullanm varis olacaklardır." (Enbiya, 21/105), "İşte o ahiret yurdu, bu onu yeryüzünde kibir ve fesat arzusu bulunmayanlara veririz. Akıbet muttakilerindir." (Kasas, 28/83).

Bir şairin dediği gibi:

Zulmün topu var, dehşeti var, savleti varsa
Hakkın da bükülmez kolu var, kuvveti vardır.

"Yani zulmün topu, dehşeti ve saldırganlığı varsa, buna karşılık Hakk'ın da bükülmez kolu ve kuvveti vardır."

77-Böyle iken, Baksana o bir zamanlar kendilerine, ellerinizi (savaştan) çekiniz, sakın savaşa sebep olmayınız ve siz hemen namazı dosdoğru kılınız, zekatı veriniz, denilenleri görmedin mi? Yani savaş ve çarpışmanın zamanı değil iken, "Bize bir hükümdar gönder. (Onun önderliğinde) Allah yolunda savaşalım." (Bakara, 2/246) diyenler gibi savaşa taraftar olup da sakın savaşmayınız diye men edilenler üzerlerine savaşmak yazılıp farz kılınca, savaş kesin bir vazife halini alınca bunlardan bir kısmı Allah'tan korkar gibi veya daha şiddetli bir şekilde insanlardan korkmaya başladılar. Sözü olarak veya davranışlarıyla dediler ki: Ey Rabbimiz! Bize savaşmayı niçin yazdın, niçin takdir ettin, veya niçin farz kıldın? Bizi çok uzak değil yakın bir zamana kadar geciktirseydin. Az bir müddet daha bize mühlet verseydin de biraz daha yaşasak ne olurdu? Ey Muhammed! Sen bunlara de ki: Dünya malı ne olursa olsun azdır, mutlaka geçicidir. Ahiret ise muttakil olan, fenalıktan korunabilenler için daha hayırlıdır. Size kıl kadar zulüm edilmez veya onlar zulme uğramazlar.

FETİL: Huma çekirdeğinin ortasındaki yanktaki ince iplik gibi çizgi demek olup azlık ve önemsizlikte mesel olarak kullanılır ki, Türkçemizde "kıl kadar" diye ifade edilir.

78- Her nerede olursanız olunuz ölüm size yetişir. Yüksek kalelerde veya sağlam saraylarda, hatta gökteki yıldızlarda dahi bulunsanız yine ölüm gelir sizi bulur. Bundan dolayı ölüm korkusu ile vazifeden kaçınmanın hiçbir anlamı yoktur. Madem ki mutlaka bir ölüm vardır. Ona her zaman hazır olmalı, dünya hayatına bağlanmamalı, vazifeyi seve seve yapmalıdır. Bir de Ey Muhammed! Bir takım kimseler -ve özellikle münafıklar- kendilerine bir iyilik, bir nimet veya herhangi bir güzelliik nasib olursa "bu Allah tarafından" diyorlar. Allah'tan biliyorlar. Ve eğer başlanınızda bir bela veya herhangi bir kötülük gelirse "bu senin tarafından" diyorlar.

Bu hususta şöyle rivayet edilmiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman Medine'de bolluk ve ucuzluk olmuştu. Hz. Muhammed'in insanları İslâm'a davet etmesi üzerine yahudilerin inadı ve münafıkların münafıklığı ortaya çıktı. İslarlarda kitlık ve pahallılık görülmeye başladı. Bunda belki Medine'nin kalabalık olmaya başlamasının da bir rolü düşünülse bile, yağmurların alışımlınsın aksine az yağmış, meyvye ve ürünlerin olmaması gibi tabii durumlar da vardır ki, "Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderirdiysek, ora halkını (Peygamberlere baş kaldırdıklarından ötürü bize) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkışızdır." (Araf, 7/94) âyetinde her peygamberin gönderildiği memlekette başlangıçta böyle bir darlık ve sıkıntının yüz göstermesi de Allah'ın âdeti olduğu açıkça belirtilmiştir. İşte o zaman yahudiler ve münafıklar; "Biz böyle uğursuz bir adam görmedik. Bu geledi meyvalarımız az biter oldu ve fiyatlar arttı, pahallılık çoğaldı." diyorlar. Bolluğu ve ucuzluğu Allah'a, darlığı ve pahallılığı Peygambere isnad ediyorlardı. Çünkü "Onlara bir iyilik (bolluk) gelince, (Bu bizim hakkımızdır.) derler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse Musa ve onunla beraber olanlar uğursuz sayarlardı." (Araf, 7/131) âyetinin mânâsından anlaşıldığı gibi vaktiyle Hz. Musa'yı da böyle uğursuz saymışlardı. Bu âyetin iniş sebebi bu olmuş. Fakat âyet, beyanın geliş itibarıyla savaş durumlarını da ilgilendirdiğinden iyilikler ve kötülükler, bolluk veya darlık, sıhhat veya hastalık, hayat veya ölümünden başka, zafer veya yenilgi gibi savaş sonuçlarını da kapsayacak bir şekilde ifade edilmiştir.

Ey Muhammed! De ki, başınıza gelen iyi ve kötü şeylerin hepsi Allah tarafından.

Onun yaratması ve takdiri ile. İyilikler, Allah'ın bir insanı, kötülükler de Allah'ın yardımı kesmesidir. Bu böyle iken bu adamların ne çıkan var ki bir sözü veya olayı fıkhı ile, yani sımı ve hikmeti ile anlamaya yaklaşmazlar da Allah tarafından başlarına gelen felaketi peygambere isnad etmeğe kalkışırlar.

Şimdi de öyle bizi niye dine davet edip duyuruyorsun? Kâfirlik de Allah'tandır demeye kalkışırlar. Çünkü söz anlamamak yüzünden denilince bir taraftan bundan insanın çalışmasını ve iradesini inkar etmeye, kulların işlerinde cebr (zorlama) mânâsını çıkarmaya kalkışırlar. Diğer taraftan öyle ise sorumluluk nerede kalmı? Allah'a inanma ve iman etmenin tabiat tasavvurundan ne farkı olur? Allah'a kötülük nasıl isnat edilir? Allah'ın zararlı olan bir şeyi yaratması nasıl caiz olur, gibi şüphelere saplanırlar.

79-Bu konuda Ey Muhammed, hitaba layık ve Allah'ın sözünü anlayacak olan sensin, dinle: Sana gelen her iyilik, her menfaat, itaat ve mukâfat Allah'tandır, çalıp kazanman olsa da olmasa da Allah'tandır. Çünkü Allah dilemeyince hiçbir şey olmaz. Allah Teâlâ Rahman ve Rahim olduğu için de iyilikler O'nun irade ve takdirine, yaratma ve var etmesine dayanmakla beraber, O'nun rzasına da tamamen uygundur. Bunun için insanın çalıp kazanmasıyla ilgili olmayan iyilikler yalnız Allah'ın ihsanı olduğu gibi, insan iradesiyle ilgili iyilikler de Allah'ın takdir ve yaratmasına, hükümünü yürütmesine ve başarılı kılmasına, irade ve rzasına uygun olması hasebiyle yine O'nun bir ihsanıdır. Bunun için subjektif, objektif, maddî, manevî, çalıp olarak kazanılan ve çalışmadan elde edilen mutlak şekilde bütün iyilikler Allah'tan bilinmelidir. Başına gelen her kötülük ise kendi nefisindendir, kendi günah veya kusurundandır. Gerçi "Hepsi Allah'tandır." âyeti gereğince bu da Allah katındandır. Allah takdir ve irade etmese olsaydı bu da olamazdı. Fakat bunda yapma veya yasa terk etme yönünden mutlaka senin sebep olman vardır. Bunun esası senin kendin, senin arzun veya senin kusurun, senin hata ve senin acizliğin ve senin özündür. Çünkü sen başlangıçta kendi nefsinde ve aslında her şeyi doğru yeten ve varlığın başlangıcı olsaydın elbette kendine hiçbir günahı yaptırmazdın ve hiçbir taraftan sana bir zararın gelmesi ihtimali olmazdı. Bundan dolayı birinci derecede günahlardan kaynağı, yokluğun aslı ve yalnız mümkün olan yaratıkların mahiyetinin kendi acizliğidir. Allah, ona herhangi bir var oluş anlamı bol bol iyilik insan etmese o derhal yok olur gider. İkinci, başa gelen kötülüklerin bir kısmı insanın arzu ve iradesine bağlıdır. İnsan onu nefsinde tecelli eden bir irade ve istek ile bilerek veya bilmeyerek bizzat veya dolayısıyla ister. Hatta ısrar da eder, irade ve istek kuvveti nefsinde bir iyilik olduğu halde istenen maksat, iyilik de kötülük de olabilir. Allah Teâlâ da cimri olmadığının kulumun iradesine izin verip hükümünü yürüterek maksadını yaratır ve istenen kötülük yine Allah katından gelmekle beraber, sebep ve çıkış yeri kulların nefsi ve onların kazancı yeten ve sorumluluk da yapana ait olur. "Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, çoğunu affeder." (Şûra, 42/30). Üçüncüsü, genel anlamıyla "seyyie" sadece günah değil, meşakkat ve sıkıntılar da kapsadığına göre bazı sıkıntılar, acılar vardır ki nefsi temizlemeye sebep ve günahlara keffaret ve bundan dolayı iyiliğin başlangıcı olur.

Bu gibi kötülüklerin de başa gelmesi yalnız nefsin ıslahı veya kurtuluşu hikmetine dayandığından bu da Allah katından gelmekle beraber buna "nefsin için" mânâsına "nefsinden" demek doğru olursa da bunu iyilikten saymak daha uygundur. Bundan dolayı, her ne şekilde olursa olsun kötülük önce kula nisbet edilmeli, insan onu kendisinden bilmeli ve bununla birlikte "Allah katından" olduğunu da unutmamalıdır. Bu âyetten, Mutezîlîlerin istenerek yapılan işlerde kulum kendi yaptıklarının yaratıcısı olduğunu, çıkarmaya kalkışmasını doğru değildir. Çünkü âyeti böyle bir iddiaya aykındır. Hülâsa, "Her şey Allah'tandır." Fakat bundan cebir (zorlama) anlaşılmalıdır. Âyetinin açıklamasına uygun olarak ne zorlama, ne serbestlik "ikisi arasında bir durum," bir adalet ve sorumluluk anlaşılmalıdır ki, burada de ki, "İyi ve kötü herşey Allah'tandır." iman esasının güzel bir açıklaması vardır. Ve bu açıklama kendisini iyi, başkasını kötü, iyiliği kendinden, kötülüğü başkasından bilen cahil ve gururlu insanlığın gururuna karşı bir ders olduğu gibi; kendisini ne iyilik, ne de kötülük hiçbir şeyle ilgili saymayan tembel insanlığın tembelliğine ve ilişkisizliğine karşı da bir derstir. Mutlaka şunu iyi düşünmek gerekir ki, hem hem de olması, Allah ile insan arasında önemli bir ilginin varlığına delalet eder ki, bu da, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara, 2/30) âyetinde anlatılan vekillik; "Biz emaneti gönlere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) âyetinin yüce açıklamasında arz edilen emanet meseleleridir. Nefis, ne zaman kendini ileri sürer, hareketlerini ve iradelerini kendi hesabına yapmaya kalkışırsa, vekilliği ve emaneti kötüye kullanmış olur ve kötülüğün kaynağı olmuş olur. Ve her ne vakt iradesini, emanetin yerine getirilmesi ve vekillik vazifesinin yürütülmesi açısından harcar, kendini Allah'ın iradesine teslim etmese, o zaman da Allah'ın iyiliklerine mazhar olur. Ve işte insanlık mertebeleri bu iki itibarı ortaya çıkmasına bağlıdır. Ve bunun en başında peygamberlik mertebesi, onun başında da genel ehlîlik (Peygamberlik) mertebesi vardır. Bunun için burada Hz. Peygamber'in bütün insanlığı peygamberliği âyetle ifade edilerek, bütün iyiliklere nail olduğu işaretleniyor ki: Ve biz seni bütün insanlara elçi olarak gönderdik, sen onlara nefsin değil, Rabbinin iradelerini, besbelli gücünü göstereceksin. Bundan dolayı senin nefsin, kendi hesabına ortaya çıkmaktan berî kılınmıştır. Sen hiç bir zaman kötülük kaynağı olmasın ve buna şahid olarak Allah yeter. Allah'ın emrine bizzat Allah'ın şahitliğinden daha açık hiçbir şey yoktur. Sen, sözlerini, işlerinde ve iradelerinde senin değil Allah Teâlâ'nın kudret, irade ve rzasını göstereceksin, hakkın iyiliklerini ortaya çıkaracaksın. "Allah'ın, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etmiş." (Âl-i İmran, 3/18) olduğu gibi, "Allah'ın, Muhammed'in kendi elçisi olduğuna şahitlik etmiş" olduğu da anlaşılacaktır.

80-81-Bilindiği gibi elçiyi itaat, elçiyi gönderene itaattir. Bunun için her kim Allah'ın elçisine itaat etirse Allah'a itaat etmiş olur. Her kim de nefsiye uyar, itaatten yüz çevirirse onu kötülüklerden koruyacağım diye uğraşma. Çünkü biz seni onların başına bir koruyucu olarak göndermedik, elçi olarak gönderdik. Artık onlar, kötülük kaynağı olan nefislerdir, elbette kötülükleri yapacaklardır. Sen onların kötülüklerini, kötülüklerin cezasından koruyamazsın. Onlar yani "başüstüne" de, derler. Sonra yanından çıkılar mı bir kısmı geceleyin sana söyleyeceğinin veya senin söyleyeceğinin tersini söyler, başka bir ifade ile, sana verdiği sözün veya senden aldığı emrin tersini yapmak için beyt yapmaya çalışır gibi yalan dolan uydurmakla uğraşır, dediği halde gönlünde isyanı kurar, sıkıntı çıkarmaya uğraşır, kalbinde daima bunu gizler. "Kim peygambere itaat etmese Allah'a itaat etmiş olur." hükmüne karşı münafıkların bir kısmı artık Muhammed, Allah'ın iddiasında bulunmaya kalkışıyor demek istemiş, bunun üzerine bu âyet inmiştir. (Âl-i İmran, sûresindeki "De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz." (3/31) âyetinin tefsirine bkz.) Onlar gönlülerinde ne gizlerlerse Allah onu yazar, vahy ile sana bildirir. Kur'an'a geçirir veya sırası gelince cezalarını vermek üzere defterlerine geçirir. Bundan dolayı sen onlara bakma, her hususta Allah'a dayan, bunları da ona havale et Allah Teâlâ vekil olarak yeter.

82- Bunlar hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmüyorlar mı? Eğer bu Kur'an, yahut senin söylediklerin Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı bunda bir çok tutarsızlık bulacaklardı. Böylece gâipten verilen haberin ve özellikle gizli gizli kalblerinde gizledikleri şeylerden haber veren bu kadar haberlerin şaşan, doğru olmayan, gerçeğe uygun olmayan yalanlarını yanlışlarını bulabilirdi. Halbuki bulamıyorlar ve bulamazlar. Kendilerinin başka kimsenin haberdar olmadığı durumları, fikirlerini ve sırfını Kur'an'ın ve Peygamberin, olduğu gibi ve ihtilâfız haber verdiğini görüyorlar. Bunun sonunu düşünmeleri ve Allah tarafından olduğunu doğrulamaları gerekir. Kur'an'ın ne verdiği haberlerinde, ne de vaad ve tehditinde aksine gelişen hiçbir şey bulunamamıştır ve bulunamaz. Bundan başka Kur'an bir Allah vergisi olmasaydı, bunu baştan başa ıcazkar (herkesin yapamayacağı şekilde fasih), benzeri olmayan bir belağat ve fesahat içinde cereyan etmiş, gitmiş bulmazlardı. Bir kısmını fasih, bir kısmını kusurlu, bir kısmını

kolay ve bir kısmını zor, karşı çıkılabilir ve mutlaka çıkılabilir, değişik, çok değişik bir şekilde bulurlardı. Bu kadar beyan çeşitlerinin ve makamların farklı olması ile beraber hepsini birbirine benzeyen ve birbirine uygun bir fitrat düzeni, sağlam ve kusursuz bir metin içinde bulamazlardı. Beyan üslubunda tabiatın zorlamasından, düşünce ile ilgili zorlanmalardan, hak ve iyiliği, doğru düşünmeyi hedef edinmeyen, nefse ait maksatlar, nefis ve şehvetle ilgili meyillerden bir çok nişaneler bulurlardı. Daha sonra kırâet ve hükümlerinde, süre ve âyetlerinde, maksat ve mânâların, hikmet ve yararlann, durumların gereğinin çeşitli ve değişik olmasıyla uyumlu ve hepsinde Allah'ın hükümünün hissedilen akışını gösteren ahenkli bir çeşitlilik ve değişiklik bulmazlar. Değişik ve tahrif edilmiş (bozulmuş) Tevrat ve İncil nüshalarında açıkça görüldüğü üzere, nesih ve değiştirme konusu olmayan aynı olayda, aynı zamanda bir çok uyumsuzlukla değişik ve çelişkili nice haberler, hükümler bulurlardı. Evet Kur'an'da zamanların, yerlerin ve durumların değişmesine göre değişik hükümleri ve çeşitli mânâları ifade eden kırâet ve lafızlar vardır. Ve bu açıdan birbiryle çelişkili olduğu görünen âyetler vardır. Fakat bunların hiçbirini Allah'ın birliğine ters düşen aynı olayda, aynı zamanda, aynı şartlar altında çelişkili ve dağınık bir gidişat üzerinde değil, yavaş yavaş birbirini iyice açıklamak, tefsir etmek ve çeşitli durumların gereğine göre hüküm değiştirmek, yine başkasını koymak suretiyle açıklamak ve zaman zaman değiştirmek ve kaldırmakla beraber ederek giden ve sonsuz bir hayatın akışını ve hizmetini devam ettiren özel ve düzenli bir gelişme üzerinde yürür gider ve hakikat gülistanında açılan bütün yaratılış tecellileri ve güzellikleri gibi çokluk içinde birliği ve birlik içinde çeşitlenmeyi ifade eden mükemmel bir ahenk ve uyumlu bir değişiklik ve çeşitlilik arzeder. Ve Kur'an ilminin en büyük önemi ve zevki de içinde fazla karışıklık bulunmayan bu çeşitli ahenk içinde sonunu tam düşünmekle müteşâbih âyetleri muhkem âyetlere havale ederek Kur'an âyetlerinden Allah'ın hükümlerini ve kâinatın olaylarından Allah'ın varlığını okuyup bulmaktır.

Mesela "Hepsi Allah tarafından." ifadesiyle "Sana her ne kötülük isabet ederse kendi nefisindendir." düsturları arasında açık bir çelişki ve zıtlığın bulunduğu zannedilebilir. Halbuki bunlar, birbirini tamamlayan bir açıklama olarak beraberce düşünülmek ve aradaki çelişme noktaları atılıp beraberlik yönleri düşünülmeğe üzere söylenmiş ve, "Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!" (Nisâ, 78) âyeti ile de bu nokta özellikle hatırlatılmış. Burada da ifade edilen değişik hükümlerin, bu gibi çeşitli açıklamaların hükümde çelişkiden değil, hikmet ve faydalar ve durumların gereğine uygun ve ahenkli bir hikmetten ileri geldiği özel bir şekilde anlatılmak ve münafıkların yalan dolanlarına tamamen engel olmak için fazla değişiklik olmadığı ifade edilerek buyurulmuş ve iyice düşünmeye sevk olunmuştur.

83-Yukarda diye Allah'a itaat ile, Hz. Peygamber'e itaat etmek birbirinden ayrıldığı halde burada diye ikisi birleştirilerek Peygambere itaat Allah'a itaate çevrildiği sırada hem idarecelere itaatın hükümünün Peygambere itaat etmeye bağlı ve ona eklenmiş olduğunun anlatılması, hem de müslümanların siyasi yönden eğitimlerinin yükseltilmesi için buyruluyor ki: Bir de kendilerine emniyet veya korkuya dair tatlı yasa bir emir, bir haber, bir şey gelince hemen onu yayarlar; doğru mu, değil mi, yahut yayılmasında bir zarar var mı yok mu, kamu yaran açısından nesredilmesi caiz mi, yoksa gizlenmesi gerekir mi, düşünmeden danışmadan yayarlar Burada gazetecilerin durumuna da temas eden bir uyarı vardır. Bunlar işittikleri bu haberi Peygambere ve kendilerinden olan idarecelere, yani o işte yetkisi ve ihtisası bulunan zatlara veya amirlere götürüp onlara başvursalar, danışsalar veya havale etseler onu içlerinden bilgi ve tecrübeleri ve iyi niyet ve basiretleri sayesinde istinbat edebilecek ve hüküm çıkarabilecek olanlar mutlaka bilirler, ne yapacağını anlar, anlatırlardı.

İSTİNBAT: Çıkarmaktır. "Nebit" de bir kuyu kazılırken ilk çıkan su demektir. İşte çözümü istenen bir olay, bir konu karşısında elde bulunan prensipler ve bilgileri inceleme ve etraflı bilgi edinme, araştırma ve düzeltme ve karşılaştırarak yeni bir bilgi ortaya çıkarmaya da istinbat ve istihrac denilir ki, bu bir meleke ve özel bir kudrettir. Herhangi bir işte böyle bir liyakat ve yeterlik sahibi olanlar, o işin müctehidi ve gerçek sahibi ve Allah katında yetkililerdir. Bunun için yukarıda diye Allah'a ve Peygamberine müracaat edildiği gibi, burada da Allah'ın Peygamberine ve böyle yetkili kimselere müracaat tavsiye edilerek bunlara da itaat etmenin Peygambere itaat etmeye bağlı olduğu bir daha anlatılmıştır. Bundan dolayıdır ki icmada geçerli olan görüş bu gibi yetkili zevatın görüşüdür.

Bu âyet bize özellikle şu hükümleri anlatıyor:

- 1- Olaylara ilgili hükümler içinde doğrudan doğruya âyet ile bilinmeyip istinbat ile bilinecek olanlar da vardır.
- 2- İstinbat da bir delildir.
- 3- İstinbatla ehil olmayan bilgisiz kimselerin olaylarda ve bilmedikleri konularda âlimlere başvurulması ve onlara uyulması gerekir.
- 4- Hz. Peygamber bile istinbat ile mükelleftir. Çünkü den sonra âyeti Peygamberi de kapsadığına şüphe yoktur.

İniş sebebine gelelim: Münafıklar fırsat buldukça düzmece şeyleri ve uydurdukları kötü yalanları yayarlar. Müslümanların zayıflarından bir takım halk da müfrezelerin durumlarıyla ilgili tatlı veya acı herhangi bir haber işittikleri zaman doğruluğunu, yanlışlığını araştırmadan, ne öncesini, ne de neticesini hesaba katmadan doğrudan doğruya yaymaya kalkışırlardı. Ve bu gibi saygısızlıklardan bazı fitneler meydana gelirdi. Tefsircilerin çoğu, bu âyetin bundan dolayı indiğini açıklamışlardır ki, bu şekilde âyetin iniş sebebi, savaş ve askerî durumlarla ilgili olmuş oluyor. Diğer taraftan Sahih-i Müslim'de Hz. Ömer'den, İbnü Abbas kanalıyla rivayet edildiğine göre, Resulullah'ın, kadınlardan bir süre için uzak durduğu esnada, bir gün Hz. Ömer camide insanların, Resulullah bütün hanımlarını boşamış diye üzülerek konuştuklarını görmüş ve bu haberi aklı almadığından derhal koşup iniş isteyerek peygamberin huzuruna girmiş, biraz derdini anlattıktan sonra bir fırsat bulup "kadınlarını boşadın mı?" diye sormuş, "hayır (boşamadım)" cevabını alınca çıkıp "bilesiniz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) kadınlarını boşamadı" diye bir tellal gibi seslenmiştir. Bu âyet de bunun üzerine inmiştir ki, Hz. Ömer'in gerçeği istinbatına (ortaya çıkarmasına) işaret etmekle, onu övmeyi de kapsamaktadır. Bu rivâyete göre âyetin iniş sebebi, Nisâ sûresinin esas itibarıyla içine aldığı aile hükümleri ile bir ilgisiz de vardır. Fakat terbiye ile ilgili hükmü genel olduğundan âyet daha fazla savaşa ilgili durumları ve siyasi eğitimi hedef alan bir nazım üslubuyla ifade buyurulmuştur. Çünkü bunlarda boş boğazlık daha çok yapılır ve daha fazla zararlıdır.

Ey Müslümanlar! Eğer Allah'ın bu fazileti ve rahmeti sizin üzerinizde olmasaydı, yani böyle peygamber ve istinbat gücü yeten ilim ehli yetki sahipleri ile doğru yola irşad ve hidâyeti olmasa muhakkak ki siz çoğunlukla şeytana, şeytan gibi münafıklara uyardınız, sürüklenirdiniz, uymadığınız konular veya uymayan adamlar pek az olurdu. Çünkü az çok aklı olan herhangi bir kimse her konuda şeytana aldanmaz. Kitabın sıraları bilen ve hüküm çıkarmaya gücü yeten yetkililer, çok geniş bilgi sahibi olan âlimlerden olan zatlara da hak ve hayırlı işleri Allah'ın kuvvetiyle birbirinden ayırmaya güçleri yettiğinden bunları da şeytana aldanması pek az olur. Halbuki halk, çoğunlukla aldanır. Bununla birlikte ilim ehlinin aldanmaması da yine Allah'ın fazilet ve rahmeti sayesinde. Bunun için diğer bir âyette: "Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir ebediyyen temize çıkmazdı" (Nur, 24/21) buyurulmuştur. Bundan dolayı bu iki âyet arasındaki lutf ve merhametin farkı unutulmamalıdır. Birisi mutlak, birisi kayıtlıdır.

84-Durum böyle olunca yani savaş yalızmış, mazlumlar (zulme uğrayanlar) inler, aç büyük, dünya malı az, ölüm nasıl olsa takdir edilmiş, hazırlıklı olmak ve itaat etmek lazım olduğu halde münafıklar itaat etmez, hile ve dolandırmaya çalışır, birtakımları da ağır davranır savştan kaçınırsa Ey Muhammed! Bizzat sen Allah yolunda savaş. Sen ancak kendi nefsinle mükellefisin, kendi yaptıklarından sorumlusun. O halde yalnız da kalsan bu vazifeni yap. Müminleri de savaşa teşvik et ve istekli kıl ki Allah'ın kâfirlerin zarar ve kuvvetini önlemesi kuvvetle umulmaktadır. Yani vaad edilmiştir. Bu âyet, Küçük Bedir

savaşı hakkında inmiştir. Âl-i İmran sûresinde. "Onlara bazı kimseler, insanlar, size karşı bir araya geldiler, demişlerdi" (Âl-i İmran, 3/173) âyetinde açıklandığı üzere Hz. Peygamber: "Ben yalnız kalsam yine giderim" buyurdu Ve yetmiş atlı arasında hareket etti. Allah Teâlâ da kâfirlerin kalbine bir korku koydu ve onları (Bedir'e gelmekten) caydırdı. Onlar, Merri Zahrân'dan döndüler. Hz. Peygamber de beraberindeki (ashabi) ile birlikte Bedir'de sekiz gün kaldılar ve ticaret yaptılar. Bu şekilde Allah'ın, "Kafirlerin şiddet ve kuvvetini önleme" vaadi de Kureyş kâfirlerinin aleyhine gerçekleşti. Bunun genel bir şekilde gerçekleşmesi de Hz. İsa'nın gökten inmesi meselesi olacağı söylenmiştir. Hz. Peygamber bu "Küçük Bedir" olayında bu emre uygun olarak tek başına gitmeye kalkıştığı gibi, buna uyarak Hz. Ebu Bekir Sıddık da Peygamberin vefatı üzerine zekatı vermekten kaçınan mürtedlere karşı böyle yapmış ve Hz. Peygamberin halifesi olmayı hak ettiğini bununla da ispat etmiş ve başanlı olmuştur.

Evet, kâfirlerde şiddet ve kuvvet bulunabilir ve fakat Allah kuvvet ve kudretçe onlardan hem pek çok yüksek, hem de cezası ve azabı onlarınkinden çok şiddetlidir. Bundan dolayı kâfirlerin kuvvetinden korkup da Allah'a isyan etmemeli, Allah'ın kudret ve azabından korkup da Allah'a itaat etmeli ve kâfilere karşı gelmelidir. Bunun için ey Muhammed! Sen kendin Allah yolunda savaş ve müminleri teşvik et. Çünkü bu bir şefaât demektir.

85-Halbuki kim güzel bir şefaât yaparsa, yani Allah nızası için bir yararlı işe aracılık ederse ve yol gösterirse onun o şefaatten (aracılıktan) bir payı, güzel bir sevabı olur. Yararlı ve güzel bir işte yol gösteren onu yapan gibidir. Ve kim de İslâm'a aykırı kötü bir şefaât (aracılık) yaparsa onun da ondan aynı oranda kötü bir payı vardır. Allah'ın da her şeyi gücü yeter. Ve her şeyi layıkıyla gözetir, İyiyi iyiliğinden, kötüyü kötülüğünden derecesine göre hisse sahibi kılar.

Savaş ve teşvik emirlerinden sonra ve ceza bölümünden sonra bu şefaât âyetinin gelmesi ne kadar belirgindir (fasih ve edebidir). Bundan dolayı kötülüğe aracılık etmekten sakınmak gerektiği gibi her çeşit güzel aracılıklar da yapılmalı ve kabul edilmelidir.

86-Bu örneklerden biri olmak üzere kimin tarafından olursa olsun bir selam ile selamlandırıldığı zaman, bir selam ile size saygı gösterildiği vakit de siz ondan daha güzeli ile karşılık veriniz, selamlayınız veya onu geri veriniz, yani aynı ile karşılık veriniz.

TAHİYYE : Lugate mülk ve bulunduğu durumda kalmı mânâsına gelir. Nasıl ki şair; "Onunla Numân'ın yanına gidiyorum. Ordu ile onun mülkü üzerinde yerleşinceye kadar." demiştir ki, "onun mülkü üzerine" demektir.

Bir kimseye diye dua etmeye de tahiyeye denilir ki "Allah ömürler versin" veyahut "Allah seni mülk sahibi yapsın" veya "Mükündü daim kılsın" mânâlarına gelir Cahiliyye devrinde Araplar selam yerinde derlerdi. Sonralan bizde yaygın olan "Allah ömürler versin" ifadesi bu selamın bir canlandırılması olmuştur. Fakat bunlar bir dua olmakla beraber mutlak surette hayırlı bir dua değildir. Çünkü ömür, hayat, mülk mutlaka selamet ve mutluluğu gerektirmez, felaket içinde de geçebilir. Bundan dolayı bu şekilde selam, aslında noksan bir selamdır, hepsinin başı baş sağlığıdır. "Allah ömürler versin" denildiği zaman, muhatap bu mânânın kast edildiğini farz ederek hoşlanabilir de bu bir gaflettir. Çünkü söyleyenin niyeti belli değildir. Veyahut hiç düşünmemiştir. Bunun için İslâm dini, bu noksan tahiyeyleri selama çevirmiş ve yerine dünya ve ahiret selameti ve başı yayıyan dua ve iltifatını yerleştirmiş olduğundan İslâm'da selam olmuştur.

Bunun için "Size bir selam verildiği vakit." demek olur. Selam bir tahiyeye ve iltifattır. Fakat her tahiyeye ve iltifat selam değildir.

İşte Yüce Allah, Peygamberini ve müminleri cihada teşvik ederken İslâm'da savaşın gâyesinin, başı temin etmek olduğunu özellikle hatırlatmak için güzel şefaati (aracılığı) teşvik ettikten sonra, düşmanlar başı yapmaya istekli oldukları vakit siz de daha güzel veya onlar kadar başı yapmaya razı olunuz diye emretmiş oluyor. Bundan dolayı burada Allah'ın sözü "Eğer onlar başıya yanaşırlarsa, sen de ona yanaş." (Enfal, 8/61) âyetinin meâlini içerir veya gerektirir.

Demişlerdir ki; hristiyanların selamı, elini ağzına koymak; yahudilerin birbirine selamı, parmaklarla işaret etmek veya baş eğip kıç kırmak; mecusîlerin selamı, eğilme; Arapların birbirine selamı "Allah ömürler versin" demek, padişahlara selamları da "Sabahleyin nimet bul!" demek; müslümanların birbirine selamı da ve daha güzeli demektir. buna işarettir. Rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygambere demiş, cevap olarak Peygamberimiz buyurmuş, diğer biri demiş, peygamber buyurmuş, diğer biri de demiş, buna de peygamberimiz buyurmuş. Bunun üzerine bu adam, "Bana noksan selam verdin, Allah Teâlâ'nın dediği yerde kaldı." demiş ve bu âyeti okumuş, Resulullah da "Sen bana fazla bir şey bırakmadın, ben de sana aynı ile karşılık verdim." buyurmuştur. Çünkü istenen şeylerin hepsi bunun içinde bulunur, zararlı şeylerden emin olma, çıkarılma meydana gelmesi ve devamı gibi. Kısacası, selam pek büyük bir şeydir. Hatta Allah Teâlâ'nın güzel isimlerindendir. Ve Kur'ân'da on iki yerde Allah Teâlâ mümine selam vermiştir. Selam almak farz-ı kifayedir. Neha'den, "Selam sünnet, selam almak farzdır." diye rivâyet edilmiştir. Hutbe, sesli olarak Kur'ân okuma, hadis rivâyeti, ilim okutma, ezan, ikamet esasında selama cevap verilmez. Oyun oynayanlara, şarkı söyleyenler, abdest bozan kimselere, hamamda veya diğer bir yerde çıplak bulunana selam verilmez Sünnet olan yürüyene oturana, binek üzerinde bulunanın yürüyene, altının merkebe binene, küçüğün büyüğe, azın çoğa selam vermesidir. İki kişi karşılaşınca ikisi de hemen selam vermeye girişirler. İmam-ı Âzam dan rivâyet edilmiştir ki, selam alan sesini pek yükseltmez. Özetle kim tarafından olursa olsun verilen tahiyeyi, selamı en azından benzeri ile olsun almalı, selam verene hiçbir zarar verilmemelidir. Başı başla, ikram ikramla karşılanmalı ve herhangi bir iyilik mümkün olduğu kadar karşılıksız bırakılmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın herşeyin hesabını hakkıyla gördüğünde şüphe yoktur. Bütün bu işlerde de ancak onun hesabını düşünmelidir. İyi bilinmelidir ki:

Meâl-i Şerifi

87- Kendinden başka ilâh olmayan Allah, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözü kim olabilir? Şu halde:

88- O halde, siz niçin münâfıklar hakkından iki gruba ayrılıyorsunuz? Allah onları kazandıkları günah yüzünden terslerine döndürdüğü halde Allah'ın sapırdığıni yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırdırsa, sen onun için bir çıkış yolu bulamazsın.

89- Onlar, küfür işledikleri gibi, sizin de küfür işleyip kendileriyle bir olmanızı arzu ettiler. Onun için, onları Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirseniz onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün; Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin.

90- Ancak o kimselere dokunmayın ki, sizinle aralarında anlaşma olan bir kavme sığınmış bulunurlar. Yahut ne sizinle, ne de kendi kavimleriyle savaşmayı gönüllerine sığdıramayıp tarafsız olarak size gelmişlerdir. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları, onlar da sizinle savaşmışlardı. Eğer onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse, Allah, sizin için onlar aleyhine bir yol vermemiştir.

91- Diğer birtakım kimseleri de bulacaksınız ki; hem sizden emin olmak, hem de kavimlerinden emin olmak isterler. Fitne için her davet olunuşlarında onun içine başaşağı dalarlar. Eğer bunlar sizden çekinmezlerse, kendilerini bulduğunuz yerde yakalayın ve öldürün. İşte bunlar aleyhinde size açık bir ferman verdik.

88-89-Hasan ve Mücahid'den rivâyet olunduğuna göre bir kavim, Medine'ye gelip

müslüman olduklarını açıkladıktan bir süre sonra Medine'den sıklıkla bahane ederek çöle çıkmak için Hz. Peygamberden izin istemişler ve gıkına aşama aşama göçerek gitmişler, sonunda müşriklerle katılmışlar, Müslümanlar da bunların müslüman olup olmadığında ve savaş açısından haklarında nasıl bir muamele yapılmasının lazım geleceğinde ihtilafa düşmüşlerdi. Bu sebeple bunların aslında münâfik oldukları açıklanarak genel bir şekilde savaş hukuku ile ilgili bazı hükümler tebliğ edilmek üzere şu âyetler inmiştir:

Her kim güzel bir işte aracılık yaparsa sevap, kim de kötü bir işte aracılık yaparsa günah kazanır. Allah'a hesap vermek bir gerçektir, Allah birdir, kıyamet gününde şüphe yok iken, siz o münâfıklar hakkında neden iki gruba ayrılıyorsunuz? Halbuki Allah onları kazandıktan küfür ve günahlar sebebiyle tersine çevirip reddetmiştir. Siz Allah'ın sapıklığa düşürdüğü kimselere hıdayet vermek mi istiyorsunuz? Halbuki Allah, her kimi sapıklığa düşürürse, yani kimde sapıklığı yatarırsa Ey Muhammed! Sen bile artık ona bir yol bulamazsın. Onlar, kendileri nasıl kâfirler ise siz de öyle kâfir olarsınız da hepiniz kâfirlikte eşit olarsınız diye arzu etmekteydiler. Bundan dolayı, Onlar Allah yolunda hicret edinceye, bu şekilde imanlarını isbatlayıncaya kadar içlerinden dostlar edinmeyiniz. Eğer onlar, Allah yolunda doğru dürist hicret etmekle imanlarını açıklamaktan çekinirlerse onları tutunuz ve bulduğunuz yerde, yani Harem-i Şerif içinde de olsa kendilerini öldürünüz ve onlardan ne bir dost, ne bir yardımcı tutmayınız, tamamen onlardan sakınınız.

90- Ancak şu iki durumun birinde bulunanlar yakalanıp öldürülmekten müstesnadır.

1- Sizinle aralarında bir anlaşma ve sözleşme bulunan herhangi bir kavme vâp onlara sığınanlar... Böyle sizinle savaş durumunda olanları terkedit savaş durumunda olmayan bir kavmin anlaşma ve güvencesine katılanlar, o kavım ile olan anlaşmanın hükmüne tabi olurlar.

2- Yahut, sizinle savaşa girişmekten veya sizinle savaş halinde olan kendi kavimlerine karşı savaşmaktan göğüsleri sıkışarak; yani ne sizinle, ne kendi kavimleriyle savaşmayı akillana sığdıramayıp ne lehinizde, ne aleyhinizde savaşmaya kaçınmayan, tarafsız kalmak arzusunda bulunarak soluk soluğa size gelmiş olanlar. Bunlar da aşağıda açıklanacağı gibi taarruzdan korunmuşlardır.

Çünkü düşünmek ve takdir etmek gerekir ki, Allah dilemiş olsaydı elbette bunları; yani ne size, ne de düşmanınız olan kendi kavimlerine karşı savaşmak istemeyenleri üzerine saldırındı da bunlar da öbürleri gibi sizinle muhakke savaşmışlardı. Madem ki böyle olmadı, bunun Allah tarafından size bir lutf olduğunu anlamalı ve şükürünü yerine getirmelidir. Bundan dolayı bunlar, sizden çekinirler ve sizinle savaşmaya girişmezler ve sizinle başarak size boyun eğelerse artık bunlar aleyhinde Allah size hiç bir yol vermemiştir. Onları bir anlaşma yapmadı diye ne öldürmeye, ne esir etmeye, ne de herhangi bir saldırıya uğratmaya hak ve yetkiniz yoktur. Savaştan sakınmakla boyun eğmeyi (başmayı) arzetmeleri, saldırından korunmalanna yeterli bir sebeptir. Nasıl ki, Müdlic oğulları, Hz. Peygambere bu şekilde savaşmaktan sakınarak gelmişlerdir.

91- Diğer birtakımları bulacaksınız hem sizden emin olmak, hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler. Ya iki tarafa da hoş görünmek, göze girmek, el tutmak, zarar etmemek, sırasını bulunca külah kâpamak için mümin ile mümin, kâfir ile kâfir olurlar veya yalnız zarar etmemek maksadıyla tarafsız olmak ve savaşan her iki tarafın kavgasından güven içinde kalmak, siyaset yapmak isterler. Rivâyet edildiğine göre Esed ve Gatafan kabilelerinden birtakım insanlar Medine'ye gelirler, müslümanların güven ve itimadını celbetmek, bir savaşın meydana gelmesi durumunda canlarını, mallarını güven altına almak için müslüman görünürler, söz veriler, yurtlarına girdince de kâfir olurlardı. Deniliry ki bu durum, Abdüddâr oğullarının bir geleneği haline gelmişti. Bir de Nuaym b. Mesud Eşcaî müslümanlarla müşrikler arasında güvenli bir durumda bulunur, Peygamber ile müşrikler arasında söz götürür getirirdi. Âyetin inış sebebi bunlardan birisi olmuştur.

Böyleleri her fitneye itildikçe, küfür ve şirk ve fena savaş ve ihtilâle doğru davet veya sevk edildikçe ona tepe taklak atılır, fena halde dalarlardı. Her türlü edepsizliği yaparlardı. Şu halde bunlar hakkında ilk önce iyi bir siyaset takip etmek, onları küfür ve şirkte doğru itmemek gerektir. Bundan dolayı bunları sizden çekinirler, başı ve güven isterler ve ellerini çekip usulca otururlarsa yapılacak bir şey yoktur. "Bir selam ile selamlandırığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın..." (Nisâ, 4/86). Fakat savaşta sizden çekinmezler ve size başı ve andlaşma teklif etmezler ve ellerini çekmezlerse bunları tutunuz ve yakaladığınız yerde öldürünüz ve işte bunlara saldırmak için size açık bir emir ve yetki verdik.

Bu âyetleri, Mümtahine sûresindeki: "Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlannızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlannızdan çıkaranları ve gıkanlmanızı için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar." (Mümtahine, 60/8-9) âyetleriyle ve "Berâe = Tevbe" sûresindeki bazı âyetlerle beraber gözönünde bulundurmak gerekir ki, uzun açıklamaları ve teffuatlı hükümleri İmam Muhammed'in Siyer-i Kebir'indedir. Orada geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Savaş esnasında olabilir ki bir adam diğer bir adamı görür, seçemez, savaş halindeki bir kâfir zanneder öldürür, sonra da bir mümin veya bir muahid (zimmî) olduğu ortaya çıkar, işte burada bu olayın hükmü genel bir şekilde açıklanmak ve ondan sonra savaşla ilgili diğer bazı hükümlere geçilmek üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

92- Hata dışında bir mümin, diğer bir mümini öldüremez. Ve kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine (varislerine) teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak ölünün ailesinin bağışlaması müstesnadır. Eğer öldürülen, mümin olmakla beraber size düşman bir kavimden ise, o zaman, öldürenin bir köle azad etmesi gerekir. Eğer öldürülen sizinle aralarında anlaşma olan bir kavimden ise, öldürenin, ölenin ailesine diyet vermesi ve mümin bir köle azad etmesi gerekir. Bunlara gücü yetmeyenin de Allah tarafından tevbesinin kabulü için arka arkaya iki ay oruç tutması gerekir. Allah, Alimdir (her şeyi bilendir), Hakimdir (hüküm ve hikmet sahibidir).

93- Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır.

92- Bir müminin, diğer bir mümini öldürmesi olacık şey değildir. İman buna engel olur. Ancak hata ile olursa; kasdetmede veya yapmada bir yanlışlıkla kaza ile meydana gelirse başka. Mesela bir düşmana veya bir ava atarken kaza olarak bir mümine rast gelirse bu eylem de bir hatadır. Yahut karşısındakinin yerine veya elbisesine bakıp bir düşman zanneder, ona ateş eder vurur. Bu da amaç ve niyete bir hatadır. Bunları da hicbiri mübah değilse de hatadan tamamen sakınmak insanın gücü dahilinde olmadığında böyle bir hata, müminin de başına gelebilir. Nasıl ki, Ayyas b. Rebiat'el-Mahzumî ki -o Ebu Cehl'in ana bir kardeşi idi- müslüman olmuş ve akrabasının kötülüğünden kaçarak peygamberimizin hicretinden önce, ilk mühâcirlar arasında Medine'ye hicret etmişti. Bunun üzerine annesi, o (oğlu) dönüp gelmedikçe yiyeip içmemeye ve tavan altına (eve) girmemeye and içmiş, Ebu Cehil de yanına Haris b. Zeyd b. Ebi Üneyse'yi almış beraber gitmişler, onu Medine'de bir dam bağında "Utum" denilen kale gibi sağlam bir odada bulmuşlar. Ebu Cehil aşağıdan bunu kandırmak için dereden tepeden dolarak, "Muhammed seni akrabalarla ilki sürmeye teşvik ediyor mu? Bundan dolayı git annene iyilik et ve yine dinine kal." demiş, sonunda o da immiş, onlarla beraber gitmiş, Medine'den çıktıkları zaman tutmuşlar, onu bağlamışlar ve dövmüşler, herbiri yüz değnekten iki yüz değnek vurmuşlar. O da Haris'e "Bu benim kardeşim, fakat

sen kim oluyorsun, ey Haris! Eğer seni yalnız başına bulursam seni öldürmek Allah için boynuma borç olsun." demiş. Kısacası kolları bağlı olarak anasına gitmişler, bu defa da annesi önceki dinine dönmekçe bağının çözülmesine yemin etmiş, o da dili ile eski dinine dönmüş, sonra yine hicret etmiş. Ayyaş da o adama "Kuba"nın arka tarafında yalnız başına rastlamış ve müslüman olduğunu bilmeyerek vurmış öldürmüştü. Daha sonra müslüman olmaya geldiğini haber alınca yaptığını pişman olmuş. Hz. Peygamber'in huzuruna gelip "Onu öldürdüm, fakat müslüman olduğunu bilmiyordum." demiş. Bu âyet de bunun üzerine inmiştir, diye rivayet olunuyor.

Aynı şekilde "Uhud" savaşı günü de Huzeyfe b. el-Yeman'ın babası Yeman da İslâm askerî tarafından bilinmeyecek hata ile öldürülmüştü ki âyetin iniş sebebinin bu olduğu da rivayet edilir. Bundan dolayı bir müminin bir mümini doğrudan doğruya öldürmesi din ve iman açısından yapılamazsa da hata ile öldürmek müstesnadır. Bu olabilir. Ve özellikle savaş sırasında pek muhtemeldir. Ve her nerede olursa olsun hükmü de aşağıda gelen şekildedir:

Kim bir mümini hata ile öldürürse bir mümin köle veya cariye azad etmesi gerekir. Ve öldürülenin varislerine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. (Bu diyetin ödeme şekli ve miktarı için fıkıh kitaplarına bakınız.) Ancak ölünün varisleri o diyeti affederler ve bağışlarlarsa o başka.

Köle azad etmek Allah'ın hakkı olarak bir keffaret, diyet de kul hakkı olarak bir zarar ödemesidir. Bir müminin öldürülmesinde bu şekilde biri Allah hakkı, biri de kul hakkı olarak üzere iki hak bulunur. Hayat, herseyden önce Allah'ın hakkıdır, hürriyet de bir çeşit hayattır. Bu da Allah'ın hakkıdır. Allah'ın kullarıdan bir müminin Allah'ın hakkı olan yaşamasının yok edilmesine karşılık, diğer bir mümin kula hürriyet bağışlayarak yeni bir hayat kazandırmak, hata ile öldüren müminin günahını örtmeye vesile olacak en güzel ve en uygun bir keffarettir ki, bunda bir yünden bir ceza, bir yünden de bir ibadet mânâsı vardır. Öldürme kasıtlı olsaydı bu günah keffaret ile örtülemezdi. Fakat hata, az çok bir dikkatsizliği kapsamakla beraber büsbütün kendisinden sakınma imkanı olmadığından öldüren kimse bir taraftan terbiyeye, bir taraftan da teselli etmeye ve kendisine yardım da bulunmaya layıktır. Bunun için, keffareti affetmesi söz konusu olamaz. Sonra Allah'ın hakkı olan hayattan öldürülen kimsenin bir faydalanma hakkı vardı, hayat hakkına sahipti. Öldüren hata ile de olsa bu hayat hakkını ondan almış olduğundan ve hiçbir hak boş gitmeyeceğinden buna karşı yalnız bir tazminat olmak üzere öldürülen kimsenin yerinde kalıp malından faydalanacak olan varislerine bir diyet verilmesi de bir kul hakkıdır. Ve hata ederek öldüren kimse de burada yardıma layıktır. Bunun için baba tarafından akrabası varsa diyeti katılması gerekir. Varislerin bunu affetmeleri de bir yardımlaşmadır. Bundan dolayıdır ki, affeditip temize çıkarma yerine "tasadduk" (sadaka verme) deymi ile bu yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. İşte İslâm ülkesinde bir mümini yanlışlıkla öldürmenin hükmü iki şeydir; keffaret ve diyet.

Ancak yanlışlıkla öldüren kimse müslüman değilse yalnız diyet gerekir. Kâfirlerin memleketine gelince; eğer hata ile öldürülen size düşman bir millettten, savaş durumu devam eden kâfirlere ait bir ülkenin halkından olur. Halbuki kendisi mümin ve böyle olduğu halde bir mümin tarafından orada yanlışlıkla öldürülmüşse öldürenin mümin bir köle azad etmesi gerekir. Burada diyetten bahsedilmemiştir. Demek ki, diyet gerekli değildir. Ve bununla birlikte bu husus ihtihad konusudur. Bazı tefsirciler, bunun sebebi hakkında, "Çünkü öldürülen bu şahıs ile ailesi ve akrabası arasında miras yoktur." demişler ise de öldürülen kimsenin o küfür memleketinde kendisi gibi mümin bir varisinin bulunabilmesi de mümkün olduğu, sonra bu durumda İslâm ülkesinde öldürülüp, küfür ülkesinde müslüman olmayan akrabası bulunan bir müminin de diyetinin alınmaması ve kanının boş gitmesi gerekeceğinden dolayı bu sebep tam değildir. Diyetin gerekli olmamasının esas sebebi şudur: Çünkü küfür ülkesi, korunma yurdu olmadığından bu mümin düşman bir toplumun arasından çıkmamış ve orada oturmayı seçmiş olmakla kendi kanını boş yere harcamıştır.

Ve eğer yanlışlıkla öldürülen kimse, sizinle aralarında devamlı veya geçici herhangi bir anlaşma bulunan bir kavimden ise; bu durumda o kavim müslüman olmayan bir toplum ise de öldürülenin müslüman veya kâfir olduğuna bakılmayarak mutlaka diyet de keffaret de gerekir. Anlaşmayı bozma kuruntusundan sakınmak için diyetin ödenmesinde acele davranılacağına hatırlatma bakımından burada diyet, (kan pahası) birinci bölümün aksine olarak öne alınarak anlatılmıştır. Şu halde İslâm ülkesi halkından bulunan, müslüman olmayan bir zimmî veya yabancı halklardan bulunan müslüman olmayan bir sığınmacı veya bir müslüman, İslâm ülkesinde bir mümin tarafından yanlışlıkla öldürülürse, aynı şekilde İslâm ülkesi ile özel anlaşması bulunup savaş durumunda olmayan yabancı bir devlet halkında bir müslüman ve belki müslüman olmayan İslâm ülkesi dışında mensub olduğu memlekette bir mümin tarafından yanlışlıkla öldürülürse, bunların hepsinde İslâm ülkesinde yanlışlıkla öldürülen herhangi bir müminde olduğu gibi; öldürüne hem diyet, hem keffaret gerekecektir. Yani birinci bölümü kayıtsız olmakla beraber, karşılaştırmaya ipucu ile İslâm ülkesinde öldürülen herhangi bir mümin; ikinci düşman olup anlaşmasız olmayan bir devlet halkından küfür ülkesinde öldürülen bir mümin hakkında; üçüncü bölümü de İslâm ülkesinde zimmî ve sığınmacı ile anlaşma yapan bir yabancı ülke halkından bulunan ve orada öldürülen mümin hakkında demek olur. Çünkü bu müminin İslâm ülkesinde öldürülmesinin, birinci bölümün içine girdiğinde şüphe yoksa da İslâm ülkesi dışında öldürülmesinin oraya dahil olması, ikinci bölümden dolayı "Genel mânâ ifade eden kelime, tahsis edildikten sonra geri kalan kısımda zan ifade eder." kuralı gereğince şüpheli kalacağından burada bu şüpheyi ortadan kaldırmak için, zimmî ve sığınmacı ile beraber mânâsı altında bir daha tekrarlanmıştır.

Bu üç cümlede yanlışlıkla öldürülen şahsın mümin veya mümin olmayan kimse, İslâm ülkesinde veya bu ülke dışında olmasına göre bütün ihtimaller gösterilmiş ve fakat bütün bunlarda ancak mümin olup yanlışlıkla öldürülen vazifesi açıklanmıştır. Bununla beraber bundan müslüman olmayan ve fakat anlaşması bulunan, yanlışlıkla öldüren kimsenin vazifesinin de kan bedeli olacağı ve bunlara keffaret teklif olunmayacağı anlaşılmış olur. Çünkü keffarete ibadet mânâsı bulunduğundan mümin olmayan kimseler, imandan önce bununla yükümlü değillerdir.

Demek ki yanlışlıkla öldüren bir mümine diyet ister gerekli olsun, ister gerekli olmasın mutlaka keffaret olmak üzere bir mümin köleyi azad etmesi farzdır. Bundan dolayı kim, yani yanlışlıkla katil olan herhangi bir mümin, azad edecek bir mümin köle bulamazsa; ne bir mümin köleye, ne de ona sahip olabilecek bir vasıtaya sahip bulunuyorsa birbiri ardına aralıksız iki ay oruç tutması gerekir ki bu oruç, Allah tarafından tevbe için, tevbenin kabul edilmesidir. Diğer bir mânâsı, bu oruç tutma teklifi, esas ve azimet (takva ile amel etmek) olan köle azad etmeye güç yetmemeye karşı Allah tarafından verilen bir ruhsat ve kolaylığa dönüştür, ikinci derecede bir keffarettir. Buna göre ikisi de Allah tarafından istenir. Kullar tarafından istenemez. Kul hakkı olana diyet yerine de geçemez. Bir mümin veya anlaşmalı olan Allah'ın hakkı olan hayatının yok edilmesi yanlışlıkla olsa da yine bir günahtır. Demek oluyor ki, mümin bir köleyi azad etmek, yok edilen hayat yerine geçebilecek bir çeşit diriltme olduğu gibi, oruç da bir köle azad etme hükmündedir. Gerçekten köle azad etmek, diğer bir canî kölelik ve esirlik bağından kurtarmak olduğu gibi oruç da kendi nefsinî şehvetlerin esirliğinden kurtarmak ve temizlemektir. Bundan dolayı yanlışlıkla öldüren mümin kimse, diğer bir mümin köleye hürriyet vermekten aciz kalınca hiç olmazsa arka arkaya iki ay oruç tutarak nefsinin kuvvetli arzuların bağından azad etmeli ve kendine manevî bir hürriyet vererek nefsinin günahatın kurtarılmalıdır. Çünkü o da bir mümin köledir. Allah Teâlâ her şeyi çok iyi bilendir. O öldürülen durumunu da bilir; Hakimdir, kanun olarak koyduğu bütün bu hükümleri de hikmeti ile koymuştur. Orucun iki ay olmasının hikmetini de O bilir.

93-Yanlışlıkla öldürmenin hükümleri bunlardır, kasten öldürmeye gelince bunun dünya ile ilgili hükmü Bakara sûresinde, "Ey iman edenler! öldürülenler hakkında kısas, size farz kılındı." (Bakara, 2/178) âyetinde açıklanmıştır. Ahiretle ilgili hükmü de şudur: Mümin veya kâfir kim bir mümini kasten, bile bile, hayatına kasdederek öldürürse onun cezası cehennemdir. Orada pek uzun müddet ve belki sonsuza kadar cezalandırılır.

Çünkü Allah ona gazab etmiş, onu lanetlemiş, merhamete layık görmeyip onun için büyük bir azab hazırlamıştır.

Bu âyetin indirilme sebebi Mikyes b. Dababe adındaki bir mürted olmuştur. Şöyle ki bu Mikyes b. Dababe el-Kinanî ve kardeşi Hişam, müslüman olmuşlardı. Mikyes, bir gün kardeşi Hişam'ı Neccar oğulları içinde öldürülmüş olarak buldu, gelip Resulullah'a bu durumu anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onunla beraber Bedir savaşına katılan sahabeden Zübeyr b. İyaz Fihri'yi Neccar oğullarına gönderdi, katili biliyorlarsa kısas etmesi için Mikyes'te teslim etmelerini ve eğer bilmiyorlarsa kan bedelini ödemelerini emrediyordu. "Allah'ın Resulünün emri başüstüne, katili bilmiyoruz, fakat diyeti veriniz." dediler ve yüz deve getirdiler, onlar da aldılar, Medine'ye döndüler. Yolda gelirken Şeytan Mikyes'e şöyle bir vesvese verdi: "Kardeşinin kan bedelini kabul edeceksin de kendine baş kakıncağı yapacaksın, öyle mi? Yanındakini öldür, cana kan olsun, kan bedeli de sana kâr kalsın." dedi. Bunun üzerine Fihri'nin bir gaffetini gözetip bir kaya ile onun başını parçaladı, sonra develerin birine binip geriye kalanları sürerek ve kâfir olarak Mekke'ye döndü gitti, şöyle diyordu:

Âyet bu olay üzerine indi. Hz. Peygamberin Mekke fethi günü güvence verdiği şahıslardan ayırdığı bu idi. Bu mürted katil, O gün Kâbe'nin örtüsüne yapıştığı halde kendisine eman (güvence) verilmeyip öldürüldü.

İşte mümin öldürmek büyük bir cinayet ve yukanda açıklandığı üzere anlaşmalı veya anlaşma yapılanlara katılan veya cemaatten ayrılmış bir yana çekilen ve mülteci ve andlaşma ve barş yanlış kâfirlerin öldürülmesi de yasak ve haram ve hatta yanlışlıkla öldürme de bile hükmü mümin gibi olduğundan:

Meâl-i Şerifi

94- Ey İman edenler! Allah yolunda cihad çıktığınız zaman, mümini kâfirden ayırmak için iyice araştırın. Size selam veren kimseye, dünya hayatının menfaatini gözeterek, "Sen mümin değilsin" demeyin. Allah katında çok ganimetler var. İslâm'a ilk önce girdiğiniz zaman siz de öyle idiniz. Sonra Allah size luftla bulundu. Onun için iyice araştırın. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

94-Ey iman edenler Allah yolunda adım attığınız, savaş için hareket ettiğiniz vakt iyice araştırınız, acele olarak şüphe ve kuruntu üzerine ve zayıf yorumlarla değil, dikkatle ve kesin bilgiye göre kılıç vurunuz. Hamza, Kısai ve Halef-i Âşir kirâetlerinde sebatın okundukuna göre iyi tutunuz, ayağınızı denk atınız, sağlam basınız, acele ederek gürük tahtaya basmayınız, ayağınızı kaymasın ve size İslâm selamı veren, kendini müslüman gösteren kimseye, -veyahut Nâfi, İbnü Âmir, Hamza, Ebu Cafer ve Halef-i Âşir kirâetlerinde elifsif okundukuna göre - size teslim olma ve boyun eğme vasıtalarını sunan kimseye sen mümin değilsin demeyiniz. Beyan edilmiş olan, açık olandır. Gizli şeyler hakkında verilecek hükmün de açık olması için açık bir delile dayanması gerekir. Gizli olana, açık olandan hükmedilir. Ve gizli olan şeylerde bir şeyin delili onun yerine geçer.

Selam veya teslim olmak görünen ve apaçık bir durumdur. Kalb ve vicdan ise gizli ve görünmeyen bir nesne olduğundan o görünen ve apaçık nesneyi bırakıp da kalb ve vicdana bunun maksadı şu veya budur diye görüne aykırı olarak doğrudan doğruya hükmetmeğe kalkışmak, araştırma yapmadan hareket etmektir. Bunun için bir kimsenin açıkça verdiği selamı, gösterdiği boyun eğmeyi hiçe sayıp da ona aykırı kuruhtarla doğrudan doğruya kalbine hükmetmeye kalkışmayınız, dış görünüşüne göre muamele ediniz. Açıkça belli olan bir şeyi diğer belli bir şey, meydana olan bir şeyi, meydana olan başka bir şey bozarsa o zaman da en kuvvetli ve en açık olanı terdih etmek için sebat ve ihtiyat ile iyice düşünerek karar veriniz. İsa b. Verdân kirâetinde ikinci mimin üstün ile okunmasıyla, okundukuna göre, "Sana güven verilemez" demeyiniz. Böyle deyin de hemen vurmayınız, bununla birlikte hiçbir şey demeyiniz değildir. O alçak hayatın geçici nimeti olan, devam ve sürekliliği olmayan, geçici malına gönül vererek; zavalınlın malına göz dikerek veya gelip geçici bir maksat takip ederek öyle demeyiniz. Yasak mutlak surette değil, dünya malı gayesinden boş olmayarak söylemeye yöneliktir. Bu da iyice araştırmayı terk ettiren ve aceleyle sevkedene duruma işaretler. Demek esas yasağın gelisi, iyice araştırmadan zahirin aksine hüküm vermayi yasaklamıştır. Dolayısıyla "güvenceli değişlin" denileceği zaman, dünya ile ilgili ve nefisle ilgili maksatlardan soyutlanarak ve hak gözü ile bakarak söylemeli ve kılıcı da ona göre vurmaldır. Böyle olursa, yani selam verene geçici dünya menfaati maksadı ile sen güven altında değilsin denilmez, durumu iyi anlaşılardan hareket olunmazsa Allah katında pek çok ganimetler vardır ki bunlara, o gibi katillere (adam öldürmeye) tenezzül etmeyenler ve durumu iyice anlayıp tesbit etmekle hareket edenler kavuşur. Bu âyetin inişine bir kaç olay sebep olmuştur:

1- Feked halkından Mirdas b. Nehik yalnız başına müslüman olmuştu. Onun toplumu içinde ondan başka müslüman yoktu. Peygamberin Galip b. Fadale komutasında bir müfrezesi bunların üzerine gitmişti. Toplumun hepsi kaçtılar. Yalnız Mirdas müslümanlığına güvenerek kaldı. Atları görünce davasını dağın bir dolambacına sığdırdı. Ona ulaştıklarında tekbir aldılar. O da tekbir alıp indi ve dedi. Fakat Üsâme b. Zeyd, Mirdas'ı öldürüp hayvanlarını sürdü. Geldiler Hz. Peygambere haber verdiler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) çok fazla darıldı ve onu şiddetle azarladı. "Siz onu beraberindekî mala göz dikerek öldürdünüz." buyurdu. Sonra bu âyeti Üsâme'ye okudu, Üsâme, "Ey Allah'ın elçisi! Benim için mağfiret dile." diye rica etti. "O, lâilâhe illallah demişken nasıl olur da onu öldürsünüz?" buyurdu. Üsâme kendisi demistir ki, "Bunu sürekli tekrar etti. Hatta o dereceye geldi ki daha önce müslüman olmamış bulunsaydım da bu gün olmasaydım diye temenni ettim. Sonra hakkımda mağfiret diledi ve bir köle azad et, diye emretti."

2- Abdullah b. Ebi Hadret ve Ebu Katade Haris b. Rib'î ve Muhalleml b. Cüsâme b. Kays Leysî ve daha birkaç kişiyi Resulullah İdam tarafına göndermişti. İdam deresinde Âmir b. Azbatı Eşceî rastlamış, İslâm selamı ile selam vermiş, Muhalleml b. Cüsâme ile bunun arasında Cahiliyye devrinden kalma bir kin varmış, Muhalleml, bir ok atmış Amir'i öldürmüş, Hz. Peygambere haber gelince öfkelenmiş, Muhalleml'in mağfiret dilesimine karşı "Allah seni mağfiret eylesin" buyurmuş. Muhalleml, ağlayarak kalkmış aradan yedi gün geçmemiş vefat etmiştir.

3- Mikdad b. Esved'de de Üsâme olayı gibi bir olay olmuş. Mikdad demistir ki, "Ey Allah'ın elçisi, dedim, ne buyurursun kâfirlerden birine rast gelsem, çarpışsam, o benim elimin birini kılıça vursa, sonra bir ağaca siper alıp 'Yüce Allah'a teslim oldum' dese, bundan sonra onu öldüreyim mi?" Hz. Peygamber, "öldürme" buyurdu. Ben de "Ey Allah'ın elçisi o benim kolum kesti." dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Öldürme! Çünkü öldürürsen o senin onu öldürmeden sonraki yerinde, sen de onun söylediği kelimeyi söylemeden önceki yerinde olursun".

4- Birtakım sahabe müşriklerle çarpışmışlar ve onları bozguna uğratmışlar. Birisi birine mızrakla saldırmış. O da süngü yetişince ben müslümanım demiş, fakat dinlememiş onu öldürmüştür. Ondan sonra durum Hz. Peygambere arz edilince, "Müslüman olduğunu iddia ettiği halde sen onu öldürdün ha" buyurmuş.

O da "Ey Allah'ın elçisi! O, bu kelimeye sığınarak bunu söyledi." demiş. Bunun üzerine "Kalbini yarmalı değil miydin?" buyurmuştur. Bu kinamasi daha birkaç olayda söylenmiştir.

5- Buharî ve Müslim'de rivâyet olduğu üzere Selim oğullarından bir adam sahabeden bir kaç zata rastlamış, yanında davar da varmış, selam vermiş, onlar da bu selamı korunmak için verdi demişler ve onu öldürmüşler, davasını almışlar. Hz. Peygambere gitmişler, bu âyet indirilmiş. İşte bu olayların her biri âyetin iniş sebebi olmak üzere rivayet edilmiş ve aralarında bir çelişki bulunmamış olduğuna göre deniliyor ki, âyetin indirilmesinin esas sebebi bu olayların birbirine yakın bir zaman içinde birden fazlası olmuş ve herkes kendi olayını sebep bilmiştir.

Ey cihad edenler! Siz de çoğunluk itibarıyla bundan önce başlangıçta müslüman olduğunuz zaman tıpkı böyle idiniz: Size selam veren veya teslim olduğunu gösteren bu

adam gibi ağzınızdan çıkan bir kelime ile, bir şahadet kelimesi ile İslâm dinine girdiniz, girdiniz de Allah size lutfetti, canınızı, malınızı taarruzdan korudu, sonra yükseltiğe yükseltti, doğruluk ve dürüstlüğü seçkin, tam imanla seçkin kıldı. Mahkumiyetten hakimiyete yüceltti ve ilâhî hazinesinden sizi nice ganimetlere aday kıldı. Şimdi iş başına geçip hareket geldiğiniz vakit dünya menfaatlerine dalarak bu durumlarınızı unutmayınız da iyi anlayıp dinleyiniz veyahut ihtiyatlı bulununuz. İsterse zorlama durumunda olsun, İslâm'a gelenleri Allah'ın size yaptıgı gibi başlangıçta sözleriyle kabul ediniz, teslim alınız da sonra ortaya çıkacak durumlarına göre muamele ediniz. Bunun selam vermesi veya şahadet getirmesi veya müslüman görünmesi, korkusundan kellesini kurtarmak veya haliñizden kendini gizlemek için bir siper, bir kalkandır diyerek ilk anda onu öldürmeye kalkışmayınız, ihtiyatlı davranınız, sonunu gözetiniz. Çünkü Allah, sizin yaptıklarınızdan haberdardır. İyilik ve kötülük hiçbir amel karşılıksız kalmaz.

Müminleri donatarak savaşa hazır hale getirenken böyle araştırmaya ve ihtiyatlı davranmaya sevk eden bu emirler ve tâlimatlara karşı "o halde cihada gitmemek ve ona katılmamak daha büyük bir ihtiyat ve yerinden ayrılmamak daha hayırlı olacak" deyip de özürsüz oturup kalmamak için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

95- Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, oturanlardan üstün kıldı. Allah onların hepsine de cenneti vaad etmiştir. Bununla beraber Allah mücahidlere, oturanların üzerinde büyük bir acir vermiştir.

96- Kendi katından derece derece rütbelere, bir mağfîret ve rahmet vermiştir. Öyle ya O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

97- Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara "Ne işte idiniz?" derler. Onlar da: "Biz yer yüzünde zayıf kimselerdik." derler. Melekler: "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya?" derler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü gidış yeridir.

98- Ancak gerçekten aciz ve zayıf olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç...

99- Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Allah çok affedicî, çok bağışlayıcıdır.

100- Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur. Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, kuşkusuz onun mükafatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

95-96 Bir şeyi yapmaya üşenip oturana "kâid" denilir. savaşa gitmeyip geri kalanlara da "kâidün", yahut "ku'ad" denilir. Bu kelimeler, "kâidüne ani'l-harb" yani savaştan geri kalanlar demektir.

DARAR, bir şeye gelen eksikliktr ki, hastalık veya körlük ve topallık gibi sakatlık demektir. Nitekim anadan doğma köre ve çok zayıf hastaya "darir" denilir. Askerin yiyecek, içecek ve yakacak gibi ihtiyaçlarını ve savaş alet ve gereçlerini tedarik etmekten aciz olmak da bu mânâdadır. Bundan dolayı zararlılar, dertliler, sakatlar, acizler ve özürlüler, bunların dışında kalan ise, sıhhatli, sağlam ve güçlü yetenler demek olur.

Bu âyetin başlangıçta mutlak olup bu "özür sahibi olmaksızın" kısmının sonradan indiği rivayet edilmektedir. Bera b. Azib'den rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Resulullah (s.a.v.) "Üzerine yazı yazılabilecek bir şey ve kalem getiriniz, diye emredip "Müminlerden oturanlarla cihad edenler eşit olmaz." yazdırmıştı. Bu sırada İbnü Ümmi Mektum gelmiş orada bulunuyordu. Bu sahâbi anadan doğma kör idi. "Allah'ım! Ben özürlüyüm, bana ruhsat var mı?" dedi. Bunun üzerine, âyetin kısmı indi.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın katibi Zeyd b. Sabit'ten de şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v.) âyeti indiğinde, bunu bana yazdınyordu. İbnü Ümmi Mektum geldi: "Ey Allah'ın Resulü! Cihada gücüm yetseydi cihad ederdim, fakat kötüm" dedi. O sırada Resulullah (s.a.v.)'a vahiy bağınıyılmış geldi, ağırlaşıp bayıldı. Dizi dizimin üstüne geldi. Öyle ağır geldi ki ezip ufalayacak zannettim. Çok korkmuştum. Sonra ayıldı, dedi. Daha sonra, "yaz" dedi: İbnü Abbas'tan da şöyle rivâyet edilmiştir: Bedir savaşı olduğu zaman Bedir'e katılıp katılmayanlar hakkında âyeti inmişti. Abdullah b. Ümmi Mektum bunu işitti ve Ebu Ahmed b. Cahş b. Kays'l-Esed'i ile beraber, "Ey Allah'ın Resulü! Biz körüz, bize ruhsat var mı?" dediler. Bunun üzerine, den, kısmına kadar bu âyet indi. Bunlar gösteriyor ki, sakat olanlar ve gücü yetmeyenler, güçsüzler demektir ki, bunların dışında kalanlar da sıhhatli, sağlıklı ve güçlü olanlar demek olur. Ayrıca İbnü Abbas'ın, in mânâsıdır, dediği rivâyet edilmiştir. Bu kavram, "ziyan" anlamına gelen "zarar"dan alınmış olarak düşünülrse daha genel bir anlam ifade eder. Zira "zarar sahibi" sözü, hem zarar görenler, hem de zarar verenler kapsar. Zararlı, aciz bulunanlar kendilerine eksiklik olduğu gibi ister istemez cihada gidedediklerinden dolayı sevap bakımından zarar görmüş; güçleri varken savaşa gitmeyenler de ya kendilerine ihtiyaç duyulduğu halde gitmedikleri veya isyan etmekten çekinmedikleri takdirde hem savaş ve güvenliğe zarar vermiş, hem de günahlan sebebiyle zarar görmüş olurlar. Özürlüler zararda ve zararlı oldukları gibi bunlar da zararlı ve zarardardır. Şu halde ikisi de kapsamı içine girerler. Dolayısıyla bunların dışında olup da oturup kalanlar, güçleri olduğu halde savaşa gitmeyen ve gitmekle beraber zarar da olmayan hayırlı ve emin kişiler demek olur. Onun içindir ki, "Allah onların hepsine de cenneti vaad etmiştir" buyruluyor.

İşte bunlar aslında en güzel şeyle müjdelendikleri halde cihad edenlerle karşılaştırıldıklarında onlara denk olamayacakları ve cihad edenlerin derecelerinin dünya ve ahirette bunlardan üstün olduğu ve ayrıca ilâhî rahmet ve bağışlama hususunda gerek bu oturanlardan gerekse cihad edenlerden her birinin kendi sınıflarında da birçok derece ve rütbelere ayrılmaları anlatılmış ve bu suretle cihadın her zaman herkesin yapması gereken bir farz olmayıp öncelikle farz-ı kifaye olduğu bildirilmiştir. Çünkü cihad herkesin yapması gereken bir farz olsaydı, gücü kuvveti yerinde olduğu halde oturanlara en güzel şey değil, azap vaad edildirdi.

Görülüyor ki, oturanlarla cihad edenlerin genel bir karşılaştırılmasının yapılması uygun görülmemiş, bu karşılaştırma sadece özürlü olmadıkları halde oturanlarla mücahidler arasında yapılmış, özürlü olanlar bu karşılaştırmanın dışında tutulmuştur. Çünkü az önce anlaşıldığı üzere zarar sahibi olarak savaşa gitmeyip oturanlar iki kısımdır. Bir kısmı özürlü, bir kısmı da güçlü, isyankar ve zarar verici olanlardır. Özürlü olanlar bu âyetle genel olarak yükümlülüğkten hariç tutuldukları gibi, bunlar arasında bir taraftan özür ve ızdırabının şiddetine sabredip dayanmak, öte yandan cihadın erdeminin takdir ederek, cihad edenlerle beraber bulunamadığından dolayı kederinden kanlı yaşlar döküp onların kurtuluş ve zaferleri için dua ve "Allah ve Resulüne sadık kaldıkları takdirde..." (Tevbe, 9/91) ırsadına uyarak Allah ve Resulü için hayır dilemek suretiyle manevî cihad içinde bulunanların ahirette mücahidler derecesinde mükafat ve sevap elde edebilmeleri ihtimali anlatılmak için bunlar mücahidlere eşit olma özelliğinden hariç tutulmuşlardır.

Güçlü, isyankar ve zarar verici olanlar ise derece hak edecek değil, azap hak edeceklerinden, Allah yolunda cihad edenlerle eşit olmaları şöyle dursun, savaşa gitmeyip oturan salih kişilerle bile eşit olamayacakları için onlarla karşılaştırılma faziletinden hariç tutulmuşlardır. Özetle, istisnada asıl, olumluyu olumsuz, olumsuzu olumlu yapmak olmayıp, sadece bir kısmını hükümden dışarda tutmak ve "istisna ettikten sonra geri kalanla hüküm vermek" olmasına dayanılarak, burada "eşit olmaz" hükümünden istisna edilen "özürlüler" hakkında aynı seviyede bir eşitlik hükmü lazım gelemeyeceğinden, "özürlülerin dışında kalıp da savaşa katılmayanlar mücahidlerle eşit olamazlar, ama özürlüler genellikle eşit olurlar" gibi bir anlam çıkarmamalıdır. Aslında burada özürlülerin eşit olup olmayacağı hakkında bir hüküm verilmemiştir. "Onlar ya hiç eşit olamazlar veya içlerinde eşit olanları bulunması düşünülebilir" diye anılamalıdır. Ayrıca, şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, bu karşılaştırmada mücahidler de mutlak bırakılmamış, öncelikle iki şeyle kayıtlanmıştır. Birisi, bu cihadın Allah yolunda

olması, diğeri ise mal ve canla yapılmasıdır. Esasen şeriat örfünde "mücahidin", Allah yolunda savaşılan demek olduğu halde Allah yolunda, kaydının bir kez daha açıkça söylenmesi, bu erdeme ulaşmak için niyetin son derece samimi olması gerektiğini ve her savaştan değil, her cihad edenin bile bu karşılaştırmaya dahil olamayacağını hissettirir.

"Mallarıyla ve canlarıyla" kaydı da, bu samimi niyetten sonra, savaşa katılmayıp oturanlardan daha üstün olabilmek için, cihad edenlerde bu iki özelliğin birlikte bulunmasının da şart olduğuna işaretir. Mücahidlerin yaptıkları harcamalara savaşa katılmayanların malı yardımları karşılığı takdirdle, bunların dahi cihatta hisseleri bulunacağından o zaman iki taraf arasında eşitsizlik ve üstünlük hükmü kesin ve genel bir şekilde söz konusu olamayacaktır. Savaşa katılmayanlar arasında, mücahidlerden daha üstün olma bile onlara eşit olanlar bulunabilecektir. Fakat bu da savaşa katılmamasından dolayı değil, malıyla cihada katılmasından dolayı olduğu için, fazilet katılmayanlar tarafından değil, mücahidler tarafındanadır. Ancak şu var ki, bazan bu mücahidlerin sahip oldukları faziletin kaynağı fiilen savaş saflarında bulunmada değil, arkaalarında cihada katılmayanların içinde duran büyük cihad mücahidleri arasında olabilir. Nitekim Halid b. Velid ve benzeri mücahidler Müseylimetü'l-kezzab ile çarpışırken hicbiri Medine'de duran ve bütün bu cihadi sevk ve idare eden Hz. Ebubekir (r.a.)'den daha mücahid ve daha faziletli olmadılar. Aynı şekilde Kısra ve Kayser ordularıyla çarpıştıkları zaman mücahidler ne Hz. Ömer, ne de Hz. Osman ve Hz. Ali'den daha mücahid ve daha faziletli değil idiler.

Burada "kaidin" (savaşa katılmayanlar) ve "mücahidin" (cihad edenler) kelimeleri örtte kullanılan anlamları gereğince, kendi ibareleri ile Allah yolunda savaşmaya ait bulundukları kesin olmakla beraber, asıl mânâlarında kuud, yani oturma, tembelliği aça getirdiği ve mücahede ise, bütün gayretini harcayarak ve zahmetler çekerek uğraşmak ve çalmak demek olduğu ve örtte o mânâları ifade etmeleri, bu mânâdaki özelliklerinden kaynaklandığı için, bu mukayese ve karşılaştırmaya genel olarak çalışanlarla çalışmayanların da eşit olamayacaklarını ve herhangi bir hususta Allah yolunda iyi niyetle çalışanların oturanlardan daha üstün olduğunu ve şu kadar ki, kötülük ve zarar için çalışanları, bu karşılaştırmının dışında tutuldukları da işaret yoluyla ifade etmektedir. Bu işaret göz önüne alındığında, Allah yolunda mal ve can ile cihad etme kavramının "Bizim uğrumuzda cihad edenlere gelince, elbette biz onları yollarımıza hidâyet ederiz" (Ankebut, 29/69) âyetinde olduğu gibi o kadar geniş kapsamı vardır ki, savaş meselesi bunun bölümlerinden biri demektir. Bundan dolayıdır ki, Resulullah (s.a.v.) savaştan geri döndükleri zaman, "Küçük cihattan büyük cihada döndük" hadis-i şerifleri ile ruh terbiyesi ve nefsi düzeltme ile uğraşmanın büyük cihad olduğunu duyurmuşlardır.

Özetle, müminlerden özürsüz ve zararsız olarak savaştan geri kalanlar, malları ve canlarıyla, Allah yolunda cihad edenlerle bir olamazlar. Açıkçası, Allah cihad edenleri oturanlardan derece itibarıyla üstün kıldı, çalışanlara çalışmayanların, Allah yolunda savaş edenlere etmeyenlerin üstünde fazla bir derece verdi. Bununla beraber Allah hüsyanı, yani en güzel sevap olan cenneti ikisine de vaad etti ve vaad ettiği halde böyle yaptı. Bu böyle olunca kendilerine cennet vaad edilmeyen ve savaştan geri kalmaları izne bağlı olmayıp zarar ve günah teşkil ettiğinden dolayı kendilerine azap vaad edilen, o savaşa katılmamış olanların mücahidlerle bir olamayacakları öncelikle anlaşılır. İkisinin de güzel inançları ve iyi niyetleri olduğu ve cennet ikisine de vaad edildiği halde bile eşit olmazlar. Allah cihad edenleri pek büyük bir ecirle savaşa katılmayanlara üstün kılmıştır ki, bu ecir de mücahidler arasında aynı derecede değil, Allah'tan birçok derece, mağfîret ve rahmet olacak şekildedir. Bunların bir kısmı, savaşa katılmayanlardan bir derece fazla ise, diğer bir kısmı derecelere fazladır. Mücahidlerin dereceleri çok ve birbirinden farklıdır. Bu ecirlerin içinde Allah'ın büyük bir mağfîret ve rahmeti de vardır. Bu mağfîret ve rahmet sayesinde geçmiş günahlar da bu ecir ve dereceleri eksiltmeyecektir. Kuşkusuz, " Allah çok mağfîret ve merhamet edicidir."

97- Zararlı olan geri kalanlardan önemli bir kısmın durumuna bakalım O kimseler ki, kendilerine zulmederlerken melekler dünyada canlarını alacak veya ahirette kendilerini yakalayıp mahşere süreceklerdir, kuşkusuz melekler onlara siz ne durumda idiniz, dininizle ilgili ne iş yapıyordunuz? diye azarlayıp soracaklar. Onlar da, "biz bu yeryüzünde, şu bulunduğumuz yerde zayıf sayılış kimseler idik" diyecekler, yani başkalarının ezici gücü ve mağlubiyet altında acizlik ve güçsüzlüğümüzden dolayı bir şey yapamıyorduk, zayıf sayılıyorduk diye özür beyan edecekler. Melekler de bunlara "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi. -Mesela, Medine'ye Habeşistan'a göç edip kendilerini kurtaranlar gibi- yeryüzünde başka bir tarafa göç etseydiniz ya!" diyecekler ve mazeretlerini kabul etmeyeceklerdir. İşte böyle bulundukları yerde görevlerini yerine getirmelerine engel olan bir zulüm ve hakimiyet altından çıkmak ve az çok uygun bir tarafa gidebilmek gücünü olsun taşıdıkları ve dolayısıyla tam anlamıyla aciz ve zayıflardan olmadıkları halde, kendilerini tamamen aciz sayıp yerlerinden kımdılamayanlar, bu şekilde yapabilecekleri görevlerini terketmiş, küfür ve zulme yardımcı olmuş olabileceklerinden bunları varacakları yer cehennemdir. Ve bu gidid ne fena bir gidiştir veya o cehennem ne fena yerdird.

Bu âyet Mekke'de müslüman olmuş ve hicret farz kıldığı sırada hicret etmemiş olan bazı kişiler hakkında inmiştir. Demek ki, hicret vacip iken kâfirlerin suyunca gidip oturmak doğrudan doğruya küfür değil ise de her halde bir günah ve nefse bir zulümdür. Tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet bir yerde dinini yaşama imkanı bulamayan bir adamın oradan göç etmesi gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir hadisinde sahih olarak şöyle gelmiştir: "Her kim dini uğruna bir yerden kaçarsa, gittiği bir kaş yer de olsa cennete girmeye hak kazanır. Babası İbrahim'in ve peygamberi Muhammed'in yoldaşı olur." Rivayet olduğuna göre, bu âyet inince Resulullah (s.a.v.) bunu Mekke müslümanlarına göndermiş, Cündüb b. Damre (r.a.) de oğullarına: "Beni bir şey yükleyniz. Çünkü ben ne güçsüzlerden, ne de yolu bilmeyenlerdenim. Allah'a yemin olsun, bu gece Mekke'de yatmam." demişti. Oğulları bunu bir sedyeye koyup Medine'ye gitmek üzere taşıdılar. Çok yaşlı bir zat idi, yolda vefat etti.

Demek oluyor ki, gerektiğinde hicret de bir tür cihadır. Kâfirlerin zulmü altında ezilip kalmak ve hak dinin yayılmasına hizmet edememek, neticede çok kötü bir başkalaşma neden olabileceğinden az çok gücü varken bundan kaçınmamak nefse bir zulümdür.

98-99- Ancak bir çare bulamayacak, hicretin gerektirdiği sebeblere güç yetiremeyecek ve kendi kendine veya bir vasita ile yolu doğrutup gidemeyecek olan gerçekten güçsüz ve çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç. Zira bu gibi çaresizleri Allah'ın affetmesi kuvvetle umulur. Bunlar için de gitgide kâfirleşme tehlikesi düşünülebileceğinden mutlak olarak affedilirler denememze de çocuklar henüz yükümlü bulunmadıklarından, büyükler de kalplerindeki imanı korumak şartıyla hicret etmeye hususunda mazeretli olduklarından dolayı affedilmeye ve bağışlanmaya layıktırlar. "Allah çok affedicî, çok bağışlayıcıdır."

100- Ve her kim, yolunu bilip de Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde birçok gidecek, sığınacak veya düşmanların ziddına hareket edecek yer ve genişlik bulur. Dolayısıyla yasadıkları yerde bir tür rahat ve bolluk bulunanlar, oradan ayrınlca mutlakla sıkıntılara ve darlıklara düşeceğini zannedip de korkamamalıdır. Bir de, her kim Allah'a ve Resulüne hicret etmek üzere evinden çıkar da sonra amacına ulaşmadan ölüm kendisine yetişirse onun ecirini vermek Allah'a düşer. Yani amelini tamamlamış gibi, ulaşacağına ulaşmış olarak ecir elde eder. Dolayısıyla bu konuda, "yerimden ayrılmırsam amacıma ya ulaşırım ya ulaşamam, iyisi mi elimdekini de kaybetmeyeceğim; Dimyât'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmayayım." diye düşünmemelidir. Allah için hareket eden, kaderde öyle yazıldığı için yanyolda da kalsa yine tam sevap alacağını bilmelidir. " Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

Az önce nakledildiği gibi Cündüb b. Damre Medine'ye gelirken yolda "Ten'im" denilen yerde öleceğini hissederek sağ elini sol eline koymuş, "Allah'ım, şu senin, şu da Resulünün. Resulün sana ne ile biat ettiyse ben de öyle biat ediyorum." demiş ve ruhunu

teslim etmişti. Bu haber Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabına ulaştığı zaman, "Medine'de vefat etseydi sevabı eksiksiz olurdu." demişler, bu âyet de bunun üzerine inmiştir. İlim aramak, hacetmek, cihad etmek veya bunlar gibi herhangi bir dini amaçla Allah'ın rızası için yapılan her hicretin Allah ve Resulüne yapılmış bir hicret olduğunu da açıklamışlardır. Mücahidler ile savaşa katılmayanların bir karşılaştırmasını yaptıktan sonra mücahidlere sağlanan ilâhî kolaylıklar cümlesinden olmak üzere seferde, korku halinde ve düşman karşısında ve belki hastalık ve yağmur gibi genellikle zaruret hallerinde namazın nasıl kılınacağını açıklamak ve bu suretle hem cihadın, hem namazın dindeki büyük önemini belirtmek için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

101- Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Kuşkusuz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.

102- Sen onların aralarında bulunup da onlara namaz kıldırıldığında içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğer bir kısmı arkanızda beklesin. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin seninle beraber kılınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki, silahlanınızdan ve eşyanızdan bir gafil olansız da size ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmur gibi bir eziyet erişir veya hasta olursanız silahlarınızı bıraktığınızda bir vebal yoktur. Bununla beraber ihtiyatı elden bırakmayın. Kuşkusuz Allah kâfilere alılcı bir azap hazırlamıştır.

103- O korkulu zamanda namazı kıldınız mı gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yanlarınız üzerinde hep Allah'ı zikredin. Korkundan kurtulduğunuzda namazı tam erkânı ile kılın. Çünkü namaz müminlere belirli vakitlerde yazılı bir farzdır.

104- Düşman topluluğunu takip etmede gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı çekiyorlar. Oysa siz Allah'tan onların ümit edemeycekleri şeyleri umuyorsunuz. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

101- Yeryüzünde sefer ettiğiniz vakit. Görülüyor ki burada "Allah yolunda" kaydı açıkça konmamıştır. Dolayısıyla diğ görünüşüne göre bu âyet gerek cihad, gerek hicret, gerek ticaret ve gerek başka herhangi bir neden ve amaçla yapılmış olan seferlerin hepsini kapsar. Bunun için âyetin mutlak olarak "yolculuk namazı" hakkında olduğu söylenmiştir. Bununla beraber âyetin yine cihad seferi ile ilgili olduğu sözün akışından açıkça anlaşılıyor. Bunun için burada mutlak olarak yolcu namazlarına bir işaret bulunsuza bile asıl olarak daha sonra anlatılanların düşman korkusu ile ilgili olan savaş veya hicret yolculuğu olmasından âyetin hükmü, yolculuk halinde kılınan namazdan daha çok zaruret hallerindeki korku namazına dairdir. Yani savaş için yola çıkıp, yürüdüğünüz vakit kâfirlerin sizi fitne ve sıkıntıya düşüreceğinden korkarsanız namazı biraz kısa kesmeniz de gûnah yoktur.

Bililmektedir ki "kasr", çekip uzatmanın zıddı olarak kısip kısaltmak demektir. âyetinde anlatılan namazı kısaltma işi iki şekilde düşünülebilir. Birisi rekatların sayısını kısaltıp dört yerine iki kılmak yani nicelikten kısaltmaktır ki, bir kısım tefsirciler bu mânâyı vermişlerdir. Fakat bu mânâ her namazda olmaz. Akşam ve sabah namazları bunun dışında kalır. Bir de namazda ayakta durma yerine oturma veya hayvan sırtında durma; rûku ve secde yerine de ima ile yetinmek gibi namazın sınırlarını, vasıflarını ve niteliklerini kısaltmak, yani nitelikten kısaltmaktır. Öte yandan kasr, durdurma ve alıkoyma anlamına da gelir. Bu durumda bu âyetin mânâsı, namazın bir kısmını kazaya bırakmak demek olur. Zâhiriyye bunun sadece ilk mânâda, yani rekatların kısaltmak mânâsında olduğunu söylemiş ve bu âyet gereğince seferde namazı kısaltmanın korku haline mahsus olduğu ve dolayısıyla seferde olan bir adamın kendisini güven içinde hissettiği durumlarda namazını tam kılması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Şâfiiler de âyeti bu şekilde yorumlamış ve fakat "korku" kaydını koymaksızın seferde olan bir adamın dört rekatlı namazdan iki rekat kılması caiz, fakat tam kılmasının daha iyi olduğu görüşüne varmışlardır.

Hanefilere gelince, onlar burada üç mânâ ihtimal dahilinde olmakla beraber, âyetteki "kısaltma"dan maksadın ikinci mânâ, yani nitelikte kısaltma olması gerekeceğini ve esasen sefer halinde dört rekatlı namazların iki rekat kılınması bir kısaltma değil, tam kılma olduğunu ve dolayısıyla daha fazla kılmanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Zira Sahih-i Buhanî'de de rivayet edildiği üzere namaz ilk farz kılındığı zaman evde oturma ve yolculuk hallerinde ikiser rekat olmak üzere farz kılınmış ve daha sonra evde oturma ve banş hallerinde öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekatla kıylanarak artırılmış ve yolculuk hallerinde namaz asıl hali üzerine bırakılmıştır. Bu hüküm Kitapla değil, Sünnetle sabittir. Bu âyet ise özellikle korku hali şart kılınmış olduğundan işin bu yönünden bahsetmemiştir.

Onun için mutlak olarak seferle ilgili hükümleri buradan çıkarmaya kalkışmak doğru değildir. Âyette korku hali dışındaki durumlardan bahsedilmediği Şâfiilerce de kabul edilmektedir. Dolayısıyla sefer halinde namazda "nicelikten kısaltma" ikinci derecede meşru bir ruhsat gibi görünse de gerçekte birinci derecede meşru bir azimet anlamında olduğundan burada ruhsat verilen kısaltmanın "nitelik kısaltması" olması gerekir. Bu yorum, Tâvus ve İbnü Abbas'tan da rivâyet edilmiştir. Hz Peygamber (s.a.v.)'in, yapmış olduğu bütün seferlerde gerek korku, gerekse emniyet hallerinde rekatların sayısını kısaltmış olduğunda hiç ihtilaf edilmemiştir. Demek ki, herhangi bir yolculun namaz esasen iki rekatdır. Hz. Ömer'den rivâyet edildiği üzere, yolculukta emniyet ve güven hali var iken kısaltmak, "Bu, Allah'ın size vermiş olduğu bir sadakattır. Öyleyse siz de onun sadakasını kabul edin." hadisi gereğince, kabul edilmesi gereken ilâhî bir sadakattır. Korku hallerinde kısaltma ise buna eklenen bir nitelik kısaltmasıdır ki, "Eğer korkuya düşerseniz yaya veya binekli olduğunuz halde kılınız." (Bakara, 2/239) âyetinde olduğu gibi korkunun derecesine göre yürüyerek eda etmeye veya imâ ile kılmaya, bunlar da olamadığı takdirde kazaya bırakmaya uygundur. (o âyetin tefsirine bkz.)

Şimdi düşman karşısında durumun uygunluğuna göre, namazı kısaltmanın cemaatle yapılabilecek özel şekline gelelim:

102- Ey Muhammed! Sen bu korku halinde bulunan ve namazı kısaltmalarına izin verilen mücahidlerin içinde bulunup da onlara namaz kıldırıldığın vakit içlerinden bir kısmı seninle beraber dursunlar, yani askeri önce iki kısma ayır; bir kısmı düşman karşısında beklesin, bir kısmı da seninle beraber namaza dursunlar. Ve namaza duranlar da silahlarını bırakmayıp yanlarına alsınlar. Bunlar secde edip rekati bitirdiler mi arkanızdan düşman karşısına çekilsinler, ve kılmamış olan diğer kısım gelsin, ikinci rekati da seninle beraber bunlar kılınlar. Demek ki, kılınan namaz iki rekatdır ve her rekata nöbetleşe bir kısım katılmıştır. Şu halde herbirinin ikinci rekatları ne olacak? Savaşın başlaması gibi, korkunun şiddetlenmesini gerektirecek yeni bir durum ortaya çıkmadıkça ikinci rekatin da herbiri tarafından yine nöbetleşe tamamlanması gerekecektir. Durumun böyle olduğu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti ile de açıklanmıştır. İbnü Ömer ve İbnü Mesud'dan rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) korku namazını kıldırıldığı zaman âyetle olduğu gibi ilk grup ile bir rekat ve diğer grup ile de bir rekat kılmış; sonra bu grup düşman karşısına gitmiş, yine önceki grup gelip ikinci rekati kırâetsiz kaza etmiş ve selam vermiş, sonra bunlar gidip yine ikinci grup gelmiş birinci rekati kırâet ile kaza etmişler ve selam vermişler, bu şekilde her grup iki rekat kılmışlardır. Bununla beraber bu konuda başka görüş ve rivayetler de vardır.

Bu ikinci grup namaza gelirken uyanık ve dikkatli olsunlar ve silahlarını üstlerine alsınlar Öncekinden yalnız "silahlarını alsınlar" demekle yetinildiği halde burada "uyanık, temkinli ve dikkatli olmak," demek olan "hıız" in de ilave edilmiş olması, düşman karşısında yerlerini öbürlerine bırakırlarken son derece ihtiyatlı hareket etmek gereğini

duyurup hissettirmek içindir. Çünkü, kâfirler öyle arzu etmektedirler ki, Siz silahlanınızdan ve eşyanızdan, savaş araç ve gereçlerinizden gafil olansız, boş bulunsanız da üzerinize birdenbire bir saldırıverseler. İbnü Abbas ve Cabir'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabı ile öğle namazını kılmış, müşrikler de bunu görmüştür. Sonradan "biz ne fena yaptık, niye o sırada saldırmadık" dediler ve diğer bir namaz sırasında baskın yapmaya karar verdiler. Yüce Allah da bu âyetle peygamberine onların sırlarını bildirdi. Böyle iken eğer size yağmur gibi bir eziyet gelir veya hasta olursanız silahlarınızı bıraktığınızda size bir vebal yoktur. Yağmur ve hastalık gibi bir nedenden dolayı silahlan üstünüze almanız çok zahmet verir veya silahı bozmak ihtimali bulunsuza, o zaman namaz kılarken üstünüze almayabilirsiniz ve bunu yapmak gûnah olmaz. Demek ki böyle bir eziyet ve zarar bulunmadıkça silahı üzerinde bulundurmak gerekli ve elden bırakmak gûnahdır. Bırakmak caiz olduğu zaman da her halde ihtiyatı bırakmayınız, kuşku duurunuz. Namaz kılarken de düşmana karşı dikkatli ve temkinli bulununuz, uyanık ve ihtiyatlı olunuz. Gafil avlanmamak için ne gerekiyorsa yapınız. Düşmanın ani saldırısıyla karşı karşıya kalmayınız. Burada Fahreddin er-Razî şöyle der: Bu âyet düşmana karşı dikkatli olup sakınılması gerektiğini anlattığından, olacağı zan ve tahmin edilen zararların hepsinden sakınılması gerektiğini gösterir. Bu suretle ilaçla tedaviye girişmek, bir kötülük ve zarar sıvama için kendi eliyle çalışıp çabalamak, vebadan kaçınmak ve yıkılmak üzere olan bir duvarın altında oturmaktan sakınmak gerekir. Bunun "Hastalık buluşması yoktur." hadisi ile çelişkili olduğu zannedilmesin. Dinî inanç açısından, buluşmanın, hastalık ve ölümden gerçek ve zaruri bir etken olduğuna inanmak başka, onu yüce yaratıcının dilemesiyle tesir icra eden herhangi bir adi sebep gibi görmek ve bu nedenle sakınmak yine başkadır. Nitekim düşmanın sakınmak emredilmekle beraber, bunu gerçekten düşmanın güç ve kuvvetine bağlatmak ve bu suretle kuruntu ve heyecana düşürmekle ve kablieri ancak Allah'a bağlatmak ve bununla beraber sebeplere önem verme emrini vurgulamak için, "Kuşkusuz Allah kâfirler için horlayıcı bir azap hazırlamıştır." buyrulmuştur ki, Allah'ın kanunlarını inkâr edip ihmal etmek de bu tehdide dahildir.

Kelbi'nin Ebu Salih'ten rivâyetine göre, Resulullah (s.a.v.) Enmaroğulları ile savaşmak için gazaya çıkmıştı. Vardılar bir yere konakladılar. Hiçbir düşman görmüyorlardı. İnsanlar silahlarını bıraktılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) de silahını bırakıp büyük abdeste gitti. Dereyi geçti, hava çiliyor, yağmur serpiştiriyordu. Yağmur sonunda dere Rasullah (s.a.v.) ile ashabı arasında bir engel oluşturdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) oturup beklemeye başladı. Gavras b. Haris el-Muharibi onu gördü. "Seni öldürmezsem Allah beni öldürsün" deyip kılıcı yanında dağdan indi. Resulullah (s.a.v.) bir de ne görsün, adam gelmiş, kılıcını çekerek baş ucuna dikilmiş: "Şimdi ey Muhammed! Seni benden kim kurtaracak?" diyordu. Resulullah (s.a.v.) derhal, "Allah" dedi ve "Allah'ım, dilediğin yolla beni Gavras b. el-Haris'ten kurtar." diye dua etti. Gavras de Peygamberi vurmak üzere kılıcıyla saldırdı, fakat iki küreğinin arasına bir sancı saplanıp yüzü koyun sürçtü ve kılıcı elinden fırladı. Hemen Resulullah (s.a.v.) kalkıp kılıcı aldı ve: "Ey Gavras! Şimdi seni benden kim kurtarı?" buyurdu. O da, "hiç kimse" dedi. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.): "Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve Resulüdür." diye şehadet edersen ben de kılıcını sana veririm." buyurdu. Gavras: "Hayır, fakat hiçbir zaman seninle savaşmayacağımı ve sana karşı hiçbir düşmana yardım etmeyeceğime şahadet ederim." dedi. Resulullah (s.a.v.) da kılıcı verdi. Bunun üzerine Gavras:

"Vallahî, sen benden çok hayırlısın" dedi. Hz. Peygamberde, "Ben ona senden daha layıgım" buyurdu. Bunun üzerine Gavras dönüp arkadaşlarına gitti, olayı anlattı. Bazıları imana geldiler. O sırada derenin suyu durmuştu. Resulullah (s.a.v.) da geçip ashabına olayı haber verdi. İşte, "uyanık olunuz" emri böyle ani bir baskına uğramaktan korunmak içindir.

Bu âyetle açıklanan korku namazı Resulullah (s.a.v.)'a hitaben gelmiş olduğu ve Resullullah (s.a.v.)'ın imametiyile namaza bedel bulunamayıp başka bir imam da bulunabileceği için, bir rivayette İmam Ebu Yusuf bunun sadece Resullullah (s.a.v.)'a at olduğu ve ondan sonra korku namazının böyle bir imam ile kılınmayıp en az iki imam ile diğer namazlar gibi kılınacağını söylemiştir ki Malikîlerden İbnü Uleyye'nin görüşü de bu imiş. Fakat âlimlerin çoğu, Resullullah (s.a.v.)'dan sonra imamların o makama geçen bir peygamber vekili olmaları nedeniyle, "Onların mallarından bir sadaka al ki, bu sadaka ile onları temizleyip antasın." (Tevbe, 9/103) emrinde olduğu gibi, hitabın peygamberden sonra devlet reislerin de kapsadığını açıklamışlardır. Nitekim Said b. As Taberistan'da korku namazı kılmak istediği zaman, "İçinizde Resulullah ile bir korku namazında bulunan ve şahit olan kim var?" diye sormuş; Huzeyle b. el-Yeman kalkıp tarif etmiş o da o şekilde kıldırmış ki, içlerinde birçok sahibi de vardı. Ayrıca yine Abdullâh b. Semûre başkanlığında Babil'e gaza ettikleri zaman o da korku namazı kıldırmıştı.

103- Şimdi bu namazı eda ettiğiniz, yani korku namazı kıldığınız; kılıp bitirdiğiniz zaman, arkasından ayakta ve otururken ve yataken bütün durumlarda Allah'ı zikredin, onu anın. Hatta savaşta girdiğinizde bile ayakta kılıç çalarken, dizleyip ok atarken, yaranalın veya düştüğünüzde Allah'ı kalbinizin kılmayınız, dinlenizin bırakmayınız. Başka bir mânâ ile, daha sonra işler kızıştığı, durumlar şiddetlendiği zaman namaz kılmak istediğinizde herbiriniz bulunduğunuz duruma göre, mesela, ayakta iken ayakta, oturanlar oturduğu, yatanlar yattığı yerde olarak nasıl rast gelirse öylece ima ile kılınız ve bu hal içinde Allah'ı anınız. Bazı müctehitler burada bizzat savaş yapılabilecek bile, böyle ima ve zikirle namazın kılınacağını anlamışlardır da, Hanefi imamların tercinde göre, fiilen savaşla meşgul olmak namaza engeldir. O zaman namaz kazaya bırakılır. Nitekim Ahzab savaşında Resulullah (s.a.v.) dört vakit namazı kazaya bırakmıştı.

Daha sonra savaş bitip gönül rahatlığına kavuştuğunuz, kalb leriniz huzur bulup durumlardan emin olduğunuzda vakti gelen namazı bütün rûkun ve şartlarıyla güzelleştirilip, yahu savaş sırasında kılmadığınız namazları kaza ediniz. İmam Şâfiî hazretleri, "O karışık zamanlarda kılınan namazların hepsini tamamıyla kaza ediniz" demiş ise de, bu mânâ biraz uzak görünüyor. Açık olan, vakti gelenlerin edası veya kılınamayanların kazasıdır.

Zira namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır. Yani düzenli ve belirli vakitlerde yazılı kesin bir farzdır. Ki bu vakitler Kur'an'da, "Güneşin öğle vakti zevvalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl" (İsrâ, 17/78), "Hem de gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüzde yakın saatlerinde namaz kıl" (Hûd, 11/114), "Güneş doğmadan önce ve batmadan önce hamd ile rabbini tesbih et. Gece saatlerinde ve gündüzün etrafında da onu tesbih et." (Tâhâ, 20/130), "O halde akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O'nun içindir. Günün sonunda ve öğle vaktine girince Allah'ı tesbih ediniz." (Rûm, 30/17-18) gibi âyetlerle öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah beş vakit olmak üzere tayin edilmiş, özel sınırlarıyla sınırlanması ve nasıl kılınacakları da Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından açıklanıp izah edilmiş ve o zamandan beri yapılagelerek de müslümanlar arasında yapılması zorunlu görevlerden biri olarak korunmuştur.

Namazın böyle beş vakit ile takdir, akıl ile bilinebilen şeyler açısından şu şekilde de izah edilmiştir:

Âlemin hayat akışında her şey beş mertebe geçirir: Birincisi, ortaya çıkma ve varlık âlemine gelme mertebesidir. Nitekim insan da doğar, bir müddet gelişme ve büyüme devresi geçirir. Bu müddete "büyüme çağı" denir. İkinci mertebe, duraklama devridir ki, bir süre artırıksımlı olarak olgunluk sıfatı üzere kalır ve bu müddete "gençlik çağı" denir. Üçüncü mertebe "olgunluk çağıdır". Bu devrede insanda gizli bir noksanlık yüz göstermeye başlar. Dördüncü mertebe "yaşlılık çağıdır" ki, insanda açıklan açığa bir takım noksanlıklar ortaya çıkmaya başlar ve ölünceye kadar gider. Buna da yaşlılık ve ihtiyarlık denir. Beşinci mertebe, insan öldükten sonra bir müddet daha izleri devam eder ve daha sonra bu izler de yok olur ve ortada adı ve izi kalmaz. İşte âlemde bu beş mertebe, gerek insanda ve gerekse diğer canlı ve bitki olaylarının hepsinde geçerlidir. Doğuşuna ve batışına göre güneş de bu beş hal ile ilgilidir. Doğudan doğduğu sıradaki

hali insanın doğduğu zamanki halini andırır. Yavaş yavaş yükselir, nuru kuvvetlenir, ısısı şiddetlenir, nihayet göğün ortasına gelir, bir duraklama anı geçirir. Sonra inmeğe başlar ve gizli eksilmelerle yavaş yavaş ikindiye kadar gider. Sonra eksiklikleri ortaya çıkar, ışığı ve ısısı zayıflar, çökmesi artar ve hızla batmaya yönelir. Battıktan sonra batı ufkunda şafak denilen başı izleri kalır, sonra bu da kaybolur ve güneş sanki âlemde yokmuş gibi bir hale gelir. Herkesin görebileceği bütün bu durumlar Allah'tan başka hiçbir gücün hakim olamayacağı garip işlerden olduğu için, yüce Allah bu beş halden herbirini bir ilâhî emre alamet kılarak herbirinde bir namaz farz kılmış ve bu beş vakit namazı her günü değişimleri belirtip gösteren bir takvim gibi, görevleri nizama koyan, vakti ve zamanı belli bir farz yapmıştır. Bunun içindir ki, müminlerin namazları ne kadar düzenli olursa, durumları da o oranda düzenli olur. Namaz hem bir intizam sağlama yolu, hem de rahatlama amacıyla yapılan bir sükran borcudur. Korku halinde kılınırsa ümidi, emniyet halinde kılınırsa neşe ve isteği artırır. Fakat o zaman da görev sadece bundan ibaret zannedilip de kalmamalıdır. Namazı güzelce kılınız.

104-Bununla beraber o kâfir topluluğunu takip edip peşinden gitmede gevşeklik de göstermeyin. Zayıf kalpli olmayın. Eğer siz bundan acı ve elem duyarsanız bilmeniziniz ki, onlar da sizin acı duyduğunuz kadar acı duyarlar. Fazla olarak siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyler umarsınız. Onlar az bir sermaye olan dünya hayatını ararken siz sonsuz sevap ve ahireti istersiniz. Sizin ümit sahanız onlardan çok geniştir. Onun için siz onlardan çok yüksek bir azim ve istekle cihad etmelisiniz. Allah her şeyi bilen ve her şeyi bir hikmete göre yapandır. Dolayısıyla Allah'ın emirlerine sarılıp ilim ve hikmet dairesinde hareket ediniz ki, umduklarıza kavuşasınız.

Burada İslâm dininin ruhu ve Kur'an'ın iniş hikmeti olan pek önemli bir mesele vardır ki, o da hak ve haklıya hakkını verme meselesidir. Kâfirlere karşı böyle cihad etme ve onları takip etme buyruklarını görüp de onlara hainlik etmeyi, haksızlık yapmayı, yapmadıkları şeyi "yaptılar" diyerek iftira etmeyi dinin gereği zannetmemelidir. Hak, kâfirle de ilgili olsa yine haktır. Bir dinin mükemmeliği hukuk anlayışının kapsamlı ve ciddi olmasında ve İslâm'ın en büyük gelişiminin de adalete dayanan kuvvetinin ortaya çıkışında aranması gerekir. Kâfirin inkâr, onun haklarına tecavüzü helal kılmaz. Hak dinin gereği, kâfirin din lehinde ve aleyhinde ancak Allah'ın indirdiği hak kanun, adalete dayanan hükümler ve ilmin gösterdiği yollarla hüküm veremektir.

Meâl-i Şerifi

105- Biz sana Kitab (Kur'ân)ı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin. Sakin hainlerin savunucusu olma!

106- Allah'tan bağışlanmanı dile. Şüphesiz, Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.

107- Kendilerine hainlik edenleri savunma. Muhakkak Allah hain günahkârları sevmez.

108- Bunlar, insanlardan (hainliklerini) gizlerler de, Allah'tan gizlemezler. Oysa o, geceleyin istemediği şeyi kuralarken onların yanı başlarındadır. Allah, onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.

109- Haydi siz dünya hayatında onları savunuverdiniz (diyelim). Peki kıyamet gününde Allah'ın huzurunda onları kim savunacaktır? Yahut onlara kim vekil olacaktır?

110- Kim bir kötülük işler, yahut nefsiine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.

111- Kim bir kötülük işlerse, kendi nefsiine kötülük etmiş olur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hikmet sahibidir.

112- Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak iftira etmiş ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113- Eğer Allah'ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir günah seni sapıtmaya çalışırdı. Halbuki onlar, ancak kendi nefislerini sapıtırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana Kitab (Kur'an)ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfü büyüktür.

114- Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı veyahut da insanlar arasını düzeltmeyi emreden(ler)inki harîc, onların aralarındaki gizli gızi konuşmalarının çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaparsa, yakında ona büyük bir mükafat vereceğiz.

115- Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyup giderse onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir gidiş yeridir.

116- Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını başışlamaz. Bunun dışında dilediğini başışlar. Allah'a ortak koşan, muhakkak ki, derin bir sapıklığa düşmüştür.

117- Onlar, Allah'ı bırakırlar da, yalnız dişilere taparlar. Böylece ancak inatçı şeytana tapmış olurlar.

118-119- Allah o şeytana lanet etti. Ve o da: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım, onları mutlakla sapıtıracağım, onları boş kuruntularla sokacağım, ve onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, onlara emredeceğim de Allah'ın yaratışını değiştirecekler" dedi. Kim Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinirse, şüphesiz o, apaçık bir ziyanı uğramış olur.

120- Şeytan onlara vaad eder ve onları boş umutlarla oyalar. Oysa şeytanın onlara vaadi, aldatmadan başka bir şey değildir.

121- Bunların varacakları yer cehennemdir. Ondan kurtulmak için çare bulamazlar.

122- İman edip iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız, orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir. Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?

123- (İş), ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kötülük yapan, o yüzden cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.

124- Erkek veya kadın, kim mümin olur da güzel amellerden işlerse, işte onlar cennete girerler. Zerre kadar da haksızlığa uğratılmazlar.

125- İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in dinine dosdoğru olarak tâbi olan kimseden, din bakımından daha iyi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmişti.

126- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır.

105- Biz sana kendisinde şek ve güphe olmayan bu en mükemmel kitabı, bu Kur'an-ı azimüşşan (şanı büyük Kur'an)ı hakk ile, Hak Teâlâ'nın insanlar üzerinde, insanları ferdî veya toplum olarak birbirleri arasındaki hukukun temelini içeren, özete hakkı açıklayan, batıldan ve eğlilikten uzak ve sırf hak yolu, adaleti ve doğruyu gösteren bir hidayet düsturu olarak indirdik ki, bütün insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği hak ilim ve mutlak vahiy ile hükmedesin: İnsanlar arasında itikadî veya amelî her çeşit anlaşmazlıkları halledilmesinde Allah'ın kitabını, düstür ve vahiyini, hüküm dayanağı edinip, hak ve hakikatle, hakkıyla hükmedesin ve ayırım yapmadan herkese kazandığı hakkını veresin. Yani kitabın asıl iniş hikmeti, insanlar arasında hükmetmek ve hakim olmak için, hakkı gösteren bir esas olması ve bunun Peygamber'e indirilmiş olmasının hikmeti de Peygamber'in Allah tarafından gelen vahiy ve vahiyden elde edilen ilmi başlı başına hüküm merkezi edinmesi ve vahyin geldiği hususlar da buna aykırı diğer sebepleri ve delilleri dikkat nazmana almamasıdır. Çünkü diğer deliller sırf zahiri (görünür) olduğu halde, vahiy temel hakka uygun, zorunlu bir ilimdir.

Demek ki hakimim görevi ne kendinin, ne de şunun bunun rey ve arzusunun değil, ancak hakkı (doğruyu) takip etmesi ve kesin olarak bildiği bir hakkın ziddına asb hükmetmemesidir. Burada hakimim bilgisinin muteber olduğuna bir delil vardır. Fakat bunun bir rey ve icthad değil, bir ilm-i şuhudî (görmeye mahsus ilim) olması şarttır.

Bunun için Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki, "Allah'ın bana verdiği rey ile hükmettim" demeyiniz, çünkü "Allah'ın sana gösterdiğiyle" demek vahiydir ve Peygambere mahsustur. Sizin kanaatiniz ise ilim değil, nihayet bir zandır. Şu halde hakimler, sırf rey ve kanaatleriyle hükmedemezler, sebep (neden)lere ve sabit olan vastaların araştırılmasına ve onların delaletine uymaya mecburdurlar. Bununla beraber asıl maksat doğruya isabet olduğundan hakimim ilm-i şühudî (görmeye dayanan ilim) ile bildiği bir hususta bilgisinin dışında hükmetmesi asla caiz olmaz.

İşte ey Muhammed (s.a.v.), sen Allah'ın gösterdiği vahiy ile hükmet, hainlerin iyiliğine, yaranna savunucu olma, yani kim olursa olsun, isterse ümmetinden olsun, isterse başka dinden olsun, hainleri savunmak için temiz olmaları düşmanlık etme; daha açıkçası hainler adına müdafaa vekili olma, avukatlık etme. Bu âyetlerin Beni Übeyk (Übeyk Oğullan) olayı hakkında inmiş olduğunda tefsircilerin ittifaık ettikleri naklediliyor. Ebu Hayyan'ın nakline göre, "Kirmâni demiştir ki: 'Bu âyetlerin, Beni Zafer b. Haris'ten Tu'm'e b. Übeyrik hakkında inmiş olduğunda tefsircilerin ittifaıkı vardır.' Ancak İbnü Bahr demiştir ki: 'Münafıklar hakkında indi ve bu 'size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?' (Nisâ, 4/88) ilâhî sözüne bağlandı'. Übeyrik'in Beşir, Bisr, Mübeşşir adlarında oğlu bulunduğuy ve bunlardan Beşir'in, başkalarına isnat ederek sahabe hakkında hicviye söyleyen bir münafık olduğu rivayet edildiğine ve Tu'm'e denilen de bu Beşir olduğuna göre İbnü Bahr'in sözü de bu ittifaıka aykırı değildir. Bunun için Râzî, mutlak oluşu üzere der ki: "Bu âyetlerin çoğu Tu'm'e b. Übeyrik hakkında inmiş olduğunda tefsirciler ittifaık etmişlerdir." Fakat olayın durumunda birkaç rivayet vardır: Birisi: Tu'm'e zirhlî bir gömlek çalmış, istenince hırsızlığı bir yahudiye atfetmiş. İkincisi: Zırh kendisine emanet olarak bırakılmış, şahit de yokmuş, istenince inkâr etmiş. Üçüncüsü: İstendiği zaman yahudinin çaldığını iddia etmiş... Tefsircilerin çoğunluğunun tercih ettiklerine göre rivayetlerin özeti şudur: Ensar'ın yanında Zafer Oğullan'ından Tu'm'e b. Übeyrik adında birisi, komşusu Katade b. Nu'man'dan bir gece bir un dağarcığı içinde bir zırh çalmış. Dağarcığın yırtığından un dökülerek götürmüş. Zeyd b. Semîn adında bir yahudinin yanına bırakmış. Tu'm'e aranmış, zırh bulunmamış; almadığına ve bilmediğine yemin etmiş, bırakmışlar. Un izini takip etmişler, yahudinin evine varmışlar ve bulmuşlar. Yahudi bunu kendisine Tu'm'e'nin getirip bıraktığını söylemiş ve yahudilerden şahitlik edenler de olmuş. Zafer Oğullan Peygambere gitmişler. Tu'm'e'nin temiz olduğuna ve yahudinin hırsızlığına şahitlik etmişler ve Tu'm'e'yi müdafaa edip müslümanlık adına yahudilerle mücadele etmesini rica etmişler, Resulullah da görünüşte müslüman olan Tu'm'e'nin yeminine ve bunların şahitliklerine dayanarak öyle yapmak istemiş, bunun üzerine Allah tarafından bu âyetler inmiş ve hain ile temizi doğrudan doğruya bildirerek Resulullah'ı ırşad ve hata etmekten korumuştur. Buna karşı Tu'm'e Hakk'a teslim olup tevbekar olacak yerde Mekke'ye kaçmış ve dinden dönmüş. Önce Sülafe binti Sa'd (Sa'd kızı Sülafe) adında bir kadının yanına inmiş, Hz. Hassan'ın bir şirinden dolayı kadın bunu kovmuş, sonra Selim Oğullan'ndan Haccac b. Allat adında birinin yanına gitmiş, orada da bir hırsızlık yapmış kovulmuş. Daha sonra yine hırsızlık için bir evin duvarını derleken duvar yıkılmış, altında kalmış, bir rivayette bununla da ölmemiş, Mekke'den çıkarılmış. Araplardan bir tüccar kafilesine kanşmış, bunlardan da bir mal çalmış, kaçmış ve fakat tutmuşlar, feci bir şekilde öldürmüşler. Bundan dolayı da İslâm dininde dinden dönenlerin halini ve sonucunu gösteren "Her kim, hidayet kendisine belli olduktan sonra peygambere muhalefette bulunursa..." (Nisâ, 4/115) âyeti inmiştir. Şu halde iniş sebebine göre "hainin" (hainler)den maksad, bu Tu'm'e ve buna yardım edenler, genel olarak da bu gibi haksızlar ve ahlâksızlardır.

106-108- Şimdi hakimiyet hakkı meselesinin önemini, hakimlerin, şahitlerin, avukatların sorumluluklarındaki dehşeti anlamalı ki, Allah Teâlâ, görünürde İslâm'a ve kavminin istek ve şehadetine dayanarak Tu'm'e'yi savunmaya meyletmemiş olmasından dolayı Peygamber'i hata etmekten korurken, daha doğruya kendisine gaybî haber veren bir mucize bahşederken bir hakimim, bilmeyerek de olsa, açık sebeplerle aldanarak da olsa, bir hain yaranna meyledip zimmeti temiz olan (aklanmış) bir kimseye düşmanlık etmesinin, aslında bir kusur olduğuna işaret için o hainleri savunucu olma, ve Allah'a istiğfar et. Çünkü Allah affını isteyenlere gafur, rahimdir diye istiğfara davet etmeden diğer hatıratmalara gecmemiştir. Allah'ın lütuf ve rahmetiyle hikmet ve peygamberlik sayesinde böyle bir kusur ve hatadan koruduğu, sonra iyilikle anılacaksa da, ilk önce istiğfara davet edilmesi her halde bir belâğatlı azarlamaya işaret eder. Şu halde bu belâğatlı azarlamayı hainlerin hainliklerini, haksızların haksızlıklarını bile bile zulüm ve hainliğe yardım edenlere ve bir menfaat hissi veya taassup ve yağcılık sebebiyle haksızlığa imrendirip ve teşvik edenlere ve aynı şekilde hükümünde, Hakk'ın hükümlerini esas almayıp kendi rey ve arzusuna tabi olanlara karşı şiddetini tasvir etmek mümkün olmayan gayet dehşetli bir tehdit ve korkutmayı ve tevbeye teşviki içine alır. Bunun için bu şiddet ve acıklılıkla hatırlatmaya devam olunarak buyruluyor ki: Kendilerine hainlik edenler tarafından veya onlardan dolayı mücadele etme. Böylelerinin ne himaye eden vekili ol, ne şahitlikleriyle hükmet.

Nefsine hainlik, kendini aldatmak, bir gelir sağlıyor zannıyla bir zarar getirmekti. Bunun için bir insanın günah işlemeye gayret ederek kendini azaba maruz kılmış, kendini aldatmak ve Allah'ın emaneti olan nefse hainlik etmektir. Haine taraftar olmak da nefsiine bir hiyanettir. "Allah, günahkâr ve hain olan kimseyi sevmez." "Havvan", pek hain, "esim", pek günahkâr, yani hainlikten sakınmayan ve gıhaattan çekmeyen demektir. Bu ifade de, ısrar ve alıkanlıktan çekinir ve tevbeye bir teşvik vardır. Burada nefse hainliğin bir seklini izah ve kendilerine hainlik edenlerden belli bir kısmın tasviri vardır ki, bunlar Allah'ın razı olmayacağı sözler söylerler ve bunu yaptıkları zaman, Allah yanlarında iken, O'ndan gizlemezler, Allah'a karşı bunu yapmaktan çekinmezler de insanlardan gizlerler. Yukarda da açıklandığı üzere "tebyit" kelimesi, "beytütet"ten veya "beyt"ten alınmıştır. "Beytütet"ten olduğuna göre, bir işi geceleyin düşünmek, gecelemek, gece kararlığında yapmaktır. "Beyt"ten olduğuna göre de, bir sözü manzum bir beyit, bir şiir yapar gibi uğraşıp uydurmak, tanzim etmeye çalışmaktır. Bu gibi kimseler de zihinlerinde veya aralarında kötü fikirler tertip ederler. Bunları herkesten gizli tutmak için geceleri kendilerine mahsus gizli yerlerde toplanarak veya veznine, konusuna uydurup beyit tanzim eder gibi çalışarak ve süsleyerek Allah'ın razı olmayacağı bir takım kararlar verirler, yalan-yanlış şeyler uydururlar ve bunları yaparken Allah'tan korkmazlar, onu hiçe sayarlar da insanlardan son derece çekinirler ve onları aldatmaya çalışırlar. Halbuki onlar ne yapıyorlarsa Allah'ı hepsini kuşatıcıdır. Hıgbirini kaçırmas, erinde, gecinde cezalarını verir, böyle yapanlar sonunda kendilerini aldatmış, nefislerine hainlik etmiş olmanın başka bir şey yapmış olmazlar. Yaptıkları fenalık, bulundukları muhitin içindedir. Tu'm'e gibi hainleri müdafaa ve himaye etmek isteyenler de bu gibiler arasında bulunduğu için bu tasvir üzerine çeşitli uslubda hitap ile ve onlara sözü gevirerek buyruluyor ki:

109-Ey hainleri savununlar! İşte siz, onlarınsınız, o kendilerini aldatan, nefislerine hainlik eden kimselerinsiniz ki, bu dünya hayatında o hainler tarafından mücadele ettiniz. Haydi dünyada bunu yapabilirsiniz.

Fakat böyle yapmalka onlar gerçekten kurtardınız mı? sonra "Kimsenin, kimse yerine hiçbir şey ödeyemeyeceği bir gün" (Bakara, 2/123) olan kıyamet gününde o hainler tarafından kim mücadele edecek? Veya onlar üzerine kim himayeci vekil olacak? Bütün o amelleri kuşatan Allah Teâlâ'nın azabına karşı onları himayesini, avukatlığını kim üzerine alacak düşünmüyor musunuz? Şu halde siz dünyadaki bu mücadelelenize o hainleri kurtarmış olmadığınız gibi, tersine onların sorumluluklarına iştirak ederek nefsinize hainlik etmiş ve kendinizi aldatmış oluyorsunuz. Ve Allah Teâlâ Peygamberine buyurduğu için, kendinizi ondan şefaatten de mahrum etmiş bulunuyorsunuz. Bununla beraber bu böyledir diye ümidinizi kesip de kendinizi büsbütün hainliğe kaptırmayınız, hemen tevbe ve istiğfar ediniz.

110-111- Çünkü her kim başkasına bir kötülük yaparsa, veyahut kendisine zulmeder

de sonra Allah'a istiğfar ederse Allah'ı bağışlayıcı ve merhamet edici bulur. Fakat, "adam sen de, Allah gafürü'r-Rahimdir." diye, kibire kapılıp da günahı hafif görmemelidir. Zira her kim bir günah kazanırsa, onu ancak nefesine kazanmış olur. O günahı ile bozulan kendi nefsidir. Ve onun zarar ve vebalini çekecek olan ancak kendisi olur. Ve bunun için her günah, nefse bir hainliktir. Günahıtan kaçınmak gerekir. Çünkü Allah affedici ve esirgeyici olmakla beraber "Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir" de, ilmi ile her şeyi, herkesin her maksadını, gizli, açık her günahını bilir, hikmetinden dolayı da her günahı işleyene isnad eder, cezasını ona çektiir.

112-O halde her kim bir hata veya günah kazanır da sonra bu kazandığını hiç ilgisiz olmayan temiz bir kimseye atarsa, muhakkak ki bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur. "Hatie" (hata) ile "ism" in ayınmıda üç şekil vardır: Birincisi, "hatie", küçük günah; "ism", büyük günahdır. İkincisi, "hatie", yapanda kalan küçük günah; "ism" ise zulüm ve öldürme gibi başkasına tecavüz eden geçici günahdır. Üçüncüsü, "hatie", gerek isteyerek olsun, gerek bilmeden olsun, yapılması layık olmayan; "ism" ise, isteyerek meydana gelendir. Demek ki, başkasına iftira edilen günah, gerek büyük, gerek küçük olsun, her iki takdirde iftiranın kendisi pek büyük bir günahdır. İftiranın mahiyeti birdir. Başkasına, yapmadığı bir kötülüğü iftira etmek, aslında ağır ve büyük bir günah olduğu gibi, kendi günahını başkasına yüklemek, o günaha bu ağır ve büyük günahı ilave etmektedir. Bundan dolayı bütün bunlardan kaçınmak ve şayet böyle bir şey olmuşsa, derhal tevbe ve istiğfar edip helallaşmak lazımdır.

Bu hatırlatmalardan sonra, böyle nefislerine hainlik edip geceleri fitne kurmakla meşgul hainlerden bir kısmının Allah'ın Resulü'nü bile gaflete düşürmek ve sapıtmak istediklerini haber vermek ve buna karşılık Resulullah'ın Allah Teâlâ'nın lutfuyla masum olduğunu ilân ve yüksek mevkiiini açıklamakla şükür ve mücadeleye sevk etmek için geçmiş azarlamaların sırf nimet olduğunu gösteren özel bir lûtf ve iltifat ile buyruluyor ki:

113-Ey Muhammed! Üzerinde Allah'ın lûtfu, yani her nimetten fazla bir nimet olan nübüvvet (peygamberliği) ve rahmeti, yani hîfzetmesi ve koruması olmasaydı o hainlerden bir guruh seni muhakkak şaşırtmak istemişlerdi. Zira Tu'me'nin kavmi, onun hırsız olduğunu bildikleri halde Peygamber'e gelmişler, onu müdafaa ve mücadele ile beraat ettirmesini (temize çıkarmasını) ve hırsızlığı yahudiye isnat etmesini istemişler ve bu şekilde batıl ve yanlış bir hüküm verdimerek istemişlerdi. Halbuki onlar bununla başkasını değil, ancak kendilerini sapıttıyordı. Günah ve düşmanlığa yardım ve yalan yere şahitlik ve iftira ile kendilerini sapıklığa düşürüyorlar, şu anda ve gelecekte sana bir zarar yapmış olmuyorlardı. Çünkü sen hükmünü, zahir-i hal (durumun görünüşün)e dayandırıcağın ve aksi bilinmedikçe ve sabit olmadıkça bir hakimin vazifesi de zahir (görünüş) ile hükmetmek olacağından, o hükmün sorumluluğu sana ait olmayacaktı. Halbuki sen bu kadarla kalmış değilsin Allah sana kitap ve hikmet indirdi, ve bilmediğin sırları ve gerçekleri sana bildirdi. Kitap, her delilin üstünde bir delil; hikmet, ilim ve amelde hak (doğru) ve sevaba isabet için en büyük bir haslet ve bu, ilm-i ledün (Hak katından gelen bilgi) görünenin ötesini gösteren ve zahir ve batında hatadan ve zarardan koruyan bir ilâhî rahmet, bir ayın-i yakin (gözle görerek kazanılan kesin bilgi), ve bu şekilde Allah'ın sana lûtfu büyük oldu. Şu halde sen, umumi peygamberlik ve tam rıyaset (başkanlık) leh zahir (diş) ve batın (icda) hatadan korunmuş olarak hükmedersen ve sana hiçbir şekilde bir zarar gelme ihtimali yoktur.

114-O hainlere bakma onların fısıltılarının, gece fesatçılık etmek için toplanıp gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bu arada sadaka veya bir iyilik veya insanlar arasında bir ıslah emrederler, bu üç maksaddan biri için toplanıp gizlice konuşanlar hariç. Ve her kim bunları Allah nızası için yaparsa yann ona büyük bir ecir verinz. Demek ki başka bir maksatla değil, Allah nızası için olmak şartıyla bu üç maksaddan birisi için toplanma aktedip gizlice konuşmak, istişare ve müzakere etmek caiz ve hatta mendubtur. Bunların dışındaki toplanmalarda ve gizli müzakerelerde ise hiçbir hayır yoktur. Müminlerin bunlardan sakınmalan ve bu gibi toplantılara iştirak etmemeleri ve hatta yasaklanmaları gerekir.

Sadaka, Ma'ruf (iyilik), İslah-ı beyn (arayı düzeltmek) : Bu üç kelime hayırlı işlerin hepsini içerir. Zira insanlara geçen hayırlı amel, ya menfaatin ulaşması veya zararın defedilmesi içindir. Menfaat ise, ya mal vermek gibi cismanidir ki "sadaka" ile bu çeşide işaret olunmuştur. Veya ruhanidir ki emr-i bi'l-maruf (iyiliği emretmek) ile de bu çeşide işaret edilmiştir. İnsanlar arasını ıslah etmek de, zararı defetme kısmına işaretir. Görülüyor ki bütün bunlarda sevab vaadi emre değil, "her kim yaparsa" diye fiile bağlanmış ve Allah nızası için olmakla da kayıtlanmıştır.

115- Her kim bu şekilde kendisine hak ortaya çıktıktan (yani yukarıda geçtiği üzere kitap, hikmet ve Hak'dan gelen ilim ile gerçeği açıklayarak peygamberlik ve Muhammedî hakimiyeti isbat ve açıklayan gayba ait mucize ve ilâhî hidayet anlaşıldıktan) sonra Peygamber'e karşı çıkar, ve müminlerin yolundan başkasına uyarasa, bu onu döndüğü tarafa çevirir, ve cehennemde basanz, ve fakat bilir misiniz o cehennem ne kötü bir yerdir? ". Bu âyet yukarıda nakledildiği üzere Tu'me'nin hainliği ilâhî açıklama ile ortaya çıkınca Hakk'a kendini teslim etmeyip Mekke'ye kaçması ve dinden dönmesi üzerine imiştir.

"Şıkak" ve "müşakka" kelimeleri, "şakk" dan türemiştir, "aynılıp muhalefete geçmek" mânâlarına gelir.

Müminlerin yolu, itikad (inanç) ve amelde müminlerin tuttuğu tevhid yolu ve sağlam dindir ki, Allah'a, Allah'ın Resulü'ne ve ulu'l-emre itaat yoludur. Bundan başkasına tabi olmak da tevhid yolundan çıkmaktır, müminler yolu olmayacağı bellidir. Şu halde Allah'ın Peygamberi'ne karşı çıkmak, müminler yolundan başkasına gitmek demek olacağı açık olduğu halde, bunun diye ayrıca açıklanması, elbette dikkate şayandır. Demek ki, Allah'ın Resulü'ne itiba (uymak) gibi, müminlerin yoluna uymak da açıkça istenmektedir. Resulullah'dan kesin delil (nass-ı kat'i) gelen hususlarda Resulullah'a karşı çıkmakla müminlerin yoluna gitmekmek mütelazim (birbirinden ayrılmayan) ve aynı şey ise de nass (dini delil) gelmeyen hususlarda bu telazüm (beraberlik) açık değildir. Müminler (Nisâ, 4/83) nassına uygun olarak ittifak ve icma ile bir yol tuttuktan zaman bazı kimseler müminlerin tuttuğu bu yola karşı çıktıkları halde Resulullah'a doğrudan doğruya karşı çıkmak ve muhalefet etme mevkiinde bulunmamış olduklarını iddia edebilirler. İşte dan sonra kaydının açıklanması bu ikisinin bizzat matlub ve gerekli bulunduğunu, yani Resulullah'a karşı çıkmak, müminler yoluna gitmekmek demek olduğu gibi, müminler yoluna gitmekmek de Resulullah'a karşı çıkmak demek olduğunu açıkça anlatmış ve buna binaen icma-i ümmet (İslâm bilginlerinin ittifaki) ile dahi doğrunun ortaya çıkacağını ve ona da uymanın farz olduğunu göstermiştir. Bunun için Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bilginleri, bu fıkrayı icma-i ümmete uymanın farz olduğunu ifade için sevkolumunlar bir delil olarak anlamışlar ve delalet yönünü çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. "İttiba" kelimesi de asıl meselenin uyma esası üzerinde cereyan ettiğini gösterir.

"İslâ" kelimesi, bir şeyi yakmak için ateşe atmak ve ateşe atıp durdurmaktır. İşte doğru yol ortaya çıktıktan sonra Peygamber'e karşı çıkan ve müminler yolundan başkasına uyan mürted (dinden dönen) in sonu budur. Bunu geçici sanmamalı ve yalnız Tu'me gibi dönmelere de mahsus zannetmemelidir.

116-Çünkü "Allah, kendisine ortak koşulmasını başışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için başışlar." Yukarıda ve yine bu sürede bu âyetin benzeri kitap ehli hakkında geçmiş ve açıklanmıştır. Burada da Tu'me gibi dönmelerle beraber kitap ehlinde başka olan küfür ve şirk ehli açısından sevkolumunmuştur. Bunun için orada "Mesih Allah'ın oğludur", "Uzeyr Allah'ın oğludur" gibi, oğul isnat ve iftirasına işaretle "Kim Allah'a şirk koşarsa mutlaka büyük bir günah ile iftira etmiş olur." (Nisâ, 4/48) buyrulduğu halde, burada söyle buyruluyor: Her kim Allah'a ortak koşarsa artık derin bir sapıklık ile sapıklığa düşer gider. Yani öyle sapıtr öyle sapıtr ki, doğru yoldan pek uzaklara düşer,

ilâhî mağfired ve rahmetten uzaklaştıkça uzaklaşır. Şu halde şirk (Allah'a ortak koşmak), hem Hakk'a bir iftira ve büyük günah, hem de derin bir sapıklıktır. Ve her iki şekil de büyük zulümdür. Bununla beraber bazı müşrik (Allah'a ortak koşan)lerde iftira durumu açık, bazılarınd da sapıklık durumu açıktır. Bunun için her birinde affedilmemek, yerine göre bir sebebe bağlanmıştır. Kitap ehlinin şirk, sapıklıktan çok, bir iftira eseri; diğerlerinin şirk iftiradan çok bir sapıklık eseridir. Şu halde bir ahlâksızlığa, bir de cehalete dönmöy demektir. Ve bunların her ikisinin de tevbesiz affedilmesi mümkün değildir. Fakat bilgisizlikten doğan şirk sahiplerinin ilmi ve aklı gelişmeler ile şirkten vazgeçmeleri düşünölebildiği halde, sırf ahlâksızlıktan doğan şirk erbabı, ilimde ilerledikçe azgınlık ve sapıklığını artırır, iftirasına devam etmek için daha çok vasıta bulmuş olur. Bundan dolayıdır ki, kitap ehli hakkında "O kitap verilenlerin ihtilaf etmeleri ancak kendilerine ilim geldikten sonra olmuştur." (Âl-i İmrân, 3/19) buyurulmuştur. Gerçi ilmin, ahlâkı düzeltmek hususunda büyük önemi vardır. Fakat ahlâk işi, ilminden çok bir irade ve ihtisas işi olduğundan, iman için sadece bilgi yetmediği gibi, ahlâka ait teminatlar için de sadece ilim yeterli değildir. Eğer yeterli olsaydı, hiç bir kimse hakkı bilirken yalan söyleyemez, tersine hareket edemezdi. Bir gaflet, bir şehvet, bir öfke, bir haset, bir alışkanlık, bir ümit, bir ümitsizlik, bir gurur, bazan bir kimseye pek iyi bildiği bir gerçeğin ve hatta bütün bildiklerinin tersini yaptırmaya yeterli olur. "İnsan bir hakkı anlar da kabul etmez olur mu?" diyenler, herhangi bir yalancının, doğrusunu bilip dururken yalancılık ettiğini ve herhangi bir dolandırıcının bilerek dolandırıldığını düşünemeyenlerdir. Bunlara, "Öyle ise kesenizi önünüze gelen adama teslim eder misiniz?" denirse, "hayır" diyeceklerinde şüphe yoktur. Aynı şekilde, "bütün kötülüğün başı bilgisizlikle ve eğitimsizliktedir" diyenler, zeki veya tahsil görmüş şerhlerin şerhinden daha çok korktuklarını hesap etmeyenlerdir. İblis bunun en büyük örneği, şeytanlık da bu mânânın menba ve kaynağıdır. Cahillerin şirk de esasında böyle şeytanlık yapan hainlerin hakkı bozmakla tezvir (yalan-dolan) ve iftiralanı aldanıp kapılmalanının eseridir. Aldatma araçlarının en tesirlisi şehvet ve şehvete çağırmanın en heyecan vericisi ise kadındır. "İnsanlara, kadınlardan gelen şehvet sevgisi süslü gösterildi" (Âl-i İmrân, 3/14).

117-İşte Nisâ sûresinde şirk ehlinin iki çeşidi, birbirine benzeyen iki âyette, iftira ve sapıtma durumlarıyla tesbit edilerek affolunmamakta, birleştirildikten ve bu şekilde buradan yukarıya dikkat çekildikten sonra bunların derin sapıklıkları Nisâ sûresinin konusu ile uygun olmak üzere şu şekilde açıklanıyor:

Allah'a ortak koşanlar Allah'ı bırakarak ancak insân (dişiler)a dua ederler, kancıkları çağırır ve kancıkları taparlar, onların en çok taptkıları, gönöl verip yalvardıkları veya adına davet ettikleri tanrıları kancıklar olur. Bunların nazarında ilâh düşüncesi, mabud tasavvuru, her şeyden önce bir kadın hayalidir. Ve bunun içindir ki, putların çoğunluğu dişi şeklinde, dişi isimindedir. Bunlar nefislerinden başka bir fail (yapıcı) görmek istemediklerinden, tanrıların etkin, hakim, faal olmak üzere değil, kendilerine itaat etmek mevkiinde bulunacak, isteklerine boyun eğecek dişi unsurlara alınan durumlarda ararlar ve bu ruh halinden dolayıdır ki, bir işte kendilerine bir başkan seçecek olsalar, böyle yumuşaklık ve acizlen seçerler. Tefsirciler burada "inas" kelimesini, hakikî olmayan müennes (dişi) mânâsıyla "asnam" (putlar) diye yorumlamışlar ve bununla inas (dişi) şeklinde süslenir, dişi isimleriyle anılır bir takım putların tapıldığını göstermişlerdir. Arap müşriklerinin "el-Lat", "el-Uzzâ", "menât" gibi kadın isimleriyle isimlenmiş bir çok putları vardı ki, "el-Lât", "el-Lâh"ın dişisi; "el-Uzzâ", "el-Aziz"ın dişisidir. Ve denilmiştir ki, Arabin her kabilesinin bir putu vardı. Ve "filan oğullarının unsânı, filan oğullarının unsânı" diye anlardı. Yani puta unsa (dişi) derlerdi. Yunanlılar ve diğerleri gibi putperest toplumların putlarının çoğunun da dişi olduğu bilinmektedir. Şu halde bu mânâ aslında doğrudur. Fakat bunu anlamak için "inas" kelimesini hakikî mânâsından çıkarmaya gerek yoktur. Her hayal, bir gerçeğin yansıması olduğundan, bu hal "inas"a çekilmenin bir neticesi olarak düşünmek ve "inas"ı hakikî mânâsıyla mütalaa etmek hem asıldır, hem de âyetin ifade ettiği mânânın ruhuna daha uygundur. Yani müşrik ruhunun, tanrıdan gayesi kadındır. Onun kanaatince tapınmanın en büyük misali kadına tapmadır (culte de femme), o bütün zevkini, bütün ilhamını kadından almak ister, kadın zevki onun için en büyük lezzet olur. Onun bütün hayallerinin başında bir kadın hayalı vardır. Ve bundan dolayı, her oturduğu yerde, her hümet edeceği mevkiide güzel bir kadın resmi arar. Putları ve hele pek çok putları kadın ismiyle isimlendirilmiş olması da kadına tapmanın rûha hakim olmasından doğmuştur. Putları yerleri buna bir remiz, bir timsal olmaktan ibarettir. Bu şekilde fevkalade veya hayal edilen güzellerin resimleri genelleştirilerek, onların hayalleri karşısında, diğer kadınlar hakir görülür. Ve en girkin bir kadının, en güzel bir puttan daha kıymetli olması gerekirken, tanrınsı kadın kabul eden büyük müşriklerin elinde gerçek kadınlar öyle bir aşığı düşerler ki, hümet şöyle dursun, en basit insani haklardan bile mahrum edilirler. Davaya bakarsınız kadın herşeydir, tatbikata bakarsınız kadın oyuncakların en düşüğü olmuştur. Bu hal müşriklerin öyle bir sapıklığı ve şeytanların öyle bir aldatmacasıdır ki, herhangi bir şeyi sevecek olsalar, ona mutlaka bir kadın tasavvuru karıştırılır. Güneşe taparlar, dişi tasavvur ederler. Yıldızla taparlar, dişi tasavvur ederler. Meleklerle taparlar, dişi tasavvur ederler ve bu şekilde bütün tapmanın zevkini şehvetlerde toplayıp, hakları, gerçekleri hayallere feda ederek, kadın hayalleri karşısında gerçek kadınları ayak altında süründürürler.

Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki, tapmanın bir sevgi ve ümid, bir de korku ve saygı yönü vardır. Dua, her şeyden önce, sevgi ve ümid ifade eden bir ibadettir. Halbuki müşriklerin, korku ve saygı tanrıları da yok değildir. Ve böyle korku ve dehşet tanrıları da çoğunlukla erkeklerden seçilmiştir. Nitekim Arapların da Hübel ve Zül'l-Huleysa gibi erkek isimli putları da vardı. Bunlardan kaçılır ve şerhlerinden kurtulmak için tapılır. Bu, gerçek bir tapma değil, bir çeşit yağlıklardır. Bunlar, bir vefi olmanın çok, bir nasir (yardımcı) gibi tutulur ve birinin şerhinden, diğerinin kuvvetine sığınılır. Müşriklerin karşısında birer kadın kesilirler ve bir kahramana boy gösterisi yapan veya sığınan kancık bir kadın halinde döşenir, yalvanır, yaltaklanırlar. Şu halde tahsisî, nasıl doğru olur denilmemelidir. Önce akla böyle bir soru gelmesi için mutlak mânâda "İbadet ediyorsunuz." buyrulmamış, "Dua ediyolar." buyrulmuş ve bunlarla müşriklerin derin sapıklıkları asıl sevgi ve ümid yolundan başlamış olduğu anlaşılmıştır. İkinci olarak istisnâ-i müferrağı, duanın mef'ûlü olduğu gibi, failinden hal olması da caiz olduğundan, müşriklerin Allah'ı bırakmakla O'nun gücünden çok aşağı olan kuvvetler karşısında inâs (dişi) durumuna düştüklerine de işaret olunmuş olur.

Evet, müşrikler Allah'ı bırakırlar da ancak "inas" (dişi)a dua ve ibadet ederler. Veya Allah'ın kudreti altındakilere kadın gibi yalvanırlar, ve böyle yapmakla inatçı şeytana dua ve ibadet etmiş olmanın başka bir şey de yapmış olmazlar. Bunun onlara yaptırın, teşvik eden şeytandır. Onların dişiye tapmaları ya şeytana tapmanın aynı veya başlangıcı veya sonucudur. En yüksek sevgilerini bir Allah'a tahsis etmeyip de kadınlara tahsis etmiş olanlar, şeytana aldanmışlar, şeytana kul olmanın kurtulamazları. Nitekim "Kadınlar şeytanın ağlarıdır" denilmiştir. Şeytanlar başka yol ile aldatamadıkları en çok kadınlı aldatırlar. Bu şekilde müşriklerin putlara tapışın da şeytanın emridir. Aynı şekilde bütün hareket ve kuvvetin kaynağı olan Allah'ı bırakıp da O'nun dışındakilere kadın gibi yalvanırlar, kendilerini inatçı bir şeytana teslim etmiş olmanın başka bir şey yapmış olmazlar.

"Merid" ve "mârid", hayır ile ilgili yok demektir. Türkçede buna bozulmuş olarak "meret" denilir. Bu maddenin aslı terkiibi, kaypaklık mânâsıyla ilgilidir. Nitekim emred, yalabık; " Sirçadan yapılmış yalçın sirça saray" (Neml, 27/44) ; mürada; ot bitmez kumsal yer veya kasığında kıl bitmez kadın; seçere-i müradâ, yaprağı dökülmüş çıplak ağaç demektir.

118-120-Öyle bir inatçı şeytan ki Allah onu lanetlemiş, hayır ile ilgisiz kesip kendinden uzaklaştırmıştır. O da Allah'a yemin ederek demistir ki elbette ben senin kullanımdan muayyen, mukadder bir nasib alacağım ve elbette onları haktan şaşırtıp saptıracığım, ve elbette onları kuruntulara düşüreceğim, yani dipsiz emeller, boş

ümitler, yalan sevdalar, batıl düşünceler, idealler, umumcamalarla imrendireceğim, ve elbet onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını doğrayacaklar, bu şekilde Allah'ın helal kıldığı haram kılacaklar. Araplar bir dişi deve beş defa doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını dilerler ve artık ondan faydalanmayı haram sayarlardı. Bazı tefsirciler de demişlerdir ki, putlara ibadet için kurbanlık nişanesi olmak üzere hayvanların kulaklarını keserler ve bu, bir küfür iken ibadet zannederlerdi. ve muhakkak emredeceğim de Allah'ın hilkatini değiştirecekler. Yarılışın şeklini veya sıfatını değiştirecek durumunu başka şekle sokacaklar, fitratının kemaline götürecektir yede bozacaklar, çiğniden çıkaracaklar. Tefsirlerde gelen misallere bakarak kadını erkek, erkeği kadın yapmaya çalışacaklar; kadın yerine erkek, erkek yerine kadın kullanacaklar; bıyıklıların sakallınlı yalacaklar, yüzlerini boyayacaklar, kılıkları değiştirecekler; kulak; burun kesip göz çıkaracaklar, erkekleri iğdiş edip kadın ağısı yapacaklar, uzuvlarını yaratılış görevlerinin dışında kullanacaklar; nikâh yerine zina edecekler, temiz bırakıp pisliklere koşacaklar, menfaati bırakıp zaran seçecekler, ciddilikleri atıp eğlenceye heves edecekler, vazifeden kaçıp oyuna gidecekler; doğruluğu budalalık, eğlilği hüner sayacaklar; helâla haram, harama helâl, iyiyi kötü, kötüye iyi diyecekler; hayır yerine şer işleyecekler, imar edilmesi gerekeni yıkıp, yıkılması gerekeni imar edecekler; kanun-ı istifa (seğme kanunu)ı kötüye kullanmak sûretiley yaratılışın ziddına alışkanlıklar edinecekler, yaratılış kanunu ziddına işler yapacaklar, ruhlanın yaratılışındaki selamet ve saflıklanrı bozacaklar, hak kanunu "Allah'ın, insanları, kendisine göre yarattığı fitratı" (Rûm, 30/30) olan kuvvetli dini, doğru yolu, Hak'a tapmayı bırakacaklar; yaratılanı yaratıcı yerine koyacaklar, tevhidden çıkacaklar, batıl dinler ve fikirler arkasında koşacaklar, şuna buna tapınacaklar, şeytanlık peşinde dolaşacaklar, "Allah'ın yaratmasının değiştirilemez" (Rûm, 30/30) olduğunu bilmeyecekler, bilseler bile tanımayacaklar.

O inatçı melun şeytan lanetlenenise Allah'a karşı bu beş sözü haliyle veya sözlü olarak yemin ile söyledi! Bu şekilde Allah'ın kullanna musallat olarak onlardan belli bir hisse almaya karar verdi ki, işte şirkin başı ve sapıklığın kaynağı budur. Kâinat içinde insanlara düşman olan ve insanların kalbine nüfuz ederek onları hak ve hayırdan şaşırtan melun bir geçici kuvvet vardır ki, Allah'ın emrine ilk isyan eden ve insanları aklını şaşırtan odur. Ve o inatçı şeytan Allah'ın lanetini ve bu sözleri söylemek kötülüğünü üzerinde toplayan böyle bir melundur. Ve müşrikler dişiye tapmakla veya dişi durumuna düşmekle böyle bir şeytana tapmış olmaktan başka bir şey yapmazlar. Halbuki, Allah'ı bırakıp da şeytani viliyyü'l-emr (amir) edeninler, Allah'ın emrini dinlemeyip şeytana itaat edenler, artık çok ağır bir şekilde zarar ederler. Zira şeytan onlara devamlı vaadlerle bulunur, arzular verir, ağızlarının suyunu akıtır, fakat o melun şeytan onlara gururdan başka bir şey vaat etmez.

"Gurur", insanın pek hoş bir şey buldum sanarak keyiflenip, sonra onun çok fena bir şey olduğunu anlayarak acı duyması, önceden yalan yere sevinip sonradan ciddi olarak yerinmesi, yani aldanmasıdır ki, şeytanın bütün vaadleri ve aldatmacaları hep böyle bir gururdan başka bir şey ifade etmez.

121- İşte bunların, o şeytani dost edinen gururluların şeytanla beraber varacak yerleri, sonra varıp girecekleri yer cehennemdir. Ve ondan kurtulup kaçacak hiçbir yer bulamayacaklardır. Şeytan melun olduğu için ebedî olarak affolunmaktan hissesi yoktur. Şeytanın hissesinde düşmüş, tuzahına geçmiş olan o müşrikler de, o melunun arkasında derin sapıklıklarla sapık ve affedilmekten mahrumdurlar. Meğer ki fırsat elde iken tevbe ve istiğfar edip, şirkten ve şeytani dost edinmekten vazgeçmiş olsunlar. O zaman "Bundan başkasını dilediği kimse için bağıslar." (4/116) hükmüne girerler.

122-Bunlara karşı iman edip iyi işler, salih ameller yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız, orada ebedî olarak kalacaklar, bu da Allah'ın verdiği vaadirdi. Ve doğru olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

123-124-Ey müslümanlar! Allah'ın hakkıyla vaad ettiği bu cennete girme gayesi; ne sizin kuruntularınızla olur, ne de kitap ehlinin kuruntularıyla. Naklonuyor ki, müslümanlarla kitap ehli birbirlerine karşı öğünmüşler, her biri Allah katında kendilerinin daha hayırlı olduğunu iddia etmiş, kitap ehli: "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden önce, kitabımız kitabınızdan öncedir ve biz İbrahim'in dini üzereyiz" demişler. Yahudiler, "cennete ancak yahudi olanlar girecek"; Hristiyanlar da, "Ancak Hristiyan olan girecek" diye iddia etmişler. Müslümanlar da: "Bizim peygamberimiz, sizin peygamberinizden sonradır ve peygamberlerin sonuncusudur, kitabımız da sizin kitabınızdan sonra ve onlara hakimdir. Ve biz İbrahim, İsmail ve İshak dinî üzereyiz, cennete ancak bizim dinimizde olanlar girecek" demişler. Bunun üzerine bu âyet ve devamı imiş ve böyle kuru kuru öğünmelerle soyut arzular, kuruntular, ümitler, temennilerle cennete girilemeyeceği anlatılmış ve onun yolu gösterilmiştir. Allah'ın bu vaadine etmek için sadece kuruntu ve temenni kâfi gelmez, zira:

Gerek müslüman ve gerek kitap ehli, gerekse diğerlerinden her kim bir kötülük yapsa onunla cezalanır, bu dünyada veya ahirette veya her ikisinde onun bir cezasını görür ve kendisine Allah'tan başka ne siğınacak bir dost, ne de kurtaracak bir yardımcı bulamaz. Erkekten olsun, dişiden olsun, her kim de mümin olarak güzel güzel ameller işler, yararlı işler yapsa, işte bunlar cennete girerler ve bir nikır (çekirdekteki küçük oyuk) kadarlık bile zildimmediler. Yani en küçük, çok önemsiz bir ölçüde bile hakları kesilmez. İşte cehennem görmeden cennete girme hususunda Allah'ın hak olan kesin vaadi bunlar hakkındadır.

"Nakir", aslında hurma çekirdeğinin üstündeki beyaz çukurcuğa denilir ki, fidan bundan biter. Nitekim yangındaki ılıbiği "fetil", çekirdeğe yapıpık ince kabuğu da "kitmır" denilir ve bunlar, ölçüler ve düşük miktarlardan kinaye olur. Dilimizde de, "çok ufak tefek" yerinde "nikır", "kitmır" tabir (deyim) bilinmektedir. "İman ve güzel amel yapmak için en güzel din hangisidir?" diye münakaşaya, tartışmaya da gerek yoktur.

125- Dince o kimseden daha güzel kim olabilir ki, özünü, yüzünü tertemiz Allah'a tutmuş, teslim etmiş ve bu halde her ne yaptıysa güzel yapmış, hasenat (güzellikler) işlemiş, kötülük yapmamış, işlediği iyilikleri de Allah huzurunda yaptığını bilerek gücü yetebildiği kadar en güzel şekilde yapmış, ve hanif, yani diğer dinlerden yüz çevirmiş bir muvabhid (Allah'ı birleyen) olarak İbrahim milletine, İbrahim'in izince güden topluma uymuştur. Çünkü Allah İbrahim'i halil (dost) edinmiştir. Bundan dolayı ona uyan toplum, "Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddikler, şehitler ve salih kimselerdir." (Nisâ, 4/69).

"Halil", bir kimsenin işleri ve sırları arasına giren ve sevgisi, kalbinin her yerine nüfuz eden dostu demektir ki, hiçbir eksikliği olmayan sevgi mânâsına "hullet"den alınmıştır. Ve Allah'ın İbrahim'i halil (dost) edinmesi, onu bir dost gibi özel seçim ile lutfetmiş ve Rabbânî sırlara mazhar kılması olmasından mecazdır. Allah Teâlâ, İbrahim Aleyhisselâmı bir takım kelimeler ile imtihan etmiş, o da onları tamamlamış olmakla "Ben seni insanlara önder yapacağım." (Bakara, 2/124) ikramıyla en güzel önder yapmış, hayat verme sımnı, yüksek ve alçak gayb âlemini göstermiş, o da toplumunu peşi peşine ilâhî tevhide davet etmiş, putlara, yıldızlara, Güneş ve Ay'a tapmayı yasaklamış, Tağut'a karşı gelmiş, Allah uğrunda ateslere atılmaktan, oğlunu kurban etmekten, malını misafirleri feda etmekten çekinmemiş, ilâhî ahlak ile ahlaklanmakta selef (kendinden öncekiler)in hepsini geçmiş, insanî seçeneğinin en yükseliş anda ve onun ailesinde tecelli etmiş, zürriyeti - zalimleri hariç olmak üzere- mülk ve peygamberlikle müjdelenmiş ve muradına ulaşmıştır. Böyle bir Allah dostunun milletine tabi olan zat da o dostlukta elbette hissedar olacaktır. İşte o zat "Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da" (Âl-i İmran, 3/20) diyen Muhammed Aleyhisselam ve gerçek tabileri ve bu din de İslâm dinidir. Ve bundan güzel hiç bir din yoktur. Peygamberimiz demiştir ki: "Allah İbrahim'i halil (dost); Musa'yı neciyy, yani kelim ve beni habib (sevgili) endirdi. Sonra buyurdu ki, 'İzzet ve celalim hakkı için habibimi halilime ve kelimime muhakkak kolaylaştıracam ve tercih edeceğim.'" Gerçi meşhur Mirac hadislerinde sabit olduğu üzere Mirac gecesi

Peygamberimiz Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüş ve kendisi bunları geçip Cibril'in makamı olan Sidre-i müntehaya ve sonra onun da ötesine geçmiştir. Dinlerin mukayesesı bakımından hristiyanlar, Hristiyanlığa ait prensiplerin daha güzel ve daha ulvi bir ruh telkin ettiğini ve bundan dolayı İslâm dininden daha ince ve daha güzel olduğunu iddia ederek: "Bir efendinin oğlu kulundan kıymetli ve şereflidir. Bunun için İsa hakkında 'Allah'ın oğlu' denmesi büyük bir şeref verme ve izzetlendirmeden mecazdır. İsa, Allah katında kıymetli bir kul payesiyle değil, bir evlat nisbet ve payesiyle izzetlendirilmiş olduğundan, bir hristiyanın teslis (üçleme) ile bakışı da Allah'ın makbul kulan değil, evlat gibi bu izzet mertebesinden hissedar olmaaktır. Şu halde bir efendinin makbul bir kul (küles) u ile oğlu arasındakı fark ne ise, Müslümanlık ile Hristiyanlık arasındakı fark odur. Nitekim Yuhanna İncil'in onbeşinci babında, 'Eğer size emrettiğim şeylerin hepsini yerine getirseniz dostların olursunuz, artık size kul ismi vermey, çünkü kul efendisinin ne ettiğini bilmez, fakat size dost ismi verdim, zira pederimden işittiğim şeylerin hepsini size bildirdim' diye yazılmışdır." diyorlar. Ve işte fıkrası, bilhassa bu noktayı da mukayese edip, meselenin ruhunun sevgide olduğunu göstererek hristiyanların prensiplerindeki şirk şüphelerini kötülemiş ve İslâm'ın şeref ve izzette de yüksek ve her hinden güzel olduğunu anlatmıştır. Önce "Allah'ın oğlu" deyiminin mecaz olarak öğretildiği düşünülse bile, Allah'a karşı böyle bir mecazda güzelliği yok, küfür vardır. Çünkü "oğul" tabiri, Allah'a benzeme ve ilâhî hakikate ortak olmayı anlatır. Ve İsa'da da uluhiyet vardır demek olur. Ve nitekim tannı üçlemede bu inanç açıkça da söyleniyor. Bu ise Allah'a büyük bir iftira olan Allah'a ortak koşmadır. İkincisi: Bir efendinin nazarında oğlu, muhakkak makbul bir kulundan daha kıymetli ve daha yüksek olmasi iddiası doğru değildir. Ne oğullar vardır ki köleye köle olmaya değmez, Hz. Nuh'un oğlu bunun en açık misalidir. Üçüncü olarak Yuhanna İncil'in bu onbeşinci babının özellikle son âyetleri İsa'dan sonra "Fanklit'in ve hak ruhun ve şahidinin" geleceğini açıklayarak İslâm dinini ve Muhammed Aleyhisselam'ın geleceğini müjdelemiş ve meselenin ruhunun oğullukta değil, dostlukta olduğunu göstermiştir. Ve hem de Allah'a kulluğu değil, İsa'ya kulluğu yasaklamıştır. Bütün bunlar, aslındaki bozulmayı bir yana bırakarak, Türkçe tercümelerinde görülmekte olan fazla bozmalardan anlaşılmaktadır. Allah katında sevgi ve yakınlığa erişmenin en şüphesiz ve en yüksek derecesini gösteren peygamber, veli, halil (dost), habib (sevgili) gibi yüksek vasıfları bırakıp da şirk mânâları üzerinde dolaşmak ve Allah'a kulluktan kaçınmak dindar olma mânâsına aykırı bir sapıklık ve iftiradır. Kulluğu inkâr, Allah'ı inkârıdır.

Şimdi bu açıklama üzerine, acaba Allah'ın İbrahim'i dost edinmesi dışardan kendisine bir dost tedarikine ihtiyacımdan mıdır? Şâyet öyle ise gerekçe şirk tasavvurundan kurtulmak ve hanif olarak tevhid üzerinde yürümek nasıl mümkün olur? Ve bu şekilde bütün bütün Allah'a kendisini teslim etmek onun dışındaki kuvvetleri ihmal ile onlara karşı kendisini tehlikeye koymak demek olmaz mı? Ve sonra ortada belli bir hisse olmaya karar vermiş ve Allah'ın kullarını bedbaht etmeye azmetmiş ve lanetlenmiş bir şeytan bulunduğuna göre, gerinden kurtulmak için biraz da ona dost gibi görünmek gerekmez mi, gibi bir takım kuruntulara meydan bırakmamak üzere bu âyet ve bütün geçmiş bahisleri şu âyetle tamam ediliyor:

126- Göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah'ın yarattığı, Allah'ın müldüldür. Ulviyyat (yüksektekiler) ta Allah'ın, süflîyyat (alçaktakiler) ta Allah'ındır. Şu halde İbrahim'in dostluğu ne ilâhî mülkün dışından bir seçim, ne de ilâhî mülkten bir çıkarmadır. O bir kulluğun gayesidir. Buna karşılık şeytanın lanetlenmişliği de ne ilâhî mülkten bir çıkarma, ne de ilâhî mülkten dışarı bir muameledir. Mukaddar olan azab hissesini almak için ilâhî mülk içinde hayır ve rahmetten mahrum olmak ve bir bahtsızlık gayesidir. Aynı şekilde Allah'a kendisini teslim etmeyenler, ilâhî mülkten kaçacak değil, ilâhî mülk içinde huysuzluk etmiş ve lanetlenmişse iştirak etmiş olacaktır. Zira ilâhî mülkün dışında bir şey yoktur. Ve Allah her şeyi kuşatıcıdır. Yalnız gökler ve yerdekiler değil, onların ötesinde gerek zihin âleminde ve gerek dış âlemde "şey" denilebilen hiçbir varlık yoktur ki, başlangıcından ve sonundan, görünen ve görünmeyeninden Allah Teâlâ'nın ilim ve kudreti ve ilâhî hükmüyle kuşatılmış olmasın. Şu halde icler ve dışlarda, yükseklik ve alçaklıkta, maddelerde ve mânâlarda, dünyada ve ahirette ilâhî kuşatmanın dışında bir şey tasavvur etmek bir tenakuz (çelişki), batıl bir hayaldir. Varlık ve hak ilmin karşısında yer almayla çalışan çelişkiler, hayaller bile, o kuşatıcı kudretin dışında değil, O'nun hükümünün etkisi altında cereyan eder. Bütün mümkün kâinata kaza ve kader silsilesi O'nun icadı, O'nun yaratması, O'nun var etmesi, O'nun mahkumudur. Mülk O'nun, bütün tasarruf hakkı ve hüküm O'undur. Bütün varlığın cereyan etmesi, O'nun ilim ve kudreti, ilâhî hükümleri altındadır. Bütün varlıkların silsilesi, böyle bir kuşatıcı hakim ve mülk sahibinin sanatının tecellileridir. Ve bunda, ancak O'nun nizamı, O'nun kanunları, O'nun hükümleri ve teklifleri, O'nun rahmet ve öfkesi, O'nun sevab ve cezası hüküm icra eder. "Allah" deyince başka türlü düşünmek cahillik ve sapıklıktan başka bir şey değildir. Artık her akıllı, kendisine tahsis edilen irade sahasında onun tekliflerine, O'nun emir ve yasaklarına uymalı, özünü, yüzünü tertemiz O'na tutmalı ve O'nun sevgi ve nzasına ulaşmak ve bu yaratılış devletinde güzel bir mertebe kazanmak için her yaptığını güzel yapmalı ve O'nu sevenlerin yoluna gitmelidir. Ve bunun için adalet hükümlerine ve hakka çok iyi riayet etmeli; adaletli hükmün, bu en güzel dinin, en güzel ameli olduğunu bilmeli; müminin, kâfirin hukukunu gözetmeli; hırslı arzularla, istek ve heveslerle, temenniler, kuruntular ile değil, her şeyde hak kanunları ile amel edici olmalı ve onunla hükmetmelidir. Müşriklerle, kâfirlerle, münafıklara karşı savaşlardan, mücadelelerden maksad da bu adalet hükmünün teminidir. Dünyaya gönderilmenin sırı budur ve kitap bunun için gönderilmiştir. Ve bunun için her işte, her hükmünde Hak'ın yolunu (şeriat) aramalı ve onu gözetmelidir. Ve bu din, milîl, insânî ve âilevî terbiyenin esas olmalı ve yalnız kalberde kalmayıp yüzerde de okunmalıdır.

Bu aydınlatmalar üzerine yine gözleri sürenin başına çevirerek ve bazı ashab - i kiramın miras ve başka şeylerle ilgili soru ve fetva istemelerine cevap olarak buyruluyor ki:

Ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

127- Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor: Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediginiz ve nikahlanmayı istemediğiniz öksüz kızlar ve zavalı çocuklara ve bir de yetimlere adaletle davranmanız hakkında Kitap'ta size okunan âyetler vardır. Sizin her yaptığınızı iyiliği, muhakkak Allah bilir.

128- Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden, yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında, onlara bir günah yoktur. Sulh hep hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçirin ve geçimsizlikten sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

129- Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğeri

askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan kuronusanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

130- Eğer karı-koca birbirlerinden ayrılacak olurlarsa, Allah, onların her birini geniş lutfuyla muhtaç bırakmaz. Allah'ın lutfu geniştir, hikmeti büyüktür.

131- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sızden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkmanızı emrettik. Eğer inkâr ederseniz, biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, hamd ve senâ O'na yakışır.

132- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133- Ey insanlar! Eğer Allah dilerse sizi giderir de başkalarını getirir. Ve Allah, buna kadirir.

134- Kim dünya nimetini isterse, bilsin ki dünya ve ahiret nimeti Allah katındadır. Allah her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi görendir.

127-İstiftâ, fetva istemektir. "Meselede filana istifta ettim, şöyle ifta etti," denilir ki, fetva verdi demektir. "Dava" vezninde "fetva", "rûya" vezninde "fütya", ifta mânâsına konulmuş isimlerdir. İfta ise sorulan bir müşkülü halletmek ve açıklamaktır ki, kuvveti ve mükemmeli, genç ve dinc olan "fetâ"dan alınmıştır. Ve gençleşirip kuvvetlendirmek demek gibidir. Sanki bir kimsenin müşkil (problem)ini halleden, onu dinc bir genç gibi kuvvetlendirmiş olur. Şu halde fetva, zor bir olayda doğru hükmü açıklaamakla, amel edecek kimsenin kalbine bir kuvvet vermektr. "Müfti" (müftü)de bu kuvveti verebilmek için ehliyetine ve selahiyetine, ahlâk ve gücüne hakkıyla güvenilir bir zat olması gerekir ki, bu da (Bakara, 2/112) mânâsı üzere İslâm ve ihсан sahibi olmak ve (Nisâ, 4/83) âyetinin delaleti üzere istinbat (dini delillerden sonuç çıkarmaya) gücü yeten âlimlerden olmakla mümkündür olur. Fakat müşrikler, kâfirler gibi kuvvetini haktan değil batıldan almak ve yalnız kendi arzularına kuvvet vermek emelinde bulunanlar, yapacakları işlerde ya hiç kimseden fetva almaya tenezül etmezler veya müftiler (fetva vericiler)ini acizlerden, dalkavuklardan ve hile öğretenlerden seçerler. Bunlar da ya doğru hükmü bilmezler veya bilseler bile fetva isteyeninin arzusuna hizmet için asılsız veya zayıf zayıf fetvalar verirler ve neticede bundan iyilik yerine fesad, kuvvet yerine zayıflık hasil olur. Bunun için burada asıl fetva vermenin Allah'a ait olduğu ve Peygamber'in bile ilâhî fetva ile fetva vermesi gerektiği ve asıl hüküm ve kuvvet Allah'ın bulunduğu ardından açıklamasıyla anlatılmıştır.

Yani ey Muhammed! Kadınlar hakkında senden fetva da isterler sen onlara de ki: Onlar hakkında Allah size -geleceği üzere- fetva verir ve kitapta size tilâvet olunan (okunan) âyetlerde sorulannızın bir kısmı bundan böyle halledilecek ve bir kısmı şimdiye kadar okunmakta olan Kitab'ın âyetleri ile halledilmiştir. Bu mânâyâ göre, fiilinin failine atfedilmiş veyahut takdirinde, haberi hazfedilmiş mübteda olarak atf cümlesidir. Fakat tefsircilerin açıklamasına göre mübteda Levh-i mahfuz mânâsına haber olmak üzere bir muteriza cümlesi veya kasem olması caizdir. Ve bu şekilde mânâ: "Allah size yukarıda geçtiği ve aşağıda olduğu üzere fetva verir ve bu size okunan şeyler kitapta, yani Levh-i mahfuzdandır." Şu halde bu açıklanan ve açıklanacak olan hukuk (haklar)da adalete ve insafa riayet ve muhafazası farz olan büyük işlerdendir. Yahut bu kitapta okunan âyetlere kasem ederim ki, Allah size bunlar hakkında -geçtiği ve geleceği üzere- fetva verir. Yukardaki fetva verme şunlar hakkındadır: Kadın yetimleri, yahut yetim kızlar ve kadınlar hakkında, ki siz onlara yazılımsı, farz olan miras, mehîr ve diğerleri gibi haklarını vermezsiniz bir de onları kendinizle nikâh etmeyi arzu edersiniz veya kimseye nikah etmek istemezsiniz ve her iki şekilde sefalet (düşkünlük)e düşürürsünüz. Bunun nüzul sebebi yukarda (Nisâ, 4/3) âyetinde Hz. Âişe'den rivayet olarak nakledilmişti. Yukardaki fetva vermenin bir de balığ olmayan (ergenlik çağına ermeyen) küçük çocuklar hakkındadır ki, bunlara miras vermiyorlardı, (Nisâ, 4/11) buyruldu. Bir de bütün yetimler hakkında adaleti olmanızı, işlerine adalet ile bakmanızı hakkındadır. Ki (Nisâ, 4/2) gibi âyetlerdir. Gerek bunlar ve gerek diğerleri hakkında her ne hayır yaparsanız, Allah her halde onu bilir ve mükafatını verir.

128-Gelelim bundan böyle açıklanacak olanlara:

Ve eğer bir kadın efendi (koca)sının hıusuzluğundan, yani kocasının kendisinden hoşlanmayıp surat ve geçimsizlik ederek yanına yaklaşmamasından ve hakkını menetme (yasaklama)inden yahut ifrâzından -yani herhangi bir sebeple konuşma, görüşme ve iltifatını azaltıp yüz çevirmesinden- korkarsa (Nisâ, 4/34 âyetine bak) o zaman aralarını bir sulh (anlaşma) ile düzeltmelerinde veya kirâetine göre karşılıklı anlaşmalarında, mesela Peygamberimizin eşlerinden Sevede binti Zem'an'ın talak (boşanmak)tan endişe ederek nöbetini Hz. Âişe'ye bırakması gibi kadının erkeği kendine çekmek için hakkı olan mehrinde, kasm (derece) ve nöbetinde indirim ve fedakarlık yaparak veya bir şey başlıyarak aralarını düzeltmeye çalışmasında ve erkeğin bunu kabul etmesinde bir günah yoktur. Yani böyle bir şey rüşvet gibi bir günah olmaz. Sulh her halde ayrılmaktan ve geçimsizlikten hayırlıdır. Nefisler ise cimrilik ve pıntılığa hazırlanmıştır; yaratılıştan cimrilik ve hırs meyledici ve hâzırırlar. Kadın nöbetine düşkün olur, hakkını vermek istemez, erkek de onun çirkinliğine veya herhangi bir eksikliğine karşı kendini çeker, iyi davranışta cimri davranır. Şu halde buna karşı diğer taraftan az bir anlayış gösterilirse sevinmeye sebep olur ve arayı düzeltir. Fakat ey erkekler siz iyilik eder, iyi geçimcede bulunur, geçimsizlik ve yüz çevirmekten sakınırsanız Allah Teâlâ muhakkak sizin yaptıklarınızı bilir ve ücretini eksik etmez.

129- Bir de kadınının arasını denk tutmaya yani sevgide de eşitlik üzere adalet yapmaya çok istekli de olsanız, herhalde gücünüz yetmez. Hepsini aynı seviyede sevmeyiniz, buna gücünüz yetmez. Yetemeyince de "Allah hiç bir kimseye gücünün yetmeyeceği bir şey yüklemez." (Bakara, 2/286) âyeti delaletince Allah bunu teklif de etmez. Şu halde bütün meylinizi diğerine verip de eşlerinizin bazısını muallaka, yani muallak (askı)da kalmış ne kocalı, ne kocasız bir kadın gibi ihmal edilmiş bir halde bırakmayınız. Ki işte "Eğer adalet edemeyeceğinizden korkarsanız bir tane (nikahlayın)." (Nisa, 4/3) emri gereğince korkulması gereken cevır (eza, cefa), adaletsizlik budur. Yani kadınlar hakkında iki çeşit adalet vardır. Birisi infak ve kasm denilen geceleme nöbeti gibi hukukta adalet ve eşitliktr ki, bu güç ve iktidar dahilindeirdi isteğe bağlı olan işlerdendir. Ve teklif olunan adalet budur. Diğerî ise sevgide adalet ve eşitliktr ki, bu beşerî güç ve iktidarı dışındadır. Çünkü muhabbet, zorunlu işlerdendir. karinesiyse burada adaletten maksat da budur. Ve bundan yasaklamak, mâ-lâ-yutâk (güç yetmezlik)tır. Şu halde teklif olunan adalet, mümkün olan hukukda adalettir ve korkulması gereken adaletsizlik diğerini kanlık muamelesinden tamamen mahrum edip, büsbütün terk edilmiş ve ihmal edilmiş gibi bırakmak sûretiyle eza etmektedir. Yani yiyeceği, giyeceği ve oturmağı yerile nafakasını vermek ve geceleme nöbetini eşit tutup konuşup görüşme ve arkadaşlık etmek yeterli değildir. Kadının ara sıra nefsanî payını da vermek, iyilik etmek lazımdır. Ancak bu noktada eşitlik teklifi güç yetmez olduğundan bahis konusu değildir. Hatta böyle bir teklif erkeğe ezadır. Adalet denince, her halde eşitlik düşünmemelidir. "Elyak" (en uygun), "layık" (uygun)a tercih etmek de bir hak, bir adalettir.

Görülüyor ki, burada isteğe bağlı işler ile zorunlu işlerin hükmü ayırt edilerek (Nisâ, 4/3) emrinin bir açıklaması yapılmıştır. Ve işte sevginin böyle zorunlu işlerden olmasa kazıyye (önerme)sidir ki, zinadan korunmak için birden fazla eşe sahip olmayı caiz gören zorunlu sebeplerden biri olmuştur. Buna karşı, "sevsin ve her fenalığı yapsın da nikah etmesin" demenin büyük bir zalimlik olacağı açıktır. Bunun için burada tek eşe teşvik eden nass (dini delil)in açıklamasıyla beraber, birden fazla eşi almanın şartlarından ve zorunlu sebeplerinden en önemlisi de anlatılmıştır. Hadis-i şerifte de varid olmuştur ki: "İki kansı olup da birine büsbütün meyleden kimse kıyamet gününde bir yanı eğik olarak gelir."

Ve eğer zorunlu bir sebeple böyle bir hal olunca aralarını düzeltir, bozulan yönlerini iyileştirir. Bundan sonra meyletmeden sakınırsanız Allah affedici ve merhamet edici olduğundan, geçmişî affeder ve sizi rahmetiyle maksad ve muradına eren bir kimse eyler.

130- Ve eğer sulh ve arayı düzeltme, hakem ve aracılık ve diğer herhangi bir şekilde kan koca arası onanlamaz da, her ikisi istekleriyle birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah Teâlâ kendi vusât (genişliği), zenginliği ve kudretiyle her birini diğerine muhtaç etmez, onu ona muhtaç etmez, onu da ona. Çünkü Allah her şeyi kaplayıcı ve hikmet sahibidir.

131-132- Çünkü "göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır." Demek olur ki ayrıklı, iki tarafın rzasıyla olmaz. Birinin diğerinde gözü bulunursa bu iğna (muhtaç etmeme) vaad edilmiş değildir. Kadın ayrılmak istemez, geçinmek arzu ederse, erkeğin onu boşaması günâhtır. Aynı şekilde erkek bırakmak istemez, geçinmek arzu ederse, ayrılmaya zorlamak veya zor kullanmakla ayırmak da günâhtır. O zaman bir taraf zalim durumunda kalır ki, bundan sonra derece sakınmak gerekir.

Ey müslümanlar, yemin olsun ki, hem sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlara ve hem size Allah'tan gereğince sakınınz, azabından korkunuz diye tavsiye ettik ve eğer inkâr edecek olursanız biliniz ki, göklerde ve yerde her ne varsa hepsi Allah'ındır. Ve Allah her şeyden zengin ve sizin ibadetinize muhtaç değildir, o kendi zatında hamîd (övgüye layık)dir. Siz gerek hamdediniz, gerek etmeyiniz, o hadd-i zatında mahmud (hamdedilen) ve hamde layık olandır. Her yaratılmışları kûfür ve günahlarıyla zarar eden, ne de şükür ve itaatleriyle menfaat görendir. Ve hamîd (övgüye layık) olduğundan dolayı sırf rahmetiyle menfaatlerini temin ve sizi zarardan korumak için Allah'tan gereğince korkmayı ve inkâr ve küfürden sakınmayı emreder diye tavsiye ettik.

Hakikatte göklerde her ne var ve yerde her ne varsa bütün bunlar yaratılış ve mülk, öncelik ve sonralık bakımından Allah'ındır. Bütün bunlarda Allah'ın hükmüyle var etmek ve yok etmek, dirltmek ve yok etmek, sevindirmek ve azarlamak, sevab ve ceza ve diğerleri ile istediği gibi tasarruf eden ancak O'dur. Ve bu tasarruf ancak O'nun hakkıdır. Allah bunların hepsine bizzat sahip olduğu gibi, hepsinin işlerini ve işlerin hepsini tedbir ve idare etmekte ve her birini kendi hesabına görüp gözetmekte vekil olarak da Allah yeterlidir. Şu halde herkes O'na tevekkül ve itimat etmeli ve kendi işlerinde başanlı olmak için O'na müracaat edip teslim olmalıdır.

133-Çünkü ey insanlar, bilmiş olunuz ki Allah dilerse sizi ortadan kaldıır, def eder ve yerinize diğerlerini getirir. Allah buna da kadirdir, hem pek kadirdir. "Eğer haktan yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir kavim getirir de sonra onlar sizin gibi olmazlar." (Muhammed, 47/38) Rivayet olunuyor ki bu âyet indiği zaman Resulullah (s.a.v.) mübarek elini Selman-ı Farisî'nin arkasına vurmuş, "onlar bunun kavmi" buyurmıştır.

134- Her kim dünya sevabı isterse, bilmeli ki dünyanın da ahiretin de sevabı ancak Allah'ın katındadır. Dünya sevabını da verecek olan başkası değil, yine Allah'dır. Bunun için de Allah'a ve Allah'ın kanunlarına müracaat etmek gereklidir. Fakat bunun karşısında bir de ahiret sevabı vardır. Şu halde Allah'a müracaat edip de yalnız dünya sevabına göz dikmek ne kadar himmet (gayret) sizlik, ne kadar budalalıktır. Akıllı olan -hiç olmasa- "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de" diye ikisini de istemeli veya en şerefeli ve en yükseğine göz dikip dünyayı kâle almayarak ahireti istemelidir. "Kim ahiret menfaatini isterse, onun mükafatını artırıncz" (Şûra, 42/20) âyetinin delaletince, ahireti isteyen, fazla olarak, dünyadan da hissedar olur. Nitekim Allah için mücadehe eden dünya ganimetinden mahrum kalmaz, onunla beraber ahiret sevabına da erer. Fakat ganimet için harbe gidenler gibi sırf dünya peşinde koşanlar bunu bulurlarsa diğerlerinden mahrum kalırlar. Çünkü Allah semî (işitici) ve başîr (görücü)dir. Söylenenleri işitir, yapılanları görür, herkesin niyyet ve maksadını bilir ve ona göre muamele eder. Bunun için şu ilâhî emir ve tavsiyeleri iyi dinleyiniz:

Meâl-i Şerifi

135- Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

136- Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a, ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse sapıklığın en koyusuna düşmüş olur.

137- İman edip sonra inkâr eden, sonra iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenleri Allah ne bağışlayacak, ne de doğru yola eristirecektir.

138- Münâfıklara da haber ver ki, kendileri için çok acı bir azab vardır.

139- Onlar, müminleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Halbuki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir.

140- Allah size Kitab (Kur'an)da: "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiniz zaman, başka bir söz geçmedikleri müddetçe, o kâfirlerle oturmayın. Aksi halde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirdi. Muhakkak ki Allah, münâfıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.

141- Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer Allah tarafından size bir zafer nasip olursa: "Biz sizinle beraber değil miydık?" derler. Şayet kâfirlerin zaferden bir payı olursa: (Bu defa da onlara): "Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı?" derler. Allah, kıyamet gününde aranızda hükümün verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlerle hiçbir yol vermeyecektir.

142- Münâfıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Halbuki Allah, onların oyunlarını başlarına geçirecektir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az anırlar.

143- Münâfıklar, küfür ile iman arasında bocalamaktadırlar. Ne bu müminlere bağlanırlar, ne de şu kâfilere. Allah kimi doğru yoldan saptırrısa, sen artık ona kurtuluş yolu bulamazsın.

144- Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

145- Şüphesiz ki münâfıklar, cehennem atesinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara bir yardım edici de bulamazsın.

146- Ancak tevbe edenler, durumlarını düzelterler, Allah'a sarılanlar ve Allah için dinlerine samimi olarak bağlanırlar müstesna. İşte bunlar müminlerle beraberdirler. Allah, müminlere büyük bir mükafat verecektir.

147- Eğer şükreder ve iman ederseniz Allah size azabı ne yapar? Allah, şükredenlerin mükafatını veren ve her şeyi bilendir.

135- Ey iman edenler! Yalnız kadınlar üzerinde adaleti yerine getiren kimseler olmakla kalmayınız, her hususta adaletle hüküm verici olunuz, adaletle kaim (ayakta duran) ve müstakim (doğru) hakimler olup, adalet ve haklılığı ayakta tutunuz, Allah için örnek olacak şahitler olunuz, hakka dosdoğru şahitlik ediniz. İsterse kendinizin veya ana-baba ve yakınlarınızın aleyhinde de olsa böyle olunuz. Ki bunda iki mânâ vardır: Birisi başkasının sizde bir hakkı varsa, kendiniz ikrar ve itiraf ediniz; ananız, babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa hükümden, şahitlikten kaçınmayınız demektir. Diğerî de üçüncü, şahıs aleyhine şahitlik, kendinizin ve yakınlarınızın bir zararıyla sonuçlanacak da olsa, yine dosdoğru şahitlik ediniz demektir. Aleyhine ve lehine şahitlik ettiğiniz kimseler zengin olsa da böyle yapınız, fakir olsa da; ne zengine dalkavukluk etmek, ne de fakiri gözetmek için şahitlikten kaçınmayınız, doğruluktan ayrılmayınız. Çünkü zengine de, fakire de Allah daha yakındır. O, onları daha iyi gözetir. Şu halde doğruluktan sapmakla isteklerinize uymayınız, keyf ve arzuya tabi olmayınız. Yahut adalet ediyoruz zannıyla arzulara uyup fakiri zengine, akrabayı yabancuya tercih ederek hakkı gizlemeyiniz veya bozmayınız. Ve eğer hakkı tutmakta veya şahitlikte dillerinizi eğer bükerseniz veya büsbütün yüz çevirirseniz Allah muhakkak hepinizin yaptıklarınızdan haberdardır. Hiç biriniz yakanızı kurtaramazsınız. Hamze ve İbnü Amir kiraetlerinde (lâm)ın zammı ve (vâv)ın sükunuyla okunur ki, birincisi den, bu da dendir. Bu şekilde mânâ: "Ve eğer şahitlikte görevlendirilir de hakkiyle yerine getirmez veya yerine getirmekten yüz çevirir ve çekinirseniz, her iki halde Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Birinde mükafatın, birinde de cezasını verir" demek olur. İşte müslümanlar böyle keyf ve arzuya uymaz, adaletli ve doğru, doğru söyleyen, hakkı taparcasına seven, Allah için şahitler olmalıdır.

136-O halde:

Ey imana gelenler Allah ve Resulüne, yani Muhammed Aleyhisselama ve Allah'ın bu Peygamberine tenzil buyurduğu (zaman zaman, kısım kısım indirmekte olduğu) bu

kitabı, yani Kur'an'a ve bundan önce indirdiği kitap cinsine iman ediniz. Bunların bir kısmına iman ettiğiniz gibi, hepsine de iman ediniz. İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir kırâetlerinde meçhul sigasıyle ve okunur. Bunlara ciddi olarak iman ediniz. Zira her kim, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe küfrederek (inanmaz), bunlardan birini inkâr ederse, son derece derin bir sapıklığa düşmüş, doğrudan uzaklaşmış, artık yolunu bulamayacak derecede şaşımış, gayeyi kaybetmiş olur. Bununla küfürün bizzat (Nisâ, 4/116) hükmüne katılmış bulunduğu, yani her küfürün şirk demek olduğu açıkça gösterilmiştir.

Rivayet edildiğine göre yahudi hahamlarından bir topluluk, Resulullah'a gelmişler: "Ey Allah'ın Resülü biz, sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman ediyoruz ve bunlardan başka kitapları ve peygamberleri tanıyıyoruz" demişlerdi. Peygamberimiz de: "Hayır, Allah'a, bütün peygamberlerine, Muhammed'e ve kitabı Kur'an'a ve ondan önceki her kitabı iman ediniz" buyurdu. "Yapmayız" dediler. Bu âyet nazil oldu ve hepsi iman ettiler. Dikkate şayandır ki, iman fıkrasında "Allah'a, Resulüne, Resulüne indirilen kitabı, ondan önce indirilmiş olan kitabı" diye dört şeyi iman belirtilmiştir. Bu da "Allah'a iman, Peygambere iman, kitapları iman" diye üç mertebeye özetlenebilir. Halbuki küfür fıkrasında, "Allah'ı inkâr, meleklerini inkâr, kitaplarını inkâr, peygamberlerini inkâr, ahiret gününü inkâr" diye melekler ve ahiret günü de eklenerek beş şey açıklanmış, hem de Resul'e diğer Resuller de eklenerek cem' (çoğul siyasiyle) buyurulmuştur. Bununla Allah ve Peygamber'e, bütün kitapları imanını, her halde bütün peygamberlere, meleklerle ve ahiret gününe imanı içine aldığı gösterilmiş ve her insanın Allah'a, Peygambere ve kitapları iman iddia edip de peygamberlerden birini, melekleri veya ahireti inkâr kalkışması ve bu hususta gelmiş olan âyetleri tevile çalışması ihtimali bulunduğundan, bunları inkâr edenlerin Allah'ı da inkâr etmiş oldukları bilhassa açıklanmıştır.

137-Bütün bunlar müşrikler gibi son derece derin bir sapıklık ile sapmış olanlardır. Şu da muhakkak ki, önce iman etmiş, sonra inkâr etmiş, sonra iman etmiş, sonra yine küfretnmiş ve tamamen küfre dalmış olanlar, böyle imandan küfre, küfürden imana dönerek sonunda küfürde karar kılmış ve bu şekilde küfürü çoğaltmış olanlar yok mu, hiçbir şekilde Allah'ın bunları affetmesine ve doğru yola sevketmesine ihtimal yoktur. Yani iman ederse kabul etmez değil, fakat çoğunlukla bunlar kalpleri mühürlü olduklarından can çekmeye zamanına gelmedikçe iman etmezler ve belki o zaman bile etmezler. Ve iman etmeyince de âyeti delâletince asla af yüzü görmezler. Tevbenin kabul edilebileceği bir zamanda tevbe edip ihlas ile iman etseler, gelecek olan istisnası gereğince kabul edilir ve affedilebilirlerdi ama etmezler ki...

138-Bunun için, münâfıklar müjde et ki, onlara acıklı bir azab muhakkaktır. Bu bölüm, bu âyetin doğrudan doğruya veya dolayısıyla münâfıklarla ilgisini ifade eder. Gerçekte münâfıklar, görünüşte iman ederler, sonra gizli gizli küfürler yaparlar, sonra müminleri görünce yine "amenna" (inandık) derler. Ara bozuculuk ve fesatta ısrar ederler. Bununla beraber âyetin zahiri, açıktan açığa imandan küfre, küfürden imana defalarca değişiklik gösteren ve sonunda küfürde karar kılan fertler ve toplumlar hâkkındır ki, münâfıklar da bunlara dahildir. Ve rivayet olduğuna göre bunun asıl inş sebebi yahudilerdir. Çünkü yahudiler, önce Hz. Musa'ya iman ettiler, sonra buzağıyı tapkıları zaman küfretiler, sonra Hz. Musa dönünce yine iman ettiler, sonra Hz. İsa'yı inkâr ettiler, sonra da Hz. Muhammed (s.a.v.)'a küfretnmekle inkârlarını artırdılar ki, âyet bunları bu hallerini tasvir edip böyle olanları da bunlara katmış. Münâfıklar da bunlara benzediği ve bunlara dost oldukları için "münâfıklara müjde et" diye inzar (korkutma) yerinde tebşir (müjdeleme) ile tehekküm (alayla almay)e tabi tutulmuşlardır. Demek oluyor ki, bu gibi örneklik ve kararsızlıklar sadece fertler hakkında değil, toplumlar hakkında da felaket sebebidir. Çünkü yahudilerin âyette tasvir olunan bu durumları fertlerinin değil, toplum ve milletlerinin durumudur. Çünkü Hz. İsa'ya ve Hz. Muhammed'e küfreden fertler ile buzağıya tapan ve ondan önce iman eden fertlerin ayrı olmadığı malumdur. Fakat bu değişim ve kararsızlık, o milletin genel bir karakteri olmuştur. Şu halde burada bir zamanlar İslâm dinine hizmet etmiş olup da, sonra kâh küfür ve kâh iman, suraya buraya bocalıyarak sonunda kâfirlere dönmüş olanların kurtuluş ve selamet bulmalarına asla ihtimal olmadığı da anlatılmış oluyor. Nitekim Endülüste dinden dönenlerin hiçbir dünyalarını kurtaramamışlar, hepsi yok olmuşlardır.

139-Yani: Onlar ki müminleri bırakıp, kâfirleri dost edinirler ve onların arkalarından giderler. Münâfıklar, müminlere karşı yahudilerle dostluk ediyorlardı. Bunlar o kâfirlerin yanında izzet (şeref) ve kuvvet mi anyorlar? Onlara dost olmakla izzet ve şeref bulacaklarını, üstün geleceklerini mi sanıyorlar? Ne kadar yanıylıyorlar. Çünkü bütün izzet Allah'ındır. Ve ancak ondan alınır, Allah'ın izzet vermediği kimseler hiçbir şekilde aziz (şerefli) olamazlar. Allah ise müminleri şerefli kılmıştır. "Şeref, Allah'a, Resulüne ve müminlere aittir". (Münâfıkun, 63/8) Şu halde kâfirlerin dostluğundan şeref beklemek ne kadar terstir.

140- : Âsim ve Yakub kırâetlerinin dışında meçhul sigasıyla okunur. Halbuki daha önce size kitapta Allah'ın şöyle indirilmiş, şöyle indirilmiş idi: Ki Allah'ın âyetlerine küfredilirken ve alaya alınırken işittiğiniz zaman o kâfirler ve alaycılara beraber oturmayınız, ta ki başka söze dalsınız. O halde onlarla beraber oturmaktan bile sakınmak ve imanını şerefini korumak gerekirken onlarla dost olmak ve onlardan şeref beklemek nasıl olur? Mekke'de müşriklerin durumlarına karşı Peygamber'e hitap edilerek, "Âyetlerimiz üzerine lüzumsuz münakaşaya dalan kimseleri gördüğün zaman onlardan uzaklaş ki, ondan başka bir söze dalsınız" (En'am, 6/68) âyeti imişti. Medine'de de yahudi hahamları bulundukları meclislerde Kur'an'dan küfür ve alay ile bahsederler ve münâfıklar da onlarla beraber bulunur, dinlerlerdi. Bundan dolayı o âyet meâl olarak anılmış ve bu şekilde Peygamber'e hitabın, bütün ümmetine hitap etmek demek olduğu anlatılmış ve buyurulmuştur ki: Bu takdirde, yani Allah'ın âyetleriyle küfür ve alay edilirken yanlarında oturduğunuz takdirde siz onları, o kâfir alaycılardan ayınsınız. O zaman siz de onlar gibi kâfir olursunuz. Bu âyetin zahirine bakarak Allah'ın âyetleri ile alay etmek küfür olduğu gibi, o esnada yalnız onların yanında oturmak da küfür olacağı anlaşılıyor. Bununla beraber Akaid âlimleri bunu nza (hoşgörmeye) ile kayıtladımışlar ki, buna karine de nüzul sebebinin münâfıklar hakkında olmasıdır. Fakat nza itirazı terketmek demek olduğuna göre açık veya gizli itiraz edilmedikçe kişi küfürden kurtulmuş olamaz. Kalkıp gitmek de bir itiraz demektir. Meğer ki "Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde küfre zorlanan kimse hariç" (Nahl, 16/106) olsun. Oturur onlar gibi olursa ne mi olur? Şüphesiz ki Allah münâfıklarla kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır. Dünyada Allah'ın âyetleriyle alay etmek için toplandıkları gibi, ahirette de cehennem azabında öylece toplanırlar.

141-O münâfıklar ki sizi gözetir beklerler derken Allah tarafından size birtakım fetihler oluverirse "Biz, sizinle beraber değil miydik?" derler, hemen ganimete konmak isterler. Ve şayet nasib kâfirlerin olur, zafer kâfirlere nasib oluverirse o zaman da onlara "biz size üstün gelmedik mi? Ve sizi müminlerden muhafaza etmedik mi?" derler. Onlara minnet edip bir hisse kapmak isterler. Bu söz başlıca iki mânâyı müsaaitir. Birisi: "Fırsat elimizde değil miydi? Biz de müminlerle beraber olup sizinle harbetseydik, sizi mağlub ve perişan etmez miydi? Halbuki siz dışardan uğraşırken biz kaleyi içinden fethettik, müminlere yardım etmedik. Sizin hesabınıza onlara propaganda yaptık, adlattık, kalblerine korku düşürdük ve sonunda bu sayede siz muzaffer oldunuz. Şu halde bu bizim mevkimiz sizden yüksektir" demek olur ki, tefsircilerin çoğunluğu bunu tercih etmişlerdir. Diğer di: "Siz müslümanları kuvvetli zannedip müslüman olacekleri biz size yasakladık mı? Muhammed'in işi zayıflayacak siz kuvvetleneceksiniz diye sizi imandan vazgeçirmedik mi? Bakınız işte dediğimiz oldu, bizim kanaatimiz size galip geldi, şu halde üstünlük asıl bizimdir. Bu zaferin ganimetine sizden çok biz layıkız" demektir ki, bazı tefsirciler de bu

mânâyı seçmişlerdir.

Şu halde bu böyle kalmayacak, kıyamet gününde Allah aranızda hükmedecek, o zaman mümin ile münâfık tamamen seçilecektir. Dünyada zahir ile hükmolunur, zahirde kelime-i şehadet söyleyip müslüman görünene müslüman muamelesi yapılır. Fakat ahiret için ise böyle değildir. Şunu bilmelidir ki, Allah kâfirler için müminler üzerine kesin olarak yol vermez. Dünyada bazan kâfirler zafer kazansalar, müminlere hakım görünseler bilür, bu bir yol, bir kanun, bir seriat değil, geçici ve devamsız bir imtihan ve istidrac (şerre bağlı başan)dır. Kalblere işleyecek delil ve burhandan mahrum, gelip geçici şeylerdir. "Adaleti yerine getirici ve Allah için şahitler" olan hak ve adalet ehli muhakkak onlara üstünlük sağlarlar. Dünyada olmazsa, ahirette üstün gelir. Allah'ın şeriatinde, hak kanunda mümin kâfirden daima şereflidir. Onun altında kalmaz, onun ayağının altına düşmez. Şerefiyle ölür, hakkın şerefini çiğnetmez. Ve işte bu hikmetten dolayıdır ki, bir mümin kadının kâfirle evlendirilmesi caiz olmaz, küfür olur. Çünkü onu onunla evlendirmek, mümin üzerine kâfîre yol vermek, o mümin kadını kâfirin istilasına terketmektir. Allah ise buyurmıştır.

142-143- Şüphe yok ki münâfıklar Allah'a hile yapmaya kalkışıyorlar. Kalblerinde küfür saklayıp, zahirde mümin görünüyolar ve sanki bununla Allah'ı aldatmak istiyorlar. Halbuki Allah onların hilelerini kendi başlarına geçirmiştir. (Bakara sûresinin başındaki münâfıklarla ilgili âyetlere bkz. 2/8-20) Bunlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel, istemeye istemeye çok tembellik ile kalkarlar. Çünkü bunlar insanlara gösteriş yaparlar, ve Allah'ı hatırlanına getirmezler, yadetmezler, anarlarsa pek az anarlar ki, o da ağızlanndadır. Bunları bunu yaparken iman ile küfür arasında kararsız, tereddüt içinde, şaşkın bir haldedirler. Ne onlara, ne de onlara, yani ne müminlere mal olurlar, ne de kâfirlere. İkisi arasında bocalar dururlar, çünkü bunları Allah şaşırtmıştır. Allah'ın şaşırdığına da artık bir yol bulamazsın. Nerede kaldı ki ona hidayet edebilesin.

144-Şu halde, Ey inananlar! Siz inananları bırakıp da kâfirleri dost edinmeyiniz. Münâfık olduğunuza dair Allah için aleyhinize açık ve savunulması mümkün olmayan bir delil ve burhan vermenizi ister misiniz? Elbette istemezsiniz değil mi? Halbuki müminleri bırakıp kâfirlerle dostluk yapmak münâfıklığın açık bir delilidir.

145- Münâfıklar hiç şüphe yok ateşin en alt tabakasıdadırlar. Bunlar, kâfirlerin en çirkini, en düşkünü olduklarından, yerleri de cehennemin dibidir. Ve artık onları buradan kurtaracak bir yardımcı, bir kurtarıcı bulamazsın.

146- Ancak iki yüzüzlükten tevbe edenler tevbe edip halini düzeltenler, halini düzeltip Allah'a tutunalar, Allah'a tutunup, Allah için dinlerini halis kılanlar haricidirler. Çünkü bunlar kendilerinden hiç iki yüzüzlük sadır olmayan müminlerle beraberdirler. Allah da müminlere muhakkak büyük bir mükâfat verecektir. Şu halde o tevbe edenler de bundan hisseli olacaklardır.

147-Ey insanlar, siz şükreder ve iman ederseniz, Allah size azabı ne yapacak? Çünkü azabın Allah tarafından konulmasını hikmeti, inkâr ve küfürden çekindirmek, şükür ve imana sevk içindir. Şu halde şükür ve iman hasıl olduktan sonra Allah kullarına azab edip de ne yapacak? Halbuki Allah şâkir ve alimdir: Şâkirdir, yani azıcık bir taate büyük sevab ile karşılık verir. Alimdir, yani pek büyük bir kadir (değer) bilendir, şükür ve imanınızın kadını bilir, takdir eder. O halde ihlas ile tevbekar olup halini düzelter ve Allah'ın dinine sarılıp şükür ve iman yolunu tutanların mükâfat ve sevabdan mahrum kalmaları nasıl tasavvur olunur? Demek azab, inkâr ve küfürde ısrar etmenin ve Allah'ın koyduğu hükümlere karşı gelmenin bir sonucu ve ilâhî bir hikmet meselesidir. Varlığın konuluğu, ilâhî rahmet içindir, şükür ve iman da bunun yoludur. İnkâr ve küfür ile Allah'dan kaçanlar bu yoldan sapmaya, bu Hak'ın koyduğunu bozmaya ve Allah ile mücadele etmeye savaşmış olduklarından dolayı, Allah'dan ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olurlar. Allah'ın mülkünden dışarı çıkmak mümkün olmadığı için, azab da işte bu meydana getirme işinin ve bu uzaklaşmanın gerekli bir sonucu olur. Bu sonuç esasen doğru ile yanlış, hayır ile şer, güzel ile çirkin arasındaki fark ve üstünlüğe göre sıralanmıştır. Bu da Allah Teâlâ'nın vacib olan vücuduyla, ortayın mümkün olmayış arasındaki karşılıklı ilginin bir dalıdır. Şu halde inkâr ve küfürden sonra da olsa şükür ve iman ile Allah'a yaklaşma yolu tutulunca artık azab için hiçbir sebep kalmaz. Şâkir ve âlim olan Allah, muhakkak o şükür ve imanın mükâfatını ihsan eder. Şükür ve imandan sonra inkâr ve küfürde sapıp Allah'dan ve Allah yolundan kaçanlar azaba varacakları gibi inkâr ve küfürden sonra da olsa şükür ve iman yolunu tutup Allah'a doğru giderler de muhakkak Hak'ın rahmetine vasil olurlar. Şu halde hayat cereyanı yürüyüp dururken, "Artık ben vazifemi yaptım" deyip de Allah'a karşı gururlanarak şükür ve imandan sonra saygısızlığa, inkâr ve küfürde sapmak caiz olamayacağı gibi, "Ben şimdiye kadar inkâr ve küfür yolunda dolaştım, günahlara daldım, bundan sonra kurtuluş imkânı kalmamıştır" diye ümitsiz olup da henüz fırsat eldeyen tevbe ve düzelmeden yüz çevirmek de caiz değildir. Derhal kötülüklerden tevbe edip şükür ve iman yolunu tutmalıdır. Zira Allah şükredenleri takdir eden ve her şeyi bilendir.

Şükür ve iman ile inkâr ve küfürün hükümlerini takdir sırasında geçmiş açıklamaların tamamlayıcısı ve yeni beyanların başlangıcı olmak üzere şu ilâhî ahlakî bilmek ve tevbekar olanlara geçmişten dolayı kınama ve kötülemede bulunmamak gerekir:

Meâl-i Şerifi

148- Allah, zulme uğrayanların dışında, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanmaz. Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.
149- Bir hayrı açıklar yahut gizlerseniz, yahut da bir kötülüğü bağışlarsanız, biliniz ki, Allah da çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kadirdir.

148-- Allah, kötü sözün açıklanmasını sevmez. Kötü fiil şöyle dursun, kötülüğün söz kabilinden olarak bile meydana konulmasını istemez, buğzeder. Gerçi Allah, ne fiil olarak, ne söz olarak, ne gizli, ne aşkar kötülüğün hiç birini sevmez. Fakat ister sözle olsun ilan edildiği ve açıkladığı zamandır ki, bilhassa gazab ve azab eder. Ve işte ilâhî azabın sır ve hikmeti bu noktada, yani Allah'ın kötülüğü sevmemesindedir. Ancak mazlum (zulme uğrayan) hariç. Zulmedilmiş, hakkına tecavüz olunmuş olan kimse feryad edebilir, zalim aleyhine bağıra bağıra beddua edebilir veyahut ondan yakınarak kötülüklerini söyleyebilir, hatta kötü sözlerine aynen karşılıkta bulunabilir. Ve Allah zulme uğrayanın feryadını dinler, halini bilir.

Bu âyetin sebebi nüzulünde deniliyor ki, bir gün Peygamberin huzurunda bir adam Hz. Ebu Bekir'in yüzüne karşı küfretnmiş, o da birkaç kere sustuktan sonra sonuçta karşılık vermişti. Karşılık verince Peygamberimiz medisten kalkiverdi. Hz. Ebu Bekir: "O bana söverken oturuyordunuz, ben karşılık verince kalktınız" dedi. Resulullah da: "Bir melek senin tarafından cevap veriyordu, sen karşılık verince o melek gitmiş, şeytan geldi, şeytan gelince ben de oturdum" buyurdu ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bir rivayete göre de, bir topluluğu bir misafir gelmiş, yemek vermemişler, şikayet etmiş, şikayetinden dolayı da azarlanmış, bunun üzerine bu âyet immiş. Hakına riayet edilmeyen misafirin mazlumları arasında bulunduğu ve şikayete hakkı olduğu açıklanmıştır.

149- Siz sözlü veya fiili olarak herhangi bir hayrı açık veya gizli yapar veya kendinize karşı yapılan bir kötülüğü affederseniz, yani bilhassa affetmek hayrını yaparsanız şüphe etmeyiniz ki, Allah çok affedicidir ve her şeye gücü yetendir. Affi çok, kudreti pek büyüktür. Şu halde ilâhî ahlak ile ahlaklarınız da, gücünüz yeterken affediniz ki, Allah katında affa mazhar olasınız ve mükâfatınızı alsınız.

Fakat bu ilâhî affa kimlerin nail olabileceğini iyi anlamak gerekir. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

150- Onlar, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederler, Allah ile

peygamberlerinin arasını ayırmak isterler. "Kimine inanırız, kimini inkâr ederez" derler. Bu ikisinin (imanla küfürün) arasında bir yol tutmak isterler.

151- İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlerle alçaltıcı bir azab hazırlamışızdır.

152- Allah'a ve peygamberlerine iman edenler ve onlar arasında ayırım yapmayanlar (Allah) pek yakında mükafatlarını verecektir. Allah çok başlıyıcıdır, çok merhametlidir.

150-151- "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler" Bu âyetten anlaşılıyor ki, kâfirler başlıca üç kısımdır. Birincisi: Ne Allah, ne peygamber tanımayan, hiç birine iman etmeyenler. İkincisi: İmanda Allah ile peygamberi birbirinden ayıranlar. Yani Allah'a iman iddiasında bulunup da Allah'ın gönderdiği peygamberlere imanmayanlar. Üçüncüsü: Peygamberlerin bazısını tanıyıp da bazısını tanımayanlardır ki, kitap ehlinen yahudi ve hristiyanlar bu kısımdandır. Ve bu âyet doğrudan doğruya bunlar hakkında inmiş, iman ile küfür arasında orta bir derece, bir yol bulunmadığı ve peygamberlerden bazısını tanımamak, hepsini tanımamak ve hepsini tanımamak Allah'ı da tanımamak demek olduğuna göstermiştir. Yani Allah'a ve peygamberlerine küfreden (inkâr eden)ler, fakat bunu açıklayarak değil, fikir ve mezhepleri bu küfür gerektiren, ve Allah ile peygamberleri arasını imanda ayırdetmek isteyenler, hatta bunu da genel olarak ve umumi şekilde açıklamayıp sözleri bunu gerektiren, biz bazısını inanınız ve bazısını inanmayız diyenler, mesela "Musa, Üzeyr filan ve filan peygamberlere ve Tevrat'a inanınız, fakat İsa'ya ve Muhammed'e, İncil'e ve Kur'an'a inanmayız" diyen yahudiler; aynı şekilde, "Musa'ya ve İsa'ya, Tevrat'a ve İncil'e inanınız ama, Kur'an'a ve Muhammed'e inanmayız" diyen hristiyanlar ve aynı şekilde yahudiler arasında "Muhammed bir peygamberdir ama, bizim peygamberimiz değildir" diye kaçamak yapan, ve bu şekilde iman ile küfür arasında bir yol tutmak isteyenler, işte bütün bunlar muhakkak kâfirlerdir ve küfürleri açıkça sabittir. Zira iman ile küfür, hak ile batıl arasında bir mertebe yoktur. Bir peygambere küfretmek, peygamberliğe küfretmektir. Peygamberliğe küfretmek, bütün peygamberlere küfretmektir ve bütün peygamberlere küfretmek, Allah'a küfretmektir. Çünkü Allah'ın bir emrine küfretmek, genel olarak, Allah'a küfretmektir. Biz de üstün kudret ve büyüklüğümüzle bütün kâfirlerle alçaltıcı, ihanetli, aşağılatıcı bir azab hazırlamışızdır, sırası gelince tadacaklardır. Şu halde vaad edilen af ve mükafat böyle inkâr ve küfür sahiplerine değildir.

152- Allah'a ve peygamberlerine iman edip, bunlardan hiç birinin arasını ayırmayanlar yok mu? İşte Allah bunlara muhakkak mükafatlarını verecektir. Geçmiş olan günahlanna da Allah gafûr (çok affedici), rahîm (çok merhamet edici)dir. O mağfîret ve rahmet vadi işte bunlardır.

Bu düzelenmeden sonra kitap ehlinin küfürlerini genişçe incelemek ve inatlarını açklamak ve iptal (hükümsüz bırakmak) için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

153- Kitap ehli, senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Musa'dan bundan daha büyüğü istemişler ve: "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. Haksızlıkları sebebiyle onları yıldırırm çarptı. Sonra kendilerine açık deliller geldiği halde buzağıyı (tanrı) edindirmişlerdi. Onları bundan dolayı da affettik. Ve Musa'ya açık bir delil (yetki) verdik.

154- Söz vermeleri için Tur dağıni üzerlerine kaldırdık. Onlara: "O kapıdan secde ederek girin" dedik. Yine onlara: "Cumartesi yaşağını çiğnemeyin" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık.

155- Verdikleri sözden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberlerini öldürmeleri ve "kalblerimiz kılıfıdır" demelerinden dolayı (başlarına türlü belalar verdik). Doğrusu Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar.

156-(Kalblerinin mühürlenmesinin diğer bir sebebi de İsa'yı) inkâr etmeleri ve Meryem'e büyük bir iftira da bulunmalarıdır.

157- Bir de "Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler.

158- Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah, aziz (daima üstün)dir, hikmet sahibidir.

159- Kitap ehlinen hiçbir kimse yoktur ki, ölmeden önce ona (İsa'ya) iman etmiş olmasın. Kıyamat gününde o, onlara şahitlik edecektir.

160-161- Yahudilerin zulmetmeleri ve birçok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara kan yakıcı bir azap hazırladık.

162- Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve iman edenler, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Onlar, namazı kılan, zekât veren, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerdir. İşte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.

153- Ey Muhammed! Kitap ehli, senin peygamberliğine inanmak için, Allah tarafından Kur'an'ın sana kelâm (söz) halinde indirilmiş olmasını yeterli görmüyorlar ve bunu semavi kitaplardan saymak istiyorlar da, senden kendilerine gökten bir kitap indirivermeni istiyorlar. Bir kere Allah'ın değil, senin indirmeni istiyorlar. İkincisi, başkasına değil, kendilerine, kendi üzerlerine indirmeni istiyorlar ki, bunlarla peygamberliği kendilerinde görmedikçe ve kendilerinde peygamberliği tecrübe etmedikçe iman etmeyeceklerini anlatmış oluyorlar. Üçüncüsü, kitabın mânâ veya nazım ve mânâ olarak vahy yoluyla kalbe inmesine ve bundan sonra onun kullar tarafından yazılmasına kanaat etmeyip, gökten bir hatt (yazı) ile yazılmış levhalar veya sayfalar halinde belli bir cisim olarak şu maddi gökten düşürmesini istiyorlar. Kitabın ulviliği ve semavi oluşunun, ancak böyle bir maddi ve cismanî şekilde görmeleri halinde tasdik edilebileceğini iddia ediyorlar. Halbuki bu şartlar altında her cismin, Allah'ın kudreti yönünden bir kitap olduğunu, fakat okumasını bilmediklerini düşünmüyorlar. Âyetin zahirinden de anlaşılacağı üzere tefsircilerin çoğunun açıklamasına göre bu kitap ehlinen maksat yahudilerdir.

Rivayet ediliyor ki, Ka'b b. Eşref ve Finhas b. Azura gibi yahudi din adamları sırf tahakkuk ve inat etmek için Peygamberimizin huzuruna gelmişler, "Eğer sen peygambersen bize Hz. Musa gibi gökten ve topu birden bir kitap indir" demişler. Bazıları bu kitabın Tevrat gibi levha üzerine ve bir semavi yazı ile yazılmış olmasını, diğer bazıları inkerken kendilerinin de muayene ve görmelerini, diğer bazıları da filan ve filan diye bizzat kendilerine indirilmesini ve bunun içinde "Muhammed Resulullah" (Muhammed Allah'ın peygamberidir) diye yazılmış olmasını söylemişler, bu âyetler de bunun üzerine inmiştir.

Buyruluyor ki:

Ey Muhammed! Sen bunların bu isteklerini büyük görme, bunu bunlara çok görme, çünkü bunlar Musa'dan bundan daha büyüğü istediler bize Allah'ı aşıktan göster, dediler. Dediler de bu zulümleri sebebiyle kendilerini yıldırım çarptı. (Bakara sûresinin 55. âyetine bkz.) Sonra bunlara deliller geldikten, yani Hz. Musa'nın Firavun'a karşı gösterdiği asâ, yedi bezya ve denizin yanılması mucizeleri gösterildikten sonra -ki henüz Tevrat inmemişti- da tuttular buzağıya taptılar. Böyle iken biz bundan affettik. Ve Musa'ya sultan-ı mübin (açık hakimiyet), yani üzerlerinde tesir açık bir hükmedici sulta verdik.

154-Öyle ki işyanlanna tevbe olmak için kendilerini öldürmelerini emrettik, ve misak

(ahid)lerini almak için dağı, gölgelik gibi tepelerine kaldırdık, ve kendilerine kapıdan usluca boynunuzu eğip secde ederek giriniz dedik. Ve sebt, yani Cumartesi günü kıldımdayım, diğer deyişle bu günün hürmetine tecavüz etmeyin, balık malık avlamayın dedik. Ve böyle baskı ve zorlama ile bunlardan ağır bir ahidname aldık.

İsrail oğullarının sözleşmelerini almak için Tûr'un bir gölgelik gibi başlanına kaldınıp dikilmesi mucizesi hakkında birkaç söz vardır: Bazıları bu Tûr'dan maksadın Tûr-ı Sina olduğunu söylemişler, bazıları da kelimenin asıl mânâsıyla bir dağ demek olduğunu açıklamışlardır. Bununla beraber anlaşılıyor ki, Kur'an'da bu Tûr'u kaldırma olayı bir baskı ve zorlama mânâsını ifade etmek için getirilmiştir. Bakara sûresinde geçen "Size verdiğimiz (Tevrat'a) kuvvetle yapışın." (Bakara, 2/93) bunun açık bir ifadesi olduğu gibi, burada da deki sultayı açıklama sırasında zikrolunmuştur. Şu halde asıl maksad Tûr'un kaldırılmasının asıl olduğu değil, gayesidir. Yani Allah Teâlâ bunları kamil imanla değil, dağın altında kafalarını ezecek gibi bir vaziyette maddi kuvvetle bastırarak dine bağlamış ve çok ağır bir şekilde sözleşmelerini almıştır.

155-156-Bunlar bu ağır sözleşmeye bağlandıktan ve böyle zabt u rabt (sıkı bağlantı) altına alındıktan sonra sebat ettiler mi? Hayır. Tersine sözleşmeyi bozduklar ve nice cinayetler yaptılar ve Allah'ın gazabına da asıl bundan sonra uğradılar. Bunu açıklamak için buyruluyor ki: Bundan sonra sözleşmelerini bozmalan ve gelecekte yayılacak olan cinayetleri işlemiş olmaları sebebiyle... Bu nazımda "ba"nın müteallakı (ilgilendiği kelâm) hazfedilmiştir ki, "Biz de belalarını verdik. Şu şu sebeplerden dolayı kendilerine lanet ve gazab ettik" demektir. Nitekim Maide Sûresinde de "Andlaşmaları bozmalan sebebiyle onları lânetledik." (Maide, 5/13) diye açıklanmıştır. Bu gibi hafizler, süktü içinde duyan zihne mütmedük olan her hatırayı atarak gayet belâgatlı bir korkutma ifade eder.

Yani sözleşmelerini bozmalan Allah'ın âyetlerini, hükümlerini ve emirlerini gösteren açık delilleri ve derin mucizelerini inkâr etmeleri, ve birtakım peygamberleri haksız yere öldürmeleri, ve bizim kalblerimiz "ğulf" tür demeleri sebebiyledir ki, bunda iki mânâ vardır: Birisi, "Bizim kalblerimiz ilim mahfaza (kapı)larıdır. Şu halde, ilimimiz sayesinde biz artık peygamberlere, filanlara muhtaç değiliz" demektir. Diğeri de, "Bizim kalblerimiz kabulü, kaserlidir, ne söylene etkilenez. Şu halde yapılan davet ve telkinlerin hiçbir kulağıma girmez" demektir. Burada bu söze karşı bir cümle-i mutanza (ara cümle) halinde şöyle buyruluyor: Hayır bunların kalbleri ilim kabı ve ve doğştan kabulü olduğundan değil, belki Allah o kalblerin üzerine inkârlarını basmış; küfürü, ısrar ve alışkanlıkların dayısıyla artık onlara huy yapmış da, ondan dolayı iman etmezler, ancak pek azı hariç. Yoksa ne ilim insanı dinden, imandan, Allah'dan, peygamberden müstağni (ihtiyaçsız) kılars, ne de aslı yaratılışa beşer kalbi bu kadar katı ve bu kadar zalim olur. Bir bu sebeplerle, bir de böyle huy edindikleri küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftira da bulunmaları. Bunlar, Hz. Meryem'i zina ile suçlamak suretiyle büyük bir iftira da bulunmuşlar, bu da Allah Teâlâ'nın, beşerin dokunması olmaksızın bir çocuk yaratmaya kudretini inkâr etmelerinden dolayı olmuştur. Bunu inkâr ise, tabiatın ezeli olması davasıyla Allah'ı inkârdır. buna işarettr. Bu küfürleriyle o büyük iftirayı söylemiş olmaları,

157- ve Allah'ın peygamberi olan Mesih Meryem oğlu İsa'yı biz öldürdük demeleri, yani peygamberlik vasfıyla alay ettik ve böyle bir zatı öldürdük diye öğünmeleri sebebiyledir ki, Allah bunları gazab ve düşkülgüye düşürmüş, belalarını vermiştir. Halbuki bunlar onu gerçekten öldürdüler, ne astılar. Çünkü İsa'nın hakikati bir kelime, bir ruh idi. Bunu ise ne öldürebildiler, ne de asabildiler. Ve fakat şüpheye düşürdüler, onlara öyle gibi gösterildi.

Bu teşbih (benzetme) meselesinde çeşitli rivayetler vardır ki, başlıca iki vecih (görüş) vardır:

I- Kelâmcıların birçoğu demiştir ki, yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek istedikleri zaman Allah onu göğe kaldırdı. Yahudi reisleri de halkın fitneye düşmesinden korktular, bir insan tuttular, öldürüp astılar ve insanlara: "Mesih işte bu" diye aldatarak ilan ettiler. Çünkü halkın çoğunluğu onu şahsen değil, ancak isimle tanıyorlardı.

II- demek, İsa'nın benzeri birine ilka olundu, başka bir insan ona benzetildi, ona benzer bir şekle konuldu demektir demişler ve bunda dört görüş nakletmişlerdir:

1- Yahudiler Hz. İsa'nın ashab (arkadaşları) ile beraber filan evde bulunduklarını öğrendikleri zaman başlarında bulunan Yahuda, kendi adamlarından Taytayus adında birine eve girip İsa'yı öldürmek üzere çıkarmasını emretmiş, o da girmiş, Allah Teâlâ da Hz. İsa'yı evin tavanından çıkarp o adamı ona benzettirmiş, bundan dolayı onu Hz. İsa zannetmişler, tutup asarak öldürmüşler.

2- İsa'yı gözetmek için bir adam görevlendirmişler, İsa (a.s.) dağa çıkmış ve göğe çıkartılmış, Allah o gözcüyü ona benzettirmiş, onu yakalamışlar, öldürmüşler, "ben İsa değilim" demişse de dinlememişler.

3- Yahudiler Hz. İsa'yı tutmaya azmettikleri zaman ashabından on kişi beraberinde bulunuyormuş. Onlara: "Benim kılığıma sokulmaya razı olup cenneti satın alacak olan kim var?" diye sormuş. İçlerinden birisi de: "ben" demiş. Bundan dolayı Allah onu İsa'ya benzettirmiş, çıkarmış öldürülmüş ve İsa yükseltilmiş.

4- Birisi İsa Aleyhisselam'ın ashabından olduğunu iddia etmiş ve münafıklmış. Gitmiş Hz. İsa aleyhine yahudilere yol göstermiş ve onu tutmak için yahudilerle beraber girmiş, Allah Teâlâ da onu ona benzettirmiş, bundan dolayı o öldürülüp asılmış. Fakat görüldüyü Hz. Fahrud-din-i Razi'nin dediği gibi: "Bu vecih (görüş)ler birbirine zıt ve itişmektedirler". Şu halde âyeti açıklama hususunda delil getirmeye elverişli değildiler.

Hristiyanlar Filatos devrinde Hz. İsa'nın yahudiler tarafından öldürülüp asıldığını ve sonra ayağa kalkıp semaya yükseltildiğini söylemişlerdir. On iki Havariyyundan biri olan Yahuda Esharyut'unin, yahudi kahinlerinden para alarak Hz. İsa'ya ihanet ettiği ve öldürülmesine yol gösterdiği, sonra pisman olup kendini astığı İnciller'de nakledilmektedir. Fakat hristiyanlar, diğer taraftan, başlıca üç grup olarak, öldürmenin Mesih'le ilgisinin durumu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kısmı öldürme ve asmanın hem nâsüt (cism)e hem lahut (ruh)a vaki olduğuna; fakat ruha dokunmakla değil, duygu ve suur ile vasil olduğuna kani olmuşlar ki, bunlara Melkaiyye denir. Diğer kısmı, öldürme ve asmanın iki cevher (esas)den doğmuş olan Mesih'in cevherine vaki olduğunu söylemişlerdir ki, bunlara Ya'kubiyye denir. Üçüncü bir kısmı da, onun cismi öldürüldü, ruhu yükseltildi demişlerdir ki, bunlara da Nesturiyye derler.

İmam Fahrud-din Razi der ki: "Filozofların çoğu bu görüşe yakın bir kanaattedirler. Zira isbat edilmştir ki, insan şu heykelden ibaret değildir. Belki ya bu beden içinde şerefleri bir cisim veya zatında mücerred (soyut) ve bu bedeni idare eden bir ruhani cevherdir. Şu halde öldürme işi, o heykel (maddi yapı) üzerinde vaki olmuş, gerçekte İsa aleyhisselam olan nefs (ruh) ise öldürülmemiştir. Buna karşı, "Her insan böyle değil mi? O halde bunu İsa'ya tahsis etmenin mânâsı nedir?" de denilemez. Çünkü İsa'nın nefsi kudsi, ulvi, semavi, ilâhî nurlar ile çok parlattılmış, meleklilerin ruhlarna çok yakın bir nefsi idi. Böyle bir nefsin de öldürülmesi ve harab edilmesi beden ile büyük bir acı duyma olmaz ve karanlık bedenden ayıldıktan sonra da kurtulup geniş semalara, Allah'ın nur âlemlerine yükselir, şirinlik ve saadeti büyük de büyü. Ve bilinmektedir ki, bu durumlar herkesde olmaz ve belki Âdem (a.s.)'in yaratılışının bağlancından kıyamete kadar çok az kimseye nasip olmuştur. İsa (a.s.)'nın bu hale tahsisinde mânâ işte budur."

Bu farklı görüşler hakkında buyruluyor ki: Bu hususta, bu İsa içinde ihtilaf etmiş olanlar da muhakkak bundan dolayı şüphe içindedirler. Buna dair hiç bir ilimleri yoktur. Fakat zanna tabi olmuşlardır. Halbuki, biz Mesih'i öldürdük diyenler onu yakinen öldürmediler. Şu halde öldürme cinayetiyle öğünmeleri de bir yalandır. Çünkü bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. Onların ise öldürmeye teşebbüsten maksatları asbâ hasıl olmadı.

158-Gerçi ortada bir cesedin öldürülmüş olduğu mahsus idi, fakat onların öldürmek istedikleri Mesih bu değildi, asıl Mesih'i öldüremediler, belki Allah onu kendine kaldırdı, onların yok etmek istedikleri İsa'yı göklere çıkardı da kendilerini kötü adlı etti. Ve Allah ezelden aziz (üstün) ve hakim (hikmet sahibi)dir.

159- Kitap ehlinden gerek yahudi ve gerek hristiyan hiçbirini yoktur ki, ölümden önce İsa'ya iman edecek olmasın, her halde edecektir, etmek mecburiyetindedir. Çünkü ölüm zamanında imanın faydası olmayacak, ve kıyamet gününde İsa onları aleyhlerine şahit olacaktır. Tefsircilerden çoğunun açıkladığına göre "" (hû) gizli zamiri İsa'ya zamiri de iman edecek olan kitap ehline racidir ve İbnü Abbas'dan da böyle nakledilmiştir. Yani İsa ölmeden önce demek değil, kitap ehlinden her biri ölmeden önce demektir. Fakat her halde iman edecek olunca, İsa niçin aleyhlerine şahit olacak, denilirse, buna karşı (Nisa, 4/18) âyetinde geçtiği üzere yeis imanı kabul edilmeyeceğinden dolayı bu insanların kendilerine faydası olmayacağı söylenmiştir. Fakat âyetin "ölüm zamanı" buyrulmayıp "ölümden önce" buyrulduğuna nazaran bu cevap âyetin zahirine pek de uygun değildir. Şu halde âyetin mevlâ, ölümden önce yahudiler İsa'yı yalanlamaktan, hristiyanlar tanrılık inşadından tevbe ederek her halde İsa'ya iman etmek zorundadırlar, yani iman ile borcludurlar. Ölüm gelmeden, tevbe kapısı kapanmadan, zorunlu hale düşmeden önce tevbe edip imana gelmelidirler. Yoksa o zaman imanın da faydası olmayacak, İsa kıyamet gününde aleyhlerine şahit olacak, yahudiler aleyhinde: "Ey Rabbim bunlar beni yalanladılar" diye; hristiyanları aleyhinde de: "Ey Rabbim, bunlar bana ilâh ve Allah'ın oğlu" dediler, diye küfürlerine şahitlik edecektir. Demek olur ki, bunda hem İsa'nın yükseltilmesi, hem ilâhî izzeti açıklama vardır. Demek ki Fransız filozoflarından Ernest Renan'ın tarihi inceleme davası altında Hz. İsa'yı, nebilik ve resulük iddia etmemesi, ancak halk hem Roma hükûmetine, hem de yahudi başkanlarına olmak üzere iki vergi altında ezilmekte olduklarından kışkırtma, Roma hükûmetinin tanınıp, yahudi reslerine vergi verilmesi hakkında ahaliyi kızdırtma ve tahriklerde bulunmuş olduğundan dolayı yahudiler tarafından öldürülmüş normal bir şahıs olarak tasvir etmesi, hristiyanlıktan kaçmak için yahudilerin Hz. İsa'yı yalanlama ve öldürme davasına katılmaktan başka bir şey değildir.

160-161- Yine bu kitap ehlinden yahudi olanların, yani buzağıya tapmaktan pek acı bir şekilde nefislerini öldürerek tevbe edenlerin sırf zulûmlerinden dolayıdır ki, kendilerine herkes gibi helal kılınmış olan tertemiz nimetleri haram kıldı, onları o güzel şeylerden mahrum ettik. (Âl-i İmran, 3/93. âyet ile En'am, 6/146. yahudileri tefsirine bkz.)

Bu mahrum edilişleri, o temiz, helal nimetleri yemekten yasaklanmaları hep zulûmleri sebebiyle ve Allah yolundan pek çok menetmeleri, ve faizden yasaklanmış oldukları halde faiz almanın ve insanları mallarını batıl yollarla yemeleri sebebiyle oldu. Bundan başka bunların kâfirlerine, yani küfürlerine ısrar edip sana iman etmeyenlerine ahirette çok can yakıcı bir azab da hazırladık.

162- Fakat ey Muhammed, bu kitap ehlinden -Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi- sağlam bilgi sahibi olanlar ve doğru iman sahibi bulunanlar, hem sana imiş olana, hem de senden önce imiş bulunana iman ederler. "Namazı kılanlar" ilk bakışta atıflarıyla ahenk bakımından bunun da her halde "vav" ile olması gerekirdi gibi sanılır. Fakat Bakara sûresinde âyetinde (Bakara, 2/177) fıkrasında da geçtiği üzere, bu gibi yerlerde Arap dili, fıkralardan herhangi birine bir özellik vererek dikkat çekmek istediği zaman ırbı değiştirerek "suna özellikle önem veriyorum" mânâsına "a'nî" takdiriyle üstünü olarak okur ki, buna "medh üzere nasb" tabir olunur. Ve hatta mevsul (nitelenen) ile sıfat arasında uygunluk zorunlu iken, bu üstün okuma bazan bir sıfatta bile yapılır da "cömert olan Zeyd'e uğradım" diyecek yerde, sıfatı diye üstünü okunabilir. İşte burada da salat (namaz)ın üstünlüğüne işaret için namaz kılmaya özellikle önem verilerek yerinde buyrulmuştur ki bunun sonucu demek gibidir. Bundan başka bir de İmam Kisa'nın tercih ettiği yön vardır ki, o da bunun üstünü olmayıp deki ya atfile kesreli olması, yani iman edenler meyanında değil, iman olanların meyanında getirilmiş bulunmasıdır ki bu şekilde namaz kılanlardan maksat, ahid lâmlı'yle peygamberler veya melekler demek olur. Bununla beraber önceki vecih daha terchie şayan görülmüştür. Şu halde mânâ: O sağlam ilim sahipleri, inananlar ve namaz kılanlar ki, özellikle önem verilmeye değer ve öğülüşlerdir, ve zekatlarını verenler, Allah'a ve ahiret gününe iman edenler var ya işte ey Muhammed, biz o kâfirlere karşılık bütün bunlara muhakkak büyük bir mükafat vereceğiz.

Hz. Musa'nın levhalarını ileri sürerek Kur'an'ı hiçe sayıp üzerlerine gökten bir kitap indirilmesini isteyen ve bu olmadığı takdirde Muhammed (a.s.)'in peygamberliğinin sabit olamayacağı iddiasında bulunan kitap ehli bu istekleriyle manen aleyhlerine ilâhî bir kitabın inmesini istemiş olduklarından tercüme-i hal (öz geçmişi)lerini, geçmiş ve geleceklerini tasvir eden ve anlatan bu açık âyetler indirildikten sonra, o sorularda ortaya atmak istedikleri şüphenin hem ilmi ve hakikî, hem de inancını ve susturucu bir şekilde cevapları açıklanarak buyruluyor ki:

Ey Muhammed!
Meal-i Şerifi

163- Muhakkak biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik Davud'a da Zebur'u verdik.

164- Daha önce sana anlattığımız peygamberlerle, anlatmadığımız başka peygamberlere de (vahyettik). Ve Allah Musa ile de konuşt.

165- Peygamberleri müjdeciler ve azab habercileri olarak gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah mutlak üstündür, yegane hikmet sahibidir.

166- Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de kâfidir.

167- Şüphesiz inkâr edip, insanları Allah yolundan alıkoyanlar, derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.

168- Muhakkak Allah, inkâr edenleri ve zulmedenleri ne bağışlar, ne de doğru bir yola erdirtir.

169- Onları ancak cehennemnin yoluna (iletecek ve) onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu ise Allah'a çok kolaydır.

163- Muhakkak ki biz sana tıpkı Nuh'a ve ondan sonraki bütün peygamberlere vahyettiğimiz gibi vahyettik. Yani mücerred bir ilham, bir saniha (çok düşünmeksizin) akla doğan gibi, bir feraset (çabuk sezis) değil, bütün peygamberlerde kanun olan bir vahy ile vahyettik.

Sana olan vahy, o peygamberlerde cereyan eden ve onları peygamber tanıtan vahylerin bütün türlerini içeren ve onların tamamının benzeridir. Şu halde seni onlardan ayırt etmek küfür ve inattan başka hiçbir şey değildir. Sen ilk gelen bir peygamber değilsin. Nuh'tan sana gelinceye kadar nice peygamberler gelmiştir. Ve bunların içinde kitap ehlinin doğruladıkları iddia ettikleri birtakım meşhur peygamberler vardır ki, şimdi isimleri anılacaktır. Ve bunlar öyle hep semadan birer kitap indirmişlerdir. Musa'nın levhalan mucizesi hepsinde olmuştur. Ve peygamberliğin zorunlu gereksinimlerinden değildir. Peygamberliğin aslı, bir Allah vergisi olan özel vahiydir. Bütün peygamberler böyle ilâhî vahy ile peygamber olmuşlardır. Sana da bütün onlara vahyolunduğu gibi vahyedilmiştir ve sende onların hepsinin vahy şekli tecellî etmiş ve sana indirilen kitap bu şekilde indirilmiştir. Böyle iken o kitap ehlinin diğer peygamberleri tasdik ettiklerini iddia edip de seni onlardan ayırmaya kalkışmaları ve Allah'dan böyle bir vahy ile indirilen bir kitabı nebilik ve resulük için yeterli görmeyip de üzerlerine gökten bir kitap indirmeni istemeleri, yalnız sana inanmamak değil, hiçbir peygambere inanmamaktır, bu da Allah'a inanmamaktır.

İhâ vahy göndermektir. İbnü Esîr'in Nihaye'de ve Süyutî'nin "Dürri Nesir'de zikrettikleri üzere vahy, lugatta risalet, kitabet (yazmak), işaret, ilham, gizli söz

mânâlarına gelir. Ve kelimenin aslı, sürat mânâsıdır. Firuz Abadî'nin "Besair" de açıklamalarına göre vahy, asıl lugatte süratli işaret demektir. Bu mânâ, kâh remiz ve tarz (üstü kapalı söyleme) yoluyla söz ve kâh terkiib (kompozisyon)den ayrılmış ses ve kâh organlardan biriyile işaret ve yazmakla olur. Nitekim "Onlara (Zekerîya), akşam sabah (Rabbini) tesbih edin diye işaret etti." (Meryem, 19/11) ilâhî sözü bu mânâyâ gelir ki, remiz veya itibar veya kitabet (yazmak) denilmiştir. "İnsan ve cin şeytanları aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldılar" (En'am, 6/112). Aynı şekilde "Şeytanlar, dostlarına fısıldılar" (En'am, 6/121) âyetlerinde de vahy bu şekiller üzerinedir ki, "İnsanlara kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden" (Nas, 114/4) şerefli nazımında işaret olunan vesvese ile olur. Bir de vahy, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve velilerine öğrettilen ilâhî kelimeye denir. Bu da "Allah hiçbir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahy ile, yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip, izniyle dilediğini vahyeder" (Şûrâ, 42/51) ilâhî sözünün delalet ettiği üzere birkaç çeşittir ki, ya Cibril aleyhisselamın Hz. Peygamber'e belli şekilde tebliği gibi zatı görürlür ve kelâm (söz) işitilir, görülen her elçi aracılığıyla veya Hz. Musa'nın Allah'ın kelâmını işitmesi gibi görmeksizin sözü duymakla veya "Rûhu'l-kudûs benim kalbime üfledi" nebevî hadisinde açıklandığı üzere samimi kalbe üflemele veya "Musa'nın annesine o (çocuğu)nu emzir diye ilham ettik" (Kasas, 28/7) gibi ilham ile veya "Rabbim balansına vahyetti" (Nahl, 16/68) gibi teshir (emre boyun eğdirmek) ile veya rüyayı salihâ (doğru rüya) ile olur. Nitekim Resulullah (s.a.v.) "Vahiy kesilmiş, yalnız hayırlı âlâmetler kalmıştır ki, o da müminin rüyasıdır." buymuştur. Zikredilen âyette ilham, teshir, rüya ile; kelâmı duyması ile; Cibril'in tebliği de ile ifade olunmuştur. "Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine bir şey vahyedilmemiş iken bana da vahyolundu diyenden daha zalim kimdir?" (En'am, 6/93) âyetinde zikredilen, vahy çeşitlerinden hiçbir olmadığı halde, "oldu" diye iddia edenler hakkındadır. Hasılı bir çok âyetlerde vahy bu çeşitli mânâlarda kullanılmıştır ki, bunların hepsinde süratli işaret mânâsı vardır. Zecacc vahyin lugat bakımından genel mânâsını, "gizli bir şekilde bildirmek" diye tarif etmiştir. Zira sürat, bir gizlilik de gerektirir. Şu halde kim olursa olsun değerine gizli bir şekilde bilgi verir, bir ilim telkin ederse ona genel mânâsıyla bir vahy yapmış olur. İlâm, ilminden alındığı ve ilim ise çeşitli derecelere dayanmakla beraber hatayı içermeyeceğine göre, vahyin gizli yol olmakla beraber, muhakkak sonunda isabetli bir telkin ve işaret olması gerekir. Ve isabetsiz olanlarda kullanılması mecaz olur. Ancak gayesinin hayır olması şart değildir. Bunun için bir fesatçının gizliden gizliye bir fesat belletmesine ve şeytanların aldatılmasına da genel mânâsıyla vahy denilebilir. Şu halde gerçek mânâsıyla vahy denildiği zaman sürat, gizlilik mânâlarıyla beraber bir ilmi kıymet de istenir ki, bu ilmi değer, o ilâm ve işareti yapanın hal ve şanına ve alanın ırfan kabiliyetine göre çeşitli derecelerde tasavvur olunabilir.

Demek ki genelde vahyin, ilk iş olarak ikiye ayrılması gerekir ki, biri Allah'dan başkasından olan işaret ve ilâm, diğeri de Allah tarafından olan işaret ve ilâmıdır. Vahy esas lugatta bunların hepsini içine almakta ise de, lugat örfünde ancak Allah tarafından olana işaret ve ilâma isim olmuştur. Mutlak olarak vahy denildiği zaman da bu anlaşılır. Bunun da (Şûrâ, 42/51) âyetinden anlaşıldığı üzere çeşitli şekilleri ve bunların peygamberlere mahsus olup olmayanları da vardır. Şu halde genel mânâsıyla vahy, peygamberlere mahsus değildir. Fakat peygamberlere mahsus olan bir çeşit vahy vardır. Bu özel mânâsıyla peygamberlik vahyi, diğer beşerî ilimlerin üstünde özel bir keyfiyet ve kesin zorunlu ile gerçekleşinde şüphe olmayan bir ilim telkin eden hakkın tecellisinin özel ismidir. Şer'an (dinî yönden) vahy denildiği zaman da bu mânâ kastedilir. Vahyin diğer kısımları hem peygamberlerde, hem de diğerlerinde bulunabilir. Fakat tam mânâsıyla peygamberlik, hangi çeşitle olsun hiç şaşmayan özel bir vahy ile başlar ve tecrübe ile ortaya çıkar. Vahyin diğer kısımları ise bunu istidâl ile mülâhaza ve tasavvur edebilmek için yeterli bir sebep teşkil eder. Yani her vahy, ruhi bir hadisedir. Gerek açık duyular ve gerek gizli duyulardan kalbe gizli bir yol ile süratli bir anlayış telkin eden rûhânî bir iniştir. Eğer bu inişin, emin bir ruh ile olduğu tecrübeye bilinirse, tam mânâsıyla vahy tahakkuk etmiş (gerçekleşmiş) ve o zat peygamberlik makamını kazanmış olur. Nitekim "Onu, Ruh'u'l-Emin (Cebraîl), senin kalbine, uyanıcılardan olman için indirdi" (Şuara, 26/193-194) buyrulmuştur. Fakat Emin Ruh ile olduğu belli olmaz, kâh isabet eder, kâh da etmezse, o ya hiç vahy değildir veya vahy olsa bile hak peygamberlik bahşeden tam ve özel vahy değildir. İşte burada buyrulmasında önce bu vahyin ilâhî vahy olduğuna ve ikinci olarak peygamberlere vahyin bu özel yükseliğine işaret buyrulmuş ve üçüncü olarak Peygamber efendimizin bütün peygamberlerde cereyan eden vahy çeşitlerinden her türlüüne mazhar bulunduğu da ifade edilmiştir.

Şimdi bunu daha çok açıklamak ve kitap ehlini cevap veremez duruma getirecek noktaları belirtmekle buyruluyor ki: Ve biz Nuh'tan sonraki o peygamberler arasında özellikle, kitap ehline de bilinen ve meşhur olan İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbat'a, yani Yakub'un çocuklarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a vahyettik, ve bunlar arasında Davud'a bir Zebur da verdik. Vahyden başka bir kitap ile de ikram ettik. Halbuki kitap ehli genellikle itiraf ederler ki, bu sayılıp dökülen peygamberlerin hiçbirinin onların istedikleri şekilde semadan bir defada bir kitap indirmediler. Gerçi Davud'a Zebur verildi, fakat bu da bir defada levhalar ile inmedi.

Bununla beraber bunların hepsi peygamberlerin meşhurlarıdır. Zebur kelimesi, Hamze kırâetinde 'nin ötrüsü ile şeklinde okunur ki "zübürr" kelimesinin çoğuludur. "Zübür", aynı şekilde üstün ile "zebur", "mezbur" mânâsında "kitap" demektir. Kurtubi tefsirinde der ki: "Zebur yüz elli süredir ve içinde hiç hüküm yoktur. Hepsini hikmetler, vaazlar ve Allah Teâlâ'ya hamdetmek, O'nu yüceltmek ve öğmekten ibarettir."

164-Tefsirciler diyorlar ki Hz. Nuh Allah tarafından kendi dilinden Allah'ın dinî hükümleri kanun yapılan peygamberlerin ilkidir. Ve ilk önce ümmeti azab edilen peygamber de odur. Bunun için önce o zikredilmiş, sonra bütün peygamberler özetlendikten sonra bazıları belirtilerek açıklanmış ve bunda ülü'l-azm peygamberlerin ilki bulunan Hz. İbrahim'den başlanıp, Hz. Nuh ile beraber on iki peygamber zikredilmiş ve Hz. Musa bunlar arasında sayılmayıp en sona bırakılmıştır. Çünkü bunların sayılmasından asıl maksat, kitabın inmesinde Hz. Musa gibi olmayan ve kitap ehline kabul edilen meşhur peygamberleri bir arada göstermektir. Bununla beraber peygamberlerin bunlardan ibaret olmadığına açıklamak ve ıskaltmasını açıklamasını tamamlamak ve aynı mânânın insanları Allah tarafından davete görevli olmak demek olan risalet (peygamberlik) mânâsıyla da cereyanını anlatmak için buyruluyor ki: Bunlardan başka sana bundan önce haber verdiğimiz birtakım peygamberler ve sana haber vermediğimiz daha nice peygamberler de gönderdik. Şu halde Allah'ın vahyettiği peygamberler, gönderdiği resuller gerek burada ve gerek bundan önce isimleri, kıssaları bildirilmiş olan belli ve meşhur zatlardan ibaret zannedilmemelidir. İnsanlara daha bir çok peygamberler gönderilmiştir ki, bunları sayılması, isimlerini, yerlerini, kavimlerini, kıssalarını ancak Allah bilir. Cenab-ı Allah bu ızah ile de kâfirlerin takip ettikleri bazı şüpheleri de kesmiştir. Zamanımızda bazı kimselere rastlanıyor ki, bunlar Güya peygamberler hakkında bir şüphe uyandırmak için devamlı şu soruyu soruyorlar: "Allah âlemlerin Rabbi değil mi? Acaba peygamberlerini niçin sayılı yerlerden ve sayılı kavimlerden seçmiş? Neden hep peygamberler arz-ı mukaddes (Filistin'den ve civrandan çıkmış? Yeryüzünün diğer kıtalarındaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midirler? Çin'den, Japon'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan peygamber niçin gönderilirmemiş?" diyorlar ve bununla felsefe adına dinlere bir itiraz ettikleri fikrinde bulunuyorlar. Halbuki böyle bir soru, esas itibarıyla yaratılıştâ özel seçimi bilmekten doğan ve hiçbir fikrî ve ilmi kıymeti olmayan boş bir sözden ibarettir. Böyle olduğunun göstermek için buna karşılık şunları sormak yeterlidir. Bütün dünyadaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midir? Niçin hepsini aynı seviyede yaratmamış, niçin hepsini peygamber yapmamış? Haydi yapmamış, ya niçin akıl ve dehada, güç ve kuvvette eşit yapmamış, niçin tarihte belli olan büyük filozoflar birkaç kavme tahsis edilmiş az şahıslar olmuştur? Niçin her toplumda büyükler sınırlı ve sayılı kimselerden ibaret bulunuyor? Niçin her kıtada, her memlekette, her toplumda kaşifler, fatihler çok olmuyor? Niçin her zamanda

dünyanın siyaset nizamını bir bölge, bir millet tutuyor? Niçin mesela bu günkü Avrupa her yerden çok ilimlerin, fenlerin, medeniyet ve siyaset yapanların merkezi oluyor? Niçin ve niçin? Şu halde örnekleri pek çok olan bu gibi özellikler değerleri hakkında garip görülüyor da, en büyük bir ilâhî tahsis olan peygamberlik ve resullük hakkında niçin garip karşılanıyor?

Kur'ân daha önce bu gibi hatıraları "Gerçekten Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini âlemler üzerine seçkin kıldı." (Âl-i İmrân, 3/33) âyetinde ilâhî iradeyi ve seçme kanununu göstererek halletmiş ve defetmiştir. Bundan başka burada "Sana haber vermediğimiz nice resuller..." fıkrasıyla peygamberlerin malum olan kimselere mahsus olmadıkları anlatarak, peygamberlerin arz-ı mukaddes (Filistin) ve civnana tahsis edilmiş az kışilerden ibaret olması hakkındaki varsayımın da katıksız yalan olduğunu anlatmış ve bununla meseleyi kökünden yok etmiştir. Bütün peygamberlerin adedi yüz yirmi dört bin veya bir milyon dört yüz yirmi dört bin olduğu hakkında bazı rivayetler varsa da, doğrusu peygamber ve resullerin sayısı bilinmemektedir. Zira buyurulmuştur. Şüphe yok ki İslâm dininde bütün peygamberlere inanmak imanın esaslarından bulunduğuna cihetle, bütün peygamberler bildirilmiş olsaydı müslümanların bunlara geniş bir şekilde inanmakla yükümlü olmaları gerekecek, bu da dinde büyük bir zorluk olacaktı. Şu halde ilâhî seçimin en yüksek mertebelerinde bulunan büyük peygamberlerin açıklanmasıyla yetinilmesinde icmâfî (kısaca) imanın yetmesi gibi büyük özel bir lütf vardı.

Özetle isimleri, kıssaları bildirilen veya bildirilmeyen daha birçok peygamberler gönderildi. ve bütün bunlar arasında Allah Teâlâ Musa'ya perde arkasından, yani "Sen beni asla göremeyeceksin" (Âraf, 7/143) mânâsı üzere kendini göstermeden, gerçekten kelâm ile söyledi ki böyle vasıtası Allah ile konuşma vahy mertebelerinin sonuncusudur. Musa'ya verilen kitapta da bundan daha yüksek bir vahy şekli olmamıştır.

165-İşte ey Muhammed, Nuh'tan sana gelinceye kadar gönderilen peygamberlerin hepsine bir böyle çeşitli mertebelerde vahyettik, sana da onların tümüne yaptığımız gibi vahyin bütün çeşitleriyle vahyettik. Simdi diğer peygamberler arasında Musa'nın, vahyin mertebelerinin sonuncusu olan Allah ile konuşmakta derinleşmesi, değerlerinin peygamberliklerinin doğruluğu hususunda ne bir şüphe etmeyi gerektirmiş, ne de imanda ve peygamberliğin mahiyetinde ayrılmalarını zorunlu kılmıştır. Şu halde Tevrat'ın ona bir defada inmiş olması, her peygamber için de böyle olmasını neden gerektirsin? Ve ona öyle oldu diye kitap ehli her peygamberden o şekilde inmiş olan bir kitap isteme hakkını nereden almış? Sana böyle çeşitli vahiyler ile nebilik ve resullük verilmiş iken, hikmetlere ve maslahat (menfaat)lara göre peyderpey Kur'ân indirilip dururken bu ilâhî kitabı tanımayıp, gökten kitap isteyenler ve seni diğer peygamberlerden ayırmaya kalkışanlar artık küfür ve sapıklıktan başka bir şey yapmış olmazlar. Ve bu konuda kabulde değer hiçbir mazeret de ortaya atamazlar. Çünkü bu bütün insanlara böyle müjdecî ve Allah'ın azabından korkutucu olarak, yani iman ve itaat edenlere ahirette ecir ve sevab ile müjde vermek, küfür ve isyan edenlere cehennem azabını haber verip çekindirmek üzere elçiler gönderdik ki bu peygamberlerden sonra Allah'a karşı insanların mazeret göstermeye vesile olacak hiçbir delili, bir tutanağı olmasın. Azabı gördükleri zaman: "Ey Rabbim vaktiyle bize bunları bildirseydin hükümlerini, seriatını, kanunlarını bildir bir peygamber gönderseydin de, bilmediklerimizi öğrenip onlara talab olsaydık ve bu felaketler başımıza gelmeseydi ne olurdu; "Bize bir elçi gönderseydin de böyle alçak ve rezil olmadan önce senin âyetlerine uysaydık" (Tâhâ, 20/134) diye mazeret göstermeye hakları kalmaz. Allah ezelden böyle aziz ve hakimdir. Hükümüne karşı gelinmez, yaptığını hikmetiyle sağlar yapar. Şu halde böyle merbeste merbeste pek çok peygamberler göndermiş olması ve o kitapları iniş şeklinde ve bazı seriat ve hükümlerde birbirlerini aynı olmaması sırf hikmetinden ve ümmetlerin durumlarının çeşitli tabakalar üzere bulunmasındandır. Çünkü ilâhî sorumlulukları dayanağı çeşitli durumlar ve kullanıtlarıdır. Allah Teâlâ yaratabil hikmeti gereğince ümmetleri çeşitli ve farklı tavırlar ve hasletlerle yaratmış olduğu gibi, kanun koyma hikmeti gereğince de bunlara dünya ve ahiretlerinde durum ve gidişatlarına uygun çeşitli ve farklı olan kabiliyetleriyle uyuşan seriatlar ve hükümler emir ve teklif etmiş ve itiraz arzetmelerine sebep bırakmamıştır. Buna karşı bütün insanlara gönderilmiş olan bir Peygamber'e gökten topyekûn bir kitap indirmesini teklif etmek hem Allah'ın şerefine bir tecavüz ve hem ilâhî hikmete aykırı batıl bir istektir.

166-167-Gerçek böyle iken o zalimler, o kalpleri mühürlenmiş kâfirler buna şahitlik etmezler de hâlâ gökten kitap isterler, fakat Allah sana indirildiğiyle kendi şahitlik ediyor ki, O, sana onu kendine özgü olan ilmiyle indirdi. Bu, öyle bir bedil teklifi ve ilâhî kelâmdır ki, buna Allah'dan başka hiç kimsenin ilim ve kudreti yetişemez, öncekiler ve sonrakiler ona karşı gelmekten acizdir. Allah bunu öyle bir icaz sanatıyla inzal buyurdu ki, belâgatlı nazmındaki belâgat sırları, kapsamındaki kudsi nurları, gayba ait mânâlarındaki yüksek hakikatleri, hükümlerindeki hikmet ve güzelliği, gayesindeki mutlak saadeti, ilâhî ilminden başkasının ihata kudreti dışındadır. Bu, ne istenilen şekilde ittifak etmek suretiyle vaki olumemiş bir tesadüf, ne de cahil bir tabiatın şursuz bir fevranı (fışkırması)dır, her şeyi bilen ve her yaptığını bilerek yapan Allah Teâlâ'nın ezeli ilmiyle indirdiği hak bir ferman, derin bir mucizedir. Buna Allah Teâlâ böyle şahitlik ettiği gibi melekler de şahitlik eder. Çünkü melekler ilâhî şahitliğin taşıyıcılarıdır. Bunun inşi, emin Cibril'in elçiliği ve onun emrindeki bütün meleklerin ululamaları içinde vaki olmuştur. Ve onlar "O (melekler) ondan önce söz söylemezler". (Enbiya, 21/27) Bununla beraber başka şahide ihtiyaç da yoktur. Şahit olmak üzere Allah yeter. Allah senin peygamberliğinin doğruluğuna öyle derin deliller ve açık hüccetler getirmiş ve dikmiştir ki, bunları diğer şahitlerle şahit getirmekten müstağnidir. Muhammed ve Kur'ân... Bunlarda ortaya çıkan hak tecellileri, diğer şahitlerden müstağnidir. Hakk'ın kendine, kendi tecellileriyle şahitliğinde daha açık hangi şahitlik olabilir. "De ki: 'şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?' De ki: "Allah". (En'âm, 6/19) Buna karşı Allah'ın şahitlik ettiği herhangi bir gerçeği inkâr edenler, ve Allah yolundan, yani doğru yol olan İslâm dininden yasaklayanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.

168- Böyle inkâr edip, zulüm yapanlar, yani Muhammed Aleyhisselama ait nebilik ve peygamberliği inkâr etmek gibi haksızlıkla bunulanlar muhakkak ki, Allah'ın bunları ne bir şekilde affetmesi, ne de cehennem yolundan başka bir yola hidayet etmesi ihtimali yoktur.

169-Yani bunlar "Muhakkak Allah kendisine ortak koşulmasını başışlamaz". (Nisâ, 4/116) âyetinin hükümüne tabidirler. Cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Bu kadar azgın kâfirler nasıl mağlup edilirler de cehenneme tıklarılar, diye uzak görmeye de yer yoktur. Çünkü bunu yapmak Allah'a çok kolaydır. Zaten kurmuş olduğu düzenin hükmü budur. Onlar O'na kendi ayakları ile koşa koşu gideceklerdir.

Duyunuz ya:
Meâl-i Şerifi

170 - Ey insanlar, Resul size, Rabbi'nizden hakkı (gerçeği) getirdi. Kendi yararınıza olarak ona inanın. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Özellikle bu insanlar içinde:
Meâl-i Şerifi

171- Ey kitab ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında ancak doğru olanı söyleyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atmış olduğu kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve peygamberlerine inanın (Allah) üctür demeyin. Allah yararınız için buna son verin. Muhakkak ki Allah tek bir

ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan yüce (münezzeh)dir. Göklerdeki ve yerdekilerin hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

172 - Hiçbir zaman Mesih de Allah'ın bir kulu olmaktan çekinmez, Allah'a yakın melekler de. Kim O'na kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.

173- İnanıp güzel işler yapanlara gelince, onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. Allah'a kulluktan çekinip büyüklük taslayanlara da şiddetli bir şekilde azab edecek ve onlar Allah'dan başka kendilerine ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.

171-172-173- Genel anlamda olmakla beraber, yukarda daha çok yahudiler hedef alındığı gibi, burada da özellikle hristiyanlar hedef alınmıştır. Yani ey bütün insanlardan ve insanları içinde kitap ehlinin bir kısım olan hristiyanlar dininize taşkınlık etmeyiniz. İsa (a.s.)'in yüksek şanını, yukarda açıklandığı üzere, inkâr ve küçültmeye, gayri meşru çocuk Mechul "incannu" diye iftira etmeye kalkışan yahudilerin alçaltmalarına karşılık, siz de onun hakkında Allah'lık iddiası ile ifrata gitemeyiniz, ve Allah'a karşı haktan başka hiçbir şey söylemeyiniz. Allah Teâlâ'yı bazı şeylere girme, değişme ve başka bir şeyle birleşme, arkadaş ve çocuk edinme vesaire gibi imkansız ve batıl olan vasıflar ile vasıflandırmayınız da, böyle noksanlardan uzak tutunuz ve her hususta hakkı takip ediniz, doğruyu söyleyiniz. Çünkü Meryem oğlu İsa Mesih başka bir şey değil, ancak Allah'ın bir elçisidir, ve yaratma veya tebliğ dair bir kelimesidir ki onu Meryem'e atmış "Muhakkak ki Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Onun adı Meryem oğlu İsa Mesih'dir." (Âl-i İmrân, 3/45) âyetinin delaleti üzere melekleriyle Meryem'e bildirip müjdelemiş, Cebrail'in üflenmesi ile Meryem'in rahimine bırakıp "ol, oldu" emriyle yaratmıştır, ve Allah tarafından bir ruhtur, ki Allah bununla bir çok ölü kablere hayat vermiştir. Peygamberlik, kelime, ruh; iste Meryem oğlu İsa Mesih'in son hakikat bunlardan ibaretir. İsa, öldürülmedi ve asılmadı veya henüz ölmedi, semaya kaldındı denildiği zaman bu gerçekten başka bir şey anlamalıdır. Şu halde Allah'a ve bütün peygamberlerine iman ediniz, Allah'ı Allah, peygamberleri peygamber tanıyınız, ve "üç" demeyiniz, ne "ilâhlar üçtür: Allah, Mesih, Meryem'dir" diye açık şirk ile, ne de "Allah üçtür: baba, oğlu, Ruhul-Kudüs üç esas; üç şahıs olarak tek esastır" gibi bir yorumlu şirk ile "Üçilâh" anlayışına sapmayınız. Üç ilâh inanışından vazgeçiniz ki sizin için hayırlı olur. Çünkü Allah ancak bir ilâhtır, hiçbir şekilde ortaklığı kabul etmez, zatında her türlü çoğalmadan uzak ve ilâhlıkta tekdir, hâşâ, O'nun bir çocuğu olması ihtimali yoktur. O'nu diğer bir noksanlıktan tenzih eder ve yüceltirim. Çünkü göklerde ve yerde, yukarılarda ve aşağıda her ne varsa hepsi O'nundur. Halk O'nun, mülk O'nun, hükümlerlik ve tasarruf O'nundur. İsa da içinde olduğu halde eşyadan hiçbir şey O'nun mülk ve melekutu (gayb âlemi)nden hariç değildir. Allah vekil olarak da kafidir. Yani bütün bunları yaratmak ve düzenlemek ve adına zabtetmek ve idare etmekte Allah'ın hiçbir kimseyi vekil tutmaya ihtiyacı yoktur. O bizzat ve asaletle hüküm ve tasarrufa kadir, âlemlerden müstağnidir. Bununla beraber yaratıklarının işlerini, onların hesap ve faydaları adına en güzel düzenleyen ve idare eden ve edecek olan da O'dur.

Onlar görevlerini yapıp kendisine tevekkül ederek ve dayanarak işlerini ona havale ettikleri takdirde, onları düzeltmek, arzu ve emellerini tatmin etmek için kendilerini başka bir vekile muhtaç da etmez. Özetle O, bütün yaratıkları işlerini düzeltmeye ve kendisine dayanmasına yeterlidir ve işinde bir vekile muhtaç değildir. O, herşeyi yerini tutar, hiç bir şey O'nun yerini tutamaz ve O'na dayanmadan duramaz. Şu halde Allah'ın mülkü dışında bir şey, Allah'ın yerini tutacak bir çocuk, yerini dolduracak bir vekil, Allah'tan başka işleri havale edecek bir merci, bir mabud düşüncesiz muhal (mümkün olmayan)ın tasavvurudur. Bu gibi şeyler, ancak faniler ve acizler hakkında düşünülür. "Peygamber" denildiği zaman da bir "vekil" değil, ancak sözü nakleden bir emir kulu anlamalıdır. Buna karşı ey hristiyanlar, "Mesih nasıl kul olur?" demeyiniz. Mesih, hiç bir zaman Allah'a kul olmaktan çekinmez. Hristiyanlar Peygamberimize gelmişler, "Bizim sahibimize niçin ayıp isnad ediyorsun?" demişler. "Sahibiniz kim?" buyurmuş. "İsa" demişler. "Ne dedim" buyurmuş, "O Allah'ın kulu ve resulüdür diyorsun" demişler. (Bunun üzerine) : "Allah'a kul olmak bir âr değildir" buyurmuş ve bu âyet bunun üzerine inmiştir, diye rivâyet edilmiştir.

Gördünüz ya:
Meâl-i Şerifi

174 - Ey insanlar! Size Rabbinizden bir delil (Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur indirdik.

175 - Allah'a inanıp O'na sımsıkı sarılana (Allah), kendisinden bir rahmet ve lutfa sokacak ve kendisine varan doğru yola iletecektir.

174-175- Burhan, Muhammed (a.s.)'in zatı; Nûr-î mübîn, Kur'ân, Sırat-ı müstakim, din ve İslâm seriatıdır. Bundan sonraki sûrelerde bu hidayetin tamamlanması açıklanacaktır.

Simdi sürenin başındaki "Ey insanlar Rabbinizden sakınınız" hitabı bu Allah'ın delili ile gelişe gelişe böyle bir açık nura ulaştığı ve doğru yolu aydınlattığı, bu noktada ölüm ile ilgili olan ve sürenin başındaki mallarla ve mirasla ilgili hükümleri tamamlayan bir âyet ile sonu başa döndürmek üzere buyunluyor ki:

Ey Muhammed! Bu doğru yola gitmek arzusunda bulunanlar:
Meâl-i Şerifi

176- Senden fetva istiyorlar. Deki: "Allah size kelâle (babasız ve çocuksuz kime) nın mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan, fakat kız kardeşi bulunan bir kişi ölürsa, bıraktığı malın yarısı o (kız kardeşi)nundur. Çocuğu olmayan kız kardeş ölürsa, erkek kardeş ona varis olur. Eğer (ölenin) iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkek ve kız olurlarsa, erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadardır. Şaşırmamanız için Allah size (hükümlerini) açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

176-"Kelâle"nin mânâsı sürenin baş tarafında (Nisâ, 4/12) âyetinde geçmişti. (Oraya bakınız). Bir rivayete göre birinci kısım, bu ikinci âyet de yazın inmiş ve bunun için buna "yaz âyeti" denilmiştir. O yaz (Âl-i İmrân, 3/97) âyeti inmiş, Resullullah Mekke'ye gitmek için hazırlık yapıyordu. Bu sırada, yani veda hacına gidilirken Medine'den kılmadan ve bazılarının görüşüne göre yolda bir âyet inmiştir. Berâ b. Azib (r.a.) bunun en son nazil olan âyet, Berâe süresinin en son nazil olan süre olduğu ve sahâbeden birçoğu da son nazil olan âyetlerden olduğunu söylemişlerdir. Nüzul sebebi hakkında da Câbir b. Abdillâh (r.a.)'den rivayet edilmiştir ki: "Resullullah (s.a.v.) ziyaretime gelmiş idi, hastaydım "Ey Allah'ın Resulü ben kelâle (babası ve çocuğu olmayan)ım, malımı ne yapayım?" Diğer bir rivayette: Miras kimindir? Bana ancak kelâle varis olacak' dedim. Bu âyet bu sebeple nazil oldu. "Hz. Ebu Bekir (r.a.) bir hutbesinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın Nisâ sûresinde ferâiz (miras hukuku) hakkında indirmiş olduğu âyetlerden birincisi çocuk ve baba hakkındadır. İkincisi koca, karısı ve ana bir kardeşler hakkındadır. Üçüncüsü ana, baba bir veya baba bir kardeşler hakkındadır." Şu halde Erkek veya kız bir çocuğu bulunmayan bir adam ölüv ve "ana-baba bir", yahut "baba bir " bir kız kardeşi bulunursa, terikesini (bıraktığı malın) yarısı kız kardeşinin farz hakkıdır. Diğer yarı, asabe (baba tarafından akraba)si varsa onun, yoksa reddin yine kız kardeşindir. Oğlu bulunursa kız kardeş düşer, kız bulunursa kız kardeşin belki bir farzı olmaz. "Kız kardeşleri, kızlarla birlikte asabe yapınız" hadis-i şerifi gereğince asabe olur.

Aşağı doğru inen neseb (çocuklar, torunlar...) in dışında kalanları ifade eden kelâle anlayışında "çocuk ve baba olmamak" ölçü olduğundan dolayı "çocuğu olmayan", babası olmadığı gibi, çocuğu da olmayan demek olur. Yani baba bulunursa bütün kardeşler düşer, miras alamazlar. Hz. Ömer bu noktada biraz tereddüt etmiş ise de sünnet bu şekli üzere kararlaştırmış ve böyle olduğunda ittifak hasıl olmuştur. Fakat ana "Eğer kardeşleri

varsa, anasının payı altıda birdir" (Nisa, 4/11) âyetinin delaletinden anlaşıldığı üzere kardeşler düşünmez. Bu mesele Ferazi ilminde şöyle ifade olunmuştur: "Ana-baba bir kız ve erkek kardeşler ile baba bir erkek ve kız kardeşlerin hepsi, oğul ve aşağıya doğru ne kadar inerse insin oğulun oğlu ile, ittifaikle baba ile, sadece Ebu Hanife'ye göre dede ile düşer".

Erkek kardeş ölürse böyle olduğu gibi tersine o kalır, kız kardeşi ölür, çocuğu (aynı şekilde babası) bulunmazsa, o erkek kardeş de ona varis olur, yani bütün bıraktığı mirası alır. Fakat oğlu veya babası bulunursa düşer. Kızı bulunursa tamamını alamaz kalanı alır. Eğer aynı şartlar altında kalan kız kardeşler iki veya daha fazla iseler farz hakları terekeden iki üçte bir, yani üçte ikidir. Geri kalan asabe (baba tarafından akraba) varsa ona verilir. Yoksa farz olarak değil, red olarak onlanır olur. Ve eğer kalanları yine aynı şartlar altında, erkekli dişili kanşık kardeşler ise, yani hem erkek kardeş ve hem kız kardeş varsa, o zaman erkeğe iki dişi payı kadar taksim olunur. Şaşırsınız diye Allah size hükümlerini açıklıyor. Bu ve benzerlerini Basralılar, "şaşmanızı çirkin görerek" diye, Küfeliiler de "şaşmamanız için" diye takdir ederek tefsir etmişlerdir ki, birinciye göre mânâ :"Allah şaşımanızı istemediği için size beyan ediyor" demek olur. Bizim dil lehçemize göre: "şaşırsınız diye Allah size açıklıyor" demek de aynı mânâyı ifade eder. Fakat bu da "ağıklamı yapmazsa şaşırsınız" demek olduğundan daha uzun bir takdiri içerir. Halbuki bir nefy harfinin takdiri böyle bir şart cümlesinin takdirinden elbette daha iyidir. "Senden fetva istiyorlar" ifadesindeki fetva istekleriyle bu beyan kısmı, gelecek olan Maide süresinin beyanlarına da bir hazırlıktır. Allah her şeyi bilendir. Sizin hayat ve ölümünüzle ilgili durumlarınızı da pek iyi bildiğinden iyilik ve faydalarınızı içeren hükümlerinizi size açıklamıştır. Şu halde siz de bunları biliniz, ilim ve nur ile doğru yolda yürüyünüz ki, ilâhî sofraya konasınız.

MAİDE SÜRESİ

Bu sürenin diğerlerinde bulunmayan onsekiz farzı içine aldığı açıklanıyor. Ebu Hayyan'ın kaydettiği üzere, Araplann ilk filozofu meşhur el- Kindi'ye öğrencileri: "Ey filozof, bize şu Kur'ân'ın bir dengini yapiver" demişler. O da: "Peki, hepsinin değil ama, bir kısmının benzerini yapayım" demiş. Ve bir çok günler çekilip kapanmış, sonra çıkmış: "Vallahi demiş buna ne bizim kudretimiz yetecek, ne de başka birinin. Mushaf'ı açtım, Maide suresi çıktı, baktım vefa (sözde durma)'yı söylemiş, döneklıği yasaklamış, bir genel tahlil yapmış, sonra bir istisna istisna eylemiş, sonra da kudret ve hikmetinden haber vermiş ve bütün bunları ki satıra sığdırmış, bunu ise hiç kimse ciltlerle yazı yazmadan ifade edemez."

UKUD: Akdın çoğuludur. Akd, belgeye bağlanmış anlaşma demektir ki, bir şeyi diğerine sağlam şekilde bağlayan bağ ve düğüme, mesela ip düğümüne benzetilmiştir. Yani anlaşma asıl lugatta sıkı bağlamak ve düğümlemek, sağlam bağ ve düğüm demek olur, bundan nakledilerek bir kimsenin bir şeyi benimsemesi veya başkasını susmaya mecbur ederek kendini veya diğerini bağlamasına veya karşılıklı bağlanmalama akid adı verilmiştir ki, itikad da bundandır. Şu halde her akid icab ve kabule dayanmayıp, bazıları yalnız razı olmakla da anlaşma yapılmış olur ki, adaklar ve gelecekle ilgili yeminler bu türdendir

AHİD de asıl lugatta bir şeyi halden hale saklayıp gözetlemektir. Böyle gözlenmesi istenen, gerekli görülen belgelere de ahid (anlaşma) ismi verilir. Bu ölçü ile ahid ve akid anlamdaş demek iseler de, akid kelimesi, "misâk" gibi daha çok ihkâm (sağlamlaştırma) ifade eder.

VEFA ve İFA ise ahid ve akdın gereğini yerine getirmek, icabını tamamen icra eylemektir. Burada çoğulu muhallâ bi'l-lâm (lâm harfiyle süslenmiş yani harfî tarifli) olan , "el-ukud", istişrak ifade eder ki, gerek Allah Teâlâ'nın kullanna gerekli kıldığı ve anlaşma yaptığı teklifleri ve yine ait hükümleri gerek kullann kendiliklerinden Allah'a karşı bağlandıkları adakları ve yeminleri, gerekse insanlann kendi aralarında sahih olarak anlaşıtları emanetler, muameleler ve diğerleriyle ilgili her çeşit akidleri içine alır. Hatta harb ehli, zimmət ehli, Hariciler ve diğer insanlar ile yapılan anlaşmalar da dahildir. Şu halde bundan şu kural ortaya çıkar ki, "akidler de asolann sıhhattir, meğer ki bozulmasına bir delil gelmiş olsun". Bunun için herhangi bir akidde söz, sıhhat davacısının,delil fesad davacısınınr. Meğerki o akidde fesadın batıl olmasından başka bir mânâ ifade etmemiş olsun. Çünkü batıl olma iddiası, akdın okluğunu iddia ve varlığını inkâr demektir. Bunda ise delil, vücut ve sıhhat iddiasına yönelir. Çünkü emri yerine getirmek, sahih olarak mevcut olan akde yöneliktir. Akid, sabit ve aktedilmiş değilse yerine getirilecek bir şey yoktur. Ebu Bekir Râzi bu fikhî mânâ ile "Ahkâm-ı Kur'ân'da der ki: 'Akidleri yerine getirin", ukud (akidler) isminin ulaşmış olduğu bütün akidlerin yerine getirilmesini gerektirir. Şu halde herhangi bir akdın caiz olması veya fasit olmasında veya her hangi bir adağın sıhhat ve lüzumunda anlaşamadığımız zaman ilâhî sözü ile delil getirmek sahih olur". Fakat akidler her çeşit dini sorumluluklardan daha genel olduğu ve halbuki dini teklifler içinde mendublar ve müstehtaplardan da varlığı bilindiği için, bu "İfâ ediniz" emrinin de vücut ve nedben daha genel bir mânâyı yüklenilmesi gerektiğini de unutulmaması lazım gelir. Nitekim bunu Ebu's-Suud açıkça göstermiştir. Neticce olarak dinin özünün, Allah ve kullarla sağlan birtakım anlaşmalar ve mukaveleler yapmak ve sahih olarak aktedilen anlaşmalar ve akidleri ifa etmek suretiyle hükümünü yerine getirmek demek olduğu bu sürenin başında genel bir esas olarak özetlenip buyurulmuştur ki:

Ey iman etmiş olan müminler, bağlandığınız bütün akid (anlaşma)leri ifa ediniz. Yani ilk önce iman bir akiddir. Ve siz bu akid ile Allah'a karşı bir takım sözleşmeler ve akidler yaptınız, bağlandınız. Sonra kendiliğinizden veya kendi aranızda veya bütün insanlar arasında birtakım akidler daha yapar bağlanırsınız. İşte bütün bu akidleri ifa ediniz. Dinin kökü, imanın hükmü, Allah'ın emri kısaca budur. Şimdi sürenin isimyle uyumuş olmak üzere önce geçim vasıtalarından başlayarak bunun biraz açıklamasına gelelim:

Size çeşitli hayvanlar hâlal kılındı. Bunlardan faydalanır ve hâlal hâlal yiyebilirsiniz. Ancak haram olması okunan veya aşağıda geleceği üzere okunacak olanlar müstesna. Ki bu cümleden olarak gelecektir.

Daha önce bilhassa şu dikkat çekicidir ki siz ihramlı iken avlanmayı hâlal kılamayacağınız, ihram halinde avlanmayı ve av etmeyi caiz göremeyeceğiniz halde çeşitli hayvanlar, bazı müstesna ile hâlal kılındı. Yani ey müminler, siz hayvan öldürmek caiz olmayan ihram halinde avdan ve av etyi yemekten yasaklanmışsınız. Fakat bu halde bile bir akdın meyyesi olmak üzere et yemekten mahrum bırakılmadınız. Siz ihramlı iken, av olmamak şartıyla ihramda bulunmayanları kestikleri hayvanlardan yiyebilirsiniz ki, bu hâlal ve haram olma birer ilâhî akiddir. Ve böyle başkasının kestiği hayvanın etini yiyebilmeniz, herhalde kendi aranızda yapacağınız alış-veriş ve hibe gibi bir akdın meyyesidir. Şu halde bununla akidlerin faydalarnı ve İslâm dininde geçiminizin nasıl genişletildiğini takdir edin ve bu hâlal ve haramı ifa eyleyin de helali haram, haramı hâlal yapmayınız. İlerde âyetinde açıkça görülecektir ki, ihram halinde haram olan av, deniz avı değil kara avıdır. Buradaki av da kara hayvanları, demek olan behime-i en'âmdan istisna yerinde bulunmak bakımından buna bir işareti içerir. "Behime", esasen aklı olmayan herhangi bir hayvan demektir ki "İbham" (kapalı bırakma) mânâsından alınmıştır. Sonra bu isim kara ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlarda daha çok kullanılarak onlara tahsis edilmiştir. Burada hâlal kılınan ise mutlak behâim (hayvanlar) değil, kara ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlardır.

"EN'AM" da (ne'am) ın çoğulu olup, En'am süresinde: "Hayvanlardan da kimi yük taşır, kiminin tüyünden döşek yapılır. Allah'ın size verdiği nızıktan yiyin" (En'âm, 6/142), "Sekiz gift (hayvan), koyundan iki, keçiden iki". (En'âm, 6/143) "Ve deveden iki, sigırdan iki" (En'âm, 6/144) diye açıkladığı üzere ehli hayvanlardan deve, sigır, davar, yani koyun ve keçiye söylenir ki, yumuşaklık mânâsına olan "nu'ûmet"den alınmıştır. Pençelleri şöyle dursun beygir, katır, eşek gibi "hafır" denilen tek tırnaklı hayvanları bile "en'âm"da dahil edilirdir. Nitekim Nahl süresinde "Hayvanları da yarattı.

Onlarda sizin için ısınmanızı sağlayan şeyler ve daha bir çok yararlar vardır. Ve

onlardan kimini de yersiniz" (Nalh, 16/5), "Binmeniz ve süs için atları, katırları ve eşekleri ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmaktadır". (Nalh, 16/8) buyurulmuştur. Şu halde "behimetü'l-en'âm" terki-b-i izafî (isim tamlama)'sı ya "çam ağacı" gibi izafet-i beyaniyye olup "en'âm denilen kelimeler" demektir ki, bu şekilde diğer bir âyetteki "Size okunup açıklananlardışındaki hayvanlar sizin için hâlal kılınmıştır". (Hacc, 22/30) gibi doğrudan doğruya en'âmın hâlal oluşu nasla bildirilmiş ve bunlara benzeyen ceylan, geyik ve diğerleri gibi av hayvanları en'âma katılarak hâlal kılınmış olur. Veya "behime" den maksad en'âmın dışından olarak izafet-i lâmiyye-i teşbihiiyye ile "en'âm gibi olan behâim" demektir ki, bu şekilde de geviş getirmek ve köpek dişleri olmamak bakımından en'âme benzeyen geyik ve diğer vahşi hayvanların hâlal olduğu ve hâlal olma sebebine işaret edilmiş olur. En'âmın hâlal olması ise daha önce diğer nass (dinî metin) ile açıklanmış olduğu gibi, buradan da müşebbehün bih (benzetilen) bir asıl olmak üzere yine bi'l-îsare (işaretle) anlaşılır. Ve bundan "avı hâlal saymaksızın" hâl kısmı ile avın istisnası (hariç tutulması) bir istisnâ-i muttasıl (bitişik istisna) yerinde bulunacağı "behime" kaydı da te'kide değil, te'sise sarfedilmiş olup fazla bir menfaat ifade edeceğinden bazı tefsirciler bu şekli tercih etmişlerdir. Fakat bunda ihram durumuna bakarak kelâmı, sırf haram kılmaya yönelmek vardır. Ki, "akidleri ifa edin" sözünün akısına pek de uygun değildir. Zira vahşi hayvanlardan faydalanmak ava dayandığı için, bunu müteakip ihram halinde avın yasaklanması açıklanırken ihram haline göre bu hâlal olmanın hiç hükmü kalmamış ve o halde kelâmin geliş büsbütün haram bulmaya yönelmiş ve şu halde bu yasaklama halinde en'âmın hâlal olmasından faydalanma ve anlaşılarnn semerelerinden istifade etme hususu nasla bildirilmemiş ve bu İslâm nimeti ile başa kakma mânâsı gösterilmemiş olacaktır. Gerek bu ince beyan zevki ve gerekse en'amın aslında hâlal oluşunun bilinmesi sebebiyle tefsircilerin çoğu da birinci izafet-i beyaniyye şeklini tercih etmişlerdir. Ki bunda "behime" lafzı hâlal olma sebebinin araştırmakla beraber, buna işaret etme nüktesinden de uzak değildir. Vahşi hayvanların bunun hükmüne girmesine vasıta olur. Ve her iki takdirde behime-i en'am (kara hayvanları), deniz hayvanlarını içine almaz.

Şimdi bu ilâhî nimetlere karşı acaba bu hâlal ve haram olma niçin böyle oluyor? Niçin hayvanlar, ihramlı ve ihramsız bütün hallerde hâlak kılınır da, avlanmak bazan mübah, bazan haram oluyor? Hayvanların hepsi can değil midir?

Nasıl oluyor da ilâhî hükümde bu hayvanların, isterse bazıları insanlara hâlal olabiliyor, gibi birtakım düşüncelere de gerek yoktur. Hâlal ve haramın hükümlerini sebeplerini aramaktan çok Allah'a kullukla yerine getimeldir. Zira şüphe yoktur ki Allah neyi irade ederse onu hükmeder. Hükümünde serbesttir. Yani esas itibarıyla bütün hükümler onun istek ve iradesine tabidir. İlâhî irade üzerinde tesir icra etmesi düşünlenn hiçbir sebep, hiçbir kuvvet yoktur. Gerçi birçok defalar geçtiği üzere Allah Teâlâ hikmet sahibi olduğundan Allah'ın tekliflerinin dayanağı da kullann iyilikleri ve menfaatleridir. Ve şu halde bu hâlal ve haram da birçok yüksek hikmetleri içemektedir. Fakat bütün bu hikmetler, ilâhî iradenin meyveleri ve sıralannmış hükümlerinden başka bir şey değildirler. Asıl hükmün sebebi, o hikmetler, o iyilikler değil, Allah'ın iradesidir. Mesela insan, hayvanlara tercih edilmiş ve en'am (hayvanlar) insana mahsus hayatın iyiliğine diğerlerinden daha elverişli yaratılmış ve bu gibi fitrî hikmet ve iyiliklerden dolayı en'am hâlal kılınmış denebileceği farzedilsin. Fakat buna karşı acaba bu hilkat, bu nizam niye böyle olmuş? Bunda ne zaruret varmış, sorusu derhal ortaya çıkar. Bunun ise tek cevabı Allah'ın böyle istemiş ve böyle hükmetmiş olmasıdır. Şu halde esas itibarıyla bunların hiç birinde özel zaruret yoktur, hepsi mümkün olan şeylerdendir. Bütün gerekliliğın, zaruretin ve güzelliğın kaynağı Allah'tır. Hüküm, hikmet, hukuk, şeriat hep bu iradenin ortaya çıkmasıdır. Ve bunun için tekliflerin güzel ve çirkin oluşu da her şeyden önce yaratan ve yaratılan, Allahlık ve kulluk ölçüsüyle Allah'ın iradesine dayanmaktadır. İlim ve hukuk hikmeti ne kadar derinleştirilirse derinleştirilsin, esasında hukuk konusundan dışarı çıkamaz.

2-Asıl hikmet eşyanın tabiatı değil, onların yaratıcısı ve "her şeyi kuşatıcı" olan Allah'ındır. Din açısından bu hâlal ve haram da sırf onun iradesinin eseridir. Bunun için: Ey iman edenler ne Allah'ın şeâirine, yani iradesini gösteren merasim ve dini sorumluluklarına, ibadet ve taatlarına nişane olanı işaret edici âmetlerine, mesela hacc için ihram , mikatlar, cemreler, Safa ve Merve, Meş'ar-ı haram, Arefe ve rûkun, tavaf ve sa'y, kurban, traş olma ve ihlal gibi menasik denilen şarlara ve ne bu âmetlerden sayılan haram aya, yani savaş haram olan receb, zilkade, zilhicce, muharrem dört aydan birine (Bakara Süresi 2/194. âyetine bkz.) ve ne hediye, yani Kabe'ye hediye edilen kurbanlıklara, ne de kilâdelere, yani kurbanlık nişanesi olmak üzere kurbanlıklara herhangi bir şeyden takılan gerdanlıklara ve özellikle bunların takıldığı gerdanlık kurbanlıklara, ve Kabe'ye doğru gelenlere, Rabblarından hem bir fadl (dünyaya ait bir ticaret) ve hem hoşnutluk ümit ederek ziyaret kastedenlere hürmetsizlik etmeyin. Yani bütün âmetlere hürmet edin, hürmeti terketmeyin. Bu cümleden olarak haram aya savaş ve nesî' (haram ayı tehir etmek) suretiyle riayetsizlikle bulunmayın, hediye kurbanlık ve gerdanıklıların hürmetini ihlal etmeyin, diğerlerinin sevk ettiklerine hücum etmeyin. Kendinizin kurbanlık götürüp, ona bir nişane takmanız da ihramlının yapacağı işlerdendir. Öyle ise bozmayın, derhal elbisenizi çıkarıp ihrama girmekle ve bundan sonra bunların etlerini sadaka olarak vermekle bu hürmeti koruyun. Hem ziyaret, hem ticaret kastıyla Kabe'ye gelenleri yasaklamayın, hacıların yolunu kesmeyin. Kabe'ye dışardan gelenler de Mekke'ye ihramsız girmesin. Avlanacaksanız ihramdan ve Harem'den çıkıp, hille (harem dışına) girdiğiniz zaman avlanın. O zaman Harem dışında avlanmaya izin var. Fakat harem avı, ne ihramlı, ne ihramsız hiç bir halde caiz değildir.

Bir zamanlar sîzi Mescid-i Haram'dan yasaklamaları sebebiyle bir kavme olan buğz (kıznıklık) sizi kendilerine taarruz ve tecavüzünüzle günaha sokmasın, şeâire hürmetsizlik etmek cürmüne düşürmesin. İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde "hemze"nin eseriyle okunduğuna göre: Bir toplum sizi Mescid-i Haram'dan men ederlerse, onlara buğz ve kininiz şeâire hürmetsizlik ederek kendilerine tecavüz etmeniz suretiyle sizi günaha sokmasın. iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın da, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, ve Allah'tan korkun, bu emirlere karşı gelmekten çekinin. Çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir, dayanılır şey değildir.

Rivayet edildiğine göre bu âyetin başlıca iniş sebebi Benu Dubey'a b. Sa'lebe'den Hutam b. Hindi Bekri olayı olmuştur .Bu Hutam Medine'ye gelmiş, atlarını Medine dışında bir yere bırakmış, yalnızca Peygamberimizin huzuruna varmış, bir kavmin davetçisi olduğunu ve arkadaşlarıyla beraber gelip müslüman olacaklarını vaad etmiş. Kıktığı zaman Resullullah: "Bu adam bir günahkar yüzüyle girdi ve bir hain kafasıyla çıktı" buyurmuş. Sonra Medine'den çıkmış, Medine halkının yayılmakta olan develerine rast gelmiş sürmüş götürmüş ve şu recez bahriyle şölenmiş şiiri söyleyerek gitmiş:

(1) Haber alınınca takip edilmiş, yetişilememiş, ertesi sene yani kaza Umresi senesi Bekir b. Vail hacıları yanında Yemâme'den çıkmış, hacca gelmiş ve beraberinde haylî ticaret malı varmış. Sürüp götürdüğü develerden bir çoğunu gerdanlıklarla süsleyip Kabe'ye hediye olarak sevk etmiş. Müslümanları karşıdan bunların geldiklerini işitince karşılayıp vermek için Resulullah'tan izin istemişler, bu âyet imiş, izin verilmiştir.

Kaza Umresi zilkade ayında vaki olduğundan "es-Sehra'l-Harem" önceden ve bizzat buna işaret demektir. Diğer taraftan İbnü Zeyd'in rivayetine göre Mekke'nin fethi senesi müşrikler de Kabe'yi ziyarete geliyorlar ve Umre'ye giriyorlardı. Müslümanlar, "ey Allah'ın Resülü bunları müşrik, biz de bunları bırakmayalım baskın edelim" demişler. "Kabe'ye doğru gelenlere engel olmayın" âyeti nazil olmuş, Hudeybiye'yi hatırlatan kısmı da buna daha çok yatkindir.

Bu rivayetlerde gösterilen nüzul sebebine göre yalnız müslüman hacıların değil, müşriklerin bile Kabe'yi ziyaretten yasaklanmamalarını emreder ve hoşnutluk isteği kendi mezheplerine göre "kendi kanaatlarına" demektir. O halde Berae süresinde: "Müşrikler, nefislerinin küfrünü göre göre Allah'ın mescidlerini onaramazlar" (Tevbe, 9/17), "Müşrikler pisliktir, artık bu yıllarndan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" (Tevbe, 9/28) âyetleriyle hicri dokuzuncu seneden sonra müşrikler Mescid-i Haram'a

yaklaşmaktan yasaklandıkları zaman bu umum neshedilmiş, yalnız müslüman hacılara mahsus kalmıştır.

Aynı şekilde hüküm de Bakara sûresinde açıklandığı üzere "Onları nerede yakalarsanız öldürün" (Bakara, 2/191) gibi genelleştirme âyetleriyle neshedilmiştir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü de budur. Fakat bazı âlimler haram ayda hücum harbinin yasaklanmasının baki olduğuna ve taarruzu yasaklayan hükümden kaldırılmadığı görüşüne sahip oldukları gibi, esasen de müslümanlardan başkasına şamil olmadığına ve çünkü sevap arzusu ve ilâhî niza mânâsıyla müminlerin şianında açık bulunduğuna, dolayısıyla müşriklerin yasaklanmasını emreden Berâe âyetlerinin bununla ilgili olamayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Bunun için Hasen (r.a.), "Mâide sûresinde neshedilmiş âyet yoktur" demiş. Ebu Meyser'e'nin, "Bu sürede onsekiz farz vardır ve bunda neshedilmiş âyet yoktur" dediği de nakledilmiş ve bu konuda yukarıda anılan: "Mâide sûresi, nüzl bakımından Kur'anın sonlarındadır, helalini helal, haramını haram kabul edin." hadis-i şerifi ile de delil getirilmiştir ki, bunlar sürenin tamamının Veda haccı senesinde inmiş olduğu rivayetine taraftar olmuşlardır demektir. Bununla beraber Mâide sûresinin ilk âyetinin dışında neshedilmiş âyet bulunmadığı hakkında da bütün tefsircilerin ittifakı vardır. Hz. Ebu Bekir'in hacc ile görevlendirildiği hicri dokuzuncu seneye kadar Arap müşriklerin hacdan yasaklanmadıkları bilinmektedir. Zikredilen Berâe âyetlerinin inşi üzerine bu seneden sonra yasakladıklarında ve hicri onuncu senesinde Resulullah'ın bizzat başkanlık yaptığı Veda hacında kâfirlerden hiç birinin yasaklanmadığına da ihtilaf yoktur. Fakat mesele bundan önce kâfirlerin yasaklanmaması, yasaklanmaya dair bir emir varid olmamasından mıdır? Yoksa yasaklanmaması bu âyet ile emredilmiş olmasından, yani kâfirleri de içine alması bulunduğuandır mıdır? İşte ihtilaf bu noktadadır. Ve bilinmektedir ki nesh, nasın kalanındaki kesinliğine zarar vermedeğinden, her iki şekilde kısmının önce ve sonra müslüman hacıların hacdan yasaklanmaları hükümündeki hüküm kat'î ve muhkemdir. Berâe âyeti de müşrikler aleyhinde muhkemdir. Ve bugün ihtilafın semeresi, ancak "haram ay" meselesinde açıkça olabilecektir. Zira bazı âlimlerin dediği gibi burada nesh yoksa müslümanlar "haram ay" denilebilen dört ayın hiçbirinde saldıncı olarak harp ilan etmeye izinli değillerdir. Çoğunluğun dediği gibi nesh varsa, lüzumuna göre, gerek savunma ve gerek saldırı savaşını edebilmek için bu dört ay da diğer aylar gibidir. Daha önce mevcut olan "haram aylar" kaydı bugün kaldırılmıştır. Biz de çoğunluk ile beraber bu kanaatle yiz.

Sonra bu âyetin hacc aylarında asayişin korunmasına her zamandan çok ve özel bir şekilde dikkatli davranılması gerektiğine çok ciddi olarak işaret ettiğinde de şüphe yoktur.

"Siz ihramlı olduğunuz zaman avlanmayı helal saymanız hariç" istisnasına dair olan bu açıklamadan sonra, "haram oldukları size okunacak olanlar müstesna" istisnasının açıklanmasına gelelim:

3- "Çeşitli hayvanlar size helal kılındı", fakat size şunlar haram edildi.

1- Meyte, (leş yani, kesilmeden ölen, daha doğrusu tezkiyesiz ölen.) Meyte, canlı karşılığı ölü demek değil, hiç bir harici tesir olmadan ölen demek de değil, mezbuh (kesilmiş) karşılığı ölü, "kesilmeden ruhu ayrılan" tam şer'i mânâsıyla söylenecek olursa karşılığı öldürür ki, aşağıda gelecek olan "ancak tezkiye ettikleriniz" ifadesi bu karşılığı gösterecektir.

2- Dem, yani kan ki, maksad akıtılmış kan olduğu diğer bir yerde, bu cümleden olarak En'am sûresi 145. ncı âyette açıklanmıştır. Meyte (leş) meyte, kan da kan olduğu için bizzat kendileri pis ve haramdır. Fakat kanın böyle haram oluşu şunu anlatır ki, leşin haram olmasında, akılabilecek kanın tamamen içinde kalmış olmasının da az çok bir hissesi vardır. Ve leşin mânâsına bu dahildir. Bazı müşrikler leşi yerler ve "Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğünü niçin yemiyorsunuz?" derlermiş. Aynı şekilde kanı baskılara doldurular ve kızartır misafirlerine yedirirlermiş.

3- Domuz eti, ki, En'am sûresinde "Muhakkak o pistir" (En'am, 6/145) buyrulduğu üzere domuzun kendisi aynen pistir. Domuz eti de, domuz eti olduğu için bizzat haramdır. Domuz kendisi genel mânâda haram olduğu halde, burada denilmeyip de (domuz eti) denilmesi aşağıdaki tezkiye istisnasına bunun için bir ilgisini olamayacağını iyice anlatmak içindir.

4- Kesilirken üstüne Allah'tan başkasının ismi çekilen" ve mesela "bi'smi'l-lâti ve'l-uzzâ" (Lât ve Uzzâ'nın ismiyle) denilen ki, beraberinde "Bismillâh" gerek denilsin ve gerek denilmesin. Bu da Allah'dan başkası adına kesildiği için haramdır. Hayvanı yaratan, insanın emrine veren ve buna onu kesmek hak ve kudretini lütfeden Allah olduğu halde, o hayvanı Allah'tan başkasının adına kesmek büyük bir zulüm, bir şirktir. Böyle kesilen bir hayvan da manevî ve hukukî durumuya mürdar ve haramdır.

Bu dört, esastır. Bundan sonrakiler, dinen bunları şumülüne dahildir. Onun için bir çok âyetlerde yalnız bunların zikredilmesiyle yetinilmiştir. Fakat cahiliye devrinde bir takım kimseler leşi yemedikleri halde, leşi "bir harici tesiri olmaksızın kendi kendine ölen" diye kabul ederler ve gerçekte leş kabilinden olan, gelecekte görüleceği üzere ölüleri yerlerdi ki, müslümanlar dışında böyle kimseler hala vardır. Şu halde burada dini bakımdan leşin kısımlarından bazıları şu şekilde açıklanıyor:

5- Boğulan, yani gerek taklidîği iple ve gerek kemend ile ve gerek el ile ve gerek ağız ve taş arasında sıkışarak, özetle herhangi bir şekilde nefesi tıkanarak boğulup ölen.

6- Vurulmuş, yani yakından veya uzaktan her hangi bir darbe ile vurulup ölmüş olan.

7- Tereddü eden, yani yüksekte aşağı veya bir kuyuya, bir suya düşüp ölen.

8- Tosuşan, yani süsülmüş ve süsmüş olan. At veya diğer bir hayvan tekmesiyle ölen de bu mânâda olmakla beraber, daha önce mevkûze (vurulmuş) de dahildir.

9- Canavann yediği, yırtıcı bir hayvan tarafından telef edilen. Belki bundan maksat hayvanın boğazına giren değil, artığı ve hatta yırttığıdır.

SEBU', nâb denilen sivri dişleri bulunan arslan, kaplan, kurt, köpek ve diğerleri gibi âdet olarak saldıran, kapan, yırtan, öldüren her hangi bir yırtıcı hayvan demektir ki, pençe denilir. Pençesi bulunan yırtıcı kuşlar da aynı mânâda dahildir. Dilimide canavar (cânver) ismi üç mânâda kullanılmıştır. Bir, canlı mânâsına, genelde hayvan demektir ki, bu kullanış şimdi kalmamış denecek kadar azdır. İkincisi özellikle domuzla veya kurda söylenmesidir ki, kara canavar, boz canavar diye ayrılır. Üçüncüsü cana saldıran yırtıcı hayvan demektir, örfümüzde canavann asıl mânâsı budur. "Sebu" da bu demektir. Cahiliye devrinde leşi yemeyenler içinde de münhanika" (boğulup ölen) dan buraya kadar sayılan beş ölüyü yiyenler bulunuyordu. Nitekim bugün hristiyanlar domuz etini yedikleri, gibi, darbe ile vurularak ölen (mekvuzey) de yerler ve özellikle domuzu tepesinde ağır bir demirle vurarak yerler. Güya bunları, dahili bir sebeple ölmeyip, bir insan veya hayvan fil ve tesiriyle ölmüş olduklarından leş gibi değil, kesilmiş gibi telakki ederler. Halbuki bunların beşi de kesmek suretiyle kanları akıtılmamış olduğundan tamamen leştirler ve haramdır.

Ancak tezkiye ettikleriniz müstesnadır. Yani henüz canlı çıkmadan yetişip kesmek suretiyle hayatlarına son verdikleriniz haram değildir. Şu halde debelenirlerken, henüz gözünü kırpar veya kuyruğunu oynatar veya bacağıni depretirken bile yetişip kesilebilenler helal olur. Bazı tefsirciler bu istisnanın istisna-ı munkati olduğuna, yani yukarda zikredilen hiçbirini haram olmaktan çıkarmış olmayıp, hepsine karışık olarak helal olanı ayrıca göstermiş bulunduğunu söylemişlerdir. Gerçekte bütün kelimeler şer'i mânâ ile düşünüldüğü takdirde bu istisnanın neticesi, leş ve haram olanlarla kesilmiş ve helal olanların karşısını ifade etmekten başka bir şey değildir. Diğer bazı tefsirciler ise bu istisnanın en sondaki "canavann yediği" kısmına tahsis edilmiş bir istisna-ı muttasıl olduğuna söylemişlerdir. Zira lafız bakımından en yakın olan budur. Bir de bunun lügat anlamıyla, şer'i anlamı arasında bir fark yoktur .Halbuki kendinden önceki natiha (süsülümüş), yukarıdan aşağıya düşmüş, vurulmuş, boğulmuş, lügat anlamlarından başka ölüm mânâsına da içine almış olarak leş kısımlarından birer şer'i isimlerdir. Şu halde onlara nazaran istisna ancak munkati istisna olabilir. Bir istisna ise hem muttasıl, hem munkati' olamayacağı ve muttasıl mümkün iken munkatiya gidilemeyeceği için, bu da

muttasıl olarak yalnız sonuncuya bağlı olabilir. Ancak bunların mevt (ölüm) mânâsını içine almasını, asıl anlamlarına nazaran değil, istisnayı düşündükten sonra, haram olma hükmüne göre olduğu ve şer'i mânâları da bununla ortaya çıktığı düşünülrse istisnasının, kendisinden önceki da "münhanika" (boğulmuş)ya kadar beşinden bir muttasıl istisna olduğu anlaşılır. Mesela "münhanika" (boğulmuş)nın mânâsı, lügat mânâsı bakımından ölmüş ve ölmemiş olanı içine aldığından, henüz ölmeden kesilebilenler haram olmaktan çıkarmış, ölmüş olanlar da haram kısmında kalmış olur. Hakikatte Hz. Ali, İbnü Abbas, Hasen, Katade, bunun "münhanika" (boğulmuş)dan, "canavann yediği" ne kadar hepsinin istisna olduğunu söylemişler. Tefsircilerin çoğu da bunu tercih etmişlerdir. Bununla beraber bu üç bağlama şeklinin hiçbirinde şer'i hükmü göre bir ihtilaf yoktur. Daha yukarıdaki dörde gelince: Bu istisnanın onlara hiç bitişmesi ve onlardan bir şeyi haram olmaktan çıkarması ihtimali yoktur. Çünkü kesilmiş olanın bir daha kesilmesi mümkün olmadığından bir kerre üc e bitişmediği kesinlikle bilinmektedir. Bunu atlayıp da daha üstündekilere bağlanamayacağı da dil kuralları ile bilinmektedir. Bundan başka yukarıda hatırlattığımız üzere domuzun kesilmesi mümkün ise de, etin kesilmesi düşünülemez. Aynı şekilde kan ve leş de böyledir. Bunun için hiç kimse bu istisnanın "münhanika"dan daha yukarınsa bağlanma ihtimalini söylememişlerdir. Ancak tümünün munkati' olduğuna söyleyenler bulunmuştur. Şu halde, o dört içinden tezkiye (kesmek)ile helal sayılması düşünülen hiçbir şey akla gelmez. Gelelim tezkiyeeye:

TEZKIYE, sülâsi (üç harfli) sinden (tefil) dir ki zekat yapmak demektir. Burada "zekatına yetişmek" diye tefsir olunmuştur "Asâ" vezninde "zekâ" ve "necât" vezninde "zekât", kesmek yani boğazlamak mânâsındadır. Bu maddenin aslının , lügatte bir tamamlanmak mânâsıyla ilgili olduğu açıklanıyor. Nitekim ateşin parlamasına denilir ki, tamamı parlamaya demektir. Aynı şekilde anlayışa "zeka" denilir ki, tamamı anlama demektir. Sonra yaşın kemaline "zeka" denilir ki, gençliğin sonuna gelip tamam olmas demektir. İşte hayvanı boğazlamak da, kanını akıtarak ve vücudunun normal sıcaklığını teskin ederek hayatına tamamen son vermek demek olduğundan zeka ve zekat denilmiştir. İşte kelimenin lügat bakımından mânâsı ve esası budur. Ve bundan şer'i mânâyâ nakledilerek zekat bir şer'i isim olmuştur ki, lügatta mânâsı olan kesmekten bir yünden daha özel ve bir yünden daha geneldir. Önce daha özeldir: Çünkü gerek bu âyet ve gerek diğer naslara göre şer'i zekatta zekatın yeri ve kesilecek kısım, alet, diyanet, besmele gibi bazı özel şartlar gereklidir. Şu halde her kesilen temiz değildir. İkinci olarak, şer'i zekatta da kesmek asıl olmakla beraber av hayvanlarından olduğu gibi kesmeye güç yetmediği zaman yalnız yaralama ve kan akıtma ile veya kesilmesi âdet olmayan balıkda herhangi bir harici sebep ile ölümün ortaya çıkması şer'an zekat olmayı yeterlidir. Halbuki bunlara ne dinen, ne lügat bakımından boğazlama denilmez. Bu şekilde şer'i zekat, isteğe bağlı zekat ve zorunlu zekat adıyla iki kısımdır. İsteğe bağlı zekat mümkün olan yerde zorunlu zekat yeterli olmaz. Bunları biraz açıklayalım:

Önce boğazlanacak olan hayvanda kesime yeri "Lebbe" denilen boyun dibinden, yani gerdandan çene altına kadardır. Resulullah "Gerdanda ve boğazda" buyurmuştur. İmam-ı Azam Ebu Hanife demiştir ki:" Boğazın altı, ortası, üstü, hepsinde boğazlamada bir mahzur yoktur".

İkinci olarak kesilmesi vacip olan şey denilen dört şeydir ki, yani nefes borusu olan gırtlak, yani yenip içilen şeylerin geçtiği yemek borusu, bir de şah damarları denilen iki damar ki, nefes borusu ile yemek borusu bunların arasındadır. Bunların dördü de güzlece kesildi mi zekat (kesme) tamamıyla ve sünneti üzere yapılması olur. Bu dörtten eksi kesilirse Hanefi mezhebi imamları evdacın çoğu kesilirse yenir, bunların herhangi taraftan olursa olsun üçü kesilirse yenir" demişler. Bununla beraber Ebu Yusuf şunu açıklamıştır ki: "Nefes borusu, yemek borusu ve iki damanın bir kesilmedikçe yenmez". İmam Malik ve Leys ise: "Evdac ve nefes borusu kesilmelidir, birisi bırakılırsa olmaz" demişlerdir. Sevri de: "Evdac kesilirse, nefes borusu kesilme bile mahzur yoktur" demiş, İmam Şafii hazretleri de: "Zekat (kesmen)ın yetecek en altı derecesi nefes borusu ile yemek borusunu kesmektir, iki damar da kesilmelidir. Bununla beraber, bunlar kesilmez de nefes borusu ile yemek borusu kesilirse caiz olur" demiştir.

Üçüncü olarak: Âlet, evdac (nefes ve yemek boruları ile iki şah damarı) yapıp kanı fişkırtabilecek keskince herhangi bir alette mahzur yoktur, zekat (kesme) doğrudur. Yerinde duran diş ve tımak ile yarmak caiz değildir. Çıkması tımak veya kemik veya boynuz veya diş ile yarmak mekruhtur. Aynı şekilde kör bıçakla da mekruhtur. Peygamberimiz buyurmuştur: "Allah Teâlâ her şeyi ihşanı yazmıştır. Şu halde öldürülmeyi hak etmiş birini öldürdüğünüz zaman, öldürmeyi bile güzel yapınız. Hayvan kestiginiz zaman da boğazlamayı güzel yapınız, her birizin bıçağını bilesin ve keseceği hayvanı rahatça yatsın."

Dördüncü, diyanet, yani kesenin Müslüman veya kitap ehli olması. Müslüman ise ihramda bulunmaması.

Beşinci, besmele çekilmesi.

Altıncı, zorunlu zekat (kesim) olan av meseleleri bundan sonra da gelecektir. İşte şer'i kesim budur. Şu halde (zal) harfi ile olan bu maddeyi, (zay) ile olan ve esasen "temizlik ve üreme" mânâsına gelen (zeka), (zekat) tezkiye maddesiyle karıştırmamalıdır. Böyle bir yanlış ile "temizlediğiniz ve tezkiye ettığınız müstesnadır" gibi bir mânâ vermeye kalkışmamalıdır. Tezkiye ile pis hayvan temizlenmez, temiz hayvan pis ölmekten kurtulur. Bu açıklama ve izahat maksadımız, zamanımızda bir doktorun müslümanlara domuz eti yedirmek için yazdığı bir risalede düşmüş olduğu sapıklığı hatırlatmaktır. Bilinmektedir ki, domuz etinde zararlı bir mikrop (trşin) bulunduğu şun zamanlarda fen bilgileriyle anlaşılabilir. Bu zat da, önce Kur'an'da domuz etinin haram kılınmasını, domuz olduğu için aynen değil, ancak bu mikroptan dolayı olduğuna kendince bir karar vermiş, sonra domuz etinde malum olan bu mikrobu imlen ve kimya ile yok edilebildiğini okumuş ve bunun domuzu temizlemek demek olduğuna da hükmetmiş, bunun üzerine (zâli) ile (zây); ile i; ile yi ayırmayarak istisnasını ele almış bunun temizlemek demek olduğuna ve domuz etine kadar hepsini içine aldığı, tahlil ve kimyevî tasfiyenin de bir temizleme olması hasebiyle domuz etini temizliyeceğini, dolayısıyla domuz etinin kesmekle helal olmadığı halde, kimyevî tasfiye ile helal olabileceğini, diğerlerinde de aynı hükmün cereyan edeceğini iddia etmiştir. Halbuki burada ve maddelerinin farkını bir kenara koyarak bile böyle bir düşünce tarzına imkan yoktur. Zira bu düşünceye göre domuz ölüsünün yenmesi caiz olacak da, mesela boğulmak üzere bulunan bir koyunu ölmeden kesip yemek caiz olmayacak. Bu şekilde temizlemek mânâsıyla kesmeyi de içine alır, denecek olursa, o zaman domuzdan da kesilip yenmesi caiz görülmüş olacak ve domuz eti haram değildir, denilmiş olacaktır .Ve eğer bunun domuzla ilgili olmadığı itiraf edilince ise, aynı kelimenin kavramı olduğu iddia edilen mikrop tasfiyesinin domuzla ilişkiden bahsetmek büyük gelişki oluşturmaktadır. Sonra unutmamak gerekir ki, Kur'an'ın haram kıldığı domuz etinin sade mikrobi değil, kendisidir. Buna karşı domuzun yalnız bu mikroptan dolayı pis ve haram olduğuna ve bunda maddî veya manevî daha başka sebep ve hikmetler bulunamayacağını iddia etmek ise baştan bir tehakküm ve bir haksızlıktır. Daha sonra etin içindeki mikrobi kimya yoluyla yok edip öldürmek, etin kendisinde tasfiye denebilecek bir kimyevî tahlil yapmak da değildir. Şu halde buna bir temizleme demek de yanlışır. Eğer maksat, tam anlamıyla bir tahlil veya kimyevî etki ise herhangi bir et, sun'î veya tabii bir şekilde kimya ile tam bir tahlil ve değiştirmeye tabi tutulduğu zaman o artık et ismini kaybeder, diğer bir niteliğe dönüşür ve başka bir isim alır; dinen onun helal ve haramlığı da yeni aldığı isim ve niteliğe göre ayrıca düşünülür ve takdir edilir. Nitekim pis olan bir şey yapıp kül olduğu zaman temiz olur. Domuz kemiklerinden elde edilecek olan kömür veya fosforun diğerlerinden farkı olmaz, fakat bunlar başka meselelerdir.

Bu açıklamadan sonra konumuza dönelim:

10 - Dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlananlar. Bu kısım, "Kesilirken üstüne Allah'tan başkasının ismi çekilenler." üzerine atfolunmuştur, bu da haramdır. Demek ki her kesme, şer'i kesme değildir.

NUSUB, " mansub" (dikilmiş) mânâsına tekil, veya "nisab"ın veya "nusbe" nin çoğuldur, bunun çoğulu da "ensab" gelir. Bazı tefsirciler bunu "asnâm" (putlar) diye

tefsir etmişlerdir. Fakat diğerleri "asnâm" ile "ensab"ın farkını göstermişlerdir. Şöyle ki "asnâm", resimli ve nakışlı taşlar, putlardır. "Nusub" ise dikili taşlar, resimli veya nakışlı olması şart değildir, vesen (put) gibidir. Nitekim Adiy b. Hâtim boyunda haç ile geldiği zaman Peygamberimiz : " Boynundan şu putu at!" buyurmuş, haç'a vesen demişti. Demek ki "Nusub" resimli ve nakışlı olması şart olmayarak evsan (putlar) kabilinden hümet için konulmuş ve dikilmiş taşlardır ki, zamanımızda "âkide" derler. Bunlar tek parça bir taştan, ibaret olabileceği gibi, birçok taşların birleşmesinden de olabilir ve sadece bir yığın halinde de bulunabilir. "Nusub"ın tekil ve çoğul olması düşüncesi de bundandır. "Ensab" da birçok nusublar demektir.

Kısaca cahiliye devrinde Kabe'nin etrafında böyle dikilmiş veya konulmuş birtakım taşlar vardı ki, bunlara hümet ve tazim ederler ve üzerlerinde kurban keserlerdi. Hatta bunlara bile kurban keserlerdi. Mekke'de olduğu gibi diğer Arap belelerinde de böyle saygı ve hümet edilen putlar vardı ki "Sa'd" dedikleri taş da bunlardan biri idi. İşte Mücahid, Katade ve diğerlerinin dedikleri gibi nusub (dikili taşlar) bu taşlardır. Mücahid'in açıklamasına göre cahiliye insanları bunların üzerinde kurban keserler ve isterlerse bunlara daha hoşlanma giden diğer taşlarla da değiştirirlerdi. İbnü Abbas hazretlerinden de : " Bunlar üzerinde kurban keserler ve bunlar üzerinde ihramdan çıkardırlar" diye nakledilmiştir. İbnü Cerir demistir ki:" Bunlar asnâm (putlar) değildirler, sanem resimli olur. Bunlar ise üçyüz altmış kadar dikilmiş taşlardı. "Derler ki, üçyüzü Huzâa'da idi. Kurbanları kestikleri zaman, bunların Kabe'ye gelen taraflına kanları serperler ve etleri yarp bu taşların üstlerine korardı. Müslümanlar: Ey Allah'ın Resulü, cahiliye halkı Kabe'ye kan ile saygı gösterirlerdi. Bu ise bize daha çok layık değil mi? demişler. Peygamberimiz "hayır" dememişti. Bunun üzerine "Onları ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvanız ona ulaşır". (Hacc, 22/37) âyeti inmiştir."

İşte bütün bunları haram etmiştir. Bunlar ya ağıktan ağda dir veya o kabildendir, o mânâdandır. Bu şekilde iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi, "lâm" mânâsına olarak "putlar için boğazlanan" demektir. Fakat bunun, cümlesinden olduğu açıklama muhtaç değildir. Diğer, "Putlara karşı, yani ona bir hümeti içererek üzerinde veye dibinde ve yanında her ne adına olursa olsun kesilen" demektir ki, bu şekilde boğazlanırken dikili taşların veye putların veya diğer bir adın anılıp anılmamasından daha genel olur. Ve hatta dikili taşlar (putlar) a hümet fikri beslemek üzere yalnız Allah'ın ismi anılsa bile yine haram olur. Bu ise mânâsında olmakla beraber açık değildir. Dolayısıyla delil olarak gösterilmesi, leşe nazaran boğulmuş hayvan ve diğerleri gibi mühim bir faydayı içermektedir. Özetle her halde dikili taşlar (putlar) üzerinde ve üstünde kesilene mahsus değildir. Ve bununla yalnız kesilenin haram olması değil, bir kesme tarzının haram oluşu da açıklanmıştır. İşte bütün bu mânâlarla haram olduğundan dolaydır ki, bir âmirin veya büyüklerden birinin gelişinden dolayı kurban kesmek haramdır. Fakat Allah için misafire ikram veya fakirlere sadaka olarak dağıtmak üzere kesmek caizdir.

11- Ezlam, yani zarlarla kismet istemeniz veya almanız. Cahiliye Arapları bir yolculuğa, bir harbe, bir ticarete, bir nikaha, kısaca mühim bir işe teşebbüs edecekleri zaman üç zar ile bir kismet çekermiş. Zarın birinde, " Rabbim emretti", yahut "yap" diye emir, diğerinde, "Rabbim yasakladı", yahut "yapma" diye yasak yazılı; biri de boş olmuştur. Torbaya elini sokar, birini çeker, emir çıkarsa yaparlar, yasak çıkarsa yapmazlar, boş çıkarsa bir daha çalkalarlarmış. İşte burada böyle falcılık yapılmıştır. Cumhur (çoğunluk) görüşü budur. Bu şekilde "istiksâm", nzık ve diğer ihtiyaçlara ilgili hayır ve şer, kismet bilme sevdası demek olur. Kaffal tefsirinde der ki: "Bu istiksâm (kismet isteme) , cahiliye devrinin bir buluşu idi ve yenecek şeyler hakkında yaptıklarına da uygun idi. Çünkü dikili taşlara kesmek Kabe'nin yanında yapıldığı gibi, orada bulundukları zaman bunu da orada yaparlardı." Mücahid, burada "ezlâm" (zarlar)'ın Fars ve Rumlar'ın kumar oynadıkları küp şeklinde olan tavla zarları ile Arab'ın ok gibi olan zarlarından daha genel olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Arab'da küçük çakıl taşlarından zarar olduğu da nakledilmiştir. Diyorlar ki, asıl Arab'ın zarları üç çeşit idi: Birisi, zirkolunduğu üzere üç zar ki herkes kendisi edinebilirdi. İkincisi, yedi zar ki Kabe'nin içinde "Hubel" denilen putun yanında dururdu. Birinde yazılı ki, diyet işlerinde bu yediye çekerler, kime çıkarsa diyet ona lazım gelirdi. Birinde (evet), diğerinde (hayır) yazılı. Çekerler, çıkan ile amel ederlerdi. Birinde (sizden), birinde (bitişik),birinde (sizden başkası) yazılı, bir insanın kendilerinden olup olmadığını tanımak için çekerler. Çıkana uyarlardı. Birinde de yazılı idi. Şu için çıktıklarında da bunu çekerlerdi. Bu yedi zar kahinlerin ve hakimlerin yanında da Hubel'in yanında gibi bulunurdu. Üçüncüsü de on zar ki Bakara sûresinde "Sana şarap ve kumardan soruyorlar" (Bakara, 2/219) âyetinde açıklanan kumar ve piyango zarları idi. Bazı tefsirciler burada "zarlarla kismet isteme"den maksadın yine bu meysir (kumar) olduğunu söylemişlerdir. Hakikatte bunun yenecek şeylerle münasebeti açıktır. Çünkü "Dikili taşlar üzerine boğazlananlar"ın bir taksim şekli demektir. Bu şekilde "istiksâm" kismet almak demek olur. Bununla beraber fal ve kismet aramak da nzık ve yemek meseleleriyle ilgilidir. Netice olarak bir mânâyâ göre falcılık, bir mânâyâ göre de kumarcılık yapılmıştır. Kumar ayrıca yapılmış olduğundan çoğunluk burada öbür mânâyı tercih etmişlerdir. Ve her iki şekilde "kur'a"nın da her şeyde caiz olamayacağı anlaşılır.

Bütün bunları faskılıktır bu sayılan haramlara el uzatmak, Allah'a itaatten ve Allah yolundan çıkmaktır. Şu halde müslümanlar bunlara asla el uzatmamalıdır. Sofralarını, kursaklarını, şahışlarını, toplumlarını bu gibi kötülüklerden temizlemelidirler.

Bugün, şu şimdiki zamanda, şu son yıllar zarfında veya özellikle şu âyetin indiği şu günde, şu demde. Ki bu âyet hicri onuncu yılda, Veda Hacc'ında Arefe günü olan cuma günü ikindiden sonra, Peygamber Efendimiz Arafat'da "Adba" adındaki kıymetli devesinin üzerinde vakfede iken nazil olmuştu. Devenin kolları vahyin şiddeti ile, üzerinden basan saadet yükünün ağırlığına dayanamayıp çöküvermişti.

Bugün kâfirler sizin dininizden artık ümitlerini kestiler. Bu dini bozmak ve sizi kendilerine çevirmekten veya bu dine karşı size üstün gelmekten ümitlerini kestiler. Şu halde siz o kâfirlerden korkmayın, korkup da yemenizden, içmenizden ve diğer fiil ve hareketlerinizden onlara göz yummayı hatırına getirmeyin, onlardan endişe etmeyin de ancak benden korkun, benden korkun da emirlerimi, yasaklarımı tamamen icra edin ve anlaşılmanızı güzelce yerine getirin, bugün sizin dininizi kemaleine erdirdim, size bütün iman, akaid ve ahîlak kurallarını koydum ve en mükemmel teşri usulü ve ictihat kanunlarını öğrettim, bundan sonra bu ahkâmın, bu helal ve haramın nesholunma (kaldırılma)sı ihtimali kalmadı, ve size nimetimi tamamladım. Tevfik ve hidayete tam saadete eriştim, galip ve muzaffer kıldım. Mekke'yi fethetmeyi ve cahiliye nişanelerini yıkamayı, münrikleri Kabe'ye yaklaşmaktan ve çıplak tavaf etmekten yasaklayarak, siz bugün tam emniyet ve üstünlükle haccı eda etmeyi ve hükümlerini yerine getirdiğiniz şu mesut dünya ulaşmayı nasip ettim.

Mücadelelerinizin meyvelerini toplattırarak, özetle sizi kuvvetli bir güce ve hakim bir devlete mazhar kılip tam mânâsıyla "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz" (Fatiha, 1/4) diyebilen tek sosyal toplum haline getirecek bulundunuzuz şu mukaddes makamda, "Allahım, ben senin emir ve fermanına her zaman uyanım, her zaman itaat ederim. Senin ortağın yoktur. Davetine sadakatle icabet ederim. Şüphesiz hamd de, nimet de, mülk de, sana mahsustur. Emir ve davetine uyanım" diye Allah'ın kelimesini yücelten, sükrünü ilan eden, alınlan akı, gönülleri pak, seçkin ve yüce bir Muhammed ümmeti kıldın da "size olan nimetimi tamamlayayım" (Bakara, 2/150) vaadimi yerine getirdim, ve size din olmak üzere İslâm'ı beğendim, ona razı oldum ki, Allah katında beğenilen din başkası değil, ancak odur. İşte sayılan haramlar, bu en mükemmel din ve bu tam nimet ve bu İslâm cümlesindendir. Şu halde müslümanlar bundan böyle başka talepleri beklemeyerek ve bu haramların kaldırılabilceğini hatıra getirmiyerek bu din gereğini aktiklerini yerine getirmeye özen göstermeye ve ilâhî minetler ile nimetlenmiş olmaya devam etmelidir.

Eser sahipleri (râviler) demislerdir ki, bugünden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) nihayet seksenbir veya sekseniki gün kadar yaşadı ve bundan sonra dini hükümlerde ne bir fazla, ne bir nesh, ne bir tebdil (değiştirme) vaki olmadı. Bununla Hz. Peygamber'e peygamberlik görevinin sonu ve böylece vefatının yaklaştığı haber verilmiş oluyordu.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti okuduğu zaman ashab-ı kiram gerçekten sevinmiş ve pek büyük sevinçler göstermişler ve fakat Hz. Ebu Bekir ağlamıştı. Sorulduğunda: "Bu âyet Resûlullah'ın vefatının yaklaştığını gösteriyor" demiş ve bundan tebliğ vazifesinin sona erdiğini anlamıştı. Ve yine rivayet edildiğine göre aynı mânâyı Hz. Ömer de anlamıştı. Bakara sûresinde açıklandığı üzere en çok tercih edilen rivayete göre "Bir günden korkunuz ki, o gün hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz" (Bakara, 2/281) âyeti de bundan sonra ertesi gün Kurban Bayramının birinci günü imiş ve seksenbir gün sonra Peygamberimizin vefatı vuku bulmuştur. Rivayet edilir ki, Hz. Ömer'in halifelîği zamanında bir gün yahudilerden birisi: "Ey müminlerin emiri, siz kitabınızda okuyorsunuz, bir âyet var; eğer bu, bizim yahudi toplumuna immiş olsaydı, o gün biz bayram yapardık" demiş. "Hangi âyet?" diye sormuş olduğunu söylemiş. Hz. Ömer (r.a.) de: " Biz o günü ve o gün bunun Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nazil olduğu yeri tanırız. Cuma günü Arefe'de bulunuyordunuz" buyurmuş ve o günün bayramımız olduğunu işaret etmiştir. İbnü Abbas'dan da bayram günü ve cuma günü, iki bayramın birleştiği bir günde indi" diye nakledilmiştir. den buraya kadar gelen aziz hitapları haram olan yiyeceklerin beyanı sırasında bir mu'tanza cümlesi siyakında toplanmıştır ki, bunun hikmeti de bu haramların bir zarar ve baskı değil, bir kâmil din ve tam bir nimet cümlesinden olduğunu ve Allah katında hoşnut olunan İslâm dininin sağlam hükümlerinden bulunduğunu ve müslümanların bu çirkinliklere asla tenezzül etmemeleri gerektiğini özellikle anlatmak suretiyle haramı tekit ve ondan çekinmeyi anlatmaktır. Şu halde bunu takip eden bu mu'tanza cümlesine değil, öncesindeki haramlara bağıdır. Fakat bu mu'tanza cümlesinin tekit durumuyla yukarda işaret ettiğimiz üzere bu bağlantıya şöyle bir ifade siyak verilmiş oluyor:

Şimdi müminler bugün bu dini olgunluğa erdiklerinden ve böyle pisliklerden kurtulup temiz ve saf tam bir nimete erdiklerinden dolayı Allah'a teslim olmak ve bağlanmakla hamd ve şükür etsinler, bayram yapınlar ve sakin Allah'a itaatten çıkıp da harama el sürmesinler ve bu haramların helal olabileceğini hatırlama getirmesinler, ancak her kim bir mahmesada yani kann kasiğe geçmiş ölümünden ve ölümün başlamasından korkular bir açık halinde sıkışık durumda olur da, bir günaha meyletmeyerek, yani zaruret miktarını geçmiyerek veya diğer bir caresiz durumda olanın elinden almayarak bunlardan yerse Allah gafurdur, rahimdir, cezalandırmaz. Zaruretle, haram olan şeyleri mubah kılar. Fakat muztar olmak, başkasının hakkını iptal etmez. Nitekim bu mânâ Bakara sûresinde "başkasına saldırmadan ve sınırı aşmadan" (Bakara, 2/173) diye ifade olunmuş idi.

Haram edilen şeylerin bu şekilde açıklanmasından hemen sonra bunların zıddı olan helallerin açıklanması siyakında buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

4- Sana, kendilerine neyin helal kıldığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helal kıldı." Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin), Allah'tan korkun. Muhakkak Allah, hesabı çabuk görendir.

5- Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kıldı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal olduğu gibi, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Ve müminlerden ifteli hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, namuslu bir şekilde mehirlerini ödediğiniz takdirde, size helâldir. Her kim imanı inkâr ederse, ameli boş gitmiş olur ve o, ahirette zarara uğrayanlardandır.

4- Ey Muhammed, ümmetin sana şunu sorarlar veya soruyorlar:

Kendilerine neler helal kıldı? İkrime ve Muhammed b. Ka'b'den nakledildiğine göre Cebrail aleyhisselam: "Biz köpek bulunan eve girmeyiz" demiş olduğuundan dolayı Hz. Peygamber köpeklerin öldürülmesini emretmiş ve Ebu Rafi'i bununla görevlendirmiş. O da Medine'deki köpekleri hep öldürüp Avali'ye (şehrin dışındaki yüksek kısımları) kadar varmış. Bunun üzerine Asım b. Adiy ve Sa'd b. Hayseme ve Uveym b. Sa'd gelmişler: "Bize ne helâl kıldı ey Allah'ın Resulu?" demişler. Resulullah susmuş, sonra bu âyet nazil olmuştu. Hakim Ebu Abdullah "Sahih"inde senediyle rivayet ettiği üzere Ebu Râfi demistir ki: "Resulullah bana köpeklerin öldürülmesini emretti. İnsanlar geldiler: 'Ey Allah'ın Resulü, öldürülmesini emrettiğin bu ümmetten bize ne helal kıldı?' dediler, Allah Teâlâ âyetlerini indirdi." Bundan başka Saïd b. Cübeyr demistir ki, "Adiy b. Hatim ve Zeydülhayl : 'Ey Allah'ın Resulü, biz köpeklerle ve doğanlarla av avlanız, Âli Dir'in ve Âli Ebi Hayyriye'nin köpekleri yaban sığırlarını, yaban eşeklerini ve gevikleri alırlar. Bazısını kesmeye yetişiriz, bazıı da öldürülür kesmeye yetişemeyiz. Halbuki Allah Teâlâ leşi haram kılmıştır. Şu halde bize bunlardan neler helal oluyor?" demişlerdi. Bu âyet bu sebeple indi." Buna göre bu soru istinasına ait, ve cevap da teziye (kesme) nin şer'i mânâsını açıklama ve izah sadedinde gelmiş demek olur ki, söz gelimine çok uygundur. Önceki rivayet, bu âyetlerin inişinin, haram kılma âyetinden önce olduğunu; ikinci rivayet de sonra olduğuuna delalet etmektedir. Bundan sonraki "bugün size helal kıldı", "bugün dininizi ikmal ettim" den başka bir gün olmadığına göre de, bu âyetlerin işleri başka başka olduğunu kabul etmek zor olacaktır. denilen günlerin birbirinden başka günler olmadığı açık ve belli olduğundan, bunlar yalnız Arefe gününü değil, Mâide sûresinin bütün nüzul zamanını kaplayan Muhammed (a.s.)'ın son senesini tek zaman olarak ifade etmekte ve bu şekilde gerek haramın açıklanması ve gerek helalin açıklaması âyetlerinin nüzul tarihi açısından ya hakikaten veya hükmen bitişik ve yakın bulunduklarını anlatmaktadır. "Böyle soruyorlar" diye sorunun vaki oluşunu hikaye değil, " sorarlar" diye olmuş ve mümkünü içine alacak şekilde daha genel bir soru tasavvur edilmesi gerekir. O halde her türlü şüpheyi kaldırmak ve defetmek için:

Ey Muhammed, şöyle söyle: size iyi ve güzel şeyler helal kıldı. Kötü ve çirkin şeyler değil, nitekim "Onlara güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar" (Araf, 7/157) buyurulmuştur. Şu halde İslâm midesine, İslâm sofrasına pis şeyler değil, hoş şeyler konmalıdır. Daha önce de işaret edildiği üzere "tayyib" lugatta "müstelezz" yani hoşlanılan temiz ve hoş şey demektir. Haram olma şüphesi bulunmayan - izin verilen- helale de buna benzeterek "tayyib" denilir. Zira zarar olmamak mânâsında birleşirler. İbnü Cerir, Taberi gibi bazı tefsirciler burada "tayyibat", "helaller" diye tefsir etmişlerse de "helaller helal kıldı" demek tutuk bir ifade olacağından tefsircilerin çoğu ve müctehidler bunun "lezzet ve iştah duyulan temiz ve hoş şeyler" mânâsına yorumlanmasının vacib olduğunu göstermişlerdir. Şu halde mânâ, "Hoşa giden ve iştah hissedilen her temiz şey size helal kıldı" demektir. Fakat bundan herkesin her hoşuna giden şeyin helal olduğunu da sanmamalıdır. Muhakkaktır ki, kötü alışkanlık ile huy ve ahîlak bozulmuş kimselerin zevk ve takdirine itibar yoktur. İbret, selim tabiatıdır. Ve "tayyibat" ancak selim tabiatlı kişilerin tiksinnemeyi hoşlandıkları şeylerdir. Yoksa çok halk ve zorluklar içinde yaşayanlar her çeşit hayvanı hoşlanıp yiyebilirler. Gerçi 'Yerde olanların hepsini sizin için yarattı' âyeti delaletince mubah olmak esastır. Ve bu umûma göre insandan başka her hayvandan, her bitkiden ve her şeyden yemek suretiyle de faydalanmanın mubah olması lazım gelirdi. Fakat "Onlara temiz şeyleri helal, murdar olanları haram kılar." (Araf, 7/157) delaleti üzere bu umûmdan habâs (çirkin ve kötü şeyler) çıkararak helal, tayyibata tahsis edilmiş ve dolayısıyla aslî mubah olmayı kayda bağlamak için, bu büyük bir esas ve genel bir kanun olmuştur ki; helal ve haramın tayininde özel delil bulunmadıkça buna müracaat olunur. Ve çirkin şeyleri ayırt etmeyenlerin zevkine itibar olunmaz. Cahiliye Arapları, yukarda açıklandığı üzere leşi veya leş kabilinden bir hayli şeyleri yedikleri halde, tayibattan olan en'am (hayvanlar) den bazılanı, En'am sûresinde açıklanacağı üzere deve), sâibe (puta adanan deve), vasîle (erkek ve dişi olarak ikiz doğan yavrular), ham (on kere döl alınan deve) adlarıyla kendilerine haram ederler yemezlerdi. Bunların temiz olduğunu hükmettikleri halde bazı vehimlerinden dolayı yemezlerdi. Buna karşı temiz olan her şeyin helal olduğu açıklanmış ve bu hüküm: "De ki: 'Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel nızıkları kim haram etti?' (Araf, 7/32) âyetiyle de tekit edilmiştir ki, sebepler ve nüzul hikmeti yanında bu

âdetin kat'i şekilde kalkması da vardır. Şüphe yok ki, bu "tayyibat" az kara ve deniz hayvanlarından başka, kuşların ve hatta bütün bitkilerin de hoşları dahilidir. Ve sonra helal olan her hayvanın bütün kısımlarının da helal olması gerekemeyeceğini ve kesilmiş olan hayvanların kısımları meyanında bulunan habâis (çirkin şeyler)'in de haram olduğuna işaret etmektedir.

Özete selim tabiatın ve sağlam fitratın hoşlandığı bütün tayyibat (hoş ve güzel şeyler) helal kılındı "Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tutuklarını yiyin..."

CEVÂRIH, "cariha"nın çoğuludur ki, esas olarak "cerh"den alınmış olup, tesir mânâsı düşüncisiyle "kasabe" (kazan) mânâsına isim olmuştur. Şu halde cevârih, kevâşir demektir. Bunun için el, ayak ve ağız gibi yaralama ve kazanma aleti olan organa cevârih denildiği gibi, av tutan yırtıcı hayvanlara ve kuşlara da kavasib ve cevârih denilir ki, burada maksat budur. "Mükellibin", "mükellib'in çoğuludur. Mükellib, teklib eden yani yırtıcı hayvanları ava dadandırıp alıştırarak, avcılık talim edip öğreten demektir ki; bir köpek, sahibi tarafından kıskırtıldığı yere gider, çağınlınca gelir, avı tutunca habseder yemez, sahibi almak isteyince kaçmaz, zorlayınca dinler ve bunu en az üç kere yapmış âdet edinirse öğrenmiş sayılır. Ahmed b. Hanbel ikiyi, Hasenü'l-Basri biri yeterli görmüştür. Bu öğretime teklib denilmesi tağlib yoluylaadır. Zira çoğunlukla öğretilen köpeklerdir. Bununla beraber her yırtıcı hayvana da köpek (kelb) denir. Nitekim Ebu Leheb'in oğlu Utbe, Şam seferine giderken Resulullah: "Allah'ım buna kellelerinden bir kelbi musallat et" diye dua etmiş, Utbe'yi de yolda arslan yemişi idi. Bunun için bu eğitimin bilinen köpeğe mahsus olduğu sanılmamalıdır. Şu halde mânâ şudur: Bir de kelb ve diğer yırtıcılar meyanından ava alıştırarak Allah'ın size öğrettiği anlayışlardan eğitim yaptırarak öğrettiğini eğitilmiş avcı hayvanları helal kılındı. Şu halde bunlardan bu şekilde faydalanır, besler, alır satarsınız. Fakat yemeye gelince kendilerini değil. Size imsak ettikleri, tutuverdikleri avlardan yiyiniz. Dikkat edilmesi gerekir ki, değil, dir. Tutuklarının hepsini değil; bir kısmını, güzel kısımlarını yiyiniz. Sonra mutlak "yakaladıkları" değil, "size tutuverdikleri" dir. Yani kendilerine değil, size tutuverdıklarını yiyiniz. Şu halde bir köpek eğitilmiş olursa ve avcı tarafından sevk edilir ve bir avı tutar, yaralar, öldürür de avcı ona ölmüş olduğu halde yetiştirse helaldir. Eğitilmiş yırtıcının yaralaması, boğazlama yerine geçen bir kesmedir. O, onun bir aletidir. Diğer parçalayıcılar ve aynı şekilde ok, mızrak, tûfek de böyledir. Muhakkak diriyeiken yetişilip boğazlanması şart değildir Zira o zaman eğitilmiş ile eğitilmemiş farkı yoktur. Fakat cevârih (yaralayıcılar) kavramı gereğince yaralama gereklidir. Yaralamadan boğaz veya çarpma da öldürürse bazılan, "size yakaladıklarından", zahiri olarak mutlakdır, diyerek yine yenir demişse de, doğrusu bunun boğulmuş veya vurulmuş öldürülmüş olandan farkı yoktur, aynı mânâyâ dahildir, yenmez. Sonra eğitilmiş köpek, yaralamış ve öldürmüş olmakla beraber, biraz da yemiş bulunursa bu da yenmez. Çünkü o onu kendisine tutmuş demektir. "Size tuttukları" değildir. Bununla beraber Selman-ı Farisî'den, Sa'd b. Ebi Vakkas'dan, İbnü Ömer'den, Ebu Hüreyre'den yenir diye rivayet de edilmiştir. Malik ve Evzâi yenir demişlerdir. Ancak bu meselede köpek ile kuş ayrılmıştır. Ve kuşun yemiş olmasının helal olmasına engel olmayacağı gösterilmiştir ki, Hanefî mezhebi bunu kabullemmiştir.

Bu şekilde bunların tutuklarından yiyin, ve üstüne Allah'ın ismini anın. Yani köpeği ve kuşu salarken "besmele çekin" ve her halde Allah hesabı süratlı olduğundan emirlerine karşı gelmekten sakının.

5- "Bugün sizin dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım" diye tekit ve belgelendiği gibi yine aynı mânâ ile helallerin vurgulanması ve ondan sonra genellemesi dolayısıyla buyruluyor ki: Bugün size bütün tayyibat, her çeşit hoş nimetler helal kılındı. Bir de kitap ehlinin yiyeceği, yani gerek bu tayyibattan kestikleri ve avladıkları ve gerek ekme ve diğerleri gibi yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Yani yedirir ve satabilirsiniz. "Taam"dan maksadın ne olduğu hakkında üç görüş vardır: Birincisi, kurbanlık demektir. İkincisi, ekme ve meyve gibi kesilmeye muhtaç olmayandır ki, Zeydiyye imamlarından nakledilen budur. Üçüncüsü, kurbanlıklar ve diğer her çeşit yiyeceği içine alır. Çoğunluk birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü kurbanlıktan başkasının yiyecek olmasında sahibine tahsis yoktur. Kurbanlık ise kesicinin fiiliyle yiyecek olabilir. Ve bunun için kitap ehline bağlanmasının bir mânâsı vardır.

Ahkâm-ı Kur'an'da Ebu Bekir er-Râzî der ki: "İbnü Abbas'tan, Ebu'd-Derdâ'dan, Hasen ve Mücahid, İbrahim, Katâde ve Süddî'den rivayet edilmiştir ki den maksad kurbanlıklardır. Gerçekte görünen de bunu gerektirir. Gerçi yiyecek lafzını genel mânâda kullansak, gerek kurbanlıklarını ve gerek diğer yiyeceklerini içine alır. Fakat daha açık olan özellikle kurbanlıklar kastedilmektedir. Çünkü ekme, zeytin yağı ve diğer yiyeceklerin hükmü, onu imal edenlerin özellikleriyle aylık arzetmez. Bunlarda mecusi veya kitabî (semavî bir kitaba inanan kişi)'nin farkı olmadığından kimsenin şüphesi yoktur. Haramlarda söylendiği üzere kesilmeden ölenleri de gerek müslüman ve gerek kitabî ve gerek mecusi ve diğer her kim tarafından öldürülmüş olursa olsun haram olduğunda müslümanların ihtilâfı yoktur. Şu halde diye özellikle kitap ehlinin yiyeceğinin mübah sayılmasındaki maksadı, bilhassa dinlerin değişmesi ile hükmü değişen kurbanlıklara yorumlamak vacib olur. Yani açıklamanın faydası, özellikle kurbanlıklar itibarıyla ortadadır. Belli ki kitap verileren, kitabı olmayanlardan ihtirazdır (yani onları hükmün dışında bırakmaktır). Halbuki yiyecek hususunda kitap ehli ile diğerlerinin farkı ancak kurbanlıklar ve av meselelerindedir. Kitap ehlinin leşine, domuz etine ve sarabına varncaya kadar her yiyeceği helal olmadığı, haram edilenlerden bulunduğu gibi, kitabî olmayanların her yiyeceğinin haram olmadığı da bilinmektedir. Şu halde kitap ehlini seçerek diğerlerinden ayıran bu özel muhaleğin faydası ancak kurbanlıklarda açıktır. Demek ki yiyecek güzel ve temiz şeylerden olmak şartıyla genel mânâsı üzere bırakılsa da, bakış açısı ve beyanın hedefi, özellikle kitap ehlinin kestikleri ve avladıklarının helal olduğunu göstermek ve bu şekilde kesmek için diyanet, yani müslüman veya kitap ehli olmak şart olduğunu anlatmaktadır. Bununla beraber "kendilerine kitap verilenlerin kurbanlığı" denilmiş olsaydı, o zaman diğer yiyeceklerin haram olması, şüphesi ortaya çıkacak ve karşılıklı yiyecek yedirmenin caiz olacağı anlaşılamayacaktır. Bunun için yine "yiyecek" kelimesini, güzel ve hoş, temiz şeylerden olmalı şartıyla kurbanlıklar ve diğerlerinden daha genel olmak üzere, asıl mânâsıyla düşünmek ve ancak kitap ehlinin diğerlerinden farkının, kurbanlıklar itibarıyla olduğunu da mâsîkaleh (sözün kendisi için getirildiği şey) olarak anlamak, yani kurbanlıkların helal olmasını ibarenin delaletiyle, diğerlerinin helal oluşunu da işaretin delaletiyle almak gerekecektir. Ve bundan dolayıdır ki, Ebu Bekir Râzî kurbanlıklar hakkında "azher: daha açık" deyimini kullanmıştır. Şunu da unutmamak gerekir ki "Allah'tan başkası için kesilen" mutlak şekilde haram idi. Kitap ehli ise görünüşte tevhid (Allah'ı her kabul ettiklerini) iddia ettiklerinden dolayı görünüş durumlarına bakarak kurbanlıklarında Allah'tan başkasının adını ilan etmezler demektir. Şu halde bir yahudi veya hristiyanın kestiğini acaba ne ad ile kesti diye araştırmaya kalkışamayarak ve dış görünüşleriyle yetinerek yemek caizdir. Fakat bir hristiyanın, mesela bir koyunu keserken veya ava köpeğini salarken "Mesih'in adına" dediğini bizzat duyan bir müslümanın da o koyundan veya avdan yemesi caiz olmaz. Çünkü bunun "Allah'dan başkası için kesilen" olduğu şüphesiz bir şekilde malumu olmuştur. Kitap ehlinin dış görünüşüyle yetinmek caiz olunca, müslümanlık iddiasında bulunan herhangi bir kimsenin de dış görünüşüyle yetinmenin caiz olacağına ve dolayısıyla gerek ehl-i sünnet olsun ve gerek olmasın İslâm'a ait mezheplerden hepsinin kurbanlığının helal olduğunda şüphe yoktur. Meğer ki -Allah korusun- dinden dönmüş olsun. Çünkü mürted (dinden dönen), kitap ehline da katılsa kestiği asla yenmez.

Yiyecek çeşidinden olan bu temiz ve hoş şeylerden başka müminlerden muhsane olanları, yani hür ve namuslu müslüman kadınlar ve kızlar, bunlardan başka kitap ehlinin olan muhsaneler, yani hür ve namuslu kadınlar ve kızlar da ihсан ederek yani namuslu bir şekilde nikahınız altına alarak ne metres tutmakla ağıktan ne de dost tutmak suretiyle gizlice zina etmiyerek ücretleri olan mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde

sizin için helaldirler.

Görülüyor ki, yiyecek hususunda iki taraftan izin verilmiş, müslümanlara hem kitap ehlinin yiyeceklerini yemek, hem de kitap ehline müslüman yemeğini yedirmek suretiyle karşılıklı alış veriş helal kılınmış, fakat nikah hususunda bu helal olma bir taraf tahsis edilmiş, yalnız müslümanların kitap ehlinen namus dairesinde nikah ile kadın almanın helal kılınmış ve bununla daha önce Bakara sûresinde geçen "İman etmedikçe müşrik kadınları nikahlamayın" (Bakara, 2/221) yasaklaması, kitap ehli kadınlar hakkında kaldırılmış ve karşılıklı olarak müslüman kadınların kitap ehliyle evlenmelerine asla izin verilmemiş, bu cihet aslı ve geçmişteki haramlığı üzerine bâki kılınmıştır.

İlk önce "O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı" (Bakara, 2/29) âyetinde açıkladığı üzere, insana ait nefis ve ırz meselelerinde mübah olmak değil, haram olmak esastır. İkinci olarak bu aslı ve ezeli haramlık "Allah'a ortak koşan erkekler de inanıncaya kadar, onlarla (kadınlarını) evlendirmeyin" (Bakara, 2/221) yasaklaması ile tekit edilmiş ve açıklanmıştır. Üçüncü olarak Nisa sûresinde "Allah, müminlere karşı kâfirlere asla wol vermemektedir." (Nisa, 4/141) ile bu haramlık ve yasaklama daha genel şekilde açıklanmıştır da. Dördüncü olarak bütün helallerin özetlenip açıkladığı bu âyette, yiyecek her iki taraftan incelenerek nikah için de bu beyan sergisi açılmış olduğu halde, kitap ehlinen kadın almanın müslümanlara helal oluşu açıklanmış ve tersinden sükut edilmiştir ki, bunda zaruret beyanı denilen bir kasr (tahsis) vardır . Ve bu şekilde müslüman kadınlarının kitap ehli ile evlendirilmesinin asla bahis konusu olmayacağı hatırlatılmış, aslı ve geçmişteki haramlığı üçüncü defa olarak anlatılmış ve belgelennmiştir. Çok açık olan ve asr-ı saadetten beri ümmetin ittifakı ile de bilinen bu meseleyi hatırlatmamıza sebep zamanımızda İslâmî delilleri bilmeyen bazı cahillerin Kur'an'da buna dair bir nass (dini delil) bulunup bulunmadığını sormaları olmuştur. Halbuki bu gibi, haramlık asıl olan meselelerde, izin verilmemiş olması yeterli bir delildir. Şu halde bu gibiler hakkında yasaklama var mı diye değil, izin var mı diye sormak lazım gelir.

Burada gerek yiyecek ve gerek nikah bölümlerindeki kitap verileren, kitap ehli olan yahudi ve hristiyanlardır. Hz. Ali (r.a.) Arap hristiyanlarından Beni Tağlib hakkında: "Bunları hristiyanlıktan, şarap içmekten başka bir şey anlamamışlar. Ve şu halde hristiyan hükümlere dahil değildirler" demis. İmam Safî de bunu tercih etmiş ise de çoğunluk ve Hanefî imamları, kitabın zahirine göre bütün Arap hristiyanlarının kestiklerinde de bir mahzur yoktur, demişlerdir. Ancak İbnü Abbas nikah bölümünde kitap ehlinen maksadın harbî (düşman ülkesinde) olmayanlar olduğunu ve dolayısıyla harbî olan yahudi ve hristiyan kadınlarını nikah etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Fakat bunda da âlimlerin çoğunluğu âyetin mutlak olmak üzere harbî ve zimmi düşman ülkelerdeki de, İslâm devleti tebasındaki yahudi ve hristiyanlara da içine aldığı ve bu bakımdan harbî olan kitap ehlinen kadın almanın haram değil, bir zaruret bulunmadıkça nihayet mekruh olduğuunu söylemişlerdir.

Kitap ehlinen başkasına gelince: Bunlardan mecusiler hakkında Resullullah: "Mecusilere kitap ehli muamelesi yapınız, fakat kadınlarını nikah etmemek ve kestiklerini yememek şartıyla" buyumuştur.

Bununla beraber dünyada kitap ehline yiyecek ve kadın yönüyle verilen bu özelliklerden dolayı ahiret açısından da böyle sanılmıştır. Çünkü, her kim bu imana yani en müekemmel dine ve İslâm şariatına küfrederse bütün amelı tutulur, Ve ahirette zarar edenlerden olur. Şu halde bunların yiyeceklerini yerken veya kadınlarını alırken iman bozmaktan, dinden dönme tehlikesine düşmekten son derece çekinmelidir. Ve bundan dolayıdır ki, düşman ülkesinde yaşayan bir kadını nikah mekruhtur. "Sizin hoşunuza gitsse, de inanan bir canıye, Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır." (Bakara, 2/221).

İlâhî anlaşma ve akidlerden helal ve haram hükümlerinin açıklanması sırasında dinin kemale erdirilmesi ve nimetin tamamlanması ile Allah'ın ahdinin (vaadinin) yerine getirilmiş olduğu anlatıldıktan ve bu cümleden olmak üzere dünya hayatının maksatlarından olan sofranın güzel ve temiz şeyleri, Nisâ sûresinin "Size helal olan kadınlardan alın" (Nisâ, 4/3) kavramını açıklayarak temiz ve güzel şeyleri aile ile birleştirerek müslüman toplumuna sunulduktan ve nihayet bundan böyle anlaşmayı yerine getirme hükmünün tamamen kulluk görevine yöndeldiği, bunun da iman akdi ile İslâm'a ait hükümleri yerine getirmeye bağlı olduğu işaret edildiikten ve bu dünyanın bir de ahireti bulunduğuna hatırlatıldıktan sonra "İyi kadınlar, iyi erkekler" (Nur, 24/26) âyetinin delaleti üzere ahirete ait nimetleri kemale erdirmek için, bu en müekemmel dinin imandan sonra kulluk anahtarı olan temizlik emrinden başlamakla kulluk akdini belgelemek için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

6 - Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirsekler kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin. Hasta iseniz, yahut yolculukta iseniz, yahut biriniz abdest bozmaktan gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin. Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor.

7- Allah'ın, üzerinizdeki nimetini ve "İştittik, itaat ettik" dediğinizde sizden aldığı ve kendisiyle sizi bağladığı ahdini hatırlayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah göğüslerin özünü çok iyi bilir.

6- Bu âyette, teyemmüm âyeti denilmiştir ki, Buhari ve Müslim'de Hz. Aişe'den rivayet edildiği üzere, adı geçenin gerdanlığının düştüğü seferde geceleyn susuz bir yerde kalınıp abdest almak mümkün olmadığından dolayı nazil olmuş ve bu gibi durumlarda abdest yerine teyemmümü emretmiştir. Gerçi bu âyet, ilk önce abdestin farzlarını tesbit etmekte ve böylece aynı zamanda bir "abdest âyeti" olduğu muhakkak bulunmakta ise de, abdest başlangıçta bu âyet ile meşru kılınmış olmayıp, za Mekke'de namazla beraber farz kılınmış ve hatta İslâm'da hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamış olduğu bilindiğinden, bununla abdestin farz oluşu doğrudan doğruya değil, taharet (temizlik) hükümlerini çıkarmada esas alınmak üzere, takrir yoluyla tesbit edilmiş ve bunun ismi abdestten çok teyemmüme dayandırılmıştı. Sahabeden Alkame b. el-Feğra (r.a.) demiştir ki: "Bu âyeti ininceye kadar Resullullah su dökmüş (küçük abdestini yapmış) olursa, abdest almadıkça ne konuşur, ne de selam alırdı. Biz söyleriz, o söylemez, biz selam veririz, o vermez ve almazdı." Yani Ebu Hayyan'ın da naklettiği üzere Resullullah, bu âyetten önce abdestsiz bir iş yapmak şöyle dursun, söz bile söylemezdi. Şu halde bunun inişi abdestin her işi için değil, namaz için farzolduğunu açıklamakla Resullullah'a bir ruhsat ifade etmiştir. Anılan sefer, ifk (iftira) kıssasının ortaya çıktığı Beni Mustalik Gazvesi olduğuna, bunun da hicri altıncı nesre saban ayında Hudeybiye seferinden önce vuku bulunduğu göre bu âyet, Mâide sûresinin ilk inen âyetlerinden ve hatta bu sûrenin Hudeybiye'den sonra inmiş olduğu söylendiğine göre inişinin başlangıcı olan ilk âyeti demek olur. Fakat unutmamak gerekir ki, Nisâ sûresinde "Ey iman edenler, siz sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın" (Nisa", 4/43) âyetinde de geçmiştir.

KİRÂ'ET: İbnü Kesir, Ebu Amr, Asım'dan Ebu Bekir Şu'be, Hamze, Ebu Cafer, Halef'ül-Âşir kırâetlerinde (= lâm) cer ile esre şeklinde; geri kalanlarda yani Nâfi, İbnü Âmir, Asım'dan Hafz, Kısai, Yakub kırâetlerinde nasb ile üstün şeklinde okunur. Nasb (üstün), ayaklarını, yüz ve el gibi "yıkayın" emrine bağlanmasında, cerr (esre) de "meshedin" hükmüne bağlanmasında açıktır. Ve bu iki kırâetin birbirine uyumu açısından bir mezheb ihtilâfi ortaya çıkmıştır. Zira birine göre ayakları yıkanacak, diğerine göre de mesh ile yetinilebilecek görünüyor. Bunun en güzel en doğru çözüm şekli, gıplak ayakların yıkanması, meşhur sünnet ile sabit olduğu üzere abdestle gıylımış mest ve fotin üzerine de meshedilmesidir. Ehl-i sünnetin çoğunluğunun mezhebi budur. "Kaffâli Tefsir"nde, sahabeden yalnız İbnü Abbas ve Enes b. Malik, tabiinden İkrime ve Sa'bi ve Ebu Cafer Muhammed b. Aliyyi'l-Bâkır'dan, "ayaklarda abdestin farzı, mesh" olduğu nakledilmiştir

ki, Şia'dan İmamiyye'nin mezhebi budur. Bütün fakihlerin çoğunluğu ve tefsirciler ise, "ayaklarda abdestin farzı, yıkamak" olduğunu beyan etmişlerdir. Zahirîye'nin başkanı olan Davud-ı İsfahânî de: "Her ikisinin cem'i (toplanması) vacib" olduğunu söylemiştir ki, bu da Zeydiye imamlarından Nasır Lihakk'ın görüşüdür. Hasenülî-Basrî ile Muhammed b. Cerir et-Taberî de mükellefin, meshetme ile yıkama arasında serbest olduğunu söylemişlerdir. Bunların tartışması fıkıh kitaplarında genişçe yapılmıştır. Burada ancak şu kadar söyleye-lim ki, çıplak ayaklara meshetmeyi caiz görmek âyetin sonunda "sizi temizlemek istiyor" diye açıklanan temizlik hikmetine kesin olarak aykırı bulunduğu ve hele yıkanmamış kirli ayaklarla camilere girmenin, temizlik şöyle dursun, normal temizlik ile bile uyuşmasının mümkün olmadığı ortadadır. Nitekim ayakların güzelle yıkanamış ve ökszelere biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında Resulullah "Vay şu öksçlerin atesten haline" buyurmuş ve tekrar yıkamasını emretmiştir. Bir de maksat mesh olsaydı ki sadece demek yeterli olur. "Topuklara kadar" kaydına hiç de gerek kalmazdı. Bu da farzın esasının yıkamak olduğuna ve meshin buna dayanması lazım geldiğine işaret eder. Kısaca ayaklar hakkında yıkamak emri muhkem, mesh emri mücmeldir ve yüksek sünnet ile açıklanmıştır. tıpkı Nisâ süresindeki gibi de okunmuştur. (Nisâ, 4/43 âyetine bkz.)

Ey iman edenler! Malum ya, imandan sonra ilk vazife namazdır. Siz namaza kalktığınız, yani namaza kalkmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yakıyınız ve bağlanınıza meshediniz, iki topuğa kadar ayaklarınızı da. Yani ayaklarınızı da yakıyınız, yahut mesli ise meshediniz. Bu temizlikler yapılmadan namaz, namaz olmaz. "Allah, taharetsiz hiçbir namazı kabul etmez". Buna "tuhûr: temizlik" ve "vudu: abdest" denilir ve işte abdestin farzı bunlardır. Ve görülüyorki, bu da dört şeyden, ibarettir: Üç yıkama, bir mesh. İmam Şafil, bunların tertibi de dahil olmak ve bir de niyetisz ibadet olamayacağı düşüncesiyle niyet de hesaba katılmak üzere altı; Ahmed b. Hanbel hazretleri de yüzde ağır ve bunun içlerinin de dahil olduğu düşüncesiyle mazmaza (ağıza su verme) ve istınşak (buruna su vermey)i de katıp sekiz saymıştır. Hanefilerde ise niyet, tertip, ağır ve buruna su vermek sünettir. Ve abdestin daha birtakım sünnetleri ve edebeleri vardır ki, bunları tamamlayıcdır. Hepsinin başında besmele vardır. Âyetin zahirine bakınca, her namaza kalkarken ayrıca bir abdest almak gerekir gibi görünür. Bunun için Zâhirîler, her namaz için ayrıca bir abdestin farz olduğunu söylemişlerdir. Çoğunlukla Peygamberimizin ve Raşid Halifelerin böyle yaptıkları da muhakkaktır. Fakat bunlar farz değil, sünnettir. Çünkü Mekke'nin fethi günü Peygamberimiz, beş vakit namazı bir abdest ile kılımsı, Hz. Ömer de: "Ey Allah'ın Resulü, bundan önce yapmadığın bir şey yaptın" demiş, cevabında "Bilerek yaptım ey Ömer" buyurulmuş olduğu da rivayet olarak sabittir ki, bu isteyerek yapma ile cevaz (izin) gösterilmiştir. Sonra âyetin tamamıyla zahirine bakılacak olursa, abdestin ancak namaza kalkıldık zaman alınabilmesi gerekecek ve dolayısıyla otururken abdest alıp da, namaza kalkmak da yeterli olmayacaktır. Bunu ise Zâhiriyye de söylememiştir. Demek olur ki, bu noktada âyetin zahiri kastedilmediği ittifakla sabit olduğundan gerek halin delaleti ve gerek teyemmüm fıkralından hades (küçük veya büyük abdessizlik)in açıklanması karineleriyle âyetin mutlak oluşu ya hitabin abdesti olmayanlara tahsis edilmesi veya yani "abdestizin olmadığı halde namaza kalktığınız zaman" mânâsıyla kayıtlardan tefsir edilmesi gerekir. Ve o halde abdestin vücubunun sebebi, mutlak namazı irade etmek değil, abdestsizlik şartıyla namazı irade etme demek olur ki, çoğunluğu görüşü de budur. Sonra dikkate şaaydır ki, "başlarınızı meshediniz" değil, "ba" ile buyurulmuştur. Bu ise "başınızla meshediniz" demek gibidir. Nasıl ki "mendile sildim" demekle "mendil ile sildim" demek arasında fark vardır. Burada meshin başa yapılacağı ve başın mesh aleti olamayacağı açık olduğu halde, (= ba)'nın getirilmesi bir alet mânâsına işaret, bu ise örf bakımından bir elden ibaret olmakla, bu ifade şeklinden ve bir de "nasiye" hadisinden Hanefî imamları, "Elinizi ölçü tutarak elinizle başınıza meshediniz" mânâsı anlaşıldığını göstermişler ve meshin farzı, "cüz'î bir harekette tam bir el mikdan, diğer deyimle nasiye mikdan, diğer deyişle dörtte biri" olduğunu ve tamamını meshin sünnet olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel tamamına meshin farz olduğunu, İmam Şafil de bir parmak dokunmanın yeterli bulunduğunu söylemiştir.

YIKAMANIN MAHİYETİ: Suyu âzânın üzerinden tamamen akıtmaktır. Öğmek şart değildir. Şu halde su damlamadıkça yıkama denmez. Abdest, hadesten taharet yani itibar ve görülmeyen bir kirlilikten temizlik olduğu için bununla necaset (maddî pislik)ten temizlenmek için olan yıkamayı birbirine karıştırmamalıdır. Necasetten temizlenmede, pislik iyice kayboluncaya kadar yıkamak ve gereğine göre öğmek veya silmek gerekli ise de abdestte bu gibi temizliğe engel olan kir ve pislikler daha önce kaldırılmış olacağından görünmeyen hadesi kaldırmak için bir defa yıkamak yeterli olabilir, farzı bu kadardır. Çünkü emir, tekrarı gerektirmez, fakat iki defa daha iyi olur. Ve üç defa tekrar sünnettir, öğmek da sünnettir. Ancak İmam Malik, öğmek farzdır demiştir.

MESH: Esasen bir şeye dokunmak ve örtfe el sürmektir. Dinen de farzı, dokunmaktır. Şu halde başa meshetmek, taze, kullanılmamış bir şeyliğin istenen mikdara isabet etmesi demektir. Bundan tekrar sünnet değildir. Fakat hafifçe bir saç düzeltmek olabilir.

İşte namazın şartlarından biri böyle abdesttir. fakat bunun yeterli olması, cünüp olmadıkça takdirdir. Ve eğer cünüp iseniz, yani rüyada veya uyanırken fışkıracak meninin inzal (inme)i ve inzal olmasa (inmese) bile iltikâi hitaneyn (erkek ve kadının sünnette kesilen yerleri, yani tenasül uzuvlarının birleşmesi) olmuş ise iyice temizleniniz kendinizi baştan tımağa tamamen yakıyıp temizleyiniz, guslediniz ki Nisâ süresinde "gusledinceye kadar" (Nisâ', 4/43) diye "iğtisâl" (gusletme) ile tabir edilmiştir. Burada tekellül (zahmet verici, zorlayıcı) şaşıyelse "tetahhür" denilmez ve gusletmede mübalağa edilmesinin gereği gösterilmiştir. Bunun için zorluğa varmamak üzere mümkün olan her taraf yıkanmalı ve hatta ağır burun içleri bile yıkanmalıdır. Abdestte sünnet olan ağız çalkama ve buruna su çekme gusûlde farzdır.

Fakat bu gusûl ve o abdest mazeret bulunmadıkça takdirdedir. Ve eğer hasta olur, veya seferde bulunur, veya herhangi biriniz helâdan gelir, veya kadına dokunursunuz da bir su bulamazsanız, yani ya gerekli araştırmadan sonra gerçekten bulamaz veya hastalık veya sefer aramaya engel veya kullanmaya engel olduğundan dolayı arama veya kullanmaya güç ve çare bulamazsanız, o zaman abdest veya gusûl yerine hoş ve temiz bir toprakla teyemmüm ediniz. Niyet ediniz de o topraktan yüzleriniz ve kollanıza meshediniz. Hastalık ve yolculuk kayıtları, suyu bulmaya veya kullanmaya engel olan özürleri; heladan gelmek veya kadına dokunmak da abdesti veya gusûl gerektiren sebepleri; suyu bulamamak da bunların yerine teyemmümün sıhhatinin şartını göstermektedir. Açıktr ki, heladan gelmek, bedenden bir necasetin kıymasından kinayedir ki, dilimizde abdest bozmak denilir. Hanefilerce durum böyledir. Fakat İmam Şafil sebileyyn (ıdrar ve dışkı yolları) dan gıkması demiş, İmam Malik de iki yol (ıdrar ve dışkı yolları)ndan gıkması alışılmış olan pislikten demiştir.

(Nisâ 4/43. âyetinde teyemmümün, saâidin mânâları ve daha bazı izahlar geçmiş olduğundan oraya bakınız.) Burada fazla olarak kaydı zikredilmiş ve bu şekilde teyemmümde yalnız kasd ve niyet ile mesh yeterli olmayıp temiz toprağa dokunmak da gerektiği işaret edilmiştir. 'in ibtida veya teb'îz olması ihtimali vardır. İbtida olduğuna göre elin temiz toprağa dokunması yeterlidir. Teb'îz olduğuna göre de muhakkak elden yüze ve kollara da biraz bir şey sürülmesi lazım gelir. Birincisi Hanefî mezhebinin, ikincisi de Şafil mezhebinin görüşüdür. Taşa, mermere ve madene teyemmüm caiz olup olmayacağı hakkındaki ihtilafın kaynağı budur. İbtida olması ruhsat, teb'îz olması ihtiyattır.

Şimdi sakin "bu külfetler, zahmetler nedir?" demeyiniz. Bu taharet (temizlik) veya teyemmüm emirleriyle Allah'ın isteği size bir baskı yapmak sıkıntı ve zahmete koşmak değil, fakat o sizi tatih etmek, maddî manevî, görünür görünmez pisliklerden ve günahlardan temizlemek ve size nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz, dışınız ve içiniz temizlenip nimetin zevkini tadasınız, nimet vereni ve nimet verenin hakkını göresiniz. Şu halde dinde güçlük çıkama yoktur. Dine ait teklifleri külfet ve zahmet değil, bir nimet tanımalıdır. Abdestin, gusûln, teyemmümün hikmeti, maddî paklık ve manevî temizliktir. Güzel ve temiz şeyler, temiz kişiler için olduğundan temizlik, nimet ve

saadetin tamamlanmasına sebeptir. Bu da şükretmeye sebeptir. Şükür de: "Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım". (İbrahim, 14/7) âyeti gereğince nimet ve saadetin artmasına sebeptir. Bu şekilde tamamın üstünde nimet ve saadet sonsuz bir artma ile cereyan edip gidecek demektir. Yukarda "size nimetimi tamamladım" buyurulduğu halde, ondan sonra burada "size olan nimetini tamamlamak için" buyurulması, daha doğrusu inişte önceliki bulunan bu âyetin, bu vehile tertipte geriye bırakılmayı gösterir ki, orada nimeti tamamlamak, ızaî ve dünyaya ait bir tamamlamadır. Burada daha tamamlanması vaad olunan nimet de ebedî ve sonsuz olan ahirete ait nimettir. Bu sebeple bunda "Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir" (Al-i İmran, 3/185), "O günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastaman verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir" (Bakara, 2/281) kavramlarına işaret vardır. Nihayet burada şu da anlaşıyor ki, nimet ve saadetin en büyüğü şükran (teşekkür etme, iyilik bilme) dir. Ve en mesut kimseler teşekkür hissi ile dolu olanlardır. Ve Allah'ın nzasına erme zevki bunun içindedir. (Fatiha süresinde ye bkz.)

7-Özetle, nimetin artması şükür ile, şükür de nimeti unutmamakla ayakta duracağından bu temizlikleri yapınız ve Allah'ın size olan nimetini ve özellikle İslâm nimetini unutmayınız, zikir ve fikrinizden çıkamayınız, daima anmakla şükrediniz ki, namaz bu şükür cümlesindendir. Ve o misakı anıp İfa ediniz ki, Allah onunla sizi "İstittik ve itaat ettik" dediğiniz zaman belgelemiş, sağlamlaştırmıştı. Burada Bakara süresinin sonundaki: "İstittik, itaat ettik! Rabbimiz, bizi bağışlamayı dileriz! Dönüş sanadır" (Bakara, 2/285) iman ve belgelemelerine bir işaret bulunduğu açıktır. Bu misaktan maksat, Akabe gecesinde ve Beyatu'r-Rıdvân'da vaki olan misak (anlaşma) olduğu ve Peygamberimiz ile olan bu misakın Allah'a isnad edilmesi "Muhakkak ki sana beyat edenler, söz verenerler, gerçekte Allah'a beyat etmekte'dirler." (Feth, 48/10) âyetinin delaletine dayanmış bulunduğu da söylenmiş ise de, bunun âlemin yaratılması ve Âdem'in hilkatı konularının içinde olup, Fatiha'da "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz" (Fatiha, 1/4) diye aktedilen ve sonra ağır ağır bütün müslümanların Peygamber'e kolay ve zor, sevinç ve keder, bütün durumlarda işitmek ve itaat etmek esası üzere iman, ittiba ve bey'atlarıyla belgelenen ve dolayısıyla bütün anlaşmaları içine alan ezeli ahd olması daha açık ve daha tercih olunandır. Mücahid, bu misakdan maksad, A'raf süresinin 172. âyetinde açıklanan "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Evet" dediler" (A'raf, 7/172) anlaşması olduğunu; Süddî de, Allah Teâlâ'nın tevhid ve şeriatler hakkında tayin etmiş olduğu akfı ve şer'î deliller olduğunu söylemiş ve ilm-i kelâmıların çoğunluğu bunu tercih etmişlerdir ki, bunların hepsi aynı yoruma dönüşürler. Çünkü asıl misak birdir. Fazlalaşan bunun çeşitli şekilde belgelenmesidir. Bu hatırlatmanın özeti, "sözleşmeleri yerine getirin" gereğinin kabulü geçmiş olduğuna hatırlatmakla yerine getirilmesi belgelemektir. Şu halde mânâ şöyle demek olur:

Yaratılışınızın bütün geçmiş safhalarında ve mutlak acizliğinizin hüküm sürdüğü varlığınıza ait devrelerinizde, fitrat olarak bağlanmış olduğunuz ve sonra ihtiyaçlarınızın sıkıştırdığı, emellerinizin kaynaştığı şuurlu demlerinizde akıl ve fikrinizle samimi kalbinizden kopan yalvarmalarınızla "İstittik ve itaat ettik" diye kuvvetli sözleşmelerle belgelediğiniz o kulluk sözünü, semelerinizi vermeye, nimetlerine emmeye bağladığınız genişlik günlerinde ve başanlı olduğunuz sırada unuttuvermeyiniz de, o İslâm nimetini ve iman hıdayetini teşekkür zevkiyle anıp, akıtlarınızı tamamen yerine getirin, ve Allah'dan korkunuz da, bunları unutup nankörlük etmeyiniz, kalbinizi bozmayınız, Çünkü "Allah sinelerinizde gizlenen en gizli şeyleri bilir." Şu halde yalnız cisim ve görünüğe ilgili temizlik ile değil, hem dısmânî, hem rûhânî, hem zahîrî, hem batınî tam bir temizlik ile temiz ve pak olarak olgun bir kullukla Allah'ın huzuruna geliniz ve nimetin tamamına erip şükrediniz.

Meâl-i Şerifi

8- Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevketmesin. Adaleti olun, çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

9- Allah, iman edenlere ve salih amel işleyenlere şöyle vaad etmiştir: Onlar için mağîret ve büyük bir mükafat vardır.

10- İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, cehennemliktirler.

8-9-10-Tevhid dininin ahlâkî gayesini, sosyal ve siyasî hikmetini özetleyen bu âyetin benzeri Nisâ süresinde geçmiş idi. Fakat orada "Adaleti tam yerine getirerek, Allah için şahidler olun" (Nisâ, 4/135), burada ise "Allah için hakkı ayakta tutanlar olun." buyurulmuştur. Gerçi iki mânânın birbirini gerektirmiş olduğunda şüphe yoktur. Elbette adaletle ayakta duran, Allah için ayakta ; Allah için ayakta olan da adaletle şahitlik eden olur. Şu halde ifade sırf kelâmda bir sanat gösterme ve çeşitlenmeden ibaret sanılabilir. Fakat dikkat edillirse anlaşılır ki, orada asıl maksad, Tu'me olayında olduğu gibi sevgi ve iltimas yerlerinde adalet ve hakkâniyeti gözetmek, kendisi ve sevdiği yakınları aleyhinde bile olsa hakkı (doğruyu) itiraf ve adaleti yerine getirmek idi. Burada ise maksad, düşmanlık ve nefret yerlerinde adalet ve hakkaniyeti gözetmek, düşmanın lehinde bile hak ve adaleti tutmak ve tatbik etmektr. Yani orada dahilî siyaset, burada ise haricî siyaset görüşü üstündür. İkinci olarak, orada sözün geliş kullara adalet ile Allah'a ihtisas ve kulluğu temindir. Burada ise Allah'a ihtisas ve kulluk ile kullara adaleti temindir. Her iki bakış açısıyla da birincide adaletle ayakta durmakla, burada Allah için ayakta durmakla başlamanın uygun olduğu açıktır. Şu halde:

Ey müminler, yalnız abdest alıp namaz kılmakla kalmayınız ve ancak o zaman Allah huzurunda kıyam edilir zannetmeyiniz, daima Allah için ayakta olunuz, yapmanız gereken her işe Allah için sarılıp Allah için hükümler icra ve işleri idare ediniz, hep adalet ve hakkaniyet şahitleri olarak hakkı yerine getiriniz. Her fiiliniz ve sözünüz Allah için olsun. Her yönden adalet ve hak şahidi olunuz, adaleti yerine getirmede numune-i imtisal (örnek insan) olunuz. Ve bir kavme şiddetli kininiz veya onları size kini ve düşmanlığı sizi adaletsizliğe sevketmesin. Şu halde haklarınd doğru şahitlik ve adilane hükmetmeye veya iskenceye, ıftıraya, harbe girmeyenleri öldürmeye, sözünden dönme vesaire gibi helal olmayan şeyleri yapmakla zulüm ve düşmanlık yapmaya, günaha sokmaya sebep olmasın. Adalet yapınız ki, o takvaya daha yakındır. Allah'ın korumasına girmek için en yakın vastadır. Artık haricî siyasette düşman olan kâfirler hakkında adalet bu derece önemli vacip olunca, dahilî siyasette ve müslümanlar hakkında adaleti yerine getirmenin ne büyük bir farıza (görev) olduğunu ve Nisa süresi âyetine ne kadar önem vermek lazım geldiğini kıyas ediniz. Evet, adalet böyle yüksek ve takvaya en yakın bir görevidir. Fakat takvanın aynısı da değildir. Bunun için adalet yapınız, ve Allah'dan korkunuz. En yüksek gaye budur. Bütün kuruluş, bütün iş bundadır. Allah'dan korkunuz adalet de yapamaz. Şu halde emirlerine ve hükümlerine karşı gelmekten sakınıp, Allah'ın korumasına giriniz. Çünkü "Allah yaptıklarınızdan haberdardır" iyi veya kötü, hiçbir işten gaflet etmez ve hiçbirisini hükümsüz bırakmaz.

O her işten haberdar olan Allah, iman edip, temizlik, namaz, adalet ve takva gibi güzel ameller yapan ve akidlerini yerine getiren kimselere şöyle vaad etti:

1- Onlara hem bağışlama, hem de büyük mükafat vardır.

2- İnkâr eden ve âyetlerimizi -ki, işte bu adalet ve takva emirleri ve vaad ve tehdit haberleri de bu cümledendir- yalan sayanlar. Bunlar da hep cehennemliktirler. bir de İşte sonuçta amellerin cezası ya o, ya budur. Bu ki kanun, Allah'ın değişme kabul etmeyen vaadidir. Buna dünyada bir misâl olmak üzere:

Meâl-i Şerifi

11 - Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) yeltenmişti de, O (Allah) onların ellerini sizden

çekmişti. Allah'tan korkun. Müminler yalnız Allah'a dayansınlar.

11-Bunun nüzul sebebi hakkında biri genel, biri de özel olmak üzere iki vecih rivayet edilmiştir:

1. İşin başlangıcında müşrikler galip ve çok, müslümanlar ise mağlup ve yenik idiler. Müşrikler, devamlı şekilde müslümanları belaya sokmak, basmak, öldürmek, yağmalamak istiyorlar. Allah Teâlâ da onları makساتlarından menediyor, müslümanları koruyordu. Bu şekilde az zaman içinde İslâm kuvvetlendi, müslümanların gücü büyüdü ve müşriklerin elleri kınıldı. İşte burada bu kurtuluş nimeti hatırlatılmıştır.

2. Özel bir olayı hatırlatmıştır. İbnü Abbas ve Mükâtil'in beyanlarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Beni Amir'e bir seriyeye (küçük süvari müfrezesi) göndermişti. Bir-i Meune'de hepsi şehit olmuşlar, ancak bir kayıp aramakta olan üç kişi kurtulmuşlardı ki, bunlardan birisi Amr b. Ümeyye ed-Damrî idi. Bununla diğer biri Resulullah'ı durumu haber vermek için beraber gittiler. Yolda Beni Amir'den olduklarını söyleyen iki kişiye rastladılar. İkisini de öldürdüler.

Meğer bunlar Benî Selim'den imişler. Resulullah'tan eman (eminlik)lan varmış, bunu bilmediler ve hata etmiş oldular. Bundan dolayı Benî Selim geldiler, diyet istediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yüksek maiyetlerinden dört seçkin dostu Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali (r.anhüm) bulundukları halde çıktılar, Benî Nadir'e vardılar. Çünkü bunlar kendilerini savaş yapılmamak ve taraflardan diyetlere yardım olmak üzere Resulullah ile anlaşma yapmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) : " Ashabımdan biri benim eman verdiğim iki kişiyi vurdu. Bana diyetleri gerekli. Buna sizin yardımınız bulunmanızı istiyorum " buyurdu. Onlar da: " Buyurunuz, yemegiñizi yiyiniz, isteğinizi veriniz " derler ve aralarında Peygamber'e ve ashabına bir su-i kast yapmaya da karar verirler. Atâ'nın rivayetine göre, üzerine damın üstünden büyük bir taş yuvarlatıp ezmek için karar verirler ve hazırlarlar. Bu esnada Cebraîl inip hemen durumu haber verir. Resulullah, derhal kalkar hareket eder. Yahudiler: "Cömeklerimiz kayıyor" derler. Resul-i Ekrem niyetlerinin vahy ile haber verildiğini söyler ve açılır. Bu âyetin inş sebebi, özellikle bu olay olmuştur. " Kavm " den maksad, bu Benî Nadir yahudileridir. Bunun gibi daha birtakım olaylar vardır ki bazıları Nisâ sûresinde " korku namazı " (salatul'-havf)ını emreden " Sen de iğlerinde bulunup namaz kıldırдың zaman, onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun..." (Nisâ, 4/102) âyetinde geçmiş idi.

Yani ey müminler! Allah'ın nimetleri yalnız hayra ulaşmak kabilinden onları değildir. Şerden koruma şekliyle olan nice nimetler de vardır. Bunun için Allah'ın size şu nimetini de unutmayınız, şükürünüza eda ediniz, Hani bir kavim size ellerini uzatmak istemişlerdi de, Allah onların ellerini sizden menetmişti. O zaman bunu Allah'tan başka kim yapabilirli? Şu halde müminler bunları unutmasınlar da ancak Allah'a tevekkül etsinler ve dayansınlar. Allah'dan başka itimad ve istinad olunacak hiçbir şey olmadığını bilsinler. O ahlâksızlar gibi dünyaya veya şuna buna meylederek ve dayanarak Allah'ın anlaşmalarını bozmaktan sakınsınlar, aktiklerini yerine getirsinler ve ancak Allah'a dayanarak içte ve dışta adalet ve takva ile hükümleri ıcrâ ve İslâm'ı ilan etsinler.

Bakınız anlaşmayı bozmak ne kadar çirkin ve sonucu ne fecidir: Meâl-i Şerifi

12 - Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki müfettiş göndermişti... Allah şöyle demişti: " Ben, muhakkak sizinle beraberim. Namazı dosdoğru kıldığınızın, zekatı verdiğinizin, peygamberlerime iman ettiğinizin ve onlara yardımda bulunduğunuz, (mallarınızı) Allah yolunda güzelce sarfettiğiniz takdirde, günahlarınızı mutlakla örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere korum. Fakat sizden her kim de, bundan sonra küfrederse, dosdoğru yoldan sapmış olur.

13- Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar. Uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma. Çünkü Allah güzel davrananları sever.

14- "Biz hristiyanız" diyenlerden de söz almıştı. Onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmışlardı. Biz de onların arasına, kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık soktuk. Allah, ne yapmış olduklarını onlara -elbette- haber verecektir.

12- Bir zamanlar Allah, İsrailoğulları'ndan da söz almıştı. Ve onlardan on iki nakib (müfettiş) göndermişti. Birinci cümlede "Allah", ikincide "biz" diye giyabdan tekellüme iltifat (dönme), büyüklük ve ululuğun ortaya konması veya nakibleri Hz. Musa aracılığıyla gönderdiğine işaret içindir.

Nakib, teftiş mânâsına dan veya mânâsına olarak vezinde müfettiş veya teftiş veya tecrübe olunmuş emin (inanılır) ve itimad olunur mânâsına olup bir kavmin durumlarını bilen ve işlerine göre hükümlerine kefil olan amir ve emirlerine söylenir ki, reis (başkan) den başkadır, gibi. Zeccaç'ın beyanına göre bu kelimelerin aslı, geniş delil demek olan den olduğu için bizim "kulağı delik" deyiminden anladığımız "sırları âşına olma" mânâsını içine alan bir anlam vardır. İsrailoğulları on iki sıbt (torun) olduklarından, her sıbttan bir nakib gönderilmişti. Mûcâhid, Kelbi ve Suddî demişlerdir ki, bu nakibler, Musa (a.s.)'ın harp ile görevlendirilmiş olduğu Cebbarlar şehrine gidip durumlarını öğrenmek ve dönüp peygamberleri Musa'ya haber vermek için gönderilmişlerdi. Gittiler, birtakım büyük cisimler ve bir kuvvet, heybet gördüler ve korktular, döndüler; gelir gelmez de kavimlerine söylediler, bildirdiler. Halbuki Musa (a.s.) onları söylemekten yasaklamıştı. Fakat sözlerine durmadılar, caydılar. Yalnız Yehudâ sıbtından Kaleb b. Yufenna ile, Efrâim b. Yusuf sıbtından Yuşa b Nun sözlerinde durdular ki, ileride gelecek olan "Allah'tan korkanlardan iki adam dedi" (Mâide 5/23) âyeti bunlar hakkındadır.

Rivayet edildiğine göre Firavun'un suda boğulmasından sonra Allah Teâlâ İsrailoğulları'na Şam topraklarında Kenanlıların zalimlerinin oturdukları Eriha'ya gitmelerini emretmiş ve "Ben, burayı size vatan ve karargâh olmak üzere yazdım. Gidiniz içindekilerle savaş ediniz, yardımcınız benim" demiş. Hz. Musa'ya da verilen emirlerin yerine getirilmesi için, her sıbttan kavmine kefil olacak bir nakib ve emin seçmesini emretmişti. Hz. Musa nakibleri seçti ve İsrailoğulları'ndan söz aldı, nakibler bunlara kefil oldular ve bu şekilde hep birlikte hareket ettiler. Kenan topraklarına yaklaştıkları zaman nakibleri, anıldığı üzere, teftiş ve gizli şeyleri öğrenmeleri için gönderildi.

Ve Allah İsrailoğulları'na demişti ki: ben sizinle beraberim. Yani ilimle, kudretimle yanınızda hazırım, emin olunuz sizi başanlı kılaçağım. Şöyle ki: Eğer siz namazı doğru bir şekilde kılaranız, ve zekatı verir, ve bütün peygamberlerime inanır, ve onları müdafaa ederseniz -"Ta'zir"ın aslı kötülüğü defedecek bir iş yapmaktır. Kabahatli kimselere yapılan yola getirme ve terbiyeye ta'zir denilmesi de kötülükleri yasaklama ve iyilikleri savunma olması bakımındandır. - Bunlardan başka bir de Allah'a karz-ı hasen (borç verme) ile borç verirsiniz. Yani farz vergi olan zekatdan başka sırf kendi arzunuzla Allah için sadakalar, yardımlar verir ve verdiklerinizin mükafat ve karşılığı Allah tarafından muhakkak ödeneceğine inanmakla beraber, onu bugün dünyada almak ve görmek sevdasına bulunmaz ve ahiret sevabını ve sırf Allah'ın rzasını düşünerek verirsiniz; işte namazı kılma, zekatı verme, bütün peygamberlere iman, bunları düşmanlara karşı savunma, Allah'a borç verme, bu beş şeyi yaptığınız takdirde muhakkak ve muhakkak tarafınızdan günahlarınızı örteceğim ve mutlakla sizi altından, ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bundan sonra, yani bu söz almadan ve bu şart ve tekit edilmiş vaadten sonra her kim de kâfirlik eder, peygamberlerin hepsine iman etmezse, ağık yoldan ortasında göç göre göre sapmış, hiçbir mazeret kabul etmiyecek çirkin bir hata yapmış, açıktan açığa en büyük tehlikelere atılmış olur. Şu halde bundan önce küfredenler hakkında bir mazeret kuruntusu olsa bile bundan sonrakiler için böyle bir şey bahis konusu olamaz. İşte İsrailoğulları vaktiyle böyle irşad edilmiş ve bu şartlar altında böyle sağlam ve tekit edilmiş bir sözleşmeye bağlanmış idi, fakat bozdular.

13-Şu halde başka bir sebeple değil, ancak sözleşmelerini bozduklarından dolayıdır ki biz de onları lanetledik

Bu lanetin tefsirinde üç şekil zikredilmiştir: Ata'nın açıklamasına göre, rahmetimizden kovduk ve uzaklaştırdık demektir ki, asıl mefhumu ve detaylı mânâsıdır. Hasen ve Mukatil: "çevirdik, şekillerini maymunlara ve domuzlara çevirdik" demek olduğunu söylemişler. İbnü Abbas hazretleri de: "Rezil ettik, üzerlerine cizyeleri, ağır vergileri bastırdık" diye tefsir etmiştir ki, misal ile açıklamaktır.

Özetle şif sözleşmeyi bozmak yüzündendir ki, başlarına felaketler yağdırdık. ve kalplerini kasvet içerisinde bıraktık, ne söylense duymaz, hak ve adalet tanımaz, haksızlık ve zulümden kaçınmaz, Allah'dan korkmaz, ümitsizlikten kurtulmaz bir hale geldik. Hamze ve Kısâî kırâetlerinde "ya"nın seddesiyle ve "elif"siz olarak okunur ki, kalp veya hileli açke (para) demektir. Yani kalblerini kalp para gibi bozuk ve düşkün bir hale getirdik. Bunun için kelimeleri yerlerinden değiştirecek bozarlardı. Kelimeleri suraya buraya çekerek kelâmı (sözü) değiştirirler. Bu onların öyle bir âdeti olmuştur ki, diğerleri bir yana, Allah'ın kelâmını ve arzularına uymayan ilâhî hükümleri bozar ve değiştirirler. Nitekim Tevrat'taki "recm" âyetini reisler hakkında "tahmim" yani "kömürle yüz karalamak" diye yorumlamaya kalkışmışlardı. Fırsat bulunca kelimeleri de başkalaştırmışlar. Fakat çoğunlukla buna imkan bulamadıklarından dolayı bozgunculuklarını, kötü yorum ile yaparlardı. Allah'ın kelâmını bozmaktan daha büyük bir kalb katliğı da düşünülmez. (Nisâ sûresindeki "Yahudilerden öyleleri var ki, kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar" (Nisâ, 4/46 âyetine bak.)

Yine kalblerinin katıldığının ve bozukluğundan dolayı hatırlatıldıkları ve ihtar olundukları şeylerden en mühim bir kısmını da unuttular. Diğer bir mânâ ile, hatırlatıldıkları, belletildikleri şeylerin bir kısmından tad almayı, faydalanmayı unuttular, hatırlanma getirmez veya getiremez oldular ki, peygamberlerin sonucusu olan peygamberimiz iman bu cümledendir. Ey Muhammed, sen de bunlardan daima bir hiyanete muttali olur durursun. Yani bunların âdetleri budur. Geçmişleri, peygamberlere sözleşmeyi bozmak ve öldürmek ile hiyanet edegeldikleri gibi, sonra gelenleri de sana hainlik eder dururlar, sözleşmelerini bozarlar, düşmanlarına yardımda bulunurlar, seni öldürmeye ve zehirlemeye teşebbüs etmek isterler. Ancak birazı müstesna. Ki çoğunluğun açıklamasına göre bunlar iman etmiş olanlardır. Bununla beraber denilmiş ki, bu azlığın küfür üzere kalmış olmakla beraber, siyasi açıdan yaptıkları sözleşmede duran ve hainlik etmeyenler olması da muhtemeldir. Bu kadar kötülüklerin ve hainliklerin sayılmasından sonra bunlara hiç emân vermemyiz. Hemen mahvediniz ve yok ediniz tarzında bir emir verilecek gibi gelirkin bakınız ne buyuruluyor:

Simdi ey Muhammed, sen bunlardan geçmişteki hainliklerini affet. Onlara aldırma, geçmişte Allah'a bırak ve geleceğe bak. Çünkü "muhakkak Allah iyilik yapanları sever". Affetmek ve aldırmanın da ihsan (iyilik yapma) dir. Sen ise büyük ahlâk, güzel ahlâk ile gönderilmişsin. Bu affetme ve aldırmanın emrinin, müstesna olan az kimselere mi, yoksa diğerlerine de mi ait olduğu bahis konusu olmuştur. Bazı tefsirciler müstesnaaya ait olduğunu, yani Hz. Peygamber'e iman edenlerin geçmişteki günahlarına veya iman etmemekle beraber sözünde duranların ufak tefek kusurlarına aldırmaıyıp affetmeyi emrettiğini söylemişlerdir. Fakat bunun böyle hainlikten istisna edilmiş olanlara bağlanması lafız itibarıyla yakın olmakla beraber, mânâ yönüyle kusurlu ve açık değildir. Doğrusu burada bu âyetin immesinden önce vaki olan hainliklere ait olmak üzere, hainlere ibare ile ve müstesnalara öncelikle ve delaletle olmak üzere hepsine karşı genel bir af ve aldırma emredilmiş ve bu şekilde âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'e önce el uzatmak isteyen hainlere karşı bile kin ve intikam hissinden uzak olarak adaletten başka güzel ahlâk ile muamele etmesi emredilmiştir. Affın, genelde vaki olan suçla sarfedilmiş olacağı malumdur. Bununla beraber bunlarda hainliğin devam edip duracağı açıklandıktan sonra "onları affet" buyurulması, bu affın geleceğe de bir ilişkisine işaretten uzak değildir. Ve işte tefsircileri düşündüren de bu nokta olmuştur. Fakat bu yönle affetme ve aldırmanın bütün gelecekte her suça ve hatta her hainliğe umum ve şümûlünü (kapsamını) ifade eden hiçbir kayıt yoktur. Nihayet bununla her hainliğin cezalandırılmasının vacib olmadığı ve bazılarının affı caiz ve hatta mendub olduğu anlaşılar. Çünkü mutlak emir esasen ne umum ifade eder, ne de tekrar. Şu halde burada yahudilerin bu kadar cinayetlerden sonra muhakkak cezalandırılmaları gerekir gibi bir zan defedilmiş ve İslâm dininin musamahası gösterilmiştir. Şu halde mânânın özeti: "geçmiş affet, gelecekte de her hainliği cezalandırma taraftan olma" demek olur. Katâde bununun Berâe (Tevbe) sûresindeki "Allah'a inanmayanlarla savaşın" (Tevbe, 9/29) âyetiyle, bazıları seyf (kılıç) âyeti ile, bazıları da Enfal sûresindeki, "Bir kavmin, (sözleşmeye) hainlik yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde onlara ait, çünkü Allah hainleri sevmez." (Enfal, 8/58) âyetiyle hükümünün kaldırılmış olduğunu söylemişlerdir. Fakat "geçmişte ve gelecekte yahudilerin hiçbir hainliğini, hiçbir suçunu cezalandırma" demek olmadığı gibi; savaş ve öldürme emirleri de, "hiçbir af yapma" demek olmadığının, bunlarla nesh söz çoğunluk katında bâttır. Ancak yukarıda geçen (Enfal, 8/58) âyeti dikkat çekicidir. Fakat yerinde görüleceği üzere bunu da neshin affı değil, belki buradaki özetlemeyi bir açıklama olarak kabul etmek gerekir. Çünkü nebz (atma) emri bile bir izindir. Ve ondan sonra vuku bulacak tevbe ve müracaatın kabulü de yasak değildir.

14- İsrailoğulları böyle olduğu gibi "biz hristiyanlarız" diyenlerden, kendilerine "hristiyan" adı veren, hristiyan oldukları iddiasında bulunan hristiyanlardan da biz öylece söz almıştı. Bunlar da İncil gereğince Allah'a ve peygamberlerine iman edecekler, Tevrat ve diğer Allah'dan inen kitaplar ile amel edeceklerdi ki, bu arada hak ruh olan Hatemü'l- Enbiya (Peygamberlerin sonuncusu) Resulullah Efendimiz de -özellikle- dahil idi. Fakat çok geçmeden bunlar da sözlerinden, kendilerine anılıp hatırlatılan şeylerden mühim bir kısmını, en çok haz ve nasib alacakları esaslı noktalardan terkedip unuttular, anlaşmalarını bozdular, bu cümleden olarak Allah'ı birlemek (tevhid) ve hak ruh olan son Peygamber'e iman bu aradadır. Unuttuklarından biz de aralarında kıyamete kadar kin ve düşmanlığı kıskırttık. Birbirlerini küfre nisbet edip kin ve nefret saçtılar, birbirlerinin kanlarını döktüler, kıyamete kadar da dökeceklerdi, ne yaptıklarını, ne sanat işlediklerini de Allah ileride kendilerine haber verecektir. O zaman sanatlarının cezasını görecekler, acısını tadacaklar, ne yaptıklarını anlayacaklardır. Bu cümle, şiddetli bir azab ile korkutma ve tehdittir. Nitekim dilimizde de: "Ben sana bu yaptığını anlatırım" demek, şiddetli bir tehdit ifade eder. "Allah" isminin açıkça geçmesi de büyüklük terbiyesi içindir. Yaptıklarına "sanat" denilmesi de iki nükteyi içerir ki, önce bunların bu kötü işlerde becerikli olduğunu, andlaşmayı bozmayı, kitabı ihmal etmeyi, kin ve düşmanlık saçmayı ve daha birtakım kötülükleri sanat edindiklerini bildirir. İkinci olarak, bunların sanayı ile öğündüklerine işaret ederek, yahudilerin ticaret sevdasıyla dinî, Allah'ı ve ahireti unutmaları çoğunlukla ticarete zarar ve ziyan ile tasvir olunduğu gibi; bunların da sanat sevdasıyla Allah'ı, peygamberi, din ve diyaneti unutmaları zararlı bir sanat olarak tasvir edilmiştir.

Azab etme ve cezalandırmanın "haber verir" diye "tenbie", yani haber verme ve bildirme ile ifade edilmesi de bunları yaptıkları kötü, işlerin ahirete ait neticeleriyle hakikatinden "Dünya hayatından sadece (görünen) üç yüzü bilirler, ahiretten ise onları tamamen gafildirler" (Rum, 30/7) âyeti gereğince gafil bulunduklarına ve başlarına kıyamet kopmadan fenalıklarını anlamayacaklarına işaret eder. Bütün bunlarla beraber bu cümlede, gelecekteki hitaplar ve beyanları destekleyici bir söz ve hazırlama mânâs da vardır. Zira bu arada yaptıklarının bazıları haber verilecektir. Bunun için bu noktada her iki kitap ehline hitabı yönelmek ile buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

15 - Ey kitap ehli! Kitaptan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu açıklayan, çoğundan da vazgeçen peygamberimiz size geldi. Ayrıca size, Allah'tan bir nur ve apacık bir kitap da gelmişti.

16 - Allah o kitabla rızasına uygun hareket edenleri selamet yollarını iletir.

Onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları dosdoğru yola sevk eder.

17- Muhakkak ki, "Allah, ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir" diyenler kâfir olmuşturlar. (Onlara) de ki: " Allah, Meryemoğlu İsa Mesih'i, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese O'na kim engel olabilir? " Gölderin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah, her şey kadiridir.

18- Yahudiler ve hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: " O halde niçin günahlarınızdan ötürü (Allah) size azab ediyor?" Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Gölderin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü Allah'ındır. Nihayet dönüş de O'nadır.

19- Ey kitap ehli! Peygamberlerin arasının kışıldığı bir sırada size Resulümüz geldi, gerçekleri açıklıyor ki, (yarın kıyamet gününde) "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah, her şey kadiridir.

15-16- Ey Kitap ehli, ey Tevrat ve İncil ile kendilerinden söz alınmış yahudi ve hristiyanlar! Muhakkak kitaplarınızda özel vasıflan anılarak vaad edilmiş ve müjdelennmiş olan Resulümüz Muhammed aleyhisselam size geldi. O mensup olduğunuz kitabın içeriğinden gizlemekte olduğunuz, haz almayı unuttuğunuz şeylerin birçoğunu size açıkça beyan ediyor, bir çoğundan da affediyor yüzünüze vurmuyor. Açıkladıkları kaçınılmaz olan dinî esasları içerdigi, dolayısıyla diğerlerinden müstağni olduğu için, onları dikkatinize havale ediyor ve dinî bir zaruret bulunmadıkça sizi teşhir ve zeli etmek istemiyor. Şimdi size Allah'tan her türlü sek ve sapıklık zulmetleri (karanlıklar)ni yok eden bir nur ve i'cazlı bir beyan ile doğru yolu açıklayan bir kitab-ı mübin -yani Kur'ân- geldi ki, Allah bunulla nzası arkasında giden, yani Allah'a iman ile nzasını arayan kimseleri selamet yollarına (= es-Selam, Allah'ın güzel isimlerinden olduğuna göre) Allah yollarına hidayet eder, doğrultur, ve onları izin ve kolaylaştırmasıyla karanlıklardan nura, (cehâlet, küfür ve şaşkınlık zulmetlerinden tevhidin yakın nuruna) çıkarır. Bunları doğru bir yola, dosdoğru bir caddeye, hak bir kanuna götürür ki, artık bundan sonrası selamet ve kurtuluş kendisidir. Bu caddeden sapmaksızın gidenler doğruca giderler, Allah'ın nzasına ererler. "Nimet verdiğin kimselerin yoluna, kendilerine gazab edilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil" (Fatiha, 1/6-7)

Görülüyor ki burada önce yahudi ve hristiyanların kitaplarında türlü türlü yorumlar, bozmalar ile gizlemeye uğraştıkları Resulullah'ın peygamberliği meselesi kendilerine ağıktan haber verilerek hepsi doğru yolu davet edilmiş ve bunları yaptıkları işlerde Allah'ın nzasını hesaba katmadıkları ve selameti nur ve açıklıkta ve doğrulukta değil, karanlıklarda, sapa ve eğri yollarda aradıklarına da işaret edilmiştir. Bu ise Allah'a imansızlıktan doğduğu için bu arada özellikle Allah'ın birliğini, birleşme davasıyla gizleyenlerin küfürleri pek açık bir şekilde anlatılmak ve cüz'i aklı bulunup hitaba değer olabilecek hiç kimsenin böyle apaçık bir küfrü benimsemeyeceği de anlatılmak üzere hitaptan giyaba geçilerek buyruluyor ki:

17-*) "Allah, o Meryem'in oğlu Mesih'dir" diyenler yemin olsun ki şüphesiz küfrettiler. Burada bunu kimlerin söylediği açıklanmıyor. Fakat bunların, "yahudi değil ancak hristiyanız" diyenler arasında bulunacağı açıktır. Hristiyanların bunu inkâr ettikleri nakledilmiştir. Gerçekte genel de teslis (üçlü ilâh)e kani olan hristiyanların böyle tek başına birlik inşadını inkâr etmesi lazım gelir gibi de görünür. Bunun için bazı tefsirciler, bu söz hristiyanların arasında itihadi benimseyen belirsiz bir kısmın mezhebi bulunduğunu, bazı ise bu âyetin "Yakubiye mezhebi", gelecek olan "Muhakkak Allah için üçüncüsüdür, diyenler kâfir olmuşturlar" (Mâide, 5/73) âyetinin de Keldaniye mezhebi hakkında nazil olduğuna söylemişlerdir. Diğer tahkik (kritik)çi tefsirciler ise, "hristiyanlarız" diyenlerin hepsinin mezheplerinin, açıkça olmasa bile benimsemiş açısdan böyle olduğuna anlatmışlardır. Çünkü bunlar genellikle Mesih'e ilâh (tann) dedikleri gibi, "eb (baba), oğul, ruh, üç ilâh, bir ilâhtır. Uluhiyet (Allahlık) cevheri birdir" diye, üçlü inanca âltdına bir de tevhid (tek ilâh inancı) iddia ettiklerinden, gerçekte "Allah, Mesih'ten ibarettir" demiş oluyorlar. Gerçekte hristiyanların üçlü inanışının iki yüzü vardır ki, birisi şirk, birisi birliktir. Şirk ile azarlandıktan zaman tevhid yüzünden görünürler, itihadi ile muâheze edildikleri zaman da; " biz üç diyoruz" derler. Hristiyanlar, baba, oğul, ruhul-kudüs diye ayırıldıkları üç ilâhı, bir Allah olmak üzere birleştirdikleri zaman bu birlikte Mesih'i kastederler. Baba ve Ruhul-kudüs'ün oğulda cesetlendiğini düşünürler ki, işte "Allah, Meryemoğlu Mesih'ten ibaret" dedikleri budur. Küfür olması için " Mesih, ilâhtır" demek bile yeterli olduğunda, şüphe yok ise de, böyle demek, "Mesih, ilâhtır" veya "Allah, Mesih'tir" demenin aynı olmadığı için buna hristiyan mezheplerinin hangisinin açık ve hangisinin gizli bir şekilde temas edeceğini biraz düşünelim:

Birincisi: "Allah" bir özel isim olduğu gibi, Meryemoğlu Mesih isminin de bir şahsı ifade eden bir özel isim olduğu açıktır. Bunun için "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'dir" demek, Allah ile Mesih arasında, "Mesih İsadi"r" demek gibi tam bir şahsî birliği iddia etmektir. Ve böyle diyenler Mesih'i ancak lahut (Allah)tan ibaret bir şahsî hüviyet farzetmiş olurlar. Ve Meryem'in oğlu olan bir insanı şahıstan insanlığı uzaklaştınp, onu yalnız Allah olarak almış olurlar. Bu şekilde, "Allah, Mesih'tir" demek, "Mesih Allah'tır" demenin ayırdır. Mantık bakımından birisi diğerine "aks" olur.

İkincisi, resmî hristiyanların iddia ettikleri gibi Mesih'in Allah'tan başka insanlık tarafı bulunduğu, Mesih'in hem tam bir ilâh, hem de tam bir insan ve hatta küllî bir insan olduğu tasavvur edildiğine göre anılan söz: "Allah bir insandır veya bir çeşit insandır" demek gibi bir cüz'i birliği veya hulûl (başka cisme girme) iddia etmek olur. Bu takdire, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" sözü, " Mesih aynen Allah'tır" demek olmasa da "Mesih'in bir kısmı: bir cüz'ü Allah'tır, Mesih'in dışında Allah yoktur; fakat Mesih'te Allah'tan başka bir şey de bulunabilir" demek olur.

Mesih hakkında bütün hristiyanların inancı üç mezhebe ayrılmıştır. Bir kısmı Mesih'de ancak bir tabiat, diğer kısmı iki tabiat tasavvur ederler. Bir tabiat tasavvur edenlerin bazıı yalnız beşer demiş, diğer bazıı da yalnız Allah olduğunu iddia etmiştir. Birisine göre Mesih ilâh değil, ancak bir insandır. Diğerine göre de insan değil, ancak bir ilâhtır. Diğerleri ise Mesih'te bir Allah, bir insan iki tabiat var demişler ve bu beşer oluşun küllî veya cüz'i olup olmadığının da bahsetmişlerdir. Başlangıçta İskenderiye papazlarından olup Aryan mezhebinin sahibi olan Arys ve taraftarları gerçekten muvahhid (Allah'ı birleyen) idiler. Bunlar İsa (a.s.)'in bir kelimetullah (Allah'ın kelimesi) olduğunu ve fakat Allah'ın aşağısında olup mahluk (yaratılmış) olduğunu ve Hz. İsa'nın bir ilâh değil yaratılmış olgun bir insan olduğunu benimsiyorlardı. Arys Hristiyanlığı ilk kabul eden İstanbul'un kurucusu I. Konstantinin zamanında idi. Konstantin kendisi ve birkaç halefi bu mezhepte bulunuyorlardı. Hristiyanlığın resmen ortaya çıkmasından daha önce Antakya patriği olan Şemsat'lı Pols ve buna uyanlar da gerçekten tevhid ehli idiler. Bu zat, "İsa (a.s.) diğer peygamberler gibi Allah'ın kulu ve resulüdür. Allah onu Meryem'in rahminde eşkalsiz yaratmıştır. Hz. İsa bir insandır, onda ilâhlik yoktur. Kelime nedir, Ruhul-kudüs nedir, bilmem" diyorodu. Aynı şekilde hristiyanlığın resmen ortaya çıkışından sonra I. Kostantin'in oğlu II. Konstantin zamanında İstanbul patriği bulunan Makdonyos da yalnız tevhibi kabul ediyor Hz. İsa yaratılmış bir kul, bir insandır, diğer peygamberler gibi bir nebi ve Allah'ın resulüdür, İsa Ruhul-kudüs ve Allah'ın bir kelimesidir, fakat Ruhul-kudüs ve kelime mahluklardır" diyorodu. Bütün bu mezhepler, bir Allah taniyor ve Hz. İsa'da yalnız bir ilâh durumu görüyorlardı ki, asıl "Apostolik" yani "Havari mezhebi" sayılması gereken Hristiyanlık inancının da böyle olmasını gerekirdi. Âyetin bu mezheplerle ilgisi yoktur. Fakat yine I. Konstantin zamanında (M.325) tarihinde İznik'te toplanan ilk konsilde (Hristiyan ruhanî meclisinde) iki bir kırksekiz piskopos toplanıp içlerinden -Arys hariç birakılmay ve onun aleyhinde birleşmek üzere- üçyüz onsekiz kişi seçilmiş ve bunlar İskenderiye patriğinin başkanlığı altında toplanarak Arys'ou kâfir ilan ederek ve teslis (üçlü inanç)ı kabul edip ilk olarak Hristiyanlık

kanunlarını koymuşlardır. Bunların kabul ve yaydıkları inanç şu idi: "Biz herşeyin sahibi, görülenin görülmeyenin yapıcısı olan bir ilâh babaya ve bir oğula: bir Allah'ın bir oğlu, bütün yaratılmışların ilki ve yaratılmış değil babasının cevherinden bir hak ilâhtan bir hak ilâh, bütün âlemler ve her şey onun eliyle yaratılmış bizim için ve bizim kurtuluşumuz için gökten inmiş ve Ruhul-Kudüsten cesetlenip bakire Meryem'den doğmuş ve Filatos zamanında asılıp defnedilmiş olan ve sonra üçüncü gün kalkıp göğe çıkan ve babasının sağında oturan ve ölülerle diriler arasında hüküm vermek için bir kere daha gelmeye hazır bulunan Yesu Mesih'e iman ederiz. Bir de Ruhul-kudüse, babasından çıkacak olan hak ruha ve günahları affetmek için bir vaftize (ma'mudiyye) ve katolik, kutsal bir Mesh cemaatine ve bedenlerimizin dirileceğine ve sonsuz daimî hayata da iman ederiz ve 'bir zaman var idi ki Allah'ın oğlu yoktu' diyenlerle 'Allah'ın oğlu kendisiyle tek cevher değildir' diyenlerin Katolik kilisesi tarafından kâfir ilan olunacaklarını beyan ederiz." demişler ve artık bu "Mukarrarat mezhebi" resmen ilan edilmiş idi.

Görülüyor ki bunlar, ilk iman kısmında önce Allah'ı Mesih'ten başka gibi gösterdikleri halde, ikinci Yesu hakkında: "babasının cevherinden, bir hak ilâhtan bir hak ilâh" diye üç aslı (ekanim-i teslis) toplayıp üçünü de ilâhlığa baba cevherinde birleştirmişler, sonra da Mesih'i bulup Allah'ın sağ tarafına yani üstüne oturtmuşlardır ki, bunun: "Allah'ı makamından indirmek ve gerçekten Allah Mesih'ten ibarettir" demek olduğu açıktır.

Sonra bunların ikinci iman kısmında Ruh'ul-kudüs'ü: "babasından çıkacak olan hak ruh" diye vasıflandırıp ve tefsir ederek ayırmaları da dikkate şayandır. Doğrusu bununla geçmiş kitaplardaki son peygamber müdesini tesbit etmişlerdir. Çünkü bu kısım özellikle İncil'deki "Ben gideceğim ve size benden sonra kendi nefsinde söylemeyen Fanlkit, hak ruh gelecek ve herşeyi öğretecek ve benim söylediğim şeyleri de size hatırlatacaktır." diye Hz. İsa'nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği ahir zaman peygamberine ait olduğu çok açıktır. Burada Ruhul-kudüs'ün, "hak ruh" diye tefsir edilmesi ve bunun o zaman henüz gönderilmiş olmayıp ileride Allah tarafından geleceğini anlatmak üzere hristiyanların deyişyle" babasından çıkacak olan" diye vasıflandırılması ve bir de Hz. İsa'nın bir daha gelmesi meselesinden sonra bunun ayrıca açıklanmış olması tamamen gösterir ki, bu Ruhul-kudüs'ten maksat, ilk defa İsa'nın kendisinden cesetlendiği söylenen Ruhul-kudüs'ün aynı değil, sonradan Allah'tan gelecek olan ruhul-hak (hak ruh) ile tefsir edilmiş bir Ruhul-kudüs'tür. Bundan da doğrudan doğruya son peygambere iman kasdedilmiş bulunduğu açıktır. O zaman İznik Konsili henüz Muhammed (s.a.v.)'in gönderilmesi karşısında bulunmadığından bunu kendi terimlerine göre kitaplarından bir gelecek müjde olarak özetlemişler ve belli bir niyete tabi olmamışlardır. Gerçekte geçmiş kitaplarda Allah'tan geleceği vaad edilen o hak ruh, bu karardan üçasır sonra Muhammed (s.a.v.)'in gönderilmesi ile gelmiş ve Allah tarafından hitabıyla Kitap ehline bu gerçeği hatırlatmış ve ihtar eylemiştir. İznik konsili, Mesih'e iman kısmında samimiyet (ihlas) ve açıklığı benimsemeyip "Onların aralarında düşmanlık soktuk." (Mâide, 5/14) âyetinin delaleti üzere, sırf Arys ve Aryanlıeri küfe nisbet etmek için hareket geçmiş, İsa'nın hakikatının yaratılmış ve fakat Meryem'den doğmuş olmak gibi gelişlik birtakım vasıflarla vasıflandırmış ve ilâhî hakikat ile cevherde birleştirerek bir taraftan üçleme (teslis), bir taraftan birleme ve sonra Mesih'in Allah'a üstünlüğü davalarını içine alan batıl olduğu apaçık bir muamma ile hakkı örtmüş, bozmuş ve bu şekilde gelecek nesiller için açık ve ortada olan gerçekleri inkârı vesile olacak bir münakaşa başlangıcı ve bir daalet (sapıklık) muamması koymuş bulunduğu; Allah ile peygambere, mâlik ile mülkü, yaratan ile yaratılan birbirine karıştıran bu sapıklık düğümü, gözleri, gönülleri, karartmış, Allah bilinmez olmuş, Allah'tan geleceğine iman edilen "Hak ruh" büsbütün unutulmuş, sonraki katolikler de "bunun oğuldan, yani Mesih'den çıkması şartı" diye bir şart daha eklemiş; o ezeli müjde, o nur-i mübin (açık nur) parladığı ve "Biz O'nu Ruhul-kudüs ile te'yi't ettik" (Bakara, 2/87) âyeti delaletince Hz. Mesih'i kudsiyetiyle tasdik ve teyit ederek bütün beşeriye hak dini öğretmek ve Mesih'in davetini hakkıyla hatırlatıp düşündürdüğü ve yeryüzünde ilâhî melekûtü bütün âlemlere gönderdiği halde, "bu Hristiyanlığı içinden ve Hristiyanlık kilisesinden kıkmadı" diye inkârı sapılmış ve hala sapılmaktadır. Sonraki hristiyanlar doğruyu inkâr hususunda daha çok ifrata (aşınığa) gitmiş olmakla beraber, bütün bunların sapıtma kaynağı İznik konsilinin bu çekişkili muamması olduğundan , "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibarettir" diyen birlik ve hulul (başka şeye girme) küfründen yalnız Panteistler, Monofozitler, Yakubiler değil, İznik konsilinden itibaren Melekaniler yani Katolik ve Ortadokslar da sorumludurlar.

Tefsirciler burada Hristiyan mezheplerinden başlıca Melekâiyye, Nesturiyye ve Yakubiyye mezheplerini bahis konusu etmişlerdir. Çünkü bunlara çeşitli mezheplerin prensipleri nazarıyla bakılabilir. Şu halde gerçeği anlamak için bu mezheplere bir göz atmak gerekecektir:

MELKÂİYYE YAHUT MELİKİYYE VEYA MELKÎT MEZHEBİ: Esasen İbranî dilinden "melk" kelimesinden alınmış olup, "hükümdar fırkası" mânâsıyla Katolikiğe ve Ortadoksluğa verilmiş bir isimdir. Ve bugün Rum katoliklerine "Melkit" denilmektedir. Franklerin "Larus" lugatında der ki: Melkit, Ötükenler tarafından katoliklere verilmiş bir isimdir. Ve o zamandan beri Grek ortadokslarında kalmıştır. Beşerel lugatında ise "M. 451 tarihinde toplanan dördüncü konsilin kararına tabi olanların ismidir ve bu isim o zaman Ötükenler tarafından Ortadokslara verilmiştir" denilir. IV. hicri asırda yetişmiş olan Endülüslü İbnü Hazm "Fisal" isimli eserinde demistir ki : "Bugün Hristiyan mezheplerinin başlıcaları Melekaniyye, Nesturiyye, Yakubiyye olmak üzere üçtür. Ve en büyüklü Melekâniyye fırkasıdır ki, Habeş ve Nube'den başka hristiyan meleketerlerinden her birinin bütün ahalisinin ve İslâm meleketerlerinden Afrika, Sicilya ve Endülüslü hristiyanların hepsinin ve Şam hristiyanlarının çoğunun mezhebidir". Ebu Hayyân da Endülüslü hristiyanlarının Melekânî olduğunu ve "Mesih Allah'tır" dediklerini söylüyor. İlk İznik konsilinden sonra Konstantin'in oğlu II. Konstantin zamanında İstanbul Patriği olan "Makdunyos", Arys gibi Ruhul-kudüs ve kelimenin yaratılmışı (mahlûk) olduğunu ve İsa'nın mahluk bir insan ve bir peygamber olduğunu açıklayarak tek tevhibi benimsemiş, II. Konstantin de bunu desteklemişti. Sonra büyük "Tedus" zamanında yüzelli piskoposun toplanmasıyla Konstantiniye'de ikinci konsilde bu Makdunyos ve taraftarları aforoz edilmiş ve Arys'ilerden sonra Makduniler de kaldınmış mezheplerden olmuştur. Bundan sonra Ermenistan'ın istiklalini kazandığı küçük Tedus "Teodosios" zamanında (M. 428) İstanbul patriklerinden "Nestoryos" Allah Teâlâ'nın tek olup baba, oğul, Ruhul-kudüs ,yani vücud, ilim, hayat üç esası bulunduğunu ve Ekanim-i Selase (üç aslı) Allah'ın zâtı üzere ne fazla, ne de "o odur" şeklinde aynı olmadıkları; Hz.İsa'da biri ruhanî ve ilâhî, biri de cismanî ve ilâhî iki şahsiyet bulunduğunu, Meryem'den doğan ancak insan olup, ilâhın ancak ilâhdan doğduğunu ; kelimenin İsa'nın cesedi ile birleşmesi Melkâniyye'nin dediği gibi uyuma ve zırlınlama suretiyle olmayıp güneşin pencereye veya bardağa doğması gibi doğmak suretiyle olduğunu kabul etmiştir. Bu şekilde Nesturiyye mezhebi kurulmuş olduğundan Efesus (Efes- Aysalug) şehrinde ikiyüz piskoposdan ibaret üçüncü konsil toplanıp bunu aforozla lanetleyerek sürmüşler (M.431) , böylece Nestürlük de kaldınmış mezheplerden olmuştur. Fakat Nestoryos durmamış, Yukan Mısır'a gitmiş, mezhebini yaymış ve tabileri çoğalıp muhalifleriyle harp ve öldürme vaki olmuş ve bir zaman bu mezhep sönmüş; sonra Nusaybin Matranı "Bersuma" tarafından tekrar dilitilmiş, Musul, Irak, Faris (İran) ve Horasan hristiyanlarına galip gelmiş olup bugün Musul ve cıvannda mevcuttur. Nestorlîğe karşı mücadele edenler İstanbul patriklerinden "Ötükes" tersine, Hz. İsa'da ilâhtan ibaret olmak üzere ancak bir tabiat bulunduğunu ve cesetlenmesinden itibaren ilâhın beşeri yutmus olduğunu ve şu halde öldürme ve asmanın ilâha taalluk ettiğini iddia etmiş ve bu şekilde Franklerin "Monofizit veya Monofizim" dedikleri "şahsî birlik" mezhebi ortaya çıkmış bulunduğundan, geçmişte anılan küçük Teodosios'un halefi Merkiyan zamanında (M.451) İstanbul'da Kadıköy'de üçyüz otuz piskoposdan ibaret dördüncü konsil Ötüken aleyhinde toplanmış, fakat bu toplantıda Yakubiler çıkip muhalefette bulunmuş, konsilin kararını benimseyen çoğunluk mezhebine muhalifleri, Melkit adını vermişler. Bundan sonra Yâkubilik de hayli yayılmış, Merkiye'nin hali büyük Liyon'dan sonra küçük Liyon, ondan sonra Zenun, ondan sonra Nestas hep Yakubi mezhebinde imişler. Sonra Yustin hükümete geçince Yâkubilerden pek çoğunu öldürmüş, daha sonra

Yustanos zamanında da Mısır şehirlerinde Melekanîler arasında bir ihtilal ve öldürmeler olmuştur.

İş bu Yâkubiyye mezhebi, ilk önce İstanbul rahiplerinden olup Antakya Patriği olan Yakub Berdeai (Jakop Barada) ya mensubtur ki, Monofizitlerin en tutucusu sayılır. Şu halde bu mezheb bir çok Monofizit mezheplerinin esası demek olduğunda, hepsi bu ad altında düşünülebilir. Bunlar da ekânîm-i selâse (üç esas)ı benimsen ve üç konsil kararına tabi olmakla beraber, dördüncüye karşı çıkarak kelimelerin, et ve kana dönüştüğünü ve dolayısıyla Allah'ın tamamen Mesih olduğunu, Mesih'in cesedinden görünen o ve hatta "o odur" tarzında aynı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bir kısmı, "Mesih Allah'tır" diye açıkça ifade etmişler; bir kısmı, "İlâh insanlık ile ortaya çıkıp Mesih'in insanlığı hakkın mazhan oldu, fakat ne bir cüz'ün hulûlü, ne de sade bir sıfat hükümünde olan kelimelerin birleşmesi yoluyla değil, belki aynı ve mesela meleğin insan şeklinde görünmesi gibi" demişlerdir. Çoğunluğu Mesih, tek cevher, tek esastır. Bununla beraber iki cevherdendir diye iddia etmişler, bazan cevher yerine "iki tabiatın bir tabiatı"r" deyimini kullanmışlar ve dolayısıyla kadim olan Allah'ın cevheriyle sonradan insanın cevherinin, nefis ile beden gibi birleşip bir cevher, bir esas olduklarını; ancak "ilâh insan oldu" denilemeye, tersine "insan ilâh oldu" denileceğini söylemişler. Nitekim kömür ateşe atılır ve "kömür ateş oldu" denilir de, "ateş kömür oldu" denilmez. Gerçekte ise o ne mutlak ateş, ne mutlak kömür değil, bir kordur" demişler, kelimelerin de insan-ı küllî ile değil, bir insan-ı cüz'î, yani bir şahıs ile tamamen birleştiğini söylemişler ve bununla beraber bu birleşmeye kanşma ve zırlanma, hulûl (kanşma), değişme de demişler, fakat bu hulûl suyun süte kanşması gibi cüz'î hulûl ile değil, aynaya insan suretinin hulûliyle temsili etmişlerdir.

Melkâiler ise Mesih'in insanlığının cüz'î ve şahsî değil, bir küllî insanlık olduğuna kanidirlir. Ve bundan dolayıdır ki, papalarda ve azizlerde bundan bir hisse ile kudsiyet tasavvur etmekteydiler. Endülüslü İbnü Hazm vaktiyle Yakubilerin Mısır'a bağlı yerlerde bulunduklarını, Nube'nin hepsi, Habeş'in hepsi ve her ikisinin kıralları'nın Yakübî olduklarını söylemiştir. "Larus" ta diyor ki: "Monofizitler kuvvetli olarak teşekkül etmişlerdi ve bugün üç müstakil (bağımsız) kiliseye sahiptiler: "Ermeni kilisesi, Suriye Yakubiyi kilisesi, Mısır Kipt kilisesi." İşte Katolikleri ve Ortadoksları içine alan Melkâniyye, bundan sonra Nesturiyye, bundan sonra da bütün Monofizitleri temsil etmek üzere Yakubbiyye bu üç mezheb muvahhid (Allah'ı birleyen) Aryonilerden yüz çevirerek diğer hristiyan firkalarının başlıca mezheplerini içine almaktadır ki, zamanımızda bilhassa protestanlığı da bu arada saymak gerekir. İslâm dininin ortaya çıkış ve tesiri üzerine II. hicri asırdan (H. 145) itibaren kiliselerdeki Hz. İsa, Meryem, Havariler ve diğer başkanların resimlerine kulluk etmenin (ibadetini) puta taşıyıcılığı olduğunu anlayan ve müslümanların itirazından aciz kalmış olan hristiyanlar içinde "İkonoklast" putkırarınla adıyla bir gurup ortaya çıkmış olduğu gibi, İstanbul'un müslümanlar tarafından fethi ve bu şekilde Doğu Roma'nın yıkılmasını takip eden hicri IX. asrın sonlarında ve miladî XVI. asrın başlarında Almanya'da "Luter" adlı rahibin papalara karşı dini ve siyasi itirazlar ve neşriyatıyla başlayan ve "reform" denilen hareket ile protestanlık ortaya çıkmış ve ondokuzuncu konsil olan Latirant Sinodun'da aforoz edilmiş ve bundan sonra siyasi tesirler ile gelipgerek birçok şubelere ayrılmış ve nihayet İsveç, Danimarka, Prusya, İngiltere, Amerika'da resmî mezheb olmuştur.

Hristiyanlıkta "reform" denilen, dinî ve siyasi tahriklerden kıran mezheplerin ve firkaların tümüne Protestanlık denilir ki, bunların bir kısmı o zaman İncil ve akıl adına papaları protesto ederek Roma kilisesinden ayrılan katoliklerle kurulmuş, bir kısmı da bizzat protestan cemaatlerinin sinesinden türemiştir. Bu şekilde diğer hristiyan firkalarının toplamına eşit denecek kadar protestan firkaları hasil olmuştur. Başlıcaları Luteranizm, Kalvinizm, Presbiteranizm, Anglikanizm, Anabaptizm firkalarıdır. Anglikanizm denilen İngiltere'nin resmi mezhebi katolikliğe en yakın mezheptir. Aralarındaki başlıca fark, İngilizlerin papayı tanımayıp, kralı amir ve hakim tanımaları, papazların bekarlıklarının İngiltere'de yasak oluşu, İncil'in tercemesiyle ayının İngilizce yapılması hususlarından ibarettir. Kilisenin eski durumuyla ruhânî reislerin derece sıralaması tamamen bâkidir.

Bütün protestanların da üçlü inanç (teslis) ve Mesih'in ilâhlığı davasında Melkâilerden yani katoliklerden farkı yoktur. Bunlar da onlar gibi üç esasa (ekânîm-i selâse) ve Mesih'te iki tabiat ile ilâhlığın birleşmesine kanidirlir. Genel şekilde farkları başlıca birkaç noktada özetlenmiştir:

Birincisi: Protestan kiliseleri Mürcie (günah işlemek insana zarar vermez diyen) dirler. Kurtuluş için inanmayı yeterli görürler ve amele pek önem vermezler. Bunlarca inanmanın ölçüsü, katoliklerde olduğu gibi papalar veya konsiller tarafından tayin ve tefsir edilen anane değil, ferdin akıl ve danışması inceleme ve tefsir yapılmak üzere kitaplar, yani "Ahd-i atik" denilen Tevrat ve ona dahil olanlar ile "Ahd-i cedid" denilen dört İncil ve ekleridir. Bunlar, hakimiyet ve selahiyyeti Pasteur dedikleri "ruhani reisler heyetlerine" dağıtırlar. Ve bunları seçiminde başlıca bazı kimselere seçme selahiyyeti vermek suretiyle kilise hükûmetinde sadıklara da bir hisse bırakılır. Şu halde ferdî akıl davası da mutlak değildir.

İkincisi: Protestanlıkta ruhbanıyet, yani papazların bekarlığı şartı kaldırılmıştır. Ve pek çok protestan kiliselerinde İsa'nın çarmlıca gerilmiş bir resminden başka put bulundurulmaz.

Üçüncüsü: Protestanlar, günahın doğuştan ve takdirin ezelden olduğu inancını bütün şiddetleriyle benimserler. Buna gerçi katolikler de kanidirlir. Fakat protestanlar akla önem vermiş oldukları iddiasında bulundukları ve halbukî üçlü (teslis) inancı ve Mesih'in ilâhlığı ve bununla beraber Hz. İsa'nın asılması inancının akıl ile uyumadığı da açık bulunduğu için, bu noktada insanların doğuştan günahkâr olduğunu ve bu günahın ancak üçlü ilâh ve İsa'nın asıldığına inanmakla kurtulmanın mümkün olacağını, bunun ise bir akıl işi değil, bir ezeli takdir ve Allah'ın yardımı işi olduğunu en esaslı bir inanç olarak benimsemişler ve bununla davayı kazanacaklarını sanmışlardır. Mutlak mânâda ezeli takdir inancı doğru olmakla beraber, genel olarak, günahın doğuştan oluşu davası insanların isyana sürüklenmekten başka bir şey olmadığının gibi, sonra bunun tek affının garesi üçlü ilâh ve asılma inancıyla mümkün olacağı iddiası da hak ve akıl ile alay etmekten başka bir şey değildir (Al-i İmran sûresine bak)

Protestanlıkta en çok hakim olan ruh, papaların nüfuzunu kırmak ve Roma kilisesinin hakimiyeti aklından çıkarmak arzusu olmuştur. Gerçekte Hristiyanlığın esasının İncil-i Şerif olması gerekirdi. Güya Katolik kilisesinin esası da bu idi. Fakat gerçekte eldeki İncillerinin ilk İznik konsiline kadar doğruluk ve sıhhatini temin edecek hiçbir ilmi vasıta yoktur. Önce bunların her biri bir zabn yazması olduğundan, nihayet bir tek kişinin haberinde sonuçlanıyordu. Eğer dört kişinin dördü de bir tabaka insanlarındın olsalardı, dört İncil'in birleşmiş olduğu noktalar, dört râvînin haber vermesinde dayanmış olabilirdi. Fakat bu bile henüz bir tevâtür olabilmekten uzak idi. Halbukî bunlar içinde Havarilerden olarak yalnız "Yuhanna" (Senjan) vardır. Bunun ise kendisinin rivayeti sağlam olmadığı gibi, diğerlerinin de kimlerden almak suretiyle rivayet etmiş oldukları belli değildir. Şu halde ittifak etkileri noktalar da bir mertebede dört rivayetin birleşmesi yoktur. Sonra bunların ilk yazıldıkları dilin İbrânicede olduğunda, Yunanca, Latince ve diğer dillere önce bundan terceme ve nakledilmiş oluğunda - adeta- ittifak var demektir. Hatta İbnü Hazm bunda hiç ihtilaf olmadığını nakletmiştir. Halbuki mevcut tercemelerin en son Yunancaya dayandığı gösterilmektedir. Özetle eldeki dört İncil'in resmîyeti, yalnız İznik konsiline dayanmaktadır. Ve ondan önce bunların varlığını isbat edecek ilmi vesikalar kayıptır. Bunun için Hristiyanlığın "mukaddes kitaplar" adına dayandığı İnciller, esas itibarıyla Kur'ân-ı Kerim gibi bütün kırâet şekilleriyle kat'i ve mütevatiren sabit bir nass, bir kitab-ı mübin (açık kitap) olmak şöyle dursun; Müslümanlıkta metin ve senetleriyle rivayet ve dirayet bakımından cerh ve tad'il edilerek tahrir ve tenkih (ayıklama) ve tesbit edilmiş olan hadis kitapları gibi sahit ve ilmi bir rivayet ananesine ve şahitliğine bile dayal değildir. Eldeki İnciller'in bütün resmi vesikaları "authenticite" si Hz. İsa'dan tam üç asır sonra gelen ilk konsillerin kabullerine dayanır. Şu halde ilk konsillerin tam selahiyyeti teslim edilmedikçe ne eldeki İncillerin inanç dayanağı olabilecek bir kıymeti kalır, ne de

Hristiyanlığın. Bunun için akla önem verdikleri iddiasında bulunan protestanların, hiçbir zaman akıl ile uyumadığı ittifakla sabit olan teslis (üçlü inanç) ananesinde ve Mesih'in tanıtlığı davasındaki tutuculukları ve hatta Mesih'in tanıtlığını inkâr ettiğinden dolayı "Mişel Serve" adındaki İspanyali bir doktoru ateşle yakmaları bir ruhî sapıklık olduğu gibi, ananeyi ve konsillerin selahiyyetlerini inkâr eden akılları'nın anane ile sabit olan İncil tercemelerini sıhhatli, sağlam bir inanç delili gibi ıleri sürmeleri de ondan daha garip bir fikrî çelişki oluşturun.

Netice itibarıyla Arysos ve diğerleri gibi eski hristiyanlar istisna edildikten sonra Katolik, Ortadoks, Nestürî, Yakübî, Protestan ve diğer hiçbir Hristiyan mezhebi yoktur ki inançlarının esasını teslis (üçlü ilâh inancı) teşkil etmesin ve Mesih'in tanıtlığını kabul etmesin. Halbukî kendi lügatlarında teslis (öçleme), "seçkin üç şahsın ancak bir ilâh teşkil etmesidir" diye tarif edilmektedir. Şu halde bütün hristiyanlar, baba, oğul, Ruh'u-l-kudûs adıyla herbiri seçkin ve aynı derece eşit birer şahıs saydıkları üç esas (ekânîm-i selâse)n üçü birden Yesu Mesih'te bir ilâh oluşturduğuna ve "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibaret" olduğuna kanidirlir. Ancak Mesih'te Allah'tan başka bir cevher, bir tabiat daha olmadığında, yani "Mesih Allah'tır" denilip denilmeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Monofizitler, Yakubiler ona da kanidirlir, diğerleri değildirlir. Ve bunun içindir ki, hristiyanların çoğu mezheplerinin panteizm, yani "vahdet-i vücûd" teorisini olmadığını iddia ederler. Hatta Monofizitler bile Mesih'in cevherinin ve tannlık cevherinin tek ve bir olduğuna kani olmakla beraber, mutlak cevher birliğini kabul etmediklerinden mezheplerini panteizmden ayrı tanımak isterler. Bununla beraber yine "hristiyanız" diyenler içinde "vahdet-i vücûd"u benimseyenler de vardır. "Metalib ve Mezâhib" adlı eserimizde Avrupa felsefe tarihlerinin nakledildiği üzere Pavlos'un zamanında yaşayanlardan olup Atina'da hristiyanlığı yayarken idam edilen "Denis" in hristiyanlıkta vahdet-i vücûd mezhebinin kurucularından olduğu ve bunun birçok zamanlar gizli bir şekilde yayılı yayıla nihayet ondokuzuncu asırda protestanlık içinde Almanya'da resmi mezhep haline geçtiği açıklanmıştır. Demek olur ki âyet: "Muhakkak küfredenler, 'Meryem'in oğlu Mesih Allah'tır' demişlerdir" şeklinde olsaydı, hristiyan mezheplerinin ancak bir kısmına ilgisiz bulunacaktı. Halbukî :

"Muhakkak küfredenler, 'Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir' dediler" buyurulmuş olmakla teslis (öçleme) iddia edenlerin hepsinin inançlarını içine almış ve burada bunların yalnız şîrk ve çokluk ifade eden öçleme açısından değil, özellikle bunun altında iddia ettikleri tevhid bakımından kâfir oldukları açıklanmıştır. Teslis (öçleme) bakımından küfürleri Nisa sûresinde "Allah üçtür demeyin" (Nisâ, 4/171) âyeti ile açıklandığı gibi, ilerde "Küfredenler, 'Muhakkak Allah, üçün üçüncüsüdür' dediler" (Mâide, 5/73) âyetiyle de ikisi birden gösterilecektir. Ve her ne olursa olsun, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" diyenlerin kâfir olduklarında şüphe yoktur.

Ey Muhammed sen o kâfirlere de ki: Şimdi Allah, Meryem oğlu Mesih'i ve onun aslı olan anasını ve bunları gibi bütün şu yeryüzünde bulunan kimselerin hepsini, ister azab etmek ister kurtarmak şeklinde olsun, helak ve yok etmek isterse, buna karşı Allah'tan yerde ve gökte kim bir şey kurtarmaya kâdir olabilir ki, tanıtlıktan ufak bir hisseye sahip olsun? Şüphe yok ki, hiç bir kimse. Demek ki bütün bunlar, hakikatte yok olabilirler. O halde bunlardan biri olan Mesih'in şahsı veya nevi veya cinsi nasıl ilâh olabilir? Hepsinin yaratıcısı ve hakimi olan Allah devamı sizin öldürdüğünü ve asıldığını iddia ve bu şekilde yok olması mümkün olduğunu itiraf etmekte bulunduğunuz Mesih'in üstünde olduğunu Allah'tan korkmadan nasıl inkâr edersiniz? Allah'ın dilemesine karşı anasını ölümden kurtaramayan ve Allah dilemezse kendini ve hatta bir kılını kurtarmak ihtimali bulunmayan Meryem'in oğlu Mesih onun şahsıyla, asılyla, çeşidiyle, cinsiyeli ve mensup olduğu bütün âlemi ile helak ve yok etmeye gücü yeten Allah Teâlâ'ya nasıl eşit tutulur? Ve nasıl olur da Mesih'in Allah ile birleşmesi veya Allah'ı içine alması iddia edilir? İlmi, kudret ve iradesi her şeyi kaplamış olan şanı büyük Allah'ı, Meryem'in oğlu Mesih'in şahsiyetine veya nevine veya cinsiyetine indirerek fanilerle çevrilmiş farzedip de ağıktan veya gizliden, "Allah, Mesih'ten ibarettir" demekten daha büyük bir küfür mü tasavvur edilir? Bu ne çelişki, bu ne küfür, bu ne cüret? Yeryüzünde bulunan bütün ruh sahiplerinin, akıl sahiplerinin, insanların ögeldigikeri ve ölmekte bulundukları belli. Mesih'ten önce dünyaya gelmiş, Mesih'i doğurmuş ve onun aslı ve anası olmuş olan Hz. Meryem'in de bu fanilerden olduğu ve Mesih'in anası olmakla ölümden kurtulamadığı da belli. Sonra Mesih'in de vefatı ve semaya yükseltilmesi muhakkak. Demek ki bütün bunlar, ne olursa olsunlar, hiç kimsenin karşı koyamayacağı hükmedici bir kudrete boyun eğmişlerdir. İşte hak ilâh, bu kudretin sahibi olan Allah'tır. Şu halde bunların yaşamasa ve ölümü, yok olması veya baki olması sırf Allah'ın kudretine ve iradesine mahkumdur. O dilerse, dilediği kadar durdurur, dilerse yok eder. Sayı Allah diler de yok etmezse, onlar yine, gerçekte yok olabilmesi mümkün olmaksızın gıkmazlar. Allah yok olmaları dileyerek olursa Allah'ın iradesine karşı kendi kendilerini tutamazlar, çünkü manen hastadırlar. Bu zaruretten dolayıdır ki hristiyanlar önce bir baba ilâha inanırlar. Şimdi farzedelim ki bunların hiç biri daha ölmemiş. Henüz bir beşer hayatı vardır ve henüz Mesih vefat etmemiştir. Fakat bununla, gerek Mesih ve gerek diğerleri ve gerek tümü, yok olması kabil olmaksızın gıkmazlar.

Kendi nefislerindeki aciz ve zati imkandan kurtulamazlar. Eğer Allah Teâlâ bundan böyle bunları yok etmeyi dileyiverirse, ne bunlardan, ne de semaviler gibi bunların dışındakilerden Allah'ın kudret ve iradesine karşı gelip dayanıp da en ufak bir şey olsun kurtaracak, koruyacak ve devamı kılılabilecek hiçbir kimse, hiçbir kuvvet tasavvur olunamaz. Şu halde Mesih'in şahsı, nevi, cinsi, haddi zatında yok olması mümkün ve fani olmaksızın kurtulamaz. Bunlar bizzat değilse düşünce ile fanidirlir. Fani, yok olmasa mümkün olan herhangi bir şahsın veya türün veya cinsin ilâh sayılması ise haksızdır, batıldır. Gerçek ilâh olan Hak Teâlâ'yı inkârıdır, zarardır. İlâhlık, her türlü acizlik ve noksanlık saibesinden uzak üstün bir kudret ve hakim irade ifade eder. Ve hakkiyla ilâh demek, zat ve sıfatlarına, eserlerine ve hükümlerine ve hatta varlıklardan hiç birisine O'nun kudretinden başka ve O'na ciddi olarak karşı koyabilecek hiçbir kuvvet taalluk etmeyen ve etmek ihtimali bulunmayan her şeyin sahibi, her şeyin hakimisi, her şeyi içine alan demektir. Hak ilâhın hakkı, kudretine karşı tesir edebilecek hiçbir kuvvetin düşünilememesidir. Bunun için, isterse düşünce seviyesinde olsun, herhangi bir fani veya faniler toplamlı ilâh olamaz. Bunlardan biri veya bir kısmı veya hepsi Allah ile zat veya sıfat bakımından küllî (tüm) veya cüz'î bir şekilde birleşemez.

Her çeşit birleşme, katılm, hulûl (başkasına girme) veya itihad (birleşme) küfürdür. İlâh olmak başka, ilâhî olmak yine başkadır. Mesih'in öldürülme ve asılmasını iddia eden hristiyanlar, onun helakinin ve fani olusunun mümkün olduğunu ikrar ve itiraf etmekte olduklarından, bunların hem bu davalarını reddetmek ve hem ıkrarlarıyla kendilerini susmaya mecbur etmek için âyetle yalnız "Allah Meryem'in oğlu Mesih'i helak etmeyi dilerse" demek yeterli iken bununla yetinilmeyip, gerçeği hem ilzamı (susturucu), hem burhanı (delilli) bir şekilde beyan etmek ve anlatmak üzere "anasını ve yeryüzündekilerin hepsini", atfalan da eklenmiştir ki, çok dikkate sayındır. Bununla azdan çoğa doğru giden bir bakış istikrasi öğretilerek Mesih'in önce anasına, ikinci olarak yeryüzündeki bütün ruh sahipleri, akıl sahipleri beşer cinsine dahil ve bunlarla birtakım hususlarda cins birliği ve aynılık olduğu anlatılmış ve bu şekilde Mesih ve anasının yok ve fani olması mümkün olup ilâh olamayacakları önce açıkça ve özellikle, ikinci olarak bütün içinde gizli ve tekitli olarak isbat edilmiş ve hatırlatılmıştır ki, bu ifade de Mesih'i, şahsı beşer veya küllî beşer ile düşünen hristiyan mezheplerinin hepsine işaret olunarak "Muhakkak Allah, Meryem'in oğlu İsa'dır" iddiasının gerek şahsî birlik ile şahsî itihad ve aynılık üzere ve gerek tür ve cinsle atı vahdet (birlik) ile cüz'î birleşme ve tazammun (içine alma) şeklinde olsun bütün ihtimalleriyle batıl ve küfür olduğu anlatılmıştır. Yani Allah, Mesih'in ne aynı, ne cüz'ü, ne de cüz'isi ve ferdidir. Ancak onun üstünde yaratıcısı, sahibi, hakimidir. Diğer deyimle Mesih, Allah'ın ne aynı, ne cüz'ü, ne tümü, ne de küllisi değil, aşağısıdır. Sonra de ve lafızları âmm olmakla, yedeklerle beraber, göktekiler ve melekler de dahil olmak üzere bütün masivâhla (Allah'ın dışındakiler) içine alması bulunduklarından Allah'ın zatından başka her şeyin yok olmasının mümkün olduğuna işaret ile, bütün Allah'ın dışındakilerden ilâhlığı inkâr etmiş ve şu halde bütün âlemler veya kısımından hiç

birisinin de Allah ile aynılığı veya küllî, cüz'î bir birleşmesi mümkün olmadığına ve böyle sözlerin yalnız Mesih hakkında değil, diğerleri hakkında da söylenmesi Allah'a küfretecek olduğuna işaret etmiştir. Şu halde Allah'ın âlemde yok etmeye uğraşan vahdet-i vücud davaları da batıl ve küfürdür.

Özetle ne Mesih ilâh olabilir, ne de âlem ve âlemin kısımlarından herhangi bir şey. Çünkü ilâh, gerçekte zevâl (sona erme) den uzak ve üstün bir kudretin işe karışmasından azade olmalıdır. Bunları işe hepsi yok olabilir. Allah bunların baki kalmasını istemeyip ve yok olmalarını isteyerek olursa hepsi derhal mahv olur. Allah'ın ilâhlığında ve bütün bunlar üzerine dilediği gibi tasarruf hakkı, kudreti ve hakimiyetinde ise asla şübhe yoktur. Zira, bütün gökler ve yer ve aralarındaki bütün varlıkları mülk ve melekûtü tamamen ve yalnızca Allah'ındır. Yani bütün varlıklar üzerinde var etme ve yok etme, yaşatma ve öldürme ve diğer herhangi bir şekilde mutlak tasarruf ve hakimiyet hakkı Allah'ındır. Şu halde Allah dilediğini baki kılar, dilediğini yok eder. Ve böyle yapmakla ne bir haksızlık etmiş olur, ne de bir karşı konulmaya maruz kalır. Şüphe yok ki, Mesih de bunların içinde ve Allah'ın hükmü altındadır. Bunun böyle olduğunu hristiyanların da bilmesi gerekir. Zira inançlarının başında "her şeyin sahibi, görülen ve görülmeyenin yaratıcısı ve yaratıcısı bir ilâhı inanmam" vardır. Böyleyken Mesih'i hiç bir şey değişimi gibi Allah'ın mülkü saymazlar, sonra dönüp Allah'a eşit tutarlar, sonra dönüp Allah'ın önüne geçirerek sağ tarafına geçirir oturturlar. Ve bu şekilde başkanlık ve hakimiyeti ona verirler de artık "Allah, dün Meryem'den doğan ve Allah'ın takdirine karşı gelemeyp asılan ve çıkıp üstüne oturan Mesih'ten ibarettir." diye hem Allah'a, hem Mesih'e küfrederler. Ve sonra da Mesih'in insanlığına genelleştirerek âbâ-i yesûyîyeye (ruhban babalarına) bile ilâhlık hissesi vermek isterler. Bunlar Allah'ın, herşeyin maliki, Mesih'in de yok olmasının mümkün olduğunu itiraf ettikten sonra, dönerler Mesih'in yok olmasının mümkün olmadığını iddia etmek için söyle bir takım şüpheler ve safsatalar da serdedirler. "Mesih'in Allah katında özel bir şerefi yok mudur? Baksanızı onun doğumu diğerlerine benziyor mu? O, mucizeleriyle birtakım ölüleri diriltirken, körlerin gözlerini açarken, çamurdan kuş yapıp uçururken Allah'tan bazı şeyleri kurtarmış, Allah'ın yaratıcılığına iştirak etmiş olmayıy mu? Şu halde Allah ona ve onun aracılığıyla bu âleme kendi cevherinden bir şey vermemiş midir? O halde Allah'ın cevherinin yok oluşu kabil olur mu?" derler. İşte bu gibi şüpheler ve vehimleri de reddetmek ve ortadan kaldırmak için buyruluyor ki:

Allah ne dilerse yaratır ve dilediği gibi yaratır. Şu halde ne Mesih'i bir anadan yaratmasında ve ne ona özel bir şeref verip onun eyleme de yaratma ve öldürme işini yapmasında hiç bir şüpheye yer yoktur. Allah, İsa'yı böyle yaratmakla ona bir ilâhlık cevheri vermiş olmaz ve hele bunlarla Mesih'in Allah'a eşliği ve ileri geçmesi hiç gerekmez. Yani Allah Teâlâ'nın icâdı (yaşatması) kendi zatından dışarıya bir şey koparıp atmak sekiyle değildir. Varlıklardan hiç biri ondan ayrılmaz, doğmaz, sudür etmez, ortaya çıkmaz; o her şeye kendini, kendinden bir parçayı vermez. Böyle bir tasavvur, Allah'ın doğuma ayrılmı ve boşalma tasavvurudur ki, mümkün olmayanı düşündürmektir. Allah doğurmaz, yaratır; hem de neyi diler ve nasıl dilerse öyle yaratır. Dilerse başlangıçta göklerin ve yerin sahasını ve basit şeyleri yarattığı gibi, bir asli madde olmadan da yaratır. Dilerse bunların aralarındaki mahlûkları yarattığı gibi bir asıldan yaratır. Bunu da ya başlangıç olarak toprakları bitkileri ve hayvanları ve Âdem'i yarattığı gibi, dilerse cinsin ziddi bir asıldan inşa eder (yapar) veya dilerse aynı cins bir asıldan yapar. Bunu da dilerse bir erkekten dişi yaratmak suretiyle çeşitlendirir, nitekim Âdem'den Havva'yı böyle yaratmıştır. Dilerse bir dışiden erkek yaratmak suretiyle çeşitlendirir, nasıl ki İsa'yı da böyle yaratmıştır. Dilerse hem erkek, hem dışiden yaratır ki, diğer insanları da böyle yaratmış ve yaratmaktadır. Aynı şekilde dilerse diride ölüm yaratır, dilerse ölüde hayat yaratır. Dilerse çok yaratır, dilerse nadir ve benzersiz yaratır. Dilerse hiç bir mahluk hizmetinde kullanmadan yaratır, dilerse beşeri sanatlarda olduğu gibi diğer bir mahluku aracı yaparak yaratır ki, işte İsa'nın eyleme kuş yaratması, ölüleri diriltmesi de bu kabilindedir.

Şu halde İsa da Allah'ın yaratığıdır, bunlar da . Ve İsa bunları yaparken Allah'a karşı gelmiş, Allah'tan bir şey kurtarmış ve kendi tanlığını göstermiş değil, ancak Allah'ın iradesini yerine getirmiş ve ancak Allah'ın ilâhlığını ispat etmiştir. Yoksa Allah istemeseydi İsa bunların hiçbirini yapamazdı. İşte Allah böyle her dilediğini dilediği gibi yaratır. Bir Meryem'den bir Mesih de yaratır ve onun aracılığıyla ölülerde hayat da yaratır, çünkü Allah'tır. Ve Allah herşeye tam kudrette kâdirdir. Ve her şeye karşı mutlak kâdirdir. Allah'ın kudreti hiçbir şekilde kayıt ve tahdide tabi değildir. Her şeye tam kudrette gücü yettiğinden dilediği şeyi yaratır ve onda dilediği kadar kudret ve şeref de yaratır. Sonra her şeye karşı mutlak kâdirdir. Çünkü yaratmak, yaratıcının kendinden birşey koparmak, kendi zatından, kendi kudretinden birşey eksiltmek demek olmadığından, bütün yaratıkları ve onlarda yaratılmış olan kudretler Allah'ın kudretini kendilerine nakletmiş değillerdir. Bütün şahsi azclerile onun hakimiyetinin altında ele geçirilmiş mahkumlardır. Bütün yaratıkları ve onlardaki güçler Allah'ın ve kudretinin parçaları ve değişimleri değil, eserleridir. Eserler ise eseri yapanın aynı veya bir kısmı değil, ancak delilleri. Yaratıkları, biri diğerinden doğabilir, sebep olabilir, değişebilir. Bunun için varlıklarda yok olma, değişme, seçilme, tekamül ve derecelerin değişimi cereyan eder. Fakat bütün bunlar, eşyanın Allah'a göre değil, birinin diğerine göre olan ilgililerdir. Çünkü bütün eşyanın Allah'a nisbetti, yaratığın yaratana mahkumiyet ve delaletleridir. Bütün bu değişimlerden, bu nisbetlerden eşyanın ve eşyadaki kuvvet ile kudretin aslında aczi ve yoksuluğu ve hepsinin üstünde illet-i kül ve muhit-i kül (herşeyi kuşatmış) olan ilâhî kudretin tek hakimiyeti ve hakimiyetinin baki oluşu okunur. Bunun içindir ki yalnız eşyanın tabiatını incelemekle uğraşan fen bilimleri bile bilgilerinin başına iliyyet (nedensellik) ve baka-yı illet (illetin bakası) kanununu yazarlar. Ve illetin değişmesinden, illetin bâki oluşuna ulaşırlar. Yukarılarda da hatırlattığımız üzere fencilerin illetin değişmesi ve baka-yı illet değişimleri arasında görünüşte bir çelişki vardır. Ve bunun halli şudur: "İlletin değişimi" deyimi, yaratılmış şeylerdeki yaratığın kudret ve kudretinin ifadesidir ki, maksat, illetinin ve izafinin illetinin değişimidir. Baka-yı illet de, hakiki illetin değişiminden azade olarak mutlak hakimiyetini gösterir. Hasılı "yok olan ve değişen baki ve daim olandır" demek çelişki olduğundan aklın ve naklin şu noktada kesin bir uyumlaşma vardır ki, değişime mahkum olan eşya gerek eksilmek ve gerek gelişmek üzere yürüşün, bunların bütün kemalleri ve kudretleri izafidir. Ve hepsi tamamen, ebedi, sonu olmayan ve noksanlıkların münezzeh olan ilâhî yüksek kudretin esiridir. Allah her şeye ve her şeye karşı kâdirdir ve hiçbir şey Allah'a karşı kâdir değildir. Allah'tan başka her şey aslında acizdir. Bu da ilâhî kudretin hükmüyledir. Mesih de aciz, Muhammed de aciz, beşer de aciz, melek de acizdir. Yer ve gökleriyle ve aralarındaki bütün kainatıyla âlemin bütün sistemleri de acizdir. Allah, bunları her an yaşatmakla ve yok etmekle ve hepsinin üzerinde mülk ve melekûtunu açıklayıp durmaktadır. Ve şu halde, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'den ibarettir" diyenlerin kâfir olduklarından şüphe yoktur.

18- Bir de yahudiler ve hristiyanlar, "biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. Kendilerinin başka insanlara benzemediklerini, diğer halka karşı Allah katında böyle bir seçkinlikleri olduğunu iddia ettiler ve gurur ile Allah'tan korkmaz oldular. Şu halde müslümanlar Allah'a tevekkül ederken ve dayanırken, her ne yapsak Allah baki sever sanıp da böyle bir gurura düşmemeli ve Allah'ın kulları olduklarını unutmamalıdır. Bunu hristiyanların söyledikleri belli ise de yahudilerin söyleyip söylemedikleri bahis konusu olmuştur. Fakat İbnü Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre nüüzl sebebi asıl yahudiler olmuştur. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.v), yahudilerden bir topluluğu İslâm dinine davet etmiş ve Allah'ın azabıyla korkmuş idi. Buna karşı: "Bizi bununla mi tehdit ediyorsun, "biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz" demislerdir. Hristiyanlara gelince, İncil'de "Mesih ben babama ve babanıza gidiyorum" dedi diye bir fikra nakletmektedirler. "Allah'ın oğullarıyız" deyiminin bir özel imtiyaz davası olduğu belli, fakat bunu ne gibi bir anlam düşünererek söyledikleri inceleme noktası olarak görülmüştür. Denilmiş ki yahudiler bununla "Allah'ın oğlu" dedikleri Üzeyr'e mensub olduklarını, hristiyanlar da "Allah'ın oğlu" dedikleri Mesih'e intisablarını kastedmişler ve intisab ile kendilerini şeref ve

imtiyazda Allah'ın torunları hükmünde tutmuşlardır demek olur. Yahut doğrudan doğruya Allah'a intisablarını kasdederek Allah'ın kendilerine bir baba gibi şefkatli ve esirgeyici ve kendilerini Allah yanında sevgili oğulları gibi nazlanabilecek derecede yakın ve kıymetli olduklarını idda etmişlerdir ki, her iki şekilde "Allah'ın oğulları" deyimi mecaz demek olur. Diğer yerlerde de işaret ettiğimiz üzere geçmiş dinlerde ve özellikle İbranice dilinde Allah Teâlâ'ya raûf (şefkatli) ve rahim (merhametli) mânâsından mecaz olarak " = baba" denmesi caiz görüldüğünü ve Hz. İsa'nın da bu mânâ ile duasında ve vaazlarında bu deyimi kullandığını ve fakat bunun sonradan kötüye kullanılarak hakikat gibi kabul edilmeye başlandığını bazı âlimler zikretmişlerdir ki, işte oğul deyimi de bu kötüye kullanma cümlesindendir. Nitekim asıl İbrânicé İncil'de (İbn) ve (veled) deyimleri bulunmadığı halde (baba) deyiminin güya buna lüzum göstermekle izin vermiş olmasa zannıyla sonraki İnciller'e konulmuş olduğunu naklediyorlar. Muhtemal ki bunda yahudilerin "Üzeyr, Allah'ın oğludur" demiş olmaları da bir misal tutulmuştur. Bazı hristiyanlar Mesih hakkında "Allah'ın oğlu" deyiminin şeref ve yakınlıktan mecaz olduğunu söylemişlerdir. Fakat bunun samimi olmayıp bir perde arkasına gizlenme olduğu anlaşılıyor. Çünkü yukarıda söylendiği üzere İznik konsilinin yayınladığı inanç esaslarında "babasının cevherinden" diye açıklanmış olması, bunun doğum görüşüyle bir hakikat gibi isnat ettiklerini göstermektedir. Ancak kendileri hakkında "Allah'ın oğulları" demelerinin mecaz kastıyla olduğunu kabul etmek mümkündür. Bu şekilde "Allah'ın dostları" atfının bir atf-i tefsir olması gerekecektir. Bu da âyetin zahirinin zıddıdır. Biz, birtakım hristiyanın ve bu cümleden protestanların bu evlatlık iddiasına sıkı bir şekilde sarıldıklarını görüyoruz. Halbuki mecaz olan bir ifadeye bu kadar şiddetli bir bağnazlıkla sarılmanın sebebi izah edilemez. Anlaşıyor ki bunlar, "biz Allah'ın evlatlarıyız" demekle, Allah olduğunu iddia ettikleri Mesih'e bağılandıklarını kastediyorlar. Fakat bunun genel şekilde mecaz olarak değil, yine doğum görüşünü takip ederek ve bir gerçek gibi düşünerek söylüyorlar. Çünkü bunlar Mesih'in insanlığı cüz'î ve şahsî değil, bir nâsüt-i küllî (tüm insanlık) şeklinde düşündüklerinden ve bu tüm insanlık ile de bütün insanlığı içine alan bir mânâ değil, hristiyanlık tûremesi içinde bir özel kısım kastettiklerinden dolayı, Mesih'e "Allah'ın oğlu" derken, onu Allah ile bir cevherde birleştirdikleri gibi, kendilerini de "Allah'ın oğulları" veya "Allah'ın evladı" adıyla anarak Mesih'in cevheri ile birleştiklerini söylemek istiyorlar. Bu şekilde bu deyim cahil hristiyan halkına göre bir mecaz, seçkinlerine göre de bir hakikat gibi düşünülüyor. Nitekim Cizvit papazlarındaki "ruhbân babalar" deyimi de bunun bir çoğaltılmışıdır. Ve işte hristiyanların teslis (üçlü inanc), muammalarını gizli bir ukde (düşüm) olarak benimseyip takip etmelerinin hikmeti, ilâh ile beşer bir kısmın doğumu görüşüyle birleştirerek kendilerinin babalar ve oğulları silsilesi içinde bir uluhiyet hanedanı oluşturmak sevdası ve bu şekilde kendilerini her çeşit sorumluluktan azade sayıp, diğer halk ve insan yığınları üzerinde bir sahip olma hakkı ve mutlak bir tasarruf ve hakimiyet iddia etme hayalidir ki, "biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dedikleri zamanda "biz bir uluhiyet hanedanıyız" demek isterler ve kendilerinde böyle bir özel imtiyaz farzedirler. Her halde âyet bize gösteriyor ki, gerek yahudi ve gerek hristiyanlar verdikleri sözü bozmak suretiyle hak dinden kıkmış, hakiki veya mecazî bir ilâhlar doğuşu hayali tutturarak kendilerini "her şeye kâdir" olan Allah'ın kulları değil, oğulları ve evlatlığı ve özellikle dostları ve dengi saymak gururuna düşmüşler, Allah'ın haklarını ve kulları haklarını tanımaz ve Allah'tan korkmaz olmuşlardır. Ve bu gurur kendilerinin felaket sebepleri olmuş ve olacaktır.

Ey Muhammed, sen onlara de ki: Öyle de Allah sizi günahlarınızla niçin azab edip duruyor ya? Öldürülmelere mi uğramadınız? Esaretlere mi düşmediniz? Nimetler, devletler mi kaybetmediniz, başka hayvan şekillerine dönüşmeye mi uğratıldınız? Hayır, siz Allah'ın oğulları veya dostları değil, akıl sahibi olarak yarattığı yaratıkları cinsinden bir beşer, derisi, aplak, aciz, fakat anlayış sahibi bir mahluksunuz; haddiniz, hududunuz bu, durumunuz budur. Allah'ın yaratığı ve onun kudret ve iradesine mahkum bulunmak bakımından diğerlerinden hiçbir farkınız yoktur. Ne olursanız bir mahluk olmanın kurtulamazsınız. Allah'ı sevenler, hiç Allah'a karşı kıkar, günaha girer mi? Sonra Allah sevdiklerine azab eder mi? Allah ise yaratıklarına karşı hiçbir hususta mecbur değildir. Mutlak dilediğini yapandır. Dilediğini affeder, günahlarını hasenat (sevaplar) ile örter, rahmet ve sevgisine mazhar eder. Ki bunlar Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve imanlarında sebat edenler arasında bulunurlar dilediğine de azab eder. Kötülüklerinin azabını çektiler. Allah'a ortak koşan, yaratılanı yaratan yerine koyanlar için de bu azab muhakkaktır. "Allah, kendisine ortak, kuşulmasını başışlamaz, bundan başka dilediğini bağışlar" (Nisâ, 4/116) İşte yaratılanın, yaratan karşısındaki yeri, bu iki dilemenin eşit olarak mutlak ihtimal dairesinde olmalıdır. Ve böyle olmakta sizin beşer cinsi içindeki diğer halktan hiçbir ayrıncılığı yoktur. Dün çınırıklık bulundunuzuz, yalın ayak baş açık zaruretler içinde kıvrandığını güldüğünüz, insan yerine koymayıp her türlü hakarete layık görüldüğünüz bir fert veya bir kavim, yann bakarsınız ki Allah'ın lütfu ve mağfiretine ermiş tepenize çıkmıştır. Bugün saadetlere gömülmüş, cihana hakim olmuş, geleceğini temin etmiş sandığınız bir fert veya toplum öbür gün bakarsınız ki Allah'ın bir belasına çatmış, helak olmuş, ateşler içinde yanmakta, ıstıraplar içinde kıvrınmaktadır. Allah'a karşı bütün insan cinsi şu iki takdirin nöbetleşme ihtimaline eşit bir şekilde mahkumdur. Çünkü bütün gökler ve yer ve bunların aralarındaki bütün varlıkları hepsi Allah için bir mülk, bir hükümet, bir saltanattır. Bu memleketin, bu hükümetin, bu saltanatın hepsi tamamen ve müstaklil olarak Allah'ın mülküdür. Ve hepsi Allah'a, mülkü olmakla mensubdur. Varlıklardan hiçbirinin Allah'a mahlukluk, kulluk ve mahkumiyetten başka bir şekilde bağıllık iddia etmeye hakkı yoktur. Hepsini onun mülkü ve melekûtü altında boynunu eğmiş ve mahkumdur. Allah, bütün bunlar üzerinde yaratma, zabt ve idare, yaratma ve yok etme, can verme ve öldürme, takdir etme ve cezalandırma ile dilediği gibi tasarruf eder. Ve bu hak ancak O'nundur.

Şu halde bunlar içinde bir zerre kadar olan şu yer üzerinde çınırıklık olarak yaratılan ve yerdeki varlıkları az bir kısımdan ibaret olan beşer cinsi ve beşer içinden bir kısım halk nasıl olurda öyle bir iddiada bulunabilir? Halbuki en sonunda varılacak, başvurulacak olan yegane merci de ancak O'dur. Bugün bu iddiada bulunanlar da, diğerleri gibi O'nun hükmü altında bu dünyadan çekilip ahirete gitmeye ve gittikleri zaman da başkasına değil, ancak O'na varmaya ve O'nun huzuruna hesap verip, itaatlarını veya isyanlarının, iyilik veya kötülüklerinin acı veya tatlı cezasını çekmeye mecburdurlar. Bu böyle iken idrak sahibi olan insanlık bunu nasıl düşünmez ve nasıl Allah'a isyandan çekinmez de öyle batıl gururlara saplanır?

Şimdi bu çıkışma ve ihtardan sonra davette bir nezaket olmak üzere iltifat yoluyla buyruluyor ki:

19-20- Ey kitap ehli, peygamberlerin ardının kesilmesine karşı, yani vahiylerin kesildiği ve eserlerinin unutulması, bozulması ve tahrif edilmesi ile yıkılmaya yüz tuttuğu ve hak dinin bilinemez, tanınamaz hale geldiği bir fetret (kesilme) zamanında size o Resulümüz Muhammed (s.a.v) geldi, sizin için, siz insanları selamet ve saadeti için, acı tatlı her türlü hükümleri ve haberleri, hakkı açıklıyor ki, yann ahirette Allah'ın huzuruna varıp hesaba kildilğiniz zaman, "Bize ne bir müjdeci, ne de Allah'ın azabından korkutucu geldi, daha önce gelenlerin de eserleri bozulmuş, yıkılmış, biz fetret için de kalmıştık." demeyesiniz, böyle özur göstermeseyisiz işte size tam bir müjdeci ve korkutucu geldi. Bundan böyle, öyle bir mazeret göstermeye de hakkınız kalmadı. Allah da her şeye kâdirdir. Şu halde insanlardan peygamber göndermeye, hem bunu bir zaman cereyan eden bir sünnet (âdet) yaparak devamı ardarda göndermeye, hem de bunları kesintiye uğratarı fetretler (aralıklar) yaratmaya ve sonra bu aralıklar içinde unutulmuş gerçekleri hatırlatacak ve her şeyi öğretip açıklayacak ve insanlığı bütün hata ve saygısızlığı kesecek bir Peygamber yaratıp göndermeye de kâdirdir. Özetle kahretmeye de gücü yeter, lutf da. O halde en çok ırşada muhtaç olduğunuz bir zaman aralığında gönderilmiş olan bu şanlı Peygamber'in, bu ilâhî nimetin kıymetini takdir ediniz, açıklamalına kulak verip itaat ediniz. Eskisi gibi inkâr ve küfürden, sözleşmeyi bozmaktan sakınınız ve bu sayede günahlarınızın affolunmasını isteyiniz. Ve biliniz ki her ne olursanız, sonunda dönüp dolaşıp "dönüş ona ve herşeye kâdir" olan Allah Teâlâ'nın huzuruna varacaksınız ve ona

karşı fetret (iki peygamber arası zaman)te kalanlar gibi bir mazeret göstermeye de inkâr bulamayacaksınız, bütün sorumluluk üzerineize yüklenip kalacak ve kendi azabınızı kendi eliniz ve kendi isteğinizle bile bile hazırlamış olacaksınız. Ey yahudi ve hristiyanlar! Siz bugün de Allah'ın huzurunda bulunduğunuzu düşününüz. Elinizi kalbinize koyup vicdan selametiyle bir düşünürseniz, İbrahim'in duası, Musa'nın haber vermesi, İsa'nın müjdesi olan o Peygamber, o hak ruh, o müjdeci ve korkutucu henüz bize gelmedi, diyemezsiniz. Fetretler içinde karmakavşık olmuş, bin türlü değişiklik ve tahriplere uğramış ve bununla beraber yine delalet ve açıklığıyla bu Peygamber'in geleceğini bildirmiş olan Tevrat ve İncil'den sonra Muhammed Resûlullah'ın geldiğini ve Kur'ânın her şüpheden uzak olarak varlığını inkâr edemezsiniz.

Ey Muhammed! Sen bu açıklama cümlesinden olmak üzere şunu da hatırlat: Meâl-i Şerifi

20- Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. O, içinizden peygamberler çıkardı. Sizi hükümdarlar yaptı. Ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."

21- "Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin, geriye dönmeyin, yoksaya kayba uğrarsınız."

22- Onlar da: "Ey Musa! Orada zorba bir kavim var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, şüphesiz biz de gireriz" dediler.

23- Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle dedi: "Onların üzerlerine kapıdan girin. Oradan girenerseniz muhakkak galip gelirsiniz. Eğer layıkıyla inanıyorsanız yalnız Allah'a dayanın.

24- Kavmi Musa'ya: "Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabb'in girdin savaşın. Biz burada oturacağız" dediler.

25- Musa: "Ey Rabbim! Ben, kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum, artık bizimle bu fâsik kavmin arasını ayır" dedi.

26- Allah Musa'ya şöyle dedi: "Kırk sene o mukaddes yer onlara haram kılınmıştır. Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. O fâsik kavim için üzülmel".

Hani bir zaman Musa kavmine şöyle demişti: Ey benim kavmim, Allah'ın size olan nimetini anıp yâdediniz. O zamanki nimetini ki, içinizde peygamberler yarattı ve sizi hükümdarlar kıldı ve size âlemlerden hiçbirisine vermediği şeyler verdi. Âlemde hiçbir kavimde İsrailoğulları'ndaki kadar çok peygamber gönderilmemiş olduğu bilinmektedir. Önce Yâkûb'un evlatları Eşbat (torunlar), sonra Musa, Harun, Yûşâ ve bu cümleden Hz. Musa'nın kavminden seçip beraber Tur dağına gittikleri yetmiş zat ve daha sonra nice İsrailoğlu peygamberler gelmiştir. Ancak âyetin ilerisinden kesin bir şekilde anlaşıyor ki Hz. Musa bu hatırlatmayı yaptığı zaman İsrailoğulları henüz Arz-ı Mukaddes'e girmemiş ve daha bir vatan tutmamış ve henüz hükümdarlar devrine ermemiştir. O sırada da Musa, Harun ve yetmiş zat ile tahakkuk etmiş ise de "sizi hükümdarlar kıldı" demek nasıl mümkün olabilir? Gerçi bunun vaki oluşunun tahakkukuna dayanarak, istikbalden mazî ile tabir olarak kılacaklar, kılacağı muhakkaktır veya ezelde böyle takdir etmiştir" mânâsına olması ve dolayısıyla peygamberlerden bütün İsrailoğulları peygamberleri, hükümdarlardan da bütün İsrailoğulları hükümdarlarını kasdedilmiş olmasa muhtemeldir. Bu şekilde meâlin özetî şöyledir: "Ey benim kavmim! Muhakkak ki Allah sizin içinizde daha birçok peygamberler yapacak ve sizi hükümdarlar kılacak. Saltanatlara erdirecek ve size diğerlerine vermediği şeyleri verecek. Şimdi Allah'ın bunları yaptığı veya takdir ettiği size olan nimetini anın ve düşünün de ona göre hareket edin." demek olur. Ve Hz. Musa'nın bu hatırlatmasının o günkü bulundukları zamânâ değil, sırf geleceğe ait bir nimeti, ezeli bir takdiri gaybdan müjdeleme ve haber verme şeklinde kabul edilmesi gerekir. Gerçekte İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışından Hz. Yahya'yı öldürdükleri ve Hz. İsâ'yı öldürmeye teşebbüs ettikleri zamana kadar içlerinden büyük küçük pek çok peygamber ve krallar gelmiş ve bu arada Hz. Davud ve Süleyman saltanatı gibi peygamberlik ve hükümdarlığı şahsında toplayan emsalsiz saltanatlar da geçmiş bulunduklarında şüphe yoktur. Ve burada İsrailoğulları'nın o zamana kadar başka milletlere nasip olmayan en mesut devirlerine işaret de yok değildir. Fakat asıl maksat bu olsaydı "içinizde peygamberler ve krallar yaptı" denilmesi gerekir ve bu daha vezîc ve daha açık olurdu. Halbuki buyurulmakta bazısını peygamber ve hepsini hükümdar yapan bir mânâ kastedilmiş olduğu anlaşıyor. Bunun için tefsircilerin büyüklerinden Süddî ve diğerleri burada "mülûk" (hükümdarlar)ün = "hür olanlar" demek olduğunu göstermişler ve hürriyetten maksat ta tam mânâsıyla hürriyet, yani şahsî ve siyasi hürriyeti içine alan bir mânâ olduğunu anlatmışlar da demişlerdir ki: "Siz önceleri Kıbt kavminin elinde bulundunuzuz, hizmetçi, köle ve cizye ehli derecesinde mağlûb ve mahkum olduğunuz halde, sizi kurtarıp kendinize mâlik, şahsî, siyasi insanlık hukukunuza sahip, kendinizi anlamaya ve işlerinizi idare etmeye kâdir hürler kıldı; artık kimsenin kulu, kölesi, hizmetçisi değilsiniz ve cizye ehli gibi bir galibiyetin üstünlüğü altında ve istilasında bulunmuyorsunuz. Hem şahsen hür, hem de toplum ve siyaset bakımından hürsünüz" demektir. Ve bu mânâ, hem âyetin nazmına daha uygun ve hem de daha çok faydaları içine almaktadır. Bu şekilde Hz. Musa'nın bu hatırlatması yalnız vaad edilen nimeti ve geleceği haber verme değil, vâkı olan nimeti ve gerekli sonuçları hatırlatmadır ki, meâlin özetî şu demek olur: Ey benim kavmim, Allah sizin içinizde peygamberler yarattı ve sizin hepinizi esirlikten ve mahkumiyetten kurtarıp sultanlık demek olan hürriyete erdirdi ve size öyle olağanüstü şeyler ihsan etti ki şimdiye kadar hiçbir kavme nasip etmemiştir. Şu halde ey hür ümmetim, Allah'ın bu nimetlerinin değerini biliniz, kendinizi iyi idare ediniz. Peygamberlerinizin Allah tarafından size haber verdiği ve tebliğ ettikleri ve edebilecek hususları güzel nzanızla gereği gibi ıcrâ ve tatbik ediniz de bu nimetlerden yararlanmayı ve Allah'ın bu iyiliklerinden istifade etmeyi biliniz." demek olur ki, hürriyet sultanlığının asıl kıymet ve önemi kendine sahip ve hukukuna mâlik olanın mânâsı ve faydası lâubalilik (ciddiyetsizlik) değil, insanı gerçekten mesut edecek maksatlarla ve iyiliklere gayret sarfetmek için iyi seçimidir. Bu ise ilk önce ilim ve ifrana dayanır. Buna da her zaman ve her şahıs için şahsî akıl ve ferdi (tek başına) tecrübe کافی gelmez. Her şeyden önce Allah'ın özel bir yardımına yani peygamberlerin haber vermesine ihtiyaç vardır. Şu halde genellikle hürriyetten istifade edebilecek için peygamberlere iman, verdikleri haberlere ve işrâdlarına basırmak ve itaat etmek gerekir. Allah da bunları vermiştir.

21-O halde Allah'ın bu nimetlerini hatırlayınız da: Ey benim kavmim, Arz-ı Mukaddes (mukaddes topraklara) giriniz ki, Allah onu sizin için yazdı, yani size vatan ve mesken olmak üzere takrir ve kismet etti, "Levh-i mahfûz"a yazdı. Şu halde buna emin olarak ve başka bir endişeye tâbi olmayarak azim ve gayret edip oraya giriniz ve gerişin geri ardınıza dönmeyiniz. İmansızlık azim dinden dönmeyiniz veya sebatsızlık edip karşınızdakilere kaçmayınız, Mısır'a ve Mısır'daki esaret haline dönmeye kalkmayınız ki hepiniz hiçbir şey elde edemeyen kimseler olursunuz, dünya ve ahirette zarara düşer, herşeyden mahrum kalır, ziyana uğrar, zıyan olursunuz. Yani kismetiniz geride değil, ileridedir. Bu kismet de mutlak değil, iman ve itaat, mücelede ve sebat ile şartlanmış ve kayıtlanmıştır. Nitekim yukarda "Eğer namazınızı kılar, zekatınızı verir ve peygamberlerime inanırsanız, muhakkak ben sizinle beraberim" (Mâide, 5/12) buyurulmuştur. İşte o günahlardan örtülmesi ve o cennetlere girmek bu şartlar altında ve Arz-ı Mukaddes'e girmekle mümkün olacaktır. Yoksa haliniz berbattır. Allah'ın emrini, peygamberlerin tebliğini dinlemeyecek olursanız, hürriyet, esirlikten daha çok, zarara sebep olur. Haydi azmediniz ve gayret gösteriniz de oraya giriniz.

ARZ-I MUKADDES (Mukaddes yer): Temiz ve mübarek yer demektir ki, Kudüs'te "Beyt-i Makdis"ın bulunduğu yerdir. Vaktiyle birçok peygamberin oturduğu yer olduğundan böyle isim verilmiştir. Bir rivayete göre İbrahim Aleyhisselam Lübnan dağına çıktığı zaman Allah Teâlâ: "Bak, gözün nereye kadar yetişirse orası mukaddesdir ve gelecek nesline mirastır" buyurmuş. Bunun tayin ve takdirinde "Tur" yani dağ ve havası

denilmiş. Dimeşk, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmı denilmiş, Şam toprağı da denilmiştir. Hz. Musa Mısır'dan, çıktıkdan sonra Şam arazisinde yerleşme vaad edildiği ve İsrailoğulları'nın buna "Arz-ı mevâid = vaad olan araz" dedikleri de söylenmiştir.

İbnü Cerir et-Taberi der ki: "En doğrusu Allah'ın peygamberi Musa Aleyhisselâm'ın dediği gibi "Arz-ı mukaddes" (mukaddes yer) demekle yetinilmektir. Çünkü şu yer veya bu yer olmasının doğruluğu hakikati ancak haber ile bilinebilir. Halbuki bu konuda kesin şehâdet denebilecek hiçbir haber yoktur. Şu kadar ki bu "mukaddes arz Fırat ile Arş-ı Mısır (el-Arş) arasındaki sahadan da harîc olmayacaktır. Çünkü bütün tevîl (yorum) ve siyer ehli ile âlimlerin bu hususu haber vermekte ittifakları vardır".

22-Musa'nın bu teklifine karşı kavmi ne dediler bilir misiniz? Ey Musa o dediğin yerde öyle bir kavim var ki, hepsi zorba, yani karışık konulmaz, istediğini zorla, cebren ve ezerek yaptırır, yahut boylanna yetişilmez, iri, güçlü kuvvetli, dev gibi adamlar onlar oradan çıkmadıkça biz asla oraya girmeyiz. Şu halde onlar şayet oradan çıkarlarsa biz de muhakkak gireyiz, dediler. Allah'a ve peygambere karşı geldiler. Girme emrini kabul etmeyi," deve iğnenin deliğinden geçerse" kabilinden, mümkün olmayan şarta bağlamak istediler ve sanki "balık kavağa çıkarsa biz de oraya gireyiz" demiş oldular. Yukarda geçtiği üzere on elçi casusluk için gönderildiklerinde iri iri korkunç bir takım cisimler ve manzaralar ve bir kuvvet ve heybet görmüşler, tutulmuş, tehlikelere maruz kalmışlar, korkmuşlar ve döndükleri zaman ikisinden başkası kavimlerine durumu açıklayıp yaymışlar ve korkutmuşlar.

Tefsirciler temsîlî bir ifade ile naklederler ki, Musa Aleyhisselam elçileri durumu öğrenmek için gönderdiği zaman bu zorbalardan biri bunları görmüş ve hepsini tutmuş, bahşenden getirmekte olduğu bir meyve ile beraber torbasına koyup kralın önüne götürmüş, şağvermiş ve "Garîb değil mi bunlar bizimle harp etmek istiyorlar" demiş. Kral da: "Haydi arkadaşınıza gidiniz ve gördüklerinizi haber veriniz" diye bunları salıvermiş, korku içinde gelmişler, olayı Hz. Musa'ya anlatmışlar, o da bunu kimseye söylemelerini emretmiş, fakat dinlememişler, ancak içlerinden Musa'nın yiğiti Nun oğlu Yuşâ ile Musa'nın damadı Yuhanna oğlu Kâleib işi kolaylaştırmaya çalışmışlar, çok güzel, çok hoş, nimetli bol bir memleket, ahalisinin gövdeleri iri, bedenleri kuvvetli ise de kâlbleri zayıf demişler. Diğer on kişi ise halkın gözlerini korkutmuş, yıldırılmış, savastan çekimelerine sebep olmuşlardır. Bu nakilde zorba hükûmetinin kuvvetli bir zabita teşkilâtı bulunduğu ve İsrailoğulları'nın kendilerine saldırma hilesinde olduğunu öğrenmiş bulundukları anlatılmış demektir ki, bunların kuvvetlerini ve iriliklerini tasvir yolunda İsrailoğulları'nın türlü türlü hikayeleri, masalları vardır. Bu cümleden olarak bu zorbalara hükûmetini başı gökte gururlu ve kibirli bir şahın misaliyle temsil demek olan "Ac" yahut "Unuk oğlu Uc" masalı bu arada nakledilir ki, fevkâlâde büyük ve kıymetli de olsa zorba bir hükûmetin Allah'ın kudreti ile ansızın bir darbe (vurup) altında mahvolup yok olabileceğini anlatır. Dilimizde "ucu boluk" diye bilinen bu tarihi masalı burada nakletmek konunun anlaşılması bakımından faydalıdır. Şöyle ki:

Vekiller casusluğu çıktıktan zaman Unuk oğlu Uc ile karşılaşmışlar ki üçbin üçyüz otuzüç arşın uzunluğunda boyu varmış ve üçbin senedir yaşıyormuş. Rastladıkları zaman başında bir deste odun varmış. Bunları tutmuş o destenin içine koymuş, kansına götürmüştü: "Bak bunlar bizimle savaşmak arzusunda bulunuyorlar" diye önüne atvirmiş. "Şunları ayağımın altında eziverim mi?" demiş. O da: "Hayır öyle yapma, bırak gitsinler, gördüklerini kavimlerine haber versinler" demiş, bırakvermişler. Onlar da bunların durumlarını gözden geçirmişler. Görmüşler ki, üzümlelerinin bir salkımını dört beş kişi götürebiliyor. Nihayet çıkmışlar, birbirlerine: "Eğer bunları İsrailoğulları'na haber verirseniz, Allah'ın peygamberine karşı dinden dönerler, öyle ise gizleyelim, yalnız Musa ve Harun Aleyhisselam'a söyleyelim, onlar ne fikirde buluncaklarsa bulunsunlar" demişler ve aralarında böyle anlaşma yapmışlar ve yanlarına bir tane de üzüm almışlar ki bir adam ağırlığında varmış. Fakat geldiklerinde Kâleib ile Yûşâ'dan başkası sözlerinde durmamışlar, her biri kendi torunlarına harbi yasaklamaya ve gördüklerini anlatmaya başlamışlar.

Daha sonra Musa'nın ordugâhı bir fersah (üçmil veya beş kilometre) kare imiş. Uc gelmiş, bunlara bakmış, dönmüş dağdan bu asker mikdannda ve değişimtaşı şeklinde kocaman bir kaya yontup ordunun üzerine bastırmak için başına almış, Allah Teâlâ da bir Hüdûd göndermiş, başına göre kayanın ortasını oymuş. Delinmiş birden bire Uc'un boğazına geçmiş, geçince sendelemiş yıkılmış. Cabalarken karşından Hz. Musa yürümüş. Boyu on arşın imiş, on arşın da âsâsı varmış. On arşın da sığmış bu otuz arşın yükseklikte ancak topuğuna yetmişmiş vurmuş, fakat öldürmüştü. Bunun üzerine etraftan hancılarla üşüşmüşler ve başını kopamışlar.

Bu, bir devletin yıkılış şeklini temsildir. Unuk oğlu Uc bir hükmi şahıs, fakat tarihî bir masaldır. O zaman Arz-ı mukaddes'te oturup hüküm süren bir kavmin timsalidir. Ahad (birler), Aşerat (onlar), Mîat (yüzler), ulûf (binler) rakamların mertebelerinden her birinin ilk ferd sayısı olan "üç" adedine çarpımının sonucu bulunan üçbin üçyüz otuzüç sayısı Fasagorilerin sayı körtlemesine kaynak teşkil eden gizli bir usul (metod) ile bu devletin hükümünün dairesini, arazisini, maddi kuvvetini gösterir. Bununla üçbin üçyüz otuz üç arşın, Hz. Musa'nın on arşın boyu iki tarafın maddi bakımdan mukayese edilmesine bir ölçü teşkil eder. Üçbin sene, bu kavmin eskiliğini, başındaki odun, parlaması mümkün olan bir fitneyi temsildir ki, bu casusların geliş ve tutuluşları da bu fitneye bir ek olmuş demektir. Kadın, hükümdann şehveti ve mayyeti; üzüm, servet ve ziraatın feyz ve bereketi; taş, o devrin mancınık ve diğerleri ile harp araçları; bakış ve dönüş İsrailoğulları'nın gelmesinden sonraki tedbirler ve hazırlıklar; Hüdûd, ilâhî tasarruf; taşın delinmesi, hükûmet merkezi (baş şehir)nin fesat ve dağılması; boğazına geçmesi, harbe ait tedbirlerin tepkisi ve iç ihtilâl; sendeleyip yıkılmak devletin yıkılması; bu sırada Hz. Musa'nın yürümesi, İsrailoğulları'nın sonradan saldırması; üçbin küsûra nisbette Musa'nın on arşın boyu İsrailoğulları'nın ve bulundukları arazinin miktardır. Asâ, Hz. Musa'nın i'cazının gücü ve bunun on arşın boyu, harp yoluyla yürünülen mesafe; on arşın sığrama, hiç harp edilmeksizin işgal edilen mesafe; otuzar arşın yükseklik, üçbin üçyüz küsûra nisbette yük edilen kuvvet ve işgal edilen arazi; toptukan vurulup ölmek, köce bir devlet ve memleketin kenarıdan ve güzergâhından az bir yerin işgalıyla yıkılvermesi ve nihayet etraftan üşüşüp başını koparmak, hükûmetin yok olması ve memleketin komşu kavimler tarafından bölüşülüp istila edilmesidir.

İlk bakışta bundan İsrailoğulları'nın Arz-ı Mukaddes'e girişi Hz. Musa'nın hayatında olmuş gibi sanılırsa da, bunun yanlış olduğu söyleniyor. Şu halde Hz. Musa'nın da şahsı değil, maneviyatı ve dini düşünülmüş demek olur.

Şimdi bunları nakletmekten maksadımız, efsanelere karşı Kur'ân açıklamalarının sağlamlık ve eminiğini anlatmaktır. Kur'ân bize gösteriyor ki, İsrailoğulları'nın bu gibi efsaneleri, boyunu göklere çıkardıkları Aclânı, Uclânı, devlerin asıl ve hakikati iki kelimeden ibarettir: "zorba bir kavim". Bu ve bu gibi geçmiş ümmetlerin kıssalarında doğrudan doğruya Kur'ân'ın sağlam ifadesine dikkat etmek ve buluşları, hayalden gerçeğe nasıl yönettiğini anlamak gerekir. Tefsircilerin bu gibi yerlerde böyle hikayeleri nakletmekten maksatları, Kur'ân'ı bunlarla tefsir ve açıklama fikrini vermek değil, Kur'ân-ı Kerim'in sağlam beyanları ile geçmiş rivâyetlerin durumlarını ölçmek için bir ölçü ve misal vermektir. Bunu farkedemeyen ve ayıramayanlar, Kur'ân'ın mânâsını bunlara döndürerek düşünmenin gerekeceği zannına düşerek pek çok hata etmiş olurlar. Allah Teâlâ bu gibi hatırlatmalar ile müslümanların diğer kitap ehli gibi efsaneler peşinde dolaşmamalarını ve hak dinî vehimlerde ve hayâletlerde değil, gerçek hakikatte aramalarını hatırlatmış ve bunun için kitabına "Kitab-ı mübin" (açık kitap), "Kitab-ı hakîm" (hikmetli kitap) demiş "O'nda mühkem âyetler vardır, onlar kitabın aslıdır" (Al-i İmrân, 3/7) buyurmuştur. Hakikat mümkün için mecaza gidilmesinin lüzumunu öğretmiştir. (Bakara sûresinde 26.ncı âyete ve Al-i İmrân sûresine bak.)

23-Kısaca İsrailoğulları Hz. Musa'ya karşı "Biz arz-ı mukaddes (mukaddes yer) girmeyiz" diye dayattılar. Ancak korkanlardan, yani Allah'dan ve Allah'ın emrine karşı gelmekten korkanlardan iki er -rivayetlerin çoğuna göre Yuşâ ve Kâleib- ki Allah ikisine

de nimet vermek suretiyle mesut etmişti, bunlar dediler ki, üzerlerine kapıyı tutunuz, giriniz, çünkü onu tutup girdiniz mi, siz muhakkak galipsiniz. Şu halde böyle yapınız ve ancak Allah'a dayanınız, eğer Allah'a ve Musa'nın peygamberliğine inanıyorsanız böyle yapınız. Allah'tan korkan ve mesud olan bu iki er,

Hz. Musa'nın peygamberliğine, vaadindeki ve verdiği haberindeki doğruluğuna hakkiyla iman etmiş olduklarından, gördükleri kuvvet ve heybete rağmen, Allah'ın lütfuyla, sözlerinde durarak, bu şekilde itimat ve güvenilirliklerini açıklamışlar ve kavimlerini itaate teşvik etmişler ve sürüklemişler ve bunlar başlangıçta bu sebatta Allah'ın nimetine mazhar oldukları gibi, sonra mukaddes arza girme nimetine de erişmişlerdir.

Başka bir rivayete göre İsrailoğulları'nın korkmakta oldukları zorbalara kavminden iki adam demektir. Bunlar, Allah'ın yardımı ile Hz. Musa'ya iman edip gelmişler ve zorbalardan içlerinin dışlan gibi kuvvetli olmadıkları bildiklerinden bu şekilde teşvikte bulunmuşlardır. Dahhâk, Said b. Cübeyr ve Kaffâl bu mânâyâ kânidirler. Fakat önceki mânâ tercih edilmiştir.

"el-bâb"dan maksat, zorbalara memleketinin kapısı, yani girişi, güzergâhı demek olan bir şehir veya bu şehrin kapısıdır. İbnü Ebî Nüceym'in Mücahid'den rivayetinde (zorbalann şehri) diye vârid olmuştur. Ve bunun "Eriha" olduğu da nakledilmiştir.

24-Acaba Musa'nın kavmi bu garantiye karşı ne yaptılar? Büsbütün azıptı dediler ki: Ey Musa, muhakkak ki onlar orada bulundukça, biz o yere ebedî olarak girmeyiz, kapı şöyle dursun o yere sonsuza dek ayak basmayız. Şu halde sen Rabbinle git de ikiniz harbediniz, biz muhakkak burada oturacağız, yani bir adım ileri gitmeyiz.

25-Hz. Musa, bunların sapıklık ve inadını, inkârlarını görünce tam hüznün ve kirgincilik ve ilâhî rahmet ve icabeti çekecek olan bir kalb inceliği ile Allah'a şikâyet ederek, şöyle dedi: Ey Rabb'im! ben kendimden başkasına malik değilim, bir canım var ki, kudretim, iradem, hükümüm ancak ona geçer, bir de kardeşime, yahut kardeşimin de benim gibi. Şu halde bizimle şu itaatten çıkarak, isyanda ısrar eden sapık kavmin arasını ayır, yani bize bizim hakettiğimizle, onlara da kendi hakettiklerine göre hükmedip aramızı ayır. Demek ki Hz. Musa, ya o iki kişiye bile tamamen inanmayarak veya din kardeşi mânâsını kastedip, onları da hesaba katarak böyle dua etti.

26-Allah Teâlâ da, buyurdu ki o isyan ve bu dua sebebiyle bunlara o vaad edilen "mukaddes yer" kirk sene haram edilmiştir. Yani oraya girmeleri serî bir şekilde haram kılma ile dinen haram olmak mânâsına değil, men (yasaklama) mânâsına tekvini haram etme ile kirk sene mahrum kılınmışlardır. Bu müddet içerisinde hiçbir oraya giremeyecek. Şu kara yerde Tih içinde nereye gittiklerini bilemeyecek, açıkta vatansız, şaşırmış ve sersem, serseri olarak dolaşacaklardır. Bu hüküm, hüriyetlerini kötüye kullanan, peygamberlerini dinlemeyen o sapıklar hakkında Hak Teâlâ'nın kötü bir cezasıdır. Belli ki bu ifadeden bunların hepsi bu müddeti dolduracak ve sonra kurtulacaklar mânâsı anlaşılmaz. Ölenler ölecek, kalanlar girmek isterlerse girebilecek demek olur. Hatta bazı tefsirciler demişlerdir ki, "kirk sene", "tahrim" (haram kılma)'nın değil, nın kayıdır. Şu halde haram kılma, mutlakır. Müddet ile kayıtlanan Tih'dir. Yani tih halinde de nihayet kirk sene kalacaklar, fakat bunlara giristen mahrum kalma hali devamlı olacak, çünkü o zamana kadar hepsi ölecek, ancak evlatları olan yeni nesil girecektir.

Şaşıp son derece hayrette kalmak; isim olarak içinden çıkılmaz, yol bulunmaz ova, çöl demektir. Bunun için İsrailoğulları'nın mahkum oldukları bu çöle "Sahray-ı Tih" (Tih çölü) denilmiştir.

Acaba bu müddet içerisinde Musa ve Harun Alehyisselâm ne oldular? Naklediliğine göre bu meselede rivayetler çeşitlidir. Bazıları Tih'te kalmadılar, demiştir ki, âyetin zahiri de bunu gösteriyor. Diğer bazıları ise kavimleriyle beraber Tih'te kaldıklarını, fakat bunların kendileri hakkında bir azab olmayıp, İbrahim'e ateşin soğuk ve selam olması gibi rahat ve selamet olduğunu söylemişlerdir. Bunu söyleyenler de şu noktada fikir ayrılığına düşmüşlerdir: Acaba Harun ile Musa Tih'de mi vefat ettiler, yoksa gıktılar mı? Bir kısmı Tih'de önce Harun'un, bir sene sonra da Musa'nın öldüğüne, bundan sonra vasisi ve kızkardeşinin oğlu Yûşâ b. Nun peygamberlik göreviyle yerine geçerek, Kâleb de hayatta olduğu halde yeni nesil ile çok geçmeden ve hatta bir rivayette Musa'nın ölümünden üç ay sonra Arz-ı mukaddes'i fethettiğine kanaat olmuşlardır ki, yaygın olan da budur. Diğer bir kısmı ise Hz. Musa'nın vefatından önce Tih'den çıkıp zorbalara harp ettiğini ve üstün gelip Arz-ı Mukaddes'in bir kısmına girmiş olduğunu nakletmişlerdir.

"Tih" kelimesi hem masdar, hem isim olduğundan dolayı "Tih'de kalmak" deymi mi mânâ ile düşünülmelidir: Birisi, hayretler içinde sersem bir şekilde kalmak; diğeri de çölde kalmak. Şüphe yok ki, birinci mânâ peygamberler hakkında tasavvur edilemez. Âyette gelen, azab ve ceza ifade eden ise bu mânâyadır. Bu mânâ ile Musa ve Harun Alehyisselâm Tih'te kalmamışlardır. Fakat çölde kalmak genelde böyle değildir. Bir çölde yerine getirilen vazifenin zor da olsa bir ceza ve azab olması gerekmez. Nitekim peygamberlerin âlemde en büyük zahmetlere uğramış oldukları ve bu imtihanın onları hakkında bir azab değil, peygamberlik makamı gereğinden bulunduğu da bilinmektedir.Şu halde Musa ve Harun Tih'te "yetihûn" (azab ve ceza içinde) değildirler. Fakat çölde yine İsrailoğulları'nın başında bulunuyorlardı demek olur. Hatta bu sayede ki, İsrailoğulları bu ceza ve terbiye esasında "Bunun üstüne taştan oniki su kaynağı fışkırdı." (Bakara, 2/60), "Ve bulutu üstünüze gölgelik çekti, size kudret helvası ve bildiğin indirdik." (Bakara, 2/57) mucizelerinden istifade etmeye devam etmişler ve yeni bir nesil yetiştirmişlerdi. Yoksa kirk yılda değil, kısa bir zamanda tamamen yıkılıp giderlerdi. Arz-ı mukaddes'e girme meselesine gelince, Beyt-i Makdis mevkiisine ve Şam toprağına giriş, Hz. Yûşâ zamanında olmakla beraber, ilk hareket ve zorbaları ilk mağlûb eden darbeye "bâb'e (kapıya) giriş, Hz. Musa'nın hayatında vaki olmuş olduğu anlaşıyor.

Şu halde ey Musa böyle sapık kavme, sapıklar güruhuna üzülmü, bunlar cezayı hak etmişlerdir. Rivayet edilir ki, Musa Alehyisselâm duasına nedâmet etmiş, bunun üzerine böyle buyurulmuştur.

İşte ey Muhammed, sen onlara bu kıssayı hatırlat, yine uyanmazlarsa sen de böyle sapıklara üzülmü ve sonraki cinayetlerinin hükmüne bir hazırlik yapmak üzere: Meâl-i Şerifi

27- Onlara Âdem'in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyla oku. Hani her ikisi birer kurban sunmuşlardı, birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen, ötekine):" Seni öldürecekim" demişti. Diğer i ise şöyle demişti: "Allah, yalnız kendisinden korkanlardan kabul eder".

28- "Allah'a yemin ederim ki, sen beni öldürmek için bana el uzatsan da, ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım.

29- "Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş halkından olasın! Zalimlerin cezası budur".

30- Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyenin nefsi kendisini, kardeşini öldürmeye teşvik etti ve onu öldürdü. Böylece zarara uğrayanlardan oldu.

31- Derken Allah bir karga gönderdi, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için toprağı eşeliyordu. "Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim ben?" dedi ve pışman olanlardan oldu.

27- Bunlara karşı Âdem'in iki oğlunun veya iki âdem oğlunun kıssasını da hakkıyla oku. Çünkü onlar bu kıssanın tam uygun tipidirler. Tefsircilerin çoğu bu iki âdem oğlu, Hz. Âdem'in oğulları olan Kâbil ile Hâbil olduğunu söylemişler, Hasen ve Dahhâk ise kıssanın sonundaki "bundan dolayıdır ki" âyetinin karinesiyle bunların İsrailoğulları'ndan

iki şahıs olduğunu söylemişlerdir. Her halde dikkat edilmesi gerekir ki, kıssadan faydalanmak için şahısların hüviyet (kimlik) lerinin tayini lazım olmadıgından mutlak olarak "Adem'in iki oğlu" buyurulmuş, "hakkiyle" kaydıyla da efsanelere değil, olayın zaî gerçeğine dikkat çekilmiştir. Çünkü Kâbil ve Hâbil kıssası adıyla da acâib ve tuhaf bir çok şeyler söylenmiştir. Yani bu kıssa bir olaydır. Mesela bunun hayal edilen bir olay olduğu düşünülse bile, İsrailoğulları'nın durumları bunun hakiki bir konusunu teşkil eder, bu onlara hakkiyla okunur. Şu halde hata olmak ihtimalinden kurtulmayacak olan türlü türlü rivayetleri ve açıklamaları bir yana bırakarak yalnız Kur'an'ın nassını takip etmelidir. Bir hadis-i şerifte görülmüştür ki, "Allah Teâlâ size iki Âdem oğlu ile bir darb-ı mesel getirdi, bunun hayrını tutun, şerhini bırakın". Şöyle ki:

Bir zaman iki âdem oğlu birer kurban sunmuşlardı da, her nedense birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemiş idi. "Kurban", örfümüzde Allah'a yaklaşmak için kesilen kurbanlığı denirse, de asıl mânâsı Allah'a yaklaşmak için sunulan herhangi bir şey demektir ki, gerek kurbanlık ve gerek diğer sadakalardan daha geneldir. Herhangi bir delil ile birinin kurbanının kabulü, diğerinin ise kabul edilmeyişi anlaşılınca, kurbanı kabul edilmeyen diğerini çekemiyerek, yemin olsun ki, seni öldürecekim, dedi. Öbürüde dediki: Allah ancak yeterince korunulardan kabul eder.

28-29-Şu halde Allah'tan kork, niyyetini düzelt, eğer sen beni öldürmek için elini uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim, çünkü ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'dan muhakkak korkarım. Ben bu şekilde şunu isterim ki, beni günâha sokmayasın da, hem benim günahım, hem de kendi günahıyla dönüp gidesin, bu iki günahı yüklenerek can verip Hakk'ın huzuruna varasın da. ateşe gireceklerden olasın, zira zalimlerin cezası budur".

Burada iki soru vardır: Birincisi "Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü taşımaz" (İsrâ, 17/15) olduğu halde katil olan, öldürülenin günahını nasıl yüklenir?

Bu nokta birkaç şekilde izah edilmiştir: Bir hadis-i şerifte: "Söğüşen iki kişinin söyledikleri başlıyana attır, zulme uğrayanı haddi aşmadıkça." Söğüşenlerin bütün söyledikleri başlıyana attır. Yani ilk başlayan hem aynen kendinin günahını, hem de sebep olduğundan dolayı arkadaşının günahını bir aynını yüklenir. Fakat mazlum (zulme uğrayan), haddi aşip daha ileri gitmedikçe buyurulduğu gibi, burada da "benim günahım" demek, şayet sana karşı karşılık vererek el uzatırsam, girecekim günahın bir aynı demektir. Şu halde biri tecavüz eder, diğeri de karşılık verir de, her ikisi de öldürülürse, başlayan iki cinayet diğeri de bir cinayet işlemiş olur. Beriki, karşılık veremeyecek olursa, bu bir cinayetten de kurtulur. Fakat katil yine iki cinayet yapmış ve iki günah yüklenmiş bulunur ki, birisi mazlum öldürmek, diğeri kendini cezaya layık bulup ateşe atmak cinayettir. Bundan başka "benim günahım" demek, muzafın hafzı ile yani beni öldürmek günahı, de bundan önceki günahın. Bu cümleden olarak, "kurbanının kabul edilmemesine sebep olan günahın" demek de olablir ki, bu mânâ İbnü Âbedî, İbnü Mes'ûd, Hasen ve Katâde hazretlerinden de nakledilmiştir.

İkincisi, bir insan için kendinin Allah'a isyan etmesini istemek caiz olmadığı gibi, başkasının isyanını isteme de caiz değildir. O halde böyle bir muttaki (Allah'dan gereğince korkan)nın diğeri hakkında iki günah istemesi nasıl caiz olur? Buna da iki cevap vardır:

Birincisi, bu sözden asıl maksat, diğerinin günâha girmesini istemek değil; ne kendinin, ne de onun günâha girmemesini istemek, günâhtan uzaklaştıracak bir nasihat vermektir.

İkincisi, isyan istemek caiz değilse de isyan edenin cezalandırılmasını istemek caizdir. Bu itibar ile mânâ, ben günâha girmek istemem, sen ısrar edersen ben de senin Allah'tan cezanı isterim, demek de olablir. Fakat birincisi daha uygundur.

30-Bu takva, bu banş fikri, bu hayır dileme, bu nasihat, bu kardeşlik hissi üzerine kurbanı kabul edilmeyen zalimin nefsi, nefsanîyeti kendisine kardeşinin öldürülmesini gözük gösterdi, yani vazgeçirmek şöyle dursun, böyle büyük bir cinayeti güya bir itaat teşviyle endişesiz yapılabilecek, engelden uzak, arzusuna itaat eden ve boyunca bir şey gibi gösterdi, kolaylaştırdı ve hatta cesaretlendirdi. Derler ki "istediği gibi otlamak için, otlak önüne bol bol seriliverdi" demektir. Burada "tatvic" bu mânâda "tavc"dan tefîl veznidir. Bu şekilde nefsi ona bu cinayeti bir otlak gibi önüne serilmiş pek itaat edici ve hoş bir şey gösterdi veya isyanı bir taat gibi yapılmış gerekli ki bir şey gibi saydırdı da kardeşini öldürdü. Ve şu halde zarar edenlerden oldu. Bununla kendisine bir fayda temin etmek ihtimali olmadıktan başka, dininde de, dünyasında da zarar etti, hüsrân (zarar) lar içinde kaldı.

31-İlk önce öldürdüğü insanın cesedini ne yapacağını şaşırdı, sonra Allah bir karga gönderdi ki, yeni degeliyordu. Bu gönderiş veya bu eşeleyiş ona kardeşinin ayıbını, yani ortada görünmesi çirkin bir hâl alan leşini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek içindi. Katil, karganın bu hareketinden ilham edilmiş olarak Eyvahlar olsun, vay bana ben şu karga kadar olup da kardeşimin leşini gömüp gizlemekten âciz oldum ha..!" dedi ve şu halde nedâmet eden güruhdan oldu, nedâmeler içinde kaldı. İşte:

Meâl-i Şerifi

32- Bunun içindir ki, İsrailoğulları'na: "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanlar öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanlar yaşatmış gibi olur" hükmünü yazdık (farz kıldık). Şüphesiz ki onlara peygamberlerimiz açık delillerle geldiler. Yine de bundan sonra onların birçoğu yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

32- Sırf bundan dolayı, yani âdem oğlunun kardeşini hem de salih ve muttaki (Allah'dan lâiykiyla korkan) ve hayır düşünen bir kardeşini bile haksız yere öldürmesi vâki olan bir iş ve bu kıssa mefhumunun İsrailoğulları'na hakkiyle uymuş olmasından dolayıdır ki; İsrailoğulları üzerine şöyle yazıldı. Yani onlara indirilmiş olan kitaplarda emrimizle şu hükümler yazılıp farz ve kanun yapıldı ki her kim insan nefislerinden bir nefsi, ne kısası gerektiren bir nefsi öldürme, ne de yeryüzünde kanını heder edecek bir bozgunculuk karşılığı olmayarak, yani bu iki sebepten biri bulunmayarak, öldürürse, bundan -kendisi de dahil olduğu halde- bütün insanları öldürmüş gibi olduğu muhakkak. Çünkü haksız yere birini öldüren katil, genellikle yaşama hakkı tanımamış, kanlarını haramlığına, nefislerin masumluğuna saldırmış, adam öldürmeye yol açmış, başkalarına da cesaret vermiş olur. Şu halde bir kimseyi öldüren herkesi öldürmüş gibi, Allah'ın gazabını ve büyük azabını hak etmiş olur da hayat hakkı kalmaz, kanı boşa gider ve öldürülmesi vacib olur. İşte haksız yere adam öldürme, böyle genel bir zarardır. Bu gibi adam öldürmelerine sevkeden ve herkesin zararını gerektirecek ve genel asayışı bozacak fesat, eşkıyalık, ihtilal de böyledir. Bunun için böyle bir katil veya bozguncuyu öldüren herkesi öldürmüş gibi değil, belki hakkı yerine getirmiş veya bir kurtarma yapmış olur. Her kim de bir nefse hayat verir, yani affetmek veya öldürülmesine engel olmak veya herhangi bir yok olma sebebinden kurtarmak suretiyle hayatının devam etmesine sebep olursa sanki insanları hepsine hayat vermiş, birine yaptığını -kendisi de dahil olduğu halde- hepsine yapmış gibi olur.

Bilinmektedir ki, herhangi bir teşbih (benzetme), müşebbeh (benzeyen) ile müşebbehhün bih (kendine benzetilen) in her yönde ve bütün hükümlerde eşit olmaları gerekmektedir. Şu halde bundan herkesi ilgilendiren öldürmek veya hayat vermenin, bir kişiyi ilgilendiren adam öldürme ve hayat vermeden hiçbir şekilde farkı yoktur demek anlaşılmalıdır. Her iki fıkradaki tepkilerden maksad, adam öldürmenin zararını, kişiyi hayat vermenin de genel bir fayda olduğunu açık bir şekilde anlatmak ve dolayısıyla adam öldürmeye karşı kısas olarak (öldürüleni öldürerek) ve yeryüzünde bozgunculuğa suçuna karşı ceza olarak öldürme ve idamın meşruluğunu tesbit ile adam öldürmeye saldırmaktan korkutmak ve hayatı muhafaza etmeye teşvikti.

Fakat burada iki soru vardır: Önce İsrailoğulları'na bu hükümlerin yazılıp vacib olması

--- ELMALILI TEFSİR - 167 ---

düştünüzse hemen tevbe ediniz. Zira anladınız ki gafûr (çok affedici), rahîm (çok acıyıcı) olan Allah'ın azab ve cezası da pek büyüktür. Fakat takva (Allah'tan gereğince korkma)ı yalnız fenalık yapmaktan ve yalnız kaçınmaktan ibaret menfi (olumsuz) bir hü kabul etmeyiniz. Kıssada dilediniz ki muttakî âdem oğlunun kardeşinin karar verdiği cinayete karşı bile Allah korkusuyla elini uzatmak istememesi ve yalnız öğüt ile yetinmesi, kendisini öldürülmeden kurtarmaya yetmedi. Şu halde kötülüklerden kaçınmakla yetinmeyip, tam mânâsıyla korununuz da Allah'ın korumasına girmek ve affına ve rahmetine ermek için Allah'dan vesile de isteyin. Boş durmayıp, yalnız iman ve korku ile yetinmeyip, Allah'a yakınlık için vesile de arayınız. En uygun sebeplere teşebbüs etmek suretiyle Allah'ın sevgisine layık güzel ameller yapmaya ıradenizi sarfediniz ve de Allah yolunda, İslâm dîni uğrunda, doğru yol üzerinde gücünüzü bolca kullanmakla mücalede ediniz, dâhil ve harîcî engel ve zorluklara göğüs gerip hak düşmanlarını yenezin.

Dilimizde bilindiği üzere "vesile", kendisiyle bir gayeye ulaşılan, yani yaklaşılan sebep, yaklaşma sebebi demektir ki "mâbihittakarrub" (kendisiyle yaklaşılacak şey) mânâsına, sadece "kurbet" (yaklaşma) da denilir. Nitekim Hasen, Mücahid, Atâ, Abdullah b. Kesir gibi bir çok selef tefsircileri "yani yakınlık" diye tefsir etmişlerdir. Katâde, Allah'a itaat ve hoşnut olacağı amel ile yaklaşıp, diye anlatmış; Süddî de: "yani istemek ve yakınlık" diye ifade etmiştir ki, hem "ibtîğâ" (isteme)yi, hem "vesile"yi açıklamaktır. İbnü Zeyd de, "muhabbet (sevgi) ile Allah'a kendinizi sevdirmeye çalışınız" demiş ve, "Onların tapıklık da Rab'lerine bir yol arar, her bir Allah'a daha çok yaklaşmak için çalışır" (İsrâ, 17/57) âyetini okumuştur. Şu halde mânânın özeti: "Biz müminiz, Allah bizi yalnız iman ile sever deyip de ciddiyetsiz olmayınız, Allah'dan korkunuz, kötü ahlâktan ve çirkin amelden sakınınız sonra yalnız korkmak ve sakınmakla da kalmayınız, ıradenizi sarfedip gerekli sebeplere de teşebbüs ediniz, Allah'ın emirlerini yerine getiriniz ve bununla da kalmayınız, Allah'a yaklaşmak için daima vesile arayınız, her fırsattan istifade ile kendi gönlünüz ve isteğinizle farzlar ve vacipler dışında güzel güzel işler, Allah'ın nzasına uygun ameller yaparak kendi tarafınızdan da kendinizi Allah'a sevdirmek isteyiniz, isteyerek, yalvararak çalışınız ve uğraşınız" demektir. Ve bunda "Mümin kulun bana nafîle ibadetlerle yaklaşmaya devam eder" kudsi hadisinin mânâsının yerleştirilmiş bulunduğu açıktır. "Vesile cennette bir makamdır" hadis-i şerifi vesilenin ahirete ait öneminin anlatır. Kısaça vesile, lazımdır. Ve onu bulmak için isteyip aramak ve bağvurmak da gereklidir. Çünkü vesilenin vesilesi de iman ve ittikâ (korunma) ile istek ve iradidir. Ve şu halde asıl vesile Allah'a yaklaşma kasdı ve sevmeye arzusudur. Ve işte bu kast ve niyet ile sebepleri araştırmak, güzel ahlâk ve güzel amel gibi Allah'ın nzasına uygun hoş vesileler hazırlamakla kulluk için koşmayı emretmektedir. Ve bunun içindir ki, buna, mücadele emri katılmıştır. İman, ittikâ ile; ittikâ, vesileyi aramakla; vesileyi arama da, mücadele ile tamam olur.

Şimdi imandan sonra bu iş emri yerine getiriniz ve bunlara da inanıp koşunuz ki kurtuluşu emeyi ümit edersiniz.

36-37-Zira hiç şüphe yok ki o küfredenler, kıyamet gününün azabından fide verip nefislerini kurtarmak için, mesela bütün yeryüzündeki şeylerin toplamı daha bir o kadanyıla beraber kendilerini olsa, hepsini feda etmek isterler, ama kendilerinin kabul olunmaz, ve onlara mahsus elem verici bir azab vardır, ateşten kaçmak isterler halbuki onlar ondan çikamazlar, çıkmak istedikçe küfürün gereği olarak yine içine atılırlar. Ve bunların hakkı köklü ve ebedî bir azaptır. Şu halde siz bunlara asla benzemeyin ve bunlardan korkup çekinmeyin de ancak Allah'tan korkun ve Allah'a yaklaşmak için vesile isteyin, sebeplerini hazırlayın da bunlarla mücadele edin ve yeryüzünde bozgunculuk için çalışılana da dünyadaki cezalarını verin. Ve bu cümleden olmak üzere:

Meâl-i Şerifi

38- Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'dan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

39- Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, halini düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah başıslayan, merhamet edendir.

38-SİRKAT, lugatta "başkasının malını gizli olarak almaktır" ki, dilimizde hırsızlık denir. Hırsızın çoğunlukla göz diktiği, çalmak istediği mal, rağbet edilen mallardan olur. Yoksa alınması âdet olarak normal karşılanan şeylerin alınverilmesini örf tam mânâsıyla bir hırsızlık saymaz. Hırsızlığın mahiyetinde mal sahibinin koruma ve gözetimini çalmaya kalkışmak mânâsı vardır. Bunun için hırsızlık fiilinin cezayı gerektirecek derecede tam anlamıyla oluğması iki şarta bağlıdır ki, birisi alınan malın az çok beğenilebilecek bir ölçüye ulaşması, diğeri de bir mekanda veya muhafızlı bir yerde saklanmış olmalıdır. Ancak İbnü Abbas, İbnü Zübeyr, Hasenü'l-Basri ne miktann, ne de saklamanın, şart olmadığına ve azın, çoğun hırsızlık olup ceza lazım geleceğine kâni olmuşlardır ki, Zâhiriye mezhebinden Dâvûd-u İsfahânî'nin ve Hâricîlerin görüşleri de budur. Gerçi az veya beksiz, ağıktaki bir malı alıvermek de hırsızlık kabilinden ise de, bu genellemenin tam bir hakikat olduğu şüphelidir. Zira örfün müsaade ettiği miktar alıvermek bir terbiyesizlik olmakla beraber ne açığa gasb, ne de habersiz alınması hırsızlık denilivermediği de bilinmektedir. Halbuki cezalar her yönden kesin ve yakını ve şüphe ile düştüklerinden, eli kesilecek hırsıza tam mânâsıyla ve şüphesiz olarak sârik (hırsız erkek) veya sârikâ (hırsız kadın) denilebilmek için nisab (belli miktar) ve hırz (saklama) her halde şart olmalıdır. Ve bunu isbat için rivayet edilen haberler hiç dikkat nazama alınmasa bile, hırsızlık kelimesinin tam örfi mânâsı bunu gerektirir. Ve fıkıhçıların çoğunluğu bunda ittifak etmişlerdi. Ancak nisabın ölçüsünde ihtilaf etmişlerdir. Bir kerre dörtte bir dinar veya üç dirhemden aşağısına itibar eden olmamış ve İmâm-ı Azam Ebu Hanife hazretleri madrûb (basılmış, damgalanmış) olmak üzere on dirhem gümüş akçe kıymetine ulaşmayana itibar edilmeyeceğini yani bunun aşağısında ta'zir (haddin dışında ceza) yapılsa da, had (şer'î ceza) lazım gelmeyeceğini göstermiştir ki, bir dinara eşit demektir. Hakikatte başkasının bir "tane" sini çalmak bile lûgat ve örf bakımından bir hırsızlık olsa da, kesinlik demek olan cezalarda şüphenin muteber olduğunda söz olmadıgından, fiilî hırsızlığın ceza ve nekâl olan şer'î cezayı gerektirecek bir suç olmasa şüphe-i ibâha (bir şeyin alınmasının mubah olduğu hakkındaki şüphe)dan, şüphe-i hak (bir şeyin alınmasının hak olduğu hakkındaki şüphe)dan, şüphe-i ıztırar (bir şeyin alınmasının zaruri olduğu hakkındaki şüphe)dan da uzak olması gerekir. Halbuki bir malın muhafaza edilmemesi bir müsamaha ve dolayısıyla bir ibâha şüphesi teşkil edeceği gibi; bir şahsın az bir miktarda bir malı çalmaya tenezzül etmesi de her halde bir zaruret şüphesinden uzak değildir. İlk önce zekat, sadakalar gibi infak hükümleriyle çaresizliğin defedilmesinin sebepleri temin edildikten "Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır" (Zâriyât, 51/19) buyurulduktan ve haramlardan zaruret halleri istisna edildikten sonradır ki, Hak Teâlâ hırsızlığın cezasını emretmiştir. Bu genel şartlar altında ise hırsızlığa cesaret eden bir elin İslâm sosyal kurumu içinde kangren olmuş bir uzuv gibi kesilmesi gerekli olur. Fakat fakirlerin hakkını vermeyen, ıztırab sahiplerinin acısını düşünmeyen ve tersine o zorluğu günden güne şiddetlendiren bir sosyal toplumun hırsızlara karşı durumu, büyük çapta hırsızlık yapanların durumuna benzemekten kurtulamaz. Şu halde zorlama veya zaruret şüphesi ile kesin bir ceza ve nekâl hak kazanmak sabit olamaz. Nitekim Hz. Ömer bir kitlek senesinde hırsızlık cezasını tatbik etmemiştir. Çünkü herkesin sıkıntı ve ihtiyaçla karşı karşıya geldiği böyle bir zamanda infak (fakire dağıtma) görevinin gereği gibi yapılamayacağı açık olduğundan, her fert hadd-i zatında sıkıntılı olmasa bile, zaruret şüphesi içindedir. Şu halde malın açıkta bırakılması bir şüphe-i ibâha olacağı gibi, normal durumlarda çalınan malın bir sıkıntılının el uzatabileceği az miktardan fazla bir nisabda bulunmaması da şüphe-i ıztırradan uzak olamayacağından hırsızlık fiilinin hakkiyle ceza ve nekâl olan cezayı gerektiren bir suç olması için hem nisabın, hem saklamanın, muhafaza etmenin şart olması gerekir. Ve bu şartlar, hırsızlığın lûgat anlamından olmasa bile, hakkiyle ceza ve nekâl olan mânâlarından bi'l-işare (işaret yoluyla) sabit, bundan başka hem kitabın genel kâideleri, hem de Resulullah'ın yüksek sünneti ile teyit edilmiştir ki, daha geniş açıklaması Fıkıh

ilmine aittir.

Özetle, hırsıza bir özürlü şüphesi bırakmamak için her halde bir nisâbın da şart olduğu kesindir. Ancak bu nisâbın mikdan üzerinde ihtihatlar yapılmıştır. Ve fakihler nebevi sünnete bakarak bunun dörtte bir dinar ile bir dinar veya on dirhem arasında dönüp doluştuğuna da ittifak etmişler, Şâfiî gibi kimisi en küçüğü, İmâm-ı Azam gibi kimisi de en büyüğü tercih etmişlerdir ki, şüpheden tamamen uzak olan da budur. Acaba on dirhemden fazla bir miktar kabulüne imkan yok mudur? Biz buna "vardır" cevabını vermek istiyoruz ve nisâb miktannın, bu iki sınır arasında dönüp doluştuğuna ittifak edilmiş olduğuna kâni değiliz. Mademki mikdann asıl meselesi üzerinde ihtihatlar yapılmıştır .Ve madem ki bu konuda şüphe meselesinin büyük bir önemi vardır. O halde bunun ihtihada ait mahiyetini muhafaza eden bir zaman meselesi olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer böyle olmasaydı müctehidlere en çok ve en az fikirlerini veren misaller, haberler sabit olmazdı. Bir dinar, bir miskal altın demektir ki, o zaman ondört kırat olan vezn-i sebi (yedi dinar = on dirhem) dirhemiyle on dirhem gümüş, kıymetçe buna eşit idi. On iki dirhem sayıldığı da varsa da bu daha küçük bir dirhem ölçüsüdür. Ve buna göre dörtte bir dinara üç dirhem denir. Nitekim bugün bizde meşhur olan onaltı kıratlık dirhem ile sekiz dirhem on iki kırat tutar ki, mecididen biraz fazladır. Demek ki o zamanlar altın-gümüş farkı ortalama olarak bir on, şimdi ise biz görüyoruz ki bu fark beş altı misli artmıştır. Bir miskal altın sekiz on dirhem değil, kırk elli dirhem gümüş karşılığına çıkmıştır. Altın gümüş farkı böyle olduğu gibi, eşya ile nukut (paralar) arasında da bu farklılık açıktır. Bir zaman bir miskal altına eşit olup şüphe-i ıztırrân kaldıran on dirhem gümüş, bugün için o zamanın üç dirhem gümüşünden daha aşağı bir kıymette bulunduğu şüphe olmadığı gibi, bugünün bir miskal altını da böyledir. Şu halde nisab miktân, şüphe-i ıztırrân defedilmesi açısından zamanın değişmesiyle değişir.

Bu örneklerden istifade ile zamanımıza göre şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir mikdar tayini caiz ve hatta lazımdır. Çünkü: "Kim açıkltan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur" (Mâide, 5/3) âyetinin hükmünün şer'î cezada da geçerli olduğunda söz olmadığı gibi, bunun şüphesinin de geçerli olduğunda şüphe yoktur. Ve işte nisab miktânı o günahı ve ona karşı ceza ve nekâlî hükmetmeyi tayin edecek olan bir ölçüdür.

Ey müminler hırsız erkek ve hırsız kadının da, yani şüphe ve mazeretten âzâde olarak hırsızlığı açığa çıkan gerek erkek ve gerek kadın hırsızların da kazandıkları işe bir ceza, Allah'tan bir nekâl, yani bir daha yapmamanın için hakkiyle bir bağ, bir tuşak, bir kelepçe olmak üzere ellerini kesiniz. İbnü Mesud müşafında olduğundan dolayı, önce sağ elini, tekrar ederse sol elini de kesiniz. Çünkü Allah hem azîz (üstün), hem hakîm (hikmet sahibi)dir. Emrine karşı gelinmez, hükmünü hikmetle verir. "Hak" O'nun yüksek himayesinde, ceza O'nun hikmeti cümlesindendir. Zulüm ve bozgunculuğa razı olmayan, hayır ve hakka çalışmak için el ve kudret ihsan eden; Allah'dan gereğince korkmayı, vesile aramayı, mücadeleyi emreden; fakirleri korumak, sıkıntılı olanları gözetmek, düşkünlere yardım etmek için bu kadar âyetler ve hükümler indiren; infak, zekat, sadakalar, yardımlaşma hükümleriyle gücü olanlara vazifeler farz kılan, zenginlerin mallarından dilencilere, düşkünlere belli bir hak veren Allah Teâlâ'nın bu emirlerini, bu hükümlerini ıcrâ ve tatbik eden müslüman, sosyal toplumu içinde Allah'tan korkmayarak, Allah'a yaklaşmak için güzel vesileler dilediğince bulunmayarak ve Allah yolunda mücadele etmek için nefsinin, şehvetinin isteklerine sabredemeyerek başkasının hukukuna gizlice el uzatmak kendisinin ne hakkı, ne de hakkı olduğu şüphesi bulunmayan bir malı Allah görmüyormuş gibi çalmaya kalkışmak elbette Allah'ın izzetine bir tecavüz ve gizilden gizliye bir harptir. Ve böyle bir elin cezası da kesilmektir. Şu halde suç ile ceza arasında denklik yok zannedilmesin. Zira bu ceza yalnız malın karışlığı değil, gizli bir hainlik ve Allah'ın izzetine bir tecavüz olan hırsızlık fiilinin cezasıdır. Bu el kendini ateşe sokmuş veya kılıca uzatmıştır. Bu, gerek ona ve gerek ona uyup azacak olanlara Allah tarafından öyle sabit bir kelepçedir. Bununla hem hırsız fesad (bozgunculuk)tan temizlenir, hem de diğderler. Sonra Allah Teâlâ'nın izzetine bu şekilde tecavüz edenleri bu cezaya layık kılmayı ve böyle devamlı bir kelepçeye koyup haddini bildirmesi yalnız bir kızgınlık eseri değil, sırf hikmettir. Bu ceza tatbik edilen sosyal toplumda hırsızlığın kökü kesilir. Kesilmeye layık el bulunmaz olur. O şart ile ki, hakkiyle tatbik edilsin ve her şüpheden salım olarak tatbik edilsin de hiçbir haksızlığa meydan verilmesin. Aksi halde Allah'ın izzet ve hikmeti de ters şekilde ortaya çıkar. Haksız yere bir mal çalan elin cezası kesilmek olursa, haksız yere bir el çalan ellerin cezasının ne olması lazım geleceği tasavvur olunsun!

39- Yani hırsızlık yapıp kendi elinin kesilmesine sebep olarak kendine zulmetmiş olan hırsız erkek veya hırsız kadından herhangi birisi eli kesildikten sonra tevbe edip hâlini düzeltirse Allah affedici ve merhametli olduğu için tevbesini -her halde- kabul eder. Ve ahirette ona başka azab yapmaz, rahmet ve mağfiret eder. Şu halde eli kesilmiş ve tevbekâr olmuş olanlara daha önce hırsızlık etmiş diye kötü gözle bakmamalı, acıyıp yardımda bulunmalıdır.

Bu tevbe, cezanın tatbikinden önce olursa ceza düşer mi, düşmez mi? Çoğunluk ve Hanefiler, "mal sahibi affetmedikçe olmaz", İmâm Şâfiî ise, bir görüşünde "olur" demiştir. Gerçekte zulümden maksat nefse değil, başkasına olan hırsızlık olduğu takdirde bu âyet, bunu ifade etmiş olacağı ve yukardaki büyük hırsızlık erbabının tevbeleri meselesi de bir itibar ile bunu teyit edeceği için, biz de bu mânâyı tercih edeceğiz. Ancak bu şekilde "durumunu düzeltirse" şartı gereğince iyi hâlinin ortaya çıkması için tâziren (şer'î bir had cezası dışında) uygun bir müddet hapis ve çalınan mal yok edilmesi ise ödetilmesi lazım geleceğinden gaflet edilmemelidir. Had (el kesme) cezası ıcrâ edildiği takdirde ise "yaptıklarına ceza olarak" ifadesinin delaletince, fiilin tam cezası verilmiş ve "haketme" de kazanma mânâsında dahil bulunmuş olduğundan ödenmesi lazım gelmez. Fakat aynen mevcut ise geriye alınır. Çünkü kazanılmış değildir.

Şimdi bu hükümler ve Allah'ın emirlerinin şiddeti ve insanlık âleminde bu gibi cezaların haketmiş fesad erbabının varlığı âlemlere rahmet olan Resulullah'ın kalbinde bir korku ve hayrete, bir hüzn ve üzülmeye yol açabileceğinden, bunu yasaklamakla adalet hükümlerinin yerine getirilmesine sevk etmek için buyruluyor ki:

Ey Muhammed!

Meâl-i Şerifi

40- Gökerin ve yerin mülkünü Allah'a ait olduğunu, dilediğine azap edip dilediğini de bağışladığını bilmeden mi? Allah herşeye kâdirdir.

41- Ey peygamber, ağızlarıyla "inandık" deyip, kalbleriyle inanmamış olanlardan ve yahudilerden küfürde yarış edenler seni üzmesin. Onlar yalana kulak verirler, sana gelmeyen diğer bir topluluğa kulak verirler, kelimeleri yerlerinden değiştirirler, "eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının" derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun için Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onların kalblerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azab vardır.

42- Onlar, yalana çok kulak verirler ve çok haram yerler. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever.

43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasi hakem yapıyorlar da ondan sonra da dönüyorlar mı? Onlar inanıcı değillerdir.

44- İçinde hidayet ve nûr bulunan Tevrat'ı, elbette biz indirirdik. Müslüman olan peygamberler, yahudiler hakkında hükmederler, kendilerini Tanrıya adanmış zâhîtlar, âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirler) ve onun Allah'ın kitabı olduğuna şahitlik ederlerdi. İnsanlardan korkmayın, benden korkun, âyetlerimi az bir paraya satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

45- Biz Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak,

diş e diş ve yaralara karşılıklı kısas (ödeşme) yazdık. Bununla beraber kim kısas hakkını başlırsa, bu kendi günahlarına keffaret olur. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

46- O peygamberlerin ardından, yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryemoğlu İsa'yı gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur olan, kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden ve Allah'dan korkanlar için bir hidayet rehberi ve bir öğüt olan İncil'i verdik.

47- İncil ehli de Allah'ın ona indirdikleriyle hükmetsinler. Kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.

48- Sana da (ey Muhammed) geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kolaylay koruyan Kitab (Kur'an) hak ile indirildi. Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzu ve heveslerine uyarak, sana gelen haktan sapma. Biz, herbiriniz için bir şeriat ve yö belirledik. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi denemek istedi. Öyleyse iyiliklere koşun. Hepsinizin dönüşü Allah'adır. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verir.

49- Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet. Onların keyiflerine uyma. Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Eğer Allah'ın hükminden yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bir kısım günahları sebebiyle onları musibete uğratmak istiyor. Muhakkak ki insanların çoğu yoldan çıkarıldır.

50- Yoksa cahiliyye hükümünü mü arıyorlar? kesinlikle bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?

40-NÜZUL SEBEBİ: Ebu Hureyre, Berâ b. Âzib, İbnü Abbas ve daha birçoklarından gelen rivayetlerin özetine göre Tevrat'ta İsrailoğulları'ndan zina edenlere recm (taşlanmak suretiyle öldürülme) emredilmişti ve bunu tatbik ediyorlardı. Nihayet bir gün büyüklelerinden birisi zina etmiş, recm için toplanmışlar, fakat ileri gelen seçkinler ve memleketin saygın kişileri kalkmışlar, yasaklamışlar. Sonra zayıflardan birisi zina etmiş, bunu recm etmek için toplanmışlar. Bu defa da düşküler gürhü kalmış, "Arkadaşınızı recm etmediğinizi bunu da etmeyin, ikisini de recm edin" demişler. Bunun üzerine, "mesele zorlaştı, geliniz bir çaresine bakalım" demişler. Recmi bırakıp tahkimine karar vermişler ki, yünden örmüş, zifte bulanmış bir kamçı ile kırk kamçı vururlar, yüzünü kararalar, ters yüzüne bir eşeğe bindirip dolastırın teşhir ederlermiş. Peygamberimiz Medine'ye şeref verinceye kadar böyle yapıyorlarmış. Berâ b. Âzib (r.a.) den rivayet edildiği üzere birgün Resulullah Medine'de böyle bir yahudinin dolastırıldığına bizzat rastlamış, âlimlerinden birini çağırmış, "Sizde zina eden kimsenin cezası böyle midir?" diye sormuş, "evet" demiş. "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah için söyle, kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" deyince, "Böyle yemin vermeseydin söylemezdim, doğrusu recimdir" demiş ve kıssayı nakletmiştir. Sonra yahudi ileri gelenlerinden Yûsef adında bir kadın Hayber ileri gelenlerinden bir yahudi ile zina yapmış, tutmuşlar, Kureyza oğullarından bir takımlarını Resulullah'a göndermişler, "Sonunuz bakalım zina hakkında ona indirilen hüküm nedir? Korkanz ki bizi rûsvay eder, şayet celd (deynekle vurma cezası) derse tutunuz, recim (taşlamayla öldürme cezası) derse sakınız" demişler. Gelmişler, sormuşlar, Ebu Hureyre (r.a.)'ın rivayetine göre: "Şu adam ihanetinden (namuslu yaşamamasından) sonra namuslu bir kadın ile zina etti, seni hakem yapıyoruz, hüküm ver" demişler. Bunun üzerine Peygamberimiz kalkmış yahudilerin dershanelerine gitmiş, "Ey yahudi toplumu, bana en bilgininizi çıkınız" buyurmuş, onlar da Abdullah b. Süriya'yı çıkarmışlar, Kureyza oğullarından bazılarının rivayetine göre o gün İbnü Süriya ile beraber Ebu Yasir b. Ahtab'ı ve Vehb b. Yehûdâ'yı da çıkarmışlar ve "İşte bunlar bizim bilginlerimiz" demişler. Resulullah biraz konuşmuş, nihayet "Kalanlar içinde Tevrat'ın en iyi bilen budur" diye İbnü Süriya'yı göstermişlerdir ki, henüz genç ve yaşça diğerlerinden küçük ve tek gözlü imiş, Resulullah bununla tenha kalmış ve meseleyi açmış, "Ey İbnü Süriya Allah'a ve Allah'ın İsrailoğulları'na olan nimetlerine ait vererek söylüyorum. Namuslu hayatından sonra zina eden kimse hakkında Allah'ın Tevrat'ta recm ile hükmettiğini bilmiyor musun?" buyurmuş, o da: "Allah için evet, ey Kasım'ın babası (Muhammed)! Bunlar senin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğun kesin bir şekilde bilirler ve fakat haset ediyor (kısanıyor) lar" demiş. Resulullah da oradan çıkmış, gelip hükümünü vermiş, zina eden erkek ve zina eden kadının ikisinin de recmini emretmiş. Beni Osman b. Galip, b. Neccâr mescedinin kapısı önünde recmedilmişler. Fakat İbnü Süriya böyle dediği halde, sonradan düşük karakterli yahudilerin saldısıyla inkâr etmiş ve işte âyeti ve tahrif olayı bunları hatırlatarak nazil olmuştur. Bir de İkri me ve Katâde ve daha bazılarının rivayetine göre Beni Nadir yahudileri Beni Kureyza'dan daha haysiyetli ve şerefli imiş. Bunun için Beni Kureyza'dan biri Beni Nadir'den birini öldürürse öldürülür. Fakat Beni Kureyza'dan birini öldürürse yüz vesak (1 vesak = 200 kg) hurma diyet alınmış. İbnü Zeyd'in rivayetine göre Huyey b. Ahtebî, Nadir'li için iki diyet, Kureyzalı için bir diyet hükmedermiş. Sonra Beni Nadir'den biri, Beni Kureyza'dan birini öldürmüş, Beni Kureyza da Peygamberimizin hükümüne müracaat etmişler. Buna işaret olarak immiştir. Hasılı bu âyetler müslüman olmayanları, İslâmın hükümüne müracaatı hakkında nazil olmuştur. Ve bu arada onların ahlâkı ve müracaattan maksatları da bildirilmiştir. Fakat bu âyetlerin siyakında zinaya dair ağırlık bulunmadığına göre asıl nüzul sebebi olan hadise ikinci rivayeti dolayısıyla bir öldürme olayı olmak üzere daha uygun görünüyor. Bundan dolayı önceki olay nüzul sebebi olmaktan çok âyetin istidrâ (bir konudan diğere geçme) yoluyla işaret ettiği geçmiş olaylar cümlesinden olabilir. Bir de İbnü Atyye, doğru rivayete göre recm meselesini asıl meydana koyup yahudi bilginlerini rûsvay edenin Abdullah b. Selâm olduğunu söylemiştir.

41- "Ey peygamber!" Peygamberlik ünvanıyla nidâ, şân yükseltmek ve kalbi takviye etmek suretiyle vazife yapmaya sevk etmek ve "küfre koşanlar seni üzmesin" tecellisine güzelce hazırlamak içindir. Zira inkârı koşanlar seni üzmesin, demek, görünüşte kâfirleri Peygamber'i üzecek hareketlerden yasaklamakla beraber, gerçekte: "Sen bunlardan dolayı üzülme" diye Peygamber'i yasaklamadır. Hüzün ise insanın elinde olmayan hareketlerden olduğu için, bundan maksat, yasaklama değil, teselli etmek ve üzüntüyü gidermektir. Ve bunda adaleti ve hakkı tanımayanlara karşı gerçeği anlatmak ve hüküm icra etmenin -âdet olarak- üzülmeye sebep olduğuna da işaret vardır. "gerek ağızlarıyla "inandık" deyip, kalpleri ile inanmamış olanlardan ve gerekse yahudilerden (olsun)" Bu ifade küfre koşanları açıklamaktır. Yani bunları ağızlarıyla "biz inandık" diyen ve fakat kalblerinde iman olmayan münâfıklarla yahudilerden imiş. Hüküm, nüzul sebebine ve sayılı şahıslara tahsis edilmiş olmayıp âmm (genel) olmak için belirli vasıflarıyla tarif olunarak buyruluyor ki, bunlar:

1- dirler, yani pek çok yalan dinleyicidirler. Doğru söz bunların hoşuna gitmez, onu dinlemekleri içleri sıkılır, fakat yalana gelince seve seve dinlerler, memnun olurlar. Yalanlar, romanlar, masallar, propagandalar, uydurmalar, iftiralar, ara bozculuk, yağılık bunların çok hoşlanarak dinledikleri şeylerdir. Ve bu hal onlarda bir alışkanlık olmuştur. Bunun için daima yalancıları mahkûm olurlar. Bundan dolayı,

2- dirler. Yani sana gelmeyen ve geriden geriye insanları, şaşırtıp yanlış iş yaptırın diğer bir kavmi dinlerler ki asıl küfrün, yalanın kaynağı bunlardır. Bunlar öyle bozgunculuk yaparlar ki yerli yerine mahallesine konduktan sonra hak kelimeleri bozarlar, aslı yerlerinden çıkırırlar. Güya bunlara göre söz doğruyu anlatmak, doğruyu ve gerçeği açıklamak için değil; hakikati örtmek, aldatmak için konulmuştur. Kendileri hep eğri söyledikten başka belli ve açık sözleri hatta ilâhî kelâm ve kitapları da bozarlar. Baksanzı recm âyetine ne yaptılar!

Bu gelmeyenlerin Fedek yahudileri oldukları da söylenmiştir. Bu fıkra bunların yalnız içerde, perde arkasında tahrik yapılarına mahsus olmayıp siyasi durumlarına ve yabancı telkinlerine tâbi bulunduklarına da işareti içermektedir. Yani küfre koşanlar en çok yabancı telkinlerine kulak verenlerdir.

Böyle perde arkasından kelâm bozarak ve niyetine hile katarak yalan dinleyicileri

tahrik edenler sana ve senin mahkemene gelenlere şöyle hüküm verilirse tutun, verilmezse sakın yanaşmayın, derler, küfür telkin ederler. O yalan dinleyiciler de bunlara aldanır küfre koşarlar. Ve her kim ki, Allah onun fitneye düşmesini isterse, artık sen onun için Allah'tan hiçbir şey kurtarmaya sahip olamazsın. Şu halde bunlar seni üzmesin. Çünkü, bunlar öyle kimselerdir ki, Allah bunların kalblerinin temizlenmesini istememiştir. Kalblerini bu şekilde bozmuş ve mühürlemiştir. Şüph e yok ki Allah bu kalblerin de temizlenmesini isteseydi, bunların da kurtulması mümkün olurdu, fakat istememiştir,. Bunu "Niçin istememiştir?" denemez. Zira Allah'ın iradesi illet (sebeb) lerin başlangıcıdır. (Bu sürenin başına ve Bakara süresinin 6.âyetinin tefsirine bkz.) Bu her iki kısmın hakkıdır. Yani, onlar için dünyada bir rezillik yine onlar için ahirette büyük bir azab vardır. Bunlar,

42- yalan dinleyici, haram yiycidirler. Rüşvet alırlar, yalan olduğunu bildikleri bir davayı dinler hükmederler veya ettirmeye çalışırlar. Basit bir menfaat için yalanı yaşırlar, arabozculuk ve kandırma peşinde koşarlar, rüşvetle bile bile yalancı şahit dinlerler, yalan yere şahitlik ederler, para alar haksızlıklar, yalancıların yalanını yayınladılar, yalanlar uydurdu para çekerler.

SUHT, (sin)in zammı (ötrüsü) ve "" (hâ)nın zammı (ötrüsü) ile şeklinde, haram mal demektir ki, bir şeyin kökünü kazımak mânâsına "saht" ten alınmıştır. Haram da bereketi olmadığı ve ev bark yığıtğı için "suht" diye isimlendirilmiştir. Bir hadis-i şerifte "Haramın bitirdiği her ete en layık olan şey atıştır" diye rivayet edilmiştir. Suht, her türlü haramı içine alır. Bununla beraber çoğunlukla sahibinin gilemek zorunluluğuna duyduğu bir ayıp, bir âr olan, basit ve alçak menfaatlerde kullanılır. Nitekim Hz. Ömer, Osman, Ali, İbnü Abbas, Ebu Hureyre ve Mücahid'ten rivayet olarak suht, " rüşvet, fahişenin aldığı ücret, erkek hayvanın dölü karşılığı alınan ücret, şarap parası, kendi kendine ölmüş hayvan satışından alınan para, kâhine verilen ücret, masiyet için verilen ücret diye açıklama yapılmıştır. Bazıları bunlara biraz daha eklemiş, bazıları da çıkarmıştır. İbnü Mes'ud hediye-i şefaât (aracılık hediyesi)ni de açıkça ifade etmiştir.

Şimdi ey Muhammed, bunlar sana hüküm vermen için gelirse, dilsersen duruşmalına bak, aralarında hüküm ver, tartışmayı kes; dilsersen bakma, yüzünü çevir, kendi kendilerine ne halleri varsa görsünler, yani serbestsin. Şayet sen onlardan yüz çevirsen, sana hiç bir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verisen, aralarında adaletli ve ölçülü hükmet, . Allah adalet yapanları elbette sever. Atâ, Nehâvî, Şa'bi, Katâde, İbnü Cerir, Esamm, Ebu Müslim, Ebu Sevr demişlerdir ki, "Müslüman hakimler için de bu ihtiyaç (serbestlik) hükümü bâkidir, dilerlerse hükümederler, dilerlerse vazgeçerler." Fakat İbnü Abbas, Mücahid, İkri me, Hasen, Atâ-i Horasânî, Ömer b. Abdilaziz ve Zühri, "Bu serbestlik hükümü, gelecek olan 'aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet' emriyle kaldırılmıştır. Şu halde baş vurdukları zaman bunları kendi hakimlerine göndermek caiz değildir." demişlerdir. Halbuki bir iki noktada daha nesh sözü geçmiş idi. Hanefî âlimleri de hüküm vermeyi reddetmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Bu cümleden olarak İmam Şâfi' ehl-i zimmet (müslüman devletin gayr-i müslim tebeası) duruşma istedikleri zaman, müslüman hakimlerine hüküm vermek vacibtir. Fakat müslümanlarla bir müddete kadar anlaşmış olan taraflar arasında hüküm vermek vacib değil, muhayyer (serbest) kılınmıştır. Serbest bırakma hükümü bir tarafın başvurusu, vücut hükümü de iki tarafın nzalanıyla müracaatları haline yorumlanırsa neshe ihtiyaç kalmaksızın yardım ve arabuluculuk mümkün görünür.

Şimdi bunların hakeme başvurmaları fikri doğruluktan ve iyi niyetten doğmayıp, sırf arzulanına bir çare aramak maksadıyla olduğunu beyan etmek için buyruluyor ki:

43- Yanlarında Tevrat, Tevrat'ta Allah'ın hükümü varken onlar seni nasıl tahkim ediyorlar, ne diye hakem yapıyorlar? Sonra da nasıl dönüyorlar? Hiç şüphe yok ki, Allah'ın hükümüne ve kendilerinin iman iddia ettikleri Kitab'a imanları yok da ondan. O halde bunlar asla mümin değillerdir. Ne Tevrat'a iman ederler, ne Kur'an'a; ancak arzulanı, şehvetleri arkasında koşarlar. Bunun için sen bunların küfre koşmalarından dolayı üzülme.

44-İyi amma, Tevrat ile hâlâ amel caiz olabilir mi? Bazı şartlar altında evet. Çünkü hiç şüphesiz biz, Tevrat'ı bir hidayet ve nuru içeren bir kitap olarak indirdik. Bütün müslüman olan, dinleri Allah'a teslim ve uymaktan ibaret bulunan peygamberler bununla yahudiler hakkında hükmederler. Peygamberlerin "İslâm" ile vasıflandırılmaları, İslâmın şerefini ortaya çıkarmak için genel bir övgü sıfatıdır ki, nebler içinde "Allah katında muhakkak ki din İslâm'dır". (Âl-i İmran, 3/19) âyetinde anlatılmış olan İslâmı din edinmedik hiçbir fert bulunmadığına işarette yahudilere tariz (taşlamayı) ifade eder. Kelâmın zahiri, bütün peygamberleri içine alır ki, "Hangisi olsa yahudiler hakkında bununla hükmeder, dolayısıyla "Muhammed de.." demek olur. Bununla beraber bu hükümün yahudiler hakkında olması karinesiyile maksad, Musa'dan İsa'ya kadar olan peygamberlerdir denilmiştir. Bazıları da den maksadı, İbrahim dini üzere olan peygamberlerdir, demişler. İkri me: "Muhammed (s.a.v.) ve ondan önceki peygamberler" diye belirtmiş; Hasen ve Süddî de: "Yahudilere hükümü yönüyle, özellikle Muhammed Aleyhisselâm kastedilmiştir" demişler. Çünkü kelâmın sevk edilmişinin aslı, Muhammed Aleyhisselâm'a ait olan hükümü isbat etmektedir. Şu halde mânânın özeti, yahudilere hakem olma durumunda bulunan her peygamber, bununla onlara hükmeder. Şu halde Muhammed aleyhisselâm da.. Bunlardan başka bütün kendini Tannya adanmış zâhîtl er ve yüksek âlimler de. "Rabbânî " ve "Rabbî" kelimelerinin mânâsı Âl-i İmran süresinde "Nice peygamber var ki, kendileniyle beraber birçok erenler çarpıştılar" (Âl-i İmran, 3/146) âyetinde geçmiş idi ki, İbnü Abbas'dan rivayete göre, "Rabbânî, insanlar üzerinde ilim ile siyaset icra eden ve büyük ilimden önce küçük bilgiler ile terbiye eden" ilim ve iyilik erbabı demek oluyordu." Ahbar da "" (hâ)nın kesri ve fethiyle kelimelerin çoğuludur ki "tahrir " ve "tahsin" mânâsına "hıbr" kelimesinden alınmış ve "mürekkeb" demek olan "hıbr" ile de ilgili olarak ilim-i tahrir, yani tahriren (yazarak) veya takriren (anlatarak) güzelleştirme, süsleme ve yazarak tesbit ve devam ettirmeye çalışan yahut güzel kalem sahibi olan yüksek âlimler demektir. Esasında bu mânâ ile yahudi âlimlerine "ahbâr" denilmiştir. Fakat burada maksad, doğru ve tam mânâsıyla bilginler olan yahudi fakihleridir. Zemaşşeri der ki: "Rabbânîyyun ve ahbar, Harun Aleyhisselâm'ın evlatlarından peygamberlerin yolunu benimseyen zâhidler ve âlimlerdir."

Özete yalnız peygamberler değil, varisleri olan hakiki zâhîtl er ve âlimler, imamlar ve fakihler de bununla hükmederler. Çünkü bu peygamberler, zâhidler ve bilginler Allah'ın kitabını, hakikaten Allah'ın kitabından olanı korumakla görevlendirilmiş ve bunun üzerine şahit olmuş bulunduklarından, bu sebep ve bu haysiyetle öyle hükmederler. Ki bu koruma iki şekildedir: Birincisi kalblerinde hissetmek ve dilleriyle öğretmek, eğitmek ve beyan etmek. Diğeri de hükümlerine uyup, gerçeğine amel ederek korumaktır. Şu halde insanlardan korkmayın, denen korkun, benim âyetlerimi az bir değere satmayın. Çünkü her kim Allah'ın indirdiği kitap ile hükmetmez, onun hakimiyetini tanımazsa, işte bunlar o kâfirlerdir. Ki bunları için elem verici azab, devamı azab vardır .Bunlar atışten çıkmak isteseler de çıkamazlar.

45-46-Biz Tevrat'ı indirdik ve onda bu yahudilerin üzerine şöyle yazdık, şöyle farz kıldık ki elbette cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş e diş ve seviyelerine göre yaralar birbirine kıasatır. Yahut cana cana karşılıktır, göz göze karşılıktır, burun buruna karşılıktır, kulak kulağa karşılıktır, diş diş karşılıktır ve benzerleri bunlar gibi benzeyişleri mümkün olan yaralar birbirine kıasatır. Kisâî kırâetinde hepsi ref' ile okunmuştur ki, her biri birer cümle olarak cümlesine mânâ cihetiyle bağlanmakla, "şunu da yazdık, şunu da, şunu da "diye fiilin mef'ûlü olur. İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Amir kırâetlerinde ref (ötrü) ile okunur ki, tafsilat verdikten sonra hükümün genellemesi ve özeti olur. Nâfi, Asım, Hamze kırâetlerinde ise hepsi "nefe" atfedilerek mensub (üstünlü) okunur ve "kisâs" hepsinin haberi olabilir. Gösterdiğimiz iki meâl bunları hatırlatmaktadır.

Bununla beraber hüküm değişmez. Yani yaşama hakkına bilerek zulmedilip haksız yere öldürülen insanın öldürülmesinden dolayı, öldürenin de tam hakkı bir candır. Yok edilen bir hakkın tam gereği de aynıyle ödenmektedir. Bir can da bir cana tamamen eşit ve karşılıktır. Ve hayat hakkı eşittir. Şu halde öldürülenin hakkının esası, katilin canıyla kısas olunmaktır. Bir can yerine bir candan fazla almak veya noksan vermek haksızlıktır, zulumdür. Meğer ki hak sahibi noksanı almaya razı olsun. Aynı şekilde bir göz kör edenin tam borcu bir gözdür. Görme dereceleri isterse, eşit olmasın. Yaşama hakkı açısından bir göz de bir gözün dengidir. Şu halde gözü kör edenin tam borcu da nihayet gözünü verip kör olmaktadır. Çünkü bir göz, bir gözün dengi, körlük körlüğün kısasıdır. Fazlası fazla, noksanı noksandır. Burun, kulak, diş... hepsinde de aynı benzerlik geçerlidir. Ve bu ölçü üzere eşitlik ve benzeşimin korunması, kesinlikle mümkün olan her uzuvun kesilmesidir. Her yaşamın kısası kendi dengidir. Bir ekleminden pamak veya el ve ayak veya dibinden zeker (erkeklik organı) ve ünseyeyn (iki husey = iki yumurtalık) kesiilmek veya eti ezmeden veya kemiği kırmadan baş yarmak gibi denkleğin korunması mümkün olan yaralar aynı aynına takas olur. Fakat et parçalanmaz, kemik kırılmaz veya içe girmiş olmak gibi benzeze ve eşitliğin muhafazası mümkün olmayan veya ölüm tehlikesi bulunan yaralar böyle değildir. Kısas, tam dengi dengine karşılama ve takas demek olduğundan, denklik bulunmayan veya denkleğin korunamaması ihtimali bulunan yaralamalara kısas yapılamaz. Şu halde bunlar tam mânâsıyla ödenemeyip zaruri olarak tam makul bir dengi olmayan maliyet itibarıyla, yani erş (sakatlanan bir uzuv için yaralayandan alınan şer'i diyet, kan parası) veya hükümet-i adl (bilirkişinin tayin edeceği tazminat) ile ödetilebilir. Kısas, tam bir ödetme olduğu için bunda kul haklarının alınması dolayısıyla, Allah'ın hakkı ve umûmun hakkı da ödetilmiş olur. Ve başka hiçbir ceza gerekmez. Fakat kısas edilemeyince başka şekilde ödetilme eksik demek olacağından erş (şer'i diyet) ile tazminattan başka tazir olarak bir ceza haknetmesi ortadan kalkmaz.

Sonra şunu da unutmamak gerekir ki, kısas, şeriat sahibine göre yerine getirilmesi öncelikle ve bizzat kastedilmiş olmak üzere meşrû kılınmış bir hüküm değil; tecavüz edilen, yok edilen bir hakkın gereği olmak ve hayat (yaşama) hakkının masûniyet (dokunulmazlığı) için temin etmek için meşrû kılınmıştır. Yani cana can, göze göz yazılmaz, can almak, göz çıkarmak için değil; cana dokundurmamak, göz çıkartmamak içindir. Şu halde:

Her kim kısas hakkını tasadduk eder, affederse bu kendisine bir keffarettir. Yani kısas öncelikle bir kul hakkıdır. Bunun Allah'ın hukukundan bir görev, bir fariza olması, şahsi hukuk dolayısıyla gerçekleşir. Hak sahibi ise hakkının alınmasına da, düşmesine de sahiptir. O halde hak sahibi tarafından talep ve dava olunmadıkça kısas yapılamaz. Ancak istediği zaman yerine getirilmesi farz olursa da, bu talep kendisine farz değil, hatta affetmesi mendûbtur. Şeriatın sahibi Allah Teâlâ kısas istemeyi emretmek şöyle dursun, tersine affa teşvik etmek için tasadduk ve keffaret diye tabir etmiştir. Bu hakkını affeden, bütün günahlarından bağışlanmasına vesile olacak büyük bir sadaka yapmış olacaktır. Çünkü bu af, bir insana bir hayat kazandırmaktadır. Buna da bütün insanları ihyâ etmiş kadar bir sevap vaad edilmiştir. Demek ki kısas, Allah katında icrası (yapılması) istenildiği için değil, "Sizin için kısasta hayat vardır. Ey akıl sahipleri, umulur ki gereğince sakınırsınız" (Bakara, 2/179) âyetinin delaleti üzere hayat hakkına zulüm ve tecavüz vahşetlerinden ve cinayetlerinden insan hayatını korumak için meşru kılınmıştır. Gerçi kısas da bir yok etmeyi içerir ve bir zarara zarar ile karşılık verme gibi anlaşılabilir. Fakat bu yok etme hakkı, hayatı kaldıran bir cinayet ve vahşeti yok etmektir. Bu ise hayat hakkının yaşaması demektir. Bunun için dünyada adalet ve eşitliğe kısastan daha büyük bir misal gösterilemez ve zaten kısasın mânâsı, eşitlik ve tam bir denklik demektir. Yaşama hakkını yok eden bir canının yaşama hakkı olmadığını kendi gözüyle görmesi ne büyük bir adalet manzarasıdır. Sonra hak ve adaletin bu güçlü manzarası altında hayat hakkının kendi kazancıyla ortadan kalktığını gören bir kimseyi affedip de, kendisine yeniden bir hayat hakkı bağışlamada da öyle yüksek, öyle kutsal bir ihсан (iyilik yapma) manzarası vardır ki, insanlık âleminde bundan daha güzel, daha yüksek bir iyilik örneği gösterilemez, "Kim o kimseyi (hayatını kurtarmak sûretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur". (Mâide, 5/32)

İşte bu ilâhî hüküm, bir tarafında böyle bir adalet manzarası, bir tarafında da böyle bir iyilik manzarası görülen bir hidayet ve nurdur. Yahudiler ise kitaplarında yazılan bu ilâhî hükümler ile de hükmetmez oldular. Ve her kimki Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, işte bunlar da o zalimlerdir, o haksızlar guruhundan başka birşey değillerdir. Çünkü zulüm herhangi bir şeyin hakkını vermemek, onu Allah'ın tayin ettiği uygun olan yerinden başkasına koymaktır. Allah'ın hükmedilmek için indirdiği, bildirdiği, yazdığı hükümler ile hükmetmemek de önce Cenâb-ı Hakk'ın kanununun hakkını vermemektir. Bu da hiçbir şeyin hakkını vermemek, ya ıfrat (gök ileri gitmek) veya tefrit (ihmal) etmektir. Zulmün zulüm, zalimin zalim olmasını tayin eden hükümün ve bu hükme ölçü olarak alınan delil de Allah Teâlâ'nın indirdiği hükümler ve hak kaidelerdir. Şu halde bununla hükmetmemek, zulüm ile adaleti, zalim ile mazlumu ve bunlar arasındaki doğruluk orantısını birbirinden ayırmamak ve seçmemektir. Zulüm ve zalimi ayırmayan, ayırmak istemeyen, Hakk ölçüsünü görmeyen ve görmek istemeyenler ise zalimlerin başlandılar ve asıl zalim bunlardır. Ve bunlar Nadir oğulları ve Kureyza oğulları olaylarında olduğu gibi yahudilere yahudilik görevini tatbik etmeyen zalimler guruhundandılar. Fakat şunu da bilmek gerekir ki, Allah'ın indirdiği hüküm, Tevrat'tan ve Tevrat'takilerden ibaret değildir. Tevrat'ı indirdikten başka bir de biz, o peygamberlerin izleri üzere arkanlardan Merýemoğlu İsa'yı, öündeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik. Şu halde Tevrat'ın hükümüyle amel, onun tasdikı ile şartlanmış olmak üzere bir daha teyit edildi. Bu şekilde İsa'yı gönderdik. Ona da İncil'i bir hidayet ve nuru içine almış, ve öündeki Tevrat'ı tasdik ve teyid edici, ve yeterince korunanlara bir hidayet ve öğüt olarak verdik.

47- İncil ehli de Allah'ın bunda indirdiği tasdik, hidayet ve öğüt ile hükmetsin. Hamze kırâetinde (lâm) in esresi ve (mim)in fethasıyla şeklinde okunur ve mef'ûlün leh olmak üzere e atfolur ki, " muttakilere hidayet ve öğüt olmak üzere ve İncil ehlinin bundaki tasdik, hidayet ve ilâhî öğüt ile hükmetmeleri için verdik" demektir. Demek ki İsa, geçmiş peygamberlerin izinde olmakla beraber, bağımsız bir şeriat ile gönderilmiş bir resuldür. Ve yahudilik bununla son bulmuş yani neshedilmiş (hüküm kaldırılmıştır) bir. Bundan böyle İsa ve İncil'in tasdikini düşünmeden Tevrat ile doğrudan doğruya ve genel olarak amel etmek caiz değildirdi. İsa ve İncil'i tanımayıp yahudilik iddia edenler, gerçekte kâfir ve zalimlerdir. Fakat bunlar kendi dava ve inançlarına göre İncil hükümleri ile mutlak olarak sorumlu tutulamazlarsa da Tevrat hükümleriyle mutlak yükümlü tutulurlar. Hâlâ mutlak amel edilmesi gerekli Allah'ın kitabı olduğuna imanın lüzumunu iddia eden yahudiler Tevrat ile hükmetmedikleri veya Tevrat gereğince aleyhlerine verilen hükme itiraz ettikleri takdirde kendi davalarını bozmuş, küfürlerini ve zulûmlerini itiraf etmiş ve kendilerinin kendi nazarlarında da kâfir ve zalim olduklarını ispatlamış olurlar. Şu halde Tevrat ile yahudiler aleyhine hüküm ve yükümlülük böyle olduğu gibi hristiyanlar hakkında da İncil böyledir. O halde İncil ehli, yani hristiyanların hakkı da İncil ile mutlak, Tevrat ile de İncil'in tasdikı dairesinde mukayyed olarak hükmetmek ve bu şekilde verilen hükümleri kayıtsız şartsız kabul etmektir. Ve her kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse işte bunlar da o fâsıklardır. Yani Allah'ın hükümünden veya imandan çıkmış kimselerdir. Mesela Tevrat'taki kısas hükümlerinden sonra İncil'de mukabele bi'l-misil (yapılan muameleyi aynen tekrarlama suretiyle) yapmayıp her halde affetmeyi emreden bir hüküm nazil olmuş ise, İncil ehli kısas talep edememeli değil, fakat sabit olmasından sonra affetmelidir. Etmediği takdirde kendi nazarında da zarurî olarak fasiktır. Ya Allah'ın hükümüne iman ettiği halde, o hükümden dıșına çıkmış isyan eden bir fasiktır. Veya o gün onu kalben de tanımamak veya küçümsemekle imandan çıkmış kâfir bir fasiktır, ve her iki halde fasik cesasına layıktır. Şu halde Tevrat'a uygun hüküm kabul etmeyen yahudiler, İncil'e uygun hüküm kabul etmeyen hristiyanlar kendi görüşlerinde ve inançlarında da kâfir veya zalim veya fasiktırlar veya hepsidirler. Aynı şekilde bunlara benzeyenler de bunlar gibidirler. Kûfürleri, ilâhî hükümün inkâr etmelerinden veya hakir

görmelerinden; zulûmleri, ölçüsü hak olan ilâhî hükmü atıp, başka hükümler ile hükmettiklerinden; fâsıklıktan da hak hükümden çıktıklarından dolayıdır. Şu halde ya bu ölçü vasfın hepsi birliktedir veya her biri hükümden çekinmeye ilave olan bir hâle göre bağımsız sıfatlardandır.

48-Tevrat ve İncil böyle. Fakat Allah'ın inzal ettiği bunlardan ibaret de değil. Ey Muhammed aslı kitabı, o kâmil kitap olan Kur'ân'ı da hakkıyla hakka yakın olarak yani hakkın mânâsı, hakkın vasıtası, hak inzal ile sana indirdik, cihet cinsinden, Allah katından indirilmiş kitaplar cümlesinden önünde bulunanı tasdik edici, ve onun üzerine müheymin, yani diğer kitaplar üzerine emin bir nezaretçi ve şahit, kontrolcü ve hâkim olmak üzere hakkıyla indirdik. Ki bu kitap hem müheymin (koruyucu) olan Allah Teâlâ'nın bizzat muhafazası altında olarak bozulma ve tahfitten masun (dokunulmaz olarak) kalacak. Hem diğer kitapların amel edilmesi gerekli olarak içermiş oldukları doğru hükümleri kaybolma ve bozulmadan koruyacak, şahitliğiyle hakikatleri düzeltecek ve bozukları iptal edecek ve bunun tasdikinden geçmeyen yahut buna aykırı olan diğer kitaplar ve geçmiş şeriatlerin hükümlerini amel etmek caiz olmayacaktır. Bu kitap onun üzerinde tasdik ve teyidine başvuruda bulunulacak emin bir merci, bir koruyucu ve murâkıb, bir hak şahid olacaktır .Ve artık Tevrat veya İncil ile hükmün mutlak olması da bununla mukayyed bulunacaktır.

MÜHEYMİN kelimesi, "heymene"den isim-i fâil olarak bir şey üzerine râkib (gözetici) ve hafız (koruyucu) olan şahit ve emîn (inanılan) demektir. Diyorlar ki, bu vezinde dan, yani bu beş kelimeden başka kelime yoktur. Bazı lugatçılar bunun yerine ; yerine kabilinden olarak korkudan emin kılmac mânâsına den bir isim-i fâil olduğuna kâri olmuşlar ise de anılan benzerler mevcut iken, böyle bir tasavvurun gereksiz bir zorlama olduğu açıklanmıştır. İbnü Kuteybe bunun lafzının in isim-i taşgiri (küçültme ismi) zannetmiş ise de Ebu'l-Abbas Müberrred bundan sakındırmıştır. Çünkü "müheymin" Allah'ın isimlerindendir de.

Şu halde sen, onlar, o sana gelenler arasında her kim olursa olsun Allah'ın hak ile indirdiği Kitap ile hükmet, sana gelen haktan saparak onları isteklerine, eğri arzularına uyma. Zira arzulara uyulmamak için sizden her birine yani şiz İslâm ümmetinden yahut şiz ümmetlerden her birinize, biz bir şir'a, hak maksûda götürür özel birer yol ve bir minhâc, yani bütün o yollar içine alan umûmî bir cadde, açık bir yol tayin ettik.

ŞİR'A, ŞERİA, MEŞRAA, asıl lugatta bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek veya almak için gidilen yol demektir. Bunda insanların ebedî hayata ve gerçek saadete ermesi için Allah Teâlâ'nın koyup teklif ettiği özel hükümlere ve doğru yola istişare yoluyla isim verilmiştir ki din demektir. Ya kapalı bir şeyi yapmı açmak, beyan ve açıklamak mânâsına "şeraa" masdanndan veya bir şeye girmek mânâsına "şuru" "dan alınmıştır. Birincisi şâria (yol göstericiye), ikincisi sâlike (yola girene) göre münasebeti demek olur.

Minhâc da, vâzih, açık yol demektir. Şir'a Fransızca "procede", minhâc da "methode" kelimeleriyle terceme olunabilir. Bazıları şir'a ile minhâcın bir mânâdan ibaret olup tekt için tekrar edildiğine ve her ikisinden de maksadın "din" demek olduğuna kâri olmuşlardır. Diğerleri ise aralarını ayırmışlar ve demişler ki, şir'a mutlak şeriatın, tarikat da mekârim-i şeriat (şeriatın kıymetleri)ten ibarettir. Minhâcdan maksad budur. Şu halde şeriat önce, tarikat sonradır demişler. Müberrred, "şir'a tarikin (yolun) başlangıcı, minhâc da devamî tarık (yol)tır" demiştir. İbnü Enbârî de, şir'a o tariktir ki, bazan açık ve bazan kapalı olabilir; minhâc ise her halde açık olur, demıştır. Gerçek budur ki, âyette şir'a ve minhâc bir mânâdan ibaret değildirdi. Şir'a, zamanların ve zemинlerin, ahvâl (durumlar)ın değişmesiyle değişebilen dinin fûrûu (dalları); minhâc da daima sabit, açık ve devamî olan dinin asıllandır ki, şir'a bunun şubeleri ve çeşitleri demektir. Her milletin mensub olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer şir'a; Allah'a, peygamberlere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müsterek ve birlik oldukları usul (asıllar) da minhâcdır. Bu iki durum dolayısıyla di ki bazen peygamber ve şeriatların ihtilaf noktasını, bazan da, "O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat (hukuk düzeni) yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrınlığa düşmeyin" (Şûrâ, 42/13) âyeti gibi ittifak noktasını gösteren âyetler görürüz. Nitekim burada da önce birbirlerinin izlerinden gönderilen peygamberlerin ve kitapların sonrakileri öndekilerini tasdik ettikleri, ikinci olarak bu devamlılık ve tasdik içinde şeriatların ve ümmetlerin çeşitli oldukları açıklanmıştır. Bunun birisi "Peygamberlerden hiç birinin arasını ayırmayız" (Bakara, 2/285), birisi de, "Biz, peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık" (Bakara, 2/253) âyeti dolayısıylardır. İncil'in, öündeki Tevrat'; Kur'ân'ın, öündeki Tevrat, İncil, bütün kitap cinsini tasdik edici ve birini diğerinden derecelerine göre temâyüz edici olarak indiklerini açıkladıktan sonra, bu âyet bize gösteriyor ki, geçmiş ve şimdiki ümmetlerden çeşitli ümmetlere, nefsanî arzularına uymamaları için önce hallerine münasip birer şir'a ve minhâc verilmiştir. Mesela Hz. Musa'dan İsa'nın gönderilmesine kadar olan ümmetin şir'ası Tevrat'ta ve İsa'nın gönderilmesinden Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesine kadar olan ümmetin şir'ası İncil'de, Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesinden itibaren mevcut olan ümmetin şir'ası da Kur'ân'dadır. Ve bütün bu şir'alannı birlik ve sına erici oldukları bir küllî minhacı (yolu) vardır ki, bunda hepsi müsterekir ve bu Kur'ân'dadır. Bu şekilde Kur'ân, İslâm dini, Muhammed'e ait şeriat, her kitabın, her şeriatın esasını ihtiva eden ve mevcut olan her ümmetin hareketlerine hakim ve rehber olacak şir'asını toplayıcı olan bir hak yoldur. "O, kiminizi kiminizden derecelere üstün kıldı". (En'âm, 6/165). Şu halde hükümün, herkesin keyfine ve arzusuna uymakla değil, Allah'ın indirdiği şir'a ve minhâc ile olması vaciptir. Mademki Allah çeşitli zamanlarda, çeşitli ümmetlere bir istifâ (seçim) ve gelişme silsilesi ile birer şir'a ve minhâc göndermiş ve sonra gelen önce geleni tasdik edici ve hakim kılmıştır. O halde sonra gelen şeriatın ortaya çıkmasından itibaren önce gelen şeriat ümmetinin de şeriatı olduğunda, yani yahudilerin hristiyanlığı ve her ikisinin İslâm'ı tanımasını gerektğinde şüphe yoksa da önce gelen şeriat, sonra gelişmiş olan ümmetin de şeriatı mıdır, değil midir? Âlimler, Fıkıh Usulü ilminde ve bu âyetin tefsirinde bunu bahis konusu etmişlerdir. Bir kısım, mademki bu açıklandığı üzere her ümmete bir şeriat tahsis olunmuştur; o halde önce gelişmiş olan şeriat, sonra gelişmiş olan ümmetin şeriatı değildirdi. Ve şu halde "bizden öncekilerin şeriatı, bizim şeriatımız" değildirdi, demişler. Diğer bir kısmı ise: "Bizden önceki ümmetin şeriatı, bizim de şeriatımızdır; fakat mutlaka değil, mensûh olmamak (hüküm kaldırılmaması olması) şartıyla" demişlerdir. Buna göre İncil veya İsa'nın sünneti ile hüküm kaldırılmamış olan Tevrat hükümleri hristiyanların da şeriatı olduğu gibi, Kur'ân ve Muhammed Aleyhisselâm'ın sünneti ile hüküm kaldırılmamış olan Tevrat ve İncil'in hükümleri müslümanların da şeriatı demektir. Ve şu halde hüküm kaldırılmamış olan, yani İslâm'a ait nasslara aykırı olmayan yahudi ve hristiyan hükümleri ile müslümanların amel etmesi caiz olacaktır. Fakat gerek şudur ki yani "bizden önceki ümmetlerin şeriatı bizim de şeriatımızdır; fakat mutlak olarak değil, Allah'ın kitabında ve Resulünün sünnetinde nakletmiş olması şartıyla". Şu halde hüküm kaldırılmamış olmak, aykırı bulunmamak yeterli değil; Kur'ân'ın ve Peygamber'in tasdikinden geçmiş olması da şarttır. Bu sekindirdi ki, geçmiş şeriatler, bizim şeriatimizden bir parçadır ve bizim şeriatimiz, hepsini içermektedir. Bunun için Kur'ân'ın, geçmiş ümmetler, Tevrat ve İncil hakkında naklettiği kıssaları ve hükümleri onlardaki açıklamalara göre değil, Kur'ân'ın ifadesine ve Resulullah'ın beyanına göre anlamak gerektiği gibi; "Kur'ân'da filan hüküm, yahudi veya hristiyan veya diğerleri hakkındadır. Mesela yahudilere aittir, şu halde biz müslümanların şeriatı değildirdi" demekle de kalmamalıdır. İşte Allah böyle her ümmete bir şeriat vermiş ve onların hepsini de Muhammed ümmetine tahsis ettiği şeriatte "öündekini tasdik edici ve ona şahit olarak" hakkıyla nazil olan bu en mükemmel kitap ile minhâc (şeriat) İslâm'da toplamıştır. ü

Ey insanlar, ey çeşitli ümmetler Allah dileseydi şiz, önce gelen sonra gelen hepinizi, insanlığın başlangıcında olduğu gibi, bir ümmet kıldırı da, beşer tarihi silsilesinde çeşitli ümmetler yaratmaz, birçok peygamber, birçok şeriat göndermezdi. Bütün insanlar, hayvan çeşitlerinin her birinde olduğu gibi devamlı, yeknasak (bitiveye) bir hayat içinde

geçer giderdi.

Fakat böyle yapmadı ve öyle dilemedi de, birçok ümmetler ve zamanlarına, hallerine göre çeşitli şeriatler yaptı. Yaptı da önce yok iken Musa ile Tevrat ehlini ve ondan sonra İsa ile İncil ehlini ve en sonunda Muhammed (s.a.v.) ile Kur'an ehlini yarattı ve her birinize bir şir'a ve minhak (yol) verdi ki her birinizi, size vermiş olduğu şeriatler hakkında da denesin, tecrübe yolundan geçirsin de o minhak (yol) üzerinde yanlış yapmışın. Şu halde siz de hep hayır işlere, sonucu en güzel olan şeylere koşunuz, yanlış ediniz de nefse ait arzulanıza, keyiflerinize uyup kalmayınız ve bu doğru yolda fikir ayrılığına girmeyiniz. Zira bugün ihtilaf ederseniz, yarı dönüşünüz bütün Allah'adır. O, hakkında ihtilaf ettiklerinizi size haber verir.

49-Ey Muhammed, sana bu hak kitabı bir de şu emri indirdik ki, "Aralarında Allah'ın indirildiği ile hükmet, onların heveslerine uyma!" Rivayet olunduğuna göre yahudilerden bir kalabalık toplanmışlar, "haydi bakalım Muhammed'e gidelim, belki bir fitneye düşürür dininden şaşırtınz" demişler. Varmışlar: "Ey Kasım'ın babası (Muhammed) demişler, bilirsün ki biz yahudilerin âlimleri ve önde gelenleriyiz biz sana tâbi olursak, bütün yahudiler de tabi olurlar. Şimdi bizimle hasımlarınız arasında bir dava var, senin huzurunda muhakeme olalım, sen de bizim lehimize hüküm ver de, biz de iman edelim, seni tasdik edelim." Resulullah bundan yüz çevirmiş ve bu âyet nazil olmuştur. Şu halde mânâ, durmadan çekinme, fakat hüküm vermeye gelince, Allah'ın bildirdiği hak ile hüküm ver de, onların isteklerine, haksız arzulanına uyma. Ve iyi sakın ki, onlar seni, Allah'ın sana indirdiği şir'a ve minhak (yol)ın bildirdiği hak hükümlerin tamamından söyle dursun, birisinden bile aldatıp şaşırtmasınlar, hiçbir şekilde fitneye düşürmesinler, hükümünde küfürden, zulümden, sapıklıktan hiçbir eser bulunmasın. Şayet onlar bunu kabul etmeyip başkasını istersele o zaman bil ki, her halde Allah onlara başka bir sebeple değil, günahlarının bir kısmı sebebiyle bir bela vermek istiyor. Ki Allah'ın iradesine karşı gelmenin ihtimali olmadığı bellidir. Bu bir kısım günahlar, Allah'ın hükümünü kabul etmemek, hakka aykırı hüküm isteme günahıdır. Bunun bu şekilde ifadesi şu mânâlara işaret eder: Önce gizliye göre bu günah, açıkça söylenmesi layık görülmeyen pek büyük bir günah'tır. Haksızlar bile hakkı gibi görünerek haksızlık peşinde dolaşırlar. Şu halde ağıktan haksızlık istemenin ve Allah'ın hükümünü kabul etmemenin ne büyük bir günah olduğu düşünülün! İkinci olarak, bu sevdada bulunanların pek çok günahları vardır. Ve bu büyük günah onlardan biridir. Üçüncü olarak, Allah dünyada her günah ile cezalandırmaz, tecil eder (sonraya bırakır). "Eğer Allah, insanları, yaptıkları her haksızlıkla cezalandırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı." (Fâtır, 16/61) veya affeder, fakat doğru olduğu kesin olarak bilinen bir hükümü kabul etmemenin günahı vâki oldu mu, bunun her halde cezalandırılacağıının ve bunların haksızlıkla muhakkak bir felakete uğrayacaklarının bilinmesi lazım gelir. Böyle olmakla beraber insanların birçoğu fâsıkdırlar, malûm ve muayyen bulunan doğru sınırlardan çıkmakta ısrarlıdır. Ve işte bundan dolayıdır ki, hakk (doğru) olan hükümleri tebliğden sonra hüküm ve hükümete lüzum vardır. Ve hâkimlerin hak ile hükmetmeleri ve bu sapıkları güruhundan olmamaları vacibdir. Yoksa haksız hüküm ve hükümet, musibeti çabuklaştırmaktan başka bir şey yapmaz.

50-Bu böyle iken o ilim ve din iddiasında bulunanlar, Allah'ın hükümüne razı olmayıp da kötülüğe meyletme, dalkavukluk, garazkarlık, eşitsizlik gibi haksız davaya tâbi olan cahiliyet hükmü, cahiliyet kanunu mu istiyorlar? Halbuki hüküm ve hâkimiyeti Allah'tan daha güzel olan kim vardır? Allah'ın hükümünden daha güzel hangi hüküm, Allah'ın hükümüyle hükmeden hakimden daha güzel hükmedecek hangi hâkim düşünebilir? Fakat bu soru herkese değil, ikân (sağlam bilgi) sahibi olan kimseler, topluluklar içindir. Bunu ancak sağlam bilgi ehli olanlar takdir eder. Yoksa küfür ve şüphe içinde bulunanlar, kalblerinde hastalık olanlar, bir zalimin haksız hükümüne "daha güzeldir" demekten çekinmezler.

Rivayete göre bu âyet, Benî Nadîr ve Benî Kureyza yahudileri arasındaki adam öldürme olayından dolayı Peygamberimizden hüküm talep etmeleri ve Peygamberimiz tarafından musavat (eşitlik) ile hükmedilmesi üzerine Benî Nadîr'in bu eşitlik hükümüne razı olmayarak cahiliye âdeti üzere eşitsizlik sevdasında bulunmaları sebebiyle nazil olmuştur. Bu sebebe göre, yahudilerin İslâm yoluna, Muhammed Aleyhisselâm'ın hükümüne iman ve itibaa etmemekle yalnız Kur'an'a ve Muhammed Aleyhisselâm'a değil, kendi dinleri ve kitapları olduğunu iddia ettikleri Tevrat'ı ve Musa şeriatını da tanımayp mutlak ilâhî hüküm inkâr ederek cahiliye hükümleri peşinde koşmak istediklerini beyan ve isbat etmekle; hem iman iddialarına rağmen küfür, hem ilim ve şeref iddialarına rağmen cehalet, bozgunculuk ve azabı hakketmeleriyle cezalandırmış ve sebebin özelliğiyle beraber mefhumun genelliğine göre de bu hükümün yalnız yahudilere mahsus olmayıp hristiyan ve diğerleri hakkında da böyle olduğunu ve dolayısıyla İslâm şeriatının, umurun şeriatı ve herkesin yolu olup, bunu tanıyanı yahudi ve hristiyanların kendi din ve şeriatlerini de tanıması olacağını anlatmış ve bu şekilde müslümanların ümmetleri arası vazifelerindeki genişliğin önemini göstermiştir.

O halde:

Meâl-i Şerifi

51- Ey iman edenler! Yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez.

52- Kalblerinde hastalık bulunanların : " Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz " diyerek, onların arasına koştuıklarını görürsün. Umulur ki Allah, bir fetih ihsan eder veya katından bir emir (iş) getirir de işlerinde gizlediklerine pişman olurlar.

53- İman edenler: "Sizinle beraber olduklarını dair, Allah'a bütün güçleriyle yemin edenler bunlar mı?" derler. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir ve kaybedenlerden olmuşlardır.

54- Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah yakında öyle bir toplum getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ın severler; müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı da onurlu ve şiddetlidirler; Allah yolunda mücadele eder, hiçbir kıyayıcının kınamasından da korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfüdür, onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir, her şeyi çok iyi bilendir.

55- Sizin asil dostunuz Allah'tır, O'nun Resulüdür ve namazlarını kılan zekatlarını veren ve rükû eden müminlerdir.

56- Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve müminleri dost edinirse, (iyi bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir.

57- Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin. Eğer (gerçekten) iman ediyorsanız, Allah'dan gereğince korkun.

58- Namaza çağırıldığınız zaman, onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu onların, akillarını kullananların bir toplum olmalarından dolayıdır.

59- De ki: "Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmışsınız".

60- De ki: "Allah katında cezaya çarptırılma bakımından bunlardan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah, kimlere lanet etmiş ve gazabına uğratmış; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte bunların makamı daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır".

61- Onlar, size geldikleri zaman, "İman ettik" dediler. Oysa yanınıza kâfir olarak girip, kâfir olarak çıkmışlardır. Allah, onların gizlediklerini çok iyi bilir.

62- Onlardan çoğunu, günah işlemeye, düşmanlıkta ve haram yemede yarış ederken görürsün. Bu yaptıkları şeyler ne kötüdür!

63- Gerçek dindarların ve din bilginlerinin, onları günah olan bir söz söylemekten ve haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!

64- Yahudiler, "Allah'ın eli çok sıkıdır" dediler. Söyledikleri söz sebebiyle onların elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Aksine Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü azdırıyor. Biz, onların aralarında tâ ki yemete kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.

65- Eğer kitap ehli iman etmiş ve layıkıyla korunmuş olsalardı, onların kötülüklerini örter, nimeti bol olan cennetlere koyardık.

66- Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, hem üstlerindeki, hem de ayaklarının altındaki (nimetlerden bol bol) yerlerdi. Onların arasında ılımlı bir grup da vardı. Böyle olmakla beraber onların çoğunun yaptıkları ne kadar kötüdür!

67- Ey şanlı Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu doğru yola iletmez.

68- De ki: "Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz. Şüphesiz ki, Rabbinden sana indirilenler, onların çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır. Şu halde kâfir olan bir toplum için üzülm!

69- Muhakkak ki inanamlar, yahudiler, sabiiler ve hristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse, onlar için bir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.

70- Andolsun biz, İsrailoğulları'ndan söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Fakat ne zaman onlara bir peygamber nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirmişse, bunlardan bir kısmını yalanlamışlar, bir kısmını da öldürmüşlerdir.

71- Onlar, bir fitne kopmayacak sandılar, kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah onların tevbesini kabul etti. Sonra yine onların çoğu kör, sağır kesildiler. Allah, onların yaptıklarını görüyor.

72- Andolsun, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa Mesih onlara: "Ey İsrailoğulları, hem benim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, şüphesiz Allah ona cenneti haram kılmıştır ve onun varacağı yer cehenemdir. Zalimlerin yardımcısı da yoktur" demişti.

73- "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa tek ilâhtan başka ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse, elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır.

74- Hâlâ Allah'a tevbe edip O'ndan af dilemiyorlar mı? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet endirir.

75- Meryem'in oğlu Mesih (İsa), sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Anası da dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak onlara âyetleri nasıl açıklıyoruz. Sonra yine bak nasıl yüz çeviriyorlar!

51- Yahudi ve hristiyanların dostlar edinmeyin. Onlara velî olmayınız değil, onları velî tutmayınız, itimat edip de yâr tanımayınız, yardımlık etmeyiniz. Velâyetlerine, hükümlerine yardımlarına müraaat etmek, mühim işlerin başına getirmek şöyle dursun, onlara gerçek bir dost gibi tam bir samimiyetle itimat edip de kendinizi kaptırmayınız. Özetle onlardan dost olur sanıp da yakın dostlarnız gibi sıkı sıkı beraberliklere dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, isteklerine ıstırak etmeyiniz. Görüyorsunuz ki "Yahudiler ve hristiyanlara dostlar olmayınız" buyurulmuş, "Yahudi ve hristiyanların dost edinmeyiniz" buyurulmuştur. Çünkü "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurlatnızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaleti davranmaktan men etmez." (Mümtehiine, 60/8) buyurulmuştur. Şu halde müminler yahudi ve hristiyanlara iyilik etmekten, dostluk yapmaktan, onlara âmir olmaktan yasaklanmış ve men edilmiş değil, onları dost edinmekten, yardımlık etmekten yasaklanmışlardır. Çünkü onlar müminlere yâr olmazlar. Nihayet bazıları bazılarının dostları, birbirlerinin yârânı (dostları) dırlar. Yani yahudiler birbirinin, hristiyanlar da birbirinin dostlarıdır. Ne Yahudiler, kendilerinin olmasına dost olur, ne de hristiyanlar. Bunların dostlukları kendilerine mahsustur. Bu da hepsi arasında değil, bazıları arasındadır. Ve siz müminlerden her kim onları dost tanırsanız, velî edinirseniz, şüphe yok ki, o da onlardandır. Onlara benzemeyiş, onların huyunu kâmpıştır. O artık hakka değil, onlara ve isteklerine hizmet eder. Netice itibarıyla onlardan sayılır. Ahirette onlarla beraber hasrolunur. Çünkü: Allah zalimler guruhunu her halde doğru yola çıkarmaz. Şu halde Yahudileri ve hristiyanları dost edinmeniz de onlardan olur, başlanrı kurtaramazlar.

52-Şimdi ey Muhammed, kalblerinde hastalık olanları, (Bakara, 2/10. âyetin tefsirine bkz) İbnü Übeyy ve benzeri münafıkları görürsün ki yahudi ve hristiyanlar içinde onların dostluk ve yardımları konusunda hızla koşuşurlar, korkanz ki devir aleyhimize döner, başımıza bir felaket gelir derler.

"Daire", dünyanın baş ucunda dönüp dolaşan felaket ve inkılâb demektir. Bunlar, ahireti hesaba almaz, hakkın üstün gelmesine, İslâmın yükselmesine bel bağlamaz, tersine bir devrim oluverip devletin kâfirlere gemesini düşünür ve öyle bir halde onlardan istifade edebileceğini de ümit eder ve bu ümit ile özürleri kabahatlerinden büyük olmak üzere bu şekilde itiraz ederler. Bununla güya bir darlık zamanında müslümanlara bir hizmet etmek fikriyle akılcıca bir ihtiyata bulunuyorlarmış gibi görünmek isterler. Halbuki gerçekte Resulullah'ın başansından ve İslâm dininin gerçeklerinden şüphe ederler. İhtilaf ve inkılâb peşinde koşarlar. Rivayet olunuyor ki, bu sözü münafıklarn reisi Abdullah b. Übeyy söylemiştir. Benî Kureyza yahudileri Peygambere karşı bir savaş durumu aldıkları zaman Ubâde b. Sâmit (r.a.): "Benim bu yahudilerden pek çok dostum var, fakat ben bunların dostluklarından Allah'a ve Resulüne sığınıyor, Allah ve Resulüne dostluk ediyorum" demişti. Abdullah b. Übeyy de: "Ben öyle bir adamım ki felaketlerden korkanım, dostlanmdan vazgeçemem" demiş bu âyetler nazil olmuştur.

Öyle amma devrin bu gibi ihtimalleri içinde kendilerinden başka kimseye dost olmayanlardan ümit beklemeektense Allah'ın peygambere ve müslümanlara fetihler veya başka şekilde ferahlık ihsan edivermesi veyahut kendi tarafından bir emir ile o dost dediklerine hatır ve hayale gelmez bir felaket verivermesi ve dolayısıyla bu münafıklarn gönüllerinde gizledikleri şeylere nâdim olmaları pek yakın ve Allah'tan daha çok beklenen bir ihtimaldir. Ki bu, bir ilâhî vaaddir. Allah'ın kudretiyle yahudi ve hristiyanların kudret ve ahlakları karşılaştırılınca, hadd-i zatında yakın olan bu ilâhî vaad ile de kesinlik kazanan bu ihtimal gerçekleştiği zaman, bunların bu hallerini gören müminler ne der bilir misiniz?

53- O zaman da müminler bu münafıklara işaret ederek ve bunların ümit bekledikleri o mağlub ve penşan dostlarına hitap ederek yüzlerine karşı veya kendi aralarında derler ki: Hayret, her halde sizinle beraber olduklarına "Eğer sizinle savaşlırsanız mutlaka size yardım ederiz" (Haşr, 59/11) diye güçlerini yetebildiği yeminlerle Allah'a kâsem edenler, şunlar mıydılar? Bakınız ne oldular: Bütün amelleri, bütün gayretleri boşa gitti de hepsi hiçbir şey elde edemeyen kimseler oldular. (Nitekim sürenin yukarıсында "her kim bu imana küfrederse bütün ameli tutulur. O ahirette de zarar edenlerden olur." (Maide, 5/5) buyurulmuş idi)

Asım, Hamze, Kisâî, Halef'ül-Âşir kırâetlerinde vâv-ı isti'nâfiyye ve lâm'ın ref'iyle

şeklinde, Nâfi, İbnü Kesir, İbnü Âmir ve Ebu Cafer kırâetlerinde "vâv"sız şeklinde okunur ki, ikisi de mukadder soruya cevap olacak istinâf cümlesidir ve mânâ birdir. Ebu Amr, Yakûb kırâetlerinde ise atıf vâvı ve lâm'ın nasbiyle şeklinde okunur ki, bu da üzerine atıftır. Sonundaki kısmının den bir haber ve teaccüb istifhâm mânâsına dahil olarak müminlerin sözlerinden olması da muhtemeldir. Ve bu takdirde mânâ: "Onlar bunlar mıdırlar? Allah'ın kudretine bakın ki bütün çalışmalan ne kadar boşa gitti de ne büyük zarara düştüler? " demek olur. Fakat gösterdiğimiz üzere bunun sonucu hali özletmeyen tek başına ilâhî bir kelam, bir isti'naf cümlesi olması daha açıktır. İşte yahudileri ve hristiyanları dost edinmek böyle nifak (iki yüzlülük, ara bozuculuk) gibi bir kalb hastalığından doğar ve dinden dönmeye sebep olur. Bunun da sonucu amellerin boşa gitmesi ile tümünden zarardan başka bir şey olmaz. Çünkü dinden dönmenin cezası budur. Görülüyor ki "gördün" buyurulması, "görüyorsunuz" buyurulmuştur. Bu ise istikbâl (gelecek) ve devamlılık fiilidir. Demek ki bunlar geçmişe atı değil, geleceğe atı ve benzerleri birçok defalar görülecek olaylardır. Bunun için şimdi de mutlak dinden dönenlerin hallerine geçilerek, Nâfi, İbnü Amir, Ebu Cafer kırâetlerinde (idğamsız) okunur, buyuruluyor ki, bütün bunlar Kur'an'ın vâkı olmadan önce haber verdiği olaylar cümlesindendir. İbnü Ka'b, Dahhâk, Hasen, Katâde, İbnü Cüreyc ve diğerleri demişlerdir ki, bu âyet kıyamete kadar bütün müminlere hitaben nazil olmuştur. Yani bu âyet, sebebi hâss (özel), hükmü âmm (genel) olan diğer bazı âyetler gibi özel bir sebep ve belli bir olay üzerine değil, doğrudan doğruya bütün müminlere genel mânâda dinden dönmek için hükümünü anlatmak için inmiştir. Tefsirciler burada, bu âyetin haber verişine uygun olmak üzere, sonra çeşitli zamanlarda meydana gelen onbir irtidat (dinden dönme) olayından bahsetmişlerdir ki, üçü Resulullah'ın vefatından önce vâkı olmuştur.

1- Benî Müddic (Müddic oğulları)ın dinden dönmeleridir ki, reisleri Zuhmar denilen Esvedü'l-Ansî'dir. Bu bir kahin idi, Yemen'de peygamberlik iddia ve bazı beldeleri istila edip Resulullah'ın memurlarını kıcamış idi. Peygamberimiz de Yemen valisi Muâz b. Cebe'l'e ve Yemen'in ileri gelenlerine yazdı, Allah Teâlâ da onu Feyrûz-i Deylemî'nin eliyle helak etti. Gece vakti basılıp öldürüldü, o gece Resulullah bunu haber verdi, müslümanlar sevindiler ve ertesi gün idi ki, Peygamberimizin vefatı vuku buldu. Sonra rebulevvelin sonunda da Yemen'den haber geldi.

2- Müseylemetü'l-Kezzâb'ın kavmi olan Benî Hanife (Hanife oğulları)nın dinden dönüşüdür. Bu yalancı da peygamberlik iddia etmiş, Resulullah'a şöyle yazmıştı: "Allah'ın elçisi Müseylime'den, Allah'ın Resulü Muhammed'e: Şimdi, yeryüzünün yansı benim, yansı senindir". Peygamberimiz de şöyle cevap vermişti: Muhammed Resulullah'dan Müseylemetü'l-Kezzâb'a: "Bundan sonra şimdi, muhakkak yeryüzü Allah'ındır, onu kullanmandan dilediğine verir, sonra Allah'tan layıkıyla korkanlarındır". (Arâf, 7/128) sonra buna Hz. Ebu Bekir halife olduğu zaman asker gönderip harp etti ve Hz. Hamza'nın katili Vahşi eliyle öldürüldü. Vahşi: "Ben cahiliye zamanında insanları hayırlısını, müslümanlığım zamanında da insanların en şerlisini öldürdüm" derdi.

3- Tuleyha b. Huveylid'in kavmi olan Benî Esed (Esed oğulları)'nın dinden dönüşüdür ki, Tuleyha da Peygamberimizin vefatı sıralannda peygamberlik iddia etmişti. Buna da Hz. Ebu Bekir, Hâlid b. Velid'i gönderdi. Savaştan sonra Tuleyha yenildi, Şam'a kaçtı. Bundan sonra İslâm'a girdi ve çok güzel müslüman oldu ki, İran harpleri gibi büyük savaşlarda en güzel hizmet eden büyüklereydin.

Diğer yedi fırka da Peygamberimizin vefatından sonra Hz. Ebu Bekir zamanında dinden dönmüş idi ki bunlar:

- 4- (1) Uyeyne b. Hıs'nın kabilesi Fezare,
- 5- (2) Kurre b. Selemetü'l- Kureys'i'nin kavmi Gatafan,
- 6- (3) Fûcâe b. Abdî Yâley'i'nin kavmi Benî Selim,
- 7- (4) Mâlik b. Nüveyre'nin kabilesi Benî Yerbü,
- 8- (5) Secah binti Münzir'in kavmi olan Temim'in bir kısmı ki, bu Secah Müseylemetü'l-Kezzâb ile evlenmişti ve kıssası meşhurdur. Ebu'l-Alâ el-Mearî adlı kitabında şöyle demiştir.

Mânâsı: Secah dul kaldı, Müseylime de onu sevdi. Dünya insanları içinde o bir yalancı kadın, öteki de yalancı bir erkektir".

- 9- (6) Eş'as b. Kays'ın kavmi Kinde.
- 10- (7) Hutam b. Zeyd'in kavmi Beni Beler b. Vâil. Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekr'in eliyle bütün bu yedi fırka dönmelerinin de işlerini bitirdi, sıkıntılarını defetti.
- 11- Cebele b. Eyhem'in kavmi olan Gassân ki, bu Cebele de Hz. Ömer zamanında İslâm'a girmişti: Bir fakire vurmuş olduğu bir tokattan dolayı, kısas yapılarak bir tokat yiyeceğini anlayınca gururuna yediremeyip dinden dönmüş ve Rum beldelerine kaçmış idi ki, kıssası meşhurdur.

Görülüyor ki bu olaylar, sadece ferfî bir dinden dönme halinde kalmamıştır.

54-Hasılı, ey iman ehli, sizden fert veya topluluk her kim dininden dönerse bilmüş olsun ki Allah onları belalannı verip, yerlerine diğer bir kavim (toplum) getirecektir. Öyle bir kavim ki hem Allah onları sever, dünya ve ahiret hayırlarını murad eder, hem de onları Allah'ın severler, itaatına koşar, isyandan kaçarlara. Öyle bir kavim ki, müminlere karşı alçak gönüllü, dost ve merhametli, kâfilere karşı izzetli, güçlüdürler, Allah yolunda mücadele ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar, yani hem cihad ederler, hem de dinlerinde pek sadıktırlar. Vazife yapmanın gereğini gördüler mi, münafıklar gibi şunun bunun hatunna, gönlüne bakmaz, dedikodudan sakınmaz, vazifelerini yaparlar. Bu hal, bu vasıflar ise sırf Allah'ın lufu ve ihsanıdır. O, bunu kime dilerse verir, dileyene de verir. Şu halde hiç biriniz ümitsizliğe düşmeyiniz, düşüp de kâfirlerin peşinde koşmayınız. Allah'tan, böyle vasıflara sahip bir toplum olmayı isteyiniz, dileyiniz. Fakat bunu zorla alnır bir hak da zannetmeyiniz, inhisar (tekelliklik) fikrine sapmayınız. Allah, hem ihansı çok olan, hem çok bilendir. Lutfulan ve ihansı çok, ihsanına engel olan ve karşı çıkan yoktur. Onu hiçbir şey bağlayamaz, en ümitsiz zamanda, en umulmadık yerden, en umulmaz kimselerde neler neler yaratır! Nasıl yaratır, bunu O bilir. Zira o her şeyi bilir. Şu halde lutf ve ihsanını kimlere ve ne şekilde vereceğini de bilir. Bu şereflere, bu hümiyetle, bu izzet ve istiklale etmek isteyenler başkalarının değil, ancak Allah'ın dostluğuna koşmalı, Allah'ın sevgili Peygamberine, müminlere kafa tutmamalı, sevmeli ve yardım etmelidir.

Anlaşıyor ki, dinden dönme bir olaya mahsus olmadığı gibi, bu kavim de belli bir kavimden ibaret değildir. Dinden dönenlerin zararlarına karşı olmak ve onların terkettikleri saadet mevkiiini işgal etmek üzere kıyamete kadar zaman zaman nöbete gelecek ve ilâ-yı kelimetullah (Allah'ın kelimelerini yükseltmek) ile İslâm'a hizmet edecek birçok toplumlara işaretir ki, anılan vasıflar bunların mümeyyiz (ayıc)ı vasıfları ve birleşme yönlerini teşkil eder. Şu halde bunların hepsini ancak alım olan (çok iyi bilen) Allah Teâlâ bilir. Fakat gerek ortaya kıcamasından sonra ve gerek eserlere göre ortaya çıkmadan önce bazılarını tayin ve tasavvur etmek mümkün olabileceğinden tefsirciler bunları kaydetmişlerdir:

1- Hz. Hasen, Katâde, Dahhâk, İbnü Cüreyc demişlerdir ki, bunlar Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır. Çünkü dinden dönenlerle bunlar savaştlar.

2- Ebu Bekir, Ömer ve arkadaşlarıdır. Zira Resulullah'ın devrinde sonra mücadeleler bunların halifelikleri zamanında olmuştur.

3- Süddî demiştir ki, bu âyet önce Ensar hakkındadır. Zira ilk önce kâfilere karşı Resulullah'a yardım eden ve dinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olan bunlardır.

4- Yemen ehlidir. Zira Hâkim'in "el-Müstedrek" inde sahih senet ile rivayet edildiği üzere bu âyet indigi zaman Peygamberimiz Ebu Musa'l- Eş'arî (r.a.)ye işaret buyurarak "bunun kavmi" buyurmuştur. Ve hakikaten bunlar Resulullah zamanında çok mücadeleler ve hizmetler etmişler ve Hz. Ömer'in fetihlerinin çoğu da bunların eliyle olmuştur.

5- Fûrs (fars, eski İran) kavmidir. Çünkü yine sahih rivayette geldiği üzere Peygamberimizin sorulmuş, mübarek elleriyle Selmân-ı Farişî (r.a.)'nin omuzuna vurup: "bu ve bunun arkadaşları" buyurmuş, sonra da: "İman, Süreyya'ya bağlı olsa, Acem soyundan olan birtakim insanlar her halde uzanır alırlardı" buyurulmuştur ki, bu

hadis-i şerifte İmâm-ı Azâm Ebu Hanife hazretlerinin menkıbelerine de delalet vardır.

6- Denilimi ki, bunlar Neha'den ikbin, Kinde'den beşbin ve diğer insanlardan üç bin kişi idiler ki, Kadisiye günü cihad ettiler.

Sözün kısası bu kavmi, bir zamana mahsus tek bir kavimden ibaret kabul etmemek, imandan sonra herhangi bir şekilde İslâm'dan yüz çevirenlerin kendilerine mevkiiyi terkermeye mecbur oldukları ve olacakları herhangi bir kavim olarak anılamazlar. Ve burada itakat (iman) itibarıyla dinden dönme değil, amel bakımından da dinden dönme bahis konusudur. Vaktiyle yahudilerin hristiyanlara, hristiyanların müslümanlara mevkiiyi terkettikleri gibi, İslâm nimetinin kadrini bilmeyen nankörler de onun kıymetini bilecek, şükürnü eda edecek yeni bir müslüman kavme mevkiiyi terkermeye mecbur olacaktırlar. İnsanlık tarihi, İslâm tarihi bunun büyük küçük misalleriyle doludur. Fertleri, küçük toplumları birakalım da en büyük misallerini alalım: Önce Araplar, kavimden kavime bu hizmeti yapmışlar, bundan sonra Emevilerin son zamanlarında olduğu gibi bu hizmet, Araftan Aceme doğru geçmiş, hadis-i şerifin de gösterdiği üzere Fars kavmi maddi ve manevî olarak İslâm'a çok büyük hizmetler etmiş, sonra bunlar da aynı hale gelmiş, bu defa da Allah Türkleri göndermiş, Arapları, Farsların kıymetini bilemeyip kaybettikleri İslâm devletini ele alarak İstanbul'a ve oradan yeryüzünün her kıtasına yaymışlardır. Şu halde "Ebnâ-i Fâris" hadisinin delaleti ve İstanbul'un fethi ile ilgili hadisin açıklığı ve "Umulur ki Allah, bir fetih ihsan eder ve katından bir emir getirir." (Maide, 5/52) ilâhî vaadinin mutlak oluşu ve işareti ile Türkler de, müjdesine girmişlerdir. Demek ki, onlar da bu nimetin kadrini, kıymetini bilmez, küfür ve küfrâna doğru giderlerse yerlerini Allah'ın göndereceği diğer bir topluma terkermeye mecbur olacaktırlar. Ve kim bilir lufu geniş ve ilmi çok olan Allah kıyamete kadar daha ne toplumlar gönderecektir. İşte tâ yukarıdan "Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın" hatırlatmasından beri gelen ve daha devam edecek olan açıklamaların geliş ve akışına göre meâlin özeti bu noktada toplanmaktadır.

55-Şu halde ey müminler, dininizin kıymetini biliniz, hiçbir toplumun tekelinde olmayı kabullenmeyen bu geniş Hakk'ın feyzini, bu ilâhî lufu, bu yüksek hümiyeti bırakıp da başkalarının dostluğu arkasına düşmeyiniz. Sizin her mânâsıyla veliniz (dostunuz), âmininiz, sevgiliniz, yardımcınız başkası değil, ancak Allah ve Allah'a tâbi olarak Resulü, Allah'a ve Resulüne tâbi olarak müminlerdir. Öyle müminler ki, Allah'a ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek zekatlarıyla güzlerce namaz kılarlar ve Allah'ın emrine uyarak, isteyerek, nâz göstererek zekatlarını verirler, yahut rûkûda oldukları halde zekat verirler.

Bu âyetin işi sebebi hakkında birkaç rivayet vardır: Birincisi, Ubâde b. Sâmît hazretlerinin yukarıda nakledilen sözü ve müminlerden maksad umumdur. İkincisi, İkrime'nin rivayetine göre Hz. Ebu Bekir'dir. Üçüncüsü, Ata'nın İbnü Abbas'dan rivayetine göre de Hz. Ali'dir. Ebu Zerr'den de: "Bir gün mescidde öğle namazını kılmıştık, bir dilenci: 'Ey Rabbim şahid ol Resulullah'ın mescidine geldim, dilendim, kimse bana bir şey vermedi' diye şikayet etti. Hz. Ali daha namaz kılıyordu ve rûkûda idi. Dilenciye serçe parmağındaki bir yüzüğü işaret etti, o da gitti aldı, Resulullah bakıyordu: 'Allah'im, kardeşim Musa senden: 'Rabbim! benim göğsümü aç, bana işimi kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, sözümü anlasınlar, bana âilemden bir vezir ver, kardeşim Harun'u; onunla arkamı kuvvetlendir, onu işime ortak yap' (Tâhâ 20/25-32) diye niyaz etti, sen de: 'Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendiriceğiz ve ikinize bir yetki vereceğiz' (Kasas, 28/35) diye Tevrat'ı indirdin. Allah'im, ben de peygamberin Muhammed'im, benim de göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, bana da âilemden Ali'yi vezir yap ve bununla arkama kuvvet ver" dedi. Henüz bu kelimeleri tamamlamadan Cibrâil indı, 'Ey Muhammed oku: dedi." diye bir rivayet vardır. Bu iki rivayete göre (iman edenler) den maksat belli şahıstır diyenler olmuş ve bundan dolayıdır ki Şîa, Hz. Ali'nin imameti meslesinde bu âyet ile istidlâl etmek istemişlerdir. Şüphe yok ki Ebu Bekir ve Ali cümlesindedirler, fakat yalnız değil.

56- "Kim Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost edinirse (bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir." Hizb, lugatta bir şahsın fikrine tâbi olup kendisiyle beraber bulunan arkadaşlarıdır ki, kendilerini sıkıştıran bir iş için toplamış kimseler demektir. "Hizbullah" tabirini tefsirciler, "Allah'ın taraftar", "Allah'ın yardımcılar", "Allah'ın dostları", "Allah'ın ordusu" diye çeşitli tabirlerle tefsir etmişlerdir. Yani gerçekte galip olanlar, ancak Allah ordusu veya Allah dostları yahut Allah yardımcılar ya da Allah taraftarları, Allah fırkasıdır. Asıl velâyet Allah'ındır. Diğerlerinin üstünlüğü görünüşte veya geçicidir.

57-Bunun için: "Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi alay ve eğlence konusu yapandan dost edinmeyin." Görülüyor ki önceki yasak umumi şekilde yalnız yahudi ve hristiyanlara mahsus idi. Burada ise yasak bütün kâfilere genelleştirilmiştir. Ve aynı zamanda bu yasak, kitap ehlinin İslâm dinini alaya alan ve küçük görenlerine tahsis olunmuştur. Bunun nüzul sebebinde deniliyor ki, Rifâa b. Zeyd ile Süveyd b. Hâris görünüşte müslüman olmuşlar, müslüman olmuş gibi görünmüşler, sonra münafıklığa girişmişler, müslümanlardan birtakim kimselerin de bunlara sevgisi varmış, bu âyet bunlar hakkında inmiştir. Şu halde dıstan müslüman görünüp içinden küfür ve nifak taşımak, dini çirkin maksatlara alet yapmak, dini eğlence ve oyuncak yerine koymaktır ve bununla önce müslümanlığını açığa vurarak, müslümanlara içlerinden fesat saçmak isteyen dönme kâfirler neye dikket nazan celbedilmiştir. Bununla beraber sebep hass (özel) olmakla beraber hüküm âmm (genel)dir ve her çeşit alayı içine alır. Bunun için bu mutlak sözden sonra alay etmenin özel bir çeşidini beyan ile şöyle buyruluyor:

58- O kâfirleri de dost edinmeyiniz ki, namaza çağırdığınız, yani ezan okuduğunuz zaman o ezan veya namazı eğlence ve oyun yerine tutar, alay ederler. Bu da bunların aklısız bir toplum olmalarından doğar. Bu aklısızlıkın cümlesindendir ki, mânâsız çanları dinlerler de tevhide, namaz ve kurtuluşa çağıran yüksek mânâlı güzel ezanlardan hoşlanmazlar.

Bu âyet önce ezanın meşru olduğuna, ikinci olarak onunla alay etmenin ve hafife almanın küfür olduğuna delalet etmektedir. Bunun için ezana icabet etmek vacibtir. Bu âyetin inış sebebinde de şu iki rivayet vardır: Ezan okununca müslümanlar namaza kalktıklarında yahudiler gülüp alay ederek "Kalktılar, kalkmaz olsunar; kıldılar, kılmaz olsunar; rûkû ettiler, etmez olsunar" derlermiş. Süddî'nin rivayetine göre Medine'de bir hristiyan varmış, müezzinin "Ben şahitlik ederim ki, muhakkak Muhammed Allah'ın Resulüdür" dediğini işittiği zaman "Allah yalancıyı yakısın" demiş. Bir gece hizmetçisi elinde bir ateş ile odasına giderken bir kıvılcım sıçamış, hane halkı da uykuda imiş, derken bir yangın çıkmış, hristiyan da bütün âilesi ile beraber yanmış gitmiş, bu âyet de bunun üzerine inmiştir.

59-Şimdi Kitap ehlinin müslümanlar hakkında besledikleri fesat fikri ile dini alaya alma ve küçük görmelerine karşı cevap, ceza, öğüt ve irşad olmak üzere buyruluyor ki "De ki: Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz."

NAKM bir şeyden hoşlanmamaktır ki, nimetin zıddı ve azab demek olan "nikmet" bundan veya bu mânâ ondan alınmıştır. Bu âyette pek güzel bir "kıyas-ı muhassem" (ikilem) vardır. Yani ey kitap ehli, sizin bizden hoşlanmamanız, bizi ayıplamanız, dinimizi beğenmemiz, başka bir şeyden değil, ancak iki sebepten dolayıdır: Birisi, bizim Allah'a ve Allah tarafından bize, bizim Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya indirilen seriati ve yola, Kitap ve Sünnete ve bundan önce geçen peygamberlere indirilmiş olan kitaplara ve bu arada Tevrat ve İncil'e de iman etmemiz; diğeri de sizin çoğunuzun fâsık olmasıdır. İşte bizi beğenmemize ve bize kılmınıza bu iki şeyden başka sebep yoktur. Bizim imanımız sizin geniş ve sizin esaslanıza da içine almaktadır. Sizin ise hem iman sahanız ve vicdanınız dar, hem de çoğunuz fâsık ve vicdansız. Şüphe yok ki, birincisi olan iman ve vicdan genişliği ayıplanacak bir şey değil, takdir edilmesi gereken bir haktır. Şu

halde sizin bizden hoşlanmamanızın tek sebebi fâsikliğiniz ve vıcıdsızlığınızdır. Gerçekce dar kafalılar yüksek kafalılar, vıcıdsızlar vıcdanılar, günahkârlar doğrular sevmezler ve onları rahatsız etmek için ellerinden geleni yaparlar. Ellerienden gelirse bir yudum suda boğmak isterler. Büyüklein kıymeti de bunlara tahammül etmek ve mücahede eylemektir. Demek oluyor ki bu âyet, kitap ehline cevap verirken, ilk önce müslümanlara bir derstir. Çünkü müslümanlar toplum olarak bu cevabı verebilmek için, bu geniş ve kuvvetli imana sahip olması ve çoğunluğun günahkâr olmaması lazım gelir. Yoksa yahudilerin ve hristiyanların günahlarına ıstırak edip de onlara kendini beğendirmeye çalışmak veya onlara galip gelme ümidini beslemek hem hakka iftira ve hem kendini rezil etmektir.

60- "Nebe"nü, mühim haber demektir. Buradaki ism-i i-şaretin müşârun'ileyhi hakkında ve sermiyyet (şerîk, kötülük) hususunda söz edilmiştir. Bir rivayete göre yahudilerden bir kısmı gelmişler, Resulullah'a dinini sormuşlar, Resulullah "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilene ve diğer peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız" (Bakara, 2/136) diye cevap vermiştir. İsa'yı ıstıtkileri zaman, "Biz, sizin dininizden daha kötü dini biliyoruz" demişler. Bu âyet bunların üzerine inmiş. Şu halde bunlar dine "şer" (kötü) dediklerinden dolayı, "Sizin şer dediğinizden daha kötüsünü size haber vereyim ki, o sizin din adını verdiğiniz kendi halinizdir." mânâsına mücârat yoluyla şer denilmiş ve de ayıplanan dine işarettrr denilmiş ise de, biz bu iniş sebebine karşı çıkmamakla beraber şü mânâyı daha açık buluyoruz: Ey Muhammed, o kitap ehline şöyle de: Daha kötüsünü çok önemli bir şekilde haber vereyim mi? İşte Allah'ın lanetlediği (Bkz: Bakara, 5/13) ve kendilerine gazab ettiği, ve kendilerine maymunlar ve domuzlar yaptıdığı, ve bir de tağuta tapan, tağuta kulluk eden kimseler. İşte bunlar mevkie daha fena ve doğru yoldan daha çok sapmış kimselerdir.

"Kırade" (maymunlar) ve "hanâzîr" (domuzlar) yapılanların, yani görünüş ve manevî bakımlarından mesih (çirkin bir şekle giriş) denilen, bu hale getirilenlerin "aşhâb-ı sebt" (cumartesi günü ehli) olduğu, bunların gençlerinin maymun, ihtiyarlarının da domuz kılığına konulmuş bulunduğu söyleniyor ki, geçmiş ümmetlerde ve özellikle İsrailoğulları'nda böyle mesh (başka bir hayvan kılığına çevrilme) ler bilinmektedir. Hristiyanlarda da İsa'nın sofra arkadaşları hakkında mesih rivayet edilmiştir. Bunun için bazı tefsirciler, kırade (maymun) cumartesi ehli; hanâzîr (domuzlar), İsa'nın sofra arkadaşlarıdır, demişlerdir ki, Bakara sûresinde aşhâb-ı sebt hakkında yalnız "Aşağılık maymunlar olun" (Bakara, 2/65) buyrulduğuna göre bu daha uygun olsa gerektr. İnsanların böyle hayvan hâline konulmasına "mesh" denilir ki, ya yalnız manevî veyahut hem sûrî (görünüş itibarıyla) ve hem manevî olmak üzere iki türdür: Manevî mesh ahlâkı düşüklük doğuran değişme; sûrî ve manevî mesh de ahlâkı düşüklükle beraber hayatı düşüklük doğuran değişimdir ki, buna "hakiki mesh" de denir. Memsûh olanlar (değişime uğrayanlar) da üreme (tenâsül) olmaz. Şu halde, "maymun ve domuz oldular" demek, "hayvan cinslerinden maymun ve domuz üretmesi yapan bir çeşit oldular" demek değil, tamamı sefalet içinde tükenmeye ve sonuçsuzluğa mahkum oldular demektir. Bununla birlikte insanın maymundan genesation (doğma, doğum) yoluyla tekamül ettiğini iddia edenlerin yine insanın da doğum yoluyla maymuna dönceğini bir kanun gibi düşünmeleri gerekir. Ve bu âyet bunlara da bir cevap ve inzâr (korkutmay) içerir. Âyetle, lanetten gadab (kızmay)e, kızmadan mesh (hayvana döndürmeye), mesihden tağuta ibadet (şeytana kulluğu) doğru giden beyan silsilesi gösteriyor ki, bunların hepsinin toplamı değil, her biri bir şerdir. Ve bunlar içinde en aşağısı lanet, en yukarısı da şeytana tapmaktır. Demek ki şeytana tapmak, bunların hepsini gerekli kılan bir şer başlangıçtır. Bunlar önce melûn olur, Allah'ın rahmetinden uzaklaşırlar. İkinci olarak uzaklaşırılmakla kalmaz Allah'ın gazabı başlarına çöker, elemeler ve belalar içinde kıvranırlar. Üçüncü olarak maymun gibi bir insan taklitçisi, kararsız, değişken, sahtekâr, bir bakıma zeki, insanın her yaptığıını derhal taklit eder, fakat gerçekce ne yaptığıını bilmez, taklid derdiyle her felakete atılır, sevkedilir, gayet çirkin, suratsız bir maskaralık örneği veya domuz gibi canavar, boynu bükümleş, kafası tuttuğuna gider, her kötülüğü yapar, her pisliği yer, derisi bile debâğat (tabaklama) kabul etmez, çirkin, nefret edilen, kahredilmiş bir cinayet ve alçaklık timsali olur giderler. (Tağutun mânâsı için Bakara sûresinin 256. âyetine bkz.) "Tağut'a taptı". "Abede = " fiil-i mazi olarak veya 'ye mâtûf olup demektir. Fakat Hamze kıraetinde = bâ'nın zammı (ötrüsü) ile ve = te'nin cerri (esresi) ile izafi terkib (isim tamlaması) olarak şeklinde okunur ki, bu şekilde de "kırade" ve "hanâzîr"e mâtûftur. "yekuz" vezninde sıfattır.

61-Bunlar, ey müminler size geldikleri zaman "inandık" derler, inanmış görünürler, halbuki kâfir girer, kâfir çıkarlar. Gönüllerinde ne küfürler, ne fesatlar gizlerler ve düşünmezler ki, bu gizledikleri küfür ve münafıklıktan Allah gafil değil, onları kendilerinden daha çok bilir.

62-Ey Muhammed veya ey muhatap bunların hepsi değil, fakat çoğunu görürsün ki günah, düşmanlık, haramı yemek, bu üçüne devamlı koşarlar, atılırlar ki yalancılık, küfürbazlık etmek, zulmetmek düşmanlığın; rüşvet de suht (haram)ın en açık misallerindendir. (Bkz: Mâide, 5/42) Bu yaptıkları amel ne kadar kötüdür.

63- Rabbânîler yani başlarında rabbânîlik iddiasında bulunan âmirleri, politikacılar ve ahbâr denilen âlimleri bunları yalan söylemekten ve haram yemekten yasaklasalar ya! Fakat yasaklamıyorlar, en az susmakla olsun destekliyorlar. Her halde bu işledikleri çok fena bir sanat. Demek ki bunlar bunu sanat edinmişler, çok çirkin bir siyaset sanatına düşmüşlerdir. Ve bütün sorumluluğun esasları bunlardır. Ve halkın ahlâkını, dinini bozan bunlardır. Tağut bunların içindedir. Ve analıyorlar ki, zâhitlerin sorumluluğu, âlimlerden daha öncedir. Âlimler demişlerdir ki, Kur'an'da âlimleri tevbih eden (azarlayan) âyetler içinde en şiddetlisi, en korkuncu budur. İbnü Mubârek hazretleri de bu âyetin içeriğini şu beytyle ifade etmiştir.

64-"Dini en çok bozanlar melikler, kötü bilginler (hahamlar) ve din adamları (papazlar) dır." Yahudiler, Allah'ın eli bağıdır, sıkıdır, dediler. Bu söz, mahcûr (kullanılmaktan menedilmiş)dur, bağıdır, dilediği gibi tasarrufa yetkili değildir, her istediğini yapamaz ve şu halde istediği gibi infak ve ihsan da edemez, dardır, bol nızık veremez demek olduğu gibi, eli sıkıdır, tabiatında cimrilik ve tutmak vardır, vermek istemez, isteyemez demek de olabilir. Yani ya doğrudan doğruya cömertliğin inkânı veya kudretin inkânı ile beraber cömertliğin inkârından kinayedir. Arap dilinde "gulliyet" deyimi, cimrilik ve pintiliktir; "bast-i yed" de el ağırlığı gibi cömertlik ve keremden kinaye olur. Ve onun için hakikaten el bulunmayan yerde de kullanılır. Dilimizde "eli bağı" demek, "el darlığı" gibi bir darlık, fakirlik veya aciz olma ve engel mânâsı ifade eder. El sıklığı ise, esasen yine darlıktan alınmış olmakla beraber bu mânâ düşünülmeksizin servet ve kudreti de varken doğrudan doğruya cimrilik ve yaratılıştan pintiliği ifade eder. Çünkü kinâyeler, ya bir mertebe veya mertebelerle gerekli yerlerde kullanmak demektir. Arapça "gulliyet" ise, her iki mânâyı müsaıtır. Nitekim "Elini boynuna asıp bağlama" (İsrâ, 17/29) âyetinde el sıklığı de de el bağılılığı 'zaruret' ve sıkıntı mânâsınadır. Yahudiler derken, eli, hem bağı, hem sıkı mânâsını kastetmişler ki, cevapta "hayır, onun eli açıktır, dilediğini infak eder" buyurulmuş, hem kudret ve hem tam irade ile cömertlik isbat olunmuştur. Şu halde yahudilerin bu sözü, "Allah her istediğini yapamaz ve her istediğini veremez, onun için bol nızık da veremez, yoksa yahudilere hiç darlık çektiyem, her şeyi ihsan ederdi" meâlinde olduğu anlaşılıyor.

İbnü Abbas, İkrime ve Dahhâk demişlerdir ki, önce bolluk ve uzculuk içinde bulunan ve hatta bulundukları yerlerde halkın en zengin olan yahudilerin sonradan Allah'a isyanları yüzünden darlığa ve sıkıntıya düşmüş olmalarından dolayı, bu sözü Finhas b. Azura söylemiş ve bu âyet bu sebeple inmiştir. Mukâtil ise İbnü Suriye ve Azir b. Ebî

Azir'in de Finhas ile beraber olduklarını ve hatta istikrar (ödünç para alma) âyetlerine karşı, "Muhakkak Allah fakirdir, biz ise zenginiz" (Âl-i İmrân, 3/181) dedikleri gibi Bührtunnassar ve hristiyanlar tarafından Beyt-i Makdis'in tahribi olaylarına da: "Eğer Allah'ın eli bağılı olmasaydı bunları bizden men ederdi" dediklerini riva-yet etmiştir. Yahudilerin bu sözü Resulullah'ın aşhâbının çok fakirlik ve ihtiyaç içinde bulundukları sırada: "Muhammed'in Allah'ı fakir, eli bağıdır, onun için onları sıkıttıdan kurtaramıyor" şeklinde müslümanlarla alay etmek için söylemiş olmaları ihtimali de söylenmiştir. Âyetle bunun zâhitlerin ve bilginlerin sanatlarını kinamanın hemen akabinde söylenmiş olması sebebiyle sözün gelişi (siyakı) bize şunu işaret ediyor ki, bu sözün yahudilerin bilginleri tarafından söylenmiş olması itibarıyla hepsine nisbet edilmiştir. Ve demek oluyor ki, bu söz yahudilerin inanç ve ahlâklarıyla ilgili bir düstur mahiyetinde özetlenmiş ve herkesin anlayabileceği bir ifade ile anlatılmıştır. Buna göre bunda başlıca iki mesele vardır: Birisi, sonraki yahudilerin Allah'ın hakkındaki felsefî görüşleri; diğeri de buna bağlı olarak ahlâk ve iktisatta tutturdukları cimrilik ve pintilik düsturları ki, bunlar yukarıda anılan kötülüklerin sebeplerinden en önemlisini teşkil eder. Demek oluyor ki, yahudi bilginleri sonradan tabiat (huy) ve icab (gerekirlik) nazariye (görüş)sine saparak Allah Teâlâ'nın tam mânâsıyla istediğini yapabilen (fâil-i muhtar) olmadı ve ilâhî kudret ve iradesinin tabiat kanunları ile bağımlı ve mahdud olup onun üstüne çıkmayacağı, diğer deyimle Allah kâinatı yarattıktan sonra artık dinlenmeye çekilip hüküm ve kudretini "biz Allah'ın oğulları ve dostları" dedikleri gibi, yarattıklarına tevdi etmiş olmakla, onlara dilediği gibi sevap veremeyeceği ve ceza yapamayacağı ve bu şekilde eli bağlanmış, lutf ve ihsanı gayet daralmış olduğu ve böylece yahudilerin bunu böyle bilip gereğince her hususta cimrilik ve pintiliği iktisat kanunu edinmeleri gerektiği fikrine düşmüşler ve bu fikir altında Allah'ın hem rahmetinden ümitsiz ve hem gazabından emin olarak o fena sanata girmişler, kısacası "Allah'ın eli bağıdır" demişler. Kendi elleri bağlanmış da öyle söylemişler ve söyledikleriyle lanetlenmişlerdir. Elleri bağlansın ve sözleriyle lanet olunsunlar! Bu kısım, ya bu sözlerin sebep ve sonuçları haber vermek veya bu sebeple aleyhlerine dua etmeyi öğreten ve telkin eden bir inşâ (dilek)dır.

Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır. Yed-i cemâlî (cemâlî eli) de açık, yed-i celâlî (celâlî eli) de. Hâşâ o cımrî değil, mutlak cömerttir, âciz değil, mutlak kâdir (güçlü)dir. Nasıl dilerse öyle verir, isterse verir, isterse vermez; isterse az verir, isterse çok; isterse hesap ile verir, isterse hesapsız; isterse sebep ile verir, isterse sebepsiz; hem zengin, kerim, hem mutlak kâdir; hem isteğini yapan, hem mutlak nızık vericidir. Ne vermeye mecburdur ne vermeye; ne vermekle zenginliği tükenir, ne vermemele cimri olması gerekir. Ne kudretini kanıtlayacak bir güç vardır, ne de iradesini yasaklayacak bir kanun. Kudretleri sınırlayan kayıtlar, iradeleri zorlayan kanunlar Allah üzerinde değil, ancak ve ancak yaratıklar üzerinde hâkimdir. Onların sınırlarından çıkmaya yol bulamayacak olanlar yaratıcı değil, yaratık olanlardır. (Bu konuda Bakara 2/212; Âl-i İmrân, 3/26-27; Nûr, 24/38; İsrâ, 17/30; Sebe', 34/36; Zümer, 39/52; Şûrâ, 42/12, 27; Talâk, 65/2-3; Zâriyât, 51/58 âyetlerinin tefsirine bkz.)

TENBİH: Biraz önce işaret ettiğimiz üzere dilimizde "filanın eli açık" denildiği zaman bilinir ki bu tabirlerde "el" kelimesinin müfred (tekil) olarak bir mânâsı kastedilmez ve "eli açık" terkibi bütünüyle bir kelime gibi mânâsından mecaz, daha doğrusu kinâyeye olur. Hakiki mânâ mümkün olsa bile düşünülmez. Sahî, cömert olan kimsenin iyilik etme ve verme sırasında daima elini uzatıp açmakta ve herkes ondan alacağını almakta olmasa gibi esasa ait kullanmaya sebep olan gerekli şey kimsenin hatnına gelmez. Hatta o derecedeki bazan hakiki mânâ mümkün bile olmaz. Mesela iki kolu dibinden kesilmiş olan bir kimsede bile gerçekte cömert olursa ona "eli açık" denir. İşte Arapçada "eli açıktır" da tıpkı böyledir. "İki eli açıktır" ise bunun tekit ile mubalağasıdır ki, kendisinde cimrilikten asla eser olmayıp devamlı ve son derece vergili olduğunu ifade eder. Ve bunlarda "yed" (el) kelimesinin ne tekil ne tesniyesi (ikil)nde özel bir mânâ asb kastedilmiş veya düşünülüş değildir. Ve bunun Arap dilinde birçok misalleri vardır. Mesela: "İki elin açılması koruya bol bir yağmur verdi. Dereleri ve tepeleri de onun nimetine şükretti." diyen şairin derelerinin, tepelerinin feryadını şükredilmiş kılan kuvvetli bir yağmuru koruya ihsan eden tabirinde asla "el" tasavvur etmeyip, sırf nimeti yaymayı kastediği şüpheşizdir. Aynı şekilde Lebid: "Soğuşun yuları poyrazın elinde olunca rüzgar sabahı bir ağırık görür." diye soğuşun yularını poyrazın elinde gördüğü rüzgar sabahı, mücerred (soyut) bir temsilî istiâre ile poyrazın tesirini ve soğuşun şiddetini anlatmıştır. Demek ki "rüzgar gibi el" tasavvuru, mümkün olmayan şeylere bile dilde el isnadı ve hatta müfred bir mânâ kastedilmeyerek isnadı pek çoktur. İşte yüksek nazmında da mânâsıyla cömertliği tekit edilmiş yüksek kudret ve kâmil irade kastedilmiş olduğundan "yed'in ne hakiki, ne hakiki olmayan hiçbir mânâsı düşünülmeyle tamlamanın toplamından kinâyeye ait bir mânâ kastedildiğinde tereddüd yer yoktur. Ancak bundan "yed'in bilinen mânâsı düşünülmeksizin (Allah'ın eli) denilmesinin yasaklanmış olmayıp caiz ve meşru olduğu anlaşılır. Hakikatte Allah'a "el" nisbet eden birçok âyet ve hadis vardır ki, bunların bazısı, sayı beyan olunmaksızın "Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir." (Feth, 48/10), âyeti ve "Allah'ın eli topluma beraberdir.", hadisi gibi mutlaktr. Bu âyet, aynı şekilde "(Allah) dedi ki: 'Ey İblis, eli elimle (bizzat kudretimde) yarattığıma secde etmekten seni alıkoyma nedir'" (Sâd, 38/75) âyeti "Allah'ın iki eli de sağdır." hadisi gibi bazısında "iki yed" (iki el) zikredilmiştir. Bazısında da çoğul gelmiştir "Ellerimizin yaptıklarından kendilerine nice hayvanları yarattık" (Yâsin, 36/71) âyeti gibi. Bunlardan ise bir akaid (inanç) meselesi nasil olmuştur. Selef âlimleri demişlerdir ki, "Kur'an'da Allah'a yed (el) isnat edilmiş olduğu ve "Zatna benzer hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 42/11) gereğince yedullah (Allah'ın eli)in bizim bildiğimiz özel cisim olamayacağı da akıl ve nakil gereğince bilindiği için, biz 'Allah'ın yedi (eli) vardır' diye iman eder ve hakikatini Allah'ın ilmine bırakız, yorumuna kalkışmayız...". Yani bunu mütesabihlerden tanımışlar ve "O (Kur'an)ın tevlini ancak Allah bilir" (Âl-i İmrân, 3/7) demişlerdir. Fakat sonradan bazı Mücessime mezhebinde olanlar ortaya çıktığı için, Kelam âlimleri bunların muhkem âyetlere göre her birini makamına uygun bir mânâ ile yorum ve izahını caiz görmüşlerdir.

Arap dilinde (el) kelimesi çeşitli şekillerde kullanılmıştır:

1. Bilinen özel uzunv isim ki kâh bileği ve kâh koltağuda kadar söylenir.
2. Nimet mânâsınadır ki çoğulunda kullanılır. "Yanımda filanın nimeti çoğaldı." "Fılanın bende bir nimeti var ki onun üzerine kendisine teşekkür ediyorum." denilir. Dilimizde bu mânâ pek bilinmemektedir. Fakat "efendim eliniz altında yaşayayım" denildiği zaman da nimetiniz ve yardımınız sayesinde demek olur.
3. Kuvvet ve kudret mânâsınadır. Nitekim "kuvvetlerin ve akılların sahibi" diye tefsir edilmiştir. Sıbeveyh'in naklettiği üzere araplar derler ki, maksat tam kudreti inkâr etmektir. Yani "Senin buna pek kudretin yoktur" demektir. Dilimizde de bu mânâ çok bilinir. Mesela "El, elden üstündür arşa vancaya kadar" denilir ki, "Kudret, kudretten üstündür, ancak Allah'ın kudretinin üstünde hiçbir kudret yoktur" demektir. Aynı şekilde, "Fılanın bunda eli var, yahut parmağı var" denildiği zaman da tesiri, etkisi var demektir ki, bu da kudret mânâsına aynı köktendir. Bu cümleden olmak üzere dilimizde "el", âlet ve iş yapma aracı mânâsına da kullanılır, "Bu işte filanın eli filandır; filan, filanın eli ayadığı" denildiği zaman bu mânâ kastedilir. Bu kullanma şekli, Arapça'da da yok değildir.
4. "Mülk" mânâsınadır. "Şu arazi filanın yedindedir" denilir ki, mülkiyeti altında veya tasarrufundadır, demek olur. Nitekim "Nikah bağı elinde bulunan erkek" (Bakara, 2/237) demek, nikahı akdetmek selahiyetine sahip olan demektir.
5. Yardımın ve özelleştirmenin şiddeti mânâsınadır ki, "Ben bunu elimle yaptım" demek, "kendim yaptım" demek olduğu gibi, "İtina ettim, çok özel şekilde önem verdim, şu halde bence büyük bir kıymeti vardır" demek de olur. Âdem hakkında "Kendi iki elimle yarattığım" (Sâd, 38/75) buyurulması bu cihetle bir özel şerefi beyandır.

İşte Allah Teâlâ'ya nisbet edilen "yed" de birincideki mânâdan başka hepsi için düşünülmesi mümkündür. Ebu'l- Hasen el-Es'ârî (Allah ona rahmet eylesin) bazı sözlerinde demiştir ki, "Yedullah (Allah'ın eli), zâtullah (Allah'ın zâtı) ile kâim bir sıfattır ki kudretten başkadır. Ve istifa (seçme) yoluyla tekvin (yaratma) bunun şanındandır".

Fakat Es'ar'nın, tekvîn sıfatını kudret sıfatına dönüştürdüğüne göre böyle demesi, yed (el) mutlak kudret değil, bir özel kudrettir mânâsına kabul edilebilir. Âlimlerin çoğu da Allah Teâlâ hakkında yed (el)in, kudretten veya nimetten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Fakat "hayır, onun iki eli açıktır" da bu konulann cereyan etmesine hiç de lüzum yoktur. Zira bu, yahudilerin kinayesine yine kinâyeye ile - bilindiği üzere- bir cevap olduğu için, bunun yorumu bilinmeyecek olan mütesabihlerden olmadığı ve şu halde buradaki "yed" (el) den bu mânâların hiçbirini düşünülmeylecek cömertlik ve kudretin doğrudan doğruya tamlamadan kinâî mânâ olmak üzere anlaşıldığı unutulmamalıdır. Ve bundan dolayı burada, "Allah'ın iki kudreti ne demektir?" diye bir soruya da yer yoktur. Çünkü tesniye (ikil), yukarıda hatırlatıldığı üzere, cümlelin mânâsına göre sırf mübâlağa ve tekit içindir. Bununla beraber "Allah'ın iki eli de sağdır." hadisini olduğu gibi burada da "yed" (el)in kinâyeden vazgeçerek mânâsını düşünmek gerekirse iki "yed" in biri "açık el", biri de "kapalı el" olmak üzere ilâhî kudretin cemâl ve celâli durumlarını anlamak gerekir. Nitekim celâl eserini göstermek üzere buyruluyor ki: Ve her halde Rabbinden sana indirilen bu Kur'ân âyetleri o yahudilerden birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü arttıracaktır. Bundan sonra bunları tağutluk (şeytanlık)ı daha ileri göceklerdir. Çünkü laneti hak etmiş olanlar "Allah onları kâblerini temizlemeyi istemedi." (Mâide, 5/41) hükmüne mahkum olmuş zalimlerdir. Kur'ân'ın fiilî hadiyeti ise muttakiler ve müminler içindir. "Muttakiler için yol göstericidir" (Bakara, 2/2); "Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir." (Bakara, 2/26); "Biz Kur'ân'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. (Ama Kur'ân) zalimlerin ziyânını arttırmaktan başka bir katkıda bulunmaz." (İsrâ, 17/82). Fakat bunların küfür ve taşkınlığından endişeye de yer yoktur. Çünkü "biz onların arasında, kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışız" dir. Bunun için "ne zaman savas için bir ateş yakmışlarsa Allah onı söndürmüştür." Şu halde bunlar hiç bir zaman hakiki bir kuvvet ve üstünlük bulamazlar. Yeryüzünde daima fesat çıkmaya çalışır dururlar. Allah ise fesatçıları sevmez, fesatçılığa konşanların cezasını verir. Ve vermek için yed-i kudreti (kudret eli) bağlı değildir. Onlara lanet eder, sıkıştırır ve azab eder de eder. Bununla beraber yed-i rahmeti (rahmet eli) de bağlı değildir.

65-Bunun için Kitap ehli fesatçılığa koşmakları tevbeekâr olup iman etseler ve layıkıyla korunsalar, fesattan sakınıp rahmet eline talip olsalar, bütün kötülüklerini - istedikleri gibi- kendilerinden muhakkak örter, onları ebedî nimet cennetlerine koyar mesut ederdik.

66- Bunlar iman edip Tevrat ve İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen diğer kitapları ve âyetleri ikame etseler, yani her türlü tahriften uzak olarak gözlerini önüne dikip hiç birinden nasiplerini unutmaksızın bunların içermiş olduğu ilâhî anlaşmaları yerine getirirler ve bu şekilde muttakî olsalar, -ki o zaman Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğine iman etmiş olacaktırlar- bu takdirde hem üstlerinden ve hem ayaklarından altından yiyecekler, her taraflarından Allah'ın nimetine garkolacaklardı da, sıkıntılar içinde kalıp cimrilik ve pintilik deriyile "Allah'ın eli bağlandı" demeyecekler, lanet ve gazaba layık olmayacaklar, hem ahiret ve hem dünya saadetine ereceklerdi. Bunlara Tevrat ve İncil'den başka "kendilerine Rablerinden indirilen" den maksad, diğer peygamberlere imiş olan Şa'ya Kitabı, Habbuk Kitabı, Dâniyel Kitabı gibi Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderileceğinin müjdeleriyle dolu bulunan kitaplar ve Kur'ân'da bu âyetler gibi kitap ehline hitap ederek indirilen âyetlerdir. in birçok mânâlara ihtimâli vardır:

Birincisi: Yalnız alt - üst değil, her yönde bolluktan kinâyedir ki; hiçbir yönden yoksulluk görmeyecek, baştan ayağa nimete gark olarak devamlı nimetleneceklerdi demek olur.

İkincisi: Yukardan yemek, yağmur ve diğerleri gibi gökten gelenlerden istifade etmek; ayak altından yemek yeryüzüne ait mahsullerden faydalanmaktır.

Üçüncüsü: Yukardan yemek, ağaçların meyvelerine; aşağıdan yemek de ekilmiş olanlara işaret olabilir.

Dördüncüsü: Yukardan yemek, çalışmaksızın ihsan olunacak Rabbânî mevhibeler (başlıklar); ayaklarının altından yemek de çalışıp çabalamakla kazanılacak nimetleri ifade eder.

Beşincisi: Üstten yemek, devletin elde ettiği ve bölüştürdüğü genel menfaatlere; alttan yemek de şahsî teşebbüs ile olan ferdî üretime delalet edebilir.

Altıncısı: "ahitleri ifâ edin" emrini yerine getirip, size nimetimi tamamladım" hitabıyla ve "üzerinizdeki Allah'ın nimetini hatırlayın" uyarmasına muhatap olan müslümanların, o zaman zarurettten kurtularak nâil oldukları saadet haline işaretle, bu saadetten mahrum kalanların gıpta (imrenme)larını harekete geçirme mânâsı düşünülebilir.

Yedincisi: Bunlardan başka ahiretteki nâim cennetlerinin nimetlenme şeklini de bir tasvirdir.

Fakat bunlar, böyle iman ve itikâ ile bunları hakıyla yerine getirmediler içlerinde muktesid, yani mutedil (orta yolu tutan) bir ümmet, bir toplum var, fakat az. Halbuki onların çoğu -yukarıda gördüğünüz üzere- ne fena şeyler, ne çirkin işler yapıyorlar!.. Şu halde toplumun tümüne azınlığın celbedebileceği saadeti, çoğunluğun celbettığı felaket yok ediyor.

"Bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize ulaşır)" (Enfal, 8/25) âyetinin delaleti ortaya çıkıyor. Hepsinde eli ağırlık yerine, pintilik vuku buluyor. O halde bu azınlık, o çoğunluktan her yönden ilgisini kesmeliydi ki, bu ortaklıktan kurtulmuş olsunlar. Kısaca Allah'ın rahmet eli de açıktır, gazap eli de. Ve bütün bu rahmet ve gazap hükümleri başka hiç bir zorlayıcı şart olmaksızın sırf Allah'ın sübhânî iradesidir. Ve bunlara mahkum olan Allah değil, kullardır. Bununla beraber kullar da istemekle serbesttir. Şu halde kullar bunun hangisini ister ve hangisinin yoluna koşarsa ona ulaşır. Rahmet eline koşan onu daima açık, dilediği gibi rahmet saçıyor bulur. Gazap eline koşan da onun daima açık, dilediği gibi gazap saçıyor bulur. İkisi de sağ, ikisi de kuvvetlidir.

İKTİSAD - Lutgatte "ište ölçülü olma" demektir ki "kasd" den alınmıştır. çünkü istediğini iyi tanıyan bir kimse, onun hiç eğilip bükülmeden doğru bir şekilde kasteder. İstedığının yerini ve mevkisini bilemeyen ise şaşkınlık içinde kalır. İfrat veya tefrit ile kâh sağa, kâh sola bocalar, çabalar durur. İşte bu sebeple iktisad, maksada sebep olan amel (iş) demek olmuştur. Maliyeye ait işlerdeki iktisadın da esası budur. Buradaki "ümmet-i mukteside (orta yollu, ölçülü ümmet) hakkında tefsirciler iki görüş naklediyorlar:

Birine göre maksad, yahudilerden Abdullâh b. Selâm, hristiyanlardan Necâşi gibi kitap ehli arasından Resulullah'a iman edenlerdir. Diğerine göre de "Kitap ehlinde böyleydi vardır ki, ona yükleme emanet biraksan, onu sana öder" (Âl-i İmrân, 3/75) âyetinin delaleti üzere kitap ehli içinde kendi dinlerinde adaletli ve doğru olan ve Resulullah'a iman etmemiş olmakla beraber şiddetli inat ve kızgınlığı bulunmayıp, ölçülü ve tarafsız bulunan kimselerdir ki, öncekiler de bu gibilerden ortaya çıkar. Bizce de açık olan ikincisidir. Zira öncekine göre kevn-i sâbık (geçmiş oluş) la mecaza yüklenmiş olmasa gerekecektir.

67-Şimdi ey o Kitap ehlinin kitaplarını müjdelennmiş olan ve onların iman etmeleri gereken Resulüm Muhammed! Sen onları içinde orta yolu tutanların azlığına ve fâsıklardan çokluğuna bakma ve o fâsık ve fesatçıların çoğu sana bir zarar yapabileceklerinden korkma da Rabbinden sana indirilenin -acı tatlı- hepsini tebliğ et.

Rivayet ediliyor ki Resulullah (s.a.v) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ beni peygamberlik göreviyle gönderdi. Bundan dolayı çok sıkıldım ve görüyorum ki insanlar beni yalanlıyorlar. Yahudiler, hristiyanlar, Kureysşiler korkutuyorlar. Ne zaman ki Allah, 'Peygamberlik görevlerini tamamen tebliğ etmezsen seni cezalandırırım.' dedi, korku da tamamen ortadan kalktı". Eğer böyle yapmazsan, yani sana tebliğ edilmek için indirilenleri tebliğ etmezsen Allah'ın peygamberlik görevini, elçiliğini ifâ etmemiş olursun. Nâfi kırâetinde, çoğul olarak şeklinde okunduğuna göre, Allah'ın elçilik görevlerini tamamen yerine getirmemiş, vazifeni yapmamış olursun. Allah ise seni

insanlardan tamamen koruyacak. Çünkü muhakkak ki Allah kâfirler güruhunu gayelerine ulaştırmayacak, sana karşı herhangi bir sù-i kast yapmaya kalkışacak olanları herhalde kâfirlerden olacağına şüphe yoktur. Şu halde Allah seni -her halde- insanlardan korur ve muhafaza eder. Fakat hiçbir kimseyi Allah'ın azabından koruyacak bir muhafız yoktur.

68-Onun için peygamberlik görevini tamamen yerine getir ve hiç kimseden çekinmeyerek de ki: ey kitap ehli, siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz, yani diyanetiniz yok, din adını verdiginiz, gittiğiniz yol hiçbir şey değildir. Tâ ki Tevrat'ı ve İncil'i ve rabbinizden size indirilenlerin hepsini -ki Kur'ân ve Kur'ân'ın bu âyeti de bu cümledendir- ikame edesiniz, bunlara hakkiyle riayet edesiniz. Mukaddem (önce gelen)ı, sonra gelenin tasdikinden geçirecek toplumunun sonucuna göre Allah'ın ahidlerini ve sözleşmelerini tanıyıp yerine getirsiniz. İşte o zaman bir şey üzerinde bulunmuş, bir dine sahip olmuş olursunuz. Yoksa bu gidisiniz dinsizlikten, yolsuzluktan başka bir şey değildir. Ey Muhammed, bunu hiç şakınmadan söyle ve bununla beraber emin ol ki Rabb'inden sana indirilen ve hak olduğunda hiç şüphe bulunmayan bu âyet de onların çoğunun -bu cümleden olarak bilgin ve reislerinin- taşkınlık ve küfürlerini arttıracaktır. Fakat bundan dolayı kâfirler güruhuna karşı gam yeme (üzülme). Ve bu hak tebliğ, içlerinde bir azınlık da olsa hakki tanımak kabiliyetinde bulunan orta ümmete faydalı olabilir. Çünkü:

69- Şunda şüphe yoktur ki bütün iman edenler, yani münâfıklar da dahil olmak üzere görünüşte iman etmiş olan, müslüman adını taşıyanlar, yahudi olanlar, aynı şekilde sâbiller (yıldızlara tapanlar) hristiyanlar, bütün bunlardan, her kim Allah'a ve ahiret gününe geçerken iman edip imanının gereğine yararş güzel işler yaparsa, bunlara ne bir korku vardır, ne de bunlar üzüülür. Görülüyor ki bir benzeri Bakara sûresinde geçen bu âyette önce iman edenler ve yahudiler, hristiyanlar, sâbiller diye dört sınıf zikredilmiş ve bu şekilde yahudiler, hristiyanlar, sâbiller, müminlere karşılık ve şu halde müminden başka olarak gösterilmiş ve sonra Allah'a ve ahirete iman edip güzel amel yapanların korku ve hüzünden kesin olarak âzâde olacakları da müjdelennmiştir. Bundan ise bu vaad ve müjdenin bu dört sınıftan ancak müminlere mahsus olduğu ve yahudiler, hristiyanlar, sâbiller bu üçünden bu müjdeden hariç bulundukları ve bununla beraber bunlar da iman ederlerse müminler sınıfına dahil olup aynı vaad ve müjdeye nail olacakları ve şu halde bunların da ümitsiz olmayıp hemen tevbeekâr olarak iman ve güzel amel yapmaya girişmelerinin lüzumu anlaşılacağı açıktır. Zira "mümin ve mümin olmayan her kim mümin ise bahtiyardı" denilince bu bahtıyarlık mümine tahsis edilmiş ve mümin olmayan istisna edilmiş olur. Ve "mümin ve mümin olmayan her kim mümin olursa bahtiyar olur" denildiği zaman da mümin olmayanı iman teklifi edilmiş ve bu şart ile ona da bahtıyarlık vaad olunmuş olur. İşte bu âyetin gayet açık ve âşikâr olan mânâsı ve sevk edildiği yönü (mâ sika lehi) budur. Ve bunun içindir ki, yukarıda olduğu gibi, bundan sonraki âyetlerde de bu üç sınıfın küfürleri ve iman kabiliyetleri açıklanmıştır. Bundan başka müminlerin, önce yahudi, hristiyan ve sâbiller ile bir tarzda zikredilip bir araya getirilip de sonradan hepsine birden "Allah'a, ahiret gününe inanan" diye şartlı kazıyye (önerme) ile hükmolunmasında başka nükteler de vardır:

Birinci olarak, müminlere de gösteriliyor ki ahirette korkusuz, hüznüsüz kesin kurtuluş, yalnız zahîr (açıktan) iman ile hasıl olmaz. Müslümanlık zahiren mümin görünmekten ibaret değildir. Zahîr bir müslümanlığı, yahudilik, hristiyanlık ve sâbilitikten büyük bir farkı yoktur. Korkusuz, hüznüsüz kesin kurtuluş, dıştan ve içten tekit edilmiş, artırılmış hakiki bir iman ve bununla beraber salih amele bağlanmıştır. Hakiki iman olmadan güzel amel, dünya için faydalı olsa bile ahiret için faydalı olmaz. Sonra, güzel amel olmadan sadece hakiki iman mümkün ise de kamîl (tam) olmaz; ebedî azabtan kurtarsa bile, mutlak korku ve hüzünden kurtarmaz. Çünkü âşı müminlere de azab vardır. Ve en azından muhtemeldir. Şu halde dinin kesin müjdesi hakiki iman ile güzel amelin birleşmesindedir. Gerçek imanın ilk esası Allah'a ve ahiret sorumluluğuna geçerken ve bütün varlığıyla ciddi olarak inanmaktır. Ve yukardan beri anlaşıldığı üzere Allah'a gerçekten inanmak da Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarına, önceden ve sonradan indirdiği ve gönderdiği her şeye, her doğruya, her hükme gönderdiği ve inzal ettiği şekilde inanmakla mümkün olur ki, bu indirilenler zaman zaman artar ve gelişir ve Allah'a ciddi olarak inanan hepsine inanır. Ahirete iman ise sonunda sorumluluğa, iman ve amel edip edilmediğine göre sevap ve cezaya, bir gün gelip iman ve amel edenlerle etmeyenlerin hesabı görülüp mükafat ve cezalarının verilceğine ciddi bir şekilde inanmaktır. Nitekim Bakara sûresinin başında "Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar, ahirete de kesinlikle iman ederler." (Bakara, 2/4) ve Nisâ sûresinde "Kim Allah', meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse o uzak bir sapıklığa düşmüştür" (Nisâ, 4/136) buyurulmuştur. Salih (güzel) amele gelince, bu da Allah'a ve ahirete imanın gereğine göre ve Allah'ın indirdiği ve gönderdiği delillere ve hükümlere, haber vermeye ve isteğe uygun olarak tam iltis (samimiyyet)ve hüsn-i niyyet (iyi niyet) ile Allah'ın hoşnut olacağı güzel ameller yapmaktır. Bunun içindir ki bundan önceki âyette buyurulmuş ve yalnız Tevrat ve İncil'in ikamesi (hükümlerinin yerine getirilmesi) bile bu konuda yeterli olmadığı ve Allah tarafından bütün indirilenlerin yerine getirilmesi istendiği anlaşılmıştı. Şu halde, "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse, onlara hiç bir korku yoktur, onlar mahzûn da olmazlar" âyetinin mazmûnunun sonucu,

"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükafatı Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" (Bakara, 2/112) âyetinin içerdği mânânın ayındır. Ve nitekim Bakara sûresinin âyeti bu mânâ ile özetlenmiştir.

İkinci olarak gösteriliyor ki, Allah'ın hükümlerinde dünyaya ve ahirete ait iki değer ve bunlar da biri zahîr (açık) ve siyâsî, biri de hakikî ve tam mânâsıyla dinî iki manzara vardır ki, birisi "muhakkak iman edenler", diğeri de "kim Allah'a inanırsa" ile ifade edilmiştir. Zahîr ve siyâsî görüş açısından İslâm hükmü altında müslüman ve gayri müslim toplanır. Bu yönden zahîrî müminlerin, yahudi, hristiyan ve sâbillerden büyük bir farkları yoktur. İslâm siyasetinde her biri mensûb oldukları dinleriyle tanınır, din hükümlerine riayet edilir, o dâirede özel varlıklar gözetilir, müslüman olmayan için zorlanmaz, inançlarına karşılık, kendi dinleriyle başbaşa bırakılırlar. Din açısından her biri inançlarına göre Tevrat ehli Tevrat'a; İncil ehli incil'e; öbürleri de itikatlarına bırakılır, müslüman da müslümanlığına sevk edilir. Ahkam (hükümler) ve dünyaya ait muameleler açısından ise hepsi "Bizim lehimize olan onların da lehine, aleyhimize olan da onların aleyhinedir" sözünün delaleti üzere hukuk ve görevlerde eşit ve aynı anlayışa tâbi tutulur. Bundan dolayı vazifesine riayet eden bu mümin olmayan kişi, bir mümin gibi veya ondan daha çok dünyaya ait hazzı (nasibi) alabilir. Şu halde İslâm'ın vaad ettiği mutlak saadet yalnız bu yönden değil, ahiret ve akıbet (sonuç) itibarıylaıdır. Çünkü sonunda kendini tamamen kurtaracak, korku ve hüzünden kurtulacak olanlar zahîr (dış) ve bâtın (iç)î mükkemmel gerçek mümin ve müslüman olanlardır. Ve işte zahire göre eşitlik, hakikat ve akıbetle göre farklılık ifade eden bu nokta İslâm hükmü altında bulunan yahudi, hristiyan ve sâbillerle dünyada müslümanlarla beraber eşitlik, adalet, hümiyyet vaadiyle bir müjdeyi ve görünüşte müslümanlara bir inzâr (korkutma)ı ve gerçek müslümanlara da bir mutlak müjdeyi içine alır. Ve şu halde âyetin birinci kısmı İslâm şeriatının dünyaya ait hükümlerini özetleyen siyâsî ve sosyal bir değer, ikinci kısmı da tam mânâsıyla dinî hükmü özetleyen mutlak bir değeri göstermekte ve o siyaseti, böyle hakikî bir imanın devam edeceğini göstermektedir. Bakara sûresinde İslâm devletinin tamamen kurulmadan önce "Bana verdiginiz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım" (Bakara, 2/40) emrine uygun olarak yapılan bu vaad ve müjde Mekke'nin fethi ile İslâm devletinin tamamen kurulmasından sonra, bu Mâide sûresi âyetiyle "akitleri yerine getirin" emrine ekli olarak sözü ve fiilî olarak tekit ve tesbit edilmiştir. Ve bu tekt ve kararlaştırmadan başka iki âyet arasında esas itibarıyla hiçbir fark yoktur. Gerçi Bakara sûresi âyetindeki "Rableri katında onların mükafatı vardır." (Bakara, 2/62) kısmı burada zikredilmiştir. Fakat "onlara ne bir korku vardır, ne de üzüülür." bunu gerektirdiğinden öncekiindeki açıklamaya dayanarak burada ıcaz olunması (kısaca anlatılması) ayn bir mânâ ifade etmez. Bir de orada atf-ı müfred kabilinden "yâ" ile

mansûb ve "nesarâ"dan sonra geldiği halde, burada "kezâlik" (aynı şekilde) meâlinde atf-i cümle takridinde "vâv" ile merfû, "nesarâ"dan önce zikrolunmuştur. Bu da gibi bir irâb farkından ibarettir ki, kelimenin esas mânâsında bir farkı gerektirici değildir. Şu halde "sâbiîn" ne ise "sabiûn" da odur. İkisi de sâbiiler demektir. Bundan nihayet sâbiilerin yahudi ve hristiyanlar arasında sebatsız bir halde bulunduklarına veya hristiyanlarda da bir çeşit sâbiilik bulunduğuna bir işaret olabilir. Fakat bundan dolayı bu iki cümlemin veya âyetin mânâlarında ve hükümlerinde bir fark da lazım gelmez.

Bu aıklama ve hatırlatmaya sebep şudur:

Kur'ân'ın Fransızca tercemesinde Kazimireski bu ir'ab farkı yerine bir nisbet (ölçü) farkı koyarak Bakara sûresi âyetindeki çoğulunu da "sabeinler= les sabeens" diye terceme ederek iki âyeti farklı gibi ifade etmiş ve sonra dipnotunda "Sabiiler müteassib (tutucu) hristiyanlardır ki bunlan yıldızlara tapan ve şu halde müşrik olan sâbiînlerle karıştırmamak gerekir." diye bir de hatırlatma yapmıştır. Gerçi ilerde göreceğimiz üzere sâbiîn adı altında biri kitap ehli, biri müşrik iki sınıf bulunduğu da zikredilmiş olduğuna göre, bu hatırlatma pek esasız değilse de bununla sâbiini sâbiünden başka göstermek ve âyetlerden her birini, birine tahsis ederek ayırmak ve terceme etmek doğru değildir. Öncekiindeki yahudi ve hristiyanlar ile ikincisindeki yahudi ve hristiyan da fark aramak doğru olmadığı gibi, sâbiîn ile sâbiûn da öyledir. Nikah, kurban meseleleri gibi fer'i hükümlere göre kitap ehli ve müşrik ayınının bir hükmü, bir faydası olabilirse de asıl imana davet eden ve imanın şartlarıyla ilgili bulunan bu gibi âyetlerde bu farkın ve bu hatırlatmanın hükmü yoktur. Çünkü kitap ehli olanlar iman edince kabul edilecek de müşrikler iman ederse reddolunacak değildir. Zira "Her kim Allah'a ve ahirete hakikaten iman eder ve samimiyetle çalışırsa onlara korku ve hüzn yoktur" hüküm cümlesi böyle bir genellemedir ki, zikredilen dört sınıftan başka olmak üzere tasavvur olunabilecek dinli, dinsiz, mecusi, zındık ve diğerleri herhangi bir sınıf ve herhangi bir ferdin iman ettikleri ve güzel amel yaptıkları takdirde aynı hükümden dahil olacaklarını beyan etmiştir. Bununla beraber anılan ayının bûsbütün asılsız olmadığı gibi, iki sınıf yine bir hükmüde birleşmiş olmak itibarıyla iki âyeti birbirine karşıtıracak çirkin bir hata da değildir. Nihayet her âyetten bağımsız ve birbirini tekit ve onaylama olmak üzere anlaşılacak olan bir mânâyı iki âyet toplamından müşterek olarak ve tektisiz anlatmak istemiştir. "Zeyd okursa mesut olur, Amr okursa mesut olur" demekle, "Zeyd ve Amr okurlarsa mesut olurlar, evet Zeyd ve Amr okurlarsa mesut olurlar" demek arasında bir taaruz (zitlaşma) bulunmadığı gibi hükmüde bir fark da yoktur. Fakat Frenkler bakınız bunu nasıl kötüye kullanmışlardır. Fransızca "Kur'ân Analyse" (tahlil edilmiş Kur'ân) adında bir eser vardır ki, bunda Fransızlar tarafından Kur'ân'ın Kazimireski tercemesi esas alınarak sûreler, âyetler çeşitli ve birçok konulara göre tahlil edilerek ve bölünerek parçalanmış ve altlarına ara sıra müstesrikler tarafından bir takım notlarda konulmuş ve mukaddimesinde bu kitabı tertipten maksad müslümanlar üzerine memur olacak Fransızlara müslümanları kitaplarıyla kandırabilmeleri için, Kur'ân'ın içeriğini öğretmek ve özellikle Cezayir müslümanları üzerinde Fransız siyasetine bir hizmet etmek olduğu da açıklanmıştır. Bu eserde bu iki âyet "tolerans" yani musamaha konusu altında toplanmış ve altına şöyle bir dipnot eklenerek denilmiştir ki:

"Eski müslüman müctehitleri bu Bakara sûresi âyetini, beşinci sûre olan Mâide âyeti ile neshedilmiş (kaldırılmış) olmasını istiyorlar. Bu ise mezhep tutuculuğuna her ölçünün dışına çıkmaktır. O birisi, yani Bakara sûresi âyeti, gibi diğer âyet de tolerans hususunda daha yüksek bir ruh ile ispat ediyorlar ki, en az dinî olduğu kadar siyasi bir zat olan Hazretî Muhammed şartları, zamanları, mekanları ve durumları gerekli sonuçlarına uyuyordu. Onun hadisini açıkladıklarını ve anlattıklarını iddia eden ilk müctehidler ise, müminlerin askerî başarılarıyla heyecanlanarak Kur'ân'ın insânî olan verilerini, (mebâdî-i mevhûbesi) ile verilerini unuttular. Fakat hayli zamandan beri Bat'nın her şeyde kazandığı üstünlük, İslâm'ın en büyük siyasi mahfillerindeki gururları özel bir şekilde sükûnete kavuşturdu. Şüphesiz ki diğer imamlar, yani kanun babaları gelecek bu işi tamamlayacaktır..." Böyle demiş ve nihayet: "şimdi Fransa'da yeni bir mezhep kurulmasına girişilmiştir ki, mevcut olan esaslı üç mezhepten daha az ortodoks olmayacaktır" diye bir fıkra da ilave yapmıştır.

Müslümanları gayret ve ictihad (çalışma) a sevkeden, fakat müslümanlık için değil, yeni Fransız mezhebine sınırsızlık etmek için sevketmek isteyen ve siyasi gayelerle kaynaşan bu sözler Frenk eserleriyle meşgul olan heveskâr (hevesli) ve gafil gençler üzerinde yanlış kanaatlar bırakmış olduğu için, biz burada tefsir açısından biraz daha bahsi uzatmak mecburiyetinde bulunuyoruz.

Önce şunu hatırlatalım ki, ne eski, ne yeni, ne müctehid, ne de müctehid olmayan İslâm bilginleri yanında bu iki âyetten birinin birisiyle veya diğer bir âyetle mensuh olmasını isteyen veya tasavvur eden hiçbir kimse yoktur ve olma ihtimali de yoktur. Birçok yerlerde açıkladığımız üzere bütün müctehid imamlar ve önceki sonraki bütün müslüman âlimler şunda ittifak etmişlerdir ki, iman ve itikad (inanç) meseleleri gibi dinin esaslarında ve verdiği haberlerinde nesh mümkün ve düşülmüşü değildir. Bu noktada İslâm ve Kur'ân, kendinden öncesini neshedici değil, tasdik edici, teyit eden ve düzelticidir. Evet, nesh de bir gerekç, bir kanundur. Neshi inkâr etmek, yaratıldığı değişimleri inkâr etmek veya âlemde değişimlerin kanunsuzluğunu iddia etmek gibi bir bilgisizlikten başka bir şey değildir. Neshi inkâr etmek isteyenler şunu düşünmelidir ki, eğer Allah Teâlâ'nın yaratma ve emrinde bir neshi kanunu olmasaydı âlemde ne bir değişme olur, ne de akidelerde, anlaşmalarda ve konuşmuş kanunlarda insanlar arası feshetme ve ilka (kaldırma) muamelelerine imkan bulunurdu. Fakat şunu da bilmeli ki neshin konusu, ilgilendiği şey, ancak zaman ve mekanın değişmesi, durumların ve menfaatlerin farklılığı ile ilgili olan fer'i hükümler olabilir. Geçmiş dinlerde ve İslâm'ın başlangıcında mensuh olduğu açıklanan hükümler de hep bu cümleden olanlardır. Yoksa ezeli hakikatlarda amelî değil, yalnız isim istenen ve hatta zamanla ilgili olan doğru haberlerde de nesh olmaz. Her zaman hak ve sabit olan din ve iman esasları, bütün Allah'dan gönderilmiş dinlerde aynı olmak üzere saklanır, muhafaza edilir. Gerek bilgisizlikten ve gerek şeytanlıktan doğmuş olarak tahrif sûretiyle girmiş olan batıl inançlar ve fâsîd fikirler ise, esasta olsun, fûnûda olsun daima red ve iptal edilir. Bahis konumuz olan iki âyet ise fûrûattan değil, en yüksek iman esaslarındandır. "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse, işte bunlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar." düsturu, bir ezeli gerçektir. Ve bunu kabul ve tatbik etmeyen hiçbir din, hak din değildir. Muhammed Aleyhisselâm'ın tebliğ ettiği bu gerekç, Musa'nın da, İsa'nın da ve bütün peygamberlerin de tebliğ ettikleri bir hakikattir. Gerek geçmiş ümmetlerde ve gerek şimdiki ümmetlerde hakikî müminler bu esasa uymuş olanlardır. Gerçekten müslüman ve sonunda da mesud olacak olanlar bunlardır. yahudiler, hristiyanlar ve sâbiiler bu gerçeğe ciddi olarak iman ile uymadıkları ve bunu tatbik etmedikleri andan itibaren kâfir olmuşlardır ve bütün münâfıklar da böyledir. Aynı şekilde buna imanı olup da tatbik etmeyen fâsıklar da korku ve hüznünden kat'i şekilde uzak kalamayacaklardır. Bundan sonra her kim bu gerçeğe ciddi olarak iman eder, sonuna kadar bağlâırsa, hiç şüphesiz hakikî mümin olur. Geçmişteki bütün kötülükleri silinir, o mesutlar zümresine girer. Şu halde en yüksek iman esaslarındandır bulunan böyle hakikatlar neshi konusundan muhakkak hariçtir. Ve bunlarda mensuhluğu söyleyen veya arzu eden müslüman düşünülemez. Eski yeni bütün İslâm âlimleri bu noktada ittifak ettikleri halde Frenklerin "Eski müslüman müctehidleri birinci âyetin bu âyet ile neshedilmiş olmasını istiyorlar." sözü açık bir yalan ve ağıktan açığa bir iftiradır. Ve bütün esasî böyle bir iftiradan ibaret olan diğer sözlerin durumu da bundan bellidir. Hem de bu iftira, kasıtlı değilse, pek cahilcedir. Çünkü neshi, nefy ve isbat (olumluluk ve olumsuzluk) ile zitlaşan iki kanunun önce gelenine sonra geleniyle son veren bir değiştime beyandır. Bu âyetler ise sayılan sınıflar, bu cümleden olarak "sâbiin" ve "sâbiûn", gerek birbirinin aynı olsun ve gerek Kazimireski'nin zannettiği gibi farklı bulunsun, hükmü gelince ikisinde de birbirinin aynı olan hükümlerden ibarettir. Burada nesh mümkün farzedilse bile ortada iki hüküm yoktur ki neshinden bahsedilsin. Ne, neyi neshedecek? yine ile mi neshedilmiş olacak? Şu halde bu şekilde bir neshi iftirasına

kalkışmak, aynı zamanda bir bilgisizlik ilan etmektir. Fakat bunu yapan müslüman müctehidler değil, onlara hücum etmek için iftiradan başka çare bulamayan ve yeni Fransız mezhebine davete çalışan o Frenk doktorlarının kendileri olmuştur. Bu ise siyaset tutuculuğuna her ölçünün dışına çıkmaktır. Batnın son zamanlardaki ihtilal üstünlüğüyle çorak gururlarını ilan edenlerin, gibi ilâhî prensiplere sarlan ve haktan başka bir şey düşünmeyen ilk müslüman müctehidlerini, "müminlerin zaferleriyle coşmuş olarak insanî prensipleri unuttular" diye kendilerine kıyas ederek insanlık dışı bir duygu ile tasavvur etmeleri de garip bir iftiradır. Müminlerin zaferleriyle coşmuş olmak insanlığı unutmak ise, mümin olmayanların üstünlükleriyle gururlanmak da insanî bir şey olmayacaktır.

İkincisi, Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî hükümleri mabudluğu tebliğ ederken âleme en yüksek bir siyaset dersi öğretmiş olduğu ve şartları, zamanları, zemini ve durumları gereğine uygun amelî hükümleri de tebliğ ve icra buyurduğu şüphesizdir. Ve zaten nesh meseleleri de bu gibi hükümlerdedir. Bu da İslâm dininin her zaman ve mekanda herkes için prensipler koyan bir hak din olması sebeplerinden biridir. Fakat bu gibi değişen hükümler fer'idir. Bunların başında usûl (esaslar) denilen sabit hükümler vardır. Ve bunların ikisi de hak kanundur. Bu şekildedir ki İslâm dini hem koruma, hem değişme kanununu içerir. Neshi inkâr edenler, dini yalnız bir koruma kanunu olmak üzere düşünürler. Ve bunun için değişme ve inkılâb notalarında dinsiz kalırlar. Din ile siyasetin birleşmeyeceğini sanırlar. Dini inkâr edenler de koruma kanununu ve sabit hükümleri birerş ederler. Her açıdan neshi ve değişim içinde yürümek ve sabit bir hak fikir duymamak isterler. Halbuki En'am sûresinde geleceği üzere âlemin cereyanı ve özellikle beşer hayatı "Sizin için bir kalış sûresi ve kalacak bir yer vardır." (En'am, 6/98) hükmü gereğince, bir taraftan istikra (kalma) ve koruma, bir taraftan bırakma ve değişme nizamları içinde yürür. Bunların biri illet ve sebebin bâkî kalmasıyla sebat ve devama; biri de gelişme ve istifa (seçim) ile olgunlaşmaya bakıcıdır. Bunun için koruma kanununa dayanmayan din, din değildir. Değişim kanununu ihtiva etmeyen din de, kamil ve genel değildir. Ve İslâm dini her ikisini içine alır. Ve şüphe yok ki koruma ve sabit kalma aslın, değişime ve inkılâb fer'in vâsıdır. İnanacağım, iman ve itikad edeceğim, dayanacağım prensip, herhalde sabit olmalıdır. Çeşitli zaman ve mekanda, çeşitli şartlar ve durumlar altındaki değişimlerine göre icra ve tatbik edeceğim ölçüler de değişimi mümkün şeyler olmalıdır. Şu halde şunu asla unutmamak gerekir ki, Muhammedî siyaset dinde ve hakkın hükümlerinde hakim değil, din ve hakkın hükümleri Muhammedî siyasetle beraber bütün Muhammedî varlıkla hakimdir. Bunun için Hz. Muhammed dini olduğu kadar politik değil, siyasetiyle, hayatıyla ve bütün varlık ve insanlığıyla Hakkın emrine bakiğini çevirmiş dini bir zat, bir Allah elçisi idi. Şartların gereğine uygun hükümlerle hareket ettiği zamanlarda da o, şartlara ve çevreye değil, onları ona emreden Allah Teâlâ'nın emirlerine ve sabit (değişmez) hükümlerine uyuyordu ki, bahis konumuz olan iki âyet de işte bu değişmez hükümlerden ve bu esaslardan umuma karşı Allah'la iman ve uyma gereğini haber veren hükmünde şartları ve durumların gereklerine uyma yönünü isbat edecek hiçbir delalet yoktur. Tersine yalnız hakka itiba ve sayılan sınıflara karşı koyma vardır. "Kur'ân Analyse" yazarları bu âyetleri parçalamayıp da Kur'ân'daki tertiplerine göre alt ve üstleriyle göstermiş olsalardı, belki bu kadar sapıncı sözler söylemeye cesaret edemezlerdi. Bu cümleden olarak bu âyetin üstündeki iki âyet o kadar açık bir şekilde isbat eder ki, Peygamber bu âyetleri gevresindeki insanları pek çok muhalefet ve karşı çıkımlarına rağmen yalnız Allah'ın emrine itiba ve sırf Allah'ın korumasına dayanarak tebliğ etmiştir. Gerek Bakara sûresi âyetinin üst tarafı okunur ve gerek "Ey inananlar, sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın" (Mâide, 5/57) âyetinden buraya kadar gelen ve daha gelecek olan âyetlere dikkat edilirse Kur'ân'ın bunlara ne güzel cevaplar vermiş ve ne açık irşadlarda bulunmuş olduğu görülür. (Bak. Bakara, 2/42; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/59, 62, 63, 64)

Bununla beraber biz bu satırları haksız yere İslâm aleyhine çalışan Fransızlara karşı değil; İslâm için hakkıyla çalışmaya, Allah'ın, Peygamber'i'ni dinini, diyanetini, Kitabını, ahiretini unutup vazifesini yapmayan, kendinden geçmiş, bilgisizlik ve düşüklük içinde şeytanlara kul olmak vaziyetine düşmüş müslüman kalıtlarına sonlarını göstermek için yazıyoruz. Anlaşıldı ki Allah Teâlâ Kur'ân'ında zahîr (görünürde) müminleri, yahudi ve hristiyan, sâbiîn gibi karşıtlarıyla bir ölçüde saymış ve kesin vaaadini Allah'a ve ahirete geçerken iman edip güzel amel işleyen hakikî müminlere tahsis etmiştir. Batı ve doğu değişir, bu kanun değişmez. Demek iş, mümin görünmekte değil, kâmil mümin olmakta ve bu iman ile çalışıp son zaferi kazanmaktadır. İman ve İslâm hiç bir zaman mağlûb olmaz, burhan (delil) onundur. Fakat eksik ve fâsik müminlerdir ki ona mağlubiyyet lekesi sürerler.

Şimdi bu tartışmaya sebep olan "sâbiîn" kelimesine gelelim:

"es- SÂBİİN" : Kırâetlerin çoğunda "hemze" ile (yukarıda yazıldığı gibi), Nâfi ve Ebu Ca'fer kırâetlerinde de "hemze"siz "es-sâbiîn", "es-sâbûn" okunur ki bunda ya "hemze'nin "yâ"ye kalbi (dönüştürülmesi) ile veya aslında "hemze"siz olarak "sâbi"nin çoğulu olmak üzere iki vecih (şekil) düşünülmüştür.

Arapça hemze ile vezninde meşhur bir dinden diğer bir dine çıkana denilir. "Kâmus'ta der ki, "dininden başka bir dine çıktı" "yıldızlar doğuş yerinden çıktı" demektir. İbnü Esir de "Minhâc"ında der ki: Bir kimse dininden başka bir dine çıktığı zaman denilir. Kureys, İslâm dinine girenleri yerinde "masbû", müslümanlara "subat" derlerdi ki "kâfi, kudât" gibi "sâbi"nin çoğuludur. "Sâbi" ise gençlik, चाहललक sevdayıyla bir şeye meyletmek ve sevmek mânâsına "sabv = " ve "sabve= "den isim-i fâildir ki "hevâ" ve "aşûfte" demek gibidir. Bundan başka "sâbiîn" in muhaffeli de olur. Fahrüddin er-Râzî demiştir ki, "Hemze ile kırâet (okumak), mânâyı aıklamaya daha yakındır. Çünkü ilim ehli 'O, dinden, diğer dine çıkandı' demişlerdir". Ebu Hayyân'ın ifadesine göre de "o, meşhur bir dinden, diğer dine çıkandı". İşte bu mânâ, kelimenin tam Arapça olan mânâsıdır. Tam Arapça olan bu mânâyı göre "sâbiîn" ve "sâbiûn", "İslâm, Yahudi ve Hristiyan dinlerinden hariç olanlar" mânâsına bir genellemeyi ifade etmiş olur ki, "müminler, yahudiler, hristiyanlar ve diğerleri" demek gibidir.

Sonra, sâbie, sâbiîn, sâbiûn veya sâbiîn ve sâbûn, eski bir din veya özel mezhebe mensup olan bir gruba, bir millete isim olarak söylenir ki, bu mânâca kelimenin aslı Arapça olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Arapça olduğuna göre zikredilen "sâbi" mânâlarının birinden alınmıştır. Arapça olmayıp Süryânî gibi diğer bir dilden alınmış olduğuna göre ise aslı sâbidir. Şit Aleyhisselâm'ın ikinci oğlu veya İdris Aleyhisselâm'ın oğlu olduğu iddia edilmiştir. Bu ihtilafın özetine göre anlaşılıyor ki bunlar kendilerine sâbiyi demişlerdir. Arap da gerek bunlara ve gerek benzerlerine sapık veya "yıldız tapan" mânâsına sâbiî veya sâbiî demişlerdir.

Bunlar kimlerdir? Ve bu nasıl bir mezhep veya dindir? "Kâmus'ta: "Sâbiûn Nûh Aleyhisselâm'ın dini üzere bulunduklarını zannederler ve kibleleri güdüzün yansı sırasında kuzey rüzgânının estiği yerdri" diyor. "Tehzib" de ise: "Sâbiûn bir kavimdir ki, dinleri Hristiyan dinine benzer. Ancak kibleleri güney rüzgânının estiği yerdri. Ve Nûh Aleyhisselâm'ın dininde olduklarını söylerler". deniliyor. Tefsircilerin açıklamalarının özetine göre bunlar, yahudi ile hristiyan veya yahudi ile mecusi veya hristiyan ile mecusi dinleri arasında bir gruptur ki, hem kitap ehli denebilececek yönlere veya sınıfı, hem de müşrik veya putperest denecek yönlere veya sınıfı vardır. Dinlerinin aslının, İdris veya Nuh Peygamberlerin dini olduğu da söylenmiş; esasında meleklerle veya yıldızlara tapkıları ve puta tapıcılar oldukları da söylenmiştir. Anlaşıyor ki sâbiilik esas itibarıyla Allah'dan gönderilmiş olması düşünlün ve fakat zamanın geçmesiyle felsefi ve siyasi etkiler altında birçok sapmalar ve değişimlere maruz olarak bir gizlilik veya batınlılık kazanmış eski bir mezhebirdir. Ve en az bunları ilk sâbiiler ve son sâbiiler olmak üzere düşünerek, yerine göre aralardaki müşterek ve farklı yönleri bulunabilecektir. Tarihi bakış açısından ilk sâbiiler; Hind'de ve eski Mısırlarda, Süryâniler ve Gıldânilerde az çok bir fark ile devam etmiş bir mezhebtir. Ve bununla beraber bu mezhebi en çok temsil edenler Süryânî ve Gıldânilerdir. Eski Yunan ve Rum dinleri de bunların bir yansımasıdır. Son sâbiiler de İsrailoğulları, İran, Yunan, Roma ve diğerleri gibi çeşitli kültür ve

medeniyetler altında kalmış olan Süryânî ve Gildânî kalıntılarıdır ki, bunlardan geri kalanları el-Cezire ve Musul taraflarındaki Nabatîler olmuştur. Abbasiler devrinde Yunan eserlerini Arapça'ya terceme eden Sâbit b. Kurre gibi filozof ve mütercimler bunlardan idi. da: "Ebu'l- Hasen Sâbit b. Kurre el- Harrânî, Harran'da oturan sâbi'eden idi. Mezhebiyle ilgili vergiler, farzlar ve sünnetlere dair; ölümleri kefenlenmesi ve defnedilmesine, inançlarına, temizlik ve pisliğe dair risaleleri vardır. Oğlu Sinan b. Sâbit, Hümmüs'ün "Nevâmîs"ini Arapçaya çevirmiştir. Ve deniliyor ki, "sâbiûn"un nisbeti (sâb) adır. Bu da İdris aleyhisselâmın oğlu (Tât) dir diye zikredilmiştir.

Şihâbüddin Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî "Mesâlikü'l- Ebsâr" ında ve Ebu'l-Fidâ Tarhi'inde, Ebu'l-İsâ el-Mağribî'nin kitabında nakledildiğine göre, "Süryân ümmeti, ümmetlerin ilkidir. Ve bunların milletleri sâbiûn milletidir. Bunlar dinlerini Şit ve İdris Peygamberlerden aldıklarını söyler. Şit'e yakıştırdıkları bir kitapları vardır, buna "Suhuf-ı Şit" (Şit'in sayfa)ları derler. Bunda kerem (cömertlik), seccat, doğruluk, yakına taraftarlık gibi ahlâkî güzelliğler ve iyilikler zikredilmiş ve emredilmiş, kötülükler zikrolunup bunlardan çekinilmesi emrolunmuştur. Sâbiilerin bir takım ibadetleri de vardır. Bu cümleden olarak yedi vakit namazları vardır ki beş vakit müslümanlarınkine uyar. Altıncısı kuşluk, yedincisi de gecenin tam altıncı saatindedir. Namazları niyet ve bir de başka bir şey kaşıntılmamak itibarıyla müslüman namazına benzer. Rükûsuz ve secdesiz cenaze namazları da vardır. Otuz veya yirmidokuz gün oruç da tutarlar. Oruç ve fitranında hilele riayet ederlerdi. O şekilde ki fitranlarında güneş, hamel (kuzu) burcuna girmiş bulunurdu ve gecenin son dörtte birinden güneşin kursu (yüzü) batıncaya kadar oruç tutarlardı ve hamse-i mütehayyire (beş şaşkın) denilen yıldızların şerefli evlerine inişlerinde bir takım bayramları vardır. Ve hamse-i mütehayyire (beş şaşkın), Zühâl (Satürn), Müste-ri (Jupiter), Mirrih (Merih), Zühre (Venüs), Utarî (Merkür) tir. Mekke'nin Beyti (Kâ'be)ne de hürmet ederler. Fakat Harran üzerinde bir yerleri vardır ki oraya haccederler ve Mısır ehramlarına da hürmet ederler. Ve bunların biri Şit b. Âdem'in kabri, diğer biri Uhnuh'un (İdris'in) kabri, biri de nisbet olundukları Sabi b. İdris'in kabri olduğu kanaatindedirler. Ve güneşin şeref burcuna giriş gününe hürmet ederler. İbnü Hazm demiştir ki, sâbiilerin mensub oldukları din, dinlerin en eskisi ve bir zamana kadar dünyada galip olanıdır. Nihayet birtakım iddia olmayan yeni icatları ortaya çıkardılar ve bunun üzerine Cenâb-ı Allah bunlara Hz. İbrahim'i gönderdi".

Şehristânî "el-Milel ve'n- Nihâl"inde dinler tarihi açısından der ki: İbrahim Aleyhisselâm zamanında bütün insan grupları iki sınıfa dönüşmüş bulunuyordu: Sâбие, Hunefa. Sâбие, biz Allah'ı tanımadık; Allah'a itaati, emirlerini ve hükümlerini tanımakta bir aracıya muhtaçız. Fakat o aracının ruhânî olması gerekir. Çünkü ruhânîler mukaddes, temiz ve Rablerin Rabbine yakındırlar. Cismânîler ise bizim gibi yerler, içler ve bizim gibi beşere itaat ederseniz zararda kalırsınız derlerdi. Hunefa (hanifler) de biz beşer; bilgi ve itaatde beşer cinsinden bir aracıya muhtaçız. Bir beşer ki temizlik ve masumlukta, teyid (doğrulam) ve hikmette derecesi, mücerred (soyut) ruhaniyetten daha yüksek olsun. Beşer olması durumuyla bize benzeyen, ruhaniyeti yönüyle bizden üstün bulunsun da ruhaniyeti tarafıyla vahy olsun, beşeriyeti tarafıyla da insan türüne telkin etsin. Derlerdi ki, Kur'ân'da: "De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece elçi olan bir insan değil miyim?" (İsrâ, 17/93), "De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım, bana vahyolunuyor'" (Kehf- 18/110) âyetleri bu mânâyı işaretler. Fakat yalnız ruhânî elçiyi benimsenmek isteyen sâбие, sırf ruhâniyeti sıkışık kalmaya, doğrudan doğruya kendi zatlarına yakınlaşarak onlardan bizzat (aracısız) almalarında bulunmaya da çare bulamadılar. Böylece bir kısmı tuttular ruhânilerin heykellerine sığınarak bunlardan yardım dilenmeye kalktılar ki, bu heykeller yedi gezegen ve bazı sâbitlerdir. Bu şekilde Rum sâbiesinin sığınağı gezegenler, Hind sâbiesinin sığınağı da sâbitler oldu. Bir çoğu da heykellerden şahıslara; yani o yıldızların Rum'da tabiatları, Hind'de seçkinleri dikkat nazanına alınarak görünüş şekillerine göre yapılan müşahhas (somut) resimlerine tenezzül ettiler. Mücerret (soyut) ruhâniyet tutuculuğu böyle tersine dönüp, ruh sahibi olan beşerin kendini unutarak ruhsuz cisimler önünde boyun eğmesine dönuştü ve bu ruhâniyetin temsili sayıldı. Bunlar düşünemiyorlardı ki, bu temsillerin, dolaylı olarak delalet ettiği, mücerret (soyut) ruhâniyet değil, nihayet beşeri ruhâniyetin bir temsili oluyordu. Fark edemiyorlardı ki bu temsiller, yıldızlardan ve onları ruhânîlerinden önce bir beşeri ruhun yanlış tasavvurlarını, meyletmelerini ve sapıklıklarını ifade ederler. İşte bunlardan aşhâb-ı heyâkıl (heykelsicler) denilen önceki grup "yıldızlara tapanlar", aşhâb-e eşhas (şahıslar) denilen ikinci grup da "puta tapanlar" dir. İbrahim Aleyhisselâm her iki fırkayı, sözü ve fiili olarak kırmak suretiyle kolaylık ve müsamaha ile bir büyük millet ve büyük şeriat olan ve kıymetli din ve doğru yol bulunan "hanif"liği yerleştirdi ve yaydı. Onun öğullarından olan peygamberlerin hepsi de bunu yerleştirip sağlamlaştırdılar. Özellikle şeriatımızın sahibi Muhammed Mustafa (s.a.v) bu yerleştirmede en sona ve en yüksek maksada erişti. Burada en dikkate şâyân olan nokta şudur ki, tevhid, hanifiğin esaslarının en özeliidir. Bunun için Kur'ân'da anıldığı her yerde haniflik, şirki reddetmeye yakın olarak zikredilmiştir. "İbrahim, ne yahudi, ne de hristiyan idi, dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi" (Al-İmran, 3/67); "Allah'a ortak koşmadın, hâlis olarak Allah'ı birleymenden olun" (Hacc, 22/31).

Sâbiîlik ilk zamanlarda yalnız heva ve hayvaniyetleri, kişisel baskıları ve hissi temayülleri peşinde koşan Haşîşîyye, Tabîyye ve Dehriyye'nin ruhi sefaletlerini görerek insanlık ve azimlikten tiksiniş bir takım sınırlar ve akıl hükümleri kabul etmiş ve bunun esaslarını vahy ile teyid edilmiş kanunlardan almakla beraber görüşlerini akıl soyutları (mücerredler) a tahsis etmişler ve aradıkları yerde ve insanlıkta değil, gökte ve gök cisimlerinde bulmak istemiş bir mezhep dini gibi ortaya çıkmıştır ki, bunlar Âzîmûn ve Hümmüs'ü ilk muallim (öğretmen) kabul eden ilk sâbielerdir. Şehristânî burada genel sâbiyî anlatmak için, felsefe tarihine göre şöyle bir özet bölüm yaparak ve son sâbi'e felsefelerini inceleyip tartışarak der ki: İnsanların bir kısmı ne mahûs (hissedilen)u, ne de makul (düşünülen şey)u kabul etmezler, bunlar Sofestâîyyedir. Bir kısmı hissedileni kabul eder, düşünüleni kabulennmez, bunlar Tabîîyyedir. Bir kısmı hissedileni de, düşünüleni de kabul eder, cezaları ve hükümleri kabul etmezler. Bunlar Dehri filozoflardır. Bir kısmı hissedileni, düşünüleni, cezaları ve hükümleri de kabul eder, Allah'dan gönderilen bir şeriat ve İslâm'ı kabul etmezler, bunlar Sâbiiedirler. Bir kısmı, bunların hepsini, bir çeşit şeriat ve İslâm'ı da kabul eder. Fakat Peygamberimiz'in (s.a.v) şeriatını kabul etmezler, bunlar yahudi ve hristiyanlardır. Bir kısmı da hepsini kabul eder, bunlar da müslümandırlar. Sâбие, Sofestâîyye, Tabîyye ve Dehri filozoflar gibi dinsizlere karşı olan bütün din sahipleri içinde ilk mücadele Haniflere karşı olur. Sâбие ve Hanifler: İşte bütün dinlerin bizzat karşı karşıya olan iki aslı şubesi. Savbe, bağlanğıctan beri devamlı olarak Haniflik karşıtıdır. Sâбие, din ararken, hak yoldan sapkıtan ve peygamberlerin doğru izinden aynıldıkları içindir ki Sâбие adını almışlardır. Fakat kendileri, aşk ve arzu mânâsıyla, "savbe, insanların kaydından uzaklaşmaktır" derler. Çünkü Hanifler mezhebi beşeri peygamberlik ile cismânî beşere taraftarlık esası üzerinde yürüdüğü gibi, Sâбие mezhebi de cismânî beşerliği düşük görmekte ruhânîlere taraftarlık esası üzerinde yürür. Ve bunun için sâбие insanların, beşer olan bir peygambere uymak ve itiba etmekle doğrudan doğruya Allah'a ibadet etmesini doğru bir iş değil, insanların şartı gibi göstererek beşer dışından Allah'a yaklaşmak için araçları ve münasebetler arar. Ve bunu önce yalnız ruhâniyette arar. Ve kendilerini sırf ruhânî olabileceklerini sanarak cismîliği ezmek, cisim olan beşerlikten mutlakla ilgyi kesmek isterler. Ve bu şekilde, sâбие, mezheplerinin iktisab (kazanma) olduğunu iddia ederler, yaradılış hududundan hariç bir iktisab(kazanç)a davet ederler. Bunlara karşı Hanifler de mezheplerinin fitrat (yaratılış) olduğunu söyler ve fitrata davet ederler. Haniflere göre mahsus (hissedilen) ve makul (düşünülen), cismânî ve ruhânî ikisinin de özel kıymetleri vardır. Fakat bu kıymetler hiç birinde mutlak değil, izafî (değişken) dir. Bir makul, gözle görülen şeyler içinde misali bulununcaya kadar hayal ve kuruntudur. Bir mahsus (hissedilen şey) de, düşünülen misali bulunmadıkça, mahsus (gözle görülen) değil, bir yok olan serabdır. Hakkin zati, ne sırf makul (akla uygunluk), ne de sırf mahsus (gözle görülen) dur. Ne mahsus (görülen) tamamen makule dönüştürülür, ne de makul tamamen mehsusa dönüştürülür. Her ikisi de birbirini karşılıklı olarak temsil etmek üzere

hakka dönüştürülür. Aynı şekilde mutlak etki, ne sırf ruhâniyete mahsustur, ne de sırf cismaniyete; cisim ruhtan etkilendiği gibi, ruh da cisimden etkilenir. Ruh ile cisim arasında karşılıklı bir etki ve etkilenme vardır. Hak panlıtısı bu ikisinin arasında bulunur. Hakikî fail (yapıcı), ne ruh, ne cisimdir. Ne ruh cismin eseri, ne de cisim ruhun eseridir. İkisi de Allah'ın eseri ve Allah'ın delilleridir. Allah yalnız maddesiz olanların değil, maddenin ve madden den olanların da yaratıcısı ve yapıcısıdır. Aynı şekilde hayır (iyilik) ve kemal (olgunluk), fazilet ve selâmet yalnız ruhâniyete mahsus değildirdir. Şer (kötülük) ve noksanlık, fesatlık ve rezillik ruhâniyete de vardır. Öyle olmasaydı ruhâniyetin derecelerinde ihtilaf olunmaz ve meleklik karşılığında şeytanlık olmazdı. Cisim olma, aslına ve yaratılışına göre şerîn başlangıcı değildir. Cismilikte öyle faziletler vardır ki onlar ruhânîlerde bulunamaz. Şu halde ruhâniyeti ve cismîliği içine alan beşer türünde hak delilleri ve Allah'a yakınlık mücerred (soyut) ruhaniyetten daha fazladır. Beşer türü mücerred ruhâniden -belki- daha faziletli ve daha mükemmeldir. Hatta beşer, meleğin emrinde değil, melek beşerin emrindedir. Beşerin Allah'a yaklaşması için soyut ruhâniyetin aracılığı zarurî değildir. Allah'dan insanlara ve insanlardan Allah'a doğru bir yol vardır. Yaratma Allah'a ait olduğu gibi, emir de Allah'ındır. Hudûd (hadler = cezalar) ve hükümler de Allah'ındır. Allah'ın tayin ettiği, Allah'ın inzal ettiği (indirdiği) dir. Beşer ne sınırsız, ne mühmel (terkedilmiş) dir, ne de yaratılışın müsait olmadığı sınırları kazanabilir.

Yaratılış bozmaya çalışmamalı ve cesedi hakir görüp ezmeye uğraşmamalıdır. Fakat Sâбие bu noktada orta yoldan çıkmış, "hakka yaklaşmak yalnız ruhâniyettedir" zannıyla hissedilen (mahsus)ı makul (akla uygun olan)a, cismânîyi ruhâniye dönüştürmeye, insandan melek yapmaya kalkışmış; kolaylığı zorluğa, hoşgörüyü baskıya, tecerrüd (sınırlma)ü toplanmaya, bağlanmayı ayrılmaya tercih etmeye çalışmış ve buna göre ruhâniyet tutuculuğu etrafında dolaşmak isteyen ruhânî olmayan cisimlerden yardım istemeye kadar imiş; birlik ve tecerrüd (yalnızlaşma) ararken çocukluk ve şirki içinde kalmıştır. Bunun için ilk Sâбие De Haniflerden bazı esasları alarak ruhâniyet aşhabı, yahut meleklerle tapanlar olmak üzere başlamış; heykel aşhabı yahut yıldızlara tapanlar; eşhas aşhabı yahut puta tapanlar olmakta karar etmiş ve bu iki gruptan her biri de, biri Hizbânîyye, biri de Hirbânîyye adıyla iki esas mezhebe ayrılmıştır.

Ashâb-ı ruhâniyyât (Ruhâniyyât aşhabı): Ruh bir cevher (öz), fetha ile "ravh" da onun özel durumudur. Buna göre "ruhâniyet" ve "ravhâniyet" diye iki deyim (tabir) vardır. Bunların mezhebi şudur: Âlemin hakîm (hikmet sahibi) ve hudûs (sonradan olma) kusurlarından uzak bir yapıcısı, yaratıcısı vardır. Ve bizim görevimiz, onun yüksek huzuruna erişmekten aciz olduğumuzu bilmektir. Ona ancak yanında yakınlık (mukarabbîn) olan araçları vasıtasıyla yakınlaşır. Bunlar ise öz olarak (cevheren), fiil olarak ve hâl olarak temiz ve mukaddes olan ruhânîlerdir. Cevher (öz) açısından ruhânîler, cismânî maddelerden mukaddes, cesede ait güçlerden uzak, mekana ait hareket ve zamanla ilgili değişmelerden munezzeh (kusursuz)dirler. Yaratılışın temizlik, fitratları Allah'ı büyükleme ve yüceltme üzerinedir. "Allah'ın buyurduğu karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler" (Tahrim, 66/6) dirler. Bati buna ilk muallimimiz (hocamız) Azîmun ve Hümmüs irşad ettiler. Biz bunlara yaklaşınız ve bunlara tevekkül eder dayanınız. Bizim Rablerimiz, ilâhlarımız, Allah katında aracılarımız, şefaâtçılarımız bunlardır. Allah da rablerin rabbi ve ilâhların ilâhıdır. Şu halde bizim görevimiz nefislerimizi tabiatı ait şehvetlerin kirlerinden temizlemek ve ahlâkımızı şehvet ve gazap kuvvetlerini iltiglerinden ayıklamaktır ki, bu sayede bizimle ruhânîler arasında bir ilgi hâsıl olsun da onlardan ihtiyaç duyduğumuz şeyleri isteyelim ve durumlarımızı kendilerine sunalım ve bütün işlerimizde onlara âşik ve sabî (sevgili) olalım ki, onlar da bizi ve kendilerini yaratana ve nzık verene şefaât etsinler. Bu temizleme ve süsleme ise ancak bizim çalışmamızla ve kendimize hakim olmamızla, nefislerimizi şehvet kötülüklerinden keserek ruhâniyeti yönünden yardım istememizle olur. Yardım dilemek de dualarla, namazlarla, bol sadaka vermekle, yiyecek ve içeceklerden kendimizi tutmak, kurban kesmek, buhurlarla, tütsülerle tütsülenmek ve büyüklere saygı ile dua ve niyazdır. Bu şekilde nefislerimizde aracısız bir yardım dileme yeteneği meydana gelir ki, o zaman biz de tipkî vahy aldığını iddia edenlerin hükmünü kazanınız. Ve hatta sırf ruhânî olur, ilâhlar sırasına geçeriz. Peygamberler bizim türde emsalımız, surette şekillerimiz, maddede ortaklarımızdır. Yedigimizden yerler içtiğimizden içler, şekilde bize benzerler, biz onlara niçin itaat edelim, derler. Kur'ân'da "Eğer sizin gibi bir insana itaat ederseniz, o takdirde siz, mutlakla ziyana uğrayanlarsınız" (Mümimûn, 23/34) âyeti, bunların bu sözlerini söylemektedir.

Fiil açısından ruhânîler, yaratma ve icatta, işleri bir halden bir hale çevirmede ve yaratıkları bir başlangıçta olgunluğa yönetmede aracı etkendirler. Kudsî hazreti ilâhtan kuvvet dilenir ve düşkün varlıklara feyz yayarlar. Ve bunların sıraya konulmuş dereceleri vardır.

Birinci olarak, yıldızları idare eden, bu cümleden olarak gezegen yıldızları yörüngelerinde tedbir ve idare eden ruhânîler vardır ki, yedi gezegen yıldızları bunları heykelleridir. Her ruhânînin bir özel heykeli ve her heykelin bir felek (yörüngesi) i vardır. Ve o ruhânînin o heykale nisbeti, ruhun cesede nisbeti gibidir. O, o heykelin rabbi, idarecisi ve müdürüdür. Sâbiiler, o ruhânîlere ilâhlar, heykellere de rabler derler. Bununla birlikte çoğunlukla heykellere babalar, unsurlara anneler ismini vermişlerdir. Ruhânîlerin fiil ve tesin, o uydı heykellerde ve unsurlarda birtakım değişiklikler meydana getirecek şekilde özel bir miktarda tahrîk etmekte. Bundan bileşiklerin terkipleri ve anlaşmaları hasıl olur da buna uyarak cismânî kuvvetler gelir. Ve bu cismânî kuvvetler üzerine de, bitki ve hayvan türlerinde olduğu gibi, ruhânîlerin nefisleri bîner ve bu etkiler, bazan bir küllî ruhâniden küllî olarak ve bazan cüz'î ruhâniden cüz'î olarak sâdır olur. Mesela yağmur cinsiyile beraber bir melek, her bir damlasıyla de bir melek vardır.

İkinci olarak, gökle yer arasındaki boşlukta ortaya çıkan ulvî eserlerin idarecileri olan ruhânîler vardır ki, yağmur, kar, dolu, rüzgar gibi yerden çıkıp inen eserler, yıldırımlar, kıvılcımlar, gök gürlemesi ve şimşek, kuşrıklı yıldızlar gibi gökten inmekle boşlukta ortaya çıkan eserler, aynı şekilde zelzeleler, sular, buharlar ve diğerleri gibi yerde meydana gelen eserler bunlara idare edilir.

Üçüncü olarak, bütün varlıklarda geçici olan aracı kuvvetler vardır ki, kâinatın hepsindeki yaygın hidayet bunlarla idare olunur. Öyle ki kabiliyeti bulununca kuvvet ve hidayetinden uzak hiçbir varlık görmeyiz. İşte ruhânîler böyle etkili yapıcıdır.

Hâl açısından ruhânîlerin durumları, rablerin rabbi cıvanında rahat ve nzık, nimet ve lezzet, rahat ve sevinç olduğu da gizli değildir. Yiyecek ve içecekleri, tesbih ve takdis, temcid ve tehlildir. Bütün alışkanlıkları Allah'ı zikir ve Allah'a itaat ileidir. Kimi, ayakta, kimi rûkûda, kimi secde, kimi ka'dede oturmakta olup, sevinç ve lezzetinden hiç biri durumunu değıştirmez. Kimi Allah'dan korktuğu için gözünü açmaz, kimi bakışından gözünü kırmaz, kimi sakin hareketsiz, kimi hareketli sükûnsuz, kimi kabz (can alma) âleminde büyük melek, kimi genişlik âleminde ruhânîdir. "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve emredildikleri şeyi yaparlar" (Tahrim, 66/6) âyeti bunların durumlarını anlatmaktadır. Hanifler ise bunların tedbir edici, idareci, etkili sebep olmayıp, Allah'ın saltanatının delilleri ve Allah'ın gerek yaratma ve gerek kanun koyma (teşri) itibarıyla emirlerini ve hükümlerini tebliğ edici olan elçileri olduğunu ve bütün bunların bir farklı tabiatla yaratılmış beşer fertlerinin aldığı vahy ve bilgi ile bilindiğini ve o farklı yaratılışda bulunmayanların bunları esas itibarıyla o mümtaz beşerin aracılığı, öğretmesi ve telkini ile öğrendiklerini ve herhalde insanlıkta ortaya çıkan ve çıkabilecek olan fillerin ve eserlerin daha yüksek olduğunu ve cismânî olan beşere ait ruhâniyetin sonlu olması mümkün olmalka beraber, kemalden kemale yükselmesinin de kabil olduğunu ve şu halde her beşer ferдинin, her ruhâniye göre değil ise de, ruhânî türe göre beşer türünün daha yüksek bir fazilete ve Hakk'a yakın olma daha çok imrenmeye değer sevinç ve sürûra, hem ruhânî, hem cismânî bir naîm cennetine ve büyük hoşnutluğa namzed bulunduğunu ve fakat Allah'a eş bulunmak mümkün olmadığına bu yükselme ve kemâle ermenin hiçbir zaman ihlâlgı yükselme ve ortaklık mertebesinde varamayacağını ve bu yükseliş ve kemale ermenin ancak Allah'a tevekkül ve dayanma ile mümkün olabileceğini, hem asıl yaratılışta, hem her ilerleme anında yaratma ve emir

ancak bir Allah'ın olduğundan her hangi bir şirkin sonlu olacağını ve şu halde zât ile sıfat, tesir ile emir her şekilde Allah'ı birleyerek beşerin bütün dayanma noktalarını ruhâniyet ve cismâniyetin anlaşılmış iki aşama olarak delalet ettikleri herşeyin döneceği âlemin yaratıcısı ve âlemlerin Rabbi olan Hak Teâlâ'ya iman ve şehadette tanıyıp bütün varlıklarıyla ona yönelmeleri ve en yüksek vasıta ve önderlerini de ruhâniyet ve cismaniyeti içine alan beşer türü içinde farklı yaratılış ile yaratılmış peygamberler, resûller ve onların vârislerinde aramaları ve Allah'ın insanlara ihsan buyurduğunu bu nimete, bu doğru yola şükredip nankörlük etmemeleri gerekeceğini anlatmışlardır.

Şehristâni önce Sâbîlîleri ruhâniyet taassubu ile hareket eden Ruhâniyet aşhâbı içinde özetleyip son Sâbîlîlerin felsefelerine göre Hanifiler ile Sâbîlîlerin bu konuda birçok münakaşa ve atışmaları uzun uzadıya anlatarak muhakeme yaptıkları sonra en esaslı gruplarını ayrıntılılarıyla anlatarak der ki:

Ashâb-ı heykâlî (Heykeller ashâbı): İnsan bir aracıya muhtaç olunca ona yönelmenin ve yaklaşmanın mümkün olması ve kendisinden istifade edilebilmesi için, bu aracının görülür bir şey olması gerekeceğini hissedene ruhâniyet sahipleri, ilk önce "yedi gezegen" den ibaret olan heykelleri sığınmışlar ve buna göre önce bunların evlerini ve manzaralarını; ikinci olarak doğuş ve batış yerlerini; üçüncü olarak huylarıyla ilgili, uygun ve uygun olmayan şekillerde bitişmelerini; dördüncü olarak buna göre gecelerin, gündüzlerin, saatlerin taksimlerini; beşinci olarak yine bunun gibi sûretlerin ve şahısların, iklimlerin ve memleketlerin takdirini öğrenmeye çalışmışlar ve bunun üzerine mühürler yapmışlar, azanın adıyla bir takım havass, efsûn, dua bellemişler ve her yıldız -mesele Zühâ'l'e cumartesi gibi- bir gün ayırmışlar ve ilk saatine riayet etmişler ve onun şekline ve durumuna göre yapılmış mührünü kullanmışlar, ona mahsus elbise giymişler, ona özgü dualarla ondan istenecek dileklerini istemişler ve her birine böyle gün ve saat tayin etmişler ve bunlara erbâb (rabler), âlihe (ilâhlar); Allah Teâlâ'ya da rablerin rabbi, ilâhlann ilâhî demişler; içlerinden bir kısmını da Güneş'i ilâhlann ilâhı ve rablerin rabbi saymışlar ve bu şekilde heykellere, ruhânîlere yaklaşmak için, ruhânîlere de yaratıcı Allah'a yaklaşmak için ibadet etmişler. Çünkü heykellerin bedenlerinin ruhâniyet olduğuna inanmışlardır. Ve sonra yıldızların ış ve tesirleri esası üzerine tertip edilmiş bir takım acıab hileler ve sanatlar kıymışlardır ki, bunlara "tılsım" adı verilir. Kitaplarında yazılmış olan o tılsımlar ve sihir, kehanet ve tencim (yıldız falcılığı), tahtim (mühür basma), ta'zim (büyükleme), suver (şekiller) bunların hepsi onların bilimlerindendir. İşte bunlara "heykel ashâbı" ve "yıldızlara tapanlar" denir.

Ashâb-ı eşhasa (Şahıslar ashâbına) gelince: Bunlar da ashâb-ı heyâkıl gibi aracının gerekliliğine ve ruhâniyetin bu aracı vesileleri olduğuna; fakat onların gözle görülmedikleri ve dillerle hitap edilmedikleri için kendilerine yaklaşmak ancak heykellerine yaklaşmakla olabileceğini söylemekle beraber, heykellerin de bazı zaman görünüp, bazı zaman da görünmediklerinden dolayı, onlara yaklaşmanın da saf ve devamı olamayacağına ve böylece heykellere yaklaşmak için de göz önüne dikilmiş bir takım şekiller ve şahıslar gerekli olduğuna hükmederek yedi heykelden her birinin heykale ait misalinde bir takım müşâhas (somut) putlar edindirmiş ve her birinde o heykelin özel cevherine riayet ederek yine yıldızlar esası üzere bunlara tapmaya ve bunlarla yıldızlara ve onlarla ruhânîlere ve onlarla Allah'a yaklaşacaklarına inanmışlardır. Ve bunlara "semâvî ilâhlar" karşılığında "ilâhlar" demişlerdir ki, işte bu Ashâb-ı eşhasa "puta tapıcılar" cümlesindendir. Yukarıda gösterildiği üzere İbrahim Aleyhisselâm peygamber olarak gönderildiği zaman Sâbîlîler böyle Ashâb-ı heykâlî ve Ashâb-ı es'nam (putlar) olmak üzere iki sınıf bulunuyorlardı. Hazreti İbrahim hak olan Hanîflîğe davet etti. "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve artık ben müşriklerden değilim" (En'âm, 6/79) diye, Hanifler mezhebini ikrar , Sâbie mezhebini de iptal etti. Fıtratın Haniflikten ibaret ve temizliği bunda bulunduğunu, fıtratın kastedilen tevhide şahitlik ve kurtuluşun buna bağlı olduğunu, şerâatlerin ve hükümlerin bu şahitliğe birer şeriat ve yol olup, nebirin ve resullerin bunları yerleştirmek ve takdir için gönderdiğini, fâtiha (giris) ve hâtim (bitiş)in, başlangıç ve kemalın bu şerâatlar ve yolları özlemte ve yazmaya bağlandığını ve kıymetli dinin ve doğru yolun bundan ibaret olduğunu açıklamıştır. Ve Allah Teâlâ peygamberi Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya da "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın fıtratı değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler. Yalnız ona yönelin ve O'ndan korkun. Namazı kılın ve müşriklerden olmayın. (Onlar) dinlerini parçadılar ve bölük bölük oldular. Her parti kendi yanındakıyla sevinmektedir" (Rûm, 30/30-32) buyurmıştır.

Hızbâniye, Sâbie'den bir topluluktur ki, yaratıcı Allah'ın hem tek, hem çok olduğuna kâmidirler. Derler ki, zâtında, evvelinde, aslında, ezelde tekdîr. Fakat şahıslara kendi gözünde çoğalır ve bu şahıslar yedi idareci (müdebbir), bir de âlim, fazileti olan hayırlı yeryüzü şahıslarıdır ki, ilk ve bir olan, bunlarla ortaya çıkar ve şahıslarıyla şahısları. Ve bu çoğalma, onun zatındaki birliğini iptal etmez. O, feleği (yörüngeyi) ve yörüngedeki bütün gök cisimlerini, yıldızları yaratmış ve onları bu âlemin idarecileri kılmıştır. Bunlar, âbâ (babalar, ana unsurlar), mürekkebât mevâlid (doğurucu bileşikler)dîrler. Babalar, dirî ve nâtik (konuşan)dırlar. Eserlerini, unsurlara emanet ederler. Unsurlar da o eserleri rahimlerine kabul ederler ve bundan doğumları olur. Ve sonra vâledlerden bazan öyle saf ve kâmil yetenek, kusursuz biz mizac ile bir bileşik şahıs raslayıverir ki, ilâh bununla âlemde şahısları. Sonra tabiat-ı kül meşkûn iklimlerden her birinde her otuzaltı bin dört yüz yirmi beş sene başında insan ve diğer hayvan cinslerinin her türünden erkek dişi bir çift yaratır ve o tür o müddette bâkî kalır. O devir tamam olunca o cinslerin nesli ve üremesi kesilir; yeni bir devir, insanı, hayvanları, bitkileriyle yeni bir kam (asir- devir) başlar. Ve dehr (zaman) ebedî olarak böyle gider. Ve işte peygamberler dilindeki vaad edilen kıyamet budur. Yoksa bu dünya evinden başka ahiret evi yoktur. Ölen dirilmez, kabre giren tekrar dirilmez derler. "Siz öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman size, mutlaka (yeniden hayata) kıyancıklanınızı mı vaad ediyor?. Heyhat, o size vaad edilen şey ne kadar uzak?". (Mü'minûn, 23/35-36) bunların sözüdür. Tenâsüh, hulûl davaları bunlardan kıymıştır. Tenâsüh, sonuza kadar devirlerin tekrar etmesi, hulûl de anıldığı üzere ilâhın bir şahista şahıslanmasıdır ki, şahsın mizacının yeteneğine göre bazan tam zatının hulûlü (girmesiyle), bazan da zatından bir cüz'ün hulûlüyle olduğunu söylerler. Ve çoğunlukla demişlerdir ki, bu şahıslarla semâvî heykellerin hepsiyle birdirler. O, tekdîr. Ancak teker teker her birinde fiili, ondaki eserleri ve onunâ şahıslanması kadar açık olur. Şu halde yedi heykel onun yedi uzvu ve bizim yedi uzmumuz onun yedi heykelidir ki, o bunlarla görünüp de bizim dilimizle söyler, gözlerimizle görür, kulaklarımızla işitir, ellerimizle alır ve genişletir, ayaklarımızla gider gelir ve uzmularımıza işler ve tesir eder. Ve bunların zannınca şerhleri, hataları, gübreleri, pis böcekleri, yılanları, akrepleri yaratmak Allah'ın şanına yaraşmaz; bunların hepsi yıldızların saadet ve uğursuzlukla bitişmesinden, unsurların safık ve üzüntülerle birleşmesinden zorunlu olarak veya tesadüfen vâkı olur.

Hınbâniyye'ye gelince: Bunlar sözlerini, "Azimun, Hümmüs, A'yânâ, Evazi" adıyla dört peygambere nisbet ederler ve içlerinde Eflâtun'un anası tarafından dedesi Solün'e de nisbet eden ve bunun peygamber olduğuna iddia edenler de vardır." Evazi bize soğani, ciris balığını, baklayı haram etti" derler. Genelde Sâbie üç namaz kılarlar, cünüblükten ve bir de ölüye dokunmaktan dolayı yikaırlar. Domuz, deve, köpek ve pençesi bulunan kuşlar ve güvercin yemeyi haram bilirlenir. Sünnet olmaktan, içkide sarhoş olmaktan yasaklarlar. Evlendirmede vefi ve şahidlerin bulunmasını emrederler. Hâkimin hükmü (karan) olmaksızın boşanmayı caiz görmezler. İki kadını evlenmeyi de caiz görmezler.

Sâbie'nin, akıl, ruhânî cevherler adına ve yıldızların semâvî şekilleri üzerine bina ettikleri heykelleri gelince: Bu cümleden olarak ilk illet (illet-i ülâ) heykeli, bunun gerisinde akıl heykeli, zaruret heykeli, nefis heykeli. Bunlar yuvartak şekildedirler. Zuhâl heykeli altıgen, Müşteri heykeli üçgen, Merih heykeli dikdörtgen, Şems (Güneş) heykel kare, Zühre heykeli karenin kamında üçgen, Utarîr heykeli dikdörtgenin kamında üçgen, Kamer (Ay) heykeli sekizgendir.

Yukarıda işaret edildiği üzere "sabit yıldızlar"ı, esas kabul eden ve yıldızların kararlarını onları seçkin (havass) lerine dayandıran Sâbie de vardır ki Hind ve Arap Sâbieleri

bunlardır. Sâbie filozofları Âzimun'dan şunu nakletmişlerdir ki, ilk mebâdî (başlangıçlar) beştir: "Allah Teâlâ, akıl, nefis, mekan ve halâ (boşluk)dır. Ve bileşiklerin varlığı bunlardan sonradır". Fakat Hümmüs'ten nakledilen böyle değildir. Hümmüs demiştir ki: "Yaratılışı bakımından faziletili, mayası mahmud (öğülmüş), âdeti merzî (razı olunmuş), sonu ümitli kişinin ilk vazifesi Allah Teâlâ'yı büyülemek ve onun bilgisine şükretmektir. Bundan sonra da üzerinde namusun yerini itiraf etmekle taat hakkı, sultanın nasihat etme ve uyuma hakkı, nefsinin çalışmak ve saadet kapısını açmada başlama ve alışkanlık hakkı ve özünün kendilerine sevgi ve bol bol vermeye kosmakla tahlil (hela kılma) hakkı vardır ki, bu esasları sağlamlaştırdıktan sonra herkesten ezaı defetmek ve güzel ahlâk ile güzel geçinmekten başka bir şey kalmaz". Görülüyor ki Hümmüs tamamen Hanifler'in esasını anlatmış, Allah'ı büyüklemeden sonra namus deyişle peygamberliği ifade etmiş ve peygambere itaati ve yerinin itirafını Allah'ı bilmeye yaklaşımları ve burada ruhânîleri büyüklemei zikretmiş, sonunda da güzel ahlâkı göstermiştir. Hümmüs'ten Hanifler mezhebini anlatan daha başka hikmetler de nakletmişlerdir.

Sâbie'nin farklı vasıfları şu dört hususta özetlenir:

- 1- Aslında Allah'dan indirilmiş olan bir dinden alınma ve sapma.
- 2- Rûhâniyet taassubu (tutuculuğu), diğer deyişle meleklere tapma.
- 3- Yıldızlara tapma.
- 4- Putlara tapma.

Bu dörtten ruhâniyet tutuculuğu, meleklere tapma en mühim esas ve buna bağlı olarak yıldızlara tapma en açık vasıfları olduğu ve putlara tapmanın bu iki ruh hâlinde doğduğu anlaşıyor. Şu vasıflar altında mutlak Hind Sâbîlîlerinin Buda'larını, Çin'in Konfüçyüs'lerini, son zamanların "espiritizm" ve "spiritüalizm", "idealizm" dedikleri mezheplerin ve hristiyanların Entüzyast fırkalarının aslına içine alır. Bilhassa Hızbâniyye ise "panteizm", "panteist" kelimelerinin karşıtı demektir. Hulûl (ruhun başka cisme girmesi), Allah'ın cihanın canı, âlemin ruhu olması inancı, eski Yunan ve Roma dinleri, ilâhlann doğması ve doğurması fikirleri Sâbie'nin bu Hızbâniyye mezhebine aittir. Hristiyanların da ruhâniyetçilikle Mesih'in ilâhlığı davasında bunlara benzerliği vardır. Şer meselesinde de Hızbâniyye, Mecûsilikle ilgilidir. Hınbâniyye ise Hızbâniyye kadere ileri gitmemiş, az çok bazı peygamberlerin izini takip etmiştir Âzimun'un hazretî Şit, Hümmüs'ün Hazretî İdris olduğunu söylemişler, Hazretî Nuh'u da öne sürmüşlerdir ki (A'yânâ) dedikleri de bu olsa gerekirdi. Ve bu kısım Sâbie'de bir "kitap ehli" durumu da yok değildi. Bu noktada Fahreddin Râzî de demiştir ki: "Yıldızlar hakkındaki görüşleri iki şekilde düşünebilir. Birisi yıldızlara hiçbir tesir isnat etmiyerek yalnız Allah'a ibadet için birer kible insanıya yönelmeleridir ki, bu şekilde müşrik değillerdir. Diğeri de, Allah Teâlâ'nın âlemi yarattıktan sonra, onun tedbir ve idaresini yıldızlara vermiş olduğu ve buna göre Allah'ın yıldızlar üzerinde, yıldızların da sufi (düşük) âlemde etkili birer rab oldukları insanıya tapmalarıdır ki, bu Gıldâniler'e nisbet edilen görüştür. Ve bunlar müşriklerdir." İşte mutlak Sâbie bir taraftan mutlak müşrik, bir taraftan da bir kitap ehli manzarası arz ettiklerinden tâbîller ve fakihler de son Sâbie'ye şer'an yahudi ve hristiyan gibi kitap ehli gözüyle mi, yoksa müşrik gözüyle mi muamele edileceğinden bahsetmişler, bazıları "kitap ehli" gibidir, kestikleri yenir, kadınları ile evlenilir demişlerdir. Bazıları da müşrik ve mecûsi gibidirler, kestikleri yenmez, kadınları ile de evlenilmez demişlerdir. İmam-ı Âzam'dan kitap ehli oldukları, İmameyn (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) den kitap ehli olmadıkları rivayet edilmiştir. Ebu'l-Hasen el- Kerhî demiştir ki: İmam-ı Âzam katında kitap ehli olan Sâbîler Mesih dinine geçmiş olan bir kavimdir ki İncil okurlar. Fakat yıldızlara tapan Sâbîler yani Harran bölgesindekiler ne İmam-ı Âzam, ne İmameyn hiçbirinin katında kitap ehli değildiler. Ebu Bekir er-Râzî "Ahkâm-ı Kur'ân"ında bunu naklettikten sonra der ki: Şu zamanda Sâbîler isimle bilinenlerde kitap ehli yoktur. Yani Harrân civarında bulunanların, gerekse Vâsit çevresindeki Betailı kısımlarında bulunanların aslında milletleri birdir. Hepsinin de inancının aslı yedi yıldızı büyülemek ve tapmak, onları ilâh kabul etmektir. Bunlar aslında puta tapıcıdır. Fakat Fûrs'un Irak iklimine üstün geldiği ve Sâbîler hükûmeti (ki Nabat idleri)ni ortadan kaldırdığı zamandan beri bunlar ağıktan putlara tapmaya cesaret edemez oldular. Çünkü Fûrs'ler onları bundan men etmişlerdi. Aynı şekilde Rumlar, Şamlılar ve Cezire'liler Sâbî idleri. Konstantin Hristiyan olunca bunları kılıç ile Hristiyanlığa sevketti. Ve o zamandan itibaren puta tapma battı ve bunlar görünürde Hristiyanların içine karıştırlar, fakat çoğu puta tapıcılığı gizleyerek eski mezheplerinde kaldılar. İslâm dini ortaya çıkınca da hristiyan cümlesinden olarak İslâm zamanına dahil oldular. Müslümanları bunlarla şâ hristiyanları arasını ayırmadılar. Çünkü bunlar putlara taptıklarını gizliyorlar ve asıl inanclarını açıklamıyorlardı. Gerçekte bunlar inanclarını gizlemekte en mahir kimselerdir. Çocuklarının akıllarını esmeye başladığından itibaren dinlerini gizlemeleri hususunda da birçok işleri ve hileleri vardır. İsmâiliyye, mezheb gizlemeyi bunlardan almıştır .Ve davetlerinin en sonu da bunların mezhebine dayanır. Hepsinin aslı "yedi yıldız"ı ilâhlar kabul edip tapmak ve onları isimlerine göre putlar edinmektir. Bu hususta aralarında değişiklik yoktur. Harran bölgesinde bulunanlarla Betailı yöresinde bulunanları arasındaki değişiklik, ancak şerâatlerinden bazı şeylerde dir. Ve bunlarda kitap ehli yoktur.

Ebu Bekir er-Râzî, Mâide süresinde bu izahları verdikten ve ikisi arasında bir müşterek asıl gösterdikten sonra Berâe süresinde de demiştir ki: Sâbîler iki kısımdır. Birisi Kesker ve Betailı yörelerinde bulunanlardır. Bize ulaştığına göre, bunlar din işlerinin pek çoğunda hristiyanlara aykırı olmakla beraber, Hristiyanlıktan bir snıfırlar. Zira hristiyanların Mekûniyye, Arsosıyye, Mârûniyye gibi böyle birçok grupları vardır ki, Nastûniyye, Melkiyye, Yakubıyye adındaki üç mezhebin üçü de onlardan yüz çevirirler ve onları haram kılarlar. Bu mezhep de Yahya b. Zekerıyya'ya ve Şit'e bağlanıyorlar. Allah Teâlâ'nın Şit b. Âdem'e Yahya b. Zekerıyya'ya indirdiği kitaplarıdır diye bazı kitaplara da sahip kılmaya çalışıyorlar. Ve hristiyanlar bunlara Yuhanıasiyye (Senjan hristiyanları, yani Yahyaviyye) adını veriyorlar. Ve işte İmam-ı Âzam'ın kitap ehlinde saydığı, kestiklerinin yenmesini ve kadınlarıyla evlenilmesini muhab gördüğü Sâbîler bu kısımdır. Kendilerine Sâbîler adını veren bir mezhep daha vardır ki, peygamberlerden hiçbirine intisap etmezler. İlâhî kitaplardan hiçbirine sahip kılmaları yoktur. Bunlar kitap ehli değildiler. Ve böyle bir mezhebin kestiklerinin yenmeyeceğinde ve kadınlarının nikâh edilmeyeceğinde ise ihtilaf yoktur.

Her iki âyette Kur'an, Sâbîleri, yahudi ve hristiyanlar gibi müminlere karşı zikretmekle, bunların da mümin olmadıklarına işaret etmiştir. Fakat Kitap ehli olup olmadıklarına gelince: Kitap ehli sayıkında anılmış olmalarına ve yahudi ile hristiyanlar arasında deveran ettirilmelerine göre kitap ehli değilde de mecûsi gibi ve hatta onları da içine alabilecek bir şekilde -şöyle böyle ikisi ortası- bir kitap ehli şüpheşinde bulunduklarında bir imâ (işaret) yapmış olmakla beraber "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi." (En'âm, 6/156) âyetinin gösterdiği üzere Kur'an'da müslümanlardan önce kitap ehli denilşi yahudi ve hristiyanlara mahsus olduğundan ve her iki âyetten "Sâbiün" ve "Sâbiün", yahudi ve hristiyanlardan ayrı olarak zikredilmiş bulunduğundan, âyetlerin zahir (görünüşi) bunların kitap ehli olmadığını göstermektedir. Âlimlerin anılan görüşü ayrınlığı da gerçekte bu adı taşıyanlar içinde yahudi veya hristiyanlardan sayılanlar bulunup bulunmadığını tayin ve tetkik etme meselesinden doğmuştur.

Şunu hatırlatmaya ihtiyaç yoktur ki, Nasara (Hristiyan) ismi bütün hristiyan fırkalarını içine almış olduğundan hristiyanlarını, Yuhanıasiyye, (Senjan hristiyanları) dedikleri Sâbiün grubu hristiyanlardan sayılan bir mezhep olunca, elbet bunlar da hristiyan ismi altında dahildir. Ve şu halde yahudi ve hristiyanlardan başka zikredilen Sâbiün'in bunlardan başka olan Sâbiün'a sarfedilmiş olması gerekir. Buna göre Kasimireski madem bunların tutucu hristiyanlar olduğunu kabul etmiş ve hatırlatmıştır. O halde bu hatırlatmayı yaparken bunları her iki âyetle Hristiyan adı altında düşünmek ve Nesara denildikten sonra Sâbeit denilmesinin mânâsı kalmayacağını düşünmek ve Nesara'dan sonra zikredilen Sâbiün'e de Sâbiün gibi "sabeen" diye terceme etmek ve Frenkleri şüpheye düşürmemek gerekirdi. Frenklerin de bu açık hatıyı anlamaları ve bundan dolayı İslâm müctehidlerine insanlık dışı bir hisle dil uzatmamaları lazım gelirdi. Ve açıkladığı üzere Sâbie'ye karşılık ruhâniyet ve cismaniyetin birleşmesi noktasında

yürüyen ve bu şekilde insanı kıymeti, insana ait fitrati Allah'dan sonra her şeyin üstünde yükselmesi ve olunulmasını mümkün gören Hanifliğin en yüksek, en olgun görünüşü olan İslâm dinini hak ve insanlık adına bütün insanlara tavsiye edecek yerde politik gayelerle onun aleyhinde söz söylememek gerekirdi.

Özet olarak hakikat şudur ki: Müslüman, yahudi, hristiyan ve sâbiî, bu dört sınıf içinde ve hatta bunların dışında her kim gerek devam ve sebat, gerek bundan böyle tevbe ve iyilik ile "kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse" şartını haiz ve bu vafsa ciddi olarak ve tam mânâsıyla sahip olursa, bunlara korku ve tüzün yoktur. Her lekeden, noksandan uzak bir gerçek kurtuluş kesindir. Ve bu şekilde ilâhî rahmet yolu herkeşe açıktır.

Şüpheski yok ki Allah'a iman, Allah'dan gelen her hakkı tanıyıp kabul ve tasdik etmektir. Bunun gereği olan ahirete iman ise gelecekte muhakkak bir sorumluluk gününün geleceğini ve her amelin iyi veya kötü cezasının verileceğini itiraf ve tasdik etmektir. Bu imana yaraşan amel de yaşadığı zamana kadar Allah'dan gelmiş olan emir ve yasakları hakkıyla yerine getirip, gereğince güzel ve faydalı işler yapmak, kötülükten kaçıp iyiliklere koşmaktır. Ve işte böyle olanların o sorumluluk günü her çeşit korku ve elemenden kurtulacakları, esenlik ve hakiki saadete erecekleri muhakkaktır. Bu kanun her zaman için haktır. Dün de hak, bugün de hak, yarı da haktır. Hem herkes ve her toplum için de haktır. Müslüman içinde hak, yahudi için de hak, hristiyanlar için de hak, hatta sâbiîler için bile haktır. Evvel ve âhir (önce ve sonra) hiçbir din, hiçbir şeriat, tasavvur olunamaz ki bunu bir yol olarak kabul etmesin ve bunun tersini iddia edebilsin. yahudi ve hristiyanların bu hak kanuna ilerden beri ne derece uygun olduklarına ve olabileceklerine gelinece:

70- Kasem olsun ki biz bu iman esası üzere İsrailoğullarından söz aldık ve onlara birçok peygamberler gönderdik. Fakat onlara nefislerinin hoşlanmayacağı bir hak emir ile her ne zaman bir peygamber geldiyse, o gelen peygamberlerden bir kısmını -verdikleri iman sözleşmesine rağmen- yalanladılar. Bir kısmını da öldürüyorlardı. Verdikleri söz gereğince Allah'a iman edip, güzel amel şöyle dursun, tersine Allah'ın gönderdiği peygamberleri yalanlayıp ve hatta öldürüyorlardı.

71- Ve bu yalanlama veya öldürmede bir fitne yani kendileri için bir bela ve musibet olmayacağını zannettiler. Yahut Ebu Amr, Hamze, Kisâî, Yakub, Halefû'l-Âşir kirâetlerinde ref ile okunduguna göre: "Ve zannettiler ki kesinlikle bir fitne olmaz". Eğer bunların ahirete, sorumluluğa imanlan olsaydı böyle zannetmeyeceklerdi. Halbuki böyle zannettiler de kör ve sağır oldular. Hak delilleri görmez, hak sözü işitmez oldular. Sonra Allah kendilerine tevbe nasip etti, tevbe ettiler. Allah da kabul etti.. Sonra yine kör, sağır oldular, fakat hepsi değil içlerinden birçoku böyle oldular ve öyle yaptılar. Şu halde geçmişte bunların çoğunun "kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse" âyetinin delaletinde dahil olmadıkları muhakkak. Allah ise sadece geçmişteki işlediklerini değil, bundan böyle ne yapacaklarını da bilir. Ve amellerine göre cezalandırıp verecektir. Bunun için "(Ey Muhammed) Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlık ve inkârını artıracaktır. Sen o kâfirler toplumu için üzülmeye" (Mâide, 5/68) buyumuştur.

72-Hristiyanlara gelince, Mesih kendisi: "Ey İsrailoğulları, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz, ancak onu ibadete layık tanıyınız. Zira her kim Allah'a ortak koşarsa Allah onu cennetinden mahrum eder, sığınağı ateş olur, zalimlere yardımcıları da yoktur" demiş olduğu halde: "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibaret"ti" diyenler, kasem olsun ki muhakkak kâfir oldular. Yukarda bu iddianın hadd-i zatında küfür olduğu gösterilmiş idi. Burada ise özellikle Hz. İsa'ya iman ve onu büyükleme adına söylenmiş olan bu sözün onu yalanlamak ve davetine karşı çıkmak olduğu da anlatılmıştır. hristiyanların ellerindeki İnciller'de bile Hz. Mesih'in bu sözü zikredilmiştir. "Ey Mamûdiyye oğulları toplumu, yahut ey gençler toplumu, bizimle kalınız, babama ve babanıza, ilâhım ve ilâhınıza, kurtarıcım ve kurtarıncıma...". (Âl-i İmran, 3/45. âyetin tefsirine bkz.)

73-Evet; Vâhid, yani vâhdâniyet (birlik) ile sıfatlanmış ve ortaklığı kabulenden uzak bir ilâhtan başka hakikatte ibadete layık olabilecek hiçbir ilâh, hiçbir mabud (ibadet edilen) mevcut olmadığı halde üç ilâh varsaydı da, "Allah için üçüncüsüdür" diyenler, kasem olsun ki muhakkak küfrettiler. Bir hayli tefsirci yani "üç ilâhın biri" demek olduğunu söylemişler ve bazıları özellikle "üçüncü" mânâsına tertip kastedilmediğini de açıklamışlardır. Çünkü Arap dilinde "sâni, sâlis, râbi diye ism-i fail vezninde olan adet isimleri, bir sayı ismi, bir de şibh-i fill (fillimsi) olan ism-i fâil olmak üzere kullanılır. İsm-i fail olunca, sâni vâhid, sâlisü isneyn, râbiu selâse.. gibi bir derece aşığına muzaf kılınarak onun dışındaki dereceyi gösterir ki, değiştirme ifade eder." Bir i ikiliyen, ikiyi üçleyen, üçü dörtleyen" demek olur. Diğerinde ise yalnız kendi halî kastedilir. gibi ayrı sayıya muzaf kılınır ve "üçün biri demek olur" diye Nahv kitaplarında açıklanmıştır. Şu halde: "Allah, sâlisü selâsedir" diyenler: "İlâh üçtür. Fakat Allah birdir, bu üçün birdir" demiş oluyorlar. Bu takdirde ekânîm-i selâse (üç asıllar) adıyla baba, Rûhul'-Kudûs, oğul yahut bazı görüşe göre, baba, ana, oğul diye üç ilâh sayan hristiyanları, Allah dedikleri zaman bu üç arasında hiçbir tertip itibar etmiyerek kapalı bir şekilde genelde birini kastederdiler demek olur. Bu ise Rûhul'-Kudûs ve oğula da muhtemel olmakla beraber, daha çok "baba"da akla gelen bir fikir zannedilir. Ve bu şekilde (üçün biri) diyenler "Muhakkak Allah, Meryem oğlu Mesih'dir" diyenlerden başkası olması gerekir. Bunun içindir ki önceki âyet Yâkûbiyye, bu da Melkânî ve Nestûriyye kısımları hakkında olduğunu söylemişlerdir. Hakikatte küfür olması için (üçün biri) demek de yeterlidir. Ve hristiyanlardan hikaye olmayan ilâhî sözü de özellikle bu noktaya işaret eder. Sonra hristiyanların "üç asıl"da eşitlik iddiasına da uygundur. Fakat biz, "sâlisü selâse" deyiminin, "ehadü selâse" deyimine mutlaka mürâdif (anlamdaş) olduğunu kabul edemeyeceğiz. "Sâlisü selâse", üçün içinde üçüncü derecede bulunan bir mânâsına "ehadü selâse" demektir ki ehastr. Bunda da herhalde derece muteberdir. Şu kadar ki bu derece sabit olmak şart olmayıp itibârî (saymaya) de olabilir. Birinci herhangi birisinden itibar edilebilirse, üçüncü yine ikinciden sonra gelir. "Sâlisü selâse" diyen, yalnızca "üçün biri" dememiş, "üçün üçüncüsü" demıştır. Gerçi sabit bir tertip kastedilmediğine göre bu üçüncü, her birini ihtimaline alabilirse de üçüncü üçüncüdür. Şu halde "ehadü selâse" (üçün biri) denilmezse de, "sâlisü selâse" (üçün üçüncüsü) denilmesii her halde dikkat çekicidir. Ve doğrusu bu görüş, "selâs (üçlemey)i kabullenen bütün hristiyan fırkalarının inancındır. Burada hristiyanların üçlemesinin bütün mahiyeti yer almıştır: Sâlisü selâse: Bu bize gösteriyor ki hristiyanlar üçleme (selâs) ile "Allah üçtür" demiyor, "ilâh üçtür" diyor ve Allah'ı bu üçün üçüncüsü sayıyor. Yani üç ilâhın üçünü de saymadan "Allah" demiş olmuyorum. Onun nazannda cevher ve ülühiyetin tabiatı bildirir, fakat şahıs üçtür. Ekânîm-i selâse (üç esas)nin her biri bir ilâhtır. Baba ilâh, Rûhul'-Kudûs ilâh, oğul ilâhtır. Ve bu cihetle üçü eşittir. Bununla birlikte hiç bir tertip de yok değildir. Aralarında itibarı de olsa bir tertip vardır. Daha doğrusu baba, oğul kelimeleri, hadd-i zatında birer dereceye işaret eder ve bir tabii tertibi de gösterirler. Gerçi herhangi birinden saymaya başlanabilir. Fakat genellikle babadan başlanır. Nitekim ilk İznik konsilinin inancında Yesu Mesih hakkında, "babasının cevherinden, hak ilâhtan bir hak ilâh olan tek oğul" denilimiş olması, tabii bir tertibin ifadesidir. Tek başına düşünülen baba bir ilâh, Ruhul'-Kudûs bir ilâh, oğul bir ilâh sayılır. Ancak üçü birden düşünüldükleri mertebededir ki Allah denilmiş olur. Bununla üç basit (yalın), bir de mürekkeb (bilesik) olmak üzere dört ilâh farzettikleri de sanılamamalıdır. Zira üçün herhalde üçüncüsü olan birinde birleştiği tasavvur ederler ki "râbiu selâle" (dördü üçleyen) demezler de "sâlisü selâse" (üçün üçüncüsü) derler. Nitekim bir, iki, üç diye sayıldığı zaman bir birinci, iki ikinci, üç üçüncüdür ve aynı zamanda bir sayıdır ki birle iki bundan birleşmiştir. Bu üçüncü sayı, ikiyi üçleyen bir değildir. Birinci olan bir, ikinci olan ve bir sayı teşkil eden iki de değildir, hepsidir. Ve aynı zamanda üçüncüdür. Yoksa bir, iki, üçün toplamı olan altı sayısı gibi dördüncü bir sayı değildir. İşte hristiyanların üçleme inancı da hem üç hem birdir. Ve bu, bir râbiu selâse (dördü üçleyen) değil, sâlisü selâse

(üçün üçüncüsü)dir. Üç ilâhı, üçüncüsü olan birinde birleştirirler. Bu üçüncüden maksadın "oğul" olduğu da ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Fakat genelde bunu, açıklamıyor görünürler de râbiu selâse (üçün dördüncüsü) demezler, "üçün üçüncüsü" derler; fakat üçü sayıp birleştirmeden kelimenin oğulda cesetlendiğine itibar etmeden "evvel = bir Allah" demiş olmazlar. Şu halde bunlara göre "baba" bazı deyme göre "vücüd" hadd-i zatında bir ilâhtır. Fakat Allah değil, Allah'ın babasıdır. Aynı şekilde Rûhul'-Kudûs ve bazı deyme göre hayat, hadd-i zatında bir ilâhtır. Fakat Allah değil, Allah'ın kelimesi veya ruhudur. Aynı şekilde "oğul" veya "kelime" ve bazı deyme göre ilim de kendi zatında bir ilâhtır. Ve babasının cevherinden, ruhundan oğludur. Babadan ve ruhtan ayrı gibi düşünüldüğü derecede henüz Allah değil, Allah'ın oğlu veya kelimedir. Ancak "baba'nın cevheriyle, ruhuyla, kelimesiyle olan oğuldan cesetlendiği düşünüldüğü andadır ki üçü bir Mesih olmuş ve Allah düşünülmüş olur. Nitekim İznik konsili, "Bir zaman var idi ki Allah'ın oğlu yoktu." diyenleri kâfir kabul etmişti. Çünkü kanaatlarında oğuldan önce ilâh varsa bile henüz Allah yok idi. Demek ki hristiyanlığın üçlemesi açıktan açığa "Allah üçtür" demek olmadığı gibi mutlak olarak "üçün biri" demek de değildir. "İlâhlar üçtür, Allah ise bunların içinde üçün üçüncüsüdür" demektir. Bu da "Allah, Mesih'tir" demektir. Bunun içindir ki hristiyanlar "İlâh üçtür" dedikleri halde "Allah'dan başka ilâh yoktur" da derler ve bunu "Mesih'den başka ilâh yoktur" demeye eşit tutarlar. "İlâh üçtür" demekle beraber, Mesih'in dışında hiç bir ilâh tanımazlar. Şu halde "üçün üçüncüsü" mânâ bakımından Meryem oğlu İsa'dan eam (daha genel) gibi görünürse de hristiyanların inancında - araştırma gereği- eşittirler. "Allah, üçün üçüncüsüdür" demek "Muhakkak Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" demenin diğer bir ifadesidir. Bunu iyi düşünöbilmek için "ilâh" kelimesi ile "Allah" kelimesinin mânâlarındaki mazmûn ve şümûl (içerği)ü iyi gözetmek gerekir. Fâtîha süresinde açıkladığımız üzere cins isim olduğundan, mânâsına göre, fazla sayıda sayılabilir. Fakat (Allah) özel isim olduğundan ancak tek olarak düşünülebilir. (Allah), hadd-i zatında, hakkıyla mabud (ibadet olunan) ve kendinden üstünü tasavvur edilemeyen (tek ekmele= eksiksiz)dir. Ve şu halde gerçekte ilâh odur. Fakat "ilâh" ve "mabud" kelimesi izafî (değişken) olarak da düşünülür. Ve bunun için Allah'tan başkasına da söylenir. Ve herhangi bir kimsenin en çok saygı duyduğu, kulluk arzusu duyduğu ne ise o onun ilâhidir. Fakat, bu batıl ve geçici de olabilir. O zaman ona, "onun ilâhı" denilir de "Allah'ı" denemez. Hatta izafetle, (tamlamayla) "Felanın Allah'ı" demek dil bakımından bile caiz değildir. Allah muzaf (tamlanan) olmaz, muzafın ileyhi (tamlayan) olur. "Benim Allah'ım" demek, "benim ilâhım" demek olabilir. Allah ismini bilmeyen veya anlamayan, kullanmayan ve ancak "Mabud, Rab, Tann, Diyô, İlâh.." gibi, ilâh mânâsına olan cins ismi kelimeleri kullanan dillerle bu farkı anlatılabilecek mümkün değildir. Mesela Fransızca "Diyô üçtür, Diyô birdir" denilmekle bu mânâ ifade edilemez. Bu noktada hristiyanlar, "Allah" ismi yerine, Meryem'in oğlu İsa'nın lakabı olan "Mesih" vasfını, "ehad-i ekmele" (eksiksiz tek) in bir ifadesi olmak üzere almışlardır. Bunun için kanaatlarında "ilâh üçtür, fakat Mesih birdir." Her biri bir ilâh farzedilen ekânîm-i selâse (üç esas)de Yesu yalnız oğludur. Fakat (Yesu' Mesih) hepsidir. Baba ve kelime ve oğul kendi zatlarında farklı oldukları halde (Yesu' Mesih) de birbirlerini tasdik ederler ve "tek kusursuz= en mükemmel tek" bu sayılır. Bundan dolayıdır ki hristiyanlar, Yesu Mesih'ten önce âlemlerin kelime ile yaratılmış olduğunu ve her şeyin yaratıcı ve sahibi bir "baba ilâh" bulunduğunu kabul etmekle beraber, henüz âlemlerin sağlam olmayıp, bu sağlamlığın cesetlenmesi "kelime" üzerine Yesu-i Mesih eliyle meydana geldiğini ilk İznik konsilinden beri inançlarının başına yazmışlardır. Demek ki bunlara göre "üçlü esas", birinci ve ikincisiyle değil, üçüncüsüyle en mükemmeldir. Üçünün oluşturduğu tek ilâh ve en mükemmel, tek baba değil, Ruhul'-Kudûs değil, hepsi olan Yesu-i Mesih'tir, üçün üçüncüsüdür. Buna göre bunların nazanında bir olan Allah mutlak üçün biri değil, üçün üçüncüsüdür, kelimenin cesetlendiği Mesih'tir.

"Muhakkak Allah için üçüncüsüdür" demek, hem selâse (üç) kelimesi, hem de sâlis (üçüncü) kelimesi itibarıyla olmak üzere iki yönden küfürdür. Birisi gerçekten bir ilâhtan başka ilâh olmadığı halde, üç ilâh farzetmek ve bunların her birine "hak ilâh" demektir ki katkısız şîrktir. Birin hakkı olan ilâhlığı onunla beraber ikiye daha vermek, yalandır, zulümdür. Allah'ın hakkını inkârdir. "Allah üç" demek gibi bir çelişkidir. Birisi de bu şîrk ve çoğalma içinde yalan bir tevhid davasıyla Allah'ı bu için üçüncüsünü farzetmek, Allah'tan başkasına Allah demektir ki, bu da Allah'ı ve Allah'ın önceliğini inkâr etmektir. Halbuki Allah Teâlâ "yok" demekle yok olmayacağı ve yalan inanç ile hak ve hakikat değişmeyeceği için, bu da hadd-i zatında diğer bir şîrktir. Ve gerçekte hristiyanlığın üçlemesinin böyle bir şîrk, bir i tevhid görünen iki yüzü vardır ki, hakikatte ikisi de şîrktir. Ve bu şîrk aslında Allah'ın önceliğini inkâr etmeyen ve bununla birlikte ağıktan şîrk iddia eden açık müşriklarin şîrkinden daha ileri gitmiş olmakla beraber, onların kadar açık değil kaçamaklıdır. Gerçeği ise her şüpheден uzak olarak kesin bilgi ile söylemek gerektiğinden bu hristiyanların müşriklığı şüpheli olursa da, bu Teslis (üçleme) davası ile kâfir olduklarında asla şüphe yoktur. Ve işte Allah Teâlâ:

"Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa tek ilâhtan başka ilâh yoktur..." âyetiyle teslis inancında olan bütün hristiyanların iddia ettikleri üçlemenin bütün iyüzünü "üçün üçüncüsü" diye iki kelimele özetlemek her iki yönden küfürdürü yemin ve tekit ile açıklamıştır. Gerçi Allah Teâlâ bunlara Hz. İsa'ya dost olmadıklarını tamamen anlatmak üzere böyle diyenlerin hristiyanlar olduklarını zikretmemiştir. Fakat "üçün üçüncüsüdür" diyenler deyiminin de ekânîm-i selâse (üç esas)ye kâni olan hristiyan mezheplerinin hepsini içine aldığı açıktır. Bunda yalnız "Melkânî" denilen Katolik ve Ortodokslarla Nastûrliler değil, Yâkûbîler, diğer deyimle Monofizitler de dahildirler. Hatta bir zamanlar mevcut olan, sonradan tamamen kaybolmuş olan ve "üç esas"ı baba, ana, oğul diye sayan Berberâniler de dahildirler. Yukarda da açıklandığı üzere "Muhakkak Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" diyenler de Yâkûbiyyeye tahsis edilmiş değildir. Gerçek sonuç (üçün üçüncüsü) demek de "o, Meryem'in oğlu Mesih'tir" demenin diğer bir deyimidir. Bu iki deyim, bir i tevhid şeklinde şîrk, bir i de şîrk içinde tevhid iddia eden hristiyan üçlemelerinin her iki şekilde iyüzünü ve küfür olduğunu söylemektedir. Şu halde bunlar da hak dinin birinci esasları olan "Allah'a iman eden" şartına haiz değillerdir.

74- Ve eğer bu söyledikleri sözlerden vazgeçmezler, vazgeçip şîrk şüpheinden uzak bir tevhid ile Allah'a iman etmezlerse içlerinden böyle kâfir kâlanlara elbette ve elbette elîm (acıklı) bir azap dokunacaktır. Bunlar bundan böyle bu inkârlardan vazgeçip Allah'a tevbe ve istiğfar etmezler mi? Halbuki Allah gafûr, rahîmidir, tevbe ve istiğfar ederlerse affeder ve kendilerini lutf ve rahmetiyle mesut eder. Anlaşıyor ki, hristiyanlar, yahudiler kadar inkarcı değildirdir. İçlerinde tevbe ve istiğfar ile imana gelmek kabiliyetinde bulunanlar onlardan çoktur. Hakikaten bir sayfa sonra bu cüzün sonu ile yedinci cüzün başında bu mânâ açıklanacaktır. Bunun için bunlar, tevbe ve istiğfarla tesdik edildikten sonra, delilî yolda hakkı araştırmakla aydınlatılmaları için buyruluyor ki:

75- Meryem'in oğlu Mesih başka bir şey değil, ancak bir Resul (peygamber) dır. İlâh değil, ancak Allah'ın delil ve ferman ile gönderdiği bir elçi, bir tebliği, bir peygamberdir. Hem ilk olarak gelmiş bir peygamber de değil, ondan önce bir çok peygamberler gelip geçmiş ki Allah Teâlâ Mesih'e verdiği delillerine ve seçkin özelliklerine benzerlerini daha önce onlara vermiş ve onlar bu özellikleri ve farklı delilleri ile ancak peygamberlikleri isbat etmişler ve sonra da geldikleri gibi durmayıp geçmiş gitmişlerdir. Mesela Allah Mesih'in eliyle ölüye can verdiyse ondan önce Musa'nın elinde asya'a can vermiş ve onu koşan bir ejderhayapmıştı ki, bu daha şaşırtıcıdır. Allah Mesih'i babasız yaratmış ise, daha önce Âdem'i babasız ve anasız yarattı ki, bu daha gariptir.

İşte Meryem'in oğlu İsa, geçmişte kendisinin olgunluğuna iştirak etmiş bu kadar denklere ve benzerleri geçen ve onlar gibi gelip geçeceği açık bulunan bir peygamber. Anası da siddika (doğru), yani doğruluk ve sadakatten ayrılmayan, Allah'ı ve peygamberlerini tasdik eden diğer kadınlar gibi özünde, sözünde, işinde gayet doğru bir kadındır. Bundan başka ana oğul ikisi de yemek yerlerdi. Kendi nefislerinde yokluk, eksiklik içinde kalır, dışardan gıda almaya muhtaç olurlar. Nefes alıp vermek, dolup

boşalmak ihtiyacından kurtulamazlardı ki, hayvanların mahkum olduğu bir ihtiyaç ve zarurettr. Herhangi bir ihtiyaç ile muhtaç olanlara ilâh demek ise "muhtaç değil" demektir, yalandır, çelişkidir. Şu halde sadece yemek yediklerinden belli ki, ne Mesh ilâhtır, ne de anası. Görülüyor ki burada ilâh olmanın bir gerektiricisi, bir de muhalifi bakımından çok açık iki delil gösterilmiştir ki, hem istintâci (sonuç almaya ait), hem istikrâî (bilgi edinmeye dair) özellikleri taşımaktadır:

Birinci olarak: İlâh olmayı gerektiren kemâl açısından bakıldığı zaman Mesih'in ve anasının çok yüksek kemâlleri, ortaklığı kabul eden ve hatta bizzat emsal (eş ve örnek)leri ve benzerleri geçmiş bulunan bir kemâldir. Böyle bir kemâl ise benzersiz bir kemâl gerektiren ilâhlık hakkını gerektirmez. Ancak örneklerinin ve benzerlerinin hükümünü bağışlar ki, o da Mesih hakkında peygamberlik, anası hakkında sabâbiliktir. Diğer taraftan ilâhlığa uymayan noksanlar açısından bakıldığı zaman Mesih'in ve anasının kemâlleri, gelip geçici imkanı ve son bulmayı inkâr değil, geçmiş örnekleriyle onu teyit ve ispat eden ve bundan dolayı bir noksan ile beraber bulunan bir kemâldir. Bu ise, varlığı vacib ve bâkî olan Allah'a uygun ilâhlık hakkına aykındır.

İkinci olarak: Geçmişteki peygamberler geçmişmiş, Mesih ilk peygamber ve anası ilk Siddîka (doğru kadın) olmuş olsaydı, hakkıyla ilâh anlamını idrak eden her akıl sahibi Mesih'i ve anasını kendi şahıslarıyla düşündür ve ilâh olamayacaklarını kesin olarak anlardı. Çünkü anası da, oğlu da yiyorlar, içiyorlar, bütün hayvanlarda bulunan bir ihtiyaçtan uzak kalamıyorlardı. Ve elbette bunun gereklerinden olan dışarı çıkarmaya da mecbur buluyorlardı. Şu halde başka bir delil aramaya lüzum kalmadan her selim akıl kaçınılmaz bir şekilde onlar ki, diğer kemâllerine rağmen böyle bir beşerî ve hayvanî ihtiyaç ile bizzat muhtaç olan herhangi bir varlık hak ilâh olamaz. Çünkü hak ilâh, hadd-i zatında her türlü ümit ve korkuya merci, her kemâle bütün kemâliyle sahip, her türlü ihtiyaç ve noksandan uzak, mutlak gani, mutlak kendisine muhtaç olunan varlık demektir.

Ey Muhammed bak, biz onlara hak âyetleri ve delilleri nasıl, ne güzel, ne açık beyan ediyorum sonra da bak onlar nasıl veya nereden çevriliyorlar. Bu açık gerçeklerden ne fena sapıyorlar da asil ve esası yok batıl sevdalar peşinde dolaşınıyorlar. Hemzenin fethiyle kalb ve sarf, yani döndürüp çevirmek demektir.

Ey Muhammed!

Meâlî şerifi:

76- De ki: "Allah'ı bırakıp da size ne zarar, ne de fayda vermeye gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsanız? Oysa Allah iştendir, bilendir".

76-Yukardaki ayette bulunan istidlâl (delil ile sonuç çıkarma)ler, "ortak ve benzeri bulunan ilâh olamaz, gelip geçici olması mümkün olan ilâh olamaz, muhtaç olan ilâh olamaz" diye birer kübrâ (büyük önerme)y'a bağlı bulunuyordu ki, bu büyük önergeler "hak ilâh" anlamının kendi içinde bulunan ve matematiğe ait hükümler gibi mücerred (soyut) bir tahlil (analiz) ile belli, ilk tahlilli hükümler oldukları için dürülmüşlerdi. Ve gösterildiği şekilde mantıkî anlatımının özetleri şu oluyordu:

1- Mesih ve anası ortağı ve benzeri bulunan kimselerdir "küçük önerme", belli ki ortağı ve benzeri bulunanlar ilâh olamazlar "büyük önerme". Şu halde ne Mesih ne anası ilâh olamazlar.

2- Mesih ve anası, benzerleri delaletiyle gelip geçici olmaları mümkündür. Belli ki gelip geçici olması mümkün olanlar ilâh olamazlar. Şu halde, ne Mesih ne anası ilâh olamazlar.

3- Mesih ve anası yemek yer birer muhtaç idiler. Belli ki muhtaç olan ilâh olamaz. Şu halde ne Mesih, ne anası ilâh olamazlar.

İşte bu âyet ilk önce mabudun en açık bir özelliğini göstermek, "aciz olan mabud olamaz" diye bir genel kazyıye (önerme-hüküm) ile o üç büyük önermeye açık bir uyuma yapmış ve onları apaçıklıklarını idrak edemeyenlere olanlara daha genel ve daha açık bir büyük önerme (kübrâ) ile hakikati açıklaymıştır. Yani ortağı ve benzeri bulunan herhangi bir şey onun özelliğine sahip olamayacağından gerçekte bir acizdir. Aynı şekilde gelip geçici olması mümkün olan, gerçekte bir acizdir; muhtaç olan hadd-i zatında bir acizdir. Aciz olan ise mabud olamaz. Çünkü mabud hiç bir şekilde acizliği ve noksan mümkün olmayan ve düşünülmeyen her şeye güç yeten ve mutlak en büyük demektir. Bir de "yemek yerlerdi" buyurulmasına karşı sâbiller ve putperestler tarafından, "O halde yemek içmek ihtiyacı bulunmayan meleklerle ve cansız heykellere tapmak akla uygun olacaktır." diye bir kuruntu ortaya atabilirler. Bu yönden de bu âyet, bu kuruntu ve muğalâta (yanıltmaca)nın da kökünü kesmek için meselenin acizlik ve kudret, menfaat ve zarar meselesi olduğunu ve bu mânânın esas itibarıyla hepsinde eşit bulunduğunu anlatmış ve bununla beraber Sâbîlliğin ve putlara tapmanın daha düşük bir durumda olduğunu da anlatarak, onlara taş atmak (tarîz) ve hristiyanları korkutmak ilâhî demıştır ki: "Ey hristiyanlar siz, sâbiller ve puta tapanlar gibi, Allah'ı bırakıp da O'na karşı ne zarar, ne fayda hiçbir şey yapamayacak olan acizlere mabud der, ibadet mi edersiniz? Halbuki Allah size her menfaat ve zararı yapmaya gücü yettiği gibi iştien ve bilendir de. Gizli, açık her sözü işiti. Ağaktaki filler şöyle dursun, kalplerdeki inançları, niyetleri bile bilir. Bu yüksek kudret karşısında Allah'a ortak koşmanın, o acizlere mabud demenin, ibadet etmenin ne büyük inkâr, ne kadar tehlikeli olduğunu düşünmez misiniz? İşte sizin Mesih'e ilâh ve mabud demenizin bundan hiçbir farkı yoktur. Çünkü Mesih, her ne zarar, her ne menfaat yapabilirse kendi zatından malik olarak değil, Allah'ın ihsan etmesi ve vermesiyle yapabilir. Sonra ne Allah'ın verebileceği belalar ve musibetler kadar zarara, ne de Allah'ın ihsan edebileceği sıhat ve genişlik, hayır ve saadet kadar menfaate hiçbir zaman sahip olamaz. Çünkü Allah bizzat zengin, bizzat güçlüdür. Mesih ise bizzat fakir, bizzat güçsüzdür. Her neye sahip ise hepsi Allah'tan ve Allah'ındır. Allah'ın karşısında Mesih bir lokmaya muhtaç, mabud âcizdir. Mesih'in karşısında Allah, her şeyi veren mutlak güçlüdür. Allah'ın bütün kemali kendinden, Mesih'in ise nesi varsa Allah'dan. Bu böyle iken Allah'ın kemalini Mesih'e, Mesih'in aczini Allah'a isnat edip de Allah yerine Mesih'e ibadet etmek ne cüret, ne cehalet, ne anlayışsızlıktır? Ne kadar zıddına bir hakkı, doğruyu değiştirmek, ne büyük bir iftira ve beyinsizliktir?

Meâl-i şerifi

77- De ki: "Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere aşırı gitmeyin. Daha önce saptmış, birçoklarını da saptırmış ve böylece doğru yolu kaybetmiş bir kavmin keyiflerine uymayın".

78- İsrailoğulları'ndan küfredenler, Davud ve Meryem'in oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırı gitmeleri yüzündendi.

79- Onlar, yaptıkları kötülüklerden vazgeçmiyorlardı. Yaptıkları şey ne kötü idi.

80- Onlardan birçoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine sunduğu şey ne kadar kötüdür! Allah onlara gazabetmiştir. Onlar ebedi olarak azap içinde kalacaklardır.

81- Eğer onlar, Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen Kur'an'a inanmış olsalardı, kâfirleri dost tutmazlardı. Fakat onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.

77-Ey Muhammed de ki: Ey kitap ehli ve özellikle ey hristiyanlar, dininizde haksız yere gûlûv etmeyin (aşın gitmeyiniz). Gûlûv, esasında oku ileriye atmaktr. Bundan, herhangi bir şeyin kadını ve menziline geçmek ve sınıırı aşu ileriye gitmek mânâsında genişçe kullanılmıştır. Buradan anlaşılıyor ki dinin sınırı haktır. Ve kitap ehlinin bulundukları yerde hak da vardır, batıl da. Aynı şekilde dinde aşınlık iki çeşittir: Birisi haklı gûlûv, diğeri haksız gûlûvdür. Haklı aşınlık, dinin hakikatlerini inceden inceye araştırmak ve inceliklerini arayıp taramak ve tetkik etmek, delillerini ve burhanlarını elde etmek suretiyle hükümlerini tam bir dikkatle tatbik etmekteir ki, buna selabet, ittika, vera, ictihad, mücâhede, gayret ve dinî hamiyet de denilir. Âyet bunu yasaklamamış belki desteklemiştir. Hak olan hususlarda ne kadar ileri gidilse ifrat (aşın) ve taassub

(tutuculuk) sayılmaz. Diğeri ise batıl ve haksız olan gûlûvdür ki, bu delillere göz yumup, şüpheler arkasına düşerek ifrat (aşın) veya tefrit (tersine aşın) ile hakkın hududunu geçmek ve açık olan hakkı teslim etmeyip tersini benimsemektir ki, buna da taassub (tutuculuk) ve bilgisizliği koruma denilir. Âyet, "haksız yere" diye işte bu çeşit aşınlığı yasaklamıştır. Yani dinde hedefimiz daima hak olsun, kör bir taklit, kuru bir tutuculuk ile ifrat veya tefrite sapıp hakkın sınırını geçmeyizin. Haksızlık yapmayınız, haksız şeylerde ısrar etmeyiniz. Ey hristiyanlar, siz Mesih'in hak olan peygamberliğini ileri geçip de onu ilâhlık mertebesine çıkarmayınız. Ey yahudiler, siz de onun peygamberlik ve nebîliğini inkâr etmeyiniz. Kıymet ve değerini düşünüp de Allah'ın lûtfettiği hakkına tecavüz etmeyiniz. Ve bundan önce, yani Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesinden önce dininizden muhakkak saptmış, sapıklığa düşmüş, birçoklarını da saptmış ve sonra Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesi ile gösterilmiş olan doğru yoldan yan çızmış bir kavmin, yani selef (geçmiş)lerinizin arzularına uymayınız. Onları taklit edip arkanızdan gitmeyiniz. Görülüyor ki bu âyette, bunların "sonra bak onlar nereden çevriliyorlar?" yeti delaletince nasıl ve nereden çevrilip hak âyetlerden saptırıldıklarının bir açıklaması vardır:

1- Esasen dinlerinde hakkı, hedef edinmemeleridir.

2- Bu sebeple haksız yere aşırı gitmeleri ve tutuculuk etmeleri,

3- Geçmişlerini körü körüne taklit etmeleri,

4- İnsanı hevâ ve heveslerine, meyillerine uymaları ki, birincisinin de sebebinin teşkil eder. Ve işte iman ile küfrün, hak din ile batıl dinin başlangıç farkı budur. Hak ilâha kulluk, nefsin arzusuna kulluk ki, zamanımızda "hislerine tabi olma" diye söylenir. Demek ki Mesih'e ilâh diyenler, araştırdığında Mesih'e değil, yalnız kendi arzularına kulluk edenlerdir. Buna karşılık Mesih'e saldıranlar da yine kendi isteklerine kulluk edenlerdir. Şu halde Mesih'e ilâh diyen hristiyanlar, yahudilerin zıddına gitmiş görünmekle beraber boş isteklere uymak, hissilik ve tutuculuk arkasında koşmak bakımından yahudilerin yoluna gitmişler ve onlara tâbi olmuşlardır.

78-İşte böyle sapan ve sapıtan kimselerin arzularına uymayınız ve bu seslenişe karşı da haksız aşınlık edip, "bizim geçmişlerimizde böyle kimseler yoktur" demeyiniz. Çünkü İsrailoğulları'ndan küfredenlere hem Davud'un lisanı, hem de Meryem'in oğlu İsa'nın lisanı ile lanet edildi. Tefsircilerin çoğunluğu demişlerdir ki, Davud'un lisanı ile lanet sebt ashabına (yahudilere), İsa'nın dili ile lanet mâide ashâbına (hristiyanlara) olunmuştu. Eyle ahalisi cumaresi günü zulmettikleri zaman Davud Aleyhisselam onlara lanet etmiş, maymunlara dönmüşler (Arâf sûresine bkz.), sofra ashabı da bu sûrenin sonuna doğru geleceği üzere "maide" (sofra)nin immesinden ve ondan faydalandıktan sonra nankörlük etmişler, İsa Aleyhisselam da beddua ve lanet etmiş, domuzlara dönmüşler. Bu lanet bu nankörlerin isyan etmeleri ve tecavüz eder olmaları sebebiyle idi.

79-Yani yaptıkları bir kötülükten birbirlerini yasaklamazlardı. Vallahi ne kötü yapıyorlardı. Madem ki lanetinin sebebi, isyanları ve hakka tecavüzü alışkanlık haline getirmeleri idi. Demek oluyor ki, bunlardan sonra isyan, tecavüz ve haksız yere aşınlık edenler de tıpkı onlar gibi Davud ve İsa'nın dilleri ile lanetlenmişlerdir.

80-Ey kendisine hitap edilen! Şimdi din ve iman iddiasında bulunan bu kitap ehlinde birçoğuna görürsün ki, Allah'ın Resulü'ne ve müminlere kinlerinden dolayı, kâfirlerle (yani müşriklerle) pek âlâ dostluk ediyorlar, müşriklerden tarafa oluyorlar, onların dostluğu arkasına düşüyorlar. Vallahi nefisleri kendileri için kıyamet gününe ne kötü şey takdim etti ki şudur: Allah kendilerine kızdı ve ebedî azaptadırlar. Çünkü Allah'a da imanları yok, o Peygamber'e de.

81- Eğer bunlar Allah'a ve o Peygamber'e ve O'na indirilene iman etselerdi, Allah'ın ve Peygamber'in düşmanı olan o kâfirleri dost tutmazlar, yakınları olarak tanımazlardı. Ve fakat bunların çoğu dinden çıkmış fasıklardır. Geçmişte "Allah'a, ahiret gününe inanan ve güzel amel işleyen kimseler" (Mâide, 5/69) olmadıkları gibi, bu gün de değildirler, bundan sonra olmaları da uzaktır. Tersine taşkınlık ve düşmanlıklarını artıracaktırlar. Müminlerden hoşlanmamaları, İslâm dini ile alay etmeleri de bundandır. Bunun için inananları bunların dost bilmemeli ve bunları gibi olmalıdırlar. Allah'ın lufettiği İslâmî imanetini unutmamalı, nankörlük etmemeli, anlaşmalarını bozmamalı, ahitlerini, akidelerini yerine getirmeli, güzel amel yapmalı. "Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler." (Nisâ, 4/135) olmalıdırlar.

Görülüyor ki bu âyetin kavramı, önce bunlarda şartının halen de faydasını açıklıyor ve fasılası (âyet sonu) ile ta yukardaki (Mâide, 5/59) fasılası (âyet sonu)nı tekit ediyor ve o âyeti hatırlatıyor ve oradan daha üst tarafına doğru geri baktıyor. Demek ki burada sûrenin başına kadar gerisin geri bir mûlâhaza daha yapılacak ve tekrar dönülüp sonrasına devam edilecektir. Dikkate şayandır ki yukarda çoğunun fasık olduğu söylendiği halde burada da "kesir" (çok) tabir edilmiş, yani birçoğu denilmiştir. Gerçi "ekser" e de "kesir" denilebilirse de, "onların çoğu" ile "onlardan bir çoğu" yani çoğu ile birçoğu deyimleri arasında fark da vardır. Bu fark bize şu iki mânâdan birini hatırlatır.

1. Demek ki ikinci fisk (günah, isyan) birinciden daha şiddetlidir. Çoğunluğun günahkârlığı, itaatsızlık mânâsına fısktır ki inançsız (itikadsız) olup olmamaktan daha geneldir. Çoğunluğun Kitap ehli olmanın gımasını gerektirmez. Bir çoğunun fıskı (isyanı) ise bütün bütün küfür ve azınlık ile kitap ehli olmanın gıkma ve dinden dönme mânâsına bir fısktır ki değerinden daha şiddetli bir serdir.

2. Her ikisinde fisk aynı mânâyâ olmakla beraber, demek ki İslâm dininin yayılması ve bu Kur'an'a ait seslenişin tesirinin feyzi ile kitap ehlinin çoğunluğunun isyanı azalmış "Fakat onlardan çoğu fasıklar" olarak kalmışlar. Fakat bu çoğunluğun fıskı "Ey Muhammed! Rabbin'den sana indirilen, onlardan çoğunun azınlık ve inkârını artırır." (Mâide, 5/64) âyeti delaletinde keyfiyet itibarıyla eski çoğunluğun fıskından çok fazla, çok şiddetli olmuştur. Gerçekte İslâm dininin yayılması ilk önce bütün kitapları ve dinleri içine alan yeni bir kitap etrafında toplanan salih ve doğru yeni bir ümmet, yeni bir kitap ehli teşkil etmiştir. İkinci olarak, genellikle kitap ehli üzerinde bir düzelme hissi uyandırmış. Üçüncü olarak, kitap ehlinin mümin ve doğru azınlığı İslâm'a girmiş, diğer taraftan fasık çoğunluğu kalmıştır. Sonra bu fasık çoğunluğun birçoğu da müslüman olmamakla beraber az çok bir düzelme uyanışı ile İslâm tabiiyetine girmiş, İslâm'ın zimmeti (koruması)nı kabul etmiş ve bu şekilde eski günahlarının birçoğundan vazgeçmiştir. Bu şekilde fasık (günahkâr) çoğunluk azalmış, fakat buna karşılık birçoğu da hakkı büsbütün unutmuş öfke ve taassub (tutuculuğ)a sanılmış, küfür ve zulmünü artırdıkça artırmış, her kötülüğü desteklemiş, İslâm'a düşmanlıkta müşriklerle beraber olmuş ve hatta daha ileri gitmiş, Davud ve İsa dili ile lanetlenen melunlar derecesine düşmüştür. Şu halde başlangıçta "Muhakkak sizin çoğunuz fasıktır" hitabına layık olan kitap ehli sayı bakımından eski haline göre "Fakat onlardan birçoğu fasıktır" kalmış ve fakat keyfiyet bakımından "Allah kendilerine kızdı ve ebedi olarak azaptadırlar." "Allah katında yeri itibarıyla bundan daha kötü." (Mâide, 5/60) olmuşlardır. Demek ki müslümanları inan sözleşmesine ve iyiliğe gereği gibi uymakta devam ettikçe ve hayır yapmada yavaşmak sûretiyle mücâhedeyle gayret ettikçe kötülük azalacak, âlemin düzelmesi atacak, herkes "onlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir de" sırına kavuşmakla mesut olacaklar. Bunun tersi bir durumda müslümanların hali de kitap ehlinin haline dönecek, fasıklara mahkum olup onların sürüklediği azaba düşeceklerdir.

Bu açıklamalardan ve kötülüğün azalmasından anlaşılıyor ki, kitap ehli içinden önce fasıklann pek çoğuna, sonra da fasıklann çoğuna karşılık olan birer kısım vardır ki haksız aşınlık ve taassubtan sakınır, orta yolu tutar bir mütedil ümmettirler. Bunların bir kısmı fasıklann çoğuna katılmamış, önce ve sonra iman ve iyi hallerini muhafaza etmişler, Musa'ya olduğu gibi İsa'ya, İsa'ya olduğu gibi son peygamber Hz. Muhammed'e de iman etmişlerdir. Bunların hallerinde bir fark varsa önce o Peygamber, o hak ruh gelecek diye iman ederken, gelince de geldi diye iman etmiş ve geçmişte indirilmiş kitaplar ile beraber

edemem diyor" demişler. "Soğuk su içiyor mu?" diye sormuş, "evet" demişler. Buyurmuş ki: "O halde bu adam cahil, Allah Teâlâ'nın ona soğuk sudaki nimetinin palüzünden daha çok olduğunu bilmiyor".

89-Şimdi burada bir müşkil (mesele, problem) vardır. "Akidleri yerine getirin." emri, bütün akid (anlaşma) leri içine alır ve şüphe yok ki, yeminler de bu akidlerde dahil idi. Burada da "Allah'ın size helal kıldığı güzel şeyleri haram saymayın" buyurulmuştur. Şu halde bir kimse her hangi bir sebeple yemin eder ve bu yemin ile bir helali kendine haram etmiş olursa ne yapacak? Zira yemininde dursa "haram saymayın" anlaşmasını bozmuş olacaktı. Yemininde durması yemin akidini yerine getirmemiş olacaktı. İşte bu müşkülü halletmek için buyruluyor ki: Allah, yeminleriniz içinde lağv olan kasem (yemin)lerle sizi sorumlu tutmaz. O, bir akid değildir. Yemin-i lağvın tarif ve tefsiri Bakara süresinde geçmiştir. (Bakara, 2/225) Ve fakat akdetmiş olduğunuz, yani "şöyle yapacağım, böyle yapacağım, yahut şöyle olursa şöyle edeceğim" şeklinde gelecekle ilgili olmak üzere kendinizi bağladığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bunlara "yemin-i mün'akide" (mün'akide yemin) denir. Mesela "Vallahi evlenmiyeceğim, vallahi kanma yaklaşılmayacak, vallahi yann oruç tutacağım, yahut vallahi sigara içmiyeceğim" gibi yeminler mün'akidedirler. Bu gibi yeminler birer akid oldukları için yerine getirilmeleri lazım gelir. Getirilmezse Allah muâheze eder (cezalandırır). Bunlar ise iki türdür. Birisi günah olmayan bir şeye yemindir ki, bunun bozulması asla caiz değildir, büyük günahtır. Diğer günah olan bir şeye yemindir ki, bunda sebat etmek bozmaktan daha güçtür. Ve bunun için ehven-i şerreyn (iki şerden daha hafifi) seçilip "Kim birşeye yemin eder sonra ondan başka daha hayırlısını görürse yemininin keffaretini versin, sonra o daha hayırlı olanı yapsın" hadis-i şerifi delaletince yeminin bozulması tercih edilir ve keffaret (dünycüvce) verilir ki, bu keffarett, hem yeminin bozulmasının bir cezası ve muahезesi, hem de ahirete ait cezadan kurtuluş için bir ibadettir. Bununla beraber keffaretin lüzumu yalnız bu kısma mahsus değildir. Öncekinde de vacibtir. Çünkü bozulması caiz ve daha uygun olan bir yemin akdinin bozulmasından dolayı muahезe demek olan keffarett (ceza) vacib olunca, bozulması asla caiz olmayan yeminin bozulmasından dolayı bu muahезenin öncelikle farz olacağı açıktır. Bu şekilde bütün keffaretlerde hem ceza, hem de ibadet mânâsı vardır. Ve herhangi bir mün'akide yemin bozulduğu zaman da dünyada bir keffarett ile cezalandırılır. Ve bu keffarett ile yukardaki müşkil (problem) halledilir.

Şimdi yemini bozmanın keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin çeşit ve miktarında orta bir şekilde on fakir bir gün doyurmakla. Bu iki şekilde olur: Birisi bir akşam, bir de sabah çağırıp yemek yedirecek kanlılarını doyurmak ki, buna ibâha denilir. Diğer de akşam sabah doyuracak kadar ellere bir şey vermek ki, buna da temlik ismi verilir. İmam-ı Âzam Ebu Hanife'ye göre bunun ölçüsü her fakir için bir fitra (fitre) gibi buğdaydan yarım sâ (sâ = 2.917 kg. hububat ölçüsü), diğerlerinden bir sâ' dir. İmam Şâfi'ye göre bir "müd" (1 müd = 832 gr.) dür. Yeminin keffareti ya böyle on fakiri doyurmak, yahut on fakirin kisveleridir. Kisve, dinen örtülmesi gereken yerleri örtecek bir elbise demektir. Bir rivayete göre de bir "sevb-i câm" (bütün bir takım elbise)dir. Veyahut bir rakabe, bir köle veya cariye insan azad etmek (hürriyetine kavuşturmak)tir. İmam Şâfi, adam öldürme keffaretine kıyas ederek, bunun da mümin olmasını şart kılmış ise de, Hanefi imamları, adam öldürme keffaretinden başkasında, nassın (dini delilin) görünüşüne (zahirine) göre müslüman olmayan köleyi de yeterli görmüşlerdir. Sözü kısası yeminin keffaretinde bu üçten biri vacibdir, tayininde ise mükellef serbesttir. Buna göre her kim bunlardan birini bulamaz, vermeye gücü yetmezse onun keffareti de üç gün oruçtur. İbnü Mes'ud Mushafında olduğundan bu üç günün faslasız (ara vermesizin) birbiri ardınca tutulması da vacibtir. İşte yemin ettığınız zaman yeminlerinizin keffareti budur. Bozulduğu zaman bu keffareti yerine getiriniz. Ve yeminlerinizi muhafaza ediniz. Yani önce her şeye yemin etmeyiniz. İkinci olarak, yemininizin şeklini iyi belleyiniz, ihmal ederek unutmayınız. Üçüncü olarak, günah olmayan ve bir hayrı yasaklamayan yeminlerde gücünüz yettiği kadar sebat ediniz, bozmayınız. Dördüncü olarak, bozduğunuz takdirde keffaretini de vererek yeminin şanını koruyunuz. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ve gelecekte daha beyan edecektir ki, şükrediniz.

Meâl-i Şerifi

90 - Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.

91 - Şeytan, içki ve kumarla sizin aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?

92 - Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Kötülüklerden sakının. Eğer yüz çevirirseniz, biliniz ki, Peygamber'imize düşen sadece apaçık tebliğdir.

93- İman edip salih amel işleyenler, Allah'tan korktukları, imanlarındas sebat ettikleri, salih amel işlemev devam ettikleri, sonra Allah'tan sakındıkları, imanlarındarı ayırmadıkları, yine Allah'tan korktukları ve iyilikte bulundukları müddetçe, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah iyilikte bulunanları sever.

90- Ey iman edenler! Helâl olan güzel şeyleri haram etmediğiniz gibi, haram olan pisliklerden de iyi sakının. Bu cümleden olarak muhakkak ki hamr, yani sarhoş edici şeyler ve meysir, yani piyango ve kumar (Bakara Süresi 2/219. âyetin tefsirine bkz.) ensâb yani tapılmak için dikilmiş taş vesâir putlar, kumar ve piyango kalemleri, okları, zarları, bütün bunlar başka bir şey değil, ancak birer ricstir, aklınızın tiksineceği, içreneceği pis, murdar bir şeydir, şeytanın işlerindendir. Şeytanın işi, şeytanın teşvikidir. O halde bu pislikten çekininiz, uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz.

Bu âyet, müşkirât (sarhoş edici şeyler)in yasaklanması ve haram edilmesi hakkında üçüncü ve son olarak nazil olan âyettir ki birincisi Nisâ Süresindeki "Sarhoş olduğunuz zaman namaza yaklaşmayın." (Nisâ, 4/43) ikincisi de Bakara süresindeki "Senden içki ve kumar sorarlar. De ki: Onun ikisinde büyük bir günah vardır." (Bakara, 2/219) âyeti idi. (Oraya bkz.) Allah Teâlâ bu âyette içki ve kumân haramlığını çeşitli yönleriyle tekt etmiştir. Birinci olarak cümleden başı ile başlanmış; ikinci olarak putlar ve fal okları ile beraber zikredilerek, "Şarap için puta tapan gibidir" hadis-i şerifi delaletince puta tapıcılık kabilinden gösterilmiş; üçüncü olarak "pislik" adı verilmiş; dördüncü olarak başlı başına şer veyâ galip olduğuna tenbih edilerek "şeytanın işlerinden" buyurulmuş; beşinci olarak bizzat kendilerinden çekinilmesi emredilmiş; altıncı olarak, bu çekinme, kurtuluş ümidine bir sebep yapılmıştır.

91-Yedinci olarak da bu beyandan asıl maksad, içki ve kumân haram kılındığını hatırlatma ve bunların haram kılınmasını gerektiren dine, dünyaya ait kötülük ve veballerini anlatmış ve şeytanın işini açıklayarak buyurulmuştur ki: İçki ve kumarda şeytanın gayesi, başka değil, ancak aranızda kin ve düşmanlık düşürmek ve sizi Allah'ı anmak ve yadetmekten, namazdan menettir. Ki bir defa bunlar olduktan sonra artık her günah, her cinayet işlerin, ne din kalır, ne iman, ne dünya kalır ne ahiret. Sekizinci olarak, bütün haram olma sebepleri ağılandıktan sonra itaat sözü alınmak üzere soru tekrarı ile anlayışa belgelemek için buyruluyor ki: Artık siz şimdi bu yasaklamayı kabul ettiniz ve içki ve kumardan tamamen vazgeçtiniz mi? Elbette geçtiniz değil mi? Bunun üzerine Hz. Ömer'in ne söylediği Bakara süresinde geçmiş idi.

92- Dokuzuncu olarak genelde itaati belgelemek ve tekid edilerek muhalefetten sakındırarak süretteyle buyruluyor ki: Vazgeçiniz ve Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e de itaat ediniz, ve karşı gelmekten çekininiz. Eğer itaatten yüz çevirecek olursanız biliniz ki, bizim Resulümüzün üzerine ait olan vazife açık bir tebliğden ibarettir ki, O da onu işte yapmıştır. Ondan ötesinin sorumluluğu ve zaran ona değil, sırf sizin kendinize aittir.

93-Rivayet ediliyor ki, içkiyi haram kılan âyet nazil olduktan sonra ashab, "Ey Allah'ın Resulü, ya bundan önce vefat eden ve şarap içmiş bulunan kardeşlerimizin ahirette hali ne olacak?" demişler, şu âyet nazil olmuş: İman edip salih, iyi işler yapanlar haramdan

sakınır iman etmekte ve güzel ameller yapmakta ciddi olarak, dış görünüş ve içyüzü bakımından sebat ettikleri sonra yine haram kılınandan sakınır iman ettikleri sonra ittıkada, kötülüklerden sakınmakta devam edip ihsan (iyilik) yaptıkları, güzel güzel ameller araştırarak onlarla güzelce meşgul oldukları takdirde, geçmişte tatlıklar, yani yasaktan önce içtikleri içkide günah yoktur. Bunlar "ihsan mertebesi"ndedir. Ve Allah iyilik yapanları sever, onları cezalandırmaz. Şu halde, kurtuluş ve saadetin gayesi ruhbanlıkta değil, bu şartlar altında iyilik yapmaktır.

Görülüyor ki, bu âyette iman ve güzel amel iki defa ve takva üç مرتebe olarak zikredilmiş ve neticede ihsan mertebesine gelmiştir ki, takvanın bu üç defa zikri, çeşitli vecihlere ve takva mertebelerine işaretir. Birinci olarak, geçmiş, şimdi, gelecek, üç zamana işaretir. İkinci olarak üç hâle işaretir ki, birincisi insanın kendisiyle yine kendi nefsi ve vicdanı arasında takva ve iman, ikincisi kendisiyle insanlar arasında takva ve iman, üçüncüsü kendisiyle Allah arasında takva ve imandır. Bunun için üçüncüsünde iman, ihsana tebdil edilmiş, Peygamberimiz (s.a.v.)'in "İhsan, senin Allah'a, onu görmüyüş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen Onu görmüyorsan da, muhakkak ki o seni görüyor" tarifine işaret buyrulmuştur. Üçüncü olarak, Bakara süresinin başında açıkladığı üzere başlangıcı, orta ve nihayet olmak üzere takvanın üç derecesi bulunduğu işaretir. Dördüncü olarak, sakınılacak şeylerin derecelerine işaretir. Çünkü önce azabdan sakınmak için haramı terk, ikincisi harama düşmemek için şüpheleri terk, üçüncüsü nefsi noksandan korumak, tabiat ve alışkanlık kirlerinden temizlemek için bazı mubah şeyleri terketmek gerektir. Nitekim bu noktaya yukardaki "Allah'ın size helal kıldığı güzel şeyleri siz haram etmeyiniz." (Mâide, 5/87) ilâhî sözünde de bir işaret vardır. Zira "Güzel şeyler size helal kılındı." (Mâide, 5/4) âyeti delaletince helal kılınanlar zaten tayyibât (güzel şeyler) olduğu halde, helallerin tayyibât (güzeller)ı "Allah'ın helal kıldığı güzel şeyler." buyrulması "tayyibâtın tayyibâtı" (güzellerin güzelleri) meâlini ifade eder ki, bu da kıymetsiz olan mubahlardan bir çekinmeyi içine alır.

İçki (şarap), kumar ve diğerleri gibi daima haram olanlardan başka, bir de geçici ve sırf ibadet etme ve terbiye hikmetiyle yasaklanan ve haram edilenler vardır ki, buna da sürenin başında "İhramda iken avı helal saymamak partıyla" (Mâide, 5/1) kaydıyla işaret buyurulmuş idi. Şimdi buna dikkat çekerek buyruluyor ki:

Meâl-i şerifi

94- Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla dener ki, gizlide kendisinden korkanları meydana çıkarsın. Kim bundan sonra saldırdı bulunursa onun için acı bir azab vardır.

94-Bu âyet Hudeybiye senesi nazil olmuş ve bu imtihan o sene vuku bulmuştur. Resulullah (s.a.v.), Ten'üm denilen yere vardıklarında av hayvanları (âhû ve diğer çeşitli vahşi yaratıklar) müminlerin etrafına fazlasıyla olmuş, yüklerinin aralarına vancaya kadar sokulmuş, mızraklarını durseller yetişecek ve elleriyle tutsalar tutulabilecek derecede yaklaşmışlardı. Halbuki müminlerin hepsi ve bir rivayete bazıı ihramlı olmakla, bunlara el uzatmaktan yasaklanmış olduklarından, bu hâl onlar için önlerine gelen ve hırslarını gıcıklayan bir dünya nimetine karşı ondan meneden Allah'ın emrine uyma derecelerini gösterecek, yani Allah'tan korkanla korkamayanları ayıracak bir deneme olmuştur. Gerçekten içki ve kumar gibi doğrudan doğruya zarar olduklarından dolayı haram kılınan şeylerde Allah'ın emrine uymak nisbeten çok kolaydır. Fakat bu gibi sebep ve hikmeti görünmeyip, bütün hikmeti yalnız Allah'ın emrine itaatten ve O'nun nzasına uymaktan ibaret olan ve bundan dolayı görünüşte faydasız ve zararlı görünse bile yerine getirilmesi gereken, kısaca Allah ve Allah'ın nzasının herşeyin ve her menfaatin başı olması iman ve ittıkadıyla yapılan amellerle ortaya çıkar ki, bunlara ibadette ilgili işler denilir. Ve bizzat hayır olan ihsan (iyilik) ancak bununla ortaya çıkar. Ve insan nefsin şirkinden ancak bununla kurtulur. Yoksa insanın kalbinde kendine tapmak hissi silinmesi ve gerçekten "Allah'dan başka ilâh yoktur" denilmemiş olur. Ve Allah'ın dışında kendi iyilik ve gücünü düşünmek iddiasında bulunanlar da, hakikatte hayır ve menfaat düşünmüşleri olurlar. Bunun içindir ki, mesela sarhoş edici şeyleri Allah'ın yasakladığı ve haram ettiği için değil, sırf kendilerine zarar olduğu için terkedener, bu terkedişlerinden dolayı dünyada o zarardan kendilerini kurtarsalar bile, ahirette bundan dolayı bir sevaba nail olamazlar. Zira onu Allah nzası için terketmemişlerdir. Ve yine bunun içindir ki, namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetlerin, nefsinize şu şu faydalara vardır gibi nefisle ilgili bir maksatla değil, sırf Allah nzası için ve Allah'ın emri olduğu için, yalnız bir ibadet etme fikriyle ve sırf Allah'a yaklaşmak için samimi ve ihlaslı olarak ibadet niyetiyle yapılması gerekir. Ve öyle olmadıkça makbul olmaz. Çünkü o zaman Allah'a değil, nefse ibadet edilmiş olur. Nefis ise hangi arzulan üstün gelirse onun peşinde koşar. Böyle demek, bunların hadd-i zatında hiçbir faydas yok demek değil, tersine faydalara ve menfaatlara sayılamayacak ve tayin edilemeyecek kadar genel ve sonsuz demektir. Fakat Allah ve Allah'ın nzası kavramına göre "umûmî" ve "sonsuz" kelimeleri bile ufak olduğundan, ibadette nefsin az-çok bir mabudluk hissesi düşüncesi vermekten uzak olmayan genel menfaatler ve sonsuzluk fikirlerinden de sıyrılarak Allah sevgisini ve Allah korkusunu her menfaat ve zarardan öne almak, ancak ve ancak Allah'ı ve Allah'ın emrini düşünmek aslı bir şarttır. İşte birtakım helalleri geçici olarak haram ve yasak etmek demek olan ihram da Allah'ı böyle halis bir niyetle ile tanıyıp tanımayanları ayırdedecek soyut bir ibadet hikmetiyle emredilmiştir ki, bunlarla insanların fazilet terbiyeleri kemâle erecek, Allah için dindar olanlara, dünya ve nefisleri için dindar olanlar ayrılmacaktır. Fakat bilinmektedir ki, elde bulunmayan bir nimetten vazgeçmekle, nimetin karşısında nefsi menetmek arasında fark vardır. Birincisi kolay, ikincisi zordur. Mesela dağ başında kalmış bir kimsenin açlığa sabrederek Allah'a ibadet etmesiyle, kuruşmuş bir sofranın karşısında açlığa sabrederek ibadet etmesi arasındaki fark düşünlüştü. Elbette öncekinde fazilet mânâsı az, ikincisinde ise çoktur. Birincide başarılı olanların çoğu ikincide olamaz. Ruhbanlık terbiyesiyle İslâm terbiyesinin arasındaki fark da bu misalden ortaya çıkar. Bu âyette Allah Teâlâ ihrâmın hikmetini göstermek üzere müminleri böyle bir denemeye tâbi tutacağını açıklayarak buyurmuştur ki:

Ey inananlar, elbette Allah sizi av cinsinden bir şeyle -yani can ve bilfil elde bulunan mal feda etmek kadar zor ve büyük değil, oldukça kolay bir şeyle - deneyecek, öyle bir şey veya o şekilde bir av ki elleriniz ve mızraklarınız onu yakalayabilecek bir halde, yani av hayvanları o kadar çok olacak ve yanınıza o kadar yakın sokulacak ki ellerinizle tutsanız tutulabilecek ve mızraklarınızla durseniz erişilebilecek bir vaziyette bulunacak, bu hâl içinde siz ise ihramda ve avdan yasaklanmış olacaksınız. Bu da sizin nimetler karşısında Allah'ı ne kadar saydığınızı ve emirlerini ne kadar tanıdığınızı ve O'nun azabından ne kadar korktuğunuzu isbat edecek bir imtihan olacaktır. Herhalde Allah sizi böyle bir şey ile imtihan edecek ki, Allah kendisi hayıbanda tanıyıp azabından korkanları bilsin. Yani başkalarından ayırıp meydana çıkarsın da ilerde kendilerine nice nice büyük nimetler verilecek ve büyük büyük ilâhî emanetlere ehil olacak kimselerin ehliyetlerini ortaya çıkarsın ve tahakkuk ettirsin. Şu halde bu denemede Allah ve Allah'ın haber verdiği bu av imtihanının tahakkukundan sonra her kim sinin aşar, yasaklandığı şeye elini sunarsa, ona acıklı bir azab vardır. Böyleleri geleceğin büyük nimetlerinden mahrum oldukları başka, dünya ve ahirette acıklı bir azap da görecektir. Zira böyle bir durumda kendini tutamayan ve Allah'ın hükmüne riayet edemeyenler, nefislerin daha çok meyledici ve daha çok hırslı olacakları şeylere karşı nasıl sabredebilirler? Ve öyle büyük

nimetlerin emanetlerini nasıl edâ ederler? Ve o halde böyle kimseler canlann, ırzlann, hazinelerin, Allah'ın hakları(hükûkullah) ve kullann haklarının başına geçmek ehliyet ve selahiyetini nasıl yüklenebilirler?

Görülüyor ki, bu âyet ihramdaki ibadet hikmetini açıklamak için müminlere ileride yönelecek büyük ilâhî nimetleri av şeklinde bir öncü misal teşkil eden olağanüstü bir bolluğun vuku bulacağına haber vermiş ve bununla müminlerin en büyük ilâhî emanetlere ehliyet temin edecek bir deneme ve düzeltilmeden geçirileceklerini hatırlatmış ve iman ehline büyük bir ders ve yüksek bir fazilet terbiyesi veren bir mucizeye işaret etmiştir. Şu halde müminin öyle bir fazilet ile yükselmesi gerekir ki, her zaman haram ve çirkin olan şeyler şöyle dursun, aslı helal olan her türlü nimetler etraflarına sâçılmış, önlerine konulmuş olsa bile, Allah'ın izni ve serî cevazı olmadan onlara el uzatmayacak, haksız, selâhiyetsiz (yetkisiz) hiçbir şeye dokunmayacak, kendine sahip, nefesine mâlik, eğilimlerine hâkim, Allah'ın emirlerine bağlı olacak. Bu şekilde her türlü emanetlere yetkili, ahlâkî bir fazilet ile başkalarından ayrılacaktır. Hudeybiye senesi müslümanlar böyle bir imtihan ve ıslah ile seçilmiş ve Hudeybiye banşının kendisi de bu imtihanın başka bir şekilde tekit ve teyidi olmuş ve bundan sonra İslâm sofrası gelişmiş de gelişmiştir. Ve ihrâm işte böyle bir seçim hikmetiyle meşru kılınmıştır. Bu hikmetden dolayı:

Meâl-i şerifi

95- Ey iman edenler, ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için, öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; yahut (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nisbette fakirleri doyurmak, yahut onun dengi oruç tutmaktır. Allah geçmişti affetmiştir. Fakat kim de bu suçu tekrarlarsa, Allah ondan intikamını alır. Allah damia gâliptir, intikam sahibidir.

96 - Size ve yolculara yiyecek olmak üzere, deniz avı ve onu yemek helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe size haram edilmiştir. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.

97 - Allah, Kâbe'yi, o Beyt-i haram'ı, haram ayı, kurbanı ve (kurbanlardaki) gerdanlıkları insanlar için bir nizam kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olan herşeyi bildiğini ve Allah'ın herşeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir.

98 - İyi bilin ki Allah, hem cezası çok şiddetli olandır, hem de çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

99 - Peygamber'in üzerine düşen sadece duyurmadır. Allah, açıkladıklarınızı da gizlediklerini zi de bilir.

100- De ki: "Pis olan şeyle temiz olan şey bir olmaz, pis olanın çokluğu hoşuna gitse bile". Ey selim akıl sahipleri Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

95- "Siz ihramlı iken av hayvanını öldürmeyin.." Hurum kelimesi "haram"n çoğuludur ki, muhrım, yani gerek Harem'de ve gerek Harem dışında olsun ihramda bulunan kimse demektir. Ve Harem'de bulunup da ihramda olmayan da bu hükümdedir. Sayd, av demektir. Eti yenene de, yenmeye de söylenir. Fakat ırfte daha çok eti yenenlerde yaygındır. Burada da lâm-ı ahd (ahd lâmi) veya mutlakın kemâlîne sarfı ile murad budur. Nitekim bir hadis-i şrifte: "Beş şey Harem dışında da Harem'de de öldürülür: Çaylak, karga, akrep -ve bir rivayette yılan- fare, kuduz köpek." buyurulması da bunu teyit etmektedir ve kuduz köpek kavramında insana saldıran diğer yırtıcı hayvanların öldürülmesinin caiz olduğuna da uyarma vardır.

Hasılı ey müminler, siz ihramda iken avı öldürmeyiniz. İçinizden her kim kasden, yani ihramda olduğunuz ve avı öldürmenin kendisine haram olduğunu bilerek avı kasden öldürürse, öldürdüğü ava denk hayvanlardan deve, siğir, davardan bir ceza gerekir. Yani onun ona denk olduğu, yalnız kendi ölçünle değil, ilim ehli makamında itimada şayan iki doğru kimsenin takdiriyle tayin edilir. Ve bu ceza Kâbe'ye varacak bir kurbanlık deve olmak üzere lazım gelir. İhramda avı öldürmenin cezası ya bu veya fakirlerin yiyeceği bir keffarettir, veya bunun dengi oruçtur. Hakem aracılığıyla avın kıymeti takdir edilir. Bununla ya Kâbe'ye varacak bir kurbanlık deve alınır veya yiyecek alınıp her fakire yarım sa' (1 sa' = 2.917 kg) olmak üzere fakirlere verilir. Veyahut her yarım sa' yerine bir oruç tutulur. Bu üçü arasında seçmeli bir ceza vacib olur ki ihramdayken avı öldüren kimse yaptığı işin vebalini, ağırlığını tatsın. Âyetin zahirine göre avı öldürmek istiyecği olmayıp, hata ve unutmak şeklinde olursa ceza gerekmiyecek sanılabilir. Fakat mefhûm-i muhalifin mûteber olmadığının da unutulmaması gerekir. Hz. Ömer'den, İbnü Abbas'dan, Tavûs'tan, Hasen'den, İbrâhim Naha'i'den, Zühri'den rivayete göre hata ve unutmada da bu ceza vardır. Ebu Hanife, Mâlik, Şâfiî ve arkadaşları da buna kâni olmuşlardır. Sonra ihramlının avladığı veya kestığı, her ne şekilde olursa olsun, Hanefî ve Mâlikî mezheplerince ölü hayvan hükümündedir, kesilmiş temiz değildir; ne kendisi yiyebilir, ne başkası. Fakat İmam Şâfiî, "kesilmiş temizdir, başkası yiyebilir" demiştir. "Allah geçmişti affetmiştir. Kim tekrar bu yasağa uymazsa Allah ondan intikamını alır. Allah daima gâliptir, intikam sahibidir."

96- Size her çeşit deniz avı ve yiyeceği, yani yenebilecek şeylerinden yemek, gerek mukîm (yolcu olmayan) lerin ve gerekse yolcuların yemesi ve istifadesi için her zaman helal kılındı. Ki taze taze tutar veya kurutur, tuzlar, hazar (yolculuk dışın) da veya yolculukta yer veya ticaretle faydalanırsınız. Kara avı da ihramda bulunduğunuz müddette size haram kılındı. Dikkate şayandır ki kara avında: "ve onun yiyeceği" buyurulmuştur. Demekki ihramda bulunan kimse kara avı avlayamaz ve aynı şekilde hayvan da kesemez. Fakat ihramda bulunmayan kimsenin avladığı avdan ve kestığı hayvandan yiyebilir. Şu kadar ki, avlanmasa veya kesilmesii kendi tarafından emredilmiş veya gösterilmiş olmasın. Deniz avına gelince, başka haram olduğu gibi, ihramda dahi hem avlanması, hem yemesi mutlak olarak helaldir. İmam Şâfiî "Denizin suyu temiz ve temizleyicidir, ölüsü helaldir" hadis-i şerifi ile de delil getirerek gerek balık cinsinden olsun, gerek olmasın denizden avlanan her hayvanın helal olduğunu söylemiş ise de en çok bilinen balıktır. Balık kesilmeden yendiği için ölü tabir olunmuştur. Yoksa kendi kendine denizde ölen hayvan, balık da olsa, yenmez. Rivayet edildiğine göre bu âyet Benî Müdic hakkında nazil olmuştur. Bunlar deniz sahillerine inerlerdi, suyun çekilmesiyle kenarda kalan balıklardan somuşlardı. "Bahri'den maksad, bütün geniş ve çok sulardır ki, nehirleri, gölleri, dereleri, büyük havuzları ve kaynakları da içine alır. Hepsinin hükmü birdir. Ancak bazı bilginler "bahri'den maksad, bilindiği üzere denizdir, âyetin nüzul (inisi) sebebi de buna delalet eder, diğerleri buna katılmıştır, demişlerdir. İşte deniz avı ve yiyeceği böyle her zaman helal ve mubah, fakat ihramda veya Harem'de bulunduğu müddetçe kara avı haramdır. En sonunda toplanı kendisine varacağınız, huzurunda haşrolacağınız Allah'tan korkun da haramdan, hürmetsizlikten sakının.

97- Allah, Beyt-i haram olan (gayet muhterem ve her şekilde hümeti vacib bulunan) Kâbe'yi insanları ayakta durmalarına vesile kıldı. Halk bununla tutunur kalkınır, din ve dünyaları bununla ayaktaadır. Dünya ve ahiretlerinde kalkınmalarının sebebidir, korkanları buraya sığırır, zayıfları burada emnlik bulur. Hacılar ve ziyaretçiler buraya gelir, namaz kılanları buraya döner. "Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya toplayacaktır." (Bakara, 2/148) âyetinin sin bununla açık olur. Haccin yerine getirildiği haram ayı, kurbanlığı ve gerdanlıkları da böyle yaptı, bütün bunları insanları maddî, mânevî hayatlarının kalkınma vesilesi kıldı. Allah'ın bunları böyle yapması şunu bilmeniz içindir, ki hiç şüphesiz ki Allah göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsini bilir. Ve hiç şüphe yok ki Allah her şeyi tamamiyle bilir. Ve bu ibadetlerin vukuundan önce zararları defeden ve gerekli menfaatlari celbeden hükümlerin konması, insan hayatının böyle birtakım açık ve kapalı hikmetleri içine alan gizli hükümler ve intizamlı düzenle ayakta durması, Allah Teâlâ'nın hikmetine ve noksansız ilmine delildir. Şu halde bunu kısaca

bilesiniz ve bunların açık hikmeti sizin eksik ilim ve kısa aklınızla kavranılabilmekten çok yüksek olduğunu anlayasınız da bu ibadetlerin, bu haram ve helal etmelerin gizli hikmetlerini ve sırlarını Allah'ın ilmine bırakıp, gerekleriyle amel edesiniz.

98- İyi biliniz ki, Allah'ın azabının çok şiddetli olduğu muhakkak. Bununla beraber, Allah'ın gafûr (affedic), rahîm (merhametli) olduğu da muhakkak. Bunun için Allah'ın hükümlerine ve dinin korunmasını gerekli kıldığı hususlara iyi dikkat etmeli ve bunları yalnız azab korkusuyla değil, hem yüksek bir korku ve hayşet, hem de yüksek bir bağışlanma ümidi ve rahmet aşkı ile tatbik ve icra etmelidir.

99-*) Elçinin, Peygamber'in görevi tebliğden ibarettir. İşte o da bunu fazlasıyla yapmıştır. Artık sizin için hiçbir şekilde mazeret göstermeye ve Peygamber'den başka şeyler istemeye hak yoktur. Ve ancak o her şeyi bilen Allah bilir, siz ne açıklayıp ne gizliyorsanız, dışınızı da bilir, içinizi de". Şu halde tasdik etme ve yalanlamanızda, fiil ve amellerinizde, maksat ve fikirlerinizde ona göre ihlas ve samimiyetle hareket ediniz.

100- Ey Resul de ki: Ey söyleneni anlatan akıllı kişi, şahıslarda, amellerde, mallarda, kısaca herhangi bir şeyde çirkinin çokluğu, kötünün çokluğu hoşunuza gitse bile, hiçbir zaman çirkin ile güzel, iyi ile kötü, pis ile temiz denk olamaz. İyilik kötülük, pislik temizlik sade bir anlayış meselesi değil, gerçekte bir mânâyı içerir. Gerçi dünyada çirkin güzelden daha çok, daha fazla bulunabilir. Mesela boncuk elmadan, bakır altundan, ısırgan dikenî gülden, karga bülbülden, hayvan insandan, cahil bilgenden, kâfir müminden, günahkâr günahsızdan, hasılı kötü iyiden daha çok bulunur ve daha çabuk yetişir. Ve birtakım kimseler kemmiyyet (nicelik) den daha çok memnun olduklarından dolayı haram helal, iyi kötü demez, kötülerini toplar ve çokluğu ile öğünür, sevinirler. Halbuki gerçekte iyi iyi, kötü kötüdür. Pis pis, temiz temizdir. Yüz okka kokmuş kurtlu et yığmadan ise, bir okkacık tertemiz ekmeğe sahip olmak elbette daha iyidir. Şu halde ey akıl sahipleri, Allah'dan korkun da çok olan çirkinlere talip olacağınız, isterse alsun iyilere ve temizlere talip olunuz ki kurtulabilesiniz. Her halde kıymet verme çokluğu değil, temizliğe ve iyiliğedir.

Bu âyetin nüzul sebebi, sürenin başında "Allah'ın (ibadetine delalet eden) alâmetlerine saygısızlık etmeyin." âyetinde geçtiği üzere Hutam b. Dubey'a el-Bekrî olayı olmuştur. Bir de bir kimse: "Benim ticaretim şarap satmaktır, ben bundan birçok servet kazandım, bu maldan Allah'a ibadet olan ameller yaparsam faydası olur mu?" diye Resulullah'a sormuş Peygamberimiz de: "Sen onu hacca veya cihada veya sadakaya da sarfetsen Allah katında bir sinek kanadına değmez, muhakkakki Allah iyi ve güzelden başkasını kabul etmez" buyurmuş ve bir rivayette bu âyet bunun hakkında inmiştir.

Şimdi akıl sahipleri, alsın bile, daima iyiyi tercih etmek gerektiği gibi, faydasız mânâsız, münasebetsiz, neticesi zararlı dedikodudan, asılsız çirkin şeylerden de sakınmak lazımdır. Bunun için:

Meâl-i şerifi

101- Ey iman edenler! Açıkladıkları zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeylerden sormayın. Eğer onları Kur'ân indirilirken sorarsanız size açıkların. Halbuki Allah onlardan geçmiştir. Allah çok bağışlayan ve çok yumuşak davranandır.

102- Sizden önce gelen bir kavim bunları sormuştu da sonra inkâr etmişti.

103- Allah, ne "bahîre"yi, ne "sâibe"yi, ne "vesile"yi ve ne de "hâm"ı meşru kılmıştır. Fakat küfredenler, Allah'a yalan iftira etmektedirler. Onların çoğunun akılları ermez.

104- Onlara: " Allah'ın indirdiği (kitabı) ne ve peygamber'e gelin" dendiği zaman:" Atalarımızı üzerinde bulduğunuz şey bize yeter" derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kimseler olsa da mı?

101-102- Ey iman edenler, bir takım şeyler vardır ki size açıkların ve beyan edilirse gücünüzü gider, üzülmeyi gerektirir, böyle olması düşünülen şeylerden soru sormayınız. Çünkü cevabında kederlenirsiniz. Akıllı olanlar ise kendi üzülmesine sebep olacak şeyi yapmaz. Ve eğer Kur'an'ın indirildiği sırada, yani vahy zamanında böyle şeylerden soru sorarsanız. Size onlar açıkların, cevabı verilir, bundan dolayı da kederlenmenizi muhakkak olur. Bunun için Peygamber'e bunları sormayınız. Onlar öyle şeylerdir ki Allah bunlardan sizi affetmiş, sorumlu tutmamıştır. Malûm ya Allah gafûrdur, halîmidir. Birçok şeyleri affeder. Bunun için geçen geçti, Allah affetti, fakat bir daha böyle bir şey yapmayınız.

Anlaşıyor ki bunlar, haber verilmesi ve açıklanması sahiplerini rezil edecek olan gizli sırlar veya sorulması edepsizlik ve terbiyesizlik olan münasebetsiz, faydasız veya mânâsız, şeyler kabilinden haberlere ilişik sorular, yahut derinleştirilmesi, güç yetştirilemeyecek birtakım meşakkatli teklifleri gerektirecek duyulmamış, işitilmemiş şeylerle ilgili sorulardır. Nitekim Hz. Âli'den rivayet olduğuzu üzere "İnsanlar üzerine o Beyt'i hacctemeleri, Allah'ın bir hakkıdır" (Âl-i İmrân, 3/97) âyeti nazil olduğu zaman Resulullah bir hutbe okumuş, Allah Teâlâ'ya hamd ve senadan sonra, "Allah üzerinize hacatı farz kıldı" buyurmuştur. Esed oğulları'ndan Ukâşe b. Mihşan ve bir rivayette Süraa b. Mâlik de: "Her sene mi ey Allah'ın resulü?" dedi. Resulullah cevap vermedi, o da üç kere tekrar etti,bunun üzerine, "Hayır, fakat 'evet' demeyeceğime nasıl emîn oldun, vallahi 'evet' desem vacib olacaktı, vacib olsaydı dayanamayacağtım, terkederseñiz de kâfir olacaktınız. Şu halde benim sizi terkettiğim müddetçe siz de beni terkediniz, sizden öncekiler hep çok soru sormaktan ve peygamberlerine karşı ihtilâf etmekten yok oldular. Bir şey emrettiğini zaman, gücünüz yettiği kadar tutunuz. Bir şeyden yasakladığım zaman da çekininiz" buyurdu. Aynı şekilde Hz. Enes ve Ebu Hüreyre'den rivayet edildiği üzere, "İnsanlar, Resulullah'a birçok şeyler sormuşlar, habta ısrar ve direnme derecesine varmışlardı. Bir gün Resulullah kızgın bir şekilde hutbeye çıktı, Allah'a hamd ve senâdan sonra:" Sorunuz, Allah'a yemin ederim ki şu makamda bulunduğum müddetçe her ne sorarsanız açıklayacağım" buyurdu. Ashâb-ı kirâm başlarına bir tehlike gelmek üzere bulunduğundan korktular. Enes (r.a.) demiştir ki, 'Sağma, soluma baktım, herkes başına elbisesini çekmiş ağılıyordu. Kureys'ten Beni Sehm'den Abdullah b. Huzafe denilen adam ki, erkeklerle bir münâkaşa ettiği zaman babasından başkasına nisbet edilirdi. Kalktı: "Ey Allah'ın Nebisi, benim babam kim?" dedi. Peygamberimiz de: "Baban, Huzafe b. Kays ez-Zühri'dir" buyurdu. Diğer biri de kalktı: "Benim babam nerede?" dedi, "ateştedir" buyurdu. Sonra Hz. Ömer (r.a.) kalktı: "Biz, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, Resul ve Nebi olarak Muhammed Alehyisselâm'a razı olduk, bizi fitnelerden Allah'a sığının, henüz bir cahillikten ve şırtın yeni kurtulduk. Şu halde bizi affet ey Allah'ın Resulü" dedi, Resulullah'ın kızgınlığı da yatıştı'. Ki bu âyetlerin nüzul sebebi bu olaylar olduğu rivayet edilmiştir.

Ey müminler, sizden önce bir kavim böyle meseleler sordular da, sonra bu sebeple kâfir oldular. İsrâiloğulları, peygamberlerine birtakım şeyler sorarlar, sonra tutmazlar, terkederler, yok olurlardı. Bundan dolayı müminler bu kâfirler gibi olmamalı, onların mesleğine sarılmamalı, aynı şekilde cahiliyye uydurması asılsız, çirkin şeylerden de vazgeçmelidirler.

103- Allah, ne bahîre ve sâibe, ne vasîle, ne hâm, hiçbirini meşrû kılmamıştır. Allah'ın şeriatinde bunların aslı yoktur. Cehalet devri halkı, bir dişi deve beş kere doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını yararlar ve salıverirlerdi. Artık onun ne sağırları, ne bınları, ne kullarıları ki "bahîre" budur. İkinci olarak: Bir adam, başına bir dert geldiği ve mesela hasta olduğu zaman, "İyileşirsem devam sâibe olsun" diye adar ve bahire gibi salıverir, ondan faydalanmayı haram ederdi. Üçüncü olarak: Koyun dişi doğursa kendilerinin, erkek doğurursa ilâhlarının olurdu. Eğer ikisini birden doğurursa, "kardesine ulaştı" derler. Bu dişiden dolayı erkeğini de kurban etmezlerdi ki, vasile de budur. Dördüncü olarak: Bir erkek devenin dölünden on batın doğarsa, onun sırtını haram

sayılar, her ve hiçbir sudan ve otlaktan menetmezler, "onun sırtı yasaklandı" derlerdi ki "hâmî", "hâm" da budur. Bunlar Hakk'ın meşrû kıldığı şey değil, ve fakat kâfir olanlar Allah'a karşı din, şeriat adına böyle yalan uydurur, iftira ederler. Tefsirciler demişlerdir ki: Amr b. Lûhayyî'l-Huzâî Mekke'ye hükümdar olmuştu. İsmail dinini ilk önce değiştiren de bu idi. Putlar yaptırmış ve diktiirmiş, bahire, şâibe, vasîle, hâm âdetlerini koymuştur. Bunun hakkında Peygamberimiz: "Ben onu âteşte gördüm, cehennem ehlini 'bağırak kokusu' ile incitiyordu" buyurmuştur ki "aksâb" bağıraklar demektir. İşte kâfirlerin ileri gelen seçkinleri, reisleri böyle yalan ve batıl şeyler uydurarak halkı sapıtırır ve peygamberleri de kendileri gibi hesap ederek Allah'a iftira ederler. Ve bu kâfirlerin çoğunun, özellikle cahil halkının akılları da ermez, onlara uyar giderler.

104- Bir de bunları Allah'ın indirdiği hak şeriate ve Peygamber'e geliniz, denildiği zaman, "Babalannızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. Körü körüne olan, o kâfirce âdeti taklit ederler. Hayret, ataları hiçbir şey bilmez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi? Yani âdeti itibar etmek, atalara, geçmişlere hümet etmekle onlara uymak gerçi genelde yasaklanmış değil, birçok durumlarda gereklidir bile, fakat bu umyanın cahillik ve sapıklıka değil, ilim ve hidayete sarfedilmesi olması lazım gelir. Uyma ve taklit etme, yalnız ilmi olana bile değil, ancak doğru yolda olan ilmi ile âmil kimseye olmalıdır. Daha doğrusu âlimin şahsına değil, onun hak olan ilminedir. Örf ve âdet de makul ve meşru olmak şartıyla kıymetlidir. Zira haktan başkasına uyan muhakkak zarar eder. Bunun için siz o kâfirlere bakmayınız da:

Meâl-i şerifi:

105- Ey inananlar, kendinize dikkat edin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yaptıklarınızı size O haber verecektir.

105-Burada kelimesi zarf değil, "üzerinize gereklidir" mânâsına ism-i fiil (fiil ismi) dir. Müminler kâfirlerin hallerine bakanlar, emir ve yasak dinlemez, sapıklık içinde yüzdüklerini görürler, bunlara acıyarak iman etmelerini temenni ederlerdi. Bu sebeple bu âyet nazıl olmuş ve buyurulmuştur ki:

Ey iman edenler! Siz ancak kendinize bakınız, genelde hepiniz kendi şahıslannızı, kendi millet ve toplumunuzun iyiliğine önem veriniz, önce kendinizi düzeltmeye uğraşınız. Çünkü siz, ferd ve toplum olarak hepiniz hidayette bulunur, doğru yolu tutarsanız, sapıklıkta kalaranız size zarar vermez. Bundan, "hiç kimse kimseye kanşmasın, herkes kendi nefsinde bir yalnız hayatı yaşasın" gibi bir mânâ anlaşılmalıdır. Bilmektedir ki doğru yolda olmanın, doğru yolu tutmanın esaslanndan biri de, gücü yettiği kadar iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamaktır. "İcinizden hayra çağırın, iyiliği buyupur kötülükten men eden bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Âl-i İmrân, 3/104); "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz" (Âl-i İmrân, 3/110) âyetleri yukarda geçmişti. Aynı şekilde bir hadis-i şerifte de: "Sizden her kim bir kötülüğü görür ve değiştirmeye gücü yeterse onu eliyle değiştirsin, ve eğer buna gücü yetmezse dilile değiştirsin, buna da gücü etmezse kalbiyle değiştirsin" buyurulmuştur. Hz. Siddîk (Ebu Bekir) (r.a.)den de rivayet edilmiştir ki, bir gün minberde, şöyle demiştir: Ey insanlar, siz bu âyeti okur ve konusunun dışına kor, ne olduğunı bilmezsiniz. Ben Resulullah'dan işittim, diyordu ki: İnsanlar bir kötülüğü görürler de değiştirmezlerse, Allah Teâlâ genelde hepsine azab eder. Şu halde iyiliği emrediniz ve kötülüğü men ediniz, âyetini yanlış anlayarak aldanıp da herbinizi: "Neme lazım, ben kendime bakanım" demesin. Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülükten men edersiniz, yahut Allah sizin üzerine şer olanlannızı kullanır da onlar size en kötü azapları getirirler, sonra iyileriniz dua eder de kabul edilirler." Yine Peygamberimizden şu hadis rivayet edilmiştir ki: "Hiç bir kavim yoktur ki, iğlerinde kötülük işlensin veya fenalık yul alsın ve onlar onu değiştirmesin ve reddetmesinler de onları hepsine cezalan umûmileştirmek Allah'a hak olmasın olmaz. Herhalde genel ceza'yı hakeder, sonra da duaları kabul olmaz". "Öyle bir fitneden sakının ki, aranızda yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz." (Enfâl, 8/25) âyet-i kerimesi bunu anlatmaktadır. Şu halde bu âyeti sırf ferdî bir mânâda almamalı, den ferdî nefsi ve tümüyle toplumun kendisini içine alan bir mânâda anmalıdır. Yani her ferd, kendi ferdliğinde vazifesini bilir ve yapar. Müslüman sosyal toplumu da bütün işleri itibariyle toplum halinde iyilik üzere bulunur, bizzat hidayet üzere gider, ferdî nefis ferdliğinde, sosyal nefis sosyalliğinde hidayet ve iyiliğini muhafaza ederse, onlara kâfirlerin, müşriklerin, yabancı milletlerin sapıklıkları hiçbir zarar vermez. Yoksa "Ben yapmıyorum ya, başkaları ne yaparsa yapsınlar" deyip de toplum işlerinin işleyişine ilgilenmeyen ve onun düzelmesini görev edinmeyenler, kendi şahıslarında doğru yolu tutmamış ve yulan, şerli önderlerin ve sapık kişilerin ellerine teslim etmiş olacıklarından dolayı, herhalde sorumlu olur, zarar görürler. Bununla beraber âyet bize asıl şunu da gösteriyor ki, kurtuluş ve toplumun hidayeti, kurtuluşun başlangıcı ve hidayeti de ferdidir. Fertler doğrulunca toplum da doğrulmuş olur. Toplumu ıslah ve tazim etmek isteyen kişiler ilk önce kendilerini düzeltmeli, iyiliği emir ve kötülükten menetmeye önce kendi şahıslarından başlamalıdır. Herfert, hak yolunu tutup kendini bizzat düzeltince, başkasına örnek olması, kurtuluş ve hidayetinin diğerlerine bulması nisbeten kolay olur. Ferdî nefis böyle olduğu gibi, sosyal nefis de böyledir. Nefsinde kendi işleri hasta, kurtuluş ve hidayete muhtaç olan bir toplum da diğer bir toplumu düzeltmez, başkalarını ıslah etmek veya onların zararlarından kendilerini korumak isteyen bir millet ilk önce kendi iç işlerini düzeltmeli ve nizama sokmalı, kendi yolunu doğrultmalıdır. Bunun için müminler de başkalarından önce kendilerini düzeltmeli ve kendi iç işlerini ıslaha dikkat etmelidirler. Bunu yaptılar mı, diğer bozuk olan bireylerin ve toplumların sapıklıklarından rahatsız ve sorumlu olmazlar. Onların zarar ve sorumlulukları sırf kendilerine ait kalır. Bundan dolayı sapıklara bakmayınız da önce kendinize dikkat ediniz. Zira her kim, hangi birey veya hangi toplum olursa olsun. Sonunda hepinizin dönüş yeri ancak Allah'adır. Mümin ve kâfir, salih, fâsık, doğru ve eğri hepiniz sonuçta Allah'a gidecek, Allah'ın huzuruna varacaksınız ve Ondan başka bir dönüş yeri bulamayacaksınız. O da, o zaman size her ne yaptınızsa hepsini haber verecek, ona göre muamele edecektir; kâr mı, zarar mı ettiniz, o zaman anlaşılacaktır. Şu halde doğru yol ancak Allah'ın yolu, Allah'ın nzası yoludur. Akıllı olan, önce ve sonra, bundan ayrılmaması gerekir. Her kim olursa olsun ölümden, ahiretten, Allah'tan kurtuluşa imkan yoktur.

Ölüm ve ahireti hatırlatan bu noktada ölüm olayı ile ilgili dünyaya ait bir hükmü tebliğ ile nefislerin muhafazasından sonra, hukuk ve malların muhafazasının da vacib olduğunu anlatmak ve bu şekilde "nefislerinize dikkat ediniz" emrinin son nefeste bile toplumdan ayrılmayacağını anlatmak üzere buyruluyor ki:

Meâl-i şerifi

106- Ey iman edenler! İcinizden birine ölüm (emareleri) geldiği zaman, vasiyet sırasında aranızdaki şahitliğin hükmü, kendi icinizden iki adaletli şahit, yahut yeryüzünde yolculuğa çıkmış iseniz, ölüm (emareleri de) size gelip çatmışsa, sizden olmayan diğer iki şahit tutmaktı. Eğer (bunlardan) şüpheye düşerseniz, namazdan sonra onları alıksunuz. Onlar da Allah'a şöyle yemin ederler: "Akraba bile olsa, yemini bir çıkar karşılığı satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Aksi halde günahkârlardan oluruz".

107- Eğer o iki şahidin bir günah işlediklri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçerler ve: "Bizim şahitliğimiz, önceki iki kişinin şahitliğinden daha doğrudur. Biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik. Aksi halde biz de zalimlerden olurduk" diye Allah'a yemin ederler.

108- İşte bu, şahitliklerini gerektiği gibi yapmaları, yahut yemillerinden sonra yemillerinin kabul edilmemesinden korkmaları için en iyi yoldur. Allah'tan korkun ve emirlerini dinleyin. Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez.

106-Bu âyetin nüzul sebebi: Temim-i Dârf ve kardeşi Adî ve beraberlerinde Amr b. el-Âs'ın azatları Büdeyl üçü ticaret için Şam'a çıkmışlardı. Büdeyl, müslüman muhacir; diğer iki kardeş de henüz hristiyanmışlar. Şam'a vardıklarında Büdeyl hastalanmış ve yanında nesi varsa hepsini güzelce bir defter yapıp bir sayfaya yazmış, arkadaşlarına haber vermeksizin kumashları arasında yerleştirmiş, sonra onlara döndükleri zaman bu mallarını ailesine teslim edivermelerini vasiyet etmiş ve ölmüş. Onlar da o malların içinden üçyüz miskal miktarında altın ile işlenmiş bir gümüş kabi almışlar, geri kalan eşyayı döndüklerinde Büdeyl'in ailesine teslim etmişler. Bunlar da eşyayı araştırdıklarında defteri bulmuşlar, o gümüş kabin da yazılmış olduğunu görmüşler, Temim ile Adıyy'e, "Bu kab nerede?" diye sormuşlar, "Bilmiyoruz, bize teslim ettiğini size verdik" demişler. Bunun üzerine Resulullah'ın huzurunda muhakeme olunmuşlar, bu "Ey iman edenler" âyeti indirilmiş. Bundan dolayı Resulullah, Temim ile Adıyy'i ikinci namazından sonra minberin yanında, kendilerine teslim edilen eşyadan hiçbir şeye hainlik etmediklerine ve gözlemlediklerine dair "Kendisinden başka ilâh olmayan" Allah'a kasem ile yemin ettirmiş, onlar da yemin ettiklerinden yollarını boşaltmış. Sonra o gümüş kab bunlardan satın alan müşterinin elinde Mekke'de bulunmuş, Sehm oğulları bunu haber alınca Adıyy ile Temim'den yine istemişler, bu defa da her ikisi: "Biz buna Büdeyl'den satın almıştık" demişler, buna karşı: "Biz size Büdeyl eşyasından hiçbir şey sattı mı, diye sormadık mı? O zaman siz hayır demediniz miydi?" dediklerinde: "Evet ama bizim delilimiz yoktu, bunun için ikrar etmek istemedik" dediklerinden tekrar Resulullah huzurunda muhakeme olmuşlar, bunun üzerine de âyeti inmiş, Amr b. Âs ile Muttalib b. Ebi Vedâ'a kalkmışlar, yemin etmişler ve kabi almışlardır . Çünkü satın alma iddiası ispat edilemediğinden yemin bunlara dönmüştür. Bu âyet, Kur'an'ın irâbı, mânâsı, hükmü itibariyle en müşkil âyetlerinden olduğu söylenmiştir.

Ey iman edenler! Emrolunduğunuz şeylerden biri de herhangi birinize ölüm görüldüğü zaman, vasiyet zamanı aranızdaki şahittir. O zaman vasiyet etmek gerek olduğu gibi, şahit de getirmeli, şahitler de bunu muhafaza edip gereği halinde güzelce yerine getirmelidirler. Şahitlik edecek olanları sizden, yani akraba ve teallukunuzdan ve müminlerden iki adalet sahibi yahut gaynnızdan, müslüman olmayanlardan iki kişidir. Fakat bu diğer iki kişinin şahitliği ancak yolculukta bulunursunuz da ölüm musibeti başınıza gelirse o taktirdedir. Çünkü o zaman kendinizden kimse bulmak mümkün olmaz da zaruret tahakkuk edebilir. Bu ikisini namazdan sonra -özellikle ikinci namazından sonra- alıksınız. Yani durdurursunuz da kendilerinden şahitleriniz, kuşkulıyorsanız Allah'a "bu yemin karşılığında hiçbir bedel almayız, yani yemininizi bedele satarak, şuna buna tabah ederek yalan yere yemin etmeyiz. Çıkanına yemin edeceğimiz kimse yakınlarımızdan olsa yine etmeyiz. Allah'ın şahitliğini, yani Allah'ın bildiği ve doğruca yerine getirilmesini emrettiği şahitliği gizlemeyiz de. o taktirde bizim, herhalde günahkârlardan olduğumuzdan şüphe yoktur" diye yemin ederler.

Burada dikkate değer iki mesele vardır ki, birisi müslümanın bulunamayacağı zaruret halinde müslüman olmayanın şahit tutulması ve şahitliği; diğeri de şahitere yemin verilebilmesi meselesidir. Fakihlerin çoğunluğuna göre akrabanızdan ve kabilenizden, de kabilenizden olmayan müminlerden demektir. Akraba, ölünün durumlarına daha vakıf ve diğerlerinden daha sefkatlı olacağı için vasiyete, öncekile hisım ve akrabadan, yolculuk gibi bunları bulunamadığı durumlarda da yabancılardan şahit getirmek daha uygun olduğu gösterilmiştir. İbnü Abbas, Ebu Mûsâ el-Ez'arî, Said b. Cübeyr, Said b. Müseyyeb, Şurayh, Mücâhid ve İbnü Cüreyc'den nakledildiğine göre, bir insan gurbette bulunur ve vasiyetine şahit getirecek müslüman bulamazsa, hristiyan, yahudi, mecusi, putperest veya herhangi bir kâfir olursa olsun şahit getirebilir ve şahitlikleri kabul edilebilir. Ve bu şekilde başkasında kâfirin mümin aleyhine şahitliği caiz olmaz. Müslümanlardan, müslüman olmayanlardan demektir. İmam Şâfilî demiştir ki: Müslümanlardan bir adam gurbette hastalanmış, vasiyetine şahit getirecek bulamamış, kitap ehlinden iki adamı şahit getirmiş idi. Kûfe'ye geldiler, vali bunları Ebu Musa el-Es'an'ye vardılar, olayı haber verdiler. O adamın terekisini (ölünün bıraktığı malını) ve vasiyetini takdim ettiler. Ebu Musa: "Bu iş bir defa Resulullah zamanında vâki olmuş, o zamandan beri vuku bulmamıştı" dedi ve ikisini de Kûfe mescidinde ikinci namazından sonra "yalan söylemediklerine, değiştirme ve bozmadıklarına dair Allah'a yemin verdi ve şahitliklerini kabul etti". Bu görüşü kabul edenlerin bir kısmı, bu hükmün muhkem ve bâkî (devamlı) olduğunu, bir kısmı da mensûh (hükümünün kalkmış) olduğunu söylemişlerdir. Cessas Ebu Bekr Râzî "Ahkâm-ı Kur'an"ında der ki: "Bu âyetin zahiri, müslümanın yolculuktaki vasiyetine zimmî (İslâm devletine tâbi olan kitap ehli)nin şahitliğinin caiz olmasını gerektirir. Yani ön gayr-i müslimler demek olduğu ve bunun da zimmîten ehlîne sarfedilmesi açıktır".

Vasiyette satın alma veya borcu ikrar veya bir şeyi vasiyyet veya hibe veya sadaka herhangi bulunursa bulunsun, ölüm hastalığında aktedildiği zaman vasiyet ismi hepsini içine alır. Allah Teâlâ seferde olmak üzere vasiyet esasında bunların şahitliğine izin vermiş ve vasiyeti tahsis etmiştir. Vasiyet esnasında ise borcu veya aynı (taşınabilen kıymetli esya) ikrar veya başka şeyler olabilir. Âyet bunları ayırmamıştır. Fakat Bakara sûresindeki "Müdayene" âyetinin (Bakara, 2/282) Kur'an'ın en son nazıl olan âyetlerinden olduğu kesin olarak rivayet edilmiştir. Gerçi bazıları Mâide sûresinin de son inen sürelerden olduğunu rivayet etmişlerse de bu, her âyetinin değil, süre itibariyle kısmen son inenlerden olduğunu ifade edebilir. Müdayene (borç) âyetinde ise gerek vasiyet ve gerek diğerlerine ve gerek hazar (evde oturma) ya ve gerek yolculuğa, şâmil olmak üzere müminler zararına şahitlik ehliyeti, "Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun." (Bakara, 2/282); "Razı olduğunuz şahitlerden" (Bakara- 2/282) diye müslümanlara tahsis edildiği için müslüman olmayanın ikamet halinde, yolculuğunda ve vasiyette müslüman üzerine şahitliğinin caiz olmasına dair hükmün kalkmış olmasını içine alır. Fakat şu da unutulmalıdır ki bu Mâide sûresi âyeti, zimmî (İslâm tebasındaki kitap ehli)nin yolculukta müslümanın vasiyetine şahitlik etmesinin caiz olduğunu ifade ederken, zimminin vasiyetine de şahitliğin caiz olduğuna delalet eder. Ve sonra müslümanın vasiyetine şahitliğin caiz olması müdayene âyeti ile neshedildiği zaman da zimminin vasiyeti zimmîye gerek yolcu olmadan ve gerekse yolculuğunda şahitliğin caiz olması hükmü bâkî kalmış olur. Bundan başka bu Mâide âyeti şuna da delalet eder ki iki vasî (vasiyeti yerine getirmeye memur olan kişi)nin, ölünün vasiyetine şahitliği caizdır. Bunları ölüden bir şey satın alma davalan delilisz kabul edilemez. Söz, yeminle beraber veresendir. Yani bahis konusu olan neshin bu noktalara şümulü yoktur. Gerçi Kâdî Beydâvî, "o akraba (yakınlar) demektir, bunu 'zimmîten ehli' diye tefsir edenler ise mensûh demişlerdir. Çünkü zimminin müslüman aleyhine şahitliği ittifaaka kabul değildir" demişse de Fahreddin Râzî ihtilaflı olduğunu göstermiştir. Ve hatta mensûh değildir diyenlerin görüşünü altı şekil ile düzelterek, tercih yolunda söz söylemiştir. Birinci olarak: Hitap, bütün müminleredir. Şu halde, "sizden olmayan iki kişi" bütün müminlerden başkası demek olur. İkincisi: Bunların şahitliği "eğer yolculukta iseniz" diye yolculuk ile kayda bağlanmıştır. Eğer bunlar müslüman olsalardı şahit olmalarını istemenin caiz oluşunun yolculukla şartlanması gerekirdi. Çünkü müslümanın şahitliği yolcu olmadan da, yolculukta da caizdir. Üçüncüsü: Yemin ettirme meselesi de bunların müslüman olmadıklarına bir karine demektir. Dördüncüsü: Rivayet edilen nüzul sebebi iki hristiyanın müslüman olan Büdeyl üzerine şahitliği hakkındadır. Bütün bunlar Ebu Bekr Râzî'nin dediği gibi âyetin görünüşü müslüman olmayan hakkında olmasını gerektirir. Beşincisi: Ebu Musa el-Es'an'ın yukarda nakledilen hükmü aşabdan kimse tarafından reddedilmemiş olduğuna göre bir icma demektir. Altıncısı: Mesele, müslümanlardan, şahitlik yaptırarak kimsenin bulunamayacağı gurbet haline ait olduğu için bir zaruret meselesidir. "Zaruretlir, mahzurları mubah kılar" ve Bir gurbette bulunan ve eceli yaklaşan bir müslüman şahitlik yaptırarak müslüman bulamaz ve bu halde kâfirlerin de şahitliği makbul olamazsa birçok mühim şeylerini kaybetmeye mahkum olur. Belki zekât, keffarettı borçları vardır. Ve belki yanında emanetler ve üzerinde başka borçları vardır. Şu halde erkeklerin bilemediği hususlarda, zarurettten dolayı, yalnız kadınların şahitliği caiz olduğu gibi bunda da olmalıdır demiş ve neshi uzak bulmuştur. Hakikatte Mâide sûresi,

Kur'ân'ın son nazil olan sûrelerindendir. Bundan mensûh (hükümü kaldırılmış âyet) yoktur. Veya ikiden fazla mensuh yoktur rivayetlerini dikkat nazanna almamak sûretiyle, zaruret sebebiyle çok görülmüş olan hususlarda da nesih tasavvur olunmaması gerekir. (Bu konuda İbni Kayyim el-Cevzî'nin "Siyâset-i şer'iyyeden turuk-ı hükmiyye" adlı eserinde de geniş bilgi vardır).

Şahit ve yemin ettirme meselesine gelince: "Allah'a şahitlik ederim" demek esasen bir yemin mânâsını içerir. Sonra şahidin, adaletli ve doğru kimse olması gerekir. Şu halde şahide bir daha yemin ettirmek, hem onu hakir görme ve eza etme mânâsını içine alır, hem de yemini tekrar ettirmek sûretiyle bir ifrat (aşırılık) ve görevi kötüye kullanmadır. Bunun için müctehid imamların çoğuna göre şahide yemin vermek meşrû değildir. Her yemin ettirmenin vacib olmadığı hakkında ittifak vardır. Bu âyette ise "eğer şübhelenirseniz" kaydıyla şüphe halinde şahide yemin ettirmek, hem de vakit ve keyfiyette tâğız (kabalık etme) sûretiyle yemin ettirme gereği gösterilmiştir. Gerçi bundan bu vacib olmanın anıldığı üzere müslaman olmayan şahitler hakkında olduğu anlaşıyor. Fakat aynı zamanda bundan müslüman olan şahitler hakkında da şüphe edildiği zaman yemin ettirmenin caiz olduğu delalet sûretiyle anlaşılr. Hz. Âli'nin şahit ve rivayet edeni töhmet halinde yemin ettirdiği de nakledilmiştir. Bundan dolayı ahlâkn bozuldu ve ahlâksızlığın çoğaldığı zamanlarda ve özellikle şahitliğin yemin demek olduğunu bilmiyerek şahitliğe gelenlerin yemin ettirilmesi caiz olmalıdır.

107- Bundan sonra, yani hükümden sonra bu iki şahidin günaha müstehak oldukları, yani gereği bozmak gibi bir günah işledikleri anlaşılırsa o zaman o iki şahidin veya vasî (vasiyeti yerine getirmekle görevlendiril)nin yerlerine en uygun ve öncelikli olan bu iki şahidin veya vasînin aleyhlerinde günaha müstehak oldukları, yani haklarına tecavüz ettikleri kimselerden diğer iki şahid getirilir. Hafs rivayetinde malum şıgasıyla okunur, bunun fâilî olur. Diğer kırâetlerin hepsinde ise meçhul şıgasıyla okunur. Sonra diğerlerinde yine okumakla beraber Âsım'dan Ebu Bekr, aynı şekilde Hamze ve Yakub kırâetlerinde okunur. Şu halde okunduğuna göre mânâ: "Müstehakkun aleyh olanlardan, yani haklarına tecavüz edilmiş bulunarlardan diğer iki şahit öbürlerinin yerine gelir. O zaman bu iki (şahit) daha layık ve daha haklıdır" demek olur ki, bu şekilde takdirinde haber veya den bedel olur. 'nin çoğulu olan kırâetlerine göre mânâ ise: "Önceki haklarına tecavüz edilmiş olanlardan diğer iki öbürlerinin yerine geçer" demektir ki hepsinin meâlî birdir. Ve kast edilen o iki şahidin veya vasînin karşısında davacı olan varisler demektir. İlk önce önceki iki kişi vasî veya vasiyet sahibi olduklarında yeminleriyle sözleri makbul idi, sonra, yani hükümden sonra muteber bir delil ile hainliklerine dair bilgi edinilince bu defa söz ve yemin önce aleyhine hüküm verilmiş ve bu defa inkârı olan ve durumun açıklanmasını iddia eden varislere yönelecek ve onların yerine bunlar geçecektir. Şu halde varislerin bu defa da- bilinen mânâsıyla - şahid durumunda bulunmadıkları bellidir. O halde bunların iki olması şart olmayıp, bir de olsa hükümün yine böyle olması gerekir. Bundan dolayı "diğer iki kişi" buyurulması, şahide olduğu gibi tek kişiden mutlaka ihtiraz (kaçınma) için değil, birinci olarak nüzul sebebine göre vukûdür. İkinci olarak, meselede önceki şahitlerin vasî bulunmaları takdiri de âyetin ifade ettiği manalar cümlesindendir. Vasîlerin hainlikleri ortaya çıktığı takdirde ise görevden alınmalarıyla yerlerine diğerlerinin tayini gerekir. Şu halde ölen tarafından "tercih edilen vasî" olarak tayin edilmiş olan iki kişinin evvela inanarak olmak üzere, yeminleriyle sözleri tasdik olunduktan sonra hainlikleri öğrenilirse, görevden alınmalarıyla yerlerine aynı vasîya varislerden iki kişinin tayini hususuna da işaret buyurulmak üzere "diğer iki kişi o iki kişinin yerine geçerler" buyurulmuştur. Bunun içindir ki, tercihlî vasînin hainliği iddia edildiği zaman, eğer borç davası ise duruşmanın bitmesiyle hainliğin sabit olmasından sonra ve fakat ayn (taşınabilir mal) davası ise duruşmanın devam edebilmesi için, ilk önce vasînin görevden alınması ile işt en e çektilirmesinin gereği ve duruşmadan sonra hainlik sabit olmayıp şüphe kalktığı takdirde hâkim tarafından tekrar atanabileceği Hanefî fıkı kitaplarında ittifakla açıklanmıştır.

Bunlardan başka bu âyet şunu da gösteriyor ki, "hükümden sonra def (bir davayı müdafaa için açılan başka bir davâ) mesmû'dur (dinlenir)", "kesinlik kazanan bir hükümden sonra yeni deliller ortaya çıkarsa muhâkeme (duruşma) tekrar edilir". Hasılı bu iki âyet, şahitlik, vasiyet, yemin, delillerin tercihi meseleleri itibarıyla birçok hükûdî esasları içeren çok açık ve veciz birer asıldır.

Bu şekilde iki tarafın durumları değişir, öncekilerin yerine karşı taraftan ikisi geçer ve bu defa yemin bunlara yönelir de onlar müdafa için açtıkları davayı ispat edemedikleri surette bunlar Allah'a yemin ederiz ki bizim şahitliğimiz, onların şahitliğinden daha hak, daha doğrudur. Ve biz bu şahitliğimizde hakka tecavüz etmedik. Çünkü tecavüz ettiğimiz takdirde muhakkak zalimlerden olduğumuzda şüphe yoktur diye yemin ederler, yeminleriyle sözleri tasdik olunur. Buradaki "bizim şahitliğimiz"den kast edilen, "Onlardan (eşlerine zina suçu atanlardan) her birinin şahitliği, dört defa Allah'a yemin edip şahitlik etmektr" (Nûr, 24/6) âyetinde olduğu gibi yemin etmek demek olduğu beyan olunuyor. Esasen şahitlik, görmeye dayanan bir bilgi ile şüphesiz doğruya haber vermek demek olduğundan başkası aleyhinde şahitliği hem "Allah, kendisinden başka tanımadığına şahitlik etti" (Âl-i İmrân, 3/18); "Kendizin zararına da olsa, yalnız Allah için şahitler olunuz" (Nisâ, 4/135) âyetlerindeki gibi hem ikrara, hem de yemine yani kasem ile tekt ve takviye edilen habere de denir ve vasiyet mânâsına da gelir. Şu halde burada "yemin" ile tefsir edilmesinden "yemine yemin" gibi iki kere kasem mânâsı anlaşılmalıdır. Maksad, "Bizim kesin ilimimizi ifade eden haberimiz, sözümüz" demek olduğu açıktır.

108- Bu zikrolunan hüküm veya bu yemin verme şahitlerin layıkı vechile, yani yüklendikleri üzere, olduğu gibi şahitlik etmelerine, veyahut yeminlerinden sonra yeminler davacılara red olunmaktan, yani bu şekilde kendilerinin yalanları meydana çıkarak rezil olmaları korkmalarına daha yakındır. Yemini tekit etmede ahiret korkusu, yemini reddetmede de dünya korkusu şer'î hikmetleri vardır. Bu iki korkunun birleşmesi de şahitliği hakkıyla yerine getirmeye en çok sevkedecek olan sebeptir. Bunu böyle biliniz. Ve Allah'tan korkunuz , ve (Allah'ın tavsiye ettiği hükümleri) dinleyiniz, uyunuz. Eğer korkmaz, sakınmaz ve dinlemezseniz, fasık olursunuz. Allah ise isyankârlar gürûhunu doğru yola çıkarmaz.

Meâlî şerifi

109- Allah, Resulleri topladığı gün:" Size ne cevap verildi? "der. "Bizim bilgimiz yok" derler, "gizlileri bilen yalnız sensin, seni".

109- Bu "yevm" kelimesi, deki "Allah" lafzından bedeldir. Yani Allah'dan, Allah'ın o gününden korkunuz ki o gün Allah bütün peygamberleri toplayacak da ne gibi cevapla cevaplandırınız, ne ile, hangi şekilde karşılandırınız, kabul edildiniz? diyecektir. Onlar da ne diyecekler bilir misin Ya Rab, senin ilmine göre bizim hiç ilimimiz yoktur. Muhakkak ki, gayb (gizli)leri layıkıyla bilen sen, ancak sensin. Yani ümmetlerimizin içlerinde gizlediklerini, arkamızdan neler yaptıklarını ancak sen bilirsin, açıkta bize gösterdiklerini de sen bizden daha iyi bilirsin, diyecekler. Böyle diyecekleri Allah'ın ilminde kesindir. Yahut dünyada böyle dediler, ahirette de diyecekler, şefaât etmeye kalkışmak şöyle dursun, işi tamamen Allah'ın ilmine havale etmek sûretiyle kapalı bir şekilde bir çeşit şikayet bile ettiler ve edecekler de "Yapmış olduklarınızı size haber verecek." (Mâide, 5/105) âyetinin sırm bütün deşhetlye ortaya çıkacaktır.

Hasılı Allah o gün genellikle peygamberlere ümmetlerinin cevap verme şekillerini soracak; onları, onların aleyhinde şahit tutup konuşturacak, onlar da tamamen Allah'ın ilmine havale edecekler, Allah da her peygambere verdiği âyetleri, delilleri ve bunlara karşı ümmetlerinin aldıkları durumu, gelecekte olduğu üzere, birer birer sayarak iyi cevaptla bulunmayanları azarlayacaktır. İşte bu mânâyı ifade etmekte birer birer her peygambere ve ümmetine karşı yapılabcak sayım ve tehdit şeklini göstermek üzere peygamberler yanında en çok aşırılığa ve gevşekliğe maruz kalan Hz. İsa örnek olarak şöyle tasvir olunuyor:

O gün, o dem ki:
Meâl-i Şerifi

110 - Allah şöyle diyecektir: "Ey Meryemoğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla! Hani seni Rûhu'l-Kudûs (Cebrâil) ile desteklemiştim. Beşikteyken ve kemâle ermişken insanlarla konuşuyordun. Sana yazıyı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. İznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış ve ona üflemiştim, o da iznimle kuş olmuştun. Anadan doğma kör olan ve alaca hastalığına yakalanmış kimseyi iznimle iyileştirmiştin. Ölülerini iznimle (hayata) çıkarmıştın. İsrailoğulları'nı âyetlerle geldigin ve onlardan inkâr edenlerini: "Bu ancak apaçık bir sihirdir" dedikleri zaman seni, onlardan korumuştum.

111- Hani Havarilere: " Bana ve Resulüme iman edin" diye ilham etmiştim. Onlar da: "İman ettik, bizim şüphesiz müslümanlar olduğumuza şahit ol" demişlerdi.

110- Durum gereği gelecek zaman kipiyle "diyecek" şeklinde buyurulması lazımdır, gelirken, bunun mazi (geçmiş zaman) kipiyle "dedi" buyurulmasında iki nükte vardır, birisi, bilindiği üzere ilerde bu hitabın vâki olması kesin olduğundan dolayı gelecek, vâki olmuş şeklinde tasvir edilmiştir.

Nitekim dilimizde de: "Söyle dediği zaman ne yaparsın?" denildiği zaman, gelecekteki geçmiş zaman kipiyle söylenmiş olur- ki böyle diyeceği muhakkaktır- "derse ne yaparsın?" demek olur. Bir de, Allah'ın kelâmının ezeli olduğuna ve Allah'a nisbet edilen fiillerde zaman kavramı olmadığına ve buna göre o gün ahiretteki bu hitabın bir kelâm başlangıcı değil, ezeli olan ilâhî kelâmın muhataba zuhur ve tecellî ile ilgili olacağına tenbihdir. Yani Allah'ın şöyle dediği günden sakınınız ki: Ey Meryemoğlu İsa, benim sana ve annene olan nimetimi hatırla. O zaman ki, nimetimi ki hani ben seni Ruhu'l-Kudûs (Cebrail) ile teyit ve takviye etmiştim. Hristiyanlar, Ruhu'l-Kudûs'ü iki şekilde inanırlar: Birisi, İsa'nın Meryem'den doğum ve cesetlenmesine başlangıç olan Ruhu'l-Kudûs ki, buna yalnız Ruhu'l-Kudûs derler. İslâm anıncında bu Cebrail Aleyhisselâm'dır. Bir de âhir zamanda çıkacak olan Ruhu'l-Kudûs'tür ki, hristiyanlar buna Ruhu'l-Hak olan Ruhu'l-Kudûs derler. Bu bir Hâtemü'l-Enbiya (peygamberlerin sonuncusu) inancıdır. Fakat hristiyanlar bunun Muhammedî hakikat olduğunu kabul etmemektedirler. Doğrusu Ruhu'l-Kudûs zaîi itibarıyla birdir ki ülü'l-azm peygamberlere inmiş olan Cebrail Aleyhisselâm'dır. İndirilmesi ve ilgili itibarıyla de bir çok isimlerle anılır. Mesela daha çok soyut ve Ruhaniyet hayatı yaşayan, yahudilerin iftiralılarından uzak ve temiz olan Hz. İsa'ya iniş ve tecellisi itibarıyla Ruhu'l- Kudûs ve hakikat hayatı yaşayan Hz. Muhammed'e iniş ve tecellisi bakımından da Ruhu'l-Hak (Hakkın Ruhu), Ruhu'l-Emin (Emin Ruh, Nur-i Muhammedî (Muhammedî nur) ve genel olarak da Ruhullah da denir. Şu halde Hz. İsa'ya "Seni Ruhu'l-Kudûs ile teyit ettim" hitabı, birinci olarak ve bizzat Cibril ile teyidi ifade etmekle beraber, arkasından yine Cibril'in inmesi ve Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesi ile de teyidine bir işareti içerir. Ve mânâ şu demek olur: Ey Meryemoğlu İsa, seni Ruhu'l-Kudûs ile, senden sonra Muhammed'i de Ruhu'l-Hak ve Ruhu'l- Emin olarak tecellî eden Cibril ile teyit ettim, gûnahtan temizlemiş, güçlü bir ruhî hayata ermiş ve dinî ihya eden etkili bir kelâm ile takviye ettim. Sen hem beşikte çocukken ve hem yetişmiş adamken insanlarla konuşuyordun. "Ben Allah'ın kuluym, bana kitap verdi" (Meryem, 19/30) diyordun. Ve o zamanki nimetimi ki hani sana kitabet (yazı yazma), hikmet, Tevrat ve İncil öğretmiştim. Ve o zamanki nimetimi ki, hani sen çamurdan kuş şekli gibi bir şey yapıyordun ve bunu kendine has olan kudretine değil benim iznimle, irademe yapıyordun, yapıyordun da içine üflüyordun. O şekil de benim iznimle bir kuş oluyordu. Ve yine benim iznimle körü ve abraş (alacalı)ı iyi ediyordun. Ve o zamanki nimetimi ki, hani ölüleri yine benim iznimle diriltilip kabirlerinden kanyıyordun. Ve o zamanki nimetimi ki hani senden İsrailoğulları'nı defetmiş, seni öldürmek isteyen yahudilerin elinden kurtarmıştım. O zamanki sen onlara, yukarıda anlatıldığı üzere, deliller ile gelmişin de o İsrailoğulları'nın kâfir olanları: "Bu açık bir sihirden başka bir şey değil" demişlerdi.

111-Ey İsa, sen bu nimetlere eriştin ve bu delillere karşı böyle bir küfür ile karşılandın, bundan başka o zamanki nimetimi de hatırla ki, hani ben Havârilere: "Bana ve Resulüme iman ediniz" diye vahy göndermiştim, yani sana ve diğer peygamberlere vahyettiğim kitaplar ile emretmiştim; yahut kalblerine böyle ilham etmişim, onlar da iman ettik ve şahit ol, biz hiç kuşkusuz müslümanız, yani inanınızda samimiyiz, dediler. Önceki kâfirlerle karşı bir kısım da seni ve Allah'ın emrini böyle bir iman, İslâm ve ihlâsa şahit getirme sözüyle karşıladılar. İşte ey müminler, Allah'ın İsa'ya böyle dediği ve böyle bir bir nimetlerini sayarak kâfirleri tehdit ettiği ve müminleri tasdik edip heyecanlandığı günden; bütün peygamberlere ve ümmetlerine yaptıklarını böyle birer birer haber vereceği gündən korkun ve korunun.

Dikkat etmek gerekir ki bu âyetler Hz. İsa'ya hitab ederek değil, ahirette ona olacak hitabı hikaye ederek Muhammed ümmetine hitaptır. Çünkü "Allah'tan korkun" emrine bağlıdır. Havârilere müslüman olduklarına şahit getirdikleri bu noktada onların da hallerini tasvir ve yad etmek için herkesin şahidi olan Resulullah'a üslûb değişikliği ve umûma hitabı andırır bir beyan lehçesi ve iltifat ile buyurulmuş ki:

Ey Muhammed, sen burada şunu hatırla ve hatırlat:
Meâl-i Şerifi

112- Havariler: " Ey Meryemoğlu İsa, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" dediler. İsa da: "İnanıyorsanız Allah'tan korkun" dedi.

113- Havârilere: "İstiyoruz ki ondan iyiyelim, kalberimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve bunu bizzat görenlerden olalım" dediler.

114- Meryemoğlu İsa da: "Allah'ım, Rabbımız, bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısını!" dedi.

115- Allah buyurdu ki:" Ben onu size indireceğim. Fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, ben ona âlemlerden hiç kimseye yapmayacağım bir azabı yaparım".

112- O zaman havariler, ey Meryemoğlu İsa dediler, Rabbin bizim üzerimize gökten bir sofra indirebilir mi? Bu deyim, dış görünüşüne göre Allah'ın kudretinden bir şüphe dir. Bu da havarilerin gerçekten samimiyetle iman etmemiş olduklarını ifade eder. o halde, ya o zaman imanları daha tahkik ve bilgi üzere değildi veyahut "gücü yeter mi?"den kast edilen mânâ başkadır. Nitekim bazı tefsirciler demişlerdir ki, burada istitâât (güc yetme) den maksat, güç yetmeyi gerektiren değil, hikmet ve iradeyi gerektiren istitâattır. Yani "Gökten bize bir sofra indirmek Rabbinin hikmet ve iradesine uygun olabilir mi?" demektir. Süddî gibi diğer bazı tefsirciler ise "duayı kabul etme" ve "cevap verme" gibi, "nun mânâsına geldiği, yani "Gökten bir sofra indirmek isteğine Rabbin nza gösterir mi?" Kısaca "İstersen indirir mi?" demek olduğunu söylemişlerdir. Kisâî kırâetinde okunur ki: "Gökten bize sofra indirmesini Rabbinden isteyebilir misin?" demek olur. Bu şekilde önceki mahsur varid olmaz. Bununla beraber, her ne olursa olsun, bu soruda bir olağanüstü, bir mucize isteği vardır. Halbuki mucizeler gaye değil, delillerdir. Mümin ise medlul (dellil getirilmiş olan)ı iman etmiştir. Bunun için mucize istemek küfrün şiaandır. Hakk'ın gücünü deneme sevdasıdır. Bir de olağanüstü ve mucize talebine ısrar etmek, onu umumi bir âdet ve tabiat gibi tek düzeye giden bir şey saymaktır. Bu ise bir çelişkidir. Şu halde müminin mucize isteğinde ısrar etmesi asla caiz olamayacağı gibi, mucize istiyor gibi görünmesi bile, imanında bir şüpheye işaret edeceği için edepsizliktir.

İşte bu gibi hikmetlerden dolayı İsa dedi ki: Eğer siz gerçekten mümin iseniz Allah'dan korkunuz. Böyle bir istekte bulunmayınız. Yani Allah'ın kudretinde ve benim peygamberliğimin doğruluğunda şüpheye işaret edecek ve sizi iman ve ihlâs iddianızda,

şüpheli gösterecek söz kullanmayınız diye menetti ki, bu yasaklama ve hatırlatmada ne büyük bir incelik ve ne büyük bir terbiyeyi içine almış bulunduğunu iyi düşünmeli.

113- Havârilەر özürl dileme makamında maksatlarını ve samimiyetlerini açıklamakla "Biz istiyoruz ki ondan yiyelim, kalblerimiz iyice yatışsın da senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona şahitlik edenlerden olalım" dediler.

114-Bu açıklama üzerine Meryemoğlu İsa -bunların maksatlarındaki meşruluğu görerek bu arzudan vazgeçemeyeceklerini anlayıp tam anlamında delil getirmeyi arzu ederek- Allah'a dua edip şöyle dedi: Ey rabbimiz olan yüce Allah, bize gökten (yüksekten) bir sofra indir. Öyle bir sofra ki, o, yani onun indiğı gün, bize, bizden öncekilere ve sonrakilere bir bayram, ve senden bir âyet -senin tam kudretine ve benim peygamberliğimin doğruluğına delalet eden bir delil- olsun. Bize böyle bir sofra indir. Ve ondan bizi nzıklandır. Ki nzık verenlerin en hayırlısı sensin. Çünkü Allah nzıkın hem yaratıcısı, hem de -karşılıksız olarak- vericisidir. Ne kadar dikkate şâyandır ki, Havâniler sofrayı isteyip maksatlarını anlatırken yemeğı öne almaslar ve diğler dinî ve Ruhânî maksatlarını geriye bıraktımsıdır. Halbuki Hz. İsa dinî maksatları öne almış ve yeme maksadını hem geriye bırakmış, hem de nzık olmakla ifade etmiş ve sonra nzıkta kalmayıp nzıkı veren Allah'a geçmiş ve onu ululamış ve onu yüceltmekle şükrünü de arzettiştir. Bunlar düşünölünce ruhların derecelerindeki mertebeler ne büyük bir fark ile ortaya çıkmış oluyor.

115-Bu dua ve niyaza karşı Allah Teâlâ muhakkak ben onu size indiririm. Bir çok defalar indiririm, bu kolay; fakat bundan sonra da sizden her kim küfrederse, herhalde ona öyle bir azab ile azabederim ki öyle bir azabı âlemlerden hiç birine yapmam, buyurdu.

Şimdi bu sofra indi mi, inmedi mi? Bu konuda tefsirciler arasında üç rivayet vardır: 1- Çoğunluğun rivayetine göre iki bulut arasında kırmızı bir sofra indi. İnerken bakıyorlardı. Geldi ta önelerine düştü. Bunun üzerine İsa Aleyhisselâm ağladı, "Allah'ım, beni şükredenlerden kıl; Allah'ım, bunu bir rahmet kıl, bir işkençe ve ceza kılma" diye dua etti. Kalktı abdest alıp namaz kıldı, yine ağladı, sonra örtüsünü açtı ve "Rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah'ın adıyla başlanmı" dedi. Ne baksınlar, kızarmış, pulşuz ve kılksız yağ akıyor bir balık. Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke ve etrafında pırasadan başka her türlü sebze ve beş yufka ki birinde zeytin, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir, beşincisinde pastırma. Şem'ün: "Ey Ruhullah, bu dünya yiyeceklerinden mi, ahiret yiyeceklerinden mi?" dedi. O da: "İkisinden de değil ve fakat Allah Teâlâ'nın kudretiyle yarattığı bir şey, dua ettiğiniz şeyi yiyiniz ve şükrediniz ki, Allah size devam ettirir ve lutuf ve kereminden daha da artırır" dedi. "Ey Ruhullah, bu mucizeden bize bir mucize daha göstersen!" dediler. Bundan dolayı: "Ey balık, Allah'ın izniyle, diril!" dedi, balık da deprendi, sonra: "dön önceki haline" dedi, döndü yine kebap oldu. Bundan sonra sofra uçtu, sonra da isyan edenler oldu, maymun ve domuza çevrildiler. İndiğı gün bir pazar günü imiş, hristiyanlar o günü bayram edinmişlerdir.

2- Diğler bir rivayete göre sofra kırk gün, gün aşırı iniyordu; fakirler, zenginler, zayıflar, küçük, büyük toplanıp yiyorlardı. Zeval gölgesi dönünce uçar giderdi ve arkasından gölgesine bakarlardı, bundan hangi bir fakir yediyse ömrü boyunca zengin olmuş ve hangi bir hasta yediyse şifa bulmuş ve bir daha hastalanmamıştı. Sonra Allah Teâlâ: "Soframı zenginlere ve sağlamlara değil, fakirlere ve hastalara tahsis et" diye vahyetti, bunun üzerine insanlar ızdırab ve ihtilale düştü ve bundan dolayı seksenüç kişi maymun ve domuza çevrildi.

3- Bir de denilmiştir ki, Allah sofrayı indirmeyi o şart ile vaadedince istîğfar ettiler, "Böyle bir tehlikeyi arzu etmeyiz" dediler, bundan dolayı inmedi.

Kâdî Beydâvî bu üç rivayeti zikrettikten sonra şöyle demistir: "Mücahid'den: 'Bu bir atasözüdür ki, Allah Teâlâ bunu mucize isteğinde ısrar edenler için söylemiştir', diye nakledilmiştir. Bazı mutasavvıflardan da: 'Burada sofra, bilgilerin hakikatlerinden ibarettir. Çünkü yiyecekler, bedenin gıdası olduğu gibi, bilgilerin gerçekleri (veya gerçek bilgiler) de Ruhun gıdasıdır', diye nakledilmiştir. Bu durum şöyle düşünülebilir ki, bunlar henüz öğrenmeye yetenekleri olmayan birtakım gerçeklere rağbet etmişler, İsa Aleyhisselâm da: 'Eğer siz imanı kazandınızsa takvayı kullanınız ki bunları öğrenebilesiniz!' demiş, onlar ise sorudan vazgeçmemişler, üzerine düşmüşler, ısrarlarındandır o da istemiş, Allah Teâlâ bunun immesinin kolay olduğunu ve fakat sonucunun tehlikeli ve korkunç bulunduğunu anlatmıştır. Zira manevî yola girene makamından daha yüksek bir makam açıldığı zaman ona tahammül edememesi ve bundan dolayı istikrar (kararlılık) bulamayıp bu yüzden büyük sapıklıklara düşmesi ihtimali çok düşünülebilir". Şihâb'ın dediğı gibi, Kâdî Beydâvî'nin bu ilavesini âyetin bir tefsiri olmak üzere değil, bir işârî mânâ olmak üzere kaydetmelidir. Bununla bu kıssanın Resulullah'a ve müminlere hatırlatma hikmeti de açıklanmış oluyor. Demek ki İsa'nın sofrası, İslâm sofrası için bir ibret örneğı olmaktadır çok, bir ibret meselidir. Küfrün ve nimeti inkârı azabı yalnız ahirette değil, dünyada da büyüktür. Nimet ne kadar büyük, ne kadar olağanüstü ise küfür ve inkârın azabı da o ölçüde eşsiz ve o nimetin zevali de o ölçüde acı olur. "Bugün size dininizi ullaştırtdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim" (Mâide, 5/3) buyurulduğu gün müslümanlara insan edilmiş olan sofranın gerek hoşluğu ve gerek lütfedilme şekli bakımından İsa'nın sofrasından ne kadar büyük bir devlet olduğunu düşünmeli de, buna karşı küfür ve inkârın nasıl bir azaba layık olacağını anlamalıdır.

Bu şekilde Mâide süresinin içerisinin bir özeti demek olan bu hatırlatma yapıldıktan sonra, yine ahireti hatırlatmaya devam ile yukarıdaki kıssasına atfedilerek ve "Allah'tan korkun ve iyi dinleyin." emri altında müminlere seslenilerek şöyle buyuruluyor:

Meâl-i Şerifi

116- Ve Allah demişti ki: "Ey Meryemoğlu İsa, sen mi insanlara 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin?". Hâşâ, dedi, sen yücenin, benim için gerçek olmayan birşeyi söylemem bana yakışmaz. Eğer demiş olsam, sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben ise senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!"

117- "Ben onlara sadece, senin bana emrettiklerini söyledim. Benim ve sizin Rabbınız olan Allah'a kulluk edin, dedim. Aralarında olduğum müddetçe onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen yalnız sen oldun. Sen herşeyi görsün.

118- "Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarıdır, eğer onlar başlıyorsanız, şüphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin".

116- O insanlara, "beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh ediniz" diye sen mi söyledin? Bunun, ne müthiş bir azarlama hitabı olduğunu düşünmeli ve Hz. İsa'nın ilâhlik makamına karşı nasıl bir acizlik ve kulluk mevkiinde bulunduğunu anlamalıdır. Şüphe yok ki bu azarlamaların asıl hedefi şimdî açığa çıkacağı üzere bizzat Hz. İsa değil, onu ilâh edinen üçlü tannı inanışı sahipleridir. Fakat onları Hz. İsa'yı büyükleme adına taşınkılık ettikleri küfrün ona Allah'ın huzurunda nasıl bir sorumluluk yöneltmiş olduğunu ve bundan dolayı o kâfirlerin Allah'ın katında nasıl bir azarlama ve azab edilme mevkiinde bulunduklarını düşünmelidir. Bu âyetten anlaşılıyor ki, Allah'tan başka İsa'yı ilâh edinenler bulunduğu gibi, annesi Hz. Meryem'e de ilâh kabul edenler varmış. Acaba bunlar kimlerdir? Âyet bu yönü açıklamamıştır. Bununla beraber açıktır ki, bu da -olsa olsa- hristiyanlar arasında bulunacaktır. Gerçi hristiyanlar tarafından mezheplerince Hz. Meryem'in üçlemeye sokulmadığı ve bundan dolayı ona oğlu İsa gibi ilâh denmediğı ileri sürülerek bu âyete itiraz edilmek istenilmiştir. Fakat birinci olarak, İbnü Hazm'ın "Fisâl"inde zikrettiğı üzere hristiyanlardan "Berberâniyye" fırkası vardı ki, bunlar İsa'ya da, anasına da ilâh diyorlardı. Bu mezhep sonra bitmiş kalmamıştır. Demek ki bunlar

üçlemeyi, baba, ana, oğul diye sayıyorlardı. Ve halk nazarında üçlemenin açık şekli de budur. İkinci olarak, hristiyanların üçleme inancı birlik değilse, hulûl (ruhun başka bir şeye girmesi) inancından ayrı değildir. İsa'da ilâhî bir tabiat veya İsa'nın bir cüz'ünü ilâh farzederek onu tam bir ilâh edinenler Meryem'in de hamileliği esnasında o ilâhî cüz'ü taşıyan ve bundan dolayı bir ilâh olduğu inancından - ister istemez- uzak değildirler. Sonra kiliselerinde ve evlerinde Hz. İsa gibi Hz. Meryem'in de resimlerine karşı vaziyetleri, ibadet durumundan başka bir şey değildir. Bu bakımdan âyetin mânâsı yalnız "Berberâniler"i değil, diğlerini de içine alır. Üçüncü olarak, böyle bir itiraz, âyetin mânâsındaki azarlama hitabını ve sorumluluğun dehşetini düşünmemek ve hesaba katmaktan ileri gelmektedir. Zira azarlamanın asıl şiddeti, İsa'nın ilâh kabul edilmesi noktasında toplanmaktadır. Çünkü sorumluluk hitabı, "Ey Meryemoğlu İsa" diye doğrudan doğruya ona yöneltilmiştir. Buna karşı Hz. İsa'nın "Ey Rabbim, annemi demedim ama beni (kendimi) dedim" diyebileceğini farzetmek ve bundan dolayı İsa'ya ilâh demekte ısrar ettikleri halde, annesine ilâh dememekle bu dehşetli sorumluluğun azabını hafifletecekleri zannında bulunmak ne büyük sapıklık olduğunu hatırlatmaya bile gerek yoktur. Ve işte bu küfürlerdir ki Hz. İsa'yı Allah'ın huzurunda böyle korkunç bir sorumlu mevkiide bulundurmıştır. İsa bu sorumluluğı kabul eder sanmasınlar, o bu soruya cevap olarak ne dedi ve ne diyecek bilir misiniz?

İsa muhakkak diyecek ki, seni sana layık paklıkta tenzih ederim, ilâhî paklığına sığınır ve öyle haksız ve yakışksız bir sözden uzak olmayı dilerim, hâşâ ey Rabbim! bana, hak ve layık olmayan sözü söylemem bana yakışmaz, bana ilmini şahit getiririm. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen onu bilirdin. Çünkü sen benim dışım, açıklayıp ilân ettiklerim şöyle dursun, nefsimden gizlediğimi, gönülümün geçirdiğini şeyleri de bilirsin. Ben ise senin nefsindekini, ilimde gizlediğini bilgileri bilmem. Şu halde söylemediğimi bildiğin halde, bana bu soruyu sormaktaki ilâhî hikmetini de bilmem. Çünkü bütün gaybları tamamıyla bilen "allâmü'l-ğuyub" sen, ancak sensin.

117-Tam paklık ve yüksek ululama ile İsa o müthiş soruya karşı böyle ince bir edebî kulluk içinde, delalet bakımından nefyi ile tekit edilmiş ve delilli bir şekilde cevap verdikten sonra, o isnadı açıkça reddederek diyecek ki: Ben onlara başka bir şey söylemedim, ancak bana emrettiğini emrini söyledim. Hem benim, hem sizin Rabbizin olan Allah'a ibadet ediniz, ancak onu ibadete layık tanıyınız, dedim. (Âl-i İmran, 3/50-51. âyetlerin tefsirine bkz.) İçlerinde bulunduğum müddetçe de kendilerine şahit oldum. Şu halde bu müddet içerisinde çıkar ve zararları hususunda kabul edip etmediklerine şahitlik edebilirim. Fakat ne zaman ki sen beni vefat ettirdin, içlerinden aldın, kaldırdın. "Ben seni öldüreceğimi, bana yükselteceğim" (Âl-i İmran, 3/55) vaadini yerine getirdin, o andan itibaren üzerlerine kontrolcü, gözcü ancak sen oldun, ve sen herşeye şahitsin, önüne de şahit, sonuna da şahitsin.

118-Şimdi eğer onlara azab edersen şüphe yok ki onlar kulları, kölelerin, mülk senin, hak senin, adalet senindir. Ve eğer başlıyorsanız, şüphesiz ki sen gâlipsin ve hikmet sahibisin, aziz ve hakim ancak sensin. Şu halde ne azab etmekte bir haksızlık, ne başlıamanda bir düşüklük, bir isabetsizlik düşünülebilir. Ne istersen yaparsın, ne yaparsan aynen hikmet ve sevap olur; yüce şeref senin, yüksek hikmet senindir. Ne hükümüne karşılabılır, ne de hikmetine itiraz edilebilir. Her korkunun kaynağı sen, her ümidin mercii yine sensin. Hâsılı ilâhlik ve hükümranlılık ancak senindir. Tek ilâh ancak sensin.

İşte ey müminler, İsa'nın Allah'ın huzurunda tam teslimiyet, sadakat ve ihlâs ile böyle dediğı ve bütün peygamberlerin de bu tarz üzere ilim ve Allah'ın hükümüne dayanmayı emrettiğı o toplanma gününden ve sonulardan korkunuz ve o kıyamet gününün tek sahibi olan Allah'tan korkmak sûretiyle sakınınız ve Allah'ın emirlerini dinleyiniz.

Fakat bu hatırlatmalar üzerine: Mademki Allah Teâlâ herkese karşı böyle azap etmeye ve bağışlamaya - mutlak olarak- kâdirdir. Bundan onu menedecek hiçbir kuvvet, hiçbir hüküm de tasavvur edilemez. O halde kâfilere affı, müminlere azab etmesi de mümkün demektir. O halde Allah'tan korkup korkmamanın, emrini dinleyip dinlememenin hükmü eşit olmaz mı? Dünyada misalleri görüle geldiğı gibi Allah o gün de kâfirleri nimetlenmiş, müminleri de acı çeken kılsa ve mesela sadakate kulluk eden İsa'yı cezalandırıp da ona ilâh diyen kâfirleri başlılayacak olursa, bu hatırlatmalardan ne fayda hasıl olacak? diye bir kuruntu hatıra gelebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın mutlak kudretiyle beraber, ilâhî ahlakın hikmetini isbat ve Allah üzerine görev (vücüb allah) olmamakla beraber, Allah'ın emriyle kullara vacib olma (Vucub anillâh) nın sabit olduğunu açıklamak sûretiyle, böyle bir kuruntuyu defetmek ve o müthiş soru karşısında Hz. İsa'da ve diğler peygamberler zümresi ve siddiklarda meydana gelen korku heyecanını yoketmek için, hükmü yürütmeyi haber verme şeklinde bir vaad veya hükmü yürütmenin vaadi şeklinde bir inşâ (dilek kipi) olmak üzere şu ilâhî hüküm tebliğ olunuyor ki:

Meâl-i şerifi

119- Allah buyurdu ki: "Bu, sadıklara doğruluklarını fayda sağladığı gündür. Onlar için altlırından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır". Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.

120- Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. O herşeye kâdirdir.

119-*} O aziz ve hakim ve mutlak hâkim olan Allah Teâlâ muhakkak buyuracak ki işte bu korkunç gün doğruları doğruluklarının fayda vereceğı gündür. Nâfi kırâetinde nasb ile okunduguna göre: Allah buyurdu ki, bu soru ve cevap doğruları doğruluklarının fayda vereceğı gündedir. O gün vâki olacaktır. Dünyada sözleşmelerinde duran, aktillerin samimiyetle yerine getiren doğrulara Allah öyle vaad eder ve müjdelar ki, onların doğruluk ve samimiyetleri kıyamet günü olan o korkunç toplanma ve sorgu gününde herhalde kendilerine faydalı olacak. Hem dünyadaki gibi kederler ve gamlarla kanşık bir fayda değil, her türlü korku ve hüzünden uzak bir fayda ile faydalı olacaktır. Altırandan ırmaklar akan cennetler onlarındır. O sadıklar orada ebedî olarak kalacaklar. Allah onlardan ezeli nzası ile hoşnut olup nzasına erdimiş, onlar da dünyada Allah'tan razı olmuş, sırf Allah'ın nzası uğrunda koşmuş oldukları gibi, bugün tamamen ndvanın zevkine ermiş bulunacaklar; hem hoşnut, hem kendilerinden hoşnut olunmuş olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş bundan, bir ndvanın ibarettir. Bütün gönülleri aradıkları kavuşma zevkinin en büyüğü bu nazdır, ebedî olarak Allah'ın nzası ile kulun rzasının toplamı demek olan bu nzanın üstünde ne bir murad tasavvur olunabilir, ne de bir zevk.

120-Ve bu büyük zafer Allah'tan başkasında değil, Allah'ın nzasında ve ancak O'na sadakat ve ihlastadır. Çünkü o bütün göklerin, yerin ve ihtivâ ettiklerinin mülk ve saltanatı ancak Allah'ındır. Bununla beraber, O Allah her şeye de tam kudretle kâdirdir. Bütün bu âlemde ve âlemin bölümlerinde dilediğı gibi tasarruf ve saltanat icra etmeye kâdir olduğu gibi, daha başka âlemler yapmaya da gücü yeter. Bunun için Allah'ın dışında herhangi bir şeyin ve herhangi bir kimsenin nzasına emenin kıymeti yoktur. O, bugün zevk ise yann acıdır. Ebedî olarak faydalı olacak olan doğruluk ve samimiyet ancak Allah'a olan sadakat ve ihlastır.

Şu halde ey müminler, yahudi ve hristiyanlar gibi antlaşmalarnızı bozmayınız, sırf Allah nzası için aktillerinizi yerine getirmekte doğruluk ve samimiyetinizi isbat ediniz de bu büyük kurtuluş ve bu ilâhî nzaya eriniz. Asıl ilâhî sofra bu, asıl bayram işte o gündür .Ve hiç şüphe yok ki Allah her şeye kâdir olduğu gibi, buna da kâdirdir.

Şimdi Mâide Süresi bununla son buluyor ve bunu "Allah'a hamdolsun" teşekkürü ile Enâm Süresi takip ediyor.

Hamd hep Allah'a, ki başlann üstündeki gökleri ve ayaklann altındaki yeri yarattı ve karanlıklar ve nuru yaptı. Şu halde onun bunlar üzerindeki mülk ve saltanatı, sahipliği, yalnız var olduklarındn sonraki tedbir ve olgunlaşmaları, sonra gelen anızalar üzerinde cereyan eden, zât ve tabiatlarına mahkum bulunan bağımlı ve hasta bir mülk ve sahiplik değil, daha önce yaratma ve yapma ile bütün varlıklarına da hâkim olan bir mülk ve saltanatır. Ve bunun için bütün hamd ve senâ, bütün ululama ve teşekkür ancak ve ancak Allah'ın hakkıdır. Zât ve sıfatı bakımından Allah'a mahsustur.

Kur'ân'da beş sürenin başında güzel kelimesi zikredilmiştir. Birinci olarak Fâtiha'da "Hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur." İkinci bu sürede "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıklar ve nuru var eden Allah'a mahsustur." Üçüncüsü Kehf süresinde "Hamd, kuluna Kitab indiren Allah'a mahsustur". Dördüncüsü Sebe süresinde "Hamd, göklerde ve yerde bulunanların hepsi kendisinin olan Allah'a mahsustur". Beşinci Fâtır süresinde

"Hamd, gökleri yaratan, melekleri elçiler yapan Allah'a mahsustur" buyurulmuştur ki hepsi Fâtiha'daki "hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur." hamdiyle âlemlerde ilâhî mülkiyetin çeşitleri ile açıklama ve izahdır.

Mâide süresinin sonundan geçilerek burada görülüyor ki, gökler ve yer hakkında "halk" (yaratmak), karanlıklar ve nur hakkında "ca'l" (yapmak) denilmiştir. Tefsirciler diyorlar ki " = ca'l" de " = halk" gibi bir inşâ ve yaratmadır. Şu kadar ki "halk", tekvînle ilgili inşâyâ tahsis edim ve bir takdir ve tesviye mânâsını da içine alır. Yani halk (yaratma)da, yaratılanın her yönüyle özel kaderlerini yoktan var eden ve takdir eden öncü bir kapsayıcı ilim ve ona göre gerek maddesiz ve gerek bir maddeden yapma ve düzen verme mânâsı vardır. Ve bu şekilde fitrat (tabiat) anlamı, halk (yaratma) ve hilkat (yaratılış) anlamından bir çızdır. Ca'l (yapma) ise bu âyette olduğu gibi tekvîni inşâ ile "Allah, bahire diye bir şey yapmamıştır" (Mâide, 5/103) âyetinde olduğu gibi teşrî inşâdan daha genel olduğu gibi, bundan başka "ca'l"de bir tasvîr (değiştirme) ve tazmîn (boynuna yüklemek) mânâsı, yani mef'ûlün diğer bir şey ile zarfık veya gâiyyet (gâyetlik) veya başlangıçlık veya diğer herhangi bir sebeple münasebeti mânâsı da vardır ki, bu şey arada kâh gizli bir kayıt olarak ve kâh ikinci bir mef'ûl şeklinde kelâmın esası olarak düşünülür. Birincide "ca'l", gizli bir şekilde de olsa, mukayyed bir mef'ûle teallük eder. "Karanlıklar ve nuru var etti"; "Ve ikisinin arasına bir engel koydu" (Furkân, 25/53); "Orada (yerde) sabit dağlar var etti" (Ra'd, 13/3); "Bize katından bir koruyucu ver." (Nisâ, 4/75) âyetlerinde olduğu gibi. İkincisinde ise "Geceyi dinlenme zamanı yapmıştır." (En'âm, 6/96); "Parmaklarını kulaklarına tıkırlar" (Bakara, 2/19) âyetlerinde olduğu gibi iki mef'ûle teallük eder. Ve yerine göre bu ikinci şeyin bir gizli kayıt veya kelâmın esası olup olmadığını ayırmak gerekir ki, bu mânâlar dilimizde "yapmak" ve "kılmak" kelimeleriyle ifade olunabilir. Nitekim karanlık yaptı, aydınlık yaptı, geceyi gündüz, gündüzü gece yaptı, karanlığı hoş olmayan, aydınlığı hoş kıldı denilebilir.

Demek olur ki, karanlıklar (zulûmât)ın ve nûrun mec'ûliyet (yapılmışlığı)ı, birinin diğeri ile ard arda gelmesi, gökler ve yerdeki şeylerin varlığı, yaratılış gayesinde birer karışt hadise olmaları itibarıyledir. Ve bundan zulmetin kendisinin, nur gibi, varlığı aitt bir şey ve aslı yokluğun mevcut şeyler olması ve esya nazar-ı itibare alınmaksızın zamanın, gece ve gündüzün, hadd-i zatında mevcut bulunması lazım gelmez. Demek ki Mânî'lerin dediği gibi zulûmât (karanlıklar)ın ve nûrun biri şerri yaratan, biri hayrı yaratan iki ilk başlangıç olmaları şöyle dursun; bunlar, göklerin ve yerin yaratılış dolayısıyla ikinci derecede ve dolaylı olarak var edilmiş, nisbî ve izafî birer hadiseden başka bir şey değildirler. Zulûmâtın nûrdan önce getirilmesi, yaratılmış şeylerde aslı yokluğun melekelerden önce olmasına işarettir. "Zulûmât"ın çoğul, "nûr"un tekil olarak gelmesi de, zulmetin çokluk, şîrk ve ayımsız ile ilgili bulunduğuna ve bunda tek ve teklîğin çoklukta kaybolmasına; nûrın ise tevhid ile ilgili olduğuna ve bunda çokluğun tekde kaybolduğuna bir tenbih gibidir. Ve bu çoğul ve önce getirme ile tekil getirme ve geriye bırakmada, zulûmât ve nûrun, gökler ve yer karnesine ayrıca bir güzel kabul edışı (hûsn-ı tekabbülü) de vardır. Sonra karanlıklar ve nurdan maksad, gece ve gündüzün birbirini izlemelerinde görüldüğü üzere hissedilen iki zit hadise olduğu aşıktır. Zira lafızların lugattaki hakikatleri budur. Bununla birlikte nûr, ferahlığı; karanlık, kederlere sebep olmak bakımından, bunlar küfür ve iman, cehalet ve ilim, keder ve sevinc, şer ve hayır gibi maneviyatta imandan da uzak değildirler. Ve hatta bu mânâlarda mecâz-ı mütâeer (meşhur mecâz) olmak üzere kullanılırlar. Bundan dolayı tefsirciler bununla tefsir etmişler, Vahidî de, zulûmât ve nûrun hissedilen ve anlaşılan her ikisini içine aldığını göstermiştir ki umûm-ı mecâz demek olur. Hakikatte bilgi ve tevhid delili olan nûrun yalnız objektif (âfâkı = nesnel) ve maddî bir hadise olmasında ısrar etmek doğru değildir. Bundan subjektif ve objektif, maddî ve manevî olmanın bir anlaşması, bir kavuşma bakışı vardır ki, biz ona idrak, görme ve vıdan şuru ismini veriz. Şu halde nûrda, her halde, bir mânâ gözetilmeli , hissedilen ve akla uygun olan toplayıcı bir genel mânâ düşünülmelidir. Hislerin çeşitliliğine rağmen nûrın tekil olarak gelmesi de hepsinin, şurun nurunda ve idrakte toplandığını anlatır.

İşte Allah öyle âlemlerin Rabbidir ki maddiyât ve mânevîyâtıyle gökleri ve yeri yaratmış, karanlıklar ve nuru yapmıştır. Sonra bütün bu nimetlere nankörük edip küfredenler O yaratan Rab'lanna bu yaratılmışları veya bunlardan bazıları denkt tutuyorlar. Bir kısmı tutuyor eşyanın tabiatına tapıyor bir kısmı tutuyor yıldızlara, güneş'e tapıyor. Bir kısmı tutuyor hayır ilâhı, şer ilâhı, Yezdan ve Ehremen diye karanlığa ve nûra tapıyor, bir kısmı tutuyor sıcağa, ateşe tapıyor, bir kısmı tutuyor taşlara, topraklara, madenlere ve bunlardan yaptıkları putlara tapıyor, bir kısmı tutuyor bitkilere ve hayvanlara tapıyor, bir kısmı insanlara tapıyor. Bir kısmı tutuyor Firavun ve Nemrud gibi azgın Tağutlara tapıyor. Bir kısmı da İsa ve anası veya Melekler gibi Allah'ın kullanna tapıyorlar. Ki bütün bunların yaratıcı Allah'a karşı ne büyük bir küfür, ne kadar bir utanmazlık olduğu açıktır.

2-Acaba bunlar bu küfür ve inkârın sorumluluğunu hiç düşünmüyorlar, o yüce yaratıcının kendilerine hiçbir şey yapamayacağını mı sanıyorlar? Ey insanlar! O öyle bir Allah'tır ki, sizin hepinizi bir çamurdan yarattı. Allah, yeri yarattığı zaman üzerinde hayattan hiçbir eser yoktu, o hayatsız yer maddelerinden çamur, çamurdan da bitki, hayvan, insan yarattı ve sonra o insanın sulbünden o çamurun bir seçim örneği olarak çıkardığı "değersiz bir su" içindeki zerreciklerden devamlı bir sülâle olarak sizleri yarattı ve yaratmaktadır. Sizin ilk maddeniz bir çamurdan ibarettir. Onu insan yapan Allah'tır. Burada meşhur tefsir budur: Allah Teâlâ insanları Âdem'den, Âdem'i de bir çamurdan yaratmıştır. Fahrreddin Râzî der ki: "Bence bunda diğer bir vecih daha vardır. Şöyle ki, insan, meni ile hayız kanından yaratılmıştır .Bunlar ise kandan, kan da gıdalardan doğar. Gıdalar da ya hayvansal veya bitkiseldir. Hayvansal olduğu takdirde o hayvanın doğuş niteliğindeki durumu, insanın doğuşundaki hali gibidir. Kala kala bitkisel gıdalar kalır. Bundan dolayı sabit ki insan, dolayısıyla bitkisel gıdalardan, bitkisel gıdalar da şüphe yok ki çamurdan doğmuştur. Ve o halde her insan bu şekilde başlangıçta çamurdan yaratılmıştır. Çamurdan döl suyu, döl suyundan kalb, beyin, karcadğer ve diğerleri gibi sıfatta, sûrette, renkte, şekilde çeşitli ci hazlar ve uzuvlar doğması ve teşekkür etmesi ise kendi kendine olabilecektir bir şey değildir. Bu benzersiz sanatı ancak hikmetli bir takdir edici ve merhametli idarecinin takdiri ve tedbiri ile mümkün olabilir." Çünkü yok, kendi kendine var olamaz. Kendiliğinden doğma (jeneraspon spontane), sebepsiz, illetsiz hudûs (oluş) mümkün değildir ve batıldır. Özellikle böyle bir seçme ile böyle bir insan vücudunun tesadüfen ve cahilce bir şekilde meydana gelmesi öncelikle batıl ve mümkün değildir. Râzî'nin bu hatırlatması hâl-i hazırda görülen ve bilinen hayatı olayları düşünmekle yalnız Âdem Aleyhisselâmın değil, her insanın çeşitli devirler içinde çamurdan ayıklanmakla yaratılmış olduğunu göstermesi ve Âdem'in yaratılışının aydınlatma ve açıklaması itibarıyla gerçekten önemi hâizdir. Ancak bu müşahade, meşhur tefsirde olduğu gibi ilk insanın, ilk menî'nin yaratılışını bir izah olmak üzere

düşünülmedikçe meselenin bütün inceleğiyle kavranılmış olacağı şüphelidir. Zira insan türünün yeryüzünde ilk yaratılışına kadar kılmayınca, her insanın meniden önce çamurdan yaratılmış olduğu hakkıyla ortaya çıkmaz. Çünkü her ferdin yaratıldığı baba menisi ve annenin hayız kanı, topraktan aldığı gıdasından öncedir.

Bundan dolayı insanın yaratılışı "Meniden, hakir bir sudan" (Secde, 32/8) dir. Döle meninin, rahimde hayız kanı ve yumurtanın yaratılışı da menşenin bitkisel olması dolayısıyla toprağa ve suya borçlu ise de, bunların kana benzeşmesi daha önce o döl ve rahimin hayatı tabiatına, bu da doğduğu meni ve hayız kanına borcludur. Şu halde meseleyi her yönden tahlil (analiz) etmiş olmak için çamurun, insan yaratılışının başlangıcı olması ilk menî ve hayız kanının yaratılışına kadar döndürülmek gerekir ki, bu da birinci olarak Âdem'in yaratılışını düşünmekle mümkün olur. Bu münasebetle zamanımızın fennî teorilerini bir gözden geçirmek faydalı olacaktır:

Bugünkü teorilere göre gerek hayvansal ve gerek bitkisel hayatın başlangıcı son analizde bir "sell'ü"e yani bir hücreye dayanmaktadır. Bir bitki, bir hayvan, bir insan bedeninin bütün doku uzuvları, mikroskop ile muayene olunabilen gayet küçük yuvarak veya uzun bir takım hücrelerin ince bir sanatta dokunmasından meydana gelmiştir. Hayat ve canlılığın ilk örneği bu hücrededir ki, biz bunları insanlar hakkında Âdem'in sırtından çıkanlar zerrecikler diye düşünebiliriz. Hücre, hücreden doğarak çoğalır. Bir hücre, hava, su ve diğer yeryüzüne ait maddelerle gıdalanır ve onlar hücrenin içinde organizmaya benzer. Bundan diğer hücreler doğar ve tümünden de bir canlı beden dokunur, meydana gelir. Ve bu şekilde bitki türleri, hayvan türleri ve bu arada insanlar birli veya ikili olarak kendi esas hücreleri üzerinde bir sülâle (soy) takip ederler. Bir insanın oluşumunun başlangıcı olan ilk hücre, anasının rahminde bir yumurta hücresiyle onu aşlayan bir menî hücresinin oluşturdukları anlaşılan bir hücre olmak üzere mutalaa olunur ki horoz tohumuyla anlaşılmış bir tavuk yumurtası bunun tam değışle de zahîr bir örneği gibidir. Şimdi, her hücreye "kendi tabiatıyla kendisi yaratıyor" demek, yoktan, sebepsiz, illetsiz bir eser tasavvur etmek olduğu için nasıl bir çelişki ve mümkünsüz ise, "bütün üretken hücrelerin yaratıcısı ve bunları bir beden olarak dokuyup vücuda getiren yaratıcısı da ilk hücredir" demek de ondan daha büyük bir çelişki ve mümkünsüzlüktür. Çocuğu yaratan ve yaşıtan kendisi veya anası - babasdrı zannetmek gibi ağık bir cahilliktir. Şüphe yok ki bir hücreden bir meninin karışımından yüzlerle, binlerle, milyonlarla milyarlarla hücre yaratan ve bunları dokuyarak vasıflan ve şekilleri, faydaları ve tabiatları, çeşitli uzuv ve aygıttan oluşmuş mükemmel bir beden, bir hayat makinesi halinde işleten ince sanat, bunların hepsi üzerinde hâkim olan bir üstün ilâhî kudretin en mükemmel şahididir. Ve böyle olduğu Kur'ân'ın bir çok âyetlerinde de gösterilecektir. Fakat bu âyetten çıkan mesele, yalnız bundan ibaret kalmıyor. O ilk hücrenin menşenin ne olduğu da gösteriliyor ki, bütün hayatı yaratananın kudreti, o bir hücreye ait olmas gibi bir yanlış anlaşılımaya da meydan kalmısın. Bugün feciller diyorlar ki, hayat ve canlılık böyle bir hücreye, bir tohuma döncüdüür ve Pastör deneyine göre de gerek bitkisel ve gerek hayvansal her canlı, her organizma muhakkak kendi cinsinden böyle bir tohum ile geçmiştir. Yani bir sülâledir. "Jenerasyon spontane" (kendi kendine doğum) yoktur ve olamaz. İletsiz, sebepsiz bir hadisenin olamayacağını anlatan bu ifadeden birçokları yanlış sonuçlar çıkarmış ve yaratıcı kudreti inkârâ kadar varmışlardır. Halbuki bu noktada fennin genişçe tahlil edemediği ve bununla beraber kısa yoldan halleylediği ikinci bir safha vardır. Zira yeryüzünün ve yeryüzü üzerinde hayatın kadım (ezeli) olmayıp fen ve mantık bakımından bilindiği gibi, "hücrenin bileşik ve yaratılmış ve buna göre sonradan olma" olduğu da kesin olarak bilinmektedir. Hatta organik kimyada ve ilim-i insac (dokübilim)da hücrelerin terkipleri ve şekilleri ile ilgili bir hayli bilgi de vardır. Cansız birtakım basit maddelerden canlı bir organik hücre meydana gelmiş bulunuyor. Gerçi fen bilimleri bu maddelerin sanatta terkibinden bir hücre yapamıyor. Fakat hücrenin bileşik ve yaratılmış ve sonradan olma olduğu da her şüpheden uzak olarak biliniyor. Zaten zincirleme doğum tasavvuru da her hücrenin oluş ve sonluluğunu tasavvur etmektedir. Şu halde, "hücre içinde hücre ve daha önce yeryüzünde ilk insan veya ilk hayvan veya ilk bitki hücresi nasıl ve nereden yapılmıştır?" sorusu vardır. Buna karşı beşer fennî: "Nasıl yapıldığını henüz bilmiyorum, fakat şurası muhakkaktır ki her halde yeryüzünün basit maddelerinden yapılmıştır. Bu nokta ilmen ve aklın kesindir. Zira terkiplerinde yeryüzünde bulunabilen basit maddeler görülüyor." cevabını vermekte ve bu noktada mesele kimyadan ve hayat bilgisinden "ayıklama kanunu" ile ilâhî hikmet sahasına geçmektedir. Sebepsiz, kendi kendine "sonradan olma" mânâsına "Jenerasyon spontane" doğum veya bizzat doğum hadd-i zatında çelişki olduğu için, akıl ve ilim bakımından zorunlu olarak imkansız ve aynı zamanda hücrenin sonradan olma ve yaratılmış olduğu da kesin olarak bilindiğinden, bu konuda Pastör teorisi daha çok felsefi demek olan "ayıklama" düşüncesine gerek göstermeden fennî, doğrudan doğruya yaratıcının kudretine dayandırmıştır. Çünkü ayıklamayı bahis konusu etmenin sonucu da bunu isbattan başka bir şey değildir. Yoksa "her canlı kendi cinsine mahsus bir tohumdan olur. "Jenerasyon spontane" yoktur" diyen Pastör bu sözü ile başlangıç hücrelerinin kıdem ve ezelliğini iddia etmek gibi bir çelişkiyi benimsemek istememiştir. Pastör bilirdi ki canlı hücreler ilmi bakımından en fazla olarak yüz derece ısıya bile tahammül edemez, yok olur. Hatta bundan dolayıdır ki deney yerine koyduğu işlemindeki suları ve onlardan organik maddeleri bu şekilde dezenfekte etmiştir. Şu halde jeoloji ilmine göre sonradan oluşan ve bir zamanlar binlerce derece ısı içinde bulunan yeryüzü üzerinde kadım ve ezeli bir canlı hücrenin varlığını nasıl kabul etmiş ve düşünmüş olabilir? Şayet ettiyse böyle bir iddianın ne ilmi kıymeti olur? Şu halde ilkel hücre her halde sonradan olmuş ve yeryüzü maddelerinden oluşmuştur. Fakat kendi kendine doğum ve oluş da batıl olduğundan bunun yaratma ve var edilmesi bizzat yaratıcı Teâlâ'nın ezeli kudretine dayalı, ona delil ve şahittir. Bu konuda ilk hücrenin yeryüzüne diğer gök cisimlerinden gelip gelmediğini varsaymaya kalkışmak da sözü uzatmaktan başka bir şey değildir. Hasılı insan içinde insanın, hücre içinde hücrenin doğum ve oluşumu ile hayat özünün devam etmesi gıdalannakla ilgili, gıdalannın ise yerden, çamurdan yaratılarak gelen bir tahvil ve temsil gıdası demek olduğu açıktır. Bu şekilde yere ait maddelerin beşerin yaratılışına, kısmen de olsa, bir başlangıç olduğu da açık ve yaratıcının kudretini bu tahvil ve temsil şeklineki ayıklamadan anlayarak meseleyi kısa kesmek de mümkündür. Ancak bunun yaratıcı sebebini gıdalanna ve temsil kudretinde farzetmek, bu kudreti de sırf o insan veya o hücrenin daha önceki bir insan veya hücreden kalıtım yoluyla geçen hayatla ilgili kuvvetin eseri olarak düşünmek mümkün ve hatta alışılmış bulunduğundan bu hal içinde insanın başlangıçta çamurdan yaratılmış olması esasına henüz kanşıklik ve benzerikten uzak bir şekilde açığa kavuşmuş nazariye baklalmaz. Ve Pastör'ün görüşünü takip edenler de bu devam eden bölüm içinde yaratıcı sebebi, ilk hücrenin sahip bulunduğu canlıya ait güçde gözetebilirler. Fakat mesele, yer üzerinde ilk oluşan hücrede mütalaa olunur. Hem de sebepsiz, illetsiz olma, kendi kendine doğma mümkünsüz olduğu ve hücrenin kadım (evveli olmayan) ve ezeli olmayıp zorunlu olarak sonradan olmuş bulunduğu unutulmayarak mütelaa edilir; o zaman gerek Pastörçüler ve gerek istifa (ayıklama) cılar, herkes zorunlu olarak itiraf etmek zorundadırlar ki, beşerin ilkel maddesi, yer maddelerinden, yerin çamurundandır. Fakat beşer o çamurun süzülüşü, ayıklanmış bir şekil ve süredir. "Meniden, çamurdan". (Müminün, 23/ 12)

İşte Allah O yaratıcıdır ki insanları başlangıçta böyle bir çamurdan yarattı, sonra bir ecel kaza etti, takdir ve hükmedip bizzat ıcrâ mevkine koydu, her yüzüne gelene ölümüne kadar bir ecel ile vakit tayin etti ki, her eceli yetenin ölmekte olduğu açık ve hepinizin bildiği ve gördüğü bir husustur. Bundan başka takdir ve isimlendirilmiş bir ecel, bir ecel-i müsemmâ da onun katında, onun huzurunda vardır. Ki bu da bu dünya hayatındaki güzel-çirkin bütün fiillerin ölümünden sonra sorumluluk vakti, yani saat ve kıyâmetin eceli, yahut ölümünden sonra dirilmenin eceli ki, bu henüz kaza edilmemiş, fiili durumu gördüğümüz bir durum değil, gâibdir. Fakat takdir edilmiş ve isimlendirilmiştir. Sonra Allah'ın huzurunda muhakkak ıcrâ ve infaz edilecek. "Bir bölük cennette, bir bölük ateştedir" (Şûrâ, 42/7) durumu ebedî olarak ortaya çıkacaktır.

Yukarlarda da geçtiği üzere ecel, bir vakit veya o vaktin sonu demektir. Mesela "Şu borç, bir sene vakitle sınırlandırılmıştır" denildiği zaman bir sene bir eceldir. Sonra "ecel

geldi" denildiği zaman da, "senenin sonu geldi" demek olur. Ve bu âyetle her iki mânâ caizdir. Bununla beraber birincide vakit, ikincide son mânâsı daha uygundur. Şu halde insanın dünyada eceli demek, ölümlüne kadar ömrünün müddeti veya onun sonu, ölüm ânı demektir. Öldüğü anda bu ecel gelmiş ve yetmiş olur. Herhangi mânâ tasavvur edilirse edilsin bu ömür, bu ecel birdir. Bir kere tahakkuk eder. Bir insan için bu ölüme kadar iki ecel tasavvuruna imkan yoktur. Ve ölüm, her ne sebeple olursa olsun, ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Ve artık ona, "ecelsiz öldü" demek gelişkinden başka bir şey değildir. O gün anlaşılır ki, ezelde takdir edilen ve vakti kararlaştırılan bu, bugün tahakkuk edip fiilen kaza edilen, yerine getirilen de budur. Fakat bunun kazasıyla, bu ecel yetmekle insanın, vücûdun her şeyi, her iş bitmiş olmaz. Bundan sonra da diğer bir ecel, bir son gelecektir. Bu ecel de bu müddetin sonunda ve Allah'ın huzurunda iyi ve kötü her sorumluluk son bulacak, soru ve hesap tamam olup dünya hayatının бүтüş defterleri kapanacak, ondan sonra ya ebedî olarak sevap veya ebedî olarak azab devresi gelecektir. Ve işte burada "takdir edilmiş ecel O'nun katındadır", bu sonuç, bu nihayettir ki, buna kıyamet, saat, ölümden sonra Allah'ın dirilteceği gün, toplanma günü, suâl günü, hesap günü, ceza günü, kıyamet günü, ayırma günü denilir. "Ve şüphesiz ahiret yurdu, işte asıl hayat odur" (Ankebüt, 29/64) bu aralıktan itibaren tecelli ve tahakkuk edecektir. Ve artık buna son yoktur. Ölüm ecelinden başka bir ecel olan bu ecel-i müsemmâ (takdir olunan ecel), ecelin nihayet mânâsı itibariyle ahiret bölümünün başlangıcı olan saat ve vakit mânâsı düşüncesiyle de ölümden o saate kadar olan "berzah" müddetiyle tefsir edilir ki meâl birdir. Doğru ve müteber tefsir, bu mânâlardır. Bununla birlikte bazı tefsirciler diğer farklı görüşler de söylemişlerdir ki, bunlardan -özellikle- bazılarını hatırlatalım:

1- Ebu Müslim demiştir ki: "Kaza olunan birinci ecel geçmişlerin, yani vefat eden şahıslar ve geçmiş ümmetlerin ecelleridir. İkinci ecel de henüz vefat etmemiş bulunanların ölüm ecelleridir ki bunu ancak Allah bilir". Buna göre bahis konusu her şahıs için ancak bir ölüm eceli demek olur ki, kelimelerinin nekre (belirsiz) getirilmelerine göre zahirin tersidir. Birinci ecel herkesin geçen ömrünün miktarı, ikinci ecel de kalan ömrünün miktardan demek de böyledir. Hatta bizzat burada birinci eceli, şahısların eceli; ikinci eceli "Her bir ümmet (millet) için bir ecel vardır" (Ârâf, 7)34) âyetinin delaleti üzere milletlerin eceli; yani birisi ferdî ölüm eceli, diğeri millî ölüm eceli olmak üzere düşünmek de akla gelir. Fakat rivayet edilen önceki mânâ bunu içine alır. ikisini de içerir.

2- Bazıları da demiş ki, her insanın iki eceli vardır. Birisi tabii eceller, ikincisi ihtirâmî (yok etmekle ilgili) eceller. Tabii ecel şudur: Mizac, dış anılardan korunmuş olsaydı ömrünün kalan müddeti felen zamana kadar varacaktı. Yok etmekle ilgili ecelde, boğulma, yama, zehirli bôcek sokma vesâire gibi dış etkenlerden güç bir sebep ile meydana gelendir. Fahreddin Râzî bunu İslâm filozoflarının görüşü diye nakletmiştir ki, maksat tabiidirler. Tabiieler arasında bir tabii ömür teorisı vardır. Ve nitekim tabiielerimiz dilinde tabii ecele, ecel-i müsemmâ (takdir edilmiş ecel); yoketmekle ilgili ecele de, ecel-i kazâ (kaza eceli) demek âdet olmuştur. Böyle bir telakkî, ölüm öncesi hayatta sebeplere, sağlık bilgisine, tedaviye, dışa ait korunnalara riyetin faydalarını göstermek açısından faydalıdır. Fakat bunu iki ecel diye anlamak doğru değildir. Yani bir insanın, biri tabii (doğal), biri yok etmekle ilgili olmak üzere iki eceli yoktur. Ya doğal veya yok etmekle ilgili bir eceli vardır. Zira fiilen vâkı olacak olan ecel, bunların ancak birdir. Diğeri bir imkandan ibarettir. İmkân şekilleri çeşitli ve hatta sonsuz olabilir. Fakat vâkı olan birdir. Hakikaten ömür, ecel de o vâkı olandan ibarettir. Allah'ın takdir ve kaza ettiği de odur. Allah'ın bildiği şaşmaz; O mümkünü mümkün, vâkı olanı vâkı olan olarak bilir. Şu halde tabii ve helakle ilgili ecel ayırımı; mümkün ecel, vuku bulan ecel diye bir ayırım yapmak gibidir. Diş sebeplerin helakileyle ölenin tabii olarak ölmesi mümkün olduğu gibi, tabii olarak ölenin de haricî sebeplerle ölmesi düşünülebilir. Fakat, o her halde bunların yalnız biriyile ölecektir. Halbuki ecel denildiği zaman mümkünü değil, vuku bulanı anlamak gerekir. Vuku bulan, vâkı olmadan önce henüz imkân sahasındadır. Şu halde henüz ölmeyen bir kimsenin korunma sebeplerine uyması meşru ve hatta görevdir. Fakat vuku bulanın, vâkı olmasıyla imkân sahası kapanmış, ecel tahakkuk etmiştir. Bundan dolayı o zaman da görev, vuku bulana teslim olmaaktır. Sonra "tabii ömür" sözü de soyut bir teoridir. Ölüm, her ne olsa, bir yok etme ve tahir etme olmaksızın kıkmaz. İhtiyaralama, esasen bir helak etme eseridir, yoksa tabiatın tabiat olmak üzere gereği, devamlılıktan başka bir şey değildir. Dışa ait tesir ile yok etme bahis konusu olmayınca, batı ömrün sonsuz olması gerekirdi. Demek ki hüküm, tabiatte değil, tabiatı yaratandır. O halde tabiat sözü bir yanıltma ve şüpheye düşürmedir. Bu gibi sözlerle insanları kesin bir olgu olan ölüme bile şüphelere düşer dururlar. Nitekim buyuruluyor ki: Sonra, ey kâfirler siz tutar şek ve tereddüt edersiniz hal Yani Allah Teâlâ'nın sizi ve sizin ilk maddenize varncayya kadar bütün asıllarını yaratan yaratıcı ve size takdir ve hükmettiği ecel gelinceye kadar hayatınızı veren bir hayat verici kâdir olduğu, nefsinizdeki görülen eserlerle sabit ve muhakkak. Ve böyle maddeler yaratmaya ve onlarda hayatlar icad etmeye ve sonra bu hayatı dilediği ecele kadar süreklî kilmaya gücü yeten yaratıcı Allah'ın, bu yaratma ve diltmeyi bir daha yapmaya kudreti öncelikle belli bulunduğuy halde, siz kalkar Allah'ın kudretinden şüphe eder, netiliğini kavrayıp anlayamadığınız şeylerden dolayı, Allah katında tayin ve takdir edilmiş olan bu ecel-i müsemmâda, bu sorumluluk günü hakkında şüpheler, tereddütler kıknır, Allah'a küfürler eder, kendinizi, yahut göğre veya yere mensub yaratıkları Allah'a denk tutarsınız öyle mi?

3- Halbuki O Allah hem göklerde, hem yerde ibadet edilen bir Allah'tır. Sizin sırnızı, cehennizi, gizlinizi, açığınızı bilir. İyi kötü, gizli aşıkâr her ne kazanıyor, her neyi hak ediyorsanız onu da bilir. O takdir edilen ecel gelince hak ettiklerinizi tamamen verir.

4-Ey Muhammed bu kâfirlere Rablerinin âyetlerinden, yani Allah Teâlâ'nın ilâhlık ve birliğine, kudret ve hükümlerine dalet eden tenzili (indirmeğe ait) veya tekvini (yaratmaya ait) delillerinden hiçbir âyet de gelmez ki, ancak onlar yüz çevirmiş bulunurlar, iltifat etmezler.

5-Bunun için hakkı, yani Kur'an'ı, kendilerine gelince yalanladılar. Böyle en büyük hakkı yalanlayanlar diğerlerine nasıl iltifat ederler? Fakat onlara, ne ile alay etmekte bulunduklarının müthiş haberleri muhakkak gelecek.

6-Hak ile alay etmenin ne olduğunu o zaman anlayacaklardır. Görmediler mi onlardan önce bile ne kadar kam helak ettik?

KARN, iki mânâya gelir. Birisi zamandan bir müddete yakın olan ümmet, bir zaman ahalisi olan sosyal toplum ki "Ümmetlerin en hayırlısı benim zamanımdaki ümmetimidir" hadis-i şerifi bu mânâyadır. Bunda sıvrılmek veya yaklaşmak mânâsı vardır. Bu yaklaşma veya fertlerin birbirine yaklaşması veya bir peygamber, bir âlim, bir reis gibi büyük bir şahsiyete yaklaşması düşünülür.

Diğeri de zaman müddetinin kendisine denir ki, asır gibi çoğunlukla yüz sene takdir edilmiştir. Burada maksat, öncekidir. Yani biz, zaman zaman ne sıvrılmış ümmetler, ne topluluklar helak ettik ki bu yeryüzünde size vermediğimiz güç ve kuvveti onlara vermiştik. Yani yeryüzünde onlara öyle mekan ve vatan verdik ve o vatanda onları öyle yerleştirdik, kararlaştırdık ve kendilerine öyle kuvvetler, âletler, servetler vermistiğ ki, ey Mekke'liler, size o kadar kuvvet, güç ve kudret vermedik. Ve üzerlerine göğü, semanın feyzini göndermiş de göndermiştik. Ve nehirleri öyle yapmıştığ ki altından akıyor da akıyordu. Yani böyle cennet gibi vatanlarda üstlerinden altlarından nimetlere gark olmuş olarak uzuculuk, bolluk içinde, nehirler, bağlar, bahçeler, meyveler arasında safa ile yaşıyorlardı. Derken biz o ümmetleri günahlara sebebiyle mahvettik, yok ettik. O kuvvetler, bu servetler kendilerini kurtaramadı, hepsi mahvoldu. Ve arkalarından yerlerine diğer nesiller, başka toplumlar meydana getirdik ve ortaya koyduk. Hasılı Allah Teâlâ sizden önceki Âd ve Semûd ve diğerleri gibi kavimleri, günahlara yüzünden helak edip ecellerini yetirmeye ve yerlerine başkalarını koyup onlarla yeryüzünü düzeltmeye ve imar etmeye kâdir olduğu gibi, size de böyle yapmaya kâdirdir. Bundan anlaşılıyor ki,

ümmetlerin ecellerinin gelmesinde günahlann ve hataların sebep oluşu mühimdir. Ve bu ecel, sorumluluk ecelinden bir andır. Bununla beraber böyle olması ne onun takdir edilmiş olmasına engeldir, ne de ecelin birden fazla oluşunu gerektirir. Ancak şu sabit olur ki, bir ümmet vazifelerinde kusur etmezse, onun pek uzun müddet devam ve bakaş mümkün olacaktır. Ve herhalde helak olan ümmetlerin helak oluş sebepleri kendi günahları olmuştur.

7-Ey Muhammed biz yukardan senin üzerine kâğıtta yazılı mücessem bir kitap indirseydik de, onlar gözleriyle gördükten başka, ona elleriyle de dokunsaydılar, o küfre alışımsı onlarla mutlakı, "Bu açık bir sihirden başka bir şey değil" derlerdi. Kaydı, dokunma hissinin, görme hissinden daha yakın ve daha kuvvetli olduğuna ve yalnız gözün aldanabileceği yerde dokunmanın aldanmayacağını işaret eder.

Bu âyetin iniş sebebi Abdullah b. Ebî Ümeyye olmuştur. Resulullah'a karşı açkça inat ederek, "Sana iman etmem, tâ ki göğre çıkasın, sonra bir kitap indiresin ki, onda; 'Aziz olan Allah'dan Abdullah b. Ebî Ümeyye'ye' diye yazılmış olsun ve bana, seni tasdik etmemi emretsin ve bununla beraber bunu da yapasan tasdik edeceğimi sanmıyorum" demişti. Fakat sonra iman etmiş ve Tâifte şehit olmuştur. İşte nefislerine hakka inanmamak kararını verip hak delillere iltifat etmeyen ve bundan dolayı Peygamber'in doğruluğuna inanmayan ve inanmak istemeyen kâfirler, peygamberliği bir sihir, bir göz boyacılığı, bir hilekârlık kabilinden göstermek istedikleri için Muhammed Aleyhisselâm'ın mucizelerine ve özellikle Kur'an'ın i'cazı karşısında ilk söz olarak: "Bu açık bir sihir" dedikleri gibi, istedikleri şekilde, elleriyle tutulur mücessem bir kitap, bir mektup da indirilmiş olsa ona da aynı şekilde: "Bu açık bir sihir" derlerdi.

8-Ve hatta dediler ki, bunun üzerine (bu kitabın yahut bu kitap ile beraber Muhammed'in üzerine) açktan açığa bir melek indirilsen ya!.. Mademki melek iniyormuş, indirilsen de biz de göşek ya! Nadr b. Haris, yine Abdullah b. Ebî Ümeyye, Nevfel b. Halid, Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed, biz sana asla inanmayız, meğher ki bize Allah tarafından bir mektup getiresin, beraberinde de dört melek gelip o mektubun Allah tarafından olduğuna ve senin onun Resulü olduğuna şahitlik etsin" demişlerdi. Nitekim "Ona kendisiyle beraber uyanıcı olarak bir melek indirilmeli değil miydi?" (Furkân, 25/7) de gelecektir. Halbuki dedikleri gibi bir melek indirseydik, her iş bitirilirdi. Olacak olur, kıyametleri kopardı. Sonra kendilerine göz açtırılmaz, bir an mühlet verilmezdi, derhal mahvullardı. Peygamber'in haber vermek, Allah'ın azabından korkutmak için gönderildiği azab hemen tatbik edilmiş bulunurdu ve peygamber gönderilmesinin hikmeti, mânâsı kalmazdı. Çünkü meleği hakikî suretiyle görmeye güçleri yetmez, yıldırım çarpmaktan daha müthiş bir şekilde helak olurlardı. Özellikle ki o Kur'an'ı getiren Cibril'dir. Ve onun bir sayha (bağırma) sı bir melekleti mahvetmeye yeterli olmuştur. Peygamberler içinde bile pek nadir kişiler onu gerçek suretiyle çok az görebilmiştir. Vahy sırasında Peygamber'in nasıl bir baskı içinde kendisinden geçtiği de bilinmektedir.

9-Bunun için biz onu (o gönderdiğimiz peygamber'i beşer değil, dedikleri gibi) melek yapsaydık, mutlaka onu bir adam yapar, bir erkek şekline koyar da gönderirdik. Nasıl ki Resulullah'a da Cebrail çok defa Dihyetül'-Kelbi şekline girerek inerdi. Bazan da Peygamber'le beraber sahabeye de gayet beyaz elbiseli ve çok siyah saçlı bir adam şeklinde görünürdü. Üzerinde hiçbir yolculuk âlâmetleri görünmez ve Sahabe'den hiçbirini de tanımazdı. Vahy hadislerinde "Ve bazan melek bana bir adam gibi görünürdü" buyurulduğuy malûmdur. Cebrail'in bir Arab şeklinde geldiği; imanı, İslâmı, ihşanı, sorarak İslâm'ı öğrettiği de meşhurdur. Ve nasıl ki Hz. Meryem'e "doğru bir erkek" (Meryem, 19/17) şeklinde görünmüştü. Aynı şekilde Hz. İbrahim'e ve Hz. Lût'a melekler misafir şeklinde gelmişlerdi.

Bunda buyurulması dikkate şâyândır. Bununla meleşin, kadın şeklinde gönderilmesi ihtimali bulunmadığı -özellikle- anlatılmıştır. Zira bu kâfirler, melekleri kadın şeklinde hayal ediyorlardı. Bu gibi bâtil inançlardan yasaklamak ve çekindirmek için gönderileceği bahis konusu olan meleşin kadın şeklinde gönderilmesi ise, o kanaatı desteklemek demek olacağından, hikmetin zıddı fiilî bir gelişki olurdu. Melekler gerçekte onların hayalleri gibi dilber kızlar değildir. Hatta onlara karşı kadın şeklinde görünmeleri bile muhtemel değildir. Buna işaret edilmekle buyurulmuştur ki: Peygamber'i melek göndererek olsaydık, herhalde bir erkek şekline kur da gönderirdik. Ve şimdi onları yaptıkları hileyi o zamanda biz kendilerine yapmış olurduk; onları aynı güçlüğü ve hileyi fazlasıyla düşürmüş olurduk. Şimdi Peygamber, beşer olduğundan dolayı kendilerine benzer göstererek "Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir" (Mûminün, 23/24) diye hile ve inkârı kalkışın kâfirler, o zaman da meleği insan şeklinde görecekler ve ona: "Biz senin melek olduğunu ne bilelim, sende bizim gibi bir beşersin" diyeceklerdi. Melek olduğuna inanmayacaklar, getirdiği delilleri dinlemeyecekler, peygamberliğini kabul ve tasdik etmeyeceklerdi. Fazla olarak bu şüphe ve güçlük yalnız onların hileleri olmakla kalmayacak, Allah kendilerini böyle bir karsıklık karşısında bulundurmış olacaktı.

10- Ey Muhammed, kasem olsun ki, senden önce bir çok peygamberlerle alay edildi onlarla eğlenenleri, alay sebebi saydıkları gerçek sanp kuşatıverdi. Alaylannın vebal baskısı altında mahvoldular.

11-Şu halde sen o kâfirlerin yalanlama ve inatlandıran müteessir ve ümitsiz olma da, onlara şöyle de: Yeryüzünde gezip dolışın da, sonra bakın hakkı yalanlayanların sonu nasıl ve ne imiş? Allah, onları nasıl yerlere geçirmiş görünüzd de ibret alınız.

Bu emirlerle gösteriliyor ki, önce mekanla ilgili hareket; ikinci olarak, bunun altındaki zamanla ilgili hareket ile olayların netiliği, yer ve mertebelerinde olduğu gibi müşahede; üçüncü olarak, bu müşâhedede baştan sona gelen veya sondan başa giden bir tertip akımı içinden sonun netiliğinden durmakla ona almak ve idrak etmek; dördüncü olarak, buna kıyas ile şahidden görünmeyen (gâib)e geçiş ve bakış, fikrin, itibann asfî şartlarındandır.

Şimdi bu ibretin sonucunu açıklamak için buyuruluyor ki:

Ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

12- De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" "Allah'ındır" de. O, rahmet etmeyi kendi nefesine yazmıştı. Sizi, varlığını asla şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Ama kendilerini zarara sokanlar inanmazlar.

13- Gecede, gündüzde barınan her şey O'nundur. O, işitendir, bilendir.

14- De ki: "Gökleri ve yerî yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım?" "Ben İslâm olanların ilk olmakla emrolundum" de ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma.

15- De ki: "Eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkarım".

16- O gün kimden azab giderilirse, kuşkusuz Allah ona rahmet etmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

17- Allah sana bir zarar dokundursa, onu yine kendisinden başka açacak yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundursa, kuşkusuz O, herşeyi yapabildir.

18- O, kullarının üstünde tam hâkimdir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.

12- "De ki, yerde ve göklerdeki kimindir? Yine de ki: Allah'ındır." Burada birinci olarak gösteriliyor ki, ilmin hakikatının başı, illet (sebebe)in idraki; ilmi araştırmanın başı da sebebi araştırmasıdır. Ve kalbin inanması, illet ile ma'lûl (sebebe ile illetli) arasındaki nedensellik nisbetinin netiliğini anlamaktadır. İkinci olarak gösteriliyor ki, ilmi araştırmaların iki önemli esası vardır: Birî soru sormak, diğer cevap vermektir. Bilmek için ilk önce ne aradığını bilmek, sorusunu tayin ve tasvir etmek lazımdır. Gerçi sorunun

herkesi korkutayım, o korkunç sonuçtan korunmak için sakındırayım. Demek ki Kur'ân'ın hükümleri, onun indirdiği zamanda mevcut olanlara mahsus değildir. Onlardan sonra kıyamete kadar, gelecek olanları da tamamen içine alır. Ancak Kur'ân'ın yetişmediği, kulaklarına erişmediği kimseler cezalandınılmazlar.

Böyle söyle ve o müşrikleri korkutmak için şunu da ilave et: Muhakkak Allah'ın emrinde başka ilâhlar var diye gerçekten siz mi şahitlikte bulunuyorsunuz? Gerçekten siz mi buna şahitlik ediyorsunuz? Ben ona şahitlik etmem, de! Ben, ancak: "Allah tek bir ilâhtır" diye şahitlik ederim." Allah'tan başka ilâh yoktur diye şahitlik ederim" ve herhalde ben sizin Allah'a ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım, de. Bundan anlaşılıyor ki bir kimse İslâm'a girerken "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, ve şahitlik ederim ki Muhammed onun kulu ve resulüdür" şahadetinden sonra, "ve ben sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım" âyetinin delaleti üzere açıkça da diğer dinlerden uzak olduğunu bildirmektedir. Bununla beraber "hiçbir ilâh yoktur" olumsuzluğu esas itibarıyla bu uzak olmayı içermiş bulunduğundan âlimler bu açıklık kazandırmaya müstehab demişlerdir.

Yahudi ve hristiyanların Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr etmelerine gelince: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, oğullarını bildikleri gibi bililer." (Bakara, 2/146) âyetinin tefsirine bkz.

Son zamanlarda tertip ettirilmiş olan ve "Tarih-i İslâm" diye tercüme edilen ve bastırılan eserim müellifi İtalyan Kaytano demiş ki: "Muhammed hiçbir zorluk karşısında yılmamış, hiç ümitsizliğe düşmemiş, kanaati asla sarsılmamıştır. Ona öyle bir kendine güvenme vardır ki, bunun sını anlaşılamamış ve kendisiyle beraber gömülüp gitmiştir". Belliki bu söz geçreği hem ıtırat etme, hem de bozmadır. Belliki bir insanın bu derece kendisine güvenmesi düşünilemeyeceğinden buna bir sir diye isim vermiştir. Bu sir, onun kendine güveninin sırmı değil, Hakk'a, Allah'a güveninin sırmıdır ki, o da nebîlik ve Resulluğu ve Allah'ın emir ve şahitliği ile peygamberliğine olan kesin bilgisi ve davasındaki doğruluk ve sadakatının delilidir. Resulullah, hiçbir zaman nefesine güvenmemiş, daima ve daima Allah'a ve Allah'ın tebliğlerine dayanmış ve güvenmiştir. "Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?" (En'âm, 6/14), "Ben İslâm olanların ilki olmakla emrolundum" (En'âm, 6/14),

"Allah, benimle sizin aranızda şahittir." (En'am, 6/19), "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olsun." "Gerçekten Rabbin her şeyin koruyucusudur." (Hûd, 11/57), "Ben, işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz Allah kullan görür." (Mûmin, 40/44) demmiştir. Rivayet edilen dualarında da geldiği üzere: "Ey gözlerin ve yerin Rabbi olan Rabbim sana söz veririm ki, beni nefsihale havale etme, zira sen beni nefsihale havale eder, kendime bırakırsan, nefsim beni şerre yaklaştıır ve hayırdan uzaklaştıır." diye dua eden Resulullah'a nefsihale güveniğine dair yapılan isnat iftirdan başka ne olur? Nefse güvenmek, kendini bilmemek, Allah'ı tanımamak, kendini ve kendi isteklerini hak başlangıcı, ilâh edinmekten başka bir şey değildir. Kur'ân, baştan başa, bunun bir cahillik ve sapıklıktan ibaret olduğunu ispat ve daima Allah'a tevekkül ve dayanma emirleri ile doludur. Daima Allah'a kulluğa davet eden ve kendisinin Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şahit getirip duran Peygamber (s.a.v)'in peygamberliğini inkâr etmek için, ona böyle bir ilâhlık davası isnadı ne kadar ağık bir iftira, sonra buna bir sir tasavvuruna kalkışılması ne garib bir sapıklıktır. Eğer nefse güvenmekten maksad, doğruluğuna güveni, peygamberliğine iman ve bilgisinde kesin gücü ise, doğruluk ve kat'i iman da nefse dayanmak değil, hakka dayanmaktır. Doğru sanarak ve inanarak vuku bulunan tersini söyleyen kimseye doğru denemez. Doğru olan kimsenin de doğruluğuna emin olabilmek için nefsihale, inançına değil, hakka bağlanmış olması ve hakkı temsil etmiş bulunması lazımdır. Bir insan için güvensizlik, güvenememek ve güvenilememek büyük bir rezillik, şüphe ve tereddüt müthiş bir kalb hastalığı ve büyük bir felakettir. Fakat nefse güvenmek de bir meziyet ve fazilet değil, ondan daha kötü bir gurur ve aptallıktır. Bunu bir meziyet gibi kabul edenler, Allah'ı bilmeyen ve kendilerinin hakkın kendisi sanan gururlu kişilerdir. Ne garip bilgisizlikler ki, ayağını bir yere dayamadan dikilemediğini pek âlâ bilen ve dayanmak için bir desteğe göz atıp duran bu kibrililer, nefse güvenmekten bahsederler ve bunu bir fazilet gibi tavsiye ederler. Halbuki nefse güvenmek çürük bir tahtaya dayanmaklar ve hiçbir şeyi itimat etmemektir ki, böyleleri, hiç kimse için güvenmeye değer olamazlar. Kendi dışından nefes alıp vermeye muhtaç olan bir fânî kişinin kendine güveni davası kadar gülünç ne düşünülebilir? Evet insan, güvenmeli ve güvenilir olmalıdır. Bu, hem ihtiyaç, hem bir vazifedir. Ve bunun içindir ki insan, ne olursa olsun, kulluktan çıkamaz. Fakat güvenip dayanılan şey ne kadar kuvvetli ve güvene layık olursa, itimadın kıymeti de onunla uyumlu olur. Nefis, bugün olmazsa yarı yıkılır. O, kendi kendine dayandığı zaman, birinde olmazsa, ikincisinde aldanır ve aldatır. Akıl da hiçbir ilkeye tutunmadan, hiçbir şey bilemez. Âlemde herhangi bir şeye dayanılsa, sonucu yine dayanıksızlıktır, çünkü fânî (ölümlü)dir. Ölmeyecek diri, ancak Allah Teâlâ'dır. Ve bundan dolayı itimadın fazileti, ancak Allah'a itimattır. Ve ancak Allah'a itimat edenlerdir ki "Kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır". (Bakara, 2/256) ve bunlar kendilerini Hakk'a teslim eden ve Hak uğrunda hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen sadıklar, samimi kimselerdir. Allah'ı bilmeyen ve Rabbinin kendinde görmek isteyen güvensizler de bunu anlayamazlar, bir nefse güvenme sanırlar. Kendine güvenme ile nefsi feda etme arasındaki çelişki de ağık olduğundan şaşarlar, Allah'a dayanma deseler Hakk'ı ıtırat etmiş olacaklarından çekinirler; bilmiyoruz bu bir sir, bir bilmece derler, bir türlü iman edemezler. İtalyan tarihçisi de: "Muhammed'de bir sir vardı ki, bu sir bütün varlığıyla Hakk'a dayanmasının, Allah'a teslim olma ve ummasının sırmıdır. Ve işte bu sir, bu nâmûs-ı ekber (büyük sir sahibi, Cebrail), nebîlik ve peygamberliktir. Onun bir Allah Resulü olduğunda şüphe yok. Fakat peygamber olmayanları da o Cibrail'i görmelerine ve bu sırmn iç yüzünü anlayabilmelerine ihtimâl yoktur" deseydi doğru söylemiş olacaktı. Fakat İslâm tarihinden, Muhammed Aleyhisselâm'ın hayatından hem bu hakikati anlamış, hem de Allah'ı ve peygamberliği tasdik etmiş olmamak için tahrif etmeden söyleyememiştir. Peygamberlikten daha önce haberdar olmuş bulunan kitap ehlinin Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğini oğullarını bildikleri gibi bildiklerine; fakat kendilerine yazık etmiş, fitrat vergisi olan iman yeteneklerini kaybetmiş olduklarından dolayı Hakk'a iman edemediklerine bu da bir misal teşkil etmiştir. Bunun üzerine Allah'a iftiranın ne büyük bir zulüm olduğu ve Allah Teâlâ'nın her şeyi şahit olmasına rağmen, yalan söyleyen yalancıların neticede yalanlarını inkâr durumuna düşecek, ağık, acıklı bir düşüklük ve sorumluluğa tutulmuş olacaklarını beyan ile korkutmaya devam edilip buyrululuyor ki:

"Allah'a iftira ederek yalan uydurandan veya âyetlerini yalanlıyandan daha zalim kim olabilir? Hiç şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler." Meâl-i Şerfi

25- İçlerinden seni dinleyenler de vardır, fakat biz, onu anlamalarına engel olmak için kalblerinin üstüne örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onlar, bütün delilleri görseler bile yine ona inanmazlar. Hatta sana geldiklerinde seninle tartışırlar. Ve o kâfirler: "Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.

26- Onlar, insanları Kur'ân'a iman etmekten menederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini mahvediyorlar ama farkında değiller.

27- Onların, ateşin üzerinde durduruldukları zaman: "Ne olurdu dünyaya döndürülsedydik, Rabb'imizin âyetlerini yalanlamasaydık da müminlerden olsaydık" dedikleri bir görsen!

28- Hayır, daha önce gizleyip durdukları karşılına çıktı da ondan, yoksa geri çevrilselerdi yine menedildikleri şeyi yapmaya dönerlerdi. Çünkü onlar yalancıdır.

29- Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur, biz diriltilecek değiliz".

30- Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman onları bir görsen! Rableri

onlara şöyle der: "Bu, bir gerçek değil midir?". Onlar da: "Rabbimize yemin ederiz ki gerçektir" derler. Rableri de onlara: "Öyleyse inkârınız sebebiyle azabı tadın!" der.

31- Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Kıyamet günü asınsız gelince onlar, günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak şöyle derler: "Dünyada yaptığımız kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize!" Bakın yüklenedikleri günah ne kötüdür!

32- Dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?

25- Ebu Süfyan, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ümeyye, Ebu Cehil ve arkadaşları Resulullah'ı Kur'ân okurken dinlemişler, Nadr'a demişler ki: "Ey Kâtil'e'nin babası Muhammed ne diyor?" O da: "Kâbe'yi, Beyti yapana kâsem ederim ki ne diyor bilmem, ancak dilini oynatıyor. Ve benim geçmiş asırlardan size söylediğim gibi öncekilerin masalları söylüyor" demiş. Nadr'ın şirleri varmış, Acem diyanında Rüstem ve İsfendiyar hikayeleri gibi bir takım hikayeler toplayıp manzum hâle getirmiş, Kureysîlere okur, dinlermiş. Ebu Süfyan: "Ben onun söylediklerinin bazısını doğru buluyorum" demiş, Ebu Cehil de: "Sakin bunun hiçbir şeyini ıkrar etme" demiş, o da: "Ölüm bana ondan daha kolaydır" demiş ve bu âyet bunlar hakkında nazil olmuştur.

FIKİH, bir şeyi, bir sözü sebep ve hikmetiyle zevkine vararak anlamak ve hatta tatbik edecek şekilde anlamaktır.

"Ekinne" kelimesi, " = kinân" kelimesinin çoğuludur ki kat kat örtüler demektir. Herkesin tanımadığı garip ve çirkin örtüler müthiş bir şekilde ifade eder. Yani bir de kalblerine kat kat ve görülmedik örtüler koymuşlardır ki, dinledikleri Kur'ân'ı fikhî zevkle anlamalarına engeldir. Ve hatta kulaklarında bir ağırlık vardır, dinlediklerini içice duymazlar bile. Burada Bakara sûresinin "Allah onların kalblerini mühürledi" (Bakara, 2/7) âyetinin anlamı vardır. Gerçi hak kulaklara izinleri olmadan girer. Fakat kulağın kulak olması ve onun ardında ağık bir kalb bulunması ve Allah'ın izni de şarttır. Hak ne kadar açık olursa olsun engelli kulaklara ve kalplere giremez; duymak, anlamak da yaratılıştta Allah vergisi olan bir yetenektir. Ve sonra Allah tarafından bir engel konulmamasına bağlıdır. Allah bunlara da yaratılış bakımından kulak ve kalb vermemiş değildir. Fakat o kalbler öyle birkiimlere sarılmış ve öyle bir hilkat ve tabiat içinde örtülmüş kalmış ve bundan dolayı yaratılışlarına hakka yönelmiş olan kabiliyetleri öyle kapanmış, sonra emiştir ki, bundan böyle hak delili dinleseler değil ya, görseler bile yine inanmazlar. Aslı fıtrâtı kapatan bu örtüler, bu engeller, akılların, sihir, masal gibi yanlış usullere tutulması, batıl inanışlara sarılması; nefislerin isteklere ve ihtiraslara bürünmesidir ki, herhangi bir şahısta bunlar mühürlenip tabiat (huy) haline geldi mi artık onda hakkı anlamak ve kabul etmek kabiliyeti kalmaz, iman etme yeteneği söner. Yaratılıştaki bu yetenek ve istidatın dercesini şahısta değişir. Kiminde süratli, kiminde ağır, kiminde şiddetli, kiminde hafifir. Kiminde az, kiminde daha çok bir zamanda söner veya gelir. Bu değişme dercesine, bizzat ilâhî irade ve istek eserdir. Ancak herkes dercesine göre verilmiş olan fitrî gücün başından, sönebileceği zamana kadar geçecek zaman zarfındaki seçiminden, kötü veya iyi kullanımlarından sorumludur. Ölümünden sonra kimse bir şey kazanamayacağı gibi, bir Ruhânî ölüm demek olan kabiliyetin sona ermesi ve alışkanlığın yerleşmesine onlara da böyledir. Gözler bakar, kulaklar dinler, fakat hiç yeni bir şey duymaz, her ne alırsa tabiatı onu eski aldığı kararlarına benzettir. O artık onun için yeni bir gerçek değil "eskilerin masalları" olur kalır. Ölüm Allah'ın emir ve iradesiyle olduğu gibi, engellerin konması ve kabiliyetin sönməsi de Allah'ın emir ve iradesiyledir. Bunun için "biz yaptık" buyurulmuştur. Bu da kulun kabiliyeti müddeti içindeki istek ve seçimine dayanacak olan sorumluluğa aykırı değildir. O engelleri koyan Allah olduğu halde sorumluluk neden, sorusu aklı gelmez. Yukarda "kendilerine yazık edenler" beyanıyla bu şüpheye yer olmadığı gösterilmiştir. Bu nokta ayakları kan kayacağı yerler olduğundan dikkat etmek gerekir. Herkes bilimeldir ki, ilk önce kendisine Allah'ın rahmeti olarak az veya çok bir ecel ile, bir yaratılış sermayesi verilmiştir. Bu, bir gün olur tükenir, bu kötüye kullanılarak bitirilirse Allah bir daha vermeye mecbur değildir. Bir gün gelir ki bütün engelleri önüne yığar ve ondan sonra bu kötüye kullanmanın sorumluluk devri gelir. Şu halde fırsat elde işten ve onun azlığına çokluğuna itiraz etmeyerek o rahmeti büyütme, ebedî rahmete emeldir. (Bakara Sûresine bak.) Yoksa bu âyetle gösterilen kâfirler gibi yetenekleri kapanınca taptaize en güzel nimetler önlerine konur da tadamaz, "bunlar eskimış kokmuş şeylerdir" diye mücadele eder.

"Esâtîr" kelimesi kökünden alınmış bir çoğul sığa (kipi)dir ki, tekili "üstür" ve "üstüre" veya estir", "estire" veya "estara"dir. Yahut "in çoğulu "sütür", "sütür'un çoğulu" estar", "estar"ın, çoğulu da "esâtîr" dir. Bunun kendi lafzından tekili olmayan "abâdîd" ve "semâtîd" gibi bir çoğul ismi olduğu da söylenmiştir. Fahreddin Râzi der ki, "Çoğunluk, "yani öncekilerin yazdıkları şeyler" diye tefsir etmişlerdir. İbnü Abbas, "esâtîr'u'l-evvelîn"ın mânâsı: demiştir ki, "öncekilerin yazdıkları sözler" demektir. Bazıları "esâtîr"ın, türrehât yani hurafeler, batıllar, uydurma, saçma, masal demek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu, tefsir değil, mânâdır. "Esâtîr", saçma sapan şeyler demek olduğu için değil, öncekilerin masalları Rüstem ve İsfendiyar hikayeleri gibi faydasız sözler olduğu içindir ki "esâtîr'u'l-evvelîn", türrehât (uydurma, saçma sapan şeyler) ile tefsir olunmuştur... Demek ki önce "esâtîr" kelimesinin asıl mefhumu yazılmıştır. Bunun bir hurafe (uydurma) olup olmaması ise kelimenin delalet ettiği mânâsı değildir. Esas itibarıyla yazılmış olan bir şeyin tesbiti ve istenilen önemli bir haber vermeyi içermesi gerekir. Şu nokta haber verilmesi gerekli bir husustur ki, "esâtîr"ın tekili olarak, zikredilen üstür, üstüre, estir, estire, estare kelimelerinin, Yunanca "isturya" kelimesiyle ilgili olduğu ağıktır. Frenkler de buna "istuvâr = histoire" demişlerdir. Biz de bugün bunu tarih diye tercüme ediyoruz. Şu halde "esâtîr"ın asıl mânâsı bugünkü tabirimize "tarihler" demektir. Anlaşıyor ki Arapça'da üstüre, estira gibi tekil kelimelerin kullanılması nâdirdir. Genellikle "esâtîr" kullanılması ve bunun için takdîr çoğulluk gösterilmiştir. Ve kelimenin ucme (aslı Arapça olmayan kelime)den Arapçalaştırılmış olduğu da açıklanmıştır. Yani esâtîr, Arapça'dır. Fakat "üstüre"nin Arapça olup olmadığı şüphelidir. Üstüre Yunanca, "doğru haber ve haber alma" diye tarif edilen "isturya"nın aynı değilse, herhalde ikisi ortak bir asla döner. Nitekim Farsça'da "muhkem = sağlam" demek olan "üstuvâr" kelimesi de bu asla dahildir. Hasılı "esâtîr", Frenklarin "istuvâr" dedikleridir. Bu da bugün "tarih" diye terceme edildiğine göre "esâtîr'u'l-evvelîn", eskilerin tarihi (tarih-i kadim) demek olur. Ancak bunda tarih kelimesinin ifade ettiği vakit tayini mânâsı olmayarak mutlaka geçmiş zaman, önceki zaman mânâsı vardır. Zira vakit tayini mânâsıyla tarih, İslâmî bir kelimedir. Ve Frenklarin "istuvâr" kelimesinde esasen bu mânâ yoktur. Ve demek ki, esâtîr'u'l-evvelîn deyimini de kelimelerin mânâsına göre türrehât (saçma sapan), hurafeler demek değildir. Bunlar esâtîr içinde bir çok efsaneler bulunduğundan ve daha doğrusu "esâtîr'u'l-evvelîn" efsane halinde kaldığından saçma sapan ve uydurmalardan mânâların, esâtîr'u'l-evvelîn deyiminin bir gereği olduğu ve bunun hafifletilmiş olarak "esâtîr, kelimesi de Araplarca uydurmalarından kinaye olarak kullanılmıştır. Ve bunun için "Kamus'ta da "esâtîr"ın "nizamsız söz" yani "saçma" mânâsına geldiği gösterilmiştir. Nitekim zamanımızda da tarih-i kadim (eski tarih) ve hatta tarih kelimelerini vâhî, boş şeyler mânâsına kullanırlar vardır. "O tarihe karışmış, bu artık tarih olmuş" denildiği zaman, yalan olmuş, masal olmuş, sadece lâfta kalmış, yahut adı, ismi yerleşmiş, meşhur olmuş mânâlarından her biri kastedilebilir. Bu şekilde Araplarca esas olarak "mestûrât-i evvelîn" demek olan "esâtîr'u'l-evvelîn" Türklerin masal, Yunanlıların "misus", Frenklarin "mit" dedikleri eski kahramanlık hikayeleri, geçmiş zaman efsaneleri, destanları olarak düşünülmüş ve uydurma, hurafeler mânâsında kullanılmıştır. Şimdiki zamana, geçmişe bağlanmadan hiçbir şey bilinmez, geçmiş şimdiki zamana bağliyerek olaylar içindeki zaman cereyanını bir devamlı satır haline koyan tarih de şüphesiz ki istuvâr (tarih) olan satırlardan ibarettir. Bu satırların tarih olabilmesi de içinde bulunduğu olayları geçmişten elde ettiği bilgiler ve haber almalara bağlamasıylaadır. Bu olaylar ise, yalnız dereden tepeden sözlerden ibaret olmayıp, fikirleri ve düşünceleri, zamanın içine aldığı düşünceleri ve hayalleri de içine

alır. Çünkü bir zamanda vuku bulan bir hayal dahi o zamanın olaylarındandır. Halbuki vuku bulma zamanı, yazma zamanına göre geçmiş zaman olduğu gibi, esatıbariyle yazma ve satıra geçirme sanatı da geçmiş zamana göre sonradır. Şu halde yazılanlar, şimdiki zamanı geçmişe bağlarken, geçmişteki yazılanları takip etmek mecburiyetinde bulunduğ gibi, yazı sanatının ortaya çıkmasından itibaren başlayan ilk yazılanlar da kendinden önce gelen ve yazılmaması olan geçmiş zamanla dil ve fikir bakımından elde ettiği haberlerden ve eserlerden alarak yazmaya mecburdur. Bunun içindir ki, geçmişlerin tarihi ilk önce en çok ağızlarla dolaşan sözler olarak satıra geçmiş ve sonra da sadr (göğüs) dan satıra geçerken nice nice değişimlere uğramış olur. Şu halde esâtır, mestûrât, istıvar, tarih, masal ve hurafeler demek olmadıkları halde, bunların daha öncesi bulunan esâtîr'ul-evvelin, geçmişlerin tarihi, masal ve efsane ile eşanlamlı gibi olmuştur.

Yunanlılar, masallar, tarihî efsaneler yazmayı bir edebî sanat saymışlar ve bu şekilde bir çok tanrıları ve yan tanrıları ve eski kahramanlık hikayelerini yazmışlardır ki, Frenkler bu sanata ve bunları inceleme ilmine "Mitoloji" derler ve bunu "istıvar fabuleuse=efsânevi tarih" ve "siyans de mit=masallar ilmi" diye tarif de ederler ve bundan en çok "Hindü-yi Avrûpâî" dedikleri Hind, Fûrs, Yunan, Latin, Cerman, İslav, Selt kavimlerinin ilk masalları kastederler. Ve bunları insel insanları hislerini, hayallerini, düşüncelerini, inançlarını, bilgilerini anlamak için delil ve ilmin ilkel kaynakları sayanlar da Tarih, Felsefe, Dinler bunlardan çıkmıştır derler. Ve Felsefe Tarihinde, Dinler Tarihinde Mitolojiye önemli bir esaz gözüyle bakarlardı. Böyle demenin, tarih masalıdır, felsefe masalıdır, ilim ve din masalıdır demek olmadıkları ise açıktır. Fakat birçokları bundan Tarihînin, Felsefenin, İlmînin, Dinînin ve özellikle dinin bir masal demek olduğu kuruntusuna kapılarak yeni yeni masalları uydurmakla yeni tarihler, yeni felsefeler, yeni dinler, ilimler icad ve keşfedilebileceği zannına kapılmışlar; hak dinin bir gerçek olduğunu, hayallerin, masalları bile gerçekle yansıması ve sapması demek olduğunu anlamamışlardır. Bunlar, hak ve batılı ayırmayarak bütün dinlere "esâtîr'ul-evvelîn "(geçmişlerin masalları) ve hurafeler derler. Ve böyledir diye mücadele ederler. Bu da kalblerinin hurafelerle dolu olmasından ve bu engeller içinde gerçeği anlama fitrî kabiliyetini kaybetmiş bulunmasından doğar. İşte bu âyet bize gösteriyor ki Kur'ân "bu ancak geçmişlerin masallarıdır" diyen kâfirler de bunlardan ve bunların öcülerindendir. "Esâtîr'ul-evvelîn" demekle de şöyle demek oluyorlar: "Evvale diyorlar, Kur'ân ilâhî bir vahiy, bir hak kitap değil, bunun kaynağı, ilham kaynağı eskiden yazılmış olan satırlardan ve mektuplardan ibaret, Muhammed bunu eski kitaplardan alıp alıp yazdıyor. Şu halde bu bir mucize değil, hatta bunda yeni bir hakikat olmadıkları başka hiçbir gerçek de yoktur. Zira bu sadece 'masallar' değil, 'geçmişlerin masalları'ndan, 'geçmişlerin masalları' gibi hakikatte mânâsı olmayan boş satırlardan, yalan hurafelerden, masallardan ibarettir. O, bunları yazdın yazdın söylüyor" diye bir satışma da yapıyorlar. Furkan sûresinde geleceği üzere "Öncekilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onları kendisine okunuyor" (Furkan, 25/5) diyorlar. Kalblerinin bozukluğundan dolayı "ahsenü'l-hadis" (sözlerin en güzeli) olan hak kelâmı ile geçmişlerin masalları ve hurafelerini ayırmayacak ve farkedemeyecek bir halde bulunuyorlar ki, beşeriyeti gerçekleri bozan hurafelerden kurtarıp Allah'tan başka bir şeye tapılmamasının lüzumunu öğreterek doğru yol olan gerçeğin caddesine götürten ve bir mucize beyan eden dil ile hidayet eden Kur'ân ile Muhammed (s.a.v.) beşeriyete ne getirmiş diyenler de bunları öğrencileridir.

26-27- Öbürleri ise hem Kur'andan, Peygamber'den yasakları, halkı Hakk'a imandan menederler, hem de kendileri uzak kaçarlar. böyle yapmakla ise ancak kendilerini helak ederler de haberleri olmaz. Sen bunları, bu kâfirlerin, yalanlayıcıları ateşe tutuldukları, tutulup da ah geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini, olayları ve sonuçları vuku bulmadan önce haber verene delilleri ve işaretlerini yalanlamasaydık. Biz de o müminlerden olsaydık dedikleri zaman hallerini bir görsen..! O ne feci, ne kötü bir sonuç olacaktır. Başlangıçta hakkı inkâr edip yalanlayanlar, yanlış yola gidenler, neticede böyle ateşe düşer, hatalarının cezalarını görürler ve gördükleri zaman yaptıklarına ister istemez pişman olurlar da geri dönmek ve doğru gitmek arzusunda bulunurlar. Fakat zanneder misiniz ki bu kâfirlerin o zamanki pişmanlıkları ve iman etme arzuları ciddi ve doğru bir iman eseridir? Hayır, bundan önce gizledikleri kötülükleri, kıskırtıcılıkları, çirkin amelleri karşılanna çıkar, yüzlerine vurulur da bu ondandır, ondan rahatsız oldukları içindir. Yoksa geri çevrilmiş olsalardı yine dönecek, herhalde yasaklandıkları yasakları yapacaklardı. Şüphe yok ki bunlar bu sözlerinde, bu vaatlerinde yalancıdır. Dünyada böyle kaç defalar başları sıkışmış, pişmanlıklar göstermişlerdir de ilk fırsatta yine eski yaptıklarını yapmışlardır. Ve demişlerdir ki:

28-29- Hayır, bundan önce gizledikleri kötülükleri, kıskırtıcılıkları, çirkin amelleri karşılanna çıkar, yüzlerine vurulur da bu ondandır, ondan rahatsız oldukları içindir. Yoksa geri çevrilmiş olsalardı yine dönecek, herhalde yasaklandıkları yasakları yapacaklardı. Şüphe yok ki bunlar bu sözlerinde, bu vaatlerinde yalancıdır. Dünyada böyle kaç defalar başları sıkışmış, pişmanlıklar göstermişlerdir de ilk fırsatta yine eski yaptıklarını yapmışlardır. Ve demişlerdir ki: Hayat, şu bizim içinde bulunduğumuz alçak hayattan, dünya hayatından ibarettir. Biz öldükten sonra bir daha dirilecek, yeniden dirilip bir daha hayata gelecek değiliz ya... Ahireti görseler de dönseler yine böyle diyecekler ve öyle yapacaklardı.

30-31- Sen bunları, bu kâfirlerin, yalanlayıcıları ateşe tutuldukları, tutulup da ah geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini, olayları ve sonuçları vuku bulmadan önce haber verene delilleri ve işaretlerini yalanlamasaydık. Biz de o müminlerden olsaydık dedikleri zaman hallerini bir görsen..! O ne feci, ne kötü bir sonuç olacaktır. Başlangıçta hakkı inkâr edip yalanlayanlar, yanlış yola gidenler, neticede böyle ateşe düşer, hatalarının cezalarını görürler ve gördükleri zaman yaptıklarına ister istemez pişman olurlar da geri dönmek ve doğru gitmek arzusunda bulunurlar. Fakat zanneder misiniz ki bu kâfirlerin o zamanki pişmanlıkları ve iman etme arzuları ciddi ve doğru bir iman eseridir? Hayır, bundan önce gizledikleri kötülükleri, kıskırtıcılıkları, çirkin amelleri karşılanna çıkar, yüzlerine vurulur da bu ondandır, ondan rahatsız oldukları içindir. Yoksa geri çevrilmiş olsalardı yine dönecek, herhalde yasaklandıkları yasakları yapacaklardı. Şüphe yok ki bunlar bu sözlerinde, bu vaatlerinde yalancıdır. Dünyada böyle kaç defalar başları sıkışmış, pişmanlıklar göstermişlerdir de ilk fırsatta yine eski yaptıklarını yapmışlardır. Ve demişlerdir ki: Hayat, şu bizim içinde bulunduğumuz alçak hayattan, dünya hayatından ibarettir. Biz öldükten sonra bir daha dirilecek, yeniden dirilip bir daha hayata gelecek değiliz ya... Ahireti görseler de dönseler yine böyle diyecekler ve öyle yapacaklardı.

Küfür ve isyanlar bunlara bu kadar devamlı bir huy olmuştur. Bunun için ne dönebilirler, ne döndürülürler. Öyle diyen yalancıları, Rab'lannın, yani Hak Teâlâ'nın huzuruna sevk edilip durduruldukları zaman hallerini bir görsen !... Neler olacak neler !... Allah, muhakkak ezeli hitabıyla: Nasıl bu ölümden sonra dirilme hak değil miymiş? diyecek. Evet ey Rabb'im hakmış, Rab'imıza kasem olsun ki hakmış (doğruymuş), diyecekler. Allah muhakkak buyuracak ki: Öyle ise şimdiki acı mı tatlı mı azabı tadınız, çünkü siz buna inanmayı inkâr ediyordunuz. Ebedî zarara daldılar o kimseler ki Allah'a kavuşmayı, Allah'ın huzuruna varacaklarını yalan saydılar. Tâ vakit ve saat kendilerine anlaşıncı gelinceye kadar inkâr ettiler de o zaman vay başımıza gelenlere, eyvah bu konudaki kusurlarımız. Ey hasretlerimiz, gel gel, tam sırasıdır, dediler. O durumdaki bütün ağırlıklarla günaahları sırtlarına yüklenmiş bulunurlar. Bakınız, ne kötü bir yük, ne çekilmez veballer yükleniyorlar. Bu âyetle, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr edenlerin diğer bir halleri açıklanmıştır ki, birisi hüsrân, birisi de büyük günahlar, veballer çekmektr.

HÜSRÂN, büyük sevabın, devamlı nimetin elden çıkmasını ve kaybolmasını görmek. VİZR ve VEBAL de büyük azabın içinde kalmaktır. Allah Teâlâ, kudsi ruha cevherini bu cismani âleme göndermiş ve ona şu gördüğünüz cismani aletleri ve cesetle ilgili edevât vermiş, akıl ve düşünce insan etmiş ki, bu aletleri ve edevâtı, bu hisleri ve melekeleri kullanmakla büyük faydalara, ölümden sonra ortaya çıkacak hak bilgileri ve faziletli ahlâk kazanır. Şu halde insan bu alet ve edevâtı, bu aklî ve fikrî kuvvetini şu sınırlı ve helâk edici lezzetleri ve şu bitmeye mahkum saadetleri kazanmakta kullanırsa, ömrünün sonuna geldiği zaman telafisi mümkün olmayacak şekilde zararlara gark olduğunu görür. Çünkü bütün sermayesi boşa gittiği gibi, hoşla gider sandığı ve kazanmaya koştuğu kazancı da boşa gider, kesilir. Artık elinde ne sermayeden bir şey kalır, ne de kârdan. Bu ise inkâr hiç mümkün olmayan açık ziyandır. Bir insan ölümü ne kadar normal görürse görsün, hatta isterse onu hayatın acılarına karşı bir kurtarıcı gibi karşılamak istesin, onun

için bu zararı görmek ve bunun canı yakan acılarıyla gözlerini kapayıp en büyük lezzet bildiği bu âleme ebedî bir hüznünlü ümitsizlik içinde hasretle veda edip gitmek kaçınılmazdır. Fakat bu zarar ve hasret, bu ebedî acı, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr eden ve bu dünyanın aceleci saadetini ve gelip geçici lezzetlerini, saadetin sonu ve olgunlukların nihayeti sayanlara mahsustur. Öldükten sonra dirilmeye ve kıyâmete iman etmiş olan ve ahiret günü için lüzumlu ve önemli hazırlıkları elde etmeye koşan iman ehline gelince: Bunlar, o aylık ânında, gurbet aynlığından vicdanının sevgilisi olan cânânın semtine (Allah'ın huzuruna) doğru davet olunmuş bir yanımsı âşk Ruhuyla uçar giderler.

Saat, zamanın kısımlarından az bir bölümün ismidir ki, gece ile gündüzün yirmi dört bölümünden bir bölümdür. Elif-lâm ile (es-sââtü) de hesap ve sorumluluk günü olan kıyâmet gününün ismidir. O gün hesabın sûrâtime binaen, "bir hesap saati" demektir. İkinci bir görüşe göre de kıyâmetin koştugu zamanın ismidir ki Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir saatle ansızın bastıracağından dolayı böyle isim verilmiştir. Allah katında bilinen saat demek olur. Nitekim âyetle de "ansızın" buyurulmuştur. Anılan hasret ve hasret çekmenin başladığı ölüm zamanı da, ahirete geçiş bir başlangıcı ve girişi olmak itibarıyla ölüm de kıyâmet cinsinden sayılır o ad ile anılır.

32-Hayatı, dünya hayatından ibaret sananlar anlamlı ki dünya hayatı, yalnız dünya hayatı olma bakımından eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Dipsiz, sonu karanlık bir gafletten, faydasız oyuncaktan ibarettir. Bunun geçiş anlarını, lezzet sayılan şeylerini bir lahza düşünüp de ölümlü göz önüne getirenlerde bunda asla tereddüd etmezler. Bunun içindir ki hayat, dünya hayatıdır diyenlerin en büyük zevki, onu ve sonucunu unutmak için boş şeylerle eğlenmekte, oyunlarla vakit öldürmekte bulurlar. (İbnü Âmir kırâetine göre şekildedir) Ve herhalde dâr-ı uhrâ, ahiret evi, son vatan, ahiret hayatı evi, eğlence ve oyundan, küfür ve günahlardan korunan müttakiller hakkında hayırlıdır. Çünkü o devamlı hayat, halis faydalara, ebedî lezzetlerdir. Şu halde, ey insanlar akıl etmez misiniz, aklınız yok mu ki dünya hayatının ne olduğunu düşünüp de takvaya (Allah korkusuna) sarlasınız. İbnü Kesir, Ebu Amr, Âsım'dan Ebu Bekir Şu'be, Hamze, Kisâî, Halef'ül-Âşir kâbirlerinde okunduğuna göre: Hayat, dünya hayatından ibaret deyin de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr edenlerin hiç aklı yok mu ki bu kadar gaflete dalarlar da eğlence ve oyun arkasında koşarlar ve bu sevda ile Allah'ı Peygamber'i, ahireti inkâr eder, küfür ve günahlardan sakınmazlar.

Kâfirlerin yalanlama ve patırtılarına karşı Resulullah'ı teselli ve takviye etmek için buyuruyor ki:
Ey Muhammed:
Meâl-i Şerifi

33 - Onların söylediklerinin seni üzdüğünü elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlamıyorlar, fakat, o zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.

34- Senden önce de peygamberler yalanlamıştı. Kendilerine yardımımız gelinceye kadar yalanlanmaya ve eziyet olunmaya sabrettiler. Allah'ın sözlerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz ki sana, peygamberlerin haberlerinden bir kısmı gelmiştir.

35- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi gücün yetiyorsa yerin içine (inebileceğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O halde cahillerden olma!

36- Daveti ancak dinleyenler kabul ederler. Ölümlere gelince, Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler.

33- Ey Muhammed, biz çok iyi biliyoruz. (Nâfi kırâetinde) Onların söylemekte oldukları sözler herhalde seni üzüyor, fakat üzmesin. Çünkü onlar hakikatte seni yalanlamazlar. (Nâfi ve Kisâî kırâatlerinde if'âl bâbindan okunduğuna göre, "seni yalana nisbet etmezler, sana yalancı demezler") Ve fakat zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ederler.

Rivayet ediliyor ki Ebu Cehil: "Biz seni yalanlamıyoruz, sen bizim kanaatimize göre doğrusun. Biz ancak senin getirdiğini yalanlıyoruz" demiş. Aynı şekilde Kureys'ten Hâris b. Âmir: "Ey Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat biz sana uyaracak yerimizden olacağız, bundan dolayı iman etmiyoruz" demiş ve bu âyet de bunlar sebebiyle inmiştir. Muhammed (s.a.v.)'in hayatını ve ahlâkını az çok bilen kâfirlerin inkârlandnda kendi vicdanlarına karşı tutunabildikleri şüphenin bütün durumu şudur: "Hz. Muhammed kendi vicdanında yalancı değildir. O, bile bile, kimseyi aldatmaya yeltenmez, nebilik ve peygamberlik iddiasını da uydurma ve aldatma yoluyla yapmamıştır. Belki nebilik ve peygamberliğin sıhhatini hayal etmiş ve kendi vicdanında kendinin peygamber olduğuna inanmış, bu iman ve inanç ile bu iddiada bulunmuştur. Fakat onun inandığı nebilik ve peygamberlik, haber verdiği yeniden dirilmek ve kıyâmet gibi şeyler, hadd-i zatında ve gerçekte olamayacak ve inanılmayacak şeylerdir. Şu halde davası yalan değil, yanlışlır. O, aldatmaz, fakat aldandısı, o peygamber değil, fakat kendini peygamber sanmıştır" derler. Son Avrupa tarihçi veya filozofların çoğunlukla iddiaları da budur: "Hz. Muhammed, kendi vicdanında, kendi nebilik ve peygamberliğinin doğru ve hak olduğuna emin idi. Vefatına kadar da bu iman ve itimadı hiç sarsılmadı, bu bir tarihi gerçektir" diyorlar. Bununla beraber peygamberliğine iman da etmiyorlar. Çünkü nebilik ve peygamberliğin haddi zatında vuku bulan hak bir iş olabileceğine inanıyorlar. Nebilik ve peygamberliğin vuku bulan bir iş olabileceği kabul edildiği takdirde, ilim ve tarih bakımından peygamberlik ve mucizelerinin delilleri diğer peygamberlerden daha çok açık ve zahir bulunan Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr etmenin ağıktan ağıca bir düşmanlık etme olduğunu biliyorlar. Bunlar böyle kendi gönüllerinde nebilik ve resulluk olamaz, dünya hayatından başka hayat, ölümden sonra dirilme mümkün değildir gibi kişisel bir baskı, bir ukde tutmuşlar ve kendi deyimlerle bu düğümden, bu ukdeden Muhammed Aleyhisselâm'a ait peygamberliğin de mümkün olmadığını ve bundan dolayı Hz. Muhammed'in Ruhî sadakatine ve faziletli ahlâkına rağmen peygamberliğine inanmasında yanlış bulunduğunu iddiaya kalkışıyorlar. İşte Allah Teâlâ bu âyetle gösteriyor ki, bütün bu şüpheler, bu yalanlama ve inkârlar doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e değil, Allah'a yönelik bir yalanlama ve inkârdır. Gerçekte mümkün olan ve makul olmayan hiçbir gelişkiyi gerektirmeyen nebilik ve risaleti, yaratma ve ölümden sonra tekrar diriltmeyi imkansız saymak Allah'a ve Allah'ın kudretine inanmamaktan doğar. Bu da her tarafa açık ve seçik olan hakkın delillerinin, Allah'ın âyetlerinin haklarını teslim etmemek, delaletlerini inatçı bir şekilde inkâr etmek haksızlığından ileri gelir. Bu ise nefse bir zulümdür. Böyle zulme alışı ve hakkın delillerine bütün inceliğiyle kıymet veremeyen zalimler, bütün âlemlerin Allah'a ve Allah'ın kudretine delalet edip duran açık deliller olduğunu inkâr ederler. Ve bu şekilde Kur'ân'ı ve Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini de inkârı bir surette reddederler." Kur'ân ve Muhammed yok" demezler, fakat Kur'ân âyetlerinde, Muhammed Aleyhisselâm'ın yaratılışında ortaya çıkan hakkın delillerinin Allah'a ve Allah'ın ilim ve kudretine açık delaletini tanımazlar, "Bunlar, Allah'ın eseri değil, Muhammed'in eseri" derler. Hasılı yalanlamaları, bizzat Muhammed Aleyhisselâm'ın şahsına değil, Allah'ın kudretini ve kudretinin delillerini inkâr etmek zulmüne döner ki, bu da zalimlerin âdetidir. Ve bundan dolayı bu haksızlığın, bu cüretin cezasını verecek olan Allah, çekecek olan da kendileridir.

34- Ey Muhammed, kasem olsun ki senden önce birçok peygamber böyle zalimler tarafından yalanlandılar da, yalanlanma ve ezâ edilmelerine karşı sabir ve sebat ettiler. Nihayet kendilerine yardımımız erişti. Şu halde sen de bunları örnek al ve yardımımız gelinceye kadar sabret, böyle sabredenlere Allah'ın yardımı erişir. Allah'ın kelimelerini, vaatlerini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Allah, gönderilen peygamber kullanırız şu sözümüz geçmiştir: "Mutlaka kendilerine yardım edilecektir ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur." (Saffât, 37/171-173), "Allah, elbette ben ve

peygamberlerim galip geleceğiz diye yazmıştır", (Mücadele, 58/21) buyurmuştur. Bu kelimeler, bu vaadler her halde yerini bulacaktır. Şüphesiz ki sana, peygamberlerin haberlerinden, onları hallerinden ve mühim olaylarından hayli bilgi de geldi.

Ki bu âyet de işte onlardan birdir.

35- Eğer o kâfirlerin, zalimlerin yüz çevirmeleri sana çok ağır geliyor, gözünde büyüyor, sabır ve tahammül edilmaz bir şey gibi görünüyorsa, sen kendi başına, yerin derinliklerine işler bir delik veya gökte üstüne çıkacak bir merdiven bulup da onlara tek bir âyet, iman ettirecek bir harika getirmeye gücün yeterse hiç durma yap. Allah dilemiş olsaydı hepsini doğruluk üzerinde toplar, hepsine iman nasip eder, imanı bir tek toplum yapardı. Mademki yapamırsın, demek ki dilememiştir. O dilemeyince de sen hangi âyeti getiren, hangi harikayı gösteresen iman ettiremezsin. Şu halde sakın cahiller güruhundan olma, onları imana getirmek için hemen yerlere geçip veya göklere çıkıp da bir âyet, bir zorlayıcı mucize arayacak derecede hırslanma da sabret.

36-Çünkü davete, duyanlar, işitme gücü bulunanlar icabet eder. Ölülerini Allah ba's eder, diriltir. Şu halde bugün duymayanları yarı duyanlar, bugün iman etmeyenler yarı edebilirler. Sonra da duyan duymayan, iman eden etmeyen hepsi Allah'a döndürülürler, hayır veya şer cezalarını bulurlar.

Evet, ölü gibi duyusuz olmayan, işitmek istemiyenler, Allah'ın bu kadar açık âyetlerini hiçe saydılar ha!

Meâl-i Şerifi

37- Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz ki Allah, bir mucize indirmeye kâdirdir, fakat çocukları bilmezler".

38- Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır, sonra hepsi Rablerinin huzurunda toplanırlar. 39- Âyetlerinizi yalanlayanlar, karanlıkta içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediği kimseyi şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola koyar.

37-*} Ve: "ona Rabbinden bir âyet indirilse ya" dediler. İnen âyetleri duymadılar inkâr ettiler de, Peygamber'e kendi gönlüllerine bir âyet ve âlâmet, bir mucize indirilmesini her görür bir itiraz şeklinde talep ve temenni ettiler. Ey Muhammed sen de ki: Allah bir âyet, bir âlâmet, bambaşka bir mucize indirmeye şüphesiz kâdirdir. İndirmesse güçsüzlüğünden değil, hikmetindendir. Ve fakat onların çoğu bilmezler. İlim, şanlarından değildir. Âyeti, delili ve âlâmeti farketmezler, ondan alınması gereken ilmi almazlar. İneni anlamadıkları gibi, ineneği de anlamazlar. İstediklerinin kendilerine faydalı ve peygamber göndermesinden kastedilen hikmeti, korkutma ve teklife uygun olup olmayacağını ve indirilmekte olan ve bunca akla uygun delilleri içeren âyetlerden istidlâl edemeyen ve faydalanamayanların tek olaylardan hiç istidlâl edemeyceklerini, faydalanamayacaklarını; delil ve âyetin asıl önemi, olayları olmadan önce anlatmasında olmak itibarıyla, istenilen tek olay ve harikanın bir delil değil, bir medlül, bir sonuç olacağını ve bundan dolayı olayın kendisinin hadd-i zatında dağların başı geçmesi gibi bir müsibet ve bela olabileceğini ve özellikle inkârcıların bütün ihtiyarî güçlerini reddederek inkârlarını zorlayıcı bir şekilde söküp alacak ve giderecek olan bir olayın, bir kudret âyetinin kendilerini kahredecek ve yok edecek bir fiilî müsibetten başka bir şey olmayacağını ve bunun ise kendilerine değil, ancak başkalarına bir ibret ve âyet olacağını bilmezler de öyle cahilce temennilerde bulunurlar ve dediklerinin yapılmasını Allah'ın kudretini inkâr ve hak âyetleri yalanlamaya vesile edinirler. "O Peygamber de ona söyle bir mucize inse ya!" derler, dururlar. Gerçi içlerinde bilenen ve heveslerine uyup sırf inat ve serkeşlik için böyle diyenler de vardır. Fakat çoğu bilmezler. Peygamber ise cahillere, azgınlara uymak için değil, bildirmek ve haber vermekle Allah'ın azabından korkutmak ve irşad etmek için gönderilmiştir. Eğer onlar duyulara bilselerdi vuku bulan şeyde Allah'ın kudretine delalet eden fiilî âlâmetler mi yoktur?

38- Ey inkâr edenler, yerde debelenen hiçbir hayvan, ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin benzeriniz ümmetler olmasın. Bu âyetin sevkî îkî şekilde düşünülür: Birisi ilmi ve ahirete imanı olmayıp, hayatı, bu dünya hayatından ibaret sananların genellikle hayvanlardan fazla bir meziyete sahip olmadıklarını anlatmaktadır ki "İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık" (Ârâf, 7/179) âyetindeki gibidir. Nitekim ikinci âyet de bunu açıklar. Diğer bir şekil de: Allah Teâlâ'nın delillerinin gücünü anlamak için, diğer hayvanların yaratılışlarında ve hayat tarzlarında insanların istifade edeceği pek çok sıral bulunduğunu hatırlatmaktadır. Ki çoğunlukla tefsirciler bu şekli tercih etmişlerdir. Yani hepsi sizin gibi başlangıçta topraktan yaratılmış, bir hayat tarzına mazhar edilmiş, bir nizam altına alınmış; hepsi sizin gibi zıkkınlar, ecelleri biçilmiş, takdir edilmiş zamana kadar yer içer, gıdasını alır; hepsi sizin gibi birbirine çeşitli şekiller içinde bir benzeşme ve cinsiyet taşır. Hepsi sizin gibi toplanır, birbirleriyle tanışır, yaşarır veya kaçar, kokaşır veya döğüşür. Hepsi sizin gibi birbirinden doğar, ürer; hepsi sizin gibi bir asıldan çıkar, çoğalır, çeşitlenir. Yaratanın kudreti, hükmü ve tesiriyle tekden çıkan bu çeşitlenme ve aynsına içinde hepsi sizin gibi bir hayvanî hayat yaşayan çeşitli bölükler ve farklı sınıflardır. Yerde sürünenler, havada uçanlar ile, her çeşit size, bir benzenme yönünü içererek, hepsi sizin denginizdir. Siz de sınıflarınız ve çeşitli özelliklerinizle onların bir benzerisiniz; hepsi, ilâhî takdir ve Allah'ın tedbir dairesinde özel nizamlar ve hükmüdeki kanunlar altına konulmuş korunan haller, kurala bağlı işler, görünen ve yürüyen hususlar sizin gibi birer ümmet ve bundan dolayı size birer ibret dersidirler. Hepsi asıl yaratılışları ve varlık nizamlarıyla ilâhî kudretin birer delilleri manzumesi ve hikmet kitabının âyetleridirler. Biz kitapta hiçbir şeyi geride bırakmadık ve kusur işlemedik, hiçbir şeyi eksik bırakmayıp, hepsini nizamına bağladık, kitaba yazdık. Bütün hilkat bir kitap ve bütün varlıklar o kitap muhtevasının kelimelerini ve delalet ettikleri şeyleri ifade eden nakışlar (süsler) ve yazılardır. Âlemde cereyan edecek olan bütün yaratılışın, in ufak, yüksek ve alçak her şeyin durumları levh-i mahfûzda tamamen ve açık bir biçimde yazılmış, hiçbir ihmal edilmemiştir. "Allah'ın ilk yarattığı kalem" ve "Olacak şeyleri kalem yazmış bitirmiştir" . Hak ilmi kalbire o kitaptan nazil olur. Ve ilk kalemın yazdığı bu yazı, tesbit ettiği bu nizam sayesinde ki varlıkların tetkik etmek ve incelemek bilgileri, ilimler, fikirler edinilir, kitaplar yazılır ve tasnif edilir, geçmiş ve geleceğin kanunları sezilir. Hakiselerin gıdışatından ezel ve ebedin kelimeleri ve âyetleri okunur. Ve hele yerde hareket eden hayvanların, kanat denilen iki basit yelpaze ile yerden kalkıp göğe doğru fırlayan, uçan kuşların hareketlerinde ve kaderlerinde etken olan kudret nizamının, hareket kanununun ve hayatın, bunların sonuçlarının inceleme ve tetkikinden bütün bunları temsil eden insanlığın ne gibi hayatlara aday olduğunu ve bu konuda ne kadar ilâhî hüküm ve tekliflerin cereyanına uymak zorunda bulunduğunu ve Allah'ın yazdığı yazıların kesinliğini ve sırf hayvanî hayat yaşamak isteyenlerin bunlardan ve kendi tabiat ve yaratılışlarından ne kadar gaflet ettiğini az çok anlamak mümkün olur. Bu böyle olduğu gibi Kur'ân'da da insanlığın muhtaç olduğu deliller ve ilâhî tekliflerden hiçbir önemli şey terk ve ihmal edilmemiş, hepsi kısaltmadan uzatmaya veya uzatmadan kısaltmaya giden bir güzel beyan ile muhkem ve müteşabih çeşitli şekiller, açık veya gizli deliller ve işaretler içinde hatırlatılmış ve ihtar edilmiştir ki "ancak sizin gibi birer ümmettirler." İhtan da bu cümledenler. Bunlar gösterir ki Allah Teâlâ'nın gayb kudretinde, levh-i mahfuzunda bulunmayan ve bulunamayacak olan hiçbir âyet yoktur. O kâdir olan Allah yaratılma, kanun koymaya ait, kavli ve fiilî her âyeti indirebilir. O'nu da kitabına yazmış, nizamına bağlamış hiçbir ihmal ve kusur etmemiştir. Fakat âyetin faydalı olması, az çok bir benzerlik ifade ederek çeşitli şekiller içinde benzerden benzere delalet etmesinde ve dolayısıyla bir tafsilâtı özetlemesinde ve bir bütünlüğe işaret etmesindedir. Olayları yalnız tafsilatından okumak ve her olayı tek tek düşünmek ve bilhassa yaşamak isteyenler hiçbir âyet okuyamazlar. Bizzat olayların içinde boğulmuş kalmış, kendileri başkalarına ibret olmuşlardır. Mesela filanın başına dağ yıkılmış, filanı

yıldırım çarpmış, bunu teker teker düşünmekte hiçbir mânâ yoktur. O, kalemın kurduğu bir olaydır. Onun bir ibret olabilmesi, benzer dağların, benzer başlara yıkılıp düşebileceğini ve Allah'ın buna kâdir olduğunu ve bundan dolayı bundan sakınmak ve korkmak lazım geldiğini anlatması itibarıyledir. Havada kuşun kanadıyla uçtuğunu görüp de ondan uçma kanunlarını ve o kanunları yazan Allah'ın kudretini anlamaya çalışanlar içindir ki, kuşların uçması bir âyet olur. Bütün hayvanların böyle birer âyet olduğunu anlamayan ve benzerliklerden sonuç çıkarmaya çalışmaya onlara ne kadar âyetler indirilse boştur. İndirilen bu kadar âyetlere aldırmaıyıp da, "bir âyet indirilsen ya" diyenler, âyeti anlar ve dinler olsalardı, gözleri önünde benzerleri olan hayvanlardan gereği gibi ibret dersli alırlar ve nasil bir hayvanî hayat yaşadıklarını anlarırdı da, Allah Teâlâ'nın neler yaratmaya kâdir bulunduğunu ve hayatın içinde bulundukları dünya hayatından ibaret olmadıkları takdir ederler ve öyle dünya hayatına sarılıp Allah'ın âyetlerini yalanlamaz ve inkâr etmezlerdi. Allah'ın kudretini anlamalı ki, ne yerde süren hayvanları takdir edilmiş olan hayatlarını yaşamak için muhtaç bulundukları nızıktan mahrum kalırlar, ne de havada uçma kuşları Allah'ın yazdığı sınırları geçebilirler. Hepsinin halleri ve hareketleri korunmuş, hayat sürülenleri bütün zamanlarıyla "Ümmül'-kitab"da yazılmış ve zabtedilmiştir. Debelenir koşarlar, uçar sekerler. Sonra bütün bu ümmetler Rab'ları huzurunda toplanırlar. Ahirete sevk edilir, âlemlerin Rabbinin büyük huzurunda toplanırlar da o zaman birbirlerinden acılarını çıkarırlar. Nebevî hadiste geldiği üzere boynuzsuzlar boynuzlulardan ölerini alırlar. hiçbir hayvan yoktur ki hakkında bu yazılmışmış bulunsun, bu sonuç başına gelmeyecek olsun.

39-Kitapta hiçbir şey eksik bırakılmadığı halde bizim âyetlerimizi yalanlayanlar ise, sağırdırlar. Onları duymazlar, gereği gibi düşüncecek ve anlayacak şekilde işitmezler ve bundan dolayı "geçmişlerin masalları" derler. Ve âyetlerden saymazlar da başka âyet isterler. Ve dilsizdirler. Hakkı söyleyemezler. Ve onun için davetine icabet edemezler. Türlü türlü karanlıkta içindedirler. Küfür, cahillik, inat, taklit, nefsin isteği ve ihtiras karanlıklar içinde önderindekini görmezler, karanlıktı yuvarlanı giderler. Evet Allah kimi dilerse onu sapıklığa bırakır. Onda dalâlet yaratır. Kendi yolundan sapır. Sapıklık onun devamı tabiatı olur kalır. Allah'ın duymadığına kimse bir şey duyuramaz. Allah'ın söylemediğine kimse bir şey söyletmez. Allah'ın göstermediğine kimse bir şey gösteremez, Allah'ın şaşırttığına kimse yola getiremez. Ağız, dil, göz, kulak verdikten sonra da Allah dilerse o dili söyletmez, o göze göstermez, o kulağa işittirmez. Gerçi yukarıda geçtiği üzere Allah kendine rahmeti yazmış, hidayet fitratı üzere yaratmıştır. Önce bizzat, O'ndan sonra saptırmak gelmez. Allah'ın saptırması, kulun sapıklığı istemeye yönelik bir kötü seçimi ile ilgilidir. Fakat yerde süren hayvanları ila havada uçan kuşların farklılığı kabilinden fitratın derecelerinin farklılığı, sırf onun istemesinin eseri olduğu gibi, kulun istemesinin yerine gelmesi ve onun basması ve mühürlemesi de sırf onun istemesinin eseridir. Bazısında yüzlerce talebten sonra basmadığı sapıklığı, diğer bazısında bir kaç talep ile basar. Ve her kimi dilerse onu doğru bir yola koyar ki, üzerinde yürüyen doğruca gider, maksadına erer.

Allah'ın âyetlerini yalanlayan, doğru yolundan kaçınan ve Allah'dan başka mabudlara tapınan müşriklere, yaratılıştı zorunlu olarak tespit edilmiş bulunan birlik âyetini tasdik ile, kendi nefislerindeki yalan gelişmelerini aşkılamak ve sonuçlarını göstermek için, ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

40- De ki: "Kendinizi hiç düşündünüz mü, Allah'ın azabı size gelse veya kıyamet vakti gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Eğer sözünde doğru kimselerseniz cevap verin".

41- Hayır, yalnız o Allah'a yalvarırsınız. O da dilerse kaldırmamasını istediğiniz belayı kaldırır ve o zaman ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.

42- Şüphesiz ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Bize yalvarırsın diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

43- Hiç olmazsa kendilerine baskınımız geldiği zaman olsun, yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalbleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendilerine güzel gösterdi.

44- Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlere sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayiverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler.

45- Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

40- Bu deyim Arap dilinde benzeri bulunmayan bir soru ve teaccüb kelimesidir ki, derin bir hayret ortaya koymak suretiyle "bana haber veriniz" mânâsını ifade eder. Kâideye göre bunun tam mânâsı: "sen kendinizi gördün mü söyle" demek gibi görünürse de, Nahiv ilminde bu şekilde fail ve mef'ûl olmayıp, kıyası uymayan bir terkip olduğu beyan edilir. Ve "seni gördün mü? "sen, sizi gördünüz mü?" yerinde bir tekit ve tefsir mânâsında bulunduğu ve tümüyle "acaba, haydi haber ver veya haber veriniz" meâlinde kullanıldığı gösteriliyor. de "hemze" soru içindir ki, teaccüb (şaşma) ve ihbar (haber verme) bunun gereğidir. Bu fiil, gözle görmeden veya "görmeye isabet etmek, çiğere nüfuz etmek" mânâsına re'y ve itikaddan veya iki mef'ûlün teaddi eden ef'âl-i kulûbdan, bâbında bâkî ilim mânâsına görüş veyahut bâbında bâkî olmayıp haber verme mânâsına olan ilmi görüş olmak üzere dört iştikak (türeme) ile kullanılır. İlk üçünde kelimelerin aslından olan ikinci hemze ya tahkik veya beyne beyne teshil ile okunur ve hazfî caiz olmaz. Ve muhatabin değişmesine göre gibi, tâ harfî (fâil zamin) değişir ve fâilî gösterir, buna gibi, kâf' in bitişmesi caiz olmaz. Fakat haber verme mânâsına ilmi görüşten olduğu zaman hemzenin tahkiki ve beyne beyne teshili, hazfî ve elife ibdâl ile meddi de caiz olur. Nitekim çoğunluk (cümhur) kırâetlerinde tahkik ile, Nâfi ve Ebu Cafer'de teshil ile, Kisâ'ide de iskât ile ve Verş'de ibdâl (hemzenin elife çevrilmesi) ile okunmuştur ki, bu ibdâl Sarf ilmi kâidesine aykırı olmakla beraber Arap kelâmında vardır. Sonra iş bu "bana haber verin" mânâsında muhatabin değişmesine göre gibi tâ 'nın, önceki gibi değişmesi caiz olduğu gibi, tâ müfred müzekkerdeki hâli üzere meftûh (üstünlü) kalmakla beraber, muhatabin değiştiğine işaret için sonuna gibi çeşitli şekilde bitişik kâf' in katılması da caiz olur ki bu durum, bu fiile mahsustur. Buna göre kelimesi yerinde olarak "bana haber veriniz" demektir. Yani zamin, mef'ûl değil, fâilîn değiştiğine delalet eden bir harftir. Basralları izahı budur. Fakat Kisâî bunun birinci mef'ûl makamında olduğuna kâni olmuştur. Bu şekil ile mânâ yine "bana haber verin" olmakla beraber ile , ile arasında esas itibarıyla ince bir zevk farkı vardır. Kalbin vâkî'de kendine ve kendine meydana gelen şeylerle ilgili vicdanından, yani bir şuûra şuurdan; ise mutlak bir suur vicdanından sormak ve soruşturmak demek olur. Nitekim bu âyetle sorusu bu subjektif fiil olan dua ile ilgili vicdana yönelmiş. "Allah'tan başkasına mı dua ediyorsunuz?" buyurulmuştur. Gelecek olan âyetinde de "Allah'tan başka bunları size geri verecek tann kimdir" (Enâm, 6/46) buyurulmuş, nefislere dışarıdan vâki olacak gemelerle ilgili vicdana yöneltilmiştir ki, Kisâî mezhebi hem Nahve ait kıyası uygun, hem de bu ince farkı açığa çıkarmış olmas bakımından bizce daha çok dikkate şayındır.

Ey Muhammed, müşriklere de ki: Genellikle her biriniz kendinizi gördünüz, anladınız mı? Kendinize, vicdanınıza gerçekten şuurunuz var mı? Varsa şunu bana söyleyiniz, haber veriniz bakayım! Eğer size Allah'ın -dünyada yıkılıp gitmiş ümmetlere gelen- azabı gelirse, veya geleceği kesin olan saat gelir, başınıza kıyamet koparsa, Allah'tan başkasına mı dua eder ve sığınırınız? Yani vicdanlarınızın derinliklerine inerek kendinizi iyice yoklayınız, tartınız bakayım, böyle çok edici dert ve felaket karşısında bulunduğunuz veya içine düştüğünüz acıklı ve müthiş bir zamanda nasıl bir ruh hali içinde bulunursunuz? Bütün ümitleriniz silinir, ölmüş gibi tamamen ümitsizliğe mi düşersiniz? Yoksa henüz canınız çıkmadıkça yine bir kurtuluş ümidi besler, derinden derine bir kurtancıya sığınma hissiyle inler misiniz? Eğer inlerseniz, o zaman samimi kalbinizden kime sığınır, kime çağırır yalvarırsınız? Allah'a mı, yoksa Allah'tan başka tann tanıdığınız

putlarınıza mı? Eğer siz doğru kimselerseniz gerçekte Allah'tan başka ilâhlar vardır iddiasında yalancı değilseniz söyleyiniz, öyle bir zamanda Allah'tan başkasından ümit bekler, Allah'tan başkasına dua ve niyaz eder misiniz?

41- Hayır, ancak Allah'a dua edersiniz, her ne umarsanız O'ndan umar ve yalnız O'na niyaz edersiniz, O da dilerse dua ettiğiniz azabı, sıkıntıyı açar, başınızdan defeder, ve o zaman siz Allah'a ortak tuttuğunuz şeyleri unuttur, evvelce tapındığınızı diğer ilâhlarınızı o müddet içinde terkeder, hatırlama bile getirmesiniz. Çünkü zararı açmaya gücü yeten tek merci ancak Allah olduğu akılların yaratılışında ve vicdanın derinliklerinde mevcuttur. İşin ciddiliği ve korkunun dehşeti diğerlerini siler süpürür ve o zaman Allah'tan başkasının hiç olduğunu vicdanlar ağıktan açığa duyar, akıllar idrak eder, yeter ki akıl kalmış, vicdan donmamış bulunsun.

42-Ey Muhammed, sen emin ol ki senden önce bir çok ümmetlere biz peygamberler gönderdik. Böyle tanımadılar, küfretiler de biz de onları şiddetli fakirlik, geçim darlığı ve hastalıklar ve âfetlerle sıktık, fakirlik ve zaruretle tuttuk baskı yaptık. Ki tazarru etsinler, düşüklüklerini anlayıp isyanlarına tevbe etsinler, affımıza sığınsınlar, yani bu hâl içinde tevbe ve tazarru etmeleri mümkün ve muhtemel idi.

43- Şimdi baskımız kendilerine geldiği sırada boyun eğip, sığınsalardı ya, ve fakat sığınmadılar, gittikçe kalpleri fakirlik, zaruret ve sıkıntı ise, isyanlar ve serseri insanlara hadlerini ve kendi kendilerine bakıldığı zaman durumlarının gereğini hissettirerek ve göstererek kurtuluş ve kulluk hissi uyandırarak bir fiilî lâmet ve ilâhî hatırlatıcırdı. Ve bundan dolayı ihtar ettiği mânâyı anlayanlar için bir nimettir. Fakat bunun, bu ihtar edici kuvveti ve irşad edici delaleti devamı değil, belli bir müddet ile sınırlanmıştır. Bunun için böyle bir ilâhî sıkıntıya tutulanlar, onu ilk önce nimet bilmeli ve süratli bir şekilde uyanarak nefsin baş kaldırmasını kırmalı ve kulluk aczini hemen anlayıp tevbe ve yalvarış ile Allah'a sığınmalı ve ıslah yoluna dönmelidir. Bu uyanıklılık ne kadar çabuk olursa, dünya ve ahiret faydası da o kadar mühim olur. Bunu anlayıp tevbekâr olanlar dünyada olmazsa, herhalde ahirette istifade ederler. En şiddetli olan ilk tesir olanı geçtikçe ihtarın kuvveti azalır, daha çok kuvvetlendirmeye ihtiyaç duyulur ve gittikçe uyanma ihtimali azalır ve zor elde edilir. Nihayet o sınırlı müddet biter, sıkıntının bütün uyanı kuvveti de tükenir, bir alışkanlık ve tabiat haline gelir ve kalb öyle katlaşır ki, artık ondan sonraki başkaldırma alabildiğine şiddetlenir. Artık baskı ve şiddetin hiçbir terbiye edici hassası kalmaz. Bunun için terbiye edici bir hikmet ve maksatla tatbik olunacak baskı ve şiddet, uzun ve devamlı olmamalıdır. İlâhî hikmet, baskıyı, şiddeti ve nihayet azab etmeyi, fesadı ıslah, kötülükleri sınlama, durdurma ve temizlemeye için tatbik eder. Fakirliğin ve zaruretin kaynağı olan kötülükleri karşı baskıyı artırmak ise, o kötülükleri çoğaltmak demek olur. Bunun kurtulma ihtimali varsa, zorlamada değil, kolaylaştırmadır. "Bir şey sıkıştığı zaman genişler" Sıkıştıran ile katlaşmış olan kalbleri yumuşatırsa, kolaylaştırma ve genişletme yumuşatabilir. Ve artık bu genişletme ve genişleme onlara ya kurtuluşu kazandırır veya patlatır bitirir. Ve her iki takdirde kötülükler sonsuz birakılmaz, kötülerin arkası alınmış olur. Şu halde o katı kalbler ne zamanki hatırlatıldıkları ibretleri unuttular. Evvela derece derece kolaylaştırmayı ifade eden peygamberlerin hatırlatmaları, ikinci olarak tevbe ve teslimiyet telkin eden şiddet ve zaruret ihtarlarını düşünmek ve uyanık olmak ihtimalleri kalmadı. O zaman üzerlerine her şeyin kapısını açtık. O şiddet ve sıkıntıdan sonra onlara öyle bir hürriyet ve refah verdik ki, maddî manevî bütün engelleri kaldırdık, her taraftan üzerlerine nimetler saldırdık, iyi kötü her şey kendilerine bol bol açık bulunuyordu. Her türlü rahatlar, sıhhatler, zafeler, başanlar, zevkler, sefalar önlerinde âmade idi. Ne arzu etseler bulacak ne isteseler yapabilecek bir hale geldiler. Kendilerine, kendi iradelerinden başka yasaklayacak ve kayıtlıyacak hiçbir şey görünmüyordu. Öyle serbest bir imtihana kondular ve öyle derece derece yükselmeleri arttı ki nihayet bu hürriyet ve refah ile ferahlandılar. Tuttukları yolun iyi olduğunu ve bütün bunların kendi hakları olduğunu ve her sorumluluktan kurtulmuş olduklarına hükmettiler. Hiçbir kayıtlı, hiçbir kaygı duymaz oldular. Her şey kendilerininmiş, Allah ve ahiret yokmuş gibi zevk ve sefaya daldılar, keyiflerini çattılar. Tam böyle ferahlandıkları, "gel keyfim gel" dedikleri sırada kendilerini birden bire bastırıp yakalayavdık. O saat iblis gibi bütün ümitleri kesildi. Ümitsizlik ve tam mahrumiyet içinde donakaldılar. Bundan böyle onlar, sonsuz bir hasret içindedirler.

45- Artık o zulmeden, şükür yerine küfreden kavmin ardı alındı, kökü kesildi. Arkalarında hiç kimse bırakılmadı, hepsi yok edildi ve bu şekilde zulümlerine son verildi. Böyle zalimleri bile her türlü hatırlatmayı yaptıktan ve Allah'ın her türlü rahmet eserini gösterip her imtihandan geçirdikten sonra azab etmek ve yok etmek ve yeryüzünü bu türlü zulüm ve şerlerden kurtarmak elbette Allah'ın kullan için pek büyük şükranlara layıktır. Her nimet gibi bunun da hamd ve şükür âlemlerin Rabb'i olan Allah'adır, O'nun hakkıdır.

Ey Muhammed, sen Allah'a hamdet de, hamd etmeyen nankörlere:

Meâl-i Şerifi

46- De ki: "Söyleyin bakalım, eğer Allah kulaklarınızı ve gözlerinizi alır da kalblerinize mühür vurursa, Allah'tan başka onları size getirecek tanrı kimdir?". Dikkat et, âyetlerimizi nasıl türlü türlü açıklıyorsunuz, sonra da onlar yüz çeviriyorlar?

47- De ki: "Söyler misiniz bana! Size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zalim toplumdun başkası mı helak olur?"

48- Biz peygamberleri, ancak rahmetimizin müjdecileri ve azabımızın habercileri olmak üzere göndeririz. Artık kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiç korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.

49- Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, yapmakta oldukları fenalıklar yüzünden onlara azap dokunacaktır.

46- De ki: Şunu bana haber veriniz. Eğer Allah kulaklannızıdaki işitmek ve gözlerinizdeki görmek gücünü alverir, duyan kulaklannızı sağır, gören gözlerinizi kör ediverir, ve kalblerinizi mühürleyiverirse, yani mühürler, hayır ve hidayeti anlamayacak bir hale koyar veya delileri gibi akılları giderir veya hiçbir şey duyamayacak şekilde kalblerinizi öldürür, bütün şuurunuzu aliverirse, Allah'tan başka onu size getirecek ilâh kim? Yani işitir kulaklannızı, görür gözlerinizi, duyar kalbleriniz var; bunları görüyor, biliyorsunuz değil mi? İnsanlığınızın en şerefli güçleri olan bu araçları size veren Allah dilerse sağırılar, körler, yanılanlar, delirenler, uyuyanlar, bayılanlar, ölenlerde yaptığı gibi sizden yine alabilir. Bunu da görüyor, biliyorsunuz değil mi? Allah bunlardan birini veya hepsini alırsa, sağırılann kulakları, körlerin gözleri açıldığı, delilerin ayıldığı, uyuyanların uyanıldığı gibi dilediği zaman yine verebiliriz. Bunu da görüyorsunuz değil mi? Peki ama Allah bunları alır ve vermek istemezse size onları alıp getirecek geri verebilecek hiçbir kimse, Allah'tan başka hiçbir kudret düşünülebilir mi? Ve hele sizin ilâh diye tapındıklarınızdan birinin bunları iade edebilmesine imkan var mıdır? Hayır, değil mi? O halde Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretini nasıl inkâr ediyorsunuz? Ve nasıl olup da Allah'tan başka ilâh var diyorsunuz. Ve nasıl oluyor da öldükten sonra dirilmenin ve kıyamet imkanına ve bunları Resulüne tebliğ edebileceğine inanmıyorsunuz?

Ey muhatab, bak biz âyetleri nasıl tasrif ediyoruz, nasıl çeşitlendiriyoruz? Ve nasıl şekilden şekle koyuyoruz. Bir vücutta kulaklar yapıyoruz, gözler yapıyoruz, kalbler yapıyoruz, bunları alıyoruz veriyoruz; bir kalbe hem kulaktan, hem gözden, hem de kendinden nişanlar veriyor, delaletler telkin ediyoruz. Onlara hem varlıklarını duyuruyoruz, hem yokluklarını; aynı bir mânâyı kâh kulaklara koyuyoruz, kâh gözlere sokuyoruz, kâh doğrudan doğruya kalbe bırakıyoruz. Bir mânâ, kâh bir ses olup kulaklarda çınlıyor, kâh bir nakış olup gözlerde parlıyor, kâh bir acı ve tad veya sırf bir akıl olup kalbleri oynatıyor. Bir ses, bir nakış, bir akıl, kâh geçmişleri çekip getiriyor, kâh geleceklere çekip götürüyor, kâh bir nimetin cazibesi ile istekleri çekip imrendiriyor ve kâh bir ceza-yı uzaktakısanı şöyle nefretler, korkular sağıyor; bir ses nağmeden nağmeye, duraktan durağa çeşitli nitelikler içinde diziylıyor, kulaklara dökülüyor; doğru ve eğri, kırıncı veya kırık olmayan hareketler, sükunetler bir ışıık ile çeşitli şekiller kazanıp gözlere sokuluyor. Bütün bunları aynı bir mânâ ile bir suur, bir idrak, bir nur olup kalblere iniyor, zihinde izlenim bırakıyor, derken o suur ve idrak o kalbtan yine aynı mânâ ile hareketle geçiyor, çeşitli, birbirine benzer, birbirinin aynı şekiller ve nitelikler ile nefislerden, bedenlerden birer fiil olarak çıkıyor. Önceki gibi ağızlarında ses, ellerden yazı olarak yavaş yavaş yayılıyor ve bütün bu tasarruflar ve değişmelerde o kulakları, gözleri, kalbleri, vücutları birleştiren aynı mânâları sabit ve aynı medâiller ebedî kalıp gidiyor. Fezânın derinlikleri, zamanın uzaması içinde kalblerde duyulup hafızalarda tutulan, dillerde söylenip kulaklarda işitilen, ellerle sayfalara yazılıp gözlerle görülen, ağızlarla okunan ve bu şekilde tekrar tekrar yayılıp yayayan ve fakat bunların hiçbirine girmiş olmayıp o derinlikleri ve uzunlukları kaldırarak bir noktada, bir vıcdan panlısında toplanan o ebedî mânâları ve değişmiş hakikatlarıdır ki tek olan Allah Teâlâ'nın varlığını, kudret ve tasarrufunun kemalini gösteren hak âyetlerinin aslı, zât ve hak sıfatının ifadesi olan ve Allah'ın tebliği ve ifadeye gücü yeten en belağatlı bir mükemmellik (konuşan) olduğunu da isbat eden Kur'an'ın, Kelâmullah (Allah kelâmı)ın kendisidir. Bakınız Allah o âyetleri Kur'an'ında ne terbiye, ne üslûblara, ne nazımlara koyuyor: Kâh yapmaya, kâh yoketmeye, kâh iadeye yönlendiriyor. Kâh tek bir tenbih ve ihtar yapıyor, kâh hisleri hareketle getirip teşvikler, korkutmalar sağıyor, kâh gökleri ve yer i gezdirip ufukları dolastırıyor, kâh kalblerin, vicdanların derinliklerine indirip iç dünyaları gösteriyor, kâh akli prensipler tertibiyle mantıklar içinde görünmeden görünmeyi anlatıyor. Kâh aynı anlayışı, aynı haberi, aynı müşahedeyi, aynı âyeti bir bedîî sanat ile şekilden şekle, sûretten sûrete, nazımdan nazma, çeşitli ve pek çok âyetler yapıyor ve kâh çok çeşitli âyetleri bir âyete döküp genişler kısaltıyor. Özette hakikatin durumlarını nasıl bir harf, bir kelime hâline getiriyor, o harfleri ve kelimeleri nasıl sığâ (kıp)lara çekiyor da, o açık deliller ile kendi varlığını, birliğini, tasarruf kudretini kulaklara, gözlere, kalblere nasıl tebliğ ediyor? Sonra da onlar bu âyetlerden nasıl yüz çeviriyorlar?

47- Ey Muhammed de ki: Vicdanınızı iyi tartın da sunu bana iyi haber veriniz: Eğer size Allah'ın azabı hiçbir delil ve alâmeti olmaksızın birdenbire veya önce deliller ve emarelerini göstererek ağıktan açığa gelirse, zalimler guruhundan, yani küfrü iman yerine koyan sizden başkası mı helak olacak? Hayır.

48-49-Bir de o kâfirler peygamberliğin mahiyetini ve görevlerini, peygamberlerin gönderiliş hikmetini bilmezler de, Peygamber'den vazife ve selahiyeti dışında şeyler isterler. Halbuki bîz öteden beri gönderdiğimiz peygamberleri başka değil, ancak birer müjdecî ve Allah'ın azabından korkutucu olarak göndeririz. Bütün peygamberler kavimlerini sevindirecek şeyleri haber verip müjdelemek ve zarar verecek şeyleri haber verip korkutmak ve sakındırmak, itaatlan ve itaatahlın sevabını, günahları ve günahların cezasını haber vermek ve tebliğ etmek için gönderilir. Yoksa haber verilen şeylerin meydana gelmesi ve meydana getirilmesine onların asla kaşma hakları yoktur, o Allah'a aittir. Peygamberin görevi acı ve tatlı doğru haberler vermektr. Şu halde kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiçbir korku yoktur.

Bu bilindikten sonra dâvayı açıklıyarak ve o kâfirlerin sorularına cevap olarak ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

50- De ki: "Size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da biliyorum. Ve size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"

51- Rablerinin huzurunda toplanacaklarındın korkanları Kur'an'la uyar. Onlar için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaâtçi vardır. Gerekir ki Allah'tan korkarlar.

52- Sırf Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenleri huzurundan kovma. Onların hesabından sen sorumlu değilsin, onlar da senin hesabından sorumlu değiller. Onları yanından kovduğun takdirde zalimlerden olursun.

53- Biz onlardan kimini kimi ile, "Allah aramızdan bunlara mı lutfunu layık gördü" desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?

54- Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman Allah şöyle söyle: Selam olsun size! Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden her kim bilmeyerek bir kötülüğü işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir".

55- Şuçlarınla tuttuğu yol açığa çıksın diye, âyetleri işte böyle genişçe açıklıyoruz.

50-51-Kırâet: kelimesi Âşım'dan Şu'be, Hamze, Kısâi ve Halefû'l-Âşir'e göre "yâ" harfi ile şeklinde okunur. kelimesi de Nâfi ve Ebu Cafer'e göre "lâm"ın nasbî ile şeklinde okunur.

"HAZAİN" kelimesi, dilimizde "hazine" veya "hazne" denilen "hizâne" kelimesinin çoğuludur ki, ellerin erişmeyeceği bir şekilde mal biriktirilen, sakılanın mekânıdır. Yani mânâ: "Ben, Allah'ın kudret hazineleri bendedir, bana teslim edilmiştir, ben onlarda tek başıma veya iznili olarak dilediğim gibi tasarruf ederim, diyemem, böyle bir iddiada bulunmam" demektir. Buna göre âyetler indirmek veya azab indirmek veya dağları altın yapmak vesaire gibi şeyler bana ait değildir. Bana: "Sen, Allah tarafından elçisen Allah'tan iste de bize dünya saadetlerini bol bol versin, yoksa peygamberliğine inanmayız." demeye hakkınız yoktur. Onları benim elimde değil, Allah'ın elindedir. Dilediğine mülk veren, dilediğinden mülkü alan, dilediğini üstün kılan, dilediğini zellî eden "biyedihi'l-hayr" (hayır elinde olan) O'dur. Ben gaybı da bilmem. Bilğim dışında bulunan Allah'ın fiil ve bilgilerini bilirim diye iddia da etmem. Kahinlik taslamam. Diğer bir âyette de "Eğer ben gaybı bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben, sadece inanan bir kavim için bir yavancı ve müjdeciyim" (Ârâf, 7/188) şeklinde gelecektir. Şu halde bana: "O kıyamet ne zaman?" veya "Azab ne zaman?" gibi gaybı ait sorular sormanızın da bir mânâsı yoktur. Ben size "bir meleğim" de demem; bir melek olduğumu da iddia etmem. Bundan dolayı "Yahut göze çıkmalsın" (İsrâ, 17/93) diye beşerde âdet olmayan göğe çıkmak gibi olağanüstü fiilleri bana teklif etmeye veya benim meleklerde bulunmayan yemek içmek gibi insana ait vasıfları peygamberliğime engel sayıp, "Bu peygambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?" (Furkân, 25/7) demeye de hakkınız yoktur. Ben başka bir şeye değil, ancak bana gönderilen vahye uyanmı, ona tâbi olurum. Gayba dair verdiğim haberler benim kendimden değil, Allah'dan bana gelen vahiylerdir ve Allah'ın ilmini tebliğdir. "Allah gaybını, dilediği peygamberden başka bir kimseye bildirmemiştir. Çünkü O, onların önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar." (Cinn, 72/26-27) âyetinin delaletine göre Allah gaybına hiç kimseyi haberdar etmez ve hâkim kılmaz. Ancak seçtiği ve emin kıldığı Resul müstesnadır. Ona önünden ve arkasından korucular koyar, temin eder ve o şekilde ona

görmeyi ve bilmediği bazı gaybları vahyeder, haber verir; haberin içeriği o Resulün yanında hazır olmadığı, görünmediği halde, vahy ve haber fiili bir şekilde görünür ve hayır bulunur. Ve onun bizzat bilmediği gayb, bu sayede âyet ve alâmetiyle bildirilir olur. Vastâ ile de olsa, bilinen şey her yönüyle gayb olmaz. Bilinen, mutlak gayb değil, haber verilen gaybdır. Bunun içindir ki, beşer ilminin hepsi bir haber, bir önerme mahiyetinde ortaya çıkar ve beşer ilminin hakkı, haber vermesi, hakkın zatı değil, âyet ve alâmetinin kalbde hazır olmasıyla bir kelâmî dalettir. Ve bunun zamanı Hak Teâlâ'nın kendine şahittir. Hissedilen ve görünenlerde bile kulaklara, gözlere ve onlar aracılığıyla kalbe gelen eşyanın zatı değil, eşyanın alâmetleridir. Ve en açık, en sarîh âyet, hakkın kelâmı; en açık ilim de Hakk'ın haber vermesidir. Vahiy de Allah kelâmı olan Hakk'ın âyetlerinin kalbe zorla gimesidir. Peygamberlik de Allah'tan vahiy almak ve gereğince amel etmekten ibarettir. Peygamber vahiy ile Hakk'ın âyetlerini görür ve haber verir. Elbette duyan, duymayana karşı delildir. Ve peygamberlerle peygamber olmayanların farkı, gözlülerle körlerin farkı gibidir. Körler göremedikleri, şeyleri ancak görenlerin haber vermelerini dinleyerek duyma yoluyla istifade edecekleri gibi, peygamber olmayanlar da peygamberlerden öyle istifade edebilirler. Kölere gözlülerin delilleri ve alâmetleri olan renkleri anlatmak mümkün olmaz. Sağır ve deli değillerse önlendeki ucurumu söyleyerek sakındırıp korundukmak ve duyma âletleri ve kalb sayesinde doğru yolları anlatmak mümkün olur. Bunun için buyruluyor ki:

Kör ile gören eşit olur mu? Şimdi siz bir düşünmez misiniz, de! Ve bu vahy ile o kimseleri korkut ki, Rablerinin huzurunda toplanmaktan korkarlar. O halde ki kendilerinin ondan, âlemlerin Rabbinden başka ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri yoktur. Gerek vukuuna inanmakla olsun ve gerek imkan ve ihtimal üzerine şek ve tereddüde olsun kalblerinde böyle bir haşr (toplanma) korkusu, bir ahiret hissi bulunduğu halde, korunmayan veya korunmasını bilmeyen, dolayısıyla muttaki olmayanların korkut, ki bunlar belki korunurlar. Yani bunlar içinde bu sayede ittika edecek, korunacak olanları vardır. Gerçi haşr ve ahireti tamamen inkâr edenler yahut ahirete inanmakla beraber Allah'ın azabından kendilerini kesin kurtarabilecek Allah'tan başka yakınları veya şefaatçıları bulunduğu kat'î şekilde inanmış bulunurlar, mesela putlarının ve diğer ilâh tanıdıklarını ve babalarının, dedelerinin, pirlirinin ve Allah'ın izni olmadan peygamberlerinin Allah'a karşı kendilerini sahip olup şefaat edeceğine inanmış olanları korkutulmaları mümkün değilse de, Allah'dan başka dost ve şefaatçıları olmadığına inanan veya ihtimal verenler, korkmaları ve tesir altında kalmaları mümkün olanlardır.

52-Böyle gereğince korunmayanların korkutma emrinden sonra, muttakileri ikrâm ve müjdelemek için buyruluyor ki: Ve şöyle muttakileri kovma ki sabah akşam (yani her zaman) Rablerine dua ve ibadet ederler ve ederken sırf onun (o âlemlerin Rabbinin) cemalini, nzasını isterler. Samimi niyet ile ve ancak Allah'a dönecek daima dua ve ibadet ederler. Onların hesaplarından hiçbir şey sana atı değil. Senin hesabından hiçbir şey de onlara atı değildir, ki muhasebe vazifesi veya endişesiyle onları koğasın. Şu halde koğma, ki zalimlerden olursun.

Rivayet ediliyor ki Kureys'in ileri gelenlerinden birtakımları Hz. Peygamber'e uğramışlar, yanında Suheyb, Cenab, Bilâl, Ammâr, Selmân ve diğer fakir müslümanları buluyorlarmış. "Ey Muhammed, sen kavminden vazgeçtin de bunlara mı razı oldun? Biz bunların arkasından mı gideceğiz? Bunları yanından kovsan biz senin medinesine gelir konuşuruz, belki de uyanız" demişler. Resulullah "Ben müminleri kovmam" (Şuarâ, 26/114) buyurmuş. "O halde biz geldiğimiz zaman bunları kaldırı, gittiğimiz zaman yanında oturt" demişler. Hz. Ömer de "Ey Allah'ın Resulü yapasan bakalım ne olacak?" demiş. Sonra onlara ısrar etmişler ve bunun yazılmasını istemişler, Resulullah da yazılması için bir sayfa ile Hz. Ali'yi çağırtmış ve bu âyet " "e kadar bu sebeple nazil olmuştur. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) sayfayı atmış ve Hz. Ömer sözünden dolayı özürlü dilemiştir. Selmân ve Cenab (radıyallahu anhumâ) demişlerdir ki, "Bu âyet bizler hakkında nazil oldu, Resulullah bizimle beraber oturur ve biz kendisine dizimiz mübarek dizine dokununcaya kadar yaklaşırdık ve istediği zaman yanımızdan kalkardı. Sonra Kelf sûresinde "Nefsini, sabah akşam, nzasını isteyerek Rablerine yalvaranlara beraber tut" (Kehf, 18/28) âyeti nazil oldu ve bundan dolayı biz kalkmadan, kalkmayı terk buyurdu ve dedi ki: "Hamdolsun Allah'a ki, ümmetinden bir kavim ile beraber nefsimi sabrettirmemi bana emretmeden beni öldürmedi, hayat sizinle, ölüm sizinle".

53-Zira böyle bir fitne ile, yani kovmaya ve hakarete layık sanılan fakirleri ve zayıfları iman ve ihlas ile memnun ve ikrâm etmek gibi bir imtihan iledir ki onların bir kısmını diğer kısmıyla imtihan ettik. Şunları mı Allah aramızdan lutf ve nimetine layık gördü? desinler diye fitneye düşürdük, birbirleriyle denedik. Nefislerine, mevki ve zenginliklerine mağrur olarak diğerlerinin ve özellikle düşkün fakir ve zayıflar kısmını hakir görenleri, bir gün gelir Allah onlarla sınar, kendilerine vermediğini onlara verir, karşılına çıkarır, gururlarını kırar. O zaman onlar o nimetlerin esası bir ilâhî ihسانdan ibaret olduğunu, Allah Teâlâ'nın dilediğine dilediğini vermekte olduğunu anıyarak kulluk aczlerini idrak eder ve Hakk'a nefislerini teslim edip tevbekar olurlarsa, bu imtihanda kazanmış olurlar. Fakat kibir ve gururlarını yenecek yerde büsbütün azıtır ve servetlerimiz veya asaletlerimiz veya zekalanımız, ilimlerimiz, sosyal mevkillerimizle bizler dururken Allah böyle düşkün, züğürt, bayağı kimseleri mi bizim önümüzde düşürecek veya karşımıza çıkaracak? Böyle şey olmaz diye fazilet ehlinin faziletini inkâr etmeye ve Allah'ın takdirine kânsıyama kalkıştılar mı, bu artık onların imtihanda kaybettikleri, zamanın değişmesinin en derin ucuşlarına yuvarlanmaya başladıkları gündür. Ve işte Allah o gururluları, zalimleri bu sonuca getirmek için böyle bir fitne ve imtihana düşürmüştür. Temsili gösteriyi ki bu imtihanın çeşitli şekilleri bulunmakla beraber başı ve en önemlisi maddeyle kurulanların küfür ve günahkârlığına, sakınmazlığına karşılık fakirlere ve zayıflara Allah'a iman ve ihlas nimetinin lutfedilmesidir. Ve bu âyet bunu açıklamakla "sakin kovma... yoksa zalimlerden olursun" yasağının sır ve hikmetine işaret etmiştir.

Acaba Allah şükreden kullarını onlardan ve herkesten daha iyi biliyor değil midir? Ki bu gururlu nankörleri, o samimi korunanlara Allah'ın nimet vermesini uzak görüyor ve onların kovulmalarını istiyorlar? Şu halde sakın onları kovma!

54- "Âyetlerimize inanmayanlara sana geldikleri zaman onlara şöyle söyle: 'Selâm olsun size, Rabb'inizi rahmeti kendi üzerine yazdı, sizden biri bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, merhamet endir.' " diyerek bu şekilde müjdele!

55- Böyle tü yukanlardan beri gelen duruma uygun açıklamalarla biz âyetleri açıklarız ve günahkârların yolunu tamamen ortaya çıkması için kırâetine göre: "Günahkârların yolunu senin açıklığı kavuşturma, kesip atman içindir" ki daha açıklayacağız: Meâl-i Şerifi

56-De ki: "Şüphesiz ki bana, Allah'tan başka yalvardıklarınıza ibadet etmem yasaklandı". De ki: "Sizin çarpık isteklerinize uymayacağım, (eğer uyarısam) o zaman sapıtmış olur, doğru yolda gidenlerden olmamış olurum".

57- De ki: "Ben Rabbinden apaçık bir delile dayanmaktayım, siz ise onu yalanladınız. O çabuk gelmesini istediğiniz azab benim elimde değildir, hüküm ancak Allah'a aittir, gerçeği O anlatır ve O, hakkı bâtıldan ayırdedenlerin en hayırlısıdır".

58- De ki: "Sizin çabuk gelmesini istediğiniz azab benim elimde olsaydı, benimle sizin aranızdaki durum herhalde sonuçlanmış olurdu. Allah, zulmedenleri en iyi bilendir".

59- Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilmez, karada ve denizde olanları O bilir ve bir yaprak düşmez ki, onu O bilmesin; ne toprağın karanlıklarında bir tane, ne de kuru ve yaş hiçbir şey yoktur ki, o herşeyi açıklayan Kitap'ta bulunmasın.

60- Sizi geceleyin ölü gibi uyutan, gündüzün ne yaptıklarınızı bilen, sonra ölümlünüzü gelinceye kadar gündüzleri sizi uyandırıp kaldıran O'dur. Sonunda da dönüşünüzü ancak O'nadır. Sonra bütün yaptıklarınızı size O haber verecektir.

61- O, kulları üzerinde hükümrânlığı sürdürür ve size koruyucular gönderir, sonunda sizden birinize ölüm geldiği vakit elçilerimiz, hiç eksiklik yapmadan, onun canını alırlar.

62- Sonra da gerçek Mevlâlarına döndürülürler. Dikkatli olun, hüküm ancak O'nundur ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.

63- De ki: "Bizi bu tehlikeden kurtarırsa elbette şükredenlerden olacağız" diye gizli ve aşıkâr O'na yalvarıp dururken, kararın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?

64- De ki: "Allah, sizi ondan ve bütün sıkıntılardan kurtarır, sonra da siz yine ortak koşarsınız".

65- De ki: "O'nun üstünüzden ve ayaklarınızın altından azab göndermeye, yahut sizi firkalara ayırıp kiminizin kiminize hıncını tattırmaya gücü yeter". Bak, âyetlerimizi nasıl inceden incelece açıklıyoruz ki, onlar iyice anlaşırlar.

66- Kavmin o (Kur'an'ı) yalan saydı, halbuki o gerçektir . De ki: " Ben sizin vekiliniz değilim".

67- Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır, siz de onu yakında bileceksiniz.

56-59- Nâfi, İbnü Kesir, Âsım, Ebu Ca'fer kırâetlerinde "sad" ile, geri kalanların kırâetlerinde "dad" ile okunur ki, birisi 'dan, diğeri 'dandır. 'nın aslı, bir işi tamamiyle ayırmak, ayırıp bitimektir ki, "kesip atmak" diye de söylenir. kelimesinin kökü de yasaklamak (men'etmek) tir.. Bâtılı yasaklaması bakımındandır ki, hüküm denilmiştir. "Kasas" ve "kıssa"dan kelmesi, bir haberi teliğ etmek yerine getirmek tir ki, Türkçe " ayıtmak" denilir. Bunu "ayıltmak" masdanyle karıştırmamalıdır. Kazâ, sözler ve fiiller veya her ikisi ile olur. "Kass" ise sözlü olur. İz gütmek" mânâsına da gelir ve o zaman fiilî olur. Özete hüküm ve hakimiyette, kaza ve kadılıkta bir ilmi, birî ameli (pratik) iki durum vardır. "Kass" daha çok bunun ilmi tarafına, "kaza" da daha çok pratik ve icra tarafına bakar. Ve hak ve batıl ayırmak, bunların sonuçlarıdır. Şu halde burada hem teşriî (kanun koyma ile ilgili) ve ilmi, hem de icraî ve ameli hüküm ve hakimiyetin ancak Allah'a mahsus ve ilâhî hükümün hem hak, hem hayır olduğu anlatılmıştır.

De ki: Evdiğiniz şey, "Sen peygambersen gökten başımıza taş yağdır veya bize acıklı bir azab getir." (Enfâl, 8/32) diye acele istediğiniz azab benim elimde olsaydı, benim aramla sizin aranızda iş kesilir biterdi, bana kalsa ben onu hemen yapardım. Fakat Allah, zalimleri ve onlara yapacağını daha iyi bilir. Çünkü bütün gaybın anahtarları O'nun katındadır.

"MEFTAHA", mim'in fethiyle mekân (yer), açılacak yer demektir. Mim'in kesriyle de "miftah" âlet ismi olup anahtar demektir. Yani daha açılmamış, vücûda gelmemiş, bizim ilimimiz ulaşmamış o kadar gayb hazineleri vardır ki bütün bunların kapıları veya anahtarları ancak Allah'ın katında, Allah'ın elindedir. Onları, O'ndan başka kimse bilmez. O, bütün bu gaybları bildiği gibi, hâl-i hazırda bütün varlıkları da, bütün teferuatı ve kısımlarına vâncaya kadar bilir. Mesela karada ve denizde ne varsa hepsini de bilir. Ve hiçbir yaprak düşmez ki herhalde onu bilmesin ne yerin karanlıklarına düşer bir tane, ne yaşı, ne de kuru hiçbir şey yoktur ki herhalde hepsi Allah'ın katında bir açık kitapta olmasın. Görünmeyen ve görünen, düşünülen ve hissedilen, bütünlük ve kısımlar, büyük küçük, düşme ve karar bulma, hareket ve durgunluk, hayat ve ölüm, hasılı olmuştuk, gizli açık her şey bütün genişliği, bütün inceliğiyle gayet açık ve düzgün bir kitapta. Yani Allah'ın ilminde veya Levh-i mahfûzdadır. Hem müfredâtı hem nizamlarını silsilesi ile Allah katında belli ve kaydedilmiştir.

Kara ve deniz olaylarından sonra düşme olaylarının yaprak ve tane ile temsil olunması, bütün gök cisimlerinin birer yaprak ve tane gibi "durma kanunları" na tabi bulunduğu dair bir daletti içerir. Ve dikkate saydıkları ki bu dalet, varlıklardan nasıl ve ne şekilde okunabilirse, Kur'an'dan da o kadar okunabilmektedir. Doğrudan doğruya cisimlerin duruş ve hareketleri ifade olunmayıp da yaprağı ve tanenin duruşunun açıklanması, hem Allah'ın bilgilerinin çokluk ve inceliğini tasvir etmek, hem de insanların göre durma kanunlarının yapraklar ve tanelerde açık ve seçik bir cereyan ve cisimlerde gizli ve istidlâle dayalı olduğuna ve yerde karanlıklara bir tane düşmesinin gök boşluğunda cisimlerin duruş ve hareketlerini bilmeye bir anahtar teşkil edebileceğine bir işaretir. Bu âyetin önce görünmeyenden görülene, düşünülen hissedilene, sonra derece derece hissedilenden düşünülene, görünen görünmeyene giden öyle bir ince tertip vardır ki, bunun ne açıklaması biter, ne incelikleri tükenir.

60- O Allah, o kâdirdir ki geceleyin sizi vefat ettirir; uyutur, kendinizden geçirir, nefislerinizi sizden alır, kabzeder, ve o halde gündüzün kazandığınız, elinizle yaptığınız, elde ettiğiniz şeyleri, siz bilmezken, O bilir.

CERH , asıl lugatta, bilindiği üzere, bir şeye tesir icra edip zedelemektir. Bunun gereği olarak ele geçirmek, kazanmak mânâsında da bilinmektedir. Nitekim bedenini el, ayak, diş, dil gibi etkili ve âmil uzuvlarına "câriha" ve "cevârih" adı verilir ki, "kâsibe" (kazanar) ve "kevâsib" (kazanılan) demektir. Ve burada cerh, bu mânâyadır. : "Kötülükleri kazandır" demek olduğu gibi. İbnü Atıyye, asıl mânâsıyla cerh (yaralamak)den olmasının ihtimal dahilinde bulunduğu söylemiştir. Fakat kazanmak ve çalışmak mânâsı hem bunu içerir, hem makam karinesi (durumu) ile ortaya çıktığı gibi genellikle tefsirlerin rivayeti de budur. Yani, siz o gün uyumazdan önce organlarınızın hareketleriyle birtakim tesirler icra etmiş, işler yapmış, maddî veya manevî, hayır veya şer birtakim şeyler kazanmış bulunuyorsunuz ki, bunlar sizin amellerinizdir. Bedeninizin, organlarınızın yıpranması, yaralanmış olması da bu kazanılmışlar cümlesindendir. Siz gündüzün uyanık iken kazandığınız ve hatta kendi elinizle yaptığınız bu işlerin bir kısmını bilmezsiniz de, bazısını bilirsiniz. Fakat gece oldu mu Allah düşünme yeteneğinizi sizden alır, siz ölü gibi kendinizden geçersiniz, suur ve idrakinize sahip ve malik olamazsınız. O zaman gündüzün bildiklerinizi ve kendi eseriniz olmak üzere en yakın bildiklerinizi bile bilemez olursunuz. Halbuki siz böyle ölü bir halde iken Allah onların hepsini bilir.

Sonra gündüzün yine sizi diriltir. Bedeninizde zedelenen, uzuvlarınızdan ölen kısımlarınızı uykuda haberiniz olmadan telâfi ederek yeniler ve sizden aldığı suur ve idrakinizi yine sabahleyin size geri verip önceki gibi maddî ve manevî hayatınızla sizi tekrar diriltir, uyanırdır ve o zaman siz geceyi gündüzü farkeder, kendinizi ve geçmiş kazançlarınızı hiç kaybetmemiş, arada hiçbir durgunluk fasılası geçmemiş gibi bilir tanırınız. Bunun, düşünüp anlayanlar için manevî hayat açısından açık ve seçik öldükten sonra dirilme olduğu apakık olduktan başka, maddî hayat bakımından da böyledir. Her iki hayati her gün, her gece ve hatta her ân böyle rûhânî ve cismanî bir "öldükten sonra dirilme" içindedir. Bunu, birçokları mecazî bir mânâ ile dirilme kabul ederlerse de ciddi bir şekilde ilmi bir gözle bakıldığı zaman, bunun tam mânâsıyla bir "ba's" (dirilme) olduğu ortaya çıkar. Bir yaprağın, bir tanenin, bir taşın düşmesiyle yıldızların hareketlerindeki düşme ve genel çekim aynı mânâda nasıl bir ve ondan bunları kırmak nasıl ilmi ise, uyuyup uyanmaktan öldükten sonra dirilmeye anlamak ondan daha açık bir gerçektir. Gayet normal bir mesele gibi görünen uyuyup uyanmak meselesi, gerek organların görevleri ilmi ve gerek psikoloji ilmi açısından son derece dikkate şayan ve öneme haizdirler. Her gün yıpranıp ölen organ kısımlarının ve her gece duran ilmi idrakinin tekrarlanması ve aynılannın geri verilmesi içinde, gidip gelerek aynı hayati devam ettirme ve aynı nefsin şahsiyet ve birliğini ifade edip durması, ilâhî hikmet ilmi bakımından, ruhun bizzat bir ve ebedî oluşuna daletten önce Allah'ın varlığına, bâkî oluşuna, birliğine, tekrar ve iade edilen ruh ve cisme ait tam mânâsıyla öldükten sonra dirilme kudretine dalet eden şahidler ve kesin delillerdendir ki, bunlarla ölümden sonra dirilmenin yalnız mümkün olması değil, bilfil vaki olduğu da görüldüğü duktadır. İşte Allah, insanları her gece böyle vefat ettiriyor ve onlar uyurken maddî manevî neleri varsa hepsini biliyor ve ertesi gün aynen iade edip diriltiyor ki, takdir edilmiş bir ecel

tamamlansın, yazılmış olan vakit, ömür tamam olsun. Bu böyle olduğu gibi, sonra o saat gelince dönüşünüz yine O'nadır. Nihayet yine yalnız O'na dönersiniz. Ondan sonra da O size bu hayatta yaptıklarını haber verecektir.

61- Ve O, kulların üstünde tek güçüdür. O, yokluğu varlık ile, varlığı, yok etmek ve bozmakla ve her şeyi zıddıyla, aydınlığı karanlık, karanlığı aydınlık, geceyi gündüz, gündüzyi gece, sıcakı soğuk, soğuku sıcak ile kahreder. Ve üzerinize koruyucular gönderir.

Onlar, sizi ve amellerinizi muhafaza ve kontrol ederler. Ki bunlar: "Onların her birini önünden ve arkasından izleyen melekler vardır, onu Allah'ın emrileye korurlar" (Ra'd, 13/11); "(İnsan), hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zabteden (bir melek) bulunmasın" (Kâf, 50/18); "Muhakkak ki üzerinizde koruyucu (melek)lar vardır. Şerefli yazıcılar. Her yaptığınızı bilirler" (İnfitâr, 82/10-12) âyetlerinde açıklanan meleklerdir ki, din lisanında "hafeza (koruyucu) melekler" denilir. Filozoflar, "çeşitli unsurları ve zıt tabiatları karıştırıp birleştirerek bunlara bir mızac ve özel duygular vermesi ve bu mızac ve hisler ile onları tedbirli bir nefsi, his, hareket ve düşünce kuvvetini kabul etmeye yetenekli kılmaları Allah Teâlâ'nın kahrediciliği, yani kudretinin her kudretin üstünde kahrediciliği ve galibiyeti cümlesindendir. Ve hafeza (koruyucu melekler)dan maksat, o nefisler ve tedbirli ruhlar, o güçler ve rûhî melekelerdir" demişlerdir. Fakat bu izahın eksik olduğunda şüphe yoktur.

Nihayet herhangi birinize ölüm geldiği, ölümün sebepleri eriştiği zaman, onu da tarafımızdan elçilerimiz öldürür, emrimizle ruhunu alırlar. (Hamze kırâetinde imâl ile okunur). Tefsirciler bir kısmı, bu "Resuller'in, bu ölüm meleklerinin, yine "koruyucu melekler"den ibaret olduğuna kâni olmuşlar ve "hafeza"yı "ölüm meleği"nin yardımcılarının saymışlardır. Fakat çoğunluk, ölüm elçileri olan ölüm meleği ve yardımcılarının, koruyucu elçilerinden başka olduğunu söylemişlerdir. Özet olarak her yönüyle ilâhî hükmün altındasınız. Hayatınız, ölümünüz Allah'ın emri ile ve Allah'ın koruma ve kontrol ve ölüm elçileri, görevlileri elinde cereyan eder. Ve bu elçiler kusur etmezler. Ne kurumada, ne ölümden zerre kadar bir kusur etmez, vazifelerini yapar, Allah'ın emrini geciktirmeden yerine getirirler.

62- Sonra o ölenler hep hak mevlaları (efendileri, dostları) olan Allah'a döndürülürler. Hiçbirinde ne kendilerinin, ne diğer batıl dostların hükmü ve tasarrufu kalmaz, hepsi ister istemez Allah'ın hükmüne teslim edilirler. Dikkatli olunuz ki hükmü ancak Allah'ındır ve O, hesap görenlerin en süratlisidir. Dileyince bir anda bütün kâinatın hesabını görürverir.

63-64- De ki: Kimdir o ki sizi karanın ve denizin karanlıklarından kurtarır? Öyle bir haldeki (Yakub kırâetinde'nun sükunu ve şeddisiyle olarak okunur) siz ona açtıkta açığa ve gizliden gizliye yalvararak şöyle dua edersiniz: (Âsım'dan Ebu Bekr Şu'be rivâyetinde "havf"den okunur). Yani siz ona şiddetli bir korku içinde ümitlenip yalvararak şöyle dua eder ve şüminirsiniz. Kasem olsun ki eğer o, bizi bundan kurtarırsa muhakkak biz şükredenlerden olacağız, dersiniz. (Âsım, Hamze, Kisâf, Halefû'l-Âşir kırâetlerinin dışındaki kırâetlere göre okunur ki, muhabat sigasıyla "kurtarınsan" demektir) De ki: O Allah'tır ki sizi o karanlıklardan ve her sıkıntıdan kurtarıp durur, sonra siz döner O'na ortak koşarsınız, sözünüzü yerine getirmez, şükretmezsiniz, (Nâfi'), İbnü Kesir, İbnü Âmr, İbnü Zekvân ve Yakub kırâetlerinde okunur).

65- De ki: O Allah'ın size üstünüzden ve ayaklarınızın altından bir azab göndermeye, üstten azab, yıldırım düşmek, taş yağmak, tufan olmak gibi gök âfetleri; ayakların altından azab da, zelzele olmak, yerin göçmesi, su ve ateş çıkması gibi yer âfetleri hakkında ağıktır. İbnü Abbas hazretleri valilerin zulmü, terbiyesizlerin kötülüğü, demiştir ki üstten azab, alttan azab demektir. Bazı tefsirciler de baştan veya alttan gelen hastalıklar ve musibetler ile tefsir etmişlerdir. Âyet, hepsini ihtimali içine almaktadır. veya sizi firkalara ayırmaya, (ŞİV'A kelimesi, şia'nın çoğulu, şia da birbirlerinin arkasından geçirek bir emre veya reise taraftar olan fırka demektir) veya sizi fırka fırka birbirinize geçirmeye, yani her biri bir başkana taraftar olmuş ve çeşitli isteklere ayrılmış muhtelif firkalara parçalayıp birbirinize karşıtarmaya, ve bir kısmınıza, diğer bir kısmınıza (öldürme ve başka şeyler gibi) kötülük ve şiddetini acı tattırmaya gücü yeter. Ve bunlara gücü yeten ancak odur. "Bak, âyetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyorsunuz ki, akillarını başlarına alsınlar." Bu âyetlerin muhtevasında yukarıda geçen bazı âyetlerin mânâları değişik diğer bir şekil ve surette ifade edilmiş olduğundan burada bunun hikmeti beyan buyurulmuştur.

66- De ki: Ben sizin üzerinize bir vekil değilim. Allah'ın kudreti bana tevdi ve havale edilmiş değildir. Şu halde ne onun size yapacağı azabı yapabilirim, ne de sizi ondan mahfaza edebilirim. Ben ancak bir Resulüm, bir elçi, bir haberciyim, Allah'ın vahyettiği emirleri, haberleri ve hükümleri O'nun adına nisbet ederek haber verir, tebliğ ederim.

67- Her haberin, her haber verilen şeyin kararlaştındığı bir zaman vardır. Sizin azabınız da bu cümledendir. Siz de başınıza geleceği yakında bilirsiniz. Böyle de! Meâl-i Şerifi

68- Âyetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalarları gördüğün zaman hemen onlardan uzaklaş ki, ondan başka söz dalsınlar. Eğer şeytan bunu sana unutturursa hatırladıktan sonra hemen kalk, o zalimler topluluğuyla oturma. 69- Allah'tan korkanlara o zalimlerin hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat bu bir hatırlatmadır. Gerekir ki sakınırlar. 70- Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldatıcı kimseleri bırak! Ve hiçbir kimsenin kazandığı şey yüzünden kendisini helake atmamasını, kendisi için Allah'tan başka hiç bir dost ve hiçbir şefaâtçi bulunmadığını Kur'ân ile hatırlat. O, azaptan kurtulmak için bütün varını feda etse, kendisinden alınmaz. Onlar kazandıkları şey yüzünden helake uğratılmışlardır. Onlar için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar bir içecek ve can yakıcı bir azab vardır.

68-69-70- HAVD, eğlence tarzında ve aşırı derecede dalmak demektir. Nisâ' süresinde geçen "Allah size Kitap'da indirmiştir ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini ittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber otumayın" (Nisâ, 4/140) âyeti de bunun tefsiri olduğundan, hitabın, genel hitap olduğuna, dalmaların ve yüz çevirmenin mânâlarını açıkça göstermiştir. Şu halde bazı lüzumsuz yere söz uzatanların kuruntuya düştükleri gibi, bundan ilâhiyât meselesinde derinleşme ve inceleminin, istidlâli ve münazaranın Allah'ın âyetlerine dalmaktır diye haram olduğunu çıkarmaya kalkışmamalı, ancak delil ile uğraşırken mânâdan gaflet edecek derecede dalgınlığa da düşmemelidir. Hasılı ey mümin, hadlerini bilmeyerek âyetlerimize dalıp eğlenenleri, kötülümeye girişenleri, inkâr ve alay etmeye kalkışanları gördüğün zaman, (ki Mekke'de Kureyş müşrikleri böyle yapıyorlardı), onlardan çekil, yanlarında oturma. (İbnü Âmir kırâetinde tefîlden) şayet şeytan sana unutturursa, seni meşgul eder, bu yasaklamayı unutmama sebep olursa, ki bu ihtimal, hitabın her mümine genel olması dolayısıylardır. Hatırladıktan sonra o zalimler güruhuyla beraber oturma. Zalimin = denmesi lafa dalmalı (havd) mefhumunda sinin aşma mânâsı bulunduğuna işaret etmek ve yasaklama sebebinin genelleştirme ile bütün zalimlerle beraber oturmamanı da yasaklandığını açıklamaktır.

Dinlerini eğlence ve oyuncak edinen ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak! Yani dünya hayatına dalıp, din işlerini keyif ve isteklerine göre eğlence ve oyun kabilinden tutanlar veya din adına eğlence ve oyun gibi gönül eğlendirip aldatmaktan başka faydası olmayan şeylere tutunanları veya sorumlu oldukları hak dinî dünya hayatına aldanarak, sonucu ve ahireti hesaba katmayarak eğlence ve oyuncak yerine

koyup alay edenleri veya dini, dünyaya ait gayeleri için eğlence edinenleri, özetle dinleri oyuncaktan ibaret olan ve dini oyuncak sayanları terket, bunlarla birlikte olma, ve onlara kanşma.

"Bunları bırak" emri, "onlarla birlikte olmayı ve onlara kanşmayı yasaklama" ve "Bırak onları, kendilerine vaad edilen günlerine kavuşuncaya kadar dalsın, oynasınlar" (Zuhruf, 43/83) kabilinden onları bir tehdit ve korkutma (inzar) olduğuna ve yoksa "korkutma, bir şey söyleme" demek olmadığına işaret edilerek buyruluyor ki: "hiç kimsenin, kazandığı şey yüzünden kendisini helake atmaması gerektiğini, kendisi için Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir şefaâtçi bulunmadığını Kur'ân ile hatırlat."

Meâl-i Şerifi

71- De ki: "Biz Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola kavuşturduktan sonra ardımızca mı dölünüm? Arkadaşları, bize gel, diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp, şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri ahmak gibi mi olalım?". De ki: "Allah'ın gösterdiği yol, yegane doğru yoldur. Bize, bütün âlemlerin Rabb'i'ne teslim olmamız emrolundur".

72- Bize: "Namazı dosdoğru kılın, Allah'a karşı gelmekten sakının" (diye emredildi), toplanacağınız yer O'nun huzurudur.

73- Gökleri ve yeri, yerli yerince yaratan O'dur. Bir şeye "ol" dediği gün hemen olur. O'nun sözü haktır. "Sür" a üfürüldüğü gün de mülk ancak O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibi, her şeyden haberdardır.

71-72-73- De ki: Biz, (ilâhlık sıfatlarının hepsine sahip ve her menfaat ve zarara gücü yeten) Allah'dan vazgeçerek, bize, kendi kendilerine ne menfaat ve ne zarar bile veremeyecek olan şeylere, cansız putlara, aciz yaratıklara, yapılmış şeylere mi yalvaracağız? Ve Allah bize hidayet ettikten, doğru yolu gösterdikten sonra arkamıza mı döneceğiz? "Bize gel" diye kendine çağırıp duran arkadaşları varken, yeryüzünde şaşkın ve sersem kalarak şeytanların arzı ve hevese çekip şaşırttığı şaşkın kişi gibi mi olacağız? Bunun nüzul sebebi, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın iman etmeden önceki hâli olduğu hakkında bir rivayet vardır ki, Peygamberimiz, babası ve diğer aşah kendini müslüman olmaya davet ettikleri halde, o tersine tutmuş, babası Hz. Ebu Bekir'i puta tapılığa davet etmeye kalkışmıştı deniliyor.

De ki: Rehber ancak Allah rehberidir, ancak Allah hidayetidir, ki hidayettri. Ve bize özellikle âlemlerin Rabbine teslim olalım ve bağlanalım ve namazı dosdoğru kılınız, ve Allah'dan layıkıyla korkunuz, diye emrolundu ve buyruldu ki, "nihayet hepinizin haşrolup toplanacağınız ancak O'dur". Ve O, o yaratıcıdır ki, gökleri ve yeri hak ile (yeri yerince) yarattı. Gökler ve yer gerçekleşmiştir, yaratılmış oldukları kesindir, yaratıcıların ancak Allah olduğu muhakkaktır. Ve bütün bunların Hak'la yakından ilgileri, Hak'la delaletleri, Hak'ın eseri oldukları kesindir. Şu halde batıl, hiçbir zaman sebep ve yaratılış gayesi olmaz. Ve bu gökler ve yerin yaratılışı, eğlence ve oyuncak, batıl, yersiz ve hikmetsiz olamaz. Hepsini Hak'ta toplanacak ve Hak Teâlâ'nın huzurunda haşrolunacaktır. Ne zaman olacak denilirse "O, 'ol!' diyeceği gün hemen olur" sözü, O'nun hak kelimeleri, "ol" dediği gün, olacaktır. Ve süra üfürüldüğü kıyamet borusu çalındığı gün mülk, hüküm ve saltanat tamamen ve bağımsız olarak O'nun, ancak O'nundur. Çünkü sür üfürüldüğü gün meydana çıkacak olan gayb (gizliyi) ve yıkılacak olan bugünkü görülenleri bilen O'dur. Ve hikmet sahibi O, her şeyden haberdar olan O'dur.

Böyle de ve o hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olanın haber vermesiyle şunu an: Meâl-i Şerifi

74- İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: "sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum".

75- Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin mekûrûnunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.

76- Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü:"Rabb'im budur" dedi. Yıldız batınca da: "Ben batanları sevmem" dedi.

77- Ay'ı doğarken gördü: "Rabb'im budur" dedi. O da batınca: "Yemin ederim ki, Rabb'im bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurum" dedi.

78- Güneş'i doğarken görünce: "Rabb'im budur, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavimim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım".

79- "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim".

80- Kavmi onunla tartışmaya başladı. O da onlara dedi ki: "Beni doğru yola erıştirdiği halde Allah hakkında benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dilediği şey hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiç düşünmez misiniz?"

81- "Hakkında hiçbir delil indirmedeği halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?" Eğer bilerseniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?

82- İman edenler ve imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.

74- Mâide Süresinin 69. âyetinde de açıklandığı üzere "İbrahim ümmeti" (millet-i İbrâhim) olan "Haniflik" ilk önce ve bizzat Sâbie'ine karşılığı oluyordu. Sâbie ise, "aşâbı eşâh" (şahıslara tapanlar) ve "aşâb-ı heyâkîl'in-nücûm" (yıldız heykellerine tapanlar) olarak iki kısma ayrılıyor ve her ikisi de rûhâniyet taassubuna ve meleklerle kulluk etme fikrine dönüşüyor ve bundan bir tarafta cisimli beşeri rûhânîlikten soyutlamakla aşagılanıyor; diğer taraftan beşerî tağut (azgın)ların ortak koşma ve tanlık davasına vesile yapılıyordu. Ve İbrahim aleyhisselâm bunları kırmak için gönderilmişti. Burada göreceğiz ki önce puta tapanların açık sapıklıkları, ikinci olarak yıldızlara tapanların nazarı sapıklıkları açıklanarak ve beşerî melekûte ulaşması gösterilerek Allah'ı birleminin isbatı ile Hanifiliğin esasî tesbit edilmiş ve beşerî nübuuvet anlatılmıştır. Ve nihayet metafizik unsurları, melek ve şeytan gibi gizli güçler ve beşerî ilâhi sayarak tanlıkla ortak eden ruhlarla tapanların felsefî sapıklıklarını iptal eden tevhid delilleri açıklanmıştır. İbrahim Aleyhisselâm'ın fâziletini itiraf etmeyen millet yok gibidir. Arap müşrikleri onun evlatları ve mensubları olduklarını ıkrar etmek suretiyle üstünlüğünü itiraf ediyorlardı. Yahudiler, hristiyanlar ve müslümanlar da onu büyüklemişler ve yüksek kadiri onları itiraf etmişlerdir. Bu büyük mevkî, böyle âlemin çoğunluğunun fâziletini ve yüksek mertebesini itiraf etmesi, Hz. İbrahim Halî aleyhisselâm kadar hiç kimseye nasb olmamıştı. "Allahım, Muhammed (s.a.v)'in ve yakınlarının şereflerini daima yücelt, İbrahim ile yakınlarının şereflerini yücelt" gibi Şühpesiz bütün hamdler ve yücelikler ancak sana mahsustur". "Allah'im, Muhammed (s.a.v)'e ve yakınlarna bereketlerini artır, İbrahim ve yakınlarna bereketlerini artırdığını gibi. Şühpesiz bütün hamdler ve yücelikler sana mahsustur". Bunun sebebi, "Bana verdiğin sözün tutun ki, ben de size verdiğim sözün tutayım" (Bakara, 2/40), "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz" (Fâtîha, 1/5) âyetlerinin delaletince Rab ile kul arasındaki fitrî sözleşmedir. İbrahim aleyhisselâm bu kulluk ahdini tutmuş ve Allah Teâlâ buna kısaca da, genişçe de şahitlik etmiştir. Kısacası iki âyettedir: Birincisi "Rabbi bir zaman İbrahim'i bir takım kelimelerle sinamış, o da onları tamamlamıştı" (Bakara, 2/124) âyeti ki, onun kulluk ahdini tamamladığına dair bir ilâhî şahitliktir. İkincisi de "Rabb'i ona: 'İslâm ol' dedi. O da: 'Âlemlerin Rabb'i'ne teslim oldum' dedi" (Bakara, 2/131) âyetidir.

Tafsîle gelince: Hz. İbrahim, Allah'ın birliğini ispat ve ona ortak koşmayı yıkmak için birçok yerde, birinci olarak babasıyla "Sen putları tanı mı ediniyorsun?" (En'âm, 6/74)

ve "Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayacak olan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem, 19/42) diye. İkinci olarak kavmiyle hemen yukarda meâlî arz edilen En'âm Sûresinin 76-81 nci âyetlerinden geçen mukadelesi ile. Üçüncü olarak zamanının hükümdarı ile "Benim Rab'im yaşatır ve öldürür" (Bakara, 2/258) diye münazara etmiş, Dördüncü olarak kâfirler ile "Nihayet (İbrahim) onları parça parça etti, yalnız onları büyüünü bıraktı" (Enbiyâ, 21/58) âyetinin delaletine göre putlarını kırarak, fiilî bir şekilde tartışma yapmış, sonra kavmi "Onu yakın, tanıdıklarını yardım edin" (Enbiyâ, 21/68) demişler, ateşlere atılmış. Sonra "Muhakkak ki ben rüyamda seni kestiğimi görüyorum" (Saffât, 37/102) diye Allah'ın emrine oğlunu adanmış, hasılı kalbini ırfana, dilini burhana, bedenini ateşe, çocuğunu kurbana, malını misarîf ve iyilik yapmaya teslim ve tahsis ederek kulluk ve sevgide kahramanlığını ispat etmiş ve sonra "Benden sonrakiler, içinde beni iyi dille anılansılardan eyle, beni Nâim cennetinin vârislerinden kıl, babamı da başışla, şüphesiz o sapıklardan biriydi, yaratılanlarındı dilitlecekleri gün beni rezil etme, o gün ne mal, ne de oğullar fayda verir" (Şuarâ, 26/84-88) diye Rabbine yalvarmış ve niyaz eylemiş ve bundan dolayı Allah Teâlâ'nın lutfu ve ihsanı da duasına icabet etmek suretiyle isteğinin yerine getirilmesini ve tahkikini gerçekleştirmiştir. Arap müşrikleri de anılanın üstünlüğünü itiraf ettiklerinden dolayı onlara kâfir "De ki: biz Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım?" (En'âm, 6/71) davetini ispat ve açıklama sadedinde Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in kavmiyle olan tartışmasını ve ilâhî melekûte nâil oluşunu bir delil ve geçmiştin bir örnek, bir ibret dersi olmak üzere hatırlatmakla ve işin başında puta tapıcılardan apaçık sapıklıkların da hatırlatmak sûretiyle buyurmuştur ki:

Öyle de ve şunu hatırlat hani İbrahim babası Azer'e (veyahut Yakub kırâetinde "râ = "nin zammı ile okunduguna göre, İbrahim'in babasına: "Ey Azer!") putları bir sürü ilâh mı tutuyorsun? Muhakkak ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum, demiştir. Ruh sahibi olan beşerin gerek insan heykeli olsun ve gerek yıldız ve melek heykeli farz edilsin, cansız putlara karşı alçalma ve tapınma ne açık bir sapıklıktır. İbrahim bunu babası veya babası yerinde amcası olan Azer'den başlayarak kavminin yüzüne vurmaktan ve onları irşad etmekten çekinmemiştir.

Bu âyetten Hz. İbrahim'in babasının isminin "Azer" olduğu anlaşılıyor. Tarih kitaplarında ise Sûryanice "Târah" olduğu meşhurdur. O halde Yakub ve İsrail gibi, biri isim, biri lakab olmak üzere "Azer" ve "Târah" diye iki ismi var demektir. Râğîb "Müfredât"ında, "Azer'in, Târah'ın Arapçalaşmış denilmiş olduğunu da nakletmiş ise de, bunu tefsirciler hiç dikkat nazanna almadılar. Bu derece büyük bir değişme ile Arapçalaştırmada ucme (Arapça olmayan kelime) kokusu kalmamış olacağından kelime "hatem" gibi munsarîf olmak gerekirdi. Bazıları da Azer'in, Hârezmi luğatı ve şeyh-i herim yani pek kocamış ihtiyar demek olduğunu ve bir de bir put ismi olduğunu dahi söylemişlerdir. Bazıları da demiştir ki, İbrahim Aleyhisselâm'ın babası Târah'tır, Azer de amcasıdır. Amcaya ve dedeye de baba denilir. Nitekim Kur'ân'da Yakub'un çocuklarından hikaye edilerek "Senin tann ve atalann İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanırsı olan tek tannıya kulluk edeceğiz" (Bakara, 2/133) buyurulmuştur. Ve Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde baba denilmiştir, Şâh'nın tercih ettiği görüş budur. Bunlar, "Hz. İbrahim ve babası, Hz. Peygamber'in dedelerindendir. Halbuki "Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)" (Şuarâ, 26/219) âyetinin delaletine göre Peygamber'in ecdadında kâfir yoktur. Azer ise kâfirdir. Bir de bu âyetten ve bilhassa Yakub Kırâetine göre, Hz. İbrahim Azer'e ismini söyleyerek ve sapıklığını yüzüne vurarak hitap ettiği gösteriliyor ki babaya iyilik ve ihsan bir dinî görev olduğu halde İbrahim aleyhisselâm gibi bir büyük peygamberin babasına böyle eza ve cefa edici bir sesleniş caiz görmececeği açıktır. Şu halde bu iki engelleşiy karine gösterir ki Azer, İbrahim'in gerçek manasıyla babası değildir" diyorlar. Fakat bunlar Kur'ân'ın zahirine karşı zorlama ve taassubdur. Zira Hz. Peygamber'in nesebine asla sıfah (ahmak, cahil, müsrif) kanşmamış, hepsi nikahtan gelmiş olduğunda tereddüt yoksa da "secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)" âyetinde sulbî hareketler mânâsı kesin olmadığı gibi, Hz. İbrahim'in tutumu da "Eğer anne ve baban seni, bilmediğin bir şeyi bana ortak koşmaya zorlarsa, onlara itaat etme, dünya işlerinde onlara gayet iyi davran" (Lokman, 31/15) mefhumundan haric değildir. Sonra tarih kitaplarında meşhur olan Târah isminin kaynağı nihayet yahudi ve hristiyan haberlerine, bu da Tevrat'a dayanmış olabilir. Bu ise Kur'ânın Azer şeklindeki haberine karşı koyabilecek bir kuvveti hâiz değildir. Onlar Kur'ân üzerine değil, Kur'ân onlar üzerine koruyucu ve gözcüdür.

İbnü Cerir tefsirinde açıklandığı üzere Muhammed b. İshak demiştir ki: "Azer, Hz. İbrahim'in babasıdır. Ve Kûfe civarında Kûsâ kasabası ahalisinden bir adam olduğu bize zikredilen haberler cümlesindedir." Ebu Hayyân tefsirinde de, "marangoz, müneccim (astrolog) ve mühendis olduğunun ve Nemrud'un da yıldızlara ve geometriye merakı olduğundan, onun yanında ilgi ve alakaya mazhar olduğuna zikretmişlerdir. Ve Kûfe civarında Kûsâ denilen bir kasabadan idi, Mücahid böyle demiştir. Ve Hz. İbrahim de bu kasabada doğdu, denilmiş. Bundan başka Azer'in Harran halkından olduğu da söylenmiştir" diye nakletmiştir. "Mu'cemül-Büldân'da Kûsâ üç yerdedir. Babil toprağında, Irak civarında, Mekke'de. Irak Kûsâ'sı ikidir: Kûsetta'rk, Küserubâ, İbrahim Aleyhisselâm'ın kabri ve doğumu buradadır. Ve bunların ikisi de Bâbil toprağındadır. Hz. İbrahim burada ateşe atılmıştır.

Şimdi, mevcut ve hayal edilen herhangi bir şeyin hayalini temsil eden, yapılmış cansız putların önünde insanlığı aşığılayana puta tapıcılardan açık sapıklığı hatırlatıldıktan sonra, buna sebep olan ve heykelle tapınları denilen yıldız tapmaların da nazarı sapıklıkların göstermek ve bir beşer olan Hz. İbrahim'in

Allah'ın lutfuyla bütün göklerin ve yerin hükümrânlığına ulaşmasını ve bilgi sahibi olmasını, bu sayede insanlığı Allah'dan başkasına esir ve mahkum olma kayından kurtarmakla, insanlığın yüzünü doğrudan doğruya ve yalnız Allah'a yönelmek için Allah'ı bilmeyi ve Hanifliği nasıl ispat ettiğini ve anlatıldığını açıklamak için buyuruluyor ki:

75- Ve işte böyle açık bir gösterişle biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Yıldızları, Ay ve Güneş'i ile gökleri ve yerî gözüne gösterdikten başka, tümüyle bütün âlemin bir mülk, bir saltanatı tabi olan bir memleket olduğunu ve bu memleketi zabt ve idare eden rablık sırlarını ve hükümrânlık saltanatını kalbine bildiriyorduk. Bütün bunlar yerde bir cismanî beşer olan İbrahim'in ruhunda şekilleniyor ve tahakkuk ediyordu. İbrahim görüyordu ki yer ve zamanıyla bütün bu âlemleri toplayıp İbrahim'in nefesine indiren, maddeleri ve maneviyatıyla ona bağlayıp hepsini birden idare ve tedbir eden rabbani kudret, hepsinin sahibi ve hâkimi bulunan, ortak ve benzeri olmayan bir tek kudretten ibarettir. Ve İbrahim, ona gökteki yıldızlardan daha uzak değildir. Yıldızları gökte birer yerleri, mevkileri varsa, yerdeki İbrahim'in, hepsinin üstünde bir şerefi vardır. Böyle bir şerefi taşıyan bir mahlukun ve onun kavminin ve hemcinsinin, o hakiki malik gerisinde herhangi bir mahluğa kul, köle olup alçalması pek büyük bir sapıklık, pek tehlikeli bir küfür, bir nankörlüktür. İşte İbrahim'e bu hükümrânlığı gösteriyorduk ki öyle desin, ve tam inananlardan olsun.

76-Şu halde İbrahim ne zaman ki gece, karanlığıyla başına çöküp ortalığı örttü, o zaman bir yıldız, gezegenlerden bir yıldız görerek bu benim Rabbim ha! dedi. Evvela bir yıldızın, bir insanı terbiye edebileceğini uzak görerek etrafındakilere bir tariz yaptı. Çok geçmeden o yıldız geçip batınca, ben, batanları sevmem dedi. Bununla ilâhlık ve kullukta sevginin en mühim esas olduğunun, fakat hareket etme ve batmanın tesir delili değil, yaratılmışlık, etkilennme, mahkum olma, sonradan yaratılmışlık ve yok olma delili olduğunun ve bundan dolayı, batanın tann olamayacağını ve batana sevgi göstermesinin sonu boşa çıkacak bir sapıklık olduğunu ve Rabb'in bunda etkili ve bunu hareket ettirici olan ve zevelden uzak bulunan bir yaratıcı kudret olması gerektiğini anlattığı gibi, özellikle batma ve doğmaya dikkat nazannı çekmekle yıldızların batmalarından dolayı onların yerine putları koyanların sapıklıklarını, ve gelişlerini de gösterdi. Zira batmalarından dolayı asıllarının yeterli olmadığını teslim ettikleri halde, o batanların yapılmış heykellerine saygı göstermek ne büyük gelişkidir.

77-Bunun ardından ne zamanki Ay'ı doğarken gördü, aynı mânâ ile bu benim rabbim ha! dedi. Bu da batınca hem rabbine olan imanını açıklayarak "bu benim rabbim" sözlerinin benimseme olmayıp, hasmı susturma ve reddetme olduğunu anlatmak, hem de, her an Rabb'ina olan ihtiyacını itiraf etmek suretiyle hidayetini nasip ettiğine tesekkür etmek için dedi ki: Hiç şüphe yok Rabb'im bana hidayet etmese, ben de muhakkak o sapıkları görühundan olacaktım. Çünkü bütün mesele, ruh ve cismın, iç ve dışın birleştiği bir ân içinde ortaya çıkan bir duygu ve idrake dayanıyor. Bu, görüş ve gösteriş olmaz veya fânî olanı ebedî zannetmek gibi bir isabetsizlik oluverirse sapıklık muhakkaktır. Ve birden bire Ay'ın parlaklık ve çekiciliğine kapılıvermek de hayli zor. Şu halde doğru ve isabetli olan, akıl ve idrakı veren Allah Teâlâ'nın bir anlık başanlı kılması ve hidayeti olmasa, karanlıktaki insanlık Ay'a da tapacak, yıldıza da tapacak, puta da tapacak.

78-Bundan sonra ne zaman ki Güneş'i doğarken gördü. Ve üzerindeki gecenin karanlığı tamamen açılp gündüzün sabahına erdi. Bu benim rabbim ha! Bu hepsinden büyük, dedi. Ve daha büyük bir tariz (taşlama) yaptı. Sonra bu da batınca, muhakkak ben, sizin Rabbime ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.

79- Ben hanif, tertemiz bir Allah'ı birleyici olarak bütün varlığımla, yüzümü bütün içeriğiyle şu gökleri ve yerî yaratan yüksek ve kudsi zata döndürdüm. Ve ben, müşriklere değilim, dedi. İlerdenberi müşriklere asla iştirak etmediğini açıklayarak, tevhide kesin inancını ilan etti ve Hanifliği de ispat ve takrir eyledi.

80-81-82- Kavmi de kendisine karşı mücadele ve hafif görmek suretiyle delil yanışına kalkıştıları, üstün gelme fikrine düştüler. Cevap olarak İbrahim onların sözlü ve fiilî mücadele ve tehditlerini de hafife alarak ve sevgi açısından ve sonra korku açısından ilâh ve kul olmanın hükümlerini anlatarak tam üstünlüğünü temin eden şu delil ile dedi ki: "Allah beni doğru yola çıkarmışken, siz hâlâ benimle O'nun hakkında mı tartışıyorsunuz? Ben'O'na ortak tanıdığınız şeylerden korkmam, Rabbim dilemedikçe onlar bana birşey yapamaz, Rabb'imin ilmi herşeyi kuşatmıştır, iyice bir düşünmez misiniz? Hem Allah'a eş koştuğunuzdan nasıl korkarın ben? Siz, hakkında Allah'ın bir delil indirmedikçe şeyi O'na ortak yapmaktan korkmazken! Şu halde iki taraftan hangisi güvenilmeye daha layık? Eğer biliyorsanız söyleyin. İman edip, inançlarına hiçbir haksızlık kanştırmamış olanlar, işte onları güvenilir içindedirler, doğru yolda olanlar da onlardır."

Meâl-i Şerifi

83- İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Dilediğimizi dereceleri yükseltiriz. Muhakkak Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

84- Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da hediye ettik: Hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a ve onun soyundan Davud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık verimiz.

85- Zekeriyâ, Yahya, İsa ve İlyas'a da (hidayet ettik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87- Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da (üstün kıldık). Onları seçtik ve doğru yola ilettik.

88- İşte bu, Allah'ın doğru yoludur. Kullanından dilediğini o doğru yola iletir. Eğer onları Allah'a ortak koşarsanız, yaptıkları bütün amelleri boşa giderdi.

89- İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (hikmet ve hükümrânlık) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Bunlar, ona inanmayacak olurlarsa, yerlerine, onu tanınamazlık etmeyecek bir toplum getiririz.

90- Bunlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidayetüne uy. De ki:"Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece bütün âlemlere bir öğüttür.

83- Ve işte şu, yani o görme ve keşin inanma ve bu hidayet ve delil, bizim büyüklük delilimizdir. Biz bunu kavmine karşı İbrahim'e verdik. Kendilerini yıldızlardan ve hatta yıldızların suret ve heykellerinden daha düşük bir mevkide görerek, insanlığı zellil eden kavmine karşı İbrahim'in, yıldızlardan, Ay ve Güneş'ten, gökleri ve yerden daha yükeğe geçerek doğrudan doğruya "gökleri ve yerî yaratan"ı yönelecek ve Allah'tan başkasına boyun eğmeye tenezzül etmeyecek derecelerde yükseliğini ispat ve üstünlüğünü temin eden bu delil, İbrahim'in kendisinin değil, büyük şân sahibi Allah'ındır. Biz büyük şân sahibi olan

Allah kimi dilersek derecelerini yükseltiriz. Şu halde bu, İbrahim'e mahsus bir durum değildir. Allah'ın seğmesine mazhar olan büyük Allah dostlarının büyüklüklerinde cereyan eden bir sünnettir. Ey Muhammed, hiç şüphe yok senin Rabbin böyle bir hikmet sahibi, böyle bir bilendir.

84-88-Bak İbrahim'e daha ne verdik. Ona İshak ile Yakub'u da ihsan ettik. Hepsini hidayete erdirdik, doğru yolda başanlı kıldık, emin kıldık. Daha önce Nuh'a hidayet etmiştik. O da puta tapınlarla uğraştı ve onlara üstün geldi. Şu halde İbrahim, kendi hidayetinden başka hem büyük dedesinin, hem de çocuklarının hidayete ermesiyle de bahıtyar oldu. Ve neslinden Davud ve Süleyman'da da hidayet ettik. Bu kelimesindeki zahirin bahis konusu İbrahim olması bakımından ona râci olması, yani ilerde geleceği üzere ondört peygamberin İbrahim Aleyhisselâm'ın neslinden olması ortaya çıkıyor. Fakat Lut Aleyhisselâm, İbrahim'in neslinden değil, kardeşinin oğlu ve aynı şekilde Yunus Aleyhisselâm'ın da onun neslinden olmadığı ve ibâre (metin) de zahirin yakına dönüşümü de asil kaide gereği olduğu için, bir çok tefsirciler bunu zikri yakın olan Nuh Aleyhisselâm'a göndermişlerdir. İbnü Abbas, "Gerçi bütün peygamberlerin içinde Hz. İbrahim'e ne ana, ne baba tarafından doğum itibarıyla katılmayanlar vardır. Nitekim Lut kardeşinin oğludur. Bununla beraber hepsi İbrahim'in nesline dayanır. Çünkü amca da babadan sayılır." demiştir ki, bu mânâ sözün gelişine daha uygundur. Nuh'a gönderildiği takdirde bu yoruma ihtiyaç kalmazsa da, o zaman konunun sevgi İbrahim'den Nuh'a değiştirilmiş olacaktı. Bununla beraber âyeti, cümlesine bağlamak da caizdir. O zaman bunlar, "onun neslinden" kapsamında dahil olmaksızın Hz. İbrahim'e yardımcı olarak bahşedilmiş olur. Ve gerçekte insanın kendi subulünden gelen evladına da "nesli" denilmek ve iki kardeş olan İsmail ve İshak karşılığı da bu bağlamayı gerektirir. Dikkate sayandır ki bu âyetlerde onsekiz peygamber zikredilmiş ve bunların zikri bir güzel sınıflandırmaya tâbi tutularak Hz. İbrahim etrafında toplanmıştır. Hz. Nuh puta tapınlarla uğraşan ilk peygamber, İshak ve Yakub bütün İsrailoğulları peygamberlerinin aslı, bu arada baba oğul mülk ve saltanat ile seçkin, imtihan ve güzel sabır ile seçkin, iki kardeş, âciz bırakma kuvveti, heybet ve ezici güç, kitap ve özel şeriat ile seçkin, zühud ve ruhaniyet ve fedekârlıkta örnek olmuştur. İlyas, İdris Aleyhisselâm olduğu hakkında bir rivayet varsa da İsrailoğulları peygamberlerinden olması daha terchi edilir. Harun Aleyhisselâm soyundan olduğu nakledilmiş ve "İlyas b. Yasin b. Firhas b. Azzar b. Harun" denilmiştir.

Hızır olduğu da söylenmiştir. Zira İsa ve Hızır gibi İlyas'ın da henüz hayatta olduğuna dair bazı eserler vardır. Ebu Hayyan tefsirinde der ki: "İlyas, İsa'ya yakın olarak zikredilmiştir. Henüz ölmemiş olmakta ortaklarıdır". İlyas'a yahudiler ve hristiyanlar "İlyâ" derler. Yuhanna İncil'in baş taraflarında, "Yahudiler Orulim'den Yahya'ya 'sen kimsin?' diye soru sormak üzere kahinler ile Levîliler gönderdikleri zaman onun şahitliği budur: yani İkrar edip inkâr etmeyecek: 'Ben Mesih değilim' diye İkrar etti ve ona: 'Öyle ise nesin, İlyâ mısın?' diye sorduklarında o da: 'değilim' dedi. 'Sen o peygamber misin?' dediklerinde: 'hayır' diye cevap verdi. 'Öyle ise Mesih yahut İlyâ, ya o peygamber olmadığın halde, niçin vaftiz ediyorsun?' dediler" diye yazılmıştır ki İlyâ, İlyas; o

peygamber de peygamberlerin sonuncusu Muhammed Aleyhisselâm'dır. İlyâ, Rafiziler tarafından "Ali" ismine de tatbik edilmiştir. Hitabın Hz. Peygamber'e yönelmiş olması itibarıyla peygamberin dedesi olan ve İshak ve Yakub zincirinin karşılığında bulunan Hz. İsmail diğer bir sınıfın başlangıcı olarak buraya bırakılmış ve teker teker faziletleri bakımından Elyesa, Yunus, Lut Aleyhisselâm da onunla beraber bir sınıfta sayılmıştır. Elyasa , Yuşa b. Nûn'dur, diyenler olmuşsa da Elyesa' b. Ahtub b. el-Acu'z'dur, diye tahsil ediliyor. (Bu kelime Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir kirâetlerinde lâm 'ın şeddisiyle şeklinde okunur).

89- İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (hikmet ve hükümlanlık) ve peygamberlik verdiğimiz kimseler, şu halde buna şunlar küfredelerse, yani bu üçüne veya (kitap ve hüküm için âlemler bakımından daha özet olmak üzere) Kureys kâfirleri hiç iman etmezlerse hiç önemi yoktur. Şüphesiz ki biz o kitap, hüküm ve peygamberliği öyle bir kavmi vekil yapmışızdır ki, bunlar onu hiçbir zaman inkâr etmezler. Daima iman ve şükür ile sanılır, güven ve hidayete mazhar olurlar. Mekke kâfirlerine karşı Ensar ve Medine'lileri; arap kâfirlerine karşı diğer kavimlerin müminleri; bütün kâfilere karşı bütün Âdem oğullarından peygamber, sahabe, tâbiîn ve her mümin ve hatta melekler bu kavimdendir.

90- İşte ey Muhammed! Bu anılan ve seçilip kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verilerek âlemlere üstün tutulmuş olan iyilik severler ve salihlerdir ki Allah kendilerini "işte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır." âyeti delaletince hidayete erdirmiştir. Şu halde sen ancak onları hidayetine uy. Geçmişten örnek olmak üzere bunların hepsinin tuttuktan iman tevhide, doğruluk, dine bağlılık, fazilet ve cömertlik, kitap, hikmet, peygamberlik, özette hidayet yolunu tut, başkalarına bakma! Bu kelimesinin sonundaki sakin he zamir değil, hâ-i sekî (sekte hâsıdır). Yani vakîf halinde dal 'ın harekesini muhafaza eden mücerred bir harftir. Bunun için sâkin (harekesiz) okunur. Ve Hamze, Kisâî, Yakub, Halefu'l-Âşir kirâetlerinde vasıl hâlinde hafzedilir, okunmaz. Ancak İbnü Âmir kirâetinde "hüdâ" kelimesine râci zamirdir. Vasıl halinde esre ile veya meâ ile okunur.

Ve işte İbrahim kıssasını anmanın hikmet ve gayesi budur. Bunlara uyup yüzünü ancak Allah'a tut ve hiçbir şeyden korkmayarak ve başkasından hiçbir şey beklemiyerek Allah'ın hükümlerini tebliğ et. Onlar gibi sen de, De ki: Ben, bu iş, bu tebliğ karşılığında sizden bir ücret, bir karşılık istemem, o Kur'an başka bir şey değil, bütün akıl sahibi âlemlerine Allah tarafından bir hatırlatma ve uyardır. Bu bir ferde, bir sınıfa veya bir kavme mahsus değildir. Allah için herkese, muhtaç ve sorumlu oldukları şeyleri hatırlatmaktır, genel bir rahmettir.

Meâl-i Şerifi

91- Onlar: "Allah insanlara hiçbir şey göndermemiştir" demekle, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. De ki: Musa'nın insanlara aydınlık ve hidayet olmak üzere getirdiği, sizin parça parça kâğıtlara çevirdiğiniz, bir kısmını belli ettiğiniz, birçokunu gizlediğiniz; sizinle babalarınızın, sayesinde bilmediğiniz birçok şeyleri öğrendiğiniz Kitab'ı kim gönderdi? (Onlara karşı sen) "Allah" de. Sonra onları bırak, boş laflara dalarak olayınsınlar.

92- Bu Kitap (Kur'an), kendinden önceki kitapları tasdik eden, şehirler anası (Mekke) halkını ve çevresindeki bütün insanlığı uyarman için indirdiğiniz mübarek bir kitaptır. Ahiret gününe iman edenler bu Kitab'a da iman ederler ve onlar namazlarına da devamlıdır.

93- Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmadığı halde: "bana vahyedildi" diyen ve: "Allah'ın indirdiği gibi bir kitap da ben indireceğim" diye iddiada bulunandan daha zalim kim olabilir? O zalimlerin halini ölüm şiddeti içindeyken bir görsen! Melekler onlara ellerini uzatırlar ve:"Ruhunuzu teslim edin. Bugün, Allah'a karşı haksız şeyler söylediyinizden ve O'nun âyetlerine karşı böbürlenmenizden dolayı alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız" derler.

94- Bugün, sizi ilk defa yarattığımız zamanki gibi yapayalnız huzurumuza geldiniz, size verdiğimiz herşeyi arkanızda bırakınız. Allah'ın size göre ortağı olduklarını iddia ederek yardımlarına, şefaathlarına güvendiğiniz ortakları yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş, güvenciklerinizin hepsi kaybolup gitmiştir.

91-*) Allah'ı hakkıyla takdir etmediler, celâl ve cemâl sıfatlarını layıkıyla tanımadılar. Her şeye gücünün yettiğine, rahmân ve rahîm olduğuna iman etmediler, nimet ve rahmetinin kadını bilmediler, hukukuna riayet, ilâhlık şanına hümet etmediler, hasılı takdirsizlik ve nankörlük yaptılar. Çünkü, Allah insanlara hiçbir şey inzal etmedi, dediler. Böyle demekle yalnız insanlık hakkında bir takdirsizlik değil, Allah hakkında takdirsizlik ettiler, insanlara Allah'ın en büyük rahmet ve nimeti olan vahyi, peygamber göndermeyi mutlak bir şekilde inkâr etmek küstâhlığında bulundular, Sâbîliğe saptılar ve öyle bir şekilde saptılar ki hissedileni ve makûl olanı tanımayan sofestâilerin ve beşeri ilâh tanımak isteyenlerin: "Allah, biz insanlann işine kaşmaz" dedikleri gibi, Allah'ın beşere indirdiği hiçbir şey yokmuş veya beşere hem ne varsa Allah'tan başkası tarafından veya beşerin kendisinden imiş gibi söz ettiler. Şüphe yok ki bu gibi çirkin söz söylemeye cür'et etmek bir nankörlük huyundan, bu da nankörülüğün kötülüğünü ve Allah'ın büyüklük ve kudretini takdir edememekten ileri gelen, çirkin bir cahillik ve ahlâksızlıktır. Allah dediği zaman ne dediğini bilmeyen, bu büyük isim ne kadar sonsuz bir kudret ve kemal ifade ettiğini gereği gibi düşünmeyenlerdir ki böyle cüretlerde bulunurlar. "Allah, beşere bir şey indirmedir" sözü, bir müşrik sözü olduğu ve yukardan beri anlaşılageldiği üzere Mekke müşriklerinin de bu fikirde bulunduğu açıktır. Fakat bunu Medine'de yahudilerin hahambaşlarından Mâlik b. Sayf'in söylemiş olmasıdır ki bu âyetin inmesine sebep olmuştur. Şöyle ki:

Mâlik b. Sayf, iri ve şişman bir adammış. Resulullah'ın yanına gelmiş, konuşurken Resulullah kendisine: "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah'a and vererek soruyorum, 'Allah şişman bilginle buğuzder' diye Tevrat'ta buluyorsun değil mi? Halbuki sen şişman bilginisin, Yahudilerin yedirdiği şeylerden şişmanlamışsın" buyurmuş. Orada bulunanlar gülmüşler, Malik b. Sayf kızmış, Hz. Ömer'e dönüp: "Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir" demiş, Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkârda mubâlağa etmek için, öfkesinden müşrikler gibi hepsini inkâr edivermiş. Sonra bu sözünden dolayı yahudiler tutmuşlar kendisini başkanlıktan indirip yerine Kâb b. Eşref'i geçirmişler. Bu âyetin, nüzul sebebinde meşhur olan çoğunluk görüşü budur. Bundan dolayıdır ki sürenin başında açıklandığı üzere bu âyet, bu sürenin Medine'de sonradan inmiş olan birkaç âyeti cümlesinden olduğu rivayet edilmiştir. Gerçekte yukardan beri sözün geliş şekli, müşriklere karşı olduğu halde, burada yahudi de ilave edilerek buyrululuyor ki:

Öyle diyen takdirsizlere karşı de ki: Musa'nın insanları için bir nur olarak, bir hidayet olarak getirdiği kitabı (yani Tevrat'ı) kim inzal etti? O nur ve hidayet ki siz onu kırtaslar yapıyorsunuz, aydınlanıp amel edecek yerde parça parça kâğıtlara koyuyor, kuru evrak haline getiriyorsunuz, bunları meydana çıkarp gösteri yapıyor ve bir çoğunu gizliyorsunuz. Yani gizliyor ve bozuyorsunuz, meydana koyduklarıyla da amel etmiyor, kalbinize koymuyorsunuz. Fakat İbnü Kesir ve Ebu Amr kirâetlerinde gâib (üçüncü şahıs) kipiyle okunur ki, "onu kâğıtlar yapıyorlar, istediklerini meydana çıkarp, bir çoğunu gizliyorlar" demektir. Bunda yahudilerden hitap (ikinci şahıs) ile değil, gıyab (üçüncü şahıs) ile tâbir buyrulmuştur. Eğer öbür kirâet olmasaydı, bu âyetin de Mekke'de ve müşrikler sebebiyle inmiş olduğuna hükmedilebilirdi. Ancak bu şekilde Tevrat'ın inzalinin ve yahudilerin durumlarının müşriklere karşı nasıl bir gelişki maddesi olarak söylenilebileceği sorusu vârid olurdu. Fakat bunun da sebebi yok değildir. Çünkü Mekke müşriklerine göre de Musa'ya Tevrat'ın inşi ve yahudilerin durumu, herkesçe bilinmekteydi. Onun için "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha doğru yolda

olurduk." diyorlardı. Şu halde bu iki kirâetin toplamı bize, şunu ifade eder ki, âyetin inmesinde hem yahudilerin, hem müşriklerin sebep olmaları vardır. Her ikisi de Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr için "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" demişlerdir. Fakat esas nüzul sebebi yahudinin söylemesi olmuş ve sözlerinin gelişki maddesi önce Tevrat ve takdirsizliklerinin misali de ona karşı aldıkları vaziyet ile gösterilmiştir. Bundan başka daha genel olmak ve Kur'an'a da temas etmek üzere buyrululuyor ki:

Bir de size, ne kendinizin, ne atalarınızın bilmediğiniz ilimler öğretildi. Şu halde, bunları size indiren, öğreten hakiki öğretici kim? Ey Muhammed, o takdirsizler buna ne derlerse desinler, sen Allah'dır, de. Sonra onları bırak, daldıkları bâtil içinde oynaya dursunlar.

92- Bu Kur'an da, bizim indirdiğimiz öyle bir kitaptır ki, mübarektir. Feyzi, cihânı tutacaktır. Önündekini tasdik edici, teyid edici ve iyiyi kötüden ayındır. Onda ki nûr ve hidayet bunun tasdikinden geçerek artacak, kuvvetlenecek ve gelişecektir. Biz onu bunun için (yani âlemleri hatırlatmak, bereket ve tasdik için) ve bir de Ümmül'-Kurâ'y (şehirlerin anası) ve bütün çevresindeki kimseleri uyarсын diye indirdik. Ve ahirete iman eden, sonlarını kurtarmak isteyenlerdir ki buna iman ederler, ve bunları namazları üzerinde koruyucu kesilirler. Bütün şehirlerin anası, merkezi demek olan (Ümmül'-kurâ) Mekke'nin bir ismidir ki cihânın merkezi, bütün yaratılmışların kiblesi demek gibidir. Uyarma, Mekke'nin kendisine değil, halkına olacağı bilindiğinden mânâ, mecaz veya mecaz isnadı suretiyle "Ümmül'-kurâ halkı" demektir. da buna kaninedir. Şüphe yok ki "Mekke" denilmeyp de "Ümmül'-kurâ" denilmesi, Mekke'yi âlemdeki bütün şehirlerin bir mutlak merkezi gibi düşündürmek içindir. Ve bundan dolayı de, merkez ve çevre karşılığıyla bütün yer çevresinde bulunanların hepsi demek olur. Bununla beraber "Ümmül'-kurâ" merkezlik mânâsı dikkat nazana alınmaksızın "Mekke" demek gibi düşünülürse, 'dan Mekke çevresi, Mekke civarı, bundan da nihayet Arap Yanımadası bulunulur. Bu ihtimale göre Kur'an'ın nüzul hikmeti yalnızca Mekke ve Arap Yanımadası halkının uyarılmasına mahsusmuş gibi bir kuruntu akla gelebileceğinden "Mekke ve etrafını uyarman için" buyurulmadığı gibi, "Ümmül'-kurâ ve etrafını uyarman için" de buyurulmayı atfı vâvî ile "ve Ümmül'-kurâ ve etrafını uyarman için" buyurulmuş ve bununla Kur'an'ın nüzulünün, Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğinin yalnız Arap milletini uyarma hikmetine mahsus olmadığı ve bir âyet yukarıdaki "O Kur'an, âlemleri için ancak bir uyarıdır" mânâsıyla, bereketlerinin kapsayımın genişliğinden gaflet etmek gerekirdiği ve özellikle "Ey Muhammed! Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik" (Sebe', 34/28) âyetinin kapsamı anlatılmıştır. Fakat gariptir ki bütün bunlara karşı yahudilerden bir grup, bu "ve Ümmül'-kurâ ve etrafını uyarman için" âyet-i kerimesinden Hz.Muhammed (s.a.v)ın yalnız Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğuna delil getirmeye kalkışmışlar, yani onun peygamberliğini itiraf etmekle beraber her millete değil, Araplara mahsus bir peygamber olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar yahudilerden "İseviyye mezhebi" adıyla anılırlar ki, bugün aydın geçen avrupalılardan bir kısmının Arap olmayan müslümanlar arasında bu yahudi fırkasının mezhebinin ve politikasını yaymaya çalıştıklarını görüyoruz. Beşerede vuku bulmuş bir iş olan peygamberliği inkâr etmenin, Allah'ı gereği gibi takdir etmemekten doğan bir cür'et, bir nankörlük ve herhangi bir peygamberin peygamberliğini ve herhangi bir kitabın inmesini kabul ettikten sonra bütün peygamberleri ve kitapları tasdik ve teyid eden ve onlardan daha açık ve daha feyizli olarak indirilmiş bulunan mübarek Kur'an'ı ve Muhammed Aleyhisselâm'ın nebiliğini inkâr etmenin ise bundan başka açık bir gelişki olduğu anlatılmakla peygamberlik işi tespit ve teyid ediliyor. Ve peygamberlik meselesinin Allah'ın sıfatları meselesinin bir dalı olduğuna, irfan ve ahlâk, sorumluluk duygusu ve âkâbet endişesi ile ilgisini tesbit ettikten sonra, Allah'a yalan isnad eden, yalan yere peygamberlik iddia eden veya Allah'a, Peygamber'e rekabet etmeye kalkışan iftiracılar, yalancılar, sahtekârlar ve haddini bilmezler hakkında korkutma ve uyarma olarak da şöyle buyruluyor :

93-94- Ve kimdir o kimseden daha zalim ki, Allah'a yalan iftira etmiştir. Mesela yalano Müseyleme (Müseylemetü'l-kezzab) ve Esved Ansi gibi, 'Allah beni peygamber gönderdi' diye yalandan peygamberlik iddia etmeye veya Amr b. Luhay ve benzerleri gibi kendi kendine din uydurmaya, hükümler koymaya kalkışmış veya herhangi bir şekilde Allah'a karşı yalan uydurmuş, Allah'a ilgisi caiz ve layık olmayan bir şey isnat etmiş, veya kendisine hiçbir şey vahyedilmemiş, bana vahyedildi, demiştir. Özette ya herhangi bir şekilde bir yalan iftira etmiş veya özellikle vahy iddiasıyla iftira etmiştir. Diğer bir mânâ ile: "Bana vahyolundu, ona hiçbir şey vahyolunmadı" demiş, kendine vahiy iddia etmiş ve Peygamber'e vahyi inkâr etmiştir. Yalanın iki büyük çeşidini toplamış, yoğa var, vara yok diye kat kat büyük bir yalan söylemiş demek olur. Ve o kimseden ki, Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim, demiştir. Allah ile rekabete, Kur'an'ın benzerini yazmaya, Peygamber'le boy ölçüşmeye kalkışmıştı. Nitekim Tâi'î Nadr b. Haris ve yarıdakları, "Eğer istesek bunun (Kur'an'ın) aynısını bir de söyleriz" (Enfâl, 8/31) demişler, "Ekin ekenlere, ekme kayanlara, pişirş pişirenlere, lokma edenlere kaseş olsun" diye saçmalar söylemişlerdir. Ve işte şu zikrolunan misaller bu âyetin nüzulüne sebep olmuşlardır ki, bunların bazıı Mekke'de, bazıı Medine'de vakı olmuş bulunduğundan bu âyetin de Mekke olaylarına da işaret ederek Medine'de indiği rivayet edilmiştir.

Ey muhatap sen bir görsen bütün bu zalimlerin gamerât-ı mevte düştükleri, ölümün pençelerine geçip şiddetten şiddete atıldıkları, ve melekler ellerini uzatarak, haydi bakalım canlanıncı kıcann, yahut kendinizi kurtann. Bugün siz hakaret ve zillet azabıyla cezalandırılacaksınız, çünkü Allah'a karşı doğru olmayanı söylüyordunuz, ve âyetlerine karşı kibirleniyordunuz. Gururunuz ya zediremiyor, onlara imandan, düşünmeden kaçınıyordunuz, ve gördünüz ya ey zalimler bugün, bize ilk defa sizi yarattığımız gibi teker teker, yalnız başınıza geldiniz, ve size verdiğimiz şeylerin hepsini arkanızda bıraktınız. O şefaathçilerinizi de sizinle beraber görmüyoruz. Onları ki siz, kendinizi ortaktarl diye sanmışınız. Varlığınız üzerinde bunları ilâhlık hissesine sahip birtakım ortaklar olduklarını ve Allah'a karşı size şefaath edeceklerini sanıyordunuz. Artık aranızda ebedî kesileme vâkı oldu. Nâfi', Hafs, Kisâî, Ebu Ca'fer'den başkasının kirâetinde nûn'un ötresiyle okunduğuna göre, artık aranızda sözde dek açıldı, bütün ilişkiler kesildi, tarumar oldu, ve zannettiğiniz o hayaller, o kuruntular sizden kaybolup gitti, diye tarafımızdan hitap tebliğ edildiği zaman görsen!... Neler olacaktı neler!...

Bunları gözönüne getirmeli de Allah'a karşı haksızlıkta, takdirsizlikte bulunmamalıdır. Gerçekte:

Meâl-i Şerifi:

95- Şüphesiz ki taneleri ve çekirdekleri yaran Allah'tır. O, ölüden diriği çıkarır, diriden de ölüyü çıkaran O'dur. İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çevirirsiniz?

96- Karanlığı yarıp tanyerini ağartan O'dur. Geceyi, dinlenmek için; Güneş'i, Ay'ı (vakitlerini) hesaplamak için yaratmıştır. İşte bu, her şeye galip gelen ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

97- Kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye yıldızları sizin için yaratan O'dur. Şüphesiz biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş bir şekilde açıkladık.

98- Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Biz âyetlerimizi, anlayan bir toplum için apaçık beyan ettik.

99- Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Bunlar meyvelendikleri zaman meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Bunlarda inanan

bir toplum için ibretler vardır.

100- Onlar, Allah'a cinlerden de ortak koşular. Halbuki onları yaratan O'dur. Bilgileri olmadan O'na oğullar, kızlar uydurdular. O'nun şanı onların uydurdıkları sıfatlardan münezzehtir ve yücedir.

101- Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. Eşi de olmadığı halde, nasıl olur da çocuğu olur? Her şeyi yaratan O'dur. Ve O, herşeyi bilendir.

95- Kelimesi İbnü Kesir, Ebu Amr, Yakub'dan Ravh kırâetlerinde ism-i fâil sîğasıyla şeklinde okunur.

Allah, taneleri ve çekirdekleri yarandır. Ölüden diri çıkarır, ve diriden ölü çıkarandır, işte Allah budur. Böyle bütün tabiatlar üzerinde hâkim olur yaratıcı ve yoktan var edicidir.

FALK, yarmak, çatlatmaktır. HABB "habbe"nin; NEVÂ da çekirdek demek olan "nevât" ın çoğulu yerinde cins isimdir. Habb, tane, ot tohumlarına; nevât, çekirdek de ağaç tohumlarına delalet eder. Bununla beraber ot ve ağaç ikisi de bitkisel olduğundan, nevât tanenin içindeki bitkisel maya gibi düşünmek mânâ bakımından daha uygun olacaktır ki, bir tanenin içindeki öz, bu maya, bir hurma veya üzüm tanesinin içindeki çekirdek gibidir. Buna nevât kelimesinin küçültülmüşü olarak "nüveyye" de denilir ki Fransızların "nuvoyya" deyimi bundan alınmış görünü. Bazınız bir tane, bir çekirdek bir yere düşer, bir müddet geçirince Allah o tane, o çekirdek içinden bir hareket, bir basınç, bir filizlenme meydana getirir, onu altından, üstünden yarar, çatlatır; sükûn halini, hareket haline; bitişme halini, ayrılma haline çevirir, Üstteki çatlatkan bir çenekli veya iki çenekiller olarak havaya yükselen ağaç, altındaki çatlatkan toprağa geçen ve saçak denilen ağaç çkar ve o tane, o çekirdek, önce böyle biri yukarı yükselen, biri aşağıya inen iki çeşit tabiatla bulunan iki ağacın bitişme sebebi olur. Parmakla eziliverecek kadar ince ve yumuşak olan o saçaklar, sert çuvaldızların, sivri bıçakların nüfuz edemeyeceği derecede sert olan yerleri ve bazı zaman kaskatı taşlan bile çatlatır, aralarına girer ve sonra bir bitki, bir ağaç üzerinde o kadar şaşırtıcı ve mükemmel bir şekilde çeşitli tabiatlar kazanır ve bu çeşitli tabiatların hepsi öyle bir ahenk ve nizam ile işler, çalırır ki acailik ve inceliklerinin açıklama ve izahı tükenmez. Bir tabiatın yarılıp çıkan kabuk, ağaç, öz, damar, kök, gövde, dallar, yapraklar, çiçekler, ıskılar bu çeşitli tabiatların her biri bütün tabiat kuvvetleri üzerinde hüküm ve tesir icra eden ve sanat ve güç açıklayan yaratıcı kudretin aciz bırakan delillerinden olan birer âlemdirler. Bunlan daha geniş bir zevk ile seyretmek isteyenler bitkilerin anatomisini, dokularını, uzvî maksatlarını incelesinler ve mutalaa etsinler. Sonra çatlatkan çatlağa, fitrattan fitrata geçen, sıfatlan, özellikleri, renkleri, şekilleri, tadlan, tabiatlan çeşitli olan bu farklı cisimlerin ortak mesallerinden aslı gaye olan meyve doğar. Bir tane veya bir çekirdek yerine kat kat kutular, kaplar içinde yüzlerce meydana gelir. Ve her biri olgunlaşınca yeni bir âlem olmak için bittiği yerden kopar, topraklara katılmak üzere yere atılır. Çıkış yeri bir ve tabiatın, yıldızların, mevsimlerin, unsurların tesirleri, şartlan eşit olduğu halde bir taneden, bir çekirdekten bu kadar çeşitli cisimler ve tabiatların çatlayıp çıkması, tabiatların ve unsurların değil, hikmet sahibi merhametli, güçlü ve dilediğini yapan, varlığı kendinden olan Allah'ın takdir ve tedbirinin eseri olduğunda şüphe yoktur. Toprakta çekirdekten bunlan bitirip çıkaran yaratıcı kudret ne ise, yine toprakta bunlardan çekirdeği bitiren yaratıcı kudret de odur. Gerek taneyi, çekirdeği yarararak bitki ve ağaçlar çıkarmak ve gerek bir yarılmandan tane, çekirdek yaratmak, her iki mânâsıyla "taneyi ve çekirdeği yaran" O'dur. Şu halde doğrudan doğruya topraktan tane ve çekirdeği yarayıp çıkaran da O'dur. O, böyle ölüden diri çıkarır. Diriden ölüyü çıkaran da O'dur. Ve bu mânâ hayvanlarda daha derin ve daha büyük şümül ve güzelliği ile aşıktır. İşte Allah bu yarma ve fitratı yapan, ölüden diri ve diriden ölü çıkaran ve tabiatlar üzerinde hakim olan mutlak güçlü, dilediğini yapandır. Şu halde ondan nasıl çevrilir de başkasına taparsınız? Yahut O'ndan, O'nun hükmünün ve kudretinin tesirinden nerede kurtulacaksınız? Gerek hayatta olun, gerek ölümdе; gerek hayvanlara kanşın, gerek otlara; gerek yere geçin, gerek göğe çikin; gerek karanlıkta bulunun gerek aydınlıkta; hasılı hiçbir halde, hiçbir noktada onun elinden kurtulamazsınız.

96- Zira sabahı çatlatan; karanıklanı yarp sabah yapan, aydınlığı aksettirip tanı attıran O'dur. O geceyi dinlenme yeri yapan; dinlenince, istirahat edecek bir sükûnet okyanusu, Güneş ve Ay'ı da hesap yapımıştır. (Âsim, Hamze, Kisâi ve Halef'ül-'Asir'den başka imamlar okunur). Yokluk karanlığını yarıp tanı attırarak yoğun yarı eden ve ufku, sabah ve güzellikle açıp vücuda, hayata uyanıklık, hareket ve faaliyet veren ve geceleyn bunlan geçilerek heyecanlarını teskin etmek ve yorgunluklan dinlendirmek için bir sükûn perdesi çeken yine O'dur. Gündüzün alâmeti olan Güneş ve gecenin alâmeti olan Ay bunların yapıcısı ve âmilî değil, hesap vastalarıdır. Hepsî hesaplı yapılmıştır. Ve insanlar faaliyet ve sükûnların hesabını vermekle mükellef bulunduklarından, Allah Teâlâ miktarlarını ve sayılarını tayin ve tahsis ederek hesabı da yaratmış, Güneş ve Ay'ı bu hareket ve sükûnun hesabına birer alâmet yapmıştır. bütün bunlar, bu çatlamalar, bu yapıcılar, bu hesaplar o aziz ve alimîn takdirdir. Ne hesapsız, takdirsiz, gelişî güzel, keyfe göre olumvismi bir tesadüftür, ne de yaptığını bilmeyen kör bir tabiatın birbirini takip etmesidir. Böyle bir varlık ve yokluk, karanlık ve aydınlık, hareket ve sükûn gibi ikisi de bir yere gelmek ihtimali bulunmayan çeşitli ve çelişkili tabiatların her birine birer belli ölçüyü tahsis edecek birer sınır koyup, sonsuz ihtilaflarına rağmen hepsini bir terlif ve terkiû nizamı içinde kesin bir hesap ile yürütmek, elbette hiçbir tabiatı boyun eğmeyen eşsiz bir üstünlüğün ve kudretin, gizli ve açığı gören, bilen, sonsuz bir güçlü ilmin sahibi olan bir aziz ve bilenin açık eseri ve güzel yapısidir. Şu halde o yaratıcı ve yar edici olan Allah yalnız kâdir (güçlü) değil, ortak ve benzeri yok bir üstün ve bilgidir de. Bunu hesaba almayıp da ondan yüz çevirmek ve onun izetti altında ve ilminde bulunan tabiat veya hayata veya astronomiye ait güçlere bağlanıp tapmak ve sonra onun hesabından kurtulmak nasıl mümkün olur? Halbuki:

97- O hem öyle bir Allah'tır ki, sizi yıldızlar için değil, yıldızları sizin için, yani kara ve denizin karanlıklarında bunlarla doğru yolu bulasınız, bunların delaletiyile hedefinizi, yönlerinizi ve kiblenizi, madfî manevî yolunuzu doğrultasınız diye yapmıştır. Şu halde bunlar size ilgilere bakımından üzerinizde hâkim ve idareci birer mabud değil, menfaatlerini hizmet veren birer hıdayet fanûs (cam kap) u ve rahmet alâmetleridir. Şüphe yok ki biz bilgi sahibi olanlar için bu âyetleri açıkladık. Birinci olarak gökteki yıldızlar gibi nokta nokta ayrt edilerek vezir bir şekilde çoklukla zikir ve beyan edilen bu âyetler herkese hıdayet olmakla beraber öyle ilmi noktalarldır ki bunlardan ilim ehli olanlar, bilmek şanından bulunanlar istifade ederler. İkinci olarak bunların hilkat kitabında, toprak ve denizde, yer ve gökte, bitkilerde ve hayvanlarda, hava boşluğunda ve astronomide o kadar çok tafsilatı vardır ki, bunlardan faydalanmak da ilim ehli olanlara, ilmi kabiliyeti bulunanlara mahsustur. Bundan dolayı müslümanlar, bu prensipleri esas kabul ederek Botanik, Zooloji, Aritmatik, Astronomi, Meteoroloji, Gökbilim, Matematik ilimlerini öğrenmeye çalışmalıdırlar. Hasılı bu Kur'ân âyetleri o kadar geniş bilimleri içerirler ki bunun açıklama ve tafsilinde "De ki: Rabb'imizin sözlerini yazmak için deniz mürekkebi olsa, bir aynı da ona ilâve edilse Rabb'imizin sözleri bitmeden, denizler tükenirdi" (Kehf, 18/109) âyetinin hükmü geçerlidir.

98- Yine o öyle bir Allah'tır ki sizi başlangıçta bir nefisten yarattı. Bir candan, bir Âdem'den neş'et ettirdi, üretti. (Nişâ sûresinin başına bak.) sonra bir müstekar (karar yeri) ve müstevda (emanet yeri) var. Çeşit çeşit.

MÜSTEKARR ve MÜSTEVDA, istikrar (yerleşme) ve istîda (emanet bırakma) mânâsına mimli masdar veya yerleşme yeri veya emanet yeri mânâsına yer ismi olur. Yani hepiniz bir nefisten meydana gelmiş olduğunuz halde her birinizin bir istikrar haliniz, bir istîda haliniz var. Sirt omurgasından rahime, rahimden dünyaya, dünyadan kabre, kâh yerleşme, kâh emanet olarak bırakılma, iki nöbetleşen hâl içindediniz; yahut kiminiz istikrar yeri, kiminiz istîda yeri, bazınız erkek, bazınız dişi. Yahut kiminizin yerleşme yeriniz, kiminizin emanet bırakma yeri var; bazınız döl sahibi, bazınız rahim sahibi;

bazınızın karargâhı, evi, vatani var, bazınız gurbette, yolculukta veya göçebe. (İbnü Kesir, Ebu Amr, Yakub'dan Ravh kırâetlerinde kaf'in esresiziyile ism-i fail olarak okunur ki bu şekilde ism-i mef'ûldur. İstikrar lazım olduğunuz halde kiminiz mef'ûl mabud. Fakat istîda iki mef'ûlüne ta'diye eder ki birisi emanet bırakılan şey, diğeri de kendine emanet edilen şeydir. Ve bunun ikisine de "müstevda" denilir ve burada birincisidir . Şu halde bu kırâete göre mânâ: Hepiniz bir nefisten meydana getirilmiş olduğunuz halde kiminiz yerleşmiş bulunuyor, istikrar halinde; kiminiz de henüz emanet halinde. Yani kiminiz henüz çikış yeri olan sulb (bel omurgası)ndan ayrılmaşınız orada duruyor; kiminiz rahime tevdi edilmiş doğmak üzere bulunuyor. Diğer bir mânâ ile: Kiminiz, rahimde yerleşmiş; kiminiz henüz sulbde emanet bulunuyor. Yahut kiminiz bilfiil yaratılmış; kiminiz de henüz kuvve (his-duygu) halinde. Yahut kiminiz kararını bulmuş, erginlik ve kemaline ermiş, kiminiz de henüz velayet ve vesayet altında. Yahut kiminiz yerleşmiş; medeni veya ikamet eden; kiminiz yolcu veya gezegen nihayet bir kısmı ölmüş, bir kısmı dünyada. Hasılı kaynak bir, oluş çeşitli, yapıcı ve durumlar, birbirini takip etme de ve değişim içinde hem birlik, hem halinde değişik de değişik! Şu halde normal bir bakış açısiyla bakıldığı zaman ilim ve fenin en büyük kanunu olan tabiatın muntazam bir şekilde birbirini takip etmesi kaidesi gereğince bu çeşitlenme ve değişimin olamaması ve bu neş'etin bulunamaması gerekirdi. Eğer bu olaylar olmasaydı da mesele tabiat itibariyle teorik olarak düşünülseydi, bu meydana gelmelere mümkün olmayan bir çelişki gözüyle bakılmas lazım gelirdi. Halbuki âleme göre bile, tek kaynaktan çok ürün ve birbirine uymayan şeyin meydana gelmesi olağan bir iştir. Ve olay, olaydır. Demek ki olayın sebebi, madde ve kaynağın tabiatı değil, yaratıcıdır. Maddeye ve kaynağın tabiatına eklenen her hadisede yeni bir yaratma vardır. Yani maddesiz icat etme gibi zât ve yaratıcının sıfatından başka hiçbir şarta dayanmayan bir yolun icadı, bununla beraber bu icadı, geçmiş icada uydurarak ve bağlayarak onu büyüten ve artıran bir takdir ve bir güzel sanat vardır. Maddeyi kendi tabiatında devam ettirmeyip de yarmak ve ona onda bulunmayan bir çeşitlenme ve değişim vererek tekden çok, uyandan uymayan ve uymayandan uyan çıkarak bir çok dallar ve çeşitli şubeler meydana getirmekte de ik maddeyi yoktan icat etme gibi madde ve maddenin tabiatı dışından gelen açık bir yaratma ve tesir, yaratıcının varlığına, ilim ve kudretine delalet eden bir güzel sanat okunur ki, bunun delalet çeşitleri tabiatın mânâsı olan istikrar ve birbirini takip etmenin zıddı olup, onu tamamen veya kısmen değiştiren yeniliklerin, değişimlerin varlığıdır. Her istîdâ (emanet bırakma), her yenilik, her sonradan oluş, her ânz oluşlar, her değişim bir yaratma delili ve bunun için de her devamlılık, her birbirini takip etme, her uygunluk, her nizam, bir sanat delilidir. "Bir" in çok, değişkenin uygun olması bir çelişki olduğu halde, "bir" den çok, uygundan değişken yapılması ancak yaratma ve meydana getirme ile mümkün olur. Bazıları yoktan ebediyi yaratmayı illet (sebeup) ve tezâyüf-i illiyet (sebebin daralması) kâidesine zit zannederler. Tabiate göre bir de yoktan yaratmak, yokluğun sebebi mânâsına tefsir edilmemesine göre bu zan doğrudur. Çünkü yokluğun sebebi, sebebin yokluğu demek olacağından, bu takdirde ne sebep kalır, ne de sebebin baki olması. Halbuki olaylar için sebep gerekildir. Tabiat, sebep farzedildiği zamanda da her başkalaşım ve değişim noktasının ebediliğe ve illetin daralması kanununa aykırı olduğu açık bir olaydır. Fakat yaratmada sebep, yaratıcı olmak üzere düşünüldüğü zaman, ne sebebin ebediliği, ne de sebebin daralması, hiçbir diğere zıt olmamış olur. Ve hatta yaratma anlayışdır ki, bu kanunu tesbit ve teyit eder. Ancak sebebin daralması, sebep olunanın sebebe dayanması ve sebepten fazla bir kudret ifade edememesi mânâsına anlaşılmalı, sebep olunanın muhakkak sebebine uygunluğu mânâsına telâkki edilmemelidir. Zira illetinin iletine uygunluğu da mümkün değildir. Bir okka, bir okkayı çekemez. Hakiki illeti malûlünün dengi olamaz. Bir fark ve üstünlüğü içermek gerekildir. Sebeup illetisine kendinden bir şey vermez, onda eserini yaratur. Yoksa sebep tükenir, sebebin ebediliği kalmaz. Ve bunun için sebep, malûlün aslı değil, yaratıcı ve var edicisidir. Tohum ve ağaç, baba ve evlat, kökler ve dallar birbirinin sebep ve malûlü değil; sebep ve müsebbebi, yani oluş yolu ve emanet edilen yeridir. Bunlann emanet bırakılması ve devamlılıkları da beka ve sebebin daralmasının, yaratıcı olan Allah'ın varlığını ve tesirinin çeşitli delaletleridir. Kök ile dal arasında değişim ve farklılık ne kadar çok ve devamlılık ve birbirini takip etme ne kadar az olursa, orada tabiatın hükmü o kadar az ve yaratıcının tesir o ölçüde çok görünür. Gerçi en az hareket ve sükûn gibi iki zıt mânâyı kabiliyetten uzak olan sükûn ve mutlak istikrar içinde bulunan hiçbir madde yoktur. Ve hatta yalnız hareket bile tabiatın küllî (tümel) kanunu olan birbirini takip etme ve yeknesaklığa aykırı, yenilik ve değişim ifade eden bir zıtlık ve istîda (emanet bırakma)dır. Fakat maddenin parçalarındaki bu başkalaşma ve değişim çoğunlukla gizli olduğu için, yalnız madde fikrine doğru inilidike tabiatın hükmü daha açık ve madde ebedî ve devamlı gibi anlaşılır. Bununla beraber basit maddelerde değişime hissedildiği zaman da, basitlikleri sebebiyle, yaratmak mânâsı daha büyük bir açıklıkla görülür. Bu şekilde cansız maddeler ve madenler üzerindeki yaratma mânâsı bitkilere, hayvanlara doğru geçildikçe artan bir ölçüde artar, yaratmanın delilleri daha çok ortaya çıkar. İnsanın üremesi ve insana mahsus hayata gelince, insan ferdleri arasında durumların farklılığı hepsinden çok olduğu için, burada kudret ve yaratıcının sanatı, delilleri daha çok, daha geniş ve bununla beraber birleştirme ve açıklamanın çokluğundan doğan tasavvur ve içeriği daha problemidir. İşte "karar yeri ve emanet yeri", bütün bu delilleri ve âyetlerin delalet şekillerini, bütün açıklık ve ilmi ayıklamasıyla gösteren bir kanundur. Ve hiçbir filozof, hiçbir felsefe "ittirat (birbirini takip etme) ve teğâyür (birbirine uymama)" korunma ve değişime, ebedilik ve daralma kanununu bu kadar güzel ve bu kadar genişlik ve ayıklamasıyla özetleyememiştir. Şu halde burada önce insan cinsinin tek mânâsını içine alan Hz.Âdem'in yaratılış ve oluşunun durumu ile hiç meşgul olmadan her ailede, her kavim ve kabilede görüldüğünz vecihle bir asıldan, bir ırktan birçok kimselerin devamlı olarak üremesi ve çoğalıp gittiklerini ifade eden üreme kanununun işaret ettiği çeşitlenme ve değişim çokluğu kesinlikle isbat eder ki, Allah Teâlâ yalnız menşee (kaynak)lerin yaratıcısı değil, bütün gelişiliğe her çeşit oluşumların da yaratıcısıdır. Görülüyor ki "karar yeri ve emanet yeri"nin analiz ve açıklaması o kadar yüksek ve derin bir hikmet düstürüdür ki, bununla öbür âyetlerin delalet vecihlerindeki en ince bir başlangıç, açıklama ve izah yapılmış bulunmuyor. Şu halde bunu anlamak, diğer âyetleri de açıklamak ve genişletmek demek olacağı ve bu da onlardan daha derin, daha ince bir ilmi uzmanlığı gerektireceği cihetle buyruluyor ki:

Biz bu âyetleri fıkıh ehli (anlayışlı) olan, nefsinde ince ve derin bir anlayışı bulunan hikmet sahibi kimseler için açıkladık. Yani açıklamadan istifade edebilmek için sadece ilim ehli olmak yeterli değil, kendini bilmiş olmak da şarttır. Yukarılarda da geçtiği üzere "fıkıh" asıl lugatta bir şeyi sebep ve hikmetiyle anlamak, ince anlayış ile anlamak mânâsınadır ki, bunda "nefsi bilmek" mânâsı da yer almıştır. Bununla şuna işaret edilmıştır ki, bundan önceki âyetlerin ilmi açıklamasının şartlarından biri de, insanların kendilerini ve nefislerini hallerini tanımalardır. Normal ilim ehli olanlar kendilerini bilmeyi hesaba katmadan herşeyi anlayıverdiklerini sanırlar. Halbuki objektif deliller, subjektif delillerle bilinir ve doğru karar ikisinin uyumasıyla verilir. Şu halde insanî gelişme ve subjektif hayat anlaşılıp farkedilmedikçe objektif gelişme hakkındaki ilim sağlam olmaz. İnsana has gelişime ise, bitkisel ve hayvansal gelişmeden daha derli toplu olduğu için kendini bilmek daha zor ve kendini unutmamak şartıyla objektif mütalaa zor olduğundan ve "karar yeri ve emanet yeri"nin analizi bu açıklamayı da içine aldığından birincisinde "bilen bir kavim için" ile yetinildiği halde burada "derin anlayışlı bir kavim için" buyruluralk daha çok tahsis edilmıştır. Şu halde kendini bilmiyenler için ne kadar açıklama yapılpsa boştur. Nefsini bilenler için de gerçekte mevcut olan açıklamayı anlamak için bu âyet en büyük tetkik ve tahlil anahtarıdır. Ve hatta böyle nefsinî bilenen yine bu âyetteki düstûrun işaret ettiği etraflıca alâmetlerin kendisidirler. Bunun için ince anlayışlılara bu derli toplu nokta hatırlatıldıktan sonra aynı düstür içinde "taneyi ve çekirdeği çatlatan" anlayışını açıklama ve seçim silsilesi ve gelişmeyi açığa çıkarmak ve bu konuda unsurları bir etkin başlangıç gibi düşünenleri reddetmek için, en mühim hayaatî esaslar olan ve bir zamanlar basit ve ebedî sanılan suyun inmesinden başlamak suretiyle

bunun üzerinde tecelli eden ve insan toplumunun hayatının devamı ve saadetinin esaslarıyla ilgilenen rahmet âyetleri ve kudret delilleri gayet ilimî ve bununla beraber gayet hissî bir analiz ve sentez ile herkese gösterilerek şöyle buyurulmuştur:

99- Ve yine O, öyle bir Allah'tır ki, yüksekte bir su indirdi. Şimdi kudret ve rahmete bakın ki, biz büyük şân sahibi bir su indirdik de, bununla her şeyin bitkisini çıkardık. Tane ve çekirdeklerin, her türlü bitkinin insanların ve hayvanlar gibi bitki ile gıdalanın veya madenler ve diğerleri gibi bitkilere gıda olarak onlara dönüştücek ve aynileşecek olan her şeyin bitkiseliliğini, bitkisel gücünü, yetiştirme ve gelişme özelliğini fiile çıkardık. Ve bundan dolayı ondan (o bitkiden veya o şeyden) taze bir yeşillik, bir çim çıkardı. Bir yeşillik ki, ondan birbirine binmiş taneler çıkarnız. Buğday, arpa, çavdar gibi tahıl başakları havadan hücum edecek düşmanlara karşı harp nizamı almış, mızraklarını uzatmış süvari bölükleri gibi ne güzel birikmişlerdir. Ve hurma ağacından, tomurcuğundan da, yakınlara sarkmış salkımlar olur. Ve daha türlü üzümlerden bağlar (yani üzüm bağları), ve zeytin ve nar, birbirine hem benzeyen, hem de benzemeyen. (Bu benzeyleş ve benzemeyiş kaydı, yukarıda istikrar (yerleşme) ve istida (emanet bırakma) ile ifade olunan birbirini takip etme ve zıtlasma düstûrünün mantık nokta-i nazarından daha açık bir ifadesidir). Şimdi bunun bir meyve verdiği zamanki ham meyvesine bakın, bir de kemâle erişene. Arada ne büyük bir fark vardır ve bu farkta ne önemli bir terbiye feyzi, ne açık bir terakkî feyzi!.. Her halde bunda iman edecek olanlar için Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine ilâhlik hikmetine delalet eden) bir çok âyetler vardır.

Suyun immesi, bitkilerin, çimin çıkartılması, "indirdi", "çıkardı" diye geçmiş zaman kipiyle (mazi şîasıyla) ifade edilmiş olduğu halde, "birbirine binmiş taneler" kısmı "çıkarnız" diye gelecek zaman kipiyle ve kelimesinin sıfatı olarak güç hâlinde gösterilmesi ve tomurcuğun, salkımların bu minvâl üzere bunlara atfedilmesi dikkate şâyandır. Bununla Mekke'de bu âyetin indiği sırada İslâm dininin henüz o çim, o tomurcuğu misalinde olduğuna, Kur'an'ın gökden inen bir rahmet bulunduğuna müminlerin geleceklere o cennetler ve olgunlaşmış meyveler gibi olacağına da işaret edilmiştir.

Fahreddin Râzi der ki: Burada önce hububat, sonra hurma, üzüm, zeytin, nar dört çeşit ağaç zikredilmiş ve ekin (ziraat), ağaçlardan öne alınmıştır. Çünkü ekin gıda, ağaçların meyveleri yemistir. Gıda ise yemisten öncedir. Sonra hurma, diğer meyvelerden öne alınmıştır. Zira hurma, Araba göre gıda yerindedir. Bir de filozoflar, hurma ağacıyla hayvan arasında bir çok hususta benzerlik bulmuşlardır ki, bu kadar benzerlik, diğer bitki türlerinde bulunmaz. Bu mânâyâ işaret olarak Peygamberimiz (s.a.v.) demiştir ki: "Halanız Nahle'ye (hurmaya) ikrâm ediniz. Çünkü o Âdem'in tînetinin kalıtımından yaratıldı". Humranın arkasından da üzüm zikredilmiştir. Zira üzüm, meyve türlerinin en şerefisidir. İlk ortaya çıkan filizlerinden son haline kadar kendisinden faydalanılır. Filizinden ilk zamanlarda incecik yeşil iplikler çıkar ki ekşimtrak lezzetli bir tadı vardır. Ve bundan yemek yapmak da mümkün olur. (Yaprağından edilen fayda da bilinmektedir) Sonra koruk çıkar ki, bu da gerek hastalara ve gerek sağlıklara hoş bir yiyecektir .Bundan ince zevk, safralılara faydalı şuruplar da yapılır. Yemeklere konacak ekşi de kaynatılır ki ekşili kaynatılmışların en lezzetilerindendir. Tam üzüm olunca da yemişlerin en tatlısı, en iştahlıdır. Yaş üzümü askıya asarak bir sene veya daha çok biriktirip saklamak da mümkün olabilir. Ve bu gerçekten biriktirilip saklanan yemişlerin en tatlısıdır. Sonra üzümden yenilecek dört şey yapılır: Kuru üzüm, pekmez, sirke, şarap. Bu dört şeyin faydalarını anlatmak ise ciltlerle kitaplara dayanır. Gerçi sarabı şeriat haram etmiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Allah bunun hakkında "İnsanlar için bazı faydalar vardır, ancak (içki ve kumân) günahları faydalarından çok büyüktür" (Bakara, 2/219) buyurmuştur. Üzümden en güzel şeyi çekirdeğidir. Doktorlar bundan bir takım tertipler yapılar ki zayıf ve nemli mideleri için çok büyük faydalan olur. (Gerçekten zamanımız doktorları da üzüm çekirdeklerinin çiğneyip ezerek yemek, şarptayla faydalanının çok büyük olduğunu beyan etmekte bununla ittifak halindedirler) Hasılı üzüm "yemişlerin sultanı" denmesinde değer bir meyvedir. Aynı şekilde zeytinden de faydalanmak pek çoktur, tanesi yenir, yağının da yemek ve diğer hususlarda ne kadar büyük faydası ve çok kullanılır olduğu malûmdur. Nara geline, nar gerçekten acı bir meyvedir. Bu önce dört şeyden oluşmuş bir cisimdir. Kabuğu, zarları, çekirdeği, suyu. İlk üçü yani kabuğu, zarları, çekirdeği, soğuk, kuru, yoğun, tutucudur. Hem bu sıfatlarda çok kuvvetlidir. Suyu ise bunların zıddına olarak gayet tatlı, yumuşak ve yumuşaklığa çok yakın bir içecektir. Ve huyu, tabiatı mutedil olanlara çok uygundur. Zayıf mizahlı olanları takviyesi vardır. Bir yönden gıda ve bir yönden de ilaçtır. Şu halde nar, düşünüldüğü zaman üç kısımdaki tam uygunluk ve suyundaki yumuşaklık ve itidâl ile yaratıcı Teâlâ bunda iki değişik zıddı toplamış gibidir. Yani bunda "benzeyen ve benzemeyen" mefhumundaki uygunluk ve zıtlık kanununun açık bir örneği vardır.

100-Hasılı herşeyin gerek başlangıcında ve gerek gelişme süresinin her lahzasında hem ilim ehline, hem ince ve hikmetli anlayış ehline, hem bütün iman yeteneği olanlara Allah Teâlâ'nın ilâhlik eserleri, kudret ve tek oluşunun delilleri açık ve doludur. Böyle iken Allah'a cinleri türlü türlü ortaklar yaptılar. Cin genel adı altında bulunan, gözlerden gizli karanlık yaratıklara veya gözle görünmez, tabiat ötesi kuvvetlere ve rûhânî cevherlere ilâhlıktan veya rablıktan veya yaratıcılıktan pay vererek Allah'a denk veya daha aşağı ortak yaptılar. Kimi meleklerle, kimi şeytan cinsine, kimi hepsine çeşitli adlarla tapılar veya zâtî kudret ve tesir isnat ettiler. Tefsircilerin beyanına göre buradaki "cin", melekleri ve şeytanları da içine alan bir genel mânâda kullanılmıştır. İbnü Abbas demistir ki: "Cin kelimesi, istitar (gizlenme- örtünme) den türemiştir. Melekler ve bütün rûhânîler de gözle görünmezler ve sanki gözlerden gizli gibidirler. Bu yorum iledir ki İblis de cinden sayılır. Meleklerle ve rûhânîlere de cin denilmiştir". Yukarıda putlar ve yıldızlar gibi hissedenler ve fizikî şeylerden ortak kabul edenlerin, puta tapınanları, yıldızlara ve heykellere tapınanları sapıklıktan bakan olunduktan sonra, burada da bunların felsefî kaynağı olan ruha tapınanları sapıklıktan, yani melekler, şeytan, akıl, nefis, madde, kuvvet, tabiat gibi gizli ve fizik ötesi sebeplere bağlanınları ve bunları "üç tann" ve "aracı" sayanların sapıklıktan bayan olunmuştur. Bazı tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyenler dolayısıyla nâzil olmuş ve meleklerle "cin" denilmiştir. Meleklerle Allah'ın kızları demek de cevherî ortaklığı gerektiren doğurtma fikriyle Sâbie mezhebindekilerin meleklerle tapmalarıyla ilgilidir. İbnü Abbas'dan bir rivayete göre de iş bu "Allah'a cinleri ortaklar yaptılar", Saffât sûresindeki

"Onlar, Allah ile cinler arasında bir soy bağı uyurdular" (Saffât, 37/158) âyetinin de delaleti üzere, Allah ile şeytan arasında bir soy ilgisii gerektiren karşıt iki kardeş gibi sayarak, "Hayırlınn yararıcısı Allah, şerrin yaratıcısı şeytandır" diyen zındıklar hakkında nazil olmuştur ki, bu şekilde birinci olarak Mecusîlerin inancına ve ikinci olarak buna benzenilerle ilgili olur. Zira bütün Mecusîler, bu âlemdeki bütün tüm hayırlar nûrdan ve diğer deyimle tanrıdan, bütün şerler de zulmetten ve diğer deyimle Ehremen'dendir, diye bir ikiliğe kâni olduklarından genel mânâda "Seneviyye" adını almışlardır. Ve esas itibarıyla Zerdüş'tün "Zend" hitabına nisbetini ifade eden Farsçadaki "zendik" ve Arapçada "zındık" ve bunun çoğulu olarak "zenâdika" bütün Mecusîlerin lakabıdır. Bütün Mecusî mezheplerinde anası ve kız kardeşi gibi mahremleri (kendileriyle evlenilmesi dinen haram kılınanlar) ile evlenmek helâl sayıldığı gibi, yine Mecusîler içinde haram ve helal hükümlerine inmayan "Humredinîler" denilen eski bir "İbâhiyye mezhebi" ve aynı şekilde bütün kadınlarda ve mallarda, ot, su, me'ra gibi şeylerde ortaklığı kabul eden ve "Mezdekiyye" denilen bir "İştirakiyye mezhebi" de bulunduğ üzere, zındık özellikle dinsiz ve inanışsız mânâsına da âdet olmuş ise de, esasen zındıklar Zerdüş'tün "Zendeavsta" isimli eseri dolayısıyla bütün Mecusîler demektir. Mecusîlerin, hissî bir görüş işaret eden nur ve zulmet isimleriyle ifade ettikleri bu ikilik inançları sürenin başında "karanlık" ve aydınlığı var eden. Böyleyken kâfirler hâlâ Rablerine başkalarını eşit sayıyorlar" yüksek sözü ile detaylı bir şekilde kötülendiği gibi "Yezdan" ve Ehremen veya Hürmüz ve Ehremen diye fizik ötesi ve manevi bir görüş ifade eden şirkleri de burada cin denilmesiyle kötülenmiş ve reddolunmuştur. Çünkü Ehrendir. Gerçi tefsircilerin ve "el-Milel ve'n-Nihal"de Şehristân'ın beyanları üzere Mecusîlerin bu

konuda bir çok ihtilafları vardır. İçlerinden biri hayır başlangıcı, biri şer başlangıcı olan iki esasın ikisinin de aynı derecede ezeli olduğuna kabul eden ve tam mânâsıyla Seneviyye olan Mânîviyye ve Mezdekiyye gibi mezhepler bulunduğ gibi, bu iki asla tam denk olmak üzere üçüncü bir asıl daha ekleyerek teslis (üçleme inanış)ı kabullenen Daniyye ve Mervîkiyye gibi mezhepler de vardır. Ve Mecusîlerin pek çoğu ve özellikle Kiyumresiyve, Zervaniyye, Zerdüştiyye, Meshiyye gibi asıl ve eski Mecusîler bu iki zıt aslı, varlığın vücûbu ve kudret açısından aynı derecede tutmadıkları ve çünkü Ehremen'in ezeli olmayıp tesadûf veya doğum veya yaratma veya mesh suretiyle sonradan olma olduğunu söylemiş bulundukları için, Mecusîlikle Hristiyanlık arasında bir şirk dini tutan Mânîviyye tarzında tam mânâsıyla Seneviyye değildiler. Fakat bütün bunlarla beraber yine hepsi ve hatta hayır başlangıcı olan nur ile şer başlangıcı olan zulmet veya Ehremen'in ikisinin de Allah Teâlâ'nın yaratma ve icadıyla sonradan olma olduklarına kâni olan Zerdüş'tler de dahil olduğu halde, hepsi bu âlemi idare etmede Allah'a Ehremen'i ortak yapmakta, yani hayır Allah'tan ve şer İblistendir, davasında biriktirler ve bu mânâ ile genel olarak Seneviyyediler. Şehristânî der ki: "Bütün Mecusîler, hayır ve şerri, fayda ve zarar, kurtuluş ve fesad aralarında tamamen paylaşmış yani birisi yalnız hayır başlangıcı, biri de yalnız şer başlangıcı olan iki esası kabullendiler, birine nur ve birine zulmet, Farsça olarak Yezdân ve Ehremen adı verdiler." Bu konuda bunların birçanı iki esası kabullendiler, birine nur ve birine zulmet, Farsça olarak Yezdân ve Ehremen adını verdiler." Bu konuda bunların birçok mezhepleri varsa da, Mecusî meselelerinin hepsi iki kâide üzerinde toplanır. Birincisi nurun zulmet ile anlaşma sebebi; ikincisi de nurun zulmetten kurtuluşu meselesidir. Anlaşmayı başlangıcı, kurtuluşu son sayarlar. Bütün Mecusîler, bu şekilde, iki esas ispat ederler. Bununla beraber asıl Mecûsîler, bu iki aslın ikisinin de ezeli ve ebedî olması caiz olamayacağına, nurun ezeli, zulmetin sonradan olma olduğuna kânidirler. Sonra da bunun "sonradan olma" hususunda ihtilâf ederler. Aslı şer olan Zulmet veya Ehremen'in sonradan oluşu, Nûr ve Yezdan'dan mı oldu? Haynın başlangıcı olan Nûr veya Yezdan cüz'î bir şey meydana getirmiyorsa, nasıl olur da aslı şer olan Ehremen'i meydana çıkarır? Bunu o ortaya çıkarmamışsa, kim çıkarabilir? Ortaya çıkartılmamış değışle terkip ve anlaşma nasıl mümkün olur? İşte bunlar Mecusîlerin kıymaya ait noktalarıdır". Kiyumresilere göre, Nur, benim bir muhalifim olsa nasıl olur, diye bir düşünüş ve huyu nûra uygun olmayan bu kötü fikirden zulmet hasıl olmuş ve buna Ehremen denilmiş. Ehremen, şer, fitne, fesat, zarar veren huylu olduğundan Nura karşı çıkip tabiatı ve sözü ile ona muhalefet etmiş ve bundan dolayı Nurun askeriyale Zulmetin askeri arasında savaş olmuş, sonra melekler araya girmiş, süflî âlem Ehremen'in olmak üzere anlaşmışlar. Bu antlaşma, yedi bin sene sürece, sonra Ehremen âlemi boşaltıp Nura teslim edecekmiş. Zervânîlere göre de Nur, önce hepsi nurdan birtakım rûhânî şahısları keşfetmiş, fakat Zervan adındaki en büyük şahıs bir şeyde şüpheye düşmüş ve bu şüpheден Ehremen şeytan meydana gelmiş. Bazı Zervânîler de melekler ki, büyük Zervan, bir oğlu için 9999 sene hüzünle inlemiş, olmamış; sonra "her halde bu âlem hiçbir şey değil" diye kendinde bir fikir oluşmuş ve bundan dolayı o merakından Ehremen ve bu ilminden Hürmüz ikiz olarak doğmuş. Hürmüz, çikış kapisına daha yakın iken Ehremen şeytan hile edip anasının kamını yarmış ve önce çıkıp dünyayı zaptetmiş. Zerdüş'te de bu iki aslın zıddı olup âlemin varlığının iki başlangıcı olduğunu, bunların anlaşmasından bileşikler ve bu bileşiklerden çeşitli şekiller meydana geldiğini ve bununla beraber bu iki zıddın ikisi de Allah Teâlâ'nın yaratması ve meydana getirmesiyle oluştuğunu ve bu kaçışın ve bileşimin yaratıcısının Allah Teââ olduğunu ve bundan dolayı Allah'ın tek olup, zıddı, dengi ve zatında ortağı bulunmadığını söylemişse de aslı şer olan Ehremen'in zıddıyla beraber yaratılışını ve bunların kanşısını tek olan Allah Teâlâ'ya nisbet ettiği halde Ehremen'in varlığını Allah'a nisbet etmek caiz değildir diye ısrarı noktasında anılan susmaya mecbur olmanın ve gelişkinden kurtulmaması ve bir de tek olan ilk yaratıcının gerisinde, biri haynı yaratıcısı, biri de şerrin yaratıcısı iki zıt başlangıcı kabul etmekle âlemin idaresinde birincisi ilk yaratıcı ve mızacınn sebebi olan tek Yezdan (tann); ikincisi haynı başlangıcı olan mahlûk Nûr veya Hürmüz veya Melek; üçüncüsü şerrin başlangıcı ve mahlûk olanı Zulmet veya Ehremen veya İblis olmak üzere üç idareci tann farzeden üçgen bir şirke de düşmüştür ki, bu şirk bir zıddı, dengi ve ortağı olmayıp tek olan yaratıcı, biri de onun yaratıp meydana getirdiği ve sentez yaptığı Melek ve Şeytan iki mahlûk başlangıcın sentez özeti ve bu âlemdeki hayır ve şerrin, kurtuluş ve fesadın, temizlik ve çirkinliğin ortak yaratıcısı bir yaratılmış tann olmak üzere, bir yönden ortaksız yaratıcı, ezeli bir tann; bir taraftan da ikiz bir Melek ve Şeytan ortaklığından ibaret bir sonradan olma tann arasında düşünülmüş gelişkilili bir Senevî şirki durumundadır. Şu halde Zerdüş'te yalnız hayır, Allah'tan ve şer İblisten demek tarzında Senevîlik ile kalmamış, hayır Melektten, şer İblisten olmak üzere hayır ve şer Melek ve İblis ortaklığından, bir ortaklık da Allah'dan demek tarzında bir senevîliğe kani olmuşlardır.

Bu açıklamadan anlaşılır ki İbnü Abbas hazretlerinden nakledilen nüzul sebebinde Zenadika hayır yaratıcısı ve şer yaratıcısı iki kardeş Senevîliği, "Onlar , Allah ile cinler arasında bir soy bağı uyurdular" (Saffât, 37/158) âyeti delaletince neseb deyimleri bütün Mecusî mezheplerinin esaslarına işareti içerir. Hem hepsinin bir Senevîlikte toplandığını göstermiş, hem de Mecusîlik yerine Zenadika lakabını seçerek özellikle Zerdüş'tlere dikkat nazarnı çekmiştir. Şu halde âyetteki Cin diğer Mecusîlere göre yalnız Şeytana sarfedilmiş olması gerekirse de bazı Zervânîlerle Zerdüş'tlere göre Ehremen'e ve Hürmüz'e yani Şeytan ve Meleğe, Cin ve Per'i'ye şâimdir. Ve bu mânâ ile âyet, nakledilen nüzul sebebinin ikisine de uygun olduktan başka sözün gelişinden anlaşıldığına göre, gerek Seneviyye ve gerek teslis (üçleme) ve gerekse diğer şekillerde olanın fizik ötesi ve rûhânî şirklerin hepsini açıkça içerir. Ve bu içeriği açıkça anlatmak içindir ki "bir ortak olarak" değil "cinlerden ortaklar" buyurulmuştur. Bundan başka "cinlerden ortaklar" fizikî mahiyette fail tasavvur olunan tabiat kuvvetleri gibi, gizli ve örtülü sebeplere bağlı felsefî ve felsefe dışı şirklerin de türlerini içerebilecektir. Zira cinin genel anlamında yalnız görünmeyen ve ancak bir şekile girme halinde görülebilen kuvvetler ve soyut rûhânîyet değil, gözle görülmek şânından olmakla beraber örtülü ve gizli bir halde bulunan büyük küçük cisimler, şahıslar ve gizli topluluklar bile dahil olacaktır.

Hasılı Allah'ı gereğince takdir etmeyen kâfirler ona cinleri türlü türlü ortaklar tuttular, halbuki onları Allah yarattı. Yani cinler de Allah'ın yaratığıdır. Nitekim o müşriklerin çoğu bunu esas itibarıyla itiraf ederler. İtiraf etmeyenlerin de etmesi gerekir. Şu halde yaratılanı yaratana ortak ve rakib saymaya kalkışmanın ve Allah'ın izni olmaksızın cinlerin âlemde ve insanların üzerinde bir tesir yapabileceklerini farzetmenin ve bu şekilde yaratanın yaratığına karşı bir âcizliğine ihtimal vermenin büyük bir aptallık, sapıklık ve açık bir haksızlık olduğu aşikârdır. Bu mânâyâ göre kelimesinin sonundaki zamir cine râcidir. Ve bunda cinlerin de akıl sahibi olduklarına tenbih vardır. Bu zamirin cinne değil nun fâili olan müşriklere gönderilmesi de ihtimal dahilindedir. Ve bu şekilde mânâ şu olur: Halbuki bu müşriklerin kendilerini yaratıcı cinler değil Allah Teâlâ'dır. Bundan dolayı yaratana karşı cinleri ortak saymaya kalkışmak ve onlarda Allah'ın izni dışında bir tesir hayal etmek ne büyük küfürdür. Halbuki bir takımın, cinleri, perileri, gizli kuvvetleri Allah'a ortaklar saydılar. Bir takımın da Allah'a oğullar ve kızları uyurdular. Allah hakkında doğma ve doğurma hayal ettiler ve bu şekilde Allah'tan doğmuş erkek ve dişi ilâhları uyurdular ve bunları Allah'ın oğulları veya kızları diye ilâhî cinsinden sayıp tann endindiler, Allah'ı bunlarla, bunları putlarla temsil etmeye kalkıştılar. "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen Arap müşrikleri ve Sâbieleri bu cümleden olduğu gibi, "Hürmüz ve Ehremen Allah'ın oğullarıdır" diyen bazı mecusîler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" diyen bazı Yahudiler, "Mesih Allah'ın oğludur" diyen hristiyanlar da bu cümledenidir. Yaratmada ortaya çıkma ve meydana getirmeyi kabul eden filozoflar da bunlara benzer. Her bunları hiçbir ilahî dayalı olmayarak ve ne dediklerini bilmiyerek uyurdular. Allah'a ortak, oğul veya kız evlat uydurmaya kalkışanlar "ilâh" ve "oğul" dedikleri zaman ne söylediklerini bilmeyen cahiller ve iftiracıdır. "İlâh ikidir veya üçtür" diye Allah'a zatında veya sıfatında veya fiillerinde, az veya çok, denk veya aşağı, eşit veya zıt bir ortak, bir arkadaş veya rakib sayanlar, ne dediklerini bilmez cahiller, iftiracılar olduğu gibi; oğul veya kız çocuk isnat edenler de aynı şekilde ne dediğini bilmeyen ortak ve aynı cins isnat etmiş

cahiller ve iftiracılardır.

Şanı yüce olan Allah kendini bunlardan bunlardan tenzih eder ve O'nun yüce zata, bunların böyle cahille ve iftira edersine vasıflandırılmalardan mukaddes ve yücedir. Gerek zıtlık, gerek benzerlik ve aynı cinstenlik şekliyle olsun, her çeşit ortaklık ve aynı şekilde ayrınlık ve aynı cinstenlikle ortaklığı gerektiren doğurmak ve doğmak gibi vasıflar haddi zatında ilâhlık vasfına uymayan, ilâh anlayışıyla çelişkilidirler. Bunlar bir çeşit noksan, acizlik ve ihtiyaç ifade eden sonradan olma vasıflardır. İlâhlık gerçeği ise, her noksandan uzak ve yüce bir kemâldir. Şu halde Allah'ın zati ve hakikati hakkında ortaklık ve çocuk mümkün değildir. Ve bunu anlamak için başka bir delile ihtiyaç da yoktur. Bizzat ilâh anlayışı bu imkansızlığı ispata yeterlidir. Zira ilâh anlayışında en yüksek bir yücelik ile bir yaratıcılık ve güzelliik vasfı vardır.

101-Allah'ın ortak ve çocuğu nasıl olabilir ki, O, bütün göklerin ve yerin, benzersiz yaratıcısıdır. Bütün ulvî ve süflî âlemden hiçbirisi yokken, örnek olacak, ayrınlık ifade edecek kanun, asıl , madde, şekil, nümune, örnek denecek hiçbir şey mevcut değilken, ilk önce bunları benzersiz meydana getiren ve yaratan, her türün ilk ferdini, ilk örneğini yaratıp yoktan vücuda getiren ve böyle icat etme âdeti ve zatna mahsus fiilî sıfatı olan ve bundan dolayı misali, eşi ve benzeri bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan ve onun varlığı ve icadı olmadan bir yokun vücuda gelmesi ve herhangi bir şeyin var olarak ayakta durması mümkün olmayan yüce yaratıcıdır.

Bilimmedtikir ki ibda, örneği geçememiş olan bir şeyi meydana getirmek ve yapmaktır. Nisbî ibda' az çok bir örnek ile ilgili olabilirse de, hakikî ibda hiçbir örnek ve asıl ile geçilmiş olmaz. Böyle hiçbir örneği geçmeden icad olunan örneksiz güzel ve fevkalâde şeye ibda edilmiş veya bedâet (güzellik)le sıfatlanmış mânâsına bed'î denildiği gibi, bunu meydana getiren ve ibda âdeti olan mübdi (yapıcı) ve da bed'î denilir ki, mushrîh mânâsında sarîh, müsmî' mânâsında semî' gibi, müf'il veya fâil mânâsında fâildir. Ve buna bed'î denilmesinde, mübdi isminin ifade etmediği bir devam ve sabit olmak mânâsı vardır. Ve her iki mânâ ile bed'î denildiği zaman bir örneksizlik, benzersizlik, güzelliik ve fevkalâdelik anlama vardır ki, bütün gökler ve yer böyle bedâyî (güzellikler) ile dolu bir güzelliiktir. Bununla birlikte her ne olursa olsun icad edilmiş olan şeylere bed'î denilmesii, ancak geçmiş örneği olmamak bakımından ıazfî (görelî) ve nisbîdir. Bir emsalsiz şeyi meydana getiren, benzerlerini de getirebilir. Ve birçok emsalsiz şeyler bulunabilir. Şu halde hakikî mücid, bed'i-i mef'ûl değil, bediî fâildir. Yani daima icad eden, hakikî mübdi (gerçek mücid)dir. Bu nükteden dolayı "göğlerin ve yerin yaratıcısı" isim tamlamasıyla gökler ve yerin de örneksiz yaratılmış olmasına işaret edilmiş olmakla beraber, baştan sona kadar denk ve benzeri bulunmak ihtimali olmayan tek ve emsalsiz yaratıcının gökler ve yer değil, onların eşsiz yaratıcısı olan Allah Teâlâ olduğu açıklanmış, göklerin ve yerin ıazfî güzelliiklerii benzersiz yapıcının varlığını ve yaratma sıfatını kendilerinde az çok temsil eden bir misal ve uygunluk ifade eden bir delalet olarak değil, ancak malûlun yapıcı illetine, sonradan olanın yapıcısına, sanatın sanatkârına delaleti gibi nisbî ve intikâlî bir iltizâmî (benimsemeli) delalet ile delil ve âlamet olarak ifade ettikleri ve Allah denildiği zaman bütün emsalsiz yaratılmışların yaratıcısı olan tek var edicinin anlaşılması gerektiği gösterilmiştir.

Burada şunu iyi düşünmek gerekir ki, ibdâ'ın tarifinden anlaşıldığı üzere bed'î bir eser demek gelecekteki bir örneği değilse de, geçmiş bir örneği olmayan benzersiz bir eser demektir. O, bir kanun, bir mukayese ile vücuda gelmez. İlk örnek onunla başlar, ayrınlık, çeşitlenme, kanun ondan sonra meydana gelir. Bununla beraber, yokluğun kendi kendine var olması, zati itibarıyla yok olanın bizatihi var olması, yani bizzat olma (tekevvün bizatihi) mümkün değildir, bir açık gelişiktir. Yalnız maddi sebep, yani bilfiil yok olan, bir şeyin düşünce halinde bulunduğu bir asıl ve kaynaktan kendi kendine fiile çıkması veya yalnız sûrî (gösterişten ibaret) sebep, yani yok olan bir şeyin yalnız bir örnekten yine yapıcısı kendi kendine bir şekil kazanması veya her ikisi de yeterli değildir. Düşüncede gerek bulunsun, gerek bulunmasın, bilfiil mevcut olmayan herhangi bir şeyin var olması, herhalde bir yapıcı sebebe, yani onu fiilen icad edecek bir mücade (icat ediciye) muhtaçtır. Ve ancak o zamandır ki, bizatihi tekevvün (kendi kendine olma) gelişikisi kalkmış olur. Bir fâilin maddî veya sûrî sebebe bir şey ilave etmesiyledir ki yeni bir varlık tasavvuru mümkün olabilir. Yoksa yine kendi kendine olma gelişikisi ortaya çıkar. Şu halde gerçek mânâsıyla yapıcı sebebi, yoğun var eden, vücut yapan bir güç sahibi var demektir ki, gerek az çok bir örneği ihtiva eden bir asıl ve maddeden çıkarma ve yapma suretiyle olsun, gerek bununla beraber diğer bir örneği taklit etme şekliyle olsun, ikisinde de bizzat mevcut olmayan bir şeyi bilfiil var yapmak ve bundan dolayı varlığa yepyeni bir şey eklemek vardır. O halde maddî sebep ve görünüşten ibaret olan sebeb (illet-i sûriyye), yapıcı sebepten ihtiyaçsız olmadıgı halde, yapıcı sebep gerçekte bunlara muhtaç değildir ve başlı başınadır. Bunun için olayların sonradan olmasında maddî ve sûrî sebep atılabilir ve fakat yapıcı sebep atılamaz. Ve gerçek yapıcı sebep fiilinde ne maddî sebebe, ne de görünüşten ibaret olan sebebe, kanuna, mahkûm ve muhtaç değildir. O maddesiz veya örneksiz, yahut hiçbir olmaksızın da icad yapabilecek tek fâil, tek icadçıdır. Yani tam mânâsıyla yaratıcıdır. Fiilinde madde ve şekilde muhtaç olmayan yaratıcı fâilin eserine kendi zâtından bir madde veya şekil ve örnek verdiğiini farzetmek de gelişiki olur. Demek ki hakikî yaratıcı, tam yaratma ile yaptığı ilk güzel eserini icad ederken ne kendinden bir parça ayırıp dışarı fırlatmak gibi bir değişim yapmış, ne de kendinden bir örnek edinip kendini taklit ve temsil etmiş olmaz. Zira değişim, maddî illetde; benzeyiş de sûrî illetde düşünülebilir. Halbuki yaratmada bunlar yok, ancak fâil ve fiil vardır. Şu halde yaratıcı fâile göre sebebin değişimi, ortaya çıkma, doğma, yok olma ve değişiklik yok, ancak bâkî olma ve fiil vardır. İlk mahlûkun yaratılmasından sonradır ki, maddî sebep ve sözde sebep düşünülebilir. Ve bunun için ilk yaratılmış eser olan ilk mahlûk ile yaratıcı fâil arasında ne bir ortaya çıkma ve ayrılma düşünülebilir, ne de zât ve sıfat bakımından fiilen bir ortaklık, bir hemcinslik, bir ayrınlık bulunabilir. Madde ve misal böyleli yaratılan ilk mahlûk ile başlar. Güçler, benzeyişler, kanunlar, türler, cinsler ona döndürülür. O, benzeyen ve benzemeyen şeylerin aslı ve kaynağıdır. Değişim ve benzeyiş, gelişme hep ondan sonradır. Ve ona eklenmiş olan her değişim, farklılık, yenilik, tekamül de yaratıcı fâilin baştan bir yaratmasıdır ki, buna "ol" emri denilir, eşsiz eserlere de "Allah'ın kelimesi" denilir. Bu şekilde gerçek fâil hiçbir denge geçmeyen yaratma fiiline göre yaratıcı; örneği geçen ve o örneğe benzemekle beraber bir ayrılık ve farklılık ifade eden ve cüz'î yaratmayı içermiş olan fiiline göre de yapıcıdır. Maddî sebebi yaratması itibarıyla var eden ve sözde sebebi yaratması itibarıyla de tasvir eden (ressam)dır. Hâlik (yaratıcı) ve bâri (yaratan) isimleri de hepsinden geneldir. Yaratma (halk), var etme, icat (ibdâ) ve yapma (inşâ'dan daha geneldir. Ve unutulmamak gerekir ki bu yapmadaki çeşitli şekillere yakın benzerlikler hakikî fâile değil, örneği geçmiş olan ilk yaratığa benzeyiştir. Fâilin sanatı hepsinde yaratmadır. Hatta inşâ etmedeki benzerlik de O'nun yaratmasıdır. Hasılı küllîl (tümel) veya cüz'î (tikel) bir yaratma olmadan hiçbir şey kendi kendine yoktan vücuda gelemez. Bunun için yaratma ve yaratıcı delilleri daima varlıkları değişik olmalarında, sonradan oluşlarında, yeniliğinde, hasılı yaratma noktalanndadır. Varlıkları benzeyişleri içindeki farklılık ve değişim ile cüz'î yaratılış noktalan, sırf yaratmanın ve yaratıcının varlığının delilleri, burhan ve kudretinin âlameleleridir. Varlıklara basiret gözüyle bir bakılacak olursa görülr ki, başlangıçta yaratmaya dayanmayan hiçbir şey bulunmayacağı gibi, sonunda da cüz'î yaratmaya dayanmayan hiçbir şey yoktur. Ve bunun içindir ki, varlıkları parçalanndan hiçbir tasavvur ve temessül ilim ile tamamen bilinemez, tam ayrıntılarıyla tarif olunamaz. Bilinire göremlke bilinir veya bazı şekilleriyle düşünülür. Ve bunlardan toplamındaki mutlak yaratma derhal anlaşılır ki, bu bakış, gökler ve yer toplamına bir bakıştır. Ve bunun için burada doğrudan doğruya yalnız yaratmayı göstermek için "göğlerin ve yerin yaratıcısı" buyurulmuş, "o ikisinde olanlar" diye içerikleri eklenmemiş, onlar daha sonra "her şeyi yarattı" ile gösterilmiştir.

Şimdi yukarıda İbrahim kıssasında zikredilen ufûl (yıldız, Ay vb. batması) ve hudûs (sonradan olma) ve bundan önceki âyetlerde açıklanacak halk (yaratma), ölüden diri ve diriden ölü çıkarma, ca'l (meydana getirme, yapma) ve tahsis, inşâ (yapma), istikrar ve

istidâ (emanet bırakma), inzâl (indirme) ve inbat (yerden bitirme), teşâbüh (benzeşme) ve benzememe, ismar (meyve verme) ve ikmal (tamamlama) kavramlarındın sonra, ibdâ' (icad etme), icad eden, örneksiz olarak icad etme kavramları da iyice tasavvur edilir ve düşünülürse, bütün gökler ve yerin icadının bir mucidi bulunduğu ve onun bunları sırf fiil olan ve hiçbir örneği geçmeyen icadıyla icad etmiş olduğu ve bundan dolayı o mucidin o gökler ve yerde, yani bütün âlemede hiçbir denge ve örneği bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan eşsiz güzelliiklerin mucidi, hakikî bir yaratıcı olduğu ve doğrudan onun icadına dayanmayan hiçbir hadisenin mevcut olamayacağı kesin şekilde sabit olur ki işte Allah o göğlerin ve yerin yoktan var edicisidir. Ve bunu sâbiller, Zerdüştdininde olanlar, yahudi ve hristiyanlar da teslim ve itiraf ederler. Böyleyken tutarlar da bir de ona çocuk uydururlar. Ve düşünmezler ki, doğmak da icad etmeye dayanan ve var etmeden sonra olan bir değişimdir. İcadın mücidi, benzesmeden uzak olduğu halde, baba ve çocuk arasında bir ortaklık unsuru, zât, sıfat ve fiillerde bir hemcinslik ve benzerlik vardır.

Ve bunun içindir ki, Allah'a çocuk isnat edenler, o çocuğa ilâhlık da isnad eder, ilâh diye tapınırlar. Çocuk isnadı, şirk isnadını gerektirir. Halbuki yok olanın, kendi kendine var olması imkansız olduğu gibi, kendi kendine doğması da imkansız olduğundan babanın bir çocuk doğması ve ona kendisinden cevheri (asla ait) bir parça ve bir misal verip kısmen maddî ve şekil itibarıyla bir sebep olabilmesi, o babada bir değişim ve etkilenmeyi meydana getiren mucid (icad edici) fâilin bir fiil var etmesine dayanmaktadır ki, ilâh da o mucid fâildir. Özetle ilâh, mücid ve yaratıcı, benzenme ve hemcins olmaktan uzak demek olduğu halde aynı zamanda ona çocuk, hemcinslik ve benzerlik isnat etmek bir gelişikiden başka bir şey değildir. Ve ne dediğini bilmektir. Şu halde göğlerin ve yerin var edicisi olan böyle bir icad etme gücüne sahip ve âlemlerin tümüne benzenme ve hemcinslikten uzak bulunun ulu mucidin (yaratıcının) aynı ve örneği bulunabileceğini ve onun zatında bir bölünme ve ayrınlma, bir değişime, bir eksilme veya artma ve herhangi bir ihtiyaç hasil olabileceğini varsaymak ve benzersiz bir fâil olan mucidin herhangi bir yarattığı meydana getirmesi için kendini parçalayarak bir çocuk çıkarmaya muhtaç olacağı anlayışında bulunmak ne büyük gelişiki ve cahillik, ne kadar açık bir iftiradır? Doğmak ve doğurmak, ancak ibda (var etme)dan sonra, gökler ve yer dahilinde düşünülebilir. Halbuki göklere ve yere bile çocuk isnat etmek akla uygun değildir, onların ulu mucidine bir hemcinslik ve denklik ifade eden oğul ve kız isnadı nasıl düşünülür ve caiz görülür? Her halde doğum ve ortaya çıkma (sudur) davası batıldır. İcad etmeye, doğurtma demek gerçekten bir gelişiki ve cahilliktir. O icadın mucidinin çocuğu nasıl veya nereden olur ki? Bir hanımı, bir eşi yoktur. Halbuki çocuk için anne lazımdır. Gerçi baba olmadıgı halde yalnız bir anne ile çocuk tasavvur olunabilir. Nitekim bir anadan türeyen -mo-nemur- birtakım canlılar vardır. İsa'da da bu inkâra aklen hak yoktur. Fakat anasız çocuk düşünülemez, böyle bir düşünce gelişiki olur. Zira çocuk kavramında ana zorunludur. Bunun için Allah'ın bu çocuğa vâlid, yani baba olmasını tasavvur ederken o çocuktan önce ona anne ve Allah'a hanım ve eş olabilecek dişi bir eş tasavvur etmek gerekir. Halbuki her türlü sonradan olma ve ihtiyaç kusurlarından uzak, göğlerin ve yerin yaratıcısı olan tek celâ sahibi Allah'ın bir eşi, bir kansı olması imkansızdır. Şu halde Allah'ın bir ana olması imkansız olduğu gibi, doğurma yoluyla bir çocuğa baba olması da imkansızdır. Yani ne ana olmasa mümkündür, ne de baba. Ve bu imkansızlık onun noksanından, kısırılığında değil, icadın mucidi olduğundan dolayı mutlak kemalinden ve noksansızlığıındandır. O bütün gökleri ve yerı yarattmış, her dilediği şeyi de yaratmıştır.

Göğlerin ve yerin bütün içeriğini, bu arada babaları, anaları, çocukları ve bu arada ona baba ve ortak olduğu iddia edilenlerin hepsini ve İsa'nın yaratılışı, onlardan ortaya çıkan yaratıkları da hepsini O yaratmıştır. Basit modeller de O'nun mahlûku, bileşikler de O'nun mahlukudur. Madde de O'nun mahlûku, sûret (şekil) de O'nun mahlukudur. Cisimler de O'nun mahluku, ruhlar da O'nun mahlukudur. Hissedilenler de O'nun mahlûku, düşünceler de O'nun mahlukudur. Görünen âlem de O'nun mahluku, görünmeyen âlem de O'nun mahlukudur. Hayır yapanlar da O'nun mahlûku, şer işleyenler de O'nun mahlukudur. Cinsler de O'nun mahluku, insanlar da O'nun mahlukudur. Hasılı kendisinden başka bugüne kadar vücuda gelen bütün mâsivâ (Allah'dan başka her şey) O'nun icadı ve yaratmasıdır. O ancak kendisini yaratmamıştır. Çünkü kendisi ezeli ve ebedî olarak vâcibü'l-vücûd (varlığı zatının gereği), diri ve kayyûm (herşeyi tutup koruyan)dır. Bir de ortak yaratamıştır. Çünkü O'nun ortağının bulunması imkansızdır. Yaratılabilen, ezeli yaratıcıya ortak olması da mümkün değildir; kendisi için bir sonuçsuzluk, bir eksiklik değil, mutlak kemâldir. Varlık ve kudret açısından böyle olduğu gibi, O, herşeyi de bilendir. Ondn hiçbir şeyin gizlenmesinde de imkân yoktur. "Her şeyi yarattı" ifadesinden sonra zamir ile "O, onu bilendir" buyurulmayı da "Her şeyi bilendir" diye "şey" kelimesinin nekre (belirsiz) olarak izhar edilmesi, bu iki şeyin şümûl ve faydalanmada farklı olduklarına işaret eder. Çünkü "Her şeyi yarattı" da "şey"den Allah'ın kendisi aklen müstesnâdır. "Her şeyi bilendir" de ise müstesna değildir. Yani Allah, hem kendini, hem kendinin dışındakileri, herşeyi tamamiyle ve ayrınlıe bilir. Onun ilmi, şekillenme, örneğe bağlanma ve bir şekle girme suretiyle değil, aynı ve ihata edicidir. Ve hatta her şeyin aynı ve kendisi Allah'ın ilminde dir. Onun için yaratma ve icad etmeye gücü yeten ancak O'dur. Halbuki O'nun dışındakiler, O'nun gibi her şeyi bilmez. Şu halde var olma ve gücü yetme bakımından hiçbir şey Allah'a denk olamayacağı gibi, ilim itibarıyla de öyledir. Ne göklerde ve yerde, ne de parça ve bölümlerinde, ne cisimlerde, ne ruhlarda; ne meleklerde, ne şeytanda; ne insanda; ne âgıkta, ne kapalıda, kısaca bütün kâinata Allah'a ne bir denk, ne de hemcins veya ortak yoktur. Ve olmas ihtimali de yoktur. Allah'a ortak tasavvuru, bilgisizlik ve gelişikiden ibaret ve mümkün olmayanı tasavvurdan başka bir şey değildir. Çocuk tasavvuru da şirk tasavvurundan ortaya çıkmıştır.

Ey bunları işitenler:
Meâl-i Şerifi

102- İşte Rabbiniz Allah bu! O'ndan başka ilâh yoktur; O, her şeyin yaratanıdır. O'na kulluk edin, O her şeye vekildir.

103- Gözler onu görmez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdirdir.

104- Muhakkak size Rabbinizden basiretler (kalb gözleri) geldi. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de körlük ederse zararı kendisinedir. Ben sizin bekciniz değilim!

105- İşte böylece âyetleri türlü türlü çevirip açıklıyoruz ki, onlar sana: "Sen bunları her yerlerden okuyup öğrenmişsin" desinler ve bilen bir toplum için de onu içice beyan edelim.

106- Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Ortak koşanlardan da yüz çevir.

107- Allah dileseydi, ortak koşmazlardı. Biz, seni onlar üzerine bekçi yapmadık, sen onlara vekil de değilsin!

102- İşte odur ki, yani şu anılan sıfatın mevsûf (sıfatlanan)ı, göğlerin ve yerin icad edeni, eşden, çocuktan uzak, her şeyi yaratan, herşeyi bilen en mukaddes ve ulu zattır ki, O da Allah'tır. Zâti ve sıfatı bakımından ibadete layık hak bir ilâhtır. "Allah" denince ancak onu anlamalıdır. Rabbinizdir; sahibiniz, terbiyeciniz, veli nimetinizdir. "Rab" denince de ancak O'nu anlamalıdır. Başka ilâh yok, ancak O vardır. Başkasının mabud olmaya, ibadet ve kulluk edilmeye hakkı yoktur. Bu hak, ancak O'nundur. Çünkü O, her şeyin yaratıcısıdır. Bunu tekrar sanmamalıdır. Zira birinci "her şeyin yaratılması", geçmişe ait, bu ise geleceğe bakmaktadır. Yani bundan önce her şeyi yaratmış olan O olduğu gibi, bundan böyle gelecekte de herşeyin yaratıcısı O'dur. İlâhlık, mabudluk da yoktan varedicinin yaratıcının hakkıdır. Şu halde şiz de ancak O'nu mabud tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz de ondan başkasına tapmakla kendinizi düşümsüniz. O, bütün bu sıfat ile beraber her şey üzerine ve herşeye karşı vekildir de. Her hususta ve her şeye karşı O'na dayanılır ve tevekkül olunur ve her iş O'nun tasarruf ve idaresine teslim edilir.

Yani bütün yaratıklardan her birinin de Allah'ın yaratmasıyla asil olduğu bir hakkı vardır. Ve bu şekilde bir sebepler âlemi ve insanın o sebepler ile ilgisi de vardır ki, Allah onların hepsini hak ve adaletle yaratmıştır. Ve insanın, hem yaratıcısının, hem kendisinin ve hem onların hakkını teslim etmesi gerekir. Bununla beraber insanın hakkı bu sebeplerden hiçbirine kesinlikle mahkum olmamasıdır. Sebeplere hâkim olmayan ve onlara tapma mevkinde bulunan insanlar her şeyden ve o ölçüde Hak'tan ve yaratıcıdan uzaktır. Çünkü sebepler bir kaç şeyden ibaret değil, sayılamayacak kadardır. Bunların hepsine boyun eğmekle ne onların hakkı verilir, ne insanın, ne de yaratıcının. Zira hiçbir şey, hatta insan ve melekten resul (elçi)ler de yaratıcının yerini tutacak vekil olamaz. Fakat yaratıcı hepsinin üzerinde Rab ve malik olduğu gibi, her şeyi karşı vekildir de. O, her şeyi karşı, her şeyin hakkını müdafaa eder ve hakkı yerine getirir, işleri ve menfaatlardan düzeltir ve tanzim eder. Hem kendi adına aslı velayet, hem yaratıkları adına vekillik velayetini toplayan, her hususta emin ve mutemed olan bir yöneticidir. Bunun için özellikle O'na kullukla, O'nun haklarına ve emirlerine uymakla her şeyin hakkı yerine getirilir. Ve O'na dayanmak ve teslim olmak, O'ndan yardım istemek, ve emir almakla kendisinden başka herhangi bir şeyin, herhangi bir sebebin hükümüne galebe olupun her ihtiyaçı bitirilebilir. Şu halde eğri ve kıkmaz yolları bırakıp da tevhid ve ilâh ile doğrudan doğruya bir Allah'a kulluk etmek yalnız bir hak ve vazife değil, aynı zamanda Allah'tan başkasına karşı mağlûb olması ihtimali olmayan bir dayanma noktasından sonsuz bir kuvvet ve yaratılışı yaratana yaklaştıran çok yüksek bir şeref ve hüriyet, ebedi bir saadet fevzi kazanmaktır. "Sadece Allah taraftarları kurtuluşa erişmişlerdir" (Mücâdele, 58/22), "Muhakkak ki, Allah tarafları üstün geleceklerdir" (Mâide, 5/56) neticesine emektir. "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım bekleriz" (Fâtîha, 1/5) anlaşması bu, doğru yol budur. Ve bundan dolayı hiçbir şeye değil, ancak Allah'a dayanarak yalnız Allah'a ibadet ve kulluk ediniz, bütün ümit ve sevginizi ve bütün korku ve hayşetinizi ona bağlayarak ve her işinizi ona ismarlayarak, bütün istek ve seçimlerinizi onun emirleri ve irşadlarına bağlayarak hareket ediniz. Ona samimi ibadetle dünya ve ahirete ait ihtiyaçlarınızın yerine getirilmesine çalışınız. O'nun yaratması ve emri, yardım ve izni olmadan ne insanlar, ne cinler hiçbir bir iş göremez.

103-Gerçi O'nu bütün gözler anlayamaz ve hatta kendinden başka hiçbir göz O'nu kavrayıp ihata edemez ve fakat O, gözlerin hepsini idrak ve ihata eder, görür, bilir. Gözler kendini anlayamazken, onları anlatan, anlatan, gören, gösteren, gerçeği bilen ancak O'dur. Burada dış idrak meselesine de dikkat çekilmiştir. Bir canlılık kendi dışındaki görülenleri görebilmesi ve anlaşılmasını anlaması için, öyle bir şaşırtıcı iş ve öyle bir şerefli durumdur ki, akıl bunun en derin noktasını anlayamaz. Bütün hakimler ve filozoflar bunu izah etmekten âcizdirler. Mesela gözümle karşımda bir minare görüyorum, ne gözüm minareye kadar gitmiş ve ne minare gelip gözüme girmiştir. Bununla beraber benim gördüğüm, yalnız o minarenden yansıyan ışığın içerdigi ve küçüçük gözüme bastığı hurda minare resminden ibaret de değildir. Ben, gözümdeki minare resmini değil, uzaktaki büyük minarenin kendisini görüyorum ve gözümü yumduğum zaman da onu ben de değil, olduğu yerde idrak ediyorum. Hatta dikkat edilirse görme aracı kabul edilen ışık bile bana, benim gözüme kavuşması anında işik oluyor ve o zaman parlıyor ve görme dediğin olay da o zaman meydana geliyor. Ve o anda ben, yerindeki minareyi algılıyorum. Bu nasıl olabilir? İşte bu dış idrak işinin sır ve mahiyeti aklılları, idrak ve kavrayışının dışındadır. Bütün fen ilimleri, felsefeler, bunu ihata edebilmekten uzak kalmış ve filozoflar bu noktada ya şaşkınlık veya safsatadan başka bir şey yapamamıştır. Bununla beraber bu, vaki olan bir iştir. Ve benim minareyi gördüğüm bir gerçektir. Allah Teâlâ bunu yapmış ve yapmaktadır. Ve aklılları algılayamadığı bu gerçeğin en derin noktasını ve mahiyetini idrak ve ihata eden de ancak O'dur. Gözler onu idrak ve ihata edemezken, O gözleri idrak ve ihata eder ve aynı gerçek bütün idrak edilen şeylerde böyledir. Ve O lutuf sahibi ve her şeyden haberdardır. Ve lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olan ancak odur. İdrakin nuru gibi her lutuf O'nundur. Her şeyi bilen, her doğru haberi veren ancak odur. Bundan dolayı hem O'nu dürbünlerle, teleskoplarla aramaya kalkmamalı, hem de gözler görmüyor diye, gözlerden, gönüllerden uzak, ihtiyaçlardan, dileklerden, doğru doğru haberdar olmaz sanıp da O'ndan dönmemeli, eğri yollara sapmamalıdır. O lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olan en görmeyen gözleri görür, en gizli, en duyulmaz sanılan şeylerden, gönüllerin hiç kimselere açıklamayan sırlarından ve eğilimlerinden haberdardır. O, onlara kendilerinden yakındır. O'na ibadet etmek ve işleri ismarlamak için gart, O'nu görmek değil, O'nun görmesi, lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olmas ve O'na ihlas ve tevhid ile zât ve sıfatlarına, fililerine ve lutuflarına iman edilmesidir.

104- Şimdi ey Hak Mabud'dan dönüp Hak resulü yalanlayanlar, muhakkak size Rabbinden basiretler -kalb gözüyle görülecek uyanclar, şahitler- geldi. Göze göre basar (görme) ne ise, kalbe göre basiret de odur. Gözlerin görmesine sebep olan ve görücü kuvvet denilen görme nûru-na göz (görme duyusu) denildiği gibi; kalbin görmesine sebep olan ve dilimizde kalb gözü de denilen algılayıcı kuvvete ve özellikle bunun zekâ, anlayış ve fırsat denilen, görünür ve görünmez bir işe dikkat ve nüfuz ile, gereği gibi idrak eder bir derecede açık ve parlak olması haline "basiret" denilir ki, bir ilâhî nurdur. Aynı şekilde baş gözüyle hasıl olan ve görmek denilen tam ve kâmil anlayışa "basar" denildiği gibi, kalb gözüyle hasıl olan tam ve kâmil idrake, gerçek ve şüpheşiz bilgiye de "basiret" denir. Bundan başka basiret, delil, hüccet ve burhana, şahide, dikkat ve iman ile ibret alacak hidayet sebeplerine de söylenir. Çünkü bunlar, idrak gücünü kuvvetlendirir, basiret ve idrake sebep olur. Ve bu mânâca basiret, önceki mânâlan da içine alır. Çünkü basiretin kendisi de en büyük delil, en büyük şahid ve beyyine, en büyük ibret dayanağıdır ve onsuz hiçbir şey idrak olunamaz. Burada da basiretler, ya birinci mânâyı veyahut onu da içine alan bu üçüncü mânâyı olarak Kur'ân ve özellikle yukarıda vâsîd olan açık âyetlerdir. Görülüyor ki, bu âyetler basar (görme) ve basirete dikkat nazaranı çekerek, genel bir şekilde, doğrudan doğruya hakkı bilmeye ulaşmanın idrak ile olacağını göstermiştir. Bu âyet ile işaret olunuyor ki, müşriklere basiret fiili yoksa da, idrak gücü Allah tarafından bütün beşer yaratılışına verilmiştir. Ve sonra Muhammed (s.a.v.) in kalbine vahyedilen açık âyetler ile de bütün o idrakleri kuvvetlendirecek ve ikinci mânâ ile bizzat basiret ve tam idrakî oluşturablecek olan ilâhî deliller tebliğ edilmiştir. Ve şu halde herkesin bu basiret nurlarına karşı kalb gözlerini yummayıp kendindeki idrak gücüne bakması ve bu şekilde basiretlerden istifade edecek bilfiil basirete ve gerçek bilgiye erme görevini seçmesi kalmıştır. Şu halde her kim kalb gözüyle bakar, Rabbinden gelen bu delilleri basiret ile hakkı görmek ister de iman ederse bu kendi lehinedir, kendi menfaatindedir. Ve her kim körük eder, kalb gözünü yumar, kör olursa, bu körlük ve nankörlük de kendi aleyhinedir, kendi zararındadır. "Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, fakat sinelerdeki kalbler kör olur" (Hacc, 22/46) âyetinin delaleti üzere asıl körlük göz körlüğü değil, kalb körlüğüdür ki, bundaki zararı sınır ve sonu yoktur. Ey kalb gözü kör olanları Bu takdirde ben de sizin üzerineze bir koruyucu değilimdir. Yani Allah, verdiği idrake, gönderdiği delillere körlük eden sizin gibi nankör kâfirlerin, müşriklerin ihtiyaç fiillerinde koruyucusu ve himayecisi değildir, tersine karşıındadır. Yakında geleceği üzere gözlerini ve kalblerini çevirir. Körlük ve sapıklık yaratır, kendilerini körükörüne taşkınlıklara, karanlıklara bırakır ve bundan koruyacak ve karanlıklardan nûra çıkarcak diğer bir dost koruyucu da mümkün değildir. Körü körüne rastgelene sanlırsanız, onlar da sizi tutar, karanlıktan karanlığa, zarardan zarara, sürüklerler. Kısaca her şeyin koruyucusu ve yaratıcısını en hayırlısı olan Allah, "İman edenlerin dostu olup, onları karanlıklardan nûra çıkaran". (Bakara, 2/257) Müşriklerden uzak ve kâfirlerin düşmanıdır. Çünkü bunlar, Allah'ın koruma ve himaye için verdiği ve gösterdiği basiretlere körlük etmiş, Allah'ın muhafaza ve korumasına tenezzül etmemiş ve çekinmişlerdir. Ve bu hususta sorumluluk kendilerine aittir. Görülüyor ki, burada ibsar (bakmak) ve âmâ (kör olmak) fiilleri kullara isnad edilmek ve bunlardan birini tercih ve seçmekle koruma görevinin kula ait olduğu anlatılarak, yaratını birleme meselesine karşı kuruntuya düşülebilecek olan bir cebr (zorlama) sorusunun halliyle büyük bir uyuma vardır. Basiret körlüğü eden kimselere kendi "ene"si, yani benliği, bizzat muhafız

olmadığı gibi, yüce yaratıcı da onlara hafız (koruyucu) şerefli ismiyle muamele etmez.

Ve iste bütün anladığımızı göre Allah Teâlâ'nın gönderdiği basiretlere körlük ve hakkına nankörlük eden kâfirlere, müşriklere karşı "Kim körlük ederse ben size bekçi değilim." buyurması bu mânâ ileldir. Ve âyette "Sizin Rabbiniz" (üçüncü şahıstan) mütekellimine (birinci şahsa) iltifat (dönüş) vardır. Burada tefsirciler "hafız" (koruyucu) şerefli ismini ceza veya mükafat vermek üzere amelleri kontrol ve muhafaza eden "rakib" mânâsıyla tefsir ettiklerinden dolayı, bu âyet Peygamber'in lisânı üzere varid olmuştur, diyorlar. Ve bunu: "Ey Muhammed! De ki, sizin üzerineze koruyucu, yani amellerinizi, kontrol ve koruyarak azarlayacak olan rakib (kontrolcü) ben değilim, Allah'tır, ben ancak bir elçiyim" meâlinde tefsir ediyorlar. Fakat biz bu yorum pek de uygun bulmuyoruz.

105- Ve iste biz böyle âyetleri türlü türlü çevirip açkılaz. Gerçek vecihleri ve çeşitli şekilleriyle ifade eder içzakâr, güzel bir nizam ile halden halden devam ettirir, şekilden şekle koyanz. Bir taraftan nurlar saçar, gözlerden geçirir, basiretler açanz; diğer yönden bunları layık olmayan gözlere göstermez, basiretleri bağlar, körlük ve karanlıklar içinde bırakınız. Bu tasrif ve tasarrufu şu sonuç ve hikmet için yapanz ki sen ders görmüşsün, çok okumuşsun (yani bu, âyetler ve Kur'ân tahsil etmeye ve incelemeye dayanan birçok ilimler ve bilgiler ile ilgilidirler. Bir ümmi okuma yazma bilmeyen bunları bilemez ve bunlar vahiyile de olmaz. Demek ki sen kimsenin haberi olmadan gizlice ders almışsın) desinler. İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerine göre müdârese etmişin, yani kitap ehli, okumuş birtakim kimselerle müzakere etmişin, bu bilgileri o şekilde ediniyorsun ve söylediklerini vahiyile değil, o müzakere ile söylüyorsun desinler. İbnü Amr kırâetine göre okunması halinde, bunlar, yani senin okuduğun şeyler zamanı geçmiş, bugün için hükme kalmamış eski şeyler desinler. Hasılı bunlardan birini söyleyerek, hem Kur'ân'ın önemini ve senin bir ilm-i ledünnî (Allah bilgisi ve sırları ilmin)ye erişmiş olmanı gizli kapaklı itiraf, hem de vahy ve peygamberliği inkâr ile küfür ile Allah'a ortak koşmada ısrar etsinler. Buna karşılık biz de bu âyetlerin mânâsını bilecek olanlara, ilim şanından bulunanlara beyan edelim ve açıklayalım:

106-107-Ey Muhammed! Sen Rabb'inden sana vahyedilene uy. O'ndan başka ilâh yok, O'na bak, ve müşriklere yüz çevir, ne derlerse desinler bakma. Allah dileseydi onlar da müşrik olmazlardı, imanı isteklerine bırakmaz, ortak koşmaktan korur, zorla mümin yapardı. Mademki müşriktirler, demek ki Allah imanınları dilememiş ve onları şirkten ve şirk in gereklerinden korumamıştır. Biz seni onların üzerine bekçi de tayin etmedik. Şu halde ne onları ortak koşmaktan, ne başlarına gelecek felaketten koruyabilirsın, ne de bundan dolayı sorumlu olursun. Ve sen onları üzerine vekil de değilsin. Onlar tarafından vekil değilsin ki, iyilik veya kötülüklerine, işleri idare etmek için onlara bakasın. Allah'ın vekili de değilsin ki, şirklerinden dolayı üzerlerine çullanıp Allah'ın onlara yapacağı azarlama ve cezaı veya düzeltmeleri yapmak yetkisini taşıyasın. Kısaca sen ancak Allah'ın emirlerini ve hükümlerini tebliğ ve haber vermekle yükümlü bir elçisin. Bunun için Rabb'inden sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah'a ortak koşanlara bakma. Ey inananlar! Meâl-i Şerifi

108- Onların Allah'tan başka valvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler. Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerindenir. O, onlara ne yaptıklarını haber verir.

108- Ey müminler, Allah'tan başkasına yalvaranlara, tapanlara sövüp de cahillikle atılarak Allah'a sövmelerine sebep olmayın. Yani onlara yaptıkları, kendilerince hümet ettikleri şeyleri kaşıtararak mesela "kahrolsun taptığınız" veya "dini söyle böyle" gibi bir sövme ve küfretmekle hitap ederek söğerseniz, vicdanlarına, hissiyatlarına basmış olursunuz. Onlar da kızarak ve bilgisizliklerinden dolayı aynıyle karşılık verdikleri zannında bulunarak, "biz de sizinkine" diye, sizin söylediklerinizi iade eder ve bunun ona denk olmadığını bilmezler ve bu şekilde hak sınırını aşarak Allah'a sövmüş olurlar. Ve siz bu küfretmeye sebep olmuş olursunuz. Şu halde siz onların küfürlerine, şirklerine söveceğiniz diye böyle küfretmeye sebep olmayın. Küfretme ve sövme, genelde ahlâka uygun bir şey olmadığı gibi, aslı itibarıyla batılı, küfürü hakır görmek ve değersiz göstermek gibi meşrû ve güzel sayılmış da olsa, böyle küfretmeye ve küfürün artmasına sebep olacak olan sövme ve küfretmeye sebep olmak sûretiyle bir küfür demektir. Bundan dolayıdır ki, Fıkıh kitaplarında, her kim olursa olsun, dinine küfretmek elfâz-ı küfür (küfür lafızları)nden sayılmıştır.

Hasılı, herhangi bir milletin, ne kadar batıl olursa olsun mukaddes saydıkları şeylere sövmekten sakınmalıdır. Biz, böyle her ümmete amelini süslemişizdir. Kimisinin iyiliğine başan, kimisinin kötülüğüne alçaltma olmak üzere her birine çeşitli duygular, karekterler, zevkler, telakkiler vererek yaptıklarını hoş göstermişizdir. İşin aslı hayır olsun, şer olsun, küfür olsun, iman olsun, taat olsun, isyan olsun, hepsi, yaptıklarını beğenerek, güzel kabul ederek yapırlar. Ve sevdiklerini müdafaa etmek için heyecanlara düşerler. Hoşlanıp hoşlanmamak gibi duygular isteğe bağlı değil zorlamakladır. Gerçek ve hayrın yolu, sırf zevk ve duygularda değil, yukarıda açıklandığı üzere basiretlerdedir. Basireti bırakıp da yalnız zevk, süs ve duyguların arkasından gidenler, birçok kötü şeyleri iyi kabul ederek yapmaya mecbur olurlar. Allah, onları yanlış telakkilerinden korumaz, tersine kendilerine iyiyi kötü, kötüyü iyi gösterir. Hepsini yaptığıni kendi lehine iyi yapıyorum diyerek yapar. Fakat yalnız onların değer yargıları ve özellikle Allah'ın nzasını gözetmeyip yalnız süse, zevke uyan telakkileriyle ve yalnız kendi hoşlanmalarına dayanan amelleriyle iş bitmez. Sonra dönüşleri, müracaatları, hepsinin Rabb'i, işin sahibi olan Allah Teâlâ'da biter. O süsün ilk neşesi geçer, nöbet sonuna, neticelerine gelir. O ilk oluşun bir son oluşu, öldükten sonra bir dirilmesi ve o zaman âlemlerin Rabb'i'nin huzurunda bir dikilmesi vardır. O zaman âlemlerin Rabb'i onları önce yaptıkları amellerinin ne olduğunu kendilerine derhal haber verir. O günde süslü görüp beğenerek yapmayı âdet haline getirdikleri işlerin süslü mü, süssüz mü, acı mı, tatlı mı, güzel mi, çirkin mi, ne olduğunu sonunda anırlar.

Şimdi müşriklere bazı işlerini haber vermek ve Allah'ın, işlerin dönüş yeri olduğunu açıklamak sûretiyle buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

109- Müşrikler, kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka iman edecekler dâir en ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır". Onlara mucizeler geldiğinde de iman etmeyeceklerini siz nerden bileceksiniz?

110- Biz onların kalblerini ve gözlerini çeviririz de, onları, ilkin iman etmedikleri gibi, gene de iman etmezler. Biz de onları taşkınlıkları içerisinde kör ve şaşkın bırakırız.

109-110- Müşrikler güçlerinin yettiği en kuvvetli yeminlerle Allah'a yemin de ettiler ki, herhalde kendilerine bir âyet, istedikleri bir mucize gelse (bu cümleden olarak Safa tepesi altın olsa) muhakkak ve muhakkak iman edeceklermiş. Rivayet edildiğine göre bazı müminler de bunları bu yeminlerine bakarak istedikleri âyetin inmesiyle iman edecekleri ümidinde düştüler. Ey Muhammed De ki: Âyetler ancak Allah'ın katındadır. Yani onlara gücü yetecek olan ancak O'dur. Dilediğini açıklar, dilediğini açkılamaz, hiçbirini benim kudret ve isteğimle değildir. Siz bilmezsiniz ki, O istedikleri âyet geldiği zaman da iman etmezler. Ve biz onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz. Gönülleri bir tarafa, gözleri başka tarafa döner, hayret ve tereddüt içinde kalırlar. İlk defa iman etmedikleri gibi, yine hakkı anlamaz, âyeti görmezler, iman etmezler. Ve kendilerini basiretsizlikleri ile tuğyanları içinde bırakınız, körü körüne yalvaranlar giderler. Yani ilk önceki imansızlıkları, iman sebebi olacak mucizeler olmadığından değil, inat ve azgınlıklarından ve hak, doğru

âyetleri görmemezlik ettiklerinden dolayıdır. Ve bundan dolayı Allah onları küfür azgınlıklarına bırakmaya takdir etmiştir. Allah onları bu taşkınlıkların korumayacak, müminlere verdiği hidayeti ve iman yardımını vermeyecek, körlüklerinde bırakacak, bastırarak, "Kim körlük ederse, ben sizin üzerinize bir beklî değilim" sırmı tamamen ortaya çıkacaktır.

Onun için bir âyet değil:
Meâl-i Şerifi

111- Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılana getirseydik, Allah'ın diledikleri hariç, yine de inanacak değillerdi, fakat çocukları bunu bilmezler.

111- Hatta biz onlara bütün melekleri indirmiş olsak. "Bize melekler indirilmeli değil miydi?" (Furkan, 25/21), "Bize melekleri getirmeliydin" (Hicr, 15/7) diye istedikleri mucizeyi göndersek, Ve ölümler kendilerine söylese, "Babalarımızı dirilтип getiriniz de şahitlik etsinler" (Duhân, 44/36) diye istedikleri mucize de yapılsa, ve üzerlerine her şeyi kefil olarak toplasaydık da, "Allah'ı ve bütün melekleri kefil olarak getir" (İsrâ, 17/92) diye istedikleri mucizeyi de göstersek, Allah dilemedikçe hiçbir zaman imanı emteleri ihtimali yoktur. Ve bundan dolayı onlara âyet indirmek boşunadır. Ve fakat pekçoğu bilmezler. Her türlü mucize gelse Allah dilemeyince hiçbir şey yapamayacaklarını bilmezler de, sadece kendilerine güvenir, azgınlık ve inatlarında kalmak için öyle yalan yere yemin ederler. Bunun için sen onlara bakma ve imanlarına ümit edip, istedikleri mucizeyi istemeye kalkma da, "Mucizeler, Allah katındadır" (En'âm, 6/109) de, Allah'a bırak!
Meâl-i Şerifi

112- Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar birbirini aldatmak için süslü sözlerle vesvese verirler.

Rabb'in dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları iftiralara ile başbaşa bırak.

113- Bir de ahirete iman etmeyenlerin kâlbleri, o yaldızlı söze kânsın, ondan hoşlansın ve işledikleri suçları işlemeye devam etsinler diye böyle yaparlar.

114- Allah, size Kitab'ı (Kur'ân'ı) açıklanmış olarak indirdiği halde, ondan başka bir hakem mi arayıyor? Kendilerine kitap verdiklerimiz, o Kur'ân'ın, gerçekten Rabb'in katından hak olarak indirilmiş olduğuna bilirler. O halde sâkın şüphe edenlerden olma.

115- Rabb'inin sözü hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, iştirindir, bilendir.

116- Eğer yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarasan seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar sadece "zann"ı uyarlar ve saçmalarlar.

117- Şüphesiz ki Rabb'in, yolundan kimlerin sapıldığını çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

112-113-Ey Muhammed! Böyle, yani her ümmete amellerini süslediğimiz gibi, yahut sana onları düşman kıldırdığımız gibi her peygambere de insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Sevgi ve ülfeti veren Allah olduğu gibi, düşmanlık ve nefreti veren, dostu dost, düşmanı düşman yapan da Allah'tır. Ve düşmanı bulunmak, peygamberler arasında yalnız sana özgü değil, hepsinde cereyan eden bir kuraldır. İnsan ve cin şeytanları her peygambere düşman olagelmıştır. "İnsan ve cin şeytanları" tamlamasının, "beyaniyye" veya "lamiyye" olması hakkında iki görüş vardır: Beyaniyye olduğuna göre, "insandan olan şeytanlar ve cinden olan şeytanlar" demek olur. Ve şeytanların bir kısmının insan cinsinden, bir kısmının da cin cinsinden olduğu anlaşılır. Lamiyye olduğuna göre de "insanlara mahsus", yani insanlara musallat, insan aldatmaya mahsus şeytanlar; "cinne mahsus", cinlileri aldatmaya mahsus şeytanlar demek olur. Ve bu şekilde şeytanın, ne insan, ne cin değil, üçüncü bir cins olduğu ve fakat bir kısmını insana, bir kısmı da cinne musallat olmak üzere iki çeşidi bulunduğu anlaşılır. İkrim'e, Dahhâk, Süddî, Kelbî gibi bazı tefsirciler izâfetin lamiyye olması ve başkalkı ifade etmesi asıl olduğundan dolayı, şeytanların insan ve cinden başka bir cins ve hepsinin İblis'in çocukları olduğuna kâni olmuşlardır. Fakat İbnü Abbas'dan Ata, Mücâhid, Hasen ve Katâde beyaniyye izâfeti tercih ederek demişlerdir ki, şeytan, insan ve cinden herhangi bir isyancı ve inatçıdır. Yani gerek insan ve gerek cinden olsun serkeş, kibirli, fitnedi, inatçı, ele avuca sığmaz, kaypak, yola gelmez olanların hepsine şeytan denilir. (Bakara süresi 14.âyetin tefsirine bkz.) Adı geçenler demişlerdir ki, cinden de şeytanlar vardır, insanlardan da şeytanlar vardır. Ve cinden olan şeytan mümini aldatmaktan aciz kalınca inatçı bir insana, yani bir insan şeytanına gider ve mümini aldatmaya teşvik eder. Ve böyle insanlardan şeytanlar bulunduğu şunu delil göstermişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebu Zer (r.a.)'e: 'Cin ve insan şeytanlarından Allah'a sığındın mı?' buyurmıştu. Ebu Zer: 'İnsanın da şeytanları var mıdır?' dedi. 'Evet onlar, cin şeytanlarından daha şeridir' buyurdu."

İşte birçok tefsirciler, bu âyetle bu mânâyı tercih etmişlerdir. Çünkü âyetin gelişi, kâfirlerin düşmanlık ve düşüklüklerine karşı Resulullah'a teselli verme hakkındadır. Şu halde insan şeytanları, göze görünür şeytan insanlar; cin şeytanları da göze görünmez, bakışlardan gizli şeytanlar demek olur. Bilinmektedir ki ins, insan türü, beşer, âdemoğul demektir. Tekilinde "İnsî" denilir. Ve buna karşı olan cin de alışılmışı, gizli, rûhânî bir yaratık demek olur ki, bunun tekilinde de "cinnî" denilir Ve iki sayfa önce açıklandığı üzere cin bir daha genel, biri daha özel olmak üzere iki mânâ ile tefsir edilmiştir Firuzâbâdî "Besâîr" inde bunu şöyle özetleyerek demiştir ki: Cin hakkında iki türlü görüş vardır:

Birincisi: Cin mutlaka duyulann hepsinden cinizmiş olan rûhânîlere denilir ki, insan karşıtıdır. Bu şekilde melekler ve şeytanların cinin içine dahil olur. Şu halde melekler ile cin arasında mutlak umum ve hususluk vardır. Her melek cindir, her cin melek değildir.

İkincisi: Cin, rûhânîlerin bir kısmına denilir. Çünkü rûhânîler üç kısımdır:

1- Hayırlılardır ki, meleklerdir.

2- Şerîlerdir ki, şeytanlardır.

3- Hayırlılar da şerîleri de içine alan ortadakilere dir ki, özel mânâsıyla cin taifesidir.

Demek olur ki, burada cin, insan karşılığı zikredildiği "Kâfirler, cinleri Allah'a ortaklar yaptılar" (En'âm, 6/100),

"Cinlerden olan İblis ise Rabb'in emrinden çıkmıştı" (Kehf, 18/50) âyetlerinde olduğu gibi genel mânâyı sarf edilmiştir. "Cin şeytanları" izâfet-i beyâniyyesiyle de melekler ve diğer hayırlı cinler, çikanılmıştır. "Kamus'ta anıldığı üzere "ins", bir insanın özellikle hissettiği hâlis dost ve ahbablarına da denir ki, "enîs" (dost) demek gibidir. Beşer türüne insan ve ins denilmesi de işte bu karşılıklı anlaşma mânâsı itibarıyla bir insanın veya bir kısım insanların arkadaşlıklarından kayıp ve bakışlardan gizli bulunan yabancıları ve perde arkasında hareket edenleri de "ins" karşısı olan "cin" kavramına sokmak gerekecektir. Bu şekilde genel anlamıyla cin, yukarıda geçtiği üzere üç çeşit rûhânîler ile beraber beşer türünden bir kısmını da içine almış bulunur. Ve bu beşer kısmı, diğerine göre cinnin özel mânâsı ve özel mânâsıyla insan en yakını karşısı demek olur. Gerçi seleften, cinnin bu mânâsı açıkça nakledilmiş değilse de, meşhur olduğu üzere ins ve cinnin toplamına (sekaaleyn) denilmesi bu konuda açık gibidir. Çünkü bu en azından bazı cinlerin de insan gibi ağırlığı haiz olduğuna işaret eder. Halbuki rûhânîler, gerek soyutlar ve gerek ecsâm-ı lâfite (latif cisimler) diye tarif edilsin, her iki değerlendirme de maddîler karşısı olduklarından bilinen mânâsıyla ağırlık kavramından hariçtirler. Ve bundan dolayı (insanlar ve cinler) her halde ruh ve akıl sahibi olan ve yoğun maddeyi içeren, biri anlaşma dairesinde anlaşılır ve açık; biri de anlaşma dairesinden gizli ve örtülü iki karşıt ağırlık demek olur. Ve özellikle gizli topluluklar halinde hareket eden beşer kısmının, esas sözlük itibarıyla "cin toplumu" kavramında bulunuşu hususunda şüphe yoktur. Ancak cin anlayışını buna tahsis etmek, alışılmış ve alışılmamış bütün beşer türünden başka gizli cin yoktur, demek de doğru değildir. Zira "Cinleri de daha önce (vücudun gözenceklerine) nüfuz eden güçlü bir ateşten yaratık" (Hicr, 15/27) âyeti gereğince cinlerin yaratılışı insanlardan öncedir. Ve bu âyetle de cin, açıklandığı üzere, genel mânâda kullanılmıştır.

Ve Allah Teâlâ ilâhî hikmetiyle her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman kılmış ve bu düşmanlık, peygamberlerin gönderilişinin bir gereği, bir hikmeti , cereyan eden bir sünneti olmuştur. Ve nitekim "Kâfirler, bunu başkalarından öğrendin desinler ve bilen bir kavme açıklayalım diye âyetleri genişçe izah ederiz" (En'âm, 6/105) âyeti ile de buna işaret buyurulmuştur.

Peygamberlere düşman olan ve bir kısmı görünen, bir kısmı görünmeyen bu insan ve cin şeytanları birbirlerine gurur için, aldatmak için söz yaldızı (içi bozuk, dışı süslü aldatıcı sözler) vahyederler.

Yani vahyeder gibi süratli bir îmâ ve işaretle öyle yalancı, yaldızlı sözler telkin ederler ki, bunların sadece dışındaki süsüne bakanları aldanırlar, şeytanlıklına hayran olurlar. (Vahyin çeşitleri ile mânâsı ve tarifi Nisâ süresinin sonlarında "Şüphesiz Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" (Nisâ, 4/163) âyetinde açıklanmış idi, oraya bak.) Yani genel mânâda vahiy, bir hak vahiy, biri batıl vahiy olmak üzere iki çeşittir. Ve bunun ikisini de içine alan en umûmî mânâsıyla vahiy, "süratli bir işaret ile söz" demektir. Gerçek vahiy, hak vahiy ve ilâhî zorlama olmakla beraber, süratli bir îmâ ve işaretle gizli şekilde verilen batıl telkinlere de mecazî olarak vahiy denilir. Şeytanlıkla olanlar da vahiy veya ilhamı hep bu mecazî mânâda kullanarak falan ve falandan şeytanlık icra ederler, ilham almış derler. Ve işte şeytanların bu şeytanlığı, peygamberlere düşmanlık ve gerçek vahiy rekabet için birbirlerine dayanmaktaki ve aynı zamanda gurur ile aldatıcı, yaldızlı sözler uydurup telkin etmekteki süratlerini anlatmak için bu âyetteki îmâ, bu mecazî anlamda söylenmiş ve fakat "gurur için yaldızlı söz" karîne-i mâni'a (engelleyici karîne)sı konularak doğru fiil gafletten ve kötü anlamadan korunmuştur.

Özet olarak her peygambere düşman olan insan ve cin şeytanları öyle yaparlar. Ve fakat Rabb'in dilemiş olsaydı o şeytanları bunu (bu düşmanlığı, bu süratli telkini, bu yaldızı, bu bozgunculuğu) yapamazlardı. Ya onlara o kudreti vermez veya verdiği halde engel olur, yapmazdı. Demek ki onların bunu yapabilmeleri ve yapmaları da Rabb'inin dilemişiyedir. Ve demek ki bunda onun bir hikmeti vardır. Şu halde sen onları iftiralana bırak. Bırak ki, belalaları bulsunlar. Onlar o yaptıklarına aldanmak için ve ahirete, âkıbete inananların gönülleri ona, (o telkin ettikleri yaldızlı söze veya o gurura) meyletsin diye, ve bu imansızlar ondan hoşlansınlar, nzalanyla kendilerini beğensinler, o yaldıza gönül verip hayran olsunlar diye, ve işlemekte bulundukları fenalıkları işlemler diye yaparlar. Ki bütün bu fenalıkların başında Allah'tan başka hakem aramak suçu vardır. Şu halde senin onlara diyeceğin şudur:

114-115- Allah'tan başkasını mı hakem isteyeceğim? Halbuki o size bu en mükemmel Kitab (Kur'ân)ı açıklanmış olarak (yani hiçbir şüphe ve başka şeylere benzeyişe mahal kalmayacak şekilde) fasıllı âyetleriyle hak, bâtidan ayırd edilerek beyan edilmiş ve açıklanmış bir halde) indirdi, hükümünü açıkladı. Allah'ın hükmüne karşı, hükmüne müracaat edilebilecek hiçbir hakem tasavvur olunamayacağı gibi, ilâhî hükmü anlamak ve tebliğ etmek için de diğer âyetlerin, mucizelerin delaleti, icazı, kitabın mucizesi kadar kuvvetli, açık ve tafsilatlı değildir. Onların sadece bir icazdan ibaret olan delaleti, mücmel (kapalı), belirsiz, açıklamasız ve devamsızdır. Kitabın mucizesi ise onların hepsinin icaz delaletini içerdikten başka açıklanmış, vazih, mufassal ve daimdir de. Mesela "Ay'ın yanlması" (şakk-i kamer) mucizesinden "Muhammed, Allah'ın Resulü'dür" hükmü ancak kısaca ve bir an için anlaşılır. Ve bundan istifadenin gerek ağırlığı ve gerek devamı kelama dayanır. "Kıyamet yaklaştı, Ay yarıldı" (Kamer, 54/1) süresi ise aynı hükmü daha geniş icaz vecihleri ile ağıkça ve sarıh bir biçimde ifade eder. Ve her zaman için ifade eder. Ve herhangi bir hakimlin hükmü, sözü ve fiilî olubulur de asıl açık hüküm, sözlü hükmüdür. Ve özellikle ilâm ve tescil edilen sözlü hükmüdür ki, bir değil, binlerce fiile sebep ve misal teşkil eder. Kısaca kitabın mucizesi, Allah'ın hükmüne delalet için, diğer mucizelerin üstünde açık ve derin, yüksek bir delildir. İşte burada bu mânâ hatırlatılarak buyuruluyor ki, Allah size diğer mucizelere muhtaç olmayacak olan böyle mufassal bir kitap indirmiş ve bu şekilde hükmünü kesin olarak beyan ve tebliğ etmiş olduğu halde, ben şimdi şeytanların yaldızlı sözlerine meyledeceğim de, aramızda haklıyı haksızı ayırmak için Allah'ın hükmünü bırakıp, ona karşı Allah'tan başkasını mı hakem seçeceğim? Hayır, asla! Rivayet edildiğine göre Kureys müşriklerinin bir problemi olduğu zaman bir kâhîni hakem yapıp, hükmüne uymak âdetleri olduğu gibi Resulullah'a da: "Seninle aramızda yahudi bilginlerinden ve istersen hristiyan piskoposlarından bir hakem seçelim, bakalım onların kitabında sana dair bir şey varsa bize haber versinler" diye bir teklifte bulunmuşlardı ki bu âyetle buna cevap verilmiştir.

Ve bizim kendilerine kitap verdiğimiz kimseler bilirler ki, muhakkak o Kitab (yani Kur'ân) Rabb'indan hak ile indirilmiştir. Şu halde sâkın şüphelenenlerden olma, şüpheller gibi birtakımların inkârından etkilenip de başka hakem teklif edenlere zâde gösterme. "Allah'tan başka bir hakem mi isteyeyim?" de. Hiç şüphesiz bu kitap sana Rabb'indan indirilmiş hak bir kelimedir. Ve senin Rabb'inin kimesi, doğru söz olmakta da tam, adaletçe de tam, son derece tamdır. Yani Kur'ân, ihbârî (haberle ilgili), inşâî (dilek kipine ait) iki yönü içine alan bir Allah kelâmıdır ki, birinde istenen doğruluk, birinde istenen de adalettir. Kur'ân haberleri ve vaadleri yönüyle tamamen doğrudur, gerçeğin kendisidir; yalandan, şüpheden uzaktır. Kanunları ve hükümleri yönüyle de tamamen adalettir, doğruluğun kendisidir, zulümden, eğri bûğrülüktan uzaktır. Rabb'inin kelimelerine değiştirebilecek, ona karşı hakimlik, ayırtanlık, düzelticilik edecek hiçbir şey, hiçbir kimse yoktur. Ne kimse O'nun kelimelerinin kaldırıp yerine daha doğru ve daha adaletlisi koyabilir, ne de ayınsını. Söz, O'nun sözü; kanun, O'nun kanunu; kitap, O'nun kitabı; hüküm, O'nun hükmüdür. Şu halde Allah'tan başka hakem isteği nasıl düşünülür ve caiz görülebilir ki, O, daima hem işiten, hem bilendir de. Gizli, açık her sözü işittiği, her şeyi bildiği gibi iddiaların davalarını işitir, niyetlerini ve maksatlarını bilir. Ve bütün yargılanacakları görünüşlerini bildikten başka, görünmeyen yanlarını da bilir. Öyle yargılar ve öyle hüküm verir. Artık kim O'nun hükmünü bozabilir? Ve kim O'nun hükmünden kurtulabilir? Allah'ın hükmü böyle. Diğerlerine gelince:

116-117- Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğunluğuna itaat edecek, uyacak, onlardan hakem yapacak olursan, seni Allah'ın yolundan, şeriatından saptırırlar. Çünkü onlar hükümlerinde ilme, hak delile değil, ancak zan ve vehme tâbi olurlar. Ne inançlarında kesinlik, ne kanunlarında, ölçülerinde haklılık, ne de hükümlerinde isabet bulunur. Ve onlar başka değil, ancak kendi mızraklarıyla ölçer, kişisel, nefsanî ölçü ve tahminleriyle keyiflerine göre hüküm verir, yalan söylerler. Mesela "Allah, Beşere bir şey indirmedir" derler, Allah'a ortak ve çocuk isnat ederler, putları ve heykelleri yakınlaşma aracı sayarlar. Haklıyı haksız, haksızı haklı, çikanlar, helale haram, harama helal derler. Leşi helal sayarlar, deveyi ve benzerlerini haram ederler. Gerçekte yalnız Rabb'indir ki, en çok bilen O'dur. Yolundan sapanı bilir. Doğru yolda gidenleri en iyi bilen de O'dur.

Şu halde, Allah'tan başka hakem ve hâkim arayanlara uymayın ve Allah yolundan şaşmayın da:

Meâl-i Şerifi

118- Eğer Allah'ın âyetlerine iman ediyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyein.

119- Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanızın dışında haram olan şeyleri genişçe açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilmeden keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Muhakkak ki, Rabb'in, sınıırı aşanları çok iyi bilir.

120- Günahın açığını da, gizlisini de bırakın! Günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekecekler.

121- Üzerlerine Allah'ın ismi anılmamış olanlardan yemeyin, çünkü onu yemek yoldan çıkmaktır. Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyararsanız, muhakkak ki, Allah'a ortak koşanlardan olursunuz.

118-119- Üzerine yalnız Allah'ın ismi anılmış olan şeylerden yiyin. Ki Allah bunu size mubah kılmıştır. Eğer Allah'ın âyetlerine gerçekten inanıyorsanız? Böyle yaparsınız, bu âyetlerin hükmüne de inanır, bu yemeyi mubah bilirsiniz. Başka ad tanımaz, Allah'ın hükmünden başkasına uymazsınız. "Anılanlardan" buyurulması gösterir ki, yenecek şeyler "besmele"li şeylerden olacaktır. Fakat "besmele" çekilenlerin hepsi de yenebilecek değildir. Bu konuda Allah'ın hükmüne vardır. Bunun için buyuruluyorki ki: Üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş şeylerden size ne oluyor da yemeyecekiniz? Allah size, zorunlu olduğunuz şey hariç olmak üzere, haram kıldığı şeyleri açıklamış, haramı helalden ayırt edip beyan etmişken, besmele çekilmiş şeylerden yememenize, yani yemeyi caiz görmemenize bir sebebiniz, deliliniz bulunma ihtimali var mıdır ki, bunlardan yemeyecekiniz? Bu açıklamaya yukarda Bakara sûresinde "Şüphesiz ki Allah, size leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı" (Bakara, 2/173) ve daha geniş olarak Mâide sûresinde "Size leş... haram kılındı" (Mâide, 5/3) âyetlerinde geçmiştir. Bu sürede geleceği üzere "Üzerlerine Allah'ın ismi anılmamış olanlardan yemeyin" (En'âm, 6/121) âyeti ile başlayıp, biraz sonra "De ki: Bana vahyolunarlarda, yiyen bir kişinin yediği her hangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak..." (En'âm, 6/145) âyeti ile tamamen özetlenmiştir ki, işişi göre bu sûre, tertibe göre de öbürleri öncedir. Ve her biri, başkasını teyit edici ve açıklayıcıdır.

Şu da şüphesizdir ki, birçokları bir ilme dayanmayarak sırf keyif ve istekleriyle sapıtlar. Allah'ın hükmünü aramayarak ve onu bildiren bir doğru delili, fikir ve incelemesine ciddi olarak esas tutmayıp, kendi keyfini, eğilimlerini, gönlünün istemesini veya istememesini ölçü kabul ederek harama helal, helale haram der ve bu şekilde halk şaşırır, sapıtırlar. Her halde sinir aşanları çok iyi bilen, (kimlerin hak sınırdan batıla, helalden harama geçmiş olduklarını en çok bilen ve cezalarını verecek olan) ancak Rabbindir. Ey Muhammed! Şu halde siz onun emrini dinleyin, Allah'ın ismi anılmış şeylerden yeyin.

120- Ve günahın açığını da, gizlisini de terk edin. Kötü fiilin açığını da yapmayın, gizlisini de. Günahın açığı, kötü fiilin açığı deyimi, ilk önce iki mânâyı içine alır: Birisi açığta açığa, alenî olarak yapılan kötü fiil; diğeri de, isterse gizli yapılan kötülüğü, kötü olduğu açık ve besbelli olan fiil demektir. Buna karşılık günahın gizlisi de iki çeşit demek olur ki, birisi gizli yapılan kötü fiil, birisi de isterse açığtan yapılsın kötülüğü gizli, yani fenalığı baştan açığtan açığa anlaşılmaz, sonradan meydana çıkar ve bundan dolayı ilk önce günah olduğunun anlaşılması bir süre ile habere dayanan kötü fiildir. Bundan başka bir fiil ya zina, hırsızlık vesaire gibi uzuvlar ile yapılır veya inançsızlık, hased, kibir gibi sırf kalb ile yapılır. Ve "günahın açığı ve gizlisi" deyimi bu farkı da içerse, bu öncekilerin içinde dahildir. Kısaca günah, kötülük, kötü fiil demektir. Ve bunun bir zahiri (görüneni) vardır, bir de batını (görünmeyeni). Zahirî, ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi açık ve belli olan; batını da buna karşılık ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi gizli olandır. Kendisini gizli olması da ya sırf kalbe ait işlerden olmasıyla olur veya tenhada yapılmasıyla olur. Ve bunların hepsinden sakınmak gerekir. Çünkü ne olursa olsun günah kazananlar, kazandıkları günahlarıyla ilderde cezalanacaklardır. Şu halde açık olanın cezası var da, gizli olanın cezası yok zannetmemeli, hepsinden sakınmalıdır.

Bu âyet, bütün haram olanların hükümleri hakkında bir tümel (küllî) esası beyan etmektedir.Yani Allah'ın yasakladığı, haram kıldığı şeyler, açığtan açığa herkesin anlayıvereceği açık fiillerden, açık kötülüklerden ibaret değildir. Öyle gizli ve batını fenalıklar da vardır ki, herkes için keşf ve değerlendirmesi, anlama ve idraki zor veya imkansızdır. Ve işte Allah'ın açıklayıp ve beyan ettiği haramların, günahların bir kısmı ve hatta çoğunluğu böyle insanları kendi akilları ve takdirleriyle anlayıp idrak edemeyecekleri gizli kötülüklerdir ki, bunlar ancak şeriatin gelmesi, haber vermesi ve Allah'ın irşadi ile bilinebilir. Ve bu şekilde herkes için akları açık ve malum bulunan kötülüklerden başka, akları gizli ve batını olan birçok kötülükler de dinen açık ve malum bulunur. Ve hepsinin zararından, cezasından çekinmek, ancak şeriata yapışmak mümkün olur. Ve böyle şer'î açıklama ile "Helal açıktır ve haram da açıktır." Bununla beraber bu ikisinin ortasında şüpheli görülecek fiil bazı şeyler daha vardır ki, bunlar da gizli günaha dahildir. Bunları anlayıp terkedebilme de "Seni şüpheye düşüreni, seni şüpheye düşürmeyeene bırak" hadisinin delaletince, açık, belli ve kesin şekilde bilinen şer'î bir beyan ve ilmi bir asla iticihad ile irca edilerek ve katılarak şüpheli tarafın atılması ile mümkün olur ki, nefse ait isteklere dayanmakla ilme dayanma farkının en çok dikkatle gözetileceği nokta da bu noktadır.

121-Kötülük ne olursa olsun kötü, onu kazananlar için sonunda cezası gerektirici bir zarar verici olduğundan, Allah Teâlâ günahın açığını da, gizlisini de terketmeyi emreder.

Ve bunun için gelecekte açıklanan ve beyan olunan haramların fenalığı ve haram oluşunun hikmeti hepinizin nazarında açık olmasa bile, Allah'ın ilmine dayanarak ve omrine uyarak günahın açığını da, gizlisini de açıhta ve gizlide gözünüze ve gönlünüze terk ediniz. Ve üzerine Allah'ın ismi zikredilmedik şeyden yemeyizin. Bunun yenmesi, içilmesi düşünülen her şey umûmî olması ihtimali yok değildir. Nitekim bir görüşünde Atâ'nın bu umûma tutunarak: "Gerek yiyecek ve gerek içeceklerden her ne olursa olsun Allah'ın ismi anılmamış olan her şey haramdır" dediği de nakledilmiştir. Fakat diğer fakihlerin hepsi ve başka bir görüşünde Atâ da bundan maksadın kesme ve boğazlama meselesi olduğunda ittifak etmişlerdir. Hakikatte gelecek olan 145. âyet de bunu gerektirmektedir. Şu halde ismi mevsûl ve şer'î ahd ile boğazlanmasi düşünülen hayvanlardan ibaret olur. Ve üzerine Allah'ın ismi anılmayan, boğazlanması ve yenmesi düşünülen ve fakat üzerine Allah'ın ismi anılarak boğazlanmamış olan, yani besmelesi olmayan şeyler demektir. Bu da zahiri üzere üç şeye muhtemel olur:

1- Leş ki, kesilmeden ölmüştür, besmelesizdir.

2- Allah'tan başkasının ismi anılarak kesilmiş olandır ki "Allah'tan başkası için kesilen"dir.

3- Kesilmiş, fakat ne başkasının, ne de Allah'ın ismi anılmamış olandır ki, buna "metrûkü't- tesmiye" (tesmiyesi (Allah'ın isminin anılması) terkedilmiş) denir. Ve bunda iki hâl mümkündür: Birisi Allah'ın ismi hatıra gelmekle beraber, anılması terkedilmiş olandır ki, buna "amden metrûkü't-tesmiye" (bilerek tesmiyesi terkedilen) denir. Bir de unutulduğundan dolayı terkedilmiş olandır ki, buna da "unutarak tesmiyesi terkedilmiş" denilir. Ve "üzerine Allah'ın ismi anılmayan" âyetinin mutlak zahirine göre, unutarak tesmiyesi terkedilenin de değerleri gibi yenmesinin haram olduğu görünür. İbnü Ömer, İbnü Sîrîn ve daha bazılarındın, Davûd-ı Zahiri'den bu görüş rivayet edilmiştir. Gerçi leş ve Allah'tan başkası için kesilen bu yasaklamada, tesmiye bulunmamak mânâsı ile dahil olduklarından dolayı, bunun bilerek tesmiyenin terk edilmesine şümûlü hepsinden açık ise de, göreceğiniz vech ile unuttanın gimesine engel vardır. Hatta İmam Şâfiî daha geniş ve açıklanmış olan 145. âyette tesmiyenin terkedilmiş olması açıkça gösterilmediğinden dolayı onun zahirini, bunun zahirine tercih ederek buradaki "üzerine Allah'ın ismi anılmayan" kısmını, "Allah'tan başkası için kesilen" kısmına tahsis etmiş ve kesen müslüman ve kitap ehli olduğu takdirde gerek isteyerek ve gerek unutarak besmelesi terk edilenin yenmesinin helal olduğunu söylemiştir ki, bu görüş İbnü Ebî Leylâ ve Evzâî gibi daha bazı kimselerden de rivayet edilmiştir. Fakat avlama ve kesmeye ilgili olarak Mâide ve Hacc sûrelerinde varid olan "Ve üzerlerine Allah'ın adını anın" (Mâide, 5/4), "Kurbanlıklar sıra sıra dizilip boğazlanacakları zaman, mutlaka Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp canları kırıldaca onlardan yiyin" (Hacc, 22/36) ve burada bu "Üzerine Allah'ın ismi anılmayandan yemeyin" yasağıyla, kendisinden önceki "Üzerine Allah'ın ismi anılanndan yiyin" emrinin tam karşılaştırmasından kesme ve avda tesmiyenin farz oluşu çok açık belirgin olarak anlaşılmakta olduğu ve kurtuluş mümkünken tercihe gitmek de caiz olamayacağı için, tesmiyenin farz oluşuna ve tesmiyeyi terk etmenin haramlığına doğrudan doğruya delalet eden bir âyetlerin mânâsını ihmal etmek elbette kabule layık görülmez. Hakikatte İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri de: "Eğer müslüman tesmiyeyi kasten terk ederse yemez, unuttur da terk ederse yenir" demıştır ki, İmam Mâlik'ten de

Mâlikî mezhebine en seçkin rivayet budur. İbnü Atıyye bunun cumhur (çoğunluk) görüşü olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'den, İbnü Abbas'dan, Mücahid'den, Atâ b. Ebî Rabah'tan, Sâid b. Müseyyeb'den, İbnü Şihab ve Tavus'tan rivayet edilmiştir ki, bu zatlar, "Üzerine tesmiye olunup da kesilenin yenmesinde sakınca yoktur" demişlerdir. Bir de Hz. Ali, yani besmele meselesi ancak din üzerine dayanmıştır, demiş, İbnü Abbas da: "Müslümanın Allah'ı anması kalbindedir ve Allah'a ortak koşmada ismin faydası olmadığı gibi, dinde de unuttanın zarar yoktur" demıştır ki, bilerek terk etmenin zararını ifade eder. Doğrusu dikkat olunursa bu âyetin unutmaya değil, ancak bilerek terk etmeye yönelmiş olduğu anlaşılır. Çünkü unuttana fasık denilmiyeceği üzerinde ittifak edilmiştir . Fisk, ancak kastetmeye nisbet olunur. Burada ise buyuruluyorki ki, ve şu muhakkak ki bu, herhalde bir fisktır, (emre uymaktan çıkmaktır). Ve hatta şimdî görüleceği üzere bazı hallerde dinden çıkmak ve şirk düşmektir. Yani kurbanlık ve av üzerine Allah'ın ismi anılmamak veya anılmayandan yemek her biri de bir fisk (itaatsızlık)tır. İşte "yemeyin" yasaklaması, böyle fisk ile sebep gösterilerek tekit buyurulmuştur ki, bu, hem tesmiyeyi terk etmekten yasaklamayı, hem de yemekten yasaklamayı içine alır ve kastetmeyi gerektirir. Şu halde boğazlamada besmele çekmek, hem bir şart olarak farzdır, hem de oruçta imsak farz olduğu halde unutup yemekle bozulmadığı gibi, unutmakla tesmiyeyi terk etmek de boğazlamayı ifsad etmiş olmaz. Burada besmele denilmiye de tesmiye denilmesinin de sebebi vardır. Zira tesmiye, Allah ismini herhangi bir şekilde anmaktır ve besmeleden daha geneldir. Mesela "Allahü ekber" (Allah en büyük) veya "sübbhanallah" veya "lâilâhe illallah" demek de bir tesmiye, bir anmadır. Arapçadan başka lisan ile de olabilir. Besmele ise veya sadece demektir ve özel bir tesmiyedir. Âyetlerde emredilen de mutlak Allah'ın anılması olduğundan farz, besmele değil, tesmiye (Allah'ın anılması)dır. Fakat bu tesmiyenin besmele ile olması da sünnettir. Ve boğazlamada tesmiyenin sünneti sadece demektir. "Bismillâhi Allahü ekber" demek daha fazla faziletlidir. Yemekte tesmiyenin sünneti de ' dir. (Bkz. Mâide sûresinin 3-5 inci âyetleri)

Özetle üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyen şeyi yemeyiniz ve bunun açıkça başka fenalığını ve açık bir zararını anlamasanız bile, herhalde bir fisk (itaatsızlık) olduğunu, gizli ve manevî zarar ve bir cezası bulunduğunu muhakkak biliniz. Ey müminler şu da muhakkak ki şeytanlar, dostlana sizinle mücadele etmeleri için vahyeder gibi, gizli gizli telkinlerde bulunurlar. Bu emirlerin aksine olarak Allah'ın ismi anılanı yemeyin de anılmayanı yeyin, derler. "Şeyâtîn"den maksadın, gizli şeytanlar, İblis ve askerleri, yani cin şeytanlar; bunların dostlarından, maksadın da insan şeytanları ve tâbileri olduğu açıktır. Bir de İkrim'e'den bir rivayette denilmiştir ki, "şeyâtîn"den maksat, inatçı mecusiler, dostlarından maksat da Kureys müşrikleridir. Bunlar arasında cahiliyye devrinde dostluk ve yazışmalar cereyan ederdi. Leşin haram olmasının nazil olması üzerine İran mecusileri, Kureys müşriklerine: "Muhammed ve ashabı, Allah'ın emrine uyduklarını sanıyorlar, sonra da kendilerinin kestiğinin helal, Allah'ın kestiğinin haram olduğu kanaatinde bulunuyorlar" diye yazmışlardı. İşte şeytanlar insanlara böyle telkinler ile leşleri, görünür görünmez pislikleri yedirmeye ve Allah'ın emrinin tersine sevk etmeye çalışırlar. Ve şayet siz onlara itaat edecek olursanız, muhakkak ve muhakkak müşrik olursunuz. Bunun için boğazlanıp veya avlanarak yenecek şeyler üzerine Allah'ın ismini anmamak veya üzerine Allah'ın ismi anılmayan şeylerden yemek sadece bir fisk olarak kalmaz. Şirk veya şirk sebeb de olur. Halbuki mümin, müşrike benzer mi?

Meâl-i Şerifi

122- Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan kaçmayan kimse gibi olur mu? Fakat kâfirlere, yaptıkları, böyle süslü gösterilir.

122- "Kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilir." Yani yukarda "Her ümmete amelini süslemişizdir" (En'âm, 6/108) buyurulmamış mıydı? İşte kâfirlere amellerinin süslenmesi böyledir. Şeytanların yaldızlı telkinleri itibarıyla şeytanlar tarafından ve o telkinler esnasında yaratma yoluyla da Allah tarafından. Ve bu süsleme yüzündendir ki, kâfirler yaptıklarını beğenir ve karanlıklardan çıkamazlar.

Hem bu, yalnız Mekke'lilere mahsus da değildir:

Meâl-i Şerifi

123- Böylece, her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları yaptık ki, orada hileler çevirsinler. Halbuki bunlar, kötülüğü başkasına değil kendilerine yapıyorlar da farkına varmıyorlar.

124- Onlara bir âyet geldiği zaman: "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynı bize de verilmedikçe iman etmeyiz" derler. Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suçlu olanlara, yaptıkları hilelerinden dolayı Allah katından bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.

123- Böyle (yani bu süsleme şekliyle amelleri kendilerine süslenen şeytan ve şeytan dostu, Peygamber düşmanı büyük kâfirler gibi) her karye (her köy ve kent, her belde ve her memleket) de de ileri gelenleri o memleketin mücrimleri (suçluları) kıldı ki, o memlekette kötülükler yapsınlar, hileler, hilekârlıklar yapsınlar. Halbuki onlar, o hileyi başkalarına değil, ancak kendilerine yapıyorlar, başkalarını aldatıyoruz sanıyorlar, halbuki kendilerini aldatıyorlar da haberleri olmuyor. Bulunduğu ve özellikle başında bulunduğu memlekette hakka ve o memleketin halkına karşı kötülük yapan, hile ve hilekârlıkla entrika çeviren o büyük mücrimler bilmezler ki, aldatıkları vatandaşlar başkaları değil, yine kendileridir. Onların zararları, aldanmaları, kendilerinin zararları, aldanmalarıdır. Bilmezler ki, halkın zarar, memleketin zarandır ve memleketin zarar, herkesten önce başında bulunanların zarandır. Bilmezler ki, o memleket düşünce, ilk önce düşen kendileri olacaktır. Bilmezler ki, Hak Teâlâ aldanmaz. Hakka kötülük yapmaya çalışanları o kötülükleri, "Kötü tuzak, ancak sahibine dolanır" (Fâtır, 35/43) âyeti gereğince sonunda kendilerini kuşatır, başlarına patlar. Bu âyet, Resulullah'ın yaşadığı zamanda yalnız Mekke'nin ve Arabistan'ın değil, dünyanın her memleketinin böyle fesat ve fenalık içinde bulunduğunu, mücrimlerin, hilekarların yüzü gıkıp, ileri gelenlerin en hilekar mücrimlerden ibaret olduğunu ve bütün bunların düşmeye ve azaba mahkûm olduklarını açıklamakla beraber, Mekke müşriklerinin düşmanlık, kötülük ve bozgunculuklarına karşı teselli etmek, diğer taraftan çihangüşmûl olan peygamberlik görevinin önemini hatırlatmak ve her memleketin ileri gelenlerine, bütün dünyanın işlerini yürütenlere büyük bir ders vermektedir.

124-Bakınız bu büyük mücrimlerin kibirlerine, hakka karşı mücadelelerine, hilelerine, suursuzluklarına ki, bir taraftan, kendilerine bir âyet gelirse muhakak iman edeceklerine gücleri yettiği kadar yemin ettiler, diğer taraftan kendilerine bir âyet (Resulün doğruluğuna delalet eden bir âlâmet) geldiği zaman da, Allah'ın resullerine verilenin aynı bize verilmeyeceye kadar biz buna asla inanmayız dediler. Kendilerine peygamberler gibi Cibril gelip vahiy ve peygamberlik verilmedikçe ve bu şekilde nebilik ve resullüğü, peygamberlerden sadır olan mucizeleri kendi nefislerinde görüp ve tecrübe etmedikçe, her ne delil gösterilsen gösterilsin Peygamber'e ve peygamberliğe inanmayacaklarını söylediler. Rivayet edildiğine göre Velid b. Muğire, "Peygamberlik hak olsaydı, ben ona senden layık olurum, çünkü ben senden büyüğüm ve senden zenginim" demişti. Ebu Cehil de: "Abdümenâf oğulları bizimle şeref konusunda yarışlar, nihayet tam 'feres-i rihân' yani koşuda denk iki at gibi olduğumuz sırada: 'bizden bir Peygamber var ona vahyolunuyor' dediler, vallahi biz buna asla razı olmayız ve ebedi olarak tâbi olmayız. Meğer ki ona geldiği gibi bize de vahiy gelsin" demişti. Ve daha diğer birçokları da kendilerine vahiy ve peygamberlik verilmesini istemişlerdir. "Hayır, onlardan her biri, kendisine açıkca sahifeler verilmesini istiyor" (Müddessir, 74/52).

Sonra birtakımlar da ilim ve fen adına, "Eğer nebilik ve peygamberlik mümkün olsaydı bu kadar ilim ve fennimizle bizim o peygamber denilenlerden daha öncelikle peygamber olamaz ve peygamberliği nefsimizde görüp, tecrübe edebilmemiz gerekirdi. Mademki

biz peygamber olamıyoruz ve peygamberliği kendimizde deneyemiyoruz, o halde bir örneğini nefsimizde ilmi olarak görüp, tecrübe edinceye kadar akılı, nakli her ne delil gösterilirse gösterilsen hiçbir kitaba inanmayız, hurafe der geçeriz" diyegelmişlerdir.

Allah risaletini yani peygamberlik görevini (İbnü Kesir ve Haf'stan başka kırâetlere göre risaletlerini) kime vereceğini daha iyi bilir. Mücrim (suçlu) olanlara Allah yanında küçüklik ve yaptıkları hile sebebiyle gayet şiddetli bir azab isabet edecektir. Kibir ve büyüklüklenmelerine karşılık Allah'ın huzurunda düşüklük ve hakaret, hilelerinden dolayı da şiddetli azap ile karşılaşacaklar ve azaba uğrayacaklardır.

Kısaca:
Meâl-i Şerifi

125- Allah kimi hidayet erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm'a açar. Kimi de sapıtmak isterse, sanki gökçe yükselirmiş gibi, göğsünü dar ve sıkıntılı yapar. Allah, inanmayanları işte böyle pislik içinde bırakır.

126- İşte Rabbinin doğru yolu budur. Şüphesiz biz, hatırlayıp ibret alan bir kavim için âyetleri geniş bir şekilde açıkladık.

127- Onlar için Rableri katında selâmet yurdu vardır. Yaptıkları iyi amellerden dolayı, Allah onların dostudur.

125-126-127-Kirâet : İbnü Kesir kirâetinde "yâ"nın sükûnu ile şeddetsiz , şeklinde, diğer kirâetlerde ise şeddelli olarak okunur; şeklindeki "meyyit" ve "meyt" gibi, mânâ birdir. Nafi ve Âsim'dan Ebu Bekir kirâetinde ... "râ"nın kesriyle şeklinde, diğer kirâetlerde fetha ile şeklinde okunur. Birî doğrudan doğruya sıfat-ı müşebbehe, birî de mûbâlağa olarak masdarla tavsîfdir ki, son derece dar ve ciddî olarak darlık, tıkanmış kalmış ve açılmaz, geçilmez tıkanıklık demektir. İbnü Kesir kirâetinde 'ın sükûnu ile "suûd"dan şeklinde; Âsim'dan Ebu Bekir kirâetinde "elif" ile den şeklinde; diğerlerinde (sad ve ayın teşdidî ve elifsiz olarak) okunur ki, öbürünün aslı bunun aslı da "dür.

Şimdi Allah her kime hidayet diler, doğruca kendine erdirmek isterse İslâm için gönlünü açar. Hakkı ve hak teklifleri kabul için nefsi-ne öyle bir yetenek verir ki, iman ve itaate göğsü genişler, kalbi ferahlanır, neşeli olur. Bilinmektedir ki göğüs genişliği kuvvete, teneffüs ve tahammülü dealelet eder. Göğsün açılması, geniş geniş nefes alması da kalbin ferahlanmasını gerektirir. Ve bu şekilde göğsün ferahlanması, hem kuvvet ve tahammülden, hem de sevinme ve ferahlanmadan kinaye olur. Burada İslâm için göğsün açılması da, nefse hakkı seve seve kabul etmeye hazır, engel ve zıtlıktan anınmış bir yetenek bahş etmekten kinayedir. Nitekim Peygamber (s.a.v)'e bu göğsün açılması hakkında soru sorulduğu zaman buyurmuştur ki, "Bir nurdur ki, Allah onu müminin kalbine atar, o da onunla ferahlanır, açılır". Bunun üzerine Ashab: "Ey Allah'ın Resulü, onun tanınacak bir emaresi var mıdır?" demişler, Resulullah da: "Evet, ebedilik evine yönelme, aldanma evi (dünya evi)nden uzaklaşma ve ölüme, gelmeden önce, hazırlanmaktır" buyurmuştur.

İşte Allah, hidayetini istediği kimsenin kalbine böyle bir nur verir, o kimse de iman ve İslâm ile son derece sevinir ve genişler. Hakkı kabul ve hak teklifleri yerine getirmekten canı sıkılmaz, zahmet ve ıstırap duymaz, tersine neşe ve sevinç duyar. Allah kimi de yolundan şaşırtmak ve sapıtmak dilerse, göğsünü daraltır, sıkar, son derece tıkar bunaltır. Hem öyle normal ve kısaca bir yokuşa değil, sanki dik yukan göğe tımanıyormuş gibi olur. Göğe tımanmak kendisine nasıl yapılması mümkün olmayan bir yük ve zahmet ise, iman ve İslâm, hakkı kabul ve itaat etmek de ona o derece güç gelir. İslâm ve doğruluk deyince canı sıkılır, daralır, bunalır. "Of" der, dayanır, tıkanır, yan bükür, yoldan çıkar, içinden geçilmez bataklara batar gider. O artık genişlemeyi, doğrulukta ve selâmette değil, eğrilikte ve felakette arar. İşte Allah, iman etmeyenlerin üzerine pisliliği, o son derece nefret ve tiksinekle karşılaşması lazım gelen küfür, azab ve ıstırabını böyle göğsün daralması ve kalb tıkanmasıyla yükler ve tahsis eder. Böyle yardımsız bırakmakladır ki, Allah onları küfür pisliliğinin, küfür azabının istilası altında bırakır. Ve bu (yani islâm) göğsün genişlemesi ile hakka itaat ve uymak Rabbinin dosdoğru, eğilmez, bükülmez yoludur, artık tefekkür edecek, düşünüp anlayacak olanlar için bu yolun bütün alametlerini, nişanlarını, belliklerini Kur'an'da şüphesiz açıkladık ve beyan ettik. Bunları düşünün, hatırdı tutup hayatında tatbik edecek giden kavim, zümre için hepsinin Rabb'i olan Allah Teâlâ katında bir "dârüsselâm" (selâmet evi) vardır. Ve Allah onların o hayatta yaptıkları amelleri sebebiyle velîsi, veliyyü'l-emri, dostu, yardımcısıdır. es-Selâm Allah'ın güzel isimlerinden bir isim veya "selâmet" mânâsına masdar veya diye selam verip almanın ismidir ki, bu üç mânâdan her biriyle her korkudan sâlim "selâmet emeli, selâmet vatani" demek olur. O halde:

Şimdi şunu iyi düşün:
Meâl-i Şerifi

128- (Allah), onların hepsini topladığı gün, cinlere: "Ey cin topluluğu! İnsanların çoğunu yoldan çıkardınız" der. İnsanlardan cinlerin dostu olanlar da şöyle derler: "Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık. Nihayet bize tayin ettiğin vademize ulaştık". Allah da:"Sizin durağınız cehennemdir. Orada, Allah'ın dilemesi müstesna, ebedi olarak kalacaksınız" der. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

129- İşte biz böylece, kazandıkları günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına dost yaparız.

130- (Allah) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünüñüzü kavuşacağınız hususunda sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" deyince onlar: "Kendi âleyhimize şahidiz" derler. Dünya hayatı onları aldattı ve kendilerinin kâfir olduklarına şahitlik ettiler.

128-129- Düşün ki, bir gün gelecek Allah o insan ve cinnin hepsini bir yere toplayacak. Ey cin topluluğu, ey cin cemaati, ey gizli şeytan cemiyetleri, insanlardan çoğuna göz diktiniz. Çok aldatıp ve sapıttınız, pek çoklarını azıttınız, insanlığını çıkardınız, cin sürüşüne kattınız da yardımcılarınızı toplumunuzu çoğaltınız ha! diyerek haşredecek. O cin toplumunun insanlardan olan dostları da o halde diyecek ki: Ey Rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık. Cinler, insanlara şehvet yollarını ve vasıtalarını gösterdiler. Hile, tuzak, yalan söyleme, yalan haberler, sihir ve efsun usullerini, eğri yollarıdan gidip yalan dolanla iş yapmak, fesat saçıp gizlenmek çarelerini öğrettiler. Bu şekilde insan, cinden faydalanır, zevkler, sefalar yaptı. İnsanların bunları zalanyalya kabul etmelerinden ve kolaylık göstererek yardımda bulunmalarından da cin faydalandı, murad ve maksadına erdi. Şu halde bu konuda sorumluluk yalnız cin dostlarımızın değildir. Doğrusu biz birbirimizden istifade ettik. Ve bizim için tayin ve tesbit ettiğin ecelimize yettik, bize verdiğin mühlletin sonuna erdik. Yani sürenin başında "Bellî bir süre (Allah'ın) kendi katındadır. Böyle iken siz hala şüphe ediyorsunuz" (En'âm, 6/2) diye beyan edilen ecel-i müsemma (bellî süre), bu müddetin sonu, bu haşr ve kıyamet günü geldi çatı diye günahlarnı itiraf etmek cin dostlarına yardım ve sorumluluklarına ortak olacaklar. Allah da ne diyecek bilir misiniz? muhakkak diyecek ki ve hatta ezelde demiştir ki, o ateş, cehennem ateşi, oturacak yeriniz ikametgâhiniz, yatağınızdır. Orada insan ve cin hepiniz ebedî olarak kalacaksınız, ancak Allah'ın dilediği müddet müstesna. buyurulmayıp da, buyurulmasından anlaşılır ki, cehennemde ebedî kalmaktan bu istisna bazı şahıslara değil, bazı zamanlara aittir. Ve beyan olunduğuna göre Allah'ın dilediği bazı zamanlar kâfirler, atesten çikanlıp soğuşa, çok soğuşa atılacak, sonra yine ateşe döndürülecektir. Şüphesiz ki Rabb'in, hem hikmet sahibi, hem her şeyi bilendir. Yaptığını hikmetle sağlar yapar, insan ve cin bütün hepsinin de gizli açık bütün hallerini ve layık oldukları cezaları bilir. Hükümünü, isteğini bilerek verir. İşte Allah'ın hepsini öyle diyerek haşredeceği ve cin dostu insanın öyle, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Rabb'in da böyle dediği günü düşün. Ve işte biz zalimleri kazanageldikleri (kazanmayı âdet edindikleri) kazançları sebebiyle birbirlerine böyle dost yapanz. Kazançları, âdetleri birbirine benzeyenler, birbirlerini görmeseler bile uzaktan uzağa birbirlerine dost olurlar,

birbirlerini müdafaa ederler ve sorumluluklarına katılırlar. İnsan ve cinden olan zalimler, haksızlar da kazançta ortaklık ve benzerliklerinden dolayı biri diğerini mazur göstermek isterken haşır günü günahı itiraf etmede, sorumluluk ve cezada birbirlerine iştirak ederek, hem kendi cürümlerini ikrar, hem dostları aleyhinde şahitlik ederler ki, ilâhî hikmet ilminde bu bir kuraldır. Bunun için haşır gününde Allah "Ey cin toplumu, insanlardan çoğunu yoldan çıkardınız" diye cin topluluğunu insan hesabına azarladığı zaman cin hiçbir cevap vermediği halde, onları insanlardan olan dostları, dostlukları gereğince ortaya atılarak sorumluluğu üzerlerine alarak cinleri mazur göstermeye çalışırken birbirlerinden istifade ederek müştereken günahkâr olduklarını itiraf edecekler ve bu şekilde, cinnin ayrı, insanın ayrı bir topluluk değil, hepsinin bir toplum, aynı vicdan, aynı kazanç, aynı sorumluluk taşıyan ve aynı cezaı haketmiş bulunan bir sosyal toplum olduklarını ikrar ve isbat edeceklerdir. Ve hikmet sahibi ve her şeyi bilen âlemlerin Rabbinin de "Ateş duracak yerinizdir, orada ebedî olarak kalacaksınız, Allah'ın dilediği hariç" hükümünü verirken hepsine birden şu azarlama hitabını yapacaktır:

130-135-Hele şu halde bulunan zalimler nasıl kurtuluşa erebilirler ki:
Meâl-i Şerifi

136- Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a bir hisse ayırmakta ve kendilerince: "Bu, Allah'a ait; şu da ortaklarımızı ait" demektirler. Ortakları için olan hisse Allah'a ulaşmamakta, fakat Allah'a ayrılan hisse ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür.

137- Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi güzel gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. O halde onları, uydurduklarıyla baş başa bırak!

138- Zanlarınca dediler ki:"Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtına binilmesi yasaklanmış hayvanlar." Bir kısım hayvanları da üzerlerine Allah'ın adını anmadan boğazlarlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Allah onları iftiralılarıyla cezalandıracaktır.

139- Dediler ki: "Bu hayvanların karınlarındakiler sadece erkeklerimize ait olup kadınlarımızı haramdır". Eğer ölü doğarsa o zaman hepsi onlara ortak. Bu nitelermelerinden dolayı Allah onların cesasını verecektir. Çünkü O hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

140- Bilgisizlik yüzünden beynsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar muhakkak ki, ziyanı uğradılar. Allah, doğru yoldan sapmışlardır; hidayete erecek de değillerdir.

136- Müşrikler, diğer zulümlerinden başka bir de tuttular Allah'a yarattığı şeylerden, hasılat ve hayvanlardan bir hisse ayırdılar. Buna karşılık bir hisse de uydurdıkları ortaklara ayırdılar da kendilerince, şu Allah'ın, şu da ortaklarımızın, dediler. Fakat ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz, Allah uğruna sarfedilmez. Allah'a ait olan ise ortaklarına ulaşır, onlar uğruna sarfedilir. Bundan dolayı netice itibariyle hiçbirinin hayrı olmaz, hepsi yok olur gider. Bunların hükümleri ne fena hükümdür! Allah'ın yarattığına başkalarını ortak etmek, Allah için dediklerinde de Allah'ın şeriatını değil, kendi kanaatlarını esas edince ve sonra uydurup, uydukları ortaklarını Allah'a tercih edip sonunda Allah için hiçbir şey yapmamış olmak ve Allah'ın yarattığı ve kendilerine nasip ettiği mâl ve menâli (van yoğu) bu şekilde boşu boşuna sarf ve yok etmek, hiçbir hayır kazanmamak, ne hachile, ne zalimce, ne talihsize bir hükümdür, ne büyük zarardır!

Rivayet edildiğine göre Arap müşrikleri ekip diktikleri ekinlerden ve yetiştirdikleri deve, siğir, koyun, keçi hayvanlarından bazı şeyleri kendi fikirlerine Allah için, bazı şeyleri de diğer ilâhları adına tayin eder, ayırırlar ve bir şahsın gellirlerinden böyle iki çeşit masraf çıkardı. Allah için dediklerini misafire ve fakirlere, diğer ilâhları için ayırdıklarını da onların masraflarına ve huzurlarında yapılacak âyine, kesilecek kurbanlara hizmetçi ücreti ve başka şeylere harcarlardı. Sonra bakarlara Allah için diye ayırdıkları iyi çkar, yetişiş büyüre dönerler onu ilâhlarına tahsis ederler. Fakat ilâhları için ayırdıkları iyi çıkarsa, onu onlar adına bırakırlar. "Allah zengindir, bunlar fakirdir" derler. Ve bu şekilde ilâhlarını Allah'a tercih ederler ve Allah için ayırdıklarını onlara sarfederler, fakat onlar için ayırdıklarını Allah için sarfetmezlerdi ki, işte bu âyetlerde Arap müşriklerinin akıl ve fikir kabul etmez cahillik ve sapıklıklarına, iktisadı ve sosyal hayatlarındaki perşanlıklarla ilgili bazı kötülükleri açıklanırken, önce bu âyet ile bu âdet ve mezhebe işaret olunarak, bunun ameli açıdan bütün kötülüklerin esası ve aslı sebebi olduğu gösterilmiştir .Bununla beraber âyetin ifade şekli iyice düşünüldüğü zaman anlaşılır ki, bu yalnız Arap müşriklerinin bu âdet ve mezhebini tasvir etmek değil, bütün müşriklığın ameli bakımından milletleri yok yere masraflara soktuğu ve nasıl ekonomik hastalığa düşürüp edip, dinî, dünyevî perşanlıklarla akıbet zararına sürüklediğini göstermektedir. Burada iman ile şirki, önce bir inanç, bir amele ait olmak üzere iki açıdan düşünülmelidir. Önce inanç açısından Allah'ı birleyen bir müminin Allah'tan başka hakem ve Allah'ın hükümünden başka hüküm tanımadığı için, bütün iş ve hareketlerinde yalnız o ölüden hareket etmesi ve bundan dolayı kâr ve kazancında Allah'tan başkasının hükmü adına bir kazanç sevdasında bulunmayacağı gibi, Allah'tan başkasının hükmü adına bir masraf da yapmaması ve ne harcansa yalnız hak ve adaleti olan Allah'ın hükmü adına ve yalnız ilâhî kanuna uygun bir harcama seçmesi gerekir. Ve böyle olan harcamaların da hepsi sonuç itibariyle hayırlı ve faydalı olur. İnanc bakımından böyle olan Allah'ı birleyen bir mümin bu iman ve inancını amel açısından da böyle tatbik edebilirse, inanç ve amel bakımından tam mümin, kâmil bir müslüman olur. Ve "âkibetü'd-dâr" (dünya yurdunun sonu) onun, o inanç ve amelde bulunanları olur. Bu inancını amellerinde tatbik etmezse, o zaman da inanç bakımından mümin olmakla beraber, amel bakımından bir müşrik durumunda bulunur ve fasık olur. Ve bundan dolayıdır ki, zorunlu da olsa müşriklerin uyruğu altında kalıp hükümlerine ve amellerine uyup ve iştirak etmek mecburiyetinde bulunanlar inanç veya amelle ilgili şirke sürüklenmekten uzak kalamazlar. Kalb ve inanç itibariyle karşı olmakla beraber, amel bakımından muvafakatı ameli şirki, kalben nza göstermek ise itikâdî şirki gerektireceğinden yukarda

"Eğer onlara itaat ederseniz muhakkak müşrik olursunuz" (En'âm, 6/121) buyurulmuştur. Kısaca tevhidin ilk ameli neticesi her yaptığı masrafı yalnız Allah için yaptırın ameli bir ekonomidir. Şirke gelince, inanç açısından şirki, Allah'tan başka gizli veya açık tapacak tann, hükümüne uyulacak hakem tanımak demek olduğu için, bir müşrik hareketlerinde bazan Allah'ı da hesaba katmak his ve ihtiyacından uzak kalamamakla beraber, çoğunlukla kendisine daha yakından etkili saydığı diğer tanrıları, ortakları adına yürür ve bunun için kazancında Hakk'ın hükümüne aykırı emeller takibettiği gibi, harcamasında da zararlı, haksız ve beyhüde olarak o ilâhları adına birtakım vergilere ve masraflara mahkum olur. Ve artık onun bütçesinde iki masraf vardır: Birisi Hakk'ın varlığını zati varlığından dolayı, sırf kendi şahsi duyusuyula ihtiyaç hissettiği cüz'î bir hak ve hayır masrafı; birisi de şirki hükümünün yüklediği beyhude, boş ve hayırsız sırf tüketim olan masraftır ki, memleketleri yıkan, milletleri ezip harab eden hayatı ve ahlâkî krizlerin, sosyal ızdırapların en önemli sebeplerinden biri olan kriz ve ekonomik sefaletten sebebi özellikle bu masraftır. Bu, o masraftır ki, hiçbir Allah için olmaz, boşuna tüketimden, sayılmaktan başka bir şey ifade etmez. Tersine Allah için ayrılan kazançları da kendine çeker, sarfına veya güzel sarf edilmesine engel olur. Ve artık bu durumda bulunanların hiçbir hayırları olmaz. Bütün işleri ve bütün kazançları şeytanlar uğruna boşu boşuna telef olur gider. Ve işte "Fakat ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz, Allah'a ait olan ise ortaklarına ulaşır" kavramı, bütün şirkin bu kötü sonucuna işaret etmekte ve hatırlatmaktadır. Bunun için buyuruluyor ki:

137- Ve böyle iki çeşit masrafa sevk edip, Allah için ayrılanı da şirk uğruna sarf ettirecek ekonomik felaketi artırmak ve buna sebep olan o çirkin şirk hükümlerini süsleyip hoş göstermek sûretiyledir ki o tapkıları ve adlarına masraflar yaptıkları ortakları, o insan ve şeytanları, müşriklerin çoğuna evlatlarını öldürmeyi süsledi ve hoş gösterdi. Kazandıklarını çektiler, zaruretlere düştüler, akıllarını, fikirlerini, hislerini kuruntularla ifsat ettiler, hayset-i imlâk yani züğürtlük korkusu ve birtakım bâtil zorlamalar ile yetmiş evlatlarını öldürmeyi, putlara kurban etmeyi, kızlarını diri diri mezarlara gömmeyi, çocuk düşürmeyi ve bu şekilde kendi nesillerini kendilerine kırdırmayı bir iktisad, bir akıl, bir namus, bir din işi gibi iyi bir şey diye telkin ettiler. Ve bu süslemeyi o ortaklar, iki maksat için yaptılar: Müşrikleri helak etmek için ve dinlerini kanşınip bozmak için, ki burada kastedilen Hz. İbrahim ve İsmail'den kendilerine miras kalan dinleridir. Ve fakat Rabb'in dilemiş olsaydı bu süslemeyi veya bu öldürme işini yapamazlardı. Mademki yapıyorlar, demek ki dilememiştir. Ve demek ki Rabb'in onları dünya ve ahirette helâk edilmelerini dilemiştir. Şu halde sen onları uydurdukları iftiralara bırak. Bırak ki, yok olsunlar.

138-Bunlar bu şekilde birtakım hükümler uydurarak bir de dediler ki: şunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir, bunları bizim dilediklerimizden başka kimse yiyemez. Bu sırf kendi zanlarıncadır. Çünkü onlardan kendilerinin dilemediği nice kimseler yer ve diledikleri nice kimseler de yiyemez. Gerek yaratılışa ve gerek kanun koymaya hâkim olan irade, onları değil, Allah'ındır. Onlar ise bu hükmü verirken Allah tarafından hiçbir delil ve hüccete dayanmış değil, yalnız kendi kanaatlerine böyle söylemişlerdir. Şunlar da dediler, birtakım hayvanlardır ki, sırtları haram edilmiştir: Binilmesi, yük yükletilmesi ve her hangi bir şekilde kullanılma ve faydalanılmasa haramdır. Yani beş nesil doğuran deve, putlara adanan deve, soyundan on döl alınan deve dir. (Bak. Mâide, 5/103. âyet) Şunlar da diğer bir hayvanlardı, dediler ki, bunlar üzerlerine Allah'ın ismini anmazlar. Putları adına keserler veya üzerinde hacca gitmez, "lebbeyk Allahümme" demezlerdi. Hep bu hükümleri, bu taksimî Allah'a iftira ederek uydurdular. Yapageldikleri, âdet edindikleri iftiralarıyla Allah onların cezasını verecektir.

139-140- Bir de dediler, şu hayvanların karnlarındakiler, kendilerince sırtları haram edilen beş nesil doğuran develerin, putlara adanan develerin, gebe develerin yavruları, sadece erkeklerimizde helal, kadınlarımızda haramdır. Fakat bu haram oluş, o hayvanların karnlarındaki yavruları diri olduğu takdirdedir. Ve sayet ölü ise, ölü doğarsa, o zaman erkek kadın hepsi bunda ortaklardır. Böyle dediler ve bu şekilde kadınları yalnız ölü hayvana iştirak edebilmekten başka bir hak tanıyarak zulüm ve hakaret ettiler. Allah onlara bu vasıflandırılmanın (bu helal ve haram vasıflarının) cezasını verecektir. Çünkü O, hikmet sahibi ve her şeyi bilendir. Böyle haksızlıklarını cezasız bırakmaz.

Hassâf'ın "Kitab'ül-Evkâf"ında naklettiğine göre Hz. Aişe (r.anhâ) kız evlatlarını mahrum ederek yalnızca erkek evlatlara yapılan vakıfları da bu cahiliye (İslâm öncesi) âdetine benzetmiş ve bu âyeti okumuştur.

Kısaca, kadınları ancak ölmüş hayvana layık farzedip bu derece düşük görmek ve mahrum etmek de evlat öldürmek gibi ceza-yı gerektirir ve ziyandır. Hiç şüphe yok ki, ilimsizlikle beynsizlikle ve aptallık yüzünden evlatlarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine ikrâm ettiği helal nızı, Allah'a iftira ederek, haram edenler muhakkak zarardadırlar. Bunlar muhakkak doğru yoldan sapmışlardır ve asla doğru yola gidenlerden değildirler. Bu hâl ile kurtuluşa ermelerine imkan yoktur.

Halbuki:
Meâl-i Şerifi

141- Asmalı ve asmasız (üzüm) bahçeleri, hurmaları, ürünleri çeşit çeşit ekinleri, zeytinleri ve narları, birbirine benzer ve benzemez biçimde yaratan O'dur. Her biri meyve verince meyvesinden yiyin, hasat günü de hakkını (zekat ve sadakasını) verin; ama israf etmeyin, çünkü O, israf edenleri sevmez.

142- Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşıır, kiminin yününden döksek yapılır. Allah'ın size verdiği rızıkta yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin); çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

143- Sekiz çift: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "(Allah), iki erkeği mi haram kıldı yoksa iki dişi mi, ya da iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Eğer doğru iseniz bana ilimle haber verin."

144- Ve deden iki, sığırdan iki. De ki: (Allah), "İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişi mi, ya da iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Yoksa, Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahitler mi oldunuz? (O'nun yanında mıydınız?). Böyle hiçbir bilgiye dayanmadan, insanları saptırmak için, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Şüphesiz Allah, o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"

145- De ki: "Bana vahyolunanda, (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, veya aktılmış kan, yahut domuz eti - ki bu gerçekten pistir- yahut Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvan olursa, bunlar haramdır. Ama kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) tecavüz etmek ve zaruret sınırını aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir)" Çünkü Rabbin çok bağışlayandır, merhamet edendir.

146- Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında, yahut başırsaklarında bulunan, ya da kemiğe karışan yağlar dışında, siğir ve koyunun da, yağlarını onlara haram ettik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.

147- Eğer seni yalanladılarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı da şuclu toplumdan geri çevrilmez."

148- Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşardı, hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azabımızı tattmışlardı. De ki: "Yanınızda bize karşılabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz."

149- De ki: "En kesin ve üstün delil, Allah'ındır. Allah isteseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

150- De ki: "Haydi, Allah bunu yasak etti diye tanıklık edecek şahitlerinizi getirin.". Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerini yalanlayanların ve ahirette inanmayanların keyiflerine uyma. Çünkü onlar Rablerine başkasını denk tutuyorlar.

141-142- Halbuki Allah o yüce yaratıcıdır ki, ma'rûs ve gayn ma'rûs cennetler, yani yapıpı, çardaklı çardaksız, köşklü köşksüz bağlar, hurmalıklar, ekinler ki her birinin yemişleri farklı, birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinler, narlar meydana getirdi. Yani bütün bunları yenilmesi ve faydalanılması için yarattı. Bu âyetin bir benzeri yukarda geçmişti. Fakat orada, Yüce yaratıcının varlığına, gücüne ve öldükten sonra dirilmeye delil olması yönünde geldiği için, sonunda icad ve icad gayesine dikkat çekmek amacıyla "Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın" (En'âm, 6/99) buyrulmuştu. Burada ise, onu hatırlatmakla beraber, müşriklerin nzk konusundaki baskı ve iftiralarna, yasaklayıp haram kılma iddialarına karşılık, yüce Allah'ın, yaratmasındaki insan ve iyiliği ortaya koyma ve ürünlere hayvanlardan yararlanmada helal ve mübah oluşun asıl olduğunu belirtmek üzere gelmiş bulunduğu için buyruluyor ki: her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, bunda serbestsiniz. Bununla beraber hasat günü hakkını da verin, muhtaç olanlara da yedinin.

Gerek yerken ve gerek hakkını verirken israf da etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez. Öyleyse "Büsbütün eli açık da olma; sonra kınarın, pişmanlık içinde kalırsın" (İsrâ, 17/29) hükmünce tutumlu olmak ve müşriklerin düştüğü iktisadî sefaletten sakınmak gerekir.

Görülüyor ki burada, ürünlerin hasat günü, yani kesilip toplandıkları vakit, yerine getirilmesi gerekli olan değişmez bir hak bulunduğuna işaret edilmekte ve bunun verilmesi emredilmektedir. Ancak bu hakkın ölçüsü ve kimselere verilmesi gerektiği açıklanmayıp mutlak ve kapalı bırakılmıştır. Bunun zekat, yani öşür ve yam öşür olduğu hakkında rivayetler varsa da, zekat âyetleri Medine'de nazil olmuş bulunduğuna göre, Mekke'de nazil olan bu âyetteki hakkın, ondan başka bir vacip sadaka olduğu ve miktânın belirlenmesinde, mükellemen israftan kaçınması kaydıyla kendi takdirine bırakılmış olduğu; bununla beraber, sadece hayırsverlik gereği verilecek nafile bir sadaka değil, bunda bir yükümlülük de bulunduğu açıklanıyor ki, yine Mekke döneminde nazil olan Zâriyât' süresindeki "Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır" (Zâriyât, 51/19) âyeti, aynı şekilde Meâric süresindeki "Onların mallarında, isteyene ve isteyemeyen için mahrum kalmışa belli bir hisse vardır" (Meâric, 70/24-25) âyeti, bunun daha genel bir açıklaması demektir ki, "sâil" (dilenci) ve "mahrum" (yoksula, dilenemediği için mahrum kalana) verilecek bir hak olduğunu gösterir. Bununla beraber bu âyetteki hak, mutlak olduğu için, zekat emrinin yerine getirilmesiyle, bu hakkın da yerine getirilmesi olaçağı, yani bu emrin, öşrü de kapsadığı açıktır.

"Cennât" üzerine atfedilmiştir. Önceki âyette ürünlerin, bundan sonra da hayvanların genel olarak helal olduğu açıklanıyor.

HAMULE, 'nın fethasıyla, yük götüren, ağır yük çeken yüklü demektir ki, çektiği yüke 'nın ötesiyile "humule" denilir. Bunu, dilimizde fethalı olarak (hamule) şeklinde söyleyenler, yanlış söylerler.

FERS, döksek demektir ki, burada kastedilen, döksek gibi yere döşenen, yatnılıp kesilen veya yünlerinden, kılınardan dökşekler, yaygılar, sergiler, postekiler yapılan veya yeryüzüne serilip yayılan demektir. Yani en'am denilen yumaşık (huylu) hayvanlardan da hamule ve fers; yükler taşıyan ve yatnılıp kesilen şeyler yarattı. Allah'ın size helal kılıp nızık yaptığı şeylerden yiyin şeytanın izlerine uymayın. Uyup da, Allah'ın helal olarak belirlediği nızıklanınız, müşriklerin: "Şu bahiredir (binilmez, sütü sağılmaz devedir), haramdır; şu sâibedir (puta adanmış devedir, sağılmaz ve binilmez) haramdır" dedikleri gibi (Bkz. Mâide, 5/103) haram kılmağa, kendi kendine helal-haram hükümler koymağa veya başkasının hakkına tecavüz etmeğe kalkışmayın. "Şeytan, sizin için apaçık bir düşmandır."

Yukarda geçtiği üzere Arap müşrikleri, Allah'a iftira ederek, ürünler gibi hayvanların da bazılarını; kâh erkeğini, kâh dişisini, kâh dişinin rahmindeki haram kılıyordılar. İslâmî hükümler nazil olmaya başlayınca Resulullah ile mücadeleye kalkıştılar. Rivayet edildiğine göre hatipleri Mâlik b. Avf b. Ebî'l-Ahvâs'ı'l-Cüsemi idi. "Ey Muhammed, demişti, duyduk ki sen birtakım şeyleri helal kılmıyormuşsun." Resulullah da buyurmuştu ki: "Siz birtakım şeyleri aslı olmadan haram kıldınız. Yüce Allah, şu sekiz eşi yenilmesi ve istifade edilmesi için yaratmış olduğu halde, sizin deddiğiniz haram kılma nereden geldi, erkeğinden mi dişisinden mi?" Bu sual üzerine Mâlik b. Avf. erkeğinden diye sebep gösterse, erkeğin her haram olması gerekcek; dişisinden diye sebep gösterse, bütün dişilerin haram olması gerekcek; rahimi sebep gösterse, ikisi de öyle olacak; haramlığı beşinci veya yedinci yahut herhangi bir nesile tahsis etse, bu neden, ne için? Hayret içinde kalıp sustuğu. "Niye konuşmuyorsun?" buyrulmuş. Mâlik: "Hayır, sen söyle ben dinleyeyim" demişti. İşte "Hamule ve Fers" olarak yaratılan ve yenilmesi helal kılınan hayvanlar açıklanarak buyruluyor ki: Yani, aşağıda olduğu gibi sekiz eş yarattı ki:

143-144-145- ZEVC: Cinsinden bir diğeri ile beraber bulunan demektir ki, bunlardan her bir, diğeriye göre zevc, yani eş, kendi kendine fert diye adlandırılır. Ve bundan dolayı zevc ikisinin değil, ikiden birinin diğeriye göre isimdir. İkisine birden "zevcân, zevceyn" denilir. Şu halde zevc, tam anlamıyla bizim "gift" dediğimiz değil, "eş" yani bir çiftin her bir tekidir. Mesela "sekiz çift" dediğimiz zaman "onaltı eş" anlaşılır. "Semâniyet ezvâc" ise, âyette açıklandığı üzere ikisi koyun, ikisi keçi, ikisi deve, ikisi siğir cinsinden olmak üzere, erkek ve dişi dört çift, fakat sekiz eştir. Bu âyetlerde görüldüğü ki "en'am" (hayvanlar) denilen bu sekiz eşin helal oluşunu ispat ve anlatmak için burada pek güzel bir "tahrir ve tenkih-i menât" usulü gösterilmiştir. Önce sekiz eş, diye bir sayma, ikinci olarak koyun, keçi, deve ve siğir olmak üzere dört cins, bunların birbirlerine benzerliklerine göre ikiye ikiye gruplandırma; üçüncü olarak, her grup ve çiftten haram sayılması muhtemel olan erkeklik, dişilik veya rahimde bulunmak üzere özelliklerini ayrıntılı bir şekilde belirleme; dördüncü olarak, bunların hiçbirisi ile haram olmanın bir ilgisiz ve temayülünün varlık veya yokluğunun karşılıklı lüzumu, devamlılığı ve yansımaya olmadığını açık bir şekilde göstererek, hiçbirinde yaratılış bakımından haram olma sebebinin bulunmadığını ve bundan dolayı ne erkeğinin, ne dişisinin haram olmadıklarını ispat etmiştir ki, işte usul ilminde açıkladığı üzere, bir müctehidin fikhî kıyas ile icthad edip dini hükümler tesbit etmesinin esası da böyle "tahrir ve tenkih-i menât"tır. Bu ilmi metod, bu âyetlerde, böyle en güzel bir şekilde gösterildikten sonra, helal ve haram meselelerinde yalnız bu akfî metodun, yani kıyasın yeterli olmayacağını ve kıyasın ilmi ve fikhî olmak için menâtın, yani illetin, sabit bir asıla, değişmez bir kurala dayanması gerektiğini, bu sabit aslın da başka bir ölçü ile değil, ancak vahiy ile sabit olabileceğini anlatmak için fasl-ı hitab olmak üzere şöyle buyruluyor: Ey Muhammed, de ki: "Bana vahyedilmiş olanda yiyecek olan kimseye haram kılınmış bir yiyecek bulmuyorum ancak, leş olması, yani teziyiesiz olarak, Türkçesi bismil olmayarak (besmelesiz) ölmüş bulunması ki, kendi kendine ölmüş, boğulmuş, taşla veya odunla vurularak öldürülmüş, yüsekten düşmüş, boynuzlanmış, canavar parçalayarak ölmüş hayvanların hepsini içine alır. (Bkz: Mâide, 5/3) Yahut, dökülmüş kan olması ki, çiğder, dalak ve kesimden sonra damarlarda kalmış olan kan kalıntısı bunun dışındadır. Yahut domuz eti olması çünkü domuz eti pisliktir, yani mutlaka necistir, pistir. Bu gerekçeden anlaşılır ki, ne kadar pis şeyler varsa hepsi öncelikle haramdır ve haram oldukları açıktır. Nitekim "Onlara çirkin şeyleri haram kıl" (Arâf, 7/157) âyetiyle bu genel bir nassa başlanmıştır. Ve bu şekilde "çünkü o pisliktir" ifadesi leş ve dökülmüş kanın haramlığına da delalet yoluyla sebep olmaktadır. Mâide süresinde geçtiği üzere şarap da "rics" (pislik) olduğu için, buna diğer alkollü içkiler de dahildir. Yukarda geçen "Günahın ağığını da gizlisini de bırakın" (En'am 6/120) âyetinin mânâsı da gösterir ki "rics" de, zahir ve batın, yani açık ve gizli olmaksın daha geneldir. Şu halde yalnız dış görünüşüyle pis olanlar değil, bâtinen (mânen, görünmez) pis olanlar da haramdır. Yahut bir fisk olması, yani onunla Allah'tan başkasına haykınılmış olması müstesnadır ki, bunlar haramdır. Allah'tan başkasına haykınılmış olmak demek, Allah'tan başkasının ismi anılarak kesilenler demektir. Bununla beraber kaydı, "Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanları yemeyin. Çünkü onu yemek, yoldan çıkmaktır." (En'am, 6/121) buyruğu gereğince bilerek Besmele'yi terketmenin; aynı şekilde Mâide süresinin 3. âyetindeki "Putlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklanyla şans aramanız size haram kılındı. Bunlar fısıktır (insanı yoldan çikaran kötü şeylerdir)" buyruğu gereğince putlar üzerine kesilen hayvanlar ile kumar kismetlerinin de "Allah'tan başkası adına kesilenler" kabilinden olduğuna işaretleri. Sonra her kim çaresiz bulunur, helal bir yiyecek bulamaz da aşırı açlık hâlinde zorunlu olarak bunlardan yemek mecburiyetinde kalırsa bağı ve mütecavüz olmadığı, yani diğer bir zor durumda kalmış kimsenin elindeki olmadığını ve yemekte zaruret miktânını aşmadığı takdirde Şüphesiz Rabbin bağışlayandır, merhamet edendir; bundan sorumlu tutmaz. (Bakara, 2/173 ve Mâide, 5/3 âyetlerine bkz.) Demek ki, çaresiz için yemek hususunda haram olan hiçbir şey yoktur; ancak "saldırganlık" ve "aşrılık" sınırlaması vardır. Şu halde zor durumda bulunmayanlar için saldırganlık ve aşrılık öncelikle haramdır. Şu halde, önceki dört şeyde özetlenen haramlar, zor durumda kalanın dışındakiler mahsus olduğu halde, başkasının hakkına tecavüz ederek malını yemek ve bir de zarurette zarurete göre, genişlikle genişliğe göre sınır aşp israf etmek, genel olarak herkese haramdır. İnsanın yiyeceğine, malına, hukukuna tecavüz, böyle herkese genel olarak haram olunca, kendine tecavüzün daha çok öncelikle ve kuvvette haram olduğu da ister istemez anlaşılır. Aynı şekilde bütün bu açıklamalarda insana açık ve gizli olarak zarar veren herhangi bir şeyin de haram olduğu ve genellikle haram olma sebebinin pislik, kötülük, saldırganlık ve aşrılık, bu dörtten birine, bunların da insana maddî veya manevî, açık

veya gizli zarar anlayışına, bunun da ilâhî hükme dayandığı ve bunların ayrıntılarını bundan önceki âyetlerde gösterildiği üzere "tahrik-i menat" veya "tenkîh-i menat" veya "tahkîk-i menat" ile bu asıllara döndürerek anlamak gerektiği de anlaşılır ki, bunlar, gerek diğer âyetlerde, gerek peygamberimizin sünnetinde etrafıca açıklanmıştır. Yırtıcı canavarların, kuşların, pis böceklerin ve zehirlielerin haramlığı da hep bu sebep ve asıllara ilgilidir. İşte bu şekilde burada Resulullah'a olunan vahiyde, haram kılınan yiyeceklerin bu istisnalarla sayılıp açıklanan şeylerle sınırlı bulunduğu bildirilmiştir. Demek ki Mekke'de bu âyetin imnesine kadar, yiyeceklere ait olarak, bunlardan başka haram bulunmadığı muhakkaktır. Acaba sonradan oldu mu olmadı mı? Gerçi bu âyet, diğer hususlarda olduğu gibi, yiyecek hususunda da daha sonra diğer haram kılınan vahyolunmasına aykırı ve engel değildir. Nitekim Mâide sûresindeki açıklamalar iniş bakımından bundan sonradır. Bununla beraber birçok müfessir, bu âyetin muhkem âyetlerden olduğunu nakledip açıklamaktadır. Şu halde bu konuda Kitab ve Sünnette bundan sonra gelen açıklamalar, bu âyetin dışında bir şeyi haram kılmamış, yani bundaki sınırlamayı neshetmemiş; aksine bunu açıklayıp teker teker saymıştır. Nitekim Bakara sûresi Medine'de nazil olduğu halde onda da "Allah size sadece... haram kıldı." (Bakara, 2/173) diye yine "kasr" ile gelmiştir. Bunun için, bazıların dediği gibi, buradan istisna mümkündür, bu ise kasr ifade etmez, demesi de geçerli olmaz. Çünkü ittifafla "kasr" edatıdır. Şu halde mat'ûmât (yenecek şeyler) tabirinin meşrubatı (içecekleri) da kapsadığı kabul edilirse, "rics" kavramı olduğu sarap ve diğer sarhoşluk veren şeylerin de haramlığına, daha Mekke'de iken işaret buyrulmuş demektir. Bununla beraber bu sürede bu âyetin Medeni olan birkaç âyet arasında bulunduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bu durumda âyetin, muhkem âyetlerden olduğu daha iyi anlaşılır. Yani hükmünde hiçbir nesh olmadığı muhakkaktır. Ancak böyle olması "pislik, kötülük, saldırganlık ve aşırılık" sebeplerinin bazı şeylerde gerçekleşmesi gizli olabileceği için, leş, akıtılmış kan, domuz eti, "Allah'tan başkası adına kesilenler" ve herkeşçe bilinen pisliklerden başka şeyleri kapsayıp kapsamadığı bakımından yoruma gerek duyulan bazı yönlerinin bulunmasına da engel değildir.

146- Hz. Peygambere vahyedilen böyle. Daha önce Yahudi olanlara da her timaklıyı haram kıldı. Zufur, tımkak demektir. Fakat Arapçada çeşitli hayvanların timaklarına ayrı ayrı isimler verilmiş olduğu için zufur kelimesinin kullanılması, tamamen lisanımızdakiinin aynı değildir. Mesela at ve katır gibi tek timaklıya "hâfir"; siğir davar ve ceylan gibi çatal timaklıya "zıfl"; deveninkine "huff"; canavarların pençesine ve yırtıcı kuşların çengellerine "mihleb" ve diğerlerine "zufur" denilir. Bunların hepsine de gerçek olarak "zufur" denilir mi, denilmez mi? Bu konu ihtilafıdır. Kamus'ta der ki: "Mihleb yırtıcı canavarların pençesine ve yırtıcı kuşun çengeline denir ki, kaynak veya çıynak tabir olunur." Bir görüşe göre mihleb, avcı olan kuşun; zufur ise avcı olmayanı çınağına denilir. Demek ki, bu görüşe göre, mesela çayağın çengeline bu sebeple, zufur denmez, ama meşhur görüşe göre zufur mihleb'ten daha geneldir. Şu halde serçe, tavuk ittifafla "zî-zufur" (zufurlu); atmaca, şahin ittifafla "zî-mihleb" (mihlebli), ihtilafla "zî-zufur" (zufurlu) da dahildir. Sonra hâfire, zıfla zufur veya zî-zufur denilmesinin mecaz olduğu da tefsirlerde açıklanıyor. Ancak mecaz olmakla beraber, böyle isimlendirildiği de inkâr edilmiş değildir. Ve işte bu mânâda zufur, bizim timak tabirimize uygundur. Daha sonra dilimizde tımkak, böyle hepsinden gelen olduğu ve tek timaklı, çatal tımkaklı da denildiği halde, mutlak sûrette "timaklı hayvan" sözünden örfte kedi köpek vb. yırtıcı hayvanları akla gelir. Fahrüddin Râzî bu âyette de bu mânâsının anlaşıldığını söylemiş ve "zî-zufur"u mihlebli yırtıcı hayvanlar ve kuşlar ve avcı hayvanlar ile tefsir etmiştir. İbnü Abbas, Mücahid, İbnü Cübeyr, Katâde ve Süddî'den ise bunun aksine deve ve deve kuşu, ördek, kaz vb. gibi parmakları açık olmayan hayvanlar diye nakledilmiştir ki, Zecâc'ın tercihi de budur. İbnü Zeyd, bundan maksadın, bilhassa deve olduğunu; Dahhâk ise deve kuşu ve yaban eşiği olduğunu söylemiştir. Gerçi bu tahsisler âyetin geneline göre zayıf ise de, bunları da kapsadığını açıklaması olması bakımından özel bir önemi vardır. Kelbî, "kuşlardan her mihlebli, hayvanlardan her hâfirli, yırtıcılardan her azî dişli" demiştir. Kutebî "burada zufur, hâfir yerindedir. Buna hayvanlardan her hâfirli bulunan dahil olur. Hâfire istiare yoluyla zufur adı verilmiştir" demiş; Sa'leb, "avlanmayan zufurlu, avlanan mihlebli" demiş; Nakkaş da: "Bu değişmez değil, çünkü aslan zufurludur" demiş. Zemahşerî de: "deve, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar gibi parmaklı olanlar" diye tefsir etmiştir ki, birçok tefsircinin tercihi de budur. Ve bunda beygir gibi tek timaklılar dahil değildir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre tabirinin deveyi kapsaması çoğunluğun görüşüdür. Fakat, isterse mecaz olsun hâfir'e de zufur denildiği inkâr edilmiş değildir. Bundan dolayı bizim analizimize göre siğir ve koyun dahil olmak üzere gerek beygir gibi tek timaklı olsun, gerek parmak veya parmak belirtileri bulunsun, timağı bulunan hayvanların genelini kapsaması olmalıdır. Çünkü burada zufurlu, siğir ve koyun ile karışık gibi zikredilmiştir. Yahudiler, geviş getirmekle beraber çatal timağı bulunan hayvanların helal ve bu iki özellikli bulunmayan hayvanların haram olduğunu söylemekte olduklarına göre siğir, koyun, keçi ve benzeri gibi hem geviş getiren, hem çatal timaklı olanlardan başkası kendilerine haram olmuş oluyor. Bu şekilde deve geviş getirse de çatal timaklı olmadığından; domuz çatal timaklı ise de geviş getirmedikten; beygir, eşek, katır vesairede ikisi de bulunmadığından haram oluyorlar. Genel olarak kuşlar ve balıklarda dahi bu iki özellikli bulunmadığından onların da haram olması gerekiyor. Halbuki balık haram kılınması olduğu için, yahudilerin kendi ifadeleri, kendilerine haram kılınanların tarifi konusunda doğru değil demektir. Şu halde Kur'an'da balıkla kapsamanın de siğir ve koyun karşılığı olmak üzere buyrulması, hem bu yönü hatırlatma, hem de yahudiler hakkındaki haram kılmanın kapsamının çokluğunu ve baskının şiddetini açıklamış olma bakımından, domuz ve yırtıcı hayvanlarla birlikte tek timaklıların, devenin ve bütün kuşların da kendilerine haram kılındığını göstermektedir. O halde mânâ şudur: Yahudilere siğir ve koyun dahil olmak üzere diğer timaklı hayvanların hepsini haram kıldı. siğir ve davadan da her ikisinin iç yağlarını, don yağlarını onlara haram ettik. Ancak her ikisinin sırtlarının veya bağırsaklarının taşıdığı yağlar yahut bir kemiğe karışmış olan yağlar -ki kuyrak yağı böyledir- bu üçü haram kılınmadı. Şu halde onlara haram kılınan siğir ve davar iç yağları, gömlek yağı denilen don yağıyla böbreklerin taşıdığı yağlar demek olur. Yahudilere olan bu yasağı saldırganlıkları sebebiyle onlara ceza olarak yaptık, yoksa aslında bunların hepsi kendilerine haram değildi. Bir zamanlar bıldırın etleriyle beslenmişlerdi. Sonra saldırganlık ve zulümleri; peygamberleri öldürme, faiz alma, hak yolundan engelleme, haram yeme, helali haram, haramı helal sayma gibi saldırganlıklarından dolayı, sonradan kendileri birçok temiz zıkırlardan mahrum edildiler. "Yahudileri yaptıkları zulümden, çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden dolayı, kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara yasakladık." (Nisâ, 4/160. âyete bkz.) Ve muhakkak ki biz doğru söyleriz. Haber vermede de, iyi ve şakındırı şeyleri vaad etmede de doğru söyleriz. Şu halde böyle saldırganlığa ceza olarak "yasak" haberi ve uyarısının da doğruluğunda şüphe yoktur. Allah'ın helal kıldığıni haram, haram kıldığını helal sayanlar, sonunda baskı ve mahrumiyetle (yoksunlukla) cezalanırlar.

147- Bunun için ye Muhammed. Seni yalanlarlasa -özellikle yahudiler- "Hayir, bize haram kılınanlar böyle değildir veya bu yasaklama, saldırganlığımızın cezası olarak değil, ta aslından böyleydi. Bu haram kılma ve ceza vahyi, bu haber ve tehdit yalandır" diyecek olsun "İsrailoğullarına bütün yiyecekler helaldi..." (Âi-i İmran, 3/93 âyetine bkz.) De ki Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Zorlamayı ve baskıyı sevmez; her günahta karşı gurgulayıp cezalandırmaz, tevbeyi kabul eder, rahmeti öfkesinden geniş ve öncedir. Bununla beraber günahkârlar topluluğundan O'nun şiddetli baskısı ve azabı geri çevrilemez, uzaklaştırmaz. Genellikle günahkârlara ne kadar zaman tanınırsa tanınsin, günahta devam ettikleri halde sonunda o geniş rahmetten yoksun ve bir azaba mahkum olurlar ki, bu red ve inkâr edilemez. Şu halde saldırganlığa ceza olarak yasağın genelleştirilip şiddetlendirilmesi inkâr olunamayacağı gibi, o geniş rahmet ile başlangıçta kazandıkları genişlik ve serbestliğe güvenip aldanarak hakkı yalanlamak sûretiyle büyük

suç işleyen günahkârlar da, başlangıçta cezalandırılmasalar bile, sonunda ilâhî baskı ve azab ile, genişlikleri darlığa, seçme serbestlikleri de zorlamaya döndürek şiddetli azabı tatmaya mecbur olurlar. Ve bundan kurtulmaya imkan bulamazlar.

Sözün kısası, Yüce Allah'ın rahmeti çok geniş olmakla beraber, günahkârlara er veya geç azabı da kesindir. Şu halde Allah'ın iradesini ilgilendiren şeylerin bazılarının ceza ve azab olduğu da muhakkaktır. İlahî takdirde insan için serbestlik de var, zorlama da vardır. Yukardan beri anlaşılacağı ve özellikle âyetlerle özetlendiği üzere, ilâhî, buyruklar, emir ve yasak, helal ve haram, sevap ve ceza mecburiyetle değil serbestlikte vardır. Tâat, bu buyruklara serbestçe uymak; günah ise bu buyruklara yine serbestçe karşı gelmektiler. Böyle serbest davranışları ve kulun dilesini yaratmayı takdir, ilâhî iradeyi, kulun iradesine bağlamak ve tertib etmek olduğundan, bunlar da kaza ve kaderdir, sırf zorlama değildir. Gerçi Allah dileyince kimse bir şey yapamaz. Ancak, suçun takdir edilmesi ve ilâhî iradeye yakınlığı Allah'ın rızası değil, suçlunun rızası bakımındandır. Nitekim "Ondan hoşlansınlar ve işledikleri suçları işlemeğe devam etsinler.." (En'âm, 6/113) buyrulmuştur. Rahim olan Allah, günaha razı olmadığı için ona ceza ve azab takdir ettiği şeyleri de günah olarak takdir eylemiş. Bunları seçebilmekte için insanlar anlama ve sezme yeteneği, peygamber, kitap, akıl ve hikmet de vermiştir. Buna karşı günahkârın arzu ettiği suç ve günaha izin vermesi de, günaha nzasından değil, kulun nzasını yerine getirme ve dilediğini gerçekleştirerek sorumluluğunu ortaya koymak içindir. Ve bu isteğin yerine getirilmesi, kulun rızası olduğu için, başlangıçta bir rahmet ve fakat, o günah, Allah'ın hoşlanmadığı ve katında cezayı gerektiren bir iş olduğu için de sonuç itibarıyla bir azaptır. Ve bundan dolayıdır ki, Allah'ın suçlara zaman tanınması ve dileklerini yerine getirmesi, sonuç olarak onlara acil cezadan daha büyük ve önlenmesi imkansız bir azab ve cezaya terk ve nza demek olduğundan "İşte kâfirlere yaptıkları, öyle süslü gösterilmiştir" (En'âm, 6/122), "Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onlar, uydurdukları şeylerle başbaşa bırak." (En'âm, 6/112), "Allah isteseydi ortak koşmazlardı." (En'âm, 6/107) buyrulmuştur. Madem ki Allah'ın dilediği şeyler arasında rahmete karşılık ceza ve azab da muhakkaktır, o halde Yüce Allah'ın her irade ve yaratmasının, her yönden nzasını gerektirdiği ve sakıncasın bulunmadığı söylenemez. Allah'ın nzasının delilini iradesi hakkında değil, emir ve yasağında aramalıdır. Şu halde "Eğer Rabbin dileseydi onu yapamazlardı." buyrulduğundan dolayı "Allah istemeseydi filan günah yapılamazdı; mesela yalan söylenemezdi; o halde günahta, yalan söylemekte sakınca yoktur, Allah bunu razıdır" şeklinde bir yaklaşımla Allahın açıklamalarını yalanlamaya kalkışmak, bile bile ateşe atılmaktır.

148-Böyle iken bu inkâr, mümkün olmayan ilâhî tebliğlere karşı o şirki alışkanlık edinmiş olan müşrikler; "Allah dilemiş olsaydı ne biz ne de atalanımız müşrik olmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık" diyecekler. "Diyecekler" buyrulmasından anlaşılıyor ki bunlar, bunu, bu âyetlerin inmesi sırasında daha söylemişler, fakat bundan sonra muhakkak söyleyecekler ve bu onların gelecekte bir küfürleri olacaktır. Şu halde bu âyet, öncekiler gibi onların geçmişteki olaylarını değil, gelecekteki sözlerini, suçlarını, olmadan önce haber verme ve cevabını göstermedir. Gerçekten müşrikler daha sonra bunu söylemişler ve bu haberin doğruluğu da gerçekleşmiştir. Nitekim Nahl sûresinde "Allah'a ortak koşanlar, 'Allah isteseydi ne biz, ne de atalanımız, O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nusuz hiçbir şeyi haram kılmazdık' dediler." (Nahl, 16/35) âyeti mâzî taşıysayla bu gerçekleşmeyi açıklamıştı ki, bunlar, Kur'an'ın, Allah katından gerçek bir vahy olduğunu apaçık göstermektedir. Yani müşrikler bu doğru delillere karşı şirk ve haram kılmanın vaz geçmemek ve seni yalanlamak için tutunacak hiçbir şey bulamayacak ve ancak şirk ve haram kılma kötülüğünü inkâr ve Allah tarafından tasvibini iddia ederek diyeceklerdir ki: "Allah, bizim müşrik olmamızı ve bahsedilen ürün ve hayvanlardan hiçbir şeyi haram kılmanızı dilemiş olsaydı biz bunları yapamazdık; ya bize seçme hürriyeti vermez, hepimizi imana mecbur kılar veya bize yardım eder, imanı tercih ettirir ve daha ne yapar yapar şirk ve haram kılma engel olurdu da ne biz, ne de atalanımız müşrikliği ve o haram kılmayı istesek de istemek de yapamazdık. Fakat biz bunları atalanımızdan beri yaptık. Demek ki şimdiye kadar bizim hakkımızda Allah, geçmişimiz için bunun zıddını dilememiş, bizim dilediğimiz bu müşrikliği ve haram kılmayı dilemiştir." İşte bu şartlı önermenin anlamı ve mantıklı sonucu budur. Ve bu kadarla bu söz doğrudur. Ve "Rabbin dileseydi onu yapamazlardı." ilâhî sözünün mânâsıdır. Bundan doğru bir sonuç almak gerekince, "artık ne yapalım cezamıza razıyız" demek gerekir. Fakat sözün gelişinden anlaşıldığına göre, onlar bunu itiraza bahane ederek "Madem ki geçmişimiz için Allah başka dilememiş, böyle dilemiş ve biz böyle yapmışızdır; demek ki bunlar bizim nizamız gibi Allah'ın da nzasına uygundur. Ve yalnız bir uydurmadık değil, Allah'tandır. Çünkü Allah razı olup dileseydi biz nasıl iftira eder, yalan söyleyebilirdik; o halde geleceğimiz için de bunda bir sakınca yoktur.

Şu halde şirk ve haram kılmanın yasak ve suç olduğuna inanmayız, önce yaptık yine yaparız; eğer bunda bir kötülük var da Allah razı değilse, bundan böyle bizi zorla ve fiilen önlesin, yoksa biz kendi isteğimizle vaz geçmeyiz" gibi bâtil bir sonuç çıkarmak isteyenler ve böyle derken, her yaratmayı diledenini, mutlak nzaı ve sakıncasız olduğunu ve kaderin zorlamayı gerektirmeyeceğini; olayların hepsinin ve mümkün olan her insan fiilinin onun lehine ve çıkanna olmadığını ve mesela Allah'ın iradesiyle ateşin insanı yakabilirdiği ve zehirlerin öldürüleceğini; aynı şekilde Allah, bir yalancının yalan söylemesini ve bir iftircinin iftira etmesini müsaade etmiş olmakla, yalanın gerçek olmayacağına ve bunun gibi, yaratma ve ilâhî irade ile, müşriklik şirke ve haram kılmaı imkan bulmasından şirk ve haramın da aslen sabit olması gerekmeyeceğini ve dün sakıncası görülmeıyen bir şeyin veya fiilin, yann sakıncalı görülebileceğini; geçmişte fiilen gerçekleşen olaylara bakarak, ilâhî irade ve kaderin hükmü bir dereceye kadar bilnmiş olsa bile, geleceği ilgilendiren ilâhî takdirin ve kaderin hükmünün, insanların için gizli ve bilinmeyen olduğunu; bununla beraber bu şirk ve haram kılma yüzünden evlatların öldürmek zıyanına düşünerin geçmişleri hakkında da bunların kötülüğünü inkâr etmelerinin yalan olacağı; aynı şekilde yine geçmişte peygamberleri ve Hakk'ın delillerini inkâr edenlerin nice cezalar gördüklerini ve sonra ilâhî iradeyi tek delil kabul ederek, şirki red ile imanı ve helalin tasdikini yalnız ona bağlamak, tevhidin hakikatini ve Yüce Allah'ın tek yaratıcı ve hâkim olduğunu, şirk ve haram kılmaıya hiçbir delil ve kanıt bulunmayacağıyla dolayılı yoldan itiraf demek olduğu halde, tevhidein şirki, helal kılmanın haram kılmaı, iradeden zorlamayı anlama ve isbata kalkışmanın nasıl bir çelişki olduğunu düşünmeyecekler ve anlamak istemeyeceklerdir.

İşte ye Muhammed, böyle -bu yalanlama gibi- yani öyle diyecek olan ve öyle söyleyerek ortak koşmanın ve ürün ve hayvanların haram kılmanın Allah tarafından yasaklanmasından ve azab ve cezayı gerektiren suç olduğunu inkâr edecek olan Kureys müşriklerinin fiillerinden zorunlu yaptırımı ile engellenmemiş ve haber verilen ceza ve azabı henüz tatmamış olduklarından dolayı, bâtil zannlarına göre, varsayımları ile doğrudan yanlış ve bâtil sonuçlar çıkararak seni yalanlamaları gibi- dir ki bunlardan öncekiler -yani geçmiş peygamberlerin ümmetleri- ceza ve azabımızı tadıncaya kadar yalanlama işini yaptılar da, sonunda o inkâr ettikleri azabımız tatlardı. Şu halde, o müşriklerin geleceği geçmişe kıyas ederken geçmişte ceza olmadı zannetmeleri de yalandır. Ye Muhammed, sen öyle diyecek olan müşriklere şöyle de yarınzından bir ilim; delil göstermeğe değer bildiriniz bir şey var mı ki, bize onu çıkarasınız? Yoksa bu dolayı yoldan çıkardığınız sonuç ilim değil, cehalettir. Bu söyledığınız kazıyye-i şartıyye (şartlı önerme) den çıkarmak istediğiniz sonuç çıkmaz. Bununla, şirk ve haram kılmaıda isabetinizi ispat değil, nihayet gerçekte müşrik olduğunuzu, ürün ve hayvanların haram kılını bulduğunuzuzı ıkrar ve yalancılığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bu sözde ilme değil zan ve kuruntuıya uyuyorsunuz. Atalanızdan beri bu yalan ve iftiraya imkan bulabildiğinizden, yalancılığınızın emri vaki olmasından, yalanın da gerçekte doğru olmas gerektirdiği ve ilâhî iradeıye uygun bulunduğunuz varsayıyorsunuz. Ve siz başka bir şey yaptığınız, ancak kendi gönlünüze göre varsayımlarda bulunuyor, yalan söylüyorsunuz. Hakkı ve doğruıy nefsın gerçeğe uygunluğunda değil, gerçeğin nefse uygunluğunda anyor ve apaçık olan ilmi ve gerçek deliliyle ve ölçüsüyle ölçmüyor, sadece kişisel

eğilimlerinize ölçüyor, nasıl arzu ve tahmin ederseniz hak öyle olur varsayıyorsunuz da, istemeyiniz, görmeyiniz, anlamamanız, inkâr veya değiştirmenizle gerçek değişir sanıp kendinizi aldatıyorsunuz. Hatta kendi eyleminizi ve özneliğinizi bile tam anlamıyla değerlendirmiyor, serbestçe yaptığınız işlerle İlahî iradenin, sizin iradenizi takip ettiğini ve bu yüzden birçok hatalar ile üzüntüler, zararlar çektiğinizi düşünmeyip kuru inkâr ile sorumluluktan kurtulacağınızı sanıyorsunuz.

149-Ey Muhammed, şu halde, en kesin ve üstün delil Allah'ındır, de. Yani madem ki siz ilme ve gerçek delillere önem vermeyip hayatınızın istediği varsayımlarda bulunuyor ve delil olmaya değer bir bilginiz olmadan, eyleminizin yalanınızın cezasını inkâr ediyorsunuz, o halde aleyhinizde "On'un azabı, suçlu toplumdaki geri çevrilme" (En'âm, 6/147) hükmünü uygulamak için suçluluğunuz, iftiracılığınız, yalancılığınız davasını en güzel şekilde ispat edecek, son derece açık, sağlam ve değişmez, bozulması ve geçersiz kılınması mümkün olmayan delil, Allah'ındır. Çünkü Allah, dışta ve içte bu kadar deliller, geçmiş ve şimdiki toplumlarda birçok ibret örnekleri ortaya koymuş ve geniş rahmetiyle size göz, kulak, akıl, anlayış ve dilediğini seçme yeteneği vermiş, Kitap ve Peygamber göndermiş "Doğrusu size Rabbinizden basiretler (gönül gözleri, gerçekleri anlama yetenekleri) geldi. Artık kim gerçeği görürse yaran kendisine, kim de gerçeğe kör olursa zaran kendisinedir. Ben sizin üzerine bekçi değilim" (En'âm, 6/104) buyurmuş, davranışlarınızın kötülüğünü ve onları nza veya razı etmeyle hoşlanarak zevkinizle, kazanmanızla ve bu durumda sorumluluğu, lezzeti ve üzüntüyü size ait olmak üzere yarattığını ve bunun sonunda bir haşr ve ceza gününün geleceğini ve zalimlerin kurtuluşu eremeyeceğini anlatıp, bu helal ve haram hükümlerini açıklamak ve sonunda sözünü bildirmek ve sizin bunlara karşı tutunmak isteyeceğinizi bu istidlâlinizin (herhangi bir delile dayanarak sonuç çıkarmasının) boş ve geçersiz olduğunu bildirmiştir. Bir de İlahî delilin etkisini ve güzelliğini anlamalı ki, siz bunun karşısında tutunacak, söyleyecek bir şey bulamıyorsunuz da, Allah'a karşı yalnız Onun iradesiyle lehinize delil gösterip sonuca varmak istiyorsunuz; bu ise tamamen sizin aleyhinize bir delildir. Bu bakımdan en kesin ve üstün delil (huccetü bâliğa) Allah'ındır. Çünkü "Allah dileseydi biz bu şirk ve haram kılmayı yapamazdık" demek, Allah'ın iradesine karşı gelebilecek hiçbir irade olmadığını itiraf etmektir. Bu ise Allah'ın ortağı olmadığını ve Allah'tan başka ibadet edilecek bir varlık, bir yaratıcı ve mutlak hâkim bulunamayacağını ve bütün şirk davalının geçersiz olduğunu itiraf etmektir. O halde siz bu istidlâl ile şirk ve haram kılmanın doğruluğunu ispat kalkışmakta gelişki içindesiniz. Kendi davanızı bozup geçersiz kılıyor ve tevhidî ispat etmiş bulamıyorsunuz; sonra da dönpör bununla şirk ispat ve tevhidî bozduğunuzun zannedip, peygamberi yalanlamaya kalkışıyorsunuz. Şu halde bu ilâhî irade delili sizin lehinizde değil, tamamen aleyhinizde en kesin ve üstün olan İlahî bir kanıttır. Aynı şekilde şunu unutmamak gerekir ki siz, Allah'ın iradesinin ayrıntısını, geçmiş ve gelecekteki tecellilerini ve alakalarını tamamen bilemezsiniz, onu ancak O bilir. "Gaybın (görünmez bilginin) anahtarları On'un yanındadır." (En'âm, 6/59) ve siz, On'un iradesinden değil, kendi iradenizin sorumlusunuzdur. Ve Allah'ın geniş rahmetiyle bazı fiillerinde size irade verdiği ve sizin hakkınızda kendi iradesinin bir kısmını sizin iradenize, istek ve kazanınıza bağlı ve ilgili kıldığı ve "Amak kim mecbur kalırsa, başkasına saldırmadan ve sinin aşmadan (bunlardan) yemesinde bir günah yoktur" (Bakara, 2/173) buyruğunda, mükellefiyet ve sorumluluğunuzun bu kısma ait olduğu da muhakkaktır. Allah dilemeden sizin hiçbir şey yapamayacağınız nasıl açık ise, Allah'ın bazı şeyleri de sizin dilemeden üzerine ve sizin nzanız ve isteğinizle yaptığı ve bu şekilde de birçok şeyler yarattığı daha açıktır ki, işte sizin sorumluluğunuz bu noktada, geniş rahmeti ve suçlarını cezalandırılması bu noktadadır. İman ve ibadet de bu türdendir. O halde sizin sorumluluğu inkâr etmek için kendi iradenizi bırakıp da Allah'ın, ayrıntısını bilmediğiniz iradesiyle istidlal etmeniz veya Allah'ın sizin iradenize bağladığı iradesini aksine değiştirmeye kalkışıp iradenizi Allah'ın iradesine bağlamanız ve şu halde O dilemeseydi biz müşrik olmazdık; o halde O dilemeyeiye iman etmeyiz demeniz, Allah'ın tamamen aleyhinizde açık ve kesin bir delilidir. Çünkü Allah'ın iradesini tutanak ediniyorsunuz, hem de Allah'ın dilemediğini diliyorsunuz. Niçin müşrikliği, yalancılığı beğenip tercih ediyorsunuz da, imanda, doğrulukta zorlama istiyorsunuz. Sonra da şirkinizin, iftiranızın cezasını içtiğiniz zaman, Allah imanınızı dilemedi ki, iman edelim, diyerek itiraza kalkışıyorsunuz. Ne biliyorsunuz ki, siz iman etmek dilerseñiz Allah dilemeyecektir? Niye biliyorsunuz ki, Allah size dileyin dedi de siz dilemediniz? Madem ki irade Allah'ındır, elbette Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, bu muhakkaktır. O halde siz dilerseñiz de dilemeseniz de şirk, batıl ve müşriklerin kurtuluşu eremeyeceği, günahkârların ve yalancılarn ceza göreceği de muhakkaktır. Evet Allah herkesse genel olarak doğru yolu dilemiş olsaydı müşrik olsun, olmasın hepinizi doğru yola iletir, imanda başşayna ulaştırdı. Fakat siz de biliyorsunuz ki, hepinizi doğruya iletmemiştir; kiminiz doğru yolda, kiminiz sapıklıktadır. Ayrıntıların belirlenmesinde ihtilaf etseniz bile, şunda ittifak edersiniz ki, karşı çıkan kıymayan (muhalif-muvafık), inanan ve inkâr eden hepiniz doğru yolda değilsinizdir. Demek ki Allah hepinizin genel hıdayetini, topluca doğru yola ulaşmasını dilememiş, hıdayet isteyene hıdayet, sapıklık isteyene de sapıklık dilemiştir. Şu halde ilâhî irade de bir kısmınızın, yani doğru yolda olmayanların kurtuluşu eremeyeceği ceza ve azab göreceği belli ve muhakkaktır. O halde ceza ve azabı inkâr edenler doğru yolda değildirlir. Ve bunların ceza ve azab göreceklrini red ve inkâr etmek de mümkün değildir. İşte bu hususta ilâhî irade ile istidlalden alınacak doğru sonuç budur. Yoksa müşriklerin, suçluların ve yalancılarn gerçekte var olmalarından, yani Allah'ın bunları yaratması ve kendi dilekleri olan suçluluklarını irade etmiş olmasından o suçun, o yalanın, o şirk ve haram kılmanın da Allah'a ve Allah'ın emrine, nzasına isnad edilmesi gerekmez. Allah katında suçlunun suçluluğu muhakkak, suçu ve suçunun cezası da muhakkak; yalancının yalancılığı muhakkak ve ilâhî iradeye uygundur, nzasına uygun değildir. Fakat söylediki yalanın anlamı pratikte gerçekleşmez. Allah'ın ne iradesine, ne de nzasına uygun değildir. Çünkü yalanla ilâhî irade ilgili olsaydı yalan olamaz gerçek olurdu. İşte şirk ve haram kılma, ürün ve hayvanlar da böyledir. Müşrik var, suçu da var, cezası da vardır. Bunlarla ilâhî iradenin ilgisi vardır, fakat müşriğin iddia ettiği, Allahın ortaktan olması ve haram yalandır.Bunlarla ilâhî iradenin ve ilâhî nzanın ilgisi yoktur. Ceza da bundandır.

150-Ey Muhammed! Allah'ın açık ve kesin delilline karşı hiç delilleri olmayan ve tutunmak isteyecekleri ilâhî irade dahi aleyhlerinde bulunan o müşriklere Haydi bu iddia ettiğiniz haram kılmayı Allah'ın yaptığını tanıtlık eden şahitlerini getirin de. Yani bu ürün ve hayvanlar atalanızdan beri Allah'ın iradesiyle haramdır diye müşrik halkı aldatan şeytanlarını ve kodamanlarını da hazır etmelerini söyle ki delilin teliği tamam olsun. Bunun üzerine eğer kelamı "Evet bu ürün ve hayvanları Allah haram kıldı, bu buna Allah için şahidiz" diye tanıtlık ederlerse sen onlarla beraber tanıtlık etme. Bizim âyetlerimizi yalanlayanları ve ahirete iman etmeyenlerin ve kendilerinin Rabbi olan yüce Allah'a başkasını denk tutanların hiçbirisinin keyiflerine uyma. Yani öyle tanıtlık edecek olanlar bütün bu haldedir, hak delilleri yalanlarlar. Yalanda sakınca görmezler, Allah'a bile ortak koşar, haktan saparlar ve böylelerini yapacağı tanıtlık, sırf gönüllerinin keyfinden, yalancı şahitlikten başka bir şey olmaz. Görülüyor ki bu, fasiliyası bu âyet, sürenin birinci âyetine bir terci (döndürme) olmuştur. Şu halde "Bu böyledir; çünkü Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulum ile helak edici değildir." (En'âm, 6/131) gerçeği ve "De ki: Ey kavmim! Gücünüz yettiğince yapacağınızı yapın, ben de yapacağımı yapıyorum. Yakında (dünya) yurdu (nu'n) sonunun kime ait olacağını bileceksiniz. Muhakkak ki zulmedenler, asla kurtuluşu eremezler." (En'âm, 6/135) iyi ve sakıncılı şeylerin vaad edilmesini tamamen pekiştirme ve sağlamlaştırma ve inkârların geçmişte, gelecekte her çeşit haksızlık ispat ve her türlü tutamakları iptal olduğunu bu noktada, baştan buraya kadar özet bir bakışı geriye döndürme daha ihtar edilerek tevhid ve peygamberliğin doğruluğu ve açıklığı en güzel bir şekilde vurgulandıktan sonra, dosdoğru yol olan Allah'ın dininin esasını oluşturan emirler ve yasaklar, bilhassa kapsadıkları haramlık açısından özetlenerek buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

151- De ki: Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Düşünesiniz diye Allah size bunları emretti.

152- Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). Öcüz ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da, yakınızın da olsa adil olun ve Allah'a verdığınız sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir.

153- İşte benim doğru yolum budur; ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak başka yollara uymayın. (Azabından) korunmanız için Allah size böyle tavsiye etmiştir.

151- Geliniz de size Rabbinizin asıl haram kıldıklarını okuyayım. İbnü Abbas Hazretleri demistir ki: Bu âyetler diğer mukaddes kitapların hiçbirinden neshedilip yürürlükten kaldırılmamış muhkem âyetlerdir. Bunlar, âdemoğullarının hepsine haramdır. Ve "Kitabın anası olan muhkem (açık anlamlı) âyetlerdir" (Âl-i İmran, 3/7) Bunlarla amel eden cennete girer, etmeyen cehennem. Kâ'bû'l-Ahbar da demistir ki: Bu âyetler Tevrat'ın başlangıcıdır. Bu şekilde bütün şeriatler bunlar üzerinde toplanmış, bunların Musa Aheisselâ'm'a indirilen "kelimât-ı aşere" (on emir) olduğu da söylenmiştir. Bunu Bûkaî isimli eserinde şöyle açıklar: Yani bu âyetler yüce Allah'ın Musa aleyhisselâma yazdığı "elvahı cevher" de ilk yazdığı on âyeti kapsamaktadır ki şunlardır: Şirkten, yalan yere yemin etmekten, ana babaya karşı gelmekten, öldürmekten, zinadan, hırsızlıktan, yalan ve iftiradan, başkasının elindekine göz dikmekten nehiy (yasaklama); cumartesiye saygı ile emir'dir. Görülüyor ki, bu (sayılanlar) dokuzdur. Bütün bunların birincisi de sürenin başından beri açıklanagelen tek Allah inancdır ki, bu şirk'in yasaklanması içinde olmakla beraber, üçüncü âyetle bilhassa açıklanıp özetlenmiştir. Şu halde bunlar önce ve sonra bir esasta yer almış olur ve hak dinin esaslarını meydana getiren ve yüzyıllar boyu gelen toplumları değiştirmesiyle değişmeyen on hükümdür. Söyle ki: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. İman açısından Allah'a herhangi bir şeyi, hiçbir şekilde ortak iddia etmeyiniz, amel açısından Allah'a isyan ve itaatsizlık olan hususta başkasına itaat etmeyiniz. Ve anne babanıza ihsan, yani baba ve ananıza iyilik ve güzelliğ ediniz. Burada haramların yani yasakların açıklanacağı söylenmiş iken böyle bir emrin, yasaklamalar arasında ne münasebetle getirilmiş olduğu sorusu akla gelebilir. Fakat, önce haramları aşağıda olduğu gibi okuyayım denilip de birtakım yasaklar ve emirler anlatıldığı zaman, işte o haramlar bu açıklamalar içindeki yasaklardır demek olur. Ve maksadın yalnız haramları değil, onlarla sıkı ilgisi bulunan emirleri de açıklamak olduğu anlaşılır. İkinci olarak, bununla şu da gösterilmiş olur ki, haram yalnız açıkça yasaklamadan değil, bazen emirden de anlaşılır. Bundan dolayı usul ilminde şu kaide tesbit edilmiştir ki: Bir şey emir, ziddinin haram kılınmasını gerektirir, eğer haram kılmamak emirden kastedilene ortadan kaldırılacaksa; değilse kerahetini gereklî kılar. İşte gerek bu ve gerek gelecek olan emirler de hep böyledir. Şu halde "ana babanıza ihsan ediniz" emri, "onları asla incitmeyiniz" neyhini de gereklî kılar. Yani ana babayı incitmek o kadar haramdır ki, akl ve hayale getirilecek şey değildir. Onlar hakkında ancak ihsan vazifesi düşünülmelidir ve ancak o yapılmalıdır. Üçüncü olarak, bu ifade şekli şuna da işaret eder ki, ana babaya ihsan bu kadar yüksek bir görev olmakla beraber, Allah'a ortak koşmayı gerekli kılmamalıdır. Yani ana baba, evlatlarının Allah'a isyan etmesiyle memnun olacaklar ise, onları bu şekilde memnun etmeğe çalışmak, Allah'a şirk anlamına geleceğinden, yasaklanmıştır ve haramdır. Nitekim Lokman süresindeki "Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin." (Lokman, 31/15) âyeti ve benzerleri ile bu açıklanmıştır.

Yoksulluktan dolayı çocuklarınızı da öldürmeyiniz. Bu da haramdır. Ana babaya ihsan evladın görevi olduğu gibi, evladın hayat hakkına tecavüz etmemek, korumak da ana babanın görevidir. İsrâ süresinde "Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyiniz" (İsrâ, 17/31) buyrulmuştur ki, buradaki bir delaleti izahtır. Çünkü "fiilen yoksulum, beslemeyeceğim" diye çocuğu öldürmek haram olunca, fakir değilsen, fakir olmak korkusu ile öldürmenin haram olacağı öncelikle anlaşılır. Ve işte bunların her biri bir âyetle hükme bağlanmıştır. "Bilgisizlik yüzünden beynisizce, çocuklarını öldürenler muhakkak ki, ziyanı uğradılar..." (En'âm, 6/140) buyruğundan da anlaşıldığı üzere Arap müşrikleri, kız çocuklarını diri diri kabilere gömüyorlardı ki, buna (kızını diri diri gömmek) tabir olunur. Ve bunu bazı cahiliye gayretiyle, bazıları da yoksulluk nedeniyle veya korkusuyla yapıyorlardı ve gerçekte asıl sebep bu korkuydu. Bu düşünceler ile ki, şeytan onlara çocuk öldürmeyi hoş gösteriyordu. Gerçekte evlada karşı meydana gelen bir cinayete çoğunlukla etken olan en önemli sebep, beslemek endişesidir. Bunun karşısında diğer sebepler sözünü etmeyecek kadar hükümsüzdür, azdır. Şu halde bilhassa bu sebebin reddiyle diğer zayıf sebepler ve vehimlerin reddedilmiş olacağına şüphe yoktur. Sonra bu yasak, Arap müşriklerinin kız evladi hakkında âdetlerini, bilhassa amaç edinmekle birlikte, hükümünün onlarla sınırlanmış olmadığı ve çocuk düşürmek cinayetlerini de kapsadığı açıktır.

Kıscasak, gerek yoksul olunuz ve gerek zengin, gerek zayıf olunuz gerek kuvvetli, evlada bakmakla yoksul kalmaktan korkup, onlara herhangi bir şekilde öldürmeyiniz. Sizi ve onları nızlandıran, besleyen ve besleyecek olan biziz. Yani siz değilsiniz. O halde nızık elde etmeğe gücünüz yetmemesi nedeniyle açlığa veya ölüme mahkum olduğunuza hükmedip de öldürme cinayetini işlemeye kalkışmayınız. Ve kötülüklere yaklaşmayınız. Gerek açığı olsun, gerek gizlisi. Yani zina ve livâtâ (homoseksüellik) gibi her çeşit fuhuş, gerek rezil müşriklerin yaptıkları gibi açık genelevlerde olsun ve gerek seçkin denilenlerin yaptıkları gibi dost tutarak gizli bir şekilde olsun, hepsi haram olduktan başka bunların başlangıcı, sebepleri ve yollar da haramdır. Açık veya gizli fuhşu yapmak şöyle dursun, onlara yaklaşmanız bile. "Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür..." (İsrâ, 17/32) buyruğunda, "Fahişe"den anlaşlan zinadır; fakat "fevâhiş" diye çoğul getirilmesi, zina türünden olan her çeşit kötü işi, yani dilimizdeki ifadesiyle her nevi fuhşıyyatı (her tür kötülüğü) kapsadığını ifade eder. Bundan dolayı bazı müfessirler bunu, genel olarak (günah, suç) ile tefsir edip "Günahın açığına da gizlisine de birakin" (En'âm, 6/120) buyruğuna döndürmüş ise de, gerek âyetin ifade şekli ve gerek rivayet açısından bu mâna burada pek açık değildir. Özellikle bunun çocuk öldürme ile mutlak birisini öldürme yasakları arasında söylenmesi gösteriyor ki, bunda da bir öldürme mânâsı, vardır. Yani fuhşıyyat özünde bir büyük suç ve cinayet olmakla birlikte, bir de evlat öldürme hükümündedir. Çünkü zina sonucu doğan çocuk, tehlikelerle ve ölümlerle karşı karşıyadır, ölü hükümündedir. Nitekim Resulullah azl hakkında bile "Bu gizli bir öldürme (diri diri gömmek)dir" buyrulmuştur. Şu halde fuhşıyyatın gizli açık ne kadar katilliklere kapsadığını anlamalı.

Allah'ın haram kıldığı, yani İslâm ile olsun andlaşma ile olsun, kanını korunmuş ve muhterem, katlini haram kıldığı herhangi bir kimseyi de öldürmeyiniz. Ancak sabit bir hak ile olursa başka. Müslüman bir kimse aleyhine bu hak peygamberimiz: "Müslüman bir kimsenin kanı helal olmaz. Ancak şu üç sebepten birisi ile olur: İmandan sonra küfür, evlendikten sonra zina ve haksız yere bir kimseyi öldürmek" hadisiyle açıklandığı üzere üç sebeple sabit olur. Maide süresinde ise gayrı müslimi de kapsamak üzere: "Kim, bir cana kıymamış yahut yeryüzünde bozgunculuk yapmamış birisini öldürür" (Maide, 5/32) diye de özetlenmiş ve "Allah ve Elçisiyle savaşılan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmağa çalışanların cezası ya öldürülmeleri, ya asılmalardır..." (Maide, 5/33) buyrulmuştur. Bu bozgunculuğun müslümandan ortaya çıkması durumunda hak sebebi dörde ulaşmış olur. Kıscak diğer şeylerde helal asıl, haram ayrı bir delil ile sabit olursa da nüfus bunun aksinedir. İnsan öldürmede asıl olan haram olmaktadır. Helal olması ayrı bir delil ile sabit olur.te bu emri ve yasağı, bu beş buyruğu Rabbiniz size tavsiye etti, lütf ve rahmetiyle kesin bir şekilde emredip ahid verdi. (Nisâ süresindeki 11. âyetine

bkz.) Ki akıl edesiniz. Yani bu yasaklanan haramların kötülüğüne bu tavsiyelerin faydası, akli olanlar için apaçık ortada olduğundan siz akıllarınızı kullanmakla nefislerinizi bağlayıp bu haramlardan menedesiniz.

152- Ve yetim malına yaklaşmayınız. Hiçbir şekilde saldırmayınız; bu da haramdır. Ancak kuvvetlerine erinceye, rüşdüne ulaşıncaya kadar -koruma, artırma ve zamanında teslim gibi- en güzel şekilde yaklaşma -mümkün olan en güzel velayet ve vesayet- müstesnâ. O zaman "Eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin." (Nisâ, 4/6. âyete bkz.) Ölçüyü ve teraziyi denk ve tam tutunuz. Hem eksik veya fazla ölçü kullanmayınız, hem de ölçer ve tartarken eksik veya fazla yapmayınız, ağırdıymayınız ki, eksiği fazlası haramdır. Şu halde yetim mali olmasa bile başkasının hakkına tecavüz de haramdır. Şu kadar ki biz bir kimseye gücünden başkasını teklik etmeyiz. O halde adalet ve eşitlik aslında zor bir şey ise de, buna da gücünüz kadar uymakla yükümlüsünüz, gücünüzün yetişmediği affedilmiştir. Ve söz söylediğiniz zaman âdil olunuz. Yani gerek hüküm vermede, gerek şahitlikte ve gerekse herhangi bir hususta bir söz söylediğiniz zaman hakkını, doğrusunu söyleyiniz. Adalet ve hakka aykırı söylemeyiniz ki, bu da haramdır. Lehinde veya aleyhinde söyleyeceğiniz kimse isterse akrabalarından olsun. Yine doğru söyleyiniz, taraf tutmayınız. Ve Allah'ın ahidlerini yerine getiriniz; gerek Allah'ın size teklik etmiş olduğu ahidleri, emirleri, yasakları ve gerek sizin Allah'a veya Allah adına başkalarına verdiğiniz ahidleri, nezirleri, yeminleri, akdileri, geçerli olan her çeşit taahhütleri tamamen yerine getiriniz- Ahdi bozmak da haramdır. Görülüyor ki, bu emirden anlaşılan vücûb ve ziddinin haramlığı, iman ve amel hududunun kapsadığı her çeşit emirleri ve yasakları ile bütün ahidleri içine almaktadır. Şu halde "günahın ağığını da gizlisini de bırakın" emri ve buraya kadar geçen ibadetler, helal ve haram vs. hükümleri hep burada dahildir. İşte bunları, bu teklifleri Rabbiniz size tavsiye -ve te'kidlen emir- etti ki öğüt alıp düşünesiniz. Bunları iyice hatırlınızda tutasınız ve içindeki derin kapsamı düşünesiniz ve gereğini yerine getiresiniz.

153- Ve işte bu, yani yukarıdan beri açıklanagelen tek Allah inancı ile şu iki âyette Allah'ın tavsiye ettiği bu emirler ve yasakları, her on hüküm benim dosdoğru yolumdur. Doğrudan doğruya tuttuğum yolum; caddem, dinimin esası ve açık ve geniş yolumdur. Bunun için siz de buna, bu benim yoluma uyunuz ve türlü türlü yollara gitmeyiniz. Çeşitli dinler, mezhepler, bid'at ve sapıklık olan çeşit çeşit yollar arkasında dolaşmayınız ki Sizi parça parça edip Allah yolundan dağıtsın. Dârimî'nin Müsned'inde de kaydedildiği üzere İbnü Mes'ud Hazretleri demiştir ki: "Resulullah bize bir düğ çizgi çizdi, bu rüşd yoludur" dedi. Sonra bunun sağından ve solundan birçok çizgiler daha çizdi 'bunlar da birtakım yollardır ki, her birinde bir şeytan vardır, ona çağırır.' dedi. Sonra da bu âyetleri okudu". Kısaca Allah'a gidilir sanılan birçok yollar vardır. Nitekim "Allah'a yol, yaratıkların nefisleri kadardır, yani o kadar çoktur" denilmiştir. Fakat bütün bunların içinde gerçekten Allah yolu, Allah'a ulaştırın ve Allah'ın koyduğu, Allah ve elçileri tarafından davet olunan hak yol, doğru yol bir tanesidir ki, taraftarlarını toplayan, birleştiren, dağıtmayan, aldatmayan tevhid yoludur. Herhangi bir hususta hak birdir, bâtil çoktur. Gerçi her bir olanın hak olması gerekmezse de, hak mutlaka birdir. Çeşitli yer ve zamanlarda hakkın hükmü farklılık gösterebilir. Dün hak olanın her zaman için hak olması gerekmez. Batıdaki bir kimse için hak olanın, doğudaki için de hak olması gerekmez. Ve bu şekilde hak çok olur gibi zannedilebilirse de her birinde hakkın hükmü birdir, çok olmaz. Şirk, kökünden bâtıldır. Sonra hiçbir zaman farklılık ve değişiklik göstermeyen ve ilâhî dinlerin, semavî kitapların hiçbirinde nesh edilmiş olmayıp hepsinde emir ve tavsiye edilmiş olan birtakım asıl hükümler vardır ki, bütün dinler bu noktada ittifak eder. İşte yukarıda açıklanan on hüküm de bu çeşitlindedir. Bu âyetle açıklıyor ki, bu emirler ve yasakların ilgisii yalnız muhataplara mahsus değıil, Hz. Peygamberi de kapsar. Ve Resulullah bunları sürekli olarak yerine getirmiştir. Yüce Allah'ın öteden beri emri ve tavsiye ettiği bu prensipler, Peygamberin doğrudan doğruya tuttuğu yoldur. Ve Peygamberin tuttuğu yol Allah yoludur. Ve Allah yolunu bulmak isteyenler, Peygambere uyup, bunları tutmalıdır. Ve bunun esası "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız" buyruğunca tek Allah inancında birleşmektir. Bu birleşme de Peygambere uymakla gerçekleşir. Çünkü "Allah'a verdiğiniz sözü tutun" emri, ancak bu şekilde uygulanır. Bu hükümleri yerine getirmeyen ve bunlardaki haramlardan kaçınmayan; yani Allah'a ortak koşan veya ana babaya kötülük eden veya evladını öldüren veya fuhuş ve kötülük yapan veya haksız yere insan öldüren veya yetim malına el uzatan veya ölçüyü, teraziyi denk ve tam tutmayan, başkasının hakkına tecavüz eden veya söz söylediği zaman adalet ve haktan ayrılan veya Allah'ın ahidlerini yerine getirmeyen veya Peygamber yoluna uymayıp, türlü türlü yollara saparak tevhiidden ayrılan kimseler ayrınlığa düşer , perişan olurlar. İşte bunu, Peygamber yoluna uymak ve diğer farklı yollara uymamak hususunu Allah size tavsiye etti ki korunasınız. Kötülüklerden sakınıp ayrınlık ve aykırılıktan kurtularak tevhid dairesinde ilâhî korumada bulunasınız. Çünkü ittifak (birlik), ilâhî bir kuvvettir. Birlik olanlar, ayrı olanlara daima üstün gelirler. Fakat bâtilda ve kötülükte birliğin hükmü de çabuk kaybolmaktır. Gerçek kuvvet, hakta birleşmektir. Bu da Peygambere uymak ve bu esaslara tutunup, daima birlik yönünü tutmakla olur.

Evet bunları böyle öteden beri tavsiye ettik: Meâl-i Şerifi

154- Sonra iyilik edenlere(nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak ve doğru yola iletici ve rahmet olmak üzere Musa'ya Kitab'ı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.

154-Evet onları önde ve sonda tavsiye ettik. Sonra da Musa'ya kitabı -Tevratı-tamamen yaptığı insan üzerine -yani o tavsiye olunan hükümleri güzel bir şekilde tebliğ ve tatbik etmesi üzerine- yahut gerek Musa ve gerek ona uyarak güzel ahlak edinen, yaptığı güzel yapan ve bu şekilde o tavsiyeleri de güzelce uygulayan herhangi bir kimseye nimeti tamamlamak ve her şeyi açıklamak, yani Allah'ın ahidlerini yerine getirmek için dinde muhtaç oldukları her şeyi, ayrı ayrı açıklamak ve bir hidayet ve rehber ve bir rahmet olmak için verdik ki onlar -Musa'nın toplumu olan o İsrailoğulları-Rablerinin, yani yüce Allah'ın huzuruna varacaklarına iman ederler. Öldükten sonra dirilmeye inanıp mükafat ve cezaı tasdik ederler. Bu böyle iken, yahudiler saldırganlıklarının cezasını nasıl yalanlarlar?

Tevrat böyle olduğu gibi şimdi: Meâl-i Şerifi

155- İşte bu (Kur'ân) da mübarek bir Kitaptır. Onu biz indirdik. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki, size rahmet edilsin.

156- (Onu size indirdik ki): "Kitap, sadece bizden önceki iki topluluğa (yahudi ve hristiyanlara) indirildi; biz ise, onların okumasından habersizdik (o kitapları okuyamıyor ve dillerini anlayamıyorduk)" demeyesiniz.

157- Yahut: "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk", demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.

155-156- İşte bu da, bu Kur'ân da büyük bir Kitaptır. Bir Kitap ki, onu biz indirdik. Bir Kitap ki, mübarek, feyz ve bereketine sınırlı yoktur. Şu halde buna uyun ve karşı gelmekten sakının ki rahmetimize erebilesiniz. Biz bunu indirdik ki Kitap ancak bizden önceki iki topluma -yahudi ve hristiyanlara- indirildi. Ve şüphesiz biz onların öğretiminde kesinlikle habersizdik; o kitabın anlattığı bilgi ve hükümlerden habersiz bulunuyorduk, demeyesiniz, kıyamette böyle özür beyan etmeyesiniz. Yani yukarıda tavsiye edilen genel hükümleri bildiren Kitabın şu topluma veya bu topluma indirilmiş

olması, o Kitabın sadece onlara ait olmasını ve hükümlerle yalnız onların yükümlü olmasını gerektirmez. Gerçi Kitabın inmesinden hiç haberi olmamak bir özür oluşturmaz da, yahudilerin Tevrat'ında ve hristiyanların İncil'inde olduğu gibi, bir defa iniş gerçekleşti duyulup yaygınlaştıktan sonra "Biz O kitabın dilini bilmiyoruz, okuyup anlayamayız ve konuları da her zaman bilmiyoruz" diye özür ileri sürmek de caiz olmaz. Bir Kitabın iniş duyulduktan sonra, her toplumun onu öğrenmesi ve genel hükümlerini bellemesi mümkündür. En azından o toplum içinde bazıları, onun dilini ve anlaşılması için gereken şartlarını, imkan ölçüsünde öğrenip, diğerlerine de sözlü veya yazılı olarak tebliğ edebilirler. Arap müşrikleri arasında da söz konusu hükümleri kapsayan semavî Kitaplardan bir veya iki Kitabın, daha önce iki topluma imniş bulunduğu ve bu şekilde yahudi ve hristiyanların Ehl-i Kitab oldukları biliniyordu; bununla beraber onlar, bunların genel hükümlerinden habersiz bulunuyordu. Bu habersizlik, onların aslında müşriklikle ısrar açısından bir özür olmamakla birlikte, okuyup yazmaman, mektep- medreseleri olmayan ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir toplum olduklarından dolayı, Arab müşriklerinin çoğunluğuna nisbetle, bu habersizlikte bir özür şüphesi bulunabilir. İşte herkeşe feyz ve bereket ve rahmetin genelleştirilmesi için indirilen Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi,

Kıyamet gününde, o haşr ve neşr, o ceza ve azab gününde, bu gibi özür ve bahanelere imkan bırakmamak ve kitabın hükümlerinin sadece indirildiği topluma has olmadığını, onun immesi istitildikten sonra onu okuma ve okutmasıyla, öğretimiyle uğraşmayıp, hükümlerinden habersizliğin bir özür sayılmayacağını kesin bir şekilde anlatmak gibi bir hikmeti de taşımaktadır.

157-Bu mübarek Kitap indirildi ki, yann ahirette öyle özür beyan etmeyesiniz veyahut Bize Kitap indirilmiş olsaydı muhakkak biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk. Daha iyi anlar, daha iyi uygular, daha doğru giderdik demeyesiniz. Gerçi Kitabın hükümleri geneldir ama, ne yapalım ki, kendi dilimizde olmadığınan biz onlar kadar olamadık, yoksa bu halimizde bile birçok hususlarda zekamızı, üstünlüğümüzü göstermiş olan bizlere, bir de kendi dilimizde bir kitap verilmiş olsaydı, neler yapmaz, ne başanlar göstermezdik! Ne çare ki Allah vermedi, diye özür ve övünmeye kalkışmayasınız. Artık muhakkak ki size Rabbinizden, benzersiz bir beyyine (açık delil) ve büyük bir hidayet rehberi ve rahmet geldi. Bunun üzerine Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve insanları onlardan çeviren; hem doğru yoldan sapmış, hem de başkalarını sapırtan kimselerden daha zalim, daha haksız kim olabilir? Halkı, âyetlerimizden çevirenleri, bu çevirmeyi, sapıtmayı âdet edindiklerinden dolayı azabın kötüsüyle cezalandıracağız.

Bunlar, böyle sapıtmayı alışkanlık edineler: Meâl-i Şerifi

158- (İnanmak için) ille meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesini, ya da Rabbinin bazı âyetlerini gelmesini mi bekliyorlar? Ama Rabbinin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin; biz de beklemekteyiz."

158- Onlar başka bir şeye değıil, ancak kendilerine o meleklerin, "Melekler de ellerini uzatmış: 'Haydi canlarınızı çıkarın!' (der)" (En'am, 6/93) buyruğunca, ellerini uzatıp canlarınızı çıkaran bakalım diyecek olan ölüm veya azab meleklerinin gelmesine yahut Rabbinin gelmesine, kıyamet kopup "Melekler sıra sıra geldi olduğu halde Rabbin geldiği zaman, ki cehennem de o gün getirilmistir. İşte o gün insan anlar, ama artık anlamamı kendisine ne faydası var?" (Fecr, 89/22-23) buyruğunca, haklarında en son ilâhî hükmün ortaya çıkmasını, veya Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesine "Üzerimize gökten taş yağdır" (Enfâl, 8/32), "Yahut zannettiğın gibi üzerimize gökten parçalar düşürmelisin" (İsrâ, 17/92) dedikleri şekilde başlarına taş yağması veya göğün parçalanıp üzerlerine düşmesi veya kıyamet alametlerinin ortaya çıkması gibi fiilen yok olmaıyada delalet eden ve kendilerini inanmaya mecbur edecek olan birtakım alametlerin gelmesine bakarlar, bunlardan birisi olmayınca iman etmezler. Fakat O gün ki, Rabbinin bazı âyetleri gelecektir. Ondan önce iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiçbir kimseye o günkü imanı fayda vermeyecektir. Can çekişme halinde olduğu gibi o gün artık teklifin zamanı geçmiş, sorumluluk zamanı başlamış, iman ile kazanılması mümkün hiçbir hayır kalmamış olur. "Hişmimizi gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı" (Mümin, 40/85) buyruğu üzere cezanın açıkça görüldüğü böyle yets (ümitsizlik) zamanında iman kabul edilemez ve hiçbir fayda vermez. İmanın kabul olunması hazır ve gözle görülebilir değil, gayb ve gelecekle ilgili olmasında, âşikâre değil delilli olmasında ve gelecek için bir hayır kazanmağa imkan bulunacak kadar önce bulunmasındadır. Olacak olmaya başladıktan sonra inanmakta fayda yoktur. Olacağı, olmadan önce inanmalı ki, zararından kurtulmak için işe yarayacak hazırlıkta bulunulabilis. Mesela "Bir gün gelecek ki, inkârcıları, yalancıları, kötülerin, suçlu günahkârların cezası verilecek; bir gün gelecek ki, alım satım olmayacak, dostluk, şefaât yapılmayacak, kimse kimseden bir iyilik görmeyecek" denildiği zaman, "Öyle şey mi olur, hele bakalım, o gün gelsin de çaresine bakınız" deyip de inanan, inanıp da öyle bir güne yarar bir iyilik kazanmayan kimseler, o günün geldiğini görüp, içine düştükleri zaman, ister istemez inanırlarsa da, o gün bu imandan kendileri için hiçbir fayda olmaz, iş isten geçmiş bulunur. Kısaca, Yüce Allah'ın iki türlü "âyetleri" vardır. Bir kısmı gelecekteki olayları yokluklarında, yani gerçekleşmeden önce haber verip bildiren âyetler ve delillerdir ki, sonunda faydası olacak iman, bu âyetleri onaylayıp inanmaktır. Ahiret bununla kazanılır. Peygamber, Kitap, ilim bu âyetlerdendir; mümin ve kâfir farkı bu âyetlere göredir. Yüce Allah'ın diğer bazı âyetleri de vardır ki, bunlar olanları fiilen gerçekleşmeye başladıklarını ve ilâhî kudretin halen tecellisini gösteriler ve önceki âyetlerin tercümesi ve tasdikçisi doğrulayıcı olurlar. Bunlar gelince hükmünü zorunlu olarak yerine getirir, inanmama ihtimali kalmaz, fakat inanmanın faydası olmaz. Bundan kurtulursa önce haberi olup da inanan ve ona göre korunabilenler kurtulurlar. Şimdi, önceki âyetler türünden olan Kur'ân'ın bu âyeti ve bu bölümü bu şekilde gösteriyor ki, bu ikinci kısım âyetler de bir gün olup gelecektir. Ve bu gün bu âyetleri yalanlayan ve halkı doğru yoldan sapırtırlar o gün o inanmadıkları olayları görüp inanacaklar, fakat onlara olmadan önce iman etmeyen veya imanında bir hayır kazanmayanlara o gün imanın hiçbir fayda sağlamayacaktır. Şu halde imanınndan kesin olarak yararlanabilecek olanlar o günden önce iman etmiş ve imanında hayır kazanmış olan, yani iman ile ameli salihî toplamış bulunanlardır. Bununla beraber, önce iman etmiş, fakat bir hayır kazanmamış olanlar, aynı şekilde sonraki imanın da olsun bir hayır kazanmaya imkan bulmuş olanların imanınların faydasız kalmayacağı da anlaşılıyor, Çünkü cümlesi cümlesine atfedilmiştir. Bu şekilde nefyi, imanın öne geçmesi veya imanda hayır kazanmak, bu ikisine tekrar ile mütâallık olarak nefse sıfat olduğundan o gün, ne imanın öne geçmesi, ne de imanda hayır kazanmak, hiçbirisi bulunmayan kimseye imanın faydası olmayacağını ifade eder. Şu halde hem imanın öne geçmesi (önceden iman edilmesi), hem imanda hayır kazanmak, ikisi veyahut en az birisi bulunan o gün, Mu'tezile'nin dediği gibi imanı fayda etmez demeyecektir. Aksine, mefhum-ı muhalifinden (zıt anlamından), bunları birisinin bile faydadan uzak olamayacağı anlaşılır. Zıt mânâ ile istidlâl (delil göstererek sonuç çıkarma) caiz olmadığına göre, bunlardan birinin faydası bu âyet ile ispat olunamazsa da bu âyet ile inkâr da edilemez. Bununla beraber diğer âyetlerde ve hadislerde bunlardan birinde de faydadan uzak olmayacağını gösteren delaletler yok değildir.

Burada şu noktayı da hatırlatmağa değer buluyoruz: Görülüyor ki âyette cümlesinde kaydı var, buna atfedilen cümlesinde bu kayıt yoktur. Usûl ilminde ve Arapça kitaplarında da açıklandığı üzere, matufun aleyhin kaydına ma'tufta da gözönüne almak zorunlu değildir. "Âlim olan Zeyd ve Amr bana geldi." denildiği zaman Amr'ın da âlim olması gerekmez. Böyle olduğu halde Keşşâf ve diğer birtakım tefsirciler bunu; "Yani, önce iman etmemiş veya etmişse de o imanda bir hayır kazanmamış bulunan kimseye o günkü

imanı yarar sağlamaz" diye tefsir etmişlerdir ki, bunun özeti, âyeti "daha önce iman etmemiş veya imanında daha önce hiçbir hayır kazanmamış..." mânâsında tartışılmaktadır. Bunda ise hayır kazanmak kısmında bile imanın o günden önce olması şart koşulmuş, fakat haynn kazanılması da o günden önce olmakla şart koşulmamış demek olur. Şu halde imansız hayır, faydalı olamazsa da, eskiden imanı olan, o gün bile imkan bulur bir hayır kazanabilirse faydasını görmesi düşünülebilir. Gerçekte Akaid âlimleri, yeis halinde iman kabul edilmesse de, yeis halindeki tevbe kabul olur demeleri de buna uygundur. Ancak buna karşı o gün hayır kazanmak mümkünse, imana niçin faydalı olmasın; değilse, iman gibi hayır kazanmanın da o günden önce olması gerekmez mi, sorusu sorulur. Ve bu düşünce ilidir ki, hem imanin, hem hayır kazanmanın o günden önce olması gereği akla gelir. Bu şekilde ise âyet "daha önce iman etmemiş, veya daha önceki imanında önceden hiçbir hayır işlememiş..." anlamında demek olur. Mânâ bu olduğu takdirde gelecekte birinci kısmın hiç hükmü yok demektir. Çünkü o zaman yalnız geçmiş imanın da hiçbir fayda olmayacak demek olur. Nitekim Mutezile böyle anlamışlardır. Halbuki mânâ bu olsaydı "imanında hiçbir hayır kazanmamış olan bir kimseye imanı fayda vermez" denilmesi yeterli olurdu. Şu halde biz "kazanmak" kısmında "önceden" kaydını, gözönüne almayı, karine olarak görmüyoruz ve zahire göre hareket ederek mülâhaza etmek gerektiğini söylüyoruz. Ve öyle anlıyoruz ki, bu bazı âyetlerin gelmesi hayır kazanmaya genelde imkansız kılmayacaktır. Mesela ölüm hastalığında olduğu gibi olay tamamlanmadan iman edip, hayır kazanmanın mümkün olduğu kısa bir zaman da bulunabilecektir. Ve o halde bir kâfir, o gün âlâmetlerin ortaya çıkması üzerine iman eder ve o iman ile bir hayır kazanmağa imkan da bulabilirse, yeis (ümitsizlik) ve ceza tamamen gerçekleşmemiş olduğundan, bu imanın da fayda verebilmesi düşünüülür. Yani imanin kabul edilebilmesi ve faydalı olabilmesi için, mutlaka o imandan sonra bir hayır kazanmağa imkan bulunmalıdır. Kıyamet âlâmetleri gibi yeis belirtilerinin ortaya çıkmasından önce, uygun durumda imanın kabulü için, sadece imanı kazanmak yeterli olabilecektir; fakat o âlâmetlerin çıkmasından itibaren iman için fiilen hayır kazanmış olmak da şarttır. Çünkü vakit daralmıştır. Çünkü olay tamam olunca ceza ve yeis tamam olacak, hayra imkân kalmayacak ve artık imanın da bir faydası olmayacaktır. Sözün kısası, âyetteki birinci kısmında iman o günden önce olmakla kayıtlanmıştır. Ancak hayır kazanmış olsun olmasın imanı sâbık (önceden var) demektir. İkinci kısımda ise imanı, hayır kazanmakla kayıtlıdır. Fakat gerek iman ve gerek kazanmak "önceden" olmakla kayıtlı değildir. İmanı sâbıkla hayır kazanmaya ihtimal olduğu gibi, o günkü iman ile mümkün olduğu takdirde, hayır kazanmaya da ihtimali vardır. Ve tekrar, bu iki karşılıklı husus arasındadır. Ve işte o gün bunların hiçbirisine sahip olmamış kimsenin imanı asla yarar sağlamayacaktır. Hayır kazanmaya yakın sâbık (önceden var olan) iman, kesin olarak makbul ve faydalı; sâbık olan mücerred iman veya hayır kazanmaya yakın lâhk (sonradan olan) imandan her biri de faydadan uzak olmayacaktır.

"Kim zerre ağırlığına hayır yapmışsa onu görür". (Zilzâl, 99/7) Şu halde iman ve hayır kazanmak önceden olmalı; bununla beraber herhangi bir acı verici olayın âlâmetleri başlamış da olsa, tamam olmadan tam ümitsizliğe düşmemeli, o zaman olsun hemen iman edip hayır kazanmaya acele etmelidir. Mesela kıyamet âlâmetleri ortaya çıkmaya başlamış da olsa, henüz kopup bitmemişse, iman ile salih amelden vazgeçmemelidir. Fakat, önceden imanı olmayanları ve hayır kazanmaya alısmamış bulunanları, o gün bu imkandan da yararlanabilecekleri çok şüphelidir. Hele inkâr ve yalanlamayı, sapıklığı ve hak yoldan sapırmayı alışkanlık etmiş olanlar, olay tamam olup hiçbir şey yapma imkanı kalmayınca kadar iman ve hayra yanaşmaz, bunu da atlatacağız sanırlar. Ondan sonra iman edecek olsalar da, imanlının bir faydası olma ihtimali kalmaz. Şimdi onlar bugün gelmeyecek zanneder ve geleceğini haber verip bildiren Allah'ın âyetlerini yalanlarlar da olayın âlâmetlerinden başka hiçbir şeye değer vermezler ama, mutlaka o gün gelecek ve o âyetler (âlâmetler)de ortaya çıkacaktır. Ey Peygamber! "Gözleyiniz, biz hiç şüphesiz gözlüyoruz" de. Yani siz müşrikler o üç şeyden dilediğinizi gözleyiniz ki, ne beklediğinizi göresiniz. Biz müminler, sizin o kötü sonunuza görmek için onları tam bir inanca gözlüyoruz, diye onları korkut ve müminleri müjdele. Gerçekte "Bedr" den itibaren bu korkutma ve müjdenin gerçekleşmesi görülmeye başlamıştır.

Şüphesiz:
Meâl-i Şerifi

159- Dinlerini parça parça edip, grup grup onları var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır, sonra (Allah) onlara yaptıklarını haber verecektir.

160- Kim iyilik getirirse, ona o (getirdiği)nin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır; onlar haksızlığa uğratılmazlar.

159- Muhakkak ki dinlerini parçalayıp ayıranlar, dinin bazı hükümlerini tanıyıp, bazısını tanımayarak parçalayan veya dinlerini gerçek tevhide toplamayıp, çeşitli emeller, metbûlar (kendisine uyulan) ve türlü türlü yollarla çatallandıran veya din, insanın iş dünyasına ve ruhuna aittir, dışına ve cismine kaşmaz din insanın filân işine hakim ise de filân işine kaşmaz; din başka, millet başkadır, demek gibi bir tavırla dinlerini birçok işlerinden ayıranlar. Hamze ve Kisâî kırâetlerinde okunduğuna göre, bu şekillerden biriyle hak dinlerinden ayrılmaya kalkışanlar; gücünü birlik için değil, ayrılık için harcayanlar ve grup grup onları, yani her biri ayrı bir başkana ve başka bir duygu ve isteğe taraftarlık ederek grup grup olup ayrılağı düşenler ki, müşrikler baştan başa böyle oldukları gibi yahudi ve hristiyanlar da böyle olmuşlar ve ne yazık ki, müslümanlar da her düşüş dönemlerinde bu durumlara düşmüşlerdir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v) buyurmuştı ki: "Yahudiler yetmiş bir gruba ayrıldı, birinden başka hepsi cehennemdedir. Hristiyanları yetmiş iki gruba ayrıldı, birinden başka hepsi cehennemdedir." Ümmetim de yetmiş üç gruba ayrılmıştır, birinden başka hepsi cehennemdedir." "O bir tane kurtulan grup kimlerdir ya Resulallah" sorusuna karşı da: "Onlar benim ve ashabımın üzerindeki gittiğimiz yolda gidenlerdir" buyurmuştur. Bundan da anlaşılır ki yahudilerden bir, hristiyanlardan bir, müslümanlardan bir olmak üzere üç kurtulmuş grup (fırka-ı nâciye) yoktur. Her zaman için bir kurtulmuş grup vardır ki, o da peygamberin ve ashabının yürüdükleri hak yol ve sıratı müstakim (dosdoğru yol) olan tevhid yolunda yürütenlerdir. Diğerlerine gelince: Sen onlardan hiçbir şeyde ilgili değilsin. Dinlerini ayıranlar ve grup grup onların ayrılıklarından, durumlarından ve felaketlerinden ne sorumlusun, ne de haklarında Allah'tan bir şey sorup istemeğe yetkilisin; ne onları sana tutmaya ve gittikleri yolu sana isnad etmeğe hakları vardır, ne de senin onlara şefaati etmeye yetkin. Onlara yapılacak iş, uygulanacak emir, yalnız Allah'a aittir. Ne yapacağını ancak O bilir. Sonra zamanı gelince O, onlara ne yaptıklarını haber verecektir. O zaman

160- Allah'a bir hasene (iyilik) ile gelmiş olana onun on misli iyilik vardır. Bazı tefsirciler bu on misli takdirinin belli bir sayı ile sınırlama anlamında olmayıp "Sen bana bir iyilik yaparsan, ben on katını yaparım" denildiği gibi, genel olarak katlanmadan kinâye olduğunu söylemiş ve bu konuda: "Malları Allah yolunda harcayanların durumu her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir." (Bakara, 2/261) âyetini delil göstermişlerdir. Diğer tefsircilere göre ise, aşere (on), açıklamanın en azdır ki, en az bire on muhakkaktır, demek olur ve açık olan da budur. Hangisi olursa olsun, demekki sevap, bir hak kazanmaktan ibaret değil, bir üstünlüktür. İlâhî lutuf bir iyiliğe fazlasıyla kat kat ecir ve sevap verecektir. Şu halde, iyilik ne güzel şeydir ve İlâhî rahmet ne kadar geniştir. Demek ki herkes yaptığı iyiliğin mutlaka birkaç mislini ve en az on katını alacaktır. Yeter ki yaptığı iyilik olsun. O halde bir diğerinin daha fazla olmasından dolayı lutuf ve ilâhî ıhsanı kiskanmaya ve niçin falana bin verdi de, bana on verdi diye itiraza kalkışmaya hak yoktur. Kötülük ile gelmiş olan da ancak o kötülüğün misliyle (dengiyle) cezalanır. Yani affolunmayıp cezalandığı zaman, fazla değil, yaptığı kötülüğün tam dengi bir kötülükle ceza görür, aynı adaletle muamele edilir. Ve hiçbirine zulmedilmez. Ne iyilik sahiplerine, yaptıkları iyilikten eksik ecir ve sevap verilir, ne de kötülük sahiplerine, kötülüklerinden fazla ceza verilir. Buna

karşı küfür (inkâr) dünya gibi geçici bir kötülük değil mi? O halde sürekli azab cezası bunun nasıl bir dengi olur? Bu ceza, suçtan fazla olmayacak mı? denemez. Çünkü küfür, Allah'ın emrini red ve inkârdir. Hakkı bir an bile inkâr etmek ebedî yalandır. Kâfirin her küfrü ve küfrünün her ânı ebedi bir kötülüktür. Başka bir deyimle, Hakk'ın herhangi bir emrine karşı inkâr, Yüce Allah'ın rahmetinden ebedî bir kesilmedir. Elbette bu ebedî kötülüğün, ebedî kesilmenin cezası da ebedî azaptır. İlâhî rahmete ulaşmak için, sınırlı bir zaman zarfında verilen bir fırsatı, bir sebebi toptan reddetmek, o rahmetten ebedî olarak yoksulluk demek olduğu ne kadar açıktır.

O dinlerini parça parça edenlere:
Meâl-i Şerifi

161- De ki: Rabbim, beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi.

162- De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir.

163- Onun ortığı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.

164- De ki: Allah herşeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka Rab mi arayayım? Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir. Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinizdir. O, ayrılağı düştüğünüz gerçeği size haber verecektir.

165- Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminzden derecelere üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir.

161- Şöyle de: Muhakkak ki beni Rabbim bir sırat-ı müstakîme; doğru ve düz bir caddeye istikametin kendisi olan, dosdoğru bir dine yani hanif hali, bir Allah'a yönelmiş olan İbrahim milletine hidâyet etti. Ve İbrahim, yahûdilerden değildi. Onun milletine mensup olduğuna iddia eden Mekkelliler ve yahûdiler ile hristiyanlar gibi dini ayıranlardan değildi.

162-KIVEMEN: Kıyam mânâsına ve mûbalağa şekliyle masdarla nitelemedir. Fethası şedde ve kesresiyile kırâetleri de vardır ki, pek doğru ve sabit demektir. Bu sağlam dinin ameli özelliğini özetle açıklamak için şöyle de: Muhakkak benim namazım ve ibadetlerim, yahut kurbanlanım ve hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır.

Hepsi Allah içindir.

163- O'nun hiç ortığı yoktur. Yani her ibadet, her iş bu inanç, bu niyet ve ihlas ile yapılmalıdır. Ve bana ancak bu, bu tevhid ve ihlas emredildi. Ben ise müslümanların ilkiyim, yani Allah'ın emrine teslim olanların birincisiyim, en ölümden önce. Bu cümle Hz. Peygamberin, kendisine emredilen ilâhî emirlere sârule uyup yerine getirmesini ve o emirlerin kendine mahsus olmayıp, herkese bunların emredildiğini ve bütün müslüman olanların ona uyması gerektiğini açıklamaktadır.

164-İnkârcıların Hz. Peygambere: "Ey Muhammed! Gel bizim dinimize dön, dünya ve ahiret ne istersen biz kefil oluruz" ve müminlere: "Geliniz, bizim yolumuza gidiniz, günahlannız bizim boynumuza olsun" demelerine karşı de ki: Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir Rab mi isteyeceğim? Halbuki herkes hiçbir şey kazanmaz ki, sorumluluğu kendi üzerine olmasın hem vebal (günah) yüklenen hiçbir kimse değerinin vebalini (günahını) çekmez. Yani ne günah yapmakta, ne de cezasını çekmekte vekalet (vekillik) cereyan etmez. Herkes yaptığı günahı kendi yapar ve cezasını kendi çeker. Şu halde birinin değerine "Sen şunu şöyle yap da günahı, cezası yalnız benim boynuma olsun" demesi yalandır. Günah yapan yaptığının cezasını çeker; öyle diyip yalan söyleyen, günaha teşvik eden de, bu yalanının, bu teşvik ve aldatmasının, bu kötü taahhüdünün cezasını çeker. Başkasının günahını yüklenmeyi üzerine alan bu yalano müteahhid, kendi taahhüdünün cezasını çekmekle değerini kurtaramaz. Şurası açıktır ki, böyle gelecek, günahın failinden başka kimseye zarar olmasın demek değildir. Ancak her fiil, fâiline (yapıcısına) nisbet olunur ve her günahın, ilgili olanlara ilgisiz oranında alâkası bulunur, demektir. Sonra, siz ne kadar ihtilâf ederseniz ediniz, sonunda hepinizin dönüş makamı Rabbinizdir. Hepinizin Rabbinize bir dönüşü, bir dönümü olacaktır. O zaman O size ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir. O vakit, sonucu görecek, akı karayı seçecek, acıyı tatlıyı tadacakmış. Şu halde bugün dünyada herhangi bir iş yapacağınız zaman, başka düşünceleri, farklı dinleri, mezhepleri, arzulan bırakınız da, yaptığınızı, yapacağınızı işin, bağlanacağınız din ve mezhebin, Allah katında ne olduğuna düşünerek ve bu son sorumluluğu hesap ederek, samimi bir niyet ve ihlâs ile hareket ediniz.

165-Ve O, O Allah'tır ki, sizi yeryüzünün halifeleri kıldı. Bu yeryüzünde nice ümmetler gelmiş geçmiş, Peygamberlerin sonucunun gönderildiği siz insanlar, siz Muhammed ümmeti, hepsinin halefi olmuş, yerlerine konulmuş bulunuyorsunuz. Allah'ın bundan böyle yeryüzünde, sahiplik edecek, yönetecek ve hükümleri uygulayacak olan görevlileri, sorumluluğu sizsiniz. Yüce Allah "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara, 2/30), ilâhî buyruğunun Adem'e takdir ettiği ve meleklerle bile nasib etmediği bu yüksek makam ve şerefe, bundan böyle topyekûn sizi tayin edip bu ağır sorumluluk ve emaneti size verdi. Ve bazınızı değerinin üzerinde dereceler ile yükseltti. Bir kısmınızı akıl, ilim, şeref, makam, mal ve nzık gibi birtakım özelliklerde birçok derecelere diğerlerinin üzerine çıkardı ki size verdiği şeylerde hepinizi imtihan etsin, imtihan muamelesi yapısın, verilen yerinde güzelce kullanmakla şükredip etmeyeniy ayırsın. En güzel amel yapanları seçsin de, gelecekte vereceğini ona göre kazancınıza versin. Bu âlem, böyle bir imtihan âlemi ve yaşmadır ve bugünkü durum, çünkü imtihanın bir sonucudur. Yarınkı durum da bu imtihanın bir sonucu olacaktır. Ve bu şekilde Muhammed ümmeti, yalnız kendi fertleri ve sınıflar arasında değil, topyekûn halef olduğu geçmiş ümmetler ile de bir imtihana tabidir ve onlardan ibret alıp yaşmayı kazanmak ihtiyacındadır. Ve derecelerinin farklı olmas da bu imtihan ve müsabakanın gereklerindendir. Bunun sonucunda nice yükseklerdekiller düşebilir .Ve nice aşağıdakiler kaçabilir. Bunun için üst derecede bulunanların tehlikeleri daha çok, sorumlulukları daha ağırdır. O halde dünyada mevki ve mertebe yükselişine mağrur olmamalı, hakkıyla çalışmalıdır. Çünkü yükselten düşmenin acısı daha büyük, küçüktün büyümenin zevki daha yüksektir. Ey Muhammed şüphe yok ki Rabbinin cezası çabuktur. Verdiği nimet semayesinin hakkını yerine getirmeyen ve şükürünü yapmayan inkârcılara ve başkaldıranlara, ne kadar yüksek mevkide olurlarsa olsunlar, Rabbin dilediği zaman bir anda belalarını verir. Zaten her gelecek olan yakındır. Bununla beraber şüphe yok ki, O muhakkak gafûr (bağışlayan), rahîm (merhamet eden) dir. Görevine çabalayan, imtihanda başarılı olmaya çalışan şükür ve tâat sahiplerinin kusurlarını bağışlar, ayıpları örtür ve sonunda kendilerini çeşitli rahmet ve saadette umduklarına kavuşturur. Şimdi bir bu sürenin Mekke'de nazil olduğu zaman, bir de ondan sonra İslâm Tarihinin safhaları düşünülsürse, bu âyetin geleceğe yönelik ne kadar mucizeleri ihtiva ettiği ve daha etmekte bulunduğu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde ortaya çıksın. Demek ki Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamber olarak gönderilmesiyle insan hayatına bütün geçmiş ümmetlerin de geçecek yeni bir tarih açılmıştır.

"En'âm" sûresi burada bitti. Şimdi bu âyetin içine aldığı halife kılma ve imtihanın, geçmişten beri oluş şeklini canlandırıp açıklayacak olan "A'raf" sûresini dinleyelim:

A'RAF SURESİ

1- Allah ne kastettiğini daha iyi bilir. (Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin başına bkz.) Bununla beraber burada sâd münasebetiyle tefsirciler tarafından nakledilen bazı sözler

vardır: Özellikle İbnü Abbas'tan bir rivayete göre "Ben Allah'ım, bilir ve açıklarım." demek olduğu nakledilmiştir. Süddî "şekil ve sûret veren" isminin muhaffefi (kısaltılmış hâli) olduğunu, bazılar "senin göğsüne genişlik vermedik mi?" mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Fakat sözcüklerin dilde özel bir konuma dayanmayan bu gibi ihtimallerin binlercesi hatıra geleceğinden tefsirciler bunlara güvenmenin caiz olmayacağını açıklamışlardır. Bununla beraber İbnü Abbas'tan nakledilen mânâ, iki süre arasındaki sözün gelişi ve ilgi bakımında dikkat çekicidir. Her halükârda bu sürenin de böyle huruf-ı mukattaa (kesik kesik harfler) ile başlaması, muhtevasının "O'nun tevilini Allah'tan başkası bilmez." (Âl-i İmran, 3/7) mânâsı üzere, insan anlayışının duracağı bazı müteşabih hakikatleri ve remzi mânâları ihtiva ettiğine dair bir uyarıyı ifade eder.

2-Şu halde, Bakara ve Âl-i İmran'da olduğu gibi bu sürede de gerçek aslına daha çok bir açıklama ile ihata edemeyeceğimiz bir takım iman hakikatleri karşısında, acizimizi itiraf ederek ubudiyet secdesine kapanacağız. Özellikle yaratılışın başlangıcı, teklif sırrı, ahiret âlemi, peygamberlerin mucizeleri, Allah'ı görme meseleleri bu türdendir. Şu halde işte bu bağışında da bizim düşünebileceğimiz mânâ şudur: Ey Resulüm Mustafa! Sence bilinen bu sesleriyle kulaklarında çınlayıp, kalbinde fısıldayan vahiy tecellileri bir kaptaptır ki sana indirildi. Şu halde göğsünden bundan bir darlık olmasın. Yani bunun Allah'tan indirilmiş olduğundan şüphen olmadığı gibi, sana yüklediği görevin son derecede önemli ve zor olduğundan dolayı da sıkılma. Bu sana indirildi ki bununla korkutasın, müminlere de hatırlatasın. Yani bu kitabın mânâsı müminlere has zannedilmemelidir. Buna muhatap olacak olanlar ikidir: Mümin ve mümin olmayan. İnanmayan kâfirler için bu mübarek kitab bir korkutmadır. Sadece onların korkuç sonlarını açıklama ve haber vermedir. Onlar bunlara inanmayacaklar ve inanmadıkları için sakınmayacaklar. Şu halde Kur'an'da kendileri için acı şeylerden azab ve cezadan başka bir şey duyamayacaklardır. Fakat onlar inanmadığı için gerçek değişimi olmayacak, doğru haber yerini bulacaktır. Bunun için Kur'an'dan istifade edemeyecek kimseler çok olabilir, ama Kur'an'ın hükmü dışında kalabilecek hiç kimse düşünülemez. Şu kadar ki, bu hüküm lehine olmaz da aleyhine olur. Mesela kâfir "Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun." (Araf, 7/44) hükmüne inanmakla bundan kurtulacak değildir, Bunun gibi, Kur'an'ı arkalana atarlar, dinlemek, amel etmek istemeyenler böyle yapmakla Kur'an'ın hükmünden kendilerini kurtarmak şöyle dursun, aksine tamamen onun korkutucu hükmüne atılmış olurlar. Müminlere gelince: Kur'an, onlar hakkında bir hatırlatıcıdır, iman ettikleri ve fakat ayrıntısını unutup geciktirdikleri şeyleri kendilerine hatırlatır, aklılarına getirir. Müminler Kur'an'ı devamlı bir hatırlatıcı, bir rehber olmak üzere ellerinde ve gönlülerinde tutmalı, herhangi bir hususta bir iş yapacakları zaman onun açıkça veya dolaylı yoldan bildirdiklerine müracaat ile uyarı ve yol göstermesine, iznine veya yasağına göre hareket etmelidirler.

3-4- Bu hatırlatma ve uyarı şöyle ki: Ey Muhammed ümmet! Rabbinizden size indirilen bu Kitabı uyunuz. Ve bunsuz birtakım dostun, bir yardımcının, bir âminin bizzat kendilerine ve kendilerinden olan söz veya davranışlarına uyuvormeyiniz. Onlara uyup uymamak için öncelikle Rabbinizden indirilmiş olan bu Kitab'a uymayı ölçü edininiz. Kitab'a aykırı olan, Rabbinizin emir ve yasaklarına aykırı bulunan hususlarda gizli açk kimseye uymayın. Rabbinizi bırakıp başkalarının arkasından, izinden gitmeyin. Siz pek az öğüt alır ve hatırlarsınız. Halbuki nice karyeler (kentler); insan toplanan memleketler vardı ki, biz onları yok etmişizdir. Öyle ki ona, o kente azabımız, azap darbemiz ansızın geliverdi. O sırada halkı yataklarına yatmış, gece uykusuna dalmış veya kayıtlı hâlinde, kuşluk uykusunda bulunuyorlardı. Kısaca, ya Lût kavmi gibi gece yansında veya Şuayb kavmi gibi güpe gündüz dinlenme ve gaflet halinde azap kendilerini bastırverdi de

5-Bu hatırlatma ve uyarı şöyle ki: Ey Muhammed ümmet! Rabbinizden size indirilen bu Kitabı uyunuz. Ve bunsuz birtakım dostun, bir yardımcının, bir âminin bizzat kendilerine ve kendilerinden olan söz veya davranışlarına uyuvormeyiniz. Onlara uyup uymamak için öncelikle Rabbinizden indirilmiş olan bu Kitab'a uymayı ölçü edininiz. Kitab'a aykırı olan, Rabbinizin emir ve yasaklarına aykırı bulunan hususlarda gizli açk kimseye uymayın. Rabbinizi bırakıp başkalarının arkasından, izinden gitmeyin. Siz pek az öğüt alır ve hatırlarsınız. Halbuki nice karyeler (kentler); insan toplanan memleketler vardı ki, biz onları yok etmişizdir. Öyle ki ona, o kente azabımız, azap darbemiz ansızın geliverdi. O sırada halkı yataklarına yatmış, gece uykusuna dalmış veya kayıtlı hâlinde, kuşluk uykusunda bulunuyorlardı. Kısaca, ya Lût kavmi gibi gece yansında veya Şuayb kavmi gibi güpe gündüz dinlenme ve gaflet halinde azap kendilerini bastırverdi de

6-7-Bu felaket bunların dünyadaki azabları, bunun arkasından bir gün gelecek genellikle kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara elbette ve elbette soracağız. Gönderilen peygamberleri nasıl, ne cevap ile karşıladınız. "Elçilere ne cevap verdiniz?" (Kasas, 28/65) diye soruyva çekeceğiz. Ve gönderilmiş olan bütün peygamberlere de elbette ve elbette soracağız "Allah, elçileri toplayacağı gün: Size ne cevap verildi? der." (Mâide, 5/109) buyruğunca ne şekilde, ne cevap ile karşıladınız? diye suâl edeceğiz. İki türlü suâl vardır. Birisi azarlama ve çıkışma suâlidir. Nitekim bu mânâ ile dilimizde "İyi belle bunu ben sana soranm." denilir. Diğer de anlayıp öğrenmek için bilgi isteme suâlidir ki, bu mânâda da "Bilmiyorum sorayım." denilir. İşte "O gün ne insana, ne de cinne günahından sorulmaz." (Rahmân, 55/39) "Suçluları günahlarından sorulmaz." (Kasas, 28/78) âyetlerinde insan ve cinden suçluların hiçbirini o gün günahlarından sorulmaz buyrulması bu anlamdadır ki, suçlu oluşları yüzlerinden belli. Suçları bütün belgeleriyle bilinmiş ve zabtedilmiştir. Kendilerinden veya şundan bundan sormağa gerek yoktur, demektir. Buna karşılık burada kendilerine peygamber gönderilenlere ve peygamberlere elbette ve elbette soracağız, buyrulması da bütün inkârcıları bütün peygamberler önünde azarlama ve çıkışma ile sorumlu tutacağız demektir. Bunun için buyruluyor ki: Elbette ve elbette soracağız da Kendilerine karşı bir ilim ile mutlak ve mutlakla haber verip anlatılacaktır. Peygamberler soruldukları zaman "Bizim bilgimiz yok, gizliliği bilen yalnız sensin, sen." (Mâide, 5/109) diyecekler. Bunun üzerine en gizli durumlarına vancaya kadar hepsinin yaptıklarını, içlerini dışlarını ilimimizle yüzlerine vuracağız. Biz gaib değişik ki bilgimiz olmayan bir durumları bulunabilisin, açık ve gizli her ne yaptılarsa Allah hepsini görüp bilmekte ve tanık olmaktadır.

8- Vezin (terazi) de o gün haktır: Her şeyin, her amelin en doğru ve tamamen adalet ve hakkaniyetle tartısı da o gündür. Ne olursa olsun o güne kadar az çok bir cânı hesap, veya zaman tanıma ve müsaade vardır. O gün ise amel defterindeki her muamele en ince, en küçük noktalarna vancaya kadar hakkıyla tartılıp, leh ve aleyhteki olacak ve borç dengeleri tamamen gerçekleşecek, herkesin kâr ve zarar pusulaları, bilançoları, belgeleri çkanılıp hesapları kapanacaktır.

9- Şu halde Her kimin tartıları ağır gelir, iyilikleri kötülüklerinden, alacakları borçlarından, kârları zararlarından fazla çıkarsa işte bunlar ve ancak bunlar o felâh bulmuş (kurtulmuş), muradlarına ermiş olanlardır. Çoğul sigasıyla "tartılan" tâbirinden anlaşılır ki, her kişi için bile birçok tartılar vardır. Kâr ve zarar hesabı hepsinin toplamından çıkacaktır. Her kimin de tartılan hafif gelir; iyilikleri kötülüklerinden, alacakları borçlarından eksik çıkarsa işte bunlar da nefislerini zıyan etmiş, kendilerini hüsranda bırakmış olanlardır ki bunun sebebi, Bizim âyetlerimizde zulmeder olmaları, devamlı olarak yalanlama ve inkâr ile hakkını vermekten geri duralandırı. Şu ilâhî âyetlerin kapsadığı gerçeklere ve hukuka dikkat ediniz:

Ey insanlar!
Meâl-i Şerifi

10- Doğrusu Biz sizi yeryüzünde, yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; ne kadar da az şükrediyorsunuz!

11- Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklerle: "Âdem'e secde edin" dedik; hepsi secde ettiler, yalnız İblis, secde edenlerden olmadı.

12- (Allah) buyurdu: "Sana emrettiğim zaman, seni secde etmekten alıkoyn nedir?" (İblis): "Ben, dedi, ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın."

13- (Allah) buyurdu: "Öyleyse oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık, çünkü sen aşağılıklardansın."

14- (İblis) dedi: (Bari) bana (insanların) tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver."

15- (Allah) buyurdu: "Haydi sen süre verilmişlerdensin."

16- "Öyleyse, dedi, beni azdırmana karşılık, and içirim ki, ben de onlar(ı sapdırmak) için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."

17- "Sonra (onların) önderinden arklarından, sağlarından soldarından onlara sokulacağım ve sen, çoklarını şükredenlerden, bulmayacaksın."

18- (Allah) buyurdu: "Haydi, sen, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık And olsun ki,onlardan sana kim uyarasa, (bilin ki) sizin hepinizden (derleyip) cehennemii dolduracağım."

19- (Sonra Allah, Âdem'e hitab etti): "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yeyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."

20- Derken onların, kendilerinden gizli kalan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: "Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedi kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti." dedi.

21- Ve onlara: "Elbette ben size öğüt verenerlendim." diye de yemin etti.

22- Böylece onları aldatarak aşağı sarkıttı (önceki mevkilerinden indirdi). Ağacı(n meyvesini) tadınca, çirkin yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarını üst üste yamayp üzerlerini örtmeğe başladılar. Rableri onlara seslendi: "Ben sizi o ağaçtan men etmedim mi ve şeytan size apaçık düştümandır, demedin mi?"

23- Dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!"

24- (Allah) buyurdu: "Birbirinize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir."

25- "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan (dirilip) çıkarılacaksınız!" dedi.

10- And olsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik, yerleşik kıldık, onu size vatan, hayat ve ölümünüzde karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa güç ve kuvvet verdik. Ve onda sizin için birçok geçimlikler, yaşayacak, geçinecek, faydalanacak sebepler, vastalar yaratıp tahsis ettik, ki yer, güç ve geçim sebepleri, diğer bir deyimle vatan, iktidar, geçim, bu esas nimetler ne büyük ilâhî bağışlardır. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah'a karşı ne kadar hukuk ve görevler ile şükür ve şükran borçludur. Böyle iken siz pek az şükür ediyorsunuz. Vatan olan yeryüzünün ıslah ve imannnda ve geçim sebeplerinin elde edilmesinde Yaratan'ını ve Yaratan'ın emirlerini tanıyarak güç ve kuvvetini yerli yerinde kullanan, bozgunculuk ve zulümden, küfür ve taşkınlıktan sakınanlar az olduğu gibi şükür edenlerin bile şükür ve ibadetlere ayırdıkları zaman ne kadar azdır. Oysa insanlar bunlardan başka daha ne büyük ilâhî nimetlere şükran borçludurlar bakınız:

11- Andolsun ki biz sizi yarattık. Siz hiç bir şey değilkken, siz insan cinsinden hiçbir kişi âlemde mevcut değilkken, siz henüz şu bulunduğunuz şekil ve biçimi almadan önce ilk mayanını takdir ve icad ettik. Sonra size biçim verdik. Siz yaratılışın başlangıcında şekilsiz, organsız bir yaratık; yeryüzünde bir çamur ve babanızın belinde birer zerre, birer nutfе (sperma) olduğunuz halde sizi ahsen-i takvim (en güzel biçim) olan insan şekline koyduk. Sonra da meleklerle "Âdem'e secde edin, ona boyun eğip itaat ederek hizmet edin." dedik.

Bu hitaplarnı bir kişiye veya sınıfa değil, genel olarak insan cinsine, daha doğrusu insan toplumı türüne yönelik olduğu ve bu münasebetle meleklerin Âdem'e secdesi meselesinin de insan cinsine bir minnet sıyakında hatırlatıldığı açıktır. Demek ki bu secde emri Hz. Âdem'in şahsına mahsus değil, soyu da dahil olmak üzere cinsine aid bir şeref ve ayrıcalıktır. Âdem soyunda bizzat Hz. Âdem'den daha faziletli olan ulû'l-azm büyük peygamberler gibi şahıslar bulunduğuş şüpheş olduğuına göre de bu mânâ açıktır. Şu halde Âdem'i yalnız ilk insan olmak üzere değil, genellikle insan cinsinin mahiyetini temsil eden genel bir misal, başka bir deyimle cins ismi olarak düşünmek, âyetin sözgelimine daha uygundur. Hz. Âdem kendi kişiliğinde fiilen sahip olduğu faziletler ve insanî melekelerden başka bütün soyunda görülecek olan fazilet ve melekeler de tasavvurî olarak sahip olmak bakımından, Ebu'l-Beşer (insanın babası) olarak düşünüldüğüş zamandır ki, Âdem'in yaratılışının, Âdem soyunu; Âdem'in biçimlendirilmesinin, Âdem soyunun biçimlendirilmesini; Âdem'e secdenin, bütün insan cinsine secdeyi kapsadığını ortaya koyar.

"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur." (Fâtır,35/39) mânâsına da açıklayan bu âyetin anlamı, birçok derin konuları kapsamaktadır. Fakat biz burada bu kadar işaretle yetineceğiz. Cenab-ı Allah insanlığa öyle bir şeref bağışlamıştır ki, Âdem'in meleklerle değil, meleklerin Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Düşünelim ki bu yaratma, bu biçimlendirme ve bu şereflandırma nimetlerinden sonra, insanların Allah'tan başkasına tapmaları ne büyük aşağılık ve ne büyük nankörlük olacak ve ne büyük bir sorumluluk doğuracaktır.

Evet Allah, Âdem ile insanlığı yaratıp biçim verdikten sonra, meleklerle Âdem'e secde ediniz dedi de onlar da secde ettiler. Ancak İblis secde edicilerden olmadı. Olmadı da ne oldu?

12- Allah ona "sana ne engel oldu da ben emrettiğimde secde etmemeye cüret ettin!" buyurdu. Böyle azarlayıp sorguya çekti. Buna karşı İblis ne dedi bilir misiniz? Dedi ki Ben ondan hayırlıyım. Yani daha faziletli, daha yüksektim. Böyle olanın, aşağı derecedekine secde etmesi ise uygun değildir. Şu halde bu emir, akla uygun ve hoş değildir. İşte benı secdeden engelleyen, ondan yüksek olmam ve bu emri uygun görmemdir. Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın onu ise çamurdan yarattın. O davayı gerektimek için bu mukayeseli çifte suğra (küçük önerme) şunu içerir: Ateş ise çamurdan hayırlıdır, hayırlıdan yaratılan da hayırlıdır. Şu halde ateşten yaratılan ben, çamurdan yaratılan Âdem'den hayırlıyım, bunun için secde etmedim. Demek oluyor ki bu zamana, yani Âdem'e secde emrinin gelmesine kadar yüce Allah, İblis'in duygularına dokunacak hiçbir emir ve teklif yapmamış, bir imtihan etmemişti ve onun o zamana kadar isyan etmemesi ve melekler içinde bulunması, olayların kendi istek ve eğilimlerine uygun gerçekleşmesiyle de ilgili bulunuyordu. Böyle bir durumda olan tâatin ise sadece emir ve ilâhî nzaya boyun eğmekten kaynaklandığı ortaya çıkmazdı. Çünkü Allah'ın emrine, hem de nefsin nzasına uygun gelen hususlarda asıl göz önüne alınıp itaat edilen mabud, Allah mı, yoksa nefis mi, bu belirlenemez ve açıklığa kavuşamaz. Ne zaman ki Âdem yaratılıp, meleklerin ve o arada İblis'in ona secde emteleri emredilince, bu hepsi için bir imtihan olmuş ve bu imtihan, İblis'in duygularına dokunmuş ve iç yüzünü ortaya çıkarmıştır. Ve o zaman Allah'ın bildiği gibi melekler ve Âdem tarafından da anlaşılmiştir ki, İblis'in geçmişte meleklerle arkadaşlık ve benzerliği "Allah'ın kendilerine buyruduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır." (Tahrim, 66/6) özelliğine gerçekten sahip olduğu için değil, ilâhî emir ile nefsin emri çatışmadığından ve isyana sebep bulunmamasından dolayı imiş. Yoksa İblis gerçekte Allah'a değil, kendi zevkine taparmış. Nitekim "Âdem'e secde edin" diye onun zevk ve nzasına aykırı ilk ilâhî emir yöneline, İblis'in ilk işi secdeden kaçınma ile isyan, "secde etmekten seni alıkoyan

nedir?" suâline karşı ilk sözü de kibir ilanı ile inkarnı açığa vurma ve azgınlık olmuştur. Bu şekilde İblis "ben ondan hayırlıyım" derken, öncelikle sadece kişisel duygularına uyumşak fakat bunu bir de ilim şeklinde süsleyerek hakka dayandırmak için birı yalan "ben ondan hayırlıyım", biri de doğru "beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" iki mukaddimeyi birbirine bağlayıp doğru mukaddemenin içinde yanlış bir takım kübra (büyük önerme)lan gizleyerek iki suğra (küçük önerme) ile iki mantıklı kıyas şeklinde bir bozuk görüş yürüttümü ve doğru olan yaradılış önermesinden yalan olan kişisel davasını sonuçlandırmayay kalkışmıştır ki, âlemde şeytanlık ve İblisliğin ilk örneği olan bu sözde, şeytanlığın bütün özü ve aslı yer almış gibidir. Bu iki cümle tahlil edilip incelenecek olursa, bunda araştırma âdâbı ilmi, psikoloji, ahlâk, istikraî (tümevarımla ilgili), instıacı (sonuç çıkarmak ile ilgili) mantık, hikmet-i tekvin (yaratma hikmeti) ve teşri (kanun koyma) gibi nice ilimlere değinen açık ve gizli birçok suçlar, hile ve oyunlar, yanıltıcı sözler görülmektedir ki, bununla şeytan ve şeytanlığın bütün iç yüzünü anlamak mümkün olacaktır. Bu cümleden olarak hayırdan geri durmayı uygun görmek için bilgisizlikle bilgily, yalan ile doğruyu, kötülük ile hayrı, kibir ile yüze gülmeyle, aldanmakla aldatmayı katıp karıştırarak, hayırlı olmayı hayra engel yapmak gelişisini, ilmi bir gerçek ve mantıklı bir sonuç şeklinde tasvir etmek, şeytanın birinci sıfatı olduğu anlaşılıyor ki, kişisel gururu ile fikir ve zekâ şeklinde görünmek isteyen bu ahmaklık ve cehaletin Hak hususunda ne kadar aşağılık bir durum olduğunu bir düşünmeli.

Şimdi İblis'in bu dava ve istidilindeki başlıca hata ve yanlış noktalarını da kaydedelim:

1- Herşeyden önce İblis soruya karşı durum ve görevini takdir edememiş, cevabı tarz ve geçişme tavnına dökerek bahis ve sözde makam gasbı sevdasına düşmüştür. İtiraf ve bağışlanma dileme yerine itiraz ve yanlış çıkarmaya kalkışmıştır.

2- Nass (kesin ilâhî buyruk) karşısında kıyas ve ihtihada kalkışmış, açık emre karşı yaratılış delaletine basırmıştır.

3- "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın." demesi, aslında doğrudur. Fakat İblis bu iki yaratılış olayını mukayese ile, bundan "ben ondan üstündür" sonucunu çıkarmak için görüşünde hata etmiştir. Çünkü bir taraftan yaratıcının yaratmasını itiraf ile ona dikkat çekiyor gibi görünürken, diğer taraftan hayır ve üstünlükte bakışını sadece madde ve unsurla sınırlamış, fâilini ihtisasını nisbetine, sekle, gayeye bakmamıştır. Âdem'in yaratılışında "İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyma nedir?" (Sâd, 38/75) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan hususi üstünlüğü "Onu düzence (yıp insan şeklini ver)diğim ve ona ruhumdan üfledığım zaman (hemen ona secdeye kapanın)" (Hicr, 15/29) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan ruh ve süreti "Ben yeryüzünü bir halife yaratacağım." (Bakara, 2/30) ilâhî buyruğuyla hatırlatılan gayeyi göz önüne almayı yalnız madde ve unsura itibar etmek isteyen İblis, Âdem'de topraktan, kendisinde ateşten başka bir özellik görmemiş ve diriden ölü, ölüden dirai yaratan ve eşyanın özellikleri ve üstünlüklerini kereminden bahşeden Yüce Yaratıcı'yı maddeye mahkum gibi varsaymıştır. Hiç düşünmemiştir ki, çamur ile ateşin özündeki fark da sadece Yaratacı'nın tahsisine borçlu olan bir yaratılış farkından başka bir şey değildir. Bundan anlaşılır ki, âlim geçinenlerin bir çoğunda görülegelen sadece maddeye yöneliş (maddecilik) İblis'in mesleklerinden bir meslektir. İşte yukarıda işaret edildiği üzere bu yanlış görüşüyüledir ki İblis "Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." küçük önermesi altında; "Ateş çamurdan üstündür, üstün olandan yaratılan da üstündür." diye iki gizli büyük önermeye işaret ederek, bunları birer açık gerçek ve müelleme (yardımcı teorem) gibi varsaymış ve bundan "Ben ondan daha hayırlıyım." sonucunu çıkarmak istemiştir. Oysa ikinci önerme toptan doğru olmadığı gibi, birinci önerme de mutlak olarak doğru değildir. Gerçekte genellikle yaratılış bakımından ikisi de mahluk olmak ve yaratıcının hükmüne mahkum bulunmak bakımından eşit olduktan başka, özellik bakımından da toprağa mahsus özellikler, ateşe mahsus özelliklerden daha kapsamlı ve üstündür. Hele ahlâkı bir temsil ile düşünöldüğü zaman, ateşin hafifliğine, hiddet ve şiddetine, telaş ve ızdırabına, kibire eğilimli ve yayılmacı olmasına karşılık toprağın vakar ve sakinliği, sabir ve dayanıklılığı, sebatı, yumşaklığı, haya ve cömertliği, seçkinlik ve olgunlaşma yeteneği ne kadar yüksektir. İblis gerek bilgi edinme noksanlığından, gerek anlayışındaki bozukluktan, yani bilgilyi haktan değil nefsinden almak davasında bulunduğundan dolayı bunda da yanlışla düşmüştür. Ve yine bu yanlış ilerdir ki, Âdem'i sırf çamur, kendisini sırf bir ateş seviyesinde mukayese etmiş, çamurdan yaratılan Âdem'in Allah'ın seçkin kılması ile çamurdan büsbütün başka şereflı bir duruma yükeleceğini, kendisinin de ateşten büsbütün başka bir lanete uğrayacağını anlayamamıştır. Ve yalnız Âdem'e karşı değil ilâhî sual ve emre karşı da gurur ve bencilikle deyivermiştir. Bunun üzerine:

13- Allah buyurdu ki öyleyse in oradan, o bulunduğun cennetten, yahut melekler toplumu içinden. Çünkü senin orada büyükleñip gururlanman olmaz. O yüce makam, haddini bilen taat ve tevazu sahibi kimselere mahsustur. O halde gık, sen artık küçüñlerdensin. Kibirlenmek küçüklüktür; büyüyecek olan büyükleñmez, büyükleñen mutlak küçölür, alçalır, küğük düşölür. Yücelik sıfatın kendisine atıl olan Yüce Allah, bu emirle onu bulunduğ makamdan derhal azledip indirdi. Kibirine karşılık küçüklüğe ve hakarete mahkum etti. Aslının ateş olmasına güvenerek, hayırlılık ve fazileti kendisinde aslından intikal eden bir miras, elinden alınmaz bir kişisel özellik gibi varsayarak bu imtihan zamanına kadar bulunduğ o mutluluk makamından düşmeyeceğini zanneden ve bu zannıyla: Yaratıcı'nın emrini eleştirmeye kalkışan İblis'e bu ilâhî emir, eşyanın bütün özelliklerinin sadece bir Allah vergisi olduğunu, bu şekilde bir defada fillen anlatıverdi.

14-Bu öfke hitabı karşısında, yaratıkların, varlığının hiçbir şey olmadığını anlayan İblis, derhal oğk edilmesinden korkarak, zillet ve hakaretle olsun hayatı ölüme tercih ederek beni onları tekrar dilitilecekleri güne kadar geciktir ve süre tanı, dedi. Yani, Âdem ve soyunun ölümden sonra diriltilmeleri zamanına kadar öldürme de eceliği geri bırak, diye yalvarıp yakardı ki o gün "Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar." (Zümer, 39/68) buyruğuna "O gün insanlar, âlemlerin Rabbi'nin Divanında dururlar." (Mutaffirin, 83/6) olan ikinci üfleme zamanıdır. Bundan anlaşılır ki, İblis aslında Yüce Yaratıcı'yı inkâr etmediği gibi, öldükten sonra dirilmeyi de inkâr ediyor değildir; o biliyormuş ki, Âdem'in nesli ve soyu olacak, bir müddet yaşayacaklar, sonra öcekler ve bir gün gelip dilitilecekler. Şu halde İblis'in küfürü Allah'ı ve ahireti inkâr şeklinde değil, emir ve yükümlölüğü ve amelini gereğini inkâr ile tartışma şeklindedir. Dikkate değer bir husustur ki İblis, bu dirilme gününe kadar zaman isteği içinde birinci nefha (üfürme) devresini atlatıp süresiz olarak ölümden kurtulmayı ve zillet ve hakaret içinde de olsa oğk olmadnı sonsuzluğa emmeyi arzu etmiş ve fakat bunu açıkça söylemeyip, kumazlık etmek istemiştir. Çünkü öldükten sonra dirilme sonrasında ölüm yoktur. Şu halde bu derece hayata yönelmek de İblis'in hissi demektir.

Hiçbir yaratığın herhangi bir dilek ve duasını toptan reddetmek, şaından almayan ve "göğüslerde olanı bilen" yüce Allah, huzurundan kovduğu İblis'in bile ricasını mutlak suretle reddetmiyerek şüphelenme, sen munzarındensin. Yani eceli tehir edilenlerdensin buyurdu. Fakat gayesine müsaade etmedi, aksine, Hicr ve Sâd sûrelerinde de geleceği üzere bilinen vaktin gününe kadar bir ecelle çekitirdi ki, "Sûra üflendiği gün, göklerde ve yerde bulunan kimseler, hep korku içinde kalır. Yalnız Allah'ın dilekleri müstesna." (Nemli, 27/87) buyruğu üzere ilk nefha (sûra üfürme) günüdür. Âdem'e secde emri İblis'in iç yüzünü ortaya koyan ve meleklerden ayıreden bir imtihan olduğu gibi İblis'in geri birakılması (zaman tanınması) da Âdem ve soyu hakkında bir imtihan olacaktır. İblis isyandan tevbe ve kurtuluşu düşünmeyip zillet içinde hayat hırsıyla ilgili olan bu istek ve duasında, Âdem'in hemen tevbeyle acele edip başışlanma ve rahmet istek ve duasıyla kıyaslanınca, aradaki farkın ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

İblis, dileğinin kabulölü göröktükten sonra, o uzun ömrünü tevbe ve şükür ile kurtuluşla kullanacak yerde şöyle dedi: Öyleyse beni azıtmam, azdırma ve saptırma izin vermen hakkı için elbette ben onlar için, o Adem cinsini azıtmak için senin doğru yoluna oturacağım. Sana, senin nimetine götüren iman, İslâm ve doğrluk yolunu kesip pusuya

duracağım.

Sonra da mutlaka öñlerinden ve arkalarından, sağlarından, veollarından onlara varacağım, dört yönden, yani düşmanın saldırılabileceği her taraflarından saldıracağım. Doğru yoldan çevirip sapıtmak, şaşınp soyamak için ne yapabilirsem yapacağım. Sen de çoğunu şükür eden, itaatkâr kimseler olarak bulmayacaksın. İblis, bu son kısmı "Şüphesiz İblis, onlar hakkındaki zannını doğru kıardı." (Sebe, 34/20) âyetinin delaletine göre zannen söylemiştir. Çünkü insan cinsinden kötölük için birçok, hayır için bir başlangıç görmüştür. Bazı tefsircilerin nakline göre de bunu meleklerden işitip söylemiştir. Onun bu kötölük azmine karşı:

Allah buyurdu ki gık oradan yerinilmiş ve kovulmuş olarak gık. Adn olsun ki, onlardan her kim sana uyarasa, sizden, sizin hepinizden Cehennem'i doldururum, buna asla şüpheniz olmasın. Demek ki İblis'e uyanlar ondan, onun uydulandan oldukları gibi onun âkıbetine de mahkumdurlar.

Görölüyor ki Yüce Allah, İblis'i önce isyanından dolayı kovuvememiş, sorguya çekmiştir. Sorusunda özü beyan etme yerine kibir ve gururla gösterdiği inat ve küfürden dolayı da bulunduğ makamdan indirmiş, yerinden çıkarmış "in oradan gık, artık alğaksın, küğüksün" diye yerinden atıp düşölerek, aşağılamı ve alçatmış, birinci "gık" emrinin mutlak olusuna göre o anda bu gıkamanın henüz ebedi bir kovma olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer İblis uslanıp edebini takınsa, düzelmeye yüz tutsaymış affı muhtemel bulunuyormuş. Nitekim, zaman tanıma ricası bir dereceye kadar yerine getirilmiştir. Fakat bunun üzerine şükür ve düzeme yerine bütün şımarıp hak yola ve iman edenlere ve doğru yolda bulunanlara karşı kötölük etmeye ebediyen, azmettiğini ortaya koyduğu zamandır ki emriyle tamamen inanmaya, kovulmaya ve ahirette de kendisine uyanlarla beraber ebedi azaba mahkum edilmiştir. Allah bunu, İblis'in kötölük kararna ceza olarak belirlemiş ve ona uyanları da ona katmıştır. Âdem'in yaratılmasıyla gerçekleşen bu imtihanda İblis'in kişisel duygularına tabi olarak, melekler içindeki mutluluk makamından bu bedbahtlık çukuruna düşmesi ne kadar acı ise, hiç şüphe yok ki, meleklerin secde etme şerefine kavuşan Âdem cinsinin böyle apağık bir düşmanı bulunan yerilmiş, kovulmuş İblis'in izine, huyuna uyarak, o yüce makamdan düşmesi ve onun kötü sonuna ortak olması, ondan daha acı olacaktır. İblis'in, yaratıcıyı ve ahireti inkâr etmediği halde bu düşme ve bedbahtlığına sebep kibir ve gurur ile hissiyata tabi olması ve bu şekilde arzusunda uygun olmayan hususlarda, ilâhî emre satasıp saldırma fikrinde bulunması olmuştur. Onda bu hasletin ortaya çıkmasına da, insanın özel bir şeref ile yaratılması ve secde emrini kazanması sebep olmuştur. Buna karşılık İblis'in ecelinin tehir olunmasında da insanın düşmesine yakın sebep, kendi hatalarıdır. Fakat bu hataların karşılıklı olarak birbirleriyle ilgili yönleri vardır. Allah'a karşı serbest kalmak isteyen İblis insan ile imtihan olmuş bulunduğ gibi, İblis gibi serbest kalmak sevdasına düşecek olan insanlar da İblis ile imtihan kılınışlardır. Şu halde yaratılışlarıyla İblis'in düşmesine sebep olmuş insanlar, kendi iradeleriyle onun âkıbetine düşmemek için yaratılışlarına bahşedilen bu ezeli nimetin şükür hakkını yerine getirmeli ve İblis'in izine girmekten son derece sakınımalıdır. Ve bilmelidir ki, şu kıssada İblis'in gösterdiği huylardan hangisi bir kimsede varsa, onda şeytandan bir huy var demektir. Ve onun düzeltilmesine çalışmalıdır.

İnsanın yaratılışının aslındaki mevkii böyle yüksek ve naziktir. Melekler secde ettiler, İblis etmedi böyle oldu. Ve dedik ki, ey Âdem! Sen eşşile o cennette otur: İblis'in kovularak gıkandığı o cennette dur. Bu cennetin Huld (ebedilik) cenneti veya gık cennetlerinden bir cennet veya yeryüzü cennetlerinden bir cennet olması hakkında bazı görüşler vardır ki, Bakara Sûresi'nde buna dair bazı açıklamalar geçmiştir (Bakara, 2/35). Burada da şunu kaydedelim ki İblis'in emriyle indirilip gıkılan cennet hakkında İbnü Abbâs, (r-anhüma) "Huld cennetine değil, Adn cennetine idiler." demiştir. Şu halde Âdem'in yerleştirildiği Adn cenneti demektir. "Dâl" harfinin şükünüyla "adn" ikâmet demek olduğuna ve "mâdin" kelimesinin de aslı bu olduğuna göre "Cennet-i adn" ismi hilkat madeni ve aslı ikametgâh olan cennet anlamına işaret eder. Bu ise Âdem'in ilk varoluş nimetini kazandığı yaratılış cenneti mânâsına işaret eder. "Cennet-i adn" dahi Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü'n-Naîm, Cennetü'l-Firdevs, Dârü's-Selâm, Cennetü'l-Huld, Cennetü'l-Vesile gibi ahiret cennetlerinden sayılmış olduğuna göre Âdem'in ilk meskeni olan Adn cennetinin ahirette Huld cenneti geçidinde ilk cennet olacağı ve bunda "İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur." (Zuhruf, 43/72) âyetinin mısadıkına (dosoğru delaletinci) başlangıç ile sonun bir kavuşma yeri bulunacağı anlaşılabilir. Daha iyisini Allah bilir. Oturunuz da, neresinden dilerseñiz yiyiniz, mubahtır. Ancak bir şu ağaca yaklaşmayınız, ki zalimlerden olursunuz, haddinizi tecavüz ve kendinize yazık etmiş bulunursunuz. Demek ki Âdem ve Havva, cennette diledikleri gibi hareket edebilecek ve istedikleri yerde istediklerini yiyip nimetlenebilecek bir serbestlik ve helâl kılma ile iskân edilmiş olmakla beraber bu yetki ve izin hiç sinin olmayan sonsuz bir hümiyet ve mülk edinme olmayıp, bir sınıra kadar idi ki, şahsen veya cins olarak tek olan bu ağaç ve bunun meyvesi o sinin belirlemiş ve ona yaklaşmak, kendileri için yaradılışa mümkün ise de dinen ve hukukn yasaklanmıştır. Malumdur ki ağaç öñte yer sınırlarından bir sinin, onun meyvesinden yemek de, davranış sınırlarından bir sinin gösterir. Bu nokta, Âdem'in cennette bile sorumluluktan kurtulmuş olmağındı ve bu ağaç cıvan, aslında cennetten sayılmakla beraber, Âdem ve Havva için bir cennet değil bir imtihan alanı olacaktı. Ve her kim olursa olsun ona yüce Allah'ın tayin ettiğii sınıra ve hukuk çizgisine tecavüz ederse haksızlık ve böylece kendine zulmetmiş olacağından Âdem ve Havva'ya da buna yaklaşarsanız zalimlerden olursunuz buyumuştur.

Bu iskân ve tebliğ üzerine şeytan, kendilerinden örtölüp gizlenen yerlerini meydana çıkarmak: cinsel organlarının bulunduğu yerleri açmak için ikisine de bir vesvese (kuruntu, şüphe) verdi. Âdem ve Havva, bu zamana kadar yaratılışlarından kendilerini utandıracak ve tiksindiricek çirkin pis şeylerin çıkmasına yer olacak ve gıkacak kötü yerlerini ne kendilerinden, ne de birbirlerinden görmüyorlar ve hatta bilmiyorlardı. Ayıbları örtün yüce Yaratıcı başlangıçta onu örtmüş, kendilerinden gizlemişti. Bir rivayete göre bir nur ile görüşlerine kapalı idi. Diğer bir rivayete göre de tımak çeşidinden bir örtü ile örtölü idi. Anlaşıyor ki insan ne kadar yüksek olursa olsun, bilkuvve aşıptan uzak değildir. Ve yaratılışın bütün kuvvetleri şöyle dursun, fillen ihtiva ettiğii parçalarına bile tamamen vakıf olamaz. Bu şekilde insanın yaradılışı iyiyi de kötüye de yeteneklidir. Ve bu yeteneğini gelişmesi yaratılıştan sonra Allah'ın emir ve yasağıyla belirleyip sınırladığı faaliyet hududuna uyması ölçüsüyle orantılıdır. Şu halde yaratılışın öncesi, emir sininıyla denk olduğundan yaratılış, ahsen-i takvim (en güzel biçim) üzerine olmakla beraber, iradi kuvvetin ortaya çıkmasından itibaren emre muhalefet imkân dahilinde olduğundan, o ahsen-i takvimin içinde bir de esfel-i safilline (aşağılar aşağısına) düşme yeteneğii vardır ki, işte din ve ilâhî emirler, insanlığı bu düşölsten korumaya yönelik olduğu gibi, şeytanın azim ve kararı da bu insanlarda o ayıpları ortaya gıkanılmasıyla bu düşölşe yönelmektedir. Ve bunun için ilk yaratılış gereğince cennette olan Âdem ve Havva'ya, kapalı olan ayp yerlerini açmak için bir vesvese vermiştir.

VESVESE lugatte hisrıtı, fısrıtı, fıslıtı gibi gizli ses demektir. Bu münasebetle gönölde birbiri arkasından gelip tekrar eden gizli söze vesvese ve bir nefse böyle söz bırakmaya da vesvese vermek denilir.

Şeytan, Âdem'e ve Havva'ya böyle bir vesvese verdi ve dedi ki: Rabbiniz sizi bu ağaçtan başka bir sebeple değil ancak iki melek olacağınızdan veya ebedi kalacağınızdan dolayı men etti. Yani bundan yerseniz, ya yemek içmek ihtiyacından melekler gibi müstağni olursunuz (ihtiyaç duymazsınız), yahut ölüm yüzü görmez, ebedi kalırsınız, diye bir taraftan onları Âdem'e secde ile emredilmiş olan meleklerle imrendirmek, bir taraftan da madfii sebebin, ilâhî takdiri değiştirebileceğii şüphesiyle ne olursa olsun bir sonsuzluk ve devamlılık sevdasına düşürmek istedi. Burada meşhur bir suâl vardır: Şeytan cennetten kovulup gıkılmış olduğu halde cennetteki Âdem ve Havva'ya nasıl vesvese verebilmiştir?. Buna karşı, bir yılan aracılığıyla girdi diye bir kıssa nakli şöñret bulmuş ise de, bunu büyük tefsirciler uygun görmemiş ve başlıca üç şekilde cevap vermişlerdir:

1- Hasan Basrî hazretleri demiştir ki: Yüce Allah'ın vermiş olduğu bir kuvvet ile,

yerden göğe veya cennete vesvese ulaştırabilmiştir. Bu mânâyâ göre "hayye" (yılan) tabirinin, insan için yılan gibi zehirli bir hayatı kuvvetten kinâyê olması söylenebilir.

2- Ebû Müslim İsfehânî: Bu cennetin, yeryüzü cennetlerinden biri olduğu görüşünde olduğu için, Âdem ve İblis ikisi de cennette idi demiş. Ancak bunun suâlê uygun olmadığı açıktır.

3- Diğer bir takım tefsirciler de demişlerdir ki: "Âdem ve Havva, bazan cennetin kapısına yakın gelirler, İblis de dışardan gözetir, yaklaşırdı; vesvese bu şekilde meydana geldi." Âyetlerin dalaletine bakarak, İblis'in kovulması ve çıkarılmasının, dört yönden vesvese vermesi imkânını yok eder bir şekilde olmadığı anlaşıyor. Bunun için vesveseye imkân bulup o maksatla öyle yaptı.

21- Ve inanınız ben sizin ögütçülerinizden, iyiliğinizi isteyenlerdenim, diye yeminleştî. Yani yemin etti de

22- ikisini de aldatarak sarkıttı. Âdem ve Havva, hiçbir kimse yalan yere Allah'a yemin etmez sandılar, aldandılar.

Şu halde ne zaman ki o açığı tattılar, kendilerine kötü yerleri belirliverdi. İsyanın uğursuzluğu yüz gösterdi, kapalı ve gizli olan cinsel yerleri açılverdi, bunun üzerine utançlarından derhal üzerlerine cennet yaprağından yamalar yamamaya başladılar. Denilmiş ki bu yaprak incir yaprağı idi. Rabb'leri yüce Allah da kendilerine şöyle seslendi: Ben sizi o ağaçtan men etmedim miydi? Ve mutlaka şeytan size açık bir düşmandır, demedim miydi? Ki birincisi yasağa karşı gelmekten dolayı, ikincisi de düşman sözüne aldınmalardan dolayı danlma ve azarlamaya. Şeytanın düşman olduğunun hatırlatılması, bu sürede açıkça geçmemiş ise de bu sorunun gereğine ve Tâhâ Sûresi'nde "Bu senin ve eşinin düşmanıdır." (Tâhâ, 20/117) âyetinin belirttiğine göre, demek bu hatırlatma da yapılmıştı.

23-Bu azarlamaya karşı Âdem ve Havva bakınız ne dediler: Ey Rabbimiz, biz nefsimize zulm ettik, kendimize yazık ettik. Ve eğer sen bize mağfîret ve rahmet etmezsen, hüsrana uğrayanlardan olacağımı şüphesizdir, dediler. Derhal durumu anlayıp hatalarını itiraf ve tevbe ve istiğfara teşebbüs ederek ilâhî rahmete sığınarak ki, bu yalvarış kelimeleri Bakara Sûresi'nde "Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı (tevbe etti) bunun üzerine Allah)

Onun tevbesini kabul etti." (Bakara, 2/37) âyetinde işaret olunan kelimelerdir. İlâhî suale karşı İblis'in sözü geçen cevabıyla, Âdem ve Havva'nın bu cevaplarını mukayese etmeli (karşılaştırmalı) de bu kelimelerin derhal Âdem'in kalbine gelmesi ne büyük ilâhî bir lütf olduğunu ve Âdem'in mızacı ile İblis'in içyüzü arasında ne büyük bir fark bulunduğunu anlamalı ki, İblis'in ateş ve çamur kıyaslamasındaki cehaletinin sırı bu noktada açıkça görülmektedir. Denilmiştir ki, Âdem beş şey ile bahtıyar (mutlu) oldu. Emre karşı gelmeyi itiraf etmek, pişmanlık duymak, nefsini kötölemek, tevbeye teşebbüs etmek ve rahmetten ümidi kesmemek, İblis de beş şeyle bedbaht (mutsuz) oldu. Günahını kabul etmedi, pişmanlık duymadı, kendini kinamayıp azgınlığını Allah'a bağladı ve rahmetten ümidini kesti. Bununla beraber ilâhî emir ve yasaklara karşı gelmekle işlenen herhangi bir günah affedilmiş bile olsa, günahı işleyeni nezhâet-i mutlaka (mutlak temizlik) mertebesinden indirmeğe sebep olacak demektir.

24-Çünkü bu tevbe ve yakanış üzerine Allah buyurdu ki: İniniz, bazınız bazınıza düşmansınız. Ve size yeryüzünde bir vakte kadar bir yerleşme ve yararlanma var.

25-Yani Allah dedi ki: Onda, o yeryüzünde yaşayacaksınız, ve orda öleceksiniz, ve yine oradan çıkılacaksınız, öldükten sonra dirilitilip toplanacaksınız. İşte Allah, siz insan cinsini yeryüzünde böyle yerleştirdi. Şimdi: Meâl-i Şerifi

26- Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Hayırlı olan, takva elbisesidir. İşte bu(nlar), Allah'ın âyetlerindendir, belki düşünür öğüt alırlar.

27- Ey Âdemoğulları. Şeytan, ana babanız, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerinizi soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostu yaptık.

28- Onlar bir kötülüğ yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti." derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

29- De ki: "Rabbim bana adaleti emretti. Her mescidde yüzünüzü O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz."

30- (O) bir topluluğu doğru yola iletti, bir topluluğa da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar, şeytanları Allah'tan başka dostlar tuttular ve kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

26- Ey Âdemoğulları, muhakkak ki biz üzerinize çirkin yerlerinizi örter, avret yerlerini örter bir elbise, bir de rîş (yani güzelliik ve öğünmek giysisi yahut servet ve refah) indirdik. Yerle, gökle, içle, dışla, ferde, toplumla, tabiatla, sanatla ilgili sebepleri yaratıp ihsan ettik. Âdem ve Havva cennette saklı ve gizli otururlarken ayıpları açılarak yeryüzüne gelmiş oldukları gibi, Âdemoğullarından her biri de ana karında "döl yatağı" içinde saklı ve gizli olarak nızıklanıp dururken gıncıplak yeryüzüne indiler. Sonra da ayıpları örtmek veya giyinip kuşanıp süslenerek şekilde fakirce veya zenginice iki çeşit elbise ile korunmaya ve örtünmeye ve hatta güzelleşme ve süslenmeye imkân buldular. Bu arada, takva elbisesi takva hissi veya takva duygusu ile giyim yani hayâ, utanma duygusu ve Allah korkusu ile giyilen ve Allah'ın izniyle maddî manevî aayıptan, çirkinlikten, zarar ve tehlikeden koruyacak olan korunma elbisesi yok mu, bu, mutlak hayırdır. Sırf faydadır. Elbise nimetinden faydalanma ve istifade asıl bununladır. Zira takva duygusu, korkusu ve imanı, hayâ ve ırfanı olanlar zorunlu olarak çıplak bile kalsalar en az Âdem ve Havva'nın yapraklarla örtündükleri gibi ayıp ve örtülmesi gereken yerlerini örter ve muhafaza ederler. Fakat takva duygusu olmayan günahkârlar ne kadar giyinseler yine kıglan, açılmaktan kurtulamazlar. Çünkü bunlar, elbise nimetinin ayıp ve örtülmesi gerekeni örtmek; sıcaık, soğuk ve rahatsız edici çirkinliklerden, hastalıkları sebeplerinden korunmak, düşmandan sakınmak ve nihayet güzel bakışı cezbedecek ve kötü bakışı defedecek, hiç kimsenin ne şehvetinin heyecanına ve ne nefretinin gelişmesine sebep olmayacak faydalı bir sima, edeb ve vakar rahatlığı ile güzelleşme gibi gerçek fayda ve güzel maksatlarını düşünmezler. Şehvet, kibir ve gururla süslü püslü giysiler içinde kibirini ilan etmek isterken, bir taraftan en kötü yerini açar, hatır ve hayale gelmez zarar ve edepsizliğe düşerler. Bunun için süslü elbise, giysi, şeref ve ihtişam dahi hadd-i zatında ilâhî bir nimet olmakla beraber, birçoklarının gözlerini kamaştıran görünür çekiciliğiyle rağmen hayır ve mutlak fayda değil, bir gurur metâdır. Asıl hayır, takva giysisidir ki, örtülmesi gerekli yerlerin örtülmesi (setr-i avret), namusu korumanın ilk şartını teşkil eder. Bu, yani elbise indirilmesi, Allah'ın âyetlerindendir. İnsanlığa olan lütf ve yardımını, bağış ve rahmetini gösteren delillerinden ve alametlerindendir. Umulur ki bunu düşünürler. Bundaki dalalet vehiclerini, rabbânî hikmeti düşünür Allah'ın nimetlerini hatırlar, tanır veya usanıp çirkinliklerden sakınırlar. Rivayet ediyor ki, cahiliyye Araplanndan bir takımınlar, bu cümleden olarak Humus'tan olmayan Arab yani bedeviler Kâbe'yi çıplak oldukları halde tavaf ederler ve içinde Allah'a isyan ettiğimiz giysilerimizle tavaf etmeyiz, derlerdi. Çoğunlukla erkekler gündüz, kadınlar gece tavaf ederler, kadınların gündüz tavaf etmeleri de olurdu. Kadın bütün göğüslerini ve göğüslerindeki kileri açar ve hatta büsbütün gıncıplak olur, ancak cinsel organına şarap üstüne sinek konmuş gibi hafif, seyrek bir paçavra kor, "tavaf ederken beni kim ayıplar", der ve şu:

"Bugün bunun bir kısmı veya hepsi açılır, açılanını da helâl etmem." beytini söylerdi. İşte bu âyetler bu sebeple nazil olmuştur.

27- Ey Âdemoğulları, sakının şeytan sizi de belaya düşürmesin. Ebeveyninizin (babanızın ananızın) kötü yerlerini, (Mücahid'in tefsirine göre kendilerine fenalık veren günahlarını) kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak, üzerindeki takva elbisesini sıyırarak cennetten çıkılmasına sebep olduğu gibi sizi de aldatıp fitne ve belaya düşürmesin, sakının. Çünkü o ve o kabilden olanlar sizi, sizin onları görmeyeceğiniz yönden görürler. İblis de cinden olduğundan, o şeytan ve onun hemcinsleri nesil ve insan askerleri gözüden gizlenebilen cin gürühundandılar. Ve hafiye ve casus gibi insanı görmediği tarafından vurur avlarlar. Tefsirciler demişlerdir ki, bundan insanın şeytanı hiç görmediği sanılmamalıdır. Görülmeyecek yönden görülmek hiç bir şekilde görülemeyeyi gerektirmez. Gerçekte bir insan bile diğer insanı göremeyeceği yönden görebilir, şeytan da insanı böyle görmediği tarafından aldatır ve hatta bazan görünür de şeytan olduğunu sezdirmez, şeytan olduğunu gizlemiyerek göründüğü de olur. "Şeytan sizi belaya uğratmasın." yasaklaması da gösterir ki, bir insan için şeytanın fitnesinden geri durmak ve çekinmek mümkündür. Demek ki şeytan, göze görünmediği halde bile onun şeytanlık ve aldatma noktaları bilinebilir. Ve bilmediği halde bile takva giysisi, iman ve korku hissi onun fitnesine en kuvvetli bir engel teşkil eder. İnsan dışıyla ve içyle maddî ve manevî bakımdan silahlanmış olur. Takva elbisesi, eli içinden dışından giyinmiş bulunursa, şeytan ona görmediği tarafından, gördüğü halde bile etki edip aldatamaz. Şu halde şeytandan takva elbisesi ile sakının. Muhakkak ki biz şeytanları iman etmeyen imansızların dostları (velileri, âmirleri, iş başları, başlarına bela olmasın yakınları, arkadaşları) kılımsızdır. İmansızlıkla şeytanlık arasında bir çekicilik vardır. Korusuz bahçeye haşerelerin üşüştüğü gibi "Muhakkak biz kâfirlerle şeytanları gönderdik, onları günaha sevk ediyorlar." (Meryem, 19/83) âyeti dalaletince imansız kalblere de şeytanlar musallat olur. İmansızlar şeytanlığı sever, şeytana mahsus hasletlere, hareketlere meftun olurlar. Hayırsız, hayırsızla düşer kalkar, eşkiyanın reisi, en büyük haydut olur. Bunun gibi imansızların bütün eğilimleri şeytanlıkla olduğundan önlerine şeytanlar düşer, başlarına şeytanlar geçer ve artık onları diledikleri yere sevkeder, soydurur, soyarlar.

28- Bu şekilde şeytanlara düşkün olduklarından, o imansızlar bir edepsizlik yaptıkları zaman da: bir atalarımızı bunun üzerine bulduk, Allah da bize böyle emretti, dediler. Mesela kötü yerleri açmak eski bir âdet ve bununla beraber Allah'ın bir emri olduğunu iddiaıya kalkışırlar. Ey büyük Peygamber! Sen de ki: Muhakkak Allah edepsizliği emretmez. Edepsizlik, fenalık, günah eskiden beri bir âdet olabilir, fakat şurası muhakkaktır ki, Allah onu emretmez. Bir de tutup bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylüyor musunuz? Bilmediğiniz şeyi biliyormuş gibi tutturup Allah'a karşı yalan ve iftiraya kalkışmak ne büyük cüret ve cahillik!... Hiçbir deinde, hiç bir peygambere edebek hiç bir vahyde, hiç bir akılda Allah'ın edepsizliği emrettiğine veye edeceğine dalalet edecek hiç bir şey yoktur. Ve iyi bilmek gerekir ki, insanları edepsizliğe, terbiyesizliğe, günaha davet eden ruhî ve fikrî dürtülerin, ilim ile, ilham ile, vahy ile ilgisizdir. O, bir şeytan vesvesesinden başka bir şey değildir.

29- De ki: Rabbim, adaleti ve itidali emretti, yani ifrat ve tefritten sakınıp orta halli ve ölçülü olarak hareket ediniz, ve her mescidde yüzünüzü ona doğrultun. Yani her secde zaman veya mekânında, her namaz veya namaz kılınan yerde yüzünüzü dosdoğru ona, onun kiblesine dikerek ibadetine yöneliniz. Namaz vakti nerede erişirse, orada kılınız. Ve hepimizin yüzü bir düzende Allah'a dönmüş olarak sırf Allah için kılınız, kalblerinizde şirk eseri, yüzlerinizde ayrınlık ve eğrilik eseri bulunmayarak muntazam bir şekilde kılınız. Ve Allah için dininizde samimi olarak Allah'a dua ediniz. Çünkü o size nasıl başladı ise yine öyle döneceksiniz. Yani Allah Teâlâ siz insanları başlangıçta yaratıp, var edip dünyaya getirdiği gibi yine öyle iade edecek, ahirete gideceksiniz. Şüphe yok ki iade etmek, başlamadan daha kolaydır. Bir defa olanın, yine olabileceğine şüpheye yer yoktur. Bunun için tabiat davasına tutulup da ahireti inkar edenler, ilk önce tabiat kanunlarının başı bulunan "olan yine olur" kanununu düşünmeli ve yaratmaya gücü yeten Allah'ın iadeye öncelikle kâdir olduğunu anıyarak ahirete inanmalıdırlar.

Şu halde ikinci olarak bilmelidir ki, bu dünyaya gıncıplak gelip az çok türlü türlü giysiler bulan insanların hepsi sonunda bu dünya elbisesinden soyunup yine geldikleri gibi gıncıplak olarak dönüp gidecekler ve amellerinin cezasını bulacaklardır. Üçüncü olarak şunu hiç unutmamalıdır ki, bu geliş gidişte, bu başlama ve dönüştü tecelli eden bütün hüküm ve kudret yalnız Allah'ın olduğunda hiç sek ve şüphe yoktur. Analar, babalar, hısımlar, akrabalar, eşler, dostlar, enfediler, beyler, hâkimler, krallar, devletler, milletler, insanlar, cinler, kısaca bütün yaratıklar bir yere gelseler, kendi kendilerine bir ferdi ne başlangıç itibarıyla canlandırmaya güçleri yeter, ne de sona erme itibarıyla iadesine. "İnsanı, insan yapar" diyen nice iddialıclar, "Ben de dirilitir ve öldürürüm." (Bakara, 2/258) diyen nice Nemrud'lar gelmiş geçmiş ki, bütün arzu ve iddialarına rağmen ne bir çocuk yapabilmiş, ne de kendisini öldürmeye gelen düşmanının canını alabilmiştir. Şu halde başlangıç ve sona hâkim yalnız Allah olduğu için her gün, her an ister istemez o sana doğru yürümekte olan ortadaki insan da dininde Allah için ihlas sahibi olmalı ve ancak Allah'a dua edip yalvarmalı ve bütün ihlas ve samimiyetle ona yalvanp, ona çağırmalıdır.

30-Başladığınız gibi döneceksiniz, öyle ki bir kısmınızı hidayet etmiş, imana muvaffak kılmakla doğru yolu tutturmuş, bir kısmınızı da, üzerlerine sapıklık hak olarak bırakırmış bir halde döneceksiniz. Çünkü onlar, o ikinci kısım Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdir. Bununla beraber kendilerini doğru yolu tutmuş hidayettedir, sanırlar. Üzerlerine sapıklığın hak olmasında ve ebedî dalaletle bırakılmasında bu zannın büyük önemi vardır. Bu zanları olmasaydı sapıklık üzerlerine hak olmaz, hidayete gelmeleri mümkün olurdu.

Meâl-i Şerifi

31- Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiğın, için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez.

32- De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı zinetleri ve tertemiz nızıkları kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsustur". İşte böylece biz âyetleri bilen bir topluluğa uzun uzun açıklıyoruz.

33- De ki: "Rabbim, sadece fuşhiyatı, onun açık ve gizli olanını, günahları, haksız yere isyanı, haklarında hiç bir delil indirmedikleri şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi yasaklamıştır".

34- Her ümmetin bir eceli vardır. O ecel geldiğinde, ne bir ân erteleyebilirler, ne de öne alabilirler.

31- Her mescid yanında zinetinizi tutunuz. Yani gerek tavaf ve gerek namaz halinde elbisinizi üzerinize alınız, en güzel hâl ve durumda bulununuz, çirkin yerlerini açmak insanın en büyük ayıbı ve rüsvaylığı olduğundan, esasen elbise, insanın bir zineti, süsüdür. Bu da yukarıda açıklandığı üzere en az avret yerlerini örtmekten "rîş" (güzelliik ve öğünme elbisesi) derecesine kadar farklıdır ve en hayırlısı takva giysisidir. Bunun için setr-i avret (avret yerlerini örtmek) insana her zaman farz olduğu gibi, özellikle namazda ve tavafta da farzdır. Ve bir müslümanın namazda mümkün olan en güzel durum ve şekilde bulunması sünnettir ki, cemaat ile namazda safların intizamı ve câmiye giriş çıkış ve oturuş duruşta edep ve hayâ, vakar ve ağırbaşlılık da bu zinet ve güzel sûret anlayışın işaretinde de dahil olur. Nitekim önceki âyetlerdeki yüzleri doğrultma anlayışında da bu intizam işareti vardır. Aynı şekilde âyetin işaret ve eğiliminden şu da anlaşılır ki, bir islâm şehrinin güzelliik bakımından tanzim ve teşkilâtında câmi ve câmi

civarları en güzel yerleri ve zinet merkezi noktaları edinilmelidir. Bununla beraber bütün bunların içinde mesclitlerin asıl süsü, ibadet ile mamurluğu ve ibadete ilgilenen kimselerin hâl ve tavırlarıdır. Fenalar, en güzel yerleri kirletir ve çirkinleştirir. İyiler, en kötü yerleri bile temizler, güzelleştirir. Bunun için asıl istenen insanların iyiliği ve güzelliği olduğundan buyurulmuştur ki: "Her mescede gidişinizde güzel giysilerinizi giyiniz." Ve yiyiniz, içiniz, bunlarla beraber ısraf da etmeyiniz. Haramı helâl kılmak veya helâli haram yapmak veya yemek ve içmekte, süs eşyasında hırs ve ifrat etmek gibi bir şekilde orta hal sinırı geçmeyiniz. Çünkü O, yani Allah ısraf edenleri sevmez, işlerine razı olmaz, bu muhakkak. Bunun nüzul sebebinde çıplak tavaf âdetinden başka bir de şu rivayet ediliyor ki: Âmiröğulları, hacc günlerinde yemek ve yağlı yemezler, ancak bayılıp düşmeyecek kadar çok miktan (ölmeyecek kadar yiyecek bir şey) yerlerdi ve bu şekilde hadımları ulularlardı.. Müslümanlar da böyle yapmak istemişler bu âyet nazıl olmuştu. Demişler ki bu âyette tıbbın yansı özetlenmiştir. Biz bunu bir kaç bakımdan anlıyoruz: Birincisi: Tıp gerçi başlıca hastalıkların ilim ile tedavi sanatında özetlenir. Fakat her ikisinden gaye sıhhattır. Şu halde sıhhati koruma baştan sona tıbbın en büyük şartını ve gayesini teşkil ettiğinden, tıbbın bir yansı sıhhati koruma, diğer bir yansı da hastalıkların tedavi demektir. Bu âyet ise sıhhati koruma (hıfzı's- sıhha)'nın esasla ilgili şartlarını özetlemiştir.

32- De ki: Allah'ın kullan için çıkardığı zineti (mesela pamuk, keten gibi bitkilerden, yün ve ipek gibi hayvanlardan, zırf vb. gibi madenlerden çıkan ve insanlar süsleyen giysiler gibi Allah zinetlerini). Ve nızk türünden temiz ve lezzetli şeyleri: (kısmet olup lezzet ve ıstihale faydalanılacak, hoş hoş, temiz temiz çeşitli yiyecek ve içecekleri) kim haram kılmış? Bu bir inkârı istihkam (soru)dır. Yani Allah'ın çıkardığı bu zinetleri ve tertemiz şeyleri haram kılmak kimsenin haddi değildir. Şu halde bu âyet yenecek ve giyilecek ve çeşitli süs eşyalarından asılanın mubahlık olduğuna delildir. İbnü Abbas ve birçok tefsir bilgini zineti, giyilecek şeyler ile tefsir etmişlerdir. Fakat diğer bir görüşe göre ısraf olmamak üzere çeşitli zinetlerin hepsini içine almaktadır ki, zahiri de budur. Şu halde her yünden bedeni temizleme, hayvanlar ve diğerlerinden üzerine binilen binitler ve zinet eşyalarının her çeşidi, zinet deyimi altında dahildir. Çünkü hepsi zinetir. Eğer nebevî hadiste erkek için altın, gümüş ve ipeğin haram olması hakkında özellikle nass (dini delil) gelmemiş olsaydı bunlar da bu genele dahil olurdu. De ki o zinet ve temiz şeyler bu dünya hayatında iman edenler için kıyâmet gününde halis olarak vardır. Yani o zinetler, o temiz şeyler, esas itibarıyla, müminler içindir. Çıkarılmasının hikmeti müminlerin faydalanmasıdır. Fakat bu, dünya hayatında kâfirler de ona, tâbi olmak sûretiyle de olsa, ıstırah ederler. Fakat kıyâmet gününde onlar yalnız bu dünyadaki müminlere mahsus olacak, kâfirler asla ortak olamayacaklardır. İkinci olarak o zinet ve temiz şeyler, bu dünyada, her ne olursa olsun eksiklikten, tatsızlıktan, kaşkıklıktan, kederden uzak kalmaz. Kıyâmet gününde ise her türlü kederlerden uzak olarak vardır. O zaman o özel zinet, ancak bu dünya hayatında iman etmiş olanların olacak, kâfirlerle de sadece mahrumiyet ve acı kalacaktır. İşte bilecek olan bir topluma âyetleri biz böyle açıklan.

33- De ki: Rabb'im, ancak sunları haram kılmıştır: Bütün fevahişi, yani çirkinliği açık, aşın olan fenaalkları, özellikle kıldan tenasül uzvu ile ilgili olan namussuzlukları, fuhuş ve ahlâka aykırı olayları ki, gerek açık olanları olsun, gerek gizli; mesela nikâhı caiz olmayanı nikâh etmek, bâyin talâktan sonra nikâhı yenilemeden karı koca muamelesini devam ettirmek gizli fuhuşiat (ahlâka aykırı olay) cümlesindendir. Ve günahı; bütün günahları, akıl ve şeriata uymayan her kötü fiili, bilhassa bilinen günahı yani sarhoş edici içki kullanmayı, sarhoş olmayı, haksız yere isyanı; haddini aşarak cana, mala, ırza, yani haysiyet ve hukuka tecavüzü ve zulmü. "Haksız yere" kaydı, isyanın mânâsını açıklama ve te'kidtir. Çünkü "hak yere" olan isyan olmaz. Allah'a hiç bir delil indirmedeği herhangi bir şeyi ortak koşmanızı. Yani bütün âlem bir Allah'a delil olduğu halde Allah'a ortak koşmak için ilmi bir kudreti olacak hiçbir burhan, hiç bir delil yoktur. Müşriklik, delilsiz hüccetsiz şeytana uymaktan kaynaklanan bir cehalet ve aptallıktan ibaret bir nefis arzudur. Bütün kötülüklerden, günahattan, isyandan daha büyük bir haramdır. Ve Allah'a karşı bilginiz olmayan şeyi söylemenizi, "Allah onu bize emretti" dediğiniz gibi cahillik ve inkâr ile yalan söyleyemeler ve hükümler uydurmaya kalkmanızı. İşte Rabb'im o zinet ve temiz şeyleri değil, bunları haram kılmıştır .Ve ilim şunından olanlara böyle açıklamıştır. Artık ilim ehli, bunların içindeki mânâları istinbat eder, anlar, ona göre tatbik ve istifade ederler.

34-Şimdi sakın biz bu haramları yapageldik, bir felaketini görmedik, nice topluluklar da yapıyor bir şey olmuyor, demeyiniz. Çünkü her ümmet, az veya çok her topluluk, küçük veya büyük her toplum ve devlet için bir ecel; Allah katında tayin edilmiş ve kararlaştırılmış olan bir vakit ve mühlet vardır ki, azab veya helakeleri ona bakar. Allah'a karşı peygamberlerini yalanlayanları, yalancıların, dinsizlerin, müşriklerin, isyancıların, günahkârların, edepsizlerin hepsi dünyanın her tarafında ve her zamanında birden bire cezalandırılivermezler. Çeşitli ümmetlerden her birine ve hatta her ümmetten her ferde mahsus bir ecel, bir müddet sonu vardır. Birini şu kadar müddet içinde mahveden bir kötülük, diğerini mahvetmek için daha az veya daha çok bir müddete dayanmış olur. Şu halde ecelleri geldi, mühletleri bitti mi, bir saat geri kalamazlar, ileri de gidemezler. Yani o eceli ne bir an ıleri çekebilirler, ne de geri. Ne uzatabilirler, ne kısaltabilirler. Bilgen vakti gelince âni ânında derhal yakanları, belâları bulurlar. Bu müddeti ise ancak Allah bilir. Şu halde bir müddet devam eden bu müsaadeye aldanıp da sonuza değin böyle gidecek sanmamalı, fırsat elde iken hemen tevbe kâr olup bir an önce isyandan korunmaya ve Allah'ın emirlerine yapışmak sûretiyle geleceği temine çalışmalıdır. İbnü Abbas ve tefsircilerin çoğunluğunun tercihine göre bu âyetteki ecel, söz gelisine göre mutlak ömür mânâsına olmayıp, "azab ve helak eceli" demek olduğundan "her ümmetin bir eceli vardır" kanunu, fertleri dinlerine bağlı olan bir ümmetin, dünyanın sonuna kadar yaşayabilmesine engel değildir. Bundan günah ve ahlâksızlık içinde koşan kâfir ve âsi ümmetlerin bir müddet nâil oldukları görünüşteki refah ve safaya bakıp da arkaalanı düşmemek ve onları bâkî kalacak sanıp da ahlâk ve hareketlerini ve medeniyet tavırlarını benimsenecek bir örnek saymamak gerektiğini anlamalıdır.

Bunun için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

35- Ey Âdemoğulları! Size içinizden peygamberler gelip âyetlerini anlattıklarında, kim Allah'tan korkar ve kendini düzeltirse, işte onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.

36- Kim de âyetlerimizi yalanlar ve onlara karşı büyüklük taslarsa, işte onlar cehennemliktirler ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

37- Allah'a karşı yalan uyduran yahut âyetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir? Onlara Kitap'tan nasipleri erişir. Canlarını alacak elçilerimiz gelince onlara: "Allah'tan başka yaptıklarınız nerede?" derler. Onlar: "O yaptıklarımız bizden sapıp ayrıldılar." derler. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına bizzat şahitlik ederler.

38- Allah onlara: "Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla beraber cehennem ateşine girin!" der. Cehenneme giren her ümmet kendi din kardeşine lanet eder. Nihayet hepsi oraya toplanmışlarsa, sonrakiler öncekiler hakkında derler ki: "Rabbimiz ! İşte şunlar bizi doğru yoldan sapırdı. Onlara cehennem ateşinden kat kat azab ver". Allah der ki: "Herkesin azabı kat kattır, fakat siz bilemezsiniz".

39- Öncekiler de sonrakilere derler ki: "Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur. O halde yaptıklarınızdan dolayı azabı tadın".

40- Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve deve (veya halat) iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir. İşte suçluları

böyle cezalandırırız.

41- Onlara cehennemde atışten bir yatak, üstlerine de (ateşten) örtüler vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.

35-36-37 Yani insanlar içinde Allah tarafından gönderilip Allah'ın âyetlerini tebliğ ve beyan eden hak peygamberlere karşı yalan uyduran, yalan yere peygamberlik taslayıp din vazetmeye kalkışan sahtekâr ve yalancı iftiracılarıdan ve yahut Allah'tan gereğince korkan ve doğru müminlerin zıddına "Allah'ın âyetlerini yalanlayan kâfirlerden daha zalim, daha haksız kim olabilir?" Bunlara kitaptan nasibleri erer, ecellerine göre yazılmış, takdir edilmiş olan nızklarıdan, ömürlerinden, "İnkâr edeni az bir süre geçindiririm." (Bakara, 2/126) âyeti delaletince aslında "az bir şey olan" dünya nimetlerinden kismetlerini alırlar ve asıl nasibleri olan yüzkarası ile giderler... Yani nihayet böyle olurlar. Allah'tan gelen ölüm elçileri, ölüm veya azab melekleri karşısında Allah'tan başka yaptıklarını kaybederler ve kendi kâfirliklerine kendileri şahitlik ederek can verirler.

38-O zaman Allah der ve hatta birçoklarına demistir ki Cin ve insanlardan sizden önce geçen ümmetler içinde ateşe girin. Geçmiş ve gelenen her ümmet girdikçe hemşiresine (arkasından gidip sapıklığa düştüğü din kardeşine) lanet eder. Böyle bölük bölük girerler. Nihayet hepsi orada, o ateşte birbirlerine ulandıklarında sonrakileri (arkadan gidenleri veya sonra girenleri), öncekiler hakkında, dünyada öne düşen öncülerini veya ateşe önce girenleri hakkında Allah'a hitap ederek derler ki: Ey Rabb'imiz, şunlar yok mu, işte bizi bunlar şaşırtılar. Onun için sen bunlara ateşten katmerli bir azab ver. Buna karşı Allah, der ki: hepinize katmerli: her an artan katlama usûlüyle artan katmerli bir azab var. Çünkü bir kerre, iki taraf sapıklıkta ortakır. İkincisi öndekilerin sapıtması, sonrakilerin de bu sapıtmayı kabullenmeleri vardır. Uyan ile uyulan birbirinden karşılıklı kuvvet almıştır. Bu şekilde bir tarafın sapması ve sapıtması, diğer tarafın onları taklit ve küfürleri biri diğerinin günahlarını ve azablarını katlama arttırır. Ve fakat siz bilmiyorsunuz. Herkes kendi acısını tattığı için bir bölüm diğerinin çektiğini bilmiyor. Yahut siz o katlamanın ulaşacağı sonsuza birden bilmezsiniz. Şu halde o azabın miktar ve şeklini, durumunu ve derecesini bilmezsiniz. Onu, her ânını göre göre sonsuz zamanda takip edeceksiniz. Ancak şunu biliniz ki, hepinizinki katlamadır.

39-Bu cevap üzerine öncekiler de sonrakilere der ki: Anlaşıldı ya, sizin bize karşı bir üstünlüğünüz, bir meziyet ve teriche değer yönünüz yoktur. Azabı hak etmede hep eşitiz. Şu halde siz de o azabı, o katlama azabı tadın, o acıyı çekin, çünkü kazanancısınız.

40-41- Şu muhakkak ki, âyetlerimizi yalanlayanlar, hayır ve şerri, hak ve bâtılı, geçmişin suçlarını, şimdiki zamanın ve geleceğin gereksinimlerini ağıktan açığa gösteren delillerimizi ve işaretlerimizi yalan kılmaya çalışırlar, ve onlara karşı kibirlenenler, kendilerini daha yüksek sayıp, bunları nazar-ı itibara almaya tenezzül etmek istemeyenler yok mu, bunlara göğün kapıları açılmaz, ruhları yükselemez, biraz fırlasalar bile yükseklerle nüfuz edemezler, meleklerin sırlarına eremezler, düşerler, dua ve niyazları reddolunur. Üzerlerine feyz ve bereket inmez, ve cennete giremezler, tâ deve iğnenin deliğine girinceye kadar. Diğer bir mânâ ile: "Halat, iğnenin deliğine girinceye kadar!". Çünkü (el-Cemel) kelimesi bilindiği üzere "deve" mânâsına geldiği gibi, urgan ve halat mânâsına da gelir ki (cümme), (cümle), (cümü) ve (cümü) de denilir. Bazı tefsirciler halatın ipliğe bir çeşit benzeysiğine ve bundan dolayı iğneye deveden çok bir ilgisine göre ikinci mânâyı tercih etmişlerse de tefsircilerin çoğu birinci mânâyı tercih ederler. Zira heriki mânânın ikisine göre de bu bir darb-ı meseldir ki, bizim "balık kavağa çıkıncaya kadar" deyişimçisi gibi bir şeyin mümkün olmayanı bağlanmasını ifade eder. Bu bakış açısından ise birinci mânâ daha delağatlıdır. Çünkü örf bakımından "iğne deliği" büyüklükte, "deve" büyüklükte meseldir. Bir şeyin ufaklığından, incelüğinden mübalağa edileceği zaman, "iğne deliği gibi" denilir. İriliğe mübalağa için de "deve gibi" denir. Özellikle Arap dilinde bu çok bilinir. "Halat" da misal olabilsin de, deve kadar mesel değildir. Bu yünden olmayacak bir şeyi anlatmak için, irilikte mesel olan devenin, incelikte mesel olan iğne deliğine girmesiyle darb-ı mesel şüpheşiz ki daha delağatlıdır. Bir de deve, girebileceği yere kendi girer. Halat ise sokmaya dayanmaktadır. Şimdi devenin iriliğinden başka bizzat hareketli bir hayat sahibi olması, sonra boynu, hörgücü, ayaklarıyla , özel şekliyle de bütün eğri bûğrülüğü ve acıblığıyla göz önüne getirildiği zaman iğne deliğine girmesinde uzaklık fikri ve mümkün olmayana hayal etme öyle bir kuvvette ortaya çıkar ki, bu kuvvet halatta yoktur. Hasılı her iki takdirde mânâ, o kâfirlerin cennete girememelerini bir müddet gayesi ile sınırlamak değil, onun mümkün olmadığının açık bir temsil ile anlatmaktadır. Şu halde devenin iğne deliğinden geçmesi, aslında mümkün müdür değil midir, diye bazı inkârcıların yaptığı gibi boş yere tartışmalara dalmaya lüzum yoktur.

Meâl-i Şerifi

42- İman edenler ve iyi amellerde bulunanlar -ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz işte onlar cennet ehlioldir ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

43- Orada kalblerinden bulunan kini çıkarıp atarız. Onların altlarından ırmaklar akar. "Bizi buna erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola sevk etmeseydi biz doğru yola erişemezdik. Şüphesiz Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." derler. Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! Yaptıklarınıza karşılık buna varis oldunuz".

44- Cennet ehli, cehennem ehline: "Rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk. Siz de Rabbimizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar da "evet" derler. Bunun üzerine aralarında bir çağırıcı şöyle seslenir: "Allah'ın laneti zalimler üzerine olsun!

45- Onlar, Allah'ın yolundan men ederler ve onu eğiltmek isterler, ahireti de inkâr ederlerdi".

46- Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde vardır. A'raf üzerinde de, her iki taraftakileri sımarlarından tanıyan kişiler vardır. Bunlar cennetliklere "selâm olsun size" diye seslenirler. Bunlar henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu eden kimselerdir.

47- Gözleri cehennemlikler tarafına çevrilsin de : "Rabbimiz! Bizi zalim toplulukla beraber eyleme!" derler.

48- A'raftakiler yüzlerinden tanıdıkları kişilere seslenerek şöyle derler: "Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslanmazı, size hiç bir yarar sağlamadı".

49- "Allah onları hiç bir rahmete erdirmeyecek, diye yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?" (Cennetliklere dönerek: "Girin cennete, artık size ne korku vardır, ne de siz üzüleceksiniz" derler.

50- Cehennemdekiler, cennetkilerle: "Bize biraz su akıtın veya Allah'ın size verdiği rızıkdan bize de verin." diye seslenirler. Cennetkiler de: "Allah, bunların ikisini de kâfilere haram kıldı." derler.

51- Onlar ki, dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koydular ve dünya hayatı kendilerini aldattı. Onlar, bugüne kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr ettilerse, biz de bugün onları öyle unutturuz.

42-45- Ve cennet ehline şöyle seslenilir: İşte o, bu cennet, yani dünyada vaad olunduğunuz cennet, gönlünüzdeki bütün cin ve nefreti silen, altından ırmaklar akan, içinde böyle hamd ederek dâim safa ile ebedî olacağınız bu cennettir. Siz buna varis kılınızdır. O sebeple ki, amel ediyordunuz. Dünya güzel çalışıyor, iyi işler yapıyordunuz. Cennet ehlinin bu başıyını kendilerinden değil, sırf Allah'dan ve Allah'ın yardım ve hidayetinden bilerek hamdetmelerine karşılık Allah tarafından bu başıların amellerinin sebebiyetine dayandırıarak böyle seslenilmesi kulluk terbiyesi ile ilâhî lütfun ne büyük bir tecellisidir. Şu halde insan çalışmalı ve fakat başıyını Allah'tan bilmeli,

ameline mağrur olmayıp daima ilâhî hidayete sığınmalıdır. Amel, cennete girmenin sebebi, fakat Allah'ın yardımı ile.

Mirasta ölüden diriyе geçme mânâsı bulunduğundan, buradaki miras çoğunlukla "felan şey insana şeref verir" deyiminde olduğu gibi mutlak verme mânasıyla tefsir edilmek daha açık görölmüştür. Fakat bir hadis-i şerifte şöyle gelmiştir: "Hiç bir kâfir ve hiç bir mümin yoktur ki, hem cennette, hem cehennemde bir yeri olmasın. Ve şu halde cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girdikleri zaman cennet, cehennem ehline kaldırırlı gösterilir. Oradaki yerlerine bakarlar ve kendilerine, işte siz Allah'a itaat ederek amel etmiş olsaydınız, bunlar sizin makamlarınız idi, denilir. Sonra ey Cennet ehli, haydi amellerinizin sebebiyle siz bunlara varis olunuz, denilir. Şu halde onların yerleri cennet ehli arasında bölüşülür".

Cennet ehli, cehennem ehline selendii. Fahrreddin Râzî'nin nakline göre âlimler demişlerdir ki, bu âyetten, mesafenin uzaklığının sesi idrak etmeye -genellikle- engel olmadığı anlaşılır. Bazı âlimler de özellikle şöyle demiştir: "Seste öyle güç, kuvvet vardır ki, yalnız uzaklık duyulmasına mâni olmaz." Kim bilir bu gerçek, öncekiler tarafından nasıl bir hayret ve uzsaksa ile karşılanırdı? Fakat zamanımızda radyo ve televizyon keşiflerinin bu Kur'ân gerçeğini nasıl ortaya çıkardığını görüyoruz.

46-47- Cennet ile cehennem arasında bir perde ve A'rafta bir takım kimseler vardır. Bu perde, Hadid Sûresinde geçen "Aralına kapılı bir sür çekilir ki, onun içinde rahmet vardır, dış yüzünde de azab." (Hadid, 57/13) ilâhî sözünde zikredilmiş olan sürdür.

"A'raf" kelimesi "arf"ın çoğuludur. Arf ise her hangi bir yüksek yer demektir ki, bu münasebetle atın yelinesine, horozun ibiğine "arf" denilmiştir. Buna göre A'raf, meşhur görüşe göre cennet ile cehennem arasındaki perdenin, süren yüksek tepeleri demek olur. İbnü Abbas'dan "sıratın şerefeleri" diye bir görüş de rivayet edilmiştir. Fakat Hasan-ı Basrî hazretleri demiştir ki A'raf, marifet (bilmek) kelimesindendir. Ve mânâ: "Cennet ehli ile cehennem ehlini simalarından tanımak üzere bir takım kimseler vardır." demektir. Kendisini bu kimseler, "iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerdir", denildiğinde dizine vurmuş, ve "bunlar, demiş, Allah Teâlâ'nın cennet ehli ile cehennem ehlini tanımak ve birbirinden ayırmak üzere tayin buyurduğu bir kavimdir. Vallahi bilmem belki bir kısmı beraberimizdedir". Hasılı A'raf üzerindeki adamların tefsirinde başlıca iki görüş vardır: Birincisi: Ebu Huzeýfe ve diğerlerinden rivayet edildiği üzere bunlar amelde kusur etmiş ve mizanda iyilikleri ve kötülükleri eşit gelmiş Allah'ı birleyen bir topluluktur ki, cennet ile cehennem arasında bir müddet kalırlar. Sonra Allah Teâlâ haklarında bir hüküm verir. İkincisi: Bunlar, peygamberler, şehidler, hayırlılar, âlimler veya adam şeklinde görünen melekler gibi dereceleri yüksek birtakım zâtlardır, denilmiş ki birincilere göre "henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu edenlerdir." kayıtları, seslenen A'raf ehlinin halini beyandır. Yani cennet ehli, cennete girmiş, bunlar girmemişlerdir. Fakat arzu ve ümit ederler. Onlara özenirler de, "selâm ve selâmet size" derler. İkinciye göre ise, o sırada cennet ehlinin hâlidir. Yani cennet ehlinin henüz cennete girmemiş ve girmek ümidinde bulunmuş oldukları sıradadır ki A'raf ehli onları selâmetle müjdelere.

48-51- "Sıralarından tanıdıkları kimseler." Velid b. Muğire, Ebu Cehil Âs b. Vâil ve akrabaları: "Allah Selmân, Ammâr ve benzerlerini cennete koyacak da bizi cehenneme atacak ha, böyle iş yapmaz. Allah bizim hizmetçilerimizi, çobanlarımızı bizden üstün tutmaz." derlerdi ki, işte Araf ehlinin "te topluluğunuz, ne de büyüklük taslamamıza size hiç bir şey sağlamadı" diye bağdırdıkları bunlar ve bu gibilerdir. Ve "bunlar mıydı?" diye işaret ettikleri de onların küğümsedikleri Selmân ve Ammâr gibi iman ehli kimselerdir. Meâl-i Şerifi

52- Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitap getirdik.

53- İlle onun te'vilini mi gözetiyorlar? Onun te'vili geldiği (verdiği haberler ortaya çıktıği) gün, önceden onu unuttuğu olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiş. Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaât etsinler, yahut tekrar geri döndürülmemiz mümkün mü ki eski yaptıklarımızdan başkasını yapalım?" Onlar, kendilerini zarara soktular ve uydurdıkları şeyler kendilerinden saptı, kaybolup gitti.

52-53- O kâfirler, ancak onun te'vilini gözetirler. TE'VİL, esasen bir şeyi sonucuna ırca etmek, varacağına vardırmaaktır. Yani dünya hayatına mağrur olan o kâfirler bu kitaba iman etmezler de bakalım sonucu neye varacak, diye sonunu gözetirler. İman edecekleri bir hidayet ve rahmet olarak ilim üzere açıklanan ve gelecek için haber verilen vaad ve tehditlerin ileride bilfiil tatbikatıyla vuku buluşta doğruluğunun ortaya çıkmasını beklerler. Kısacası işi ilerisine atarlar, ahirete inanmak için kıyametin kopmasını, ahiretin bilfiil gelmesini, geleceğin şimdiki hâl olmasını beklerler. Halbuki te'vili geleceği, o haberlerin tatbik olacağı gün, o kıyamet günü, bundan önce onu unutanlar (hatırlanma getirmek ve ona göre amel etmek istemiyenler) şöyle diyeceklerdi: hakikaten Rabb'imizin resulleri hak emirle geldi, peygamberlerin dedikleri doğrudurmuş, olmaz sandığımız oldu. şimdi acaba bizim şefaatçilerimiz var mıdır ki, bize şefaât etseler de azaptan kurtarsalar, yahut geri çevrilseler, dünyaya döndürülsek de yapageldiğimiz işlerden başkasını yapsak. Böyle diyecekler. Fakat o gün kendilerini ziyan etmiş, ve iftira edegeldikleri şeyler, şefaâtçı olur diye uydurup bel bağladıkları putlar, o bâtil tanrıları yanlarından kaybolmuş gitmiş bulunacaklardır. Ve bunun böyle olacağında hiç şüphe yoktur. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

54- Şüphesiz Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş üzerine hükümrân oldu. O, geceyi durmadan onu kovalayan gündüze büriyüp örter; güneş, ay ve yıldızları emrine âmâdedir. İyi biliniz ki yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir.

55- Rabbinize yalvara yalvara ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmeyiz.

56- Düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na, korkarak ve rahmetini umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır.

57- Rahmetinin önünde müjdeci olarak rüzgarları gönderen O'dur. O rüzgarlar, yağmur yüklü bulutları yüklenince, onu kurak bir memleket gönderir, sonra onunla yağmur yağdırır ve onunla her çeşit ürünü yetiştirir. İşte Biz, ölüleri de böyle diriltiriz. Gerekir ki düşünün, ibret alırsınız.

58- Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir toplum için âyetleri böyle açıklarız.

54- Hakikaten Rabbiniz (Sahib ve hâkiminiz, işlerinizin kaynağı, efendiniz) ancak o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Başınız üstünde yükselen birçok gökleri ve ayagınızın altında çiğnediğiniz yeri, yücelikleri ve düşüklükleriyle bütün bu çeşitli şeylerden her birini bir ölçü ile takdir ve bir zamânâ tahsis ederek hepsini ezel ve ebede göre ancak altı gün sayılacak kadar sınırlı zamanlarda yarattı. Sonra da Arş üzerine istiva eyledi. Alçaklı, yüksekli bu çeşitli yaratılan, birbirine benzemeyen ve henüz bir tekrar ve birbirini takip devrine girmemiş olan ilk yaratılışlarıyla zaman zaman yarattıktan sonra hepsini hükmü ve tasarrufu altında tutarak, eşit bir şekilde hepsine sahip ve merci olarak, hepsi üzerinde dilediği gibi nizamlı ve muntazam bir ritimle hükümlerini de tatbika girişti. Yerden göklere, göklerden Arş'a varıncaya kadar bütün yaratıklar onun hükmü ve idaresinin altında ândan âna, halden hale, şekilden şekile, devirden devire, oluş ve yok oluş, farklılık ve benzeşiyi ile değişip gitmekte; O ise son bulma ve bozulmadan, ıztırab ve değişimden uzak tam bir hâkimiyet ve tam mülkiyet ile hepsi üzerinde bir düze hâkim; hepsinin üstünde mutlak bir yücelik ile ulu, her şeyden üstün

bütün devletlerden, saltanatlardan üstün, yüceliğın en yüksek misali olan Arş-ı âlâ (en yüksek Arş)'dan da üstün ve daima üstün. Ve bununla beraber birbirlerine karşı mertebeleri ve dereceleri farklı olan bütün varlıklara "Biz ona şah damarından daha yakınızdır." (Kaf, 50/16) âyeti gereğince nisbeti bir, adaletli ve hikmetli. "O'nun hiç bir benzeri yoktur." (Sûrâ, 42/11), "Her şeye şahit" , (Sebe', 34/47), "Her şeyi kuşatıcıdır" , (Secde, 41/54) tek ilâh olarak rablığını yerine getirmektedir ki, bu hükümranlılık kayıtsız ve şartsız ve devamlıdır. Yani Tevrat tercemelerinde denildiği gibi yaratmadan sonra çekildi, dindendi değil, yarattığı bütün varlıklar üzerinde devamlı bir saltanat, hâkimiyet ve bir düze yaratıcılık ve rablık ile işleri idare ve hükümleri icra etmektedir.

SİTTETİ EYYÂM Altı gün: Bazı tefsirciler bu altı günün dünya günleri denilen, bilinen günler diye kabul etmişlerdir. Gerçekte lugat bakımından "yevm" denilince önce güneşin yeryüzüne doğmasıyla batışı arasındaki zaman müddeti demek olan gün mânâsı akla gelir. Fakat henüz yer ve güneşin bulunmadığı yaratma sırasında bu mânâ ile bir gün tasavvur olunamayacağı açık ve Kur'ân'ın bir çok yerlerinde olduğu gibi "yevm"ın vakt mânâsına geldiği ve dil bakımından bilindiğinden burada da "altı gün"ün, "altı vakit" mânâsıyla tefsir edilmesi lazım geleceği bir çok tefsirci tarafından hatırlatılmıştır. Bunun ölçüsünün ise bilinen gün ere eşit veya ondan kısa veya uzun olması mümkündür. Nitekim "Kim o gün, savaşmak için bir tarafa çekilme, ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner (kaçar)sa" (Enfâl, 8/16) âyet-i kerimesinde "yevm" (gün) böyledir. "Sizin saydığınız (yıllar) dan bin yıl kadar süren bir günde" (Secde, 32/5) âyetinde, bizim saydığımız günlerle bin sene; diğer "Miktan elli bin yıl süren bir günde" (Meâric, 70/4) âyetinde ise, elli bin sene miktan ile açıklanmıştır ki, bunlar da "ahiret günleri" adıyla bilinir. Ve İbnü Abbas, Kâ'b, Mücâhid, Dahhâk gibi büyük tefsirciler de buna uygun tefsir etmişlerdir. Buna göre, "altı günde" demek, miktan binlerce seneye varan "altı zamanda" demektir. Fakat açıklamadan kastedilen, bunların uzama miktan değil, bu miktandan ezele, istivâ (hâkimiyet)'nın mutlak ve ebediliğine göre altı gün demek kadar sınırlı zamanlardan ibaret bulunduğunu anlatmak olduğundan "altı gün" buyurulmuştur.

Bununla beraber dikkate şâyandır ki, burada rablığını, birı yaratma, birı hâkimiyet olmak üzere iki tecelli mertebesi olup, âlemdaki varlıkları önce sırf olağanüstü olan misalsız bir yaratma ile başlayıp, bundan sonra bir nizam seviyesine girdiği ve her iki durumda da Allah'ın hâkimiyeti altında bulunduğuna anlatılırken, "altı gün" ile özellikle gökler ve yerin âdet ve nizam dediğimiz tekrar etme, benzeleme ve birbirini takip ile devam ve uzama devirlerinden önce bulunan ve benzeşmeyen bir fark, örneksiz bir icad ile sırf olağanüstü olan ilk yaratma anları gösterilmiştir. Sırf olağanüstünün mutlak olan nizam ve hâkimiyet devirlerine nisbetle atıf adedinin, sayılmalı derecelerine ve diğer günlere oranı gibi çok az olduğunun ifade edilmiş olması bakımından diğer bazı tefsircilerin dediği gibi bu altı zamanın dünya günleri ölçüsüyle ve hatta ondan daha az bir müddet olarak düşünülmesinde daha uygun bir mânâ vardır. Bu şekilde ilk yaratılma arasında geçen benzer devam anları hâkimiyet hükmünde olmakla dâruilüp bükülerek ve soyutlanarak önce dumdandan cisimlere, sıcak ateşten toprağa, topraktan suya, sudan hayata geçmek gibi yalnız ilk yaratılma anlarının düşünülmesi gerekir. Sonra Fussilet Sûresi (9-12. âyetleri)'nde bu altı gün hakkında bazı açıklamalar gelecektir, (oraya bak.) ki ona göre bunun ikisi göklere, dördü de yere atıf görünmektedir. Bununla beraber Müslim-i şerifte rivayet edilen bir hadisin delaletine uyarak bazı tefsircilerin tercih ettikleri üzere "altı gün"ün yalnız yeryüzü ile ilgili olması da muhtemeldir ki, bu takdirde mânâ: "Rabb'in ancak o Allah'tır ki gökleri ve altı günde yeryüzünü yarattı." demek olur. Hasılı iş bu altı günün mahiyetinin tayini ve açıklaması hususları Allah'ın ilmine bırakılması gereken müteşabih bir mânâ olmakla beraber, bundan kesin olarak şu sonuçlara ulaşmış oluruz:

Birinci olarak, âlem kadîm (başlangıcı olmayan) değil, görüldüğü üzere bir olaylar toplamıdır ki, varlığında da, devamlı olmasında da yaratıcı olan Allah'a muhtaçtır. Ve yalnız onun hükmü altındadır.

İkinci olarak: Âlemin toplamı ezeli olmadığı gibi, bir defada ve basit bir şekilde yaratılmış da değildir. Başlangıçta çeşitli zamanlarda birden çoğa giden, bundan sonra çokluk içinde bir terkiib (sentez) ve toplanmaya dahil olan fakat sonu olan derece derece bir ilerleme ile yaratılmış ve sonra bu ilerlemeye değişim ve benzeleme içinde tekrarlanma ve devam etme ile düzensiz, bir şekil verilmıştır ki, bu düzenli şeklin birbirlerini takibinin devamı da bir seviyede kendi kendine sabit ve karar kalmış değil, Allah'ın hâkimiyeti altında değişmektedir.

Bu derece derece ilerleme (tedric) mânâsı münasebetiyle burada şu iki soru meşhurdur:

Birincisi : Yaratmadaki bu derece derece ilerleme (tedric) "Bizim buyruğumuz, yalnız bir takdir, göz açtı yumma gibidir." (Kamer, 54/50) âyetinin delaletine aykırı değil midir? İkincisi: bir defada yaratma, Allah'ın kudretine delalette daha uygun olmaz mıydı? Cevap: Hayır. Gerçi bir yaratma, bir haysiyetle hem bir defaya mahsus hem tedricî olmaz. Bir defada oluş, derece derece ilerlemeye aykındır. Bununla beraber bir defa oluş, tedricin şartıdır.

Dereceleme çeşitli yaratma anlarının sıralanma ve devamı demek olduğundan aralarından yorum itibarıyla zıtlık bulunan bir defada oluş ve tedric arasında gerçekleşme itibarıyla mutlak umûm ve husus vardır. Her tedricde bir def'aten oluş vardır, fakat her defada tedric yoktur. Gerçekte Cenab-ı Hak her neyin yaratılmasını veya yok edilmesini isterse "ol" der ve derhal isteği dilediği şekilde vâki olur. Bir anda bir değil sayılamayacak ve hesap edilemeyecek şeyler yaratıp yok edebilir. Nitekim bir yağmur ânında ne kadar sayısız damllardan yaratılıp düştüğü ve bir doğma ânında hesabımıza sığmaz birçok hadiselerin bir anda vâki olduğu görülür. Ve Hakk'ın bütün işleri böyle tek olan bir vicdan bakişi ile görülür. Fakat bunun böyle olması, bakışların çoğalması ve devam etmesiyle, çeşitli veya birleşik yaratılışların çoğalma ve devam etme kudretini ortadan kaldırmaz. Çünkü ilâhî kudretin, hiç bir şekilde sona ermesi mümkün değildir. Şu halde tek emrin, bir anda pek çok şeyi yaratmaya kâfi gelmesi, buna karşılık yaratmalar arasında özel bir sıralama ile geliştirerek yaratma kudretine aykırı da olmaz. Hem dereceleme zamanlarının her birine göre "Bizim buyruğumuz yalnız tedric." (Kamer, 54/50) hükmü doğrudur. Hem de toplamına göre bir dereceleme silsilesi ve sıralaması geçerlidir.

İkincisi: Yalnız bir defada yaratma, kudrete delalet etmede daha uygun da değildir. Çünkü bu tahsiste bir kudretin son bulması şüphesi vardır ki, ikinci bir yaratmaya imkân yok sanılır. Tertip ve terkiib ile yaratma kudreti de durdurulmuş ve delilsiz bırakılmış olur. Evet Allah dileseydi bugünkü gökleri ve yeri bütün içerikleriyle bir defada yaratmaya gücü yeterdi. Fakat bu şekilde dünkü âlem olmaz, iki yaratılmış arasında bir sıralanma ve devam etme düşüncesine imkân kalmazdı. Diriden ölü, ölüden diri, ateşten toprak, topraktan su, çamurdan hayat ortaya çıkmak şöyle dursun, gece ve gündüz birbirini takip etmez, insandan insan bile doğmazdı. Atalarımız yaratılışa biz olmadık, biz olursak onlar olmazdı ve yahut hepimiz olur, fakat ata evlat olmadık ve şimdiki yaratmanın imkânına delil bulamazdık. Ve o halde o âlem, bu âlem olmazdı. Hiç bir tedricin ilerleme olmadan bütün yaratıklar bir defada ve bir anda yaratılmış olsaydı, hiç biri diğerinin yaratılışına şahit olamayacağından, hem yaratma delili bulunmaz, hem de eşyanın tabiat ilâhî tasarrufa mahkûm ve emre âmâde kılınmış olduğu anlaşılmasız; âlem, ezeli bir tabiat sanılırdı. Sonra "hiç bir derecelere ayırma bulunmasının" demek, "rabblık, ilâhîlik bulunmaması" demek olduğundan da gaflet edilmemelidir. Şu halde bir çok def'aten yaratılışları da içine alan dereceleme ve sıralama ile yaratmanın kudret ve yaratıcının ilâhîlığına delaleti açısından pek büyük önemi vardır. Ancak bu derecelemenin ilk yaratılıştaki altı güne tahsis meselesi kalır ki, bu da sırf ilâhî bir irade meselesidir. Bu tercih, fikrinde hür olanın seçimine aittir.

İSTİVÂ: Râbüd der ki: " (istevâ) filinin kullanılışı iki şekildedir. Birisi iki veya daha çok fâile isnad olunur. denilir ki "Zeyd ve Amr eşit oldu." demektir. Nitekim "Bunlar, Allah katında eşit olmazlar" (Tevbe, 9/19), "Bilenlerle bilmiyenler bir olur mu?" (Zümer, 39/9) buyrulmuştur. Diğer de bir şeyin kendi zâtında doğru ve ölçülü olmasına denilir. "Üstün akla sahip (olan melek) doğruldu." (Necm, 53/6) gibi ki, "Onların sırtına binip kurulmanız için" (Zuhruf, 43/13), "Sen ve yanında bulunanlar, gemiye yerleştiğiniz zaman"

(Müminün, 23/28), "Gövdesinin üstüne dikildi." (Feth, 48/29) aynı şekilde Arap kelâmında "filanın işi mutedil oldu", "filan işçilerini idare etti" gibi ifadeler hep bu kabilendir. İle müteaddî olmasında bir istilâ mânâsını gerektirir. İle müteaddî olmasında da bizzat veya tedbirle son bulma mânâsını gerektirir. Bu şekilde istivâ lugatte, bir düze olmak, istikrar etmek yani karar kılmak veya kararını bulmak, ulûvvve istilâ'ı yani yükselmek veya yüksek olmak, diğer deyimle üstün olmak, bir düze kurulmak, eşit veya benzer veya denk olmak, dosdoğru varmak veya kasdetmek, isti'lâ etmek mânâlarına gelir.

ARŞ , esas itibarıyla "sakf" demektir ki, bir binanın veya yerin yüksek muhitini teşkil eder. Bir eve nisbette tavani, tavannına nisbette üstündeki çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü, tahtaşosu, çihannûması (teras) hep Arş mânâsına dahildir. Buna ilave olarak çadır ve çardak gibi yükselen ve gölge veren her şey de denir. Bu şekilde Arş anlayışının en kesin gereği ululilik ve üstünlük mânâsıdır. Bundan dolaydır ki arş, hükümdarların oturdukları "taht" anlamında meşhur olmuş ve tahtın gereği olan mülkten , izzet ve saltanattan kinayeye de yapılmıştır. denilir ki, mülkün istilâ edildi, yıkıldı, bozuldu demektir. Mülk kıvamında ve işi yolunda, emri mutazam ve ahenkli olduğu zaman da "Arşına hâkim oldu, mülkünü tahtına yerleşt." denilir. Bunlardan başka bir işi ayakta tutan şey, bir şeyin esasına ve bir toplumun işlerini idare eden başkanlarına ve "avvâ" denilen kuzey tarafın alt yanında Acûzü'l-Esed (arslan burcunun ucundaki takım yıldızları) ve Avsû's-Simâk (biri kuzey, diğeri güneyde iki parlak yıldız) da denilen dört küçük yıldız, tabuta ve kuyunun dibinden adam boyu kadar taşla örüldükten sonra ağzına kadar yuksalsına yaptıkları ahşaba, ağağın parmak tarafına doğru yüzündeki yumruca tımsıge ve kuşun yuvasına da denilir. Ve birçok mânâlarda masdar da olur.

Âyetü'l-Kürsî'de açıklandığı üzere bazıları, "O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır." (Bakara, 2/255) âyetindeki Kürsî ile Arş'ın bir şey olduğunun kabul etmişlerdir ki, ikisini de "taht" mânâsından alınmış olarak düşünmüşler demektir. Fakat çoğunlukla nakledildiğine göre Arş, Kürsî'nin de üstündedir. Bu şekilde Kürsî, taht mânâsıyla düşünülürse Arş onu kaplayan saray ve sarayın tavani gibi veya bütün memleketin muhiti gibi düşünülürse Ve Kürsî, "Mevzii Kademil'-Arş" (Arş'ın aşağının yer) olduğu rivayetine göre "başşehir" mânâsıyla düşünülürse, Arş da "taht" mefhumuyla düşünülür. Ve bu iki mânâ düşünülmesiyle Arş, şeriat dilinde âlemin hepsini saran, sınırlamanın ve beşer aklının takdirinin dışında, hakikati Allah'ın ilmine bırakılmış bulunan yüksek bir muhit olmak üzere yaygın olmuştur ki gökler, cennet, sidre, Kürsî hep bunun altında tasavvur edilir. Bu bir sondur ki, âlem tasavvuru burada biter. Fakat Hakk'ın varlığı bitmez ve Sidre-i münteâhâ geçilmeden Hak Teâlâ'nın cemalinin müşahedesine erilemez. Nitekim Resulullah (s.a.v) Mî'râcdâ Sidre-i münteâhâ'yı geçmiştir. Birinci düşünceye göre Arş'ın ihatasının, mekâna ait bir ihata; ikinci düşünceye göre de manevî bir ihata (kuşatma) kabilinden olması gerekir. Şimdi bu mânâ şekilleri ile yüksek nazminden şöyle bir anlam ortaya çıkar: "....." Sonra da bir zate taht üzerine kuruldu. "....." Fakat bundan ne anlamalıdır?

Burada önce sunulan dikkat nazardan uzak tutmamak gerekir:

1- Bilinen mânâsıyla "taht", bir hükümdarın, hükümeti icra ederken üzerine kurulduğu özel, mahdûd bir cisimdir. Fakat asıl önemi, cisimliliğinde değil, gereği olan hüküm, izzet ve saltanatındadır.

2- Bütün göklerin üstünde ve bütün âlemi çevreleyen Arş'ın bilinen mahdud "taht" mânâsına, tamamen hakiki lugat mânâsı olarak uyumuş olamayacağı şüphesidir. Bundan dolayı bünde muhakkak mecazî ve kinayî bir mânânın bulunması ve daha doğrusu Arş ve taht cins isim iken (el-Arş) in şer'î konuyla bir özel isim gibi düşünülmesi gerekir. Ve o halde bu Arş'da cisim olma zarureti de iddia edilemez.

3- Arş bir cism-i küll olsun, fakat yön ve cisimliliğin hepsi bünde son bulacağından, bunun üstünde cisim, mekân, yön tasavvuru çelişkili olur. Burada "Sidretü'l- münteâhâ" anlayışını iyi düşünmek gerekir.

4- (Alâ) kelimesinin hakiki mânâsında ne mekâna, ne zamânâ ait bir zarflık yoktur. Bu bir istilâ ifade eder. Gerçi ulûv (yükseklik) ve fevkiyyet (üstlük, üstte olmak) bir yön anlatır. Fakat (el-Arş) anlayışı, bütün mekân ve yönleri kapladığından, bu isti'lâda yön de düşünülümüş olamaz. Ve bundan dolayı "Arş üzerine", mekân üstü ve yön üstü, çok yüksek bir yükseklik ile istilâ ifade eder ki, asıl gerçek istilâ (Yükseliş) da budur. Bu, bütün izafetleri altına alan öyle bir isti'lâdır ki, hiç bir kayıt ve nicelikle şartlanmış olmadığından ihata mümkün değildir. Biz bu yüksekliğin ifade ettiği mâlûlûn izafetini illet (sebebe), mahkûmun hâkime, netice itibarıyla bütün varlığı mümkün olanların, varlığı vacib olana, bütün yaratıkların yaratana olan etkilenme ve muhtaç olma nisbeti olmak üzere kendi izafetimizle düşünebiliriz.

5- İstivâ gerçekte sırf cismanî bir anlam değildir. Bunun cismanî olup olmadığına, isnad olduğuna fâilî veya medhûlî (dahil olduğu kelime) de bir karine olur. Mesela "işine hâkim oldu" denildiği zaman bu istivânın cismanî olmadığına şüphe yoktur. Aynı şekilde "filan işine hâkim oldu" denildiği zaman da böyledir. Burada ise fâil, "Kendisinin hiç bir benzeri olmayan" (Şûrâ, 42/11) Allah Teâlâ'dır. Şu halde Arş üzerinde ilâhî istivâyı Allah ile Arş'ın gerisindeki yaratıklar arasında bir uzaklık, bir mekânî aralığı gerektiren cismanî bir mânâ ile düşünmeye imkân yoktur. Zira "Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz." (Vâkıa, 56/85).

6- Bir hükümdarın tahtına oturur kurulması anlamında bile asıl kast edilen mânâ, cismanî bir oturuş değil, hükümdarlık sıfatıyla nitelenmesidir. Bu öyle bir mânâdır ki, hükümdarın taht sayesinde değil, tahtın hükümdar sayesinde ayakta durması ifade eder. Ve bir hükümdarın tahtında devamlılığı, cisman taht üzerinde oturup kalması değil, hâkimiyetinde devamlılığı ve bâki olması demek olur. Fakat bu mânâ diğer hükümdarlarda ve tahtlarda tam, mutlak ve hakiki değil, geçici, nisbi ve ânzidir. Bunun mutlak hakikati ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Şu halde istivâdan bu mânânın Allah'da zâtî, tam ve hatta tamın üstü mutlak ve hatta mutlak üstü ve hakiki yani cismaniyet ve rûhâniyet gibi imkânî bir vücüd ile değil, zarurî bir vücüd ile oluşmuş olduğunu anlamak gerekir. Bunu anlayabilmek için de varlığın gerçeğinin yalnız cisim ve cismaniyete mahsus olmadığını ve hatta cisimliliğin gelip geçici ve izafi bir varlıktan ibaret bulunduğunu ve Hakk'ı bilmek için cisim ve ruhun üstüne geçilmek gerektiğini sezmek şarttır. Bunun içindir ki, cisimden başka varlık, cismanî yükseklikten başka yükseklik duyamayanlar, bu konuda şer'an bir dereceye kadar özürlü sayılırlar.

7- İstivâ bir fâile isnat edilmiş ve Arş'a da cer harfî ile bağlanmış bulunduğu için, bünde Allah Teâlâ'nın Arş seviyesine ile eşitlik veya birliğine değil, tersine Arş'tan üstün yükseklik ve mutlak büyüklüğüne delalet vardır. Yani "Arş ile beraber istivâ etti" değil, "Arz üzerine istivâ etti"dir. Bu ise Allah'ı, âlemin kendisi ile birleştiren hulûl veya itihât görüşlerini red ve iptal ile "her şey şahittir", "her şeyi kuşatıcıdır", "onun hiç benzeri yoktur" mânâlarının sonsuzluğunu hatırlatan nezhî bir tevhid ispat eder. Şu halde bünde bir teşbihi (benzetme) değil, pek yüksek bir tenzihî tasdik etmek gerekir.

Bunun için bu meselede büyük âlimler şu iki mezhepten biri üzerindedirler: Birincisi Selef mezhebidir ki, Allah Teâlânın mekân ve yünden yüksek olduğunu kesin bir şekilde tasdik etmekle beraber Arş üzerine istivâsı sıfatına da - Allah'ın irade ettiği şekilde - iman etmek ve tafsiyatıyla te'viline dalmayıp, "Onun açıklamasını ancak Allah bilir." (Âl-i İmran, 3/7) âyetinin delaleti üzere hakikatini Allah'ın ilmine bırakmaktır. Ehl-i Sünnetçe asıl tercih ve itimad edilmiş olan da budur:

"Ey dayımın oğlu, Arş'ın Rabb'i, Arşın üstündedir, fakat yerleşme vasfı olmaksızın".

İmâm Mâlik b. Enes hazretlerine bir gün bir adam "istivâ nasıldır?" diye bu âyetteki istivânın nasıl olduğunu sormuş ve İmâm Mâlik de biraz başını eğip murakabeye daldıktan sonra vücûdundan şiddetli bir ter boşanmış ve demiştir ki: "İstivâ malûm; keyf (nasil), makul değil; buna inanmak vacib ve bu soru bid'attır. Saniyorum ki sen sapık bir adamsın". Bundan sonra emretmiş, o adamı huzurundan çıkarmışlar. Aynı mânâ selefin daha birçoğundan nakledilmiştir. Bizim Hanefilere göre asıl rivayet edilen de, "Arş üzerine istivâ, Allah Teâlâ'nın keyfiyetsiz bir safatı" olduğudur.

İkincisi, sonradan ortaya çıkıp istivâdan tecsîm (cisimlendirme) veya itihat (birleşme) şüphesi çıkarmaya çalışan ve selefin sözlerini bu konuda bir çeşit kapallılığa sevketmeye

kalkışan nefsiye düşün kimselelere karşı müteahhîrîn (sonra gelen âlimler)in tercih ettikleri doğru te'vil mezhebidir ki, akîl ve naklî delillere göre Allah Teâlâ'ya nisbeti caiz olmayan bâtıl ihtimalleri atarak caiz olduğunda şüphe edilemeyecek doğru bir meâl araştırmaya girişmektir. Bunda başlıca üç, dört görüş hasıl olmuştur:

1- Yukarıda gösterildiği üzere lisan örfünde "Arş'ı hükümne aldı", "mülkünün tahtına yerleşti" deyimleri, tam sahip olmakla işin intizamından kinâyeye olarak kullanılır ki, "mülkü bozuldu"nun zıddıdır. Şu halde "sonra Arş üzerine hükümrân oldu" âyetinde de en aşk ve en olumlu mânâ "bütün yaratıkları üzerinde devamlı emrini yürütmek ve mutnazam bir şekilde hükümleri icra etmek sûretiyle eksiksiz kudretin nüfuzu ve iradenin cereyan etmesinden" kinaye olmasındır. Bu mânânın gerçekte hakikatî şüphesiz olduğu gibi devamında "O, geceyi, gündüzü, umumi kovalayan gündüze bürüyüp örter; güneş, ay ve yıldızlar emrine âmâdedir." aynı şekilde Yûnus Sûresinde "Sonra Arş üzerine hükümrân oldu, işleri nizama koyar." (Yûnus, 10/3) buyurulması buna bir karine veya tefsirdir. Hasan-ı Basrî hazretleri bunu "işine hâkim oldu" diye ifade etmiştir ki, aynı mânâyı mecazî isnat şeklinde göstermiş demektir. Yani istivânın Allah'ın zâtına nisbeti hakikatte fiil ve emrinin vasfı olması itibarıyledir. "Sonra" buyurulması da buna bir karine gibidir. İlk yaratma lahzâ (an)lan mukayessesi mümkün hiç bir denk ve misal ile geçmiş olan ve hiç bir tekrarlama ve benzeri devamlı işine almayan çeşitli yaratıkları yeniden yeniyi yaratılmalan ile cereyan ettiği, diğer deyişle altı gün henüz tekrar etme devrine girmemiş bulunduğuy için ilk önce yaratma hiç bir devamlılığı işine almış olmayacağından o demlerde istivâ düşünülemez. O vakitler rabbânî tecelliler "Onun Arş'ı su üzerinde idi." (Hûd, 11/7) âyetinin delaleti üzere hiç bir seviyede durmayan çeşitli bir cereyanı ifade eder. Mesela bir bulut, bir duman, ondan bir gökssel cisim, ondan ateş, ondan toprak, ondan su, ondan bitki ve hayvan yaratılır giderken bu fiilde henüz bir âdet, bir devamlılık, bir istivâ yoktur. Hepsi olağanüstü, hepsi çeşitlidir. Fakat yaratma böyle soyut bir fark ve değişim cereyanından ibaret kalmaması, değişim içinde az çok bir benzeri ile bir düze tekrar ve devam etmiş, genel bir değişim ile değişen ve içerikleri başka başka bulunan yaratıklardan sonra cüz'î değişim ile çeşitli müteffik ve benzer yaratıklar da yaratılmış, yaratılanlar değiştirilmeye ve düzeltilmeye, sonradan olma ve yok olma devam etmeye, mesela buluttan ateş ve su, su ile topraktan hayat bir defa değil birçok defalar yaratılmaya ve giderek bitki bitkiden, hayvan hayvandan, insan insandan yapılmaya başlamış ve artık o zamandan itibaren zamanda bir devir, çeşitli işlerde bir tertip ve devamlılık tecelli etmiştir ki, buna "sünnetullah" (Allah'ın sünneti), "âdetullah" (Allah'ın âdeti) denilir. Bu istivâ vasfı bundan itibaren düşünülebilir. İşte "yarattı, sonra istivâ etti" terâhî (gecikme) de buna işaret eder. Hasılı istivâ, ne bir fiil, ne de sırf değişime ile değil, bir tekrarlama ve benzeriyş nisbeti ile düşünülebilir. Bu ise zatında çoğalmadan, artmadan, değişmeden münezzehten olan Allah Teâlâ'nın ancak fiilleri arasındaki uyuşma nisbeti itibarıyla bir fiilî sıfatı demek olur. Nitekim Süfyan-ı Sevri hazretleri bunu: "Arş'da bir iş yaptı ki, ona istivâ ismi verdi." diye ifade etmiştir. Diğer bazı âlimler de: Yani hepsi Allah Teâlâ'nın "Sonra göğe yöneldi ve onları düzenedi." (Bakara, 2/29) âyetinde açıklanan düzenlenmesiyle muradı üzere istikamet aldı demiştir ki, bu da kinâyeye anılan işin intizamı ile devamı, iradenin cereyanı mânâsının diğer bir ifadesi olarak fiil sıfatına işaret demektir. Ancak bünde istivânın esas itibarıyla yaratıkların vasfı olma hususunu tercih şüphesi vardır. Halbuki âyet bu istivâyı Arş'ın da üzerine geçirmiş olmak itibarıyla Allah'a tahsis eylemiş yani mahkûmun mahkûmiyete istivâsını değil, yalnız hâkimin hâkimiyette istivâsını anlatmıştır.

2- İstivânın, istilâ mânâsına olmasındır ki, "Yaratıktan sonra da başından sonuna kadar hepsini kudret ve galibiyeti, velayet ve hâkimiyeti altında tuttu." demek olur. Bunun "Her şeyi kuşatıcıdır" (Secde, 41/54) mânâsıyla münasebeti açıktır. Bununla beraber istilâ, ihatadan daha şümulüldür. Gerçi İbnü Arabî, "biz istilâ mânâsına bir istivâ bilmiyoruz" demiş ise de şâirin:

"Bîsr, kılıcsız ve kan dökmeden Irak'ı istilâ etti." beytiyle şahit getirilerek buna cevap verildiği meşhurdur.

3- Arş'ın, mülk ve memleket; istivânın, istilâ mânâsına olmasındır. Bu da öbür mânâlarla yakından ilişkili olmakla beraber, ayrıca bazı faydalara da işaret etmektedir. Birincisi: nın mânâsına özellikle bir dikkat nazarıncı belcedir. İkincisi: Allah Teâlâ'nın, kendilerini mutlak hâkim gibi sayan beşerî saltanatları üstündeki yüksek hâkimiyetine öbür mânâlardan daha çok bir hatırlatmayı içine alır. Üçüncüsü: Allah Teâlâ'nın yalnız fiilî sıfatı itibarıyla değil, bütün zâtî sıfatıyla yüce ve mutlak kemâline ısrar eder. Ve bu bakış açısından (sonra) nın mânâsındaki gecikme, yaratma ve istivâ arasında değil, beyan mertebesine ait rûbteyle ilgili bir gecikme olur.

4- Bir de şöyle

"Arş'ı istivâ etti", yani Allah'a nisbette her şey eşittir. Hiç bir şey ona diğer bir şeyden daha yakın değildir. Çünkü Allah Teâlâ bir mekânı bırakıp da, diğer mekâna giren cisimler gibi değildir" diye de tefsir edilmiştir ki, ilâhî nisbette, mesafeyi reddetme ve adaletin ispatı açısından bilhassa dikkate şâyan bir mânâdır. Yani Allah Arş üzerine öyle bir istilâ ile istivâ etmiştir ki, gökler ve göklerde bulunanlar ona daha yakın, yer ve yerde bulunanlar daha uzak bir mevkî ve mesafede değil, hepsi eşit bir seviyededir. Bundan istivânın eşitlik mânâsına alındığı sanılmamalıdır. Zira maksat, eşitliğin lüzumu veya gereği olan zâtî veya nisbî bir vasıftır. Nitekim istivânın diğer mânâları da eşitlikten vazgeçmekle düşünülür. Bu mânânın mekânlıkla düşünebileceğinin misali, eşit iki taraf arasındaki ortanın ve dairenin çemberine göre merkez konumundaki istivâ ve ortada olmak ki, bünde eşitlik oranı iki taraf veya çember noktalarına ait olur. Ve orta ve merkezde ancak bunlara bir kararda nisbet edilmiş olarak mânâsı düşünülür. Bu şekilde Arş ve Taht anlamı, çevreleyen mânâsından başka, bir de merkezçilik fikrini telkin eder. Fakat unutmamak gerekir ki, muhit (çevreleyen)in gerisinde olan çeşitli noktaların merkezde orani eşit değil, farklı uzaklıktadır. Halbuki "O, gökte de iâhtır, yerde de iâhtır." (Zuhruf, 43/84) âyeti delaletince ilâhî nisbette böyle bir farklılık da düşünülemez. Bundan sonra tefsir, ilâhî istivânın bu geometrik mânâyı da ölçü olamayacağını ve bunu anlamak için bütün uzaklık ve mesafe kaydının da kaldırılması gerektiğini özellikle anlatmıştır. Ve gerçekte mekan ve yön, uzaklık ve mesafe anlayışları da Arş'ın altındadır, "Arş'ın üzerinde" değildir. Allah, her şey üzerine bidüziye hazır ve nâzirdir. Onun tıpkısına benzer hiç bir şey yoktur. Şu halde istivâsı da, mahiyeti belli olan hiç bir istivâ ile kıyas kabul etmez. İhtivâ zâtı ve sıfatı hakkında varid olan kelimelerin, yalnızca lugata ait gerçeklerin mânâlarıyla değil, birer şer'î hakikat olarak düşünülmesi gerekir. Bunun için burada Arş ve Taht'ın ulvî gerekleri olan hüküm ve saltanatın intizam, emir ve iradenin yerine getirilmesi, istilâ (zaptetme) ve isti'lâ (yükseltme)'yı, gücün sınırı ve tam adaleti unutup da istivâ kelimesinin lisanda oturma veya ayakta durma ve korunma ile istikrarda da kulanıldığından dolayı, Allah tıpkı bir taht, bir sandalye veya dam üstünde duran bir şahıs vaziyetinde Arş'a dayanmış bidüziye oturuyor veya dikiliyor veya yatıyor gibi bir düşünceye sahip olmak, aklen ve şer'an pek büyük bir cahillik olur. Böyle bir mânâyı lafzın lugat bakımından müsaadesi varsa da şer'an ve aklen yoktur. Ve işte yukarıda açıklanan mânâlar bilhassa bunu anlatmak ve öyle vehmi defetmek içindir ki, her biri doğru bir mânâdır. Yüksek nazmın da hepsine hem dil, hem din ve hem akıl yönünden ihtimali ve müsaadesi vardır. Bununla beraber en doğrusu bunları bütünüyle düşünmek ve ihatası mümkün olmayan ilâhî istivânın hakikatinde durmak lazım gelir. Çünkü yaratma, gökler ve yer, altı gün, Arş mefhumlarında bile, idrakimizi aşan bir esası vardır. O halde bütün bunların üzerine taallûk eden istivânın hakikati, idrak seviyemizden pek yüksek olduğuna itiraf etmelidir. Bu bakımdan iman edilecek tefsir Selef'in çoğunluğundan mezhebine göre tefsirdir ki şudur: Allah, gökleri ve yeri özel vakitlerde yarattı, sonra da hudûs (sonradan olma) ve yok olma, bir yer tutma ve yön şüphelerinden münezzehten olarak murad ettiği mânâ ile Arş üzerine istivâ eyledi". Fakat böyle demek, bu yüksek nazımda bizim anlayabileceğimiz hiç bir mânâ yoktur demek olmadığından da gaflet edilmemek gerekir ki, bu âyetin devamı açıklayıp izah edecektir.

Baksanıza: Geceyi gündüze bürüyor. İsti'lâ ve hâkimiyetin en geniş görünüşlerinden olan bu iki zıt yaratığın birini diğerine ard arda kaplayıp duruyor. Âlemin idaresinde işiği

karanlığa giydirip örttürdükten sonra, bir de çevirip karanlığı ışığa giydiriyor. Onu ona örtü yapıp sarıdırıyor. Burada hem "Geceyi gündüzün üzerine doluyor." (Zümer, 39/5) hem "Gündüzü de gecenin üzerine doluyor." (Zümer, 39/5) kavramlarına, biri ibaresiyle biri de işaretiyle olmak üzere delalet vardır. İğşâ, babından olmak ve bunda birinci mef'ûlün mânâ bakımından fâil olması asıl bulunmak hasebiyle gecenin gündüzü gasyetme (örtmesi) yani "Geceyi, gündüzün üzerine doluyor." (Zümer, 39/5) kavramı ibaresiyle olması açıktır. Yani her akşam görüldüyü ki, Allah Teâlâ âlemdede ruhlan ve nefisleri (objeleri ve subjeleri) istilâ etmiş mülût-i küll (her şeyi kuşatan) ve hâkim-i küll (herşeye hâkim) gibi görünen gündüz yaratılışının; mekân ve zamana bağlı yayılma ve devamlıya aydınlık hissini, hem göz gündüzünü, hem öz gündüzünü bir akşam emriyle dürüp karanlığın, karanlık hissiniin içine sokar, gece yaratılışını istilâsına altına verir. Gün ufuk ve histen kaybolur, karanlık içinde his altında bir âleme girer, cihan başka bir cihan olur. Parlayanlar söner, söylenler döner, renkler ve şekiller sıyahlar gider, yayılan mekânlar dürülür bükülür, durmaz zamanlar tutulur geçerli, gözler karanır, gönüller daralır ve siz artık gündüzü ve onun emrindeki her şeyi ve kendinizi gece içinde, bir hayal altında sinmiş, gizlenmiş, mağlub, mahkûm, hapsedilmiş bulursunuz. Ve hatta öyle kendinizden geçey, uyur, yokluk karanlığına gömülürsünüz. Hem ne halde kendinizden geçirtilir? Bu, onu aceleci bir şekilde isterken, yani gündüz geceyi veya aksi takdirde gece gündüzü teşvik ile kandırılmış, heyecanlandırılmış bir tâlib gibi bütün sürat ve hızıyla aralıksız takip edip kovalarken, Allah teâlâ gündüzün bu aceleci isteğinin zıddına o mağlub ve mahkum geceyi getirir bir anda tepesine geçirir, bir anda gâlibi mağlub, mağluba gâlib kılar. Ve bu örtmeyi dilediği kadar devam ettirir, bir kerre değil devamlı yapar. İşte bunu yapan Allah'tır. Bu örtmede ilk âni itibarıyla bir yaratma müşahedesi ve bunun devam ve tekrarıda bir ilâhî istivâ delili vardır. Bu şekilde ne gündüz geceyi geçip tamamen mağlub edebiliyor, ne de gece gündüzü "Ne de gece gündüzü geçer." (Yâsin, 36/40) böyle bir dönme hareketinin devam etmesiyle disiplinli bir idare altında alt, üst, iç, dış olarak döner döner giderler, bir düzye Allah'ın saltanatını ilan ederler. Gerek mekân ve gerek zaman, gerek âfâk (objeler) ve gerek enfûs (subjeler) açısından âlem ne yalnız bir gündüz devleti olur, ne de yalnız gece. Aynı şekilde bunlar âlemin bir kısmında daima biri, bir kısmında da daima diğer biri sabit ve devamlı olmak üzere iki bağımsız devlet de teşkil edemezler. Her biri, her an nöbetleşe karşılıklı olarak bir istivâ noktasından geçer, üst ve adaletli bir idarenin hüküm ve nüfuzu altında değişimle biri diğeriini örtüp ve kaplayıp emri altına alarak devrederler. Öyle bir idare ile devrederler ki, yalnız takip etme ve birleşme ile kalmaz, karşılıklı olarak bir diğeriini örtmekle birbirini içine de girirler. Gündüz gecenin arında, önünde, halef ve selef (kendisinden sonra ve önce geleni) olduktan başka, altında veya üstünde, içinde veya dışında memuru ve tâbii de olur. Dünkü gündüz, hem bu gecenin önüne geçmiştir, hem de içinde ve altında görünmüştür. Bununla beraber ne gündüz geceye döndürülür, ne de gece gündüzde: Gönümleri saklı, değişimleri mazbut, fakat istilâlan denk olarak ve nöbetleşe altı üstüne getirilmiş ve kararlı. Halbuki gündüzün tabiatına ve aceleli talebine bakılınca, bir kerre nûr (ışık) karanlığı çöğnedikten, gündüz geceyi örttükten sonra bir daha bırakmaması, daima geceye hâkim kalması, istilâ ettiği yerde sönmemesi, yani istivâsına mutlak bir şekilde sahip olması gerekirdi. Aynı şekilde gecenin tabiatına bakılınca da gündüzün asla meydana çıkamaması, gecenin Arş'ın istivâsına sahip olması gerekirdi. İkişine birden bakılınca da aralananda ne bir devir, ne bir harekât bulunmaması, her birinin diğeriini eşit olarak durdurup faaliyetini engellemesi gerekirdi. Demek ki gece ve gündüzün talebi gibi yaratıklara nisbet olunacak bir devamlılık, bir tabiat yok değildir. Herhangi bir şey soyut olarak kendine ve kendi haline göre düşünüldüğü takdirde bir devamlılık vasfını kazanır ki, buna onun tabiatı veya zâtının gereği denilir. Fakat tabiat, kendi kendine etkileyici ve hâkim değildir. Nitekim gece ve gündüzü, tabiatlarının gerektirdiğinin tersine mahkûm eden bu iş, her ikisinin ve tabiatın üstünde bir iştir. Şu halde hakiki gereklik (icâb) de icat gibi tabiat üstüdür. Mesela tabiat açısından bakıldığı zaman hareketle getirilen her hangi bir cisim uzayda sonsuza kadar doğru hareket ile hareket edip gideceği düşünülür ki, buna atalet (tembellik) veya istishâb denir. Gerçekte bütün akli hareketlerin mantıklı gibi tasavvur olunan ve tabiat gereği denilen ittirat (birbirini takip etme) kanununun hükmü budur. Halbuki incelendiği zaman âlemdede böyle bir hareket yoktur. Bir zıddının karşı koymasına maruz olmayan ve tabiat gereği durdurulamayan ve değiştirilemeyen hiç bir şey bulunmuyor. İşte bu öyle bir noktadır ki, bize eşyanın tabiatının hâkim değil, mahkûm olduğunu gösterir. Olaylan tayin ve icab eden gerekli sebebin tabiat üstü olduğunu ve istishâbın ispat edici bir delil olmadığını ortaya çıkarır.

Şimdi bütün âlemin mekân ve zamanda, görünür ve görünmezde gece ve gündüz hükümünün dışına çıkmadığı, âlemin tamamen veya kısmen gündüz veya gece içinde bulunduğuy, yani zaman zarfı, mekân zarfından daha geniş olup, mekân zarfının, ya gece veya gündüz halinde bir zaman zarfı âhına sığdığı, ışık ve karanlığın uzamasıyla gece ve gündüzün de zaman zarfı tabiatının eli karşısınını çizdiği düşünülmünce, ikisi bütün âlemi kaplayan ışık ve karanlığı, gece ve gündüzü birbirine katan ve yaratılışlar üzerinde etkili olan bu örtme ve idare emri bütün âlemin üstünde Yaratıcı Allah'ın "O, her gün (her an) bir istedir." (Rahmân, 55/29) âyeti delaletince doğrudan doğruya, bir emir ve tasarrufun ve Arş üzerine rabbanî istivânın her gün tecelli eden görünen bir delili olduğu derhal idrak olunur. Aynı hüküm ve tasarruf, aynı idare, aynı delil, çekme ve itme, hareket ve sükûn, sıcak ve soğuk, yağ ve kuru, hayat ve ölüm, gam ve sevinç... gibi bütün çift zıtların karşılıklı ve nöbetleşe dönme ve hükümlerinde artı ve eksi elektrik gibi bütün çeşitli tabiatların çift oluşlarında ve hatta tek tabiatın şekillenmesinde bile cereyan eder. Bütün anlaşılanların ayrıntıları, ayrıntıların birleşmeleri, zıtların dönme ve nöbetleşmeleri doğrudan doğruya Yaratıcı Allah'ın yaratılışın tabiatı üzerinde hâkim olan istivâsını gösteren birer şahitlerdir. Fakat gece ve gündüz bunların hepsini içine aldığından "gece ve gündüzün örtünmesi" tabiatlar üzerindeki bütün bu tasarrufların görünülerinde ve görünmezlerde en genel ve en açık bir resmî teflîği: "bu, onu aceleci bir şekilde isterken" âyetindeki zit ilişkisinin içine almış olduğu bütün karşıt münasebetleri hatırlatmakla bu örtme âhında değişim mukadderatına uğrayan iki zıddın tabiat bakış açısından bulundukları hallerini tasvir etmek ve bu hali tersine çeviren ve değiştiren örtme emrinin tabiat üstü olan ve doğru istivâyı gösteren karakterini açıklamak ve ortaya çıkarmaktır.

TALEB: Ayn veya mânâ herhangi bir şeyin ele geçmesi için varlığını araştırma ve takip etme demektir.

HASİS : masdandan fail mânâsında feil veya mefûl olarak veya mânâlarına gelir ki, burda biri talib (isteyen)in, biri de matlûb (istenilen)un hâlini gösterir. Hass ise ilgi göstererek ve teşvik ederek kanıp kızıştırmak veya kanıp kızışmak demektir ki, müteaddî (geçişli) ve lazim (kaçınıp) da olur ve bir isran, aceleli ve s'urati gerektirir. Bunun için "hasis", sadece s'urati veya s'uratlıendiren mânâsında da gelir. Bundan dolayı gündüzün geceyi hasis olarak talebi de s'urat ve israr ile aralıksız bir şekilde takip etmesi mânâsıyla tefsir edilmiştir. Bu takip ve s'urat hallerinin böyle hass ve taleb gibi iki ruhî kelimeyle ifadesi ise bir hayli ince nükteleri ve mânâları akla getirir:

Önce: bunda bu örtme âhının önemiini iyice düşündürmek için ruha ve ruhî olaylara bir dikkat nazannı çekmek vardır ki, bu da şu faydaları içerir:

Birincisi: Gece ve gündüzün hayat ve ruhâniyetle olan önemli ilgisini hatırlatır.

İkincisi: Ruh ve ruhî olaylarda olmadan mekân ve zamanda hiç bir takip ve hareket düşünölemiyeceğine işaret eder.

Üçüncüsü: Gece ve gündüz kavramlarının yalnız âfâkî (nesnel) değil, enfûsî (özel) haysiyetle de düşünölmelerinin gereğini hatırlatır.

Dördüncüsü: Bir gündüzün devamı demek olan ve isteği ile ifade olunan hareket, gündüzün kendisine inşad olunması gereken bir fiil, yani güneş ışığının özel meylini ifade eden bir tabii fiili olmakla beraber, bunun sırf kendi kuvvetiyle kalmayıp, dışından mün'akis, (tersine dönmüş) olan ve hass ile ifade edilen bu etkinin te'yid ve hareket geçirmesi ile de ilgili olduğu ve hatta bu tabii fiilin mağlub edildiği örtme sırasında bu dış etkinin fazlaca ortaya çıkmış bulunduğuna işaret edilirken, bu hareketin ne yalnız mekanik, ne de yalnız dinamik olmayıp iki hususu da içine aldığı anlatıldıktan başka,

bunun birisinin "taleb", birisinin de "hass" ile anlatılması her iki durumun sırf şuurla ilgili değilse bile, şuur ile ilgili manevî bir emre râci oluklunna ve anılan örtmenin bütün bunların zıddına olarak vâkı olduğuna işaret edilmiş bulunuyor. Ve sonra bu işaretlerin sonucu olarak şu anlatılmış oluyor ki: Anılan örtme hem âfâkî (nesnel) , hem enfûsî (özel)dir. Gece ve gündüzün örtmesi âhında ilâhî istivânın delili olan hakkın işi; mekân zamanda, zamanı ruhta, ruhu bir emirde dürüp uçurarak zihni dışa uyuşturan bir örtme âhında yani "Bizim buyruğumuz yalnız biz tekdir, göz açıp yumma gibidir." (Kamer, 54/50) âyetinin delaleti üzere rabbanî bir izafetten ibaret olan bir emirde, özette ortaklığı reddeden bir kabullenme hükmünde tecelli eder. Yoksa binlerce gece ve gündüz geçirip de ruhu duyumayaraklını bu tecelliden ve bu delilden haberleri bile olmaz.

Surası bilinmektedir ki, gündüz Güneş'in, gece de diğer gök cisimlerinin bir saltanatı görünüv ve bundan dolayı gündüzün s'urati ve hırslı talebi Güneş'in talebine döner. Şu halde gündüzün ısrarlı talebine rağmen geceye örtlülüğündeki mağlubiyeti, Güneş'in bir mağlubiyeti demektir. Gerçekte bununla Güneş istilâ etmiş olduğu bir memleketi bir anda terketyeme mecbur edildikten başka oraya sarfedip yaymış olduğu ışığının da derhal söndürölmüş olduğu şüphesizdir. Gündüzün geceyi örtmesinde de diğer cisimlerinin hükmü böyledir. Bunun için gece ve gündüzün bu örtmesinden şu da sabit olur ki Allah, Güneş'i, Ay'ı ve bütün yıldızları da emrine müşahhar (boyun eğdirilmiş) olarak yaratmıştır. İbnü Âmir kırâetinde okunduğuna göre, Güneş, Ay ve bütün yıldızlar onun emrine boyun eğmişlerdir. Hiç biri varlık ve fiilinde bizzat icad eden (mucid) ve gerekli kılan (mucib) değildir. Hiç biri Allah'ın emrine, irade ve tasarrufuna karşı direniş ve muhalefet göstermez ve gösteremez. Gerek gündüzün sultanı görünen Güneş, gerek gecenin melikleri gibi görünen Ay ve yıldızlar, "Ve her göğö emrini vahyetti" (Fussilet, 41/12) âyeti delaletince kendilerine verilen ilâhî emre itaat ve uymak zorundadırlar. Yaratılışın, mahiyetleri, tabiatları, aldıkları emre uymaktan ibarettir. Allah, göklere ve yere "İstiyerek veya istemiyerek gelin." (Fussilet, 41/11) buyumuş, onlarda "İstiyerek geldik." (Fussilet, 41/11) demişlerdir. Hiç biri kadim (ezeli) olmadığı gibi, mahkûmluktan azade bir Arş'ın istivâsına sahip de değildirler. Hepsı yaratılmış mahlûk, hepsi ilâhî iradeye tâbi, rabbanî saltanatın icabına boyun eğdirilmiş, onun tedbir ve hikmeti ile evirip çevirmesine göre cereyan eden görevliler ve memurlardır. Yürü derse yürürler, dön derse dönerler, dur derse dururlar, parla derse parlarlar, söz derse söylenir... Kendilerine ve kendi mukadderatlarına kendileri hâkim olmayan bütün bu cisimler, kendi kendilerine ve sırf kendi adlarına ne bir şey icad edebilirler, ne de bir şeye hâl ve şân icab edebilirler.

İyi bilmeli ki bütün yaratmak da O'nundur, emir de.

Baştan sona takdir etme ve tekvin (var etme) de O'nun, kabul etme ve şer'at koyma da. Şu halde hacim ve miktan bulunan yaratıkları da O'nun mülkü, onun üzerinde cereyan eden hacimsiz miktarsız emirler de. Yani yaratma da O'nun, yürütme de O'nun; cisim ve cisimlikler, madde ve şekil, O'nun icad ve yapısı, onları yürüten kuvvet ve ruh O'nun tesir ve izafeti. O'ndan başkası ne yokuğa vücut verebilir, ne de mümkünlere vücut ver. Var etme O'nun, vacib kılmak O'nun, harika O'nun, kanun O'nun, bütün mâsivâ (Allah dışında her şey) O'nun hükmü altında yaratma ve emrinden ibaret. O ise her şeyi yaratan ve mutlak tasarruf sahibi, gerçekte ne O'nun icadına dayanmayan bir mevcut bulunabilir, ne de onun emri ve icabına uymayan emirler, emir olabilir. Allah, âlemlerin Rabbi, çok yüksek ve çok büyük. Hayır ve bereketine, yükseklik, şânına, kudretinin azametine sınır ve son yok. "Dikkat ediniz, yaratma da, emir de O'nundur." tenbih ve öğütlemesinden sonra akıl sahibi âlemlerinin diğer âlemlere üstünlüğünü ifade eden "âlemlerin Rabbi" vasfıyla özellikle akıllılar âlemi üzerindeki ilâhî rablığa dikkat nazarının çekilmesi, hem âlemler içinde akıl sahiplerinin özel şerefini, hem de Allah'ın yücelik ve büyüklüğünün akıl üstü olduğunu hatırlatmadır. Yani gözü, özü olanları iyi dikkat etmelidir ki, gökleri ve yeri vakit vakit yaratıp şu âlemin tümünü kuran ve hepsinin üzerine eşit olarak hâkim olarak duran, geceyi gündüzü birbirine katan, Güneş ve Ay'ı gezegenleri ve sabitleri ile bütün yıldızları emri altında dilediği gibi yakıp söndürerek muradı üzere yürüten, özette bütün yaratma ve emir kendinin olan Allah Teâlâ yalnız görünen âlemin değil, akillar ve ruhlar âleminin de Rabbidir. Ve bundan dolayı ululuğu ve yüceliği, Arş üzerinde istivâsı bütün cismanî yüceliklerin üstünde olduğu gibi, yerden göklere geçerek, alçak ve yüksek cisimleri ve ecrâmı, uzaklıkları ve mesafeyi, nicelik ve nitelikleri dolaşarak mekânı ve zamanı dürüp toplayan ve bir şuur âhında bu yücelik ve büyüklüğün tecelli ve inkışafına şahit olan akillar ve ruhlar âleminin de üstündedir.

Akıl sahipleri, mârifetullah (Allah'ı tanıma) yolunda hem akıllarının kıymetinden ve akillar âleminin özelliğinden gaflet etmemeli, hem de akıla haddinden fazla kıymet verip de akillar âleminin yüceliği üstünde yücelik ve hakimiyet yok sanmamalıdır. Kendisinden gaflet edip de yalnız makulüne garkolan akillar bâttından haberdar olmaz, yalnızca dış tecellilere saplanır, Rabbini da sırf dışta görmek ister ve bütün ümidini dışardan bekler. Zanneder ki gökteki Güneş Rabb'ından daha açıktır ve o kendisinden daha yüksektir. Çünkü kendini duymayan Rabbini da duymaz. Buna karşılık kendini duyan ve fakat kendine tesir icra edip duran makulünden gafletle yalnız kendine düşkünd, kendine mağrur ve kendi âleminde dalıp kalan akillar da yalnızca bâtnı tecellilere saplanır. Gökteki Güneş'i kendinde farzeder. Rabbini de hep kendinde veya kendi cinsinden bir akıl, bir ruh olarak görmek ister ve bu şekilde kendini, üstünü yok bir ilâh veya ilâh cinsinden sayar. Çünkü kendi haddini bilmez, haddini bilmeyen de Rabb'ini bilmez. Hakkın akla hâkim olduğunu bilmez de, aklin hakka hâkim olduğunu zanneder. Bilmez ki hakimiyet istivâsı, ve Güneş ve Ay âlemlerinin, ne de akillar ve ruhlar âlemlerininidir. Her ikisinin üstünde Hak Teâlâ'nındır. Allah Teâlâ'nın akillar üstünde öyle bir kudret ve kuvveti, öyle bir yücelik ve azameti vardır ki, geceyi gündüzde geçirdiği gibi, akilları parça parça eder. Öyle bir rahmet ve bereketi vardır ki, parça parça olmuş sineleri gündüzü geceye geçirdiği gibi Güneş ve Ay'ın üstüne geçirir. Bunun için ey akıl sahipleri:

55- Rabb'inize dua edin, yalvararak ve gizli olarak. Âsım'dan Ebu Bekir Şu'be kırâetinde okunur ki, bir çeşit korku ile demektir. Yani önce haddinizi bilip Rabb'inizi tanıyınız, istivâ, yaratma ve emir, yücelik ve ululuk, bütün hayır ve bereket O'nun ve O'na mahsus olduğunı ve kendinizin gece ve gündüz içinde O'na her dem, her lahza muhtaç ve O'nun hükmü altında ve rubûbiyetinde yaratık ve memur bulunduğunuzun ve hiç bir zaman O'ndan müstağni olamayacağınızı itiraf ediniz. İkinci olarak o yücelik ve ululuk karşısında O'na müracaattan ve ihtiyacınızı sunarak arzulanızı talep ve niyaz etmekten yasaklanmış olduğunızı ve tersine doğrudan doğruya istek ve duaya izinli ve hatta emredilmiş bulunduğunuzunuzu, Allah'ın lutf ve ihsanında cimrilik olmadığınızı ve fakat yaratma ve emir, hüküm ve hakimiyetin ona mahsus olduğundan isteklerinizi yerine getirmeye mecbur olmaksan uzak bulunduğunuzun biliniz de, ona göre O'ndan dilekler dileyiniz, arzu ve ihtiyaçlarınızı isteyiniz. İsteyiniz ama pervasızca veya bağınp çıarmakla değil, tam tazim ile yalvararak ve bütün bir ihlas ile gizli yalvarma halinde. Zira muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez. Herhangi bir şeyde ilâhî emrin tayin ettiği sınır aşmak istiyenleri sevmez, haklarında hayır murad etmez. Şu halde kendilerini talep ve duadan ihtiyacsız sayanları sevmediği gibi, duanın sınırını aşanları da sevmez, dualarını kabul etmez.

DUA: Küçüğün büyüktün, acizin güçlüden ihtiyaç ve arzusunı ciddi olarak istemesi ve rica etmesi demek olduğundan fiil, söz ve hâl olarak yalvarmak, ihlâs ve ciddilik, bir de istenilen şeyin isteyen ve kendisinden istenilenin hâl ve şânlarına layık ve uygun olması, aralandakı nisbeti bozucu olmaması duanın tarifinde dahil şartlarındandır. Bunun için duada yalvarma halinde bulunmamak varlığı, pervasızlığa, bir çeşit çalima delalet eder. Ufak bir saygısızlık etmek, dua sinrından emir veya iltimas sinrına geçen bir haddini aşma olayı olduğu gibi, duayı gizli bir şekilde yapmamak, bağınp çıarmak da ihlas sinrından gösterse, dua sinrından şikayet ve davaya geçen bir haddisizliği kapsar. Nitekim sahih bir hadiste de şöyle vârid olmuştur: "Siz, ne bir sağıra, ne de bir gâb (ortada olmayan) e dua ediyor değilsiniz, şüphesiz bir işitene ve yakına dua ediyorsunuz." Şu halde duaya gizlemek vacib değilse, en azından mendubdur. Ne kadar ibrete şâyândır ki, Cenab-ı Allah gece ve gündüzde mağlubun örtü ve örtünme içindeki isteğine yardım eder, zafer bahşeder de galibin pervasızca olan değersiz talebini tersine çevirir ve başına

geçirir. Sonra duada layık olmayan bir şey istemek, mesela harika (mucize) istemek, peygamberlik mertebesi istemek ve yahut günah olan şeyler istemek de duada haddi aşma cümlesindendir. Bu son cümle, özellikle buna bir uyarıyı içermektedir. Aynı şekilde duada fazla söz söyleme ve uzatma da haddi aşma cümlesindendir. Nitekim İbnü Mâce'nin "Sünen"inde rivayet edilmiştir ki, Abdullah b. Muğaffel hazretleri oğlunun "Allah'ım, cennete girdiğimde sağ tarafındaki beyaz köşkü senden dilerim." diye dua ettiğini işitmiş, ölüm, demiş, Allah'tan cenneti iste ve ateşten ona sığın, ben Resulullah'dan diledim ki "Bir kavim olacak duada haddi aşacaklar." buyurdu. İbnü A'tıyye'nin ve Zemahşerî'nin nakl ettiklerine göre bu hadiste Resulullah: "Allah'ım, senden cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim, ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de sana sığınırım." demesi kişiye yeterlidir, buyurmuş ve "Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez." âyetini okumuş.

56-Kısaca valyarak ve gizleyerek dua ediniz, haddi aşmayınız, ve yeryüzünde islahından sonra fesat çıkarmayınız. Allah Teâlâ yerı yaratıp nizamına koymuş, faydalanırız ve iyiliğimize uygun bir şekle sokmuş. "Doğrusu biz yeryüzünde sizi yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik." ve "Sizin için yeryüzünde belirli bir zamana kadar yerleşme ve geçim imkânı vardır." (Bakara, 2/36) âyetlerinin delaletince sizi onun üzerinde yerleştirmiş ve kudret vermiş, bir vakte kadar onu size karargâh, geçim ve faydalanmanız için bir yer yapmış, fayda ve zararınız onun düzelmeye ve bozulmasına bağlanmış ve bundan sonra sizi bunun islah ve ifsadından sorumlu tutmuş. Şu halde siz isteyeceğinizi emri dairesinde Allah'tan isteyiniz de yeryüzünün islahından sonra üzerinde düşmanlık etmekle fesat çıkarmayınız, şirk ve isyana, azgınlık ve düşmanlığa sapmayınız. İstek hedefiniz, şirk değil tevhid, küfür değil iman, isyan değil itaat, ihtilal değil intizam, zulüm değil adalet, yıkma değil yapma, kısaca bozmak değil yapmak, fesat değil iyilik olsun. İnsan muhtaç olduğu her hangi bir şeyin, bir lokma ekmeğin, bir yudum suyun yokluğundaki fecaati düşünmeli, bastığı yerin nizamı bozulup çalkalanmaya başlamasındaki dehşetin şiddetini hesap etmeli de her çeşit bozgunculuktan sakınmalı, daha iyisini yapamayacağı hiç bir şeyi bozmamalı ve her nede tasarruf ederse bir iyilik fikri ile tasarruf etmeli, faydasız yere bir dânenin bile bozulma ve yok olmasından sakınmalıdır.

Böyle yapınız ve hem korku, hem ümid halinde Rabbinize dua ediniz. Korku halinde ümidi, ümit halinde korkuyu bırakmayarak, daima ikisinin denklilik noktasını gözeterek dua etmelidir. Çünkü Allah hem celâl sahibi, hem ikram sahibidir. Âlemde Allah'ın emri altında gece ve gündüz nasıl birbirleriyle yans ederek gidiyorlarsa, korku ve ümid de öyledir. Bu iki ruh hâleti insanın manevî yolda ilerlemesi (seyr ü sükül)nde iki kanat gibidir. Her hangisi atılsa insan yaralı bir kuş gibi uçmaktan mahrum kalır. Kalb ancak bunların karşılıklı çarpışmasındaki uygunluk ve denklilikten doğrudan doğruya Hak yüzüne bakan bir yön alır. Duanın güzelliği de, kalbin bu istikametiyedir. Böyle dua edenler, duada insan mertebesine ermiş muhsin (iyilik sever)lerden olurlar. Şüphesiz ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti yakındır. Hiç bir hususta Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez. Duada iyilik edenlerin de dualarını kabul eder, yakında muratlarına erdirir.

57- Ve O, o Allah'tır ki rahmetinin iki eli arasında, yani önünde müjdecileri olarak birtakım rüzgarlar gönderir. Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub kırâetlerinde , İbnü Âmir'de okunduğuna göre rahmetinin önünde nâşir (neşredici)leri olarak yaygın bir takım rüzgarlar gönderir. "Büşr", "beşür'in çoğulu; "nüşr", "neşür'un çoğuludur. "Resul" vezninde "neşür", "nâşir" (yayıncı) veya menşür (neşredilmiş) mânâsına gelir. Nun'un fethasıyla "neşir" de neşretmek, yaymak ve ayırmak mânâsına masdar olduğu gibi, "güzel rüzgar" mânâsına ve bundan bulutu yayıp döşeyen, hoş ve yumuşak rüzgar mânâsına isim de olur. Bu şekilde İbnü Kesir, Hamze, Kisâî kırâetlerinde okunduğuna göre de: "Rahmetinin önünde neşr halinde rüzgar gönderir". Yağmur yağdıracağı nimet ve hayat nesredebceği zaman önce durgun havaları oynatır, süklânları harekete geçirir. Hareketi berekede başlangıç, sebep, delil ve elçi, müjdecî ve nâşir yapar, yayar, fakat her hareketi değil, özel bir hareketi. Çünkü azap olan hareketler, azap habercisi olan rüzgarlar da vardır. Bu mânâ ile İbnü Ömer (r.anh)dan rivayet edilmiştir ki rüzgar sekiz şekildir; dördü azap, dördü rahmettir. Azap olanlar: Kasif, âsif, sarsar, akim. Rahmet olanlar da: nâşirât, mübeşşirât, mürselât, zâyirâtıdır. Bir nebevî hadiste de şöyle vardır omulmuş: "Ben, saba ile mansur oldum. Âd, debûr ile helak edildi, cenûb da cennet rüzgarıdır." Hz. Ka'b'den de nakledilmiştir ki, Allah üç gün rüzgar hapseste, yeryüzünün çoğu kokardı. Hasılı korkulacak hareketler, korkutucu olan rüzgarlar da vardır. Fakat ilâhî rahmetin müjdecileri ve yayıcıları mürselât ve zâyîyât da onlar içindedir. Bunun için ümidin korkudan, korkunun ümittten ayrılmaması gerekir.

Havanın eserlerinden rih ve rüzgar: Hareketli hava demektir ki, yönlerine, vasıflarına göre uyumlu veya uyumsuz bir çok kısımları ve çeşitleri vardır. Genel şekilde yönlere göre dört veya sekiz rüzgar esas gibi düşünülür ve rüzgarların oluşumunda ve cereyanında ilâhî tasarrufa delalet eden pek çok noktalar vardır. Rüzgar, hareket eden hava olmak itibarıyla şüphesiz ki bir tahrik ile meydana gelir. Havanın her hareketinde rüzgar denilmediğinden, rüzgar göndermek, havayı bir noktadan diğer noktaya özel bir şekilde hareket ettirmek mânâsını içerir. Bir kerre bu hareket, havanın tabii bir fiili değildir. Zira hava sakin de olur. Bunun için tabiat bilgisinde rüzgarın oluş sebebi havanın aldığı sıcaklık, yani soğuk ve sıcak değişimlerine nisbet olunur. Şu halde rüzgarın oluşunun da gece ve gündüz meselesinde açıklanmış olduğuna üzere ısı tabiatı ile soğuk tabiatı arasındaki galibiyet ve maâliubiyet oranlarının tahvil (değiştirme) ve tasrif (idare)ine râcidir ki, bu da doğrudan doğruya ve tabiat üstü bir Allah emridir. Şu halde gerek bir kural altında esen muntazam bir rüzgar olsun, gerekse nizamsız olsun, ikisi de bir tabiatî diğer tabiatî musallat etme demek olduğundan, doğrudan doğruya rabbânî bir tasarruf olduğunda şüphe yoktur. Şu kadar ki nizamî rüzgarda âdet ve uyum, nizamsız rüzgarda harika (âdet üstünlük) galiptir. Onun için Allah'ın kudretini yalnız harikada aramak gâfletinde bulunanlar, ilâhî fiil ancak fevkalade rüzgarlardır zannederler. Bununla beraber burada bahis konusu olan yalnız ilk hareket ettiren delilini teşkil eden bu tahrik değildir. Bu tahrikin içermiş olduğu daha bazı özellikler ile beraber, bunun sonuçta hayat ve nimete, yağmur gibi bir ilâhî rahmete olan ilgisi başlangıç delaleti yani bundan sonra gelecek diğer bir ilâhî fiili haber verir bir şekilde akıllar âlemi peygamberlik çeşidini temsil etmesi, rüzgar olayının diğer bir olay olan yağmur olayını hazırlaması ve vuku bulmadan önce işaret etmesi durumuna da bilhassa dikkat nazar çekilmiştir. Ve bu şekilde hem yaratma, hem emir, hem maddiyat, hem maneviyat açısından kudret ve ilâhî hikmet tecellileri gösterilerek ahiret ve peygamberlik meselesini hatırlatacak ve düşündürcek misaller nakledilmiştir. Özet olarak bir takım rüzgarlarda daha sonra gelecek olan ilâhî rahmeti müjdeleyen bir elçi, bir melek misali vardır. Allah Teâlâ bunları rahmetinin önünde müjdeciler ve yayıcılar olarak gönderir.

Simdi kudrete bakınız ki nihayet o rüzgarlar (havadan) ağır ağır bulutları az ve haff bir şey gibi kaldırıp yüklendiği zaman, yani rüzgarların fâidelerinden birisi de bulutları derleyip toplamak, yaymak ve yağmura muhtaç olan yerlere götürmek için tepelerinde tasimaktır. Fakat bu taşıyışta gayet dikkate değer bir husus vardır. Çünkü hava haff, bulutlar ise ağırdır. Hafifin ağır kaldırması ise tabiatın tersidir. Gerçekte burada bu ağırlık ve ıklâ (yüklenme, kaldırma) ihtinanın tabiat ilimleri bakımından pek büyük önemi vardır. Zannedilirdi ki, bulutlar havadan haff su buharından ibarettir. Halbuki asıl bulut su buharı halli değil, bizzat su taneceklerinin toplu hali olduğu sonradan farkedilmiş ve suyun ise havadan ağır olduğu bilinmekte olduğundan, bulutların hava boşluğunda muallâkta durması Fizik ilminde bir mesele teşkil etmiştir. Ve izahında iki görüş hasıl olmuştur: Başlangıçta, "O su tanecekleri sabun köpüğü gibi boş ve içlerinde hava hapsetilmiş olup, bu hava dışardaki havadan fazla bir ısı derecesinde bulunduğundan hafif olarak üzerinde yüzyür." denilmiş. Sonra bu görüş çürütülerek bulutları birleştiren su taneceklerinin içi boş değil, dolgun bulunduğu ve bundan dolayı her biri kendi hacmindeki havadan ağır olduğu halde aşağıdan rüzgarın tahrikiyle kum tanelerinin yukarı çıkması gibi hava boşluğunda muallâk kalarak sağa sola hareket ettiği kabul edilmiştir. Öncekine göre

balon ve gemi gibi hafifin ağır üzerinde duruşu, ikinciye göre de kuş ve uçak gibi ağırlın hafif üzerinde duruşudur ki "ağır bulutları kaldırıp yüklendiği zaman" âyetinin hatırlatması da bunda açıktır. Evet havadan ağır olan su taneceklerini daha sıcak hava ile doldurmakla köpük haline koyarak hafiflendirip küçücük baloncuklardan oluşan bulut donanmalarını hava üzerinde tutmakta da büyük bir sanat olduğu şüphesiz ise de su taneceklerinin ağırlıklarını olduğu gibi muhafaza etmekle beraber, onlardan daha haff olan havanın sırf hareketlendiği kuvvetle o ağır bulut kütlelerini kaldırıp yüklenmesi daha çok dikkat çeken bir hadisedir ki, bunda hareketin önemi ve hareket emrini veren muharrik (hareket ettirici)in, yalnız hareketle, hafiflik ve ağırlık hükümlerini değiştiren ve tabiatların hükümlünü tersine çeviren ve değiştiren mutlak bir kudrete sahip olduğu doğrudan doğruya ortaya çıkar. İşte bu mânâyı öğrenme sayesindedir ki, hareket ettirici kuvvet elde edilemeyecek uçaklar yapılmış ve kuş gibi hava üzerinde uçma başansı elde edilmiştir. Bu açıklamadan anlaşılır ki rüzgarları hareket ettirmekteki bu yüksek kudreti özellikle hatırlatan bu "ağır bulutları kaldırıp, yüklendiği zaman" kavramında Muhammed aleyhisselâm'ın peygamberliğinin kesin delillerinden birisi olan ilmi bir mucize var demektir. Bir mucize ki, beşer ilmi bunun doğruluğuna bin seneden sonra vakf olabilmıştır. Bununla beraber iş bununla kalmıyor, Allah rüzgara o kuvveti vermekle beraber onu onda atalet (cisimlerin bir hareket ettirici olmadan hareket edemeyecekleri) kuralı üzere bir tabiat istivâsiyle bırakmıyor. Bu noktada irade tecellisini anlatıyor ve kendi istivâ hakimiyetini gösteriyor. Onun için gıyab (üçüncü şahıs)tan tekellüm (birinci şahıs)e dönerek buyuruyor ki:

Tam rüzgarlar, ağır bulutu kaldırıp yükledikleri zaman biz o bulutu ölü bir belde için sevk ederiz de, o suyu o beldeye indiririz, ve o su ile her türlü meyveleri kıranız ve çıkaragelmisizdir. İşte ölüleri, kabirlerinden, böyle çıkaracağız, şimdi siz düşünöbilirsiniz. Bunları düşündür anlayabilirsiniz ki, yaratmak da emir de kendisinin olan ve tahrik ve irade ile bunları yapmaya ve ölmüş bir beldeyi yeniden diriltmeye kâdir olan Rabb'ınızın ölüleri diriltilebileceğinde şüphe yoktur. Fakat sunu da unutmamak lazım gelir ki, yağmur yağmakla her yer eşit olarak meyve vermez, her toprağın başlangıçta kuvveti bir olmaz.

58-Yağmur yağar ve iyi belde, toprağı iyi olan arazinin Rabbinin izniyle nebatı iyi çıkar. Gergi Allah'ın izni, iradesi ve kolaylaştırması olmayınca hiç bir şey olmaz. Fakat Allah'ın âdetinde yaratma ile emir arasında uyum bulunduğundan hoş ve iyi olan toprağın mahsulleri de yağmurla - Allah'ın izniyle bereketli, güzel ve kolaylıkla çıkar. Fena olanın ise, çıkmaz, çıkarsa da ancak zorla, pek az ve faydasız bir şey çıkar, yağmurdan da istifade edilmmez. Şu halde insan yerin iyiliğindeki önemi iyi takdir etmeli ve onun iyilik ve kötülüğünde kendisinin de bir sorumluluğu bulunduğunu unutmamalıdır. İşte biz şükredecek her hangi bir toplum içindiri ki, bu âyetleri böyle çevirip türlü türlü şekillere kor, tekrar ederiz, ve daha edeceğiz. Yani bu beyan ve tasvir, insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, ilâhî rahmetin müjdecî ve yayıcıları, yüklenmiş oldukları teklifler ve şerâatler, hayatın kendisiyle kâim olduğu saf su ile dolu ağır bulutlar gibi Kur'an kalblerin âb-ı hayatı (hayat suyu), din ve mârifet (bilgi), ebedî bir hayat olan ilâhî rahmet; sorumlu ve muhatap olan insanlar da yağmurun indiği yerler gibi iki kısımdır: Topraklar gibi insanları ve insan topluluklarının da iyisi ve kötüsü, mümini kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, Allah'ın peygamberlerinden istifade eder, ilâhî âyetleri düşünmek ve anlamakla ibret alır, iman eder, hayat bulur, Allah'ın nimetlerine şükreder. Ahiret için güzel ameller ile güzel semereler verirler. Yaratılış âyetlerinde ve şeriat koymada cereyan eden ilâhî tasrif ve tasarrufların, peygamberleri gönderme ve Kur'an'ın inzal etmenin hikmeti de bilhassa bunları faydalan ve şükranıdır. Çorak yer gibi fena olanlar ise Allah'ın nimetlerini ve rahmetini inkâr ve küfür ile karşılarlar, bu faydalanmadan mahrum kalırlar. Onların meyve vermelerine Allah'ın izni taalluk etmez. Zorluk ve mahrumiyet içinde felakete yuvarlanırlar giderler. Nitekim peygamberlerin kıssaları ve milletler tarihi buna şahittir. Bunun için burada Âdem'in yaratılışından sonra başlayan ve insan cinsinin peygamberliğinde yerleşerek zamanı idare eden istivâ hükmü altında peygamberlik işinde ilk yaratmanın altı günü misali üzere harikaları içeren altı devir teşkil eden altı peygamberin peygamberlik kıssalarıyla yedincisinde "Muhakkak ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündü hâli gibi devam etmektedir." hadis-i şerifin mânâsının da delalet ettiği üzere Hz. Muhammed'in peygamberliğinde tecelli eden peygamberlik hükmünü anlatmak ve açıklamak üzere yemin ile buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

59-64-59- Andolsun ki Nüh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."

60- Kavminden ileri gelenler dediler ki: "Biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz."

61- (Nüh) dedi ki: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

62- "Size Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum."

63- (Allah'ın azabından) sakınıp da rahmete nail olmanız için, içinizden sizi uyarakca bir adam vasıtasıyla size bir zikir(kitap) gelmesine şaşılmız mı?"

64- O'nu yalanladılar, biz de O'nu ve O'nunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar, kalb gözleri körleşmiş bir kavim idiler.

65-72- 65- Âd (kavmin)e de kardeşleri Hüd'u (gönderdik): "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. (O'na karşı gelmekten) sakınmaz mısınız?" dedi.

66- Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni bir çılgınlık içinde görüyoruz, ve gerçekten seni yalancılar sanıyoruz."

67- (Hüd), "Ey kavmim! Bende çılgınlık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." dedi.

68- "Size Rabbinin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."

69- "Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığı ile, size bir zikir gelmesine şaşılmız mı? Düşünün ki (Allah) sizi, Nüh kavminden sonra, onların yerine hâkimler yaptı ve yaratılıştta sizi onlardan üstünden kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."

70- Dediler ki: "Ya, demek sen tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın tapıklarını bırakalım diye mi (bize) geldin? Eğer doğrulardan isen bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!"

71- (Hüd) dedi ki: "Artık size Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiç bir delil indirmedığı, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!

72- Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.

73-79- 73- Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik): "Ey kavmim dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. İşte şu, Allah'ın devesi, size bir mucizedir; bırakın onu Allah'ın yeryüzünde yesin (içsin), sakın ona bir kötülük etmeyin, yoksa sizi acı bir azap yakalar."

74- Düşünün ki (Allah) Âd'dan sonra sizi hükümdarlar kıldı. Ve yer yüzünde sizi yerleştirdi: O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz.

Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçıları olarak karışıklık

çıkarmayın.

75- Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görünen müminlere: "Siz, dediler, Sâlih'in, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" (Onlar da): "(Evet), doğrusu biz onunla gönderilene inanırız!" dediler.

76- Büyüklük taslayanlar: "Biz, sizin inandığınızı inkâr edenleriz!" dediler.

77- Derken dişi deveyi boğazladılar ve Rablerinin buyruğundan dışarı çıktılar: "Ey Sâlih, eğer hakikaten elçilerdensen, bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!" dediler.

78- Bunun üzerine hemen onları, o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

79- Sâlih de o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbinin elçiliğini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."

80-83- 80- Lût'u da (peygamber olarak) gönderdik. Kavmine dedi ki: "Sizden önce âlemlerden hiç birinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyor sunuz?

81- Çünkü siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere gidiyorsunuz. Belki de siz haddi aşan bir kavimsiniz.

82- Kavminin cevabı: "Onları (Lût'u ve taraftarlarını) kentinizden çıkarın, çünkü onlar, fazla temizlenen insanlardır!" demelerinden başka bir şey olmadı.

83- Biz de onu ve ailesini kurtardık, yalnız karısı(nı kurtarmadık) çünkü o, geride kalanlardan oldu.

84- Ve üzerlerine bir (azab) yağmuru yağdırdık. Bak ki günahkârların sonu nasıl oldu! Meâl-i Şerifi

84-85- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik): "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi: Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın; eğer inanan (insan)lar iseniz, böylesi sizin için daha iyidir!"

86- Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolun eğriliğini arayarak öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki bozguncuların sonu nasıl olmuştur.

87- Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

85-87-- Sürenin başındaki "Nice memleketler var ki biz onları helak ettik..." (A'râf, 7/4) tehdidinin tarihî şahidleriyle bir açıklamasına, Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra bütün insan toplulukları ve çeşitli kavimler üzerindeki ilâhî hakimiyetinin tecellisiyle peygamberlerin gönderiliş hikmet ve neticelerine, şeriat ve dinlerin seyr ve tekamülüne ve onlardaki maksatların ruhuna yönelik pek mühim hakikatleri açıklayıp aydınlatan ve bir çok sürede çeşitli ibret ve ikaz bakış açısından genişçe anlatılacak veya işaret edilecek olan bu kıssalardan, Kur'an'ın letafet (güzellik), ciddiyet ve belâgatına bilhassa itina gösterilerek okunduğu zaman bunlardan alınacak olan ibret dersi ve ilham o kadar yüksek, açık ve boldur ki, kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup araştırılacak olsa elde edilecek ders, yükselmek için bağlanılacak ibret düsturları bunlardan başkası olmayacak ve bunların verdiği açık ilhamı vermeyecektir. Önceki kavimlerin bütün masalları, eski eserleri, kaleme alınan kitaplar ve meydana gelen olaylar incelenmiş olsa bunların ihtiva ettikleri bozukluklar ve hurafeler bir araya getirilerek insanlık hayatının başlangıcı ve sonucu bakımından ifade edecekleri sabit hakikatlerin, Kur'an'ın söz konusu bu kıssalarında özetle işaret edilen esasların hududunu aşamadıkları görülür. Bu kıssaların ihtiva ettikleri gerçekler, Kur'an'ın indirilmesinden önce dillerde ve kitaplarda o kadar bozulmuş ve hurafelerle karıştırılmış idi ki, insanlar onları duyup dinledikçe dinî hisleri, bir çocuğun masal dinlemekten aldığı hayali neşe gibi bir şey zannedecek hale gelmişlerdi. Nitekim bugün de dinler tarihini ve edebiyatı bu ruh hali ile takip etmek isteyenler pek çoktur. Tefsircilerden bir kısmı, özellikle öncekiler bu kıssalar etrafında, Kur'an'ın indirilmesinden önce anlatılagelen çeşitli rivayet ve hikayeleri nakl etmişler ve bununla Kur'an'ın onlardaki bozulmaları nasıl bertaraf ettiğine ve insanların hayalden hakikate nasıl götürdüğüne dair bir mukayese dersi vermişlerdir. Fakat tefsir mütalaasına ehil olmayan bir çok kimse de bu nakilleri, kıssaların tefsiri gibi telakki etmiş ve Kur'an'da anlatılan hususlardan ziyade bu rivayetlerin arkasında koşarak Kur'an'ın açtığı hakikat yolundan aksi yönde istifadeye kalkışmışlar ve dini, sünnetin dışında mücerred yorumlarda ve garip rivayetlerde aramak sevdasına düşmüşlerdir. Bunlara karşılık, sırf tatlı kalmak isteyenler de, önceki insanları hiç hesaba katmayarak hanka cinsinden olan ve dillerde destan şeklinde dolayan bu nakilleri "öncekilerin masalları" deyip geçmişler veya mutlak surette tabiate bağlama yolunu seçmişlerdir. Kur'an ise, hakikatin bu ikisi arasında bulunduğunu anlatmak için söz konusu kıssaları ne kadar güzel tebliğ etmiş ve ne ciddi bir şekilde tasvirini yapmıştır. Dolayısıyla bunları her kıssanın mevzu ve gayesine, tasvir tarzı ve münakaşasına, yani her peygamberin davetinin aslına ve davetinin tebliğ biçimi ve ispatına ve kavmiyle olan münakaşalarının üslubuna, soru ve cevabın kapsadığı ilmi gerçeklere ve edebi kurallara, neticede iman ve küfrün sonucuna sonra bütün kıssalar arasındaki ortak değere, yükseliş ve gelişme ahengine ayrı ayrı ve birlikte göz atarak son derece ibretli bir tarzda okumalı ve bunlardan tarih sahnesinden silinen kavimlerin yaşantılarıyla düşüş ve helakeline yol açan sebepleri çıkarak gelecek için ibret almanın yollarını öğrenmelidir. Görülecektir ki, bütün düşüş ve yok olma sebepleri, Hakk'ın emrini dinlememeye, Allah'ın rehber olarak gönderdiği önderlerin kıymetini bilmemeğe ve sonuçta şükrün yerine nankörlüğü koymaya bağlıdır. Hak dini, insanlığın koyduğu sosyal bir kurum değil, sağlam ve mutlu bir sosyal kurumun aslı ve hareket tarzını teşkil eden ilâhî bir müessesedir. Ve her milletin hayat ve mutluluk kabiliyeti, kalbini verdiği yaratıcının şaniyla uyum içindedir. Onun için hepisi hiç, ancak Allah'ın dini haktır. İnsanlara gök kapılarını açacak olan kanun, Zeyd ve Emri'nin kanunları, arzu ve hırsî istekleri değil, yaratma ve emretme hakkı kendisinde olan âlemlerin Rabbi'nin kanunudur. Yoksa dünya bir tarafa toplansa, bir yapıpıya tabi olduğu düşüş ve yükseliş kanununun ilâhî konumunu değiştirmeye güç yetiremezler. Nitekim insanlar bela tufanlarından kurtaracak olan kurtuluş gemisi de, Allah'ın kanunundan başkasıyla inşa edilemez.

Peygamberlerin hatibi Şuayb (a.s.)'ın bu tebliğine karşı:

Meâl-i Şerifi

88- Kavminden ileri gelen kibirli dediler ki: "Ey Şu'ayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!" Dedi ki; "İstemek de mi (bizi yurdumuzdan çıkaracak veya dinimizin döndürecekisiniz?)"

89- (Andolsun ki), Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi hali müstesna geri dönmek bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısın.

90- Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şu'ayb'a uyarırsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız."

91- Derken o (müthiş) sarsıntı onları yakalayıpverdi, yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

92- Şu'ayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç şenlik tutması gibi oldular.

Şu'ayb'ı yalanlayanlar var ya işte ziyana uğrayanlar, onlar oldular.

93- (Şu'ayb) onlardan öteye döndü de: "Ey kavmim! dedi, ben size Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"

88-91- Hüküm ve hükümet mânâsına gelen "fetaha"dan alınmıştır ve yukarıda geçen "Allah aramızda hüküm edinceye kadar sabredin..." (A'râf, 7/87) va'dini taleb içindirdi. Cüsüm, "tavşanın ve kuşun uyuduğu şekilde eli bacağı el ile kavrayarak göğsü üzerine yere çöküp yapışmaktır". Yani vatanlarında öyle sürçüp yüzü koyun çöktüler ki, kendilerinde hareketten hiç bir iz kalmadı.

92- Şuayb'ı yalanlayanlar sanki bu beldeye safa sürmemişlerdi. Şuayb'ı yalanlayanlar, onu ve beraberindeki müminleri kentimizden çıkarırız diye tehdide kalkışınlar, ona uyarırsanız mutlaka ziyana uğrayanlardan olursunuz diyenler kendileri ziyana uğradılar, Şuayb ve ona tabi olanlar değil.

93- Bunun üzerine Şuayb, onlardan yüz çevirdi. Ve dedi ki:

Allah bilir ya ben size Rabb'im'in elçilik görevini tebliğ ettim, bu felaketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini ulaştırdım. Ve size gereken nasihatı yaptım, iyilikseverliğimi gösterdim, vazifemi tamamen yaptım, ancak siz dinlemediniz inkâr ettiniz. O halde ben şimdi kâfirler topluluğuna nasıl dölürüm? Yani ilk önce Şuayb (a.s.) kavminin helak olmasından dolayı bir üzüntü duydu, fakat onların üzüntüye layık olmadıklarını ve küfürleriyle azabı hak etmiş olduklarını düşüncelerle onlarla olan bütün manevî ilgisini kesti. Kısacası "oh olsun" demedi, ancak "vah" etmenin de caiz olmayacağını düşünerek ve böyle söyleyerek onlardan tamamen yüz çevirdi.

Böyle şiddetli azab ile kökleri kazınıp yerle bir olan bu kavimlerin söz konusu tarzda bir sonucu hak ettiklerini açıklamak ve altıncı kıssaya geçmeden önce bu beş kıssadaki ibret tablolarını öz olarak gözler önüne sermek, yani olayların duyurulmasından çıkarılıp düzeltilerek olan sebeplerin gayesini anlatmak suretiyle buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

94- Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını -yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkıştırdır.

95- Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik, nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu." dediler ve hemen onları, hiç farkında olmadıkları bir sırada ansızın yakaladık.

96- (O) ülkelerin halkı inanıp (Allah'ın azabından) korusalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyla yakaladık.

97- Acaba o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?

98- Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirken onlara azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?

99- Allah'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan toplulukları başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz.

100- Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlerle uğrattırırık! Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitmezler.

101- İşte o ülkeler ki, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller (mucizeler) getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte o kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.

102- Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

94- Hiç bir ülkeye hiç bir peygamber göndermedik ancak şöyle: Yani anlatıldığı gibi mahvedilen köylerin, memleketlerin her hangi birine her hangi bir peygamber gönderdisek mutlaka sunları yaptık: Önce halkını fakirlik, şiddet, hastalık ve ihtiyaçlarla sıktık ki yakarsınlar, kibirlerini atıp hakka boyun eğsinler, yumuşayıp yalvarsınlar (Bu konuda bilgi için En'âm, 6/43 âyetine bakınız).

95- Sonra da kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik; hoşlanmadıkları darlık ve hastalık yerine, hoşlarına giden bolluk ve sağlık verdik. Yalnız peygamberin sözü ve ilmi ırsadlarıyla yetinilmeyip "... belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik." (A'râf, 7/168) âyeti gereğince hem acı hem tatlı şeylerle fiilen imtihan da edildiler. İlk önce söz dinlemedikleri, dik başlılık ettikleri için, yumuşansınlar diye hem mal hem de beden yönüyle darlığa itildiler, ancak yine de yola gelmediler. Sonra da bu darlık, azab verme ve cezalandırmaya yönelik olmayıp terbiye maksadıyla olduğu için, terbiyevî olan herhangi bir darlığın devamı ise terbiye dışı olacağı ve darlığı takip eden genişlik ve nimetin zevki ve sevincinin son derece hissedilir ve fevkalade dikkat çekici olması yönüyle darlık, genişliğe dönüştürüldü.

Ta ki artılar, "afv" bazen çoğalmak, artmak mânâlarına gelir. sözü, "otlar çoğaldı" anlamındadır. "...ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar, de ki: Afv (yani ihtiyaçtan fazlasını) verin..." (Bakara, 2/219) âyetinde yer alan afv'ın fazla mânâsına olduğuna daha önce belirtmiştik. Bu mânâyı göre tefsircilerin çoğu, âyeti şöyle tefsir etmişlerdir. Yani onlar, mal ve nüfusa çoğaldılar, sayı ve kuvvet yönünden fazlaştılar. Kâmus'da beyan edildiği üzere denildiğine bununla "hayvan mer'ayî yakından otladı, uzağa gitmeğe lüzum görmeden yakından bol bol yedi" mânâsı kastedilmektedir. Buna göre, gerek bu mânâ, gerek afv'ın meşhur mânâsı nazar-ı itibâr alınarak şöyle bir anlam da verilebilir: Kötülüğü iyiliğe çevirmekle kendilerine o derece refah içinden bir hayat temin ettik ki, hatta hayvan gibi bol bol yakından yediler, otadılar ve nefislerini her türlü sorumluluk ve zorluktan muaf tuttular, nimet kendilerini şımarttı, darlığı unuttular hiç bir şeye aldırış etmediler. Ve muhakkak atalarımıza sıkıntılı ve ferahlı anlar dokunmuş dediler. Yani gördükleri sıkıntı ve refah hallerinin Allah tarafından terbiyeye yönelik bir sebep ve hikmetle alakalı olduğunu düşünmediler. Bunları, hiç bir şekilde uzaklaştırmak ve elde etmek mümkün olmayan tabii veya zorunlu işlerden saydılar. Adam sen de darlık, bolluk, fakirlik, zenginlik, hastalık, sağlık, gamlı veya sevinçli haller öteden beri olağan şeylerdir, dediler. Peygamberlerin öğrettikleri gibi din ve ahlâk ile insanları iradelerini kullanmalayla bunlardan uzaklaşma ve onları elde etmenin mümkün olmadığı fikrini benimsediler. Kısacası Taberi Tefsirinde de zikredildiği şekilde "kötülüklerden tevbe etmek suretiyle sıkıntıdan kurtulmanın; nimete şükretmekle refah ve güzelliğileri devam ettirme ve artıranın mümkün olduğuna" inanmadılar. Sözü, fiilî acı ve tatlı ihtarlara önem vermediler. Yahut öylesine rahata erdiler ki sıkıntılar, vaktiyle atalarının bazan başlangına gelmiş tarihi bir şey gibi gösterdiler. İşte tam o vakit biz de kendilerini o süursuz hallerinde, hayallerine gelmeyecek şekilde birden bire tutup bastırverdik. Birden bire tutmak maksad, Âd ve Lût kavminde olduğu gibi yalnız helakin bir anda ve göz açıp kapayıncaya kadar geçen süre içerisinde olması değil, Semûd kavminde olduğu gibi yakalamanın ansızın başlayıp, helakin bir müddet devam etmesi demektir. Bazı kavimler, birden yakalanıp birden mahvedilmiş, bazıları da birdenbire yakalanıp sürüne sürüne mahvedilmişlerdir. Bütün mesele, bu yakalama bağlamadan evvelki uyanmadadır. Zira yakalama başlayınca "... Rabb'inin bazı işaretleri geldiği gün, daha önce inananmış, ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz..." (En'âm, 6/158) âyetinde ifade edilen gün gelmiş çatmış olur. İşte o kentlerin halkı böyle azabı hak etmek olarak mahvedildiler, hem de en kuvvetli en keyifli anlarında birdenbire yakalanarak tarih sahnesinden silindiler.

96- Eğer o mahvedilen memleketlerin halkı iman ve ittikâ etmiş, yani peygamberlerin tebliği etmiş oldukları şeylere inanmış ve onların gereğini yerine getirmekte suretiyle korunulması lazım gelen şeylerden korunup sakınmış olsalardı elbette üzerlerine yerin göğün hayır ve bereketlerini açardık. Her taraflarından azabın yerine bolluk ve bereket yağar, her işleri yolunda gider, mutluluk ve refahları artardı. ve fakat yalanladılar, inanıp korunmadılar. Bundan dolayı biz de kendilerini kazanıp durdukları küfür ve isyanlarıyla kısıcası "... atalanımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu..." " (A'raf, 7/95) diyerek lâubâcîlikleriyle yakalayiverdik.

97- Önceki kent ehlinin maksat, helak edilmiş olan kent halkı idi. Burada zikredilen "netice fâsî" ile, yaşayan bütün kent halkından söz edilmiştir. Gerçi bazı tefsirciler bunu da, öncekilerle ilgili görmüşlerse de bu münasip değildir. Burada uygun olan mânâ şudur: Şimdi bütün kent halkı -başta Mekke halkı olmak üzere medeniyeyet hayatı yaşayan bütün halk kendilerine be'simizin (şiddetli azabımızın) uyurlarken gece baskını halinde gelivermesinden emin mi oldular?

98-*) Veya kent halkı kuşluk vakti oynayıp dururlarken kendilerine azabımızın gelivermesinden emin mi oldular?

99- Kısacası Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Allah'ın mekri (tuzağı) ifadesi, O'nun, kullarını yavaş yavaş ve umulmadık bir yönden cezalandırması mânâsına bir istiaferdir. Eğer öyle ise Allah'ın tuzağına, hüsrâna uğrayan topluluktan başkası, yani tabiatlarında Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu ibret kabiliyetini, gerçek delilleri düşünme ve delillere dayanarak sonuç çıkarma yeteneğini kaybederek nefislerini zayı etmiş olan hüsrân ehlinin başkası emin olmaz.

100- Şu yeryüzüne önceki sahiplerinden sonra vâris olanlara, yani önceden bu vatanların sahibi iken helak olmuş bulunanların bugün yerlerini yurtlarını işgal ederek onların ardından gelenlere ve özellikle Mekke ve etraflındaki halka Allah şu gerçeği anlatmadı ki mi dilesek biz onları da o geçenler gibi günahlarından dolayı musibetlerle uğrattırдық. Evet şüphe yok ki diğer âyet ve delillere bakmadan kendilerini onlara vâris kılmış olmak bu gerçeği anlatmıştır. Ve fakat biz kalblerini tab'eder, mühürleriz de onlar bunu ve bu çeşit gerçekleri duymazlar.

101- İşte o kentler, o mahvolup yıkılan memleketler, Ey Muhammed! Onların önemli haberlerinden bir kısmını sana naklediyoruz ve edeceğiz. Yemin olsun ki onlara Peygamberleri beyinlelerle sekk ve şüphe götürmez açık ve kesin deliller ve mucizelerle geldiler de önce yalanladıkları hakikatlere delillerden sonra da iman etmeleri ihtimali olmadı, inad ettiller de ettiller Allah kâfirlerin kalblerini işte böyle mühürler, küfrü onlara böyle tabiat kılar.

102- İşte o kentler, o mahvolup yıkılan memleketler, Ey Muhammed! Onların önemli haberlerinden bir kısmını sana naklediyoruz ve edeceğiz. Yemin olsun ki onlara Peygamberleri beyinlelerle sekk ve şüphe götürmez açık ve kesin deliller ve mucizelerle geldiler de önce yalanladıkları hakikatlere delillerden sonra da iman etmeleri ihtimali olmadı, inad ettiller de ettiller Allah kâfirlerin kalblerini işte böyle mühürler, küfrü onlara böyle tabiat kılar.

103-104-Hz. Musa kıssası burada diğerlerinden daha fazla dikkate alınsın diye özellikle ayrıntılı olarak uzun uzadıya anlatılmıştır. Çünkü Hz. Musa'nın mucizeleri öbür peygamberlerinkinden daha kuvvetli ve bundan dolayı Musa kavminin cehalet ve zulmü diğerlerinden daha baskındır.

Kelimesi yukarıdan beri görüldüğü üzere Kur'ân'ın pekçok yerinde geçen, siyaset ve sosyoloji ilimleri açısından çok dikkat çekici bir deyim olan bir kelimedir. Tefsir âlimleri bunu ileri gelenler ve eşraf anlamıyla tefsir ederler. Fakat maksadın, ileri gelenlerin ve eşrafın ferdiyetleri bakımından olmayıp, onların cemiyetleri ve hükmî şahsiyetleri bakımından önemli olduğunun ve zaten önde gelmenin ve şerefin sosyal bir anlam ifade ettiğinin gözden kaçırılmaması, lazım gelir. "Kamus"un beyanına göre "cebel" vezninde "mele" şu mânâlara gelir:

- 1- Teşâvür; yani birbirleriyle müşâverë,
 - 2- Eşraf ve ilye; yani bir kavmin eşrafı ve büyükleri, önde gelenleri, gözdeleri, ileri gelen yüksek tabakası ki, halkın gözünü dolduranlar.
 - 3- Cemaat,
 - 4- Arzu etmek ve sanmak,
 - 5- Kavmin istişare edilen, akli eren ve sözü dinlenen heyeti, seçkinleri, temsilci heyeti.
- Yani heyet, delege.
- 6- Tecemmu, toplantı halindeki meclis,
 - 7- Hulk, yani huy.

Rağib da "Müfredat"ında şöyle demiştir: "Mele" bir rey üzerine bir araya gelip sekil ve görüşünü gözleri, kıymet ve önemli gönülleri dolduran cemaat demektir ki bir çok âyette geçmiştir. Bir de mele' daha genel anlamda olmak üzere, güzel yüzlülerden meydana gelen halka denir. İlh... Bundan da anlaşılmalıdır ki, birin gelen, öbürü özel olan bu iki mânâ, "mele" kelimesinin başlıca iki mânâsı olup, diğerleri bunların uzantılandır. Esasında dolgunluk anlamını içine alan bu kelime, toplantı, müşâverë, güzel heyet, şeref ve yücelik, rey istek kavramlarıyla da ilişkisi yüzünden çeşitli anlamlar için kullanılmıştır ki, bütün bu mânâların hepsini içine alan en mühim mânâ Rağib'in açıkladığı birinci mânâdır. Görülüyor ki, bu mânâ, zamanımızda Frenklerin "sosyete" adını verdikleri cemiyet mânâsınadır ki, bunda bir maksat üzere toplanmış olmak, bir de iyi anlaşma ve uzlaşma ve kıymet, en esaslı anlamı teşkil eder. Mesela bir demek, bir kabine ve bir parlamento, bir ordu ve her hangi bir toplumun bütününü adına söz söylemeye yetkili kişilerin bir araya gelip bir heyet teşkil etmesi hep birer "mele" demek olur. Ve önde gelen eşrafa "mele" denilmesi de bu yüzden. Yoksa önde gelen eşrafın birbirleriyle didişme ve çekişmelerini ifade eden dağınkılık ve kopukluk hâli ve tek tek her birinin durumu "mele" tâbirinin anlamı dışında kalır. Bundan dolayı âyetin mânâs "Sonra da Musa'yı âyetlerimiz ve mucizelerimizle yüklü olarak Firavun'a ve onun etrafında toplanıp halkın gözünü dolduran tantanalı heyetine peygamber olarak gönderdik." demek olur. Gerçi diğer bir âyetinde "Firavun'a ve kavmine" (Neml, 27/12) buyrulduğuna göre Hz. Musa, Firavun'a ve bütün kavmine gönderilmişti. Fakat burada bilhassa şu incelik gösterilmiştir ki, Firavun kavminin geriye kalanları, onun etrafında toplanmış olan esas meclise bağlı olduklarından fazlaca bir öneme haiz değildiler. Firavun ve etrafındakiler, kavmin hepsini temsil ediyorlardı.

İşte Hz. Musa, "âyetlerimizle" ifadesinin işaret ettiği birçok mucize ile herşeyden önce bunlara gönderildi. Onlar da o âyetlere zulmettiler, yani Musa'nın peygamberliğinin doğruluğuna âlâmet ve belge olan o açık mucizelerin hakkını vermediler, onların kesin delaletini yalan sayıp inkâr ettiler ve küfrettiler. Hakikati kabul etmeyen fesatlar çevirdiler. şimdi bak fesatçının akıbeti nasıl oldu? İşte aşağıda geleceği üzere kısıllarını dikkatle oku, hallerine bak da ibret al:

Biz gönderdik, Musa da vânp dedi ki: Ey Firavun Ben hakikaten âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim,

105-106- Allah'a karşı hak olandan başka bir şey söylememeye hak kazanmışım. Yani, hakkım ve şanım ancak doğruyu söylemekti. Nâfi kırâetinde okunduğuna göre; "Allah'a karşı haktan başkasını söylememem kendi üzerine bir borçtur, bir görevdir." Bir peygamberin birinci özelliği ve görevi doğru söylemektir. Ben size Rabbinizden bir belge ile geldim. Yani sözüm kuru bir iddiadan, boş bir davadan ibaret değildir. Şüphe ve tereddüd meydan bırakmaksızın, açık, seçik ve kesin bir bürhanım, belgem var, inanmazsanız ispata hazırım. İşte bundan dolayı İsrailoğulları'nı benimle gönder. Hz. Musa'nın Firavun'a ilk tebliği işte bu oldu. Buna karşı Firavun: "Eğer, sen bir âyetle, bir

mucize ile geldinse haydi onu getir, eğer o sadıklardan, (yani doğrulukları ile tanınan o peygamberlerden) biri isen böyle yapman gerekir. Musa'nın tebliğini karşı Firavun'un bu sözleri usulüne yapılımsı bir talep demektir. Bunda henüz bir haksızlık yoktur. Ancak "eğer, eğer" diyerek şart edatlarını sık sık tekrar etmesinde bir nezaketsizlik ve bir telaş eseri söz konusudur.

107-Bunun üzerine Musa hemen asasını bırakıverdi, bırakınca ne görsünler o asâ kocaman bir yılan, apasıkâr bir ejderha oluverdi. Bir ejderha ki, işi hemen hallediyor. Bu konuda birçok rivayet vardır: Saïd b. Cübeyr'in, Abdullah b. Abbas'dan naklettiği şekilde işin özetı şudur: Hz. Musa, asâsını koyuverince kocaman bir yılan olmuş, Firavun'a doğru akmaya başlamış. Firavun, yılanın üzerine doğru gelmekte olduğunu görünce tahtından fırlamış, aman bunu zapet diye Hz. Musa'ya yalvarmış, o da onu tutmuş...

Burada şundan gaflet etmemek lazımdır ki, bu gibi değişikliğe hakikatın tersyüz edilmesi denilmez. Zira gerçeği ve görünüşü asâ olan şey, gerçeğiyle ve görünüşüyle büsbütün yılan oluvermiş değildir. Gerçekle görünüş yanı bu iki hakikat daima bilimizdeki yerini korurlar, hiçbir diğeriye kaşınlmaz. Lâkin asâ maddesinin asâ suretinden çıkıp yılan şeklini alması ve o şekle bürünmesi veya dış görünüşte aynı şekilde asâ kendi varlığını koruduğu halde zihinde onun yok edilecek yerine yılan şeklinin konulması daima mümkündür. Nitekim biz bir mumu bin şekle sokarız, her şeklin kendi varlığı diğerlerinden farklı olur da mum, yine mum olarak kalır. "Hakikatın değiştirilmesi caiz olmaz." prensibini imkân ve vücut gibi ezeli hakikatlere tahsis etmek meşhur ise de doğru değildir. Bu prensip tenakuz (çelişki) kanununun diğer bir ifadesidir ki, hiçbir şeyi özünden değiştirmek mümkün olmaz demektir. Mesela asâya asâ, yılanı da yılan denir demektir.

108- Musa bir de elini koynundan çekip çıkardı, ne görsünler bembeyaz!... Bütün bakanların hayret ve şaşkınlığını gerektiren bir surette panl panl parlayan bir beyaz. Yani yaratılıştan beyaz değil, fakat öyle görünüyor.

Rivayet olunuyor ki, Hz. Musa biraz fazlaca esmer imiş, önce elini yaratıldığı şekliyle gösterir, sonra koynuna sokar çıkarılmış, eli bembeyaz, lekesiz bir şekilde panl panl parlamış. Tekrar bir daha koynuna sokar çıkarılmış, bu defa da eski esmer rengine dönmüş.

Biri ilâhî gazap ve celâlin, biri de Rabbanî rahmet ve lütfun birer örneği ve tecellisi demek olan ve doğrudan doğruya O'nun ilk yaratıcı olarak kudretinden başka bir tesir ile meydana gelmesi düşünülemeyen bu iki âlâmet, Hz. Musa'nın Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu ispata fazlasıyla yeterli birer mucize iken nasıl haksızlıkla karşılandı bilir misiniz?

109- Firavun kavmi içinden o mele', Firavun'un danışma meclisi olan o topluluk, o özel heyet "bu her halde çok bilgî, çok mahir bir sihirbazdır,

110- sizi yerinizden, yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şu halde ne emredersiniz?" dediler. Şuarâ Süres'inde bu "ne emredersiniz" sözünü Firavun'un söylediği ifade buyruluyor. Demek ki, onun danışma meclisi, onun görüş ve tekliflerini tasdik edip destekleyerek gereğini müzakereye sunduklarından dolayı bu söz yalnızca başkının sözü değil, aynı zamanda cemiyetin sözü olmuştur. Burada "siz ne düşünüyor, ne diyorsunuz, ne teklif ediyorsunuz?" yerine "ne emredersiniz?" denilmiş olması, çok dikkat çekicidir. Dış görünüşüyle bir deyim, Firavun hükümetinin yönetim ve işleri yürütme yetkisinin bu danışma meclisinin elinde bulunduğunu gösterir. "O sizi yerinizden çıkarmak istiyor." cümlesi de bu danışma meclisinin tamamen Mısır'ın yerli halkından meydana gelmiş bir heyet olduğunu akla getirir. Ebussuûd tefsirinden anlaşıldığına göre; bazı tefsir âlimleri, meselenin halk oyuna sunulduğunu ve hitabın bütün Mısır halkına yapıldığını bile öne sürmüşlerdir. Yani bu "Siz ne emredersiniz?" hitabının danışma meclisi tarafından Mısır halkına söylendiğini beyan etmişlerdir. Buna verilen "Onu ve kardeşini beklet." cevabı bizzat Firavun'a hitap olarak gösterilmiştir. Bu ise muhatapların doğrudan doğruya Firavun ile konuşabilir bir mevkie bulunan kimseler olduğunu açıkça anlattığından âyetin zahirine göre, meselenin kamuoyuna sunulmuş olduğu sabit değil ise de her halde Mısırlılar'dan meydana gelen bir cemiyetin veya heyetin istişaresine sunulduğu ve bunlara da: "Siz ne emredersiniz?" denildiği kesindir. Böyle demek ise o cemiyetin Firavun hükümetinde karar yetkisine sahip olduğunu itiraf etmek demektir. Bu da "Ben sizin en yüce Rabbinizim." (Nâziât, 79/24) demekle olan Firavun'un güttüğü dava açısından en büyük bir çelişkidir. Demek oluyor ki Firavun, önemli bir olayın sıkıntısı altında kalınca tanrılık davasını geçici olarak da olsa bir tarafa bırakıp, kullan saydığı adamlarından ve memurlarından meydana gelen topluluğa veya kendi halkına karşı "ne emrediyorsunuz?" diyerek, emir sizindir, siz benim amirim veya efendimsiniz dercesine sahte ve riyakârca bir tabasbus tavın takınarak, sanki tehlike kendisiyle ilgili değilmiş de halkla ilgiliymiş ve bundan dolayı da söz sahibi onlarmış gibi göstermiş ki, bunda Firavun sihirbazlığının önemli bir misali vardır. Hz. Musa'dan "Eğer doğrulardan isen haydi getir bakalım onu!" diye mucize talep ettiğine göre, anlaşıyor ki Firavun daha önce sadık peygamberlerin gelmiş ve hepsinin de mucizeler getirmiş olduğuna vakıftır.

Şu halde demek ki, göz önünde olup biten asâ ve "beyaz el" mucizelerinin de gerçekten birer mucizeden başka bir şey olamayacağını anlamamız değişir ki. Fakat hakikatin kabulünü kendi düşüncesine ve özellikle siyasi çıkarlarına aykırı görmüş ve bir de zamanında sihir ve hokkabazlık gibi tezvir ve gözboyama sanatlarının çok yaygın olması dolayısıyla kendi emrinde yanıtılmaya müsait bir sürü halk bulunduğundan halkın siyasi çıkarlarına ve vatanseverlik duygularına ve damarlarına basarak Hz. Musa'yı bütün Mısırlılar'ı vatanlarından sürüp çıkarmak isteyen gizli bir düşman gibi göstermiş ve onun böyle bir art düşüncesi varmış da gizliymiş gibi tanıtmaya çalışmıştır. Böylece Hz. Musa'nın hak davasını sihir, kendi çarpık görüşlerini de gerçekmiş gibi satmak istemiş ve bu meseleyi şûrânın müzakeresine o şekilde sunmuştur.

111-Buna karşı o mele', o danışma meclisi ve bazı kavle göre halk, "onu ve kardeşini beklet, yani hemen birşey yapma da biraz oyal, bir müddet salla, ve şehirlere toplayıcılar, derleyiciler gönder,

112- sihirbazlıkta bilgili ve mahir ne kadar sihirbaz varsa hepsini sana bulup getirsinler." dediler.

Derhal bir saldırıya geçmeyi münasip görmeyip bu şekilde bir tecrübe ve imtihan teklif ettiler. Bundan anlaşıyor ki, ne olursa olsun müşâverenin, gerçeğin açığa çıkmasına doğru özel bir faydası vardır. Burada bir "ve kardeşini" ifadesiyle Hz. Musa'nın yanında kardeşi Harun'da bulunduğu gösteriyor.

"Medâin"; medeniyet kelimesinin aslı olan medinenin çoğuludur ki, büyük şehir demektir. Ve bu kelimenin istikakında başlıca iki görüş vardır: Birincisi medine, başındaki mîm harfi kelimenin aslından olmak üzere "feile" vezninde olup kökünden alınmış ve türetilmiştir. "Müdün" belli bir yerde ikâmet etmek mânâsındadır. Fakat kelimeleri gibi çekimi terk edilmmiştir. Bu şekilde medine insan hayatına ilişkin her türlü ihtiyacı karşılanmasını içine alan yer veya böyle bu özellikteki bir yerde ikâmet eden sosyal topluluk kavramıyla büyük şehirlere isim olmuştur. İkinci başındaki "mîm" harfi zâit ve "yâ" harfi asıl olmak üzere kökünden alınmış olup, "ma'şet" gibi "mef'ile" vezninde veya medyünün muhaffeli olmakla aslında "mef'ûle" veznindedir. maddesi ise mülk ve taat, ceza ve siyaset mânâsına olduğundan bu şekilde medine, mülk ve taat yeri, memleket veya inzibat ve siyaset altında, memlûke anlamıyla büyük şehirlere isim olmuş olur. Birinci takdirde çoğulu hemze ile ikinci takdirde ise gibi yâ ile olmak lazım gelir. Halbuki kırâetlerin hepsinde hemze ile varid olmuş ve öyle okunmuştur. Demek ki, tercih edilen birinci görüştür. Bazı müfessirler tarafından denilmiştir ki, burada (medâin) denir murad, Mısır'ın Saïd şehirleri idi. Sihirbazların büyükleri ve en mahirleri Saïd içlerinde idi ve bazı rivayetlere göre yetmiş kadar usta sihirbaz toplanmıştı.

113-116- Toplanan sihirbazlar Firavun'a geldiler... Ne zaman ki, onlar atacaklarını ortaya attılar, insanların gözlerini büyülediler, aslı olmadık türlü hayaller gösterdiler. ve halka son derece dehşet verdiler, ve pek büyük bir sihir ortaya koydular.

Rivayet olunduğuna göre, iri iri halatları, uzun uzun sınıklı ve sopaları ortaya atıp bütün vadiyi sanki birbirine binmiş yılanlarla doluymuş gibi müthiş bir manzara içinde gösterdiler. Denilmiştir ki, bunun sırm cıva idi. Ağaçtan ve deriden yapılmış bir takım iplerin ve sopaların içlerine özel olarak doldurulmuş cıva, yerin ve güneşin ısıyla ısındıkça bunları oynayıp kıvrılarak hareket ediyorlar ve ortada korkunç birçok yılan dolayışımı manzarası arz ediyorlardı.

(Bakara Sûresi'nde sihir hakkındaki açıklamaya bakınız: 2/102)

117- Biz de Musa'ya "asani bırakiver" diye vahyettik. Burada vahyin ilham mânâsına olduğu hakkında Vâhîd'nin, İbnü Abbas'dan bir rivayeti vardır. Fakat gerçek mânâda vahiy olması daha açıktır. Birakır bırakmaz, bir de ne görsünler, asa, onların uydurmalarnı derleyip toplayıp yutuyor.

118-Böylece hakikat olduğu gibi ortaya çıktı, sabit oldu ve onları bütün yaptıkları batıl olup gitti. Gitti de

119-120- Firavun ve adamları mağlup oldular ve küçük düştüler, kendilerini küçük düşüren bir yeniliğe uğradılar. Çünkü sihirbazlar, o ümit bağladıkları usta sihirciler yıkılıp secdelere kapandılar ve gerçeğin etkisiyle imana geldiler, kendilerini tutamayp yüzü koyun yere kapandılar.

121-122- "Âlemlerin Rabbine, Musa ile Harun'un Rabbine, (yani Musa ile Harun'un davet ettikleri Rabbe,) iman ettik." dediler. Zira bu olayın, sihir sinının üstünde ve ondan bambaşka ilâhî bir iş olduğunu iyice anladılar ve Hz. Musa'nın Allah tarafından gönderilmiş bir hak peygamber olduğuna hemen karar verip ona iman getirdiler. Rivayet olunduğuna göre; sihirbazların iman etmesiyle İsrailoğulları'nın da pek çoğu iman ettiler.

Âimler demişlerdir ki, bu âyet ilmin fazileti hakkında en büyük delillerdendir. Çünkü diğerleri bilgisizliklerinden dolayı "Bu bir sihiridir." denilince şüpheye düştüler, halbuki bu sihirbazlar sihrin sinını ve ne demek olduğunu bilmeleri ve konuya vakıf bulunmaları sayesinde Hz. Musa'nın asâsı ile meydana gelen olayın sihrinden bambaşka birşey olduğunu, bunun göz boyacıları ve insan gücüyle olabilecek bir şey olmadığını hemen anlayıp, bunun ilâhî bir mucize olması lazım geldiğini anında farkettiler. Eğer bu hususta bilgileri ve maharetleri olmasaydı ve sihrin özüne hakkıyla vakıf olmasalardı, o zaman kendileri "Belki bu bizden daha iyi biliyormuş, onun için bizim bilmediğimiz ve yapamayacağımız bir sihir yapmıştır." diyebilirdiler. Fakat böyle demediler ve bu hususta hiç şüphe ve tereddüde düşmediler ve kendilerini tutamayarak derhal küfürden imana geçtiler. Şu halde sihir ilminde bile ihtisas bu kadar faydalı sonuçlar verirse, Hakk'ın birliği itikadında ve tevhid inancında ihtisas, insanlığın gelişmesine ne kadar yüksek faydalar sağlar bir düşünelim.

123- Bu şekilde küçük düşen Firavun, davet ettiği ve pek mühim menfaatler vaad eylediği sihirbazların bu kadar kalabalık halk önünde Hz. Musa'nın peygamberliğini tasdik edivermelerini görünce, bunun kamuoyunda Hz. Musa lehine çok güçlü bir delil kabul edileceğinden korktuğu için buna bir çare düşünmek ve bir şeytanlık yapmak istedi ve derhal halkın zihnine bazı şüpheler sokarak fikirlerini bulandırmak için sihirbazları azarlayıp tehdit etti. Dedi ki "ben size izin vermeden önce ona iman ettiniz öyle mi?" Vicdanlara baskı yapmak isteyen ve fakat kalblerin iman ve kanaatinin kendi hakimiyetinin sınırı dışında kaldığını gören Firavun hâlâ hakkı kabul edip ona teslim olmayor, sihir meselesini çözmek için yetki ve ihtisaslarını beğenip takdir ederek topladığı ve böylece bir birlikşi heyeti gibi başvurduğu sihirbazların kanaatleri kendisi için ölçü olması gerekirken, bu konuda kendisinin onlara uyması gerekeceğini hesaba katmıyor ve aslında onların iman etmelerine değil de bu işi kendisinin izin almadan yapmalarına karşı çıkıyormuş ve hakka iman etmek onun iznine bağımlıymış gibi göstererek, iman için kendisinden izin alınmasını töhmet ve suç sebebi sayıyor. Ve böylece bütün meseleyi hükümdarlık şeref ve haysiyetinin ihlâl edilmesi ve şahsî gururunun çğınemesi noktasına toplayıp demiş oluyor ki: "Eğer siz iyi niyetle hareket etmiş olsaydınız, benim tarafımdan davet edilmiş olmanız bakımından kanaatinizin sonucunu önce bana arzettiğiniz olmanız ve bunun ilanı için benden izin almanız gerekmez miydi? Halbuki siz benim iznim ve iradem olmadan birdenbire ona iman ediverdiniz. Şüphesiz ki, bu bir hiledir, bir oyundur. Öyle bir hiledir ki, siz bunu şehirde kurdunuz. Yani müsabaka meydanına çıkmadan önce Musa ile şehirden bir araya gelip kararlaştırdınız ki, asıl halkın Mısır'dan çıkarsınız diye bunu yaptınız."

Görüldüğü ki, Allah'a ve peygamberine iman edilince haksızlık ve tahakküm yollarının kapanacağını anlayan Firavun, bu sözlerle kamuoyunu yanıltmak ve heyecan vermek için siyasi bir entrika çeviriyor ve tamamiyle aleyhine sonuçlanan bu yarışmayı kendi iddiasını ispat eden bir olaymış gibi göstermeye çalışıyor ve asıl kendisi sihirbazlık ve şarlatanlık yapıyor. Böylece Hz. Musa'nın peygamberliği olduğu gibi, onu tasdik eden sihirbazların imanı ve davranışları hakkında da yok yere şüpheler uydurup ortaya atıyor ve kamuoyunu bulandırıyor. Her şeyden önce diyor ki: "Bunların böyle anırsız iman edivermeleri, gerçekten mucizenin kuvvetini takdir etmekten doğan samimi bir iman değil, muhakkak önceden hazırlanmış bir dansıklı düvüştür, bir hiledir. Bunlar çevre sehirlerden toplanıp Mısır'a geldiklerinde veya daha önce Musa ile gizlice buluşmuşlar, aralarında anlaşıp, uydurmuşlar. Musa bunlara sihir öğretene büyüklere ve reisleri imiş. Söz birliği etmişler ve halkı aldatmak için böyle hareket etmeye karar vermişler. Yoksa bunlar birbirlerine gerçekten rakip olsalardı, benim tarafımdan da bir izin ve irade olmadan böyle birdenbire secdelere kapanarak ona iman ediverirler mi idi?

İkinci bir husus, bunları böyle davranmaya sevk eden asıl maksatlarına gelince diyor ki: Bunlar böyle sihirbazlıkla hükümetin nüfuzunu kırarak memleketle ihtilâl yapacaklar; İsrailoğulları'nı arkalarına alıp, Mısır'ın yerli halkını, yani Kıptî ahalisi Mısır'dan sürüp çıkaracaklar. Hükûmetlerini alaşağı edip, yerlerini yurtlarını zaptedecekler. Bütün dertleri budur."

İşte Firavun, kamuoyunu "vatan elden gidiyor" endişesine ve telaşına düşürüp Musa ve ona iman edenler aleyhinde galeyana getirmek için halkın zihnine bu iki şüpheyi fırlatıp atmıştır ki, "İşte Allah, Kâfirlerin kalblerini böyle mühürler." (A'raf, 7/101) âyetinin delalet ettiği mânâ gereğince kalbleri mühürlenmiş olan ve Firavun tabiatinde bulunan kâfirler de onun mesleğine uyarak, hak peygamberleri politikaca birer sihirbaz, mucizelerini de birer sihir gibi görmek ve göstermek isterler. Bu gün bile Hz. Musa'nın asâ ve "beyaz el" mucizelerini, Firavun'un sihirbazlarının cıva oyunları gibi göz boyamaktan ibaret bir sihir sanatı veya bir hurafe gibi tanıttırarak isteyen ve Hakk'ın âyetlerine "tıslımı yalan" diyen ne kâfirler ve karanlık bir odada ellerini koyundaki fosfor tozuna batırıp çikarmak suretiyle panildatarak Hz. Musa'nın yed-i beyza (beyaz el) mucizesi taslamaya kalkışan ne sahtekârlar vardır. Bazıları da bunları tekip vasadinde değil, te'vil vadesinde yürüyerek ilhada sapmışlar ve demişlerdir ki, Kur'ân'ın ve daha önceki din kitaplarının verdiği bu bilgiler doğrudur, fakat mânâsı herkesin zahiren anladığı gibi değildir. Bunlar kinayeli ve temsili, diğer bir deyişle remzi bir takım mânâlar ifade ederler. Yani Musa'nın asâsı ve beyaz el aynı şeyler değil, bir şeydir. Bu şu demektir ki, Hz. Musa'nın Firavun'a karşı ortaya koyduğu hücceti (belgesi), pek açık ve çok ezici idi, bu mucize ortaya geldikçe muhaliflerin sözlerini geçersiz kılmak ve fesatlarını açığa vurmak bakımından batılclıların dayanmak istedikleri bütün belgeleri ve delilleri bir anda yalayıp yutan bir ejderha gibi idi ve haddizatında çok açık ve aydınlık olmasa bakımından da bir beyaz el özelliğiyle vasıflandırılmıştır. Nitekim "filanın falan ilimde yed-i beyzası vardır" denilir ki bir güçlü mevkii, tartışma kabul etmez bir bilgisi ve yetkisi

vardır demek anlamına gelir.

Fakat böyle bir te'vil esas itibarıyla tabiat fikrine saplanarak mucizeyi inkâr etmek ve ilk yaratılış olayını hesaba almamaktan kaynaklanmaktadır. Bunlar "bir asânın yılan olduğunu gözümüzle görsek yine inanmayız, Firavun gibi, bir sihir deriz ve bundan dolayı da bir haber-i sadık ve bir tevâtür ile böyle bir şey işittiğimiz zaman da onu te'vil eyleriz." demek istiyorlar. Bunların düşüncesine göre, güya Kur'ân Hz. Musa'nın hüccet ve belgesinin yalnızca kuvvetinden ve parakından, kâfirlerin de böylesine güçlü ve parlak bir belgeyi bile kabul etmediklerinden bahsetmiş de haddizatında o parlak belgenin neden ibaret olduğunu açıkça bildirmemiş ve tasrih etmemiş farz olunuyor. Daha doğrusu koskoca bir yılan yutulup çok ediliyor ve yalandır demek isteniliyor. Bu bakımdan burada şu sualın çözüme kavuşturulması lazım gelir: Rivayeti sabit olan bir nakil delil karşısında aklın ve dirayetin yeri nedir? Hiç şüphesiz ki, nakli anlayacak olan da akıldır. Bundan dolayı akıl ve dirayet göz ardı edildiği zaman ortada ne akıl kalır, ne de nakil. Lâkin aynı zamanda unutmamak gerekir ki, akıl gerçek bilginin yaratıcısı değil, alıcısı ve kabul edicisidir. O bilgiyi üretmez, alır. Bunun içindir ki, ilmin konusu soyut düşünce değil, olaylar ve onlarla ilgili haberlerdir. Nakle dayanan bilgi de işte o edinilen haberler cümlesindedir. Bu da akla bilmediği ve görmediği şeylerin yeniden yeniye bir akışıdır. Aklın elde ettiği ve edeceği şeyler de iki türdür. Birincisi eşi benzeri geçmişmiş olan ve benzetmesiz, kıyasız alınan şeylerdir ki, aklın ilk elde ettikleri hep böyle bu yolla meydana gelir. Bunların bir kısmı bir daha tekrerr edemeksizin münferit olaylar olarak kalır, bir kısmı da tekrerr ederek çoğalır gider. Tekerrür ettikçe her biri kendi benzerleriyle birleştirilip bir araya getirilerek kıyas ve ölçü teşekkül eyler ve bunlar kendi hudutları içinde birer kalıp, birer ölçü birimi fikri oluşturlar. Bu suretle ikincisi de eşi ve benzeri geçmiş bulunan şeylerdir ki, bunlara da kıyasî ve fennî tabir olunur. Ve bu sayede bilinenlerden bilinmesi gerekenler de çıkartılır. Genellikle aklî denilince bu şekilde kıyas-ı fikrî prensibi anlaşıldığından akılla ilgili şeyler yalnızca bunlardan ibaret sanılır. Halbuki bunun kaynağı olan birinci kısım atılderdiği takdirde akıl, kıyas ve fen de kökünden yok edilmiş olur. Bundan dolayı gözlem, haber alması ve nakil esaslarını alıp kabul etmek için bütün dirayetini yalnızca kendi kıyas anlayışı ile sınırlamaya kalkışacak olursa, o zaman İblis'in düştüğü hataya düşmüş ve kendi bilgi semayesini kendi eliyle yakıp yıkmış olur. Bu durumda fevkalâde özellikler taşıyan yeni bilgilerden üstün malumatları mahrum kalmış olacağından eşini, benzerini görmemiş olduğu tarihi bilgilerden herhangi biri karşısında, kendi akli çelişkisi düşmedikçe onları tamamen kendi anlayışına göre irca ederek te'vil edecek derecede inkâr vasidine sapsamamalıdır. Aklın mutlak olarak inkârı ancak bir noktada hakkı vardır ki, o da özünde çelişki bulunan, yani bir şeyin aynı anda hem var hem yok olmasını gerektiren şeydir. Allah'ın eşi ve benzeri bulunması mümenter olduğundan, özünde çelişki olan her şey de mümenterdir. Özünde çelişki bulunmayan her şey de imkân ve mantık açısından mümkün ve caizdir. Onun benzeri olan olayların azlığı ve çokluğu, sık sık tekrerr eden veya ender görülebilen cinsten olup olmaması tamamen ayrı bir konudur. Bazı şeyler pekala mümkün olduğu halde hiçbir zaman vukua gelmez. Mesela kanatlı bir insan mümkündür, fakat vukuu hiç duyulmamıştır. Bazı şeyler mümkün olduğu halde nadiren meydana gelir. Bir sayı ve grup oluşturmaz. Diğer birçok şeyler de mümkün ve sürekli olur. İlmin başarılı olduğu alan da bunların alanıdır. Lâkin böyle mükkere ve mutad olan olayların bulunması, mutad olmayan nadir olayların inkârını gerektirmez, inkârı hak kazandırmaz. Şu halde akıl, gerçekten olmuş bir haber karşısında kaldığı zaman dirayet açısından önce o haberin sıhat ve değerini tespit ettikten sonra şunu dikkate almak zorundadır: Nakledilen haber basit ve âdetlere uygun açıdan mı bahis konusu ediliyor, yoksa âdetlerin ve alışılmışı aksine bir açıdan mı bahis konusu ediliyor? Eğer alelade olmak üzere naklediliyorsa bunda aklın dirayet açısından görevi, onun mümkün olup olmadığını araştırmak ve kendi açısından geçerli olan genel ölçüye vurmaktır. Genellikle ilmin ve fennin işi budur. Ve eğer nakil onu harikulade olmak üzere kayd ve ilân ediyorsa o zaman dirayetin görevi, onu başka olaylara irca ve tatbik etmek değil, o şeyi kendisiyle mukayese ederek, onun imkân-ı zatîsinin düşünmek ve kendi özünde bir çelişkiyi içermemediğini araştırmaktır. Çelişki bulunmadığı takdirde inkâr veya te'vile gitmeden, onu nadir ve garip bir olay olmak üzere kaydeylemektr. Özellikle nakle dayanan ilimlerin bir vazifesi de bu gibi nâdir ve özel olayları yitirmeden gelecek nesillere haber vermektir. İşte ilâhî kitaplar bizi bunların en sabit ve kesin olanlarından haberdar ederek fikirlerimizi boğan tabiat çemberinden kurtarır. İlim ve fen zihniyetinde (logique des sciences) şu prensip geçerlidir: Müsbet ilim, münferit ve nâdir olan vakaları ret ve inkâr etmez, fakat onun asıl amacı, genelleme yapmak olduğundan genelde tekrar eden normal vakaları izler ve onların müsterek özelliklerini tanımaya çalışır ve müsterek karakterlerini bulup kaydeder, ilh... Bunun için mesela, tabiat kanunlarının dışında münferit ve nâdir vakalar olmaz veya alamaz demek, her şeyden önce ilim zihniyetine ters düşmektir, ilme itfidır. Bir kısım yazarların edebiyat adına uydurdukları romanları, hikâyeleri, hayal ve yalanları tarih kılığına sokarak halkın tarih fikrini bozmak ve karıştırmak istedikleri, sırf bu maksatla masal ve sihir kitapları yazdıkları bilinmektedir. Bazıların da rivayetin sıhatini dikkate almaksızın her işittiği garip ve acıip şeyi tarih namına kayd ve nakletmeleri ilmin nakil açısından güvenilirliğini ihlal eder, bozarsa, zamanımızda olduğu gibi, bazıların da tarih açısından sağlam ve sıhatli haberlerle gelen garip ve harika olayları, şimdiki zamanda ve müsbet ilimde benzerine rastlanmıyor diye toptan ret ve inkâr etmeleri aynı şekilde sapıklık ve halkı efkânî tarih feyzinden mahrum eylemektr.

Fahrüddin Râzî der ki: Âdet ve alışkanlıkların yolundan çevrilmesini caiz görmek zor ve müşkuldür. Aklî sahipleri bu konuda ıstırap içindedirler. Ve bu konuda ilim ehli için üç görüş meydana gelmiştir:

Birincisi, genel olarak caiz görmektir. Mesela gerek insanın, gerek her hangi bir hayvan veya bitkinin, bunlardan herhangi birinin, ne madde, ne müddet, ne asil, ne tohum, ne terbiye bulunmaksızın bir anda meydana gelmesini caiz görürler. Yine mesele tek bir cevherin, bünye ve mizaç, rûbubet ve terkip hasil olmaksızın âlim, kâdir, âkil, kahir ve diri olabilesini caiz görürler. Mesela gözü olan bir kimsenin güpe gündüz tepesinde duran güneşi görmemesini, bununla beraber Endülüs gibi uzak batıda yaşayan bir körün gece karanlığında uzak doğudaki ağlayan bir çocuğu görebilesini mümkün sayarlar ki, bizim ve ashabımızın, yani Ehl-i Sünnet'in kanaati budur.

İkincisi, genel olarak imkânsız saymaktır, mümenterî kabul etmektir ki, bu da tabiatçı filozofların görüşüdür.

Üçüncüsü de bir kısmını caiz görüp, bir kısmını imkânsız kabul eylemektr ki, bu da Mu'tezile'nin görüşüdür. Bu arada en çok münakaşa konusu olan ikinci görüştür. Tabiatçı filozoflar, olağanüstülüklerin meydana gelebileceğine ihtimal vermezler ve imkânını inkâr ederler. Derler ki; asânın yılanı dönüşmesini caiz görmek müsbet ilimden gereklilik prensibinin ortadan kalkmasına sebep olur. Çünkü küçük bir asâdan kocaman bir yılanın doğduğunu kabul ettiğimiz zaman bir saman çöpünden veya bir arpa tanesinden bir delikanlı insanın doğabileceğini de kabul etmiş oluruz. Bu kabul olunduğu takdirde ise şimdi gözlerimizle gördüğümüz şu insanın da anasız babasız olarak şu anda birdenbire meydana geliverdiğini de caiz görmüş oluruz. O halde şimdi gördüğümüz Zeyd'in dün gördüğümüz Zeyd olmayıp şimdi bir anda hasıl oluvmesi diğer bir şahıs olmasına ihtimal vermiş oluruz. İnsan aklına bu gibi ihtimallerin kapısını açanları ise gerçek akıl sahiplerinin gözünde delilik veya bunaklık ile mahkûm edilecekleri bilinen bir husustur. Böylece bunların olabileceğini caiz görseydik, dağların altına, deniz sularının kana, çöplükteki toprağın una, evdeki unun tuz dönüşmesini de caiz görürdük. Böyle bir kabul ise zarurî olan ilimleri iptal eder ve geçersiz kılar, insan aklının safatasıya dalmasını gerektirir ki, bu kesinlikle bâtıldır ve imânsızdır. Şu halde bu sonuca çıkan o caiz görümler ve kabul etmeler de batıldır. Ve bütün bunların var olmaları ancak şu gördüğümüz şekilde ve belli kurallara bağlı olarak mümkün olur. Bu yolun ve bu kuralın aksine bir oluş mümkün değildir. İşte tabiatçı filozoflar bu düşünce ve bu istidlâl ile derler ki, biz bu yolla daha işin başlangıcında lazımgelen bilgisizliği ve olumsuzlukları kendimizden def ederiz. Yani eşyanın alışılmış olan yollardan var olacağını değişmez tanımakla ve olağanüstülükleri imkânsız saymak suretiyle kendilerini şüphecilikten

kurtardıklarını ve kesin bilgiye sahip olduklarını sanırlar. Halbuki bu düşünce ile kaçınmak istedikleri o ihtimaller, gerçekte öyle lazım gelmektedir ki, savuşturulması mümkün değildir. Şöyle ki:

Şu kâinatımızda sürekli olarak meydana gelen olaylar, ya müessir (etken) siz olarak meydana geliyor veya bir müessir (etken) ile meydana geliyor. Bunda üçüncü bir ihtimal yoktur. Her iki hâlde de zikir olunan ihtimallerin gerekliliği meydandadır. Zira etkensiz denildiği surette bu kabul aklın sebeplilik prensibine açıkça aykırı olmakla susmaya mecbur edilmese de kesinlikle gereklidir.

Çünkü varlıkları etkensiz ve yaratıcısız kendi kendine tesadüfen meydana gelivermesi caiz görülünce, bir insanın kendi kendine anasız, babasız olarak meydana gelemeyeceği, dağların altına, denizlerin kana, toprakların una, unun tuza dönüşüvermeyeceği nasıl sağlanabilir? Çünkü bazı şeylerin kendi kendine ve her hangi bir etken olmaksızın, tesadüfen hasil olduğunu caiz görmek, başkalarının da etken olmaksızın meydana gelmesini caiz görmekten farklı değildir. Şu hâlde bu takdirde kendi fikirleriyle ve kabul ettikleri ilkelere susmaya mecbur edilmeleri kesindir.

İkinci takdire, yani varlıkları bir etkenden dolayı meydana gelmiş olduğu fikrine gelince ki, tabiatı filozofların çoğunun görüşü de budur: Bunda da iki ihtimal vardır: O etken ya zorunlu etkendir veya isteğe bağlı etken ve faildir. Zorlama ile etken olduğu takdirde bu zorlama ya hiçbir tercih ediciyle ilişkili olmaksızın etkenin bizzat zorlaması olacaktır veya bir tercih edicinin seçimine bağlı olarak yapılması bir zorlama olacaktır. Fakat bizzat zorlayıcı olsa idi, yani vacibü'l-vücüd (varlığı kendinden) bizzat bir tabiat olarak etken olsa, bütün şu kâinatıdaki varlıkları kadim olması ve âlemde hiçbir değişikliğin bulunmaması gerekirdi. Çünkü kadim ve daimi olan sebebin zorlamasının doğrudan bir değişken "hâdis'e (sonradan olana) sebep olması çelişkidir. Şu halde söz konusu failin tercihsiz bizzat zorlayıcı olması ihtimali ortadan kalkar. O halde bizzat varlıklar arasındaki muhtelif durumları göre, bir tercih edicinin bizzat icabına bağlı olması ihtimali kalır ki, buna icabiye (determinizm) tabir olunur. Bu takdirde ise şöyle bir sonuca hükmetmek lazım gelir:

Bu kâinatın olayları, varlıklar arasındaki durumları ve orantıları, özellikle gök cisimlerinin değişen durumlarına bağlı olarak değişmektedir. Ve herhangi bir vakitte meydana gelen belli bir olayın o vakte mahsus kılınarak adlandırılması da bunun içindir. Yani, daha önce meydana gelmiş olan olayların etkileri sonucunda ortaya çıkmış olan zararı bir durumdur. Şu halde göklerde ve cisimlerde garip bir şekil ve çok özel bir durum ortaya çıkıp da yepyeni bir değişikliğe, mesela denizlerin yağ oluvermesine veya bir anda bir hayvan veya bir insan zuhur edivermesine sebep olmayacağı, böyle bir şeyi gerektirmeyeceği ne ile temin olunabilir? O halde zikir olunan gerektirici şart ve sebeplerin hepsi bir anda yeniden geri gelebilir.

Nihayet etkenin dilediğini yapar olduğu ve eserini kendi iradesiyle tercih ettiği takdire gelelim - ki doğrusu budur hiç şüphesiz bu takdirde de söz konusu ihtimaller yine tamamen mevcuttur. Kudretine sınır düşünilemeyen ve istediğini yapan, ne dilerse onu yaratabilir. Ve bundan dolayı tabiatı filozofların kaçınmak istedikleri ihtimaller her durumda karşımıza çıkmaktadır. Yani, olağanüstülüğü caiz görmekten doğan ihtimaller, ilim anlayışımızda bizi sofistliğe ve şüphecilğe götürecekse o gibi ihtimallerin hiç bir durumda ortadan kaldırılmasına imkân yoktur. Olağanüstünün imkânsızlığını ispat edebilecek hiçbir delil de mevcut değildir ve bizim varlıklara ait bilginiz nisbi ve izafi özelliklere aletâle bir bilgi olmaktan ileri gidemez. Mutlak ve tam ilim Allah'a mahsustur. Sofistlik ve şüphecilik bâtıl, fakat varlıklar hakkında tam bilgi iddiası da bâtıldır.

Zamanımız felsefelerinde bu mesele şu şekilde ele alınmaktadır: Tabiat ilimlerinde bilginizin, kesinlik açısından değeri nedir? Tabiat ilimlerinin konusunu meydana getiren genel kurumlara şaşmaz ve değişmez kâınunlar mıdır, değil midir? Bunları şaşmaz ve değişmez zarurî ilkelere kabul edenler varsa da bunlar bu konunun esas otoriteleri değiller. Böyle bir fikir tabiat ilimlerindeki gelişmeyi inkâr etmek ve bir takım yeni keşifler ile bu gibi temel kurallarda da tadilat ve değişiklik meydana gelebileceğine ihtimal vermemektir. Bunun için bunlara karşılık septik yani şüpheci ve ihtimalci bulunan niceleri vardır. Bu ikisi arasında en güzel çözüm, Alman filozofu Kant'ın getirdiği çözümdür. Kant demiştir ki, tabiat ilimleri gözlem ve deneyden alınmış, elde edilmiş olduğu için onun prensipleri zarurî değil, aseriktir. Mantıkta "mutlaka-i amme" adı verilen bu teoriler, bilfil vâkı olanı bildirirler. Yani bunlar deneyden elde edilmiştir ve deneyde böyle meydana geldiği için böyledirler. Yoksa böyle olmaları gerekli ve zorunlu olduğu için böyle değiller. Şu halde bunların daima ve zorunlu olarak böyle olması gerektiğine ve aksinin mümkün olamayacağına hüküm olunamaz. Yalnız bir deneyin bizi başka türlü bir sonuca götürmesi ve bugün gördüğümüz şeylerin meydana çıktığını gösterebilmesi olasıdır. Kant'ın bu çözümü, tabiat ilimlerinde kesinlik ve zorunluluk bulunduğunu iddia edenlerle şüphecilik arasında orta yollu bir çözüm olduğundan, İslâm kelâmlarında da konuya yaklaşımlarına uygun düşmektedir.

"Mevakif" ve "şerhi"nde der ki; "Olağan dışı olayların ve mucizelerin meydana gelişi, göklerin ve yerin ve ikisi arasındaki şeylerin ilki yaratılışından ve sonra bunların yıkılıp yok oluşundan daha garip ve daha acıip şeyler değildir. Olağandışılığı veya mucizeyi caiz görmek sofistlik, şüphecilik olur demek bir demagojidir. Bizim, olağanüstülerden bazılarının vukua gelmeyeşine, mesela dün gördüğümüz bir dağın bu gün altın oluvermediğine hükmetmemiz, o dağın haddizatında altın olma imkânına aykırı değildir. Nitekim elle tutulan belki bir cismin belli bir durumda bulunduğunu görür, onun varlığını kesinlikle hükmederiz. Bununla beraber o cismin orada olmayıp, yerinde başka bir cismin bulunduğunu düşünmemize onun durumu engel teşkil etmez. Gerçekten de o cismin hem orada olduğu kesin bilginiz içindedir, hem de orada bulunmaması, aslında mümkün olduğu yine kesin bilginiz içindedir. Ne kesin olay, aksinin imkânını ortadan kaldırır, ne de aksinin imkânı bizim gözlemimizi ve olayı ihlâl edecek bir şüpheyi gerektirir. İşte böyle âdet denilen tecrübe ve olağan şeyler dahi, duyular gibi bilgi sebeplerinden biridir. Şu halde duyulanımızda olduğu gibi, âdet bakımından da biz, bir şeyin varlığına kesin gözüyle bakanız. Bununla beraber o şeyin aksi dahi her zaman için mümkün olur. Mesela, âdetle göre biz kesinlikle biliriz ki, yılan yılanlar olur ve belli bir süre içinde olur. Fakat bu bizim kesin bilginiz, yer yüzünde ilk yaratılış olayında olduğu gibi, yılanın diğer bir şeyden meydana gelmesine, veya birdenbire yaratılvermesi imkânına aykırı olmaz. Biz, birincisini vaki, ikincisini mümkün biliriz.

Bundan başka şu da unutulmamak lazımgelir ki, âlemde mucize dahi her zaman olağelmış olan bir âdet hükmündedir. Her asırda her zaman harikulâde yaratılışlar ve olaylar bulunagelmıştır. Akıl ve insafı olanlar için bunları inkâr etmeye imkan yoktur. İh...

Gerçekten de kâinatıdaki olaylar birbirine zıt iki cins oluşları dengesine bağlı olarak mülâhaza olunmaktadır. Bunlardan birisi olumlanları uyumu, diğeri de olumsuzları uyumudur ki, her hangi bir şeyi bilmek bu iki uyumdan onun hissesine düşeni tayin eylemek, yani olumlu ve uygun özellikleri benzerlerine ekleme, olumsuz ve aykırı özellikleri de diğerlerinden ayırtmaktır. Eğer âlemde tabiat dediğimiz, yalnız bir tek genel uyum olsa idi biz ne bir olay görebilir ne de varlıkları birbirlerinden ayırtadebilirdik. Halbuki her tanıma ve ayırtatma, âdet dediğimiz olağan oluşları bazı özelliklerinin ondan kopup değişmesi ve bir anlamda onda kısmi bir olağanüstülüğün oluşması sonucunda meydana gelmektedir. Ve cinslerden türlere, türlerden fertlere kadar her şey, fasıl, mümeyyiz, müşahhas adını verdiğimiz bu olağanüstülük ve değişiklik sebebiyle ayırtedilebilmektedir. Bu olağanüstülük ve aykırılıkları sayesindedir ki, biz iki zıttan ikisinin de mümkün olduğunu bildiğimiz gibi, vâkı olunca da onları birbirinden ayırırız. Ve böylece kâinata bir tek değil çok sayıda değişik âdetlerin ve tabiatlerin bulunduğunu biliriz. Birinin mümkün olduğunu bilmemiz, diğerinin vâkı olduğunu bilmemizi engellemez ve değişik âdetlere ilişkin değişik kıyaslarımız ve ölçü birimlerimiz vardır. Gerçi tabiatın uyumu ve âdet deyimleri, yaratılıştan beri sürüp gelen uyumları için kullanılır ve bundan dolayı bu uyumun zıddı olan aykırılıklı olaylar da olağan dışı ve harikulâde vs. gibi adlarla bunlardan ayırtedilir. Lâkin uyumlar, genelden özele doğru çeşitli bölümlere ayrıldığı gibi, birbirine benzemeyen çeşitli ayrıncılıklı olaylar da değişik olmak bakımından kendi

aralarında yine bir uyumu, bir ayrıncılık düzenini meydana getirirler. Bunlar da öbürlerinden bu özellikleri ile ayırtedilirler. Ve bundan dolayı fasıl, mümeyyiz, müşahhas, müstesna, nâdir, garib, harikulâde... gibi genel kavramlarla ifade olunabilirler. İşte peygamberlerin mucize denilen âlâmet-i fârikaları da bu şekilde onları başkalarından ayırtettiren ve davalarını tasdik ettirmeyi amaçlayan ayıncı özelliklerindendir ki, bunlar da âlemde tehâlüf (birbirine benzemeyiş) ve tamâyüz (üstün olma) özelliğine sahip ayrıncılık bir ilâhî âdet ve gelenektir. İnsan, varlıkları sınıflandırılmasında canlıları sınıfını teşkil eden olumlu uyumları içinde bir tür iken ayrıncılık olduğu aykırılık olayları açısından bakıldığında canlıları sınıfının nasıl bir harikasını meydana getiriyor ise, peygamberlik olayları da insan türü denilen olumlu uyumları içinde böyle bir harika teşkil etmiştir ki, bunların meydana gelişleri olağanlık fikri ve kıyas yolu ile anlaşılmasa. Ancak bizzat gözlem ve haber ile bilinebilir. Nitekim varlıkları sayımını ve istatistik dökümünü yapmadan soyut aklıla ve kıyasla varlıkları sınıflandırmasını yapmaya kalkışmak bir cehalettir. Telgraf ve telefon keşfedilmeden evvel batıdaki bir adamın doğudaki biriyile bir iki saniye içinde haberleşebileceğini soyut akıl ve kıyas ile tayin etmek mümkün olmazdı. Fakat âdet olayları böyle bir şeyin imkânına akıl ve fennin cevaz vermeyeceğini iddia etmek de akıl ve fen adına bir iftira olurdu. Çünkü bunun olabileceğini varsaymak ve mümkün görmek hiçbir gelişkiyi gerektirmez. Bütün bilgiyi yalnızca akıl kıyasla mahsus kılmak ve aklın kabiliyet ve görevlerini unutup, akıl kıyas ile şimdiki zamandan ileriye doğru kesin hükümler çıkarmaya çalışmak nasıl bir haksızlık ise aynı şekilde şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru kesin hükümler çıkarmak ondan daha büyük bir haksızlıktır. Ve işte zamanımızda bulunanların "Biz her bakımdan eski insanlardan daha gelişmiş ve daha yükseğiz, şu halde bizim ilim ve irademizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı öncelikle sabittir." gibi bir kişisel kıyasla hüküm çıkarmaya ve "semavî kitapların âyetleri ve ümmetlerin tevâtürleri" ile nakledilegen eşsiz ve benzersiz olayları inkâr ve te'vile sapsmaları, ilme ve beşeriyetin gelişmesine zarar veren bir zorbalıktan başka bir şey değildir. Ve bunu yapanları genellikle şu iki sınıf içinde bulunurlar: Birisi haddizatında bir harika olan ilim ve irade olayına, âdet ve tabiat denilen şeyin mutlak hakim olmadığının gösteren çeşitli türlerle ayrınsına karşı kör bir tabiatçılık taassubunda ısrar eden donuk kafalı kendini beğenmişlerdir ki, farklılıkları sayılamayacak kadar çok olan bütün âlemin en büyük olağan uyumunun, bir hüdus ve değişikliğin prensibine dönuştüğünü ve birer prensip olarak ele alınan çeşitli ve değişik oluşlardan her birinin daha önce benzeri görülmemiş bir sonradan oluş veya bir değişme harikasıyla başlayageldiğini ve bütün tekamül aşamalarının da hep böyle bir özel harika oluşla meydana geldiğini düşünürler. Her gün, her lahzâ câmit denilen katı varlıkları hayata dönuşüp durduğunu görürler de gördükleri bu değişikliği şart ve mutlak sanırlar. Bu anlayıştaki bir tabiat davasının bâtıl olduğunu gösteren şey, aslında yine tabiat olaylarının cereyan şeklidir. Tabiat davasının geçersizliğini ortaya koyan asıl değişme ve atılman mümkün ve olağan tanırılır ve her değişikliğe o değişikinen tabiatı üzerine dırdaran etki eden bir etkenin gerektiği konusunda da tereddüt etmezler de sonra o değişikliğin hızında ve süresinde bazı derece farklarını mutlak olarak imkânsız gibi görürler ve bunun imkânsız olduğunu iddia ederler. Düşünmezler ki, bir asânın süre aşımı ile çürüyüp kömür olarak uzviyet değiştirmesi olağan olduğu ve bu olayda hiçbir gelişki bulunmadığı gibi aynı hadisenin birdenbire ve daha büyük ölçüde olabileceğini tasavvur etmekte ve böyle bir olayı gözlem veya haber vermekte tabiatteki atılım açısından hiçbir gelişki yoktur. Buna göre öbürünü kabul ve itiraf edenlerin berikine mümkün gözüyle bakmaması akıldan değil, akılsızlıktan ve asıl hayatın sırnâ erememekten ve ilk yaratılış olayındaki kudreti hesaba katamamaktan doğan bir cehalettir. Bunları düşünmezler ki, toprak ve toprakları canlı üretmek tekniklerini bilmeyenlerin "böyle şey olmaz" demeleri, bu normal oluşlar karşısında bir taassuttur. Şüphe yok ki, insanın bütün ümit ve beklentisini mucizelere bağlayıp da yaratılıştaki normal akışı ihmal etmesi ve uzun bir tarihin sonucu olan bilimsel gözlem ve deneylerin ortaya koyduğu sonuçları hiçe sayarak, çalışıp elde etmenin, üretmenin, bilgi ve iradenin, eğitimin ve şahsî teşebbüsün feyzini, icaplarını hesaba katmadan, yaratılıştaki mevcut olan bu definelere işletip yararlanmaya çalışmayıp da sırf gökten incek bir sofrâ bekleyip duması, hasılı Allah Teâlâ'ya yalnızca harika ve mucize açısından tevekkül edip bel bağlayıp da normal âdet ve mantık açısından tevekkül etmemesi doğru yoldan ayrılmaktır. Bunun için Kur'ân, dikkatleri, harkalardan ziyade normalde cereyan eden sünnet ve âdetlere, kanun ve kurallara, şeriate ve ilkelere doğru çekmiştir. Sünnet-i seniyye de bid'atlığı yemiştir. Fakat aynı zamanda âdetler ve sünnetler karşısında harikaları, genel ve olağan gidişatın kuralları dışında kalan bir takım garip ve nâdir olayların mümkün bulunduğunu, hatıra ve hayale gelmez açıldarı unumlaş hadiseler, ümitler, korkular doğabileceğini bilmemek yani, Allah Teâlâ'nın olağan gidiş dışında birşey yaratmayacağını zannetmek de Yüce Yaratıcı'nın sonusz kudretini donuk ve katı bir tabiat mantığıyla sınırlamaya kalkışmaktır ki, sebeplere ve olaylara öncülük eden ilk yaratışı unutmaya sonucu akıl ile mantığın durduğu sınırdan imansızlıkla toptan bir karamsarlık içinde boğulup kalmaktır. Bunun için yukarıda "Rabb'iniz o Allah'tır ki gökleri ve yer altı günde yarattı, sonra emrî Arz üzerine hükümdarı oldu. O, geceyi, gündüzü onları kovalayan gündüzde büyüyüp öter. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette (yaratan O'dur). İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabb'i Allah ne uludur!" (A'raf, 7/54) âyetinde ilk yaratış ile istivâ meselesine, ilâhî yaratış ile işlerin yönetilişinin başlangıcına ve bunların cereyan şekline dikkat çekilerek, varlıkları gerek yaratılışına, gerek akışında yönetici gücün, eşyanın kendi tabiatı olmayıp hepsinin üstünde, Arz üzerine mutlak hükümdarı olan Allah Teâlâ olduğu ıhtar olunduktan sonradır ki, bir taraftan harikaları, diğer taraftan sürüp giden olağan düzeni bunun izleyeceği tekamül seyrini içine alan peygamberler kıssalarına girilmiş ve ancak ilk yaratış misali ile tasavvur ve tasdik edilmesi gereken peygamberler mucizeleri de bu açıdan zikredilmiş ve bunları inkâr edenler hakkında "Allah kâfirlerin kalbini işte böyle mühürler" (A'raf, 7/101) buyurulmuş ve bununla tabiatı putlastırmanın bir kalb mühürlenmesinden, diğer bir deyişle kalbin, daha önce edindiği itibalarından dışına çıkamayacak ve artık yeni bir hakikat duyamayacak, bilgide ve imanda hiç bir gelişme gösteremeyecek şekilde kendi manevî hayatına ve duyarlılığına son verilir, donmasından ileri geldiğine özel şekilde işaret edilmiştir.

Öneminden dolayı biraz uzatır gibi olduğumuz bu meseleyi, yani mucizenin mümkün olduğu meselesini çağımızın ilim ve fen zihniyetine göre özet olarak şöyle çözebiliriz:

Tabiat kanunları denilen ve varlıkları tabiatleri üzerinde hakim görünen genel kuralları, önce gözlem, sonra deney, daha sonra da sonuç olarak tespit edilip ortaya konulan ve genelleştirilen tek düze ve uyumlu oluşlardır. Bunları içinde en önemlisi de sebepliliktir. Bir olayın sebebi tecrübe ile ve aynı sebep ve şartlar altında tekrar tekrar denenersek aynı sonuca ulaşabildiği takdirde bu deneysel bulgu zihnen bütün benzerlerine genelleştirilerek bir genel teori ortaya konur. Bu genelleştirmeye "istikra" ve o teoriye de "bir tabiat kanunu" adı verilir. Lâkin tabiat ilimlerinde bütün bilgiler henüz böyle sebep-sonuç gibi teoriler halinde gelebilmiş değildir...

Bu hale gelebilmiş olan tabiat ilimleri ancak Fizik ile Kimya'dır. Onların da kendi alanlarına giren bütün olayları kapsadığı iddia olunamaz. Hayat ilmi ise henüz bu halden uzaktır. Fizik ve Kimya'da da birçok olayları çeşitli sebeplerden birine bağlı olarak, veya birinin daha ağır basmasıyla meydana geldiği de bilinmektedir. Mesela bir fabrika ya, bir su hareket enerjisi verebildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de verebilir. Bunlardan başka bütün bu sebepler olayları meydana getirebildiğinden dolayı sebeplerin sebepleri, sebeplerin sebepleri ilh... birliğine bağlı olan bütün sebepler ve kuvvetler zinciri hesaba katılmak ve ona göre, tali sebepler konusundaki bilginizin değeri ölçülmeğe gerekir. Halbuki illet ve sebepler konusundaki bütün bilgilerimizi inceden inceye değerlendirdiriken şunu itiraf etmemiz gerekir ki, biz bütün olayları sebeplerini bilmediğimizden bir olayın da bütün sebeplerini bilmiyoruz demektir. Gerçekte bazı olaylar hakkında bildiğimiz ve tabiat ettiğimiz sebepler, kuvvetler hem eksik, hem de zahîr ve nisbîdir. Ne küllî illettir, ne de mutlak ve hakikî illettir. Hakikî ve mutlak sebep kökten bir yaratma ve icattır, küllî illet de herşeyi yaratan olmak lazımgelir. Şu halde bizim en iyi bilginizi teşkil eden sebeplilik düzeni hakkındaki bilginiz tam ve mutlak değil, cüz'î ve nisbîdir. Ve o halde

bilgi alanımıza giren sebepleri, âdi ve sınırlı kuvvetleri inkârı hakkımız olmamakla beraber, bunlara birer genel illet ve sebep gibi bağlanarak "filan şey asla olmaz" demeye ve mutlak kudreti âciz sanmaya da hakkımız yoktur. Meğer ki, o şeyin olmasını farzetmek onun yokluğunu gerektirecek bir çelişki olsun: Biri pozitif biri negatif iki elektrik akımının karşılaşmasında gördüğümüz gibi voltaj, bir anda sıfıra inersin. Ruhu bir yana birakalım, bir işğin yanmasıyla sönmesi arasındaki hız bile bize ne kadar hızlı bir şekilde yaratma ve yok etmenin mümkün olduğunu gösterir. Fakat kablri donuk bir tabiat halini almış olanlar, bu imkânları gözmezler de kafalarının durduğu her noktada mutlak anlamda karamsarlığa boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki, istek ve çıkarlarına aykırı gibi görünün hak ve hakikatleri kabul etmek istemezler ve ona karşı direnip mücadeleye etmek için her haksızlığı göze almaktan da çekinmezler. İşte Firavun bunlardanandır ve bu gibi hallerle Firavunluk denilir.

Firavun, Musa mucizesi hakkında uydurduğu ve ortaya attığı sihir şüphesi üzerine yapılan tecrübe ve imtihan neticesinde hak ve hakikatın ortaya çıkmasıyla kendisinin mağlup olup küçük düştüğünü ve davet edip öne sürdüğü sihirbazların gerçeğe teslim olarak iman ediverdiklerini görünce, hemen bunun bir oyun ve hile olduğunu ortaya attı, arkasından şu tehdidi ekledi: Siz yakında anlayacaksınız, yani bu hilenize karşı bakın size neler yapacağım;

124- elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, sonra da hepinizi elbette ve elbette çarpmıha gerektireceğim." Gerçekten de sihirbazların imanı, hakiki iman olmayıp da öyle oyun ve pazarlıklı bir iman olsa idi bu tehdit ve bu ceza kendilerine layık olurdu. Böylesine sert bir tehdit de üzerlerinde etkili olur, düşünce ve tutumlarından caydırılabilir. Halbuki Allah'a, Resulüne ve ahirete imanı olmayan ve imansızlıktan dolayı halka karşı savaş açmaya cüret eden yol kesiciler hakkında etkili olabilecek olan o gibi hükümtü tehditler, kalbleri Allah sevgisi ile çarpan ve ahirete gerçekten iman ile hak yoluna giden müminlerin, mücahiterin kanaatlerini durdurabilecek şöyle dursun, aksine zulmü ve haksızlığı ortadan kaldırmaya yönelik olan çaba ve azimlerini daha da arttırmaktan ve imanlarını güçlendirmekten başka bir sonuç vermez. Zaten imanın ciddiyeti ve gücü de bu gibi imtihanlarla kendini gösterir ve açığa çıkar. Sihirbazlar daha önce sihir konusunda bilgili ve mahir kişiler olduklarından dolayı imanlarında böyle bir hile ve oyun şüphesi büsbütün sebepsiz sayılmazdı. Böyle bir şüpheyi de ancak böyle bir imtihan silebilirdi. İlâhî hikmet, Musa'nın mucizesinin bir sihir olmadığını her türlü şüpheден uzak bir şekilde ortaya koymak ve açığa çıkarmak istediği için böyle bir rekabet ve tecrübe ortamında secdelere kapanarak hakkı tasdik ediveren sihirbazların imanları hakkında da her türlü şüphenin giderilmesini, onların imanlarındaki samimiyet ve ciddiyetlerini kesinlikle ispat etmiştir. Allah Teâlâ, kendilerini, hak ve hak karşısında böyle bir imtihana tabi tuttu ve başanlı kıldı da Firavun'un bu tevizir ve tehdidi karşısında tam bir dirençe

125- şöyle dediler: "Şüphe yok ki, biz nihayet Rabbimize döneceğiz." Bu cümle şu mânâlara gelebilmektedir:

1- Biz nasal olsa öleceğiz, sen istesen de öleceğiz, istemesen de öleceğiz. Bu bakımdan başımıza gelmesi muhakkak olan ölüm, ölmek bakımından ha senin tarafından olmuş, ha olmamış, bizzat aynıdır. Sebepler değişik olsa da ölüm bir ve muhakkak. Senin bizi öldürden kurtarmayacağın da muhakkak. Bundan dolayı senin bu tehdidin hükümsüz ve anlamsızdır.

2- Sen bizi keser, asarsan, bizi şehid olur ve muhakkak Rabbimizin rahmetine ve sevabına kavuşuruz. Binaenaleyh bu tehdidinden korkmak şöyle dursun, hak yolunda can vermeyi cana minnet sayanz.

3- Biz ölüp de sen şüâp kalacak değilsin. Hiç şüphe yok ki, gerek biz ve gerek sen hepimiz ölüp Rabbimizin huzuruna varacağız. Binaenaleyh o aramızda hüküm verecektir. Haklıyı haksızı, zalim ile mazlumu ayıracaktır.

126- Halbuki sen bizden hiçbir sebeple değil, ancak Rabbimizin âyetleri bize gelince onlara iman ettik diye intikam almaya kalkıyorsun. Yani, gerçeği ortaya çıkaran deliller karşısında, batılı terkediş hakkı ikrar etmek, kızılacak, cezaı gerektirecek, tehdit ve korkutma ile vazgeçirilecek bir fenalık, bir kabahat değil, tam aksine iftihar olunacak, takdir ve tebrik ile örnek alınacak en güzel, en hayırlı bir fazilet olduğu ve vicdanlarımızdan silinip çikanması mümkün olmayan bir kesinlik ile sabit olan böyle bir imandan ve idrakten, seni memnun etmek için vazgeçmek de gücümüzün dışında bulunduğu halde, sen sırf bu imanımızdan, bu faziletimizden ve doğruyu söylediğimizden dolayı bize suçlulara kızıyor gibi kızıyorsun, intikam almaya kalkıyorsun ki, bu ne büyük zulmüdür! Sihir ve dalaverede galip geldiğimiz takdirde en yakınlarından kılacak kadar ödüller ve armağanlar vaad ederken, bize bütün bunları bırakarak ve şehirdeki maharetimize rağmen her türlü nefsaniyeti unutturup, yenilgimizi itiraf ettirerek kalbimizi kazanan gerçeği dile getirdiğimiz zaman bizi asıp kesmeye kalkıyorsun. Bu ne büyük cehalet, ne büyük vicdansızlık ve ne büyük haksızlık!...

İşte iman eden sihirbazlar, Firavun'un tehditlerine karşı pek büyük bir ibret ve nasihati içeren ve imanlarında hiçbir şüpheye yer bırakmayan bu kesin ve açık cevabı verdiler. Ve Allah'a yönelik Ey Rabbimiz, bize sabır yağdır, yani su gibi her tarafımızı kaplayacak, bizi şirk, isyan, küfür, hile ve sihir günahlarından yıkayacak, paklayıp anndırarak büyük ve feyizli bir sabır ver. Ve canımızı müslüman olarak al, diye dua ettiler. İmanlarındaki ciddiyeti, kararlarındaki şiddet ve kuvveti ölümlü bile hafife alarak ispat eylediler. Bunun üzerine Firavun, tehdidini icra etti mi, etmedi mi? Bunda ayrı ayrı görüşler bildirilmiştir. Abdullah b. Abbas'dan naklen bazıları "Günün başında sihirbaz idiler, sonunda şehid oldular." diye nakletmişler. Diğer bazıları da, bu tehdidin yerine getirildiği açıkça bildirilmediğini için bunun icra edilmediğine kâil olmuşlardır. Lakin bize âyetlerin sıyağı bunun uygulandığını andırıyor. Bu insanlar imanlarında sebat göstererek ölmeıy cana minnet bilmişler ve hak yolunda şehid olmuşlardır. Ve bu uygulamanın neticesinin, Firavun'un aleyhine çıktığı kesindir. Musa'nın mucizesi bunları şehid olmasına neden engel olmadı, diye bir sual da sorulamaz. Zira Musa'nın mucizesi hakkındaki şüphelerin giderilmesi bununla mümkün olacaktı. Mucizenin amacı da Musa'nın peygamberlik davasındaki doğruluğunu ispat idi. En bilgili, en mahir sihirbazların bu imana bilfiil canlarını feda etmeleri iledir ki, imanlarının ciddiyeti ve Musa mucizesinin sihir olmadığı tamamıyla ve kesin olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bununla beraber Firavun'un oyunları, propagandası, zulmü ve korku salarak sindirme siyaseti kendi kavmi üzerinde etkisini sürdürdüğünü, şu halde gerçekler açısından bakıldığında sihir ve dolambaçlı oyunların gelişce de olsa bir etkisi bulunduğunu inkâr etmenin doğru olmadığını buradan anlayabiliriz. Nitekim:

127- Firavun'un kavminden o mele, o medis üyeleri Musa'yı ve kavmini bırakacak mısın? Yani sihirbazları asıp kesip de Musa'yı ve kavmini, yani İsrailoğulları'nı bırakacak mısın ki, yeryüzünde fesat kıgarsınlar, ve bırakacak mısın ki, o Musa, seni ve ilâhları terk etsin" dediler. Böyle diyerek Firavun'u Hz. Musa aleyhine körüklediler ve harekete geçirmek istediler. Bilindiği gibi, "Marife olarak zikir ve marife olarak tekrarda ikinci kişi öncekinin ayndır." kuralına göre, buradaki kelimesinin yukanda zikri geçen 'in ayrı olmasıdır. O halde Musa'nın cezalanmasını isteyenler, daha önce Musa hakkında: "Muhakkak ki, bu bilgili bir sihirbazdır." diyerek ona sihir isnad edenlerdir. Ayrıca "onu ve kardeşini beklet, toplayıcıları şehirlere gönder..." diyerek Firavun'u böyle bir tecrübe ve imtihana girmeye teşvik etmiş olan cemiyet erkânıdır. Anlaşıyor ki, bunlar Firavun'un "bu oyunu siz daha önce, şehirde tasarlayıp hazırladınız" dediğini, arkasından da "hepinizi asacağım!" tehdidini savurduğu ve bununla beraber Musa'ya hiç ilismeyip serbest bıraktığını görünce, bir taraftan sihirbazları davete sebep olduklarından dolayı suçun kendilerine raci olacağından korkuyorlar. Diğer taraftan Musa'nın serbest bırakılmış olmasından endişe ediyorlar. Bu iki korku ve endişe arasında Firavun'un mizacına hulul ederek mevkilerini güçlendirmek ve sağlama almak istiyorlar. Gerçeğin

açığa çıkmasına sebep olan önceki kararlarının sonucunu gözardı etmek için Firavun'dan fazla Firavunluk politikasına girişiyorlar: Firavun'un damanna basarak, onu, Musa ve İsrailoğulları aleyhine tahrik ve teşvik etmeye başlıyorlar. "Simdi sen sihirbazları kesip de işin başı olan Musa'yı ve kavmini memlekette bozgunculuk yapınlar diye mi bırakacaksınız? Hem onların çıkaracağı fesat, yalnızca Mısır halkı aleyhine olmayacak, daha ziyade senin aleyhine olacak, bu halkın, senin hakkındaki düşünce ve inancını bozacaklar, seni ve ilâhlarnı terk edecekler, millî bütünlüğü ortadan kaldıracaklar. Hiç bunları bırakılır mı?" dediler.

Burada "seni ve ilâhlarnı" denilmesinde Firavun'un taptığı bir takım mabudlar varmış gibi anlaşılr. Bundan da eski Mısırlılar'ın tann diye taptıkları Bakara, Güneş v.s. gibi ilâhlar hatıra gelebilir. Halbuki Firavun kendisinden üstün bir ilâh kabul etmiyor, "Ben sizin en büyük Rabbinizim." diyordu. (Nâziât, 19/24). Şu halde "senin ilâhlarn" sözü senin taptığın, senin ibadet ettiğin mabudların demek değil, senin hoşlanıp, kabul ettiğin, tapılsın diye izin verdiğin mabudlar, anlamında kullanılmış demektir.

Bununla beraber bu mabudlar da esas itibarıyla Firavun'un arzu ve heveslerine râci olacaktıdır "seni ve senden daha üstünü sen diye taptığın kendi heves ve arzularını terk edecekler" mânâsına anlaşılmadı da mümkündür.

Buna cevap olarak Firavun dedi ki: "oğullarını taktıl ederiz, kadınlarını da bırakınz, ve hiç şüpheniz olmasın ki, biz onların üstünde kâhır hükümlerlanız." Yani onlara daha önce yaptığımız gibi, dilediğimizi yine de yapanz, merak etmeyin. Güya Firavun, bu son cümle ile mağlubiyet endişesini ve ezikliğini silmek ve adamlarına moral vermek istiyor. Fakat ne kadar dikkat çekicidir ki, Musa hakkında hiçbir şey söylemiyor. Zira asâdan öyle gözü yılmış, Musa'dan öyle korkmuş idi ki, ona saldırmak şöyle dursun, ismini bile söylemekten çekiniyordu. Musa denildiği zaman, yerden göğe ağzını açmış, kendisini yutmaya hazır bir ederhanın üzerine atıldığı hayalî zihinde canlanıyordu. Lakin bu korkusunu gizlemeye ve konuyu karıştırp başka taraflara çekmeye çalışıyor ve cevabında güya Musa'nın ismini bile anmaya tenezzül etmiyormuş gibi görünerek şu fikri ima etmeye çalışıyor: Musa'nın şahsen hiçbir önemi yoktur.

Onun bütün kuvvet kaynağı kavmi ve kabilesidir, İsrailoğulları'dır. O ne yaparsa bunlarla yapabilir. Biz ise onları kahredici gücümüzle, ezici yönetimimizle istediğimiz gibi ezeriz ve ezeceğiz. Oğullarını çok çok katletmek, kadınlarını ve kızlarını alkoymak suretiyle sayısal varlıklarını azaltacağız, güç ve kuvvetlerini yok edeceğiz. Çoğalıp başkaldırmalarına meydan veremeyeceğiz. Emin olun ki, biz onların tepesine binmiş olarak bunu her zaman yapabiliriz. Artık bu şartlar altında Musa ne yapabilir ki, onu kâle alıyor, endişeye kapılıyorsunuz. İşte Firavun'un ve Firavuncuların siyaseti budur. Buna karşılık:

128- Musa, kavmine, Firavun'un taktıl kararını işitip telaşa düştükleri zaman, İsrailoğulları'na şu iki emri ve iki müjdeyi tebliğ ederek, onları teskin etmek için dedi ki: Allah'a istiane ediniz, yani Allah dilemeyince hiç kimsenin birşey yapamayacağını ve bütün kuvvet ve kudretin Allah'ın elinde olduğunu biliniz, ümitsizliğe düşmeyiniz de Allah'dan yardım isteyiniz. Kalblerinizi, fikirlerinizi, emellerinizi, kuvvetlerinizi ve varlıklarınızı Allah'ta birleştiriniz de öz ve söz birliğiyle Allah diyerek çalınız, ve sabrediniz. Firavun'un sözlerinden telaşa kapılıp, Allah, bu adama neden yapacağın yapmıyor diyerek acele etmeyiniz, metanetle ve sabırlı olunuz. Muhakkak ki, yeryüzü Allah'ındır. Şu halde Mısır da O'nundur, onu, kullandın kime dilerse ona miras varar. Babadan oğula kalan miras gibi, elden ele geçirir, âkibet de müttakilerindir. Hayırlı son, başanlı sonuç, saygısızları su veya bu kavmin değil, korunanlarındır ki, Allah'tan istiane ve sabir bu korunmanın ilk şartlarıdır. Şu halde siz ey İsrailoğulları, Allah'ın emrettiği şekilde korunursanız âkibet sizindir, Mısırlılar korunursa onlarındır, hepiniz korunursanız âkibet hepinizin olur. Ve o zaman arada anlaşmazlık kalmaz. O halde hepiniz korununuz.

129-Lâkin Musa'nın kavmi, mutlak anlamdaki bu iki müjdeden de teselli bulmadılar ki, Musa'ya Biz, dediler, "sen bize gelmeden önce de eziyet görüyorduk, sen geldikten sonra da görüyorsunuz." Öncekiyle Hz. Musa'nın doğumundan önceki yapılan eziyeti ve erkek çocukları kesilmesi işkencesini, sonrakıyla de bu defa yapılacakı söylenen taktıl v.s. tehditleri kastediıyorlar. Gerçi İsrailoğulları'nın, Firavun ile adamlarının elinde köle sayılmaları, ağır işlerde kullanılmaları, çok ağır vergiler altında ezilmeleri gibi daha birçok çektiikleri eziyetler vardı ve onların bu sözleri bütün bu çektiikleri eziyetleri de içine alıyor olabilir. Fakat o eziyetler Musa yüzünden olmadı için sözün asıl hedefi olmaz. Şu halde bu söz, biz şimdiye kadar senden bir fayda değil, hep zarar gördük gibi bir şikâyeti ima etmekle beraber Firavun'un zulmüne karşı şiddetli bir acıyı ve bir kurtuluş arzusunu da dile getirir.

Musa, kendi kavminin böyle çaresizlik içinde sızlandığını görünce Umulur ki dedi, Rabb'iniz düşmanınızı yok eder, sizi de yeryüzünde halife yapar, ilâhî hükümlerinin icrasına sıla halifeler yapar da bakar, nasıl amel edeceksiniz, güzel işler mi yapacaksınız, içrisin işler mi? Bilfil açığa çıksın da ona göre iyiyi iyi, kötüye kötü mü müfakatınızı veya cezanızı versin, işte böyle müjde verdi.

Acaba bu müjde gerçekleşti mi? Bundan sonra Firavun kavminin ve İsrailoğulları'nın halleri ne oldu? Buna gelelim: Meâl-i Şerfi

130- Gerçekten biz, Firavun sülâlesini, senelerce ktlık ve gelir noksanlığı içinde tutup kıvrandırdık ki, düşünüp ibret alsınlar.

131- Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman, işte bu bizim hakkımızdır, dediler, başlarına bir kötülük gelince de, işte bu Musa ile yanındakilerin uğursuzluğu yüzünden, dediler. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındandır. Lâkin çoğu bunu bilmezler.

132- "Ve sen büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz," dediler.

133- Biz de kudretimizin ayrı ayrı âlâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve çok gönderdik, yine inad edip direndiler ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular.

134- Ne zaman ki, azap üzerlerine cöktü, dediler ki, "Ey Musa! Bizim için Rabbine dua et, sana olan ahdi hürmetine eğer bizden bu azabı kaldırırsan uzaklaştırırsan, yemin olsun ki, sana kesinlikle iman edeceğiz. Ve İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz."

135- Ne zaman ki, belli bir süreye kadar onlardan azabı kaldırdık, derhal yeminlerini bozdular.

136- Biz de, âyetlerimizi inkâr ettikleri ve onlara kulak vermedikleri için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk.

137- Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık. Ve böylece Rabbinin, İsrailoğullarına olan o güzel vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti. Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik.

130- Gerçekten de Firavun sülâlesini yıllar boyu, gelirlerini kısmak ile sıkmaya başladık. Sene yıl anlamına olduğu gibi, bilhassa şiddetli kuraklık ve ktlık yılı mânâsına da gelir ki, burada böyle tefsir edilmiştir. Ve bu anlamı göre "sinin" kelimesinde iki lügat vardır. En meşhuru, cem-i müzekker-i salim gibi "vav" ile ve "ya" ile îrab olunup, ref' halinde ve nasb haliyle cerr halinde okumak ve izafet halinde "nûn"un düşmesiyledir ki, âyet bu lügat üzeredir. Diğeri, "ennecm" ve "eddeberan" gibi çok kullanılan isimlerden olarak munsarf veya gayr-i munsarf müfred îrabiyle îrabanarak "ya" muhafaza edilir ve "nûn" izafette de sabit kalır. Nitekim şair: demiştir. Bir hadisi şerifte de iki lügat üzere ve "Allahım, onlar üzerine, Yusuf'un ktlık seneleri gibi ktlık senesi ver." diye vârid olmuştur ki, Kureyş müşrikleri aleyhinde bir bedduadır. Burada "Biz her hangi bir ülkeye

bir peygamber gönderdiyse, onun halkını yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkışmıştır." (A'raf, 7/94) içeriğini daha ayrıntılı olarak açıklaması vardır. Bu suretle Firavun kavmi hakkında da bu ilâhî sünnet uygulaymış ve ansızın helak edilmemişlerdir ki, düşün ebilsinler, uyanık olsunlar diye. Yani bu, bir ihtar ve uyan idi ki, akilları başlarına alsınlar, çeşitli durumları mukayese etsinler, hadlerini bilsinler, Allah'ı düşünsünler de hakkın emrine karşı direnmekten ve azgınlıkta vazgeçsinler, küfürden ve zulûmden tevbe etmeye imkân bulsunlar diye yapılmıştı. Zira bu gibi tasarrufların ve tabiat kuvvetlerine hükmetmenin insan gücünün üstünde olduğuna şüphe yoktur. Ve bu gibi afetleri normal ve olağan saymaya da imkân yoktur. Çünkü tabiat olsa idi ya daimi olarak bolluk veya tekdüzelîliğ e bağlı olarak sürekli kıtlık olması gerekirdi. Bu gibi olaylar ise tabiatın değışkenliğine ilişkin olaylardır ve bunların tabiatlar üzerinde hakim olan Rabbanî kudretin iradesinin eseri olduğu ağıktır. Bundan dolayıdır ki, nimet bolluğu ve refah içinde yaşayan ve kendi üstünde hiçbir kuvvet ve kudret tanımayan, tanımak istemeyen, hakka karşı savaş açmak isteyen mağrur bir kavmin iktisadi hayatına vurulan bu gibi semavî darbeler, henüz cürümlerinin cezası olmamakla beraber, kendilerine hadlerini ve durumlarını bildiren ve bu hallerine devam ettikleri takdirde aday oldukları akıbeti ihtar eden birer ilâhî uyan olduğunu ve bunları başlarına getiren Allah Teâlâ'nın, kendilerini her zaman için mahvetmeye gücü yeten bir mutlak hakim bulunduğunu ve bundan dolayı ilâhî emirlere karşı direnmekten ve inad etmekten sakınmak gerektiğini ilan eden fiilî âyetler, tabii âlâmetlerdir. Bir musibetin bin nasiहतinden daha etkili bir terbiye aracı olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Şimdi bu âyetten şu sonuçlar çıkarılabilir:

1- İnsan hayatında ekonomik şartların pek büyük önemi vardır. Bir toplum için ekonomik hayatın sarsıntıya uğraması veya kaybolması, bir helâk işareti veya başlangıcıdır. Genelde üretim yolunda olduğu zaman, ferdî anlamdaki sıkıntıların giderilmesine çare bulunabilirse de, bütün iktisadi hayatın şartlarının bozulması, bütünüyle toplumun felaketine sebep olabilir. İktisadın şartları ise iki esasta toplanır: Allah'ın yaratılıştan verdiği zenginlikler ile o zenginlikleri işleyip değerlendirecek insanların ahlâkı. İnsanların ahlâkının bozulması, yaratılıştan gelen feyiz ve bereketin kesilmesine sebep olabilir. Yaratılıştan gelen feyiz ve bereketlerin kesilmesi ise bütünü helâki demek olur. Şu halde ahlâklığın özünün, ancak Allah Teâlâ'ya kullukta, yani insanl ının kendi heva ve heveslerine değil, Hak Teâlâ'nın koymuş olduğu ilâhî nizamı, hayır nizamına uymak ve bağlanmak, şer ve fesattan kaçınmak ve ittikada aranması gerekir.

2- Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini anlamalı ki, Firavun kavmi gibi, her bakımdan helâke hak kazanmış olan bir kavmi bile hemen helâk etmeyip, onları daha önceden sözlü ve fiilî bir takım uyarılar ile kendine gelmeye davet ediyor. Şu halde insanlar Allah'ın rahmetinden mahrum kalmamak için hakkın âyetlerini tanımalı, firavunları ve onların sihirli oyunlarını bir yana bırakmalı, Allah adamlarının nasiहतını dinlemeli, hiç omazsa musibetlerden ibret almalı da sonuçta Allah'ın aman vermez kudretli eli uzandığı zaman, hakkın inkarcısı ve düşmanı halinde yakalanmaktan korunmalıdır. İmanı olan hadisi şerifinde beyan buyurulduğu üzere bir delikten iki kere sokulmaz. Geçmişteki felaketlerden ibret alarak da tekrerrünü sebep olmazlar. Fakat kalbleri mühürlenmiş olanların bütün ibret ve intibah kabiliyetleri söner de şâirin:

Geçmişten adam ibret alırmış ne masal şey...

Üçbin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?

Tarihi tekrerrür diye tarif ediyorlar.

Hiç ibret alınsaydı tekrerrür mü ederdî?

dediği gibi tarihteki felaketler şekilden şekile tekrerrür eder, gider.

131- Nitekim küfür ve zulmü huy edinmiş olan Firavun kavmi, bu ilâhî uyanlardan sonra uyanmadılar da kendilerine iyilik geldiği zaman, (refah geldiği sıralar) bu sırf bize ait dediler, ve kendilerine bir fenalık, bir kıtlık ve sıkıntı ve herhangi bir musibet gelirse Musa ile yanındakilere uğursuzluk isnad ederler, tatayyür ve teşe'üm eylerler onların uğursuzluğuna yorarlardı. İyi bak, onların tâirleri ancak Allah katındadır. Yani uğrur veya uğursuzluk sayılacak kuşları, bütün talihleri, bahtları, yaratılıştan iyi veya kötü bütün nasipleri ancak Allah katındadır "hepsi Allah katındandır" (Nisâ, 4/78), ve lâkin çokları bilmezler. Bilmedikleri için de şuna buna isnad ederler. Yahut uğursuzluğun sebebi ancak Allah katındadır. Başlarına gelen ve gelecek olan musibetler ancak Allah tarafından da çoğu bunu bilmezler. (İsra, 17/13. âyetin tefsirine bkz.) Cahiliye devrinde "iyâfet-i tayr" denilen bir falcılık geleneği vardı. Bir yere gidecekleri zaman bir kuş uçurlar, kuş sağa giderse uğur, sola giderse uğursuzluk sayarları. Yine bunun gibi, karga ve benzeri kuşların çığlık atmasında da uğursuzluk anlamı çıkartırdı. Bundan dolayı herhangi bir şeyden uğursuzluk beklemeye, yani uğursuzluk sayıp kuşkulanmaya "tatayyür" denilmiş, gerek kuş, gerek başka şey olsun şom kabul edilen şeylere de "tayr, tâir, tyâre" adı verilmiştir. Gerçi esas itibarıyla uğur veya uğursuzluktan daha genel anlamıdır. Fakat hep şom olan şeylerle kullanılmıştır ve tatayyür de daima uğursuzluk demek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Uğursuzluk ve baykuş yoktur." hadis-i şerifi ile "tiyeryer" yasaklamış ve iptal etmiştir. Bununla beraber cahiliye âdeti olan bu tatayyür meselesine avam arasında çoğunlukla rastlanılır. Mesela, bizim ülkemizde baykuşla uğursuzluk düşüncesine kapılanlar pek çoktur. Hatta hüma kuşu mutlulukta, baykuş uğursuzlukta birer atasözü gibi edebiyatımızda girmiştir. İşte Arapça "tâir" deyimi de böyle baykuş gibi uğursuzluk sebebi sayılan her hangi bir kuş veya hüma gibi uğur veya baykuş gibi uğursuzluk sayılan mutlak kuş mânâsından, istiare yoluyla şer sebebi mânâsına veya hayır sebebi mânâsına kullanılır ki, şer sebebi için kullanıldığında baykuş, hayır sebebi için kullanıldığında talih kuşu, baht kuşu demek gibidir. Bundan başka bir de Araplar "Mali kavim arasında uyardım da her birine kendi hissesi ücret, yani nasibi erdi." derler. Nitekim bizim dilimizde de şuradan buradan keyfe göre gelen mallara da "tayararat" denildiği bilinmektedir. Bu açıdan ele alındığında bir kimsenin kaderden uçan nasibi, kısmeti, bahtı, talihi, şansı mânâsına gelir. Firavun kavminin bahtına bakınız ki Allah Teâlâ, onlara, Musa gibi ulu bir peygamber göndermiş, başlarına böyle bir devlet ve talih kuşu uçmuş da onlar bununla kendilerini mutlu ve bahtiyar bilecek ve ona uyup huzur bulacak yerde tutmuşlar onu ve ona uyanları, kendileri için uğursuzluk sebebi saymaya kalkmışlar. İşte ilâhî takdirden kendi hisselerine düşen nasipleri bu bedbahtlık, bu kalb katılığı olmuştur. Bu şom düşünce, bu anlayışsızlık, bu bozuk ruh hali, onların Allah katında sabit olan uğursuzluklarının esas sebebi olmuş, tâirleri de böylece kendi boyunlarına takılmıştır. Bu ne bahtsızlıktır ki, uyanınsılar ve kendilerine gelsinler diye Allah, kendilerini sıkıntıya düşürdüğü şomluğun sebebi kendi amelleri olduğunu bilmediler de Musa'dan bildiler.

132- ve "Bizi büyülemek için bize her ne âyet getirirsen getir, her ne mucize gösterirsen göster, biz sana yine de inanacak değiliz." dediler. Küfür ve inkârda bu kadar kararlı olmaktan daha uğursuz ne olabilir?

133- Bunun üzerine biz de onların başına tûfan, çekirge, haşereleler, kurbağalar ve kan gönderdik.

"Tufan": Basra dilcileri "tufan" ın tavaftan geldiğini ve onun çoğulu olduğunu söylediler. Küfe dilcileri ise bunun aslında "rüchan" gibi masdar olduğunu ileri sürdüler ki, mübalağa için tesmiye bilmasdar demektir. İbnü Abtye'nin açıklamasına göre; tufan, tavaf eden her şey e samil olur. Ancak şiddetli su ve yağmurda kullanıldığı daha çoktur. Zeccac demmiştir ki, tufan, herhangi bir şeyin çok ve yaygın olanı ve bütün kavmi içine alacak genişlikte olanıdır. Nitekim birçok şehirleri kapsamına alan su baskınına tufan denilir. Bunun gibi, katliam bir tufan ve silip süpüren ölüm, yani süpürücü ölet; kıran, salgın ölüm de bir tufan demektir... İlh. Mücahid ve Vehb'den nakledildiğine göre; Yemen lehçesinde tûhan hastalığına, yani koleraya tufan denilmiştir. Ebû Kılâbe dahi "cüdeni" yani çiçek hastalığının ilk önce Firavun kavminde meydana gelen bir salgın, bir tufan olduğunu söylemiştir. Velhasıl lugat açısından tufan kendi dilimizde de bilindiği ve kullanıldığı

üzere, şiddetli yağmur, sel ve su baskını anlamına olmakla beraber, herhangi bir şeyin çokluğu ve bolluğu için de kullanılır. Fakat çoğunlukla bu mânây a, hele tek başına kullanıldığı zaman tamamıyla "sel" anlamına gelir. Bu şöhretin sebebi de Nuh tufanıdır. Ve bunun için buradaki tufanın ne olduğu hakkında zikrolunan mânâlar çerçevesinde değışik nakiller yapılmıştır ve Hz. Aişe'den "mevt-i carif" yani süpürücü ölüm, diye bir rivayet nakledilmiş ise de çoğunlukla tefsir âlimleri Abdullah ibnü Abbas'dan rivayet olunan "boğucu sel" felaketi mânâsını tercih etmişlerdir ki, bu da tufanın en yaygın olan kendi mânâsı demektir. Bu tufanın da bir hafta boyunca aralıksız yağ an şiddetli bir yağmur veya Nil nehrinin olağanüstü bir taşması ile meydana gelen büyük bir sel tufanı olduğu hakkında iki ayrı rivayet vardır ki, bizz e bu ikisinin bir arada olmuş olmasında şekillili bir durum yoktur. Bu tufan Mısır halkını evleri içinde basıp ve tahrip etmiş, bununla beraber içlerinde bulunan İsrailoğulları na zaran dokunmamıştır.

"Cerâd": Bilinen ekin çekirgesidir ki, bütün yeşil ürünleri çok kısa sürede yer bitirir, çnlçplak eder. Bu demektir ki, tufandan sonra biten kuvvetli ve gür ekinleri yemiş bitirmiştir.

"Kummel": Hakkında bir kaç tefsir vardır: Birincisi henüz tohumundan yeni çıkmış ve kanatlanmamış çekirge yavrusudur ki, buna ve gayet küçük kanıncalara dahi denilir. İkinci buğdaya düşen güvedir ki, buğday bit i denilir. Bu iki mânâ Abdullah b. Abbas'dan rivayet edilmiştir. Üçüncüsü siyah renkli küçük böcekler, yani başta bit olmak üzere genellikle siyah kabuklu küçük haşerele r ki bu mânâ, Hasen ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir. Daha önceki görüşlerle birlikte ele alındığında, aşağıda geleceği şekilde çeşitli tefsirlerin hepsini içine almaktadır. Nitekim Habib b. Sabit, "cu'lan" yani bok böcekleri diye, Ebu Ubeyde "hamnan" denilen bir nevi kurd ve kene diye, Ebu Atay-ı Horasanî ve Zeyd b. Eslem, kummeli maruf, yani kehle dediğimiz bilinen bittir, kummel de kaml e birer lugattır, diye zikretmişlerdir. Ve İbnü Zeyd'den hikaye edilerek, pire olduğu da söylenmiştir. Hasılı "Kummel" Firavun kavminin ya ürünlerine, ya bedenlerine veya her ikisine birden üşüşmüş olan çeşitli cinste ki küçük haşerelelerdir.

"Dafadi": Dıfda'nın çoğulu ki, kurbağa demektir. Başlarına kurbağa yağmış ve her taraflarına dolmuş.

"Dem": Kan demektir. Cumhurun kavline göre içecekleri su da kan olmuş Nil nehri kan olarak akmış. Fakat Zeyd b. Eslem gibi bazıları demıştır ki, bu kan ruaf, yani burun kanaması idi, Allah başlarına bu belayı sarıştı.

Bu çeşitli görüşler ve rivayetler içinde pekçok tefsirci açıklamaları özet olarak şu şekilde rivayette nakledilegelmiştir:

Sekiz gün geceli gündüzlü şiddetli bir yağmur yağmış, kimse evinden dışarı çıkmamış, seller evlere dolmuş, boğazlarına kadar su içinde kalmışlar, aralarında bulunan İsrailoğulları'nın evlerine ise bir şey olmamış. Böylece bir hafta boyunca bütün Mısır bir deniz gibi olmuş, işt en güçten kalmışlar. Bu boğulma tehlikesi altında Hz. Musa'ya başvurup "Rabbine dua et, bu belayı başımızdan kaldır da sana iman edelim." demişler. O da dua etmiş, tehlike savuşmuş, fakat bundan sonra bitkiler öyle fıskırmış ki, arazide benzeri görülmemiş bir feyiz ve bereket ihtimali baş göstermiş. Bunu görünce "Bizim korktuğumuz şey, bir musibet değilmiş, meğ er bir büyük hayırmış." demişler, iman etmekten vazgeçmişler. Bunun üzerine Allah çekirge âfeti göndermiş, ekinlerini ve meyva bahçelerini yiyen çekirge sürüleri evlerine, tavanlarına ve elbiselerine kadar üşüşmüş, yine Musa Aleyhisselam'a koşup feryad etmişler, Allah Teâlâ da bir rüzgar göndermiş çekirgeleri sürüp denize dökmüş. Bakmışlar ki, geriye kalan ürünleri kendilerine yetecek "Eh bu kalan bize yetişir." demişler, yine iman etmemişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlara bitlen musallat etmiş, çekirgeden arta kalan ürünleri yemeye, elbise ve bedenlerine kadar girip kanlanları emmeye başlamış. Hz Musa'ya üçüncü defa gelip yine feryad etmişler, Allah'ın izniyle bu bela da başlarından uzaklaştırılmış. "Artık" demişler, "senin bir sihirbaz olduğunda hiç şüphemiz kalmadı." Daha sonra deniz tarafından gayet yoğun bir karaltı çıkmış ve başlarına kurbağalar yağmaya başlamış, öyle ki, yerleri yurtları kurbağa ile dolmuş. Her hangi bir örtüye veya yiyeceğe el atsalar, hemen bir kurbağa çıkar, ağızlarına, burunlarına atılmış. Dördüncü defa tekrar gelip yine yalvarmışlar, o da kendilerinin kuvvetli bir ant olarak Allah'a dua etmiş, Allah Teâlâ, bu kurbağa belasını da bir yağmurla sürüp denize dökmüş ve onlardan uzaklaştırmış, lakin onlar yine antlarını bozmuşlar, küfür ve fesattan vazgeçmemişler. Bunun üzerine de Allah Teâlâ kan göndermiş, içecekleri ve kullanacakları sular kan olmuş kalmış. Birisi bir İsrailoğlu'nun ağzından bir yudum su sormak (emmek) istese o bile kan kesilmiş veyahut sürekli olarak burunlarından kan fışkırmış. Sonra bu âfetlerin her birinin süresi hakkında da çeşitli rivayetler vardır. Bu arada Hz. Musa'nın sihirbazlara galip gelmesinden sonra Firavun kavmi içinde on sene kaldığı ve bu mucizelerin bu müddet içinde gösterildiği de rivayet olmuştur. Fakat Ebu Hayyan'ın da hatırlattığı şekilde, şundan gaflet olunmamalıdır ki, bunların niteliği ve süreleri, yani ne şekilde ve ne kadar bir zaman içinde meydana geldiği hakkındaki haberlerin kaynağı İsrailiyat denilen İsrailoğulları'nın nakil ve rivayetleridir. Âyetle, nitelik ve süre hakkında hiçbir bilgi ve işarete yer verilmeksizin ancak bu gibi felaketlerin onlara gönderildiği zikr olmuştur ve buyurulmuştur ki;

Mufassal mufassal âyetler olarak, yani her biri ayrı ayrı birer açık delil olarak gönderildi. Onlardan her biri Musa'nın hak peygamberliğine ve Allah'ın kudretinin sonsuzluğuna ve Firavun kavminin helâke doğru gittiğine, hak ve hakikati anlayıp bir an önce Allah'a iman edip, yalvarmalarına, tevbe edip yola gelmelerine delalet eden açık, seçik belgeler idi. Onlar kibre kapıldılar, büyüklük tasladılar, iman etmeyi kibirlerine yediremediler. Ve bunlar böyle mücimler, günahkârlar sürüşü bir kavim idiler. Öyle ahlaksız bir kavim ki, tepelerine bela indimi,

134- "Ey Musa! Rabbine, sana verdiği nebilik ahdi ile yalvar, bizim için O'na dua et, yemin olsun ki, eğer bizden bu belayı uzaklaştırsan, kesinkes sana iman edeceğiz ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte mutlaka ve mutlaka göndereceğiz." derlerdi.

135- Ericecekleri bir vakte (yani bir müddete) kadar, kendilerinin azabı kaldırdıkları hemen ahitlerini bozarlardı. O feralıhğı ebediyyen sürcekmiş sanırlardı. Azabın biri giderse, arkasından bir başkasının gelebileceğini düşünmezlerdi, hatta kaç defa tekrerrüne ağdın düşünmezlerdi. İlk fırsatta yine sözlerinden cayar, yeminlerini bozarlardı. Böyle ahlaksız ve tutarsız bir kavim idiler.

136- En sonunda biz de onlardan intikam aldık, yani nimeti kaldırdık, büsbütün bela ve musibete uğramaları irade eyledik de kendilerini denizde boğduk, garkeyledik. Çünkü âyetlerini inkâr ettiler ve bütün parlaklığına rağmen onları görmezlikten geldiler. Hep yalan diyorlardı, ders almak için bir kere olsun onları dikkate alıyorlardı. Uyanma kabiliyetleri bütünüyle tükenmiş idi. Şimdi Allah'ın kudretini düşünmeli ki, ilâhî âyetlere karşı bu kadar insafsız olan zalim ve bozguncuları ve kendi güç ve kuvvetlerine mağrur olarak, İsrailoğulları'nın nesillerini mahvetmek isteyen gafil ve kibirli mücirmilerin âkibetleri işte böyle bir belaya uğramak oldu.

137-İşte bunları gark ettik, suda boğduk, ve kahir altında ezilmekte olan kavmi, -yani İsrail kavminin yeryüzünün bereketle donatılmış doğularına ve batlarına mirasçı kıldı. Daha sonra İsrailoğulları, Firavun'un suda boğulduğu yerin doğusunda bulunan Şam ve batısında bulunan Mısır arazisinin büyük bir kısmına malik olmuşlardı, Firavun'lardan ve Amalika'dan sonra oralarda diledikleri gibi tasarruf etmişlerdi. Ve böylece ya Muhammed, Rabbinin o güzel sözü, İsrailoğulları'na karşı sabırları sebebi ile tamam oldu, yerini buldu. Kasas Sûresi'nde de geleceği üzere "Biz de istiyorduk ki, orada ezilmekte olanlara lutfedelim, onları önder yapalım ve kendilerini Firavun'un mülküne mirasçı kıalım". Onlara orada kuvvet ve üstünlük verelim de Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına korkutkaları şeyi bir gösterelim." (Kasas, 27/5-6) diye beyan olunan ve daha önce Musa'nın dilile İsrailoğulları'na "Umulur ki, Rabb'i-niz, düşmanınızı helâk eder de sizi yeryüzüne mirasçı kılar." (A'raf, 7/129) diye müjdelenen ilâhî vazd İsrailoğulları hakkında tamamen

gerçekleşti. Şurası çok dikkat çekicidir ki, sadece sabırları sebebiyle gerçekleşti. Firavun'un ve kavminin yapageldikleri sanat eserlerini, sanat diye ortaya koydukları şeyleri ve yükselttikleri, diktikleri köşkleri veya diktikleri bahçeleri yerle bir ettik, başlarına geçirdik. Medeniyetlerini ve mâmûrelerini, Hâmân'ın köşkü gibi yüksek binaları harebeye çevirdik. İşte özetle Firavun kavminin durumu ve âkibetî!

Şimdi de "bakacak ki, nasıl yapacaksınız" (A'raf, 7/129) âyetinin hükmü uyarınca bundan böyle İsrailoğulları'nın kıssasına geçelim, bir de onların neler yaptığını izleyelim: Firavun kavmini batırdık; Meâl-i Şerifi

138- Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık? Derken bir kavme vardılar ki, onlar, kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap! Musa da onlara dedi ki: Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz.

139- Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din, yok olmaya mahkûmdur ve bütün yaptıkları batıldır.

140- Sizi âlemlere üstün kılan Allah olduğu halde, ben size O'ndan başka ilâh mı arayayım! dedi.

141- Hani sizi, Firavun sülâlesinin elinden kurtardığımız zaman, hatırlasanıza, size azabın kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınıızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbiniz tarafından büyük imtihan vardı.

138- Derken bir kavme uğradılar ki, o kavim kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı, o putlara önem veriyorlardı. Bu kavim Lahm ve Cûzam kabilesinden bir boy olup Rif kasabasında sakin bulunuyorlardı. Bunların Mısır'da deniz kenarındaki meşhur Rakka kasabasına, yani Mısır Rakka'sına kondukları söylenmiş, Hz. Musa'nın savaşa emrolunduğu Ken'âniler'den bir grup oldukları da söylenmiştir ki, siyakına bu daha uygundur. Böylece bunların putlarını gerçekten Bakare veya taştan, ağaçtan vesairenden Bakare figürleri, yani inek şekilleri olduğu da zikredilmiştir. Fakat Kur'ân bize şunu anlatıyor ki, bu kıssada dikkat çekici önemli nokta her hangi bir kavim veya her hangi bir put olursa olsun, genel olarak ve mutlak anlamda putperestliğin batıl, temelsiz ve yok olmaya mahkûm bir şey olmakla beraber yine de bazı cahilleri çeken ve aldatan yanlarının bulunduğu kesindir. İşte böyle bazı fenalıkların sırf görenek yoluyla avama bağlamasında, İsrailoğulları'ndaki altın buzağı fitnesine başlangıç olan ilk küfür meylinin böyle bir görenek yüzünden meydana gelmiş bulunmasındadır. Nitekim İsrailoğulları'nı kavmi görünce, Ey Musa, dediler, bunların kendilerine mahsus olan ilâhları gibi, bize mahsus da bir ilâh yap! Yani, içlerinde böyle diyenler oldu ki, bu da kurtuluştan sonra İsrailoğulları'nın küfre olan ilk meyilleridir. Buna karşı Musa "Kesinlikle siz cahillik ediyorsunuz" dedi. Yapma bir ilâh istemek, şu veya bu kavme mahsus ilâhlar olabileceğini sanmak ve puta tapan bir kavmin putlarına imrenmek, cahillikten başka hiçbir şey değildir.

139- O putlara tapanlar yok mu, işte onlar, hiç şüphesiz, bunların içinde bulundukları, din diye içine düştükleri şey, parçalanıp yıkılmaya mahkûm ve ibadet diye yaptıkları şeyler bütünüyle batıldır, bir hiçtir. Maksatları onlarla Allah'a yaklaşmak bile olsa, yine de hiçtir, küfürdür.

140- Ben, dedi, size Allah'tan başka bir ilâh mı arayacağım, isteyeceğim? Bu mümkün değil. Halbuki, O, sizi bütün bildiğiniz âlemlere üstün kıldı. Başkalanna vermediği nimeti size verdi. Bunları Allah'tan başka kim verebilir? Ve Allah'ın bu nimetlerine karşı nankörlük edip başka ilâh aramaya kalkışanların hâli nice olur?

141-Cahillik etmeyin! Ve Allah tarafından size yapılan şu uyanı hiç unutmayın: "Düşünsenize, sizi Firavun sülâlesinin elinden kurtardığımız zamanları, onlar size azabın kötüsünü ediyorlardı"
Böyle oldu:
Meâl-i Şerifi

142- Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu. Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi: Kavmin içinde benim yerime geç, ıslaha çalış ve bozguncuların yolundan gitme!

143- Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana", dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiiyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin". Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın", "tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim," dedi.

142- Bir de Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve onu bir onla tamamladık, böylece Rabb'in mikatı tam kırk geceye tamamlandı. Burada Bakara Sûresi'ndeki (âyet 51) âyetin daha ayrıntılı olarak bir anlatımı vardır. Rivayet olduğuna göre, Musa aleyhisselam, Mısır'da iken İsrailoğulları'na, Allah düşmanlarını helâk ederse kendilerinin bir kitap getireceğini vaat etmiş ve Firavun helâk olunca Musa, o vaat olunan kitabı Allah'tan niyaz eylemiş, Allah Teâlâ da otuz gün oruç tutmasını emreylemiş idi ki, o ay Zilkâ'de idi ve Zilhicce'den tutulacak on güne kırk güne erşiyordu. Öyle anlaşıyor ki, ilk otuz gün tutulan oruçla ve daha başka Allah'a yaklaştıncı ibadetlerle bir özey anınma ve bir niyazat olmuş ve sonraki o günde de Tevrat'ın nüzülü ve kelâm oluyı meydana gelmiştir. Bu kırkın gündüzleri de mikate dahil bulunduğu halde, yalnızca buyurulması, gök ayının gecedan başlaması ve bundan dolayı da kırk gece hesabıyla tamam olmasa hikmetine bağlı olduğuna tefsir âlimleri beyan etmişlerdir. Bundan özelelikle şunu anlayabiliriz ki, Allah ehlinin büyük bir aydınlığa ve tecelli sabahına erebilmeleri için geceler kadar karanlık ıstırap saatleri ile gile doldurulan gerekmektedir. İlâhî feyizler daha ziyade geceleri vaki olur. Ve bütün başları sabahları, ıstırap gecelerini şehirlerini izleyerek meydana çıkar. Hz. Musa'nın bu gilesinde kırk sanki tek başına tam bir gece, son on da onun şehir vakti gibidir. Bazı rivayetlerde dahi yer aldığı üzere bu şehir fecr-i sadık (doğru sabah) saatlerini andıran sonlarına doğru Hz. Musa, Allah Teâlâ'nın kelâmına mazhar olmuş ve şu tecelliye ermiştir:

143- Vakta ki Musa, kardeşini yerine halef bırakıp mikatımıza, tayin ettiğimiz özel vakitte geldi ve Rabb'i kelâmıyla onu muradına erdirdi. Meleklerle olan kelâmı gibi aracısız fakat perde arkasından ona söz söyledi "onu, özel konuşmak için yaklaştırdık" (Mer'iyem, 19/52) ilâhî sözü delalet eder ki bu kelâm "mecvâ" idi. Musa aleyhisselam ilâhî kelâmı her cihetten işitiyordu, diye bir rivayet vardır. Bu da gösterir ki, Allah'ın kelâmını işitmek, mahlukatın kelâmını işitmek gibi değildir. Rabb'i onu, doğrudan doğruya fakat perde arkasından kelâmıyla mutlu edip, kelim kılınca, Allah kelâmının sevk ve neşesiyle Musa'da Allah'ı görmeye arzusu uyandı ve galeyana geldi de Ey Rabbim, bana göster kendini, bakıp göreyim seni dedi. Yani perdeyi kaldır, bana bizzat tecelli et de didanni görmeyi nasibıyla diye yalvardı. Rabbi ona dedi ki, beni katiiyen göremeyeceksin, velâkin dağa bak, "eğer yerinde durabilirse sen de beni göreceksin. Bunun üzerine Rabbi, dağa tecelli edince, ki bu bir zafî tecellidir yani, zatındaki bütün azamet ve kudret-i mutlakası ile değil, azamet ve kudretinden bir lemha zuhur, emir ve iradesinden bir parçasının dağa çarpmasıyla onu hurdahâs eyleydi, unufak yapıp yerle bir etti. Hamze, Kısaf, Halef-i Âşir kırâetlerinde okunduğuna göre, "dümdüz ediverdi", yani, dağ gidip, yer dümdüz oluverdi, hörgücsüz bir deve gibi oluverdi.

"Dekk": Esasen "dakk" gibi bir şeyi ezip unufak etmek mânâsına masdar olup bunun

ismi mefûlü olan "medkuk" mânâsına da gelir ki, burada mânâ böyledir. ise hörgücsüz deve veya bigi tepe ve sırt demektir. Birinci mânâyâ göre dağ hiç kalmamış, ikincisine göre de küçük bir sırt, küçük bir tepe haline gelmiş demek olur. Meşhur olan kavle göre bu dağ Tûr-ı Sîna idi, fakat diğer bir dağ olduğu da nakledilmiştir. Bunun "Zebiy" dağı veya Medyen'deki "Erriyn" dağı veya büsbütün yok olup gitmiş olan bir başka dağ olduğu da söylenmiştir ki, Hz. Musa'nın üzerinde bulunduğu dağ değil, karşıdan baktığı bir dağ demek olur.

Hasılı Rabb'in tecellisine dağ dayanamadı "dekk" yahut "dekkâ" oldu, Musa da şiddetle baygın düştü. Söz konusu bu tecelli ile iki olay meydana geldi: Biri dağın parçalanıp ufanılması, diğeri de Musa'nın bayılıp yere düşmesi. Demek ki Musa, dağ dolayısıyla olan bir zafî tecelliye bile dayanamayıp bayıldı, tam ve mutlak bir zaatî tecelli olsaydı, bütün dünya ve muhtemelen bütün kâinat bir anda yok olacaktı. İşte "Sen beni katiiyen göremeyeceksin." buyurulmasının esas hikmeti de bu idi. Yoksa haddizatında Allah tecelliden kaçınmış ve lutufta cimrilik etmiş değildir, hâşâ, O'nda buhul ve cimrilik yoktur, mesele tecelliye tahammüldedir. Bu fenâ âleminde O'nu görmeye tahammül olunamaz. O halde bu ilâhî kelâmdan, ölüm ve fenâ âleminin sona erdiği bekâ âleminde, yani ahirette dahi Allah'ı görmenin mümkün olmadığını anlamaya kalkışmak doğru değildir.

Ne zaman ki, Musa ayıldı, Seni tenzih ederim, Sen sübhansın Ey Rabbim, dedi. Fani gözlerle görünmekten gerçekten de münezzehtir. Sana tevbe ettim, çünkü iznine uygun olmayan bir dilekte bulundum, ve ben müminlerin evveliyim, inananların ilkiyim. Bu dünyada "Sen beni göremezsin" tecellisine ilk iman eden benim.

Bunun üzerine Cenab-ı Allah, onu teselli etmek, gönülünü hoş eylemek ve peygamberlik vazifesini tayin ve tesbit etmek için:

Meâl-i Şerifi

144- Allah buyurdu: Ey Musa! Sana verdiğim peygamberlikle ve kelâmımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiğime sıkı sarıl ve şükredenlerden ol!

145- Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, nasihat ve hükümlerin ayrıntılarına ait herşeyi (belirttik). Haydi bunlara sıkı sarıl, kavmine de emret, onlar da en güzeline sarılsınlar. Size yakında o fasıkların yurdunu göstereceğim.

146- Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizi anlamaktan uzak tutacağız. Onlar ki, bütün âyetlerimizi görseler de onlara iman etmezler. Doğru yolu görseler de o yolu tutup gitmezler. Eğer sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmeyi âdet edinmişler ve onlardan hep gafîl olagelmışlerdir.

147- Âyetlerimizi ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin amelleri hepten boşa gitmiştir. Çekecekleri ceza kendi yaptıklarından başkası mı olacaktır?

144-145- "Onun için o levhalarda yazdık..." Önceki âyette zikr olunan peygamberliği beyandır. O yazılı levhaların sayısı, maddesi, boyutları hakkında çeşitli rivayetler vardır. Sayısı, on veya yedi idi veya iki idi denilmiş. Maddesi, yani madeni, Cibril'in getirdiği zümrüt veya yeşil zeberece veya kırmızı yakut idi, yahut ilâhî emirle Musa'nın yonttuğu bir taştan idi birer ağaç levha idi denilmiş ilh... Fakat doğrusu bu konuda ciddi bir delil yoktur. Kur'ân bu konuda bilgi vermiyor.

"Şimdi onların kuvvetle tut!" Bu ifade "Biz ona dedik ki; bunları kuvvetle tut!" demek anlamındadır. Yani yazmıştık da bunları denemiştik: onların kuvvetle tut, iyi sarıl, sıkı tut, diye söylemiştik. Kavmine de emret, en güzeline alsınlar, yani o levhalarda yazılanların hepsi güzeldir. Bununla beraber bir kısmı bir kısmından daha güzel olanları vardır. Mesele affetmek ve bağışlamak kısıtan, farz ve vacipler mubahlarından daha güzeldir. Yine bunun gibi, çeşitli mânâlara ihtimali olanları bazı ihtimaller gözetilerek yapılan yorum ve tefsirleri diğerlerinden daha güzel olabilir. Şu halde senin kavmin daima daha iyi ve daha güzel olanı ve efdal olanı tercih etsin, efdalı ihtiyar edip seçsinler ki, size yakın bir gelecekte fasıkların yurdunu göstereceğim. Bu hem bir müjde, hem de bir tehdit demektir: Bunda bir taraftan fîsk u fûcûr içinde ömür geçiren zorbalar kavminin diyarlarına girip onlara mirasçı olacaklarını vaad eden bir müjde vardır. Buna da ancak işlerin ve amellerin en güzeline sarıldıkları zaman erişebileceklerinden amellerin en iyisine sanılmaya teşvik ve terğib vardır. Diğer taraftan yurtlarına girince göreceksiniz ki, fasıkların âkibetleri ne fecidir? diye fîsk u fûcûrdan uzak tutmaya veya İsrailoğulları'ndan zuhur edecek fasıklara işaret ve cehennemî ihtar vardır.

146-Bak da gör fasıklara ne olacak. Haksız olarak yeryüzünde kibre kapılıp büyüklük taslayanları, âyetlerimizden çevireceğim, men edip uzak tutacağız. Kalbleri öylesine mühürlenecek ki, gerek yaratılıştan, gerek kitapta olan, yani gerek tekvinî, gerek teşrîî anlamda ilâhî âyetlerimiz ifade ettiği şân, şeref ve saadeti tadamayacaklar, onların içerdikleri gerçekleri göremeyecekler, ve her bir âyeti görseler bile ona inanmayacaklar. Olgunluk ve doğruluk görseler de o yolu tutamayacaklar, sapıklık ve azgınlık yolunu görürlerse o yola düşecekler, hasılı bütün hisleri ve sağ duyanlar tersine dönecek, o sarf veya o kibirlenme veya bu aksine gidış şu iki sebeple olur: Âyetlerimizi inkâr etmiş olmaları, yani gidışlerinin fenalığını, hakkın aleyhlerinde olduğunu gösteren, hayır ile şerrî, hak ile batıl ayırdetmek için indirilmiş bulunan âfâkî (objektif) ve enfusî (subjektif) delillerimizi, mucize ve âlâmetlerimizi aslı olmayan birer hurafe gibi saymaldır. Yoksa ne kibre kapılırlar, ne de bu hale düşerlerdi, ikincisi de o âyetlerimizden gafîl olmalarıdır. Yani okuyup araştırmadan, anlayıp dinlemeden uzak kaldıkları âyetlerimizi âmelerinde dikkate almamaları, hem bilgi alanında, hem uygulama alanında onlardan gafîl olmaları, uzak kalmalarıdır.

147- Halbuki âyetlerimizi ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin, her işin sonunda bir hesap ve ceza gününün geleceğini inkâr eyleyenlerin bütün amelleri haptolur: Yani fakirlere iyilik ve zavallılara yardım gibi yaptıkları ne kadar iyi amelleri varsa hepsi boşa gider. Sonunda hiç birinin hayrını göremezler. Bütün emekleri heder, bütün âkibetleri zarar ve felaket olur. Sonuç olarak bütün bunların böyle olması, mutlak bir kaderliliğin (cebr) gereği değildir. Ancak ötedenberi yapageldikleri amel ve işlerin, inkânı, küfrün, ve gâfletin cezasını çekerek. Nitekim.

Meâl-i Şerifi

148- Musa'nın arkasından kavmi, tutmuş süs takılarında böğüren bir buzağı heykeli edinmişlerdi. O buzağının kendilerine bir söz söylemediğini ve bir yol göstermediğini görmemişler midiy? Fakat yine de onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular.

149- Ne zaman ki, ellerine kırağı düşürüldü (yaptıklarına pişman oldular), o zaman sapıtmış olduklarını gördüler. "Yemin olsun ki; eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa, muhakkak biz kötü akıbete düşenlerden olacağız." dediler.

150- Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndüğünde şöyle dedi: "Bana arkamdan ne kötü bir halef oldunuz! Rabbinizin emriyle dönüşümü bekledim acele mi ettiniz?" Elindeki levhaları bıraktı ve kardeşi Harun'u başından tutarak kendine doğru çekmeye başladı. Harun, "Ey ananın oğlu!" dedi, "inan ki, bu kavim beni güçsüz buldu, az daha beni öldürüyorlardı, sen de bana böyle yaparak düşmanları sevindirme ve beni bu zalim kavimle bir tutma."

151- Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi başla! Bizi rahmetinin içine al. Sen merhametlilerin en merhametlisisin."

152- Şüphesiz o buzağıyı tanrı edinenlere Rablerinden bir cezalı, dünya hayatında inen de bir zilleti erişecektir. İşte biz, iftiracıları böyle cezalandırırız.

153- O kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbe ve iman edenler için hiç şüphe yok ki, Rabbin bundan sonra yine de affedici ve merhamet edicidir.

154- Musa'nın öfkesi geçince levhaları aldı. Onlardaki yazıda, ancak Rablerinden korkanlar için bir hidayet ve rahmet vardı.

148- Musa'nın kavmi de Musa'nın arkasından, (yani mikatte iken,) şûs takılanndan bir buzağı, daha doğrusu böğüren bir buzağı heykelini put edindiler, yaptılar ve tutup taptlar. (Tâhâ Sûresi âyet 83-98'e bkz.)

"Cesed": Eti ve kani olan cisim demek olduğundan, bazı tefsir âlimleri bunun et ve kana dönüşmüş bulundugunu söylemişlerdir. Lâkin çoğunlukla müfessirler, ruhlu veya ruhsuz her hangi bir katı cisme "cesed" denildiğinden, bunun altından yapılmış ruhsuz bir cisim, buzağı şeklinde bir heykel olduğunu söylemişlerdir. Henüz et ve kan gibi organik maddelerin insan teknolojisi ile yapılabildiği bilinmediğinden, biz de bunu böyle anlamak isteriz. Âyette cesedin "icil" kelimesinden bedel yapılmış olması da buna işaret eder. Gerçi puta tapanlar göreneğe, kendi heva ve heveslerine uyarak kapıldıkları putlara bağlılıklarını akla uygun göstermek için bir takım meziyetleri ve özellikleri onlara isnad ederler. Lâkin görmediler mi ki, o cesed, kendilerine ne bir söz söyleyebiliyor, ne de bir yol gösterebiliyordu? Şu halde bayağı bir insan kadar bile değeri olmayan bir cesedin tanıklıkla ne ilgisi olabilir? Hiç şüphesiz onlar bunun böyle olduğunu görüyorlardı, fakat onu ihtihaz ettirler, onun cazibesine kapılıp, ona tapınırlar ve bunlar bir sürü zalimler idiler. Gerçeği bulunması gereken yerin dışına koyuyorlar, hakkın âyetlerinin hakkın vermiyorlar, gözlerini, kulaklarını, akillarını yok sayıyorlar, Musa'nın verdiği bilgilerden gaflet ediyorlar ve bu suretle kendi kendilerine zulmediyorlardı. Hasılı bunu yaparken zalim idiler ve bu iş, onların ilk yaptıkları bir haksızlık da değildi.

149- Bu cümle istiare veya kinaye veya temsil tarikiyle şiddetli pişmanlık ifade eden bir tabirdir. Bir insan bir işe pişman olup aciz duruma düştüğü vakit denilir. Bunun pişmanlık veya aşır pişmanlık ifade ettiği, bütün dil bilgilerinin üzerinde görüş birliğine varıldığı bir husus olmakla beraber, tahlilinde ve ne gibi anlam ilişkilerinden dolayı bu mânâyı ifade ettiği meselesinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve birçok vecihler zikredilmiştir ki, biz bunlardan önemli olan bir kaçını dile getirmekle yetineceğiz:

1- Pişmanlık duyan kimse üzüntüsünden parmağını ısırır veya başını edip çenesini iki elinin arasına alarak döşünür. Bu şekilde sanki o insan bütün pişmanlığı ile eline düşmüştür, eli de düşülen yer durumuna gelmiştir, meskutun fih olmuştur. Böylece meçhul fiilin tahtinde müstetir olarak "hüve" zaminıyla, aynı fiilin masdan olan "sukut"a isnad olunarak, veya mef'ûlun fih meçhûl fiilinin nâib-i faili olarak cümlesi ellerine sukut vaki oldu veya ellerini ısırdılar anlamıyla aşır pişmanlıktan kinaye yapılmış demektir.

2- Araplar derler. Ve şu şekilde kalbdeki bir hoşnutsuzluğu sanki el üzerinde veya avuç içinde olmuş gibi tasvir ederler ki, burada "yed" kelimesi kalb veya ruhtan mecazdır. Bunun gibi ifadesinde dahi "yed" nefis mânâsına mecaz ve nin nâib-i faili de tahtinde müstetir ve mahzûz fiiline raci olan bir "hüve" zaminir olarak, bu cümle, istiare bilkinâye veya temsiliyye suretiyle "Gönüllerine pişmanlık düşürüldü." demek olur.

3- Kirağı demek olan tan alınmış olarak "kıracağı düştü, kırığılandı" mânâsını ifade edebilir. Bundan dolayı "karlandık, üzerimize kar yağdı" mânâsına "sülicna" denildiği gibi, de "ellerine kıracağı düştü" demek olur. Kirağı hem soğukla ilgili, hem de az bir sıcaklık ile derhal eriyiveren bir şey olduğundan, eline kıracağı düşen insan hem üzülmüş, hem de eline birşey geçmemiş demektir. Bu bakımdan bu deyim, sonunda eline hiçbir şey geçmemiş ve o zamana kadar yaptıkları boşa gitmiş ve pişman olmuş olanlar hakkında bir darb-ı mesel olmuştur. Ve ilk olarak Kur'an'da varid olmuş bir mesel olduğu söylenmiştir. Vahid'in naklettiği bu vecih, bilce "Keşşaf" sahibinin tercih ettiği birinci vecihen daha açık ve daha güzeldir. Buna göre âyetin anlamı şu olur: Ne zaman ki, ellerine kıracağı düştü ve kendilerinin sapmış olduklarını gördüler, işte o zaman Şayet Rabb'imiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa biz hûsrana uğrayanlardan oluruz, dediler. Tâhâ Sûresi'nde (âyet 83-98) verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu pişmanlık, Hz. Musa'nın Tur dağındaki mikattan döndükten sonra olmuştur. Fakat burada yaptıkları işlerin bütünüyle pişmanlığı döndüştüğü topluca anlaşılacak için önce zikredilmiş, bu işin nasıl olduğu da bu âyetin bir açıklaması şeklinde verilmiştir. Şöyle ki:

150- "Esef": hem şiddetli öfke, hem de şiddetli üzüntü ve hüznü anlamına gelir ve yerine göre her iki anlama da kullanılır. Nitekim "Bizî eseflendirenlerden, (yani öfkelerinden) intikamımızı aldık." (Zuhruf, 43/55) buyurulmuştur. Esef, nefsin hoşlanmadığı bir kötü ve çirkin şey karşısında takındığı tavidir ki, o hâl üstlerden gelirse hüznü ve sıkıntı, astlardan gelirse öfke ve kızgınlık sebebi olur. Şu halde Musa'nın esefi, kavmine karşı şiddetli öfke ve gazap, Allah'a karşı da hüznü ve üzüntü demek olur. Her iki bakımdan ele alındığında burada kelime, bir yandan "şiddetli öfke", diğer yandan "hüzünlü" mânâsıyla tefsir olunmuştur ki, birincisi Ebudderdâ'nın kavli olarak birçok tefsir âlimi tarafından tercih edilmiştir. Zira âyetle sözün gelişi "öfke" üzerinedir. Yani kızarak ve son derece kızarak, demektir.

Hasılı Hz. Musa'nın, mikattan dönerken, arkasında bıraktığı kavminin buzağıya tapmışından haberi vardı. Allah tarafından bu bilgi kendisine verilmişti. Bundan dolayı çok aşır bir öfkeyle dönmüş ve gelir gelmez kavmine demistir ki; benden sonra bana ne kadar kötü halef oldunuz: Siz benim, sizi şirkten ve küfürden uzaklaştırmak için Allah'ınca bana bağlamak için ne yaptığını, O'na nasıl ibadet ettiğini, sizi bu yola nasıl sevkettiğini, "onların ilâhları gibi bize de bir put yap!" dediğiniz zaman size neler söylediğini gördükten sonra, benim yokuşumda benim ahdimde riayet emtreyerek, arkamdan ne fena şeyler yaptınız ve buzağıya taptınız, benim yerime geçen ve böyle fenalıkları önlemesi gerekenlerin de bunu önlemediniz ha! Halbuki haleflerin vazifesi, kendilerini oraya getirenlerin ahitlerine riayet etmek değil midir? Rabbinizin emrini idviniz mi? Yani dinini ve emirlerini acele edip hemen bırakıverdiniz mi? Yahut da Rabbinizin bana vaad ettiği kırk gecelik mikât süresi dolmadan bu kadar acele ettiniz, vaktinden önce bitmesini istediniz, otuz gün geçer geçmez beni öldü farettiniz öyle mi? Peygamberlerin ölümünden bir zaman sonra birçok ümmetin dinlerini bozması gibi, siz de acele edip hemen din değiştirmeye mi kalktınız? Ve yahut aleleacele Rabbinizin sizi kahretmesi ve gazabını mı istediniz? Böyle dedi ve levhaları bıraktı. O levhalar ki, onlar hakkında "bunları kuvvetle tut," sıkı sanlı "buyurulmuştu. Denilmiş ki, yere bırakılınca o levhalar kırılmış ve bundan dolayı içindeki bilgiler yedide altısı yok olmuş, ancak birisi kalmış. Göğe çekilenlerde "herşeyi ayrıntılı olarak açıklanması" varmış, geriye kalanlarda da "hidayet ve rahmet" varmı

Lâkin Kur'an âyetlerinde, o levhaların kırıldığını ifade eden her hangi bir bilgi yoktur. Anlaşıyor ki, Hz. Musa, dinin temeli ve kendisi demek olan tevhid inancının böyle kısa bir zaman içinde sarsıntısı uğraması karşısında, esas meseleyi kökünden halletmek için ayrıntılara ilişkin olan hidayet ve rahmetin faydalı sonuçları durumunda bulunan levhaları geçici bir süre için bir tarafa bırakmış ve herşeyden önce kardeşini bütün gücüyle kendine çekmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bu olayda esas tevhid inancında meydana gelen bir sarsıntı ve toplumsal bir bunalım ve inanç zaafı konusunda, ayrıntı ve teferruat sayılan tâlî meselelerin bir tarafa bırakılarak, sıkıyönetim ilanına misal olabilecek bir özellik var demektir.

Musa levhaları bıraktı ve kardeşinin başından tuttu kendine doğru çekmeye başladı. Bundan şunlar anlaşılır:

1- Din içinde öz kardeşi de olsa hatıra gönüle bakmıyor.

2- Kardeşini kendi yerine halef bırakmış olduğundan, her şeyden önce hesap sormaya ondan başlıyor.

3- Kardeş ile işbirliği etmek en önemli iş olduğundan, önce kardeş ile işbirliği etmek gerektiğini gösteriyor.

Buna karşı kardeşi ey ananın oğlu, dedi. Hz. Harun, Hz. Musa'nın öz kardeşi yani ana-baba aynı olan bir kardeşi olduğu halde ona böyle hitap etmesi, ananın sevgi ve şefkatle mesel olması ve ana hakkının, özellikle Hz. Musa üzerinde daha büyük ve daha önemli bir yeri olması, bir de analarının mü'mine bulunması dolayısıyla kardeşinin şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirmek amacıyla yönelik bir belagat anlamı içerir. Yani

Ey benim, ana gibi şefkatli ve merhametli olması gereken sevgili kardeşim, gerçekten de bu kavim, beni zayıf ve güçsüz gördüler, öldürmeye kalktılar ve az kaldı öldüreceklerdi. Şu halde düşmanları benimle şematet ettime yani bana, düşmanları sevindirecek bir şey yapma! Şâir:

"Yani, ölüm düşmanların sevinmesinden daha hafiftir." demiş. Ve beni o zalimler güruhıyla beraber sayma. Yani, ben onlardan da yaptıkları işlerden de uzak kaldım. Ne yaptıkları işlere katıldım, ne de onları önlemeye çalışırken onlara söz dinletebilirdim. Şu halde ben onların hak ettikleri hesaba çekilmeye müstehak değilim. İşte Hz. Harun, kardeşinin şiddetli öfkesini böyle zarif ve belâğ bir yumuşaklıkla

151- "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi başla!" dedi. Evvela kendisi için istiğfar eyledi, sonra da kardeşine karşı yaptığı muamele, kardeşinin günahından dolayı olmadığını itiraf ederek, ona karşı bir özür dileme ve ona yapılacak sertlikten dolayı sevinecek düşmanlara karşı kardeşine sevgi gösterisi sayılacak bir davranışta bulundu. Ayrıca kardeşi adına da Allah'dan mağfiret dilemesi, o zalimler topluluğuna karşı savaşması gerektiği halde bu işi Musa'nın dönüşüne değin geciktirmiş olmasından dolayı onun da istiğfara muhtaç olduğunu açığa vurmak anlamı taşır. "İkramî edip başlaşmakla kalma, ayrıca bizi rahmetinin ve fazlasıyla nimetinin ve ikramının içinde bulundur. Sen erhamürrahiminsin, merhametlilerin en merhametlisin." Şu halde kuvvetle ümid ederiz ki, dünyada da, ahirette de hep rahmetinin içinde bulunuruz.

152- Buzağıyı ilâh edinenler, tevbe edenlerin ve bu işten vazgeçenlerin hükmü bundan sonra ayrıca gösterilmiş olması karinesiyse yani, buzağı heykelini yapan Samiri'ye ve taraftarları gibi, bu fitneyi çıkarmak ortaya süren ve buna tapmada ısrar eyleyenler yok mu? Hiç şüphesiz ilerde bunlara ilâhî bir gazap, akıl ermez uhrevî bir felaket ve ceza gelecekti. Dünya hayatında da müthiş bir zilletle dıçar olacaktı. Bu öylesine gariplik zilletidir ki, bütün dünyaya darb-ı mesel olmuştur ve o meskenettir ki, kendilerine ve evlatlarına şamil olagelmştir. Bu arada Samiri'ye mahsus olan bir zillet de vardır ki, Tâhâ Sûresi'nde geleceği üzere "temas etme" (âyet 97) iptilâsı ile halk içine çıkmaktan ve insan arasına katılmaktan engellemedir. Ve işte biz, bütün iftiracıları böyle cezalandırırız. Allah'a karşı din uydurmaya kalkışanları sonunda hep böyle bir gazaba ve zilletle uğratırız. Şu halde bunu yalnızca İsrailoğulları içindeki buzağıcılara mahsus ve münhasır zannetmemelidir.

153-Bununla beraber Kötü işler yapanlar, hangi kötü iş olursa olsun yapıp da sonra arkasından tevbe edip, gerçekten insan edenler, yani söz konusu buzağıcılar gibi, fenalıkta diretmeyip cidden tevbe edenler, iman edip onun gereğini yerine getirenler şunu iyi bilsinler ki, Rabb'in tevbeden sonra elbette gafurdur, rahimdir. Daha önce yukarıda da geçtiği üzere "Şayet Rabb'imiz bize merhamet etmeyecek ve bağışlayacak olursa biz kesinlikle hûsrana uğrayanlardan oluruz." diyenlerin dileklerine verilecek karşılık ve cevap da bunun içindedir.

154- Ne zaman ki, Musa'nın öfkesi dindi, gazabı söndü ve geçti, kızgınlığı sükûnete döndü, yani sakinleşip o hâl kendisini gitti.

Burada sükunet denilen sakinleşmenin, "susmak" anlamına olan "sûkût" deymi i ile ifade olunmasıda çok güzel ve zarif bir istiare vardır ki, o da şöyle bir tasvir ifade eder: Gazap denilen öfke sanki Musa'nın üzerinde hükmeden bir âmire benziyordu ve ağzını açmış Musa'yı, durmadan şiddetle sanlmaya teşvik ediyordu: Kavmine şöyle de, böyle söyle, şunu yap, bunu kes, levhaları bırak, kardeşini başından tut çek vs... diye emirler veriyordu, Harun'un yumuşak başlılığı, ıhlâs ve samimiyeti ve tatlı dili üzerine o gazap susuverdi ve o vakit Musa bıraktığı levhaları tekrar eline aldı ki, aldığı levhaların nüshasında, yazısında bir hüdâ, yani bir hidayet ve hakkın beyanı, bir rahmet, hayır ve olgunluğa ırsad eden bir nimet vardı. Fakat bu herkese değil, Rab'leri için yüreklerinde korku taşıyanlara, yani Allah için günahlardan korkup sakinlanlara mahsus bir hidayet ve rahmet vardı.

Bunun üzerine şu şekilde tevbeye başladılar:
Meâl-i Şerifi

155- Bir de Musa, mikatımız için (tayin ettiğimiz vakitte tevbe için) kavminden yetmiş erkek seçti. Ne zaman ki, bunları o sarsıntı yakaladı, işte o zaman Musa: "Rabbim! dedi, dileyseydin bunları da, beni de daha önce helâk ederdin. Şimdi bizi, içimizdeki o beynsizlerin yaptıkları yüzünden helâk mi edeceksin? O iş de senin imtihanından başka bir şey değildir. Sen bu imtihanla dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de hidayete erdirirsin. Bizim velimiz sensin. Artık bizi başla, merhamet et, sen başıslayanların en hayırlısısın."

156- "Ve bize hem bu dünyada bir iyilik yaz, hem de ahirette. Biz gerçekten de tevbe edip senin hidayetine döndük." Buyurdu ki, azabım var, onun dilediğine isabet ettiririm, rahmetim de vardır , o ise her şeyi kaplamış ve kuşatmıştır. Onu da özellikle korunanlara, zekatını verenlere ve âyetlerimize inanarlara mahsus kılacağım.

157- Onlar ki, o ümmî peygambere uyarlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılmış bulacakları o peygambere uyup, onun izinden gidecekler ki, o, onlara iyiyi emreder ve onları kötülüklerden alıkoymak, temiz ve hoş şeyleri kendilerine helâl kılar, murdar ve kötü şeyleri de üzerlerine haram kılar, sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar, işte o vakit ona iman eden, ona kuvvetle saygı gösteren, ona yardımcı olur ve onun peygamberliği ile birlikte indirilen nuru izleyen kimseler var ya, işte asıl murada eren kurtulmuşlar onlardır.

155- Ve Musa, kendi kavminden mikatımız için yetmiş adam seçti, en iyileri olmak üzere yetmiş kişi seçip ayırdı ve tayin ettiğimiz vakitte tevbe için onları aldı getirdi. Bu mikata da, bundan önce geçen mikata da konuşma mikatı diyenler olmuşsa da, gerek Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların hepsinin birlikte göz önüne alınışına, gerek bu konudaki diğer rivayetlere göre, bunun buzağıya tapma olayından sonra tevbe için yapılmış olan bir başka mikat olduğu anlaşıyor. Ancak önceki mikatın otuz gece, bunun da döndükten sonra ona bir ek ve tamamlayıcı olmak üzere, on gece içinde meydana gelmiş ve böylece her ikisinin birlikte tam kırk geceye tamamlanmış olması da ihtimalden uzak değildir. Ebu Müslim'in kail olduğu bu görüşte diğer rivayetlerin uzatılınması var demektir. Rivayet olunuyor ki, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, İsrailoğulları'ndan seçilecek bir takım kimselerin gelip, buzağıya tapmalanından dolayı özür dilemelerini ve geriye kalanları da tevbelerinin kabul edilmesi için niyazda bulunmalarını emretmiş ve bunun için bir vakit tayin etmişti. Hz. Musa da yetmiş kişi seçmişti: Şöyle ki, oniki boy olan İsrailoğulları'nın her boyundan altı kişi seçmiş idi. Bu ise yetmişten fazla tuttuğundan, ikiniz kalsın diye de emretmiş, fakat kimlerin kalacağı konusunda uyuşamadıklarından, kalana da katılanlar kadar ecir var, dedi. Kâlele ile Yûsâ'ı kaldırdı. Musa da yetmiş kişiyi gitti. Onlara, oruç tutmalarını, temizlenmelerini ve elbiselerini de temiz tutmalarını emretti. Bunlara Tûr-ı Sina'ya doğru yola çıktı. Daha yaklaştıkça, dağı bir sis kapladı. Musa da onlarla beraber sisin içine girdi, hepsi secdeye kapandılar. Allah Teâlâ, Musa'ya dilediği gibi emirler veriyor ve yasakları bildiriyor, onlar da işitiyorlardı ki, tevbe için nefislerini öldürmeleri gerekiyordu. (Bakara Sûresi'nde 54. âyetin tefsirine bkz.)

Yine rivayet olduğuna göre, sis ağınca, onlar tuttuklar "Biz Allah'ı açıktan açığa göremedikçe sana iman etmeyeceğiz." diyerek Musa'ya kafa tuttular. İhtimal ki, bununla "Sen işittiğimiz bu sesin Allah'ın sesi olduğunu söylüyor nefislerinizi öldürünüz diyenin Allah olduğunu bildiriyorsun, fakat biz Allah'ı göremeyince senin bu sözünün doğruluğunu tasdik edemeyiz." demek istiyorlar. Nefislerini öldürmek emrini ağır buluyorlardı. İnanamıyorlar ve inanmak istemiyorlar, ona inanmayı; Allah'ı görme şartına bağlıyorlardı ve Allah'ı görmeyi, kelâmını işitmeye benzetiyorlardı. İşte o zaman bir "recfe"ye, bir

sarsıntıya tutuldular o sarsıntı bunları tutup sarsmaya başlayınca, yani Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere (âyet 55, 56) onları yıldırım çarptı veya dağda bir zelzele oldu, onlar da düşüp bayıldılar ve belki öldüler. Bunun üzerine Musa Ey Rabbim, dedi; "dileseydin bunları daha önce, (yani buraya gelmeden önce, buzağıya tapanlara engel olmadıkları sırada, görevlerini ihmal edip o sapıklara karşı koymadıkları ve onlardan uzak durmadıkları sırada da) helak ederdin, beni de öyle yapabilirdin, daha önce seni görmek isteğinde bulunduğum zaman mahveyleyebilirdin. Bu sözle önceki affı dile getirip, onunla sonraki affı da elde etmek istemiştir. Yani, bizi günahlarımız yüzünden helâk etmek isteseydin, o vakit ederdin. Biz o zamanlar helâke daha çok müstehak idik ve bunu yapmaya hiç bir engel yoktu. Ancak Sen o zaman bizim helâkimizi dilememiş idin. O zaman lutfettin, bizi helâk etmedin de şimdiki günimizden bazı seffihlerin, kafasızların, yani dinin hikmetini bilmez, ayağı kayacak noktalarda kendini tutamaz, hafif akıllıların, yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin?

Etme ya Rabbi Bu ancak Senin fitnendir. Bu beyinsizlerin içine düştükleri fitne, sırf Senden gelen bir mihnet, bir imtihan ve iptilâdır. Bu cihetle onlar bir anlamda mazur sayılırlar. Zira onlara kelâmını işittirdin Sana meftun oldular, duramadılar, kendilerine hakim olamayıp, bir fasit kıyas ile daha fazlasına arzu duydular da Seni görmek istediler. Sen böyle fitneyle dilediğini şaşırtırsın, o kendini tutamaz olur. Dilediğine hidayet eder, bir hakikatı anlatırsın, onun imanı kuvvet kazanır da benzeri olaylarda sarsılmaz olur. Sen bizim yegane velimizsin. Dünya ve ahiret işlerimizde hakimimiz yardımımız, koruyucumuz ve sığınacağımız ancak sensin. Şu halde bizi mağfiret eyle, günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı örtbas eyle, ve bize merhamet eyle, bizi rahmetine ve nimetine nail eyle, Sen, bizim velimiz olduğun gibi, mağfiret edenlerin, kusur bağışlayanların en hayırlısıdır, garazsız, iavsız, karşılıksız en güzel mağfireti ancak sen yaparsın. Yani tekrar tekrar niyaz ederim ve yalvarırım ki, bize en hayırlı bir mağfiret ver, bu refceden (sarsıntıdan) ve bu helâkten bizi kurtar.

156- Ve bizim için bu dünyada bir hasene yaz, bu sarsıntıdan kurtarmakla beraber bize nimet ve afiyet ihсан eyle, güzel işler yapabilecek güzel bir hayat ortamı ihسان eyle, şiddetten, meşakkattan, fenalıklardan anmımsı, öñü sonu temiz bir hayat tayin ve tesbit eyle, bize bu özelliklere sahip bir yaşayış tarzı takdir eyle, onu yaz da kolay kolay değişikliğe uğramıyacak şekilde sabit kıl da bize kendi kendimizi öldürtme, ahirette de yine öyle yap, yani güzel bir âkıbet takdir edip, güzel güzel sevaplar yaz, ahiret yurdumuzdan da cennet ve sırf felah ve mutluluk olması yazılın ve hiç değişmez şekilde sabit olsun, çünkü biz sana döndük, yeniden hidayete geldik, tevbe ettik, yani sen, "kötülükler yaptıkları sonra ardından tevbe edip inanırlara karşı muhakkak Rabb'in (o tevbe ve imandan sonra) elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir." (A'raf, 7/153) diye tevbeden sonra mağfiret ve rahmeti kesin olarak vaad buyurdun. Biz de tevbebizim kabulü için bütün kavimimiz namına sana bavırduk, sana geldik. Şu halde heyet halindeki bu müracaatımızı kabul eyle ve bizi mağfiret ve rahmet ile geri gönder, bize hem bu dünyada, hem de ahirette hasene, yani iyilik yaz.

İşte o sarsıntı üzerine Musa, Rabbine böyle yalvardı, özür dileyip, bağışlanmayı istedi, dileklerini ve tevbelerini sundu , buna ne cevap aldı bilir misiniz?

Allah buyurdu ki, azabım benimdir, bununla kimi dilersem onu musibete uğrattırım. Yani azabımın özelliği budur, onunla kimi dilersem cezalandırırım, ona azabımı mutlaka ulaştırırım, o da mutlaka isabet alır, kaçıp kurtulamaz, rahmetim ise her şeyi kapsamı içine almıştır. Dünyada mümin, kâfir, sorumlu, sorumsuz, hatta şey adını alabilen her varlık ve her ne varsa hepsini kaplamış, hepsini kuşatmıştır, onların hepsine şâmil olmuştur. İlerde meydana gelecek ve varlık âleminde zuhur edecek olan şeylerin hepsine şâmil olmak üzere rahmetim herşeyi kuşatmıştır. Rahmetimin özelliği de budur. Hiçbir şey yoktur ki, ilk varoluşundan itibaren Allah'ın rahmetinden nasibini alması olsun. Rahmetin ona dar geleceği, yetmiyeceği ve yetisiyeceği hiçbir şey yoktur. Onun rahmetinin dışında birşey tasavvur etmek dahi mümkün değildir. Ancak bunun böyle olması, her şeyin rahmetten esit pay alması gerektiğini ortaya koymaz. İşin başında olduğu gibi sonunda da aynı rahmete mazhar olmasını gerektirmez. Rahmeti her şeyi kuşatmış olduğu halde, o her şeyi kuşatmış ve kaplamış olan rahmeti içinden her kimi azabına uğratmak isterse, ona azabını isabet ettirir, hükümüne ve iradesine kimse müdahale edemez, itiraz da edemez, azabı aynıyla isabet ve sevap olur. Şu halde ya bu azabda da o kimselerin birer rahmet vardır, veya o kimseler merhamete layık olmaksın çıkmışlar, azaba hak kazanmışlardır. Hasıl Allah'ın rahmeti genel ve her şeyi kapsamına alan bir rahmettir. Yaratılmış olup da bundan nasibini almamış olan hiçbir şey yoktur. Hatta bu sürenin başında görüldüğü üzere, İblis bile önceleri cennette yaşamış ve "bana mühllet ver" dileği dahi bir zaman için yerine getirilmiştir. Ancak bu genellikte ve genişlikte zorunluluk yoktur: Gelecek açısından herkes hakkında şu konuyu rahmetin mutlaka devam etmesi mecburiyeti yoktur. İlâhî irade ve murad gerektirince kim olursa olsun azab ile isabete uğrar, onunla müptela kılınır.

Burada şunları gözden kaçırmamak gerekir:

1- Azap ile ilgili beyanda gelecek zaman kipiyle "isabet ettireceğim" buyurulduğu halde rahmet konusunda geçmiş zaman kullanılarak "herşeyi kapladı" buyurulması gösterir ki, rahmetin genişliği başlangıç açısından, azap meşiyeti (dileği) de şimdiki zaman veya gelecek zaman açısından söz konusudur. Demek ki rahmet için aslıdır, azap da ayrıntısıdır. Yani asılan rahmet, yaratıcının zatının gereğidir, azab ise kullanı durumları gereğidir.

2- Azabın ilâhî istek ve iradeye bağlanması, rahmetin gelecek zamanda da yine ona bağlanmasını gerektirir. Madem ki, kimi dilerse onu cezalandırır, o halde rahmetini de kimi dilerse ona ihسان edecektir.

3- "Azabımı, kime dilersem ona isabet ettireceğim." karşılığıyla rahmetteki "rahmetim herşeyi kapladı" genel hükümünü devam ve gelecek zaman bakımından da bir tahsis anlamı vardır. İlerde azab görmesi murad olunanlar geçmiş zaman kipinde "herşey" kapsamı içinde iken, sonra çikanmış oluyor, İşin başında rahmetin içinde iken sonra azabın sahasına giriyor ve azaba düşer oluyor. Demek ki, ilâhî rahmetin kapsamına girmeyen hiçbir şey yok, lakin azabı tadana da olacak, tatmayan da.

İşte Hz. Musa, "bize dünyada da güzelliğ yaz, ahirette de" diye dua etmekle kendi kavmine dünya ve ahiret hayatında iyiliğin ve rahmetin zorunlu kılınmasını ve böylece azap imkanı ve ihtimalinin ortadan kalkmasını talep etmiş olduğundan, buna karşılık rahmet ümidi güçlendirilmekte birlikte onun ahiret azabının kaldırılması yolundaki zımnî talebi, işin başında gayet açık bir şekilde reddedilmiş ve daha sonra kısmen kabul edilerek şöyle buyurulmuştur:

Ben o rahmeti, (silinmez bir şekilde yazılmasını istediğin o haseneyi ilerde) o kimselere yazacağım ki, onlar takva ehli olacaklar, her türlü vazifelerini yapıp yerine getirdikleri halde isyandan ve şüpheli şeylerden kaçıp korunacaklar. Başlangıçta olmasa bile sonuçta elden geldiğince korunacaklar, ve zekâtı verecekler, bu ifadelerde Musa kavmine çok önemli sitemler ve tarizler vardır. Yani şimdiki seninkiler gibi, takvayı ve zekâtı önemsiz görmeyecekler, onunlarsı mazmâzıkta gelmeyecekler, harislik ve cimrilik etmeyecekler, ve onlann hepsi bütün âyetlerimizde kesintisiz iman edecekler. Gösterdiğin bu büyük mucizelerden sonra şu seninkilerin yaptığı gibi, inkâr ve nankörlüğe sapmayacaklar "inandılar, sonra inkâr ettiler, sonra bir daha inandılar, sonra yine inkâr ettiler ve küfürde aşın gittiler" (Nisâ, 4/137) âyetinde buyurulduğu gibi zikzakları çizmeyecekler, o takva ehli müttakiler, o gerçek imanlılar kimlerdir bilir misin?

157- İşte onlar o kimselerdir ki, o ümmî resul'e, o okuması yazması olmayan ümmî Peygamber'e bağlanıp gönüllü olarak ona uyacaklar. İleride belli bir kitapla göndereceğimiz o bütün kavimlerin müjdecisine, okur yazar olmadığı halde baştan sona bütün bilgileri göğüsünde toplayıp, ümmetine her şeyi haber verecek olan o ümmî peygambere, böyle olağanüstü özellikler taşıyan mümtaz mucizelerin sahibi ahir zaman nebisine can u gönülden uyup itaat edecekler, yani sözde, işte ve inaçta onun arkasından gidecekler.

"Ümmî", ism-i mensubunda üç türlü nisbet ihtimal dahilindedir:

1- Ana anlamına olan "Ümm" nisbetidir ki, sanki "anasından doğduğu hal üzere kalmış", yaratılıştaki safiyet ve fitrat hiç değişmeden olduğu gibi durumunu korumuş, sonradan yeni yeni değişikliklere uğramamış ve hiçbir şekilde bozulmamış anlamını ifade eder.

2- Ümmete mensub olmak, yani Arap Ümmeti'ne mensup olmak demek olur ki, "Biz hesap ve yazı bilmeyen bir ümmetiz." ifadesi uyanınca Araplar aslında hesap kitap bilmez bir kavim olarak tanınıyor idiler.

3- Ümmül-kura'ya mensup, yani Mekke'li demektir. Ve bu üç nisbenin içinde de "ümmî" okuyup yazmaya uğraşmamış mânâsına gelen bir vasıftır, bir özelliktir. Ümmülk sıradan insanlar hakkında kullanıldığı zaman genelde ilim eksikliği ifade eden bir noksanalık sıfatı iken, yani bir ümmünün okuyup yazanlardan daha bilgili olması Allah tarafından olağan durumun aksine olarak, çalıp çaba göstermeden ilâhî bilgilerle donatılmış olması ve vehbî ilimlere sahip olması peygamber için fitrat yüceliğine delalet eder. İlmî yüceliği ve kemâli, okuyup yazanları acız bırakan ahir zaman peygamber hakkında "ümmî"lik, her türlü şüpheyi ortadan kaldırır ve onun doğrudan doğruya Allah'tan gönderildiğini her türlü şüpheden anmımsı olarak ispat eden harkulade bir üstün özelliktir, yani başlı başına bir mucizedir. Bu bakımdan "o resul, o ümmî nebî" vasıfıya anılması, "o risaleti ve nübüvveti açık olan mucize sahibi peygamber" demekten daha açık seçik bir belagat örneğidir. Nitekim Türk Şairi Fuzûlî, bunu şu beytiyle dile getirmiştir:

Bâki mucizler ne hacet vâsf-ı hak isbatına,

Câhil iken el, senin ilmin yeter bürhan sana.

O Resul, o ümmî Nebî ki, onu onlar, (yani, ey Musa, senin kavminden onun zamanında gelecek olanlar,) yanlarındaki Tevrat ve İncil'de onu yazılı olarak bulacaklar, isimyle ve vasıflarıyla onun o olduğunda vicdanları şüpheye düşmeyecek, "onu kendi oğulları tanırlar gibi tanıyacaklar" (Bakara 2/146. Ayrıca Bakara, 2/133. âyetin tefsirine bkz.)

Anlaşıyor ki, Cenab-ı Hak, Hz. Musa'ya mîkatte ve Tevrat'ta âlemlere rahmet olan son peygamberi bildirmiş ve istenilen rahmet ve iyiliğin onun ümmeti için yazılacağını vaad ederek, İsrailoğulları'ndan ona yeteceklerini ona iman etmelerini ve uymalarını böylece teşvik ve terğip etmiştir. Tevrat'tan sonra ve Kur'an'dan önce İncil'in geleceğini dahi böylece vahiy yoluyla haber verip açıklamıştır. Tevrat'ta Mesih ve İncil, Tevrat ve İncil'de peygamberlerin sonuncusu olan rahmet nebisi Hz. Muhammed Mustafa ile Kur'an-ı Kerim, ismen olmasa bile vasıflarıyla ve özellikleriyle yazılı idi ve yer almaktaydı. Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiği sırada Tevrat'ı ve İncil'i hakkıyla okuyup anlayan kitap ehli, Hz. Musa'nın duada istediği rahmet ve haseneye kavminin ancak Hz. Muhammed'e uymak sayesinde nail olabileceklerini ellerindeki kitaplarında yazılı olarak buluyorlardı. "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu hakkıyla okuyorlar ve ona iman ediyorlar..." (Bakara, 2/121).

O Ümmî Nebî onlara marufu, hakkı ve adaleti, aklın ve naklin güzellik gördüğü hayırlı şeyleri ki özeti Allah'ın emrine saygı, yaratıklarına da sevgi ve şefkattir o işte bunlar emrecek, ve onları münkerden, (inkâr edilmesi ve sakınılması gereken çirkin şeylerden) nehyetmeyecek ki, takvânın özü de bu yüce hasletlerin içindedir. İyiliği emretmek, rahmeti gerektirir, kötülüğten yasaklamak da azab sebeplerini ortadan kaldırmaya vesile olur. Ve onlara bütün o tayyibatı, (güzel ve hoş olan şeyleri) helâl kılarak "Yahudilerden haksızlık edenlerin zulmü yüzünden kendilerini, daha önce helâl kılınmış olan güzel şeyleri de haram kıldık." (Nisâ, 4/160) âyeti uyanınca, Ey Musa, senin kavmine haram kılınmış olan güzel, hoş ve temiz nimetlerin hepsini, onlara helâl ve meşru kılaçak. "Allah'ın size helal kıldığı güzel şeyleri haram kılmayınız!" (Mâide 5/87), "Yerdeki güzel şeylerden helâl ve hoş olarak yiyeiniz!" (Bakara 2/168), "Kendilerine nelerin helal kıldığını sana sorarlar. De ki, size bütün güzel şeyler helâl kılınmıştır." (Mâide 5/4) ve "De ki, Allah'ın kullan için ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş yiyecekleri kim haram kılmış?...". (Âraf, 7/32) âyetlerinde müjdelenen bu hükümler tek tek yazılıp o kitaptan ayrı alacak, gerçekten de temiz ve lezzetli olan hiçbir şey, içine bir murdarlık karışmadıkça o ümmete haram olmayacak, israf edilmedikçe yaratılıştan hoş ve lezzetli olan şeyleri yemek ve içmek günah sayılmayacak ve bunlar azap sebebi olmayacak. Ve bütün habıs olan şeyleri üzerlerine haram kılaçak, gerek leş, gerek kan, domuz eti, şarap v.s. gibi maddi murdarlık ile gerek kumar, faiz, rüşvet ve sahtekârlık gibi başkalarının hakkı olan manevî anlamda murdarlık ile murdar olmuş bulunan şeylerin hepsini haram ve gayr-i meşru kılaçak. Zira murdarlığın her çeşidi yaratılıştan azab sebebi olduğundan, Allah'ın rahmetini kazanmak ancak bunlardan kaçınmakla mümkündür, bunlardan kaçınmaya bağlıdır. Herhangi bir cihetten bir murdarlığı bulunmayan gerek bir güzel nimetin hiçbir haram kılınmaması olmak ve haram kılınmış olan şeylerin de mutlaka bir açıdan murdarlığı bulunmak ne büyük rahmet ve böyle bir hayat ne kadar şükre layık bir güzel hayattır. Bunlardan başka ısrarlarını, (ağır yüklerini) ve üzerlerinde bulunan bağları, tomrukları sırtlarından atacak, o zamana kadar "Öyleyse haydi nefsinizi öldürün bakalım." (Bakara, 2/54) gibi mükellef bulundukları ve altında ezile geldikleri ağır mükellefiyetleri neshedecek, külfetsiz, haresiz, kolaylık ve mûsamaha üzerine kurulu bir şeriat getirecek. Velhasıl şimdiki senin kavmin için istediğin rahmet ve iyilik ancak o zaman bu şekilde yazılmış olacaktır. Şu halde o ümmî nebîye, (yalnızca senin kavminden değil, hangi kavimden olursa olsun, bütün) iman edenler ve onu düşmanlarına karşı müdafaa ile yüceltenler ve ona yardımcı olanları, dini yaymak ve onun emirlerini uygulamak için hizmeti ve yardımı görev edineler, ve onunla beraber indirilmiş bulunan o nura uyup arkasından gidenler, yani hem onun peygamberliğiyle birlikte getirdiği Kur'an nuruna, hem sünnet ve siretine, emrine ve nehyine cidden uyup arkasından giden ve bu vasıflara ona gerçek birer ashab ve etbâî olanlar işte ey Musa, onlar ve ancak onlardır felah bulanlar. Yani, ancak o ümmî nebinin bütün bu evsaf ile vasıflanmış olan ashab ve etbâ'idir ki, o senin haklarında yazılmasını istediğin rahmete, o dünya ve ahiret iyiliğine kesinlikle erecek ve azabdan bütünüyle kurtulacaklardır. O rahmet, o hasene, o felah şimdi bilhassa sizin için değil, ilerde genellikle bütün kavimlerin ve bütün insanların girmesine uygun düşen, bu özellik ve bu şartlar ile bir umumî rahmet olmak üzere onlar için yazılacaktır.

İşte Rabb'i, Musa'nın o duasına Bakara Sûresi'nin girişinde de kısaca yer alan bu cevabı verdi. Nitekim En'âm sûresinde de "O, kendi nefsinde rahmeti yazdı, muhakkak ki sizi kıyamet gününde bir araya toplayacaktır." (En'âm 6/12) buyurdu. Demek ki, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine kadar "rahmetim her şeyi kuşattı" önermesi ile "azabımı dilediğime isabet ettiririm" önermesi karşılıklı denge halinde duran belli bir vakte kadar da hükümünü yürüten geçici bir durum idi. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden itibaren ona iman ve itiba şartıyla zorunlu ve genel bir kural oldu. Yani rahmet önermesi ile azab önermesi birbirinden ayrılarak bütün beşeriyet için dünyevî ve uhrevî rahmetin yollarını, şart ve gereklerini bütün açıklığıyla ve kesinliğiyle gösterecek ve azabdan ebediyyen kurtulmayı sağlayacak bir tevhid dini, bir umumî şeriat yazıldı, kararlaştırılıp tespit edildi. Ve buna uymak, yalnızca rahmeti elde etmenin imkanlarını getirmede, aynı zamanda azab ihtimalinin önünü kesen vücut-ı rahmetin de şartı oldu. Binaenaleyh bu özellikleri taşımayanlar hakkında rahmetin mümkün olmadığı ve onlardan rahmetin büsbütün kesilmiş olduğu söylenemez. Bir kısmı için azab isabeti muhakkaktır, diğer bir kısmı için de özel bir rahmet ihtimal dahilindedir. "De ki, ey kendi kendilerine yazık etmiş olan kullanm, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz! (Zümer 39/53) buyurulmuştur. Musa aleyhisselam, bu vücut-ı rahmet şeriatını o tevbe mikatında özellikle kendisi ve kavmi için istemiştir. Allah Teâlâ da bunun ancak bütün insanlığı gönderilecek ahir zaman peygamberinin peygamberliğine ve onun şeriatına uymaya bağlı olduğunu buyurmak suretiyle bu müjdeyi umuma mahsus olarak vaad buyurdu. İşte Musa kıssasının sonuçta dönüp dolaşıp vardığı nokta, bu rahmet şeriatının ve ahir zaman nebisinin ilerde geleceği meselesidir. Yukarıdan beri anlatılan diğer peygamber kıssalarının da esas maksadı, ve şu hedefi budur. Ve işte bu altı peygamber kıssasının başında geçen "Rabbimiz o Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arşı istivâ etti, hükmü altına aldı." (A'raf, 7/54) âyetindeki ilâhî istivânın bu oluşumda bir

tecellisi vardır. "Muhakkak ki, zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekliyle dönüp dolamaktadır." hadisi şerifi gereğince. Hz. Muhammed'in zamanından itibaren zaman, geçmiş zamanlardaki akışına bir son veriyor ve rahmâni bir istivâ ile yepyeni bir tarih devri açılıyor ki, geçmiş zamanların ikel harikalan ve ufak tefek şeriatları bu dinde büyük, dengeli ve ahenkli bir genel düzen haline girecek, "kendilerine nimet verdiğin, ihsanda bulunduğun kulların yolu..." her şeyden önce herkese açık olan bu ana cadde ile herkes ve her kavim için kesin bir rahmete ve kurtuluşa yürümek imkânı hasıl olacaktır. İşte Tevrat ve İncil'in içine aldığı o açıklama ve o vaad karşısında Hz. Musa'nın bir genel Resul, yani bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olmadığı ve İsrailoğulları'nı, ahir zamanda gelecek peygamberi tanımaya sevk ve teşvik ettiği ne kadar açık olarak ortaya çıkıyor. Bundan dolayı, Musa kıssasının bu noktasında açık ve kesin bir rahmet vaadî ile, âlemlere rahmet olan Hatemü'l-enbiya'ya, bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğini ilan etmesi emrediliyor ve buyruluyor ki:

Ya Muhammed!
Meâl-i Şerifi

158- De ki; ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah'ın resulüyüm. O Allah ki, göklerin ve yerin bütün mülkü O'nundur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öldüren de, diriltlen de O'dur. Bundan dolayı gelin, Allah'a ve resulüne iman edin. Allah'a ve Allah'ın bütün kelâmına iman etmiş bulunan o ümmî peygambere, evet ona uyun ki, hidayete erberilesiniz.

158- Ya Muhammed de ki; ey insanlar! Ey nâs adı altında toplanmış olan bütün beşer cemaati, muhakkak ki ben size, sizin hepinize Allah'ın resulüyüm, yani diğer peygamberler gibi, yalnız kendi kavmime mahsus bir risalet ve şeriatle değil, genel peygamberlik ile hepinize, insanlara ve cinlere gönderilmiş peygamberim. Tebliğ edeceğim ilâhî hükümler,, sadece bir kavmin kurtuluş ve saadetine değil, hepinizin ve dolayısıyla bütün yaratılmışların iyiliğine ve yarannadır. Ben öyle bir Allah'ın peygamberiyim ki, göklerin ve yerin mülkü ve hükümrânlığı O'nundur. O'ndan başka ilâh yoktur, hakikatte ilâh ancak O'dur, O'ndan başkasına tapınmak batıldır, geçersizdir. Çünkü hem can verir, hem can alır. Hayat da O'nun elindedir, ölüm de. Diriyi de O hakimdir, ölüye de. O'ndan başkasının hükmü yoktur. Bütün korku ve ümitlerin tek kaynağı olup tapılmaya ve ibadet edilmeye layık olan ancak O'dur. Şu halde Allah'a ve Allah'ın o ümmî nebisî olan peygamberine, yani Tevrat ve İncil'de yazılı olduğu gibi, ashab ve uyanlarına rahmet ve kesin kurtuluş vaad edilmiş bulunan Allah'a ve Allah'ın bütün kelimelerine, kelâmına, kitaplarına, âyetlerine ve mucizelerine iman eden yani davetini her türlü şüphe ve tereddütten uzak, tam bir inançla yapan resulüne iman ediniz ve ona can o gönüllerin uyunuz ki, hidayete erberilesiniz. Yazılmış olan o rahmet ve kurtuluş yolunu dosdoğru tutmuş olasınız. Artık yahudilerin, "Muhammed aleyhisselam kendi kavmi olan Arab'a gönderilmiş bir peygamberdir, İsrailoğulları'na ve diğer kavimlere gönderilmiş bir genel peygamber değildir, İncil'in de aslı yoktur, genel peygamber ancak Musa'dır, demeleri aslında Musa'yı tanımamaktır. Onların bu tutumları Tevrat'ı ve Allah'ın kelâmını tahrif ve tekzip etmekten ibaret bir zulüm ve ötedenberi huy edinegeldikleri bir haksızlıktan başka bir şey değildir.

Bununla beraber:
Meâl-i Şerifi

159- Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardı.

160- Biz onları oniki kabileye, o kadar ümmete ayırdık. Ve kavmi kendisinden su istediği zaman Musa'ya, elindeki asâ ile taşla vur, diye vahyettik, vurunca hemen o taştan oniki pınar akmaya başladı. Halkın her biri su alacağı yeri iyice öğrendi. Bulutu da üzerlerine gönderdik, göleledik. Onlara kudret helvası ve bildircin indirdik. Size rızık olarakışın ettiğimiz nimetlerin temizinden yiyiniz, dedik. Onlar zulmü bize yapmadılar, lakin kendi kendilerine zulmediyorlardı.

161- Ve o vakit onlara denilmişti ki; Şu şehre yerleşin ve orada dilediğiniz şeylerden yiyin, "hitta" (günahlarımızı bağışla.) deyin ve secde ederek kapısından girin ki, suçlarınızı bağışlayalım. İyilere nimetlerimizi daha da arttıracacağız.

162- İçlerinden bir kısım zalimler, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Zulmü alışkanlık haline getirdikleri için biz de üzerlerine gökten azap yağdırdık.

163- Bir de onlara, o deniz kıyısından şehrin başına gelenleri sor. O sırada onlar cumartesi yasağına riayet etmiyorlardı. Cumartesi günü balıklar akın akın geliyorlardı, yasak olmadığı gün gelmiyorlardı. Yoldan çıkıp sapıklık yaptıkları için biz de onları işte böyle sınıyorduk.

164- İçlerinden bir topluluk, "Allah'ın helâk edeceği, ya da çetin bir azapla cezalandıracağı bir kavme ne diye nasihat ediyorsunuz" dediği vakit, o uyarıda bulunanlar dediler ki; "Rabbimiz tarafından mazur görülmemiz için, bir de belki günahlardan sakınırlar diye."

165- Onlar yapılan bunca nasihatı unuttukları zaman, o kötülükten sakındıranları kurtardık, o zalimleri de fena hareketlerinden dolayı şiddetli bir azaba uğrattık.

166- Böylece onlar kibre kapılıp yasak kılınan şeylerden vazgeçmeyince, biz de onlara, hor ve zelil maymunlar olun, dedik.

167- O Vakit Rabb'in işte şu ahdi ilan edip bildirdi ki: Kıyamet gününe kadar onlara en kötü muameleyi yapacak olan kimseleri başlarına gönderecektir. Muhakkak ki, Rabb'in hızla cezalandırandır ve yine muhakkak ki O, çok affedici, çok merhametlidir.

168- Ve onları yeryüzünde birçok ümmetlere ayırdık. İçlerinde iyi olanları da vardı, olmayanları da. Onları biz, bazan nimetlerle, bazan da musibetlerle imtihana çektiik. Sonunda belki hakka dönerler diye.

169- Derken kitabı (Tevrat'ı) miras alan bozuk bir nesil bunların yerini aldı. Bize nasıl olsa mağfiret edilecek diyerek, şu alçak dünya malını alıyorlar, yine onun gibi bir mal ve rüşvet gelse onu da alırlar. Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kendilerini o kitabın hükmü üzere misak alınamış mıydı? Ve onun içinkelileri okuyup öğrenmemişler miydi? Oysa ahiret yurdu Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

170- Kitabı sarılanlara ve namazı kılmaya devam edenlere gelince, biz o iyilerin ecirini hiçbir zaman yitirmeyiz.

159- Musa kavminden bir ümmet, (üstün bir cemaat) var dı ki, hakki gözeterek hidayet ederler, halkı irşad ederek doğru yola iletirlerdi, ve hakki gözeterek adaletle hükmederlerdi, adaleti yerine getirirlerdi. Bunların kimler olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Fakat âyetten açıkça anlaşılın şudur ki, ilk zamanlarda Musa kavmi içindeki Peygamberler ve onlara uyan adı hükümdarlar, hakki ve hukuku gözetten rabbaniler, hahamlar ve yöneticiler, bir de halk arasından bunlara uyan bir kısım iyi insanlar ki, daha sonra son peygambere iman edenler bu iyilerin halefleridir. Şu halde Musa kavminin hepsi, yukarıda kötü halleri bildirilenler gibi haksız ve zalim insanlar değildiler. Çeşitli boylara, değişik ümmet ve cemaatlara ayrılmışlardır. Şöyle ki:

160-Önce Biz, onları sibt sibt oniki boya, oniki ümmete ayırmıştık ki, boylardan her biri bir ümmet halinde bir nakib ile idare olunuyorlardı. Bunların bütünü Musa'nın idaresinde bulunmakla beraber, kendi özel işlerinde ayrı ayrı birer cemaat halindeydiler. Ve kavmi Musa'ya istiska için yani, yağmur duası için müracaat ettiği Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere "Musa da kavmi için su istediği" (Bakara, 2/60) zaman, kendisine şöyle

vahyetmiştik: asân ile taşla vur! vurunca, taştan oniki pınar sızdı, derken fıskırmaya başladı. Nitekim Bakara Sûresi'nde "fıskırdı" (2/60) buyrulmuştur. Böylece halkın her bir kesimi, su içecek yerleri yer kesinkes bildi. Her bir boy, kendilerine mahsus bir pınara, özel bir su kaynağına, bir nimete kavuşmuş oldu. Bildiler ki, daima ve özellikle su içmek için yalnız yağmur duası yeterli değil, taşları kırıp pınarlar, kaynaklar bulup çıkarmak ve yapmak da lazımdır. Asıl su içilecek yerler böyle kaynaklar ve pınarlardır. Ve bildiler ki, Allah kuru taşlardan böyle pınarlar akıtmaya da kâdirdir. Bunun için ümmet denilen yöneticiler iyi yönetici olmalı ve başında da iyi bir başkan bulunmalıdır. İşte Musa kavminin oniki ümmete ayrılması ve aynı zamanda hepsinin başında Musa'nın bulunması, herbirinin aynı yerden çıkan aynı pınarlara ve böyle özel nimetlere ermesiyle ilgilidir. Hepsî aynı kökten geliyordu, ama hepsinin meşrebi bir değildi. Bundan başka üstlerine bulutu gölgelik yapmıştık. Öyle ki, Tih sahrasında gittikleri yere birlikte gidiyor, durdukları yerde duruyorlardı. Üzerlerine menn ve selva, (yani kudret helvası ve bildircin) indirmiştik, size verdiğimiz rızıkları en iyisinden, en hoş gideninden yiyiniz, demiştik. İşte bunlar aslında anlaşmazlığa yatkin idiler, Tih sahrasında hayrette dolaşıp duruyorlarken, beyinlerindeki hercü merce, haset ve didismeye engel olacak ve bununla beraber onların özelliklerini büsbütün yok etmeyecek bir taksim şekli ve bir teşkilat ile oniki ümmet halinde bir kavim olarak Musa'nın yönetimi ve peygamberliği altında birleştirilmiş ve bu suretle hem özel, hem genel nimetlerle ihsana uğramış idiler. Böyleyken çokları nankörlük ettiler. ve buna karşı zulüm ve nankörlük edenler bize değil, ve lâkin kendilerine zulumleyiyor, kendilerine yazık ediyorlardı. Şu halde bundan böyle de haksızlık ederlerse yine öyledir. Nitekim:

161- Ey Resulüm! O vakti de onlara hatırlat ki, hani bir zamanlar kendilerine, şu karyede sakin olun denilmişti...

Bakara Sûresi'nde bu kıssa, "girinizi!" emriyle (2/58) giriş açısından hatırlatılmış idi. Burada ise "sakin olunuz!" emriyle iskan ve ikamet açısından hatırlatılıyor ki, aynı kıssayı bir başka bakımdan ele almak gerektiğini de iltardır. Bundan dolayı da tekrar değildirdi, ayrıca bir başka açıdan düşünülmesi gerektiğini de belirtmedir. Kur'an'da mükerrer gibi sanılan kıssaların ve âyetlerin hepsinin böyle birçok özel yönleri ve durumları bulunmaktadır.

162- Sonra içlerinden bir kısım zalimler, kendilerine söylenen sözleri, başka bir söze tebdil ettiler, değiştirdiler. Mesela onlara "hitta" deyiniz, yani orada yükünüzü yıkıp, ikâmet ediniz, Allah'tan bağışlanma dileyiniz, denildiği halde, sanki "hinta" yani, buğday deyiniz, denilmiş gibi diye bağımaya başladılar ve Tevrat'ı böyle tahrif ettiler. Lâkin bunu yapanlar o zalimler güruhu idi. Zalimler, o kavmin hepsi değildi, fakat içlerinden çoğu böyleydi:

163-164- Bir de onlara, denizin kıyısındaki veya denize nazır olan o karyenin hâlini sor. Yani o kasaba ahalisinin başına nasıl bir bela geldiğini İsrailoğulları çok iyi bilirler. Sen bir sor da kendileri söylesinler. (Bakara, 2/56. âyetin tefsirine bkz.) Bu kasaba Medyen veya Taberiyye denilmiş ise de çoğunluğu görüştü, Medyen ile Tur arasında bulunan "Eyle" kasabası olduğudur. Onlar o vakit Cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Dinleri gereğince Cumartesi günü bütün işleri tatil edip, ibadet edecek yerde balt avlıyorlardı, çünkü sebt yaptıkları vakit, yani Cumartesi yasağına uydukları gün, balıklar onlara açıkta açığa sürüler halinde geliyorlardı, zira o gün balıklar saldırıya uğramamaya alışmışlardı, o gün kendilerine dokunulmayacağını hissediyorlardı, kaçmıyorlardı.

Sebt yasağına riayet etmeleri balıklardan bu suretle o civara ısınır alışmasına da sebep olmuş oluyordu. Sebt yapmadıkları gün ise gelmiyorlardı. Yani, diğer günlerde avlanmak korkusundan dolayı öyle gelmezlerdi. Cumartesi yasağına riayet etmedikleri gün hiç gelmeyeceklerdi ve artık o kasabanın yeşilliğinin ve güzelliğinin sebebi olan ekonomisi ve ticareti sönecek, zenginliği gidecekti. Lâkin o fasık ve saldırgan halk, Cumartesi günleri balıklardan öyle akın akın gelmesine imrendiler, hırslarını tutamadılar da dinlerinin emrini dinlemediler, yasak demeyip balıkları avlamaya başladılar. Ve böylece sebtin kutsallığını çiğnediler. İşte o vakit bunlar ne oldular, sor da söylesinler. İşte biz onları böylece, işledikleri fiske u fücürdan dolayı belaya çaptırdık. O saygısız ve saldırgan İsrailoğulları'nı, ötedenberi fiske edegelmeleri, Allah'ın emirlerine itaat etmekte kaçıp, açığa yasakları çiğnemeyi alışkanlık haline getirmeleri, huy edinmeleri sebebiyle böyle imtihanlara çeker, belaya uğrattınız. Yoksa fiske ısrar etme âdetleri ve huylan olmasa idi, böyle ağır belalara uğratılmazlardı.

"Onlardan bir toplu dedi ki:" Bu cümle cümlesi üzerine ma'tuftur. Ve o kasaba halkının yasağı çiğnemede sürekli ısrarı ve bu konuda söz dinlemeye yanaşmaması üzerine içlerindeki bazı iyilerin hâl ve akıbetlerini beyandır. Yani o vakitler içlerinden bir ümmet, iyiliksever bir cemaat onlara şöyle demişti. Allah'ın, helâkını murad ettiği, büsbütün helaklerini değilse bile, çetin bir azap ile cezalandırmayı murad ettiği böyle bir kavme ne diye va'z u nasihat edip duruyorsunuz? Yani, o kasaba halkı iki kısım idi. Bir kısmı fasık ve saldırgan takımı idi, bir kısmı da dindar ve iyiliksever insanlar idi ki, bunlar azınlıkta kalmış idiler, o saldırganlara söz geçiremiyorlar, onları önleyemiyorlardı. Bu iyiler de iki gruba ayrılmıştı: O iyilerden bir grup uğraşmış, didinmiş, acı tatlı dî dökmüş, zor veya kolay her yoldan giderek ve her usulü deneyerek zahmetler geçmiş, nasihat etmiş, ama onlara söz dinletememiş, nihayet bıkmsı ve ümitsizliğe kapılmış, Allah'dan bu halka bir bela geleceğine karar vermiş, o halkın ve öfke duymaya başlamış, sesini kesmiş, bir köşeye çekilip sinmiş idiler. Anlaşıyor ki, bu bezginler o fasıklara göre sayıca az olmakla beraber, yine de ümmet denilecek kadar bir cemaat oluşturmuyorlardı ve kendi aralarında bir takım toplantıları vardı. Bunların içinde sayıca çok az denemek bir başka grup daha vardı ki, onlar ümitsizliğe kapılmıyorlar, bütün zorluklara göğüs gerecek ve her türlü zahmete katlanarak, o söz dinlemeye halka vaaz ve nasihata devam ediyorlardı. İşte bunlar, o azgın halkı yola getirmek için vaaz ve nasihate devam ettikçe, söz konusu o ümitsizler grubu da bunlara "Ne diye kendinizi boşuna yoruyorsunuz? Niçin boş yere vaaz ediyorsunuz?" yollu uyanlarda bulunuyorlar. "Şu sizin Allah'ın helâk edeceği veya bela vereceği böyle azgın bir kavme vaaz ve nasihat edip duruyorsunuz?" şeklinde sözler şöyleyip, onları yaptıkları işlerden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Onları halkı büsbütün kendî haline bırakmak, ne görecekları yasa göre görünsüler, demek istiyorlardı. Ve böyle derken bir "farz-ı kifâye"nin büsbütün terk edilmiş olması ile hepsinin günahkâr olabileceklerini de düşünmemişlerdi. Lâkin onlar bu farz-ı kifâyeden; vaaz ve nasihat görevinden vazgeçmediler ve cevap vererek şöyle dediler: Rabbimize karşı bir mazeret olsun diye, bir de belki bir dereceye kadar sakınırlar diye, yani bizim vaaz ve nasihatımız iki sebebe dayanmaktadır: Birisi ve birincisi sırf Allah'a karşı bir mazeretimiz olsun diye, Allah tarafından hesaba çekileceğimiz vakit, "niçin kötülükten vazgeçime görevinizi yapmadınız?" azarlamasına karşılık elimizde bir mazeret bulunsun diye, Allah katında böyle bir ithamla karşı karşıya kalmamak için. Çünkü kötülükten vazgeçime henüz hayatta olanlara son nefese kadar bir farz-ı kifayedir. İkincisi de yeis yani ümitsizlik, dünyada hiçbir hususta caiz değildir. Ve ne kadar günahkâr olursa olsun halkın tevbe ve ittıkasını arzu ve ümid etmek de bir vazifedir. Gerçi bu hâl böyle devam ederse sonucunun bir helâke veya azaba varacağı muhakkaktır. Fakat insanları hâl değiştiktir, kaderin sırrı da vukua gelmeden önce bilinebilen bir şey değildir. Nereden bilebilirsin, bu güne kadar söz dinlemeyen bu halk belki yarı dinleyiverir ve belki yaptıklarından vazgeçer, kötülüklerden sakınmaya başlar. Büsbütün sakınmazsa bile kısmen sakınır, belki bu yüzdten uğrayacakları azap da hafifler. Ne olursa olsun nasihate devam etmek, onu terketmekten daha iyidir. Nasihatı bütünüyle bırakmakla hiç bir ümit yoktur. Fakat nasihate devam etmenin hiç olmazsa azıcık da olsa sakındırmaya sebep olması umulur. Hiçbir tepki görmeleyen fenalık her halde daha kolay yayılır ve kısa zamanda meydan alır. Herhangi bir fenâliğin kökünü kurutmak mümkün olmazsa, hıznı kesmek de önemli bir iştir, bunu gözardı etmemelidir. Felaket mukadder ise nasihat görevini yerine getirilenler Allah katında mazur görülürler. Anlamalı ki, iyiler kötülüklerden ne çekmiş, ne kadar

uğraşmışlar. Buna karşılık kötüler de ne kadar ısrar etmiş, her türlü nasihate rağmen kötülükte direnmişler.

165-Sonuçta o kavim, o azgın ahali Ne zaman ki, yapılan o nasihatları unuttular, hiç önem vermez, sanki hiç yapılmamış gibi hatırlarına bile getirmez oldular, işte o zaman kötülüğün vazgeçirmeye çalışanları kurtardık, o zalimleri de, kötülüğü itiyad ettiklerinden dolayı çetin bir azapla yakaladık. Diğer bir mânâca; yoksullukla kıvrandırın bir azapla tuttuk muahaze ettik. Bundan sonra uslandılar mı? Hayır, aksine azdıkça azdılar, hiç bir gûnahtan çekinmez, hiçbir yasaktan sakınmaz, her fenalığı yapar oldular. Kendilerini engellemeye çalışanlara da düşman olup, kin duymaya başladılar.

166- Ne zaman ki, o yasaklandıkları kötülüklerde daha da ileri gitmeye başladılar, bûsbütün aşırı gidip isyana koyuldular. işte o zaman biz de kendilerine, alçak, zelif, her taraftan hoşt hoşt diye kovulan aşağılık maymunlar olun, dedik. Bir tekvinî emirle insanlıktan çıkıp maymunlara çevirdik. "İşte bu kıssayı, o zaman hazır olanlara ve sonradan gelenlere bir ibret, müttakilere de bir öğüt yaptık." (Bakara, 2/66) Bu olayın Davud aleyhisselam zamanında meydana geldiği rivayet olunuyor. Nitekim "İsrailoğulları'ndan inkâr edenler hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler..." (Mâide 5/78) âyetinde de zaten buna işaret vardır. (Aynca Mâide, 5/60. âyetin tefsirine bkz.)

167-Ey Resulüm! Onlara işte bu kıssayı sor, o vakti de an ve hatırlat ki, Rabbin, şuna izin vermeyi gerekli görmüş, yani şunu kesinlikle yerine getirmiş ve uygulamıştı ki, Elbette onların, o bütün Musa kavmi'nin üzerine kıyamete kadar öyle bir kimsi gönderecek ki, kendilerini azabın en kötüsüne peyleyecek. Daha önce Mısır'da iken Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na ilk müjdesinde "Allah, sizi yeryüzünde başkalarının yerine geçirecek ve bakacak ki, nasıl hareket ediyorsunuz." (A'raf, 7/129) buyurulmuştu. Süleyman aleyhisselam zamanına kadar İsrailoğulları, aralarındaki kötülere pek hayat hakkı tanımazlardı, onları te'dip ve ta'zip ederek, gerekirse yok ederek cezalandırırdı. İyilerin bu mücadele ve mücahedeleri sebebiyle ilâhî rahmet sayesinde yükselen ve kalkınan kavim, yeryüzünün büyük bir kısmına mirasçı olmuştu, ünü doğuyu ve batıyı tutmuştu. Süleyman aleyhisselam zamanından biraz sonra artık o parlak dönem sona emiş, İsrail kavmi, bundan böyle başlannda iyi yöneticiler bulunmasına genellikle tahammül edemez olmuşlardı. Fasık ve zalim kimselere boyun eğmeye razı olmuşlardı. Bir kavmin böyle bir halde bulunması ise "Ey Rabbim! Bizim başımıza azap ve bela getirecek kimseleri gönder." der gibi fiili bir taleptir. İste o vakti Hak Teâlâ, İsrailoğulları üzerine azap eyleyecek, onları belaya sürükleyecek ve nihayet kıyamete kadar en kötü azabı uygulayacak kimseler musallat etmeyi gerekli görmüş ve vacip kılınıp ve şu halde Buhtü Nassara'ı müsaade edip, İsrail kavmi aleyhiine böyle bir azapla icap ve icra eylemiştir. Bu durum, artık onların hepsi hakkında bir ceza olmuştu. Şüphesiz Rabb'in, azabı süratli olandır, hızla ceza verendir. Onun azabı, O'nun dilemesi ile hemen geliriver. Nitekim bir gün geldi onlara Buhtü Nassara'yı gönderiverdi de devletlerini perişan etti, yurtlarını harebeye çevirdi, eli silah tutabilenleri katlama uğratıp, kızlarını ve kadınlarını esir, geriye kalanlara da ağır vergilere mahkûm eyledi. Onlar bu zillet altında kaldı gitti ki, işte dünyada azabın en kötüsü de budur. Yine de şüphe yok ki, O senin Rabbin, daima gafûrdur, rahimdir. Tevbe edenlere ve sana uyanlara mağfireti ve rahmeti sınırsızdır. Rabbin böylesine gafûr, rahîm olmakla beraber, öylesine cezası hızlı geldiğinden üzerlerine o kimseyi gönderdik,

168- ve onları, (o Musa kavmini) yeryüzünde parça parça eyledik, birçok ümmetlere, cemaatlere ayırdık. Önceleri oniki boy halinde ayrılmış olmuşları, Hz. Musa'nın peygamberliği ve yönetimi altında kavimlerinin birliği ve bütünlüğünü bozmayan bir teşkilat, yükselmelerinin sebebi olan bir nimet idi. Ancak bu sonraki bölünme, kötü azaptan itibaren başlayan parçalanma ve çözüme, şevketlerine ve devletlerine son veren bir kader çizgisi oldu. Yeryüzünün her yanına perişan bir surette dağıldılar ve artık bir güc, bir kuvvet toplayamaz oldular. Bu dağılan grupları içlerinden bazıları salâh ehli, iyi insanlar idiler. Medine'de gelip Hz. Peygamber'e iman edenler gibi, yukarıda özellikleri anlatıldığı şekilde gerçekten "Hakka yönlendiren ve doğrulukla adaleti yerine getiren bir ümmet idiler." işte içlerinde böyle iyiler olduğu gibi, bazıları da daha aşağı durumdaydılar. İyiliğe çok yakın ve yatkın olanlardan tutunuz da derece derece ta alt basamaklara kadar alçalmış olan kimseler de bulunuyordu. Demek ki, İsrailoğulları'nın devletleri yıkılıp yurtları tarumar edildikten sonra böyle dağılmaları, içlerinde iyilerin hiç bulunmadığından değil, kötülerin çokluğundan ve genel olarak yönetimin ve işlerin kötülerin eline geçmiş olmasından ve onlar tarafından temsil edilmelerinden dolayı idi. Parçalandıkları zaman bile içlerinde bazı salih ve iyi insanlar vardı, aşağılıkları da vardı. Ve Biz onları (yani parçaları ayrılmış olan çeşitli grupları), hem hasenat ile (yani sıhat, servet ve refah ile), hem de bunların ziddi olan kötülükler (yani hastalık, kıtlık ve yokluk) ile imtihan ettik. Allah, onları İbranîler ve Romalılar gibi değişik kavimlerin eli altında ibret alınacak bir çok acı tecrübelerden geçirdi ki vazgeçeler, kötü huylarındın döneler, küfürden ve günâh işlemekten tevbe edip Hakk'a döneler, salaha yüz tutalar diye. Fakat içlerinden salaha yönelenler olduysa da pek çoğu dönmediler. Hz. Muhammed'in asrından önce böyleydiler.

169- Sonra onlara arkanlarından daha bozuk birtakım kimseler halef oldular. Bunlar iyice dejenere kimselerdi. Oysa kitaba mirasçı olmuşlardı. Tevrat, öncekilerden bunlara miras kalmıştı, bunların ellerine geçmişti, okumasını yazmasını öğrenmişlerdi, eğitim, öğretim, fetva ve hüküm verme mevkilerine geçmişlerdi. Lâkin kendileri kitaba sahip çıkmıyor, onun hükümlerine sanlmıyor ve uymuyorlardı, ancak onu diledikleri gibi, işlerine geldikleri gibi kullanıyorlardı. Bakınız neler yapıyorlardı? Şu ednanın arazını alıyorlar. Şu alçak veya en yakın âlemin, geçici çıkarlarını elde ediyor, hakkı değiştiriyorlardı, bir de ileride bize mağfiret edilecek diyorlar, nasıl olsa mağfiret olunacağız diye hüküm veriyorlar, kendi yalanından günâh bağışlıyorlar. Ve böyle derken sayet kendilerine aldıklarına benzer bir başka fayda gelirse, bir rüşvet daha sunulursa yine alıyorlar, tevbe etmiyorlar, tevbe etmedikleri halde mağfiret olunacaklarına hükmediyorlar da bu suretle bayağı servetler ve dünya malı için kitap ile oynuyorlar. Vaktiyle kendilerinden Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dair o kitabın misakı alınmadı mı? Mirasçı oldukları ve mensup bulundukları o kitap gereğince, üzerlerinde böyle bir misak yok mu? Evet vardır ve alınmıştır. Ve onlar o kitaptaki bilgileri ders ettiller. O misakı ve bu gün inkâr ettikleri gerçekleri, o Resul, o ümmi Nebî, o ittika konularını vaktiyle tekrar tekrar okudular ve okutup öğrettiller. Yani Tevrat'ta yazılı olan bütün bilgileri çok iyi biliyorlar. Ve ey rüşvetçiler! Artık akıl etmez misiniz ki, ahiret yurdu müttakî olanlar için daha hayırlıdır, yani öyle haksız kazançlardan, rüşvetten ve irtikaptan sakınan, uzak durup korunanlar için daha hayırlıdır.

170- O kitaba sıkı sıkıya sanlanlar ve sanlmayı sağlayanlar, ve namazı kılıp kıldıranlar ise muhakkakkı, biz böyle iyilik yapanların ecrini, sevabını zayi etmeyiz, yitirip kaybetmeyiz.

İşte bu öğütlerden ders almayan ve kitaba sıkı sanlmaya yanaşmayan o bozuk kimselere, biri İsrailoğulları'na özel olarak yapılmış zorlama misakı, öbürü genel olarak bütün insanlara şamil olan fıtrat misakı, her iki misakın da yeniden ilan ve ihtan emriyle Hz. Peygamber'e buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

171- Hani bir zamanlar biz o dağı gölgelik gibi tepelerine çekmiştik de üzerlerine düşüyor zannettikleri bir sırada demıştık ki; "size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekini hatırıncıdan çıkarmayın, umulur ki korunursunuz."

172- Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dediği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler. (Bunu) kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye (yapmıştık).

173- Yahut, atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen bir nesil idik, şimdi o batıl yolu tutanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin, demeyesiniz diye (yapmıştık).

174- Ve işte biz, âyetleri böyle ayrıntılı olarak açıklıyoruz ki, belki dönerler.

175- Onlara, kendisine âyetlerimizi sunduğumuz o adamın kıssasını da anlat; âyetlerden sıyrılıp çıktı, derken onu şeytan arkasına taktı, en sonunda da helâk olanlardan oldu.

176- Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur. İşte bu, âyetlerimizi inkâr eden kavmin misalidir. Bu kıssayı iyice anlat, belki biraz düşünürler.

177- Âyetlerimizi inkâr edip, sırf kendilerine zulmeden o kavmin hali ne kadar kötüdür!

178- Allah kime hidayet ederse, o hidayete erer, kimi de dalalette bırakırsa, işte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileri olurlar.

179- Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalbleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar da gafillerin ta kendileridir.

180- Oysa en güzel isimler Allah'ındır. Bundan dolayı Allah'a onlarla dua edin. Onun isimlerinde sapıklık eden mühlidleri (inkârcıları) terkedin. Onlar yakında yaptıklarının cezasını çekecekler. 181- Yine bizim yarattığımız insanlardan öyle bir ümmet var ki, onlar hakka yol gösterirler ve o hak ile adaleti yerine getirirler.

171- Natk : Bir şeyi hızla çekmek demektir ki, bunun sonucu olarak, bir şeyi yerinden koparıp atmak anlamıyla da tefsir edilir. Nitekim erkekten zürriyet tohumunu çekip koparan rahime denilir. Ve bir hadisi şerifte buyurulmuş ki, "Bakireler ile evlenmeye özenin, çünkü onların rahimleri daha çekici ve ağızları daha temizdir ve aza en fazla kanaat edenler de onlardır." demekti. Diğer yerlerde "üstlerine Tûr'u yükselttik" buyurulmasına göre burada "nakt"ın da bu anlama gelmesi gerekir ki, o zaman şöyle demek olur: Ya Muhammed! Kendilerine verilen kitaba sıkı sanlmayan o Yahudi soyuna, o vakti de hatırlat ki, hani o dağı şiddetle çekerek bir dam gibi üstlerine kaldırmıştık, Onlar da onu gerçekten üstlerine düşecek zannetmişlerdi. Yani, yola gelmedikleri takdirde o dağın tepelerine düşeceğine öylesine inanmışlardı ki, sanki dağ düşmüş de altında kalmışlar gibi korku ve acı içinde kalmışlar, hemen yerlere kapanmışlardı. İşte böyle bir tehdit ve taziyk altında kıvranırlarken, kendilerine şöyle demişti: Size verdiğimiz kuvvetle tutun, gönderdiğimiz kitaba ciddiyele, samimiyetle, bütün zorluklara katlanarak, azimle sanlın, onu sımsıkı tutun. Veyahut haydi bakalım, tepenize indirmekle olduğumuz bu dağı, bu korkunç mucizeyi ellerinizele tutun, ölmeye gücünüz yeterse bunu durdurun. Ve haydi bundaki mânâyı (yani kitaptaki veya bu dağ mucizesindeki mânâyı, emirleri, nehiyleri, vaatleri, ve tehditleri) anın, belleyin, hiçbir zaman da hatıncıdan çıkarmayın ki, fenalaktan korunabilesiniz, böyle zorla ve zor ile kendilerinden itaat misakı alınmıştı ki, buna "ilcai = zorla misak" adı verilir. Ve genellikle rivayet şekli de şudur:

Tevrat hükümleri ağır ve çetin olduğundan dolayı İsrailoğulları, bunları kabule yanaşmamışlar, Allah da Tûr'u üzerlerine kaldırmış, kabul ederseniz ne âlâ, yoksa bu dağ tepenize inecek denilmiş, dağın durumunu görünce hepsi düşüp sol kaşları üzerine secdeye kapanmışlar ve secdede de dağın üzerlerine düşme korkusundan sağ gözleri ile de bir taraftan dağa bakarlarmış. İşte bunun için Yahudiler secde edecekleri zaman böyle yaparlardı ve "Bu secde bizi cezadan kurtaran secdedir." derlermiş. (Bakara Sûresi, 2/63, Nisa Sûresi, 4/145. âyetlerin tefsirlerine bkz.)

İsrailoğulları'nın aykırılıklarını, zor ve baskı görmeyince hakka boyun eğmeme huylarını anlatan bu kıssanın hatırlatılmasındaki mânâ, Allah'ın hükmüne ve kudretine karşı koymanın mümkün olamayacağını, gönül nzasıyla itaat etmeyenlerin, nihayet zorla boyun eğmeye mecbur olageldiklerini ve o dayanılmaz mümkün olmayan zorlama ve baskı mucizesinin hükmü unutulmamak gerektiğini bildirmekti. Çünkü o ve onun gibi ilâhî baskıların her zaman mümkün bulunduğunu ve asıl insanlığın, o duruma düşmeden, hürriyet içinde ve gönül nzasıyla hakkın emrine boyun eğmede ve kitaba sanlmada olduğunu anlatmaktadır. Gerçi her isyanda dağlar yerinden oynayıvermez, her vakit Hz. Musa'nın mucizesi gibi bir mucize olmaz, fakat Allah'ın emrini tanımayan ve hakkın koyduğu ahkam ile mücadele etmek sevdasında bulunanların şunu bilmeleri gerekir ki, Allah Teâlâ, her zaman için dağlar kadar belalı insanları başına yıkmaya kâdir bir yücelik sahibidir.

Cisimler arasındaki çekim kuvveti bir anda değişebilir, O'nun emri ve iradesiyle değil dağlar, dünyalar bile yönügesinden gıkabilir. Akli olanlar herhangi bir zelelelin, bir volkanın nasıl bir gücün eseri olduğunu ve bu gücün ne demek olduğunu unutmamalılar. Bir takım insanlar, bunların insanlarını işledikleri günahlarla hiç ilişkisi yoktur diye bilir bilmez konuşur dururlar ki, bu gerçekten çok yanlıştır. Çünkü yerin ve göklerin melekûtu yalnızca Allah'ın elindedir, O'nun irade ve idaresindedir.

Gerçi bütün tabiat olayları beşerin günahlarına ceza değildir. Lâkin hepsinin insan hayatıyla yakından ilgili olduğu, ufak bir sis olayının bile insanları etkilediği kesindir. Hayatı olay yoktur ki, insanlarını isyana cüret ettiği Allah Teâlâ'nın kudretini göstermesi olmasın, yine hiçbir olay yoktur ki, insanlar için karşı konulması imkânsız bir ilâhî kudretin azametini, yüceliğini göstermesin. ibretle bakınlar, böyle bir kudretin sahibine karşı nasıl bir tutum ve davranış içinde olmaları gerektiğini görürler ve kendilerine çeki düzen verirler. Tabiat kuvvetleri nasıl karşı konulmaz bir özelliğe sahipse, Allah'ın insan hayatı için koyduğu din kuralları da öyle bir kesinliğe sahiptir. Çünkü her ikisi de aynı şekilde ilâhî iradenin eseridir. Ben burada kendi isimle gücümle meşgul için filan yerde bir dağın çökmesi, zelelede binlerce insanın hayatını kaybetmesi, benim günahımın, veya orada yaşayanların günahlarının eseri değilse bile, bana, onu yapan kudrete karşı günahlanmın tehlikeli sonuçlarını ihtar eden bir uyarı, bir tehdit olduğunda, o kudretin bana karşı da bir zorlamayı içermiş bulunduğunda şüphe mi vardır? Bundan başka Allah Teâlâ'nın, doğrudan doğruya insanlarını işledikleri kötülüklerle ilgili olan o kadar âyetleri vardır ki, kendi gücünün sonsuzluğunu gösteren âyetleri de o kadar çoktur ki, bunları saymaya gelmez. İşte bütün âyetler, kendi gönül nzasıyla Allah'ın emrine itaat etmeyenleri, fenalıklardan korunmak istemeyenleri, Allah Teâlâ, herseyden önce bu cibrî âyetlerle ve tedbirlerle ittikaya davet eder. Hür iken esir eyler. Bununla da yola gelmeyenleri ebedi azabına çarptırır. Bunun için insanlarını, şu fıtrî misakı akılda tutmaları icab eder:

172- Ey Resulüm! Onlara o vakti de hatırlat ki, hani Rabbin, Âdemoğulları'ndan, (şimdikiilerden tutunuz da nesilden nesile ta Hz. Âdem'e varncaya kadar Âdem oğullarının zürriyet sahibi olanlarındın zincirleme olarak her birinin) bellerinden zürriyetlerini aldı, yani kudret eliyle seçip ayırdı, vücuda getirdi. "ve onları kendi kendilerine karşı şahit tuttu," şahit yaptı, kendi varlıklarından bile habersiz olan o şursuz hücrelere "Ben" ve "Ben ötesi" suununun, bilfiil mebdine verdi: Her birine şuhud ve şehadet fitratını, kendi varlığında hakkın etkisini duymak ve duyurmak, itiraf etmek, tanıklık eylemek yaratılışın, insanlık ruhunu verip, hepsini varlığına ve birliğine şahit kıldı da kılarken Rabbiniz değil miyim? Dedi. Üzerinize dilediğim gibi tasarruf eden ve etmek hakkı bulunan yegane malikiniz, mürebbiniz, yetiştirip geliştireniniz, yaratıcınız ve hakiminiz olduğuma şahitsiniz, şahitlik edeceksiniz değil mi? diyerek, hitab-ı nefsi si ile

hitap eden ve emanetini yükleyen rablığını ikrar ettirdi. Hepsî de "evet dediler," evet pekala Rabb'imizin, bit buna şahidiz dediler. Terbiye ve emaneti kabul edip şahitliği taahhüt eylediler. Hasılı insan hiçbir şey değil iken, âlemlerin Rabb'nin, rablığını gereği olarak, bir üreme ve gelişme kanununun etkisi altında yaratmasının ve zevkibesinin eseri olarak şursuz zereler halinde meydana çıkanıp bütün duygulan ve zevkleriyle şuurlu birer insan fıtratına geçtiler, birer insan kılımlı ve kişiliği aldılar, hiçbir muhalefette bulunmadın ve bulunamadın ilâhî takdire uyduklar, o vakit onlarda inkâr, küfür ve inat yoktu, dış dünyadan hiçbir şey tanımiyorlardı. İşte böyle kendileri hiçbir şey değil iken bir zürriyet halinde sulb (bel)den alınıp, ana rahminde döllenme ve büyümeye atılan ve mutlak "Ben" ve "ben ötesi" ilişkisi içinde zaruri bir şahitlik ve görüntü, bir etki-tepki ilişkisinin sonucu olan bir suur fıtratına girip, mükemmel bir akıl ve idrak, bir anlama ve anlatma, bir irade ve hür seçim hayatının gelişmesine doğru giden, bütün oluşum süreci içindeki faaliyetlerinde yalnızca

O'nun emrine, kanununa boyun eğiyor ve ancak O'ndan yardım ve destek alıyorlar. Ve gerektiğinde bunun böyle olduğunu söylemeyi, şahitlik edip dile getirmeyi de bir boyun borcu biliyorlardı. İşte Adem'in ilk evladından itibaren herkes Rabbinin verdiği ve emrettiği insan fıtratını, O'nun verdiği vücuda şuhudu alıp kabul etmekle Rabb'e ile kendisi arasında böyle bir icap ve kabulün sonucu olan bir fıtrî akit (doğal bir sözleşme) altına girmiş ve kendi varlığında Rabb'ine şahitliği ve O'na kulluğu taahhüt etmiştir. İşte bu mukavele ve fıtrî misak, insanlığın dindarlığının başlangıç noktasıdır. Bu nokta dindarlığın olduğu kadar, hukukun, ahlâkın, sosyal hayatın ve medeniyetin de başlangıç noktasıdır, çekirdeğidir. Birçok tefsir âlimi, demişlerdir ki, burada bu şahit tutma ve misak alma olayı, temsili bir mânâdadır. Allah Teâlâ bütün insanların fıtratlarının başlangıcında tevhid inancına ve İslâm'a kabiliyetli olarak yaratmış, objektif ve subjektif delillerle Allah'ın rablığını algılayabilecek şekilde ve İslâm'a yatkin olarak halketmiş olduğunu böyle bir temsili istiare (sembolik bir ifade) yoluyla tasvir etmiştir. Şöyle ki: Allah Teâlâ'nın beşer varlığına akıl ve basireti yaratıştan insan etmesi ve bunlar için iç dünyada ve dış dünyada bir takım deliller meydana koyması ve böylece onları mükemmel bir şekilde donatıp kendi Rabliğini bilmeye, tanımaya yöneltmesi, diğer taraftan insanların da doğuştan gelen bu donanımlarla Allah'ı tanımaya yönelmiş olmaları, Allah Teâlâ'nın onları emir ve hitap yoluyla itirafa sevk etmesi, onların da tereddüt etmeden bunu kabul ve icabete koşmaları şeklinde benzetme ve istiare olarak tasvir buyurulmuştur. Nitekim "Daha sonra göz ile yere buyurdu: Her ikiniz de ister istemez gelin, dedi, onlar da isteyerek geldik, dediler." (Fussilet, 41/11) âyetinde de emre icabet böyle bir temsili yolla ifade buyurulmuştur. Bunda da bilinen şekliyle ve gerçek hayatta olduğu gibi karşılıklı konuşma ve sözleşme şeklinde bir mukavele düşünmek gerekli değildir. Sanki öyle denilmiş ve karşılığında öyle cevap alınmış gibi hukukî geçerliliği olan kuvvetli bir fıtrî misak vardır. Yani, bu sözleşme dille söylenmiş, sözlü ve ikrara dayanan kelâmî mahiyette bir misak değildir, bir marifet kuvvetinin, bir tanima olgusunun doğal durumu açısından bir fiilî misak demektir. Kur'an'da ve diğer semavî kitaplarda bunun gibi temsili anlatımların bulunduğu herkesçe bilinen bir şeydir. Bu türü anlatımlar herkes tarafından kolay anlaşılmayı sağlar. Kelâmclar da hep bu görüşü savunmuşlardır. Fakat dikkat edilirse burada başka önemli bir nokta vardır. Asıl mesele insanların yalnızca iç dünya ve dış dünyadaki delillerden hareketle Allah inancına kavuşmaları değil, insanın yaratılış olayının bilfiil bu delillerden biri olması, her insanın, bizzat kendi varlığıyla ve cinsinin varlığıyla Rabbin varlığına ve birliğine şahitlik etmekte oluşu, kendi varlığının Rabbin varlığına delil oluşudur. Henüz bu şahitliği kendisi aklı ve dili ile yapmamış olsa bile, bizzat yaratılışla bunu deruhte etmiş olusudur. Başka bir deyişle insanlar için Allah'ı tanıma, Rabbin birliğini inanma, hakka boyun eğme meselesi, yani iman ve İslâm meselesi, yalnızca bilimsel delillerle elde edilecek sırf nazari bir bilgi meselesi olmayıp, kendi fıtratında yaratılıştan var olan ve şuhud-i nefsi (iç gözlem) denilen kendi içini duyma ve genel olarak kendisinin kendisi olduğunu tanıma şuuru ile birlikte kendi varlığında, daha doğrusu varlığının özünde gerçekleşmiş olan kesin bir tanımardır. Şu kadar ki, kendi varlığının farkında olma gibi açık seçik değildir, kendini tanımının altında yatan bir gizli şuurdur ki, açık bilinci ile duyulup farkına varılması dikkatini kendi içinde keskinleştirmeye veya içten ve distant gelen bir uyanıcıya muhtaç olan bir farkına varmadır. Zira insanın böyle sevgi yoluyla duymuş olup da bilinci yoluyla farkına varamadığı bir takım derin olgular vardır ki, bir veya mükererr uyanıcılar sayesinde onun farkına varır. İşte Allah inancının temeli olan içimizdeki ilâhî sevgi de mutlak anlamıyla "benlik ötesi" bilinci gibi, böyle şuhudî bir tanımardır. Nefis fıtratı içinde merkezleşmiş bir içgüdüdür. Daha sonra bu şahitliği eda ve ifa etmeyen, yani ikrar edip yerine getirmeyen, hatırlatma ve uyarılara rağmen inkâr ve küfürde ısrar edenler, ya kendi vicdanına karşı direnmis ya da fıtratı bozulmuş, kendilerinde yaratılıştan ihsan edilen bu tabiat kalmamış olan, yani kavlen veya fiilen bu ahdi bozmuş ve kendilerine yazık etmiş olan zavallılardır. Nitekim Fransız filozofu Auguste Comte, insan üç hâl geçirir: "Birinci devirde ilâhî, ikinci devirde tabiatüstü, üçüncü devirde de tabii olur." dediği zaman önce bu fıtratı hissedip itiraf ediyor, sonra da kendinde o fıtratın bozulmuş ve bozukluğun kesinleşmiş olduğunu ilan eylemiştir ki, bu durum onun bütün insanlığı görmesinde değil, yalnızca kendi nefsindeki değişmeyi ve fıtrat bozukluğunu görek, bütün insanları da haksız yere kendine kıyas etmesindendir. Halbuki terakki ve tekamül, fıtratın bozulmasında değil gelişmesinde ve inkişaf etmesindedir. Zaten fıtratın bozulması "Sonra onların yerini dejenere olmuş bir nesil aldı." âyetinde de görüldüğü gibi, bir gerilemedir. Şimdi mesele "marifetullah" denilen Allah'ı tanıma duyusunun, öyle bir fıtrî bilgi ve insanın buna şahitlik etme görevini yüklenmiş bir fıtrî şahit olması açısından ele alınınca, bu misakın sırf tekvini (yaratılışla ilgili) olmayıp, aynı zamanda emri ve kelâmî, yani söze bağlı bir özelliği de bulunduğuna şüphe etmemek gerekir. Zira mesele yalnızca ilâhî yaratılış anını ilgilendirmiyor, aynı zamanda hayatta olduğu müddetçe bunu insanın kendi içinde hissetmesi olgusuna da ilgilendiriyor. Mesele bilinc ve içgözlem ile de yakından ilgilidir. Yalnızca yaratılışa ait tekvini bir olay olsa idi, daha sonra bu şehadeti eda etmeyen hiç kimse bulunmamak gerekirdi. Ve nefse ait şahitliğin söz konusu olduğu her hangi bir bilinc olayı ise her hal ü kârda lafzî kelâm ile değilse de, nefsi kelâm ile ilgili olmaksın uzak kalmazdı. Çünkü ruh, bir ilâhî emir olduğundan bütün ruhsal olayları ve bilince algılanabilen şeyleri, farkına varılabilen olaylardan sayılmak gerekir. Her şuurda ruhsal bir tebliğ vardır ki, kelâmın da özü odur. Şuur ile ilgili olmayan oluş ve sezzgilerde bu tebliğ yoktur. Bundan dolayı bir ruhun, bir suur gücünü yaratması, aynı zamanda onu kendisine duyması, yani ifadesine zorlamasını da gerektirir. Şu halde söz konusu misak tekvini olmakla beraber, ruhsal ve sözel özelliği de haiz olduğundan, buna mukavele demek de doğru olur. Ancak bu hitap lafzî kelâm ile değil, meleklerle olduğu gibi, nefsi kelâm ile yapılmış bir tebliğ şeklinde algılanmalıdır. Alış bir tekvin, şahit getirme ise ruh üflemeyle ilgili bir tekvin ve tebliğ "Rabbiniz değil miyim?" hitabı benlik ötesinden bir takrir, buna karşı "Evet Rabb'imizin" de bu tekvin, şahit getirme ve takrire mutlak bir boyun eğme, ruhsal bir kabullenme ve gereğini yerine getirmeyi taahhüt etmedir. Her insanın, insanlığının özünü oluşturan "ben" ve "ben değil" bilincinin içinde işte bu taahhüt yatmaktadır. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabının başında "dedik ki" veya "diyerek" şeklinde bir müteallâkın bulunmayıp bunun mukadder (gizli) birakılması da bunun bir lafzî kelâm değil, nefsi kelâm olduğuna işaret eder. Sonra bilinmektedir ki, şer'î ve hukukî anlamda bir sözleşme akdinin hakikatı bir icap ile bir kabulün arasındaki bağlantıdır. Bu icap ve kabulün, her zaman lafzî kelâm ile olması da şart değildir. Asıl akit, iki kişinin bir maksatta birleşmesi, fikir birliği etmesidir. Taraflardan nzaaya, yani itirazın terkine delalet eden her hangi bir hareket de icap ve kabul olabilir. Şu halde bu misak, sırf akıl ve istidâl gücünün tekvini anlamda dahi olsa şeriat ve hukuk açısından geçerli olan hakiki bir akit ve misak demektir.

Ancak bu bakımdan söz konusu mukaveleye, mukavele diyebilmek yine de temsili ve mecazî bir anlama taşır. Fakat açıkladığımız mânâ ile bu tekvinin ruhi olması ve bir nefsi kelâm özelliğini de taşımaya başlandığını buna mukavele adı verilmesi dahi hakikat olur. Nitekim ilk devir tefsir âlimleri de bunu bir temsil değil, bir hakikat olarak rivayet ve izah etmişlerdir. Bundan dolayı formülümüz sadece bir temsil değil, aynı zamanda bir hakikattir.

Gelelim bu misakin ne vakit meydana geldiğine: Bu hususta da üç görüş vardır:

1- Birçokları zürriyetin, baba sulbünden ilâhı varadılışına ve daha ana rahmine konulmadan önce meydana geldiğini söylemişlerdir ki, bunlar âyetteki şahit tutma ve hitaba mazhar olma zamanının bu zaman olduğunu söylemişlerdir. Bu "ahiz" (olma) zamanı, zürriyetin sulbden ana rahmine konduğu zaman değil, zürriyetin baba sulbünde varlık alanına kıması, ilk meydana gelmesi demek olduğunu savunmuşlardır. Geçerken de zürriyet, nesil ve evlad demek olmakla birlikte, bunun asıl mânâsı gayet küçük karnâa demek olan "zer"den yere sağlamak mânâsı gayet küçük karnâa demek olan "zer"den veya sağılmak mânâsına "zürur"dan alınmış olarak üreme suyu içindeki canlı zerreciklerdir ki, hem tekli anlamıyla, hem çoğul anlamıyla kullanılır. Şu halde bu görüşe göre, bu şahid tutma (işhad) ve "elestü" hitabı, babanın sulbünden çıkan bu zerrelere, ilk çıktıkları sırada, yani yaratılır yaratılmaz yapılmıştır. Bu da bu zürriyetin bütün insan varlığını kapsayan bir canlı, yani büyümeye aday bir insançık olduğunu kabul etmekle mümkün olur. Lâkin bizim açımızdan bu böyle değildir. Ve hatta "Biz onu şekilden şekile sokarak yaratık." (Müminun 22/14) ve benzeri Kur'an âyetlerine de zahiren ters düşmektedir. O zerrecikler bilfiil insan değil, bilkuvv ve bir insançık sayılabilir, ancak döllenme sonucunda bir insan olabilmeye aday bir hücrenin ve belki henüz hayvanı hayat haline gelmemiş bitkisel hayatta bulunan bir tohumcuşun, bundan insan yaratılacaktır ihtimaline binaen, insan sayılması ve insan yerine konulması bizce doğru değildir. Buna henüz insanî ruh bile üflenmemiştir. O halde bunların kendi nefislerine şahit tutulmaları ve hitaba muhatap olmaları uzak bir temsil ihtimalinden başka bir anlam ifade etmez. Bu arada bazıları daha da ileri giderek, demişlerdir ki, zürriyetler üzerindeki bu misak, kendi babalarının değil, ta Âdem aleyhisselamın sulbünden çıkanıklardan zaman yapılmıştır. Çünkü bu mânâda rivayet olunmuş bazı hadisler vardır ki, bunlardan birinin özet olarak anlamı şudur: Allah Teâlâ Âdem aleyhisselamın zahr(sirt)ından kıyamete kadar yaratacağı zürriyeti çıkardı ve onlara "Ben Rabbiniz değil miyim?" dedi, onlar da "evet Rabbimizsin" dediler ve o gün takdir kalemi kıyamete kadar olacak şeyleri yazdı, bitirdi. Yani, "Kıyamete kadar ne kadar insan gelecekse hepsi Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerle yazılıp takdir edildi ve bundan böyle berşerde üreme ilâhî bir kanun oldu." Bütün insanları zincirleme olarak o zürriyetlerden gelecek olanın sülâlesi zürriyetlerden olacak ve bunun dışında Âdem'in yarattığı gibi başka âdemler, kıyamete kadar bir daha yaratılmayacak. Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerden her biri böyle kendi sülâleleri olacak olan zürriyetleri de zincirleme olarak ve üreme özelliğini de bir potansiyel kuvvet halinde kazanmış olarak yaratan ve terbiye eden yüce yaratıcının hükmüne ve kanununa zorunlu bir şekilde uyumş bulunarak meydana gelecekler. Nihayet O'nun birliğini ve Rabliğini tanıyıp itiraf eylemek üzere bir terbiye, bir özellik kazanmak suretiyle belli bir taahhüde ve misaka bağlanmışlardır. Bunun için bir kısım tefsir âlimleri, âyetteki misakı da hadisi şerifteki bu misaktan ibaret gibi anlamışlar ve misak vaktinin Âdem'in sulbünden zuhura geldikleri sırada olduğuna hükmetmişlerdir. Lâkin hadiste "Âdem'in sırtından" âyetinde ise "Âdem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini (almış) ve onları kendilerine şahit tutmuş." (A'raf, 7/172) buyurulmuştur. Aynı ayrı mânâlar ifade eden bu değişik kelimelere iyice dikkat edildiği zaman aradaki farkı görmemek mümkün değildir. Hadis, beşerin üreme kanununun ilk uygulama alanına konduğu zaman meydana gelen ilk zürriyet kapsamında bir potansiyel kuvvet olarak gerçekleşmeye başlayan türün toptan misakını açıklıyor. Âyet ise bu kanun uyarınca bilfiil meydana gelen zürriyetin her birinin kendine mahsus olan ferdi misakını ifade ediyor. Bundan dolayı hadisi, âyetin ayrıntılı olarak açıkladığı kanunun başlangıç şeklini, âyet de hadisin zımnen (kapalı bir şekilde) ve topluca ifadesinin her nesilde ayrıntılı olarak nasıl meydana geldiğini açıklıyor ifade etmektedir. Bunun için âyet ile hadis, karşılıklı olarak birbirini izah etmekle beraber ifade ettikleri şey tıpatıp birbirinin aynı ve eşiti değildir. Genel olarak ve topluca insan türünün misakı Âdem'in sulbünden başlamış, fakat ayrıntılı olarak kişilerin misakı da bilfiil kendi babalarının sulbünden başlamıştır. Yani Zeyd'in misakı, Amr'ın misakı değildir, analann ve babaların misakları da evlatların misakı değildir. Fakat tür olarak birbirine benzer ve hepsi de bir köke bağlı ve aynı rabli ilkesine racidiler. Aslında taahhüdün mahiyeti de bu terbiyenin mürebbisi, bu kanunun koyucusu olan yüce yaratıcının nimetini şükürdür. O'nun koyduğu hükümlere boyun eğmek, birliğini ve rablığını itiraf ve ilan eylemektedir ki, İslâm budur. Şu halde bu âyet gereğince herkesin kişisel taahhüdünün başlangıcını, türün taahhüdünün başlangıcı olan Âdem'in sulbünden saymak doğru değildir. Bir de türün bütün fertleriyle toptan varlığı, sırf vücut-i zihni (zihni varlık) kabilinden olduğu ve bu bakımdan Âdem ismi türün bir temsilcisi sayılması açısından hadisteki ruhi misak Âdem'le birlikte bütün beşer türünün bir misakı diye ifade edender de olmuştur. Nitekim Kâ'b-i Kuraz'den böyle bir rivayet de vardır. Bu rivayetten, haksız yere ruhların tenasühü (reankamasyon) fikrine sapanlar da olmuştur. Halbuki âyet, tenasüh fikrinin tamamıyla karşısındadır.

2- İbnü Atıyye'nin ifadesine göre, bazıları da bu misak ve taahhüdün zamanının, bülüğa erme çağı olduğunu kail olmuşlardır. Zira bir zürriyetin nefsinde tamamıyla şahitliği, kendisinin zürriyet çıkmaya başladığını gördüğü buluş zamanında meydana gelir. Ve tam anlamıyla kendini tanımaya başlaması da o vakittir. Âyetinde ise "ahz" (alma) ve "işhad" (şahit getirme) söz konusu edilmiştir. Bundan dolayı bülüğa ermeyenlerin henüz taahhütleri yok demektir. Ve âyetten bu mânâyı anlamak hususunda iki vecd vardır: Birisi zamirleri zürriyete ırca olumlamakla beraber, zürriyete tam ve kamil veled, "ahze" de istifa-yı bâliğ (ergenin seçmesi) mânâsı vermek ve bu suretle ahz ve işhad zamanını birleştirmek veya "ahz" zamanı ile "işhad" zamanını ayırıp, misakin evvelini, "ahz" vaktinden "işhad" vaktine kadar devam eden bir süre içinde başlamış ve "işhad" vakti olan bülüğ zamanında taahhüdüyle tamam olmuş diye anlamaktır. İkincisi bu zamirleri zürriyete değil, "Beni Âdem"e ırca etmektr ki, bu suretle âyetin mânâsı, Âdemoğullar'ndan her biri sulblerinden zürriyetlerin çıkmaya başladığı ve bu suretle nefislerini duyup kendilerine karşı kendi öz gerçeklerine ve Allah'ın nimetlerini terbiyesine şahid oldukları sırada bu bülüğlanıyla diye Allah'ın nimetini ve terbiyesini kabul edip, O'nun rablığına boyun eğip, birliğini tasdik ile Allah'ı tanımayı ve O'na kulluk etmeyi taahhüt ettiler. Bülüğ hükmü gelince "bâliğ olmayız ve bu zevki duymayız demediler" demek olur. Bu güzel bir mânâdır, fakat bülüğ vakti bu misakin akti ve taahhüdü zamanı değil, bilfiil ıcrası zamanı olduğunu da unutmamak lazım gelir.

Bunun için:

3- Birçok tefsir âlimleri, bu misakin başlangıcının, zürriyetin baba sulbünden çıkıp ana rahmine düşmesiyle başlamış ve orada alak (kan phtisi), mudğâ (bir çignem et), izam (kemik) ve etlenme aşamalarından ve terbiyelerinden geçerek yaratılış belirgin hale gelip "Sonra onu başka bir yaratılışa meydana getirdik." uyarınca ruh üflenerek insan şeklini aldığı zaman taahhüdünün meydana gelmesiyle tamam olmuş olduğunu ve bülüğ zamanı gelince de bu taahhüdün bilfiil ıcrası vaktinin gelmiş olacağı, yani teklif ve vafazinin başlangıç zamanı bulunduğuunu söylemişlerdir. Fıkıh Usulü'nde beyan olunduğu üzere her ferdin insanî şahsiyeti, hukukî ehliyeti bu misak ile bu taahhüt zamanından başlar ve bülüğ zamanına kadar gelişmesini tamamlayıp tekemmül eder. Bülüğdan başlayarak da görevler ve sorumluluklar tevaccüh eyley. Bunun ilk hukukî sonucu hayat haklarıdır. Çocuk ana karnına düştüğü andan itibaren ana-babasına ve topluma onun hayat hakkını gözetmek bir vazife olur. Bundan dolayıdır ki, düşük yapmak bir suçtur. Ve bunun içindir ki, çocuk düşürmeye sebep olanları diyet ödemeleri gerekir. Ana karnındaki cenine ırs (miras) ve vasiyet sahihi ve geçerlidir ve söz konusu ceninin bülüğuna kadar lehine olan bütün tasarruflar da yine geçerlidir. Bundan evvel, yani çocuk ana rahmine düşmeden önce ise zürriyetin insanî şahsiyeti ve hakları belli değildir. Ancak baba sulbünde zuhura gelmesiyle birlikte müphem ve şüpheli birtakım hakları vardır. Mesela, azil, din açısından mekruhtur. Şimdi âyetin içine aldığı bazı imaları da hesaba katarak meâlini şöyle ele almalıyız: zamirleri zürriyete raci' olmakla birlikte babaları olan Âdemoğullar'na veya hepsine de ruçu ihtimali vardır ve "sizin Rabb'iniz değil miyim?" sorusunun anlatığı minnet mânâsı, sözün gelişli dolayısıyla bu uyan şu anımları hatıra getirmektedir: Bilindiği üzere insan, insan olmadan önce kendini duymazken, sonra duyar ve tanımaya başlar "ben benim" der. İşte bunu diyebilmek, onu ona veren

Rabb'ine gizli bir duygu ile boyun eğmeyi ve kendi içinde O'na şahitlik etmeyi gerektirir. İnsanın bütün varlığıyla kendi benliğini tanıması ve müşahade etmesi de bülüğa erdiği andan başlar. Âdemoğulları'ndan bir babanın sulbünden bir zürriyetin alındığı anda Rabb'inin bu hükmüne öyle bir zevkle boyun eğmesi ve uyması, O'nun rablığını işine öyle bir şahitliği vardır ki, bu anda bütün heyecanıyla nefsinı duyarakn adeta kendinden geçer de Rabb'inin verdiği nimetin zevkine gark olur. Kendisinin baba sulbündeki halini kendisine hatırlatan bu anda, o babanın nefsinde Rabbinin "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına "evet Rabbimizsin" demekten başka hakim bir duygu yoktur. Ve her insan bülüğ anında bu zevki ve heyecanı kendinde duyar ve müşahade eder. Bunu müşahade edebilmesi de daha önce Rabbinin emrine uyup insanlık ruhunu almasının bir sonucudur. Şimdi babadaki bu zevk ve neşve de hakikatte ondan alınan zürriyet dolayısıyla kendini hatırlayıp Rabb'ine taahhüdünü yerine getirmesi içindir. O zürriyetin baba sulbünde ilâhî yaratma ile belirlenip sperma hücrelerinin yine Allah'ın yönlendirmesi altında bir birleşme sonucunda şevkle ana rahmine geçmek için harekete geçirilmesi yüzündendir. Her insan aslında böyle bir zürriyet iken Rabb'inin terbiyesine uyarak ana rahminde takdir edilen rızıklara beslenip alâk ve mudğâ asımlarından geçerek belli bir şekilde büründürülmüş ve en sonunda "sonra onu başka bir yaratışla yarattık" gereğince sırf Rabbinin bir emir olan ruh üflenmek suretiyle kendisine mahsus bir yapıya ve şahsiyete sahip kılınmıştır. İşte Rabbinin hitabını kendi nefsinde duyup kendi varlığına karşı yaratıcısını itiraf etmiş O'nun birliğine ve rablığına şahitlik etme görevini üstlenmiş bir kişi olarak insan şahsiyeti kazanmıştır. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına "evet Rabbimizsin" demistir. Her insan yaratılıştan gelen bir bilince böyle bir taahhüdün altındadır. Kendini tanıma nimetinin gereği, kişinin haddini bilmesi ve kendisini yaratana şahitlik ederek O'nun hükmüne boyun eğmesidir. Şu halde kendini tanımının tekemmül ettiği bülüğ çağından itibaren Allah'a karşı bu şahadet görevini ve kulluğunu yerine getirmesi insanın vazifesidir.

Biz şahitlik ettik, yani Âdemoğullarının sulbünden alınıp kendi özüne karşı şahit olablir gerçek bir insan fitatı verilen her zürriyetin üzerinde yaratılıştan böyle bir taahhüd bulunduğuna Biz azımsız şahitlik ettik: "Allah şahitlik etti ki, kendisinden başka tanı yoktur. Buna meleklerle birlikte ilim sahibi olanlar da adalet ve hakkaniyetle şahitlik ettiler." (Al-i İmran, 3/18) âyetinin hükmü gereğince şahitlik ettik. O şahitlik alma, "elest" ve "belâ" vaktini onlara âyetimizde hatırlattık ki, ey kâfirler, kıyâmet gününde, işin sonucu bütün boyutlarıyla ortaya çıkınca, biz bundan kesinlikle gafil idik demeyisiniz. Kendi nefsimizi duymak, ruh ve şuur sahibi olmak, hakkı kabul etmeyi ve kendimiz üzerinde Sen'in rablığını ve birliğini tasdik eylemenin bir taahhüd olduğunu ve kendimizi duymanın, kendi varlığımızın Senin varlığına, birliğine ve Rablığına bir şahit bulunduğunu gerçek bir bilince açıkça duymuyorduk, gizli olan bu taahhüd bize açıkça hatırlatıp anlatma lütfunda bulunmadın diye itiraz etmiyesiniz.

173- Veya şirki daha önce atalanmız yaptı, onu biz değil, fakat onlar kıcardılar. Be biz onlardan gelen bir zürriyet idik. Kendimizden haberimiz yok, yol ve delil bilmez, atalanmızın istedikleri yere sürüklenmiş atılmış, şuursuz, aciz, buna mecbur kalmış kimseler idik, günah bizim değil, onlarındır. Bu günah mecburi olarak bizim üzerimize kalmış olan bir mirastır. "Şimdi o iptalcilerin yaptıkları günah ve suçla bizi sorumlu tutup helâk mi edeceksin, demeyisiniz." Sıra zize o kıyâmet günü gelmeden haber verildi ki, her zürriyetin kendi başına bir taahhüd vardır. Evvela zürriyetler babalarının sulbünden alındı, çıkarıldı, ayrıldı, onlardan ayrı bir fitrat ve görev verildi. Öyle sırf zürriyet olarak şuursuz bırakılmadı. Kendi nefisleri kendilerine duyuruldu. Kendilerinden de başka zürriyetler çıkarıldı ve bu suretle kendiniz kendinize karşı, Rabbinizin "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına doğrudan doğruya şahit oldunuz lâkin şahitliğinizi yerine getirmediniz ve şirke gittiniz. Şu halde sizler babalarınızın taahhüdünden değil, bizzat kendi taahhüdünüzden ve kendi suçunuzdan sorumlu olacaksınız.

174- İşte Biz âyetlerimizi böyle açıklar, ayrıntılarıyla böyle ortaya koyarız, ve bu ayrıntılı açıklamayı, o taklitçiler belki gerçeğe dönerler diye yaparız.

175-Ey Resulüm, onlara hatırlat. ve kendilerine şu alçağın kıssasını da oku ki, o alçağa âyetlerimizi vermiştik, ilmi ve dinî haysiyeti vardı. İşte o alçak, âyetlerimizden sıyrıldı çıktı da onu şeytan kendisine uydurdu, o da sapıklardan biri oldu.

176- Ve eğer dileyseydik hiç şüphesiz Biz onu o âyetlerle yükseltirdik. Lâkin o alçak, yere saplandı, dünya ve sefalette meyletti, kendi heva ve hevesine uydu da o âyetlerden sıyrıldı, dinden çıktı, alçaldıkça alçaldı. Demek ki, yükselmesine ilâhî irade meydan vermedi, kendi haline bırakıldı da bu düşüşten kurtulamadı. Bunun Hz. Musa zamanında İsrailoğulları âlimlerinden Bel'am b. Ebr veya Ken'aniler'den Bel'am b. Baura namında birisi olduğuna veya Araplar'dan Ümeyye b. Ebissaltî Sakafî hakkında nazıl olduğuna dair bir kaç rivayet vardır. Bel'am'ın bazı ilâhî kitaplara bilgisi vardı, duası makbul bir veli iken Arz-ı Mukaddes'e girme meselesinde Hz. Musa'nın veyâ Yuşa'nın aksine dünya sevgisi ile zorbalara arka çıkmıştı. Ümeyye b. Ebissaltî da bazı din kitaplarını okumuş ve bir peygamberin geleceğine inanmıştı, o gelecek peygamberin kendisi olması ümidine kapılmıştı. O sırada Hz. Muhammed'e peygamberlik verilince hasedinden dolayı küfre sarmıştır. Diyebiliriz ki, asıl küssa Bel'am olduğu halde nüzul sebebi Ümeyye olmuştur. Fakat âyet sunu gösteriyor ki, kıssadan maksat herhangi bir şahsın tanfii değil, onun halini dele getirmek ve karakterini söz konusu etmektir. Madem ki, o heva ve hevesine uydu, dinden sıyrıldı çıktı ve insanlık bakımından alçaldı, işte artık onun temsili bir köpek temsili gibidir, sen onu sevketsen de kehlere, bıraksan da kehlere, yani onu yorsan da dilini çiknıp solur, kendi haline bıraksan da dilini çiknıp solur, hiçbir zaman ısraptan, acıdan kurtulamaz. Köpeğin en aşâğılık hali de başka hiçbir hayvanda bulunmayan bu soluyuştur. İşte o kimsenin halindeki düşüş, köpeğin mesel olmuş olan bu aşâğılık hali gibidir. Yani alçalmanın en son kertesidir. "Onları uyarsan da, uyarmasan da birdir." (Bakara, 2/5). İşte bu mesel âyetlerimiz inkâr eden o kavmin meselesidir, ki onlar, "Tevrat"ı miras alan ve onu şu alçak dünyanın çıkarlarına değişen o bozuk nesildir." O inkârcı kavimdir. İşte sen onlara bu kıssayı anlat ki, belki biraz düşünürler. İçlerinde bundan ders alacaklar bulunur. Yani sen, bu ihtimali de hesaba katarak anlat.

177- Bak ne çirkin mesele mazhar o kavim ki, âyetlerimizi inkâr ettiler ve üstelik kendi kendilerine zulmediyorlardı. Kendilerinde azıcık düşünce olanlar, kendilerinin bu çirkin hallerini ve bu çirkin mesellerini bir kere düşünüp de utanmaz mı?

178-Fakat Allah kimi hidayete erdirirse hidayeti bulan o olur. Kimi de dalalette bırakırsa, hüsrana düşenler de işte onlardır.

179- Gerçekten de yemin olsun ki cinlerden ve insanlardan bir çoğuna da cehennem için yarattık, ki bunlar hüsrana lanla haklarında ezeli hüküm verilmiş mahluklardır. Lâkin sırf cebir tarkıyla ve kendilerinin yaptıkları ve sebep oldukları şeyler hesaba katılmadan ve dikkate alınmadan cehennemlik olmuş değillerdir. Aslında başlangıçta "ahseni takvim", yani en güzel biçimde yaratılmış, şuur fitatını taahhüd etmiş iken sonra "esefli safilâne" düşmüş ve cebren kurtarılmalarına ilâhî meşiyetin ilgisiz kalmış olmas bakımındandır. Allah Teâlâ ezeli ilmiyle biliyordu ki, bunlar ileride irade ve hürriyet sahibi oldukları zaman taahhütlerini yerine getirmeyecekler ve görevlerini yapmayacaklar, fitratlarındaki emaneti, şuhudu ve marifeti ve diğer güçlerini hak yolunda kullanmayacaklardır, "Alçaklığa saplanıp kalacaklar ve heveslerine uycaklardır." İşte o zaman Allah, onların kalplerini ve ruhsal melekelerini mühürleyecek, hakkı duymak kabiliyetlerini kapanacak, bundan böyle onlara öyle bir yaratılış ve huy verecek ki, artık sırf cehennemlik olacaklar. Allah bunun böyle olacağını, sen durumlarının cehenneme varacağını bile bile onları yarattığı için ta başlangıçta, sonu cehennemlik birçok halk yaratmış oluyordu. Bu ise Allah Teâlâ'nın onları doğrudan doğruya cehenneme zorlaması

değil, cennete zorlaması, sonu bir taraftan cennete, bir taraftan cehenneme giden, kârlı olabileceği gibi, zarar da olan bir hayata, kâr yolunu taahhüt ettirecek atması fakat taahhütlerini yerine getirilmesini kendilerine bırakması ve onların üstlerine yüklemesidir. Şüphe yok ki, bu taahhüdün yerine getirilmeyeceğini bile bile o yüklemeyi yapmak, sonuç olarak onların lehine değil, aleyhlerine olan bir durumdur. Allah dileyseydi onları taahhütlerini yapmaya zorlayabilirdi ya da hiç yaratmazdı. O zaman da yokluk ve zorunluluk kendileri hakkında hayat ve hür seğinden daha hayırlı olurdu. Bu onlar açısından belki hoşlanılmayan bir şeydir, ama sonuç bakımından daha hayırlı olduğu kesindir. Bunu Allah neden dilemedi? Bu nokta sırf O'nun iradesine bağlıdır ve hiçbir şekilde münakaşa edilebilir bir şey değildir. O'nun iradesine müdahale olunamaz. O ne mecburdur, ne de sorumludur. "Yaptığından sorumlu değildir." (Enbiya 21/23), başına buynruk ve ortaksızdır. O'na bir şeyi vacip kılabilecek veya iradesine sınır koyabilecek hiçbir şey yoktur. (En'âm Sûresi'nde 25. âyetin tefsirine ve yine aynı sûrenin 112. âyetinin Cin ve İns hakkındaki açıklamasına bakınız.)

Burada mutlak zorunluluk (cebr-i mahz) olmadığına dikkat çekilerek buyuruluyor ki, onların kalbleri vardır. Kendilerine duyacak bir kalb verilmemiş ve fitrattaki misaka bağlanmamış değillerdir. Lâkin bu kalblerle fıkıh etmezler, yani işi derinden derine anlamazlar. Kendi vicdanında duyulması ve farkına varılması gereken şeye dikkat etmezler, gereği gibi duyup anlamazlar, gözleri de vardır. Lâkin bunlarla görülecek şeyi görmezler, kulakları da vardır. Lâkin bunlarla işitmezler, işitilecek şeyi dinleyip duymazlar. Hasılı Allah'ın akıl ve duygu kuvvetlerini insan gibi ve gerektiği şekilde kullanmazlar. İşte bunlar en'âm (hayvan) gibidirler. Gönüllerinde, gözlerinde ve kulaklarında insanlığa mahsus olan mânâ ve şuur bulunmaz. Hayvan gibi sadece bir gövde ve ses ile insan olunur sanırlar ve yalnızca görünüş ile ilgilenirler. Veya bütün duyguları ve idrakleri münhasıran bu dünya hayatındaki geçim sebeplerine yöneliktir. Belki bunlar hayvandan da daha aşağı, daha şakındırlar. Çünkü en'âm denilen aşağı canlılar, yaratılıştan ve doğuştan gelen amaçlarından sapmazlar, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçerler, onları elde etmeye gücü yettiği kadar çaba gösterir, tehlikelerden korunmaya çalışır. Hiçbir uzvunu yaratılış gayesinin dışında kullanmaz, ileri gitmese de geri de kalmaz, yaratılışını değiştirmez. Onlar ise aksine gelişmeye ve ebedi mutluluğa aday olan yaratılışlarından gereği gibi yararlanmazlar, yararlanmak şöyle dursun onun bozulmasına sebep olurlar da ebedi azaba götüren bir yola girerler.

Ve işte onlar o gafillerin ta kendileridir. Tam anlamıyla gafil diye işte bunlara denilir. Zira beyinleri ve kalbleri var, fakat şuurları yoktur. Nefislerine karşı şahit olmuşturlar da kendi özelelerinden haberleri olmaz, fitratlarındaki misak ve taahhüdün duymazlar, aldırmazlar. Kendi iç gözlemleriyle, fıkıh-ı nefsi denilen kendi iç dikkatleriyle duymadıkları gibi, dışından gözlerine sokulan âyetlerin, kitabın ve kulaklarına okunan hak kelâmının verdiği haberlerini şahitliğiyle de duymazlar. Vücut var, vicdan namına bir şeyleri yoktur. Dini, bir vehim; kitabı, bir eğlence; ilâhî kelâmı, bir musiki diye karışarlar. ilâhî işlerde dünya işleri arasındaki inceliğin farkına varamaz, kimin kul olduıklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. Gönülleri boş heva, gözleri şekil ve resim, kulakları anlamsız sesler, müsemmasız isimler peşinde dolaşır durur. Kendilerine kalb, göz, kulak verip yaratan, yaratılıştan kendilerini rablık misakına taahhüd ettiren, Semî (işiten), Basîr (gören) ve eşî-benzeri olmayan Allah Teâlâ'ya türlü türlü şirkler koşarlar, gafletlerinden dolayı Allah'ı anmazlar, anarlarsa bile O'nun münezzeş şanına layık olmayan isim, sıfat ve özelliklerle anırlar.

180- Halbuki Allah'ın esma-i hüsnası (güzel isimleri) vardır. En güzel isimler O'nundur. Gergi Allah zatında birdir (ehaddir) ve zatının ismi Allah'dır. Fakat sayı olan bir gibi eşi ve benzeri bulunabilecek şekilde bir birlikle değil, eşi ve benzeri bulunmayan üstün bir birlikle birdir. Zatında yalnızca vahid değil, ehaddir: Cemâl ve celâliyle, bütün sıfatlarındaki kemaliye vahid ve her şeyin Rabb'i olan bir Samed'dir. Bundan dolayı zatı, ızaflı, sübutî, selbî, fiilî ve mane'vî özellikleri ve bu özellikleri dile getiren isimleri vardır. İlâhî hitapta yer alan "Biz, şahadet ettik, yarattık," gibi çoğul kiplerindeki azamet ve ihtişam, işte ilâhî sıfat ve isimlerin bir araya gelmesinden doğan azamet ve yüceltiği dile getirir ki, Allah yüce ismi, bütün bu sıfat ve isimlerin hepsini içine alan bir yüce isimdir. Allah ismi, Allah'ın kendisi gibi, eşi ve benzeri olmayan bir isimdir. Sıfat ve isimlerin çokluğu, zatın çokluğuna uy gerektirmeyeceğinden o isim ve sıfatları her biri Allah'ın eşsiz özelliklerinden birine delalet eder. Adem'e öğretildene de isimlerin en güzelleridir. Daha doğrusu en güzel isimler Allah'a mahsustur. Öyleyse ey müminler, O'na o isimlerle dua ediniz, O'nu onlarla çağırınız veya O'nu bu güzel isimlerle adlandırıp anınız. Ve O'nun isimlerinde ilhad (yani yamukluk) edenleri terk ediniz. Mesela bedevlerin "Ey ikram ve yüceltiklerin babası, ey akıyüzü, ey kurtancı!" demeleri gibi, yanlış düşünceye ve kötü zanna sebebiyet verecek bozuk ifadelerden ve hadd-i zatında herhangi bir en üst düzeydeki kemali de ifade etmeyen isimlerden uzak durunuz. Veya "Rahmân" ismini tanımak istemeyen müşrikler gibi, sapık düşünceleri esmâ-i hüsnanın (güzel isimlerin) bazılarında yan çizmek isteyen, mesela Kur'an'da yer alan "Güçlü, intikam alan, büyüklük sahibi, zorlu" gibi azamet ve sonsuz kudret ifade eden ilâhî isimlerin başlığına itiraz etmeye kalkışın, ya da Allah'a mahsus olan esmâ-i hüsnayı Allah'dan başkasına da aynen itlak edip vermeye kalkan, veyahut Arap müşriklerinin yaptığı gibi, Allah'ın isimlerinden bazısını alıp müennes sığıyla Allah isiminden el-Lât, el-Aziz isiminden el-Uzza şeklinde kendi putlarına isim koydukları gibi bir çeşit isim türetme yoluna sapan, mesela suna buna ilâh, (müzik ilâhı, gençliğin ilâhı, futbol ilâhı vs.) "ilâhe, mabud, mabude, rezzak, hallâk diyen dinsizlere bakmayınız, onlara uymayınız, onların inkârlarını kendilerine bırakınız. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.

181-Cehennem için yaratılmış olan böyle gafillere, böyle dinsizlere karşılık yarattığımız kimselerden öyle bir bir ümmet, öyle üstün bir cemaat de vardır ki, hakka sarılarak rehberlik ederler ve yol gösterirler ve hakkıyla adalet eylerler. Şu halde bunları oy birliğiyle ortaya koydukları kararlara uymak, arkanlarınd gitmek hidayettir ve bütün bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Meâl-i Şerifi

182- Âyetlerimizi inkâr edenlere gelince, biz onları, bilemeyecekleri yönlerden derece derece düşüşe yuvarlayacağız.

183- Ayrıca ben onlara mühlet de veririm. Fakat benim tuzak kurup helâk edişim pek çetindir.

184- Onlar arkadaşlarında herhangi bir cinnet bulunmadığını hiç düşünmediler mi? O, açık bir uyarıcıdan başka biri değildir.

185- Allah'ın göklerde ve yerdeki mülkiyet ve tasarrufuna, Allah'ın yaratmış olduğu herhangi bir şeye ve ecellerinin gerçekten yaklaşmış olması ihtimaline hiç bakmadılar mı? Artık bu Kur'an'dan sonra başka hangi söze inanacaklar.

186- Allah kimi saptırsa onu yola getirecek bir kimse yoktur. O, onları kendi hâllerine bırakır ve kendi azgınlıkları içinde yuvarlanıp giderler.

187- Sana, ne zaman kopacak diye kıyamet vaktini soruyorlar. De ki; onun bilgisi yalnızca Rabbinin katındadır. Onu tam vaktinde koparacak olan O'ndan başkası değildir. Onun ağırlığına göklerde ve yerde dayanacak bir kimse yoktur. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu çok iyi biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki, onun bilgisi Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

188- De ki, ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir menfaat elde etmeye, ne de bir zararı önlemeye malik değilim. Ben eğer gaybı bilseydim daha çok hayır yapardım ve kötülük denilen şey yanıma uğramazdı. Ben iman edecek bir kavme müjde veren ve uyarı bir peygamberden başka biri değilim.

182-183- O inkârcılara bilmiyecekleri bir taraftan istidrac yaparız.

"İstidrac", aslında derece derece çıkmamak veya indirmek demek olup, bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar tedricen götürüp haberi olmayacak bir şekilde felakete atmak anlamına bir deyim olmuştur ki, o kimse onu kendi yaranna bir terakki, hayırlı bir gelişme zanneder, gerçekte onun için o durum, bir anlamda uçuruma sürüklenmek demektir. Allah Teâlâ'nın istidrac yapması da uzun süre bir kimse hakkında hayırlı olmayan nimetler verip onun da bunu lütfü olarak görmesi ve kendi tuttuğu yolun kendisi için hayır olduğunu sanması, bundan dolayı da gitgide gunur, kibir ve taşkınlığını arttırması ve en sonunda da bütünüyle hayal kırıklığına uğrayıp en acı ve en feci bir şekilde hakkında azab hükmünün gerçekleşmesidir ki, bu çok çetin bir azap olur. Dış yüzüyle lütfü gibi görülen o nimetler, işin iç yüzü açısından gerçekten bir kahrıdır. İşte bundan dolayı buna bir keyd (hile, oyun) adı verilmiştir. Bu bir zavalıllın basıvurduğu bir hile bir keyd değildir, Kâdir-i Mutlak olan Allah'ın, o kulun azabını şiddetlendirmek için lütfü şeklinde ortaya koyduğu bir kahr ve hesaba çekme yöntemidir. Görülüyor ki, bu istidracta manevî bir zorlama vardır. Fakat kulun inkârına bağlı bir ayrıntı ve o inkârın bir cezası olan, yani kulun kendi hür iradesi ile yaptığı bir seçime ilişkin olan ve ömrün belli bir noktasından başlayan bir zorlama (cebr) şekli olduğundan, esas itibarıyla bir mutlak cebr değildir.

184- Bir defa olsun düşünmediler mi ki, arkadaşlarında, yani ne zamandan beri bir arkadaş olarak görüşüp konuştukları ve her bakımdan çok iyi tanıdıkları ve dostluğundan yararlanıp durdukları Muhammed'in şahsında cinnet namına bir şey yoktur. O bir uyanıcdan başka bir şey değildir.

Hasen ve Katâde'den rivayet olunmuştur ki, Hz. Peygamber bir gece Safa Tepesi'ne çıkmış, Kureys'i boy boy, oymak oymak çarpmış, Allah Teâlâ'nın azabından sakınmalarnı hatırlatarak nasihat etmiştir. İçlerinden birisi "Bu adam iyice delirmiş, sabaha kadar bağırarak." demiş. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuş.

185-186- Göklerin ve yerin melekûtüne hiç bakmadılar mı? Göklerin ve yerin melekûtü demek, göklerin ve yerin memleketini yaratan ve yöneten hayret verici rablık ve saltanat gücü demektir. Yani âyetlerimizi inkâr edip, yalan sayanlar bütün bu âlemlerin düzenine ve Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye -bir kere olsun hiç bakmadılar mı? Bakıp da bunun ne büyük bir kudret olduğunu, bütün varlıklar ve her şeyi yaratan, ayakta tutan ve yöneten Allah'ın kudretinin ne büyük bir kudret olduğunu ve bütün bunlarda sürüp giden rabbanî düzenin aşkını bir an olsun düşünmediler mi? Kâinat varlıklarından gerek her biri ve gerek o varlıklarnın bütünü birden yüce yaratıcısının varlığına delalet eden bir delil ve O'nun birliğini dile getiren bir kitap değil midir? Bunlara dikkat etmek ve bir insan ile bunlar arasındaki bir bakışın nasıl bir bütünlük, nasıl Hak'ka götürün bir bağlantı ve nasıl bir tevhid âyeti olduğunu iyice düşünmek insan olmanın bir gereği değil midir? Bütünüyle kâinatın ve büyük küçük her şeyin gönlere sunduğu ve sunacağı bu melekûtî manzara, Allah'ın birliğini ve Kur'ân âyetlerinin de dile getirdiği rablığın işlerine yanılmaz bir şahit olduğuna şüphe mi vardır. Onlar buna bir kere olsun bakmadılar mı? Ve şöyle bir göz atıp düşünmediler mi? Şöyle bir tehlike vardır: Olabilir ki, kendilerinin eceli yaklaşıyor. Başlarına kıyamet kopmak üzere. Artık bundan -bu âyetleri de inkâr ettikten veya ecelden- sonra, hangi söze inanacaklar?

187- Resulüm! sana o saati soruyorlar, onun demiri ne vakit atılacak? diyorlar. Yani kıyametin kopacağı zaman ne vakittir, "bu iş ne zaman olacak?" diyorlar. Bir rivayete göre, yahudilerden, bazıları Hısl b. Ebi Kuseyr, Semuyl b. Zeyd Hz. Peygamberle gelmişler. Onu imtihan için "Ya Muhammed, eğer sen peygamber isen bize kıyametin kopacağı vakti haber ver, çünkü biz onu biliyoruz, doğru söylersen sana iman edeceğiz." demişler. Ancak belli bir vakit söyleyecek olursa onu yalanlamaya da kararlı imişler. Bunun üzerine işte bu âyet nazil olmuş. Bir başka rivayete Kureys'den bazıları gelmişler "Ya Muhammed, seninle bizim aramızda bir yakınlık var, bundan dolayı bize özel olarak onun vaktini lütfen bildir." demişler. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuş. Âyetlerin toplam ifadesinden şu anlaşılıyor ki, bu olayların ikisi de olmuştur. Çünkü âyette iki kere "sana sorarlar" buyurulması da bunun iki kere olduğuna işaret sayılabilir. O göklerde ve yerde, (yukanlarda ve aşağıda, yükseklerde ve alçakta, dış dünyada ve iç dünyada), ağır geldi. Ağırlığı hepsinin tahammülünün dışında ve dayanılmaz boyutta oldu. Onun şiddetine ne yer dayanabilir, ne de gökler. Onun koştugu sırada etrafa saçtığı korkuya ne göz ehli dayanabilir, ne de yeryüzündeki canlılar. Kıyametin vaktini, yani ne zaman kopacağını keşf ve belirleme işi o kadar ağır ve güç bir mesele ki, bunu Allah'tan başka bilen bulunmaz. "O size olsa olsa ansızın gelecektir". Başka türlü gelmeyecektir. Sanki sen, bunu pekçok söz konusu etmişsin," ısrarla ve itina ile araştırıp keşfetmişsin, uzun uzadıya sora sora öğrenmişsin gibi, ya da peygamber olman dolayısıyla mutlakla bilmen lazım gelirmiş gibi dumandan soruyorlar. Kıyametin ne zaman kopacağından kesinlikle haberdar imişsin veya bunu bildirmek lütfunda bulunabilmişsin veya bununla böhürlenmişsin gibi sana soruyorlar. " De ki, onun bilgisi Allah katındadır" . Velâkin insanların çoğu bunu bilmezler, yani bunun böyle Allah katında olduğunu bilgisine sahip değiller, çünkü insanların çoğu ilim ehli değiller. Bu meselenin bilgisinin ancak Allah katında olduğunu bilmezler ve insanların bilebileceği şeylerden olduğunu sanırlar da o yüzden sorarlar. Bilir bilmez konuşurlar, kıyamet ha bugün, ha yarın kopacak, yok daha kopmayacak, çünkü yerin tebeddülüne, güneşin sönmesine, göklerin dürlüp bükülmesine daha milyonlarca sene vardır veya bunların hiçbirinin aslı yoktur gibisinden konuşur dururlar.

188- De ki, ben kendi kendime ne bir menfaat sağlamaya, ne de zarar vermeye malik değilim, ancak Allah dilerse o başka, O'nun dilediğinden başkasını yapamam. Ve eğer ben kendi kendime gaybı bilebilsenim, daha çok hayır yapardım, ve bana o kötülük, (o dokunabilen elem ve zarar) dokunmazdı. Yani benim durumum şimdiki gibi bir beşer, bir kul hali olmazdı, Rab olmam lazım gelirdi. Bu ise muhal olan bir şeydir. Ben, bir uyanıcdan başka birşey değilim, iman eden bir kavim için de bir müjdeciyim. Uymamak ve müjde vermek için gönderilmiş bir kulum, haşa rablık davasına değilim. Demişlerdir ki, ilim başka şey, kudret başka şeydir.

Yalnızca bilgi, tek başına bilenden her türlü zarar bertaraf etmeye yeterli değildir. Şu halde gaybı bilmek rablığı gerektirmez. Buradaki yani kötülükten maksat, bilgi sayesinde bertaraf edilmesi mümkün olan zarar anlamındadır. Lâ-m-ı tarif, cinse değil, ahde hamledilmiştir. Nitekim "bana hiçbir zarar dokunmazdı" buyurulmamıştır, "bana o zarar dokunmazdı" buyurulmuştur. Burada şuna da dikkat etmek gerekir ki, burada söz konusu edilen şey, bütünüyle gaybı bilmektir. Bütün gaybı bilmek, vacip ve mümkün olan kısımlarıyla gaybın hepsini bilmek demektir ki, bunun içinde mümkün olan her şeyi yapabilmek de dahildir. Yani kendisi için, kendi kendine ve kendi ıliyetiyle bütün gaybı bilmek, vacıbulvücdü ve mutlak kudret sahibi olmayı da gerekli kılar.

Şimdi burada yaratılış misakının ve nefislerin şahit tutulmasının biraz daha açıklanması sadedinde sürenin sonunu başlangıcına, bir nevi ayrıntılı olarak başlamak ve son olarak sürenin maksadını bir kere daha özetlemek üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

189- Sizi bir tek nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah'tır. O, eşini kucaklayıp sarılınca (ona yaklaşıncsa), eş haffı bir yük yüküldü (hâmile kaldı). Bir müddet böyle geçti, derken yükü ağırlaştı. O vakit ikisi birden Rableri olan Allah'a şöyle dua ettiler: "Eğer bize salih bir evlat verirsen, biz muhakkak şükredenlerden olacağız."

190- Fakat Allah, kendilerine salih bir evlat verince, her ikisi de tuttuqlar verdiği evlatlar üzerine ona ortak koşmaya başladılar. Allah, onların koştuqları şirkten münezzehtir.

191- Hiçbir şey yaratmayan ve kendileri yaratılmış olan putları mı Allah'a ortak ediyorlar, ona eş koşuyorlar?

192- Bu putlar, ne o tapınanlara, ne de kendi kendilerine yardım edebilirler.

193- Eğer siz onları doğru yola çağırırsanız, size uymazlar. Onları ha çağırmissınız, ha çağırmayıp susmuşsunuz, hiç fark etmez.

194- Allah'ı bırakıp taptıklarınız da tıpkı sizin gibi kullardır. Eğer iddianızda doğru iseniz haydi onları çağırın da size cevap versinler.

195- Onların yürüyecek ayakları, tutacak elleri, görecekl gözleri veya işitecek kulakları mı var? De ki: "Haydi çağırın o ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve elinizden gelirse göz açtırmaın."

196- "Zira benim velim, o kitabı indiren Allah'tır. Ve O, salih kullarına sahip çıkar."

197- "Sizin Allah'tan başka taptıklarınız ise ne size yardım edebilirler, ne de kendi kendilerine yardımları dokunur."

198- "Siz onları doğru yola çağırarak olsanız da duymazlar." Onların sana baktıklarını görürsün, bakarlar, ama görmezler.

199- Sen yine de affa sarıl, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

200- Eğer şeytandan bir vesvese, bir gıcık gelirse hemen Allah'a sığın. Muhakkak ki, Allah hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

201- Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese iliştiği zaman, durup düşünürler de derhal kendi basiretlerine sahip olurlar.

202- Şeytanların kardeşlerine gelince, onlar öbürlerini sapıklığa sürüklerler, sonra da yalakaları bırakmazlar.

203- Onlara (arzularına göre) bir âyet getirmediğin zaman, derleyip toplayaydın ya derler, sen de de ki; ben ancak Rabbinden bana ne vahyolunuyorsa ona uyarım, işte bütünüyle bu Kur'ân, Rabbinizden gelen basiretlerdir (kalp gözünü açacak beyanlardır), iman eden bir kavim için hidayettir, rahmettir.

204- Kur'ân okunduğu zaman, hemen susup onu dinleyin, umulur ki, rahmete nâil olursunuz.

205- Sabah akşam demeden, kendi içinden, korkarak ve yalvararak, alçak sesle Rabbinizi ve gafillerden olma.

206- Zira Rabbinin katında olanlar, Allah'a kulluk etmekten asla kibirilenmezler, O'nu tenzih eder, şanını ulularlar ve yalnızca O'na secde ederler.

189- O Allah ki, sizi bir tek nefisten yarattı. Yani siz, "anılır bir şey" değildiniz, yoktunuz ve hiç biriniz, hiç yoktan kendi kendinize ve kendi gücünüzle olmadınız. Her biriniz iptida bir nefisten, bir zürriyet olarak yaratıldınız. Hiç birinizin bizzat iki tane babası da yoktur, iki tane benliği de. Fert fert, kabile kabile, boy boy, soy soy, hepiniz bu şekilde bir insan nefisinden yaratılmış birer sülsile, birer silsile olarak bir çeşit mahlukusunuz.

İşte sizi böyle niceliğinizle ve niteliğinizle ölçüp biçip yaratan Kâdir-i Mutlak olan o yaratıcıdır ki, bütünüyle gaybı bilen Ö'dur. Allah Teâlâ, önce bir nefis, bir beşer olarak Âdem'in şahsını, ondan da sizi yarattı, hepinizi bir tek tür yaptı.

Görülüyor ki, "nefs-i vahide" nekredir. Bir ferd-i müntesire delalet eder. Bundan dolayı, her şeyden önce insan türünün başlangıcı olan Âdem'in şahsı için geçerli olduğu kadar, sonuç itibarıyla muhatapların sınıflarına göre, zürriyet babası olan her kişi için de geçerlidir. Yani, ifade yalnızca geçmiş zamandaki Âdem'i değil, şimdiki zamandaki olayları da tek tek içine alır. (Nisa Sûresi'nin birinci âyetine bkz.) Bunun için kıssanın baştarafı Âdem ile Havva'nın doğrudan doğruya şahıslarıyla ilgili iken son evlatlarının şirk halini tasvirle son bulacaktır. Nitekim bundan dolayı, buradaki tek nefisten murad, Kureys'in atası olan Kusayy olduğu da söylenmiştir ki, bu da kıssanın Kureys müşriklerine uygulanmasıdır.

Hasılâ âyetin anlamı; "Ey Kureys, ey Arap kabileleri, ey Arap ve Arap olmayan Âdem soyları ve ey Âdem evlatları! Allah sizin hepinizi bir sülele, bir tek cins, bir cemiyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten, bir tinet ve ruhtan yarattı. Şimdi siz "Biz bir nefisten değil, iki nefisten, bir baba ile bir anadan, bir Âdem nevi ile bir Havva nevinden yaratıldık" mı diyeceksiniz? Bu size doğru gibi gelebilir. Fakat Allah, o nefsin eşini de ondan kıldı. Âdem nefsi, veya beşerî nefis veya insani nefis denilen o bir tek nefsin eşi olan dişisini de, yani Havva'yı da ondan yaptı ve onun cinsinden kıldı. Aynı bir nefisten, onun parçası veya eşi olarak hem erkek, hem dişi yarattı. Tabiatteki tekdüzeliğin zıddına olarak ayrı kökten ikinci bir tür yaratıp öbürüne çift, yani eş yarattı. Ve bu suretle onun eşini de kendi cinsinden kıldı. Erkekleri Âdem'den yaratıp da kadınları başka bir kökten başka bir cinsten yaratmadı. İnsanın eşini yine insandan yaptı. Şu halde erkek bir nevi insan, kadın bir nevi insan olmakla beraber ikisi de aynı kökten, aynı cinstendir. İkisi de insandır, ikisi de beşerdir. Ve bir öbürünün tamamlayıcısı, eşidir. "Size sizin nefisleriniz cinsinden eşler kıldı." (Nahl 16/72) Bundan dolayıdır ki, siz erkeğiniz ve dişinizle iki ayrı nefisten değil, bir nefis cinsindensiniz. Allah onun eşini de onun nefsinin cinsinden kıldı ki, o erkek nefis, o dişi nefis olan eşine sükun bulsun diye. Onda kendinden bir özellik görüp onunı ünsiyet etsin ve aralarında izdivacı sağlamak suretiyle heyecanını yatıştırarak bir sevgi ve imtihan bulsun da ondaki emanet bunda karar kılsın. Bunun içindir ki, izdivactan sonra aralarında uyum ve sükun bulunmadığı, öfke ve nefret bulunduğu zaman boşanma ve ayrılmı meşru kabul edilmiştir. Zira ilâhî hükmü göre kan-kocalığı geçerli kılan şey aralandıkları uyum ve sükündür. Bir tek nefisten erkek ve dişi nevelerinin yaratılış olmasının hikmeti de budur. Bundan dolayı erkek ile dişi birbirine nikâhlandı. Bunun üzerine ne zaman ki, erkek dişisini iyice bürüdü o zaman kadın haffı bir yük yüküldü, bir hücrecik alıp bir zürriyet yüklenmiş oldu, bununla bir süre gitti, derken yavaş yavaş ağırlaşmaya başladı, ne zaman ki, o yük büsbütün ağırlaştı, onun doğumu yaklaştı, işte o vakit Allah Teâlâ'nın rablığının eserini ağıktan açığa hissettiler ve bunun sonunun iyi de, kötü de olabileceğini, bu ağırlığın bir nimet de, bir felaket de olabileceğini sezdiler ve bütün tesirin Allah'tan olduğunu anladılar. Hasılâ "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" ilâhî hitabının anlamını bizzat kendi ruhlarında duyup anladılar ve yaşadılar. İkisi de Rableri Allah'a dua ettiler ahdimiz olsun ki, ey Rabbimiz, eğer sen bize bir salih yaraşıklı eli ayağı düzgün, yaşmaya ve kendi cinsimizden nesiller üretmeye elverişli herhangi bir nesil ihsan edersen bir, baba, ana ve gelecek olan evlat ve nesillerimizle hepimiz birden mutlak ve muhakkak olarak şükredenlerden, senin verdiği nimetlerin hepsine şükretmeyi huy edinen kullarıdan olacağız, dediler. Bu hâl Âdem ile Havva'da böyle olduğu gibi, gerçek bir izdivac ile bir araya gelmiş eşler, yani bütün ana ve babalar da doğumun yaklaştığı anlarda duyulan ağırlık sırasında aynı sevinc, neşe, telaş ve endişeyi yaşarlar. Fakat işin ilerişi böyle değildir.

190- Sonra Allah Teâlâ o ana-babaya bir salih nesil verdi, tam istedikleri gibi sağlamlar ve sıhhatli bir çocuk verdi, sonra o çocuk büyüdü, sağlam bir olduğu bilifil ortaya çıktı ve gerekeleceği, evlendi ve onun da çocukları oldu ve bunlardan da analar, babalar yetişti, çoğaldı. O zaman o ilk ananın ve ilk babanın evlatları veya torunları olarak onların yerini alan ana ve babalar, erkekli ve dişili bir çok çiftler Allah'ın kendilerine verdiği evlatla Allah'a bir takım şerikler koşmaya başladılar. Bazan Allah'ın rablığını unutup, "bu bir tabiat olayıdır" diyerek tabiatı Allah'a ortak koştular. Bazan da çocuklarına Abdüşşems, Abdülulât, Abdülulzza vb... isimler koyarak, esasen bir tek cins, bir tek ümmet olan insanlar bu şekilde ayrı ayrı cinsler haline getirildiler ("İnsanlar bir tek ümmetten başka değildir" âyetinin tefsirine bkz. Yunus, 10/19).

Hasılâ ilk yaratılışa şirk yoktu, onu daha sonraki nesiller uydurdular. Bununla beraber o kadar da eski bir gelenektir ki, onlar onu Âdem ile Havva'dan başlamış bir ilk günah sandılar. Anlaşıldı ki, Allah müşriklerin şerik tuttukları şeylerin hepsinden uzaktır. Yukarıdan beri koyduğu hükümlerdeki hikmet ve kudreti, eserleri ve nimetleri ayrıntılı olarak anlatılan yüce yaratıcının büyüklüğü ve birliği ne kadar açıktır ve bizzat beşerî yaratılışı olayında ne kadar belirgindir. Yukandaki tesniye (ikil) sigasından sonra burada diyerek çoğul kipi kullanılması şirkin faillerinde izah ettiğimiz kullanılışa bir işareti dahi içermiş olduğundan gaffet edilmemelidir. Böyle bir yüce yaratıcıya karşı onları mı ortak

koşuyorlar ki, onlar hiçbir şey yaratamaz, hiçbir şeyin yaratıcısı olamazlar kendileri yaratılmışlardır, mahluklardır ve sürekli olarak benzerleri yapılır durur.

191- Sonra Allah Teâlâ o ana-babaya bir salih nesil verdi, tam istedikleri gibi sağlam ve sıhatli bir çocuk verdi, sonra o çocuk büyüdü, sağlam biri olduğu bilfiil ortaya çıktı ve gerçekleşt, evlendi ve onun da çocukları oldu ve bunlardan da analar, babalar yetişti, çoğaldı. O zaman o ilk ananın ve ilk babanın evlatları veya torunları olarak onların yerini alan ana ve babalar, erkekli ve dişili bir çok çiftler Allah'ın kendilerine verdiği evlatla Allah'a bir takım şerikler koşmaya başladılar. Bazan Allah'ın rablığını unutup, "bu bir tabiat olayıdır" diyerek tabiatı Allah'a ortak koşular. Bazan da çocuklarına Abdüşşems, Abdüllat, Abdüluzza vb... isimler koyarak, esasen bir tek cins, bir tek ümmet olan insanları bu şekilde ayrı ayrı cinsler haline getirdiler ("İnsanlar bir tek ümmetten başka değildi" âyetinin tefsirine bkz. Yunus, 10/19).

Hasılı ilk yaratılıştaki şirk yoktu, onu daha sonraki nesiller uydurdular. Bununla beraber o kadar da eski bir gelenektir ki, onlar onu Âdem ile Havva'dan başlamış bir ilk günah sandılar. Anlaşıldı ki, Allah müşriklerin şerik tuttukları şeylerin hepsinden uzaktır. Yukandan beri koyduğu hükümlerdeki hikmet ve kudreti, eserleri ve nimetleri ayrıntılı olarak anlatılan yüce yaratıcının büyüklüğü ve birliği ne kadar ağıktır ve bizzat beşerin yaratılışı olayında ne kadar belirgindir. Yukandaki tesniye (ikil) sigasından sonra burada diyerek çoğul kipi kullanılması şirkin failinden izah ettiğimiz kullanılışı bir işareti dahi içermiş olduğundan gaflet edilmemelidir. Böyle bir yüce yaratıcıya karşı onları mi ortak koşuyorlar ki, onlar hiçbir şey yaratamaz, hiçbir şeyin yaratıcısı olamazlar kendileri yaratılmışlardır, mahluklardır ve sürekli olarak benzerleri yapılır durur.

192- Üstelik ne onlara, (yani tapınanlarına) bir yardımda bulunabilirler, ne de kendi kendilerini kurtarmaya güçleri yeter. Yüce yaratıcıya şerik tutulup mabud edinilen o yaratıklar, o putlar, ne kendilerine tapan putperestlerine yardım edebilmek, ne de başlarına gelecek felaketi önleyebilmek durumundadır. Bu bir yana, kendilerine yönelik tehlikelerden kendilerini kurtaracak durumda bile değiller. İbadet edilen bir mabud, haddi zatında kendisine saldırılması mümkün olmayan bir durumda olmalıdır ve kendisine tapınanlara yardım edebilmelidir.

193-194-Onların başkalarına yardım edebilmeleri şöyle dursun ey müşrikler siz onları hidayete davet edecek, doğru yola ve iyi bir maksada çağırarak olsanız size tabi olmazlar davetinizi uyarak arkanıza düşmezler, dualarınıza da icabet etmezler. Onlara karşı ha dua etmişsiniz, ha susmuşsunuz, eşittir. Çünkü sizin Allah'tan başka yalvarıp durduğunuz o putların (veya tanı yerine koyduğunuz kimseler) hiç şüphesiz sizin gibi kullardır.

195-Yani sizin gibi akılsız, şuursuz heykeller, ya da heykel gibi bedenlerdir. Bu tabir, müşriklerin tıpkı kendileri gibi, memlûk (köle) durumunda olan bir takım insanlara tapıklarını da işaret yoluyla ifade ederse de asıl murat bu değildir, kendilerinin, tapıkları put ve fetişler gibi eşya cinsinden olan o varlıklara benzediklerini başlarına vurmaktır ki, bu mânâyı da "Onların yürüyecek ayakları mi var ki onunla yürüsünler, onların tutacak elleri mi var ki tutunsunlar..." ifadeleri açıklamış olur.

Ey Muhammed! Sen o müşriklere de ki, haydi bütün ortaklarınızı (veya Allah'a ortak tutarak tapıklarını) çağırınız, sonra hepiniz edile verip hep birlikte bana karşı ne hile yapabilirsiniz, ne tuzak kurabilirsiniz kurunuz, elinizden geleni arkaya bırakmayınız, bana bir an bile mühlet vermezsiniz, süre de tanımayınız. Bana karşı yapmayı düşündüğünüz şeylerin bence hiç önemi yoktur.

196-Çünkü muhakkak olan şu ki, benim velim, yardımcım, koruyucum ve kurtarıcım Allah'tır. O ki, bu kitabı indirmektedir. Sizin hiçbir şey yapamayacağınızı ve kendisinin bana veli olduğunu ve bana yardım edeceğini bildirmektedir. Ve O, bütün iyilere veli olur, sahip çıkar.

197- Sizin, onun dışında öteki yalvardıklarınız ise ne size yardım edebilirler, ne de kendi kendilerine bir fayda dökünür. Ne sizi kurtarabilirler, ne de kendi kendilerini.

198- Ve siz onları hidayete çağırırsanız (yani doğruluğa veya herhangi bir konuda size yardımcı olmaya veya sizi hakka iletmek için rehberlik etmeye davet ederseniz), sizi iştirmezler bile. Ey dinleyici! Sen onları sana bakiyorlar görürsün halkıki görmezler. Karşılarında duran ve görülebilen varlıklara bakarlarsa, ama gömeleri yoktur, basiretleri de yoktur. Keşşaf müellifi gibi, bazı tefsir âlimleri bu ifadelerin yalnızca putlara ait olduğunu sanmışlar ve demişlerdir ki, putlarına bir takım kıymetli taşlardan, inci boncuktan göz manzarası veren şeyler takıyorlardı. Bu takdirde ise âyetle bir tekrar şaibesi söz konusu öncelikle benzerinin sadece tekrarı, başa vurmak gibi bir tekid olacağından önceki âyet sırf bir başa vurma, ikincisi ise tapılması caiz olanla olmayanı fark etmekte amacına yöneliktir demişlerdir. Fakat doğrusunu isterseniz âyetlerde tekrar yoktur. Çünkü o müşriklerin ortakları yalnızca tapıkları cansız putlardan ibaret değildi. "Onlar da sizin gibi kullardır." âyetinde de ihtiar olduğu üzere, önceki âyet, müşriklerin tapıkları cansız putlar açısından, bu kısım içindeki benzer âyet, müşriklerin tapıkları ve tanı yerine koydukları reisleri açısından geçerlidir. Gerçekten de Mücahid, Hasan Basrî ve Süddî, buradaki "ted'ühüm"ün "hüm"i zamirlerinin küffara ait olduğunu söylemişlerdir ki, zahir olan da budur. Bunlar hakkında "iştirmezler, görmezler" buyrulması da kulaklarına laf girmez, gözleri görse de akılları ermez demektir. Bu noktada biz bir mânâ daha seziyoruz ki, o da şudur: Allah'tan başka kendisine tapınanların şeylerin hiç birisi, karşısında kendisine ibadet eden bir kulun iç dünyasında çalkalanıp acağını, gönlünden geçen arzu ve isteklerini, ümit ve dileklerini iştirmez ve görmez. Bir hasta yatar kıvrınır, karşısına bütün sevdikleri toplanır, ona bakarlarsa, fakat o hastanın neler çektiğini ve gönlünden neler geçirdiğini gerçek yönüyle ne görürler, ne de anlarlar, ne de gerçek anlamda ona yardım edebilirler. Şu halde karşılarındaki o hastayı gerçek anlamda görüyor ve iştiriyor değildirler. İşte Allah'tan başka tapılanların hali budur. Bu açıdan onların hepsi birer put ve heykel gibidirler. Hiçbirinden doğrudan doğruya bir yardım gelmesi söz konusu değildir. Allah ise, semî ve basîrdir, gaybların bilicisidir yani, hakkiyle gören, işiten ve gaybleri bilendir. Bundan dolayı Allah'tan başkasına tapınmak boştur, batıldır ve hiçtir. Allah da her şeyin Rabbi olmakla beraber, iyilere, yaratılmıştan gelen fitri özellikleri ve kabiliyetleri bozulmamış olan iman ve güzel huy ehline dost olur. Bundan dolayı şirk geleneğinin, fitrat ve akıl açısından nasıl tutarsız bir şey olduğu açıkça ispat edildikten sonra en büyük kurtuluşu ve bütün ahlâk güzelliklerini içine alan şu âyetle Hz. Peygamber'e buyruluyor ki:

199- Affı ele al, insanlar ile ilişkilerinde evvela hoşgörü ve kolaylık tarafını gözet; insanların işlerinden, önce sana kolay gelenleri al ve kolayca yerine gelecekleri yap. Kendilerine zor gelecek, zorluk verecek şeyleri isteme, şiddet ve zorluk taraftan olma. Ayrıca affedicil ol, herkesin eksikliğine, kusuruna bakma, kusurları bağışlamak, özür dileyenleri affetmek senin önde gelen hasletin, en baş özelliğindir insan. İnsanlardan vergi alacağın zaman halka zorluk ve sıkıntı vermemekçe şekilde hayatı ihtiyaçlarından fazla olan mallardan vergi al. Örf'e uygun olanla emreyle yani, affedicil olayım, affı gözeteyim derken, örf ile emretmeyi terkettek, fakat emredeceğin, bir emir vereceğin zaman örf ile emret. Emettiğin iş örf'e uygun olsun, Allah'ın kitabında veya kendini bilen akıl sahipleri katında maruf, yani yapılması ve yerine getirilmesi gerekli, varlığı yokluğundan hayırlı, olması olmasından faydalı olduğu kabul edilen, güzel ve yararlı bir şey olsun.

"Urf, Arife, Mâruf": "Yani, yapılması gerekli olan, olması olmasından hayırlı bilinen her bir iş örfür." Başka bir deyişle "güzel ve faydalı olan her iş" demektir. Örf diye de tarif edilir ki, "insanlarca iyiliği bilinen ve kabul olunan şeydir." Bu demektir ki, insanlar arasında birbirlerine karşı ötedenberi iyilik olarak yapageldikleri ve iyilik olarak bildikleri, gereğine inandıkları ve faydasını kabul ettikleri, itiraf eyledikleri, ürküp böyle şey mi

olmuş diyerek reddetmeye ve karşı koymaya yeltenmedikleri şeydir. Bu da, yukarıda tarif ettiğimiz öbür anlamların içinde ise de onlardan bir anlamda daha özeldir. Burada şu iki noktadan gaflet etmemek gerekir: birincisi, örf ile emretmek demek "her örf", veya "her mâruf" emredilmesi gerekli olan şey demek değildir. Yani her emrin örf'e uygun olması gerekir, fakat her örfün mutlaka emredilmesi gerekli değildir. İkincisi insanlar arasında yayılmış, şuyû bulmuş, iyi kötü her şey, her âdet ve gelenek örf demek değildir. Bilgisizlik ve sapıklık sayesinde veya zorla yöneticilerin zoruyla halka kabul ettirilmiş ve alışmış bir takım kötü alışkanlıklar ve gelenekler vardır ki, bunların çoğu batıl ve çirkin şeyler olduğundan hadd-i zatında emredilmesi değil, onların nehyedilip yasaklanması ve ortadan kaldırılması gerekir ki, bunlar aslında kötü şeylerden sayılırlar. Hatta bunların bir çoğu sahiplerinin gözünde bile çirkindir. Kendi nefislerine uygulanmasını istemezler ve inkâr ederler.

Yukandan beri Kur'an'da anlatılıp açıklandığı üzere, kâfirlerde, zalimlerde, fasıklarda âdet olmuş ve alışkanlık haline gelmiş nice kötü âdetler ve gelenekler vardır ki, şirk ve puta tapmak âdeti bunların başında gelir. Hz. Peygamber bunları emretmek değil, bunlarla savaşmak için göndermiştir. Şu halde yukandan beri bütün bu fena âdetlerin, Kur'an tarafından kınanan çirkin geleneklerin kötellenmesi ve yasaklanması istenirken, özellikle şirk âdetinin yarıtıktan gelmeyip, daha sonra ortaya çıkmış bir şey olmasıyla çirkinliklerden bulunduğu ispat olunarak iptali için "örf ile emret" buyrulurken, örfün soyut bir kavram olarak ele alınıp her türlü örf ve âdet demek olabileceğini sanmak çok yanlış bir şey olur. Her maruf olan şey emredilmeye layık olmadığı gibi, her âdet ve gelenek de örf demek değildir, her örf de âdet değildir.

Örf, marifet ve itiraf ile ilgili olduğundan dolayı "örf ile emret!" ifadesi şuna da işaret eder ki, emrolunacak şey, ya emredilir edilmez fitraten kabul ve itiraf edilebilecek bir şey olmalı, yani haddi zatında bilinen ve kabul edilmiş olan birşey olmalı, ya da önce genel anlamda ne olduğu iyice tarif edilip tanıttıktan sonra emrolunmalıdır. İnsanların kafasına girmeyen, havsalası almayan veya almak ihtimali bulunmayan karmaşık şeyler halka emredilmemelidir. Nitekim Fatiha Sûresi'nde ve Bakara Sûresi'nin başlarında önemli ilkelere iyice açıklanıp belirlendikten sonradır ki, ilk emir olarak "Ey insanlar Rabbinize ibadet edin!" (Bakara, 2/21) hitabına yer verilmiştir. Yine böylece Mekke devrinde nâzil olmuş olan sûrelerden İslâm'ın temel ilkeleri, fitrata uygun olan ana esasları iyice tarif edilip açıklandıktan ve bu suretle ehli İslâm'ın ruhunda bir müsterek değerler ve inançlar ortamı oluşturduktan, yani bir kamu vicdanı ve şer'î örf meydana getirdikten sonradır ki, ibadet ve öteki görevlere ilişkin emirler Medine devrinde nâzil olan sûrelerde peyderpey emredilmeye başlamıştır. Hasılı bir emir, bir iyiliği ve faydayı içermeli veya amaçlamalıdır. Emrolunan iş, ne derece maruf olursa o derece geçerli olur, o derece kabul görür. Herkese şamil olan emirler de herkesin bilgi ve anlayış derecesine uygun olmalıdır ki, yanlış anlaşılma veya yistirmaya meydan vermeden kolaylıkla uygulanabilir olsun, halkın karşı koymasına, red ve inkâr etmesine meydan vermesin, ya da halka baskı yoluyla uygulanmasına gerek kalmamasın. Bu âyet ahlâk ilmi, kanun yapma ve yönetim bilgisi açısından o kadar geniş kapsamlı bir düsturdur ki, bunun inceliklerini ve ayrıntılarını sayıp dökmeye imkân yoktur.

Bununla beraber o müşrikler gibi cahillik edenlere gelince: cahillerden yüzünü çevir. O kendini ve Rabbinin bilmez cahillerin ahmakça sözlerine, akılsızca işlerine misliyle mukabelede bulunmaya kalkışma. İşte bütün ahlâk yüceliklerini içine alan bu âyeti kerimenin bir tefsiri gibi olmak üzere şu hadis-i kudsi de varid olmuştur: yani, "fazolelerin en yükseği, seninle ilişkisini keseni senin arayıp sorman, seni mahrum bırakana senin ihsanda bulunman ve sana zulmeden senin affettendir." Yine rivayet olmuştur ki, bu âyet nâzil olunca peygamber efendimiz; "Gazap gerçekleşmiş iken bu nasıl olur ya Rabbi?" deyince, arkasından şu âyet nâzil olmuştur:

200- Ve eğer şeytandan bir gıcık seni gıcıklayacak olursa, yani seni emrolunduğun şeyin tersine yönlendirmek için kızdırmak veya başka bir yolla galeyana getirecek şeytani bir tahrik karşısında bulunacak olursan, onun şerrinden hemen Allah'a sığın. Allah'ın nimetinin büyüklüğünü ve cezasının şiddetini düşünüp yardım ve korumasına iltica ederek, gönlünden O'na sığın veya dilinle ve gönlünle O'na sığınmada bulun, muhakkak ki, Allah işitir ve bilir. Kalbinle de yapasan kendisine şındığını bilir.

201- Muhakkak ki, müttaki olanlar kendilerine şeytandan bir tayf çok az bir hayal eseri bir şey dokunduğu vakit bile hemen durup düşünürler, Allah'a sığınmak gerektiğini hatırlarlar ve hemen gözlerini dört açarlar, kendi hayatlarının nerede olduğunu ve şeytandan hilesinin nereden geldiğini görürler ve hemen yanlıştan sakınırlar. Bu âyet Resulullah'a olan bu hitabın, bütün müminlere genel anlamda bir hitap olduğuna işaret eden bir tenbih niteliğini taşır.

202- Şeytanların kardeşleri olanlar, yani gizli şeytanların, insan cinsinden olan şeytanların kardeşleri olanlar ise onlara (yani o cin şeytanlarına) iğvada yardımcı olur imdat ederler. Sonra da kendilerini kısamazlar, müttakiler gibi kötülükten çekip geri tutamazlar, kötülükten vazgeçip kendilerini çekip çevirmezler. Bundan dolayı şeytanlara kapıldıkça kapılırlar, aldandıkça aldanırlar, saptıkça saparlar, helâk bataklığına batır giderler.

203-Nitekim sen onlara bir âyet getirmediğin zaman, yani zaman zaman olduğu gibi vahiyde belli bir süre kesinti olduğu zaman, o şeytanların kardeşleri demek ki, derleyip toparlayamadın ha, derler. Böyle demekle öbür âyetleri de Hz. Peygamber'in şuradan buradan derleyip topladığını, kendi hesabına şuradan buradan toplayıp söylediğini ima ederek, onun peygamberliğine sataşmaya ve dil uzatmaya çalışırlar. Bu ise şeytandan bir tayfa, bir hayale ve bir gıcıklayma misalidir. Resulüm de ki; ben Rabbinden bana vahyolunandan başka hiç bir şeye uymam. Bu Kur'an Rabbinin katından gelen basiretlerdir. Tıpkı kalblerde hakkı görmeye, doğruyu anlamaya yardımcı olan basiretler gibi Rabb'inizin ihsanıdır. Ve iman edecek olan her hangi birkavim için bir hidayet rehberi ve bir rahmettir. Şu halde saygısızlık etmeyin, iman edin.

204- Ve ey müminler hatta ey insanlar! Kur'an okunduğu vakit namazda, hutbede veya herhangi bir yerde ve mecliste hemen kulak verip onu dinleyin, ve ağzınızı tutup susun ki, rahmete erdirilesiniz, rahmete erdirilmeniz arzu edilsin. Zira susmak iyice dinlemeye, işi dinlemek de basirete, o da iman ve salih amellere, iman ve ameller de ilâhî rahmete ve nimete ermeye sebep ve yoldur.

Görülüyor ki, buradaki "dinleme ve susma" ile ilgili emirler okunmaya bağlı olarak şart kılınmıştır. Kırâet (okumak) ise bir ihtiyarı iştir ki, akıllı ve konuşan bir insanın ağzından çıkan anlamaya ve anlatmaya yönelik bir maksat taşıyan sesli olarak okumak demektir. Nitekim vahiy meleği olan Cebrail'in işi bile aslında bir kırâet (okuma) değil bir ikra, yani okutmaktır. Allah'ın yaptığı iş ise vahyi indirmek ve kırâeti yaratmaktır. Bundan dolayı akıllı olmayandan ve cansız varlıklardan sadır olan seslere kırâet denilemeyeceği gibi, aks-i sadadan, yani sesin yankılanmasından meydana gelen işe de kırâet denilemez. Bunun içindir ki, fakihler bir kırâetin yankılanmasından hasil olan yankıya kırâet ve tilâvet hükmü terettüp etmeyeceğini ve mesela tilâvet sedesi azım gelmeyeceğini beyan etmişlerdir. Bir kitabı sessiz olarak okumaya kırâet denilemeyeceği gibi, çalan veya çınlayan yankı yapan bir sesi dinlemek de kırâet denilemek demek değildir, bir çınlamayı dinlemektir. Şu halde Kur'an okuyan bir okuyucunun sesini aksettiren gramofondan veya radyodan gelen sese de kırâet denilemez. Bu gibi sesler bir kırâet değil, bir kırâetin yankısı ve yansımasıdır, bunlara dinleme ve susma emrinin hükmü terettüp etmez. Yani dinlenilmesi ve susulması vacip olan Kur'an, gramafonda çalınan Kur'an değil, bir insan tarafından okunan Kur'an'dır. Bununla beraber dinlenilmesi vacip veya müstehap olmaktan, bunun dinlenilmesinin caiz olmadığı veya dinlenilmesinin vacip olduğu sanılmamalıdır. Zira Kur'an'ı gramafonda çalmak başka bir iş, çalınan Kur'an'ı dinlemek de başka bir iştir. Kur'an'ı gramafonda çalmak, onu öteki çağlar arasına sokmak caiz

görülemeyecek bir iş olduğu açıktır. Nitekim Kur'an'ı okumak, Allah'a yaklaşıncı büyük bir ibadet olduğu halde, ona gerekli saygının gösterilmediği bir yerde veya bir mecliste okumak bir kabahattir. Fakat okunmuş bulunursa onu dinlemek kabahat değildir, dinlenmemesi kabahattir. Mesela, hamamda Kur'an okuyan günaha girer de onu dinleyen günaha girmez. Nerede olursa olsun okunan Kur'an'ı dinlemek sevaptır, dinlememek sevap değildir. Bunun gibi, bir ses yankısı dahi olsa gramafonda çalınan veya radyoda çalınan bir Kur'an'ı dinlemek vacip değildir diye onu dinlememek vacipmiş gibi zannedilmemelidir. Zira tam anlamıyla bir kırâet değilse bile yine de kırâet benzeri bir şeydir.

Çünkü nefsi kelâma delalet etmektedir. Şu halde dinlenilmesi vacip veya müsteħap değilse bile en azından caizdir, evladır ve hatta ona da saygısızlık etmek caiz değildir. Öyle bir hâl karşısında bulunan bir müslüman, layık olmayan yere konmuş bir Kur'an şahifesi karşısında bulunuyormuş gibidir ki, ona karşı lâubalilik etmemesi ve elinden geldiği kadar onu oradan alıp layık olduğu yere kaldırması dindarlığının gereğidir.

205-İşte ey Muhammed! Onları söyle ve nefsinde Rabbinizi zikret, bir tazarru ve yakarış ile ve bir nevi korku ile yani korkarak, çekinerek ve yalvararak, yakarak, kalben ve fikren sesli olmayan bir söz ile, yani sırrı olanın biraz üstünde, yalnızca kendin işitecek kadar, kırâet veya dua veyahut dil ile yapılan zikirlerden güzel tefekkürre engel olmayacak şekilde sabahları ve akşamları, (işte böylece) içinden Rabbinizi zikretmeyi kendine vird et, ve gafillerden olma. Kalbin daima uyanık olsun ve Allah'ı zikretmeye devam et.

İnsan varlığında ruh ile bedenin çok tuhaf bir ilişkisi vardır ki, düşünce ile duygu, vicdan ile akıl insanın ruhsal varlığında bir bütünlük teşkil eder. Bu ilişkide şahsiyet bütünlüğü meydana gelir. Bu birlik Allah'ın birliğini tanımaya doğru açılan bir pencere durumundadır. Bu ilişki sebebiyledir ki, ruhta meydana gelen bir etki bedene de etki eder ve bedende meydana gelen bir etkinin ruhta da bir takım sonuçları görülür. Çok sıradan bir misal olmak üzere ekşi bir şey hayal ettiğimiz zaman bile ağzı sulanır, bir faciayı anlatırken bile baş ağrırsı, heyecan veya baygınlık meydana gelebilir ki, bunlar ruhtan bedene gelen etkinin göstergeleridir. Aynı şekilde bedende meydana gelen bir takım yara ve hastalıkların acısı ruhta duyulur veya bedente tekrarlanan bir takım işlerin etkisiyle ruhta kuvvetli bir meleke meydana gelir ki, bunlar da bedenden ruha gelen etkinin izleridir. Böylece insanda güzel tefekküre engel olmayacak şekilde ve kendi kendisinin duyacağı kadar diliyle zikir alışkanlığı yerleştiği zaman bu zikirden hayal âleminde bir eser meydana gelir. Ve bundan ruha bir nur yükselir, sonra bu nurlar ruhtan tekrar dila, dilden hayale yansırarak akıp gider. Karşılıklı aynalar gibi sürekli olarak birbirini takviye eder ve destekler. Bunun sayısal artışına da sınır yoktur ve bu sonsuz denizin yüce ve kutsal makam ve mertebeleri nihayetsizdir. Marifet yolculuğu işte bu sınırsız denizde Hakk'ın nzasına doğru yürümek ve yol almaktır.

Bu yolculuğun yegane gemisi nefis yeğane dümeni de Allah'ı zikirdir. Tam gaflet mutlak tehlikedir ve herbir gaflet anı bile bir tehlike ihtimalini içerir.

206- Hiç şüphesiz Rabbinin huzurundakiler, "Meleklerin de Arş'ın etrafını çepeçevre kuşatmış olarak Rablerine hamd ile tesbih ettiklerini görürsün." (Zümer 39/75) buyurulan Mukarrabin Melekleri ki, mele-i âla denilen yüce meleklerdir. O'na ibadette büyüklük taslamazlar. O'nu tesbih ederler ve hepsi O'na hamdederler, secde ederler. Şu halde sen de öyle yap.

İşte bu mânâ sebebiyledir ki, bu âyet okunduğu vakit tilâvet secdesi yapmak meşru kılınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimizin böylece rivayet olunmuştur ki; "Âdem oğlu secde âyetini okuyup da secde ettiği zaman Şeytan ağlayarak çekilir ve kendi kendine "vay!" diyerek hayıflanır, bu adam, secde ile emrolundu, secde etti, ona cennet var, bense secde ile emrolundum isyan ettim, bana da ateş var". Demek ki, bu zikir, ibadet ve secde iledir ki, Âraf'tan Cennet'e yol açılacak ve Cennet ganimetlerine oradan erilecektir.

ENFAL SÜRESİ

Resulüm, sana enfâlden, ganimetlerden soruyorlar Enfâli soruyorlar buyurulmayıp "enfâlden soruyorlar" buyurulması gösterir ki, asıl enfâli soruyorlar veya ganimeți istiyorlar demek olmayıp, enfâlin durumunu, onunla ilgili hükmünü soruyorlar demek olduğuna işaretir ve, bu cihet zaten verilen cevap ile açıklık kazanacaktır. Sonra bunun A'raf sûresinin son âyetlerine ilgisı bakımından da kulluğa yönelik, yani hakkiyle kulluk edebilmek arzusundan doğan bir soru olduğundan da gaflet edilmemek gerekir. Cevap olarak: De ki; enfâl, Allah ve Resulünüdür. Yani enfâl hakkında hüküm vermek Allah'a ve Resul'e mahsustur. Bunda kimsenin oyu ve onayı yoktur. Allah nasıl emrederse Resul de onu öylece tebliğ ve icra eder. Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakınınz, Allah'a ittika ediniz ve gazabına sebep olacak hâllerden sakınıp korununuz. Ve aranızdaki açıklığı gideriniz, düzeltiniz. İhtilaf ve anlaşmazlıktan gerektiren hâllerinizi düzeltiniz ve bunu yapabilmek için Allah'a ve Resulü'ne itaat ediniz eğer müminler iseniz, böyle yaparsınız. Zira müminler, ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yani sırf Allah'ın ism-i celâli söylendiği, sıfatlarından hiç bahsolumaksızın ve fiillerinden, kudretinden hiçbirini gösterilmeksizin yalnızca "Allah" denildiği zaman yürekleri oynar, kalblerini rahmet ümidi ve sevgi heyecanı kaplar, muhabbetle kanışık bir korku sarar, Allah'ın azamet ve ihtişamından kaynaklanan bir ürperti kaplar. Ve üzerlerine O'nun âyetleri okunduğu, tilâvet edildiği vakit imanlarını arttırır. Bilgi ve ibadet sebepleri ve delilleri arttıkça iman da taklitten çıkıp tahkik özelliği kazanmaya başlar, tahkik gelişir, yakın ve itminanları ziyadeleşir. Ve ancak Rab'lerine tevekkül ve itimat eylerler. Başkasına değil, yalnızca Allah'a güvenir ve O'na teslimiyet gösterirler ve işlerinde başanyı ondan beklerler.

2- Resulüm, sana enfâlden, ganimetlerden soruyorlar Enfâli soruyorlar buyurulmayıp "enfâlden soruyorlar" buyurulması gösterir ki, asıl enfâli soruyorlar veya ganimeți istiyorlar demek olmayıp, enfâlin durumunu, onunla ilgili hükmünü soruyorlar demek olduğuna işaretir ve, bu cihet zaten verilen cevap ile açıklık kazanacaktır. Sonra bunun A'raf sûresinin son âyetlerine ilgisı bakımından da kulluğa yönelik, yani hakkiyle kulluk edebilmek arzusundan doğan bir soru olduğundan da gaflet edilmemek gerekir. Cevap olarak: De ki; enfâl, Allah ve Resulünüdür. Yani enfâl hakkında hüküm vermek Allah'a ve Resul'e mahsustur. Bunda kimsenin oyu ve onayı yoktur. Allah nasıl emrederse Resul de onu öylece tebliğ ve icra eder. Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakınınz, Allah'a ittika ediniz ve gazabına sebep olacak hâllerden sakınıp korununuz. Ve aranızdaki açıklığı gideriniz, düzeltiniz. İhtilaf ve anlaşmazlıktan gerektiren hâllerinizi düzeltiniz ve bunu yapabilmek için Allah'a ve Resulü'ne itaat ediniz eğer müminler iseniz, böyle yaparsınız. Zira müminler, ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yani sırf Allah'ın ism-i celâli söylendiği, sıfatlarından hiç bahsolumaksızın ve fiillerinden, kudretinden hiçbirini gösterilmeksizin yalnızca "Allah" denildiği zaman yürekleri oynar, kalblerini rahmet ümidi ve sevgi heyecanı kaplar, muhabbetle kanışık bir korku sarar, Allah'ın azamet ve ihtişamından kaynaklanan bir ürperti kaplar. Ve üzerlerine O'nun âyetleri okunduğu, tilâvet edildiği vakit imanlarını arttırır. Bilgi ve ibadet sebepleri ve delilleri arttıkça iman da taklitten çıkıp tahkik özelliği kazanmaya başlar, tahkik gelişir, yakın ve itminanları ziyadeleşir. Ve ancak Rab'lerine tevekkül ve itimat eylerler. Başkasına değil, yalnızca Allah'a güvenir ve O'na teslimiyet gösterirler ve işlerinde başanyı ondan beklerler.

3- Onlar ki, Namazı hakkiyle kılar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infakta bulunurlar.

4- İşte onlar, yani bu özellikleri kazanmış olan müminler yok mu hakkiyle mümin olanlar işte ancak bunlardır. Gerçekte mümin diye ancak bunlara denilir. Zira hem

kalbleri, hem kalıplan ve amelleri ile mümindirler. Bunlar için Rableri katında yüksek yüksek dereceler ve büyük bir mağfîret ve kerim bir rızık vardır. Öyle kerim bir rızık ki, sayısı ve süresi tükenmez, ardı arkası kesilmez, zararsız ve tükenmez, derdi belası olmaz, sırf hayır ve sırf nimet olan bir rızık vardır ki iman ile güzel amelini asıl ecrı işte bunlardır. Dünya malı ve savaş ganimetleri bunların yanında kâle alınmaya bile değmez. Şu halde enfâlin hükmünü sorarken, her şeyden önce sunu bilmek gerekir ki, enfâl, bu dereceleri, bu mağfîreti ve bu kerim rızkı ihlal etmemek şartıyla ve onun üzerine ziyade, fazladan bir nimet olmak üzere düşünülmeli ve ele alınmalıdır. Yoksa ganimetler, helâl olan birer enfâl olma özelliğini kaybeder, birer vebal ve günah olur. Bu hâl, bu enfâl meselesindeki durum neye benzer bilir misiniz?

5-Ey Muammed, Bu hâl, şunun gibidir ki Rabbin seni hakkı açığa çıkarma uğruna, yatağından kaldırıp, evinden dışarı çıkarmıştı, yani Rabbin seni, Medine'deki evinden çıkıp Bedir tarafına doğru hareket etmeni emreylediği zaman, hakkı yerine getirmek gibi gerçek bir sebeple çıkmıştı. İşte o sırada bu müminlerin bir kısmı gönülsüzdüler. Savaşı arzu eder bir durumda değildiler. Bunun için ilk yola çıkışı işi içyüzünü bilmiyorlardı. Gerekli hazırlıklarını yapmadan sadece bir kervana gidiliyor diye gelişigüzel çıkmış bulunuyorlardı, savaşmayı da istemiyorlardı.

6- Hakikatı iyice açıklık kazandıktan, yani savaştın kaçınılmaz olduğu iyice anlaşıldıktan sonra hâlâ o konuda sana karşı mücadele ediyorlardı, sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi davranıyorlardı. Yani doğâl olarak savaşmaktan gocundukları veya harp için hazırlanmış olmadıkları için, iki süvari ve üçyüz onak piyadeden oluşan ufak bir birlikle düşmana karşı savaş vermeyi bir kısım müminler çok tehlikeli ve mahzurlu görüyorlardı ve savaşı hoş karşılamıyorlardı.

7- Ve unutmayın o vakti ki, Allah size iki taifeden birisi sizin olacaktır diye vaad ediyordu; siz ise istiyordunuz ki, şevketi olmayan şey sizin olsun. Bu iki taifenin birisi Ebu Süfyan'ın yönetiminde Amr b. As ile Amr b. Hışam'ın dahi içinde bulunduğu kırk süvari muhafazasında Şam'dan gelmekte olan büyük bir ticaret kervanı idi. Hz. Peygamber bu kervanın gelişini haber vererek Medine'den hareket etmişti. Sahabenin birçoğu, hareketin hedefinin yalnızca bu kervanı vumak olduğu düşüncesinde bulunduklarından bu harekete fazla ağırlık kuşanmadan katılmışlardı. Oysa öte yandan bütün Mekke halkı ayaklanmış büyük bir kalabalık teşkil ederek Ebu Cehil kumandasında hareket etmiş, güçlü ve şevketli bir taife idi Bin kişilik silahlı bir Kureys ordusu Bedir'e doğru geliyordu. O zaman Cebrail inmiş ve demiştir ki, Ey Muhammed, Allah Teâlâ size iki taifenin birini vaad etti; ya ıyr, ya nefir yani ya kervan veya Kureys ordusu". Bunun üzerine Resulullah yolda ashabı ile istişare edip buyurdu ki, "ne diyorsunuz? Kureysliler yola çıktılar, "her türlü zorluğa ve sıkıntıya rağmen" bize doğru geliyorlar. Sizce kervan mı daha iyi, yoksa onları karşılamak mı?" Büyük bir kısmı: "Hayır, bizce düşmanı karşılamaktansa kervanı takip etmek daha iyi." dediler. Buna karşı Resulullah'ın mübarek yüzlerinde bir burukluk hasıl oldu. Sonra şunları söyledi: "Kervan deniz kenarından geçti gitti, Ebu Cehil ise bize doğru geliyor" dedi. Bunun üzerine yine de "Ya Resulallah, kervana bak, düşmanı bırak." dediler. Hz. Peygamber öfkelenmişti, Ebubekir ve Ömer (r.a.) kalktılar güzel sözler söylediler. Sonra Sa'd b. Ubade kalktı ve dedi ki "Ey Allah'ın Resulü! Kendi emrine bak ve icra et, vallahi sen yanı Aden körfezine gitsen Ensar'dan bir kişi bile geri kalmaz." dedi. Daha sonra Mikdat b. Amr, kalktı ve dedi ki "Ya Resulallah! Allah Teâlâ sana ne emrettiyse onu icra et, ne tarafa gidersen bir kesinlikle seninle beraberiz. Biz, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, "Git, sen ve Rabb'in birlikte savaşın, biz işte burada oturup bekliyoruz." (Mâide 5/24) demeyiz, lâkin deriz ki Sen Rabb'inle git, ikizin onlarla savaşınız, biz de sizinle beraberiz, gören bir tek gözümüz bulunduğu müddetçe savaşacağız". Bunun üzerine Resulullah'ın yüzü güldü, "Şimdi bana söyleyin, insanlar bu iki görüşten hangisinden yanadır?" buyurdu. Ve insanların sözünden maksadı da Ensar idi. Zira Ensar Akabe'de bey'at ettikleri zaman "Sen bizim diyanımıza gelinceye kadar zimmetimizde değilsin, ancak bize geldiğin zaman zimmetimizdesin, kendi çocukçuğumuzu müdafaa ettiğimiz gibi seni de müdafaa edeceğiz" diye söz vermişlerdi. Ve anlaşıldığına göre Resul-i Ekrem Ensar'ın "Biz ancak Medine içinde hücum eden bir düşmana karşı müdafaaı üstlenmiştik." gibi bir görüş öne sürmeleri ihtimalini hesaba katıyor gibiydi. Sa'd b. Muaz kalkıp "Ey Allah'ın Resulü! Galiba bizi kastediyorsun?" deyince, o da "evet" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd dedi ki: "Biz sana iman ettik, seni tasdik eyledik ve bize getirdiğin hak olduğuna şahadet ettik. Bu konuda sana ummak ve itaat etmek üzere söz verdik. Şu halde sen ne dersen onu yap. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, sen bize şu denizi gösterip dalsan biz de beraber dalanz ve içimizden bir tek kişi bile geri kalmaz. Bizimle düşmana karşı gitmeni de hoş görmemizle etmeyiz. Biz harpte sebatkânz, çarpışma sırasında sadakat gösteren kimseleriz. Umulur ki Allah Teâlâ, bizden sana, yüzünü güldürecek şeyler gösterecektir. Şu halde yürüt bizi Allah'ın bereketine". Sa'd'ın bu sözlerinden Resulullah çok memnun oldu ve sevindi, sonra da buyurdu ki "Haydi yürüyün Allah'ın bereketine, size müjde veriyorum ki, Allah bana iki taifenin birini vaad buyurdu. Allah biliyor ki, ben sanki şu anda onları devrnilip yere serilecekleri yerleri görür gibi oluyorum".

İşte harbin nihayetinde daha önce enfâl meselesi üzerine cereyan eden bu gibi hâller ihtar olunarak buyruluyor ki: Size Allah iki taifeden herhangi birini vaad ediyorken siz şevketsiz olan tarafı arzu ediyordunuz, oysa Allah kelimelerile hakkı yerine getirmeyi ve kâfirlerin kökünü kesmeyi murad ediyordu. Yani siz kervanı vumak gibi, şanı ve şerefi olmayan küçük şeyler istiyordunuz. Oysa Allah hakkınızda daha şerefli olan yüksek şeyler murad ediyordu. Hakkın yücelmesini ve kâfirlerin kahrolmasını, hak dinin şanı ve şeref kazanmasını takdir ve irade buyurdu. İşte bu size, sizin kendi iradenizle Allah'ın hükmü ve iradesi arasında sizin lehinize ne kadar büyük bir fark bulunduğunu anlatır. Burada şuna iyi dikkat etmek lazım gelir ki Allah Teâlâ, bu hakkı yerine getirmeyi doğrudan doğruya yaratmayla değil, kelimeleri ile, yani emri ile yerine getirmek istiyordu. İşte böyle Allah'ın emri ve kelimesiyle beşerin de ona uyup itaat etmesiyle yapılması gereken şeylere cürm ü ma'siyet veya derece ve mağfîret tahakkuk eder. Yoksa Allah Teâlâ'nın kelimeleri ile değil de doğrudan doğruya cebri ve yaratmasıyla yaptığı ve yapacağı şeylerde beşerin irade ve çabasının hiçbir hükmü yoktur.

8-Bunun için Allah, herşeyden önce kelimeleri ve âyetleri ile onu belirsiz olarak yapıyor ve vaad ediyordu ki, o mücrimler istemeseler ve hoşlanmasalar da, yani o kâfirlerin o müşriklerin iradelerine rağmen hakkı yerine getirsin ve batlı yok etsin, hakkın hak, batılın da batıl olduğuna iyice açığa çıkarsın ve ilan etsin.

Unutmayın ve iyice hatırlayın o vakti ki:

Meâl-i Şerifi

9- O vakit siz Rabbinizden yardım diliyordunuz. O da: "Ben işte ardarda bin meklele size yardım ediyorum" diye duanızı kabul buyurmuştu.

10- Bunu da Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa zafer ancak Allah katındandır. Gerçekten Allah mutlak galiptir ve hikmet sahibidir.

11- O sırada size, yine katından bir güven ve esenlik olmak üzere bir uykı sardırıyordu, sizi temizlemek, şeytanın vesvesesini sizden gidermek, yüreklerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sağlam durdurmak için gökten üzerinize yağmur indiriyordu.

12- İşte o anda Rabbin meleklerle şöyle vahyediyordu: Ben sizinle beraberim, müminlere sebat verin. Kâfirlerin yüreğine korku salacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun".

13- Çünkü onları Allah'a ve Resulüne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, bilsin ki Allah'ın azabı çok çetindir.

14- İşte gördünüz ya, şimdilik siz bunu tadın, şu da kesindir ki, ahirette

kâfirlerle cehennem azabı vardır.

9- Hani siz Rabbinize istiğase ediyor, yalvanyor, imdat ve yardım istiyordunuz ya... Müminler savaşın ve çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anladıkları zaman "Ey Rabb'imiz, Senin düşmanlarına karşı bize yardım et! Ey yalvaranların niyazını duyan, bize merhamet et!" diye dua etmeye başlamışlardı. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, müşriklere baktı, bin kadar idiler, bir de ashabına baktı, üçyüz on kadar kişiydiler. Bunun üzerine kibleye döndü ve iki elini kaldırıp "İlâhî bana verdiği sözünü yerine getir! İlâhî, şu bir avuç insan yok olursa, sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak." diye dua etmeye başladı, bir süre duaya devam etti, nihayet omuzundan rıdası düştü. Onu Hz. Ebubekir aldı, müberek omuzuna koydu ve ardından "Ey Allah'ın Resulü! Rabbinne niyazın ve münacatın yetiştir, O, sana olan vaadini yerine getirecektir." dedi. Rabbiniz de size şöyle cevap verdi , yani şu şekilde âyet nâzil oldu: Hiç şüphesiz Ben size ardi ardına bin melek ile yardım edeceğim. Bu kadar melâikeye ne lüzum vardı? Allah melek göndermeden de dilediğini yapamaz mıydı? Ve Allah dilediği takdirde bir tek melek bile dünyanın altını üstüne getirmeye yetmez miydi?

10- Fakat Allah, bu yardımı sırf bir müjde olsun diye, bir de bununla kalbleriniz huzura kavuşsun diye yaptı. Nusret ve zafer ancak Allah katındandır . Ne maddî sebeplerden ve görünüştaki kuvvetlerden, ne de meleklerden değildir. Allah Teâlâ size iş başartmak, sizi zaferle kavuşturmak istemiş, sizin korkulânızı ve acılarınızı yüreğinizden silip atmak, heyecan ve telaşınızı teskin etmek, ayrıca verdiği müjde ile de güven ve huzurunuzu arttırmak istemiştir. Bundan dolayı size bin melek imdat göndermiştir ki, hakikatte bütün kuvvetin ve etkinin Allah'a mahsus olduğuna, Allah dileyince zayıflar kuvvetlilere galip getireceğini, O istemeyince maddî veya manevî kuvvetlerin hiçbir işe yaramayacağını iyice anlayasınız ve vazifelerinizi yapmak için, kendinizi zayıf görerek ümitsizliğe düşmeyesiniz, karamsar olmayasınız, Allah'ın yardımından ümit kesmeyesiniz. Ayrıca Allah'ın kullanna verdiği emirlerle yaptıracağı bu gibi işlerde "Eğer Allah murad ediyorsa, bizi kaşıtırmadan kendisi doğrudan doğruya yاپversin." demiyeniz de maddî açıdan en ümitsiz görünen zamanlarda bile azimli, kararlı ve ümitli olarak çalışasınız. Çünkü Allah, şüphesiz güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Onun verdiği hükme karşı itiraz mümkün olmaz, yaptığı işler de hikmetten uzak olmaz. Bu iyice anlaşıldıktan sonradır ki, Âl-i İmran Süresi'nde, Uhud Savaşı hakkında "Nusret ve zafer ancak aziz ve hakim olan Allah tarafından"dır." (Âl-i İmran, 3/126) buyurulmuştur. Allah'ın hikmetine bakınız ki:

11- Hani size uykuyu sardınverdi fakat o uyku gaflete düşürüp sizi baskına uğratmak için değildi. Allah tarafından bir güvenlik ve esenlik olmak, korkunuzu silip sizi dinlendirmek içindi , ve üzerinize hiç umulmadık bir zamanda, gökten su indiriyor, düşman ordusu daha önce gelmiş, su bulunan yerleri tutmuştu, müslümanlara bir yudum su vermiyorlar ve onları susuz bıraktıkları zaman, daha kolay zafer kazanacaklarını umuyorlardı. Bundan başka bulundukları mevki kumluktu, ayakları kuma gömülüyor, yürürken güçlük çekiyorlardı, üstelik kumlar savruluyor ve etraf toz duman oluyordu. Düşmanın çokluğu, araç ve gereçlerinin üstünlüğü yetmiyormuş gibi, içinde bulundukları bu olumsuz durumlar da müslümanların moralini bozuyor, birçok korkulara ve endişelere sebep oluyordu. Tam o sırada Allah Teâlâ, geceleyin bir yağmur ihsan etmiş müslümanların önündeki vadi imak gibi akmıştı.

Bakınız bu yağmur, susuzluğu giderdiği gibi, daha başka ne kadar nimetleri ve hikmetleri içeriyordu. Şöyle ki:

1- Sizi bununla temizlesin, kirli şeylerden temizleyip anndırsın, necasetten ve hadesten taharet etmenizi sağlasın: Abdestinizi, guslünüzü yapmanıza yarısın da bu yüzden gönlünüzü huzura kavuştursun. Çünkü müminler su bulamadıkları zaman sıcağın ve susuzluktan etkilendikleri kadar, belki daha fazlasıyla gusulsüzlükten ve abdestsizlikten dolayı rahatsız olurlar, elem duyarlar. Mümin bir kimse cünüp olduğu zaman adeta kendinden tiksindir, gusül yapamazsa kalbi rahat etmez ve bu yüzden acı çeker. Ve hakikaten temizlik her nimetin temelidir. Bu hikmete bağlı olarak Allah Teâlâ, temizliğe yaraması bakımından suyun birinci faydasını ve hikmetini bunu belirtmek için zikretmiştir ve bu faydasını en öne almıştır.

2- Ve sizden şeytanın ezasını, vesvesesini gidersin diye. Düşman Bedir suyunu tutmuş bulunduğu için şeytan müslümanlara bu vesile ile vesvese veriyordu ki, onları susuzluktan kınmalğa korkutuyordu. Rivayet olduğuna göre, müslümanlardan birçoğu uyuyup ihtilam olma, iblis, kendilerine görünür demişti ki, "Siz hak yolda olduğunuzu sanıyorsunuz, halbuki cenabet cenabet namaz kılacasınız ve susuzluktan helâk olacaksınız. Eğer hak yolda olsaydınız, düşman su başlarını tutabilirdi miydi?"

İşte yağmurun yağması, şeytanın bu gibi vesveselerini de ortadan kaldırmıştı.

3- Ve kalbleriniz üzerine bir rabita olsun diye . Allah'ın lütfunun bir başlangıcı olan bu olayı hepimiz gördük de kalbleriniz kuvvet bulsun, Allah'a olan güveniniz ve tevekkülünüz kesinlik kazansın, Allah'a ve birbirinize bağlılığınız artsın diye.

4- Ve bununla ayaklarınızı tespit etsin diye . Ayaklarınızı yerli yerinde tutsun, sizi yere sıkı bastırsın da kumlara gömülüp kaymasın diye. Veya düşman karşısında ayak direten kimseler olasınız diye.

12- İşte o vakit, ey Muhammed! Rabbin meleklerle şöyle vahyedyordu: Ben sizinle beraberim, yani yardımım ve inayetim, imdadım ve muvaffakiyetim sizinle beraberdir. Şu halde, ey meleklerim, iman edenleri tespit ediniz, ayaklarını kaydırmayıp, dımdık ayakta kalmalarını sağlayınız. Yakında Ben kâfir olanların kalblerine korku salacağım, o zaman hemen boyunlanın üstüne vurunuz, ve onları parmaklarına kadar her tarafına vurunuz.

13- Bunun sebebi de onların Allah'a ve Resulüne şikâk yapmaları, zıt gitmeye uğraşmalarıdır. Çünkü her kim Allah'a ve Resulü'ne zıt giderse, (şikâk ederse), şüphe yok ki, Allah şedidü'l-ikabdır, cezası çetin olandır.

14- İşte ey kâfirler gördünüz ya Allah'ın emri işte böyledir. Şu halde bunu tadınız bakalım. Kâfirlerle bundan başka bir de ateş azabı vardır, o da muhakkaktır ve ahirettedir. Bundan böyle: Meâl-i Şerifi

15- Ey iman edenler! Toplu olarak kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onlara arkalarınızı dönmeyin (kaçmayın).

16- Böyle bir günde her kim onlara, tekrar dönüp çarpışmak için geri çekilmek veya diğer bir safta yeniden mevzilenmek hâlleri dışında, arkasını dönerse, muhakkak Allah'dan bir gazaba uğramış olur ve varacağı yer cehennemdir, orası da ne kötü bir akıbetir.

15- Ey iman edenler, ey müminler cemaati! Kâfirlerle zahf hâlinde rastladığınız vakit, yani sizden sayıca üstün olarak, sürü sürü saf tutmuş olarak harp düzeninde karşılaştığınız zaman onlara arkınızı çevirmeyiniz. Sizin kadar oldukları veya sizden daha az oldukları zamanlar şöyle dursun, sizden çok fazla oldukları zaman bile kış dönüp kaçırmayız. Siz de derhal saf tutup savaş düzeni alınız.

16- Zira öyle bir günde her kim onlara kışını dönerse, ancak yeniden dönüp çarpışmak için yarı çizerse, yani düşmanı yarılmak ve daha iyi vurmak için vur-kaç ve tekrar vur-kaç gibi bir savaş hilesi maksadıyla bunu yaparsa, veya bir takıma çekilmek ve orada mevzilenmek suretiyle, (mesela daha büyük bir düşman birliğine saldırmak veya bir yerdeki müslüman birliğine imdat etmek veya iltihak etmek üzere) geri dönenlerden başkası muhakkak Allah'dan bir gazaba uğramış olur. "Onun varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir." Eğer düşman sayıca müslümanların iki katından daha fazla ise, bu durumu ilgili hükümler biraz sonra gelecek olan "İşte şimdi

Allah sizin yükünüzü hafifletti." âyetinin gereğince bu hüküm tahsis edilmiş olur.

İşin içyüzü böyle yukarda anlatıldığı gibi olunca: Meâl-i Şerifi

17- Sonra onları siz öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. Attığınız zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı. Bu da müminlere güzel bir imtihan geçirtmek içindi. Allah işitendir, bilendir.

18- Gördünüz ya, Allah, kâfirlerin kurduğu tuzağı işte böyle boşa çıkarır.

19- Fetih istiyorsanız, işte size fetih gelmiştir, eğer aşırı gitmez deson verirsiniz, hakkınızda daha hayırlıdır. Yok eğer dönerseniz, biz de döneriz. O vakit askeriniz çok da olsa size hiçbir bir şekilde fayda vermez. İyi biliniz ki, Allah müminlerle beraberdir.

17- İmdi onları siz katletmediniz, o öldürülen ve yere düşen, enfâli ve ganimeti söz konusu olan müşriklere sizin gücünüzle ve kuvvetinizle ölmüş olmadıkları ve lâkin onları Allah katletti, öldürdü. Size emretmek, nusret ve zafer vermek, üzerlerine sizi saldırtmak ve kalblerine korku düşürmek suretiyle hakikatte onları Allah öldürdü. Rivayet olunuyor ki, Kureys ordusu, Akankal'den gıncına, Peygamber Efendimiz buyumuştu ki, İşte Kureys, gurur ve iftihar ile geldi, Allah'ım bunları Senin Resulünü inkâr ediyorlar. Bana verdiği vaadi senden istiyorun ya Rabbi!" diye dua etti. İşte bu sırada Cebrail aleyhisselam geldi, "Bir avuç toprak al, onlara doğru at." dedi. Ne zaman ki, iki taraf savaşta tutuşular Peygamber Efendimiz bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve "yüzleri kurusun!" buyurdu. Bunun üzerine düşman saflarında gözüyle meşgul olmayan bir müşrik kalmadı. Bundan sonra bozulduklar, müminler de enselerine bindi; bir yandan öldürüyorlar, bir yandan da esir alıyorlardı. Sonra savaş sona erince müslümanlardan "Şöyle kestim, şöyle vurdum, böyle esir aldım." diye ileri geri konuşanlar ve yaptıkları ile övünenler oldu. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu. Yani siz iftihar edip övünüyorsunuz, ama şunu iyi bilmelisiniz ki, onları sırf kendi gücünüzle yenmediniz, onları siz değil, Allah öldürdü. Ve attığınız vakit de sen atmadın ya Muhammed! Bir remiyi, bir atış şeklinde bir iş yaptığınız vakit, düşmanlara isabet eden ve etkileyen, hepsinin gözlerine batan o atışı sen atmadın, o atışın düşmüşü sizin idi, ama sonuçlarını ve etkisini sen yapmadın ve lâkin Allah attı. Zira sana at! emrini veren O idi, o attığın şeyi hedefine isabet ettiren, gayesine erdiren ve düşmanı bozguna uğratıp, sizi tepesine bindiren ve galip getiren O idi. Eğer atlanla atılan merminin içyüzü hesaba katılmayacak olursa, bütün şan ve şeref, düşmanın boyununa inen bir kılıcın veya damanna saplanan okun veya gözüne batan çakıl taşının olması gerekir, o zaman da size hiçbir şeref hissesi kalmaz. Fakat şeref ne kınında duran kılıcın, ne de yerindeki çakıldır. İşte o kılıcın ,okun ve çakılın gazilere karşı durumu ne ise, gazilerin de Allah'a karşı durumu ondan da aşağılardadır. Çünkü onları Allah'ın emrinde ve hizmetindedir. Binaenaleyh gaziler bilmedirler ki, hakikatte kendilerinin hiçbir hakları yoktur, büyüklük taslayıp böbürlenmeleri de yersizdir. Bütün bunları yapan ve yaratan Allah'tır. Buradan hareketle bunu vahdet-i vücud görüşüne delil olarak kullanmaya gerek yoktur, böyle bir vehme saplanmak da doğru değildir. Bunda vahdet-i vücud veya itihah değil, fiillerin yaratılışı, görünüşteki etkilerinin ötesinde ve üstünde olan gizli ve hakiki etkinin ispatı ve gerçek etken olan Allah'ın gücü ve kuvveti söz konusudur. Aslında ortada atan ve atılan, gazı olan ve ölen yok değil, ancak bütün bunların üstünde mutlak kudret sahibinin emrinin ve iradesinin geçerliliği vardır. Aslında bunların hiçbirisi tek tek veya hepsi birden Allah değildir. Fakat hepsinin varlığı üzerinde yegane etki gücüne sahip, hepsi üzerinde hükümları bir Allah vardır ki, bütün sebepler ve amiller, gizli ve açık tesirler ve bunların sonuçları neticesi itibarıyla O'nun hükmü altındadır. Ve Allah, müminlere, tarafından güzel bir tecrübe kazandırıyor, güzel bir nimet olan nusret ve zafer tecrübesi ihsan etsin diye bunları yaptı. Şüphesiz ki, Allah işitendir, bilendir. Dualarınızı, feryatlarınızı, gizli ve açık seslerinizi, sözlerinizi işitir. Niyetlerinizi, maksatlarınızı, fikirlerinizi ve kuruntularınızı, bütün hâl ve diğışinizi hakkiyle bilir.

18- Gördünüz ya, işte böyledir ve gerçek şu ki, Allah kâfirlerin oyun ve hilelerini boşa çıkarır. Tuzaklarını geçersiz kılar, onu zaafa düşürür, çürütür ve iptal eder.

19-Ey kâfirler fetih isterseniz işte size fetih gelmiştir. Fethetmek isterken siz fetholundunuz, emelleriniz tersine döndü, hileleriniz sizin başınıza geldi. Rivayet olunuyor ki, Mekke müşriklere, Mekke'den yola çıktıkları zaman, Kâbe'nin örtüsüne yapışarak "Ey Allahımız, iki askerinin en yücenesi, iki tarafın en doğrusuna, iki grubun en değerlisine yardım et!" diye dua etmişler, Allah'tan zafer ve fetih istemişlerdi. Ne kadar dikkat çekici bir durumdur ki, duaları aynen kabul olunmuştu. Fakat etkileri duaya kendi durumları uygun düşmüyordu. Bunun için sonuç kendi aleyhlerine ve müminlerin lehine olarak kabul olunmuştu. Aslında bu âyette, Bedir Savaşı'nın asıl çıkış sebebinin müşriklere saldırgan tutumundan kaynaklandığına işaret vardır. Onun için buyunluyor ki, ve eğer siz bu sevdamız vazgeçerseniz, bu bulunduğunuz duruma, yani Allah'a ve Resulü'ne karşı gelmeye, kin ve düşmanlık gütmeye, ona karşı savaş açmaya son verirsiniz bu sizin için hayırlıdır. Ve şayet yine harp fikrine dönerseniz biz de döneriz ve cemaatiniz çok da olsa hiçbir şeye yaramaz, size fayda vermez.

Ve Allah, muhakkak müminlerle beraberdir. Ancak müminler de bu beraberliği kayıtsız şartsız zannetmemeliler ve unutmamalılar ki, bu beraberlik başta kamil bir iman ile onun gerekli kıldığı şartlara bağlıdır.

Onun için: Meâl-i Şerifi

20- Ey iman edenler, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. İşıtip durduğunuz halde onun emirlerinden yüz çevirmeyin!

21- Ve işitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın!

22- Çünkü yeryüzünde dolaşan canlıların Allah katında en kötüsü anlamayan ve dilsizleyen sağırlarla dilsizlerdir.

23- Allah onlarda hayır görseydi onlara işittirirdi, işittirseydi yine de aldımız arka dönerlerdi.

20- Ve işitip dururken ondan, o Allah'ın Resulü'nden yüz çevirmeyin ve

21- öyleleri gibi olmayın ki: onlar, işittik dediler de hâlâ işitmiş değiller. Dilleriyle "işittik" diye iddia ederler, fakat hakkiyle dinlemiş ve anlamış değiller. Anlasalar bile anladıklarını icra edip, yerine getirmezler. Sanki hiç duymamış, işitmemiş gibi hareket ederler. İşte siz bunlar gibi olmayın. Zira Allah katında bütün dabbelerin (yani yeryüzünde yaşayan bütün canlıların) en serlisi, en kötüsü o sağırlar, o dilsizlerdir: O kulağı olduğu halde hakkı duymayan, o dili olduğu halde hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir, ki akıllanmazlar, akılları kullanmazlar. Kulak yok, dil yok, akıl yok. İşte bu hâl en aşağılık canlıların halidir. Kötülük yapmaya gelince var, fakat hakka gelince yok. Bu da en aşağı hayvanlardan daha aşağı ve aynınle şer olan hayvanların hâlidir ki, bunları insan şeklinde bulunan zararlı hayvanlardır. Yılanlara bile birşey duyurmak mümkün olur da bunlara olmaz. Evvela işitmesi olmayanın konuşması olmaz. Doğuştan sağır olan konuşmaktan mahrum olur. Çünkü sözü, işitme duyusu olan kimse bileyebilir. Ve işittikten sonradır ki, başkasına söyleyebilir. Sözü de anlamaya pek büyük hizmeti vardır. Gerçi herhangi bir duyudan mahrum olmak bir idrak kaynağından mahrum olmak demektir. Fakat dil bu noksanı oldukça telafi eder. Mesela, koku alma duyusu olmayan ve lâkin dil bilen ve dinleyip anlayacak durumda olan birine, kokmuş bir şeyi söyleyip anlatmak mümkün olur. Bununla beraber sağır ve dilsiz olmak da bütünüyle aklın yok olması demek değildir. Nice sağır ve dilsizler bulunur ki, akıllar vardır. Bir sağır ve dilsizin biraz aklı varsa bazı şeyleri anlaması ve hatta işaretle veya yazıp çizmekle bazı isteklerini anlatması mümkün olur. Fakat sağır ve dilsiz olduğu halde üstelik akılsız da olursa son

derece perişan ve çaresiz bir durumda kalır. Bununla beraber kendisine ve başkasına karşı yine de mutlak bir kötülük olması da lazım gelmez. Lâkin kulağı var hakkı duymaz, duymak istemez; dili var, hak söylemez, söylemek istemez; aklı var, fakat hakkı anlamaz, anlamak istemez. Böylesine sağır, böylesine dilsiz, böylesine akılsız kimseler yok mu, işte onlar hayvanların hayvanı, fenalann fenası ve gerçekte gerek kendilerine ve gerekse başkalanna karşı şerhlerin şerhidirler. Birçok canlılardan üstün olmalanna ve öteki canlılardan ayrıncılık kazanmalanna sebep olmak üzere Allah'ın kendilerine ihsan ettiği yetenek ve özellikleri, hakkı anlamak için verilen bu güçleri böylesine geçersiz kılıp dumura uğratanlarda hayır namına hiç bir şey yoktur.

22- öyleleri gibi olmayın ki: onlar, işittik dediler de hâlâ işitmiş değiller. Dilleriyle "işittik" diye iddia ederler, fakat hakkiyle dinlemiş ve anlamış değiller. Anlasalar bile anladıklarını icra edip, yerine getirmezler. Sanki hiç duymamış, işitmemiş gibi hareket ederler. İşte siz bunlar gibi olmayın. Zira Allah katında bütün dabbelerin (yani yeryüzünde yaşayan bütün canlıların) en şerlisi, en kötüsü o sağırlar, o dilsizlerdir: O kulağı olduğu halde hakkı duymayan, o dili olduğu halde hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir, ki akıllanmazlar, akıllanılı kullanmazlar. Kulak yok, dil yok, akıl yok. işte bu hâl en aşağılık canlıların halidir. Kötülük yapmaya gelince var, fakat hakka gelince yok. Bu da en aşağı hayvanlardan daha aşağı ve aynıyle şer olan hayvanların hâlidir ki, bunlar insan şeklinde bulunan zararlı hayvanlardır. Yılanlara bile birşey duymuk mümkün olur da bunlara olmaz. Evvela işitmesi olmayanın konuşması olmaz. Doğuştan sağır olan konuşmaktan mahrum olur. Çünkü sözü, işitme duyusu olan kimse bileyebilir. Ve işittikten sonradır ki, başkasına söyleyebilir. Sözü de anlamaya pek büyük hizmeti vardır. Gerçi herhangi bir duyudan mahrum olmak bir idrak kaynağından mahrum olmak demektir. Fakat dil bu noksanı oldukça telafi eder. Mesela, koku alma duyusu olmayan ve lâkin dil bilen ve dinleyip anlayacak durumda olan birine, kokmuş bir şeyi söyleyip anlatmak mümkün olur. Bununla beraber sağır ve dilsiz olmak da bütünüyle aklın yok olması demek değildir. Nice sağır ve dilsizler bulunur ki, akıllan vardır. Bir sağır ve dilsizin biraz aklı varsa bazı şeyleri anlaması ve hatta işaretle veya yazıp çizmekle bazı isteklerini anlatması mümkün olur. Fakat sağır ve dilsiz olduğu halde üstelik akılsız da olursa son derece perişan ve çaresiz bir durumda kalır. Bununla beraber kendisine ve başkasına karşı yine de mutlak bir kötülük olması da lazım gelmez. Lâkin kulağı var hakkı duymaz, duymak istemez; dili var, hak söylemez, söylemek istemez; aklı var, fakat hakkı anlamaz, anlamak istemez. Böylesine sağır, böylesine dilsiz, böylesine akılsız kimseler yok mu, işte onlar hayvanların hayvanı, fenalann fenası ve gerçekte gerek kendilerine ve gerekse başkalanna karşı şerhlerin şerhidirler. Birçok canlılardan üstün olmalanna ve öteki canlılardan ayrıncılık kazanmalanna sebep olmak üzere Allah'ın kendilerine ihsan ettiği yetenek ve özellikleri, hakkı anlamak için verilen bu güçleri böylesine geçersiz kılıp dumura uğratanlarda hayır namına hiç bir şey yoktur.

23- Evet, şayet Allah bunlarda bir hayır bilse idi, yani bunlarda hayır cinsinden olmak üzere yeteneklerini hakkı araştırmaya ve anlamaya harcayacakları, hakkın âyetlerinden yararlanacakları Allah'ın ezeli ilminden sabit olsa idi ve böylece gerçekte mukadder olsa idi Allah, elbette onlara işittirdi. Dikkatle dinler, Allah Resulü'nün söylediği hakikatleri anlarılar. O iman edip itaat ederlerdi. Lâkin böyle olmadı, onlar hakkın sesini işitmediler, demek ki Allah işittirmedi ve o halde demek ki gerçekte bunlarda hiçbir hayır yoktur. Ve bunlar böyle iken bunlara işittirmiş olsa idi yine de mutlaka dönecekler, yüz çevirip gideceklerdi. Duyup işittiklerinden asla yararlanma yoluna gitmeyeceklerdi. Hak duyugusundan, yani kalb ile tasdikla mecbur olduktan sonra bile o için irasına, uygulamasına yanaşmayacaklardı. İrtidat edecekler ve hiç duymamışın daha fena olacaklardı. Ve artık burada "Ne olurdu Allah, bunların yüz çevirmesine meydan vermeseydi de cebren yaptırısaydı?" denemez. Çünkü meselenin özü, cansız varlıklarınki gibi katı bir zorunluluk konusu değildir; işitme, konuşma ve akıl gibi kuvvetlerden yararlanma, onları yerli yerinde kullanma, ilâhî emirler ve sözle yapılması istenen cüz' ve hayati görevler ve hareketler konusudur. Bu alanla ilgili bir meseleye karşı öyle bir sual, konu dışına çıkmak olacağından çelişki demek olur.

Velhasıl böyle zorlamadan başka birşey dinlemeyen şerirler gibi olmayın da: ü Meâl-i Şerifi

24- Ey iman edenler! Peygamber sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resul'e icabet edin. Ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Ve siz kesinkes O'nun huzurunda toplanacaksınız.

25- Ve öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnızca zulüm yapanlara dokunmakla kalmaz. Ve bilin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir.

26- Düşünün ve hatırlayın o zamanları ki, hani bir vakitler siz yeryüzünde korku süzdünüz, hor görülün bir azınlıktınız. İnsanların sizi hırpalamasından korkuyordunuz, öyle iken O, sizi barındırdı ve sizi yardımıyla destekleyip güçlendirdi ve şükretmeniz için temizlerinden rızık verdi.

24- Allah'a ve Resule icabet edin (onu duyun ve ona uyun), özellikle size hayat verecek şeylere sizi çağırıldığı zaman onun emrine seve seve icabet edin. Çok dikkat çekici bir ifade tarzıdır ki, davet fiili, hem Allah'a, hem Resul'e isnad edildiği halde diye tesniye sıgası (ikil kipi) ile değil şeklinde tekil olarak zikredilmişir ve üstelik Allah'a değil, Resul'e isnad edilmiştir. Zira davet birdir. Allah'ın daveti peygamberinden dile gelecek ve Resul'ün daveti de Allah'ın davetinden başka birşey olmayacaktır. "Sizi ihya edecek," yeniden hayat verecek, hayatınıza sebep olacak, bitki ve hayvan halinden çıkıp, insanlığın aday olduğu hür, mutlu bir hayata kavuşturacak ve ebedi hayata sizi hümiyetinizle yükseltecek bir ilim veya amel demektir ki Hz. Peygamber, zaten buna davet için gönderilmişir. İnsanlara kulak, dil ve akıl da bunun için verilmiştir. Peygamber, Allah'ın vereceği öyle bir hayat yoluna davet edeceği cihetle davet ettiği ve kulağınca böyle bir davet geldiği vakit hemen istekle icabet ediniz. Ve biliniz ki Allah, muhakkak, kişi ile kalbinin arasına girer. Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakın ve hakimdir. Onda ki hâli gönlünden, gönlündeki hâli ondan daha iyi bilir ve daha yakından hükmü altına alıp, sahip olur. Kudreti o kadar geçerlidir ki, yalnızca kişi ile başkaları arasına değil, onunla kalbi arasına bile girer. Düşünen "ben" ile düşünen "ben" arasına girer ve bu iki benliği birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum bırakır. Azim ve iradesini bozar ve ters yöne çevirebilir. Kanaatlerini, zevklerini değiştirir. Onunla kalbinin arasını öyle ayırır ve öylesine açar ki, bunlar birbirinin zıddı kesilir, insanı kendi kendisine düşman eder. Kişi ile kalbinin arasına öyle girer ki, aklını elinden alabilir, bütün suurunu yok eder. Kendi kendini duymaz, kendi kendinin farkına varamaz hale getirir ve nihayet canını alır, öldürür. Bunun için Allah sizinle kalbiniz arasına perde çektiği ve ölüme davet ettiği vakit, ona icabet etmemeye ve emrine karşı koymaya imkân bulamazsınız ve bir nefes sonra başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. O halde kalbinizle aranız açılmadan, canınız elinizden alınmadan, fırsat elinizde iken Allah'ın Resulü, sizi ihya edecek, ebedi hayata yükseltecek bilgi veya amellere davet ettiği zaman, hiç ihmal etmeden hemen ona gönüllü olarak icabet ediniz, onun emrine seve seve koşunuz. Şunu da biliniz ki, kesinkes siz O'na haşrolunacaksınız", başkasına değil, yalnızca Allah'a toplanacaksınız da amellerinizin mertebesine göre cezasını çekeceksiniz. Şu halde "kalbimizden ve canımızdan ayrılsak, ne olur?" demeyiniz de itaat ve icabet etmekten geri kalmayınız.

25- Ve bir de o fitneden korkunuz ki, kesinlikle içinizden yalnızca zulmedenlere isabet etmez. Yalnızca işi yerinden oynatanlara mahsus bir musibet olmakla kalmaz, aksine genelleşir de hepinizi işle alır. Bazı günahlar vardır ki, zaran umuma şamil olur. O günahın sebep olacağı fitne ve kaşkıklık, getireceği sıkıntı ve bela, yalnızca o günahı işleyenleri ve işi yerinden oynatanları yere sermekle kalmaz, o zalimlerle birlikte o işe bulaşmamış, o günahı işlememiş olanlara da isabet eder, birçok suçsuzları da gelir bulur.

Kurunun yanında yaşı da yakar. Mesela; yasakların duyurulmasında, iyiliği emir ile kötülükten menetme gibi konularda yağcılık yapmak, akide ve inanç ile cihad konusunda tembellik ve gevşeklik göstermek bu çeşit günahlardandır. Bir hadisi şerifte de ifade buyurulduğu üzere: Bir geminin dibini delmeye uğraşan bir kişinin fiili, öyle bir boğulma olayı meydana getirir ki, bu fitne o geminin içinde bulunanlardan yalnızca onu delenleri ve onlara yardım edenleri değil, hiç haberi olmayanlara vancaya kadar hepsine isabet edecek şekilde bir musibet halinde ortaya çıkar. Belki bu işten hiç haberdar olmayanlar, daha hazırlıksız yakalanacaklarınddan dolayı daha zararlı çıkarlar. Bundan dolayı böyle umumi fitnelere meydan vermemek için, işin başından itibaren iyi korunmak, muhtemel gelişmelere karşı önceden tedbirli olmak, ictimai hadislerde kontrolü elde tutmak o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifaye olan bir görevdir. İçlerinden bir kısmı bu görevi yerine getirdiği zaman, hepsi kurtulur, hiçbirisi aldırmayıp gemi delindiği zaman ise hepsi musibete uğrar. Fakat dikkat edilmek lazımgelir ki, gemiyi delene mani olalım derken, bütün gemidekileri harekete geçirmek ve kaşkıklık çıkıp, geminin dengesini bozarak, onun devrilmesine meydan vermemek de gerekir. Evvela farz-ı kifayenin ifasını yüklenen görevliler bu görevi farz-ı ayn gibi icra edecekler. Mesela geminin kaptanı ve tayfaları gibi ki, "İyiliği emretmek ve kötülüğü önlemekle görevli yönetici kadro" yani, idarenin başında olan "ümmet", görevini tam yapacaktır. (Böyle bir yönetim kadrosu yoksa veya var da görevini tam olarak yapmıyorsa farz ihmal ediliyor demektir.) İkincisi, herkesin kendi kendini toplumsal görevlerini yapıp yapmaktan hesaba çekmesidir. Üçüncüsü, umumi gelişmelerin ve gidişatın akışından gaflet etmek, gidişatı dikkatle izlemek ve gelişmelerin seyrine zamanında müdahale ederek, olaylara yön vermek ve hiçbir zaman kontrolndan çıkmasına izin vermemek lazım gelir. Nizam ve intizam ile iyi niyet ve hüsni-ı ahlâk ile bu murakabeyi sürdürmek lazımdır. Bu ise her müminin kendi nefsinde Allah ve Resulü için itaat ve icabeti gerektirir. Ayrıca fitne meydana gelmemesi için kendine ve sorumlu olduğnu cemaatına özen göstermesi ve gafletten sakınması yükümlülüğünü getirir. Bundan anlaşıldığına göre, umumi fitne yalnızca cürmü işleyen zalimlerin cezası değil, aynı zamanda ona meydan veren gafillerin de cezasıdır. Son nefese kadar çalışıp da fitneye engel olamayanlara gelince; "Rabbiniz karşı bir mazeret olmak üzere" (A'raf 7/164) gereğince Allah katında mazur olurlar. Mamafih o zalim ve gafillerin içinde bulunup onlara yakınlık gösterdiklerinden ve komşuluk ettiklerinden dolayı dünya hayatında o musibet çerçevesinin dışında kalmamaları da ihtimal dahilindedir. Ahiret hayatında ecir alırlarsa da dünyada sıkıntı çekerek ve bunların çektikleri sıkıntı, o sıkıntıya sebep olan zalimlerin daha şiddetli azap görmelerini ıcap ettirir. Bunun için fitne ve sıkıntı zalimlerden başkasına isabet etmez sanmayınız ve ondan korununuz. Ve sunu iyi biliniz ki, Allah azabı çetin olandır. O'nun cezasının şiddetinden dolayıdır ki, yalnızca zalimlere mahsus ve münhasır olmakla kalmaz, onların çevresinde bulunan yakınlarını da kaplar.

26- İşte bunları böyle size tek tek açıklayan ve "sakiniz!" emrini tebliğ eden Peygamber'in ne kadar ihya edici bir davette bulunduğunu anlayınız. Ve işin önemli daha iyi anlamak için o vakitleri hatırlayınız ki, hani siz gayet azınlık idiniz, yerde ezilmek isteniyordunuz. Mekke'de iken Kureys'in elinde hemensiz ezilebilecek zayıf bir azınlık idiniz. Veya daha önce Farslar ve Bizanslılar açısından önemsiz görülen, küçümsenen ve onların idareleri altında ezilen bir topluluk idiniz. İnsanların sizi ezip geçivermesinden korkuyordunuz. Çevredeki insanlar size böylesine bir kin ve öfkeyle bakiyorlardı ve siz onlardan kendinizi koruyacak durumda da değildiniz, sizin için güvenli bir yer de yoktu. Daha sonra Allah sizi yerleştirdi, yuva sahibi yaptı. Medine'ye göç ettirip, iskân eyledi, emniyet ve asayiş verdi, ve sizi yardımla güçlendirdi. Ensar'ı size yardımcı yaptı, meleklerle imdat eyledi ve Bedir'de zafer ihsan edip güçlendirdi ve o kâfilere karşı sizi destekledi, helâl ve güzel nimetlerden size nızklar ihsan etti, ganimetler nasip eyledi. Hasılı o ezilimsizlikten, o aşağılanımsızlıktan kurtarıp, böyle şanlı ve şerefli bir hayata geçirdi, ki, şükredesiniz. Bu nimetleri hatırlayıp şükcrünü eda edesiniz.

O halde: Meâl-i Şerifi

27- Ey iman edenler! Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyiniz ki, bile bile kendi emanetlerinizi hıyanet etmiş olmasınız.

28- Ve iyi biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız birer imtihan aracından başka birşey değildir. Allah katında büyük ecir vardır.

29- Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size bir furkan (hakkı batıldan ayırdedecek bir anlayış) verir ve günahlarınızı örtbas eder, sizi bağışlar. Allah büyük lütf sahibidir.

27- Ey iman edenler! şeklindeki bu hitapların böyle iman özelliği ile ardarda tekrar edilmesi, gelecek emir ve tenbihlerin önemini ve onlara son derece özen göstermek gerektiğini açıklamak ve bunlara özen göstermenin imanın gereği olduğunu bilhassa anlatmak gibi bir özel belâğatı içerir.

Ey müminler! Allah'a ve Resule hıyanet etmeyin, iman zimmetinize verilmiş olan ilâhî hükümlere ve Resulün sünnetine saygısızlık ve riayetsizlik etmeyin. Bunlar size hayat veren hükümlerdir, onlardan dolayı şükretmekten geri kalmayın, nankörlük etmeyin. Onlara sadakat ve bağlılıktan ayrılmayın. Dinde laubali olmayın, dinin emir ve yasaklarına sırf gösteriş olsun diye uymayın, can u gönülden benimseyerek uyun, ganimetten mal kaçırma veya düşmana gizli sırlar iletme gibi davranışlarla ahlağınızı lekelemeyin. Hasılı, dinî görevlerinizi ciddiyet ve samimiyetle yapın. Allah ve Resulü'ne hıyanet ederseniz kendi emanetlerinizi hıyanet edersiniz. Bir kere Allah ve Resulü'ne hıyanet etmeye başladınız mı artık kendi aranızda da mala, cana, ırza ve namusa hıyanet etmeye başlırsınız. Hakka, hukuka, vatana ve milli görevlere de hainlik etmeye başlırsınız

28- ve o halde siz bilirsiniz. Bile bile hıyanet edenlerden olursunuz. Bundan dolayı da birbirinize olan güveniniz yok olur. Kimsenin kimseye güvenmediği bir toplum olursunuz. Siz kendinizden emin olamazsınız diğerleri sizden hiç emin olamazlar. O vakit emniyet ve güven büsbütün ortadan kalkar. Başınıza işte o sözü edilen büyük fitneler kopar. Bunun için Allah'a, Resulü'ne hıyanet edip de kendi kendinize hıyanet edenlerden olmayın. Gerçi mümin, mümin olmak bakımından hıyanet etmez, hainlik ve yalan müminde huy haline gelmez. "İki özellik vardır ki, müminde huy haline gelmez, bunlar hıyanet ve yalandır." hadisi şerifinde bu iki hasletin müminde huy ve tabiat haline gelemeyeceği haber veriliyor. Ancak mümin gaflet edebilir, maişet derdiyle, mal ve evlat endişesiyle bazen böyle bir zaafa düşebilir. Böyle bir durumda biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız sırf bir fitnedir, sizin için fitneden başka bir şey değildir. Sizi meftun eder, günaha ve belaya sokabilir. Onları böyle durumlarda birer det ve imtihandır. Allah ise, ancak O'nun yanında büyük ecir olduğu kesindir. Ki O'nun verdiğini hiç bir kimse veremez, O'nun kazandığını hiç bir şey kazandıramaz. Şu halde ne mala, ne evlada, ne de başka bir şeye meftun olup da hıyanet tehlikesine düşmeyin, düşüp de onları ecirden mahrum kalmayın.

29-Şöyle ki:

Ey müminler! Siz Allah'a ittika ederseniz, her hususta hıyanetten sakınır, takvaya sarılırsanız o sizin için furkan yapar. Size bir ayırmı gücü ihsan eder. Maddî ve manevî alanda öyle bir farklılık ve imtiyaz bahşeyler ki, "Allah, sizi temizden seçer ayırır." (Enfâl 8/37) gereğince açık ve kapalı alanlarda hakkı hak olmayandan, iyiyi kötüden, temiz pisten ayırır, sizi her türlü fenalıklardan uzak tutar ve farklı duruma getirir.

"Furkan": Fark ve temiziy veya fârk demek olduğu gibi, sabah anlamına da gelir. Nitekim derler ki, "Şöyle yapı duruyordum da sabah oluncaya kadar" demektir. Bu mânâya göre demek olur ki: Sizi gecenin karanlığında bir tanyeri gibi parlak ve aydınlık bir toplum yapar, farklı ve imtiyazlı bir duruma getirir, parlatır da parlatır, şan ve

şerefinizi bir nur gibi ufuklar yapar, ve seyyiatınızı toptan keffarete uğratar, ayrıplarınızı iyice örter, dünyada kimseye göstermez. Ve size mağfired eder, ahirette de günahlarınızı başılayıp mağfur kılar. Ve Allah pek büyük ihsan ve kerem sahibidir. Lûtfuyla bunları yaptığı gibi daha neler neler yapar.

Allah'ın lûfunun ne kadar büyük olduğunu özellikle bir misal ile anlatmak için ya Muhammed!

Meâl-i Şerifi

30- Hani bir vakitler, o kâfirler, seni tutup bağlamak veya öldürmek veya sürüp çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı da, onlar tuzak kurarken Allah da karşılığında tuzak kuruyordu. Öyle ya, Allah tuzakların en hayırlısını kurar.

31- Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman, "İstittik, dilersek bunun gibisini biz de söyleriz, bu, eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir" diyorlardı.

32- Bir vakit de, "Ey Allah, eğer bu Senin katından gelmiş bir hak kitap ise, hiç durma üstümüze gökten taşlar yağdır veya bize daha acı bir azap ver" demişlerdi.

33- Halbuki sen içlerinde iken Allah, onlara azab edecek değildi. İstiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azab edecek değildir.

34- Şimdi ise Allah'ın kendilerine azab etmemesi için neleri var ki? Oysa Mescid-i Haram'dan menediyorlar. Üstelik onun hizmetine ehil kişiler de değildir. Çünkü onun hizmetine ehil olanlar ancak müttakilerdir. Lâkin çoğu bunu bilmezler.

35- Kâbe huzurunda onların duaları ise ısıklık çalıp el çırpılmaktan başka birşey değildir. O halde inkârınızdan (ve nankörlüğünüzden) dolayı bu azabı tadın bakalım.

36- Mallarını, Allah yolundan engellemek için sarfeden o kâfirler, hiç şüphesiz yine onu sarfedecekler. Varsın sarfetsinler, sonra o yüklerine inen bir acı olacak, sonra da mağlup olacaklar. Zaten kâfirler toplanıp cehenneme gönderilecekler.

37- Allah, murdarı temizden ayırdetmek için ve bir de murdar kısmını birbiri üzerine bindirip hepsini bir araya getirmek ve topunu birden cehenneme koymak için böyle yapar. İşte bunlar o hüsran içinde kalanların ta kendileridir.

38- O kâfirlere de ki: Eğer bu işe son verilerse daha önce yaptıkları bağışlanacak. Yok yine karşı koymaya başlar, isyana dönerlerse, öncelk ümmetlere uygulanan kurallar kendilerine de uygulanacak. (Artık o ilâhî uygulamayı beklesinler.)

30- Sen de o vakti hatırla ki, hani o kâfirler sana mekir kuruyor, hile yapıyorlardı seni tutup bağlasınlar diye, veya seni öldürsünler, hepsi birlik olup katletsinler diye veya seni Mekke'den sürüp çıkarsınlar diye planlar yapıyor, tuzaklar kuruyorlardı. Suikastlar tertip ediyor, bir takım oyunları giriyorlardı. Hicret öncesinde ve Hicret sırasında Mekke'deki durum bu idi.

Genellikle müfessirler olayın meydana gelişini şöyle nakletmişlerdir: Müşrikler Medine'den bir grup insan (Ensar)ı, İslâm'a girip Hz. Peygamber'e biat ettiklerini işitince hemen telaşa kapıldılar. Darü'n-Nedve denilen Mekke Şehir Medisini toplayıp orada durumu müzakere ettiler. Yaşlı bir adam suretinde bir İblis de "Ben Necdiliyim, toplantınızı işittim, ben de aranızda katılmak istedim. Herhalde benim de söylenecek bir iki faydalı sözüm olabilir." diyerek aralarına girdi. Sonra müzakereye başladılar. Ebu'l-Buhturî "Benim görüşüm" dedi, "onu bağlar, bir odaya hapsedersiniz ve bütün giriş çıkışın kaparsınız, sadece bir delik bırakır, ona oradan yiyecek içecek uzatırsınız. Ta ölünceye kadar böyle devam edersiniz". O ihtiyar "Ne fena fikir". Onun kavminden size silah çekip gelenler olup, onu elinizden kurtarırdı." dedi. Hişam b. Amir de "Benim görüşüm, onu bir deveveye bindirip aranızdan uzaklaştırmak, Mekke dışına çıkarmaktır. Artık orada ne yaparsa yapsın, size bir zarar dokunmaz." dedi. Yine o ihtiyar, o Necdiliyim diyen adam "Ne fena fikir! Gider başka kavimleri baştan çıkarır, sonra da onları toplayıp gelir, sizinle harb eder." dedi. Nihayet Ebu Cehil "Ben o fikirdeyim ki, her aileden birer delikanlı alırsınız ve onlara birer kılıç verirsiniz, hepsi bir anda vurur, onu öldürürler, kanı bütün kabilelere dağılımsı olur. Haşimoğulları da bütün Kureys'i ile savaş yapamaz ya! Sayet diyet isterlerse onu da öderiz" dedi. Bunun üzerine o ihtiyar "Bu yiğidin teklifi doğru." dedi. Buna karar verip dağıldılar. Derhal Cebrail gelip, durumu Hz. Peygamber'e haber verdi ve hicret emrini ilettil. Peygamber Efendimiz de Hz. Ali'yi yatağına yatırdı ve Hz. Ebubekir ile beraber gidip mağaraya sığındı. Düşmanlar hazırlıklarını tamamlamış, etrafı kuşatmıştı ve her yanı gözetliyorlardı. Sabah olunca yatağa doğru hücum ettiler, fakat karşılığında Ali'yi gördüler. Hiç beklemedikleri birşeydi, hayret içinde donup kaldılar.

Onlar öyle mekirler ediyorlardı ve hâlâ mekirlerine devam ediyorlar, ona karşılık Allah da mekirler düzenler. Önce onlara yaptıkları mekirden bir ümit verir, sonra da mekirlerini boşa çıkarır, kendi başlarına geçirir. Nitekim onlara mekir yapmaları ve tertibat almaları için müsaade etti, uğraştırdı, yordak fakat bütün çabalarını sonuçsuz bırakıp gizlice Hz. Peygamber'in hicretini sağlayıverdi. Sonra yine onlara ümit verip Bedir'e kadar getirdi, müslümanları gözlerine aç gösterdi, onlar da hemen saldınyı geçtiler ve göreciklerini gördüler. Evet Allah işte böyle mekre karşı mekreder ve fakat Allah, mekredelelerin hayırlısıdır, hayırlımakirindir. Ona karşı hiçbir mekrin hükmü yoktur. O bütün mekiricilerin mekrini iptal edip geçersiz kılar. Onun mekri de hayırdan ve hikmetten hâli (uzak) değildir. Bundan dolayı O'na "makir" veya "mekkar" diyemezsiniz. çünkü O, hayırlımakirindir. Allah'ın işi, hadd-i zatında bir hile ve tuzak olmaktan, bir mekir olmaktan çok uzaktır ve münezzehtir. O'nun işi, mekri savuşturmak ve geçersiz kılmaktan ibarettir. Mekiricilerin mekrini önmek bakımından umuma hayır olduğu gibi, mekircilere hadlerini bildirmek ve bir kısmının tevbe edip o işten vazgeçmesine sebep olmak bakımından da bizzat o mekri yapanlar için bile hayırdan başka bir şey değildir. Şu halde, bu ilâhî fiile "mekir" denilmesinin sebebi, mekiricilerin mekrine karşılık olmak üzere onların haberi olmadan ve bütün tahminlerin dışında bambaşka bir tedbirle onların çabalarını boşa çıkarması bakımından bir müşakeledir, bir yanıltmadır. Yoksa Allah'a gerçekte doğrudan doğruya "mekir" isnad edilemez ve "makir" denilemez. Buradaki mekir de tpıkl Âl-i İmrân Süresi'ndeki (3/54) gibi mekre karşı alınan bir tedbir ve bir müşakeledir. Bir anlamda olmak üzere ilâhî mekirden söz edilebilir. Bunda da "yani Allah'ın mekredelelerin en hayırlısı olduğu" tenzihinin unutulmaması lazımdır.

31-O makirler öyle kâfirler idi ki, onlara Bizim âyetlerimiz, yani "Biz, eğer bu Kur'an'ı bir dağ üzerine indirseydik, onu dardağın olmuş görürdün..." (Hasr, 59/21) gereğince Kur'an tilavet olduğunda zaman, işittik, işittik derler, dileseydik biz de bunun aynını söylerdik, bu eskilerin efsanelerinden başka birşey değil, şeklinde ileri geri konuşur dururlar. (En'âm Süresi'ndeki (6/25) âyetinin tefsirinde "esâtir" kelimesine bkz.). Orada da geçtiği üzere ilk önce Mekke müşriklerinin akıl hocalarından olan Nadr b. Haris söylemiş ve bir çokları da ondan duyup tekrarlamışlardı. Öyle dediler, lâkin yıllar boyu uğraştıkları halde bir türlü onun aynını veya benzerini söyleyemediler. Söyleyemedikleri için de türlü türlü mekirlere başvuruyorlar, suikastlara, savaşlara kalkıştılar.

Asırlar geçti, onlar gibi düşünen niceleri aynı şeyleri geveleyip durdular fakat onlar da Kur'an'ın bir benzerini söyleyemediler. Bunlar da onları gibi, dolambaçlı yollardan gidip, başka başka mekirler peşinde koşmaktan öde bir şey yapamadılar.

32- Ve yine hatırla o vakti ki, hani onlar Ya Allah! Dediler eğer bu Kur'an Senin katından gelmiş bir hak kitap ise", (yani peygamberin dediği gibi Allah tarafından indirilmiş bir hak kelâm ise), Sen bizim başımıza gökten taş yağdır, veya bize başka bir acı azab gönder. Allah'ın âyetlerini açığa inkâr eden ve küçümseyen o hilekâr kâfirlerin küfürlerindeki şu inadı ve inadın eseri olan küçümseme ve istihzaı; bir düşün...

Rivayet olunduğuna göre, bunu da Nadir b. Haris söylemiş idi. "Bu eskilerin

efsanelerinden başka birşey değil!" dediği zaman Hz. Peygamber, ona "Yazıklar olsun sana, bu Allah kelâmıdır." buyurmuştu. Buna karşılık olarak o da "Eğer bu Kur'an gerçekten Allah kelâmı ise, bizim bunu inkâr etmemize bir ceza olmak üzere Allah ya başımıza gökten taş yağdırsın veya bize başka türlü elem verici bir azab göndersin." diyerek sözünde ısrarı olduğunu açığa vurmak, küfür ve inkârında iddialı olduğunu göstermek ve Kur'an'ı küçümsemek istemişti. Böylece aslında hak ettikleri azabı ağızları ile istemiş ve itiraf etmiş, öbürleri de bunu kabul ve tasvip etmiş bulunuyorlardı. O halde Allah neden hemen o anda hak ettikleri azabı onlara vermedi?

33- Halbuki, ey Muhammed, sen onların içinde iken Allah onlara azab edecek değildi. Sen onları için rahmetin kendisiydin, senin bulunduğun yere azab indirmek imkân ve ihtimal dahilinde değildi. Ayrıca onlar tevbe ve istiğfar ederlerken veya edebilecekler de Allah onlara azab vermezdi. Yani Sen içlerinden kıskan bile onlar tevbekar olup istiğfar ettikleri takdirde veya içlerinde istiğfar edip imana gelenler veya gelecekler varken de onlara öyle köklerini kazıyacak bir azab erişmezdi. Nitekim hiçbir kavim, peygamberleri içlerinden alınmadın toplu azaba uğratılmamıştır. İyiler içinden de kötüler zuhur edip, zulüm yapmaya ve zulümde aşın gitmeye başladığı zaman, zulüm ve isyanın olumsuz etkisiyle meydana gelecek olan fitnenin zararlı iyilere de dokunduğu gibi, kötüler içinde fevkalade iyiler zuhur etmeye başladığı zamanlarda az da olsa o iyilerin yüzü suyu hürmetine o kötülerin hak ettikleri ceza ve azab affa veya tehire uğrar. Kötüler azabı celbettği gibi iyiler de rahmeti celbeder.

Hasılı böyle söyledikleri zaman o kâfirlerin başlarına taş yağdırılmaması veya başka türlü bir elem azab ile cezalandırılmaması, onların onun hak etmediklerinden dolayı değil, Allah Teâlâ'nın, Resulü'ne ve istiğfar söz konusu olanlara büyük lûtfundan dolayıdır. Çünkü içlerinde peygamber varken veya istiğfar eden veya edecek olanlar bulunuyorken azab etmek, Allah'ın sünnetine uygun değildir. İşin içyüzü bu idi.

34- Yoksa Allah'ın onlara azab etmemesi için neleri vardı? Üstelik o haldeydiler ki, Mescid-i Haram'dan insanları engelliyorlardı ve engellemeye devam ederlerken onun evliyası da değillerdi. Mescid-i Haram'a ait hizmetleri yürütmek için ehliyet ve liyakatleri, özellikle velayet hakları da yoktu. Çünkü onun velileri müttakilerden başkası değildi. Şirkten korunun ve Allah'dan başkasına ibadet etmeyen takva ehlinde başkasının Beytullah'da velayet hakları olmaz. Ona sahip olmak, onun işlerinde tasarruf etmek hak ve salahiyeti ancak orada tevhid ile ibadet edecek olan müttakilerindir. Ve lâkin onların çoğu bunu bilmezler. Yani o müşriklerin bir kısmı, içlerinden pek azı, kendilerinin liyakatsizliğini ve Mescid-i Haram'a velayet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakilere ait olduğunu ve bundan dolayı ona sırf bir zorbalık ile müdahale etmekte olduklarını bilirler. Ve onlar bunu bile bile inad ederlerse de ekserisi iş içyüzünü bilmezler de "Biz Kâbe'nin valileri, mütevellileriyiz, şu halde dilediğimizi sokar, dilediğimizi sokmayız." derler. Çoğu bilgisizlik yüzünden, pek azı da bile bile inat ve zorbalıkla müttakileri ziyaretten ve tavaftan menediyorlardı.

35- Ve zaten Beytullah'ın yanında dua ve namaz namına yaptıkları şey de ısıklık çıkmaktan ve el çırpılmaktan başka bir şey değildi.

"Mükâ": Isıklık veya ısıklık çıkmak demektir ki, gerek yalnızca dudakla ve gerek parmak yardımıyla üflemek ve öttürmekten daha genel anlamıdır. Bundan dolayı genellikle üflenip, çalınan düdük seslerini de içine alır.

"Tasdiye": Esasen sada veya sadd kökünden yapılmış bir kelime olarak ses çıkartmak, veya engelleyip vazgeçirmek demektir ki, her iki bakımdan da birini çağırarak veya eğilip oynamak gibi bir maksada yönelik olarak el çırpma tasdiye denilir.

Rivayet olunuyor ki, bunlar erkek ve kadın, açgöç elele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolanırlar ve ısıklık çalıp el çırpıyorlardı. Böylece ibadet ediyoruz diye çalar oynarlardı. Hora teperler ve yaptıkları alkışlarırlardı. Bir de Hz. Peygamber, Beyt-i Şerif'e gelip ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman, onlar genellikle böyle ayın yapmakta aşırı giderlerdi. Kendileri de göya namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi nümaysı yapıyorlar ve gürültü çıkarırlardı. Böylece Hz. Peygamber'in huzurunu kaçınlardı. Ve bu yaptıklarını da kendileri için bir ibadet sayarlardı. Bu halleriyle bunların Beytullah konusunda nasıl velayet hakları olur? Ve Mescid-i Haram'a musallat olup, orada Allah'a ibadet eden asıl hak sahibi müttakileri engellemeye kalkışın bu edepsizlerin, cahillerin, gasplının ve kâfirlerin şu halleriyle neleri vardır ki, Allah onlara azab etmesin.

Madem ki, haliniz budur ey kâfirler öyleyse bundan böyle o azabı tadın. Çünkü hep küfürde direnip durdunuz, istiğfar da etmediniz.

36- Şurası bir gerçektir ki, onlar insanları hak yoldan çevirmek için, Allah yolundan engellemek için mallarını sarfederler. Bu âyet Bedir Savaşı için mallarını sarfeden, bu kümeden olmak üzere her biri her gün on deve keserek müşrik askerlerini doyuran Kureys zenginleri hakkında nâzil olmuştur. Ayrıca Uhud, Hendek vs. savaşlardaki harcanan paraları ve onların sonuçlarını da dile getirmiş olmaktadır. Yani şurası kesindir ki, küfürde inat ve ısrar edenler, insanları Allah yolundan, hak dinden engellemek için mallarını sarfediyorlar. bundan böyle de sarfedecekler, sarfetmeyi sürdürsünler bakalım sonra o mallar kendilerine hasret olacak, boşuna harcanmış, telef edilmiş olacak, boşa harcanmış olduğunu anlayacaklar ve eyvah diyecekler sonra da mağlup olacaklar. O zamana kadar "Savaşa yenmek de vardır, yenilmek de" hükmü uyanınca kâh galip, kâh mağlup olurlarsa da en sonunda kesinlikle kaybedecek taraf onlar olacaktır, en nihayet hakka mağlup olacaklardı, ve o kâfirler yalnızca cehenneme sevkedilecekler, orada toplanacaklardı.

37- Ki Allah, çirkini güzelden ayırsın, müttakilere vaad olunan furkan tam anlamıyla hasıl olsun, iyilerle kötüler birbirinden ayrılmış olsun. Ve çirkın kısmını birbirinin üzerine katsın, üstüste ekleyip bindirsin, habis mallarını da sırtlarına yükleyip hepsini üstüste yiğsin, sıkıntı ve zahmet verecek şekilde yiğsin topunu birden cehenneme doldurversin. İşte bunlar o hüsranı uğrayanlardır. Yani hasirler, hüsran içinde kalanlar diye olsa olsa bunlara denilir.

38- Ey Muhammed! O inkâr edenlere şöyle ki: eğer vazgeçerlerse, bulundukları bu halleri bırakıp hakka teslim olmayı kabul ederlerse geçmiş günahları mağfired olunur. Ve eğer yine dönerler, Peygamber ile savaşa kalkıştırlarsa önelerinde öncekilerin sünneti, âdet ve gelenek olarak geçti. Onlara anlatıldı ve işittiler ki, Peygamberlerine karşı gelen kavimler nasıl kakra uğrayıp helak oldular. Yine gözlemlere gördüler ki, Bedir'de peygambere karşı gelenler, ne hallere uğradılar. Bunlar yetince misal değil midir? Şu halde peygambere karşı direnenlerin yolunu tutarlarsa, onların uğradıkları akıbeti uğramayı beklesinler: "Allah şu hükmü vermiştir ki; Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz. (Mücadele 58/21) "And olsun ki, peygamber olarak gönderdiğimiz kullanmış hakkında şu vaadimiz geçmiştir: Onlar elbette yardım göcekler ve kesinlikle bizim ordumuz galip gelecektir" (Saffat 37/171, 172, 173) "And olsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazdık ki, yeryüzüne kesinlikle salih kullanm mirası olacaklardır." (Enbiya 21/105).

İnananlara şunu da söyle:

Meâl-i Şerifi

39- Ortalıkta fitne kalmayıp, din tamamıyla Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse muhakak ki, Allah yaptıklarını görür.

40- Yok vazgeçmez de tekrar eskiye dönerlerse artık bilin ki, Allah sizin yardımcınızdır. O ne güzel mevla, ne güzel yardımcıdır.

39-Savaşmaktan vazgeçmeyip devam ederlerse siz de savaşa devam edin, o kâfirlere karşı savaşın, ta ki, şirk ve puta tapmaktan doğan ayrılık gayrılık kalmayınca, fitne

İşte o şımarıklığın, o kibir ve gururun, o riya ve gösterişin akıbetine misal olmak üzere: Meâl-i Şerifi

48- Şeytan, onlara amellerini güzel gösterdiği zaman, "Bu gün insanlardan size galip gelecek yoktur, ben de size yardımcıyım." demişti. Fakat iki tarafın karşı karşıya geldiği görünüşe arkasını dönüp kaçtı ve şöyle dedi: "Ben sizden kesinlikle uzağım. Ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum ve ben Allah'dan korkarım. Ayrıca Allah'ın azabı çok çetindir."

49- O sırada münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar, (müslümanlar hakkında) "şu adamları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a tevekkül ederse bilsin ki, Allah galiptir, güçlüdür ve hikmet sahibidir.

50- Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve "Tadin bakalım cehennem azabını!" diye diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin.

51- İşte bu, sizin kendi ellerinizle meydana getirdiğiniz bir sonuçtur. Hiç şüphesiz Allah, kullarına hiçbir şekilde zalim biri değildir.

48- Düşün o vakti ki, Şeytan onlann, o kibirli müşriklerin yaptıklarını süsleyip püslüyor kendilerine sunmuştu ve demişti ki: Ben bugün sizinle beraber iken, size yardımcı iken insanlardan size galip gelecek kimse yoktur. Yani o şeytan, o aldatıcı gurur ve nefsanîyet, o habis benlik ruhu, kendi içlerinde veya karşılarında temessül ederek onlara bu kuruntuyu yaldızlayıp gönüllerine bırakmış ve hayallerinde güzel göstermişti ki, bu sayıca üstünlük, bu hazırlık ve bu kuvvet onlarda mevcut iken karşılarında Muhammed ve ashâbı değil, kimse tutunamazdı. Vehimlerine öyle söylemiş ve onlara bu zannı vermişti. Eğer onlar hareket ve amellerinde kendine uyar, ardına düşerlerse bu hayal kendilerinin ayrılmıyacaktı, daima kendileriyle birlikte bulunacak, her dara düştükçe onları kurtaracaktı.

Ne zaman ki, iki cemaat birbirleriyle karşılaşıp birbirini yakından gördüler, yani harbe tutuşup göz göze, göğüs göğüse geldiler ve çarpışmaya başladılar; meleklerin, ilâhî ve ruhânî kuvvetlerin mümînlerin safında ve imdadında olduğu gerçeğini tecellisini görünce, şeytan gerisin geri kaçtı gitti ve ben sizden beriyim, uzağım dedi. Sizinle hiçbir ilişkim yoktur, başınıza geleceğe kaşmamam, kesinlikle ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum, gerçekten de ben Allah'dan korkarım. Şurası muhakkak ki, ben hakkın karşısına duramam, işin sonu korkunç görünüyor, haliniz pek yaman olacağı benziyor kaşmam. İşte böyle diyerek o şeytan, o gurur ve hayal, işin tam can alıcı noktasında onlardan uzaklaşıp giderirdi. Ne kadar dikkat çekicidir ki, şeytan çekilirken habersizce bırakıp sıvısmamış da fenalıklarını yüzlerine vurmus, onları büsbütün umıtsızlığı aittikten başka önceki tatlı hayaller yerine acı endişeler saçarak ve daha savaşın başlangıcında iken tehlikeli gözlerinde büyütüp, telaş ve ızdıraplarını arttırarak gerisin geri çekilip gidiyor. Nasıl çekilmez ve nasıl korkmaz ki, Allah, azabı şiddetli olandır.

49- O vakit münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar, henüz iman ile mutmain olmayıp, kalblerinde bir çeşit şüphe veya tereddüt kalmış olanlar da diyorlardı ki, şunları dinleri mağrur etti, yani mümînleri dinleri aldattı, mağrur etti de takat getiremeyecekleri bir işe giriştiler. Üçüz küsur fakir fukara kalktılar da bin kişilik güçlü bir düşmana karşı çıktılar. Bir taraftan Medine'deki münafıkları, diğer taraftan Kureys askerleri içinde bulunan birtakım şüpheli müşrikler işte böyle diyorlardı. Medine münafıkları içinde Muattib b. Kuşeyr'den başka Bedir'e katılan kimse olmamıştı. Mekke'li müşrikler arasında bazı gizli müslümanlar vardı. Fakat henüz kalblerindeki imanları kuvvet bulmamış ve böyle bir şüphe ve tereddütten dolayı hicret etmemiş olan birtakım kimseler bulunuyordu. Bunlar müşriklerle beraber sürükleyip gelmişlerdi. Gönüllerinde "sayet müslüman askeri çöksa belki o tarafa geçeriz, azsa kavmimizle beraber döner geliriz." gibi bir takım gizli niyetler taşıyorlardı. Sonra Bedir'de müslümanları sayıca çok az olduklarını görünce, "O!... Bunları dinleri aldattım." diyerek müşrikler safında kalmaya karar vermişlerdi. Ve halbuki her kim Allah'a dayanır, Allah için vazifesini yaparsa, Muhakkak ki, Allah güçlüdür ve hikmet sahibidir. Şu halde O'nun izzeti, gücü, kuvveti, şanı ve şerefi, kendisine güvenip dayananı zelif ve perişan etmez. O'nun hikmeti de dostlarına rahmet ve sevap, düşmanlarına da zillet ve ikap ettirir. Mümîn ölse bile Rahmân olan Allah'ın rahmetine kavuşur, ebedi hayata ve necata erer. Kâfir ise zelif ve perişan olarak hüsrana uğrar. Ve nitekim imanlannda tereddüt gösterip, Allah'a değil de sayıca çoğunluk olan tarafa güvenenler ve küffar ile beraber olanlar Bedir'de kâfirler safında öldüler ki: Kays b. Velid b. Muğire, Ebu kays b. Fakih b. Muğire, Haris b. Zem'a İbnil-Esved, Ali b. Ümeyye ve As ibni'l-Münebbih ibni'l-Haccac bunlardan idi, diye rivayet olunmuştur.

50- Ey Muhatap! Sen o kâfirleri, melekler onlann yüzlerine ve kıçlarına vurarak ve haydi bakalım tadin ateş azabını,

51- işte bu, kendi ellerinizin sunduğu cürmünüz, bir de Allah'ın kullanna hiçbir şekilde zalim olmaması sebebiyle böyledir, diyerek, canlarını alırken bir görecek olsaydın, ne fed bir şey görmüş olacaktın! Acaba o sırada bunların o feci halleri ortada değil miydi, görülüyor muydu? O halde "görecek olsa idin" diye görülmemiş bir feci olayı bu tarzda tasvir buyurmanın hikmeti nedir?

Bu şekilde bir tasvir, özellikle şunu gösteriyor ki; kâfir kimsenin bedeninden ruhu kabzolunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yananak gittiğini dışardakilerin görüp müşahade etmesi mümkün değildir. Bunu ihtar ederken şuna da işaret ediyor ki, kâfirin ruhu, dünyaya yönelik iken bedeninden kabzolunduğu nezî' halinde, dünyadan döner ahirete yönelik ve halbuki o, küfründen dolayı ahiret âleminde karanlıklardan başka bir şey müşahade etmez. Dünyaya ve cismanî hazlara şiddetle muhabbetinden dolayı o vakit bu ayrılık anında, bu kopmadan ve uzaklaşmadan öyle bir elem ve hasret duyar, öyle bir acı çeker ki, yanar da yanar. Bu yanmadan dolayı her türlü nurdan mahrum olarak ölünde azab, ardında lanet olarak o karanlığa atılır. Ve artık yeniden dirilişinde de mahşer yerinde haşrolunusunda da bu minval üzere acıları sürer gider.

Bunların bu gidişi:
Meâl-i Şerifi

52- Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle onlardan öncekilerin gidişi gibi onlar da Allah'ın âyetlerini tanımadılar, Allah da kendilerini günahları yüzünden tutuklayıverdi. Çünkü Allah çok kuvvetli ve azabı çok çetin olandır.

53- Bu, Allah'ın bir kavme verdiği nimeti, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmemesinden dolayıdır. Gerçekten de Allah hakkiyle işiten, herşeyi bilendir.

52- Bu, yani bu âdetin böyle olması, bütün bunların başlarına gelen cezalarını ve ikabın böylece kendi amellerine, dayanması şu iki sebep ilerd ki, Allah Teâlâ bir kavme, bir topluma ihسان ettiği nimeti durup dururken değiştirecek değildir. Ta onlar kendilerindekini değiştirmeye kadar. Yani onlar o nimete erdikleri zaman kendilerinde o nimete sebep ve vesile olan fitri misakı, ahlak ve güzel amelleri, kendileri bozup değiştirmeye kadar, huylarını değiştirmeye kadar Allah'ın o nimeti değiştirmesi, Allah'ın âdetlerinden değildir. İlâhî âdet kişisel sebeplere dayalı olarak verdiği nimetin değişmesini de yine kişisel huyları ve davranışlarını değiştirmesi sebebine bağlamıştır. Ki insanın sorumluluğu da buna dayanır. Sebeplerin birincisi işte budur. İkincisi de Allah kesinlikle herşeyi işitir ve bilir. Çünkü Allah herkesin içyüzünü bilir, ne söylediğini de işitir. Onun gözünden hiç kimse birşey kaçıramayacağı için, O da ona göre hesaba çeker. Şu halde akıl ve irade, küfür ve iman , ahlak ve amel gibi kişisel sebeplere bağlı olan nimetlerin dışındaki doğrudan doğruya alınıp verilen nimetler bu konunun dışındadır. Hiç şüphe yok ki, bu konuda bütün kişisel sebeplerin kıymeti, nimet veya nimet sayılan şeylerin gerçek yüzünü tanıtan âyetleri tanıyıp tanımamaktan ileri gelmektedir. Bir

kimsenin kendi fitratını ve fitratla ilgili ahdini bozması ve kendisine varid olan sezgi ve deîillerin yardımıyla hakkı duymaması ve duymak istememesi elindeki nimetin değişmesine sebep olur. Yine bir kavmin kendi içinde veya dışında bulunan ve kendilerine ilâhî ahkâmı tefbîğ eden hak rehberlerinin davetini duymak ve tanımak istememesi, toplumsal şuur ve zihniyetlerinde öyle bir bozukluktur ki, bu da onlann ellerindeki nimetlerin değişmesine ve elden çıkmasına sebep olur.

İşte bu huy ve şahsiyet değişikliği:
Meâl-i Şerifi

54- Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle onlardan öncekilerin gidişi gibi, Rabblerinin âyetlerini yalanladılar. Biz de onları günahları yüzünden helâk ettik. Firavun ile arkasından gidenleri suda boğduk. Hepsî de zalim idiler.

54- "Tıpkı Firavun'un izinden gidenlerle, onlardan öncekilerin gidişi gibi." (Ârâf Sûresi 7/136. âyetin tefsirine bakınız.) Bütün bunların hepsi zalim idiler.İç dünyalarında inkâr ve küfür adeta iman ve tasdik yerine koymuş ve böylesine sübjektif bir değişme ile kendi helaklerine sebep olmuş ve kendi kendilerine zulmetmiş zalim kavimler idiler.

Meâl-i Şerifi

55- Allah katında kılmıdayıp debelenen canlıların en kötüsü, inkara saplanıp da bir türlü iman etmeyenlerdir.

56- Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın halde her defasında antlaşmalarını bozarlar ve bundan hiç çekinmezler.

57- Bundan dolayı onları harpte yakalarsan, kendilerinden sonrakilere de gözdağı olacak şekilde ağır bir cezaya çaptır, belki ibret alırlar.

58- Eğer bir kavmin, sözleşmeye aykırı bir hainlik yapmasından korkarsan, savaştan önce aynı şekilde antlaşmayı bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmeyiz.

59- O kâfirler ileri geçip kurtulduklarını sanmasınlar. Onlar kesinlikle (bizi) aciz bırakamazlar.

60- Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz döner ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

61- Eğer onlar barıştan yana olurlarsa, sen de barıştan yana ol! Ve Allah'a güven. Çünkü işiten ve bilen O'dur.

62- Eğer sana hile yapmak isterlerse, muhakkak ki sana Allah yeter. Seni yardımıyla ve mümînlerle güçlendirecek olan O'dur.

63- Mümînlerin kalplerini birbirlerine O ısındırdı. Yoksa yeryüzünde ne varsa sen hepsini harcasaydın yine de onların kalplerini (böylesine) ısındıramazdın. Lâkin Allah, kalplerini kaynaştırdı. Muhakkak ki, O azizdir, hakimdir.

55-56- Onlar ki, kendileriyle sözleşme yaptın, sonra onlar her defasında her sözleşme ve muahede sonrasında sözlerinde durmayıp antlaşmayı bozarlar ve bozmaktan da sakınmazlar. Hiç çekinmeden hemen sözleşmeyi bozarlar. Ve sözleşmeyi bozmaktan dolayı, böyle bir alçaklığı yapmaktan dolayı hiç de arlanıp utanmazlar. Böylesine şerî ve böylesine ilkel yaptıklarıdır. Eğer azıcık anlayışın ve saygılan olsa idi ahdi bozmanın ne fena bir şey, ne kadar küçültücü ve alçaltıcı bir hareket olduğunu, güven duyusunun ortadan kalkmasına sebep olan toplumlarn güvenliğı açısından ne kadar zararlı bir şey olduğunu hisseder de birazcık olsun bundan çekinirlerdi.

Hz. Peygamber, Benî Kurayza Yahudileri ile bir sözleşme yapmıştı: Aleyhinde bir davranışta bulunmayacaklardı. Yani Resulullah ve müslümanlar aleyhinde hiç kimseye yardım etmeyecekler ve destek vermeyeceklerdi. Böyle iken Bedir Savaşı'nda müşriklerle silah yardımları bulundular, sonradan da unuttuk, hata ettik, dediler. Sonra yeniden bir sözleşme daha yapıldı, onu da Hendek Savaşı'nda bozdular. Reisleri olan Kâ'b b. Eşref, Mekke'ye gitti, orada müşriklerle bir ittifak antlaşması yaptı. İşte bu âyetin nüzul sebebi bu olaylar olmuştur. Bununla beraber Tebrizi Tefsiri'nde nüzul sebebinin Kureys'den Abdüddar oğulları olduğu da nakledilmiştir.

57- İmdi bunları, işte bu sözlerinde durmayanları savaşta ele geçirisen bunlarla arkanındakilere gözdağı verecek şekilde bozguna uğrat, perişan et, yani bunlara öyle ceza ver ki, arkanında bunlar gibi ahitlerini bozacak olanlar ve bozma niyeti taşıyanlar, iyice korkunsunlar da bozmaktan vazgeçsinler. Umulur ki, gerekçiler düşündür, taşınırlar da ona göre hareket ederler. Akıllarını başlarına alırlar. Ölerinde olup bitenlerden ibret ve ders alırlar da sözden caymanın fenalığını unutmazlar, bunun getireceği sonucu akıllarından çıkarmazlar.

58- Bir de şu var ki, bir kavmin hıyanet edeceğinden korkarsan yani kendisiyle antlaşma yaptığın bir kavmin o antlaşmayı bozacağını hisseder, ortada olup bitenlerden ve su yüzüne çıkan belrtilerden bunu kesinlikle anlarsan ve böyle bir hıyanete uğratılacağından korkarsan doğru ve düz bir yoldan açıkça onlara sen de nebzeder. Yani ahitlerini dosdoğru bir şekilde ve açıkça yüzlerine fırlatıp atver.

"Neبز": lügatete bir şeyi kaldırıp atırmektir. Seriat dilinde ise bir devletin antlaşma yaptığı başka bir devletle ilişkilerini kestiğini haber verip ilan etmesidir. Yani öyle kurulacak bir hıyanetin alâmet ve belirtilerini görüp anladığın takdirde antlaşmanın geçerliliğini, aranzdaki ilişkii kestiğini ciddiyyet ve doğrulukla ve açıkça kendilerine resmen bildir. Böylece antlaşmanın geçersizliği taraflarca resmen ve eşit olarak bilinsin de ona göre, hareket edilsin. Sözleşme geçerliliğini sürdürüyor varsayılırsa böyle bir ilan yapmaksızın ve feshi bildirmeksizin kesinlikle onlarla savaşa girişme, savaşa tutuşmakta acele etme. Zira muhakkak ki,Allah, hainleri, hainlik edenleri sevmeyz. Onları yaptığı gibi, resmen dost ve müttefik görünüp de gizlice ahdi bozmak, antlaşmayı çiğnemek bir hainlik olduğu gibi, açıkça ve doğrudan doğruya sözleşmeyi nebzetmeden, duyurup ilan etmeden savaşı başlatmak da yine bir hainliktir. Bundan sakınmak gerekir.

59- Ve böyle kâfirler asla kendilerini sebketsmiş, (yani kaçıp kurtulmuş,) arkanlarından yetişilip yakalanamaz zannetmesinler. Kesinlikle onlar aciz bırakamazlar. Ne Allah'ı, ne seni, ne de arkanlarından koşup yetişecek olan hak ve adalet ehlini aciz bırakamazlar, yıldıramazlar. Bundan dolayı, sözleşmenin feshedildiği kendilerine ilan edildiği zaman, onlar daha önce ahitlerini bozmaya karar vermiş olduklarından, kendilerini ileri geçmiş hıyanetlerinin cezasından kaçıp kurtulmuş zannetmesinler. Siz de onlara yaptığınız ilandan dolayı onları uyandırınız, önce davranmış bulunurlar da kendilerine yetismekten aciz kalınız zannında bulunmayın. Nitekim muhatap sığasıyla kırâetleri bu mânâda sarıhtır.

Mâide Sûresi'nde de "Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalblerini katılastırdık. Kelimeleri yerlerinde değiştiryolar. Uyanıklıktan şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı haric, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldrma. Çünkü Allah güzel davrananları sever." (Mâide, 5/13) buyurulmuştur (bu âyetin tefsirine bkz.) Hainler ne yaparlarsa yapsınlar hıyanetlerinin cezası mutlaka kendilerini bulur ve bulmalıdır. Bundan dolayı bütün olacakları hesaba katarak, ve göz önünde bulundurarak öyle antlaşmayı boz.

60- Ve ey mümînler! Hepingiz onlar için kuvvet olabilecek her şeyden ve bağlı atlardan gücünüzün yettiğince hazırlayın. Yani savaş için kuvvetli olmanıza sebep olabilecek her neye gücünüz yetiyorsa onu hazırlayın, her zaman hazırlıklı olmaya bakın. Bedir'de olduğu gibi, aletsiz ve hazırlıksız bulunmayın. Bu hazırlık ile Allah'ın düşmanı ve aynı zamanda sizin de düşmanınız olan o düşmanları, o Mekke müşriklerini ki, onlardan başka daha nicelerini ki; Onları siz bilmezsiniz, (sayılarını veya düşmanlık derecelerini) Allah

bilir. İşte bütün bunları ırhabet edersiniz, yani yapmış olduğunuz hazırlıklarla bunları korkutur, sindirirsiniz. Gücünüz yettiği ölçüde bu korkutmayı gerçekleştirecek bir halde kuvvet hazırlayınız. Ve Allah yolunda sarfedeceğinizi her şey size ecir olarak aynen ödenecektir. Ve siz hiçbir şekilde zulme, haksızlığa uğratılmazsınız. Ameliniz boş giderilmez, kesinlikle faydasını görürsünüz, sevabından zerre kadar eksik bırakmazsınız. "İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş ve hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır." (Kehf, 18/33).

61- Ve eğer onlar, (o nebz veya çekingenlikten dolayı) banşa meyil gösterirlerse sen de banşa meyilet. Zira asıl maksat savaş değil, barış ve selamettir.

Nitekim bu konuda şöyle denilmiştir:

"Barış ve uzlaşma ortamında sen dilediğini seçer alırsın."

"Savaş ise onun esintisini bile sana getirdiği acı yeter."

Bundan dolayı karşı tarafın banşa meyil göstermesine karşılık sen de barıştan yana olmalısın. Ve Allah'a tevekkül et, O'na güven ve O'na sırtını daya. Acaba bunların asıl maksatları savaşla değil bir oyun peşinde oldukları için mi barıştan yana görünüyorlar? Acaba bana bir hile mi yaparlar? diye korkma. Muhakkak ki, herşeyi işiten, bilen yalnızca O'dur. Şu halde onların gizli niyetlerini, gizlice yaptıkları fısıldaşmaları işitip bilecek olan Allah olduğu gibi, onların cezasını verecek olan da yine O'dur. Bundan dolayı:

62- Şayet sana, barış yüzünü gösterip savaş maksadı güderek hile yapmak murad ederlerse muhakkak ki, sana Allah yeter, gözeticin, yardımcın ve koruyucun olarak Allah sana yeter. O sana kafi gelir. Zira o Allahdır ki, seni kendi nusretiyle ve bütün müminlerle destekledi,

63-64- ve müminlerin kalblerini ısıdırıp, kaynaştırdı. Eskiden onların aralarında öyle ayrılık, birbirlerine karşı öyle nefret kin, düşmanlık ve intikam hissi vardı ki, yeryüzündeki servetin hepsini sarfetmiş olsaydın, yani herhangi bir kimse bu kadar serveti bu uğurda harcamış olsaydı, onların kalplerini böylesine birleştirip kaynaştıramazdın, o üfetti, o anlamayı ve yakınlamayı meydana getiremezdin. "Kalpleri arasını" sözülü ifadeyi vurgulamak, bilhassa şuna işaret ediyor ki, böyle servet harcamakla çözülmesi insanları zahiren bir araya getirmek mümkün olabilirse de kalplerini, vicdanlarını kaynaştırıp yakınlaştırmak bununla kabil olmaz. Ve lâkin Allah, aralarını böylesine kaynaştırdı. Kalpleriyle ve kalıplarıyla onları birbirlerine dost etti, kudreti sayesinde aralarındaki açıklığı kapattı, tevhid imanı ile öyle bir muhabbet ve ülfet verdi ki, hak ve hakikat açısından içleri ve dışları bir tek şahıs gibi kaynaşmış bir hâl aldı, muhkem bir kale gibi bir ictimai bünyeye sahip oldular. Bunlar İslâm'a girip Resulullah'a biattan önce aralarında öfke, kin, haset ve düşmanlık duyguları içinde yüzüyorlardı. Birbirlerini öldürüp, mallarını yağma eden ve sürekli kan davalarıyla bir türlü bir araya gelemeyen, anlaşamayan ve uzlaşmayan çeşitli kavim ve kabilelerden insanlar idi. Özellikle Ensar'ın iki ayrı kolu olan Evs ve Hzreç kabileleri arasında pekçok düşmanlık konusu ceryan etmiş ve öyle olaylar olmuştu ki, tarafların büyüklüklerini kırmış geçirmiş, boyunlarını iğne ipliğe çevirmişti. Ne zaman ki, Allah Teâlâ onlara bütün o eski düşmanlıkları unutturdu, o kin ve öfkeyi gönüllerinden sildi ve yerine bir kardeşlik sevgisi ve karşılıklı dostluk duygusunu koydu işte o zaman tam anlamıyla dost ve kardeş oldular. Allah ve Resulullah sevgisiyle birbirlerine kenetlendiler ve hepsi tek yürek, tek bilek haline gelip huzura erdiler ve nihayet Ensar oldular ve Muhacirin ile kardeş oldular. Allah Resulünün arkasında hakkin tek vücut halindeki desteği oldular. Kendilerini "Atığın zaman sen atmadın Allah attı." simi zahir oldu. Şüphesiz O, bir güçlüdür ki, kudretine sınırlanmaz, iradesine karşı durulmaz. Öyle bir hakimdir ki, dilediğini nasıl yerine getireceğini bütün incelikleriyle bilir ve hükmünde isabetsizlik olmaz.

Meâl-i Şerifi

64- Ey Peygamber! Sana Allah yetiştir, arkandan gelen müminlerle beraber.

65- Ey Peygamber! Müminleri cihada teşvik et. Eğer sizden sabredecek yirmi kişi olursa ikiyüzde galip gelirler ve eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar hakkı ve akibeti düşünmeyen anlayışsız bir kavimdirler.

66- Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. O halde sizden sabredecek yüz kişi olursa ikiyüz düşmana galip gelirler, sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle ikibin düşmana galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

67- Hiçbir peygamberin, yeryüzünde ağır basmadıkça (kesin zafere ulaşip üstün gelmedikçe) esirleri olmasa layık değildir. Siz dünya malını istersiniz, oysa Allah ahireti kazanmanızı murad eder. Allah azizdir, hakimdir.

68- Eğer Allah'dan bir yazı (hüküm) bulunmasa idi aldığınız fideden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu.

69- Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiye ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Muhakkak ki, Allah başılayıcıdır ve merhamet edicidir.

65- Ey Nebi! Senin hasbın, yeterin Allah'dır, sana uyan müminlerle beraber. Bunda iki mânâ yüküldür: Birisi; Allah sana da, onlara da yeter. İkincisi; sana Allah ve onlar yeter. Şu halde başka birşeyden endişeye kapılmadan Allah'a sığınarak vazifene bakınız, demek olur. Bu âyetin Mekke'de otuzüç erkek ve altı kadından sonra kırkıncı olarak Hz. Ömer'in İslâm'a girişi üzerine nâzil olduğu dahi söylenmiş ise de, çoğunluğun beyanına göre; Bedir'de savaş başlamadan önce "Beydâ" denilen yerde nazil olmuştur.

Ey Nebi! Müminleri düşmanla savaşta "tahrid" et. İyice ta'lim edip, eğitip, hazırla ve teşvik et. Bu âyette, daha önce yukarıda geçen "zahf" ve "sebat" ile ilgili âyetlerdeki itlakin bir tahsis ve takyidi vardır. Şöyle ki: Eğer sizden yirmi tane sabreden onlara ikiyüzde galip gelirler ve eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelirler.

Şu halde bu nisbete kadar düşman karşısında sabır ve sebat gösterebilir. Bu ölçüde ve böyle bir azim ve iman ile sabra alışınsar, ilâhî nusrete güvenip mücadele edebilirsiniz. Daha fazlasından mükellef değiller. Sabır ve sebat ile ilgili emirler sınırsız da değildir. Bu nisbetin böyle iki bölüm şeklinde ve sayılı ifadesi iki noktaya dayanmaktadır: Birincisi, fazlasıyla kendilerine güvenmek için bir moral takviyesidir. Yani bu nisbetin sadece yirmi ve ikiyüz gibi küçük gruplara mahsus olmayıp, çoğaldıkça da aynı oranın geçerliliğini anlatmaktadır.

İkincisi İslâmiyet'in başlangıcında askeri birliklerin teşkilatlanmasındaki temel unsuru belirtmeye işaretler. Demek oluyor ki iman, bir mümini kâfire karşı on kattan daha fazla büyüten ve güçlü kılan bir kuvvettir. Ve bu kuvvet tek kişi olduğu zaman değil, en az yirmi kişilik bir grup oluşturdukları zaman kendini gösterir ve ortaya çıkar.

Bu, yani bu galip gelme o kâfirlerin gerçekten anlayışsız bir kavim olmaları sebebiyledir. Çünkü onlar başlangıcı ve sonucu anlamazlar: Allah'a ve ahirete imandan uzaktırlar, savasları, müminlerini gibi, Allah ızsası için, Allah'ın emrine uymak için ve ilâhî kelimetullah (Allah kelimeleri yükseltmek) niyetiyle değildir. Hamiyyet-i cahiliyye denilen kavmiyyet (ırkçılık) uğruna ve şeytanca maksatlarla düşmanlık ve yağma içindir. Onların gözünde dünya hayatı ve nimetleri herşeydir, ahiret hayatı ise bir hiçtir. Güçlü bir kalb ve gerçek bir azim ile cihada atılmazlar. Bundan dolayı hayatın ve harbin gerçek amacına ve özüne vakıf olan müminlerin bir tanesi, onların onuna karşı koymaya ve galip gelmeye adaydır. Bu iman ve bu azim ile sabır ve sebat gösterip bütün gayretlerini ortaya koymalıdır. Bundan anlaşılıyor ki, ilk müslümanlar çok büyük bir kudsi kuvvete erişmiş ve çok ağır bir sudan göstermekle mükellef bulunuyorlardı. Böyle bir mazharıya erişmiş bulunan üçyüz küsur kişilik Bedir mücahitlerinin karşısında bin kişilik müşrik ordusu hakikaten ne kadar az bir sayı ne kadar küçük bir sayı eder. Çünkü kuvvet bakımından müslümanlara denk olabilmeleri için, bu ölçüye göre, en az üçbin kişi olmaları gerekirdi.

66- Şimdi Allah sizden o yükü, o teklifi çok hafifletti, ve gerçekce sizden bir zayıflık

olduğunu bildi. Yani savaş gücü bakımından içinde bedenlen veya sabır ve moral yönünden bir takım zaafı olanların varlığı sebebiyle öylesine sabır ve tahammül mükellefiyetinin bundan böyle umum için uygun olmadığı kendini gösterdi. Gerçi böyle olacağını Allah Teâlâ ezelden bilirdi. Fakat zamanı şimdi geldi, durum bütün yönleriyle olduğu gibi açığa çıktı ve bilindi. Müslümanlar çoğaldıkça içlerinde zayıf olanlar da bulunduğundan, daha önceki çile geçmiş sadakat sahibi müminlerde olduğu gibi, birin ona karşı koymasın ve savasından kaçmaması ve eğer bu durumda bile firar ederse "Allah'ın gazabına uğrayıp, cehennemde varacağı" (Enfâl, 8/16) hakkındaki ilâhî hüküm hafifletilmiştir. Şu halde bundan böyle sizden yüz adet sabırlı kimse olursa ikiyüz kişiye galip gelirler, ve sizden bin (sabırlı) kişi olursa ikibine karşı Allah'ın izniyle galip gelirler. Ve Allah sabredenlerle beraberdir.

Allah'ın yardımına etmek için her halükârda sabır en büyük şarttır. Şu halde bundan böyle bire karşı iki nisbetinden daha fazlasına sabredemeyenler, sebat gösteremeyip savaşı terkedenler firaî sayılmazlar. Fakat silah ve mühimmatı bulunduğu halde bire karşı ikiden de yüz çevirip savasından kaçanlar, "Allah'ın gazabına uğrayıp cehennemi boyayanlardan" olurlar. Yani bu âyetin hükmünü hak ederler. Bunda da en az yüz kişilik bir bölük olmak şartı geçerlidir. Bundan anlaşılır ki, bu tahfif, birin ona karşı galip gelme ihtimalini ve imkânını ortadan kaldırmak için değildir, ikiden fazlaya karşı savaşı kabul etmenin ve direnmenin vacip olmadığını ve mendup olduğunu bildirmek içindir. Şu halde müslümanlar, iki kattan daha fazla bir düşmana karşı savaşı kabul etmemekle dolayı günahkâr duruma düşmezler. Genel anlamda savaşa güç yetirme meselesinde esas nisbet ikiye birdir. Bununla beraber daha sonradan da İslâm Tarihi'nde Allah'ın izniyle birin on misli düşmana ve daha ziyadesine galip geldiği nice savaşlar vardır. Hasılı, Allah'ın yardımı savaşa hazırlık ve savaş sırasında gösterilen sabır ve sebatla göre vaad olunmaktadır. Şimdi de harbin sonucuna gelelim:

67- Hiç bir peygamber için yeryüzünde ishan edinceye kadar esirleri olmak doğru değildir.

İshan : Aslında kalınlık demek olan "sihan" ve "sahenet" kökünden kalınlaştırmak demektir. Ağırılık da sahanetin gereği olmak bakımından "filanı hastalığı veya yarası ağırlaştırdı, yerinden kımıldamaz oldu" anlamına denilir. Sonra bu anlamdan alınarak, savaşta düşmanın esas kuvvetlerini iyice vurarak, gücünü kırmak ve askerlerini yerinden kımıldayamaz hale getirmek, kesin bir yenilgiye uğratmak durumuna dahi "ishan" adı verilir. Şu halde buna göre âyetin mânâsı şu demek olur: Hiçbir peygamber için bulunduğu ülkede küfür kahredip İslâm'ı yüceltecek şekilde küfür ehline karşı kesin zafer elde edip, hak kuvvetlerinin istila ve istikrarını sağlayıp, yaptığı savaşta Allah düşmanlarını iyice kırıp kuvvetlerini yok edinceye kadar esirleri bulunması, yani askerlerinin esir tutmaktaki meşgul olması doğru ve meşru bir hareket değildir. Ancak ishan hasil olduktan sonra esir alması meşru olabilir. "Nihayet onları iyice alt ettiğinizde bağlan sıkı sıkıya elinizde tutun, aldığınız esirleri ister bağışlayıp salıverin, isterse fide alın." (Muhammed, 47/4) âyetinde de alınan esirlere nasıl davranılacağı konusu açıklanmıştır.

Öyle yapmakla, yani esir alma peşinde koşmakla siz dünya arazını (malını) murad ediyorsunuz. İçinizde ishandan önce esir tutmaya bakanlar, onun fidesinden faydalanmak, geçici bir dünya malı, dünya menfaati elde etmek gibi dünyevi bir maksat gözetirler. Allah ise ahireti murad ediyor. Küfrün kakra uğrayıp dinin izni bulmasını ve bu sayede ahiret hayatınızın selamette olmasını, buna göre sevap ve ahiret selametini gözetmenizi emrediyor. Şu halde ishandan evvel esir almak isteyenler Allah Teâlâ'nın emir ve iradesine, yani nzasına aykırı hareket etmiş olurlar. Halbuki Allah azizdir, hakimdir. Emir ve iradesine karşı gelmenin sonu çok tehlikelidir. Emrinde mutlak bir hikmet vardır. Bunun için öyle tam bir ishan meydana gelmeden esir almak istemeniz ahiretiniz açısından tehlikeli olabilir.

68- Allah'dan bir kitap sebketmemiş, yazılmamış olsa idi, ictihaddaki bir hatadan dolayı itap etmemek veya Bedir Savaşı'na katılanlara azap etmemek veya açıkça yasaklanmamış olan bir işi yapanı cezalandırmamak gibi bir ilâhî hüküm, Levh-i Mahfuz'da yazılmış olmasa idi aldığınız o şeyde (yani ele geçirdiğiniz esir fidyeleri sebebiyle onun yerine), size mutlaka büyük bir azab dokunurdu. Hasılı Bedir Savaşı'nda esir tutmakla meşgul olmak ve esirlerden fide almak maksadını amaç edinmek büyük bir tehlike idi. Çünkü henüz düşman ordusu üzerinde tam bir hakimiyet, gerçek anlamda bir ishan hasil olmuş değildi, henüz İslâm'ın gücü bütün katliğıyla ağır basmış değildi. O sırada düşmanın biraz uyanık davranması size büyük bir felaket getirebilirdi. Fakat Allah sizi korudu. Nitekim genellikle bu ince noktaya dikkat edilmediğinden dolayı daha sonra Uhud Savaşı'nda bunun çok zaran görüldü. Her halde Bedir'de esir ve fide alınmak daha sihatli bir iş olacaktı. Fakat madem ki, alındı ve Allah tehlikeden korudu, şu halde:

69- Artık aldığınız o ganimetten helâl ve temiz olarak yiye, yani mubah olarak faydalanın. Bu uyardan dolayı onun haram olduğunu sanmayın da yukarıda açıklandığı üzere onun özel hükümlerine riayet ederek faydalanın, ve Allah'a karşı gelmekten sakının, emirlerine ve yasaklarına uymaya özen gösteriniz, sizi hatalardan koruması için O'na sığınınız. Zira Allah muhakkak gafurdur, rahimdir. Yani ittika ettiğiniz takdirde o hatayı, yani sizin izinsiz olarak esirlerden fideye almayı mubah kabul etmenizden dolayı işlediğiniz kusuru mağfiret eder, tevbenizi kabul buyurup sizi rahmetine mazhar eyley.

Şimdi:

Meâl-i Şerifi

70- Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah sizin kalblerinizde bir hayır bulursa, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve günahlarınızı bağışlar. Çünkü Allah başılayıcıdır."

71- Eğer sana hıyanet etmek isterlerse iyi bilsinler ki, bundan önce Allah'a henlik ettiklerinden dolayı Allah onların ezilmelerine imkân verdi. Allah her şeyi hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibidir.

72- Gerçekten de iman edip hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad veren, onları barındırıp yardım edenler, işte bunlar birbirlerinin dostlarıdır. İman ettiği halde henüz hicret etmemiş olanlar, hicret edinceye kadar onlar üzerinde herhangi bir velayet hakkınız yoktur. Bununla beraber dinde sizden yardım isterlerse, sizinle arasında antlaşma bulunanlar aleyhine bir durum olmadıkça, onlara yardım etmeniz de üzerinize borçtur. Allah bütün yaptıklarınızı görüp duruyor.

73- Kâfirler de aslında birbirlerinin dostları ve yardımcılarıdır. Eğer siz de öyle yapmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne ve fesat çıkar.

74- O kimseler ki, iman ettiler, hicret ettiler ve Allah yolunda cihada katıldılar, bir kısmıları da onları barındırıp yer, yurt sahibi yaptılar ve yardıma koştular, işte bunlar hakkıyla mümin olanlardır. Bunlara bir mağfiret ve cömertçe bir rızık vardır.

75- Daha sonradan hicret edip sizinle beraber savaşa katılanlar da sizdendirler. Bir de akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, birbirlerine daha yakındırlar. Şüphe yok ki, Allah her şeyi bilir.

70-71-Elinizde bulunan esirlere de ki; Aslında esirlere bu şekilde hitap edilmesinin istenmesi, onların günüllerini almak için, onlara iyi muamele edilmesi içindir. Burada hükümün umumi olduğuna hiç şüphe yoktur.

Fakat Abdullah b. Abbas Hazretleri'nden gelen bir rivayete göre: bu âyetin nüzul sebebi, babası Hz. Abbas hakkındadır. Şöyle ki:

Bedir Savaşı'nda Abbas da esirler arasında bulunuyordu. Beraberinde yirmi ukiyye de albin vardı ki, bir ukiyye kırk dirhem ve toplamı da sekizyüz dirhem demektir. Bunu müşrik askerlerini doyurmak için yanına almıştı. Çünkü kendisi Bedir'e katılan Kureys

ordusunun iâyesini üstlenen on kişiden biri idi. Fakat sıra kendisine gelmeden esir düşmüştü. Bunın üzerine Abbas, ben zaten daha önceden müslüman idim, fakat bana baskı yaptıkları için istemeye istemeye bu savaşa katıldım, dedi. Peygamber Efendimiz bu dediğin doğru ise Allah zaten sana bunun ecrini verecektir, lakin işin dış yüzü bizim aleyhimize idi, dedi. Bundan sonrasını Hz. Abbas'ın kendisi anlatıyor ve diyor ki; sonra Resulullah'tan benden fidyе olarak aldığ o altını, bana geri vermesini istedim, o da o zaman buyurdu ki; "Aleyhimize kullanmak için alıp yola çıktığın şeyi mi istiyorsun? Hayır olmaz." dedi. Ayrıca peygamber, iki kardeşim oğlu Akıl b. Ebi Talib ile Nevfel b. Hâris'in de fidyelerini benim ödememi istedi. O zaman ben, ey Muhammed! Sen beni Kureys'ten dılenecek bir durumda bıraktın, dedim. Bunun üzerine Resulullah, hani Mekke'den yolu çıkarken zevcen Ümmü'l-Fadl'a başımıza ne geleceği belli değil, nolur nolmaz deyp teslim ettiğin, şayet bana birşey olursa, bu senin ve çocuklarındın, diyerek ona verdiğin altın nerede?" deyince, ben "Nereden biliyorsun?" dedim. O da "Rabbim haber verdi." buyurdu. O zaman "Allah'a yemin ederim ki sen hak peygambersin. "şehadet ederim ki, Allah'dan başka ilâh yoktur." Vallahı o parayı Allah'dan başka kimsenin görmediği, gecenin karanlığında teslim etmiştim. Allah biliyor ya, ben senin peygamberliğine hep şüphe ile bakıyordum. Şimdi madem ki, bunu haber verdin, artık hiçbir şüphem kalmadı dedi. Daha sonra Hz. Abbas'ın, bu âyetin meâlîne işaretle dediği de rivayet ediliyor: "Allah bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi; şimdi yirmi tane kölem var, en aşağısı yirmi bin ile müdârebe (ortak iş) yapıyor. Ayrıca Allah bana Zemzem'i de ihsan etti ki, karşılığında Mekke'nin bütün mal varlığını verseler yine de istemem. Bundan böyle ben hep Rabbimin mağfiretini gözlüyorum".

72- Bunlar, (bu Muhacirin ile Ensar) birbirlerinin velileridirler. Bir kısmının öbürüne velayeti vardır. Birbirine mirasıç olurlar. Birbirlerinin işlerine bakar, düzene koyarlar. İman edip de henüz hicret etmemiş olanlar, şu anda dâr-ı harbe bulunan ve oranın tebaası durumunda olan müminler ise onlar hicret edinceye kadar sizin onlara velayet namına hiçbir şeyiniz yoktur. İşlerine müdahale edemezsiniz. Bununla beraber sizden din konusunda yardım isterlese onlara yardım etmeniz üzerinize borç olur, vacip olur. Ancak sizinle aralarında bir misak (yani antlaşma bulunan bir kavim aleyhine bir durum söz konusu) olmamalıdır. Zira antlaşma yapmış olduğunuz bir kavmin aleyhine olacak bir şekilde o müminlere yardım ederek, antlaşmayı geçersiz kılmamız ahde vefasızlık olur. Bu da sizin için caiz olmaz. Nasıl olabilir ki, Allah bütün yaptıklarınızı görüp durmaktadır.

73- Kâfir olanlar bile birbirlerinin velileridir. Sizinle değil, hepsinin de değil, ama bazıların arasında miras ve yardımlaşma sürer gider. Şu halde onların müminlerle bir ilişkileri yoktur. İsterse akraba olsunlar mümin ile kâfir arasında velayet ve veraset cereyan etmez. Bir de her kâfirin her kâfire velayet ve veraseti de olmaz. Din ayrılmı ve diyar başkallığı ikisi de kâfirane engeldir. Eğer siz bunu yapmazsanız (yani birbirinize velayet ve yardım işinde dayanışma içinde olmazsanız, bunu şu açıklanan esaslar dairesinde icra ve ifa etmezseniz veya karmakarık eder de içinden çıkılmaz hale getirerseniz) yeryüzünde çok büyük bir fitne ve fesat olur. Ki siz bunun büyüklüğünü takdir edip kestiremezsiniz. Bu açıklamada müminler, Muhacirler ve Ensar ve Muhacir olmayan diğer müslümanlar olarak taksim olunduktan ve aralarındaki dayanışma bağlantısının esasları belirlendikten sonra bunların imandaki kemal mertebelerinin hakikatini ortaya koymak sadedinde buyuruluyor ki

74- onlar ki, onan ettiler ve hicret eylediler, yani yerlerini yurtlarını, mallarını ve akrabalarını bırakıp vatanlarından gıyıp geldiler ve Allah yolunda cihadı katıldılar, Allah'ın dini uğrunda, Allah nzası için ceht ve gayretlerini isgirmeyipı sabir ve tahammül gösterdiler, çeşitli zahmetlere katlanıp nefislerini mahrumiyetlere atmak suretiyle bu uğurda bir yansa girdiler . Onlar ki, iyva eylediler, Allah Resulünü ve Muhacirleri kendi evlerinde misafir edip banndırdılar, onlara yer yurt verip iskan ettiler, yerleştirdiler, ve yardım ettiler, onlarla birlik olup düşmanlarına karşı savaş konusunda her bakımdan yardım ettiler. Ensar oldular işte bunlar, yani Muhacirler ile Ensar işte bunlardır, hakkı ile müminler bunlardır ki, imanlarını sürenin başında da beyan olduğu üzere, gerektiği şekilde hakkıyla özüne erdirmişlerdir, işte bunlar içindir ki, eşsiz bir mağfıret ve değerli bir nzık vardır. Bu nzkın ne sorumluluğu var, ne de minneti. Buradaki "işte bunlar hakkıyla mümin olanların ta kendileridir" ifadesindeki tahsisı ve kasnı, mutlak olarak yalnızca o zamana veya bu zamana mahsus bir hakiki kasr zannetmemelidir. Bu kasır hicret farz iken dâr-ı harbi terketmeyip hicret eylemeyenlere göre edenlerin durumuna aitt izafı bir tahsisir.

75-Çünkü Bundan sonra, (yani sizin hicretinizden sonra) iman edip de hicret eyleyenler ve sizinle beraber cihadı katılanlar, şimdi bunlar, bu üç özelliği taşıyanlar da sizdendir. Size ektir ve sizden sayılırlar. Ey müminler, bununla beraber bundan böyle zevil-erham denilen akrabalar, Allah'ın kitabında mirasta birbirlerine daha evladılar, yabancılardan daha yakındırlar.

O akrabalık isterse ana tarafından olsun, yine de akraba olmayanlara göre daha yakındırlar. Mümin bir akraba varken, böyle bir akrabalığı olmayan bir mümin yalnızca din kardeşliği sebebiyle bir başka mümine mirasıç olamaz. Yani Muhacirler ile Ensar arasında hicretin başında kurulan kardeşlik antlaşmasının mirasla ilgili olan hükümleri bundan böyle geçersiz olacak demektir. Müminler arasında miras yalnızca akraba olanlar arasında geçerli olacaktır. Ve işte ilk hicret edenlerle daha sonra hicret edenler arasındaki yegane fark budur. İkinci hicret döneminin Bedir'den sonra veya bu âyetin nüzulünden sonra başladığını söyleyenler olmuş ise de en sahih olan görtüş Hudeybiye'den sonradır diyenlerin görüşüdür.

Şüphe yok ki, Allah her şeyi bilir. Şu halde bu hüküm ve yukandan beri ortaya konan hükümlerin sımını ve hikmetini de bilir. Bundan sonra gelecek Berâe (Tevbe) Süresi içinde geçen hükümlerin de sımını ve hikmetini bilir.

TEVBE SÜRESİ

"Berâet" bu kelimenin asıl kök mânâsı, "Müfredat" ve "Basair'de açıkladığına göre herhangi bir çirkin şeyden kurtulmak ve uzaklaşmak demektir. Kadî Beydavî Bakara Süresi'nde (âyet 54) âyetinin tefsirinde der ki; bu terkibin aslı bir şeyin kendisinden olmayan şeylerden anıp saf hale gelmesi, halis olması mânâsınadır. "Hasta hastalığından, borçlu borcundan beri oldu." denildiği zaman kurtulmak anlamına söylenmiş olur. "Allah Âdem'i bağıktan berâe eyledi." denildiği zaman saflaştırmak şeklinde inşa etmek anlamına kullanılmış olur. Bu iki mânâ ile de kelime dilimizde kullanılmaktadır: Mesela "Berâat-ı zimmet asıldır." denildiği zaman, bağından itibaren inşa suretiyle olan hulus, yani halislik ve selamet mânâsı kastedilmiş olur. Cezada suçtan berâet etmek de böyledir. Lâkin borçtan berâet yine aynı anlama gelebildiği gibi, daha ziyade ibra veya anınma şeklinde olur ki, bu da tafassi denilen kurtulma yoludur. Hukuk terimi olarak kelimenin anlamı böyle olduğu gibi, bir de bundan alınarak kelimenin siyasette ve özellikle diplomaside kullanılan mânâsı vardır ki, âyette asıl gözetilmiş olan mânâ da budur. Nitekim Ebu Bekri Razi bunu açıklayarak "Ahkam-ı Kur'ân'da der ki; "Berâet, dostluk antlaşmasının kesilmesi, dokunulmazlığın kaldırılması ve sağlanmış olan eman (güvence)in sona erdirilmesidir". Fahreddin Razî de tefsirinde der ki; "Beraetin mânâsı dokunulmazlığın kaldırılmasıdır". denilir ki, "Aramızda dokunulmazlık kesildi, aramızda ilişki kalmadı." demektir. İşte burada berâet herhangi bir çirkinlikten ve noksanlıktan salım olmak ve uzaklaşmak demek olan asıl mânâsını korumakla birlikte bilhassa siyaset hukuku ve milletler arası hukuk dilindeki istilâhı anlamı geçerlidir; "Savaş çıkmasını gerektiren bir ilişki kesme" demektir. İşte böylece sürenin ilk âyeti bir ultiमतom ve ondan sonrası da bunun gerekçesi ve bu gerekçenin herkese duyurulması ve açıklanmasıdır. Şöyle ki:

Bu bir berâettir, yani bu öyle önemli ve kesin bir ilişki kesmedir, saldırmazlığın sona erdirilmesidir, öyle bir ultiमतomdur ki, Allah'tan ve Resulü'nden o antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere.

Görülüyor ki, bu âyet, "falandan falana mektuptur" denilmesi gibi bir başlık üslubundadır. Fakat burada herhangi bir mektup veya sıradan bir yazının değil, muntazam bir resmî tebliğin, özellikle diplomasi edebiyatının üslubu, bir akit feshinin, bir ultiमतom başlığının bütün gerekli unsurlarını içeren gayet açık bir yazımanın örneği vardır. Bundan önce tebliğin mahiyeti, yani ne idüğü ortaya konmuş, ikinci olarak gönderen ve gönderme aracı, üçüncü olarak kime gönderildiği ve onların kimler olduğu, dördüncü olarak da ilgililer tamamıyla belirtilerek gayet vezc ve aynı zamanda açık ve etkili bir ifadeyle tarif edilmiş ve gösterilmiştir. Bununla kısaca şu anlatılmıştır ki, bu tebliğin sebebi şirk ve müslümanlarla önceden yapılmış olan antlaşmalardır. Demek oluyor ki, müslümanlarla önceden yapılmış antlaşması olmayanlara, esasen böyle bir ilişki kesme ihbarının yapılmasına lüzum yoktur. Ancak müslümanların ahitleşme yapmış oldukları müşriklere karşı doğrudan doğruya antlaşmayı bozmaksızın, işin başında antlaşmanın feshini ve ilişkisinin kesildiğini bildirmeleri lazım gelmiştir. Çünkü aşağıda sebepleri açıklanacağı üzere, Allah ve Resulü o ahitlerden beridirler. Bilindiği gibi, muahade ahitleşmek demektir. Ahit ise mutlak anlamda akit ve sözleşme demek ise de asıl mânâsı karşılıklı yemin ile yapılmış olan akit demektir. En kuvvetli ve en geçerli yemin ise Allah'a yapılan yemindir. Her müslümanın yapacağı yemin de böyle bir yemindir. Müşrikler ise müşrik oldukları için onları gözünde Allah'a yapılan bir yeminin hiçbir hükmü ve kıymeti yoktur. Bundan dolayı yaptıkları ahdin hakkına Allah için riayet etmezler, inancın gereği olarak herhangi bir şekilde ahitlerin bozmaktan kaçınmazlar. Ve böylesine menfaat üzerine kurulu bir ahit de zaten hakiki ve samimi bir ahit olmaz. Bununla beraber müslümanlar için, her kiminle olursa olsun bir ahit yapılmış ise onu sonradan karşı tarafa haber vermeden bozmaya kalkışmak zulüm ve hıyanet olur.

Bu haksızlığı yapmak da müslümana haram kılınmıştır. Böyle bir ahitten kurtulmak için üç yol vardır: Birincisi; ahit belli bir süreye bağlı olarak yapılmış ise o sürenin dolmasını beklemektir.

İkincisi; istenildiği zaman feshedilebileceği şartına bağlı olarak yapılmışsa, o şarta göre hareket etmektir.

Üçüncüsü; "Her hangi bir kavimden bir hıyanet endişe edersen, hemen ahidlerini reddettiğini düpedüz kendilerine bildir." (Enfâl, 8/58) âyeti gereğince karşı taraftan bir hıyanet tehlikesi belirmesi karşısında o sözleşmeyi yüzlerine çalmak (nebz) sekiyle yapılacak olan feshitir ki, bu suretle aldatıp baskın etkisi yapılmamış ve ağıktan açığa düristlük çerçevesinde davranılmış olacağından hıyanet edilmiş olmaz .Ve bu şekilde bu berâet bir önceki sürede, Enfâl Süresi'nde geçen "nebiz" emrinin ayrıntılı bir tatbikatı demektir ki, bu âyette böyle bir başlık altında bu hususlar kısaca yer aldıktan sonra, bu ultiमतomun içenği de şu âyette özetlenmiştir:

2- İmdi şu andan itibaren yeryüzünde dört ay daha seyahat ediniz, gezip dolaşınız. "Seyahat", suyun akması gibi, kolayına geldiği şekilde yeryüzünde gezip dolaşmaktır, şehirlerden ve beldelerden uzaklara varncaya kadar istediği yere gitmek ve seyr ü sefer etmektr. Bu suretle seyahat anlamı içinde serbestce dolaşmak ve genişçe hareket etmek mânâsı vardır. Sonra alışılmış şartların dışına çıkılacağından seyahat sırasında yemek içmek konularında da bir nevi imsak ve perhiz gerekeceğinden, bir bakıma oruçlunun seyahat edene benzetilmesi de onun önemli bir hazırlığı icap ettirmesinden dolayıdır. Bu da geçim sıkıntısı olmamaya ve refaha bağlı bulunur. Bunun için "seyahat ediniz" sözünde "gidiniz veya seyr ü sefer ediniz" sözünden daha fazla bir genişlik ve müsaade mânâsı ve daha ziyade hazırlıklı bulunmak ihtarı vardır. Emir şeklinde yapılmış olan bu ihtar ve uyandan maksat, mutlakla seyahata çıkınız şeklinde bir emir değildir. Bu mutlak anlamda bir ibahadır ki, şöyle demek olur:

Ey bu haberin kendilerine eriştiği ahit yapmış olan müşrikler, birdenbire ve habersiz bir şekilde mühedenizin feshiyle haksızlığa uğratılacağını sanmayın, şu andan itibaren size dört ay daha mühlet var. Bu süre içinde katil ve savaş gibi saldırılardan uzak olarak, dilediğiniz gibi, geniş geniş hazırlanmakta serbestsiniz ve hürsünüz. Ondan sonra ilişkilerimiz tamamen kesilmiş ve savaş durumu başlamış olacağından bu müddet içinde kendi can ve mal güvenliğinizi iyice düşününüz, her türlü ihtiyat tedbirini alınız, harp hazırlıklan yapmāk, savunmaya hazırlanmak, kaçacak veya sığınacak bir yer bulmak gibi kendiniz için uygun görüp arzu edeceğiniz hususların yerine getirilmesi konularında gerek İslâm diyanında, gerek yeryüzünün başka bölgelerinde bir seyyah durumunda dilediğiniz gibi iyice hazırlanınız.

Bu suretle âyetten maksadın böylesine bir serbestliği bildirmek ve uyandı bulunmak olduğu halde, bunun "dört ay daha seyahat edebilirsiniz" şeklinde bildirilmeyip de "seyahat ediniz" şeklinde bir emir kipiyle açıklanması iki nükteyi içine alır:

Birisi, bu seyahat ve hazırlığın onlardan istenen bir şey gibi olduğuna işaretler.

İkincisi; her ne yapılarısa yapınlar, her nereye giderlerse gitsinler, Allah'ın hükmüne mahkum bulunduklarıı ifade etmektir. Hatta çok önemli olan bu husus ayrıca ve açıkça ortaya konularak buyuruluyor ki:

Dört ay daha seyahat ediniz ve bununla beraber şunu da biliniz ki, siz öyle seyahat ve hazırlıklarla Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. O'ndan kaçıp kurtulacak değilsiniz. Ve şurası kesindir ki, Allah kâfirleri her ve hakim bir hale getirecek ve perişan edecektir.

Bundan sonra eski itibarlı halinizi sürdürmenize imkân yoktur. Ya küfürden ve şirkten vazgeçip Allah'ın emrine boyun eğer, teslim olursunuz, ya da dünya ve ahirette perişan olursunuz.

Bu dört ayın Şevval'dan itibaren Muharrem sonuna kadar olan dört ay olduğu hakkında Zühri'den bir kavi1 varsa da, diğer tefsir âlimleri, bu tebliğin yapıldığı Zilhicce'nin onuncu gününden itibaren Rebî'u'l-âhir'in onuna kadar geçen dört aylık süre olduğunu söylemişlerdir ki, doğrusu da budur. Zira Cessas'a da hatırlattığı ve üzerinde durduğu şekilde raviler, bu sürenin, Hz. Ebu Bekir'in hac emiri olarak Medine'den hareketinden sonra nazil olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Şu da var ki, o sene henüz müşriklerin âdeti olan "nesi" " kalkmamış olduğundan Zilhicce'nin onu sayılan hac günü, gerçekte Zilka'de'nin onu demek olduğu için söz konusu dört ayın sonu da Rebî'u'l-evvel ayının onuncu günü demek olduğu da, Ebu Hayyan'ın nakline göre Mûcâhid gibi bazı müfessirler tarafından zikredilmiştir. Şu halde Muharrem sonu sadece önceden antlaşması olmayan müşrikler hesabına göz önünde bulundurulmuş olabilir. Bunun da başlangıç tarihinin Şevval'ın başından değil, yine âyetin ilan günü olan Zilhicce'nin onundan itibaren hesap edilmesi gerekir. Nitekim İbnü Abbas'dan böyle rivayet de bulunmaktadır.

3- Velhasıl bu, öylesine kesin bir berâettir ki, Hacc-ı ekber günü, Allah ve Resulü tarafından bütün insanlara bir ezan, bir duyurudur, yani mümin veya mümin olmayan, ahit yapmış ve yapmamış olan herkese bir ezan, her sınıf insanın kulağına sokulacak olan ve aşağıda bildirildiği şekilde bir ilan, bir ilamdır: ki Allah müşriklerden kesinlikle beridir, Resulü de, aynı şekilde müşriklerden beridir. Ve bunun içindir ki, Allah Resulü, bu sene müşriklerin de bulunabileceği hacda bulunmamıştır.

Burada o seneki haccon "ekber" diye vasıflandırılmasında bir kaç mânâ vardır. 1- Umreye "hacc-ı asgar" yani "küçük hac" denildiğinden ona göre asıl hac da büyük hac, yani "hacc-ı ekber" olmuş olur. Hudeybiye antlaşmasından sonra hicretin yedinci senesinde kaza Umresi yapılmış idi. (Bakara Süresi'nde "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın." (Bakara 2/196) âyetinin tefsirine bakınız). Bu şekilde o gün "hacc-ı asgar" olmuş idi. Hicretin sekizinci senesinde Mekke fethi gerçekleşmiş ve İslâm'da ilk hac işte bu dokuzuncu sene başlamış idi. Şu halde bu mânâ ile bundan böyle "hacc-ı ekber" her sene yapılacak demektir. Çünkü bu anlamda "hacc-ı ekber" demek, asıl anlamıyla hac günü demektir.

2- Bir hac işini meydana getiren fil ve hareketlerin en büyük kısmı, en esaslı menasiki demek olur ki, bu da her sene yapılan her hacda mevcuttur. Buradaki büyüklük, bir

hacın diğer haclara veya diğer ibadetlere nisbetle büyüklüğü değil, aynı hacın kendi rukunları arasındaki nisbet bakımındadır. Gerçi bu "zıkr-ı cüz irade-i kül" gibi bir mecazdır. Fakat bu mânânın âyetteki büyük hac gününü tayin bakımından özel bir değeri ve anlamı vardır.

3- Müslümanlarla müşriklerin toplandığı pek büyük bir topluluk ve İslâm diyarında ilk ve son kere olarak yapılan ve bu berâet ilan etmekle fevkalade önem kazanan muhteşem ve azametli hac demek olur ki, bu ifadede, işte bu dokuzuncu senede ve Ebu Bekir'in emirliğinde yapılan hacca, mutlak anlamda ekber özelliğiyle tanıtıma yönelik bir tahsis vardır. Yani bu suretle ve bu özellikte bir hac, ne bundan evvel olmuş, ne de olacaktır. Fakat hacın bu mânâ ile büyüklüğü biraz zahı muhtaç görülmüştür.

4- İslâm'ın şanını ve izetini, şirkine de düşüklüğünü açıklayan hac demektir ki, bu mânâ o seneki hacca uygun düştüğü gibi, ertesi sene Hz. Peygamber'in yaptığı veda hacına da öncelikle uygun düşmektedir. Zira bu ilan ve beraetin asıl hükmü o zaman yerine getirilmiş ve "Bu gün size dininizi kemale erdirdim." (Mâide 5/3) âyetinin nüzülü ile İslâm'ın kemaliyle ilgili tecelli alsı o gün meydana gelmiş ve "Hac menasikini benden alıp öğrenin." hadisi şerifi uyanınca İslâmî anlamda hac asıl veda hacında gerçekleşmiştir.

Gerçekten de ilk olarak Hz. Ebu Bekir'in emirliğinde yapılan birinci hac, yukarıda açıklanan bazı özellikleriyle o zamana kadar görülmemiş bir hac ise de yine de büyüklüğü bir bakıma izafi bir büyüklük sayılır. Çünkü Hz. Peygamber'in bilfiil bulunmaması ve müşriklerin katlîmisi olması, gıplak tavaf ve "nesi" gibi bazı müşrik âdetlerinin henüz ortadan kaldırılmamış olması dolayısıyla "berâe'nin tam anlamıyla gerçekleşmemesinden dolayı o hac birtakım noksanlıklar içermekteydi. Ve bütün bunlardan dolayı o hacın bütün değeri, ertesi sene yapılacak olan Hz. Peygamber'in de bulunduğu hacca bir başlangıç olmasındaydı. Hiç şüphe yok ki, bu saydığımız sebeplerden dolayı mutlak mânâda ekber olan hac, Hz. Peygamber'in haccıdır. Ve "İşte büyük hac günü budur" hadisi şerifi de bunda zahirdir. Bununla beraber âyetin yalnızca Peygamber'in hacına tahsis de apağık değildir. Zira veda hacında bu ilanın kendisi değil, hükmünün gerçekleşmesi söz konusudur. Âyetle bahsedilen şey ise ilanın kendisidir. Bunun için "Taberi Tefsiri", İbnü Sirin'in "Yevmu'l-haccil-ekberin muradın, Resulullah'ın bulunduğu ve kendisiyle birlikte ümmetinden de birçoklarının katıldığı veda haccıdır." dediğini naklettikten sonra, demiştir ki; bu mânâ âyetteki "ezan" hükmünün gerçekleştiği büyük hac günüdür ki, o da Hz. Peygamber'in hac yaptığı senedir". Bu da dolayı ve kapalı bir istidale muhtaçtır.

Şu halde âyetteki "hacc-i ekber" tabiri, yalnızca Ebu Bekir'in hacına münhasır olmayıp, Hz. Peygamber'in hacına da öncelikle delalet etmekte ise de bunu burada yalnızca Resul'ün hacına tahsis etmek de doğru değildir.

Şu halde gelelim "gün" meselesine: Yevm, gün demek olduğu gibi, genel olarak "vakit" mânâsına gelebilir. Buna göre "Hac günü", hac vakti, hac zamanı anlamına gelebilirse de âyetin zahiriye göre, bunun hac zamanından bir gün olmasıdır. Üstelik öyle bir gün ki, dört aylık yasağın başlangıcını belirleyen bir gün olabilsin. Halbuki yukarıda verilen birinci, üçüncü ve dördüncü mânâlara göre, "hacc-i ekber günü" demek, hacc-i ekber vakti demekten fazla birşey ifade etmez. Bu ise seneye ve aya ihtimali olsa da çok çok Arefe gününden başlayarak Mina günlerinin sonuna kadar olan hac günlerinin içine alır. Nitekim bazı müfessirlere bu görüşler. İbnü Atıyye, tefsirinde demiştir ki, hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Ali, bu âyetleri Arefe günü Hz. Ebu Bekir'in hac hutbesinden hemen sonra okumuş, fakat insanların hepsinin işitmediğini görmüş, bir kere de Bayram günü Mina'da okumuştur. Hatta Hz. Ebu Bekir, o gün Ebu Hüreyre ve daha başkalarını Hz. Ali'ye yardımcı olmaları için görevlendirmiş, bunlar da Zülmeccaz v.s. Arap çarşılarında bu işi takip etmişlerdir. Buna göre, Süfyan b. Uyeyne'nin de dediği gibi, bu günün hac günlerinin bütününe şâmil olması açıklik kazanıyor. Mücahid'in de hacc-i ekber günü, bütün Mina günleridir, müşriklerin Zülmeccaz, Ukaz ve Mecenne'de bulundukları sırada içlerinde "Bu seneden sonra müşrikler müslümanlarla birlikte hac yapamayacaklardır!" diye nida ettirilinceye kadar olan toplantı zamanlarıdır, dediği naklediliyor.

Gerçekten de Ebu Hüreyre (r.a.)nin kendisinden de rivayet edilmiştir ki; "Resulullah (s.a.v.) Ali'yi, Berâe Süresi ile müşriklere gönderdiği zaman ben de Ali ile beraberdim. Ben de nida ediyordum, hatta sesim kısıldı ve şöyle söylemekle emrolunmuştuk: Bu seneden sonra bir müşrik hacctemeyecek ve Beyti üryan (gıncıplak) tavaf etmeyecek, Cennete ancak mümin olan girecek. Her kimin Resulullah ile arasında bir ahit varsa onun da dört aylık süresi vardır. Dört ay geçtikten sonra Allah, müşriklerden uzaktır, Resulü de." demiştir. Fakat bu arada söz konusu dört aya başlangıç teşkil edecek belli bir günün de belirlenmesi lazım gelir ki, "Büyük hac günü" deyiminden başka ortaya çıkacak mânânın sözkonusu hac günlerinden bir teki olması gerekir. Bundan dolayıdır ki, bütün müfessirleri bunu genel anlamda "hac günü" şeklinde değil de, hac günlerinden belli bir gün olarak göstermişlerdir. Bu da ancak "hacc-i ekber" deyiminin ikinci mânâsını gözetmekle mümkündür. Böylece bu gün "hacc-i ekber'in en büyük bir günü demek olacaktır. Bu da ya Arefe günü veya bayramın birinci günü olabilecektir. "Hac Arefedir." hadisi şerifine bakınca bu gün Arefe günü olarak görülür. Ve bu hadisi şerife göre, bazıları bunun Arefe günü olduğuna kail olmuşlardır ki, nakledildiğine göre Hz. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Ebu Cuhayfe, Tâvus, Ata, Abdullah b. Müseyyeb bunlar arasındadır. Lâkin Bakara Süresi'nde de (âyet, 197-203) işin olduğu gibi, "Hac Arefedir." buyrulması, Arafat vakfesine yetişemeyenin hacca yetişememesi olması bakımındandır. Bu ise hacın en büyük kısmının Arefe olmasını gerektirmez, çünkü yalnızca Arefe'yle hac tamamlanmış olmaz. Hac ancak bayram günü tamam olabilir. Tavaf, kurban, remy-i cimar (şeytan taşlama) ve halk (taş olma) gibi hacda ilgili görevler ancak bayram günü tamamlanabilir. Gerçekten de Peygamber Efendimiz, veda hacında bayramın birinci günü cemrelerin yanında durup "İşte hacc-i ekber budur." buyurduğu da rivayet edilmişti. Bu sebeple müfessirlerin çoğu hacc-i ekber gününün Bayram'ın birinci günü olduğuna kail olmuşlardır. Ebu Musa el-Es'ari, İbnü Ebi Evfa, Mükyire İbnü Şu'be, İbnü Cübeyr, İkrime, Şa'bi, Zühri, İbnü Zeyd ve Süddî bunlardandır.

Sonuç olarak denilebilir ki, sürenin başı müşriklerle karşı önceden yapılmış antlaşmanın feshiyle mutlak olarak berâetin ortaya çıkmasını ve bunun suret ve hükmünü haber vererek ve ilan ederek, gereğini yerine getirilmesini önemle belirtmektedir. Ve iş bu de herkese ilan ve ilanın lüzumunu ihbar ve tarihini tesbit eden, tahakkukunu te'kid ve aşağıda geleceği üzere sebep ve sonuçlarını açıklayan bir beyannamedir. Baştaki berâet "o kimselere" diye henüz ulaşmak üzere bulunan mutlak anlamda bir berâettir. Bu ikinci ise ise diye ile silâlanmış, bilfiil gerçekleştirmeye başlamış olan berâettir. Ve her ikisinden de berâetin mütâallakı (ilgi alanı) müşrikler, ilanın mütâallakı ise gerek kâfir, gerek mümin bütün insanlardır. Yukarıda geçen çeşitli rivayetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Ali bunu ilana memur edilmiş, Arafattan itibaren Mina günlerinin nihayetine, yani kurban bayramının üçüncü gününe kadar o sene hac vaktinde bu ilan yapılmış ve bu arada dört aylık sürenin başlangıcına bayram günü başlangıç olmuştur. Bu özellikleriyle sürenin başı vezir ve açık bir "nebz", bir ilişki kesme ultimatomu olmuş, bu ikinci âyetten itibaren de bütün esbab-ı mucibiyle ve açıkça bir savaş ilanı beyannamesini ihtiva etmektedir. Şöyle ki:

Ey insanlar, hepiniz bilmiş olarsınız ki, Allah, müşriklerden uzaktır. Resulü de. Bununla beraber tevbe ederseniz bu sizin için hayırlıdır. Yok eğer yüz çevirseniz, tevbeden vazgeçerseniz veya İslâm'dan veya verdiğiniz sözü tutmaktan yüz çevirseniz ve yola gelmezseniz, iyi biliniz ki, siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Onun azabından kaçıp kurtulamazsınız. Ve ey Muhammed, o kâfirleri elim bir azab ile müjdele.

4- Ahdini bozanlara aşağıda bildirildiği şekilde dört aydan fazla mühlet tanıma, ancak o müşrikler içinde kendileriyle antlaşma yapmış olduklarını, üstelik size hiçbir şeyi eksik bırakmayanlar, yani antlaşma şartlarından hiçbirine riayetsizlik etmeyenler, size doğrudan doğruya hiçbir zarar vermedikleri gibi, size karşı olan hiçbir kimseye de arka çıkmayanlar (Nitekim Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşma şartlarına riayet eden Beni

Huza'a'ya saldıran Beni Bekr gibi ki, bunlara Kureys müşrikleri silah yardımı yapmışlardı), işte böyle dolayı yolların bile zarar veremeyenlere, işte böylelerine antlaşmada belirlenen müddetin dolmasına kadar süre tanıyın. Yani bunları o antlaşmaya uymayanlarla kanştırmayın ve bir tutmayın. Öbürleri gibi, bunlara da dört aylık süre bitince hemen savaş açmaya kalkışmayın. Bunlara onlar gibi muamele etmeyin. Antlaşma şartlarından belirlenen süre doluncaya kadar bekleyin, o sürenin tamamı tamamına bitmesini gözetin ve siz de antlaşma şartlarına uyun. Çünkü Allah, müttakileri muhakkak sever. Sözleşme şartlarına uymak da takvadandır. İsterse karşı taraf müşrik olsun, onlar arasında bile ahdine riayet eden vefalı kimselerle etmeyen gaddardan eşit tutmak takvaya aykındır.

Rivayet olduğuna göre, Resulullah ile müşrikler arasında "Kâ'be'yi tavaftan kimseyi engellemek ve Mekke şehrinde kimse tehdit edilememek ve korkutulmamak" üzere bir genel sözleşme, ayrıca Huza'a, Müddic v.s. Arap kabileleri ile o kabilelerin özelliklerine göre yapılmış olan ve belli süreleri içeren ikili sözleşmeler vardı. Ne zaman ki, Hz. Peygamber Tebuk Seferi'ne çıktı, o zaman savaşta katılmayıp Medine'de kalan münafıklar, etrafa çeşitli yalan haberler yaymaya başladılar. Bunun üzerine de müşrikler ahitlerini bozmaya başladılar. Öyle ki Hz. Peygamber'in Tebuk'tan döndüğünde onların birçoğu ahitlerini bozmuş bulunuyorlardı. Bunun üzerine yukarıda da anlatıldığı şekilde bu süre nazil olmuş, ahitleri yüzlerine fırlatılıp atılmış ve "nebz" edilmiş oldu. Ancak Beni Dama ve Beni Kinâne gibi pek az kabile ahitlerini bozmamış idi. İşte genel bir "nebz"den sonra bu âyetle özel ve ikili antlaşmalara temas edilerek ahitlerine riayet etmiş olan bu gibi kimselere, antlaşmaların özelliğine göre o antlaşmalarda belirtilen sürenin sonuna kadar süre tanınması, istisnai bir durum olarak bildirilmektedir. Onlar bir noksan iş yapmadıkça antlaşmada belirlenen sürenin sonuna kadar onlara mühlet tanınması emrolunmaktadır. Yukarıda geçtiği üzere, Hz. Ali tarafından dördüncü madde olarak ilan edilen ve "Her ahit sahibine ahdi itmam olunacaktır." fıkrası da bunu içermektedir.

Yine denilmiştir ki, en fazla süresi bulunan antlaşma da Beni Kinane'nin bir oymağı ile yapılmış olan bir antlaşmaydı, onun da dokuz aylık süresi kalmıştı. O da tamamlandı. Demek ki, bu ilandan dokuz ay sonra Arap Yanmadası'nda ahit sahibi hiçbir müşrik kalmamış oluyordu.

5-Bütün bunlar bilindikten sonra şimdi şu haram aylar sıynılınca, geçip gidince ki bu aylar "Onlardan dört tanesi haram aylardır." (Tevbe 9/36) dört aydır. "Sana haram aylarda savaş yapmayı sorarlar..." (Bakara 2/217) âyeti uyanınca normal senelerde geçerli olan haram aylar ki, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve bir de Recep diye bilinen aylar olmayıp, âyetinde söz konusu olan ve Kurban Bayramı'ndan sonrasını içine alan dört aylık süredir. Bunun ilk elli günü bilinen haram aylar kapsamına giriyor ise de geriye kalan yirmiş günü bunun dışındadır. Fakat bu ilana göre, söz konusu günler de tıpkı haram aylar gibidir. Bu arada şu da anlatılmış oluyor ki, sözleşmeyi içeren herhangi bir ay da tıpkı haram aylardan olur. Yani tanınan dört aylık süre içinde saldırdı veya savaş yasaktı, ahitlerine riayet edenlerin müddetleri bitinceye kadar da durum yine böyledir. Fakat bu haram aylar gıkınca, yani tanınan dört aylık süre dolunca, artık o müşrikleri nerede bulursanız katiediniz, öldürünüz. Yani dört aydan sonra artık onlarla aranızda savaş durumu başlamıştır. Şu halde onların saldınları beklemeksizin hemen onlara savaş açınız, haram ve helâl farkı gözetmeden onları nerede bulursanız ve nasıl öldürülebilirseniz öylece öldürünüz. Bununla beraber şunnette müşle yapmaktan, yani burun ve kulak gibi organları kesmekten ve bir kimseyi durdurup, elini kolunu bağlayarak ok ve benzeri aletlerle yavaş yavaş ve işkence ile öldürmekten menedilmiştir. Bundan başka Hz. Peygamber buyurmuştur ki, "Öldürme yönünden insanları en iffetlisi iman ehlidir." Ve yine "Öldürdüğünüz vakit güzelliğe öldürün." diye buyurmuştur. İşin böyle olması gerektiğini şu âyetlerde de ima yolu anlatır: Ve onları tutunuz, yakalayıp esirediniz. Demek oluyor ki, tutup esir almak mümkün iken hemen öldürmeye kalkmamalıdır ve onları hasrediniz, bulundukları yerden çıkıp serbestçe doluşmalarına, suraya buraya girmelerine izin veremeyiniz, onlar için her mersada oturunuz yani kaçımakla, geçimemek için evine, işine veya ticaret için sefere gidecek her geçidi tutup onları göz altında bulundurunuz. Artık tevbe ederlerse, yani şirkten vazgeçip imana gelirlerse Namazı kılıp zekatı verilerse, yani namaz ve zekatı kabul ederek müslüman olurlarsa hemen yolları açınız, koymuş olduğunuz engelleri kaldınız, yukarıda söz konusu edilenlerden hiçbirini yapmayınız, onları kendi hallerine bırakınız. Çünkü Allah gafurdur, rahimdir. İmana girmelerinden dolayı, daha önce yapmış oldukları şeyleri, şirk, küfür ve haksızlıkları bağışlar, üstelik iman ve taatlerine ecir ve sevap da verir. Demek ki, o müşriklere ya ölüm ve esaret veya İslâm'a girmekten başka birşey bırakılmamıştır. İleride de geleceği üzere, onlardan, ehl-i kitapta olduğu gibi, cizye dahi kabul edilmeyecektir. Hasan Basri rivayet etmiştir ki; esirlerden biri, Hz. Peygamberle işittirecek şekilde "Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e tevbe etmem." diye üç kere bağırmiş, Peygamber Efendimiz de "Bırakınız, hakkı ehline tanıdı." buyurmuştur.

6- Bu noktada tevbe ile ilgili olarak savaşta karşı tarafa, harbiye tanınacak eman meselesine de dikkat çekilerek buyruluyor ki; Ve eğer müşriklerden biri sana isticare ederse, yani söz konusu süre sona erdikten sonra bile sana sığınırsa, senden eman isterse, senin kendisine eman verip car olmanı, saldırdan himaye etmeni talep ederse sen de ona eman ver, ta ki, Allah kelâmını dinlesin. Kur'an'ın ve gereğini delillerini dinlesin, davalı ettğin dinin hakikat ve hakkaniyetine muttali olmak imkânını elde etsin. O dile biterler için yalnızca işitmek hakikatı anlamaya kafi gelebilir.

Rivayet olunuyor ki, Hz. Ali'ye müşriklerden bir adam geldi, "Bu süre bittikten sonra şayet bizden bir kimse Allah'ın kelâmını dinlemek için veya başka bir ihtiyaç için Muhammed'e gelecek olsa hemen öldürülecek midir?" dedi. O da "Hayır, çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor." dedi ve âyetini okudu. Hz. Ali'nin bu sözü zahiren âyetle aykırı gibi görünür. Zira âyetle hacet zikredilmemiş, yalnızca "Allah'ın kelâmını dinleyebilsin" diye buyurulmuştur. Bunun için denilmiştir ki, ihtiyaçtan maksat, herhangi bir dünya haceti değil dinle ilgili bir ihtiyaçtır. Zira Peygamber Efendimiz'e gelecek olan kimse dinle ilgili bir ihtiyaç için gelir. Allah kelâmıyla ilgili olan her türlü iş, mesele inanç problemleriyle ilgili sorabileceği her türlü soru ve alacağı cevaplar, onlara ait deliller genel olarak Allah kelâmını dilemiş olmak gibidir. Fakat dikkat olunursa, âyetle aksine yasak getiren bir ifade ve ima yoktur. Öyleyse haceti böyle sınırlamaya da lüzum yoktur. Zira âyetle isticare mutlak anlamda eman dilemek şeklindedir. "Tâ ki, Allah kelâmını dinleyebilsin." kaydı "eman'a değil, "fe ecrihu"ya mütâallaktır. Bu ise şu demektir ki; eman dileyen hangi maksat ve hacetten dolayı dilerse dilesin, eman veren onun Allah kelâmını dinleme imkânına kavuşacağını, bu dinlemedeki hikmeti ve faydayı gözeterek eman vermedir. Şu halde dinleme isteyen bu gaye ile, yani bir dini hacet ve talep ile eman dilerse ona eman vermek vacip olur. Fakat mutlak surette veya bir dünya ihtiyacından dolayı eman dilerse ona mutlakla eman vermek vacip olmaz. Yerine göre, caiz de olabilir, hatta reddi de vacip olabilir. Şu halde bu âyetten başlıca şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Bazı âlimler demişlerdir ki; bir kâfir, itikat etmek için bizden iman ve tevhidin ve Hz. Peygamber'in nübuvenetinin delillerini ve gerekçelerini öğrenme talebinde bulunursa, yani bu konuda ikna olmak isterse, Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olduğunu anlatmak ve bu konudaki belge ve delileri ortaya koymak üzerimize vacip olur. Ve bir harbî, böyle bir talepte bulunduğu zaman bu delilleri açıklayıp belgeleri ortaya koymadan onu öldürmeye kalkışmak caiz olmaz. Zira Allah Teâlâ yukarıda açıklanan bunca ilandan ve sürenin sona emesinden sonra bile "ta ki, Allah kelâmını işitebilsinler" diyerek onlara eman vermesini emir buyurmuştur. Bu emir şuna delalet eder ki, her kim bizden işiyle ilgili bir şeyin tarifini talep eder ve bu konuda yardım dilerse ona o istediği şeyi öğretmek üzerimize vacip olur.

2. Fıkıh âlimleri demişlerdir ki; bir harbî, dâr-ı İslâm'a dahil oluverirse kendisi de, malı da ganimet olur. Ancak İslâm'a girmek niyetiyle Allah kelâmını işitmek gibi bir şer'i maksat veya ticaret için eman dileyerek ve eman alarak girse, hatta bir sabinin veya

bir mecnunun verdiği eman ile dahi girse, bunların verdiği emanın birer şüpheli eman olmasına rağmen o harbinin saldırdan korunması vacip olur. Herhangi biri, İslâm diyannâ bir elçilik görevi ile giderse elçilik bîzatihî emandır. Birisi dar-ı İslâm'daki bir malını almak için girer ve o malın da emanı bulunursa, o malın emanı, aynı zamanda sahibinin de emanı olur.

Hasılı öyle, o maksatla eman ver, sonra da onu güvenlik içinde güvenli yerine ilet. Allah kelâmını dinledikten sonra iman etmezse bile canı ve malı saldırdan korunmuş olarak onu güvenli olduğu mahalline kadar, yani vatanına kadar ilet.

Binaenaleyh dinleyicinin uzun süre İslâm diyannâda tutulup bekletilmesi de caiz değildir. İşte bu, yani bu eman ve ibrâğ emri şundan dolaydır ki, bunlar gerçekten bir şey bilmez bir kavimdirler. İman ve İslâm'ın hakikatını ve ahkâmını bilmezler ve hatta bu Arap müşrikleri her hususta cahil bir kavimdir. Şu halde eman lazımdır ki, hakkı duysunlar da hiçbir mazaretleri kalmasın.

Bu esaslar anlaşıldıktan sonra berâenin hikmet ve sebeplerine geelim:

Bu ilan üzerine antlaşma yapmış olanlara karşı bu şekilde bir berâet ilanı ve ilişki kesme, bir ahde vefasızlık ve şu halde bir haksızlık, bir saldın demek olmaz mı, gibi bir şüphe söz konusu değildir. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

7. O müşriklerin Allah katında ve Resulü katında herhangi bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarının var ki, bunlar size karşı doğru durdukça siz de onlara doğru olun. Allah (hainlikten) sakınanları elbette sever.

8. Onlarla nasıl sözleşme olabilir ki, sizin aleyhinize ellerine bir fırsat geçse, hakkınızda ne bir antlaşma gözetirler, ne de bir yemin. Dil ucuyla sizi hoşnud etmeye çalışırlar, fakat kalbleri o kadarına da razı olmaz. Zaten onların çoğu fasıktırlar.

9. Allah'ın âyetlerini az bir çıkara değiştirdiler de Allah yolundan engellediler. Gerçekten de bunlar ne fena şeyler yapageldiler.

10. Bir mümin hakkında ne bir yemin gözetirler, ne de bir antlaşma. Bunlar işte böyle haddi aşan kimselerdir.

11. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekatı verilerse dinde kardeşlerinin olurlar. Biz âyetleri, bilen bir kavme açıklarız.

12. Eğer verdikleri sözden sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzarırlarsa, o küfür öncülerini hemen öldürün. Çünkü onların yeminleri yoktur. Ola ki, vazgeçerler.

7- O müşrikler (yani ahitlerine riayet etmeyen müşrikler) için Allah katında ve Resulü katında bir ahit nasıl bulunur ki? Böyle doğruluktan sapan kimselerin gerçekte ahdi mi kalır? Ancak Mescid-i Haram yanında kendileriyle antlaşma yapmış olduklarını müstesnadır. Yani söz konusu müşrikler içinde henüz sözünde duranlar ve ahde vefa gösterenler olabilir. Onun için yukanda da istisna edilmiş, haklarında "Onların süresini, sözleşmedeki sürenin bitimine kadar itmam et." buyurulmuştur. İşte bundan dolayı bunlar size doğru dürist davrandıkları müddette siz de onlara karşı dürist olun. Yani yukandaki istisna ve sözleşme süresinin sonuna kadar bekleme emri de mutlak değil, bu şarta bağlı olarak geçerlidir. Şayet diğerlerini yaptıkları gibi, bunlarda sürenin dolmasını beklemeden ahitlerini bozarlarsa bunların da ahdi kalmaz. Yok eğer sürenin sonuna kadar uslu dururlarsa sizin de sonuna kadar sözünüzde durmanız gerekir. Çünkü Allah, muhakkak ki, muttakileri sever.

Görülüyor ki, bu âyetin fâsılası ile yukandaki istisna âyetinin fâsılası ayındır. Böylece âyetler birbirine terciî bend ile bağlanmış gibidir. Bu bağlantı ile o âyette söz konusu edilen kimselerin bu âyette söz konusu edilenlerle aynı kimseler olduğu gösterilmiştir. Zira önceki istisna her zamanda, her devirde meydana gelebilecek olaylarla ilgili genel ve küllî bir kavram üzerinedir. Bu istisna da o âyetin asıl nüzul sebebi olanlara uygulanmasıdır.

Acaba Mescid-i Haram yanında antlaşma yapan bu insanların kimlerdi? Kureys veya Huzaa denilmiş ise de buradaki itak (genel manada kullanılması) ile onun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kureyde, de Huzaa da bu sürenin nüzulünden bir sene önce Mekke fethiyle birlikte İslâm'a girmiş idiler. Burada muahedeleri devam eden müşrikler arasında sayılan bu müstesnalara arasında onların bulunması bu açıdan mümkün değildir. Bunun için Beni Kinane ve Beni Damre denilmiştir. Fakat anlaşıyor ki, Beni Kinane'nin de hepsi değildir. Bu konuda en açık rivayet, Taberi ve daha başkalarının kaydına göre, İbnü İshâk'ın rivayetidir. Denilmiştir ki, bunlar Hudeybiye günü Hz. Peygamber ile Kureys arasında yapılan antlaşmada belli sürenin sonuna kadar Kureys'in ahidine dahil olmuş bulunan Beni Bekir kabileleridir ki, bu antlaşmayı Kureys'den şu belli oymak ile, yani şu bilinen Kureys müşrikleri ile Beni Bekir'den Beni Düil'den başkalan antlaşmayı çizmemişlerdi. Şu halde Beni Bekir'den antlaşmayı bozmayanların için "Size karşı doğru ve dürist oldukları müddette..." âyetiyle söz konusu müddetin sonuna kadar sözleşme şartlarına müslümanların da riayet etmeleri emrolundu. Şu halde mesele gayet ince ve naziktir. Zira buna göre antlaşmanın aslı Hudeybiye Muâhede'si'dir. Hudeybiye, Mekke'nin yakınında olmak bakımından âyette "Mescid-i Haram yanında..." buyurulmuştur. Bununla muâhedenin önemine ve kuvvetine ve bunu çizmemenin pek büyük bir cürüm olduğuna da böylece işaret edilmiştir. Böyle olduğu halde müşrikler bu sözleşmeyi bozmuşlar, Kureys'in ahidine dahil olan Beni Bekir'den Beni Düil, Resulullah'ın ahidine dahil Huzaa'ya saldırmış, Kureys müşrikleri saldıran tarafa silah yardımı yaparak saldırganları teşvik edip desteklemiş, bunun üzerine söz konusu muâhede bozulmuş ve bu saldırıya karşı koymak için harekete geçilmiş, bu da Mekke'nin fethiyle sonuçlanmıştı. Huzaa kabilesi ile gölde yaşayan bir iki küçük kabileden başka Kureys, olduğu gibi İslâm'ı kabul eylemiş, büsbütün yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Böylece Hudeybiye Muâhede'si, esas itibarıyla süresinden önce bozulmuş ve ortadan kalkmıştır. İşte dikkat çeken nokta burasıdır ki, böyle esas itibarıyla ortadan kalkmış olan bir sözleşmenin dolaylı yollardan ilgisî bulunan ve o muâhedenin bozulmasına katılmayan ve şartlara doğru dürist riayet edenler hakkında, onun hükmünü kalmadığı ve onlar bu dürist tutumlarını sürdürmek şartıyla muâhedenin yazılı süresinin bitimine kadar geçerli ve bu durumda bile onun şartlarına uymanın ehl-i İslâm için bir zorunluluk olduğu ve onu hiçe saymaktan sakınmak gerektiği önemle ihtar edilmektedir. Halbuki dış görünüşüyle asıl taraf olan Kureys'in sözleşmeyi bozmasıyla, yani aslın sukutu ile fer'in de sukut edeceğine hükmetmek lazımgelirdi. Demek oluyor ki, burada bu kıyasın aksine, şüpheli ahdin de ahit hükmünde tutulması, Allah ve Resulü katında diyanet, doğruluk, Allah'tan sakınma ve hikmetin gereğidir. Bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bundan dolaydır ki, İslâm fakihleri "şüphe-i eman emandır" demişlerdir. Şu halde burada ne kadar yüksek bir ilâhî hukuk esası bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Ayrıca burada söz konusu edilen Beni Bekir, "Taberi Tefsiri"nde açıkça yer aldığına göre, Beni Kinane'nin bir kolu olan Beni Bekir'dir. demek ki, Beni Kinane ve bunlardan Beni Bekir kabilelerinin hepsi de ahde riayet etmiş değillerdir. Zira Hudeybiye Muâhede'sini ilk önce bozanlar bunlar içinden Beni Düil olmuştur. Şu halde Beni Kinane veya Beni Bekir Huzaa'ya saldırmakla Hudeybiye Muâhede'sini bozdular denildiği zaman bunun içinde Beni Düil'in de dolayısıyla bulunduğunu anlamalıdır. Yine bunun gibi, Beni Kinane veya Beni Bekir, ahitlerini bozmadılar denildiği zaman da içlerinden Beni Düil'den başkalarını anlamak gerekir.

8- Evet nasıl olur? O müşriklerin şu halleri ile Allah ve Resulü katında bir ahdi nasıl olabilir? Ki size bir üstünlük sağlarsa, ellerine bir fırsat geçer de size karşı bir zafer elde ederlerse hakkınızda ne bir ill, ne de bir zimmet gözetmezler.

İl: Esasında keskinlik veya parâklık mânâsından alınarak feryad, yemin, ahit ve yakınlık anlamlarına kullanılan bir kelimedir. İbranice "ill" Arapçalaşmış olarak "ilâh" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu takdirde Allah adına yapılmış olan yemin demek

olur.

Zimmet: Korunması ve himayesi, gereken ve yitirilmesi de zemmi gerektiren her hangi bir iş anlamına ahd ü eman, taahhüt, emanet ve görev demektir ki, bozulması ve riayet edilmemesi kınanmayı icap ettirir. İşte bu anlamdan alınarak şeriatte bir kişinin lehinde ve aleyhinde icaba (kabullenme) ve isticaba (kabul etmeye) ehil olması vasfına denilir ki, ahdî bulunan kişi diye de tarif edilir. Başka bir deyişle hukukî şahsiyet, yahut bunu teşkil eden mümeyyiz vasıf, yani hak ve vazife ehliyyeti demektir. Önceki lügat mânâsı ile borç bir zimmettir. İkinci şer'î mânâ ile ise zimmette olan şeydir. (Ârâf Sûresi'nde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Evet", dediler." (âyet: 172) âyetinin tefsirine bkz.). Tasavvurdaki borç bu yaratılıştaki anlaşma ile, yani insan varlığındaki tevhid ve marifet kabiliyeti ile, bilfiil borç da buna dayalı olarak bilfiil yapılan taahhüt ile sabit ve geçerli olur. Âyet selb-i küllî (tam olumsuzluk) ile varid olduğuna göre, dış görünüşüyle hangi anlamda olursa olsun onlar ill (ahid) ve zimmet namına hiçbir şey tanımazlar demek olur. Yani bir fırsat bulurlarsa bütün ahitlerine rağmen sizin hakkınızda ne Allah'ı, ne yeminlerini, ne yakınlıklarını, ne de ahitlerini ve zimmetlerini tanımazlar, hepsini hiçe sayarlar. Ne kadar feryad etseniz, çağırıp bağırsanız yine de tanımazlar. En keskin, en parlak kutsal haklara ve verdikleri ahde bakmazlar göz göre göre size kıyarlar, dilediklerini yaparlar. Bununla beraber bütün bu mânâlar, şu iki noktayla özetlenebilir: Ne ilâhî, ne beşerî hiçbir hakkı ve ahdi gözetmezler. Sizden kendilerine sağlanacak haklarda değil, kendilerinden size sağlanacak haklarda sizin hakkınızı gözetmezler. Ağızlarıyla sizi razı ve hoşnud etmeye çalışırlar. Vefakârlıktan, dostluktan, insaniyetten ve insaftan bahsedir, iman ve taatten dem vururlar, kandırmak ve inandırmak için yeminler ederler. Verdikleri sözler tam tersine çığıkça asılız mazeretlerle özür dilerler, uydurma sebepler ve bahaneler bulurlar. Lâkin bütün bunlar sadece dil ucuyla yaparlar halbuki kalpleri hep çekimser kalır, ağızlarındaki söz gönüllerinden geçirdikleri niyetlerle taban tabana zıttır. Ağızlarından çıkanlar kuru ve boş laflardan ibarettir. Dostluk değil, iki yüzlülük yani yağlıclıktır. Ve bunların pek çoğu fasıktır. Taatten ve ahitten uzaklaşmış, aldınıssız ve inatçıdır. Pek az bir kısmında görüldüğü gibi, haksızlıktan çekinecek, namussuzluktan sakınacak ne bir inançlan, ne kötülükten engelleyici insafılan, ne de bir insani yiğitlikleri ve mertlikleri yoktur. Utanmaz ve arlanmaz kimselerdir.

9- Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar. Ahitlerin yerine getirilmesini ve her hususta dürist davranılmasını emreden Allah'ın âyetlerini gayet az ve önemsiz bir şeye, bir anlık dünya ihtiraslarına değiştiler de Allah yolundan engellediler. Allah'ın yolunu kestiler, Allah'a giden yola engeller koydular, Beytullah yolundan, hak dinden, İslâm'a girmekten, ibadet ve itaatten vazgeçirmeye çalıştılar. Denilmiştir ki, Ebu Süfyan ve İbnü Harb, Peygamber'in tarafını tutanları bir yana bırakıp, yalnızca kendi taraftarlarına bir ziyafet vermişti. Bu bir lokma yemek sebebiyle onlar da Ebu Süfyan'ın tahrikıyla ahitlerini bozmuşlardı. Hakikaten bunlar ne fena işleri yapıyorlardı, yahut ötedenberi yapageldikleri şeyler kendileri için ne kadar fena oldu, ne kadar pahalıya mal oldu.

10- Hiçbir mümin hakkında ne bir yemin, ne de bir ahit gözetmezler. Yani bütünüyle İslâm ümmeti hakkında gözetmedikleri gibi, müminlerden bir tek kişi hakkında bile hiçbir hakkı ve ahdi gözetmezler. Ve işte bunlar o saldırganlar o tecavüzkar tutumlarını sürdüren kimselerdir. Hak hukuk tanımayan, haddi aşan, zulüm ve saldırdan, haksızlıktan geri kalmayan kimseler işte bunlardır. İşte saldırgan diye bunlara denir. Yoksa bunlara karşı usulünce berâet ilan edip savaş açacak olanlara değil. Çünkü esas saldırganlar bunlardır.

11- İmdi bunlar eğer tevbe ederler, şirkten ve küfürden vazgeçerlerse, namazı kılarlar, zekatı da verilerse, o zaman dinde kardeşlerinizdirler. Sizin lehinize olan onları da lehine, aleyhinize olan onların da aleyhine olmak üzere bütün hak ve görevlerde sizinle eşit olurlar. Şu halde müslüman oldukları takdirde kendilerini kardeş biliniz ve onlara kardeş muamelesi ediniz. Ve biz bu âyetleri bilen ve anlayan kavme ayıntılı olarak açıklanz. Yani bu âyetlerin delalet ettikleri hükümleri anlayacak, tanıyacak olan bir kavme tafsilatlı olarak açıklıyoruz. Yukanda geçtiği üzere "anlamayan kavme" değil, ilmin değerini bilen, hakkı ve hukuku tanıyan kimseler böylece ayıntılı olarak bildiriyoruz ki, onlar bu âyetlerden istifade ederler. Bu cümle, bu âyetlerde gizlenmiş bulunan derin mânâ ve hikmetleri ve hükümleri iyice düşünüp hakkını takdir ve ifaya teşvik için zeyl halinde bir ara cümledir. Yani, Ey müminler! Siz bu âyetlerdeki ayıntılı açıklamaların kadrini kıymetini biliniz, onları iyi anlayıp, ahkâmı ile amel ediniz. Onlar da değerini bilirler ve tevbe edip İslâm'a girelerse, size kardeş olma şerefine ererler kendileri için büyük kurtuluş olur. Değerini anlamazlarsa o zaman kendileri bilirler.

12- Ve eğer ahitlerinden sonra yeminlerini de bozarlarsa ve sizin dininize ta'netmeye başlarsa, açıkça inkâr edip, küçük düşürmeye ve sövmeye kalkarlarsa ki, o müşrikler hep böyle yaparlar. İşte bu iki durumda siz de o küfür imamlarını katlediniz. Yani yeminlerle teşvik ve te'yid ederek ahit verdikten sonra yeminlerini bozanlar ve dininize ta'n edenler küfürde ileri gitmiş, küfür imamı, küfür önderi, küfür elebaşı olmuş olurlar. Şu halde o zaman siz de ölmeyi ve öldürmeyi göze alıp bunlarla çarpışınız, bunlara karşı savaş açınız. Şüphesiz ki bunları asla yeminleri yoktur. Hakikatte onlar için, onların gözünde yemin denilen şey yoktur. Kalplerinde yeretmiş kutsal bir değer yoktur. Kalplerinde yeminin hiçbir yeri, hiçbir hükmü ve değeri olmadıgından, bütün yeminleri aşkırlarıydılar. Ağızlarıyla ne kadar yemin etseler o da boştu. Yaptıkları yemine riayet etmezler. Yemine inanmadıkları için yemin bozmayı mahzurlu görmezler. Yeminleri olmadıgı, inkarda bu kadar ileri gitmelerinden belli olmuştur. Bunlarla artık bir ahit, bir antlaşma yapmak imkânsızdır. Bunlarla bir sözleşme yapabilece yeminisizlikten kurtulmuş olmalarına bağlıdır. Bu da ancak onlara savaş açmakla mümkün olur. Zira böyle kâfirler katl ve kıtalden başka bir şeyden anlamazlar. Başka bir şekilde yola gelmezler.

Bundan dolayı bu yemin tanımayan kâfirlerle, bu küfürün elebaşılanna karşı savaş açınız ki vazgeçsinler. O küfre ve sizin dininize ta'nedip, sövüp saymaya, o yeminisizliğe ve ikide bir ahitlerini bozmaya bir son versinler.

Yani onları yola getirmek niyeti ve azmiyle onların karşı savaş açınız. Onlara karşı savaşmaktan asıl maksadınız bu olsun. Yoksa saldırganların âdeti olduğu gibi, sırf yapıp yıkmak ve yok etmek ve sadece karşı tarafa zarar vermek veya eziyet edip öldürmek amacıyla olmasın.

İşimdi:

Meâl-i Şerifi

13. Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya azmeden ve üstelik ilk önce size saldırmaya başlayanlara karşı savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer mümin iseniz her şeyden önce Allah'dan korkmalısınız.

14. Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onların cezasını versin ve ... onları rezil ve rüsvay etsin, yardımcısı sizi onlara muzafer kılsın. Ve mümin bir kavmin yükrelerini ferahlandırsın.

15. Ve kalblerindeki öfkayı gidersin. Allah dilediğine tevbeyi nasib eder. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

16. Yoksa siz hep kendi halinize terk olunacağınızı mı sandınız? Allah'ın, içindenle cihad edenleri ve Allah'tan, Resulü'nden, müminlerden başka kimseye sığınmayan ve başkaca sığınacak bir yer aramayanları görmediğini mi (zannediyorsunuz)? Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

13- Böyle bir kavimle savaş yapmaz mısınız ki, yeminlerini bozdular ve Peygamber'i çıkarmak istediler. O Peygamber ki, içlerinde bulunduğu müddette "Sen onların içinde olduğun müddette Allah onlara azab edici değildir." (Enfâl, 8/33) Allah onları azaba

uğratmayacaktı, yurtlan selamet yerdu olacaktı. Lâkin onlar kendileri için ve bütün âlemlerin için rahmet olan bir peygamberi bile aralarında tutmak istemediler. Onu yerinden yurdundan etmek, kendi vatanlarını da dâr-ı harp yapmaktan çekinmediler. Bunu önce Mekke'de istediler, hicret vaki oldu. Bununla beraber işin peşini bırakmadılar, daha sonra Medine'den de kovup çıkarmak istediler. (Enfâl Süresi'nde 8/30. âyetin tefsirine bkz.) Yahudilerle işbirliği ederek Ahzab olayını gerçekleştirdiler. Bir de "ihrac"ın fedâ bir mânâsıyla: Hudeybiye'den önce ve sonra Hz. Peygamberi bir huruc hareketine ve saldırganlığı zorladılar. Gerçi bütün tahriklere rağmen bunu başaramadılar, fakat öyle olsun istediler. Ve ilk önce onlar size başladılar. Size karşı savaş açan ilk önce saldınyı başlatan onlar oldular. Başlangıçta Resulullah onlara "Kitab-ı Mübin" ile geldi, müjdelar getirdi ve uyandı bulundu, öğütler verdi ve birtakım gerçekleri hatırlattı. Belgelerle, kanıtlarla doğruyu isbat etmeye çağırdı. Onlar bu konuda aciz kaldılar. Belge ve bürhanla mücadele etmeyi bir yana bırakıp, kılıçlara sandılar. Hz. Peygamber'i ve ona inananları öldürmeye kalkıştılar. Bu suretle kendi vatanlarını dâr-ı harb haline getirdiler, kendilerini de harbi durumuna düşürdüler. Müslümanlarla aralarında harp halini ortaya çıkaran önce onlar oldular. Bu bir mütareke (atesleş) ahdi ile sonuçlanmadan önce Bedir'de savaş azmettiller: Kervan geçip gittikten sonra bile, "Muhammed'e ve yanındakilere çatmadan ve Bedir'de zevki u sefa yapmadan geri dönmeyiz." dediler. Orada mağlup oldular, fakat Bedir'den Hudeybiye'ye kadar aralarında barış sağlanmadı ve hep savaş durumu sürüp gitti. Nihayet Mescid-i Haram civarında, Hudeybiye'de arzularına göre, bir muâhede meydana geldi. Bunu bozan ilk saldıran da yine onlardan geldi. Bunun üzerine Mekke'nin fethi gerçekleşti. Kureys müşriklerinin birçoğu İslâm'a girdiler, girmeyenler de umumi aften yararlandılar. Bu kere de Huneyn Savaşı'na sebebiyet veren ilk saldıran da yine onlardan geldi. Nihayet yine rahat durmadılar. Tebükk Seferi'ni fırsat bileerek içerde ve dışarda ihtilal teşebbüslerinden bulundular. Buna göre bu güne kadar meydana gelen bütün saldıranın ilk başlatıcısı onlardır. Yemini bozmak, Peygamberi çıkarma sevdası, sebepsiz yere saldınyı geçmek, işte bu üç sebepten her biri başlı başına birer savaş sebebi olduğu halde bunların hepsi kendilerinde birleşmiş bulunan bir kavme karşı siz artık savaşmaz mısınız? Bunlardan korkuyor musunuz? Bunlara karşı da savaşmayacaksanız, bunun korkaklıktan başka ne sebebi olabilir? Eğer öyleyse Allah korkmanıza daha layıktır. Çünkü Allah izin vermezse onlar size ne zarar verebilir, ne de fayda sağlayabilir. Hiçbir şey yapamazlar. Fakat Allah'ın ilan ettiği bu emirlerine muhalefet edip onlara savaşmayı terkettiğiniz takdirde başınıza gelecek ilâhî gazap ve azaptan sizi ne onlar, ne de başkası kurtarabilir. Eğer siz müminler iseniz bu böyledir. İman yalnızca Allah'dan korkmayı gerektirir. Yemine inananların yeminsizlere karşı savaşmaları gerekir.

14-O halde: onlarla savaşınız, harbe giriniz ki Allah, onları sizin ellerinizle cezalandırsın, azaba uğratsın, savaşın acılarını tattırsın: Ölsünler, yaralansınlar ve esir olsunlar. Canlarından ve mallarından kayıp versinler, ve onları zelil ve perişan etsin, ve sizi üzerlerine mansur ve muzafer kılsın, yardımıyla galip getirsin, üstün eylesin ve birtakım müminlerin gönüllerine ferahlık versin. Huzaa gibi, kâfirlerin eza ve cefalarına katlanmıs, fakat onlara gerekli karşılığı verememiş, halleri yürekler acısı olan bir takım müminlerin gönüllerinde elem ve keder birleşmesi, onların gönül derterini şifaya kavuştursun,

15- ve kalblerindeki gayzı, kin ve öfkeyi gidersin. Yani gönüllere öyle bir şifa versin ki, ihtiraslan arttıracak, yeni yeni öçlere sebebiyet verecek, saldırgan bir imtikan şeklinde olmasın, tam aksine hakkın yerini bulmasından zevk alacak olan müminlerin kalplerindeki kinleri silsin, haklı öfkelere sebep olan zulüm ve haksızlığı, saldırganlığı ortadan kaldırarak şekilde gayzdan azade bir hayat yaşatsın, gönülleri huzura kavuştursun.

Görülüyor ki, burada savaş emri üzerine beş ayrı hikmet ve fayda bina edilmiştir. Ve bunlar (vav) harfi ile birbirini üzerine atfedilerek beşi birden "savaşınız!" emrine cevap yapılmıştır. Şöyle ki:

1. Ta'zib, yani cezalandırma, suçlu ve saldırganı hak ettiği cezaya çarptırarak, 2. İnza, saldırganı zelil ve perişan edip, başkaldırmaz duruma sokmak, 3. Nisret: Müminlerin şan ve şerefini yüceltmek, 4. Sıfay-ı sadr: Ezilmiş ve acı çekmiş olan müslümanların gönüllerine su serpip, ferahlık vermek,

5. Öfkeleri giderme: Hakkın yerini bulmasından dolayı, galip tarafı da, mağlup tarafı da yeni yeni kin ve öfkelerden korumak.

Bu beş maddelik gerekçe, bütünü birden meşru bir savaşın gayelerini beyan ve hedefin gerçekleştirilmesini vaad etmektedir. Demek oluyor ki, savaşta en başta bir cezalandırma hikmeti vardır. Bir savaş başanlı kılaacak yüksek amaçlara, her şeyden önce öldürme, yaralama, tahribat ve mal kaybı gibi acı yollardan gidilebilecektir. Fakat bu cezalandırma, yukarıda da açıklandığı gibi, savaşın tek başına gayesi olamayacağı gibi, yalnızca bir eza ve cefadan ibaret olmalıdır. Müminler, bu ilâhî azabı hak etmiş olan bir kavme, o azabın uygulanmasıyla görevli bir el durumunda olduklarını bilerek, haksız ve faydasız ezalardan sakınmalıdır ki, yaptıkları iş kulların işi olmaktan çıkıp, hakkın cezalandırması haline dönüşsün. Bu uğurda şehid olanlar azaba uğramadan Allah'ın rahmetine nail olabilsinler.

Bu böyle yapıldığı takdirde buna düşmanın perişanlığı ve alçaklığı sonucu eklenecektir ki, bu da savaşın ikinci hedefidir. Fakat bu da tek başına bir gaye, bir hedef değildir. Bu da ancak hak adına yapılan ilâhî bir hızy olduğu takdirde gerçek amacına ulaşmış olacaktır ki, o da, müminlerin bütünüyle düşmanlarına üstün gelmesi ve zafere kavuşmasıdır. Esas gaye de ilâhî yardıma ve nurete kavuşmaktır. Yoksa düşmanlar zillete düşmekle beraber, müminler de diğer cihetten bir afete uğrayacak olursa harpten beklenen fayda sağlanmamış ve savaşın gayesi gerçekleşmemiş olur. İşte bundan dolayıdır ki sırf cezalandırma, savaşın hedefi olamayacağı gibi, tek başına düşmanı küçük düşürme gayretleri de yöledir. Savaşın esas gayesi, Allah'ın yardım ve nuresini ve nzasını kazanmaktır. Bu da gönüllerdeki kin ve öfke ateşini silecek, gönüllere huzur ve ferahlık getirecek nihai bir hedefi gerçekleştirmiş olmalıdır. Zira elde edilmiş öyle zaferler olur ki, galiplerin başına daha büyük derter açar, galip tarafın gönülünü okşayan öyle geçici başarılar olur ki, daha büyük kin ve öfkeler saçar. İşte işin başında düşmanı cezalandırma ve perişan etme gibi iki sebep, sonunda da gönülleri huzura kavuşturma ve öfkelerden arındırma gibi yine iki faide ile dengelenmiş bulunan bu formül, tam ortasında ve işin merkezinde de ilâhî yardımın yer almasıyla esas savaşın amacının bu iman ve bu maksat üzerine kurulu olmasını gerekli kılar. Âyetin muhtevaşında yer almış bulunan bu beş temel ilkenin bu şekilde tertip edilmiş olması da buna işaret eder. İşte bu berâetini ilanı ve savaş emirleri bu beş hikmetin ve faydanın elde edilmiş olmasıyla ilgilidir. Bu emirler gözetildiği ve bu niyetle hareket edildiği takdirde Cenab-ı Hak, bunların gerçekleşeceğini vaad eyler. Bir de bütün bu hikmetlerin ötesinde ve bütün bunlara eşdeğer ikinci bir hikmet daha vardır ki, o da yukarıda "Umulur ki, onlar bu saldıranına son veriler." diye açıklanan, savaşta gayelerin gayesi olarak göz önünde tutulması gereken ve savaş asıl ibadet haline getiren ilâhî hikmet budur. Bundan dolayı olsa gerek ki, öbürleri de ağıldandıktan sonra tekrar bu gayenin önemini anlatmak ve belirlemek üzere geriye dönülerek, bunu ayrı bir cümle halinde açıklamak için buyruluyor ki:

Ve Allah, kime dilerse ona tevbe nasib eder. O yeminsizlere karşı savaşmayla ilgili olarak zikrolunan beş faydanın ortaya çıkmasına sebep oldukları başka bunların meydana gelmesi, nihayet bir tevbe ile de ilgilidir ki, bu tevbe her iki taraf için de söz konusu olabilir. Bir taraftan o söz dinlemez ve verdiği sözü tutmaz olan o kâfirler, harbin acısını ve hakka iman edenlerin zafelerini yakından gördükçe içlerinde uyanık olunan, bunun sonucunda da küfür ve gûnahtan tevbe edip iman ve İslâm'a dönenler bulunur. Nitekim Mekke'nin fethi bunun çok açık bir örneğini vermişti. Beri taraftan böyle bir harbin müminler üzerinde de büyük bir eğitici gücü vardır. Onların imanlarını güçlendirir, hakka

bağlılıklarını arttırır, beşeriyet icabı işlemiş oldukları günahlarından tevbe edip anımlanma sebep olur. Bunu tefsir âlimleri çeşitli yönlerden ele alıp açıklamışlardır: Herseyden önce Allah'ın cihad emrini içine sindiremeyenler varsa bunlar savaşta bizzat katılmakla öyle bir gûnahtan fiilen tevbe etmiş olurlar. İkinci olarak, nusret ve zafer hadd-i zatında çok büyük bir ilâhî ihsandır. Böyle bir nimete ermiş olanlar, bunun sürekliliğini elde etmek için buna hamd ve şükretmekle sevaba nail olurlar ve daha çok tevbeyle salınımlı olurlar. Üçüncü olarak nusret ve zafer, adaleti ve huzuru pekiştireceği için üretimin artmasına, ticaretin gelişmesine ve nimetlerin bolluğuna sebep olur. Halbuki, fena yollara ve haram lezzetlere sarfolunması mümkün olan malların helâl yollara akması, birçok hayırların ve hizmetlerin yerine gelmesine sebep olacağı gibi, sıkıntı ve darlığın ortadan kalkmasıyla insanların haramdan tevbe etmelerine de sebep olur. Dördüncü olarak, insanın içindeki nefsanî meyilleri, dünya lezzetlerine aşırı düşkünlük gösterir. Bunu bazı hallerde "İnsanlar yasaklandıkları şeylere karşı düşkünlük gösterirler." hikmeti uyarınca, mahrumiyet ve yasaklar onların arzularını kamçılar. Buna karşılık insanoğlu dünya nimetlerinin ve lezzetlerinin ne kadar aşağılık, önemsiz ve boş şeyler olduğuna iyice anlar ve o vakit dünya, gözünde küçülür. Dünyaya önem veren o aşırı meyiller kendiliğinden söner, bu da nefsin dünyadan yüz çevirip yüce duygulara yönelmesiyle sonuçlanır. İşte bu mânâ Sad Süresi'nde Süleyman aleyhisselâm'dan hikaye yoluyla ifade buyrulmuştur: "Bana benden sonra hiçbir kimseye gerekmecek bir mülk başlasa." (Sad, 38/35) duasının tefsirindeki vecihlerden biriydi. Yani öyle bir mülk ki, verildikten sonra artık nefsin dünyadan herhangi bir beklentisi kalmaz. Mülklerin ve devletlerin en büyüğü olan böyle bir mülkün ve devletin eline geçmesinden sonra anlar ki, dünya bütünüyle bir hiçtir, dünya zevkleri ve lezzetleri de boş ve faydasız şeylerdir. Bu anlayıştan sonradır ki kalb, dünyadan yüz çevirir ve artık dünyaya değer vermez olur, bütüsbütün Allah'a yönelir. İşte harbin gayesine ve yapılaş şekline göre, genel anlamda toplum ahlâkı ve özel anlamda fertlerin ahlâkı üzerinde iyi ve kötü bir takım sonuçlar vardır. Allah'ın yapılmasını emrettiği savaş ise yukarıda tek tek açıklanan beş hikmet ve faydanın elde edilmesine sebep olduğu gibi, sonuçta da her iki tarafın çeşitli bakımlardan tevbe edip Allah'a yönelmesine de sebep olur. Fakat görüldüğü ki, burada söz konusu edilen tevbenin herkese nasip olacak küllî bir tevbe değil de ancak Allah'ın istediği kadar nasip olacak bir tevbe olduğu özellikle vurgulanmıştır. Çünkü bazı kimselerde inkâr ve gûnahkârlık huy ve karakter halini almıştır ki, bunlar ne bolluk zamanında şükretmeyi bilirler, ne de darlıktan ibret almayı akıl ederler. Yola gelmez ve hallerini düzeltmezler. Bunun aksine bazı kimselerde de doğuştan iffet, takva ve iman huy ve karakter halindedir. Bunlar da bollukta ve darlıkta huylarını bozmazlar. Yine bazı insanlar vardır ki, onların huyları üzerinde darlık ve sıkıntının bolluktan daha fazla iyi etkisi görülür. Sonra şan ve şöhratin artması, dünya ve nimet kapılarının kendilerine açılması ile "Eğer Allah, kullarına nızki bol bol verseydi, onlar yeryüzünde mutlakla azarlardı." (Şûrâ, 42/27) taşkınlık ve azgınlık gösterirdi, adeta Firavun'laşlardı. Refah ve bolluk çoğu zaman görüldüğü gibi, dünyaya daldırır, şehavat denilen zevklere sürükler, gururu arttırır, hakkı unutturur, Allah yolundan engeller, batağa saplandırı ve boğar.

"Nefis bir bebek gibidir, onu kendi haline bırakırsın, büyüüp delikanlı oluncaya kadar süt emmeye devam eder, fakat onu süttten kesersen o da büsbütün vazgeçer gider."

Bolluk ve ikbalin, dünyayı anlamaya, hiçbirini idrak edip ondan tiksineyme, bıkıp usanmaya ve Allah'a yönelmeye sebep olabilmesi için Allah'ın o kula hayır murad etmiş olması lazımdır. Bu, ancak o gibi kullara mahsustur. Ve insanların durumundaki bu değişik etkilerin başka başka sonuçlar vermesi de yine sırf Allah'ın istemesi ve iradesine bağlı bir şeydir. İşte bütün bunlardan dolayı, âyetle tevbe hikmeti, öbür âyetlerde olduğu gibi, mutlak olarak savaş şartına bağlanmamış, "Allah'ın dilediğine" diye ilâhî iradeye bağlanmıştır. Ve Allah âlimdirdi, hakimdir. Herşeyi bilir. Ne yaptığını, ne yapacağını bilir. Her yaptığı iş nice hikmetleri içerir. Genellikle bu gibi "zeyl" ifadeleri zamir ile yetinilmeyip Allah'ın ismi ile birlikte gelir ki, bu daha çok ilâhî heybet ve korkuyu muhabatabın ruhuna telkin içindir. Yani o şan ve azametine sınırlı olmayan Allah Teâlâ bu kıtal emrini, bir hikmet ve bilgiye dayanarak vermiştir. Şu halde bu gibi emirler, kemal-i dikkat ve itina ile uygulandığı zaman, bu hikmet ve faydalardan neler olduğu görülecektir. Bunun sonunda birtakım hayırlar bulunduğu hakkında şüphe ve tereddüde düşülmemelidir. Bu ve ilâhî emirlere karşı gelmekten son derece sakınılmalıdır.

Müminler bu şekilde terğip ve teşvikten sonra savaşın kekeninleri kinayıp aplaymak ve canla başla cihad edenlerin Allah katında yüce değerler kazandıklarını anlatıp, daha da şevklendirmek için buyruluyor ki,

16- Yoksa siz kendi halinize bırakılacağınızı mı zannettiniz? Cihad ile emrolunmayacağınızı, sizi ayıklayacak ve anndırarak sınavlara çekilmeyeceğinizi, bulunduğunuz hâl üzere terk olunacağınızı mı sandınız? Ve Allah'ın içinizden hakkıyla cihad edenleri, Allah ve Resulü'nden ve bir de müminlerden başkasına şağınp dost ve sırdaş tutmamanla hiç bilmediğini mi sanıyordunuz? Böylesine ihlaslı mücahitlere kıymet vermemiş, sevap yazmamış olduğunuzu mu düşünüyordunuz? Hiç öyle olur mu? Oysa Allah yaptıklarınızın hepsinden haberdardır. Binaenaleyh çalışan ile çalışmayanı, savaşan ile savaşmayanı, Allah'dan, Resulü'nden ve müminlerden başka şağınlacak, yanına sokulup dost oluncak ne bir yer ne bir kimsede olmadığına bilerek hareket edenlerle bunun ziddini yapanları, münafıkları ve onların neler yaptıklarını Allah'ın bilmemesi ve ona göre ecir ve sevap veya ceza vermemesi mümkün mü? Hiç böyle bir şey olur mu?

Artık bu müşriklerin ilişkide bulunmaya layık hiçbir yönleri, hiçbir meziyetleri, dinî veya ahlâkî hiçbir haysiyyetleri yok mudur? Şimdiye kadar bunlar Mescid-i Haram'ın tamir ve bakımına hizmet etmiş ve hala az-çok hizmet etmekte değil midirler? O halde bunlardan bu derece berâet ilan edip ilişkileri kesmeye ne gerek var? Bunlar böylesine ağır bir muameleye layık mıdır? İlh... Bu gibi sorular ve şüpheler akla gelebilir veya başkaları bu yönde birtakım sualler sorabilirse:

Meâl-i Şerifi

17. Müşrikler kendi inkârlarına kendileri şahit olup dururların Allah'ın mescidlerini imar etmeleri mümkün değildir. Onların bütün yaptıkları boşadır gitmiştir. Ve onlar ateş içinde ebedi olarak kalacaklardır.

18. Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte hidayet üzere oldukları umulanlar bunlardır.

19. Siz hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haram'ı imar etme işiyle Allah'a ve ahiret gününe iman edip, Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı işi bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında eşit olamazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet ihsan etmez.

20. İman edip de hicret edip, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında en büyük dereceye sahiptirler. İşte bunlar murada ermiş olan mutlu kullardır.

21. Rab'leri, onları kendi katından bir rahmet, bir rıza ve bir cennetle müjdeler ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır.

22. Onlar orada ebedi kalırlar. Çünkü en büyük mükâfat Allah katındadır.

17- Müşrikler kendi aleyhlerindeki küfre kendileri şahit olup durdukları halde Allah'ın mescidlerini imar etmeleri olur şey değildir. Şu halde bunların Mescid-i Haram'ı imar ettikleri veya edecekleri nasıl tasavvur olunabilir? İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde "Allah'ın Mescidi" müfred (tekil) sıgısıyla okunur ve asıl maksadın Mescid-i Haram olduğuna gösterir. Yani müşrikler kendileri kâfir olduklarını gerek söylesinler, gerek söylesinler, Allah'ın birliğine ve Resulü'nün hak peygamber olduğuna inanmadıklarını kendi vicdanlarında bilip dururken ve Kâbe'nin etrafına putlar dikip, bunların karşısında ibadet ederlerken, gılgıplak tavaf eylemeleri ve daha başka tutum ve davranışları ile kendi küfürlerine ve müşrik olduklarına kendi yaptıkları şahitlik ederken, yalnızca Allah'a

ibadet edilmek üzere bina edilmiş olan Allah mescidlerini imar ediyor olmalarının gerçekte imarla ilgisi olamaz, özellikle Kâbe'nin imanna ilişkin hizmetlerinin gerçekten hizmet olmasına imkân ve ihtimal yoktur.

İşte bunların bütün amelleri boş gider. O inkâr ve şirk halinde iken yaptıkları Mescid tamirleri ve buna benzer hayırlı işleri ne varsa hepsi hebaen mensura (tamamen boş gitmiş) olur ve boş gider. Ve onlar ateşte ebedî kalırlar, ahirette de ebedî olarak ceahennemde kalacaklar. Sırf Allah için olmayan hiçbir amelin ebedî hayr olamaz. Allah için bir bina veya herhangi bir amel yapmakla bunu yaparken Allah'dan başkasına tapmak veya herhangi bir küfür işlemek, bunun ikisi bir araya gelecek şey değildir. Bunda samimiyetsizlikten daha başka bir çelişki vardır. Bu çelişki de yapılan işleri süpürür, hiçe indirir. Bundan dolayı kâfirlerin bir yandan inkârlarını ve şirklerini açığa vurup öte yandan Allah mescidini imar etmeleri, kendileri açısından inanmadıkları bir iş yapmaları demektir. İnanmadan yaptıkları işten hayır görmeyecekleri kesindir. Ayrıca maddî anlamda mescidi tamir ediyor ve ona iyi bakıyor gibi görünmeleri, aslında onun asıl manevî yönünü gözardı etmelerine ve amacının saptırılmasına yönelik bir tahrıttır, onun ruhana zimnen bir zarardır. "Zarar vermek için bir mescid ediniler ..." (Tevbe, 9/107 âyetinin tefsirine bakınız.) Mescidin iman ikî mânâyâ gelir. Birisi binasının tamiri ve yenilenmesi, diğeri de ziyaret edilip içinde ibadet edilmesidir. Nitekim Beytullah'ı ziyaret etmeye imarla aynı kökten gelen "umre" adı verilir. Mescidlere çokça giden ve içlerinde çokça duran kimselere de yine aynı kökten olan "ummâr-i mesâcid" denilir. Aynı şekilde birisi, bir kimsenin medinesine çokça devam ettiği zaman onun hakkında "felan adamın muammir-i medisi" denilir. İşte bundan dolayı bir mescidin iman, yani mamur hale gelmesi, hem binasının bakımı, hem de cemaatının çokluğu ile mümkündür. Hanelerin mamur olması da bu iki cihetin bir araya gelmesiyledir. Birisi umranı maddî, diğeri de umran-ı manevîdir. İçinde Allah nzası için ibadet, zikir ve ilim tedrisi gibi taat ve faziletlerin devam etmesi ve o mescidin esas yapılsı gayesiyle bağdaşmayan faaliyetlerden korunmasıyla mümkündür. Bir mescid içinde dünya işiyle ilgili konuşma bile onu kuruluşu amacının dışında kullanmak anlamına gelir ki, bu da onun imannı ihlal etmek demektir. Bu konuda şu hadisi şerifler ne kadar dikkat çekici uyanlardır: Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'den varid olmuştur ki, "Mesciddeki konuşma, tapkı hayvanın otu yiyip bittirdiği gibi hesanati yiyip tüketir". Yine Peygamber (s.a.v.) şu hadisi kudsîyi de bildirmiştir; "Allah Teâlâ buyurdu ki, yeryüzünde benim evlerim mescidlerdir ve oralandaki benim ziyaretçilerim de onları mamur edenlerdir. İmdi ne mutlu o kula ki, evinde temizlenir ve iyice temizlendikten sonra gelir beni evimde ziyaret eder. Çünkü ziyaretçisine ikramda bulunmak ziyaret olunan üzerine bir görevidir". Diğer bir hadisi şerifte "Her kim mescide ülfet ederse Allah da ona ülfet eder". Bir başka hadiste ise "Bir adamı mescidlere devam ediyor gördünüz mü onun mümin olduğuna şahitlik ediniz". Enes (r.a.)'den de rivayet olunmuştur ki, "Her kim bir mescide bir kandi bulundursa o mescide o kandilin ziyası devam ettiği sürece melekler ve Arşı taşıyan yüce melekler o kimse için istiğfar eder". İşte buna göre mescidleri boş lağırdılardan bile korumak gerekeceğinden, bir mescide herhangi bir küfür ve şirk şöyle dursun, herhangi bir fıskın ve küçük günahın yaklaşınlması bile o mescidin manevî imanna indirilen bir darbe sayılırken, müşriklerin yaptıkları nasıl olur da imar olarak adlandırılabilir? Burada asıl mesele müşriklerin mescidleri imar edip etmemeleri ve bunun caiz olup olmaması değildir. Âyet, onların yaptığını temelden geçersiz sayıyor. Yani onların imarları imar değildir.

18- Allah'ın mescidlerini, onlar gibiler değil, ancak şu kimseler imar ederler ki, onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ederler. Aslında "mescid" kelimesi, "içinde Allah'a secde edilen yer" demek olduğundan, Allah'a iman etmeyenlerin, Allah'a ibadet ve secde için bir yer bina etmeleri veya böyle bir yerin Allah nzası için iman ile yakından ilgilenmeleri aklın mümkün olabilecek bir şey değildir. Sonra Allah'a ibadet ile meşgul olmanın asıl faydasının ahirette görüleceği için ahirette iman etmeyenlerin ibadet için mescid yapmaları da söz konusu olamaz. Onlar ne iman ederler, ne ibadet bilirler, ne de mescid yaparlar. Fırsat bulurlarsa mescidleri yıkarlar, yıkamazlarsa onu mescidlikten çıkarp başka maksatlar için kullanırlar. Şu halde "Allah'ın mescidini" tabirinden de açıkça anlaşılacağı üzere bunu imar için her şeyden önce Allah'a ve ahirete iman etmiş olmak şarttır. Fakat bu yeterli bir şart değildir. Bununla beraber namazı kılan, yani namaz kılmak da şarttır: Zira mescidlerin yapılmasındaki asıl maksat, içinde namaz kılınmasıdır. Namazın lüzumuna inanmayanlar mescid yapmak ihtiyacını da duymayacaklardır. Namaz kılmayanlar da mescidlerin boş kalıp manen harap olmasına sebep olurlar. Bununla beraber namaz kılmak da tek başına yeterli değildir ve zekat veren. Bu da şarttır. Mescid imanın mala ve zekata da bağlı olan bir yanı vardır. Farz olan zekat borcunu vermeyen, fakir ve kimsizleri gözetmeyenlerin mescid bina etmeleri veya mescidleri imar etmeyi düşünmeleri onlardan beklenmeyecek bir harekettir. Bunun gibi, onların mescide gidip mümin fakirlere zekat vermek de mescidlerin manevî imanyla ilgili bir konudur. Ancak bu da کافی değildir. Bütün bunlarla beraber Allah'dan başkasından korkmayan kimseler. Gerçi insan birçok sebeplerden korkup çekinebilir. Korkmamak elinden gelmez. Allah'dan korkmayanlardan da hiç korkulmaz demek değildir. Fakat Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmek için Allah korkusundan başka hiçbir korkuyu saymayan, herhangi bir korku ile Allah nzasına yönelik işlerden vazgeçmeyen, şahsi çıkarları ile Allah'ın hakkı çatıştığı zaman Allah'ın hakkını üstün tutan, Allah'ın emrettiği işi işleri yapmak için onun bunun kinâmasından veya bu yüzden uğrayacağı zulümlerden yılmayan, hatta gerektiğinde cihada koşmaktan veya Allah yolunda mücadele vermekten korkmayan, hasılı çeşitli korkular ve endişeler ile Allah yolundan kıkmayacak bir imana sahip olan ve bu âyetle sözü edilen dört hasletle şahsında bulunduran kimseler ancak Allah'ın mescidlerini imar ederler. Bu özelliklere sahip kimseler bulunmalıdır ki, Allah'ın mescidleri hakkıyla imar edilebilsin. Yoksa ilk üç haslet bulunup da iman ve İslâm'ın asıl hakikatı ve özü demek olan bu dördüncü haslet bulunmazsa mescidlerin mamur olmasına gayret edenler olmaz. Günün birinde bir kâfirin veya zalimin ve hatta sıradan bir cürekânın tehdidinden korkanlar kendi elleriyle mescidlerini yıkmak alçaklığına bile gösterebilirler. Maddî ve manevî anlamda mescidlere yapılacak saldırılardan ve saygısızlıklardan onları koruyamayan ve korumayı sürdürmeyen, yani gerçek anlamda kâmil iman sahibi müminlerden mahrum kalan mescidlerin ne servetle, ne de başka bir yolla imarlarını devam ettirebilmeleri ihtimali yoktur. Onun için İşte bunlar, yani bu dört hasletle şahsında toplamış olan insanların hıdayeti bulmuş, murada ermiş kimselerden olabirler. Yani doğrudan doğruya ebedî saadeti elde edecek, Cennet'e nail olacak olanlar ancak bu özellikleri taşıyan cemaatlerin içinde bulunabilirler. Bunların bile içkidekilerin hepsi için gerçek hıdayeti elde etmiş olması kesin değildir. Olsa olsa yakın ihtimaldir. Çünkü yardımcı fiili, umulur, mümkün, belki, gibi anlamlara gelir. İşin özü, müminler için bile böyle olunca, artık müşriklerin durumu nedir kolaylıkla tasavvur olunabilir.

19- Hacıları sakalık etmeyi ve Mescid-i Haram'ın (yani Kâbe'nin) imannı, onun anahtarlarını taşımak, yıkılan yerlerini tamir etmek ve temizlemek gibi hizmetleri Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimsenin işiyle bir tutuyorsunuz? Bu gibi hizmetleri iman ve cihad ehlinin amelleri gibi mi tutunuz? İman ve cihaddan sarf-ı nazar ederek sırf imar ve sakalık işini fazilet, önem ve değer açısından iman ve cihada aynı şey mi sayıyorsunuz? Bunlar hiç birbirleriyle kıyas olunur mu? İmanı olup olmamak, cihadda bulunup bulunmamak bir yana, yalnızca imaret ve sakalık işini, isterse o iş Mescid-i Haram'ın sakalığı olsun, hiç iman edip Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı hizmetlere benzetmek olur mu? Bunlar Allah katında eşit olamaz. Bunlar hadd-i zatında eşitlik kabul etmeyen ayrı ayrı şeylerdir. Bir kere az önce anlatıldığı üzere iman etmeden yapılan sakalık ve imar işleri bir hiçtir. İmanla yapıldığı takdirde bile gerçi hacılara su vermek ve bizzat Kâbe'nin umranına hizmet etmek Allah katında sevabı olan faziletli amellerdendir, ancak ne olursa olsun bu gibi hizmetler, Allah yolunda cihad eden müminlerin iman, amel ve cihadına eşdeğer olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark

vardır ki, onun buna benzetilmesi bile doğru değildir. Müşriklerin yaptığı gibi, imansız sakalık ve imaret hizmetini, iman ve cihada üstün tutmak veya eşit saymak şöyle dursun, imarla beraber sakalık dahi cihada bir tutulamaz. Böyle bir benzetme bile büyük bir haksızlık ve zulüm olur.

Ve Allah zalim olan kavme hıdayet etmez. Zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Gerçekten üstün olanı aşağı olana tercih etmeye muvaffak kılmaz. Zalimlere uyanlar ve katıllarla da onlara eklenmiş olur. Hıdayete ermek doğrudan doğruya meramına nail olmak için zulümden ve zalimlerden uzaklaşıp Allah'a ve ahiret gününe iman ederek, Allah'dan başka hiçbir şeyden korkmayan bir yürekle Allah yolunda, din-i hak uğrunda bütün cehdini sarfedip o müşrikler, kâfirler ve zalimlere karşı uğraşmak ve çalmış kıldızdır ki, zulüm ve hiyanet korkulan bertaraf edilsin de bütün Allah mescidleri mamur olsun, hak ve adalet, rahmet ve nza kapıları açılsın.

Sakin bu eşitsizlikten ve benzetilmeye diye ortaya konulan görüşlerden sakalık ve imaretin cihaddan efdal olduğu gibi ters bir mânâ çıkarılmaya çalışılmasın.

20-21- İman ve hicret edip Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, Allah katında derece bakımından en büyüktürler. Bunları yücelik mertebeleri ve üstün değerleri hepsinden yüksektir. Başkaları sakalık ve imaret de dahil olduğu halde diğer olgunluk ve faziletlerin hepsini elde etmiş olsalar bile, bu mücahidlerin, sırf mücahid oldukları için, Allah katındaki rütbe ve dereceleri yine de hepsinden üstündür. Ve işte gerçekten kurtuluşa erenler bunlardır. "Acaba", "belki" "umulur ki" gibi ihtimal ve tereddüt bildiren edat ve fiilleri olmayan gerçek ve mutlak anlamdaki kurtuluş işte bunlara mahsustur. Bunların kurtuluş ve necatına göre diğerlerinin durumu, sanki bir fevz ü necat bile değildir. Nisa Sûresi'nde "Müminlerden öbür sahibi olmaksızın evlerinde oturanlara Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar." (Nisa, 4/95), "Allah cihad edenleri, evlerinde oturanlara pek büyük ecirlerle üstün tutmuştur. Onlara katından derece derece lütfederek bir mağfiret ve rahmet ihsan etmiştir..." (Nisa, 4/95-96) âyetiyle de mücahitlerin Allah katındaki yerlerini belirlemiştir. (Bu âyetlerin tefsirine bkz.)

Bu âyetlerin sebep-i nüzulünde rivayet olunduğuna göre; Müşrikler, Yahudilere "Biz hacılara sakalık yapıyoruz, Mescid-i Haram'ın imannı ve bakımını üstlenmişiz. Biz mi efdaliz, Muhammed ve ashâbı mı?" demişler. Onlar da "Siz efdalsiniz" cevabını vermişler. Ayrıca Hz. Ali, amcası Hz. Abbas İslâm'a girdikten sonra, ona "Amca, hicret edip Resulullah'a katılınız." demiş, o da "Ben hicretten daha efdal bir halde değil miyim? Beytullah'ı ziyaret edenlere su veriyorum ve Mescid-i Haram'ı imar edip bakımını sağlıyorum." diye cevap vermiş. Bunun üzerine bu âyetler nazil olunca Hz. Abbas "Bana öyle geliyor ki, bu sakalık görevini bırakacağım." demiş. Hz. peygamber de kendisine "Sakalık işinize devam ediniz, çünkü sizin onda hizmetiniz vardır." buyurmuş. "Sahih-i Resulim"de de rivayet olunduğu üzere Numan b. Beşir demiştir ki, "Resulullah'ın minberi yanında idim, bir adam, ben hacılara sakalık etsem de başka hiçbir amel işlemesem gam yemem, dedi. Bir başkası da ben Mescid-i Haram'ı imar etsem de başka hiçbir amel işlemesem kendime dert etmem, dedi. Bir diğeri de Allah yolunda cihad etmek bu sizin söylediklerinizden daha efdaldir dedi. Bu bir Cuma günü idi. Derken Ömer (r.a.) bunlara, susun, Resulullah'ın minberinin dibinde böyle sesinizi yükseltmeyin. Maamafih namaz kıldıktan sonra bu ihtilaf ettiğiniz meseleyi Resulullah'dan sorup öğreneyim, dedi. Daha sonra Allah Resulü'nden meseleyi sordu, Allah Teâlâ da bu âyeti inzal buyurdu".

Şimdi de bu büyük fevz ü necatın derecesinin yüceliği ve kesinliği şöyle bir açıklama ile müjdeleyiyor:

Onların Rabb'i olan Allah, kendilerine şunları müjdeler: tarafından bir ilâhî rahmet, fevkalade bir ihsan ve bir ndvan, hem razı, hem marzı olarak huzur ı izzetine kabul buyuracak bir büyük nza ve görülmedik cennetler ki, onlar için orada bitmez, tükenmez ve sonu gelmez bir nimet ve lezzet vardır. Hem nasıl?

22- o bahtiyarlar, o cennetlerde süresiz kalmak, ebediyyen bulunmak üzere yaşayacaklar. O cennetlerin ne nimetlerine sınır var, ne de sahiplerine zeval var. Şüphe yok ki Allah, ancak O'nun katında bir büyük ecir vardır. Sonu olan sınırlı amellere, sonsuz ve sınırsız mükâfatlar verebilmek ancak O'na mahsustur. Bütününü dünya ve dünya ecirleri bunun yanında bir çok küçük kalır. Dünyada başkalarından beklenecek herhangi bir ecir onun ölümlüyle sona erer. Dünya nimetlerinin hiçbir uğrunda can vermeye değmez. Allah katındaki ecir de dünyalara sığmaz. Ebedî olduğu için ona nail olan öldükten sonra kıyamet gününde de ondan faydalanır. "Yaptıklarınızın karşılığı ancak kıyamet günü size tamamen ödenecektir." (Âl-i İmrân, 3/185) âyeti bunu açıkça beyan eder. Bundan dolayı böyle bir mükafatı elde etmek için işlenecek amel, can vermek bile olsa, değer, yine de azdır.

Böyle olduğu için:

Meâl-i Şerfi

23- Ey iman edenler! Eğer babalarınız ve kardeşleriniz imana karşılık küfürden hoşlanıyorsa, onları dost edinmeyiniz. Sizden her kim onları dost edinirse işte onlar da zalimlerin ta kendileridir.

24- Onlara de ki; eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, akrabalarınız, kabileniz, elde ettiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler ve meskenler, size Allah ve Resulünden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah böyle fasıklar topluluğuna hıdayet nasip etmez.

25- İnkâr kabul etmez bir durumdur ki, Allah size birçok yerde yardım etti. Özellikle Huneyn Günü ki, o gün kendi çokluğunuz size güven vermişti de o gün size onun bir faydası olmamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti. Sonra da bozguna uğrayarak gerisin geri dönüp kaçmaya başlamıştınız.

26- Sonra Allah, Resulünün üzerine ve müminlerin üzerine sakinetini (kalplere huzur veren rahmetini) indirdi ve gözle görmediğiniz ordular indirdi de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı. Ve o kâfirlerin cezası işte budur.

27- Sonra bütün bu olup bitenlerin arkasından Allah, dilediğine tevbe nasib eder. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

23- Ey müminler! Babalarınızı, kardeşlerinizi, imana karşı küfür benimsenip sevdikleri takdirde kendinize dost edinmeyiniz. Yani başkaları ve yabancılar şöyle dursun, velileriniz olan öz babalarınızı, öz kardeşlerinizi bile kâfirliği mümînlüğe tercih edip de sevgi duydukları takdirde, hele hele küfürden vazgeçme ümidi kalmadığı takdirde onları kendinize dost edinmeyin, sırdaş tutmayın, onları veli tanımayın, sizin üzerinizdeki velayet haklarını kabul etmeyin, ve onu kullanmalarına izin vermeyin, onların emirlerine uyup da küfre hizmet etmeyin, küfre yardımcı olmayın. Hasılı yakınlık duygusunun etkisine kendinizi kaptırıp da onları kendinize dost ve yardımcı saymayın, yakın akrabalığı, ve yakınlığın gözetilmesi hakkındaki ilâhî emirleri, yukarıdan beri durumları gözler önüne serilen müşriklerden berâete engel zannetmeyin. ve sizden her kim onlara dost olur dostluğu kabul eyleyip onların velayeti altına girerse, onların isteklerine uyup onlara yardım ederse, onlara bel bağlar, onlardan uzak durmazsa, işte onlar da (yani onların dostluğuna bel bağlayan ve velayetlerine sığınanlar da) o zalimlerden başkası değildirler. Zira velayet hakkını ehlinin ve mevkiinin gayrine koymak da haksızlığı irtikap etmektir. Allah böyle yapanlara da hıdayet nasip etmez.

Bu ve bundan sonraki âyetin Mekke fethinden önce, bu akrabalık bağlarını hicrete engel zannedenler hakkında veya dinden dönüp tekrar Mekke'ye dönen dokuz kişi hakkında nâzil olduğuna ilişkin iki rivayet varsa da bunlar nüzül tarihi hakkındaki esas rivayetlere aykırı bulunduğundan delil olarak kabul edilmeye layık görülmemiştir. Bundan dolayı Cessas'ın "Ahkam-ı Kur'an"da zikrettiği üzere, müminler münafıklardan ayırdedilmek için bununla emrolunmuşlardır. Çünkü münafıklar, kâfirlerle dostluk

ilişkilerine giriyor ve buluştukları zaman onlara saygı gösteriyor ve ikram ediyorlardı, onlara velayet ve tarafatlık izhar ediyorlardı. Allah Teâlâ da bu âyetteki emrini mümin ile münafikin farkına âlâmet kılmış ve böyle yapmayanın nefsine zulmetmiş ve böylece cezaya hak kazanmış olduğunu haber vermiştir. Ancak şunu da unutmamak lazım gelir ki, Allah, kâfir olan anaya, babaya ihsanı ve belli ölçüler içinde yakınlığı dahi emrelemişti. Nitekim Lokman Sûresi'nde beyan buyrulduğu gibi: "Biz insana, anasıyla babasına itaat etmesini emrettik... Bununla beraber ananla baban, bilmediğin bir şeyi Bana şirk koşman hususunda sana baskı yaparlarsa onlara itaat etme. Fakat onlarla dünyada iyi geçin..." (Lokman 31/14, 15). Aynı şekilde Nisâ Sûresi'nde "Allah'a ibadet edin, hiçbir şeyi ona ortak koşmayın, anaya babaya iyilik edin." (Nisa, 4/36) ve En'âm Sûresi'nde "De ki: "gelin size Rabb'inizin neleri haram kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyilik edin." (En'âm, 6/151. âyetin tefsirine bkz.). Bu âyetin başı ile sonu göz önünde bulundurulduğu zaman anlaşılıyor ki, bu âyet biraz yukandaki "Siz kendi halinize bırakılacağınızı mı sanıyordunuz? " âyetindeki "Allah'dan, Resûlünden ve müminlerden başkasına sığınmazlar..." ifadesinin daha geniş bir açıklaması şeklindedir. Bunun hikmeti de biraz ilerde gelecekle olan âyetiyle gösterilecektir.

24- De ki, eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, zevceleriniz ve aşiretiniz, birlikte yaşadığınız, düşüp kalktığınız yakın akrabalarınız ve aile fertleriniz ve kazanp birkirdiğiniz mallar, yani mal varlığınız ve kesadından korkacağınız ticaret ve hoşunuza giden meskenler, içlerinde yaşamak arzusunda bulunduğunuz evler, konaklar, köşkler, bahçeler, iller, obalar, yani bütünyle bunlar, aile ve akrabalar, mal ve ticaret, vatan ve meskeninde rahat ve huzur içinde otumak, insan grupları arasında başlıca dostluk ve kaynaşma sebepleridir. Ve savaşın bunlardan ayıran bir hicran tarafı vardır. Savaş insanları, sevgili babalardan, oğullardan, kardeşlerden, zevcelerden, hisım ve akrabadan, konu komşudan, eşten dosttan ve hemşehrilerden ayırır. Uğraşp kazandığı kıymetli mallardan eder, ticareti durdurur, rahat düşöklere yatmaya engel olur. Bu yüzden de savaş sevillecek şeylerden değildir. Bundan dolayı durup dururken savaş çıkarmak da iyi değildir. Fakat rahatsız sevmenin de bir sınırı vardır. Bunlar insanoğlu açısından ne son gaye ve maksattır, ne de ebedi kurtuluş için yeterli olan yerlerdir. Bunlara sevgi göstermek, din ve Allah yoluna hizmete vesile olduğu müddetçe güzel şeydir, din sevgisine ve Allah yolundaki hizmete ters düştükleri ve engel oldukları zaman da birer bela ve musibettirler. Bunları her sevgiye tercih edecek şekilde sevenler, insanlıkta ve ahlâkta yüzselemeler, hakkı ve hukuku ihâl ederler, zulüm ve haksızlıklara sebebiyet veriler, her türlü bayağılığa nza gösteriler de gerektiği zaman Allah yolunda mücadele edemezler, cihada gidemezler. Can ve mal, evlat ve iyal kaygısıyla her zillete, her alçaklığa boyun eğerler. Onun içindir ki, bunlara şöyle deniliyor: Eğer bütün bu sayılanları size Allah ve Resûl'ünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde bekleyiniz ta ki, Allah'ın emri gelsin. Bu durumda size yapacağınızı yapşın, başınıza ne felaket verecekse versin, işinizi bitirsin, belasını başınıza musallat etsin, ne haliniz varsa görün. O vakit kurtulmak ümidi var mıdır, yok mudur yakından görürsünüz. Var mı zannediyorsunuz? Hayır, asla yoktur. Biliniz ki, Allah fasık bir kavmi hıdayet etmez. Yoldan çıkmış fasıklar günruhuna doğru yolu bulmayı nasip etmez. Yani siz, Allah'ı ve Resûl'ünü ve Allah yolunda cihad etmeyi, mal, mülk ve evlad ü iyal sevgisine üstün tutup, onlardan daha çok sevmedikçe yapacağınız en iyi şey, başınıza gelecek felaketi durup beklemektir. Böylece Allah Teâlâ tarafından sizin iradi sevginize ve tercihinize bağlı olarak farz kılınan cihadı terketmekle siz taatten çıkmış, vazifenizi yapmamış, kendi mukadderatanızı kendiniz ihâl etmiş fasıklar olacağınızdan artık her türlü helaki ve cezaı bekleyip durmanız gerekir.

Görülüyor ki, önceki âyet imana karşı küfrün velayetinden uzak durmayı, ondan teberriyi emretmektedir. Bu âyet de Allah ve Peygamber sevgisine aykırı düşen ve dinî görevlerin yerine getirilmesini engelleyen her türlü sevgi ve ilişkiden uzak durmayı emrediyor. Bundan dolayı: önceki âyetle yalnızca baba ve kardeşler zikredilmiş olduğu halde bu âyetle eşler, çocuklar ve hatta hisım akraba ve aşiret dahi zikredilmiştir. Çünkü sevgi ve muhabbet bunların hepsinde geçerli olduğu halde, velayet işi yalnızca baba ve kardeşlere mahsustur, hatta zevce ve oğullar için bile velayet mutad değildir. Bütün bunlara iyilikle emrolunduğu halde, bilinmelidir ki, bunların hiçbirisi "Allah'a hiçbir şeyle ve hiçbir şekilde şirk koşmayınız!" emrine göre; bunlara gösterilecek sevgi hiçbir zaman Allah'a şirk derecesine varmamalıdır. Allah'a ve Resûl'üne aykırı düşecek bir noktaya vardığı zaman hepsi hiçe sayılmalıdır.

25- Allah'a karşı onlar nasıl olur da dost edinebilir? Allah sevgisine ve Allah korkusuna nasıl olur da eşdeğer tutulabilir? Ey müminler! Şurası kesindir ki, Allah size birçok yerde yardım etti. Bedir, Ahzap, Kurayza, Nadir ve Hayber gibi nice yerlerde muzaffer kıldı. Huneyn Günü'nde de sayı üstünlüğünü sizi hayrete düşürdüğü vakit çok olmanız sizin için hiçbir şeye yaramamıştı. O kalabalıklısa güvendiğiniz ordunuz, size bir fayda vermemiş, Bütün genişliğine rağmen yüzüüz başınıza dar gelmişti sonra da arkanızı dönerek kaçırmıştı.

HUNEYN, Mekke ile Taif arasında bir vadinin ismidir ki, müslümanlarla Havazin ve Sakif arasındaki savaş burada olmuştu. Şöyle ki, Mekke'nin fethedilmesiyle Kureys'in çokluğulu müslüman oldu, olmayanlar pek az kaldı ve böylece İslam dini daha geniş bir alana yayılmış oldu. Daha önce Kureys'in taraftan olan kabilelerin bir kısmı da müslümanların tarafına meyil gösterdiler. Fakat Arap Yanmadası'nın en büyük kabilelerinden biri olan Havazin kabilesi ile Sakif kabilesi aralarında anlaşarak Hz. Peygamber ile savaşmak üzere söz konusu Huneyn Vadisi'nde toplanmaya başladılar. Bu kabilelerin savaş konusunda eğitimleri ve maharetleri vardı, ayrıca bir süreden beri Arap kabileleri arasında müslümanlara karşı kıskırta faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Topluca harekete geçmek için hazırlanmışlardı. Mekke'nin fethi üzerine kin ve öfkeleri kabarmış ve Hz. Peygamber'in, kendilerinin üzerine yürüyeceğine kanaat getirmişlerdi. Daha fazla bekleyecek olurlarsa, muhakkak silinip gideceklerine inanmaya başlamışlardı. Hazırkılanı bitirip hemen harekete geçmişlerdi. Esasen Havazin ile Sakif dört bin kadar askere sahip idiyse de Beni Sa'd, Beni Bekir ve Beni Cüşem gibi daha başka kabilelerin de katılmasıyla büyük ve kalabalık bir ordu meydana gelmişti. Bazi rivayetlere göre bu kuvvetlerin tamamının toplam olarak yirmi binden daha fazla olduğu söylenmiştir.

Bu savaşta orta Arabistan Ka'b ve Kilab kabileleri katılanmışlardı. Havazin ile Sakif bütün kadınlarını ve çocuklarını da getirmişlerdi. Böyle yapmakla askerlerinin gayret ve yiğitlik duygularını harekete geçirmek istemişlerdi. Hz. Peygamber, böyle büyük bir ordunun toplandığını haber aldı, hiç vakit kaybetmeden karşı hazırlıkara başladı. Hatta Safvan b. Ümeyye'den silah yardımı istedi. Safvan henüz müşriklere idi, müslüman olmak için daha önce iki ay mühlet istemişti, "Gasben mi alacaksın ey Muhammed?" diye sordu, "Hayır iade olunmak üzere ve telef olanların bedeli ödenmek şartıyla ödünç istiyorum." cevabı verildi. O da "öyleyse mesele yok" dedi. Ve üçyüz zirh verdi. Nevfel b. Haris b. Abdulmuttalib dahi üçyüz mızrak ödünç verdi. Hasılı Resul-i Ekrem, tedarikini ve hazırlıklarını tamamlayıp oniki bin, bazı rivayetlere göre belki biraz daha fazla bir kuvvette Mekke'den çıkıp Huneyn tarafına doğru yürüdü. Bu askerin on bir zaten Mekke fethine katılan ashab, üç tarafı da Mekke'nin yerlilerinden yeni İslâm'a girmiş olan kimselerdi. Hz. Peygamber'in ordusunda seksen kadar da müşrik vardı ki, bunlardan biri de Safvan b. Ümeyye idi. Daha sonra alınan esirlerin altı bin kadar olduğu sahilî rivayetlerle sabit olduğuna göre, İslâm ordusunun sayıca düşmanın toplamından daha fazla olmadığı anlaşılıyorsa da herhalde müslümanların o zamana kadar yaptıkları ve muzaffer oldukları en büyük savaş bu idi. O zamana kadar görülmedik bir sayı çokluğuna ulaşıldığı kesindi. İşte bu görülmedik kuvvet bazı müslümanların hoşuna gitmiş ve "Bu ordu yenilmez." diyerek kendilerine büyük bir güven gelmişti. Rivayete göre, Seleme b. Selemet'l-Ensari "Bu gün sayı azlığından dolayı asla mağlup olmayız." demişti. Bu söz de Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemişti. Bu sözü Hz. Peygamber'in söylediğini ilişkin rivayet ise zayıf bir rivayettir. Gerçi bu söz galibiyeti sadece sayı çokluğuna bağlı görmek

mânâsından uzaksa da yine de sayı çokluğuna bel bağlamak anlamına gelmektedir. Oysa "Zafer yalnızca Allah'dandır." âyetinin hükümünü gözétmemek gibi bir kibir ve gurur vardır ki, bu da yakışık almayan bir kusurdur. Âyette de uyarıldığı üzere, şimdiye kadar pek çok yerde nail oldukları zaferlerin hiçbirisi sayı çokluğuna dayanmıyordu. Bu sefer müslüman askerlerinin sayı çokluğunu söz konusu etmeleri onlardan beklenen ihlas ve tevekküle aykırı düşen bir tutum olmuş oluyordu. Allah Teâlâ da Peygamberini muzaffer kılının kendisi olduğunu göstermek için bu savaşta önce müslüman ordusunun hezimette karşı karşıya getirmiş, gerçek anlamda sayı azlığından dolayı değil, fakat çokluğa güvenmekten dolayı onları yenilgiyle yüzyüze getirmiş, sonra da yine o durumdan kendilerini kurtarmıştır. Gerçekten de Huneyn Savaşı başlar başlamaz müslüman saflarında korkutucu bir panik yaşanmış. Beni Süleym askerleri ile Mekke'den yeni müslüman olmuş bazı askerler Halid b. Velid kumandasında öncü kuvvetler olarak önde gidiyorlardı. Beni Süleym ilerlemişti ve bir hamlede düşman üzerine hücumca geçmişlerdi. Bunu gören Mekkeliler de lâubali bir şekilde ganimet elde etmek üzere koşarlarken, önceden vadiyi tutmuş olan düşman kuvvetleri, gizlenmiş oldukları pusulanndan çıkarak birdenbire hücumca geçmişlerdi. Bu saldıı karşısında öncü kuvvetler öylesine bir bozguna uğrayıp kaçgıvermişlerdi ki bu panik bir anda bütün İslâm ordusunun sanvermişti. Bu haber kısa zamanda Mekke'ye bile erişmişti. İmanları zayıf olan bir çok yeni müslümanın kafaları kanşmaya başlamıştı. Bu öyle bir bozgun olmuştu ki, merkezde Hz. Peygamber bile ancak birkaç yakın ashabıyla yapayalnız kalıvermişti. Oniki bin müslüman askerinin kaçmaya mecbur kaldığı ok sağnakları karşısında yalnızca Fahr-i kâinat Efendimiz fütursuzca ve telaşa kapılmadan soğukkanlılığını koruyabilmişti. Bir iman, sabir ve sebat timsali olarak peygamberlik mucizesini gösteriyor, ilâhî bir heyecan ve cesaretle bindiği düldülü düşmanlarının üzerine doğru sürüyordu, sanki bütün küfür dünyasına karşı tek başına savaşıyordu. "Ben peygamberim, yalan yok; ben Abdulmuttalib'in oğluyum." diyor ve durmadan düldülünü düşmanın üstüne üstüne sürüyordu. Sürdüğçe de öndeki kâfirler kaçıyordu. Onlar kendisine hamle ettikçe durup bekliyordu, sonra kendisi hamle yapıyordu. Rivayet olduğuna göre, bu karşılıklı hamle on kereden fazla meydana geldi. Yalnızca amcası Abbas ve amcası oğlu Ebu Süfyan b. Abdulmuttalib ve onun oğlu Cafer ile Ali b. Ebi Talib, Rabia b. Haris, Fadl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Eymen b. Ubeyd ki, Eymen b. Ümmi Eymen'dir. Ehli Beyt'ten olan bunlarla bir de Ebubekir ve Ömer, Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamışlardı. Resul-i Ekrem Efendimiz, yalnız başına düldülü düşman üzerine sürerken Ebu Süfyan da binek üzerinde gidiyordu. Amcası Abbas koşmuş, Hz. Peygamber daha ileri gitmesin diye düldülün dizginlerini tutmuştu.

26- Sonra Allah, Resûl'üne ve müminlere sakinetini indirdi: kalblerine sükunet veren rahmetini gönderdi... ..Ve gömmediğiniz askerler indirdi. Bunlar meleklerdir. Ancak sayıların beş bin veya sekiz bin veya onaltı bin olduğu hakkında üç ayrı rivayet vardır. Muhtar olan kavle göre, bunların immeleri, esasen müminlerin kalblerine güzel duygular telkin etmek suretiyle güç kazandırmak ve müşriklere kalblerine de korku salmak içindi (Enfal Sûresi 8/9. âyetin tefsirine bkz.). O sırada Fahr-i âlem Efendimiz vadinin sağ tarafını tutup durmuştu. Hz. Abbas'ın sesi gayet gür olduğundan, ona "Ey Ensar, Ey Ashab" diye bağırmasını teklif etti. O da bağırıp şöyle seslendi: "Ey Akabede biat eden Ensar! Ey batırmıdvanda ağaç altında dönmek üzere atı veren ashab! Ey ashab-ı şecere (ağaç Ashab) Ey ashab-ı Süre-i Bakara (Bakara Sûresi'nin Ashabı)!" diye çağırdı. Ve nidaları birbirini izledi, sonra her taraftan "Lebbeyk, lebbeyk" sesleri gelmeye başladı ve kısa zamanda derlenip toparlandılar ve Hz. Peygamber olduğu yere doğru koşup gelmeye başladılar. O vakit Hz. Peygamber bindiği hayvandan indi, "Ben o peygamberim, yalan yok. Ben Abdulmuttalib oğluyum dedi, sonra "Allahım bize yardımını gönder" diyerek Allah'dan yardım diledi ve dua etti. Semadan melekler inip Resulullah'a yardım ettiler. Bozulmuş olan asker öyle hızlı bir şekilde derlenip toparlandı ki, atları koşamayanlar inip koşuyorlardı. Kısa zamanda müminlerin hepsi tekrar Resul-i Ekrem'in yanında toplanılar ve yeniden savaş düzeni aldılar. O korku ve telaşı bir yana bırakıp bütün ciddiyetle cenge giriştiler. O vakit Resulullah baktı ve "Fınn kızaştı" buyurdu. Yerden bir avuç toprak alıp müşriklere tarafına doğru savurup attı "Bozguna uğrayın, Muhammed'in Rabbi hakkı için!" dedi. Ve hakikaten hezimete uğramışlardı.

İşte Allah o anda müslümanlara böyle yardım etti ve kâfirleri de azaba uğrattı. Cezalandırdı, öldürdü, yaralandılar, esir oldular, pek acı bir yenilgiye uğradılar. Malları ellerinden gittiği gibi, gayrete getirici ve teşvik edici olur diye beraberlerinde getirdikleri çoluk çocukları ve zevceleri de müslümanların ellerine esir düştüler. Her şeylerini savaş meydanında bırakmak zorunda kaldılar. Bu da kâfirlerin cezasıdır.

27- Sonra Allah, yine de bütün bu olup bitenlerin ardından dilediğine tevbe nasip eder. Reisleri ve savaşta başkumandanları olan Malik b. Avfı Nadri ile birlikte Havazin ve daha başkalarından birçoklarına nasip ettiği gibi, müslüman olmaya muvaffak kılar, ve Allah gafurdur onların geçmişteki küfür ve masiyetlerine afv ü mağfired eder, rahimdir, onlara ayrıca rahmetinden ihsanda da bulunur.

Resul-i Ekrem, Huneyn ve Evtas'ta alınan esirlerin ve ganimet mallarının, Cirane'de muhafazasını emrederek Taif üzerine hareket etmişti. Onsekiz gün kadar süren Taf kuşatmasını kaldırdıktan sonra Cirane'ye döndüğünde erkekli kadınlı altı bin esir, yirmidört bin deve kırk binden ziyade koyun ve keçi ve dört bin okka kadar olduğu söylenen altın ve gümüş nakit toplamış bulunmaktadı. Belki bir yerden esirlerini kurtarmak için müracaat vaki olur diye on günden fazla orada durup bekledi ve oyalandı. Kimse gelmeyince esirleri ve malları taksim etti. Daha sonra Havazin heyeti çka geldi. Resulullah'a İslâm üzere biat ettiler ve "Ey Allah'ın Resûlü, sen insanların en hayırlısı ve en çok hayır sevenisin, bizim eşlerimiz ve çocuklarımız esir edildi, mallarımız alındı." diyerek, mallarının ve esir alınan yakınlarının kendilerine geri verilmesini istediler. Resulullah, "Yanımdakileri görüyorsunuz, sözün en hayırlısı en doğrusudur. Bekledim gelmediniz, şimdi iki yoldan birini seçiniz: Ya çoluk çocuğunuzu, ya da mallarınızı." Bunun üzerine "Biz sözümuza hiçbir şeyi denk tutmayız." dediler. Sonra Resulullah ayağa kalktı, müslümanlara hitaben söz konuşmayı yaptı. Allah'a hamd ü senada bulunduktan sonra ashabına dönerek, "Bunlar tevbe ettiler ve huzurumuza müslüman olarak geldiler. Biz de kendilerini çocukları ve eşleriyle malları arasında birinden birini tercih etmekte serbest bıraktık. Onlar da soylanla hiçbir şeyi denk tutmayacaklarını söylediler. Şimdi her kimin elinde bir esir varsa, gönül hoşluğuyla onu geri versin, böyle yaparsa ne âlâ, gönül nzasıyla vermek istemezse bize satın ve onun karşılığını ödemek boynumuza borç olsun, ilk fırsatta onu ödeyelim." dedi. Bunun üzerine hepsi bir ağızdan "Bu karara razıyız ve teslim ettik gitti." dediler. Hz. Peygamber "Belli olmaz, belki icinizde razı olmayanlar vardır, temsilcilerinize söyleyiniz de bunu bize iletinler." diye buyurdu. Sonra temsilcileri de "Hepsi razı oldular." diyerek ıkrar verdiler. Bütün o esirler topluca serbest bırakıldılar ve kurtuldular. Ancak Safvan b. Ümeyye'ye düşmüş ve ondan hamile kalmış olan bir kadın geri verilmemiştir.

Taberani'nin rivayetine göre; bu âyetle işte Hz. Peygamber'in esirleri serbest bıraktırması konusundaki rahmete işaret edilmiştir. Fakat görülüyor ki, burada daha önceki âyetlerde olduğu gibi mazi sigası değil diyerek muzarı sigası irad buyurulmuştur. Buna göre bunun esas ifade etmek istediği şey, bir sene önceki Huneyn Vak'ası'ndaki rahmet değil, bu kere, yukarıdan beri açıklanan Berâet ve özellikle cihadın dış görünüşüyle rahmet ve ihsana ters düştüğü zannı ile Öz babalarınız ve kardeşleriniz de olsa müşrik ve kâfilere velayet verilmemesini emreden âyetin içyüzünde gizli olan rahmet ve gelecekte müslümanlara sağlayacağı faydayı açıklamaya yöneliktir. Hasılı mânâ şudur:

İmana karşı küfrü seven baba ve kardeşlerden velayeti kaldırmayı, hisım akrabadan ilişkii kesmeyi ve bütün müşriklere karşı bu kere ilan edilen berâeti ve cihad emirlerini gayet çetin bulup, hakikatte rahmet ve ihsan hedefine aykırı sanmayın. Huneyn Vak'ası'nda olduğu gibi, bunun sonucunda da bir çok kimseye tevbe nasip olacak ve nice nice mağfiredi tecessili ve rahmet meydana gelecek, nice fenalık ortadan silinip gidecektir.

Meâl-i Şerifi

28- Ey iman edenler! Müşrikler bir pisliklerdir. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah sizi dilediğinde lütf ve ihsanıyla zenginleştirecektir. Allah gerçekten alimdir, hakimdir.

29- Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimseler alçalmsı oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın.

30- Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğlu" dediler, Hristiyanlar da "Mesih Allah'ın oğlu", dediler. Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdıkları sözlerdir. Daha önce inkârı sapmış olanların sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da saptıyorlar!

31- Onlar, Allah'dan başka bilgilerini ve rahiplerini de kendilerine Rab edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlar bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden de münezzehtir.

32- Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar, Allah da razı olmuyor. Fakat kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlamayı diliyor.

33- O öyle bir Allah'dır ki, Resulünü hidayet ve hak dinle bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir. Müşrikler hoşlanmasalar da

28-Ey müminler! Müşrikler pislikten başka birşey değiller. Müşrik olmaları bakımından onlar sırf pislik demektirler. Şirk manevî pisliklerin en fenasıdır. Ayrıca bunlar taharetlenmezler, gusül ve abdest nedir bilmezler, cenabet gezerler, maddi pisliklerden sakınmazlar. Ne bedenleri, ne elbiseleri pislikten anmaz. Bu bakımdan da kendileri aynen ve bizzat pislik değilse de öyle denince kadar pislğe bulanmış ve batmış olan kimselerdir. Bundan dolayı da temiz değillerdir.

Bu mânâyı hakkıyla anlatabilmek için kasır suretiyle ve mübalağa sıgasıyla "pislik" buyurulmuştur ki, aynıyle necasetten başka bir şey değiller demektir. Bundan dolayı Abdullah b. Abbas'dan müşrikler tipki "Köpek ve domuz gibi aynıyla necistirler." diye, Hasan Basri'den de "Bir müşrikle musafaha eden abdest alsın." diye birer görüş varsa da günümüz Caferleri gibi bazı Şii gruplardan başka bütün mezhepler bu iki kavlin aksinedir.

Zira öylesine aynıyle necis olsalar hiçbir şekilde temizlenmeleri mümkün olmazdı. Halbuki onlar da iman ve taharet ile temiz olabilirler. Sonra şer'ân da aklenden ağıktır ki, bu hüküm insan olarak yaratılmaları açısından değildir, şirk gibi kendi kespleri açısından anızı bir durumdur. Bu husus çok açık ve âşikâr olduğu içindir ki, mübalağa sıgasıyla aynıyle pislik olarak gösterilmelerinde bir belağat vardır. Yani müşrikler de birer insan olmak bakımından aynen ve doğuştan değil, müşrik olmaları dolayısıyla itikat ve amel yönünden pislğe batmışlardır. Sanki bir pislik gibi öğrenilecek durumdadırlar. Dışardan pislikleri görünmese bile şirkleri sebebiyle manen pistirler. İşte bundan dolayı:

Bu seneden sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Yani bu ilanın yapıldığı iş bu dokuzuncu hicri seneden sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan menedilmişlerdir. Siz müslümanlar da bu yaşağın uygulanmasından sorumlu tutulacaksınız. Öyleyse onları Mescid-i Haram'a yaklaşmayınız. Harem-i Şerif'in içine girmek ve orada herhangi bir hizmet ve görev yapmak şöyle dursun, hatta yaklaşmasınlar bile. Harem-i Şerif'in sınırından içeri adım atamasınlar bile. Bu mutlak hükmü göre, hiçbir sebep ve maksada ve hatta seyahat ve elçilik veya muhakeme için de Harem dahiline sokulmamaları gerekir. Oraya girmeye ne hakları vardır, ne de liyakatları. Şu halde bu seneye kadar girmeleri mutad olanları hakkındaki teamül, artık bu seneden sonra neshedilmiştir. Çünkü pistirler, maddeten olmasa bile manen pistirler. Acaba ayin ve ibadet dışında bazı faydalar ve işler için de Harem dahiline ve Mekke'ye müslümanların izni ve gözetimi altında girebilmelerine de cevaz yok mudur? İmam Malik Hazretleri demiştir ki, gerek Mescid-i Haram'a, gerek diğer mescidlere kâfirlerin girmesi yasaktır. Ancak Resulullah'ın, Medine'de Mescid-i Saâdet'te Sakif ve Necran heyetlerini kabul buyurduğu rivayetlerden bilindiğine göre, Mescid-i Haram'ın dışındaki mescidlere bazı hallerde girebilmelerine izin verilebileceği anlaşıyor. Ve bu âyetteki Mescid-i Haram'a ait olan bu hükmü diğer mescidlere de katmanın âyetteki sarahat ve kıyas açısından doğru olmayacağı da hesaba katılmalıdır. Bu yönüyle konu, daha ziyade yukarıdaki "Müşrikler, vicdanlarını karşı kendi küfürlerine kendileri şahit olup dururken Allah'ın mescidlerini imar etmeleri kabul değildir." (Tevbe, 9/17) âyetinde mülâhaza edilebilir. Halbuki orada da mutlak anlamda girmek haktır ki, bu da bazı hallerde müminlerin izniyle girmelerine engel sayılmaz. İmam Şâfiî Hazretleri demiştir ki, kâfirler, özellikle Mescid-i Haram'dan menolunurlar. Bundan dolayıdır ki, devlet başkanı Mekke'de bulunsa, müşriklerden bir elçi gelse devlet başkanının onu Harem bölgesinin dışında Hil'de karşılaması ve kabul etmesi gerekir. Yine Şâfiî mezhebine göre, gizlice Mekke'ye girmiş olan bir kâfir, orada ölse ve müslüman sanılarak toprağa verilmiş olsa da durum sonradan açığa çıksa, onun kemiklerinin çıkarılıp Harem dışına götürülmesi gerekir, demişlerdir. İmamı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin mezhebine göre, bunlar Mekke'de hac ve umreden yasaklanmışlardır. Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar demek, hacca ve umreye gelmesinler demektir. Zira Mescid-i Haram'a yaklaşmak, onunla ilgili olan işlere ve ibadetlere mahsus olmak açıktır ki, o da hac ile umredir. Nitekim yukarıda da anlatıldığı üzere bu dokuzuncu hicri senede ve hac gününde Hz. Ali bu berâeyi ilan ettiğinde, "Bu seneden sonra müşrikler hacctemeyecek." diye tebliğ eylemiştir. Ve işte âyetin mânâsında bütün mezheplerce üzerinde ittifak edilen cihet de bu yasaklamadır. Yani hac içinde Harem dahiline girmelerine, Mekke, Arafat ve Müzdelife vesair yerlerde müslümanlarla birlikte hac menasikini icra etmelerine asla izin verilmez. O seneden sonra hac sırf müslümanlara mahsustur. Ve İslâm usulü üzere yapılacaktır. Şu halde başka mescidlere ve hacla ilgili olmayan hususlarda onlara izin verilebilir, ancak dikkatli olmak ve ihtiyatı elden bırakmamak şartıyla.

Denilebilir ki bu yasak, iktisadın kurallarına aykırı, halkın ticaret ve kazancına engel değil midir? Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan menedilip hacdan kesilince onların bu çevreye sağlayacakları kâr ve faydalar da sona emeyecek mi? Ve bu yüzden Hicaz bölgesi ve hatta bütün Arabistan halkı zarar görmeyi mi? Kâbe bu açıdan da "İnsanları ayakta tutan." bir âmil, bir etken değil midir? Özellikle başlıca gelir kaynakları haccin bereketine bağlı bulunan bu "ot bitmez, ekin yetişmez" (İbrahim, 14/37) vadinin halkı geçim sıkıntısı çekmez mi? gibi birtakım sualler ve endişeler haklı olarak akla gelebilir. İşte bütün bu çeşit sorulara cevaben buyruluyor ki;

Ve eğer fakir ve muhtac duruma düşmekten korkarsanız, Allah sizi ilerde kendi fazl u kereminden zengin edecektir. İnşaallah: Yani dilerse. Gerçekten de o seneden itibaren hayır ve bereket artmaya başlamış. Tebale ve Cüreş ahalisi gibi birçok bölge insanları müslüman olmuş. Mekke'ye eskisinden de fazla yiyecek sevkleyişler. Sonra fütuhat devri başlayınca yeryüzünün her tarafından insanlar oraya akın akın gelmeye başlamışlar. Bütün bunlar Allah'ın emirlerinin icrasına bağlı olarak gerçekleşmiş bulunan ilâhî vaadlerdir. Bu vaadin inşallah ile takyid edilmiş olmasına gelince: Evvela bütün ümitlerin Allah'a yöneltilmesi hikmetine, sonra da her fert, her durum ve her zaman bu refahın değişmez birşey olmayacağına işarette bulunmak ve dikkat çekmek içindir. Şüphe yok ki, Allah alimdir, ahvalinizi, iğnizi dışınız çok iyi bilir. Hakkindir. Engellemesini de ihsanını da hikmetle yapar. Onun için siz ey müminler, ilâhî bilgiler ve ilâhî hikmetlerle verilmiş olan bu emirleri tutun, bu yasaklara uyun!

29- Ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah ve ahiret sözü etseler bile, gerçekte yüreklerinde ona yer vermeyen, dünya ilelebet kendilerini olacak ve öyle kalacakmış gibi sanan, akıbet bir gün gelip yaptıklarından sorumlu tutulacaklarına önem vermeyen, Allah ve Resulü'nün haram kılması olduğu şeyleri haram saymayan, (yani haramdan kaçınmayan, Allah'ın kitabında, Peygamberin sünnetinde ve hatta kendilerinin uyduklarını söyledikleri kitabın ve Peygamberin hükümleriyle haram olduğu kesin olan şeylerin haramlığını tanımayan, helâl veya haram her ne olursa olsun keyiflerinin istediği

gibi, güçlerinin yettiği her şeye el uzatmayı mübah gören ve saldıran) ve hak dinini din edinmeyen, (dinleri varsa da hak din değil, hakperest değildiler) din diye tanıdıkları, itaat ve teslimiyet gösterdikleri şeyler varsa bile hakkı tanımak, hakka teslim olmak, hak yolunda yürümek, hak ve hukuku gözetmeyi din ve diyanetin en mühim amacı olarak bilmeyen, Hakk'ın hükümlerine, hak olan şeriatına itikat ve itaat edip hakkı ve hukuku korumayı, Hakk hükümleriyle adalet icra edip, gerçek mabud olan Allah Teâlâ'ya ne zatında, ne sıfatında, ne de fiilleri ve hükümlerinde hiçbir şerik ve nazir tanımayan, halk veya mahluk herşeye, herkese hakkını vermek demek olan bu hususlara hiç önem vermeyen, bu anlamda bir din ve diyanetleri bulunmayanlara karşı savaşın! Çünkü onların kendilerine göre dinleri varsa da bu gerçek anlamda hak din değildi. Hatta kısmen hak din de olsa, hakka mahsus olan halis bir hak din değildi. Onlar halis, muhlis hak din olan İslâm ile tedeyyün etmezler, hak şeriat ile amel etmeyi kabul eylemezler. Bundan dolayı dinleri batılın ve haksızlıktan anmıış olmadığı gibi, dindarlıklar ve dinlerine bağlılıkları da hakkıyla bir dindarlık ve bağlılık değildir. Din namına bile birçok zulüm ve haksızlık yapmaya elverişli bir asırlık, guluvv ve taassup sahibidirlər. Bu bakımdan hak ve hukuk gözetmeyen dindarlıktan da dinselğe eşit bir ahlâksızlıktır.

Çok dikkat çekici bir husustur ki, âyette "dinelhakk" "hak dini" buyurulmuştur. Bu ise "Hak din" deyiminden daha kuvvetlidir. "Hak dini" deymi, hak dinin özünü ve mahiyetini gösteren bir tam ve kamil sınır belirler. İslâm'ın en büyük ve kendine mahsus özelliği bulunan hakperestlik esasına dayanan, hukukun hükümlerini ve amacını, aynı zamanda dinin de en büyük amacı olarak tanıtan, Allah'ın hakkını, bütün hakların temeli ve başlangıcı sayan, umumun menfaatlarını hesaba katan, her şeyin ve herkesin kendine mahsus bir hakkı, bir hukuku bulunduğunu beyan ederek hakların hakimiyetini ve hakların kutsallığını ilan ederek, hak ve hukukun gereklerine göre ödev ve görevlerin verilmesini ve seçim usullerini emredip bildiren hükümlerinin önemine özellikle tenbih yapılmıştır. Çünkü "Allah katındaki din İslâm'dır." (Âl-i İmran, 3/19) uyanca Vâcibülvücud olan Allah katında din, İslâm'dan ibarettir. Yani dinin hakiki mânâsı Allah'ın emirlerine teslimiyettir. Ceza, sorumluluk vesaire gibi dinin öbür anlamları hep bu mânâdan çıkarılmışlardır. Şu halde teslimiyet neye ait ise o din ve diyanet de ona ait olmuş olur. Bu da batıl veya haksız, isteyerek veya istemeyerek olabilir. Bundan dolayı birçok haksız dinler veya dindarlık anlayışları bulunabilir. O halde Allah dini de Allah'a teslimiyettir. Yani keyfe göre bir teslimiyet değil, "İslâm, Allah için teslimiyet, Allah yoluna teslimiyettir." Tam anlamıyla ve her türlü dışımeden uzak salim bir ihlas ile itaat ve bağlılıktır ki, bunda İslâm kelimesinin tazammun ettiği "silm = sulh" ve selamet mefhumlarının hepsi vardır. "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan kabul olunmayacaktır." (Âl-i İmran 3/85). Dinin anlamı böylece bilindikten sonra demek hak İslâm, hakkın emrettiği ve kabul ettiği demektir. Özellikle hakka teslimiyet ve bağlanmakla hakkın ahkâmını sevecek ve isteyerek ve hiçbir burukluk duymadan uygulamakla ibaret olan İslâm demek olduğu açıkça ortaya çıkar. Hasılı, bir dinin hak olabilmesi ve hak sıfatı ile anılmaya hak kazanabilmesi, Hak Teâlâ'ya izafet-i kâmile ile ait olmasına bağlıdır. Bu da kaynağı ve amacı ile yüzünü ve özünü hakka dönüp, herşeyden önce Hak Teâlâ'yı ve hukukunu tanıması ve ona özünü bağlamasıyla mümkün olur. "Biz gökleri ve yeri ve aralandaki her şeyi hak ile ve belli bir ecele göre yarattık." (Ahkâr, 46/3) uyanca her mahluka bir ecel-i müsemma ile beraber verilmiş olan bir hak bulunduğunu, o varlığın hakkına saygılı olmak Allah'ın hakkına saygılı olmak demek olduğunu bilerek Allah'ın kullannın hakkını ve hatta herşeyin hakkını, hakkın emirleri çerçevesinde vermeye hizmet etmek, din-i hak ile dindar olmak demektir. Her hakikatın sinin, hukukunun sininla ayakta durduğu gibi, dinin hakikatı da hakkın hakkı olmasında, hakkı da hakka tahsis edilmiş bulunmasındadır. Onun için hak dini olmayan, yani hak ile ilişkisi bulunmayan, hak meselesini gözardı eden ve hakkın emri olmayan bir din, hak din olamaz. Hakkı gözetmeyen ve onun gereklerini yerine getirmeyen bir dindarlık da hak dindarlık olamaz. Halbuki burada söz konusu edilenler hak dinini kabul etmezler, hakka teslim olmazlar, hak ve hukuku tanımazlar, haram helâl seçmezler ve haklara saldırlar. Ayrıca izah olunacağı üzere, yalnızca kullann hukukuna değil, Allah'ın hukukuna, Allah'ın hakkı olan dinin kurallarına da saldırlar.

İşte Allah'a inanmayan, ahireti hesaba katmayan, Allah ve Resulü'nün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyenlere, yani kendilerine kitap verilmiş olanların bir kısmına, açıkçası şu üç sifata belirlenmiş olan imansız, saygısız ve haksız kimselere karşı savaşınız. Ta ki, kendi elleriyle getirip cizyeyi versinler, küçülmüş oldukları halde. Yani hak dini olan İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde, kendilerine kitap verilmiş iken hakka karşı gelen, o haksız ve saldırganların kuvvetleri tükenip İslâm eli, İslâm himayesi altına girmeyi ve buna karşılık cizye vermeyi kabul ve taahhüt edinceye, teslimlerinde kesinleşmiş olan cizyeyi hazır elden, içinde bulundukları aşağı durumu unutmadan saygılı bir şekilde vercekleri hale gelinceye kadar savaşın. Ve böylece onlardan nüfus başına vergi alıp, Allah'a ve ahirete imandan ayrılmayarak ve harama el uzatmayarak, hakkı hukuku gözeterek, hak dinin emirlerini yerine getirin. Zira Allah'ı ve ahireti unutup onların yaptığını yapacak, haram ve helâl tanımayacak, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymayacak, kitap ve sünneti gözetmeyecek, hak dini ile amel etmeyecek oldukları sonra ne savaş yapmaya, ne de cizye almaya hakkınız olmadığı âşikârdır. Çünkü bu vasıflar cihad edenlerin değil, kendilerine karşı harb açılacak olanların özellikleridir. Cizye alınması değil, cizye vermenin sebepleridir. Böylesinin hakkı zaten galibiyet değil, mağlubiyettir, cizye almak değil, cizye vermek.

"Cizye", borcunu ödedi demek olan fiilden bir nevi borç ödeme anlamını ifade eder. Taahhüt sahibinin kendi ahdi gereğince vereceği vergi demektir ki, hayatının ve hürriyetlerinin korunması karşılığında zimmetlerinde terettüp eder ve o şartla ödenmesi gereken bir vergi olur. Bunun Farşâ kelimesinin Arapça'sı olduğu da söylenmiş ise de bunda şer'î ve hukukî açıdan dikkate alınması gereken bir özellik yoktur.

"An yedin" kaydı şü mânâlardan her biri için geçerlidir:

1. Hazir elden, çekingenlik göstermeden itaat ve hürmetle, ayrıca takip ve tahsilne lüzum göstermeyecek şekilde elini uzatarak,

2. Elden, naklen ve geciktirmeden,

3. Her bir kendi eliyle, vekili veya bir diğeri aracılığı ile değil,

4. Eli iş tutandan, gücü yetenden, kesbe, kazanıp çalışmaya kadir olanlardan, bülüğa emiş olandan ki, kazancı ve geliri olmayanlardan aciz ve fakirlerden değil,

Bu dördü mânânın dördünde de "yed" kelimesi cizyeyi veren el demek olur. Alan el olması açısından ise:

5. Üzerlerindeki elden dolayı, yani kendi kendilerine canlarını ve mallarını ve diğer hukuklarını korumaktan aciz olmaları sebebiyle üzerlerinde bulunan koruyucu elin himayesine muhtaç olmalarından dolayı, o elin hakkı olarak demek olur ki, buna göre "el" kudret ve iktidar mânâsındadır.

6. Uzatılan elden, yani onlara yapılan ihsandan ve in'amdan dolayı, çünkü mağlup olmak, kuvvet ve istiklalden mahrum kalmak pek büyük bir zillet ve musibet olmakla beraber, böyle bir zillet durumunda bile cizye vererek katile esaretten kurtulup hayat hakkına ve hürriyete kavuşmak, dinin icaplarını yerine getiren âdil bir hükümetin himayesi altına girmek de büyük bir nimete ve ihsana nail olmak demektir ki, bu da şükürle karşılanılması gereken büyük bir nimettir.

Buraya kadar ileri sürülen mânâlar da bu nimetin hakkı ve gereğidir. Ve işte "an yedin" kaydı bütün mânâları açığa çıkardığı ve akla getirdiği için "zillate mahkum olmuş ve küçülmüş olarak" kaydı da o zillet halini ihtardır. Çünkü o zillet hatırlanmadıkça bu nimetin kadri bilinmez.

"Ahkâm'ül-Kur'ân" da Ebubekr Cessas demiştir ki; kaydından murad eza görmeleri ve güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklara mecbur edilmeleri değil, sadece hafife alınmaları, itibar görmemeleri ve aşağılanmalarındır...

Hiç şüphe yok ki, himaye olunmak ne kadar şayan-ı şükran bir nimet olursa olsun, himaye eden durumunda olmanın şerefi ve üstünlüğü karşısında yine de küçüklükten, zillet ve minnettarlıktan başka birşey değildir. Görülüyor ki, bu âyetle cizye ehl-i kitap hakkında yapılmıştır. Ancak mecusilerin de bundan yararlanmalar "Onlara ehl-i

kitabı uygulanan usulü uygulayınız." hadis-i şerifi gereğince. Onların cizye ödeme konusunda ehl-i kitap gibi oldukları hakkında görüş birliği vardır. Ancak onların kestikileri yemmez ve kadınlarnı nikahlamak da haramdır. Bu durum hadisi şerifin devamı ile üzerinde ittifak edilmiştir. Maide Süresi'nin bu konuyla ilgili "Bugün size pak nimetler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl olduğu gibi, sizin yemeğiniz de onlara helâldir." (Mâide, 5/5 âyetine bkz.) Mecusilerin dışında kalan diğer müşriklere gelince: Yukarıdaki âyetlerde onlar için yalnızca İslâm zikredilmiş, cizye edemelerine izin verilmiştir. Burada da zaten cizye ehl-i kitabı mahsustur anlamına gelen bir tahsis, bir hasr yoktur. Bundan dolayıdır ki, mesele ihtihada bırakılmıştır. İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'ye göre; cizye mutlak olarak ehlî kitaptan ve Arap olmayan müşriklere alınır, fakat Arap müşriklere alınmaz, onlara ancak İslâm'a girmeleri teklif edilir. Ebu Yusuf'a göre; ehlî kitap olsun veya olmasın Arap'tan alınmaz. Lâkin Arap olmayanların ehl-i kitap olanlarından da müşrik olanlarından da alınır. İmam Şafî'ye göre; Arap olsun, Arap dışı olsun ehl-i kitaptan alınır, gerek Arap, gerekse Arap dışı putperestlerden alınmaz. İmam Malik ve Evzai ise "küffânın her türüsünden alınır" demişlerdir.

30-Şimdi ehl-i kitap içinde Allah'a ve ahirete iman etmeyen kimseler bulunur mu? diye sorulacak olursa işte ispatı ve izah Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler. Yahudilerden böyle söyleyenler olmuştur. Rivayet olunduğu üzere, Resulullah'ın huzuruna Yahudi hahamlarından Sellam b. Mişkem, Numan b. Evfa, Şas b. Kays, ve Malik b. Sayf gelmişlerdi ve bunu söylemişlerdi. Fenhas b. Azura adındaki hahamın "Allah fakirdir, şef zenginiz." diye söylediği de ayrıca nakledilen rivayetler arasındadır. Daha eski devirlerde de buna benzer şeyler söyleyenler olmuştur. Bunun sebebi de yahudiler, Tevrat ile amel etmeyi bırakmışlar, peygamberlerini de öldürmeye başlamışlardı. Tevrat'ı bilen kalmamış, kimi ölmüş, kimi öldürülmüş, kimi de unutmuş gitmiştir. Allah Teâlâ onu onların kalblerinden silmiştir. Nihayet Tevrat ve Tabut (kutsal emanetlerin bulunduğu sandık) ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra Uzeyr Aleyhisselam, yüz senelik ölümden sonra, Allah'a tazarru ve niyaz etmiş, Tevrat'ın hıfzı kendisine ihsan olunarak, genç yaşında İsrailoğulları'na gelmiş ve ezberden Tevrat'ı yeniden yazmış. Ve işte o vakit "Bu başka türlü olmaz, muhakkak bu Allah'ın oğludur." demişler ve daha sonra hristiyanların "İsa Allah'ın oğlu" sözüne bir kapı açmışlar. Bu âyet nâzil olduğu zaman da yahudiler "Biz böyle bir şey söylemeyiz, bunun aslı yoktur" diye hiçbir itiraz ve inkârda bulunmamışlardır. Ancak bu meselede olsun üzerlerinde İslâm'ın harp tehlikesinin büyük bir tesiri olmuş ki, daha sonraki yahudilerden bu söz işitilmez olmuştur. Şu halde hepsi değişik bile içlerinden bazıları bir zamanlar "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler. Nasara da "Mesih Allah'ın oğlu" dediler. Esasen bunu söyleyenler de bir kısım hristiyanlar ise de sonradan hemen hepsi böyle söylemeye başladılar ve hatta böyle söylemeyenleri kâfirlikle itham ettiler. Mâide Süresi'nde verilen bilgilere bakınız (Mâide 5/72,73). İslâm'ın doğuşuna kadar bunlar bunu nesil ve evlat anlamına oğul olarak söylüyorlardı, sonra içlerinden bazıları bunun "Beytullah" tabiri gibi, sırf şeref ve itibar mânâsına bir izafet, bir mecaz olduğunu iddia etmeye başladılar...

İşte o, yani yahudi ve hristiyanların "Allah'ın oğlu" sözü ağızlarıyla söylenmiş sözlerdir. Bu, onlara başkaları tarafından isnad olunmuş bir iftira değildir, bizzat kendi ağızlarından çıkmış olan bir sözdür. Fakat öyle bir söz ki, gerçekte hiçbir ciddi anlamı olmayan boş bir sözdür, kuru gürültüdür, çelişkilil ve saçma sapan bir şeydir. Onlar da zaten bunu bir mânâyı belirlenme için değil, mânâsı anlaşılmaz bir laf olarak söylerler. Bunu söylemekle bundan önce küfre düşenlerin sözlerine benzerler. Daha önce sözü edilen müşrikler de "Melekler Allah'ın kızıdır." diyerek kâfir oluyorduk ki, yahudi ve hristiyanların bu "oğul" cinsinden sözleri de tipki ona benzer, onun gibi bir küfür ve şirktr. Şu halde bunlar ehl-i kitaptan olmakla beraber müşriklere benzerler. Bu açıdan müşrik sayılırlar ve Allah'a mümin değil kâfirdirler. Allah onları kahretsin. Arap dilinde bu bir bedduardır ki, bundan kıtalin kendisi değil, gereği olan helak, kahr ve lanet kastedilir. Türkçe'de de biz bunu şu deyimlerle ifade ederiz: Allah belalannı versin, Allah luyur da hak yoldan çeviriyorlar? Allah'a oğul isnad etmek gibi fahiş bir yalan ve iftiraya, bu kadar açık bir küfre ve şirke nasıl saptırılıyorlar? Nereden, hangi noktadan, ne gibi sebeplerden ve ne yüzden bu kötü durumlara düşürülüyorlar? Bakınız şu hale:

31- Allah'dan başka bir de hahamları (yahudiler) ve rahiplerini (hristiyanlar) kendilerine rab edindiler". Allah'ın emrine, hakkın hükmüne değil, onların hükümlerine, onların iradelerine tabi oldular. Onlara Allah'a tapar gibi taptılar, hatta Allah'ı bırakıp onlara tapılar, Allah'ın emirlerini bırakıp, açıkça Allah'ın emirlerine ters düşen keyfi arzularına itaat eylediler. Allah'ın haram kıldığı şeyleri onların emriyle helâl gördüler. Allah'ın "yapmayın" dediği şeyleri yaptılar, "yapın" dediklerini de yapmadılar. Allah'ın emir ve yasaklarını değil de onların emir ve yasaklarını dinlediler. Onlara, Allah'ın emirlerini uygulayan, O'nun dininin hükümlerini anlayıp anlatan kimseler gözüyle değil de, dinde sanki Allah gibi hükümler vermeye ve kurallar koymaya yetkili imişler gibi baktılar. Doğrudan doğruya kendi yarılarından şeriat vaz'etmeye, dini hükümleri koymaya hakları varmış, sanki birer müderrib rabmış gibi baktılar. Onların iradelerine heva ve heveslerine uydular. Nitekim bu âyetin mânâsı hakkında meşhur Hatim-i Tâî'nin oğlu Adiy demiştir ki: "Resulullah'a geldim, boynumda altından bir haç vardı, ki Adiy o zaman henüz müslüman olmamıştı ve hristiyanıydı, Resulullah Berâetün Süresi'ni okuyordu, bana "ya Adiy şu boynundaki veseni at" buyurdu. Ben de çıkardım attım. "Allah'tan başka hahamlarını ve rahiplerini de rab edindiler." anlamına olan âyetine geldi, ben, ya Resulallah, onlara ibadet etmezlerdi, dedim. Resulullah buyurdu ki: "Allah'ın helal kıldığına haram derler, siz de haram tanımaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, sizde helâl saymaz mıydınız?" Ben de "evet" dedim. "İşte bu onlara ibadettir." buyurdu.

Rebi' demiştir ki, "Bu rablık İsrailoğulları'nda nasıl idi?" diye Abdül'âli'ye'ye sordum. O da "Genellikle Allah'ın kitabında hahamların sözlerine aykırı olan âyetler bulurlar, bununla beraber kitabın hükmünü bırakırlar da hahamların sözlerini tutarlardı." dedi.

Bu rivayetler şunu gösterir ki, herhangi birini rab edinmiş olmak için behemahal ona "rab" adını vermiş olmak şart değildir. Allah'ın emrine uygun olup olmadığını hesaba katmayarak, onun emrine uymak ve özellikle de dinin hükümlerine ait olan hususlarda onu kural koymaya yetkili sanıp ne söylerse, ne emrederse doğru farzetmek, ona uyduğu zaman Allah'ın emrine ters düşeceği düşünmeden hareket etmek, onun emirlerini taparcasına yerine getirmek onun rab edinnmek ve ona tapmak demektir. Şu halde burada din âlimlerine, ulu'l'emr adı verilen devlet başkanlarına itaat etmek, Allah'ın emri olan bir farz değil midir? O halde yahudilerle hristiyanların kendi âlimleri ve yöneticileri demek olan "ahbar" ve "ruhban"a itaat emteleri niçin muameze olunuyor? Şeklinde düşünmeye gerek yoktur. Çünkü burada sözü edilen şey, Allah için itaat ve teslimiyet değil, "min dunillah" olan, yani Allah'ın emrine ters düşen itaattir. Gerçekten de ilmi hakikatleri kabul ve âlimlere itaat etmek ve saygı göstermek Allah'ın emridir. Ve Allah'ın emrine itaat de Allah'a itaattir. Fakat bu doğrudan doğruya değil "Allah'a, Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz." (Nisa 4/59) âyetinde de işaret buyurulduğu üzere Allah'a ve Resulü'ne itaatin bir bölümü olarak ve ona başlanarak yapılacak olan bir itaattir, Allah'a ve emirlerine rağmen bir itaat değildir. Allah için bir itaat demek, Allah'ın emirleri doğrultusunda olan, en azından mahluka itaatte yaratıcıya isyan bulunmayan bir itaat demektir. Böyle bir itaat halıka isyan bulunmamultusunda olan, en azından mahluka itaatte yaratıcıya isyan bulunmayan bir itaat demektir. Böyle bir itaat halıka isyan bulunmamak şartıyla meşru olur. İlmin hükmünün hak, emrin de maruf olması şartına bağlıdır. İlmin hakkı, hak ve hakikati izlemesinde, gerçekte olan ilişkisinde, hakkın emrine uygun düşmesinde ve daima Allahın nızasını araştırmasında, hakkın ahkâmını tanıyıp kavramasında, hasılı Allah için olmasındadır. Yoksa gerçekte uyum sağlamayan, hak temeli üzerinde yürümeyen Allah'ın hukukuna aykırı olan, Allah'ın koyduğu kanun ve kurallara karşı gelmek isteyen kuruntular ne kadar süslenirse süslenilsin ilim değildir. Ve âlimlerin değeri, ilim zihniyetine ve haysiyetine bağlılıkları ile ölçülür. Ulu'l-emr olmaları sırf bilgileri ve ilmi haysiyetleri bakımındandır. Yani emredilen marufu

tanımları, uyulacak âyetin hükmünü iyi bilmeleri ve ondan elde edilecek mânâyı iyi kavramaları sebebiyledir: "Bunların hüküm çıkarmaya gücü yetenleri elbette onları onlardı." (Nisâ, 4/83), "Allah'ın kullanı içinde O'ndan en çok korkanlar âlimlerdir." (Fâtır, 35/28) özelliklerini taşımalan ve "Eğer bilmiyorsanız, ilim ve hikmet ehline danışınız." (Nahl 16/43) buyurulduğu üzere, âlimlerin ehl-i zikir olmaları bakımındandır. Âlim, bilgi sahibi olmak bakımından hiçbir şeyin değil, ancak hakkın kuludur. Delillerin ve hakkın âyetlerinin emrindedir. Lâkin delilin şerifi bizzat kendinden değil, medlulü olan hakka delalet etmesi ve hakkın açığa çıkmasına yardımcı olması yüzündendir. Hakka batıl, batılı hak yapmaya çalışanlar ise ilmi haysiyetten mahrum birer tağutturlar. İlme ve ilmin ortaya koyduğu verilere, Hak Teâlâ tarafından yaratılmış gerçekler olduğu bakımından itaat, Allah'ın emrine itaat ve hakkın farızasını yerine getirmektr. Hakka bağlı olduğu müddette ilme ve âlime uyumamak ilim ve ulema düşmanlığıdır. Ancak Allah'ın emirlerini gözardı ederek âlimlerde velev cüz'î bir hüküm vazmetme yetkisi bulunduğunu, hatta bir zerremin bile hükmünün yerini değiştirmeye yetkili olduklarını kabul ve teslim eylemek Allah'dan başkasına bir rablık hissi vermektedir, onları "min dunillah" (Allah'ın gerisinde) rab edilmektr. Şeytanlara, Tağutlara, Nemrudlara, Firavunlara, putlara ve evsana tapmak nasıl bir şirk ve küfür ise âlimlere de haddinden fazla kıymet vermek öyledir. Mesela; doğruyu yanlış, hakkı batılı ayırmaksızın hak ilminin gereği olmayan fikirlerini, sözlerini, hakkın emrine dayanmayan, ondan kaynaklanmayan şahsî görüşlerini, istek ve arzuya dayanan keyfî fetvalarını ve iradelerini üstün tutmak, sanki onlarda Allah'ın haram kıldığı helâl, helâl kıldığına da haram kılma yetkisi varmış gibi, hakkı değiştirebilecek bir hakları varmış gibi, kasıtlı sapıklıklar şöyle dursun, Allah'ın emrine aykırı olduğu açık olan hatalarına bile itaatı cizm görmek, hasılı Allah bu konuda ne buyuruyor, diye düşünmeden, Allah'ın emrine uymak gerektiğini hesaba katmadan, onlara itaat dahi öyle bir şirk ve küfürdür. Allah'ı bırakıp başkalarına tapmak demektir. Maalesef yahudiler ve hristiyanlar işte böyle yaptılar: Ahbar ve Ruhbanlarını Rab edinmişlerdir. Onlara gerçekten Rab dememişlerse bile Rab yerine koymuşlardır. Dinde hüküm koyabilme haklarının olduğuna inanmışlardır. Hele Hristiyanlık tarihinde ruhban sınıfının kutsal tanınması ve papaların hata etmez sayılması daha fazla resmîyet kazanmış olan çok açık bir durumdur. Bunların din işlerinde yetkili ve dinde her türlü tasarrufa salahiyyeti olduklarını, ruhani medicilerin kararlarıyla ve papanın emriyle dinin ahkâmının ve kitabın kesin emirlerinin değiştirilecek derecede te'vil ve tebdil, hatta tahrif olunabileceğini, namaz ve oruç gibi temel ibadetlerin, haram ve helâl ile ilgili bütün kuralları ve meselelerin istenilen şekle konulabileceğini, her türlü günahın affedilebileceğini, hatta cennet ve cehennem anahtarlarının papazların elinde olup, bunları isteyene satılabileceğini ve bütün bunlara hiç kimsenin itiraza hakkı bulunmadığını iddia ve kabul edecek kadar imtiyazları tanımışlardı ki, bu âyet işte bütün bunları hatırlatmakta, muahaze etmektedir. Adiy ile ilgili olan hadisi şerif de bunun asgari ölçüde bir bakıma tefsirdir. Hristiyanlıkta ruhban sınıfının böyle bir imtiyaz ve hakimiyette "min dunillah" (Allah'ın gerisinde) Rab edilmelerine "klerikalizm" adı verilir. Daha sonra bundan şikâyetle Protestanlık zühur etmiştir. Mâide Süresi (âyet 64, 65)'ne bakınız. Daha sonra bu Rablık imtiyazı, ruhban sınıfının elinden çıkmış, parlamenterlere geçmiştir. Bundan başka protestanlar da dahil olduğu halde, ilk devir hristiyanların içindeki muvahhidlerden ilgisiz olarak, genelde hristiyanlar arasında yaygın hâl almış bir şirk vardır ki, bütün diğer şirk çeşitlerinin temelini teşkil eder. Şöyle ki:

Meryem oğlu Mesih'i de Rab edindiler. Hristiyanlar rahiplerini Rab yerine koyduktan ve onların lafıyla "İsa Mesih Allah'ın oğludur." dedikten başka bir de "Meryem oğlu Mesih Rab'dir." diye tutturdular. Ona böyle üçüzlü bir inançla mabud ve ilâh diye tapılar. Rab kabul edip, Rabliği onda topladılar. Oysa onlar, hakikatte bir tek ilâha tapmak ve ancak ona ubudiyet etmekle emrolunmuş idiler ki O'ndan başka ilâh yoktur. Onların hepsi; yahudisi, hristiyanı, hahamları ve papazları, akıl delilleriyle ve Allah kitaplarını ortaya koyduğu naslarla, ilâhî hükümlerle başkasına değil, sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Mesih aleyhisselamın dilyle Allah'a ibadet ediniz ve O'na aykırıktan sakının. Benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz. Kim Allaha şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram kılacak ve yeri cehennem olacaktır.(Mâide, 5/72) buyurulmuştur. Bakara Süresi'ne (âyet 87 ve 253) bakınız. Böyle iken bunlar bu hak emrinin aksine hareket ederek bir olan Allah'dan başka Rablar da edindiler. Allah'a ve emirlerine karşı geldiler. Kendi nezahet-i sübhanîyesiyle tenzih O'na, o şirk koşanların şirkinden. Yani, onlar müşriklere benzemekle kalmıyorlar, bilfiil müşriklik de ediyorlar ve Allah'a şirk koşuyorlar. Allah Teâlâ'nın uluhiyetinin şanı ise gerek gizli, gerek açık her türlü şirk şaibesinden uzaktır. O, kendi ezeli nezaheti ile münezzehtir. O'nun zat-ı sübhanîsi hiç kimsenin tenzihine muhtaç olmadan, O kendisini, onları ancak açık ve gizli şirk koşmalarından tenzih eyler. Şu halde Allah Teâlâ, onlardan da "benî'dir, onların şirklerinden de.

32-Bunlar Allah'a ve ahirete imandan o kadar uzak bulunuyorlar ve öylesine kâfirlik ve imansızlık ediyorlar ki, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Allah nurunun, yani uluhiyetin hakkıyila tecellisini istemiyorlar, ondan hoşlanmıyorlar. Sanki püf deyip söndürüvermek arzu ediyorlar. Ağızlarına bakmadan böyle bir cinayet peşinde koşuyorlar. Allah olmasın, olsa da işlerine karışmasın, hakkın nuru panldamasın, dünyayı aydınlatmasın, hüküm kendilerinin olsun arzusunı besliyorlar. Yalanla, inkârla, yaygara ve propagandayla hak ve hakikat söner, Allah'ın hükmü açığa çıkmaz gibi farzediyorlar. Allah kelâmını ortadan kaldırmak, tevhid dininin yayılmasına mani olmak, ilâhî hükümlerin akısını durdurmak, Allah'ın kitabını Resulullah'ın peygamberliğiği iptal etmek, Allah'ın kullarını laf ile, ağır kalabalığı ile kendilerine kul etmek, kendi haksızlıklarına alet edip karanlıkta boğmak istiyorlar. Allah işe öyle istemiyor, her ne olursa olsun, nurunu parlatmadan, onu tamamlamadan bırakmak istemiyor, ille de parlatmak istiyor kâfirler hoşlanmasalar da. Allah, hakkı açığa çıkarmak, tevhidin nurunu parlatmak, İslâm'ı yüceltmek ve aziz etmek istiyor ki, bunun açıklaması şudur:

33- O, odor ki, yani gücüne ve kudretine sınır olmayan Allah, o kâdir-i mutlak ve kayyum olan Allah, öyle bir Allah'dır ki, O, kendi Resulünü, hidayete ve hak dinle gönderdi. "Muttakilere mahza hidayet olarak" âyeti uyanınca takva ehlinde olanlar için ayniyle hidayet ve bir tevfiik rehberi olarak, mahza istikamet olan kitab-ı mübin ile, Kur'an-ı azimüşşan ile Resulü Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) peygamberlik verip, hak dini ile gönderdi. Gerçekten de her yönüyle hakka tapmak demek olan, haktan daha kutsal bir şey tanımayan, hakka tapmaktan başka bir ibadet, hak sevgisinden başka bir sevgi, hak korkusundan başka bir korku tanımayan, Allah'ı bir, Peygamber'i hak peygamber ve bütün hakları saygıya layık bilen, her işde, her hususta hakkı gözeten, her şeyin hakkını, Hak Teâlâ'dan gelmiş gören, her hususta hakkı izleyen İslâm dini ile gönderdi ki, neticede onu her dine karşı izhar etmiş, hepsinin üstüne çıkarsın. Resulü'ne karşı mücadeleye ve itiraza kalkışacak olan diğer dinlerin mensuplarına Resulünün galip getirsin, hakkın her kuvvete üstün olduğunu ve "Allah kabndaki dinin, din-i İslâm'dan ibaret" (Âl-i İmran 3/19) bulunduğunu ve hak dinin, diğer dinleri neshedip geçersiz kıldığını, bu neshi bilfiil ispat ve ilan ederek (Bakara, 2/106) geçeceği yerine yerleştirsın ve tevhid ilanı eylesin. Bütün iman ve taatnı hak noktasında toplayan, din meselesini, hak ve hukuk meselesinin dışında tutan, heva ve heveslere kapılıp batılın peşinde koşan ve haksızlık yollarında dolaşan, bütün hamdin, her türlü ibadetin ancak Rabbü'l-âlemin ve maliki yevmindin olan Allah Teâlâ'nın hakkı ve ancak O'na mahsus olduğuna teslim etmeyen, şu halde Hakk'a ve halka hakkını vermeyen ve hakkına göre muamele etmeyen dinlerin "Mal ve evladın bir fayda veremeyeceği, ancak Allah'a temiz bir kalbe gelmenin fayda sağlayacağı bir günde" (Şuara, 26/88,89) Hakk'ın nızasını kazandırıp, ebedi selamet bahşedecek hak bir din olamayacağını, gerçekte Allah'ın hak peygamberinin getirdiği hak dinin dışında başka hiçbir dinin hak din olmayacağını, herşeyin hakkının Hak Teâlâ'ya nisbetle geçerlilik kazanacağını, hayat hakkının ancak Hakk'ın hayatı ile ayakta durabileceğini gün ışığına çıkıp tamamen izhar eylesin, velev müşriklere istemeseler de. Onlara rağmen bu izharı yapsın diye gönderdi. Binaenaleyh Resulünün

gönderiliş hikmeti olan bu izhan mutlaka yapacak ve Resulünü görevinde mutlaka başanlı kılacaktır. Şirki ve küfrü perşan edecek, hak dinin tevhid dini olduunu ve Allah'ın hakkının hiçbir ortaklık kabul etmediğini gösterecek ve nurunu tamamlayacaktır. Bu ne bir şiir, ne boş bir hayaldir. O hak peygamberi gönderen Allah Teâlâ'nın hak vaadi olan bir hakikattır. Gerçekten de "Bu gün size dininizi kemale erdirdim, nimet ve ıhanısını tamamladım" (Maide 5/3) buyurulduğu gün, bu ilâhî vaad gerçekleşmiş ve hakikat nuru ortaya çıkmış bulunuyordu. Ne putperestlik, ne Sabillik, ne Mecusilik, ne Yahudilik, ne de Hıristiyanlık hiç biri İslâm'ın karşısında duramıyor ve tutunamıyordu. O günden itibaren bütün âleme karşı şu hakikat tamamen açıklık kazanıyordu ki, Allah'dan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allah'ın Resulüdür. Hak din ve diyanetin bütün üsvesi, bütün ömeği Muhammed'de, hidayetin bütün sırları Kur'an'da, bütün hüküm Allah'dadır. Zuhur ve galebe hakkı ne Arab'ın, ne Acem'indir, ne de şu veya bu dinindir. Ancak Allah'ındır ve Allah Resulünün getirip hakkıyla tebliğ ettiği ve uyguladığı hak dindedir: "İslâm yücedir, onun üstüne yükselecek başka birşey de yoktur". Diğer dinlere sanırlar sanıldıkça batacak, hak dine sanırlar sanıldıkça yükselecek. Şayet İslâm'a mensup olanları geri kalıp düşüş gösterilerse İslâm'a sıkı sanılmalarından değil, ona iyi sanılmayıp, riayetsizlik ettiklerinden ve bu hususta diğer dinlerin mensuplarına benzediklerinden, hakka itaatı bırakıp, haksızlık, fisk, irtidat, dinsizlik ve inançsızlık vadilerine saptıklarıından dolayı olacaktır. Çünkü "Allah kâfir olan kavme hidayet etmez." (Bakara, 2/264), "Allah zalim olan kavme hidayet etmez" (Bakara 2/258) olduğu gibi, yine aynı şekilde "Allah fasık olan kavme hidayet etmez." (Mâide, 5/108) ilâhî açıklamaları mevcuttur. Yerde ve gökte gönül nzasıyla olmasa da zorla dahi olsa sonuçta hak galip gelecektir. Eninde sonunda hakka boyun eğmeyecek, ona yenilmeyecek hiçbir kimse ve hiçbir kuvvet yoktur: "De ki, Allah'ın dininden başkasını mı anyorsunuz ki, o Allah'a göklerde ve yerde ne varsa, ister istemez hepsi boyun eğmiştir ve hepsi O'na dönecektir." (Âl-i İmran 3/83)

Fakat bu hahamlarla rahipler niçin hakkın nurundan hoşlanmıyorlar da ifke ve iftiraya sebep oluyorlar?

Meâl-i Şerifi

34- Ey iman edenler, şurası bir gerçektir ki, yahudi hahamları ile hristiyan rahiplerinin bir çoğu insanların mallarını haksız yere yerler ve Allah yolundan saptırırlar. Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup, onları Allah yolunda sarfetmeyenleri bu yüzden acıklı bir azap ile müjdele!

35- O gün o altın ve gümüşlerin üstü cehennem ateşinde kızdırılacak da bunlarla alınırlar, yanları ve sırtları dağılanacak (onlara): "İşte bu kendi canınız için saklayıp biriktirdiğiniz şeydir. Haydi şimdi tadın bakalım şu biriktirdiğiniz şeyin tadını!" denilecek.

34- Ey müminler! Şurası bir hakikattir ki, yahudi hahamlarıyla hristiyan rahiplerinden bir çoğu, hepsi değişile de muhakkak ki bir çoğu insanların mallarını batıl bir şekilde yiyip geliyorlar. Yok yere, sebepsiz bir şekilde, haksız yollardan, meşru olmayan maksatlarla halkın mallarını, paralarını alıyor, hakları olmadıkları halde onlardan yararlanıyor, servetler yığıyorlar, ve Allah yolundan insanları engelliyorlar. O servetlerle ve o batıl intifa maksatlarıyla halkı kendilerine bağlayıp, tağyir ve tahrif ettikleri, deyiştirip durdukları din kurallarna uymaya zorluyorlar, onları İslâm'dan, doğruluktan veya Tevrat ve İncil'de yazılı olan gidişattan men ediyorlar. Böylece halka fena bir ömek oluyorlar. Sanki para ile her şeyin çaresi bulunabilmiş veya para uğruna her şeyi yapmak mübahmış gibi. Hatta hak ve hukuk değişebilir, günahlar affolunabilmiş de haram helâl demeden para kazanmak, hazineler yığmak gerekiyormuş gibi bir duygu ve düşüncenin halk arasında yaygınlaşmasına sebep oluyorlar, insanları böylece hak yolundan saptıyorlar, kötü ömek olup baştan çıkanyorlar. Ve onlar ki, altını ve gümüşü kerz yapırlar. Toplayıp simsıkı saklıklar, tıköz ederler. Altın ve gümüşün hakkı, insanlığın faydası açısından yaratılış hikmeti, mübadele vasıtası olması, yani para olarak alışverişin kolaylaştırması ve Allah'ın kullannın gerçek ihtiyaçlarına harcanmasıdır. Üstelik "Sadece zenginlerin arasında dönüp dolaşan bir nimet, bir devlet ve kuvvet olmasasıdır." (Haşr 59/77). Para bütün halk arasında tedavül etmelidir ve ihtiyaçların ehem olanı mühim olanına, şiddetlisi hafifine tercih edilerek güzellece harcanmalıdır. İhtiyaçların önceliklerine göre sarfedilmesi gerekirken bazıları onu ya çarçur eder, ya da tedavülden çekerek, gömerek veya herhangi bir yerde gizleyerek, yığar ve simsıkı saklar, ve bunları Allah yolunda sarfetmezler. Allah için hakkını vermezler. Allah yolundan engellemek için mallarını sarfedenler şöyle dursun, bunlar parayı toplayıp saklamak suretiyle Allah yolunda sarftan menederler. Bu paralarla Allah yolundan saptırmak için para harcayanlara karşı mücadele etmek varken, bunlar tutarlar parayı hiçbir işe yaramaz hale getirirler, tatil ve iptal eylerler. İşte bunlar yok mu? Kim olursa olsunlar, gerek o haham ve papazlardan, gerek onlara uyup, onları ömek alıp para saklayanlardan olsun, gerekse zekatlarını vermeyen ve paralarını saklayan müslümanlardan olsun işte onları, elem verici bir azapla müjdele, ey Muhammed.

35- Bu azap o gün ki, o altınlar ve gümüşler, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinde kızılacak da bunlarla alınırlar, yanları ve sırtları dağılanacak. İşte bu sizin nefisleriniz, kendi öz canlanınız için sakladıklarınız şeylerdir, şimdi tadınız bakalım şu saklayageldiğiniz şeylerin tadını, bakınız bakalım tadı nasıl imiş denemek.

Şimdi bunları dinleyip anlayanlar "Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlara savaş açınız!" emrini acaba ne zaman yapalım diyecek olurlarsa, herşeyden önce vakit tayin edebilmek için zaman ve takvim meselesini düzeltmek ve tesbit etmek partıyla bunun icabına göre her zaman için aynı zamanda ve birlikte yapılmasının lüzumuna işaret edilmek üzere buyruluyor ki;

Meâl-i Şerifi

36- Doğrusu, Allah katında ayların sayısı oniki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı gündü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Müşrikler size karşı topeykün savaşıkları gibi siz de onlara karşı topeykün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.

37- O "Nesi" (denilen bir haram ayı geciktirmek âdeti), olsa olsa küfürde fazlalıktır ki, kâfirler onunla şaşırtılır, onu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram kıldığını helâl kılsınlar. İşte böylece kendilerine kötü işleri güzel gösterildi. Allah da kâfir olan bir kavmi doğru yola iletmez.

36- Allah katında (yani Allah'ın hükmünde geçerli olan şey), ayların adedi muhakkak ki, oniki ay olmasındır. Ki şunun bunun uydurması, faraziye ve nazariyesi veya kabulü ve benimsemesi değil, Allah'ın şu gökleri ve yeri yarattığı gündü kitabındaki kaydı, o gün yazılan yazının hükmü ve o gün yazdığı yazının ve takdirin gereği ve hak takviminin hükmü olarak, Allah tarafından kararlaştırılıp yazılan yazısında bu böyledir. Bunlardan dördü haram aylardır. Dört hümetli aydır ki, bunlarda yapılan günahın cezası, işlenen ibadet ve taatin sevabı öbürlerinden daha fazladır. Önemli aylar olmaları sebebiyle öbür aylardan daha fazla saygı gösterilmesi lazımgelen ve "Sana haram aylarda savaş yapmayı sorarlar. De ki, o aylarda savaş yapmak büyük günahtır." (Bakara, 2/217) buyrulunan aylardır. Meşhur tarifi ile "üçü serde, biri ferttir". Hz. Peygamber Veda Hacc'ındaki Eyyam-ı teşrik (teşrik günleri) ortasında Mina'da irad buyrduğuy meşhur hutbesinde bu dört ayı beyan ederek şöyle buyumuştur: "Bir sene oniki aydır, bunlardan dördü haram olan aylardır, üçü ardağda gelen Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'dir, biri de Mudar kabilesinin Receb'dir ki o da, Cemaziye Ahril ile Şa'ban ayı arasındadır." İşte şimdi zaman Allah'ın yarattığı ilk gündü şeklini almış oldu. Yani zaman üzerindeki haksızlık ortadan kalktı, senenin ayları üzerinde oynamalara son verildi aylar ilk yaratılıştaki gibi

yerli yerine oturdu, yaratılıştaki periyoduna girdi, herbiri ne ise o oldu, Zilhicce Zilhicce oldu. Muharrem Muharrem oldu ve hac kendi zamanında yapıldı. Çünkü bir önceki seneye kadar nesi yapıldığından, Ebubekir'in başkanlığında yapılan dokuzuncu sene hacci bile Zilhicce sayılarak Zilka'de'de yapılmış idi. İşte şimdi bütün bu haksızlıklar ortadan kalktı ve hatta her bakımdan zaman yeni bir döneme girdi.

İşte budur sapaşağlam din. Daha önceleri yapılan Nesiy değil, dinin doğrusu budur. İşin aslı ve kadim usul budur. Her üç senede bir ay ilave ederek senenin aylarını onüçe çıkarmak, bazı seneler haram ayların yerlerini değiştirerek yapılan Nesiy değil, doğrusu işte budur. İslâm dininin ahkâmına göre, tutulması gereken doğru hesap işte budur. Çünkü bu, sırf beşerî bilgilerle, bir takım itibarı hesaplarla ortaya çıkan ve nazarı veya farazi esaslara oturtulan bir hesap değil, şu görülen bütün âlemin tümünün yaratıldığı cisimlerinin hareketleriyle sayılan hesap edilmiş, bizzat yaratılış üzerine yerleştirilmiş bir takvimdirdir. Ayın, güneşin ve yerin hareketine bağlı bulunan ve Gök yüzü ile Yeryüzü var edildiği ilk gündenberi düzenlenmiş bulunan ve "Ve Biz gece âyetini mahvettik, gündüz âyetini de çevrenizi görebilmenize müsaîit kıldık..." (İsrâ, 17/12) uyanınca gece âyeti olan ayın tedricen mahvedilmesiyle yeryüzünden bakıldığı zaman onun ölçülerine yani, büyüüp küçülmesine bir düzen verildiği gün başlayan hilal değişimlerinin cari olduğu bu âlemi yaratan Allah Teâlâ'nın takdir ve takvimi ile sabit olan ve o gündenberi koyduğu nizam olduğu gibi sürüp gelen ve herkes için Ayın Hilali ve Bedri kadar açık ve aşkar olan ve kıymetini yaratıcısından alan, fitrata uygun, açık, anlaşılır ve dosdoğru bir hesaptır. Üstelik bu bir şeriattır. Ta İbrahim ve İsmail aleyhimesselem zamanlarından beri Araplar buna veraset yoluya bağlı ve râyetkâr olagelmışlerdir. Cahiliyye devrinde bile "eşhuru hurum"e saygı gösteriler ve saygıdan dolayı bu aylarda savaş yapmaktan sakınırlardı. Hatta bir adam babasının veya kardeşinin katline rastlasa, ona saldırmaz, kötü söz bile söylemezdi. "Nesi" dedikleri deşizlikli ihdas edinceye kadar bu yasağa saygı, bir dindarlık ve geleneğe bağlılık üzere sürüp gidiyordu. Yerli yerinde, zamanı zamanında bu yasağa saygı ibadet ve taat olarak yeniden geçerli olmak üzere, haccin Zilhicce'de yapılması icap etmekteydi, nitekim öyle oldu.

Buna göre bu aylarda nefislerinize zulmetmeyiniz. Evvela uydurma sayılarla ve asılsız hesaplarla aylar hakkında kendi kendinizi aldatmayınız. Allah'ın tayin ettiği vakitleri değiştirmeye kalkmayınız. Nesi gibi ileri geri bir takım hayali itibarlarla haramı helâl, helâli haram yapmak haksızlığında bulunmayınız. O zaman Zilhicce ayı Muharrem'in yerine gelir, Muharrem de Safer olur. Bunlar birbirlerinin yerine kaydınlabilir sanmayınız. Sonra oniki ayın hepsinde de haramdan, gûnahtan ve haksızlıktan, özellikle birbirinize zulmetmekten sakınınız. Özellikle bu saygın aylarda büsbütün sakınınız. Bununla beraber müşrikler nasıl size karşı topeykün savaş yapıyorlarsa siz de onlara karşı topeykün savaşınız. Yukunda beyan olunduğu üzere hangi kesimden ve hangi cinsten olursa olsun müşriklerin hepsi cemaatlarıyla birlikte size karşı savaşa giriştikleri ve savaşımayı alışkanlık haline getirdikleri gibi, siz de hepsine karşı bütün müminler bir araya gelerek, hepiniz birlik olarak onlara karşı topeykün savaş açınız. Bu emirde şu ayda veya bu ayda gibi bir kayıt yoktur. Bu ayların hümetinin mânâsı, Allah için olan cihadın yasaklığı değildir. Müşrikler tarafından bu hümet ihlal edildiği takdirde, bu yasağı korumak için Allah yolunda savaşı bile göze almanın gerektiğini açıklamaktır. Haksız olan savaş her zaman ve her ayda haramdır. Şu halde haram olan aylarda daha fazla haramdır, "bunlarda savaş büyük günah" olduğuunda şüphe yoksa da haram helâl tanımayan ve fırsat buldukça diledikleri gibi kıtal ve saldırandan çekinmeyen müşriklere karşı genellikle Allah için savaş emri, belli bir mekan ve zamanla sınırlı değildir. Bu her ne zaman ve hangi ayda icap ederse o zaman ıcrası farz olan ve terki ve tehiri caiz olmayan bir emirdir. Bu emre uymak da en büyük taattır. Bunun terkinde veya tehirinde nefislere zulüm vardır ve büyük tehlikeler söz konusudur. Zira "Fitne savaştan daha büyük beladır." (Bakara 2/217). Zulümden korunmak da haram olan aylara saygısızlık değil, bilakis aynıyla saygıdır. Hasılı Haram Aylar, hakikaten saygı gösterilmeye ve savaşa yasağına uymayla layık olan aylardır. Herhangi bir sebeple saygısızlık yapıp bu yasağı delmek ve ihlal etmek pek büyük günahtır, nefislere zulümdür. Fakat müşrikler bunların hümetini ihlal ederler. Yukundan beri yapılagelen açıklamada anlaşılacağı üzere bunlar da iki tılırdır. Bir kısmı hiç hümet tanımaz ve yasak dinlemez. Bu ayların hümetli aylar olduğuna inanmaz. Hangi ayda olursa olsun fırsat bulduğu anda saldına geçmekten, Allah'ın nurunu söndürmeye çalışmaktan ve boş yere can yakmaktan ve mukaddesata saldırmaktan çekinmez. Bunlar Arap müşrikleri dışında kalan müşriklerdir. Bir kısmı da vardır ki, mesela Arap müşrikleri, "Eş-huru Hurum" denilen yasak ayları tanırlar, bu aylarda savaş yapmanın, cinayet işleminin haram olduğunu bilirler ve buna inanırlar. Bununla beraber Allah'ın emrettiği ve istediği ölüde tizlikle riayet etmezler. Allah'ın ayları üzerinde hesap oynayan yaparak onları değiştirmeye kalkarlar. Böyle yaptıkları için bunlar da fırsat bulurlarsa, öbürleri gibi haram aydır veya Mescid-i Haram'dır demeden, mesela müminler Arafat'ta iken bile saldına geçip onları doğramaktan çekinmezler. Bunlara meydanı boş bırakmak ve hepsilerinin en ziyade korunması gerektiği Haram Aylar'ın hümeti adına bütün hümetlerin çiğnenmesinde, hümetin hümeti yok etmeye vesile edilmesine fırsat vermemek gerekir. Buna fırsat vermek nefislere zulümdür. Nitekim bu anlamda olmak üzere Bakara Sûresi'nde "Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız." (Bakara 2/195) buyrulmuştur. Burada bu dört ayın hümetini, cahiliyye devrinde olduğu gibi müşrikler tarafından suistimal edilmemek, daha doğrusu müşriklerin bunu suistimal etmelerine meydan vermemek gerektiği üzerinde duruluyor. Bu yasakların hakkıyla uygulanmasına engel olabilmek şirk ve cahiliyye devri âdetleri ve gelenekleri lağvediliyor. Bu aylardaki savaş yasağının Allah yolunda cihada engel sayılmaması, cihad emrinin durumun icabına göre ve düşmanların tutumuna göre uygulanması gerektiği, ancak bunun zaman ve mekan ile bağlı bir emir olmadığı konusunda dikkat çekiliyor. Zamana ve mekana bağlı olmayarak "Müşrikler size karşı nasıl topeykün savaş yapıyorlarsa, siz de onlara karşı topeykün savaşın." buyrulmuştur ki, bu âyetin yuksancası olan bağlantısı şöyle bir mukadder suale cevap mahiyetindedir: "Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlara karşı savaşınız!" emrini ne vakit yerine getirelim? Cevap şu ki, Allah'ın vakitlerini değiştirmemek, yasaklara saygılı olarak, zulüm ve haksızlıktan sakınarak, hangi ayda olursa olsun icab ettiğinde, hiç gecikmeksizin topeykün savaşmak üzere savaş açınız. Şu halde çoğunluğun dediği gibi, bundan anlaşılır ki, "Haram Aylar" kavramında cahiliyye devrinin ne olursa olsun savaş yapmama telakkisi ortadan kaldırılmıştır. Çünkü Allah için olmayan ve cahiliyye devrinde sürüp giden haksız adam öldürmeler İslâm dininde her ayda ve her zaman yasaktır. 'den murad, müşriklerin yaptığı savaşlardır. Allah yolunda yapılacak olan cihad ise her zaman için haklara hümetin icabı olan en büyük bir itaattır. "Onları nerede yakalarsanız" (Bakara, 2/191 ve Nisa, 4/91) ile "Onları nerede bulursanız" (Tevbe, 9/5) buyrulmuştur. Hill ve harem mekanda genellikle ifade ettiği gibi, bu âyet de zamanda mutlaklık ifade eder. Bundan dolayı buradaki "dördü Haram aylardır" dan maksat bu sûrenin başında geçen "Şu haram aylar geçince" ve "Yeryüzünde dört ay daha gezip dolaşınlar." âyetlerindeki dört ay değildir. Yukunda da geçtiği üzere Hz. Peygamber'in Veda hutbesinde açıklanan dört aydır. Ancak Ata'dan naklen bildirilmiştir ki, gerek Harem-i Şerif'de, gerek Haram aylarda düşman hücumu geçip saldırmadıkça, yani önce düşman savaş başlatmadıkça gaza etmek helâl değildir. Bunlarda kitâlin haramlığı neshedilmemiştir.

Gerçi bu yasak bütün yönleriyle ele alınmayıp, sadece genel anlamda haram olma mânâsına alınacak olursa diye haram ayların haramlığı takrir buyrulması buna uygun gibi zannedilebilir. Bundan dolayı "Bunlarda nefislerinize zulüm yapmayın!" nehyinin mânâsı, bu haram aylarda başlangıçta savaşı helâl saymak suretiyle kendinize zulmetmeyiniz, demek olduğunu zannedenler de olmuştur. Cahiliyye devrinde alışılmış olan şekavet (terör) savaşlarına göre bu anlayış doğru ise de hakkın emri olan nefislere zulüm değildir, zulmü akamete uğratmak için yapılması gereken cihad söz konusu olduğunda bu doğru değildir. "Savaşınız!" emrine de aykındır. Nefislerin zulmü, savaş açısından ele alındığı takdirde doğrusu bu âyete şöyle mânâ vermek gerekir: "Bu haram

aylarda cihadi terk veya tehir etmek suretiyle düşmanlarnızın size savaş açmasına meydan verip, kendinizi kıtala uğratarak nefislerinizi zulmetmeyiniz."

Bilgili saldinya geçen bir düşmana karşı, savunmayı terk etmekte işte böyle nefisleri kıtala ve zulme maruz bırakmak mânâsı bulunduğu gibi, haram helal, hukuk ve mukaddesat tanımayan ve fırsat bulduğu zaman hiç acımadan saldıracağı bilinen Allah düşmanlarının saldinsına meydan vermekte dahi aynı mânâ bulunmaktadır.

Bu suretle âyettek hak takvimi ile ayların sayılan tesbit edildikten ve haram ayların haramlığı yeniden karar altına alındıktan sonra, haramın esas gereği ve hak dinin mânâsı canlara kıymaktan sakınmak şeklinde özetlenmiş ve bundan haram aylarda cihadın yasak olduğunu anlamamak ve bilakis bu hak ve hürmetin ihlali söz konusu olduğu zaman, bu yasağı korumak için cihadın gerekli olduğu ve böylece cihad emrinin haram veya helâl aylara bağılı olmadığı bir mutlak nass ile hükmle bağlanmıştır ki:

"Size karşı topeykün savaş açan müşriklere karşı siz de topeykün savaşın!" ve her zaman hep böyle yapın. Ve biliniz ki, Allah müttakilerle beraberdir. Her hususta böyledir. Şu halde yapacağınız savaşta da hep hakkı gözetin, Allah nzasını düşünün, helâl ve haramı tanyan, şirk ahlağından, keyfi hareketlerden, zulüm ve haksızlıktan, günahlardan, emre itaatsizlikten sakınan, vazifesini bilen kimseler olunuz.

Allah'ın emrine uyarak hepiniz her birden uyum içinde ve topluca hareket ediniz. Hakkiyle korunursanız Allah'ın yardımı ve nusreti sizinle olacak, sizin gibi müttakilere yar olacaktır. Böyle olursanız başanyı ulaşacağınızdan hiç şüphe etmeyiniz.

37- O Nesî (denilen o tehir, yani ayı geriletme) işi küfürde bir ziyadeliikten başka birşey değildir.

"Nesî" ": kelimesi, lugat, örf ve şeriat açısından üç ayn anlama gelir:

Lugat bakımından "nesî" hem masdar, hem sıfat olarak kullanılır. Herşeyden önce fiilinden masdar olarak gelir ki, esas anlamı tehir, etmek geri bırakmak demektir. Nitekim kırâetinde demektir. Alışverişte "veresiye" demek olan ismi de yine bu kökten gelir. Bazı hallerde gecikme bir ilave ile ilgili olur. O da ya tehirin gereği veya sonucu olur. Mesela eceli tehir etmek, ömrü arttırmak, ömrü uzatmak demektir. Bir seneye bir ay ziyade etmek demek, ertesi seneye bir ay geciktirmek demektir. Yahut bunun aksine birinci seneden bir ay eksiltmek, ertesi seneye bir ay erken başlatmak suretiyle ziyadeleştirmek demek olur. Bundan dolayı "nesî" masdan da bazan ziyade etmek mânâsına kullanılırsa da esas mânâsı tehiridir. Ve bunda ziyadenin hiç bulunmadığı haller de olabilir. Mesela aynı sene içinde Muharrem ayı, Safer, Safer ayı da Muharem farzedilerek, bir geriye bırakma ve öne alma yapılsa sene yine oniki olarak kalmış olur, bir eksiklik veya fazlalık olmaz. Bundan dolayıdır ki, âlimlerin çoğunluğu, öne alma ve geriye bırakma mânâsını değil, örfi ve şer'i anlamda esas olan en kesin mânâ olarak "tehir" mânâsını önemle vurgulamışlardır. Sonra "nesî", bu tehir mânâsından "fail bimânâ meful" olarak yani geçmiş mânâsına sıfat olmuştur. Maktul mânâsına gelen "katil" de böyledir. Bundan başka fail vezninde fail olarak "nâsî" yani tehir eden mânâsına da olabilir. Nitekim şehid, şahid demek de olabilir, meşhud demek de olabilir. İkinci olarak örfi ilgili anlamda da Nesîy kelimesi yine bu üç mânâ ile ilgili bir isimdir. Birincisi masdar mânâsından alınarak bir özel tehirin ismidir ki, ayı tehir etmek demektir. Şöyle ki:

Araplar ötedenberi aylan gereği yönüyle kamerî aylar olarak tanyor, seneyi de gök ayı senesi olarak oniki ay sayıyorlardı. Hangi isimlerle sayarlarsa sayınlar aylan ve seneleri kamerî idi. İbrahim ve İsmail aleyhimesselem zamanından beri bu oniki aylan dördünü haram aylar olarak biliyorlar ve bu aylardaki savaş yasağına saygı gösteriyorlardı. Bu aylarda birbirleriyle savaş yapmıyorlar, ibadetle meşgul oluyorlardı. Bu aylara o kadar hürmet ediyorlardı ki, hatta bir adam babasının katiline bile rastlasa ona el uzatmıyor, dokunmuyordu. Bu dört haram ayın ise Zilka'de Zilhicce, Muharrem üçü "Serd", yani bir dizi, dördüncüsü olan Recep de tek başına idi. Böyle ardarda gelen üç ay boyunca savaş yapmamak, bütün gelirleri gazvelere, çapul ve ganimet elde etmeye bağılı olan bazı kabilelere zor gelmeye başlamıştı. Bundan dolayı gazve yapabilmek için bunlardan birini tehir ederek araya boş zaman koymaya çalışmak için aylanı tertibi üzerinde oynamışlardı. Böylece oniki ayda dört aylık yasağı daha da küçültmek, hacı da işlerine gelen belli bir mevsimde tutabilmek için altı ayda birer hafta olmak üzere, yirmidört ayda, yani iki senede bir ay kazanmaya çalışarak o seneyi onüç ay hesabıyla daha uzatmışlar. Dört aylık haram aylardan üçünün birarada gelmesini önlemek için söz konusu dört haftayı ikinci senenin sonuna bir ay olarak eklemişler ve o seneyi onüç ay olarak kabul etmişlerdi. Buna göre bu onüçüncü ay senenin sonuna eklendiğinden Zilhiceden sonraki ayın da Muharrem olması gerekirken, araya sokuşturları o bir ay yüzünden Muharrem ayı Safer yerine kaydırılmış oluyordu, ve bütün aylan bulunması gereken yerlerinden bir ay geriye atılmış oluyordardı. Bundan dolayı o ilave ay "Safer-i âhir" adı verildiği gibi, bu tehir işine de "nesîy" deniliyordu. Tehire uğrayan Muharem'e de "Nesîy" deniliyordu. Bu onüç aylık sene de Nesîy senesi olmuş oluyordu. Böylece özellikle eşhuru hurum denilen yasak aylan bölmeyi hedef tutan bir nesîy geleneği ihdas edilmiş idi. İki sene bir ay sayılması gereken yirmibeş ay, tamamı tamamına iki sene sayılmış, ancak bunlardan birinci sene oniki, ikinci sene de onüç olarak kabul edilmişti. Böylece bir ay göz göre göre iç edilmişti. Oniki ay içinde dört olan eşhuru hurum yerlerinden oynatılmakla kalmamış oniki buçukda dört nisbetine düşürülmüştü. Ve bu minval üzere her iki senede bir ay ilavesiyle yapılan nesîy geleneği sayesinde yirmi beş senenin de bir senesi çalınmış oluyordu. Her yirmi beş sene içinde bir sene ortadan kayboluyor ve kaynayıp gidiyordu. Böylece yirmi beş senede bir sene yok edildiğinden o senenin hacı da umresi de, öteki ibadetleri de yapılmamış oluyordu, hürmetleri de terk ediliyordu.

Buna göre hak ancak birinci oniki aylık sene ile onu izleyen ilk onüç aylık nesîy senesinde kendi vaktinde yapılması oluyordu, ondan sonraki yirmiuç senenin hac ve hürmetleri hep vaktinin dışında yapılması oluyordu. Ve bu süre içinde ayların hürmetleri tamamen gerçek vaktinin dışında kalıyor, esas hürmet zamanlarına denk gelen yasak günleri de ister istemez çiğnenmiş oluyordu. Ancak yirmi beş sene sonra, yani yirmi altıncı senenin aylan tekrar yerli yerine kendi zamanına denk gelmiş oluyordu. Ve ancak o zaman hac ve hürmetler doğru olarak kendi zamanlarına yapılabiliyordu. İşte Hz. Peygamber'in Veda Haccı, söz konusu nesî'in sona erip yeniden ayların yerli yerine geldiği böyle bir senede yapılmıştı. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, bu iki âyet gereğince nesî'i iptal edip "Muhakkak ki zaman dönp dölaşıp, Allah'ın gökleri ve yerı yarattığı ilk günkü şeklini ald" buyurmuştu.

Hasılı örfte masdar mânâsı ile "nesî" böylece ayı geriye almak, ertelemek demek olan özel bir anlam taşır. Araplar arasında sürüp gelen şekli, bu tehirin esas mahiyeti değil, bir özel şekli idi. Bunun Araplar arasındaki uygulamasından başka türlü uygulamaları da mümkündür. Her erteleme bir nesîy ile ilgilirdi. Fakat her nesîin Arap'taki şekli gibi olması gerekmez. Çünkü nesîy ayların ve senelerin sayısında hiçbir fazla ve eksik söz konusu olmadan Muharrem'i Safer, Safer'i Muharrem, Ramazan'ı Şaban yapmak gibi bir takım takdim ve tehirlerle de yapılabılır. Halbuki bu şekilde yapıldığı zaman, seneye ay ilave etmek gibi birşey yoktur. Beyan olunacak şer'i mânâ açısından bu nokta çok önem taşıdığı için tefsircilerin çoğunluğu nesî'in esas mânâsının ziyadeye mahsus olmayıp, özellikle tehir demek olduğunu önemle belirtmişlerdir.

Böylece nesî'in birinci örfi mânâsı anlaşıldıktan sonra gelelim ikinci örfi mânâsına: Yukandaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere bir de tehir edilen ayın kendisine dahi verilen bir isimdir ki, bu da lugattaki "fail bimânâ meful" anlamına kullanılmaktadır. Yine yukanda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Araplar arasında bu anlamda "nesîy" Safer yapılan Muharrem ayı oluyordu. Gerçi Muharrem Safer'e tehir edilmekle senenin bütün aylan kendilerinden sonraki ayın yerine geçiyor ve hepsi tehire uğruyordu. Bundan dolayı da bu ayların hepsine "nesîy" adı vermekte lugat açısından hiçbir engel yoktu. Fakat onların tehir uğraması bizzat ve ilk olmak dolayısıyla değildi, en baştaki Muharrem ayının tehiri sebebiyle oluyordu. İşte bundan dolayı "Nesîy" tabiri, hepsinin tehirine sebep olan Muharrem ayı için kullanılıyordu. Daha açıkçası nesîy, asıl Muharrem'den ibaret de değildi, bir sene onüçüncü ay olarak Safer son sayılıp Muharrem'i Safer'e,

Safer'i Rebiulevvel'e doğru kaydıran ve diğer sene sayılmayıp Saferi Muharrem saydıran ve bütün aylan dostlaştıktan sonra onbirinci senede Zilhicce'yi Muharrem saydıran, onikinci senede ise bütün bir seneyi yuttuktan sonra Muharrem'i asıl Muharrem olarak kendi yerine getiren aydır. Bu ay Kamerî seneden büyük olmak üzere asıl itibar edilen Kamerî olmayan senenin Kamerî aylarından fazla olan ve bir aya bağılı olmayan günlerini başlangıçta hesaba katmayıp, ertesi seneye bir ay olarak eklenen ilave ay demektir. Bu hesaba göre bu ilave ay ikinci bir Safer ayı sayılır.

Böylece Muharrem "Nesîy" olur ve tehir edilmiş olurdu. Muharrem ayının "nesî'i" hesaba alınıp kaza edildiği sene de bu tehir edilmiş olurdu. Bundan dolayı müfesiirler, bu "nesîy" ayını bazen Safer, bazen Muharrem diye isimlendirirler ki, Muharrem'den murad asıl Muharrem değil itibari Muharrem olduğu gibi, Safer'den murad da Safer-i ahir demektir ki, bu ay Safer sayıldığı sene, Safer ayı Muharrem, Rebiul'evvel de Safer sayılmış olurdu. Ve yine bundan dolayıdır ki, "Kamus'da bu anlamda "Nesî" kelimesi "Nesîy, Cahiliyye Arapları'nın tehire uğrattıkları aydır." diye tarif edilmiştir. Birçoklarının görüşüne göre, örfte nesî'in bu mânâsı bir önceki mânâ'nın da esasdır. Birinci mânâda daha ziyade "nesa" veya "insa" daha çok bilinen mânâdır. Bunlardan başka "ennesîy" ismi, "feil bi mânâ fâil" olarak nesî hesaplını yapan ve bunu ilan eden "nesîci" ve ünvan olarak dahi kullanılmıştır. Bu anlamda "nesîy" "nâsiy" demek olur. Gerçi mânâ çok kullanılan bir meşhur mânâ değildir. Hatta bunu birçokları zayıf bulup reddetmişlerdir.

İşte cahiliyye devri Arapları arasında bilinen ve kullanılan "ennesîy" ismi, sırasıyla bu mânâlarda müşterek kullanılıyordu. Ve bu âyet, bunlardan her birine teker teker işareti içeriyor ve hepsini birlikte iptal ediyordu. Öyle sebeplere ve özelliklere dayanarak iptal eylemiştir ki, bütün bunların sonucundan, şeriatın mutlak olarak haram kılıp tekir ettiği genellikle geniş anlamı ve kapsamlı bir nesîy yasağı ortaya çıkmıştır ki, bununla yalnızca cahiliyye devri Arapları'nın geleneği olan söz konusu özel nesîy değil, aynı zamanda benzer illet ve sebeplerle yapılabilecek bütün nesîy türlerinin hepsinin küfür demek olduğu ortaya konulmuştur.

Bu âyetin öncesi ve sonrası göz önünde tutulduğu zaman nesî'in burada şer'i anlamda kullanılmış olduğu görülür ki, asıl üzerinde durulması gereken mânâ da budur. Bu da âyetten bütün ağırlığı ile anlaşılır ki, Arap geleneğinde mevcut olan bütün nesî çeşitlerinin hepsinin batıl olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mânâ Muharrem ayının haramlığını bir başka aya tehir etmek, yani o ayda olduğuna itikad etmek diye tarif edilmiştir. Bu tarif gerçi doğrudur, fakat eksiktir. Âyetin öncesi ve sonrası göz önüne alınarak hasıl olacak mânâyı şöyle tarif etmek gerekecektir: Allah'ın haram kıldığı herhangi bir haramı helâl kılmak maksadıyla vakit tehir, hatta o maksatla olmak üzere yapılan herhangi bir tehir veya ilave nesîydir. Şer'i hükümlerin ilgili mükellemen fiili olduğundan, şer'i mânâlarda asolan masdar mânâsıdır. Örfte isterse ikinci mânâ daha meşhur olsun. Âyetten en açık olan mânâ masdar mânâsıdır. Zira belli ki, küfür olan nesîy, nesîy yapılan ay veya nesîy yapan kişi değil, nesîy işinin kendisidir. Bunun için müfessirler bu âyetteki nesîy kelimesinin doğrudan doğruya açık olan mânâsının masdar mânâsı olduğu çekiken ay mânâsına alındığı takdirde "deki ziyade küfre sebeptir gibi bir tevil gözetilmek lazım geleceğini ve nesîy yapan mânâsına "nasi" olarak alınmasının da esasen meşhur olmadığını, o takdirde de "küfürde ileri gitmiş, fazla kâfir" şeklinde tevil edilmek gerekeceğini ihtar etmişlerdir. Bununla beraber, bu mânâlar âyetten ibare ile olmasa bile işare ile anlaşılacağında da şüphe yoktur. Çünkü fiilin hükmü, failin ve mefulun hükmünü de açıklar. "Onu helâl sayılar" ifadesindeki zamanı açıkça ayı raci olmasdır. O ihlal eden, yani helâl kabul eden kimselerin de nesîy işini yapanlar olmas açıktır. Bunlar "nesîy" kelimesinden işaret yoluyla çıkan mânâlardır. Öyleyse bu üç mânâ derecesine göre şöyledir:

1- Nesîy yapmak küfürde ziyadeliikten, aşınıla gitmekten ibaretir. Ondandır başka bir şey değildir. Zira haramı helâl saymak küfürdür.

2- Nesîy ayı ziyade küfre sebeptir. Çünkü birçok haramları helâl saymaya sebeptir.

3- Nesîy yapan küfürde ileri gitmiş, fazla bir kâfirdir. Nesîy yapmakla kâfirleri büsbütün sapıtır. Allah'ın haramlarını helâl yapmak işini haram ayı, bir sene helâl, bir sene haram yapar. Seneden seneye değiştiir dururur.

Bir de Verş ve Ebu Cafer kırâetlerinde "ya" harfinin teşdidyle hemzesisz olarak okunur. Bunda da iki vecih vardır: Birisi den 'den kelimelerinde olduğu gibi 'hemze' nin 'ya'ya kalbedilmesiyle 'ün muhafefi olmasdır ki, eksten dil bilginlerinin görüşü budur. Diğeri ise "Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu." (Tevbe, 9/67) âyetinde olduğu gibi terk mânâsına gelen "nisyan"dan "mensil", yani metruk demek olup, diğer bir açıdan nesîy ayının ismi olmasdır. İbnü Abbas, "Bir sene terk ederler, bir sene de Muharrem yaparlardı." demekle bu mânâyı göstermiştir. Demek ki, ayın tehiri açısından olan mânâyı ifade eden bir isim olduğu gibi, de terk açısından olan mânâyı ifade eden bir isimdir. Gerçekten de yukanda açıklandığı üzere iş yalnızca bir tehir ile kalmıyor, bir de terk gerektiriyordu. Bundan dolayı yirmi beş senenin bir senesi tamamen terk edilip sıvıstırılmıyordu. Bu mânâyı ismi açıkça ifade etmediği halde bilhassa bu mânâyı ifade etmektedir. Şu halde bu nesîy ismi bir vakitler Türkçe'de deyim olmuş olan "Sivîs senesi" tabirine benzemektedir. Ve âyetten mefhumu "Onu bir sene helâl, bir sene de haram sayılar." ifadesinin mefhumu da "Allah'ın haram kıldığını helâl sayılar." ifadesinin sonucunda gösterilmiş demektir ki, meâli şu demek olur: "O nesîy" kasten unutulup başı bırakılan ve terk edilen o mensi ve metruk ay, o sivîs ayı "küfürde bir ziyadeden başka birşey değildir." Yani sanıldığı gibi bir kazanç değil, küfür artırmaya yarayan bir sebeptir. Kâfirlikte daha ileri gitmek, normal küfürden daha fazla küfür yapmak ve yaptırmak için ziyade kılınmış bir aydır. Bununla, yani "nesî" veya "nesîy" ile kâfirler idlal olunurlar." Normal küfürlerine ilaveten sapıklıktan sapıklığa sürüklenirler.

Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Amir, Âsim'dan Şube ve Ebu Cafer kırâetlerinde "ya"nın fethi ve "dad"ın kesriyle (yadillu) okunduğuna göre, bununla kâfirler dalaletle düşerler. Yani bu öyle bir şeydir ki, bunu kâfir olanlar yapar ve bu yüzden de küfür üzerine küfür ekleyerek büsbütün sapar giderler. Yakub kırâetinde yalnızca "dad"ın kesriyle "yudillu" okunduğuna göre üç mânâ söz konusudur: "Bununla kâfirler idlal yaparlar." Yani kendilerine uyanları büsbütün yoldan çikanlar, yahud aylan tehire uğratarak ve ekler yaparak nesîy yapan o nesici, bu nesîy fiili ve ayı ile kâfirleri daha beter azdırır durur. Yahut "Allah bununla kâfirleri dalaletle düşürür." Şöyle ki:

Onu (o nesî'i) yahut nesî ayını, yani o tehir edilen veya sıvıstırılan ayı), bir sene helâl, ve bir sene haram sayılar. Aynı ayı bir sene helâl, yani hürmetsiz bir ay kabul ederler, ertesi sene aynı ayı haram, yani hürmetli ayı sayılar. Mesela birinci sene Muharrem'e Safer derler onu helâl ayı sayarlar, ertesi sene de onu haram aylardan ilan ederler, hürmetli bir ay sayarlar. Bunun nasıl bir çelişki ve şaşırtmaca olduğu meydandadır. Halbuki bu ay gerçekte ya helâl aydır, ya haram aydır. Helâl ise haram sayılması, haram ise helâl sayılması küfürdür.

Dikkat etmek gerekir ki, bu ifadede yalnızca Arapları'nın yaptığı nesî'in değil, genel olarak nesî'in sonucundan doğan bir özellik vardır. Çünkü dii ibadetlerde esas olan zaman ölçüleri hep kamerî senedir. Bunun üzerine fazla veya eksik her hangi bir başka sene itibar edildiğinde, kamerî seneye göre aylar ya ileri, ya geri olmak üzere bir miktar farkedecektir. Bundan dolayı bu uygulamadan gün ölçüsüne bağılı olan namaz gibi ibadetler fazla etkilenemezse de hac ve oruç gibi yıla bağılı ibadetler ve diğer işler önemli ölçüde etkilenecek ve hiçbirri kend vaktinde yapılamayacak. Şu halde bir sene helâl sayılan bir ay, ertesi sene -velev kısmen olsun haram sayılmış olma durumuna düşer, kısmen de olsa bazı sapmalar meydana gelir. Ve birtakım çelişkili durumlar ortaya çıkar. Mesela yahudi ve hristiyanların dahi perizileri ve bayramları esasen hep kamerî sene hesabına ve kamerî aylara göre iken bunları sonradan güneş yılına tahvil edip değiştirmişlerdir. O zaman eskiden periz ayı olan kamerî ay bir sene tam periz olmuş ise ertesi sene bu değişme yüzünden mutlaka beş on gün daha doğrusu onbir gün o ayın perizinden eksik yapılması olur. Hele bir kaç sene sonra behemal kendi günlerinin tamamen dışına çıkmış olur. İşte "Bir sene helâl, bir sene haram kılarlar." tarifi ise bu iki halin ikisine de uygun düşmektedir, her ikisi için de doğrudur. Özellikle ilâhî ifadesi, onu "Bir sene helâl başka bir sene haram kılarlar." anlamına dahi gelmektedir ki, bunun

mutlaka ertesi sene olması da gerekmez. Böylece âyetin kapsamındaki genişlik ortaya daha iyi çıkmış olur. İşte bundan dolayı burada Arapların bir sene nesîy yapıp, diğer sene yapmadıkları, yahudi, hristiyan ve daha başka din mensuplarının nesîy benzeri tasarımlarına da içine alacak şekilde geniş bir perspektifle ifade edilmiş olmalıdır. Bundan dolayı bir nesî'in, yani bir vakti tehir ve takdim etmenin küfür ve dalet olup olmadığını anlamak için Araplar'ın bu nesîy işini nasıl yaptıklarını tetkike de lüzum yoktur. O cihet âyetin maksadının dışındadır. Bu husus aydınlağı kavuştuktan sonra, aynı ayı, bir sene helal, bir sene haram yapmanın bir küfür, bir dalet ve bir sapıtma olduğu da gayet açık olarak ortadadır. Binaenaleyh iş bu kadarla kalsa nesîy yapmak nisbeten basit ve kendi halinde bir küfürden ibaret kalırdı. Fakat mesele burada kalmıyor, birbirine bağlı olarak iki ayrı maksada âlet olmak üzere daha şumullü ve daha yaygın bir şekilde yapılarak gayet saptını ve şaşırtıcı katmerli bir küfür halini alıyor.

Bakınız aynı ayı bir sene helâl, bir sene haram yapma şaşırtmacasını niçin yapıyorlar? Allah'ın haram kıldıklarını adedine uygulayarak da Allah'ın haram kıldıklarını helâl kılsınlar diye böyle yapırlar. Yani hakikaten haram aylar özellikle falan falan aylanları kendileri değil de keyfe göre dört ay imiş, her hangisi olursa olabilirimsi gibi. Sene içinde herhangi dört ay hümet gösterilirse hürmetsizlikten kurtulunmuş gibi. Mesela Zilkade'de de hac yapılmakla sanki Zilhice'de, yani vaktinde yapılmış gibi, hac farzı yerine getirilmiş olummuş. Saban ayını Receb saymakla Receb ayına mahsus olan hümet hakkı eda edilebilirmiş sanki. İlh... Ayrıca oniki ayda dört oranı, önce dört oranı ile aynı şeymiş gibi. Aylanları kendilerine mahsus olan hümetleri çiğnenmekle kalmıyor, seneye ay eklenmek suretiyle bir ay şaşırtmacasını senenin bütün aylarına ve bu arada özellikle ucunu haram aylara dokundurmak ve dolayısıyla nesîy olayını hepsine uygulamak ve hepsini yerinden oynatarak onlara ait hümeti başka aylara atmak ve bu suretle onların yerlerine kendi uydurdukları dört ayı haram ay saydırmak, sonuçta da Allah'ın haram kıldığı ne kadar yasak varsa hepsini helâl yapmak için böyle yapırlar. İşte nesîy şaşırtmacasından maksat böyle bir sapıtma, böylesine geniş boyutlu ve katmerli bir küfür olayını gerçekleştirmeye çabasdır. Bunun esas gayesinin bundan başka birşey olmadığı açıktır.

Bu talili açıkça gösteriyor ki, cahiliyet geleneğinde nesîy sadece bir tek ayın tehirine ve hürmetinin ihlal edilip haram sayılmasına münhasır bir olay değildi. Dolayısıyla bütün haram aylara uygulanıyordu. Bundan asıl maksatları da bu idi. Birinci sene Muharem'in Safer kabul edilip haram sayılması sebebiyle o sene içindeki dört ay da yer değiştirmeden dolayı helâl sayılmış olacaktır. Gelecek senenin başındaki Muharem'den itibaren bir ay geriletilmiş demek olacağı da açıktır. Bu da sırf kamerî aylarla ifade olununca Muharem ayının Safer yapılması demek olur. Bundan dolayı tefsirlerde rivayet olunageldiği üzere Muharem'i Safer yapırlardı tarifi, aslında giden seneyi bir ay arttınlar, gelen seneyi de bir ay geciktirmiş olurlardı demenin en açık ifadesidir. Bu noktayı dikkatten uzak tutmamalıdır. Gelen senenin Muharem'i Safer itibar edilince Muharem fazla ve helal bir ay olmuş oluyordu ve o senenin son ayı olmuş oluyordu. Oysa İkinci senenin ilk ayı olması gerekirdi. Eğer bu bir ay geriletmenin her sene yeniden yapıldığı, yani her sene yeni bir nesîy yapıldığı kabul edilirse oniki senede tam bir sene iç edilmiş ve tamamen sıvıştılmış, önce sene oniki sene yapılmış olur. Bir senesi de bütünüyle inkâr edilmiş ve helâl kılınmış olur. Ve aylar ancak önce senenin sonunda yani öndördüncü sene kendi yerlerine oturmush olur. Nesîy yapılan ayın hümetine gerçek anlamda ancak o sene riayet edilmiş olur. Bununla beraber bu senelerin hiç birinde Muharem ayı, hac edilen aydan sonra gelen ay olmaz. Fakat âyetin ifade ettiği üzere nesîy olayı iki senede bir yapılrsa yirmibeş senede bir sene çalınmış olur ve ancak yirmi dört senede iç edilmiş olur ki, Araplar böyle yapıyorlardı. Eğer ay tehiri iki seneden fazla bir sürede olursa, o zaman söz konusu iç edilecek senenin sıvıştınması da daha fazla senelerin geçmesini geretirir. Mesela yahudi ve kildani takvimiyle üç senede tam bir ay iç edilmesiyse otuzaltı senede, fakat hristiyan takvimiyle otuzüç senede tam bir sene çalınmış olur. Hepsinde de bir ayın tehirinden itibaren hümetler yalnızca sayılara uygulanabilir fakat zamanında uygulanmış olmaz. Yerlerinden alınarak başka yerlere kaydırılmış olur. Mesele basit bir geciktirme olayından ibaret kalmayıp nesîy yapılanları ortaya koydukları hümetlere saygı gösterilmiş, Allah'ın koyduğu hümetlere riayet edilmemiş ve hatta inkâr edilmiş olur. Sonuçta da bir senenin hümetleri ve ibadetleri hiç yapılmamış ve yerine getirilmemiş olur. Ve devirler tekrarlandıkça bu durum da sürekli tekrarlanmış olur. Böylece sadece ayları değil, Allah'ın koymuş olduğu bütün yasakları çiğnenmesi, haramların helâl kabul edilmesi alışkanlık haline getirilmiş olur ki, artık bunun ne kadar büyük idlal ve sapıtma, ne ölçüde katmerli bir küfür olduğu tasavvur olunmalıdır.

Demek ki, her zaman yapılması helâl ve mübah olan şeyler açısından yapılan gecikmeler nesîy adını almaz. Her hangi bir hümet kendi vaktinin dışına kaydırılıp helâl sayılmadıkça onda "nesîy" anlamı bulunmaz. Yalnızca bir hümeti, yani Allah'ın yasakladığı bir haramı helâl saymak bir küfürdür. Bunu diğerlerine buluşturmada yalnızca bir ayın veya bir vaktin tehir edilmesi ve helâl sayılması örf açısından nesîy sayılmasa bile şer'an nesîy sayılır. Ancak küfür katmerli olan bir nesîy değil, basit bir nesîy demek olur. Bir vaktin tehir ve helâl sayılmasını başka ayları da helâl sayılmasına yol açacak şekilde bilinen özellikleriyle yapılan nesîy ise ne şekilde olursa olsun basit bir küfürden ibaret kalmaz. Sebebiyet verdiği helâl sayılmalarından dolayı, söz konusu haramın fazlalığı oranında çokça bir küfür demektir. 'dür. Bunu uygulayanlar, bu yolu seçenler bir kere kâfir olmakla kalmazlar, olayın her tekrarında yeniden bir kere daha küfre düşmüş olurlar. Haram olanı her helal sayırlarında yeniden küfretilmiş olurlar, her seferinde küfürlerini yenilemiş olurlar. Bu küfür hesaplarını ne kadar ince ve gizli oyunlar kullanarak yapırlarsa halk için, avam için bunun farkına varılması o ölçüde gizli ve zor olacağından, saptırma ve daletle düğmeye gücü de o nisbette ziyade olmuş olacaktır.

Bu sapıklığın ve saptırma çabalarının asıl kaynağı nedir bilir misiniz?

Yaptıkları işin kötülüğü kendilerine güzel gösterilmiştir. Süslü ve hoş bir şeymiş gibi gösterilmiştir. İşte bundan dolayı aldanırlar. Sayısal hesaplara çok önem veriyorlarmış perdesi altında dinden zaman çalıp Allah'ın haram kıldığı yasakları helâl yapmayı ve kendilerine zulmetmeyi, birbirlerine haksızlık yapmayı dünyada bir kâr sayarlardı. Bunu bir meziyetmiş sanırlar. Dirayetli bir iş beceriyorlarmış hissine kapılıp küfürde ileri gitmiş olmaktan hoşlanırlar. Yaptıkları işi beğenirler. Ve Allah kâfirler gürhuna hidayet etmez." Genellikle kâfirlerle küfürlerinden dolayı iyiyi kötüyü seçtirmez. Nesîy yapılanlar ve onlara kanamlar da esasen Allah'a ve ahirete inanmayan kâfirler olduklarından o sapma ve sapıtma ile küfürde ziyadeliği kendilerine süslü ve güzel gösterilir. Ve bundan dolayı küfürden küfre, sapıklıktan sapıklığa yuvarlanıp giderler de doğru yolu bir türlü bulamazlar.

Bu nesîy meselesini ve özellikle cahiliyyet devri Araplar'nın nesî şeklini birçokları iyice tasavvur edemedikleri için bu konuda tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerin tarifierini ve âyetinin gereklerine uygun olarak düzenlediğimiz şu cetveli buraya yerleştiriyoruz ki, bu göstergede cahiliyyet devri Araplar'nın yaptıkları nesîy hesapları kolaylıkla görülebilir. Büyük daire oniki nesî'de yirmi beş senenin bir senesinin nesîy yoluyla nasıl iç edildiğini, yirmidört senede işiçer sene sırasıyla Muharem yapılp, sene başı sayılan ayları kendi adlarıyla gösterir ki, onuç rakamlılar da onuç aylık nesîlerdir, oniki aylık rakamlılar da oniki aylık kaza seneleridir. İçindeki dairede ise o işiçer senede Zilhice yapılp haccedilen ve hac vakti farzeyledikleri mevsi me tasaduf eden ayları gösterir. Şöyle ki:

İşte nesîy böyle, kâfirlerin tutumları da öyle iken:

Meâl-i Şerifi

38- Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda cihadı çkın." denilince olduğunuz yere yığılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat dünya hayatının zevki ahiretin yanında ancak pek az birşeydir.

39- Eğer topluca savaşa katılmazsanız, O sizi acı bir azaba uğratar ve yerinize başka bir kavmi getirir ve siz O'na zerrece bir zarar veremezsiniz. Allah'ın herşeye gücü yeter.

40- Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu Mekke'den çıkardıkları vakit sadece iki kişiden biri iken, ikisi de mağarada bulundukları sırada arkadaşına "Üzülmeye, çünkü Allah bizimledir." diyordu. Allah onun kalbine sükûnet ve kuvvet indirmişti ve onu görmediğiniz bir orduyla desteklemişti. Kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Yüce olan Allah'ın kelimesidir. Ve Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

41- Ey müminler! İster hafif tehzizatla, ister ağırlıklı olarak seferber olun ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz böylesi sizin için daha hayırlıdır.

38- Ey iman etmiş olanlar! İman etmiş oldukları ötedenberi bilinenler, ne yapıyorsunuz, size böyle oldu ki, Allah yolunda seferber olunuz denildiği zaman, yere doğru ağırlaşınız, yere meylederek, yerin cazibesine kapılarak, yani dünya düşüncesine, yeryüzünün çekiciliğine dalarak işi ağırdan alınız, tembellik ve uyusukluk gösteriniz, yahut sefere çıkmayı ağır gördünüz, korku ve kederinizden yerlere yığılalkaldınız.

Rivayet olduğuna göre, bu durum, hicretin dokuzuncu yılında Tebuk Seferi'ne çıkmak üzere seferberlik emredildiği zaman meydana gelmişti. O zaman Huneyn ve Taf seferinden yeni dönülmüş bulunuluyordu. Vakit de yaz sıcakının pek şiddetli olduğu bir döneme rastlamıştı ve kıtlık hüküm sürüyordu. Bununla beraber Medine'nin humaları yetişmiş, gölgeleri de güzelleşmişti. Ayrıca gidilecek yer uzak, düşman da sayıca çok ve tehzizat bakımından da güçlü idi. Rum askerî üzerine gidilecekti. Buna göre diğer gazalardan daha fazla hazırlığa ihtiyaç vardı.

Bu gibi sebeplerden dolayı bu seferberlik ilanı birçoklarına ağır gelmişti, bu orduya "Ceyşü Usret = Zorluk Ordusu" adı verilmişti. Böyle birçok müşkilat içinde teşiz edilebilen piyade ve süvarilerin toplamı yirmi bir kişilik bir ordu ile Hz. Peygamber Tebuk istikametine hareket buyurmuş, bedevî kabilelerinden birçokları ve müminlerden bazıları ve birçok münafıklara sefere katılmamışlar, evlerinde kalmışlardı.

Bu sürenin nüzul sebeplerinden bir çoğu bu Tebuk seferi sırasında meydana gelmiş olduğundan bu âyetten başlayarak o sefer sırasında meydana gelmiş olan birçok hoş gitmeyen durumları açıklamak ve tenkid etmek ve ondan sonra o gibi hallerin meydana gelmemesi için onları uyarmak suretiyle genel bir tevbekarlık şevkiyle müminlere yeniden moral verilmiştir. Şu halde buradan itibaren "berâet" konusu içinde bulunan "tevbe" konusuna giriyoruz. İlk önce Allah yolunda cihad ve seferberlik emrine karşı ağır davrananları kınayan bir ifadeyle söze başlandığını görüyoruz. Bu hitabın "nesîy" âyetinin hemen arkasında yer alması ne kadar anlamlıdır. Aslında bu âyetler nüzul bakımından nesîy âyetinden önce gelmiş olduğu halde, tertibinde onlardan sonraya konması gösterir ki, bu hitap o günlerden ziyade ileride gelecek müslümanlara yöneliktir.

"Nefr" lugat anlamıyla heyecan verici bir emirden dolayı fırlayıp ileri çıkmaktır. Ürküp kaçmak demek olan nüfur da bu kökten gelmektedir. Fakat nüfur yalnızca kaçp kurtulmak için olumsuz anlamda kullanıldığı halde "nefr" düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmak anlamında kullanılır. Böyle evlerinden çıkıp bir yere toplanan cemaate "nefir", onlardan her birine nefir denilir. Önderin, insanları cihada teşvik etmesine de istinfar adı verilir ki, dilimizde buna "seferberlik emri", Frankler'de "mobilizasyon" denir. Yani halk yerinden kaldıp harekete geçirmek demektir. Söz konusu istinfar, yani seferberlik ilanı ya genel, ya özel anlamda olur. Genel anlamda olanına "nefir-i âm" denilir ki, bu bizim eski dilimizde de aynen kullanılırdı. "Allah yolunda seferberlik edin!" mutlak ve genel anlamda olduğu her iki şeklini de kapsamı içine almaktadır. Demek ki, Allah yolunda seferberlik emri verilmeye şekline göre hemen icabet etmek farzdır. Burada işi ağırdan alanları bile kınanmıştır, azarlanmıştır. Elbette bu ağırdan alma işi müminlerin hepsinde meydana gelmiş değildir. Fakat bir bütünlük meydana getirmesi gereken bir toplum içinden bazıların ağırdan alması, bütününe hareketini ağırlaştırıp aksatacağından ve seferberliğin vaktinde tamamlanamayıp ordunun gecikmesine de sebep olacağından, bunun da zararının bütün müslümanlara dokunacağı bilindiğinden hitap şekli böyle irad buyurulmuştur, ki:

Niçin ağır alınız, dünya hayatına (o alçak hayata) razı mı oldunuz? Fakat dünya hayatının menfaati ahirette, ahiret hayatının yanında, pek az, pek aşağılık bir şeyden başkası değildir.

39- Eğer nefir olmazsanız (yani Allah yolunda birlik olup, seferberlik halinde topyekün savaşa katılmanızın) O sizi, pek acı bir azap ile cezalandırır. O sebeple Allah başınıza, kolay kolay altından kalkamayacağınız acı bir felaket getirir. O hoşladığınız, o uğruna cihadi terk veya ihmal ettiğiniz dünya hayatınızı kıtlık, sefalet, mağlubiyyet ve mahkumiyet gibi çok acıklı sebeplerle elinizden alır, sizi perişan eder. Ve başka bir kavimle size yer değiştirir. Yerinizi, yurdunuzu sizin elinizden alır, başka bir kavme verir. Emirlerini onları eyleye yerine getirir, onlara infaz ettirir. Siz imanı ve cihadi terk ederseniz, siz yok eder, sizin yerinizi alacak başka insanlar imanı nasip etmek suretiyle onları peygamberine yardımcı kılar. Ve siz ona, o peygambere hiçbir zarar veremezsiniz ve Allah'ın her şeye gücü yeter.

40- Eğer siz ona, o peygambere gerek topluca (nefir halinde), gerek teker teker yardım etmezseniz, Allah ona kesinlikle yardım eder. Zira bu bir hakikattir ki, Allah onu mansur kılmıştır. Yardımına mazhar etmiştir. Hem bakınız ne kadar kısa bir zamanda Kâfirler onu yurtdan çıkardıkları vakit, Mekke'den çıkmasına sebep oldukları vakit, ikinin birisi iken, ki ikisi de mağarada idiler, ikisi de o mağarada bulundukları sırada, (bu mağara Mekke'nin Güney-Doğu tarafında Sevr dağının tepesinde bulunan bir mağaradır. Enfal Sûresinde "O vakit o küfredenler, seni tutup hapsedmek veyâ öldürmek, yahut Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı." (Enfal, 8/30) âyetinin tefsirine bkz.) işte tam o mağarada iken o, arkadaşına, (biricik dostu ve yoldaşı olan Ebu Bekir'e): "Hiç üzülmeye, çünkü Allah bizimledir." diyordu. Yani yardımıyla ve korumasıyla daima beraberimizdedir, gözeticimiz ve yardımcımızdır. O, yakınlarına sahip çıkacak, onlara hüznü bile verdimeyecek, nerede olursak olalım bizi koruyacak ve himayesi hep üstümüzde olacaktır. Artık bu kesin iken hüznü yer yoktur, diyerek arkadaşına teselli veriyordu, onu hüzünlendirmekten men ediyordu. Rivayet olduğu üzere, bu sırada müşrikler izleri takip ede ede gelmişler, mağaranın önünde ve üstünde dolayıyorlardı. Bu anda Ebu Bekir, korkmuş ve üzülmeye başlamıştı. "Ya Resulallah, ben ölürsem, nihayet bir kişiyim, sıradan bir insanım, fakat sen öldürülürsen Allah'ın dini yok olur gider." diyerek üzüntüsünün asıl sebebinin dile getirmişti. Resulullah da o durumda, yani üçüncüleri Allah olan o ikinin ikincisine "neden şüpheleniyorsun?" "Üçüncüsü Allah olan bu iki kişi ne diye üzüülüyorsunuz?" Yani durum böyle iken neye endişe ediyorsun, endişen niye? "Üzülmeye Allah bizimle beraberdir." dedi. Allah da derhal ona, o arkadaşının üzerine sekinetini indirdi. Öyle hüznü içindeki bir anda bile peygamberinin gönlüne herhangi bir ...ın kondurmadıktan başka onun feyzi ile arkadaşısı Siddık'ın hüznünü def'edip kalbine bitmez tükenmez bir huzur ve imtinan verdi, rahmetiyle onu hüzünden bir anda uzaklaştırdı. Şöyle bir düşünülün, Mekke'de Resulullah'ı öldürmek maksadıyla evini dört bir yandan kuşattıkları ve Resulullah'ın onlara görünmeden geceleyin çıkıp Ebu Bekir'in evine gidip, onu da yanına alarak Sevr dağındaki mağaraya gittiği o hicret günleri ne tehlikeli günlerdi EË?Ve o kadar düşmanın her tarafı didik didik aradıkları iki zatın bir ıssız mağarada saklandıkları korkulu saatler... Ve öyle bir zamanda bile Resulullah'ın arkadaşına "Üzülmeye, Allah kesinlikle bizimledir." dediği anlar EË?Ve işte böyle bir anda bile Resulullah'ın hiçbir hüznü caiz görmeyen o iman ve yakın hali, o iman, metanet ve sekineti, ne ilâhi bir kuvvet, ne icazkâr bir müjdedir EË?Sonra ilâhi kutsal bir endişe ve hüznüle sızlayan bir gönül, bu müjde üzerine derhal onu tasdik edip ilâhi bir sekinet ile o anda huzura kavuşunte Siddık'ın kalbindeki sadakat ve imanı nasıl bir sadakat, bu ne kadar yüksek bir iman!Ve o anda hakka'lyakın tecelli eden ilâhi beraberlik ve ilâhi

rahmetten inen rabbani sekinet ne ezeli bir hakikat, ne sonsuz bir rahmet ve nusrettir. İşte Allah, Resulünü böyleline müşkül durumlarda bile yalnızlığa terk etmedi. Daha dün denecek kısa bir zaman önce o durumlardan kurtanp Mekke'nin fatihi durumuna getirdi. Onu işte böyleline mansur ve muzaffer kıldı ve onu sizin görmediğiniz ordularla destekledi ve o kâfirlerin kelimesini, küfre davetlerini süfli kıldı, onu alçalttıkça alçalttı. Öyle ki, en alçak kelime o oldu. Birine kâfir demek en büyük hakaret sayılır oldu halbuki Allah'ın kelimesi, (yani kelime-i tevhid ki), "Allah'dan başka tapacak yoktur." sözü en yüce olan odur. En üstün, en yüce kelimedir. Ve Allah aziz, (yani güçlüdür), hakim (hikmet sahibi)dir. Yenilmez, yanılmaz, onunla uğraşılmaz, hükmüne, kararına karşı gelinmez, O'nun koruduğu yok edilmez, kahrettiği de kurtanlamaz. Sebepler O'na değil, O sebeplere hükmeder. Hükmü ve tedbiri de aynıyle hikmettir. O'nun şanı ve celali başkalarının yardımına muhtaç olmaktan münezzehtir. Kullann Allah'ın dinine yardım ve Allah'ın kelimesini yüceltmek için nefir halinde topeykün cihadla emrolunmaları hem onun kulları üzerindeki bir hakkı, izzeti ve şanıdır, hem de onların menfaatlarının gereği olan bir hikmettir.

41-Bundan dolayı "Allah için seferber olunuz." denildi mi, hemen kendiliğinizden hifafen ve sükalen koşup toplanınız. Yani gerek yeyni, gerek ağır, hangi halde olursanız olunuz, yani gerek size kolay gelsin, gerek ağır gelsin, genç ve ihtiyar, bekar ve evli, işsiz ve meşgul, fakir ve zengin, piyade ve süvarî, ister ağır silahlarla ister hafif silahlarla, kendi durumunuz ve silah durumunuz her ne ise savaşa katılabilenleriniz, hepiniz hiç beklemeden akın akın nefir olunuz, mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Hem malla, hem canla katılmaya gücü yeten ikisiyle birden, yalnız malla katılabilen maliyla, yalnız canıyla katılmaya gücü yetenler de canıyla gücü yettiği ölçüde cihad etsin. Hepiniz topeykün cihadla katılınız. Böyle topeykün cihad sizin için hayırlıdır, tamamen hayırdır, eğer bilir iseniz. Yani hayrın ne olduğunu bilmek melekese ve duyusuna sahip iseniz biliniz bu sizin için hayırdır. Bilirseniz cihadla koşarsınız.

Bu kayıt da hayır olan cihadın ilme, yani bu işi bilmeye bağlı olduğuna bilginin özünün de hangi işin daha hayırlı olduğunu bilmek demek olduğuna işaret vardır. Şu halde kılıça cihadın temeli daha bilgidir, eğitimidir. Ayrıca dış düşmanları tanımadan evvel kişinin kendi kendisini tanıması, bilgisizlikten kurtulup cehaletini yemesidir ki, bu da nefse karşı cihaddır. Buna "cihadı ekber" denilir. Taberi tefsirinde, Berâet Süresi'nin ilk nazil olan âyetinin âyeti olduğu hakkında iki ayrı rivayet zikrolunmuştur. Mücahid'den de bu sürenin ilk nâzil olan âyetinin (âyet, 25) olduğu hakkında bir rivayet vardır ki, söz konusu âyette ilâhî nusret tarif olunmuş ve Tebük Seferi için teşvik ve terğib olarak gelmiştir, diye de nakl olunmuştur. (Bu konuyla ilgili olarak bu sürenin 91. ve 122. âyetlerin tefsirine bkz.)

Ebu Bekir Cessas'ın "Ahkâmı Kur'ân'da zikrettiği üzere: Mal ile cihad iki şekilde olur: Birisi malını, savaşa kendisine lazım olacak hayvan, silah alet ve edavat, araç gereç, erzak vs. gibi levazım ve mühimmata sarfetmektir. Diğeri de öbür mücahitlerin ihtiyaçlarına harcamaktır. Nefisle, yani bizzat şahıs olarak katılacağı cihad ise türlü türldür. Bizzat savaşa katılmak, savaşa katılacakları bilgilendirmek için eğitim görevi yapmak, cihadın ahkâmını ve önemini anlatmak, bu konuda Allah Teâlâ'nın emirlerini talim etmek, komutan olarak bizzat savaşçı yönetmek, düşmanın hareketi, ihtiyaçları ve eksikleri hakkında bilgi toplamak için istihbarat görevi yapmak ve savaş hakkında kendi bildiklerini ve tecrübelerini ilgililere bildirmek ve Allah nzası için bu yönde çeşitli hizmetler vermek. Hasılı müslümanları güçlü kılacak ve düşmanı vehim ve şüpheye düşürecek her türlü çaba ve gayret bizzat savaşa katılmak sayılır. Şu halde bu gibi hizmetlere koşarken kendin cebinden harçayacağı paralar da mal ile cihada girer. Bu konuda Allah nzası için çaba harcamak, herseyden önce kendi nefsinin tembelliğine ve ataletine karşı, rahatına düşkünlüğüne karşı yapmış bir fedakârlıktır. Malını, bu uğurda harcaması da mala mülke olan ihtirasını yemmeye yönelik bir fedakârlıktır. Bu da kişinin kendisiyle ilgili gerçek hayrı ve şerrî, fayda ve zarar hakkıyla ayırdedebilmesine, bu da yüce hayrı bilmesine bağlıdır.

Seferberlik emrine karşı ağır davrananlara kesinlikle bir azarlama yapıldıktan sonra bu âyette "nefir-i âm", yani topeykün savaş için seferberlik emri bütün ayrıntılarıyla tebliğ edilmiştir. Ardından da uydurma mazeretler gösterip savaşa katılmayanları, bu konuda fedakârlık gösteremeyenlerin alçaklıklarını ve münafıklarını, nıfak ve fitne çıkarmak için giriştikleri çeşitli oyunları ve düştükleri kötü durumu tasvir ve açıklamak üzere, Hz. Peygamber'e yönelik bir hitap ile buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

42- Eğer o sefer, yakın bir ganimet ve kolay bir sefer olsaydı mutlaka peşine düşer gelirdir. Fakat o meşakkatli yolculuk kendilerine uzun bir sefer geldi. Bununla beraber, "Bizim de gücümüz yetseydi, sizinle beraber elbette sefere çıkardık." diyerek Allah'a yemin edecekler, nefislerini helake sürükleyecekler. Allah biliyor ki, onlar iyice yalancıdır.

43- Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler kimler, gerçekten yalancılar kimlerdir, bunların iyice belli olmasını beklemeden için onlara izin verdin?

44- Allah'a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmeyi görev bildiklerinden (zaten geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah o muttakilerin kimler olduğunu bilir.

45- Senden izin isteyenler, olsa olsa Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar olabilir. Onların kalbleri hep işkillidir. Bundan dolayı şüphe içinde bocalayıp dururlar.

46- Eğer sizinle beraber cihadla çıkmak isteselerdi, elbette onunla ilgili olarak bir takım hazırlıklar yaparlardı. Fakat Allah davranmalarını istemedi de onları yoldan alıkoymuş ve (kendilerine): "oturun oturanlarla beraber" denildi.

47. Eğer içinde size beraber cihadla çıkmış olsalardı, bozgunculuk etmekten başka şeye yaramayacaklardı ve aranızda fitne sokmak için uğraşacaklardı. İçinizde onların laflarına kanacaklar da vardı. Allah, o zalimleri iyi bilir.

42-Ya Muhammed! Eğer o davet olundukları hedef, yakın bir kelepir ve orta halli bir sefer olsaydı kesinlikle peşine takılırlardı, hepsi arkana düşer, seninle yola çıkarlardı. O katılmayanları evlerinde kalmazlardı, Allah nzası için olmasa bile kolay elde edecekleri o menfaat için hemen arkandan gelirlerdi. Lâkin o şukka (yani o meşakkatli uzun mesafe), onlara uzak geldi. O cihadla katılmayanlar, öyle zahmetli işe gelemezler, başıyayı uzak görürler, ihtimal verseler bile zahmet ve mücahede ile elde edilecek büyük işlere yanaşmazlar. Uzun mesafeler alarak dünyanın en kuvvetli devletine Bizans ordularına karşı gidip göğüs göğüshe cihad etmek gibi bir mühim hizmet ve şerefli iş, o kelepirçilerin himmetlerini alçak uzak düştü. Onun için sana uyup arkandan gelemediler, yerlerinde kaldılar. Göreceksin, yakında bunlar, Allah'a yemin ederek "Gücümüz yetseydi kesinlikle biz de sizinle beraber cihadla çıkardık." diyecekler.

Bu cümle gaybden bir haberdır ve Tebük Seferi'nin başını ile sona ereceğini bildiren bir müjdedir. Yani siz onları uzak ve zahmetli görüp katılmadıkları bu seferden yakında zaferle döneceksiniz ve o zaman onlar size katılmadıkları için özür beyan edecek ve size hulus çakmak için yalan yere yemin edecekler.

Kendilerini helak edilecekler. Zira yalan yere yemin etmek kendini helake sürüklemek demektir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz demistir ki; "Yalan yere yemin, yurtları ıssız bırakır." İkinci bir mânâ olarak, yemin edersine, helak edersine, parçalarcasına yemin edecekler. Üçüncü bir mânâ da en ön safta çarpışıp ölürsine cihad edeceklerine dair yemin ederler. Yani "Eğer biz cihadla katılacak olsaydık ölüm tehlikesi karşısında bile hiç göz kırpmadan savışırdık." diye yemin edeceklerdi. İşte böyle iddialı bir şekilde yemin edecekler. Allah iş bilir ki, gerçekte bunlar kesinlikle yalan söylüyorlar, yalancıdırılar. Gerek "gücümüz olsaydı beraber çıkardık" bahanelerine, gerekse kendilerini göz kırpmadan tehlikeye atacıklarına dair yaptıkları yemine, hepsine

birden ait olmak üzere yalan söylediklerini ifade ediyor. Yani dedikleri de, demek istedikleri de, yeminleri de yalandır. Çünkü cihadla katılmalarının sebebi güçlerinin yetmeyişiyi değildi. Güçleri vardı ve isteselerdi kazanırlardı, öyle iken çıkmadılar. Bu âyet dolayısıyla delalet ve işaret eder ki, savaşa katılacak gücü olmayanlar "Hafif hazırlıkla ve ağır hazırlıkla topeykün savaşa katılın." emrinin kapsamı içine girmezler. Bu emir, az çok güç yetenlere ait bir emirdir.

Özetle, Ya Muhammed, siz bütün zorluklara rağmen bu seferde başanlı olacaksınız ve o alçaklar, o savaşa katılmayan yalancılar ve o fitneci münafıklar, size hulus çakmak için, size yaranmak için yalan yere yeminler edip, sizi inandırmaya çalışacaklar ve kendilerini helak edersine gaba harcayacaklar.

43- Allah senden affetti. Bu hitap daha önce Hudeybiye Olayı üzerine nazil olmuş ve Hz.Peygamber'in gelmiş geçmiş ve gelecek kususlarının başlanmış olduğunu bildiren (Fetih 48/2) âyetindeki müjdeyi hatırlatır. Bu hatırlatma ise Tebük Seferi'nin Hudeybiye tarzında meşakkatli bir sefer olduğuna ve bazı bakımlardan onun bir benzeri ve tamamlayıcısı durumunda bulunduğu ve arkasında da onun gibi büyük bir fethi gizlediğini işaret anlamına gelir. Yani nasıl ki, Hudeybiye seferi ve muahedesi herkesin, dış görünüşü itibarıyla karşı çıktı, fakat sonuçta Mekke'nin fethiyle noktalandığı ve Arap yarmadasında şirkin mağlubiyetine, İslamiyet'in yayılıp yücelmesine başlangıç olmuşsa, yani yeni bir devir açmışsa, bu Tebük Seferi de onun gibi, dış görünüşüyle zor ve meşakkatli bir sefer olmasına rağmen müşriklardan bir berâet olarak İslamiyetin bütün âleme yayılmasına ve zuhuruna bir başlangıç teşkil edecek peyeyni bir feth-i mübindir.

Bununla beraber örtteki anlamıyla "afv" bir günah, bir kusur ile ilgili olacağından bütünüyle gözü, özü ve gayreti takvaya yönelik olan kurbîyyet (yakınlık) ehline ve masum kimselere bir af bildirisi ne kadar büyük bir müjdeyi içine alırsa alsın, o ölçüde de endişe ve heyecana yol açan bir üzüntü sebebi olabilir. Çünkü kurbîyyet ehli olan ebrânın asıl hedefi, cezadan kurtulmak değil, zenbin kendisidir. Onların gözünde günahın işlenmesi, ona verilecek cezadan daha ağırdır. Şu halde bütün gayeleri, Allah nzasını aramak ve gözetmek, yüceliklere erişmek olan, Allah tarafından kendilerine bırakılmış olan ve itihada dayanan hususlarda bile Allah katında evla ve efdal olanı isabetle tayin edememekten başka bir günah düşünölemeyecek olan bu gibi kimseler hakkında sitem bile büyük bir ceza yerine geçeceği için, bunlara "affolundun" diye hitap etmek bile, onların temiz duygu ve düşüncelerini olağanüstü bir heyecanla hareket geçireceğinden ve yüreklerini titreteceğinden "Eyvah ben ne yaptım!" diye üzümlerine sebep olur. Bu bakımdan "Allah seni affetsin." müjdesi bile, mesela "Allah senden razı olsun." gibi bir sevimses vesile olmaz da daha fazla dikkatli olmaya yönelik bir tenbih anlamı ifade eder. Bu makamda böyle bir tenbihin ise hikmetleri ve nükteleri pek çoktur ve önemlidir: Birincisi, Resulullah'ın yukarıdan beri yapılagelen övgüleri, Allah'la beraberliği ve buna bağlı olarak zaferleri ağılandıktan sonra bu âyette yer alan böyleline sitem dolu bir hitaba ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü bu hitapta onun risaletinin gerçekliği ve geçerliliği ile beraber yine de bir kul, bir insan olduğunu açıklamakla hristiyanların Hz. İsa hakkında düştükleri aşınlığa benzer bir ıfrattan müslümanları korumak hikmeti vardır ki, doğrudan doğruya hristiyanlara karşı gidilen Tebük Seferi ile ilgili bir olay içinde geçmiş olması çok anlamlıdır. İkincisi Resulullah'ın taşıdığı sorumluluğun yücelti ve bunun başkalarla kıyas kabul etmeyecek bir inceliği bulunduğunu anlatmaktadır. Öyle diğerleri affa uğramakla sorumluluktan kurtuldukları halde, Hz. Peygamber mutlak affa müjdelennmiş olduğu halde sorumlu tutuluyor. Demek ki o, bir günahattan dolayı değil, yüce Allah'ın huzurunda bir anlık gafletten bile sorumlu tutulmaktadır. İrşad, hidayet, dikkat ve öğretilenden sorumludur. Üçüncüsü, bütün ümmetin Allah korkusunu ziyadeleştirmek ve onları heyecanla tevbeye teşvik etmeye amacı taşımaktadır. Allah Resulü bu açıdan dahi ümmetine örnek kılmaktadır. Dördüncüsü de ileride gelecek olan "Ey Nebi! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı katı davran..." (Tevbe 9/73) emrine bir başlangıç olmak üzere, münafıklara karşı daha çetin olması gerektiği yolunda bir uyardır. Sözün gelişinden çıkan asıl sonuç da budur. "Allah seni affetsin" hitabı özellikle bu anlam ile aşağıdaki izin istediğin iradına bir giriş olmak üzere gelmiştir ki, toplu mânâsı şu demek olur:

Ey Muhammed! Allah senden gelmiş ve gelecek olan bütün kusurları bağışladı, üzüntü verecek bütün sebepleri ortadan kaldırdı ve sildi, sana müşkilat çıkarmak isteyen azgınların zararını giderip senin işlerini kolaylaştırdı. Senin kusur sayılabilecek neyin varsa hepsi, affolunabilecek her şeyin kesinlikle affolunmuştur. Sen öylesine ilâhî affa ve ilâhî desteğe sahipsin ve bütün bunlarla müjdelennmişsin.

Fakat niçin onlara izin ververdin? O izin isteyenlere izin vermek için neden acele ettin? Yani izin icabı, şeriâtın hükmü, yönetimin esası, her şeyin ciddi sebeplere ve kuvvetli delillere dayanmasını, yönetilenler üzerinde de etkili olmasını, birtakım faydalarının gözle görülür şekilde ortaya çıkmasını gerektirir.

Bir peygamberden beklenen de bunu en iyi ve en faydalı şekilde uygulamaktır. Böyle iken neden sen onlara hemen izin ververdin? Gerçekten doğruyu söylemiş olanların durumu sana iyice belli oluncaya, yalandan mazeret uydurmadıkları kendi sözlerinden başka bir delil ile iyice ortaya çıkıncaya, ve yalancıların kimler olduğunu iyice bilinceye kadar beklemedin? O senden izin isteyenler içinde mazeret iddia edenlerin arasında doğru söyleyenler de vardı, yalancılar da vardı. İşin icabı da; doğru söyleyenleri yalan söyleyenlerden ayırmak ve gerektiği şekilde, her birinin durumuna göre muamele etmek olduğunda, bilhassa yahiy bulunmayan yerlerde itihada maslahat ve itihadın gereği bu aynıymı hakkiyla yapmak için mazeret iddiasını doğrulan açık ve kuvvetli bir delil ile doğruluk ayan beyan ortaya çıkıncaya kadar bekleyip ihtiyatlı davranmaktı. Bekleseydin o yalancıları kesinlikle bilecektin. O zaman onları mazur görölemeyecek ve izin alamayacaklardı. Böylece de yaptıkları nıfakı yapamayacaklardı. Ne diye onlara hemen izin verdin de biraz bekleyip durumu tahkik eylemedin.

44-Halbuki Allah'a ve ahiret gününe iman edenler canlarıyla ve mallarıyla cihad edeceklerinden dolayı senden izin istemezler. Cihad hususunda izin istemezler, geri kalmak istemezler. İmanları güçlü olan müminlerin cihad hususunda âdeti, cihaddan kalmak için izin istemek değildir, istememektir. Mümin iş zaten izin istemez. Muhacirin'in ve Ensar'ın ileri gelenleri, "Cihadda Resulullah'dan izin istemeyiz, çünkü Rabbimiz, defalarca onu emretti ve bizi ona teşvik eyledi. Elbette canlarımızla ve mallarımızla durmadan mücahede edeceğiz." derlerdi. Hatta Hz. Peygamber, onlara kalmalarını, cihadla katılmalarını emretmiş olsa onların gücüne giderdi. Nitekim Tebük Seferi'nde, Hz. Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiğinde Hz. Ali'nin gücüne gitmişti. Sonra ona, "Ya Ali, Sen bana göre, Musa'nın yarındakı Harun gibisin" buyurarak razı etmeye çalışmıştı. Biraz ileride göreceğimiz ki, niceleri cihadla katılmadıkları için üzüntülerinden dolayı ağlayıp duruyorlardı. (Tevbe 9/92) Ve Allah bütün muttakileri bilir. Kimler olduklarını bilir, takvadaki derecelerini bilir, onların değerlerini bilir ve ona göre onlara büyük sevap verir. Gerçek müminlerin cihaddan kalmak için izin istememeleri takva sahibi olmalarındandır. Allah Teâlâ bütün muttakileri ve özellikle bunları bîtimez tükmenmez sevap ile taltif edecektir. Şu halde imanın hükmü ve gereği izin istemektir. Mümin olan imandan dolayı zaten izin istemez.

45- Senden ancak şunlar izin isterler ki, onlar da zaten ne Allah'a inanırlar, ne ahirete. Arasını inanır görünseler bile, o iman üzerinde süreklilik gösteremezler. Onların kalblerini şüphe sarırmış, şüpheliçlik ruhlarına işlemişti. Artık bunlar, saplandıkları şüphe bataklığında bocalayıp dururlar. Ne yapsalar o şüpheden kurtulamazlar. Bütün varlıklarında tereddütlüer içinde yaşarlar, o şüpheden bu şüpheye, o kuskudan bu kuskuya yalpa yapar, yuvarlanıp dururlar. Hatta reyblerinde ve şüphelerinde bile süreklilik ve sebat gösteremezler: İmandan küfre, küfürden imana mekik dokur dururlar. Bir çikar söz konusu olduğu zaman mümin olurlar, imana meyil gösterirler, bir güçlük, bir meşakkat söz konusu olduğu zaman küfre doğru kayarlar. Böylece bazan imana doğru giderler, cihadla çıkmak isterler, sonra döner evde kalmak için uydurma mazeretler öne

sürer, izin almak isterler.

İşte cihaddan kalmak için izin istemek müminlerin değil, böyle inatçı ve imanları şüpheli kişilerin âdetidir. O halde izin istemek, aynilse küfür ve şek demek değilse de, müminden südür etmesi normalin aksinedir ve dış görünüşüyle gerçek ve samimi imanın gereğine aykındır, ayrıca mazeret iddiasında yalan ihtimalini kuvvetlendirecek bir şüphe delili teşkil eder. Şu halde zahirde mümin kabul edilen bir kimse cihaddan kalmak için özür beyan edip, izin istemeye kalktığı zaman doğruluğu belli ve kesin olsa bile, ona hükmedilmeyip bu iki âyet gereğince sanki imanı sahte, sözü duruma aykırı, doğruluğu şüpheli ve yalan söylediği ihtimal dahilindeymiş gibi ispata muhtaç bir dava olarak delil ve ispata havale olunması lazım gelmekteydi.

Bu âyetlerde Fıkıh ilminin dava ve delillerin tercihi ile Usul-i Fıkıh ilminin istidlal, tearuz ve tercih bahislerinin esasını öğretren ve telkin eden gayet ince bir sıyak bulunmaktadır. İlk bakışta bu iki âyet izin isteyen herkesin şek ve şüphe içinde olduğunu ve küfrüne hükmedilmek lazım geleceğini ifade ediyor sanılabilir. Fakat dikkat edilince meselenin öyle olmadığı açığa çıkar. Zira öyle olsa idi izin isteyenler arasında doğruluklan anlaşılacak olanlar bulunmazdı. Halbuki bundan önce "Doğru söyledikleri sence açığa çıkıncaya kadar" buyurulmuştur. Demek ki, tek başına izin istemek ile küfür ve yalana hemen hükümlenmamağa beraber, yalan soyut akli ihtimal olmaksızın şüphe delili ile izalesi gereken bir açık ihtimal olacak ve bundan dolayı söz doğrulanmayıp, bunun aksini iddia eden bir dava olması dolayısıyla delille havale edilecek, söz konusu mazeret iddiasının doğruluğu ispat edilmедикçe izin hakkı doğmayacak ve verilen izin de şer'i izin olmamış olacak, izin meselesinin, herseyden önce bu hukuki safhası gözetilmek gerekecektir. Bunun fıkıh şudur ki, cihad, Allah'ın hakkı olarak sabit bir emir ve görev olduğundan, imanın gereği, buna karşı inkâr durumunda bulunmak değil, derhal icabet etmektir.

Diş yüzüyle mümin olduğu halde buna karşı mgerçek olduğunu savunma durumundalar. Şu halde iddialarını ispat etmedikçe sadece kendi sözleriyle doğrulanmazlar, ki bu durum cihad farz-ı ayn olduğu haller için böyledir. Anlaşıyor ki, Hz. Peygamber, izin isteyenlere izin verdiği zaman henüz vahiy inmemiş olduğundan, bu hukuki noktada şu ihtihadda bulunmuş "Kelâmda aslolan doğruluk, imanın icabı da yalan söylememektir. Bu izin isteyenler ise zahiri halde mümindirler. O halde bunların zahir olan iman karinesiyile doğrulukları da açıktır.

Şu halde söyledikleri ile tasdik olummaları ve izlini sayılmalan haklandı. Hak zahir olunca onu tehir etmek caiz olmaz." diye izin vermişti. Bunun üzerine bu ilâhi vahiy indi ve delille muhtaç olan bu muhakemat usulünü talim buyurdu ki, bu açıdan bu üç âyetin fikhî sıyaki şu olmuş oluyor:

Gerçi kelâmda aslolan ve imanın gereği olan şey doğruluktur, fakat iman ile doğruluğun ortaya çıkması sıyaki şu olmuş oluyor:

Gerçi kelâmda aslolan ve imanın gereği olan şey doğruluktur, fakat iman ile doğruluğun ortaya çıkması ona aykırı veya ondan üstün bir delilin bulunmadığı durumlardadır. Burada ise ağıktaki iman ile beraber cihaddan kalmak için izin istemek de fiili bir durumdur. Halbuki "Senden ancak iman etmeyenler izin isterler" âyetinin hükmüne göre ve ötedenberi âdet olan uygulamaya göre, izin istemek diş görünüşüyle imanın gereğine aykırı düşmektedir. Buna göre hiç birisiyle istidlal edilmemek ve bir tercih sebebi aramak gerekir. Bu ise izin isteği tarafından. Çünkü âyete ve âdete göre izin istemek yalancanın imanın hükmünde değil, fazla olarak imanın kendisinde ve haberin özünde dahi şüpheyi çeken önemli bir belirti ve ipucudur. O halde bunun delil olarak ele alınması, imanın ispatından veya o kişinin küfrüne hükümlenmasından daha fazla tercihe layıktır. Çünkü bunun tercihi imanın delaletini öledikten başka yalan ihtimalini artırır ve doğruluğun asloma özelliğini gevşetir. Şu halde mazeret sözü delilsiz bir kavil-i mücerret (delilsiz söz) şeklinde kalır. Ayrıca mümin hakkında zahirin ziddına bir tekliş söz konusu olur. O zaman her söylenen doğru sözün, doğruluğunu kanıtlamak için sürekli bir delil getirme mecburiyeti doğar ve doğruluğu ispat olunmadıkça onun doğruluğu açığa çıkmamış olur. Hakkın ve gerçeğin açığa çıkması bu şekilde delil getirmeyi gözetmekle olacaktı. O zaman, izin isteyenlerin arasında kalbleri imansız, şek ve tereddüdü huy edinmiş, yalan yere yemin ederek yalan mazeretler öne süren bir takım yalancılar bulunduğu ortaya çıkacak ve gerçek mazeret sahipleri hakkında da doğru mümin muamelesi edilmeyecekti. Bundan başka bunlardan bir kısmının imansızlıklarını ve yalancılıklarını zaten mazeret uydurma şekilleri de ima ediyor ki, bu da küfür ve yalanlarına hükmetmek için yeterli olmasa bile, doğruluklarını ispat etmedikçe mümin-i sadık tanımınaçık şüpheli kimseler olduklarını anlatıyordu. Çünkü "hazirlığımız yok" diye özür uyduruyor ve izin istiyorlardı. Halbuki:

46- Çıkmak isteselerdi, mutlaka onunla ilgili bir hazırlık hazırlarlardı. Hazırlamaları gerekirdi, durumları da buna elverişliydi. Madem ki, hiçbir hazırlık yapmamışlar, demek ki, sefere çıkmak ve cihad etmek istemiyorlardı. Demek ki, esas itibariyle cihadın zorunluluğuna ve önemine inanıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre, böylece özür uydurup izin isteyenler, Abdullah b. Selul ve benzerleri kimseler idiler ki, bunlar ileri gelenlerden ve zenginlerden idiler.

Şimdi bu ilâhi açıklamalardan Hz. Peygamber'in bunlara böyle tahkikatsız olarak izin vermesi ilâhi hikmete tamamiyle aykırı olan bir hata imiş gibi bir zana hasıl olabileceğinden böyle bir vehmi uzaklaştıracak, onun hakikatin içyüzünde değil, diş yüzünde meydana gelmiş ve aşırı hoşgörü ve iyimserlikten ve biraz da acelecilikten doğmuş bir usulsüzlük olduğunu, daha doğrusu enfüzletli olanın terki anlamına geldiğini, bunun büsbütün hikmetsiz bir hata demek olmadığını dile getirmek ve Resulullah'ı teselli etmek üzere bir de meselenin onların cihada katılmayışları açısından içyüzünü ve onların ruh hallerini beyan etmek üzere buyruluyor ki:

Lâkin Allah onların gitmeye kalkmalarını istemedi de kendilerini yerlerinde alıkoymdu. Gitmelerini hoş görmüdi, çirkin kıldı. Gitmeyi kendilerine hoş göstermedi de onları korkaklık ve tembellik ile tevkif edip, hapsetti, oturanlarla beraber oturunuz denildi. Gönüllerine, kanları gibi, çoluk çocuk ve zavallılar, acizler, ihtiyaçları ve emekleriyle beraber oturup kalmak duygusu telkin edildi. Onun için asla çıkmak istemediler ve nolur nolmaz diyerek vaktiyle bir hazırlıkta bile bulunmadılar. İzin verilmele de zaten resmen acizler ve emekliler kesimine katılmış oldular. Bu onların asıl rüsvaylıklarına göre haff kalmakla beraber bir bakıma bu izin yine de isabetli oldu. Şu kadar var ki, izin vermekte biraz teenni gösterilseydi, ayrıca yalancılıktan herkesçe bilinecekti, izinsiz olarak kalmış olacaklar ve daha fazla rezil ve rüsvay olacaklardı. Aslında Allah, onların bu şerefli İslâm ordusu içinde yer almalarnı istememişti. Bunun sırı ve hikmeti şu idi:

47- Eğer onlar içinde sefere çıkmış olsalardı, size fesattan başka hiçbir katkıda bulunmayacakları sizi tefriye ve tefrikaya düşürmek maksadıyla mutlaka aranızda koşturup duracakları sizin içinde de onları dinleyecekler veya onlar adına muhbirlik edecekler de vardı. Yani o münafıklarn fitne çıkarmaya yönelik sözlerine aldanabilecek zayıf kimseler, yahut onları lehine casusluk edebilecek başka münafıklar da eksik değildi. Ki onları olmayınca bunlar da fazla bir zarar yapamayacaklardı. Böylece onların uzak kalmaları, ordu içinde bulunmalarından daha faydalı olacaktı. Nitekim öyle olmuştur. İşte Allah, İslâm ordusunu, onların bu gibi şerlerinden korumak için aralarını ayırdı, onların gitmelerini istemeyip, oldukları yerde oturttu, alıkoymdu. Bununla beraber yine de hemen izin verilmeseydi daha iyi olacaktı. Aynı fayda sağlanmakla beraber müslümanlara kaç nıfakları daha önceden kendileri tarafından açığa çıkarılmış olacak ve evde oturmakla buldukları huzuru tadamayacak ve ordu aleyhine yaydıkları kötü haberleri yayamayacaklardı. Allah o zalimlerin hepsini tek tek bilir. İçlerini, dışlarını, yaptıklarını, yapacaklarını bütün genişliğiyle ve kapsamıyla bilir ve onlara ne yapacağını da bilir. Meâl-i Şerifi

48- Şurası kesindir ki, bunlar daha önce de fitne çıkarmak istediler ve sana türlü işler çevirdiler. Nihayet hak yerini buldu ve Allah'ın emri onların zoruna

gitmesine rağmen açığa çıktı.

49- İçlerinden "Aman bana izin ver, başımı derde sokma" diyen de var. Dikkat et, başlarını asıl kendileri derde soktular. Hiç şüphesiz cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır.

50- Eğer sana bir iyilik dokunursa fenalarına gider. Eğer sana bir musibet gelirse "Biz zaten tedbirimizi önceden almıştık." derler ve sevine sevine dölüp giderler.

51- De ki: "Hiçbir zaman bize Allah'ın bizim için takdir ettiğinden başkası dokunmaz. O bizim mevlamızdır. Müminler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler."

52- De ki: "Siz bizde iki güzelliğin (Zafer veya şehitliğin) birinden başkasını mı gözetirsiniz? Biz ise size Allah'ın kendi katından veya bizim elimizle bir azap indirmesini gözetiyoruz. Haydi siz gözetedin, biz de sizinle beraber gözetmekteyiz."

53- O münafıklara şunu da de ki; gerek isteyerek, gerek istemeyerek infak edip durun. O infak ettikleriniz sizden hiçbir zaman kabul edilmeyecektir. Çünkü siz sık sık bir kavimsiniz.

54- İnfakların onlardan kabul olunmamasına sebep, gerçekte Allah'a ve Resulüne inanmamaları, namaza ancak üşene üşene gelmeleri, verdiklerini de ancak istemeye istemeye vermeleridir.

55- Onların malları da, evlatları da sakın seni imrendirmesin. Bu olsa olsa Allah'ın onları dünya hayatında bu gibi şeylerle azaba uğratmasını ve canlarının kâfir olarak çıkmasını murat etmiş olmasından başka birşey değildir.

48- Allah bilir ya bunlar bundan evvel de fitne çıkarma sevdasına kapıldılar. Müslümanları tefrikaya düşürmek, ordu bozanlık etmek istediler.

Rivayet olunduğuna göre, bu defa da Hz. Peygamber, Tebuk seferi için yola çıktığında Seniyyetü'l-veda' denilen tepede ordugâhını kurmuştu. Abdullah b. Übeyy de adamlarıyla geldi, o tepenin altındaki "Zicidde" denilen mevkiye kondu. Yanındakiler az bir asker değildi. Ne zaman ki, Resulullah yola koyuldu, Abdullah b. Übeyy, diğer tereddüd içinde olanlarla birlikte sefere katılmaktan vazgeçip geri döndü. Bu arada Abdullah b. Nebtel ve Rifaa ibni Yezid b. Nabut dahi döndüler. Bunlar da Abdullah b. Übeyy gibi ileri gelen münafıklardan idiler. İbnü Übeyy'in Avfoğulları ile, İbnü Nebtel'in Amroğulları ile, İbnü Nabut'un da Beni Kaynuka ile dostluk antlaşmaları vardı. Abdullah b. Übeyy, daha önce Uhud Savaşı sırasında da fitne çıkarmak istemişti. (Âl-i İmran Sûresinde âyet 122'nin tefsirine bkz.)

Ve senin hakkında birtakım işler çevirdiler. Çevirdiler de ne oldu. Nihayet onların hoşlanmamalarına, rağmen hak geldi ve Allah'ın emri açığa çıktı.

49- Onlardan bir kısmı da bana izin ver ve beni fitneye düşürme diyordu. Yani benim başımı derde sokma, izin versen de, vermesen de gitmeyeceğim, bari izin ver de beni gûnah'a sokma, yahut ben sefere çıkarsam ailem perişan olacak, benim mahvıma sebep olma da bana izin ver, demek istiyordu. Bazı rivayetlere göre, Cidd b. Kays aındaki münafık, "Ensar bilir, ben kadınlara düşkünüm. Şu halde şaşırsın kadınlara, yani Şam taraflarındaki şaşırsın Rum kızları ile beni belaya sokma, lakin sana malıma yardım edeyim de benim yakamı bırak." demek cüretini bile göstermişti.

Bak, asıl fitneye kendileri düştüler. Öyle demekle fitneden kurtulamadılar, asıl fitnenin kendisine düştüler. Kesindir ki, Cehennem elbette bütün kâfirleri kuşatmıştır.

50- Sana bir iyilik isabet ederse bir güzel başanı, bir zafer, bir ganimet nasip olursa onları fenalaştırır, kıskançlıklarından fenalarına gider, ve şayet sana bir musibet uğrarsa, bir kötülük gelirse, savaşlardan birinde bir zarar, musibet olduğu kesinlikle belli olan bir olay başına gelecek olursa, kendi yaptıklarını beğenip fikirleriyle kasılarak, İyi ki, biz daha önceden işimizi ele aldık, derler. Yani uyanıklık ettik, ihtiyatlı davrandık, musibet bizi bulmadan işimizi gördük, yakamızı kurtardık, diye konuşur dururlar. Müslümanlarla beraber olmayıp, gazadan kaçınmaları kavli ve fiili nıfaklarıyla kâfirlerle hizmet ve dostluk etmeleri gibi şeylerle ifthar eder, övünürler ve bu nıfakın kâfirler katında revaç bulacağını ve bunun musibetten sonra değil, önceden yapıldığı takdirde işe yarayacağını düşünürler. Ve ferahlı ferahlı dönerler, toplanıp konuştukları yerden keyifli keyifli döner giderler veya kâfirler tarafına dönüverirler, sevine sevine döneklik yaparlar.

51-Bu gibilerle karşı de ki; bize Allah'ın bizim için takdir ettiğinden başkası isabet etmez. Acı tatlı başımızla her ne gelirse hepsi Allah'ın yazdığıdır. O da sonuç olarak mutlaka lehimize. Dünyaya veya ahirete ait menfaatımız ve hayrımız içindir. O, bizim mevlamızdır, sahibimiz, yardımcımız ve veliyy-i umurumuzdur. Üzerimizdeki bütün tasarruf ve velayet O'nundur. O nasıl dilerse öyle yapar, istediğini yapmak O'nun hakkıdır ve ne yaparsa hakkımızda hayırlısını yapar. O bize hayatımızda ve ölümümüzden sonra kendimizden daha evladır.

Ve işte bu yüzden ki, bütün müminler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler. Bütün gücü ve kudreti ancak O'na ait bilsinler, yalnızca O'na bel bağlayıp ve her hususta sadece O'na güvensinler, emrine ve takdirine gönül hoşluğu ile teslimiyet gösterip gereğince kulluk görevlerini yerine getirmeye özen gösterebilirler. Allah'a ne kadar tevekkül edilir, güven duyulursa, iyi bilinmelidir ki O, daha da fazlasına layıktır. Ve O'ndan başka tevekkül edilecek, bel bağlanacak, gücüne sığınılacak hiç bir merci yoktur. Çünkü O "Yüce Allah'ın güç ve kuvvetinden başka güç ve kuvvet yoktur." Kâfirler bunu bilmedikleri için, onlar açısından en çok bel bağlanacak kuvvet nefistir sanırlar ve "işimizi avucumuza aldık" diye böbürlenirler. Ve böylece her biri bir amir olmak, uluhiyetten bir hisse almak isterler. Bu şirk ve münazaa ile dünyada şikak ve nıfak saçır dururlar. Halbuki azıcık akıllı olan bir kimse anlar ki, hakka dayananıyan fanı bir nefsin, kendi kendine itimada layık olan elinde hiçbir şeyi yoktur. Onun güvendiği herşey birer seraptan farksızdır. Bundan dolayıdır ki, kâfir ne kadar kendine güvenirse güvensin, kesinlikle bir gün gelir, olayların akışı karşısında güvenmiş olduğu noktaların hepsini kaybeder. Fakat hiç bir şeye değil, ancak Allah'a itimat eden hakiki mümin, ölümden bile sarsılmayarak kamil bir imanla Rabb'inin yüce katına gider. Fakat sunu unutmamak gerekir ki, tevekkül demek, görevin ifasını Allah'a havale etmek demek değildir, emri ve karar Allah'a bırakmaktır. Allah'ın emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır. Kısacası tevekkül "tefviz-i vazife değil, tefviz-i emirdir." Birçokları bu konuda gaflete düşerek, tevekkülü, vazifeyi terk etmek sanırlar. Yani kulluk görevlerinin yerine getirilmesini Allah'a havale edip, emir ve komuta mercii olarak kendi kendilerini görmek isterler. Sanki kul vazifesiz oturacakmış, namaz, oruç, zekat, cihad ilh... gibi görevleri Allah Teâlâ ona emredip yaptırmayacakmış da onun yerine Allah (haşa) yapacakmış gibi batıl bir zihniyet taşırlar. İsrailoğulları'nın vaktiyle Hz. Musa'ya "Git, sen ve Rabbin ikizin savajını, işte biz burada oturup duracağız." (Maide, 5/24) dedikleri gibi, demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve itimad değil, O'nun emrine güvensizliktir, tevekkülsüzlüktür ve Allah korusun küfürdür. "Allah hakkında o çok yanıltıcı (şeytan) sizi yanılgıya düşürmesin." (Lokman 31/33) âyetinde de uyarıldığı gibi, bu olsa olsa şeytan yanıltmasıdır. İyi bilinmelidir ki, tevekkülün belirtisi emre gönül vermek ile vazife sevgisidir. Nitekim bu Allah yazısı, âyette sözü edilen tevekkül, cevap olarak şöyle açıklanıyor:

52- De ki, siz bize o iki güzelliğin birinden başkasını beklemesiniz. Yani bizim hakkımızda beklediğiniz akibet, her biri akibetlerin en güzeli olan iki şeyden biridir: Ya zaferdir, ya şehitliktir. Bu ikisinden başka bir şey değildi. Biz sonuçta ya kesin bir zafer kazanacak, gazi olacağız, ya da şehit düşeceğiz. Oysa sizin başa geldiği takdirde musibet deyip kaçındığınız, halbuki bizim başımıza geldiği takdirde sevineceğimiz şehitlik de imrenip beğendiğiniz ve kıskandığınız zafer kadar güzel bir akibettir. Siz bunları her ikisinin de büyük bahtıyarlık olduğunu takdir edemezsiniz de birine sevinir, öbürüne yerinarsınız ve hakkımızda bu iki güzelliğin birinden daha başka gözetilebilecek bir ihtimal bulamazsınız: Ya zafer, ya şehadet. İşte kaderimiz birbirinden güzel bu iki mutlu

akıbetin, bu Allah yazılarının kesinlikle birisidir. Biz de sizin için şu iki akıbetten birini bekleriz: Allah'ın sizi, ya doğrudan doğruya kendi katından gelecek bir azapla ya da bizi ellerimizle meydana gelecek bir azapla cezalandırmasını, bu iki azaptan birisiyle azaba uğratmasını bekleriz. Yani sizin akıbetiniz, Allah katındaki kaderiniz de, layıkınız da budur. İşte sizin için en fena olan bu iki akıbet, bizim açımızdan bir iman konusudur ve gerçekte bütünüyle adaletin yerini bulması demek olan bir hayırdır. Onun için siz bekleyin, biz de sizinle beraber bekliyoruz.

53-Buna karşılık "Biz malla olsun cihada katılıp hizmette bulunmadık mı? Allah yolunda cihad edenlere para harcamadık mı? Peki bu hayır değil midir? Aslında "Zerre kadar iyilik yapan karşılığını görecekti değil midir." (Zilzal, 99/7). Şu hale göre "Son hakkımız Allah katında neden azal olsun?" diyecekti olurlarsa:

De ki; istiyerek veya istemiyerek infak ediniz. Yani Allah yoluna diyerek sarfettiğiniz mallarınızı, gerek Allah ve Resulü'nden istek ve zorlama olmadan kendiliğinizden, gerek bir istek ve lüzum üzerine, her ne suretle sarfetmiş olursanız olunuz sizden asla kabul edilmeyecek. Yaptığınızı harcamalısınız Allah katında bir hayır ve hasenat olmak üzere nam ve hesabınıza kaydolunmayacak ve kabul olunmayacaktır. Bundan dolayı ne görecekseniz önden göreceksiniz, ahirette ecirini göremeyecek, azaptan kurtulamayacaksınız. Zira siz muhakkak ki, bir alay fasıklar olup çıktınız. Kalben itaatten gıyıp temerrüd ettiniz. Lâkin mutlak fisk, hayrın kabulüne mani olur mu? Özellikle istiyerek yapılan infak şeklinde itaatsizlik ne demektir? Denilecek olursa, şunu bilmeli ki,

54- onlan kendilerinden, nafakalarını kabul olunmaktan engelleyen de başka birşey değil, ancak şu halleridir ki, bunlar hakikatte Allah'a ve Resulü'ne küfrettiler, inanmayıp inkâr ettiler. Ve namaza da ancak tembel tembel, üşene üşene, gelirler, başka türlü gelmezler infakı da ancak hoşlanmaya hoşlanmaya yaparlar, başka türlü yapmazlar. Yani Allah ve Resulü'ne kalben küfürleri devam ettiğinden, namazın ve infakin ne yerine getirilmesindeki sebaba, ne de terkinden dolayı günaha inanmadıklarından, adeta namaz boşuna bir külfet, infakı da bir cereme, bir zarar saydıklarından, bu gibi görevleri yaparken, bunlan kalben iman ve gönül hoşluğu ile seve seve ve Allah nzası için değil başka bir maksat, dış görünüşü kurtarmak için yaparlar. Bundan dolayı infakı bir istek ve benimseme söz konusu olmadan görünüşte gönül hoşluğu ile yapıyormuş olsalar bile o nafakalarını Allah yoluna harcanması yine de canlarını sıkır. Bunu gönülden isyan ederek ve istemeyerek verirler. Şüphe yok ki, bir kimsenin inanmadığı bir şeyi yapması, diğardan belli etmese bile kendi içinde mutlak bir isteksizlik konusudur. Hasılı kabule engel olan mutlak fisk ve günah değil, küfürdür. Ve önceki "kerhen" tabiri belli olan isteksizliği, ikinci "karihun" ise içlerindeki mutlak isteksizliği ifade eder. Bir açıdan istiyerek yapıyormuş gibi görülen şeyin, bir başka açıdan isteksizlik olması da bir çelişki yoktur. Burada açıklanmak istenen şey münafıklann ruh halleridir. Art düşünceyle yaptıkları ve gönüllü olarak yapıyormuş gibi gösterdikleri bu fiilleri, iyi niyete dayal olarak yapılan öteki işleri ilgilendirmez. Mesela bir münafığın, müslüman mücahitlere sırf kendi arzu ve isteğiyle Allah için diyerek bir infakta, bir yardımda bulunması ve bunun altında onlan aldatma maksadını gizlemesi, gönüllü bir sarf olmakla beraber yine de bir taat ve ibadet değildir, bir isyandır. Ve bunda taat fikrinden bir iğrenme vardır.

55- İşte bundan dolayıdır ki, onlann ne malları, ne evlatları seni imrendirmesin, sana bir bahtıyarlıkmış gibi görünmesin. Allah onlara bu nimetleri ne diye böyle çok çok veriyor diye hayrete düşürmesin. Bunlar onları için görüldüğü gibi birer nimet değildirl. Allah ancak şunu murad ediyor, irade buyuruyor ki onlan bunlar sebebiyle dünya hayatında azaba uğratsın. Bu yüzden elemelere, kederlere ve dertlere giriftar eyesin. Bu dertlerle uğraşıp dururken o büyük akıbeti düşünmeye vakit bulamaları. Ve canları da kâfir oldukları halde çıksın. Böylece ılelebat vebal ve azabını çeksinler.

O münafık kâfirler öyle bir azap içindedirler ki, bir de:

Meâl-i Şerifi

56- Hiç şüphesiz onlar, sizden olduklarına dair yemin de ederler. Halbuki sizden değildirlr. Fakat onlar öyle bir kavimdirler ki, korkudan ödleri patlıyor.

57- Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar veyahut girilecek bir delik bulsalarđı başlarını diğer o tarafa doğru koşarlardı.

58- İçlerinde (topladığın) sadakalar hakkında sana tariz eden (dil uzatan) ler de var. Eğer o sadakalardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen kızarlr.

59- Ne olurdu bunlar, Allah ve Resulünün kendilerine verdiğine razı olsalar da "Bize Allah yeter. Allah bize lütuf ve ihsanından yine lutfeder, verir. Bizim bütün rağbetimiz Allah'adır" deselerdi.

56- Ödlri patlar.

57-58- Onlardan bir kımı sadakalar hakkında sana lemezder, imalı imalı söz dokundurur veya gizli gizli söz atar, seni arkandan geçiştirip ayıplar. Bu hususta mümfend birkaç olay rivayet edilmiştir:

Huneyn ganimetlerinin bölütürülmesinde İslâm'a yeni girmiş bulunan Mekke halkını, İslâm'a ısındırmak için, Hz. Peygamber onlara fazla fazla pay vermiştir. İbnü Zilhveysıra adı verilen Hurkus bu. Zühreyî Temimî "adaletli davran ya Resulallah" demiş, Hz. Peygamber de "Yazıklar olsun sana, ben de adalet yapmazsam kim adalet yapar?" buyurmuştu. İşte bu Hurkus, daha sonraki yıllarda Hariciler denilen ayrılıkçı çetenin reisi olmuştu.

Ancak ganimetlerden alınan paylar, "sadakalar" kavramına girmedüğinden, bu âyetin mânâsıyla dolaylı olarak ilişkili olduğu söylenebilir.

Yine Huneyn gününde bir de Ebu'l-Cüvaz adında bir münafık, "Adaminıza baksanıza, sadakalarınızı koyun çobanlarına paylaştıyor ve adalet yaptığını sanıyor." demişti.

İşte bunlar, o sadakalardan kendilerine verilirse hoşnud olurlar ve şayet verilmezse hemen kızarlr. Sadaka almaya haklarının olup olmadığını hiç düşünmeden öfkelenirler.

59- Keşke bunlar Allah'ın ve Resulü'nün ganimetten (veya sadakadan) kendilerine verdiğine razı olsaydılar. Ve deseydiler Allah bize yeter. İleride Allah bize yine fazla fazla verir, lutfeder, Resulü de ihsanda bulunur.

Muhakkak ki, biz herşeyden önce Allah'a rağbet eyleriz. Yani O'nun verdiklerine razı olup böyle deselerdi haklarında daha hayırlı olurdu. Zira sadakaların sarfolunacağı yerler hakkında Allah Teâlâ'nın muhkem açıklaması, kesin farzı ve Resulüne gönderdiği düstürü işte şudur:

Meâl-i Şerifi

60- Sadakalar ancak şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, o işte çalışan görevliler, müellefe-i kulub (kalbleri İslâm'a ısındırılacaklar), köleler, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar. Allah tarafından böyle farz kıldı. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

60- Sadakalar. "SADAKA": İnsanın malından sırf Allah'ın hakkı olarak ayırdığı vergidir. Allah'a sadakatla bağlı olmak anlamından alınmış olan bir kavramdır. Sadaka vermek demek olan "tasadduk" kelimesi aynı köktendir ve "sadakatle bağlılığı aramak" anlamına gelir. Sadaka kavramında üç ana unsur vardır:

1. Fakirlik, yani sadakaya muhtaç durumda olmak,
2. Temlik, yani yapılan yardımın, sadaka diye verilen şeyin mutlaka alanın eline geçmesi ve onda tasarruf edilebilmesi,
3. Allah için verilmiş olmak.

Sadaka, herşeyden önce vacip veya nafil olmak üzere iki kısımdır ki, vacip olan

kısına "Zekât" denilir. Her iki kısmın da birçok çeşitleri vardır. Mesela tanım ürünlerinden alınacak zekâtâ "öşür" denilir. Ayrıca sevaim (hayvanlar), ağmam (koyunlar), ticaret, nukud (nakit paralar), rikaz (definelere), meadin (madenler) adı verilen başka bölümleri vardır. Nefsin zekâtı olan "Sadaka-i fitir" vardır. Görülen ve görülmeyen mallardan alınan bu zekâtıların hepsi vacip olan sadakalar cinsindedir. Ve çoğul olarak "Sadakat" kelimesi bunların hepsini kapsamı içine alır. Fakat âyetin sonundaki bağlantı karanesiyle burada asıl söz konusu olan ve maksat olarak gözetilen şey farz olan sadakalar, yani zekât çeşitleridir. Şu halde toplu mânâ şudur:

Meselenin içyüzü ve özü o münafıklann zannettikleri ve arzuladıkları gibi değil, bilinen bütün çeşitleri ile sadakalar adı altında toplanan zekât cinsinin hepsi münhasıran şunlar içindir: Fakirler ve yoksullar içindir. Şöyle ki, "Onlann mallarında dilenen ve dilenmeyen yoksullara ait belli bir hak vardır." (Me'âric, 70/25) âyetinin de öngördüğü şekilde vacip sadaka demek olan zekât bunlann belli ve bilinen haklarıdır. Sadaka kavramı herşeyden önce fakirlik kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bir hadisi şeriflerinde bunu şöyle ifade buyurmuşlardır: "Ben sadakayı zenginlerinizden alıp fakirlerinize vermekle emrolundum". Bununla sadakanın fakirlere ait olduğu ve vacip olan sadakanın, zenginin bir lütfü değil, fakir kesimin zenginlerin zimmetine geçmiş bir hakkı demek olduğu, yani bir borcun sahibine geri ödenmesi demek olduğu anlatılmıştır. Şu kadar ki, bu hak, doğrudan doğruya her fakir kişinin kendi öz hakkı değil, fakir fukara kesiminin bütünüün genel bir hakkıdır. Ayrıca bizzat kendilerinden bir sözleşmeyle veya gasp yoluyla alınmış bir kazanılmış hak değil, Allah Teâlâ'nın emri ile sabit olan hibe cinsinden bir haktr, yani Allah hakkıdır. Bundan dolayı sadaka ancak Allah için sıdk u sadakate verilir. Ne zenginin fakire minnet ve eza yüklemeye hakkı vardır, ne de bir fakirin bir zenginden istekte bulunmaya hakkı ve yetkisi vardır. Hatta her fakirin her sadakayı almaya hakkı ve yetkisi yoktur. Nitekim Hz. Peygamber soyundan, yani, seyyid olan bir fakirin zekât alması haramdır. Ancak tatavvu olan sadakadan alabilirler, bir de hediye kabul edebilirler. Yine bunun gibi soyundan geldiği kimselere ve kendi soyundan gelenlere zekât ve vacip olan diğer sadakalar verilmez. Çünkü nafaka hakları vardır. Ayrıca fakirlerin ellerinden alınmış borç, emanet veya gasp veya benzeri herhangi bir haklarının geri verilmesinde sadaka mânâsı bulunmaz. Bunun içindir ki, haram maldan verilen şeyler hakikatte sadaka olamaz, ya bir başka hakkın kısmen iadesi veya bir haksızlıktan başka bir haksızlığa geçiş anlamı taşır. Fakir, aslında muhtaç olan, yani kendi geliri aslı ihtiyaçlarına yetmeyen kimse demek olmakla beraber, az bir gelire sahip olabilir, böylece fakir ve muhtaç durumunda olduğunu gizleyebilir, hatta bu yüzden "İffeti ve çekingen olduklarından, hallerini bilmeyen olan zengin sanırlar." (Bakara, 2/273) âyetinin tarifi ile cahiller onlan zengin bile sanabilirler. Miskin ise düşkün demektir. "Yersiz yurtsuz, evsiz barksız yoksul ve kimsesizler" (Beled, 90/16) âyetinin de işaretiyle yoksulluğu dışından bakıldığı zaman da belli olan kişi demektir. Miskinlik fakirlikten daha aşağı bir durumda olmak anlamına gelir, üstelik acizlik ve zillet mânâsına da ifade eder. Bununla beraber aksine tefsir edenler de olmuştur. Hasılı bütün sadakalar herşeyden önce fakirler ve yoksullar içindir; "fukara ve mesakin" hakkıdır, bunlann menfaatına tahsis edilmiştir. Aşağıda geleceği şekilde diğerlerine de yine onların menfaati sebebiyle veya fakirlik ve ihtiyaçları dolayısıyla verilecektir. Şöyle ki:

Ve sadakalar üzerindeki amillere. Yani toplanıp biriktirilmesinde çalışan tahsildarlar, katipiler, koruyucular, bekçiler, mesela davar ve siğir cinsinden toplanan zekâtıların çobanlığını yapanlar, hasılı bütün bu işlerde görevli olarak çalışanlann hizmetleri karşılığı olarak bu zekâtlardan ücretleri verilir. Ve bu sebeple bunlar için sadaka verilmiş olmaz, yaptıkları hizmete karşılık ücret olmuş olur. Ancak onlann yaptıkları bu gibi hizmetler, sonucu itibarıyla fakirlerin ihtiyaçları yönünde yapılmış hizmetler olur, onlann menfaatına ait bulunur.

İmam Serahsi'nin "Mebсут" adlı eserinde zikredilmiştir ki Hz. Peygamber, gerek görünen mallardan ve gerek görünmeyen gizli kapaklı mallardan alınacak zekâtıların tahsil için amiller tayin buyurdu. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında görünmeyen mallardan alınacak zekâtın tahsilindeki zorluk sebebiyle bunlar zengin mümminlerin kendi vicdanlarına terk edildi ve yalnızca görülen mallann zekâtıan üzerine amiller görevlendirmekle yetinildi, ki, o zamandan beri davar, öşür, madenler ve gümrük memurları tayin edilmekle beraber, görünmeyen mallardan alınacak zekât mükelleflere bırakılmış bulunmaktadırl.

Müellefe-i kulub: Yani kalbleri İslâm dinine ısındırılacak olanlar. Çeşitli rivayetlerden çıkan sonuca göre, bunlar başlıca üç kısım idiler. Bir kısmı bazı azılı kâfirler idi ki Resulullah, bunlann şerlerini defetmek ve müslümanlara ezizletlerini önlemek, diğer kâfirlerle müşriklere ve zekât vermek istemeyenlere karşı çıkmalarını sağlamak ve İslâm tarafını tutmaları için böyle ihsan ve yardımlarla kendilerini İslâm'a meyilli kişiler yapardı. Diğer bir kısmı ise kabile reisi ve ileri gelen kimseler durumunda idi ki Hz. Peygamber, bunlara bol bol ikram ve ihsanda bulunur, kendi kabilelerinden İslâm'a girenlere eza ve cefa etmelerini önlemeye çalışırdı. Kendilerinin ve emrindekilerin İslâm'a girmeleri ile İslâm'da sebat etmeleri gibi bir takım İslâmî amaçlar ve maslahatlar gözetilirdi. Üçüncü bir kısım da İslâm'a yeni girmiş, niyetleri ve iradeleri henüz iyice pekişmemiş olan zayıf karakterli kişiler idi ki, fakir ve muhtaç olmasalar da kalbleri iyice İslâm'a ısının, imanlan pekişsin ve İslâm'ı iyice benimsesinler diye özellikle fazla fazla ikram ve ihsan görüyörlardı. Ki Uveyne b. Hısn, Akra' b. Hâbis ve Abbas b. Mirdas bunlar arasındaydı. İşte "müellefetü'l-kulub" sıfatı her üç kısma da verilir. Üçünde de durumun gereğine göre, İslâm'a hizmet ile cihadın mânâsı ve fakir fukaranın çıkarılının gözetilmesi ve korunması gibi hikmetler söz konusudur. Bununla beraber Hz. Peygamber tarafından birinci kısma verilen ihsan ve yardımların resmi sadakalardan verildiği hakkında sarıh ve kesin bir rivayet yoktur. Rivayetler bunun ganimetlerden verildiğini gösteriyor. Büyük bir ihtimalle bunun "Biliniz ki, ganimet olarak elde ettiğiniz bir şeyin beşte biri muhakkak ki, Allah ve Resulü'ne aittir..." (Enfâl, 8/41) âyetinin hükmünce, bilhassa Hz. Peygamber'in hissesi olan beştebirden verilmiş olmalıdır ki, bu da onun öz malıdır. Bundan dolayıdır ki, İmam Şafii gibi diğer bazı imamlar buradaki "müellefetü'l-kulub" vasfının, gayr-i müslimlere değil, müslümanlara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bundan başka Hz. Ebu Bekir'in hilafeti sırasında yukarıda adı geçenlerden Uveyne b. Hısn ile Ekra' b. Habis, ki ikisi de Necid'li idiler, gelmişler "Ey Allah'ın Resulü'nün halifesi, bizim tarafa otsuz, işe yaramaz bir kıraç arazi var, onu bize ver, tahsis et." demişler. Hz. Ebu Bekir de o araziyi onlara iktâ (bağışlama) yoluyla tahsis eylemiş ve buna dair bir de yazılı belge düzenleyip, şahitlere imzalatmış. Fakat o anda orada hazır olanlar arasında Hz. Ömer yoktu. Bu ikisi şahit olsun diye Ömer'e vardılar, durumu anlattılar. Hz. Ömer bunu işitince yazılımsı olan yazıyı ellerinden aldı ve yırttı attı. Dedi ki; "Resulullah sizi İslâm'a ısındırıyordu ve o gün müslümanların sayısı azdı. Şimdi ise Allah Teâlâ müslümanlann sayısını çoğalttı. Gidiniz gücünüz yettiği kadar çalışıp çabalayınız, siz size düşeni yaparsanız Allah da sizi gözetir."

Bunun üzerine öfkelenerek Hz. Ebu Bekir'e müracaat ettiler. Halife sen misin, Ömer mi?" dediler. Ebu Bekir de "isterse odur" dedi, bu konuda Ömer'e muvafakat ettiğini göstermiş oldu. Onun yaptığını yanlış bulmadı, ashabtan karşı çıkan ve yanlış bulan kimse de olmadı.

Bundan şu hukuki sonuç çıkar ki; Hz. Ebu Bekir iktâ (bağışı) yapmış ve hatta imzalamışken sonradan Hz. Ömer'in bunu engelleme işini yanlış bulmayarak, kendi kararından rücu eylemiştir. Bu suna delalet eder: Demek ki, bu meselede Hz. Ömer'in hatırlattığı mânâ ve maksadı derhal anlayıp tasdik etmiştir. Yani "müellefü'l-kulub"la yapılan özde bağışlar ehl-i İslâm'ın azınlıkta olduğu zamanlara mahsus bir uygulamadır. Ve bunda ictihada mesâğ yoktur. Zira Ebu Bekir ictihada yöl görse idi imza ettiğ bir hükmün feshini caiz görmezdi. Ashaptan bunu inkâr eden kimse çıkmayınca da mesele sosyal bir mahiyet almış olur.

Bundan dolayı, seleften birçokları "müellefetü'l-kulub" hissesinin bu sebeple ortadan kalkmış olduğu görüşünü savunmuşlardır ki, Hanefî mezhebi ile Maliki mezhebinin meşhur görüşü budur. Hanefî fıkıhçılar icma ile bunun artık düşmüş olduğu görüşünde olduklarından, bu olaya ashabın bütünüünün icmaı şeklinde bakarlar ve derler ki: Müellefetü'l-kulub hissesi, İslâm'ın başlangıcında ve Hz. Peygamber devrinde düşmanın

çok, müslümanların az oldukları zamana ait bir uygulamaydı. Daha sonra Hz. Ömer'in de dikkat çektiği şekilde Allah Teâlâ müslümanları, böyle "müellefetü'l-kulub" un desteğine muhtaç olmayacak şekilde güçlü kilmıştır. Şayed bundan böyle müslümanlar öyle bir şeye muhtaç olurlarsa ancak mücadeheyi terk ettiklerinden dolayı muhtaç olurlar. Ne zaman birlik ve dayanışma içinde olurlarsa, müslümanlara ait olan mallardan başışta bulunmak suretiyle yabancıların desteğini elde etmeye ihtiyaçları kalmaz. Ve böyle bir durumda, her şeyden önce müslümanların arasındaki birlik ve kardeşliğin güçlenmesi tedbirleri ile meşgul olmaları gerekir. Binaenaleyh müslüman fakirlerin hakkı olan sadakalardan, kâfirlerin zenginleri şöyle dursun, isterse yeni müslüman adı altında bazı mühtedilere, eğer fakir değillerse sırf te'fili kulub (kalblerini ısındırmak) için hisse verilmesi kesinlikle ve evleviyetle caiz olamaz. Ayrıca hisse verilemez.

Malikilerden Ebu Hayyan tefsirinde bu mesele ile ilgili görüşler şöylece özetlenmiştir: "Ömer b. Hattab, Hasen, Sâ'b ve İslâm fukahasıdan bir grup, müellefetü'l-kulub sınıfının, İslâm'ın güçlenmesi ve yayılmasıyla artık ortadan kalktığına kani olmuşlardır. Hanefî ve Malikî mezhebinin meşhur olan görüşü budur. Hanefî bilgilerinenden bazıları demişlerdir ki, Ebu Bekir'in hilafeti zamanında İslâm'ın güç ve kuvvet kazanması sebebiyle ashab-ı kiram müellefe hissesinin artık ortadan kalkmış olduğu üzerinde icma ettiler. Kadî Abdulvehhab demiştir ki; bazı durumlarda ihtiyaç hasıl olduğu sadakattan hisse verilir. Bilginlerden birçokları demiştir ki, müellefetü'l-kulub kıyamete kadar mevcuttur. İbnü Atıyye demiştir ki, meselenin boyutları üzerinde düşünersek, oralarda ihtilafa ihtiyaç olduğuna görürüz. Yunus demiştir ki, Zührî'ye sordum, bu konuda nesih bilmiyorum, dedi. Ebu Ca'fer-i Nuhas demiştir ki, bunlar hakkında bu hüküm sabittir: Bir kimse teliften hisse almaya muhtaç olur ve onlardan müslümanlara bir zarar gelmesinden endişe edilir veya daha sonra onların müslüman olmaları umulursa verilir. Kadî Ebubekr İbnü'l-Arabi de demiştir ki, bana göre hüküm şöyledir: İslâm kuvvetli olursa zail olurlar ve eğer ihtiyaç bulunursa Resulullah'ın yaptığı gibi payları verilir. Kitabı't-Tahrir'de zikrolunduğu üzere, İmam Şafîi demiştir ki, âmîl ve müellefetü'l-kulub şu zamanda ortadan kalkmıştır, sekiz kesimden altısı kalmıştır. En faziletli olan bu altısına sarf olunmalıdır... Bununla beraber yeniden ortaya çıkarsa, Şafîi mezhebinin görüşü, her sınıfın kendi hissesinin geçerli olmasıdır.

Ancak şunu da unutmamak lazımdır ki, İmam Şafîi gibi, birçoklarına göre, "müellefetü'l-kulub" adının, İslâm'a girmemiş olanlara bir ilişkisi yoktur. Nitekim zekât konusunda söz konusu sekiz sınıfın tamamında da İslâm şartı genellikle bulunması istenen şarttır. Gayr-i müslim fakirlere zekât değil, tatavvu sadakası verilebilir.

İkinci olarak "fi sebillillâh" (Allah yolunda) kaydı, en geniş bir mânâ ile ele alındığı zaman sadakaların hepsinde vardır. Yukarıda da işaret edildiği üzere Allah nzası gözetilmek sadakaların özünde bulunması gereken bir kavramdır ve mahiyetine dahildir. Fakirlere, yoksullara, kölelerin azadına ve borç yükü altında ezilenlere verilen sadakalarda da aslında "fi sebillillâh" mânâsı vardır, yoksa onlara verilemezdi. Bunun böyle olduğu biliniyor iken bütün bunlar arasında bir de ayrıca "Fi sebillillâh" diye buyurulması bunun genel anlamda "fi sebillillâh" kavramı içinde özellikle başka bir "fi sebillillâh" demek olduğunu, yani genel anlamıyla ele alınamayacağını derhal ifade eder. Burada sayılanlardan başka olarak diğer böyle bir fi sebillillâh demek gibi bir genelleme mânâsına da olamayacaktır. Çünkü bundan sonra "yolda kalmış" tahsisî böyle bir mânâyâ engeldir. Şu halde bunun mânâsı, "herhangi bir şekilde fi sebillillâh sarf için" demek de olamaz. Buradaki "fi sebillillâh" zarfı esas itibarıyla ne doğrudan doğruya sadakanın, ne de sarf şeklinin zarfı değildir. Bundaki mânâ, "sadakalar ve fi sebillillâh'dır" demekten ibaret olmadığı gibi, "köleler hakkında" ifadesinde olduğu üzere "ve fi sebillillâh sarf için" demekten ibaret de değildir. Sadakanın öbürlerinden başka özellikle verilmesi gereken bir harcama yerine ait bir zarftır: "Allah yolundakiler için" demektir ki, Allah için olan bir ibadete kendini adanmış olanların özel vasıflarını anlatır. Sadaka kavramı ilişkisiyle de bunların muhtaçları ve ihtiyaçlarının karşılanması söz konusu olduğu açıkça ortaya çıkar. Bu şekilde burada "O fakirlere ki, onlar kendilerini Allah yoluna adanmışlardır." (Bakara, 2/273) âyetini özetleyen bir mânâ gizlidir. atfı da bunların en fazla "İbn-i sebîl" (yolcu) kesimi ile yakın ilişkisini akla getirir. Fakirler ile yoksullar, âmiller (zekâtta görevliler)le müellefetü'l-kulub, rikab (köleler) ile garimin (borçlular) nasıl yakın ilişki içinde iseler bunlar da öyle demek olur. Yani, bunlarda bir yolculuk, sürekli yol tepme, bir sefer ve gurbet mânâsı bulunduktan başka bu yolun Allah yolu olması ve bunların o yolda bir ihtisas, uzmanlık ve mecburiyetleri bulunması, bir özel yolculuk ile bir özel ibadeti birleştiren bir durumda bulunmuş olmaları mânâsı vardır. Demek ki, diğer harcama yerlerine verilen sadakalar dahi fi sebillillâh (Allah yolunda) olduğu halde, bu harcama yerine verilen sadaka "iki kere fi sebillillâh" demektir. Binaenaleyh burada "dan maksat özel bir mânâyı vurgulamak olduğu açıktır. Ve bu mânâ, evvela cihad, ikinci olarak hac ve üçüncü olarak da ilim tahsil için yolculuk etmek şeklinde ele alınabilir. Bu yüzden "fi sebillillâh" deymi şeriat geleneğinde cihada ait bir kavram olmuştur. Çünkü Allah için sefer ve kendini vakfetmek anlamında en başta gelen ibadet budur. Bundan dolayıdır ki, bütün tefsir ve fıkıh bilgileri bu mânâ üzerinde görüş birliği içindedir. Bununla beraber hacda da bu mânâ bulunmaktadı. Yine tefsir ve fıkıh açısından bu mânâ da âyetin kapsamı içinde kabul olunmuştur. Ayrıca Sufî Ashabı gibi din ilimlerinin tahsiline kendini adanmış olanları da kapsamı içine aldığı "Kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlerin için" (Bakara 2/273) âyetinin tefsirinde nakledilmiştir. Hasılı, "fi sebillillâh" deyiminin sadece bir zarf veya sıfat olarak kullanılması ile burada olduğu gibi bir lakap ve ünvan olarak kullanılmış olması arasında çok önemli fark vardır. Önceki genel bir anlam, ikincisi özel bir anlam ifade eder. Önceki mânâ ile her ibadett, her hayır, her sadaka fi sebillillâhdır, yani Allah'ın nzası yolundadır. İkinci mânâ ile her sadaka fi sebillillâh değildir, fi sebillillâh sadaka, bir özel harcama şeklidir ki, bilhassa ilâ-yı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltme) yolunda olanlara verilen sadaktır. Bu farkın belli olmasından dolayıdır ki, bütün tefsir bilgileri ve önde gelen fıkıh âlimleri bu "fi sebillillâh" harcama yerinden asıl murad olunanların mücahidler olduğunda görüş birliği içindedir. Şu halde zekatta, yani vacip olan sadakalarda söz konusu sekiz harcama yerinde birinin de fi sebillillâh kaydıyla mücahidlere yapılacak harcama olduğu kesindir. Abdullah İbnü Ömer (r.a.)'den "Hac da fi sebillillâhdır." diye rivayet edilmiştir. Fahrüddin Râzî, tefsirinde "Müfesssiler, fi sebillillâh'a gazı edenler dediler." diyerek bir tesbit yapmış ve müctehid imamların görüşlerinin de bu mânâ üzerine olduğunu topluca bir ifadeyle anlattıktan sonra şunu ilave ederek, "fi sebillillâh görüşünde lafzın dış görünüşü her çeşit gazı ehline mahsus olduğunu gerektirmez. Bu mânâdan dolayı Kaffal, tefsirinde bazı fıkıh âlimlerinin, ölülerin kefenlenip defnedilmemesi, kaleler ve kışlalar yapılması, camilerin yapımı ve onanımı gibi hayır çeşitlerinin hepsine sadakaların harcanmasını caiz gördüklerini, çünkü fi sebillillâh ifadesinin hepsini kapsamı içine aldığını nakletmişlerdir." demiş, Kadî Beydavî de "Köprü ve fabrika yapmak da denildi." diyerek, bu görüşü zayıf bir ifadeyle kaydetmiştir. Gerçekten de Râzî'nin bunu ifadenin zahirine bağlayarak, bir çeşit te'yid suretinde nakleyemesi doğru değildir. Bunda hem isim siyakındaki fi sebillillâh lâfzının meşhur olan özel mânâsından, hem de yukarıdan beri açıklayageldiğimiz şekilde beyanın siyakından bir zühül vardır. Sahih senetle gelen bir Hadisi Şerifte de dile geldiği gibi, Peygamber Efendimiz buyumuştur ki, "Zengine sadaka helâl olmaz, ancak fi sebillillâh veya İbni sebîl (yolcu) veyahut o kimse bunun dışındadır ki, yoksul bir komşusu vardır, kendisine verilen sadakayı o yoksul komşusuna iletmiştir". Görülüyor ki, bu hadisi şerifteki fi sebillillâh ifadesi her çeşit hayratı içine alacak şekilde genel bir ifade değildir.

Öyle bir anlama ihtimali bulunmadığı gayet açıktır. O halde âyetin tefsirinde bunu gözardı ederek, her çeşit hayır için geçerli bir ifadeymiş şeklinde anlamak nasıl doğru olabilir? Şüphesiz açık ve ortada olan mânâ mücahidlerdir. Bunda diğer hayır çeşitleri olsa olsa bir ihtimal olur ki, bununla nafile olan sadakalarda amel caiz olsa bile zekât gibi vacip sadakalarda caiz olmaz. Mesela, zekâta mahsuben cami veya misafirhane yapmakla zekât borcu eda edilmiş olmaz. Onlar vacip olan sadaka cinsinin dışında doğrudan doğruya kendine mahsus başka bir hayır ve ibadet olur. Lâkin o hayır, vacip olan sadakanın yerine geçmez, zekât sayılmaz. Ancak mücahidlerin cihatta muhtaç oldukları her türlü levazım ve mühimmat, yani "Onlara karşı kuvvet hazırlayın." (Enfal,

8/60) âyetinin kapsamı içinde olup da yalnızca kendi imkânları ile tedarik edilmesi mümkün "cihad ihtiyaçları"nın hepsi bu fi sebillillâh harcama yerine girer. Asıl maksat ihtiyaçların karşılanması olduğundan, ihtiyaçları cinsine göre, bunları mücahidlerin teker teker bizzat kendilerine değil de cihad konusuna, yani mücahidlerin şahıslarına değil de komutanın emrine veya başkomutanlığa vermek suretiyle ihtiyaçları karşılanabileceği, bunu böyle ödemenin yeterli olabileceği meselesi ayrıca üzerinde durulabilecek ictihada bağlı bir konudur. Çünkü bu husus ödemenin şekli ile ilgili olan ve ayrıntı sayılabilecek bir meseledir. Sadaka sahibi, sadakasını fi sebillillâh olmak üzere muhtaç olan mücahidlere temlik veya komutana teslim etmekle vacibi eda etmiş olur. Kumandan da onu velayet yoluyla alıp mücahidlerin cihattaki ihtiyaçına yerli yerinde ve en uygun şekilde harcamakla velayet görevini ifa etmiş ve emaneti yerine ulaştırmış olur. Ve ihtiyaçları özelliğine göre, mücahidlerin doğrudan doğruya şahısları söz konusu olmayıp teker teker temlik gerekli olmayabilir. Mesela, yiyecek ve giyecek şahsa tahsis edilebilir de ağır silahlar birliğin emrine tahsis edilir. Daha doğrusu kumandanın emrine verilir. Ve bu sadaka öbürlerinden daha ziyade Allah hakkı olarak eda edilmiş olur. Ve o halde "İbn-i Sebîl"(yolcu) meselesi de aynı hükmün kapsamı içinde ele alınabilir.

Hasılı sadakaların hepsi, işte bu sekiz harcama yeri içindir ve bu sınıflara mahsustur. Ve hepsinde sadakanın verilmesi ve alınması fakirlik ve ihtiyaç yönündendir. Yalnızca sadaka üzerindeki amillerle müellefetü'l-kulubun alınması sadaka olarak değildir. Sadaka devlet başkanı adına toplanmış zaman da yine fakir fukaraya dağıtılmak üzere tahsil olunur. Sonra da başkan, ondan müellefetü'l-kuluba, fakir müslümanlara gelebilecek eza ve cefayı defetmek için, yine İslâm'a yardım olmak ve bir çeşit mâlî cihadı yerine getirmek üzere verir. Amillere (vergî toplayan görevlilere) de sadaka değil, çalışmanın karşılığı olarak ücret şeklinde ödeme yapmış olur. Şu halde sadaka alanların hepsi fakirlik ve ihtiyaç anlamı içinde sadaka alabilir: "Ben sizin fakirlerinize ödemek için zenginlerinizden sadaka almakla emrolundum." hadisi şerifinin içeriği de gösterir ki, yukarıda sözü edilen hadisteki üç müstesna dahi dahil olmak üzere sadaka alması helâl olanların hepsi gerek asaleten, gerek vekaleten olsun kesinlikle ancak fakirlik sebebiyle alabilirler. Bu sekiz sınıf, bu sekiz harcama yerinin sahipleri arasında fakirlik ve ihtiyaç sebeplerini ve çeşitlerini açıklamak için tek tek söz konusu edilmişlerdir ki, fakirliğin mutlak kısmı da vardır, ızaflı olan kısmı da vardır. Şu halde "fakirler ve yoksullar" ad altında ele alınamayacak hiçbir sadaka çeşidi yoktur.

Allah'dan fariza olarak bu böyledir. Yani sadakalar, Allah tarafından ancak bunlar için bir fariza olmak üzere farz kılınmıştır. Allah alimdir, hakimdir. Herşeyi ve herkesin durumunu, derecesini, neye hakkı olup, neye olmadığını bilir ve herşeyi yerli yerine koyar ki, hakları hak sahiplerine iletme, haklara ve görevlere riayet edenlerle etmeyenlere de ona göre hak ettiklerini vermek dahi O'nun hikmeti cümlesindendir. Bundan dolayı Allah'ın farz kıldığı sadakaların bu sekiz sınıfın dışına harcanması caiz olmaz. O halde bunlardan bütün bütün ayrı olan ve kalblerinin İslâm ile telifi kabul olmayan o hırslı, iki yüzlü ve fitneci münafıklar sadakaya nasıl ve nereden hak sahibi olabilirler? Ve onlara sadaka vermek nasıl caiz olabilir?

Meâl-i Şerifi

61- Yine onların içinde öyleleri vardır ki, Peygamber'i incitiyorlar ve "O her söyleneni dinleyen bir kulaktır." diyorlar. De ki; "Sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanır, müminlere inanır, ayrıca sizden iman edenlere de bir rahmettir". Allah'ın Resulünü incitenlere acıklı bir azap vardır.

62- Gönlünüzü hoş etmek için gelir size yemin ederler. Bunlar eğer mümin iseler Allah'ı ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur.

63- Bilmiyorlar mı ki, kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, ona muhakkak ki içinde ebedî kalınacak cehennem ateşi vardır. İşte rüsvaylığın büyüğü de budur.

61-63- Şunlar da onlardandır ki, Peygambere eza ederler. Münafıklardan bir kısmı aralarında konuşurken Peygamber (s.a.v.) Efendimiz hakkında ileri geri konuşmuşlar, içlerinden bazıları "Onun hakkında böyle dedikodu yapmayınız, korkanz ki, kulağına gider, o zaman da bizim için iyi olmaz." demişler. Cülas b. Süveydî, "Biz dilediğimizi söyleriz, sonra da onun yanında söyledikimizi inkâr ederiz, üstüne bir de yemin bastırdık mı, o da hemen bizim doğru söyledikimizi inanır, Muhammed duyduğuna inanır bir kulaktır." demiş. İşte bunu açıklamak üzere buyruluyor ki: Ve o bir kulaktır, derler. Yani ne söylenirse dinler, reddetmez, belirtirine göre kabul olupun olunmayacağı ayırdetmez, yutar, sanki kendisi bütünüyle bir kulaktan ibaretmiş gibidir. Araplar casusa "ayn", yani "göz" dedikleri gibi, her söylenene kanan, her işittiğine inanan saf kimseye de "üzün" yani "kulak" derler. Hz. Peygamber de münafıkları kabahatlerini yüzlerine vurmaz, merhamet ve kerem gösterirdi. Özellikle yemine çok saygı gösterirdi. Onlar da onun bu tutumunu, onun saflığına verirdiler. Ondan dolayı böyle söylemişlerdi.

Ey Muhammed onlara de ki, sizin için bir hayır kulağıdır. Evet bir kulaktır, fakat sandığınız gibi değil, bilseniz sizin hayrınıza olan ne güzel bir kulaktır. Çünkü o başka birşey dinlemez hayır ve hak dinler ve sizi dinlerken de sizin hayrınıza dinler, Allah'a iman eder, ve müminlere de inanır. Dikkat edilirse birinci dinî anlamda iman, ikinci lugat anlamıyla inanmak demek olduğundan birincisi "ba" harf-i cemi ile, ikincisi "lam" harf-i cemi ile sıralanarak aralandındaki fark anlatılmıştır. Yani Allah'a iman ettiği için yemini dinler ve müminlerin sözlerine inanır, onları tasdik eder. Ve iman edenlere, (yani sizden imanını açıkça ortaya koyanlara) bir rahmettir. Açıkça ifade ettikleri imanı reddetmez, kabul eyler, fakat hakikatte işin içyüzünü anlamadığından dolayı değil, sırf müminlere olan merhametinden, yumuşaklığından, sabır ve tahammülünden dolayı sırlarını açığa vurmamak, ayıpları yüzlerine vurmayıp, örtbas etmek suretiyle kabul eyler. Halbuki; "Allah'ın Resulü'nü" üzenlere, evet onlara acıklı bir azap vardır. Bir de gelirler size yemin ederler, bununla sizin gönlünüzü almak isterler. Oysa Allah ve Resulü, nzası kazanılmaya daha çok layıktır. Eğer inanıyorlarsa bunun böyle olduğunu bilmeliler. Bilmiyorlar mı ki, kim Allah'a ve Resulü'ne sürekli karşı gelirse ona muhakkak ki, cehennem ateşi vardır, orada ebedî kalacaktır, işte rüsvaylığın, perişanlığın büyüğü odur."

Aynı zamanda:

Meâl-i Şerifi

64- Münafıklar, kalblerindekileri bütünüyle haber verecek bir sürenin tepelerine inmesinden çekinirler. De ki, alay edip duran bakalım, Allah o sizin çekindiğiniz şeyi kesinlikle ortaya çıkaracaktır.

65- Eğer kendilerine sorarsan, "Biz sırf lafa dalmış, şakalaşıyorduk." derler. De ki: "Allah ile, âyetleri ile ve peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?"

66- Boşuna özur dilemeyi, iman ettik dedikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İcinizden bir kısmını affetsek bile bir kısmını suçlarında ısrar ettikleri için azabımıza uğratacağız.

67- Münafıkların erkeleri de kadınları da birbirlerine benzerler. Kötülüğü emreder, iyilikten sakındırırlar ve Allah yolunda harcamaktan ellerini sık tutarlar. Allah'ı unuttular da, Allah da onları unuttu. Gerçekten de münafıklar hep fâsik kimselerdir.

68- Allah, erkek kadın bütün münafıklara ve bütün kâfirlere cehennem ateşini ebedî olarak vaad buyurdu. O ateş onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir. Onlara bitmez tükenmez bir azap vardır.

69- (Ey münafıklar!) siz de tıpkı kendinizden öncekiler gibisiniz. Oysa onlar sizden daha güçlü, kuvvetli, mal ve evlatça sizden daha varlıklı idiler. Dünya nimetlerinden paylarına düşen kadar zevk sürdüler. Sizden öncekiler kismetlerine düşen kadarıyla nasıl zevk sürmek istedilerse siz de onlar gibi kismetinize düşen kadarıyla zevk sürmeye baktınız, siz de sizden önce batağa dalanlar gibi batağa daldınız. İşte bunların dünyada ve ahirette bütün amelleri heder olup gitti ve işte bunlar hep hüsrân içinde kalanlardır.

70- Onlara, kendilerinden öncekilerin; Nuh Kavmi'nin, Âd'in, Semûd'un, İbrahim Kavmi'nin, Medyen Ashabı'nın ve o mü'fetikelerin haberi gelmedi mi? Onların hepsine peygamberleri delillerle gelmişlerdi. Demek ki Allah, onlara zulmetmiş değildi, lâkin onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı.

64-70- De ki; "alay edin bakalım!" Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber, Tebük seferine çıkarken münafıklardan bir süvari bölüğü de önde gidiyor ve kendi aralarında Kur'ân'la, Peygamber'le alay ediyorlardı: "Su adama bakın, Şam kalelerini ve köşkerlerini fethetmek istiyor heyhat, heyhat!..." diyorlardı. Allah Teâlâ, Resulü'ne bunu haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Şu bölüğü durdurunuz." buyurdu ve yanlarına vardı, "Siz şöyle söyle dediniz." dedi. Onlar da yemin ederek "Hayır, Ya Resulallah, hayır vallahi, ne senin, ne ashâbının hakkından kötü bir şey söylemedik, sadece yol yorgunluğunu unutturmak için şakalaşıp eğleniyorduk." diye cevap vermişlerdi. Daha sonraki âyetler, bu çeşit davranışları kınayan ve sonuçlarının kötülüğüne dikkat çeken, müminleri uyaran âyetlerdir. Münafıklar ister kadın , ister erkek olsun, her zaman ve her yerde hep bu tutum içindedirler.

Onlara karşılık:
Meâl-i Şerifi

71- Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülüğten vazgeçirirler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle yarlıgıyacaktır. Çünkü Allah azizdir, hakimdir.

72- Allah mümin erkeklerle ve mümin kadınlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vaad buyurdu. Orada ebedi kalacaklardır. Hem de Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük kurtuluş da budur.

71-72- Ve Adn cennetlerinde güzel, hoş meskenler. Hayır kaynağı ve ebedi ikâmetgâh olan, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanoğlunun aklına, hayaline getiremediği gayet gönül safasıyla dolu bir mutlulukla yaşanacak güzel güzel meskenler ki, en ileri derecedeki iman ve hizmet ehline vadolunmuştur. Ve Allah'dan bir ndvan yani Allah'ın nzasından olan bir küçücük şey bile ekberdir, yani en büyüktür. Bütün bu sayılan cennet nimetlerinin hepsinden daha büyüktür. Çünkü her hayrın ve her mutluluğun, her şerefin ve her yüceliğin dayanağı odur. Bunun doğrudan doğruya vaad olunan nimetler dizisi içinde gösterilmemesi dikkat çekici bir şeydir. Allah bilir, bunun hikmeti, her vaadın içeriğinde her iki dünya için geçerli olan bir mânânın yatmasıdır, denilmiş. Fakat rivayet olunmuştur ki Allah Teâlâ, cennet ehline "Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?" Buyuracak, onlar da "Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarımdan hiç birine vermediğin nimeți verdin." diyecekler. Bunun üzerine buyuracak ki, "Size bundan da büyüğünü vereceğim.", "Bundan daha üstün ne olabilir?" diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ buyuracak ki; "Size ndvanımı helâl kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç gazap etmeyeceğim."

Meâl-i Şerifi

73- Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Onlara karşı katı ol. Onların varacakları yer cehennemdir ve orası ne kötü bir yerdir.

74- Onlar, kötü bir şey söylemedik, diyerek Allah'a yemin ederler. Onlar o küfür kelimesini kesinlikle söylediler. İslâm'a girdikten sonra yine kâfirlik ettiler. Ve o başaramadıkları cinayeti tasarladılar. Halbuki intikam almaları için Allah'ın, Resulü ile onları lütfundan zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep yoktu. Eğer tevbe ederlerse haklarında hayırlı olur. Yok yavaşmazlarsa Allah onları dünyada da, ahirette de acıklı bir azaba uğrattı. Yeryüzünde onları koruyacak veya onlara yardım edecek bir kimse de bulunmaz.

75- Yine onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişlerdi: "Eğer bize lütuf ve kereminden ihsan ederse biz de elbette zekâtı veririz ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye söz vermişlerdi.

76- Ne zaman ki, Allah lutfedip onları ihsanda bulundu, onlar da cimrilik edip yüz çevirdiler ve zaten yan çizip duruyorlardı.

77- Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, O da bu yaptıklarının sonucunu kıyamet gününe kadar yüreklerinde sürüp gidecek bir münafıklığa çevirdi.

78- Allah'ın, onların sırlarını da, fısıltılarını da bilip durduğunu ve Allah'ın bütün bilinmeyenleri bildiğini hâlâ öğrenemediler mi?

79-. Müminlerden zekâtın fazla olarak kendi gönülleriyle bağışta bulunurlarsa, bir de güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanlara bakıp da onlara alay edenleri Allah, maskaraya çevirmişti. Onlara pek acıklı bir azap vardır.

80- Onlar için Allah'dan ister mağfaret dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere mağfaret dilesen de yine Allah onları affetmeyecektir. Bu, onların Allah'ı ve Resulünü inkâr etmelerinden dolayı böyledir. Allah, böylesine baştan çıkmış fasıklar gürhuna hidayet etmez.

73- Kâfirlerle ve münafıklara karşı cihad aç! Ve onlara karşı katı ol! Yumuşak davranma. Bundan anlaşılıyor ki, cihad yalnızca kılıç ile veya başka silahlarla yapılan savaşla olmaz. Yine bu ifadeden anlaşıldığına göre "cihad" kelimesi "kıtıl", yani, "savaş" kelimesinden daha geniş kapsamlıdır. Zira münafıklar, gizli kâfir oldukları için, öbür açık kâfirler gibi savaş ve kıtal şeklinde bir cihad söz konusu edilemez. Münafıklara karşı açılacak cihad, delil ortaya koymak ve belgeleri açıklamak şeklinde tefsir edilmiştir. Gerçekten de cihad kılıçla, dille, yazı ve yayın yoluyla veya daha başka yollarla, ne şekilde olursa olsun cehd ve gayret göstermek, çalıp uğraşmak, mücadele eylemek demektir ki, savaş bunun sadece bir özel çeşididir.

74- Onlar Allah'a yemin ediyorlar ve "Biz böyle birşey demedik." diyorlar. Halbuki o küfür kelimesini kesinlikle söylediler.

Rivayet olunduğuna göre; Hz. Peygamber, Tebük seferinde iki ay kalmış idi. Bu sırada Kur'ân âyetleri iniyor ve sefere katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Bu âyetleri ordu içinde bulunan münafıklar da işitiyorlardı. Bunlardan biri olan ve yukunda da adı geçen Cûlas b. Süveyd, "Eğer Muhammed'in Medine'de bıraktığımız kardeşlerimiz, büyüğlerimiz ve ileri gelenlerimiz hakkında söyledikleri bu sözleri doğru ise biz eşseklerden de kötüyüz." diye bir söz kâğımıştı. O mecliste hazır bulunan Âmir b. Kays el-Ensari "Evet, vallahi Muhammed elbette doğrudur, sen de gerçekten eşsekten betersin." demişti ve tartışma hemen Peygamber Efendimiz'e ulaşmıştı. Bunun üzerine Cûlas'ı huzuruna getirtti, Cûlas da "Vallahi söylemedim." diyerek yemin etti. Âmir de iftiracı durumuna düşmüştü, ellerini kaldırarak "Allah'ım! Kulun ve Peygamberin olan Muhammede doğrunu tasdik edecek, yalancıyı belli edecek âyet indir!" diye dua etti. Bu sebeple bu âyet nazil oldu. Cûlas da "Allah Teâlâ, bu âyette tevbevi zikrediyor. Gerçekten de ben o sözü söylemiştim." dedi ve cidden tevbe-kâr oldu. Ve İslâmlarımdan sonra küfretiler. Yani açıkça müslüman olduklarını söyledikten sonra, içlerindeki küfürü ortaya koydular. Ve nail olamadıkları bir kasıta bulundular. Tebük'ten Medine'ye dönüşte münafıklardan onbeş kişi, geceleyin karanlıkta bir yamaçın kıvrıldığı bir tepede Hz. Peygamber'i bineği üzerinde vurup ucuruma itmeye ittifakla karar vermişlerdi. Ammar b. Yasir bineğin yularından çekiyordu, Huzeyfe ibnil-Yeman da arkasından sürüyordu. Tam o sırada Huzeyfe develerinin ayak seslerini ve bir silah şakırtısı işitti, döndü baktı ki, yüzleri örtülü bir grup üzerlerine doğru geliyor. Bunun üzerine Huzeyfe yüksek sesle "Kendinize gelin, Ey Allah düşmanları, kendinizel!" diye bağırınca, onlar da korkup kaçarlardı.

75-"Yine onlar içinden öyleleri vardır ki, Allah'a ahit verirler." Bu âyetin de Sa'lebe b. Hatip sebebiyle nazil olduğu rivayet edilir. Şöyle ki, Sa'lebe Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş, "Ya Resulallah! Allah'a dua et de bana biraz mal versin." demiş. Peygamber (s.a.v.) de: "Ey Sa'lebe hakkını eda ettiğin az mal, güç yetiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır." buyurmuş. Sa'lebe tekrar gelmiş ve "Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, bana mal verirse, kesinlikle her hak sahibine hakkını veririm." demiş. Bunun üzerine Resulullah dua etmiş, o da bir davar sahibi olmuş derken o hayvan üredikçe üremiş, onun hayvanlarına Medine dar gelmeye başlamış, bir vadiye gitmiş, önce cemaat namazlarından, sonra da cumalardan kesilmiş. Resulullah onu somuş, "Mali çoğaldı, vadiye sığmaz oldu." denilmiş. Bunun üzerine "Eyvah, yazıklar oldu Salebe'ye." buyurmuş. Sonra zekât için ona iki tahsilatı göndermiş, birçoğlan bu tahsilatları daha önceden hazırladıkları zekat mallarıyla karşılamışlar. Salebe'ye vardıkları zaman Resulullah'ın belli farzın ödenmesini buyuran fermanını okuyup zekât istediklerinde, Sa'lebe "Bu cizye de neyin nesi oluyor? Bu istediğiniz şey cizyenin kendisi değilse bile kardeşidir. Hele siz şimdi gidin de ben bir düşüneyim." demiş.

76- "Allah onlara fazl u kereminden ihsanda bulununca, onda cimrilik ederler ve yüz çevirip vazgeçerler." İşte bu âyet ona dalet etmektedir. Tahsilatları dönüp Hz. Peygamber'e geldiklerinde, daha onlar olup bitenler hakkında birşey söylemeden, Hz. Peygamber, iki kere "Eyvah, yazıklar oldu, Sa'lebe'ye." buyurmuş. Bu âyetler, bu sebeple nazil olmuştur. Daha sonra Sa'lebe zekâtı alıp getirmiş, fakat Resulullah "Allah Teâlâ, beni, senin sadakanı kabul etmekten meneyledi." buyurmuştur. Hz. Peygamber'in irthalinden sonra Ebu Bekir'e getirmiş, kabul etmemiş, daha sonra Hz. Ömer'e getirmiş, o da kabul etmemiş ve Hz. Osman'ın halifelliği zamanında kendisi de yok olup gitmiş.

77-Böylece "Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları için Allah da o sözü kıyamete kadar kalblerinde sürüp gidecek bir nifaka (münafıklığa) çevirdi." âyetinin hükmü zuhura gelmişti.

78- O münafıkları bilmediler mi ki Allah onların kalblerinde gizledikleri sırlarını da, fısıltılarını da elbette bilir ve Allah hiç şüphesiz Allamü'l-guyuput. Yani Allah'ın her bilinmeyenini kesinkes bilip durduğunu bilmediler mi de o hatları işlemeye cüret ettiler?

79- Onlar ki, müminlerden sadaka konusunda fazla fazla verenleri (yani farz olan zekâtılarından başka nafile olarak da sadaka verenleri) kınarlar. Bir de cühdlerinden, (zekatlarındndan başka birşey bulamayanları) ayıplarlar da onlarla alay eder, eğlenirler. Bu âyette tatavvu olarak sadaka vermenin faziletine dikkat çekilmiştir.

Tatavvu: Üzerine farz ve vacip olmadığı halde fazladan bir ibadet yapmak ve taatta bulunmaktır ki, "nafile" ile eş anlamlıdır. Mesela sadakalarda tatavvu, vacip olan zekâtın başka fazladan sadaka vermektir, yahut kendisine zekât düşmediği halde sadaka vermektir ki, diğer ibadetlerde de bu böyledir.

Şöyle rivayet olunmuştur ki, Hz. Peygamber, insanları sadaka vermeye teşvik buyurmuştur. Bundan dolayı Abdurrahmân b. Avf, kırk okka kadar altın, bir okka kırk dirhem para ve bir rivayette dört bin dirhem getirmiş ve "Sekiz bin dirhem param vardı, yansıni Rabb'imle ayırdım, yansıni da evdekilere bıraktım." demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah, verdiğini de senin için mübarek kılın, evde alkoğduğunu da." duasında bulunmuştu. Gerçekten de Abdurrahmân, daha sonra o kadar bolluğa ve berekete erişmişti ki, vefat ettiği zaman, mirasının sekizde biri dört hanımına taksim edilince yalnızca dördüncü hanımı olan Nadir, Seksen bin dirheme sulh olmuştur. Yine ashaptan Asım b. Adiy de yüz vesek hurma getirmiş, "Bu gece bir zatın hurnalığını sulamak için sabaha kadar gündelikçi olarak çalıştım, çalışılığında iki sâ hurma kazandım, birini evime alıkoydum, birini de Rabb'im için getirdim." demişti. Resulullah da zekât olarak toplanan öteki hurnalarnı üstüne dökmesini emreylemişti. Münafıklar ise Abdurrahmân da, Asım da "Sadakaları başka değil, sırf gösteriş ve isim yapma için getirdiler, Ebu Ukayl'in getirdiği bir sâ'humaya da Allah ve Resulü muhtaç değildi, lâkin o da kendisine sırf sadaka veriyor desinler diye getirdi." şeklinde ileri geri dedikodu yapmışlar ve fiskos etmişlerdi. İşte bu sebeple bu âyet nazil oldu.

Allah, o münafıkları maskara etti. Ve onlar için acıklı bir azap vardır.

80-Öyle ki, sen onlar için ister istiğfar et, ister istiğfar etme, bir şey değişmez, her ikisi de eşittir. Onlar için yetmiş kere istiğfar etsen de, (yani ne kadar çok istiğfar edersen et), yine de Allah onları kesinlikle affetmeyecektir, bağışlamayacaktır.

Rivayet olunuyor ki, Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah çok ihlaslı bir müslüman idi, babasının hastalığında onun hakkında Resulullah'ın dua ve istiğfar etmesini niyaz etmişti. Peygamber Efendimiz de etmiş idi. Sonra bu âyet nazil oldu. Yedi, yetmiş ve yediüz gibi sayılar mutlak olarak bir şeyin çok çok yapılması için kullanılır. Böyle olmakla beraber sayıların herbiri, esas itibarıyla daha yukarısının hükmüne aykırı bir sinin belirlir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu dikkate alarak "Demek ki, Allah Teâlâ izin verdi ben de yetmişten daha fazla istiğfar ederim." (1) demiş ve bunu üzerine "Aynı şeydir, onlar için ister istiğfar et, ister istiğfar etme, Allah onları bağışlamayacaktır." (Münâfikûn, 63/6) âyeti nazil olmuştur.

İşte bu, yani Allah'ın onları bağışlamayışi, senin istiğfarına önem vermediğinden dolayı değil, şu sebeptendir: Çünkü onlar Allah'a ve Resulü'ne inanmadılar, kesinlikle inkâr ettiler. Allah da böylesine fasıklar gürhunu hidayet erdirmez. Yani, hadlerini aşan, şımarık ve küstahça tavır alan inatçı kimselere hidayet nasip etmez, onları başanya ulaştırmaz, maksatlarına nail eylemez.

Böyle iken:
Meâl-i Şerifi

81-86- 81- Savaştan geri kalan münafıklar, Resulullah'ın hilafına, onun savaşa gitmesine karşılık, oturup kalmalarıyla ferahladılar ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmekten hoşlanmadılar, üstelik "Bu sıcakta savaşa gitmeyin." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlayabilselerdi.

82- Kazandııkları günahın cezası olarak, artık az gülsünler, çok ağlasınlar.

83-Eğer Allah, seni onlardan bir kısmının yanına döndürür de onlar başka bir cihada seninle birlikte çıkmak için senden izin isterlerse, de ki; "Artık siz hiçbir zaman benimle çıkamayacasınız. Daha önce oturup kalmaktan hoşlanıyordunuz. Bundan böyle artık geride kalanlarla beraber oturup kalın."

84- Ve onlardan biri ölürse asla namazını kıma ve kabirinin başına gidip durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resulünü tanımadılar. Ve fasık olarak can verdiler.

85- Onların ne malları, ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah, onları dünyada bunlarla cezalandırmayı ve canlarının kâfir olarak çıkmasını murad ediyor, başka değil.

86- "Allah'a iman edin ve Resulü ile birlikte cihada gidin." diye bir süre indirildiği zaman, içlerinden mal mülk sahibi olanlar senden izin istediler ve "Bırak bizi oturanlarla beraber oturalım." dediler.

87- Onlar, oturanlarla beraber oturmaktan hoşlandılar. Kalblerine mühür vuruldu. Bundan dolayı onlar anlayışsızdırlar.

Meâl-i Şerifi

88- Fakat Peygamber ve onunla beraber olan müminler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır. Murada erenler de işte onlardır.

89- Allah onlara, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İçlerinde ebedi kalacaklar. İşte o büyük kurtuluş budur.

87-88- Medine'deki münafıklann durumunu ayrıntılı olarak belirledikten sonra, sözü bedevilerin durumuna getirerek buyuruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

89-Medine'deki münafıklann durumunu ayrıntılı olarak belirledikten sonra, sözü bedevilerin durumuna getirerek buyuruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

90-91-92- 90- Bedevilerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturdular kaldılar. Bunlardan kâfir olanlara acıklı bir azap isabet edecektir.

91- Allah ve Resulü adına nasihat ettikleri takdirde ne zayıflara, ne hastalara, ne de verecek birşey bulamayan yoksullara savaştan kalmaktan dolayı bir günah yoktur. İyilik edenleri ayıplamaya bir yol yoktur. Allah gafurdur, rahîmdir.

92- Kendilerini bindirip savaşa gönderesin diye gönüllü olarak sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek birşey bulamıyorum." dediğin zaman, bu uğurda harcayacakları birşey bulamadıklarından dolayı üzüldü gözlemlerinden yaş döke döke geri dönüp gidenlere de bir günah yoktur.

93- Kınamaya yol, ancak zengin oldukları halde geri kalmak için senden izin isteyenlerdir. Bunlar geri kalanlarla beraber olmayı tercih ettiler. Allah da kalblerini mühürledi. Onlar, artık başlarına geleceği bilmezler.
Meâl-i Şerifi

94- Savaştan dönüp yanlarına geldiğinizde size özür beyan edecekler. De ki: "Özür beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Allah bize, sizin durumunuzdan haberler verdi". Bundan sonra da Allah ve Resulü yaptıklarınızı görecektir. Daha sonra da gizliyi ve âşikân bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O vakit O, size neler yapmış olduğunuzu tek tek haber verecektir.

95- Dönüp de yanlarına geldiğinizde kendilerinden yüz çeviresiniz (hesaba çekmekten vazgeçesiniz) diye Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar gerçekten murdar kimselerdir. Yaptıklarının cezası olarak nihayet varacakları yer cehennemdir.

96- Kendilerinden razı olarsınız diye size yemin ederler. Eğer siz onlardan razı olursanız, şunu bilin ki Allah, o fasıklar gûruhundan kesinlikle razı olmaz.

97- Bedeviler inkâr ve münafıklık bakımından daha beterdirlər. Bununla beraber Allah'ın, Resulüne indirdiği (hükümlerin) sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah âlîmdir, hakîmdir,

98- Bedevilerden kimi de var ki, verdiğini angarya sayar ve sizin üzerinize belalar gelmesini bekler. O çirkin belalar kendi başlarına olsun! Allah herşeyi işitendir, bilendir.

99- Yine bedevilerden kimi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır ve harcadığını Allah katında yakınlıkla ve Peygamber'in dualarını almaya vesile sayar. Gerçekten de bu, onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmeti içine koyacaktır. Şüphesiz ki, Allah başışlayıcıdır ve rahmet edicidir.

93-94- Yanlarına dönüp geldiğinizde size özürleri uyduracaklar. Yani siz mümin gaziler, selamette, şan ve şerefle gazadan dönüp yine onların yanı başlarına geleceksiniz ve kalbleri mühürlü olduğundan dolayı, bu sonucu akıl edemeyen ve geride kadınlarla beraber kalmaya razı olarak, izin istemeye kalkışan o zengin münafıklar, o zaman yani siz dönüp yanlarına geldiğiniz zaman, alçaklıklarını anlayacak ve hak ettikleri iptattan sıyrılıp kurtulmak için münafıkça yollarla birtakım özürler, bahaneler uyduracaklar. Fakat ey Muhammed, sen onlara de ki, özür uydurmayın özürümüzü kabul ettireceğiz diye boşuna çabalamayın hiç ağzınızı açmayın. Size asla inanmayacağız, Allah bizi habersizinden vahiy ve nübüvvet yoluyla haberdar etti. Yalancılığınız, münafıklığınız kesinleşti. Bundan dolayı müminlerin bu vahiy bilgileri karşısında sizin söyleyeceklerinize inanması ihtimali kalmadı. Bundan böyle yapacağınızı da Allah ve Resulü görecektir. Bakalım ne yapacaksınız, yine nifaka devam mı edeceksiniz, yoksa tevbekar olup yola mı geleceksiniz? Her ne yaparsanız Allah'dan ve Resulü'nden gizleyemezsiniz. Gizli veya açık her işiniz, her yaptığınızı görülecek, bilinecek. Sonra da zaten o her gizliyi ve açığı bilenim huzuruna gönderileceksiniz. En sonunda yakalanıp gizli veya açık yaptığınızı bütün işlerinizi özüne vakıf olan Allah Teâlâ'nın huzurunda dikileceksiniz. İşte o zaman O da size bütün yapageldiklerinizi haber verecek. Yani kıyamet gününde Allah cezanızı verecek, ne halt ettiğinizi o zaman anlayacaksınız.

95- Siz dönünce ne sefille özürler dileyeceksiz bilir misiniz?
Gazadan dönüp onlara geldiğinizde (sizi kandırmak için) Allah'a yeminler edecekler, kendilerine boş verip aldırmayacaksınız diye. Yani kabah.Yani onların arzu ettikleri gibi hoşgörü ve sevgiyle değil, uzaklaşıp nefret göstermek suretiyle yüz çeviriniz. Çünkü onlar pistlerdir. Dışından görünmesi bile mutlakla içleri pistir, niyetleri ve ruhları habistir. Gözle görülen cismani pisliklerden sakınmak nasıl vacip ise buluşması daha çabuk, zaran daha fazla olan ruhanî ve ahlâkî pisliklerden sakınmak, uzak durmak da öyle, hatta daha öncelikli olarak vaciptir. Me'valan, (yani, en son varacakları yerleri, son durakları) cehennemdir. Kesiplerinin, (yani elde ettiklerinin) cezası olarak.

96- Yemin ederler sizi inandırmak için kendilerinden razı olarsınız diye. Yani sizin rızanızı elde etmek, sizi kandırıp, günlüğünüzü kazanmak için, fakat siz onlardan razı olsanız, şüphesiz ki Allah öyle fasıklar gûruhundan razı olmaz, olmayacaktır. Yani siz müminlerin onlardan razı ve hoşnud olmanız onlara bir fayda vermez. Onlara fayda vermek şöyle dursun, sizin için bile zararlı olabilir.
Denilmiştir ki, bunlar Cedd b. Kays, Mu'attib b. Kuşeyr gibi münafıklardan yandaşları olan seksen kadar münafık idiler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) söz konusu Tebuk seferinden dönüp Medine'ye teğrifinden sonra, bunlarla oturmamaları ve konuşmamaları için ashabını uyardı.

97- A'râbiler,"a'râb" arabin çoğulu zannedilmemelidir. Arabinin çoğulu arab olduğu gibi, a'râbinin çoğulu da a'râbdır. Yani arabin tekili için arabî, denilir. A'râb, gerek Arap'tan, gerek Arab'ın dışındaki kavimlerden özellikle bedevi olanlara (çölde yaşayanlarına) denilir. Herhangi bir köy ve kasabada yerleşik olmayıp badiyede konar göçer olarak dolaşan göçebeler için kullanılır. Arap ise hem köy ve kasabalarda yerleşik olan, hem de göçebe yaşayan bütün Arap kavmi için kullanılmakla birlikte daha ziyade köy ve kasabalarda yerleşik olarak yaşayan medeni kısmı için söylenir ki, bunlara "a'râb" denmez. Bunlardan birine, yani şehirlî bir Arab'a "ya a'râbî!" diye hitap edilecek olursa kızar, öfkelenir. Fakat her hangi bir bedevi a'râbiye "ya arabî" denilirse kızmaz, üstelik memnun olur, hoşuna gider. Bu fark bizim dilimizde de geçmiş ve adeta a'râb kelimesi, siyah, koca dudaklı zenci gibi bir anlamda kullanılmıştır ki, bunun aslını bilmeyenler "arab" ile "a'râb" lafızlarının söylenişini ayırtedemezler de halt ederler: A'râb diyecek yerde Arab derler. Velhasıl Arapça'daki Arab ve a'râb, Türkçe'deki Türk ve Türkmen gibidir. Türkmen Türkün yörüğü olduğu gibi, a'râb da Arab'ın yörüğüdür. Her a'râbî değil, fakat genelde bedevi ve vahşi olan a'râb cinsi küfür ve nifakça daha şiddetlidir.

Yaşadıkları bir çeşit çöl hayatının gereği olarak huylan daha sert, daha ilkel olduğundan küfür ve nifakları da daha şiddetli, daha beterdir. Ve Allah'ın, Resulü'ne indil olarak huylan daha sert, daha ilkel olduğundan küfür ve nifakları da daha şiddetli, daha beterdir. Ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği şeylerin (vahiy âyetlerinin) sınırlarını bilmemeye daha yatkın, daha layıktırlar. Hz. Peygamber'in sohbetlerinden uzak, onun mucizelerini yakından görmekten, kitap ve sünnette bildirilen ibadet ve diğer ahkâmın uygulanış şeklini tanıma şerefinden yoksun bulunduklarından dolayı tevhid inancının ve peygamberliğin, ahiret akidesinin iyçüzünü, inceliğini ve bunlarla ilgili delillerin ayrıntılarını, şer' hükümlerini kapsam ve sınırlarını tam anlamıyla bilemeyebilirler. Bu gibi konuların özü hakkında bilgisizliğe medenilerden daha ziyade yatkındırlar. Fıkıh konuları şöyle dursun, basit ilmihallerini bile bilmeyecek bir durumdadırlar. Nitekim buna işaret olmak üzere medeni münafıklar hakkında "Ve Allah kalblerini mühürlemmiştir, o yüzden onlar bu incelikleri anlamazlar." diye fıkıhtan yoksun olmakla; bedevi olan a'râb hakkında "Allah onların kalblerini mühürlemmiştir, o yüzden onlar bilmezler." diye bilgisizlikle vasıflandırılmışlardır. Bununla beraber "a'râb" cinsi yalnızca bunlara münhasır sanılmamalıdır. Bir çok çeşitleri olmakla beraber, iki ana bölüme ayrılabilirler.

98-Bundan dolayı a'râbilerden bazıları vardır ki, yapacağı infakı bir cereme olarak sayar. Allah yolunda sarfededeceği malı, sadaka namıyla vereceği malı, boşa gitmiş, telef olmuş bir zarar, bir ziyan olarak görür, öyle kabul eder. Allah rızası için vermediği ve sevabını ümid edemediği için verdiği o mal, bir mağnem (ganimet) değil, bir mağrem (cereme) olur. Sevindirici bir kazanç değil, ölümcül bir dert, yüreğine vurulmuş bir düğüm olur. Gösteriş ve takiiye gibi artı düşüncelerle verildiğinden katıksız bir âramet (ziyan) ve bir hüsrân olur. Kendisi bunu böyle telakki eder ve size daireler gözetler durur. Yani bekler ki, devran dönüp dolaşıp başınıza belalar getirsin, felaketler sizi dört bir yanınızdan sarsın, üstünlüğünüz zata ersin de kendileri sadaka verme zahmetinden kurtulsunlar. Bela çemberi boyunlarına geçsin, yani sizin hakkınızda temenni edip durdukları o şey, o bela ve musibet halkalan hep kendi üzerlerine konsun, kötü niyetleri kendi başlarına gelsin, kendi aleyhlerine dönsün.

Allah işitendir, bilendir. Şu halde infak ederken söylediklerini işitir, kalblerinde ne gizleyip , ne niyetler beslediklerini bilir.

99-Bunlara karşılığ yine a'râbilerden bir kısmı vardır ki Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve yapacağı infakın Allah katında yakınlığa vesile olacağını kabul eder. O yakınlığı sağlamaya yarayacağına inanır ve yine o yakınlığa vesile olan peygamberin salavatı, yani dua ve istiğfârına sebep olacak bir hayır sayar. Allah yolunda yaptığı harcamalarını kendi hakkında böyle büyük hayırlara vesile olacak ve ebedi hayatında işine yarayacak bir azk olacağına inanır. Böyle inandığı için de bu yolu seçer ve seve seve takdim eder. Zira Peygamber (s.a.v) Efendimiz, böyle sadaka verenler hakkında hayır ve bereket ile duada bulunur ve onlar için Allah'dan mağfiret niyaz ederdi. Evet o infak, onlar için gerçekten de bir yakınlıktır, büyük bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine dahil edecek, nimetine ve mutluluğuna erdirecektir. Muhakkak ki Allah, âfurdur, rahîmdir.
Meâl-i Şerifi

100- Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular ve onlara, altlarında ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük ve muhteşem kurtuluş budur.

100- Muhacirler'den ve Ensar'dan o sabıkın-i evvelin. Muhacirler'den ve Ensar'dan hicrette ve yarımda başta gelen öncüler, yani kibleteyne (her iki kibleye) namaz kılması ve Bedir Savaşı'nda bulunmuş olanlar, yahut "Hakikaten Allah, o açaç altında sana biat eden müminlerden razı olmuştur." (Fetih, 48/18) âyetinin delaletine göre Hudeybiye'deki "bi'y'atümdvan"da bulunanlar ki, bu görüş daha terchie şayandır. Zira Enfâl Sûresi'nde (âyet 72)'de geçtiği üzere Hudeybiye gününe kadar olan hicretlerin hepsi önceki hicretler grubundandır. Ve bunlara ihsan ile, iyi ameller ile uyanlar. Yani güzel işlerde sabıkın-i evveline (İlkilere) uyup, onlar gibi güzel işler yapan diğer Muhacir ve Ensar, yahut kıyamete kadar onların yaptıkları işleri örnek alan ve onların izinden giden bütün iyiliksever müslümanlar ki, bu mânâya göre, "sabıkın-i evvelin"
Muhacirler'le Ensar'ın bütünü demek olur. Önceki mânâ 'daki "min" min-i teb'îziyye olduğuna göredir, bu ikinci mânâ da min-i beyaniyye olduğuna göredir. Velhasıl sabıkın-i evvelin olan Muhacir ve Ensar'dan ibaret bütün Muhammed'in Ashabı ile onlara iyi göze bakıp arkanlarından giden, onları kendilerine örnek alan ve onlara uyanlar... Allah onlardan razı, onlar da Allah'dan razı olmuşturlar. Bu özelliklerini taşıyanlarını hepsi "raziyye" ve "merziyye" mertebesini kazanmışlardır. Ve Allah, onlara öyle cennetler hazırlamıştır ki, altlarından ırmaklar akan durur. İbnü Kesir kırâetinde bu âyet dahî, birçok yerdeki benzerleri gibi diye okunur. Ancak diğer kırâetlerde burada "min" yoktur. "Onlar, orada ebedi kalacaklar. Büyük kurtuluş da işte budur," bu demektir.

Gerçek müminlerin ve Hz. Peygamber'in ashabını örnek alıp, izlerinden gidenlerin durumu böyledir.
Öbürlerine gelince:
Meâl-i Şerifi

101- Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var, hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Daha sonra da büyük bir azaba itileceğler.

102- Onlardan bir kısmı günahlarını itiraf ettiler. Ve iyi bir amelle kötü bir ameli karıştırdılar. Ola ki, Allah tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir.

103- Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin. Bir de haklarında hayır dua et. Çünkü senin duan kalblerini yatıştırır. Allah işitendir, bilendir.

104- Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah kullarının tevbesini kabul eder ve sadakaları da alır. Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.

105- Ve de ki, "Çalışın! Yaptıklarınızı hem Allah görecektir, hem Resulü, hem de müminler görecektir. Sonra da gizliyi ve açığı bilen Allah'ın huzuruna iletileceksiniz. İşte o zaman, neler yaptığınızı size O bildirecektir.

106- Savaşa katılmayanlardan diğer bir kısmının affı da Allah'ın emrini beklemek için geri bırakılmıştır. Ya kendilerini cezalandırır ya da tevbelerini kabul eder. Allah âlîmdir, hakîmdir.

107- Bir de müslümanlara zarar vermek, kâfirlik etmek ve müslümanların arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaş açmış olanı beklemek için mescid yapanlar var. "İyilikten başka bir maksadımız yoktu." diye yemin de edecekler. Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allah şahittir.

108- O mescid içinde sen kesinlikle namaza durma. Ta ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescit bellette içinde namaz kılmana daha layıktır. Onun içinde günahlarından arınmayı seven kişiler vardır. Allah da arınmış, ak pak olmuş olanları sever.

109- O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını yıkılmak üzere olan bir uğurumun kenarına kurup da onunla birlikte cehenneme yuvarlanan mı daha hayırlı? Allah, zalimler gûruhunu hidayete erdirmez. 110- Onların kurmuş oldukları bu türlü binalar, kalpleri parça parça oldukça, kalblerinde bir nifak düğümü olup kalacaktır. Allah, âlîmdir, hakîmdir.

101- Havalinizdeki bedevî a'râbdan da (yani Medine'nin çevresinde bulunan a'râbdan

da ki, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca', Gifar gibi aşiretler Medine etrafında konar göçerlerdi). münafıklar vardır, ve Medine ahalisinden de bunlar da münafıklıkta temerrüd etmiş, yani sürtülmiş, bilennmiş ve uzmanlık kazanmış, tamamiyle kaypaklaşmışlardır. Öyle ki sen bile onları bilmezsin. Şahıslarını, isimlerini, neseplerini bilmez değil, münafık olduklarını bilmezsin. Yani münafıklıkta o derece ilerî gitmişler ve o derece maharet elde etmişlerdir ki, sıralarını gizlemeye, takıyye yapmaya, töhmet altında kalma tehlikesi olan konulardan uzak durmaya, gerektiğinde yağı gibi suyun üstüne çıkmaya öyle alışmışlardır ki, kendilerini senden, senin o yüksek sezgi ve dirayetine bile gizleyebilirler. Yahiy nazil olmadıkça sen bile onların münafık olduklarını bilemezsin, farkına varamazsın "onları Biz biliniz." Biz onları, muhakkak ki iki kere cezalandıracağız. Ki bunun biri dünya azabı, biri kabir azabıdır. Sonra azım (yani azametli) bir azaba uğratılacaklar ki bu da kıyamette ebedi olarak kalacakları cehennem azabıdır.

102-Yine onlardan, yani civardaki bedevilerden ve Medine halkından diğer bir kısımın da vardır ki, günahlarını ıtırâf ettiler. Öbürleri gibi yalandan mazeret uydurmaya kalkışmadılar. Huzur ve rahat düşkünlüğü yüzünden başka hiçbir ciddi mazeretleri bulmadığını, bu sebeple gazaya gitmeyi evlerinde kaldıklarını, sonradan bu yaptıklarını fena bir şey olduğunu anladıklarını söyleyip, kusurlarını olduğu gibi ıtırâf ettiler, pişman olduklarını dile getirdiler iyi bir işi ve diğer bir kötü işi birbirine karıştırdılar. Yani, fena ameller de yaptılar, iyi ameller de yaptılar. Mesela, gazaya gittikleri de oldu, gitmedikleri de oldu, günah da işlediler, tevbe ettiler, pişman da oldular, fakat doğru söylediler. Bunlar sefere çıkmayıp evlerinde oturan emre uymayanlar idiler ki, bu âyet nazil olunca, bunlardan bir kısmı kendilerini Mescid-i Saâdet'in direğine bağlayıp cezalandırmışlardı. Resulullah seferden dönüşte âdeti olduğu üzere mescid'e girip iki rekat namaz kıldı ve bunları o halde gördü, "bu nedir?" diye sual buyurduğunu, denildi ki, "Bunlar, siz gözlemeyince, kendilerini çözmemeye yemin ettiler". Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben de yemin ederim ki, haklarında af emri çıkıncaya kadar gözmem." buyurdu. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu: Ola ki, Allah tevbelarını kabul eder. Çünkü O, âfardur, rahimdir.

103-Rivayet olunduğuna göre, çözüldükten sonra "Ya Resulallah, işte bu mallarımızdır ki, bizi senden alıkoymdu. Şimdi sen bunları tasadduk et (Allah yoluna dağıt) ve bizi temize çıkar." dediler. Peygamberimiz, "Mallarımdan birşey almakla emrolunmadım." diye cevap verdi, hemen sonra şu âyet nazil oldu: Onların mallarından sadaka al ki, kendilerini onunla anrındır, tertemiz edesin.Yani, günah kirlerinden temizlenmelerine ve hasenatlarının bereketlenmesine, ıhlâslar derecesine terfi edilmelerine sebep olasın. Bunun üzerine Hz. Peygamber o malların hepsini değil, ifadesindeki min-i teb'iza riayet ederek üçte birini alı dağıttı.

Bu rivâyete göre, burada alınması emrolunan sadaka, farz olan zekât olmayıp, o ayak sürüyüp savaşa katılmayanlardan günahlara bir keffaret gibi alınan özel bir sadaka demek olur. Hasan-ı Basr'nın sözü budur. Bununla beraber bir varlık vergisi, bir vergi cezası şeklinde de değil, oruç ve yemin keffaretlerinde olduğu gibi, ibadet ve itaattaki bir kusurun affı, bir eksikliği giderilmesi niyetiyle alınan bir sadaka olmuş olur. Fakat fıkıh âlimlerinin pek çoğu demişlerdir ki, bundan asıl murad farzolan zekâtıdır. Yani yukarıdan beri konunun akışı zenginler üzerine olduğundan, sıyakın icabı da bu olduğundan, bu âyetle zekâtın zenginlere farz olduğu ve böylece suçlarını ıtırâf eden bu asker kaçaklarının günaha girmelerine de sebep mal sevgisi olduğundan tevbe ve nedametlerinin geçerli olması ve dindarlıklarının sadakatlı olması, ancak farz olan zekât gönül nzası ile ve seve seve vermelerine bağlıdır. Buna bağlı olduğu içindir ki, nifak kusurundan ancak böyle kurtulup temizlenebilecekleri anlatılmıştır. Bu mânâ ise farz olan zekâtтан başka tatavvu (nafile) olarak daha fazla vermelerine ve fazla fazla verdikleri takdirde bunun alınıp kabul edilmesine mani değildir. Hz. Peygamber'in, "almakla emrolunmadım" buyurmasının yukarıda adı geçen Hatib b. Sa'lebe gibi bir takım münafıklardan sadakalının kabul edilmeyişİ ile ilgili olması daha kuvvetli ihtimaldir.

Velhasıl burada "alı" emrinin, rivâyete göre günahlara keffaret niteliğinde nafile cinsinden olan sadakalann Hz. Peygamber tarafından alınıp kabul edilmesine delalet etse de farz olan zekâtının alınıp kabul edilmesine öncelikle delalet edeceği aşikârdır. Ve şurası da bilinmektedir ki, Resulullah, kendi adına sadaka almaktan menedilmişti. Peygamber evladından ve soyundan olanların vacip olan sadakalan kabul etmeleri haram olduğu gibi, Hz. Peygamber'in kendisine, vacip veya nafile her türlü sadaka haram idi. Şu halde Hz. Peygamber'in sadaka alması, kendi adına sadaka alması değil, Allah adına sadaka almasıdır. "Fakirlerine vermek üzere zenginlerinizden sadaka almakla emrolundum." hadisi şerifinde de açıkça belirtildiği üzere, devlet reisi sıfatıyla ve vazifesi gereği olarak sadakalan alıp, harcama yerlerine sarfetmek demektir. Bu âyet vergilerin toplanmasında imam denilen devlet başkanının mutlak bir sorumluluk taşıdığına ve görev yüklenmiş olduğuuna delalet eder ki, kısmı da bununla ilgilidir. Bu münasebette "Ahkâm-ı Kur'an" da yer almış olan şu satırları buraya kaydedelim:

"Bu âyet delalet eder ki, sadakalan almak, devlet başkanına aittir. Mükellefler vergiyi doğrudan doğruya fakirlere verirse yeterli olmaz. Çünkü alınmasında devlet başkanının hakkı yerine gelmemiş olur. Bundan dolayı mükellefin boynundan zekât borcu kalkmış olmaz. Hz. Peygamber, davar ve sığira ilgili zekâtтан toplamak üzere amiller gönderir ve onların sulama yerlerinde veya ağıllarında sayılıp zekâtlarının alınmasını emrederdi. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in Sakif heyetine diye şart koşmasının mânâsı da budur. Yani sığır, deve ve davarları (ki, bunlara mevaşî adı verilir) sahipleri getirip vergi memurlarına hazır etmekle mükellef olmayacaklar, vergi memurları su başlarını, ağılları ve otlakları ve sürülerin bulunması muhtemel olan yerleri dolaşarak gördükleri sürülerden zekâtı mahallerinde toplayıp gidecekler. Hububat ve bahçe gelirlerinin zekâtı da yine böyle toplanacaktır. Diğer malları, yani gizli servet denilen altın ve gümüş paraların zekâtı, sahipleri tarafından Hz. Peygamber'e götürülürdü. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında da böyle yapıldı. Hz. Osman zamanında da bir süre bu minval üzere toplandı. Sonra bir Ramazan günü bir hutbe irad edip: "Bu ay zekâtınızın ayıdır. Her kimin üzerinde zekât borcu varsa ödesin, geriye kalan malını temizlesin" dedi ve böylece doğrudan doğruya yoksullara ödenmesini herkesin kendisine bıraktı ve bundan dolayı bu mallardan devlet başkanının zekât alması hakkı sakıt oldu. Çünkü âdil imamlardan birinin yapmış olduğu bir sözleşmedir. Binaenaleyh ümmet üzerinde hükmü geçerlidir. Çünkü Peygamber Efendimiz "O, onların aleyhinde veya lehinde sözleşme yapar." buyurmuştur. Hz. Peygamber'in mevaşin (zekâtlık malları) ve tanım ürünlerinin zekâtının toplamak üzere vergi memurları (amiller) görevlendirdiği gibi, nakitteki zekâtından toplanması için de amiller görevlendirildiğine ilişkin bir bilgi bize ulaşmamıştır. Çünkü bu gibi mal ve servetler devlet reisinin bilgisi dışındadır, ötekiler gibi açıkta değildir. Onlar evlerde, dükkanlarda ve kapalı yerlerde saklanılabileceği ve memurların da ev gibi yerlere girmelerinin caiz olmayacağı gibi, mükelleflere bütün mallarının ortaya konmasını teklif etmek de caiz olmayacağından, bu çeşit gizli mallar için memur gönderilmemiş idi. İmama kendileri getirirlerdi, bu konuda kendi beyanları kabul edilirdi. Bununla beraber bu ticari mallar bir yerdin bir yere taşınırken açığa çıktığı zaman bunlardan da vacip olan zekâtı toplamak için amiller tayin olduğu olmuştur. Nitekim Ömer b. Abdülâziz, "Müslümanların geçirdiği ticari mallardan her yirmi dinarda bir dinar, zimmlilerin taşıdıkları mallardan da her yirmi dinarda bir dinar alınmasını, sonra bir sene geçmeden onlardan hiçbir şey alınmasını ve bunu Hz. Peygamber'den dinleyen kimsenin kendisine haber vermiş olduğunu" amillerine yazmış idi. Daha önce de Hz. Ömer ibn'l-Hattab, amillerine "müslümanlardan çeyrek öşür, zimmlerden yannm öşür, harblerden de bir tam öşür almalan" yazmıştı. Ve müslümanlardan alınan çeyrek öşür (yani kırkta bir) vacip olan zekât olup, bunda nisap, havl (zaman) ve gerçek mülkiyet gibi şartlar da geçerli olur. Eğer bu şartlar tutmaz ve zekât vacip hükmüne girmesse alınmazdı. Bunda Hz. Ömer, zekâtlık malları ve tanım ürünlerinin zekâtında Hz. Peygamber'in fiili sünnetine uymakla yetiniyordu. Zira ticari mallar da, tıpkı diğer hayvanat ve tanım ürünleri gibi pazarlarda dolaşan zahiri mallardan olmuştı. Hz. Ömer'in bu uygulamasına

ashaptan bir kimse de itiraz edip karşı çıkmamıştı. Şu halde bu konuda bir icma' meydana gelmiştir. İşte Ömer b. Abdülâziz, Hz. Peygamber'den rivayet olunan hadis ile birlikte Hz. Ömer'in bu uygulamasına da uyuyordu...ilh. (Bu mesele, Fıkıh kitaplarında, Kitab-u'Z-Zekât'ın âşir adlı faslında bahis konusu edilir.)

Özette mallardan öyle bir sadaka al, ve sen onları salavatla, yani kendilerini dua ve ıstıfâ ile taltif eyle, onurlandır. Muhakkak ki, salavatın (hayır dua etmen) onlar için bir sükûnettir, Allah katında tevbelarının kabul olduğuna bir güvencedir, bir gönül rahatlığıdır. Allah, ıstıendir, bilendir.

104- "Onlar bilmezler mi ki:..." (Yine Medine ehlinde ve civarındaki bedevilerden) diğer bir kısımın da vardır ki; Allah'ın emrinden dolayı ırca olunmuştur, yani tehir edilmiş, ertelenmişlerdir. "İrca" tehir etmek demektir ki, tevbelarının kabulüne kesin gözüyle bakılmayanlara "Mürjic" denilmesi de bundandır. kelimesinin aslı da dir. Nitekim İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Asım'dan Ebubekir Şube ve Yakub kırâetlerinde okunur. Mücahid'den rivayet olunduğuna göre; bunlar Kâ'b b. Mâlik, Mürare b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye idi. Bunlar yukarıda da geçtiği üzere kendilerini Mescid-i Nebî'nin direklerine bağlayan Ebu Lübbâbe ve arkadaşları gibi pişmanlık gösterip tevbe ve özür dilemede acele etmemişlerdi, halbuki Bedir'e ıstırak etmişler ve Bedir Ashabı'ndan idiler. Hz. Peygamber bunlara ait hükmü tehir eylemiş ve ashabını onlarla selam ve kelâmdan engellemişti. İnsanlar bunlar hakkında ihtilaf ediyorlardı: Kimi 'mahvoldular, helâk oldular' gibi laflar ediyor, bazıları da "Belki Allah kendilerini affeder." diye konuşuyorlardı. Böylece ilâhî emrin gelmesi için bekletiyorlardı. Ya Allah bunları azaba uğratacak, eğer bulundukları halde kalırlarsa, veya tevbelarını kabul eyleyeceklerdi. Eğer niyetleri halis olarak, gerçekten tevbe ederlerse. Allah alimdir, hakimdir. Şu halde bu ırca işinde ve sonrasında o herşeyi bilmekte ve birtakım hikmetler gözetmektedir. Bu işte Allah'ın hikmetleri vardır.

105-106- "Onlar bilmezler mi ki:..." (Yine Medine ehlinde ve civarındaki bedevilerden) diğer bir kısımın da vardır ki; Allah'ın emrinden dolayı ırca olunmuştur, yani tehir edilmiş, ertelenmişlerdir. "İrca" tehir etmek demektir ki, tevbelarının kabulüne kesin gözüyle bakılmayanlara "Mürjic" denilmesi de bundandır. kelimesinin aslı da dir. Nitekim İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Asım'dan Ebubekir Şube ve Yakub kırâetlerinde okunur. Mücahid'den rivayet olunduğuna göre; bunlar Kâ'b b. Mâlik, Mürare b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye idi. Bunlar yukarıda da geçtiği üzere kendilerini Mescid-i Nebî'nin direklerine bağlayan Ebu Lübbâbe ve arkadaşları gibi pişmanlık gösterip tevbe ve özür dilemede acele etmemişlerdi, halbuki Bedir'e ıstırak etmişler ve Bedir Ashabı'ndan idiler. Hz. Peygamber bunlara ait hükmü tehir eylemiş ve ashabını onlarla selam ve kelâmdan engellemişti. İnsanlar bunlar hakkında ihtilaf ediyorlardı: Kimi 'mahvoldular, helâk oldular' gibi laflar ediyor, bazıları da "Belki Allah kendilerini affeder." diye konuşuyorlardı. Böylece ilâhî emrin gelmesi için bekletiyorlardı. Ya Allah bunları azaba uğratacak, eğer bulundukları halde kalırlarsa, veya tevbelarını kabul eyleyeceklerdi. Eğer niyetleri halis olarak, gerçekten tevbe ederlerse. Allah alimdir, hakimdir. Şu halde bu ırca işinde ve sonrasında o herşeyi bilmekte ve birtakım hikmetler gözetmektedir. Bu işte Allah'ın hikmetleri vardır.

107- Şunlar da vardır ki, Nafi, İbnü Amir, Ebu Cafer kırâetlerinde "vav"sız okunduğuna göre; ayrıca bir kıssa olarak, bir konu başlığı olarak, şunlar ki, bir mescid edindiler, kendileri için bir cami yaptılar zarara kalkışmak üzere, yani bununla müslümanlara zarar vermeye çalışmak, ve kâfirlik etmek, içlerindeki küfür gücündirmek, ve müminler arasına tefrika (aynılık) sokmak, onları birbirine düşürmek, Allah'a ve Resulü'ne savaşı açmış, harbetmeye kalkışmış olan bir kimseye yataklık yapmak, onun müminler aleyhine gözüklük yapmasına yardımcı olmak için ki, bundan önce, yani Tebük seferinden önce savaşı yapmıştı, veya bu mescidi daha önce yapıp hazırlamıştı.

Rivayet olunuyor ki, Beni Amr b. Avf "Kuba" mescidini bina ettiklerinde Resulullah'a bir temsilci gönderip oraya bir mescid yaptıklarını arzylemişler ve gelip kendilerine namaz kıldırmasını rica eylemişlerdi. Peygamber Efendimiz de teşrif etmişler ve arzulananı yerine getirmişlerdi. Bunların amca çocukları demek olan Beni Gınnm b. Avf, bunları kıskanmışlar, "Biz de bir mescid yapamaz ve Resulullah'ı davet ederiz, burada namaz kılar. Rahip Ebu Amir de Şam'dan geldiği vakit o da burada kalır ve ibadet eder." demişlerdi. O rahip Ebu Amir ki, Resulullah kendisine "el-Fasık" adını vermişti. Uhud Savaşı'nda şehid düşen ve meleklr tarafından gasledilen Hanzale (r.a.)'nin babası olan bu Ebu Amir, cahiliyye devrinde Hıristiyanlığa girmiş, ilim tahsilinde bulunmuş ve rahip olmuştı. Resulullah'ın peygamberliği üzerine itiban sarıldığından, Hz. Peygamber aleyhinde düşmanca dolaplar çevirmeye başlamıştı. Mekke müşriklerini tahrik ve teşvik ederek Uhud Savaşı'na düşmanlar safında katılmıştı. Resulullah'a seslenerek: "Seninle savaşa tutuşan hangi kavmi bulursam, onlarla birlik olup sana karşı savaşacağım." demiş ve Huneyn Savaşı'na kadar hep böyle yapmıştı. Huneyn'de Havazin kabileleri hizmete uğradığı gün Şam'a kaçmış ve kaçarken münafıklara "Gücünüz yettiği kadar kuvvet ve silah hazırlayınız, ben Kayser'e gideceğim ve asker getirip Muhammed'i ve ashabını Medine'den çıkaracağım." diye haber göndermişti. Bundan dolayı onlar da Kuba Mescidi'nin biraz ötesinde başka bir mescid yapmışlar ve Hz. Peygamber'e gelerek, "Sakatlar ve ihtiyaç sahipleri için kışın yağmurlu havalarda hizmet vermek üzere bir mescid bina ettik. Burada bize namaz kıldırıp bereketle dua etmenizi arzu ediyoruz." demişlerdi. Resulullah da şimdi sefere çıkmak üzereyim, meşgulüm, inşallah dönüp geldiğimizde kılanız." buyurmuştu. Tebük'ten dönüşte tekrar müracaat edip mescide gelmesini istedi. Bunun üzerine işte bu âyetler nazil oldu. Sonra Hz. Peygamber, Malik b. Duhsım, Ma'n b. Adiyy, Amir b. Seken ile Vahş'i'yi çağırdı, "Gidiniz şu ahalisi sizin mescidi yıkıp yakınız!" buyurdu. Onlar da öyle yaptılar ve yerinin çöplük yapılmasını emreyledi. O fasık Ebu Amir de Şam'da kaldı ve Kinnesrin'de helâk oldu.

108- Onda edibeyyen kıyama durma, kaim olma, yani o mescid-i dirarda durup da namaz kılma. Elbette ilk gününden takva üzerine temeli atılan bir mescid, Kuba mescidi ki, esasını hicretin ilk günlerinde orada namaz kıldırarak Resulullah bizzat atmıştı: Ve Kuba'da kaldığı Pazartesı, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri beş vakit namaz cemaatle kıldırması.

Bununla beraber "temeli takva üzere atılan mescid" in Medine'deki Mescid-i Nebi olduğu da söylenmiştir. Ebu Saïd el-Hudrî (r.a.)'den 'ıy Resulullah'a sordum, biraz çakil taşı alıp yere attı ve "İşte şu mescidinin, Medine mescidi." buyurdu, demiş olduğu da rivayet edilmiştir. Senin içinde kaim olmana en çok hak kazanmış olan yerdir. İçinde öyle rical (erkekler, yiğitler) vardır ki gayet temiz olmayı severler. Günahlardan, kötü huylardan ve hasletlerden, maddi ve manevi pisliklerden iyice anıp paklanmayı, Allah nızası için tertemiz olmayı severler ve öyle olmaya gayret ederler. Allah da tertemiz olanları sever.

Denilmiştir ki, bu âyet nazil olunca Resulullah maiyetinde bulunan bir grup Muhacirîn ile yürüyüp Kuba mescidine vardı, kapisında biraz durakladı, bekledi, içinde Ensar oturuyorlardı. Bunun üzerine onlara "Siz mümin misiniz?" diye sordu, cemaat sustu, hiç ses çıkarmadı, sonra tekrar sordu, Hz. Ömer (r.a.) "Ya Resulullah! Şüphesiz ki, müminler, ben de onlarla beraberim." dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki; "Kazaya razı olur musunuz?" Onlar "evet" dediler. Buyurdu ki, "Belaya sabredir misiniz?" Onlar yine "evet" dediler. Buyurdu ki, "Bollukta şükredir misiniz?" Onlar yine "evet" dediler. Bunun üzerine Resulullah "Kâbe'nin Rabb'i hakkı için bunlar mümindir." buyurdu ve sonra oturdu. Daha sonra "Ey Ensar topluluğu! Allah azımışşan sızi meth ü sena etti. Abdestte ne yapıyorsanız?" buyurdu. Onlar da "Dışkıyı üç taşla siliyoruz, sonra da su ile taharetleniyoruz." dediler. Resulallah şu âyeti tilavet buyurdu: "Onda tertemiz olmayı seven birtakım erkekler vardır".

Bir de denilmiştir ki, idrar kalıntısı su ile yıkarlardı, hiç cünüp durmazlar, cünüp iken uyku uyumazlardı.

Hasılı tatahhur; taharette mübalağa etmek, temizlik hususunda titiz davranmaktır. Ser'î anlamda taharet hem necasetten, yani maddi pisliklerden, hem de hades denilen cünüplükten ve manevi kirlerden annmak demektir. Burada ise "dirar, küfür, tefrika ve ırsad" gibi fena hasletlere karşılık olarak kullanılmış olma karinesiyle tatahhurdan asıl maksat, cismanî olandan ziyade kalbî olan taharet söz konusudur. Yani günah, isyan, cimrilik ve tembellik gibi çirkin huylardan ve onların manevi lekelerinden iyice annmak demek olduğu aşktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sorduğu "iman, sabır ve şükür" gibi sorular da konuya ışık tutmaktadır. Şu halde bütün bu değişik rivayetler tefsirde tahsis mânâsına değildir, yalnızca maneviyata mahnasır bırakılmayarak, işin maddi anlamda temizliğini de içine aldığı ve âyetin mânâ kapsamının geniş tutulması gerektiğini beyana yönelik olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.

109- O halde binasını, yani dininin temelini Allah'dan bir takva ve nza üzerine kuran mı daha hayırlı? Yoksa binasını çatlak ve çökmeye meyilli bir yıkıntının kenanna kurup da bununla cehennem ateşi içine yıkılan mı?

"Cürüf": dere kenarında sel sulanının dibini yalayıp oyduğu, bıçık üzerinde kalan toprak veya çamur çukıntısıdır ki, her an yıkılmaya hazır durumda bulunan bir yerdirdir. "Hâr" da bunun geriden çatlamış devrilme üzere olan bir çeşididir ki, bunun üzerine yapıldığı düşünülen binanın ne kadar çürük bir yere, ne kadar çabuk göçecek bir zemine oturtulmuş olduğu ve ne kadar çabuk çökmeye mahkum bulunduğuy tasavvur olunsun. İşte din işlerini nifak ve fitne üzerine bina edenlerin vaziyeti tam buna benzer. Ve Allah, zalimler güruhuna hidayet etmez. Necat ve selamette başarılı kılmaz.

110- Onların, o zalim münafıklann bina ettikleri binalan, bu arada o yaptıkları mescid kalblerinde bir işkil (bir kuşku ve endişe düğümü) olmaktan öte gitmez. Yani, daima ve her hal ü kârda gerek yapılı, gerek yıkık halde bulunsun ikisinde de dinî bir şüphe ve kuşkuyla sebep olup duracaktır. Zira yapılı kaldığı halde öyle ayrı ve müstakil bir toplanma yerinde kendi kendilerine toplanıp kalblerindeki küfür ve nifakı birbirlerine yayıp, açıklamalan, kendi şüphe ve nifaklarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Yıkıldığı halde ise nifaklarını açığa çıkışmış ve anlaşılmsı olmasa edişenini taşıyacaklarınddan dolayı kinleri ve telaşlan artacak. Bundan sonra ne gibi bir muameleye tabi tutulacaklarını kestiremeyecekler ve yürekleri korku ve kuşku içinde titreyip duracaktır. Ta kalbleri parçalanıncaya kadar böyle kalacaklar. Yani o şüphe ve nifak kaynağı olan kalbleri iyice parça parça oluncaya kadar o şüphe ve kuşkulana sürüp gidecek. Ancak kalbleri parçalanıncaya bitecek. Fakat o kalbler onlarda bulunduğu müddetçe o şüphe ve fitne hastalığından kurtulmalan ihtimali yoktur. Allah herşeyi bilir, hikmet sahibidir. Şu halde onların bütün hallerini bilir, kalblerinin gizlediği nifaka kadar herşeylerini iyice bilir ve onlar hakkında vereceği hükümler hikmetsiz değildir, hepsi birtakım hikmetlerle içermektedir.

Meâl-i Şerifi

111- Allah, müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır: Allah yolunda çarpışacaklar da öldürülecekler ve öldürülecekler. Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'an'da da Allah'ın kendi üzerine yüklediği bir ahittir. Allah'dan ziyade ahidine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığınız alış-veriş ahidinden dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.

112- (Bunlar), O tevbekar olanlar, o ibadet edenler, o hamd edenler, o oruçlular, o rükuva varanlar, o secdeye kapananlar, iyiliği emredip, kötülüğün vazgeçirenler, Allah'ın hududunu koruyanlar (emirleriyle yasaklarının ölçülerine riayet edenler)dır. Müjde ver o müminlere, müjde!

111- Muhakkak ki, Allah müminlerden canlarını ve mallarını satın aldı, şununla ki, cennet münhasıran onların ola.

Rivayet olunduğuna göre; Resul-i Ekreme, Akabe Gecesi, Mekke'de Ensar'dan yetmiş kişi olarak biat ettikleri zaman, yani ikinci Akabe biatında, Abdullah b. Revaha "Rabb'in ve kendin için bizden dilediğini şart koş." demişti. Peygamber (s.a.v.) de: "Rabbim için O'na ibadet etmenizi ve hiç bir şeyi O'na şirk koşturmanızı, kendim için de beni, kendinizi ve mallarınızı nasıl koruyup savunuyorsanız öyle koruyup savunmanızı şart ederim." buyurdu. Onlar da "Bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?" dediler. Hz. Peygamber "cennet" buyurdu. Bunun üzerine "Bu alış-veriş kârıdır, bu sözleşmeyi ne bozanz, ne de bozulmasını kabul ederiz." dediler. Sonra işte bu âyet nazil oldu. Bir gün Hz. Peygamber, bu âyeti okurken bir a'râbî geldi "bu kimin sözü?" dedi, Resulullah, "Allah kelâmıdır." diye cevap verdi. O a'râbî "Vallahi bu çok kârlı bir alış-veriş, biz bunu ne bozanz, ne de bozulmasını isteriz" dedi ve gazaya çıktı, nihayet şehid oldu...

Şüphe yok ki, Allah Teâlâ'nın yarattığı o canlar ve nzık olarak ihsan ettiği o mallar baştan sona Allah'ın mülküdür ve bundan dolayı Allah'ın onları satınalma yoluyla mülkiyetine geçirmesi tasavvur olunamıyacağından Fatiha Sûresi'nde "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz." (Fatiha, 1/5)'in tefsirinde de beyan olunduğu üzere burada Allah Teâlâ'nın büyük bir lûf gösterisi ile kullarını cihada ve ibadete daveti ve teklifi vardır. Bunun hakikati şudur ki, Allah insanlara can ve mal vermiş ve onlarda muvakkat bir tasarruf ve faydalanmaya da izin vermiştir. Böylece kullar kendi şahıslarında ve mallarında geçici bir hürriyet ve mülkiyet hakkı ile yine muvakkat bir tasarruf ve faydalanmaya maliktiler. Fakat kullar bunları sırf kendileri ve kendi nza ve ihtiyarları adına sarf edecek olurlarsa, Allah'ın ihsanı olan nimetleri, kendileri gibi fani olan maksatlar uğruna tüketmiş olacaklar ve ondan hiç bir kâr ve menfaat elde edemeyecekler. Ecelleri geldiğinde her şeyden mahrum olarak büsbütün hüsrân azabı ile karşı karşıya kalacaklardır. Halbuki Allah'ın ihsanı olan can ve malı, kendileri için ve kendi mülkleri olarak değil de, hâliyetlerini ve tasarruf haklarını çok iyi kullanarak gönül nzasıyla Allah'a teslim ve Allah için ve Allah'ın emrine, Allah'ın yoluna sarfederlerse Allah onları heder etmeyecek ve kendilerinin cennet ile sevaplandırarak ebedi nimetlere erdirecektir. Yani fani olan lezzetlerin Allah için feda edilmesine karşılık ebedi olan hayır ve menfaatler elde edilecek. Fani hayat yerine baki hayat kaim olacaktır. Bir mümin Allah yolunda savaşa katılır, can verir ve o yolda malını infak ederse, bu yaptığı iş boş gitmeyecek, ahirette ona karşılık Allah'dan cennet alacak ve başkalarının sıkıntısından uzak olarak sırf nimetlerle dolu olan ebedi mutluluk içinde yaşayacaktır. İşte böyle düzenlenmiş olan bu dünya ile ahiret, bu fani ile o ebedi ve baki aynı anda bir yerde bir araya gelebileceğinden, bu fani hayatı o baki hayatla değiştirmeye işini Allah, kullunun ihtiyarına terk etmiştir. Bu işlem, bu yer değiştirmeye kullun seçim ve nzası ile Allah'ın kabulüne bağlı bulunduğundan bu ilâhî muamele sanki bir değişme, bir alış-veriş imiş gibi temsili bir üslup ile ifade buyurulmuştur. Yoksa gerçekte kullun mali da, canı da, ona karşılık olarak verilen cennet de hepsi Allah'ın mülküdür. Aslında Allah Teâlâ, kendi mülkünü, yine kendi mülkü ile değiştirecektir.

Ancak bu değiştime işlemi, cebri olmayıp yine de kullun nza ve ihtiyarına bağlanmış olduğundan Allah Teâlâ bu sözleşmenin şerefini kullanna bağışlamıştır. Sanki zengin bir velinin kendi velayeti altındaki fakir bir çocuğa sermaye vererek onun ticarete teşvik etmek için dükkan açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı yalnızca kendisine satmak üzere şart koşup, her aldığına da kat kat kâr vermesi gibi bir alış-veriş şeklinde temsili ifade kullanılmıştır. Benzersiz bir lûf ve ihsanın hukuk dililiyle ifade buyurulması demek olan bu temsili anlatımla ayrıca hukukî muamele ve sözleşmelerin temel özelliklerini belirlemeye yönelik bir sözleşme örneği ortaya konmuştur. Ayrıca hukukî muamelelerin din ve dünya işlerinde esas olduğu gösterilmiştir. Yine burada gösterilmek istenmiştir ki; hukukî sözleşmelere dayanan alış-veriş akitleri ve bu yolla elde edilecek kâr ve kazançlar, teberru ve bağış yoluyla elde edilecek gelirlerden daha hayırlı ve daha şerefidir. Beşerin hayatının ve mutluluğuna hukukî sözleşmelere riayet ve sözünde durmak gibi insanî ve ahlâkî özelliklere bağlı olduğuna da işaret vardır.

Şu halde fiili, herşeyden önce bu sözleşmenin taraflarını belirliyerek işe başlıyor. Bu

sözleşmenin Allah katında bir icabı ve kullun imanı da bu icabın kabulü demektir. Nitekim Hz. Hasan demıştır ki, "İstinitiz, vallahi, Allah Teâlâ'nın her mûmine sattığı öyle kârlı bir biat ve öyle ağır basan bir kefedir ki, yer yüzünde bu biate katılmayan hiçbir mûmin yoktur...iln". Yani âyetin hükmü ve kapsamı, nüzul sebebi olarak bildirilen Akabe biatını haber vermekten ibaret değildir, bütün mûminlere şamildir.

Ca'ferî Sadık Hz.lerinden de "bedenlerinizin Cennet'ten başka fiyatı yoktur, onları ondan başkasına satmayınız." diye de nakledilmiştir. Türk Şairi Fuzulî'nin

"Cânî cânân dilemiş vermeme olmaz ey dil!"

" Ne nîzâ eyleyelim ol ne senindir, ne benim." demesi de bu âyetin muhtevasına işarettir.

Mûminler bu ilâhî satınalmaya karşı can ve mallarını Allah'a nasıl satacaklar, denilirse: Allah yolunda savaşı yaparlar, öldürürler de, öldürülürler de. Gazi de olurlar, şehid de. Söz konusu bedel Allah'ın üzerine haktır ve bu Tevrat'da, İncil'de ve Kur'an'da verilen bir vaaddir. Yani bu alışverişin fiyatı olan bu dünyada peşin değil, ahirette ödenecek olan bir mücekel vaaddir. Fakat şüpheli bir vaat değil, Allah'ın üzerine sabit bir borçtur, her şüpheден uzaktır. Hem Tevrat'ta, hem İncil'de, hem de Kur'an'da sabit olmuş bir vaaddir. Hakk'ın vaadidir. Allah'dan daha ziyade ahidini tutan, sözünü yerine getiren kim vardır? Sözüden örnek şerefli bir insana bile yakışmazken Allah Teâlâ hakkında böyle bir düşünceye kapılmak mümkün müdür? Öyleyse ey mûminler! Yaptığınız olduğunuz bu alış-verişinizle istibşar ediniz, birbirinizi müjdeleyip birlikte sevininiz, bayram ediniz. İşte o, yani bu alış-verişinize fiyat olmak üzere size verilmesi, şahıslarınıza tahsis olunması kesin bir Hakk vaadi olan Cennet, büyük ve muhteşem kurtuluşun kendisidir. İşte o büyük kurtuluş, ondan daha büyüğü düşünilemeyen o ebedi felah ve necat işte budur.

112-Bunlar, yani bu sözü edilen mûminler o tevbekarlar ki, âbidler, Allah'a ihlas ile ibadete devam edenler hamidler, gerek sevinçli, gerek sıkıntılı zamanlarında, hangi durumda olurlarsa olsunlar Allah'a sürekli hamd edenler seyyahlar, gezginler yani oruçlular. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Efendimiz "Ümmetimin seyahati oruçtur." buyurmuştur. Abdullah b. Mesud'dan, İbnü Abbas'dan, Hz. Aişe'den, Ebu Hureyre ve daha başkalarından rivayet yoluyla gelen tefsir budur. Orucun iki bakımdan seyahata benzerliği vardır: Birisi sürenin başında da işaret olduğuy üzere, seyahat eden kimse, işin icabı olarak gerek yiyip içmek, gerek dinlenmek ve daha başka nefsinin istekleri hususunda tutumlu davranmak ve bazı sıkıntılara katlanmak zorunda kalır. Oruç tutmak da insanı nefsanî arzularından uzak tutmak açısından çok önemli bir yolculuğa benzer. Birisi de seyahat, insanın görmediği, bilmediği bir takım şeylerle karşılaşmasına vesile olan bir dış dünya yolculuğudur. Bunun gibi, oruç da insanın kendi iç dünyasında gizli kalmış bir takım özelliklerin tanınmasına, mülk ve melekût âleminin bir takım sırlarına vakıf olmasına vesile olur. Seyahat bir bedenî riayet olduğu gibi, oruç da bir ruhî riayet ve seyahattir. Ayrıca Ata'dan yani seyahat edenlerin, mücahidler olduğuna dair bir rivayet nakledilmiştir. Ebu Umame'den rivayet edilmiştir ki, bir adam Hz. Peygamber'den seyahata çıkmak için izin istemişti. Peygamber Efendimiz de ona "Benim ümmetimin seyahatı Allah yolunda cihad etmektir." buyurmuştu. Bununla beraber bu âyetteki maksadın genel olarak yeryüzünde seyahat edenler demek olduğunı söyleyenler de olmuştur. Bunlardan bir kısmı, "Mekke'den Medine'ye hicret edenlerdir." demişlerdir. Bir kısmı da "İlim tahsil için yolculuk yapanlardır" demişlerdir. Başkaları da "Allah'ın yarattığı âyetleri ve yeryüzündeki garplikleri görüp tanımak ve onlara ibretle bakmak için seyahat edenlerdir." demişlerdir ki, "De ki, yeryüzünde gezip, dolaşın ve olup bitenlere dikkatle bakın!" (Ankebut, 29/20: Rum, 30/42) âyetlerindeki emir gereğince sırf Allah'ın kudretini eserlerinde görüp tanımak için seyahat edenler demek olur. (Âl-i İmrân Sûresi'nde âyet 137 nin tefsirine bakınız).

Rûkû edenler, secde edenler. Yani rûkû'uyla secdesiyle namazı tamı tamına ve hakkıyla kılanlar, maruf ile emredenler, yani iyiliği belli olan, herkesçe iyilik olduğu bilinen konulan telkin ve tavsiye edenler, yani imanı ve Allah'a itaatı emredenler, münkerden (kötülükten, şirk, imansızlık ve günahlardan) nehyedenler Allah'ın hududunu koruyanlar yani Allah Teâlâ'nın beyan edip açıkladığı, sınırlarını kendisinin belirlediği gerçekleri ve şeriâtın kurallarını ve bu kuralları inceliklerini bilerek bunlara riayet edenler. Şenâtın inceliklerine titizlikle uyanlar ve insanları o yola yönlendirenler. Velhasil o müjdeye, o ilâhî vaade layık olan mûminler, bütün bu güzel hasletlere, bu üstün özelliklere sahip olan, bunları kendi şahsında toplayanlardır. Ve böyle olan mûminlere müjde ver, onları müjdele habibim ey Muhammed!

Abdullah b. Abbas Hz.leri demıştır ki, "Allah müminlerden canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek suretiyle satın aldı." âyeti nazil olduğunda, ashapın birisi, "Ya Resulallah! Şayet o kişi zina da etse, hırsızlık da yapsa, içki içse bile mi?" demiş ve işte bu "Tevbe edenler..." âyeti bunun üzerine nazil olmuştur.

Allah Teâlâ'nın müşriklerden ne kadar beri olduğunu iyice anlamalı ki:

Meâl-i Şerifi

113- Ne peygambere, ne iman edenlere akraba bile olsalar cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra müşriklerle istigfar etmek yoktur.

114- İbrahim'in babası için istiğfar etmesi de sırf ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca o işten vazgeçti. Şüphesiz ki İbrahim, çok bağır yanık, çok halim birisi idi.

115- Allah, bir kavmi hidayete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalaletе düşürmez. Gerçek şu ki, Allah her şeyi bilir.

116- Hiç şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, diriltir de, öldürür de. Size O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.

113- Cumhur, yani bütün tefsir âlimleri, bu âyetin Ebu Talib hakkında nazil olduğunu nakletmişlerdir ki, bunun dayanağı da Said b. Müseyyeb, Zuhâf, Amr b. Dinar ve Ma'mer'den gelen bir rivayettir. Demişler ki; Ebu Talib'in hal-i hayatında Hz. Peygamber "Ey amcamığım de." Bu bir kelimedir ki, Allah'ın huzurunda bunun ben senin lehinde delil olarak kullanayım." dedi. Orada Ebu Cehl ile Abdullah ibni Ebi Ümeyye de vardı. Bunlar "Ey Ebu Talib, Abdülmuttalib'in milletinden vaz mı geçeceksin?" dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Efendimiz de "Yasaklanmadığım sürece ben de senin için istiğfar edeceğim." dedi. Sonra da işte bu "Peygamber ve mûminlerin işi müşriklerle istiğfar etmek diye birşey yoktur." âyeti ile "Muhakkak ki, sen kendi istediğini hidayete erdiremezsin, ancak Allah dilediğini hidayete erdirir." (Kasas, 28/56) âyeti nazil oldu.

Bu rivayetlere göre, bu âyetler ya Mekke'de nazil olmuş, ya da bu âyetlerin nüzulüne kadar senelerce Hz. Peygamber istiğfara devam etmiş demek olur ki, bunun ikisi de dış görünüşüyle akla uzak ihtimaller olarak görülmektedir. Bazı rivayetlerde de, bu âyetin Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber'in, annesi Âmine'nin kabrini ziyaret edip ona istiğfar etmek istemesi dolayısıyla nazil olduğunı kaydedilmiştir. Bazıları da bunun yukarıda söz konusu edilen "Onlara yetmiş kere istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecektir" âyetiyle ilgili olarak nazil olduğunı söylemiştir. Abdullah b. Abbas'dan gelen bir rivayete göre; bir kısım mûminler "Hz. İbrahim'in babasına istiğfar ettiği gibi biz de ölmüşlerimize istiğfar edelim." demişlerdi, bu sebeple nazil oldu diye söylenmiştir. Bazı âlimler burada istiğfardan maksat namazdır, demişler. Gerçel ceneze namazı da ölü hakkında bir istiğfardır, fakat mağfiret istemek demek olan istiğfar, namazdan daha geniş ve daha genel anlamlıdır. Zahir olan da budur. "Onların cehennemlik oldukları kendilerine açıklandıktan sonra (artık istiğfar etmek yoktur)."

114-Bu açıklanma, ya küfür üzere öldükleri bilinmek, ya da öyle ölecekleri hakkında vahiy gelmiş olmak şeklinde olabilir. Bundan anlaşılır ki, kâfir olarak öleceği hakkında vahiy gelmemiş ve henüz hayatta bulunan kâfirler için iman nasip olması umulduğundan, onları için istiğfar her zaman caiz olabilecektir. Nitekim Hz. İbrahim'in babasına istiğfar

da bu bakımdan olmuştur. Bu anlatılarak buyuruluyor ki;

"İbrahim'in babasına istişfar da sırf ona vermiş olduğu bir vaatten dolayı idi". Meryem Sûresi'nde geleceği üzere "(İbrahim) selâm sana dedi, senin için Rabb'imden mağîfret dileyeceğim. Çünkü O bana çok lütfûkârdır." (Meryem, 19/47) aynı şekilde Mümteherine'de geleceği üzere "Senin için affedileyeceğim." (Mümteherine, 60/4), Şuarâ Sûresi'nde de "Babamı da başışla, çünkü, o sapıklardandır." (Şuarâ, 26/86) diye istişfarda bulunmuştu. Ne zaman ki ona, babasının Allah'a düşman biri olduğu açıklanınca, o da istişfar etmekten vazgeçti, teberri eyledi, uzak durdu. Demek ki, babası hakkındaki vaad, onun hayatta olması ve imana gelmesinin ümid edilmesi şartına bağlı idi. Şüphesiz ki, İbrahim bir evvah (çok çok ah eden, ağlayan sızlayan), bir halimdir.

"Evvah": mübalağa sığasıyla çok ah eden demektir. Bilindiği üzere, "ah" ve "of" bir acıya ve hüzne işaret için kullanılır. İnsanoğlu şiddetli bir acı duyduğzu zaman adeta yüreği yanar ve nefesi daralır, boğulacak gibi olur, yanan nefesini çakırkân zarurî olarak bir ah çeker. Bunun için çok ah çekmenin, çok acı çekmeye, bağn yanıklığa, aşka ve Allah korkusuna delaleti vardır. Burada "evvah" işte böyle bir mânâ ilişkisinde dolay kinaye olarak kullanılmıştır. Bizim dilimizde de bu anlamı ifade için "ince kalpli, yufka yürekli, bağn yanık, aşık adam" gibi tabirler kullanılır.

"Aşkın elinden ve ettiklerinden ah!

Ateşiyse kalbimi yaktı bıraktı."

Meşhur beyti de bu mânâyı pek iyi ifade eder. Dualann en çok kabul şayan olanlar bu ruh haliyle yapılan dualardır. Ashab ve Tabiî'den olan ilk devir müfessirleri "evvah" kelimesinin, bu mânâsını çeşitli deyimlerle rivayet ve ifade etmişlerdir. Şöyle ki:

1. "De'â' yani çok çok dua eden, hep dua ve niyaz ile meşgul olan
2. "Rahîm" yani pek merhametli, çok yumuşak kalbli, yufka yürekli.
3. "Mûmin", yani çok imanlı,
4. "Mûkin" İncancında şüphe ve tereddüt bulunmayan,
5. Aynca "Tevvab", "muvaffak", Allah'ı çok çok zikreden, tesbih eden, istişfar eden, Allah'ın kitabını çok çok okuyan, Allah korkusuyla ağlayan, sızlayan, ah, vah eden, dindarlığın özüne vakıf olan, yani "fakih" olan ve benzeri anlamları içeren bir kelimedir. Abdullah b. Şeddad'ın rivayet olunmuştur ki, Peygamber (s.a.v.) Efendimiz "Evvah husbû içinde yalvân yaparandır." buymuş. Görüldüğü ki, her biri bir başka görüş açısından ortaya konulan bu mânâlar, genelde birbirine çok yakın olan şeylerdir ve hepsi de gösteriyor ki, maksat sırf ağlayıp ah vah etmek değil, bir kalb özelliğinin, bir ruh hâlinin durumunu dile getirmektir. Bundan dolayı son devir tefsir âlimleri bunun yürek yufkallığından, merhamet ve şefkatten kinaye olduğunu söylemişlerdir. Gaflete düşmemek lazımgelir ki, âyette "evvah" buyurulduktan sonra bir de "halim" ile sıfatlandırılmış olması çok anlamlıdır. Zira çok ah etmek, aynı zamanda bir hiddeti ve sabırsızlığı da ima edebilir. İşte "halim" sıfatıyla bundan sakınılarak şu anlatılmış oluyor ki; İbrahim'in çok çok ah eden biri olması, hiddetinden, sabırsızlığından ve tahammülsüzlüğünden kaynaklanan sıkıntılardan değildi. O gerçekten halim selim, hiddetten uzak, eza ve cefaya katlanan, mihnete sabırlı olmakla birlikte bir "evvah" idi. Bundan dolayı babasının da her türlü eza ve cefasına sabreder, tahammül gösterirdi. Yine de babasına karşı yumuşaklıkla ve nfk ile davranırdı. Babasının küfür ve dalalet yolunda olmasına yüreği sızlar, onun imana gelmesinden ümit kesmez ve sürekli olarak onun selameti için dua ve istişfar ederdi. Fakat babasının gerçekten bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca, öylesine bir evvah ve halim olan İbrahim Allah'a olan sevgisinden ve haşyetinden dolayı, babası için dua ve istişfar etmekten hemen vazgeçti. Demek ki, Allah düşmanları hakkında dua ve istişfarın makbul olunma ihtimali olsa idi, İbrahim gibi duası kabul birinin duası makbul olurdu. Ve o, istişfardan vazgeçmezdi. Şu halde bundan da anlaşılmaktadır ki, cehennem ehli oldukları belli olanlara ne peygamberin, ne de müminlerin istişfar etmeleri caiz değildir. O halde daha önce istişfar etmiş olanlar sorumlu tutulur mu? Hayır. Çünkü:

115- Allah, bir kavme hidayet ettikten, onları İslâm'a muvaffak kıldıktan sonra sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları sapıklığa uğratmaz, gerisin geri dalaletle düşürmez. Yani, ilâhî ahkâm kendilerine beyan edilmeden önce bilmeyerek yaptıkları hatalardan dolayı onları hak yoldan sapmış olmakla vasıflandırmaz ve itham etmez. Dalaletle düşmüşlere ilişkin ahkâmı onlara uygulamasa âdeti değildirdi. Zira Allah kesinlikle her şeyi bilir. Onların maksatlarını ve mazeretlerini, sırf aklıla biliniyebilecek şeylerin açıklamasına muhtaç olduklarını da bilir. Bundan dolayı korunmaları gereken şeylerle ilgili hükümleri de böylece açıklar.

116- Göklerin ve yerin bütün mülkü, bütün saltanatı kesinlikle Allah'ındır. Onun bir zeresinde hiç kimsenin hakkı ve ortaklığı yoktur. O hem diriltir, hem öldürür. Sizin için de Allah'dan başka ne bir velî vardır, ne de bir yardımcı. Velayet hakkı ancak O'nun, inayet ve yardım yalnızca O'ndandır. İşte bundan dolayı Allah'a karşı bütün masivadan uzaklaşıp, O'na teslim olmalı, özünü ona vermeli, gözünü O'nun uzasına dikmelidir.

Şimdi:
Meâl-i Şerifi

117- Andolsun ki, Allah, yine peygambere ve en zor gününde ona uyan Muhacirler'le Ensar'a, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın kayacak gibi olmuştun, tevbe nasip etti de lutfedip tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü O, gerçekten çok şefkatli, çok bağışlayıcıdır.

118- Allah, haklarında hüküm beklenen o üç kişiyi de bağışladı. Çünkü o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı, vicdanları da kendilerini sıkıntıya sokmuştu. Allah'dan kurtuluşun, ancak Allah'a sığınmakta olduğunu anlamışlardı. Sonra da Allah, onları tevbekâr olmaya muvaffak kıldı da tevbelerini kabul buyurdu. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok çok kabul edendir, çok merhametli olandır.

117- Yemin olsun ki Allah, peygamber üzerine ve Muhacirin ile Ensar üzerine tevbe ihsan etti. Allah Teâlâ'nın kullan üzerine tevbe etmesi, onlara tevbe etmeyi nasip etmesi ve tevbelerini kabul eylemesi anlamına gelir. Buna göre bu âyette "Allah'ın peygambere tevbesi" yukanda geçen "Allah seni affettin, niçin onlara izin verdin?" âyetinin içine bir cevap olduğu gibi, Muhacir'e ve Ensar'a tevbesi de yine daha önce Uhud ve Huneyn günlerinde yaptıkları dikkatsizlik ve tedbirsizlik hakkında olduğu söylenmiştir. Burada asıl maksat, tevbenin faziletini ve önemini, hatta peygamber de dahil olmak üzere bundan hiçbir müminin uzak kalamayacağını bildirmekti, denilmiş. Fakat İbnü Âşire'nin tefsirinde açıklandığı üzere en güzel mânâ şudur: Asil tevbe rücü' demek olduğundan, Allah Teâlâ'nın bir kuluna tevbesi, o kulunu bir hâlden daha yüksek bir hâle getiren ilâhî rücü' demektir. Bu mânâ dilimizdeki ifade şekliyle Allah'ın o kuluna inayet ve rahmetiyle nazar etmesi demek olur. Bu ise, günah hâline den taat hâline döndürmek anlamına bir rücü' olabileceği gibi, bir taat hâline den daha yüksek bir taat haline rücü' da olabilir ki bu âyette peygambere tevbesi böyledir. Çünkü gazanın meydana gelişinden ve onun sıkıntılına tahammül gösterişinden sonraki hâlini, ga za öncesindeki hâline den daha mütekamil bir hâle irca' etmiştir. Muhacirin ile Ensar'a tevbesi ise, onların noksan bir hâlden bu ga za dolayısıyla meydana gelen olaylar sebebiyle din uğrunda fedakârlıkları ve itaatları ile daha olgun hâle gelmiş olmaları ihtimali söz konusudur. Bir böllük hakkındaki tevbesi ise daha aşağı durumda gufran ve nza hâline irca' eylemek demektir.

Hasılı onları bulundukları halde bırakvermedi ve yine rahmet ve inayetiyle iltifat buyurdu. O Muhacirin ve Ensar ki, o zor anında, o güçlük ve sıkıntı saatinde ona (peygambere) uyup, arkasından gittiler.

"Usret": Darlık, şiddet ve yokluk demektir. Sâat-i usret zorluk anı veya vakti demektir ki, "Yürekerin girtağa geldiği" (Ahzab 33/10) buyurulan Hendek gününe ve daha başka sıkıntılı günlere işaret olabilirse de burada asıl maksat Tebük Seferi sırasında çekilen sıkıntılar, özellikle bu seferin en sıkıntılı günü hakkındadır. Nitekim yukanda da geçtiği

üzere Tebük Seferi'ne çıkan orduya "Güçlük Ordusu" adı verilmiştir. Bunun hakkında Peygamber (s.a.v.) Efendimiz "Güçlük ordusunu kim donatırsa kendisine cennet vardır." buyurmuştur. Hz. Osman (r.a.) bin deve ve bin dinar para vererek ordunun donatılmasına katkıda bulunmuştu. Rivayet olunur ki Hz. Peygamber, mübarek elinde dinarları bir yandan bir yana aktarıırken "Bundan sonra Osman ne yapsa bir beis yok." buyurmuştur. Ensar'dan bir zat da yedi yüz vesk (kile) buğday vermişti. Bu sefer boyunca gerek bini, gerek azık ve su yüzünden çok sıkıntı çekilmişti. O derece ki, on kişiye ancak bir deve düşüyordu. Onlar da nöbetleşe biniyorlardı. Yiyecek konusunda o dereceye gelmişlerdi ki, bir hurma tanesini iki kişi paylaşıyordu. Hatta öyle zamanlar oldu ki, tadı bozulmuş olan bir suyu içebilmek için birçok kişi aynı hurma tanesini bir kere emerek içebiliyorlardı. Hz. Ömer demistir ki, susuzluktan deveyi boğazlayıp kamındaki suyu içüyorlardı. Nihayet Hz. Peygamber ellerini kaldıp yağmur için dua etti. Cenab-ı Hak, çok geçmeden bir bulut gönderdi ve yağmur ihsan eyledi. Herkes içti ve kabını doldurdu. Yine bu gazada açlıktan develeri kesmek istediler, fakat Resulullah herkesin kabinada erzak döküntüsü ve kırıntısı olarak ne kalmışsa hepsinin bir yere toplanmasını emreyledi. Bütününden bir sergi üzerine çok az birsey toplandı. Bereketine dua etti. Sonra "Herkes kabına yiyecek alsın." diye buyurdu. Allah'ın inayetiyle hepsi kablannı doldurdular ve geri kalanını da yediler, kannaınnı doyurdular, hatta biraz da arttı. Bu ordunun miktan otuzbin kadardı. Bu ga za Resulullah'ın son gazası idi. Yukanda da işaret olunduğu üzere, Medine'de Hz. Ali'yi yerine bırakmıştı. Bu sefer sırasında büyük bir çarpışma olmamış, ancak düşman sınıma kadar gidilmişti. Ezrah, Eyle v.s. ahâlisî cizyeye bağlanmış ve daha sonra da dönölüp gelmişti.

İşte Muhacirin ile Ensar, Hz. Peygamber'e böyle sıkıntılı bir günde tabi oldular. Öyle bir durumdaki onlar ki, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın yamılacaktı. Yani, sıkıntı o kadar şiddetli idi ki, bir kısmı hemen hemen Peygamber'den ayrılp seferden caymaya başlayacaktı. Sonra Allah onlara nasip etti. Onların kalbini o kaypak düşüncelerden koruduktan başka, çektikleri sıkıntılardan dolayı hepsine rahmet nazarı ile nazarını çevirdi. Çünkü O, onlara çok rauf (şefkatli), çok rahîm (merhametli)'dir.

118- Geri bırakılan o üç kişiy e de (yani Ebu Lübabe ve arkadaşları gibi tevbe ve itirafları derhal kabul olunmayıp) "Haklarındaki karar Allah'ın emrine bırakılmış olan beklemeliler...", işte o üç kişiy e de Allah tevbe verdi, ki, bunlar, Ka'b b. Malik, Mürare ibni'r-Reb'i ve Hilâl b. Ümeyye idi ki bunlardan Ka'b, Akabe ehline den diğer ikisi de Bedir Ashabından idiler. Ta (o vakte kadar geri bırakıldılar) ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen başlarına dar geliyordu. Zira hiç kimse yüzlerine bakmıyor, onlarla ilgilenmiyor ve hiçbir yerde duramıyor ve huzur bulamıyorlardı. Nefisleri de kendilerine dar geldi. Yani kendi vicdanlarına yöneldiklerinde, vicdanları da onları suçluyor, suçlu ve kusurlu buluyordu. İç huzuru ve gönül rahatlığı bulamıyorlar, kendi iç dünyaları da kendilerine zindan kesiliyordu. Ve Allah'a ilticadan, O'na yönelip sığınmaktan başka bir çkar yol olmadığını iyice anladılar. Yani Allah'ın gazabından kurtulmak için yine Allah'a başvurup, tevbe ve istişfar etmekten başka çare olmadığını bilfil anlayarak, herseyden ümitlerini kesip, bütün ümitlerini ve beklentilerini Allah'dan ummaya başladılar. Olanca güçleriyle Allah'a yöneldiler. Allah'ın gazabından yine Allah'a sığınarak kurtulunacağı umdular. Sonra da tevbe etsinler diye Allah onlara tevbe ihsan eyledi. Tevbelerinin kabulünü bildiren âyet indirdi. Yahut tevbelerinde gerçekten direnmeleri gerektiği yolunda onlara azim ve gayret verdi ve en sonunda da tevbelerini kabul eyleyip kendilerine tekrar lutf ile nazarını çevirdi. Çünkü Allah, kesinlikle tevvabdır, rahîmdir. Tevbeleri çok çok kabul edici, yegane kabul edicidir. Fazl u keremine, ihsan ve rahmetine sınır olmayan yegane merhamet edici ancak O'dur. Günahkânın günahı ne kadar çok, ne kadar büyük olursa olsun, gerek kemiyet, gerek keyfiyet bakımından tevbesini kabul edişindeki lütfu ve inayeti, rahmeti ve ihsanı sınırsızdır.

Buahrî'de rivayet olunduğu üzere, Ka'b b. Malik (r.a), Tebük'ten kalışı hikâyesini anlatarak demistir ki, Tebük Gazası'nın dışında hiçbir savaşta Resulullah'dan ayrı kalmadım, şu kadar var ki, Bedir Gazası'nda da savaşta katılmamıştım, Fakat Bedir'e katılmayan hiçbir kimseye itap buyurulmamıştı. O zaman Hz. Peygamber, Kureys Kervan'ına diyerek yola çıkmış ve Allah, onlarla düşmanları habersiz olarak karşı karşıya getirmişti. Ben Resulullah ile Akabe gecesinde İslâm üzere misak yaptığımız zaman hazır bulunmuş idim. Gerçi insanlar arasında "Bedir" olayı daha çok konuşulur, fakat bana Akabe gecesindeki o toplantıya karşılık olarak Bedir olayını verseler değişmek istemezdim. Durumum da şu idi ki, ben hiçbir zaman Tebük seferinden kaldığım zamanki kadar güçlü ve kuvvetli ve bolluk içinde olmuştum. Vallahi daha önce hiçbir zaman iki tane yük hayvanına sahip olmamıştım, bu ga za sırasında ise iki taneyi elde etmişim. Hz. Peygamber de herhangi bir gazayı murad ettikleri zaman, kesinlikle bir başka cihete doğru yönelirdiler. Bu ga ze ile gayet sıcak bir zamanda ve uzak bir sefere, bir çöle, güçlü ve kalabalık bir düşmana karşı yönelik olduğundan ve iyi hazırlansınlar diye meseleyi müslümanlara açmış, gideceği yönü haber vermiş idi. Onunla beraber gideceklerin sayısı da çoktu. Bunlar belli bir deftere yazılmış da değildi. Şu halde bir adam aradan kaytarp kaybolda hakında vahiy gelmedikçe onun durumu gizli kalacağına sanırdı. Üstelik mevsim, meyvelerin olgunlaştığı ve gölgelerin güzelleştiği bir zamana denk gelmiş idi. Böyle bir zamanda Resulullah, sefer hazırlıklarına girişmişti. Hz. Peygamber ve yanındakiler tehzizatlarını hazırladılar, ben de onlarla beraber gidiyor, fakat bir hazırlık yapmadan dönüp geliyordum. Kendi kendime de diyordum ki, gücüm var, daha vakit de var, ne zaman olsa hazırlık yapabilirim". Bir süre böyle geçti. Derken iş birdenbire ciddileşti. Bir sabah Resulullah ile beraberindeki müslümanlar ansızın hareket edip yola çıktılar. Oysa ben hazırlanmamıştım. "Bir iki gün içinde hazırlanır, arkalarından yetişirim." dedim. Onlar ayrıldıktan sonra hazırlık yapayım, bazı şeyleri tedarik edeyim diye gittim, yine de bir şey yapamadan döndüm. Sonra yine gittim, yine birsey yapamadan döndüm. Ben bu halde iken onları süratle gittiler. Gaze ilerledi. İstedim ki, her ne olursa olsun, hemen bir bineğe atlayıp, gideyim, yetişeyim. Keşke yapsaydım, lâkin kismet değilmiş yapamadım. Resulullah gittikten sonra Medine'de halk içine gikip dolaştıkça mahzun oluyordum. Zira gördüklerim ya münafık olarak mimili, ya da sakat ve özürlü kimselerdi. Tebük'e vancaya kadar Resul-i Ekrem, beni hiç anıp sormamış, fakat Tebük'te konaklayıp otururken bir ara "Ka'b ne yaptı?" buyurmuş. Beni Seleme kabilesinden biri de "Onu bürdeleri ve yanna bakışı alıkoymdu." demiş. Muaz b. Cebel de "Fena konuştun, vallahi biz onun hakkında iyilikten başka birsey bilmiyeyiz." demiş, Resulullah da sükut buyurmuşlar. Hz. Peygamber dönüş için yola çıktıkları zaman beni bir merak sardı, ne yapacağım, ne diyeceğim diye düşünmeye başladım; yalan söylemek, yalan uydurmak aklımdan geçiyordu, "Yann dönüp geldiğinde onun gazabından nasıl kurtulacağım?" diyordum. Bu konuda yakınlarımdan aklı erenlerin hepsinden yardım istedim. Sonra ne zaman ki, Resulullah tesrif buyurdu, benden o batıl düşünceler birdenbire silindi gitti. Azıcık yalan kanşacak bir şey olsa asla kurtulamayacağıma kanaat getirdim ve kendimi toparlayıp doğruyu olduğu gibi söylemeye karar verdim. Resulullah seferden dönünce mescide uğrar, orada iki rek'at namaz kılar, sonra oturur, oradakilere kısa bir görüşme yapardı. Yine öyle yaptı. Sefere katılmayanlar geldiler özürlü dilemeye başladılar, seksen kişi kadardılar. Resulullah da onları özürleri kabul ederek dış görünüşüyle söylenenleri tasdik ediyor, işin içyüzünü Allah'a havale ediyordu ve haklarında istişfar ediyordu. Bunun üzerine ben de vardım, selam verdiğim zaman bana öfkeli bir gülüşle tebessüm etti, sonra da "Gel bakalım!" buyurdu, yürüdüm yanına vardım, önünde oturdum. "Ne diye kaldın, sen omuzuna bi'at almış değil miydin?" dedi. Bunun üzerine dedim ki: "Evet, vallahi ben başa birinin, dünya ehline den birisinin huzurunda oturmış olsaydım, her halde bir özü uydurarak, onun gazabından kurtulacağım düşüncesine kapıldım ve gerçekten de bana bir ikna kuvveti ihsan edilmiştir. Lâkin şimdi şunu kesinkes bilmekteyim ki, bu gün ben sana yalan söylesem, kendimden razı etsem de, her hâlde çok sürmez Allah sana gerçeği bildirir ve bana karşı öfkelenendir. Ama şu anda bana kızacağın doğruyu söylesem, Allah'ın beni affedeceğini umanm. Hayır, vallahi benim seferden kalmak için hiçbir özürm yoktu. Vallahi ben hiçbir zaman bu defa senden tehallüf ettiğim zamanki kadar bolluk içinde olmadım." dedim.

Resulullah da "İşte bu gerçekten doğru söyledi, o halde kalk, Allah senin hakkında hükmünü bildirinceye kadar bekle!" dedi. Ben de kalktım, Beni Seleme'den bazı adamlar da sıçrayıp kalktılar, arkamdan gelmeye başladılar ve bana "Vallahi biz seni bundan önce bir günah işlemiş olarak biliyorduk. Diğerlerinin yaptığı gibi, Resulullah'a bir özur uydurup söyleyemedin, halbuki Resulullah'ın sana istiğfan günahını bağışlamaya yetirdi." dediler. Ve Allah biliyor, bana o kadar serzenişte bulundular ki, tekrar dönüp kendimi yalanlamak istedim. Sonra onlara dedim ki, "Benim durumuma düşer olan başka biri daha oldu mu?" Onlar "Evet oldu, iki kişi daha aynen senin söylediğin gibi söyledi, onlara da sana söylenen şey söylendi." dediler. "Kim onlar?" diye sordum, onlar da "Murare ibni'l-Reb'il-Amri ve Hilal b. Ümeyye el-Vakifi." dediler ve Bedir'de bulunmuş iki salih ve örnek insanın ismini söylediler. Bunların isimlerini öğrenince, ben de tekrar Resulullah'a dönüp, sözümü geri almaktan vazgeçtim. Resulullah, kendisine ters düşmüş (tehallül etmiş) olanlar arasında bu üçümüzle konuşmaktan müslümanları menetti. İnsanlar da bizden uzak durmaya başladılar ve bize karşı surat astılar, yüz vermez oldular. Hatta yeryüzü, bana yabancılaştı da yabancılaştı, artık benim tanıdığım yer değildi. Böylece elli gece kaldık, iki arkadaşım evlerine çekildiler, içeride oturup ağlıyorlardı. Ben onlardan daha genç, daha yiğit idim, evden çıkardım, cemaat ile namaza dururdum ve sokaklarda dolaşırdım ve hiç kimse benimle konuşmazdı. Namazdan sonra Resulullah mediste iken yanına ona selam verirdim ve gönülden acaba o da bana selam veriyor mu, selamımı alıyor mu, dudaklarını oynatıyor mu, oynatıyor mu diye dikkatle bakardım, sonra bazan namazı onun yakınında kılardım, benim olduğum tarafa selam vereceği zaman acaba bana gözü ilişir mi diye düşünürdüm. Fakat ben onun tarafına baktığımda gözünü benden uzaklaştırı, yüzünü başka tarafa dönerdi. Bu durum bana bitmez tükenmez bir zaman gibi gelmeye başladı. İnsanların cefasından bıktım, Ebu Katade'nin duvarından çıktım, yanına gittim, bu benim amcamın oğlu idi ve akrabalar arasında beni en çok seven kimse idi, vardım selam verdim, vallahi selamımı almadı, sonra ona "Ey Eba Katade!" dedim, "Allah aşkına sana soruyorum; beni, Allah'ı ve Resulünü sever misin?" O sustu. Sonra tekrar anı verdim ve sordum, yine sustu, hiç cevap vermedi. Üçüncü defa tekrarant verdim ve sordum, o "Allah ve Resulü bilir." dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaş boşandı ve döndüm duvardan asım. Başka bir gün de Medine'ye zahire satmaya gelmiş olan Şamlı bir Nabti "Beni Kâ'b b. Malik'e kim götürür?" diye soruyordu. Halk ona işaretlerle birşeyler anlatmaya çalıştılar. Sonra o bana geldi ve Gassan Meliki'nden bir mektup verdi, bir de baktım ki, mektupta, "emma ba'dü" dedikten sonra şunları yazıyor: "Haber aldım ki, sahibin sana cefa etmekte imiş, Allah ise seni yurdunda hakaret göresin böylece heder oluy gidesin diye yaratmamıştır. Şu halde bize katlı, biz de sana yakınlık gösterelim." Bunu okuyunca "Bu da başka bir bela" dedim, tuttum onu hemen ocağa attım, yaktım. Daha sonra o elliden kırk gece geçmişti ki, bana Resulullah'ın gönderdiği bir elçi geldi "Resulullah, sana kanından uzak durumani emrediyor." dedi. Ben "Boşayacak mıyım? Yoksa ne yapacağım?" dedim. O "Hayır, sadece uzak duracaksın, ona yaklaşma!" dedi. O iki arkadaşım da böyle emir göndermişti. Bunun üzerine ben de kanma "Haydi sen ailenin yanına git, Allah bu işte hükmünü verinceye kadar onların yanında kal!" dedim. Hilal ibni Ümeyye'nin kansı da Resulullah'a gidip "Ya Resulallah! Hilal, hizmetçisi olmayan zavallı, yaşlı bir adam, ona hizmet etmemi çirkin görür müsün?" diye sormuş, Resulullah da "Hayır, ancak sana yanasamışım" buyurmuş. Kadın da "Vallahi onda hiçbir şey yapacak mecal yok, vallahi bu iş oldu olalı beri durmadan ağlıyor." demişti. Bunun üzerine yakınlardan bir kısmı bana "Kann hakkında Resulullah'dan izin alsan, nitekim Hilal'in kansasına izin verdi." dediler. Ben de "Vallahi bu konuda Resulullah'dan izin istemem. Ben genç bir adamım, izin istediğim takdirde Resulullah'ın ne diyeceğini bilirim!" dedim. Bundan sonra on gece daha durdum, ta ki Resulullah'ın bizimle konuşmaya yasak koymasının üzerinden elli gece geçti. Ellinci gecenin sabah namazında sabah namazını kıldım ve evlerimizin birinin damı üstünde idim, öyle bir halde otuyordum ki, tıpkı Allah Teâlâ'nın âyetetebildirdiği gibi, nefsim üzerine çokmuş beni sıkıyor gibiydi, yani gönülüm bunalmış da bunalmış ve yeri bütün genişliğine rağmen bana dar gelmeye başlamıştı, sıkılıyordum. Tam bu sırada Seli Tepesi üzerinde yüksek sesle bana doğru "Hey Kâ'b, Kâ'b b. Malik, müjde, müjde!" diye alabildiğince bağırın birinin sesini işittim, hemen secdeye kapandım, anladım ki, müjdeli bir haber geldi. Resulullah, sabah namazını kıldığı zaman bizim üzerimize Allah'ın tevbesini dilemiş ve izin çıktığını halka ilan etlemiş, onlar da bize müjde vermeye koşmuşlar. Bazı müjdeciler de öteki arkadaşlaınma gitmişler, bana da bir zot kırsağına binerek haber ulaştırmaya koşturmuş, ancak Eslem'den koşan adamın teppe üstünden seslenmesi, bana sıkırtkan daha çabuk ulaşmıştı. Sesini işittiğim müjdeci bana gelince sırtımda ne varsa çıkardım iki parçayı da ona giydirdim. Vallahi o anda ondan başka gıyecek birşeyim yoktu. Sonra ben başkalarından ödünç gıyecek aldım ve hemen giyip Resulullah'a koştum. İnsanlar beni küme küme karşıladılar. Tevbeyi tebrik ediyorlar, "Allah'ın tevbesi sana mübarek olsun." diyorlardı. Nihayet vardım mescide girdim. Resulullah oturmuş, bir kısım insanlar da etrafında otuyorlardı. Talha b. Ubeydullah kalktı, hemen koşarak bana geldi, benimle el sıkıştı ve tebrik etti. Vallahi ondan başka Muhacir'den kimse bana ayağa kalkmadı.Talha'nın bu yaptığını hiçbir zaman unuttam. Ne zaman ki, Resulullah'a selam verdim, yüzü sevinçten parlıyordu, "Sana müjde, anandan doğduğun günden beri üzerinden geçen en hayırlı bir gün ile." buyurdu. Ben "Ya Resulallah, senin tarafından mı, Allah tarafından mı?" dedim. O "Hayır, Allah tarafından." buyurdu. Resulullah Efendimiz sevinçli olduğu zaman yüzü bir ay parçası gibi parlardı, onun yüzünden biz bunu anlardık. Ne zaman ki, huzurunda oturdum, "Ya Resulallah! Allah'a ve Resulullah'a verilen sadaka olmak üzere malımdan sınırlınam benim tevbemdenidir." dedim. Resulullah (s.a.v.) "Malının bir kısmını kendine alıkoy, bu senin için daha hayırlıdır." buyurdu. Bunun üzerine "Ben de Hayber'deki hissemi alıyorum." dedim. Sonra "Ya Resulallah!" dedim, "Allah beni doğru söylemem yüzünden kurtardı. Şu da tevbemden olsun ki, bundan böyle hayatta olduğum müddetçe doğrudan başka bir söz söylemeyeceğim". Vallahi bu sözü Resulullah'a söylediğimden beri müslümanlardan hiçbir kimseyi bilmiyorum ki, doğru söylemekten dolayı Allah'ın bana yaptığı imtihan ve ikramdan daha güzeline ona yapmış olsun. Şunu da belirtiyim ki, Resulullah'a o sözü söylediğimden bu güne kadar bilerek bir tek yalan söylemiş değilim. Ömrümün geriye kalan kısmında da Allah'ın beni yalandan koruyacağına güvenir ve ümid ederim. Allah Teâlâ, Rasulü'ne şu âyetleri indirmişti: Şimdi Allah'ın bana ihsan ettiği nimetler içinde beni İslâm'a hidayet etmesinden sonra hiç bir nimet yoktur ki, Resulullah'a yalan söylemeyeyim de helak olmayayım diye karar verdiğim ve doğru söylediğim bu nimetten daha büyük olsun. Benim için hidayetimden sonra en büyük nimet budur. Nitekim yalan söyleyenlerin hepsi helak oldular. Çünkü Allah yalan söyleyenler hakkında vahyini indirirdi zaman her hangi bir kimse için söylediğinin en fenasını söyledi. Tebareke ve Teâlâ onlar hakkında buyurdu ki, "Yani, siz seferden dönüp gelince size, yeminler ederek mazeret uyduracaklar...fakat şurası bir gerçektir ki, Allah fasık bir kavimden razı olmaz." Yine Kâ'b (r.a.) demiştir ki, "Biz üçümüz, onlar o yeminleri ettikleri vakit, Resulullah'ın onların mazeretlerini kabul edip kendilerine istiğfar ettiği kimselerden sonraya kaldık. Bizim durumumuzu Allah açığa çıkıncaya kadar Resulullah bizi "irca" nı eyledi de bundan dolayı Allah Teâlâ bizim hakkımızda "Ve o geriye kalan üç kişi..." diye buyurdu. Burada Allah'ın söz konusu ettiği tehallül, yani peygambere ters düşüp savaşa katılmamak anlamına değildir. Bizim tehallüfümüz o yalan yere yemin edenlerden sonraya kalmamız ve hakkımızdaki hükmün gecikmiş olması anlamındadır..."

Din âlimleri demişlerdir ki; işte nasuh tevbesi böyle Kâ'b b. Malik ile iki arkadaşının tevbesi gibi olur. Ancak böyle âyetinde de açıklandığı üzere tevbe ederken, yaptığı günaha duyduğu vicdan azabından dolayı dünya başına dar gelmeli, iç dünyası kendisini sıkıkça sıkmalı ve her şeyden kesilip Allah'a sadakat ve samimiyetle yalvanp, sığınmalıdır.

Nitekim şöyle buyuruluyor:
Meâl-i Şerifi

119- Ey iman edenler! Allah'dan korkun ve doğrularla beraber olun.
120- Medine halkına ve civardaki bedevilere, Resulullah'ın emrine aykırı

hareket etmek uygun olmadığı gibi, onun katlandığı zahmetlere öbürlerinin katlanmaya yanasamaları da yakışık almaz. Çünkü onların Allah yolunda çektiıkları hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk ve hiçbir açlık, ayrıca kâfirleri öfkeliendirecek ayak bastıkları hiçbir yer veya düşmana karşı elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükafatını zayı etmez.

121- Onların, Allah yolunda yaptıkları küçük veya büyük her harcama veya geçtikleri her vadi karşılığında, yaptıkları işin daha güzeliyle Allah'ın kendilerini mükâfatlandırması için sevap yazılmaması mümkün değildir.

122- Bununla beraber müminlerin hepsinin birden topyekün savaşa katılmaları uygun değildir. Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabilelere savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar.

123- Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki, sizde bir güç ve kuvvet olduğunu görsünler. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir.

119- Ey iman etmiş olanlar Allah'a ittika ediniz. Allah'ın razı olmayacağı şeyleri yapmaktan sakınınız, razı olacağı amellere sanılınız. Ve doğrularla beraber olunuz. İmanlarında, ahitlerinde, hak dine olan bağlılıklarında, gerek niyet, gerek söz veya fiil olarak, yani her hususta doğru ve dürüst kişilerle beraber olunuz. Onlarla yakınlık kurunuz, onların tarafını tutunuz, hasılı onlardan uzaklaşıp ayrı kalmayınız. Açıkçası, münafıklardan sıkınıp Hz. Peygamber'in ve ashabının yanında olanların safında yer alınız. Onlar gibi, özü doğru, sözü doğru, işi doğru olunuz. Onlarla beraber olunuz ve onlara uyunuz.

120- Medine ahalisi ile civarlarındaki bedeviler için (yani ne Medine halkına, ne de Medine civarında yaşayan bedevilere) Resulullah'a ters düşmek, ona aykırı davranmak geri kalmalıdır yasaktır. Ve Resulullah'ın bizzat çektiği, katlandığı sıkıntılara aldırış etmeyip, önemsememeleri de yasaktır. Yani kendi canlarını Hz. Peygamber'den daha çok sevmeleri, Peygamber'in kendilerini sakındırmadığı şeylerden kendilerinin sakınmak istemeleri de yasaktır. Onun çektiği zahmetlerde, katlandığı zorluklarda, karşılaştığı tehlikelerde hepsinin Peygamber'le beraber olmaları, onun emrinde bulunmaları ve ondan kopmaları gerekir.

Rivayet olduğunda göre; Ebu Hayseme, yukarıda geçen (Tevbe 79) âyeti nazil olduktan sonra, kendisine ait hurma bahçeliğine gitmiş, güzel de bir eşi varmış, kadın gölgeye hasın sermiş, yaygıyı yaymış, taze hurma ve soğuk su da hazırlamış, kocasına sunmuş. Bu Hayseme baktmış ki koyu gölge, taze hurma, soğuk su, güzel kadın, Resulullah ise açık güneşte ve rüzgar altında, sonra kendi kendine "Vallahi bu, benim için hayır değil." demiş, hemen kalkmış, kılıcını kuşanıp mızrağını almış, devesine bindiği gibi rüzgar misali gitmiş. Peygamber (s.a.v) de uzaaktan yüzü bakiyormuş, tozu dumana katarak bir süvarinin kendilerine doğru geldiğini görmüş "Bu gelen Ebu Hayseme'dir." buyurmuş. Gerçekten de gelen o imiş, sonra Resulullah sevinmiş ve ona dua ve istiğfar etmiştir.

Bu, yani Resulullah'a uymak ve itaat etmenin gereği şu sebepten dolayıdır ki, Allah yolunda onlara ne bir susuzluk, ne bir yorgunluk, ne de bir açık isabet etmez ve kâfirleri kızdıracak, öfkeliendirecek hiçbir yeri çığnemezler ve düşmana karşı hiçbir başan sağlamazlar ki, mutlaka kendileri için bunların her biri ile salih bir amel, (yani en güzel ecre layık, Allah katında makbul olan bir iyilik) yazılır. Hiç şüphesiz Allah muhsinlerin (yani güzel iş yapanların) ecirini zayı etmez. Özellikle ve öncelikle bunların ecirini zayı etmeyeceği kesindir.

121- Ayrıca onları küçük veya büyük bir nafaka sarfetmezler, bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi kesmezler, düşmanın geçeceği bir yolu kesip tutmazlar ki, bu da ancak onlar için yazılmış: Lehlerine, hayır ve sevap olarak kayda geçirilmiş olur, ki yapageldikleri amellerin daha güzel karşılığı ile (yani mükafatı ile) kendilerini mükâfatlandırır. Mükâfatlandırmak istediği için o yaptıkları işlerden dolayı kendilerine sevap ihsan eder.

122- Bununla beraber müminler bütünüyle hep birden, nefir olarak savaşa katılacak değildirler. Yani daha yukarıda "Sizinle topyekün savaşa tutuştukları gibi siz de müşriklere karşı topyekün savaşı!" (Tevbe, 9/36) ve "İster hafif, ister ağır hazırlıklarla hestiniz topyekün savaşa katılın!" (Tevbe, 9/41) buyurulmuş olmak ve Medinelerle civardaki bedevilerin savaştan kalmaları caiz olmakla beraber gerek gaza ve gerek ilim öğrenmek için yeryüzündeki bütün müminlerin hepsinin birden koşup harekete geçmesi doğru değildir. Hepsinin birden savaştan kalmaları doğru olmadığı gibi, hepsinin birden seferber olmaları da doğru olmaz. O halde onların herbir oymağından, bir şehir halkı veya büyük bir kabile gibi herbir topluluktan bir taife, yani bir kısım, bir grup, bir cemaat kalıp dinde tafakkuh etmeleri, külfet ve zahmete katlanıp dinin inceliklerini iyice ve derinlemesine öğrenmeler ve nefir olup savaşa katılanlar dönüp geldikleri vakit, belki hazer ederler diye uyarmalıdır. Yani halka üstünlük taslamak ve tahakküm etmek veya daha başka dünya çıkarları elde etmek gibi maksatlar uğruna değil, sırf kendi halkını, özellikle savaşa katılıp da din eğitim ve öğretiminde uzak kalmış olan din kardeşlerini inzar ve ırşad maksadı ile fıkıh ve din ilimleri öğrensinler, kâlanlar da bu iş için, yani eğitim ve öğretim için seferber olup toplansınlar. Şu halde dinde tafakkuh, yani derinliğine bilgi edinme işi de bir farz-ı kifayedir. Ve Allah yolunda cihaddan sayılmaktadır. Bu mânâyâ göre, din ilimlerinin tahsil için de bir seferberlik söz konusudur. Burada zamirleri nefir olan taifeye racidir.

Fakat âyetler diğer bir mânâ daha rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Müminler cihaddan tehallül edenler (katılmayıp evlerinde oturanlar) aleyhinde nazil olan ilâhî açıklamaları işitince bu seferde hepsi cihad için seferberliğe koşmaya başlamışlar, bunun üzerine her oymaktan bir kısmının cihada gitmesi bir kısmının da kalıp din ilimleri tahsil etmesi, bilgilerini derinleştirmesi ve kavmini uyarıp bilgilendirmesi emrolunmuş. Ve böylece ilim belgelerle cihad, savaş da kılıçla cihad olmuştur. Her ikisinin de asıl gayesi, Allah'ın peygamber ve vahiy göndermesinin hikmeti olan nefse karşı cihad-ı ekberi kazanmak olduğu böylece anlatılmıştır. İşte bundan dolayıdır ki "Dinde derinleşsinler ve inzarda, uyunda bulunsunlar." zamirleri savaşa katılanlara değil, katılmayıp kâlanlara raci olmuş demektir.

Bu açıklamalardan sonra "acaba savaşa hangi düşmandan başlamalı?" denecek olurşa:

123- Ey iman etmiş olanlar o kâfirlerden sizi velyedenlere, size yakın olanlara karşı savaşınız. Yani savaşa "Herkes kendi yakınındaki düşmanla savaşmalı." kuralını uygulayınız. Sen kendi yakın akrabaları uyar! (Suara, 26/214) emri ile Resululah'a evvela en yakın aşiretinin iznar edilip uyanılması emredilmiş olduğu gibi, müminler de her şeyden önce en yakın düşmanlara karşı savaşmak ve vuruşmakla emrolunmuşlardır. Zira yakın olanlar sevgi ve kurtarılmaya daha layıktırlar. Zarar da yakından gelir. En yakın tehlike demek olan yakın düşmanları bırakıp da uzaktaiki, isteseler de müslümanlara fazla bir zarar veremeyecek durumdaki düşmanlarla uğraşmak savaşın hikmetine aykırı bir tutumdur. Ve onlar sizde bir şiddet bulsunlar. Yani diğer hususlarda iman ve İslâm'ın inceliğini, zerafetini korumakla birlikte, savaş konusunda kararı, azimli, tavizsiz ve kat bir tutum bulunduğunu, güçlü ve sarsılmaz bir zihniyet olduğunu görüp anlasınlar. Azim ve metanet sahibi sağlam ve hazırlıklı olduğunuzu onlara hissettiriniz. Böyle bir yol izleyiniz ve biliniz ki, Allah kesinlikle müttakilerle beraberdir. Yani iman ehli olmak ve savaşmak da takva cinsinden bir harekettir. Allah'ın yardımı ve koruması da daima korunulanlar beraberdir. Dünya sevgisiyle kalbleri çürümüş, yığın münafıklara gibi, sıkıntı ve ölüm korkusuyla kâfirlerle karşı savaşmaktan çekinmek de aslında korunmak değil, kesinkes helâktir. Ve yakındaki düşmanı bırakıp uzaktakine gitmekte de tehlike vardır.

124- Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, "Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?" der. Fakat müminlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar.

125- Kalblerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da murdarlıklarına (küfürlerine) murdarlık (küfür) katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.

126- Onlar (münafıklar) her yıl bir veya iki kere kendilerinin çeşitli belalara uğratıldıklarını görmüyorlar mı? Böyle iken yine de tevbe etmiyor ve ibret almıyorlar.

127- Aleyhlerinde bir sûre indirilince, "Sizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışır giderler. Allah onların kalblerini (imandan) çevirmiştir. Bu yüzden onlar anlayışsız bir kavimdirler.

124- Ne zaman bir sûre indirilirse onlardan bir kısmı, bazıları, kâfirlerden bir kısım demek olan o münafıklardan kimisi der ki; bu sizde hanginizde bir imanı ziyade etti? Bir iman ziyade etmek sözü, mevcut bir imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek heyecanını ve derecesini arttırmak veyahut bir gerçeği yeni baştan tasdik ettirmek mânâlarından daha geniş kapsamlı bir ifadedir. Birincisi nitelik, ikincisi nicelik açısından söz konusu olan bir ziyade, bir fazlalıktır. Bir gerçeğin kabulü anlamına iman bir bütün demek olduğundan burada nicelik açısından bir arttırma değil, nitelik açısından bir gelişme söz konusudur. Bu bakımdan peygamberlerle sıddıklar ile diğerlerinin imanları arasında derece farkı bulunur. Nitekim Hz. İbrahim'in "inanmıyor musun?" ilâhî suâline karşılık "İnanıyorum, lâkin kalbim mutmain olsun istiyorum." (Bakara, 2/260) demesi, iman neşesinin son mertebesini istemek içindi. Yine bu açıdan ele alınınca "Haber, görmek gibi değildir." kuralı geçerlidir. Gayb ile gözlem, duygu ile görgü, bedahet ile istidlal arasında, hatta müşahededen hafızda kalan hatıra ile bizzat görülen arasında ancak tadarak, yaşanarak erilebilen bir kuvvet ve açıklık farkı vardır ki, bu fark ve açıklık yakının aslına değil, derecesine ve kuvvetine ait olan bir farktır. Lâkin iman, birçok objeye yakından ilişkisi bakımından söz konusu edildiği zaman, ona bağlı olarak çeşitli tasdikler, birbirini izleyeceğinden, bunda iman nicelik bakımından da artar gider. Mesele hem namaza, hem zekata inanmakta, yalnızca namaza inanıp zekata inanmamaktan daha ziyade bir iman vardır. Bunun gibi, hem önceki kitaplara, hem Kur'an'a inanan bir müslümanda yalnızca Tevrat ve İncil'e inanan kimselerden daha ziyade iman vardır. Böylece âyetle ortaya çıkan görev ve ahkâmın ziyadeleşmesi oranında iman edilecek şeylerin sayısı da artar gider. Ve bu bakımdan ilâhî hükümlerin ayrıntılarına vakıf olan din âlimlerinin imanı her halükârda avamdan daha çok olur. Nitelik bakımından ise durum bunun tam zıddı olabilir. Yani avamdan birinin icmâlî imanındaki kuvvet bir âlimin tafsilî imanından daha güçlü ve derece bakımından daha ileri olabilir. Bir de iman vücudî, küfür ise ademî olduğundan imanının özünde zaten küfre göre bir ziyadeliği vardır. Bir kâfir imana kavuştuğu zaman, önceki durumuna göre, düşüncesinde, bilgisinde ve kalbinde bir fazlalık elde etmiş olur. Bundan dolayı "bu sûre, hanginize bir iman ziyade etti?" sözü, gerek nitelik ve gerek nicelik açısından imanın artmasını inkâr anlamını kapsadığı gibi, aslında imanın varlığını da toptan inkâr anlamını da kapsar. İşte münafıklardan bazıları Kur'an'dan herhangi bir sûre nazil oldukça böyle diyor, ileri geri konuşuyordu. San ki Kur'an'da ne eski imanı yenilen ve destekleyen, ne de yeniden iman etmeyi gerektiren hiçbir şey yokmuş gibi, hiçbir delil ve iddia, hiçbir uyan ve müjde, hiçbir gerçek yokmuş gibi göstermek ve böylece aldatılması mümkün olanları iğfal etmek için kendi aralarında müminlerle alay eder tarzda buna benzer sorular ortaya atıyorlardı. Alttan alta kumazlıklar yaparak küfür ve inkârlarını çevrelerine buluştırmaya çalışıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de "O Allah ki, Resulü'nü hidayet ve fak din ile gönderdi, onu bütün dinlere açığa üstün kılmak için. " (Tevbe , 9/33; Fetih 48/28; Saf 61/9) buyurup dururken zamanımızda da bir kısımlarının, "Hz. Muhammed hayata ne getirdi?" diyerek gerçeği şüpheli göstermek ve tevhid nurunun sonsuz feyiz ve bereketini sınırlı kabul ettirmek istemeleri de tıpkı o devirdeki münafıkların "Bu sûre, hanginizin imanını arttırdı." demelerini taklitten öte birşey değildir.

İşte bu inkâr veya istihza cevap olarak buyuruluyor ki: Fakat iman edenlere gelince o (yani gelen sûrelerden her birin), onların imanını arttırdı ve onlar bundan sevinç ve neşe duyuyorlar.İman neşesi ile müjdelenip bunun sevincini yaşıyorlar, şen oluyorlar.

125- Kalblerinde hastalık olanlara gelince de o gelen her sûre, onların murdarlıklar üzerine bir murdarlık daha ekleyip murdarlıklarını arttırıyor. Yani eski küfür ve inkârlarına, imansızlıklarına, kötü huylarına ve nifaklarına bir nifak daha ilave ediyor. Çünkü her sürenin gelişyle müminlerin iman nevesi peyderpey nasil artıyorsa, ahlâkların güzelleşip nasıl olgunlaşıyorsa, buna karşılık inkâr edenlerin de her inkârında küfürleri, katliktan ve ahlâksızlıktan bir kat daha artıyordu ve onlar nihayet kâfir olarak öldüler

126- Bakıp da görmüyorlar mı ki, bunlar, -bu münafıklar her sene bir iki kere -yani bir kaç defalar fitneye tutuluyorlar, kendilerine suçlarını itiraf ettirecek durumlara düşüyorlar, Allah'ın yüce huzurunda günahkâr olarak dikilmenin dehşetini yad ettirecek, tevbeyi hatırlatacak türlü türlü belalara, hastalık ve ktlık gibi musibetlere uğratılıyorlar, sulkaat hazırlamak, nifak çıkarmak dolayısıyla rüşvay olmak, Resulullah cihada çıktıkça imansızlık yüzünden ona aykırı düşmek, can korkusuyla kıvrınmak gibi sıkıntılara gıfırtar oluyorlar. Sonra da yine tevbe etmiyorlar üstelik bunlar akillarını başlarına alıp düşünmüyorlar.

127- Her ne zaman bir sûre nazil olsa, bunlar birbirlerine bakarlars, sizi birisi gözetliyor mu? diye birbirlerine göz ederler. Sürenin kendileriyle ilgili etkisinden bunalar, vahiy meclisinden kaçmak isterler, fakat kaçış göz isaretlerini müminlerden birisi görüverecek, bu konuşulanlardan alındıkları anlaşılverecek, nifak ve hainlikleri meydana kıvıverecek diye gizlice oradan sıvışıp gitmek isterler, sonra da sıvışıp giderler. Allah, onların kalblerini çevirmiştir, o sebepten dolaydır ki, bunlar fıkı olmayan, anlayıştan ve derin kavrayıştan uzak bir kavimdirler. İşin içyüzünü anlamazlar, hakkı ve hakikatı tedebbür ve takdir etmezler, yoksa derhal tevbe-kâr olur, Kur'an'a sanılırdı.

Ey İnsanlar!
Meâl-i Şerifi

128- Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, gayet izzetli ve şereflidir. Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir üstünüze tıtrır, müminlere gayet merhametli ve şefkatlidir.

129- Eğer aldırımlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın Rabbidir.

128- Yemin olsun ki, size hakikaten bir resul geldi öyle bir resul ki sizden biri, kendi içinden, kendi cinsinizden, melek değil, beşer cinsinden, aslı ve nesebi belli, Arabî ve Kureyşî, Harem ehlienden, sizin sıklamınız ona ağır gelir, gücüne gider. Yani, azap görmemiş şöyle dursun, bir takım zahmete, sıkıntıya uğramanız bile onu üzer, son derece rahatsız eder. Yahut sizi sıkın, zorunuza giden şeyler beşeriyet icabı onu da üzer, onun dayanma gücü ve metin görünüşü, sıkıntılara göğüs germesi, üzülmüğünden değil, peygamber oluşundandır. Bu tefsirlere göre, cümlelerin tamamı bir sıfat cümlesidir. Fakat İbnü Kuşeyr'nin tercihine göre, "azîz" bir sıfat, "aleyhî mâ anitum" da ayrı bir sıfattır. Buna işaret olmak üzere bazı mushaflarda "azîz" kelimisinin üzerine bir "cîm" secavendi konmuştur ki, bunda daha başka bir anlam vardır. Yani, bir resuldür ki, azîzdır; büyük izzeti vardır. Sizi sıkıntıya sokan şeyler onun aleyhine olur, ona ağır gelir. O yüksek izzet sahibi peygamber, kendi cinsinin evlatlarının zor durumda kalmasına razı olmaz. Sizin cinsinizden olması ve izzet sahibi bulunması sebebiyle bütün dertlerinizi ve kederlerinizi yüreğinde duyar, acınızı hisseder. Üzerinize düşkündür, size karşı pek hırslıdır. "(Ey

Muhammed) sen onların yola gelmelerini ne kadar istesen de" (Nahl 16/37) âyetinde de işaret buyurulduğu üzere hidayet ve iyiliğinize, faydanıza, hayrınıza hırslıdır. Üzerinize zot kondurmak istemediği gibi, sizi mutlulugun zirvesine eristirmek, selamete çıkarmak, cennete ve ndvana kavuşturmak için bütün hırsıyla ve var gücüyle uğraşır. Üstelik onun merhameti yalnızca Kureyş'e, Arab'a, şu veya bu kavme değil, hangi kavimden olursa olsun bütün müminleredir ki, o raûf tur. Re'feti çok fazladır, yani gayet ince bir şefkati ve derin bir merhameti vardır. Rahimdir. Fitratın, doğuştan, yaratılıştan, Allah tarafından pek ziyade merhametlidir. Günahkârlara bile acır. İşte bütün bunlardan dolayı ey insanlar, Kur'an'da söz konusu olan mükellefiyetler, özellikle bu Berâetün Süresi'nde yer almış olan tevbe, cihad vesaire hakkındaki emirler, yasaklar, ikazlar ve itaplar, ağınınıza gitmemeli, gönlünüzü incitmemelidir. Bütün bunlar küfür ve nifakın zararlarına ve uğursuzluklarına karşı genellikle müminlere gayet büyük bir sevgi ve şefkatın tecellileridir. Onun için hiç vakit geçirmeden bunlara iman edip, gereğince amel etmelisiniz.

Görülüyor ki, burada Resulullah'a Allah'ın güzel isimlerinden raif ve rauf ve rahîm isimleri verilmiştir. Hasen ibn'l-Fadl demiştir ki Allah Teâlâ, hiçbir peygambere, güzel isimlerinden iki isim birden vermedi, ancak bizim peygamberimiz hakkında "raûf ve rahîm" buyurdu. Kendi zat-ı sübhaniisi hakkında da "Muhakkak ki, Allah insanlara raûf ve rahîmdir." (Bakara, 2/143; Hac, 22/65) buyurdu. Gerçekten de Resulü'ne bu isimleri vermesi ve onu böyle vasıflandırması, onun hakkında büyük ikram ve tekrîm demektir. Bundan da anlaşılır ki, Allah'ın güzel isimlerinin hepsi "Allah, Rahmân ve Rab" gibi sırf Allah'a mahsus olan isimlerden değildir. Resulullah'ın kendisi, ilâhî ahlâk ile mütahallik olduğundan dolayı müminlere rauf ve rahîmdir. Getirdiği din de bütün yönleriyle, müminler için aynıyle nimet ve rahmettir.

129- Buna rağmen yine de yüz çevirilerse (ya Muhammed) sen de onlara deki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yoktur, ancak O'na dayandım ve O, azîm (yani azametli) Arş'ın Rabbidir. Bütün kâinatı kuşatmış olan, en büyük hükümrânlığını, en yüce saltanatın sahibi ve rabbidir. (Âraf Süresi'nde âyet 54'ün tefsirine bakınız)

İşbu 'den başlayan son iki âyetin Kur'an'dan en son nazil olan âyet olduğu hakkında bir rivayet vardır: Hz. Übeyy b. Kâ'b (r.a.)'den "Kur'an'ın Allah'a ahdi en yakın olanı, yani en son nazil olanı 'den itibaren iki âyettir." diye rivayet bulunmaktadır. Bununla beraber Bakara Süresi'ndeki (âyet 281) âyetinin bundan da sonra nazil olduğuna ilişkin rivayet daha çok terchi sayandır. Yine rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra Mushaf cemolunduğu zaman bu âyeti, Zeyd b. Sabit tarafından çok araştırılmış ancak Zû's-sehâdeteyn yani, iki şahit hükmünde olan Huzeyme b. Sabit nezdinde bulunmuştu. Yani âyet, ashabdan birçoklarının ezberinde olmasına rağmen yazılısı ancak Huzeyme'nin yanında bulunmuştu. Çünkü Kur'an, yalnızca hafızların ezberinden değil, ondan başka Hz. Peygamber zamanında yazılmış ve en son arzada karşılaştırılmış sayfalardan bir araya getirilmesi ve bu belgelerin de dikkate alınması ile bir mushafta toplanmıştı. Yazmakla görevlendirilen Zeyd b. Sabit, bu iki âyeti, bir yerde yazılı olarak bulmadan yazamıyordu.

Bundan dolayı kendi ifadesine göre; "Berâetün Süresi'nin sonundaki bu iki âyeti bulamayıp araştırmaya başlamış ve ancak Huzeyme'nin yanında yazılı olarak bulmuş ve böylece ezberden bilinen bu iki âyetin kesin yazılı belgesi de elde edilmiş olur.

Ebu Davud'un süneninde rivayet olunduğuna göre; Ebu'd-Derdâ Hazretleri demiştir ki, "Her kim sabah ve akşam yedi kere derse Allah Teâlâ, o kulun önemseddiği şeylere kıfâyet eder".

Şimdi Tevbe Süresi'nin hatimesi demek olan bu son kısmının daha hangi mânâ ve mazmunları içerdği Yunus Süresi'nden itibaren aşağıdaki sûrelerde ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

YUNUS SURESİ

Elif-Lâm-Ra, Allah bilir muradını! Görülüyor ki, bu sûre dahi hece harfleri ile başlıyor. Demek ki, bunda da remzî (sembolik) bir ifade var. Özünü akıllan kavrayamayacağı ilâhî bir sır ve mucize söz konusu oluyor. Bunun gibi sûre başlanındaki harfler hakkında Bakara Süresi'nin başında bilgi verilmişti. Burada da bununla ilgili olarak özellikle rivayet olunmuş bulunan bazı görüşler vardır. Bunlar arasından birkaçı şöyledir:

- Rab benim, Ben Rabb'im.
- Ben Allah'ım, görürüm,
- Ben Allah'ım Rahmân'ım,

anlamlarına remz olduğu söylenmiştir. 'dan isminin meydana geldiği de hatırlatılmıştır. Bununla beraber bu harfleri işaret olunan mânâlara bir remz ve terkip olmaksın ziyade, doğrudan doğruya anlamı Allah'a havale olunması gereken müteşabihattan olmasa dolayısıyla sınırsız ihtimaller içinde bu anlamın da hatırlatması şeklinde anlamak daha uygun olur. Bu "hurûf-u mukatta'a'yı müteşabihattan saymayan tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre ise de olduğu gibi herseyden önce sürenin ismidir. İkinci olarak elifba ve ebced (yani a, b, c, d) gibi herkesin bildiği hece harflerinin hem tek tek, hem de bileşik durumlarını anlatan yeni bir isimdir ki, mânâlı kelimelerin aslı bulunan bu hece harflerini böyle özel bir şekilde ihtar ederek, bu basit, sınırlı ve belirsiz harflerden Allah'ın hikmetiyle sınırsız bir şekilde anlamlı kelimeler ve cümleler yapılabildiğini ve insanların bu sayede söyleyip anlamak gibi büyük bir nimete eriştiğini ve bundan birçoklarının gafil olduğunun, aslında bu durumun ilâhî kudrete gayet ince bir delil demek olduğunu gözler önüne sermektr. İşte Kur'an nazımının da o basit ve sınırlı alfabe harflerinden meydana gelmiş olmakla beraber öbür kelâmlar gibi değil, herkesin bildiği elifbayı yeni duydukları ve sırma eremedikleri bu "Elif-Lâm-Ra" gibi yepyeni bir şekilde ve benzeri görülmemiş bir sanat ve estetik anlayışı ile ortaya koyan ve söz dizmede usta olan bütün edebiyatçılar ve belâğatçılar bir benzerini meydana getirmekten aciz bırakan fevkalade sanatlı ve seçkin bir hikmetli kitap olması, onun Allah tarafından indirilmiş bir mucize ve bir peygamberlik belgesi olduğuna delalet eden çok açık bir delil teşkil ettiğini anlatır. Bütün inkârlara tehdidi ile (hodri meydan diyerek) meydan okur.

Ayrıca çok dikkate şayan bir şeydir ki, "Elif-Lâm-Mim" hece harflerinde bütün harflere şamil olan boğaz, dil, dudak, üç mahrecin üçünü de içine aldığı halde "Elif-Lâm-Ra" hece harflerinde ise esas itibarıyla boğaz ve dil mahreği ile yetinilmiştir. Gerçi "elif" ve "lâm" isimlerinin telaffuzunda birer dudak harfî olan "fe" ve "mîm" harflerinde de işaret varsa da yazılıştta olduğu gibi "elif, lâm, mîm" deki şekliyle mevcut değildir. "Elif" aksayı halk denilen gırtlâğın en dip kısmından çıkar, "lâm" ile "ra" ise ağız içinde dil ucundan çıkar. (elif-lâm-mîm" denilince içerden başlayıp dudaktan dışarıya çıkan bir heceler dizisi söz konusu olduğu halde, (elif-lâm-râ) denilince heceler henüz ağız içinde ve dil ucunda çalkalanıp durmaktadır. Bu zevke göre, bütün Kur'an'ın bir ismi olabilirse de ancak bir söz ismi olabilircek bir vahiy sırmı demek olur. Bununla beraber bunun Kur'an'ın bir ismi olduğu da söylenmiştir ki, bu da o zaman henüz nüzulün tamam olmamış bulunması itibarıyla dikkate alınabilir.

Allah bilir.

Onlar, sana nazil olan ve akıllan hayrette bırakan o bedîî harfler, yani bu sûre veya kâfirlerin şaşık kaldıkları ve bir türlü kabul etmek istemedikleri diğer sûreler, o hikmetli kitabın âyetleridir.

Hakîm: Hikmetli, hâkim, muhkem, mâbihil-hüküm (kendisi ile hükümlanan), mahkûmun fih (hükümü kesin olan) anlamlarına gelir ki, Kur'an hakkında herbiri ayrı açılardan doğrudur. Esasen hikmet sahibi ve hâkim (hüküm veren) anlamlarına Hakîm, Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnasından olmakla Kur'an'ın bu isimle adlandırılması, Allah'a olan nisbetini kuvvetle ifade etmek için bir mecaz demek olur.

Âyet (âyetler)'in kitabın bütününe izafeti de ya cüz'ün külle izafeti şeklinde olur ki, meşhur olan budur. Yani bu sûre, ilâhî hikmetleri ve hükümleri içine almış olarak nazil

olmakta bulunan o muhkem kitabın, o Kur'ân-ı Azîmüſſan âyetlerinin bir kısmıdır. Veya delilin medlule izafeti olmakla da mümkündür: Nitekim "Elif-Lâm-Râ" hece harflerine işaret olduğuna göre asıl hikmetli kitap, mânâ ve hece harflerinden meydana gelmiş olup, o mânâyâ delalet eden ilâhî nazım da onun âyetleri, yani delalet eden delilleri demek olur.

Her iki takdirde de kitap hakim olduğu gibi ona izafetle âyetlerin dahi hakim olduğu anlaşılır, ki, bu cihet Hûd Sûresi'nde "Bu öyle bir kitaptr ki, âyetleri (önce) muhkem kılındı, sonra ayrıntılı olarak açıklandı." (Hûd, 11/1) diye açıklanacaktır. Gerek Hûd Sûresi'nde, gerek İbrahim Sûresi'nde diye buyurulmuş olması "âyâtü'l-kitab" izafetinde gözülenen birinci vechi destekler görünmektedir. Hasılı Kur'ân, ilmi ve amelî yönlerden ilâhî hikmetle dopdolu, Hakk'ın hükümlerini içermek bakımından mümin ve kâfir herkes hakkında hakim ve öyle hakim ki, Kur'ân ne diyorsa, herkesin başına gelecek olan hüküm olur. Beşer fiilleri ve eylemleri hakkında adalet ve iyilik konularında hüküm vermeye esas ve ölçü edinilecek bir ilâhî kanundur. Halka hidayet rehberi, itaatkârları sevap ve cennetle müjdeleyen, isyankârları ikab ve cehennem ile inzar edip uyarıcı kesir hükümlü, gerek nazmı, gerek mânâsı her türlü noksandan ârî kılınmış, beyan ve belâğâtı bedî' ve güçlü, tahriften korunmuş, özellikle "ümümü'l-kitab" olan âyetleri, neshi kabul olmayacak şekilde ebediyyen muhkem hakikatleri ve ezeli ahkâmı dile getirir. Kur'an bu özellikleriyle Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en mükemmel şahidi ve bir benzerinin ortaya konması mümkün olmayan parlak mucizesi olmak üzere, inzaline, itmamına ve ahkâmının ıcrasına Allah Teâlâ'nın kesin hükmü ve iradesiyle ilişkili olmak bakımından "mahkumûn fih", yani bu vecihlerden her biri ile teker teker ve bütünüyle topyekûn hakim bir kitaptır. İşte bu okuyacağınız sûresi de diğer okuduklarınız ve daha okuyacağınız gibi o hakim kitabın bir kısım âyetleridir ki, bunlarda kâfirleri şaşırtan ilâhî sırlardan ve hikmetlerden bir kısmını görüp anlayacaksınız.

2- İnsanlar için bir acailik mi oldu? Yani, insanlar için tuhaf bulunacak, şaşılacak, vukuuna inanılmayacak, garip kabul edilecek bir şey mi oldu. Onlardan bir ere, melek dedi, beşer cinsinden olan bir erkeğe dünya malı ve mülküne yani fazla bir servete ve ihtisama sahip olmayışı bakımından sıradan insanlardan biri sayılan ve fakat yüce faziletleri ve kudsi hasletleri bakımından bütün insanlığın medar-ı iftihan durumunda en yüksek, en seçkin bir ferdî olan büyük bir erkeğe, insanları inzar et, uyar diye vahyetmemiz, bütün insanları ahirette başlarına gelecek korkunç ahal ve dehşeti haber ver, küfür ve isyanın akibetinden korkut; iman edenlere de sunu müjdele: Onların Rab'leri katında kendileri için muhakkak bir "kadem-i sıdk" vardır.

Kadem: kelimesi "kidem" benzeri olarak bir işte önceliği bulunmak, yani bir hususta diğerlerini geçmiş olmak; gerek hâl, gerek hayır, hasenat, bilgi, tecrübe, rütbe v.s. bakımından ilerde olmak demektir. Bunun müennesi "kade" demektir ki, bu da dilimizde derece anlamına kullanılır. "Kadem" aynı zamanda "ayak" anlamına gelir, yani ayağın topuktan aşağısı, daha doğrusu tabanı demektir. Bir şeyin mukaddemine , yani yanışta en önde gelenine ve kahramanına da söylenir. Filanın, filan hizmete kidedi, veya kademi var demek, o işte önceliği ve herkesten fazla hizmeti var demektir. "Fılanın hayırda bir kademi vardır" demek, diğerlerine önyay olmuş, cesaretle işi başını tutup ileri götürmüş demek olur. "Kadem-i sıdk" deyimine de müfessirler, güzel amel, hayır işlerinde başta olmak, levh-i mahfuzda liste başında gelmek, birincilere takdir edilmiş olan bir mükafata ermek, yüksek bir rütbe ve makam gibi mânâlara tefsir etmişlerdir. Fakat âyetin gelişinden (siyakından) anlaşıldığı, ayrıca Hasen ve Katade'den rivayet olunduğu üzere burada muradın peygamberimize mahsus şefaât olduğu açıktır.

Kadem-i sıdk: Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in Allah katındaki yakınlığı, şefaât makamı ve Kamer Sûresi'nde geleceği üzere "Güçlü padişahın huzurunda doğrudluk koltuklarında (hoşnuluk içinde)dırlar" (Kamer, 54/55) âyeti gereğince, müttakilerin cennetlerde Allah Teâlâ'nın yüce katında tespit edilmiş olan "sıdk makamı"na girmeleri için önelirine düşen ve onlara yol gösteren delilleri ve önderleri olması cihetlerini ifade eden bir özel deyimdir. Yani, Allah Teâlâ'nın, bu kitab-ı hakımı vahyettiği o erin, o zât-ı Muhammedî'nin Allah katında öyle yüksek bir değeri, derecesi ve makamı, öylesine yüce bir sıdk ı emaneti vardır ki, Allah huzurunda müminler için sıdk ile şefaât edecek ve önelirine düşüp cennetlere ve o Melik-i Muktedir (güçlü melik) katındaki sıdk makamına vasıl olmalarına kadar onlara önderlik yapacak rehberlik edecektir. Şu halde beşer cinsinden bir ere Allah Teâlâ'nın böyle vahiy ve risalet vermesi, Allah katında onlara önem verildiğini ve şeref bahşedildiğini gösterir, müminler için de büyük bir beşareti ve müjdeyi içerir.

Şimdi böyle, bu inzar (korkutma) ve tebşir (müjdeleme) esası üzerine gönderilmiş olan o hikmetli kitabın âyetlerini vahiy yoluyla insanlar içinden dünya malı ve rütbesi bakımından gücü ve şöhreti olmayan bir adama nübüvvet ve kitap verilmesi, Allah tarafından insanlara peygamber olarak gönderilmesi nasıl olur da yakışıksız, garip ve acıap bir şey sayılır? Ve nasıl olur da bu hakikat, bu ilâhî ihsan, insanlığın medar-ı iftihan olmaz?... Bu durum o insanların için bir ucube mi oldu ki, "Kâfirler dediler ki; hiç şüphesiz bu apaçık bir sihirbazdır." Nafi, Ebu Amr, İbnü Amir, Ebu Ca'fer ve Yakub kırâetlerinde okunur, o takdirde gelen âyetler ve vahiy olayının kendisi kastedilerek "Bu hiç şüphesiz apaçık bir sihirirdir." anlamına gelir. Kâfirler, bu herhalde belîğ yani apaçık bir sihirbazdır veya apaçık bir sihirli, dediler. O inzan ve tebşiri içeren hikmetli kitaba hak vahiy demek istemediler. Bununla beraber fevkalade yüksek olan icazı ve hikmeti karşısında büyülenmiş gibi hayrete kapılmaktan da kurtulamadılar; Peygamber'e sihirbaz, üstelik mübin, usta, ileri derecede bir sihirbaz dediler. Vahiy ve nübüvveti acıap ve garap ile aldattı, göz boyayıcı sihirbazlık, o hikmetli kitabı da bir sihir gibi göstermek istediler. Çünkü beşerden birinin Allah'dan vahiy alıp peygamber olmasını acıap buluyorlar.

Özellikle beşer içinde Arabi, Kureysî, Mekkelilerden seçilip süzülmüş ihtisamsız bir zatın Allah tarafından kendilerine peygamber olmasından hiç hoşlanmıyorlar, bari bu Kur'ân iki beldenin birinden azametli bir adama inseydi "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 43/31) diyorlardı. Bu âyetteki istifhamı, bir istifham-ı inkârîdır ki, onların hayretine hayret ettirmek nüktesini ifade eder. Yani taaccüp ve inkâr edilecek, Allah'a yakıştınlamayacak bir şey mi var ortada? Allah'a yakıştıramadığınız şey, Allah'ın beşer cinsinden bir erkeğe vahiy gönderip, onu insanlara peygamber yapması midir? Şaşılacak bir şey de değildir, asıl şaşılacak şey sizin buna sihir demeniz ve inkâr etmenizdir. Daha doğrusu bütün insanlara inzar (korkutma) ve tebşir (müjde) yapacak peygamber melek cinsinden olsaydı, asıl o zaman şaşmak gerekirdi. Nitekim bunu beyan etmek üzere "Eğer bir onu (peygamberi) bir melek kilsaydık, yine onu bir adam şekline sokardık, onun peygamberliği hakkında şüpheye düşecekleri yine şüpheye düşürürdük." (En'âm, 6/9) buyurulmuştur. Yine bunun gibi, İsra Sûresi'nde "De ki; Eğer yeryüzünde uslu uslu dolaşan melekler olsa idi, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik." (İsra, 17/95) buyurulduğu üzere, melekten peygamber meleklerle veya melek hasletli kimselere yakışır. Zira peygamberliği faydalı olması için peygamber ile ona muhatap olanlar arasında tecanüsün bulunması büyük önem taşımaktadır. Böyle ilâhî vahye mazhar olup, Allah katında yüce risalet makamına emiş olan bir zatın durumuna eremekle beraber onun hemcinsi olarak yanında, yakınında bulunmak da büyük bir mazhariyettir, ona inanmaları için Allah katında öyle bir "kadem-i sıdk" a nail olmak gibi büyük bir mutluluk, büyük bir bahtiyarlıktır. Bu bahtiyarlığı hor görüp, yüksünüp reddetmek ne kadar aptallık, ne büyük budalalıktır! Asil esef edilecek, asil hayret edilecek hâl işte budur.

İnsanlara harfleri öğretene, isimleri ve sözleri türetmeyi belleten, onlardan mânâ çıkarma, anlama ve anlatma nimetini ihsan eden Rabbülâlemin'in bir kuluna o vahiy veremeyeceğini, o inzar ve tebşiri yapamayacağını, o sadık ve mütevazî kulunu dilediği gibi yükseltmeyeceğini vehmetmek, bu Allah vergisi nimete dudak büküp "nasıl olur?" diye taaccüp etmek, Hakk'ın hikmetine karşı gelmek, Allah'ın Resulü'ne sihirbaz, âyetlerine şirh demek, hasılı ilâhî saltanatı kontrol altında tutmaya kalkışmak, irşadını, uyarısını iğfal sanmak ne kadar acıap bir tutum, ne tehlikeli bir hareket ve cüret bilir misiniz?

Meâl-i Şerifi

3- Rabbiniz o Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üzerine istiva etti (onu hükmü altına aldı), işi tedbir eyliyor. O'nun izni olmaksızın hiç kimse şefaâtçı olamaz. İşte Rabbiniz olan Allah budur. O'na ibadet ediniz! Hââ düşünüp ibret almayacak mısınız?

4- Dönüşünüz hep O'nadır. Allah'ın vaadi hakttır. Herşeyi ilk baştan yaratan O'dur. Sonra iman edip salih amel işleyenleri ilk baştan yaratmış olduğu mükâfatlandırmak için geri döndürecek olan yine O'dur. Kâfirlere de inkâr ettikleri için kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır.

5- O Allah'dır ki, senelerin sayısını ve hesabını bilirsiniz diye güneşi bir ışık ayı da bir nur yaptı. Ve aya menziller tayin etti. Allah bunu hak olarak yarattı. O, bilecek olan bir kavim için âyetlerini ayrıntılı olarak açıklar.

6- Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakin bir kavim için bir çok delil vardır.

3- Muhakkak ki, Rabbiniz, yani sizden bir eri, sizi uyarсын ve müjdelesin diye vahiyle şereflendirip size peygamber olarak göndermesine hayret edip şaşıtınız ve hikmetli kitabına sihir dediniz, sizin de malikiniz O Allah'dır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. (Ârâf, 7/45 âyetinde bununla ilgili izahat verilmiştir, oraya bkz.) Bu gökler ve yer yok inen olan, aşağı yukarı kâinatın bütün bölümlerini (galaksilerini) öyle seri bir dereceleme ile yarattıktan başka sonra da arş üzerine istiva eyledi. Bütün bu kâinat (Cosmos) mülkünü hükmü altına aldı, yaratılmış ne varsa hepsi üzerinde, yani bütün zerrelere ve kürelerin, cisimlerin ve ruhların ve bütün kuvvet ve enerjilerin, güçlerin, saltanatların ve iktidarlarn üstünde hüküm ve saltanatını ıcraya başladı. Yani işi tedbir ediyor, arşından arzına varıncaya kadar gerek cüz'î, gerek küllî, kâinatın bütün işlerini tedbir ediyor, yönetiyor ve yönlendiriyor. Herşeyin melekûtunu elinde tutuyor.

Tedbir: Bir işin iyi bir sonuca ulaşması için ardını ve akibetini, önünü sonunu, bilerek, hesap ederek gözetmek, takdîr ve idare etmek demektir ki, burada murad, bütün işlerin birbirine bağlı olarak gelişmesini ve en son akibetini tayin eden Hakk'ın hükmü ve takdiri.

O öyle yüce bir Rab'dır ki, O'na karşı hiçbir şefaâtçı yoktur. Onun işine karışacak, emrine ve tedbirine müdahale edebilecek bir şeriki ve naziri, yani eşi ve benzeri olmak şöyle dursun, O'nun huzurunda hiçbir kimse işi kendiliğinden şefaât edebilecek hiçbir yardımcı bile yoktur. Hiçbir zaman böyle bir yardımcı yoktur. Ancak O'nun izninden sonra. Yani O izin verirse, O'ndan izin kırsa ancak o zaman bir şefaât eden bulunabilir. Nebe Sûresi'nde de "O gün Rahman olan Allah'ın izin verdiklerinden başkası tek kelime bile söyleyemeyecek..." (Nebe, 78/38) buyurulduğu üzere, Allah Teâlâ'nın hikmetine ve rahmetine bağlı olarak verilen izin üzerine konuşacak olan şefaâtçılar da doğru ve savaptan, yani gerçekten ve doğrudan başka bir şey söyleyemeyecekler. Bu sıdk ı sadakat ve istikamet sahibi olan ve şefaât etmekle iznili kılınları da ancak şefaate lâyık olanlara şefaât edebileceklerdir ki, bu liyakatın ilk şartı imandır. Onun huzurunda müminlere bir "kadem-i sıdk" tebşiri ile, o inzar ve tebşir emrıyla o erkeğe bu kitab-ı hakimin vahyolunması bu izin ve sıdk ile ilgilidir. Yoksa kimin haddine düşmüş ki, O'na yaklaşabilsin kimin haddine düşmüş ki, O'nun hükmüne boyun eğmesin.

İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. Eşi ve benzeri olmayan böyle azametli bir zülcelaldir. İşte O'na ibadet ediniz. Yani, O'nun birliğini, biricikliğini bilerek, O'nu gerçek mabud tanıyarak, kemal-i zâ'im ile yalnızca O'na ibadet ediniz. Taştan, ağaçtan yapılmış şekli ve suretler şöyle dursun, ne bir meleği, ne bir nebiyi O'na şerik koşmayınız, O'nun indirdiği vahiy âyetlerine iman ediniz ve âyetlerinin ahkâmına uyunuz. Hââ düşünüp aklınızı başınıza almaz mısınız? Bu hakikatleri bilip Rabbinizi bu azamet ve kibriyasını hatırlınıza getirip bir düşünmez misiniz? Aklınızı başınıza toplayıp, bu azametli kudret karşısında haddinizi bilmez misiniz?

4- Nihayet hepinizin toptan dönüp varacağınız merci O'dur, dönüşünüz O'nadır. "Andolsun ki, sizi ilk yarattığımızda olduğu gibi yine teker teker bize gelirsiniz" (En'âm, 6/94) âyetinde açıklandığı gibi, ölüm ile dönüş teker teker olduğu için, burada ihtar olunan toptan dönüşten murad da öldükten sonra dirilmek şeklinde olan rücdür. Nitekim bu mânâyı desteklemek ağırlığa kavuşturmak ve ispat için buyuruluyor ki:

Hakk'a Allah vaadi böyledir. Gerçekten ve kesin olarak Allah'ın vaadi böyledir. Muhakkak ki O, halkı bed' eder sonra onu iade eyler. Yaratmayı ilk baştan neşet-i üla (Ruhun bedene girmesi) ile yapar, sonra döner onu yeni baştan neşet-i uhra (âhirette yeniden dirilme) ile yaratır. İşte bu iade ve ırca' sunun için yapar ki, İman edip salih amel işleyenlere adaletle, yani zerre miktarı haksızlık yapılmamak kaydıyla ecir ve mükafat versin. Kâfir olanlara ise bunlara da hamimden bir şarap yani kaynar sudan bir içecek ve acıklı bir azap vardır. Bunları da böyle cezalandıracaktır. Çünkü küfür ve inkârda direnmeleri sebebiyle bunu hak etmişlerdir.

5- O, O'dur ki, yani bu yeniden dönüşü yaratacak ve cezayı verecek olan Allah, öyle bir yaratıcı, öyle bir düzenleyip tedbir edicidir ki, Güneşi bir ziya yaptı, ayı da bir nur yaptı. Bu ifadelerden ziya ile nurun farklı şeyler olduğu anlaşılıyor. Bunların ikisi de aslında karanlığın karşıtı olan aydınlık olayını ifade ettikleri, bunun da çeşitli şiddet derecelerine göre birtakım mertebeleri bulunduğu bilinen bir şeydir. Bunların hepsine nur adı verilebilir. Fakat nur ziyadan daha geniş kapsamlı, ziya da nurdan daha belirgin ve kuvvetlidir. Ziyada aşın bir parlaklık, belli bir parıldama, kuvvetli bir yayılma ve şiddet vardır. Göz kamaştırıcı ve icabında acı veren birtakım özellik bulunmaktadır. Nurda da mutlak olarak karanlığa karşılık olan bir revnak, yumuşak bir yayılma, sükun ve huzuru andıran bir safa ve lefâfet söz konusudur. Bir tarife göre de nur, ziyanın ışığı ve suaidir, karanlığı gideren şes'ulidir. Bu o demek olur ki, karanlığın en yakın karşıtı nurdur. Ziyada nurdan başka birtakım özellikler daha vardır. Mesela, ziyada ısı ve yakıcılık bulunabilir. Nitekim ziya ısı veren ve vermeyen özelliklere ayrıştırılabilir. Fakat nur, sırf zulmet karşıtı olan ve ziyadan birtakım tahliller yoluyla alınabilen bir mânâdır. Ayrıca denilmiştir ki, ziya bizzat olana, nur araz yoluyla olana söylenilir. Şu halde burada ay nurunun güneş dolayısıyla meydana geldiğine işaret vardır. İsra Sûresi'nde de gelecek olan "Gecenin âyetini sildik, yerine gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık." (İsra, 17/12) ilâhî beyanı ile bu konu daha çok ağırlık kazanmış olur. Bu suretle Allah'ın nur veriliş olması ayın mahvı meselesini de hatıra getireceğinden, burada güneşe tapanlara karşı güneşin de, ayın da sonradan yaratılmış birer mahluk olduğu ve onlar üzerindeki kudret ve hakimiyet de Allah'a ait bulunduğu, böylece uluhiyet ve rububiyet hakkının yalnızca O'na mahsus olduğu iyice anlatıldıktan başka, güneşin ziya yapılması bir neşet-i üla, yani ilk baştan yaratma işini, ayın da nur yapılması neşet-i uhra, yani yeni baştan yaratma işini ve bir iade işlemini göstermiş oluyor ki, sözün aksı gereği olarak, bu ilk yaratma ve yeni baştan yaratma kudreti aslında güneşin ve ayın sürekli hareketlerinde her an gözenip duran bir olaydır. Lâkin ayın hallerinden ikinci yaratılış demek olan neşet-i uhraya delalet, daha açık ve daha ayrıntılı olarak gözlenip okunmaktadır. Gerçekten Allah Teâlâ, gündüz âyeti olan güneşli ilk yaratılışında bizatîhi ziya (ışık) kaynağı olarak yaratmış ve henüz onu mahv ve tekvir etmediğinden, o ziya kaynağı istikrarını bulmak üzere şimdî olduğu gibi dönüp durmaya devam etmektedir. Gece âyeti olan ayı ise ilk yaratılışından çıkıp sönürmüş, yani ilk şeklini mahvetmiş, değiştirmiş ve ona ikinci bir yaratılış aşaması vererek ziyadan yansıyan bir nur ihsan etmiştir. Yani, fiilinin güneşe taalluk bakımından inga ve aya taalluk bakımından tasvirdir.

Evet Allah odur ki, güneş bir ziya yaptı, ayı da bir nur. Ve ona, yani aya birtakım menziller takdir etti. Ay, menzilden menzile seyredar ve her birinde nuru değişik tavayüvât ile belli bir miktar arzeyer. Araplar ayın menzillerini yirmi sekiz menzil sayarlar ki, her birinde ay bir gece bulunur, bütün menzillerin sonunda da bir veya iki gece gizlenir. Menzillerin isimleri de şöyledir: Eşşeratan, Elbütayn, Essüreyya, Eddeberan, Elhak'a, Elham'a, Ezziira, Ennesre, Ettarf, Elcebhe, Ezzübne, Essarfe, El'avva,

Essimak, Elfakr, Ezzübana, El'ikilil, Elkalb, Eşşevle, Enneaim, Elbelde, Sa'düzzabih, Sa'dübüla', Sa'düssü'üd, Sa'dül'ahbiye, Elferu'ulmuahbar, Erreşa ki, bunun bir adı da Hut'tur.

Bunlar o burçlar, o menzilerdir ki, cahiliye devri araplan envai müstamtarayı (sığınılacak yıldızları) bunlara nisbet ederlerdi.

Hasılı Allah o ziyaı ve nuru yaptı ve o nura menzil menzil değişik miktarlar tayin etti ki, senelerin sayısını ve hesabı bilesiniz. Yani, o ziya ve nur "ihtilaf-ı mekadiri" denilen miktarların değişmesi sayesinde, gök cisimlerinden ve yer cisimlerinden, maddeden ve mekandan, başlangıç ve sonuç noktalarını idrak etmeye, anlamaya yarayacak olan madde, mekân ve zaman fikrine, âdet ve hesap bilgisine geçip, dinî ve dünyevî işlerini için bilgi sahibi olarız. Doğumdan ölüme, dünyadan ahirete doğru ömürlerinizin akışını gösteren senelerin adedini, aylar, günler, geceler v.s. sizi ilgilendiren ve ilgillemeniz gereken vakitlerin hesabını bilesiniz. Bunları bilesiniz ki, dünyada yaptıklarınızın hesabını Allah'a vermek için kendinizi ve amellerinizi muhasebe edecek hesabı belleyesiniz. İşte bu gibi sebeplerden dolayı Allah onu, başka şekilde değil, ancak hak ile, hikmet ile yarattı. Yani, o ziya ve nur ve o miktarlar ve menziller ile gördüğünüz o güneşi ve ayı batıl ve abes olarak yaratmadı. Bunlar aslı olmayan birer hayal değildir. Yaratılmış da kendiliğinden oluşmuş şeyler, hele hele yaratıcı kudret veya tapınılmaya layık birer tanı filan değildir. Ayrıca gelişigüzel ve tesadüf eseri olarak veya bir oyun olsun diye yaratılmış da değildir. Allah bunları, hak ile, özünde gerçek birer mahluk olarak ve açık bir hikmetle yarattı. Birtakım gerçeklerin dile gelmesinde ise yarasın diye yarattı.

Hak kelimesi, mastar, sıfat ve isim olur. Ve bundan dolayı değişik anlamlarda kullanılır. En genel olarak masdar mânâsı "sübut ve tahakkuk-ı vücud" diye ifade olunur ise de bunun esas anlamında bir mutabakat mânâsı vardır ki, herşeyden önce zihinde tasarlanan ile gözle görünenin, başka bir deyişle enfüs (subj) ile afak(obje)'in ilim ile malumun (bilgi ile bilinenin) birbirine uygunluğunu ifade eder.

Bundan dolayı bazen düşünceye, bazan da görülen objeye söylenir. Düşüncenin gözleme uygunluğu bakımından kullanıldığında zaman isabet ve doğruluk; söz, fikir, icra, karar, ahkam ve iradenin maksada uygunluğu bakımından da adalete ve hikmet anlamına gelir ve o ismî sıfatı olur. Dış olaylar ve maddî konular için kullanıldığı zaman da tahakkuk (gerçekleşme) ve vuku demek olur. Frenkler öcüne "verite", ikinciyi "realite" derler. Önceki súbjenin, ikinci objenin özelliğidir fakat tek başına değil biri öbürüne uyum sağlamak şartıyla. İşte hakikat ile gerçeğin aslı bu iki şıkkın birbirine uyumu ve bağdaşması demek olduğundan, hak özünde ve şeklinde her bakımdan varolus, "vücub-ı vücud" diye tarif edilir ki, bu da varlığı zorunlu olan demek olur. Vücub-ı vücud ise ya bizatihi veya ligayrihi olarak düşünülebilir. Bizatihi veya lizatihî vücub-ı vücud, kendi öz varlığının gereği olup hiçbir yönden başkasına muhtaç olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen ezeli ve ebedî vücudun kemal sıfatlarını kendinde toplayan Vâcib Teâlâ'ya mahsustur ve "el-Hakk" ism-i şerifi O'nun güzel isimlerindendir. Hak Teâlâ enfüsün ve afakın ve bütün izafetlerin üstünde onları uyum noktalarına ve vücub-ı vücütlarına (zorunlu varoluşlarına) hakimdir. Hak ile hakikatin bütün mertebeleri O'nundur, O'ndan dolayı ve O'nun içindir. Yine bütün enfüs ile afakın birbirlerine uygunluğu, hakkıyyeti ve tahakkuku, yani masivallah (Allah'ın dışındakileri) bütünüyle kendi zatlarından dolayı ve kendileri için, kendi icapları ve kendi hakikatları değil, ancak Hak Teâlâ'nın icabı ile ve O'nun hakkı için var ve varoluşlarıdır. Kendi kendilerine var olmayan batıl olduğu halde, Allah'ın yaratmasıyla ve Allah için olmaları açısından haklıdır. İşte bundan dolayı bunlar vacibü'l-vücud ligayrihidirler, yani hak ligayrihidirler. Hak Teâlâ'nın tayin ettiği belli ecel ile ve belli miktar ile izafî ve nisbî bir şekilde ve anlamda hak ismini alır. Her birinin sinin, vacib hak ile ilgili bir hakikati, birbirlerine karşı bir hukuku vardır. Nitekim "Biz gökleri ve yeri ve aralarındaki her şeyi hak ile ve belli bir ecele göre yarattık..." (Ahkâf, 46/3) âyeti de bunu dile getirmektedir. Hak kelimesinin kullanılışındaki çeşitlilik "Hak ligayrihi" mânâsının çeşitli yönlerine aittir. Ve bütün anlamlarında bunun karşısı "batıl"dır, ki; "imkânsız, yokluk, yok olmak, hata, zulüm, abes ve boş" anlamlarına gelir. "Vacib lizatihî" mânâsına olan "el-Hakk" isminin çoğulu yoktur. Diğer anlamlarda "hak" kelimesinin çoğulu olarak "hakaik" kullanılır. Hak kelimesi, bir de "vacibün leh", yani bir şeyin lehine, faydasına olan vacip mânâsına gelir ki, bu da başlı başına bir ifade olmakla beraber önceki esas mânânın bir ayrıntısı sayılır. el-Hakk ismî şerifi, bunun da mebd'e ve zamanıdır. Bu mânâsının çoğulu da "hukuk" denilir ki, bunun da karşılığı "vacibün aleyh" veya sadece "vacib", "vecibe" ve kendi dil geleneğimizizde "vazife", "görev"dir. Bütün hak ve hukukun mercii olan "Hak Teâlâ", vacib lizatihî olduğundan O'nun hukuku vardır: Uluhiyet ve Rububiyet (yani, Tannlık ve Rablik) O'nun hakkıdır. Fakat aleyhine herhangi bir vecibe ve vazife tasavvur olunamaz. "Ne dilerse onu yapar." (Buruc, 85/16), "Yaptığından sorumlu tutulmaz." (Enbiyâ, 21/23), "Allah'ın vaadi hakttır." ve "Rabb'in kendi üzerine rahmeti yazdı." (En'âm, 6/12) âyetleri gereğince kendinin kendisine görev kıldığı hususlar vardır. Ve ancak bu anlamda, yani Allah'ın vaad ettiği hususlar açısından kullanı Allah üzerinde hakkı söz konusu edilebilir. Ve şeriat dilinde böyle varid olmuştur. Bu âyetteki ifadesini İbnü Cerir gibi bazı müfessirleri Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan ile tefsir etmişler ki, bu tefsire göre harf-i cerri sebebiyle olmak gerekir. Birçok müfessir ise bunu, "Biz gökleri ve yeri ve ikisi arasındaki her şeyi oyuncak olsun diye yarattık." (Duhan, 44/38), "Ey Rabbimiz! Bunu sen boşuna yaratmadın..." (Âl-i İmran, 3/190) âyetlerinin yardımıyla boş, abes, batıl, oyuncak olmamak şeklinde, ayrıca yüce yaratıcının murad ve maksadına uygun bir çok faydaların gerçekleşmesi mânâsına ilâhî ilmi ve iradeyi içine alan belağatlı ve hikmetli olarak yaratmak şeklinde tefsir etmişlerdir ki, bu tefsir şekline göre, buradaki hak liğayrihi mânâsınadır ve "bâ" harfi de mülâbese içindir.

O yüce Yaratıcı ilim ehli olan, bilen ve anlayan bir kavme âyetlerini tafsil eder, ayrıntılı olarak bildirir. İlmî olanlar ve bilme özelliğine sahip bulunanlardır ki, Hakk'ın hikmet ve ahkâmına delalet eden tekniyi veya tenzili âyetlerinin tafsilatına (ayrıntılılarına) vakf olabilir ve onlardan faydalanabilir. İlimlerin gelişmesi ve dal budak salması bu tafsilî bilgiler ile ilişkili olarak sonsuz şekilde gelişme gösterir. Anlaşıyor ki, bu tafsil ve terakkide cemiyetin ilim yönünden gelişmişliğinin de önemi vardır. Burada özellikle ilim sıfatının zikredilmesi, hak konusunda az yukarıda işaret ettiğimiz mutabakat (uygunluk) kaydına bir işarette bulunmaktadır. Hakkın ilmi vardır ve ancak ilmi olanlar hak ile ilgilenir.

6-7- Allah'ın ilim ehli olan kavme ayrıntılı olarak açıklayacağı âyetler acaba ne gibi âyetlerdir?

Surası kesindir ki, gece ile gündüzün ihtilaf edişinde, yani gece ile gündüzün birbiri ardından gelişinde, sürekli değişip durmalarında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, yüksekte güneş ve ay ve diğer yıldızlar, gök cisimleri ve bunlardaki ziya ve nur, miktar, yönünge, hareket ve çekim konuları ve yer yüzü ve yer altındaki varlıklar ve zenginlikleriyle dünyamızdaki bütün olup bitenlerde, hepsinin en küçük zerresindeki özelliklere vancayca kadar bütün varlık çeşitlerinde ititka edecek (yani inceliklerini bilip zararlarından korunacak) bir kavim için nice âyetler vardır. İnsan olanları bunları araştırmaları gerekir. Yalnızca gece ile gündüzün ihtilaf ve ardarda gelişî bile beşer bilgisi açısından bakıldığında, dünya hayatının özelliğini anlamaya başlangıç nedir, sonuç ne olacaktır meselesini düşünmeye ahireti ve hesabı hatırlatıp sevabı ve cezaı; gök öbünde bulundurmaya, hakka ve hukuka riayet etmeye ve Allah'ın azabından korunmak için Allah'ın nzasını gözetmeye ve hak yolundan ayrılmamak hissini vermeye kâfi gelir.

Meâl-i Şerifi

7- Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulanlar ve bizim âyetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak.

8- İşte bunların kendi elleriyle ettikleri yüzünden varacakları yer cehennemdir.

9. Hiç şüphesiz iman edip salih ameller işleyenleri, imanlarından dolayı Rableri hidayete erdirir. Naim cennetlerinde altlarından ırmaklar akar durur.

10. Onların oradaki duaları: "Allahım, sen yücelerden yücesin"; sağlık

dilekleri "selâm", dualarının sonu da "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." diye şükretmek olacaktır.

Likamızı ümit etmeyenler, yani öldükten sonra dirilip Allah huzuruna varmayı arzu etmeyenler veya Hakk'ın huzurunda hesap vereceklerine ihtimal vermeyenler, bundan dolayı da "Bu da nereden çıktı, böyle şey mi olurmuş?" diyerek bunu kabul edilemez görüp hesabtan ve ikabtan korkmayan veyahut hüsn-i cemaal arzusunu duymayıp Allah'ın cemalini görmek ümit ve arzusunu taşımayanlar ve dünya hayatına, pek alçak ve pek yakın olan hayata razı olup onunla mutmain olanlar, dünya nimetleri ve zevkleri ile yetinip bunlarla kalbi sükunet bulanlar ve gelecekleri (istikballen) tehlikelerden anmıış gibi, dünyaya kanaat edip ilerisini düşünmeyenler ve âyetlerimizden gafil bulunanlar, bir kısmına az önce işaret olunduğu üzere, kâinat kitabının safhelerinde ayrıntılı olarak açıklanmış veya o açıklamalara dikkat çekilmek üzere indirilmiş olan, dünya hayatının alçaklığına, faniliğine ve Allah'a kavuşmanın gerçekliğine ve önemine delalet etmekte anlamları ittifağ halinde olan, ilim ve ittika ile faydalanılması gereken ilâhî delilleri, âmetleri ve işaretleri asla gök öbünde bulundurmayan, düşünmeyen ve tefekkür etmeyen o aldişsiz gafiller

8- İşte onlar, bu kötü vasıflarla vasıflanmış olan o imansızlar yok mu işte onlann son yataktan ateştir. Yani, o gönül verip yetindikleri ve mutmain olup huzura erdikleri dünya hayatı ve zevkleri böyle kendilerine kalacak değildir, cehenneme gideceklerdir: sebebi de kendi kazandıkları şeylerdir. Dünyada o ümitsizlik, o dünyaperestlik, o gaflet huylarını kesbetmiş olmaları ve gönül işlerinin en kötüsü bir çok mâsiyetlerin, günah ve fenalıkları kaynağı olan bu kötü huyların kazanılması alışkanlık edinmiş bulunmaktadırlar. Bunlara karşılık:

9- İman edip salih ameller, imana varışan işler yapanları muhakkak Rab'leri kendilerini, imanları sebebiyle dosdoğru muradlarına erdirecek. Naim cennetlerinde altlarından ırmaklar akacak, böyle bir nimet ve saadet akışı ki,

10- oradaki davalan, bütün dua ve nidaları sübhanekallahümme, yani Allah'ım sen ne yücesin, ne büyüksün diye dua etmek olacak. Çünkü yok olma tehlikesinden ve gelecek endişesinden kurtulmuş, Hakk'ın vaadine ermiş, ndvana kavuşmuş, aynelyakin iman geçmiş, hakkalyakin imana ulaşmış, artık başka bir istek ve arzulan kalmamış bulunacağından, duaları hep böyle, Allah'a, tesbih ve tenzih sunmaktan ibaret olacak ve orada tahiyyeleri, Allah'dan ve meleklerden aldıkları iltifat ve birbirlerine sundukları sağlık ve afiyet dilekleri, dil ucuyla söylenmiş, nezaket sözleri değil, selâm, hep selâm ve kayıtsız şartsız selâmettir. Hoşa gitmeyen bütün çirkinliklerden mutlak ve daimi bir selâmettir. Ve davalarının ahiri: dua ve niyazlarının sonu, hakikaten elhamdü lillahi Rabbilalemin "hamd, âlemlerin Rabb'inedir" demekten ibaret olacaktır. Her tesbihin, her duanın, her dileğin ve her türlü sevincin sonunda onlar "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." diyerek sözlerini biteceklerdir.

Bu ifade bilindiği gibi Fatiha Süresi'nin başıdır. (Daha geniş izahat için oraya bakınız). Nimeti verene bir özel saygı ifadesi demek olan hamdin zevki, nimeti takdirde meydana gelen yüksek bir sevinç ve sürür ifade ettiği ve bunu açıkça dile getirdiği ve bunun mertebelerinin izahı Fatiha süresinde geçmiştir. Bundan dolayı burada nimetin ve nimeti verenin kadrini takdir edip, hakkına saygı göstermek zevkinin, Fatiha'dan anlaşıldığı üzere hidayete ve saadetin yalnızca başı değil, bütün nimetlerin ve saadetlerin sonucu, en son kemal mertebesi ve nihai gayesi olduğu ve bu suretle cennet nimetlerinin sonsuzluğu ve hakkın nzasının herşeyin üstünde olduğu gösterilmektedir. Cennet ehli naim cennetleri içinde, beşerin külbine doğmamış olan ebedi nimetler ve lezzetlerle lezzet alır ve nimetlenirken dünya hayatında birçoklarının yaptığı gibi nimete sahip olma hırsıyla nimeti vereni unutmamak veya alışkanlık ile nimeti hor görmeyecek, "O mahaller ki, derya ıçredir deryayı bilmezler." cinsinden olmayacak, nimetin kadrini hakkıyla bilecek, nimetleri vereni görecek, O'nun hakkını, şan ve azametini bütün zevkiyle duyacak ve gerçek tatminin nimete ulaşmakta değil, nimeti verene kavuşmakta olduğunu görecekler. Onun için cennette hiçbir noksan ve hiçbir ihtiyaç bulunmadığı ve ibadet için mükellefiyet dahi bulunmadığı halde cennet ehli yine de en büyük lezzetin ve heyecanın Cenab-ı Kibriya'yı tekrim ve tenzih etmekle duyulacağını görecek, Allah'a dua ve senadan ayrılmayacak. Bütün dua ve davaları sadece Allah'ı tesbih ve tahmid olacak. Yaptıkları her duada, Allah'dan ve meleklerden tahiyyat ve selâm olarak bambaşka bir saadete erecekler şu halde dualarının hepsi mutlaka hamd ile sona erecektir. Dünya hayatında bu zevk ve lezzetin bir benzeri namazdır. Bundan gafil olan ve herhangi bir alay ve eğlence seyretmek için koşan çocuklar ve cahiller, namazı bir külfet sayarak ancak bir teklif ve baskı altında kılarlar ve başları dara düşmeden Allah'a dua ve ibadet etmezler.

Affiler ise bunu büyük bir zevk ve bir mirac bilirler. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'i "Namaz benim gözüüm nurudur." ve "Namaz müminin miracıdır." buymuştur. Yine, cennet ehlinin bu zevkine dünya hayatında iken ermişmiş olmak için müslümanlar tahiyyatları selam olduğundan, her dua ve ibadetin sonunda bir fatiha okurlar. Çünkü insanlar dünyada elde ettikleri ve alışkanlık haline getirdikleri yaşayış ve ruh halleriyle öcekler ve hangi halde öldülerse onunla dirilip yaşayacaklar. Ve bundan dolayı bir günü, mutlaka bir gecenin takip etmesi muhakkak ve sonucun da ölüm olduğu kesin olan bu dünyayla yetinip onunla tatmin bulan, Allah'a kavuşmayacağını zannederek yaşayanlar, ölümden sonra elim bir azab yeri olan cehenneme giderken, iman ehli ve şükür ehli olanlar selam ve selamet tezahüratları arasında "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur." diyerek cennete girecekler.

Şimdi, Allah'a kavuşmayı arzu veya ümit etmemek, dünya hayatına razı ve mutmain olmak Hakk'ın âyetlerinden gafil olmak, dolayısıyla seyyiatlarının sürüklediği şekilde işledikleri günah ve hatalarından dolayı hak ettikleri azabı, bir iyiliği acele elde etmek istencesine acele ederek: "Hani Allah öyle kadir ve kahhar da neden kâfilere ve asilere hemen azabını vermiyor, ne diye tehir ediyor? Şimdiden hesabımızı göre ya, başımıza taş yağdırıverse ya!" mı diyorlar? veya dünyada başlarına bir sıkıntı gelirse sabredemiyor "Allah canımızı alsa" mı diyorlar?

Meâl-i Şerifi

11- Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de alelacele verseydi, onların hemen ecellerini getiriverirdi. Fakat bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine bırakırız da azgınlıkları içinde bocalayıp giderler.

12- İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman, gerek yan yataken, gerek otururken, gerek dikilirken bize dua eder. Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi alırdıman geçer gider. İşte o aşırı gidenlere yaptıkları şeyler böyle güzel gelir.

11-12- O müsliflere, ki burada anlatılan fena huylarla vasıflanmış olanlardır. Bunlar aslında hakki tanımak ve güzel ameller yapmak için kendilerine bahşedilmiş olan akıl, zeka ve iradeyi, dünya zevkleri ve dünyanın geçici lezzetleri uğrunda kötüyü kullanarak, hakkın âyetlerinden gafil olarak, ebedi olan naim cennetlerini gelip geçici dünya hayatına feda ederek ömürlerini boş yere harcadıkları için müşrik, zalim ve mücrimdirler.

Ey bu kitap ile o peygamberin kendilerine gönderildiği bugünkü insanlar:

Meâl-i Şerifi

13- Andolsun ki, sizden önceki devirlerin bir çok kavmini, peygamberleri kendilerine bir çok belge ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmedikleri için helak etmiştir. İşte günahkârlar topluluğunu biz böyle cezalandırırız.

14- Sonra onların ardından sizi yeryüzüne halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz.

13-14- Ki, nasıl amel yapacaksınız bakalım, görelim diye. Yani nice devirlerin helake uğratılmasından sonra, sizin onların yerine istihlaf olunup geçirilmeniz ve dünyaya getirilmeniz hikmeti eğlenmeniz değil, iradenizle ortaya koyduğunuz emek ve gayretleriniz, faaliyetleriniz ve çalışmalarınızdır. "Hanginiz daha iyi işler yapıyor diye sizi imtihan etmek içindir." (Mülk, 67/2) âyetinin de işaret ettiği gibi, en güzel amellere çalışmanız sorumluluğunuzdur. Çalışmalarınızda gözeticeğiniz en büyük maksat, ameli güzelleştirmenizdir. Çünkü sizin amellerinizin zuhura gelecek güzelliği Allah'ın naznana sunulacak, O'nun takdirini ve beğenisini kazandığında, O'nun emriyle size o güzel ameller karşılığında "Na'im cennetleri" verilecek ve size ebedi seadetler sunulacak. İşte bundan dolayı iyilik yapan ve yaptığı iyiliği en güzel şekilde yapmaya çalışan muhsinlere daha ileriki âyetlerde de görüleceği üzere "En güzelere daha ziyadesiyle en güzel karşılık vardır." (Yunus, 10/26) vaadi böylece yerine gelmiş olacak. Yoksa çirkin fiiller ve fenalıklar yaratılış gayesinin dışında olan şeylerdir.

Halbuki ey Peygamber:
Meâl-i Şerifi

15- Böyle iken, âyetlerimiz, kesin birer belge olarak kendilerine okunduğu zaman, o bizimle karşılaşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir." dediler. De ki, "Onu kendiliğimden değiştiremem, benim açımdaya bu olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım."

16- De ki, "Eğer Allah dileseydi ben onu size okumazdım. O da onu hiçbir şekilde size bildirmezdi. Bilirsiniz ki, ben sizin içinde bundan önce yıllarca bulundum. Siz hâlâ aklınızı başınıza toplayamayacak mısınız?"

17- Artık bir yalan! Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini inkar edenden daha zalim kim olabilir? Hiç şüphesiz o mücrimler iflah olmayacaklar.

18- Allah'ı bırakıyorlar da, kendilerine ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere tapıyorlar ve "Bunlar bizim Allah katında şefaâtçilerimizdir." diyorlar. De ki, "Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" Allah onların ortak koştukları şeylerin hepsinden münezzehtir.

19- İnsanlar, aslında bir tek ümmet idiler, sonra ihtilafa düşüp ayrı ayrı oldular. Eğer Rabbinden bir karar çıkmamış olsa idi, ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında şimdiye kadar aralarında çoktan hüküm verilmiş olurdu.

20- Bir de "Ona Rabbinden daha başka bir âyet indirilse ya!" diyorlar. De ki: "Gaybı bilmek ancak Allah'a mahsustur, bekleyiniz bakalım, ben de sizinle beraber bekleyeceğim şüphesiz."

21- İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra kendilerine bir rahmet tattırdığımız zaman, âyetlerimiz hakkında derhal bir takım hilekârlıklara girişirler. De ki: "Allah'ın hilisi daha çabuktur. Haberinizi olsun ki elçilerimiz yaptığınız hileleri yazıp duruyorlar".

22- Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Hatta gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler, içindikilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar. Bütünyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar. İşte o vakit tam ihlas ile Allah'a yalvarır ve dindar olurlar: "Eğer bizi buradan kurtarırsan, andolsun ki, şükredenlerden olacağız." derler.

23- Sonra Allah onları oradan kurtarıp, kurtulup kurtulmaz yeryüzünde çeşitli taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar taşkınlığınız sırf kendi zararınızdır. Şu değersiz dünya hayatının bir süre tadını çıkarınız, sonra nasıl olsa dönüp bize geleceksiniz. Biz de bütün yaptıklarınızı tek tek size haber vereceğiz.

15- Âyetlerimiz kendilerine birer belge olarak okunduğu zaman. Burada dış görünüşüyle sözün gereği muhatap zamiri ile denilmek gerekirken diyerek giyaba geçilmiş olması, helâk edilen geçmiş devirlerin halkı gibi imansızlık eden, yani yaptığı işlerin Allah katında makbule geçmesini önem vermeyen ve karşılığını hesaba katmayan, yaratılış ve istihlaf (birini yerine geçirme) gayesinin aksine hakkı inkâr edip, hakka karşı mücadeleyle kalkışan mücrimlerden yüz çevirmek ve bunları muhataplık şerefinden uzak tutmak içindir. Bundan dolayıdır ki, bu şerefsiz mücrimlerin cinayetlerini tek tek sayıp dökmek üzere Resulullah'a tevccüh buyurup ona tevcih-i kelâm eyleyen bir iltifat nüktesidir. Tilavet fiilinin diye muzarı sigasıyla gelmesi de tilavet yenilediğince onların geçmişteki cürümlerinin ve cevaplarının ara sıra da olsa, mutlakla tekrarlanacağını akla getirir ki, o takdirde meâl şü demek olur:

Ey hak peygamber! Senin gönderdiğin insanlar arasında genellikle muhatap tutulmaya layık olmayan, haktan hoşlanmayan öyle kimseler vardır ki, Hakk'ın hükümlerini gösteren ve şirkin (Allah'a ortak koşmanın) batıl olduğunu ortaya koyan âyetlerimizi, bütün yönleriyle birer kesin belge olarak onlara okunduğu veya okunacağı zaman Bizimle karşı karşıya geleceklerini ummayan, hakkın huzuruna çıkacak yüzleri bulunmayan, o kâlpri ve amelleri, düşünceleri ve emelleri bozuk, hak ve hakikat düşmanları, bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler veya derler. Yani isimize gelmiyen, hoşumuza gitmeyen, olmasına ihtimal bile vermek istemediğimiz yeniden dirilişten, Allah huzurunda hesaptan, cezadan, ikabtan bahsedene, Allah'dan başka tapındığımız putlarımızı zemm ve ıbtal eden, gözümüzün ve gönümüzün tesellisi o kıymetli ve sanatlı putlarımızı ayıplayan, bizim de ayıp ve kusurlarımızı yüzlerimizle vuran ve bizi dumadan Allah'a yönelmeye çağıran, doğruluktan dürüstlükten ayrılanları cehennem azabı ile tehdit edip duran, şu dünya hayatı içinde yoğunlumsu süflü beşeriyetin haline ve mizacına uymayacak temiz ve aynı zamanda faal ve mücahedeli yüksek ve nezih bir yaşayış isteyen bu Kur'ân'ı bırak da bize okuyacak başka bir kitap, bizim huymuza ve mizacımıza uygun başka bir okuma kitabı getir veya bunu büsbütün bırakma da biraz değiştir, tebdil ve tağyir et. Hoşlanmadığımız bazı âyetlerini olsun hoşumuza gidecek şekilde değiştir. Bunda birtakım değişim tadilat ve tebdilat var, başka bir şekle koy. Belki o vakit halimize ve çağımıza uygun okuyabileceğimiz bir şey olur gibisinden dedikodular yayarlar, bununla da sanki Kur'ân'ı Peygamber'in kendisi yapıyormuş gibi bir ortam oluşturmak isterler ve acaba bu suretle kandırıp bir kaç kelimesini tebdil ettirir de daha sonra bunu aleyhinde bir delil olarak kullanabilir miyiz, diye düşünürler.

Sen de de ki: bana, onu kendi yanımdan değiştirmek diye birşey yoktur, ben hiçbir şeye değil, bana ne vahyolunuyorsa ben ancak ona uyanım. Yani, kesinlikle ve yalnızca vahye uyanım, onu hiç tebdil ve tağyir etmeksizin bana vahyolunduğu şekliyle ona uyanım. Şayet bazı âyetlerde birtakım nesih ve tebdil olursa, o da ancak vahiy ile olur, böyle birşey olduğu zaman ona da yine olduğu gibi uyanım. Bunun dışında başka ihtimal yoktur. Zira muhakkak ki, ben Rabbime isyan ettiğim takdirde büyük bir günün azabından korkarım. Yani vahye uymamak veya onu çok az da olsa değiştirmek, beni terbiye edip yetiştiren ve o vahyi göndererek bana peygamberlik vermek suretiyle bana Rabliğini gösteren, âyetlerini açıklayan, emrini bildiren ve "Onun izni olmaksızın hiçbir yardım söz konusu olmayan" (Yunus, 10/3) o malik ve hakim Allah'a isyan olur. Bunun cezası da gayet korkunç bir günün pek korkunç olan azabıdır. Bunu bilen bir kimse nasıl olur da öyle bir isyana cür'et eder?

16-Fakat bu senin kendi sözün, sırf kendi kendine ileri sürdüğün iddiaları, diyecek olurlarsa, yalnızca bu habere kalmayıp, bunu yani Kur'ân'ın vahiy olduğunu akıl yoluyla da isbat etmek ve gözler önüne sermek için ey Muhammed, de ki; eğer Allah dileseydi ben size karşı bunu okumazdım bile ve Allah, size onunla ilgili hiçbir bilgi vermezdi. Benim dilimle size onu bildirmezdi, hiç duymazdınız, sizi ondan haberdar bile etmezdi. Allah, benim bu Kur'ân'ı size okumamı ve size bunu bildirmemi dilemeseydi, ne ben bunu böyle size okurdum, ne de benim dışımda başka bir yolla sizi ondan haberdar ederdi. Siz böyle birşeyi asla duymazdınız. Fakat Allah dilediği için böyle oluyor. Zira bundan önce

bu kadar sene sizin aranızda ömür sürdüm durdum. Yani Kur'ân vahyolunup, peygamberlik verilmeden önce bütünyle bir ömür denemek uzunca bir süre, yani kırk yıl kadar sizin içinizdekiler, sizinle birlikte yaşadım, içinde bir ömür geçirdim, Ta çocukluğumdan beri bütün ayrıntıları ile hayatımı nasıl geçirdiğimi bilirsiniz, ve pekââ bilirsiniz ki, ben bütün o süre içinde birşey okuyor muydum? Kur'ân'ın gerek icazkâr nazmına, gerek içindeki mânâ ve hakikatlere ait size birşey söylüyor muydum? Nazm veya nesir olarak edebiyat ile hiç meşgul olduğum var mıydı? Size şairlik, hatiplik, müelliflik taslıyor muydum? Okuma-yazma bilmeyen fakat şiir ve inşaa ile uğraşan cahiliyye şairleri kadar olsun şiirle uğraşıyor muydum? Bir gün gelip âleme meydan okumak ve müsabakaya davet etmek için hazırlanıyor muydum? Kimseye tahakküm etmek, didismek, saldırmak gibi huylarını hiç gördünüz mü? Yalan söylemek şöyle dursun, hakkımda bir şüphe veya şaibe uyandırarak bir davranışımı gördünüz mü? Hephinizce iffet, doğruluk, dürüstlük, sadakat ve emanet sahibi olarak bilinen Muhammedü'l-emin ben değil miydim? Hiç aklınız yok mu? Bir kerre akıl edip düşünmez misiniz? Yani bana ve Allah'ın âyetlerine karşı şimdî söyledığınız sözler, ettiğiniz tarzlar, yaptığınız işler ve ileri sürdüğünüz teklifler hep akılsızlık eseridir. Yoksa başka hiç bir delil, belge ve kanıt olmadan, hiçbir habere gerek bulunmadan, yalnızca aklınızı başınıza alsanız, benim bundan önce içinde geçirdiğim o uzun süre boyunca hayatımı ve ahlakımı bir düşünseniz hiç şüphesiz beni tasdik edersiniz. Allah şimdi de önceki halimde kalmamı dileseydi, bana vahiy ve peygamberlik vermese idi benim bunları size okumam ve Allah tarafından bildirmem ve ilan etmem ihtimali yoktu. Ben kendi kendime ne böyle bütün belâğat ve edebiyat sahiplerine meydan okuyan bir kitap meydana getirebilirdim, ne de bütün insanlara karşı böyle bir inzar ve tebşir görevinin, böyle hiç kimsenin tek başına yapamayacağı ağır yükün altına girebilirdim. Lâkin işitiyorsunuz ki, şimdi ben bunları size okuyorum ve tebliğ ediyorum. Bundan da anılamaz gerekir ki, Allah Teâlâ öyle değil böyle olmasını istedi: Bana eğitim ve öğretim ile elde edilemeyecek vahiy ve nübüvvet ihsan etti ve bunları bildirdi. Bunlar size şahsen benim değil, Rabbimizin bildirisi ve öğretisidir. Ve ben O'nun vahiyne uymaktan başka birşey yapamam. Bütün güçlerin ve sebeplerin üstünde işleri tedbir eden ve mercî-i küll (herşeyin mercii) olan "Onun izni olmadan hiçbir yardımının söz konusu olmadı" Allah Teâlâ'nın emir ve iradesine müdahale, O'nun âyetlerine itiraz yine hakkın âyetlerinden biri olan akıl ile asla bağdaşabilir birşey değildir. Siz nasıl oluyor da Allah'ın vahyini tebdil etmemi, onu değiştiren başka bir şekle sokmamı teklif ediyorsunuz? Hiç Allah'dan korkmadan yalana ve iftiraya cür'et ediyorsunuz?

17- İmdi bir yalan! Allah'a karşı iftira edenden veya Allah'ın âyetlerine yalan diyenden daha zalim kim olabilir? Şurası kesindir ki, mücrimler iflah olmazlar, felah bulmazlar. Mücrimler arızada zalimler, zalimler arasında da en zalimler elbette hiç felah bulmazlar.

Yalan, özü bakımından bir cürüm, bir haksızlıktır, iftira onun daha zalimce olanıdır, Allah'a karşı yalan ve iftira ise en zalimce olanıdır. Allah'ın yarattığı ve indirdiği âyetleri veya delilleri inkâr etmek veya onun asılsız olduğunu, yalan olduğunu söylemek, iftiranın en zalimane yapılmış olanıdır ki, biri batıla hak demek zulmü, diğeri hakka batıl demek zulmüdür. Peygamberlik taklidine kalkışmak, müsrilik etmek birinci şıktan, Kur'ân'ı ve peygamberi inkâr etmek ise ikinci şıktan olan zulmüdür. Bunlara benzer daha başka zalimane işler bulunabilirse de bunlardan daha zalimanesi bulunamaz. Batıla hak veya hakka batıl demek zulmünü irtikap eden iftiraçıların yapamayacağı kötülük ve zulüm yoktur. Ve böylece zulmün zirvesine varan müfteri mücrimlerin felah bulamayacakları muhakkaktır. Bu kadar büyük zulüm ve cürmü irtikap etmek akılsızlığı da Allah'a kavuşma ümidi olmayanların özelliğidir. Ondandır dolay bunlar böyle derler ve Kur'ân'ın değiştirilmesini isterler.

18- Ve Allah'ı bırakırlar da kendilerine ne zarar, ne de fayda sağlayacak şeylere taparlar. Aciz şekil ve resimlerden, fetişlerden ve putlardan medet umarlar, onlardan teselli beklerler. Ve bunlar Allah katında bizim şefaâtçilerimizdir derler. (En'am Sûresi'nde İbrahim Aleyhisselam ile ilgili kıssanın tefsirine bkz. (âyet: 74) Orada putperestliğin doğuşu hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Burada da denilmiştir ki:

1- Bunlar, her bir iklim için yüce ruhlardan birer belli ruh vardır diye inanıyorlardı. Bundan dolayı: onlar adına birer put yapıp dikiyorlardı ve o puta tapmaktan maksatları o ruha tapmak ve onun yardımını dilemek oluyordu.

2- Yıldızlara tapıyorlardı ve o yıldızlar adına diktikleri putlara tapıyorlar ve esas maksatları da o putun temsil ettiği yıldız oluyordu.

3- Putlara ait bazı tılsımlar uyduruyorlardı ve tılsımlara bir takım esrarlı güçlerin bulunduğunu inanıyor ve hayal ediyorlardı. O konudaki beklentileri için de onlara tapıyorlardı.

4- Büyük sayıdaki kimselerin suretlerini yapıyorlar ve bu tılsallere saygı gösteriyor ve tapıyorlardı. Böyle yapmakla o yüce ruhların, azizlerin kendilerine şefaât edeceklerine inanıyorlardı. Allah katında onlar makbul kimseler oldukları inancıyla onlardan şefaât umuyorlardı.

İşte bütün putperestlik felsefesi bu dört şekil içinde özetlenebilir. Bununla beraber âyetin içeriği daha geniş kapsamlıdır. Bütün şirkin ve putperestliğin kökü doğrudan doğruya Allah'la karşı karşıya gelmeyi ümit edememek ve Hak Mabud'a karşı yalan ve hayalden fayda ve teselli beklemektir.

Taif halkı el-Lât adındaki puta, Mekke ahâlisi "Uzza, Menat, Hübel, İsaf, Nâile" adındaki putlara taparlardı. Hz. Peygamber'in, kıyamet gününe iman konusundaki uyanlarına karşı Taifli mitoloji şairi ve filozof Nadr b. Hâris'in "Kıyamet günü olduğu vakt el-Lât bana şefaât eder." dediği rivayet olunmaktadır.

Ey hak peygamber! Sen onlara kestirme bir cevap olarak, de ki, Allah'a onun göklerde ve yerde bilgisi dışında bir şey bulunduğunu mu haber veriyorsunuz? Bütün gizliileri bilen Allah Teâlâ'nın bilgisinin ulaşamadığını söylemek, vücud ve imkan ortadan kalkması demek olduğundan, ben ifadede "putlar Allah katında bizim şefaâtçilerimizdir" sözünün gerçekte hiç aslı olmayan ve olmak ihtimali bulunmayan bir yalan ile Allah'a karşı açığ bir iftira olduğunu gayet acı bir istihza ile onların yüzüne vurma vardır. Güya putlar Allah katında kendilerine şefaât edecekmiş de bundan Allah'ın haberi yokmuş. Hâşa, süme hâşa! Allah onların koştugu şirkten münezzeht ve yücedir.

19- İnsanlar aslında bir tek ümmetten başka bir şey değil idi. Yani ilk yaratılıştaki hepsi aynı hukuk ve aynı dine bağlı bir tek türden ibaret idi. Bugünkü gibi birbirini insan yerine koymayan çeşitli milletler ve cemaatlar yoktu. "Yeryüzünde yürüyen hiç bir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiç bir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar." (En'am, 6/38) âyetinin de işaret ettiği gibi, hayvanları ve kuşları her türü kendine mahsus bir yaratılış kanununa bağlı bir ümmet olduğu gibi, insanlar da bir tek ümmet idi. (Bu âyetin Bakara Sûresi'nde geçen benzerinin tefsirine bkz. 2/213) Rivayet olunduğuna göre: Âdem Aleyhisselam devrinden Kabil ve Habil (Maide 5/27-31) olayına kadar insanlar bir tek ümmet idi. İdris Aleyhisselam zamanına kadar böyleydi diyenler de olmuştur. Nuh tufanında hiçbir kâfir kalmadığından, tekrar küfrün yayılmasına kadar bir tek ümmet oldukları, ayrıca bugün birbirleriyle ihtilaf içinde bulunan birtakım kavimlerin İbrahim Aleyhisselam zamanında bir tek ümmet halinde bulunduktan da söz konusu edilmisti, ki böylece buradaki "belli insanlar"dan maksat Arap ve İbrani gibi akraba kavimler demek olduğu, öbürlerinin de aslında onlar gibi olduğu mukayese yoluyla anlaşılmış olur. Nitekim tarihte dillerin çeşitliliği (tebdelül-i elisine) olayı da bu anlamda kavimlerin akrabalığına benzer bir hadisedir.

Daha sonra ihtilaf ettiler, ayrılıklara düştüler. Bir kısmı tevhid i-nancını bıraktı, şirke geçti, sapıtmalar ve yoldan çıkmalar başladı. Türlü türlü mabutlar peşine düşüp, birbirleriyle niza ve vuruşmaya başladılar. Birbirlerine karşı hak hukuk tanımaz, her zulmü reva görür çeşitli soylara, gruplara ve milletlere ayrıldılar. Öyle ki, başlangıçta bir tek tür olan insan soyu, hayvan türlerinden daha fazla sayıda cinslere bölündüler.

Rabbinden kıkmış bir karar olmasa idi. Yani "Rabb'in kendi üzerine rahmeti yazdı, hiç

şüphesiz sizi kesinlikle gelecek olan o günde bir araya toplayacak..." (En'âm, 6/12), "Her ümmet için takdir edilmiş bir ecel vardır, işte o ecelleri geldiği vakit ne bir an ıleri, ne bir an geri gidebilirler." (A'raf, 8/34) buyurulduğu üzere, her şeyden önce rahmeti gerektiren veya azaba müstahak olan her ümmete belli bir ecel takdir edip, her şeyin kesin çözümünü sağlayacak olan hükmünü kıyamet gününe tehir etmiş olmasa idi ve biraz önce geçen "Eğer Allah, insanlara, hayır çarçabuk istedikleri gibi, şerri de çarçabuk vermiş olsaydı, elbette onlara hemen ecelleri gelip çatardı. Fakat Biz, Bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine terk ederiz, onlar da bocalayıp dururlar." (Yunus, 10/11) gibi daha önce alınmış ilâhî kararlar olmasa idi. Anlaşmazlığa düştükleri her konuda derhal ilâhî karar aralarında hükmünü icra ederdi. Allah'ın hükmü derhal icra edilirdi. Yani, hakıyla haksız o anda ayıracak olan Allah'ın hükmü kesin şekilde derhal uygulanırdı. Allah'ın birliğine karşı küfür ve şirk ile ihtilaf gıkanp esasen bir olan insanlığı dağınıklığa ve parçalanmaya düşürenlerin başlanına hemen kıyamet kopanıp gerekli cezaları verilmiş, hepsinin canı anında cehenneme tıkılmış olurdu. Fakat ilâhî "kelime" öyle karara geçmiştir ki, Allah Teâlâ, insanlara kendilerinin acele ettikleri gibi belayı acele vermez, hemen cezalandırıp helak edivermez, Allah'la karşılaşmak istemeyen kâfirleri ecelleri gelinceye kadar, kendi taşkınlıkları içinde bir süre bırakır, onlar da bunu ihmal zannederek kalp körlüğüyle taşkınlıktan taşkınlığa, isyandan isyana yuvarlanıp dururlar, durmadan azaplarını arttıracak fenalıklar yaparlar.

Allah'ın birliğine karşı küfür ve şirk ile zulüm ve tuğyandan dolayı çıkan ayrılıklar ve anlaşmazlıklar öylesine korkunç boyutlardadır ki, bunun tabii sonucu ortaya çıkacak tehlikeler düşünülrse, yeryüzünde beşeriyetin bir anda tepetaklak yıkılıp gitmesine yeter bir sebep teşkil ettiği anlaşılır. Gerçekten de "Eğer Allah, insanları, elleriyle yedikleri (kötülükler) yüzünden hemen cezalandırarak olsaydı, yeryüzünde kımlıdayan bir canlı bırakmazdı. Fakat onları belli bir vakte kadar tehir etmiştir..." (Fatır 35/45) âyetinde de açıklandığı üzere, ilâhî kelimenin böylesine belli bir mühlet ile ahirete ertelenmesinde bir taraftan ilâhî rahmetin gazabına üstünlüğünü bildiren, öbür taraftan da gece ile gündüz, küfür ile iman gibi aslında mizaçları birbiriyale bağdaşmayan çeşitli zıtlıklar, ayrılıklarına rağmen düzene koyup idare eden ilâhî kudretin tabiat üstündeki hakimiyetini gösteren bir âyet ve delil vardır. Öyle bir âyet ve bürhan ki, anlayanlara bütün göklerin ve yerin ancak Hak sayesinde yaratılmış olduğunu, O'nun rahmeti ve adaleti ile ayakta durduğunu gösterir. Artık zulüm ve haksızlığın son derecesine varan o iftiracı veya inkârcı, batıl düşkünü günahkârların felah bulmalarına imkân var mı?

20-Fakat Allah'a kavuşma ümidi ve hakkın huzuruna çıkmaya yüzü zulüm olan ve akillarını boş yere harcayıp putlardan sefaata bekleyen o beynsiz mücürmler, müttakilerin anlayacakları gizli âyetleri ve incelikleri anlamak şöyle dursun, pek iyi bildikleri Hz. Muhammed'in hayatı ve ahlâkı ile ortaya koyduğu o canlı mucizenin ne anlama geldiğini, neye yaradığını, ona indirilen ve kendilerine en açık bir dille gerekleri bildiren Kur'an'ın âyetlerini bile inkâr ederler de Allah'ın birliğine ve Rablığına, O'nun peygamberinin hak ve gerçek peygamber olduğuna hiçbir delil indirmemiş gibi bir de derler ki, Rabbinden ona bir âyet indirilse ya! Böylesine inat ve böylesine büyüklük kompleksi ile başka bir mucize daha ister dururlar. Madem ki öyle diyorlar sen de ki: Gayb ancak Allah'a mahsustur. Yani istediğiniz başka âyet, başka mucize henüz gaybdır, onun olup olmayacağını bilemem.

Çünkü gaybı bilmek de onu zuhura getirmek de Allah'a mahsus bir iştir. Gerçi yaratma açısından ele alınacak olursa görünenlerin yaratılışı da Allah'a mahsustur ve görülen âyetler de yine Allah'ın âyetleridir. Bu bakımdan her ikisi de Allah'ın âyeti olmakta eşit ise de, görülen ve gayb olmayan âyetler kullar tarafından da bilinebilir. Fakat gayb, kullar tarafından bilinemediği için yalnızca Allah'a mahsustur. Onu Allah bildirmedikçe bilinemmez. Bundan dolayı gözle görülen, mevcut olan âyetlerden ve mucizelerden başka mucize gönderip göndermeyeceğini ancak Allah bilir. Bununla beraber öyle bir şey olamaz da denilemez. Öyleyse bekleyiniz, onun inişini gözleyiniz, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyeceğim. Yani sizin bu kadar açık, seçik âyetleri inkârı cüret ederek, daha başka âyet ve mucize isteğinde ısrar etmeniz karşısında bakalım Allah ne yönde iradesini tecelli ettirecek, başınıza neler getirecek.

Bu müşkilere hem Kur'an'dan başka mucizeler de gösterilmiş olduğunu anlatmak, hem de bu azgınlığın zaruret halinde değil, nimet içinde ve bollukta yaptıklarını ve nankörlüklerini anlatmak ve gözler önüne sermek işi buyuruluyor ki:

21- Ve Biz, insanlara, o beynsiz ve bayağı kimselere bir rahmet (Fakat sıhat ve bolluk gibi bir nimet) tattırdığımız vakit, nasıl bilir misiniz? Kendilerine dokunmuş olan bir kitlek ve yokluktan sonra, bir sıkıntı, bir zarar ve zaruretten, bir darlıktan, bir sıkışık durumdun sonra, yani onların çektikleri bir sıkıntıdan sonra onları rahata ve refaha erdirdiğimiz, her hangi bir rahmet zevkini ve neşesini tattırdığımız zaman derhal âyetlerimiz hakkında mutlakı bir oyunlanı olur. Yani Allah Teâlâ onlara azabını tattırmadan ve acı yüzü göstermeden böyle yapsalardı belki bir dereceye kadar bilgisizlik sebebiyle mazur görülebilirlerdi. Fakat öyle değil, insanlann Allah'ın sonsuz gücü ve kudreti karşısında nasıl aciz ve zavallı olduklarını fiilen gösteren bir takım felaketler ve acılardan sonra, ilâhî rahmetten azıcık birşey tadıverince, Allah'ın âyetlerinin hakkına riayet edecek, verilen nimete şükredecek yerde, o acı günleri ve sıkıntıları hemen unutup, riayet tekvinii, gerek tenzili (indirilmiş) olan ilâhî âyetleri gözardı ederler. Onların hakkına riayet eylemek, onlardan ders ve ibret almak yerine, onlar ve onlarla bildirilen hükümler aleyhine birtakım hilelere başvurmak ve entrikalar çevirmek için yollar aramaya başlarlar. O sıkıntı şundan oldu, bundan oldu gibisinden mazeretler aramaya kalkarlar veya bu içinde bulunduğumuz nimet bizim çabamız ve dirayetimiz sayesinde elde edildi, derler. Allah ne diye bizim işimize karışsın, böyle şey olur mu şeklinde ıleri geri konuşmaya başlarlar. Allah'ın âyetlerinde bildirilen ırşatları dinlemeyip Allah'a oyun oynamaya kalkarlar.

Bu âyetin nüzul sebebinde, rivayet olduğuna göre: Allah Teâlâ Mekke halkını yedi sene kuraklık ve kitlek ile sıkıntıya uğratmış, nerdeyse helak olayazmışlar. Ebu Süfyan ve bir takım ıleri gleneler Hz. Peygamber'e gelmişler, "Bize dua et, eğer faydalı yağmurlar yağar bolluk olursa, seni tasdik ederiz." demişlerdi. Bunun üzerine Resulullah dua eylemiş, Allah Teâlâ da bol rahmet ihsan etmiş, güzel yağmurlar yağmış, bolluk ve bereket meydana gelmiş, fakat onlar sözlerinde durmamış ve iman etmemişler ve bu rahmeti putlara mal eylemişlerdi. Allah'ın âyetlerine kötü sözler söylemeye ve Resulullah'a hile ve oyun etmeye devam etmişlerdi. Bu konuda en çok ıleri gidilen der servet sahibi olan zenginlerdi. Yani Kureys'i para babalayıdı. Şu halde âyetin inme sebebi bunlar olmakla beraber, esas hedefinin, bolluk zamanlarında şımarıp ilâhî âyetlerin hakkını vermeyen ve ahkâmını küçümseyen genellikle bütün nankörisyankârlar olduğunda şüphe yoktur.

Sen de ki, Allah mekir yönünden daha hızlıdır. Ansızın belanızı veriverir. (Al-i İmran Sûresinde 3/54. âyetin tefsirine bkz.) Yani sizin nimeti tadatı tatmaz derhal geçmiş sıkıntılardan unutup hile ve daleverelere girişmeniz ne kadar hızlı olursa olsun, Allah'ın o hileye karşı vereceği ceza, size göndereceği bela, sizin hilenizden ve oyununuzdan daha hızlı olur. Siz Allah'ın âyetlerine karşı yaptığınız hilekârlıktan daha maksadınıza ermeye vakit bulamadın belanızı bulmuş olursunuz. Belki de siz hile yoluna girer girmez, niyet eder etmez, bir an için o rahmetin gazabına, o tatlı nimetlerin acıya çevrildiğini görürsünüz. Hatta içinde bulunduğunuz nimetin hakkınızda hayır mı şer mi olduğunu bile bilmezsiniz. Onun belki hakkınızda bir nimet değil de sizi büyük bir azaba sürüklemek için bir istidraç olması ihtimali de vardır.

Ey hilekâr insanlar! Bizim elçilerimiz, siz ne hile yaparsanız yapınız hepsini yazarlar. Yani yaptıklarınız gizli kalmak şöyle dursun, amellerinizin yazılmasıyla görevli bulunan meleklerinden de gizli kalmaz. Ne yaparsanız hepsi kesinlikle kayda geçer ve yazılır. Şu halde sunu unutmamanız gerekir ki, siz, Allah'ın hak ile gönderdiği âyetleri ve belgeleri hafife alarak eğlenirken, başınıza bir başka âyet, Allah'ın kaza ve bela âyeti geliri, bir anda ağzınızın tadı bozulur. İçinde bulunduğunuz nimet ve sıhat elinizden alınır, hiç tahammül edemeyeceğiniz pek acı sıkıntılara tebdil ve tahvil olunur. İşte o zaman imana

gelir, yalnızca yakanırsınız, amma çoktan iş isten geçmiş olur.

22- O Allah odur ki, o aziz ve celil olan Rab'dır ki, sizi karada ve denizde gezdirir. Size kâh karada, kâh denizde seyr ve hareket edebilmek güç ve kabiliyetini veren ve önünüzdeki engelleri kaldıran, yaya veya binekli olarak gezip dolaşmanıza izin veren, bunu sağlayın O'dur. Sizi karada dağlardan taşlardan aşarak denizlerde ise kaypak ve oynak sular üzerinde akıtarak seyrettirir, dolaştırır. Allah sizin hayatınıza ağaçlardan ve daha pek çok canlı türlerinden farklı bir özellikli, bir hareketlilik kazandırmıştır. Öyle ki, ta gemilerde bulunduğunuz, bu bir kavmin sosyal hayatını, bir devletin hayatını da temsil eder ve onlar, o gemiler, hoş bir rüzgarla, içindikilerle birlikte akıp gittikleri, burada yani "sizlerle" yerine onlarla diyerek muhaptan gaibe bir iltifat yapılmıştır ki, her insan içinde bulunduğu hali iyi düşünüp tartamayacağı cihete, bunda hem muhaptalara kendi hallerini soyutlayıp karşıdan bakar gibi seyrettiirmek ve düşündürmek, hem de bunların hallerini başkalarına hatırlatıp seyrettirmek için gayet ince bir tasvir sanatı bulunmaktadı, ve bu hal ile, bu hoş rüzgar ve esinti ile, bu tatlı gidişle tam ferahlandıkları vakit bir de bakarsınız ki, onlara, o gemilerde, bir fırtına gelip çatmıştır. Ve içindikilere her yandan dalgalar gelmekte ve onlar artık bu dalgalarla kendilerini kuşatılmış sanmakta, yani daha boğulmamışlar, fakat bütün dünya kendilerine düşman kesilmiş ve düşmanlar her taraflarını kuşatmış, kaçma kurtulma çareleri kalmamış, kurtuluş yolları kapanmış olduğu zannıyla artık can korkusuyla kendilerini hakikaten mahvolmuş ve helak olmuş zannıylaemekte, işte o zaman kalplerinden şirk ve inkâr tamamen çıkıp atmış ve daha önce tapmış oldukları şeylerin hepsinden ilişkiyi kesmiş ve Allah'dan başka ümit bekleyecek, sığınacak hiçbir mabud bulunmadığını anlamış. "O'dur sizin hepinizin toptan mercuiniz." gerçeğini zarurî olarak tasdik ve teslim etmiş olduklarıdan dini, bütün bir ıhlas ile Allah'a tahsis ederek, ona şöyle dua etmekteidiler: Ahdimiz olsun ki, ey Rabbimiz, bizi bundan, bu tehlikeden kurtarırsan her hal ü kârda şükredenlerden olacağız. Bunlar hep böyle olur ve olmaktadır. İnsan hayatı böyle gidiş ve değişim içindedir. Önceki âyette gösterildiği gibi, bazan bir acıyı, bir sevinc izler, bazan da bu âyette gösterildiği gibi, en feralı bir anda bütün ümitleri yıkan bir acıklı durum birdenbire insanın omuzlarına çöker. Nimet ve bolluk zamanında Allah'ı tanımak istemeyen ve ilâhî âyetleri anlamak ve uygulamak konusunda türlü türlü hilelere sapan imansızlara Allah Teâlâ, bütün masıvayı gözlerinden ve gönüllerinden silen böyle tehlikeler ve belalar vererek onlara kendisini duyurur ve yalvarır. Her ümidin yıkıldığı, her sebebin kesildiği böyle zamanlarda, bütün sebeplerin üstünde ve ötesinde olan ilâhî varlık, en inkârçı kalplere bile varlığını şirksiz ve şerksiz olarak zorla duyurur, kabul ve tasdik ettirir iman ettirir. İşte Allah'ı bilmeyenler, bundan bilmelidirler ki, Allah budur. Bu seyri yapan, hoş esintileri estiren ve fırtınalar koparan, dalgalarla kuşatan o aziz ve celil Allah'dır. Diğer âyetlere inanmayan ve böyle müşkül durumda kalmadıkça hakkı teslim etmeyen münkiriler ve hilekârları imana getirecek âyet ve mucize ancak böyle fiili bir âyet demek olan tehlikeli olayın cezalandırmasından başka bir şey olmaması gerekiyor. Ve işte, "keşke başka bir âyet indirilse anlamına deyip duranlar, hep böyle bir sıkıntı âyeti demek olan bela ve musibet ararlar.

23-Fakat söz konusu sıkıntı daimi ve ebedî olmayınca bunun hükmü de sürekli olmaz. Çünkü o sıkıntıyı görünce öyle yürekten andı gerek yalnızlar da sonra Allah, kendilerini o sıkıntıdan kurtarıncı, helak olma tehlikesini onlardan uzaklaştıncı o küstahlar yeryüzünde hemen taşkınlığa başlar. Daima şükretmek üzere verdikleri sözlerinden cayar, ahtlerini ve yeminlerini çiğner, yine haddi aşp saldırganlık yapmaya, yine küffe ve şirke, yine fitne ve fesada başlarlar. Ey bu halde bulunan bayağı ve küstah kimseler Olsa olsa taşkınlığınız yalnızca kendi aleyhinize olur. Saldırınızın zararın gerçekce saldırdıklarınıza değil, yine kendinizezdir. Çünkü o taşkınlığınızla olsa olsa şu geçici dünya çıkanıı elde edersiniz, yapacağınız bütün kazanç, elde edeceğiniz bütün kâr dünya malından ibaret olur ki, bu aslında oyuncak sayılan bir faydalanmadır. Sonra da dönüşünüz Biz'e olacaktır. Yani en sonunda ister istemez dönüş Biz'e geleceksiniz, huzurumuzda toplanacaksınız. Biz de size, işte o zaman bütün yapageldiklerinizi haber vereceğiz. Yani ne haltettiğinizi işte o zaman anlayacaksınız, amma iş isten geçmiş bulunacak. Buradaki "haber vereceğiz" ifadesinin "Bakalım nasıl ameller yapacaksınız." (Yunus 10/14) âyeti ile olan ilişkisini ve benzerliğini uzun uzlu ızah gerektirir.

Simdi siz böyle ister istemez dönüp varacağınız Allah'la karşılaşmaya, Onun sevgisine, âyetlerine ve peygamberlerine önem vermiyerek, razı olduğunuz ve uğrunda türlü türlü taşkınlıklar yaptığınız o dünya hayatının ne mal olduğunu bir düşünmez misiniz?

Meâl-i Şerifi

24- Dünya hayatının misali şöyledir: Gökten indirdiğimiz su ile, insanların ve hayvanların yediği bitkiler birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü süslerini takıp süslendiği ve sahipleri kendilerini ona gücü yeter sandıkları bir sırada, geceleyn veya gündüzün, ona emrimiz gelivermiştir, ansızın ona öyle bir tıpan atıvermişiz de sanki bir gün önce orada hiçbir şenlik yokmuş gibi oluvermiştir. Düşünen bir kavim için âyetlerimizi işte böyle açıklarız.

24-Halbuki

Meâl-i Şerifi

25-25- Allah, selamet yurduna çağırıyor ve dilediğini de doğru yola hidayet ediyor.

Meâl-i Şerifi

26- İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır. Yüzlerine ne kara bulasır, ne de aşağılanırlar. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedî kalacaklardır.

27- Kötülük kazanmış olanlara gelince, kötülüğün cezası, misli kadardır. Ve onları bir aşağılık ve ezizlik kaplar. Onlar için Allah'dan başka hiçbir kurtarıcı yoktur. Yüzleri karanlık gecelerden bir parçaya bürünmüş gibidir. İşte onlar cehennem ehlidir. Orada ebedî kalacaklardır.

26- Güzellik yapanlara, yani Allah Teâlâ'nın beğenisine layık ve nzasına muvafık güzel ameller yapanlara, yaptığı işin hakkını verenlere ki, nitekim Bakara Sûresi'nde "Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse onun mukafatı Rabb'inin yanındadır..." (Bakara, 2/112) âyetinin tefsirinde de geçtiği üzere Resul-i Ekrem (s.a.v.), insanın tanfide "İnsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmemdir, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da kesinkes O seni görmektedir." buyurmuştur. İşte böyle güzel iş, vazife, ibadet, hasenat yapan muhsinler için daha güzeli, daha fazlası vardır. Yaptıkları iyiliklerin daha güzeli olmak üzere bir misli ecir ve sevap hazır olduktan başka Allah'ın lûf ve kereminden bir de ziyade vardır ki, muzaaf (katmerli) bir usulle on katından yediyüz katına ve daha fazlasına doğru gittikçe artar durur.

Ziyade, mağfiret ve ndvan, Hüsnâ cennet, ziyade de Allah'a mülâki olmaaktır, dahi denilmektedir.

Ve yüzlerine ne toz konar, ne de bir zillet. Her bakımdan alınan ak, yüzleri parlak ve aydınlıktır. Yani, muradlarına erdikten başka, can sıkacak, utandırarak, yüz kızartacak, haysiyet kıracak, küçük düşürecek, her türlü leke ve kederden emin ve salim olurlar. Bir yüz karası bütün iyilikleri lekeleyeceği ve zillet bulaşan nimetin kıymeti kalmayacağı gibi bu iffet ve nezahet olmayınca, o hüsnâ ve ziyade, yerini ve değerini bulmuş olmaz. Bunun için Naım cennetlerine gireceklerin bütün duaları şüban olan Allah'ı tenzih etmekle selâm ve hamdde toplanıyordu. İşte bunlar, yüzlerine toz ve leke bulaşmayacak olan, bu işlerini iyi yapan muhsinler, yukarıda bahisleri geçen cennet ehlidirler ve orada ebedî kalacaklar.

27- Seyyiat kesbetmiş, kötülük yapmış ve günah kazanmış olan, Allah'ın yaratışındaki

gayenin dışına çıkıp şirk, küfür ve isyan gibi kötülöklere çalışmış, kötü ameller, çirkin huylar kazanmış olanlara ise her seyyienin, işlenmiş olan her bir kötülüğün cezası misli iledir. Yani hasenatta olduğu gibi bir ziyadeleşme söz konusu değildir. İhsana daha fazlasıyla ihsanda bulunulduğu halde, seyyiatla adaletle muamele esastır. (En'âm Sûresi'nin sonlarında "Kim bir kötülük işlerse ancak misliyle ceza görür." (En'âm, 6/160) buyurulmaktadır. O âyetin tefsirine bkz.). Ve bunlar bir zillet, bir aşağılık ve ezilik kaplar. Sadece yüzleri kızarmakla kalmaz, her taraflarını kuşatan büyük bir zillet ve horluk içinde kalırlar. Allah'ın hiçbir kurtarılanı, koruyucuları yoktur. Allah'ın elinden onları kurtaracak kimseleri yoktur. Allah'ın kahr ve gazabından kurtarıp koruyacak hiçbir kudret tasavvur olunamadığı gibi, müminlerde söz konusu olduğu üzere, Allah'ın izniyle bir takım şefaathçilerden yardım görmeleri söz konusu değildir. Öyle zelli, öyle hor ve hakir bir durumdadırlar ki, kimse onların hakkında Allah'dan bir kurtarış ricasında da bulunamaz. Sanki yüzleri bir karanlık gece parçasına bürünmüş, çaresizlik ve ümitsizlik içinde, utanç ve rezaletten yüzleri kapkaranlık kesilmiştir. İşte cehennem ehli olanlar bunlardır ve orada ebedî kalacaklardır. İman etmemiş ve affa uğramamış olduklarından, kazandıkları kötülükler kendileriyle beraber ebedileşmiş ve kendileriyle birlikte cehenneme kadar gitmiştir. Kendileri cehennemde ebedî kalırlar, cezaları da ebedî olarak sürer gider.

Meâl-i Şerifi

28- O gün ki, hepsini mahşere toplayacağız, sonra da o şirk koşanlara "Haydi yerlerinizi! Siz de, ortak kostuklarınız da!" diyeceğiz. Artık aralarını iyice açmışız. O ortak kostukları şeyler, "Siz bize tapmıyordunuz ki." diyecekler.
29- "Şimdi sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter. Sizin bize ibadet ettiğinizden bizim habersiz yoktur" (diyecekler).

30- İşte burada herkes geçmişte yaptığıni bulacak. Ve gerçek mevlaları olan Allah'a döndürülecekler. İftira edip uydurdıkları şeyler de kendilerinden büsbütün uzaklaşıp gidecek.

28- Ve unutmamalı o günü ki, bunları toptan haşredeceğiz. Yani iyilik yapmış olanlara kötülük yapmış olanların hepsini, henüz hesaba çekmeden önce bir araya toplayıp hesap yerine yüğe, yahut herkes alsın bakalım şimdi yerini, davacı ve sanık herkes kendine ayrılan yerini alsın, siz ve ortaklarınız, hepiniz, Allah katında bunlar bizim şefaathçilerimiz diye iddia ettikleriniz, Allah'a ortak tuttuğunuz artık aralarını açmışızdır. Aralandaki vehme dayalı ilişkilerin hepsini kesip, tamamen birbirlerinden ayınlmışlardır. Ve o şirk kostukları, o şefaath umdukları, teselli ve mükafat bekledikleri o putlar, o şuuruz şekiller ve putlar, kendilerine tapan o müşriklere şöyle diyecekler: Siz bize ibadet etmiyordunuz,

29- zira sizinle bizim aramızda şahit olarak Allah yeter, gerçek budur ki, biz sizin ibadetinizden kesinlikle habersizdik. Yani "herşeyi hakkıyla gören" Allah Teâlâ biliyor ki, sizin bize ibadet ettiğinizden biz asla haberdar değildik. Şu halde siz taptıysanız bize değil, kendi hevanıza, kendi batıl hayallerinize tapmışsınız, bize de iftira etmişsiniz. Biz böyle bir şeyi asla kabul etmeyiz, reddederiz. Bütün sorumluluk kendinize atıttır.

30- İşte orada, o gün o korkunç yerde herkes, her can, daha önce yaptığıni bulacak, herkes kendi kendini sinayacak, iyi veya kötü amel veya tembellilik yapıp hiçbir şey yapmamak şeklinde her ne yaptysa gerçekten tadıp anlayacak. Ve o müşriklere, Allah'la karşılaşmayacaklarını sanan ve ondan kaçan o iftiracılar, gerçek mevlaları olan, hakiki malikien ve sahipleri Allah'ın huzuruna reddolunacak, hepsi oraya iade edilmiş bulunacaklar. Allah katında bizim şefaathçilerimiz diye iftira ettikleri o hayali tannlar ve din adına uydurdukları bütün evham ve hayaller yanlarındakı yok olup gitmiş, ortadan kaybolup gitmiş olacak ve onlar acı gerçekle başbaşa kalacaklar.

Şimdi halleri hikâye olunan ve amellerinin sonuçları ve akıbetleri beyan olunan o müşriklere tevhidin hak din olduğuna dalet eden şu âyetleri ve belgeleri tebliğ için ey hak peygamber!

Meâl-i Şerifi

31- De ki, "size gökten ve yerden kim rızık veriyor? O, kulaklara ve gözlere hükmeden kim? Ölüden diriye, diriden ölüyü çıkaran kim? İşleri idare eden kim?" Hemen "Allah'dır" diyecekler. De ki, "O halde Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

32- İşte o Allah sizin gerçek Rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne vardır? O halde haktan nasıl çevriliyorsunuz?

31- De ki, size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Hele o işitime ve görmeye malik olan kim? Onlara kim hakim bulunuyor? Yani Allah'ın verdiği rızıklardan yararlanmaya en önemli iki araç olan işitime ve görme duyulannın, duyulann en şerefli olan bu iki gücü, bu iki nimeti size kim veriyor? Bunları yaratmaya ve düzenlemeye Allah'dan başka kimin gücü yeter? Veya bunları kim idare ediyor Bunlar üzerinde kim tasarruf ediyor, bunlara kim hükmediyor? Kendi ah'dan başka kimin gücü yeter? Veya bunları kim idare ediyor Bunlar üzerinde kim tasarruf ediyor, bunlara kim hükmediyor? Kendi içinizdeki bir olayda, dış dünyadaki bir olayı tecelli ettirip de size sizin dışınızdaki gerçekleri idrak ettiren, Hakk'ın panlitisını duyuran, âyetlerini işittiren, gösteren kim? Burada işitmenin tekli, görmenin çoğul olarak gelmesi, görmenin işitmeden daha çok olduğuna işaret için acele gerekir. Görmenin ve işitmenin malik, melik ve hakim olmak bakımından ifade ettiği farkları Fatiha Sûresi'nde gösterildi. Bunun hakkın tasdiki açısından ifade ettiği anlam da Âl-i İmrân Sûresi'nin "Allah, kendisinden başka Tann olmadığını şahitlik etti." (3/18) âyetinde ve En'âm Sûresi'nin "O, (Allah) gözleri görür." (6/103) âyetlerinde geçen, dış dünyanın tanınması ve algılanması meseleleriyle ilgili olarak anlatılmış idi. Doğru görmek ve doğru işitmek, hak ve hakikati hissedip idrak etmek işi "De ki, ruh benim Rabbinim emrindedir." (İsrâ, 17/85) âyetinin anlamı kapsamında olduğundan, bütün bu işlerin doğrudan doğruya ilâhî bir emir olduğuna hatırlatan derin ve ince bir hakikate ışık tutar. Bunun "Kul nafîle ibadetler sayesinde bana o derece yaklaşır ki, nihayet ben O'nun görmesi, işitmesi ve duyması olurum." kudsi hadisinde de ifadesini bulan "şuhûd billâh" meselesine bir işaret de içerdiğini kaydetmeden geçemeyeceğiz.

Evet işitime ve görme harikası ve bediası kimin milkidir: Ve o kimdir ki, ölüden diri çıkıyor ve diriden ölü çıkıyor? Dün ortada yokken bugün bir canlı, bir ot, bir hayvan, bir insan meydana geliyor ve birtakim cansız maddelerden çıkıp geliyor ve sonra yine ölüyor. Yapanı olmadan bir olayın meydana gelmesi imkânsız olduğundan, bu hayat ve ölüm olayını yapan, canlıları diriltin ve öldüren kim? Alınan gıda hayata dönüşüyor, gayri-i uzvi (inorganik) maddeler uzvileşiyor, organik madde haline dönüşüyor: Nutfeden canlı oluyor, kandan nutfe oluşuyor, sonradan da canlı maddeler canlılık özelliğini kaybedip ölüyor ki, tabiat açısından bakıldığında zaman bunlar değişik ve zıt karakterde maddelerdir, bunların birbirlerine dönüşmesi ve seleksiyon denilen ayıklanmaya uğraması, aslında tabiatın temel ilkesi olan aniyet ve tekdüzellik olayına ters düşen oluşumlardır. Binaenaleyh genel anlamda tabiatı aykırı olaylardır. Şimdi bunları çıkararak, böyle hayat ve ölüm gibi tabiatiler ve karakterleri, birbirine zıt iki hadiseyi birbirine dönüştürüp sebebi sonuc, sonucu sebep yapan kim? Böyle tabiatı aykırı oluşları birbirine dönüştürüp duran tabiat üstü bir kudretin, tabiat üzerindeki etkisini ve tedbirini anlamamak, bu kudreti görmezlikten gelmek ne mümkün? Ve emri tedbir eden kim? Yani yalnızca âyette sözü edilen bir iki husus değil, bunlar gibi daha nice olayların ve oluşların yönetimini kim elinde tutuyor? Yalnızca yaratma meselesi değil, emir ve kumanda yoluyla cereyan etmekte olan kâinat nizamını, şu koca âlemin düzenini yürüten, bunu evlirip çeviren kim? Bunları anlayınca derhal "Allah'dır" diyecekler. Bu soruların cevabı gayet açık ve anlaşılır olduğundan, müşriklere bile bunları biraz düşündürün, bütün bunları Allah yapıyor demektedir dedikleri gösterebilecekler. O halde, de ki; korkmuyor musunuz? Bu böyle iken siz nasıl oluyorsunuz O'nun kahnnadan korkmaz, ona karşı şirk ve isyandan, emirlerine karşı gelmekten sakınmaz, başınıza gelecek felaketten kendinizi korumaz, başkalarını bırakıp

O'nun himayesine ve korunmasına girmezsiniz?

32- Duydunuz ya O, işte o kemal vasıflarının, o kudretin, o işlerin, o yaratma ve yönetme işinin sahibi bulunandır. İşte Allah, gerçek Rabbinizdir. Uluhiyet yalnızca kendisinin hakkı olan tek mabud, hakikaten ve hakıyla malikiniz ve amirinizdir. Haktan sonrası da artık dalaletten başka nedir ki? Hak ile dalal arasında zaten başka bir vasıta yoktur. Hakkı göñeynen, zaten kendiliğinden dalalete düşmüş olur. Hak Teâlâ'dan başka bir Rab, yoktur, batıldır ve müzmahildir. Tevhid akidesinden başka bütün inançları dalalettir. O halde nasıl yüz dönüp çekiliyorsunuzuz? Yani, haktan dalalete, tevhidten şirke, saadetten şekavete nasıl çevriliyorsunuzuz? Dalaletle sürüklenmeye nasıl razı olabiliyorsunuzuz? Nereye çekip gittiğinizi bildiğiniz, anladığınız var mı?

Meâl-i Şerifi

33. Hak dinden çıkmış fasıklara Rabbinin kelimesi şöyle gerçekleşti: Onlar artık imana gelmezler.

33- İşte böyle, yani Allah'ın rablığı hak ve gerçektir, hakkın dışında ne varsa hepsi batıldır.

Onların da hak dinden çıkıp dalaletle yöneldikleri gerçekten kesinleşti. Hasılı bütün bu olup bitenler ve açıklanan gerçekler baştan sona hak olduğu gibi, fıski kesinlik kazanmış olanlar üzerine, yani küfürde inatla direnmış olanlar, küfürde zirveye ulaşmış, yalnızca amelî anlamda fasik değil, fikrî ve itikadî anlamda da fasik olmuş, mesele yukarıda sorulan sorulara cevap verirken "bunları yaratan Allah'tır demiyecek kadar inkârda ileri gitmiş olanlar üzerine, Rabbin Hak Teâlâ'nın kelimesi, yani şu kelâmı, şu hükmü hak olmuştur: muhakkak ki, onlar iman etmezler. O fasıklar, haktan böylesine yüz çevirmiş, imandan böylesine mahrum ve bütünüyle imansızlık seyyiatına ve sonucuna mahkumdurlar. Bunların çoğu, fıski ve dalalet revacta tutan bir takım felsefi zanlarla, vacibu'l-vücud olan Allah'ın varlığına ait delillere karşı dolambaçlı yollarda hile katmaya uğraşan filozof taslakları ve inkârcılar olmaları dolayısıyla bu noktada bütün felsefi nazariyeleri yıkacak şekilde Allah'ın birliğini ispat ve ıkrar vardır. Bu ispat ve ıkrar için felsefi düşüncede, biri varlık meselesi, öbürü bilgi meselesi olmak üzere bu iki meselenin temelini teşkil eden sebeplilik ve idrak-i hak meselelerini ortaya atmak ve çözüme kavuşturmakla, özellikle bu iki meselenin özünde yatan "vücud-u Barî" ve "tevhid-i İlâhî" delillerini gayet ince ve son derece kapsamlı ve özellikle filozofların en ziyade şaşırtan cesed ve ruh, madde ve suret, zihin ve dış dünya, afak ve enfüs, subj ve obje ikilemlerine dayanan indilic ve reybilik şüphelerini kökünden halledecek ve kesip atacak şekilde açık ve kesin, aynı zamanda yüksek düşünceli hikmet ehlini irşad edecek olan bir çok incelikleriyle beraber, esas meseleyi herkesin aklî derecesine göre herkese açık bir görüşle sunacak şekilde sade, açık ve anlaşılır aklî âyetle aydınlatıp, şirk çeşitlerinin hepsini red ve iptal ederek buyuruluyor ki:

1- Yaratılış ve varlık meselesi açısından durum:

Meâl-i Şerifi

34- De ki: "Allah'a eş tuttuğunuz ortaklarınızdan, önce yaratıp, sonra da onu çevirip yeniden diriltecek var mı?" De ki, "Önce yaratıp, sonra da onu yeniden yaratacak olan Allah'dır. O halde nasıl yoldan saptırılıp, döndürülüyorsunuz?"

35- De ki, "Ortak kostuklarınızdan doğru yolu gösterecek olan var mıdır?" De ki, "Allah, hak olan doğru yola hidayet eder. O halde doğru yola hidayet eden mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine yö gösterilmeyince onu bulamayan mı daha layıktır. O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?"

36- Onların birçoğu zandan başka bir şeye uymaz. Zan ise haktan hiç bir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz ki, Allah onların ne yaptıklarını bilir.

34- De ki; ortak kostuklarınızdan ilk baştan yaratacak, sonra da onu dönüp yani baştan yaratacak kimse var mı? Yani Tann arayışında insanın yarar ve zaranna hakim olan, ümit ve korkulannnda son derece etkili bir merci aramakla ilk iş, varlığın ilk yaratılış sebebini düşündürmektir. Bunun delili de yaratılış bulunan eserler ve onların sonradan yaratılmış olmasındır. Gerçek etki ve ilk sebep ancak ilk yaratılış ve ortaya koyuş olayındadır. Yoksa tabiat olaylarının aşkında kıyam, südür, tevlid, kesb v.s. gibi sebeplerin hiçbirinde hakiki etki ve illiyet yoktur. Bunlar yoğu var etmezler, birbirlerini etkiliyerek yeni oluşumları ve varlıkları meydana getirirler. Yaratmak ise yoğu var etmek demektir. Sadece itibari varlıklar, nisbetleri ve izafetleri ortaya koymak değildir. Özellikle yaratılış anlamına gelen ve "halk" adı verilmeye en fazla layık olan gök cisimlerini ve diğer varlıkların kendilerine mahsus miktar, kemmiyet ve özelliklerde ve farklılıklarda takdir edip yaratmak demektir. (En'âm Sûresi'nin baş tarafına bkz. Âyet, 1-2). Kendini bilen herkes, kendisinin bir zaman önce yok iken sonradan yaratılmış olduğunu bilir. Ve böylece bu âlemde yaratılış olayının zincirleme olarak sürüp gittiği de genellikle bilinmektedir. Daha önce yaratılmış bulunan bir sebebe bağlı olarak meydana gelen bu ara yaratılış olayları, bir önceki aşamanın yakın sebep ve amillerinin etkisiyle meydana gelmiş bulunduğundan, bunlarda, ilk yaratılış olayında olduğu gibi, bir yoktan yaratılış şartlarının varlığını kabul etmek, yaratılan varlığın doğuşunu ve oluşunu hazırlayan sebep ve şartlardaki inceliği bütün ayrıntılarından soyutlayıp kavrayabilmek hayli müşkül görülebilir. Bununla beraber halen devam eden yaratılış olaylarındaki zincirin yalnızca bir halkasının, yani orta yerdeki bir halkanın yaratılış, varlık üzerinde hükümran olan yaratıcı gücü tanımaya ve nihâî ümid ve korkunun ilgili olduğu istenen hedefe ulaştırılmasına yetmeyeceğinden, yaratılış kavramını bütün açıklığı ile ortaya koyamaz. Bundan dolayı başlangıca ve sonuca, mebde' ve meâda hükmeden yaratıcıya daha iyi tanıma için genellikle en açık ve en doğru yol, bütün yaratılışlara varlık ve yokluğu bütün buyutlarını ağıktan açığa gösteren ilk yaratılış, bir de nihai sonucu tasavvur ettirmektir. Herhangi bir şeyin, bir sınıf yaratılmışın, daha önce benzeri olmayan ilk yaratılışını, ilk olayını, ilk modelin, ilk maddenin başlangıcı göz önünde bulundurmak, yaratılışın bütün niteliğini ve özünü anlatacağı ve yaratıcı gücün, eşyanı tabiatı üstünde hükümran bir ilk varlık olduğunu göstereceği gibi, varlık alanına çıkarılmış ve yaratılmış olan bir şeyin sonradan yok oluverdiğini görmek ve mülâhaza etmek de tabiat safatasından kurtulmaya, tabiat ilimlerini konu ve meselelerini tabiatın kendisinden değil, yaratılışın, daha doğrusu yaratannın âyetlerinden birer âyet olarak telakki etmeye kâfi gelecektir. Bundan dolayı Allah'ı tanımak söz konusu olduğunda ilk ortaya konulacak soru şudur: Ey imansızlar, ey Allah'a kavuşma ümidi olmayan, ey yaratılmışlara yaratan rütbesi vermek isteyen müşriklere! Sizin Allah'a karşı kendilerinde bir etki, bir güç; fayda ve zarannıza O'na karşı bir hakimiyet vehim ve hayal edip de tapmışınız, birer gerçek ilâh gibi ümitler bağladığınız ve yaratılmış olmak bakımından sizin benzerleriniz olan, yani sizin gibi birer mahluk olan, ayrıca sebepler ve amiller silsilesi içinde akıl ve idrakten de yoksun olduklarındaki dolaylı, akıl sahipleri üzerinde hakimiyet ve tasarrufları güçleri yetmediği bütün çiplaklığı ile ortada olan putlar ve benzeri şekil ve suretler şöyle dursun, akıl sahibi olanlardan bile bir yaratma olayını ta başlangıcından yapacak, sonra da onu yok edip tekrar yeni baştan yaratmak suretiyle aynen iade edecek bir kişi veya bir cemaat var mıdır? Yani, yoktur ve olması da mümkün değildir. Bir yaratılışın daha önce başka bir yaratık olmadan kendiliğinden birşey yapmasına imkân olmadığı şüphesizdir. Falan yaratık, ilk baştan yaratılabilir demek bir çelişkidir. O mahluk, akl-i evvel de farz edilse fiilinde kendisinin eseri olmayan bir başlangıca muhtaçtır. En azından kendisinin bir yaratılmış olarak mevcut olması gerekir. Mahlukat yalnızca sebepler ve varoluş silsilesi göz önünde tutularak ele alındığı zaman, iclerinde bu yaratılış silsilesini kesip yaratılış ilk sebep ve ilk illet olan hakim bir kudreti bulmak muhaldir. Çünkü hangisi ilk yaratılış olayına başlangıç diye öne sürülecek oluşu, aynı anda görülecektir ki, o şey sonradan yaratılmış olan tali bir varlıktır. Halbuki yaratılış olayı başlangıç ve sürekli olarak devam edip durmaktadır. Bundan dolayı gelişkiyi içeren o teselsül nazariyesine hikmet ehli (felsefeciler) teselsül-i muhal" (mümkün olmayan teselsül) demişler ve onun batıl

olduğunu kabul etmişlerdir. Mümkinat adı verilen bütün mümkün varlıkların teselsülü, bütünüyle yine mümkün olacağı, mümkünün yar olabilmesi için kendi dışında bir sebebe ihtiyaç göstermeğinden dolayı, ilk yaratılışın, sebebinin yaratılışla dayandırılması muhal ve imkânsızdır. Bunun Vacibü'l-vücûda isadının zarurî olduğunu bütün yönleriyle ortaya konulmuştur. Velhasıl bir yaratılışın, ilk yaratılan varlık da olsa onun ilk yaratıcı güç veya yaratılışı ilk sebep olması mümkün değildir. Çünkü bir şeyin hem yaratılan, hem de yaratıcı olması açık bir çelişkidir. Bu gerçek en küçük bir hatırlatma ile hemen anlaşılabilirce kadar açıktır. Mahlûkun varlığı açıkça ortada, yaratının ise yaratıldığı şeyin içinde olamayacağı da açık olduğundan, motoru yapanı, yaptığı motorun içinde aramak boşuna olduğu gibi, mahlukeyi yaratanı, yaratılmış mahlukeyi ve tabiat varlıklarını içinde aramak da doğru değildir. Yaratılışın arasında akılsız varlıklar şöyle dursun, akıl sahibi varlıkları bile okuntu yaratması hiç mümkün mü? Sonra yaratılış olan bir varlık helak olup gittiği zaman onu yeni baştan yaratılabilecek bir mahluk var mıdır? Bunun cevabı "hayır, mümkün değil"dir. Selb-i küllî (kökünden inkâr) demek olan bu suali ortaya atılmakla şirkin temelsizliği, mesnetsizliği pekiştirilmiş olmaktadır. Bundan maksat da cidal olmayıp sadece irşad ve bürhan olduğundan o fasık müşriklerin buna karşı ne diyebileceklerine bakmadan, Resulüne şöyle buyuruyor: De ki; Allah, ilk baştan yaratır. Daha önce bir yaratma olmadan, hiçbir mahlûkun aracılarına ve yardımına muhtaç olmadan yaratılışı ta ilk başlangıç noktasından yapar, ilk olarak yaratır. Allah vacibul-vücûd ve lîzâtihî hakk olduğundan, yaratması ve işi, kadim olan zat ve sıfatından başka hiçbir şart ve sebebe ihtiyaç göstermez. O, herşeyden daha önce olan bir kadim ve evveldir. Ve herşey ondan sonradır. Yaratmaya ancak O başlayabilir. Olmayanı ancak O meydana getirir. Yaratma işini bütün yönleriyle ve ilkeleriyle O ortaya koyabilir. Basit bir dumandan toz, tozdan taş ve toprak, taştan da bina yapar gibi ölüden dir, cematat denilen katı maddelerden birtakim canlılar yaratır. Katı maddeden, başka bir katı madde, insandan başka bir insan üretmek gibi, diriden diri çıkarmakla kalmaz. Hiçbir canlı hücrecik yokken sudan hayat yapmak, çamurdan, topraktan ilk bitkiyi, ilk hayvanı, ilk insanı ortaya çıkarmak gibi, herbiri tabiat ilke ve olayları açısından bile imkânsız görülen ve tabiat kanunlarını altüst eden yepyeni bir yaratılış şekliyle yaratır. Her bir, tabiat üstü bir etkiyi gerektiren ilkleri yaratır. Tabiat varlıklarına kendilerine mahsus özellikleri veren ve ilkeleri düzenleyen de O olduğundan, ölüden diri çıkarmakla da kalmaz, bütün varlığın ta ilk madde ve suretine, ilk miktar ve faaliyetine varıncaya kadar bütünüyle ilkbaştan yaratmaya başlar. Öyle ki, varlık, gerçekte yegane yaratıcısı olan Hak Teâlâ'nın zatından ve sıfatından başka hiçbir şarta ve sebebe bağlı olmaz. Varlık yoktan değil, yokluk özelliğine sahip herhangi bir mümkünattan değil, bizatihi ve lîzâtihî var olan ve yokluk özelliği asla bulunmayan Allah Teâlâ'dan gelir, O'nun yaratmasıyla başlar. Allah, yaratmayı işte böyle baştan ve başlı başına yapar. Sonra onu geri iade eder. Yaratılışı bir yerden, bir noktadan başlatır ve bir sonuca ulaştırır. Bu ilk âlemde yaratılışın bir nihayete ve akibete erdirir, verdiği yaratılış akışını kesip helâk eder, kendinden başlattığı yaratılışı alıp kendine irca eder ve sonra yeni baştan yaratmayla başka bir varoluş âleminde onu yeniden dirilip iade eder. Allah, işte böyle yaratılışın başlangıcına da sonuna da hakimdir. Biri olumsuz, öbürü olumlu olan bu iki ilke sonuç olarak şu gerçeği ortaya koyar: "Hiçbir ilâh yok, ancak Allah var". Yaratılmışlar zincirinin durumu karşısında Allah'ın durumu böyle iken, Şimdi siz nereden ifke (iftiraya) düşürülüyorsunuz, nasıl oluyor da yoldan saptırılıyorsunuz!.. Yani, şu peşine düştüğünüz şirk ve fîsk ile nasıl bir çıkmaza, ne acıbir bir batağa saplanıyorsunuz, bunun farkında mısınız? Bütün başlangıcına ve sonucuna hükmeden bir yüce yaratıcı olan Allah'ı saymamak, mahlukeyi tapmak ne kadar çıkmak bir sapıklık, ne kadar acıbir bir bilgisizlik ve düşüncesizlikler, bir bilensiz... Siz artık eninde sonunda Allah'tan nasıl kurtulursunuz? İşte varlık ve yaratılış açısından mesele bundan ibarettir.

35- 2- Bilgi ve marifet açısından mesele şudur:

Ya Muhammed! De ki; sizin ortaklarınızdan hiç hakka hidayet edecek, yol gösterecek kimse var mı? Yani insanın haynı, zerrini; faydasına ve zararına olan hususan ayırdırdı tespit eden, işlerini nasıl düzenlemesi gerektiğini kendisine bildiren; hatalardan ve sapıklıklardan, yanlış düşüncelerden kurtararak, hakka ve doğruya yönlendirmek gibi en önemli ihtiyacını insana bildiren düşüncesinde ve işlerinde hakkın emrinin ne noktada olduğunu arayıp bulmasına yardım eden kimse var mıdır? Tann'lığın ilk ve en aşağı derecesiyile ilgili işlerden biri de herşeyden önce hakka ve doğruya irşad etmek, hak ile batılı ayırmak, neyin hak, neyin batıl olduğunu bildirmektir. Bunun için Tann arayışında ilk iş olan sebep araştırması ve yaratan ile yaratılan durumunun gözönünde bulundurulmasıdır. Bu konuda dahi ilk hedef ve maksat hakka hidayet ve doğruya isabet meselesidir. O halde bir düşünlülün, Hak Teâlâ'dan başka tapınan şeyler içinde, putlar gibi idraksız ve şuuruz cisimlerle şöyle dursun "kim" denilebilecek cinsten akıllı varlıklar arasında bile kendiliğinden enfûs ile afakî birbirine uyumlu hale getirecek, hakka doğrudan doğruya hidayet edecek, herhangi bir kimseye, karşısında bulunan veya bulunacak olan bir vakıaya, aynıyle mevcut olan bir varlığa doğru teşhis koyduracak, "ben" ile "benlik dışı", ruh ile cisim, düşünce ile dışdünya, subje ile obje, bilen ile bilinen, akıl ile makul arasındaki bağlantıları, ilişkî ve bütünlüğü, ilim ve isabeti kurup gerçekleştirecek, "bu böyledir" veya "değildir" diye doğru hüküm verecek, başka bir deyişle dış dünyadaki olayları vicdanda, vicdandaki olayları vicdan ve enfûs dışında tecelli ettirip de birbirinden ayrı özelliklere sahip olan bu iki ayrı âlemin üstünde birliğe hakim olabilecek kim vardır? Tabii ki, hiç!.. Gerek enfûs, gerek afak yaratılışın hepsi hak tarafından, hakkıyla ve hak olarak yaratılmış, her bir bir başka yönden hakka mazhar kılınmış olmakla beraber, hiçbir hakkın zatı ve kendisi olmadığından, kendi zatında zatın kemalini haiz değildir, eksiktir. Bunlarda; hakkın vechleri çeşitli, bilgi ve tanıma sonradan olma (hadis) ve izafî, düşünen subje objeden ayrı, Hakk'ın hakikatının bilinmesi akıl ve idrakın üstünde, akıllar çaresiz, fikirler değişik; objelerin çoğu nefs-i natikadan, şuur ve idrakten ârı, nûfus-ı natika kendi mahiyetini ve mukadderatını bile anlayıp kavramaktan aciz; hakkın hükmü ise duygu ve düşüncenin ötesindeki bir tecelli, bir kıvılcımdır. Binaenaleyh, Allah'dan başka herkesin ve herşeyin kendi kendine hakka hidayet edebileceğini sanmak bir çelişkidir. Akıllar bilginin, mantığın ve hakkın hükmünün yapıcısı ve yaratıcısı değildir, sadece anlayıcısı ve kabul edicisidir. Felsefe tarihine biraz aşina olanlar bilirler ki, felsefe ekollerinin en esaslı farkı, bilgi meselesinin bu noktasında başlar. Birbirine tipatip çakışması mümkün olmayan zihni olgusu ile dış varlıkları, yani subje ile objenin karşılıklı olarak aralarında nasıl olup da bir uyum meydana geliyor ve bu iki ayrı olgunun birliğinden birleşmesinden bilgi ve doğru hüküm doğuyor? Bu nasıl oluyor da mümkün oluyor? Nefis denilen içsel benlik, kendi dışına uzanıp da nasıl afakileşiyor? Ve nasıl oluyor da dış dünyadaki bir gerçeği keşf ve idrak edip ona sanlıyor? Akıl ve ilim oluyor? "Ben" denilen özü gözardı ederek şu söyledir demek çelişki değil midir? Benim bende olan akıl ve bilginin, bende olmayan bir bilineneye uyum sağlayıp onunla bütünleşmesi ile ikinin birliği nasıl ve ne hakla iddia olunabilir? "Ben" ve "ben dışı" aynı şeydir, ya da "ben dışı" da "ben"dir demek çelişkinden başka nedir? O halde "ben" denilen nefsin, kendi özüne ve şekline, kendi izlenim ve eğilimlerine, dış dünyada gerçeklik değeri verip kendinden geçmesi, olayın gerçek delilini bulmak imkânı olmayan indî ve zorakî bir hükmünden ibaret olmaz mı? Son devir Alman filozoflarından Kant'ın da bahsettiği gibi, tabii bir bakış açısından ele alındığı zaman bu sual her zaman için geçerlidir. Ve bu noktadan filozoflar başlıca üç kısma ayrılmışlardır:

Bir kısmı bu sualı, çözümün olmayan bir sual kabul ederek, işi gerçeğe dayı birşeyin bulunmadığına ve onun bilinemeziğine hükmetme noktasına kadar götürmüşlerdir ki, bunlar Sofistler ve başka bir tabirle Husbuiyyedirler. Kimi "yok" inadında ısrarlı olan İndiyye, kimi ilim ve fenne gerçekte hiçbir kıymet vermiyor, bütün bilgileri indî ve enfûs bir hadise, bir spekülasyon sayan İndiyye, kimi de tamamen bilinmezliğe inanan Lâedriyye'dir. Bunlar İngiliz filozofu David Hiyum'dan itibaren son çağlardaki felsefe akımlarında da görülmeye başlanmışlar, bilgi meselesinde şüpheliği yeni zihnen gündeme getirmişlerdir: "Septik" yani, reybiyye ve şüpheci ünvanını almışlardır. Fakat sualın önemiyle beraber bunlardan her hangi birinin iddiası kabul edilmek gerekirse, ayrı

zamanda en azından bir tek hakikat bilinmiş, mesela hiçbir şeyin bilinemeyeceği kesinlik kazanmış olurdu. Herşeye şüphenin kendisinin bir gerçek ve hakikat olduğu anlaşılması ve kabul edilmis olduğundan bunları hepsi, gerekçe diye öne sürdükleri çelişki salihahla kendi kendilerini de nakz ve iptal etmişler, mutlak olarak genelde bir hakikatin ve bilginin varlığını ispata sebep olmuşlardır.

Bundan dolayı diğer bir kısım filozoflar galat ve hata ne kadar çok olursa olsun, bazı hallerde insan düşüncesinin gerçeğe ve doğruya yönelmesi ve ulaşması söz konusu olduğundan, bunun nasıl mümkün olabildiğinin açıklanmamasından dolayı mutlak olarak gerçeği inkâra kalkışmak başlıbaşına haksızlıktan ibaret bir sapıklık ve nankörlük olur. Gerçeğin çeşitli yönlerden tecellisine ve ilimle fennin bunca keşiflerine ve gelişmelerine rağmen, bilginin değerini inkâr etmek ve hakikati bilmenin imkânsızlığını iddia etmek safsatadır, diyerek söz konusu sualin halli için caba göstermişlerdir. Bunlar da ikaniyye ve ihtibariyye diye iki kısma ayrılmışlardır. (Bu felsefi mezhepler hakkında ayrıntılı bilgi için "Mezahir ve Metalib" adındaki terceme eserimize bakınız). Fakat bunların çoğu, vahdeti bulmak, çelişkilerden kurtulmak için Hakk'ın zatını; enfûs ile afakî, ezhan ile a'yânın, ruh ile maddenin, esas ile suretin, velhasıl bütün tabiat varlıklarının üstünde ele alacak yerde tabiat sevdasından vazgeçmeyerek, ya enfûse veya afaka irca etmeye çalıştıklarından dolayı gelişkinden çıkamamış, ıfrat veya tefritten kurtulamamışlardır. Kimi maddeyi surete irca ederek "ben dışı"nı "ben"de yok etmek ve Hakk'ın kaynağını nefis yapmak isteyip, "enelhak" davasına kadar varmış, kimi de sureti maddeye, enfûsü afaka irca ederek "ben"i "bendisi"nda ile yok ederek, gerçeğin ve bilginin kaynağını, ilimsiz temellerde aramaya kadar gitmişlerdir. Böylelikle bilenle bilinenin birliğini sağladık zannetmişlerdir ki, önceki görüş genellikle ikaniyye'nin, ikincisi de Maddecî Tedribyye'nindir. Hakkı yalnızca nefse irca ile "ben"i hakkın zatı saymanın, hasılı İndiyyeci'lik şirkine düşmekle ya nefislerin (kişilerin) sayısı kadar ilân farzetmeye veya maneavi anlamda "idealist panteizm"e, yani her iki halde de nefse tapmaya götürür. Başka bir deyişle akılı tanımlamaya ve akıl sahiplerini tanımsız bırakmaya müncer olur. Akıl, duygudaki aydınlık gibi, düşüncüyü dışıyana, benliği benlik dışına bağlayan bir bağ halinde olup tamamen şahsi de olmadığından, ikani ekoldeki filozoflar, bunu hakkın hükmünün faili ve ilmin kaynağı saymak saplantısına düşmüşler: Nefsin afakileşmesini akıl yoluyla izah etmek için düşüncelerinin temelinin akıl ile makul, nefis ile nefis ötesinin akıldan birleşmesi görüşü üzerine kurmuşlar. Bilgi ile bilinenin ayrı ayrı şeyler olduğunu kabul etmekle beraber, özü açısından birleşik olduğunu ve binaenaleyh insan aklının mutlak anlamda ve tam olarak ıkan-ı külliyeyi, yani Hakk'ın zatını idrak etmeye yetkili bulunduğuna zannedecek derecede ıfrata varmışlarsa da aklın her hükmünde hakikate ve doğruya isabetle karar veremeyip hatalara düştüğü de sözkonusudur. Ayrıca, mantığın yaratıcısı da akıl olmayıp, bilakis hükmünde hakikate ve doğruya isabetle karar verilebilir ve bilimsel keşifler yapabilmek için akıl, mantık v.s. gibi bir takım kural ve ilkelerle, bilimselliğin gerektirdiği diğer şartları uymak, hatta onlara zorunlu olarak bağlı kalmak durumunda olduğu ve faaliyetlerinde ilkeye bağlılık ihtiyacından büsbütün müstağni kalmadığı düşünülünce, akıl yakınların esasını teşkil eden bedihi ilkelerle ilgili hükümlerinde bile aklın mucit ve fail durumunda olmayıp, Hak tarafından verilen bir bilgi aracı olduğu, yani bilgiyi algılayan ve kabullenen bir kabul edici olduğu, bilinen tabiri ile Hakk'ın hitabını anlamak için bir alet ve araçtan ibaret bulunduğuna anlaşılmalıdır. Nitekim akılların asırlarca yanına bile yanaşamadığı bir hakikatin, olay niteliğindeki şehadetlerle derhal anlaşılıp doğrulanabilirdi münakaşa götürmeyecek şekilde sabit olmuştur. Bundan dolayı Tedrip ve tecrübeciler, insan bilgisinin kaynağını, hakikate ve doğruya ulaşmanın temelinin soyut akıldan ziyade benlik dışından gelen denemelerde aramak gerektiğinde ısrar etmektedir.

Gerçekten de bilgi ve akıl hükmü, dış gerçeklerden ve olgulardan haberdar değilse, onlarla ilişkili bulunmuyorsa, içgözlemlerin ve bedahetlerin bile doğruluğu tasdik olunamaz, ilim ve yakın Hak tarafından nereye verilmişse orada bulunur. Verilmeyen yerde bulunmaz. Sırf akılı çabalarla hakikate ulaşmak mümkün olmaz. Bu suretle yukardaki sual, yani hakikate ulaşmanın ve hidayete ermenin yolu ile ilgili olan sual, hakkıyla cevaplandırılmış, daha doğrusu böyle bir suale artık gerek kalmamış olur. Ve hak hükmünü veren tecrübi bilgi, gelişigüzel izlenimler gibi tek tarafı bir takım basit etkilemelerden ibaret olmayıp, mesele en az üçboyut üzerine dayalı olduğundan, kişinin kendinde yansıyan bir olgunun karşındakı bir gerçeğe yansımaları vicdandaki tecrübeye erişmesi, mesela, en basit bir misalle, şu bir güldür deyip koklamak istediğinde isabet edebilmesi, aynı zamanda o konuda hatanın da mümkün olması, yalnızca ve bütünüyle benliğin yapısına irca edilmesi halinde gelişkinden başka bir sonuç elde edilmez. Kişisel düşünce, iç gözlem kişinin ruhsal özellikleri olarak kabul edilsin. Ancak dış olay ve olguların olduğu gibi ve bütünüyle dış dünyadan edinilen algıların da kişiliğin özüne irca edilmesi katkısız bir çelişki ve tam bir indiyecilik olur. Bunun için Tedribyye filozoflarından bir kısmı, İkanilerin afakî enfûse ırcalanna karşılık, enfûsü afaka, ruhu cisme, sureti maddeye irca etmeye kalkışmışlar, ruhsal olayları fizik olgulara, ilim ve marifetin kaynağını ilimsiz ilkelere, Hakk'ın zatını maddede arama sevdasına düşmüşlerdir ki, bu da akıl sahipleri üzerinde şuuruz maddeyi ilâhlaştırmak, puta tapmak demektir. Madde ve cisimlerin birliği ve bütünlüğü (panteist fizik) üzerinde dolaşan mezhepler de bu cinstendir. Meseleyi ruhun cisme, cismin ruha, maddenin enerjeye, enerjinin maddeye dönüşmesi şeklinde açıklamaya kalkışmak da daha üstün bir yaratıcının etkisine ve dönüştürmesine dayandırılmadıkça sebezis ve anlamsız bir olayı düşünmüş olmak gelişkinden başka birşey olmadığı gibi bilgi ile varlığın birbirinden farklılığı ve birşey bilinmekle onun varlığında bir değişiklik olmasının gerekmediği gerçeği açısından da durum kesinlikle tutarsız bir görüştür.

Velhasıl hangi açıdan ele alınırsa alınsın ilim ve marifet ve hakikatin elde edilmesi açısından, yani mesele bütünüyle bir bilgi meselesi olarak ele alındığı takdirde dahi enfûs ve afaktan hiçbirinin sırf kendi özellikleriyle açıklanamaz bir mesele olduğu ve konunun birinden biri üzerine dayandırılmasının mümkün olmadığı, hangisine istinad ettirilse ettirilsin gelişkinden kurtulamayacağı müşkül bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak özellikleri yaratılışlık olan varlıklardan hiçbirinin, kendi kendine kimseyi hakka hidayet etmesi ihtimali yoktur. Gerçi enfûste ve afakta Hakk'ın varlığına delalet eden âyetler ve düşünürler için belgeler, melekler ve peygamberler ve bunlar aracılığıyla hidayet büsbütün yok değildir, fakat bunların hiç biri "Herşeye şahid olan" Allah tarafından hidayet almadıkça kendi kendine ne hidayet edebilir, ne de hidayeti bulabilir. Müşrikler ne derse desinler, ya Muhammed sen, De ki, Allah, hakka hidayet eder. Hak arasında mevcut olan yanlış ve dalalin çokluğuna karşılık hakikate ve doğruya yol bulmak da görülen bir gerçektir. Bu da ancak Allah'ın hidayetidir. Biraz yukarıda "Görmenin ve işitmenin mülkiyeti kimindir?" sorusu ile de işaret edildiği üzere, görmeye ve işitmeye, akıllara ve idraklere, enfûse ve afaka hakim olan O, enfûsü de afakî da kendi varlığından haberdar edip de hakkın hükmüne erdiren ve erdirecek olan ya da yine O'dur.

O halde hakka hidayet eden kimse mi uyulmaya, (yani mabud tanınmaya) daha layıktır, yoksa hidayet olunmadıkça asla kendiliğinden hidayeti bulamayacak olan kimse mi? Yani hak meselesinden haberdar bile olmayan akılsız şeyler şöyle dursun, akıl bile Allah hidayet etmedikçe kendiliğinden bir ilim keşfedemeyeceği, kendi kendine hakkı ve doğruyu bulamayacağı bir gerçek iken, mabudluk tek başına ve mutlak olarak hâdi olan Allah Teâlâ'dan başka kimin hakkı olabilir? Bakınız bu ifadede ne vezir bir ıcaz vardır: "Men" tabiri ile akıllı varlıklar tahsis edilerek anlatılmıştır. Böylece gerek putlar gibi hissiz ve akılsız, gerekse his sahibi olduğu halde akıl olmayan canlıların hiç kale alınmayacağı dolaylı olarak iltar edilmiş olmaktadır. Ayrıca "Ancak hidayete erdirilmiş olan müstesna." ifadesi ile de önceki sualdeki hidayetten murad bizzat ve bilfil hidayet olduğuna işaret buyurulmuştur. Melekler, peygamberler, ve doğru yolda olan ilim sahipleri, hakka hidayet edemez mi tarzındaki bir gizli sualin cevabı da verilmiş ve bunlardan hiçbirine ibadet olunamayacağı da böylece anlatılmıştır. Bununla biraz sonra gelecek olan "Allah kendine bir oğul edindi, dediler." meselesine de bir hatırla yapılmıştır. kelimesi "yehtedi"nin idgamlısıdır.

İmdi neyiniz var? Allah'dan başka şeylerin arkasına düşüp tapınmaya ne hakkınız var?

Noluyor size? Yazıklar olsun size! Nasıl hüküm veriyorsunuz? O yanlış ve batıl inançlara nasıl saplanıyor da putlardan şefaât umuyor, yardım bekliyorsunuz? Yahut siz nasıl hüküm verir, hakim olabilirsiniz? Hala anlamıyor musunuz? Allah'dan ve Allah'ın hidayetinden sarf-ı nazarla siz şu şöyle, bu böyle diye nasıl hüküm verir, nasıl hakka ve doğruya yol bulabilirsiniz? Ve hatta kendi nefsiniz hakkında "ben benim", "ben varım" diye nasıl hükmedip de kendi varlığını tanıyabilirsiniz!... "Vardır" veya "yoktur" cinsinden doğru hüküm, bir tek bilgi, bir nefsin dışındaki karşılığın inkâr veya ispat ile bir kerelik olsun doğru hüküm verebilmesi; zihin ile dış varlıkları, fizik varlıkların üstünde Hak Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, hakimiyet hakkına ve ilahlığına yeterli belge ve delil delil midir? O olmasa ruhların ve akılların maddi varlıklar üzerinde hakim olabileceği nesi vardır? İsabetli olmayan hatalı hükümlere hüküm mü denilir? Ve akıllı olan haktan başka bir gaye mi gözetir?

36-Varlık meselesi konusunda yaratılış delili öyle, bilgi meselesi konusunda da hak ve hidayet delili böyle iken, o iman etmek ihtimali olmayan fasık müşriklerin sapıklıklarının sebep ve kaynağına gelince onların çoğu hiç başka değil, ancak bir zanna uyarlar. Düşünce ve eylemlerinde hakkı izlemeyiz de sırf nefislerinin zan ve tahminine uyarlar, öyle karar verirler. Az bir kısmı inatçılık, şüphe ve hayal bile etmeden tıpkı hayvanlar gibi veya cansız varlıklar gibi körükörüne akıntıya kapılır giderler. Bir çokları da hakkı ve hakikati kendi algıladıkları gibi sanan, kendi indî görüşlerine bağımlı zanneden, ilim ve marifeti uydurma şeylerden ibaret gibi farzeden nefislerinin tahmin ve hayalleri peşinde koşan İndiyye (Dogmatik) ve Husbaniyye güruhundandırlar. İtikat ve yakın namına görüş diye ileri sürdükleri fikir ve felsefeleri, toplumsal konularda tutum ve eylemleri, hükümde ve hükmetme uyuksunları şer nefsanî teahhükümlerden başka birşey değildir.

Halbuki zan, haktan hiç bir şey ifade edemez. Zerrece müstağni kalamaz. Zan ve hayal ne kadar gairane ve ne kadar muhteşem ve mütahakkimâne olursa olsun, hiçbir zaman hak hükmün sağlayacağı faydayı sağlayamaz. Hakkı batıl, batılı hak, yaratıcıyı mahluk, yaratılmışı yaratan, hayrî şer, şerri hayır zan ve telakki etmekle kimse kendisini hakkın sultanından ve hükümrانlığından kurtaramaz. Hiç şüphe yok ki, Allah, onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Cezalarını muhakkak verecektir. Onların zannı, hiç bir hakikati değiştirmez.

Yukandan beri iki delilin anlatımından sonra bu âyetin siyâkı ve âyetinde sözü edilen ana fikrin icabı olarak, sözün özellikle bu "bilmektedir" cümlesiyle bitirilmesi, söz konusu ikinci delilin ilâhî ilmin varlığını ispata nassolduğunu ihtar eder. Ayrıca ilâhî bilgilerin böylece sabit olması, ahirette hakkı inkâr edenlere verilecek cezaya işaret etmekte ve böylece bu zeyl cümlesi, bilgidin başka bir de ceza ile uyarmayı ifade etmektedir. Hatta asıl hedefinin inzar ve tehdit olduğu söylenebilir.

Hem varlık, hem bilgi açısından marifetullahta akıl sahiplerini aydınlatmaya ve irşada kâfi olan bu deliller, hakkın takririnden ve duyurulmasından sonra kesinlikle bilinmelidir ki:

Meâl-i Şerifi

37-61- 37- Bu Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uyduurulamaz, lâkin kendinden önceki kitapları tasdik eder ve o kitabı (levh-i mahfuzu) ayrıntılı olarak açıklar. Onda şüphe edilecek hiç bir şey yoktur. Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.

38- "Onu o (peygamber) uydurdu" mu diyorlar? De ki; "Haydi siz de onun gibi bir süre getirin ve Allah'dan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onu da yardıma çağırın. Eğer sözünüzde sadık iseniz (bunu yapın).

39- Hayır. Onlar bilgileriyle kavrayamadıkları, te'vili de kendilerine hiç gelmemiş olan bir şeyi yalan saydılar. Bunlardan önce gelip geçenler de yine böyle inkâr etmişlerdi, amma bak zalimlerin akibeti nasıl oldu.

40- Onlardan ona (Kur'ân'a) inanacaklar da var, inanmayacaklar da var. Rabbin fesaatçıları en iyi bilendir.

41- Eğer seni inkâr etmeyi sürdürürlerse, de ki; "Benim amelim bana, sizin ameliniz de size aittir. Benim yapacağım sizi ilgilendirmez, sizin yapacağınız da beni ilgilendirmez."

42- İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var. Sen, sağirlara, üstelik akılsız da olanlara dinletebilir misin?

43- İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat sen, körlere, üstelik basiretleri de yoksa hidayet edip yol gösterebilecek misin?

44- Şurası kesindir ki Allah, insanlara zerre kadar zulmetmez. Ne var ki, insanlar kendi kendilerine zulmedip duruyorlar.

45- Allah'ın onları haşredip toplayacağı günde, sanki onlar dünyada gündüz bir parça kalmışlar da aralarında tanışmışlar gibi olacak. Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanmamış ve doğru yolu tutmamış olanlar hiç şüphesiz en büyük ziyana uğramış olacaklar.

46- Onlara vaad ettiğimiz bir kısmını sana göstersek de, göstermeden seni vefat ettiresek de, sonunda onların dönüşü bize olacak. Sonra onların ne yapacaklarına Allah şahit olacaktır.

47- Her ümmetin bir peygamberi vardır. O peygamberleri gelince aralarında adaletle hüküm verilir. Onlar hiç zulüm görmezler.

48- Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız bu vaad ne zaman yerine gelecek?" diyorlar.

49- De ki, "Ben, Allah'ın dilediğinin dışında kendi kendime ne bir zarar ne bir fayda verebilirim". Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince artık ne bir an geri, ne bir an ileri gidebilirler.

50- De ki: "O'nun azabı size geceleyin uykuda veya güpe gündüz gelecek olsa, ne dersiniz? Günahkârların onu alelacele istemeleri için ne sebep vardır?"

51- Bu azap meydana geldikten sonra mı iman edeceksiniz, yoksa şimdi mi? Halbuki onun çarçabuk gelmesini istiyordunuz.

52- Sonra o zulüm yapanlara "Tadin bakalım şu ebedi azabı!" denilecek. Vaktiyle kazandığınızdan başkası ile mi cezalandırılacaksınız?"

53- "O azap gerçek mi?" diye sana soruyorlar. De ki; "Evet. Rabbim hakkı için o kesin bir gerçektir. Ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız."

54- Zulüm yapmış olan herkes, azabı görünce yeryüzündeki her şeyin sahibi olsa da, (o azaptan kurtulmak için) hepsini feda ederdi. Ve içten içe pişmanlık duyardı. Fakat aralarında adaletle hüküm verilir ve hiçbirine zulüm yapılmaz.

55- Haberinizi olsun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Açın gözünüzü, Allah'ın vaadi muhakkak ki, haktır, gerçektir. Lâkin onların çoğu bunu bilmezler.

56- O, hem can veren, hem can alandır. Ve hepiniz O'na döndürölüp götürüleceksiniz.

57- Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüller derdine bir şifa, müminlere bir hidayet ve rahmet geldi.

58- De ki, "Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla sevinç duysunlar. Bu, onların biriktirip durduklarından daha hayırlıdır."

59- De ki, "Baksanıza, Allah sizin için nice nızıklar indirdi, siz onlardan bir kısmını haram, bir kısmını helâl yaptınız". De ki, "Size Allah mı izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

60- Allah'a yalanı iftira edenler kıyamet gününü ne sanıyorlar? Allah, insanlara çok ihsanda bulunmuştur, lâkin insanların çoğu şükretmezler.

61- Hangi işi yaparsan yap, Kur'ân'dan ne okursan oku, ne işte çalışırsan çalış, unutmayın ki, siz ona dalıp gitmişken, biz sizin üzerinizde şahidiz. Ne yerde, ne de gökte zerre kadar hiç bir şey Rabbinin gözünden kaçmaz. Ne zerreten daha küçük, ne de ondan daha büyük! Ancak bunların hepsi apaçık bir kitaptadır.

Meâl-i Şerifi

62- Açın gözünüzü! Allah'ın dostları üzerine ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar.

63- Onlar ki, iman etmişler ve Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır.

64- Onlara dünya hayatında da, ahiret hayatında da müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde değişiklik yoktur. İşte bu en büyük kurtuluştur.

43- İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat sen, körlere, üstelik basiretleri de yoksa hidayet edip yol gösterebilecek misin?

44- Şurası kesindir ki Allah, insanlara zerre kadar zulmetmez. Ne var ki, insanlar kendi kendilerine zulmedip duruyorlar.

45- Allah'ın onları haşredip toplayacağı günde, sanki onlar dünyada gündüz bir parça kalmışlar da aralarında tanışmışlar gibi olacak. Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanmamış ve doğru yolu tutmamış olanlar hiç şüphesiz en büyük ziyana uğramış olacaklar.

46- Onlara vaad ettiğimiz bir kısmını sana göstersek de, göstermeden seni vefat ettiresek de, sonunda onların dönüşü bize olacak. Sonra onların ne yapacaklarına Allah şahit olacaktır.

47- Her ümmetin bir peygamberi vardır. O peygamberleri gelince aralarında adaletle hüküm verilir. Onlar hiç zulüm görmezler.

48- Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız bu vaad ne zaman yerine gelecek?" diyorlar.

49- De ki, "Ben, Allah'ın dilediğinin dışında kendi kendime ne bir zarar ne bir fayda verebilirim". Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince artık ne bir an geri, ne bir an ileri gidebilirler.

50- De ki: "O'nun azabı size geceleyin uykuda veya güpe gündüz gelecek olsa, ne dersiniz? Günahkârların onu alelacele istemeleri için ne sebep vardır?"

51- Bu azap meydana geldikten sonra mı iman edeceksiniz, yoksa şimdi mi? Halbuki onun çarçabuk gelmesini istiyordunuz.

52- Sonra o zulüm yapanlara "Tadin bakalım şu ebedi azabı!" denilecek. Vaktiyle kazandığınızdan başkası ile mi cezalandırılacaksınız?"

53- "O azap gerçek mi?" diye sana soruyorlar. De ki; "Evet. Rabbim hakkı için o kesin bir gerçektir. Ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız."

54- Zulüm yapmış olan herkes, azabı görünce yeryüzündeki her şeyin sahibi olsa da, (o azaptan kurtulmak için) hepsini feda ederdi. Ve içten içe pişmanlık duyardı. Fakat aralarında adaletle hüküm verilir ve hiçbirine zulüm yapılmaz.

55- Haberinizi olsun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Açın gözünüzü, Allah'ın vaadi muhakkak ki, haktır, gerçektir. Lâkin onların çoğu bunu bilmezler.

56- O, hem can veren, hem can alandır. Ve hepiniz O'na döndürölüp götürüleceksiniz.

57- Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüller derdine bir şifa, müminlere bir hidayet ve rahmet geldi.

58- De ki, "Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla sevinç duysunlar. Bu, onların biriktirip durduklarından daha hayırlıdır."

59- De ki, "Baksanıza, Allah sizin için nice nızıklar indirdi, siz onlardan bir kısmını haram, bir kısmını helâl yaptınız". De ki, "Size Allah mı izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

60- Allah'a yalanı iftira edenler kıyamet gününü ne sanıyorlar? Allah, insanlara çok ihsanda bulunmuştur, lâkin insanların çoğu şükretmezler.

61- Hangi işi yaparsan yap, Kur'ân'dan ne okursan oku, ne işte çalışırsan çalış, unutmayın ki, siz ona dalıp gitmişken, biz sizin üzerinizde şahidiz.

Ne yerde, ne de gökte zerre kadar hiç bir şey Rabbinin gözünden kaçmaz. Ne zerreten daha küçük, ne de ondan daha büyük! Ancak bunların hepsi apaçık bir kitaptadır.

Meâl-i Şerifi

62- Açın gözünüzü! Allah'ın dostları üzerine ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar.

63- Onlar ki, iman etmişler ve Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır.

64- Onlara dünya hayatında da, ahiret hayatında da müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde değişiklik yoktur. İşte bu en büyük kurtuluştur.

62- İyi bil ki, hakikaten, Allah'ın velileri, o Allah dostları üzerlerine korku yoktur, üstelik onlar mahzun da olmazlar. Allah korkusu her korkuyu silmiş olduğu için başka korku kalmamıştır, müjdeler vardır. İlerisi daha güzel olduğu için de geçmişle ilgili hüznün yoktur. Evliyaullah ünvanı, Allah'a dost olanlar, Allah için dost olanlar, Allah için birbirlerine destek olanlar gibi mânâlara gelebilir. Velayet, muhabbet, dostluk, yardım ve vekaleten onun işine bakmak gibi anlamlar ifade eder. Bu ünvana kimlerin layık oldukları hakkında tefsir âlimlerinin naklettikleri bazı rivayetler vardır. Senedleri Taberi'de yer almış olduğu üzere Said b. Cübeyr'den rivayet olunmuştur ki, Resulullah'a, evliyaullahın kimler olduğu sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: "Onlar öyle kimselerdir ki, görüldükleri zaman Allah zikrolunur yad olunur". Başka bir rivayette ise "Görülürvemelerinden dolayı Allah hatırlanır". Yakınlarında bulunmak, halleri, duruş ve davranışları derhal Allah'ı hatırlatır. Ki, Abdullah b. Abbas "semt ve hey'et"leri yerine "ihbat ve sekinet", yani, duruşları ve yürüyüşleri şeklinde tefsir etmiştir. Bunların dünya malına kazanç yollarna sevgi ve düşkünlükleri yoktur. Ancak Allah için, Allah'da sevmek ile birbirlerine sevgi ve dostluk gösterirler. "Allah uğrunda birbirini seven kimseler" oldukları da rivayet olunmuştur(4). Nitekim Ömer b. Hattap (r.a.)'tan rivayet olunmuştur ki, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kullarından bir takım insanlar vardır ki, enbiya değiller, şehidler de değiller, amma kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı onlara nebiler ve şehidler imrenerek bakacaklardır". "Bunlar kimler? Ve ne gibi hayırlı ameller yapmışlardır? Bize bildir de biz de onlara sevgi ve yakınlık göstereyim, ya Resulallah!" dediler. Resulullah: "Bunlar bir kavimdir ki, aralarında ne akrabalık, ne de ticaret ve iş ilişkisi olmaksızın, Allah ruhu ile Allah'da sevişirler. Vallahi yüzleri bir nur ve kendileri de nurdan birer minber üzerindedirler. İnsanlar korktukları zaman bunlar korkmazlar, insanlar mahzun oldukları zaman bunlar hüzünlenmezler."(5) buyurdu, hemen bu âyeti okudu:

Ebu Hüreyre'den ve Ebu Malik Es'arî'den de aynı meâlde rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin her biri bir başka özellikte tarif demek olduğundan, hepsinin toplam olarak

anlamını içine alan geniş bir tarif ortaya konmuştur: "Allah'a ibadet ve taatle sevgi gösterisinde bulunur, Allah da kendilerine keramet insan ederek dostluğunu gösterir". Onlar işte böyle kimselerdir ki, bu âyetle daha açık bir surette şöyle beyan ve tefsir buyurluyor:

63-Yani evliyaullah onlar ki, iman etmişlerdir ve ittika eder dururlar, tam bir iman ile ilâhî emirleri ve hükümleri ile iraca devam ederler. Kendilerinden Allah nzasına aykırı bir hâl, bir durum sadır olmaması için dikkat ederler, her türlü haramdan ve şüpheli şeylerden sakınırlar. İşte evliyaullahın hakiki tarifi budur. Birinci derecesi mümin cinsinden olmak, ikinci derecesi de Allah korkusundan dolayı ittika hasletine sahip olmaaktır ki, bunlar onlann Allah'a yönelmeleridir.

64- Dünya ve ahiret hayatında müjde olanıdır. Bu da onların özellikleridir ki, Allah'ın kendilerine karşılık olarak teveccühü ve ikramıdır. İşte "evliyaullah'ın kerâmeti haktr." meselesinin temeli de budur. Allah'dan başka dost ve veli tanımadıkları, Allah'a aykırı düşmekten korkup sakındıkları ve ondan başka hiçbir şeyden çekinmedikleri, Allah da kendilerine dost olduğu için artık onlara ne korku vardır, ne de hüznün. Dünyada da müjdelennmişler, ahirette de müjdelennmişlerdir. Bu cümleden olarak dünyada. "Muhakkak ki, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğrulukta ve dürüstlükte devam edenler üzerine melekler şöyle diyerek inerler: "Korkmayın, mahzun da olmayın, vaad olduğunuz cennete sevinin." (Fussilet 41/30). Ayrıca yine ahirette "Size selâm olsun size, hoş geldiniz cennete, ebedi kalmak üzere buyurun girin içine." (Zümer, 39/73) müjdesine mazhar olacaklar.

Allah'ın kelimelerinde tebdil yoktur. Yani Allah'ın bu vaadlerinde, bu müjdeli sözlerinde hiçbir değişme olmayacaktır. Allah'ın sözünü değiştirecek, O'nun verilmiş hükmünü kararını uygulamadan kaldıracak hiç bir kuvvet yoktur, olması ihtimali de mevcut değildir. Mesela: Allah'ın korkma, mahzun olma dediğini korkutacak, mahzun edecek hiç bir güç ve geçerli engel yoktur. Allah da asla verdiği sözden dönmey, verdiği sözü yerine getirir. Bundan dolayı "Allah, hiçbir kavmi, o kavim kendi kendini değiştirip bozmadıkça değişikliğe uğratmaz." (Ra'd, 13/11) âyeti uyanınca, evliyaullah dahi kendilerindeki o velayet hasletini, o iman ve ittıkayı değiştirip bozmadıkça Allah Teâlâ'nın, bu dünya ve ahiret için verdiği sözü, verdiği müjdeyi değiştirmesi ihtimali yoktur. Bunlar ebedi müjdelerdler. "İşte bu da büyük kurtuluşun kendisidir."

Madem ki, evliyaullah böyle müjdelere müjdelennmiştir ve onlara hiçbir şekilde korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır, öyleyse peygamberlik rütbesi daha yüksek olduğu için ey hak peygamber! Bilesin ki, sana hiç korku ve hüzn yoktur:

Meâl-i Şerifi

65- Habibim, onların lafları seni mahzun etmesin. Çünkü şan ve şeref bütünüyle Allah'ındır. O her şeyi işitiyor, hepsini görüyor.

66. Açın gözünüzü! Gözlerde kim var, yerde kim varsa hep Allah'ındır. Allah'dan başkasına tapanlar dahi, Allah'a ortak koştuklarına uymuş olmuyorlar, ancak zanna uymuş oluyorlar. Ve yalandan başka bir şey söylemiyorlar.

65- Ve onlann lakırdıları seni mahzun etmesin. Yani kâfirlerin, ortakların, yakın adamlarına, mallarına ve mevkilerine güvenerek sana eza ve cefa etmeleri, sana tehditler yönelmeleri seni mahzun etmesin. Sen bunlardan dolayı üzülme. Şurası kesindir ki, bütün izzet yani güç, kuvvet, şan ve şeref Allah'ındır. Bütün kudret ve üstünlük, hakimiyet ve yücelik O'nundur. Şimdi açıklanacağı üzere onlann güvendikleri bütün kuvvetler de aslında yine Allah'ındır. O dilediği zaman hepsini ellerinden alır. O, semî ve alimdir. Onlann söylediklerini işitir ve ne yapacağını bilir. Nitekim "Ben ve resulüm kesinlikle galip geliniz." anlamına (Mücadele, 58/21), "Muhakkak biz peygamberlerimize yardım edeceğiz." (Gâfir, 40/51) diye yazmış ve ayrıca "Biz sana pek çok hayır vermişiz... sana buğzeden epetdir." (Kevser 108/1,3) buyurulmuştur.

66- İyi bil ki, gözlerde ve yerde her kim varsa hepsi Allah'ındır. Melekler, insanlar ve cinler ve akıl sahibi bütün varlıklar Allah'ın kulu ve mülküdür. Şu halde o kâfirlerin bütün güvendikleri ve taptıkları şeyler Allah'ın mülkü olduğu gibi kendileri deyledir.

Allah'dan başkasına yalvaranlar da ortak koştukları şeylerin ortak uyruğu olamazlar. Yani, Allah'ın şeriki, ortağı yoktur. Uluhiyette ortaklık muhal ve imkânsızdır. Allah'dan başka ne varsa hepsi O'nun mahluku ve mülkü olduğundan, Allah'dan başka şeylere dua ve ibadet eden, başka tanırlar olduğuna iddia eden ve onlara uymaya çalışan müşrikler de hakikatte Allah'a ortak olacak tanrılar bulmuşlar da onlann uyruğu (tebaası) olmuş olamazlar. Bunlar başka dediği, olsa olsa zanna uymuş olurlar, vehim ve hayal peşinde koşarak kendi ortaklarını Allah'ın ortakları sanırlar ve yok yere onlara tanrılık payesi vermiş olurlar. Böyle yapmakla ve onlara tapmakla Allah'dan yakanalını kurtaracaklarını sanırlar. Ve bunlar sadece yalan atarlar. Meseleyi kendi mızrakları ile ölçerler, kendi şahsi görüş ve tahminleri ile yalan söylemekten başka birşey yapmazlar. Sırf kendi arzu ve isteklerine uyarak yaratılmışları yaratan, kulu tanı, uyanı uyanlar farzeder, saçma sapan şeyler uydurur dururlar. Hasılı ortakları yalan, tehditleri boş, Allah'a karşı isnad ettikleri her şey bir hiçtir. Allah'ın gücü ve hakimiyeti altında, hepsi ona mahkumdur.

Gerçekten de:

Meâl-i Şerifi

67- O, öyle bir Allah'dır ki, içinde dinlenesiniz diye sizin için geceyi, göresiniz diye de gündüzü yaptı. Elbette bunda söz dinleyecek olan bir kavim için âyetler (ibretler) vardır.

68- Dediler ki: "Allah, kendinde çocuk edindi". O, böyle şeylerden münezzehtir. O, müstağnidir. Gözlerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu hususta elinizde hiç bir delil yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi neden söylüyorsunuz?

69- De ki: Allah'a iftira edenler elbette felah bulmazlar.

70- Dünyadaki zevkler çabuk biter. Sonra dönüşleri bize olacaktır. Daha sonra da inkâr ettiklerinden dolayı o çetin azabı biz onlara tattıracağız.

67- O, yani yüce Allah odur ki, sizin için geceyi yaptı, yani geceyi karanlık yaptı ki, içinde sakin olasınız, zorlukların çektiğiniz zahmetli hareketlerden kurtulup, içinde sükun bulasınız. Yani hareketlilikten sükunete geçesiniz, dış dünyadan ilgilanmeyi kesip, kendi kendinizi başbaşa kalıp dinlenesiniz, gündüzü de mübsir, yani gösterici yapmıştı ki, etrafınızı görüp, hareket edebilesiniz, işinize gücünüze bakasınız. Gecelerin her tarafı kaplayan karanlığında yaşama gücü elde etmek için bir dinlenme vesilesi, gün ışığında ise bir uyankılık ve hareket vesilesi vardır.

Hareket ve sükun ise yalnızca hayat olayları için değil, onun dışındaki bütün fizik olayların dahi aslı ve özüni teşkil eder. Bu iki kapsamlı hadise ki, aydınlık ve karanlık gibi birbirleri ile birleşmeleri ve bir araya gelmeleri kabul olmayan iki zıt olgulardır. Cisimler, kendiliklerinden ve sırf kendi özellikleri ile ne sükundan hareketke, ne de hareketten sükuna geçebilirler. İşte bu iki karşılıklı zıddı birbirlerine dönüştürüp, yer değiştirterek kâinat olaylarına akış veren ve gece ile gündüzü bunlarla ilgilendirterek, insanları kân sükun hissi ile, kâh hareket hissi ile nimetlendiren ve değişikliğe uğratan ancak Allah'dır. Allah, işte böyle bütün nur ve zulmetin, bütün hareket ve sükunetin yaratıcısı ve yöneticisidir. Genellikle insanlar gece ile gündüzdeki sükunetten, hareketten ve zamandan etkilendikleri halde Allah ise zamanın ve zamanda hükümları olan bir yüce yaratıcıdır. Muhakkak ki, bunda, gece ile gündüzün böyle düzenlenmiş olmasında, bu aydınlık ve karanlığın ardarda gelişinde, bu sükun ve hareketke, bu etrafın görülüş ve görülmeğinde, bütün bu değişikliklerde gece ile gündüz içinde meydana gelen zaman olgularında ve tarih olaylarında işitme özelliği olup dinleyecek olan bir kavim için (elbette çok, pek çok) âyetler ve ibretler vardır. Yani bütün mekan ve zaman aklı ve nakli tevhid

delilleri ile doludur.

68-69-70- Böyle iken zan ve hayalin peşine düşen yalancılar Allah, kendisine oğul edindi, dediler. Oğul veya kız evlad edindi diye iftira da bulundular, yaratma ile üretme arasındaki farkı anlayamadılar: Yaratmayı ve icad etmeyi doğurmak ve üretmek zannettler. Sonradan oluşu bir doğum, olanı bir çocuk, sebebi de bir baba veya ana gibi düşündüler. Doğurma ve doğmanın, herşeyden önce bir yaratmaya bağlı olduğunu, yoktan bir yaratma ve icad olmadan, kendiliğinden bir doğumun olacağını düşünenin bir çelişki olacağını hesap edemediler. Böylece âlemin yüce Yaratıcı'dan doğma ve kopma suretiyle oluşup meydana geldiğine kail olarak, Allah'a kızlar ve oğullar inasından ve ıftirasında bulundular. Güya ondan doğmuş ve üremiş olan erkekli dişili birtakım ilâhlar kalabalığı uydurarak onlara tapmaya başladılar ki, işte puta tapanların, çok tanrılı dinlerin mitolojileri hep bu uydurmalarıdır. Fakat daha garibi odur ki, varlığın ancak yaratma ve icad ile mümkün olduğunu işiten, "yok iken yaratma" ilkesinden haberdar olanlardan bir kısmı da yine doğum vehmine saplanıp kaldılar: "Melekler Allah'ın kızları, Uzeyr Allah'ın oğlu, Mesih Allah'ın oğlu" dediler.

Böyle diyenlerden bir kısmı da bunu gerçek anlamda doğmuş olmak anlamına değil, evlatlık edinmiş olmak anlamına tevîl ederek, bir nevi şeref payesi olarak kendisine evlat yaptığını ve tanrılığından hisse verdiğini iddia ettiler. Onun için bu âyetle "ittihaz" yani, edindi deyimile diğerlerinden daha ziyade olarak bu kısım belirgin hale getirilmiştir.

Sübhaneallah, haşa! Hiç yaratıcı baba olur mu? Çünkü doğurma bir üreme, bir bölünme ve bir noksanlıktır, evlat edinme de bir ihtiyaçtan dolayıdır. Halbuki O, ganidir, müstağnidir, hiçbir şeye muhtaç olmamak bakımından yegane zengindir... Oysa bunu iddia edenlerin ellerinde bu konuda hiçbir belge ve delil yoktur...

Peygamberliğin kuvvetini ve gerçekliğini, Resulün, Allah'a tevekkül ve itimadının yüksekliğini ve kâfirlere gelecek azabın şiddetini tarihten bazı misaller getirerek açıklamak üzere:

Meâl-i Şerifi

71- Bir de onlara Nuh'un kıssasını oku: Hani o bir zamanlar kavmine demişti ki: "Ey kavimim, eğer benim aranızda dürüşüm ve Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa, şunu bilin ki, ben yalnızca Allah'a dayanmışımdır, artık siz ve ortaklarınız her ne yapacasanız toplanıp bütün gücünüzle karar veriniz. Sonra bu işiniz size dert olmasın. Sonra bana ne yapacasanız yapın, bana mühlet de vermeyin".

72- Eğer yüz çevirirseniz çevirin, ben de sizden bir ücret istemedim ya! Benim mükafatımı ancak Allah verir. Ve ben O'nun emrine boyun eğen müslümanlardan olmakla emrolundum.

73- Buna rağmen yine de onu inkâr ettiler. Biz de onu ve gemide kendisiyle beraber olanları kurtardık. Ve onları yeryüzüne halifeler yaptık. Âyetlerimizi inkâr edenleri ise suda boğduk. Bak işte uyarılanların akıbeti nasıl oldu.

71-72-73- Tarihi misal yalnızca Nuh kavmi'nden ibaret de değildir:

Meâl-i Şerifi

74- Sonra onun arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik. Onlara açık mucizelerle geldiler. Fakat onlar bir defa yalan dediklerine sonuna kadar bir türlü inanmadılar. İşte biz, haddi aşanların kalblerini böyle mühürleriz.

75- Sonra bunların arkasından Musa ile Harun'u âyetlerimizle Firavun'a ve cemaatine gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler ve günahkâr bir kavim oldular.

76- Kendilerine tarafımızdan hak gelince, "Muhakkak ki bu, apaçık bir sihirdir." dediler.

77- Musa dedi ki, "Size hak gelince, ona böyle mi diyorsunuz? Bu sihir midir?" Halbuki sihirbazlar iflah olmazlar.

78- Dediler ki: "Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde saltanat ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanmayız".

79- Firavun da: "Bana bütün bilgili sihirbazları toplayıp getirin!" dedi.

80- Sihirbazlar gelince, Musa onlara: "Ortaya ne atacaksanız atın!" dedi.

81- Onlar ortaya atınca Musa dedi ki, "Sizin yaptığınız şey sihirdir. Muhakkak ki, Allah onu iptal edecektir. Şüphe yok ki, Allah fesatçıların işlerini düze çıkarmaz."

82- Allah, hakkın hak ve gerçek olduğunu kelimeleriyle ispat eder, günahkârların hoşuna gitmese de.

83- Firavun ve adamlarının kendilerini belaya uğratacağı korkusundan dolayı Musa'ya kendi kavminin bir oymağında başka kimse iman etmedi. Çünkü orada Firavun çok üstün idi ve o kesinlikle aşırı giden taşkınlardandı.

84- Musa dedi ki: "Ey kavimim! Siz gerçekten Allah'a iman ettinizse, O'na samimiyetle teslim olan müslümanlardan oldunuzsa artık O'na güvenin!"

85- Onlar da: "Biz Allah'a güvendik. Ey Rabbimiz, bizi o zalim kavmin fitnesine uğratma!" dediler.

86- "Bizi rahmetinle o kâfir kavmin elinden kurtar!"

87- Biz Musa ile kardeşine şöyle vahyettik: "Kavminiz için Mısır'da birtakım evler hazırlayın ve evlerinizi kibleye karşı yapın ve namazı kılın ve müminlere müjde verin."

88- Musa dedi: "Ey Rabbimiz! Sen Firavun'a ve adamlarına şu dünya hayatında göz kamaştırıcı zenginlik ve bol bol servet verdin. Ey Rabbimiz! Senin yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz! Onların mallarını sil süpür ve kalblerine sıkıntı düşür. Çünkü onlar o acıklı azabı görmedikçe iman etmeyecekler."

89- Allah buyurdu: "Her ikinizin de duası kesinlikle kabul olundu. Siz yine doğru ve dürüst olmaya devam edin. Kendini bilmeyenlerin yoluna sakın uymayın."

90- Ve sonra İsrailoğulları'nı denizden aşırıdık. Firavun, düşmanca saldırmak için derhal adamlarını ve askerlerini arkalarına düştürdü. Ta ki, suda boğulmaya başlasınca "İnandım, gerçekten de İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yoktur. Ben de ona teslim olanlardanım." dedi.

91- Şimdi mi? Oysa bundan önce hep isyan etmişin ve fesatçıları idin.

92- Biz de bugün senin bedenini arkandan gelenlere bir ibret olsun diye kurtaracağız. Bununla beraber, insanların birçoğu âyetlerimizden yine de gafidirler.

93- Gerçekten İsrailoğulları'nı çok güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara hoş nimetlerden rızıklar verdik. Anlaşmazlığa düşmeleri de kendilerine ilim geldikten sonra oldu. Şüphe yok ki, Rabbin, o anlaşmazlığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

94- Sana indirdiklerimizde herhangi bir şüpheye düşersen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!

95- Ve sakın Allah'ın âyetlerini inkar edenlerden olma, sonra hüsrana uğrayanlardan olursun.

96- Doğrusu, aleyhlerinde Rabbinin hükmü kesinleşmiş olanlara imana gelmezler.

97- Onlara bütün mucizeler hep birden gelse, yine de o acıklı azabı görünceye kadar inanmazlar.

74-95- Şimdi şu sana indirdiklerimizden, faraza azıcık şüphe edersen, bu âyet daha

yukandaki kıssaların doğrulunu te'yid ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini tasdik ve pekiştirmek sıyıkında gelmiştir. Bilindiği gibi, faraziye ne olmayı, ne de mümkün olmayı gerektirmeyeceğinden, burada da aslında ne şüphe etmeye, ne de başkalanna sorup öğrenmeye ihtiyaç gösterecek bir durum söz konusu değildir. Ancak diğer peygamberlerle ilgili kıssaların fevkalade olaylan içermesi, bunlan haber veren Hz.Muhammed'in peygamberliği hakkında en küçük bir şüpheye ihtimal bırakmayan bir ifade gücü ve heyecan verici bir kesinlik ortaya koyar. Yani başka taraftan öğrenmek suretiyle değil, Allah tarafından sana gönderilen vahiy ile, yukanda beyan olunduğu üzere, Firavun ve diğerleriyle ilgili kıssaların doğruluğunda şüphe ve tereddüt etmeye gerek yoktur. Sen de zaten bundan şüphe etmezsin. Bununla beraber bilfarz, en ufak bir şüpheye düşecek olursun. Senden önce kitap okuyan o kimseler sor. Yani bu anlatılan olaylar, kitap ehli katında bilinen ve kabul edilen olaylardır, onların kitaplarında da yer almaktadır. Onlar, kendi kitaplarında da yer almış bulunan bu kıssalardan ibret almayı hâlâ şirk ve küfürde devam ediyorlar. Buna rağmen onlar bunlan inkar edemeyecekler ve "evet böyledir" deyip tasdik etmeye mecbur kalacaklardır. Bundan çıkan sonuç işte şudur:

Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Eski kitaplan okumadan ve okuyanlardan işitmeden yalnızca Rabbinden indirilen vahy ile bilip haber verdiğin hak ve gerçektir. Artık bunlar eski kitaplan okuyanlarca da kesin bir gerçek olunca, her türlü şüpheden uzak olarak ortaya çıkar ki, bu verdiğin haberler ve Bu Kur'ân Allah'dan başkasına isnad olunmaz bir hakikattir. Ve sana Rabb'inden hak vahiy, hak peygamberlik gelmiş olduğu kesindir. Rabb'in Teâlâ, bunu, böyle özellikle yemin ile te'kid ederek açıkça beyan ve ilan etmiştir. Bundan dolayı sakın şüphelclerden olma. Kesin ve yakın inancın ve Rabb'ine olan güvenin asla sarsılmasın. Bütün tevakkülün ile görevine devam et!

96-İnanmayanlara gelince: Muhakkak ki, Rabb'inin kelimesi aleyhlerine kesinleşmiş olanlar, küfürlerine ve azaplarına Rabb'inin hükmü ve karar kesinleşmiş bulunalar kendilerine her türlü mucize, her türlü âyet gelmiş olsa da -Firavun gibi bilfiil o acıklı azabı gözleriyle görmedikçe iman etmezler. Azapla karşı karşıya kalmadıkça inanmazlar. O vakit, o iman onlara bir fayda sağlar mı? Yani, yeis halindeki, çaresizlik içindeki zorunluluktan kaynaklanan iman Allah katında makbul olur mu? İşte bu şekilde bir soru akla gelirse:

Meâl-i Şerifi

98- Fakat o vakit iman edip de imanlan kendilerine fayda vermiş bir kasaba olsaydı? Ancak Yunus'un kavmi iman ettikleri vakit, dünya hayatında o rezillik azabını üzerlerinden kaldırmış ve bir süre onlar rahata kavuşturmuştük.

97-İnanmayanlara gelince: Muhakkak ki, Rabb'inin kelimesi aleyhlerine kesinleşmiş olanlar, küfürlerine ve azaplarına Rabb'inin hükmü ve karar kesinleşmiş bulunalar kendilerine her türlü mucize, her türlü âyet gelmiş olsa da -Firavun gibi bilfiil o acıklı azabı gözleriyle görmedikçe iman etmezler. Azapla karşı karşıya kalmadıkça inanmazlar. O vakit, o iman onlara bir fayda sağlar mı? Yani, yeis halindeki, çaresizlik içindeki zorunluluktan kaynaklanan iman Allah katında makbul olur mu? İşte bu şekilde bir soru akla gelirse:

Meâl-i Şerifi

98- Fakat o vakit iman edip de imanları kendilerine fayda vermiş bir kasaba olsaydı? Ancak Yunus'un kavmi iman ettikleri vakit, dünya hayatında o rezillik azabını üzerlerinden kaldırmış ve bir süre onları rahata kavuşturmuştük.

98- "Yunus kavmi müstesna." Yani, Yunus aleyhisselam'ın kavminden başka yeis halindeki imanın fayda sağladığı hiçbir memleket halkı yoktur. İmanlan, mutlaka daha önce olmak gerekir ki, gelecek beladan korunmak mümkün olsun. Yoksa dünyevî veya uhrevî, geçici veya ebedi herhangi bir azap gelip çatinca mutlaka hükmünü icra eder. Hakk'ın hükmü böyledir. Ve iyi bilmek gerekir ki, imanın varlığı ve yokluğu da yine Allah'ın dilemesine bağlıdır:

Meâl-i Şerifi

99-109- 99- Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde insanları hep mümin olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?

100- Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir. Akıllanrı kullanmayanlar üzerine Allah bir uğursuzluk yükler.

101- De ki: "Göklerde ve yerde olup bitenlere dikkatle bakın!" Fakat o uyarmalar ve o âyetler, iman etmeyen bir kavme fayda vermez ki!

102- Onlar, kendilerinden önce gelmiş geçmiş olanların uğradıkları felaket günleri gibisinden başkasını mı bekliyordı? De ki, "Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerden olacağım."

103- Sonra biz, peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarınz. İşte biz böyleyiz. Müminleri kurtarmak üzerimize düşen bir görevdir.

104- De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinimde bir şüpheniz varsa, şunu bilin ki, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Lâkin sizin de canınızı alacak olan Allah'a taparım. Bana müminlerden olmam emredilmiştir".

105- "Aynca yüzünü tevhid dininden ayırma ve sakın müşriklerden olma!" (diye emrolundum).

106- "Ve Allah'dan başka, sana faydası da, zaran da dokunmayacak olan şeylere yalvarma! Eğer yalvarırsan, o zaman hiç şüphesiz sen zalimlerden olursun.

107- Ve eğer Allah, sana bir zarar dokunduracak olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dilerse, o zaman da O'nun hayrını engelleyebilecek kimse yoktur. O, lütfunu dilediği kuluna nasip eder. Allah çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.

108- De ki: "Ey insanlar! İşte size Rabbinizden hak geldi. Artık kim hidayeti kabul ederse kendi canı için kabul etmiş olur. Kim sapıklık ederse kendi zararına sapıklık etmiş olur. Ve ben sizin üzerinize vekil değilim."

109- Sana vahyolunana uy! Ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. Çünkü O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

HUD SURESİ

Elif-Lâm- Ra, (bunun anlamı için Yunus Sûresi'nin baş tarafına bakınız.) Bir kitap ki, âyetleri muhkem kılınmış, ihkam edilmiştir. Muhkem, yani her bakımdan boşluktan uzak, bozulmak ihtimali olmayan, gayet sağlam ve mutamaz veya hakim, yani yüce hikmetleri içeren, hikmet nizamı ile düzenlenmiş, sonra tafsil de olunmuştur.

Tafsil: Aslında bir şeyi fasıl fasıl bölmek, belli ve farklı bölümlere ayırmak demektir. Bu mânâda, mesela, birinci dizisine ara ara, yer yer ini daneler geçirildiği, veya bir tesbih dizisinin taneleri aradaki imamelele ayırdığı gibi diziye fasıla geçirmek anlamına gelir, denilir ki, "yani, içine fasıla yerleştirdi," demek olur. Ve bir şeyi beyan eylemek açıklamak anlamına gelir: denilir ki, "aıkladı" demek olur. Kamus Şarihi der ki, "İcmal karşıtı olarak

tafsil bu kökten gelmektedir. Zira asıl tafsil, bir şeyi, belli ve belirgin özelliklerine ayırmak demektir. Bunun gereği de uzatmak ve çoğaltmaktır. Bundan dolayı, tafsil, özet söylenen bir sözü çoğaltarak açıklamak anlamına kullanılmıştır. Kur'an'ın tafsilatı, yani, mufassal olması da birçok vecihler iledir: Bir kerre âyetleri nesrin sec'i'inden, şiiirin kâfiyesinden bambaşka bir güzelliik sergileyen fasıllar ile birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca süre süre bölümlere ayrılmıştır. Nitekim âyetleri kısa kısa olan sûrelere bu mânâ ile "Mufassal" denilir ki, fasıllan çok demektir. Ancak bu anlamda fasıla her âyetin sonunda mevcut olduğu ve muhkem olan âyetleri de ilgilendirdiği için burada "deki tafsilden murad, daha aşağı mertebede bir fasıl ve fasıla ile başka bir anlamda olması gerekir. Onun için tefsir alimleri başlıca şu anlamları tercih etmişlerdir:

1- Kur'an'ın kelimeleri muhkem bir nazımla dizilip fasıllar ile âyet âyet ayrıldığı gibi, âyetleri de yer yer tevhid delilleri, peygamberlik delilleri, ahkam, öğüt, kıssa, emsal ve ahbar gibi metalib ve çeşitli faydalan olan kısımlardan dikkat çekici fasıllarla ayırd edilip fasıl fasıl, bölüm bölüm kılınmış, ince ilişkiler ve hoş geçişler ile konudan konuya, kıssadan kıssaya geçen bir sanatlı üslup üzerine kurulmuş ve bu arada bazanın terkihi, bazan da tercii andırın, bir cihetten fasıl, diğer cihetten vasıl, bir bakıma bir mukaddime, bir bakıma bir hatime gibi bend âyetleriyle bezenmiş ve düzenlenmiş ve bu minval üzere süre süre bölünmüş ve birçok mesele ve kıssalar çeşitli yerlere ve sûrelere serpiştirilerek, tevhid inancı, uluhiyet ve ubudiyet konulan üzerinde çeşitli ve değişik açılardan ilişkiler söz konusu edilmiştir. Böylesine ayrıntılı ve geniş serpiştirmelere rağmen gerek ayrıntılar, gerek ana konu sapasağlam ve muhkem olarak kalmıştır. Onun muhkemliğine ve metanetine asla halel gelmemiştir. Ki, bu anlamda tafsil, inci dizisine fasıla geçirmek anlamından alınmıştır.

2- Beyan mânâsıdır. Çünkü Kur'an âyetlerinde insanların geçim çabalan ve gelecekleri için muhtaç oldukları ve olabilecekleri şeyler hem asılan, hem de ayrıntılan ile beyan olunmuştur. Bu beyanın hayat gibi, yaratılıştan gelen doğal gelişme ile icmalden tafsile, tafsilden telhise doğru gideni açıklar işi hakkında Fatıha Sûresi'nde biraz açıklama yapılmıştı, (oraya bakınız.)

3- Kur'an âyetleri değişik suretle nazil olmuştur. Velhasıl bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri bir bakıma muhkem, bir bakıma mufassaldır. Ne ihkamı tafsilini engeller, ne de tafsili muhkemliğini ihlal eder.

Bir hakim-i habir tarafından, bu öyle bir kitaptır ki, ilim ve hikmette eşî, benzeri olmayan, olma imkân ve ihtimali de bulunmayan Hak Teâlâ tarafındanandır. O'nun hikmetiyle ihkam edilmiş, O'nun bilgisiyle tafsil olunmuştur. Kur'an'ın nazmı Allah tarafından fayda ıcazkar bir hikmetli yapıya kavuşturulmuş, muhkem ve mufassal kılınmış, özene bezene işlenip gönderilmiştir.

2- Şunun için ki: Allah'dan başkasına ibadet etmeyesiniz, O'ndan başkasını mabud tanımayasınız diye Hiç şüphesiz ben size O'nun tarafından bir uyanıcı ve bir müjdeciyim, 3- Ayrıca Rabbinize istiğfar eyleyesiniz diye. O'nun mağfiretini isteyiniz ki, Rabbiniz Allah Teâlâ, günahlarınızı bağışlasın, ayıplarnızı örtsün. Biraz ileride "Ancak iman edip iyi ameller işleyenler başkadır, onlara mağfiret ve büyük ecir vardır." (Hûd 11/11) buyurulmasından da anlaşılır ki, bu mağfiret dileme ve bağışlanma isteme işi, iman ve amel-i salih ile olacaktır. Onun için kuru bir istekle kalmayıp sonra da O'na tevbe ediniz. Sizi O'ndan çevirmiş ve uzaklaştırmış olan günahlarınıza pişmanlık duyup O'na tam bir samimiyetle yöneliniz, O'na dönünüz. Çünkü hak yolundan yüz çevirmiş olanlar, yine hak yola dönmekçe muradlarına eremezler. O'nun bağışlanma isteğine de tevbe ile birlikte tevessül etmek, tevbe ile varmak lazımdır. Ki, sizi bir ecel-i müsemmaaya kadar güzel bir temettü ile faydalandırısın. Yani, belli bir zamana kadar, takdir edilmiş olan ömürlerinizin sonuna, eceliniz gelinceye kadar güzel güzel yaşamınızı sağlasın, sizi güven ve huzur içinde yaşatsın, hayattan faydalandırısın. Yani şirk ve isyanda, taşkınlıkta ısrar hayattan güzel güzel yararlanmaya engel olan şeylerdir. Şirk ve gûnahta ısrar, edenlerden bir kısmının hayattan faydalanmaları söz konusu olsa da, aslında bu güzel ve hakiki bir faydalanma sayılmaz. İsyân ve günah ehlinin hayatı hiçbir zaman "hayat-ı tayyibe" olmaz. İsyanda direnen günahkârlar, dünya nimetleri içinde yüzşeler bile kaib huzurundan, gönül rahatlığından mahrum kalırlar ve durulan daima tehlikelidir. İman ve amel-i salih ehli olanlar, ne kadar sıkıntı çekseler, ne kadar iptilalara uğrasalar yine de gönülleri huzur içindedir. Bundan dolayıdır ki, bir isyankâr, tevbeye muvaffak olduğu zaman vicdanı büyük bir huzura kavuşur, sevinçle dolar. Mesela, bir sarhoş ikiden tevbekâr olup kurtulsa, yeniden hayata gelmiş gibi neşe bulur. Fert açısından böyle olduğu gibi, cemiyet açısından da mesele daha büyük ve önemli boyutlara sahiptir. Bir kişinin, ilâhî emre isyan edip elde edeceği herhangi bir dünya menfaatı, toplum için bir zarar demektir. Toplumun zaran ise haddi zatında o isyankârın da zararını içermektedir. Ki, tevbe ve istiğfar etmeyip, gûnahta ısrar ettiği takdirde o, bu zaran bugün duymazsa bile yann mutlaka duyar. Halbuki her tevbe eden fert ile toplum, bir işe yaran kişi kazanmış olur. Böylece hayattan güzel faydalanma yolunda bir adım daha atılmış olur. İşte "sizi güzel günle faydalandırın." şeklinde "hasen=güzel" yaşamaya dikkat çekilmesi bu gibi inceliklerden dolayıdır. Dahası var:

Ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Yani, taat ve amelde daha ziyadesini yapan, veya mükellef olduğundan fazlasıyla, mesela nafle ibadetlerle Allah'a yakınlasmaya çalışan veya vazifesinden fazla çaba ve gayret gösterip "İnsanların hayırısı insanlara faydası dokunandır." hadisi şerifi gereğince Allah için insanların menfaatına hizmet eden fazıl ve fazilet sahiplerinin hepsine kendi Rabbanî fazlından fazlasıyla mükafatını versin. Görülüyor ki, burada "belli bir ecele kadar" kaydı yoktur. Cümlelin böylece herhangi bir kayıttan uzak tutuluşu ise ahirette veya hem dünyada, hem ahirette anlamlarını içine almaktadır. Binaenaleyh bu durumda birçok fazilet ehlinin dünyada mükafat görmemeleri ile ilgili bir soruya da yer kalmas. Bununla beraber bu ifade şunu da hatıra getiriyor ki, küfür ve isyan ile fazilet birleşemeyeceği gibi, isyankâr bir toplum içinde de fazilet takdir edilemez; bu yüzden de fazilet sahibi kimseler harcanır gider. İstiğfar ve tevbe ise gûnahtan iğrenmeyi gerektirdiği gibi faziletin gelişmesini de gerektirir. Tevbekâr olanlar çoğaldıkça fazilete karşı ilgi ve temayül artar, fazilet sahipleri kendi derecelerine göre takdir edilmiş, ve faziletli olmanın bir anlamda karşılığını görmüş olurlar. Çünkü fazilet ehlinin en büyük arzusu, hakkın nzası ve halk arasına fazilet duygu ve sevgisinin gelişip yayılmasıdır. Bunun böyle olduğu düşünülünce, çevrede iyilik ve faziletin revaç bulunduğunu görmek bütün fazilet ehli için dünyada en büyük zevk ve mükafat demek olduğu muhakkaktır, ancak onların asıl mükafatları ise ahiretteki mükafat olduğu derhal anlaşılır.

İşin müjde tarafı böyledir. İnzar, yani uyan tarafına gelince:

Ve eğer yüz çevirseniz, yani şu emrolunan tevhid, istiğfar ve tevbeden dönerseniz. Muhakkak ki, ben bir peygamber olarak sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum, yani başınıza gelecek azaptan dolayı size acıyorum. Ki, o büyük gün kıyamettir.

4-Zira nihayet dönüşünüz ancak Allah'adır. Siz istesmeniz de, istemeseniz de, tevbe etmeniz de, etmeseniz de akıbet ölümden sonra dönüp varacağınız, ba's olunup huzurunda toplanacağınız son merci, başkası değil, sadece ve sadece Allah'dır. O da herşeye kadiridir." Şu halde O'nun huzuruna imansız, tevbesiz varmak ne korkunç bir şeydir.

5- Evet amma, muhakkak ki, onlar göğüslerini büklerler ondan gizlenmeleri için. Bizim dilimizde "göğüs bükme" şeklinde bir deyim bilinen bir şey değildir. Fakat bilinmektedir ki, kalabalık bir mecliste başkalarından gizli birşeyler yapmak isteyen bir kimse göğsünü öne doğru eğer veya yan tarafa çevirir veya sırtını döner. Aynı şekilde goccuğunda bir kimseye rastgeldiği zaman yüzünü gizlemek isteyen de bunu yapar. Rivayet olunduğuna göre, Mekkeî müşriklcrden bir kısımları, Resulullah gerçeken böyle göğsünü bükcr,

sırtını döner, elbiselerini başlarına çeker de bürünürlerdi. Allah'ın Resulünden böyle gizlenmekten maksatları da Allah kelâmını işitmekten kaçınmak, bu da bir anlamda Allah'dan gizlenmeye çalışmak demek olduğu için burada buna işaret olunmakta, kâfirlerin haktan yüz çevirmelerinden kinaye olarak bu deyim kullanılmaktadır. Yani, "göğüs bükmek" mecaz ve kinaye olarak, Allah'dan gizlenmek, O'ndan ayrı çizip kaçınmak anlamına gelmektedir. Ayrıca "göğüs bükmek" deyimini, kalb çarpıklığından, dıştan iyi görünüp, dış görünüş için işe münafıklık etmek mânâsından da kinaye olabilir. Nitekim yine rivayet olunduğuna göre; müşriklerden bir kısmı, "Kaplanımızı kilitler, perdelerimizi indirir, örtülerimize bürünür de sinelerimizi Muhammed'e kin ve düşmanlık üzere dürer бүркесек o bizi nasıl tanıyabilecek" demişlerdir. Ki, bu tabirlerin hepsi kalblerindeki kin ve düşmanlığı son derece gizlemekten kinayedir. Bu mânâyı şu da teyid eder ki, Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bu âyet, Añnes b. Surayk sebebi ile nazil olmuştur. Bu Añnes çok tatlı dillî, güzel söz söyleyen bir adamdı. Resulullah'a sevgi ve muhabbet gösterir, kalbinde de zıddını gizlemiş.

Evet amma onlar örtülerine bürünürlerken, yani sadece göğüslerini бүктүкleri zaman değil, bütün bütün gizlenmek için örtülerine büründükleri zaman bile ne sır saklar, neyi açığa vururlarsa Allah hepsini bilir. Çünkü O, hiç şüphesiz zatussüdüru bilir. Sinelerde gizli olanı veya sinelerin sahibi olan nefislerin zatını, özünü bilir.

Meâl-i Şerifi

6- Yeryüzünde rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apağık bir kitaptadır.

7- O, öyle bir Allah'dır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arşı da su üstündeydi. Onlara "öldükten sonra tekrar dirileceksiniz" dersen, o kâfirler de kesinlikle sana: " Bu apağık bir sihirden başka birşey değildir." diyecekler.

8- Ve eğer bunlardan bir kısmının göreceği azabı belli bir süreye kadar erteleyecek olursak, o zaman da "onu engellemiz nedir ki?" diyecekler. İyi bilin ki, o azap onlara geldiği gün kendilerinin geri çevrilecek değildir. Ve o alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olacaktır.

6- Yeryüzünde hiçbir dâbbe, yani depresin duran hiçbir canlı yoktur ki, kesinlikle onun nzkı Allah'a ait olmasın. Burada "verde" ifadesi tahsis için değildir, "dâbbe" yalnızca dört ayaklı canlılar zannedilmesin diye bütün canlılara ait bir genelleme yapmak içindir ki, insan da bunlar arasındadır. Yani, gerek insan, gerek diğer canlıların nzkı, kuvveti, gıdası ve beslenmesi, yaşamak için gerekli olan bütün şartlar ve sebepler Allah'a aittir, O'ndandır. Tabii veya iradî olarak o canlının o nzka kavuşması Allah'ın yükümlülüğü altındadır. Gerçi yaşatmak istemediği vakit, nzkını kesiverir ve o kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği sürece de bütün âlem onu ölemeye ve engellemeye çalışsa yine de göndereceği nzkı gönderir. Ve herbirinin müstekamını ve müstevdânı bilir. Karar ettiği yeri de bilir, emaneten bulunduğu yeri de bilir. Durduğu, oturuğu yeri de bilir, gezdirdiği dolayışığı yeri de bilir. Sulbû de, rahimi de bilir. Yattığı yeri de bilir, öleceği yeri de bilir, veya öleceği vakti de bilir. Bütün bunları bilir ve ona göre nzkını verir. Hepsini bir kitab-ı mübinedir. Bütün o kımıldayan canlılar, nzıkları, müstekarları ve müstevda'ları takdir olunup, levh-i mahfuzaya yazılmış, Allah'ın bilgisinden yaratılış alanına çıkarılmıştır ki, bu kitabı görebilen melekler oradaki yazıyı açıktan okur ve anırlar. İşte Allah'ın ilim ve kudreti böyle geniş ve fazl-u keremi ile rablığı böyle kapsamlıdır. Şu halde insan nzkını Allah'dan istemeli ve nzık için değil, Allah için çalışmalıdır. Rızık meselesi o kadar endişe edilecek bir şey değildir. Allah'dan başkasından nzık beklemek boşunadır.

7- O, öyle bir yaratıcıdır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. (Bu konu için A'raf Sûresi 7/54. âyetin tefsirine bkz.) Ve O'nun Arşı su üstünde idi. ("Asam tafsiiri"nde "arşın su üzerinde olması göğün yer üzerinde olması kabilindendir, bitişik anlamına değildir" denilmiş. Galiba âlemde mevcut olan suyun arşın altındaki bütün kâinatı doldurabilecek kadar çok olmadığı düşünülmüş ve bundan kâinataki boşluğun boyutlarına istislad edilmiştir. Fakat diğer taraftan "arş suyun sırtı üzerinde idi" diye de eser varid olmuş bulunduğundan Keşşaf ve izleyicileri ifadenin her iki anlama gelme ihtimalini göstererek "Arş ile su arasında hiçbir mahluk, hiçbir şey yoktu" diye tefsir etmişlerdi ki, bu mânâ aralannın açık olup olmasından daha geniş kapsamlıdır. Göklerin ve yerin yaratıldığı günlerde, arşın altında sudan başka şeyler de yaratılmış bulunacağı için arşın ve suyun yaratılması, göklerin ve yerin yaratılmasından önce olduğu söylenmiş ve bu görüş birçoklancca daha yerinde görülmüştür. Oysa âyetteki ifadeye göre bu ihtimal dahilinde olsa da o kadar açık ve yerinde değildir. Belki aksi doğrudur. Bir de bunlar arşın herşeyi kaplayan bir cisim olması anlamıyla ilgilidir. Fakat Ebu Müslim İsfehani, burada kelimesini masdar olarak üzere bina etmek mânâsına hâmlenderek "Onun binası, yapısı su üzerine kurulmuş" di "diye te'vil eylemiştir ki, Allah'ın gökleri ve yeri binası su üzerine vakı oldu, demektir. Bu da göklerle yerin yaratılışına yakın olmuş olur. Bu bakımdan bu tevîl ifadenin dış görünüşüne uygun düşüyor ise de "arş" ismine göre biraz uzak kalıyor. (Arş ve kürsi hakkında Bakara Sûresi (âyet 255) ve A'raf Sûresi (âyet 54)'e bakınız.) Acizane kendi anlayışına göre "O'nun Arşı su üzerinde idi." ifadesini "Sonra O, arş üzerine istiva etti." (A'râf 7/54) âyetiyle karşılaştırarak ele almak gerekir. Her ikisinde de arş, saltanat tahtı anlamından alınmış hükümdarlık ve saltanattan kinayedir. Allah'ın arşı demek, O'nun hükümrânlığı ve saltanatı, hakimiyet ve iktidan demektir. Şu halde arşın su üzerinde olması mekana ve cisme bağlı bir anlam ile değildir. Ve "Sonra O, arş üzerine istiva etti." karşılığında "arşın su üzerinde olması" da söz konusu istivaya karşılık olarak bir başka açıdan ifadedir. Nitekim bu saltanatın cereyanı mânâsını Fahreddin Razi, Fatiha Sûresi'nin tefsirinde dile getirmiştir. Âyette göklerin ve yerin yaratılmasından maksat, yücelikleriyle ve aşıklıkla yanlarıyla bütün âlem olması zahirdir. "Arz" altımızdaki yerin kara parçaları ve denizleriyle bütününe şamil olduğu gibi, "semavât" da yerin üstünde bulunan irili ufaklı gök cisimleri ve üzerlerindeki her şeyin hepsine şamildir. Buradaki konu da "ilk yaratılış" meselesidir. İlk yaratılış olayından önce ise "Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu". Bundan dolayı "O'nun arşı su üstündeydi." ifadesine bakarak arşın yaratılmasının âlemin yaratılmasından önce ve ondan önce olduğu ihtimali yoktur. Âyette açıkça görülen de bunun âlemin yaratılması günleri demek olan altı gün sırasında yaratılmış olmasıdır ki, daha sonra "arş üzerine istiva etmiş." olabilsin. A'raf sûresinde de açıklamaya çalıştığımız üzere, ilk yaratılış olayında altı gün, hiçbir şekilde tabiatın tekdüzelliği ilkesiyle ilgili olmayan çeşitli yaratılış şekillerinin ilk ve değişikken anlarını, aşamalarını ifade ettiği için, o vakitlere göre, ilâhî kudret ve saltanatın cereyan şeklinde bugün için "sünnetullah, âdetullah" dediğimiz tekdüzellik ve sürgüt olarak periyodik açıklar şeklindeki tabiat kanunlarının hiçbirinden söz edilemez. Çünkü o ilk yaratılış günleri, daha önce hiçbir benzeri olmayan mutlak anlamda yoktan var ediş aşamalarından ibarettir. Her birinde ilâhî hüküm ve kudret yeniden yeniye bir ibda ile tecelli eylemekteydi. O günlerde tabiat kanunları dediğimiz şeyler de her harika, hep mucize dediğimiz eşsiz, benzersiz oluşumlar vardı. İlke veya kanun dediğimiz kuralları hepsi ancak uzun süreli tekrarları sonucunda bilim açısından "ilke" adını alırlar. Bunlarda düzenli tekrarı yoksa "kanun", yada "ilke" adını alamazlar. İşte tabiat olaylarındaki tekdüzellik ve tekrarlanma konusu, ancak ilk yaratılıştan sonra ve ondan itibaren söz konusu edilebilir. Levh ve kalem yaratılmadan kitab-ı mübinedeki yazılar yazılmış olmaz. İnsan yaratılmadan insan tabiatından söz edilemez. İşte bütün bunlardan dolayı "arş su üzerinde idi" demek, "Göklerin ve yerin ilk yaratılış günleri demek olan o sıralarda ilâhî saltanat âdetsiz cereyan ediyordu." demektir. zira diğer âyetlerde de varid olduğu üzere "sonra arş üzerine istiva etti." bundan sonra düzenli tecellileri saltanatını sürdürdü. Yani Allah'ın yaratılışa ilgili kanun ve kuralları ancak yaratılıştan sonra açığa çıktı. Gerçi ilk yaratılış olayından sonra da her zaman için ilâhî kudreti gösteren, kural dışı ve mucize olaylar yine mevcuttur. Fakat bununla, henüz hiç bir tabiat kanununun bulunmadığı durumları

arasında büyük fark vardır. İlk yaratılış sırasında âlem (cosmos) sırf bir tufan halinde idi, denilebilir. Bu sebeple "Arşı su üstündeydi." ifadesinin sözlük anlamı değil, kinaye yoluyla ifade etmek istediği mecaz anlamı alınmalıdır. Bunun böyle anlanması "Sonra arş üzerine istiva etti." ifadesindeki karşılığıyla birlikte bütün yönlerden uyum sağladığı ortaya çıktıktan sonra şunları da kaydedelim:

Evvela gaflet edilmemeli ki, bu saltanat cereyanı, kinaye olarak suyun özelliğinden çıkan bir anlamdır ve onun gerektirdiği bir mülâhaza şeklidir. Bunun doğrudan doğruya suyun akışı ile ilgili yoktur. Bundan dolayı olsa gerek ki, eserde yani "suyun sırtı üzerinde"(2) tabiri varid olmuş ve böylece kinaye anlamına yardımcı olan bir kaynak gösterilmiştir. Öbür açıdan da yine bunun hakikat anlamına olmadığını göstermek faydalı olacaktır:

Aynca bilinen bir husustur ki, kinayeler, gerekli olan düz ve doğrudan mânânın anlaşılmasına engel değilse de onun mutlaka söylendiği gibi olması da şart değildir. Bundan dolayı ilk yaratılış sırasında suyun bilfiil mevcut olması gerekmez. Fakat bu saltanat cereyanı, çeşitli ve değişken anlamına gelebilecek şeylerden, mesela rûzgardan kinaye yapılmayıp da özellikle suyun seçilmiş olmasına elbette suyun öneme işaret eden bir incelik ve faydalarını düşünmeye yönelik bir nükte bulunmaktadı. Bunu her zaman için hesaba katmak gerekir. Biz bunda "Biz her canlı şeyi sudan yarattık.." (Enbiya, 21/30) ifadesinin altında yatan mânâyı bir işaret buluyoruz. Bazı hadislerden ve eserden anlaşılığına göre, ilk yaratılış altıncı günü, yani son aşaması canlıların yaratıldığı devirdir ki, Âdem aleyhisselam bunun ikinci vaktinde, yani sonuna doğru yaratılmıştır. Demek ki, o gün ilâhî saltanat su üzerindeydi ve hayatı yaratma olayı üzerinde cereyan ediyordu. Ve bu cereyanın tecelli ettiği yer de su idi. Bakınız bu nükteyi şu ta'lil ve hikmet ne güzel destekliyor ve açıklıyor.

Bu yaratma şunun içindir ki, bakalım hanginiz en güzel amel yapacaksınız, sizi imtihan etsin diye. İşte o yaratma veya arşın cereyanı olayının başlıca hedefi ve hikmeti, sonunda sizin yaratılmanız ve yeryüzünde yaşamanızdır. Bu dünyanın size sorumluluk ve görev yeri yapılmadığı ki, burada bakalım en güzel amelî hanginiz yapacaksınız? Sizi buradaki hayatınızdan imtihana çekip daha sonra size ona göre muamele edilmek içindir.

"Arşın su üzerinde" olmasının göklerin ve yerin yaratılmasından önce olan bir olay şeklinde gören tefsir bilgileri, işbu "deki "lâm"ın yani yaratmak fiiline müteallik olduğunu söylüyorlar. O zaman bütün göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılması ve imtihana çekilmesi hikmeti ve sonucu ile ilişkili olur. Ancak izah ettiğimiz mânâ ve nükteye göre bu "lâm"ın fiiline müteallik olması daha yakın ve daha münasip olur. (Yunus Sûresi'nde 14. âyetin tefsirine bakınız.)

Bu konuda Hz. Peygamber'den şöyle bir tefsir rivayet edilmektedir "Sizi imtihana çekmek için ki, hanginiz akılcı en güzel, Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmada en müttakî, O'nun taatine koşmakta en hızlı olacak?". Görülüyor ki, bunda en güzel amel tarif ve tefsir buyurulmuştur. Bunun da birinci şartının güzel akıl, yani iyiyi kötüyü birbirinden ayıran, hayrî şerri seçen akıl olduğu anlatılmıştır. Şu halde akıl, yiyeceği nzkı değil yaratılış esas hikmeti olan en güzel amelînin hangisi olduğuna düşünmeli ve onu yapmaya çalışmalıdır. Rızık meselesi o kadar endişe edilecek bir şey değildir. Allah'dan başkasından nzık beklemek boşunadır.

Bununla beraber yemin olsun ki, sen onlara "siz öldükten sonra muhakkak yeniden ba'solunacaksınız." dersen, burada belağatı bir icaz vardır. Uzun uzun anlatılacak bir söz kısaca anlatılmıştır. Yani sorumluluk ve imtihanın gereği, bu dünyanın sonunda bir ahiret olması ve insanların burada yaptıklarından orada Allah huzurunda hesap vermeleri, amellerinin iyiliğine ve kötülüğüne göre sevap veya ceza ile karşılık görmeleridir. Hiç şüphesiz insanlar öldükten sonra tekrar ba'solunacaklardır. Bununla beraber ey Allah'ın Resulü, emin ol ki, sen insanlara bunu tebliğ edip, "Siz ister gözüamel yapın, ister çirkin işler işleyin, her hal ü kârda öldükten sonra dirilecek, yani ba'solunacaksınız." dedin mi, o kâfirler, akıl ve iradelerini imansızlıkla örtbas etmiş olanlar, elbette ve elbette diyecekler ki ... açık bir büyüden başka bir şey değildir, yani bu söz düpedüz adam aldatmaktan, göz boyamaktan ibarettir, diyecekler. Ahiret, öldükten sonra dirilmek, sorumluluk, din sözünü veya bunlar gibi iman konularını anlatan Kur'ân-ı Kerim'i, cahil halkı aldatmak, onları dünya zevklerinden ve hüriyetlerden yoksun bırakmak suretiyle üzerlerinde baskı kurmak için uydurulmuş bir hile, bir oyun ve bir büyü, hem de apağık bir büyü sayacaklar, "Hiç ölen dirilir mi! EË?Bu da artık açıktan açığa hurafe değil mi?" deyip gavurluk edecekler, ki bunların hepsine azap vaad olmuştur.

8- Ve eğer bunlardan sayılı (yani sayısı belli olan az bir kısma, yahut belli) bir süreye kadar azabı ertelersek, o zaman da kesinlikle: "Onu ne durduruyor?" diyecekler. Yani "Allah kâfilere azap edecekmiş de peki şu birkaç azılı kâfire ne diye azap etmiyor?" diyecekler. Azap etmedikleri göre, "Eğer siz tevbeden yüz çevirirseniz sizin için o büyük günün azabından korkarım." gibi tehditler demek ki, boş şeylermiş, diyerek ve zaman zaman da alay ederek o azabın acele olmasını isteyecekler. İyi bil ki, o azap onlara geleceği gün, geri çevrilecek değildir, gelip çıktuktan sonra onlardan uzaklaştınlacak değildir. Ve alay edip durdukları o şey kendilerini kuşatmış olacaktır.

Meâl-i Şerifi

9- Ve şayet insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra da onu kendisinden geri alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör bir kimse olur.

10- Ve şayet ona dokunan bir sıkıttan sonra bir nimet tattırırsak, "Artık benden bütün kötülükler silinip gitti." der, mutlaka böbürlenir ve şımarır.

11- Ancak (her iki halde de) sabır gösterip iyi ameller işleyenler müstesnadır. İşte onlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.

12- (Ey Resulüm!) Şimdi belki sen, "Ona bir hazine indirilse, ya da beraberinde bir melek gezip dolarsa ya!" diyorlar diye sana vahyolunan vahyin bir kısmını terk edecek olursun ve bundan dolayı da göğsün daralır. Sen yalnızca bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.

13- Yoksa "onu kendi uydurdu" mu diyorlar? O halde sen de onlara de ki: "Haydi siz de onun gibi uydurulmuş on süre getirin. Allah'dan başka çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın. Eğer doğru söylüyorsanızız" (bunu yaparsınız).

14- Yok eğer bunun üzerine size cevap vermedilerse, artık bilin ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. O'ndan başka ilâh yoktur. Artık müslüman oluyorsunuz, değil mi?

15- Her kim dünya hayatını ve güzelliğini isterse biz onlara amellerinin karşılığını orada tamamen öderiz. Bu hususta kendilerine bir densizlik yapılmaz.

16- Fakat onlar öyle kimselerdir ki, ahirette kendilerine ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyler orada boşuna gitmiştir. Zaten bütün yaptıkları da batıldır.

17- O dünyayı isteyenler, hiç Rabbinden açık bir belge üzere olan kimse gibi midir? O belgeleri yine Allah'dan gelen bir şahid olarak Kur'an izliyor, ondan önce de bir rehber ve rahmet olan kitap, Musa'nın kitabı yine onu destekliyor. Böyle olanlar Kur'an'a inanırlar. Hangi hizipten olursun olsun kim onu inkâr ederse, ona vaad edilen yer ateştir. İşte bütün bunlardan dolayı sen de bu Kur'an'dan şüphe içinde olma. Kesinlikle o haktır, Rabbindendir. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

18- Üstelik bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar Rablerinin huzuruna arzolunacaklar, şahitler de şöyle diyecekler: "İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir". İyi bilin ki: Allah'ın lanetli zalimlerin üzerinedir.

19- Onlar ki, Allah yolundan döndürmeye çalışırlar ve o yolu eğri bğrü yapmak isterler. Üstelik onlar, evet onlar ahirete de inanmazlar.

20- Onlar yeryüzünde (herkesi) yıldıracak değillerdir. Kendilerini koruyacak

Allah'dan başka kimseleri de yoktur. Onların azabı kat kat olacaktır. Üstelik onlar hakkı iştimize tahammül edemiyorlardı ve de görmüyorlardı.

21- Onları kendilerine yazık etmiş olan kimselerdir. O iftira edip uydurdukları da kendilerinden yüz çevirip gitmişlerdir.

22- Kesinlikle bunlar ahirette de en ziyade hüsrana uğrayacak olanlardır.

23- Fakat iman edip salih amel işleyenler ve Rablerine karşı edepli olanlar, güvenen ve itaat edenler var ya, işte bunlar da cennet ehlidirler. Onlar orada ebedi kalırlar.

24- Bu iki ayrı grubun meseli, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar hiç eşit olabilirler mi? Hâlâ düşünmeyecek misiniz?

9- Gerçekten Biz, insana (yani en iyi işi ortaya koymak için imtihan vermek üzere yaratılmış olan insan cinsinden herhangi birine) tarafımızdan bir nimet, bir rahmet tattırır da sonra onu ondan çekip alırsak şüphe yok ki, o insan ümitsizliğe düşer ve nankörlük eder. Gelecek hakkındaki bütün ümidini yitirir. "Allah yine verir." demez. Geçmiş de hemen unuttur. "Bugün vermediyse dün vermişti." deyip şükretmez. Bütün nankör biri olur. Daha önce verilmiş olan nimetlerin hepsini toptan inkâr etmeye vancaya kadar ileri gider. Günaha girer, tevbe ve istiğfar etmek hatırına gelmez.

10- Ve şayet ona dokunmuş olan bir sıkıntıdan sonra ona hoş bir nimet tattırırsak, mesela hasta iken iyileşir, fakir iken zenginleşir, zavıf iken gülenir, vazifeden azledilmiş iken yeniden önemli bir göreve atanırsa Kesinlikle şunu der: "Bütün o kötülükler benden uzaklaşmış gitti". Bir daha başına hiç sıkıntı gelmeyecek zanneder. Artık o ferih ve fahurdur. Sevinçlidir ve şımanır. Allah korkusu hatırına bile gelmez olur. Ferahlanır ve gururlanır. Verilen nimetin hakkını eda edecek ve şükredecek yerde, onunla şuna buna caka yapmaya başlar. Hasılı insan dünyada nimetten veya zorluktan boş kalmaz, bolluk veya yokluk içinde ömür sürer: Bazan yoklukla imtihan olur, bazan bollukla imtihan olur. Ve insanoglu yaratılıştan gelen bir özellikle rahmetten, nimetten hazzeder, onun kaybindan dolayı da üzüntü duyar, acı çeker. Her iki halde rahmetten Rahmân'ı, rahmetten elden gidişinden de yine Rabbin gazap ve azabını düşünerek, gereğince hareket edip ahiretin düşüncmek, en iyi davranışı ortaya koymak lazım gelirken, insan cinsinde öyle "zalum ve cehul" bir ruh hali vardır ki, çokları nimeti düşünür de nimeti vereni düşünmez. Nimet veya sıkıntının esas gayesini ve hikmetini gözardı eder. Onun hikmetiyle ilgilenmez, nimet tecrübesi gördüğü halde o nimet elinden alınınca hemencecik her şeyi unuttur, bir karamsar ve bir nankör olur çıkar. Buna karşılık yokluk ve sıkıntı tecrübesi gördüğü halde bir nimet tadınca, bir daha hiç acı görmeyecekmiş gibi ve o nimet sırf kendisinin emeği ve icadı imiş gibi, artık geleceğinden emin olarak ferahlanır, iftihar eder, şımanır, kibirlenir ve böbürlenir. İşte daha yukarıda sözü edilen, Kur'an'la ve kutsal şeylerle alay etme psikolojisi de bu ruh hali ile ilgilidir.

11- Ancak sabreden, sıkıntıdan dolayı ümitsizliğe düşmeyen, nimetlerden dolayı şımanıp kibre kapılmayan, yani her iki halde de sabreden ve salih salih, (yani Allah'a yararış, Allah'ın nzasına uygun) ameller işleyenler bambaşkalardır. İşte bunlar için bir mağîret ve büyük bir ecir vardır. Öbürlerine de yukarıda bildirildiği gibi, azab.

12- İmdi sen belki, öyle inkârcı, alaycı, nankör ve şımanık insanlara karşı sana vahy olunanların bir kısmını terkedecek olursun, yani nübüvvet ve risaletini ispat edecek olan âyetleri onlara okumayıp bırakacak olursun. Onunla göğsün daralır, yani o vahy olunan âyetlerin bir kısmını onlara okuyup tebliğ ederken belki sıkılırsın. Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya, diyorlar diye. Yani haktan göğüslerini çeviren o nankör ve şımanık kâfirlerin bir kısmı: "O, Allah'ın resulü ise neye uğraşsın, üzerine gökten bir hazine indirilirse ya." diyorlar. Nitekim Mekke'nin ileri gelenleri "Şu Mekke dağları altın oluverse ya." demişlerdi. Diğer bir kısım da "Beraberinde bir melek gelip onun peygamberliğine şahitlik etse de görsek ya." diyorlardı. Böyle diyorlar diye beşerî bir duygu ve düşünceyle insanın sıkılıp çekinmesi ise tabii olmakla beşeriyet icabı senin de sikılman ve bundan dolayı bazı âyetleri onlara okuyup tebliğ etmekten çekinmen ihtimali vardır. Fakat sakin sıklıma ve bırakma. Sana ne vahy olunuyorsa onlara oku ve tebliğ et. Onların ileri geri konuşmalarına hiç önem verme. Sen ancak bir nezirsın, uyanıcısın. Allah da herşeye karşı vekildir. Her hususta ona tevekkül et ve güven. O seni korur, dilerse hazine de gönderir, melek de gönderir. Nitekim daha sonra Bedir Savaşı'nda bir tane değil, binlerce melek gönderdi ve melek neymiş onlara gösterdi: "Boyunlarının üstüne ve parmaklarına vurun!" (Enfâl, 8/12) diye emreyledi.

13- Yoksa onu, (o Kur'an'ı Muhammed'in kendisi) uydurdu, da Allah'tan diyerek Allah'a iftira etti mi diyorlar? Öyle ise, haydi siz de buna benzer uydurulmuş on şüre getirin, ve Allah'dan başka kimi yardıma çağırabilirsiniz çağının. Yani kendisine güvendiğiniz, tanıdığınız şair ve ediplerinizden, sözünüzün geçtiğine inandığınız putlardan ilâhlardan gücünüzün yettiğine başvurunuz, eğer sadık kimseler, doğru ve sözüne inanılır kimseler iseniz, böyle yapmanız gerekir. Yani, Muhammed Kur'an'ı kendisi uydurdu da Allah'a isnad ve iftira ediyor diye iddianızda doğru söylüyorsanız, her hal ü kârda kendiniz bizzat olmasa bile dilediğiniz kimselere ve tapmakta olduğunuz putlarınıza başvurun bu Kur'an sûrelerine benzer en azından on şüre kadar birşey ortaya koymanız gerekir. Hepsine eşdeğer olarak büyük bir kitap değil, üçer dörder âyetli kısa sûrelerden on şüre bile ortaya koymanız yeter. İşte böyle diyerek onlara meydan oku ve onları yanıtmaya davet et! Allah'dan başka herkese meydan oku, hiç sıklıma ve çekinme!

14- Bunun üzerine size cevap vermezlerse, yani Kur'an'ın on sûresine bile nazire olabilecek bir şey ortaya koymaktan aciz kalırlarsa ki, Bakara Sûresi'nde (âyet 23, 24) bu teklif bir süreye kadar indirilmiş, böyle olduğu halde yine aciz kalmışlardır. O halde hepiniz şunu bilin ki:

1- O hiç şüphesiz Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Kur'an, gerek açık Arapça olan nazmı, yani sözleri, gerek mânâsında içerdği gaybe ait haberleri, emirleri ve yasakları, müjdeleri ve uyarıları ile bütün akilları ve anlayışları üstünde Allah Teâlâ'nın özel bilgisiyile indirilmiş olan bir mucize, bir ilâhî belgedir.

2- Ve ondan başka ilâh yoktur. Tanıklıkta ve Tanlılığa ait hükümlerde Allah Teâlâ'nın eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Onun yapabildiğini kimse yapamaz. Yapmak şöyle dursun akıl bile erdirmeye. Artık müslüman mısınız? Yani İslâm dininde karar kılmıyor musunuz? İlah ile Allah'a teslim oluyor, şüphe ve tereddütleri bir yana bırakıp, peygamberle dişmekten vazgeçip selamet yoluna giren halis muhlis, mümin ve muvahhid olmaya kararlı mısınız? Öyle amma, dünyada lüks ve ihtişam içinde ferih fahur yaşayan bunca kâfir var. "Bunlar bu kadar malı mülkü nereden buluyor?" diye bir şüphe akla gelecek olursa şunu da bilmelidir ki:

15- Her kim dünya hayatını ve zinetini isterse, yani muradı ve niyeti dünya nimetleri olur ve hep buna çalışırsa dünyada amellerinin karşılığını kendilerine öderiz, ne kadar çalışmış, neyi hak etmişlerse eksiksiz veririz. Ve onlar bu dünyaya hiç mağdur edilmezler. Yani hakları yemmez, emek ve çalışmalarının bedelinden hiç bir şey eksik verilmez, bekletilmez ve ertelenmez. Hepsî emeklerinin karşılığını bu dünyada muhakkak alır. Hasılı uluhiyetin şanı, kullarının istediklerini çalıştıktan sonra daha aşağı olmamak üzere vermeyi gerektirir. Ameller de niyetlere göderir. Onun için muradı sırf dünya olanları çalıştır ve gayretlerinin karşılığı bütün deşeriyile, hatta fazlasıyla bu dünyada kendilerine verilmiş, alacak verecek kalmaz, hesap kesilir ve iş bitirilir. Bundan "Onların hepsinin eşit olarak bütün dünya muratları hasıl olur." gibi mânâ çıkartılmamalı ve böyle bir vehme kapılmamalıdır. Zira onlara ödenen müratları ve emelleri değil, amelleridir. Bundan anlaşılacak olan şudur ki, dünyada insanlar güzel amellerde yarış yapmaktır ve imtihan vermek için yaratılmış olduklarından, her amelin üzerine gerekecek iyi ve kötü bir ürün vardır. Her çalışan, çaba ve çalışması ölçüsünde mutlaka bir yere gelir, bir sonuca, bir

ürüne kavuşur. "Ve emeği ilerde görülür." (Necm, 53/40) ki, söz konusu ürün kendi muradı ve arzusu kadar olmasa bile Muhakkak ki, ameli ve çalışması kadardır. Verdiği emekten daha az, daha aşağı olmaz. Mesela bir inci bulmak niyetiyle denize dalan bir kimse arzu ettiği inciyi bulamazsa da denize dalıp çıkarak dalgıçlığı öğrenir. Denize dalmayı öğrenme niyetine erer. Buna da acı veya tatlı bir sonuç bir semere terettüp eder. Ya inci avcılığa devam eder, belki beklediğinden de fazla inci daneleri elde eder, ya da bir kazaya uğrar, ölür veya sakatlanır. İşte her amelin asıl semeresi ve akıbeti Allah'ın ona takdir ve tayin etmiş olduğu neticesidir. Bunun azamî hakkı da bundan amel sahibinin gözetmiş olduğu maksat ve hedefi geçmemektir. Bundan dolayı en büyük müratları, fani olan bu dünya hayatının lüksünden ibaret olan kimselerin emek ve çalışmalarının eciri de dünya hayatından ileri geçmez. Baki olan ahiret hayatına birşey kalmaz. Bunlar maksat ve niyetlerine göre emek ve gayretlerinin bütün mükafatını dünyada iken almış tüketmişlerdir. Sonuna gelince:

16- Bunlar, yani, dünya hayatının nimetini ve lüksünü gaye edinmiş bulunanlar o kimselerdir ki, ahirette kendilerine atışten başka hiç bir şey yoktur. Ve bütün yaptıkları orada yok olmuş olur. Yani dünya hayatında bir iyilik de işlemiş olsalar, ahiret sevabı elde etmek gibi bir niyetleri bulunmadığı, bütün çabalarını ve niyetlerini dünya hayata yönelmiş bulundukları için ahirette hepsinin eli boş kalır; amelleri, fani olan dünya hayat ile birlikte yok olup gitmiştir. Ahirette durum böyle tezahür eder. Ve yaptıkları herşey batıldır. Hadd-i zatında boştur, temelsizdir, sonu yoktur. Çünkü zaten dünya hayatı fanidir, onu tutmak veya donatmak için her ne yapılsa boştur. Ecel gelince hepsini siler, süpürür götürür. Açıkçası Allah'dan başkası fani olduğundan, sırf Allah için yapılmış olmayan her amel batıldır. Çünkü "Yeryüzünde ne varsa hepsi fanidir, baki kalacak olan yalnızca celal ve ikram sahibi olan Rabbinin zatıdır". (Rahmân, 55/26-27).

17- İmdi Rabbinden bir beyyine, bir belge üzerinde olan, yani akli ve iz'anı olan ve onu O'ndan bir şahit izleyen, yani yine Rabbinden bir şahit olarak gelen Kur'an mucizesinin şahitliği ile de ayrıca doğruluğu desteklenen ve belgelenen, yine ayrıca ondan daha önce bir rehber ve rahmet olarak indirilmiş olan Musa'nın kitabı da onun şahidi olan kimse artık onlarla bir tutulur mu? Yani o şımanık ve alaycı kâfirlerle bütün bu iman özelliklerine sahip olan kimse benzer olabilir mi?

İşte bunlar, bu vasıflara sahip olanlar, yani yanında Rabbinden bir belgesi, parlak bir delili, ifranı, iz'anı, özünde ve ardında iki mukaddes şahidi bulunan kimseler, yani Hz. Muhammed ve ashabı ona iman ederler, yani İslâm dinini tasdik ederler, ve muhtelif huzirlerden, (farklı görüşlere sahip değişik cemaatlerden gruplardan) her kim buna inanmaz, kâfirlik ederse, O'nun vaad olunan yeri ateştir. İşte bundan dolayı bunda, (yani bu kitapta) hiç şüphen olmasın. Lâkin insanların çoğu iman etmezler. Çünkü akıl-ı selimleri ve vicdanları doğruya çalışmaz. Dünya hırsı ile kalbleri karamış, akilları kanmıştır. 18-24- âyetinden âyetine kadar, yani âyet

18-24- Arasındaki âyetler sözkonusu kâfirlerin Allah yolundan caydırmak için ortaya koydukları çeşitli çaba ve taktikleri bildiriyor, onların bütün çalışmalarının körü körüne ve şursuzca yapılmış işler olduğunu sergiliyor ve müminlere yılmamaları ve sabır göstermeleri öğütleniyor. Şimdi gelecek âyetlerde daha önceki peygamberlere karşı imansızların giriştiği mücadeleden bazı önemli misaller veriliyor:

Birinci misal Hz. Nuh ve kavmi arasında geçen olaylardır:

Meâl-i Şerifi

25- Andolsun ki, vaktiyle Nuh'u da kavmine gönderdik, O, onlara şöyle dedi: "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."

26- "Allah'dan başkasına ibadet etmeyin! Ben, size gelecek acı bir günün azabından korkarım."

27- Buna karşılık, kavminin ileri gelen kâfirlerinden bir kısmı dediler ki: "Biz seni bizim gibi insanlardan biri olarak görüyoruz, başka değil. İlk bakışta bizim ayak takımıımızdan başkasının senin arkana düştüğünü görmüyoruz. Sizin bizden fazla bir meziyetinizi de görmüyoruz. Aksine sizi yalancılar sanıyoruz."

28- Nuh dedi ki; "Ey kavmim! Peki şu söyleyeceğime ne diyacaksınız? Ben Rabbinden apaçık bir delil üzere isem ve O, bana kendi tarafından bir rahmet bahşetmişse, size de onu göreceğ göz verilmemişse biz, istemediğiniz halde onu size zorla mı kabul ettireceğiz?"

29- "Ey kavmim! Ben sizden herhangi bir mal mülk istemiyorum. Benim mükafatım ancak Allah'a aittir. Ve ben ona iman edenleri kovacak değilim. Onlar elbette Rablerine kavuşacaklar. Fakat ben de sizi cahillik eden bir kavim görüyorum."

30- "Ey kavmim, ben onları etrafımdan kovacak olursam, Allah'dan beni kim kurtarabilir? Siz hiç düşünmez misiniz?"

31- Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır." demiyorum ki. Ben size "Ben bir meleğim." de demiyorum. O sizin kendinize göre, hor gördükleriniz hakkında "Allah onlara hiçbir hayır vermez." de demiyorum. Onların içlerindeki niyeti, en iyi Allah bilir. (Bu söylediklerimin aksini iddia etseydim) asıl o zaman zalimlerden olurum.

32- Dediler ki; "Ey Nuh! Bizimle didişip durdun, didişimde de çok ileri gittin. Eğer doğru söylüyorsan, bizi tehdit ettiğin şu azabı getir de görelim."

33- Nuh dedi ki; "Onu ancak Allah dilerse getirir. Ve siz O'nu yıldırarak deşilsiniz."

34- Ben size öğüt vermek istemiş olsam da, eğer Allah sizi helâk etmeyi murad ediyorsa, zaten öğüt vermemim size bir faydası olmaz. Rabbiniz O'dur ve nihayet O'na döndürüleceksiniz.

35- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki; "Eğer uydurdumsa vebali benim boynumdur. Bense sizin yüklendiğiniz vebalden uzayım."

36- Ayrıca Nuh'a şöyle vahyettik: "Bil ki kavminden şimdiye kadar iman etmiş olanlardan başka artık kimse iman etmeyecektir. Onun için yaptıkları şeylerden dolayı kederlenme."

37- Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulüm yapanlar hakkında da bana bir şey söyleme. Çünkü onlar kesinlikle suda boğulacaklardır.

38- Gemiği yapıyordu, kavminden bazı ileri gelen gruplar, onun yanından gelip geçtikçe, onunla alay ediyorlardı. Nuh dedi ki: "Bizimle eğleniyorsunuz, biz de sizinle tıpkı bizimle eğlendiğiniz gibi alay edip eğleneceğiz."

39- O perişan edici azabın kime geleceğini ve o süreki azabın kimin başına ineceğini ilerde bileceksiniz.

40- Nihayet emrimiz geldiği ve tennur (tandır veya geminin kazanı) tutuşup parladıği zaman dedik ki; "Erkeği ve dişisi olan her canlıdan ikişer tane aleyhlerinde hüküm verilmiş olanların dışında, aileni ve iman etmiş olanların geminin içine yükle". Zaten beraberinde iman edenler çok az idi.

41- Nuh dedi ki; "Allah'ın adıyla binen içine. Onun akışı da, duruşu da (O'nun adıyladır). Hiç şüphesiz Rabbim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

42- Gemi içindekilerle birlikte, dağlar gibi dalgalar arasında akıp gidiyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna bağırdı: "Yavrucuğum, gel, bizimle beraber bin! Kâfirlerle beraber olma!"

43- O, dedi ki; "Ben, beni sudan koruyacak bir dağa çıkacağım". Nuh da "Bu gün Allah'ın merhamet ettiğinden başkasını, Allah'ın bu emrinden koruyacak kimse yoktur." dedi. Derken dalga aralarına giriverdi. O da boğulanlardan oldu.

44- Allah tarafından denildi ki: "Ey yeryüzü suyunu yut! Ey kökyüzü sen de suyunu kes! Ve sular çekildi. Emir yerine gelmiş oldu. Gemi de Cudi dağı üzerine oturdu. O zalim kavme böylece dünyadan uzak olun denildi.

45- Nuh Rabbine niyaz edip dedi ki: "Ey Rabbim! Oğlum benim ehlilendirdi

senin vaadin de elbette haktr ve gerçektir. Ve sen hakimler hakimisin."

46- Allah: "Ey Nuh! O kesinlikle senin ehlin (âilen)'den değildir. Çünkü o salih olmayan bir amelin sahibidir. Hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben, seni, cahillerden olmaktan sakındırırım."

47- Nuh: "Ey Rabbim! Ben bilmediğim bir şeyi istemiş olmaktan dolayı sana sığınırım. Sen beni bağışlamazsan, bana merhamet etmezsen ben hüsrana uğrayanlardan olurum."

48- "Ey Nuh!" denildi, " Bizden bir selâm sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere, kutluluk dileğiyle gemiden in. İlerde kendilerini bir çok nimetten faydalandıracamız, sonra da bu yüzdten kendilerine tarafımızdan acıklı bir azap dokunacak nice ümmetler olacaktır."

25-37- And olsun ki, vaktiyle de resul yaptık gönderdik. Nuh'u kavmine... Bu sürenin kıssaları da A'raf Süresi'nin kıssalarına benzer. Bunda da onda olduğu gibi önce Nuh ile başlanmış, sonra Hud, sonra Salih, sonra Lut, şu farkla ki, burada buna İbrahim ile bir giriş yapılmıştır. Sonra Şuayb, Sonra da Musa ve Harun kıssaları anlatılmıştır. Fakat bunlar oradaki kıssalardan ayrıntı olarak değildi. Başka başka açıldları nokteleri ve hikmetleri, ibretleri içermekte ve açıklamaktadırlar. Konu ve gaye aynı olmakla beraber, altında yatan mânâların ayrı özellikleri bulunmaktadır. Bu kıssalar o kadar güzel ve canlı hikmetleri, ibretleri ve öğütleri içermektedir ki, her biri ciltlerle ayrıntıların ilham edecek birer hikmet çekirdeği gibidirler. Lâkin biz bunların böyle özetlenmiş olarak bildirilmesindeki hikmeti ve beyan güzelliğini ihlal etmemek için bir çoğunda sadece misallerle yetiniyoruz. Bununla beraber tavsiye ederiz bunları basit birer hikâye gözüyle okuyup geçmemeli, üzerinde iyice düşünmeli, çok yönlü ibret ve ilham almak için okumalıdır:

38-39- Gemiği yapıyordu. Hz. Nuh'un gemisinin vasıfları hakkında bazı sözler nakledilmiştir. Bu arada denilmiştir ki, boyu üçyüz arşın, eli ellî arşın, şu kesiminin üstünde kalan yüksekliği otuz arşın, sacatan yapılmış üç ambarlı bir gemi idi. Hasen'den naklen rivayet olduğuna göre, boyu bin iki yüz, genişliği altı yüz arşın imiş. Fakat bu gibi ayrıntıları girişmek boşuna uğraşmak olur, doğrusunu tayin imkânsızdır. Bu konuda Kur'ân'dan öğrenilen şudur ki, kavmin müminlerini ve ihtiyaçları olan yiyecekleri ve her çeşit hayvanattan iki taneyle, yani birer çifti sıcağın genişlikte imiş. Ancak bu geminin yelkenli olmayıp, vapur gibi, ocaklı ve istim gibi fevraları, yani kaynayıp fışkıran bir kuvvetle harekete geçtiğini hatırlatan şu cümle çok dikkat çekicidir:

40-41-42- Ta ki emrimiz geldi ve tennur fevraları etti. Yani bu gayeye gelinceye kadar Nuh gemisinin yapımına devam ediyordu. Kavmi de kendisiyle alay ediyordu. O vakti yükde dedik ona...

Tennur: Lügatte kapalı bir ocak, bir fırın idi, dilimizde "tandır" olarak kullanılır. Leys demiştir ki, "tennur" genellikle bütün dillere gelmiş olan bir kelimedir. Bir benzeri de "tennar" teleffuzdur. Ezheri de demiştir ki; "Bu gösterir ki, isim bazan A'cemi olur, Arap onu Arapçalaştırır da sonra Arapça olur. Ve buna delil aslı tennar olmalıdır. Bundan önce Arapça'da "tennur", bilinen bir şey değildir. Bunun benzeri başka dillerden Arapça'ya geçmiş olan dîbâc, dinar, sündüs, istibrak gibi kelimelerdir. Arap bunları konuşmaya başlayınca artık Arapça olmuşlardır."

Fevraları kelimesi de biliniyor ki, kuvvet ve şiddetle kaynamak ve fışkırmaktır. Şimdi biz gemiden söz edilirken tam ocağın fevraları ettiği sırada yük emri verildiğini işitiğimiz zaman o geminin hareket etmeye hazır bir vapur olduğunu anlamakta hiç tereddüt etmeyiz. Lakin vapuru görmemiş olanlar bunu anlayamazlar ve "Acaba bu ocağın fevraları da ne demektir? Bu olsa olsa bir işaret olacaktır." diye düşünmekte mazur olurlar.

İlk devir müfessirleri (eslaf) bunun hakkında muhtelif mânâlar kayd ve nakletmişlerdir ki, bunları burada özetleyelim:

1- Müfessirlerin çoğu, "tennur"un gerçekten bir ocak anlamına geldiğinde görüş birliği içindedir. Ancak kimi Nuh'a mahsus bir tennur idi demiş, bir çoğu da ekmeğin pişirilen bir fırın idi demişler. Kimi Âdem'den kalma idi, kimi de Hz. Nuh'un zevcesinin ekmeğin pişirdiği bir tandir idi, demiş. Kimi taştan idi, kimi Kûfe tarafında idi demiş ve hattâ Hz. Ali'den Kûfe mescidinin yerinde idi diye bir söz de nakledilmiştir. Kimi Şam diyarında "Ayn-i Verdan" denilen mevkide, kimi de Hint diyarında idi demişler. Ve bütün bunları, fevraları suyun kazanda kaynar gibi fırından kaynayıp fışkırmasıyla izah etmişlerdir. Böyle bir fevraları âyetinde niçin geminin inşasına bir sonuç ve yüklenmesi emrine bir şart ve başlangıç olarak gösterilmiş? Bunun çeşitli açılardan yorumuna gelince de, Allah Teâlâ, bunu Hz. Nuh'a tufanın başlayacağına bir âlâmet olmak üzere tayin buyurup önce haber vermiş ve böylece bu âlâmet ve mucize zuhur ettiği vakit yüklemek emrini vermiş demişler. Fakat bir kısım müfessirler, bu izahı kabul edilebilir bulmamışlar ve başka mânâlar vermişlerdir.

2- Araplar arasında bazan yeryüzüne de "tennur" denildiği görüldüğünden, tennurun fevraları yer yüzünden sulan fışkırmaya olacaktır. Nitekim Kâmer Süresi'nde "Bunun üzerine şakır şakır akan sulanıyla göğün kapılarını açtı. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttı. Ezelde takdir edilmiş bir emir üzere sular birleşti." (Kâmer, 54/11-12) buyurulmuştur, demişler. Yer kürünün bir büyük fışkın anlamında olduğunu hatırlatan bu görüş dahi dikkate değer ise de bu şekilde fevraları yakışan mânâsı şu fışkırmaya değil, ateş püskürmesine olurdu. Çünkü tandir ateş yakılan bir yerdin, bir su kuyusu değildir.

3- Tennur'dan murad yeryüzünün yüksek ve şerefli mevkileri demektir ki, harikulade bir olay olarak oralara bile sular fışkırmıştır, demişlerdir.

4- "Farettennur", şafak attı, tan yeri ağırdı, sabah oldu mânâsına gelir, denilmiş ve bunun Hz. Ali'den menkul bir tefsir olduğu söylenmiş.

5- İş kızıştı, şiddetlendi mânâsına "fırın kızdı" denildiği gibi, "farettennur" da böyledir, denilmiştir. Lâkin bu dört mânânın dördü de mecazdır. Ancak meselenin özü, harikulade bir olaya ait olduğundan tefsir âlimlerinin hemen hepsi (cumhur), bu mânâları, tennur kelimesinin gerçek ve lügat mânâsından saymaya sebep teşkil etmediğini söylemektedirler.

6- Ebu Hayyan, tefsirinde Hasen'den rivayetle "tennur"un "gemide suyun toplandığı yer" olduğunu nakletmiştir, ki bu ifade hemen hemen geminin kazanını andırıyor.

Görülüyor ki, tefsir âlimlerinin rivayetlerinin bazı noktaları yukarıda arzettiğimiz mânâyâ değinir yapıdadır. Yani geminin yelkenli bir gemi değil, kazanla çalışan bir vapur olduğunu hatırlatır niteliktedir. Rivayetlerdeki bu ayrıntılar da görüldükten sonra biz şimdi hakkıyla diyebiliriz ki, tennurun gerçek anlamıyla bir ocak olması, aynı zamanda onun gemide su toplanan bir kazan ile ilişkili olmasına da engel değildir. Cumhurun ocak olduğu hakkındaki rivayetiyle bu rivayet arasında çelişki de yoktur. Harf-i tarif ile "ettennur" buyurulması, bunun gemiye ait bir tandir, bir ocak olmasına açıkça belli eder. Aynı zamanda Hz. Nuh'a ait bir tennur olması da buna engel değildir. Çünkü bu onun bir mucizesidir. "Keşşaf" sahibinin, sarahatle belirttiği üzere, âyette gayesi yukarıdaki fiiline müteallik olup, mânâ demek olduğundan, tennurun fevraları gemideki yapım işinin sona ermesi, yüklemeye ve harekete emrinin de başlangıcı ve şartı olarak gösterilmiştir. Bunun böyle olduğu göz önünde bulundurulursa, tennurun fevraları gemiyi harekete geçiren kuvvetin kendisini ifade ettiği anlaşılır. Bu günkü söyleniş ile "nihayet emrimiz gelip gemi ateşlendiği vakit" demek olur. Ve bunda tennur ve fevraları kelimeleri gerçek anlamda kullanıldığı ve âyetin bu mânâda gayet zahir olduğu da şüphesizdir. Şu halde nassta hakikat anlamını ve zahiri bırakıp de tev'il aramaya hiç de sebep yoktur. Geminin yapımı tamam olup "fayrap" haline gelmesi, ilâhî emir olan tufanın başlayacağına bir âlâmet olmasına da engel olan bir durum değildir. Âyetin bu zahirine karşı, "O zaman öyle bir vapur nasli yapılabılırdı? Yapılmış olsa bu sanat unutulur mu idi?" gibi vehim ifade eden bir iki sual aklı gelebilir. Halbuki daha önceki çağlarda biliniş de sonradan kaybolup gitmiş bir takım sanatların olduğu bile tarihi misallerle sabittir. Kaldı ki Nuh, gemisini beşerin bilgi ve tecrübe birikimiyle değil, doğrudan doğruya "Bu gemiyi Bizim

gözetimimizde ve vahyimize göre yapı!" âyetinde de ifade buyurulduğu gibi, Allah'ın vahyi ile ve yine O'nun gözetiminde yapmıştır. Her çiftten iki tane, yani erkeği ve dişisi olan her canlıdan ikiser tane ki, bunun miktarını Allah bilir, gemiye alınmıştır. Bu kadar canlıyı alabilen ve bunlarla beraber Hz. Nuh'un bir oğlunun dışında bütün aile fertlerini ve az da kavminden kendisine iman etmiş olanları, gerek insanlar, gerek diğer hayvanlar için gerekli olan yiyecekleri dahi yüklenerek, dağılar gibi dalgalar içinde akıp giden bir geminin harikulade bir gemi olması ve bunun basit bir yelkenli gemi gibi düşünülmemesi gerekliydi. "O devirde böyle bir gemi yapılabılır mıydı?" sorusuna karşılık, "Öyle fırtınalı ve dalgalı bir tufanda bu kadar yükü küçük bir yelkenli taşıyabilir mi?" sorusuyla cevap vermek gerekir.

43- Bu gün Allah'ın emrinden kurtaracak yoktur. Yani, bu gün bazı basit tedbirlerle bu affetten kurtulmaya imkân yoktur. Bu gün başka yağışlı günlerle benzemez ve bu olay senin zannettiğin gibi basit yağmur ve fırtına olayı değildir. Allah'ın emriyle kesinleşmiş olan büyük bir azap ve helâk günüdür. Bundan sen değil, dağılar bile kurtulamaz. Ancak Allah'ın merhamet ettikleri müstesna, ki bunlar da gemide bulunanlardır. Bu ifadeden söz konusu tufanın umumi olduğu, yani bölgesel ve yerel bir tufan değil, bütün dünyaya yaygın bir tufan olduğu anlaşılıyor ki, meşhur olan da budur. Fakat bu umumiğin yer kürenin dışındaki âlemlerle ilişkili olmadığı da kesindir. Nitekim Nuh Süresi'nde Hz. Nuh'un duası "Ey Rabbim , kâfirlerden hiçbirine yeryüzünde adım atacak bir yer bırakma!" (Nuh, 71/26) şeklindedir. Buna göre, tufanın yer küre üzerindeki alanı da, kutup bölgeleri de dahil olmak üzere bütünü ve her tarafı değildir. O devirde insan ile meskun olan kısımlarını hesaba almak gerekecektir. O devirde Hz. Nuh'un bütün insanlara mı yoksa, kendi kavmine mi peygamber gönderildiği bahis konusu edilecektir, ki, bu noktada ihtilaf vardır. O devirde henüz insanlar Âdem'den beri bir tek kavim halinde miydiler, yoksa değişik kavimlere ayrılmış ve çeşitli bölgelerde dağılmış mıydılar? Şurası kesindir ki, Hz. Nuh'un peygamber olarak gönderildiği kendi kavminin bulunduğu yerde tufanın umumiliği kesin, bunun ötesi zan ve tahmindir. Nuh Süresi'ne (süre 71) bakınız.

44-47- Derken aralarına dalga giriverdi, bunun üzerine o da boğulanlardan oluverdi. Ve denildi. Ey yer, suyunu yut! Ey gök, sen de kes artık! Bu emirlerin ifade ettiği heybeti ve kudretini tasavvur etmeli. Yere, göğe böyle emir veren ve onlara hükmeden ilâhî saltanatın azamet ve büyüklüğünü düşünelim. Bu kudrete kim karşı durabilir? Sular çekildi ve emir ıcarı edildi. Yani azap emri, azap hükmü yerine getirildi. Boğulacaklar boğuldu, kurtulacaklar kurtuldu. İş bitirildi. Gemi de Cudi üzerine oturdu.

Cudi: Engince bir dağdır ki, Musul'da denilmiş, El-Cezire'de, Âmid'de, Şam'da denilmiş. Ebu Hayyan diyor ki, Cezire'de veya Âmid'de denilmesi Musul'a yakınlığı dolayısıylardır. Bir de denilmiş ki, Cudi her dağa söylenilebilen bir cins isimdir. Nitekim Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in şu beyti bu kabilindedir:

"Sübhanelallah, sübhanelallah diyerek tekrar tekrar O'nu tesbih ederiz.

Bizden önce O'nu dağ da, buz da tesbih etti."

Ve o zalim kavmine, defolun denildi. Nuh'a karşı tavır alan ve yukarıda da açıklandığı gibi, sürekli alay eden ve haklarında Allah tarafından "O zalimler hakkında bana bir niyazda bulunma." diye onlar hakkında hayır dua edilmesine bile izin verilmeyen işte o zalim kavim böylece helâk edilmiş oldu.

48- Ey Nuh! denildi. İn, Bizden selamet ve bereketlerle in. Sana ve seninle beraber olanlardan gelecek nice ümmetler, daha nice ümmetler de olacak ki, Biz onları faydalandıracağız, dünya nimetleri ile nimetlendireceğiz, sonra da kendilerine bizden acı bir azap dokunacak. Yukarıda "Yanında ona iman edenler ancak çok az kimselerdi." buyurulduğu için Hz. Nuh'un aile fertlerinden başka yanında çok az mümin vardı. Allah Teâlâ bunlara öyle bir selamet ve bereket insan buyurdu ki, bunları çoğaldıkça çoğalacaklar ve kendilerinden bir çok ümmetler gelecekti. İşte Hz. Nuh'a bu durum önceden haber veriliyor ve "Acaba az sayıda bu müminlerin ve aile fertlerinin akıbeti ne olacak?" şeklindeki endişesi gideriliyordu. Bu endişeyi Hz. Nuh, kendi içinde duymuş olmalı ki ona, işte dönük bir ifade tarzıyla "denildi" meçhul fiili ile hitap ediliyor. Hz. Nuh'un soyundan gelecek olan ümmetler de iki kısım olacak. Bunlardan birinci kısım yine o selamet ve berekâta nail olur kıyamete kadar üremeye devam edecek, diğer bir kısmı da bir müddet dünya nimetlerinden istifade ettikten sonra yine acı bir azaba çarptırılacak ve ahiret selametine eremeyecek. Görülüyor ki, bu âyet eski zamanlarda yaygın olan bir kanaatta da açıklık kazandırıyor: Demek oluyor ki, tufandan sonraki insanlar yalnızca Hz. Nuh'un üç oğlunun soyundan ibaret değildir. Hz. Nuh'un yanında bulunan az sayıda müminlerin sülâleleri de berekâta mazhar olmuşlardır. Zira Hz. Nuh'un yanında bulunan oğulları "ve ehleke" ifadesinden de anlaşılacağı üzere ailesine dahildir. Yani onunla birlikte olup ona iman edenler ise aile fertlerinin dışında kalan müminlerdir ki, selamet ve berekât ile ayrıca taltif edilen "Yani seninle beraber olanlardan üreyecek ümmetler." ifadesi gayet açık olarak diğerlerini kapsama alır. O halde bütün ümmetlerin Hz. Nuh evlatlarından üremiş oldukları hakkındaki tarihi görüş, mutlak bir hakikat değil, çoğunluğu Nuh'un soyundan anlamına gelir. Zira bu selamet ve berekâta en büyük hisse Hz. Nuh ile evlatlarına aittir. Rivayet olduğuna göre Hz. Nuh Recep ayının onunda gemiye binmiş ve Muharem ayının onunda inmiş, o gün şükür orucu tutmuş ve bu orucu tutmak sünnet olmuştur.

Ya Muhammed!

Meâl-i Şerifi

49- İşte bunlar gayb haberlerindendir. Bunları sana vahiyyle bildiriyoruz. Bundan önce bunları ne sen bilirdin, ne de kavmin. O halde sabret, akıbet muhakkak muttakilereindir.

49-Burada Nuh kıssasından alınacak ibret ihtar olunurken, Yunus Süresi'nin sonuna da bir işaret ve te'vil yapılmış ve böylece süreye adını veren Hud kıssasına geçilmiştir. Bu kıssalardan burada böyle ardarda anlatılması, her birisi bir başka yönden daha önceki devirlerde kâfirlerin tutumlarına benzediğini ihtar etmek içindir. Hûd Aleyhisselâm'a karşı direnenlerin kıssasına gelince:

Meâl-i Şerifi

50- Âd kavmine de kardeşleri Hud'u gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Siz sadece iftira edip duyuyorsunuz."

51- "Ey kavmim! Bu iş için sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak beni yaratana aittir. Artık kullanmayacak mısınız?"

52- "Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki, üzerinize gelen bol bol bereket indirsin ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak çoğaltsın. Gelin günahkâr olarak dönüp gitmeyin."

53- Dediler ki: "Ey Hud! Sen bize açık bir mucize gösterirsin. Biz de senin sözünle tanrılarımızı terk etmeyiz. Ve biz sana inanmayız."

54- "Ancak şu kadarını diyebiliriz ki; "tanrılarımızdan bazıları seni fena çarpmış". O da dedi ki; "Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahid olun ki ben, Allah'a konuştuğunuz ortaklardan uzayım."

55- "O'ndan başka herşeyden uzayım, artık hepiniz toplanın bana istediğinizi tuzağı kurun, sonra hiç bekletmeyin."

56- "Ben muhakkak ki, hem benim Rabbim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a dayanmaktayım. Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, idaresi ve yönetimi O'nun elinde olmasın. Benim Rabbim, hiç şüphe yok ki, doğru yoldadır."

57- "Eğer, yine de yüz çevirirseniz, ben size ne ile gönderilmişsem, işte onu tebliğ ettim. Ayrıca Rabbim, sizin yerinize başka bir kavmi getirir de siz O'na

zerrece zarar veremezsiniz. Hiç şüphesiz O, herşeyi koruyup gözetendir.

58- Ne zaman ki emrimiz geldi, Hud'u ve beraberindeki iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, ayrıca onları çok ağır bir azaptan da kurtardık.

59. İşte Âd kavmi buydu. Rablerinin âyetlerini bile bile inkâr ettiler ve peygamberlerine isyan ettiler. Başa geçen her zorbanın emrine uyup arkasından gittiler.

60- Hem bu dünyada, hem de kıyamet gününde bir lânetle izlendiler. Bilin ki, Âd kavmi, gerçekten Rablerini inkâr ettiler. Yine bilin ki, Hud'un kavmi olan Âd, defolup gittiler.

50- Ad'e de kardeşleri Hud'u peygamber gönderdik. Yani Hud aleyhisselam soy bakımından başka bir kavminden değil, gönderildiği Ad kavminin bir ferdi idi.

Tefsir kitaplarında Hud'un nesebi hakkında iki rivayet vardır.

Birincisi: Nuh'un oğlu Sam, Sam'ın oğlu İrem, İrem'in oğlu Avs, Avs'ın oğlu Hulud, Hulud'un oğlu Rebah, Rebah'ın oğlu Abdullah, Abdullah'ın oğlu Hud'dur.

İkincisi: Nuh'un oğlu Sam, Sam'ın oğlu Erfahşad, Erfahşad'ın oğlu Salih, Salih'in oğlu Hud'dur. Ad ise Nuh'un amcası oğlunun oğlu imiş. Buna göre Hud'un atası ile Ad kavminin atası olan Ad kardeş olmuş olur. Hud aleyhisselam için "kardeş" sözünün kullanılması, kardeş bir kavme gönderildiğine işaret eder. Ancak bu yorum, Kur'an'da bildirilen genel teâmlere; yani her kavme kendi içinden peygamber gönderilmesi geleneğine aykırı olur. Zaten bu bölümün en son âyetinde (âyet 60) de açıkça belirtildiği gibi, "Hud'un kavmi olan Ad defolup gittiler." ifadesinde "Hud'un kavmi" denilmektedir. Hasılı bu kardeşliği iki kabilenin kardeşliği açısından ele almak, her yönüyle ifadeyi zora koşmak olur. Aslında burada Hud'a kardeşleri denmesinin sebebi, onun kendi kavmine dosından ele almak, her yönüyle ifadeyi zora koşmak olur. Aslında burada Hud'a kardeşleri denmesinin sebebi, onun kendi kavmine dostça, kardeşçe yaklaşımını bildirmek, yani baş olmak ve onlara hükmetmek arzu ve niyetinde olmadığını vurgulamak, onun kardeşçe tavrını ve tutumunu belirlemek içindir.

Hud onlara gönderildi de ne dedi bilir misiniz? Ey benim kavmim, dedi. Allah'a ibadet edin. Ancak O'nu mabud olarak tanıyan, ancak O'na kulluk edin. Size O'ndan başka hiçbir tann yoktur. Siz iftiracılarıdan başka birşey değilsiniz. İlâh diye başkalanna tapıyorsunuz.

51- Ey kavmim! Buna karşılık ben sizden bir ücret istemem. Yani bu sözüm sizden garaz ve fayda gözeterek söylenmiş bir söz değildir. Halis muhlis bir nasihatıdır. Bu ihtan hemen her peygamberin kıssasında görürüz. Çünkü samimiyet, ihlas ve doğruluk, peygamberliğin ve nasihatın birinci şartı ve hak ile batılın en esaslı farkıdır. Tevhid inancının da gereği bu olduğundan, her peygamber kendi ümmetine bu uyanıyı yapmıştır. "O halde ihlas nedir?" denecek olursa benim ecrim ancak beni yaratana aittir. Bana bu yüce fıtratı veren yaratıcama aittir. Bana ne verecekse O verecektir. Artık siz akıl etmez misiniz? Akılınızı kullanıp, böyle halisane söylenen ve doğrudan doğruya sizin yarınıza olan bu hak öğüdü tutarak Allah hakkında iftiradan vazgeçmez misiniz?

52- Ey kavmim! Rabbimize istiğfar edin, O'na karşı günahlarınızı itiraf edip af ve mağfiret dileyip sonra da O'na tevbe edin, gırk ve isyandan pısmıklık duyup, imana ve doğru yola gelerek O'na yönelin, O'na kulluk edin, ki, üzerinize gökten bol bol rahmet ve bereket göndersin. Size kuraklık ve kıtlık çektimesin, hayatınızı kuru maddelerin baskısından kurtarıp yüceltsin. Ve kuvvetinize kuvvet katsın. Bilinen cismani kuvvetinizi, henüz tanımadığınız manevi kuvvete ikiye katlasın, kat kat artırsın. Ve mücrim mücrim yüz çevirmeyin. Yani günahlarınızda ısrar ederek, bu güzel öğütleri dinlemekten yüz çevirmeyin, dinlemememizle etmeyin.

Görülüyor ki, Hz. Hud'un bu tebliğatı, bu sürenin başındaki ilkelerdir. Hud Aleyhisselam'ın bu nasihatlarında. "Ben size şu mucize ile geldim" gibisinden kesin bir açıklama yoksa da doğuştan gelen akıl ve kalbe hitap eden deliller vardır. Kur'an'da sürekli üzerinde durulan şey de bu çeşit deliller ve belgelerdir. Aslında bunlar Salih Aleyhisselam'ın desevinden ve Hz. Musa'nın asasında daha kesin ve daha kuvvetli belgelerdir. Zira asıl mesele, akla uygun olan tevhid inancıdır.

53-Fakat Hud kavmi, fiilen imana zorlayacak ve ona mecbur edecek bir kuvvet olmadıkça o gibi akli belgelere önem vermediklerinden, dediler ki; ey Hud, sen bize bir beyyine ile gelmedin, bizi inanmaya mecbur bırakacak bir açık delil, bir mucize getirmedin. Bu tıpkı Mekke müşriklerinin Resulullah'a indirilen âyetleri âyet ve delil saymayıp "Ne olurdu ona bir başka âyet indirilseydi." (Yunus 10/20) ve "Ne olurdu ona bir hazine indirilseydi ve beraberinde bir melek gelseydi..." (Hud 11/12) demelerine benzer.

Ve biz, senin sözünden dolayı ilâhlarnmızı terketmeyiz, ve biz sana inanmayız.

54-55- Ancak deriz ki: İlâhlarnızdan bazıları her halde seni fenalıkla çarpmış. Yani onlara dil uzattığın için seni delirtmiş, aklına fenalık getirmiştir. Burada bazısı demelerinin sebebi, putlardan her birine başka başka özellikler vermiş olmalarıdır: Şu filan hususun tanısı bu filan işin tanısı gibi isimler uydurduklarından dolayıdır.

Bu inkâr ve inada, bu hezeyana karşılık Hz. Hud bizzat kendisinin en büyük ilâhî belgelerden birisi olduğunu anlatan şu gerçekleri öne sürerek cevap verdi ve dedi ki, ben Allah'ı şahit tutarım siz de şahit olunuz ki, O'ndan başka sizin uydurduğunuz şeriklerden ben kesinlikle uzağım. İmdi siz hepiniz toplanarak bana istediğiniz oyunu oynayabilirsiniz Yani bundan daha açık ne gibi bir belge anyorsunuz? Yalnızca bana fenalık yaptığını iddia ettiğiniz bazı ilâhlarnız değil, bütün şerikleriniz ve sizin hepiniz toplanarak bana fenalık yapmak için dilediğiniz planı yapıp uygulayabilirsiniz, istediğiniz oyunu yapabilirsiniz. Sonra bana hiç süre de tanımayınız. Yani elinizden geleni geri koymayın, ne kötülük biliyorsanız hemen yapın, ne sizden ne de tanıı diye taptiğiniz putlardan hiç korkmuyorum.

56- Ben Allah'a tevekkül ettim, O'na güveniyorum, O'nun beni koruyacağına inanıyorum, ki, O Rabbim ve Rabbinizdir. Benim de malikim ve efendim, sizin de Rabbiniz ve malikiniz. O'nun iradesi ve dilemesi olmadan ne siz bana birşey yapabilirsiniz, ne de başkaları. Çünkü hiçbir kımıldayan canlı yoktur ki, Rabbim onun alını tutmuş olmasın. Yani hepsinin alın yazısı, yaşaması ve yönetilmesi O'nun kudret elindedir. Bütün ipler O'nun elindedir. Herşey onun mülkiyetinde ve tasarrufundadır. Hiçbirini kaçırmas, isterse hiçbirini kımıldatmaz. Anından tutmak, perçeminden yakalamak, zapt u rapt altına almak anlamına deyimidir. Şüphe yok ki, Rabbim doğru yol üzerindedir. Doğruluğun himayecisi, doğrulann yardımcısıdır. Rızası hak, doğruluk ve adalettendir.

57- Artık siz yine de yüz çevirseniz, yani bu açık ve kesin hakikatleri dinlemez ve doğruluğun yolu olan tevhid yolunu tutmazsanız ben size tebliğ için gönderildiğim şeyi tebliğ ettim. Ben kendi vazifemi yaptım. Rabbim -beni sorumlu tutmaz fakat sizin yerinize başka bir kavmi getirir. Yani sizi helâk eder, yerinize başka bir kavmi halef yapar. Hilafeti, yani yönetimi onlara verir. Ve siz de O'na hiçbir zarar veremezsiniz. O'nun emrinden yüz çevirmenizin bütün zararı kendinize ait olur. Çünkü benim Rabb'im herşey üzerinde gözetici ve koruyucudur. Hiç bir şeyi gözden kaçırmas ve yaptıklarınız O'ndan gizli kalmaz. Şu halde O'na hiç bir zarar verme ihtimali olmaksızın cezazını bulursunuz.

Şimdi "Acaba işin sonu ne oldu? Hud'un dedikleri gerçekleşti mi?" denilecek olursa, bakınız ne oldu?

58- Ne zaman ki, emrimiz geldi, yani Hud'u dinlemediler, direndiler ve azabı hak ettiler. Sonunda azap emrimiz geldi çatı, işte o vakit Hud'u ve beraberinde iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık. 'deki harfi sebebiyyedir ve rahmetin tenvinini de "tefhim" içindir, tarafımızdan büyük bir rahmet sebebiyle demektir. Ve büyük rahmetten

murad da iman nimetine hidayet etmek ve muvaffak kılmaktır. Ve Biz bunları koyu, kat bir azaptan kurtardık. Yani, iman etmeyenler şiddetli ve şumullu ağır bir azap ile helâk edildilerken Hud ile müminler böyle büyük bir rahmetle o tehlikeden kurtuldular. Söz konusu galiz azap "Semum" azabıdır ki, bu bir "rîh-i sarsar" idi: Kâfilerin burnundan giriyor kıçlarından çıkıyordu, evlerini, mallarını yıkıp, sürükleyip götürüyordu, herşeyi siliş süpürüyordu. Her parçasını bir tarafa atıp savuruyordu. Bununla beraber bazı müfessirlere burada başka bir mânâ daha olduğunu söylemişler: "Kurtardık" fiili iki defa tekrar edildiğine göre, bunun birisi Ad kavmini helâk eden kum fırtınasından, diğeri de ahirette cehennem azabından kurtarmaktır demişler ki, bu çok yerinde ve güzel bir mânâdır. Nitekim bundan sonraki âyette hem dünya, hem ahiret açıkça tasnif olunmuştur. Buna göre, esas mânâ şu demek olur: Biz bunları koyu bir azaptan da kurtardık".

59-Ey dinleyen! İşte onlar, bugün gider oralarda dolaşırsanız görürsünüz ki, o harabeler, o yıkıntılar ve kabirlerdir Ad kavmi. Bunlar ne diye böyle oldular, neden o kat azaba uğradılar bilir misiniz? Rabblerinin, (yani Allah'ın) âyetlerini inkâr ettiler ve Allah'ın Resullerine isyan ettiler. Bu kavme gönderilen Hud peygamber olmakla beraber bunun öğretileri esas itibarıyla evvelki peygamberlerin de öğretilerine uygun olduğundan ona isyan etmekle bütün peygamberlere isyan etmiş durumuna düştüler. Ve her inatçı zorbanın arkasına düştüler

60- kendileri de hem bu dünyada lanetle izlendiler hem de kıyamet gününde. Evet, Ad kavmi, gerçekten de Rab'lerine küfür ettiler, O'nu inkâr edip kâfir oldular. Evet, defolup gitti Ad, o Hud'un kavmi. İşte "Onlardan bir ümmet ki, onları bir süre dünya nimetlerinden faydalandır, sonra da tarafımızdan bir azaba uğratırız." (Hud 11/48) âyetinde bildirilen ümmetlerden biri bu Ad kavmi idi ki, bunlara "Onu helâk etti, önce gelen Ad'ı." (Necm 53/50) âyetinde de bildirildiği üzere yani "Önceki Ad" denilir.

Üçüncüsü Semud kavminin durumudur: O da şöyleydi:

Meâl-i Şerifi

61- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız daha yoktur. Sizi topraktan O meydana getirdi. Sizi orada ömür sürmeye O memur etti. Bu sebepten O'nun mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, dualarınızı kabul eder."

62- Dediler: "Ey Salih,! Bundan önce sen bizim içimizde ümit beslenir bir zat idin. Şimdi bizi babalarımızın taptıklarına tapmaktan mı engelliyorsun?

Biz, doğrusunu istersen bizi davet ettiğin şeyden kuşkulandıran bir şüphe içindeyiz."

63- Salih dedi: "Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden açık bir mucize üzerinde isim ve o bana tarafından bir rahmet bahsetmiş ise, ben Allah'a isyan ettiğim takdirde beni O'ndan kim kurtarabilir? Demek ki, siz bana zarar vermekten başka bir şey yapmıyorsunuz."

64- "Ey kavmim! İşte şu, Allah'ın dişi devesi, size bir mucizedir. Bırakın onu Allah'ın yer yüzünde (otlaklarında) otlasın. Ve ona kötü bir maksatla el sürmeyin, sonra sizi yakın bir azap yakalar."

65- Derken, o deveyi kestiler. Bunun üzerine Salih dedi ki: "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkmayacak olan kesin bir vaaddir."

66- Ne zaman ki, azap emrimiz geldi, Salih'i ve beraberindeki iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet sayesinde kurtardık, üstelik o günün perişanlığından da kurtardık. Hiç şüphesiz Rabbim güçlüdür, mutlak üstündür.

67- O zalimleri, korkunç bir gürültü yakalayarak de oldukları yerde çöküp kaldılar. 68- Sanki orada güzel güzel yaşayıp durmamışlardı. Bak işte Semud, gerçekten de Rablerine küftemişlerdi. Bak işte nasıl çok olup gittiler.

61-68- "Semud'a da kardeşleri Salih'i gönderdik." Semud, kadim Arap kabilelerinden bir kavim olup esas ataları "Sam'ın oğlu İrem'in oğlu Amir'in oğlu Semud"dur. Diğer bir kavle göre de az su anlamına gelen "semed" den alınmış bir kelimedir. Yaşadıkları yerin suyunun az olması sebebiyle bu ismi almışlardır. Salih Aleyhisselam'ın nesebi ise "Semud'un oğlu Cader'in oğlu Ubeyd'in oğlu Maşih'in oğlu Esef'in oğlu Ubeyd'in oğlu Salih" olarak geçmektedir. Kendisi Semud kavminin ileri gelenlerinden imiş. "İşte size Allah'ın şu dişi devesi bir mucizedir." (Âyetin tefsiri için Şuara Suresi 155-159. âyetlerin tefsirine bkz.)

Dördüncü misal Lut Kavmi'nin akıbetidir:

Meâl-i Şerifi

69- Andolsun ki, İbrahim'e de elçilerimiz (melekler) müjde ile geldiler ve "selâm" dediler, o da "selâm" dedi ve hemen gidip onlara kuzatılmış bir buzağı getirdi.

70- Fakat onların o buzağıya el sürmediklerini görünce, tuhafına gitti ve içinde onlara karşı bir korku uyandı. Onlar da "Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik." dediler.

71- İbrahim'in karısı ayakta duruyordu bunun üzerine yüzü güldü. Ona İshak'ı ve İshak'ın arkasından da Ya'kub'u müjdeledik.

72- "Vay başıma gelene!" dedi, "Ben bir kocakarıyım, kocam da yaşlı bir adam. Bu gerçekten çok tuhaf bir şey!" 7

73- Dediler: "Sen Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı üzerinizdedir. Ey ev halkı! Muhakkak ki O, hamiddir (övülmeye layıktır), meciddir (cömertliği boldur)."

74- İbrahim'den korku iyice geçip gince, bu müjde de kendisine gelince, bizim (meleklerimiz)le Lut kavmi hakkında tartışmaya girişti:

75- Çünkü İbrahim, çok yumuşak huylu ve çok yufka yürekli (yanık kalbli) idi.

76- Melekler: "Ey İbrahim! Bu konuda bizimle tartışmaktan vazgeç. Çünkü Rabbinin emri kesin olarak geldi ve onlara geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.

77- Ne zaman ki, elçilerimiz Lut'a geldiler, bunların gelişleri yüzünden Lut fenalaştı, eli ayağı birbirine dolaştı ve "Bu gün çetin bir gündür." dedi.

78- Daha önceleri çirkin işler yapmış olan kavmi harıl harıl koşup geldiler. Lut onlara: "Ey kavmim! İşte size kızlarım, onlar sizin için daha temizdirler. Gelin Allah'tan korkun, beni misafirlerime rezil rüsvay etmeyin. İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?" dedi.

79- Onlar: "Sen de bilirsin ki, bizim senin kızlarınla bir ilgimiz yoktur. Sen bizim ne istediğimizi gayet iyi biliyorsun." dediler.

80- Lut dedi: "Ne olurdu size karşı bir kuvvetim olsaydı, ya da çok sarp bir yere sığınabilseydim."

81- Melekler dediler: "Ey Lut! Şundan emin ol ki, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla zarar veremezler. Sen, gecenin bir kısmı olunca ailenle birlikte hemen buradan çık git. İçinizden hiç kimse geri kalmasın, eşin başka. Çünkü ona da onlara gelecek olan musibet gelecektir. Haberin olsun, helâk zamanları sabah vaktidir. Zaten sabah yakın değil mi?"

82- Ne zaman ki, emrimiz geldi, o ülkenin altını üstüne getirdik ve üzerlerine istif edilip pişirilmiş çamurdan taşlar yağdırdık.

83- Bu taşlar Rabbinin katında damgalanmışlardı. Bunlar zalimlerden uzak şeyler dediler.

69-76- Andolsun ki, gerçekten de elçilikle görevlendirilmiş olan meleklerimiz

İbrahim'e müjde ile vardılar. Burada elçi meleklerden maksat Cebrail ile diğer iki melek diye rivayet edilmiştir. Bu iki meleğin de Mikail ve İsrail oldukları da ayrıca nakledilmiştir.

Muhammed b. Kâ'b'den gelen rivayette Cebrail ile birlikte yedi tane daha, Dahhak'tan gelen bir rivayette dokuz, Suddî'den gelen bir rivayette, yüzleri parlak genç oğlanlar suretinde onbir, Mukatîl'den gelen bir rivayette ise oniki oldukları söylenmiştir. Görülüyor ki, bu kıssanın başında ifadenin üslubu değişmiştir. Zira bu kıssaların anlatılış sebebi helâk olan kavimlerin durumunu bildirmekti. Bu kıssada anlatılan da helâk olmuş olan Lut kavmidir. Halbuki Lut aleyhisselam Hz. İbrahim'in yakın akrabasından ve onun şeriatı üzere gönderilmiş olan bir peygamberdi. Bundan dolayı olay Hz. İbrahim'i de ilgilendireceğinden önce İbrahim'in durumuyla ilgili bir kıssa ile konuya giriş yapılmıştır. Peygamberler atası olan Hz.İbrahim anlatılınca da O'nun Allah katındaki değerinin yüceliğini belirtmek için kıssa, ta yukarıdaki cümlesinin benzeri olan bir cümle ile diye başlamıştır. Nitekim Musa kıssası da böyledir. Burada söz konusu elçi melekler Lut kavmine gönderilmiş olduklarından, Hz. İbrahim'e gelişleri, dolayısıyla bir geliş demek olduğundan buyurulmuştur ki, selamet ve evlad müjdesi için gelmişlerdi.

77- Ne zaman ki, elçilerimiz Lut'a geldiler, Hz. İbrahim'in bulunduğu kasabaya dört fersah uzaklıkta olan ve Lut kavminin bulunduğu bölgenin en büyük şehri olan bu kasabanın adı "Sedum" veya "Sodom" imiş.

Melekler Hz. Lut'a gayet güzel yüzü gençler şeklinde gelmişlerdi. Onun için âyetle Lut onların gelişinden fena halde sıkıldı, ve eli, ayağı dolaştı, telaşa kapıldı.

78-81- Kavmi de ona hanlı hanlı koşup geldiler. Rivayet olunduğuna göre, kansı o azgınlara haber göndermiş. Ve onlar daha önceden kötülük yapıyorlardı. Yani utanıp sıkılmıyorlardı, çirkin işler yapıyorlardı, buna alışmışlardı. Utanma duyguların silinmişti, hayalân kalmamıştı. Onun için hiç utanmadan ve arlanmadan fenalık niyetiyle koşup Lut'a kadar gelmişlerdi.

İşte şunlar kızların. Bunlar sizin için gayet temizdirler. Yani onlardan istediğinizi nikah edip güzel güzel alırsınız, pisliliği ve günaha bulamazsınız. Katade, "kızların" tabirinin maksat Hz. Lut'un kendi öz kızları olduğunu söylüyor ise de, Mücahid ve Said b. Cübeyr'den rivayet olunduğu üzere, kavmin kızıdır, muhtar olan görüş de budur. Bir peygamber ümmetinin babası durumunda olduğundan sevgi ve şefkatten dolayı kızların, demistir. Nitekim "Peygamberin hanımları ümmetin analıdır." (Ahzab 33/6) buyurulmuştur.

82- Ne zaman ki, emrimiz geldi, yani azap vakti gelip çatığında o ülkenin üstünü altına çevirdik ve üzerlerine taş yağdırdık. Öyle taşlar ki, sicildendir.

83- Kil taşından, yani kumla, çamurdan yapılmış dondurulmuş, cehennemde pişirilmiş ve taşlaşmış, Rabbin katında damgalanarak istif edilmiştir. Yani, her taşın kime ve nereye isabet edeceği ezelde takdir edilmiş, suretine nakşedilip işlenmiş idi. Ve bunu Allah'dan başka bilen yoktu. Yararılıştı böylece yapılmış, kendi özel yerlerine istif edilmiş, hazırlanmıştı. Yani bu gibi olayları tesadüfen meydana gelmiş, durup dururken kendiliğinden meydana gelmiş bir tabiat olayı gözöyle görüp geçmemek gerekir. Çünkü gerçekte tesadüf diye birşey yoktur. Âlemleri yaratan yüce kudretin tasarrufı vardır.

Ve bunlar zalimlerden uzak değildir. Yani, böyle taşlar, genellikle, zalim olan kimselerden, özellikle de sürenin başında geçtiği üzere haktan göğüs büken ve yüz çeviren, sıkışınca "Bu bir sihir" diyen, "peki o azabı engelleyen nedir?" diyerek küstahlık eden Mekke müşrikleri içindeki zalimlerden ve kıyamete kadar gelecek olan öteki zalimlerden uzak değildir.

Beşinci misal de Medyen ahalisidir: Meâl-i Şerifi

84- Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçeği de, teraziyi de eksik tutmayın. Ben sizi hayır (bolluk) içinde görüyorum. Bununla beraber yine de sizi kuşatacak bir günün azabından korkuyorum."

85- "Ey kavmim! Ölçerken ve tartarken adaleti yerine getirin. Halkın malına densizlik etmeyin ve yeryüzünde fesatçılık yaparak fenalık etmeyin."

86- Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden size ihsan ettiği kâr sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber ben sizin üzerine gözcü değilim."

87- Dediler ki: "Ey Şu'ayb, atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa ki sen yumuşak huylusun ve akılı başında bir adamsın."

88- Şu'ayb dedi ki: "Ey kavmim! Şayet ben Rabbimden ispat edici bir delil üzerinde bulunuyorsam ve şayet bana, O kendi katından güzel bir rızık ihsan etmişse, söyleyin bakalım ben ne yapmalıyım? Ben size karşı çıkmakla sizi menettiğim şeylere kendim düşmek istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmeye çalışıyorum. Muvaffakiyetim de ancak Allah'ın yardımı ile olacaktır. Ben yalnızca O'na dayandım ve ancak O'na döneceğim."

89- "Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz sakın sizi, Nuh kavminin veya Hud kavminin veya Salih kavminin başlarına gelen musibetler gibi bir musibete uğratmasın. Lut kavmi de sizden uzak değildir."

90- Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe ile yönelin. Şüphesiz ki, benim Rabbim çok merhametlidir, çok severdir."

91- Dediler ki: "Ey Şu'ayb! Biz senin söylediklerinin çoğundan birşey anlamıyoruz. Ayrıca seni içimizde çok zayıf biri olarak görüyoruz. Eğer akrabaların olmasaydı mutlaka seni recmederdik (taşa tutardık). Senin bize hiçbir üstünlüğün yoktur."

92- Şu'ayb dedi: "Ey kavmim! Benim akrabalarım size Allah'dan daha mı değerli ki, Allah'a sırt çevirip, onu unuttunuz? Muhakkak ki, Rabbim bütün yaptıklarınızı çepeçevre kuşatmıştır."

93- "Ey kavmim! Var gücünüzle yapacağınız ne varsa yapın! Ben de görevimi yapmaya devam edeceğim. Perişan edecek azabın kime geleceğini ve yalancının kim olduğunu ilerde anlayacaksınız. Bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyeceğim."

94- Ne zaman ki, emrimiz geldi, Şu'ayb ve beraberindeki müminler, tarafımızdan bir rahmet sayesinde kurtuldular. Ve o zalimleri korkunç bir gürültü yakaladı da oldukları yerde çöküp kaldılar."

95- Sanki orada hiç güzel gün görmemişlerdi. Dikkat edin, Semud kavmi nasıl helâk olup gittiye Medyen de öyle yok olup gitti."

84- Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i gönderdik. Medyen Hz. İbrahim evladlarından Medyen'in nesli olan bir kavim olup, merkezleri Şap Denizi kıyısında onun kurduğu bir şehir imiş. Şu'ayb Aleyhisselam da bu kavmin soylulandırdı. Bildirildiğine göre nesibi: Medyen oğlu Yeşûr oğlu Mekil oğlu Şu'ayb'dir. Ve kavmine karşı güzelliğe yaptığı uyanlardan ve öğütlerden dolayı Peygamberlerin habibi ünvanıyla anılır: kendisine "Hatibü'l-enbiya" adı verilmiştir. Kasas Sûresi'nde geleceği üzere Musa Aleyhisselam, Şu'ayb peygambere hizmet etmiş ve kendisine damat olmuştur. Şu'ayb Aleyhisselam'ın kıssalardan dikkat edilirse zamanımız medeniyetinin genel ahlak anlayışına değinen önemli noktalar görülür. Şu'ayb Peygamber de diğer peygamberler gibi tevhid emriyle başlayarak:

Ey benim kavmim, dedi. Allah'a ibadet edin, O'ndan başka tanınnız yoktur. Ölçeği ve tartıyı eksik tutmayın. Bundan anlaşılır ki, Medyen halkının en önemli işleri ticaretti. Şüphesiz ben sizi bir hayır ile görüyorum. Yani nimet ve bolluk içinde görünüyorsunuz, bu da hakkınızda hayırdır. Bunun gereği haksızlık etmek değil, insanların hakkını

hukukunu gözetmektir, halkın yararına hizmet etmektir ve Allah'a şükretmektir. Şu halde ölçüyü ve tartıyı noksan yapıp da hayır berbat etmeyin. Bununla beraber hiç şüphesiz ben hepinizi içine alacak, topunuzu birden kuşatacak bir günün azabından korkarım. Yani böyle devam eder giderseniz, noksan ölçü ve tartı ile haksızlığı sürdürürseniz, elinizdeki hayır yitirdikten başka, bir gün gelecek ki, onun azabı hepinizi kuşatacak, hiçbiriniz ondan kurtulamayacaksınız. Sizin böyle topeykün bir azaba uğramanızdan korktuğum size acıdığım için bu nasihatları yapıyorum.

85- Ve ey kavmim, o günün azabına uğramamak için ölçüyü ve tartıyı adalet ile yapın ve insanların malına, eşyasına haksızlık etmeyin ve fesatçılık yaparak yeryüzünde karışıklık çıkartmayın. Bu bölümlerde verilen öğütler, onların dahili ve harici sıyasetlerini ve iş ahlâklarını dahi açıkça göstermektedir. Nitekim A'raf Sûresi'nde "Her yolun başını tutup da tehdit ederek, Allah'a iman edenleri Allah yolundan çevirmeyin ve o yolun eğriliğini arzu etmeyin." (A'raf, 7/86) diye özellikle açıklık kazandırılmıştır. Dini ve dünyevî her çeşit fesatçılığı ve bozgunculuğu içine alır. Durum böyle iken bir de "fesatçılar" diye hâl ile kayıtlanması, Hızır'ın gemiyi delmesi ve çocuğu öldürmesi gibi cidden iyilik için yapılan hareketleri, bunun dışında tutmak hedefine yöneliktir. Bunların yaptıkları bozgunculuk, iyi yapıyoruz diyerek yapılan ve kötü sonuç veren yanlışlıklar cinsinden bozgunculuk değildir. Kötü olduğunu, fenalık olduğunu bile bile yapılan bozgunculuktur.

Doğru amma, ticaretle ve siyasette biz böyle hakka, hukuka riayet ederek adaletle hareket ettiğimiz takdirde, doğru dürüst iş yaptığımız takdirde fazla bir şey kazanamayız, diyecek olursanız:

86- Allah'ın bakiyyesi, haramını attıktan sonra Allah'ın helâlinden size ihsan edeceği o temiz ve helâl bakiyye, helâl kazançtan size kalan sizin için daha hayırlıdır. Müsîtilikle, haksızlıkla, eksik ölçüp yanlış tartmakla toplayacağınız haram fazalardan netice itibarıyla daha kârlı, daha faydalıdır, eğer mümin iseniz yani bunun daha hayırlı olduğuna inanıyorsanız bu böyledir. Yani hayır, iman şartına bağlıdır. İnanıyorsanız hayır görürsünüz. Yoksa ben üzerinize beklî değilim. Siz iman edip korunmadıktan sonra ben sizi koruyamam. Velhasıl bu öğütleri iyi dinleyin ve tutun, yoksa kanşmam ha!

87-Buna karşılık Medyen ahalisi ne dediler bilir misiniz?

Ey Şu'ayb, dediler atalarımızın taptığı şeyleri terketmemizi, veya mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Aslında sen hakikaten çok yumuşak huylu, çok akıllı ve dirayetli bir adamsın. Şu'ayb Aleyhisselam çok namaz kılardı ve öyle tanınıyordu. İbadetler içinde dinin direği olan namaz ise "Gerçekten de namaz Allah'a saygılı olanların dışındakilere ağır gelir." (Bakara, 2/45) âyeti gereğince huşu ehlienden olmayanlara pek ağır gelen, Allah'dan başkasını bir yana bıkıran, Allah huzurunda divan durmanın, secdeler varmanın zevk ve ulviyyetini idrak edemeyenlere hoş ve faydasız bir uğraş gibi geldiğinden, namaz kılınarlara alay edip eğlenmek küfrün gereği ve azgın kâfirlerin ötedenberi âdetleridir. Bundan dolayı Şu'ayb Aleyhisselam'ın kavmi de onun tevhid inancına, hukuk ve ahlâka ilişkin bildirimleri doğrudan doğruya red ve inkâr edemedikleri için, özellikle dolaylı yoldan değersiz göstermek üzere bütün bunları onun kıldığı namaza bağlayarak, geçersiz ve değersiz göstermeye çalışıyorlar, onun peygamberliğiyle alay etmek üzere namazıyla alay ediyorlar.

Yalnızca Allah'a ibadet edip, türlü türlü mabudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaretle siyasette hukuk ve ahlâk kurallarına riayet etmeyi, hüriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı. Hz. Şu'ayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, "İnsanların mallarına haksızlık etmeyin" demişti. Bu ise hüriyeti engellemek değildi, tam aksine hakları ve hüriyetleri tesbit ve teyid etmekte. Çünkü herkesin malları ve hakları güvence altına alınmadıkça kimse hakkından emin olamaz, mallarında dilediği gibi zaten tasarruf edemezdi. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları imiş gibi kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapmaktan geri kalmıyorlardı. Hakka, hukuka ve adaletle riayet etmiyorlar, haramdan sakınıyorlardı. Fesatlıktan çekinmeleri gerektiği konusunda Şu'ayb Aleyhisselam'ın uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, "Mallımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmekten vazgeçmemizi bu kıldığınız namaz mı emrediyor? Sofu sen ne akıllı adamsın bel!" gibi demagojilerle söz dokundurmaya ve alaya yelteniyorlardı. İşte böyle bir taraftan putlara tapıyor, bir taraftan da Allah'a karşı kibir ve gurur taslayıp namazı hor görüyorlardı. Bir başka taraftan da hüriyet ve ticaret adı altında hilekârlık, haklara saygısızlık, terbiyesizlik ve küstahlık ederek vahiy ve nübüvvetle ukalalık demek günümüz kâfirlerinde de en çok görülen cahiliyet devri hastalıklarındandır. Bu bakımdan günümüz insanlar Şu'ayb kıssasını ve Medyen ahalisinin akıbetini çok dikkatle ve ibretle dinlemelidirler.

Bakınız Şu'ayb, bunlara ne kadar nazikane, ne kadar dikkatli ve ince bir cevap ile karşılık veriyor:

88- Ey kavmim dedi gördünüz mü, yani şu halinizi görüp beğendiniz mi? Gördünüzse söyleyin bakalım ya ben Rabb'imden bir belge, bir beyine üzerinde isem, "sen o sensin" dediğiniz ben, Rabb'im Teâlâ'dan kesin ve açık bir bürhan, bir belge üzerinde bulunuyorsam, söylediklerimi de vahiy ve nübüvvet bilgisiyile söylüyorsam ne dersiniz? Ben Rabb'imin vahiyine ve emrine karşı gelebilir miyim? Oysa Rabbim beni kendi tarafından güzel bir nzıkla rızıklandırmıştır. Yani benim kendi çabamla değil, sırf Allah'dan bir ihsan olarak, lütf ve kerem hazinesinden beni maddeten ve manen güzel bir şekilde rızıklandırmıştır. Hem helâlından mal mülk vermiş, ebedi hayatı sağlayan peygamberlik ve hikmet nasip eylemiştir. Ve ben sizi engellemeye çalıştığım şeylere kendim konmak maksadıyla size karşı çıkıyor değilim. Yani, sizi sırkten, başkalarının hakkını yemekten, fesatlıktan engelliyor; tevhide, tam ölçü ve tartı ile hak ve adaleti gözetmeye davet ediyorsam, gelenek ve alışkanlıklarınızı tersine olan bu nasihatlerden, tekliflerden asıl muradım ve maksadım, hüriyetlerinizi elinizden alıp, sizi onlardan uzaklaştırdıktan sonra o yasakları kendim işlemek değildir. Allah'a karşı siz günaha girmeyin de ben gireyim, siz aldatmayın da ben aldatayım, halkın malını siz yemeyin de ben yiyeyim, siz istediğiniz gibi, zevk u safâ sürmeyin de ben süreyim diye bunu yapıyorum. Size bir oyun yapmak, elinizdeki nimetleri kendime mal etmek maksadıyla hareket etmiyorum, maksadım sadece ve sadece gücümün yettiği kadar ıslaha çalışmaktan ibarettir. Muvaffakiyetim de ancak Allah ileidir, ancak O'nun yardımı sayesinde. Onun hidayeti ve inayetyledir. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve ancak O'na inabe ederim, hep O'na yönelirim, her işimde O'na sığınırım, O'na teslim olurum.

89- Ve ey benim kavmim, sakın bana karşı direnmeniz, benimle didişip, bana düşmanlık yapmanız, sizi Nuh kavminin veya Hud kavminin veya Salih kavminin başına gelen bir musibet ile cezalandırmasın. Zaten Lut kavmi sizden uzak değildir, yakın zamandır. Veya yakın bölgededir. Veyahut yakın zaman ve mekanda olduğu gibi, küfür ve fesatçılık bakımından da siz onlara yakınsınız. Görülüyor ki Lut kıssasının sonuna eklenen "Bu zalimlere hiç de uzak değildir." fâsılasına benzer bir fâsılayla, adeta "terci" yapılarak o olay ihtar edilmektedir.

90-Hasılı bunları sakın unutmayın Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tevbe ile yönelin, çünkü o benim Rabbim çok merhametli, çok sevgilidir, çok şefkatlidir. Binaenaleyh günahlarınız ne kadar çok olursa olsun, vazgeçer de bağışlanma dilerseniz, tevbe ederseniz, rahmetine erer, sevgisine ve muhabbetine nail olursunuz.

91-İşte bu güzel öğütlere kavmi ne dedi bilir misiniz?

Ey Şu'ayb, dediler söylediklerinden çoğunu pek anlamıyoruz. Anlamıyorlardı, çünkü kulak vermiyorlardı, dikkatle dinlemiyorlardı, vahiy ve nübüvvetle önem vermiyorlardı. Genellikle bütün fena insanlarda olduğu gibi, herkesin arzulanı kendi arzu ve istekleri

gibi zannettiklerinden dolayı, bir insanın dünya çıkarılından ve kişisel duygulardan kurtularak, sırf Allah nızası için çalışıp çabalayacağını "Ben islahtan başka bir şey istemiyorum." sözünde samimi olacağını kafalarına sığdıramıyorlardı. İhlâs ve tevekkülün ne olduğunu anlayabilmeleri için kendilerinde de biraz ihlas ve tevekkül bulunması gerekiyordu. Kendilerinde böyle bir duygu bulamadıkları, özellikle tevhid inancını tanımadıkları için kör bir tabiatçı kafayla düşündüklerinden, beşerin işlediği günahlarla birtakım semavi afetler arasında bir ilişki bulunabileceğini ihtimal vermiyorlardı. Allah'ı bırakıp, şuna buna tapmakla, ölçüyü, teraziyi, eksik yapmakla, fite fesat çıkarmakla dünyadaki düzenin bozulacağını, tufanlar ve zelzeleler olacağını anlamıyorlardı. Velhasıl sarıh ve apaçık olan bu sözlerle inanmak istemiyorlar, bu gibi sözlerin arkasında gizli niyetler, art düşünceler ve başka maksatlar aramaya çalışıyorlar, bu sözlerden gocunuyorlar da "biz senin söylediklerinin çoğundan bir şey anlamıyoruz", "sen ne demek istiyorsun?" "Ben neye gövdedim de bizi böyle tehdit ediyorsun?" Kesinlikle biz seni kendi içimizde zayıf biri olarak görüyoruz, eğer rahtın (yani hisım akrabandan, saygı duyduğumuz yakınlarından beş on kişi) olmasaydı muhakkak ki seni recmederdik, taşa tutar, öldürürdük. Sen bize karşı güçlü biri değilsin, aziz değilsin. Yani bizim gözümüzde şahsen senin bir değerin, bir önemin yoktur, bize göre sen hatın sayılan, kıymet verilen biri değilsin. Yani sana saygımızdan dolayı değil, senin yakınlarından olup da bizimle beraber olan, sana uymayıp bizim dinimizde bulunan bir kaç hisım akrabarı var ki, işte biz onların hatın için şimdiye kadar sana dokunmadık.

92-Hz. Şu'ayb, bunlara şöyle cevap verdi:

Ey Kavmim, dedi benim hisım akrabam, size Allah'dan daha mı değerli? Yani, ben size ancak Allah'a dayandığımı, O'na güvendiğimi ve muvaffakiyetimi yalnızca O'ndan beklediğimi söylemiş ve binaenaleyh değer ve kuvvetimin başkasıyla değil, yalnız Allah ile olduğunu anlatmış iken size göre benim birkaç yakınım mı Allah'dan daha değerli oluyor da "eğer rahtın olmasa" diyorsunuz. Oysa siz Allah'ı unutup arkanıza attınız. Arkaya atılmış, unutulmuş, kıymetsiz, geçersiz bir şey gibi hiçe saydınız, hesaba katmadınız, O'na ve emirlerine hiç değer vermediniz. Çünkü ancak O'na dayanan ve ancak O'nun emriyle hareket eden bana da önem vermediniz ve O'nun beyyinesiyle, O'nun vahyi ile bildirdiğin açık öğütlerine kulak vermediniz. Allah'ı düşünmediğiniz için söylediklerimi de anlamak istemediniz, "birşey anlamıyoruz" deyip çıktınız. Üstelik yakınların olmasaydı seni recmederdik diyerek tehdide kalkıştınız. Şunu iyi bilin ki, Rabb'im yaptığınız ve yapacağınız her şeyi kuşatmıştır. O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz, hiçbir şey O'nun kudretinin dışında kalmaz ve hiçbir kuvvet O'nun izzet ve şanına, değer ve öneme göre gölge düşüremez. Şu halde her ne yaparsanız mutlaka cezanızı verir.

93- Ve ey kavmim, haydi bütün gücünüzle bildiğinizi yapınız. Muhakkak ki, ben de bildiğini yapmaya devam edeceğim. Allah'a güvenerek, O'na sığınarak, gücümün yettiğince islah çalışacağımı ve ırşada devam edeceğim. Yakında bilip anlayacaksınız ki, o rezil ve rüşayy eden, o perişan edecek olan azap kime gelecek. Ve yalnız kimdir? Şu halde gözleyiniz, hiç şüphesiz ben de sizinle beraber gözleyeceğim.

94- Ne zaman ki, emrimiz geldi. Şu'ayb'ı ve beraberindeki iman ehlini, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, o zulüm edenleri de çığlık yakaladı. A'râf ve Ankebût sûrelerinde ise "Onları zelzele yakaladı." (7/91 ve 29/37) buyurulmuştur ki, "racfe" zelzele, deprem demektir. Demek ki, müthiş bir çığlık ile zelzeleye yakalandılar. Veya zelzeleye yakalandıkları için çığlıklar kopardılar. Diyarlarında, oldukları yerde bir çöküntü gibi yığılıp kaldılar.

95- Sanki o diyarda hiç yaşamamış gibi oldular. Evet, defolup gitti o Medyen Semud'un defolup gittiği gibi, zira Semud kavmi de böyle bir çığlık ve zelzele ile helâk edilmişti. Ancak deniliyor ki, Semud'un çığlığı üstlerinden, Medyen'in çığlığı atlarından gelmişti.

Burada fiilin sarahaten gelmesi ile yukarıdan beri devam eden masdanın da mânâsı ağıklık kazanmıştır. Zira masdan "kurb"ün (yakın) zıt anlamı olarak uzak olmak anlamına geldiği gibi, bir de yok olmak, helâk olmak anlamına gelir. Çünkü helâk olan dünyadan ve bulunduğuy yerden uzak olmuş olur. Ve aralındaki farkı belirtmek için öncekinin fiili "ayn"ın zammiyle beşinci bapıtan kullanıldığı halde, helâk mânâsına olanın mazi sigasında "ayn"ın kesri ve muzaride fethi ile dördüncü bapıtan kullanılır.

Binaenaleyh burada buyurulmakla kıssaların sonunda tekrar olunagelen masdarlarının dua maksadıyl ve helâk anlamında söylenmiş olduğu da ağıklık kazanmıştır ki, aslında bu tasrih de o bedduayı bir tekid gibidir.

Bu misallerden altıncısı da Musa ile Firavun örneğidir: Meâl-i Şerifi

96- Andolsun Musa'yı da âyetlerimizle ve apaçık bir belge ile gönderdik.

97- Firavun'a ve cemaatine. Bunlar Firavun'un emrine uydular. Halbuki Firavun'un emri hak değildi.

98- Kiyamet günü, kavminin önüne düşer. Artık o bunları ateşe götürmüştür. O varılan yer, ne kötü bir yerdir.

99- Hem burada, hem de kiyamet gününde lanetle izlendiler. Onlara verilen bu karşı destek ne fena bir destektir!

96- Ve andolsun ki, Musa'yı da âyetlerimizle ve bir açık belge ile Firavun'a ve adamlarına gönderdik. Görülüyor ki, burada da atfın üslubu değiştirilmiş "biz gönderdik" diyerek kase ve fiil tekrarlanmış, ayrıca tasrih olunarak konu vurgulanmıştır. Böylece Hz. Musa'nın Hz. Nuh ve Hz. İbrahim gibi bir tarih başlangıcı, bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekilmiş ve işaret edilmiştir. Özellikle doğrudan doğruya Nuh kıssasına bağlanmısıyla da onun bir benzeri olduğuna dolayı bir telmih yapılmıştır. Çünkü bu olayda da bir tufan ve suda boğulma meydana gelmiştir.

Burada Hz. Musa'nın Firavun'a gönderilmesi meselesi söz konusu olduğundan, buradaki "âyetlerimizle" ifadesinden murad Tevrat değil, A'raf Sûresi'ne geçen dokuz mucizedir ki, bunlar asâ, beyaz el, tufan, çekirge, böcek, kurbağa, kan, kıtlık ve ölet olaylardır.

Sultan: Aslında üstün gelmek, galip olmak ve istila edip saltanat kurmak anlamına mastardır. Belge, burhan ve hüccet anlamına da gelir. Vali veya hükümdara da sultan dendiği bilinmektedir. Fakat bu mânâyı geldiği zaman kelime müennes olur. Kur'an'da genellikle burhan, delil ve belge anlamında kullanılmıştır. Burada da kuvvetli burhan, kesin belge diye tefsir edilmiştir. Bununla da Hz. Musa'nın en açık mucizesi olan asaya da özellikle işaret edildiği söylenmiş ise de asanın âyetlere dahil olması gerektiğinden "Ve ikinize öyle bir yetki vereceğiz." (Kasas, 28/35) âyetinde olduğu gibi, galebe, üstünlük ve hakimiyet mânâsı olması ve Hz. Musa'nın Firavun'a karşı ortaya çıkan üstünlüğünü ifade etmesi daha uygun görülüyor. Bununla beraber asa ve beyaz el mucizesi bu anlamı ifade ettiğinden önceki tefsir de sıhatli sayılır.

Mübîn: Bilindiği gibi ibaneden ism-i tafdil. "İbane" ise hem lazim, hem de müteaddi olur. Lazım olunca mübîn açık demektir. Müteaddi olunca mübeyyin anlamına gelir, açıklayıcı, aydınlatıcı veya furkan anlamına ayrıca demek olur.

97- Firavun'un emrine tabi oldular, onun emrine uydular Halbuki Firavun'un emri reşid değildi. Firavun'un kumandası veya işi ve hükümet işlerini yürütüş şekli, sonu hayra çıkan isabetli bir emir ve karar değildi. Burası aslında zamir mevkii iken "Onun emri değildi." denilmeyp de doğrudan doğruya Firavun'un isminin sarahata ifade edilmesi çok anlamlıdır. Zira öncekinde Firavun'un şahsı, bu ikincide vasfı kastolunmuştur. Çünkü Firavun ismi fesada, bozgunculuğa, zorbalık ve zulme, sapmaya ve saptırmaya delalet etmesiyle meşhurdur. Bundan dolayı önceki özellikle Firavun'un emri demek olduğu halde, ikincisi genellikle Firavun emri, yani Firavun kısmının emri demek olur.

Ebu Hayyan, tefsirinde der ki: Firavun Yaratan'ı ve ahireti inkâr eden bir dehri idi.

Diyordu ki, âlemin ilâhı yoktur. Her belde ahalisinin görevi kendi sultanına itaatla meşgul olmaktan ibaretti. Bundan dolayı Firavun'un emri olgunluktan tamamiyle uzaktı. Naziat Suresi'nde de geleceği üzere Firavun "Ben sizin en yüce Rabbinizim." (Naziat, 79/24) diyor ve kendinden üstün bir Rabb'in varlığını kabul etmiyordu. Onun için verdiğim emir, doğru mudur, gerçekten de Allah'ın emrine uygun mudur, değil midir? diye düşünmüyordu. Hak Teâlâ'nın emirlerine ve hükümlerine uymakla kendini bağımlı görmüyordu. Yalnızca kendi ağısına, kendi eğilimlerine, kendi arzu ve isteklerine göre emir veriyor, ne emrederse hakikatın öyle oluvereceğini sanıyordu. Kendisini asaleten ve mutlak hakim sayıyor, kendi emrinde melei, yani danışma medisi ve onların arkasında da kavmi bulunuyordı, hepsi birden Firavun'a uyuyorlardı. İşte böyle hakkın hakimiyetini hesaba katmayarak asalet ve mutlakıyet iddiasıyla verilmiş emirlere "Firavun emri" adı verilir. Böyle emirlerin ise reşid olmayacağı açıktır. Zira insanlığın kaderi de dahil olmak üzere bütün kâinatı idare eden hakkın kanunlarının bir şahsın veya belli bir cemaatın emir ve iradesiyle değişmeyeceği bellidir. Böyle iken Firavun kısmı kendisinin Hakk'a boyun eğmek zorunda olduğunu düşünmez. Hakk'ın bir memuru gibi hareket etmek istemez de kendi emriyle hak ve hukuk ortaya koymaya kalkar, Hakk'ın kanunlarını değiştirip bozmaya hayra şer, şerre hayır iyiyi kötü, kötüyü iyi demeye kalkar. Allah'ın "ateştir" dediğine kendisi "su" deyip saldırmak ister ve nihayet hem kendisini, hem de kendisine uyan yandaşlarını yakar. Nitekim bunu açıklamak üzere buyuruluyor ki:

98- Kiyamet günü kavminin önüne düşer, bir de bakarlar ki, su diye kendilerini ateşe götürmüştür. Ve ne fena virdir o mevru. Tuh, ne kötü sudur o vanları ateş!... Çünkü suya hararet söndürmek, çiğir soğutmak için gidilir, ateş ise bunun zıddıdır. İşte Firavun emrinin akıbeti böyle diğer yakan bir sonuçtur. Ve Firavun'a uyanlar böyle bedbaht kimselerdir. Musa'ya bakmadılar da sonucu böylesine fena olan bir emre, Firavun'un emrine uydular, onun arkasına düşüp gittiler.

99- Ve böylece hem bu dünyada, hem de kiyamet gününde bir lanete metbu kılındılar. Yani lanetle izlendiler ve lanetlerin başında gelenlerden oldular. Ne fena ifttir bu merfud. Ne kötü ianeditir bu yapılan iane, yani şu lanetle anılma işi, lanetle anılma bahşışı. Veya ne kötü bir ücret, ne kötü bir ödülür şu lanetle anılma ödülü.

Rıf'd: Aslında dayansın diye bir başkasına sağlanan destektir. Mesela eğerin veya semerin altına vurulan keçe, birine yapılan yardım, verilen atıyye ve ihsan rıftır. Burada cehennem ateşine vird, lanete de rıf denilmesi tehakküm yani ciddi görünür gibi yapılan alay ve istihzadır, gayet veciz ve belagatli bir istiareidir.

Ey Muhammed:

Meâl-i Şerifi

100. İşte bu helâk olmuş memleketlerin önemli haberlerindendir. Sana onu kısas olarak anlatıyoruz. Onlardan yerinde duranlar da var, biçilenler (yok olup gidenler) de.

101. Biz onlara zulmetmedik, onlar kendi kendilerine zulmettiler. Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları, Rabbinin emri gelince kendilerine hiçbir fayda sağlayamadılar. Hasarlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadılar.

102. İşte Rabbin, zalim memleketleri cezalandırdığı zaman böyle cezalandırır. Çünkü O'nun cezası çok acı, çok cezalıdır.

103. Ahiret azabından korkanlar için bunda muhakkak ki, bir ibret vardır. O, öyle bir gündür ki, bütün insanlar onun için toplanacaktır ve o, öyle bir gündür ki, mutlaka görülecektir.

104. Biz onu sadece belli bir süreye kadar geciktiriyoruz.

105. O gün gelince Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onların kimi bedbaht, kimi de mutludur.

106. Bedbaht olanlar ateştedirler. Onlar orada başka türlü soluyacak, başka türlü haykıracaklar.

107. Onlar orada gökler ve yer durdukça duracaklar. Ancak Rabb'inin diledikleri başka. Çünkü Rabbin dilediğini yapardır.

108. Mutlu olanlar ise cennettedirler. Orada gökler ve yer durdukça duracaklar, ancak Rabbinin diledikleri başka. (Bu) ardı arası kesilmeyen bir ihsan olacaktır.

109. O halde sakın şunların ibadet edişlerinden şüpheye düşme. Daha önce ataları nasıl ibadet ediyor idiyse bunlar da öyle ibadet ediyorlar. Biz de kendilerine nasiplerini elbette eksiksiz olarak öderiz.

100- İşte bunlar, yani ta baştan beri anlatılanlar, O sitelerin haberlerinden önemli kısımlardır ki, onu sana kısas (öykü) olarak anlatıyoruz. Yani ayrıntılara girmeden, sözü uzatmadan, yalnızca ibret noktalarını özetleyerek dillere destan olacak şekilde ağıklıyor ve hikaye ediyoruz. Onlardan, (yani o şehir medeniyetlerinden) bir kısmı ayaktaadır, kalıntılar durmaktadır bir kısmı da hasad edilmiş ekin gibidir. Silinip gitmiş, yıkılıp, yok olup gitmiştir. Ve Biz onlara, (o helak olan kavimlere) zulmetmedik. Lâkin onlar kendi kendilerine zulmettiler. Allah'ı bırakıp, yalvara geldikleri o sürü sürü tanrıları, Rabbinin emri geldiği vakit onlara hiçbir fayda vermedi. Allah'ın emrinde zerrece birşeyi ölemeydi. Üstelik onların helak ve hüsranlıları arttırmaktan başka bir şeye yaramadı.

101- İşte bunlar, yani ta baştan beri anlatılanlar, O sitelerin haberlerinden önemli kısımlardır ki, onu sana kısas (öykü) olarak anlatıyoruz. Yani ayrıntılara girmeden, sözü uzatmadan, yalnızca ibret noktalarını özetleyerek dillere destan olacak şekilde ağıklıyor ve hikaye ediyoruz. Onlardan, (yani o şehir medeniyetlerinden) bir kısmı ayaktaadır, kalıntılar durmaktadır bir kısmı da hasad edilmiş ekin gibidir. Silinip gitmiş, yıkılıp, yok olup gitmiştir. Ve Biz onlara, (o helak olan kavimlere) zulmetmedik. Lâkin onlar kendi kendilerine zulmettiler. Allah'ı bırakıp, yalvara geldikleri o sürü sürü tanrıları, Rabbinin emri geldiği vakit onlara hiçbir fayda vermedi. Allah'ın emrinde zerrece birşeyi ölemeydi. Üstelik onların helak ve hüsranlıları arttırmaktan başka bir şeye yaramadı.

102-103- Ve Rabbinin yakalaması işte böyledir. O memleketleri zulme dalmış gitmiş bir halde yakaladığı vakit gerçekten O'nun yakalaması acı ve çetin bir yakalama olur. Muhakkak ki onda, yani o yakalamada veya anlatılan her kıssada ahiret azabından korkan herkes için elbette birer âyet vardır. Yani ibret alacak, ders alacak açık seçik noktalar vardır. Adam sen de, ben bugünümü geçireyim de sonra ne olursa olsun diye, ilerisini düşünmeyen, ahireti hatırna getirmeyen saygısızlar, bu gibi olayları kullanı işlediği günahlara ilişkin görmezler, tesadüfere ve tabiatı yükleyip geçerlerse de cidden aklı ve izanı olan ve ahiret korkusu bulunan kimseler bunda ahirete bir delil bulacaklar ve bu dünyada yapılan zulüm ve haksızlıkları oradaki sonucunun korkunç olduğunu anlayacaklar. İşte bu düşüncelerle Allah Teâlâ'nın azgınlara hazırladığı ahiret azabının ne kadar çetin, ne kadar korkunç olabileceği tahmin edeceklerdir.

Ayrıca peygamberlerin, dünya azabına ve helakine ilişkin olarak verdikleri haberlerin gerçekleşmesinden, peygamberliğin Allah'ın emriyle olmuş bir iş olduğuna daha iyi anlayacak ve onların ahiretle ilgili haberlerine de akıl ve mantık yorup yakın hasıl edecektir. Gerçekten de dünyaya ait cezalardan anlaşılır ki, bunları önceden haber veren peygamberler doğrudan doğruya peygamberlik ise emri vakidir. Ve bundan dolayı peygamberlere haksızlık edip bildirdiklerine inanmanın ve ahiret azabından korkmamanın akıbeti, Nuh kavminin, Ad ve Semud kavimlerinin, Lut kavminin, Medyen halkının, Firavun ile adamlarının akıbetleri gibi çok acı, çok korkunç bir akıbetir.

İşte o, ahiret azabının olacağı kiyamet günü, Öyle bir gün ki, bütün insanlar onda toplanacak, haşır olacak. Ve o toplanış günü, öyle bir gün ki, muhakkak görülecek. Yani olmamak ihtimali yoktur, mutlaka olacak ve herkes toplanıp onun gözüyle görececek, müşahade edecektir. Yahud o günde her şeye şahadet edilerek, çok şahit bulunacak. Çünkü bütün canlılar, bütün varlıklar, yerde ve göklerde bulunanlar orada şahit olacak.

Bütün diller, eller ve ayaklar kendi yaptıklarına şahitlik edecektir. Bu ikinci mânâyâ göre "meşhud" meşhudun fihi muhaffefidir ki, birçok müfessir, bunu tercih etmişlerdir.

104- Ve biz onu ancak sayılı ve belli bir süreye kadar tehir ediyoruz. Yani sonsuza dek tahir edip geciktirmiyoruz. Ancak sayısı belli olan bir süreye kadar erteleyip geciktiriyoruz. Dünyanın ömrü sonsuz ve sınırsız olarak devam edip gitmeyecektir. O, haddi zatında sayılı, sınırlı az bir süreden ibarettir. Bir gün olup son bulacak ve o vakit ahiret gelip çıkacaktır. Onun için o kıyamet günü az bir süre sonra mutlaka görülecek, yani meşhud olacaktır, sonsuza kadar gecikmeyecektir.

105- O gün gelir ki, kimse söz söyleyemez. Ancak O'nun izni olursa, (yani Allah'ın izniyle) konuşacaklar müstesnadır. "Rahman'ın izin verdiklerinden başka hiç kimse konuşmayacak." (Nebe', 78/38). Bununla beraber bu izin de herkese ve her yere ait bir izin değildi. "Bu gün, konuşamayacakları ve özür dilemek üzere kendilerine izin de verilmeyeceği bir gündür." (Mürselat, 77/35, 36) buyurulduğu üzere, bu günün öyle yerleri de vardır ki, bütün insanları nutku tutulur, bir özür dilemek için izin verilmez. İşte o gün kimi bedbaht, kimi mutludur. Bir kısmı şakî, bir kısmı saiddir. Hiç konuşturmamayanlar bedbaht, sefil ve perişandılar; konuşmasına izin verilenler de mutlu ve bahtiyardılar.

106- O şakî olanlara gelince, işte onlar ateştedirler. Orada onlara düşen şey zefir ve şahihtir. Tıp dilinde "zefir" nefes almak, "şehik" de nefes vermektir. Fakat asıl lügatta zefir, soluğu uzun uzadıya içeri çektikten sonra dışarı vermekti. Dertli ve sıkıntılı olanın halidir ki, iç çekmek, göğüs geçirmek deyimleri ile ifade edilen halidir. Şehik de ağlarken hıçkırmaçık ki, bu da fazla acıdan kaynaklanır. Ve çocukların ağlaması hıçkırma hıçkırma olur. Bundan başka bir de eşeğin anımsının evveline zefir, sonuna şehik denilir ki, biri içeri doğru çekilerek, diğeri dışarı doğru verilerek ses çıkarmaktır. Hasılı lügat açısından zefir ve şehik normal nefes alıp verme değildir, ısraplı, acılı bir nefes alıp vermedir. Ayrıca zefir ve şehikteki tensinler tenkir ve tevhil içindir ki, o zaman mânâ şu demek olur: Bambaşka ve feci bir soluk alıp vermeleri, solurken göğüs geçirip hıçkırılmaları vardır. Görülmemiş şekilde nefes alıp vereceklerdir. Hasen'den nakledilen bir mânâyâ göre, zefir cehennem alevinin yükselmesidir. Cehennem alevleri kapanıp yükselecek ve içindkiler, fırlatılıp atılacak gibi tam cehennemden en yüksek tabakasına varıp çıkmak umidine düştükleri vakit, melekler öyle bir çarparacaklar ki, derhal gersin geri en derinlere ve dipleri doğru yutuluverilecekler ve bu mânâ "Ondan her çıkmak istedikleri zaman geriye döndürülürler" (Secde, 32/20) âyetinde bildirilen bir husustur. Şu halde cehennem alevlerinin köpürüp kabarması zefir, geriye bükülüp dibe doğru kıvınlması şehiklidir.

107-Ateş içinde işte böyle bir yukan, bir aşağı inip çıkacaklar, hepsi orada muhalled olarak kalacaklar. gökler ve yer daim olup durdukça, onlar da orda duracaklar. Bu ifadede bir vakit tayini yok mudur, şu halde bu söz diğer âyetlerdeki ebedî kaydına aykırı değil midir? gibisinden bazı münakaşalar vardır. Ancak bu "gökler ve yer durdukça" deyiminin Arapçada "yıldız ısıdıkça", "gece gündüz karşılıklı sürüp gittikçe", "denizde su oldukça" ve bizim dilimizde "dünya durdukça" gibi deyimler ebediyetten kinaye olarak kullanılır, şeklinde cevaplar da verilmiştir. Lâkin bu suretle ebediyet anlamına olduğu, ve dil geleneğinde bunun ebediyet demek olduğu yolundaki cevaplar, ifadenin lügat anlamına da alınamacağı ihtimalini tamamen ortadan kaldırmadığı için, bunun bu yoldaki münakaşayı sona erdireceği hayli su götürür bir meseledir. Halbuki bu âyetlerde söz konusu "ecel-i ma'dud" un, yani belli sonun gelmesinden sonra gelecek olan kıyamet gününden ve bunu takip edecek olan ahiret hallerinden söz edilmektedir. Bundan dolayı buradaki gökler ve yerden murad bu dünya ve bu gökler değil. "O gün yeryüzü, başka yüzüne çevrilir, gökler de başkaları" (İbrahim, 14/48) âyetiyle haber verilen yer ve göklerdir. Ahiret hayatının da kendine göre gökleri ve yerleri olacağı açıkça bellidir. Onun ise bu dünyadaki gibi sayılı bir eceli olmayıp, devamı da ahiret hayatının devamı gibi sonsuz olduğundan, binaenaleyh bu kaydın örfi ve mecazi anlamda bir ebediyet değil, gerçek anlamda bir ebediyet ifade ettiğinde şüphe yoktur. Nitekim bundan sonraki âyetle kesintisiz ihsan olarak "Öyle bir ihsan ki kesilmesiz" buyurulduğuna göre, bu sürekliliğin kesintisiz olacağı da açıkça ortaya konulmuştur. Bir de Abdullah b. Abbas hazretlerinden nakledilmiştir ki, "Gökler ve yer ahirette kaynakları olan nura dönüşeceklerdir". Binaenaleyh arşın nurunda ebedî olacaklar demektir.

Fakat bu sonsuza dek sürecek olan devam ve huludun, Allah'ın zatına mahsus olan ebediliği benzer bir ebediyet şeklinde düşünülmemesi ve öyle vehmedilmemesi için buyruluyoru ki:

Ancak Rabbin dilediği vakit müstesnadır. Yahut Rabbinin dilediğinden başka. Şayet dilerse devam etmeyenler, muhalled olmayanlar, ateşte kalmayanlar veya daha başka şekilde azapları çarptırılacak olanlar bulunabilir. Muhakkak ki, Rabb'in dilediğini yapandır. Ne dilerse onu yapar. O dilerse huludun devamını engeller veya zefir ve şehiki keser, dilerse cehennemini aynı tabakasında tutmaz da başka başka tabakalarına veya ateşten alıp zemherire nakleder ve daha başka yollarla azap eder veya dilediğini cehennemden çıkarır cennete koyar, bedbahtlıktan kurtarıp mutluluğa erdirir. Diler mi, dilemez mi? İşin o tarafı başka. Onu yalnızca kendisi bilir, ancak dilediği takdirde O'na engel olabilecek bir güç yoktur. Ancak genellikle bildiriyor ki, ahiret âleminin ebedî olarak devamını ve o devam süresince de azgınlardan ateşte ebedî kalmalarını dilemiştir. Ve bu arada bazıları hakkında istisnai olarak birtakım meşiyyetleri ve özel muameleleri de olabilecektir ki, bu da kiminin lehine, kiminin aleyhine olabilir. Yine bir hadisi şerifte varid olduğuna göre, cehennemün günahkar müminlere mahsus olan bir tabakası bir zaman gelip boşalacaktır.

108- Mesud olanlara gelince işte onlar da cennettedirler. Öyle ki, gökler ve yer daim oldukça, (yani, yerinde durdukça, yani sonsuza kadar,) hepsi orada muhalled olarak kalacaklar. Ancak Rabb'inin dilediği başka. Yani cennetin devamı ve ebediliği, Allah'ın vücut-i zatîsi gibi kendinden değildir, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah dilerse böyle olmayabilir. Nitekim cehennemde giren herkes orada ebedî kalmayacaktır, günahkar müminler bir müddet cehennemde kaldıktan sonra cennete girecekler ve saadete erecekler. Veya Allah katında burada sözü edilen cennet saadetinden daha büyük saadettler de olabilecektir. Nitekim bir kısım bahtiyarlar cennetten daha ileri mertebelere yükselecek, "Allah'dan gelen Rıdvan en büyüktür." (Tevbe, 9/72) ve "Ve nice yüzler de o gün ışıltı ışıltı ve Rabbinne bakarlardı." (Kıyamet, 75/ 22,23) âyetlerinin sırrına mazhar olacaklardır. Fakat bu gibi istisnalara cennetin genel gişisinde bir son veya bir kesinti olacağını vehmine düşülmecin. "Öyle bir ata ve ihsan olacak ki, kesilmesiz." Dünyadaki gibi belli bir süre ile sınırlı ve sonlu değil, kesintisiz sürüp giden bir ata ve ihsan, sonsuz bir Allah vergisidir.

Bu kayıt, ya cümlesinden hâl veya cümlesinden temyizdir. Cennetin hâli olduğu takdirde, cennet nimetlerinin kesintisiz olduğuna açıkça belli eder: Nitekim "Yiyecekleri de, gölgesi de süreklidir." (Ra'd, 13/35) âyeti de bunu destekler. Temyiz olduğu takdirde cennetin üstünde ve müstesna bir surette ilâhî meşiyetle ilgili olan ndvan nimetinin kesintisiz olduğunu açıklar, aynı zamanda cennetin sonsuz olduğuna da işaret eder. Zira bundan anlaşılır ki, ahiret hayatında böyle sürekli ve kesintisiz bir ihsan vardır. O halde buna karşılık bazı kesintili kişiler olsa bile, kesintisiz bir ihsanın gerçekleşebilmesi için dahi, ahiretin sonsuz ve ebedî olması gerekir. Bu ise cenneti kaplayan ahiret göklerinin ve yerinin sonsuza dek devamı olmasını gerektirir. Şu halde "kesintisiz ihsan" işaretiyle "gökler ve yer durdukça" ifadesindeki ebediliği de tefsir etmiş, açıklamış olur. O halde âyetteki ""gökler ve yer durdukça" kaydının da sonsuza dek demek olduğu kendiliğinden anlaşılır ki, genellikle âyetlerde "ebeden" kayıtları da bunda açıktır. Şu halde "kesintisizlik" kaydının cehennemle ilgili âyetle değil de cennetle ilgili olan ikinci âyetle vurgulanmasından dolayı, bazı kimselerin "cennet sevabı ebedidir, fakat cehennem azabı

genellikle bir yerden sonra bitecektir, kesilecektir" şeklinde zannetmeleri doğru değildir.

Velhasıl yukarıdan beri anlatılabilen kıssalar iyice düşününcül anlaşılır ki, sürenin baş tarafında geçtiği üzere, "Bu dünya hayatını ve nimetlerini isteyenler." (11/15) sayılı ve belli bir eceli bulunan bu dünya hayatında nasipleri ne ise onu tamamiyle alırlar. Sonra da "Ahirette kendilerine ateşten başka birşey kalmaz" (Hud, 11/16). Böyle ebedî bedbahtlardan olurlar. Bunlara karşılık "İman edip salih ameliler işleyenler ve Rablerine karşı terbiyeli" kimselerden olanlar da "Cennet ehlidirler, orada ebedî kalırlar." (Hud, 11/23). Böylece ebedî mutluluğa ererler. İşte iki grup arasındaki fark bu kadar büyüktür. Bir de şakî olan bedbahtlar grubunun Firavunları ve elebaşıları gibi, said olan bahtiyarlar grubunun da peygamberleri, siddıkları ve önde gelenleri vardır. Her iki grubun ileri gelenleri vardır ki, bunların azap ve sevapları da belli ölçüde öbürlerinden farklıdır. Azgınlardan elebaşılarına cehennem ehli içinde ötekilerden farklı olarak Allah Teâlâ'nın dilediği öyle müthiş bir azap vardır ki, bunun ne kadar korkunç olduğu hayal dahi edilemez. Şu halde bunlar sıradan bedbahtlardan daha bedbaht bir durumdadırlar. Mesutların önde gelenlerine de Allah Teâlâ'nın, cennet ehli içinde özel olarak hazırlanmış olduğu öyle saadettler vardır ki, "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işlemediği, beşer cinsinden hiçbir kalbin hissetmediği." nimetlerdir ki, bunları tarif etmek için cennet tabiri bile az gelir. Bu artık bütün nimetlerin ve istihkak edilmiş bütün mükâfatların üstünde sırf Allah'ın fazlı ve keremi ile olan rabbani ihsanlar, kesintisiz ihsanlardır. Şu halde buna nail olacak olanlar da bahtiyarlar bahtiyandırlar.

109-Şimdi geçmişteki o kıssalar, gelecekteki bu akibetler sana bildirilmekle ey Muhammed! Artık suçlarını, şu yukarıdan beri anlatılan müşriklerin tannı diye yaptıkları şeylerden hiçbir şüphen olmasın, hepsi boştur. Bundan önce ataları nasıl tapıyor idiyşeler bunlar da başka değil, aynen öyle tapıyorlar. Yani boşu boşuna tapmaya devam ediyorlar. Yukarıda beyan olunduğu üzere "Allah'ı bırakıp da taptkları o şeyler kendilerine zerre kadar fayda sağlamadı." (Hud, 11/101) âyetinde bildirildiği şekilde, bunların ataları putlara tapmakla nasıl zarardan başka birşey görmedilerse, bunlar da tıpkı öyle olacaktır. Ve elbette biz, bunların nasiplerini eksiksiz olarak kendilerine ödeyeceğiz. Yani ecelleri gelinceye kadar dünya hayatındaki kismetlerini kesmeyeceğiz, sonra da ahirette hak ettikleri cezalarını da vereceğiz.

Meâl-i Şerifi

110. Andolsun ki, Musa'ya kitabı verdik, yine de onda ihtilafa düşüldü. Eğer Rabbinden daha önce verilmiş bir karar olmasa idi, elbette haklarında hüküm verilmiş bitmiştir. Muhakkak ki onlar, bundan kuşkuyla bir şüphe içindedirler.

111. Gerçekten de onların her biri öyle kimselerdir ki, yaptıklarının karşılığını Rabbin kendilerine hakkıyla ödeyecektir. Çünkü O, onların yaptıkları her şeyden haberdardır.

112. İşte bundan dolayı emrolunduğun gibi doğru ol! Beraberindeki tevbe edenler de (doğru olsunlar). Aşırı gitmeyin! Muhakkak ki O, bütün yaptıklarınızı görüp durmaktadır.

113. Ve zulüm yapanlara yakınlık göstermeyin ki, size de ateş dokunmasın. Allah'dan başka yardımcılarınız da yoktur. Sonra yardım da göremezsiniz.

114. Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir. Bu işe düşünebilenlere bir öğüttür.

115. Ve sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükafatını yitirmez.

110- Andolsun ki, Musa'ya da kitap verdik de çok geçmeden üzerinde ihtilaf edildi. Yani merak etme ya Muhammed! Yalnızca sana ve sana verilen kitaba karşı anlaşmazlık çıkınlmıyor. Yukarıda da bildirildiği üzere Firavun'a galebe çalan, üstünlük sağlayan Musa'ya da kitap verildiği zaman ümmeti olan İsrailoğulları tarafından ihtilaf çıkarıldı. Oysa Musa'ya kitabın verilmesi, Tevrat'ın inzal olması, onun, Firavun ile adamlarına üstün gelmesinden, hatta onların suda boğulmasından ve İsrailoğulları'nın kurtarılmasından sonra olmuştu. Böylece İsrailoğulları Tevrat gelmeden önce bütün bunları gözleriyle görmüş ve Musa'nın peygamberliğini kabul etmişlerdir. Böyle olmasına rağmen Tevrat nazil olunca hepsi birden hemen iman etmediler de onun Allah'dan olup olmadığını ihtilaf ettirler. Bir kısmı iman etti, bir kısmı da iman etmedi, direndi. (Bakara, 2/40-150 ve A'raf, 7/100-188 arasındaki âyetlere bkz.). Sana gelince ya Muhammed, önce kitap nazil oluyor, şu halde sana gönderdiğimiz kitap hakkında kavminden bazıları "ona bir hazine indirilse ya" veya "onunla beraber bir melek dolaysa" veyahüt "onu sen uydunuyorsun" diyerek inkâr edenler, Allah kelâmı olduğunu inkâr ederek ihtilaf kırmalarına önem verme! Eğer Rabbinden bir kelime sebekmiş olmasa idi, yani hikmet gereği olarak bir ecel takdir edilmemiş olsa idi, derhal haklarında hüküm icra edilirdi. Yani, kavminden ihtilaf çıkaranların hepsi için hemen şimdi aleyhlerinde hüküm verilir ve icra edilirdi, hiç beklemeden işleri bitirilirdi. Ve şüphe yok ki, onlar bundan dolayı kuşku dolu bir şüphe içindedirler. Yani bu sürenin baş tarafında geçtiği üzere, "Kur'an'ı Muhammed'in kendisi uydurdu" diye inkâr eden iftiracılar, yaptıkları bu iftiraya kendileri bile inanmıyorlar. Kur'an'dan dolayı onlar öylesine derin bir şüphe içindedirler ki, bu şüpheleri kendi içlerini yiyip bitirmekte, yüklerini kemirmekte.

111- Ve hiç şüphe yok ki, onlardan her biri o takımındandır ki, Rabbin amellerinin karşılığını kendilerine keskince ödeyecektir. İşlerini bitirecek, yaptıklarını kafalarına çalacaktır. Yani bunların hepsi, sürenin baş tarafında bildirildiği üzere "Her kim dünya hayatını ve zinetini dilerse, biz onlara burada amellerinin karşılığını tamamen öderiz. Bu hususta hiçbir haksızlığa uğratılmazlar." (11/15), "Fakat onlar öyle kimselerdir ki, ahirette onlara ateşten başka birşey yoktur. İşledikleri şeyler orada boşla gitmiştir. Zaten bütün yaptıkları batıldır" (11/16) âyetleri ile durumları ve akibetleri açıkça ortaya konulan ve yalnızca dünya hayatı ve lüksü peşinde koşan körler kısımdandırlar. Gerçekler hakkındaki şek ve şüpheleri hep dünya kıran yüzündendir. İşte bu şüphe ve tereddüt içinde sürüp gidecek, dünya hayatlarında ne yapacaklara yapacaklar, dünyadan ne zevk alacaklarsa alacaklar ve sonra bütün yaptıklarının cezasını çekecekler. Çünkü muhakkak ki O, (yani Rabbin) her ne yapıyorlarsa hepsinden haberdardır. Yaptıklarının hiç birini karşılıksız bırakmaz.

112-İşte bundan dolayı sen emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Hakkıyla doğru ve dürüst ol! Bu emrin "fa" harfiyle öncesine bağlanması şu anlamı ifade eder: Sen her hususta doğruluk ile emrolmunus bulunuyorsun. Ve senin, her işte Kur'an'da emrolunduğun gibi, sıratı müstakim üzere tam bir doğrulukla hareket etmen ve her hususta aldığın vahye uyman, Kur'an ahlakı ve ahkâmı uyanınca hareket edip bilfiil canlı bir doğruluk örneği olan gerekmektedir ki, hakkında hiçbir şüpheye ve tereddüde yer kalmayacaktır. Doğruluğun ve dürüstlüğün senin peygamberliğine ve başanlı olmana en büyük delil ve belge olacaktır. Bundan dolayı sen sana karşı çıkırları laflarına bakma, onları Allah'a havale et de gerek müminlerle müşterek olan inanç ve amele ilişkin genel görevlerinde, gerek özellikle peygamberlik görevleriyle ilgili olarak yalnızca sana ait olan özel görevlerinde tam emrolunduğun gibi, hakkıyla doğru ol, doğruluğundan ayrılmı! Şu halde sürenin baş tarafında "Belki sen, sana yapılan ithamlardan dolayı, sana vahyolunanların bazısını terkedeceksin olursun ve bundan da üzüntü duyarsın" (11/12) geçtiği üzere vahyolunan emrin yerine getirilmesi ne kadar ağır olursa olsun; ne o emrin tebliğinde, ne de icra ve uygulamasında hiçbir engelden yılmayarak emrolunduğun gibi dosdoğru olmaya devam et.

Abdullah b. Abbas demiştir ki. Bütün Kur'an içinde Resulullah'a bu âyetten daha ağır ve daha çetin bir âyet nazil olmamıştır: Ve bunun içindir ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "Hud Süresi ve benzerleri beni ihtiyarlatı" ve bazı rivayette "Beni Hud Süresi ihtiyarlatı" buyurmuştur.

Demek ki, Hakk'a vasil olmak için istikametten başka yol olmadığı gibi, her hususta

istikamet kadar yüksek bir makam ve onun kadar zor hiçbir emir yoktur. Herhangi iş olursa olsun, herhangi hedef olursa olsun ona ulaşmanın en kısa yolu doğrudur. Böyle olmakla beraber her şeyden önce, bir işte doğrunun hangi çizgide olduğunu tayin ve tespit etmek çok zordur; ayrıca onunla ilgili çeşitli noktalardan ilişkisini kesip, sarsılmadan dosdoğru olan o çizgi üzerinde yürüyebilmek daha zordur. Ve yine istenilen hedefe ulaştıktan sonra aynı şekilde o doğruluk üzere, hiç eğilmeden devam ve sebat edebilmek büsbütün zordur. Bununla beraber şu kadarnı hatırlatmalıyız ki, bu âyette Resulullah'a "beni ihtiyarlattı" dedirecek kadar zor gelen nokta, istikamet emrinin asıl kendisiyle ilgili olan kısmından ziyade, ümmetiyle ilgili olan kısmı olsa gerektir. Zira buyruluyor ki: Seninle beraber tevbe edenler de. Yani şirkten tevbe edip de imanda seninle beraber bulunan, müslüman olan herkes de senin gibi dosdoğru olsun. Ve azmayın, yani Allah'ın tayin ettiği sınırı aşmıyın da onun dışına çıkmayın, doğruluğu ayrılmıy da ifrat veya tefrite sapmayın, aşım girmeyin ey müslümanlar Çünkü muhakkak ki O, (yani Rabb'in) bütün yapacağınızı görür. Gözünden hiçbir şey kaçmaz. Görür ve ona göre karşılığını verir; ceza veya mükafat, karşılıksız bırakmaz.

113- Ve zulüm yapmıyın olanlara rükun etmeyin, yani, zulüm ve haksızlık yapanlara herhangi bir şekilde destek vermek, yakınlık gösterip yaltaklanmak şöyle dursun, meyl bile etmeyin, yüz vermeyin, ilgi göstermeyin ki sonra size ateş dokunur. Ve sizin Allah'dan başka dostlarınız yoktur, sonra mansur da olmazsınız, Allah'ın yardımına nail olamazsınız. Size dokunacak olan ateşten kendinizi kurtaramaz, kurtarıcı da bulamazsınız.

114- Ve namazı kıl, ve kıldır, gündüzün her iki tarafında ve gecenin zülfelerinde yani gündüzün başlica değişime saatlerinin ikisinde ve gecenin zülfeleri, saçaklan demek olan eteklerinde, gündüze yakın olan saatlerinde.

Zülf: Zülfe'nin çoğuludur ve Arapça'da çoğul en az üç sayıdan oluştuğu için bu âyetteki ifadenin anlaşılan sonucu, ikisi gündüzün taraflarında, üçü de gecenin eteklerinde olmak üzere tam beş vakit namaz emredilmiş olduğu açıkça bellidir. Gündüz namazlarının kırâetinde cehir (sesli okuma) meselesinde sabah namazı gece namazlarından sayıldığı için "tarafey'in-nehar" dan murad öğle ve ikinci vakitleri, "zülefen mine'l-leyl" den maksat da akşam, yatı ve sabah namazları olmak lazımgelir ki, İsrâ Sûresi'nde de "Güneşin öğle vakti zevalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı gerçekten de şahittir." (İsrâ, 17/78) diye buyrulmuştur. Böylece öğle ile ikindiye tarafey'in-nehar denilmesinin sebebi şudur: Sabah gündüzün kökü, güneşin doğuşundan öğleye kadar geçen vakit ise gövdesidir. Zevalden sonra öğle ile ikindi de, ta batıncaya kadar olan kısım da taraflardır. Şer'an de gündüz vaktinin sabah, öğle ve ikindi olmak üzere başlica, üç bölümü, üç tarafı vardır. Nitekim bir başka âyetle "Gündüzün tarafları" (Tâhâ, 20/130) diye gündüzün üç tarafından söz edilmiştir. Sabah namazı güneş doğmadan önce olduğu için, sabah ve akşam namazları "zülefen mine'l-leyl" in kapsamı içinde kalmış olurlar. Böylece gündüz namazına iki taraf kalmış olur. Bununla beraber mutlak anlamda "gündüzün iki tarafı" tabiri gündüzün iki ucu veya ortasının iki yanı mânâsına geldiğinden, şer'i anlamda gündüz de fecir vaktinden geçerli olduğundan birçok âlim, bunun "Güneş doğmadan önce ve batmadan önce Rabbini hamd ile tesbih et." (Tâhâ, 20/130) âyetini örnek alarak sabah namazı ile ikindi namazı olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Fakat bu şekilde tefsir edildiği takdirde, başka âyetlerde sarahatle yer almış olan öğle vakti burada hiç zikredilmemiş olur. Keşşaf sahibi gibi, birçokları da iki taraftan maksadın bir tarafın öğleden önce, bir tarafın da öğleden sonra demek olduğunu ifade etmişler, yani "gudüv ve aşıyy" şeklinde anlamışlardır. Böyle alındığı takdirde birinci tarafta sabah namazı, ikinci tarafta da öğle ve ikindi namazları yer almış olur ki, böylece gündüz namazı olarak üç vakit namaz bulunmuş olur. Bu şekilde "tara-fey'in-nehar" ifadesi ile diğer âyetteki aynı anlama gelmiş olur. Ve sabah namazı onun biri olur, diğer ikisi de öğle ve ikindi namazları olmuş olur. Gündüzün iki tarafında üç namaz yer almış olursa "zülefen mine'l-leyl" sözü de çoğul olduğundan ve en az üç namazı ifade etmesi gerektiğinden, o takdirde farz namazların sayısı beş değil, altı vakit olmuş olur, ki, bu altı vakitten biri bizzat peygamber efendimiz hakkında "Ve gece namazından olmak üzere teheccüd namazını da kıl, sırf sana mahsus nâfileten bir namaz olarak." (İsrâ, 17/79) uyanınca fazla olarak teheccüd, ümmet hakkında da vitir altıncı namaz olmuş olur. Nitekim "Gecenin bazı saatlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et." (Tâhâ, 20/130) ifadeleri de en az altı sayıyı içerir. Şu kadar var ki, beş, bütün vecihlerle kesin, altıncısı ihtimal olarak vitir itikadi farz değil, ameli farzdır, başka bir deyişle vaciptir. Gerçekten de mutlak anlamda gündüzün iki tarafı denildiği zaman sabah ve ikindi, hatta sabah ve akşam dahi açıklık kazanırsa da burada bu iki tarafın karşılığı olan "zülefen mine'l-leyl" den olmadığ da belli olmak karinesıyla "tarafey'in-nehar" ifadesinden gündüzün iki ucu veya ortasının iki yanı demek olmayıp örtfe başlica üç kısım sayılan etrafı nehardan ikisi demek olması bizzet bütün ağırlardan tercih edilmesi gereken bir tefsirdir. Gündüzün taraflarından iki taraf: Öğle ile ikindi ve gecenin üç zülfe: Akşam, yatı ve sabah olmak üzere hepsi tam beş vakit namazdır ki, ikamet aynı zamanda namaz kıldırarak anlamına da geldiğinden bunlar cemaatle kılınan namazlardır, ikamet sünnet, cemaat vaciptir.

Hasılı işte bu beş vakit namazı ikame et. Zira şurası kesindir ki, iyilikler kötülükleri giderir. Yani her namaz bir hasenedir, beş vakit ise hasenattır. Hasenata devam edildikçe seyyiat, yani kötülükler silinir gider, işte bu muhakkaktır. Binaenaleyh beş vakit namaza devam edildikçe arada beşeriyet icabı işlenen bazı seyyiat da silinir gider. Beş vakit namaz, arada meydana gelebilecek küçük günahlara keffaret olur. Nitekim bir hadisi şerifte de varid olmuştur ki "Namazdan namaza kadar ikisi arasındakilere Keffaretir, büyük günahlardan uzak durulduğu sürece". Ayrıca "Muhakkak ki, namaz, çirkin ve kötü şeylerden uzak tutar." (Ankebut, 29/45) buyrulduğundan, namaza devam edildikçe, genellikle namaz kılanda kötülüklerle ve günahlara karşı nefret duygusu gelişir. Böylece namaz insanları büyük günahlardan da uzaklaştırmaya, şayet alıştığı şeyler varsa onda pısmırları uyandırıp tevbeye de sebep olur.

O, (yani) namaz, yahut "doğru ol!" emrinden buraya kadar anlatılanlarla ilgili bu bölüm, düşünmeyi bilenlere bir hatırlatmadır. Yani aklıbaşında olan ve düşünebilen herkese bir öğüttür, bir vaaz ve nasihattır. Bu âyetlerde geçen emirler ve nehiyler bakınız ne kadar dikkat çekicidir: Emirler ve diye dış görünüşte müfred olarak yalnızca Hz. Peygamber'e hitap edilmiştir, oysa mânâ itibarıyla umuma, yani bütün ümmete aittir. Nehiyler ise "azmayın" ve "zulmedenlere arka vermeyin." diye yalnızca ümmete yöneltilmiştir. Ne ince, ne zarif bir ifade tarzıdır ki, hayır olan fiillerde Hz. Peygamber muhatap tutulmuş da ümmete ondan sirayet ettirilmiştir. Sakınca teşkil eden işlerden, yasaklanmış fiillerden nehye gelince de Hz. Peygamber'e hitaptan çekinilip ümmete geçilmiş ve bunun Peygambere ancak ümmeti dolayısıyla zimmen bir ilişkisi bulunduğu anlaşılmıştır. Ve Hz. Peygamber'in şahsı bu gibi işlerden uzak tutulmuştur. Çünkü usul ilminde beyan olduğu üzere, bir fiilden nehiy, o fiilin muhataptan sadır olmasa düşünülür ve tasavvur edilir olmasına bağlıdır. Vukuu ihtimali olmayan fiil nehyedilmez. Bundan dolayı nehiylerinin Peygamber'e yöneltilmeyip de ümmete yöneltilmesi ve ümmetin muhatap kabul edilmesi, bu gibi işlerin Hz. Peygamber hakkında asla düşünülmemeye ve ihtimal dahilinde bile olmadığ geçeceğini ortaya koyar. Şu halde Hz. Peygamber'e verilen doğruluk emrinin doğrulukta devam ve sebat etmesini temin demek olduğunu ve fakat buna rağmen ümmette doğruluğun ayrılmının ve zalimlere meyl etmenin yine de mümkün ve muhtemel bulundugunu ihtar vardır. Ve işte Hz. Peygamber'e "Hud Sûresi beni kocaltı" deditren de âyetin bu ince belagati ile ümmetin doğruluğunı sapma tehlikesinin bulunmasıdır. "Düşünmeyi bilenlere bir hatırlatmadır." O halde bunlara iyi dikkat et.

115- Ve sabreyle, bu emirlerin icra ve ifası sırasında karşı karşıya kalacağın acılara katlan ve zalimlere karşı nusreti ve başıyını; hiç acele etmeden bekle. Çünkü muhakkak ki, Allah iyilik edenlerin ecirini zayi etmez. İyilik yapanların emeğini boşa çıkarmaz, bu

muhakkak. Görülüyor ki buradaki sabır emri ile Yunus Sûresi'nin sonundaki "Sen sana vasıyolanı şeye uy ve sabret." (Yunus 10/109) emrine bir defa daha vurgu yapılarak, burası o icmalin bir tafsili ve bir tavzihi (bir ayrıntısı ve açıklaması) olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine geçmiş ümmetlerin ardarda azaba uğratılmalarının sebepleri özetle bir kere daha hatırlatılıyor. Böylece Muhammed ümmetini aydınlatmak ve Resulullah'ı teselli etmek sıyıkında buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

116. Sizden önceki devirlerden bakiyye sahipleri (kitap ehli) yeryüzünde bozgunculuktan vazgeçirmeye çalışsalar da ne iyi olurdu. Fakat onların içinden kurtardığımız pek az kimse bunu yaptı. O zulmedenler ise şımartıldıkları refahın peşine düştüler ve hepsi de suçlu oldular.

117. Senin Rabbin, halkları iyi ve ıslahatçı iken, o memleketleri haksız yere helak edecek değildir.

118. Eğer Rabbin dileseydi elbette bütün insanları tek bir ümmet yapardı. Halbuki yine de ihtilaf edip duracaklardı.

119. Ancak Rabbinin rahmetle yarladığı kimseler başka. Onun içindir ki, onları yarattı. Ve Rabbinin "Andolsun ki cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım" sözü böylece tamam oldu.

116- Şimdi sizden önceki çağlardan yeryüzünde fesattan engelleyen bazı bakiyye sahipleri bulunsaydı (yani, Musevi ve İsevi gibi eski dinlere mensup olanlardan bakiyyeye hizmet eden, dindar, hayra yarar, fazileti gruplar bulunsaydı) da yeryüzünde bozgunculuğa engel olsalar Ancak içlerinden kurtuluşa erdirdiğimiz pek az kimselerden başkası yoktur. İçlerinden o zulüm yapanlar ise, (yani, azınlıkta olan o kurtulmuşları dinlemeyip bilfiil fesat yaparak veya kötülükten vazgeçirme görevini terk ederek, kendilerine zulmetmiş, kendi helaklerine sebep olmuş olanlar ise) refahla zevk arkasında düştüler. hep mücrim oldular. İşte daha önceki çağlarda helak olan kavimlerin helaklerine sebep olan şey başlica bu ikisidir: Birincisi içlerinde fesattan engelleyecek fazileti bir cemaatın bulunmıyışı, bulunsu bile yetersiz kalışıdır. Birisi de refaha ermiş olanların zevk ve safa düşkünlüğü ve bu suretle halkın baştan çıkmasına sebep olmaları.

117- Yoksa ahalisi musliher, (yani salih ve ıslahatçı yana kişiler) olan bir memleketi durup dururken, Rabbinin haksız olarak helak etmesi olur şey değil. Hak etmeden helak olmasa. Yani, bir memleketin gerek idare eden ve gerek edilen ahalisi, zulme ve bozgunculuğa meydan vermeyen salih ve ıslahatçı kimseler iken, Allah herhangi bir zulüm ile o memleketi helak etmez. Böyle bir ihtimal yoktur. Allah'ın kendisi zalim olmaktan münezzehe olduğu gibi, ahali iyiliği ve ıslahatı sürdürdüğü müddetçe zaten zulmetme niyetinde olanlar da zulüm ve haksızlık için meydan bulamaz. Bunun için salih olmak kâfi gelmez, ayrıca muslih olmak da gerekir. Allah, memleketleri, ancak halkları ıslahkar "ahalisi ıslahat yapan kimseler" oldukları sürece helak etmez. Hakkın ihlak edici, ancak memleket ahalisinin ıslahattaki eksiklikleri, zulüm ile fesadın meydan almasına sebebiyet vermeleri yüzündendir. Nitekim "İçimizde salihler varken yine de helak olur muyuz?" diye Resulullah'a sorulduğunda, o da "Evet, eğer hubûs, (yani pislik) çoğalırsa" diye cevap vermiştir. (Maide, Sûresi'nde "Ey iman edenler, size düşen kendinizi düzeltmektir. siz doğru yolda olduğunuz sürece yolunu şaşırmışlar size zarar veremezler." (5/105), Enfal Sûresi'nde "Öyle bir fitneden korkun ki, içinizden yalnızca zulüm yapanlara dokunmakla kalmaz... (8/25) âyetlerine bkz.) Hud Sûresi'ndeki bu âyetin bir benzeri de En'am Sûresi'nde geçmiştir, fakat orada "Bunun sebebi, Rabbinin, bir memleket halkını gaflette oldukları bir halde, haksız yere helak etmeyişidir." (6/131) buyrulmaktadır. Bunun bir benzeri de ilerde Kasas Sûresi'nde gelecektir ki, orada da "Rabbin memleketlerin ana merkezine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe onları helak etmiş değildir. Biz o memleketleri, halkı zalim olmadıkça helak edecek değildik." (Kasas, 28/59). Bu son âyet gafletin mânâsını açıkladığı gibi, ıslahatın karşının da zulüm ve haksızlık yapılması demek olduğunu ortaya koyar.

118- Bununla beraber Rabbin dileseydi, elbette insanların hepsini bir tek ümmet yapardı. "İnsanlar bir tek ümmetten başka bir şey değillerdi." (Yunus, 10/19) âyeti gereğince zaten balangıçta hepsi bir tek ümmet ve bir tek aile idi. Adem ailesi idi. Sonra dileseydi hepsini hakka hidayet ederdi, İslâm üzerinde birlik ve beraberlik halinde tutardı, ihtilafa, anlaşmazlığa, bölünüp parçalanmaya izin vermezdi. Sonuna kadar bir tek millet, tevhid inancına üzere giden bir tek cemaat yapardı. Halbuki öyle yapmamış da sürekli olarak anlaşmazlıklara çıkıp duruyorlar. Demek ki, Allah Teâlâ, hepsinin bir ümmet olmasını dilememiş. Hepsine tevhid inancını ve doğruluğu emretmekle beraber, ihtilaflara imkân bırakmış da çeşitli zevkler, çeşitli tutkular ve farklı isteklerle Hakk'a karşı çıkp duruyorlar.

119- Ancak Rabbi'nin merhamet ettikleri, rahmetine mazhar kıldıkları müstesnadır. Ki bunlar, ihtilafa düşmezler, Hakk'a karşı gelmezler. Tevhidden ve istikametten ayrılmazlar, birlik ve beraberlik içinde bir ümmet olurlar. Ve zaten onları bunun için hakekti, yani tevhidten ayrılmaları, anlaşmazlıklara düşmesinin ve bir tek ümmet olmaları diye yarattı. İşte bu müstesnalı bunun için yarattı veya rahmet kılınımsı olanların dışında kalanları ihtilafa düşsünler diye yarattı. Veyahut bütününü "Bakalım hanginin daha güzel amelleriylecek." (Mülk, 67/2) hikmetiyle imtihan ve yarışma gerçekleştiren, muhalif ve muvafık aynlsın diye yarattı. Ve böylece ihtilaf edip duranlar hakkında Rabbinin işte şu kelimesi tastamam yerini buldu: Bir kısmı cinlerden ve bir kısmı insanlardan olmak üzere cehennemi elbet dolduracağım. (Bakara, 2/253. âyetin tefsirine bkz.)

Meâl-i Şerifi

120. Peygamberlere ait haberlerden kalbini yatıştıracak olanlardan her türlüşünü sana kıssa olarak anlatıyoruz. Bunda da sana bir hakikat, müminlere de bir öğüt ve ibret gelmiştir.

121. İmana gelmeyen o kâfilere de ki: "Elinizden geleni geri koymayın! Biz de yapacağımızı yapacağız."

122. Siz bekleyin görün, biz de bekleyip göreceğiz.

123. Göklerin ve yerin gaybını bilmek yalnızca Allah'a mahsustur. Her iş O'na döndürülür. Sen yalnızca O'na ibadet et ve yalnızca O'na dayan. Rabbin yaptıklarının hiçbirinden gafil değilsin.

120- Sana peygamberlerin hayatlarıyla ilgili bilgilerden bazı önemli kısımları, kalbini onlarla yatıştırmak, onlarla pekiştirmek için hikaye ediyoruz. Önemli kısımların her türlüşünü sana anlatıyoruz ve daha anlatacağız. Bunda, (yani bu sürede) de sana hak geldi. Anlaşmazlık ihtimali olmayan hakikatin kendisi geldi. Aynı zamanda müminler için bir mev'iza ve muhtıra, (yani bir öğüt ve ibret niteliğindeki bilgiler) geldi.

121- İmana gelmeyen o kâfilere de de ki: Halinize ve gücünüze göre yapabileceğinizi yapın. Yani sizin bütün gücünüz imansızlığa yetiyor, o imansızlıkta da istediğiniz kâfirliği yapın. Yapabileceğinizi yapmaktan geri kalmayın bakalım. Muhakkak ki, biz de yapacağımızı yapacağız. Şurası kesindir ki, hakkı tasdik edeceğiz ve Rabbinden gelen emir ve uyanları kabul edip iman yolunda çalışmaya devam edeceğiz. Ve gözlüyor. Şu müminlere felaket gelecek diye bekleyip durun, muhakkak ki, biz de gözlemekteyiz. Yani Rabbinizin vaatlerini ve sizin gibi imansızların başına gelebilecek kötü akıbetleri, sizin korkunç sonunuzu biz de inançla gözlüyor durmaktayız.

122- İmana gelmeyen o kâfilere de de ki: Halinize ve gücünüze göre yapabileceğinizi yapın. Yani sizin bütün gücünüz imansızlığa yetiyor, o imansızlıkta da istediğiniz kâfirliği

yapın. Yapabileceğinizi yapmaktan geri kalmayın bakalım. Muhakkak ki, biz de yapacağımızı yapacağız. Şurası kesindir ki, hakkı tasdik edeceğiz ve Rabbimizden gelen emir ve uyarıların kabul edip iman yolunda çalışmaya devam edeceğiz. Ve gözlüyor. Şu müminlere felaket gelecek diye bekleyip durun, muhakkak ki, biz de gözlemekteyiz. Yani Rabbimizin vaatlerini ve sizin gibi imansızların başına gelebilecek kötü akıbetleri, sizin korkunuz sonunuza biz de inançla gözlüyor durmaktayız.

123-Bakalım kim zararlı çıkacak göreceğiz. Onlara şunu da haber ver ve de ki: Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Göklerdeki ve yerdeki bütün gizlilikler, bütün sırlar yalnızca Allah'a aittir. Onların bilmece de Allah'a mahsustur. Yani gayb olan gizli sırları yaratmak, icad etmek, bilmek ve bildirmek, zamanı gelince açığa çıkarmak vs. bütün bu hususlar, gayb ile ilgili bütün işlemler Allah'a mahsustur. Bütün külli varlıklar, bütün cüz'î parçacıklar, varı ve yoğun, hazırları ve gaipleri, olmuştan ve olacakları bilen ancak O'dur. O'na gizli olan hiçbir şey yoktur. Ve emir, bütününü O'na irca olunur. Bütün emirler, kararlar, hükümler ve işler, hepsi, hepsi O'na döndürülür. Hazırda veya gaipte hiçbir emir yoktur ki, O'na dayanmasın. O'na dayandırılmadan hakkında bir hüküm verilme mümkün olabilsin. O'na dayandırılmadan iki kere iki dört eder demek bile mümkün olmaz. İşte bundan dolayı, sen yalnızca O'na ibadet et, O'na kulluk eyle! Ve O'na tevekkül eyle! Her işte emir ve kumandayı, yetkiyi O'na verip, O'na güvenip, O'nun emirlerine uygun hareket eyle! Yani, ibadetsiz ve amelsiz kuru kuruya tevekkülün de faydası yoktur. Sen kulluğunu yap, O'nun emrini yerine getir ve öyle tevekkül eyle. Rabbin amellerinizin hiçbirinden gafil değildir.

Bu sürenin sonu ile Tevbe Süresinin sonu arasında belagatlı bir tekrar ve teyid bulunmaktadır. Zira onun son emri de yalnızca Allah'la yetinmek ve yalnızca O'na güvenmek gerektiğini vurguluyordu.

Bu sürenin bu şekildedeki hatimesi, bundan sonra gelecek olan Yusuf Süresi'ne de bir geçiş, bir hazırlık özelliği taşır. zira Yusuf Süresi, Allah'a tevekkül eden bir kulun, ne kadar çok yönlü haksızlığa uğrasa uğrasın, Allah'ın yardımıyla hepsinden kurtulup düze çıkacağını göstermektedir.

YUSUF SÜRESİ

1-2- Elif, Lâm, Râ. (Bunun anlamı için Yunus ve Bakara Sûrelerinin ilk âyetlerine bakınız.) Allah bilir, bakınız âyetizlandan tek tek çıkan o hece harfleri nasıl ilâhî sırlarla doludur. Bunlar, bu hece harfleri veya bu harflerle başlayan bu sûre, o mübin kitabın âyetleridir.

Mûbin: Hûd Sûresi (11/6) nde de geçtiği üzere den ismi faildi ki, lazım ve müteaddi olarak her ikisi için de kullanılır. Lazım anlamıyla "mûbin" kendi özünde açık, seçik ve aydınlıktır. Yani haddi zatında kendisinin ne olduğu açık ve belli, kendisinin ne olduğunu tanıtmaya kendisi yeterli olan demektir Mûteaddi (geçişli) fiil olarak anlamı ise beyan edici, açıklayıcı, açığa çıkarcı, ayırt edici demek olur. Bir de dili ve ifadesi gayet güzel, muradını ve maksadını gereğine göre dilediği gibi anlatır, fash ve belîğ mânâsına gelir. İşte Kur'ân-ı Azimüşşan "hüda", "nur", "furkan" isimleriyle anılan bir hikmetli kitap, bir tafsilatlı kitap olduğu gibi, aynı zamanda her yönüyle bir "mûbin" kitaptır.

Birincisi: Herseyden önce bütün Arap edebiyatçıları, şairlerini ve belagatçıları, hatta bütün insanları ve cınleri ıcaziyla aciz bırakmış, Allah tarafından mucize olarak nazil olmuş bir kitaptır. Bundan dolayı hak ve Haktan olduğunu, kendisinden başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde, bizzat kendi varlığıyla isbat etmiş olan bir kitaptır. "Bu ne sırf şarka, ne de sırf garba ait olmayan bir aşçıtan tutuşturulur. Onun yağı kendisine hiç ateş dokunmasa bile işil işil ısıldar." (Nur, 24/ 35) âyetinin zevkiyle bu, bizatihı beyyin, tecrübeyle sabit, hiç şüphe götürmez bir mucizedir.

İkincisi: Ahkam ve şeriat kuraları, mülk ve melekute ait gizlilikler, gaybe ait haberler, kıssalar ve mev'izalar gibi, dinin usul ve mearifini açıklayan, beyan eden bir kitaptır. Üçüncüsü: Hakkı batıldan, hayn şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırt eden bir kitaptır.

Dördüncüsü: Dilin ifade güzelliği, beyan gücü bakımından da gayet parlak bir kitaptır ki, bunun da üç sebebi vardır:

a. Dilinin Arapça olmasıdır. Arapça ise hece harflerindeki güzellik ve sağlamlık, kelimelerindeki uyum ve ahenk, anlamlarındaki genişlik, istikaklarındaki asalet ve çeşitlilik, kinayerilerindeki müenneslik ve mûzekerlik ve daha başka özellikleri ile ıcaz içinde vuzuha hizmet eden ince ayrıntıları, edatlarındaki insicam kabiliyeti, pek çok faydalı başlangıtları ve bilhassa terkip ve ırabındaki incelik ve panıtlı yönleri bakımından ifadei meram etmeye yarayan diller içinde en kuvvetli ve sağlam bir beyan aracı olarak dikkat çeker.

b. Kur'ân bu dilin, en açık, en güzel, en seçkin lehçeleri üzere nazil olmuştur. Arabî: Arab'a mensup demektir. Arap da Arab'ınin çoğuludur. "Ebu Hayyan Tefsiri"nde ihtar olunduğu üzere, bir de "Arabe" ismi vardır ki, Hz. İsmail Aleyhisselam'ın diyarı olan Mekke ve çevresinin ismidir. Nitekim şair: "Her yüzünün bir nahiyesi vardır ki, insanlardan zekası keskin, dili tatlı (olan Resulullah) dan başka hiç kimse onun haramını helal kılmamıştır." diyerek Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethini anlatmış ve şiir zaruretiyle Arabe'nin "ra"sını sakın kılarak, "arbe" yapmıştır. İşte bu kelimenin de nisbesi" Arabî"dir. Buna göre Kur'ân'ın Arabî olması, doğrudan doğruya buna da nisbet edilebilir ki, Arabe diyarının lehçesiyle inmiş demek olur.

c. Kur'ân'ın nazmı, Arap diline öyle yüksek bir insicam, salabet ve halavet ihsan etmiş, öyle güzel bir beyan ve ifade üslubu kazandırmış ki, onun Allah kelâmı olmasından kaynaklanan bu bedi'î üslup ve fitrî beyan, Arap şair ve belagatçıları bir benzerini getirmekten aciz bırakma konusunda başlı başına rol oynamıştır. İşte Kur'ân, beyan ve ifadesinde böyle çok yönlü bir kuvvet, katmerli bir güç, seçkin bir güzellik bulunması açısından da bir mübin kitaptır.

Aslında birinci mânâ, dördüncü mânânın bu şıkkındaki mânâyı da zimmen içine almakta ise de hadd-i zatında bu husus, Kur'ân'ın üstün bir özelliğini teşkil ve sırf kendisine mahsus olan müstakil bir mânâdır. Velhasıl Kur'ân, bütün yönleriyle eşsiz ve benzersiz olan bir kitaptır.

Demek ki, "İşte bunlar hikmetli kitabın âyetleridir." diye başlayan Yunus Sûresi ile onu "Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri hikmetle donatılmış, sonra da habir ve hakim olan Allah tarafından açıklanmıştır." diyerek söze başlayan Hûd Sûresi'nden sonra, yani Kur'ân'ın hikmet özelliğiyle yakından ilgili olan âyetlerinden sonra, tevil ilmini öğretene böyle bir sürenin gelmesi, o hikmetlerin nasıl ve ne yönde açıklanması gerektiğine güzel bir misal verecek olan bu sûre de onlar gibi, ezeli güzelliklerden bir remz ve sembol olan harflerle başlamaktadır. Yusuf Sûresi de Kur'ân'ın daha ziyade güzel anlatım demek olan "beyan" özelliği ile ilgili âyetlerindendir. Bundan dolayı buyruluyor ki:

Muhakkak ki biz, onu Arabî bir Kur'ân olarak indirdik. Yani yalnızca mânâsını değil, lafzını da Arabî olarak vahy-i metluvv (okunan vahy) olarak indirdik. Ki aklınızı kullanıp anlayasınız diye. İyi anlayasınız veya aklınızı kullanasınız da şimdi ihtar olunacağı üzere bunun Allah'dan olduğunu bilesiniz.

3-Ya Muhammed! Bu Kur'ân'ı sana vahyetmemizle en güzel kıssayı, sana biz anlatıyoruz.Yani, bu sûre, kıssaların en güzeldir. Yusuf kıssası, "Yusuf'da ve kardeşlerinde sual edenlere âyetler vardır." (Yusuf, 12/7) uyanınca, haddi zatında çok ibretli ve güzel bir kıssa olduğu gibi, bunun en güzel anlatımı da bu sûrede, bu Kur'ân'dadır. Hiçbir kitapta, hiçbir eserde bu kıssa bu kadar güzel nakledilip anlatılmamıştır. Arabî bir Kur'ân olarak indirilen bu Kitab-ı mübinin âyetlerinden bir bölüm olan bu sûre de sana Kur'ân vahiyi ile, yani sözleri ve mânâsı ile birlikte vahyedilmiş bir Kur'ân olduğu ve Kur'ân'ın beyan güzelliği açısından benzersiz ve eşsiz bulunduğundan dolayı en güzel kıssa bu Kur'ân'ın vahiy diliyle sana anlatılmıştır ki, bunu anlatan ancak Allah'dır. Yoksa, şurası bir gerçek ki, bundan, bu vahiyden önce, sen

elbette bundan habersizdin. Bu kıssadan haberin yoktu. Buna dair hiçbir bilgiye sahip değildin. Ne aklına gelmişti, ne hayaline, ne işitmiştin ne de düşünmüştün, tamamen habersizdin. Bu ne başka bir kaynaktan alıntı olan bir nakil, ne de senin tarafından tasavvur ve tasvir olunmuş hayali bir romandır. Senin hiç haberin yokken birden bire gayıbtan vahiy yolu ile gelmiş olan gayb haberlerinden bir haberdir. Böylesine güzel bir anlatım, böylesine bir vahy-i metluvv, (okunan vahy) böyle yüce bir gayb haberi hiç şüphe yok ki, ancak bir Allah vergisi olabilir.

İmdi her biri apakık birer burhan ve belge olan söz konusu üç burhan ile, bu âyetin ifade ve ihtar ettiği bu hakikatleri düşünecek ve güzel beyanı dinleyip anlayacak olanlara sürenin sonunda açıkça ifade edileceği üzere, aklın ve naklin iyice açıklik kazanır ki, bu sûre "İşte bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir" (12/10). Bu Kur'ân "Uyduurulmuş herhangi bir söz değildir." (12/11)

Ahsenü'l-kasas: En güzel anlatış veya en güzel kıssa, öykü, menkıbe anlamına mef'ul-i mutlak veya mef'ul-i bih olur.

"Kâf"ın fethi ile "kasas" aslında mastardır. Ve sözlükteki anlamı bir şeyin izini sürerek arkasına düşmektir. Nitekim (Kehf, 18/64) âyetinde de geçtiği üzere, "İzlerini takip ederek geriye döndüler" demektir. "(Musa'nın) kızkardeşine 'onun izini takip et' dedi." (Kasas, 28/11) âyetinde izini, takip et, arkasını bırakma, demektir. İkinci olarak yine bu anlamdan alınıp izlemeye değer bir haber nakletmek, bir hikaye anlatmak mânâsına gelir ki, Türkçe ayıtmak ve bazı lehçelerde ayırtmak denilir. Üçüncüsü, o anlatılan haber veya hikayede mef'ul anlamında mastar olarak, yani maksus mânâsına kasas, yahut kıssa denilir ki, "kaf" ın kesri ile "kısas" bunun çoğulu olur.

Kıssa da esasen izi sürülmeye değer hâl ve durum mânâsıdır. İşte bundan dolayı şehnameler gibi kaleme alınan, dillerde dolaşan destan ve hikayelere de kıssa adı verilir ki, buna farşada destan veya efsane denilir. Ancak bizim dilimizde destan deyimi şöreti yaygın olmak bakımından, efsane deyimi de anılanımayacak gibi acayıplığı bakımından, kıssa da ibretli özelliği bakımından kullanılır. Demek ki, bir haber veya hikayenin kıssa adını alabilmesi izlenmeye değer ve yazılmaya değer bir özelliği taşımaya bağlıdır. Bunun içindir ki, edebiyatta kıssanın özel bir yeri ve önemi vardır. Bir hikayenin dillerde dolaşacak bir destan veya efsane halini alması, kalıcı bir güzelliği ifade eden bir olağanüstülükle ilgilidir. Güzellik ise çok yaygın bir şey olmadığından gerçekten de kıssa denilebilecek hikayeler çok nadir olur. Kıssaların gerçeği de, hayalisi de vardır. Şüphe yok ki, en güzel kıssalar, hakiki olanlardır: Yani, gerçek bir olayın, kalıcı güzelliğe delalet eden bedi'î nüktelerle tasvirî ve belagatlı bir şekilde anlatılmış olanlar arasındadır. Zira hakiki güzellik, daima hayallerin ötesindedir. Ve ideal güzellik, ancak gerçek güzelliğe bir sembol, bir misal olması bakımından önem taşır. Bir masum güzelliğin en mükemmel bir macerası olan ve ebedî güzelliğin gerçek yüzünü görmüş bir gözün, geçici güzelliğin cilvelerine nasıl bir küçümseme ile baktığını anlatan Yusuf Kıssası, gayb âleminde mütesabih bir sembol ile tecelliye başlayıp, git gide gelişerek meâlîni bulmuş bir hakikatın belagatlı bir anlatımı ve aynı zamanda Muhammedî güzelliğin ezeli bir simgesi ve nişanıdır.

Hz. Yusuf'un rüyası, onun masum güzelliğinin gelecekte gelişecek olan olaylara ve mukadderatına ilâhî gayb âleminde nasıl bir sembol ve misal olmuş ise, bütün ayrıntılarıyla Yusuf Kıssası da Muhammedî güzelliğin en yüce anlamına öyle bir başlangıç simgesi ve sembolü olarak nazil olmuş olan bir gaybî hakikattır. Ve bilhassa bu açıdan ve bu özelliğinden dolayı en güzel kıssadır.

Söyle ki:
Meâl-i Şerifi

4. Hani bir vakitler Yusuf, babasına demişti ki: "Babacığım, ben rüyada onbir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm."

5. (Babası) "Yavrucuğum! dedi, "rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kururlar. Çünkü şeytan insanın açıkça düşmanıdır."

6. "Ve işte böyle, Rabbini seni seçecek ve sana rüya tabirinden bilgiler öğretecek. Bundan önce ataların İbrahim'e ve İshak'a tamamladığı gibi, nimetini hem sana, hem de Yakup soyuna tamamlayacaktır. Muhakkak ki, Rabbini âlimdir, hakimdir."

4-6- Ve işte böyle, rüyada gördüğün gibi, o yüksek ve parlak gök cisimlerinin sana secde etmesi misaline benzer bedi'î bir seçişle Rabbini seni seçecek, Cenab-ı kibriyası için kendine ayıracak, derleyip toplayıp seçerek halkın en şerefileri, en yüksek makamda bulunanları arasına katacak, parlak bir makama getirecektir. Yani, gördüğün rüya kendi geleceğinin bir misalini görmektir. O misal âleminde o büyük ve yüksek yıldızların sana secde halinde görünmeleri, temsil ve teşbih yoluyla şuna delalet eder ki, ileride Rabbini sana peygamberlik verecek ve büyük büyük adamları sana, senin emrine bağımlı kılacak, sana boyun eğdirecek. Ve sana haberlerin yorumu ile ilgili ilim öğretecek. Düşünce olarak ortaya konan ve vakia olarak meydana gelip gelmeyeceği belli olmayan sözlerin, vakia olarak ne anlama geldiğini tayin etmek, yani rüya tabir eylemek veya vahiy ve ilâhî işaretlerin muammaları, ledünnî hakikatlerini anlamak veyahut olayların en sonunda alacağı şekli ve ondan hasıl olacak sonuçları anlamak ilminden bir şanlı hisse verecektir. Şu halde sen de benim bu söylediklerimin hak ve gerçek olduğunu göreceksin. Kesbi ilimler ile değil, vehbi ilim ile böyle doğru tabirler, teviller ve yorumlar yapıp sana kalırsın. Hem sana, hem de Yakup soyuna nimetini tamamlayacak, daha önce iki atın İbrahim ile İshak'a tamamladığı gibi, ki peygamberlikte muvaffak kılmış, dünya ve ahiret hayatında tam bir şeref ve şana mazhar eylemiştir. İşte o rüyanın kısaca tabir ve tevilii budur.

Ayrıntılı olarak teviline gelince, o da ileride bilfiil meydana gelecek olaylar ile olacaktır. Şüphe yok ki, Rabbini âlimdir, hakimdir. Herseyi bilir, olmuşu da, olacağı da bilir; her yaptığını ilim ve hikmetle yapar. Bundan dolayı kimin seçilmeye layık olduğunu da yine O bilir. Rüya hadisesinde dahi mutlak bir ilim ve hikmet vardır. (İleride bu sürenin 43. âyetine bakınız).

Gerçekten de:
Meâl-i Şerifi

7. Andolsun ki, Yusuf ve kardeşleri kıssasında soranlara ibret alacak âyetler vardır.

7- Yusuf ve kardeşleri kıssasında ki, rüyada onbir yıldız ile temsil olunduğu gibi, kardeşleri onbir tane idi, soranlara (yani genel olarak ibret arayanlara, ibret almak için birçok ipuçları bulunduğu gibi, bilhassa yukarıda anlatıldığı üzere, İsrailoğulları'nın Mısır diyarına ne sebeple geçtiğini soranlara, Mekke müşriklerine ve onlara akıl hocalığı yapan yahudi bilginlerine, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu anlatacak) âlâmetler vardır.

Çünkü Yusuf'un kardeşleri, kendi aralarında:
Meâl-i Şerifi

8. Hani demişlerdi ki: "Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgili, biz ise güçlü ve tutkun bir grubuz. Doğrusu, babamız belli ki, çok açık bir yanılgı içindedir."

9. "Yusuf'u öldürün, ya da bir yere atın ki, babanızın yüzü (sevgisi) size kalsın, sonra yine salih bir kavim olursunuz."

10. İçlerinden bir söz sahibi şöyle dedi: "Yusuf'u öldürmeyin, bir kuyunun dibine bırakın da ordan geçen kafilenin biri onu bulup alsın. Eğer yapacasanız böyle yapın."

11. Dediler ki: "Ey babamız! Sen bize Yusuf için neden güvenmiyorsun? Halbuki biz onun iyiliğini istiyoruz."

12. "Yarın onu bizimle beraber gönder de gezsın, oynasın. Kesinlikle biz onu

koruruz."

13. Babaları dedi ki: "Onu götürmeniz beni üzer, korkarım ki onu kurt yer de sizin haberiniz bile olmaz."

14. Dediler ki: "Vallahi biz böyle güçlü kuvvetli bir topluluk iken, buna rağmen onu kurt yerse, o zaman biz kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz."

8-14- Usbe: Sıkı, birbirine bağlı, tutkun ve mutaassıp bir topluluk demektir.

Hani bir vakitler dediler ki, hiç şüphesiz Yusuf ve kardeşi... Hepsi kardeş oldukları halde "Yusuf ve kardeşi" deyip de "kardeşimiz" dememeleri, Bünjamin, Yusuf'un ana-baba bir kardeşi olmasından dolayıdır. Bundan da anlaşılıyor ki, diğer on kardeş bu ikisinin yalnızca baba bir, anaları ayrı kardeşleri oluyorlardı. Üvey kardeş olduklarından ve biraz da kıskançlıklar yüzünden bu ikisini kendilerine kardeş saymayarak aralarında böyle söylemişlerdi. ilh...

Meâl-i Şerifi

15-18- 15. Nihayet kardeşleri, Yusuf'u alıp götürdüler ve kuyunun dibine bırakmaya topluca karar verdiler. Biz de ona şöyle vahyettik: "Andolsun ki, sen onlara ilerde hiç beklemedikleri bir sırada bu yaptıklarını haber vereceksin".

16. Ve yatısı vakti, aşılayarak babalarına geldiler.

17. Dediler ki: "Ey babamız! Biz gittik, aramızda yanış yapıyorduk. Yusuf'u da eşyamızın yanına bırakmıştık. Bir de baktık ki, onu kurt yemiş. şu anda biz doğru da söylesek, yine de sen bize inanacak değilsin."

18. Bir de gömleğinin üzerinde yalandan bir kan getirmişlerdi. Babalan dedi ki: "Hayır, nefisleriniz atlatmış da size bir iş yaptırmış. Artık bana güzel bir sabır gerekiyor. Bu anlattıklarınıza karşılık yaradınıza şiginilacak olan ancak Allah'dır."

Meâl-i Şerifi

19. Daha sonra bir kafil e gelmiş, suçularını da göndermişlerdi. Vardı, kovasını kuyuya saldı, "Kudde hey, müjde! İşte bir çocuk!" dedi. Ve onu satılık bir mal olarak gizleyip korudular. Allah ise onların ne yapacaklarını biliyordu.

20. Ve onu düşük bir değerle birkaç dirheme sattılar. Ona fazla önem vermemişlerdi.

21. Onu satın alan Mısırlı, eşine dedi ki: "Buna güzel bak. Bize faydalı olabilir, ya da evlat ediniriz." Yusuf'u böylece oraya yerleştirdik. Ona rüyaların tabirini de öğrettik. Allah emrinde galiptir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

19-20-21- Mısır'dan onu satın alan adam ki, biraz sonra görüleceği üzere bu adam Aziz idi ve rivayet olunduğuna göre adı da "Kıtfır" veya "İtfir" imiş, züriyeti yokmuş, eşi ise bakireymiş, adı da "Ra'il" yada "Züleyha" imiş.

Demişlerdi ki, insanları içinde uzağı gören en ferasetli üç kişi en başta gelir:

Bunlardan birisi, Yusuf'un ilerde büyük adam olacağını kestiren Aziz. Birisi, Hz. Musa'yı çoban tutması için babasına "Bu adam güçlü ve güvenilir biri" diyerek, onu kiralatan Şuayb Aleyhisselam'ın kızı. Birisi de Hz. Ömer'i hilafete aday gösteren Ebu Bekir.

Meâl-i Şerifi

22. O, tam erginlik çağına gelince, kendisine ilim ve hüküm verdik. İşte biz, güzel iş yapanları böyle mükafatlandırırız.

23. Derken, evinde bulunduğu hanım, onun nefsinden murad alıp yararlanmak istedi. Kapıları kilitledi ve "Haydi beri gel!" dedi. Yusuf: "Allah'a şiginırım! Muhakkak ki, o (kocan), benim efendim, bana çok güzel baktı. Doğrusu zalimler hiç iflah olmazlar" dedi.

24. O hanım, ona gerçekten niyeti bozmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmese idi. Yusuf da ona özenip gitmişti. Aslında ondan fuhşu ve fenalığı uzak tutalım diye böyle olmuştu. Çünkü o bizim ihlase erdirilmiş kullarımızdan biriydi.

22- Ne zaman ki, o eşüddüne erdi, yani beden ve kuvvetinin tam güçlendiği kema! çağına geldi erişti. Biz ona seçkin bir hüküm ve ilim verdik, yani olağanüstü bir nüfuz ve kavrayış üstünlüğü ve bir vehbi ilim verdik. Ve işte biz, muhsinlere, yani, güzel iş yapanlara böyle mükafat verimiz. Ona suikast düzenleyenlerin elinden kurtarıp, yeryüzünde güvenilir bir yere yerleştirir, onu daima korur, ayrıca hüküm ve ilim verimiz. Yani, Ey Muhammed! Sana da işte aynen böyle yapıyoruz.

Gelelim Yusuf'un bundan sonra başına gelenlere:

23-O, öyle erişti, olgunluk çağına geldi, ve evinde bulunduğu hanım, Yusuf'un nefsinden murad almaya kalktı, ve bütün kapıları kilitledi, ve haydi beri gelse, dedi. Fakat Yusuf'dan ne karşılık aldı bilir misiniz? Yusuf dedi ki: Allah korusun! Doğrusu o, benim efendimdir, veliyyinimetimdir, bana güzel baktı, yer yurt ihsan etti. Benim için "ona güzel baktı!" dedi. Allah saklasın, onun iyiliğine karşı hiç böyle şey olur mu? Doğrusu zalimler iflah olmazlar. Yani efendinin yatağına hainlik, iyiliğe karşı kötülük, ihsan ve ikrama karşı nankörlük zulüm ve haksızlıktır. Genel olarak zalimler felah bulmazlar, iflah olmazlar. Şu halde biz şimdi senin dediğini yaparsak ikimiz de zalimlerden oluruz ve asla iflah olmayız.

24- Hanım ona cidden niyet etmişti. Maksudı Yusuf'un iffetli ve namuslu biri olup olmadığını denemek veya şaka yapmak değildi. Ona gönül vermiş ve bütün himmetiyle onunla olmaya azmetmişti. O da, (yani Yusuf da) ona meyletmış gitmişti, fakat Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı. Yusuf ona aynı şekilde karşılık vermedi, hanımın isteğine ve teklifine uymadı, amma bu onun erkeklik hissini eksikliğinden veya gücünün zayıflığından dolayı sanılmalıdır. Öyle olsa idi, Yusuf'un iffetli olmasının büyük bir anlamı kalmazdı. Bu başka hiçbir sebepten değil, yalnızca onun olgunluğundan kaynaklanıyordu.

Durum öylesine uygun bir durum idi ki, doğal şartların hükmünü icra edip, sonucun Züleyha'nın isteği doğrultusunda meydana gelmesi için herşey tamam idi. Ancak Allah korkusundan başka hiçbir engel yoktu. Eğer bu fiil helâl olsa idi, o da zaten kendini kaptırmış gitmişti. Fakat Yusuf'un iffet, ismet ve nezaheti o kadar yüksek idi ki, öyle bir anda bile Rabbinin burhanını görüyordu: Haram'ın çirkinliğini bütün çiplaklığı ile aynelâkân görüyordu.

Ona işte böyle yani yukarıda açıklandığı gibi, burhanını gösteriyordu ki, ondan her fenalığı, özellikle iyiliğe karşılık kötülüğü, hıyanetin çirkinliğini ve fuhşu defedelim diye. Zira o, bizim gerçekten ihlaslı kılınmış kullarımızdandı. İsm-i meful olarak "lâm" in fethi ile "muhlas", sırf Allah'a itaat için seçilmiş, lekesiz demektir. "lâm" in kesri ile "muhlis" de dini yalnızca Allah'a tahsis eden, dindar yalnızca Allah nzasını gözetken ihlaslı demektir ki, burada her iki şekilde de kırâet vardır.

Meâl-i Şerifi

25-29- 25. İkisi de kapıya koşular. Hanım, onun gömleğini arkadan yırttı. Ve kapının yanında hanımın efendisiyle karşı karşıya geldiler. Hanım hemen dedi ki: "Senin eşine fenalık yapmak isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya acı bir azaba uğratılmaktan başka ne olabilir?"

26. Yusuf: "kendisi benden yararlanmak istedi" dedi. Hanımın akrabasından biri de şöyle şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmış ise hanım doğru söylemiştir, o zaman

bu, yalancılardandır."

27. "Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise hanım yalan söylemiştir, o zaman bu doğru söyleyenlerdendir."

28. Ne zaman ki, gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu gördü, o zaman dedi ki: "Bu iş, siz kadınların tuzağındandır. Gerçekten de sizin tuzağınız çok büyüktür".

29. "Yusuf! Sakın sen bundan bahsetme! Kadın! Sen de günahından dolayı istiğfar et. Sen gerçekten günahkarlardan oldun".

Meâl-i Şerifi

30. Şehirde bazı kadınlar da "Azizin karısı, delikanlısından murad almaya kalkmış, sevgi yüreğini yakıp kavuruyormuş, görüyoruz ki, kadın çıldırmış besbelli..." dediler.

31. Azizin karısı, onların gizliden gizliye dedikodu yaydıklarını işitince, onlara davetçi gönderdi ve onlara mükellef bir sofr a hazırladı. Her birine bir bıçak verdi, beri taraftan da Yusuf'a "çık karşılarına" dedi. Görür görmez hepsi onu gözlerinde çok büyüttüler ve (şaşkınlıkla) ellerini kestiler. Dediler ki: "Hâşâ Allah için, bu bir insan değil, olsa olsa yüce bir melektir."

32. "İşte" dedi, "bu gördüğünüz, beni hakkında knadığınız (gençtir). Yemin ederim ki, ben bunun nefsinden yararlanmak istedim de o, namuslu davrandı. Yine yemin ederim ki, emrimi yerine getirmezse, muhakkak zindana atılacak ve kesinlikle zelillerden olacaktır".

30-34 Yusuf'un iffetli, namuslu ve nezih kişiliğini anlamalı ki, böyle bir baskı ve tehdit altında bile bu işe yanaşmamıştır. Dedikodunun çevreye yayılması ve şehrin ileri gelenlerine duyulması, bir iki günlük bir mesele olmasa gerek. Buna bakarak Yusuf'un aylar süren bir baskı altında, sürekli olarak hanımı tarafından bu işe zorlandığını düşünmek gerekir. İşte Yusuf Aleyhisselam, böyle uzun süreli bir baskı ve tehdit karşısında:

Meâl-i Şerifi

33. Yusuf dedi ki: "Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen, bu kadınların tuzaklarını benden uzak tutmazsan, ben onların tuzağına düşerim ve cahillik edenlerden olurum".

34. Bunun üzerine Rabbi, onun duasını kabul buyurdu da ondan onların tuzaklarını bertaraf etti. Muhakkak ki O, evet O, hakkiyle işiten, hakkiyle bilendir.

Meâl-i Şerifi

35. Bu kadar delili gördükleri halde, sonra yine de Yusuf'u bir süre için zindana atma düşüncesi ağır bastı.

36. Zindana onunla birlikte iki delikanlı daha girdi. Birisi dedi ki: "Rüyada kendimi şarap sıkarken gördüm". Öteki de dedi ki: "Ben de başımın üstünde ekme k taşıdığımı, kuşların da ondan yediğini gördüm.

Bize bunun yorumunu haber ver. Çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz."

37. Yusuf dedi ki: "Size yiyecek olarak verilecek bir yemek gelmeden önce onun tabirini size bildiririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir. Çünkü ben Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim."

38. "Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim, Allah'a hiçbir şeyi ortak tutmamız olmaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir lutfudur. Fakat insanların çoğu şükretmezler."

39. "Ey benim zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı birçok tanrılar mı daha hayırlı, yoksa herşeye hakim ve galip olan bir tek Allah mı?"

40. "Sizin Allah'ı bırakıp da o taptıklarınızı, sizin ve atalarınızın uydurduğu birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Bunlara tapmanız için Allah hiçbir delil indirmiş değildir. Hüküm ancak Allah'a aittir: O, size, kendisinden başkasına tapmanızı emretti. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."

41. "Ey benim zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine yine şarap sunacak. Diğer de asılacak, kuşlar başından yiyecekler. İşte öğrenmek istediğiniz iş böylece hall oldu."

42. Yusuf, hapisten kurtulacağına inandığı o ikiden birine dedi ki: "Beni efendinin yanında an". (Benden söz et ki, beni kurtarsın). Fakat Şeytan, ona efendisinin yanında anmayı unutturdu. Bu yüzden Yusuf, daha yıllarca zindanda kaldı.

35-42- Bazı yorumcular demişlerdir ki: Yusuf, o arkadaşına "Beni efendinin yanında an" ki, belki beni buradan kurtarmaya yardımcı olur diyerek, bir kuldan meded ummayacaktı. Eğer Allah'a yönelip "Ya Rabbi, beni buradan bir an önce kurtar" diye yalvarsaydı, o zaman araya şeytan giremeyecek ve Yusuf da daha önce kurtulmuş olacaktı. Yusuf durumunda olan takarrüb ehline yakışan şey, her beklentilerini Allah'dan istemektir.

Fakat Allah, onun kurtulmasını murad ettiği zaman bakınız nasıl bir sebep yarattı. Ve onun zindan kurtuluşu Allah'ın yarattığı bu sebep yüzünden oldu.

Meâl-i Şerifi

43. Bir gün melik (hükümdar) dedi ki: "Ben rüyamda yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini ve yedi yeşil başakla yedi kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Siz rüya tabiri edebiliyorsanız benim bu rüyamın tabirini bana bildirin."

44. Dediler ki: "Rüya dediğin şey karmakamış hayallerdir. Biz ise böyle kamış hayallerin yorumunu bilemeyiz."

43- Ey toplu! Yani, hükümdar o rüyayı görmüş. Hatta ifade muzarı sigasıyla olduğu için "gördüm" demiyor, "görüyorum" diyor. Buna göre aynı rüyayı üstüste birkaç defa görmüş olduğu anlaşılıyor. Sonra meseleyi ciddiye alıp meşhur danışma meclisini topluyor. İçinde meşhur bilginlerin ve hikmet sahibi kimselerin de bulunduğu bu meclise gördüğü rüyayı anlatıp, onlara diyor ki: Rüyam hakkında bana bir fetva veriniz. Yani bu rüya benim için önemli bir mesele halini aldı, bunu tabir edip, ne anlama geldiği hakkında beni aydınlatın. Bu müşkülümü halledin. Eğer siz rüyaya geçebilirsiniz, yani rüya tabiri ilminde işi derinliğine inebilirseniz, bu konuda mahir ve nüfuz sahibi kimseler iseniz, bunu yaparsınız, yapınız.

44- O meclistekiler, o heyet dediler ki, bu senin rüya dediğin şey bir "adgâsı ahlâm"dır. Yani yaşı ve kuruşu birbirine karışmış ot demetleri gibi, eskisi ile yenisi birbirine karışmış yığın yığın uyku hayalleri, hakikatte hiçbir mânâsı olmayan eski ve yeni birtakım vehimlerle hayallerin karışımından ibaret şeylerdir. Biz ise, böylesine karma karışık hayallerin tevili ni bilmeyiz. Yani ahlâmın anlamı yoktur ki bilebilelim.

Görülüyor ki, burada rüya ile ahlâm birbirinin karşıt olarak kullanılmış, ilim ve hikmet ehlinin çözümünden aciz kaldığı ve çözemedikleri için de birçoklarının inkâra kalkıştığı rüya olayında esas olan çok önemli bir nokta aydınlığa kavuşturulmuştur. Yani, rüyadan bahsedilirken şu iki kelimenin hakikatte farklı olduğu unutulmamalıdır: Rüya ve hulûm. Bunlar birbirlerine benzerliği dolayısıyla birbirine karıştılır ise de Kur'ân ihtâr edip uyandırıyor ki, rüya denilen şey, ahlâmdan başkadır. Rüya tek başına enfûsî bir hadise

değildir. Onun altında, girilip, değişecek ve özüne vakıf olunabilecek hakiki ve gizli bir mânâ yatmaktadır. Hulûm ise gerçekte hiç anlamı olmayan boş bir vehim ve hayalden ibarettir ki, haddi zatında bir dış tesir ile meydana gelmiş olsa bile afaki bir hakikat ifade etmez. Bundan dolayı da tabiri ve tevili olmayan bir ihtilam olayı gibi, sırf nefsanî bir hadise veya şeytanî bir hayal olmaktan ileri gitmez. İşte böyle değişik ahlâmın birbirine karışmasına da adğâsı ahlâm adı verilir. Demek ki, hakikat dilinde rüya, sadık olanların addır. Yalan olanlarına da ahlâm denilmezdir. Bunların her ikisi de uyku halinde enfûste temessül eden hayalî birtakım şekil ve suretler olarak görüldüklerinden dolayı, dışyüzünden bakıldığında rüya, bir hulûm, hulûm de bir rüya gibi sanılabilir. Bundan dolayı da avam arasında her ikisine rüya denilir. Oysa gerçekte bunlar birbirinden farklı şeylerdir. Rüya, görmek anlamına gelen "rüyet" kökünden alınmış olduğu için bunda hayalî ötesinde bir hakikat görülmüş olur ki, rüyanın asıl ilişkisi de o hakikat ildir. Görülen hayal, o hakikatın, insanın iç dünyasında temessül etmesidir. İşte bundan dolaydır ki, rüyanın haddi zatında bir anlamı ve tabiri vardır. Rüya tabiri veya tevili demek de o görülen hayalden bir ipucu bularak onun arkasındaki hakikate geçebilmek demektir ki, bunda en önemli olan nokta, o hayalî görüntünün enfûsî olan özelliği ile afaki olan özelliğini ayırabilmektir. İşte bu anlamı lügatte geçirmek mânâsına gelen tabir fiilinden ziyade "ubur" veya "ibare" mastarıyla ifade olunur ki, bir yerden bir yere geçmek demektir. Yani "Rüya tabiri" çok kullanılan bir deyim olmakla beraber "ubûr'ü-rüya" veya "ibaretü'r-rüya" denilmesi Arapça'da daha fasihtr. Bundan dolayı Kur'an'da sülâsi mücerreden ifade buyurulmuş, tef'il babından buyurulmamıştır. Bununla beraber Türkçe'de "tabir" deyimî yayılmış ve tutunmuştur.

Yukunda gördüğümüz üzere "rüya tabiri" bilgisi, "te'vil-i ehadis" ilmi olarak ifade edilmiştir.

Ehadis: Hadis kelimesinin çoğuludur. Hadis söz veya hadis, yani hadise demek olabileceğine göre, esas itibarıyla "tevil-i ehadis" tamlaması, ya nefisteki sözün realitedeki anlamının veya nefsin ilişkili olduğu hadiselerin ileride varacağı akıbeti ve nihai anlamı anlamak demek olur. Demek ki, rüya tabir etmek ya sözü veya hadiseyi tevil etmek mânâsında bir anlayıştır, Bunların her ikisini de birbirine ırca etmek mümkün olur. Çünkü söz anlamak bir enfûsî hadise olan sözden dışarıya itinkal ile onun ötesinde bir olayı anlamak demek olduğu gibi; olaylardan, olayların gidişinden onların ileride alacağı şekli; onlardan çıkacak mânâyı ve sonucunu anlamak da, dışındaki bir olayı idrak ile onun anlamı olan bir sözü, kendi düşüncesinde hissetmek ve anlamak mânâsına gelir. İşte söz olaya, olay da söze böyle geçişlerle ırca olunabilir. Bilinmektedir ki, genel olarak duyulmuş gerçeği ve sahtesi bulunabildiği gibi sözün de doğrusu ve yalanı vardır. Doğru sözün zihindeki anlamından başka, bir de dış dünyada ifade ettiği gerçek bir anlamı bulunur. Yalan söz ise gerçekte dış dünyada ifadesi ve karşılığı bulunmayan soyut bir hayalî hadiseden ibaret kalır. İşte uyanıkken doğru bir söz veya hakiki bir duyu ile yalan bir sözün veya aldatıcı bir duyunun, yanlış bir idrakın farkı ne ise, rüya ile ahlâm arasındaki fark da o demektir. En sonunda ise doğruya ya da yanlışla dönuşür, oraya raci' olur. Şu halde rüya, bir benliğin hak tarafından duyduğu ve algıladığı bir doğru sözün benzeri, ahlâm ise onun duyduğu bir yalan sözün benzeridir. Sözün hakikatı, mecazısı, sarhi, kinayesi, iyi tanınmış, garibi, imalı, remzisi olduğu gibi, rüya da öyledir. Şu kadar var ki, genellikle rüyalar toplumsal geleneklere ve âdetlere bağlı olarak değil, daha ziyade kişinin kendi iç dünyasındaki, kendi benliğindeki gizli şuur algılamaları özelliklerine göre söylenen bir muamma, bir lûğaz ve bir bilmece niteliğinde bir hayal ve garip bir temsil ile meydana gelirler. Velhasıl gibi ledunnî birer remiz, ilâhî birer semboldürler. Bundan dolayı onların te'vili de kesbî ilimler ile değil, vehbî ilimler ile bilinir ki, bunun en aşağı derecesi feraset ve ilhamdır, zirvesi ise vahiydir. Ve bundan dolayı peygamberlerden başkasının rüyası ya da rüya tabiri, ilm-i yakîn ifade etmez. Ancak görenin ve görülenün özelliklerine göre basit bir vehimde başlayarak yüzde yüz kesinlik ifade eden cezme kadar varabilecek çeşitli mertebelerde ferak anlamda bir bilgi husule getirir. Ve rüyanın asıl tabiri meydana gelen olaylar ile açıklık kazanır. Bazı rüyalar aynen görüldüğü gibi çıkar. Bazıların tabiri de rüya ile beraber görülür. Bazı rüyalar da gören kimsenin vicdanında tabir olunamamakla beraber, onun sadık bir rüya olduğuna dair mücmel ve fakat kesin bir kanaat hasil olur. Söz konusu Mısır hükümdarının rüyası da işte böyle bir rüya olduğundan "Rüyam hakkında beni aydınlatın, eğer size bir rüya tabirini biliyorsanız" demiştir. Ve gördüğü şeyi hep "rüya" olarak adlandırmıştır. Çünkü gördüğünün kendince gerçek bir rüya olduğuna kanaat getirmiştir.

İslâm âlimleri, rüya hadisesini üç sınıf olarak tasnif etmişlerdir: Birincisi, Allah tarafından doğrulan doğruya veya bir melek aracılığıyla meydana gelen ilâhî bir telkinir ki, asıl rüya, hak ve gerçek olan rüya budur. İkincisi, benliğin kendinden kendisine yapılan telkin ile meydana gelen görüntüdür ki, geçmişten gelen hatıra birikimlerinin yeni baştan hayal edilmesinden başka bir değer taşımaz. Üçüncüsü ise, şeytanî bir telkin ile meydana gelen zihinsel görüntüdür ki, bilinmeyen bir dış etkenden etkilenecek meydana gelir, fakat yalan bir tedai ve tehayyülden ibaret olur. İşte bu ikisi ahlâm veya adğâsı ahlâm adını alır. Bununla beraber bütün bunlar nefiste bilgi değeri olmasa bile, hissî bir heyecan uyandırmaktan geri kalmazlar. Şu halde yalnızca bilgi değeri açısından değil, duygulann halden hale geçmesi açısından da düşünüldüğü zaman görülür ki, ahlâm denilen kısmın bile psikolojide hesaba katılmaya değer önemli bir yeri vardır. Gerçekten de Hz. Peygamberin hadislerinde rüyallann hem bilgi değeri, hem de duygusal önemi üzerinde durulmuş, her iki faydasına da ayrı ayrı işaret buyurulmuştur. Bu arada sunu da hatırlatmalıyız ki, hadis-i şerifte "Rüya, peygamberliğin kirkaltı cüz'ünden bir cüz'dür" yani, kirkaltı parçasından bir parçadır buyurulmakla, onun ilmi değerine işaret edilmiştir. Ayrıca yine hadis-i şerifte "Peygamberlik kesildi, mübeşşirat kaldı" buyurulmuştur. Bu da daha ziyade işin duygusal tarafına aittir. Hiç şüphesiz nübüvvetlerin ekmeği, Hz. Muhammed'in nübüvvetidir. Hatemü'l-enbiya (son peygamber) efendimizin vefatına kadar vahiy aldığı peygamberlik süresi yirmi üç sene idi. Ve bu yirmi üç senelik sürenin ilk altı ayında aldığı vahiy, hep sabah aydınlığı gibi zuhur eden rüyalar şeklinde olmuştur (Fatiha Süresi'ne bakınız). Yirmi üç senenin işe kirk altı tane yanım sene, yani kirkaltı tane "altı ay" demek olduğu hesaba katılırsa, ilk altı ayda rüyalar şeklinde gelen vahy'in, bütün vahiy süresinin kirk altıda biri ettiği ve onun kirk altı parçasından bir parça olduğu anlaşılır.

Burada rüya meselesini biraz da zamanımızın felsefî görüşleri açısından ele almak da faydadan hâli olmayacaktır. Psikoloji ve genelde ruhsal bilimlerle meşgul olanların bildiği gibi, uyanıkken bize belli bir şeyi tanıtan, mesela "bir buğday başağı" gördüğümüz veya bir ses işittim" dedirten herhangi bir görme ve işitme, tek başına o anda meydana gelen basit bir duyumdan ibaret değildir. O anda aldığımız o duyu ile birlikte hafızamız da ona benzer bir hızla hemen hareket geçer kendisinde daha önceden ona benzer bütün görüntüleri yoklar, varsa aynıını bulur, onunla karşılaştırır ve o anda onun buğday başağı olduğuna karar verir. Gördüğü yeni duyu ile daha önce edindiği idraklerin bütünleşmesinden yeni bir tanıma elde etmiş bulunur. Böylece her yeni bir duyudan aldığımız yeni bir görüntünün anlamını, daha önceki hafıza arşivimizden yararlanarak aradaki ayrılığın veya yakınlığın derecesine göre kendimize söyleyebiliriz: Mesela, "surada bir yaprak gördüm" diyebilir. O andaki bir duyuyu, hafızamızdaki benzerleriyle tedai ve hatırlama yoluyla bir geçit resmine tatlı tutanz; ancak o gördüğümüzde daha önce hafızamızda bulunan görüntüler arasında bir ayrılık veya bir benzerlik bulamadığımız zaman da "birşey görüyorum, amma ne olduğunu seçemiyorum" deriz. Çünkü biz hiçbir eşini ve benzerini bilmediğimiz büsbütün yeni olan bir şeyi tanıyamayız. Durum biz gözlemlerde böyle olduğu gibi, iç gözlemlerde de böyledir.Mesela "düşünüyorum, başım ağrıyor" diyebilmemiz için bile, daha önceden benzeri şekilde düşünmüş ve yine daha önceden başımızın ağnmış olması gerekir. Çevremiz veya kendimiz hakkında edindiğimiz bütün bilgiler, yeni bir duyu ile hafızamızda önceden mevcut benzer birikimlerin elele verip yardımlaşması sayesinde meydana gelir. Bütün bilgiler dış duyularla hafızadaki idrak kalıntılarının işbirliği etmesine bağlıdır. Halbuki benliğimiz, uyku halinde de içeriden veya dışardan etki alır. Ve kendi kendisiyle konuşabilir, geçmişî çağnşım yapıp hatırlayabilir. Böylece rüya veya ahlâm denilen

zihinsel olay meydana gelebilir. Ve uykudaki, bir benlik iradesine hakim olamadığı için artık bunlar, benliğin kontrolü dışında başıboş bir şekilde akar gider. Ve bundan dolayı bu tedailerin ilk çıkış noktalarına bağlantıları, benliğin dikkatinden gizli kalacağından bütünü temsil yoluyla toptan ifade ettiği gizli anlam, tefsire ihtiyaç gösterecek şekilde kapalı kalır. Eğer bu tedailer yeni bir etki ile ilgili olmayıp da gerek eğri, gerek doğru yalnızca geçmişteki hatıralann tekrarındn ve karışımından ibaret olursa, o zaman ahlâm veya adğâsı ahlâm olmuş olur. Hak tarafından gelen bir etki sebebiyle cereyan eden tedailer de rüyayı sadıka olur. Şu halde görmek, bir basit duyu ile hafızadaki bir tedai zincirinin akışı sayesinde olduğu gibi; rüya olayı da, bir etki ile bir tedai akışının altındaki mânâdır. Görmeye alayında çağnşımın ayrılığinden veya benzerliğinden o şeyin ne olduğu anlaşıldığı gibi; rüya olayındaki tedainin görüntüsünden de, o etkinin altındaki anlam anlaşılabacaktır. Fakat görme olayı, ne kadar zorunlu olursa olsun, onda benliğin bakmak ve dikkat gibi kendi keşfiyle ve iradesiyle ilgili olan hür seçiminin bir hissesi, bir rolü vardır. Hatta görmenin netliği dikkatle doğru orantılı olur. Onun için göze iliştiği halde dikkatten kaçan birtakım şeyler bulunur ki, ya hiç görülmez veya belli belirsiz göze ilişmiş olur. Rüya olayı ise benliğin tamamen dikkati ve iradesi dışındadır, soyut olarak ve zorunlu olarak cereyan eder. Binaenaleyh rüyanın altında yatan anlamı dile getiren görüntü, benliğin iradesine yabanc ve dikkatine gizli kalmak bakımından, bizzat görme olayındaki gibi net ve kesin olmasa da; diğer taraftan benliğin irade ve dikkatiyle ilgisizliği açısından, rüyanın doğrudan doğruya ilâhî bir tasarruf ve hak tarafından bir gaybî telkin olması, bizzat görme olayından daha net ve daha geçerli bir olgudur. Bundan dolaydır ki, insanların rüyalarının çıkmasında, gözle görüldüklerinin gerçekleşmesinden daha ziyade bir ilâhî burhan görürler. Ve hiç şüphe yok ki, sadık rüyaya, milyonda bir bile rastlansa, yine de olayın gerçekliğine ve önemine asla hâlel gelmez. Şunu da hatırlatalım ki, rüya olayı yalnızca uyku haline bağımlı bir hadise değildir. Uyanıkken, özellikle karanlık bir yerde veya gözler yumulmuş olarak bir dalgalılık halinde de, bir sinema seridi gibi görülen birtakım misaller ve manzaralar meydana gelebilir ki, bunlar sıradan hatıralar ve hayaller gibi sönük ve bulanık değildir, tpkî canlı ve gerçek bir görüntü gibi, parlak, net ve açık seçiktirler. Ve görülenler tpkî bir rüya gibi misal olarak veya bazı hallerde aynen tabir ve tevil edildikleri gibi, daha sonra tahakkuk da ederler. Bunu kendi hayatlarında yaşamış olanlar şuna inanırlar ki, soyut manevî âlem ile madde dünyası arasında ortada bir misal ve eşbah âlemi vardır. Mânâ maddede, madde mânâda bu misal âlemi yardımıyla temessül eder. Gerek uykuda ve gerek uyanıkken rüya, belli bir hakikatın, soyut olarak bu misal âleminde ruha görünmesidir. Bundan dolaydır ki, rüya olayı sıradan hatıralann çağnşımından ve ahlâmдан başka bir keşif hadisesidir. Rüya tabiri ilmi ve vehbî ve keşfî ilimlerden olduğu için düşünce ve mantıkla çözülmaz. Çözülemediğinden dolayı da zahir ehli için gerçek rüya ile ahlâm adı verilen şeyin ayırt edilmesi zor ve müşkül bir şey olur. Hatta gaybî sırlardan büsbütün gafıl olanlar, âlemlerin Rabb'inin alim ve hakim olduğuna bilmeyenler, genel olarak bütün rüyallann ahlâmдан ibaret olduğunu iddia edecek kadar ileri giderler. İşte Firavun'un danışma meclisinin şu konusu üyeleri de ya böyle bütün rüyallann ahlâm kabul ederek veya eğer inkârı değillerse de rüya ile ahlâm arasındaki inceliği fark edemeyerek, tabirini bilmedikleri için, bilgisizliklerini ve aczlerini örtbas etmek gayesiyle "Biz, ahlâmın da tevilini bilecek değiliz ya" dediklerinde:

Meâl-i Şerifi

45. O ikiden kurtulmuş olanı nice zamandan sonra hatırladı da dedi ki: "Ben size o rüyanın tabirini haber veririm, hemen beni gönderin."
46. "Ey Yusuf, ey doğru sözlü! Bize şunu hallet: Yedi semiz ineği, yedi olız inek yiyor. Ve yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak. Umarım ki, o insanlara doğru cevap ile dönerim, onlar da (senin kadrini) bilirler."

45-46- O ikiden kurtulmuş olan da yani Yusuf'a rüya tabir ettirmiş olan o iki zindan arkadaşından kurtulup kıymış olan sâkı de uzun bir zaman sonra, bu vesile ile hatırlayıp dedi k: "Size haber vereceğim..." Yusuf ona şu cevabı verdi:

Meâl-i Şerifi

47. Dedi ki: "Yedi sene eskisi gibi ekeceksiniz, biçtiklerinizi başağında bırakınız, biraz yiyeceğinizden başka. "
48. "Sonra onun arkasından yedi kurak sene gelecek, öncelki biriktirdiklerinizin biraz saklayacağınızdan başkasını yiyip bitirecek."
49. "Sonra da onun arkasından yağışlı bir sene gelecek ki, halk onda sıkıntıdan kurtulacak, (üzüm, zeytin gibi mahsülleri) sıkıp faydalanacak."

47-48-49-Hükümdar Yusuf'un bu tabirini öğrenince:

Meâl-i Şerifi

50. O hükümdar "Onu bana getirin" dedi. Emir üzerine Yusuf'a gönderilen adam yanına gelince, Yusuf ona dedi ki: "Haydi efendime geri dön de, ona sor bakalım, o ellerini kesen kadınların maksatları ne imiş? Hiç şüphe yok ki, Rabbim, onların oyunlarını çok iyi bilir."

50- Melik de onu bana getirin, dedi. Yani, o sâkı gelip gerçek yorumu haber verince, hükümdar Yusuf'un ilmini ve faziletini anladı ve zindandan çıkarılıp kendisine getirilmesini emreyledi.

Fakat aldığı emir üzerine elçi kendisine vancca yani Yusuf'u zindandan çıkarp, hükümdara götürerek olan adam, o görevli kişi, Yusuf'un yanına vancca, Yusuf hemen zindandan çıkvermedi de o görevliye dedi ki: Sen şimdi efendine geri dön, git de ona sor bakalım o ellerini kesen kadınların maksatları ne imiş? Hiç şüphesiz benim Rabbim, (O yüceler yücesi Allah'im,) onların keydlerini, oyunlarını ve hilelerini bilir. O kadınların bana ne oyunlar yapmak istediklerini bilir. O, bilmek, öğrenmek için sormaya muhtaç değildir. Fakat başkalan için içyüzünü bilmez. Onun için efendine söyle, sorun, araştırın, tahkikat yapşın, yaptırşın da benim sırf kadın hilesi ile ve haksız yere hapse atıldığım herkesçe bilinsin ve anlaşlsın; namusun, ifetim ve suçsuzluğum gereği gibi açğa kıcsın da ben de onda sonra buradan çıkayım, diye ayak diretti. Ve çok dikkat çekici bir şeydir ki, asıl suçlu olan kendi hanımının adını vermedi, "ellerini kesen o kadınlar" diyerek ortaya konuştu. Bu kadar sene zindanda kalan Yusuf, zerre kadar sarsılmadktan başka böylece büyüklük üstüne büyüklük göstererek, yine de nezaketten ayrılmadı. Bunu takdir eden hükümdar da bizzat tahkikata girşerek, kadınları huzura çağnıp sorguya çekti:

Meâl-i Şerifi

51. Hükümdar, o kadınlara "Derdiniz neydi ki, o vakit Yusuf'un nefsinden murad almaya kalktınız?" dedi. Onlar "Hâşâ, Allah için, biz onun aleyhinde hiçbir fenalık bilmiyoruz" dediler. Aziz'in, karısı da: "Şimdi hak ve hakikat olduğu gibi ortaya çıktı. Aslında onun nefsinden ben murad almak istedim. O ise şeksiz şüphesiz doğrulardandır" dedi.

51-Bundan sonraki ilk âyetin (52. ve 53. âyetler) yukandaki âyetlerin gelişine göre Yusuf'un ağızından söylenmiş olması gerekirse de bir önceki âyete olan bağlantısı sebebiyle yine hanımın ağızından söylenmiş olduğu açıkça belli oluyor. Yani hanım sözünü bu kadarla bitirmiyor ve şöyle devam ediyor: Meâl-i Şerifi 52. (Yusuf dedi ki): İşte bu şunun içindir: Bilsin ki, ben ona arkasından hainlik etmedim. Gerçekten Allah hainlerin hilesini başıyana ulaştırmaz.

52-Bununla beraber:

Meâl-i Şerifi

53. Ben yine de nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder. Ancak Rabbimin rahmetiyle yarlıgıdadı müstesna. Muhakkak ki, Rabbim başılayıcı ve merhametlidir.

53- Bununla beraber ben kendimi temize çıkarmak, (nefsimi terbiye etmek) çabasinda değilim. Yani Yusuf'un arkasından kendisine hıyanet etmediğimi bilsin diye hakkı söyleyen, hakikati itiraf ederken, kendimi büsbütün teziye ve terbiye edip, temize çıkarmıyorum. Böyle bir şeyi söylemem, çünkü daha önce söyledigimi söyledim ve suçumu itiraf ettim. Ne yaptysam onun gözü önünde yaptım, arkasından, yani yokuğunda ona hainlik yapmadım. Şu kadanni da söylemeliyim ki, Gerçekten de nefis, hep kötülüğü telkin ve emreder. Haddi zatında beşerin nefsi daima fenalık tarafına meyler, bütün gücüyle kötülüğü telkin eder. Yani genel olarak beşer nefsinin tabiatında şehvete, günaha ve kötülüğe meyil vardır: nefis kendi gücünü ve emrindeki araçları o yönde kullanır. Ve onun böyle bir özelliği vardır. İşte bundan dolayı insan sırf kendi nefsine kalırsa fenalığa sürüklenir, Ancak Rabb'imın rahmet ettiği müstesnadır. Yani, ancak Rabbimin, koruyup kayırdığı nefisler, yani, Yusuf'un nefsi gibi Allah'ın lütfu ve rahmetiyle kötülükten anndınılmış nefisler bunun dışındadır. Onlar pak ve masum nefislerdir. Yahut ancak Rabbim rahmet ettiği vakit, rahmânî kuvvet, nefsanî kuvvete üstün geldiği vakit, onun emrini hükümsüz kılar ve gücünü kırar. Veya nefis ilâhî emre uyar da kendi emrini terkederse fenaliktan uzak kalır. Şüphe yok ki, Rabb'im gafurdur, rahîmdir. Mağfireti ve rahmeti büyük, çok büyüktür. Şu halde birçok hallerde nefislerin tabiatları icabı uğradıkları meyilleri ve istekleri, Rabbülaemin kendi mağfiretiyle örttüğü ve önlediği, onların fiil alanına çıkmasını engellediği, rahmetiyle koruyup kayırdığı için, günahını itiraf edip bağışlanma dileyenlere de mağfiret ve rahmet eder. Bunun için nefsi emmaremi temize çıkarmayarak hakikati itiraf ettiğim ve doğruyu söylediğim için de Rabbimin mağfiret ve rahmetini niyaz ve ümid ederim. İşte Aziz'in hanımı böyle itiraf ve istigfar ederek, gerçeği ıkrar ve Allah'a olan imanını da açığa vurdu. Yusuf'un da Allah katında bilinen iffeti ve nezaheti halkın gözünde böyle parlak bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Düşünelim ki, ilâhî aşk, nefsanî aşka üstün geldi, onu nasıl yendi. Kin, öfke ve ihtiras ile dolmuş düşmanları bile nefsaniyeti bir yana bırakarak, gerçeği söyledikleri ve böyle güzel güzel şahitlikten kendilerini alamadıkları bu temizlik, bu iffet ve fazilet ne büyük, ne kutsal bir mertebedir. Bakınız hakkın tecellisi ile ihtiraslar nasıl sönüyor, gayzlar ve öfkeler nasıl siliniyor, bencilikler nasıl ortadan kalkıyor da hak aşkından başka ayakta kalabilecek hiçbir şey kalmıyor.

İşte hakikat böyle açığa çıktı:

Meâl-i Şerifi

54. Hükümdar dedi ki: "Onu bana getirin, kendime tahsis edeyim." Sonra onunla konuşunca da: "Sen bugün yanımda gerçekten büyük bir mevki sahibisin, güvenilir birisin" dedi.

55. O da, ona dedi ki: "Beni bu ülkenin hazineleri üzerine getir. Çünkü iyi korurum, iyi bilirim."

54- Hükümdar dedi ki, getirin bana onu, yani Yusuf'u., onu kendim için istihlas edeyim, yani halis olarak kendime mahsus kılayım. Özel danışmanım yapayım.

Arapçada "Aziz" dahi "Melik" mânâsına kullanıldığından, bazıları bu meliki, daha önce adı geçen ve Yusuf'u satın alan Aziz'in kendisi sanmışlarsa da Kur'an'ın zahiri ifadesine uygun düşmemektedir. Zira o taklidi Aziz'in "onu kendime özel danışman yapayım" demesi anlamsız olacağı gibi, birine Aziz, diğerine "Melik" diye ayrı ayrı isimler verilmesi de bunların ayrı ayrı kişiler olduğunu açıkça belli eder. İşte bundan dolayı Aziz, Mısır hükümdarlarına yakın en büyük yetkiye sahip bir vezir veya emir, "Melik" de hükümdar demek olduğu anlaşılıyor. Nitekim bazı rivayetlerde Aziz'in adının "Kitfir", Melik'in adının da "Reyyan" olduğu nakledilmiştir.

Eski Mısır'ın hükümdarlarına "Firavun" denilmesi meşhur olduğu halde buna "melik" denilmesi herhalde şu iki inceliği hesaba katmakdan dolayı olsa gerektir:

Birincisi: "Firavun" ünvanı zulum ile şöhet bulmuş ve öyle tanınmıştır. Üstelik "Firavun'un emri resid değildir" (Hüd 11/97) buyrulmuştur. Oysa Yusuf'u özel danışman seçen bu Melik'in övülmeye layık güzel vasıfları, rüşdü ve seçme yeteneği vardır. İşte bundan dolayı bu Melik'in karakteri itibarıyla bir Firavun olmadığına işaret edilmek istenmiş demektir. Nitekim Mücahid'den bu Melik'in hak din üzere olan bir melik olduğu da rivayet edilmiştir.

İkincisi: Esasen Firavun lakabının dil ve soy itibarıyla Mısırlı olduğuna göre, bu Mısır Melik'inin, söz konusu Firavun soyundan ve Mısır kibtelerinden olmadığına böylece işaret olunmuş demektir. Nitekim bazı tarih kaynaklarında Amalika'dandı denilmiştir ki, Mısır tarihinde "Hikoslar" adı verilen ve Arabistan tarafından getirilip dörtüzyü sene kadar Mısır'da hükümrانlık sürdükleri söylenen sülâleden olacaktı. İsminin "Reyyan" olduğuuna ilişkin rivayet de bunun Arabî olduğuna işaret eder. Bakara Süresi'nde (âyet 49, 50) de geçtiği üzere bazıları, bunun Hz. Musa zamanına kadaryaşadığını ve o Firavun'un da bu Reyyan olduğunu zannetmişlerse de bu, Kur'an nassının zahirine uygun düşmemektedir. Çünkü Kur'an'da buna "Melikler" denilmiş, "Firavun" denilmemiştir. Musa'nın mücadele ettiği Mısır hükümdarının Firavun olduğu Kur'an nassı ile belirlenmiştir. Bu Melik, Hakk'ın âyetlerine değer vermiş ve üstelik Yusuf'u en yakınları arasına alarak, ona büyük yetki vermiştir. Firavun ise bunun tam zıddını yapmış, Musa'nın gösterdiği bütün mucizeleri ve âyetleri inkâr etmiş, Musa'ya ve Musa'ya iman eden sihirbazlara yaptıklarıyla tam anlamıyla Firavunluk yapmıştır.

Velhasıl burada söz konusu edilen Melik, kadir kıymet bilen bir zattır. Hz. Yusuf'u henüz görmeden, yaptığı rüya tabiri ile ilmine ve faziletine hükmedip, hemen zindandan kurtarmıştır. Onun eşsiz bir ilim ve fazilet ehli olduğuna karar verip, getirilmesini emretti. Sonra onunla konuştuğunda, yani, Melik'in emri derhal yerine getirildi, Yusuf geldi, Melik onunla konuştu. Böylece Melik, Yusuf'un konuşmasını da gördü. İşte o vakit dedi ki: Sen cidden bu gün, yani bu günden, seninle konuştuğumuz şu andan itibaren katımızda, yanımda mekin, büyük bir mekanet mevki ve mertebe sahibisin, yetkili kişisin, bir emin kişisin. Her hususta güvenilir, itimat edilir ve itibar edilir bir kimsen.

Rivayet olunur ki, o görevli, Yusuf'u zindandan almaya gelen o elçi, kendisine geldiğinde Yusuf ayağa kalkmış, zindanın kapısına "burası belalar konağı, diriler kabri, düşman sevindiren, dostlar sınavıdır" diye yazmış ve çıkmış, atalarına dua etmiş, yıkanmış ve yeni elbise giymiş ve Melik'in huzuruna girerken, şöyle dua etmiş: Allahım! Senden senin hayırla bunun hayrını dilerim, bunun şerrinden ve başkasının şerrinden Sen'in gücüne ve kudretine sığınırım". Melik'in huzuruna girince Arapça selam vermiş ve İbrance bir dua etmiş. Melik "Bu ne dili?" demiş, o da "ataların dili" diye cevap vermiş. Melik, birçok dil bilirmiş, bildiği dillerin hepsinden konuşmuş, Yusuf da o dillerden tek tek cevaplar vermiş. Bunun üzerine Melik hayretler içinde kalmış ve "Arzu ediyorum ki, rüyamın yorumunu bir de senden dinliyeyim" demiş. Yusuf da onun rüyada gördüğü sıgırları ve başakları tek tek yerleriyle ve renkleriyle tasvir ederek anlatmış. Bunun üzerine Melik, onu kendi serinine oturtmuş ve fikrini sormuş. Yusuf da "Benim düşüncem odur ki, bu bolluk senelerinde çok ekin ektilirsin ve depolar bina edersen, elde edilen ürünleri o depolarda muhafaza edersen, ktlık seneleri gelince bu fazla ürünleri satarsın, böylece hazineye büyük gelirler sağlanmış olur" demiş. Melik "Fakat bana bu işi kim yapabilecek?" demiş. İşte o vakit Yusuf kendini öne sürerek:

55- Beni, dedi, bu arzin hazineleri üzerine tayin et. Yani, bütün bu Mısır diyarının hazinelerinin yönetimini, gelir ve giderinin yetkisini bana ver, bununla beni görevlendir. Doğrusu ben bir koruyucuyum, uzman ve bilgili bir kişiyim. Hakkı hukuku gözetirim, emanetleri iyi korurum, hazineleri haketmeyenlerin çarçur etmesinden iyi korurum ve tasarruf yollarını çok iyi bilirim. Yusuf'un yaptığı bu teklif misal gösterilerek, adaleti ve görevin gerektirdiği hususları hakıyla ifa edeceğine güvenen bir insanın valilik ve

yöneticilik talebinde bulunması ve kendi kabiliyetini açığa vurmaya, hatta kâfirden bile yöneticilik alması caiz demislerdir. Fakat âyette bu Melik'in küfrüne delil sayılabilecek bir şey yoktur. Aksine bunun müslüman olduğu Mücahid'en nakledilmiştir.

Bir de "Beni bütün hazinelerin başına getir" diyen Hz. Yusuf, aslında Melik'ten tam yetki talebinde bulunmuştur. Bu söze bakarak bazı müfessirlerin dediği gibi, Melik Hz. Yusuf'un emri altına girmiş ve onun reyine tabi olmuş demektir. Bu da, bütün konularda değil, yalnızca malî işlerde geçerlidir. Şu halde bu şekilde görev kabul etmenin sorumluluğu doğrudan doğruya ahkamı icra etmenin sorumluluğuna dönmüşür. Talep meselesine gelince, onun da fikhî hükmü şudur: Ehliyet ve liyakatları olmayanlara valilik ve yöneticilik vermek haramdır. Bunun talep eden açısından talebi de haram, görevlendirilen açısından görev verilmesi de haramdır. Ehliyeti olanlara kabul caiz, talep mekruhtur. Meğer ki, taayyün etmiş olsun, yani o işe ondan başka ehil bir bulunmasın. İşte o vakit talep vacip bile olur. İşte bir peygamber olan Hz. Yusuf, Allah tarafından görevli olduğu hak ve adaletin ahkâmını icraya bir yol bulmak, bir vesile bulmak için bu talebiyle o vecibinin ifasına çalışmıştır. Acaba onun bu talebi kabul edildi mi?

Meâl-i Şerifi

56. Ve işte biz böylece Yusuf'u o yerde temkin ettik (yerleştirdik). Neresinde isterse orada makam tutuyordu. Biz rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz. Ve iyilik edenlerin mükafatını zayı etmeyiz.

56- Ve işte bu suretle, böyle hıfız ve ilim ile onu temayüz ettirecek, gönülleri büyüleyen şanlı bir emniyet ve yetki ile hazinelerin başına geçirmek suretiyle Yusuf'u o ülkede temkin ettik. Mısır diyarında yüksek bir nüfuz ve iktidarla yerleştirdik.

Burada görülüyor ki, Yusuf'un teklifine Melik'in ne dediği açık seçik bildirilmemiş, sadece sonuç olarak "İşte böyle onu o ülkede yetkiyle donatık ve yerleştirdik" meâlinde bir durum bildirilmiştir. Sözüün gelişi, zaten onun yaptığı teklifin reddedilmesi bahis mevzuu olamayacağını anlatmakta ise de kabul edildiği de kesin olarak ifade edilmemiştir. Ancak fillin doğrudan doğruya Allah'a isnad edilmesi şunu ifade eder ki, Yusuf'u bu şekilde iktidara getiren Melik değildir, Allahu Azimüşşan'dır. Allah bütün sebepleri hazırlamış, Melik'i de ona müsahhar kılmış, onu da Yusuf'un aracı kılmış ve âlet etmiştir.

Rivayet olunuyor ki, Melik, Hz. Yusuf'a bir tac giydirmiş, devlet mühürünü çıkarp parmağına geçirmiş, kılıç kuşatmış ve onun için inci ve yakut işlemeli altından yapılmış bir serir yaptırmış. Hz. Yusuf da "Bu serir ile mülkünü sağlamlaştırmın. İşte bu mühür ile de işleri tedbir ile yürütürüm. Fakat bu tac, bu benim görevlerimden değil atalarımın giyeceklerinden de değil" demiş, sonra o serire oturup işleri yürütmeye başlamış, adalet ve hakkaniyetten ayrılmamış, erkek dişi yediden yetmişe herkes kendisini sevmiş, ülke bütünüyle onun sözünden çıkmaz olmuş. Bu arada Aziz vefat etmiş, zevcesi Rail, diğer adıyla "Züleyha" Melik tarafından Yusuf'a nikahlandırılmış Gerdeğe girdiğinde Yusuf Züleyha'ya "Nasıl bu senin istediğinden daha iyi değil mi?" demiş ve Züleyha'yı bakire bulmuş, daha sonra ondan iki oğlu olmuş: Efrayim ve Menşa adlarını koymuş...ilh.

Bununla beraber âyette Melik'in kabul sekinde söz edilmemiş, orası meskutin anıh olarak geçilmiş, ayrıca Hz. Yusuf'un teklifinin derhal yerine getirildiği de anlatılmamış olduğundan orası da pek anlaşılıyor. Ancak Resulullah (s.a.v.) Efendimiz'den nakledilen bir hadisi şerifte "Allah rahmet eylesin kardeşim Yusuf, "Beni bu ülkenin hazinelerinin başına getir" demeseydi o anda iş başına getirilecekti ve lakin bu söz onu bir sene geciktirdi" buyurmuştur. Demek ki, haddi zatında bu iş için Hz. Yusuf tek aday idi, fakat taayyün etmiş olmasına rağmen kendisine talep farz değildi.

Zira birinci derecede önemli olan şey gelecek ktlık yılları için tedbir almak idi. Böyle bir görevi bir an önce başlamak evla olmakla birlikte biraz gecikmeye bu fırsat büsbütün elden kaçacak değildi. Oysa zindandan çıkar çıkmaz hazinelerin başına geçmek isteyişi hakkındaki güveni sarsabilirdi. O talip (isteyen) değil, matlup (istenilen) olmalıydı. Allah Teâlâ onu daha büyük bir nüfuz ve yetkiyle iş başına geçirecekti. Binaenaleyh talip durumunda olmasa daha iyi olacaktı, derhal aranan bir adam sıfatıyla işe tayin edilecekti. Lâkin Melik'e karşı "Beni iş başına geçir" dediğinden dolayı Allah'ın hikmeti, işin bir sene gecikmesine sebep olmuş. Böylece Allah onu, o vaziyetten kurtarıp yüksek yetkilerle Mısır ülkesine hazineler nazın yapmıştır. Öyle ki: O, o ülkenin neresinde isterse orasında makam tutuyordu. Yani ülkenin her yerinde sözü geçiyor, dediği yapıyorlurdu. Öyle bir emniyet ve asayiş sağlamıştı, öyle bir sevgi ve itibar kazanmıştı, öyle büyük bir nüfuz ve iktidara ulaşmıştı ki, bütün ülkeyi tasarrufu altına almış, şehirleri, kasabaları, köyleri ve mezarlarıyla bütün Mısır ülkesi sanki onun evinin bahçesi haline gelmişti. Dilediği yerde ikamet ediyör ve hiçbir niza olmadan işleri yürütüyordu, istediği hazırlıkları yaptıyordu.

Öyle ya. Biz kime dilersek rahmetimizi yağıdırız. Dilediğimizi yaparız. Hiçbir şarta bağlı olmayarak, sadece dilememizle istediğimizi dünyada veya ahirette veya her ikisinde birden olağanüstü devletlere, nimetlere mazhar kılarız. Binaenaleyh bu öyle bir rahmânî rahmettir ki, kulun kesbinin hiçbir müdahalesi olmayarak, sırf ilâhî takdirin bir zorlaması ve cılvəsi ile meydana gelir. Yusuf herseyden önce işte böyle bir ilâhî rahmete mazhar idi: Ona verilen ilim ve hikmet, nübüvvet ve muvaffakiyet işte böyle sırf vehbi olan bir rahmet eseri idi. Ve muhsinlerin ecrini zayı etmeyiz. Yani iyilik seven ve Allah için işini güzel yapanların ecrini, mükafatını zayı etmeyiz. Özellikle kulun kesbine bağımlı olan ve binaenaleyh bir seriat ve kanun çerçevesinde cereyan eder rahimiyyeti vardır. Dilediğine dilediği gibi rahmetini bol bol gönderen Allah Teâlâ, iyilik yapan kullarının ecrini de zayı etmez, tamı tamına öder. Hatta fazlasıyla ihсан eder. Yani, şu akla gelmesin ki, dilediğine rahmetini bol bol gönderen Allah, acaba iyilik yapanların haklarını, mükafatlarını ödeme konusunda da dilediği gibi tasarruf mu edecek? Hayır kimsenin, hele iyilik yapanların mükafatlarını öderken, onların hakkını zayı etmeyecek. İşte O, böyle iyiler iyisi, muhsinler muhsini bir Allah'dır. Faili muhtar olmakla beraber, meşiyetinin rahmet ve ihسان ile sürekli beraberliği vardır. Demek ki, ihسان hasleti, ilâhî rahmetin en pekiştirmeli ve geniş kapsamlısıdır. Böylece iyilik yapanları bir ihsan hasleti, öbürü de mükafat ve ecir hasleti olmak üzere ilâhî rahmetin her iki hasletinden de yararlanacaklar. Ve şu halde ilâhî rahmet denilince "Doğrusu Allah'ın rahmeti iyilik yapanlara yakındır" (A'raf 7/56) müjdesi söz konusudur. İşte Yusuf aleyhisselam da halis muhlis muhsinlerden olduğu için, Allah ecrini zayı etmemiş, şanı ve şerefyle onu zindanlardan çıkarp, böyle devletler üzerinde iktidar ve yetki sahibi yapmıştır. Binaenaleyh böyle şey olur mu? Bu kadar büyük devlete ve nimete erilir mi, dememeli. Üstelik Yusuf gibi iyilik sahiplerine vaad olunan ve asil hesaba katılması gereken mükafat yalnızca bundan ibaret de değildir. Yani, böyle lezzeti elemle canşık dünya devleti ve dünya hazineleri gibi haddi zatında sınırı ve fani olan dünya ecriden ibaret sanılmamalıdır. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

57. İman edip takva yolunu tutanlar için elbette ahiret mükafatı daha hayırlıdır.

57- Ve elbette ahiret ecri daha hayırlıdır.Yani, dünya ecri ne kadar hayırlı olursa olsun, ahiret ecri, ahiret sevabı daha hayırlıdır. Çünkü kalıcı, ebedî, zahmetsiz, halis ve katkısız hayırdır. Fakat iman edip, takva yolunda gidenler için, yani, Allah'ı bir, Hz. Muhammed'i hak peygamber olarak tanıyıp, dinin emir ve yasaklarına titizlikle uyan muhsinler için ahiret sevabı elbette daha hayırlıdır. Şu halde ibret ehli, Yusuf'un dünyada nail olduğu o geçici devlete ve nimete değil de asil ahirette ereceği sonsuz ve sınırsız mükafata imrenir.

Onu dikkat nazanna alır da öyle kamil bir imanla takva ve ihsana sanılır.

İşte Yusuf, Mısır'da öylece iktidar makamında yetkiyle görevlerini yürütürken:

Meâl-i Şerifi

58. (Bir gün) Yusuf'un kardeşleri çıkageldiler ve onun yanına girdiler. O, onları görür görmez tanıdı, oysa onlar onu tanıyamamışlardı.

59. Ne zaman ki onların bütün hazırlıklarını tamamladı, o zaman dedi ki: "Babanızdan olan öbür kardeşinizi de bana getirin. Görüyorsunuz ya, ben ölçęi tam ölçüyorum ve ben konukseverlerin en hayırlısıyım."

60. "Siz eğer onu bana getirmezseniz, bir daha size hiç kile yok, (bir ölçek bile zahire alamazsınız) yanına da yaklaşmayın".

61. Dediler ki: "Onun için babasından izin almaya çalışacağız. Her hâlû kârda bunu yapacağız."

62. Yusuf bir taraftan da adamlarına tenbih etti: "Sermayelerini yüklerinin içine koyuverin, belki ailelerinin yanına dönünce farkına varırlar ve belki yine gelirler" dedi.

58- Bir de Yusuf'un kardeşleri geldi. Yani, daha önce haber verdiği kitlek seneleri gelmiş çatmış olmakla her taraftan zahire almak için Mısır'a geliyorlar ve Yusuf'a müracaat ediyorlardı. Kardeşleri de Mısır'a geldiler, sonra da huzura girdiler Yusuf onları hemen tanıd" Elbette Yusuf'un huzuruna girecekleri zaman hüviyetleri tesbit edilmiş, kendilerinin kim olduklarını haber vermişlerdi. Demek ki, şekil ve kıyafetlerinde de tanınamayacak bir değişiklik yokmuş, zaten içlerinden birini tanımış olsa hepsini tanıyacağı belli idi. Onlar ise onu tanımamışlardı. Çünkü o, çocukken ayrılmış, büyümüş, değişmiş ve tanınmayacak bir makamda bulunuyordu. Şu halde sürenin baş tarafında da geçtiği üzere, Yusuf kuyuya atıldığı zaman kendisine vahyedilmiş olan "Sen onlara bu yaptıklarını hiç beklemedikleri bir sırada haber vereceksin" (âyet 15) ilâhî vaadi gerçekleşmeye başlıyordu. Onlar, onun huzurunda garibane bir şekilde hallerini arzettiler. O da kendini tanıtmadan aşağıda geleceği üzere onlara ikramda bulundu, yüklerini hazırlattı.

59- Ne zaman ki, onların yüklerini hazırlattı. Bütün ihtiyaçlarını düşünerek özellikle ve titizlikle hazırladı, donattı, onları tam uğurlayacağı sırada dedi ki, bana, babanızdan olan öbür kardeşinizi de getirin. Bu kardeş daha önce yukarıda da geçtiği üzere, "Yusuf ve kardeş babamıza bizden daha sevimli" (âyet 8) demiş oldukları Bünjamin idi.

Demek ki, gelenler daha önce Yusuf'u götürür kuyuya atanları idi ve bunlar arasında Yusuf'un ana-baba bir öz kardeşi olan Bünjamin yoktu. Bu sırada veya daha önce kim olduklarını arzettikleri sırada bir kardeşleri daha olduğunu söylemiş olmalılar ki, Yusuf onlara yakınlık gösterdiği halde yine de bu sözden, bu istekten bir anlam çıkıp onu tanıyamamışlardı. İhtimal ki, onlar, bunu haklarında başka yollardan yapılmış bir tahkikat ve istihbarat olarak değerlendirmişlerdi. Bu yüzden farkına varamamışlar, gösterilen bu derin aşinalıktan büsbütün hayrete düşmüşlerdir. Yusuf bunu söylerken "Kardeşinizi" demeyip de "babanızdan olan sizin öbür kardeşinizi" demesi de çok anlamlıdır. Bunu böyle söylemekle, onu hem tanıymıyormuş gibi davranmış, hem onun yalnız kaldığını işaret etmiş, hem de kendi kardeşliğini kastetmeye uygun bir imada bulunmuş ve böylece ilk önce sevgili öz kardeşini yanına getirtmek istemiş. Bu isteğin yerine getirilmesini sağlamak için de demişti ki:

Görmüyormusunuz ben keyli hakkıyla ölçüyorum. Görüyorsunuz ya benim tutumum, haksızlığa ve suistimale, yolsuzluğa hiç meydan vermiyorum; tam ölçüyorum, kimseye eksik vermiyorum, aynı zamanda ben hayırlımdır diye kimseyim. Allah için çok iyi ve emsalsiz bir misafirperverim.

Bundan anlaşılıyor ki, onların yükleri ve ihtiyaçları tehzil edilip hazırlanıcaya kadar onları kendi hanesinde ağırlamış, ziyafetler verip, ikram ve ihsan da bulunmuş. Bunu da başa kakmak ve minnet yüklemek maksadıyla değil, daha fazla zahire veremediği için mazaret olarak söylemiş, bir kişi daha olsaydınız size bir kişilik daha fazla zahire verebilecektim demek istemiş ve kardeşinin getirilmesini sağlamak için söylemiş ve bu konuda ısrarlı olduğunu da şöyle belirtmiş:

60- Eğer onu bana getirmezseniz artık size benim yanımda hiçbir kile yoktur. Yani paranzıla bile benim yetkim altında Mısır topraklarının hiçbir yerinde bir tek ölçek bile zahire alamazsınız, almanız ihtimali bile yoktur bilesiniz, bana da yaklaşmayınız... Yani, benden yardım ve iltifat ummak şöyle dursun, semtime bile uğramayınız, gözüme görünmeyiniz, ülkeme ayak bile basmayınız.

61-Yusuf'un bu ısrarlı isteğine karşı onlar şöyle cevap verdiler: Dediler ki: Vannca onun için babasına mürave de edeceğiz. Yani, onu babası yanından ayırmak istemez, amma biz kandırmak için bir yolunu bulmaya çalışacağız. Ve kesinlikle biz bunu yapanz

62-Diğer taraftan Yusuf: usaklarına, (yani zahireleri ölçen ve yükleri hazırlayan emri altındaki görevlilere) tembih etti: Sermayelerini, yüklerinin içine geri koyuverin, dedi. Zahire almak için sermaye diye getirdikleri para veya altın gümüş cinsinden kıymetli eşyaları zahire guvaları içine koydurtmuş ve el altından onlara böyle gizli bir ihsanda daha bulunmuştu, "ki, geri gelsinler diye". Çünkü yurtlarına vâp yükleri açtıkları zaman, yeni bir sevinç daha duyacaklar ve ellerinde hazır bir sermaye bulacaklar ve dediği gibi, kardeşlerini alarak dönüp geleceklerdi, Tekrar gelmeye can atacaklardı.

Burada denilebilir ki, bunlar çok güzel ve ince şeyler, ancak Yusuf için ilk fırsatta kendisini tanıtmış, babasına açıkça durumunu bildirdi, onu bir an önce yanına davet etmesi daha uygun olmaz mıydı? Meseleye dışardan bakıldığı zaman, bu herkesin aklına gelebilecek bir şey gibi görölür. Doğru olan da böyle yapmak sanılabilir. Fakat o zaman aniden gelen böyle bir sevinç ile yâşlı babası nasıl olacaktı? Acaba gelebilecek miydi? Genel durum ne idi, siyasî şartlar nereye kadar müsait idi? Ailesini Mısır'a nakletmek mümkün olacak mıydı?

Demek ki, ledunî hikmet açısından ilk önce getirilmesi gereken öbür kardeşi idi. Bunu getirtmeden, Yusuf'un hicranına Bünjamin'in hicranı ve hasreti eklenmeden belki Yakup Aleyhisselam için vuslat şartları tekemmül etmeyecekti. Yusuf'un kalbinde kuyu ve zindan yaralarının izlerine karşılık, Yakub'un kalbi bu iki hicranla sıızlanmadan meydana gelecek kavuşmayı, ruhlar aynı zevk ve aynı şevk ile duyuyacaklardı. Görülecek parlak hatiminin, mutlu sonun ledunî neşvesi tamam olmayacaktı. Unutmamak gerekir ki, Yusuf'un bu muameleleri kendi iradesiyle değildir. Biraz sonra gelecek âyetlerde de görüleceği üzere, hepsi Allah tarafından gelen vahiy emriyle olmuştur.

İşte Yusuf, kardeşlerini böylece tembihlerle ve geri dönmeleri için gerekli teşviklerle uğurladı:

Meâl-i Şerifi

63. Böylece dönüp babalarına geldikleri vakit, dediler ki: "Ey babamız! Bizden ölçek menedildi (bize zahire verilmeyecek). Bu kere kardeşimizi de bizimle gönder ki, ölçek alabilelim. Biz onu kesinlikle koruyacağız."

64. Babaları dedi ki: "Ben onu size nasıl emanet ederim? Ya bundan önce kardeşinizi emanet ettiğimde olan gibi olursa! En hayırlı koruyucu Allah'dır ve O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."

65. Derken yüklerini açtılar ve sermayelerini kendilerine geri verilmiş olarak buldular. Dediler ki: "Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte sermayelerimiz de bize iade edilmiş. Bununla yine ailemize zahire alı getiririz, kardeşimizi de koruruz, üstelik bir yük daha fazla zahire alırsız. Zaten bu aldığımız pek az bir zahiredir."

66. Babaları dedi ki: "Hepiniz çaresiz kalmadıkça onu bana mutlaka getireceğinizde dair Allah'dan bir yemin vermedikçe, onu, kesinlikle sizinle göndermem". Onlar da Allah'a and içerek babalarına söz verince, babaları dedi ki: "Bu söylediklerinize Allah vekildir".

67. Ve dedi ki: "Ey yavrularım! (şehir) hepiniz bir kapıdan girmeyin de ayrı ayrı kapılardan girin. Gerçi ben ne yapsam, Allah'ın takdirini sizden engelleyemem. Hüküm yalnızca Allah'ındır. Onun için bütün tedbirlik edenler O'na tevekkül etmelidirler."

68. Ne zaman ki, şehir vardılar, o zaman babalarının kendilerine emrettiği

şekilde girdiler. (Gerçi bu şekilde girmeleri) onlar hakkında Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi önleyemezdi, bu sadece Yakub'un içinden geçirdiği bir isteğin yerine getirilmesi oldu. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

63- Ey babamız, dediler, kile bizden engellendi. Yani gelir gelmez, daha yüklerini bile açmadan, babalanna gördükleri ihsan ve ikramdan söz etmeden, ilk ağızda böyle acı bir haber ile söze başladılar. Yusuf'un ileriye dönük bir şart olarak öne sürdüğü bu sözü, onlar mutlak anlamda kullanarak istekte bulunmaya başladılar. Gerçi maksatları "Eğer kardeşimizi götürmezsek bundan böyle Mısır'dan zahire alabilirmemiz yasaklandı" demekti. Fakat onları bunu babaları üzerinde etki aracı olarak kullanmak için sanki elleri boş gelmiş, bütün zahmetleri boşa gıtmış gibi mutlak anlamda bir yasaklama şeklinde ifade etmişlerdir. Bu sözün arkasından da asıl maksadı üzerine basa basa vurgulamışlar: Şu halde kardeşimizi bizimle gönder ki zahire alabilelim, bize güven, emin ol; biz onu elbette muhafaza ederiz, koruruz.

64-Babalann onların teklifini red ile kabul arasında bir cevapla karşladı: Dedi ki: Onu size emanet edeyim mi? Yani, etmem, nasıl edebilirim? Ancak bundan önce kardeşi hakkında güvendiğim gibi güvenmiş olurum. Yani bu güvenmem, layıkıyla bir güvenme olmaz. Olsa o da kardeşini güvendiğim gibi güvenmiş olacağım. Bu ifade hem sitemi, hem de reddi ifade eder. Biliyorsunuz ya! Bundan önce Yusuf'u size emanet ettim de ne oldu? Onun hakkında da böyle bastıra bastıra "Muhakkak ki, biz onu koruruz" (âyet 12) demistiniz de ne yaptınız? Koruyabildiniz mi? Artık bunun hakkında "onu biz elbette koruruz" demenize güvenebilir miyim? İmdi Allah'dır en hayırlı koruyucu. Korsusa O korur. Allah korumayı istediği takdirde mutlaka korur ve Allah koruyanların en hayırlısıdır. Korumayı murad edince, nerde olsa, nasıl olsa korur ve en mükemmel, en hayırlı bir şekilde korur. Her türlü tehlikelerden kesinlikle uzak tutar ve korur. Onun için onu Allah'ın korumasına emanet etmek daha hayırlıdır. Ve O, erhamürrahimdir, merhametlilerin en merhametlisidir. O'nun rahmetinden ve kereminden beklerin ki, onu korur da bir musibet, bir acı daha vermez.

65- Ne zaman ki yüklerini açtılar, sermayelerini kendilerine iade edilmiş olarak buldular. Demek ki, babalarıyla konuşmaları daha yüklerini açmadan önce, gelir gelmez olmuştu. Demek ki, ilk iş olarak kardeşlerine babalarından izin koparmak peşinde idiler. Böylece Yusuf'un bu ikinci tedbir, ümit ettiği gibi, ikinci bir teşvik unsuru olmuştu: Babalanna "daha ne isteriz?" diye bunu da bildirdiler...

66-Ancak babaları bununla da yetinmiyorlar: Onu kesinlikle sizinle göndermeyeceğim, ta ki, Allah'dan bana bir and ve misak veriseniz. Yani, Allah'a yemin ederek bana söz vermedikçe, onun sizinle gitmesine kesinlikle izin veremeyeceğim. Allah'a yemin ederseniz, ki, onu muhakkak bana geri getireceksiniz, ancak hepiniz ihata edilmiş olursanız o başka. Yani hepiniz, her bakımdan yenik düşmüş ve çaresiz kalmış, hepiniz helak olmuş, gücünüz tükenmiş bir vaziyete düşmedikçe, onu bana geri getireceğinizde dair Allah'a yemin ederek bana söz vermeden onu sizinle göndermem.

Kaderin ne kadar dikkat çekici bir cilvesidir ki, yemini son derece sağlam surette ifade olunan bu istisna ile Yakup Aleyhisselâm, ileride başlarına gelecek ihata (kusatlıp çaresiz kalma) durumunu sanki bilerek önceden açığa vurmuş ve sanki öyle bir durumdaki mesuliyetsizliği belgelermiştir. Onun için demişlerdir ki, Yani, "bela, dile dayalıdır." Ağızdan çıkan başa gelir.

Bunun üzerine ne zaman ki babalanna misaklarını verdiler, o da bu söylediklerimize Allah vekildir dedi.Yine çok dikkat çekicidir ki "Allah şahit" veya "Allah kefil" dememiş de "Allah vekil" demmiştir. Demek ki, maksadı yalnızca şahitlik değil, ıcrattır. Demek ki, bu konuda kefaletle de ihtiyaç yoktur. "Muhakkak ki, O, herşeye vekildir" (En'âm, 6/102; Hüdâ, 11/12) âyeti ise bu konuda kesin ve mutlaktır. Yani, O'nun tefviki olmadan biz bu sözleri, bu teahhütleri yerine getiremeyiz. Bizim hesabımıza bunları ıcrâ ediverecek, güçleştirecekler irade ve kudret ancak O'nundur. Bu konuda muvaffakiyeti O'ndan dileriz. Ayrıca şunu da tembih etti:

67- Ey oğullarım, dedi, hepiniz tek kapıdan girmeyiniz, ayrı ayrı kapılardan giriniz! Demişlerdir ki, bu tavsiyenin sebebi, toplu bir şekilde girince göze çaracaklar, dikkat çekeceklerdi. O zaman da bir haset yüzünden belki başlarına bir iş gelebilecekti. Onları böyle bir duruma düşmekten sakındırmak için bu tavsiyeyi yapmıştır. Çünkü birinci seferinde oğulları Mısır'da tanınmış ve Yusuf'dan gördükleri ikram ve ilgi yüzünden özellikle görevliler tarafından tanınan, bilinen kişiler olmuşturlar. Anlaşıyor ki, Hz. Yakup, esrarengiz bir durum sezmiş ve buna karşı oğullarının fazlaca dikkat çekmeden, avo koluna dağılır gibi, ayrı ayrı kapılardan şehre girmelerinde gizli bir tedbir görmüş ve bunu tavsiye etmiş. Bununla beraber böyle tedbirlerle Huda'nın takdirinin önüne geçilemeyeceğini de anlatmak ihtiyacını duymuştur ki:

Maamafih Allah'dan herhangi bir şeyi sizden muğni olmuyorum. Yani, ben bu tedbir ve tavsiye ile sizi Allah tarafından gelmesi takdir edilmiş olan herhangi bir şeyden uzak tutmuş, sizi ondan kurtarmış olmuyorum. Eğer Allah hakkınızda bir kaza murad etmiş ise o mutlaka olur. O'nun takdirine karşı hiçbir tedbir fayda vermez. Her ihtimale karşı tedbir almak da gerekli ise de alınan tedbir, takdiri engelleyecek ve ilâhî muradın meydana gelmesini önleyecek değildir. Tedbir, nihayet Allah'dan o vesile ile bir yardım dilemedir. Takdire uygun ise faydalı olur, yoksa kadere mani olamaz. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben yalnızca O'na tevekkül ettim". Ancak O'nun hükmüne güvenip, O'na dayandım, O'na güvendim. Emir ve kumandayı O'na havale edip, sizi de O'na emanet ettim. Şu halde tevekkül edecekler de O'na tevekkül etsinler. Yani, tevekkül edecek olanlar veya bana itimad olanlar da ancak Allah'a tevekkül etsinler. Ne başkasına, ne de kendi güçlerine güvenmesinler. Hz. Yakub'un bu tevekkül tavsiyesinin, "fâ" harfiyle ki sebebiyyedir kendi tevekkülüne bağlanması da dikkat çekicidir. Bununla böylece kendisinin nübüvvetine işarette oğullarının ve diğerlerinin de kendisine uymaları gerektiği nasla ifade olunmuştur.

68- Gerçekten de onun dediği gibi, babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde de başlarına Allah'dan gelecek hiçbir şeyden onlara fayda vermedi. O şekilde girmeleri veya babalarının o şekildeki tavsiyesi, hasılı bu şekildeki bir tedbir haklarında Allah tarafından mukadder olan şeylerden onları kurtarmaya yetmedi. Yani yine de ihata edilip çaresiz kalmalarına, hırsızlıkla itham edilen kardeşlerinin ellerinden alınarak, orada alkonulmasına vs. engel olmadı.

Böyle yapmakla ancak Yakub'un içine doğan bir ihtiyacı yerine getirmiş oldular. Ki, onun bir baba olarak, şefkat hissi, kulluk anlayışı ve en selameti yolu arama ihtiyacı vardı. Bu tedbir ile gönlünün ılıllu ışıı giderilmiş, kendi içinde acaba bir tedbirsizlik yaptık mı, cinsinden şüpheleri bertaraf edilmiş oldu. Hasılı o tedbirin sırf enfusî bir teselliden başka gerçekte hiçbir faydası olmadı. Aslında, muhakkak ki, o, bir ilim sahibi idi. Yani içine olacağına varacağına, tedbirin takdire engel olamayacağı biliyordu. Yakup, bunu zaten biliyor ve her işinde bunun gereğini yerine getiriyordu. Çünkü ona biz öğretmiştik. Vahiy, ilham, tecrübe ve istidlal yoluyla biz öğretmiştik. Velâkin insanların çoğunluğu bilmezler. Onun bunları bildiğini bilmezler. Kaderin hükmünü ıcrâ edeceğini bilmezler. Bir kısmı kuvveti yalnızca kendi tedbirinden zanneder: Kendi mukadderatımızı kendimiz tayin edeceğiz, demeye kadar gider. Bir kısmı da tevekküllü tedbir almaya engel zanneder: Tedbir aldığı zaman tevekkül açısından kusurlu olacağını sanır. Oysa tedbirin de Allah'dan yardım istemek demek olduğunu, en azından kendi gönül huzuru açısından bunun gerekli olduğunu hesaba katmaz.

Alınan tedbir ile bir psikolojik ihtiyacı karşılandığını ve bunun insana, en azından moral kazandırdığını hesaba katmak gerekir:

Meâl-i Şerifi

69. Yusuf'un yanına girdikleri vakit, o, kardeşini (Bünyamin'i) yanında alıkoymdu. Dedi ki: "Bilesin, ben, senin kardeşinim! İşte bundan dolayı onları yapacaklarına sakın üzülme!"

70. Sonra onların bütün hazırlıklarını görünce, su kabını kardeşinin yükünün içine koydu. Sonra bir tellal şöyle bağırdı: "Hey kervan! Siz hırsızsiniz, hırsız!"

71. Bunlara döndüler de dediler ki: "Ne arıyorsunuz?"

72. Onlar da dediler ki: "Hükümdarın su kabını arıyoruz. Onu bulup getirene bir yük zahire var. Üstelik o tas bana zimmetlidir".

73. "Allah'a yemin ederiz ki," dediler, "Muhabbakk siz de anlamışsınızdır ya, biz buraya fesat çıkarmak için gelmedik. Biz hırsız da değiliz."

74. "Peki yalancı çıkarsanız onun (hırsızlık edenin) cezası nedir?" dediler.

75. "Kimin yükünde çıkarsa, o kendisi onun cezasıdır. Biz zalimlere işte böyle ceza verimiz."

76. Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin eşyalarından önce onların eşyalarını aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünün içinden çıkardı. İşte Yusuf'a biz böyle bir oyun öğrettik. Melik'in kanunlarına göre, kardeşini alıkoymasına imkan yoktu. Ancak Allah dilerse o başka. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve her bilgi sahibinin üstünde bir başka bilen vardır.

77. Dediler ki: "Eğer o çalışmışa, daha önce bunun kardeşi de çalışmıştı". O vakit Yusuf bunu işine attı, onlara hiç belli etmeden: "Siz çok fena bir mevkidesiniz, ne sıfat verdiğinizi Allah çok iyi biliyor" dedi.

78. Dediler ki: "Ey vezir! Emin ol ki, bunun çok yaşlı bir babası var. Onun için yerine birimizi al. Gerçekten de biz seni iyilik edenlerden görüyoruz."

79. O dedi ki: "Eşyamızı yanında bulduğumuzdan başkasını tutuklamaktan Allah korusun. Çünkü öyle yaparsak zalimlerden oluruz."

69- Kardeşini kendine iyva etti, yanına aldı, sinesine çekti, bağınna bastı.

Rivayet olunur ki, Yusuf'un huzuruna girdiklerinde: "İşte emrettiğin kardeşimiz budur, onu getirdik" diye takdim ettiler. O da: "İyi ettiniz, isabet eylediniz, onu yanımda bulacaksınız" dedi. Ona ikramda bulundu. Sonra hepsine bir ziyafet verdi ve onları ikiye ikiye sofraya oturttu. Bünyamin tek kaldı, kendi kendine "Şimdi kardeşim Yusuf sağ olsaydı, o da benimle birlikte otururdu" dedi ve gözlerinden yaş damladı. Yusuf da "Kardeşiniz tek kaldı" dedi ve onu kendi yanına aldı. Sonra her iki kişiye birer yatak odası hazırlattı ve "Bunun ikincisi yok, bu da benim yanımda olsun" diyerek kendi odasına götürdü. İşte odada tek başlarına kalınca, koklaya koklaya yanına yatırdı, sabah oldu. Yusuf ona evlatlarını sordu, o da: "On oğlum var, hepsinin ismini de ölen kardeşimin adından koydum" dedi. Bunun üzerine Yusuf, ona: "O ölen kardeşinin yerine ben senin kardeşin olсам ister misin?" dedi. O da: "Senin gibi kardeşi kim bulabilir? Ama ne çare ki, seni Yakup ile Rahil doğurmuş değili" diyerek iç çekti. İşte o vakit Yusuf ağladı ve kalkıp boynuna sandı ve kendini tanıttı da Ben, dedi, ben cidden senin kardeşimim. Yusuf, ayrıca ona tembih etti: Bunun için onların yapacaklarına aldıрма, dedi. Yani, biz iki kardeş hayırlısı ile birleşip mesud olduğumuz için, artık kardeşlerimizin bize geçmişte yaptıklarına üzülme, boş ver, onlara aldırma. Veya bu sefer benim adamların sana yapacakları oyundan dolayı sakın telaşlanıp üzülme. Ve bu sana anlattıklarımı kimseye sezdimme, hiç duymamış gibi serinkanlı ol, diyerek tembih etti. Demek ki olup bitecekleri de anlatı.

70-Rivayet olunuyor ki, Bünyamin, Yusuf'a artık ben senden ayrılmam demiş. Yusuf da iyi amma babamın benden dolayı acı çektiğini biliyorsun, bir de seni alıkoysam acısını daha da arttırmış olacağay. Üstelik buna bir bahane de yoktur, ne var ki, sana hoş olmayan bir suç isnad edersem, ancak o buman olabilir, demiş. O da ne istersen yap, hiç aldımam, diye cevap vermiş. Bunun üzerine âyetteki çareyi anlatmış, o da hay hay, yap, demiş. Ne zaman ki, onların yüklerini hazırlayıp donattı; o sırada su tasını, kardeşinin yükünün içine yerleştirdi. Şüphe yok ki, bir misafiri uğurlarken yüküne bir şey koymak, onu ona hediye etmektir.

Sıkaye: Susak, mağraba, tas gibi, içine içilecek su konulan kapıtr. Lâ-m-ı tarif bunun malum ve belli bir su kabı olduğunu gösteriyor ki, Bünyamin'i odasında yatırken kullanılan ve sevgili bir kardeşe hediye edilmeğe layık değerde olan bir su kabı olmasa gerekmiyor. Nitekim çok kıymetli bir gümüş veya altın idi demişlerdir. Ve ifadenin diğ görünüşüne nazaran Yusuf, bunu kendi eliyle koymuş, ilk seferde sermayeleri iade ederken olduğu gibi, usaklarına koydurmuştır. Şu halde onun oraya konuluşuna başka hiç kimse vakıf olmamış, ancak kafilenin geri çevrilmesine ve yüklerin araştırılmasına başka memurlar göndermiştir. Ki, sonra da bir münadı bağırdı: Ey kafil, siz mutlakla hırsızsiniz! Düşünmeli ki, gördükleri bu kadar izzet ve ikramın arkasından, ansızın böyle bir teşhir ve itham ne kadar acı bir şeydir. Bu isnad belli olmayan herhangi bir nidacıya mal ediliyor. Bu şekilde çağırılmasını Yusuf'un öğrettiği açıkça belirtmiyor. Fakat olayların gelişmesinin aldığı şekilden bunun da onun tarafından öğretiliği anlaşılıyor. O halde bu haydi diğ görünüşüyle bir itham olsun, ancak su kabının çalınmadığını bilen Yusuf açısından da bir yalan, bir iftira ve bühtan değil mi? Yusuf, buna nasıl izin ve cevaz vermiş olabilir? Burada bu soru önemli, cevabı da gayet incedir. Hakikatte bu şekildeki bir nida su kabının geçerli değildir, ancak daha önce Yusuf'u babasından almış kağırmış olmaları dolayısıyla doğrudur. O sabıkada bir rolü bulunmayan Bünyamin, zaten bunun kendisi hakkında bir muvazaa, bir dansıklı döğüş olduğunu bildiğinden, bu ithamı kendi üzerine almıyor, bundan memnun bile oluyordu.

Fakat Bünyamin'e gizli olarak "Olap biteceklerden üzölme!" diye tembih eden Yusuf, kendisi böyle bir ceza ile kardeşlerinden intikam mı almak istiyordu? Hayır, ilerle de göreçemiziz şekilde Yusuf, onlardan kendi hakkını affetmişti. Lâkin onların yaptıkları işlerde bir de Allah hakkı vardı ki, onu affetmek Yusuf'un elinde değildi. Ancak o, kardeşlerinin Allah katında da affa uğramalarını istiyordu. Bundan dolayı bu konuda kendisini tutmadından önce, Allah'ın hakkı namına tarizli bir uyanıyı içeren o suçlama ile ciddi bir pısmanlık duygusuna sevk etmek ve onların bütün yaptıkları için tevbeğe yönlendirmek için Bünyamin'in bu şekilde kalmasını temin ettiğii gibi, onların da tevbekar olarak hakka yönelmelerini hazırlamış olacaktı. Gerçekten de bundan sonraki gelişlerinde nasıl bir kalb yumuşaklığı ile ne kadar saf ve temiz düşüncelerle dönüp geldiklerini göreçemiz.

İşte gerçekte bu olay, böyle ledünni birtakım hikmetleri içeren Rabbânî bir ceza, ilâhî bir terbiye olacak ve bu arada babalarına verdikleri taahhüt ve misakın mesuliyetinden de kurtulacaklar. Çünkü babaları "ancak her taraftan kuşatılır ve çaresiz kalırsanız" demişti. İşte bu istisna böylece gerçekleşecekti.

Böyle icyüzünde şefkatli bir mazeret, diğ görünüşünde acı bir itham olan bu nida karşısında nasıl bir dirayet ve metanet gösterdiler?

71- Üzerlerine doğru yönelerek dediler ki yani o sesi işitince, dönüp baktılar, bağıran yalnız değili, kendilerine doğru bir cemaat halinde gelenler var. Bunlara dönüp dediler ki: Ne anyorsunuz? Dikkat çekici bir ifade tarzıyla ve kibarca "Ne anyorsunuz?" diyorlar da "Neyiniz çalınmış?" demiyorlar. Böyle demekle kendilerinin hırsızlıkla uzaktan yakından bir ilişkileri olmadığını hakimane bir üslub ile dile getiriyorlar ve karşılanndakileri de edepli olmaya zorluyorlar. Şunu anlatmak istiyorlar: Durun bakalım, telaşa her önünüze çikani hırsızlıkla suçlamayın, bu kadar peşin hükümlü olup, sizler hırsızsiniz, diye kaba bir şekilde damgalamayın. Bize hırsızlık yakışmadığı gibi, size de böyle konuşmak yakışmaz. Biz hırsız olmadığımız gibi, belki siz den de bir şey çalınmamıştır, çalınmıştır diye itham konusu yaptığınız şeyi belki bir yerde unutmuş da olabilirsiniz. Belki yitirmişsiniz de onu anyorsunuz. Kaybınız nedir? Neyi anyorsunuz?

72- Gerçekten de bu uyan ve irşad sebebiyle onlar da sözlerine çekidüzen vermek ihtiyacını duyarak, dediler ki: Melik'in su kabını anyoruz, ve onu getirene bir deve yükü

(zahire) bahşış var. Yani, bakın bakalım, belki yüklerinizin arasına karışmıştır. Karşılığında tekdir değili, takdir görürsünüz, ve ben buna kefilim, yani o tas benim zimmetimdedir. Anlaşıyor ki, sözcülüğü o bağıran adam yapıyor. Önceki cümlelerde hep "biz" derken, burada "ben" diyor. Ve o, anlaşıyor ki, bu takip ve arama ekibinin reisidir. Ve yine anlaşıyor ki, Yusuf'un ona talimatı böyledir.

Suvâ: Lügatte "sa" denilen ve İslâm fıkında da muteber olan bir kile, yani bir ölçektir. Bir de su içecek bir tas ve mağraba anlamına gelir. Burada bazıları ölçek demişler, bazıları da yukandaki "sıkaye" ile bağlantılı olarak su tası demişler ve mağraba olarak tefsir etmişlerdir. Ayrıca "suva" isim, "sıkaye" ise sıfattır demişler. Lâkin "es-sıkaye" kelimesinden açıkça anlaşılan Yusuf'un su kabı olmalıdır. Burada ise her iki anlamla gelecek şekilde "suva" denilmesi ve Melik'e ait olduğunun bildirilmesi orada kaçamaklı bir tevriye kastedilmiş olduğunu anlatıyor. Melik'in denilmesinde onları başka bir heybetle korkutmak amacı güdüldüğü anlaşıyorsa da bundan Aziz olan Yusuf veya bizzat Melik de kastolunuyor olabilir. Yusuf'un kendi eliyle koyduğu şey, herhalde Yusuf'un olması gerekir. Ancak bu ona muhtemelen daha önce Melik tarafından hediye edilmiş olan kıymetli bir şeydir.

Eğer zahire ölçülen kile de öyle çok kıymetli bir ölçek idiyse, işin hakikatini bilmeyenler dışardan bakılınca bunu hükümetin o ölçği zannedecekler, o zaman da hakikatte dışardan görüldüğü şekle uygun bir itham yapılmamış olacaktır. Böylece tevli mümkün bir tevriye kastedilmiş ve belki bir istiare gözetilmiş olacaktır. Çünkü Yusuf, devletin bir ölçği, bir adalet aracı, ülkenin hayat kaynağı, su tası durumunda idi. Onlara "Ne anyorsunuz?" derken, bu soruya karşılık böyle bir mânâ söz konusu edilsaydı de "Siz bir Aziz'i kuyuya atmışsınız, onu anyoruz" deyişerselerdi, o zaman çok müthiş, bir şey olurdu. O zaman burada kastedilenin bir tas değili, doğrudan doğruya Yusuf'un kendisi olduğu anlaşılırdı. Ancak ifadenin zahiri böyle dolambaçlı tevillere müsait değildir.

73- Tallahi dediler. Arapçada "ta" kasem için kullanılır. "Vallahi", "billahi" gibi, "tallahi" diyerek de yemin edilir. "Ba" ve "Vav" harfleri gibi yemin için kullanılan "ta" ayrıca bir de hayret ve teaccüp anlamı ifade eder. Türkçede biz bunu farketmeyiz de, ancak "ta" ile "vav" i birlikte kullanarak "tevallahi" denildiği zaman bir hayret mânâsı anlanır. Onun için "tallahi" şeklinde olan yeminleri Arapça'dan Türkçe'ye terceme edenler bu yolu seçmek uygun olur.

Yani "tevallahi" dediler gerçekten siz de bildiniz, bizi yakından görüp tanıdınız, kim olduğumuzu öğrendiniz, hakkımızda bilgi edindiniz ki, biz bu yerde, (yani, Mısır toprakında) fesatçılık yapmaz, (ahlâksızlık etmek) için gelmedik, biz hırsız da değiliz. Yani bizim kim olduğumuz size ve hükümetinize bilinir dururken böyle bizi hırsızlıkla itham edip suçlamanız ne kadar acı bir şey? Buna şaştık kaldık doğrusu!

74- Görevliler cevap olarak: O halde, dediler, şayet yalancı çıkarsanız cezası ne? Yani, haydi sizin değiniz gibi olsun, peki aradığımız şey sizin yanınızda çıkarsa ve böylece siz de "çalmadık, biz hırsız değiliz" sözünüzde yalancı çıkarsanız, o zaman bu suçun cezası nedir? Bunun fetvasını verir, hükmünü tayin eder misiniz?

75- Onun cezası, dediler, Her kimin yükünde bulunursa, kendisi, onun cezasıdır: o malın çalınması karşılığında çalanın kendisi tutuklanır. İstihdam veya istimlak edilir. Biz zalimleri böyle cezalandırırız. Yani bir zulüm demek olan çalma suçunu işleyenlere biz böyle ceza veriz.

Deniliyor ki, Hz. Yakub'un dininde hırsızlığın cezası, hırsızın kendisini, çaldığı malın sahibine teslim etmektir. Mal sahibi, o hırsızı mal edinirdi. Bazı tefsirlerde onun bir sene müddetle olduğu zikrediliyor.

76-Bunun üzerine Yusuf, kendi kardeşinin eşyalarını aramadan önce öbürlerinin kablarını aramaya başladı. Demek ki, yukarıdaki karşılıklı konuşmalardan sonra kafil, bütün yükleriyle beraber Yusuf'un huzuruna getirildi ifadeleri anladılar, yükleri ve eşyaları aranmaya başladı. Ve bu aramayı da Yusuf, bizzat kendisi yaptı. Sonra da onu, (yani su kabını, kardeşinin kapları arasından) buldu çıkardı. Buna göre onların verdiği karar gereğince kardeşini alıkoymaya hak kazandı.

Burada görüldüğü ki: değil de buyurulmuş, zamir müzekker olan "suva'a" değil de "sıkaye'ye" irca edilmiştir. Demek ki, yükten çikarlan şey Melik'in su kabı değil de Yusuf'un tası idi. Böylece onlar "Melik'in su kabını çaldınız" ithamından kurtulmuş oluyorlarsa da kendi dinleri gereğince verdikleri fetvanın hükmü değişmiyordu. Bu nokta çok mühimdir. Çünkü yükten çikan şey, Melik'in suvayı olsaydı, o zaman Yusuf bir hakim sıfatıyla, Melik'in kanunlarına göre duruma el koymak zorunda kalacaktı. Oysa Melik'in kanunlarında böyle hırsızı alıkoymak ve mal edinmek gibi bir hüküm yoktu. Melik adına, o ülkenin kanunlarında olmayan bir hüküm verildiği zaman, bir zulüm yapılmış olacaktı. Belki o zaman Bünyamin kendisini müdafaa etmek lüzumunu duyacaktır ve büyük bir ihtimalle istenen şey gerçekleşmeyecekti. Fakat yükten çikan Yusuf'un koyduğu sıkaye idi. Buna göre kardeşini kendi namına tutukluyordu. Bu suretle Yusuf hem müdde (savcı), hem hakim durumunda oluyor mu? Hayır, Yusuf bir savcı olarak araştırma yapıyor, fakat hüküm vermiyor. Hüküm kardeşlerinin verdiği fetva ve onların hakemliklerine dayanıyor. Sanık durumunda olan Bünyamin ise ikrar etmemekle, yani "Evet ben çaldım" dememekle birlikte inkâr da etmiyor, "çalmadım" da demiyor. Daha önce kendisine yapılan tenbih gereğince, olup bitenlere hiç aldırmıyor. Böylece sükut ikardan sayılır ve kendilerinin verdiği fetva gereğince tutuklanıp alıkonulması gerekir. Nitekim öyle yapılmıştır.

Anlamalı ki, henüz kendisini tanıtmak zamanının gelmediğini bilen Yusuf, kardeşini alıkoymak çaresini düşünürken bile istibdat ve zorbalığa bağvurmuyor, makamının ve yetkisinin verdiği gücü kullanıyor ve bunu suistimal etmiyor. Zülüm ve zorbalık gâibesi verecek davranışlarından sakınıyor da meseleyi sırf adli ve kanunî yollardan çözüme kavuşturmaya muvaffak oluyor. Gerçi bu bir hiledir, fakat ne güzel hiledir!

İşte Yusuf lehine böyle bir hile yaptı. Yukunda geçen "Gerçi bu, Allah tarafından gelebilecek hiçbir şeyi öleyemez" âyetinde olduğu gibi, bu âyet de anlatıyor ki, Yusuf, bütün bu işleri Allah Teâlâ'nın vahyi ve talimatıyla yapmaktadır. Yani Yusuf için bu acap hileyi Allah takdir ve tertip etti. Ona, onu Allah vahiyle talim eyledi de kardeşini alıkoymak için fetvayı öbür kardeşlerine verdi ve bu şekilde babasının şeriatını Mısır'da uygulamaya yolunu açtı. Yoksa Melik'in dininde onu tutuklayıp alıkoymasına ihtimal yoktu. Burada "din" kelimesinin mânâsı dikkat çekicidir. Belli ki, bundan maksat, o zaman Mısır ülkesinde yürürlükte olan şeriat ve özellikle de "ceza kanunu" dur. Kaynakların bildirdiğine göre, o devirde Mısır ceza kanununda hırsızlığın cezası, hırsızı döğmek ve çaldığı malı iki katıyla tazmin ettirmekten ibaret idi. Şu halde o kanuna göre, Bünyamin'i tutuklayıp alıkoymak zülüm olurdu. Yusuf, kanun dışı bir hareketi tecviz etmeyeceğii için sanığı mahkemeye sevkedecekti. Ancak Mısır mahkemesi de yürürlükte olan kanun ile hüküm verecekti. Mısır kanunları arasında da Yusuf'un, kardeşini kendisi için mal edinmesi ilgili bir madde yoktu. Lâkin Allah'ın dilemesi müstesna. Allah bir şeyi murad edinince, sebeplerini de hazırlar. Onun için bir taraftan Yusuf'a o çareyi öğretip, kardeşlerinin hakemliğine müracaat ettirdiği gibi, diğer taraftan kardeşlerine de işi sezdirmeyerek o şekilde cevap ve hüküm verdi. Ve böylece hem ülkenin kanunlarını çiğnemedi, onların kendi ikrarlarıyla ilzam eyledi, hem de babasının şeriatinden bir hükmün tatbiki ile Mısır hukuk geleneğine canlı ve ameli bir misal, bir örnek kazandırdı. Kendi kanunlarına göre kardeşini alıkoymak hakkını elde ettikten başka, öbür kardeşlerini de yukarıda geçtiği üzere, babalarının "ancak çaresiz kalmanız müstesna" sözüne uygun bir duruma düşürerek, babalarına karşı yemin ederek verdikleri sözün sorumluluğundan kurtardı. Eğer "Cezası nedir?" sorusuna karşı, onlar faraza "Sizin meleketicinizin cezası neyse onu veriniz" deselerdi, yahut bundan önce kendi yükleri içine haberleri olmadan konulmuş olan sermayelerini hatırlayıp, yükten böyle birşeyin çıkması, mutlaka çalınması anlamına gelmeyeceğini öne sürerek, bunun doğrudan doğruya hırsızlık demek olmadığında dirtselerdi, kendileri tarafından bilerek

konulmadığına dair yemin etselerdi veya yükleri hazırlayan görevlileri ve Yusuf'u, koymadıklarına dair yemin etmeye zorlasalardı, şüphe yok ki, Yusuf bu yolla hedefine ulaşamayacaktı. Lakin Yusuf'a bu hileyi öğreten Allah, onlara da kendilerini savunabilecek ipuçlarının hiçbirini hatırlatmadı. Allah öyle diledi, öyle oldu. Biz, her kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Yani, böyle müstesna bir ilim ve iradeyle derece derece yükseltilemek, bu olaya ve Yusuf'a bağlı bir husus değildir. Allah, dilediği kulunu böyle ve hatta bundan daha yukan derecelere yükseltir. Ve her bilgi sahibinin üstünde başka bir bilgi vardır. Yani, Allah'ın kullara ihsan ettiği derecelerin en üstünde ilim derecesi vardır. İlim en yüksek mertebedir. Yusuf'un kardeşlerine üstünlüğü ona verilen bilgi sayesindeydi. Gerçi kardeşleri de az çok ilim ehli sayılırlarsa da bu işin hakikatinin onlar bilmiyorlardı, Yusuf ise bilerek hareket ediyordu. Bununla beraber ne kadar yüksek ilim derecesinde bulunursa bulunsun her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır ki, o da Allah'dır. O âlim'in ilmine kimse erişemez.

77-79-İşte onlar işin hakikatini bilmediklerinden dolayı kendi hükümleri ile davayı kaybetmişler. Böylece garezib bir duruma düşmüş olan kardeşler dediler ki: Şayet çalışmışa bundan önce onun kardeşi de bir hırsızlık yapmıştı. "Bu işte mutlak bir yanlışlık var" deyip kendilerini ithamdan kurtarmak için başka yollar, başka çareler arayacak yerde, öfkeye kapılıp Yusuf'a ve kardeşine duydukları burukluğu bir kere daha ağızlarından kaçırdılar. Bir rivayete göre, Yusuf'un anasının babası, bir puta tutkunmuş, Yusuf da çocukken anasının emriyle dedesinin o putunu gizlice alıp götürmüş ve kırmış. İşte şimdi kızgınlıkla bunu söylemek istiyorlarmış. Bu söz, yukarıda "Siz hırsızlarsınız" ithamının verdiği endişe ile söylenmiş ve ona karşılık ledünni bir itap gibi olmuştur.

Yusuf da bunu nefsinde gizledi, yani bu sözden içi burkulmadı, acı duymadı değil fakat onu içinde gizli tuttu, bekledi, sabretti açığa vurup da onlara belli etmedi veya öfkeye kapılıp ağklamada bulunmadı, kusurlarına bakmadı. Fakat kendi kendine Siz, fena bir durumdasınız, dedi. Yani bu uğradığınız belalı işten dolayı fena durumlara düşmüş vaziyettesiniz, ne söyleseniz kusurunuz bakılmaz. Teselliye muhtaç olduğunuz böyle bir durumda öfke ve şaşkınlıkla söylediğiniz bu lafınıza tahammül etmek, kusurunuzu barmamak gerekir. İsnad ettiğiniz vasıfları da Allah biliyor ki, işin içyüzü sizin dediğiniz gibi değildir, bizden hırsızlık uzaktır. O halde aslı astan olmayan bu sözünüzü neden ciddiye alayım? Bundan ne diye alınayım?

Bunun üzerine onlar öfkeyi bırakıp kardeşlerini kurtarmak için Yusuf'dan yardım ve merhamet dilenme yollarını aramaya "Ey Aziz...!" diyerek yalvarmaya başladılar... Meâl-i Şerifi

80. Ne zaman ki, onlar, onu kurtarmaktan ümit kestiler, o zaman fısıldaşarak oradan uzaklaştılar. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına ahit aldığını ve daha önce Yusuf'un konusunda ettiğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye veya Allah hakkımda bir hüküm verinceye kadar ben artık burdan ayrılmam. Allah, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

81. "Siz dönün de babanıza deyin ki: Ey babamız! İnan ki, oğlun hırsızlık yaptı. Biz ancak bildiğimize şahitlik ediyoruz. Yoksa gaybın bekçileri değiliz."

82. "Hem orada bulunduğumuz şehir halkına, hem içinde bulunduğumuz kervana sor. Ve emin ol ki, biz kesinlikle doğru söylüyoruz."

80-81-82- Gelip böyle dediler ama Yakup buna inanıp onlar gibi ümidini keserek ümitsizliğe düştü mü, ne yaptı?: Meâl-i Şerifi

83. Babaları dedi ki: "Hayır, sizi nefisleriniz altadıp bir işe sürüklemiş. Artık bana güzel güzel sabretmek düşüyor. Belki Allah hepsini birden bana geri getirir. Çünkü O, her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir."

83-Öyle dedi: Meâl-i Şerifi

84. Ve onlardan yüz çevirdi de: "Ey Yusuf'un ateşi, yetti artık, yetti!" dedi. Ve üzüntüden gözlerine ağız düştü. Artık yutkunuyor da yutkunuyordu.

85. Dediler ki: "Hâlâ Yusuf'u sayıklayıp duruyorsun. Allah'a yemin ederiz ki, sonunda eriyip gideceksin, tükünip helak olacaksın. Hayret doğrusu!"

86. Dedi ki: "Ben hüznümü, kederimi ancak Allah'a şikayet ederim ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri de bilirim."

87. "Ey oğullarım, gidin, Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."

84-Görülüyor ki, Yakup Aleyhisselam, oğullarının getirdiği habere inanmıyor ve bu yüzden ümitsizliğe düşmüyor. Fakat onlara fazla yüz vermiyor, onlarla olan ilişkisini bile Allah'a arz etmek, bütün dertleriyle içini Allah'a dökmek çabasını sürdürüyor.

Ve onlardan yüz çevirdi de Yâ esefa ala Yusuf Yusuf, ah Yusuf, yetti artık!... Dedi. Esef: Esef bilindiği gibi, şiddetli hüzn demektir ki, bu anlamda dilimizde daha ziyade "gam" kelimesi kullanılır. 'Araf Sûresi'nde "Musa öfkeli ve çok üzgün bir şekilde dönüp gelince" (âyet 150) ifadesinde bunun bir de öfke ile ilişkisi söz konusu edilmiştir. kelimesinin sonundaki elif-i maksure mütekelimim "ya" sından bedeldir ve kelime "ey esefim" demektir. Yahud nûdbe elifidir ki, musibetin şiddetiyle "âh" demek gibi hüzn ve hasretin ifadesinde kullanılır ve uzaayıp gittiğini ifade eder. Nidanın cevabı mahzuftur. "Alâ Yusuf" ise esefin mebnasını gösteren müteallakıdır. "Esef" ile "Yusuf" arasındaki cinas ise ifadeye ayrı bir güzellik ve müsikî kazandırmaktadır. Ki, bedi' ilminde buna "tecnis-i tasrif" adı verilir. "Yâ" esasen uzaktakini çağırarak için kullanılan bir ünlemdir. Kalbinin derinlerindeki üzüntüyü sanki söz anları bir şahıs gibi böyle nida ile çağırarak da ayrıca pek anlamlı bir mecazdır. Yakup, bu sefer iki oğlunun birden acısına katlanmak zorunda kalıyor; Yusuf'un ötedenberi sürüp gelen hicranına bir de Bünyamin'in acısı ekleniyor. Üstelik oğullarının getirdiği haberin de uydurma olduğunu anlıyor. Bunlara rağmen ümitsizliğe kapılmıyor, Allah'dan ümidini kesmiyor, ümit ve sabırla beklemeye karar veriyor. İkincisinin hayatı ve yerı hakkında bir haber getirilmiş olmakla birlikte, vaktiyle kanlı bir gömlek getirip, onu kurt yedi dedikleri Yusuf hakkında ise, ilâhî rahmet ve maneviyat delilinden başka görünürde bir delil de bulunmuyor. Böyle bir anda Yusuf yanında olsaydı da bu sabır makamında kendisine ne güzel bir dert ortağı olacaktı düşüncesi de zaman zaman gönlünü sanyor. Şu halde bütün bu musibetleri bir tek Yusuf'un hicranında toplanmış buluyor.

Ve Yusuf yerine artık onun üzüntüsünden başka kendisine dost olacak bir arkadaş göremez oluyor da sözlerine inanmadığı oğullarından yüz çevirip, sanki Yusuf'a seslenir gibi bir iştiyakla, "esef" e nida ederek, demiş oluyor ki: "Ey esefim, ey bana başka gam ve keder duyurmayacak olan şiddetli acım, ey Yusuf'un yadigarı olan esefim!... Uzak durma, gel yetiş imdadıma ki, tam sana muhtacım, tam zamanıdır, hicranım son dereceyi buldu..."

Resulullah (s.a.v.) efendimizden nakledilmiştir ki: Hz. Peygamber, Cebrail'e "Yakub'un Yusuf'a hicranı ne dereceye varmıştı?" diye sorup etmiş, Cebrail de "Evladını kaybeden yetmiş ananın toplam hicranına" demiş. "O halde onun sevabı ne kadardır?" deyince, o da "Yüz şehid sevabıdır. Çünkü o, Allah'a bir an bile suizan etmedi" demiştir.

Bu da gösterir ki, musibet zamanlarında üzülmek ve ağlamak caizdir. Çünkü şiddetli acı zamanlarında insan kendisini tutmaya pek az muvaffak olabileceğinden dolayı, bundan büsbütün kendini engellemesi elinde olmayabilir. Bu da mükellefiyeti gerektiren bir husus değildir. Çünkü teklif, nefsin gücü yettiği yere kadardır. Gerçekten de Resulullah efendimiz, oğlu İbrahim'e ağlamış ve "Kalb hüzn duyar, göz yaş döker, biz elbette Rabbimizin gadap edeceği şeyi söylemeyiz ve biz elbette sana üzülüyoruz ya

İbrahim!..." buyurmuştur. Ancak caiz olmayanı, birtakım cahillerin yaptığı gibi, bağırıp çağırarak, feryad u figan eylemek, döğünmek ve yaka paça yırtmak, saçını başını yolmak, mukadderata dil uzatacak sözler etmek ve benzeri aşırılıklardır.

Yine nakledilmiştir ki, Hz. Peygamber, kerimelerinden birinin çocuğu vefat ettiğinde onun için ağlamış ve üzülmüştü. Onun ağladığına görenler "Ya Resulallah! Sen ağlıyorsun, halbuki bizi ağlamaktan menetmiştin" deyince, bunun üzerine buyurmuştur ki: "Ben sizi ağlamaktan menetmedim, ancak içi çirkin (ahmak) sestem menettim: Biri sevinç zamanındaki çığlık, biri de üzüntü zamanındaki feryat".

Bir haberde varid olduğuna göre, Muhammed ümmetinden başka ümmetlere "İnnâ lillah ve innâ ilayhi raciûn" verilmemişti. Nitekim Yakup bile böyle istıracı etmeksizin "Ya esefa" dedi. Ve hüznünden gözleri ağardı, hüznünden gözlerine ak düştü. Veya bir rivayette varid olduğuna göre, çok zayıf görüyordu. Ve artık o bir kazım idi. Derrdini içine atıyordu. Ağlamaktan, suna bana dert yanmaktan kendini tutuyor, gamını kederini hep içine atıyordu. İçi gamla dolmuş olduğu halde, yine de kendini tutuyor, acıdan yutkunup duruyordu.

85-Onun bu acıklı haline bakan ve sımna eremeyenler: Te vallahi, dediler. Hayret doğrusu, vallahi hayret dediler: Yusuf, Yusuf deyip duruyorsun nihayet üzgün düşeceksin veya helak olup gidenlerden olacaksın! Yani, böyle boşu boşuna ağlayıp sızıyorsun ve kendine yazık ediyorsun, şeklinde nasihatlere kalkıştlar. Gerçi bu sözler bir azar olarak söylenmiyor, bir teselli için söyleniyor. Lâkin Yusuf'u ölmüş gitmiş farzetmek gibi bir ye'se, bir ümitsizliğe bağlı olarak söylendiği için, onun haline bir itirazı ve ona karşı yöneltilmiş bir tenkidî tazammun ediyordu. Şu halde Yakup gibi ince ruhlu, hassas ve içi bir zata karşı böyle cahilane teselliler bile bir azar, bir kadir kıymet bilmezlik, bir kabalık anlamı taşıyordu veya ona öyle geliyordu.

86-Fakat bütün bu kaba tesellilere karşı onun sabnına, kendini tutmasına, incelik ve nezaketine bakınız ki, o bunlara karşı "Size noluyor?" veya "Sizi ilgilendirmez?" gibi cümlelerle karşılık vermiyordu. Ben, dedi, bessimi ve hüznümü ancak Allah'a şikayet ederim, derdimi O'na açarım; ne size, ne de başkalarına değil.

Bess: Aslında yaymak, serip nesretmek mânâsına mastar ise de bundan mebsus mânâsına isim de kullanılır. O zaman anlamı, herkesin içine sığdıramayıp çevreye yaymaktan kendini alamayacağı zorlu bir dert ve merak demektir. Yani, ben sabnımı allak bulak eden içimdeki bu ateşi ve hüznümü kimselere değil, ancak Allah'a şikayet ediyorum.

Ve sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından ben biliyorum. Şu halde bunları boşuna zannetmeyin, Allah belki hiç umulmadık bir yerden neşeler verir.

87- Ve dedi ki: Ey oğullarım! gidiniz, Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırınız, tehassüs ediniz, onlardan bir haber edinmek için bütün duyulannızı, hislerinizi kullanınız. Yani elinizle yoklayınız, gözünüzle dikkat ediniz, sağa sola sorunuz, öğreniniz, var gücünüzle bilgi toplayınız.

Çok dikkat çekicidir ki, "Ben buradan ayrılmam" diyen ve orada kalan büyük kardeşlerinden hiç söz etmemektedir. Çünkü o kendi isteğiyle kalmıştır ve yerı bellidir. Yusuf ve Bünyamin ise garezib kalıp ayrı düşmüşlerdi. Yusuf bir yitık, Bünyamin ise bir tutuklu idi. Bunların ölmüş olduklarına dair bir bilgi yoktu. Gerçi "Yusuf'u kurt yedi" diye kanlı bir gömlek getirmişlerdi, fakat bu yalandı ve onların yalan söyledikleri Yakup tarafından anlaşılmıştı da: "Bu kötülüğe sizi kendi nefsiniz sürükledi" demişti. Zira gömleği parçalamadan bir kimseyi kurt yemiş olamazdı. Nitekim o zaman Yakub'un "Bu ne kadar iyi kalbli bir kurtmuş, gömleği bile parçalamamış" dediği de rivayetler arasındadır. Babası ve büyük kardeşleri bile hayatta olan Yusuf henüz inkırazı akmak olacak ileri yaşlarda da değildi. Binaenaleyh ne açık, ne de kapalı bir şekilde Yusuf'un ölmüş olduğuna delil olabilecek bir şey mevcut değildi; onun ölümüne hükmetmek için ortada hiçbir ciddi sebep yoktu. Halbuki öldükleri bilinmeyen kimselerin aranması ve bulunup onlara gerekli yardımın yapılması bir görev, bir vecibe teşkil ediyordu. Anlaşıyor ki, Yusuf hakkında iyi bir araştırma yaptırması ve bu vecibenin yerine getirilmesine imkan bulamaması, Yakub'u en çok üznen ve yüreğini dağlayan ayrı bir ukde idi. Bünyamin'in tutuklanması yüzünden bir takip ve araştırmanın lüzumu yeniden gündeme gelmişti. Bu kerre yeni bir vesile doğmuştu. Onun için ikisinin de araştırılmasını emretmiş ve bu vazifenin ümitsizce, baştan savma bir şekilde değil, ümitle ve istekle yapılması gerektiği yolunda onların maneviyatlarını ve morallerini güçlendirmek için demiştir ki:

Ve Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Yani, Allah'ın, sıkıntılan giderecek, daralımış göğüsleri nefes aldırtıp ferah verecek yardımından, lütuf ve rahmetinden ye'se düşmeyiniz. Çünkü Allah'ın yardımından kâfirlerden başkası ümit kesmez. Olsa olsa onlar ümitsizliğe düşerler.

Bundan dolayı Yusuf ve Bünyamin de kim bilir nasıl bir acı içinde ümitle bekleyip duruyorlar. Onun için "Yusuf artık bulunur mu?" demeyiniz de Allah'ın rahmeti ve yardımı ile onları ümitle ve istekle arayıp bulmaya çalışınız. İnşallah bulursunuz ve hayırlı bir haberle döner gelirsiniz.

Gerçekten de bakınız, bunun üzerine Allah'ın lutfu nasıl tecelli etti:

Meâl-i Şerifi

88. Sonra (Mısır'a gidip) onun huzuruna girince, dediler ki: "Ey şanlı vezir! Biz ve çoluk çocuğumuz sıkıntı içindeyiz. Pek az bir sermaye ile geldik. Sen bize yine öçek (zahire) ver, ayrıca sadaka da ihsan eyle. Çünkü Allah sadaka verenleri muhakkak mükafatlandırır."

89. O dedi ki: "Siz cahilliğinizde Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?"

90. Onlar "Yoksa sen, sahiden Yusuf musun?" dediler. O da "Ben Yusuf um, bu da kardeşim" dedi, "Doğrusu Allah, bizi, lutfuyla nimetlendirdi. Gerçekten de kim Allah'dan korkar ve sabrederse, Allah, muhakkak ki, güzel işler yapanların mükafatını zayı etmez."

91. Dediler ki: "Allah'a yemin olsun, Allah seni bize üstün kıldı. Biz gerçekten de büyük hata işlemiştik".

92. Yusuf dedi: "Bugün size bir ayıplama ve azarlama yoktur. Allah, sizi, mağfiretiyle bağışlasın. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."

93. Alın şu gömleğimi götürün de babamın yüzüne sürün, gözü açılır. Ve bütün ailenizle toplanıp bana gelin."

88-89- Sonra Yusuf'un huzuruna girdiklerinde Ey aziz dediler.

Bu ifadeler gösteriyor ki, üçüncü defa Yusuf'a karşı karşıya gelişlerinde kalblerinde büyük yumuşaklık ve itibah hasıl olmuştu. Demek ki, Bünyamin'in tutuklanması üzerine başlayan bu yumuşama ve kendine geliş, gittikçe ilerlemiş ve onlara daha da olgunlaştırmıştı. Yusuf'un onları mazur görerek, onlar adına yaptığı tevbe, gösterdiği tevazu ve ihlas onları da etkilemiş ve olgunlaştırmıştı. Bundan dolayı Yusuf'un kendisini tanıtmaya zamanı gelmişti. Gerçi onların asıl maksatları ve Mısır'a gelişleri Yusuf ve kardeşini aramak olduğu âyetate açıkça ifade edilmiyorsa da onların yardım taleplerinden ve ifade tarzlarından bunu sezen Yusuf, kendisini tanıtmak maksadıyla Siz cahilliğiniz zamanında Yusuf'a ve kardeşine ne yaptınız, biliyor musunuz? dedi. İşte bu açıklama ve bir şekilde sorulan soru ile kuyuya atıldığı zaman "Sen onlara bu yaptıkları bir beklemedikleri bir anda haber vereceksin" (âyet 15) âyetiyle vaad edilen durum gerçekleşmiş oluyordu. Artık o anda kalblerde meydana gelen hayret ve heyecan durmuş düşümlü.

90-Bu söz onların gönlünde ve zihninde şimşek gibi çakmıştı, derhal onun Yusuf olduğunu anlayarak zirvedeki bir hayret ve heyecanla ve adeta kekeliyerek, a...a...Sen

misin, sahi sen Yusuf musun? dediler. O da kendisini ve kardeşini takdim ederek: ben Yusuf'um, bu da,(yani, yanımda ikbal mevkiinde bulunan ve dikkatinizden kaçmış gibi görünen zat da) kardeşim, dedi. Bundan bir gurur ve övünme duyduğu anlaşılması için Allah'la şükür ve nimetini övgüyle dile getirmek ve bir de kardeşlerine öğüt vermek maksadıyla şunu ekledi. Doğrusu Allah bize lutfetti, bize nimetini ihsan etti. Şuna hiç şüphe yok ki, her kim takva yolunda yürür ve sabırlı olursa, yani fenaîlıklardan sakınır, mihnete ve zahmete katlanırsa kesinlikle Allah muhsinlerin ecirini zayıf etmez. İyilik yapanların sevaplarını kaybettirmez.

91-Bunun üzerine gayet belagatlı bir itiraf ortaya koyarak ve sorulan suale de cevap olacak şekilde dediler ki: Vallahi seni Allah bize isar eyledi. Yani, cidden itiraf ederiz ki Allah seni bu özelliklerle ile, yani, takva, sabır ve ihsan özellikleri ile bize üstün kıldı. Allah seni bize tercih etti, daha faziletili yaptı. Ve gerçek şu ki; biz elbette suçlu idik. Amden ve kasten bir günah işlemiştik. Bile bile sana karşı suç işledik. Ancak şimdi pişmanız, dediler. Yukarıda da kaydettiğimiz şekilde Yusuf, kardeşlerine kendi hakkını helal etmiş ve onları affetmişti, ancak haklarında Allah'ın mağfiretini de iyice ümid edebilmek için onların tevbe ve nedametlerini de istiyordu. İşte yaptıkları bu açık itiraf ile bu da gerçekleşmiş oldu.

92-Bunun için o da bugün size hiçbir şekilde muahaze edilmek yoktur, dedi. Tesbir: Esasen işkenbenin üzerindeki iç yağını sıyırmak demektir. Mecaz olarak suçluyu tekdir ve hesaba çekme anlamına kullanılır. "elyevm" bu gün, şu an, demek olup, aynı zamanda hem geçmişe, hem geleceğe bağlanabilir. Yani, hesaba çekilmek, tekdir edilmek ve azarlanmak durumunda bulunduğunuz şu anda bile size herhangi bir şekilde sitem ve serzeniş yoktur; o halde başka bir gün nasıl olabilir? Şu halde sualinden ve sözlerinden bir sitem ve suçlama anlamı çıkıp da "acaba ilerde başımıza birşeyler mi gelecek?" şeklinde kötü düşünceler aklınıza gelmesin; hiç merak etmeyin, size hiçbir şey olmayacak. Bundan önceki gelişmelerinde elinizde olmadan üzüldünüz, ama bundan sonra merak etmeyin sizi üzecek şeyler olmayacak. Bu konudaki Allah'ın hakkı meselesine gelinez; yine bugün dua ve ümid ederim ki, Allah sizi başışlar. Zira bugün pişmanlığı belli ve ihlasını açtık, haliniz bağışlanmaya, affolunmaya ve rahmete müsaittir. Ve O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.

93-Şimdi siz şu gömleğimi götürün, de babamın yüzüne koyun ki, gözü görecektir duruma gelsin. Yani siz, şimdi başka düşünceleri bırakın da ilk işiniz bu olsun. Böylece babamın tedavisine koşun, ona müjde verin ve davet ettiğini bildirin, hizmetine koşun. Bu gömleğin daha önce götürülen kanlı gömleğe bir karşılık olduğu gözden kaçmamaktadır. Demek ki, yalandan kanlı bir gömlekle başlayan ve Yakub'a dünyayı zindan eden ve oldukça uzun süren bu hicran derdinin tedavisi böylece müjde olarak götürülecek mübarek bir gömlekle yapılacaktır ve bu sayede giderilecekti. Acaba bu nasıl bir gömlekti? Bir rivayette denilmiştir ki, bu gömlek, vaktiyle Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman ilâhi emirle Cebrail'in cennetten getirip kendisine giydirdiği gömlekti. Bu gayet ince bir gömlek olup evlad ve ahfadına miras kalmış olan bir gömlekti. Yakup o gömleği muska gibi yapıp Yusuf'un boynuna asmıştı. Yusuf kuyuya atılınca Cebrail gelip, onu muskının içinden çıkarmış ve Yusuf'a giydirmişti." Cennet nesiminin kokuşan herhangi bir derde yakalanmış olana dokunursa onu şifaya kavuşturur" demişti. ilh... Bu böylece bu gömlek uğurlu ve esrarengiz bir yadigar idi. Bu iş, Hz. Yakup'a, sevgili Yusuf'unun peygamberliğini dahi müjdelemek anlamına gelir ve bir mucize demek olur. Bir rivayette de denilmiştir ki, bu gömlek o sırada Yusuf'un sırtında bulunan bir gömlek idi. Gerçekten de "İşte şu gömleğim" ifadesinde bu mânâ daha açık olarak görülmektedir. Ancak bu suretle böyle sıradan bir gömleğin göze sürülmeyle gözlerin kuvvet bulması akılla anlaşılır birşey olarak görülmaz. Bundan dolayı muhakkık olanlar demişlerdir ki: "Bu da mutlaka vahiy ile olmuştur. Zira bu yönde bir vahiy olmasa Yusuf bunu kendi aklıyla bulamazdı". Bununla beraber Fahreddin Razi der ki: "Bunun akılla açıklanabilir bir tarafı da yok değildir. Denilebilir ki, Yusuf, babasının gömmemesinin, iç sıkıntısı ve üzüntü yüzünden, çok ağlamaktan ileri gelen bir görme zayıflığı olduğunu anladığı için belki şöyle düşünmüştür: Gömlek üzerine konulduğu zaman her halde çok sevinecektir ve yüreğine büyük bir sevinç dolacaktır. Bununla ruhu kuvvet bulacak ve gözüne fer gelecektir. Şu halde görmesi kuvvetlenince gözündeki görme zayıflığı da geçmiş gitmiş olacaktır. İşin bu kadarı da kalb ile bilebileceği bir şeydir. Çünkü tıp ilminin prensipleri bunun sağlıklı bir düşünce olduğunu delalet eder... ilh. Ancak bunun mânâsı şu demektir. Bu, aklın ve tıbbin mümkündür, tıbbın kurallarından ve tecrübelerinden böyle bir ilham alınabilir. Gerçekten de gerek hastalık, gerek sıhhat açısından üzüntünün ve ruhsal etkilerin beden üzerindeki rolü, böylece tedavisi tıp açısından dahi inkâr olunamazsa da burada aklın uygunluğun bu kadarı yine de meselenin çözümüne yeterli değildir. Böyle bir düşünceyle "belki iyi gelir" denilebilirse de kesin hüküm verilemez. Oysa meselenin en önemli noktası Yusuf'un kesin bir ifade kullanarak "görmesi geri gelir" demesidir. Akıl yoluyla ele alındığı zaman, tıbbın hiçbir tedavisinde böyle konuşulamaz. En maddî ve en basit tıbbî tedavi şekillerinde bile yüze yüz kesin sonuç şudur diyerek hüküm verilemez. Buna işaret olmak için ihtimal ki, Razi de bu maksatla: "Bu kadannı kalb ile marifet mümkün olur" demiş, "akıl bunu bilir" dememiştir. Diyelim ki: Yusuf'un aklına böyle bir imkan ve ihtimal doğuyormuştu. Peki onun kalbine bu kesinliği veren, kazandırın kuvvet nedir? Bu nokta muhakkıkların dedikleri gibi, ilâhî vahiyden başka bir sebeple açıklanamaz.

Yusuf, kardeşlerini böylece memnun edip onların gönüllerini aldıktan sonra ilk iş olarak onları böyle güzel ve mucizeli bir tedavi yolu ile babasına müjde vermek ve ahir ömründe ona güzel gözlü hizmet etmek için Mısır'a davetle görevlendirdi. Onları hiç bekletmeden geri gönderdi ve dedi ki:

Babamla beraber bütün ehlinizi; yani erkek, dişi, büyük, küçük Yakup hanedanından olan bütün kimseleri, bütün ailenizi toptan alıp bana getiriniz. Rivayet olunur ki, gömleği kardeşleri içinden Yahuda almış ve "Daha önce kanlı gömleği götürür, babamızı mahzun eden ben idim. O vakit mahzun ettiğim gibi, şimdi de müjde verip sevindireyim" demiş ve yalın ayak, başı kabak Mısır'dan koşarak yola çıkmış. Mısır'la Kenan arasındaki mesafe seksen fersah imiş. Daha önceki seferlerde kardeşlerini hazırlayıp donatan Yusuf'un bu kerre, bu emirleri verirken gerekli hazırlığı ve donanımı daha mükemmel şekilde hazırlayıp gönderdiğini hatırlatmaya lüzum yoktur. Rivayet olduğuna göre, bu kafilade babasına ikiyüz deve yükü yiyecek ve mal göndermiştir.

Şimdi bakınız burada ikbal yüzünü gösterir göstermez ötede ne olacak, Allah'ın rahmeti nasıl tecelli edecek, vuslat esintileri nasıl gelecek, ayrılık ve hicran nasıl kaçacak, nasıl bir neşe ve lutfat kaynaşacak?

Meâl-i Şerifi

94. Ne zaman ki, kafil (Mısır'dan) ayrıldı, öteden babaları dedi ki: "Eğer bana bunak demezseniz, doğrusu ben Yusuf'un kokusunu alıyorum."

95. Dediler ki:"Vallahi sen hâlâ o eski şaşkınlığındasın."

96. Fakat ne zaman ki, gerçekten müjdecî geldi, gömleği Yakub'un yüzüne koydu, hemen gözü açıldı. "Ben size demedim mi, ben Allah'dan sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

97. Dediler ki: "Ey babamız, bizim için Allah'a istiğfar eyle. Biz gerçekten büyük günah işlemiştik."

98. Dedi ki: "Sizin için Rabbimden ilerde bağışlanma dileyeceğim. Şüphesiz o çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

94- Vakta ki, kafil e ayrıldı. Yani, Mısır'dan hareket edip Kenan diyarına doğru yola çıktı, ötede babaları, dedi ki, inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum, beni bunak yerine koymayacaksınız!... Yani, ey bu sözüümü işitenler, siz benim aklıma ve şuuruma halel geldi sanıp, bana bunak demeyecekseniz, vicdanıma güvenecekseniz, bu sözüme

inanırsınız. Veya daha önce bana bunak hazimeseydiniz şimdi sözüme inanırdınız. Fakat derken, hiç de aklı dışı bir şey olmayan o esef duygusuna bile sağma ve mânâsız deşip itiraz eden ve Yusuf kokusu burunlarında tütmeyen siz gâfiller, şu anda derin bir şekilde içimi saran sevinci, bu Yusuf kokusunu nereden duyacaksınız? Henüz kendi vicdanından başka hiçbir delili bulunmayan bu sözüme, bu ledünnî vuslat müjdesine nereden inanacaksınız? İnanmayacaksınız bari beni bunak yerine koyup da inkâr kalkışmasanız ne olur?

Yusuf'un peygamberlik müjdesi ile himmet gömleğini getirecek olan o mustuluk kervanı Mısır'dan kopup Yakub'un tarafına doğru yönelir yönelmez, beri tarafta Yakub'un bumunda tüten ve ruhanî bir zevkle bütün vicdanını saran bu kokulu rüzgar, bu ledünnî seher esintisi, bu Yusuf kokusu, şüphe yok ki, ona ilâhî revhtan bir esinti ve gelmekte olan müjdenin habercisi bir rahmânî nefes idi? Şu anda tasavvuru bile gönül ehlini hazza boğacak olan bu tatlı koku, kim bilir Yakub'un gam ve hicranına nasıl bir darbe indirmiş, onun vicdanını nasıl bir letafetle sarmış olmalı ki, Yakub, bununla hem uzaktaki bir ikbal olayının büyüğünden bir esinti duymuş, hem de birkaç gün sonra kavuşacağı ilderdeki müjdenin büyük sevincine yavaş yavaş hazırlanmış bulunuyordu. Bu nasıl oluyordu? Seksen fersahlık mesafeden bu kokuyu taşıyan araç ne idi? Ve bunu duyan algılama gücü ne idi, nasıl bir gücü? Bilinen hava akımlarının buna yetmeyeceği şüphesizdi. Kafilenin Mısır'dan ayrılmış anında Yakub'un beri tarafta duyduğu bu kokulu esintinin hızı en azından bir şimşğin hızına eşit olmalıydı. Oysa bugünkü teknolojiye ses nakline kadar uygulamasını duyduğumuz elektrik akımının henüz kokuya uygulanabildiğini bilmiyoruz.

Bir de Yakub'un hassasiyeti ne kadar incelmış ve hüznü ile gözleri ağardıktan sonra koku alma duygusu ne kadar gelişmiş olursa olsun, kafilenin Mısır'dan ayrılmışından önce duymayıp da ayıldıktan sonra duymuş olması gösterir ki, bunun sim ve hikmeti onun hassasiyetinden kaynaklanan bir olay da değildir. Tefsir âlimlerinin bu konuda iki ayrı yorumu vardır. Birisi Allah Teâlâ'nın bu kokuyu, bir mucize olarak üzere o kadar uzak mesafeden Yakub'un vicdanına ulaştırmasıdır. Birisi de o anda onu Yakub'un vicdanında icad ve yaratmış olmasıdır şüphe yoktur. Zamanımız fen bilimleri ve felsefesi bu gibi olağanüstü olayları açıklayamamakta beraber inkâr da etmemektedir hiç şüphe yoktur. Zamanımız fen bilimleri ve felsefesi bu gibi olağanüstü olayları açıklayamamakta beraber inkâr da etmemektedir, Psikolojide "telepati" ad altında tasnif ve mütalaa etmektedir. Telgraf, telefon kelimelerinde dahi bulunduğu ve kullanıldığı üzere "tele" kelimesi aslında "uzak" demek, "pati"de etkilenme anlamına geldiğinden, "telepati" uzaktan etkilenme demek olur. Ve şöyle tarif olunur: Bir ruhta duyulan öyle bir algılamadır ki, o anda meydana gelmiş gerçek bir olaya ilişkin olduğu halde, öyle bir mesafede veya öyle bir duygu hali içindeydi ki, bu durum o olayın o kişi ile bilinmesini imkansız gibi gösterir". Diğer bir tarife göre de "Bir mânânın veya duygunun uzaktan algılanması, yani hissolunabilecek bir aracının yardımı olmaksızın illetilmesi meselesidir". Önceki tarife göre telepati, normal dışı sayılan şartlarda meydana gelen diş olaylara da şamil olabilmektedir. Lâkin ikinci tarife göre, herhangi bir hava akımı içinde duyulabilecek koku gibi olaylar, telepati cinsinden sayılabilecek kadar fevkalade olaylardan değildir.

Çünkü diş olaylarda en azından ışık veya hava gibi bir maddî vasıta vardır ki, bize telepatiden ziyade telsiz ve radyo yayınları cinsinden bir olayı düşündürebilir. Bundan dolayı bunun fen açısından tasavvuru sırf ruhanî olan telepati algılaması kadar müşkül olmaz. Zira uzaktaki bir his veya mânâ hızlı ve gizli bir vasıta ile yaklaştınlıp telbif edilmiş olur. Ve bundan dolayı bazılan telepatinin en yaygın olan, soyut ve sırf manevî olan kısmını da bu suretle tevîl ederek düşünmek isterler. Bununla beraber herhangi bir şeyin insan ruhuna ve vicdanına doğması nasıl oluyor? Ve vıdan denilen gücün, asgari ve azamî algılama sınırı nereden başlıyor? Ve bunun yayılma sahası hangi sınıra kadar gidebilir? Bir ruhun potansiyel güçleri, kendi dışındaki olayları, yalnızca beden sınırına bağlı olarak mı algılıyor? Isı yaymada olduğu gibi, bedenden dışarıya doğru yayılan ve etkisini uzaklardan karşılayan başka güçler yok mudur?

Bunlar tam anlamıyla bilinmeden uzaktan duyulmanın algılanması olayını, ve daha başka ruhsal olayları mutlaka tevîl etmeye mecburiyet yoktur. Ve doğrusu yalnızca uzaktan his değil, yakından hissetmekve şuur olayları dahi layıkı ile açıklanamamaktadır: "Ruh konusunda size çok az bilgidin başka birşey verilmemiştir". Ancak olayı olduktan sonra hissetmek normal olduğu gibi, his maal'l-vuku, yani olayı olurken, meydana gelirken duyulabilecek veya olmadan önce, yani "kable'l-vuku" hissedebilmek de inkâr edilemez olaylardır.

Burada kendi başıma gelmiş ve yaşadığım bir telepati olayından bir misali anlatmak istiyorum: İstanbul'da Nüvab Mektebi'nde talebe iken bir gün öğleden sonra dersten çıkıp Nuruosmaniye'de ikametgahım olan hatted odasına geldim. Tek başıma pencerenin önüne oturdum. Oturur oturmaz, henüz daha hiçbir şeyle meşgul olmadan, birdenbire büyük amcam Mehmed Emin Efendi hatırına doğuverdi ve derhal kalbime derin bir hüznün köktü, ağlamak istedim. Halbuki başka zamanlar onu hatırlayınca mutlaka sevinç ve neşe hissedirdim. Az bulunur, fazilet örneği bir insan idi. Bu sefer hem hatırlayış şeklim, hem de alışılmışın dışında sevinç yerine içime öyle bir hüznün çökmesi tuhafıma gitmişti. Ben bunu hemen bir yere kaydettim. Onbeş gün sonra memleketten posta ile bir mektup aldım, babam" o gün amcamın vefat ettiğini ve bana yadigar olmak üzere birkaç kitabını vasiyyet ettiğini" yazıyordu. O zaman ben postanın on günde geldiği bir mesafeden o hüznünlü olayı, meydana geldiği anda yüreğimde duymuştum ve gözlerim dolmuştu.

İşte telepati dedikleri şey böyle olaylardır ki, bizim istlahımız bütün bu gibi olayları ilham cinsinden saymaktadır. Bu hâl uykuda meydana gelseydi adına rüya diyecektik. Bunlar normal duyulanmıza göre fevkalade olaylardan olmakla beraber, çok nadir şeyler de değiller, her zaman herkesin başına gelebilen çok sayıda olaylardır. Belki herkeste olur da pek çok kimse bunun farkında bile olmaz. Fakat bunları genellikle bilgi sebebi değildir. Sıradan bir vehim şeklinden başlayarak, keramet veya mucize derecelerine kadar çıkacak çeşitli derecelerde ortaya çıkabilirler. Acizane kendi kanaatime göre:

Bu âyet, bize yalnızca ruh ilimleri ve mucize cinsinden bir harikayı tesbit ile kalmıyor, bugünkü teknolojik gelişme açısından dikkate değer ilhamları da veriyor. Zira görüldüğü ki, "râyiha", yani koku kelimesi, "rîh", yani "rüzgar" anlamına gelen bir kelime ile ifade buyruluyor. Bu kelimeden iletme anlamı daha belirgindir. Halbuki yukarıda söylediğimiz gibi, kafilenin Mısır'dan ayrıldığı anda Yakub'un vicdanına bu kokunun ulaşması rüzgar hızından daha hızlı bir iletişimle olmuştur. Bugünkü bilgilimize göre; bu iletişimin fizik olarak meydana gelmesi, havanın normal ve kütlévî akımı ile değil de elektrik dalgaları şeklinde olması ihtimali söz konusudur? Ancak bir kokunun havada yayılması, koku zerreciklerinin hava içinde hareket edip yayılması sonucuna dayandığı bilindiğine göre, bu zerreciklerin elektrik akımı halinde ve elektrik hızı ile akıp gelmesi, fizik açısından aklın almayacağı bir olay olacaktır. Bunun için bir tahille daha lüzum vardır ki, o da o zerreciklerki kokunun tıpkı ısı ve ışık gibi yayılma kabiliyetine sahip bir kuvvet olduğunu bulmaktır. Gerçekten de kokunun, mesela bir gül suyu zerreciklerinin kendilerinden ziyade onlardaki bir kuvvet ve özellik olması ve ince bir titreşimle yayılıyor şeklinde ele alınması daha akla yatkın ve koku alma duyulanmızdaki bedahete daha uygun düşmektedir. O halde meseleyi kimya veya atom fiziği sahasında izleyerek ses naklinden daha ince bir kanun ile koku kuvvetinin ve hareketinin zaptedilmesi ve nakledilmesi daha elektrik akımından yararlanarak mümkün olabileceği sonucuna varılabileceğiz demektir. Gerçi Yakub'un kokuyu duyması fennî bir olay değil, mucizevî bir olaydır. Bazı tefsir âlimlerinin dediği gibi Allah Teâlâ'nın, Yusuf'un kokusunu Yakub'un vicdanında doğrudan doğruya yaratmış ve icad etmiş olması da ihtimal dışı bir şey değildir. Hatta Yakub'un hafızasını yeniden harekette geçirip daha önceden bildiği Yusuf'un kokusunu ona kendi vicdanında yeniden duyururması de ihtimal dahilindedir. Lâkin âyetin ifadesinden açıkça ortaya çıkan mânâ, bu kokunun rüzgar içinde duyulması ve gömleği taşıyan müjde kafilisinin Mısır'dan ayrıldığı sırada iletilmiş olmasıdır. Bu ise kokunun da havadan bir telsizle şimşek gibi naklinin ve illetilmesinin mümkün olabileceğini, yaratılışa bunun da gizli bir kanunu olabileceğini düşündürür. Şüphesiz ki, bunun gerek Mısır'dan gönderilmesi, gerekse böyle bir hızlı titreşimin Yakub tarafından algılanabilmesi ve o kokunun Yusuf'a ait olduğunu kestirebilmesi, doğrudan doğruya ilâhî

tasarrufu gösteren harikalardır. Gerek bu bakımlardan, gerek Yusuf ile Yakub'un birer peygamber olmaları bakımından olay çok yönlü bir mucizedir. Zira bir insanın yakınındaki birinin kim olduğunu kokusundan tanıyabilmesi bile olağanüstü bir meseledir. Ancak olayın bütünüyle tabiat kanunlarının üstünde bir mucize olması, bununla ilgili birtakım tabiat kanunlarının mevcut olmasına engel değildir. Mesela Hz. İsa'nın kuş yapması Allah'ın izniyle bir mucizedir. Fakat kuşların uçması olayından, uçma ilkelerini çıkarmak ve yine Allah'ın izniyle uçaklar yapmak mucize olmayan bir buluştur.

95-Hasılı Allah'ın kudretine bakın ki, Yakub, Yusuf'un güzel kokusunu o kadar uzaktan derhal duydu ve onun bir vehim, bir hayal olmadığını, bir hakikat olduğunu kendi vicdanında tanıdı. Durumu kesin bir dille ifade etti, fakat gafillerin kendisine inanmayıp "saçma" diyeceklerini bildiği için de "Beni bunak yerine koymazsanız..." dedi, lâkin kim dinledi? Tahmin ettiği gibi, onun bu sözünü işitenler Hayret vallahi, dediler, gerçekten de sen hâlâ eski şaşkınlığında bocalayıp duruyorsun. Yani, hâlâ "Yusuf, Yusuf" deyip duruyorsun, hâlâ ona kavuşacağını vehmediyorsun, oysa bu doğru değil. Oğulları yolda olduğu için, Yakub'a bunu söyleyenler onlar değildi. Kızları, gelinleri ve öteki yakınları olabiliirdi. Lâkin çok geçmeden esas şaşkıının kimler olduğu açığa çıkacaktı. Zira bunun üzerine:

96- Ne zaman ki müjdeci geldi gömleği yüzüne koydu Yakub'un görmesi yerine geldi. Gözü açılverdi ve eskisi gibi görmeye başladı.

Şimdi bu neşeye kavuşan Yakub neler dedi, neler yaptı sanırsınız? Hayır o yine "sabrı cemil"inden ayrılmadı. "Allah'ın yardımından ümit kesmeyiniz" nasihatını hatırlatarak, sadece size demedim mi dedi ben, doğrusunu isterseniz Allah'dan sizin bilmediklerinizi de bilirim. Yani, şimdi anladınız mı Allah, ne büyüktür; peygamberlik de nasıl bir gerçektir?

97-O vakit gelmiş olan oğulları, hepsi birden ey bizim babamız, dediler bizim için günahlanmıza istiğfar et, mağfiretimize dua ediver biz hakikaten suçluyduk. Şimdi ise çok pişman olduk.

98-Buna rağmen babaları hemen istiğfar edivermedi de ileriye dönük bir vaatte bulundu: İlerde, dedi, sizin için Rabbime istiğfar ederim. Şüphesiz yok ki, ancak O'dur şâfur, rahîm.

Yakub, böylece kendisinin bir baba olarak onları başısladığını ima etmekle birlikte, Allah'ın da onları affetmesi için yapacağı dua ve istiğfar, seher vakti veya cuma gecesı gibi bir vakte, duaların kabul olunacağı bir icabet vaktine tehir ettiği, böyle bir vakti gözettilgi aklı gelebilir. Daha doğrusu, Yusuf'la helallaştıncaya veya onun affını anlayıncaya kadar tehir etmiştir. Çünkü zulme uğrayanın helallik vermesi, ilâhî mağfiretin ön şartlarından biridir.

Gelimiz sonuca:
Meâl-i Şerifi

99. Ne zaman ki, onlar Yusuf'un yanına vardılar, işte o zaman Yusuf anasını ve babasını kucakladı, yanına aldı ve "Buyurun Allah'ın dilemesiyle güven içinde Mısır'a girin" dedi.

100. Anasıyla babasını yüksek bir taht üzerine oturttu ve hepsi birden Yusuf için secdeye kapandılar. Bunun üzerine Yusuf dedi ki: "İşte bu durum, o rüyanın çıkmasıdır. Gerçekten Rabbim onu hak rüya kıldı. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, beni zindandan çıkarmakla ve sizi çölden getirmekle Rabbim bana hakikaten ihsan buyurdu. Doğrusu Rabbim dilediğine lutfunu ihsan eder. Şüphesiz O, her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir."

101. "Ey Rabbim! Sen bana dünya mülkünden nasip verdin ve bana rüyaların tabirinden bir ilim öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan var eden Rabbim! Benim velim sensin, benim canımı müslüman olarak al ve beni salih kulların arasına kat!"

99- Hasılı, ne zaman ki, Yusuf'a vardılar, yani Yusuf'un daha önce kardeşlerine tenbih edip istediği gibi, başta babaları olmak üzere bütün aile bireyleri topluca Mısır'a gelip Yusuf'un yanına vardılar. Rivayet olunur ki, Yusuf ve Melik, yanlarından dört bin asker, birtakım devlet adamları ve Mısır halkından çok sayıda insan, gelen kafilayı karşılamaya çıkmışlardı. Yakub Aleyhisselam, oğlu Yahuda'ya dayanarak yürüyordu, karşından gelen kafilayı ve atlılara bakıp, "Ey Yahuda, şu karşıdaki adam Mısır'ın Firavun'u mu?" diye sordu. O da "Hayır, Firavun değil, oğlun" dedi. Yaklaştıkları zaman Yusuf'dan önce Yakup selam verdi ve "Selam sana ey hüzünleri gideren" dedi...ilh.

Yusuf anasını ve babasını kendisine iiva etti. Yani, boyunlarına sarılıp bağrına bastı ve onları için hazırladığı özel dinlenme yerlerinde istirahat ettirdi. Anlaşıyor ki, bu henüz şehre girmeden karşılama yerinde oluyordu. Nitekim Allah'ın izniyle hepiniz güven ve huzur içinde Mısır'a giriniz, dedi. Ve böylece Mısır'a girdiler.

100- Ve anasıyla babasını arşa çıkardı. Özellikle anasıyla babasını kardeşlerinden daha fazla saygı ve ikramla karşıladı. Kendisine ait olan ve bir tahta bezeyen yüksek köşkün üzerine çıkardı. Ve onun için hepsi secdeye kapandılar. Yani anası, babası ve kardeşleri, Yusuf'a kavuştukları için Allah'a şükür ifadesi olarak secdeye kapandılar. Bir görüşe göre, o zaman âdet olduğu üzere Yusuf'a karşı resmî bir selam görevini yerine getirmek için secde durumuna geçip yerlere kapandılar. Gerçi bu anlam, ilk bakışta Yusuf'un gördüğü rüyaya daha uygun gibi görünür. Lâkin selam secdesi olsa idi, ilk karşılaşma anında yapıldırı. Öyle yapılması icap ederdi. Zaten âyetle (âyet 4) cümlesi de "onları gördüm bana secde ediyorlardı" demek olabileceği gibi, "benim için secde ediyorlar gördüm" anlamına da gelebileceğinden, Yusuf'a kavuşturan Allah'a şükür secdesi şeklinde anlamak, her bakımdan daha uygun düşmektedir. Bir de bu secde ile meleklilerin Âdem'e yaptıkları secde arasındaki ilişki ve benzerlik unutulmamalıdır.

Onlar işte böyle secdeye kapandılar. Ve, o vakit bunu gören Yusuf, ey babacığım, dedi. işte bu, daha önce görmüş olduğum rüyanın teviliydi. Yani o zaman, senin yaptığın yorum, bilimsel ve özet bir tevili idi, kısaca yapılmış bir tabir idi. Fakat şimdi bilfiil gerçekleşen mânâsı ve meâlî budur. Onu Rabbim hakikaten gerçekleştirdi, aynen hak bir rüya olarak çıkardı. Tıpkı gördüğüm gibi, vakia olarak gerçekleştirdi. Gerçekten de bana lutf ve ihsanda bulundu. Çünkü beni zindandan kurtardı ve sizi de bedviden getirdi, badiyeden, yani taşradan, çölden, yahut "Beda" adı verilen yerde yaşamaktan kurtardı, buraya getirdi.

Vahidi ve daha bazılarının beyanına göre, "Bedv" kelimesi iki anlama gelir: Birincisi, şahsın uzaktan görüldüğü düzlük ve açık yer demektir ki, dilimizde buna "alan" denir. Bunun aslı (beda, yebdu, bedven) fiilinden zuhur mânâsına master olup, sonra ism-i mekan gibi kullanılmıştır. "Bedv" in karşıtı "hazar" dır. Bunlar nisbet yası ile kullanıldıkları zaman "bedevi" ve "hazarî" denilmiştir. İkincisi ise Abdullah b. Abbas'dan rivayet olduğuna göre, Hz. Yakup, "Beda" adı verilen yere yerleşip orada yaşıyormuş ve Yusuf'un yanına işte oradan gelmişti. O yerde dağın dibinde kendisinin bir mescidi vardı. İbnü'l-Enbarî de demiştir ki: "Beda bilinen bir yerdir. Filan, Şi'b ile Beda arasındadır" denilir. Bu iki meşhur yer, şiiplerde birlikte anılagelmiş olan yerlerdir. Nitekim Kuseyyir şöyle demiştir:

Ve işte bu anlamdan alınmış olarak "Kavm Beda'ya vardılar, vanyorlar", demektir. Bu mânâyâ göre "Bedv" master olur. Ve böylece Hz. Yakub ve ailesi aslında bedevî değil, hazarî idi dermek olur...ilh.. Bu tefsirin sebebinin az sonra gelecek olan âyetinde bulacağıız.

Bununla beraber önceki mânâyâ göre bunu şöyle anlamak da mümkündür: Sizi çölleri, badiyeleri aşarak ta uzaktan Mısır'a getirdi. Hangisi olursa olsun, şurası gayet ince ve

zariftri ki, Yusuf, babasıyla kardeşlerinin Mısır'a getirilmelerini, kendisinin zindandan çıkarılmasını eşdeğer bir nimet saymakla kalmayıp, bunun da onun gibi kendisi hakkında bir ilâhî ihsan olduğunu açıkça anmış ve vurgulayarak dile getirmiştir. Yani ailesinin nimete ve refaha ermesini kendisine yapılmış bir ihsan olarak anmıştır. Özellikle kardeşlerini mahcup etmemek için zindandan önceki kuyı olayından hiç söz etmemiştir, bundan dikkate kaçınımıştır. Hakkındaki bu ihsanın önemi belirtmek üzere demiştir ki:

Benimle kardeşlerimin arasını şeytan dürtüttürdükten sonra, böyle oldu. Yani, benimle kardeşlerin arasında geçen ve hiç hesaba alınmaması gereken macera ne benden, ne de onlardan kaynaklanan bir olay değil, aramızı bozmak için şeytanın dürtmesinden, onun fesatçılığından ve iğvasından ibarettir. Fakat şeytanın kardeşler arasında sokulması haddi zatında büyük bir fitne ve bela idi. Eğer Allah'ın lutfu yetismeseydi, kimbilir daha ne gibi fenalıklar olacaktı. Bundan dolayı böyle bir iptiladan sonra Rabbimin bu ihsanları ne kadar büyüktür. Muhakkak ki, Rabbim dilediğine lutfunu bol bol ihsan eder. Dilediği işi yoluna koymak için aldığı tedbirler, ne latif, ne hoş, ne ince şeylerdir. Ve hakikaten ancak O'dur âlim, O'dur hakim. Gerçek ilim O'nun ilmidir, gerçek hikmet O'nun hikmetidir.

Rivayet olunur ki, Hz. Yusuf, babasının elinden tutup hazineleri gerdirmiş, altın, gümüş, mücevherat, silah, elbise ve diğerlerini gösterip dolastıkları sonra yazı yazılacak kağıt (parşömen) hazinesine vardıkları zaman Hz. Yakub: "Ay oğul, bunlar dururken şu sekiz merhalelik yerden bana bir mektup yazmadın ha! Bu ne ilgisizlik?" demiş. Yusuf da: "Bana Cebrail öyle emretti" demiş. Babası "Peki amma niye sormadın?" demiş, Yusuf da: "Sen ona benden daha yakınsın." diye cevap vermiş. Bunun üzerine Yakup Cebrail'e sormuş, Cebrail de: "Sen, korkanmı ki, Yusuf'u kurt yer, dediğinden dolayı, Allah bana öyle emretti ve benden korksaydı ya, buyurdu" demiş.

Yine rivayet olduğuna göre, Yakup Aleyhisselâm Yusuf ile beraber yirmidört sene daha yaşamış, sonra vefat etmiş ve Şam tarafında babası İshak Aleyhisselâm'ın yanına defnolunmasını vasiyyet eylemiş, Hz. Yusuf da bizzat kendisi gidip babasının cenazesini oraya defnetmiş, sonra geri dönmüş. Yusuf babasından sonra yirmi üç sene daha yaşamıştı.

Fakat bütün bunları gören bu nimet ve ihsana enen Yusuf, nihayet ne dedi ve bu kıssa nasıl bir sonuçla sona erdi? Bakınız Yusuf ne dedi:

101- Ey Rabbim! Sen bana mülkten bir parça nasip verdin. Ehadisin meâlîni bilmek ilminden de bana bir hisse ilim öğrettin. Böylece en büyük dünya nimetinin ve devletin ne olduğunu tattırдын ve ben bütün bu olup bitenlerin sonunun nereye varacağını anladım. Yani anladım ki, bütün dünya hayatı ve olayları, tevîl ve tabiri sonunda gerçekleşecek olan bir rüya gibidir. Ve bana öğrettiğin ilimden hissemeye düşen kadanyla anladığımı şudur ki o rüyanın da tabiri ve tevili, yani yorumu açıkça belli olduğundan dolayı, bunun ilerisinde bir ahiret hayatı mutlaka gelecektir. İşte bunun kesin olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Ey gökleri ve yeri yoktan yaratan Rabbim! Sen dünyada ve ahirette benim velimsin. Benim malikim, veliyyi nimetim ve efendimsin Beni bir müslüman olarak vefat ettir, yani müslüman olarak canımı al; başka bir dinde, başka inançta olmaksın beni koru ve ruhumu müslüman olarak kabzet, ve salihler arasına kat, salih kulların, işe yarar ve iyilik sever kulların arasına koy. Ahirette atalarım gibi, salihler zümresi içinde hasreyle, zira nimet ancak o zaman tamamlanmış olacaktır.

Deniliyor ki, Yusuf böyle dua ettiği vakit Allah Teâlâ, ruhunu tayyib ve tahir olarak kabzeylemişti. Bunun üzerine Mısır ahalisi arasında nereye defnolunacağı hususunda anlaşmazlık çıkmış, birbirleriyle kavga edecek hale gelmişler. Nihayet mermerden bir tabut yapıp, onun içine koymuşlar ve Nil nehrinin mecrasına defnetmeye karar vermişler ki, Nil Nehri'nin sulan, onun üzerinden geçerek Mısır'a vardığında hepsi onun uğrundan teberrük edebileceği konusunda eşit olacaktı. Daha sonra Mısır'da hanedan değişikliği olmuş, iktidar Amalika'dan çıkmış, Firavunlar'a geçmişti. İsrailoğulları da Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesine kadar Firavunlar'ın elinde esir kalmış idi.

Peygamber efendimiz, Mirac gecesinde Âdem Aleyhisselâm'la dünya seması denilen birinci gökte, Yusuf'la ise ikinci semada karşılaşmıştı. Bunu Mirac hadisinde haber vermişti. İşte Yusuf, başı mihnet ve ibtila, sonu da yokluk ve zeval olan bu dünya mülkünden, bu dünya geçdinin hakikatını ve akibetini bildiği için, daha ileri gidip, elinde kuvvet varken Mısır'a hükümdar olmak sevdasını beslememiş, aksine dünyadan el etmek çekmek ve ebedî hayata can atmak istemiş de böyle bir dua ile vefatını dilemiştir.

Ve öyle bir sonla ahirete gitmiştir ki, ne güzel dua, ne güzel akibettir. Ve işte takva sahiplerinin örnek alacakları hayat ve can atacakları gaye budur: Bu dünya hazineleri değil, bu güzel sonuçtur. Meâl-i Şerfi

102. İşte bu, sana vahiyle bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar yapacaklarına karar verip mekir (oyun) yaparlarken sen yanlarında değildin.

103. Sen ne kadar şiddetle arzulasan da, insanların çoğu iman edecek değildir.

104. Buna karşılık onlardan herhangi bir ücret de istemiyorsun. O Kur'ân, âlemlere ancak bir öğüttür.

105. Bununla beraber göklerde ve yerde ne kadar âyet var ki, onunla yüz yüze gelirler de yine de yüz çevirip geçerler.

106. Onların çoğu şirk koşmadan Allah'a iman etmezler (imanlarına az çok bir şirk karıştırırlar).

107. Yoksa bunlar Allah'ın azabından hepsini saracak bir felaket gelmesinden veya farkında değillerken ansızın başlarına kıyametin kopuvermesinden güven içinde midirler?

102-O yok mu? Yani hiç haberin yokken, yukarıdan beri sana bildirilen ve dikkat çekici nice olayları, âyet ve hikmetleri içeren şu güzel kıssayı, Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesini görüyorsun ya! İşte bu gayb haberlerindendir. Onu sana biz vahy ediyoruz. Yoksa onlar o mekrî yapmak üzere işlerine karar verdikleri sırada sen onların yanında değildin. Ne Yusuf'u kuyuya atmak için dolap çeviren kardeşlerinin yanında idin, ne de sana bir oyun olsun diye bunu sormak için arkaandan konuşup karar veren Kureys ile yahudi bilgilerinin meclisinde idin. Yukarıda da (âyet 3) geçtiği üzere bu vahiy sana gelinceye kadar bunların hepsinden habersiz idin. Oysa bu haber ve açıklama, ancak bütün bunları gözleriyle görmüş olan birinin anlatabileceği şeylerdir.

103-İşte bundan dolayı, bu gayb haberlerinin "herşeyi gören" Allah Teâlâ'dan sana vahiy ile bildirildiği ve senin hak peygamber olduğun gün gibi açıktır. Her şey ortada ve hiçbir şüpheye yer vermiyecek kesinliktedir. Bununla beraber sen büsbütün hırslınsan, şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir. Çokları vahye ve bu güzel kıssanın Allah tarafından bildirildiğine yine de iman etmez; güzel bir roman, uydurma bir hikâye gibi, hayal eder ve önemsemeden geçer gider.

104- Halbuki sen buna karşılık olarak onlardan bir ecir, bir ücret de istemiyorsun, ki çıkar sağlamak için mi acaba böyle konuşuyor diye herhangi bir şekilde şüpheye yer olabilsin, bu, ancak âlemlere bir zikirdir. Bu haber, bu uyan veya bütünüyle bu Kur'ân bütün akıl sahiplerine, düşünebilen canlılar âlemlerine hakkı ve hakikatı tanıtmak için özbeöz bir hatırlatma, katksız bir uyandır, halis bir öğüttür.

105-Şu halde akli olanların bunu düşünmeleri, ders almaları ve gereğince iman etmeleri gerekirse de akli olmayanların öğütten ve uyardan bir şey anlamaları mümkün olmadığı için, akli olmayanlar veya olup da kendi heva ve heveslerine yenik düşmüş olanlar, düşünme kabiliyetini ve gücünü yitirmiş bulunurlar, öğüt ve uyanıya önem vermeyip, hep baskı ve zor kullanıldığını gözettiklerinden, insanların çoğu da böyle olduklarından, insanların çoğu sırf güzel öğüde kanıp da iman etmezler. Üstelik bu inanmazlıkları yalnızca senin peygamberliğine ve sana vahiyle bildirilen âyetlere mahsus

bir şey de değildir. Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, üzerlerine uğrarlar, o âyetlerle yüz yüze, göz göze gelirler de ondan yüz çevirir geçerler.

106-Bundan sonra ki sürede de işaret olunacağı üzere Allah'ın varlığına ve birliğine, ilim ve kudretine ve sonsuz hikmetine delalet eden gerek enfüsü, gerek afakî, gerek semavî, gerek arzî bu kadar çok delil vardır ki, bunlar her gün onların gözüne çarpar; gözlemleri, araştırmaları, fenleri, felsefeleri hep bunların etrafında dolaşır durur, bu delillerin üstüne uğrarlar da onlar yine de bu delilleri gözlemizlikten gelirler, görmek istemezler, yüzlerini başka tarafa çevirir geçerler, başka maksatlar peşinde koşarlar çoğu Allah'a iman etmez, ancak müşrik olarak ederler. Allah'ın varlığını büsbütün inkâr etmeseler de açık veya gizli bir şirk kanstımadan Allah'a da inanmazlar.

107-Halis tevhid ile iman etmezler, Allah'dan başkasına ilâh payesi verirler, kutsallıklar uydururlar veya dünya nimetlerine de taparcasına düşkünlük gösterirler. İmdi bunlar kendilerine Allah'ın azabından bir bürüme, (yani hepsini içine alacak kuşatıcı bir azap) gelivemesinden ya da hiç haberleri yokken ansızın başlarına kıyamet kopuvemesinden eman mı bulmuşlardır? Ki bunca âyetlere karşı hakkı düşünmezler de imansızlık ve müşriklik ederler, Allah'dan korkmazlar, ahiret için hazırlanmazlar. Hayır iman içinde olduklarından değil, ilerisini düşünmediklerinden, basiretsiz olduklarından dolayı öyle yaparlar.
Bundan dolayı sen,
Meâl-i Şerifi

108. De ki: İşte benim yolum budur; basiret üzere Allah'a davet ediyorum. Ben ve bana uyanlar (işte böyleyiz). Ben Allah'ı tesbih ederim ve ben müşriklerden değilim.

108- De ki, işte bu, bu davet, böyle tevhid ve ihlas ile iman yolu benim yolum: Basiret üzere Allah'a davet ederim ben ve bana uyanlar da böyleyiz; yani bana uyan ümmetim de hep böyle basiretle Allah yoluna davet ederler, tıpkı benim gibi yaparlar. Ve ben Allah'ı tenzih ve takdis ile tesbih ederim ve ben müşriklerden değilim. Bu âyet de gösteriyor ki, dine davet ancak bu şartlarla caiz ve verimli olur. Yani müşrikler gibi körükörüne ve birtakım batıl ve bozuk maksatlar uğruna veya kendi nefsanî hevesleri uğruna değil; basiret üzere, ne dediğini bilerek, ihlas ve samimiyetle, edep, nezahet ve hikmet çerçevesinde ve ancak Allah rızası gözetilerek Allah'a davet edilmelidir. Yoksa din ve dindarlık sırf bir gururdan, kof bir ıddiadan ibaret kalır: "Rabbinin yoluna hikmetle ve tatlı dille, güzel öğütlerle davet et, onlarla en güzel şekilde mücadele et..." (Nahl 16/125) ilâhî emri, bu noktayı daha ayrıntılı olarak açıklamıştır.
Meâl-i Şerifi

109. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de o memlekelerin halkındandı, onlar da kendilerine vahiy verdiğimiz birtakım erkeklerden başkası değillerdİ. Şimdi o yerlerde şöyle bir gezip görmediler mi? Kendilerinden önce gelip geçenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bir baksalar ya!... Elbette ahiret yurdu müttakiler için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza toplamayacak mısınız?

110. Nihayet peygamberleri (onların iman etmelerinden) ümit kesecek hale gelince ve kendilerinin yalancıl durumuna düştüklerini sanınca, onlara yardımımız geldi, yetişti; dilediklerimiz kurtarıldı. Suçlular topluluğundan bizim azabımız geri çevrelemez.

109- Senden önce de biz o memleket halkından kendilerine vahiy gönderdiğimiz kimselerden başka peygamber göndermedik. Yani senden önceki peygamberler de ne meleğ, ne kadın, ne bedevî, ne de başka yerlerden, uzak diyarlardan gelmiş insanlar değildi. O şehir halkından, medenî insanlardan, kendilerine vahiy verdiğimiz senin gibi erkek, mert ve yiğit adamlardan ibaret idi. Bundan anlaşılır ki: Yukarıda "Allah sizi bedvden getirdi" âyetinden Yakub ve evlatlarının aslında bedevî oldukları sanılmamalıdır. Bütün peygamberler gibi, İbrahim, İshak ve Yakub da esasen kura ehlienden, yani site halkından ve medenî idiler. Bunlar badiyede bulundularsa da bu geçici bir durum, bedevîleri ırsad ve davet için bir vazife icabı veya başka bir sebepten dolayı idi. Nitekim daha sonra Hz. Musa'ya da böyle bir ibtila vaki olmuştu. Hz. Âdem bile cennette eşikle birlikte yaratılmış, sonradan dünyaya gönderilmiş, yaratılıştan ve ruhen medenî bir kimse idi. Peygamber denildiği zaman, onu yemeyen, içmeyen, beşer ihtiyaçlarından hiçbir şeyi muhtaç olmayan bir melek sanmamalıdır. (En'âm Sûresi'nde "Eğer o peygamberi bir melek yapsaydık, onu yine bir adam şekline koyardık" (âyetinin tefsirine bkz. En'âm, 6/9)

Bakara Sûresi'nde Âdem'in yaratılışı kıssasında (2/30) geçtiği üzere, Âdem'e ve Âdem soyuna ihsan edilen bilgi edinme özelliğine melekler nail olamamışlardır. Allah'ın imtihanı ile Âdem, meleklerle değil, melekler Âdem'e secde etmekle emrolunmuşlardır. İlahî emirle insanların hizmetiyile görevli melekler vardır, fakat hiçbir insan meleklerle hizmetle emrolunmuş ve görevlendirilmiş değildir. Onun için peygamberliğin ilk şartı insan olmaktır, onun belirleyici özelliği de, Allah'ın özel bilgilendirmesi demek olan vahiy göndermesidir. Sonra hem müjdeyi, hem inzar ve uyarıyı içine alan bu ilmin öyle ciddi bir uygulaması ve peygamberlik görevinin ıyşe ağır şartları vardır ki, kadının yaratılışı ve meşrebi doğrudan doğruya bu ağır görevin sorumluluğunu taşımaya elverişli değildir.

Gerçi Allah Teâlâ dilerse bir kadına da o gücü ve tahammülü ihsan edip sonra da ona peygamberlik verebilir. Fakat bu, onun yaratılışını ve mizacını bir erkek mizacına dönüştürmek demek olur. Binaenaleyh insanlar içinde peygamberlik göreviyle görevlendirilecek kimselerin de sıradan erkeklerden değil, onlar arasında en seçkin, en iradeli ve en güçlü kimselerden seçilmiş olması da ilâhî hikmet icabıdır. O halde gerek vahiy, gerek görevin yerine getirilmesi için gerekli olan ruh gücü, sabır ve tahammül açısından peygamberlik, medenî şehirlerden ziyade, haşin bedevilere layık olmaz mı? diye bir sual akla gelebilir. Bu ümmînin aldığı vahiy, bir okuma yazma bileninin aldığı vahiyden daha çok mucize anlamı taşıyacağı gibi, bir bedevîye nasip olacak vahiy, bir medenininkinden daha şaibesiz ve daha büyük bir harika sayılmaz mı? Allah'dan başka her şeyden büsbütün kopmak ile Hak Teâlâ'ya özel bir yaklaşma demek olan vahiy emrine bedevinin ilkel hayatı daha elverişli; çöller ve vahalar, köylerden ve şehirlerden daha ziyade ilâhî ilham ve varidatın gelişmesine uygun değil midir? Ve burarlarda dönüp dolaşan bedevîler, daha dayanıklı, hayatın çetin şartlarına daha alışkın ve binaenaleyh daha erkek ve daha yiğit görülmezler mi? şekilde birtakım vehimlere düşmemek gerekir. Çünkü nübüvvet kaba kuvvet ve sertlik demek değildir; hikmet, nezaket ve incelik insanları ikna gücüdür. Bu açıdan bakılınca bedevîlik peygamberliğin hikmet ve gayesiyle ters düşen ve bağdaşmayan bir olaydır. Medenîlikte belki birtakım hasletlerde gerileme olabilir, fakat o ölçüde istifa (seleksiyon) da artmaktadır. Genel olarak medenî insanların ahlakî olgunluklarında bedevîlere göre daha yüksek gelişmişlik ve kecilik vardır. Medenîleşme bilgi, görgü, yumuşak başlılık ve uyumluluk daha öndedir. Buna karşılık bedevîlerde bilgisizlik, görgüsüzlük, kabalık, sertlik, acmasızlık ve karamsarlık önde gelir. Âyette de "Bedevîler inkâr ve nifakça daha beterdirlir, bununla beraber Allah'ın, resulüne indirdiği vahyin sınırlarını ve inceliklerini bilmemeye daha yatkındırlar..." (Tevbe 9/97) buyurulmuştur. Bir hadisi şerifte de "Badiyyede yaşayan haşin, av peşine düşen de gafil olur" denilmiştir. Velhasıl din yalnızca ilkel insanların ihtiyaçlarını karşılamak için değil, en yüksek medeniyetlerin de düzenleyicisidir. Bedevîlik, bir peygamberde bulunması hikmetin gereği olan incelik ve kecililiğe, olgunluk ve güzelliğe uygun değildir. Öteden beri ilâhî sünnetin ve geleneğin icabı olarak bütün peygamberler kasaba ve site ahâlisinden, yani medenî olan kesimin erkekleri arasında gelmiştir. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed Mustafa da şehirlerin anaş anlamına gelen "Ümmülkura" adındaki Mekke şehrinde doğmuş ve orada kendisine

peygamberlik verilmiştir. Bu Kur'ân, bu en güzel kıssa ve bu gayb haberleri kendisine yine orada vahyolunmuştur. Şu halde Muhammedî nübüvvet ve risalete inanmayanlar herhangi bir bilimsel gerekçeden dolayı değil, sırf şirke meyillileri ve hakka sırt gevirmeleri yüzünden iman etmezler... Artık o imansızlar yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin akıbetleri nasıl oldu? Hani bir zamanlar bütün dünyayı kendilerinin malıymış sanıp da Allah'a şirk koşan, Allah'ın âyetlerine ve peygamberlerine inanmayan, ahireti hesaba katmayan imansızlar nereye gittiler, ne oldular? Takva ile hareket etmiş olan için ahiret evi kesinlikle daha hayırlıdır. Ey aklı olanlar artık aklınızı başınıza almayacak mısınız? Aklınızı kullanarak bu hakikatı anlayp o hayra yetişmek için şu ölümlü dünyada şirkten ve isyandan sakınıp, uzak durmayacak mısınız?

110- Bu gün şu kara toprağın neresine bakılsa akıbetleri görülecek olan önceki kavimler içinde bir zamanlar dünyaya öyle mağrur olanlar vardı ve bunlar o peygamberlerin karşısında bir müddet için öyle imkanlara sahip kılınmış ve hak ettikleri ceza öylesine geriye bırakılmış idi ki; o peygamberler, vahiy ile gönderilmiş olan o resuller umutsuzluğa düşünceye kadar, (yani nasihatlarının işe yaramadığı konusunda iyice ümitlerini kestikleri) ve kendi kendilerini geçekten yalan çıkardılı zannettikleri vakit, yani o iman etmeyen kavimlerin dedikleri gibi, o vahiy sözlerinin yalan olduğunun açığa çıkacağını zannedip, hani ya, "siz eğer doğru söylüyorsanız ne zaman gerçekleşecek bu vaad?" (Yâsin, 36/48) diye şımarıldıkları vakit, onlara, o peygamberlere vaad edilmiş olan yardımımız geldi, o zaman kime diliyorsak, ona kurtuluş verildi, diğerlerinin hiçbir kurtulamadı. Gerçekten de suçu kavimlerden bizim azabımız geri çevrelemez. Yani necat bulup kurtuluşu murad edenler, o peygamberlere iman eden müttakiler idi. Kurtulmayanlar da hep suçu ve günahkarlardı. Ve böyle vakti gelip Allah'ın azabı indi mi artık suçlulardan o azabın geri çevrilmesine hiçbir şekilde ihtimal yoktur. Zira Allah'ın hükmüne karşı durabilecek hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. O anda çaresiz kalıp iman etmenin de faydası olmaz. Artık uygulamaya konulmuş olan Hakk'ın hükmü bozulmaz.Kesinleşmiş olan karar değiştirilmez. Ve bu her zaman böyledir. Önceki kavimler hakkında böyle olduğu gibi sonrakiler hakkında da böyledir.
Meâl-i Şerifi

111. Gerçekten de onların kıssalarından üstün akıllılar için bir ibret vardır. Bu Kur'an uydurmuş herhangi bir söz değildir. Lâkin kendisinden önce gelen kitapların tasdiki her şeyin ayrıntılarıyla açıklayıcısı ve iman edecek bir kavim için hidayet ve rahmettir.

111- Gerçekten de onların, (daha önceki peygamberlerle ümmetlerinin ve özellikle Yusuf ile kardeşlerinin) kıssasında büyük bir ibret vardır. Fakat ulul'-elbab olanlar, yani üstün zekâllılar için. İnsanların birçoğu için değil. İçi çürük ve kof olmayan, aklı bir kaş havada bulunmayan, Sağlam özlü, temiz aklıllı kimseler için. Düşünce yapılan bozulmamış olan üstün akıllılar anlarlar ki, bu, (yani Kur'ân), ya da bu güzel kıssa, uydurulmuş bir söz değildir. Ve lâkin önündekinin, (yani kendisinden önce indirilmiş bulunan ilâhî vahiylerin) doğrulayıcısıdır. Onların tasdiklerine ve temyizlerine ihtiyaç hasıl olan noktalarla onların destekçisi olan bir semavî kitaptır. Evet tasdik ve her şeyin ayrıntılınnn belirleyicisi, ve bir hidayettir, yani doğru yolu gösteren büyük bir rehber ve bir rahmettir ancak iman eden bir kavim için. Çünkü bundan faydalancak olanlar buna inanacak olanlardır. İnanmayanlara gelince, onlar bu hidayetten ve rahmetten faydalanamazlar. Göklerin gürlemesini ve başlarına yıldırımların düşmesini beklerler.

İşte bundan dolayı bu süreyi gök gürültüsü anlamına gelen Ra'd Sûresi takip eyleyecektir.

RAD SÜRESİ

Bununla neyi murad ettiğini Allah bilir. (Bakara ve Yunus Sûreleri'nin baş tarafına bkz.). Bu süre hakkında da Abdullah b. Abbas'dan şöyle bir tevîl nakledilmişti: yani, "Ben Allah'ı, bilirim ve görürüm". Sürenin ismine ve bu başlangıcı böylece hece harflerine işaret ettiği kavline göre, biz burada şu mânâyı izleyelim: Elif, Lâm, Mim, Ra. İşte bunlar, (yani bu hece harfleri veya bu süre) kitabın âyetleridir. Tek başına ve yalnız olarak ele alındıkları zaman hiçbir anlamı yok gibi sanılan o harfler, o sesler Allah tarafından kendilerine verilen şekil, düzen, tertip ve terkip ile anlamlı anlamlı birtakım kelimeler meydana getirerek hakkın kitabının mânâ ve mazmununa delalet eden ve gizliyi açığa çıkaran açık deliller, aşikar âlâmetler, kesin belgeler olur ve işte bu harflerden meydana gelmiş olan bu süre de en mükemmel bir kitap olan Kur'ân-ı Kerim'in göklerdeki ve yerdeki ilâhî âyetleri, gafillerin üzerinden geçip de görmedikleri hak âyetleri gösteren bir kısım âyetlerdir. Ve Rabbinden sana indirilen bütünüyü haktır. Haktır ve gerçektir, aslına uygundur, ey Muhammed. Ve lâkin insanları çoğu iman etmezler. Bunun Allah tarafından indirilmiş hak bir kitap olduğuna inanmazlar.

Meâl-i Şerifi

2. Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, son nra aş üzerine istiva etti, güneşi ve ayı emine boynun eğdirdi. Her biri belli bir vakde kadar akar gider. Bütün işleri O yönetiyor. Âyetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzuruna çıkacağınızı iyi bilirsiniz.

3. Yeryüzünü enine boyuna yayıp döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getiren ve yeryüzünde meyvelerin hepsinden iki çift yapan O'dur. Sürekli olarak gece ile gündüzü birbirinde dolamaktadır. Düşünecek olan bir kavim için bunda muhakkak ki, ibretler vardır.

4. Yeryüzünde birbirine komşu kütalar vardır. Üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hırmallıklar vardır ki, hepsi bir tek su ile sulanır. Halbuki meyvelerinde birini öbürüne üstün kılıyoruz. Aklı eren bir kavim için bunda muhakkak ibretler vardır.

5. Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların şu sözleridir: "Biz toprak olup gittikten sonra mı, yani biz gerçekten yeniden mi yaratılacağız?" İşte bunlar Rablerini inkâr etmişlerdir. Bunlar boyuncalarında demir halkalar bulunanlardır. Ve işte bunlar cehennemliklerdir, orada ebedî kalacaklardır.

6. Ayrıca senden iyilikten önce hemen kötülüğü getirmeni isterler. Oysa daha önce onlara misal olacak cezalar gelip geçmiştir. Ve gerçekten Rabbin, zulûmlerine karşılık insanlara mağfîret sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı da cidden çok etkindir.

7. O kâfilir: "Rabbinden ona bir mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen bir uyarıcıdan başka bir şey değilsin ve her kavim için bir hidayetçi vardır.

8. Her dîşinin neye gebe olduğunu Allah bilir. Ve rahimler ne eksiltir, ne arttırır, onu da bilir. O'nun katında her şeyin bir ölçüsü vardır.

9. Allah görünmeyi de bilir, görüneni de. Büyüktür ve yücelerden yücedir.

10. Sızden sözü gizleyenle açığa vuran, gece gizlenenle gündüz açığa çıkan, O'nun açısından eşittir (hepsini görür ve bilir).

11. Her insan için önünden ve arkasından takip edenler vardır. Allah'ın emrinden dolayı onu gözetirler. Allah bir kavme verdiğini, o kavim kendisini bozup değiştirmedikçe değiştirmez. Allah bir kavme de kötülük murad etti mi, artık onun geri çevrilmesinde de imkan yoktur. Onlar için Allah'dan başka bir veli de bulunmaz.

2- Allah O'dur ki, gökleri direksiz, dayaksız yüceltti. Ne yapmak ve yükseltmek için iskeleye, ne de manivelaya, ne de dayamak için direk dikmeye muhtaç olmadan sırf kudretiyle yaptı, yükseltti, kaldırdı ve orada tuttu, düşmesini önledi. Onları

görüyorsunuz. Yani üzerinizde olan gökleri görüp duruyorsunuz: O büyük gök cisimleri öylece direksiz olarak duruyorlar, orada dönüp durduklarını da siz görüyorsunuz.

İşte Allah, onlara böyle direksiz ve dayaksız olarak kendi yüzgeçlerinde ve o kadar yükseklerde hareket kabiliyeti verip, size de gösteren kadiri mutlaktr. Bu mânâda daki zamir "direksiz göklere" racidir. Ve cümle bir yan cümleciktir. Bazı tefsir âlimleri bunun "amed"e raci ve onun sıfatı olması ihtimalini de dikkate almışlardır ki, o zaman şöyle demek olur: Gökleri sizin görebileceğiniz hiçbir direk olmaksızın yükseltti. Bu mânâyâ göre göklerin görüle görünmez birtakım direklerle dayanıp tutulmakta olduğu ihtimaline işaret olunmuş olur. Zira görünen direklerin bulunmaması, gözle görünmez birtakım direklerin bulunmasına engel değildir. Fakat görünmez direklerden ne anlaşılabılır? Eğer bundan Batlamyus Astronomisi'nde ele alındığı gibi, yıldızların dayandığı görünmeyen bazı cisimler kastolunuyorsa, o zaman asıl o cisimlerin nereye dayandığı sorusu sorulacak, bu da yine direksiz anlamına dönüşecektir. Ve eğer bundan itme ve çekme kuvvetleri, sırf akılla anlaşılabilcek bazı kuvvetler kastolunuyorsa, bunlara amed (direk) denilebilmesi sırf mecazî anlamda geçerli olabilecek, sonuçta bu da gerçekte önceki mânâ gibi "direksiz" demek olacak ve yalnızca kâinatın dengesinde Allah Teâlâ'nın melekutunu ve kudretini anlatmış olacaktır ki, o zaman "Gökleri yükseltti ve dengeledi..." (Rahmân, 55/7-8 âyetlere bkz).

Bundan dolayı, asıl mânâ birinci mânâdır. Yani, daki zamir "amede" raci olarak, cümle sıfat cümlesi değildir; zamir "semavat"a raci olarak bir yan cümleciktir. Onun için üzerinde vakıf evladır. Burada bir cim sevavendi vardır. Göklerin yükseltilmesi görünmez direklerle değil, gerçekte ve gözlemede görüldüğü gibi direksiz olarak doğrudan doğruya Allah'ın kudretine dayalı bulunmaktır ve kudretin sonsuzluğunu ispat etmektedir. Bilindiği gibi her cisim, bir hacim ve ağırlık ile boşlukta bir yer işgal eder. Bir zamanlar fizikçiler, yani cisimlerin hareketlerinden bahseden ve tabiat felsefesi adı verilen fen ile meşgul olanlar, cisimlerde biri tabii (doğal), biri de gayri tabii olmak üzere iki ayrı özellikte mekan (hayyiz) düşündülerdi ki: "Her cismin bizatihi istediği tabii bir yeri (hayyizi) vardır ki, kendi haline bırakılan cisim, oraya gider, durur ve oradan bir başka yere hareketi, ancak gayri tabii olan, yani kendi dışından gelen bir kuvvetin etkisi ile ve ona bağımlı olarak mümkün olur. Ve bir cismin böyle gayri tabii bir hayyizde durabilmesi de ancak kendi dışında bir vasıta, bir kuvvette dayanması ile mümkün olabilir. Mesela ağırlığı fazla olan bir cismin tabii hayyizi aşağıda, hafif olan bir cismin tabii hayyizi de yukarıdadır. Onun için taş suyun dibine iner, hava da suyun üstüne çıkar. İşte bundan dolayı bir taşın havaya doğru hareketi kasrı, yani zorlama ile ve güç kullanarak olur; onun havada durması da bir direğe, bir desteğe dayanması ihtiyacı gösterir".

İşte Batlamyus astronomisini izleyen gökbilimcileri de bu görüştene hareket ederek gök cisimlerinin çeşitli hareketlerinin birisi kendi tabii hareketi olsa bile, diğer hareketlerin kasrı, yani bir dış etkenin zorlaması ile meydana geldiğini düşünmüşler. Bundan dolayı çeşitli hareketlerin her biri için ayrı ayrı birer felek tasavvur etmişler ve hareket eden gök cismini görünmeyen bir felek küresine dayamışlardı. Bu feleğin âlemdeki eksenî üzere tabii hareket, etki ettiği gökcisminin tabii görünen hareketini meydana getirdiğini, onun bağlı bulunduğu daha üst bir feleğin, mesela hepsini kuşatmış bulunduğu inanılan Atlas Feleği'nin ters yönde ki etkileri de o gökcisminin normal olmayan hareketini meydana getirdiğini kabul ediyorlardı. Böylece bu nazariyeye göre, bir tabii hareket fikri temel alınmış olmakla birlikte, tepemizdeki gök cisimlerinin yükseklikleri görülmeden birtakım kürelere dayandırılmış oluyordu ve bu feleklerin kendi tabii hayyizlerinde dönüp durdukları ve bundan dolayı da direğe ihtiyaç duymayacakları savunuluyordu ve bu durumda hareketlerine de sebep kalmamış olacağından, harekette sebep olmak üzere de her birinde bir nefis (canlı kişilik) bulunduğu farz olunuyordu. Ve ancak yer kürenin, hepsinin ortasında bir ana merkez noktası olduğu, bunun da kendi tabii hayyizinde sabit bulunduğu kabul olunuyordu.

Ne gariptir ki, bu görüşe göre, sabit farzedilen yer küre, çeşitli unsurlardan meydana gelmiş bir "kevn ü fesat" âlemi olduğu halde hareket halinde olan gök ve gök cisimleri, basit, bozulmaz, yıkılmaz ve yok olmaz sanılıyor. Oysa bütün düşüncelerin temelini teşkil eden "tabii hayyiz" nazariyesi, çeşitli gök cisimleri ile uzayın bölümleri arasında başka başka birer çekim merkezi bulunduğunu kabul etmeyi gerekli kılıyordu. Bu ise aklın yapısına aykırı olan bir çelişki oluyordu. Çünkü içindeki gök cisimlerinden sarı nazarla başlı başına bir varlığı bulunduğu kabul edilmeyen ve nihayet basit ve monoton ve her noktası birbirinin aynı olduğu düşünülen uzayın her noktası herhangi bir gök cismi için eşit değerde olması gerekmez miydi? Elbette mutlak mekanın, yaratılıştan filan tarafı filan cisme, filan tarafı da felanca cisme mahsusdur, o cisim ancak o tarafa meyleder. Veya o taraf kendi özelliğine uygun düşen cismi kendine çeker demek, basiti bileşikle veya yoğu varla bir saymak gibi bir çelişki meydana getiriyor. Cisim kavramında yalnızca genişlik ve boy yeterli görülüp, hayyiz (yer) dahi soyut bir cismi içine alarak düşünülse yine böyle bir sonuç çıkardı. Velhasıl herhangi bir cismin mutlak hayyizden bir noktaya yerleştirilmesine ne o cismin, ne de hayyizink kendi özelliği kâfi gelmezdi. Bu durum da buna bir tercih edici aramakta akıl açısından zaruret vardır.

Onun için hareket ve düşme olayını ne cismin, ne de o cismin bulunduğu yerin (hayyizin) özelliğinde ve yapısında değil, çeşitli cisimler arasında izafi olarak bir çekim ilişkisine bağlı mülhaza etmek ve bu izafiyeti, bu ilişkiyi elinde tutan bir büyük kudretin varlığını düşünmek akla daha uygun olacaktır. Bundan dolayı son devir fizikçiler, "hayyiz-i tabii" ve "hareket-i tabiiyye" iddialarını reddedercek bütün maddede ve cisimlerde ataleti (durgunluğu) dahi bir tabiat kanunu olarak kabul ettiler: Her cismin, kendine mahsus yerdeki konumu, hareketi ve durgunluğu, kendi dışındaki bir etkenin basıncı ve etkisine bağlı olduğuna kanaat getirdiler; cisimlerin ağırlıklarına göre aralarında bir karşılıklı çekim oranısı bulunduğunu ortaya koydular. Ve bunu mekanik bilimine temel kabul edip genellikle madde kütleleri arasında mesafeleri atatarak etkili olan bir itme ve çekme kuvvetinin varlığını savundular. Gök cisimlerinin yalnızca bu kuvvet ile birbirlerine tutunduğunu hükmettiler. Astronomiyi de bu nazariye üzerine ele almaya başladılar ki, gökyüzü mekaniğinin bu şekilde açıklanması "Gökleri direksiz olarak yükseltti..." âyetinin anlamına her iki mânâ açısından da uygun düşmektedir: Buna, hem gördüğünüz gibi direksiz, demek doğru olur; hem de bu ağırlıklı karşılıklı olarak dengeleyen direklerin hizmetini görmesi bakımından "görünmez direkler" demek doğru olur. Ancak bu konuda birkaç önemli nokta dikkatten kaçırılmak da gereklidir:

Birincisi; çekim kuvveti, madde ile olan ilişkisi açısından maddî bir kuvvet gibi ele alınırsa da bağlı olduğu madde kütesinin bulunduğu yerden çok uzak mesafelere kadar ilgili olması bakımından, haddi zatında kuvvetin maddeden soyutlanıp ayrıcalık kazanmasına pek güzel bir misal olacak makul bir olay demektir. Biz bunu ancak ağırlıklar arasındaki müvazene nisbetiyle ele alabiliriz. Nitekim Rahmân Süresi'nde "ve mizan koydu" buyurulması bunu açıklar. Büyük bir ağırlığın küçük bir ağırlığı genel olarak çekimi demek olan bu mizana bağlı olmakla beraber, şunda da şüphe yoktur ki, mesela yer kürenin ayrı çekim alanı içinde tutması, güneşin de yer küreyi çekip yörüngesinde tutması, bir direk üzerindeki lüks lambasının direğe dayanması gibi yalnızca maddî açıdan görülen bir kuvvet değildir. İki kütle arasında uzaktan uzağa aklen ele alınan bir denge orantısıdır ki, biz bunu bir kanuna bağlamadan tasavvur edemediğimiz için konuyu taraf durumunda olan kütelere izafe ederek ele alınız. Yoksa bir çekim kuvveti tasavvuru gerçeğe bir melek tasavvurundan bambaşka bir şey değildir.

İkincisi, atalet ve çekim kanunları ile ele alınan gök cisimlerinin mekanik ilişkiler içinde oluşu, her şeyden önce bize sunu anlatır ki; uzaydaki düzende gök cisimlerinden her birinin konumu ve hareketi kendi dışından gelen bir basınca ve etkiye bağlıdır. Hiç birinin hareket kaynağı kendisinde değildir. Yani tabii değildir. Hiç şüphe yok ki, her biri kendi dışından etkilenen zerrelere ve kürelere hepsi de böyledir. Bütünün hareketi de zaruri olarak hepsinin üstünde bir etkileyiciye bağlıdır. Binaenaleyh kâinat makinasının yaratıcısı, yapıcısı ve hareketi geçiricisi tabiat âlemi denilen bu makinanın kendisinde değildir, onun üstündedir. Ve genel çekim kanunu denilen söz konusu denge kanunu da ancak o yaratıcının bir kudretidir. Göklere direksiz yükseklik veren O'dur.

Bunu daha açık olarak anlamak için:

Üçüncüsü, şüphe yok ki, güneş gibi bir madde kütesinden bir çekme ve itme kuvveti şeklinde herhangi bir kuvvetin yayılması ve uzaktaki bir başka kütele etki etmesi bir faaliyettir. Maddenin tabiatında mevcut olan "atalet" ise bunun tam zıddıdır. Demek ki, maddeye böyle bir faaliyetle etki gücü verilmesi, kendi özünden değil, kendi dışından verilen bir özelliktir. Ve işte ona bunu veren Allah'dır. "O Allah ki, gökleri direksiz yükseltmiştir."

Dördüncüsü, ne kadar dikkat çekicidir ki, âyetle göklerin direksiz yükseltildiği mekanik olgudan ilâhî kudrete bir delil gösterildikten sonra, bir de "görüyorsunuz, gördüğünüz gibi" buyurulmuştur. Gerek halkın sıradan temaşa ve gözlemlerinde, gerek fen ehlinin ve uzmanların rasathanelerden ve dev aletlerle yaptıkları gözlemlerin hepsini içine alan bu "rüyet" fiilinin, bu "görüyorsunuz veya görüp duruyorsunuz" cümlesinin burada belâğatî bir tembihî ifade ettiği açıkça ortadadır. Bununla uzayı gözleyip, araştırmak için vahiy gözetmeyerken rasat ve rüyetin esas alınması hususuna da ayrıca tenbih olunmuştur. Kâinatın mekanik özelliği karşılığında bir de ruh ve şuur olayları bulunduğuna dikkat çekilerek afak ile enfüs arasındaki ilişkiler hatırlatılmış ve binaenaleyh Hakk'ın varlığına şahitlik eden delillerin yalnızca mekanik ilişkilerdeki sırlarla değil, asıl bu ruhsal ilişkiler ile tecelli edeceği anlatılmış ve "sonra arş üzerine hakim oldu" kavramına bir giriş olmak üzere, kudret-i ilâhîyiñın afak (dışta) ve enfüsteki (içteki) etki alanı üzerinde düşündürmek için bir hazırlık yapılmıştır.

Beşincisi, burada gökleri gözlemlememiz konusuyla ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunmamız gerekirse de, ilerdeki sûrelerde daha buna benzer birçok âyetler geleceği için, burada sözü daha fazla uzatmamak için inşallah o bilgileri de oralarda sunmaya çalışacağız. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki, gözlem açısından kâinatın merkezi daima kendimiz, kendi nefsimizdir. Üzerimizde görüşümüzü çevre kuşatan bir gökyüzü vardır. Bunun her noktasından baktığımızda gözlerimize birer yanm küre şeklinde görülür de mekanik merkez neresi olursa olsun gözlem merkezi kendimiz oluruz. Kubbe şeklinde görüldüğün gökyüzü de "dünya seması"nı oluşturur. Göklerin mekanik çekim ilişkileri ne kadar akıllan hayrete düşürecek boyutlarda ise, "optique" denilen ışık ve ışın dalgalan arasındaki ilişkiler de o kadar, belki daha ziyade hayret verecek bir hadisedir.

Velhasıl Allah bunları öyle direksiz yükseltti ve gördüğünüz şekli verdi. Sonra da arş üzerine istiva eyledi, taht üzerine kuruldu, yarattıktan sonra da hepsinin üzerine hükümrân oldu, onları hakimiyeti altına aldı ve onlar üzerine hükümünü icraya başladı. (Araf Süresi âyet 54 ve Yunus Süresi âyet 3'e bkz). Güneşi ve ayı teshir etti, kuvvet ve kudreti altına aldı ve emrine müsahhar kıldı, emrine boyun eğdirdi. Diğer âyetlerde "Yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdi" (Araf, 7/54 ve Nahl, 16/12) buyrulduğu için bütün yıldızlar, yani bütün gökcisimleri de O'nun emrine inkiyad etmiş haldeler. Binaenaleyh burada güneşle aydan söz edilmesi, tahsis için değil, yeryüzünden bakanlar için görüldüğü ilk göze çarpan önemli ilk gök cismi olmamaları dolaydır. En çok göze batan ve en büyük gibi görünen bu ikisini emri altına alında öbürlerinin de ilâhî emre boyun eğmiş oldukları kendiliğinden anlaşılır. Nitekim hepsini içine alacak şekilde buyruluyor ki, her biri, yani o göklerin her bir bölümü, gerek güneş ay, gerek yıldızlardan her biri ve sonuç olarak hepsi belli bir ecel için akıp gitmektedir. Allah katında belli olan bir süre için akıp gidiyor. Gökyüzündeki cisimlerden hiçbir kendi görevinden ve ilâhî emrin gereği olan hareketten bir saniye bile boş durmuyor. Hepsini kendine mahsus bir program ve düzen içinde kendi yörüngesinde yüyözür ve akıyor. Yolunu şaşırmadan belli bir hedefe doğru zaman içinde yol alı gidiyor ve birbirine çarpmadan hareket ediyor. Fakat bu zaman sonsuza dek değildir, belli bir süreye kadardır. Her birinin belli bir eceli vardır ki, o ecel gelince o hareket duracaktır. Zaman gelecek ki, "güneş (bir sis bulutu gibi) tekvir olunacak" (Tekvir, 81/1), "Yıldızlar bulanacak, kararıp solacak". (Tekvir, 81/2) "Gök parça parça yanılacak" (İnşikak, 83/ 1) ve "Bir kağıt toman gibi dürülecek" (Enbiya 21/104), "ay ve güneş bir araya getirilip toplanacak" (Kıyamet 75/9). İşte gökcisimlerinden her biri böyle birer belli ecel de doğru akıp gitmektedir. Allah bunları işte böyle emrine boyun eğdirmiş ve arş üzerine kurulmuştur. Hepsinin üzerinde mutlak hükümrân olarak emri tedbir ediyor, işi bizzat kendisi yönetiyor. Yaratmış olduğu varlıkları her biriyle ilgili fonksiyonu ve görevi bizzat kendisi tayin ediyor ve hepsinin bir bütün olarak ahenk ve uyum içinde hareket etmesini sağlıyor. Varlıkları meydana çıkmasına, onların zuhura gelmesine karar verdiği gibi, onların görevleri ve ömürleri üzerinde de kendisi hükümrân oluyor. Ve âyetleri ayrıntılı olarak açıklıyor. Sonsuz kudretine ve yüce hikmetine şahitlik eden delilleri, âlâmetleri, işaretleri, kâinatı ilk yarattığı şekilde olduğu gibi toplu halde ve tek düze oluşlar ve basit atomlar halinde bırakmıyor, onları çeşitli bileşikler ve değişik maddeler halinde çok çeşitli ve farklı özelliklere sahip varlıklar ve canlılar haline getiriyor. Tıpkı Elif-Lâm-Ra gibi tek harflerden mânâli kelimeler, onlardan da hikmetli cümleler, ibretli âyetler ve muhkem kitaplar meydana getirdiği gibi ilk yaratılışa hece harfleri durumunda olan atomlardan, moleküller, onlardan da çeşitli özellikte değişik maddeler ve zengin bir kâinat yaratıyor. Allah kitabını âyet âyet indirdiği gibi, çeşitli hadiseleri, değişik tabiat olaylarını ve sosyal gelişmeleri de bir düzen içinde aşama aşama meydana getiriyor, onları nevilendirip çoğaltıyor ki, siz Rabbinizin huzurundaki kavuşmaya yakın hasıl edesiniz, şüpheden uzak olarak inanarsınız. Yakinen bilirsiniz ki, bir gün olup o yıldızlar gibi, sizin de eceliniz gelecek, bu günkü hareketiniz sona erecek, yaptıklarınızın cezasını çekmek üzere, ister istemez Rabbinizin huzuruna varacaksınız.

Allah'ın, kendi âyetlerini tafsil edişine ve tabiatlar üzerindeki tasarrufuna bir örnek olmak üzere yeryüzünde en belli olan şu âyetlere bakınız.

3- Ve O, yani Allah O'dur ki, yeri meddetti, kudretiyle çekti, uzattı, ona kendine mahsus bir uzaklık verdi.

"Göklere yer bitişik idiler de biz onları birbirinden ayırdık" (Enbiya, 21/30) âyeti yauınca göklerden yeri ayırıp onu onları içinden çekip alması, özellikle ona bir en ve boy ihсан ederek onu enine boyuna uzatıp sündürmesi, ona bir hacim ve yüzey verip onu genişletmesi, bilhasa yeryüzünde yaşayanlar açısından son derece büyük bir nimettir. İşte Allah, yeryüzünü bir uçundan bir ucı görünmeyecek şekilde genişletti, yaydı ve döşedi. Yerin meddi, çekilip uzatılması kavramı, hem göklerden çekilip ayrı bir özelliğe kavuşturulmasını, hem de yerin yapısındaki esnekliği ve çekilip genişlemeye müsait olan özelliğini ifade eder. Ve bir yüzeyin basit ve pürüssüz, yani yumurta gibi gırtlısız çukıntısı olması, onun yuvarlak ve kürevî olmasına engel değildir. Buradaki "çekip uzattı" ifadesinden onun dümdüz ve düzlem şeklinde bir yüzey olması gerektiği anlamı kazanılmayacağı da unutulmamalıdır.

Her madde değilse bile her cisim kendine mahus bir uzamaya sahiptir ki, cisim oluşu o genişleme ile anlaşılır. Nitekim cisimlerin ölçülmesi ilmi demek olan hendese (geometn) ilminde her cisim üç boyut içinde ele alınır. Basit cisimler ya da tabii (doğal) cisimler adı verilen maddî cisimler de onun belli bir boyutu bulunması ile ancak varlık kazanabilir. Mesela ışık dalga boyu ile benzerlerinden ayır edilir. Ve o maddeye o boyutu veren kim ise onu meddeden ve yaratan O'dur. Yeryüzü de insanların 'boyut ve uzaklık kavramını elde etmelerinde, bunu hissedip tanımlananda önemli rol oynayan maddî bir cisimdir ki, kendine mahsus bir uzaması ile temayüz etmiş bulunmaktadı. İşte yer küreye bu uzama miktarını tayin ve tahsis eden ve onu güneş sistemi içinde güneşe ve öbür gezegenlere belli uzaklıkta bir yere yerleştiren ve bu sayede ona öbürlerinden farklı birtakım özellikler kazandıran Allah'dır. Zira akılla ve tecrübeyle bilinmektedir ki, yer kürenin maddesi çeşitli şekil ve uzaklığı almaya müsait iken, onu bulunduğu bu şekli ve bu mesafeyi ihсан eden olsa olsa Allah'dır. Genel olarak madde mutlaka bir boyut kazanmaya mecbur olsa bile içinde bulunduğu bu şekli alması ve bu mesafeye yerleştirilmesi için buna kendi gücü, yani, maddenin tabiatındaki özellikler yetmez.

Çünkü yok, kendini var edemez. Yeryüzünün hiçbir sebep ve müsebbip yokken kendi kendini var etmesi ve en mükemmel bir konumu elde etmesi mümkün olmadığı gibi, diğer gök cisimlerinin, böyle bir madde üretilir on bu özellikleri kazandırmaya da gücü yetmez. Çünkü herhangi bir tabiatın kendini nakzetmesi çelişki olur. Ve onun içindir ki, tevellüd bizatihi batıldır. Gökyüzü genel dengede kendisine bağlı olan yeryüzünü

tabiatıyla kendisinden ayırıp fırlatamaz. Yeryüzünün teşekkülü için ne kadar çok ve çeşitli sebep düşünülürse düşünülün, yer kürrenin belli bir ölçü ile öbürlerinden ayrılp çekilmesi, her şeyden önce tabiatın kanunu olan tekdüzeliği ve konumunu korumayı altüst eden bir olaydır. Bu da bu değişikliği meydana getiren bir faili muhtan yaratıcı kudretine bağlıdır. Ayrıca âyetteki ifadenin sıyakına göre, yerkürenin durumu aynıls konumunda zikrolunmuştur. Demek ki, yerkürenin yaratılışı bu aşamada meydana gelmiştir. Yani yer kürrenin ana maddesi, ilk yaratılış olayında topluca yaratılmış olan o ilk maddeden veya ikel cisimlerden veyahut gök cisimlerinin yapısından ayrılp ayrıncılık kazandınarak meddedilmiş (uzatılmış)tir. Bundan dolayı kâinata yepyeni ve değişik bir cisim olarak ilave edilmiş olan yerküre, üzerinde yaşayanlara göre bir başlangıç olmakla beraber, kendisinden önce yaratılmış olan gök cisimlerine göre bir ayrıntı durumundadır. Fakat iş yalnızca tabiata bağlı kalsa idi, tali derecede ve bir uzantı durumunda bulunan yerküre kendisinden önce yaratılmış olan o öncekilerden farklılaşarak yeni bir yaratılış özelliğine sahip olarak teşekkül edemezdi. Mesela Laplas nazariyesinde söylenildiği gibi, yerkürenin güneşten koptuğunu düşünelim: Gerek ilk maddeye verilen çekme ve itme kuvveti açısından, gerek güneşin merkezkaç kuvveti açısından, gerekse bütün gök cisimlerinin karşılıklı çekme ve itme kuvvetleri açısından ele alınsın, zaman ve mekanda belli bir ölçüde yerkürenin kendine mahsus özelliklerle teşekkülünü gerektirmek (determine) için bunların, o an için elbirliği edip yerküreyi meydana getirebilmeleri konusunda tabiatüstü bir kudretin özel bir emrinin bulunması zarureti vardır. Yoksa ilk yaratılıştan beri sürüp gelen şartların hiç değişmemesi gerekirdi. Buna tekamül, gelişme veya değişme adı vermekle mesele çözülmüş olmaz. Zira gelişme veya değişme dahi durup dururken kendiliğinden meydana gelmez, o değişikliği gerekli kılacak bir sebep bulunması gerekir. Herhangi bir şeyin bir andan bir ana veya milyarlarca seneden sonra uğradığı değişme ve gelişmeyi tabiata mal etmek, "tabiat kendi kendini değiştirdi" demektir. Bu da tabiat farzedilen şeyin tabiat olmadığını itiraf etmektir. Çünkü tabiat, tabiat olması bakımından ancak değişmezlik özelliğiyle tasavvur olunabilir. Ve bundan dolayıdır ki, "tabiatın kanunları değişmez" denilir. Oysa tabiate değişme ve gelişme, çoğalma ve neville ayrılmı hep birer oldu bitti ile meydana gelir. O halde ilk yaratılış olayında olduğu gibi, tabiatta meydana gelen değişme ve gelişmelerin her aşamasında o değişmeyi gerektiren sebep, tabiatın kendisi değil, tabiat üzerinde etkili olan ilâhî bir etki ve iradedir ki, tabiatleri hem icad ediyor, hem de ayrıştırıyor. Böylece daha önce ortada olmayan tabiatlar, onun sayesinde var oluyor. Kendi halinde kalsa, ataletten ve yeknesaklıktan kopamayacak olan o tabiatlar, değişme ve gelişme kanununa bağlı olarak değişiyor ve tekamül ederek başkalaşıyor, başka bir tabiat da olabiliyor.

Göklerde sayısız özelliklerle birbirinden ayrılan ve dairesiz olarak yörüngelerinde akıp giden o gökcisimleri karşılığında bir kısım madde de bir özel çekim ile meddolanmış, yerküre olarak başka yöreğe ve başka bir akım alanı kazanmış bulunuyor. Allah'ın emri ve ayrıştırması olmasaydı, ilâhî irade böyle olmasını istemeyi olsaydı, yerkürenin maddesi atalet kanununun dışına nasıl çıkabilirdi? Güneşin merkezkaç kuvvetinin karşıtı olan çekim kuvvetine sırf kendi gücü ile nasıl başa çıkabilirdi. Veya çevredeki hangi kuvvet önceki mevcut dengeyi bozar da yerin maddesini güneşten kopanp da fırlatır atardı ve böylece yeni bir dengeyin meydana gelmesini sağlardı? Ya da bilgisi ve iradesi bulunmayan hangi kimyager, o kaynayn güneş potasından bir parça alır, diğer bir kalıba döker, soğutur da canlılara beşik vazifesi görecek olan yer kabuğunu imal edebilirdi? Güneşte veya diğer bir gökcisminde yerin hammaddesi bu kadardan mı ibarettir. Daha fazla veya daha az olmayıp şimdiki özel ölçüsü kadannı ayıran ve onu saflaştıran yetkili kim veya ne idi?

Ayrıca çeken ve iten kuvvete göre, yerküreyi doğuya doğru dönmeye ve batıya doğru dönmeye arasında hiç fark olmaması gerekirdi, onun doğuya doğru döndüren ve böyle dönmeyi tercih eden sebep veya amil ne idi? İlh...

Yeni yeni tabiatlar yaratan ve onlara başka başka özellikler ve yönler kazandıran bütün değişmeler ve gelişmeler, hatta baştan sona bütün varoluşlar ve olaylar hep Allah Teâlâ'nın ilim, irade, kudret ve kuvvetini gösteren âyetler, açık seçik belgeler ve kanıtlardır. İşte kâfirler bunların üzerine uğurlar, bunlarla göz göze gelirler de yine de yüz çevirir geçerler.

Tabiatın her değişikliği bir değiştiriciye bağlı olduğu için, her olayın meydana gelişi, Allah'ın varlığına bir delil teşkil ederse de ilâhî iradenin arş üzerine istivasi söz konusu olduğunda, yani tabiatı bir tekdüzellik ve değişmezlik şekline soktuktan sonra, benzer şart ve sebeplerle benzer olayların meydana gelmesi, sonradan olanın, öncekinin tabiatını ve izlerini taşıması şeklinde tabiat olayları, sebep sonuç ilişkisine bağlı ve zincirleme oluşları olarak akıp gitmektedir. Bu akış, içinde kesintisiz gizli sebepler bulunduğu ihtimalini düşündürür. Fakat tekdüzede ve alışılmış olmayan harikulade olayların tabiate nisbet edilmesi söz konusu olmadığından ender görülen olağanüstü bir olayın doğrudan doğruya bir ilâhî âyet, bir mucize olduğu açıkça belli olur. Bundan dolayıdır ki, insanların çoğu Allah'ı ancak böyle olağanüstü olaylar karşısında hatırlar. Bu hikmete dayalı olarak burada da avam veya havas herkesin, normal, alışılmış ve tekdüzellik anlamı ifade eden tabiat kanununa aykırı olduğunda ağıktan açığa görüp anlayabileceği benzersiz bir yaratılış olayı misal gösterilmiştir ki, bu da yerkürenin meddidir. Zira yerküreyi yayıp döşeyen sanat gerçekten başlı başına ve benzersiz bir sanat olayıdır. Ve işte Allah bunu yapandır. O Allah ki, yerı yaydı, döşedi. Ayrıca Ve onda sabit ve ağır dağlar ve imkamlar da yaptı. Yani yeryüzüne değişik özellikler kazandırdı. Onda farklı yeryüzü şekilleri yarattı. Dağlar ve nehirler birbirine zıt özellikleri iki tabiat olayıdır. Böylece yerkürenin yüzeyi, denizlerde olduğu gibi, ilk yaratılış şeklindeki sadeliğini korumadı: Dağlar ve dereler, vadiler ve ovalar, ırılı ufaklı tepeleriyle inişli yokuşlu, girtilli çukuntılı, kıraç, münbit, katı ve yumuşak yapıyla değişik şekiller kazandı. Halbuki yerküre ilk yaratılış şekliyle kendi haline bırakılsa idi, ilk meddindeki gibi, tekdüzellik yapısını koruyacak idi ve böyle olması gerekirdi. Nitekim bütün gökcisimleri milyarlarca senedir o ilk şekillerini korumaktadırlar. Bunlar arasında yerküre hayat olayına elverişli olan biricik ve müstesna yerini korumaktadır. Nehirler ve dağlar işte bu iki zıt karakter bir tek tabiatın nasıl doğabilirdi? Doğdu, çünkü Allah bunları ayırdı meyvelerin hepsinden onda (yeryüzünde) iki çift eş de yaptı.

Zevceyn: Yani iki zevc, erkek ve dişi gibi iki ayrı cinsten meydana gelmiş çift demektir. Bunun bir de ayrıca "isneyn" diye "iki" sayısıyla sıfatlanması tekid veya ikiye işker anlamına tevzi için olduğu söyleniyorsa da bunun bir bölünme olması daha açıktır. Şöyle ki:

Her meyvenin çiçeğinde hayvanların erkek ve dişişi durumunda bir çift eş vardır ki, o meyve işte bunların çiftleşmesinden ve döllenmesinden meydana gelir. Nitekim "Bir de ilkah edici rüzgarlar gönderdik" (Hicr, 15/22) buyrulmuştur. Sonra bu zevceyn de ayrıca iki kısmıdır: Bir kısmı erkekçi başka kaynakta, dişişi başka kaynakta olmak üzere ayrı ayrı iki ağaçta bulunur. Mesela incirin erkekçi başka ağaçta, dişişi başka ağaçta olur. Bir kısmı da hem erkekçi, hem dişişi aynı çiçekte bulunur. Çiçek erkekli ve dişili bir hünsa şeklinde açar ve döllenmeyi kendi bünyesi içinde yapar, çoğunlukla çiçekler böyledir. İşte zevceyn tabiri ile her meyvede çiftleşen genel olarak erkekçi dişili çiçekler kast edilmiş, isneyn tabiri ile de bunların iki çeşit olduğu ifade buyrulmuştur. Hurma ve incir gibi bazı meyvelerin erkekçi, dişişi bulunduğu ve meyve hasil olması için bunların telkhi, yani döllenmesi gerektiği ötedenberi bilinen bir olay, olduğu halde öteki çiçeklerin de erkekli ve dişili olarak bu döllenmeyi kendi bünyesi içinde yaptığı gerçeği yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Son zamanlarda mikroskopların icadı ile bitkilerin fizyolojisi tetkik edildikten sonra ortaya çıkan ve anlaşılın bir meseledir. Onun için eski devirlerdeki tefsir âlimlerinin bu âyetle ilgili olarak ortaya koydukları görüş ve açıklamaları ibham (müphemlik)dan uzak değildir: Bunu iki sınıf veya iki zıt anlama irca ederek has ve âmm gibi tefsire çalışmışlar; incir ve hurma gibi, öteki bütün meyvelerde de baba ve ana durumunda bir erkek ve dişi bulunduğunu genellikle hesaba katamamışlar. Bununla beraber Keşşaf ve Fahrüddin Razi'nin ifadelerinde bu anlama yakın bir incelik vardır. Özellikle Razi, bunu insanın yaratılış olayındaki Âdem ile Havva'nın durumuna benzeterek

bütün ağaçlara ve bitkilere şamil olacak şekilde genelleştirmiştir ki, bu doğrudan doğruya âyetin kendi anlamından çıkılaban bir sonuçtur. Şu halde biz bugünkü nebatat (botanik) ilminin şahitliği ile anlıyoruz ki, bu âyetin bu cümlesinde başlıbaşına bir ilmi mucize vardır. Bu gerçeğin bin bu kadar sene önce Kur'an'da haber verilmiş olması, Kur'an'ın Allah kitabı, bunu getirenin de hak peygamber olduğuna doğrudan ve apaçık bir delil teşkil eder. "İşte bunlar sana kitabın âyetleridir ve sana Rabbinden indirilmiştir hakta..." (Ra'd 13/1). Şimdi düşünmeli ki, yeryüzünde ne kadar farklı ve çeşitli meyveler vardır. Hepsini aynı gökkube altında ve aynı yerde oldukları halde her türü başka bir yaratılışa olan ve birbirine zıt birtakım özellikleri bulunan bu meyvelerin tamamının ortaya koymuş olduğu bu farklılık ve çeşitlilik, elbette yalnızca toprağın tabiatına bağlanamaz. Bununla beraber bu meyvelerden her biri kendi türüne ve kendi tohumunun tabiatına bağlanamayacaktır. Zira her meyve, her şeyden önce iki ayrı yaratılışa olan erkekli ve dişili bir döllenmeye muhtaçtır. Bu birleşme meydana geldikten ve ilkah (döllenme) sağlandıktan sonraki aşamalar tekdüze bir tabiat kanunu gibi ele alınsa bile yine de görülecektir ki, her meyvenin ilk iki eşi ile toprağın tabiatı arasında hiçbir ilişki yoktur. Yerkürenin diğer gökcisimleri arasında çekilip alınması (meddolanması) zamanındaki durumu şöyle dursun, dağlar ve nehirler yaratıldıkları sonra bile toprağın katı tabiatı, bu çeşitli meyvelerin özel hayatlarından ne kadar uzaktır. Yerin maddesi ilk aldığı tabiatından kendi kendine veya herhangi bir tabiatın icabı olarak bu kadar çeşitli değişimleri göstererek, bu varyeteleri yapacak, bu meyveleri verecek derecede ayrımsal gösterebilir mi? Şu haliyle bütün meyvelere bu değişik tatlan toprak veriyor demek çeliski olmaz mı? Doğrusu tabiat açısından düşünüldüğü zaman, Pastör'ün de dediği gibi, her canlının ancak kendi tohumundan üremiş olması gerekir. Yeryüzünde ilk erkekli dişili hücre tohumunun meydana gelmesi ve bunların çeşitli özellikler ve farklılaşmalar kazanması meselesi ise tabiatüstü bir sanat harikasıdır. Tabiatın istifa (seleksiyon) ve tekamülü, bir gerçek ise de bir tabiat eseri değildir. Ancak ve ancak fâil-i muhtar olan bir yüce yaratıcının irade ve sanatının eseridir. Herhangi bir şeyde tabii, yani kendi kendine bir istifa veya tekamül bulunduğunu farzetmek, yok olanın var olana illet ve sebep olduğunu farzetmektir ki, katıksız bir çelişkidir. İşte Allah, o hikmetli yaratıcıdır ki, yer meddettmiş ve onun üzerinde dağları, nehirleri ve bütün meyvelerin temeli olan çiftleri, tabiat üstü bir yaratışla ikiye işker yaratmış, böylece kudretine delil olacak âyetleri ayrıntılarıyla ortaya koymuş ve koymaktadır. Öyle ki, şimdi bile hiçbir şeyi kendi tabiatına bırakmıyor. Geceyi gündüze bürüyüp duruyor. (Araf, Suresi, 7/54 âyetine bakınız). Hiç şüphe yok ki düşünecek olan bir kavim için bunda, (bu meddetme, döllenme ve bürüme olaylarının her birinde) birçok âyetler vardır. Düşünen kişi ve toplumlar bunlarda Allah Teâlâ'nın eşsiz kudretine ve tabiat üzerindeki hakimiyetine ve binaenaleyh mebde ve meâda dair çok, pek çok deliller bulabilirler. Lâkin insanların çoğu bu gibi konular üzerinde düşünmezler, böyle şeylere kafa yormazlar. Bununla beraber o kadar uzağa gitmeye ve ince düşünmeye de lüzum yoktur.

4- Yeryüzünde birbirine komşu olan kıtalar da vardır, birbirine yakın veya bitişik oldukları halde durumları ve özellikleri birbirine benzemez. İklimleri ve yeryüzü şekilleri ne kadar farklı farklıdır. Şurası çorak, burası münbit ve verimli; şurası düz, orası engelbeli ilh... Tabiat kendi üzerinde hükümları olsa bütün bunlar olabilir mi? Ve türlü türlü üzümlü bahçeleri ve ekinler ve humalıkalar vardır ki, çatalı ve çatalsız bunların hepsi bir tek sudan sulanır. Yani tabiat şartları ve sebepleri hepsinde eşittir. Böyle iken Biz onların yemişlerinde bazısını diğerine üstün kılanız. Üzümlü üzüme, hurma hurmaya benzemez. Bir ağaçta, aynı dalda yanyana biten iki yemişin biri öbüründen daha lezzetli olur. Demek ki, tabiat ilâhî kudretin etkisi ile şimdi de değişip durmaktadır. Ve bu herkesin yakından görüp anlayabileceği bir delildir.

Hiç şüphesiz bunda, yani yaratılışın tek kaynaktan doğmuş ve tek tabiat maddesi olmuş olmakla birlikte, bugünkü ayrıntılı hale gelmiş ve çeşitlilik kazanmış olmasında akıl olan bir kavim için elbette birçok âyetler vardır. Akıl olan ve aklını iyi kullanan, aklın gereklerini yerine getiren kişiler veya toplumlar herhalde aslı tek tip, tekdüze olan bu tabiat üzerinde bu kadar yenilikleri ve değişiklikleri yapıp duran yaratıcı kudretin ilk baştan olduğu gibi, yeni baştan yaratmaya da kadir olduğunu anlar ve Allah hazretinde toplanmanın bir gerçek olduğunu yakın hasıl ederler. (En'âm Suresi'nde "Şüphesiz ki Allah, taneleri ve çekirdekleri yarandırı" âyet 95 ve devamı olan âyetlere bakınız). İşte bunları anlamayanları ya akilları yoktur, ya da akillarını kullanmayıp kendi heva ve hevesleri peşinde koşarlar.

5- Ve ey okuyucu, ey muhatap, şayet sen teaccüp edersen, bir şeye şaşıp kalacak olursan işte asıl şaşılacak şey, asıl acııp bulunacak şey onları, (yani o inkârcıların) şu sözleridir: Biz çürüyüp toprak haline geldiğimiz vakitte mi gerçekten yeni bir yaratılış içinde bulunacağız? Yani bunca âyetler karşısında onların işte böyle diyerek ahireti inkâr etmeleri, asıl şaşılacak şeydir. Yeniden yaratılış şaşılacak acııp bir şey değildir, asıl şaşılacak olan şey, onu inkâr etmektir. Âlemdaki bu kadar değişme ve yenilenmeyi ve bu değişikliklerdeki akışı görüp dururken Allah'ın kudretinden yeni bir yaratmayı, diriltmeyi ve meadî aklı dışıymış, olamazmış, gibi görmek cidden çok tuhaf bir düşünce tarzıdır. İşte bunun kadar tuhaf ve anlamsız bir şey yoktur. İşte bunlar öyle kimselerdir ki, Rablennin inkâr etmiş ve kâfir olmuş kimseleridir. Yani ahireti inkâr etmek Allah'a küfretektir. Çünkü Allah'ın kudretini, ilmini, rablığını ve vahyinin doğruluğunu inkâr etmenin sonucudur. Bunlar bu dünyada kendilerine hayat ve irade veren Allah Teâlâ'yı ne yaptığını bilmeyen veya yaptığını zorunlu olarak yapan bir tabiatın ibaret sanarak, O'nun rablığına karşı inkârda bulunup nankörlük yaptıkları için öyle derler ve onlar, o kâfirler öyle bedbaht kimselerdir ki, tomruklar boyunlanırdı. İsyankarlık ve günah tomrukları şimdiden boyunlarına geçmiş sürüklenip durmaktadırlar. Veya kıyamet gününde öyle boyunlanırdı tomruklar olarak sürüklenecelerdi. Ve yine onlar, o gidişte, o durumda onları ateş sahibidirler, cehennem ateşine layık ve ondan ayrılmayacak sürekli olarak ateşle arkadaş olacak olan kimselerdirler hep onda, (o cehennem ateşinde) ebedî olarak kalacaklardır.

6- Bir de sana iyilikten önce kötülüğü isti'cal ederler, kötülüğü öne alırlar. İyiliği, güzelliği bir yana bırakırlar da kötülüğe ve azaba ivedilik isterler. Yani, ey hak peygamber! Sen müjdedi ve uyanıcı olduğundan dolayı, birçok güzel şeyler müjdelere ve fenalıklardan sakındımaya çalışırsın, fenalıklanın sonucu hakkında uyanırsın. Onlara iman ile amel, afiyet, hidayet, nusret, sevap, rahmet ve ihşan gibi güzel şeyleri bırakırlar da kendileri hakkında kötü olan şeyleri isterler. Ve "bizi korkutmak istediğin o azabı ne diye erteliyorsun? Onun hemen şimdi başlamıza indirsene..." diye iverler. Ki, bu onların boyunlarına geçmiş olan tomruklardan birisidir. Halbuki onlardan önce birçok misaller geçmiştir. Geçmiş zamanda, eski ümmetlerde böylerine ne çetin azapları imişti. Onları düşünp ibret almazlar da kötülükte acele ederler. Rabbin ise şüphesiz insanlar için büyük mağfiret sahibidir onlar zulüm üzerine iken. Yani, onlar zulüm ile kendilerine yazık ederlerken Allah onları hemen hesaba çekmez de günahlannı örtbas eder, tevbe etmeleri, kendilerini çekip çevirmeleri için onlara imkan ve zaman tanır. O her zaman rahmetini gazabına üstün tutar: "Eğer Allah insanları yaptıklarıından dolayı hemen hesaba çekecek olsaydı, yeryüzünde debelenen bir tek canlı bırakmazdı" (Fatr 35/45). Bununla beraber yine de şüphe yok ki, Rabbin, cezası çok çetin olandır.

7- Üstelik o küfredenler derler ki: onun üzerine Rabbinden bir âyet indirilse idi ya! Yani, ey Muhammed!

Sana indirilen bunca âyetlere, mucizelere inanmazlar, onları inkâr ederler de, tomruk gibi boyunlarına geçmiş olan o küfür yüzünden şimdiye kadar sana gönderilmiş olan âyetleri senin hak peygamberliğine delil saymazlar da "bir âyet indirilse idi" diye dillerini tutacak bir cebir mucizesi ister dururlar. Bunlara karşı sen ancak bir uyanıcısın, yani olsa olsa bunları bu tutumlarının yanlışlığı konusunda uyanır, inzâr edersin. Çünkü bunların müjde ile hiçbir ilişkileri yoktur. Bu durumda sen onlara müjde verecek veya bu halkı

zorla hıdayete erdirecek, yola getirecek değİlsin. Bunlar hakkında görevin sadece uyunda bulunmaktan ibarettir. Her kavim için bir hıdayetçi vardır.

8- Allah ki, hıdayeti yaratan O'dur, o Allah, bilir her şeyinin neye gebe olduğunu. Gerek insandan, gerek öbür canlılardan, yani hayvanlardan ve bitkilerden herhangi bir şeyinin hangi şeye gebe olduğunu, hangi tohumdan döllenip gebe kaldığını, helalden mi yoksa haramdan mı olduğunu, erkek midir, dişi midir, yaşıyacak mı, yaşamıyacak mı, said mı, şakı mı ilh... Mümin mi, kâfir mi olacaktır hepsini bilir. Ve rahimler her eksiltir, neler üretir ve artırır onu da bilir. Rahimler gebe kalınca nasıl çalışır, hangi maddeleri üretir, hangi toksinleri atar, hangilerini salgılayıp ceninin gelişmesine katkı yapar, kendi büyüyenin gizliden verdiği, eksilttiği nedir, arttırdığı, kazandığı nedir, beslediği, büyüttüğü nedir? Hamileliğinde neyi sakatlar, neyi tamamlar? Ayrıca bütün bu çalışmalarn sonucunda doğacak olan erke mi, geç mi, yoksa tam zamanında mı doğacaktır? Bir tane mi, yoksa ikiz veya daha fazla mı olacaktır?

İşte Allah, bütün canlı türlerinde bu bilinmez sanılan şeylerin hepsini bütün ayrıntılarıyla bilir. Normalden farklı olan erken doğumlar veya sakat doğanlar bile körükörüne ve kendiliğinden olmuş şeyler değİldir, sırlar âleminde Allah'ın ilmi ve iradesi sayesinde meydana gelen olaylardır. İşte bütün bunlar tabiatçı ve maddeci felsefe aleyhine birer ilâhî irade delilidir. Bilimsel yönü olduğu da kesindir. Hayatın ilimle bilinecek bir dış yüzü, olayların maddî sebeplere ve şartlara bağılı olarak meydana geliş şekli vardır ki, için bu kadan ilimle bilinebilir. Ancak ilâhî bilgi böyle gözleme dayalı bir bilgi değİldir: O hayatı yönlendiren ve bildiğini bildiği ve dilediği gibi yapan, yaratan bir kudret sahibinin bilgisidir. O bütün incelikleri, bütün tedbirleri ve sonuçları içeren bir bilgidir. O, bilir ve dilediğini yapabilir. Bir rahmin döktüğü kan, yaptığı salgı, yetiştirdiği yumurta, elde ettiğİ döllenme (telkih), beslediği yavru, eksik veya fazla sahip olduğu bütün faydalar veya özellikler, hayat için gerekli olan her şey bir bilgi ve hesap iledir. Ayrıca sadece bunlar değİl, her şey Allah'ın katında bir miktar iledir. Bir ölçü iledir. Başından sonuna kadar belli sınırlar içinde bir takdir iledir. Her şey kendi özünde ve haddi zatında ölçülmüş, biçilmiştir. Her şeyin haddi ve hududu vardır, varlıklar ve canlılar arasında kendine mahsus bir yeri vardır. Yaratılış kademelerinde aşamıyacağı belli bir sınırı, bir ömrü ve kendine mahsus bir durumu bulunmaktadır. Ve zincirleme olarak bütün sebepler silsilesi bütünüyle Allah'a dayanır: O'nun ilmi ile çerçelenmiş olmayan hiçbir şey yoktur. Her şeyin kendi özünde herhangi bir varlık mertebesinde meydana gelişİ veya meydana gelmeye kabiliyeti oluşu, Allah Teâlâ'ya göre hazır bir ilimdir, olacağı da olmuş gibi bilir, O'nun bilgisi dışında zaten bir şey olamaz.

9- O gizliyi, gaybı da bilir, açık ve aleni olan şeyleri de bilir. Allah, duyularla algılanamayan şeyleri de bilir, hazır olanı da bilir. Veyahut yok alanı da bilir, mevcut olanı da bilir. Şu halde peygamberden başka türlü bir âyet, değişik bir mucize isteyenlerin, bunu hıdayet için mi, inat için mi istediklerini de bilir. Kebirdir, yani her şey kendisinden daha küçük olan ve hiçbir şekilde, hiçbir çerçeveye sığdınamayan tek ve biricik büyüktür. Mütealdir. Yani, her şeyden üstün, miktar ve sınırlılık gibi yaratılmışlara mahsus olan sıfat ve özelliklerden münezzehtir, eşsiz ve yücedir. Yüceler yücesidir. Bundan dolayı hıdayet O'na aittir. O'nun ilim ve kudreti dışında kalacak ve huzuruna çıkıp hesap vermeyecek hiç bir şey yoktur.

10-O'nun açısından eşittir aranızdan sözünü gizleyen, inkân gönlünden geçiren açklayan, onu başkasına söyleyen, geceleyn saklanan ve gündüzleyn açıkta gezip dolaşan arasında fark yoktur. Yani hepsini eşit olarak ve aynı seviyede işitir, görür ve bilir.

11-12- Her biri için önünden ve arkasından birtakım muakkipler, takip edici, izleyici kuvvetler vardır ki, onu hıfzederler, her birinin sözünü ve işini kaydedirler veya sürekli olarak izleyip korurlar, muhafaza ederler. Ki, onlar Allah'ın emrindenidir. Yani bu takip edici güçler veya bu koruyucu kuvvetler "De ki, ruh Rabbinin emrindenidir" (İsra, 17/85) âyeti gereğince Allah'ın emrinden ibaret olan birtakım ruhlar veya meleklerdir. Bundan dolayı her birinizin bütün söyledikleri ve yaptıkları, Allah Teâlâ'nın kontrolü, gözetimi, gözlemi ve izlemesi altındadır. Bütün oluşları ve olayları ile hayat her bakımdan O'nun yönetimindedir. O halde hepsi bilinen, her yönüyle kontrol edilen ve inceden incecce izlenen her şeyin gizlisi, açığı olur mu? Sizce gizli veya açık diye adlandırılan bütün sözlerin ve bütün davranışların karşılıksız kalır mı? Muhakkak ki, Allah, herhangi bir kavimdeki halî değİştirmiş, onlara bahşettiği nimet ve ikbalı ya da iyi, kötü herhangi bir hali ve hasleti değİştirmiş ta onlar kendi özenliklerinde kendi değİştirinceye kadar. Yani, kavimler bir süre için iradelerinde serbesttirler ve sorumlulukları iradelerine göre dir. Şimdiye kadar hep böyle olagelmıştır, bundan sonra da böyle olacaktır. (Enfal Sûresi'nde "Bu, Allah'ın bir kavme verdiği nimeti, onlar kendilerindekini değİştirmedikçe değİştirmeyeceğinden böyledir" mealindeki (âyetin tefsirine bkz: 8/53). Bununla beraber Allah bir kavme bir fenalık murad ettiğİ vakit artık onu geri çevirecek hiçbir kuvvet yoktur, onun önlenmesine imkan yoktur. İsteseler de istemeseler de Allah'ın murad ettiğİ o kötülük, geçici ise geçici olarak, ebedî ise ebedî olarak mutlaka meydana gelir ve hiçbir şekilde önlenemez. Ve onların Allah'dan başka bir velileri de yoktur. Ki, ona bir çare bulsun.

Meâl-i Şerifi

12. Size korku ve ümit içinde şimşegi gösteren ve o yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur.

13. Gök gürültüsü O'na hamd ile, melekler de O'nun korkusundan dolayı O'nu tesbih ederler. O yıldırımlar gönderir, onunla dilediğini çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlar. Oysa Allah'ın çarpması pek çetindir.

14. Gerçek dua O'nadır. O'nun dışında yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle cevap veremezler. Onlar olsa olsa ağzına su gelsin diye iki avucunu açana benzer ki, o, ona gelmez. Kâfirlerin duası hep bir sapıklık içindedir.

15. Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a secde ederler.

O (Allah), odur ki, size şimşegi gösterir korku ve tama' içinde, şimşegi çaktırır ve onu size gösterir. Siz de onu görünce hem korkarsınız, hem de ümide kapılırsınız. Yani yıldırım düşmesinden korkarsınız, hem de o karanlıkları yaran yıldırayışından neşelenir, arkasından rahmet beklersiniz, ekinlerinizden bereket ümit edersiniz. Kur'an ve özellikle bu süre de işte böyledir. Ve O (Allah) ağır bulutları inşa eder. Yani hafif hafif buhar zerreciklerinden havaya uzanıp çekilmiş, yağmurla dolu olan ağır bulutları meydana getirir. Ki, geleceğin iman feyzi ile gönülleri dopdolu olan mümin toplumlarını da Allah böyle inşa edecektir.

13- Ve ra'd, O'nu hamd ile tesbih eder. Gök gürlemesi de O'nun yüceliğini dile getirir ve O'na hamd eder. (Ra'd ile Berk anlamı için Bakara Sûresi âyet 19'a bakınız). Şimşek ile birlikte olan ve daha sonra işitilen o gök gürlemesi, o yüreklere yerinden oynatacak gibi tepede patlayıp, yerleri ve gökleri sarsarcasına ufuktan ufuğa yayılan o çatlayış ve gürleyiş, Allah Teâlâ'nın nimet ve rahmetini, azemet ve kibriyasını ilan ederek O'nun uluhiyetinin şanını tesbih ve tenzih eden bir sestir ki, tesbihinin altında yatan mânâyı bütün âleme haykırır. Ya da işitenlere bu mânâyı hatırlatıp telkin eder .

Melekler de O'nun heybetinden, yani Allah'dan korktuklarından dolayı böyle tesbih ederler. O'nun için gök gürlemesinin ardarda yankılanan sesi duyulur. Ve Allah şimşekler gönderir de her kimi dilerse onunla onu vurur, o kimseye isabet ettirir, çarptırır, yakar. Böyle olduğu halde, olan (yani, o kâfirler) hadlerini bilmezler de Allah'la mücadele ederler. Oysa Allah'ın havli ve kuvveti (ya da her türlü hileye karşı tedbiri ve takdiri) pek şiddetlidir, çok çetindir.

Burada Erbed b. Rabîa ile Amir b. Tufeyl olayına işaret olunduğu naklediliyor. Şöyle ki, meşhur gair Lebîd b. Rabîa'nın kardeşi olan Erbed b. Rabîa ile Amir b. Tufeyl, ikisi birlikte Hz. Peygamber'e gaile çıkarmak için gelmişler, mescid girmişlerdi. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz de ashtaptan bazı kişilerle birlikte orada oturuyordu. Amir çok yakışıklı idi, güzelliği ve şıklığı oradakilerin dikkatini çekti, ona bakıyorlardı. Amir arkadaşları Erbed'e daha önce şöyle tenbih etmişti: "Ben Muhammed'le konuşmaya başlayınca, yavaşça arkasına geç ve boynunu kılıçla vur" demişti. Hz. Peygamber Amir ile konuşmaya başlamış, Erbed de arkasına dolayıp gcmişti, kılıcını bir kanş kadar çekmiş, fakat Allah Teâlâ izin vermediğinden tamamiyle sıyıramamıştı. Amir, ne duruyorsun, haydi dercesine gözüyle kaşıyla işaret etmeye başladı. Peygamber Efendimiz de bu durumu gördü ve hemen "Ey Allah'ım, bu ikisine dilediğini yaparak bana yardım eyle!" diye dua etti.

Defolup gittiler. Allah Teâlâ, açık bir yaz günü Erbed'in tepesine bir yıldırım indirdi ve onu yaktı. Amir de kaçarak gitti, Beni Selul'den bir kadının evine indi. Sabah olunca, büsbütün rengi atmış ve benzi solmuştu. Sonra atına bindi, silahını çekti, çölde bir yandan sağa sola atı koşturuyor; bir yandan da "Çık karşıma ey ölüm meleği, haydi çik!" diyerek şiir sayıyordu ve "Yemin ederim ki, şu sahrada Muhammed ve onun koruyucusu olan ölüm meleği karşıma gılsa ikisini de mızrağımla deler geçerim." diyordu. Derken Allah Teâlâ ona bir melek gönderdi, melek onu bir kanadıyla çarptı, yere yuvarladı; o vakit dizinde büyük bir gukke, yani hıyarcık çıkmıştı, ağıkçası vebaya yakalanmıştı. Bunun üzerine o kadının evine geri döndü. "Deve guddesi gibi gukke ve Beni Selul'den zavallı bir kadının evinde ölüm! Hayır olmaz bu işte!" diyordu. Sonra yine atını istedi, bindi ve sürdü bir daha geri dönmedi, at sırtında öld

14- Hak daveti ancak O'nundur. Bu ifadede birkaç mânâ vardır ki, hepsi de sahihtir:

1. Hakk'a davet, insanları hak tanıya, hak dine davet ancak Allah O'na olan davettir. Allah'dan başkası namına yapılan davetler, propagandalar hep batıldır.

2. Hak davet, yani hak dua, hak yalvarış veya gerçek dua, yani tam yerine yapılmış olan, kabul edilip karşılık görecek olan dua ve yakanş, ancak Allah'a yapılan dua ve ibadettir.

3. Hakk yola davet, her şeyden önce ve bizzat hakkı tanıtıp ona hıdayet edecek olan O'dur. Yani "De ki: Allah, hakka hıdayet eder, ancak O, doğru yola iletir" (Yunus 10/35 âyetine bkz). Allah'ın bildirmesine ve irşadına dayanmayan davet, hakka yapılmış davet olmaz.

Ve onlann, yani, o kâfirlerin Allah'da başka davet ettikleri veya dua edip durdukları, yani namılarına propaganda yaptıkları kimseler, adak yapıp ihtiyaç arttettikleri putları, uğur saydıkları, adak adadıkları, yardım diledikleri ve imdada çağırarak kişiler onlara hiçbir şeyle icabet edemez, karşılık veremezler, hiçbir dilediklerini yerine getiremezler. Ancak ağzına erişsin diye iki elini, iki avucunu birden suya doğru uzatan susuz gibi, boşuna avuç açmış olurlar. Ki uzaktan avuç açmakla su gelip de insanın ağzına girmez. Bunun gibi kâfirlerin duası dalaletten başka birşey değİldir. Tamamiyle sapıklıktan ve batıla oyalanıp durmaktan ibarettir. Genellikle taştan, ağaçtan yapılmış olan putların hiçbirinin duaya cevap veremeyecekleri zaten aşıkardır. Fakat âyetle kullanılan edatı, daha çok akıllı varlıklar için söz konusu olmakla bu âyetteki mânâyı yalnızca putlara aйт kılmak ve öyle tefsir etmek ifadenin dış görünüşüne aykırı düştüğü gibi, siyaka da uygun değİlmektedir. Şu halde burada yalnızca şuuruz putların değİl, Allah'ın dışında tanılaştıkları birtakım liderler veya şahısların da o cansız putları gibi, hiçbir duaya icabet edemeyecekleri, Allah'ın iradesi olmadan hiçbir isteğİ yerine getiremeyecekleri söz konusu ediliyor demektir. Gizli olan dua ve münacaatlarda bu açıkça belli ise de ağıktan olan dua ve feryatlar hakkında "Onlar hiçbir şekilde onların dilediklerini yerine getiremezler" buyurulması ilk bakışta tuhaf görünür. Çünkü insanların ağıktan yapılan yardım isteklerinin cevreden karşılığı ve kısmen de olsa dileklerinin yerine geldiğİ herkesçe bilinir. Şu halde gizli ve kalbten yapılan dua anlamına alınacak olursa buna itiraz etmeye gerek kalmaz. Ancak âyetteki ifadede böyle bir gizliliğe ipucu bulunmadığı gibi, âyetin Allah'ın birliğine olan ilişkisi ve siyaki da böyle bir gizliliğe ters düşmektedir. Doğrusu burada pek büyük ve gayet derin bir hakikat beyan olunmuştur: Ve hakikatte Allah'dan ilişkili keserek hiç kimsenin duayı kabul etmesine imkan olmadığı anlatılmıştır ki bunu burada biraz açıklamak gerekecektir:

Bilinmektedir ki, birbirinden farklı yönlerde belirgin olan varlıklardan her biri diğerinden tamamiyle ayndır. Ayır olduğu içindir ki, her biri başka bir şeydir. Şu taş başka, bu taş başka bir varlıktır. Ve hiçbirinin öz benliği diğerinde hazır değİldir. Bundan dolayıdır ki, biz bunları birbirinden seçer, ayrı ayrı tanırız ve birbirine karıştırmayız. Biz birbirimizin öz benliğine malik de olamayız, iç dünyasına giremeyiz. Birbirinden ayrı ve bizzat her biri başlı başına birer varlık olan şeylerin, birbirine velev bir ağdan olsun kendiliklerinden bağı ve bitişik olduklarını farzetmek ise gelişikdir. Yine bundan dolayıdır ki, iki cehverin birinden diğerine tesiri geçebilecek, bilgi alışverişi yapabilecek şekilde ilişki kurabilmeleri, "Cominications des substances" meselesi filozofların hayrette bırakan çetin bir felsefi mesele olmuştur.

Bir madde kendinden ayrı olan bir maddeye nasıl etki yapabiliyor? Ruh cisme, cisim ruha etkisini nasıl geçirebiliyor? Bu öyle bir olaydır ki, ancak tevhide sığmamla çözülebilir. Eğer âlemde birbirinden farklı özellikteki varlıkların hepsinin üzerinde hakim olan o yüce birden, o büyük kudretten sarfı nazar edilecek olursa bütün varlıklar, ikisi bir yere gelmek ihtimali olmayan damadagınık, ayrı ayrı parçalarından ibaret kalır. Aralarında birbirleriyle ilişkide bulunabilmek için hiçbir sebep kalmaz. Şimşekler çakmaz, bulutlar olummaz, yağmurlar yağmaz, yıldırımlar düşmezdi. Ahmed'in feryadını Mehmed'in duyması ve vicdanında iz bırakması şöyle dursun, sesi bile çıkmazdı, hattâ kendisi bile meydana gelmezdi. Şimdi bütün bunlar olabiliyorsa, hiç şüphesiz Rabbülaeminin emriyle ve tedbirleriyle oluyor. Bundan dolayı duanın hakkı da ancak O'nundur. İmdi her hangi bir ihtiyacı için dua edecek ve yardım isteyecek olan şahıs, Allah'dan başka her neye ve her kime müracaat etse o, kendisinden uzak ve ayndır. Kendindeki bir duyguyu başkasına aktarabilmesine imkan yoktur. Susuz biri elini uzaktan suya açmakla suya kavuşmuş olamayacağı gibi, bir insanın karşısında bütün varlıklar da aynı durumdadır: Allah'ın izni olmayınca insan hava içinde nefes bile alamaz. Nitekim ecel gelince nefes alamaz olacaktır. O durumda dünyanın bütün tabiileri toplansa ölüye bir nefes alıramaz. Bir insanın feryadını diğer insanların veya meleklerin işitebilmesi, bütün görme ve işitmelere hüküman olan Allah Teâlâ'nın emri ve izniyle olduğu gibi, mümkün olan karşılığİ verebilmeleri ve ona yardım edebilmeleri de yine Allah'ın izniyledir.

Yoksa Allah müsaade etmedikçe duyan kulaklar duymaz, gören gözler görmez, isteyen gönüller istemez oluverir. İşte Allah'dan başkaları, özenliklerinde birbirlerinden uzak oldukları, hiç yoktan bizzat yaratmaktan da acız oldukları için, bir muhtacı duasına kendiliklerinden hiçbir şekilde icabet edemezler. Fakat gizliyi ve açğı bilen yüce kudret sahibi olan Allah Teâlâ, her varlığa kendi özünden bile daha yakındır. (Bakara Sûresi'nde "Muhakkak ki ben yakınım, dua edenin duasını kabul ederim" 186. âyete bkz.). Bundan dolayı en gizli duaları da feryad ve gıgıllık gibi işitir, ona cevap verir, ona vereceğİ şey mevcut değildir yaratır. Çünkü her şeyi yoktan var eden, ilk baştan ve yeni baştan yaratan O'dur. Birbirinden ayrı olan şeyleri kudretiyle ve meleku tiyle birbirine ulaştırır, birleştirir ve bütünleştirir. Dilerse suyu onun ağzına götürür, dilerse susuzluğu unutturur. Bütün varlıklar arasındaki iribat ve ilişki, hep O'nun yaratması ve emri iledir. Nitekim bu mânâ şöyle açıklanıp ayrıntılı olarak anlatılıyor:

15- Oysa yalnızca Allah'adır ki, secde eder, teslimiyet içinde boyun eğen bütün göklerdeki kimseler, (yani melekler veya üst makamlarda bulunan akıl sahibi ruhlar ve yüce kuvvetler) ve yerdeki kimseler, yani genellikle insanlar ve cinler (sekaleyn) veya aşağıda bulunan süflü varlıklar gerek ta'an, gerek kerhen, yani ister istemez ve bunların sabah akşam yere düştüğü gölgeleri secde ederler. Sadece kendileri değİl, gölgesi bulunan bütün varlıkların gölgeleri de isteyerek olmasa bile istemiyerek ve zorunlu olarak secde ederler. Gölgele rin yerlere kapanışı bile sahiplerinin isteğİ ve iradesiyle değİl, Allah'ın

emriyle olmaktadır, o emre bağımlı olmaktan ileri gelmektedir. Burada akıl ve ruhlara göre, bedenlerle cesetlerin birer gölge durumunda olduklarına işaret vardır denilebilir. Zira ruhlar nuranı, cisimler zulmanıdır.

Meâl-i Şerifi

16. De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah"dır". De ki: "Allah'dan başkalarını, o kendi kendilerine ne bir fayda, ne de bir zarar verebilenleri dostlar mı ediniyorsunuz?" De ki: "Hiç kör ile gören bir olur mu? Hiç karanlıklarla aydınlık bir olur mu?" Yoksa Allah'a, O'nun gibi yaratan birtakım ortaklar buldular da, bu yaratış kendilerince birbirine benzer mi göründü? De ki: "Allah, her şeyi yaratandır. O, birdir. Her şeye üstün ve kahredicidir."

17. Gökten bir su indirdi ve vadiler, kendi miktarlarıncı sel olup aktılar. Sel de suyun yüzüne çıkan bir köpük yüklendi. Bir zinet eşyası veya bir değerli mal yapmak için, ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük meydana gelir. İşte Allah hak ile batılı böyle karşıtır. Fakat köpük atılır gider, insanlara faydası olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.

18. Rablerinin emirlerine uyanlar için daha güzeli vardır. O'na itaat etmeyenler ise, yeryüzünde bulunan ne varsa hepsi kendilerinin olsa da onu ve bir o kadarını bütünüyle kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte onlar, hesabın kötüsü kendileri için olanlardır. Varacakları yer de cehennemdir. Orası da ne fena yataktır.

16- Ey Muhammed! De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? Onlara işte bunu sor ve onların cevabını beklemeden de ki, Allah'dır. De ki: Siz O'nu bırakıp da başkalarından birtakım dostlar mı edindiniz? Sizin ümit beklediğiniziz, işinizi görür sanıp himayelerine sığındığınız o veliler, o putlar öyle aciz, öyle zavallılardır ki kendi kendilerine ne bir faydaya, ne de bir zarara malik değiller. Size fayda vermek şöyle dursun, onları kendi kendilerine de fayda veya zarar veremezler. Böyle şeylere onların güçleri yetmez. Bir fayda yaratamaz, kendilerine gelecek bir zarar bile önleyemezler. Ancak Allah izin verir, takdir ederse fayda hasıl olur ve zarar önlenir. Cansız cisim ve katı madde olan putlar kendi kendilerine yapmak ve etki etmek gücünden nasıl yoksun iseler, Allah'a karşı bütün varlıklar da aynı durumdadır. De ki: Hiç kör görenle eşit olur mu? İbadetin hakkını ve layıkını bilmeyen cahil, müşrik, kalb gözü kör olan bir âma, onu bilen, Allah'ın birliğini tasdik eden bir muvahhidle, hakkı ve hakikati görüp kabul eden bir basiret sahibi ile bir olur mu? Burada âma, Hak'dan gafil olan; basir de Hakk'ı bilen hakikati kabul edendir. Yahut âma, gafil mabud, yani put; basir de her şeyi gören ve bilen gerçek mabud, yani Allah'dır. Kudreti ve kudretinin belgeleri bu kadar açık ve belli olan Allah'a karşı nedir bu körlük? Ve karanlıklar nurla eşit olur mu? Küfür ve şirk kat kat karanlıklardır: Delili yoktur, önü karanlık, sonu karanlık, katmerdi bilgisizliktir. Marifetullah, yani Allah bilgisi ve Allah'ın birliği inancı olan tevhid ise bir nurdur. Önü, sonu belli, her bakımdan açık ve parlaktır. Aklı olan nasıl olur da tevhid nurunu bırakır, şirk karanlığına saplanır? Bu ne körlük, ne budalalıktır? O müşrikler yoksa Allah'a ortaklar mı uydurdular ki, bu uydurdıkları O'nun yaratması gibi, gökleri ve yeri ve bütün bunlardakı varlıkları yaratması gibi birtakım mahlukları yaratırlar da bu yüzden yaratılış onların kafalarını mı karıştırıyor? Allah'ın yaratıklarla ile onların yaratıkları ayırt edilemeyecek derecede birbirine benzedi de bu yüzden şüpheye mi düştüler? Böyle bir şey imkan ve ihtimal dahilinde midir ki, hatalarının mazereti budur denilebilsin? Sen onlara de ki Allah, her şeyin halikidir. Şey denebilen ne varsa hepsini yaratan O'dur. Hatta "Allah sizi de, sizin yaptıklarını da yaratandır" (Saffat, 37/96) gereğince, sizin yaptığınız şeylerin de gerçekte yaratıcısı O'dur. Ve O, birdir, O kahhardır.Yaratıcılıkta, tanınlıkta ve rablikta eşi ve benzeri olmayan ve bütün yaratılmışları hükmi altına alan ve onların mukadderatını kudretiyle elinde tutan bir Rabdir.

17- Gökten bir su indirdi ve vadiler alabildiğince sel oldu, kuru ve katı maddeler hayat feyziyle harekete geçti ve can buldu. Sel de yüze gelen bir kef (köpük) yüklendi, bir zinet eşyası veya bir kap kakac yapmak maksadıyla ocak üzerine koyup ateş yaktıkları şeylerden de onun gibi bir kef oluşur. Yani Allah Teâlâ, yeryüzüne, toprağa sudan başka altın, gümüş, bakır, kalay ve daha başka madenler de indirmiştir. İnsanları bunları takı için veya kullanacak kap kakac, araç gereç yapmak için eritmek ve süzmek maksadıyla üzerlerine ocak yakarlar, onlar da Allah'ın her birine ihsan ettiği bir ısı derecesine gelince erirler, su gibi bir sıvı haline gelirler. Sel salındıca olduğu gibi, bu eriyikler üzerinde de bir küf, bir köpük oluşur. Binaenaleyh birbirine benzeyen iki köpük bulunur ki, birincisinde insanın hiçbir rolü olmadığı halde, ikincisinde insanların emek ve çabaları da bulunur. Allah hak ile batıla böyle misaller getirir. Böyle temsiller ve tasvirler yapar. İmdi o köpük, yani her iki misalde söz konusu edilen o kef, o köpük, atılır gider. Ki batıl işte böyledir: Hak ve hakikat kaynayıp coşarken, batıl her ne kadar bazan üste çıkmış görünsede nihayet köpük ve kef gibi atılır ve kaybolur gider. Amma insanlara faydası olan yerde mekseder, yani köpük gibi kaybolup gitmez, yerinde kalır. Su kısmen göllere nehirlere katılır, kısmen de toprak altına sızarak yer altı su kaynaklarını oluşturur ve besler, pınarlar, kuyular halinde insanlara fayda sağlar. İzabe edilmiş, süzülüşmüş madenler de takı veya eşya yapılır. Elden ele dolaşır, bir süre insanlar onlardan faydalanır. İşte hak da böyledir. Gökten indirilen ve hayat kaynağı olan halis su, hak vahyinin, yani Kur'ân-ı Kerim'in temsildir. Ki bunda insan emeğinin hiçbir payı yoktur. Ocaklarda eritilip izabe edilen madenler de insan eli ve emeği ile, insanların araştırma ve tecrübeleri ile elde ettikleri beşerî bilgilerin temsildir. Bunların her ikisi de hakikatte ve aslı itibarıyla yine Allah vergisidir. Allah, işte böyle meseller verir. Böylece birçok hakikatleri açıklayan ve dile getiren güzel temsillerle hakka davet eder.

18- Rablerine icabet edenler için, davet hakkı yalnızca kendisine mahsus olan Allah Teâlâ'nın davetini dinleyip kabul eden kullar için en güzeli vardır. Onlar için karşılığında en güzel sonuç vardır ki, o cennettir. O'na icabet etmeyenler, hak davetini dinlemeyenler ise yeryüzündeki şeylerin hepsi ve bir o kadar daha kendilerinin olsa, elbette hepsini feda edip (yani fidye olarak ödeyip) kurtulmak isterlerdi. Bunlar yok mu bunlar? Hesabın kötüsü işte bunlar içindir. Ve varacakları yer cehennemdir. Ve o ne fena yataktır. Gelelim hak davetinin ne olduğuna ve ona icabet etmeyenlerin durumu ile, güzel akibetin ve kötü hayatın ayrıntılı olarak açıklamasına:

Meâl-i Şerifi

19. Şimdi Rabbinden sana indirilen gerçekten hak olduğunu bilen bir kimse, kör olan bir kimse gibi olur mu? Fakat bunu ancak üstün akıllı ve temiz vicdanlı kimseler idrak ederler.

20. Onlar ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve antlaşmayı bozmazlar.

21. Ve onlar ki, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeye riayet ederler ve Rablerine saygı gösterirler ve hesabın kötülüğünden korkarlar.

22. Rablerinin rızasını kazanmak arzusuyla sabrederler ve namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açıkça Allah yolunda harcarlar ve çirkinlikleri güzelliklerle yok ederler. İşte bunlar, bu hayatın akibeti kendilerinin olacak olanlardır.

19- İmdi ey Muhammed! Sana Rabbinden indirilmiş olanın gerçekten hak olduğunu bilen (ve bu suretle Rabbinin hak davetine icabet eden) bir kimse kör olan biri gibi olur mu? Yani o hakkı görmeyen, tanımıyor köre hiç benzer mi? Elbette benzemez. Ama bunu ancak üstün akıllı olanlar düşünürler. Yani üstün zekalı, temiz akıllı kimseler anlayabilirler.

Bu âyetin Hz. Hamza ile Ebu Cehil veya Hz. Ömer ile Ebu Cehil veya Hz. Ammar b. Yasir ile Ebu Cehil hakkında nazil olduğuna ilişkin üç ayrı rivayet naklolunmuştur. Bununla

beraber anlamının genel olduğunda hiç şüphe yoktur. Nitekim arkasından şu şekilde açıklanıp genellik kazanıyor:

20-O "ülu'l-elbab" denilen üstün akıllılar kimlerdir bilir misiniz? Onlar ki, aşağıda bildirilen şu özelliklere sahip olan kimselerdir:

1. Allah ahdini ifa ederler. Araf Sûresi'nde "Rabbın Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutarak: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' (demistir). 'Evet, (buna) şahidiz' dediler"(âyet 172) ilâhî ifadesinde açıklandığı üzere Allah Teâlâ'nın rablığını itiraf edip hükümranlılığını kabul etmek şeklinde kendi öz benliklerinde teahhüt ettikleri tevhid ahdine vefa ederler. Ve o misaka bozmazlar. Vefasızlık edip sözlerinden dönmeyez. Şu halde Allah'a karşı verdikleri hiçbir sözden caymazlar, sözlerinden dönmeyez, yeminlerini bozmazlar.

21- 2. Ve Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği şeyleri yerine getirirler. Hakka hukuka riayet ederler. Ki peygamberlerin ve onların mirasçıları olan âlimlerin, hisım akrabaların, komşunun ve bütün müminlerin ve hatta zimmet ehli olan gayri müslimlerin ve bütün insanların, kedi, tavuk, keçi ve koyun gibi evcil hayvanlardan, böceklerle ve karıncalara kadar bütün canlıların, bitkilerin ve cansızların hukukuna riayet ederler. Bütün yaratılmışların haklarına saygı göstermek ve riayet etmek hep bu ifadenin içindedir. Aslında yaratılmışların hakkına riayet etmek yaratatının hakkına riayet etmek demektir.

3. Ve Rablerinden hasyet ederler. Allah'ın kudretinin sonsuzluğu karşısında ürperir, O'nun büyüklüğünden ve gazabından çekinirler. O'na karşı günah işlemekten sakınırlar.

4. Ve kötü hesaptan korkarlar. Yani, ahirette bütün yaptıklarının hesabını vereceklerinden, o hesap veriş sırasında kötü duruma düşmekten korkarlar. O gün gelip çatmadan önce kendi kendilerini murakabe eder, vicdanlarında hesaba çekerler. Sürekli oto-kontrol ve oto-kritik yapar dururlar.

22- Ve yine onlar ki:

5. Rablerinin nzasını kazanmak ve teveccühüne nail olmak için sabrederler. Yani, ne halka karşı gösteriş, ne de gönüllerinde bir gurur ve iftihar duygusu beslemiyerek, sırf Allah nzası için zahmetlere katlanıp hak yolunda sabır ve sebat gösterirler.

6. Ve namazı hakkıyla kılarlar.

7. Ve kendilerine ihsan ettiğimiz nızıklardan gizlice ve açıkça infak ederler.

8. Ve kötülüğü iyilikle defederler. Zira Ha, Mîm Sûresi'nde de geleceği üzere "Kötülüğün cezası misliyle kötülük" (Şura 42/40) ise de "Böyle iken kim affeder ve arayı düzeltirse, işte onun sevabını vermek Allah'a ait olur" (Şura 42/40). Ancak "Her kim haddi aşarak size saldırırsa, o zaman siz de aynı şekilde ona saldırın" (Bakara, 2/178) âyetince saldırıgana karşı misliyle mukabelede bulunmak, mutlak bir azimet değil, ruhsattır. Ve kötülüğe karşı kötülükle mukabele etmek için değildir, zulüm ve saldırıanlığın kötülüğünü engellemek ve durdurmak içindir. Bu bakımdan sonucu ve gözettiği gayesi bakımından bir iyiliği sağlamaktır. Ancak bu anlamda meşru bir hareket olmuş olur. Çünkü "Eğer Allah, insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla önleyip savmasaydı yeryüzü muhakkak bozulurdu" (Bakara 2/251). Yoksa zarara zarar, şerre şerr ile karşılık vermek caiz değildir. Şeriatin hükmü "Tek tarafı veya karşılıklı olarak zarar vermek yoktur." Sahih hadislerde varid olduğu üzere, "Şerden hayır gelir mi ya Resulallah?" diye sorulduğunda, Alehyissalatü vesselâm efendimiz: "Hayır ancak hayırdan gelir. Hayır ancak hayırdan gelir. Hayır ancak hayırdan gelir" buyurmuştur. Bizim dilimizde de şöyle bir atasözü vardır: "İyiliğe iyilik her kişinin kân, kemliğe iyilik er kişinin kânıdır".

Demisler ki, bu âyetlerde sıralanan sekiz hayırlı amel, sekiz cennetin kapısına işarettr.

Bunlar, yani bu sekiz haslele sahip olan akıllı müminler yok mu bu yurdun akibeti onlar içindir. Dünya yurdunun mutlu sonucunu, en sonunda varacağı ahiret saadeti onlara mahsustur.

Bu dann ukbası, dünya yurdunun mutlu sonu nedir bilir misiniz?

Meâl-i Şerifi

23. Adn cennetlerine girecekler, atalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanlarla birlikte olacaklar. Melekler de her kapıdan yanlarına girip şöyle diyecekler:

24. "Sabrettiğiniz için size selam olsun. Ahiret yurdu ne güzeldir!"

23-24-Buna karşılık:

Meâl-i Şerifi

25. Allah'ın ahdini misak ile belgeledikten sonra bozanlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği bağlantıları koparanlar ve yeryüzünü bozguna verenler varya, işte lanet olsun onlara! Ve yurdun kötüsü de onlarıdır.

25- "Allah'ın ahdini bozanlar..." Mukatıl'den nakledilmiş olduğuna göre, bu âyet ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Musa'ya verdikleri misaktan sonra ahdi bozanlar onlardır. Bununla beraber nüzul sebebinin özel olması, âyetin hükümünün genel olmasına engel değildir.

Meâl-i Şerifi

26. Allah, dilediği kimseye rızkı genişletir de, daraltır da. Onlar ise dünya hayatı ile ferahtanmaktalar. Oysa dünya hayatı ahiret hayatının yanında bir yol azığından ibarettir.

26- "Allah rzkı genişletir..." Abdullah b. Abbas'dan naklolunduğuna göre, bu âyet Mekke müşrikleri dolayısıyla nazil olmuştur. Bu kadar âyetlerle hakka davet karşısında hâlâ:

Meâl-i Şerifi

27. Yine o iman etmeyenler diyorlar ki: "Ona Rabbinden bir âyet indirilseydi ya." De ki: "Hakikaten Allah, dilediğini şaşırtır ve kendisine gönül verenı de hidayete erdirir."

28. Onlar, iman etmiş ve kalbleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatışır.
29. Onlar ki, iman etmişler ve salih ameller işlemişlerdir, ne mutlu onlara, varacakları yer de ne güzeldir!

27- Kâfir olanlar, ona Rabb'inden bir âyet indirilseydi, deyip duruyorlar. Akıllı insanların üzerinde derinden derine düşüneceği bunca âyet, evet Allah tarafından Hz. Muhammed'in hak peygamberliğine delil olarak bunca âyet varken, bunları delil saymıyorlar da kimsenin karşı koyamıyacağı zorunlu bir olayı, bir musibeti ve belayı isteyip duruyorlar. Oysa bu cebir ve zorlama, ilâhî hikmete aykırıdır. Bunların bu sözlerinin burada bir defa daha tekrarlanması gösterir ki, bu sürenin başlıca nüzul sebeplerinden birisi de kâfirlerin bu isteklerini inatla sürdürmeleridir. Bunlara cevap olarak:

De ki: Muhakkak ki, Allah dilediğini şaşırtır, dalaletle düşürür. O kimsede hidayet değil de dalalet yaratır. Yani, ey kâfirler, sizin böyle demeniz bu sözünüzde ısrar etmeniz, dalaletten başka birşey değildir. Sizi Allah şaşırtmıştır. O, kimi dilerse onu böyle şaşırtır. Bununla beraber bunda sizin geçerli bir mazeretiniz yoktur. Bu sapıtmanın sebebi sizin O'na inabe etmemeniz, gönül vermemenizdir. Oysa O, kendisine inabe eden herkesi hidayete erdirir.

İnabe: Hakk'a teslimiyetle yönelmek ve Hakk'ın âyetlerini derinden derine düşünerek O'na dönmek ve tevbe etmektir ki, asıl anlamı "hayır nöbetine girmek" demektir.

Binaenaleyh hidayetin şartı nefsin istek ve iradesinden çıkıp, Hak Teâlâ'nın iradesine yönelmek, O'na teslim olmak ve bağlanmak demek olan cüz'î iradedir. Yukarıdan beri birkaç yerde açıklandığı üzere her kişinin ömründe, ömürler birbirine eşit olmasa bile, kendisine verilmiş olan bir süre söz konusudur. O süre içinde hidayeti seçmek için kendisine bir imkan tanımış demektir. İşte ömür denilen süre içinde hidayeti veya dalaleti seçmek kulun tercihine bırakılmıştır. Bu süre içinde tercihin iyi kullanıp Hakk'a boyun eğmeyenler için dalalet, artık cebri ve vazgeçilemez bir huy halini alır ki, daha sonra hidayeti arzu etse de kolay kolay muvaffak olamaz. Ve işte idalalin ilâhî meşiyette ilgisi, mümkün olan vaktinde boyun eğip kabullenmekle bağlantılı olduğuna dikkat çekmek için de ek bir cümle ilave edilerek, cebir itirazlarına yer bırakılmamıştır. O, Allah'a gönül verip inabe edenler ve hidayete erenler kimlerdir bilir misiniz?

28- Ki bunlar, Allah'ın zikri ile kalbleri tatmin bulmuş olarak iman edenlerdir. Burada "zikrullah"dan murad "Bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir." (Enbiya 21/50) "Hiç şüphe yok ki Kur'ân'ı biz indirdik biz. Ve muhakkak onu biz koruyacağız" (Hicr 15/9) ve "Kur'an kendilerine geldiği zaman, onu inkâr ettiler. Hiç şüphe yok ki o pek yüce bir kitaptır Ona ne önünden, ne de arkasından bir batıl gelmez. O, hikmet sahibi ve övülen (Allah) tarafından indirilmiştir." (Fussileet, 41/ 42) âyetleri gereğince Kur'an-ı Kerim'dir. Yani bunlar iman etmek için Allah'ın bir hatırlatması, özel bir bildirisi, en açık seçik tebliği olan Kur'an'dan daha büyük, daha faydalı bir âyet, bir mucize olamayacağını bilirler ve kalpleri bununla tatmin bulur, doymaya ulaşır da artık tezkir değil ilzam ve zaruret ifade edecek, binaenaleyh imanın vereceği faideyi veremeyecek olan zorlama âyetlerini gözetmezler.

Evet, bilin ki, başkasıyla değil, ancak Allah'ın zikri ile veya Allah'ı anmak ve hatırlamakla kalbler mutmain olur. Gönüller huzura erer, içsel acılar, sancılar şifa bulur, sükuna kavuşur, yatışır. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'a bağlıdır. Bütünyle sebepler zinciri Allah'dan başlar ve yine dönüp dolayışır O'nda son bulur. Mümkün ve muhtemel olan her şeyin akışı Allah'da kesilir. Allah, daha üstü ve daha ötesi olmayan, sınırdan ve miktardan münezzehten olan yüceler yücesi bir (kebirul-müteal) olduğundan, gerek dış dünyadaki varlıklarda, gerek vıcdanda O'ndan ilerisi yoktur ki, fazla bir kalb hareketine imkân ve ihtimal bulunsun. Allah deyince, düşünceler hareket hedefinin son noktasına erişmiş, mantıklar dumuş, bütün duygular, bütün korkular ve ümitler son durağına dayanmış bulunur. Gönüller O'nun dışında hangi dünya nimetine meylederse etsin, hangi işteğe ulaşırsa ulaşsın, onların hepsinin daha iyisi ve daha üstünü, daha ötesi bulunduğundan, hiçbirinde karar kılamaz. Hiçbiri ruhun özlemine gideremez, heyecanın doyum noktasına ulaştıramaz. Haz ve lezzette daha yükseğine ulaşmak ister. Fakat kalb ilâhî marifetten, Allah'ı zikirden zevk almaya başlayınca, bütün maksatların ve bütün işlerin Allah'a yönelmiş olduğunu anlar ve artık O'ndan yüksek bir makam ve merçive, O'nun dışında bir maksada geçmek mümkün olmaz. Bundan dolayıdır ki, marî-fetullah'a hükselemeyen ve Allah'ı zikretmeyen kâfir ve gafil kalbler, hiçbir zaman ısraptan kurtulamaz, kalb huzuru, gönül huzuru veya "cemiyet-i dil" denilen mutluluğa tatmadaz. Huzur bulamaz, çırpınır da çıpınır durur. Üstelik bu çırpınış bir aşk neşvesinin uyandırdığı vaslatı heyecanı da değildir, geçici sebeplerin, boş emellerin sarılsıp yıkılışından kaynaklanan bir hırcan acısıdır ki, "Allah" demedikçe sürekli olarak devam eder gider. Allah'ı zikretse, Allah Teâlâ'nın tezkiriyle olur ki, iki mertebe üzere tecelli eder:

Birincisi, doğrudan doğruya zikir işini kalblerde yaratmasıdır ki, bu fiilî bir hidayettir. İkincisi de Allah'ı hatırlatacak âyetlerle delilleri yaratması veya göndemesidir. Bu âyet ve deliller de iki kısımdır: Birincisi asayî edjerha yapmak, ateşte yaktırmamak, dağları yerinden oynatmak, ölüyü diriltme, gökten sofrı indirmek, ayı ikiye bölmek gibi duyularla idrak olunabilecek âyetlerdir ki bunların etki gücü, olayın meydana geldiği ana ve orada bulunanların gözlemlerine bağlı kalacağından, geçici ve sınırlıdır. Binaenaleyh bunlar bütün insanların kalblerinin yatışmasına sebep bakımından değil, akilları Allah'ı zikretmeye sebep olması bakımından faydalı olabilirler. Diğer kısmı da her zaman ve herkes için düşündürücü olan akfî âyetler ve itikadî delillerdir ki, işte Kur'an böyle bir Allah zikridir. Kur'an'ın düşünceye yaptığı telkinlerle Allah'ı zikretmiyen ve bununla tatmin bulamayan kalblerin, hiçbir âyet ve delille tatmin bulmasına imkan yoktur. Bunlar ebediyette kadar doyum ve tatminden yoksun kalacak ve acı içinde çırpınıp duracak: "Ah nolurdu bir âyet, bir mucize indirilseydi!" deyip gideceklerdir. Allah Teâlâ bunların kalblerinde zikir ve imtinanını yaratmaz. Artık bunların kalbi, selim kalb değildir; kalb olmaktan çıkmıştır. Vıcdan da vıcdan olma özelliğini yitirmiştir, çürümüş ve bozulmuştur. Onun için Kur'an'ın düşündürücü âyetlerinden istifade edemezler de cebir ve azab âyetlerini gözetirler. Baskı, şiddet ve zorbalıktan anırlar. Allah zikri ile tatmin olmayan bu kâfirler "Yürekleri bomboş" (İbrahim 14/43) âyeti gereğince gönülleri boş heva ve heveslere kapılmış kalmış, kalbsiz ve vıcdansızdırlar.

29-O kalbler o kimselerdir ki, iman ettiler ve salih ameller işlediler. Kalblerin böyle canlı kişiler ile açıklanmasında dikkat çekken iki incelik vardır: Bu ifade bir bakıma şunu ima eder ki, insan asıl kalb demektir. Nitekim Ebu'l-Fethi'l-Bustî bu mânâyı şu beytiyle dile getirmiştir:

Yani, "Nefse dikkat et ve faziletlerini geliştirip mükemmelleştir. Çünkü sen ruh ile insansın, cism ile değil".

Bir bakıma da şunu ima eder ki, özellikleri iman ve salih ameller olan temiz kalbliiler, bütün insan toplumlarının, hatta bütün kâinatın kalbi sayılırlar, âlemlerin kalbi durumundalar. Ne mutlu onlara ve güzel yurt onlara.

Denilmiştir ki:

Tuba: Habeş veya Hind İslanında cennetin adıdır. Ebu Hureyre, bir rivayette Abdullah b. Abbas, Muattib b. Senin, Ubey b. Umeyr, Vehb b. Münebbih "cennette bir ağaçtır" demişlerdir. Bu rivayet ayrıca Utbe b. Ubeydi Sülem'den nakledilen bir hadisi şerifte, merfu olarak Hz. Peygamber'e varmaktadır: O hadiste denilmiştir ki, bir Arabî "Ey Allah'ın Resulü cennette meyve var mıdır?" diye somuştu, Resulullah da buyurdu ki: "Evet onda bir ağaç vardır ki, ona Tuba denilir."

Kurtubi der ki, doğrusu seçere (ağaç)dır. Çünkü bu konuda merfu olan Utbe hadisi vardır. Ayrıca Süheyl'nin zikrettiği üzere bu hadis, sahih hadislerdendir. Bunu Ebu Amir de Temhid'de, aynı şekilde Sa'lebi de zikretmişlerdir.

Kelimenin lügat açısından istikak ve anlamına gelince, bütün dil bilginleri demişlerdir ki, Tuba kelimesi "ukba" vezindedir. "Tib" kökünden mastardır ki, misk gibi tatlıpıy olmak, hoş olmak demektir. "Ya" harfi sakın, ma kabli de mazmum olduğu için "Musa" kelimesindeki gibi, "vav" a dönüşmüştür. Tib, bilindiği gibi, temiz ve güzel kokular veya bu kokulardaki hoşluktur. Ve "Tuba lehum" deymi, tpkı "selamün aleyküm" gibi bir dua cümlesidir. Vaki bu maksatta kullanılır. Buna göre anlamı, "hoş olasınız, hoş olunuz" demektir. Mutayyeb olmak, hoşluk, güzelliik, kutluluk, iyilik ve mutluluk, haslatı tatlı hayat olanları olacak demektir. Ki imrenmek onlara, nimetler onlara, güzelliikler onlara, sürekli iyilik, tükenmez hayır onlara, keramet, ferah, gözyıdınılığı onlara diye çeşitli deyimlerle tefsir ve ifade edilmiştir. Bununla beraber "Tuba" kelimesinin "ateyb" kelimesinin müennesi olarak "hüсна" gibi ismi tafidil olması da ihtimal dahilindedir. Hasılı ne mutlu o tatmin bulmuş kalblere ki, en tatlı hayat, en güzel zevk ve lezzetler onlarındır, istikbal güzelliği onlarındır.

Meâl-i Şerifi

30. İşte seni böyle, kendilerinden önce nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmet içinde gönderdik ki, onları Rahmân'a küfredip dururlarken, sen onlara sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın. De ki: "O Rahmân benim Rabbimdir, O'ndan başka tanrı yoktur. Ben O'na dayandım, tevhem de O'nadır.

31. Bir Kur'an ki, onunla dağlar yürütülse veya onunla yer parçalanıya veya onunla ölüler konuşturulsa (o yine bu Kur'an olurdu). Fakat emir bütünüyle Allah'ındır. İman edenler, kâfirlerden ümit kesip daha anlamadılar mı ki, Allah dileseydi, elbette insanların hepsine toptan hidayet buyururdu. O küfürde

direnenlerin kendi sanatlarıyla başlarına musibet inip duracak, ya da yurtlarının yakınına konacak. Nihayet Allah'ın vaadi gelecek. Muhakkak ki, Allah vaad ettiği zamanı şaşırmaz.

30- İşte böyle Allah'ın zikri ile kalblere güven ve tatmin verecek en yüksek âyetleri yüklenen şanlı bir peygamberlikle ey Muhammed! Biz seni resul yaptık, peygamber olarak gönderdik. Bir ümmet içinde ki, onlardan önce birçok ümmetler geçti, sana vahyettiğimiz Kur'an'ı kendilerine tilavet edesin, tane tane okuyup anlatasın diye. Sürekli okuyasın da önceki ümmetler gibi helak olup gitmesinler, güzel hayata ve mutlu sona nail olabilmek için gerekli yolu ve sarılacak sebepleri anlatsın, halbuki onlar Rahmânâ küfrediyorlar. Rahmeti her şeyi kaplamış, nimeti her tarafı kuşatmış olan ve âlemlere bir rahmet olmak üzere seni ve bu Kur'an'ı gönderen Allah Teâlâ'nın açık seçik rahmetini tanımıyor, hatta O'nun Rahmân ismini inkâr ediyorlar: "Rahmân ne imiş?" (Furkan 25/60) demeye kadar ileri gidiyorlar. Öylesine ümitsiz ve nankörce bir tutum içinde, o kadar fena huylar ve şartlar içinde bocalıyorlar ki, yaratılış hakkına bedbin (pesimist) olmuşlar, şiddet ve zorbalıktan başka bir şey tanımıyorlar. İyilikler boşa gidecek sanıyorlar: Yeniden yaratılmaya, tubaya ve mutlu sona inanmıyorlar. Hak Teâlâ, rahmetiyle tecelli edip seçgili bir kuluna risalet ihсан edip gönderemez zannediyorlar da âlemlere rahmet olan senin risaletini (peygamberliğini) ve kendileri için pek büyük bir nimet olmak üzere okuduğın Kur'an'ı, ilâhî vahiy eseri açık bir mucize olan bu kitabı hiç hesaba katmayarak Rahmân Teâlâ'ya küfür ve küfranda bulunuyorlar.

De ki, O Rahmân benim Rabb'imdir. Beni yaratan ve besleyip büyüten, terbiye edip eğiten Mevlamdır. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na güvenir, O'na dayanırım. Tevbeni O'na sunarım, bağışlanmayı yalnızca O'ndan dilerim, tevblem de yönelişim ve dönüşüm de hep O'nadır.

31-Bu Kur'an öyle büyük bir mucizedir ki, eğer bir Kur'an, okunacak bir kitap onunla, (yani onun indirilmesi, yada okunması ile) dağlar yürütülürse, veya yer parçalanmış veya ölüler konuşturulmuş olsa idi. Bunlar bu Kur'an ile olurdu. Çünkü bu Kur'an, şimdiye kadar indirilmiş ilâhî kitapların en mükemmeli ve okunacak kitapların en üstünüdür. Bunda ilâhî kudretin öyle acap eserleri, öyle gizli ve celaletinin heybeti öyle açıkça bellidir ki; "Biz bu Kur'an'ı bir dağın tepesine indirseydik, muhakkak ki, sen onu, Allah korkusundan boyun eğmiş ve çatlayıp paramparça olmuş görürdün..." (Haşr, 59/21) gereğince bu Kur'an, misal olarak bir dağın tepesine indirilmiş olsa idi dağı, Allah korkusundan başını eğmiş, çatlamış, hurdaşa olmuş görürdün. İşte bu Kur'an, böylesine büyük bir ilâhî âyettir. Fakat onun indirilişinin hikmeti bunlar değildir, okunması, anlaşılması ve üzerinde derinden derine düşünölüp iman edilmesi, gereğince amel edilmesidir; ona inananların salih ameller işleyip Tuba'ya ve mutlu sona emelleridir. Bundan dolayı Kur'an'ın yalnızca indirilmesi ve okunması ile ne dağlar yürütülür, ne yer parçalanır, ne ölüler konuşturulur. Zaten geçmiş ümmetlere indirilmiş olan kitapların yalnızca okunması ile bunların hiçbir olmamıştır. Böyle bir şey olsa idi, hiç şüphesiz bu Kur'an ile olurdu.

Rivayet olunuyor ki, Mekke müşrikleri, bir gün bir kenara çekilmiş oturuyorlardı. Hz. Peygamber yanlarına vardı, onlara İslâm'ı sundu. İçlerinden Abdullah b. Ümeyyeti'l-Mahzumî dedi ki: "Mekke'nin şu iki dağı bizi çok sıkıyor, bunları buradan yürüt de yerimiz genişlesin; aralarında bize çaylar, dereler, geniş geniş otaklar, mezralar aç! Atalarımızdan filan ve felanları da dirilt ki, söylesinler bakalım bu söylediklerin gerçekten doğru mu, değil mi?" Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.

Binaenaleyh böylece anlatılmıştır ki, vahiy indirilmesinin ve peygamber gönderilmesinin hikmeti ve gayesi böyle şeyler değildir. Gerçi Kur'an'ın yüceliğindeki fevkaladelik bu gibi hadiselerle dahi sebep olabilmekten uzak değilse de sırf Kur'an veya Kur'an'ın okunması, tek başına hiçbir zaman bunları sağlamanın sebebi değildir. Kur'an'ın feyiz ve manevî bereketini böyle maddî şeylerden önce kalblerde gözetmek gerekir. O kitap her şeyden önce kalbleri Allah zikri ile tatmin etmek ve aydınlatmak için okunacak bir kitap ve rahmet âyetidir. Dağlar yürütülse, yer parçalanısa, ölüler de konuşturulsa, bütün bunların sağlayacağı fayda Kur'an'ın gönüllere yaptığı telkin ve uyan kadar açık bir rahmet olmazdı. Kur'an'dan alınacak ders ve duyulacak gönül huzuru bunların hiç birinden elde edilemezdi. Bununla beraber bu açıdan bakılınca da yalnızca Kur'an veya Kur'an'ın okunması yeterli bir etken değildir. Dağlar gibi katı ve dikbaş, yer gibi ayaklar altında ezilen ve ölüler gibi duygusuz, muhatap alınmaya layıkatlısız öyle kalpsizler vardır ki, bunlar yalnızca üzerlerine Kur'an okunmakla hakkın zikrini yüreklerinde duymazlar ve imana gelmezler. Bu da Kur'an'ın gücünün eksikliklerinden değildir.

Belki emrin bütünü Allah'ındır. Maddî ve manevî bütün kudret ve etki O'nundur. O dilerse kalplerde yaratır, imtinan ve iman ihсан eder, dilerse etmez. Dilerse dağları yürütür, yeri parçalatır, ölüleri konuşturur, dilerse yapmaz. Şu halde "İyi bilin ki kalpler Allah zikri ile tatmin bulur" ifadesinde zikir failine muzaftır. Ve murad yalnızca dil ile yapılan zikir değil, fiil ve hâl olarak yapılan zikirdir. Demek ki, yukarıda açıklandığı üzere, Allah Teâlâ, rahmetine küfreden, nimetine nankörük eden o kâfirlerin kalplerinde kendi zikrini yaratmamış, onlara hidayet ve tevfikini nasip eylememiştir.

Artık iman edenler bilmediler mi? Tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre, burada kelimesi "bilmek" anlamındadır ki, Havazin ve Neha lehçeleridir. Veyahut bir şeyi bilmek, karışından ümit kesmeyi gerektirdiği için bilginin gereğidir. Yani Allah zikri ile tatmin bulup, Kur'an'ın öğretisi gereğince Allah'ı ve Resulü'nü tasdik edenlerin başka ihtimalleri gözdâri ederek, şu hakikate tam bir ilmi kanaat ile kesin bilgileri olmadı mı? Ki, Allah dileyecek olsaydı elbette insanların hepsine hidayet verirdi. Madem ki, vermedi, demek ki dilemedi. Bundan dolayı rahmâniyetine küfredenleri, imandan, kalp imtinanından, salih amelden, tubadan, etmul son (hüsnü meâb) dan mahrum bıraktı. Ve o küfredenlerin kendi sanıalan, kendi sanatları sebebiyle başlarına kaarı'a isabet edip duracaktır. Ki "kaarı'a" gülle ve tokmak gibi başa çarpan şiddetli musibet demektir. Veya o kaarı'a yurtlarının yakınına hulul edecektir, düşecektir. Nihayet Allah'ın vaadi gelinceye kadar.Yani, isabet için tayin ettiği vakit gelip çatıncaya kadar tepelerinin üstünde veya yurtlarının yakınında hazır bir tehlike olarak bekleyip duracak, bugün olmazsa, yarınn başlannda patlayacaktır. Muhakkak ki, Allah, vaadinden caymaz. Verdiği sözü tam vaktinde yerine getirir.

Meâl-i Şerifi

32. Andolsun ki, senden önceki peygamberlerle de alay edildi. Ben de o kâfirlerle bir süre için meydan verdim. Sonra da tuttum onları cezalandırdım. O vakit azabım nasıl imiş (gördüler).

33. Bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine hüküman olan başka kim vardır? Böyle iken tuttular da Allah'a ortaklar uydurdular. De ki: "Onlara isimler verip durun bakalım. Siz O'na yeryüzünde bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz? Yoksa anlamı olmayan kuru bir laf mı? Doğrusu küfre sapanlara kendi onurları güzel gösterildi de yoldan saptırıldılar. Allah her kimi saptırrırsa, artık onu yola getirecek kimse yoktur.

34. Onlara dünya hayatında bir azap vardır. Ahiret azabı ise elbette daha çetindir. Onları Allah'dan koruyacak da yoktur.

32- Emin ol ki, senden önce de bir çok peygamberle alay edildi. Ey Muhammed! Yani, hani bir âyet inse, dağ yürüse, şu olsa, bu olsa deyip duran kâfirlerin asıl maksatları iman etmek için ciddî bir delil istemek değil sadece istihzarı, alay etmektir. Onun için bunlara her ne türü bir âyet indirilse indirilsin yine de iman etmezler, azap beklerler. Böyle bu gibi istihza ve alay etmeler yalnızca sana karşı olmuş bir şey de değildir. Geçmişte nice peygamberlerle de alay edildi. "Ben onlara bir süre meydan verdim, sonra da tuttum onları cezalandırdım. İşte o vakit azabımın nasıl olduğunu anladılar, yakından gördüler."

33-34- İmdi her bir nefsin bütün müktesebatı üzerine kaim olan, hükümrân olan zatı mı alaya alıyorlar? O'nu mu inkâr ediyorlar? Yani, her nefis üzerine ve o nefsin bütün yaptıkları ve kazandıkları üzerine gözcü, gözetici, yönetici ve hakim olan, her nefse istemiş ve yapmış olduklarına karşılık hayır veya şer, sevap veya günah veren ve o nefsi yaptıklarından sorumlu tutan, hasılı Rahmân olmakla beraber adının da sahibi bulunan yüceler yüzüne mi karşı geliyorlar? Hiç O'na şirk koşulur mu? O, hiç başka bir varlıkla kıyas olunur mu?

Hasılı "Kaimun ala külli nefsin bima kesebet (Bütün yapıp ettikleriyle birlikte nefisler üzerinde hükümrân) olan başka biri var mıdır? Bu isme hakkiyle sahip bulunan kimdir? Allah değil mi? Halbuki onlar tuttular Allah'a ortaklar uydurdular. De ki, Ey Muhammed! Onların isimlerini söyleyin bakalım! O uydurduğunuz ortaklar içinde böyle ismine sahip olabilecek bir tane bile bulabilecek misiniz? Acaba yeryüzünde O'na, (yani Allah'a), bilemeyeceği bir şey mi haber vereceksiniz? Yani, gökleri ve yeri, bütünüyle enfûsü ve afakı yaratan Allah Teâlâ biliyor ki, kendisinden başka yoktur. Siz yeryüzünde O'nun bilmediği bir şeyi bileceksiniz de "işte filân vardır" diye haber mi vereceksiniz? Hiç şüphe yok ki, bu imkansızdır ve mümentidir. Yoksa sırf zahiri, (yani lafzî var), anlamı yok boş bir laf mı söyleyeceksiniz? Zenciyi "kâfur" demek gibi, sırf lafzî bir isim mi uyduracaksınız? Hiç şüphe yok ki, o uydurduğunuz ortakların isimlerini söyleyecek olursanız, içlerinde Allah'a eşdeğer olacak bir isim bulamayacaksınız. Olsa olsa bir misal olarak muhtevasız (içeriksiz) ve müsemmasız bir isim, gerçekte anlamı olmayan soyut bir lafız, yalan bir kelime ortaya atacaksınız ve saçmalayacaksınız. Fakat kâfirlerle mekirleri, kendi düzenledikleri oyunları güzel gösterilmiştir. Ve yoldan engellendiler. "Onlara dünyada bir azap vardır. Ahiret azabı ise daha zorludur..."

Meâl-i Şerifi

35. Müttakilere vaad olunan cennetin misali şöyledir: Altından ırmaklar akar durur, yemişleri süreklidir, gölgeleri de. İşte bu, takva yolunu tutanların akıbetidir. Kâfirlerin akıbeti de adestir.

35- Müttakilere vaad olunan cennetin temsili (meseli), (yani size acap bir misal gibi gelecek özellikleri), temsili olarak şöyledir. O cennet bir misal olarak şöyle tasvir olunabilir: Altından ırmaklar akar durur. Öyle ırmaklar ki, Muhammed Süresi'nde (âyet 15) geleceği üzere berrak sudan, halis süttan, lezzetli şaraptan ve süzlümüş baldan olanları vardır. Yemişler daimidir, kesintisiz ve süreklidir. Dünya yemişleri gibi belli bir mevsime mahsus değildir, geçici de değildir ve gölgesi de öyledir. Çekilip uzamaz, zeval bulmaz, güneşi yakıcı değildir, karanlık da basmaz. Hep serin bir gölgelik ve aydınlık şeklindedir, ebedî bir dilenme yeridir. İşte o, yani cennet kötülükten sakınanların, (kûfür ve günahın sakınıp, kurallara titizlik gösterenlerin) akıbetidir. Kâfirlerin akıbeti ise adestir.

Acaba ehli kitap olanlar bu iki sınıftan hangisindendir, diye merak edilecek olursa:

Meâl-i Şerifi

36. Bir de kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilen (vahiy) ile sevinç duyuyorlar. Bununla beraber hizipleşenlerden, âyetlerin bir kısmını inkâr edenler de vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na şirk koşturmakla emrolundum. Ben O'na davet ediyorum, dönüşüm de O'nadır."

37. Ve işte biz o Kur'ân'ı Arapça bir hüküm olarak indirdik. Yemin olsun ki, eğer sen, sana vahiy gelen bu bilgiden sonra onların keyiflerine uyacak olursan, sana Allah'dan ne bir dost vardır, ne de bir koruyucu.

36- Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz de, yani yahudi ve hristiyanlar da sana indirilen (vahiy, yani Kur'ân) ile ferahlanırlar, sevinç duyarlar. Gerek yahudilerden, gerek hristiyanlardan olsun ehli kitap, Kur'ân'a vakıf olunca mutlaaka bir ferahlık duyarlar. Fakat bunlar ki kısmıdır: Bir kısmı, Abdullah b. Selam ve benzerleri gibi, tam anlamıyla ehli kitaptırlar; Tevrat ve İncil'in gerçek anlamını kalblerinde hissedip, yüreklerinde duyanlardır. Bunlar bütün içtenlikleriyle Allah'ın emirlerini yerine getirmeye çalışanlardır ki, Kur'ân'ın bütününden, baştan sona bütün âyetlerinden ferah ve sevinç duyarlar ve onun ilâhî vahiy olduğunu anlar, derhal Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in hak peygamberliğini tasdik ederek müslüman olurlar. Diğer bir kısmı da vardır ki, Kur'ân'ı Kerim'in "Biz Tevrat'ı muhakkak ki, hidayet ve nur olarak indirdik" (Maide 5/44) gibi önceki kitapları ve peygamberleri medh ve tasdik eden, onların hükümlerinden bazı misaller veren belli âyetlerinden ferahlanırlar ve yalnızca bu noktalar kalsa Hz. Muhammed'in peygamberliğini de kabul ve tasdik etmek isterler, ancak kendilerinin teslis, teşbih vs. gibi yoldan sapmalarını, Allah'ın âyetleri üzerindeki tahrifatlarını ve ilâhî hükümler üzerinde yaptıkları değişiklikleri konu eden âyetlere gelince, onlar hiç hoşlarına gitmez. Hemen inkâra saparlar. Bundan dolayı buyuruluyor ki:

Ahzaptan da, (yani, ehli kitabın Hz. Peygamber'e karşı kin ve düşmanlıkta birleşip, birbirlerine muhalif hizipler meydana getiren çeşitli gruplarından da) öyle kimseler vardır ki, Kur'ân'ın hepsini inkâr edememekle beraber başısını inkâr eder. Yani, hoşlanmadığı âyetlerini inkâr eder. Çünkü heva ve heveslerine uygun düşmez. Mesela yahudi hizbi "Meryemoğlu İsa Mesih, Allah'ın Resulüdür ve Meryem'e ilka ettiği kelimisidir ve Allah'dır bir ruhtur" (Nisa 4/171) âyetini inkâr eder. Oysa hristiyanlar bununla sevinirler. Onlar da "Allah'a üçtür demeyin! Buna son verin, sizin için hayır olur." (Nisa 4/171) ve "Süpheşiz ki, 'Allah, Meryem oğlu İsa Mesih'tir' diyenler elbette kâfir olmuşlardır" (Maide 5/71) gibi âyetleri inkâr ederler.

Sen de ki, ben ancak Allah'a ibadet etmeye, ancak Allah'ı mabud tanıyıp, ona kulluk etmeye ve O'na şirk koşturmayaya memurum, bununla emrolundum. Yalnızca O'na davet ediyorum" "De ki: Ey ehli-i kitap! Bizimle sizin aranızda eşit olan kelimeye geliniz ki, o kelime, Allah'dan başkasına ibadet etmemek, hiçbir şeyle O'na şirk koşturmak ve Allah'ı bırakıp da birbirimizi tanırlar edinmemektir" (Al-i İmran 3/64) diyorum.

Ve dönüş yerim ancak O'dur.

37- Ve işte böyle, esas itibarıyla bütün ehli kitaba ferah verecek ve üzerinde ittifak edilecek temel ilkeleri, aslına uygun olan ve aykırı düşen bütün ayrıntıları tek tek ortaya koyan ve bütün hedefi tevhid inancıyla Allah'a yönlendirmek olan bir indirilse Arapça bir hüküm, yani Arap dilıyla ifade edilmiş ve bütün anlaşmazlıklar üzerinde hakim bir kanun, incelikleri gözmede bir hikmet olarak indirildi onu. İşte bu özelliklerle indirildi sana indirilen bu kitap ya Muhammed!

Kur'ân işte böyle her kitabın üstünde ve bütün milletler üzerinde hakim bir hak kitaptır. Bununla beraber Arapça'dır. Arap dilıyla indirilmiştir. Dile getirdiği ilâhî hükümler Arapça olarak ifade edilmiştir. Hükümünün geçerliliği Arapça olan aslına uygunluk şartına bağlanmıştır. Bundan dolayı daha önce indirilmiş olan semavi kitapların, Kur'ân'a uymayan, Kur'ân'ın onayından geçmeyen hükümleri ile amel etmek caiz olmayacağı gibi, Kur'ân'ın tercemelerine de bu hakimiyet isnad edilemez ve tercemelerden doğrudan doğruya hüküm çıkarmaya kalkışmak da doğru olmaz. Hüküm ancak Arapça indirilmiş olan aslına aittir. Demek ki, Kur'ân, yalnızca tilavet edilmekle kalmamalı, mübecbince amel edilip, bütün hükümleri insanlar arasında icra edilmelidir. (Maide Süresi'nde (âyet 48) ve Nisa Süresi'nde "Gerçekten de Biz sana bu kitabı indirdik ki, insanlar arasında, Allah'ın sana gönderdiği gibi hükmedesin diye..." (âyet 105. Bu âyetlerin tefsirine bkz.).

Ve sana gelen bu bilgiden sonra onların keyiflerine uyacak olursan, yani, Kur'ân'ın bazı hükümlerini inkâr eden hiziplerin inkârları heva ve hevestir, bir keyfiliktir. Onlar Hakk'ın hükümünden hoşlanmazlar da hevalanna, gönüllerinin arzularına uyarlar, kendi keyfi arzuları hakim olsun isterler. Sana gelen ise heva ve heves değil, gerçek ilimdir. Binaenaleyh bu ilim sana geldikten, bu kitabın âyetleri ile Hakk'ın hükümüne sence bilindikten sonra da bilfarz onların heveslerine uyacak olursan, Allah bilir ya Allah'dan sana ne bir velî, bir dost bulunur, ne de bir vikaye edici, yani koruyucu. Ki o takdirde Allah'dan sana gelebilecek musibetlere ve belalara karşı seni koruyacak bir dostun, bir

vikaye edicin, yani koruyucun olabilsin.

Kur'ân'ın bazı kısımlarını inkâr ile Hz. Muhammed'in hak peygamberliğine itiraz etmek isteyen çeşitli hiziplerin inkâr ve iddiaları ne kadar havâî ve ne kadar boş, ne kadar sarkak ve çarpıktır:

Meâl-i Şerifi

38. Andolsun ki, biz senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan herhangi bir âyet getirmek ise hiçbir peygamberin haddi değildir. Her ecel için bir yazı vardır.

39. Allah dilediğini imha eder, dilediğini de yerinde bırakır. Ana kitap O'nun katındadır.

40. Onlara vaad ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek, yahut seni, onu görmenden vefat ettirsek, yine de sana düşen sadece tebliğ etmek, bize düşen de hesaba çekmektir.

41. Görmüyorlar mı ki, biz yeri etrafından eksiltip duruyoruz. Allah öyle hükmeder ki, O'nun hükmünü engelleyecek kimsce yoktur. O çok hızlı hesap görür.

42. Onlardan öncekiler de hileler yapmışlardı. Fakat sonuçta bütün hileler(in cezası) Allah'a aittir. Her nefsin ne kazandığını O bilir. Bu dünyanın akıbetinin kime ait olduğunu kâfirler de yakında bilecekler.

43. O kâfirler: "Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter, bir de yanında kitap ilmi bulunan (yeter)."

38- Andolsun ki, biz gerçekten senden önce de peygamberler gönderdik onlara da zevce (eş)ler ve zürriyetler verdik. Buna göre senin de birtakım meşru zevcelerinin, nikahlı eşlerinin ve evlatlarının bulunması ne diye senin peygamberliğine engel teşkil etsin? Ehli kitaptan çeşitli hizipler, kendi heva ve heveslerince Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr için bazı şüpheler ileri sürmek istemişlerdir ki, başlıcaları şunlardır:

1. Müşriklerle ağız birliği içinde olan bazıları "Allah resulü, insanüstü özelliklere sahip olması, meleik cinsinden olması" diye tutturuyorlardı. Böylece beşer olarak yaratılmayı peygamberliğe aykırı farzederek, "Biz nasıl olur da kendimiz gibi bir beşerin ardından gideriz?", "Bu ne biçim peygamber yemek yiyor, sokaklarda gezip dolaşıyor?" diyerek akilları sıra Hz. Peygamber'i ayıplamaya ve inkâra kalkışmışlardı ki, bu noktalara diğer sûrelerde gerekli cevaplar verilmiştir. Yine bu kuruntuyu değişik ağaçların dillerine dolayan birtakım hristiyanlar da Hz. Peygamber'i özellikle birden fazla kadınla evlenmiş olmasından dolayı ayıplamaya çalışıyorlar. Ve "Eğer Muhammed peygamber olsaydı böyle kadınlara meşgul olup, evlad ve ıyalı uğraşır mıydı? Yahya ve İsa gibi,onun da tek başına münevvis bir hayat yaşaması gerekmez miydi?" diyorlardı ki, bu gün de hristiyanlar bu gibi propagandalara hız vermek istiyorlar. Halbuki böyle bir iddia Yahya ve İsa peygamberlerden önce gelmiş ve onlar tarafından tasdik ve teyid edilmiş olan birçok peygambere, yani Davud ve Süleyman'dan Musa, Yakup ve İbrahim'e hatta Nuh ve Âdem'e varınca ya kadar Eski Ahid'de ve İncil'de haber verilen birçok peygamberin hepsini inkâr etmek gibi bir gelişkidir ki, bu da iddia edilen hristiyanlığı kökünden inkâr etmektir. Zira bu peygamberlerin çoğu bir tane değil, müteaddit ve hatta Davud aleyhisselâm gibi bazıları yüz kadar kadınla evlenmiştir. Peygamberler güzide zürriyetler yetiştirmişler ve böylece beşer soyunun manen olduğu gibi maddeten de tertemiz babaları, ataları olmuşlardır. Ve işte bu âyetlerde, her şeyden önce bu tarihî hakikatı açıklanarak, o bir kısım ehli kitap hiziplerinin Hz. Peygamber'e arşı zevceler ve evlatları gerekçeyle inkâr ve itirazları, yalnızca Hz. Muhammed'in peygamberliğini değil, geçmiş peygamberlerin hemen hepsini, hatta İsa ve Yahya da onları peygamber olarak tanımış ve tanıtmış olduğu için, bu ikisinin peygamberliğini inkâr sonucuna götürür. Nereden bakılırsa bakılın bu gerekçe bir gelişkiden başka bir şey değildir. Böylece bir peygamberin insanüstü özellikler taşıması, yani meleik cinsinden olması iddiası da batıl bir iddia durumuna düşmüş olur.

2. Bir kısmı da peygamberi, haşa bir ilâh gibi farzederek ve mucizeleri sanki peygamberler kendileri yapıyormuş gibi sanarak "Muhammed eğer peygamber olsaydı, diğer peygamberler gibi kendisinden her ne âyet istenirse, her ne mucize talep edilirse derhal yapivermesi gerekmez miydi?" demişler. Buna cevap olmak üzere buyuruluyor ki: Ve hiçbir peygamber için Allah'ın izniyle olandan başka bir mucize getirmek söz konusu değildir.

3. Hz. Peygamber, gaybden haber olmak üzere kâfirleri azab ile uyarıp müminleri nesret ve rahmet ile müjdeledikçe yukarıda da geçtiği üzere, kâfirler "hani nerde o azap?" diyerek acele ediyorlardı. Başlarına gelecek belanın gecikmesini şüpheye vesile edinerek "Hani ya o vaad ve va'itler nerde kaldı? Demek ki yalanmış, aslı yokmuş" diyorlardı. Buna cevap olmak üzere de buyuruluyor ki: Her ecelin bir kitabı vardır. Yani haber verilen o vaad ve va'itlerden her birinin yazılması, kararlaştırılması bir vakti, bir saati vardır. Belli bir vaktte müeccedir. Her vaktin, tanınmış olan her sürenin Allah katında ayrı bir yazısı, özel bir hükmü vardır ki, ahvalin ihtilafı ile ilgili olarak, hikmet gereğince yazılmıştır. Ve bu müddet içinde kendini düzeltmek, kurtuluş yollarını araştırmak veya heva ve hevesine kapılıp azabı gerektiren işler işlemek için insanlar bir mühlet tanınmış, birtakım imkanlar sunulmuştur. Binaenaleyh Allah, her birinin yazılı vaktini gözetir. Ve bundan dolayı çeşitli zamanlar için başka başka kitaplar nazil olmuştur. Mesela, Musa zamanının kitabı başka, İsa devrinin kitabı başkadır. Velhasıl her zaman için bir kitap vardır. Ve son zamanın kitabı da Kur'ân'dır. Onun için Arapça bir hüküm olan bu kitap önceki kitapların esasını, temel ilkelerini yeniden hükme bağlayıp tahkim eder, onlardaki bazı hükümleri de neshedip değiştirir.

4. Ehli kitaptan yahudi hizbi gibi, bir kısmı, neshi inkâr ediyor ve öyle zannediyorlardı ki, "neshi bir bir bedayı, yani, önce bilinmeyen bir ilmin, sonradan elde edilmesiyse önceki hükümden caymayı gerektirir. Allah Teâlâ bilgisizlikten münezzehtir olduğu için ilâhî hükümlerde neshi olmaz" diyorlardı ve "madem ki, Kur'ân'da daha önceki kitapların hükümlerini nesheden âyetler vardır, o halde bu kitap Allah kelâmı olamaz, bunu getiren kimsenin de peygamber olmaması gerekir" diye iddia ediyorlardı. Ve böylece yahudiler, Kur'ân'ın, Musa'yı peygamber, Tevrat'ı da vahiy mahsulü bir kitap olarak tasdik etmesinden yararlanarak, Tevrat'ı hiçbir şekilde neshi kabul etmez hakim bir ana kitap ve Musa şeriâtini da değişmez bir din farzederek İncil'i de, Kur'ân'ı da inkâr ediyorlardı. Hz. İsa'nın nübüvvetini olduğu gibi Hz. Muhammed'in isalefini de tanımak istemiyorlardı. Sanki Musa şeriâtında, Yakup, İshak ve İbrahim'nen Nuh ve Âdem'e kadar gelmiş geçmiş olan peygamberlerin şeriâtından hiçbir hüküm değiştirilmemiş gibi batıl bir iddia peşinde koşuyorlardı. Fakat Hristiyanlıkta Yahudiliğe ait belli bazı hükümler değiştirilmiş olduğu ve ezclümle Cumartes'in Pazar'a dönüştürüldüğü inkâr olunamıyacak bir vaka bulunduğu cihetle yakın zamanlara kadar hristiyanlar neshi inkâr etmiyorlardı. Çünkü neshi inkâr ettikleri takdirde Musevilere karşı İsevilğin hiçbir anlamı kalmazdı. Fakat son zamanlarda Protestanlar bunu düşünmeyerek müslümanlara karşı yahudiler gibi neshi inkârı kalkıştılar. (Bu konuda Hindî Rahmetullah Efendî'nin "İzharulhak" adlı eserine bkz.).

39- İşte herhangi hizipten olursa olsun neshi meselesini inkâr edenlere karşı buyuruluyor ki; Allah dilediğini mahveder, dilediğini yerinde sabit tutar. Gerek yaratmada, gerek hüküm koymada dilediğini mahveder. Varlık âleminde siler, hükümden düşürür, yürürlükten kaldırır, izini yok eder, dilediğini de onun yerine geçirir veya doğrudan doğruya yenisini yaratır. Evvela yaratışta görülüyor ki, Allah Teâlâ, âlemden birtakım şeyleri yok edip, ortadan kaldırdı, diğer birtakım şeyleri durduruyor ve yeniden vücuda getiriyor. Mesela bir milleti mahvediyor, diğer bir milleti yaratıyor. Aynı şekilde bir kavim içinde Zeyd ölürlen bir Amir doğuyor veya Ahmed yaşamaya devam ediyor. Aynı şahısta ve aynı varlıkta hastalık, yaşlanma vs. gibi sebeplerle durmadan durum değişikliği oluyor. Bedende hücreler bir yandan ölürlen, bir yandan da

yenileri onların yerine geçiyor. Mesela ticaret hayatında aynı kişi bazı işlerinde kâr ediyor, bazılarında zarar ediyorlar. Allah, bazan onun zıknını arttırır, bazan azaltır, ecelini ve ömrünü uzatır, kısarlar seadetini şekavete, şekavetini seadete dönüştürür. Tevbe edenin günahlannı, amel defterinden siler, yok eder, onun yerine, sevap yazar, ilh... Öyle ki, bütünüyle kâinat, bir taraftan harfleri ve satırları silinip, diğer taraftan yazılan bir kitap gibidir. Böyle iken kâinatın sayfa düzeninde, hikmetli akışında ne bir silinti, ne de bir kazaıntıda eser bulunmaz, kusursuz olarak işler. İşte ilâhî yaratılışa böyle olduğu gibi, teşri hususunda da durum böyledir: Allah Teâlâ, bir süre için yürürlükte tuttuğu bir şer'î hükmü, diğer bir zaman için yürürlükten kaldınr, yerine başka bir hüküm getirir: Hükümlerin bir kısmını başka hükümlerle nesheder. "Eğer biz bir âyetin hükmünün kaldınr veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya dengini getiririz" (Bakara 2/106) âyetinin gereğince o hükmün yerine ondan daha hayırlısını ya da en azından onun gibisini ikâme eder. Çeşitli devirlerin ve farklı toplumların durumlarına uygun düşen çeşitli şeriatler bulunur. Böylece "her ecelin bir kitabı var" olmuş olur. Çünkü kitaplar, şeriatlar dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek için, insanların umması gereken kurallardır. İlâhî irade ve meşiyetinin gereğince devirden devire insanlann ve toplumların ihtiyaçları değişik olduğundan, ona göre, hükümlerin değişmesi de ilâhî hikmetin gereğidir. Bununla beraber Allah Teâlâ, dilediği bazı hükümleri de neshi mümkün olmayacak şekilde muhkem ve sabit kılar ki, bu gibi hükümler, her devir için şeriatin temel ilkeleri "usûlü-i şeriat", diğerleri de ayrıntı sayılan dallar "furu-i şeriat"dır. (Maide Sûresi'nde 48. âyete bkz). Bundan dolayı Kur'an, Tevrat ve İncil'in ve diğer ilâhî kitapların önemle üzerinde durdukları temel ilkelerden bir kısmını destekliyerek, ehli kitabın hepsini sevindipir ferahlandınrken, o kitaplarda ahir zamanın şartlarına uygun olmayan birtakım hükümleri de neshedip ortadan kaldınr. Ve hatta, Kur'an'ın kendi bünyesi içinde de nasih ve mensuh vardır. Ve bundan dolayıdır ki, Kur'an bütün kitaplar üzerinde, müheymin (gözetici) ve bütün zamanların değişikliğine hakim Arapça bir hüküm kitabıdır.

Allah, böyle "dilediğini imha ve dilediğini ibka ve isbat eyler", ve ana kitap ancak O'nun katındadır. Bütün kitapların ilk kaynağı, aslı, esası olan, hiçbir şekilde değişmeyecek, mahvî mümkün olmayan ana kitap, daha doğrusu kitabın anası, "düstur-i âlâ" denilen kütük ancak O'nun katındadır ki, o "Levh-i Mahfuz" veya "ilm-i ezeli-i ilâhî"dir. Değişecek ve değişmeyecek olan, giden ve kalan işte her şey o kitapta yazılıdır. Hepsî bilinmektedir. Onun için dinin temel ilkelerinden olmayan konularda şeriatler arasında veya aynı kitapta meydana gelen neshihlerden dolayı, Allah Teâlâ'ya hiçbir şekilde beda lazım gelmez. Ve yine onun içindir ki, tekvin ve tesğime mahiv ve isbat cereyan ettiği halde Ana kitaba (Ümmül-kıtaba) göre , her şey "yazılmış, bitmiştir, kalem kurumustur." Kâinata yeniden yazılacak, yeniden programlanacak hiçbir şey yoktur. Her şey yerli yerinde ve yazılıp programlandığı şekilde aktif gıtmektedir. Binaenaleyh Tevrat veya İncil'i "Üm mü'l-kıtap" olarak farzedip de neshih kabul etmez diye iddia eden o inkârcı ehli kitap hiziplerinin inatları ve inkârları ne kadar boş, ne kadar batıl hevestir. Halbuki Kur'an'dan önceki kitaplar, yalnızca neshihten değil, tahriften de uzak kalamamışlardır.

40- Onlara yaptığımız vaidlerin bir kısmını sana göstersek de veya seni vefat ettirsek de, yani, o inkârcılara vaad ettiğimiz ceza ve azabın hepsi gerçekleşecek ve sen bazısını dünyada gözlemlen göreceksé olan da, hiçbirini sana göstermeden seni bu dünyadan alacak olsak da, sen bununla bağıli değilsin. Sen onların başlarına geleceği görüp görmeyeceğini düşünmeden vazifeni yapmaya devam et. Hiç birini görmeden vefat edecek olan bile yine de görevini sürdür. İster gör, ister görmeden ölmüş ol, her iki durumda da sana düşen, boynuna borç olan şey tebliğdir. Yani seni bir peygamber olarak, üzerine vacip olan görev, peygamberliğin gereği olan hükümleri tebliğden ibarettir. O tebliğin gereğini ifa ve icra etmek ve sonuçta onun hesabını görmek ve yine bu arada onlara haber verdiğin azapların gerçekleşip gerçekleşmediğini görmek senin görevlerin arasında değildir. Senin için yalnızca tebliğ etmektir. Bize düşen de hesap görmektir. O kâfirlerin hesabını görmek, amellerinin cezasını vermek bize aittir. O işi yapacak olan biziz. Binaenaleyh sen, emek ve gayretlerinin semeresini görüp görmeyeceğini hesaba katmadan çalış, bu uğurda can vermek gerekse bile vazifene olan tebliği yap, gersini bize bırak.

41-O inkârcıları görmüyorlar mı ki, biz kudretimizle yere geliyor onu etrafından eksiltip duruyoruz. Yani, bizim mahvimizi ve isbatımızı kabul etmek istemiyen o inkârcılar, baksalar ya, yukarıda açıklandığı üzere, önce rahmet ve kudretimizle meddettiş ve ayaklannın altına semmiş olduğumuz yeri aynı durumda bırakıyor muyuz? O serli yeri, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları, etrafından kudretimizle sanp sıkıştırmıyor, onu eksiltmiyor muyuz? Daraltıyor muyuz? O ilk medde karşılık olan ceziler yapmıyor muyuz? Veya çeşitli yeryüzü olayları ile onu aşındırıp parçalamıyor muyuz? Veya o kâfirlerin vatanlarını peyderpey gevresinden eksiltip dumuyor muyuz? Nüfuslarını, topluluklarını kırarak, dağıtarak, feyiz ve bereketlerini azaltarak, arazilerini, yurtlarını daraltarak, güçlerini ezikliğe, kemallerini noksana dönüştürüyor muyuz? Yerdeki bu değişikliği veya vatanlandıkları bu daralmayı, bu sıkışmayı görmüyorlar mı? Allah, öyle bir hüküm ve hükümete yaparkı, O'nun hükmüne muakkıptıyoktur. Onun verdiği hükmü, arkasından takip edecek, ona yetişip de onu değiştirecek, nakzedecek ve engelleyip ortadan kaldıracak hiçbir kuvvet, hiçbir devlet, hiçbir makam ve merci yoktur. Ve O, hızlı hesap görendir. Şu halde o hesap ve azap demleni çok uzaktır, belki bize hiç sıra gelmez şeklinde boş hayallere hiç kimse kapılmasın. O'nun hesabı da, azabı da bir anlık meseledir. Allah murad edince göz açıp yummadan geliriver.

42- Onlardan öncekiler de mekirler yaptılar. Allah'a, peygamberlere, kitaplara ve müminlere karşı birtakım hilelere baş vururlar, tuzaklar, oyunlar düzenlediler, entrikalar çevirdiler fakat sonuç itibarıyle mekir, bütünüyle mekir ancak Allah'ındır.

Allah'ın mekrine göre, diğerlerinin yaptığı mekirler hiçbir; mekir bile sayılmaz. Çünkü mekrin hakikati, başkasına gizli, sezilmesi, anlaşılması mümkün olmayan bir kötülüğü ona iletmektir. Onu bilmeden oyuna getirmek, kötü duruma düşürmektir. Oysa Allah'dan gizli olan bir şey yoktur: Kullann bütün yaptıkları ve yapacakları Allah tarafından bilinmektedir. Her şey O'nun bilgisi ve kudreti altında cereyan etmektedir. Bundan dolayı, mekir yapanların yaptıkları mekir de bir amelden, bir kesipten başka bir şey değildir. Yaratma ve etki Allah'dandır. Bu suretle onlar oyun yapmaya çalışırken, sadece kendi kendilerini aldatmış ve kendi düşücekleri kuyuyu kazmış olurlar. Allah'ı oyuna getirmek mümkün olmadığına göre, yaptıkları işle başlanma gelecek oyuna kendileri sebep olmuş olurlar. Allah bir yere kadar kesiplerini yaratır, onlar da başardık, başarıyoruz zannederlerken, o oyunlarının cezası olarak Allah tarafından öyle gizli bir belaya uğratılır ki, bütün zan ve tahminlerinin aksine mahvolur giderler.

O halde hilekarlık yapmaya çalışanlar, bilmedilirdir ki, yaptıkları hileler, sonuçta Allah'ın kendilerini bir oyundur. Allah, hiç haberleri olmadığı, hiç ummadıkları bir şekilde mekirlerini başlanma geçiriverir. Aldatıyorsunuz, oyuna getiriyorsuz zannettikleri doğruları da mükafatlandırın. Çünkü Allah aldanmaz ve aldatılanı sevmez. Her nefis ne kazanırsa bilir. O kâfirler de ilerle bileceklerdir ki, bu yurdun akibeti kimindir

43- O kâfirler bir de derler ki, sen mürsel değilsin, yani Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin. Böylece senin hak peygamber olduğunu inkâr ederler. Ey Muhammed! De ki, benim aramla sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Yani Allah Teâlâ, bana indirdiği, bende açığa çıkardığı kesin deliller, açık âyetler ve beyinlerle benim peygamberliğime şahitlik etmektedir. Her şahitlikten yüksek olan bu Allah şahitliği, diğer şahitlerin şahitliğine artık ihtiyaç bırakmaz. Benim doğruluğumu isbat için başka hiçbir şahitliğe ihtiyaç kalmadan benim için kâfi gelir. Ve o âlim ki, yanında kitap bilgisi vardır. Kur'an ilmine veya genel olarak kitap bilgisine sahiptir. Yani Arapça bir hüküm olan bu kitap, bu Kur'an, benim peygamberliğime başli başına bir şahittir, yeterli bir belgedir. Ancak bunun böyle olduğunu bilmek, bunu anlayabilmek için kitap ilmine sahip olmak, bu kitabın anlatımındaki fesahat ve belâğati, bildirdiği gayb haberlerini anlamak, dile

getirdiği bunca ilimleri bilmek, hasılı dilinden ve içeriğinden anlamak gerekir ki, bunun hak kitap olduğunu takdir edebilsin. Bunu bilen "ilim sahipleri sırf doğruyu ayakta tutma" aşkıyla onun hak olduğunu itiraf eder ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahitlik eyler. Ve hatta bundan önceki kitaplarda, bu arada Tevrat ve İncil de dahil Hz. Muhammed'in peygamberliğini haber veren ve müjdeleyen âyetler, belge niteliğinde ifadeler vardır. Bunları hakıyla bilen ve bu gibi kitapların bilgisine sahip olup da taassup göstermeyen, heva ve hevesine uymayan insaflı ehli kitap âlimleri de buna şahitlik ettiler.

Bakınız bundan sonraki İbrahim Sûresi'nin ilk âyetinde Allah Teâlâ, nasıl şahitlik ediyor:

İBRAHİM SURESİ

1-2-(Yunus Sûresi'nden beri geçen benzerlerine bakınız.) bu çıkış yeri belli ve sınırlı olmayan, karnın üst tarafından gıkıp her harfin yardımına koşan elif gibi, tevhid (Allah'ın birliğine inanmak) ve doğruluk delili olarak tecelli eden ve tilâvet ve okunması ile gibi dillerde çalkalanarak birliktten çöluğa hitap eden bu seçkin harfler, yani mucizeli nazmıyla bu süreyi meydana getiren basit ve birleşik sesler öyle büyük bir kitapdır ki, ey Muhammed onu sana yüceliğimizin şanı ile biz indirдик. İndirdik ki insanlar karanlıklardan çıkarsın Rablerinin izni ile aydınlığa o aziz (yüce) ve hamdedilmeye layık olan Allah'ın doğru yoluna bütün izzet ve kudret kendisinin, bütün hamd ve senâ kendisine mahsus olan ve bundan ötürü yoluna girip korunmasına sığınanları izzet ve ihsanıyla çok değerli ve saygın kılacağı malum bulunan o nimet veren Rabbin doğru yoluna, hak dineine, yâni o Allah'ın yoluna ki bütün göklerdekilere ve bütün yerdekilere hepsi O'nundur, şu veya bu devletin değil hep O'nundur. O'nun malı ve mülküdür.

O yalnız göktekilerin değil, yeryüzündekilerin de Rabbidir. Ululuğuyla göktekileri yere indirir. İbâyet nuru ile yerdekileri göklere çıkarır. İşte ey Muhammed! Bu kitap öyle indirilmiş bir nurdur ve sen bütün insanlara gönderilmiş öyle yüce bir peygambersin. Yani hangi toplumdan olursa olsun bütün insanlar aydınlatılacak, yeryüzünde bilgisizlik ve sefâhetti (zevk ve eğlenceye düşkünlüğü) ve küfür ve sapıklık inançlarına kaplırak değersiz gayelere, yanlış mabudlara aldanarak kat kat karanlıklar içinde kalmış, dünya ve ahireti tanımaz, nerede bulunduğunu, nereden gelip nereye gittiğini bilmez olmuş bütün insanlar sapıklık ve sefillikten kurtarıp iman nuru ile yücelik ve hamd yoluna, ulu ve kendisine hamd edilen Allah'ın din ve şeriatine hidayet edeceksin. Fakat kendi kudret ve irâdenle değil, hepsinin Rabbi olan o âlemlerin Rabbinin izin ve yardımı ile. Çünkü nur O'nun, sen O'nun, gökler ve yerde bütün saltanat ve ilâhlık O'nundur. Onun için müjde inanarlara ve vay kâfirlere! O nuru örmek isteyen ve yücelik ile hamd yoluna çıkmak istemeyen imansızlara şiddetli azabdan.

3- Onlar ki o alçak hayatı severler, dünyayı ahiret üzerine tercih ederler. Bu gün yaşayalım da yann ne olursa olsun derler, dünya için ahireti satırlar. Ve Allah'ın yolundan çevirirler ve onun da eğiliğini isterler.

Doğruluktan hoşlanmazlar. Allah yoluna eğri derler, aykırı gidilmesini isterler, doğruya eğri diye kovuculukları yaparlar. Düzenbazlıkla insanları sapıtmaya, doğru dini eğmeye, bozmaya ve değiştirmeye çalışır, aydınlığı karanlık, karanlığı aydınlık görmek ve göstermek isterler. İşte bunlar, uzak bir sapıklık içindedirler. Doğru yoldan o kadar uzağa sapmışlardır ki ona yanaşmak, kurtuluş bulmak ihtimalleri yoktur. Onun için vay hallerine!

Böyle büyük sapıklık içinde bulunan, eğrilik peşinde dolaşan kâfirler, bu kitabın Arapça olmasına itiraz ederek "Sen bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber olsaydın bu kitap Arapça mı olurdu? Hem bu hangi peygamberde görülmüş? Şimdiye kadar hiç bir peygambere Arapça bir kitap inmemiş iken bunun Arapça olması Allah'ın âdetine aykırı değil midir?" Diyecek olurlarsa:

Meâl-i Şerifi

4- Biz, her peygamberi, ancak bulunduğın kavminin diliiyle gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın. Bu itibarla Allah dilediğini sapıklıkla bırakır, dilediğini de hidayete erdirir. O her şeye galibdir, hükmünde hikmet sahibidir.

4- Biz hiçbir peygamberi gerek özel, gerek genel bir şeriat veya kitap getiren hiç bir peygamberi başka türlü göndermedik. Ancak kavminin dili ile gönderdik. Yani Allah'ın adeti böyledir. Öteden beri her Peygamber, gönderildiği ümmetin ve özellikle içlerinde oturduğu topluluğun dili ile gönderilmiştir. Ki onlara açıklasın. Tebliğine emredilmiş olduğu şeyleri kavmine anlatsın anlatırsın. Bilenin bilmesine, hazır bulunanın bulunmaya anlayacağı bir dil ile açıklaması ve tebliğ etmesinin bir vazife olduğunun anlatsın. Çünkü bir peygamberin peygamberliği gerek kavmine ait olsun ve gerek daha başkalarını da kapsasın ve bu kapsamlılık gerek Hz. Muhammedin peygamberliğinde olduğu gibi bütün insanlara ve hatta insan ve cinlere kadar genel olsun ve gerekse birkaç topluma ait bulunsun mutlaka o peygamber, kavmini davet edecek ve ilk işi onlara peygamberliğini anlatmak olacaktır. Bu ise onların en iyi, en kolay anlayabilecekleri kendi dilleri, kendi lehçeleri ile açıklamaya bağlıdır. Her şeyden önce "Önce en yakın akrabalarını korkut.." (Şuârâ, 26/214) gereğince en yakından başlayarak peygamber, kavmine bu açıklamayı yapar, Allah'ın emirlerini açıklar ve ilan eder. Bunun üzerine Allah da dilediğini saptırır, yani gerek o kavimden olsun ve gerek dışardan bulunsun bizzat veya vasıta ile etrafıca veya özete o açıklamayı işiten insanlann kimisini Allah, yola getimez, hakkı sevdirmez, o açıklamadan faydalanmaz, imana başanılı kılmaz, sapıklığa mahkum eder. Dilediğini de hidayete erdirir. Peygamberin dilinden, o açıklamadan faydalandırın, hakkı sevdirdir, iman ve ilim ve onun gereğince amel etmeyi nasib eder ve bundan ötürü bir taraftan Arapça bilenler, bilmeyenlere bildikleri diller ile nakil ve tercüme ederek Hz. Peygamberin açıklamalarını tebliğ ederler ve açıklarlar. Elçisinin elçisi, peygamberlerin varisleri olmak şerefine erişirler. Diğer taraftan bu şerefe erişmek için birtakımları da Arapçayı öğrenirler ve bu şekilde Hz. Peygamberin dilini esas olarak anlatırlar ve onunla davet dilden dile ve bir topluluktan diğer topluluğa yayılıp umumileşir. Allah'ın saptırdığı bahtsız, hidayet ettiği mutlu olur. Ve o Allah öyle aziz, her şeyden üstün, iradesi bütün sebeplere ve etkenlere hâkimdir. Bundan ötürü iradesi ile çekismek mümkün değildir. Onun için onun saptıttığını yola getirecek, hidayet ettiğini şaşırtabilecek hiçbir kudret, hiçbir irade bulunamaz. Ve Peygamberin açıklaması ne kadar kuvvetli ve açık olursa olsun Allah'ın izni olmayınca hidayet için yeterli olmaz, hem de öyle hâkimdir. Hiçbir sebebe muhtaç olmamakla beraber yaptığını hikmet ile düzenli yapar, iradesi yalnız hikmet olur. Onun için de açıklama yapmadan önce kimseyi sapıklığa mahkum etmez.

Saptırması da, hidayeti de hikmeti ile gerçekleştirir. Ululuğundan dolayı, Peygamberini dilediği kavimden seçer ve hikmetinden dolayı açıklamasını o kavmin diliyle yaptırır. Bundan dolayı; "Ey Muhammed! Bu, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, her şeye galip ve övlümeye layık olan Allah'ın yoluna çıkarman için, sana indirdiğimiz bir kitaptır." (İbrahim, 14/1) hitabıyla bütün insanları Allah'ın izniyle aydınlatmak hidayet ve sapıklığın birbirinden ayrılmasında kesin delil olmak için Hz. Muhammed'in peygamberliği ile gönderilen bu kitabın, bu apaçık Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesinde ve indiğı gibi Arapça hakim kılınmasında da nice ilâhî hikmetler vardır. Kur'an, başka bir dil ile indirilseydi, Peygamberin içlerinde bulunduğu ve ilk önce hitap edeceği kavmi anlayayacak, "Fussilet Sûresi"nde geleceği şekilde "Âyetleri uzun uzadıya açıklansaydı ya, Araba yabancısı dil mi?" (Fussilet, 24/44) demeye hakları olacak ve diğer kavimlere tebliğ etmek ve umumileştirmek için ilk neşredemler yetişmeyecek ve bundan dolayı hiçbir topluluk hakkında Allah'ın kesin delili gerçekleşmeyecekti. Ve eğer bütün dillerle indirilseydi de Arapçası gibi birçok Kur'an bulunsaydı böyle bir mucize büsbütün zararlı ve tevhid hikmetine aykırı olurdu, kavimler arasında kavgaya ve anlaşmazlığa azaltılacak

yerde çoğaltır, birleştirecek yerde dağıtırdı.

Çünkü her biri yalnız kendi dilini esas ve hakim tanıtması gerekecek ve aralarında hakim ve furkan (haklı batıldan ayıran) bir kitap bulunmamış olacaktı. Hem bu sayının artması, terceme ihtiyacından kurtarmayacak, her topluluk kendi dilindeki Kur'ân ile diğerlerinin birbirine uygun olup olmadığını anlamak ihtiyacında bulunacak ve bundan dolayı sayıları ne kadar çoksa terceme ihtiyacı da o oranda artacak ve bir çevirmenin bütün dilleri bilmesi gerekecek ve dayanılmaz bir şeyi teklif etmek durumunu alacaktı.

Bunun açıklaması:
Meâl-i Şerifi

5- And olsun ki Musa'yı âyetlerimizle gönderdik. Ona şöyle dedik: Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar, onlara Allah'ın (felaket) günlerini hatırlat. Şüphesiz ki bunda her sabredip şükreden için nice ibretler vardır.

5- Şüphesiz ki biz Musa'yı âyetlerimizle gönderdik. Yani peygamberliğini açıklayan mucizeler ve kitap vererek zikredildiği üzere kavminin dili ile elçi yapıp gönderdik. Şöyle diye ki kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar. "İsrailoğullarını bizimle serbest bırak." (Suârâ, 26/17) buyrulduğu üzere Musa'nın kavmi İsrailoğulları idi. İsrailoğulları da Mısır'da bulunuyordu. Yusuf'tan sonra Mısır'ın idaresi kötüleşmiş, İsrailoğulları Firavun ailesinin zulüm ve işkencesi altında ne yapacağını şaşırmış, cahillik ve sapıklık, zayıflık ve zillet ve ümitsizlik gibi türlü türlü karanlıklar içinde kalmış idi. Bundan dolayı bundan sonraki âyetten de anlaşılacağı üzere, bu emrin kısaca mânâsı şu olur: İsrailoğullarını aydınlatarak Firavun'dan kurtar ve onlara Allah'ın (felaket) günlerini hatırlat. Tarihte ümmetlerin başından geçen ve doğrudan doğruya Allah'ın kudretini gösteren, Allah dedirten acı veya tatlı büyük olayları anlatarak veya Allah'ın nimetlerini, misibetlerini hatırlatarak va'z ve nasihat et! Şüphesiz ki onda, o hatırlatmada veya o günlerde hangi kavimden olursa olsun pek sabırlı, çok şükreden her kimse için elbette birçok âyetler vardır. Ki Allah Teâlâ'nın kudret ve birliğine, belâ ve nimetine delalet eder ve gönüllerini uyanıklık ve ibretler, ümit ve genişlikle aydınlatır. Gerçi bunlar, herkes için âyet iseler de sabn veya şükür veya ikisi de az veya hiç olmayan kimseler onlardan faydalanamaz, gerçekten aydınlanamazlar. O aydınlanma hem çok sabredenler, hem şükredenler aittir ki, sıkıntı karşısında ümitsizlik ve telâşa düşmez, nimetin kadriyi bilir, devamlı şükürünü yerine getirmeye çalışırlar. Bu iki tabiat iman huylarından olduğundan dolayı burada "çok sabreden ve çok şükreden" mümin demekten kinâye olduğu da söylenmiştir. Görülüyor ki Hz. Musa'ya "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar" buyurulmuş. Yüce Peygamberimize (s.a.v.) ise; "İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarın." (İbrahim, 14/1) buyurulmuştur. Demek ki her peygamberlikte esas, ortak değer bu aydınlatmadır. Fakat Hz. Muhammed'in peygamberliği kavminden başlamak üzere bütün insanlar için oluyor. Hz. Musa'nın peygamberliği ise kavmine ait bulunuyordu. Diğer âyetlerde geçtiği üzere onun Firavun'a gönderilmesi de bilhassa İsrailoğullarından dolayı idi. Bununla birlikte böyle olması Musa'ya emredilen hatırlatmalar, Tevrat'ta zikredilmiş âyetler içinde yalnız Musa'nın kavmini değil, herkesi aydınlatacak âyetlerin bulunmasına engel değildir. Onun için "Mâide" Süresi'nde geçtiği şekli ile Tevrat hakkında; "Onda hidayet ve aydınlık vardır." (Mâide, 5/44) buyrulduğu gibi, burada buyurulmuştur. İşte Allah'ın (felaket) günlerinin hatırlatılmasındaki hikmetinden dolayı, bunun bir özetini hatırlatması emredilerek Hz. Peygambere de buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

6- Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, bir vakit sizi Firâvun ailesinden kurtardı. Onlar sizi işkencenin en kötüsüne sürüyorlar ve oğullarınızı kesip kadınlarınızı da diri bırakıyorlardı. Ve bunda Rabbinizden size büyük bir imtihan vardır."

7- Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.

8- Musa dedi ki: Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz, iyi biliniz ki Allah hepinizin zengindir, hamdedilmeye layıktır.

6-7-8- Ey Muhammed Ümmeti:
Meâl-i Şerifi

9- Sizden öncekilerin; Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin haberleri size gelmedi mi? Onları, Allah'tan başkası bilmez. Peygamberleri onlara mucizeler getirdi de onlar ellerini ağızlarına koydular ve dediler ki: "Biz sizinle gönderileni inkâr ettik ve bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz."

9- "Size... gelmedi mi?" Bu hitap görünürde Hz. Musa'nın sözü gibi görünürse de, birçok tefsircinin tercih ettikleri görüşe göre, Allah tarafından Hz. Peygamberin kavmine bir hitap başlangıcıdır. Gerçekten Tevrat'ta Âd ve Semûd'dan bahsedilmediği doğru ise, bu açıkça belli demektir. Çünkü onları Allah'tan başkası bilmez. Yani Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinden sonra tarihin bilinmeyen safhaları içine gömülmüş, miktar ve özelliklerini Allah'tan başkasının bilemeyeceği daha nice kavimler "ve bu arada daha birçok nesilleri (Allah'ı inkâr etmelerinden dolayı helak ettik")" (Furkân, 25/38) mânâsı gereğince ne kadar çok nesiller mahvolmuş ve soyları tükenmiş ki bunlar hakkında da: "Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediklerimiz kimseler de var." (Mûmin, 40/78) buyrulduğu üzere, kısmen ve özette de olsa haber gelmedi mi? İbnü Mesud (r.a) bu âyeti okuduğu zaman demiş ki: "Neseb âlimleri yalancılardır". Yani bir nesebler ilmini biliyoruz okudiasında bulunanlar ve Hz. Âdem'e varncaya kadar bütün insan ırkınının soy zincirini belirlemeye kalkışanlar yalan söylemiş olurlar. Çünkü Allahtan başkası onları bilmez" buyurulmuştur. İbnü Abbas'dan (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: "Adnan ile İsmail arasında bilinmeyen otuz baba (batın) vardır." Hz. Peygamber'den (s.a) rivayet edilmiştir ki: "Maadd b. Adnân b. Edd"i geçmezdi ve buyurmuştur ki: "Neseblerinizden yakın akrabalarınızla ilişki sürdürecektik kadanni öğreniniz, yolu bulabilecek kadar da astronomi öğreniniz"

Bazı müfessirler de demişler ki, şu halde bundan dolayı Hz. Âdem'in yaratılışından beri geçen senelerin sayısını da kestirmek mümkün değildir. Onu da Ancak Allah bilir.

Bütün o kavimlere ne oldu bilir misiniz? Onlara peygamberleri mucizelerle geldiler. Açık deliller, açıklamalar ve mucizeler getirdiler de onlar ellerini ağızlarına ittiler, öfkelerinden parmaklarını ısırıldılar. Yahut bütün kuvvetleri ile ağızlarını tutmaya, susturmaya çalıştılar. Yahut o peygamberlerin kendilerine uzatılan imdat (yardım) elini ve hidayetlerini ağızları ile reddettiler, öpecek yerde ısırıldar ve dediler ki kesinlikle biz sizin kendisiyle gönderildiğiniz şeyleri inkâr ettik ve getirdiğiniz mucizelere inanmıyoruz. Davetinize gelince de bizi davet ettiğiniz şeylerden de muhakkak ve şüphesiz kuşku içindeyiz öyle bir şüphe ki goccundurucu, yani pıreleniyoruz, kuşkulanyoruz ve ürküyoruz.

Meâl-i Şerifi

10- 10- Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan, Allah hakkında da şüphe mi var? O, sizi günahlarınızı bağışlamak için çağırıyor ve belirlenmiş bir süreye kadar size mûsade ediyor." Onlar da: "Siz sadece bizim gibi bir insansınız, bizi babalarımızın yaptıklarından alkoymak istiyorsunuz. O halde bize apaçık bir delil getirin!" dediler.

11-17- 11- Peygamberleri onlara dediler ki: "(Evet) biz ancak sizin gibi bir insanız, ama Allah kullarından dilediğine nimetini lütfeder. Ve Allah'ın izni olmadıkça bizim size bir delil getirmemize imkan yoktur. Müminler ancak Allah'a dayansınlar.

12- Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Elbette bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

13- İnkâr edenler peygamberlerine dediler ki: "Ya sizi mutlaka yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!" Rableri de onlara: "Zâlimleri mutlaka helak edeceğiz" diye vahyetti.

14- Ve Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. Bu, makamımdan ve tehdidimden korkan içindir.

15- (Peygamberler, düşmanlarına karşı) fetih istediler, ve her zorba inatçı hüsrana uğradı.

16- Ardından da Cehennem vardır, orada kendisine irinli su içirilecektir.

17- Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek ve her yandan ona ölüm gelecek, fakat o ölemez. Arkasından da çetin bir azab gelecektir.

18-18- Rabblerini inkâr edenlerin durumu tıpkı fırtınalı bir günde rüzgann şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. İşte asıl uzak sapıklık budur.

19-23- 19- Gökleri ve yeri gerçekten Allah'ın yarattığını görmedin mi? O dilerse sizi yok edip yepyeni bir halk getirir.

20- Bu, Allah'a göre önemli bir şey değildir.

21- (Kıyamet günü) İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Ve zayıflar büyüklük taslayanlara şöyle diyecekler: "Bizler, sizlere uymuştuk. Şimdi siz, Allah'ın azabından en ufak bir şeyi bizden savabilir misiniz?" Onlar da diyecekler ki: "Allah bizi hidayete erdirseydi, biz de size doğru yol gösterirdik. Artık şimdi bizler sızlansak da sabretsek de birdir. Çünkü kaçacak yerimiz yoktur."

22- İş bitince şeytan onlara şöyle diyecek: "Şüphesiz ki Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettim, ama sonra caydım! Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ancak ben sizi (küfür ve isyana) çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendi kendinizi kinayın! Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da kabul etmemiştim." Doğrusu zalimler için acı bir azab vardır!

23- İman edip salih ameller işleyenler ise, Rablerinin izniyle içinde sürekli kalacakları ve altından ırmakları akan cennetlere konularlar. Oradaki dirlik temennileri "selâm!" dir.

Meâl-i Şerifi

24-27- 24- Görmedin mi? Allah nasıl bir misal verdi. Güzel bir söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir.

25- (O ağaç) Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller verir.

26- Kötü sözün durumu da, yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer.

27- Allah, iman edenleri, dünya hayatında da, ahirette de sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır ve Allah, dilediğini yapar.

Meâl-i Şerifi

28-34- 28- Allah'ın nimetlerine nankörlükle karşılık veren ve sonunda milletlerini helak yurduna konduranları görmedin mi?

29- Onlar, cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır.

30- Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a eşler koştular. De ki: "Şimdilik eğleniniz! Çünkü varacağınız yer ateştir. "

31- (Ey Muhammed!) İman eden kullanma şöyle: "Namazı dosdoğru kılsınlar, alış-veriş ve dostluğun olmadığı bir günün gelmesinden önce, kendilerine verdiğimiz rizktan açık ve gizli (Allah için) harcasınlar."

32- Allah öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size nızk olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi.

33- Sürekli olarak yörüngelerinde hareket eden ay ve güneşi, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verdi.

34- O, Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size verdi. Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız! Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür.

Meâl-i Şerifi

35 -41-35- Hatırla ki; Bir zaman İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenizi ki! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!

36- "Rabbim! Çünkü onlar (putlar) insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular. Şimdi kim bana uyarasa, o bendendir; kim bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.

37- "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bir kısmını namazı dosdoğru kılmaları için, senin Beyt-i Haram'ının yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmını onlara meylettir. Ve onları bazı meyvelerle nızklandır ki şükretsinsin.

38- "Ey Rabbimiz! Sen bizim gizlediğimizi de açığa vurduğumuzu da şüphesiz bilirsin. Çünkü yerde ve gökte, hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz.

39- "İhtiyarlık halimde bana İsmail'i ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamd olsun. Şüphesiz ki Rabbim duamı çok iyi işitir.

40- "Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazını dosdoğru kılanlardan eyle! Ey Rabbimiz! duamı kabul et!

41- "Ey Rabbimiz! Herkesin hesaba çekileceği günde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"

Meâl-i Şerifi

42-46- 42- Ey Peygamber! Sakın zalimlerin yaptıklarından Allah'ın gâfil olduğunu sanma! Ancak Allah, onların cezalarını, gözlerin dışı fırlayacağı güne erteler.

43- O gün, başlarını dikerek koşacaklar, gözleri kendilerine bile dönmeyecek ve gönülleri bomboş kalacaktır.

44- Ey Peygamber! İnsanları, azabın geleceği gün ile korkut. O gün, zalimler şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Bizi yakın bir zamana kadar ertele de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım." Onlara: "Daha önce ahirete intikal etmeyeceğinize dair yemin etmemiş miydiniz?" denilir.

45- Siz, kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz. Onlara nasıl azab ettiğimizi size apağık belli oldu. Ve size misaller de vermiştik.

46- Gerçekten onlar çeşitli hileler ve tuzaklar kurdular. Allah katında da onlara hilelerine karşı azab var; isterse onları hileleri dağları yerinden oynatacak olsun. Meâl-i Şerifi

47- O halde sakın Allah'ın peygamberlerine olan vaadinden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah her şeyi galiptir, itikam sahibidir.

48- O gün yeryüzü bir başka yere, gökler, başka göklere çevirilecek ve bütün varlıklar, kabirlerinden çıp bir ve gücüne karşı durulmaz olan Allah'ın huzuruna toplanacaklardır.

49- O gün, suçluların zincire vurulmuş olduğunu görsün.

50- Gömekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.

51- Çünkü Allah, herkesi kazandı ve cezalandıracaktır. Gerçekten Allah, hesabı çabuk görendir.

52- Bu Kur'ân, kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak bir tek ilâh olduğunu bisinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara gönderilmiş bir tebliğdir.

47-48- "başka yer". Bu terkid, iki anlama gelebilir. Birisi yeryüzünün yerden başka şeye, yani yer mahiyetinden başkasına demek olur. Birisi de bu yeryüzünün, başka bir yere çevrilmesi demek olur. Ve bu her iki mânâ ile yorum yapılmıştır. Çünkü bazı rivâyetlerde yeryüzü ateş olacak, gökler cennet olacak denilmiş; bazı rivâyetlerde de yeryüzü gümüş külgesi gibi bembeyaz, üzerinde kan dökülmemiş, günah işlenmemiş başka bir yer olacak denilmiştir.

Sehl b. Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, ben indiledim Peygamber (s.a.v) buyuruyordu ki: "Kıyamet gününde insanlar tertemiz bir daire gibi beyaz ve parlak bir yer üzerinde haşrolunacaklar." Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir ki: "O gün yer yüzü başka bir yere çevrilir." âyeti hakkında Hz. Peygambere sordum. 'Ey Allah'ın elçisi! O gün insanlar nerede olacak?' dedim. Buyurdu ki: 'Öyle bir şey sordun ki ümmetimin hiçbirini sormamıştı. O vakit insanlar cehennem köprüsü üzerinde, diğer bir rivâyette sırat (köprüsü) üzerinde olacaklar" demıştır."

"Yeryüzü", belirli olarak zikredilmiş ve tekrarlanması olduğuna ve bu şekilde ikincisinin, birincinin aynısı olması esas olduğuna göre de ikinci mânâ açıkça anlaşılır. Bununla birlikte zamir ile buyurulmayıp da açık isim ile buyurulması birinci mânâyâ da ihtimal vermektedir. Sonra her iki durumda da değiştimenin de iki mânâyâ gelme ihtimali vardır: Birisi tamamen yok ettikten sonra yeni yaratma, yani kendisini değiştirmek; diğeri de maddesinin kalıcı olması ile değiştirilmesi yani vasfını başka şeye çevirmek demek olur. Kelâm bilginlerinden bazıları birinci mânâyı tercih etmişler. Çünkü değiştirilmek yeryüzünün kendisine isnad edilmiş olduğu gibi, "Ondan başka her şey yok olacaktır" (Kasas, 28/88) âyeti de açıkça bunu gerektirir. Yukardaki hadise uygun olarak İbnü Mesud hazretleri: "Yer, üzerinde kan dökülmemiş, günah işlenmemiş, süzülmüş beyaz gümüş gibi bir yer ile değiştirilecek" demiş olduğundan bunun bizzat kendisinin değişmesi olduğu da söylenmiştir. Bazı kelâm bilginleri de ikinci mânâyı tercih etmişlerdir. Çünkü değiştirmenin çevirmek mânâsına kullanılması da meşhur olduğu gibi, ölümden sonraki dirilme hakkındaki "kuyruk sokumundaki en küçük kemik" hadisinde maddenin kalıcılığına bir işaret var gibidir. İbnü Abbâs (r.a) dan rivayet edilmiştir ki: "Yeryüzü yine bu yeryüzüdür. Şu kadar var ki sıfatı değişecek, birçok örneklerden biri dağları yürüyecek, denizleri yanacak, dümdüz olacak, eğrilik bûğrülük görülmeyecek" demiş ve şu beyti okumuştur.

Deneye dayanan bilimler ve bunlardan biri olan kimya ilmi kurallarına göre, maddenin kalıcılığı şekli ile yeryüzünün başka bir şeye çevrilmesinin mümkün olduğunu düşünmek kolay ise de, maddenin yok edilmesi yolu ile değiştirilmesinin mümkün olduğunu düşünmek zordur. Onun için maddenin başlangıcı olmayacak kadar eski olması ve kalıcı olmasını ileri süren filozoflar, bunu imkansız saydıklarından, yalnız maddenin başka bir şeye dönüşmesi görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte son zamanlarda maddenin yalnız kuvvete dönüşmesinin mümkün olduğunu gösteren bazı deneylere rastlandığından maddenin kalıcı olması kanunu "kuvvetin kalıcılığı" kanununa, bu da "sebebin kalıcılığı" kanununa çevrilmiştir. İletin kalıcılığının ise şüphe yok ki Allah'ın ebedî kalıcı olmasıyla ilişkisi vardır.

Özetle maddenin yok olması akla göre de imkansız değildir. Bundan dolayı maddenin değişmesini inanmakla geniş açıklamasını Allah'ın bilgisine havale etmek daha uygundur. Bununla birlikte bu hususta maddenin yok edilmesi şart olmadığının maddeyi başka bir şeye döndürmeye inanmak da yeterli olabilir. Bir de İbnü Atiyye tefsirinde şunu da rivâyet etmiştir ki, yeryüzü de değiştirilecek ve fakat her grubun durumuna göre; kimine ekmek, kimine gümüş, kimine ateş v.s. olacaktır.

Bu rivâyette, çeşitli rivayetlerin bir toplaması ve uzlaştırılması vardır. Bununla birlikte bu çeşit değişiklikler, dünyada da görülmektedir.

Kısacası, o şaşmaz vaad ve itikamın gerçekleşmesi, o günkü yeryüzü, başka bir yerle değiştirilecek. "Yer uzatılıp dümdüz edildiği, içlerindeki atıp boş kaldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman ki, bu mutlaka gerçekleşecektir o zaman herkes yaptığıın karşılığını görecektir" (İnşikâk, 84/3-5) gibi âyetlere bak. Gökler de öyle değişecek, yanlacak ve çatlayacak güneş ve ay, tutulup dürecek, yıldızları söndürülüp dağıtılarak dürecek, başka göklere dönüştürülecek. Yani kıyamet kopacak, bu dünyanın yeri ve gökleri yerine ahiret yeri, ahiret gökleri kurulacak. Ve hepsi Allah için ortaya çıkacaklar, yani bütün halk ve bu arada özellikle o zalimle durdukları kabirlerinden yürütülecek. Gizli yapıyoruz iddia ettikleri bütün amelleri ile arasat meydanına dökülecek, hiçbir yerde gizlenemeyerek ve başka hiçbir baş vuracak yer bulamayarak Allah için, Allah'ın hüküm ve cezası için büyük mahkemeye çıkacaklar. O Allah için ki, bir ve her şeye galiptir. Vâhid, yani ortağı yok, bu dünyada ondan başka ilâh iddia edenler, başka mabud, başka Rabb tanımak isteyenler veya nefislerine, nefsin isteklerine tapınlar, o gün görecekler ve anlayacaklar ki Allah'tan başka ilâh yok, O'na karşı (varlığını) iddia ettikleri ortaktar, menfaat umdukları, kuvvet isnad ettikleri kendisine uyulanlar, hakim zannettikleri hayaller hiç imiş. Allah bir ve kahhâr, yani her şeye gâlip, her şey onun hüküm ve kudretine yenik ve mahkum, iradesine karşı gelinmek ihtimali yoktur. Kahnna yerler, gökler dayanmaz, O'nun için yerler, gökler değişmiş. Herkes O'nun yüce huzurunda boyun bükmüş ve aslında hepsi O'nun için yaratılmıştır. Kısacası burada Allah'ın sıfatlarından özellikle vâhid (bir) ve kahhâr (kahredici) sıfatlarının zikredilmesi, o günün çok korkunç ve ürkütücü olduğunu anlatmak içindir ki bunun başka bir benzeri, "Bugün hükümlanlık kimindir? Kahrhâr olan tek Allah'ındır." (Mümin, 40/16) âyetidir.

49-50- Ve o gün o suçluları göreceksin ki birbirine yaklaştınlar zincircile vurulmuşlar. Gömekleri katrandan. Bilindiği gibi katran; siyah, gırkın ve sert kokulu, süratle tutuşur, sıcak ve keskin bir sıvı maddedir. Araplar bunu uyuze develere sürerler. Denilmiş ki cehennemliklere katran sürülecek ve o, basbayağı onları donu, gömlöğü olacak. Ve bu şekilde kendilerinde dört çeşit azab toplanacak ki bunlar: çirkin renk, pis koku, şiddetli hararet ve süratle tutuşma, kabiliyeti. Ancak unutulmaması gerekir ki bütün yeryüzü ve gökleri ile âlemin değiştiği o gün, eşyanın özelliklikleri ve vasıfları da

bambaşka bir halde değişmiş olacaktır. Bundan dolayı o günkü katran, bu gün bildiğimiz katranla mukayese edilemeyecek ve belirlenemeyecek bir şeydir. O halde buradaki anlatım, bir örnek vermek şeklindedir. Önce surası açıkça biliniyor ki, bu ifadenin son derece bir sefillik hemen akla gelir. İkinci olarak Ebu's-Suud tefsirinde der ki: Bunun, nefsin özünü ku, onların bu dünyada buluştıkları ve kendilerine şiar edindikleri yanlış inançların türlü türlü işkenceleri celbeden çirkin amellerin ayıdır ki, öbür dünyada yani ahirette o şekilde cesed şekline girerek azablarının şiddetlenmesi sebep olacaktır. Ve yüzlerini ateş bürüyecektir. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Öyle bir ateş ki gönlüllere işler." (Hümeze, 104/6-7) mânâsı gereğince ilk önce kalblerden tutuşacak olan cehennem ateşi, yalnız içlerini yakmakla kalmayacak, o katranlık cesedlerinin her tarafını kaplayacak ve hatta görünen uzuvlarının en kıymetlisi olan ve duygularla hislerinin birleştikleri yer olan yüzlerini bile bürüyecek. Müfessirlerin tercih ettikleri bu mânâ, "O gün yüzükoyun ateşe sürüklenecekler." (Kamer, 54/48) mânâsı gibi cehennem içindeki bir durumları demek olur. Fakat bunun, ondan önce haşır sırasında veya sırat üzerinde olması daha kesindir hitabı da bunun bir ipucudur.

51- Çünkü Allah herkesi kazandı ve cezalandıracaktır. Yani bütün onlar; yer ve göklerin o dönüşüm ve değişimi, O Allahın huzuruna çıkış ve günahkârların zincire vurulması, Allah'ın herkesi, her insanın benliğini kazanınca göre iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük karşılığıyla cezalandırması hikmeti için yapılacaktır. Ve onun için o gün o günahkârların cezalarını bulurken sen onları öyle göreceksin ey Muhammed!

Veya ey olgun mümin! Şüphe yok ki Allah hesabı çabuk görendir. Çünkü onu bir iş, diğer bir işten meşgul etmez. İmha edip dururken birden bire hesaba çeker. Ve isterse hepsini bir anda bitirir. Ra'd Sûresi'nde

"Sana düşen, sadece duyurmaktır. Hesap görmek de bize düşer" (Ra'd, 13/40) buyurmadı mıydı.?

52- İşte bu kitap, yani bu İbrahim Sûresi veya bu sûrenin sonunu oluşturan bu den ya kadar olan hatırlatması insanlara gönderilmiş bir bildiridir. Yeterli ve mükemmel bir nasihattır. Bir de bununla uyanılmanlar için ve gerçekten Allah'ın bir, ancak bir olduğunu bilsinler diye ve akıl sahipleri olanları düşünsünler, yani ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını, şimdiye kadar hangi dinde, hangi mezhepte ve ne gibi amelde bulunduklarını ve bundan sonra ne yolda hareket etmeleri lazım geleceğini düşünmeleri ve anlamları içindir ki bu Kur'ân indirildi. Buyurulmayıp da bir "vâv" ın ilave edilmesi ile buyurulmasında ne kadar geniş anlamı bir belâgat vardır. Bu vav, atf edatı veya başlangıç edatı olarak düşünölebileceğinden dolayı işin başlangıcında iki bağlaç şeklinde gelmesi muhtemel olur. Atf edatı olduğu takdirde kendisinden önce gibi sözün gelişinden anlaşılır bir matufun aleyhi (üzerine atf yapılan) hatırlatarak "nasihat edilmeleri için..." mânâsını ifade eder. Başlangıç edatı olduğu takdirde de gösterildiği tarzda lâm'ın bağlı olduğu fiilin, sözün sonunda olduğunu düşündürür. Öyle ki bu önündeki süreye bağlı olabilir. Bundan dolayı bu âyet, bir taraftan İbrahim Sûresi'ni tamamlarken diğer taraftan ondan sonraki Hıcr Sûresi'ne bir hazırlık denebilecek şekilde mükemmel bir özetleme olmuştur.res'i'ni tamamlarken diğer taraftan ondan sonraki Hıcr Sûresi'ne bir hazırlık denebilecek şekilde mükemmel bir özetleme olmuştur. Şu halde İbrahim Sûresi'ni kapsamış olduğu inanca ilgili hükümleri açısından insanlara özel bir tebliğ; Hıcr Sûresi'ni de uyarma, tevhid ve öğüt verme hikmetleri ile onun bir tamamlayıcısı şeklinde düşünülebilir.

HİCR SURESİ

1- (Yunus Sûresine ve benzerlerine bkz.) Bunlar, ilâhî bir sırı kapsayan bu sûre, bu kitabın ve apağık bir Kur'an'ın âyetleridir. Yani Allah'a ait bütün kitapların mükemmelliklerini kapsayan ve hepsinden üstün olduğu için, kitap denildiği zaman doğrudan doğruya akillara gelecek olan ve şöhretinden dolayı vasıflandırmaya ihtiyacı olmayan o bilinen kitabın, muhtevasını en güzel beyan ile anlatan eşsiz Kur'an'ın âyetleridir. Bundan dolayı bunları başka sözlerle mukayese etmeyip tam bir özenle okumalı ve dinlemeliyiz.

2- O inkâr edenler, yani Kur'an'ı tanımayan, bu kitabın Allah tarafından indirildiğini inkâr edenler, bir zaman olur arzu eder veya bir zaman gelecek arzu edecekler ki müslüman olsaydılar. Keşke onun hüküm ve emrine boyun eğip müslüman olsaydık diye temenni ederler veya edeceklerdir. Amma ya uzun bir alışkanlık ile küfrün uğursuzluğuna mağlup olduklarından dolayı o arzuyu gerçekleştiremezler, İslâm fazileti ile vasıflanmazlar veya vasıflansalar bile teklik zamanı geçmiş, ceza zamanı gelip çatmış bulunur. Bu arzi ya müslümanların güzel durumlarını gördükleri zaman veya ölüm sırasında veya kıyamet gününde veya günahkâr müslümanların cehennemden çıktıklarını gördükleri sırada olacaktır.

Ebu Musa el-Es'arî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) buyurmuştur ki: "Kıyamet gününde cehennemlikler cehennemde toplandıkları ve kible ehlinin (müslümanlardan) Allah'ın dilediği bir kısmı da beraberelerinde bulunduğu vakit kâfirler, bunlara: "Siz müslüman değil miydiniz?" diyecekler. Onlar: "evet!" diyecekler. "O halde gördünüz ya İslâm'ınızın hiç faydası yokmuş, işte siz de bizimle beraber ateşte yuhşirsunuz." diye onları kinayacaklardır. Onlar: Hayır öyle değil; bizim bir takım günahlarımız vardı. Yüce Allah, onunla bizi sorumlu tuttu." cevabını verecekler. Bunun üzerine Yüce Allah o kâfilere kızacak ve rahmeti ve ihansı ile kible ehlinin onların kurtuluşlarını emredecek de onlar cehehennemden çıkacaklar. Ve işte o vakit kâfirler: "Ah keşke biz de müslüman olsaydık diyecekler..."

İbnü Abbas (r.a)dan da Mücahid şunu rivayet etmiştir ki: "Yüce Allah, müslümanları yavaş yavaş rahmet ve şefaatinin mazhar edecek ve sonunda "Müslüman olan cennete girsin" buyuracak ve işte o zaman kâfirler müslüman olmaları temenni edeceklerdir..."

Bununla birlikte gerçek şudur ki bu rivayetler, şiddetli arzuları zamanlarına yorumlanır. Yoksa ahirette kâfirlerin bu temenni ve pişmanlığı her an ve sonsuza kadar devam edecektir.

3- Onları bırak, İslâm'dan ve hak nasihatından faydalanmak ihtimalleri olmayan o kâfirleri yesinler. Yani onların derdi hayvan gibi yiyip içmek, nefse hoş gelen şeyler ve şehvetler peşinde koşmaktır. Bundan dolayı bırak yemeye devam etsinler ve faydalanınsınlar, yani hayvanca zevkleri ile boğuşadursunlar. Allah korkusu, ahiret ve hesap düşüncesi ile ilgilanmayerek eğlence etmeye devam etsinler. Ve ümit, kendilerini oyalasın, işlerimi düzgün gidecek, uzun ömürlü süreceğiz, dünyadan istediğimiz gibi faydalanacağız diye kendilerini aldatarak sonuçtan gafil olsunlar ki sonra bilecekler, başlarına geleceği görecekler. Ne hata edeceklerini anlayacaklar, "ah!" diyecekler amma iş isten geçmiş bulunacak.

Fakat "Hesabı çabuk gören Allah, bu kâfirleri niçin derhal mahvetmiyor?" gibi bir soru hatıra gelecek olursa:

Meâl-i Şerifi

4- Biz hiçbir memleketi (Allah katında) bilinen bir zamanı olmaksızın helak etmedik. 5- Hiçbir millet, eceline önüne geçemez ve onu geciktiremez. 4- hiçbir memleketi de başka şekilde helak etmedik ancak bilinen bir kitabı olarak. Burada "bilinen" vasfı, unutulmaz ve gaflet olunmaz ve bundan dolayı ileri geri şaşmaz demektir. Yani gerek arazisini yerin dibine geçirip batırmak ve gerek halkını kınıp geçirmek gibi, türlü türlü felaket ve afetler ile öteden beri mahvedilen memleketlerin hiçbirini nasıl rastgelirse ve körü körüne değil, mutlaka herbiri Allah'ın hikmeti gereğince tayin ve takdir edilip, Levh-i Mahfuz'a yazılmış şaşmaz, unutulmaz, gaflet edilmez bir yazısı olarak ve dolayısıyla o yazıdaki kayıtlar ve şartlar ve özel eceli gereğince helak edilmislerdir.

5- Onun için hiçbir ümmet ecelinin önüne geçemez. O yazıda belirlenmiş olan vaktinden önce helak olmaz. Geri de kalamazlar. Bundan dolayı bu kâfirler de, yani senin şehir halkın olan Mekke kâfirleri de böyledir ey Muhammed! Zamanı gelince bir an geri kalmıyacaklar, İbrahim Süresi'nin sonunda (49-50 âyetlerde) açıklandığı üzere el ve ayaklarına kelepçe takılarak birbirine çatılıp katrandan gömlekler içinde cehennemî boylayacak ve o zaman ne hata ettiklerini anlayacaklardır.

Meâl-i Şerifi

6- Dediler ki: "Ey kendisine Kur'ân indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun."

7- "Eğer peygamberlik davanda doğru kimselerdensen, bize melekleri getirmeliydin."

6- Bir de dediler ki Mükâtil'in açıklamasına göre bu âyetin indirilmesinin sebebi; Abdullah b. Ümeyye, Nadr b. Hâris, Nevfel b. Hüveylid, Velid b. Muğire'dir. Mekke müşriklerinin bu çok inatçı ve azgın kodamanları ve bunlara uyan kâfirler, apaçık Kur'ân'a ve bunun, üzerine indiği Hz. Peygambere şöyle küfredmişlerdi ki ey kendisine o zikir indirilen! O, zikir, Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân Allah Teâlâ'nın halka va'z ve öğütlerini hatırlattığından dolayı bir ismi de "zikir"dir. Kâfirler bu tabirle çağırma'yı teslim olmak ve inamak şekli ile değil, gelecek tarz üzere delilik saçmalıklarının sebebi olmak üzere alay tavı ile yapıyorlardı. Kısacası Musa (a.s) hakkında Firavun'un "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir." (Suarâ, 26/27) dediği gibi, bunlar da Kur'ân'ın uyanları hoşlarına gitmediği için, Kur'ân vahyini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini akıl kabul etmez, delice bir iddia farzederek ve vahiy inerken Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelmesi alışılmış olan ve Hakk'ın vahyini, irade ile yapılan düşünmeden tamamen ayıran ve soyutlayan istigrak (gark olma, kendinden geçme) durumunu bahane edinerek o hitap şekli ile demiş oluyordı ki, "Sana o zikir (Kur'ân) indiriliyormuş, Kur'ân vahy olunuyormuş ha!... Hiç bu olacak şey mi? Ey bu büyük ve olağanüstü vahiy ve peygamberlik davasının iddiacısı! Bu davadan dolayı hiç şüphe yok sen kesin olarak delisin, cin tutmuş delirmişsin. Yoksa bize o melekleri getirsene!... Sana o Kur'ân'ı indirilen veya bize azab getirecek olan melekleri getirsene bakalım eğer doğrulardan isen böyle yapman gerekir. Sana görünen neden bize görünmesin?..."

Allah Teâlâ bunların bu hilelerini redderek buyurur ki:

Meâl-i Şerifi

8- Biz o melekleri ancak, hak ile indiririz. Ve indirildikleri vakit de onlara (kâfirlere) hiç mühlet verilmez.

9- Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız.

7- Bir de dediler ki Mükâtil'in açıklamasına göre bu âyetin indirilmesinin sebebi; Abdullah b. Ümeyye, Nadr b. Hâris, Nevfel b. Hüveylid, Velid b. Muğire'dir. Mekke müşriklerinin bu çok inatçı ve azgın kodamanları ve bunlara uyan kâfirler, apaçık Kur'ân'a ve bunun, üzerine indiği Hz. Peygambere şöyle küfredmişlerdi ki ey kendisine o zikir indirilen! O, zikir, Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân Allah Teâlâ'nın halka va'z ve öğütlerini hatırlattığından dolayı bir ismi de "zikir"dir. Kâfirler bu tabirle çağırma'yı teslim olmak ve inamak şekli ile değil, gelecek tarz üzere delilik saçmalıklarının sebebi olmak üzere alay tavı ile yapıyorlardı. Kısacası Musa (a.s) hakkında Firavun'un "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir." (Suarâ, 26/27) dediği gibi, bunlar da Kur'ân'ın uyanları hoşlarına gitmediği için, Kur'ân vahyini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini akıl kabul etmez, delice bir iddia farzederek ve vahiy inerken Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelmesi alışılmış olan ve Hakk'ın vahyini, irade ile yapılan düşünmeden tamamen ayıran ve soyutlayan istigrak (gark olma, kendinden geçme) durumunu bahane edinerek o hitap şekli ile demiş oluyordı ki, "Sana o zikir (Kur'ân) indiriliyormuş, Kur'ân vahy olunuyormuş ha!... Hiç bu olacak şey mi? Ey bu büyük ve olağanüstü vahiy ve peygamberlik davasının iddiacısı! Bu davadan dolayı hiç şüphe yok sen kesin olarak delisin, cin tutmuş delirmişsin. Yoksa bize o melekleri getirsene!... Sana o Kur'ân'ı indirilen veya bize azab getirecek olan melekleri getirsene bakalım eğer doğrulardan isen böyle yapman gerekir. Sana görünen neden bize görünmesin?..."

Allah Teâlâ bunların bu hilelerini redderek buyurur ki:

Meâl-i Şerifi

8- Biz o melekleri ancak, hak ile indiririz. Ve indirildikleri vakit de onlara (kâfirlere) hiç mühlet verilmez.

9- Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız.

8- Biz melekleri ancak hakk ile indiririz. Yani melekler onları zannettikleri gibi getirilmez, Hareketlerinin gayesi öyle kâfirlerin olması şöyle dursun, insanlardan hiçbirinin emri altına da girmezler. Ancak Allah Teâlâ'nın yüce emri ile indirilirler. O da şunun bunun arzusu gibi boş yere değil, hak bir yol ve hikmetle indirilir. Bundan dolayı peygambere Allah'ın vahyini getiren meleklerin onlara da görünmesi hak değildir. Bir de o takdirde mühlet verilenden olmazlar. Kendilerine göz açtırılmaz, azab melekleri indirilmi mi, derhal işleri bitirilir.

9- Hiç şüphe yok ki o zikir (Kur'ân'ı) biz indirdik biz hiç şüphesiz onun koruyucusu da mutlaka biziz. Buradaki zamiri iki ayrı şekilde yorumlanmıştır. Birincisi "zikr"e ait olmasındı tefsircilerin çoğunun görüşü budur. İkincisi Ferrâ ve İbnü'l Enbâr'nın görüşleridir ki, Kur'ân üzerine indirilen Hz. Peygambere ait olmasındı. Bu durumda mânâsı onu cin ve şeytan gerinden ve düşman tecavüzünden koruyan ve koruyacak olan da biz sanı Yüce Allah'ız demek olur. Bu da doğru bir mânâ olmakla beraber âyetten ilk bakışta anlaşılan, birinci mânâdır. Yani Allah Teâlâ, bununla Kur'ân'ın fazlalık veya noksanlıkla bozma ve değiştirmeden korumasını üzerine almış ve korunarak kalmasını anlatmıştır. O halde bu vaad varken sahabe, Kur'ân'ın Mushafta toplanması ile niçin meşgul oldular? Sorusu da sorulamaz. Çünkü hafızların Kur'ân'ı ezberlemesi gibi, sahabenin onu toplaması da Allah Teâlâ'nın koruma sebepleri cümlesindendir. Allah, onun korumasını üzerine aldığı içindir ki, onları bu şekilde toplamaya ve zapfetmeye muvaffak etmiştir.

Burada tefsirciler Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı korumasının niteliği hakkında da birkaç ayrı görüş açıklamışlardır. Şöyle ki:

1- Bunu Allah'ın koruması, insan sözünden ayrı bir mucize kılarak halkı, artırma ve eksiltmeden aciz bırakması şeklindedir. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilave edecek veya eksiltecek olsalar Kur'ân nazmı değişir ve bütün aklı erenlere onun Kur'ân'dan olmadığı meydana çıkar. Bunun için Kur'ân'ın içcâzâr olması (benzerini getirmekten insanları aciz bırakması) bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi onu korunmuş tutar.

2- Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'a sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek suretiyle onu koruması ve muhafaza etmiştir. Bu iki yorum şekli birbirine yakındır.

3- Allah Teâlâ, teklif (yükümlülük) süresinin sonuna kadar Kur'ân'ı koruyacak, okutacak ve halk arasında geçirecek bir topluluğu görevlendirmek suretiyle, onu halkın iptal etmesinden ve bozmasından koruyup muhafaza edecektir.

4- Korumadan maksadın su olduğu şu söylemlerle: Bir kimse Kur'ân'ın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: "Bu yanlışlar, Allah'ın sözünü değiştirmektedir" der. Hatta büyük ve heybetli bir adam Allah kitabının bir harfinde veya harekesinde yanlışlıkla bir hata veya bir lâhin yapacak olsa çocuklar bile ona hemen, "Efendi yanlışın, doğrusu şöyledir!" derler.

Fahreddin Râzi der ki: "Kur'ân'ın iki giri korunma hiçbir kitaba nasib olmamıştır. Başka hiçbir kitap yoktur ki, az çok tashif (kelimeyi yanlış yazma), tahrif (yazarken harflerin yerini değiştirme) ve bozulma girmemiş olsun. Bunca dinsizlerin, yahudilerin ve hristiyanların Kur'ânı değiştirmek ve bozmak üzere birçok arzulan ve hırsları bulunduğ

halde, bu kitabın her yönden tahriften korunmuş olarak kalması en büyük mucizelerindendir. Bir de Allah bunun böyle korunmuş olarak kalmasını bu âyetle haber vermiştir. Şimdiye kadar da altı yüz seneye yakın bir zaman geçmiştir. Bundan dolayı, bunun bir gayb haberi olduğu gerçekleşmiş bulunuyor. Bu ise üstün bir mucizedir. Bu satırların yazıldığı bu zamanımızda ise, yüce hicretin bin üç yüz kırk dokuzuncu (günümüzde ise bin dört yüz on üç) senesinde bulunuyoruz. Bu süre, Mekke'de indiğinden dolayı demek ki bin üç yüzü elmi seneyi geçen bir müddetten beri, bütün kâinat bu gayb haberinin gerçekleştiğine şahid olmaktadır. Gerçekten Kur'ân'da bu âyet, açk bir ifade olmasaydı bile, hiçbir kitaba nasib olmayan bir koruma ile bu kadar senedir korunması, Râzi'nin dediği gibi başlı başına büyük bir fiilî mucize olurdu. Bunun, bu âyetle başlangıçtan itibaren açık olarak ifade edilmesi, özellikle pekiştirilerek anlatılmış olması ise, hiç söz götürme ihtimali olmayan ilmi bir mucizedir. Ve işte on üç yüce asırdan fazla bir zamandan beri, dünya böyle hem ilim ve hem de amelle ilgili yönleri toplayan bir mucizenin şahidi olagelmıştır. "Bunlar, kitabın ve apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir." (Hıcr, 15/1).

Böyle apaçık bir Kur'ân'a ve bunun, üzerine indiği Yüce Peygambere karşı, kâfirlerin neden insaf etmeyip de edepsizlikte bulunduklarına gelince; Allah Teâlâ, bunun sebebini açıklamakla Peygamberini teselli etme konusunda buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

10- Andolsun, senden önceki milletler arasında da peygamberler gönderdik

11- Onlara hiçbir peygamber gelmiyordu ki onunla alay etmiş olmasınlar.

12- Biz o küfür suçlarını kalbine işte böyle sokarız.

13- Kur'âna iman etmezler, halbuki öncekilerin sünneti (inanmadıkları için başlarına gelenler) gelip geçmiştir.

14- Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar,

15- "Gözlerimiz perdelendi, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır" derler.

10-11-12- İşte öyle yani bütün önceki peygamberlerin etrafında bulunan ve her gelen peygamber ile alay edenlerin kalblerine yaptığımız gibi biz ona, o zikre bir ok veriniz suçlarını kalplerinde, yani Allah'ın sözünün her kalbe girişi ve orada alacağı aykım bir değildir. Güzel bir tohuma iyi bir yerde verilen gelişme ve büyüme, çorak yerlerde verilmediği gibi, Allah'ın sözünün de suçu kalblerdeki yankılanmalan, temiz kalblerdeki tecellilerine benzemez. Temiz kalblere edebi bir hayatın yayılması ile girip dizilen sözünü Allah Teâlâ, suça bulaşa bulaşa mızacı bozulmuş olan suçluların çürük kalblerine mızrak saplar gibi, aksi tesir ile sokar.

13- Öyle ki ona inanmazlar. Halbuki önllerinde öncekilerin sünneti geçmiştir. Yani geçmişte peygamberleri yalanlayanlar ve onlarla alay eden imansızları o inanmadıkları şeylerle Allah Teâlâ'nın hep mahvetmiş olduğu ve bunun öteden beri meydana gelen Allah'ın bir sünneti, Allah'ın bir kanunu olduğu, tecrübe ile sabit bir gerçek iken ve bundan ötürü ders alacak bunca tarihi ibret önlerinde geçmiş iken yine inanmazlar.

14-15- Onlara gökten bir kapı açsak da orada göz göre yukan çıksalar, yani melekler, o kapıda açktan açığa inip çıkıyor olsalar veya doğrudan doğruya kendileri çıksalar gözlerine inanmazlar da mutlaka derler ki başka bir şey değil, muhakkak gözlerimiz perdelendi daha doğrusu biz büyülenmişiz de gözlerimize kuruntular ve hayaller gerçek gibi görünüyör. Yoksa gerçekten göğe çıkmak mümkün mü? diye inkâr ederlerdi.

Gerçekten;

Meâl-i Şerifi

16- Andolsun biz, gökte birtakım burçlar yarattık ve bakanlar için onu süsledik.

17- Ve göğü taşlanan bütün şeytanlardan koruduk.

18- Ancak kulak hırsızlığı eden şeytan hariç, onu apaçık bir alev sütunu takıp eder.

19- Yeryüzünü düzgün bir şekilde yarattık ve oraya sabit dağlar yerleştirdik. Orada hikmetle ölçülmüş her şeyden bitkiler bitirdik.

20- Orada hem sizin için, hem de sizin rızıklarını veremediğiniz kimseler için geçim yollarını yarattık.

21- Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımdadır. Fakat biz, onu ancak ihtiyaca göre, belli ölçülerde veririz.

22- Biz rüzgarları asılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirip sizi onunla suladık. O suyu hazinelerde tutan da siz değilsiniz.

23- Elbette biz diriltiriz ve biz öldürürüz! Ve hepsinin varisleri de biziz.

24- Andolsun ki biz, içinizden İslâm' da öne geçmek isteyenleri de biliriz, geri kalmak isteyenleri de biliriz.

25- Şüphesiz Rabbin O'dur ki, onları kıyamet gününde hesaba çekmek için toplayacaktır. O, hikmet sahibidir, bilendir.

16- Şüphesiz ki biz gökte burçlar yarattık. BURC: aslında yüksek köşk demektir. Gökte özel bir şekilde toplanmış bir takım yıldızların toptan görünüşlerine de bu mânâ ile burc denilmiştir ki, bu takım yıldızların meşhurları on ikidir. Bulundukları yerlere "mıntakatü'l-büruc" (burclar mintakası) denilir ki güneşin bir yerden diğer bir yere geçme noktalarını sınırlayan Yengeç burcu yörüngesi ile Oğlak burcunun yörüngesi arasındaki kuşaktır. Astronomin bilginlerinin teriminde burclar denildiği zaman Güneş ve gezegenlerin yörüngeleri sayılan bu on iki burc anlaşılır. birçok tefsirciler de bu on ikiyi söylemişlerdir. Fakat gökteki burclar, yalnız bu on iki burçtan ibaret değil, sayıları pek çoktur. Çoğu bu on iki burcun içinde ise de Büyükayı kümesi, Küçükayı kümesi gibi kutuplar bölgesinde olanlar da vardır. Ve bu âyette, belirsiz çoğul kipi ile genel olarak buyurulmuş olduğundan dolayı, bunu on iki ile sınırlamak görünüşe aykındır. Öyle ise âyetteki güzel zevki tatmak için burc kelimesinin içerdigi mânâlara dikkat etmelidir. Burc denildiği zaman ilk önce yüksek bir köşk mânâsı vardır. İkinci olarak bu köşkün maddesinde yıldızlar vardır Üçüncü olarak yıldız mânâsında ışık anlamı vardır. Bu şekilde buyuruluyor ki: "Baksanıza, biz gökte birçok burclar, yıldızlardan yapılmış, ışıklarla donanmış türlü türlü şekillerde yüksek yüksek köşkler yaptık. Yani tabiatı kalsaydı bunlar olamazdı. Gök meydana gelmez, meydana gelseydi bile basit bir uzaklık olmaksın öteye geçmezdi. Yıldızlar ve özellikle bunların değişik şekillerde teşekkülleri olamaz, yıldız tabiatı ile miktarları, uzaklıkları farklı olamazdı, değişik manzaralara ayınlamaz, hepsi aynı şekilde, aynı vaziyette eşit mesafelerde, bir boyda, bir tarzda olur, gök manzaralarında bu güzel burçlar bulunmazdı. Sanat ve kuvvetimizle biz bunları yaptık."

Ve bakanlar için onu, o göğü süsledi. Yani o çeşitli burclar, nurdan avizeleri, güzel manzaralarıyla gök öyle güzeldir ki, dikkati çekmemesi, bakanların ibret almaması mümkün değildir. Fakat bunun için bakacak, baktığını görececek, gördüğünün ilerisini sezip ibret alacak görüş sahibi olması lazımdır. Görüş sahibi olanlar bu güzel sanata tutulup baksınlar, bu yüceliği bu kudret eserlerini seyretsinler de yaratının yücelik ve ululuğuna delil getirmekle tevhide yükselsinler diye onu süsledi ve donattık.

17- Ve onu her taşlanmış şeytandan koruduk.

RACİM: Recimden feildir ki, fâil mânâsında olur, mef'ûl mânâsında da olur. Recm, lügatta taşlamak demektir. Sonra öldürülmüş mânâsına gelir ki, bu, benzetme yoluyla. Kâzif (iftiracı) gibi sövmek ve küfretmek ile haysiyete dokunan söz söylemek mânâsına gelir. Çünkü çirkin söz atmaktır. "Seni mutlaka taşlanm" (Meryem, 19/48) gibi yalnız zan ile söyleyivermek mânâsına gelir ki, dilimizde de "atma" denilir.

"Karanlığa taş atar gibi" (Kehf, 18/22) zan ile söylemek terimi de bundandır. Atılan, "kendisi ile atış yapılan" her şeye isim de olur. Çünkü "Ve onları, şeytanlar için taşlamalar yaptık.." (Mülk, 67/5) âyetinde mermi mânâsınadır. Nihayet taşlama, kovma ve lanet

mânâsına gelir. Çünkü kovulan taşlanır ve Bu mânâlardan her biri ile de tefsir edilmiştir. Şeytan taşlanmıştır, atar, kendi kendine hükümler verir. Bilmediği şeyleri atar, yalan söyler, iftira eder. Yukarıda ağı geçen alay edenler gibi küfredere ve söver; fırsat bulursa haksız yere öldürür. Taşlanmıştır, ileride açıkça ifade edileceği gibi kovulmuş ve lanetlenmiştir. Burada de "küllün" kapsamlı olması "racım"ın muhtemel bütün mânâlarına, cin ve insan şeytanlarının hiçbir dışarda kalmamak üzere, hepsini içine almak suretiyle, yani herbirine birer kapsam ifade eder. Ve racım (taşlanmış) niteliği, diğerlerini dışarda bırakan bir kayıt olmayıp şeytanın açıklayıcı bir niteliği olduğundan bu nitelik, "bütün şeytanlar"dan hiçbirini kapsam dışında bırakmaz, yani her şeytan, her mânâsı ile racımdır. Racım (taşlanmış) olmayan hiçbir şeytan yoktur. Özette, "sür" ipucu ile bu mânâlardan her birinin yalnız başına ve nöbetleşe anlatılmasının kastedilmiş olduğu anlaşılır. Kur'ân'a ve Hz. Peygambere dil uzmak isteyen ve insan şeytanlarından olan adı geçen kâfirler, her recmin asıl konusu olduğundan dolayı, mânâ açısından bu genelleştirme daha açıktır. Bununla birlikte şeytanın kendisinden ayrılmayan genel bir özelliği olan racım niteliğinin, akla gelen ve bilinen mânâsı mercüm, (taşlanmış) yani kovulmuş ve lanetlenmiş mânâsı, tam açıklayıcı vasıf olduğundan dolayı, diğer mânâlara ihtiyaç da kalmayabilir. Bundan dolayı meâlin özeti şu olur: "Biz göğü bakanlar için süslemekle beraber her taşlanmış şeytandan koruduk. İster cin ve ister insandan hiçbir şeytan göğe çıkamaz, gökteki durumu hakkında bilgi sahibi olamaz. Yerdeki gibi orada şeytanlık yapamaz. Benzerlerine açık olan o güzel gök, gözleri şeytanlıkta olan gizli açık bütün şeytanlara kapalıdır ve hepsi taşlanmış ve kovulmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, o kâfirler de göğe baksalar bile yükselmeye imkan bulamazlar, yükselmezler. Ve diyelim ki kendilerine gösteren bir kapı açsın da açıktan açığa yükselecek olsalar, gözlerine inanmazlar da gözlerimiz döndü veya büyüledik derler.

18-Ancak kulak hırsızlığı eden müstasnâ, yani gök, korunmuş olup ona yükselemedikleri için melekler âlemini dinleyemez. "Artık o şeytanlar 'mele-i âlâ'yı (melekler âlemini) dinleyemezler." (Saffât, 37/8). Gökteki melekleri dinlemek bilgi alamazlar. Ancak göğe ait inen ilimler ve haberlerden işittikleri bazı şeylere çalarak şeytanlık yapmak için kulak hırsızlığı edenler vardır. (Saffât, 37/7-10. âyetler ile; Cin, 72/8-9. âyetlerin tefsirine bkz.) Onun da peşine açık bir alev sütunu düşmüştür. Açık bir alev ardından yetişmektedir.

ŞİHÂB: Lugatte ateş alevi demektir. Panitılardan dolayı yıldızlara ve süngüye de denilir. Özellikle gökten yıldız kayıyor gibi, görünen alev denildiği çok olmuştur. Bunun bir alevleme olduğu görünürse de fiziki olarak oluşma şekli henüz ilmi olarak açıklanmış değildir. Bu konuda değişik varsayımlar vardır. Eskiden tabiat ilmi ile uğraşan bilginler, yükselen buharların, yani havanın yüksek tabakalarına yükselmiş olan birtakım gazların tutuşmalına yorumluyorlardı. Son zamanlarda da şu görüş ortaya çıkmıştır: Kuvımlar, uzayda sürüler halinde seyr ve hareket eden bir takım küçük cisimlerdirler. Yer bunları birçok yörüngelerine rast gelir. Ve bunlar yeryüzüne rast geldikleri zaman, atmosferin yüksek kısımları ile teması sonucunda süratlerinden dolayı sürtünme ile meydana gelen ısı ile tutuşurlar. Göktaşları da bunlardan düşer. Alev sütununun sürati saniyede kırk ile yetmiş iki kilometre arasında değişir. Gök taşlarının hareketi ne gezegenlerin düz yörüngeleri içinde, ne de onlarla aynı yönde olmayıp bunlar yörüngelerinin cinsine göre daha fazla kuyruklu yıldızlara benzetildiğinden astronomların bazıı bunları parçalanmış kuyruklu yıldızların bir döküntüsü olarak düşünmek istemişlerdir. Şüphe yok ki şihâb (alev sütunu) ve gök taşları konusu şimdiki astronomi ilminin üzerinde kurulduğu çekim kanununa tatbik edilerek henüz açıklanabilmekten uzaktır.

Rastgele söylenen sözlerle kanşan herhangi bir açıklama da ilmi bir açıklama olamayacağından bunlar göğe ait sırlardan sayılır. Fakat ilâhiyyât ilmine yükselindiği zaman bütün o rastgele meydana gelen olayların birer tasarruf olduğu anlaşılır. Ne olursa olsun şu açıktır ki, alev sütunları atmosferin en yüksek sınırın üzerinde yeryüzüne doğru akan bir tutuşma ve yanma olayıdır. Son teorîye göre de demek oluyor ki bunlar, yukarıdan bir bomba gibi gelip yeryüzünün gök tarafında bulunan hava tabakasına girerek tutuşmaktadır ki bu mânâ, Saffât Sûresi'ndeki "Her şeyi delip, geçen alev" (37/10) mânâsına uygun düşer. Ve demek ki bu yanma ve tutuşma, atmosfer havasının göğe doğru en yüksek sınırlarına çıkıp gizlenmiş olan hararetle ilgili kuvvetleri ile bir temas halinde meydana gelmektedir. Bu gizli hararetle ilgili kuvvetler ise biraz sonra âyette açıklanacağı üzere cinlerin, gizli şeytanların yaratılmış oldukları "zehiri ateş" ile ilgilidir. Ve işte Mûn Sûresi'nde (67/5) ve Cin Sûresi'nde (72/8-9) de geleceği üzere Kur'ân'da özellikle şunu haber veriyor ki alev sütunları göğe doğru çıkmak isteyen cin şeytanlarına atılan birtakım göğe ait mermilerdir. Bunlarda nitelik itiban ile hem yıldızlar, hem taş ve hem ateş mânâsı vardır. Ve şu halde ilâhî hikmet açısından bunların tutuşması, birtakım kuvvetlerin ve kötü ruhların yakılması ve kovulması ile ilgilidir.

Kurtulbi tefsirinde der ki: "Şihablar (kuvımlar) bunları öldürür mü, öldürmez mi? Bu konuda ihtilâf edilmiştir. İbnü Abbâs (r.a) demiştir ki: Yaralar, yakar, yıkar, öldürmez. Hasan ile beraber bir grup da öldürür demişlerdir. Fakat birinci görüş en doğru görüştür." Bu alev sütununun insan şeytanlarını kovması ise ya bir manevî taşlama yerine mecaz olarak kullanılmıştır veya cin şeytanları içindir. Çünkü kulak hırsızlığını ilk önce gizli şeytanları yapar ve âyetteki alev sütununun umumî mecaz yolu ile maddî ve manevî şeyleri kapsamaması, açıklama tarzına daha uygundur. Ve bu üslubun zevkine ermek için Kur'ân hakkındaki "Ve biz onu kuyruyaçız" (Hicr, 15/9) âyeti ile, gök hakkındaki âyetleri arasındaki benzerliği dikkat etmek gerekir. Yani Kur'ân gök gibidir. Allah'ın sanatı ve kudretinin delilleri ile dolu olan gök, nasıl onurlu cisimleri ve yüksek burçları ile bakanlar için süslenmiş ve şeytanlardan korunmuş ve kulak hırsızları oradan bir ateş sulesi ile kovulmuş ise, Kur'ân da öyledir. Yıldızlar ve burçlar gibi âyetler ve süreler ile güzel nazmı, temiz kalplerin sahipleri için süslenmiştir. Ve o günahkârlardan olduğu gibi, taşlanmış şeytanlardan korunmuştur. Onlar, ona yükselemezler. İman ve iltifat ile almaz ve dinlemezler. Olsa olsa kulak hırsızlığı ederek şeytanlık yapmak isteyenler bulunur ki bunları da parlak bir ateş sulesi kovalamaktadır.

Ve apaçık Kur'ânın bu parlak ateş suleleri ise o şeytanlara, kâfirlere, suçlulara cehennem ateşi ile, Allah azabını gösteren uyan âyetleridir. Gök böyledir.

19- Yere gelince. Düşünce sahipleri için, Allah'ın kudretinin delilleri onda da apaçıktır. Yalnız astronomi ilimleri ile değil, yer bilimleri ile de Allah'ın birliği isbat edilmiştir. Başlıcaları: Onu yavdık sürdürüp serdik. (Ra'd, 13/3 âyetin tefsirine bkz.) Öyle ki bunda şeytanlar da bulunabilir. Bununla beraber ona oturaklı ağır dağlar da oturtuk ve onda ölçülü, yani her bakımdan birbirine uygun veya tartılı her şeyden bitirdik.

20- Ve onda size ve nzık veremeyeceğiniz kimselere geçimlikler verdik. Ve hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz. Dünya serveti biter, Allah'ın kudreti bitmez tükenmez.

21- Ve onda size ve nzık veremeyeceğiniz kimselere geçimlikler verdik. Ve hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz. Dünya serveti biter, Allah'ın kudreti bitmez tükenmez.

22- Rüzgarları asılayıcı olarak gönderdik. "Levâkîh", "Likâh" tan türeyen "Lâkiha"nın çoğuludur. Likâh, aşî demektir. Lâkiha da asılı veya aşıcı mânâlarına gelir.

Bu âyetin bu mânâsı da başlı başına bir ilmi mucizedir. İbnü Abbas'tan bunun tefsirinde: "Rüzgarlar ağaçların ve bulutun asılayıcısıdır" diye nakledilmiştir.

Hasan, Dahkâk, Katâde de bunu söylemişlerdir. Râzî, bunu kaydettikten sonra der ki: Erkek dişiye suyunu boşaltıp da dişi gebe olunca denilir ki "erkek asladı dişi tuttu, gebe oldu" demektir. Bunun gibi rüzgarlar da bulutların erkekleri yerinde kabul edilir. İbnü Mesud hazretleri bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, rüzgarları bulutlara asılama için gönderir. Onlar da suyu taşıyıp bulutlara kaşıtır. Sonra bulutu sıkıştırıp bir

aşı gibi akıtır." Bu açıklama, rüzgarların bulutu aşılmasının bir yorumudur. Fakat ağaçları aşılmasının tefsirini zikretmemişlerdir. Yani âyetin yukarıda anlatıldığı gibi rivayet ile tefsirinde rüzgarların ağaçları da asıladığı nakledilmiş olmakla beraber nasıl asıladığı açıklanmamış. Bir tefsirci olduğu gibi, bir doktor da olan Fahrü'r-Râzî için de bu konu bilinmez kalmıştır. Gerçi ağaç aşılama eskiden beri bilinen bir şey ise de bununla rüzgann bir ilgisi yoktu. Bitkilerde rüzgann yapabileceği bir asılama yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Ra'd Sûresi'nde açıklandığı üzere "Orada bütün meyvalardan iki çift yarattı." (Ra'd, 13/3) gerçeği ortaya çıktıktan, yani bütün bitkilerin çiçeklerini erkek, dişi çift bulunduğu ve erkeğin dişiye aşılması ile meyveler meydana geldiği anlaşıldıktan sonradır ki, rüzgarların bir aşıcı hizmetini yerine getirdikleri anlaşıldı. Ve bu şekilde âyetinin de âyeti gibi bilinmeyen bir ilmi gerçeği açıkladığı bir küsur sene sonra anlaşılması ve açıklanmış ve bundan dolayı bu âyetin de bir mucize olduğu ortaya çıkmıştır.

İşte rüzgarlar, taşıyıcı ve dağıtıcı oldukları için faydalarından birisi de özellikle böyle ağaçları ve bitkileri aşılamaştır. Bunun meydana gelmesi için de rüzgann belirli bir miktar ile uygun ve yumuşak bir şekilde esmesi gerekir. Yoksa asılama yerine bozma olur. Rüzgar, havanın bir hareket ve akımıdır ki, havanın değişik şekilde ısınıp soğumasındaki değişmeler ile meydana gelir. Tabiatla bu değişmeler ise sıcaklık ve soğukluk tabiatları üzerinde hakim bir etkiye bağlı olduğundan, bütün rüzgarlar doğrudan doğruya ilâhî bir tasarruf olduğu gibi, bunların asılama yapacak bir derecede esmeleri de doğrudan doğruya Allah'ın bir lütfudur.

Bununla beraber düşünülmelidir ki, su olmasaydı bu asılar ne olur, hayat ne olurdu? Onun için rüzgarlara bulutları da asılatarak gökten bir su da indirirdi, yağmur yağdırdık da onu size sunduk; tabiatla kalsaydı ne rüzgar eser ne asılama olur, ne yağmur yağardı. Onu hazinelerinde saklayan da siz değilsiniz, yani yağdıktan sonra dağlarda, pınarlarda, kuyularda, göllerde, havuzlarda, mahzenlerde, küplerde, testilerde v.s. tutan da siz değilsiniz, biziz. Burada rüzgarların gönderime, suyun indirime ile anlatılması aynı zamanda bir de benzetmeye işaret eder. Çünkü "erselnâ" peygamberlerin gönderilmesini; "enzelna" da kitabın indirilmesini hatırlatır. Ve demek olur ki: İşte Allah tarafından gönderilen peygamberler de o asılayıcı rüzgarlar gibidir; Allah'ın feyizini taşıyarak kabiliyeti olanlara yayar ve asırlar. İndirilen kitap da o gökten inen su gibi hayatın mayasıdır.

23- Ve şüphesiz ki biz gerçekten hem dirlitiriz, hem öldürürüz. Bu, hiç delile muhtaç olmayan açık bir gerçektir. Fakat amma "Ölünce mal ve mülk varislerimize kalacak mı?" diyecekler. Hayır hepsine vâris de ancak biziz. Bu dünyada yaşarken mülk ve tasarruf iddia edenlerin ve edecek olanların hepsi yok olur. Mecâzî mülkleri, görünürdeki tasarrufları ellerinden alınır, her zaman bakî, kayıtsız ve şartsız herşeyin sahibi yüce şanımla biz kalırız.

24- Andolsun biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da biliriz. Doğuşta, ölümden önde olan, miras bırakmak isteyen önce gelip geçenlerinizi de, geri kalanları, miras almak isteyen sonra gelenlerinizi de veya imanda, kâfirlikte, itaatte, isyanda ön safta bulunmak isteyenleriniz de, geri kalan geri kalmak isteyenleriniz de ezelde ve sonsuza kadar gerçekten bilginiz dahilindedir.

25- Ve senin O Rabbindir ki, yani seni yaratan ve terbiye edip gönderen o Allah'ındır ki ey Muhammed! Onları mutlaka haşredecektir.

Ve önce gelip geçenleri ve sonra gelenleri sonunda mahşere toplayıp hesaba çekecektir. Onun için şimdilik bırak o kâfirler yiyip içip devamlı eğleninler. O Rabb'in gerçekten hikmet sahibidir, çok bilendir.

Gerçekten:
Meâl-i Şerifi

26- Andolsun ki biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yaratık.

27- Cinleri de daha önce insan vücudunun gözeneklerinden geçebilen güçlü bir ateşten yaratık.

26- Andolsun ki biz insanı bir kuru çamurdan, bir şekillenmiş kara balçıktan yaratık. Yani insan cinsini başlangıçta bir varoluşunda ses çıkaran kuru bir çığ çamurdan, değiştirip dönüştürme ile özel bir şekilde yoluna konmuş kokar bir balçıktan yaratık.

SALSAL: "Ses veren yani varuluşu zaman tıngırdayan, kuru pişmiş çığ çamur" () dur der ki, pişmiş olursa tuğla, kiremit gibi ses çıkaran kuru bmr çamur olur. Çünkü Rahmân Sûresi'nde "Varuluşunda testi gibi ses çıkaran kuru bir balçıktan..." (Rahmân, 55/14) buyurulmuştur.

HAME': Uzun süre su ile yumuşayıp bozulmuş civık kokar çamur, yani balçık demektir. Tekili ölçüsünde dir.

MESNÜN: Bunun açıklanmasında tefsirciler birkaç görüş nakletmektedirler:

1- İbnü Sikkit demiştir ki, Ebu Amr'i dinledim "mesnûn, bozulmuş demektir" diyordu. Bunun açıklamasında Ebu Haysem de demiştir ki, denilir ki "bozuldu", demektir. Ve buna delil "henüz bozulmamış" ki, bu kelime olan, yani "kol güzergâhına konulmuş" olmaktan alınmıştır. Çünkü böyle olan herhangi bir şey, bozulur.

2- Denilimsi ki, "mesnûn" sürtülüş, kazınımı veya bilensimi demektir ki, taşı taşı sürtükleri zaman "Taşı taşı sürttüm." deyiminden alınmıştır. Çünkü bileğiye ve sürtülürken iksinin arasında çıkan kazıntıya denilir ve bu da kokar. Bundan dolayı bozulma ve kötü koku bunun da gereğidir.

3- Ebu Ubeyde demiştir ki, "mesnûn" dökülmüş demektir. "Suyu güzelce yüzüne döktü", denilir.

4- Sibaveyh demiştir ki, "mesnûn" bir şekil ve örnek üzere resimlenmiş demektir. Yüzün özel bir şekli olan alınmıştır. Ve herhangi bir şeyin sünneti deymi de bu mânâdan alınmıştır ki, üzerine konmuş olan örneği demektir.

Bu şekilde insan nevinin şekli için sünnet olan özel bir şekle dökülmüş bir balçık demek olur. Sonra terkibinde de iki ayrı yorum vardır.

Birincisi: e sıfat olmasdır ki "özel bir şekilde tasvir edilmiş, başka bir ifade ile kalıba dökülmüş bir balçıktan meydana gelen bir çığ çamurdan" demek olur. Böyle olunca salsâl, "hame-i mesnûn"dan yapılmış demek olur. Ebu'l-Bekâ ve Zemahşerî bunu tercih etmişler ise de faydalı bir görüş değildir. Çünkü kuru çamurun yaş çamurdan meydana geldiğini anlatmak gereksiz olduğu gibi, insan hamurunun balçık halinde iken insan şeklinde bulunduğu da genel olarak kabul edilmiş değildir.

İkincisi: Bedel olmasdır ki, salsâl'den, bir hame-i mesnûn'dan demek olur. Ebu Hayyân'ın anlatlığına göre tefsircilerin çoğu bedel olmasını tercih etmiştir. Biz de bu görüşte ısrar etmek isteriz.

Önce salsâl, sonra da ondan özel bir şekilde kalıba dökülüp insan mayasını meydana getiren şekillenmiş, kara balçık yapılmış ve insan ondan düzgün bir şekle yaratılmış demek olur. Ve şu halde salsâl, su ile kanştırdıktan sonra süzülüp kuru çamur haline gelmiş bulunan, yeryüzünün rütubetsiz olan taktakir durumunu gösteriyor ki, tabiat itibarıyla bunda hayat düşünülemez. Ve bunun özellikle "salsâl" deymi ile anlatılması, insanın, yeryüzünden bir tabiat eseri olarak ortaya çıkmasının mümkün olamayacağına tam bir açıklıkla anlatmak içindir.

Öyle ya, taktakir bir kuru çamurun tabiatı, hayata ne kadar zıddır. Tabiatla kalsa bunda, insan veya hayvan şöyle dursun, bir otun bitme imkanı bile yoktur. Fakat şu bir gerçektir ki, bundan insan yaratılmıştır. Bu ise doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kudretinin sanatına, ilim ve hikmetine apaçık bir delildir. Tabiat, kendine bırakılınca hiç değişmemesi gerekirken Allah Teâlâ onu yumuşatıp değiştirerek bir balçık haline çevirmiş ve o balçığa sanat ve hikmeti ile öyle bir sünnet (ilâhî kanun) vermiştir ki bununla insan yaratılışı için ilâhî kanunun meydana geldiği maya ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı

diyebiliriz ki; "hame-i mesnûn" insan tohumu olan spermadır. Gerçekten sperma her anlamıyla mesnûn, yani hem değişen, hem sűrtilümüş, hem dökülmüş, hem de bir sünnet üzere tasvir edilmiş (şekillendirilmiş) bir balıktır. Bu şekillenmiş balığı "yapışkan bir çamur" (Sâffât, 37/11), "dayanısız bir suyun özünden" (Secde, 32/8), "katışık bir sperma" (İnsan, 72/2) demek de doğrudur. Bu mânâ, insan nevinin bütün fertlerini kapsar. Ancak insanın ilk ferdî olan Âdem, ilk insan olduğu gibi, onun yaratıldığı o şekillenmiş balık da ilk önce onda sünnet olmuş ilk tohumdur. Özetle Âdem bile, ilk olarak sperma niteliğini almış bir balıktan yaratılmıştır. "O, insanı bir damla sudan yarattı" (Nahl, 16/4) ifadesi, onun hakkında da geçerlidir.

Şu kadar var ki, o spermadan önce bir insan yoktur. Onun seçimi, çocukları gibi bir insanın vücudunda meydana gelmemiştir. Bununla beraber şimdiye kadar bütün insanlar da onun gibi kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir kara balıktan yaratılmaktadır. Yalnız şu farkla ki, bu şekillenmiş kara balık, insanın gıda olarak yediğı bitkiler ve hayvanların (et ve sütleri ile) bünyelerinden geçerek yine bir insan bünyesinde seçimini bulmaktadır. İşte insan denilen mahluk aslında böyle değersiz bir şeydir. Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmetini, kudretinin sanatını anlamalı ki, şu kuru topraktan öyle şekillenmiş kara bir balık yapmıştır. Ve o kokar balıktan insan yaratmaktadır.

27- Cânını da, Cin cinsini meydana getiren gizli mahluku da ondan önce şiddetli zehirli ateşten yaratmıştır.

SEMÛM: Lugatte ateş alevi gibi esen sıcak rüzgara denilir ki, sam yeli diye ifâde edilir. Ve kendisine harûr (sıcak rüzgar) da denilir. İbnü Cerir'in açıklamasına göre bazı Araplar harûru, gündüz esen rüzgara tahsis etmişlerdir. Bir hadis-i şerifte de: "Semûmun, cehennemin bir harareti olduğı" bildirilmiştir.

SÂM: "Semm" maddesinden fâil, Semûm da onun mübâlağası olan "feûl" kipidir. Sem, zehir, bir de "semmûl-hıyât" gibi ince delik (iğne deliğı) mânâsına gelir.

Çünkü vücuttaki terin çıktığı ve havanın nüfuz ettiğı zizli deliklere "mesemme", çoğulu da "mesâm" veya "mesemmât" ve çoğulun çoğulu da "mesâmmât" denilir. Bundan dolayı sâmm ve semûm, mesâmmâte nüfuz edici veyahut zehirleyici mânâlarını ifade eder. Ve o rüzgân bu isim ile adlandırılması da bu itibarlardan birisini veya her ikisini gözönünde bulundurmadan dolayıdır. Cinlerin zehirli ateşten yaratılmış olması, cin ve şeytanın insana gizli deri gözeneleklerinden girecek, zehirleyecek, yakaacak bir nitelikte olduğına işaret eder. İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir ki; "Şu bildiğimiz zehirli ateş, cinlerin kendisinden yarattığı zehirli ateşin yetmiş parçasından bir parçadır." demiştir. Demek ki insan yaratılmadan önce, cinlerin yarattığı sırada yeryüzü çok dehşetli ateşler saçıyormuş.

Şimdi o vakti düşün ki:
Meâl-i Şerifi

28- Ey Peygamber! Rabbinin meleklerle şöyle dediğini hatırla: "Ben, kuru balıktan, şekil verilmiş kokmuş çamurdan bir insan yaratacağım."

29- Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın."

30- Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler.

31- Yalnız İblis hariç. O secde edenlerle beraber olmaktan çekinmişti.

32- Allah buyurdu ki: "Ey İblis! Ne oluyor sana da, secde edenlerle beraber olmuyorsun?"

33- İblis şöyle dedi: "Kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balıktan yarattığın bir insana secde edememiz."

34- Allah şöyle buyurdu: "Öyle ise oradan çık! Sen, artık kovulmuş birisin."

35- "Kıyamet gününe kadar lanet senin üzerindedir."

36- İblis: "Rabbim! Öyle ise insanların kabirlerinden kaldırılacakları güne (kıyamete) kadar bana mühlet ver" dedi.

37- Allah buyurdu ki: "Sen mühlet verilenlerdensin."

38- "Allah katında bilinen vaktin gününe kadar..."

39- İblis şöyle dedi: "Rabbim! Beni sapırdığın için, mutlaka ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım!"

40- "Ancak içlerinden ihlaslı kulların müstesnâdır."

41- Allah şöyle buyurdu: "İşte bana ulaşan dosdoğru yol budur."

42- "Sana uyan azgınlardan başka, kullarımın üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur."

43- "Şüphesiz ki onların hepsine vaad edilen yer cehennemdir."

44- "Cehennemin yedi kapısı vardır. O kapıların herbiri için birer grup ayrılmıştır."

45- Allahtan korkanlar, elbette cennetlerde ve pınarlardan başındırlar.

46- Onlara: "Selamete güven içinde oraya girin" denir.

47- Biz o cennetliklerin kalblerindeki kinleri çıkarcı atarız. Hepsî kardeşler olarak sevinç içinde karşılıklı koltuklara otururlar.

48- Orada kendilerine hiçbir yorgunluk gelmeyecek. Oradan çıkarılacak da değildirler.

28- Rabbin meleklerle demişti ki: Şüphesiz ki ben, kuru çamurdan, şekillenmiş kara balıktan bir insan yaratacağım.

29- O halde ben ona şekil verdiğim, o balığı tam bir insan yaratılışına, düzgün bir insan kıvamına koyup içine ruhumdan üflediğim zaman, burada tamlaması, bir şerefledime tamlaması, üfume deymi de bir örnektir. Yani maddenin kabiliyetini olgun bir duruma getirip, içine "De ki ruh, Rabbimin işlerindendir..." (İsrâ, 17/85) mânâsına uygun olarak Allah'ın bir işi olan ruhtan feyiz verdiğim vakit siz hemen onun için secdeye kapanın. Allah'ın emrine itaat ederek yere düşün, o ruh olan insana boyun eğin. İşte Allah, o balıktan yarattığı insanı ruhu ile böyle yükseltmiştir.

30-38-Bunun üzerine bak ne oldu.
"Hepsi de toptan secde ettiler. Ancak İblis müstesna." (Bakara, 2/34 ve A'râf, 7/11. âyetlerinin tefsirine bkz.) Yani kıyamet gününe kadar değil, Allah katında bilinen vakte kadar ki "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde ve yerde ne varsa hepsi düşüp ölecektir." (Zümer, 39/68) âyeti ile açıklanan ilk üfürüş günüdür.

Ahmed b. Kays'tan nakledilmiştir ki: "O, Medine'ye vardım demiş, maksadım emirü'l-müminin Ömer (r.a) idi. Bir de vardığımda büyük bir cemaat toplanmış, orada Ka'bû'l-Ahbâb insanlara vaaz ediyor ve şöyle diyordu:

"Âdem Aleyhisselâm'a ölüm emri geldiği zaman 'Ya Rabbi! Düşmanım İblis, beni ölüm bir durumdâ görünce kendisi kıyamet gününe kadar mühlet verilmiş olmakla sevinecek, başıma gelene gülecek' dedi. Ona şöyle cevap verildi: 'Ey Âdem! Sen cennete geri gideceksin, o lanetlenmiş İblis ise öncekilerin ve sonrakilerin sayısı kadar ölüm acısını tatmak için beklemeye bırakılacak.' Sonra Âdem, Hz. Azrail'e, 'Ona ölümü nasıl tattıracağımı? Niteliğini anlat.' dedi. Azrail onun ölümünü anlattı. Âdem: 'Ya Rabbi, yeter!' dedi. Bunun üzerine insanlar, heyecana geldiler de Ka'b'e 'Ey Ebu İshâk! O nasıl?' dediler. Ka'b, açıklama yapmaktan çekindi, insanlar ısrar ettiler. Bunun üzerine Ka'b dedi ki: 'Yüce Allah, ilk üfürüşten sonra Hz. Azrail'e diyecek ki: 'Sana yedi gök ve yedi yer halkının kuvvetini verdim ve bu gün sana bütün öfke ve gazab kisvesini giydirdim. Öfke ve hücumunla in o taşlanmış İblis'e. Artık ona ölüm acısını tattır. İnsan ve cinlerden önce ve sonra gelmiş geçmişlerin acılarının kat katını kapsayacak şekilde, bütün acıları ve hastalıkları ona yüklet. Beraberinde öfke ve kinle dolgun yetmiş bin cehennem bekçisini, her biri ile de cehennem zincirlerinden, topraklarından zincirler ve topraklar bulunsun. Cehennem, kancalarından yetmiş bin kanca ile o lanetlenmişin, kokmuş canını çekip çıkarn. Mâlik'i de (Cehennemdeki meleklerin başkanı) çağır. Cehennemlerin kapılarını açsın.' Bunun üzerine Hz. Azrail öyle bir şekilde incek ki ona göklerin ve yerlerin halkı

baksa dehşetinden derhal ölürlerdî. Azrail, incek İblis'e varıp, 'Dur, ey pis! Artık sana ölümü tattıracağım, çok ömür sürdün, Allah'a yakın nice kimseleri sapıttın. İşte bu o bilinen yoldur.' diyecek. Mel'un doğuya kaçacak, bakacak Hz. Azrail gözlerinin önünde, batıya kaçacak yine gözlerinin önünde, denizlere dalacak, denizler onu kabul etmeyecek, kısacası yerin her tarafına kaçacak, sığınacak kurtulacak hiçbir sığınak bulamayacak, sonra dünyanın ortasında, Hz. Âdem'in mezanı yanında duracak veya doğudan batıya, batıdan doğuya topraklarda sürünerek en son Âdem Aleyhisselâm'ın cennetten atılınca indiğı yere varınca yer, bir kor gibi olacak, zebâniler kancaları takip didikleyecekler de didikleyecekler. "Allah'ın dilediğı zamana kadar" can çekişme ve işkence içinde kalacak. O böyle can çekişirken Âdem ve Havva'ya da, 'Kalkınız, düşmanınız ölümü nasıl tadyor, bakınız' denecek. Kalkacaklar, onun çektiğı işkencenin şiddetine bakacaklar da 'Ya Rabbi! Bize nimetini tamamladın' diyecekler."

39-O bilinen vakte kadar mühlet müsadesini alan İblis Ya Rabbi! dedi, beni azdırmana karşılık yemin ederim ki veya azgınlığıma hükmetmen sebebi ile; yani Allah katından kovulmuş, iyilik ve rahmetten uzaklaştırılmış bir melûn, böyle bir mühlet müsadesini elde edince şımarır da onu azgınlığa bir teşvik vasıtası olarak kabul eder. Böyle şımarıtan hakkı için veya çamurdan yaratılanı küçümseyip secde etmediğinden dolayı benim azgın âsi olduğuma hükmetmeden dolayı mutlaka ben, yeryüzünde onlara süsleme yapacağım. Yani maddelerini bahane ederek o kuru çamuru, o kokar balığı, onlar için süsleyip insanlığın esas yükselmesine vesile olan ruhtan daha hoş, daha süslenmiş, daha kıymetli göstereceğim. Ve mutlaka hepsini azdıracağım.

40- Ancak içlerinden ihlaslı kulların müstesna, yani yalnız tâatın için seçilmiş, lekesiz özel kulların aldanmazlar. Başlangıçta insanlığın maddesine bakarak mutlaka aşağılığına hükmeden ve onlara zorbalık edebileceğini söyleyen İblis'in, burada bu istisnası (ayırması), şüphe yok ki Allah'ın söyletmesi olan bir itirafıtır. Onun için:

41- Allah Teâlâ buyurdu işte bu dediğın, sahiplerini istisna ederek azıtmayacağını itiraf ettiğın o ihlâs ve tevhid bir cadde, bir kanundur ki bana aittir. Yani bana varır, yahut ben kefilim dosdoğrudur. Yahut; işte benim üstüme aldığım dosdoğru yol, hak kanunu şudur:

42- Şüphesiz kullanm üzerinde senin bir hakimiyetin yoktur. Yani ne sözlü olarak onları susturacak bir delilin, ne fiilî olarak sataşacak ve kullanacak güç ve hakimiyetin yoktur. Ancak sana uyan azgınlar müstesnâ, yani ancak bunları sürükleyebilirsin. Fakat o da senin hakimiyetin ile değil, onların iradelerini kötüye kullanarak sana uymaları, arkana düşmeleri dolayısıyladır. Yoksa ihlâslı kullara hakimiyet kuramadığın gibi, diğerlerine de hakimiyet kuramazsın. Çünkü sonunda "Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi inkâra çağırdım; siz de benim davetime hemen koşunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin." (İbrahim, 14/22) diyeceğın İbrahim Sûresi'nde açıklanmıştır.

43- Muhakkak cehennem, onların hepsine vaad olunan yerdir. O İblis, ona tabi olan azgınların kendilerine uyulanlarla beraber hepsine vaad edilen yerleridir.

44- Onun, o cehennemin yedi kapısı vardır. Yani gireceklerin çokluğundan dolayı yedi giriş kapısı veyahut azgınlığın çeşit ve derecelerine göre, önce Cehennem, sonra Lezzâ, sonra Hutame, sonra Sa'îr, sonra Sekar, sonra Cehim, sonra Hâviye isiminde yedi tabakası vardır. Her kapı için, onlardan (o azgınlardan) bir grup ayrılmıştır. Ebu's-Suûd Tefsiri'nde deniliyor ki: "Muhtemelen yedi kapı ile sınırlanması, helak eden şeylerin beş duyuyu ile hissedilen şeylerle şehvet ve öfke kuvvetlerini gereğince mahsus olmasındandır." Bununla beraber bunda diğer bir ihtimal vardır ki, seriât dili açısından aklı daha uygundur. Çünkü cehennem kapılarının yedi olması ile cennet kapılarının sekiz olması arasındaapağı bir ilişki vardır. Bundan dolayı denebilir ki, bu kapıların mükellef organlarla ilgili olması düşünüldür.

Bilindiğı gibi insanın mükellef organları sekiz tanedir: Kalb, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız, cinsel organ. Bunların yedisini açık, birisi gizlidir ki, o da kalbdir. Doğrudan doğruya Allah'a bakan kalp kapısı açık olursa, bu sekiz organın her biri Allah'ın emri üzere hareket ederek cennete birer giriş kapısı olabilir. Ve bu şekilde cennete sekiz kapıdan girilir. Fakat içte ruh körlenmiş, kalb kapısı kapanmış bulunsurâ dıştaki yedi organın her biri cehenneme açılmış birer giriş kapısı olurlar. İşte cennet kapıları sekiz olduğu halde, cehennem kapılarının her birine ayrılmış bir grup olmak üzere yedi olması, Allah daha iyi bilir ki bu hikmetten dolayıdır. "Ve ona ruhumdan üflediğim zaman..." (Hicr, 15/29) ifadesinin şerefine nail olmakla iman ve marifet kapısı olan kalb, cehenneme kapalıdır. Ondan yalnız cennete girilir, Allah'a erişilir. Kalbi açık olan kimse şeytana uymaz, Allah'ı inkâr etmezken ve O'na isyan etmekte sakınır. Onun için:

45-48- Şüphesiz takva sahipleri, şeytana uymaktan sakınan, küfr ve isyandan korunanlar cennetlerde ve pınar başlarında yerleşeceklerdir. Ey takva sahipleri! Oraya emniyet ve tam selamete giriniz! Yani ey insanlar, ey Muhammed ümmeti! İblis'e tabi olmaktan sakınınız, Allah'ın koruması altında, tevhid ve İslâm dinine, Allah'ın Resûline uyunuz, kalbinizden kin ve hileyi çıkarp takva sahibi olunuz da, takva sahiplerinin yeri olan o cennetlere ve pınarlara emniyetlerinizden, güle güle, selâmetle giriniz. O cennetler ve pınarlar her yönden korunmuş, güvenli ve sağlıklı bir selamete yurdudur. Ona dışardan tecavüz olunamayacağı gibi, biz onların, O cennetler ve pınarlardaki takva sahiplerinin göçülerindekî ilişkileri ve kinleri söküp attık. Cennet ehlinin gönüllerinde kin ve hile kalmaz, fena nîyet ve kin durmaz. Yani İslâm takvasının şianından birisi de kin tutmamaktır. Allah takvalı kalblerde kin bırakmaz. Geçmişte kin varsa onu siler. Çünkü Hz. Ali'den nakledilmiştir ki, o şöyle demiş: "Ümit ederim ki Osman ve Talha ve Zübeyr ile ben bunlardan olayım". "Allah onların hepsinden razı olsun." Öyle ki hepsi kardeşler olarak karşılıklı tahtlar, karşılıklı köşkler üzerinde muhabbet ederler. Yani hiçbirî diğerine sırtını dönmeksizin yüz yüze sevişe sevişe yaşarlar. Orada onlara hiçbir yorgunluk gelmez. Her ne isterlerse zahmetsiz, sıkıntısız hemen meydana gelir hem onlar, oradan çıkarılmayacaklardır. Sonuza kadar orada ebedî kalacaklardır.

Resulüm!
Meâl-i Şerifi

49- Kullanıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim.

50- Bununla beraber azabım da çok acıklı bir azabdır.

49-50-Bunları geçmişten bazı örneklerle açıklamak üzere:
Meâl-i Şerifi

51- Hem o kullara, İbrahim'in misafirlerinden de haber ver.

52- Hani melekler, İbrahim'in yanına girdikleri zaman, "selam" demişler, İbrahim de onlara: "Biz sizden korkuyoruz" demişti.

53- Melekler: "Korkma! Gerçekten biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz" dediler.

54- İbrahim dedi ki: "Bana ihtiyarlım gelmişken, beni mi müjdeliyorsunuz, neye dayanarak beni müjdeliyorsunuz?"

55- Melekler: "Seni gerçekten müjdeliyoruz. Sakın Allah'ın rahmetinden ümidini kesenlerden olma!" dediler.

56- İbrahim dedi ki: "Rabbimin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"

57- "Ey elçiler! Başka ne işiniz var?" dedi. 58- Melekler şöyle dediler: "Biz

suçlu bir kavmi cezalandırmak için gönderildik.

59- Ancak Lût ailesi müstesnâdır. Biz, onların hepsini muhakkak kurtaracağız.

60- Yalnız Lût'un karısı müstesnâ, çünkü onun helak edilenlerle birlikte yok edilmesini takdir ettik.

61- Melek olan ezciler, Lût kavmine gelince,

62- Lût dedi ki: "Doğrusu siz ürkülecek bir kavimsiniz."

63- Ezciler dediler ki: "Bilakis biz sana onların şüphe ettiği azabı getirdik."

64- "Sana gerçeği getirdik; biz elbette doğru söylüyoruz."

65- "Gecenin bir bölümünde aileni yola çıkar, sen de arkalarından yürü ve sızden kimse ardına bakmasın; istenen yere gidin."

66- Biz, Lût'a şu kesin emri vahyettik: "Bu kâfirler sabaha çıkarken muhakkak kökleri kesilmişi olacaktır."

67- Şehir halkı, insan şeklindeki güzel yüzlü melekleri görünce, onlara iğrenç işlerini yapabileceklerini düşünüp sevinerek geldiler.

68- Lût, kavmine şöyle dedi: "Bunlar benim misafirlerimdir, beni rûsvay etmeyin."

69- "Allah'tan korkun! Beni mahcub etmeyin."

70- Lût kavmi şöyle dedi: "Biz sana kimsenin koruyuculuğunu yapmamayı söylememiş miydik?"

71- Lût şöyle dedi: "İşte kızlarım! Düşündüğünüzü yapacaksınız (onlarla evlenin).

72- Resulüm! Ömrüne yemin olsun ki gerçekten onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.

73- Güneş doğarken o korkunç çığlık onları yakaladı.

74- Biz, onların şehirlerinin üstünü altına geçirdik ve üzerlerine de balçıktan pışırılmış taşlar yağdırdık.

75- Gerçekten bunda, düşünen keskin anlayışlılar için ibretler vardır.

76- Hem o Lût kavminin bulunduğu şehir harabesi bir yol üzerinde bulunmaktadır.

77- Şüphesiz ki, bunda iman edenler için bir ibret vardır.

78- Eyke halkı da gerçekten zalimlerdi.

79- Biz Eyke halkından da intikâm aldık. İkisi de (Eyke ve Medyen) açık bir yol üzerindedir.

80- Şüphesiz ki, Hırc halkı da peygamberleri yalanladılar.

81- Biz, onlara âyetlerimizi vermiştik de onlar, yüz çeviriyorlardı.

82- Onlar, dağlardan emniyetli emniyetli evler yontuyorlardı.

83- Onları da sabahleyin korkunç bir çığlık yakaladı.

84- Kazanmakta oldukları şeyler, onlardan hiçbir zararı sağlamadı.

51-78- Eyke, Leyke gibi sık, birbirine, karışmış ağaç demektir. Eyke halkı da Medyen halkı gibi Hz. Şuâyb (a.s.)'ın gönderildiği bir kavimdir ki, yerleri açgöçlülük olduğundan bu isim ile adlandırılmıştır. Rivâyete göre ağaçların Günlük ağacı imiş.

79-80- "Onlardan intikâm aldık" (Şuâra Sûresinde ki "O gölge gününün azabı kendilerini yakalayaverdi" âyetinin tefsirine bkz: 26/189) Gerçekten ikisi de, yani Lût kavminin Sûdumu harabesi ile Eyke veyahüt Eyke ile Medyen açık yolda, göz önündedirler. Daha önce andolsun ki Hırc halkı, yani Hırc denilen yerde helak olan Semûd kavmi Allah'ın gönderdiği peygamberleri, yani Salih (a.s.)'ı ve dolayısıyla bütün peygamberleri yalanlamışlardı.

81-83- Biz onlara mucizelerimizi de vermiştik. O peygamberlerle mucizeler de göstermiştik. Ne varki, onlar mucizelerden yüz çeviriyorlardı. Bakmıyorlar, almıyorlardı ve dağlardan evler yontuyorlardı. Böyle sanatkar ve kuvvetli idiler. Böylece emniyet içinde bulunduklarını söylüyorlardı. Sanatlarına, kuvvetlerine, evlerinin, kalelerinin sağlamlığına güveniyor, bunları kılmaz, kendilerini azab ve yok olmanın korur sanıyorlardı. Derken bir sabah kendilerini o çığlık hemen yakaladı, azabın vaad olduğu dördüncü günün sabahı tepelerinde patlayan yok etme çığlığı ki, onu bir deprem takip etmişti. (Arâf, 7/73-78 ve Hûd, 11/61-68. âyetlerinin tefsirine bkz.)

84- Öteden beri kazandıkları şeyler kendilerini kurtarmadı. O güvindikleri sanatlar, kuvvetler, uğraşık kazandıkları servetler, yaptıkları evler, kaleler hiçbir şeye yaramadı.

Fakat çabalama ve kazanma, faydalı olmalıydı değil mi? Neden faydalı olmadı? denilecek olursa:

Meâl-i Şerifi

85- Biz gökleri, yeri ve aralarındaki varlıkları ancak hak ve hikmetle yarattık ve elbetteki, kıyamet kopacaktır. (Ey Peygamber!) Şimdi sen onlara yumuşak davran ve güzel muamele et.

86- Şüphesiz Rabbin kemaliyle yaratandır ve iyi bilendir.

87- Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti (Fatihayı) ve yüce Kur'ân'ı verdik.

88- Sakın o kâfirlerden birtakımlarına verip de kendilerini zevklendirdiğiniz şeye (mal ve servete) hevesliniz göz dikeyim deme. Onlardan dolayı üzülmeye Müminlere merhamet kanatlarını indir.

89- De ki: "Şüphesiz ben apaçık bir uyarıcıyım."

90- (İnanmazsanız başınıza) tıpkı o taksimcilere (yahudi ve hristiyanlara) indirdiğimiz azap gibi (bir azab inecektir).

91- Onlar, Kur'ân'ın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayarak onu kısım kısım böldüler.

92-93- Rabbin hakkı için biz, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz.

85- Biz gökleri, yeri ve aralarındaki varlıkları ancak hak ile yarattık. Batıl ve boş yere değil, haksızlıkla da değil, Hak Teâlâ tarafından yerli yerinde yaratılmıştır.

Hepsi adalet ve hak ile ayaktadır ve özel haklara sahiptir. Ve bütün bu hakların korunması Allah Teâlâ'nın hakkıdır. Onun için hak ve hukuk tanımayan, hakkın âyetlerini inkâr eden haksızların yok edilmesi ve onlara hak ettikleri cezayı vermek ile sorumlu tutulması bütün kâinatın genel hukukunun gereklerinden bir hak ve hakkı iptal etmek için harcanan kazançların hakkı da bâtil ve heder olmasidir.

Ve kıyamet mutlaka kopacaktır. Seni yalanlayanların Allah o vakit cezalarnı verecektir. Ey Hak Peygamberi bundan dolayı sen şimdi onlara güzel muamele et, güzel bir şekilde onlardan yüz çevir, onlara aldırma, cezalarında acele etmeyip eziyetlerine sabrederek yumuşaklıkla muamele et.

86- Şüphesiz ki senin Rabbin tek yaratıcıdır. Seni ve onları ve diğer varlıkları yaratan ve çok yaratıcı olan ve mutlaka yaratıcılık yalnız kendisinin hakkı bulunan bir yaratıcıdır ki, daha neler yaratır neler! Hem tek Alim (bilen)dir. Senin ve onların ve bütün yaratıkların durumlarını her yönüyle bilir. Aranızda meydana gelen şeylerden hiçbirini ona gizli değildir. Bundan dolayı her hususta O'na güvenmek, işleri onun hükmüne havale etmek gerekir. O biliyorken bu gün güzel muamele etmek, senin için kılıçtan daha uygun, daha hayırlıdır.

87- Andolsun ki biz sana namazlarda tekrarlanan yedi âyeti ve o büyük Kur'ân'ı verdik. nın veya in çoğulu olan "mesânî" kelimesi çok anlamlı, çok kapsamlı bir kelimedir. Ki tesniye ve istisnâ maddesi olan den de, den de türemiş olabilir. Bu örneklerden bükülmek, kıvnmak veya katlanmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen veya diğer

bir şeyin eklenmesi ile takviye veya çeşitlendirilen herhangi bir şeye denilir ki, ikiye, ikili, tekrarlanan, bükülü, pekiştirilmiş, sağlamlastırılmış, çiftli, bükülm, bükümlü, büküm yer, kat, katlı, kıvrım, kıvrımlı, kıvrak, cıvıli mânâlarına gelir. Bu şekilde herhangi bir şeyin güçlerine katlarına, kıvrımlarına denildiği gibi, hayvanın dizlerine ve dirseklerine ve bir vâdinin büküntülerine, dönemeçlerine aynı şekilde müsikide ikinci tele veya çift tellilere denir. Başış ve iyiliği tekrar etmek, demektir. İbnü Cerir'in, İbnü Abbas'tan yaptığı bir nakle göre mesânide istisna edilen mânâsı da vardır. Çünkü istisnâ da "seny"den türemiştir. Bükülmüş ipe veya işlipe mim harfinin üstünü veya esresi ile denildiği gibi, tekrarlama ve yineleme mânâsı itibarıyla coşku ve terennüme veya ikiyeşli mânâsı ile mesnevi dediğimiz nazma da denilir.

Bir de "isnâ"nın da mimin ötresi ile nın çoğulu olabilir ki, övgünün karar bulunduğu yer demek olur. Sonra "Allah sözlerin en güzeli olan Kur'ân'ı, âyetleri birbirine benzeyen, karşılıklı hükümleri zikreden bir kitap olarak indirmiştir. O Kur'ân'dan, Rablerinden korkanların derileri ürperir. Sonra derileri ve kalbleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar." (Zümer, 39/23) buyurulduğu üzere, Kur'ân'a da mesânî denilmiştir. (Kur'ân'a bu ismin verilmesinin sebebi için o âyetin tefsiren bkz.)

Şimdi bu âyetteki den anlaşılan mânâ: "Kendisine mesânî denilen şeyler cinsinden büyük benzersiz yedi şey" demektir. Bu ise mücmeldir. Kendisinden kasdedileni belirlemek ayrıca delile muhtaçtır. Atır, değişiklik gerektirdiğine göre, âyetin zahirinden anlaşılan bu yedi âyetin Kur'ân'dan başka olarak düşünülmesi lazım gelecek gibi görünür. Aslında bunun Kur'ân'dan başka olarak Hz. Muhammed'in yüce özelliklerinden olan yedi mucizeye işaret olması ihtimali yok değildir. Fakat bu şekilde bir tefsirle ilgili hiçbir rivayet gelmemiştir. Bütün rivayetler bunun yine Kur'ân'da aranması gerektiğini göstermektedir. Şöyle ki:

İbnü Ömer, Mücahid ve İbnü Cübeyr'den bu yedinin, "Seb'-i tvâl" denilen yedi süre olduğu rivayet edilmiştir..

Fakat bu süre, Mekke'de inmiş, "Seb'-i tvâl" (yedi uzun süre) ise Medine'de indiğinden dolayı buna ilişilmiştir. Bazılan bu rivayetten yalnız bu âyetin Medine'de inmiş olması ihtimalini çıkarmak istemiş ise de zayıf bir rivayettir. Bazılan, bu yediden maksat "yedi Hâ mim" dir demiş, bazılan da bu yedi, Kur'ân'da indirilmiş olan mânâlardır ki; emir, yasak, müjde ve uyan, ata sözleri, nimetlerin sayımı ve ümmetlerle ilgili haberlerdir. Çünkü: "Kur'ân yedi harf (lehçe) üzerine indirildi." hadisi şerifinden de maksadın bu mânâlar olduğu söylenmiştir.

Fakat Hz. Ömer, Hz. Ali, İbnü Mesud, İbnü Abbas, Hasan, Ebu'l-Âli'ye, İbnü Ebi Melik'e, "Ubeyd b.Ümeyr ve bir cemaat demişlerdir ki, bu yedi " = fâtiha" âyetleridir. Übeyy b. Ka'b, Ebû Hüreyre, Ebû Sa'd b. Mu'allâ' rivayetleri ile Resul-i Ekrem (s.a.v) den: "Ümmül'- Kur'ân (fâtiha), o tekrarlanan yedi âyettir. Ve bana verilen yüce Kur'ân'dır." hadisi şerifi de vardır ki, Ebû Sa'id ve Ebu Hüreyre'nin rivayet ettikleri hadisler Sahih-i Buhar'de de zikredilmiştir. Bundan dolayı den maksadın, Ümmül'-Kur'ân olan Fâtiha Sûresi olduğu ve bundan dolayı Fâtiha'nın ismini aldığı ve yüce Kur'ân'ın, bunun bir tefsiri olduğu bu hadislerle anlaşılır. Demek ki de yalnız bir kısmı mânâsına değil, aynı zamanda beyaniyye (açıklama) mânâsınadır.

Mesâniden yedi mesânî demektir. Yani Fâtiha'yı oluşturan yedi âyet, mesâniden, Kur'ân'dan olduğu gibi başlı başına yedi mesânidir. Ve bundan dolayı bütün Kur'ân'ın bir niteliği olan mesânî mânâsı bunda ayrı bir şekilde katlanmıştır.

Her namazın her rekatında okunan, zammı süre ile katlanan Kur'ân'ın her hatminde, duaların başında ve sonunda tekrar edilen, "nûn", "mim" fasılaları ile nağme (aherk) üzerine akan, her âyeti çifte bir anlamı kapsayan ve toplamında dünya ve ahirette kulların en büyük maksatlarını göstermekle Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ hakikatinde toplanan ümmül'-Kur'ân, gerçekten her senâya layık, öyle tekrarlanan ve istisna edilen büyük bir nimettir ki, ancak Hz. Muhammed gerçeğinin ulaşabildiği seçkin özelliklerdendir.

Görülüyor ki "sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı indirdik" buyurulmayıp "verdik" buyurulmuştur. Çünkü maksat yalnız yüce nazm (âyetler) değil, ondaki gerçekler ve istenen şeylerin de gerçekten başlanmış olduğunu açıklamaktır. Düşünmeli ki, o ne büyük nimet ve ne büyük mutluluktur!

88-89- Sakın o kâfirlerden birkaç çiftini, birtakımlarını zevklendirdiğimiz dünyaya malına göz dikme! Bunlar ne kadar zevkli ve faydalı görünürse görünsün, o tekrarlanan yedi âyet, o yüce Kur'ân nimetinin yanında hiçbir. Çünkü o "Kendilerine lûtuft ve ikramda bulunduğu kimselerin yolu (olup) gazaba uğramışların ve sapsmışların yolu değil" dir.(Fâtiha, 1/7) Bunlar ise sapıklık ve gazabdan kurtulmayan, sonu kötü aldatan dünya malıdır. Onun için onlara göz dikme, imrenme, kıskanma ve onlara üzülmeye, yani iman etmediklerinden ve o mallarla müslüman fakirlere ve dine hizmet etmediklerinden dolayı üzülmeye ve müminlere (merhamet) kanatlarını indir. Tam bir alçak gönüllülük ve şefkat ile himayene al ve de ki şüphesiz ki ben apaçık bir uyarıcıyım. Allah'ın azabından korkutmakla görevlendirilmiş hak ve hakikati açıklayan, o fasih (düzgün konuşan) ve belîğ, tanınan uyarıcıyım.

90-91- Nitekim biz Kur'ân'ı kısımlara ayıranlara, yani Kur'ân'ı parça parça etmek isteyen taksimcilere (azab) indirmiştik. "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene (Kur'ân'a) sevinirler. Fakat gruplardan onun bir kısmını inkâr eden de vardır." (Ra'd, 13/36) mânâsı gereğince hoşlarına giden bir kısmına inanıp, bir kısmını da inkar etmek şeklinde Kur'ân'ı parça parça etmek isteyen ve değişik kısımlara ayırmış bulunan yahudiler ve hristiyanlara önce indirilmiş olan kitaplarda böyle bir uyarıcı geleceği haber verilmişti. Onlar ise Allah'tan kokmuyor, kısım kısım olmuş Kur'ân'ı parçalamak istiyorlar.

92-93-İşte ey Muhammed! Sen bütün bunlara onun apaçık uyarıcı olduğunu söyle Rabbine yemin olsun ki elbette ve elbette onların hepsine soracağız, gerek böyle parça parça ayıranlara ve gerek kâfirlerin gruplarının hepsini bütün yaptıklarından sorumlu tutacağız.

"Küfrettiklerinden" buyurulmayıp da gerek kalbe ilgili, gerek bedenle ilgili, gerek söz ve gerek fiil ve gerek terk gibi bütün işleri kapsar şekilde, "Yaptıklarından" buyurulması ne büyük ve müthiş bir uyanı olduğundan gaflet edilmemelidir. Kur'ân'ın bütün birliğiyle hepsine iman ve itikat iddia edip de amele gelince, gönlüne göre bölüşme ve ayırmaya kalkışanlar da bu dehşetli uyarının altına girmiş oluyorlar.

Bundan dolayı:

Meâl-i Şerifi

94- Şimdi sen emrolunduğunu açıkça tebliğ et. Müşriklerden yüz çevir.

95- Muhakkak ki alay edenlere karşı biz sana yeteriz.

96- Onlar Allah ile birlikte başkasını ilâh edinenlerdir. Onlar yakında bileceklerdir.

97- Gerçekten biliriz ki, onların söylediklerine göğsün daralıyor.

98- O halde Rabbini hamd ile tesbih et. Ve secde edenlerden ol.

99- Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.

94- Sen, sana emrolunanını tebliğ et, çatlatırcasına veya baş ağrıtırıcasına tam ısrar ile ve hiçbir şeyden çekinmeyerek emrolunduğunu açıkça beyan et ve vazifeni yerine getir.

Ve müşriklerden yüz çevir. Sözlerine kulak verme, yaptıklarına aldırma, kendilerine önem verme.

95- Şüphesiz ki biz alay edenlere karşı sana yeteriz.

96-97- Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında bileceklerdir. Görülüyor ki burada bu fasılasının tekrarlanmasıyla sürenin sonundan baş kısmına tam

bir dönüş yapılmıştır. Yani yakında belâlanı bulup, ne büyük cinayet yaptıklarını anlayacaklar ve o vakit, "ah! keşke biz de müslüman olaydık" diye yanıp yakılacaklar. Andolsun ki biz biliniz onları sözlerinden gerçekten senin göğsün daralı, için sıkılır; O şîrk kelimeleri, Kur'an'a dil uzatılması, Peygamberlikle alay edilmesi, şüphesiz canını sıkar, bunalırsın.

98-O halde hemen Rabbine hamd ile tesbih et. Yani küfür sözlerine canı sıkılmasın da Rabbini bir manevî temizlik terbiyesi, şükretmeye değer bir nimettir. Sıkıldın mı hemen Rabbine hamdederek ona tesbih et ve onu ulula, için ağırır ve bunun şükür âlâmeti olmak üzere de secde edenlerden ol, yani namaz kıl, genişlersin

99- ve rabbine ibadet et, bu tarz üzere Rabbine ibadet etmeye devam et. Sana ölüm gelinceye kadar. Yani her canlı için meydana gelmesi kesin olan ölüm gelip de Rabbine kavuşuncaya kadar.

Bilindiği gibi "Yakın" kelimesi gibi masdar ve sıfat olur. Masdar olduğu takdirde bir şeyi geçeye uygun, doğru inanç ile şüphesiz olarak kesin bir şekilde bilmek demektir. (Bakara, 2/4. âyetin tefsirine bkz.)

Sıfat olduğu takdirde ise aynı şekilde ilmin veya mefûl mânâsına gelen "fe'îl" olarak bilinen şeyin sıfatı olur. Fakat bu âyetteki "El-yakîn"den maksadın kesin ilim olmadığı açıktır. Çünkü bu durumda Hz. Peygamberin kesin bilgisi yokmuş da gelecekmış gibi varsaymak gerekir. Böyle bir varsayımın yanlışlığı ise ortadadır. Şu halde buradaki "yakîn"i bazı imansızların yaptığı gibi "kesin bilgi" mânâsına, yorumlamak bir küfür olur. Onun için bütün tefsirciler buradaki in bilinen mânâsına, yani henüz meydana gelmemiş fakat meydana gelmesi kesinlikle belli olan, o kesin olarak inanılan şey demek olduğunda görüş birliğindedirler. Ancak başındaki Lâm-ı ahd (bilinen bir şeye delalet eden tarif edati) ile, o bilinen inanılan şeyden maksadın ne olduğu hakkında iki rivayet vardır. Bir görüşe göre bu yakînden maksat, vaad edilen yardımdır, denilmiş. Gerçekten Hz. Peygamber'e, Allah'ın yardımı kesinlikle vaad edilmiş ve "Rabbine yemin olsun ki, onları hepsine soracağız." (Hicr, 15/92) buyurulduğu üzere sözün gelişi de bunu bildirir. Ancak bu şekilde kast edilen mânâ düştürülmek veya maksat, hedefin içine konulmuş veyahut gaye için diğer bir hükümün gözetilmesi gerekir ki, bunlar, açıkça anlaşılan mânâyı aykırı görünürler.

Tefsircilerin çoğu ise bu "yakîn" den maksadın ölüm olduğunu nakletmektedirler. Çünkü ölüm, her canlı için, en fazla kesin olarak inanılan bir şeydir. Yüklümlük sınının sonudur. Şüphe yok ki burada ölümün, açıkça zikredilmeyerek "yakîn" deymi ile anlatılması çok anlamlıdır. Sözün gelişi Hz. Muhammed'i teselli yerinde söylendiği için bunda ölüm açıkça söylenmediği gibi Peygamberin vefatı en yüksek bir hayat gayesi ile anlatılmış, yani Bakara, 2/4) sırına erişenler için "Allah'ın huzuruna çıkmak", "Allah'ın huzuruna dönmek" emrine kesinlikle inanıldığı için, Hz. Peygamberin vefatı, Allah'ın huzuruna çıkmanın, hakka'l-yakîn (bizzat kesinlikle gerçekleşmesi) demek olduğuna işaret edilmiştir.

Özetle herkes için kesin olarak inanılan ve seni Rabbine hakka'l-yakîn kavuşturacak olan ölümden bile çekinmeyerek yaşadığın müddetçe Rabbine ibadet ve kullukta devam etmekle "Sana emredileni, kâfalan çatlatırcasına anlat" emrini yerine getir.

Hırc Sûresi burada biterken bakınız Nahl Sûresi bu sonucu nasıl mükemmel bir başlangıçla takip edecektir.

NAHL SÜRESİ

1- Allah'ın emri geldi. Buradaki kelimesi un tekili, yani Allah'ın ilâhlığı gereğince işler mânâsına "emr" olması muhtemel olduğu gibi, in tekili, yani Allah'ın nefsi gereği, hüküm ve fermanı mânâsına "emr" olması da muhtemeldir. Ve ikisiyle de tefsir edilmiştir. Birinci durumda maksat, kâfirlere vaad edilmiş olan azab veya kıyamettir. Fakat bu şekilde geldi demenin, gelmek üzeredir, gelmektedir, geliyor mânâsına mecaz olması gerekir.

"Onu acele istemeyin!" buyurulması da buna ipucu olur. Çünkü gelmiş olsaydı emri gerçekleşirdi. Meydana gelmiş bir şeyi acele istemek de imkansız olurdu. İkinci durumda ise, onun meydana gelmesini gerektiren Allah'ın hükmü geldi demek olacağından gerçek mânâsı üzeredir. Ancak zahirinde bir istihdam gözetmek gerekir. Ve bu şekilde iki mânânın ikisi de göz önünde bulundurulmuş olur. Yani Allah'ın emri ve fermanı geldi, şimdi onun acele gelmesini istemeyiniz. O emrin kapsamını imveyiniz, acele etmeyiniz, olacaklar olacak, müşriklar kahrolacak. Yüce Allah onların şîrk koşmalarından münezzeh ve yücedir. Bundan dolayı Allah katında şefaathçilerimiz olur diye tapıp Allah'a ortak koştukları şeylerin hiçbirisini onları Allah'ın emrinden kurtarmasına imkan yoktur.

Allah'ın emri geldiğini kim biliyormuş mu diyecekler? O yüksek ve mukaddes Allah: Meâl-i Şerifi

2- Kendi emrinden ruh (vahiy) ile melekleri, kullarından dilediği peygamberlere indirip şu gerçeği insanlara bildirin, buyuruyor: Benden başka hiçbir ilâh yoktur. Ancak benden korkun.

2- Kullanndan dilediğine emrinden ruh (vahiy) ile meleklerini indirir, elçiler gönderir. "Kendi emrinden ruh (vahiy) indiriyor" (Mümin, 40/15) âyetinde olduğu gibi burada da "ruh ile" ifadesinden maksat, vahiydir. Çünkü vahiy, ruhî bir ıştır. Ruh da Allah'ın emirlerinden bir emir, başka bir ifade ile Allah'a ait işlerden bir iş olduğundan dolayı vahiy, özel bir ruh demektir. Ve böylece bu âyet, vahyin bir tanımını kapsamaktadır. Yani vahiy, Allah'ın emirlerinden ruhsal bir şeydir ki, Allah Teâlâ onu kendi yanından melekleri ile kullanndan dilediği kimseye indirir, emrini haber verir, bildirir. İşte kulu ve elçisi Muhammed Mustafa (s.a.v) ya da diledi ve o ruhu (vahiy) indirdi.

Şöyle ki uyanınız, yani inkâr etmenin sonunun tehlikeli olduğunu anlatarak insanlara bildiriniz şu şanlı gerçeği ki benden başka ilâh yoktur. Öyle ise benden korkunuz, ortak koşmaktan ve isyan etmekten sakının. Demek ki bütün vahiyler kısaca bu iki esasta özetlenebilir. Birisi tevhid ki, ilmi kuvvetin olgunluğunun son noktasıdır. Birisi de takva (Allah korkusu) ki ameli kuvvetin son olgunluk noktasıdır. Ve demek ki Peygamberlik çalışarak elde edilen bir şey değil, Allah vergisidir.

Böylece işitmeye dayalı delili tesbit ettikten sonra, akla hitap ederek de bilgiyi pekiştirmek için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

3- Allah gökleri ve yeri hikmeti ile yarattı. O, kâfirlerin ortak koştukları şeylerden çok yücedir.

4- O, insanı bir meniden (spermadan) yarattı. Bir de baksarın ki o, Rabbine karşı apaçık bir düşmandır.

5- Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.

6- O hayvanları, akşam vakti getirirken ve sabahleyin salarken, onlarda sizin için bir güzellik ve zevk vardır.

7- Bu hayvanlar, ancak güçlükte varabileceğiniz bir memlekete yüklerinizi taşıır. Rabbiniz, şüphesiz çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

8- Hem kendilerine binesiniz, hem de zinet olsun diye atları, katırları, ve merkepleri yarattı. Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak.

9- Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Onun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, sizin hepinizi hidayete erdirirdi.

3- Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Hepsinin bir hak ve gerçeği vardır ki onu geçemez ve hiçbir haksızlıkta tutunamaz, hepsinin hakkı yaratılmışlıktır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah'lık, hiçbirinin hadidi değildir. Bunları böyle yaratan yaratıcı ortak

koştukları şeylerden yüce ve çok yüksektir.

4- O, insanı bir meniden yarattı. Düşünmeli ki bir nutfe, bir sperma damlası ne kadar değersiz bir sıvı, ne güçsüz ve zayıf bir şeydir? Ve ondan bir insan yaratmak ne büyük bir kudrettir. Maddesine bakınca böyle bir damla sümükten oluşan insan, yalnız yüce Allah'ın kudretiyle, Allah'ın ona üfürdüğü ruh ile duyu ve irade, konuşma ve fikirlerini açıklamaya sahip kuvvetli bir insan kılığına girer de bir de ne baksarın o, bir damla spermadan yaratılan mahluk apaçık bir mücadeleci kesilir. Kendini savunma yolunda çok konuşan bir tartışmacı ve mücadeleci haline gelir. Veya aslını unutur da yaratıcısına karşı bile açık bir düşman olur. Ona karşı ortak koşmaya, mantık ve felsefeden bahsetmeye kalkışır. Ve bundan dolayı bütün bu âlemde haksızlık yalnız insanlarda bulunur. Ve onun içindir ki, uyan emri de insanlara yönelir.

5- "En'am" En'âm Sûresi'nde etrafıca anlatıldığı üzere erkeği ve dişişi ile koyun, keçi, siğir, deve sekiz çiftle ulaşan ve kendisine en'âm denilen davar, Allah onu da yarattı. Dili olmayan ve derdini anlatmaktan âciz bulunan o yaratıklar da yarattı, fakat boşuna değil sizin onlarda korunma vasıtalarınız ve pek çok faydalarınız vardır. Onlardan yersiniz de. Yani hepsini değil, helal ve temiz olan parçalar ve kısımlarını ve onların vücutlarından veya hizmetlerinden meydana gelen ürünleri yer ve yaşarsınız.

6- Ve akşam-sabah getirdiğiniz ve saldıığınız sırada sizin onlarda bir güzelliğiniz de vardır. Kannları tok, memeleri dolu olarak otlaktan dönüşleri ve yavruları ile karşılaşp meşmeleri ve yayılmaya giderken koşuşup oynaşmaları ne hoş, ne zevklidir. Malın gelişinde sahiplerinin zevki, gidişinden daha fazla olduğu için "akşamleyin getirdiğinizde" kısmı öne alınmıştır.

7- Ve sizin yüklerinizi de taşırlar. O, davarlardan develer, öküzler, mandalar kendinizin ve eşyanızın ağırlıklarına hammallık da ederler, götürürler. Öyle uzak bir memlekete götürürler ki, yalnız kendinize kalsa siz ona varamazdınız ancak can zahmeti ile varabilirdiniz. Yani varanlarınız olsa bile zorluktan güç ve kuvveti kesilmiş, yan ölü halinde vardırdınız. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli ve çok merhametlidir ki, size bu nimetleri ihsan etmiştir. Şu halde sizin de onları şefkat ve merhametle kullanmanız gerekir.

8-Bunlardan başka, atları, katırları ve eşekleri de binmeniz ve süs olsun diye yarattı, dolayısıyla bunları yememlisiniz ve şimdi bilemeyeceğiniz daha ne acaba şeyleri yaratacaktır. Gerçekten bizden önceki insanların görmediği, bilemediği şeylerden biz, trenler, otomobiller, uçaklar gibi türlü binitler gördük. Kim bilir bundan sonra da Allah Teâlâ bizim bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz daha neler yaratmış ve yaratacaktır. Şüphe yok ki, bütün bu binitlerden faydalanmak için yol da gerekir.

İşte Allah Teâlâ onların hepsinin yaratıcısı olduğu için doğru hedefe götürecek olan doğru yol da Allah'a aittir. Doğru yolu, hak şeriatı bildirecek olan ve onun doğruluğunu yoldan alan da Allah'tır. Bununla beraber o yoldan sapan da vardır. Yolum eğrisi ve doğru yolun sapan yolları da vardır. Demek ki Allah, onların bizzat hidayetlerini dilememiştir. Çünkü dilemiş olsaydı hepinizi gerçekten hidayete erdirirdi. Doğru yolu, hak dini yalnız açıklamakla yetinmezdi, bütün insanlara ona girmeyi de nasib ederdi.

Meâl-i Şerifi

10-10- Sizin için gökten su indiren O'dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınıza otlattığınız bitkiler de o su ile yetişir.

11- Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, humalıklar, üzüm ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır.

12-12- Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır.

13-13- Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için bir ibret vardır.

14-14- Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takindığınız süs eşyasını çıkararınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yaparak gittiklerini görüyorsunuz. Lütfundan nzık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır.

15-15- Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar yarattı.

16- Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı yıldızlarla yönlerini bulurlar.

16-15- Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar yarattı.

16- Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı yıldızlarla yönlerini bulurlar.

17-23-17- Hiç yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?

18- Halbuki Allah'ın nimetlerini teker teker saymaya kalkışsanız, onları sayamazsınız. Muhakkak ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

19- Allah, gizlediğinizi de açıkladığınızı da bilir.

20- Kâfirlerin Allah'tan başka yalvardıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Çünkü onlar, kendileri yaratılmışlardır.

21- O putlar, hep ölüdürler, diri değildirler ve insanların öldükten sonra ne zaman dirileceklerini de bilmezler.

22- İlâhınız bir tek ilâhtır. Bununla beraber ahirete inanmayanların kalbleri inkârçı, kendileri de böbürlenlen kimselerdir.

23- Şüphesiz ki Allah, onların gizlediklerini de açığa vurdukları da bilir. Doğrusu Allah, kendilerini büyük görüp hakkı kabul etmeyenleri sevmez.

Meâl-i Şerifi

24-26- 24- Onlara: "Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman "Öncekilerin efsanelerini" dediler.

25- Bunu söylemelerinin sebebi şu: Kıyamet günü, kendi günahlarını tam olarak gülenlikten başka, bilgisizlikleri yüzünden sapırmakta oldukları kimselerin günahlarından bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat edin, yüklendikleri günah ne kötüdür!

26- Onlardan öncekiler de tuzak kurdular. Fakat Allah onların binalarını temelinden

sarstı, çatı tepelerinden üzerlerine çöktü ve azap onlara farkedemedikleri bir yönden geldi.

Meâl-i Şerifi

27-29- 27- Sonra kıyamet günü Allah, O kâfirleri rezil rüsvay edecek ve diyecek ki: "Hani uğrunda müminlere karşı düşman kesildiğiniz ortaklarım nerede?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar: "Şüphesiz bugünün rezilliği ve kötülüğü kâfirleredir." diyeceklerdir.

28- (O kâfirler), kendilerine zulmetmiş kimseler olarak, meleklerin, canlarını aldıkları kimselerin O vakit onlar şöyle diyerek teslim olurlar: "Biz, bir kötülüğten dolayı yapmıyorduk." (Onlara): "Hayır, Allah sizin ne maksatla yaptığınızı elbette çok iyi bilendir."

29- "O halde içinde ebedî kalacağınız cehennemden kapılardan girin" denir. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!

Meâl-i Şerifi

30- Kötülüklerden sakınanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denilince: "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada güzel amel işleyenlere güzel bir mükafat var. Elbette ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah'tan korkanların yurdu ne güzeldir!

31- O girecekleri yer, Adn cennetleridir ki, altından ırmaklar akar. Orada Allah'tan korkanlara diledikleri nimetler vardır. İşte Allah, takva sahiplerini böyle mükafatlandırır.

32- Takva sahipleri o kimselerdir ki, melekler, canlarını hoş ve rahat halde alırlar. "Selam size, yapmış olduğunuz güzel işlerin mükafatı olarak girin cennet'e..." derler.

30-31-32- âyeti, yukandaki âyeti üzerine atfedilmiştir.

Fakat o kâfirler:

Meâl-i Şerifi

33-34-35- 33- Ancak kendilerine, ruhlarını alacak meleklerin gelmesini veya Rabbinin azab emrinin (kıyametin) gelip çatmasını bekliyorlar! Kendilerinden öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmetmişlerdi.

34- Bunun için, sonunda yaptıklarının cezası başlarına felaket oldu ve alay edip durdukları o azap, kendilerini kuşattı.

35- Allah'a ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileseydi, ne biz, ne atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nun emri dışında hiçbir şeyi haram kılmazdık" Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Buna karşı peygamberlerin vazifesi, ancak açık-seçik bir tebliğden, ibarettir.

Meâl-i Şerifi

36-39- 36- Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a ibadet edin ve putlara tapmaktan sakının." diye bir peygamber gönderdik. Allah, bu ümmetlerden bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık hak olmuştur. Şimdi yer yüzünde bir gezip dolaşın da bakın ki, peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu bir görün?

37- (Ey Muhammed!) Sen o kâfirlerin hidayete ermelerini ne kadar istesen de Allah, sapıttığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.

38- Kâfirler, "Allah ölen kimseyi dirilmez." diye en kuvvetli yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır, bu ölüleri diriltmek, Allah'ın kendisine karşı bir vaadidir. Ancak insanların çoğu bunu bilmezler.

39- Allah ölüleri diriltecek ki, o kâfirlerin, hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıkça göstere sin ve bunu inkâr edenler kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler.

Meâl-i Şerifi

40- Biz bir şeyi dilediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "ol" dememizdir. O da hemen olur.

41- Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, biz dünyada mutlaka onları güzel bir yere yerleştiririz. Halbuki bilirlerse ahiretin mükafatı elbette daha büyüktür.

42- O Muhacirler, müşriklerin eziyetlerine sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir.

40-41-42- Bu süre Mekke'de indiğine göre bu âyetin iniş sebebinin, Habeşistan'a hicret eden ilk Muhacirler olması gerekir.

Meâl-i Şerifi

43- (Ey Peygamber!) Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bunu bilmiyorsanız Tevrat ve İncil âlimlerine sorun.

44- Biz o peygamberleri mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Ey Peygamberim! Sana da Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara vahyedileni açıklayasın. Belki onlar da düşü nürler.

45- Sinsice kötü tuzaklar kuranlar, Allah'ın kendilerini yerin dibine geçiremeyeceğinden, yahut bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?

46- Yahut (rı zık için) dolaşıp dururlarken (Allah'ın azabının) kendilerini yakalay ıvermesinden emin mi oldular? Üstelik onlar, azabı engelleyici de değildir.

47- Yahut ta kendilerini azar azar yakalay ıp helak etmesinden emin mi oldular? Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

43-47- (Yusuf, 12/109 âyetinin tefsirine bkz.) Kanıtlar, açık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. Bu "ba" önceki âyetteki fiiline müteallik (bağlı)tır.

Şüphesiz ki Rabbiniz gerçekten çok şefkatli, pek merhametlidir. Çünkü o kudretiyle beraber günahlara karşı azab ve cezayı acele vermiyor.

Meâl-i Şerifi

48- Onlar, Allah'ın yarattığı birtakım şeyleri görmediler mi ki? Gölgele ri Allah'ın kudretine boyun eğip secde ederek, sağa sola döner, dolaş ır.

49- Gökl erde ve yer yüzünde bulunan canlılar ve bütün melekler, kibirlenmeden Allah'a secde ederler.

50- Kendilerine hakim olan Rabblerinden korkarlar ve emrolundukları her şeyi yaparlar.

48- Görmediler mi? Bir baksalar! Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye, yani herhangi bir şeye bakıp bir düşünseler, görürler ki gölgeleri boyun eğerek büyüklük taslamadan Allah'a secde ederek sağ ve sola düşüyor. Yani etraflından, yahut doğudan batıya doğru döner eğilir. Burada secdeden maksat, isteğe bağlı hareketle sınırlı olmayan kayıtsız boyun eğmektir. Yani gölgesi bulunan şeylerin gölgeleri bile sahiplerinin hükmüne ve iradesine değil, Allah'ın emrine mahkum olmuşlar ve boyun eğmişlerdir. Sahibi ne kadar

uğraşırsa uğraşsın gölge yüce Allah'ın emir ve takdiri ile işiğin geliş noktasının istikametinde düşer ve onun dönüşlerini takip eder. Aynı zamanda gölge, işiğin eseri de değildir, cisimler ile ışık arasında öyle bir ilişkiye, bir kanuna mahkumdur ki, işte o kanun Allah'ın bir emridir. Ve bundan dolayı eşyanın gölgelerinde bile hakimiyet ve tasarruf Allah'ındır. Onlar, yerde sürünürlerken sahiplerine değil, Allah'a secde eder ve Yüce Allah'ın birliğini ilan ederler.

49- İster göklerde ve ister yeryüzünde deprenen canlıların hepsi, göklerde ve yeryüzünde vücut hareketleri ile hareket eden bütün varlıklar ve bütün melekler ancak Allah'a secde ederler. İsteyerek olsun, istekleri dışında olsun, sadece Allah'a boyun eğ erler. Ve bunlar büyüklük taslamazlar Allah'a secde, ve ibadet etmekten kibirlenmezler.

50- Üzerlerine hakim olan Rabblerinden korkarlar. Ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar. Gerek ibadet ve gerekse kâinatın düzeni ile ilgili olarak emredilen vazifelerini yaparlar.

Demek ki melekler de mükelleftirler ve korku ile ümit arasında idare olunmaktadırlar. Bununla beraber itaat hususunda insanlar gibi değild irler. Çünkü yerde deprenenler içinde bulunan insanlar, yapmak mecburiyetinde oldukları fiilleri yönünden Allah'ın emirlerine boyun eğmemeyi yapamaz, Allah'ın emrine ister istemez teslim olurlarsa da irade ve isteklerine bağlı olan hususlarda Allah'tan korkmayan, Allah'a secde ve ibadetten kibirlenen azgınlar da vardır.

Meâl-i Şerifi

51-55- 51- Allah, buyurmuştur ki: İki ilâh edinmeyin. O, ancak bir ilâhdır. Onun için yalnız benden korkun.

52- Gökl erde ve yerde olan her şey yalnız O'nundur. Din de daima O'nundur. Böyle iken, siz Allah'tan başkasından mı korkarsınız?

53- Sizdeki her nimet Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız.

54- Sonra Allah bu sıkıntıyı sizden kaldırdığı zaman, bir de bakarsınız ki, içinizden bir topluluk, hemen Rablerine ortak koşarlar.

55- Bunu kendilerine verdiğimiz nimete nankörlük etmek için yaparlar. Şimdi eğlenin bakalım! Fakat yakında bileceksiniz. yani fazlası şöyle dursun, iki ilâh bile edinmeyin.

Meâl-i Şerifi

56- Bir de müşrikler kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden tutuyorlar mahiyetini bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki, siz bu yaptığınız iftiralardan mutlaka hesaba çekileceksiniz.

57- Onlar, Allah'a kızlar isnad ediyorlar. O, bundan münezzehtir. Kendilerine ise erkek çocukları isnad ederler.

58- Halbuki onlardan birine, kız doğum haberi müjdelendiği zaman içi öfk ele dolar, yüzü kapkara kesilir.

59- Kendisine verilen müjdenin kötülüğü, dolayısıyla kavminden gizlenir. Şimdi acaba o çocuğu zillet ve horluğu katlanarak saklayacak mı? Yoksa toprağa mı gömecek? Dikkat edin verdikleri hüküm ne kötüdür!

60- Ahirete iman etmeyenler için kötü sıfatlar var. En yüce sıfatlar ise, Allah'ındır. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

56-59- (En'âm, 6/136. âyetin tefsirine bkz.) Hûza'a ve Kinâne kabileleri meleklerle Allah'ın kızları diyorlardı. Halbuki kendileri kız çocuklarını diri din görmüyorlardı. (Zuhruf, 43/19 âyetine bkz.) 60- Ahirete inanmayanlar için öyle kötü mesel. Yani kötülüğ te örnek olan çirkin sıfatları vardır. Ki çocuklara muhtaç olmakla beraber, çocuklarını öldürmek gibi. Allah'ın hakkı ise en yüce sıfatlardır. Yani yücelikte örnek olan en yüksek sıfattır ki zatının vacib olması, mutlak surette zengin olması, geniş rahmeti ve yaratıkların vasıflarından beri olması gibi. Onun için yüce Allah, onların yaptıkları vasıflandırmalardan çok yüce, çok beri ve uzaktır. O'na ne kız isnad edilir, ne de oğul ve o yegane Aziz, tam kuvveti ile eşsiz ve özellikle onları her an sorumlu tutmaya gücü yeter, yegane Hakimdir. Yaptığını tam bir hikmetle yapar.

Nitekim:

Meâl-i Şerifi

61- Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden hesaba çekseydi, yeryüzünde kımıldayan tek canlı bırakmazdı. Fakat Allah onları, belli bir vakte kadar erteler. Müddetleri (ecelleri) geldiği zaman, onu ne bir saat erteleyebilirler, ne de ö ne alabilirler.

61-Allah böyle her şeyden üstün ve hikmet sahibi iken ve O'nun hakkı en yüce ve en güzel vasıflarla vasıflanmak iken:

62- Müşrikler, kendilerinin hoşlanmadıkları şeyleri, Allah'a isnad ediyorlar. Dilleri, en güzel şeylerin kendilerine ait olduğunu yalan yere durmadan söyler. Hiç şüphesiz onlar için, sadece ateş vardır. Oraya en önde gidip kalacaklardır.

63- Allah'a yemin olsun ki, biz senden önce bir çok ümmetlere peygamberler gönderdik. Ne var ki şeytan, onlara amellerini bezeyip süslü gösterdi. Bugün de o şeytan, kâfirlerin dostudur. Onlar için acı bir azab vardır.

62-63- Bir de tutarlar kendilerinin hoşlanmayacakları şeyleri Allah'a isnad ederler. Çünkü kız çocuklarından hoşlanmazlar. Allah'ın kızları var derler; kendileri başkanlıkta ortaklıktan hoşlanmazlar, Allah'a ortak koşarlar; kendileri elçilerine saygı gösterilmesini isterler, Allah'ın peygamberlerini küçümserler. Putlarına kıymetli mallarını sunarlar, beğenmedikleri değersiz mallarını Allah için vermeğe kalkışırlar...

Meâl-i Şerifi

64-64- (Ey Resulüm!) Biz, sana bu kitabı (Kur'ânı) sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklaman için ve iman edecek topluma bir hidayet, bir rahmet olsun diye indirdik.

Meâl-i Şerifi

65- Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzüne ölümünden sonra hayat verdi. Şüphesiz ki bunda dinleyen bir millet için büyük bir ibret vardır.

65- Kulağı bulunan, dinleyecek olanlar, burada ölümden sonra dirilmeye sebep olan gökten suyun (yağmurun) indirilmesi hatırlatırken buyurulması dikkate değer. Halbuki suyun inmesine uygun olan dinlemek değil, görmek veya düşünmek görünür. Şu halde bunda önemli bir nükte vardır ki, o da zikredilen suyun, Kur'ân'ı temsil ettiğine işaret tir. Çünkü Ra'd Sûresi'nde (13/17) âyetinde de bunun bir benzeri geçmişti.

Meâl-i Şerifi

66- Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır. Size içk embelerinden yem artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere içimi kolay halis bir süt içirmek teyiz.

67- Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvalarından da hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.

66- Bir sarhoş edici, bir de güzel nzık alırsınız. Bu âyet, sarhoş edici şeylerle ilgili olarak ilk inen âyettir. Bununla içki henüz haram edilmiş olmamakla beraber görülüyor ki, güzel nzık karşılık zikir edilmiş ve dolaylı yoldan güzel bir şey olmadığı anlatılmıştır. Öncesine de dikkat edilince anlaşılır ki, güzel nzık ile sarhoş edici şeyin karşılığı süt ile içkeme ve kanın karşılığının benzeridir. Bu ise dinin yasak ettiği şeyin haram olduğuna işaretir. Dolayısıyla burada güzel nzıktan maksat, pekmez ve ondan yapılan şeyler gibi tatlılardır.

Meâl-i Şerifi

68- Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin.

69- Sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin (sana) kolay kıldığı yollara gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır. Şüphesiz ki bunda düşünen bir millet için, büyük bir ibret vardır.

67- Bir sarhoş edici, bir de güzel nzık alırsınız. Bu âyet, sarhoş edici şeylerle ilgili olarak ilk inen âyettir. Bununla içki henüz haram edilmiş olmamakla beraber görülüyor ki, güzel nzıka karşılık zikir edilmiş ve dolaylı yoldan güzel bir şey olmadığı anlatılmıştır. Öncesine de dikkat edilince anlaşılır ki, güzel nzık ile sarhoş edici şeyin karşılığı süt ile içkeme ve kanın karşılığının benzeridir. Bu ise dinin yasak ettiği şeyin haram olduğuna işaretir. Dolayısıyla burada güzel nzıktan maksat, pekmez ve ondan yapılan şeyler gibi tatlılardır.

Meâl-i Şerifi

68-Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin.

69- Sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin (sana) kolay kıldığı yollara gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır. Şüphesiz ki bunda düşünen bir millet için, büyük bir ibret vardır.

68-69- "Rabbin bal ansına vahyetti." Buradaki vahyi, tefsirciler ilham şeklindeki vahy diye tefsir etmişlerdir. Çünkü bundan maksatın, peygamberlik vahyi olmadığı apaçaktır. İlham bir mânâyı kalbe atmaktır. Fakat ilham, ilim ve amel açısından bir gereklilik ve mecburiyet ifade etmez. Halbuki bal ansında su anlatılan mânâlar, amel ile ilgili zarureti (zorunluluğu) anlatan özel bir fitrattır. Denebilir ki, annın sanatı bir peygamberlik vahyi olmamakla beraber, zorunlu bir hüküm ifade etmesinden dolayı, ona benzer. Ve vahyi denilen manevî için kuvvet ve isabetini düşünebilmek açısından ilhamdan daha kuvvetli bir ömektir. Yani yüce Allah tarafından anya bal yapmak ruh ve sanatı şağmaz bir gereklilik ve isabetle verildiği gibi, peygamberlere gelen vahiy de zorunlu ve ledünnî (Allah'ın ihsanı olan) bilgisidir. Ve buna işaret edilerek "senin Rabbin" buyurulmuştur. Bundan dolayı anya vahyin mânâsı ona, o ruh ve fitratı vermek ve açık bir vasıta olmaksızın gizli bir şekilde terbiye ederek ona, o duygu ve sanatı kesin bir mükemmelliğe öğretilip belirtmek demektir.

Meâl-i Şerifi

70-74- 70- Allah, sizi yarattı, sonra da sizi öldürecektir. İçinizden kimi de, biraz bilginden sonra esyayı önceki bildiği gibi bilmesin diye, ömrün en kötü çağına kadar yaşatılır. Şüphesiz ki Allah çok bilgili ve büyük kudret sahibidir.

71- Allah, nzık yönünden bir kısmınızı diğerlerinden üstün kıldı. Kendilerine bol nzık verilenler, nzıklıların ellerinin altındakilere vermiyorlar ki, onda eşit olsunlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

72- Allah, size kendi cinsinizden eşler, o eşlerinizden de oğullar ve torunlar yarattı. Sizi helal ve güzel gıdalara nzıklandırdı. Onlar, hâlâ batıla mı inanıyorlar? ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

73- Müşrikler, Allah'ı bırakıp, göklerden ve yerden kendileri için hiçbir nzıka sahip olmayan ve sahip olmaya da güçleri yetmeyen şeylere taparlar.

74- Artık Allah'a ortaklar koşmayın. Çünkü Allah, (eşi bulunmadığını) bilir, siz bilmezsiniz.

Meâl-i Şerifi

75- Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile, kendisine güzel bir rızık verilen ve o rızıkdan gizli ve açık olarak harcayan hür bir insanı misal verdi. Hiç bunlar eşit olur mu? Bütün hamd Allah'a mahsustur. Doğrusu insanların çoğu bilmezler.

76- Allah şü iki adamı da misal verdi: Bunlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez; efendisine bir yüküttü. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamlar, adaletle emreden ve doğru yolda bulunan adam eşit olur mu?

75- Burada buyurulmayıp da çoğul kipi zikredilmesi yalnız iki kişi değil, iki grup arasında karşılaştırmaya kasdedildiğine işaretir. Yani hümiyetine sahip olmayıp başkasının mülkü olan âciz köleler grubu ile hürler grubu ve özellikle güzel nzık ile nzıklandırılmış olup da onu muhtaç olanlara harcayan hür kimselerin grubu eşit olur mu? Elbette eşit olmazlar, değil mi? İşte Allah'tan başkasına tapanlar, başkasının malı olan köle gibi hümiyetini verip bir yaratığa kul olmuş köleler gibidirler. Allah'tan başka ilâh tanımayan, Allah'ın birliğine inanan müslümanlar da hürler demektir. "Gerçekten "ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz" (Fatiha, 1/5) diyebilmekten daha büyük hümiyet düşünülemez. Bundan dolayı, Allah'ı inkâr, ortak koşma, batıl dinler hep birer esirlik bağıdır. Hak din ve Allah'ın birliğine inanmak insan için bir hümiyet, bir servettir. Düşünmeli ki, o hümiyet nimeti ne büyük nimettir ve onu veren kimdir? Bütün hamd Allah'a mahsustur. Hümiyet, O'nun nimeti olduğu gibi, her nimet de O'nundur. Hümiyetin değerini bilmeli, din ve imanın kadriini anlamalı da yalnız Allah'a kulluk ederek hamd etmelidir. Fakat onların çoğu bilmezler. Bilmezler ve Allah'ı inkâr ve nankörlükte bulunurlar. Hümiyet davası ile şeytana esir olurlar.

76-Gelelim İkinci Misale:

Allah şunu da misal olarak vermiştir. İki adam, bu ikisinden birisi dilsiz, söz söyleyemez hiçbir şey beceremez. Ve o efendisine de bir yüküttür. Yani o miskin, aynı zamanda efendiyi muhtaç bir kölemdir. Fakat o efendisine de bir yüküttür. Boşuna yer içen nereye gönderirse hiç bir hayır getirmez. İşte kâfirlerin örneği budur. Doğru söylemez, hakka karşı dilsizdir, efendisi olan yüce Allah'a muhtaçtır, fakat O'nun emirlerini yerine getirmez, yer içen faydalı bir işe yaramaz. Şimdi bir düşünölsün. O dilsiz ve efendisine yük olan kişi bir de doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? Elbette olmaz. İşte kamil (olgun) müminin misalı budur. Kendisi doğru yolda gider, hak din ile dindar, ilmi ile amel ederek doğruyu söyler, adalet ve doğruluğu emreder, iyiliği emreder ve bu şekilde söz ve yetki sahibi olur. Ve böyle yaparak kendisi adalet ve doğruluktan ayrılmaz. (Mâide, 5/8. âyetin tefsirine bkz.) Şüphe yok ki, böyle adalet emreden insanlar içinde, adaleti gerçekleştirmekle görevlendirilmiş olanlar da doğruluktan sapacak olsalar bile kolaylıkla bunu yapamazlar. Onun içindir ki, Peygamberimiz bir hadis-i şerifinde, "Siz nasil iseniz, ona göre üzerine amir tayin edilir" Zamanımızda yaşayan müslümanların perişan olmalarının sebepleri de bu noktadan ve bu misaldan çıkarılabilir.

Meâl-i Şerifi

77- Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a aittir. Kıyametin kopuşu yalnız bir göz kırpması veya daha az bir zamandan başkası değildir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

78- Allah sizi annelerinizin karından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz. Şükredesiniz diye size işitme (duygusu), gözler ve gönüller verdi.

79- Göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilerek uçuşan kuşlara bakmadılar mı? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için âyetler (ibretler) vardır.

77-79- "Allah sizi annelerinizin kamından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz." Bu âyet ilim teorisinde tecrübe ve alıştmanın etkili olduğunu savunan ekolü destekler gibi görünüyor.

Meâl-i Şerifi

80-83- 80- Allah size evlerinizden bir huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek yolculuğunuzda ve gerekse konaklama zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız hafif evler (çadırlar v.s.) ve yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek ve dönecek) bir eşya ve ticaret malı yaptı.

81- Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlarda bannaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyan elbiseler (zirhlar) yarattı. İşte böylece Allah müslüman olarsınız diye üzerine nimetini tamamlamaktadır.

82- Buna rağmen eğer yüz çevirirlerse, ey Muhammed! Artık sana düşen sadece açık bir şekilde tebliğden ibarettir.

83- Hem Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfir kimselerdir.

Meâl-i Şerifi

84-89- 84- Her ümmetten bir şahid getireceğimiz gün, artık kâfirlerle ne izin verilecek, ne de onlardan özür dilemeleri istenecektir.

85- O zulmedenler, azabı gördükleri zaman, artık onlardan ne azab hafifletilir, ne de onlara süre verilir.

86- Ve o Allah'a ortak koşanlar, ortak koştuklarını (putları) gördükleri zaman: "Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız ortaklarımızdır" diyecekler. Koştukları ortaklar da onlara; "Siz mutlaka yalancılarsınız" diye söz atarlar.

87- O gün Allah'a teslim bayrağını çekerler, bütün o uydurdıkları şeyler kendilerini bırakıp kaybolup gitmişlerdir.

88- İnkâr eden ve (insanları) Allah yolundan çevirenler, diğer kimseleri de bozdukları için onlara azab üstüne azab artırdık.

89- Biz o gün, her ümmet içinde, kendilerinden kendi üzerlerine bir şahit göndereceğiz. Seni de onların üzerine şahit getireceğiz. Bu kitabı da, her şeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, bir rahmet kaynağı ve bir müjdeleyici olarak indirdik.

Meâl-i Şerifi

90- Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir.

90- Şüphesiz ki Allah adaleti iyiliği ve özellikle akrabalara yardım etmeyi emreder ve hayasızlıktan fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder.

ADİL: Her şeyi layık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır ki, azgınlığın, başka bir ifade ile haksızlık ve zulmün zıddıdır. Adalet, insaf ve haklılık ve doğruluk mânâlarını kapsayan bir denkleştirmedir ki, terazinin dili gibi aşrılık ve ihmalkarlık arasında bir birleştime noktası ve istikamet olarak iki tarafında denklik denilen bir denkleşme mânâsına gelir. Ve bundan dolayı adalet ve adalet düsturlarına mizan da denilir. Çünkü "Ve onlarla beraber Kitabı ve adalet ölçüsünü indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler" (Hadid, 57/25) buyurulmuştur.

Yani adalet, kâinatın nizamıdır. Amel ve ibadette vacib gibi sayılan ahlâkî bir fazilettir. Şüphe yok ki her hakkın başı yüce Allah'ın hakkı olan ilâhlık haklarıdır. İlâhlık haklarının birincisi ise Allah'ın birliğine inanmaktır. Çünkü ortak ve benzeri bulunanın son derece saygı ve yüceltme hakkı olamaz. Bundan dolayı adaletin başı Allah'ın birliğine inanmaktır. Çünkü bu âyetin tefsirinde İbnü Abbas'dan: "Adalet, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet etmektir; adalet, ortak ve benzerleri ortadan kaldırmaktır; adalet, Allah'ın birliğine inanmaktır." diye rivayetler yapılmıştır.

"İHSAN" kelimesi de lügatta iki şekilde kullanılır. Birisi dur ki, bir şeyi güzel yapmak demektir. Birisi de dir ki, ona iyilik etti demektir. Türkçede ihsan bu ikinci mânâda meşhurdur. Âyette ise iki mânâya da gelmesi muhtemeldir. Ve her ikisi ile de tefsir, rivayet olmuştur. Birincisi yaptığını güzel yapmak demek olur. Bu mânâ ile ihsan, peygamberimizin hadisinde "Sanki görüyorsun gibi Allah'a ibadet etmen" diye tefsir olunmuştur. Yani bu şekilde ihsan, "görevi en güzel şekilde yapmak" demektir. Yine bu mânâdan olarak Peygamber (s.a.v.): buyurmuştur ki "Allah Teâlâ her şey üzerine ihsanı (güzel bir şekilde muamele yapmayı) yazdı. Bundan dolayı öldürme ve kesmeyi bile güzel şekilde yapınız. Her biriniz bıçağını iyi bilesin ve boğazlayacağı hayvanı rahat ettirsin" demektir. İkincisi insanlara iyilik yapmak demek olur. Bu mânâ ile ihsan da "kendin için sevdiğini kardeşin için de sevmen" hadis-i şerifi ile tefsir edilmiştir.

Akrabalara muhtaç oldukları hususlarda bahşış vermek ve iyilik yapmak ile yakınlarla ilişki sürdürmek ve ikramda bulunmaktır. Bu aslında ihsan içinde bulunuyorsa da şanına verilen önemden dolayı özellikle zikredilmiştir. Peygamber (s.a.v.)den rivayet edilmiştir ki, şöyle buyurmuştur: "Sevâbi en çabuk olan taat yakın akrabaları gözetmektir" yani yakınlarla iyilikte bulunmak suretiyle ilişkileri kuvvetlendirmek.

FAHŞA: Çirkinlikler, zina gibi şehvetlere uymada ifrat (aşrılık) ile ilgili olan günahlardır ki, Türkçede edepsizlikler diye ifade edilir ve bunlar, insanların en çirkin durumlarıdır.

MÜNKER: Ne şeriatte, ne âdette tanınandır. Çünkü şeriat ve âdette uygun görülmeyen fiiller hoş görülmez. Öfkeyi tahrik eder, red edilir ve hoş karşılanmaz. Yani hakkı olmayan şeyi istemek, başkasının haklarına tecavüz etmektir ki, adaletin zıddı, yani zulümdür.

Sahabe büyüklerinden biri olan Osman b. Maz'un-ı Cumahî (r.a.)den rivayet edilmiştir ki: "Ben başlangıçta yalnız Muhammed (s.a.v) den utandığım için müslüman olmuştum. İslâm henüz kalbimde yerleşmemişti. Bir gün Hz. Peygamberin huzuruna vardım. Benimle konuşuyordu. Konuşurken gördüm ki gözünü göğü dikti, sonra da sağından aşağı indirdi. Sonra bunu bir daha tekrar etti. Sebebini sordum. O buyurdu ki: 'Seninle konuşurken birden bire Cibrail sağımdan indi ve 'Ey Muhammed! 'Allah, adalet ve ihsanı emrediyor' adalet 'Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet etmek', ihsan , farzları yerine getirmek yani akrabalığı olana iyilik yapmak, zina, ne şeriatla, ne sünnetle tanınmayan başkasının hakkına tecavüz etmektir' dedi". İşte bunun üzerine adı geçen Osman dedi ki: "Kalbime iman yerleşti. Vardım Ebu Talib'e haber verdim. O da şöyle dedi: 'Ey Kureys topluluğu! Yeğenime tabi olunuz, doğru yolu bulacaksınız. Şüpheşiz o, size güzel

ahlâktan başka bir şey emretmiyor.' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): 'Ey amcaçığım! İnsanların bana uymalarını emredersen de kendini bırakır mısın?' buyurdu ve uğraştı. Fakat o, şehadet getirmekten kaçındı. Bunun üzerine "Ey Resulüm! Doğrusu sen, her sevdiğine hidayet veremezsin" (Kasas, 28/56) âyeti indirildi.

Hz. Ali'den rivayet edilmiştir ki, o şöyle demiştir: "Yüce Allah, Peygamberine kendisini Arap kabilelerine arzmesini emretti. Bunun üzerine yüce Peygamber çıktı, ben ve Ebu Bekir de beraberinde idik. Bir mecliste durduk ki, üzerlerinde onur vardı. Ebu Bekir, bu toplum kimlerden diye sordu? Şeyban b. Sa'lebe'den dediler. Bunun üzerine Resulullah onları iki şehadet kelimesini getirmeye davet etti. Ve Kureys Peygamberi yalanladığı için kendisine yardım etmelerini teklif etti. Bu teklifi edince Makrun b. Amir 'Ey Kureysli! Bizi davet ettiğin şey nedir?' dedi. Resulullah âyetini tilavet etti. Bunun üzerine Makrun b. Amir, 'Vallahi, sen güzel ahlâka ve güzel amele davet ediyorsun. Seni yalanlayan ve senin aleyhinde hareket etmek isteyenler yemin ederim ki, iftira ediyorlar' dedi."

İbnü Mesud (r.a) demiştir ki: "Kur'ânda iyilik ve kötülüğü en fazla toplayan âyet budur." Demişlerdir ki, eğer Kur'ânda bu âyetten başka bir şey olmasaydı ona yine "Her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde" denmesi doğru olurdu. "Allah daha iyi bilir." Bunun âyetinden sonra getirilmesi buna dikkat çekmek içindir.

Böyle emir ve yasak, iyilik ve kötülüğü açıklamak ve birbirinden ayırmakla Allah size vaaz ediyor ki düşünüp öğüt alınız. Belleyp tutasınız. Dolayısıyla bu öğütü dinleyiniz, bu emir ve yasağı tutunuz.

Meâl-i Şerifi

91-97- 91- Bir de anlaşma yaptığınızda Allah'ın ahdini yerine getirin ve pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Allah'ı üzerinize şahid tutduğunuz halde, nasıl olur da bozarsınız! Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızı bilir.

92- Bir ümmet, diğer bir ümmetten (sayıca ve malca) daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda aldatma vasıtası yaparak, ipliğini sağlamca eğirdikten sonra onu söküğe bozmaya çalışan kadın gibi olmayın. Allah sizi bununla imtihan eder ve şüphesiz hakkında ihtilaf ettiğiniz şeyleri kıyamet günü size mutlaka açıklayacaktır.

93- Allah dilediyei elbette hepinizi tek bir ümmet yapardı. Fakat Allah dilediğini saptırır ve dilediğinden de hidayet verir. Şüphesiz ki, (kıyamet gününde) bütün yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız.

94- Yeminlerinizi aranızda aldatma ve fesada vasıta edinmeyin, sonra sağlam basmışken bir ayak kayar da Allah yolundan saptığınız için, dünyada kötü azabı tadarsınız. Ahirette de size büyük bir azab olur.

95- Allah'ın ahdini az bir bedel karşılığında değişmeyin. Eğer bilerseniz muhakkak ki Allah katındaki sevap sizin için daha hayırlıdır.

96- Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allah'ın katındakiler ise tükenmez. Muhakkak ki biz, Allah yolunda sabredenleri, yaptıkları amelin daha güzeliyle mükafatlandıracağız.

97- Erkekten ve dişiden, mümin olarak kim iyi amel işlerse muhakkak onu güzel bir hayat ile yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz.

Meâl-i Şerifi

98- Şimdi Kur'ân okumak istediğin zaman önce o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.

99- Şüphesiz ki iman edip de Rablerine tevekkül edenler üzerinde o şeytanın hiçbir nüfuzu yoktur.

100- Şeytanın nüfuzu, ancak onu dost edinenlere ve Allah'a ortak koşanlarıdır.

98-99-100- Allah'a sığınma emri, mânâsı ile emirdir. Kur'ân okumaktan faydalanmak için ilk önce şeytandan Allah'a sığınmak lazımdır. Bu ise aslında kalb ile yapılan bir iştir. Onun için âlimlerin çoğu, sözü olarak "euzu" çekmek vacib değil, mütehabdır, demişlerdir.

Özete şeytanlık peşinde dolaşan şeytan dostları Kur'ân'dan hidayet alamazlar. Onun için:

Meâl-i Şerifi

101- Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman Allah ne indirirdiğini pek iyi bilmiş iken kâfirler Peygambere: "Sen, ancak bir iftiracısın" dediler. Hayır öyle değil; onların çoğu bilmezler.

102- (Ey Muhammed!) Onlara de ki: "Kur'ân'ı Cebraîl, iman edenlere sebat vermek, müslümanlara bir hidayet ve bir müjde olmak için Rabbinin katından hak olarak indirdi.

103- Muhakkak biliyoruz ki kâfirler: "Kur'ân'ı Muhammed'e bir insan öğretiyor" diyorlar. Peygambere öğretiyor zannında bulundukları kimsenin dili yabancısıdır. Bu Kur'ân ise apaçık bir Arapçadır.

104- Allah'ın âyetlerine iman etmeyenleri, muhakkak ki Allah hidayete erdirmez ve onlara can yakıcı bir azab vardır.

105- Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar yalancıların ta kendileridir.

101- Bir âyetin yerine diğer bir âyetin, getirilmesi nesihtir. Önceki âyet mensuh (neshedilmiş), sonraki âyet ise nasih (nesheden)dir. Kâfirler, nesih meselesini Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında bir şüphe gibi ileri sürmek istemişlerdi ki, zamanımızda da hâlâ bunu takip eden kâfirler çoktur. Bu âyet, onlara cevaptır. Yani bir âyeti neshedip (hükümsüz kılıp) yerine diğer bir âyeti bedel olarak getirdiğimiz vakit ki Allah, ne indirildiğini, ne indireceğini daha iyi bilir. Onun neshi ve değiştirilmesi haşa bilgisizlikten değil, ilim ve hikmetindendir. Önceki âyet de sonraki âyet de ilâhî hikmet ve kullann menfaatleri gereğince iner. Bir zaman için faydalı olan, diğer bir zaman için zararlı olabilir. Bunun tam tersi de vardır. Çünkü dünyadaki durumlar, değişiktir. Şeriatler ise dünya ve ahirette Allah'ın kullannın faydalan ile uyumludur. Halbuki yüce Allah, Hz. Muhammed'in şeriatını kıyamete kadar değişik asırların yararlarına hakim olması için indirmiştir.

Yüce Allah, ne indirildiğini ve indireceğini bilip dururken bir âyeti başka bir âyete değiştirdiği zaman sen, peygamber değil, bir iftiracısın dediler. Bu Kur'ân'ı kendin uyduruyorsun da Allah'a iftira ediyorsun. Bu Allah sözü olsaydı değiştirilirdi miydi? demeye kalkıştırlar. Rivayet edildiğine göre, önce şiddetli bir âyet, sonra da ondan yumuşak bir âyet indi mi, Kureys kâfirleri şöyle derlerdi: "Muhammed ashabi ile eğleniyor. Bugün birşey emrediyor, yarın da onu yasaklıyor. Mutlaka onları, o kendiliğinden uyduruyor da Allah'a iftira ediyor" Hayır onların çoğu bilmez. İçlerinde bilen ve bildiği halde, inat ve kibir edenler bile varsa da çoğunun bu yaptıkları bilgiye yakışmaz. Kur'ân'ın hakikatini, nesih ve değiştirilmesinin fayda ve hikmetlerini bilmezler.

102- Sen de ki (Ey Muhammed!) Onu Rûhu'l-Kudüs Rabbinden hak olarak indirdi. RÛHUL-KUDÛS: Kudsîyet ruhu, yani hiçbir leke ile lekelenmek ihtimali olmayan temizlik ruhu, bir güvene layık, mukaddes, tertemiz ruh demektir ki, Cebraîl'dir. Nitekim "Onu, Rûh-i Emin indirdi." (Şuârâ, 26/193) âyetindeki Rûh-i Emin de O'dur.

"Biz onu Rûhu'l-Kudûs (Cebraîl) ile destekledik" (Bakara, 2/87) ilâhî sözünde olduğu gibi burada Cebraîl'in, Rûhu'l-Kudûs ünvanı ile anılması kâfirlerin iftiralarını şiddetle reddetmek için peygamberlerin son derece temizlik ve mukaddesliğini açıkça tesbit etmek nüktesi ile ilgilidir. Yani Ey Muhammed! Kur'ân öyle kutsal bir kitaptır ki, bunu sana hiçbir kusur ile lekeli olma ihtimali olmayan Rûhu'l-Kudûs, yüce Rabbinden indirmekle, hem de hiç bir sahteliğe yer olmayacak şekilde hak ile indirmektedir. Şu halde bu kitap, nasih ve mensuhu ile bütün kapsamı hak olan kutsal bir kitap ve sen, Rûhu'l-Kudûs'e sahip hak bir Peygambersin. Rabbin bunu böyle indirdi ki iman edenleri sağlamaştırsın, imanda sabit kılsın ve Allah'ın hükmüne boyun eğen bütün müslümanlara yol gösterici ve müjde olması için. İşte nesih böyle imanı sağlamaştırma ve yol gösterme ve müjde hikmetleri ile ilgilidir.

103-Burada bu "Müslimîn" fasılasının tekrarlanması yukarıdaki (16/89) âyetine işaret etmekle (16/90) âyetini hatırlatır.

Elbette biliyoruz onları, o kâfirler "Kur'ân'ı ona muhakkak bir insan öğretiyor" diyorlar. Yani Kur'ân'ı Muhammed'e Rûhul-Kudûs indirmiyor, şüphesiz bir insan ona öğretiyor, diyorlar. Böyle demeleri, bir defa şimdide kadar bir insandan eğitim ve öğrenim gömediğini itiraf etmeleri ve "kendisi uyduruyor" demelerini yalanlıyor. "Ona bir insan öğretti" diyemiyorlar. Yani Hz. Peygamberin peygamberliğini ilan etmeden önce; ne gizli, ne açık bir kimseden okuyarak ders almadığını herkes bildiğinden dolayı, hiç kimseyi aldatamayacak olan öyle bir iddiaya cesaret edemiyorlar. Fakat görükleri olağanüstü durum karşısında bunu bahane ederek diyorlardı ki: "Bu şimdide kadar hiçbir öğrenim ve eğitim gömediği için bunu kendisi yapamaz. Okuma-yazma bilmeyen birisinin böyle bir kitap hazırlayabileceğini akıl kabul etmez. Muhammed'i şimdi kesinlikle birisi eğitiyor". Fakat Allah'ın onu eğittiğine inanmak istemiyorlar da, şüphesiz bir insan onu eğitiyor diyorlar. Bu Kur'ân'ı ona bir insan yapıyorlar, o da ondan öğrendiklerini Allah sözü diye satmak istiyor, şeklinde iftira ve alay ediyorlar.

Bu âyetin imnesinin sebebi hakkında yapılan rivayetlerde denilmiştir ki, Mekke'de Amir b. Hadramî'nin "Cevrâ" veya "Yelys" adında Rum asıllı bir kölesi varmış, okuma-yazma bilimsiz ve kitap ehli imiş. Herkesi İslâm'a davet eden Allah'ın elçisi bazen Merve'de onu medisine alır konuşmuş. Kureys müşrikleri buna kızarak, Kur'ân'ı Muhammed'e bu hristiyan öğretiyor diye alay etmek isterlmiş. Bir de Cevrâ ile Yesâra adlarında iki Rum, Mekke'de kılıç yapıp, aynı zamanda Tevrat ve İncil okurlarmış, Hz. Peygamber arasında bunlara uğrar, okuduklarına rast gelirse dinlermiş. Bazıları da bunu bahane etmek istemişler. Bir de Huveyyb b. Abdül-'Uzzâ'nın kölesi Abisâ kitapları sahib imiş, müslüman olmuş, bunu gören müşrikler, "İşte Muhammed'e bu öğretiyormuş" demeye kalkışmışlar. Bir de Selmân-ı Fârisî'den bahsedilmiştir. Fakat bu zat, Medine'de müslüman olduğundan dolayı âyetin Mekki olmasına göre inış sebebinde bu iddianın söz konusu edilmesini doğru olamayacağını açıklamakla buna itiraz edlmiştir.

Özete peygamberliği kabul etmek istemeyen müşrikler, Resulullah'ı yeni tahsile başlamış acemi bir öğrenci ve başkasına yaptırıldığını kendine isnad eden bir aldatıcı gibi göstermek için, bir insanın ona öğrettiği şüphesini uyandırmak istiyor ve bazen şuna, bazen buna isnad ederek çeşitli propagandalar yapıyorlardı. Nitekim son zamanlarda bazı hristiyanlar da Muhammed, dinini hristiyanlardan öğrendi, Müslümanlığı Hristiyanlıktan aldı diye aynı şekilde yayınlr nesretmişlerdir. İşte bütün bunları kapsamak üzere görüldüğü ki, âyette bir isim açıkça zikredilmemiş, kayıtsız olarak "bir insan" denilmiş ve bununla şüphenin genel olarak kökünden halledilmesine işaret edilmiştir. Çünkü bu şekilde iftiracıların esas kötü niyetleri, herhangi bir insanın Hz. Muhammed'e öğrettiği şüphesini ileri sürmektir. Yanımalannın da dayanağı budur. Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğunu inkâr etmek için öyle söyleyenler düşünmüyorlar ki Peygambere öğretiyor zannında bulundukları kimsenin dili yabancısıdır. Arapça değil, anadili Arapça'nın yabancıları olan bir dildir. Yani ona bir insan öğretiyor demelerinden gayeleri insanların aklını çekmek, fikir ve düşüncelerini Allah'tan bir insana çevirmektir. Halbuki bu söyledikleri şey büsbütün aklın uygun bulduğu şeylere aykındır. Çünkü Muhammed'e öğretiyor diye fikirleri bozmak istedikleri o varsayılan insanın bir defa Araplardan olmasına ihtimal yoktur. Çünkü Kur'ân, bütün kainata meydan okuyup dururken Araplar içinde öyle bir öğretmen olsaydı, hiç şüphesiz, kalkıp "Sana öğreten ben değil miyim?" diye hemen yüzüne vurmaz mıydı? Veyahut Kur'ân'ın benzerlerini yapıp hiç almazsa el altından hemen dağıtmaz mıydı? Arapların bütün belâğleri ve zenginleri bununla uğraşıyor ve Peygamberin maddî ve manevî açıdan hiçbir zorlayıcı gücü bulunmuyordu. Ve ona karşı koymak için o kadar sebep ve vesika bulunuyor du ki, bu şartlar altında öyle bir şahsın kendini tanıtmaması ihtimali düşünülemezdi, Onun için Araplar içinde öyle bir öğretmenin olmadığı araştırma ile sabit olduğu gibi, aklen ve delil ile de sabit idi. Bu bakımdan öyle varsayılan bir şahıs, olsa olsa Araplar dışındaki herhangi bir toplumdaki Arap olmayan biri olmak üzere farz olunabilir. Dolayısıyla Araplar da Arapla değil, yukarda nakledildiği üzere Arap olmayan biri ile dinsizlik ediyorlardı. Halbuki bu Kur'ân-ı Kerim apaçık bir Arapçadır. Öyle Arapça bir beyandır ki, bütün Arap edebiyatçılarını benzerini yapmaktan aciz bırakmıştır. Bunu Arap olmayan biri nasıl yapabilir? Böyle parlak bir Arapça, Arap olmayan birisinin öğretimine nasıl isnad edilebilir? Gerçi Arap olmayan birinin oldukça iyi bir Arapça öğrenmesi ve bilmeyenlere öğretmesi, adeten mümkün değildir. Fakat Arap değil, yabancı olmak, sonra da bütün Arapların üstünde parlak bir Arapça diline sahip olmak, şüphe yok ki böyle bir varsayım da bir değil, iki derece olağanüstüldür vardır. Allah Teâlâ'nın o yabancı hakkında harika üzerine harika olan bir ihsan ve yardımını düşünüp kabul etmeden böyle bir teori yürütmek aklın bütün bütün zıddıdır. İşte Allah'ın öğretmesini ve indirmesini kabul etmeyip de akillan, çelmek için "onu bir insan öğretiyor" diyen inkârcıların akla uygun gibi ileri sürmek istedikleri o söz, akla uygun değil, daha fazla akla aykırı ve çelişkilidir. Olağanüstü bir olayı kabul etmek için iki olağanüstü şeyi kabul etmeyi akla uygun sayar ve çelişkilerinden haberi olmaz. Onlar, anlamıyorlar ki "onu bir insan öğretiyor" demekle Kur'ân'ın parlaklığı sönmez o varsayılan insana daha fazla bir değer verilmiş, harika katlanmış olur.

Denebilir ki, acaba bunların maksatları "Arap olmayan biri Kur'ân'ın mânâsını telkin ediyor, o da onu o parlak Arapça ile anlatıyor" demek olamaz mı? Fakat böyle demek, Kur'ân'ın nazımının, indirilmiş olduğunu ve Arapça nazmındaki fesahat ve belâğat itiban ile kesin ilzam (karşısındakiனி susturma) ifade eden bir mucize olduğunu itiraf etmektedir. Özete inkârcılar, iftiralarda böyle çelişkili ve fikirlerinde böyle şaşkıncıdır.

104-Cünkü Allah'ın âyetlerine inanmayanlar, şüphe yok ki Allah onları hidayete erdirmez ve onlar için çok acıklı bir azab vardır.

105- Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayan böyle imansızlar uydurur. İftira ederler. Ve asıl yalancılar ancak onlardır. Yani sana iftiracı diyen o imansızlardır, ey Muhammed! Sen kesinlikle doğrusun, Bu Kur'ân, bir insanın öğretmesi değil, nazım ve mânâsı ile "Cebraîl'in, Rabbinin katından hak olarak indirdiği bir kitap" (Nahl, 16/102) tır. Bundan dolayı iman edenler, öyle inkârcıların sözlerine aldanıp da küfre düşmekten sakınsınlar. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

106- Kalbi iman ile sükûnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allah'tan bir gazab gelir ve kendilerine çok büyük bir azab vardır.

107- Bu (azab) şundan dolayıdır ki, onlar, dünya hayatını sevmiş ve onu ahirete tercih etmişlerdir. Allah da kâfirler topluluğuna hidayete erdirmez.

108- Bunlar, o kimselerdir ki; Allah kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir. Ve onlar, gafillerin ta kendileridir.

109- Hiç şüphesiz onlar, ahirette perişan olup hüsrana uğrayanların ta kendileridir.

106-109- Her kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, yani küfür kelimesini ağzına alır, küfr olan söz söylese. Ancak kalbi iman ile karar bulduğu halde inkâsa zorlanan kimse müstesna, yani canını veya organlanndan bir organını yok etmekten korkulur bir emir ile zorlanmak suretiyle değil. Fakat küfre bağnını açanlar, küfür hoşuna giden, yani zorlama olmadığı halde kendi isteğiyle küfrü gerektiren kelimeyi söyleyen veya zorlama olduğu zaman kalbini bozup da küfre hemen inanan kimseler bunlar üzerine Allah'tan bir gazab, yani özü tarif olunmaz büyük bir gazab ve bir de onlar için büyük bir azab vardır. Çünkü cinayetleri en büyük cinayettir.

Rivayet edildiğine göre, Kureys, Ammar'ı ve babası Yasir'i ve annesi Sümeyye'yi mürted olmaya zorladılar. Onlar mürted olmayı kabul etmediler. Bunun üzerine Sümeyye'yi birer ayağından iki devenin arasına bağladılar ve sen erkekler için müslüman oldun, diyerek bir mızrak ile önünden destiler. Develere sürükletip parçalatarak öldürdüler. Arkasından Yasir'i de öldürdüler ve İslâm'da ilk öldürülen bu ikisi oldular. Allah her ikisinden razı olsun. Annesini babasını da bu durumda gören Ammar ise, zorlanani hemen diliyle söyledi. Bunun üzerine "Ey Allah'ın elçisi! Ammar dinden çıkmış" denildi. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Hayır! Ammar, baştan ayağa iman olmuş, iman onun etine, kanına karışmıştır." Derken Ammar ağılayarak Resulullah'a geldi. Resulullah da gözlerini silmeye başladı ve buyurdu ki: "Neyin var? Tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et." Bir de Müseylemetü'l-Kezzâb iki kişiyi tutmuştu. Birisine: "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi. O "Allah'ın elçisidir" dedi. "Benim hakkımda ne dersin" dedi. O: "Sen de" dedi. Bunun üzerine bu adamı hemen serbest bıraktı. Öbürüne: "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi. "Allah'ın elçisidir" dedi. "Benim hakkımda ne dersin?" dedi. O: "dilsizim" diye cevap verdi. Üç defa tekrar etti, o yine aynı cevabı verdi. Bunun üzerine bunu öldürdü. Resulullah haber alınca, şöyle buyurdu: "Birincisi Allah'ın ruhsatını tuttu, ikincisi hakkı ağışa vurdu". Demek ki böyle zorlama halinde yalnız dil ile küfür kelimesini söylemek caizdir. Fakat bu bir ruhsattır. Ve âyetten anlaşıldığı üzere kalbi iman ile dopdolul olmak şartıyla bir ruhsattır. Fakat hakkı açıklamak ve dini yüceltmek için, ölümü göze alıp da (küfrü irkardan) sakınmak azimetir. Ve bu hususta azimet ile amel etmek daha faziletlidir.

Meâl-i Şerifi

110-115-110- Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden kimselerin yardımıcısıdır. Bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

111- O gün, herkes nefsini kurtarmak için uğraşarak gelir ve herkese yaptığı işin karşılığı tamamıyla ödenir ve hiç kimseye de zulmedilmez.

112- Allah bir şehri misal olarak verdi: Bu şehir güvenli, huzurlu idi, Oraya her yerden rzkı bol bol geliyordu. Ne var ki onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıkları işler yüzünden aklık ve korku elbisesini (felâketini) tattırdı.

113- Andolsun ki, onlara içlerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Bunun üzerine zulüm yaparlarken azab da onları yakalayiverdi.

114- Artık Allah'ın size nzık olarak verdiği şeylerden helal ve temiz olarak yiyin. Allah'ın nimetine şükredin, eğer gerçekten O'na ibadet edecekseniz.

115- O size ancak ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Her kim bu haram şeyleri yemeye mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve aşın gitmeden yiyebilir. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

Meâl-i Şerifi

116- Dillerinizin yalan vasfetmesi ile: "Şu helaldir, şu haramdır" demeyin; aksi halde Allah'a iftira etmiş olursunuz. Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar asla kurtulamazlar.

117- Onlar için dünyada pek az bir menfaat var, ahirette ise çok acıklı bir azab vardır.

118- Sana anlattıklarımızı, daha önce yahudilere de haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmemiştik. Fakat onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdi.

119- Sonra şüphe yok ki Rabbin, bir cahilliğe günah işleyip ardından tevbe eden ve durumunu düzelten kimseleri bağışlar. Şüphesiz ki Rabbin, bu tevbeden sonra Gafurdur, Rahimdir (çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.)

116-119- (En'âm Sûresi'ndeki "Yahudi olanlara her tımaklı hayvanı haram kılmıştık" (âyetinin tefsirine bkz. 6/146).

Meâl-i Şerifi

120- Şüphesiz İbrahim Allah'a itaat eden, Hakk'a yönelen bir önderdi. Ve hiçbir zaman müşriklerden olmadı.

121- Allah'ın nimetlerine şükrendi. Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti.

122- Ve biz ona (İbrahim'e) iyilik verdik. Şüphesiz ki o, ahirette de salihlerdendir.

120- Şüphesiz ki İbrahim, başlı başına bir ümmetti. İnsanlar hep kâfir iken o, bir hanif, yani batıl dinlerin hepsinden yüz çevirerek hakka yönelmiş temiz bir muvahhid (Allah'ın birliğine inanan) olarak Allah için ayağa kalkmıştı. Hem o, müşriklerden değil idi. Yani müşrik oldukları halde kendilerini İbrahim'in milletinden sayan Kureys ve diğerleri gibi müşriklerin dinlerine asla katılmamıştı.

121- Allah'ın nimetlerine karşı şükredici idi. O nimetlerin şükür vazifesini yerine getirmişti.

O nimetler ne idi? denilirse Allah onu seçmişti "Ve hatırlayın: Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmiş, o da onları tamamlayınca 'Ben seni insanlara imam kılacağım.' (Bakara, 2/124) buyurulduğu üzere insanların önüne düşmek için peygamberliği seçmiş ve O'nu bir doğru yola hidayet etmişti. Şu veya bu vasıtayla dolaştırmaksızın doğrudan doğruya Allah'a götüren hak dinde başarılı kılmıştı ki, İslâm milletidir. "İctiba" ipucuyla anlaşılır ki, bu hidayetin sonucu yalnız onun kendi hidayete ermesi değil, halkı da irşad olmuştur. İşte dünya küfür ve nankörlük içinde iken o, bu nimetlerin şükürünü yerine getirmek üzere bu doğru yolda giderek, "Rabbim! Beni, namazını dosdoğru kılan bir kimse yap; zürriyetimi de" (İbrahim, 14/40) duası ile Allah için ayağa kalktı.

122-123- Biz de ona dünyada bir iyilik verdik, çok güzel bir durum ve ermişlik ihсан eyledik. Bütün insanlar arasında iyilikle anılarak övgüye mazhar kıldık. Her din mensupları onu sever, özellikle müslümanlar "İbrahim üzerine rahmetini indirdiğin gib" diye her namazda anırlar ve şüphesiz ki O, ahirette elbette salihlerdendir. "Ve beni iyiler arasına kat. Benden sonrakiler içinde, beni iyi dille anılanlardan eyle. Beni nimet cennetinin varislerinden kıl." (Şuârâ, 26/83-85) diye yaptığı duasındaki gibi cennette yüksek derece sahiplerindendir. Şimdi bütün bunların üstünde İbrahim'e bağışlanan en yüksek şeref ve iyilik şudur ki:

Meâl-i Şerifi

123- Sonra da (ey Muhammed!) sana: "Hakk'a yönelen ve müşriklerden olmayan İbrahim'in dinine tabi ol" diye vahyettik.

124- Cumartesi günü (avlanmamak), ancak onda ihtilafa düşenlere farz kılındı. Şüphesiz Rabbin onların ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında kıyamet

günü, aralarında elbette hükmünü verecektir.

Sonra sana şöyle vahyettik bir hanif olarak İbrahim'in milletine tâbi ol! Diğer dinlerin hepsinden uzaklaşıp İbrahim'in dinini takip et, sen de o doğru yolu tutup Allah için ibadet eden bir ümmet ol. Fakat İbrahim milleti denilince Arap yahudileri ve hristiyanları gibi, ona mensup olduğuna iddia edip de putlara tapanları veya Hz. İsa'ya, Allah'ın oğlu diyenlerin dinleri veya milliyetçilikleri zannedilmemelidir. Pekistirilerek hatırlatılır ki, O müşriklerden değildi. "İbrahim, ne bir yahudi ve ne de bir hristiyan idi; fakat o, Hakk'a yönelen bir müslüman idi." (Al-i İmran, 3/67) Şu halde İbrahim'in milletine tâbi olmak demek, cumartesi veya pazar tutmak demek değildir.

124- Cumartesi, yalnız onda ihtilaf edenlere (farz) kılındı. Yani cumartesi İbrahim'in dininden değil, onda ihtilaf eden İsraîl oğulları üzerine haram kılındı, tatil yapıldı. Bu ihtilaf hakkında bazı tefsirciler şunu rivayet etmişlerdir: Musa (a.s) haftada bir günü ibadete tahsis etmek için yahudilere emretmiş ve bunun cuma olmasını söylemişti. Buna pek azı razı olmuş, büyük çoğunluğu: "Hayır Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yeryüzünün yaratılışından boşaldığı gün olsun ki, cumartesidir." demişler. Bunun üzerine yüce Allah da cumartesi gününe izin vermiş ve kendilerini o gün avdan menetmekle imtihan etmiş. Sonrada cumaya razı olan azınlık, bu emre itaat ettikleri halde, daha sonra gelen nesilleri ava sabredememişler. Yüce Allah da onları mesh edip (hayvan kılığına sokup) maymuna çevirmişti. Diğer bazı tefsirciler de av hususundaki ihtilaf ve vebal ile tefsir etmiştir ki "Onlara deniz kenarında bulunan şehir halkının halini sor! Hani cumartesi gününün hümetini ihlal eden haddi aşmışlardı. Cumartesi yaptıkları gün, balıklar onlara akın akın gelirler" (A'râf, 7/163 âyetinin tefsirine bkz.) Fakat bizce âyetten açıkça anlaşılan cumartesi hakkındaki bu ihtilafın yahudiler ve hristiyanları arasındaki ihtilafa işaret olmasıdır. Çünkü hristiyanlar cumartesinin (hükümünün) neshedilmiş olduğunu söyleyerek pazan (tatil günü) tutarlar ve bu şekilde mânâ şu olur: Cumartesi İbrahim'in dininden değil idi. İsraîloğulları'nda yapılmıştı. Onlann ise yahudileri ve hristiyanları ihtilaf etmekteydiler. Bundan sonra "Kıyamet günü Allah, aralarında ihtilafa düştükleri şeyler hakkında hüküm verecektir." buyurulması da buna uygundur.

İbrahim'in milletine tabi olmak işte şöyledir:

Meâl-i Şerifi

125-128- 125- (Ey Resulüm!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütte çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete kavuşanları da en iyi bilendir.

126- Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.

127- (Ey Peygamber!) Sabret! Sabnın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!

128- Şüphesiz Allah, takva sahipleri ile ve iyilikte bulunanlarla beraberdir.

İSRA SURESİ

Tesbih ana ki, tesbihin türetilmesi ve mânâsı hakkında Bakara Sûresi'nde açıklama geçmişti. (Bakara, 2/30. âyetin tefsirine bkz.). Keşşâf sahibi der ki: " tesbihin özel isimdir. Osman, bir adamın ismi olduğu gibi. Zikredilmesi terk edilmiş gizli bir fiile nasb edilmiştir ki, takdiri; dir, sonra fiil yerine konmuş ve onun yerini tutmuştur. Ve Allah'ın düşmanlarının O'na nisbet ettikleri kusurları hepsinden tam bir şekilde uzak olduğuna delalet etmektedir." Nur Sûresi'nde de demiştir ki: "Bunda aslanan, Allah'ın acab (şaşılacak ve hayret verecek) bir sanatı görüldüğü zaman Allah'a tesbih etmektr. Sonradan kendisinden hayret edilen her şeyde bile kullanılmıştır. "Demek ki esas mânâs tesbih ve Allah'ın noksan sıfatlardan tam uzak olduğuna delalet eden belîğ bir tenzihdir. Bununla beraber hayret yerine de kullanılır. Bazıları bu şekilde tesbih mânâsının düşeceğini zannetmişlerse de doğru değildir. Çünkü aslanan, hayret üzerine tesbih etmektir. Bununla birlikte nin Osman gibi özel isim olmasına ilişkinler ve özel isim olmasını tanımlama durumu dışındaki durumlarna tahsis etmek isteyenler olmuştur. Onun için Kâdî Beydâvî: "tesbih isimdir" demekle yetinmiştir. Nasıl ki İbnü Cerir de: "Masdar (mutlak meful) yerine konmuş bir isimdir. Masdân yerinde bulunduğu için nasbedilmiştir" demiştir. Kâmus sahibi (Firuzâbâdî), Besâîr'de der ki: "Tesbih, Allah'ı takdis demek olup dan alınmıştır. Allah'a ibadette acele etmek mânâsında kullanılmış olup ondan sonra bütün sözlü ve yazılı ibadetlerde kullanılmıştır. "Sübhone" kelimesi de aslında "Gufrâne" gibi masdardır, daha sonra tesbihin ismi olmuştur. Masdar olarak da kullanılır. Fakat âlimlerin çoğu bunun masdar olduğunu kabul etmeyerek Kâmus sahibinin (Firuzâbâdî'nin) görüşünün yanlış olduğunu belirtmişler. Çünkü tesbih fiilinin sülâsisi (üç harflisi) kullanılmıyor. Ve onun içindir ki buna masdar yerine konmuş isim denilmiştir. Ancak şöyle bir sorunun sorulması gerekir: nin yerine konduğu masdar nedir? Tesbih masdan, tenzih ve takdis gibi tefil ölçüsündedir. Bunda tesbih olunan Allah Teâlâ'nın vasfı ise, nezahet (paklık) ve mukaddeslik gibi Allah'tan ayrılmayan bir mânâ olması yararış. Bundan dolayı Ebûs-Suud'un da naklettiği, tarzda, burada yi tenzih ile değil, "Allah zâtiyla noksan vasıflardan uzaktır ve yücedir" diye noksanlıklardan uzaklaştırmak ile yorumlamak daha anlamlıdır.

Demek ki sübhan, tesbihin üç harfli masdardan değil ise, onun yerine konmuş bir isimdir ki, yüce Allah'ın zatının temizliğini ve kutsallığını ifade eder. Biz, buna sübhaniyyet veya sübbuhiyyet diyebiliriz. Çünkü sübhan Allah'ın güzel isimlerinden de olur. Gerçi tesbih masdan, edilgen olarak masdardan elde edilen mânâ ile tefsir edilirse, yani kötü şeylerden uzak olma mânâsına yorumlanırsa, bu mânâ'ya yaklaşırsa da Allah'ın zatının temizliğinde kesin delil olmayacağı için aynı değildir. Tesbih dan alınmıştır. Ve nin failine muzâf olması daha açıktır. Takdir edilen fiili de yerine göre takdir olunur. Nitekim "Akşama girdiğiniz vakit ve sabaha erdiğiniz vakit Allah'ı tesbih edin." (Rûm, 30/17) âyeti "Noksan sıfatlardan münezzeht olan Allah'ı tesbih ediniz" mânâsı ile emir mânâsına gelir.

Hazreti Peygamberden rivayet edilen bir hadiste "O'nun yüzünün sübhâtı yaktı" (1) diye geçmişir ki, bunu bazıları Allah Teâlâ'nın yüzünün nurları, güzelliği; bazıları da Allah'ın yüceliği ve ululuğu ile tefsir etmişlerdir. Bununla birlikte bunda da açık olan mânâ "Allah'ın noksan vasıflardan uzak olma tecellileri" demek olmasıdır. Konumuzla ilgili olan bu hadis, İbnü'l-Esir'in "en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis'de naklettiğine göre şöyledir: "Yani Cibril (a.s) dedi ki, Allah'ın arşı önünde yetmiş perdesi vardır. Biz bu perdelerden birine yaklaşısak Rabbimizin yüzünün nurları bizi hemen yakardı."

Diğer bir hadiste "Yani, nur veya ateş perdesi vardır. Onu açsa yüzünün sübhâtı gözü ilişen her şeyi hemen yakardı." Nitekim "Rabbi o dağa tecelli edince, onu yer ile bir etti. Musa da bayırlara yere düştü." (A'râf, 7/143). Sonra bu sürenin böyle mükemmel ve yüksek bir tesbih ve tenzih ile başlaması, daha sonra zikredilecek hayret verici işlerin önemi ile ilgilidir. Bunda birinci olarak, akıllara hayret veren imkânların üstünde olan İsrâ hadisesini yüceltmek ve onu doğrulamak için, kalblerin temizlenmesini hazırlamak ve makamın nezaketi dolayısıyla benzetme kuruntularından genellikle korunmayı hatırlatma vardır. İkinci olarak, onu mümkün görmeyen dinsizlere karşı yüce Allah'ın noksan vasıflardan beri bulunduğuunu ve dolayısıyla acizlik ve yalan gibi kusurlardan uzak olduğunu açıklamakta, kudret ve başıslamasının yücelik ve büyüklüğünü ilan etmek vardır. Üçüncü olarak, aşağıda anılan Mescid-i Aksâ'nın yıkılması dolayısıyla da bu tenzihin özel bir önemi vardır. Dördüncü olarak, genel bir şekilde bu sürenin mânâsının Allah'ın temiz ve kusursuz olması ile ilgisine işaret vardır.

Evet O, öyle bir Sübhandır ki kulunu ona ibadet etmekle seçkin olan, bilinen özel

kulunu, yani Muhammed Mustafa (s.a.v)'yı geceleyin, yani bir gecenin az bir kısmında Mescid-i Haram'dan, -Mescid-i haram, Ka'beyi kuşatan ve Harem-i Şerif denilen camidir. Bunun etrafını kuşatan yer de özel ve belirli sınırlara kadar Harem'dir." - O Harem-i Şerif içinden veya etrafından Mescid-i Aksâ'ya -ki beytül'-makdis'tir- geceleyin götürdü. O Mescid-i Aksâ ki, etrafını mübarek kıldı, yani çevresini din ve dünya bereketleriyle bereketlendirdik. Çünkü Musa (a.s.) dan İsa (a.s.)'ya kadar vahyin işi yer ve peygamberlerin ibadettâhî olmuş, hem de nehirler ve ağaçlar, çiçekler ve meyvelerle donanmış idi. Bu defa da İsrâ şerefi ile bereketli kılındı.

MESCİD-İ AKSÂ: Kudüs'deki "Beytül'-Makdis"dir. Nitekim İsrâ hadisinde de "Burak'a bindim Beytül'-Makdis'e vardım" diye geçmiştir. Bunun etrafı da, Kudüs ve cıvan demek olur. Şifâ-i Şerif şerhinde Aliyyül'-Kârî, Dülci'den naklederek şöyle bir hadis rivayet eder: "Allah, Arış ile Fırat arasını mübarek (bereketli) kılmış ve özellikle Filistini mukaddes kılmıştır."

Görülüyor ki âyetin bu bölümünde üçüncü şahıstan birinci şahısa geçme sanatı meydana gelmiş ve bu iltifat (hitabin yönünü değiştirme sanatı) ile İsrâ hikmeti şöyle açıklanmıştır:

Gece yolculuğuna çıkarttık ki, ona bazı âyetlerimizi göstermek için, yani büyük acıab şeylerimizden göstereceğimizi göstermek; Mirac'a çıkarmak için. "Gerçekten Rabbinin varlığının en büyük âyetlerini görmüştür." (Necm, 53/18). Buharî ve diğer hadis kitaplarında sahih rivayetlerle rivayet edildiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.v) Burak ile Beytül' Makdis'e vardiktan sonra oradaki büyük ve sert kayadan göğe kaçıldı. Her bir gökte peygamberlerden biriyile görüştü, nice nice melekler gördü. Cennet ve cehennemin durumlarını gördü, Sidre-i Muntehâ'ya geçti, Allah'ın melekût âleminde bir çok acab şeyler gördü. (Necm Süresi'nin baştaarafındaki âyetlerin tefsirine bkz.). Nihayet beş vakit namazın farz kılınması emri ile aynı gecede geri döndü. Sabahleyin Mescid-i Haram'a çıkıp Kureys'e haber verdi. Hayret emri ve kabul etmemekten kimi el griyor, kimi elini başına koyuyordu. İman etmiş olanlardan bazıları dönüp itidâd etti (dinden çıktı). Birtakım erkekler Ebû Bekir'e koşurlar. Ebu Bekir; "Eğer o, bunu söylediyse şüphesiz doğrudur" dedi. Onlar: "Onu bu konuda da mi tasdik ediyorsun?" dediler. O da: "Ben onu bundan daha ötesinde tasdik ediyorum, sabah aşkâm gökten getirdiği haberleri yani peygamberliği tasdik ediyorum" dedi. Bunun üzerine kendisine Siddik unvanı verildi. Kureysliler içinde Beytül'-Makdis'i o zamanki haliyle bilenler vardı. Bunlar, onun vasıfları ve durumuyla ilgili sorular sordular, tanımlamasını istediler. Derhal Hz. Peygambere Beytül'-Makdis gösterildi. Bunun üzerine ona bakıp anlatıyordu. "Gerçi Beytül'-Makdisi tanımlamada isabet etti." dediler. Sonra: "Haydi bakalım bizim kervandan haber ver, o bize daha önemlidir, onlardan bir şeyle karşılaştın mı?" dediler. Peygamber (s.a.v) "Evet, falancanın kervanlarıyla karşılaştım, Revhâ'da idi. Bir deve kaybetmişler anyorlardı. Yüklerinde bir su kadehi vardı. Susadım onu alıp su içtim ve yine eskiden olduğu gibi yerine koydum. Geldiklerinde sorun bakalım kadehte suyu bulmuşlar mı?" buyurdu. "Bu da diğer bir âlâmettir" dediler. Sonra sayıların, yüklerini ve görünüşlerini sordular. Bu defa da kervan olduğu gibi Hz. Peygambere gösterildi ve sorduklarını hepsine cevap verdi ve buyurdu ki: "İçlerinde falan ve falan önde, boz renkte bir deve üzerinde dikilmiş iki harar olduğu halde falan gün güneşin doğması ile beraber gelirler". Bunun üzerine: "Bu da diğer bir âyettir" dediler ve o gün hızla Seniyye'ye doğru çıktılar. Güneş ne zaman doğacak da onu yalancı konuşacakız diye bakıyorlardı. Derken içlerinden birisi: "Güneş doğdu!" diye haykırdı. Diğer birisi de: "İşte kervan geliyor, önünde boz bir deve ve içlerinde falan ve falan da var, tıpkı (Hz. Muhammed'in) dediği gibi" dedi. Böyle olduğu halde yine iman etmediler de: "Buapağık bir büyüdü." (Neml, 27/13; Saff, 61/6) dediler. (Miracın etrafıaca açıklaması için hadis kitaplarına müracaat edilmelidir.)

Bazıları göğe yükselmenin de "Burak" üzerinde meydana geldiğini söylemişler ise de gerçek olan şudur: Mescid-i Aksâ'ya kadar İsrâ (gece yolculuğu) Burak ile olmuş. Ondan sonra Mirac, asansör kurulmuştur. Ebu Sa'd-ü Hüdrî'nin rivayet olunduğu üzere Resulullah buyurmuştur ki: "Beytül'-Mak-dis'te olanları bildirirdim zaman Mirac getirildi ki, ben ondan güzel bir şey gömedim. Ve o, odur ki, ölünlüz can gelişme vaktinde gözlerini ona diker. Arkadaşım, beni, onun içinde kapılardan bir kapıya ulaşınca ya kadar çıkardı ki, ona "Koruyucu melekler kapısı" denir. Koruyucular kapısı, gök koruyucularının beklediği dünya göğü kapısıdır. Nitekim bu konuda "Ve onu, her kovulmuş şeytandan koruduk" (Hicr, 15/17) buyurulmuştur. Ve Ebu Sa'd-ü Hüdrî'nin diğer bir rivayetinde şu detaylı açıklama vardır: "Sonra Mirac getirildi -ki insanlann ruhu onda göğe yükselir Baktım ki, gördüğüm şeylerin en güzeli; görmez misin ölmek üzere olan kimse, ona nasıl gözünü diker? Bunun üzerine dünya göğü kapısına kadar yükseltildik. Cebrail kapının açılmasını istedi. "O kimdir?" denildi. "Cibril" dedi. "Yanıdaki kim?" denildi. "Muhammed" dedi. "Öyle mi? O Peygamber olarak gönderildi mi?" denildi. O, "evet" dedi. Hemen kapıyı açtılar ve beni selamladılar. Bir de ne bakayım görevli bir melek gördüm ki göğü koruyor ve ona İsmail deniliyor, emrinde yetmişbin melek ve her birinin emrinde yüzbin melek var. "Burada Resulullah (s.a.v) şu âyeti okudu: "Rabbinin ordulannı ancak kendisi bilir" (Müddessir, 74/31) ve buyurdu ki: Derken bir adam ile beraberim ki, şekli Allah'ın yarattığı gönkü gibi, ondan hiçbir şey değişmemiş, kendisine soyundan olan insanlann ruhu arzilediyor: "Mümin ruhu, hoş ruh, hoş kokuludur. Bunun kitabını (iyilerin defterin)'de kılın" diyor. "Kâfir ruhu ise; kötü ruh, kötü kokuludur. Bunun kitabını (kötülerin defterin) de kılın" diyor. "Ey Cibril bu kim?" dedim. "Baban Âdem" dedi. Ve o, bana selam verdi, gönlümü aldı, hayır ile dua etti "Hoş geldin salih peygamber ve salih evlad" dedi. Sonra baktım bir toplum gördüm ki, dudakları deve dudağı gibiydi. Onlara bir takım memurlar görevlendirilmişti, dudaklarını kesiyorlar ve ağzılarına ateşten bir taş koyuyorlar, bu taşlar makadlanndan çıkıyordu. "Ey Cibril! Bunlar kimler?" dedim. O: "Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenlerdir" dedi. Sonra baktım bir toplum vardı ki, derilerinin sırm kesiliyor ve ağzılarına tıklarıyor. Ve yediğiniz gibi yiniiz deniliyor. Ve bu onlara en iğrenç bir şey oluyor. "Ey Cibril! Bunlar kimler?" dedim. "Bunlar o koçunular, fitnecilerdir ki, insanlann etlerini yerler ve sövmek ile ırz ve namuslarına saldırırlar." dedi. Sonra baktım bir toplum var ki, önlerinde bir sofrta kurulmuş, üzerinde benim gördüğüm etlerin en güzellerinden kebaplar var, etraflarında da leşler var. Onlar, o güzel etleri bırakıp bu leşlerden yemeğe başladılar. "Bunlar kim? Ey Cebrail!" dedim. O: "Bunlar zinakarlar" dedi. "Allah'ın helal kıldığını bırakırlar da haram kıldığını yerler." Sonra baktım bir toplum var ki, kanlıları evler gibidir. Bunlar Firavun ailesinin yolu üzerinde bulunuyor. Firavun ailesi sabah ve akşam ateşe atılıyor bunlara uğruyor, uğradı mı bunlar bir fırlıyorlar, fırlayınca her biri karnının ağır basması ile düşüyor ve bunun üzerine Firavun ailesi bunları ayaklarıyla çiğniyorlar. "Ey Cibril! Bunlar kimler?" dedim... Dedi ki: "Bunlar, kanlılarında faiz yiyenlerdir. "onlann misali kendisini şeytan çarpmış olan kimse gibidir". Sonra birtakım kadınlar memelerinden asılmış ve birtakım kadınlar, baş aşağı ayaklarındın asılmış. "Ey Cibril! Bunlar kimler?" dedim. O: "Bunlar zina eden ve çocuklarını öldüren kadınlarıdır" dedi. Sonra ikinci göğe çıktık. Orada Yusuf ile buluştum.

Ümmetinden kendine tabi olanlar da etrafında idi. Yüzü, ayın onördördündeki dolunay gibiydi. Bana selam verdi, hoş geldin dedi. Sonra üçüncü göğe geçtik. Orada iki teyyezöğü; Yahya ve İsa ile buluştum. Giyimleri ve saç sakalları birbirine benziyordu. Bana selam verdiler. Hoş geldin dediler. Sonra dördüncü göğe geçtik. İdris ile buluştum. Bana selam verdi, hoşgeldin dedi. Nitekim yüce Allah: "Biz onu yüce bir yere yükselttik" (Meryem, 19/57) buyurmuştur. Sonra beşinci göğe geçtik. Orada millette sevdinilmiş olan Harun ile buluştum. Etrafında ümmetinden birçok tabileri vardı, uzun sakallı idi. Sakalı hemen hemen göbeğine değecekkti. Beni selamladı, hoşgeldin dedi. Sonra altıncı göğe çıktık, Orada Musa b. İmran ile buluştum. Çok kılı idi. Üzerinde iki gömlek olsaydı kılları onlardan çıkardı. Musa dedi ki: "İnsanlar beni 'Allah katında en şereflili olan yaratık' diye iddia ederler. Bu ise Allah katında benden yalnız daha şereflili olsaydı aldırış etmezdim. Fakat her peygamber ümmetinden kendine uyanlarla beraberdir. "Sonra yedinci göğe geçtik. Ben, orada İbrahim ile buluştum. Sırtını Beyt-i Ma'mur'a dayamıştı. Beni selamladı "Salih Peygamber ve Salih evlad hoş geldin" dedi. Bunun üzerine bana denildi ki: "İşte senin yerin ve ümmetinin yeri." Sonra Resulullah "Gerçekten İbrahim'e insanlann en yakını, zamanında ona tabi olanlarla şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve

ona iman edenlerdir. Allah müminlerin yardımcısıdır." (Al-i İmran, 3/68) âyetini tilavet etti ve buyurdu ki: "Sonra Beyt-i Ma'mur'a girdim, içinde namaz kıldım. Ona her gün yetmişbin melek girer, Kıyamete kadar geri de dönmelir. Sonra baktım bir ağaç var ki bir yaprağı bu ümmeti bürür. Bunun kökünde bir kaynak akıyor, iki kola ayrınlıyordu. "Ey Cibril! Bu nedir?" dedim. O: "Şu rahmet nehri, şu da Allah'ın sana verdiği Kevser'dir" dedi. Bunun üzerine rahmet nehrinde yıkandım, geçmiş ve gelecek günahlannı bağışlandı. Sonra Kevser'in akış istikametini tuttum ve nihayet cennete girdim. Bir de ne bakayım orada hiçbir gözün görmediği, kulâğın işitmediği, insan kalbine gelmeyen şeyler var. Sonra yüce Allah bana emrini emretti ve elli namaz farz kıldı. Ondan sonra Musa'ya uğradım. "Rabbini ne emretti?" dedi. "Üzerime elli namaz farz kıldı" dedim. O: "Dön, azaltması için Rabbine yalvar. Çünkü ümmetin bunun altından kalkamaz" dedi. Rabbime döndüm, azaltması için yalvardım. O benden on vakit namaz indirdi. Sonra Musa'ya döndüm. Bu şekilde Musa'ya uğradıkça Rabbime dönüyordum. Sonunda beş vakit namaz farz kıldı. Musa, yine: "Rabbine dön, azaltmasını iste" dedi. Ben: "Çok müracaat ettim, artık utandım." dedim. Bunun üzerine bana denildi ki: Sana bu beş vakit namaz, elli namazdır. Bir iyilik on katı iledir. Her kim iyilik yapmaya gayret eder de onu işlemese, onu bir iyilik yazılır, işleyene de on iyilik yazılır. Her kim de bir günah yapmaya teşebbüs eder de işlemese bir şey yazılmaz, işlere bir günah yazılır."

Kütüb-i sitte (Alt hadis kitabı) ve diğer hadis kitaplarında Mirac hadislerinin birçok rivayetleri vardır. Bu naklettığımız hadisin senedleri de İbnü Cerir tefsirinde zikredilmiştir. Görülüyor ki, bunda dünya göğüne kadar yükselmenin Mirac ile ilgili olduğu açıkça belirtilmiş, daha ilerisinde ise muhtemeldir. Fakat Alâî Tefsiri'nden Âlûs'nin naklettiğine göre, Resulullah'ın İsrâ gecesi biniti beş tane idi. Birincisi Beytül'-Makdis'e kadar Burak. İkincisi dünya göğüne kadar M'irac; üçüncüsü yedinci göğe kadar meleklerin kanatları; dördüncüsü Sidre-i Munteha'ya kadar Cibril'in kanadı; beşincisi Kâbe Kavsey'n (Mirac gecesi iki yay arası kadar Allah'a yaklaşmasına) kadar Refref (manevi bir binek)

Gerçi Allah'ın kudretine göre bu vasıtalar gerek yoktur. Yüce Allah'ın dilediğini bir anda herhangi bir yere ulaştırmaya gücü yeter. Fakat bütün bunlar, âyetlerini göstermek ve ikramını ortaya koymak cümlesinden sayılır. Çünkü "Ona âyetlerimizden gösterebilir diye" ifadesi gereğince İsrâ'nın hikmeti âyetleri (âlâmetleri) göstermektedir. Tefsircilerden bazıları gök cisimlerinin hareketlerinin sûratlerinden bilimsel misaller getirecek İsrâ ve Mirac'daki sûratlı yürüyüşü akıllara yaklaştırmaya çalışmışlardır. Fakat doğrudan doğruya ilâhî âyetlerden olan bir harıka, tabii bir görüş açısı ile açıklanabilmekten uzaktır. Tabii bir tasan, benzerlerine göre düşünmek demektir. Halbuki benzeri görülmemiş bir olayı benzerleri ile düşünmeye kalkışmak çelişki olur. O, ancak müşahade veya haber ile bilinir. Gerçi İsrâ'yı iyice tetkik edebilmek için Burak hadisi bize bir düşünce prensibini vermiyor değildir. Çünkü Burak kelimesinin berk (yıldırım) maddesinden türemiş olduğu apaçuktur. Peygamberimizin hadisinde onun tanımlanması şu şekildedir: "Boyu merkebden büyük, katırdan küçük bir havaydır ki, ayağın gözünün (gördüğü yerin) son noktasına basar". Bu ise şimşek ve elektrik sûratını anlatır. Biz bu prensiple İsrâ'nın sûratını bir dereceye kadar düşünmek ve böyle bir nakliye vasıtası üzerine binenin elektriğin etkilenmeyecek hiç sarılsımsızın tam sükunet ve huzur içinde mesafeyi katlayabileceğini düşünebiliriz. Ve bu şekilde Burak ve Mirac vasıtalarının özel olarak tahsisine bir hikmet yönü de düşünebiliriz. Fakat bütün bunlar, en fazla noksan akıldan tam akla yaklaştıracak iman deşilleri olabilir. Yoksa yer, zaman, hareket, ruh nitelikleri meselelerinin mahiyetiyle ilgili bulunan ve yüce Allah'ın kudretinin en büyük âyetlerinden olan Mirac mucizesi üzerinde düşünmek, aklın anlayış ölçüsünden çok yüksektir. Onun için demişlerdir ki o Mirac nitelendirilemeyecek kadar yücedir. Bu konuda şundan başka ne söylenebilir? O, her şeye gücü yeten ve severdir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Nurundan yarattığı dostunu (Hz. Muhammed'i) ziyaretine davet etmiş, meleklerinin ileri gelenlerinden gönderdiklerini göndermiş. Cibril, binittinin özensinini, Mikail de yulannı tutmuş. Nihayet bir sınıra kadar varmış, sonra da noksan sıfatlardan münezzeş olan yüce Allah, dilediği şekilde o işi kendisi üslenmiş. Şimdö O Allah'ın dostuna uzun gelecek hangi mesafe ve nurlu cesedine engel olacak hangi cisim düşünebilir?

"Huzvâ'yı geç, orada latîf bir âlem vardır ki Ruhlar onun cesetlerinin kalıntılannıdır."

Farsça bir şiirde şöyle denilmiştir: "Renk Onu, yani Muhammed (s.a.v.)'i âyetlerimizden göstermemiz için geceleyin yürüttük. Bu şekilde Mirac, Peygambere âyet göstermekten ibaret değil, Peygamberin kendisini bir âyet olarak kâinata göstermek olmuştur. Gerçekten Necm Süresi'nin inisi daha önce olduğuna göre, Peygamber hakkında; "Andolsun, O, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü" (Necm, 53/18) anlamı daha önce gerçekleşmiştir. Ve o, kendisi Allah'ın âyetlerinden en büyük bir âyettir. Ve İsrâ'nın hikmeti de ona göstermeden çok, onu göstermeye daha uygundur.

Muhakkak ki, ancak o, herşeyi işiten ve herşeyi görendir. Tefsircilerin çoğu, bu zamiri yüce Allah'a işaret etmek üzere tefsir etmişler ve meâlini şöyle açıklamışlardır: O noksan sıfatlardan münezzeş zattır ki, ancak o, kulunun gizli ve açık bütün hallerini gerçek anlamda gören ve haberdar olan ve bundan dolayı, bu yüksek makama ehil ve layk olduğunun bilendir. Onun için bu makâmı ona tahsis etmiş ve ona bu şekilde ikramda bulunmuştur. Bu şekilde âyet, gıyabdan (üçüncü şahıstan) birinci şahısa iltifat (gevirme) ile başlamış ve birinci şahıstan üçüncü şahısa iltifat ile son bulmuş olur. Aynı zamanda kâfirlerle karşı bir tehdid mânâsında da gerektirir. Ebu'l-Bekâ'nın naklettiğine göre, bazı tefsirciler de zahirin Peygambere işaret ettiğini söylemiş ve âyetin meâlinde demiştir ki: "Gerçekten sözümüzü işiten ve zatımızı gören yalnız o kuldur". Bu şekilde üçüncü şahısa iltifat yoktur. Ve âyet, zahirine göre yorumlanmıştır. Ancak "zatımızı gören" diye tefsir etmek için açık bir ipucu yoktur. "O gösterdiğimiz âyetleri gören" demek daha açıktır. Bununla birlikte Tiyyi demiştir ki: "Zahirin böyle iki ayrı yorumu muhtemel olarak gelmesinin sırm, Hz. Peygamberin yüce Allah'ı görmesi ve noksan sıfatlardan münezzeş olan Allah'ın sözünü işitmesi ve ancak, "Benim yardımımı iştir ve benim yardımımı görür." Hadisi şerifin mânâsı üzere olduğuna işaret olsa gerektir. (Yunus Süresi'ndeki "Ya da o kulaklara ve gözlere kim sahiptir?" (âyetin tefsirine bkz. 10/31)

Şimdi İsrâ'dan bahsedilirken mutlaka Hz. Musa'nın mikatı (Onun için belirlenen zaman) hatırlanacaktır. Dolayısıyla Musa'nın: "Sen asla beni göremeyeceksin." (Arâf, 7/143) hitabı ile karşılındığı "Musa, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya geldiğinde..." (Arâf, 7/143) âyeti ile Hz. Muhammed'i Allah'ı görmeye götüren bu İsrâ âyeti arasında bir düşünülürse, Allah ile konuşan Hz. Musa'nın makâmı ile, Allah'ın habibi Hz. Muhammed'in makâmı arasındaki fark açıkça anlaşılır. Buna işaret etmek üzere sözü İsrâ'dan Musa'ya nakletmekle buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

2- Musa'ya da kitap verdik ve beni bırakıp başkasını vekil edinmeyiniz diye onu İsrâ'ı oğulları için bir hidayet rehberi kıldık.

3- Ey Nuh! İle beraber gemiye taşıyarak kurtardığımız kimselerin soyundan olanlar! Doğrusu o çok şükredici bir kuldur.

2- Şöyle diye ki, yani Tevrat'ın hidayetinin esası şu idi ki benden başka vekil edinmeyin, işlerinizi havale edecek, benden başka Rab tanımayın.

3-4- Nuh ile beraber yüklediklerimizin çocukları. Ey Nuhun gözetiminde gemiye bindirip tufandan kurtardığımız birkaç müminin çocukları!Yani ey buğünkü insanlar! Siz bu aslınızdı düşünmelisiniz. Yalnız bunu düşünseniz başka vekil edinilemeyeceğini anlarsınız. Doğrusu o Nuh çok şükreden bir kuldur. Her durumunda şükrederdi. Yani siz niye nankörük ediyorsunuz?

Meâl-i Şerifi

4- Biz İsrailoğulları'na Tevrat'ta şu hükmü verdik: "Muhakkak siz, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir yükselişe geçeceksiniz."

5- Birincisinin zamanı gelince,üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Onlar, evlerin aralarına girip araştırdılar. Bu yerine getirilmesi gereken bir vaad idi.

6- Sonra sizi tekrar o istilacılar üzerine galip kıldı ve size mallarla ve oğullarla yardım ettik. Ve toplum olarak sizin sayınızı artırdık.

7- Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz ve eğer kötülük ederseniz yine kendinizdir. Artık diğer fesadınızın zamanı gelince, yüzlerinizi üzüntüye sokmaları, kötülük yapmaları ve ilk kez girdikleri gibi yine Beyt-i Makdis'e girmeleri, ele geçirdikleri yerleri mahvetmeleri için onları tekrar göndereceğiz.

8- Olur ki Rabbiniz size merhamet eder. Ama siz tekrar dönerseniz biz de döneriz. Cehennemi, kâfirler için kuşatıcı bir zindan yaptık.

Biz, kitapta İsrail oğullanna şu hükümleri bildirmiştik. Muhakkak siz, bu mukaddes toprakta iki defa fesat çıkaracaksınız ve muhakkak ki çok büyük bir azgınlıkla taşacaksınız. Fesadın çıkış yeri bu olarak.

5- Onlardan birinci fesadın zamanı gelince, birinci fesat devrinizin zamanı olup ceza sırası geldiği zaman ki, İbnü İshak'ın rivayetine göre, Şa'ya (a.s.)'yı öldürdükleri zamandır.

İbnü Cerir Tefsir'inde geniş bir tarzda açıklanmış olan bu kıssa, ibret alınacak öğütleri kapsadığından burada nakledilmesi faydalı olacaktır. Şöyle ki:

İsrailoğulları'nda bir çok olaylar meydana gelmiş, günahlar işlenmişti. Yüce Allah, bunlarla onları sorumlu tutmamış, kendilerine iyilik ve ihsan ile muamele etmişti. Nihayet, İsrailoğulları padişahlarından Siddika ismindeki padişahların zamanında olaylar büyümüştü. O zaman Şa'ya (a.s) onlara peygamber olarak gönderilmiş ve Babil hükümdarı Sencarib'in hücum ve istilası bertaraf edilmişti. Şa'ya b. Emsiya (a.s.) İsa ve Muhammed (a.s) müjdeleyen bir peygamber idi. Siddika, onun vahiy ve nasihatları ile amel etmiş ve başarılı olmuştur, O vefat edince İsrailoğulları'nın işleri kaşmış, hükümlerlikta yaşnmaya düşmüşler, birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Şa'yâ'yı dinlemiyorlar, nasihatlarını kabul etmiyorlardı. O vakit, yüce Allah, Şa'ya (a.s)ya buyurmuş ki: "Kalk! Kavmin içinde senin dilin üzere vahy edeceğim". Adı geçen kalkmış yüce Allah da onun dilini vahy ile konuşturup buyurmuş ki:

"Ey gök dinle! Ey yer sus! Çünkü Allah Teâlâ İsrail oğulları'nın durumunu anlatacak."

O İsrailoğulları ki, kendi nimetileyi bütütmüş, kendisi için seçmiş, ihsanı ile seçkin kılmış, kullanna üstün kılmış ve ihsanıyla başkalına üstün tutulmuştur. Halbuki onlar, cobanı olmayan kaybolmuş davar gibi idiler. Öyle iken ürkenlerini yatırdı, kaybolanlarını topladı, kinklarını sardı, hastalarını tedavi etti, zavıflarını semizlendirdi, semizlerini korudu. Bunu yaptığı zaman azdırlar, koçları tosuşmaya başladı, birbirlerini öldürüyorlar, hatta kingi kendine sarılacak sağlam bir kemik bile kalmadı. Yazıklar olsun bu hata yapan ümmet! Yazıklar olsun şu hata yapan topluma ki, ölümün kendilerine nereden geldiğini anlamıyorlar. Deve bile vatanını hatırlar da ona döner gelir. Eşek bile üzerinde doyduğu bağı hatırlar ve ona geri döner. Öküz bile semizlendiği şenliği hatırlar ve ona döner gelir. Bu toplum ise öküz değil, eşek değil, akıl sahipleri oldukları halde, ölümün kendilerine nereden geldiğini farketmiyorlar. Ben onlara bir misal vereceğim, dinlesinler, onlara de ki:

"Bir zaman boş, harap, bayındır olmayan ölü bir arazi vardı. Ve bunun kuvvetli ve bilgili bir de sahibi vardı. Onu imar etmeye başladı. Kendi kuvvetli iken arazisinin harap olmasını veya bilgili iken boşuna harcadı denilmesini istemedi. Etrafını duvarla çevirdi, içinde sağlam bir köşk yaptı, ortasından ırmak geçirdi. Zeytinlen, nardan, hurmadan, üzümnden ve türlü türlü meyvelerin hepsinden cins cins ağaçlar dikti ve onu kuvvetli, güvenilir, görüş sahibi, çalışkan bir konucunun korumasına emanet bıraktı, gelişmesini bekledi. Tomurcuklandığı ve meyveleri keçi boynuzu kıktığı zaman, "Aman bu ne kötü arazidir! Bunun duvanını, köşkünü yıkalım, ırmağını kapayalım, beğcısını yakalayalım, ağaçlarını yakalım; eskiden olduğu gibi harap olsun, imardan iz ve eser kalmasın" dediler. Bu davranışı nasıldır, buna ne dersiniz? Allah buyurdu ki: "O duvar benim zimmetim (koruluğum), köşk şeriatım, nehir kitabım, koruyucu peygamberim, dikilen ağaçlar da onlar, o ağaçların kıkdığı keçi boynuzu da onların kötü amelleridir. Ben de onlara, kendi aleyhlerine verdikleri hükümleri hükmettim. O, onlara Allah'ın verdiğini bir misaldir. Bana sığır ve koyun kesmekle yaklaşmak istiyorlar. Halbuki et, bana ulaşmaz ve ben onu yemem. Bana takva ile, haram kıldığım nefisleri boğazlamaktan sakınmakla yaklaşmayı bırakıyorlar. Kanlarla elleri boyanmış, elbiseleri bulamış. Benim için evler ve ibadet edilecek yerler yükseltip sağlamlaştırdılar ve onları içlerini temizliyorlar da kendi kalblerini ve vücutlarını pisliyorlar ve kirliyorlar. Benim için evleri ve ibadet yerlerini yaldızlı nakışlarla süsüyorlar da akilları, fikirlerini bozuyorlar. Benim evleri yükseltip sağlamlaştırmaya ne ihtiyacım var? Ben o evlerde otumam, benim nakışlı ibadet yerlerine ihtiyacım mı var? Ben onlara girmem, ben onların yükseltilmesini ancak içlerinde zikir ve tesbih edilmem için ve namaz kılmak isteyenlere bir âlâmet olması için emrettim."

Diyorlar ki: "Eğer Allah'ın, bizim dostluğumuzu ve kaynaşmamızı pekiştirmeye gücü yetse idi elbette toplardı. Ve eğer bizim kalblerimize anlatmaya Allah'ın gücü yetse idi mutlaka anlatırdı. "İki kuru ağaç al, en çok birleştikleri bir sırada birleştikleri yere var. O iki ağaca hitap ederek Allah da size ikinizin bir ağaç olmanızı emrediyor. Bunu söyleyince iki ağaç birbirine kâşip hemen birleştiler. Bundan dolayı Allah, buyurdu ki: "Söyle onlara gördünüz ya ben, iki kuru ağacı birleştirmeye kadirim. Dileseydim sizin dostluğunuzu birleştirmez miydim veya kalplerinize söz geçiremez miydim? Halbuki ona ben şekil verdim."

Diyorlar ki: "Oruç tıttuk, orucumuz kabul makamına yükselmedi, namaz kıldık namazımız nurlanmadı, sadaka verdik sadakamız sebebiyle malımız artınmadı, güvercin gibi inleyerek dualar ettik, kurtlar gibi uluyarak ağladık hiç biri işitilmedi, dualarımız kabul edilmiyor."

Allah buyurdu ki: "Onlara sor, benim dualan kabul etmeme engel olan nedir? Ben işiten içinde en fazla işiten, bakanlar içinde en fazla gören, cevap verenlerin en yakını, merhamet edenlerin en merhametlisi değil miyim? Elimdeki şeyler mi azdır? Nasıl olur ki? Benim kudret ellerim iyilik yapmaya açıktır, dilediğim gibi harcanm ve bütün hazinelerim anahtarları benim yanındadır. Onları benden başkası ne açar, ne kapatır. Gerçekten benim rahmetim her şeyi kapsar. Birbirlerine merhamet edenler ancak o sayede ederler. Yoksa sonradan cimri mi oldum? Ben cömertlerin en cömerti, bütün iyilikleri yapmayı sevenim; verenlerin en cömerti, kendisinden dilek istenilenin en fazla kerem sahibi değil miyim? Eğer şu kavim benim kalblerinde parlatılmış, ondan sonra kendilerinin onu atıp da dünyayı satın aldıkları hikmet ile nefislerine bir göz atsalar, nereden vuruldukları görürler ve en büyük düşmanlarının, kendi nefisleri olduğunu tam olarak bilirdi."

"Ben onları yanlış söyle aayıp ve kusurlarını örterek iyi göründükleri, haram yemekle kuvvet almak istedikleri oruçlarını nasıl kabul ederim? Onların kalbleri benimle savaşımaya, yaşnmaya kalkışan, haram kıldıklarını işleyenlere kulak verip dururken namazlarını nasıl nurlandınm? Veya sadakaları benim katımda nasıl zekat yerine geçer (Malları temizler) ki? Onları başkalarının mallarını sadaka olarak veriyorlar. Ben onlarla ancak kendilerinden gasbedilmiş olan sahiplerini mükafatlandırınm. Hem dualarını nasıl kabul ederim ki? O ancak dilleri ile söyledikleri bir sözdür, yaptıkları ise ondan çok uzak ve farklıdır. Ben ancak yumaşık huylunun duasını kabul ederim, ancak zavallı zayıf yoksul kimselerin sözünü dinlerim ve yoksulların, miskinlerin rızası benim zımnım âlâmetlerindendir. Fakirlere merhamet, zavıflara yanaşma, mazluma insaf, malı gasb edilene yardım, hazırda bulunmayana adalet etseler dullara, yetime, yoksula ve her hak

sahibine hakkını verseler! Bana insanla konuşmak yaraşsaydı ben onlarla konuşurdum."

"Ve o vakit gözlerinin nuru, kulaklarının duyma gücü, kalblerinin anlayışı olurdum. Ve o vakit ellerinin doğrultur, ellerinin ve ayaklarının kuvveti olurdum. Ve o vakit dillerini ve akillarını sağlamlaştırdım."

"Sen benim peygamberlik işlerimi tebliğ edip, onlar sözümü işittikleri zaman: "Bunlar uyuduma laflar, birinden birine miras kalan lakırdılar, büyüçülerin ve kâhinlerin yazdıkları eserlerden bir eserdir" diyorlar. Ve kendileri de böyle bir söz söylemek isteseler yapabilirler ve şeytanların onlara yapacağı vahy ile gaybden haberdar olabileceklerini iddia ediyorlar. Ve hepsi bu söylediklerini gizliyor, sır tutuyor. Durum böyle ise onlar bilirler ki, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim. Ve onları açıkladıkları ve gizledikleri şeyleri de bilirim. Ben gökleri ve yeri yarattığım gün, kendim için var ettiğim bir hüküm verdim. Ve ona ölünde süreli bir zaman belirledim ki mutlaka o, gerçekleşecektir.

Eğer onlar gayb iminden çalmalarında doğru iseler, haydi sana haber versinler ben o hükmü ne zaman tatbik edeceğim, o ne zaman olacak?. Eğer onların, dilediklerini yapmaya güçleri yetiyorsa, benim onu yapacağım kuvvet gibi bir kuvvet gösterebilir. Ben onu müşküklerin istememesine rağmen, her dinin üstüne çıkaracağım. Eğer onların, dilediklerini söylemeye güçleri yetiyorsa, o hükmü emrini vereceğim. Hikmetin benzerini telif etsinler (yazsınlar). Çünkü ben gökleri ve yeri yarattığım gün şöyle hükmettim: Peygamberliği, ücretle çalışanlar içinde kılalım, mülkü cobanlara, yüceliği alçak kimselere, kuvveti zavıflara, zenginliği fakirlere, serveti mali en az olanlara, şehirleri kırlara, kaleleri çöllere, beredayı enginlere, ilmi cahillere, hükmü okuma-yazma bilmeyenlere çevirip vereyim."

Şimdi onlara sor bu, ne zaman? Ve bunun başına geçecek kimdir? Kimin eli ile ben bu sünneti açacağım? Bu işin yardımcılar ve destekleyenleri kimlerdir? Biliyorlarsa söylesinler. Ben bunun için okuma, yazma bilmeyen bir peygamber göndereceğim. Sert değil, kaba değil, sokaklarda bağımaz, edebe ve terbiyeye uymayan davranışta bulunmaz, edebe aykırı söz söylemez. Ben, ona her güzelliği için doğru bir davranış vereceğim, her güzel ahlâkı ona bağışlayacağım. Sükuneti elbisesi, iyiliği prensibi, takvayı gönüllü, hikmeti düşüncesi, doğruluk ve vefakarlığı tabiatı, affı ve şeriatın hoş gördüğü şeyleri ahlâkı, adalet ve iyiliği yaşıntısı, hakkı şeriatı, hidayet imamı, İslâmı milleti, Ahmedî ismi kılacağım. Sapıklıktan sonra onunla hidayet edeceğim. Cahillikten sonra onunla öğretim yapacağım, düşkünlükten sonra onunla yükselteceğim, tanınmazken onunla şan vereceğim, azlıktan sonra onunla çoğaltacağım, darlıktan sonra onunla zenginleştireceğim, ayrılıktan sonra onunla toplayacağım. İhtilafa düştün kalbleri, dağınık arzuları, bölünmüş ümmetleri onunla birleştireceğim. Ümmetini, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet yapacağım.

Benim birliğime inanmak için bana iman ve ihlas ile şeriatın uygun bulduğunu emredek ve şeriatın yasakladıklarını nehyedecekler. Ayakta, oturarak, rukua vararak ve secde ederek bana namaz kılacaklar. Benim yolumda saf tutarak ve düşmana karşı yüzyükerek savaşıacaklar. Benim nıamı elde etmek için mallarından, yurtlarından çıkacaklar. Ben onlara camilerinde, medislerinde yattıkları, gezdikleri yerlerde tekbir, tevhid, tesbih, hamd, övgü ilham edeceğim, Sokak başlarında tekbir, tehlil ve takdis edecekler. Benim için yüzlerini, el ve ayaklarını temizleyecekler, bellerine elbiseler (ihramlar) bağlayacaklar, kurbanları kanları, kitapları göğüsleri, gece rahip, gündüz arslan. O benim bir lütfumdur ki, dilediğime veririm. Ve ben çok büyük lütfu sahibiyim.

Şa'yâ (a.s) sözünü bitirince öldürmek için üzerine saldırmışlar. O da kaçıp bir ağaca gizlenmiş, eteğinin dışarda kalan ucunu görmüşler, testereyi dayayıp onu ağaç ile beraber biçmişler. Sonra Erimiyâ (a.s.)'yı da hapsetmişler. Allah Teâlâ da Buhtu Nassar'ı onlara musallat edip belalarını vermişti.

Nitekim buyuruyor ki: Şiddetli savaşçı ve güçlü, kendisinden hoşlanılmayan kullarımızdan üzerine saldık. Burada izafette (tamlama ile) marife olarak: "kulumuz" buyurulmayı nekire olarak "bir kulumuz" buyurulması bunların, Allah'a nisbet edilerek anılacak, manfet ve ibadetleri makbul kulları olmadığına işaretir. Yani bu belirsiz yapmada "Onun kulu" ifadesindeki belirlilik gibi özel tamlama ile bir şerefendime mânâsı değil, şiddetli bir korkutma ve dehşet mânâsı vardır. Gerçekten yüce Allah, âlemlerin Rabbi olduğu için, aslında mümin de kâfir de onun kuludur. Ve düşünmeli ki, mümin iken azan bir kavme, kâfir bir kavmin musallat kılınması ne korkunç şeydir. Sâlih ellerle ıslah kabul etmeyen kavimler bekleyen sonuç ta budur. Bazı tefsirciler, bu olayın Çâlut olduğu olduğunu söylemişlerse de çoğunluk, "Buhtu nassar" olayı demislerdir. Bununla beraber esas önemli olan taraf, olayın zaman ve şahısları değil, özel mahiyeti ile hikmetidir. Kur'an'da da ancak bu nokta anlatılmıştır. Onun için en doğrusu şahıslar ve zamanların belirlenmesi ile uğraşmayarak olayı, Kur'an'ın açıklaması yönüyle kökü ve hikmeti ile ele almaktır.

Allah'ın yüceliği, onlara o korkunç kulları saldırdı da evlerin aralarını yokladılar. Yani öyle istila ettiler, öyle can kırımı yaptılar ki, herkese açık genel yerlerden başka, evlerin aralarını arayıp öldürecek İsrailoğulları'nı aradılar ve bu, yerine getirilmiş ve vaad oldu. Yani birinci fesat döneminde vaad edilen hüküm ve alın yazısı bu şekilde gerçekleşti, tamam oldu. (Bakara Süresi'ndeki "Veya altı üstüne gelmiş bir şehire uğrayan kimseyi görmedin mi?" (2/259) âyetinin tefsirine bkz.).

6- Sonra da size, onlar üzerine tekrar saldırma imkânını verdik. Devletinizi tekrar verdik ve sizi mallarla ve oğullarla destekledik ve sizi orduca çoğalttık.

7- Şöyle diyerek ki: Eğer iyilik ederseniz; Allah'a itaat, emir ve yasaklara riayet etmekle güzel çalışır, iyilikler yaparsanız kendinize iyilik etmiş olursunuz. Çünkü o iyilik ve itaatın bereketleriyle yüce Allah, size her türlü iyilik ve bereket kaplarını açar ve eğer kötülük yaparsanız o da kendi aleyhinezer. Allah'a isyan eder, yasak şeyler ve bozgunculuk peşinde olursanız, kendinize kötülük etmiş olursunuz. Çünkü isyan ve bozgunculuğun uğursuzluğu ile, üzerine dünya ve ahiret cezalarının kapıları açılır. Demek ki İsrailoğulları devletinin bu şekilde geri verilmesi Allah'ın bir yardımı olmakla beraber, aynı zamanda kendilerinin iyi çalışmalarıyla da ilgili idi. O acı terbiye ile tevbe etmişler, durumları düzelerek güzel çalışmışlar. "Allah onu yüz sene öldürdü." (Bakara,2/259) âyetinin mânâsı gereğince, yüz seneden sonra da olsa başarmışlardı. Fakat bu iyilik, devam etmeyip ikinci bozgunculukları başlayacak ve o vakit son cezalandırma zamanları gelecek, kötülükleri yüzlerine çarpılacak, devletleri başlarına yıkılacaktı. Nitekim şöyle buyurulmuştur: Bunun üzerine sonraki cezalandırma zamanı gelince; önce haber verilen iki defa fesat çıkarmaktan sonuncusunun cezalandırılma zamanı gelince ki bu da Yahya (a.s.)'yı öldürme ve İsa (a.s.)'yı öldürme ve çarnıha germeye kalkıştıktan zamandır yüzlerinizi kötü duruma sokmak için ve ilk kez girdikleri gibi Mescid'e (Kudüs'e) girmeleri için ve her istila ettiklerini mahvetmeleri içindir. Krallar taifesinden Balak kralı Cuder veya Cürdus diye rivayet edenler olmuşsa da bu üç facianın sonucu bir olayın safhaları veya birçok olayların zincirleme ardarda meydana gelmesi olarak düşünülebilir. Her birinde "lâm"ın açıkça ifadesi ikinci ihtimali daha fazla andırır. Bu yıkımı yapan şiddetli kuvvet sahipleri de tarihi bilgilere göre Totistan Kostantin'e kadar Romalılar olmuştur.

(Bakara Süresi'ndeki "Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın adını anılmasına engel olan ve onları harab olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?" (Bakara, 2/114)

8-Bundan sonrasına gelince:

Rabbimizin size rahmet etmesi yakındır. Yani âlemlere rahmet olan ahir zaman peygamberinin gönderilmesi ve sizin o saldırılardan kurtulmanız ümidi artık yakındır. Şu şartla ki siz düzleme yolunu tutarsanız. Şayet siz yine dönerseniz; eskisi gibi bozgunculuğa geri dönerseniz biz de döneriz. Yine cezalandırınz. Ve biz cehennemi kâfirler için bir kuşatıcı, kılmaması imkansız bir hapishane kılmışızdır. Yüce Allah'ın hükmü ve yargısı olan bu hükümler, vaktiyle İsrailoğulları'na gönderilen kitapta Tevrat ve ekleri olan sahifelerde bildirilmiş idi. Onların takdirleri böyle idi.

Şimdi o yakın olan rahmet nerededir, diyecek olurlarsa, işte:

9- Şüphesiz ki bu Kur'an, insanları en doğru ve en sağlam yola iletir ve salih amel işleyen müminlere büyük bir ecir olduğunu müjdelere.
10- Ahirete inananmayanlara da can yakıcı bir azab hazırlamışsıdır.

9-10- Gerçekten işte bu Kur'an en doğru, en sağlam yola irşad eder ve salih amelieri, yani Kur'an'da açıklanan iyi işleri yapan müminleri müjdelere ki: Kendileri için büyük bir mükafat muhakkak vardır. Ahirete inananmayanlara da çok acı bir azab hazırladığımız gerçektir. Şu halde buna karşı insanların yapacağı şey, iman ile iyi amelieri işleyip o büyük mükafatı istemek ve o acı azabdan korunmaktır. Fakat:

Meâl-i Şerifi

11- İnsan, hayrın gelmesine dua ettiği gibi kötülüğün gelmesine de dua eder. İnsan pek acelecidir.

12- Biz geceyi ve gündüzü varlığımıza delalet eden birer delil kıldık. Sonra Rabbinizden bir lütf aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine) eşyayı aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz her şeyi uzun uzadıya anlattık.

13- Her insanın amel defterini boynuna doladık, kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız.

14- "Kitabını oku! Bugün hırs görücü olarak sana nefsin yeter!" deriz.

15- Kim doğru yola gelirse şef kendi iyiliği için gelir. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü çekmez. Biz bir Peygamber göndermedikçe, hiç kimseye azab edecek değiliz.

16- Biz bir ülkeyi yok etmek istediğimiz zaman, şımarık varlıklarına emrederiz, onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece, o ülke helaka müstahak olur, biz de onu yerle bir ederiz.

17- Hem Nuh'tan sonra nice nesilleri helak ettik. Kullarının günahlarını bilmek ve görmekte Rabbin yeter.

18- Her kim peşin isterse, dünyada ona, istediğimiz kimseye, dilediğimiz kadarını peşin veririz. Sonra ona cehennemi hazırlarız; kınanmış ve (rahmetimizden) kovulmuş olarak oraya girer.

19- Kim de ahireti isterse ve mümin olarak kendine yaraşır bir çaba ile onun için çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir.

20- Hepsine; (dünyayı isteyenlere de, ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir.

21- Bak! Onların bir kısmını değerine nasıl üstün kıldık! Elbette ahiret, hem dereceler bakımından daha büyüktür, hem de üstünlük bakımından daha büyüktür.

22- Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın.

11- İnsan hayra dua eder gibi, şerre de dua eder veya şerri davet eder. Sanki o büyük mükafata dua ediyormuş gibi, o acıklı azaba dua eder. Veya yaptıkları ile o azabı davet eder. Bunun sebebi de şudur: İnsan pek acelecidir. Sonra olacak şeyin vaktinden önce hemen olmasını ister. Sabır ve tahammül zoruna gider de iman ile yararlı işlerden önceye alarak o büyük mükafatı isteyecek yerde, acesinden imansızlar hakkında hazırlanmış olan çok acı azaba dua eder. Onun bir an önce hemen yerine getirilmesini bir iyilik ister gibi ister ve bu şekilde kendisine kötülüğü davet etmiş olur. Çünkü bir şeyin vaktinden önce acele, olarak gerçekleşmesini isteyen kimse, o şeyden mahrum edilmekle azarlanır. Bundan dolayı müminler, kötülüğe dua etmemeli, sabır ve ihtiyat ile hayra dua etmeli ve yararlı işleri yapmaya teşebbüs ile hayra davet etmelidir.

İnsanın çok aceleci olması bir de şu mânâyı kapsar: İnsan peşincidir. Veresiyeden daha fazla peşine heves eder. Ahireti, dünyada görmek ister. Onun için insanların birçoğu ahireti bırakır da dünyayı ister. O büyük ücrete önem vermez, o acıklı azabı hesaba almaz. Ve bu şekilde kendisine hayır istiyormuş gibi kötülüğü davet eder. Ki bu mânâ biraz sonra (17/18) âyeti ile açıklanacaktır. Özetle her kişisinde veya bütün durumlarında değil, cinsi itibarı ile veya bazı durumlarda insan çok acelecidir. Ve acesinden iyilik ve kötülüğü birbirinden ayırmaz, sonunu gözetmez. Zaman âyetlerini hesaba almaz da kendine iyiliği davet ediyormuş gibi bir tehlike ile kötülüğü davet eder.

12- Halbuki biz gece ve gündüzü iki âyet yaptık. Gece ve gündüz denilen iki âlâmet ki değişime ve birbirini takip etmekle zamanın akışına ölçü ve onun üzerinde hüküm ve tasarruf icra eden Allah'ın kudretinden birer nişanedirler. Bunları yaparken gece âyetini sildik. Bu nazım, ihtibâk sanatı cinsinden bir icaz ile şu mânâyı işaret eder ki, gece ve gündüzün kendilerini iki âyet yaparken, her biri için de birer âyet yaptık ve bunun için gece âyetini sildik. "Gündüz âyetini gösterici kıldık." Gece âyeti karanlık veya ay, gündüz âyeti de ışıq veya güneştir. Fakat burada gece âyeti, karanlık ile tefsir edilecek olursa; karanlığın silinmesi, gündüz âyetinin mânâsı demek olacağından bu fıkra, ikincisinden fazla bir fayda ifade etmemiş olacaktır. Şu halde gece âyetinden maksadın ay olması ve karanlığın bunun mahvedilmesinden anlaşılması daha açıktır. O halde ayın mahvedilmesinden maksat nedir? İbnü Abbas demiştir ki: "Gece âyeti olan ay, güneş gibi aydınlatıcı idi, aydınlığı mahvedildi ve ayın yüzündeki karanlı o mahvın izidir." İbnü Ebî Hâtem'in rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Ka'b-ı Kura'zî demiştir ki: Gece bir güneş, gündüz de bir güneş vardı. Gece güneşi mahvedildi ve işte aydaki silinti odur." Delâilü'n-Nübüvve'de Beyhaki ve İbnü Asâkir, Sa'id-i Makbûr'den şöyle rivayet etmişlerdir ki: "Abdullah b. Selam, Peygamber (s.a.v) den aydaki karanlığı sordu. Resulullah dedi ki: 'İkisi de güneş idi, yüce Allah "Biz gece ve gündüzü iki Ayet kıldık ve gece âyetini sildik" buyurdu. Şimdi gördüğün karanlı o silintidir." Bunlar, gibi daha diğer izler de vardır. Demek ki ay önce güneş gibi aydınlatıcı olarak yaratılmıştı, o da bir güneş demekti. Ve o halde güneş gibi ısı da vardı. Sonra yüce Allah o güneşi sildi, yani söndürdü ve böylece şimdi bildiğimiz gece âyeti olan ay meydana geldi. Şu halde gerek ayın yüzündeki karanlı ve gerek aksettirdiği ışığın büyüüp küçülmesi ve nihayet kameri ayın son üç gününde kaybolup yeni bir hilâl olarak ortaya çıkması, o silimenin bir eseri ve neticesidir. Ayın nuru kendiliğinden olmayıp güneşten elde edildiği, eskiden beri astronomi ilmi bilginlerince bilinirse de ayın, önceleri güneş gibi aydınlatıcı iken, sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'an'ın bildirmiş olduğu bu gerçeği nihayet zamanımız bilim adamları almış kabul etmiş ve bu günkü bilimsel düşüncelerinin bu temel üzerine takip etmekte bulunmuşlardır. Gök cisimlerinin meydana gelme şekilleriyle ilgili teorilere yol açmış olan bu ayın silinmesi meselesi, bilimsel açıdan çok önem taşıdığı gibi, dini açıdan da böyledir. Çünkü kıyamet hallerinden "Güneş dörülüp söndürüldüğü zaman, yıldızlar karanp düştüğü zaman..." (Tekvir, 81/1-2) âyetleri ile bildirilen güneşin dörülüp söndürülmesi, yıldızların karanp düşmesi hadiselerinin düşünüldüğü tasdik edilmesinin önceden bir misal ile ibret bakişına sunmaktır. Kıyamet ve ahireti hesaba aldmak için, zamanın değişim seyrini mütalaa ettirmek hikmetiyle gece ve gündüz âyetlerini söz konusu eden bu âyetin gelişi de özellikle bu ibret ile ilgilidir. Böylece buyuruluyor ki, gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini bir gösterici kıldık. Yani güneşi, gözü olanlara herşeyi görecek bir görme vasıtası olan ışıq ile parlak yaptık ve mahvetmedik ki Rabbinizden lütf isteyesiniz. Bu hitabın insan cinsine yönelik olduğu dikkate alınırsa bundan anlaşılır ki, yer üzerinde insan cinsi ayın silinmesinden sonra yaratılmış ve gece ile gündüzün birbirinden ayrılması insan hayatının feyiz sebeplerinden birisi olmuştur. Bu şekilde mânâ şöyle olur: Bunların böyle yapılması şu hikmetler içindir ki siz, hayata mazhar olup görüş ve düşünce sahibi insanlar olasınız da bunları yapan ve sizi yetiştiren Rabbinizin büyüklüğünü anlayarak çalışınız; fakat kötülük ve noksanlık için değil, O'nun lütf ve kereminden hayırlı kazanç ve ilerleme istemek için çalışınız ve yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Geceleriyle ve gündüzleriyle, aylanla ve yıllanla

zamanı ölçüp önünü sonunu, dünyayı ve ahireti hesap edesiniz ve dünyaya güvenip ahiretteki hesabı unutmayasınız diye, bunları böyle yaptık. Ve her şeyi geniş olarak açıkladık. Yani yaratılış âleminde her şeyi ayırd edip gündüz âyeti ile gösterdiğimiz gibi, Kur'an'da da din ve dünyanızla, iyilik ve kötülüğünüzle ilgili her şeyi âyetleri ile açıkladık; bu şekilde Kur'an, gündüz âyeti gibidir. Bunun karşısında önceki kitaplar ise, mahvedilmiş gece âyeti gibi neshedilmişti.

13-Bu geniş açıklama cümlesinden olmak üzere: Her insanın da amelini kendi boynuna taktık. Yani şans ve kaderini, gayb âleminden uçup gelecek olan iyi veya kötü nasibini kendi zimmetine bağladık. Sorumluluğu kendi istek ve ameline tahsis ettik veyahut vebalini kendi nefesine bağladık. Ve ona kıyamet gününde bir kitap, amelini kaydeden ve hesabını gösteren bir defter çıkaracağız ki, o kitap açık olarak, veyahut neşrolunarak ona şöyle çatacak: Kitabını oku! Bugün hesap görme bakımından sen kendine yetersin. Onun için insan, dünyada da her gün kendini okumalı, hesaba çekilmekten önce kendini hesaba çekmelidir. Nitekim bir hadis-i şerifte: "Hesaba çekilmekten önce kendinizi hesaba çekiniz." buyurulmuştur.

14-Bu geniş açıklama cümlesinden olmak üzere: Her insanın da amelini kendi boynuna taktık. Yani şans ve kaderini, gayb âleminden uçup gelecek olan iyi veya kötü nasibini kendi zimmetine bağladık. Sorumluluğu kendi istek ve ameline tahsis ettik veyahut vebalini kendi nefesine bağladık. Ve ona kıyamet gününde bir kitap, amelini kaydeden ve hesabını gösteren bir defter çıkaracağız ki, o kitap açık olarak, veyahut neşrolunarak ona şöyle çatacak: Kitabını oku! Bugün hesap görme bakımından sen kendine yetersin. Onun için insan, dünyada da her gün kendini okumalı, hesaba çekilmekten önce kendini hesaba çekmelidir. Nitekim bir hadis-i şerifte: "Hesaba çekilmekten önce kendinizi hesaba çekiniz." buyurulmuştur.

15-Böyle her insanın amelinin kendi boynuna takılmasının mânâsının özü daha fazla açıklanarak buyuruluyor ki: "Kim doğru yola gelirse, şif kendi iyiliği için gelir. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar..." İyi amma herkes hidayet ve sapıklığı nasıl belirlerin, denecek olursa, bu varsayılma soruya cevap olarak buyuruluyor ki: Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz. Peygamber gönderilince de hidayet ve sapıklık tebliğ edilmiş olur. Fakat onu kabul edip etmemek herkesin kendi boynuna, kendi iradesine bağlıdır.

16- Böylece herkesin amelilerinin kendi boynuna takılmış olması, her insanın yalnız kendi boynundaki vebali ile sorumlu tutulması, yalnız kişilere mahsus olmayıp her topluluğun yıkımının da kendi içinden, kendi boynuna geçirilen baykuşlanndan ileri geldiğini anlatmak için de buyuruluyor ki: "Biz bir memleketi helak etmek istediğimiz zaman varlıklı kimselerine (itaat) emrederiz de onlar kötülük işlerler. Böylece orası azabı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz."

17- Böylece herkesin amelilerinin kendi boynuna takılması olması, her insanın yalnız kendi boynundaki vebali ile sorumlu tutulması, yalnız kişilere mahsus olmayıp her topluluğun yıkımının da kendi içinden, kendi boynuna geçirilen baykuşlanndan ileri geldiğini anlatmak için de buyuruluyor ki: "Biz bir memleketi helak etmek istediğimiz zaman varlıklı kimselerine (itaat) emrederiz de onlar kötülük işlerler. Böylece orası azabı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz."

18- Kim geçici dünya hayatını isterse, yani dünya için çalışır, amelinin mükafatını bu dünya hayatında almak isterse ona burada, bu dünyada peşin veririz. Fakat eşit olarak herkese istediği kadar değil istediğimiz kimseye dileyeceğimiz kadar. Çünkü herhangi bir amelin değeri, çalışanın istediği ile değil, çalıştırının kabul etmesi ile belirlenir. Bununla birlikte: "Kim dünya hayatını ve onun süslerini isterse, Biz onlara dünyada yaptıklarının tam karşılığını veririz. Onların orada bir şeyleri de eksiltilmez." (Hûd, 11/15) âyeti gereğince hepsinin ameli tam olarak verilir. Hiçbirinin hakkı yenmez. "Sonra da ona cehennemci hazırlanz." İşte çok aceleci olmanın önu hoş gibi görünürse de sonucu böyle korkunçtur.

19- Kim de ahireti diler ve ona iman ederek onun için gerekeni yaparsa. İşte bunların çalışmaları Allah katında makbûldür. Dünya için çalışanlara da, ahiret için çalışanlara da, her ikisine de Rabbinin nimetlerinden verilir.

20- Yani amelilerinin karşılığı olarak değil, Rabbine ait olan sonsuz ihsan ve bahşış olarak yardım ederiz. Ve Rabbinin ihsan ve bahşışı men edilmiş değildir. Peşin karşılığını almak için çalışana da verilir, veresiye çalışanlara da verilir. Bundan dolayı dünya için çalışanlara dünyalıkları verilirken, ahiret için çalışanlar dünyada mahrum edilir zannedilmemelidir.

21- Bak, onların bir kısmını diğer kısmından nasıl üstün kılmışsıdır. Her iki kısımdan insanları bu dünyadaki ihsan ve yardım yönüyle derecelerinin ne kadar farklı, dünya menfaatlerindeki oranlarının ne kadar birbirinden üstün olduğu hissedilmektedir. Bu fark ve değişikliğin esası, yalnız yüce Allah'ın bir tercihi ve üstün tutmasıdır ve ancak O'nun iradesinin eseridir. Her insanın kaderi boynuna böyle bağlanmıştır.

Elbette ahiret dereceler bakımından daha büyüktür, faziletçe de daha yüksektir. Bundan dolayı insan acele etmemeli, çalışmasının makbûl olması için bütün maksatlarında ahireti tercih etmelidir.

22-Ey insan! Allah ile beraber başka bir ilâh uydurma! Sonra kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın. Allah katında kınanmış olur, kendini kurtaracak hiçbir yardımcı bulamazsın.

Çünkü Allah'a ortak koşmak, çok büyük zulüm, en büyük haksızlıktır. Zalim ise her zaman kınanmış ve netice itibarıyla yardımdan mahrum kalmıştır. Halbuki her çalışma ve çaba harcama kuvvete dayanır. En büyük kuvvet ise haktr. Hakkın başı da Allah'ın birliğine inanmaktır. "Allah'ın güç ve kuvvetinden başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur" Ahirete uygun çaba için ilk şart iman olduğundan dolayı, ilk önce imanın birinci rûknü olan tevhidin başlamakla, çalışma ve amelde hareket kanunu, edinilmesi gereken ahkâm ve faydalı amellerin esaslarını tesbit eden ve nihayet yine tevhid işini pekiştirerek Allah'a ortak koşmayı kınayacak olan aşağıdaki emirler ve yasaklar, dikkat ediniz ne güzel hikmetlerdir:

Meâl-i Şerifi

23-38- 23- Rabbin kesin olarak şunları emretti: Ancak kendisine ibadet edin, anne ve babaya iyilik edin. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlarsa, sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama. İksine de tatlı ve güzel söz söyle.

24- İksine de acıyarak tevazu kanatlarını indir. Ve şöyle de: "Ey Rabbin! Onların beni küçükten terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et."

25- Rabbiniz içinizden geçenleri çok iyi bilir. Eğer iyi kimseler olursanız elbette Allah çok tevbe edenleri başışlayıcıdır.

26- Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma.

27- Çünkü (malını) saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.

28- Eğer Rabbinden beklediğin bir rahmet (rızk) için, onlardan yüz çevirmek mecburiyetinde kalırsan, o vakit de onlara yumuşak ve tatlı bir söz söyle.

29- Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp sağma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açığa kalırsın.

30- Gerçekten senin Rabbin, kullarından dilediğinin nzkını genişletir ve dilediğini kısar. Şüphesiz ki Allah, kullannın durumlarından haberdardır, her şeyi görendir.

31- Bir de geçim korusuyla çocuklarını öldürmeyin, onlara da, size de nzki biz veriniz. Şüphesiz ki onları öldürmek, çok büyük bir suçtur.

32- Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur.

33- Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldıgı canı öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik. O da öldürmede aşın gitmesin. Çünkü ona (dinin kendisine verdiği yetki ile) yardım olmuştuz.

34- Yetimin malına da yaklaşmayın. Ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel bir şekilde yaklaşabilirsiniz. Ahdi de yerine getirin. Çünkü verilen sözde elbette sorumluluk bulunuyor.

35- Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha hayırlıdır ve sonuç itibarıyla de daha güzeldir.

36- Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri yaptıklarından sorumludurlar.

37- Yeryüzünde kibir ve azametle yürümek! Çünkü sen asla yeri yaramazsın ve boyca da dağlara erişemezsin.

38- Kötü olan bütün bu yasaklar, Rabbinizin sevmmediği şeylerdir.

Meâl-i Şerifi

39-40- 39- İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah'la beraber başka bir ilâh uydurma. Aksi halde kötülenmiş ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın.

40- Rabbiniz, size oğullan tahsis etti de, kendisi meleklerden dişiler mi edindi? Gerçekten siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz.

Meâl-i Şerifi

41- Biz, bu Kur'an'da akıllarını başlarına almaları için türlü şekillerde (ikaz ve ihtar) açıkladık. Fakat bu açıklamalar ancak onların nefretini artırmıştır.

42- (Ey Muhammed!) De ki: "Eğer dedikleri gibi Allah ile birlikte ilâhlar olsaydı, o zaman bu ilâhlar Arş'ın sahibine bir yol ararlardı."

43- Allah, onların dediklerinden çok münezzeh ve çok yüksek, hem pek büyük bir yüseklikle yücedir.

44- Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir çok başlıyandır.

45- Sen Kur'an'ı okuduğun zaman biz, seninle ahirete inanmayanların arasına görünmez bir perde çekeriz.

46- Ve kalblerinin üzerine, Kur'an'ı anlamalarına engel perdeler geçiririz ve kulaklarına bir ağırlık veririz. Rabbinî Kur'an'da bir tek olarak andığın zaman da ürkerek arklarına döner kaçarlar.

47- Biz onların, seni dinlerken nasıl dinlediklerini çok iyi biliriz. Birbiriyle fısıldaşırken de o zalimlerin: "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!" dediklerini biz çok iyi biliriz.

48- Bak senin için nasıl misaller verdiler de bu yüzden nasıl sapıklığa düştüler! Artık hak yolu bulmaya güçleri yetmez.

49- Bir de onlar dediler ki: "Biz, bir kemik yığımı olduğumuz ve ufanıp toz olduğumuz vakit mi, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?"

50- De ki: "İster taş olun, ister demir..."

51- "İsterse gönlünüzde büyüyen başka bir yaratık olun, (Muhakkak öldürülecek ve diriltileceksiniz.)" Onlar: "Bizi kim tekrar dirilticek?" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan o kudret sahibi." Sana başlanmı sallayarak: "Ne zamandır bu," diyecekler. De ki: "Yakin olması gerekir".

52- (Allah) sizi çağıracağı gün, tam bir hürmetle onun emrine koşacaksınız ve zannedeceksiniz ki, kabirlerinizde pek az bir müddet kaldınız.

41-52- O takdirde mutlaka hepsi Arşın sahibine bir yol ararlardı. Bu âyete, iki mânâ verilmiştir: Birisi, "Her biri o bütün mülkün gerçek sahibi olan Allah'a galip gelme çaresini arardı. Çünkü galip olmadan ilâh olamazdı." Bu durumda "Eğer yerle gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de muhakkak bozulurdu, yok olurdu." (Enbiyâ, 17/22) âyeti gereğince "bûrhan-ı temanı"ya (Kelâm ilminde âlimlerin devir ve teselsülün mümkün olmadığını isbat eden delillerine) işaret olur. İkincisi de "Her biri, Allah'ın tek zatından kuvvet ve kudret elde etmeksizin bir şey yapamayacaklarını, bir cumhuriyetin başkansız olamayacağını bildiklerinden, hepsi ona yaklaşmak için bir yol arardı. Bu şekilde ise hiçbir ilâh olamaz, Allah'ın ilâh olduğunun kabul etmiş olurlardı." demektir.

Ve Allah'a hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Çokları, bu tesbihin hal dili ile delaletten veya hal ve sözden daha umumî olduğunu söylemişlerdir. Fakat bazı tefsirciler, hakikî mânâsı üzere, sözle tesbih etmek olduğunda ısrar etmişlerdir. Çoğunluğun görüşü, halkın akıllına ve anlayışlarına en çok dokunur görünürse de Alusî Tefsiri'nde uzunca anlatıldığı üzere, Resulullah'ın elinde taşların tesbihinin duyulması gibi rivayet edilen bir çok hadis ve eser bazı tefsircilerin görüşünü desteklemektedir. Muhyiddin-i Arabî ve diğer birçok sofiler de bu görüştedirler.

Meâl-i Şerifi

53- Mümin kullarıma söyle de (kâfirlere) en güzel olan sözü söyleyinler. Çünkü şeytan aralarına fesat sokar. Şüphesiz şeytan, insan için apaçık bir düşmandır.

54- Rabbiniz sizi çok daha iyi bilir. Dilerse tevbeniz sebebiyle size merhamet eder, dilerse azab eder. Seni de onların üzerine vekil göndermedik.

55- Rabbin göklerde ve yerde olan kimselerin hepsini en iyi bilendir.

Andolsun ki biz, peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık. Davud'a da Zebur'u verdik.

53-55- Burada özellikle Davud ve Zebur'un zikredilmesinin sebebi:

1- Kureys Peygambere karşı mücadele etmek için yahudilere müracaat ediyorlar. Yahudiler de "Musa'dan sonra peygamber yoktur, Tevrat'tan sonra kitap yoktur" diyorlar. Şu halde bununla onların bu iddiaları çürütülmüştür.

2- Bununla üstünlüğün değeriine işaret edilmiştir. Çünkü Davud (a.s) büyük bir hükümdar idi. Böyle iken burada onun hükümdarlığı gözönünde bulundurulmayıp da Zebur'un tahsis edilmesi, zikr edilen üstünlükten maksat, mal ve mülk ile değil, ilim ve din ile üstünlük demek olduğunu gösterir.

3- Zebur'da peygamberlerin sonuncusu (Hz. Muhammed) ve onun ümmetinin, ümmetlerin en hayırlısı olduğu yazılmıştı. Nitekim "Andolsun ki biz, Tevrat'tan sonra Zebur'da da: "Yeryüzüne mutlaka salih kulların varis olacak" diye yazmıştık." (Enbiya 21/105) buyurulmuştur, (Enbiyâ Sûresi'ndeki bu âyetin tefsirine bkz.)

Meâl-i Şerifi

56- De ki: "Allah'tan başka, ilâh olduğun sandığınız şeyleri çağırın, size yardım etsinler. Onlar, ne sizden sıkıntıyı kaldıracıllar, ne de değiştirebilirler.

57- Onların yalvardıkları da, Rablerine daha yakın olmak için vesile ararlar. Ve O'nun merhametini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı korkunçtur.

58- Hiç bir şehir (halkı) yoktur ki, kıyamet gününden önce biz onu helak etmeyelim, yahut şiddetli bir azab ile azablandırmayalım. Bu, Kitap'ta (Levh-i

Mahfuzda) yazılıdır.

56-58- Buradaki kitaptan maksat Levh-i Mahfuzdur.

Meâl-i Şerifi

59- Bizi, âyetler (mucizeler) ve peygamber göndermekten alıkoyan şey, ancak öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd'a, açık bir mucize olarak o dişi deveyi vermiştik de ona zulmetmişlerdi (deveyi boğazlayarak kendilerine yazık etmişlerdi). Oysa biz, o mucizeleri ancak korkutmak için göndeririz.

60- Vaktiyle sana şöyle vahyettiğimizi hatırla: "Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır." (İsrâ geces) sana açıkça gösterdiğimiz o temâşâyı ve Kur'an'da lanet edilen ağacı da, yalnız insanlara bir imtihan için yapmışsızdır. Biz onları, korkutuyoruz, fakat bu onlara ancak büyük bir taşkınlıktan başka bir sonuç vermiyor.

59- O âyetlerle (mucizelerle) peygamber göndermekten bizi hiçbir şey alıkoymuş değil, ancak onları öncekiler yalanlamış oldular.

Ve bundan dolayı tamamen imha ve yok edildiler. Âyetler, yani Allah'ın kudretine delalet eden alâmetler üç kısma ayrılır. Bir kısmı herşeyi kapsar.

"Her şeyde onun (Allah'ın) bir âyeti vardır ki, bir olduğuna delalet eden." Âlimlerin düşüncesi bu âyettedir. Bir kısmı gök gürültüsü, güneş tutulması gibi alışlagelmış âyetlerdir. Cahillerin düşüncesi de bundadır. Bir kısmı olağanüstüdür. Ki peygamberlerin mucizeleri, velilerin kerametleri bu çeşittendir. Mucizeler arasında inadına istek ve ısrar edilen bir kısım vardır ki, bunlara "âyât-ı mukteraha" denilir. Bunlar, gösterildiği zaman (Peygambere) inanmayanlar, Semûd kavmi gibi köklerini kesecek bir azab ile derhal yok edilmişlerdir.

Buradaki belirli bir şeye delalet eden belirleme edatı "lâm-ı ahd" ile, işte bu cinsten "âyât-ı mukteraha"ya işaretir ki, Kureys müşriklerinin inadına olarak istedikleri âyetler (mucizeler) demektir. Nitekim biraz sonra "Dediler ki: Biz sana asla inanmayız tâ ki bizim için su yerden bir pınar akıtsın." (İsrâ, 17/91) diye açıkça ifade edilecektir.

Halbuki biz bu âyetleri ancak korkutmak için gönderiyoruz. Yani ey Muhammed! Sana gönderdiğimiz âyetleri azab ve yok etmek için değil, ahiret azabından korkutmak için gönderiyoruz. Bundan dolayı onların inat ederek istedikleri mucizelerin gönderilmemesi Allah'ın kudretine karşı bir engel bulunduğundan dolayı değil, Hz. Muhammed'in ümmeti hakkında Semûd kavmi gibi hepsinin kökünü kesecek bir azab Allah'ın maksadı olmadığından dolayıdır.

Bu âyetin iniş sebebinde İbnü Abbas'tan yapılan rivayete göre, Mekke halkı Safa tepesinin altın yapılmasını ve Mekke etrafındaki dağların ortadan kaldırılıp ekilebilir bir arazi haline getirilmesini istemişlerdi. Resulullah (s.a.v) bunu yüce Allah'tan dileyince buyruldu ki: "İstersen yaparım. Fakat su şartla: Eğer dinden çıkarılsa önceki kavimler gibi onları da yok ederim." Bunun üzerine: Ya Rabbi! bunu yapmanı istemem. Sabır dilerim." dedi. Ve bunun üzerine bu âyet indirildi. Bu rivayeti, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Hakim, Taberânî ve diğer muhaddisler rivayet etmişlerdir.

60-Buna karşı belki bunlar, (daha sonra) Peygambere yalanlamazlardı gibi bir ihtimalin hatıra gelmemesi için buyruluyor ki; Hani hatırlarsın ya, biz sana: Hiç şüphe yok ki Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır demıştik. Yani ilmi ile insanları kuşatmıştır. "Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir." (İsrâ, 17/55) buyrulduğu üzere hepsinin içini, dışını, önünü, sonunu tamamen bilir. Bundan dolayı istedikleri mucizeler gönderildiği takdirde, önceki insanlar gibi bunları da Peygambere inanmayacaklarını Allah bilir. Her insanın amelini veya kaderini boynuna bağlayan O'dur. Bir de onların Peygambere yalanlayacakları su delilden hareketle de anlaşılır:

Baksana: Biz, Mirac geces i o sana gösterdiğimiz manzaraları, ancak insanları imtihan etmek için sana gösterdik. Rü'yayı, bazılan Fethi Sûresi'nde gelecek olan Mekke fethi rüyası, bazılan da Bedir'de müşriklerin ileri gelenlerinden her birinin yıkılacakları yerleri gösteren Bedir'le ilgili rüyadır, demişlerdir. Fakat bu âyet, Mekke'de indiginde dolayı Medine'de olan o rüyalarla yorumlanması uygun olamaz. Doğru olan görüş, âlimlerin çoğunun açıkladığına göre, bu gösterme ve göstermenin, sürenin başında geçen İsrâ âyetindeki "Ona âyetlerimizi göstermek için" görmesine işaret olmasıdır. Çünkü orada uzun uzadıya açıklandığı gibi bu olağanüstü Mirac olayı üzerine o müşrikler iman etmek şöyle dursun, iman edenlerden bazılarının bile dinden çıkması gibi büyük bir fitne olmuşlardı. Burada rüya olarak ifade edildiğinden dolayı Mirac'ın uykuda meydana gelen bir rüya olduğunun zannedenler olmuşsa da bu da doğru değildir. Çünkü uykuda görülen rüyada suraya buraya gitmek, göklere çıkmak herkesin başına gelebilir. Ve açıkça biliniyor ki, böyle bir rüya gördüğünü söyleyen kimseye karşı çıkarak onun bu rüyasını kabul etmemekle de hücum edilmez. Eğer Mirac uykuda görülen bir rüyadan ibaret olsa idi, onun bir fitne yapılmasının anlamı olmazdı. Doğrusu rüya aslında vezninde masdardır. Örne göre uykı halinde görülen şeylere isim olmuşsa da aslında mânâsı, görmektir, görmek demektir. Bu âyette de bu esas mânâsı üzerine söylenmiştir. Ancak burada buna rü'yet (görmek) denilmeyip de rüya denilmesinin nüktesini düşünmek gerekir. Bunda üç görüş vardır: Birincisi, bu görme geceyeğin meydana gelmiş bir görmedir. İkincisi, bu anlatıldığı zaman müşrikler, sen bir rüya görmüşsün demişler. Üçüncüsü, Mirac hadislerinde görüldüğü üzere, o geceki görmeler arasında rüyadaki gibi önceki olarak gösterilmiş kısım da vardı. Mesela cennet ve cehennemine açıkça görürken içlerindeki bütün cennetlikleri ve cehennemlikleri de görmüştü. Halbuki bunların birçoğu henüz dünyaya bile gelmemiş olduklarından bunların, olmadan önce kendilerine benzeyen şekilleriyle görülmüş oldukları anlaşılır. Öyle ise mânânın özeti şu olur: İsrâ geces i sana gerçekten bizim gösterdiğimiz o Mirac görüşü âyetlerimizden en büyük bir âyet olduğu halde, biz onu inat ederek âyet (mucize) istemekle olan o insanlar için sırf bir fitne ve imtihan vesilesi yaptık. Gösterilen olağanüstü alâmetlere rağmen inanmadılar da inadına yalanladılar. Bundan dolayı Rabbinin bildiği gibi, bu imtihan ile de anlaşılır ki, hangi âyet gösterilse yalanlayacaklardır.

Kur'an'da lanet edilmiş olan ağacı da, aynı şekilde onlar için bir fitne (vesilesi) kıldık. Bu lanetlenmiş ağaçtan maksat, Buharî ve diğer hadis kitaplarında rivayet olduğunu üzere zakkum ağacıdır. Ki Sâffât Sûresi'nde: "Yoksa zakkum ağacı mı? Biz o ağaç zalimler için bir fitne (vesilesi) yaptık O, cehennemin dibinden çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanların başları gibidir. Onlar, ondan yiyecekler ve kanlarını onunla dolduracaklar. Sonra üzerine kaynar su katılmış bir içki, şüphesiz onlar içindir" (Sâffât, 37/62-67); Duhan Sûresi'nde: "Şüphesiz zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir. Potâ gibi kanlarında kaynar. Sıcak suyun kaynaması gibi." (Duhan, 44/62-46); Vâke Sûresi'nde: "Sonra siz ey doğru yolu kaybetmiş yalanlayıcılar! Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla kanlarınızı dolduracaksınız. Onun üzerine de kaynar su içeceksiniz." (Vâkıa, 56/51-54) buyurulmuştur. Rivayet ediyor ki, bu âyetler indiği zaman Ebu Cehil demiş ki: " Muhammed sizi öyle bir ateşle korkutuyor ki, taşları yakamış. Sonra da diyor ki o ateşte ağaç biter!" İbnü'z-Ziba'ra da: "Biz zakkum diye ancak hurma ile kaymağı tanırız" demiş. Bunun üzerine Ebu Cehil carıyesine emredip hurma ve kaymak hazırlatmış ve arkadaşlarına: "haydi zakkumlanın!" demiş ve bunun üzerine zakkuma aşk olup İslâmiyet'ten çıkanlar olmuştu. Bu beyinsizler, deve kuşunun köz ve kızgın demir yuttuğunu ve yeşil ağaçta ateş gizlendiğini gördükleri halde, bunları yapan Allah'ın kudretinin ateşin kökünden cehennemin dibinden çıkacağı ağacı inkâr etmek ve küçümsemekle ne kötü aldandmışlardı. Bu lanetlenmiş ağaç hakkında birkaç söz daha söylenmiş ise de en güvenilir ve en doğru görüşe göre zakkum ağacı olmalıdır. Bunun bu şekilde bu âyetin sonunda zikredilmesi ise, İsrâ'yı yalanlayan o inatçıların lanete hayranlıklarına işaret eden deşhetli bir uyardır. Nitekim buyruluyor ki ve biz onları korkutuyoruz da o korkutan onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey artırmıyor. Neden mi?

Meâl-i Şerifi

61- (Yine unutmaki) Bir vakit meleklere: "Âdem'e secde edin" demiştik İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O ise: "Ben bir çamurdan yaratıldığını kimseye mi secde ederim?" demişti.

62- (Yine İblis) dedi ki: "Şu benden üstün kıldığını gördün mü? Yemin ederim ki, eğer beni kıyamet gününe kadar ertelersen, pek azı hariç, onun zürriyetini kendi buyruğum altına alacağım."

63- Allah buyurdu ki: "Haydi git! Onlardan kim sana uyarsa, şüphesiz ki, cezanız cehennemdir, hem de mükemmel bir ceza."

64- Allah'ın gücünün yettiğini yerinden oynat. Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yaygarayı bas! Mallarda ve çocuklarda onlara ortak ol! Ve onlara vaadlerde bulun." Fakat şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vaad etmez.

65- Doğrusu benim (ihlaslı) kullarım üzerinde senin hiçbir hakimiyetin yoktur. Vekil olarak Rabbin yeter.

61-65- "Benim kullarım" ifadesindeki tamlama şereflendirme içindir. Maksat, ihlaslı kullardır. "Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rabblerine güvenenler üzerinde bir nüfuzu yoktur." (Nahl, 16/99) âyetinde buyurulduğu gibi.

Ey İnsanlar!
Meâl-i Şerifi

66-70- 66- Rabbiniz, lütfundan nasib arayasınız diye, sizin için denizde gemileri yürüten kudret sahibidir. Şüphesiz O, size çok merhametlidir.

67- Denizde başınıza bir felaket geldiği zaman, Allah'tan başka yalvardığınız bütün putlar kaybolur. Allah sizi tehlikeden kurtarıp karaya çıkarınca da yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.

68- (Denizden karaya çıktığınızda) O'nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden, yahut üzerinize taş yağdıran bir kasırga gördermeyeceğinden emin misiniz? Sonra kendinize bir vekil de bulamazsınız.

69- Yoksa sizi tekrar denize döndürüp de üzerinize kasırgalar göndermeyeceğinden ve böylece ettiğiniz nankörlük sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz? Sonra bu yaptığınıza karşı, bizim aleyhimize size yardım edecek bir koruyucu bulamazsınız.

70- Andolsun ki biz, insanlığını şan ve şeref şahıslı kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları zıkkılandırıdık. Onları yaratıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Meâl-i Şerifi

71- Kıyamet günü bütün insanları önderleriyle çağıracağız. O gün, kimin amel defteri sağ eline verilirse, işte onlar kitaplarını okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğratılmayacaklar.

72- Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür. Ve gidişçe daha şaşkındır.

73- (Ey Muhammed!) Az kalsın seni bile, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni dost edinecekleri.

74- Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, nerdeyse sen onlara birazcık meyledעתکتin.

75- O takdirde, muhakkak hayatın da, ölümün de azabını sana kat kat tattırırdık. Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı bulamazdın.

76- (Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardır.

77- Bu, senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlerimizin hakkındaki sünnetimizdir. Bizim sünnetimizde herhangi bir değişime görmeyiz.

71-77- Her insan toplumunu önderleriyle çağıracağımız o günü düşünmeli. İmam, hidayet ve delalette öne geçirilip arkasına düşülen, kendisine uyulan kimse demektir ki, bir peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir başkana, bir kumandana denilebilir. Şu halde o gün, her insan topluluğu ilâhî veya şeytanî önderlerine nisbet edilerek, mesela: Ey İbrahim ümmeti, ey Musa ümmeti, ey İsa ümmeti ve ey Muhammed ümmeti diye veya ey Firavun halkı, ey Nemrud halkı v.s. diye veyahut dinlerine, kitaplarına, mezheplerine nisbet ile ey falan ümmet, falan millet diye çağınacaklar. "Kimin kitabı sağ eline verilirse işte onlar kitaplarını okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğratılmayacaklar" Ve bu dünyada kör olan, yani bu dünyada kalp gözü kör olup da doğru yolu görmeyen, hak imama uymayan, o üstün kılınma ve şereflendirmeye nimetlerine karşı nankörlük eden ahirette, yani ahiret hususunda daha kör ve yolca daha yalııştır. Onun için ahirette kör, sağır ve dilsiz olarak ve yüzün koyu sürünen haşır olunacaklar ve kitapları sollarından verilecektir.

Sen şuna bak:
Meâl-i Şerifi

78- Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar (belirli vakitlerde) gereği üzere namazı kıl, bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazında, gece ve gündüz melekleri hazır bulunur.

79- Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafil olmak üzere uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni bir makam-ı mahmuda (şefaât makamına) göndermesi kesindir.

80- (Ey Muhammed!) De ki: "Rabbim! Beni, takdir ettiğin yere gönül rahatlığı ve huzur içinde koy ve çıkacağım yerden de dürüstlükle ve selametle çıkmamı sağla. Bana katından yardım edici bir kuvvet ver."

81- (Ey Muhammed!) De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Elbette batıl yok olmaya mahkumdur."

82- Biz Kur'ân'dan, iman edenler için bir şifa ve rahmet kaynağı olan âyetler indiriyoruz. Zalimlerin de ancak zararını arttırır.

83- Biz insana nimet verdiğimiz zaman, Allah'ı anmaktan yüz çevirip uzaklaşır. Ona fenalık dokununca da ümitsizliğe kapılır.

84- De ki: "Herkes bulunduğu hal ve niyetine göre iş yapar. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbimiz daha iyi bilir."

78- Namazı devamlı kıl ve kıldır. Güneşin zevalı (batıya kayması) dolayısıyla gece karanlığına kadar ki öğle, ikindi, akşam, yatki vakitlerini içine alır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber buyurmıştır ki: "Güneşin batıya kayacağı vakitte Cebrail geldi, bana öğle namazını kıldırıldı" Sabah Kur'ân'ını da, yani kırâeti özellikle önemli olan sabah namazını da dosdoğru kıl. Muhakkak sabah Kur'ân'ı şahitlendirilmiştir. Ona gece melekleri de gündüz melekleri de hazır ve şahid olur ve bütün kâinat uyanır, insanın gözle görme zevki yükselir.

79- Gecenin bir bölümünde de sadece sana ait bir nafil olarak teheccüd namazını kıl Rabbinin seni öğülmüş bir makama göndermesi kesindir. Burada "Kulum nafilâ namazlan kılmakla bana yaklaşmaya devam eder, nihayet ben onun kulağı, gözü ve kalbi olurum." kudsi hadisinin mânâsıyla olan ilgi açıktır. Makâm-ı Mahmud: Herkesin hamd ile yücelteceği muazzam makam demektir ki, hamdin gerçek anlamının dayanağı olan mutlak yakınlık makamı, yani hadislerde rivayet edildiği üzere Livaül'l-hamd altında büyük şefaât makamıdır.

80- Ve de ki, yani teheccüd namazını kılıp şöyle dua et ki: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla ve çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Yani

herhangi bir işe veya herhangi bir yere koyarken tam dürüstlükle kabul olunan ve razı olunan bir şekilde koy ve herhangi bir işe veya bir yere çıkarken de yine tam bir dürüstlük ile kabul olunan ve razı olunan, övülen bir şekilde çık. Bundan dolayı emrettiğin kulluk vazifelerinin girişinde, çıkışında, yüklediğin peygamberlik görevinin yerine getirilmesinde ve tamamlanmasında doğruluk ve dürüstlükle başan insan edip ahiretin girişi olan mezara koyduğunda dürüstlükle koy ve çıkıp öldükten sonra diriltiğinde de dürüstlükle dinlilerek gönder ve tarafından bana, kâfirleri, mağlup edecek kudretli bir yardımcı ver. Bana gizli kahredici bir delil, mağlup edici bir kudret tahsis et ki, onun saltanatı karşısında kâfirler mağlup ve kahredilmiş, iman edenler üstün gelsin ve zafer kazanmış olsun.

81- Dikkat etmeye değerdir ki, bu duanın kabul edildiğini müjdeleme tarzında da şöyle buyurulmuştur: Yine de ki:

Hak geldi batıl yok oldu Gerçekten batıl, daima yok olmuştur. Hz. Muhammed'in peygamberliği ile hak dinin gelmesi anından itibaren gerçekten kâfirlik ve Allah'a ortak koşmanın yolu oluşu başlamış, daha sonra Mekke fetheadildiği zaman Ka'be'den putları atarken Hz. Peygamber bu âyeti okuyarak önce verilen bu haberin doğruluğunu ilan etmişti.

82- Hak ne ile geldi, denecek olursa, işte cevabı şudur: Biz Kur'ân'dan öyle âyetler indiriyoruz ki, müminler için şifa ve rahmettir. Burada dünya türlü türlü kaygı ve hastalıklar, bela ve sıkıntı ile dolu bir hastahaneye, Peygamber bir doktora, Kur'ân da şifa verici ilaç ve yeterli gıdaya benzetilmiş oluyor. Şüphe ve iki yüzlülük, kâfirlik ve uyumsuzluk, zulüm ve haksızlık, hırs, ümitsizlik, işsizlik , cahillik, taklid, bağnazlık, kötü niyetli olmak gibi ahlâkî ve sosyal, psikolojik hastalıklara karşı Kur'ân'ın şifa ve rahmet olduğu kesin bir gerçektir. Bundan başka madfî hekimliğin, tedavisinde aciz kaldığı nice vücut hastalıklarına karşı da Kur'ân'ın şifa bağışlayan özellikleri, yetkili kimselerin öteden beri gördükleri bir husustur. Bununla beraber zalimlerin ise, ancak zararını arttır. Hakkı sevmeyenler inanamazlar da o şifa ve rahmetten faydalanamazlar ve bu şekilde zararlarını arttırmaktan başka bir şey yapmazlar, kendi nefislerine zulmederler.

83-Bunun sebebi de biz o insana, o çok zalim ve çok bilgisiz olan insana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizerek uzaklaşır. Nimetle şımarır, nimet veren yüz çevirir, nankörlük eder. Ona zarar ziyan dokununca da son derece ümitsizliğe düşer. İşte böyle nimet halinde teşekkür, zarar halinde ümit ve dua özelliği bulunmayan insanlardır ki, o zalimlerdir. Kur'ân böylelerinin zararını arttır. Böyleleri, müjdelemekle de yola gelmez, korkutmakla da.

84- De ki hepsi, iman edenler de etmeyenler de kendi hal ve niyetine göre iş yapar. "ŞÂKİLE" kelimesi tabiat, âdet, din, ahlâk, niyet, mızac ve yaratılış, birbirine benzeyen yollar gibi değişik ve fakat birbirine yakın mânâlarla tefsir edilmiş ise de en kapsamlı mânâsı sonuncusudur. Yani herkes kendi durum ve mizacına uygun olan yolda hareket eder. Başka bir ifade ile özel hislerine göre iş yapar. Bu durumda en doğru yola gideni Rabbizin en iyi bilendir. Yani herkes kendi mizacına göre hareket ederek hoşuna giden yolu tutmakla doğru yol tutmuş olmaz. Bir din veya mezheb herhangi bir kişinin veya toplumun mızac ve duygularına uygun gelmekle hemen doğru olmaz. Hak din, Allah'ın kitap ve Resulü ile bildirdiğidir. Buna göre mizacı hakka uygun olan kimselere ne mutlu! Mizac, ruh meselesine temas etmek dolayısıyla:

Meâl-i Şerifi

85- Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki: "Ruh Rabbimin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."

86- Yemin olsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırsız; sonra bize karşı kendine bir vekil (koruyucu) bulamazsın.

87- Fakat Rabbinden bir rahmet olarak (biz bunu yapmadık). Gerçekten O'nun senin üzerindeki lütfu çok büyüktür.

88- Ey Muhammed! De ki: "Yemin olsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine onun bir benzerini meydana getiremeyecekler."

85-86- Sana ruhtan da sorarlar veya soruyorlar Siyerde İbnü Abbas'tan nakledildiğine göre Kureys Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebî Muayy'tı Medine'deki yahudi haamlarına gönderip: "Onlar, kitap ehliendirdiler, siz de bulunmayan bilgiler onlarda bulunur. Muhammed'i sorun bakalım" demişler. Bunun üzerine ikisi birlikte Mekke'den çıkıp Medine'ye varmışlar ve somuşlar.

Yahudiler: "Ona mağara halkından, Zulkameyn'den ve ruhtan sorunuz. Eğer hepsine cevap verir veya susarsa peygamber değildir. Ve eğer bir kısmına cevap verip bir kısmından susarsa peygamberdir" demişler. Çünkü ruh, Tevrat'ta kapalı olarak ifade edilmiş. Onlar, gelmişler somuşlar. Bunun üzerine iki kıssa, yani Ashab-ı Kehf ve Zulkameyn kıssaları açıklanıp ruh kapalı bırakılmış olmakla sorduklarına pişman olmuşlardır. (Ashab-ı Kehf ve Zulkameyn Kıssaları için Kehf Sûresi, 18/9-22, 83-101)Âyetlerinin tefsirine bkz.)

Ahmed, Nesai, Tirmizi, Hakim ve İbnü Hibban ve daha birtakım muhaddisin İbnü Abbas'tan yapılacak rivayette ise; Kureys, yahudilere demişler ki: "Bize bir şey veriniz şu adama soralım." Onlar da "Ruhtan sorunuz" demişler. Onlar somuşlar, onun üzerine bu âyet inmiştir. "Sana ruhtan sorarlar..." Bunlara göre bu âyet de Mekke'de inmiştir. Fakat Buharî'de ve Müslim'de ve diğer kitaplarda rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mes'ud (r.a.) demiştir ki: "Ben Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Medine'de bir tarlada yürüyordum ve o, bir değneğe dayanıyordu. O sırada bir bölük yahudi rastladılar, birbirlerine: "Şuna ruhtan sorunuz" dediler. Bunun üzerine bir kısmı kalktı, ruhtan sordu. Sorunca Resulullah, ona karşı bir şey söyleyemiy sessizliğe daldı. Ben derhal bildim ki kendisine vahiy geliyordu. Olduğum yerde dikildim. Vahiy inince buyurdu ki: "Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden sadece az bir şey verilmiştir." Buna göre ise bu âyet Medine'de inmiştir. Bu bakımdan bazıları bu âyetin birî Mekke'de birî Medine'de olmak üzere iki defa indiğini söylemişlerdir.

Yukanlarda da geçtiği üzere ruh denildiği zaman başlıca üç görüş açısı göz önünde bulundurulmuştur: Kendisi ile hareket yapılan şey, yani hareketin başlangıcı; kendisi ile hayat olan şey, yani hayatın başlangıcı; kendisi ile anlaşılan şey, yani anlayışın başlangıcı.

Hareketin başlangıcı noktası olması düşüncesiyle ruh, maddenin tam karşılığı olarak kuvvet demek olur. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu düşünce kastedilir. Bu mânâ, ruhun en genel mânâsıdır. Mesela elektrik bu mânâyâ göre bir ruh ve her hareket edici güç bir ruh demektir.

Hayatın başlangıcı düşüncesi ile ruh ise, bundan daha özel bir şeydir. Fakat bunda da iki ayrı düşünce vardır. Birisi genel mânâsı ile hayattır ki, bitkilerin hayatını da kapsar. Bu mânâyâ göredir ki, genel olarak bitkilere bile ruh (canlı) denildiği olmuştur. Birisi de meşhur mânâsı ile hayat, yani hayvanlara ait hayattır ki insana ait hayat ile son bulur. Bu mânâyâ göre ruh, bitkilere ait ruhtan daha özel olup onu da kapsamaktadır.

Sonra idrak (anlayış)ın başlangıcı, yani duyumuyla beraber olan sade vicdandan, bilgi, anlama, ilim, irade, konuşma ve diğer şeyler gibi en yüksek derecelere kadar suurla ilgili bütün olayların ve dolayısıyla bir manevî hayatın vasıtası olması itibarıyla ruh gelir ki ruhun en seçkin özelliğini ifade eden bu mânânın en açık görüntüsü insanın nefsinde tecelli ettiğinden buna insan ruhu denilmiştir. İnsanın nefsini hayvanî ruhtan ayıran ve insana ait bilgiliy hakka ulaştırarak kendini ve başkalarını bildiren bu ruh hakkındadır ki "Ruhumdan ona üflediğim zaman..." (Hicr, 15/29) buyurulmuştur. Biz bunu (ruhu) kendisi ile duyar, vicdan, irade, akıl erdime, içten konuşma gibi etkileri ile tanırız. Her insanda bu ruhun bir panltsı bulunduğunda şüphe yoksa da insan nefsinin, bu ruhun

aynı olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. Fakat ruh gerçeği, insan gerçeğinin ötesinde olmasaydı, insan, eşyanın bizzat kendisinden hiçbir gerçeği anlayamaz veya bütün gerçeği, insandan meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki insanın bilmediği pek çok şey vardır. Ne kadar az olursa olsun bildiği de yok değildir. Bundan dolayı, ıdrakin başlangıcı olan ruh, insanın fiziki hayatında vücuduna üfürülen hava, ışık, sıcaklık gibi manevî hayatında nefesine üfürülen bir başlangıçtır ki, insan nefsinin yaratılış hıdayet ve doğru yolu kaybetmemekdeki payı olan üfürme derecesi ile uyumludur.

De ki: Ruh, Rabbinin emrindenidir. Burada emr, "ümur'un müfredi (tekili), yani iş; yahut "evâmîr'in tekili, yani kumanda mânâsına gelir. Tefsircilerin bir çoğu min" in beyaniye veya bazısı, ruh kısmı mânâsına tebi'ye, emrin (işin) Rabbe ifazeti'nin (rabb ile tamlama halinde bulunması) de bilginin tahsis edilmesi mânâsına olması üzere şöyle tefsir etmişlerdir: "Ruh, ancak Rabbinin bileceği istendir, ruhun hakikati öyle şeylerdendir ki, onunla ilgili bilgisi Allah Teâlâ kendine tahsis etmiştir" Bu şekilde cevap, "İlim, ancak Allah katındadır" (Mülk, 67/26) denilmiş gibi olur. Eğer ruh hakkındaki soru "niçin herkese aynı derecede ruh verilmiyor da yaratılış değişiyor diye herkesin ruhi durumlarındaki ayrılığın hikmetinden sorulursa bu tefsire diyecek yoktur. Çünkü bu husus, yaptığınan sorumlu olmayan yüce Allah'ın yalnız varlıklar üzerindeki iradesine ait olduğundan ancak onun bileceği bir iştir. Âyetin hemen ardında "eğer biz dileseydik" buyrulması da bununla ilgilidir.

Fakat ruhun gerçek mahiyeti veya hükümleri açısından soru düşünüldüğü zaman, bu cevaptan hiçbir şey bildirilemez denemez. Bilakis bunda ruhun özü ve hükümleri ilgili bütün fizik ötesi tartışmalar kesip atan bir tanımlama verilmiştir. Şöyle ki: "Bir şeyin olmasını dilediği zaman, O'nun emri sadece "ol" demektir. O da hemen olur:ir." (Yasin, 36/82) âyeti gereğince Rabbin emri, bir şeyi irade edince Allah'ın işi başka hiçbir şart ve sebebe muhtaç olmaksızın yalnız "ol" demekle hemen oluvermekten ibaret bir emirdir: Fiili bir yaratılıştır, bir gereklilik ve etkidir ki "Bizim emrimiz bir defadır. Ve göz kırpması gibidir." (Kamer, 54/50) âyetinin mânâsına göre basit bir göz kırpmasının ifade ettiği ani bir irade veya his işi gibi bir defadır. Şu halde ruhun, Allah'ın emrinden olması, yüce Allah'ın yalnız "ol" emrinden yaratılan ve başka bir unsur ve çıkış yeri bulunmayan ilâhî bir harika olması demek olur. Birtakım müfessirler de bu mânâyı tercih etmişlerdir.

Bu mânâda "emir" kelimesinin fâilüne müzaf olduğu bellidir. "Min" başlangıç mânâsına olduğu takdirde ruh, emrin eseri olan basit ve yaratılmış özel bir cevher olarak düşünülebilir. "Min", maddeyi açıklama mânâsına geldiği takdirde ise ruh, Rabbin emri cinsinden yalnız bir iş, özel bir etki demek olur. Burada şöyle meşhur bir soru vardır: "Allah her şeyin yaratıcısı ve herşey Allah Teâlâ'nın yaratma emri ile meydana getirilmiş ve yaratılmış olduğuna göre bu mânâ, ruh, eşyadan her şey veya işlerden bir iştir" demeye eşit olmaz mı? Ve o durumda bununla ruhun özelliğini anlatan bir tanımlama verilmiş olduğu nasıl söylenebilir? Yukarıdaki açıklamalarda bu soruyu geçersiz kılan kayıtlar ve işaretler vardır .Bunu daha fazla bir açıklıkla anlamak için de "İyi biliniz ki, yaratmak ve emretmek O'na mahsustur." (Arâf, 7/54) yüce âyetini göz önünde tutmak gerekir. Görülüyor ki orada emir, yaratmaya karşılık olarak zikredilmiştir. Burada ise iki yorum vardır:

Birincisi: Yaratma, takdir, yani miktar ve nicelik vermek mânâsı itibarıyla madde ve cisimleri yaratma ve icad etmektir. Kayıtsız yaratmada kullanılması ise genelleştirme iledir. O halde buna karşılık emir, maddeye karşılık ve hacimsiz olarak düşünülen genel kuvvetler gibi, soyut olan işleri gerektiren fiil ve etkidir. Nitekim Âdem hakkında "Allah Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi ve o da oluverdi." (Al-i İmrân, 3/59) buyrulması bu farkı gösterir.

İkincisi: Emirde kumanda mânâsının esas olmasıdır. Bu yönüyle emir, yaratılan bütün yaratıklar üzerinde yapılan ve yapılacak olan tasarruf ve egemenlik işleri ile, bu işleri meydana getiren gereklilik ve etki fiiline uygun olur ki, Rab olma sıfatının tecellisi bununladır. "Daha sonra kudretiyle Arşı kuşatan Allah'tır. Bütün işleri nizama koyan O'dur." (Yunus, 10/3) ifadesi, bunu gösteriyor. Şu halde yaratma, emrin tatbik yerini meydana getiren iş, emir de mahlukatın zorlama veya iradeye bağlı terfih işlerini ifade eden fiildir. Ve ruhun tarifindeki emir, yaratılışın karşılığı olan Allah'a ait bu itibarı ifade için, özellikle Rab ismine müzâf (tamlanan) kılınmıştır. Bununla beraber bu tamlama, ruhun bütün kuvvetleri kapsayan genel mânâsını ortaya koyarsa da özel mânâsı ile ruhun ancak cinsini bildirir. Bu cins içinden özel mânâsı ile ruhu tanıttacak olan husus ise Rab kelimesinin birinci şahsa olan "Rabbî = benim Rabbin" ifazetidir. Şu halde ruhun cinsi, Rabbin kendisine özel olarak ifazeti de bir bölümü hükmünde olarak ruhun bir gerçeği ile ilgili olarak bir sinının ifade eden tanımlamasını vermiş olur. Mânâsı şu olur: "Ruh, benim malikim olup beni terbiye eden Rabbinin bütün mahlukatı üzerindeki ilâhîlik emrinden bir emirdir ki, bana kendimi ve Rabbimi tanıtır". Demek ki bir ruh tasarlamaasında asloian şu üç duygudur: ben, emir, Rab. Ruh, işte enyeye Rabbin özel bir etkisi ile tamlamasını ifade eden emirdir. Bu özel tamlama, bu emir olmayınca kimse kendini duymaz, herkes bu tamlama nisbetinin özelliğine göre kendisini duyar, kendini duyamayanda ruh olmaz. Kendini tanımayan, o ifazet nisbetinden hissesine göre ruhu duyar; ruhu duyan, Rabbinin duyar. Bundan dolayıdır ki, ruhu Rab zannedenler, Rabba ruh diyenler, üçlü ilâh inancına sapanlar olmuştur. Onun için cevabında bu yanlışlar da düzeltilerek anlatılmıştır ki ne ben, ne de ruh, rab değildir, Ruh, enenin Rabbinin emrindedir.

Burada dikkate değer önemli bir nokta daha vardır. hitabında Rabbin muzafın ileyhi (tamlayan) olan birinci şahıs zamiri yâ, her şeyden önce Resulullah'ın sidir. Ona olan ifazet-i Rabbanîye (Rab kelimesinin tamlaması), Muhammed realitesinde meydana çıkan tecelliler ise "Gerçekten Rabbinin sana lütfu çok büyüktür" diye açıkça ifade edileceği üzere çok büyük olduğundan bu görüş açısından tamlamanın ifade ettiği tanımlama kendisine Rûhü'l-Kudüs ve Rûhü'l-Emin denilen Cebra'il'i bile kapsamana alan yüksek bir topluluğu içine alır. Bu itibarla tarafından tasarlaya bileceğimiz mânâ şu olur: "Ruh, beni terbiye eden, bu cümleden bana vahiy ve peygamberlik veren, beni İsrâ ile Mirac'a yükselten, beni bir şefaât makamına gönderen ve bana Kur'ân'ı indirmekte bulunan Rabbinin emrinden bir emirdir ki, ben kendimi ve Rabbin olan yüce Allah'ı onunla bilirim."

Ve size ilminden ancak biraz verildi. Hiç verilmedi değil, fakat az verildi. Bildiğiniz de az, bilginiz de azdır. Çünkü ilminiz, sonradan olmuştur, bağıntılıdır. Sofestâhlerin dediği gibi hiçbir şey bilmez değilsiniz, bazılarının iddia ettikleri gibi bütün gerçekleri bilir de değilsiniz. Hak'tan bazı şeyler bilirsiniz, amma gerçeğin bütün derinliğini değil, bazı yönler ile, ruhunuzun mertebesine göre, Rabbinizi tanıyacak, vazifelerinizi anlayacak kadar orantılı bir şekilde bilirsiniz. Şu halde ruh hakkında bilebileceğiniz de bu kadardır.

Bazı müfessirler bu hitabın soruyu soranlara ait olduğunu söylemişlerdir. Çünkü " = de" emrinin söylenilenin içinde bulunarak cevabın tamamlayıcısından olması akla daha yakındır. Fakat rivayet olunuyor ki: Yahudiler, bu cevabı işitince: "Bu hitap bize mi muhtaç?" demişler. Hz. Peygamber (s.a.v) de: "Bilakis biz ve siz" buyurmuş. Bunun üzerine demişler ki: "Durumun amma da tuhaftır, bazen "Kime hikmet verilirse ona, çok hayır verilmiş olur" (Bakara, 2/269) dersin, bazen de böyle söylersin. Bize Tevrat verildiğini ve onda her şeyin açıklaması bulunduğuunu Kur'ân'dan okuduğın halde, bize verilen ilme nasıl az dersin?" Resulullah (s.a.v) da: "O, Allah'ın ilmine göre azdır. Allah, size o kadannedi vermiştir ki amel ederseniz faydalanırsınız" buyurmuş ve bu sebeple "Yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa ve yedi deniz de katlısa da yazılrsa, Allah'ın kelimeleri bitmezdi..." (Lokmân, 31/27) âyeti inmiştir. Şu halde bu hitap, emrinin içinde olmayıp, yeniden başlayarak ona eklenmiş bir cümle olmak üzere bütün insanlara genel bir hitap demektir. Bütün insanlık ilmi, Allah'ın ilmine göre azdır. O'nun tarafından verilmiş, itibarî, bitmeye mahkum ve sınırlıdır. Allah'ın ilmi ise zatna ait olup herşeyi kuşatmış ve bilgileri sonsuzdur. İlimin tamamı yüce Allah'ın zatî hakikatini bilmeye bağlıdır ki, onu ancak kendi bilir.

Burada şunları da kaydetmemiz yararlı olacaktır:

1- Demek ki "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti". (Bakara, 2/31) âyeti gereğince Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesi, ismi olan her şeyin gerçeğinin öğretilmesi demek

değildir. İsimleri öğretmek Allah'ın ilmine göre az bir ilimdir. Bu nokta felsefede "ismiyye" ekolüne bir temel olabilir.

2- "Herşeyi açıklamak için..." (En'âm, 6/154), "Herşeyi etraflıca beyan etmek için..." (Nahl, 16/89) gibi âyetler, bütün eşyanın hakikatı mânâsına olmayıp insanların din ve ahkâm (şerî hükümler) açısından muhtaç oldukları her şey mânâsına ıazfî (görelî) bir kapsama sahiptir demektir. Ve nitekim öteden beri öyle tefsir edilmiştir.

3- İnsan bilgisinin azlığı, yalnız ruhu bilme açısından zannedilmemelidir. Çünkü diğer şeylerle ilgili bilgilerimizin bile dayanağı ruh olduğundan onlarla ilgili bilgimiz, ruhumuza ait olan çok değildir.

4- Bu hitapta insanlara ilminden pay veren bir şeref ve aynı zamanda insanlığın ilmi gururunu kıran bir darbe ile, Hakk'ın huzurunda "Biz seni, sana layık olan bir şekilde tanıyamadık" itirafı ile alçak gönüllü olmaya davet eden bir uyarı vardır. Demek Allah katında ilmin sonsuzluğu, insanlar için her hususta ilmin elde edilmesinin mümkün olduğunu ortadan kaldıran bir ümitsizlik delili değil, ilimde ilerleme imkanının sonsuzluğunu sağlayan bir bilgi başlangıcıdır. Bundan dolayı insan sonsuzluğa giden bir aşk ve inanç ile Allah için ilme çalışması ve fakat ilimde hangi ilerleme mertebesine ulaşırsa ulaşsın insan ilminin az yine az; Allah'ın ilmine göre, denizlere oranla bir damladan bile az olduğunu bilerek hiçbir zaman gururlanmaması gerekir.

Şunu da unutmamak gerekir ki, insanın ilmi Allah tarafından verilmiş olduğu gibi, yok olabilir de. Bir insana en büyük ruhun, en yüksek ilmi mertebenin verildiği de farzedilse, onu emriyle dilerse bir anda alabilir. İşte gururdan sakınmak için bu gerçeğin bilinmesi çok önemli olduğundan bakınız, yüce Allah, Peygamberine olan üstünlüğünün büyüklüğünü âyetle ifade etmekle ona verdiği ilmin azlıktan istisna edilmiş olduğuna açıklama sırasında, her şeyden önce bu gerçeği öne alıp, açıkça ifade ederek, hem de yemin ve pekiştirme ile, yücelik ve ululuk ifade eden çoğul kipi ile ve diğerlerine son derece etkili ve anlamlı bir ibret olması için özellikle Hz.Peygambere hitapta açıkça anlatarak buyurmıştır ki: "And olsun ki, dilersek o sana vahyettiğimizi elbette ortadan kaldınnz." Yani Rûhü'l- Kudüs ile indirdiğimiz, bütün fitnelerle karşı tesbit ettiğimiz, müminlere şifa ve ilimizin ruhu olan o yüce Kur'ân'ı bile hafızalarnızdan siler alabiliriz. Sonra kendin için bize karşı bir yardımcı da bulamazsın. Yani aldığımızı bizden bizzat kendin geri alamayacağın gibi vasita ile geri alabilmek için, ne ruhtan ve ne başka şeylerden dayanacak bir vekil, tutunacak bir kuvvet bulmana da imkan yoktur.

87- Ancak Rabbinden bir rahmet olursa başka. Her zaman yalnız da dayanabilirsin ve işte ona vahyettiğimiz gibi onu koruyan ve sürekli kılan da O'dur. Rabbinin sana özel ifazeti ile nimet vermesi ve ihsanı ve bu yüzden âlemlere yaymak istediği geniş rahmetidir. Gerçekten Rabbinin sana olan fazileti, ihsanı ve lütfu çok büyüktür. Diğerlerine benzetme kabul etmeyecek derecede büyüktür.

88-Onun için tam güvenle Yemin olsun ki bütün insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler hiçbir zaman onun bir benzerini getiremezler. İnsanlar ayın, cinler ayın uğraşsalar getiremezler ya. Hatta birbirlerine yardımcı olsalar bile (benzerini) getiremezler. Kur'ân böyle büyük bir mucizedir. Şimdi yalnız bu âyetin ne kadar kapsamlı, ne kadar kuvvetli, bütün insanlar ve cinler ile gelecek üzerinde böyle en yüksek bir yakın (kesinlikle) hüküm vermenin, ne büyük bir gayb ilmini kapsadığını ve dolayısıyla başlı başına nasıl büyük ve kalıcı bir mucize meydana getirdiğini insaf ile etraflıca düşünmeli. Bu sözün Allah'ın ilminden bir ilim getirmiş olduğuna nasıl şüphe edilebilir?.

Bu âyetin iniş sebebinden rivayet ediliyor ki, önceki yahudilerden bir grup: "Ey Muhammed!" demişler. "Bize şu getirdiğin hakkı açıkla, bu Allah katından gelen bir hakk mıdır? Çünkü biz bunu Tevrat'ın düzenli bir şekilde dizilişi gibi birbirine uygun olup nizamli bir şekilde dizilmiş olarak görmüyoruz" Hz. Peygamber (s.a.v) buyurmuş ki: "Vallahî siz, bunun Allah katından gelen bir hakk olduğunu çok iyi biliyorsunuz." Bunun üzerine onlar: "Amma bu senin getirdiğin gibisini biz de sana getiririz." demişlerdi ve bunun üzerine yüce Allah, bu âyeti indirdi. Diğer taraftan Kureyş'ten bir topluluk da: "Bize bu Kur'ân'dan başka olağanüstü bir âyet getir, yoksa bunun benzerini biz de yapabiliriz." demişlerdi ki, olağanüstü âyet dedikleri bundan sonra "Kâfirler şöyle dediler: Bizim için yerden suyu kesilmeyen bir kaynak çıkarmadıkça sana iman etmeyeceğiz." (İsrâ, 17/90) âyetlerinde açıklanacak olan öneriler olacaktı. Bu âyet, ile bütün bunlara kesin cevap verilmiş, o gün bu gün bunca asırlardan beri bütün tecrübe ve teşebbüslerin karşısında bu cevap, tam bir doğrulukla gerçekleşerek heybet ve ululuğunu artmış durmuştur. (Bakara, Süresindeki "Onun benzeri bir süre meydana getirin..." (2/23) Hûd Süresi'ndeki, "De ki: Siz de Kur'ân'ın benzeri, on uydurma süre meydana getirin bakalım. Eğer iddianızı da doğrursanız, Allah'tan başka yardımcını isteyebileceklerinizi de çağırın..." (11/13) Hıcr Süresi'ndeki "Onun (Kur'ân'ın) koruyucusu da şüphesiz ki biziz" (15/9 âyetlerinin tefsirine bkz.) İşte Kur'ân'ın her hükmü böyle ilim, böyle şüphesizdir.

Meâl-i Şerifi

89- Yemin olsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için çeşitli misaller vermişizdir. Yine de insanların çoğu inkârlarında ısrar ederler.

90- Kâfirler şöyle dediler: "Sen, bizim için yerden suyu kesilmeyen bir kaynak fıskırtmadıkça sana asla inanmayacağız."

91- "Yevahut hürmalıklardan ve üzümlüklerden senin bir bahçen olsun da ortasından şarıl şarıl ırmaklar aktırmalsın."

92- "Yahut söyleyip zannettiğin gibi, göğü başımıza parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri söylediğine şahit getiresin. "

93- "Yahut altından bir evin olsun, ya da göğë çıkmalsın. Ona çıktığına da asla inanmayız. Ta ki bize, okuyacağımız bir kitap indiresin." De ki: "Rabbim tenzih ederim. Nihayet ben de, peygamber olan bir insandan başka bir şey değilim."

89-93-Böyle bir peygamberi gören o kâfirlerin iman etmeyip de bu kadar inat etmelerinin sebebi nedir, denecek olursa:

Meâl-i Şerifi

94-100- 94- Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber gelince, insanların iman etmelerine engel olan sebep sadece: "Allah bir insanı mı Peygamber gönderdi?" demeleridir.

95- (Ey Muhammed! Mekkellilere) şöyle de: "Eğer yeryüzünde huzur içinde yürüyüp duran melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek indirirdik."

96- De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullannın yaptığınan haberdardır, yaptıklarını çok iyi görendir."

97- Allah kime hidayet verirse, o doğru yoldadır. Kimi de hidayetten uzak tutarsa, artık bunlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı bulamazsın. Ve biz, o kâfirleri kıyamet günü kör, dilsiz ve sağır oldukları halde, yüzleri üstü sürünerek haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir; ateşi dindikçe onun ateşini artınnz.

98- Bu onları cezasıdır! Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr etmişler ve "Sahi bizler, bir yığın kemik ve ufalanmış toz olduğumuz zaman mı, yeni bir yaratılışla diriltilmiş olacağız?" demişlerdir.

99- Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ı, kendilerinin aynı olan insanları yaratmaya da kadar olduğunu görüp bilmediler mi? Allah onlar için şüphe edilmeyen bir vâde takdir etmiştir. Fakat zalimler, inkârlarında yine de ısrar ederler.

100- (Ey Muhammed!) De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, fakirlik korkusunu yine de elden bırakmazdınız." Doğrusu insan çok cimridir.
Meâl-i Şerifi

101- Andolsun biz Musa'ya apaçık dokuz mucize verdik. (Ey Peygamber!) İsrailoğullarına sor, Musa kendilerine geldiğinde Firavun ona: "Ey Musa! Ben senin büyülenmiş olduğumu sanıyorum" demişti.

102- Musa dedi ki: "Ey Firavun! Pekâlâ bilirsin ki, bu mucizeleri, birer ibret olmak üzere, ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de seni helak olmuş zannediyorum."

103- Derken Firavun, Musa'yı ve İsrailoğullarını Mısır'dan sürmek istedi. Biz de onu ve beraberindekilerin hepsini suda boğduk.

104- Arkasından İsrailoğullarına şöyle dedi: "Firavun'un sizi çıkarmak istediği arazide siz oturun! Sonra ahiret vaadi (kıyamet) geldiği vakit, hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz."

101-104- Ahiret vaadi (kıyamet) geldiği vakit, hepinizi toplayıp biraraya getireceğiz. Buradaki ifadesinin sürenin başında geçen yani "ikinci defa olan fesadın zaman" mânâsına olması düşünülebilirse de "eğer siz kötülüğe dönerseniz, biz de cezalandırmaya döneriz." (17/8) âyetinin) mânâsına bakılarak "ahiret yurdu vaadi" mânâsına olmasa tekrardan uzak ve daha ağıktır ki, kıyamet demek olur...

Özetle ey Muhammed!
Meâl-i Şerifi

105- Biz bu Kur'an'ı hak olarak indirdik, O, bütün hakikatleri içinde toplayarak indi. Ey Peygamber! Biz seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

106- Sana Kur'an'ı verdik ve onu insanlara sindire sindire okuyasın diye (kısımlara) ayırdık ve biz onu yavaş yavaş indirdik.

107- Ey Muhammed! De ki: İster ona (Kur'an'a) inanın, ister inanmayın; o daha önce kendilerine ilim verilene okunduğunda onlar, yüzleri üstü secdeye kapanırlar.

108- Ve derler ki: Rabbimizi tenzih ederiz. Şüphesiz ki Rabbimizin vaadi gerçekleşir.

109- Ve ağılayarak yüzleri üstü secdeye kapanırlar. Hem de bu Kur'an'ı işittiklerini Allah'a teslimiyetlerini daha da artırır.

110- (Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O'nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da gizli okuma, orta yolu seç.

111- Ve şöyle de: Hamd o Allah'a ki, hiçbir çocuk edinmedi, mülkte ortağı yoktur, aciz olmayıp bir yardımcısı da ihtiyacı yoktur. Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt de yücelt.

105- Onu, Kur'an'ı hak ile indirdik ve o, hak ile indi. Yani hiç bozulmadan indirdiğimiz gibi hakkıyla indi; nazmı da hak, inisi de hak, indigi de haktr. Hakk'ın hikmeti ile hakikaten hak Peygambere imişti. Onun haber verdikleri muhakkak olacaktı. Ve seni ancak bir müjdeci ve uyanıcı olarak gönderdik. İman ve itaat edenlere sevabın ve kâfirlere, isyan edenlere azabın olacağını bildireceksin. Yoksa herkesin istediğini yapacak, inatçı kâfirlerle zorla iman verip kurtaracak değilsin. O halde sen müjdeleme ve uyarma vazifeni yap, sonundan korkma! Fakat o müjde ve uyarma bir defada bitecek değil, devam etmesi gerekir.

106- Hem bir Kur'an olarak ki ağır ağır zaman zaman insanlara okuman için, biz onu ayırt ettik, kısım kısım yaptık ve onu peyderpey indirdik. Yani hepsini birden değil, asıllardan ayrıntılara doğru, insanların her türlü menfaat ve ihtiyaçlarına ve durumlarına gereğine uygun olmak üzere yavaş yavaş indirdik. Onun için Kur'an'dan bir hizib (cüzün dörtte bin) veya bir ağır (on âyet) ve hatta bazen bir âyet, başımsız bir kitap gibi, başlı başına müjdeleme ve uymayı kapsayan bir derstir.

Alûsî, tefsirinde der ki: "Beyhakî, Şuâb'ında Ömer (r.a) den şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Kur'an'ı beşer âyet, beşer âyet öğreniniz. Çünkü Cebrail (a.s) onu beşer beşer indirdi'. İbnü Asâkir de Ebu Nadre kanalıyla rivayet etmiştir ki: "Ebu Sa'id-i Hudri bize Kur'an'ı sabah beş ve akşam beş âyet öğretir ve Cebrail (a.s) beşer âyet, beşer âyet indirdi, diye haber verirdi." demiştir. Bununla birlikte beşten daha fazla ve daha az olarak imesinin de gerçekleştiği sahih rivayetlerle sabit bulunduğundan maksat, çoğu demektir."

107- De ki: Ey bu Kur'an'a inanmayan cahiller! Siz buna ister inanın, ister inanmayın; yani Kur'an'ın doğruluğuna ve kemaline karşı sizin gibilerin inanıp inanmamasının hiç önemi yoktur. İnanmanızı onun kemalini artırmaz, inanmamanız da ona eksiklik vermez; iman ederseniz faydası kendinize, etmezseniz zararı yine kendinizdir. Artık siz düşünün. Şüphesiz ki bundan önce kendilerine ilim verilen kimseler, Kur'an imneden önce, daha evvel indirilen kitapları incelemiş olup da vahyin, kitabın, din ve şeriatin ne olduğunu anlamış, peygamberlik deillerini öğrenmiş değerli âlimler kendilerine Kur'an okununca geneleri üstü düşerek secdelere kapanıyorlar.

108- Ve diyorlar ki: "Rabbimizi tesbih ederiz, ne büyük şan. Rabbimizin vaadi gerçekten yerine getirildi." Yani önceki kitaplarda vaad ettiği o Peygambere geldi. Haber verdikleri şeylerin hepsi olacaktır diye tesbih ve şükrediyorlar.

109- Ve ağılayarak geneleri üstü kapanıyorlar ve o Kur'an okundukça onların huşulanını (boyun eğmelerini) artırır.

Bunun bir benzeri de "Peygambere indirileni işittikleri zaman, onun hak olduğunu öğrendiklerinden dolayı, gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. Onlar: "Ey Rabbimiz İman ettik derlerdi." (Mâide, 5/83)

110- De ki: İster "Allah" diye dua edin, ister "Rahmân" diye dua edin Hangi isimle çağırırsanız, güzeldir. Çünkü en güzel isimler hep O'nundur, O eşsiz zatındır. Resulullah (s.a.v) bir gün Mekke'de "Ey Allah, ey Rahman " diye dua ederken müşrikler işitmişler. Ve "Muhammed han bir ilâha davet ediyordu, halbuki kendisi iki ilâha dua ediyor" demişler. Onlara cevap olarak Allah'ın bu emri imişti. Yani yüce Allah'ın bir çok isimleri vardır ki onlar, en güzel isimlerdir. En yüksek güzellik, ululuk ve saygı ifade eden en güzel isimler hep O'nundur. Bunların herhangiisiyle olursa olsun dua caizdir. Çünkü ismin bir kaç tane olmasından, isim sahibinin birkaç tane olması gerekmez. Bütün esma-i hüсна (en güzel isimler) ile dua, ortağı olmayan o bir zata (Allah'a) duadır.

Hem namazda sesini fazla yükseltme. Namazda okurken veya dua ederken bağırma, gösteriş ve saygısızlık lekesi olmasın. Büsbütün gizli de okuma. Yani kendin işitmeyecek kadardaki gizli okuma, Allah'tan başkasından korkuyormuş gibi olmasın. Bunun arasında bir yol tut.

111-Ve de ki Hamd, Allah'a, her türlü yüceltme ile şükür, Allah'a. O Allah ki çocuk edinmedi. Doğurmaktan uzak olduğu gibi evlatlık da edinmedi. Bundan dolayı çocuk edindi diyenler onun şanını bilmediler. Yalan söylediler. Mülkte O'nun ortağı yok. İki veya üç (Allah) diyenler, başkalarını kanştırırlar iftira ettiler. O'nun acizlikten ötürü bir dost da ihtiyacı yoktur. Yani acizliğinden meydana gelen, zilletten korunmak, izzet (yücelik) bulmak için yardım etmesine muhtaç olunan dosttan, sevgili ve yardımcıdan ve ittifak eden kimseden de uzak ve beridir. Üstünlük ve rahmetiyle sevdiği, velilik verdiği, Allah'ın dostları denebilecek dürüst kullan olmaz değil ise de herhangi bir ihtiyaçtan dolayı dost

edindiği hiçbir veli de yoktur. Alçaklıktan uzak bizzat aziz ve kuvvetlidir. "Kuvvet ve kudret tamamıyla Allah'ındır." (Fatır, 35/10) Ve onu tekbir ile yücelt de yücelt. Zatında da yücelt, sıfatında da yücelt; yaptıklarında da yücelt, isimlerinde de yücelt. "Allah, en büyüktür, Allah en büyüktür, Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur, Allah en büyüktür, Allah en büyüktür. Hamd yalnız Allah'a mahsustur."

Rivayet ediyor ki, Abdulmuttalib çocuklarından konuşmaya başlayan her oğlan çocuğa Hz. Peygamber (s.a.v) bu âyetini belletirdi. Ve buna "yücelik ve ululuk âyet" ismini vermişti.

Tesbih ve İsrâ (gece yolculuğa çıkartma) ile başlayan bu sürenin bu de hamd ve tekbir emirleriyle bitmesi ne kadar güzel, ne kadar belilidir. Bu hamd ve tekbir emrinin "Gerçekten Rabbinin sana lütfu çok büyüktür" (İsrâ, 17/87) nimetine şüpheşiz özel bir bağlantısı vardır.

İmam Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesaî ve diğerleri Hz. Aîşe (r.a) den rivayet etmişlerdir ki, Resul-i Ekrem (s.a.v) bu sûre ile Zümer Sûresi'ni her gece okurdu. Sahih-i Buha'r'de İbnü Mesud'dan rivayet olunduğu üzere yüce Peygamber (s.a.v) bu sûre ile bundan sonra gelen Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya Sûreleri hakkında buyumuştur ki: "Bunlar ilk değerli sûrelerdendir, yani Mekke'de inen sûrelerdendir ve bunlar, benim eski sevdiğimdir." Yani Hz. Muhammed'e ait şan ve makama özel ilişkileri olan, eskiden beri ezberlediğim sûrelerden, bana ait virdlerimdendir. İşte "Rabbini seni Makam-ı Mahmud'a ulaştıracaktır." (17/79) müjdesini veren İsrâ Sûresi'nden "Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) ululamasını veren Enbiya Sûresi'ne kadar bu beş sürenin tertibi de bu temel üzeredir. Bakınız hamd ve tekbir emri ile biten İsrâ Sûresi'nden sonra Kehf Sûresi'nin hamd ile başlaması ne ahenklidir!

KEHF SURESİ

1-2-3- Allah'a hamdolsun o öyle bir Allah'dır ki Kitabı kuluna indirdi. Hem de onun için hiçbir eğırlık yapmayarak; dolambaçlı değil, çarpık değil, yalanı, yanlış yok. Dosdoğru bir hakim olmak üzere indirdi. Ki kendi katından pek şiddetli bir azab olan ahiret azabı ile (kâfirleri) uyarсын ve iyi işler yapan müminlere şunu müjdesinin onlara kesinlikle öyle güzel bir mükâfat vardır ki. Orada (cennette) devamlı kalacaklardır.

4- Uyarmanın kimlere olduğuna gelince, Hem şu kimseleri içindir ki onlar, Allah çocuk edindi dediler. Bunlar meleklerle Allah'ın kızından diyen Arap müşrikleri, Uzeyr'e Allah'ın oğlu diyen yahudiler, Mesih'e (Hz. İsa) Allah'ın oğlu diyen hristiyanlardır. Öyle olmakla beraber bu hususta hristiyanlar hepsinden fazla ısrar ediyorlar. Çünkü bunu dinlerinin birinci esası saymışlardır.

5- Bunun hakkında ne kendilerinin ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Yani bunu söyleyenler, bildiklerinden değil, bilmediklerinden, babalarını, yani atalarını veya kendilerine baba dedikleri papalarını taklid ederek söylerler. Halbuki babalarının sözleri de bilgidен değildir.

Çünkü ilim bunu kabul etmez. O adı söz, yalnız ağızlarından çıkan bir kelime olması açısından büyüdü. Allah'a karşı büyük bir cüret, büyük bir günah olan koca bir laf oldu.

Burada "âbâ" (babalar) ve "kelime" deyimlerinin hristiyanlara ait deyimlerden olduğuna dikkat edilsene bu kelimelerin, en fazla onların ağzından büyüdüğüne bir dikkat çekme olduğu anlaşılır. Tefsir bilginleri bunu hatırlatmaya lüzum görmemişlerse de bu işaret açıkça anlaşılır. Hristiyanların ataları, "Mesih oğlumdur diye gökten bir ses geldi." derler dururlar. Onlar, yalan ve saçmaktan başka bir şey söylemiyorlar.

6- Belki eğer onlar, bu kitaba inanmazlarsa sen arkanlarından üzüntü ile neredeyse kendini öldürüp yok edeceksin. Yani ey bu kitabı kendisine indirdiğim kulum ve Resulüm Muhammed! Bu kitaba inanmayanlar helak olacaklar. Fakat sen o büyük söyleyen yalancıların iman etmediklerine şimdiden öyle üzülüyorsun ki, iman etmezler de helak olurlarsa arkanlarından edeceğin üzüntü ve esefle neredeyse kendini tüketecek dereceyi bulacaksın. O halde sen onlar için üzülmeye, kederlenmeye ve sana bu kitabı indiren Allah'a hamdederek vazifeni yerine getir.

7- Çünkü biz yeryüzündeki şeyleri ona, yani yeryüzüne bir sûs kıldık. Mümin ve mümin olmayan insanların hangisi Allah'a daha itaatkar ve daha güzel amel işliyor diye imtihan edelim. Yani tecrübe eder gibi gerçekten meydana çıkaralım da ona göre güzel iş yapanlara, iyilik yapanlara güzel mükâfat; kötülere de şiddetli azab verelim.

8- Bununla beraber şu da bir gerçektir ki biz o yeryüzündekileri kuru bir toprağa çevirmekteyiz.Bu gün gözleri kamaştıran o süsler, zinetler, yann bakarsın dünden yokmuş gibi harup ve toprak olup gidecekler. Onun için güzel amel, o fani (geçici) süslere kapılmak değil, onun sonsuza dek kalıcı olan yaratıcısına hizmet etmektir. Şu halde o yok olacak sûs ve zinetlere esef ile üzülmemeli, vakit geçirmemeli de bu imtihan meydanında en güzel amel için çalışmalıdır.

9- Yoksa zannettin mi ki Ashab-ı Kehf ve Rakim, -"Kehf", dağda mağara ve özellikle geniş olanıdır ki, küçüğüne "gâr" denilir. Türkçesi "in"dir. "Rakim", bizim kitabe dediğimiz yazılı taş veya maden veya diğer şeylerden levha demektir.- Yani aşağıdaki şekliyle kıssaları anlatılacak olan Kehf ve Rakim sahipleri garip mucizelerimizden midirler? Yani kuru topraklardan hayrete değer süsler çıkıp insanları, onlara düşkün kılarak imtihan eden ve bu şekilde en güzel amelleri düşkünlük içinde ortaya koyan ve nihayet bütün o süsleri mahvettiği halde güzel iş yapanları güzel mükâfat ile ebedileştirecek olan ilâhî kudretimizin hepsi çok orjinal ve güzel olan eserleri ve mucizeleri arasında Ashab-ı Kehf ve Rakim tek hayret verici ve şaşılacak bir mucize mi oldular sandın? Hayır bunda şaşılacak bir şey yoktur. En güzel amelleri, en sağlamaya değer âlâmetleri sonu toprak olan dünya zinetine, dünya hayatına aldanmayan, denemmiş kimseler içinden ortaya çıkarmak Allah'ın âdetidir. Allah ona benzemez daha neler yapmış ve yapacaktır. Bunun için başkaları hayret etseler de daha büyük mucizelere mazhar olan ve daha güzel ameller kendisinden istenen sen, o zanda bulunmayarak şunu hatırdı tut:

Meâl-i Şerifi

10- O gençler mağaraya sığınınca şöyle dediler: "Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve bizim için şu işimizden bir kurtuluş yolu hazırla."

11- Bunun üzerine biz de kulaklarını tıkayarak mağarada onları yıllarca uyuttuk.

12- Sonra da iki gruptan hangisinin, onların mağarada kaldıkları süreyi daha iyi hesapladığını anlamak için, onları tekrar uyandırdık.

10-11-12- Derken kulaklarına perde vurduk, yani yatırdık, uyuttuk bilelim ki iki gruptan hangisi, bekledikleri süreyi daha iyi hesapladı. Burada "bilelim" demek, fiilen ortaya koyalım ve gerçekleştirelim de kendileri bile anlasın ve iki gruptan birisi Allah'ın birliğine inanan, mümin Ashab-ı Kehf, birisi de hasımları olan müşriklerdir. Âyetle görüleceği üzere Ashab-ı Kehf uyandıktan zaman işlerinde başarılı olduklarını, gayelerinde isabet ettiklerini gördüler ve Allah'ın rahmetine kavuştular.

Bu özetlemeden sonra bunların dinleri, işleri ne idi? Mağaraya niçin çekildiler ve orada nasıl kaldılar, sonra da nasıl uyandırıldılar? Ayrıntısına gelince:

Meâl-i Şerifi

13- Biz sana onların kıssalarını gerçek olarak anlatacağız. Hakikaten onlar, Rablerine iman eden birkaç genç idi. Biz de onların hidayetlerini artırdık.

14- (Oranın hükümdarı karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başkasına ilâh deyip tapmayız, yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz.

15- Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâh edindiler. Onların ilâh olduğuna dair açık bir delil getirselerdi ya! Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?

16- (İçlerinden biri şöyle demişti): "Mademki siz, onlardan ve Allah'tan başka tapıkları putlardan ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetinden size genişlik versin ve işinizi rast getirip kolaylaştırsın."

17- Ey Muhammed! Baksaydın güneşin doğduğu zaman mağaranın sağ tarafına yöneldiğini, batarken de sol taraftan onları makaslayıp geçtiğini görürdün. Onlar, mağaranın geniş bir yerinde idiler. İşte bu Allah'ın mucizelerindendir. Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır; kimi de hidayetten mahrum ederse, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.

18- Bir de onları mağarada görseydin uyanık sanırdın. Halbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sağa sola çevirdik. Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı. Eğer onları görseydin, arkana bakmadan kaçardın ve için korku ile dolardı.

19- Onları bir mucize olarak uyuştuğumuz gibi, birbirlerine sorsunlar diye kendilerini uyandırdık da içlerinden bir sözcük şöyle dedi: "Ne kadar durup kaldınız?" (Kimi) "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık" dediler. (Kimi de) şöyle dediler: "Ne kadar durduğunuz, Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz binizi, bu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangi yiyecek daha temiz ise, ondan size azık getirsin. Hem çok dikkatli davranın ve sizi kimseye sezdirmesin."

20- "Çünkü şehir halkı, sizi ellerine geçirirlerse muhakkak sizi taşıyarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman siz dünyada da ahirette de asla kurtuluşa eremezsiniz."

21- Böylece insanları onlardan haberdar kıldık ki, öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu ve kıyamet gününden şüphe edilemeyeceğini bildirmek için, öylece şehir halkına buldurduk. Onları mağarada bulanlar, aralarındaki durumlarını tartışıyorlardı. Dediler ki: "Üstlerine bir bina (kilise) yapın. Bununla beraber Rableri, onları daha iyi bilir." Sözlerinde üstün gelen müminler: "Üstlerine muhakkak bir mescid yapacağız," dediler.

22- Ashab-ı Kehf'in sayılarında ihtilaf edenlerden bazıları: Onlar, üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Diğer bazıları da "Onlar, beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Her ikisi de bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (kimileri de:) "Onlar, yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir" derler. De ki: "Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir." Onları ancak pek azı bilir, Bu sebeple onlar hakkında bu bildirilenler dışında bir münakaşaya girişme ve bunlar hakkında hiç kimseye de bir şey sorma!

13- Biz sana onların kıssasını olduğu gibi dosdoğru anlatacağız. Şöyle ki: Gerçekten onlar bir takım gençlerdir.

"Fitye", genç delikanlı, yiğit demek olan "fetâ" nın ondan az sayıya delalet eden çoğuludur. Demek ki kıssanın ibret teşkil eden hakikatinde bunların isimleri ve sayıları ve memleketterinin belenmesi lâzım değildi. Hüviyetleri olmak üzere ehemmiyete değer olan birinci nokta şu vasıflardır: Bir kaç genç yiğitten oluşan az bir topluluk ki kendilerinin Rabbine iman ettiler ve biz de kendilerine hidayetlerini artırdık. Onların kalplerini metin kıldık.

14- O yiğitler ayağa kalkarak dediler ki bizim Rabbimiz, bütün göklerin ve yerin Rabbidir.

Biz O'ndan başkasına hiçbir zaman ilah demeyiz. Doğrusu o vakit akıldan uzak, haddinden fazla bir yalan söylemiş oluruz. Çünkü O'ndan başka ilâh imkansızdır, yalandır. İşte bu yiğitlerin işlerinin aslı şu idi: Müşniklere karşı ayaklanma ile tevhid ilân. Bu ayaklanmanın meydana gelme şekli hakkında değişik rivayetler vardır. Muhammed b. İshak'ın nakline göre şöyle zikredilmiştir: İncil ehlinin işi altüst oldu, içlerinde suçlar büyüdü, krallar azgınlık etti. Bu krallar putlara tapıyor, putlar için kurbanlar kesiyorlardı. Bu konuda pek ileri gidenlerden biri de Rum krallarındandır Dekyanus idi. Rum ülkesini dolayı putperestliği kabul etmeyen hristiyanları öldürüyordu. Nihayet Ashab-ı Kehf'in şehri olan "Dekinos" a indi. İner inmez iman ehlinin takip edilmesini ve yakalanmasını emretti. İman edenler, şuraya buraya kaçıp gizlenmişlerdi. Şehrin kâfirlerinden tayin ettiği zabıtalara iman edenleri takip ediyor, gizlendikleri yerlerden çıkıp Dekyanus'a getiriyorlardı. O da putlara kurban kesilen mezbahalara sevkedip putperestlikle öldürülen arasında seçim yapmalarını öneriyordu. Alçak dünya hayatına râğbet edip bu ölümün korkanlar, onun dediğini yapıyorlar. Ebedî hayatı tercih edenleri de öldürüp, parçalayıp şehrin suruna ve kapılarına asıyorlardı.

Bunu gören o birkaç genç, Rum soylularından ve bir görüşe göre kralın ileri gelenlerinden hür gençlerdi, çok etkilenirdi. Bu fitnenin defedilmesi için Allah Teâlâ'ya göz yaşları ile boyun eğerek namaz kılıp dua ediyorlardı.

Zorba kralın yardımından bu gençleri ihbar ettiler, bundan dolayı onları, hücrelerinde bastırıp huzuruna getirtti ve bazı şeyleri söyledikten sonra bunları ya putlara ibadet veya ölüm arasında seçim yapmalarını teklif etti. O vakit o yiğitler de dediler ki: "Bizim bir ilâhımız vardır ki, ululuk ve yüceliği gökleri ve yeri doldurmuştur. Biz ondan başka birine ilâh demeyiz, asla putlara tapmayız, senin teklifini kabul etme ihtimalimiz sonsuza dek yoktur, hükümün ne ise yap!" Bundan dolayı yerlerinde ki kıymetli elbiselerin soyulmasını emredip onları yanından çıkardı ve kendisi önemli bir iş için Ninova şehrine gitti ve geri dönünceye kadar onlara düşünme için mühlet verdi, Onlara uyarılarsa uyarlar, yoksa diğer müslümanlara yaptığını yapacaktı. Bunun üzerine yiğitler dinlerini korumak için karar verip şehrin yakınındaki "Bendûs" dağında sarp bir mağaraya gizlenmeye karar verdiler. Her biri babasının evinden bir şey aldı, bir kısmını sadaka verdiler, kalan kısmını nafaka edindiler ve gidip mağaraya sığındılar; gece gündüz namaz kılıyorlar, Allah Teâlâ'ya inleyiş ve feryad ile yalványorlardı. Nafaka işini Yemilihaya bıraktılar. O sabahleyin bir miskin kıyafetle girerek şehre giriyor, lazım olanı alıyor, biraz da havads araştırıp arkadaşlarına dönüyordu.

Zorba kral, şehre dönünceye kadar bu şekilde durdular. Kral gelir gelmez bu gençleri aradı ve babalarını yanına getirtti. Babaları onları kendilerine isyan ve mallarını yağma etmekle çarşılarda israf edip dağa kaçtıklarını söyleyerek özür dilediler. Yemilha, bu kötülüğü görünce, pek az miktarda azık alıp ağılayarak vardı ve arkadaşlarına dehşeti anlattı. Onlar, ağlasarak sedcelere kapanıp Allah'a yalványrdılar, sonra babalarını kaldırıp oturdular, yapacakları iş hakkında konuşuyorlardı. Derken Allah Teâlâ, bunlara bir uyku verdi, yattılar, nafakaları baş uclarında uyudular kaldılar. Bende Dekyanus hiddetinden ne yapacağını düşünüyordu. Onları uyutan Allah Teâlâ bunun gönlüne de mağaranın kapısını kapatmayı getirdi. Bunun üzerine Dekyanos mağaranın kapısını ördürlüğünü emretti. "Açıktan, susuzluktan ölsünler, mağaraları kabirleri olsun" dedi, öyle yaptılar. Dekyanos'un evinde imanını gizleyen iki mümin vardı. Birinin adı "Pendros", diğlerinin ki "Runas" idi. Bunlar, Ashab-ı Kehf'in isimlerini ve neseplerini ve kıssalarını iki kurşun levhaya yazıp bir bakır tabuta koyarak yapılan duvarın içine koymayı kararlaştırdılar ve yaptılar."

Özete bu yiğitler Allah'dan başka ilâh tanımaz, gerçekten mümin idiler. İşleri de Allah'ın hidayet ve korumasıyla dinlerini korumak için zorba müşniklerin zor ve baskısına karşı ayaklanma olmuştu. Şirke sapan ve İsa'ya Rab ilâh diyen, dünya süsüne ve hayatına râğbet eden hristiyanlara benzemiyorlardı. Kalktılar, sözü bir edip tam bir bağlılık ve kalb sağlamlığı ile tevhid ilân ederek dediler ve kendileri ile beraber böyle demeyip şirke sapan milletlerini küçümsemek ve çirkin görmek için de şöyle söylediler:

15- Bak hele şunlar, şu bizim kavim O'ndan (Allah'tan) başka ilâhlar edindiler. Gizli değil ki her ne şekilde olursa olsun putlara boyun eğenler ve genel olarak müşnikler bu ifadeye girdikleri gibi, Mesih (İsa), ilâhdır diyenler de bu ifadeye dahildirler. Onlara açık bir delil getirselerdi ya! Yani Allah Teâlâ'nın ulûhiyyetine ve Rab oluşunun yüceliğine delalet eden gökler ve yer gibi şahitler, açık deliller var. Fakat O'ndan başkasının ilâh olduğuna dair öyle bir şahit, açık bir delil getirseler ya bakalım? Hiç mümkün müdür? Delilsiz dava kabul edilir mi? Veya şunun bunun keyfi, zorbalık etmesi, musallat olmas delil tutulur mu?

Burada şu anlam da muhtemeldir: Onlar aleyhine bizim yaptığımız gibi ilmî, âmelî, sözlü ve fiilî etkili bir delil getirmiyorlar da o yalancılık suçunu işliyorlar. Artık bir yalan uydurup da Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bu fâsılının yukarıda geçen fâsılasına döndürülüp redif kılındığı (tekrarlandığı) açıktır. Bu şekilde kıssanın müşnikler aleyhine olan hükmü özetlenirken aynı zamanda bunun "Allah çocuk edindi" (Kehf, 18/4) diyenler aleyhine hüküm içeren bir delil olduğu da anlatılmıştır.

16- O yiğitler, kavimlerinden de böyle nefret ettikten sonra çekilip kendi kendilerine dediler ki: Ve madem ki siz onlardan ve Allah'tan başka tapıkları putlardan ayrıldınız. O halde mağaraya sığının ki sizin için Rabbiniz rahmetinden yaysın, yayıp döşesin. Çünkü iman nurunun sonunda Rahmân olan Allah'ın rahmetine kavuşuracağı şüphesizdir. Ve size işinizde bir kolaylık hazırlasın. Kolaylık yaratsın da ayaklandığınız maksadınızda başarılı kılın. İşte bunun üzerine idi ki, yukardaki özetlemeye anlatıldığı üzere, mağaraya çekilip "Ey Rabbiniz! bizlere tarafından bir rahmet ihсан et ve bize işimizden bir başan hazırla!" (17/10) dediler ve Allah tarafından kulaklarının üzerine vurulup (işitilmelerine engel olduk), yani o zalimler tarafından kaygı verici bir şeyin işitilmemesi için yatılır veyahut mağaranın kapısına bir bina kurdurulan senelerce uyutuldular

17-Hem öyle rahat uyudular ki ve (baksaydın) görürdün ki, güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yönelir battığında da onları soldan makaslar kırkar. Yani üzerlerine gün bile değmez, değse değse son olarak batış sırasında sol taraflarına gelen yünden biraz kırkar geçer. Demek ki mağaranın vaziyeti budur. Her tarafı korunmuştur ancak kapısı biraz batıya meyilli olarak kuzeydedir. onlar ise mağaranın bir meydanında; mağaranın bir geniş yerinde sıkıntısız yatıyorlar.

O yok mu, yani Ashâb-ı Kehf'in o şekilde Allah için ayaklanması ve kavimlerini terk edip Allah'a tevekkül etmiş olarak mağaraya sığınmaları ve mağaradaki durumları yok mu? Allah'ın âyetlerindendir. Allah'a ait âlâmetlerden, Allah'ın kudret ve rahmetinin delillerinden biridir, bir keramettir. Allah, her kime hidayet ederse, doğru yolu tutan odur. Nitekim Ashab-ı Kehf böyledir. Allah, her kimi de şaşırtırsa artık onu irşad edecek bir dost asla bulamayacaktır.

Ashâb-ı Kehf gibi keramet sahiplerinin irşadlarıyla yola gelmemiş, iman ve İslâmiyet'ten ayrı kalmış, gitmişlerdir.

18-Allah'ın âyetini anlamalı ki baksan onları uyanık zannedersin, halbuki uykudadırlar. Demek ki uykuda oldukları halde gözleri açık ve biz onları sağa ve sola çeviririz. Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın girişine doğru uzatmıştı. Eğer sen onları görseydin, üzerlerine çikverseydin mutlaka döner kaçardın. Ve mutlaka işin korkuydu dolardı. Durumları öyle heybetli, öyle korkunç idi. Demek ki kendilerine kimsenin bakması mümkün değildi.

19- Ve İşte böylece, yani bir mucize olarak senelerce uyutup koruduğumuz gibi onları uyandırdık, yani bir mucize olmak üzere dinlir gibi uyandırdık ki birbirlerine sorsunlar. Kendi durumunu bilmek her şeyden önce geldiği için uyandırılmalarının ilk hikmeti kendi durumlarını anlamak için, şu şekilde birbirlerine sormaları oldu: Bunun için içlerinden biri: "Ne kadar durdunuz?" dedi. "Bir gün veya daha az bir zaman kaldık" dediler. Kimi öyle dedi, kimi de öyle. Nasıl ki kıyamette uyandırılarak hasre gönderilecek olanlar hep böyle sanacaklar (Bakara Sûresi'ndeki âyetinin tefsirine bkz.: 2/279) Bu karşılıklı konuşma esasında kimi de fazla durulduğunu sezerek anlaşmazlığa son vermek için "ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir," dediler.

Bundan dolayı aranızdaki ihtilafı bırakınız da Şimdi bininizi şu gümüş paranızla şehre gönderiniz de hangi yiyecek daha temiz baksın ve siz ondan bir nızık getirin ve çok dikkat ve nezaketle hareket etsin ve sakın sizi kimseye sezdirmesin.

20- Çünkü eğer onlar sizi ellerine geçirecek olurlarsa ya sizi taşılayıp öldürecekler veya kendi dinlerine döndürecekler. İrtıdattirecekler ve o zaman siz ebediyen kurtulamayacaksınız. Yani recm edildiğiniz takdirde şehid olur kurtulursunuz, fakat dönüp kâfir olursanız dünyada kurtulamayacağınız gibi ahirette de asla kurtulamayacaksınız. Çünkü dünya hayatı fanidir, herkes muhakkak ölecektir, ahirette küfrün azabı ise ebedidir.

Burada şöyle bir soru vardır. Böyle taşılayıp öldürme tehdidi altında zorlanma bir mazeret değil midir? Bunlar kalplerindeki imanı bozmadan zorlanma ile, zahiren (dış görünüşe göre) dönmüş olsalardı. "Kalbi imanla mamur olduğu halde, inkârâ zorlanan hariç" (Nahl, 16/10) istisnası hükmü içine girmezler miydi. O halde asla kurtulamayacağınızı demeleri neden?

Cevap: Bunun bir kaç hikmeti vardır:

Birincisi: Bunlar kesin kararlı yiğit adamlardır. Gözettileri kurtuluş, yalnız sorumluluktan kurtulma değil, açık ve gizli olarak rahmeti yaymaktır. Onun için ruhsat ile amel etmeyi "İyi insanların iyilikleri, Allah'a yakın olanların günahlarıdır" ifadesi gereğince sakıncalı olmaktan uzak görmemişlerdir.

İkincisi: Bu söz henüz zorlanma durumunda değil, zorlanma durumuna düşmekten son derece sakıncalı iş söylenmiştir. Çünkü sakınmada kusurlu davranıp da zorlanma durumuna düşüldüğü zaman sorumluluk ortadan kalkmaz.

Üçüncüsü: Küfrü gerektiren amellere alışkanlık gibi herhangi bir sebeple, kalbin imana kanması sırsacak şekilde devam edecek kesin olan zorlamaları uygun gömenin de "Eğer onlara uyarsanız muhakkak ki Allah'a ortak koşanlar olursunuz" (En'âm, 6/121) tehlikesi vardır.

21- Özetle öyle dediler ve işte böylece onları şehir halkına buldurduk. Yani o sözü kabul ettiler ve o şekilde içlerinden birini şehre gönderdiler. Fakat Allah'ın takdirine baktın ki, o derece sakınmalarna rağmen Allah, bu şekilde kendilerini tanıttırdı. Rivayete göre gidenin elindeki para yakalanmasına sebep olmuş ve bu yüzden Allah Teâlâ onları şehir halkına buldurmuş ki Allah'ın vaaadinin hak olduğuna ve kıyamet günün meydana geleceğinde hiç şüphe olmadığını bilsinler diye. Çünkü ne kadar durdunkların bilemeyen Ashâb-ı Kehf senelerce yattıkları mağaralarından, kabirden kalkar gibi uyanıp kalktıklarını anlamış ve vaktiyle ayaklandıkları müşniklere karşı başarılı olduklarını ve isteyip umdukları Allah merhametinin bir tecellisini görmüş ve dolayısıyla önceden iman ettikleri şekilde Allah'ın vaaadinin hak olduğuna müşahade ile bilmiş oluyorlardı.

İşte bu şekilde gerek kendileri ve gerek diğerleri için kıyametin şüphesiz olduğuna da bir delil ve misal olmuş bulunuyorlardı. Hani bir zaman halk aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumu hakkında münakaşa ediyorlardı. Yani o vakti düşün ki, bunlar ayaklanıp mağaraya çekildikleri zaman kavimleri bunların işi için münakaşa ediyorlardı. Bazıları: "Mağaranın ağzına bir bina yapınız" demislerdi. Mağarayı mezarları olsun diye üzerlerine bir bina ile tıkaşırdılar. Rabbleri, onların durumunu daha iyi bilir. "Bizim Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başka hiçbir ilâha tapmayız." (Kehf, 18/14) diye iman ve ilan ettikleri Allah Teâlâ din uğrunda uğraşmalarını boşa çıkarmadı. "İki taraftan hangisinin mağarada kaldıkları süreyi daha iyi hesapladığını ortaya koymak için" (Kehf, 18/12) buyurduğu şekilde, en sonunda maksatlarına ulaştıklarını gösterdi, münakaşa eden hasımlarını mağlub etti. Onların işi hakkında sözlerinde üstün gelen müminler, yani Ashâb-ı Kehf'in takip ettiği durum üzerine giderek düşmanlarına karşı galip gelen grup

elbette biz onların üzerine bir mescid yapanz dediler.

22-Bununla beraber ihtilaf ettiler. Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpeklerdir, diyecekler. Onlar, beş kişidir, altıncıları köpeklerdir, diyecekler. Bunlar, gayb hakkında tahmin yürütmektir. Demek ki bu iki söz delilsiz zanna dayanan bir sözdür: (Onlar) yedi kişidir, sekizincisi köpeklerdir de diyecekler. Demek ki bu söz, öncekiler gibi delilsiz zanna dayanan bir söz değildir. Gerçeğin kendisi olmasa bile ona en yakın sözdür.

Doğrusu de ki: Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Sayıların bilinmesi kissa açısından herkese lazım değildir. Onları gerçekten bilenler pek azdır. Onun için Ashâb-ı Kefh hakkında, satıh tartışma dışında derin münakaşaya girme. Pek az kimsenin bilebileceği Ashâb-ı Kefh hakkında yukarıda söylendiği gibi Rabbim en iyi bilendir, bilenler azdır, çoğu bir delille dayanmaksızın söyler. Onun için satıh bir münakaşadan başka bir tartışmaya ve karşılıklı konuşmaya dalma. Ve haklarında onlardan, değişik sözlerin sahiplerinden hiçbir şey sorma. Çünkü kıssanın bilinmesi lazım gelen noktaları hakkıyla bilindi. Şu halde Ashâb-ı Kefh kıssasını yalnız Kur'ân'ın açıklamasına dikkat ederek okumalı, şundan bundan sommaya kalkışmamalıdır.

Şimdi bu kıssadan alınacak hisseyi açıklamak için aşağıda gelecek talimat ile buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

23- Hiçbir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: "Ben yarın onu yapacağım deme"

24- Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Ve unuttuğun vakit Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana erİştirir." de.

25- Onlar, mağaralarında üçyüz yıl kadar kaldılar ve dokuz yıl da buna ilave etmişlerdir.

26- De ki: "Onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir." Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir. O ne güzel görendir! O ne mükemmel işitendir! Onların, O'ndan başka bir yardımcısı yoktur. O, kendi hükümlerine kimseyi ortak etmez.

23- Ve sakın hiçbir şey için "ben yarın onu yapacağım" deme! İnsanın azim ve iradesi bir şeyin meydana gelmesi için yeterli sebep değildir. "Kimse yarın ne kazanacağını bilmez." (Lokmân, 31/34).

24-25- Ancak Allah'ın dilemesi hariç. O vakit yapabilirsin. Bundan dolayı gelecekte bir işi yapmaya azmederken işi Allah'ın iradesine bağlamalı, "inşaallah" demeyi unutmamalı. Unuttuğun zaman da Rabbinin an. Yani bu istisnayı (inşaallah demeyi) insanlık icabı olarak unutmuş bulunursan, hatırladığın zaman "inşaallah" diyerek veya tesbih ve istiğfar ederek Allah'ı zikret ki, bu şekilde sözün hükmü değişmezse de kusura keffâret olur, günahın kurtulur. Veya herhangi bir şeyi unuttuğun zaman insanın beceriksizliğini düşünüp Allah'ı an ki, unuttuğunu hatırlayabilesin. Özetle Allah'ın iradesinin sözünü etmeyerek yarın muhakkak şöyle yapacağım, böyle yapacağım demenin sakıncalarını anlamak işi bir insan için en azından unutup yalancı gıkacağıni düşünmesi bile yeter.

Bu yasak ve emri ile Allah Teâlâ, Resulüne her azmini Allah'ın dilemesine bağlamasını öğrettikten sonra, kıssadan hisseyi tebliğ etmek için buyuruyor ki: Ve de ki: "Rabbim'in bundan (yani Ashâb-ı Kefh'in başarılı olmasından) daha çok yakın bir şekilde beni başıyaya ulaştırması pek umulur." Onlar ne kadar durdular? Onlar, mağaralarında üçyüz sene durdular dokuz yıl da ilave ettiler. Denilmiş ki güneş yılı hesabı ile üçyüz, dokuz yıl fazlası da kamerî yıl (ay yılı) hesabı ileidir. Bazı tefsir bilginleri bu müddetin Allah'ın açıklaması olduğunu söylemişler, bazıları da İbnü Mesud'dan rivayet edildiği üzere "ve dediler ki" cümlesinin takdiri ile, sayılarında ihtilafa düşenlerin sözünü anlatma, olduğunu söylemiş ve diğer bazıları da ta yukarıda daki nin mekûlüne (mekûlüne) atfedilmiş olarak mescid yapılmı diyenlerin sözü olmasını tercih etmişlerdir. Bununla beraber bunun böyle kıssadan ayrı olarak özel bir şekilde zikredilmesi bize yeni bir mânâ telkin etmektedir. İsti'nafiye (çoş başı) ve daki zamiri Ashâb-ı Kefh'in taraftarları demek olan ve mescid yapılmış diyen ya ait olmak suretiyle bunu şöyle anlayabiliriz: "Onların işine galip gelenler ve mağaraya mescid yapan Ashâb-ı Kefh taraftarları, o galibiyete ulaşınca ya kadar mağaralarında, saklandıkları yerde üçyüz dokuz sene durdular." Gerçekten hristiyanların müşrik Romalılara galip gelmeleri ile meydana çıkmaları miladî IV. asrın başlarında meydana geldiğine göre, o zamana kadar üç yüz küsur sene durmuşlar demektir. Bu şekilde üçyüz dokuz yıl bu müddeti tahşih etmek için açıklanır. Ve işte onlar, galip gelinceye kadar, üç yüz dokuz sene gizli durdukları halde, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile İslâm dininin bundan çok az bir müddet içinde ve daha hızlı ve daha güzel bir şekilde galip gelmeye muvaffak olacağı vaad edilmiş ve gerçekten hicretten itibaren bu görünme ve galip gelme başlamıştır.

26- Bununla durdukları bu üç yüz dokuz sene müddet hakkında daha çok veya daha azdır, diye ihtilaf edecek olurlarsa. De ki: Onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Çünkü Ashab-ı Kefh kendileri de "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir." (Kehf, 18/19) demişlerdi. Çünkü göklerin ve yerin gaybı O'nundur. O ne güzel görendir, ne güzel işitendir. Onları Allah'tan başka bir yardımcısı yoktur. Yani Ashâb-ı Kefh "Allah çocuk edindi." (Kehf, 18/4) diyenlerden değildir. "O, hükümünde hiç kimseyi ortak etmez." Meâl-i Şerifi

27-31- 27- Rabbinin kitabından sana vahyolunani oku! Onun sözlerini değİştirecek kimse yoktur. Ve O'ndan başka bir sığınacak da bulamazsın.

28- Nefsince de, sabah akşam nızasını isteyerek Rablerle yalvaranlarla beraber candan sabret. Sen dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan gözlerini ayırma. Kalbini, bizi annaktan gafil kıldığımız, nefsinin kötü arzusuna uymuş ve işi hep aşırılık olan kimseye uyma.

29- Ve de ki: O hak Rabbimizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimler için öyle bir ateş hazırlamışız ki, duvarları, çepeçevre onları içine alacaktır. Eğer feryad edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeri!

30- İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar var ya, şüphe yok ki biz öyle güzel işler yapanların mukafatını zaviy etmeyiz.

31- İşte onlara Adn cennetleri vardır; altlarından ırmaklar akar, orada altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipeklerden yeşil elbiseler giyerek koltuklar üzerine dayanıp kurulaçaklar. O ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri! Meâl-i Şerifi

32-32- Onlara, şu iki adamı misal olarak anlat: Biz bunlardan birine her türlü üzümünden iki bağ vermişiz, her ikisinin etrafını hurmalarla donatmışız, aralarında da bir ekinlik yapmışız.

33- İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbir şey noksan bırakmamış, ikisinin ortasından bir de nehir akıtmışız.

34- İki bağın sahibinin ayrıca başka geliri vardı. Bundan dolayı bu adam arkadaşıyla münakaşa ederken: "Ben malca senden daha zengin ve insan sayısı bakımından da senden daha güçlü ve üstünüm" dedi.

35- Adam, bu şekilde kendine zulmederek bağına girdi ve şöyle dedi: "Bunun hiç yok olacağını sanmıyorum"

36- "Kıyâmetin kopacağını da zannetmem. Şayet Rabbimin huzuruna götürülürsem, muhakkak orada bundan daha hayırlı bir sonuç bulurum".

37- Bunun üzerine kendisiyle münakaşa eden arkadaşı da ona şöyle dedi: "Seni topraktan, sonra seni bir damla sudan yaratan, daha sonra da seni insan haline getireni mi inkar ediyorsun?

38- "Fakat ben iman ederek diyorum ki: O Allah, benim Rabbimdir, ben Rabbime kimseyi ortak koşmam."

39- "Kendi bağına girdiğin zaman: "Bu Allah'dandır, benim kuvvetimle değil, Allah'ın kuvveti ile olmuştur, deseydin ya! Her ne kadar beni, malca ve evlatça kendinden az görüyorsan da."

40- Belki Rabbim, bana, senin bağından daha hayırlısını verir; senin bağına ise gökten yıldınlar gönderir de, bağın yalnız bir toprak haline gelir."

41- "Yahut, bağının suyu yerin dibine çekilir de bir daha suyunu çıkarıp bağını sulayamazsın."

42- Derken serveti yok edildi. Bunun üzerine bağına yaptığı masraflara karşı ellerini oğuşturmaya başladı. Bağ, çardakları üzerine yıkılmış kalmıştı, "Ah Keşke Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmasaydım" diyordu.

43- Onun Allah'tan başka yardım edecek adamları yoktur ve Allah'a karşı kendi nefsinin de kurtaramadı.

44- İşte burada yardım, yalnız hak olan Allah'a aittir. O'nun verdiği mükâfat da daha hayırlıdır, netice de daha hayırlıdır.

Meâl-i Şerifi

45-53-45- Ey Muhammed! Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve çiçekten) birbirine karışmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgarlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedirdir.

46- Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Bakî kalacak olan iyi ameller ise, Rabbinin katında, sevabca da hayırlıdır, ümid yönünden de daha hayırlıdır.

47- O kıyâmet gününü hatırla ki, dağları yürüteceğiz ve yeryüzünü çınçırplak göreceksin. Bütün insanları, mahşerde toplayacağız hiçbir kimseyi bırakmayacağız.

48- Onlar, saf halinde Rabbine arz edilmişlerdir. Allah, onlara şöyle diyecektir: "Şüphesiz sizi ilk önce yarattığımız gibi bize geldiniz. Fakat, size kıyâmet için yaptığımız vaadi yerine getirmeyeceğimizi sanmıştınız, değil mi?

49- O gün herkesin amel defteri ortaya konulmuştur. Ey Muhammed! Günahkârların, amel defterlerinden korkarak: "Eyyvah bize! Bu nasıl deftermiş ki, büyük küçük hiçbir şey bırakmadan hepsini saymış dökmüş" dediklerini görürsün. Onlar, bütün yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

50- Yine o vakti hatırla ki biz, meleklere: "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz beni bırakıp da İblis'i ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir değişimdir.

51- Ben, onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında şahit tutmadım ve hiçbir zaman doğru yoldan çıkanları yardımcı edinmiş değilim.

52- Ve o (kıyâmet) günü Allah kâfilere şöyle buyuracak: "Ortaklarını ve şefaathçılarınızı diye zannettiğiniz putlarınızı çağırın." Müşrikler onları çağırırlar, fakat kendilerine cevap vermezler. Biz, kâfirlerle ilâhları arasına ateşten bir engel koymuşuzdur.

53- Günahkârlar ateşi görmüşler de artık ona düşeceklerini anlamışlardır. Fakat ondan kaçıp sığınacak bir yer bulamazlar.

Meâl-i Şerifi

54-59- 54- Şüphesiz biz, bu Kur'ân'da insanlara çeşitli mânâları türlü misallerle açık olarak verdik. İnsan ise, her şeyden çok mücadelecidir.

55- Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber geldiğinde insanları, iman etmekten ve Rablerinden günahlarının mağfiretini istemekten alıkoyan şey sadece geçmiş milletlerin başlarına gelen felaketlerin kendilerine de gelmesini veya ahiret azabının ansızın göz göre göre gelip çatmasını beklemek olmuştur.

56- Halbuki biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyancılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise hakkı, batıla ortalardan kaldırmak için mücadele ediyorlar. Onlar, âyetlenimizi ve korkutuldukları azabı da alaya almışlardır.

57- Rabbinin âyetleriyle nasihat edilip de onlardan yüz çeviren ve daha önce işlediği günahları unuttandan daha zalim kim olabilir? Biz onların kalbleri üzerine (Kur'ân'ı) anlamalarına engel olan bir ağırlık, kulaklarına da sağırlık verdik. Ey Muhammed! Sen onları doğru yola çağırırsan da onlar asla hidayete ermezler.

58- Bununla beraber rahmet sahibi olan Rabbin çok başlıyıcıdır, tevbe eden kullarına rahmeti boldur. Eğer Allah, işledikleri günahları yüzünden onları hemen cezalandıracak olsaydı, onlara hemen azab ederdi. Fakat onlara vaad edilen bir zaman vardır ki, o geldiğinde Allah'ın azabından bir kurtuluş yeri bulamazlar.

59- İşte zulmettikleri için helak ettiğimiz şehirler! Biz onların helâkleri için de belirli bir zaman tayin etmiştik.

Meâl-i Şerifi

60- Ey Muhammed! Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: "İki denizin birleştiği yere ulaşınca ya kadar gideceğim, yahut senelerce gideceğim."

61- Bunun üzerine ikisi de iki denizin birleştiği yere vardıklarında balıklarını unuttular. Bu arada balık, denizde yolunu bulup kaybolmuştu.

62- İki denizin birleştiği yeri geçtikleri zaman, Musa genç arkadaşına: "Kuşluk yemeğimizi getir. Gerçekten biz bu yolculuğumuzda epey yorulduk" dedi.

63- Adam: "Gördün mü! dedi. Kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı

unutmuşum. Onu hatırlamamı, muhakkak şeytan bana unutturdu. O denizde garip bir yol tutup gitmişti."

64- Musa da demişti ki: "İşte aradığımız o idi." Bunun üzerine izlerine dönüp gerisin geri gittiler.

65- Nihayet kullanmızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

66- Musa ona: "Allah'ın sana öğrettiği ilim ve hikmetten bana da öğretmen işini sana tabi olabilir miyim?" dedi.

67- (Hızır) dedi ki: "Doğrusu sen benimle asla sabredemezsin.

68- "İçyüzünü kavrayamadığın şeye nasıl sabredeceksin?"

69- Musa: "İnşaallah beni sabırlı bulacaksın ve senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim" dedi.

70- (Hızır) dedi ki: "O halde bana tabi olacaksın; ben sana sırnı anlatmadıkça, hiçbir şey hakkında bana soru sorma!"
Meâl-i Şerifi

71- Bunun üzerine ikisi beraber yürüdüler. Nihayet gemiye bindikleri zaman, o kul (Hızır) gemiyi deldi. Musa, ona şöyle dedi: "Geminin içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu çok kötü bir iş yaptın."

72- (Hızır): "Sen benimle asla sabredemezsin, demedim mi?" dedi.

73- Musa dedi ki: "Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama ve bu işimden dolayı bana bir güçlük çıkarma."

74- Yine gittiler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır hemen onu öldürdü. Musa: "Kıyas olmadan masum bir cana nasıl kıyarsın? Doğrusu sen çok fena bir şey yaptın" dedi.

60- Bir vakit Musa genç adamına demişti ki, yahudiler Hz. Musa'nın bu kıssasını kabul etmek istememişler. Muhaddisler ve tarihçilerden bunun, Musa b. İmran değil, Musa b. Mişa olduğunu zannedenler de olmuştur.

Nitekim Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesai ve diğer hadis kitaplarında rivayet olduğu üzere Said b. Cübeyr şöyle demiştir: "İbnü Abbas (r.anhüma) ya dedim ki: 'Nevf-i Bükaî, Hızır'ın arkadaşları olan Musa'nın, İsrailoğulları'nın peygamberi olan Musa değildir iddiasında bulunuyor.' Bunun üzerine İbnü Abbas: 'Allah'ın düşmanı yalan söylemiş' deyip uzun bir hadis ile bunun bilinen Hz. Musa olduğunu Resulullah'tan naklederek anlatmıştır. Ve gerçekten Kur'ân'da zikredilen Musa'dan diğer bir Musa anlaşılmaz.

Musa'nın delikanlısı da rivayetlerin çoğuna göre Yûsa' b. Nun'dur. Çünkü o hizmet ediyordu, öğreniyordu. Hizmetçiler çoğunlukla genç yaşta olduklarından Araplarda hizmetçiye genç denilmesi de edebî bir üsluptur. Bir hadis-i şerifte de: "Hizmetçilerinize kölem, cariym, demeyiniz; delikanlım deyiniz" buyurulmuştur. Gerçi bazıların dediği gibi bir başkası olması da muhtemeldir. Fakat sahih haberlerde Yûsa' olduğu belirtilmiştir. O halde olay, Musa Mısır'dan çıktıktan sonra, Tih sahrasında iken meydana gelmiş demek olur. Bu kıssanın sebebi bir rivayette şöyle nakledilmiştir.

Musa Rabbine sorup: "Ya Rabb! Kullannın sana en sevgilisi hangisidir?" demiş. Buyurulmuş ki: "Beni zikreden ve unutmayan." Ey (Rabb!) en hakim kulum hangisi?" demiş. Buyurulmuş ki: "Hak ile hükmeden ve arzulanna uymayan kimsedir." "En bilgili kulum kimdir?" demiş. Buyurulmuş ki; "Belki bir kelimeye rast gelirim de bir doğru yolu gösterir veya bir felaketten kurtarır diye insanları ilmini arastırmakla kendi ilmine ekleyen kimsedir." Bunun üzerine Musa (a.s) demiş ki: "Ya Rabb! Kullannndan benden daha bilgisi varsa bana göster". "Va'r" buyurulmuş. "O halde onu nerede arayayım" demiş. "Her iki denizin birleştiği yerde, kayanın yanında balığı kaybedeceğin yerde..." diye tarif edilmiştir.

İki denizin birleştiği yer ki, açıkça anlaşılan bir boğaz olmasıdır. Nitekim Ka'b-i Kurazî'den Tanca, yani Sebte boğazı olduğu rivayet edilmiştir. Übey'den de Afrika'ya olduğu nakledilmiştir. Fakat Mûcâhid ve Katade'den İran denizi ile Rum denizinin birleştikleri yer olduğu rivayet olunmuştur. Bu şekilde maksat bir boğaz değil, dar bir dil, bir engel olması gerekir. Çünkü İran denizi, Basra körfezi; Rum denizi de Akdeniz olduğuna göre, Basra körfezi ile Akdenizi birleştiren bir boğaz yoktur. Bundan dolayı bu olsa olsa İran denizinin bağlantılı olduğu Hint okyanusu ile Akdeniz arasında Süveyş kanalının açıldığı dar bir dil olsa gerekir. Kayadan açıkça anlaşılan Kudüs'teki tanınmış Sahratullah (Allah taşı) olması çok muhtemeldir. İbnü Atiyye demiştir ki: "O, yani İran denizi Hint okyanusunun bir koludur ki Azerbaycan'ın arkasından başlayan İran toprağında kuzeyden güneye doğru uzanır. Şu halde bu görüşe göre iki denizin birleştiği yer, iki denizin, Suriye toprağı tarafında bulunan yönden iki denizin birleşmesine esas olan yerdir." Tefsir bilginleri burada "bahreyn" (iki deniz) kelimesinin, bahr (deniz) kelimesinin ikili olmak üzere iki deniz mânâsına sayılmış, bir özel isim olmasını göz önünde bulunduramış görünüyordur. Halbuki Mu'cemü'l-Büldân'da anlatıldığı gibi Bahreyn, Hint Okyanusu denizi sahilinde Basra ile Umman arasında birçok ülkeyi kapsayan bir kit'anın özel ismi olduğu da bilindiğinden bu mânâ düşünülecek olursa, iki denizin birleştiği yer, Bahreyn kıtasının (bölgесinin) toplu yeri veya merkezi demek olur. Özel isim, genel isimden daha açık olması itibarıyla bu mânâ, hem açık, hem de Sebte boğazından daha yakındır. Daha önce Medyen'e gitmiş olan Musa'nın ondan sonra Bahreyn'e bir seyahata kıkması da uzak görülür bir görüş değildir. Ancak tefsir bilginleri, buna değinmemiş olduklarından bunu destekleyen nakîl bir delil bulunamıyor, Nitekim İstanbul boğazı hakkındaki yayılmış haber de böyledir. Tefsir bilginlerinin bu mânâ üzerinde durmamalarının sebebi -Allah daha iyi bilir bundan sonraki âyette ikil zamiri ile buyurulmuş olmasıdır. Çünkü özel isim olsaydı zamir tekil olacaktı. Öyle olmakla beraber bu ikil zamirini Musa ile arkadaşına gönderenler de olmuştur. Bir de bazıları buradaki bahreyn'in (iki denizin) birî aci, birî tatlı; yani bir nehir olduğunu söyledikleri gibi, diğer bazıları da Azerbaycan tarafındaki "Kür ve Ress" nehirleri olduğunu söylemiştir. "Res halkını ve bu arada daha birçok nesilleri (inkârılan yüzünden helak ettik)" (Furkan, 25/38 âyetinin tefsirine bkz.) Nihayet, "mecme'a'l-bahrayn" iki ilim denizi demek olan Musa ile Hızır'ın birleştikleri yer demektir diyenler de olmuştur. Keşşâf bunun hakkında; bid'at tefsirlerinden demiş. Ebu Hayyan da: Bu batiniyye tefsirine benziyor demiş. Bu görüş, daha birçokları ile beraber tasavvufçılardan olan Nişaburî Tefsir'inde bile red ve tenkid edilmiştir. Bununla beraber şunu itiraf etmek gerekir ki, bu mânâ lafız itibarıyla uzak olmakla beraber, mânâya göre sabittir. Çünkü yukarıda naklolunan ihtilaflar karşısında ifadesinden anlaşılabilen, kesin olarak anlatılan şey Musa ile Hızır'ın buluşacakları bir yer olmasından ibaret kalıyor.

61- İkisi, iki denizin birleştiği yere varınca, -burada buyurulmayıp da araya bir de ilave edilmiş olmasının nüktesi düşünülmelidir.- balıkları unuttular, yani aradıklarını bulmak için alamet olacak olan balığın ne halde olduğunu dikkat etmek hatırlanma gelmedi. Sözün gelişinden anlaşıyor ki Musa, sormayı unuttu. Delikanlısı da söylemeyi unuttu. İlerideki "kuşluk yemeğimizi bize getir" ifadesinden anlaşılabacağı üzere bu balk demek ki yiyecekleri gıdaları idi. Bundan dolayı diri değil idi. Halbuki o denizdeki yolu tutmuş, bir deliğe girmişti. Demek ki, ölülerin dirilmesine numune olan bir mucize meydana gelmiştir. Musa'nın haberi olmadığına göre bu artık aranan zatın bir mucizesi oluyordu. Delikanlı bunu görmüş, her nasılsa haber veremeyi unuttu. Onun için varacakları yere vardıklarının farkına varamayarak geçtiler gittiler.

62- "Geçtikleri zaman Musa genç adamına: Kuşluk yemeğini bize getir dedi." Delikanlı dedi ki

63- gördün mü, kayaya sığındımız vakit ben balığı unutmuşum. Yani orada ne olduğuna söylememişim. Tefsir bilginlerinin sözlerinden buradaki kaya deniz kenarında tanınmayan bir kaya imiş gibi anlaşıyor. Çünkü balığın denize gittiğinin anlatılmasından bu kayanın da deniz kenarında olması gerekir gibidir. Fakat biz bunun Kudüs'teki herkesçe bilinen kaya olduğuna hükmetmek istiyoruz. Çünkü "es-sahra= kaya"dan açıkça ve hemen anlaşılan budur. Balığın denizdeki yolu tutup bir deliğe girmiş olması da orada bir su deliğine sığması olmasıyla açıklanabilir. Gerçekten bu kayanın yanında Musa ile Hızır buluştuğundan sonra ileride "İkisi birlikte gittiler, nihayet gemiye bindiklerinde..." (18/71) buyurulacağı gibi gemiye bininceye kadar hayli gitmiş olduklarına göre buradan denize kadar epey bir mesafe bulunduğuna da anlaşılmasa değildi. Ve Allah daha iyi bilir, bu şekilde bu olayda, kayanın mukaddesliğinin esası bulunur. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Yoksa bu unutulacak gibi bir şey değildi. O saçılacak bir şekilde denizde yoluunu tutup gitmişti.

64- Delikanlının bu haber verme ve özür dilemesine karşı Musa: "İşte bizim istediğimiz de buydu" dedi. Burada "nebğî" fiili cezmedilmiş müzari (geniş zaman) olmadığından genel kurala uygun olarak "nebğî" okunmalı idi.

Fakat genel kurala uygun olarak "yâ" düşürülmüştür ki, bu kaldırma genel kurala aykırı olmakla beraber dildeki kullanışa aykırı değildir. Tilavette daha fasih olmuş. Artık aramanın uzamadığına bir işaret olması itibarıyla mânâda belîğ düşmüştür. Bununla beraber "yâ" ile okunuşa da vardır.

Bunun üzerine o ikisi izlerini takip ederek gerisin geriye döndüler,

65- derken salih kullanmızdan birini buldular ki biz nezdimizde ona bir rahmet vermiştik. Yani vahiy ve peygamberlik nimeti ile nimetlendirmiş ve tarafımızdan kendisine ilim öğretmiştik. Bazılan bu zatın kim olduğu hakkında ihtilaf etmişlerse de tefsir bilginlerinin çoğu Hızır olduğunu nakletmişler ve açıklamışlardır. Tasavvufçular, hadis bilginlerince sahih olarak kabul edilmeyen bazı haberlerle Hızır'ın hiç vefat etmediğini ve arasıra görüldüğünü söylemişlerdir. Onun için buradaki rahmeti, uzun süre yaşamak ile tefsir edenler olmuştur. Muhyiddin-i Arabi hazretlerinin "Futuhât-i Mekkiyye" sinde Hızır'ın hayatına dair birtakım bahisler ve hikayeler görülür. İbnü Salâh ve Nevevî gibi bazı yüce zatlar, Hızır'ın yaşadığı hakkında büyük âlimlerin görüş birliğini nakletmişler, fakat takip olunmuşlardır. (eleştiriyi uğramışlardır.) Buna karşılık bir çok âlimler de bazı hadislerle "Ey Muhammed! Biz senden önce hiçbir insana ebedilik vermedik..." (Enbiyâ, 21/34) âyetiyle aklı ve nakle dayanmayan bazı delilleri getirecek vaat etmiş olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hayyân, bunun cumhuriyet sözünü kullandığını kaydetmiştir. Gerçekten tefsir bilginlerinin çoğu, birçok yerlerde olduğu gibi buradaki rahmeti de vahiy ve peygamberlik ile tefsir etmişlerdir.

İbnü Kayyim-i Cevzî, Hızır (a.s.)'ın hayatı hakkında zikrolunan hadislerin hepsi yalandır. Yaşadığına dair sahih bir hadis bile yoktur demiş. Alûsî de bu konuyla ilgili sözleri ve delilleri uzun uzadıya inceleyip araştırdıktan sonra demiştir ki: Her türlü hesaptan sonra Hz. Peygamberin sahih hadisleri ve aklın tercih ettiği deliller, vefat etti diyenlerin sözüne tamamen uygun ve iddialarını tamamen desteklemektedir. Ve bu haberlerin dış görünüşlerinden sapmayı gerektiren bir şey yoktur. Olsa olsa çok hayırlı bazı salihlerden -ki sahih olduğuna Allah bilir rivayet edilen hikayelerin dış görünüşlerini gözetmek ve Muhyiddin-i Arabî gibi Hızır'ın yaşadığını söyleyen bazı tasavvuf ulularına iyi fikir besleme meselesi kalır ki, bu da bir delil meydana getirmez. Eğer yalnız söyleyen kimsenin değerinin yüceliğinden ve onun hakkındaki iyi kanaatten dolayı, o gibi sözlere değer verip de kabul edersen kıyamete kadar Hızır'ın yaşadığına inanabilirsiniz. Eğer Hz. Ali'nin "söyleyene bakma, söylediyine bak" dediği gibi söyleyen kimsenin onurunu yüceltğini aldanmayıp da sözü, delilin bulunması ve bulunmasına göre kabul veya reddedeceksen iki tarafın delillerini, faydasına ve zararına olan delilleri öğrendikten sonra, vicdanından fetva sor, vereceği fetva ile amel et. Sakın birtakımlarının yaptığı gibi, bir konuda tasavvufçulara uymayarı hemen doğru yoldan sapıtıma kalkışma. Çünkü İslâm hukukuna göre veya akla göre bir delilin, red edemeyeceği konularda ehlinde igitilen bir sözle inanamamak bir mahrumiyet olabilirse de şer'î veya aklî delilin reddettiği bir dava tasavvufçularca da kabul edilmez.

Biz de şunu söylemek isteriz ki, bu konu görünen hayat açısından üzerinde düşünülrse Hızır'ın yaşadığını kabul etmeyen âlimlerin sözü açık olduğunda şüphe yoktur. "Ondan önce de peygamberler gelip geçmişti" (Maide, 5/75) âyeti bu konuda yeterli bir delildir. Fakat işaret, şarlatan olan tasavvufçuların sözlerini de dış görünüşü üzere tartışma konusu yapmamak icab eder. Özellikle Musa ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre o bâtın (gizlilik), Hızır meselesinin konusunu meydana getirir. Tasavvufçuların sözünde buna delil de yok değildir. Şeyh Sadreddin İshak Konevî "Tebziratü'l- Mübtedâ ve Tezkiretü'l-Müntehâ" isimli eserinde: "Hızır (a.s.)'ın varlığını misal âleminde" olduğunu nakletmiş. Abdurrezzak-î Kâşî: "Hızır, ruhun ferahlığından, İlyas ruhun sıkıntısından ibarettir" demiş. Bazılan da Hızıriyyetin, Hızır (a.s.)'ın derecesi üzere bazı salih kimselerin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir ki, bu üç sözü, bu konunun anahtarı olmak üzere kabul edebiliriz.

LEDÜNN: "yanında" gibi bir zarftır. Türkçede katımızdan veya tarafımızdan demek gibidir. Ve görüldüyor ki ilmin değil, öğretmenin kaydırı. Bununla beraber öğretmenin, O'nun katından olması, ilmin de O'nun katından olmasını gerektirmez değildir. Şüphe yok ki bütün peygamberlerin ilmi Allah tarafından vahiy ve öğretmek itiban ile Ledünni (Allah katından)'dır. Fakat burada dikkate değer bir husus şudur ki "ve kendisine tarafımızdan ilim öğrettik." kaydı ile Hızır'a öğretilmiş olan ilim, Musa'nın ilminden bambaşka bir ilim, yani Allah tarafından öğretilen ilimlerden özel bir ilim olduğu anlatılmıştır ki, âyetteki kıssalar karinesi (ipucu) ile tefsir bilginleri, bunu "Gayıplar ilmi ve gizli ilimlerin sırları" diye tefsir etmişlerdir. Diğer bir ifade ile demişlerdir ki: "Musa'nın ilmi, şer'î hükümleri bilmek ve dış görünüşe göre fetva vermektir. Hızır'ın ilmi ise işlerin iç yüzünü bilmektir." Sahih-i Buharî'de rivayet edilmiştir ki, Hızır şöyle demiş: "Ey Musa! Ben Allah'ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah'ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzereyisinki ben onu bilmem." Bu şekilde ilm-i ledünnî (Allah bilgisi) deyimini, bu özel ilimde en özel bir mânâ ile terim olmuştur ki, buna hakikat ilmi ve bâtın (gözle görülmeyen şeyler) ilmi de denilmiş ve tasavvufçular, bu kıssaya bir delil olarak tutunmuştur. Özette ledünnî ilim, kafa çalıştırmakla elde edilmeyip Allah tarafından, sırf Allah vergisi olan bir mukaddes kuvvetin tecellisidir. Etkiden etki yapana, duygudan varlığa doğru giden bir ilim değil, etki yapandan etkiye (ize), varlıktan duyguya gelen birinci derecede bir ilimdir. Nefsin olagelene geçşi değli, olagelenin nefiste meydana kıkmasıdır. Doğrudan doğruya bir keşiftir. Fakat ledünnî deyimini, bunun özellikle Allah'ın sırlarına ait olanından daha fazla deyim olmuştur. Türkçede bir işin ledünniyatı demek iç yüzündeki gizli incelikleri ve sırları mânâsında herkesçe bilinir. Bu kıssada ilim için araştırma yapmak ve yolculuğa kıkmaya bir teşvik delili ve bununla beraber ledünnî ilmin çaba harcamak ve istemekle kazanılmasının mümkün olmadığını anlatmak vardır.

66- Bakınız Musa ile delikanlısı Allah'tan böyle bir rahmet ve ilme erişmiş özel bir kulu bulduklarında ne yaptılar: Musa ona dedi ki: "Sana öğretilen ilminden bana da öğretmen için sana tabi olabilir miyim?"

RÜSD, hayrı, doğru yolu bulmaktır. Bu sözde âlime karşı alçak gönüllülüğün gereğine ve ilim tahsilinden esas maksadın rüşdü kazanmak olduğuna ve ilim öğrenmede gönül alçaklığı, edeb, nezaket, ardına düşme ve hizmetin şart olduğuna delalet vardır.

67-69-Bu izin istemeye cevap olarak o kul; Musa'ya dedi ki: "Sen benimle arkadaşlığa asla sabredemezsin." Bu sözle Hızır, Musa'nın psikolojik durumu hakkındaki ilk keşfini

göstermiş ve ona kendini anlatmış oluyordu ki, sonunda doğruluğu gerçekleşecekti. Gerçekten bu istekle Musa'nın alacağı ders, kendi yerini tanımak ve bir sabır dersi almaktan ibaret olacaktı. Yani bu konuda çok sabır lazımdır. Senin ise şüphesiz ki benimle beraber sabretmek elinden gelmez ve bunda mazursun. Çünkü iç yüzünü bilemediğin bir şey nasıl sabredeceksin?

Yani beraberimde birtakım şeyler göreceksin ki, sır ve hikmetinden haberin olmayacak, dış görünüşe göre ise iyi görünmeyecek. Sen bir şeriat sahibi olman itibarıyla onları dış görünüşlerine göre uygun göremeyip itiraz etme gereğini duyacaksın.

70- Musa dedi ki: "İnşallah beni sabırlı bulacaksın, sana hiçbir işte karşı çıkmayacağım." dedi. Allah dilemezse başka.

71- "Hızır dedi ki: "Eğer bana uyacaksan, ben sana sımnı anlatmadıkça hiçbir şey hakkında bana soru sorma." Yani tartışma, itiraz şöyle dursun, sorup anlama için bile soru sorma! Demek ki başka ilimlerde meseleyi ortaya koyarak bilginin yansını oluşturan soru, bu ilimde yasaktır. Bunda öğrencinin nefsi, faaliyetten çok kabiliyette hazırlanacaktır.

72-75- Böylece ikisi yola koyuldular. Demek ki, bu ilimden bir şey bellenirse bir yerde oturup söylemek veya düşünmek yoluyla değil, gerçekten işleri yapmakla bellenecektir. Sözleşme tamamen olur olmaz ikisi birlikte hareket etmişler. Görülüyor ki burada delikanlı zikredilmemiştir. O, Musa'ya uydugu için, artık kendisinden söz edilmemiş ve onu bir yerde bırakmış da olabilirler. İkisi denize doğru gemiye bininceye kadar gittiler. Nihayet gemiye bindiklerinde, Ebu Hatem'in Rebî b. Ene's'ten rivayet ettiğine göre yer korkuncu idi, gemiciler bunlardan şüphelediler, bindirmek istemediler. Fakat başkanları: "Ben bunları yüzleri nurlu adamlar görüyorum, bindireceğim" dedi, bindirdi. Buharî ve Müslim ve diğer hadis bilgilerinin İbnü Abbâs'tan rivayetinde ise "Hızır'ı tanıdılar, ücretsiz bindirdiler. Gemiği yaraladı. Bunun bazı rivayetlerde zikredildiği gibi keser veya balta gibi aletler ile olağan bir iş şeklinde olması muhtemeldir. Ve gemiciler Hızır'ı tanıdıklarından dolayı belki se çıkmamışlardı. Fakat nazımın beyan zevkine ve gemicilerin se çıkmamasına göre bir harika şeklinde sessizce yapılmış olması daha uygundur. "Musa : "Gemiği yolcularını boğmak için mi deldin? Doğrusu çok kötü bir iş yaptın" dedi. Yine gittiler, yani özrünü kabul etti de gemi ile sahile çıktıktan sonra yine gittiler. Nihayet bir öğlana rastladılar. Hızır onu hemen öldürdü. Öğlan deyimi gibi gulâm deyimi de çoğunlukla buluş çağına emyenler de yaygın olarak kullanıldığından dolayı, Cumhuriyetten önce buluş çağına ermemiş bir çocuk olduğunu söylemişlerdir. Fakat İbnü Ebî Hatem, Said b. Abdülaziz'den yirmi yaşında bir genç olduğunu rivayet etmiştir.(1) Gerçekten böylelerine de gulâm denilebilir. Musa dedi ki: "Bir can karşılığı olmaksızın masum bir cana nasıl kıydın? Yani bir kısas hakkın yok iken, bir masum veya suçsuz kimseyi mi öldürüverdin? Demişlerdir ki, maksat, öldürmenin haksız yere olduğunu söylemektir. Yalnız kısas hakkının olmaması bu duruma en uygun olmasa itibarıyla. Veyahut Musa'nın şeriatinde çocuğu (öldürmede) de kısas gerektiğini bildirmekti. Doğrusu çok fena bir şey yaptın"

Meâl-i Şerifi

75- Hızır dedi ki: "Doğrusu sen benimle asla sabredemezsin demedim mi sana?"

76- (Musa) dedi ki: "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma! Hakikaten benim tarafından ileri sürülebilecek sen mazerete ulaştın.

77- Bunun üzerine yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yemek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular. Hızır hemen onu doğrulttu. Musa: "İsteseydin elbet buna karşı bir ücret alırdın" dedi.

78- Hızır dedi ki: "İşte bu, seninle benim aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana o sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim."

79- "Gemi, denizde çalışan bir kaç yoksula aitti. Onu kusurlu kılmak istedim, çünkü onların ilerisinde her sağlam gemiyi zorla el koyan bir hükümdar vardı."

80- "Öğlana gelince, onun ana-babası mümin kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve inkârı sürüklemesinden korktuk."

81- "İstedik ki Rabbleri onun yerine kendilerine ondan temizlikçe daha hayırlı ve daha çok merhamet eden birini versin."

82- "Duvar ise, o şehirde iki yetim öğlana ait idi. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı. Babaları da iyi bir kimsede idi. Onun için Rabbin istedi ki o iki çocuk erginlik çağlarına ersinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ve ben bunların hiçbirini kendiliğimden yapmadım. İşte senin sabredemediğin şeylerin iç yüzleri budur."

76-77- Nihayet bir köy halkına vardılar. İleriden anlaşılacağı üzere bu bir şehir idi. Birçokları Antakya olduğunu söylemiş. Şehre Antakya ismi sonradan verilmiş olduğuna göre eski isminin başka bir şey olması gerekir. Bundan başka Übüle denilmiş. Berka denilmiş. Hristiyanların nisbet edildiği Nasıra denilmiş, Bacırvan denilmiş. Rum topraklarında bir köyü denilmiş, Endülüste Hadrâ adasıdır denilmiş. Şu halde bu köyün sağlam bir şekilde belirlenmesi mümkün değildir. Aslında Kur'an'da köyün belirlenmesi istenmediğinden dolayı belirsiz gösterilip yalnız şöyle bir niteliği anlatılmıştır:

Öyle bir köy ki halkından yiyecek istediler (köy halkı) onları konuklamaktan kaçındılar. Burada in iki defa söylenmesi, birisi şehrin asıl hükümeti, biri de genel halkı olması gibi iki mânâyı işaret olsa gerektir. İkisinden de kastedilen, aynı mânâ ile halk demek olduğuna göre kelimesinin tekrarlanması sırf onları ayıplamak için olmuş olur. Gerçekten bu köyün ileri gelenleri ve halkıyla, bütün halkı o kadar alçak imişler ki, iki kişiyi konuklamaktan çekinmişler.

Bu alçaklığa karşı gösterilen büyüklüğe bakınız: O vakit orada yıkılmak üzere olan bir duvar buldular; (Hızır) hemen onu doğrulttu. Nakledildiğine göre bu bir kale duvarı gibi yüksek ve kalın bir duvar imiş. Bazıların zannettiği gibi bunu yıkmış ve durup yeniden yapmış olabilir. Fakat böyle bir memlekette o tuhaf durumda bulunan bir duvarı yıkıyama kalkışmak bile olağan bir şey olamayacağı dikkate düşünülürse, sözün gelişinden bunun bir mucize şeklinde hemen doğrultulduğuna anlamak gerekir. Nitekim İbnü Abbâs'tan ve İbnü Cübeyy'den rivayet edildiğine göre: "El ile dokunmuş ve (duvarın) hemen doğrultulmuş olduğu" söylenmiştir. Gerçekten peygamberlerin durumlarına ve kıssanın meydana gelmesine yaşıyan da budur.

Bunu gören Musa dedi ki: İsteseydin buna karşılık bir ücret alırdın. Yiyecek istemek gibi acı bir ihtiyacı gerçekten olduğu bir sırada, mümkün olan bir kazancı bırakıp boşu boşuna bir iyilik yapmaya kalkışmak Musa'ya anlamsız göründü de sabrı tutamadı. Şu kadar ki bu defa öncekiler gibi öfke ile değil, yumuşaklıkla itiraz etti ve yukandaki sözü gereğince, arkadaşlığın sona ermesi gerekeceğinden çekinmedi. Onun için Hızır da:

78- Dedi ki: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Artık sabredemediğin şeylerin iç yüzünü sana söyleyeceğim." Yani gemi, öğlan ve duvar hakkında yaptığın şeylerin sana gizli kalan mânâ ve maksadını, gizli olan sebep ve hikmetini anlatacağım.

79- Şöyle ki: "Gemi, denizde çalışan bir takım yoksullarındı. Ben onu ayıplandırmak istedim. Çünkü öterlerinde bir melik vardı" Bu melik Gassân hükümdarı Cüledâ b. Kerber idi denilmiş. Endülüst yanmasında Mikvâd b. el-Cülbend idi denilmiş. Ünü böyle zulüm ile destan olmuş olan bu kral her gemiyi gasbederek alıyordu. Yani sağlam, kusursuz olan her gemiyi zorla alıyordu. Bundan dolayı gemiyi biraz yaralayıp ayıplandırmak, o gasptan kurtarmak için iki kötülüğün en az zararısını seçmek ile, o yoksullara yardım cinsinden yararlı bir iş idi. İşte Allah'ın hükümlerinde böyle düşünüre göre zarar gibi görünen şeylere rastlanır ki, Allah katındaki sırlar bilinirse onların zarar değil, fayda olduğu anlaşılır.

80- Öğlana gelince, onun anası babası mümin insanlardı. Bundan dolayı bunları azgınlık ve nankörlüğe sokmasından korktuk. Yani sakındık. Yani öğlan görüldüğü gibi masum (günahsız ve suçsuz) değildi. Büluğa ermiş, azmış bir kâfir idi ki, anasının babasının da küfür ve azgınlığının istilasına altına almak üzere idi. Yahut henüz çocuk ise de öyle küfür ve azgınlığa kabiliyetliydi ki, sağ kalırsa ileride anasını babasını bile azıttacak, onları da küfre bürüyecekti. Halbuki o ana ve babanın imanlarındaki samimiyeti Allah tarafından böyle bir kötülükten korunmaya layık ve onun çocuk iken ölmesi hepsi hakkında hayırlı idi.

81- İstedik ki: bu iki müminin Rableri kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametli birini versin. Hem öğlanın yüzünden görecekları kötülükten kurtulacaklar, hem de onun ölümlüyle duyacakları acıya karşılık daha sevimli bir öğlana erkeceklerdir ki, o öğlan ölmeyince bu olmayacaktı. Rivayet edildiğine göre onun yerine Allah, bunlara bir kız vermiş ve bu kız bir peygamber annesi olmuş ve o peygamberin eliyle ümmetlerden bir ümmet, hidayete ermiştir.

82- Duvara gelince şehirde iki yetim çocuğun idi altında bunlar için bir hazine vardı. Yani bunlar, için saklanmış bir altın ve gümüş hazinesi vardı. Bunun bir takım hikmet ve öğretici kapsadığı, bir altın levha olduğu da rivayet edilmişse de birincisi açıktır. Ve babaları iyi bir kimsede idi. Yani o hazine onlara iyi bir babanın mirası idi. Helalinden kazanılmış ve Allah yolunda harcanmak için iyi niyet ile konmuştu. "Altın ve gümüşü birtirip de onu Allah yolunda sarfetmeyeenleri acıklı bir azab ile müjdele" (Tevbe, 9/34) âyetinde kötülen yerilmiş hazinelerden değildi. O iki yetim, yalnız yetim olduklarından dolayı değil, babalarının iyiliğinden faydalanarak o hazinayı elde edeceklerdi. Bu zatın iyi bir insan olması misallerinden biri olmak üzere denilmiştir ki: O çok güvenilir bir adamdı. İnsanlar ona emanetleri bırakırlar, o da verdikleri gibi teslim ederdi.

Özetle iki öğlu yetim kalmış olan o iyi babanın iyiliği Allah katında boşa gitmeyecekti. Bu yüzden Rabbin o iki yetimin buluş çağına ve erginliğe erişmelerini ve erişip hazinelerini çıkarabilmelerini istedi. Bunlar büyümeyince duvar yıkılmış olsaydı, o hazinayı başkaları bulacak ve zayı olacaktı. Düşümlü ki o durum ve vaziyette yıkılmak üzere bulunan bir duvarın altında, iki yetime ait bir hazinenin var olduğunu bilip de onun belirli zamanına kadar korumasını temin etmek ne kutsal bir işti. Bunlar hep Rabbinden bir rahmet olarak yapılmıştır. Ve ben bunu, bu yaptıklarını kendiliğimden yapmadım. Yani kendi görüş ve itihadımdan değil, Rabbinin bildirdiği emri ile, O'nun bir rahmeti olmak üzere yaptım, bu benim bir görevimdi. İşte senin, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.

Kıssanın burada bitmesinden anlaşılıyor ki bu açıklama karşı Musa bir şey dememiştir. O halde bu açıklama ve yorumda reddedilecek bir şey gömmemiştir. Demek ki Musa'nın görünürde zararlı ve beğenilmez gördüğü şeyler gerçekte öyle değilmiş. Onun beğenmemesi, gözünden gizli olan sebepleri ve hikmetini anlamamasından ileri geliyormuş. Öyle ki o gizli sebepler, açıklanınca zâhir ve bâtın birleşiyor, Allah'ın hükmünde gelişme kalmıyor. O halde demek oluyor ki iç yüzün gereği, görüldüğün gereğine aykırı olabilir. Fakat bundan dolayı hakikat ile şeriatın uyumsuzluğu gerekmez. Çünkü şeriat, Hakk'ın hükmüdür. Hakk'ın hükmü de hakikatte (gerçekte) ne ise odur. Onun için iç yüze göre emredilmiş olan Hızır, Hakk'ın emri olan şeriat ile âmel ettiği gibi; şeriatla emrolunmuş bulunan Musa da hakikat (gerçek) açıklandığı zaman şeriat bakımından itiraza yer olmadığını görüyor. Bunun için İmam-ı Rabbanî Mektûbât'ının birinci cildinde kırk üçüncü mektupta demiştir ki: "Bazı insanlar zindislik ve zindıklığa meylederek esas gayenin şeriatın ötesinde olduğunu hayal etmişlerdir. Asla ve hayır, sonra asla ve hayır böyle kötü bir inançtan Allah'a sığınınız. Tarikat ve şeriat birbirinin ayndır. Aralandına kıl ucu kadar uyumsuzluk yoktur. Şeriatı aykırı olan herşey reddedilir ve şeriatın reddettiği her hakikat iddiası bir zindıklıktır."

Yine aynı ciltte kırk birinci mektupta şeriat, tarikat ve hakikat bahsinde demiştir ki: "Mesela dilin yalan söylememesi şeriat, kalbden yalan hatırasını yok etmek eğer zorlanıp çalışmakla olursa tarikat ve eğer kültüsten yapılması kolay olursa hakikattir. Kısacası bâtın (gizli) olan tarikat ve hakikat, görünen şeriatın tamamlayıcısıdır. Şu halde tarikat ve hakikat yoluna girenlerden, yol esasında görünürde şeriatı aykırı ve ona ters düşen işler görünürse hep bunlar, o anki sarhoşluktan ve kendini kaybetmektedir. O makâmı geçip ayıldıkları anki, o şeriatı aykırı olan durum tamamen ortadan kalkar ve o zıd ilimler tamamıyla dağılmış olur."

Ancak burada dikkate değer bir nokta vardır ki o da Hızır'ın öldürdüğü çocuk meselesidir. Eğer bu çocuk buluş çağına ermiş idiyse derhal küfür ve azgınlığa hüküm vermek şeriatı uygun olur. Fakat âlimlerin çoğunun dedikleri gibi, henüz buluş çağına ermemiş bir çocuk idiyse, onun kâfirliği ve azgınlığı nihayet gelecekte meydana çıkacak bir gerçektir. Hızır, Allah'ın kendisine başıladığı ilim ile, onun o zamanki ve gelecekteki bütün gizli bilgilerini bilmiş dahi olsa, bir çocuk şöyle dursun bir ergini bile ileride yapacağı suçtan dolayı öldürmek şüphe yok ki İslâm hukukuna aykındır. Çünkü Hz. Ömer (r.a) Muğire'nin kölesini görünce: "Bu beni öldürecek" demiş, kendisinin katili olacağını bilmişti. "O halde yine bırakıyorsun, ey müminlerin emiri!" dediklerinde "Ne yapayım henüz bir şey yapmamıştır. Ve yalnız kalbindeki şeyden dolayı da şeriatı göre sorumlu olunmaz" dedi. Ve dediği gibi ertesi gün şehid olur. Şu halde Hızır'ın öldürdüğü eğer çocuk ise bundaki hüküm, hakikat ile şeriat arasında bir uyumsuzluk noktası meydana getirmez mi? Ve bu durumda Musa bu yorumu nasıl kanaat etmiş olur? Buna söylenebilecek cevap şu iki tarzdan birisi olabilir:

1- Musa'nın yorumu itiraz etmemesinden açıkça anlaşılan şudur ki onun diye bir masum (suçsuz) zannettiği öğlan, çocuk değil, ergin azgın bir kâfir, öldürülmesi vacib bir genç imiş. Bu ipucu karşısında çoktuğu sözü kabul edilemez.

2- Şeriatın hakikati Allah'ın emridir. Hızır da bunu kendiliğinden değil, Allah'ın emriyle yaptığını söylemiş. Musa'nın itiraz etmemesine sebep de bu olmuştur. Çünkü bu şekilde Hızır, özel durumlarda özel bir şeriat ile emredilmiş bir peygamber olduğunu anlatmış demektir. Bundan dolayı o çocuk hakkında gerçekleşirdiği öldürme hükmü, genel kurala aykırı olmakla beraber, Hızır için özel vahye dayanan özel bir şeriat olur. Bu ise şeriat ile hakikat arasında bir uyumsuzluğa değil, iki peygamberin şeriatleri arasında bir farka dayanır. Ve Musa'yı Hızır'dan ayıran en önemli nokta da bu farktır. Açıklanan üç olaydan, üçü de Hızır'ın hem ilminin şeklinde, hem de yaptığı işin şeklinde başka bir özellik gösterdiği gibi, bilhassa çocuk olayı onun şeriatında da bir özellik göstermektedir:

Birincisi, ilim açısından bakıldığında zaman onun gemi, genç ve duvar hakkındaki ilminde olduğu gibi, eşyanın görünmeyen şeylerle ilgili olan Allah bilgi ve sırlarını, gelecekteki takdir edilmiş şeyleri, geçmişteki gizli hususları, şimdi gözönünde olduğu gibi hemen bildiği anlaşılıyor. Onun için buna gayb ilmi, gizli ilim, özel mânâsı ile Ledünnî (Allah'ın bilgisi ve sırları) ilmi demişlerdir.

İkincisi, fiil yönünden bakıldığında zaman yaptığı şeyler, haktan Hakk'a doğru giden işler değil, Hak'tan (Allah'tan) halka doğru olan fiillerdir. Bundan dolayı Musa gibi halkı Hakk'a götürmeye emredilmiş değil, Hak'tan halka olan mukadderatın (yazılmış olanları) yerine getirilmesine emredilmiş demektir. Ve şu halde oğlanı öldürmesi de, Allah'ın emri ile ölen çocukların ruhlarnı almaya vekil tayin olunmuş olan Azrail'in görev ve sorumluluğu gibi olur.

Üçüncüsü, İslâm şeriatına uygun olmak, başka bir ifade ile güzelli ve çirkinlik açısından bakıldığında zaman Hızır'ın yaptıkları, göze görülmeyen gizli sebeplere dayandığı için görünürde çirkin ve hikmetsiz görünüyordu. Sebeplerinin açıklanmasıyla gerçeğe uygun olduğu zaman ise, üçte ikisi genel kurala uygun ve biri genel kurala aykırı bir istihzan (güzel sayma) olduğu anlaşılır. Musa onun ilmindeki özelliği, daha önce Allah'ın ilmi ve sırrından haber almış, ondan doğruyu bulmasına yardımcı olacak ilmi öğrenmeye gelmişti. Gördüğü örnek ise ona, amel ve şeriat yönünden kendisinin memurluğuna uymayan ve bununla beraber itiraz etmeye de hak vermeyen özellikler bulunduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine aralarında birbirinden ayrılma gereği gerçekleşmiştir. Demek

ki Musa, ilmini tebliğ ve ortaya koymaya emredilmiş Ulü'l-azim bir peygamber olduğu halde Hızır, tebliğe değil, verilen emirleri hemen yerine getirmeye emredilmisti. Bundan dolayı Hızır'ın bir peygamber değil, bir veli olduğunu söyleyenler olmuştur. Fakat yalnız veli olsaydı oğlanı öldürmek için özel hükme sahip olamazdı. Bu şekilde kıssa Hızır'ın Musa'dan daha faziletli olduğunu gerektirmez. Ancak Musa'nın herşeyi bilen (bir peygamber) olmadığını ve Allah ilminden Musa'yı verilmeyen şeyler bulunduğunu anlamış olur. Bu da hem Hızır'ın, hem Musa'nın Allah'ın lutfuna nail olduklarını toplayan bir zül'-cenaheyni (dünya ve ahirete ait bilgisi geniş olan kimse) göz önüne getirmeyi telkin ile Hz. Muhammed'in makamının en mükemmel bir makam olduğunu anlatmak için bir giriş yapılmış demektir. Onun için bu kıssadan Zülkameyn'le ilgili soruya geçilerek buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

83- Bir de sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım.

83- Bir de sana Zülkameyn'den soruyorlar veya sorarlar. Soranlar, bazı rivayetlere göre müşrikler, diğer bazı rivayetlere göre kitab ehli idi. Sürenin iniş sebebinde zikredilen rivayette yahudilerin telkini ile Kureyş müşriklerinin soru sorduğu (baş tarafta) geçmişti. Taberi'de Ukke b. Amir'den rivayet olunduğuna göre o demistir ki: "Bir gün Resulullah'ı (s.a.v) hizmet ediyordum, huzurundan çıktım. Kitab ehlinin bir topluluk bana rastlayıp: 'Biz Resulullah'a soru sormak istiyoruz. İzin iste' dediler. Ben de girdim, haber verdim Peygamber: 'Onlann benimle ne işleri var? Ben Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem' buyurdu. Sonra 'Bana su dök' dedi. Abdest aldı, namaz kıldı. Namazı bitirince yüzündeki sevincini anladım. Sonra Peygamber: 'Onlan ve ashabımdan kimi görürsen içeri al' buyurdu. Bunun üzerine onlar içeri girdiler, Peygamberin huzurunda dikildiler. Peygamberimiz buyurdu ki: 'İsterseniz kitabınızda yazılı bulduğunuz şeylerden sorunuz, ben size cevap vereyim ve isterseniz ben size bilgi vereyim'. Bunun üzerine onlar: 'Sen bilgi ver' dediler. Peygamber: 'Zülkameyn'den ve kitabınızda bulduğunuz şeylerden soruyorsunuz?' buyurdu." Bir de Alûsi'nin belirttiğine göre İbnü Ebu Hatem'in Südd'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v)e yahudiler demişler ki "Ey Muhammed! Sen ancak İbrahim'i, Musa'yı, İsa'yı ve bazı peygamberleri anlatıyorsun. Çünkü onlarla ilgili haberleri bizden iştin. Şimdi bakalım bize öyle bir peygamberden haber ver ki, Allah Teâlâ onu Tevrat'a ancak bir yerden başka zikretmemiştir. O kimdir? demişler. "Zülkameyn" buyumuş.

ZÜLKARNEYN, deyimi, zül'-yedeyn (iki eli sahibi) gibi bir lakabdır ki zül'-cenaheyn (çifte kanatlı) niteliğine benzer. Kamus'ta ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere "kam" bir çok mânâlara gelir. Bunlardan bazıları; boynuz, asır, bir zamanda beraber yaşamış olan topluluk mânâlarına geldiği gibi insanın tepesine ve özellikle başının yanlarına, yani şakaklarına ki hayvanda boynuzunun yeridir ve erkeklerin perçemine, kadınların zülflerine, güneşin çemberinin kenanna ve bir toplumun başında olan efendisine... denilir. Bundan dolayı Zülkameyn lakabının, isim olarak konmasının sebebinde "kam" kelimesinin mânâlarından her birine göre değişik düşünceler mümkün olduğundan birçok sözler söylenmiştir. Bu sözlerin en meşhuru Kur'ân'ın açıklamasından da anlaşılacağı üzere, yeryüzünün doğu ve batısına sahip, demek olmasdır ki, Türkçede cihangir diye ifade edilir. Hüseyin Vâiz tefsirinde anlatıldığı üzere, görünen ve görünmeyeine sahip mânâsı da Kur'ân'ın zevkine uygun yönlerdendir. Buna da Türkçede zülcenaheyn (hem dünya, hem ahirete ait) denilir. Tefsir bilginlerinin açıklamalarından Zülkameyn lakabı ile lakablandırılmış olan zatların bir değil, birçok kimse olduğu anlaşıyor. Kur'ân'da anılan Büyük Zülkameyn" deniliyor.

Vaktiyle Yemen'de Tebâbia denilen Himyer hükümdarlarından bazı büyük fatihler, bu cümleden olarak Mekke'nin yapımında Hz. İbrahim ile görüşüp ondan feyiz aldığı rivayet edilen, Sa'b ve Semerkand isminin adına nisbeti nakledilen Şemmer Yer'aş, Zülkameyn olarak anılmış oldukları gibi, Afridun ve İskender gibi Arap olmayan fatihlere de bu lakab verilmiş ve bunların en son yayıyanı, İskender olması dolayısıyla tarih bilginleri arasında "Zülkameyn" şöhreti İskender'in olmuştur. Yahudilerin kitaplarından, Zülkameyn Rum'dan çıkan bir genç idi ki, Mısır'ı ve İskenderiye'yi kurdu ve şöyle yükseldi, böyle yükseldi diye anılmış olduğu hakkında bir rivayetinde görülmесinden dolayı, bu konuda tarih tartışmayı ortadan kaldırmak isteyen bazı tefsir bilginleri de Büyük Zülkameyn'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Alûsi de bu görüştedir.(3)

Allah'ın birliğine inanan bir hükümdar olan ve olağanüstü fetihleriyle dünyada özel bir tarih açmış bulunan İskender'in, Zülkameyn'lerden birisi olduğunu inkar etmeye yer yoksa da, Kur'ân'da zikredilen büyük zatların peygamberlik makamına da sahip bulunduğuna göre İskenderin bu derece yükseltilmesi kabul edilebilir görülmemiş ve İskenderin bir set yaptığı bile tarih olarak belli olamamıştır. Bir de İskender, başka bir tarihte meşhur olduğu ve bilindiğinden dolayı, bunu Peygambere sormak, soru soranların maksadına uygun olmazdı. Hakkında vahiyden başka bir şekilde bilgi alınması düşünülen bir soruyu peygamberliği imtihan etmek isteyen ve bunun için soru soran kimselerin maksatlarına nasıl uygun düşer? Onun için bu soru, eski tarihin karanlıklarına kadar dalan bir konu olması gerekiyor.

Gerçi İskender'den sonra da doğu ve batıya savaş açmış, set yapmış fatihler yok değildir. Mesela Roma kayserlerinden (hükümdarlarından) birinin, İngiltere'de Kısra Nuşrevân'ın Kafkas dağlarında "Bâbü'l-Evvâb", başka bir ifade ile "Demir kapı" denilen yerde birer set yapmış olduklarını tarihler gösteriyor. Fakat bu sorunun, doğu ve batı da pek çok fetih yaptıktan sonra Kuzey'de Askitler'e kadar varan ve aynı zamanda Akdenizden Şab denizine kadar bir set yaptığı rivayet olunan Mısırlı büyük Ramses gibi maddî ve manevî bir üne sahip olan daha eski ve daha yüksek bir cihangiri hedef edinmiş olması rivayet ve dirayet açısından daha uygundur. O halde bu Zülkameyn kimdir?

Bazılan bunun İbrahim (a.s) zamanına tesadüf eden Afridun b. Esiyan b. Cemşid olduğunu söylemişlerdir ki, İran'ın adalet önderlerinden olup, adalet ve güzel ahlâkı ile meşhurdur. Zülkameyn'den önce Hızır bulunuyordu. Hızır, Afridun zamanında peygamber olarak gönderilmiş olup Hz Musa zamanına kadar kalmıştı. Zülkameyn, İbrahim (a.s) zamanındaydı gibi ilk kitap ehlinin rivayet edilmiş bazı sözler bununla ilgili görünür. Belhli Ebu Zeyd "Suver-i Ekâlim" ismindeki kitabında Afridun'un vahiy ile desteklenmiş olduğunu söylemiş ve tarihler onun büyük bir fatih olduğunu nakletmişler.

İbnü İshak, "Zülkameyn"ın isminin, Merziban b. Merduye olduğunu söylemiş, bazılan onun ismi Abdullah b. Dahhâk'tır demiş, bazılan da Mus'ab b. Abdullah b. Feynan b. Mansur b. Abdullah b. el-Ezr b. Avn b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Ya'rub b. Kahtan demişler. Ebu Reyhan Berûni "el-Asârü'l-Bâkiye an'l-Kurûn'l-Hâliye" isimli eserinde "Zülkameyn, Ebu Kerb Semiyî b. Ubeyd b. Efrîkîs el-Himyerîdir. Bunun mülkü yer kürsinin doğu ve batısına ulaşmıştı ve Himyerli şairin:

"Dedem zül'l-kameyn müslüman bir melikti.

Yeryüzünde yüceldi, zayıf görüşlü değildi .

Doğulara ve batılara ulaştı .

Doğru yolu gösterecek bir hakimden padişahlık yollarını anyordu." diye ithihar ettiği de olur deniliyor ki bu görüş doğruya en yakın görüştür. Çünkü Zülmenâr, Zünûvâş, Zünnûn, Zuruayn, Züyezen, Züceden gibi zül'lar hep Yemen'dendir" demiş. Durum böyle iken Afrika kitasını adına nisbetle tanımakta olduğumuz Afrikîs, Zülmenâr unvanı ile Himyer hükümdarlarının tanınmışlarındandır. Tanca'yı kadar ulaştığı, Afrikıye şehri'nı yaptığı, Berberîleri Filistin, Mısır ve sahilden Mağrib'e (Cezayir'e) naklettiği tarihlerde zikrediliyor. Fakat bunun torunu olduğu söylenen "Ebu Kerb Semiyey veya Şems b. Umeyr" adında birisi tarih itibarıyla tesbit olunamamış ve bundan dolayı, Ebu Reyhan'ın nakline itiraz edilip bunun, "Şemmeryerâş" kelimesinden değiştirilmiş olması ihtimali ileri sürülmüştür. Gerçekten bir rivayette, Şemmer, Afrikîş'in oğlu olup Irak ve Çin'de doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitabe (yazıt)ler diktiirdiği ve Semerkand kalesini söktüğü ve hatta Semerkand "Şemmer"in kopardığı, yani "Semmerkent" yahut "Şemmer şehri" demek olduğu zikredilmiş ve Huzâ'a şairi Dibil, Yemen hükümdarları ile ithihar ederken

buna işaret ederek şunu söylemiştir:

Bazılan bu "Şemmer"ın başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı Zül'-kameyn diye adlandırıldığını nakletmiş ise de en çok tercih edilen rivayette Şemmer, Efrîkîş'in oğlu değil, "Nâşirunniam"ın in oğlu olduğu gibi, Süleyman (a.s) zamanındaki Belkis'tan sonra olmasından dolayı Kur'ân'daki Zülkameyn'in daha önce olması gerekeceği ileri sürülmüştür. Nitekim Ebu'l-Fidâ tarihinde der ki: "Zülkameyn, Râyiş'in oğlu Sa'b'dır. Babası Râyiş ilk Tübbâ', Küçük Sebe'in oğlu Sayfî'nin oğlu Kays'ın oğludur denilmişse de Lokman'ın biraderi Züsû-ded'in oğlu Haris Râyiş'tir. İbnü Zaid, İbnü Abbas hazretlerine, Kur'ân'da zikrolunan Zülkameyn'den sordu Himyer'dendir dedi ki o, adı geçen Sa'b'dır diye nakletmiştir. Şu halde yüce kitapta zikredilen Zülkameyn, Rum İskender değil, adı geçen Sa'b b. er-Râyiş'dir."

Kamus mütercimi Asım Efendi de İskender kelimesinde bu görüşü destekleyerek daha bazı detaylı bilgileri nakletmiştir. Fakat bir taraftan Sa'b'ın bir taraftan da Afridun'un İbrahim (a.s) zamanında oldukları hakkındaki rivayetleri birleştirmek de pek zor ve güç görünüyör. Gerçi Kur'ân'ın bir kaç yerinde geçmişteki parlaklığı hatırlatılan Sebâ medeniyetinin, dünyada benzeri yaratılmış olduğu hatırlatılan "İreme zât'l-'imâd" cennetinin sahipleri olan ve Semûd kavmini Yemen'den kovarak çıkaran Himyer ve Tebâbia devletinin, Şeddad'a karşılık Lokman ve Zülkameyn'e de ortaya çıkış yeri olmas en yakın ihtimaldir. Ve bunlardan birinin ve belki bir kaçının Zülkameyn olarak anılmış olduğu da anlaşılmasız değildir. Bununla beraber tarihin bilinmeyen karanlıkıan içinde bunların incelenmesi zor olduğu gibi, Kur'ân'da zikredilen Zülkameyn'in bunlardan o ünvanı almış birisi mi; yoksa İbnü İshak'ın, Lafes'in çocuklarındandır dediği gibi Arap milletinden başka bir milletten gelen, büyük fatihlerden birisi mi olduğunu kestirmek mümkün olamıyor. Onu için İbnü Hişam'ın "Siyer" kitabının sarhi Süheyl'in nabul ettiği şekliyle, bu konuda en sağlam hükmü Hz. Alî'den rivayet olunan şu fıkrada buluyoruz: "Zülkameyn, salih bir kuldü ki, Allah'ı sevmiş Allah da onu sevmişti". Gerçekten bunun ismi ve şahsiyeti ile belirlenmesine kalkışmak Kur'ân'ın zevkine de uygun değildir. Çünkü soru, Zülkameyn niteliği üzere sorulmuş olduğu gibi, cevapta da ismin ve şahsiyetin belirlilmesine ilgilimeyip ancak o vasıfla ilgili hususları açıklayan kıssayı hatırlatmakla buyruluyor ki: de ki size ondan bir haber anlatacağım. Bir zikir, yani onu andıracak unutulmaz bir hatıra, belleklerde tutulacak, dillere destan olacak bir anı, şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

84- Gerçekten biz onu (Zülkarneyn'i) yeryüzünde aiktardır sahibi yaptık ve ona ulaşmak istediği her şeyi elde etmesinin bir yolunu verdik.

85- Derken o da bu yollardan birini tutup gitti.

86- Nihayet güneşin battığı yere vardığı zaman, güneşi, (sanki) kara bir balçıkta batıyor buldu. Bir de bunun yanında bir kavim buldu. Biz ona dedik ki: "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandırırın veya onların hakkında iyi davranırısın."

87- O da demişti ki: "Kim haksızlık ederse muhakkak ona azab edeceğiz; Sonra Rabbine geri döndürülecek, O da onu görülmemiş bir azabla cezalandırır."

88- "Amma her kim de iman edip iyi bir iş yaparsa, buna da en güzel mükâfat vardır. Biz ona dünyada kolaylık gösterir zor işlere koşmayız."

89- Sonra Zülkarneyn yine bir yol tuttu.

90- Nihayet güneşin doğduğu yere varınca, onun kendilerini güneşten koruyacak hiçbir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu görmüştü.

91- İşte Zülkarneyn'in kudret ve saltanatı böyleydi. Ve biz onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmışık.

92- Sonra yine bir yol tuttu.

93- Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onları önünde, hemen hiç söz anlamayan bir kavim bulmuştu.

94- Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ve Me'cuc bu yerde fesat çıkarıyorlar. Onun için, bizimle onlar arasında bir sed yapman şartıyla sana bir vergi versek olur mu?"

95- Dedi ki: "Rabbimin bana vermiş olduğu servet ve saltanat, sizin vereceğiniz şeyden daha hayırlıdır. Bana maddî yardımda bulunun da sizinle onların arasına en sağlam seddi yapayım.

96- "Bana, demir kütleleri getirin." Nihayet dağın iki ucunu denkleştirdiği vakit: "Ateş yakıp körükleyin" dedi. Demiri bir ateş kuru haline getirince. "Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim" dedi.

97- Artık Ye'cuc ve Me'cuc bu seti ne aşabildiler ne de delebildiler.

98- Zülkarneyn dedi ki: "Bu Rabbimin bir lütfüdür. Rabbimin vaadi geldiği vakit de onu dümdüz yapacaktır. Rabbimin vaadi de haktır.

84- Gerçekten biz ona yeryüzünde maddî manevî kuvvetleri, kudretleri hazırladık. Ve ulaşmak istediği her şeyden ona bir sebep (vasta) verdik. Önemli şeylerden takip ettiği maksadına etmek için açtılan ve gizlenen ilim, kudret, âletler ve vastalar gibi her türlü sebebi ihсан eyledik. Öyle ki neye yapışsa ondan maksadına yol bulur, muvaffak olurdu. Yani sebezisiz, düzensiz hareket etmezdi. Fakat her neyi de tutsa o bir sebep olurdu. Çünkü sebez olmak, eşyanın aslına ait değildir, Allah'ın bir tahsisidir.

85- Bunun üzerine o da bir yolu takip etti. Bir yolla batıya doğru yürüdü .

86-88- Nihayet güneşin battığı yere ulaştı. Yerleşmiş olduğu yerin gün batı tarafından ta sonuna kadar vardı. Tefsir bilginlerinin de yaptıkları açıklamaya göre, Okyanus denilen Atlas Okyanusunun batı kenanna ulaştı. Bu Okyanus denizinde "Halidat" ismi verilen adalarn bir zamanlar uzunluk (boyaml) başlangıcı olarak kabul edildiklerini kaydediyorlar. Bununla birlikte biz bugün bu Halidat adalannın ne olduğunu tayin edemiyoruz. Özetle uzak batıya vardığı vakit güneşi (sanki) siyah bir çamura batıyor buldu. Veya "hâmiye" kirâetine göre, kızgın bir pınar için güneşin batıyor buldu. Tefsir bilginleri buradaki aynı, su pınarı; hamieyi balıklı; hâmiye'yi de kızgın mânâsına tefsir etmişlerdir ki, güneşi balıklı veya kızgın bir pınar içinde batıyor buldu demek olur. Bu şekilde bu su pınarından maksat, okyanus ve özellikle denizin ufuktaki batış noktasıdır. Batıya varınca kadar geçtiği memleketlerde birtakım saltanatların batışını görenek giden Zülkameyn, uzak batıda geçtiği yolda önüne çıkan Okyanus kenarında güneşin batışını seyretmek için ufka baktığı zaman Allah mülkünün genişliği ve yüceltiği içinde o koca okyanus etrafı gök ile çevrilmiş bir kuyu havzası gibi sınırlı bir su kaynağı manzarasını alıyor. Fakat ilgililecek parlak ve duru bir kaynak gibi değil, kara balıklıa bulanmış, dibi görünmez karalık bir kuyu gibi görünüyör ve güneş bunun ufunda batarken zayıflamaya başlayan parlıtısı, allı morlu yansımaları puslar içinde çalkalanarak karalık bir batağa batıyor da, battığı nokta balıklı bir göz gibi bulanıp karankren aynı zamanda renk ve buhanyla kaynayan kızgın bir köz halinde bulunuyor. Demek Zülkameyn'in vicdanında güneş batışının bıraktığı itimba bu olmuştur ki, bu müşahadenin en ibret verici mânâsı, en son bir sınırda duracağı kesin olan dünya ululuğunun sınırlı olduğunu görmek ve geçici olduğunu anlamaktır.

"Biz dedik ki: Ey Zülkameyn!..." Bu söz, doğrusu

Zülkameyn'in peygamber olduğuna açıkça delalet eder.

"Zülkameyn dedi ki: Her kim haksızlık ederse ona azab edeceğiz..." Demek ki Zülkameyn azab verme veya iyilikte bulunmak gibi didileğini yapmaktaki serbest bıraktığı halde, yine sebezisiz hareket etmedi. Azab etmeyi zulmedenlere, iyiliği ve mükâfatı da iman edip faydalı işler yapanlara tahsis etti. Güç ve seçimini kötüyü kullanmaya kalkışmadı. Çünkü kendisinin de sonunda Rabbine geri gideceğini biliyordu.

89-90- Sonra da, yani batıda yapacağı icraatı yaptıktan sonra da bir yol tuttu. Batıda batan güneşin doğuya dönməsi gibi, batıdan doğuya giden bir yol peşine düştü, nihayet güneşin doğduğu yere kadar gitti. Yani yeryüzünde güneşin arada engel bulunmaksızın

doğduğu noktaya kadar gitti ki bu noktanın, Afrika'nın doğu kıyılan olması ihtimali olsa da açıkça anlaşılan Asya'nın uzak doğusu olmasıdır. Vardığında onu (güneşi) öyle bir kavim üzerine doğuyor buldu ki bu zata onlara, güneş berisinde bir siper yapmamıştık. Binaları yok, hatta elbiseleri yok. Güneşin altında yanıyorlar. Nitekim bugüne kadar bile Sudan'da, Avustralya'da böyle çıplaklar vardır. Bununla birlikte maksat, erte herkesçe bilindiği üzere önemli bir örtü ve siper olduğu takdirde gadırlar bile önemli bir örtü olamayacağından dolayı, bu mânâ çölte yaşayanların çoğunu kapsar.

91- İşte o böyle idi. Halbuki onun yanında neler vardı, biz onları tamamen biliyorduk. Yani onların öyle çıplaklığı karşısında Zülkameyn'in mülkünde o kadar çok sebepler ve vasıtalar vardı ki, tamamını ancak Allah biliyordu. Zülkameyn'e her şeyden sebep (vasıta) veren Allah, bunları güneşin altına koymuş, bir örtü vasıtası bile vermemişti. Bundan dolayı bunları gördüğü zaman, Zülkameyn'in ne hisler duyduğunu, ne işler yaptığını da Allah bilir.

92- Sonra da diğer bir yol tutmuştu. Batı ile doğu arasında bir yolda gitti ki, bu da ya güneye veya kuzeye doğru olabilir. Bununla beraber tefsir bilgilerinin anlattıklarına göre kuzeye gitti.

93- Nihayet iki seddin arasına vardığında, SEDDETMEK: Bir şeyin gediğini sağlam kapamaktır. İki şey arasına engel olan perdeye sed denildiği gibi, dağa da sed denilir. Nitekim burada iki dağ diye tefsir edilmiştir. Bazıları tabii olana sını in ötresi ile "süd"; insan tarafından yapılandır da üstünü ile "sed" deniliyor, demiş. Bazı bilgiler de birincisi "süd" gözle görünen, ikincisi "sed" gözle görülmeyendir demiştir. Bu âyetin iki şekilde de okunduğundan ikisinin de aynı mânâda olduğu anlaşılır denilmiş ise de, bu iki okuma şeklinin değişik birer nüktayı kapsamış olmaları da düşünülebilir. Buna göre iki sed, yapma iki engel olabileceği gibi iki deniz, iki yer kitabı, iki dağ gibi yaratılmış (tabii); yahut görünen ve görünmeyen de olabilecektir. Tefsir bilgilerini, bu "seddeyn'i" "iki dağ" diye tefsir etmişlerdir. Ancak bu iki dağ belirlemek için ipucu yoktur. Bu konuda rivayetler ise üç görüşte toplanıyor:

1- Bu iki dağ, kuzeyde doğu tarafından Türk toprağının bittiği yerdedir. Denilmiştir ki Zameşşer'i ve Ebu's-Suud bu görüşü benimsemişlerdir. Türk toprağından maksat, Maveraünnehir denilen küçük Türkistan ise, bu görüş, Çin seddi yerine işaret demek olur.

2- Ermenistan ile Azerbaycan arasında Türkistan topraklarının bittiği yerde denilmiştir. Kâdî Beydâvî bu görüşü tercih etmek istemiştir. Bu görüşe göre bu dağlar, Kafkas dağları ve iki sed arası, Demirkapı yeri oluyor ki İbnü Haldun ve Ebu'l-Fidâ gibi tarihçilerin açıklamasına göre, burada Nûşîrevân bir sed yapmıştı. Ebu Reyhan demiştir ki, bu yerin, insan bulunan meskun yerlerin Kuzeybatı tarafında olması gerekiyor.

3- Kuzeyin son kısmında iki yüksek dağdır ki, Hazkiyal (a.s.)'ın kitabında "âhirü'l-cirbiya" denilmiştir. Bu cirbiya ismi ise bize Sibirya ismini andırıyor. Bunun ise batı tarafının son bölgesi, Ural dağları, doğu tarafında da Behreng boğazı tarafları olmasından dolayı önceki sözlerle de ilişkisi vardır. Bu şekilde iki dağın arası İstanoy dağları ile Ural dağlarının arası demek olan Sibirya'nın kendisi midir? Batısındaki Ural dağları ile Kafkas dağları arası mıdır? Yoksa doğusunda Behreng'e doğru Kamçatka tarafındaki dağların arası mıdır, tam olarak belirlemek mümkün olmuyor.

Kur'an'ın ifadesinde ise bu iki seddin yerini anlayabilmek için, batı ve doğu yönlerinden başka bir ipucu yoktur. Bundan ise Rusya'nın batı tarafı ihtimali olduğu gibi bir zamanlar Asya'nın Behreng boğazından Amerika'ya bağlantısı bulunduğu ve Zülkameyn de eski tarihte yaşadığına göre, Asya'nın doğusunda, Amerika'nın batısında bulunan Behreng ismindeki yer olması da pek muhtemeldir. Bunlardan başka doğuda Çin seddi, batıda Bâbü'l-evbâv meşhur olduğuna göre iki sedden maksat, bunların olması daha açıktır denilebilir. Her ne kadar Zülkameyn'in zamanında bunlar henüz bulunmuyorsa da Kur'an'ın inisi sırasında bulunmaları ve meşhur olmaları tanımlama için yeterli olabilir. Bu şekilde bu iki sed arasından maksat, Türkistan olması gerekir. Bu da bundan sonraki kavim hakkına zikr edilecek rivayete uygun olur.

Kısaca iki sed arasına vardığında onların ötesinde bir kavim buldu ki neredeyse söz anlayamayacak bir durumdaydılar. Yani başka dil bilmedikleri gibi zihinleri basit, anlatılanı kat idi. nin ötresi ve in esresiyle kırâetlerine göre; hemen hemen söz anlayamayacak bir halde idiler.

94-Dilleri tuhaf, ifadeleri yetersizdi. Zülkameyn'e her şeyden bir sebep (vasıta) verilmiş olsaydı bunlara söz anlatamayacak, onlar da derterlerini anlatamayacaklardı. Bununla beraber bunlar, şimdi anlaşılabilecek üzere ehlini bulunca güç oluşturalabilecek iş arayacak bir kavimdi. Kur'an bunun hangi kavim olduğunu açıkça anlatmamıştır. Fakat tefsir bilgileri, Türk kavimidir denilmiş olduğunu öteden beri nakletmişlerdir. O halde demek oluyor ki, Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı yapılacak seddi Zülkameyn, Türklerin kuvvet ve yardımıyla yapacaktır. Şöyle ki: O söz anlamaz veya anlatamaz gibi bulunan kavim, dediler ki: "Ey Zülkameyn! Gerçekten Ye'cüc ve Me'cüc yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar. Yani işleri, yeryüzünü bozmaktı. Bu memleketi, harap ediyorlar, önlerine geleni tahrib ediyorlar. Bırakılırlarsa bütün yeryüzünü bozacaklardır.

YE'CÜC ve ME'CÜC; Yahut Yacüc ve Macüc isimleri Arapçaya başka bir dilden nakledilmiş Arapça olmayan kelimeler olduğu anlaşıyor. Avrupalılar da bunlara Yagug ve Magug demişler ve onları şeytan soyundan sayarlanmış. Nitekim orta çağları açan kavimler göçünde Batı Roma İmparatorluğunu istila eden Hunlara böyle demişlerdir ki, Barbar deyiminden daha şiddetli demek oluyor.

Gerçekten kitap ehlinde bazılarının Ye'cüc ve Me'cüc'ü Hz. Âdem'in bir ihtilalından meydana gelmişler diye bir efsane naklettiklerini bazı tefsirler de rivayet etmişlerdir. Halbuki Tevrat'ın birinci sıfırının onuncu faslında Ye'cüc, Yâfis'in oğullarından diye açıkça ifade edildiği gösteriliyor. Bu sebeple olmalıdır ki, Vehb b.Münebbih ve daha bazı zatlar, Ye'cüc ve Me'cüc'un Yâfis'in çocuklarından iki kabile olduklarını kesin olarak ifade etmişler ve müteahhirin (hicri 3. asırdan sonraki) bilgilerden bir çokları da bu görüşe dayanmışlardır. Bununla beraber Kur'an'da tesniye (ikil) zamiri ile "Yûfsidâni" denilmeyip de "Mûfsidûne" denilmesinin, sayıca kalabalık olduklarına işaret olması gerekir. Onun için iki değil, yirmi kabile diyenler olduğu gibi, yeryüzündeki insanların onda dokuzuna kadar Ye'cüc ve Me'cüc'un çok kalabalık olduklarını nakledenler de olmuştur. Ebu Hayyan der ki: "Bunların sayı ve şekilleri hakkındaki sözlerin hiçbirisi sahih haber değildir." Kısaca Ye'cüc ve Me'cüc aktifte bir veya iki kavmin özel isim olma da doğrusu İslâm dilinde herkesin bildiği mânâ şudur: Aslı ve soyu belirsiz, din ve millet tanımaz karma bir insan topluluğudur ki, çıkmaları kıyamet âlemlerindedir. Yeryüzünü bozacaklardır.

Bundan dolayı bizimle onların arasında bir sed yapman için sana vergi verelim mi? Burada da nin fethası ile de ötresi ile de okunmuş vardır.

95-Buna cevap olarak Zülkameyn dedi ki: Rabbimin bana vermiş olduğu servet ve saltanat, sizin vereceğiniz şeyden daha hayırlıdır. Yani ona ihtiyaç yoktur. Allah tarafından bulunduğu makam, malı kuvvet, ve diğer vasıtalar itibarıyla sizin tasarladığınız derededen daha yüksek ve daha faydalıdır. Ben, sizin öyle malı ücretinize tenezzül etmeksiniz istediğinizden daha iyisini bağış ve armağan olarak yapabileceğim bir güç ve yetenek içindeyim. Öyle ise siz, bana güç ile yardım ediniz. Yani malı masrafa katmayınız da adamla, işçi, sanatkar, araç gereç temin etmede emrimde hazır bulunarak fiilen yardım ediniz. Ben onlarla sizin aranızda sağlam bir duvar yapayım. Yani sedden daha sağlam bir şey, daha büyük, daha sağlam bir gergi yapayım. Bu duvarın o kavim ile Ye'cüc ve Me'cüc arasında yapılması, sözlendiğine göre adigeçen iki sed arasında değil, onların ötesinde bir yerde olması gerekir. Çünkü bunu isteyen o kavim, seddin ötesinde bulunduğundan dolayı, Ye'cüc ve Me'cüc ile araları daha ilerde olması gerekiyor.

96- Bana demir kütleleri getirin.

"ZÜBER" "Zübre"nin çoğuludur. Zübre, büyük demir parçası demek olup Kamus'ta zikredildiği üzere örs mânâsında gelir. Yani demir aletler ve takımlar ile demir kütlelerini, demir cinslerini getiriniz dedi, getirdiler. Nihayet iki ucun arasını denkleştirince iki sadef, karşılıklı iki baş veya iki yanı meydana getiren iki eğik ki; buna iki dağ, iki dağın tepeleri veya tepelerini kenarları arasındaki yanları, yani yamaçları demişlerse de o kavim ile Ye'cüc ve Me'cüc arasında seddin bir sınırı olusturan karşılıklı iki uç veya sedde konulan kütlelerin bitleştirilecek yanları demek de olabilir.

Karşılıklı iki uç arasını düzeltince "Körükleyin" dedi. Onu tam bir ateş haline getirdiği vakit "Bana erimiş bakır getirin üzerine dökkeyim" dedi. Bunu bazı bilgilerin dediği gibi demir kinetli, bakır perçinli kayalarla meydana gelmiş bir bina gibi anlamak mümkün olabilir. Fakat ifadenin görünüşü bundan çok yüksek bir sanat ve işleme bağlı olan demir tuğlaları, bakır sıvalı öyle bir bina tasvir etmedektir ki, zamanımızda çok ilerlemiş olan sanat eseri ve sanayi vasıtaları ile bile onu imal etmeyi düşünmek zordur. Demir kütlelerinden bir dağ ördürüp de körükleyerek tamamını bir ateş haline getirdikten sonra üzerine erimiş bakır dökmek şüphesiz korkunç bir işlemdir. Acaba eski medeniyette demirclilik böyle deşetli bir ateşi idare edecek, böyle büyük bir işlemleri yapabilecek kadar yükselmiş miydi? Olabilir. Fakat bunu ya tefsir bilgilerinin dedikleri gibi Zülkameyn'in bir mucizesi kabul etmek veya bununla beraber sanatın gelecekte ilerlemesinin mümkün olduğuna işaret etmekle, yapılan duvarın son derece kuvvet ve sağlamlığından bir kinaye ve misal gibi anlamak daha açıktır. Yardım etme işi daha fazla bu mânâyı bir ipucudur denebilir. Yani o kavmin kuvvet ve gayreti ile Zülkar-neyn'in o yardımı, Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı öyle herkesi aciz bırakacak bir duvar meydana getirdi ki, bunun sağlamlık derecesini anlayabilmek için, körüklenerek ateş haline getirilmiş demir kütleleri ile; harcı, sıvası erimiş bakırdan meydana gelen yalçın bir sed tasarlamak gerektir.

97-Bu şekilde hem bir sed, hem bir süd (kapı) olan bu duvar öyle yüksek ve sağlam bir şey oldu ki, o Ye'cüc ve Me'cüc artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler. Halbuki ne yüksek dağlar aşılış, ne sağlam istihkamlar denilmiştir. Demek ki bunun sını Zülkameyn'in döktüğü akıcı maddededir. Demek ki o, normal bir madde değil, ilâhî bir kuvvettir.

98- Onun için dedi ki : Bu Rabbimden bir rahmettir. Yani ne sizin işinizdir, ne benim; yalnız Allah'ın nimetlerinden Allah'ın bir lütfudur. Bununla beraber bunun da bir eceli (sonu) vardır. Rabbimin vaadi geldiği vakitte, onu yerle bir eder. Ve Rabbimin vaadi hakdır. Kıyamet muhakkak kopacaktır. İlerde Enbiyâ Süresi'nde geleceği üzere "Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'un (seddleri) açılıp da her dere tepeden boşadıklarında" (21/96) âyetinin sını belirlip Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak, yeryüzünün düzeni bozulacak, kıyamet kopacaktır. Bazıları bunu Çin seddi zannetmişler ve bundan dolayı Ye'cüc ve Me'cüc'un, Moğollar ve Tatarlar olduğu hayaline kapılmışlardır. Gerçi Pekin civarında denizden başlayarak Altay dağlarının altlarına doğru yüzlerce saatlık bir mesafede uzanıp giden Çin seddi, hicretten dokuz asır kadar önce dördüncü Çin sülalesi devrinde, kuzeyden Moğol ve Tatarların saldırılarına karşı yapılmış olduğu tarihi bir bilgi olarak naklediliyor ve büyük eserlerin en büyüklerinden sayılıyor da yapılmasından fazla bir zaman geçmeden aşılması, geçilmiş olan bu seddin sağlamlığı ve yapılaş şekli, Kur'an'da zikredilen vasıflara uygun olmadığı anlaşıyor. Diğer taraftan bazıları da Demir kapı seddi demişler ve bundan dolayı Ye'cüc ve Me'cüc'ü bu günkü Rusya sahasında düşündümşler ki, bu sed de harap olmuştur. Doğrusu Kur'an'daki vasıflar, ikisine de uygun olmadığı gibi, diğer yerlerde bilinebilen sedlerin de hiçbirine uymuyor. Allah doğrusunu daha iyi bilir ya, Kur'an'ın bahsettiği bu duvar, Zülkameyn'den onun yapılmasını isteyen kavmin bu sayede oluşturdıkları toplantı kurulları olsa gerek ki, demir kütleleri gibi dayanıklı ve sağlam olan unsurlarla aktılan Allah feyzi ile meydana gelmiş olan maddî ve manevî bir sed demek olur. Eğer bu kavim tefsir bilgilerinin naklettikleri şekli ile Türk idiyse, burada, Zülkameyn'e kuvvetle yardım eden Türklerin geçmişte yeryüzünü bozgunculuğa kurtarmak için ettikleri hizmetin önemi anlatılmış olduğu gibi, yüce Peygamberimizin peygamber olarak gönderilmesinden sonra İslâm'a yapacakları hizmete de işaret edilmiş demektir. Ve şu halde Türklerin yok olması, Ye'cüc ve Me'cüc seddinin yıkılması ve yeryüzü düzenini bozulması demek olacaktır ki, kıyametin âlemlerindedir.

Özette doğu ve batıya dolayan Zülkameyn'in en büyük işi, sırf Allah'ın bir rahmeti olan bu duvarın yapılmasıdır ki, yıkılması yer yüzünde insanlığın pek büyük bir felaketi olacaktır.

Nizameddin Hasen Nişâbü'rî "Garaibü'l-Kur'an ve Reğâibü'l-Furkân" isimli tefsirinde burayla ilgili sofilerin yorumlarından olmak üzere der ki: İnsan için terbiye ve irşad ile elde edilmesi mümkün olan gizli bir olgunluk ve gömülü bir hazine bulunduğu açıklandıktan sonra, Zülkameyn kıssası ile şu da açıklanmış oluyor ki, yer yüzünde halife olmaya layık olan ancak olgun insanlardır. O ise iki yöne, yani hem ruhlar âlemi yönüne ve hem vücutlar âlemi yönüne sahip olan Zülkameyn'dir. Çünkü ona yeryüzünde sağlam bir yer verilmiş ve vasıtalar ve sebebler âleminde her şeyin sebebine erdirilmiştir. Bu şekilde o hem nefsinde olgun, hem de başkalarının tamamlayıcı olmuştur. Bundan dolayı bir sebep takip ederek aşağı âleme doğru gitti ki, o insan ruhunun güneşinin battığı yerdirdi. Onu bir "kara balıklı bir göze" de batıyor buldu ki, o tabiat ve cesedler âleimidir. Ve orada bir kavim buldu ki onlar, vucuttaki kuvvet ve yerdeki ruhlarıdır. Ey Zülkameyn! dedik: Ya onları rıyazat (terbiye ve islah) bacağı ve mücadele kılıcıyla öldürmek suretiyle eziyet edeceksin yevahut da haklarında yumuşaklık ve yüze gülmeye ile güzellik yapacaksın. Değerini yerinden başkasında kullanmakla alçaltarak zulmedene eziyet edeceğiz, istek ve maksadına aykırı olarak kahredeceğiz, sonra Rabbi olan Allah Teâlâ'ya geri döndürülecek, O da onu ebedî azab ile cezalandıracak. İman edip hayırlı iş yapana ise ödül olarak en güzel mükafat var ki o, vusûl ve visâl (Hakka etmek) makamıdır. Hem ona emirlerimizden kolaylığı söyleyeceğiz ki, o da fânilik ve mücahaden sonra hafiflik ve istirahatı. Sonra ruhlar âlemine ulaşma sebeplerinden bir sebebi takip etti ki, o insanın konuşan nefsi, güneşin doğduğu yerdirdi. Onu bedene ait ilişkilerden soyutlamış bir kavim üzerine doğuyor buldu.

Nihayet iki sed arasına vardığında ki, o yaşama ve uygarlaşma âlemi ve vücudun düzelmesi, ahirete doğru bir vücut şekliyle vânp durma sebeplerinin dolayma sahasıdır. Onların önünde hemen hemen söz anlamayacak gibi bir kavim buldu. Bunlar, nihayet hiçbir şey anlayamayan halk idiler. Dediler ki Ye'cüc ve Me'cüc, yani çeşitli tabiat kuvvetleri, insanlığa ait yeryüzünde, kabiliyetlerini yarattığı gaye dışında kullanarak bozgunculuk yapıyorlar. Biz sana vergi versek, varlığımızı terk etsek ve elimizde bulunan malları karşılıksız sana bol bol bağışlasak da bize bir sed yaparsın olur mu? Zülkameyn dedi ki: Bana kuvvet ile yani gerçek bir gayret ve sadakatla yardım edin, demir kütleleri, yani yerleşmiş yetenekler veya demir gibi sağlam kalbler getirin. İki ucu denkleşince; "beşikten mezara kadar." olunca üfleyin. Ve dedi ki: Zikirlere ve viridlere (belirli zamanlarda okunan dualara) devam edin. Nihayet kalb demirinde itaat ve zikir hareketinin etkisiyle onu ateş haline getirince, getirin. Ve dedi ki: Ona bakır kaynağı dökkeyim. Şeytanın hilesi işlemeyecek şekilde o kalblerin içine sevgi cevheri, sağlamlık kimyası dökkeyim de, ona Rahmândan başkası yükselesin. "Yalnız Allah bana kâfidir" Zülkameyn'in sözü bitti. Şimdi bakın Allah'ın vaadi nasıldır? Yüce Allah buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

99- Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakvermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler, Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır.

100- Ve cehennemi o gün kâfilere öyle bir göstereceğiz ki!

101- Onlar ki, beni hatırlatan âyetlerimden gözleri bir örtü içindeydi. İştihaya ve tahammül edemiyorlardı.

102- O kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Doğrusu biz cehennemi o kâfilere bir konukluk olarak hazırladık.

103- De ki: Amelleri en çok boşa gidenleri size bildirelim mi?
104- Onların dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir. Oysa onlar güzel işler yaptıklarını sanıyorlardı.
105- İşte onlar, Rabblerinin âyetlerini ve O'nun huzuruna çıkacaklarını inkâr etmişlerdir de bu yüzden iyilik altında yaptıkları bütün amelleri boşa gitmiştir. Artık kıyamet günü onlar için hiçbir ölçü tutturmayız.
106- İşte böyle, onların cezaları ceheennemdir. Çünkü inkâr etmişler ve benim âyetlerimi, peygamberlerimi alaya almışlardır.
107- İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar için Firdevs cennetleri konak olmuştur.
108- İçlerinde ebedî olarak kalacaklar, oradan hiç ayrılmak istemeyeceklerdir.

99-108- Bu hatırlatma ve uyarmayı yeterli görmeyip de daha fazla açıklama isteyenlere karşı ey Muhammed!
Meâl-i Şerifi

109- Dekî: "Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz muhakkak tükenecekti, bir mislini daha yardımcı getirsek bile."
110- De ki: "Ben de sizin gibi ancak bir beşerim. Ne var ki, bana ilâhınızın ancak bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Onun için her kim Rabbine kavuşmayı arzu ederse iyi amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadete hiç kimseyi ortak etmesin."

109- BAHR: Deniz cinsi, bütün çeşitleriyle denizler.
MİDÂD: Aslında bir şeyin uzatılmasına sebep olan şeyin ismidir. Fakat örf'e göre kendisiyle yazı yazılan mürekkebe tahsis edilmiştir.
"Rabbimin kelimeleri için" Allah'ın sözleri ki Allah Teâlâ'nın ilim ve hikmeti, kelimeleri "bir mislini daha yardımcı getirsek bile." Çünkü Allah'ın kelimeleri sonsuzdur, denizler ise sınırlıdır. Tükenen bir şeye tükenen şeyi eklemenin toplamı da biter, tükenir. Tükenen şeyin bitmeyen ve tükenmeyen şeye uygun gelmesine imkansızdır, çelişkidir.

110- De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Yani Allah Teâlâ'nın bütün sözlerini tam bilemem, kavrayamam. Öyle bir iddiada bulunmuyorum. Şu kadar ki bana şöyle vahyediliyor: Hepinizin ilâhı ancak bir ilâhdır ki Allah'dır. Bundan dolayı her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa; Allah'ın huzuruna varmak, hesabından kurtulup sevabına ermek, nzasını bulmak veya cemalini (güzelliğini) görmek arzu ediyor, Allah'ın huzuruna ulaşanlardan olmak ümidini besliyorsa, salih, o kavuşmaya layık hâlis amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadete hiçbir kimseyi ortak koymasın. Ne yukarıda geçtiği üzere Allah'ın âyet ve huzuruna kavuşmayı inkâr edenler gibi açıkça ortak koşma, ne de riya (iki yüzlülük) gibi Allah'a gizli ortak koşmayı amellerine karıştırmasın.
Kehf Sûresi'nin bu son kısmı, Meryem Sûresi'ne geçmek için ne büyük bir temel, ne güzel bir ön hazırlık olmuştur.

MERYEM SURESİ

1-15- Sürenin bir ismidir Bunlardan neyin kast edildiğini Allah bilir. Bununla beraber, bunun anlamı hakkında, sağlamlığı iddia edilemeyen değişik birtakım rivayetler de vardır. İbnü Mürdevveyh'in tahririne göre Ümmühani, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: (Allah'a hitaben) "kâfi, hâdî'sin yâ Âlim-i Sâdik!"
Hz. Alî'nin de "Ey kâf hâ yâ ayn Sâd, beni bağışla" diye dua ettiği rivayet edilmiştir ki, buna göre bu, Allah'ın bir ismidir. İbnü Abbas'tan da her harfin, kebir, kerim gibi Allah'ın isimlerinden birini gösteren bir işaret olduğuna dair bir kaç mânâ rivayet edilmiştir. Kısaca dil bakımından sözlük anlamı itibarıyla bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Fakat akıl yoluyla bu konuda sayısız ihtimaller düşünülebilir. Mesela bunlardan başka kâf, Zekerîya'ya; ha, hanımına; ya, Yahya'ya; ayin İsa'ya; sad Mustafa'ya remz (bir işaret) olarak sürenin içeriğinin bir özeti olma ihtimali bulunduğu gibi; kâf, kelimelere; hâ lâhûta'; yâ, yakine; ayin ilme; sâd sıdka bir işaret olmak üzere, bir önceki sürenin sonunun bir kısa özeti olmak gibi ihtimaller de vardır. Ve dolayısıyla sayısız ihtimal yönleri içinde müteşabihdir. Faydası ise kendi kendine bırakılacak olan aklın, ihtimaller içinde nasıl çırpındığını göstererek yüce gayeleri idrak etmekte acizlik ve şaşkınlığının derecesini göstermektedir ki, buna ibtila-i râsihin (ilimde derinleşenlerin imtihanı) denir.
Meâl-i Şerifi

16-33-16- (Ey Muhammed!) Kur'ân'daki Meryem kıssasını da an (insanlara anlat). Hani o, ailesinden ayrılarak (evinin veya mescidin) doğu tarafında bir yere çekilmişti.

17- Sonra ailesiyle kendisi arasına bir perde koymuştu. Biz ona meleşimiz (Cebail) gönderdik de ona tam bir insan şeklinde göründü.

18- Meryem: "Ben senden Rahmân (olan Allah) a sığınırım. Eğer Allah'dan korkuyorsan (dokunma bana)" dedi.

19- Melek: "Ben, sana temiz bir oğlan bağışlamak için, Rabbinin gönderdiği bir elçiyim" dedi.

20- Meryem: "Benim nasıl çocuğum olabilir? Bana hiçbir insan dokunmamıştır. Ben iffetsiz de değilim" dedi.

21- Melek: "Bu, dediğin gibidir. Ancak Rabbin buyurdu ki: Bu (babasız çocuk vermek), bana pek kolaydır. Hem biz onu nezdimizden insanlara bir mucize ve rahmet kılacağız. Hem, bu önceden (ezelde) kararlaştırılmış bir iştir." dedi.

22- Nihayet (Allah'ın emri gerçekleşti) Meryem İsa'ya gebe kaldı ve o haliyle uzak bir yere çekildi.

23- Sonra doğum sancısı onu bir hurma dalına tutunup dayanmaya zorladı. "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim" dedi.

24- Melek, Meryem'e, aşağı tarafından şöyle seslendi. "Sakin üzülme, Rabbin alt tarafında bir imak akıttı."

25- "Hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine devşirilmiş taze hurmalar dökülsün."

26- "Ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen, ben Rahmân (olan Allah)a bir oruç (susmak) adadım. Onun için bugün hiçbir kimseyle konuşmayacağım" de.

27- Sonra Meryem onu (İsa'yı) yüklenerek kavmine getirdi. Onlar (hayretler içinde şöyle) dediler: "Ey Meryem! doğrusu sen görülmemiş bir şey yaptın."

28- "Ey Harun'un kızkardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz bir kadın değildi."

29- Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Onlar; "Biz beşikteki bir çocukla nasıl

konuşunuz?" dediler.

30- (Allah'ın bir mucizesi olarak İsa şöyle) dedi: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluym. O bana kitab verdi ve beni bir peygamber yaptı."

31- "Beni, nerede olursam olayım mübarek kıldı. Hayatta bulunduğum müddetğe namaz kılmamı ve zekat vermemi emretti."

32- "Beni anneme hürmetkar kıldı. Beni zorba ve isyankar yapmadı."

33- "Doğduğum gün, öleceğim gün ve dirileceğim gün selam ve emniyet benim üzerime-dir."
Meâl-i Şerifi

34- İşte hakkında (yahudilerle hıristiyanların) ihtilaf edip durdukan Meryemoğlu İsa'ya dair Allah'ın sözü budur.

35- Çocuk edinmek asla Allah'ın şanına yakışmaz. O bundan münzezzettir. O, bir şeyin olmasını dilerse, ona sadece "Ol" der, o da oluverir.

36- "Şüphesiz benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'tır. O halde ona ibadet edin, işte dosdoğru yol budur."

37- Ne var ki, firkalar (yahudi ve hıristiyanlar) kendi aralarında ihtilafa düştüler. O büyük (dehşetli) günü görececek kâfirlerin vay haline!

38- Bize gelecekleri gün, neler işitecekler, neler görecekler! Fakat o zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.

39- (Ey Muhammed!) İnsanların pişmanlık duyacağı ve işin bitmesi olacağı (kıyamet) günü ile onları uyur. Onlar hâlâ gaflet içindedirler, onlar iman etmezler.

40- Şüphesiz bu bütün yeryüzüne ve üzerindekiilere varis olacağız. Ve onlar da mutlaka bize döndürüleceklerdir.

34-40- İşte budur, ta beşikten tekrar dirilmesine kadar öyle doğan ve o sözleri söyleyen bir kuldur. Hakk (olan Allah)'ın bildirdiğine göre Meryem'in oğlu İsa ki hakkında tartışıp duruyorlar. Görülüyor ki sürenin başından beri ve buradan da sonuna kadar âyetler, hep elif fâsılasıyla biterken, sürenin bu bölümünde yalnız yedi âyet "Nûn ve Mim" fâsılasıyla işlenmiş bir çerçeve içine alınmıştır. Bu da gösterir ki bu âyetler, bu sürenin asıl maksadını anlatan karar mahiyetindeki âyetlerdir ki, başta Allah'a çocuk isnadını "Allah'ın çocuk edinmesi hiçbir zaman olur şey değildir. O'nu tenzih ederiz." âyetiyle reddedip Allah'ı tenzih etmekte ve İsa'nın dilinden de "Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk ediniz. İşte bu doğru bir yoldur." demek suretiyle tevhide davet etmektedir. Bu âyet, ta yukandaki "Ben Allah'ın kuluym." (19/30) cümlesine atfedilmiştir. Dolayısıyla "Allah, benim Rabbimdir, dedi" demek olup İsa'nın konuşmasının bir devamıdır (Âl-i İmran Sûresi'nde geçen benzeri âyetin tefsirine de bkz: 3/51). Eldeki İncillerde de kendisine yer verilen bu söz, onun peygamberliğinde, davetinin özünü teşkil ettiği ve tevhid inancını net bir şekilde ifade ettiği için, burada tekrar sözkonusu yapılmıştır. Sonra firkalar kendi aralarında ihtilafa düştüler. Yahudiler bir türlü söylediler. Hıristiyanların kendi firkaları da değişik tartışmaları içine girdiler; bir kısmı Allah'ın oğlu dediler, bir kısmı da Allah'ın kendisidir, yere indi sonra göğe çıktı dediler; diğer bir kısmı ise üçün biri dediler. Sağlam bir grup da Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu tasdik ettiler. "Vay haline o küfreden kimselerin!..."
Meâl-i Şerifi

41-50-41- Kur'ân'da İbrahim'i(n kıssasını da) an. Şüphesiz ki o, sıddık (özü, sözü doğru) bir peygamberdi.

42- O, bir zaman babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"

43- "Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. O halde bana uy da, seni doğru bir yola eristireyim."

44- "Babacığım! Şeytana tapma, çünkü şeytan Rahmân (olan Allah)a âsî oldu."

45- "Babacığım! Doğrusu ben korkanım ki, sana Rahmân'dan bir azab dokunur da şeytana (ceheennemde arkadaş) olursun."

46- Babası "Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Yemin ederim ki, eğer (onlan kötülermekten) vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. (gerçektenveya söz ile- sana taş atarım). Haydi uzun bir müddet benden uzak ol" dedi.

47- İbrahim şöyle dedi: "Selâm sana olsun, senin için Rabbinnden mağfiret dileyeyeceğim. Çünkü o, bana çok lütuftkârdır."

48- "Ben, sizden ve Allah'tan başka taptığınız şeylerden çekilip ayrılınm da Rabbime dua (ibadet) ederim. Rabbime yalvaşımda mahrum kalmayacağımı umanm."

49- İbrahim, kavminden ve onların Allah'tan başka ibadet ettikleri şeylerden uzaklaşınca, biz ona İshak'ı ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u ihsan ettik. Ve hepsini de peygamber yaptık.

50- Biz onlara rahmetimizden lütuflarda bulunduk. Hepsine de dillerde güzel ve yüksek bir övgü verdik.
Meâl-i Şerifi

51-52-53- 51- Kur'ân'da Musa'yı da an; Şüphesiz ki o, ihlaslı bir kuldu ve gönderilmiş bir peygamberdi.

52- Biz ona Tur dağının sağ yanından seslendik ve onu hususi bir konuşmada bulunmak üzere kendimize yaklaştırdık.

53- Rahmetimizden de ona, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan eyledik.
Meâl-i Şerifi

54-55- 54- Kur'ân'da İsmail'i de an; çünkü o, vaadine sadık bir kuldu ve gönderilmiş bir peygamberdi.

55- Ailesine ve çevresine namaz kılmayı ve zekat vermeyi emrederdi ve Rabbinin katında hoşnutluğa ermişti.
Meâl-i Şerifi

56-57-56- Kitapta İdris'i de an; çünkü o, çok sadık (özü, sözü pek doğru) bir peygamberdi.

57- Biz onu yüce bir yere yükselttik.
Meâl-i Şerifi

58-58- İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan ve gemide Nuh ile beraber taşındıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail'in

soyundan, hidayete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdir. Kendilerine Rahmân (olan Allah)ın âyetleri okunduğu zaman ağılayarak secdeye kapanırlardı.

Meâl-i Şerifi

59- Sonra bunların ardından öyle bir nesil geldi ki, namazı terkettiler, heva ve heveslerine uydular; onlar bu taşkınlıklarının karşılığını mutlaka görecektir. (Cehennemdeki "Gayya" vadisini boylayacaklardır.)

60- Fakat tevbe edip iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Bunlar cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır.

61- O cennet, Rahmân (olan Allah)ın kullarına görmedikleri halde vadettiği "Adn" cennetleridir. Şüphesiz O'nun vaadi mutlaka yerini bulacaktır.

62- Onlar orada boş bir söz işitmezler. Ancak "Selam" işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da hazırdır.

63- İşte kullarımızdan takva sahibi olanlara vereceğimiz cennet budur.

59-63- Azgınlığın cezası olarak bir kötülüğe gatacaklar. Denilmiş ki, "Gayy" cehennemde öyle bir vadi'dir ki, cehennemin diğer bütün vadileri ondan Allah'a sığınır. Gayya kuyusu dilimizde de meşhurdur.

Hatırlatma: Burada İşbu fâsılasının tekrar edilmesi ta yukanda Meryem kıssasında geçen fasılasını hatırlatır. Onun için orada onu, Cibril'in konuşmasını bildiren bir âyet takip ettiği gibi, burda da öyle olacaktır. Orada Meryem'e "Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim." diyen Cebrail, burada Hz. Peygamberin bir sorusuna cevap olarak şöyle demiştir:

Meâl-i Şerifi

64- "(Cebrail dedi ki: Ey Muhammed!) "Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz. Önümüzdeki ve aramızdaki (bütün geçmiş ve gelecek şeyler) ve bunların arasındakiler hep O'nundur. Rabbin de (seni) unutmuş değildir?"

65- O, göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbidir. O halde, O'na ibadet et ve O'na ibadet etmekte sabırlı ol. Hiç sen Allah'ın ismini taşıyan başka birini bilir misin?

64-65-*} "Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz." Buradaki vav, istinafiyedir. Yani bir soruya cevaptır ki, bu soru âyetin inış sebebinden anlaşıyor. Nitekim İmam Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesaî ve daha bir cemaat rivayet etmişlerdir ki: "Resulullah (s.a.v.) 'Ey Cebrail! Senin bizi (şimdiki mutad) ziyaretinden daha çok ziyaret etmeye engel nedir?' demişti de âyeti nazil oldu. Demek ki bu âyet, Cebrail'in o soruya verdiği cevabı anlatmaktadır. Nüzul sebebi ile âyetin bizzat taşıdığı anlam buna delil olabileceği gibi, sürenin baş tarafında (19/17) diye Cibril'in zikri geçmiş olmasından dolayı, biraz önce de hatırlattığımız gibi fasılasının tekrarıyla nazar-ı dikkatin oraya çekilmesi de buna ince bir işaret olmuştur.

Meâl-i Şerifi

66-72-66- Halbuki insan şöyle der: "Ben öldüğüm zaman, ileride gerçekten diri olarak (mezardan) çıkarılacak mıyım?"

67- O insan, daha önce hiçbir şey değilken kendisini yoktan var ettiğimizi hatırlamaz mı?

68- Rabbine andolsun ki biz onları (öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirleri) şeytanları ile beraber elbette ve elbette mahşerde toplayacağız. Sonra onları muhakkak cehennemin etrafında dizleri üstü hazır bulunduracağız (ki cennetlikleri görüp hasret çeksinler.)

69- Sonra her zümreden Rahmân'a karşı en ziyade isyankâr hangileri ise, muhakkak ayınp atacağız.

70- Sonra o cehenneme atılmaya layık olanların kimler bulunduğunu elbette biz daha iyi biliriz.

71- İçiniden hiçbirini istisna edilmemek üzere mutlaka herkes cehenneme varacaktır. Bu, Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.

72- Sonra Allah'dan korkup, sakin olanları kurtaracağız ve zalimleri de toptan cehennemde bırakacağız.

Meâl-i Şerifi

73-76-73- Âyetlerimiz kendilerine apaçık okunduğu zaman, o inkâr edenler, iman edenlere dediler ki "Bu iki zümreden (Mümin ve kâfirlerden) hangisi mevki bakımından daha iyi, meclis ve topluluk itibarıyla daha güzeldir?"

74- Halbuki biz, kendilerinden evvel, mal ve gösterişçe daha güzel nice asırlar halkını helak etmişizdir.

75- Onlara de ki: "Kim sapıklık içinde ise, Rahmân ona mal ve evlatça ziyadeli ve azgınlığında mühlet verir. Nihayet kendilerine vaad edilen azabı, yahut kıyamet günü cehennemî gördükleri vakit, arket bilecekler kimin mevkii daha fena ve yardımcıları daha zayıfmış.

76- Allah, hidayeti kabul edenlere, daha çok hidayet verir. Baki kalacak olan salih ameller, Rabbinin katında sevap bakımından da daha hayırlıdır, sonuç bakımından da daha hayırlıdır.

Meâl-i Şerifi

77- Şimdi âyetlerimizi inkâr eden ve "Elbette bana mal ve evlat verilecektir." diyen adamı gördün mü?

78- O kafir, gaybı mı bildi? Yoksa Rahmân (olan Allah) katından bir söz mü aldı?

79- Hayır, asla öyle değil; biz onun söylediklerini yazacağız ve azabını çoğaltttıkça çoğaltacağız.

80- O söylediği (mal ve evlat gibi) şeyleri de hep elinden alacağız ve o, tek başına bize gelecektir.

81- Onlar, kendilerine kuvvet ve şeref kazandırsın diye, Allah'dan başka ilâh edindiler.

82- Hayır, (zannettikleri gibi değil) tapındıkları ilâhlar onların ibadetlerini inkâr edecekler ve aleyhlerine dönüp düşman olacaklardır.

83- Görmedin mi? Biz şeytanları o kâfirler üzerine musallat ettik. Onları (günaha) kışkırtıp duruyorlar.

84- Öyleyse onların hemen azaba uğratılmalarını isteme. Biz onların (ecel) günlerini sayıyoruz.

85- O gün, takva sahiplerini, heyet olarak Rahmân'ın huzuruna toplayacağız.

86- Suçluları da susuz olarak cehenneme süreceğiz.

87- (O gün) Rahmân (olan Allah)'ın katında bir ahd almış olan kimseden başkaları şefa'at etme hakkına sahip olamayacaklardır.

88- (Yahudilerle hristiyanlar) "Rahmân, çocuk edindi" dediler.

89- Yemin olsun ki, siz çok çirkin bir şey söylediniz.

90- Az kalsın, söyledikleri sözden gökler çatlayacak, yer yanacak ve dağlar

parçalanıp dağılacaktı,

91- O Rahmân'a çocuk isnad ettiler diye...

92- Halbuki Rahmân'a çocuk edinmek yaramaz.

93- Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) Rahmân'ın huzuruna kul olarak çıkmсын.

94- And olsun ki Allah onların hepsini kuşatmış, kendilerini ve yaptıklarını bir bir saymıştır.

95- Kıyamet günü onların herbiri Allah'ın huzuruna tek başına çıkacaktır.

96- İman edip, salih amel işleyenler var ya, Rahmân (olan Allah) onları (gönüllere) sevdirecektir.

97- (Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı senin dilin üzere kolaylaştırdık ki, onunla Allah'tan korkup sakınanları müjdeleyesin, inat edenleri de korkutasın.

98- Hem onlardan önce nice nesilleri helak ettik. (Şimdi) onlardan hiçbirini görüyor musun, yahud onların hafif bir sesini işitiyor musun?

77-98- "Şimdi âyetlerimizi inkâr eden ve elbette bana mal ve evlat verilecektir, diyen adamı gördün mü?" âyeti Âs b. Vail sebebiyle nazil olmuştu. Söyle ki: (Sahabelerden) Hubab (r.a) adlı bir kimsenin onda bir alaçığı vardı, onu istedi. Buna karşı Âs: "Hayır, dedi, Muhammed'e küfretmeden alacağını vermem" dedi Bunun üzerine Hubab: "Vallahi, dedi, ben, Muhammed'e asla küfretmem, ne hayatımda, ne ölümümde ve ne de tekrar dirildiğim zaman." Buna karşı Âs: "Öyle ise bekle öldükten sonra tekrar dirildiğinde bana gelirsın. O vakit benim malım ve evladım olacak, alacağını sana veririm" dedi. Yani öbürlerini andıktan sonra işte bu gördüğün kâfirin hikayesini de anlat.

TA HA SURESİ

1-9- Tâ, Hâ harfleri, -en iyisini Allah bilir benzerleri gibi heca harfleridir, Esmâ-i Hüsnâ'dan (Allah'ın güzel isimlerinden) kase'm (yemin) olduğu da söylenmiştir. Bazı lugatlarda "ya recûl (behey adam!)" demek olduğu da rivayet edilmiştir. Bir de ; den emr-i hazır; "hâ" zamir olarak "bas onu, yahut çiğne onu" diye Hz. Peygamber'e hitab olduğu şeklinde de açıklanmıştır. Çünkü Allah'ın resulü teheccüd namazlarında (yorulup bitkin düştüğünden, ayaklarına nöbetleşe istirahat vermek için, bir ayak üzerinde durduğunda) iki ayağını da yere basması, yani her iki ayağı üzerinde rahatlıkla durabilecek, çok fazla yorulup bitkin düşmeyecek şekilde ibadet etmesi emrolunmuştur. Buna göre zamir ya ayak, ya da yere aittir. Bu yorumu göre ayağını bas, yahut yeri çiğne demek te olabilir. Bu mânâ mühimdir. Şu kadar var ki, buna göre "Tâhâ" şeklinde yazılması gerekirdi. (İstiva meselesi için "Arâf Sûresi, 7/54. âyetin tefsirine bkz.) "Sir", içinden kendine söylediğin "ahfâ" ise, olacak fakat henüz olmamış bulunandır. Yahut sır, başkasına gizli söylediğin; ahfâ, kendi içinde gizlediğindir. Bir de "ahfâ" fiil-i mâzi (geçmiş zaman kipi) olmak üzere mânâ verilmiştir. Yani (Allah) kullann sımnı bilir, kendi sımnı ise gizlemiştir. Bir hadis-i şerifte (Allah'ın güzel isimleri) doksan dokuz (tane) sayılmış ve bunları sayan, cennete girer buyurulmuştur.(1)

Meâl-i Şerifi

10- Hani o bir ateş görmüştü de, ailesine: "Yerinizde durun, benim gözüme bir ateş ilişti, belki size bir kor getiririm, yahut ateşin yanında bir yol gösterici bulurum" demişti.

11- Ateşe vardığı zaman şöyle çağrıldı: "Ey Musa!

12- "Ben şüphesiz senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal bir vadi olan Tuvâ'dasın."

13- "Ben seni seçtim, şimdi (sana) vahyolunacak şeyleri dinle."

14- Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Onun için bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl.

15- Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onun vaktini gizli tutuyorum ki, herkes yaptığıının karşılığını görsün.

16- Sakın kıyamete inanmayıp, kendi heva ve hevesine uyan kimse seni, ona iman etmekten alıkoymasın; sonra helak olursun.

17- Ey Musa! Sağ elindeki nedir?

18- Musa dedi: "O benim asâ'm (değneğim) dır, ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkerim ve onda başka hacetlerim (faydalanacağım şeyler) de var"

19- Allah: "Ey Musa! onu (yere) bırak" dedi.

20- Musa da onu bıraktı, bir de ne görsün! o bir yılan olmuş koşuyor.

21- Allah buyurdu ki: "Tut onu, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz"

22- "Bir de diğer bir mucize olmak üzere elini koynuna koy ki, kusursuz olarak bembeyaz çıksın."

23- "Bunları sana en büyük mucizelerimizden (bir kısmını) göstereлим diye yaptık."

24- "Firavun'a git, çünkü o hakikaten azdı."

25- Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver,

26- İşimi kolaylaştır,

27- Dilimden düğümü çöz

28- Ki, sözümü iyi anlasınlar.

29- Bir de bana ailemden bir vezir ver.

30- Kardeşim Harun'u (ver).

31- Onunla arkamı kuvvetlendir.

32- (Elçilik) isimde onu bana ortak et.

33- Ki seni çok tesbih edelim.

34- Seni çok analım.

35- Şüphe yok ki sen bizi görüp duruyorsun."

36- Allah buyurdu: "Ey Musa! Dilediğin (şeyler) sana verildi."

37- "And olsun biz, sana diğer bir defa daha ihsan etmiştik"

38- Hani bir vakit ilham edilmesi gereken (ancak ilham ile bilinebilen) şu ilhamı annene verdik:

39- "Onu (Musa'yı) tabut içine koy da denize bırak. Deniz de onu sahile atsın. Onu hem bana düşman, hem ona düşman olan biri alsın." Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için, üzerine katımdan bir sevgi bırakmıştım. (Ey Musa!)

40- Hani kız kardeşin (Firavun'un sarayına) giderek: "Ona bakacak birini size buluvereyim mi? diyordu. Böylece seni tekrar annene verdik ki, gözü aydın olsun da kederlenmesin. Hem sen, bir adam öldürdün de seni gamdan kurtardık. Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra ey Musa! Belli bir çağa (peygamberlik görevini) yüklenecek bir yaşı geldin.

41- Ben, seni kendime (peygamber) seçtim.

42- Sen kardeşinle birlikte mucizelerimle git. İkiniz de beni anmakta gevşeklik etmeyin.

43- Firavun'a gidin, çünkü o gerçekten azdı.

44- Varın da ona yumuşak söz söyleyin; olur ki, öğüt dinler, yahut korkar.

45- (Musa ile Harun) "Rabbimiz! Onun bize kötülük yapmasından veya azgınlığını artırmasından korkarız" dediler.

46- Allah buyurdu ki: "Korkmayın, zira ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm."

47- Hemen gidin de Firavun'a deyin ki: "Biz Rabbinin (sana gönderilen) elçileriyiz. Artık İsrailoğulları'nı bizimle gönder, onlara azab etme; biz sana

Rabbinden bir mucize ile geldik. Selam doğru yolda gidenleredir."

48- "Bize kesin olarak vahyolundu ki, azab şüphesiz (gerçeği) inkâr edip ona sırt çevirenleredir."

49- Firavun: "Ey Musa! Sizin Rabbiniz kimdir?" dedi.

50- Musa: "Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu gösterendir." dedi.

51- Firavun : "Öyleyse geçmiş asırlar (daki insanlar)ın durumu nedir?" dedi.

52- Musa dedi ki: "Onların bilgisi Rabbinin katında bir kitapta (yazılı)dır. Rabbim yanlış yapmaz ve unutmaz."

53- "Yeryüzünü sizin için bir döşek yapan, oradan sizin için yollar açan ve gökten bir su indiren O'dur." İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık.

54- Hem siz yiyin, hem de hayvanlarınızı otlatın. Akıl sahipleri için bunda nice ibretler vardır!

10-54- Firavun dedi ki: " Öyleyse geçmiş asırlar (halkın)ın durumu nedir? Yani dediğin gibi (eğer gerçekten senin Rabbin varsa ve o) her şeye, layık olan şeklini verdikten sonra, gitmesi gereken doğru yolunu da göstermiş ise, geçmiş asırlardaki insanlar neden o doğru yolu takip etmemiş, niçin senin dediğin gibi samimi olarak tevhid inancı içerisine girip (Allah'a) kulluk etmemiş de putlara tapmış? Neden cehalet içinde kalmışlar? Firavun, bu suretle Allah tarafından gelen herhangi bir yol göstericiyi ve irşadı, dolayısıyla da peygamberliği inkâr etmek istiyor. Firavun: "geçmiş asırlar" demekle içinde bulunduğu zamandan daha önce gelip geçmiş asırları kasdetmiş olmakla beraber, kendisi de onlardan ayrılmak istemediği cihetle o asırlara dahil olmuş bulunuyor. Kasas Sûresi'nde de (28/43) geleceği üzere Kur'ân dilinde ilkçağlar Firavun'un helak olmasıyla son bulmuştur. Bu nokta için olmalıdır ki, Hz. Musa cevapta Allah onlara da peygamberler gönderdi demeyip de şöyle dedi "Onların bilgisi Rabbinin katında bir kitaptadır." yani onların durumu bana gizlidir. Gizli olan şeylerin bilgisi ise, ancak Rabbinin katında bir kitabdadır. Onların durumunun ne olduğunu ve ne olacağını ancak O bilir. Hiç bir zaman Rabbim şaşmaz ve unutmaz. O, yol göstermiş, onlar kabul etmemişlerdir. Çünkü O Rabbimdir ki "yer yüzünü sizin için bir döşek yaptı." Bu gözle görülen bir hidayettir, bir yol göstermektir. "İşte biz o su ile çıkardık." Burada gıyabdan tekellüme iltifat vardır. (Yani sözün ve hitabın yönü üçüncü şahıstan birinci şahsa çevrilerek bir iltifat sanatı yapılmıştır.) Nühâ, batıl ve kötü şeylere uymaktan sakındıran akıl demektir. Meâl-i Şerifi

55-76-55- Sizi yerden (topraktan) yarattık, yine (ölümünüzden sonra) ona döndüreceğiz. Hem de ondan sizi bir kere daha çıkaracağız.

56- And olsun ki, biz, Firavun'a mucizelerimizin hepsini gösterdik. Böyle iken o yine onları yalan sayıp kabulden çekindi.

57- (Firavun Musa'ya şöyle) dedi: "Ey Musa! Sen sihriyle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize?"

58- "O halde biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz (karşına çıkacağız); şimdi bizimle senin aranda bir vakit ve bir buluşma yeri tayin et ki; ne senin, ne bizim caymayacağımız uygun bir yer olsun."

59- Musa: "Sizinle buluşma zamanı, süs (bayramı) günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir." dedi.

60- Bunun üzerine Firavun döndü gitti ve bütün hile vasıtalarını topladıktan sonra geldi.

61- Musa onlara dedi ki: "Yazıklar olsun size! Allah'a yalan uydur mayın. Sonra bir azab ile kökünüzü keser. Gerçekten (Allah'a) iftira eden hüsrana uğramıştır."

62- Sihirbazlar aralarında işlerini tartışılar ve konuşmalarını gizli tuttular

63- (Sihirbazlar daha sonra Musa ve Harun'u göstererek şöyle) dediler: "Bu ikisi muhakkak sihirbazdır; büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve de örnek dininizi yok etmek istiyorlar."

64- "Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra hep bir sıra halinde gelin. Bugün üstün gelen muhakkak zafer kazanmıştır."

65- Sihirbazlar: "Ey Musa! Ya sen at, yahud ilk atan biz olalım" dediler.

66- Musa dedi ki: "Hayır, siz atın." Bir de ne görsün! Onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları sihiirden ötürü kendisine sanki yürüyorlarmış gibi geldi.

67- Bu yüzden Musa içinde bir korku hissetti.

68- Biz dedik ki: "Korkma, çünkü sen muhakkak üstünsün (galib geleceksin) "

69- "Sağ elindekini atıver, o, onların yaptıklarını yutar. Çünkü onların yaptıkları ancak bir büyücü tuzağıdır. Büyücü ise, her nerede olursa olsun başanya ulaşamaz."

70- Sonunda bütün sihirbazlar secdeye kapandılar, "Musa ile Harun'un Rabbine iman ettik" dediler.

71- Firavun: "Ben size izin vermeden mi ona iman ettiniz? O, muhakkak size sihir öğreten büyüğünüzdür. And olsun ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve muhakkak sizi hurma dallanna asacağım. Böylece hangimizin azabının daha şiddetli ve devamlı olduğunu bileceksiniz" dedi.

72- (İman eden sihirbazlar şöyle) dediler: "Bize gelen bu açık mucizeler ve bizi yarataca karşı, asla seni tercih edemeyiz. Ne hüküm vereceksen ver. Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin."

73- "Doğrusu biz hem günahlanmıza, hem bizi zorladığın sihre karşı, bizi bağışlasın diye, Rabbinize iman ettik. Allah (sewabça senden) daha hayırlı ve (azab verme bakımından da) daha devamlıdır."

74- Her kim Rabbine suçlu olarak varırsa, şüphesiz ki ona cehennem vardır. Orada ne ölü, ne de dirilir.

75- Kim de ona bir mümin olarak salih ameller işlemiş olduğu halde varırsa, işte onlara en yüksek dereceler vardır.

76- Adn cennetleri vardır ki, altlarından ırmaklar akar, onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Ve işte bu, (küfür ve isyandan) annanların mükafatıdır.

Meâl-i Şerifi

77-89-77- Gerçekten Musa'ya şöyle vahyettik: "Kullarımla geceleyin yürü (Mısır'dan çık) de (asânı vurarak) onlara denizde kuru bir yol aç; (artık firavun

tarafından) yetiştilmekten korkmazsın ve (boğulmaktan) endişe de etmezsin."

78- Firavun ordularıyla hemen onları takip etti, denizden kendilerini sarveren (korkunç boğulma) sarverdi

79- Böylece Firavun kavmini yanlış yola sürükledi ve doğru yola götürmedi.

80- Ey İsrailoğulları! Sizleri düşmanınızdan kurtardık ve Tûr dağının sağ yanında size söz verdik, üzerinize de kudret helvası ve bildirici indirdik.

81- Size verdiğimiz nızıklarnı en temizlerinden yiyin ve bunda taşkınlık etmeyin, sonra üzerinize gazabım iner. Kimin üzerine de gazabım inerse, muhakkak o mahvolur.

82- Bununla beraber, şüphe yok ki ben, tevbe eden, iman edip salih amel işleyen, sonra da hak yolda sebat gösteren kimse için çok bağışlayıcıyım.

83- "Ey Musa! Seni kavminden (ayırıp) daha çabuk (gelmeye) sevkeden nedir?" (dedik.)

84- Musa: "Onlar benim izimdeler (arkamdan beni takip edip geliyorlar). Ben sana acele ettim (geldim) ki, hoşnud olasın" dedi.

85- Allah: "Doğrusu biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmîrî onları saptırdı" dedi.

86- Hemen Musa öfkeli ve üzgün olarak kavmine döndü (onlara şöyle) dedi: "Ey kavmimi! Rabbiniz size güzel bir vaad ile söz vermedi mi? Size bu süre mi çok uzun geldi, yoksa Rabbinizden size bir gazab inmesini arzu ettiniz de mi, bana olan vaadinizden caydınız?"

87- Onlar dediler ki: "Biz sana verdiğimiz sözden, kendiliğimize caymadık. Fakat biz o (Kıbtî) kavminin süs eşyasından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik. Onları (ateşe) attık. Sâmîrî de (kendi mücevheratını) böylece atmıştı."

88- Nihayet Sâmîrî onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Bunun üzerine Sâmîrî ve adamları: "İşte sizin de, Musa'nın da ilâhı budur, ama o unuttu" dediler.

89- Onlar görmüyorlar mıydı ki, o buzağı, kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor; onlara ne bir zarar, ne de bir yarar vermeye sahip bulunamıyordu.

Meâl-i Şerifi

90-103-90- And olsun ki Harun daha önce onlara: "Ey kavmim! Siz bununla (buzağı ile) imtihana çekildiniz. Sizin gerçek Rabbiniz Rahmân'dır. Gelin bana uyun ve emrime itaat edin" demişti.

91- Onlar (cevap olarak şöyle) demişlerdi: "Musa bize dönüp gelinceye kadar, biz ona tapmaya elbette devam edeceğiz."

92- (Musa gelince kardeşine şöyle) dedi: "Ey Harun! bunların sapıklığa düştüğünü gördüğün vakit, seni engelleyen ne oldu?"

93- "(Neden) benim yolumu takip etmedin, benim emrime karşı mı geldin?"

94- Harun: "Ey anamın oğlu! Sakalım ve başımı (saçımı) tutma. Ben senin 'İsrailoğulları arasında aynılık çıkardın, sözüme bakmadın' diyeceğinden korktum." dedi.

95- (Hz. Musa bu defa Sâmîrî'ye dönerek) "Ey Sâmîrî! Senin bu yaptığın nedir?" dedi.

96- Sâmîrî: "Onların görmedikleri bir şey gördüm: (Sana gelen) ilâhî elçinin (Cebrai'l'in) izinden bir avuç (toprak) aldım ve onu (erimiş mücevheratın içine) attım. Bunu, bana böylece nefsim hoş gösterdi" dedi.

97- (Musa ona şöyle) dedi: "Haydi çekil git. Artık senin için hayat boyunca, 'benimle temas yok' diye söylemen var (bir vahşi gibi yapayalnız yaşamağa mahkum olacaksın). Hem senin için asla kaçamayacağın bir ceza daha vardır. Bir de ibadet edip durduğun ilâhına bak; elbette biz onu yakacağız, sonra da kül edip muhakkak onu denize savuracağız."

98- Sizin ilâhınız, ancak kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'dır. Onun ilmi her şeyi kuşatmıştır.

99- (Ey Muhammed!) Sana geçmişin haberlerinden bir kısmını böylece anlatıyoruz. Şüphe yok ki, sana katımızdan bir zikir (düşünüp kendisinden ibret alınacak bir kitap) verdik.

100- Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz o, kıyamet günü bir günah yüklenecektir.

101- Devamlı o azabın altında kalacaklar. Kıyamet günü onlar için, bu ne fena bir yüktür!

102- Sûr'a üfürüleceği gün ki biz suğulan o gün, (gözleri korkudan) göğermiş olarak mahşerde toplayacağız.

103- "Siz dünyada sadece on(gün) kaldınız" diye kendi aralarında gizli gizli konuşurlar.

104- Aralarında ne konuşacaklarını biz çok iyi biliriz. Görüşü en üstün olan: "Ancak bir gün kaldınız" diyecektir.

Meâl-i Şerifi

104-115-105- (Ey Muhammed!) Sana dağlar(ın kıyametteki durumunu) sorarlar, de ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak."

106- "Böylece yerlerini dümdüz boş bir halde bırakacak."

107- "Orada ne bir çukur, ne de bir tümsek göreceksin."

108- O gün, hiçbir tarafa sapmadan o davetçiye (Sûr'a üfleyenin çağrısına) uyarlar. Öyleki, Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka hiçbir şey işitemezsin.

109- O gün, Rahmân'ın kendisine izin verdiği ve sözünden hoşnud olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez.

110- Allah, onların geleceklerini de, geçmişlerini de bilir. Onlar ise O'nu ilmen kavrayamazlar.

111- Bütün yüzler, diri ve bütün yarattıklarını gözetip duran Allah'a baş eğmiştir. Bir zulüm yüklenen gerçekten hüsrana uğramıştır.

112- Her kim de mümin olarak salih amelleri işlerse, artık o, ne bir haksızlıktan ve ne de çığnenmekten korkar.

113- İşte böylece biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Onda tehditlerden nice түrlüsünü tekrar tekrar açıkladık ki belki sakinirler, yahut onlara bir ibret ve uyanış verir.

114- Hükmü her yerde geçerli gerçek hükümdar olan Allah yücedir. (Ey Muhammed!) Kur'ân sana vahyedilirken, vahiy bitmeden önce (unutma korkusu ile) Kur'ân'ı okumada acele etme; "Rabbim! benim ilmini artır" de.

115- Doğrusu bundan önce Âdem'e (bu ağaçtan yeme diye) emrettik, fakat unuttu ve biz onda bir azim (bir kararlılık) bulmadık.
Meâl-i Şerifi

116- Bir vakit meleklere: "Âdem(e hürmet) için secde edin" demiştik; İblis'ten başka hepsi secde etmiş, o çekinmişti.

117- Biz de (Âdem'e) şöyle demiştik: "Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sana ve eşine düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra bedbaht olursun (sıkıntı çeker, perişan olursun)."

118- "Doğrusu senin acıkmasın ve çıplak kalmaman (ancak) cennettendir. "

119- Ve sen orada ne susarsın, ne de güneşin ısığında kalırsın"

120- Nihayet şeytan ona vesvese verdi. Şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"

121- Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yediler. Hemen ayıp yerleri kendilerine açılıp görünürverdi. Ve üzerlerine cennet yaprağından örtüp yamamaya başladılar. Âdem Rabbinin emrinden çıktı da şaşırđı.

122- Sonra Rabbi, onu seçti de tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi.

123- Allah (onlara) şöyle dedi: "Birbirinize düşman olmak üzere hepiniz oradan (cennetten) inin. Artık benden size bir hidayet (kitab) geldiğđi zaman, kim benim hidayetime uyarasa işte o, sapıklığa düşmez ve (ahirette) zahmet çekmez.

124- Her kim de benim zikrimden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, (bilsin ki) ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.

125- (O zaman Kur'ândan yüz çeviren kimsede) "Rabbim! beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören bir kimseydim" der.

126- Allah: "Böyledir, sana âyetlerimiz gelmişti de onları sen unuttuştun, bugün de öylece unutulursun" der.

127- İşte haddi aşanları, Rabbinin âyetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ve muhakkak ki ahiret azabı (dünya azabından) daha şiddetli ve daha devamlıdır.

128- Onları, yerlerinde gezip durdukları şı kendilerinden önce yok ettiğimizin bunca nesiller (in o korkunç akıbeti) doğru yola sevk etmedi mi? Doğrusu bunda ibret alacak aklı olanlar için nice deliller vardır.

116-128-Ey Muhammed:
Meâl-i Şerifi

129- Eğer Rabbinin verdiğđi bir hüküm ve tayin ettiğđi bir süre olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı.

130- O halde, dediklerine sabret; güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbinin hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki hoşnudluğaa eresin.

131- Kâfirlerden bir kısmına, onları sınamak için dünya hayatının zineti olarak verdiğimiz ve onunla kendilerini geçindirdiğimizin şeye (mal ve saltanata) sakin rağbetle bakma. Rabbinin (ahiretteki) rızkı daha hayırlı ve daha devamlıdır.

132- (Ey Muhammed!) Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de ona sabırla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni biz rızıklandırırız. Güzel akıbet takva sahiplerininindir.

133- (İnkâr edenler): "Rabbinden bize bir mucize getirse ya" dediler. Onlara önceki kitaplarda olan apaçık deliller gelmedi mi?

134- Eğer biz, onları bundan (peygamber veya Kur'ân'dan) önce bir azab ile yok etseydik, muhakkak "Ey Rabbimiz! bize bir peygamber gönderseydin de, alçak ve rezil olmadan önce âyetlerine uysaydık, olmaz mıydı?" diyeceklerdi.

135- De ki: "Hepimiz beklemekteyiz, şı de bekleyedurun. Şüphesiz düz yolun sahiplerinin kimler olduğünü ve kimlerin doğru yolda bulunduğünü yakında bileceksiniz.

129-135- Lizâm: Ad ve Semud kavimlerine olduğu gibi daha dünyada iken hemen yakalandıya yapışan azabdır. "Rabbini hamd ile tesbih et" Burada da namaz vakitleri tamamiyle gösterilmiştir. Önceki kitaplarda olan apaçık deliller. Tevrat, İncil ve diğđer daha parlak bir şekilde açıklayıp ispat eden ve böylelikle onlar için de (tasdik edici) bir delil olup, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin açık bir mucizesi bulunan Kur'ân gelmedi mi?

ENBİYA SURESİ

1-10- "Gizli fısıltı yaptılar." Necvâ, gizli fısıltı demek olduğu halde; bir de bunun gizlice söylendiğini açıkça belirtmek, fısıltının gizlilik derecesini göstermek içindir. Böyle olduğu halde Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı bilgi ile onlara ne söylediklerini haber verdi. Bunun üzerine şaşıp kaldılar da nereden duyduın dediler. Cevap olarak dedi ki "Rabbim gökte ve yerde (söylenen) her sözü bilir." Bu durumda peygamberliği itiraf etmeleri gerektiği halde, yine de kendi aralarında. Hayır bunlar kanşık rüyalarıdır, (Yusuf, 12/44. âyetin tefsirine bkz.) fakat yalan kanşık rüya ile bir gerçeğin bilinemeyeceği hususu açık seçik olduğundan, dediler ki hayır uydurdu. Kendiliğinden altı üstüne vurduğu. Bu iftiryayı da beğenmediler de hayır o bir şairdir, bir şiir söylüyor dediler. İşte Rablerinden gelen ihtan eğlenceye alan, Kur'ân nazil oldukça onunla alay eden, o kalpleri gaflette olan zalim kâfirler peygamberliğin bir Allah vergisi olduğuna inanmak istemeyip, kendi gönülleri o yönde olduğundan dolayı nefislerine kıyaslamak suretiyle, onu (peygamberliği) gizlice tertipledikleri toplantılarında bir sihirbazlık, bir hilekârlık olarak değerlendirmek isterlerken, o gizli sırlarını açığa vurup haber veren vahyin icazı (mucizeliği) herkesi acze düşüren konumu) karşısında şaşırarak yok rüya, yok uydurma, yok şair diye sağmaladılar da nihayet "Önceki peygamberler gibi, o da bize bir mucize getirsin." dediler. Sanki inanacaklarmış gibi önceki peygamberlerin mucizelerini istediler ki, bu gün de üzerinde kısa bir inceleme yapıldığı zaman inkârcıların ileri sürdükleri iddiaların bunlardan ibaret olduğu görülecektir. "Biz onları yemek yemez birer cesed kılmadık." yani cansız heykellerden ibaret değillerdi. Zikriniz bunda, yani muhtaç olduğunuz öğüt ve dillere destan olacak şın ve şerefiniz bundadır.
Meâl-i Şerifi

11- Biz halkı zalim olan nice memleketleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka milletler var ettik.

12- Onlar azabımızın şiddetini hissettikleri zaman oradan kaçmaya koyuluyorlardı.

13- "Kuşup kaçmayın; size nimet verilen yere, yurtlarınıza dönün ki, sorguya çekileceksiniz" dedik.

14- Onlar da: "Vay bizlere! Biz gerçekten zalimler idik" dediler.

15- Biz, onları biçilmiş bir ekin ve bir yığın kül haline getirenceye kadar hep sözleri bu feryad olmuştur.

16- Biz gök ile yeri ve aralarındaki şeyleri, boş bir eğlence için yaratmadık.

17- Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu katımızdan edinirdik Yapacak olsaydık öyle yapardık.

18- Hayır, biz hakkı batılın başına çarparız da onun beynini parçalar. Bir de bakarsın (batıl) o anda yok olup gitmiştir. Allah'a yakıştırdığınız vasıflardan ötürü size yazıklar olsun.

19- Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'nundur. Katında olanlar O'na kulluk etmekten ne çekinirler, ne de yorulurlar.

20- Gece gündüz (hep Allah'ı) tesbih ederler, usanmazlar.

21- Yoksa (Mekke müşrikleri) birtakım ilâhlar edindiler de yerden ölüleri onlar mı diriltecekler?

22- Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar yok olurdu. O halde Arş'ın Rabbi olan Allah, onların vasfetmekte oldukları şeylerden (bütün noksanlıklardan) beridir, münezzehdir.

23- O, yaptığından sorumlu olmaz, onlar ise sorumlu tutulacaklardır.

24- Yoksa O'ndan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: "Kesin delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı." Hayır, onların çoğu gerçeği bilmezler de onun için yüz çevirirler.

25- Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım: "Gerçek şu ki benden başka ilâh yoktur. Onun için bana ibadet edin."

26- Böyle iken dediler ki: "Rahmân çocuk edindi." Allah bundan münezzehdir. Doğrusu melekler (Allah'ın çocukları değil.) ikram olunmuş kullardır.

27- Onlar Allah'ın sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler.

28- Allah, onların önlerindeki ve, arklarındaki ve (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar, Allah'ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler. Hepsi de O'nun korkusundan titrerler.

29- İçerinden kim: "Ben, O'ndan başka bir ilâhim" derse, biz ona cehennem ceza olarak veririz. Zalimleri biz böyle cezalandırırız.

11-21- Oyuncu olarak yaratmadık, yani üzerinizde her türlü güzel süslemelerle dolu yükseltilmiş bir tavan halinde yükselip duran gök ve altınızda ince menfaatlerle dopdolu, kurulu bir beşik gibi döşenmiş olan yer ve aralarındaki harika yaratıklar, gönülleri oyunda olan ve Rahmân'ın ihtar ve öğütlerini eğlence yerine koyan o zalimlerin hayal etmek istedikleri gibi oyuncak değildir. Hakkı tanımak ve ebedî hayat yolunda yüksek menfaatlerinden istifade edilmek üzere hak ve hikmetle yaratılmış Allah'ın kudretinin göstergesidir. Eğer bunlar yalnız insanların dünya hayatı için yaratılmış olsaydı "dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir." (Muhammed, 47/36) âyetinin mânâsı gereğince bir oyun ve eğlenceden ibaret olması lazım gelirdi. Nitekim dünya hayatından başkasını düşünmeyen kâfirler, bütün dünyayı kendilerine oyuncak etmek istemişler ve hatta bu duygu ile felsefe yapacağız diye neler söylemişlerdir.

Sözün kısası, o zalimler ne kadar oynamak isterlense istesinler, yaradılış bir oyuncak olmadığı gibi, yaratan da asla bir oyuncu değildir. Nitekim buyuruyor ki eğer bir bir eğlence edinmek isteseydik elbette onu katımızdan edinirdik. Yani sırf ilâhî bir eğlence edinirdik. Ve bu durumda o bir eğlence değil hikmetin ta kendisi olurdu. Demek yüce Allah'ın eğlence edinmiş olması asla düşünülemez, yahut dünyayı onların kendisiyle eğlenecekleri bir oyuncak değil, kendi katımızdan kendimiz için bir eğlence yapardık eğer yapacak olsaydık; öyle değil, böyle yapardık, ama yapmaz. Şayet yüce Allah'ın şanına eğlence yakışsaydı böyle yakışirdi. Fakat her şeyi hikmetle yapan Allah'ın yüceliğine eğlence asla yakışmaz. Tâli (ikinci önerme) batıl ise, ona bağımlı olan mukaddem (birinci önerme) de öyledir. Diriltme işini onlar mı yapacaklar? Ölüleri kabirlerinden onlar mı kaldırıp diriltecekler?

22- Yerde gökte yani bütün varlık dünyasında şayet söz sahibi olacak ve kendisine itaat edilecek Allah'tan başka ilâhlar olsaydı muhakkak ikisi de fesada uğrar yok olurdu. Yer ve gök bütün kâinat yok olup giderdi veyahut hiç var olamazdı. Madem ki, bütün düzenleriyle varlıklarını sürdürmektedirler, o halde Allah'tan başka ilâh yoktur. Çünkü ilâh demek hiçbir hususta acizliğe düşmesi mümkün olmayacak şekilde mukemmel bir kudret sahibi demektir. Onun için Allah'tan başka yerde ve gökte kendi gücü ile işleri idare eden ve icraat yapan ilâhlar farz edildiği takdirde her birinin illet-i tamme (herhangi bir şeyin var olması için gerekli olan sebep, etken) olması lazım gelir, herbirinin yeterli kadar güce sahip olduğu, icad etme, yok etme, diriltme, öldürme, bozma ve değiştirme ve daha nice işleri başkasına muhtaç olmaksızın tek başına yapabilecek kuvveti bulunduğuy varsayılmış olur. Bu durumda yer ve göğün var olmalarının gerçekleşmesinde ya her biri, ya hepsi ayrı ayrı tesir etmiş olacak veya yalnız birisi etken olacak. Yalnız biri etken olaksada diğerleri ilâh değilmış demek olur. Ve eğer her biri etken olacakssa çeşitli sebeplerin bir tek etki alanı üzerine, bağımsız bir şekilde gelip toplanmaları ve çatışmaları lazım gelir ki, imkansız bir şeydir. Bunların anlaşarak orada toplanmaları imkansız olduğu gibi, bir uyumsuzluk içerisinde, anlaşmaksızın orada bulunmaları da mümkün değildir. Çünkü, anlaşmazlık olursa, mesela bir yapıpamak isterken diğeri yıkmak isterse, eserde karşıt iki tarafın münakaşası ve karşılıklı engellemeleri sonucu hiçbir şey meydana gelemez. Eğer anlaşarak bir yerde toplanmışlarsa, bağımsızlık konusunda tartışma ve çelişki olur.

Diğđer bir ifadeyle karşı güçler arasında birbirlerini geriye püskürtme eylemi oluşur veya hasılı tahsil (var olan bir şeyi var etmeye çalışma) lazım gelir. Ve yine birden fazla ilâhın olmaması gerekir. Yok eğer hepsinin anlaşış ortaklaşa yaptıkları etkileri varsayılacak olursa, bu durumda herhangi bir şeyin var olması için gerekli olan sebepler, ancak hepsinin toplamından ibaret olacağından, herbi tam bir etken değil, tesir gücü az olan noksan etken olmuş olur. Noksan olan ise ilâh olamayacağından hiçbirinin ilâh olmaması gerekir. O halde olsa olsa bunların hepsi ancak birleşerek bir ilâh olacak, yani değişik ilâhlar topluluğuy değil de noksanlardan meydana gelen bir topluluğın tümüne birden bir ilâh denmiş olacak. Halbuki her ne olursa olsun bunların yekünü de bağımsız bir güce sahip değildir; yer ve gök gibi, birleşmeye, bir düzene ve bunları yapacak etkin bir güce muhtaçtır, dış etkilere bağıdır. Böyle olan bir şeyin, ilâh olamayacağı ise açıktır. Sözün kısası Allah'tan başka ilâhlar ve hatta O'nun dışında bir ilâh bile varsayılırsa, gerek ortaklık şeklinde farzedilsin ve gerek tek başına bağımsız olarak düşünölsün ilâh varsayılanların ilâh olmaması lazım gelir. Çelişki muhakkak olurdu. Mutlak varlıkta sağlıklı hiçbir yapıya imkan kalmaz, varlık namına hiçbir şey gerçekleşemezdi, yer ve gök bulunamazdı. Oysa bugün yer ve gök bozguna uğramayıp, sağlıklı yapılarıyla dimdik ayaktaadırlar.

Demek Allah'ın birliği yer ve göğün varlığı sebebiyle çok açık bir şekilde bilinmektedir. İşte Allah, O her şeyi galib, O büyük varlık ve yaratılış saltanatına sahip olan, o Arş'ın Rabbi, başka ilâhlar edinen putçuların, zalimlerin ve gafillerin isnad ettikleri vasıflarından çok münezzeh ve yücedir. O'nu noksanlık lekelerinden tenzih ederek tesbih etmelidir.

23-O halde Allah o zalimleri, kâfirleri, o kötölük yapanları niçin yaratıyor? İsterse bir zaman için olsun onların fenalıklarına niye meydan veriyor, denekcek olursa O, yaptığından sorumlu olmaz. Onun hiçbir şekilde sorumlu bulunma ihtimali yoktur. Hikmeti araştırılıp üzerinde düşünölmez değil, fakat her türlü kusurdan uzak olan Allah'ın

yaptığı işlerinden dolayı, kendisiyle münakaşa edilme imkan ve ihtimali olmadığı gibi, fiillerine de kendisinden başka hakim ve bir şeyin olması gerekli kılacak bir sebep, bir niçin, bulunması ihtimali de yoktur. Çünkü O'nun üstünde hiçbir hakim, hiçbir etken yoktur. O, bütün hakimlerin hakimi, bütün sebep ve etkenlerin yaratıcısı ve icad edicisi olan, istediğini yapan tek ilâhtır. Dilediği şekilde hareket eder, bununla beraber eğlence edinmekten münezzehtir. Hiçbir işi oyuncak değil, her yaptığı hikmetin ta kendisidir. Hikmetinin hakikati de kendi bilgisindedir. Bildirirse bildirir, bildirmezse yalnız kendi bilir. Sözüñ özü: O'na karşı "Şu neden şöyle oldu, niçin yaptın? Söyle bakalım" gibi sorgu ve azarlamaya kalkışmak kimsenin haddi değildir. Halbuki onlar, yani kullar sorgulanırlar. Allah'ın huzurunda bütün yaptıklarından sorgulanacak, ona göre sevabını veya azabını göreceklerdir.

24- De ki: "delilinizi getirin bakalım". Yani Allah'tan başka ilâh edinenlerin davalarını ispat edebilecek akli ve nakli hiçbir delilleri yoktur. Halbuki din işlerinde ve özellikle böyle en önemli bir davada delilsiz söylenen sözlerin hiçbir hükmü yoktur. Şu halde bu açıklamadan sonra delillerini boğazlarına tıkmak ve hadlerini bildirmek için "Ey Muhammed! Onlara de ki: Haydi o davanıza bir delil getirmek mümkün ise getirin bakalım."

İşte, sizin de gördüğünüz gibi benimle birlikte olanların kitabı, yani ümmetime bir öğüt ve bir tefekkür kaynağı olmak üzere tebliğ edip açıkladığım kitab ve öğüt ve benden öncekilerin kitabı! Daha önceki peygamberlerin ümmetleri için yapılan öğüt. Bunlar meydana, hepsi de Allah'ın birliğini gösteren akli ve nakli deliller olarak ortaya konmuştur. Hani ya sizin ki? Diğer bir ifadeyle: İşte benim ümmetimin kitabı olan Kur'an ve önceki ümmetlerin kitabı olan Tevrat ve diğer bilinen kitaplar! Bunlara müracaat edin, sizin Allah'a ortak koşma davanıza bir delil bulabilir misiniz? Haydın bakalım! Ne mümkün. Hayır, onların çoğu gerçeği bilmezler, körü körüne başkalarının arkasından giderler de onun için haktan yüz çevirmektedirler. Ancak bir azınlık vardır ki, haktan hoşlanmazlar, haksızlıklarından dolayı bile bile yüz çevirirler.

Bunlar, önceki peygamberlerin öğrettikleri tevhid inancı değildi diyecek olurlarsa: "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım: 'Gerçek şu ki, benden başka ilâh yoktur. Onun için bana ibadet edin...'"

Meâl-i Şerifi

30-O kâfir olanlar, görmediler mi ki, göklerle yer bitişik bir halde iken biz onları ayırdık. Hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?

31-Yeryüzünde, insanların sırsalısını diyen sabit dağlar yarattık, rahat gidebilsinler diye dağların aralarında geniş yollar var ettik.

32-Gök yüzünü de korumuş bir tavandan yaptık. Kâfirler ise, gök yüzünün alâmetlerinden (Allah'ın kudret ve azametine delalet eden delillerinden) yüz çeviriyorlar.

33-Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri kendi dairesinde dolamaktadır.

34-Ey Muhammed! Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı? Senin ölmenle rahata kavuşacaklarını mı sanıyorlar?

35-Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.

36-O inkârcılar seni gördükleri zaman, seni alaya alıyorlar ve "İlâhlarınızı diline dolayan bu mudur?" diyorlar. Halbuki onlar Rahmân'ın kitabını inkâr ediyorlar.

37-İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Vazde yakında (azaba dair) alâmetlerimi göstereceğim. Şimdi siz acele etmeyin.

38-"Doğru sözlü iseniz (bildirin) bu saad ne zamandır?" derler.

39-Bu kâfirler ateşi yüzlerinden ve sırtlarından men edemeyecekleri ve yardım da göremeyecekleri zamanı, bir bilesele!

40-Doğrusu bu azap onlara asansız gelecek de kendilerini şaşıratacaktır. Artık ne geri çevrilmesine güçleri yetecek, ne de kendilerine mühlet verilecektir.

41-Yemin olsun ki, senden önce birçok peygamberle alay edildi de içlerinden alay edenleri, o alay ettikleri şey (azap) kuşatıverile.

25-29- De ki: "delilinizi getirin bakalım". Yani Allah'tan başka ilâh edinenlerin davalarını ispat edebilecek akli ve nakli hiçbir delilleri yoktur. Halbuki din işlerinde ve özellikle böyle en önemli bir davada delilsiz söylenen sözlerin hiçbir hükmü yoktur. Şu halde bu açıklamadan sonra delillerini boğazlarına tıkmak ve hadlerini bildirmek için "Ey Muhammed! Onlara de ki: Haydi o davanıza bir delil getirmek mümkün ise getirin bakalım."

İşte, sizin de gördüğünüz gibi benimle birlikte olanların kitabı, yani ümmetime bir öğüt ve bir tefekkür kaynağı olmak üzere tebliğ edip açıkladığım kitab ve öğüt ve benden öncekilerin kitabı! Daha önceki peygamberlerin ümmetleri için yapılan öğüt. Bunlar meydana, hepsi de Allah'ın birliğini gösteren akli ve nakli deliller olarak ortaya konmuştur. Hani ya sizin ki? Diğer bir ifadeyle: İşte benim ümmetimin kitabı olan Kur'an ve önceki ümmetlerin kitabı olan Tevrat ve diğer bilinen kitaplar! Bunlara müracaat edin, sizin Allah'a ortak koşma davanıza bir delil bulabilir misiniz? Haydın bakalım! Ne mümkün. Hayır, onların çoğu gerçeği bilmezler, körü körüne başkalarının arkasından giderler de onun için haktan yüz çevirmektedirler. Ancak bir azınlık vardır ki, haktan hoşlanmazlar, haksızlıklarından dolayı bile bile yüz çevirirler.

Bunlar, önceki peygamberlerin öğrettikleri tevhid inancı değildi diyecek olurlarsa: "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım: 'Gerçek şu ki, benden başka ilâh yoktur. Onun için bana ibadet edin...'"

30- O kâfir olanlar, görmediler mi? Baksalar ya; veya haberleri yok mu, sorsalar ya; veyahut şu görüş ve düşüncede değiller mi? Göklerle yer, şu gördükleri âlemin yukan kısmını teşkil eden yüksekler ve alt kısmını oluşturan yer bitişik idiler. İkisi de deliksizdi. Yukandan yağmur yağmıyor, yerde ot bitmiyordu, bunu görüyorlardı. Veyahut yer, dağsız deresiz yekpare; gök boyutlan da güneşi, ayı, gök cisimleri ve yıldızları yok, tek bir bütün halindeydi. Veyahut yer, gök cisimlerine bitişik, hepsi bir şeydi. Gök cisimleri ve küterleri arasında şimdiki çeşitlilik sözkonusu olmayıp hepsi de birbirine benzer madde idi. Veyahut hepsi başlangıçta var olmamakla ortaktı. Dışta görünen ve farklı özellik gösteren bir varlık değildi. Bunlan da şimdiki görünen durumlarından bir fikir edinip ondan delil çıkarmak yolu ile veya duyulup nakledilen bilgiler ışığında bilirler veya bilebilirler. Baksalar ya, öyle iken biz onları koparıp ayırdık. Yok iken yaratıldılar, bir şey iken çoğaldılar. Başlangıçta duman gibi bir madde iken farklı şekiller alıp değişik küterler oldular. Bir tabiatla kalamayıp değişik karekterlerle çeşitlendirildiler. Yer, göklerden ayrıldı, yuksalından yağmur yağdırıldı, üzerinde otlar bitirildi. Ve hayatı olan herşeyi sudan yarattık. Yani gerek bitki, gerek hayvan ve gerek insan olsun, canlı olan her şeyin hayatına suyu sebep kıldı. Bazılan buradaki sudan maksadın nutf (sperma) olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu takdire canlılardan sadece bir kısmını canlılık kavramına tahsis etmek icab eder. Halbuki su bilinen yönüyle asıl mânâsına olduğu takdirde "hayatı olan her şey" mânâsı genel olarak hayvanlardan başka bitkileri de içine alacaktır. Şüphesiz gerek hayvanların ve gerek bitkilerin hayatlarının su ile bağlantısı bilinen bir gerçektir.

Son zamanlarda suyu oluşturan elementlerin en önemlisi olan hidrojen, bütün elementlerin temel esası gibi mütalaa olunmaya başladığına göre, Kur'an'ın bu uyarısı daha kapsamlı bir gerçeğe işareti de içine alması olur. Gerçi organik kimyada karbon bir temel element olarak mütalaa edilmektedir. Ve hayatın hava ile de alakası vardır. Fakat âyetle sözü edilen "Sey" sözcüğünün, suyun dışında kalan diğerleri için de aykırı bir işaret olmadığı gibi, bunlar herkes için su kadar açık ve gözle görülen şeyler de olmadığından, burada en açık delil ileri sürülmüştür ki, o da sudur. Suyun ratk (bitişik olma) ve fatk

(ayırma) ile münasebeti apaçık olup herkesçe bilinmektedir. Tabiat (yaratılış) üzerinde bu bitişik olma ve ayrışma durumu ile, bu şekilden şekile değişime olayı o kâfirlerin görüp durdukları veya düşünüp kıyaslama yoluyla bildikleri veya haber aldıkları bir iş, bir icraat olduğu halde yine de imana gelmezler hâl Bir sudan yaratıldıklarını bilirler de hââ Allah'ın sanat ve tesirine inanmazlar, tabiat, tabiat deyip dururlar hâ! İşte tabiate kalsaydı tabiat kendi kendine değişir miydi, yer ile gök yokluktan varlığa gelirler miydi veya yer gökten ayrılır mıydı veya kuru havada yukandan yağmur yağar, kuru toprakta otlar biter miydi, sonra o cansız tabiatlarda aynı bir sudan değişik hayatlar meydana gelir miydi, insanlar olur muydu, kendileri hayat bulurlar mıydı? Onlar kendilerini parçalanmaz mı zannediyorlar? ü

31- Halbuki onları yaratan biz, o yeryüzünde kendilerini sarsacak diye ağır baskılar yaptık. Yani gökten ayırdığımız ve üzerinde kendilerine sudan hayat verdiğimiz insanları, yerküresi hareketiyle çalkalayıp sıkıntıya sokmasın, sakın olacak yer bulsunlar diye o yeryüzünde suya karşılık sulb oturalı kıl'alar (Omurgaları derinliklere gömülmüş parçaları yani: dağlar meydana getirir. Bir düşümler ki, yeryüzü, sıvı bir halde kalsaydı ve yer hareket ettikçe insanlar çalkanıp dursaydı ne büyük sıkıntı olurdu. Toprak kütesinin yarılabımsı ve dağların kazık gibi oturtulması ile, bu sıkıntı bertaraf edilip yeryüzü, insanların yaşaması için oturulabilir bir hale getirildi. Ve orada birtakım alanlar, yollar yaptık ki doğru yolu bulabilsinler. Arzu ettikleri yere doğru gidebilsinler veya hak yolunu tutsunlar.

32- Gök yüzünü de korumuş bir tavan yaptık. "Onlan (gökleri) kovulmuş her şeytandan koruduk" (Hicr15/17) âyetinde belirtildiği gibi, şeytanların saldınsından korumuş veyahut kendisine tayin edilmiş zamana kadar bozulup dağılmaktan korunmuştur. "Doğrusu gökleri ve yer i zeval bulmaktan Allah koruyup tutuyor. And olsun ki, zeval bulurlarsa, onlan O'ndan başka kimse tutamaz. O şüphesiz Halîmdir, başışlayandır." (Fâtır, 35/41) Onlar ise bunun (gökyüzünün) alâmetlerinden yüz çevirmektedirler. Gökyüzünde Allah'ın kudretini ve O'nun birliğini gösteren bunca delillerin gösterdiği gerçeklerden yüz çevirip geçiyorlar.

33- Halbuki geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri kendi dairesinde dolamaktadır. Demek zannedildiği gibi onlan felek (yörünge) döndürüyor değil, onlar felekte ve herbiri bir yörüngede yüzyyorlar. Felek, devreden şey demek olduğuna göre, bazıları feleği dolaşan bir cisim saymışlardır ki, bunlar, zamanlarının fen telâkkisine kapılımsı görünüyorlar. Halbuki Dahhâk'tan rivayet olunduğu üzere felek, yıldızların medan, yani dolaştığı yer diye tarif edilmiştir ki, sırf nyazî (matematiksel) bir ifadedir. Son zamanlarda dilimizde bu medar kelimesi gibi "mahrek" (hareket yer) demek de terim olmuştur. Biri devirden isim-i mekân, biri de hareketten isim-i mekândır. Âyetle yalnız güneş ile ay zikredildiği halde haberde tesniye getirilmeyip ikiden daha fazlasını ifade eden çoğul sığasıyla "yüzlerler" buyurulması dikkate değer görülmüştür.Burada tefsirciler, bir kaç yorum söylemişlerdir:

Birincisi: "Güneş, ay ve yıldızlar" takridinde olmasdır ki, güneş ile ayın yanında yıldızlar hafızdelimisi sonra da, hepsi anlamında olan "küllün" sözcüğü ve çoğul sığası olan "yesbeühn" ile hepsine işaret olunmuş demektir.

İkincisi: Bu karine (maksadı gösteren alâmet) ile güneş ve aydan cins olarak bütün yıldızların kast edilmiş olmasıdır. Bunu bazıları, doğuş yerlerinin değişmesi itibariyle güneş ile ayın bir çoğulu gibi düşünmek ve dolayısıyla da diğer yıldızların âyetle söz konusu edilmediğini kabul etmek istemişlerdir. Fakat bu tarz düşünce söz konusu edilecek olursa, diğer yıldızların da kimisinin ay mânâsında olduğuuna işaret olarak bu ikisini hepsini cinsi gibi almak daha münasiptir. Sonra "küll" genellemesi, güneş ve ayı beraber daha önce adı geçen "yer"i de içine alarak hepsine işaret yapılmış olma ihtimali de vardır ki yer, güneş, ay bütün gök cisimlerinden herbiri bir yörüngede yüzyyorlar demek olur. Ve demek ki ne kadar gök cisimleri varsa o kadar da yörüngeleri vardır. Sözüñ özü, hangisi olursa olsun şurası muhakkak ki, burada eski astronomi ilminin kabul ettiği bir teorinin reddedilmesi vardır. Çünkü onlar güneş ile ayı, yörünge hareket ettiniyor diyorlardı. Burada ise herbirinin birer yörüngede kendilerinin yüzdükleri haber veriliyor ki, gök cisimlerinden her birinin fezada bir mihver (eksen) veya mahrek (yörünge) üzerinde hareket ettiklerini söyleyen yeni astronomi nazariyesinin esası da budur. Şüphesiz eskilerin nazanında da fenleri şimdikilerinki gibi ve belki daha kuvvetli bir kanaate takip ediliyordu. Demek ki, bugün bu ve benzeri âyetlerde Kur'an'ın fenne karşı büyük bir zafetini okumaktayız. O halde bildiğimiz her ilimlerine aykırı görünen noktalar rast gelindiği zaman, Kur'an fenne yudurulmaya çalışılmamalı, fen, Kur'an ile bağdaştırılmaya uğraşılmalıdır.

Şimdi düşünün ki, bir kısmı güneş gibi ışığın kaynağı, bir kısmı ay gibi başkası tarafından aydınlatılan (milyarlarca) gök cisimlerinin herbiri kendine mahsus bir dairede yüzyyor; hiçbirinin sakın değil, hepsi de birer eksen etrafında periyodik hareketler yapmaktadır. Bir tutarlan da yok, hepsi fezânın boşluğunda, bir nizam ve düzen içerisinde yollarına devam etmekte ve her türlü kusurdan korunmuş olarak yörüngelerinde yüzmektedirler. Bu ne harika sanat, ne büyük kudret ve ne büyük âyetlerdir. Bunların hepsinden Allah'ın birliği ve yüceltiği okunur. Fakat kâfirler bunları görseler de şaşkınlıklarından yüzlerini çevirirler, şuna buna isnad etmeye kalkışırlar. Zerre kadar insaflı olanların itiraf etmesi gerekir ki, işte bu sözü, yüce Allah'ın birliğinin ve kudretinin delillerini görünen âlemde gösterirken, aynı zamanda Allah'ı gösteren delillerden birisi de Hz. Muhammed'in nuru olduğunu göstermek için, Hz. Muhammed'in peygamberliğini anlatılacak hususi bir delil olmak üzere, yerin gökten ayrılması gibi bilimsel bir gerçeği fizik ve felsefe adamlarına ders verdikten sonra, Batlamyus astronomisini kökünden yıkan bir vecize ile astronomi bilginlerine de yeni bir fenn (ilmi buluş)ın başlangıcı olacak bilimsel bir genel kaide veriyor. Gerçi Kopernik, Newton, Lâplâs gibi bu fen (Astronomi) ile meşgul olan kimselerin böyle bir Astronomik kanunu bulmaları aslında çok üstün bilimsel bir başan ve bir deha olmakla beraber bir mucize sayılmazsa da, bunu, ümmi (okuma, yazması olmayan) bir insanın bütün ilim dünyasına karşı meydan okurcasına haber vermiş olması, onun peygamberliğini ortaya koyan Allah'ın âyetlerinden bir âyet olduğunda şüpheye yer bırakmaz.

34- Bir de biz senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık. Her kim olursa olsun insanoğlundan hiç bir ferde bu dünyada ebedî kalmayı nasib etmedik. O halde sanki sen ölürsen onlar baki kalacaklar mı? Senin ölümünü gözetken "Biz onun felaket zamanını bekliyoruz." (Tûr, 52/30) diyen o kâfirler bâkî mi kalacaklar ki, senin ölümünü düşünerek teselli bulmak istiyorlar?

35-41- Her nefis ölümü tadacaktır. O acıyı duyacaktır. (Al-i İmran, 3/114 . âyetin tefsirine bkz.) Ve biz sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Bu dünyla öyle bir imtihan ve deneme yendir ki, her iyiliğin önünde bir şer engeli vardır. Bununla beraber ölümler her şey bitiverecek değildir. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz, dağılıp toplanılarak hesap görülecek, imtihanların iyi veya kötü, mükafat veya cezalar verilecektir. "O inkârcılar seni gördükleri zaman seni alaya alıyorlar..."

Meâl-i Şerifi

42- De ki: "Geceleyn ve gündüzün sizi Rahmân'dan kim koruyabilir?" Ama onlar Rablerinin kitabından yüz çevirmektedirler.

43- Yoksa kendilerini bize karşı savunacak tanrıları mı var? O tanrılar kendilerine bile yardım edemezler, katımızdan da dostluk görmezler.

44- Doğrusu biz o kâfirleri ve atalarını yaşattık, hatta o ömür onlara uzun geldi. Fakat şimdi memlekelerini her yandan eksilttiğimizi görmüyorlar mı? O halde üstün gelen onlar mıdır?

45- De ki: "Ben sizi ancak vahiyle korkutup uyarıyorum," uyarıldıkları zaman

sağırılar çağırıyor duymazlar.

46- Yemin olsun ki, Rabbinin azabından az bir şey onlara dokunursa, muhakkak "Vay bizlere, hay hay gerçekten zalimlerdik" diyeceklerdir.

47- Biz kıyamet günü için doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Yapılan amel, bir halden bir tanesi ağırlığına da olsa, onu getirir (tartıya koyarız.). Hesap görenler olarak da biz kâfiyiz.

42-47- "Bir yere gelir, etrafından eksiltiriz." (Râd, 13/41. âyetinin tefsirine bkz.)
Meâl-i Şerifi

48- Yemin olsun ki, Musa ve Harun'a eğriyi doğrudan ayıran kitabı, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olarak verdik.

49- Onlar görmedikleri halde Rablerinden korkarlar, kıyamet saatinden de titrerler.

48-49- Yani Musa ve Harun'a verilen âyetler ve mucizeler içinde en mühim ve en faydalı olarak Tevrat verildi ki, hak ile batılı ayıran hükümleri, aydınlatıcı ve öğüt verici irşad ve vaazlan içine almaktaydı. Bu böyle.

Meâl-i Şerifi

50- İşte bu (Kur'ân) da indirdiğimiz kutsal bir kitaptır. Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?

50- İşte bu da, yani Kur'ân da öyle mübarek bir zikirdir ki onu biz indirdik. Ey önceki peygamberlere verilen mucizelerin tıpkısını isteyenler! Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?

Meâl-i Şerifi

51-73-51- And olsun ki biz daha önce İbrahim'e de rüşdünü vermiştik (akla uygun olanı göstermiştik). Biz onu biliyorduk.

52- O zaman o, babasına ve kavmine: "Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?" demişti.

53- Onlar: "Biz atalanımızı bunlara tapar bulduk" dediler.

54- İbrahim: "And olsun ki sizler de, atalannız da apaçık bir sapıklık içindesiniz" dedi.

55- Onlar : "Sen bize gerçeği mi getirdin (Sen ciddi mi söylüyorsun), yoksa şaka mı ediyorsun?" dediler.

56- O şöyle dedi: "Hayır Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki onları O yaratmıştır. Ben de buna şahidlik edenlerdenim."

57- "Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım."

58- Derken o, bunları parça parça etti. Yalnız kendisine başvursunlar diye onların büyüüğünü sağlam bıraktı.

59- (Kavmi) "Tanınlanımıza bunu kim yaptı? Doğrusu o zalimlerden biridir." dediler.

60- (Bazılar) "İbrahim denen bir gencin, onların diline doladığını duymuştuk" dediler.

61- "O halde onu insanların gözleri önüne getirin, olur ki (aleyhinde) şahidlik ederler" dediler.

62- (İbrahim gelince ona) "Ey İbrahim! bunu tanınlamıza sen mi yaptın?" dediler

63- İbrahim: "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" dedi.

64- Bunun üzerine vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) dediler ki: "Doğrusu siz haksızınız."

65- Sonra yine (eski) kafalarına döndüler: "And olsun ki (ey İbrahim!) bunların konuşmayacağını (sen de) bilirsin." dediler.

66- (İbrahim) dedi: "O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara mı tapıyorsunuz?"

67- "Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarnıza da yazıklar olsun, siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?"

68- Onlar: "Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da tanınlarnıza yardım edin" dediler.

69- Biz: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol" dedik.

70- Ona düzen kurmak istediler, fakat biz kendilerini daha fazla hüsrana uğrattık.

71- Onu da, Lût'u da, âlemler için bereketli ve kutsal kıldığımız yere ulaştırp kurtardık.

72- Ona (İbrahim'e) İshak'ı, üstelik bir de Yakub'u ihسان ettik ve herbirini salih kimseler kıldık.

73- Onları buyruğumuz altında (insanlara) doğru yolu gösterecek önderler kıldık. Kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden kimselerdir.

Meâl-i Şerifi

74-75-74-Biz Lût'a da bir hüküm, bir ilim verdik. Onu çirkin işler işleyen kasabadan kurtardık. Doğrusu onlar kötü, fasık bir kavimdi.

75- Onu ise rahmetimizin içine aldık. Çünkü o salihlerdendi.

Meâl-i Şerifi

76-77-76- Nuh da daha önceleri bize yalvarmıştı; biz de onun duasını kabul ettik, kendisini ve ailesini büyük sıkıntıdan kurtardık.

77- Âyetlerimizi yalanlayan kavminden onun öcünü aldık. Şüphesiz onlar kötü bir kavimdi. Biz de hepsini (suda) boğduk.

Meâl-i Şerifi

78- Davud ve Süleyman'ı da (hatırla). Hani onlar ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Hani milletin koyunları (geceleyin) içinde yayılmıştı, biz onların hükümüne şahittik.

79- Biz onu(n hükümünü) hemen Süleyman'a bildirmiştik; (zaten) herbirine hüküm ve ilim vermiştik. Davud'la beraber tesbih etsinler diye, dağları ve kuşları buyruk altına aldık. (Bütün bunları) yapan bizdik.

80- Ona, sizi savaşta korumak için zırh yapma sanatını öğrettik, artık şükreder misiniz?

81- Bereketli kıldığımız yere doğru, Süleyman'ın emriyle yürüyen şiddetli rüzgârı, onun buyruğuna verdik. Biz her şeyi biliyorduk.

82- Onun için dalgalıca yapan ve bundan başka işler de gören şeytanlardan da onun buyruğu altına verdik. Onların hepsini biz gözetiyorduk.

78-82- Hani onlar ikisi de ekin hakkında hükmettiler. Hani milletin koyunları içinde yayılmıştı. Rivayet olduğuna göre, Davud (a.s) koyunların, tazminat olarak tarla sahibine verilmesine hükmetmişti. Süleyman (a.s) ise, (ekinin, koyun sahibinde kalıp eski haline gelene kadar tarla sahibinin tazminat olarak koyunların sütünden yararlanmasını her iki taraf için de daha uygun olduğunu düşünmüştü. "Biz onların hükümlerine şahittik."

Meâl-i Şerifi

83-84- 83- Eyyûb da: "Başıma bir bela geldi, (sana sığındım), sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye Rabbine nida etti.

84- Biz de onun duasını kabul ettik de başına gelenleri kaldırdık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere, ona tekrar ailesini ve kaybettikleriyle

bir mislini daha verdik .

Meâl-i Şerifi

85-86-85- İsmail, İdris ve Zülkifl'i de (hatırla). Onların hepsi de sabredenlerdendi.

86- Onları da rahmetimizin içine aldık. Onlar gerçekten salih olanlardandı.

Meâl-i Şerifi

87- Zünnun'u (balık sahibi Yunus'u) da hatırla. Hani o, öfkelenerek gitmişti de, bizim kendisini hiçbir zaman sıkıstırmayacağımızı sanmıştı. Fakat sonunda karanlıklar içinde: "Senden başka ilâh yoktur, sen münezzehsin, Şüphesiz ben haksızlık edenlerden oldum" diye seslenmişti.

88- Biz de duasını kabul ile icabet ettik, kendisini üzüntüden kurtardık. İşte biz iman edenleri böyle kurtarız.

87-88- Senden başka ilâh yok, sana tesbih arz ederim, ben doğrusu zalimlerden oldum. (Zünnûn, Hz. Yunus kıssası için Sâffat, 37/139-148. âyetlerinin tefsirine bkz.)

Meâl-i Şerifi

89- Zekeriya da hani Rabbine: "Rabbim! Beni tek başıma bırakma, sen varislerin en hayırlısısın" diye nida etmişti.

90- Biz de duasını kabul ile icabet ettik de kendisine Yahya'yı ihسان ettik. Ve eşini (doğum yapmaya) elverişli hale getirdik. Doğrusu onlar iyiliklerde yarışıyorlar, umarak ve korkarak bize yalvarıyorlardı. Bize karşı derin saygı duyuyorlardı.

89-90- Rabbim! Beni tek başıma bırakma, gerçi sen varislerin en hayırlısısın.

Meâl-i Şerifi

91- İrzını koruyan Meryem'e ruhumuzdan üflemiş, onu ve oğlunu, âlemler için bir mucize kılmıştık.

91-92- O hanım (Meryem) ki ırzını sağlam korudu da kendine ruhumuzdan üfledik. Yani "De ki: Ruh benim Rabbimin emrindedir." (İsrâ, 17/85) âyetinin ifadesinde de olduğu gibi emrimizden olan ve Âdem'e üflenlen ruh cinsinden üfledik, içinde İsa'yı canlandırdık. Yahut ruhumuzdan demek, ruhumuz tarafından demektir ki Cibrîl, diğer bir adıyla Ruhul'ı-Kudûs vasıtasıyla üfledik demek olur. Nitekim Meryem Sûresi'nde (19/17) "Ona (Meryem'e) ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik" âyetinin bu anlamda olduğu rivayet edilmektedir. (Tahrîm, 66/12. âyetin tefsiren bkz.) "Onu ve oğlunu âlemlere bir mucize kıldık" (Meryem, 19/21. âyetinin tefsirine bkz.)

Meâl-i Şerifi

92- Doğrusu bu sizin ümmetiniz (tevhid dini olan müslümanlık), bir tek ümmettir (bir tek din olarak sizin dininizdir). Ben de sizin Rabbinizim. O halde bana kulluk edin.

93- Ama insanlar din konusunda aralarında bölüklere ayırdılar ama, hepsi bize döneceklerdir.

94- İnanmış olarak yararlı iş işleyenin emeği inkâr edilmeyecektir. Biz şüphesiz onu yazmaktayız.

95- Yok ettiğimiz bir memleket (ahalisinin ahiretteki cezasını da çekmek üzere) bize dönmemesi gerçekten imkansızdır.

96- Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc(un seddi) açıldığında zaman, ki onlar her dere ve tepeden akın edip çıkarlar.

97- Ve gerçek vaad yaklaştığında, işte o zaman kâfir olanların gözleri beleriverir. "Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içindeydik, hayır biz zalim kimselerdik." derler.

98- Siz ve Allah'dan başka taptıklarınız, cehennemin yakıtısiniz; oraya gireceksiniz.

99- Eğer onlar ilâh olsalardı, oraya girmeyeceklerdi. Hepsi orada temelli kalacaktır.

100- Orada onların bir inlemeleri vardır. Bunlar orada (sağır olup) bir şey de işitemezler.

101- Şüphesiz katımızdan kendileri için güzel şeyler takdir edilmiş olanlar, işte oradan (cehennemden) uzak tutulanlardır.

102- Bunlar onun (cehennemin) uğultusunu bile duymazlar. Canlarının istediği şeyler içinde temelli kalırlar.

103- O en büyük korku bunları üzmez; kendilerini melekler: "Size söz verilen gün işte bugündür" diye karşılarlar.

104- Göğü, kitab dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi, katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu biz bunları yaparız.

105- And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yeryüzüne ancak iyî kullarının mirasçı olduğunu yazmıştık.

İşte şu, önumüzdeki millet, bu Kur'ân ile verilen tevhid ve İslâm milleti sizin ümmettinizdir. Birer ferdî olmakla emr olunduğunuz millettir. Bir tek ümmet olarak. Bütün peygamberlerin ki gibi, İmamı (rehber ve önderi) bir, şeriati bir, kiblesi bir olarak öne düşmüş bir cemaat halinde. Ben de Rabbinizim o halde bana ibadet edip kulluk yapın. Bir tek ümmet olabilmek için yalnız beni ilâh bilin, bana kulluk edin.

93- Halbuki onlar kumandalarnı, yani hükümetlerini aralarında parçaladılar. Milli birliği bozdular. Fakat hepsi bize önerler. Yani o çeşitli gruplar, mezhepler, milletlerin tapıkları ve uydukları türlü ilâhlar, önderler, hepsi de bir hiçtir. Hepsinin en sonunda dönüp gelecekleri yer biziz.

94- "Mümin olarak salih amel işleyenlerin emeği inkâr edilmeyecektir. Biz şüphesiz onu yazmaktayız."

95- Yok ettiğimiz bir memleket halkının da bize dönmemesi gerçekten imkansızdır. Yani sürenin baş taraflarında geçtiği üzere, yok olmaya mahkum ettiğimiz bir memleket halkına da "dönün bakalım" denildiği zaman, inkârlandıran dönecekler, dönmemele mümkün değildir. "Eyvah bizler zalim idik!..." diye itiraf ederek feryat ede ede biçilip söneceklerdir.

96-97- Nihayet Yecûc ve Mecûc'un seddi açıldığı, Ye'cûc ve Me'cûc'u tutan ve Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olan o pek sağlam çelik sed, tevhid dininin seddi açılıp, o ne olduğu belirsiz halk boşandığı (Kehf, 18/93. âyetin tefsirine bkz.) Ve bunlar her deretepeden akın ederek çıktığı ve gerçek vaad yaklaştığı vakit, yani kıyamet âlâmetleri ortaya çıkıp hesap gününün yaklaştığı vakit artık öyle dehşet verici bir durum ki o kâfir olanların, bunlara inanmayıp toplumun birlik ve beraberliğini bozan o nankör kâfirlerin gözleri fırlasın Vay bizlere! Biz bundan gerçekten gaflet içindeydik. Hayır bizler zalim idik, diye çırpınacaklar.

98-100-Ey Allah'a ortak koşanlar! Şüphesiz siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler cehennem yakıtısiniz siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar ilâh olsaydılar oraya girerler miydi? Halbuki hepsi tapanlar ve tapılanlar orada temelli kalacaklardır. Onların, o

tapanlann orada öyle bir ah çekmeleri vardır ki bunlar, tapılanlar oradadırlar da işitmezler.

101- Şüphesiz katımızdan kendileri için güzel şeyler takdir edilmiş olanlar; yani haklannnda Allah tarafından "Bilakis onlar kendilerine ikram edilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve yalnız O'nun emriyle hareket ederler."

(Enbiya, 17/26-27), "Mümin olarak salih amel işleyenlerin emeği inkâr edilmeyecektir. Biz şüphesiz onu yazmaktayız." (Enbiya, 17/94) gibi en güzel övgü ve müjde dolu sözlerle taltif edilmiş, mutluluk, kendileri için mukadder olan kullara gelince onlar, oradan uzak tutulmuşlardır. Dolayısıyla İsa, Uzeyr ve melekler gibi ikram olunan kullar "Siz ve Allah'tan başka taptkılarınzı cehennemin yaktısınız" hükmünün dışındadır. Eğer bunlar içinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi ilâhlık dava edenler bulunsaydı, yukarda geçtiği üzere "Bunlar içinde kim 'Ben, Allah'dan başka bir tanrım' derse, işte onu cehennemle cezalandırınız." (21/29) âyetinin ifadesince bunlann da cezasının cehennem olacağı şüphesizdir. Fakat o ikram olunan kullar, o kâfirlerin isnad ettikleri şeylerden uzaktırlar. Kendilerinin ilâh edinilmelerini razı olmak şöyle dursun, yukandan beri açıklana geldiği gibi, bunlar sırf tevhid için gönderilmiş, tevhid için cihad etmişler ve bu suretle Allah'ın ikramlarına kavuşmuşlardır.

102- Böyle kendilerine en güzel haslet takdir edilmiş, övgüye layık kullar, cehennemden öyle uzaktırlar ki uğıltusunu bile duymazlar ve bunlar canlannın istediği şeyler içinde temellidirler.

103- O en büyük korku bunları üzmez. Onları melekler şöyle karşılar: Size söz verilen gün işte bugündür, diye müjdelerler.

104- Göğü, kitab dörer gibi dürdüğümüz zaman yaratmaya ilk başladığımız gibi onu tekrar var edeceğiz. Katımızdan verilmiş bir söz olarak bunu muhakkak yapacağız. "evvel-i halk" terkiibi, burada "tekrar yaratma"nın karşıtı olarak kullanıldığına göre, ilk yaratmak demek olduğu açıktır. Bununla beraber şu hususta düşünülmelidir: "Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurumdur, Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir, Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" diye üç tane hadis-i şerif rivayet edildiğine göre; ilk akıl da, ilk kalem de Hz. Muhammed'in nuru demektir. O halde tekrar diriltme, Hz. Muhammed'in nuru ile başlayacaktır.

105- And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazdık, yahut bu konudaki birtakım hatırlatmalardan sonra Zebur'da yazdık. Ki yeryüzüne ancak iyi kullanın mirası olur. Yeryüzü fitne, fesat kıranlardan alınır, verasete layık, halifelige ehil ve salahiyetli olan Cenab-ı Hak'ka kulluk yapanlara verilir. Yani uzunca yaşama sırrı, dürist olma prensibine dayanır; bozuk olanların yaşama hakkı yoktur. Firavun ve diğer zorbalann boğulma ve yok olmaları, onların güçsüz gördükleri kulların kutsal yerin (Kudüs'ün) doğu ve batısına mirası kılınmaları, Davud'un Calut'u öldürüp "Ey Davud ! Seni şüphesiz yeryüzünde halife kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, heva ve hevese uyma" (Sad, 38/26) emriyle halifelik makamına getirilmesi gibi hadiselerle bir hatırlatma yapıldıktan sonra, Zebur'da da bu kanun belirtilmiş ve ahir zamanda Hz. Muhammed'in ümmetinin miraslığına işaret olunmuştur.

Aslah kanunu veya Elyak kanunu denilen bu kanunun hükmü iledir ki, önce genel olarak insanlık cemaati içinde, kitap ehli olan milletlerle diğerleri arasında meydana gelen sürüşmede sonunda kitap ehli galip gelmiş; ikinci olarak kitap ehli olanların içinde önce yahudiler kalebe etmiş sonra hristiyanlar, daha sonra müslümanlar üstün gelmiş ve liyakatını koruduğu müddetçe yine gelecektir. Zebur'da belirtildiği gibi burada Kur'an ile de haber veriliyor ki, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra yeryüzünün mirası, tevhid inancıyla mümin ve salih ameller işleyen biricik ümmet olarak ortaya çıkacak, putçuluk ve ayrılıktan, isyan ve anlaşmazlıktan korunarak en güzel işleri yapmaya gayret gösterip gelişecek olan Allah'ın salih kullanna aittir. Ta ki gökler dürlüüp yeryüzü değiştikten sonra, cennet yerinin mirası da bunlann olacaktır. "İnsanlar din konusunda aralarında bölüklere ayrıldılar." (Enbiya, 17/93) âyeti ile işaret edildiği ve sahih hadislerle de bildirildiği üzere, bu ümmette de ayrılıklar çıkacak; aralarında emir (komuta zinciri) parçalanarak memleketler elden çıkacak; bununla beraber yine de Peygamber ve ashabının yolunda giden bir fırka -i nâciye (ehl-i sünnet ve'l cemaat denilen kurtuluşu eren bir grup), bir iyiler grubu eksik olmayacak; zamanlar gelececek din garib olacak, iyi insanlar garib kalacak; sonra yine din, başlangıçta olduğu gibi dönüp yeniden ortaya çıkacak; peygamberlik iddiasında bulunacak olan otuz kadar Deccal'dan sonra ilâhlik davasına kalkışacak olan büyük Deccal, İsa Mesih'in yeryüzünde immesiyle helak olacak; derken Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak, yeryüzünde görülmedik fesatlar, tasvire sığmaz savaşlar yaptıktan sonra Allah'ın emriyle yok olacaklar. Artık salib (haç) kınlacak, domuz öldürülecek, iyi insanlar hakim olacak, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın her tarafı yerleşmesiyle insanlık bir mutluluk dönemine girecektir. Nihayet küçük ve orta nice kıyametlerden sonrada Dâbbetü'l-arz'ın (yerden çıkacak bir hayvanın) kıması, güneşin batıdan doğması ve Sûr'un üflenmesiyle büyük kıyamet kopacak ve ikinci defa Sûr'a üflenmekle yaratıklar ilk yaratıldıkları gibi tekrar diriltilecek, haşır ve neşir olup, kıyamet günü mutlak surette gelecek, nihayet cennet salih kimselerin olacaktır.

Meâl-i Şerifi

106- Şüphesiz bu Kur'an'da kulluk eden kimseler için kâfi bir öğüt vardır. 107- (Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

106- Şüphesiz bunda, bu Kur'an'da ve özellikle bu sürenin içeriğinde kulluk eden kimseler için kâfi bir öğüt vardır. Yani himmetlerini gerçekten ibadete yönelten fertler ve cemaatler için yeteri kadar bir nasihat, maksada ulaşmaya yeter bir tebliğ vardır. Hatta bu son hitap, belki yalnız bu son kanun başlı başına bir bilirdir ki, ibadetin hakikatini, mabudu, peygamberliği, asıl gayeyi tebliğ eder.

107- Ve biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Yani, ey Muhammed! başka bir sebep için değil, ancak bütün âlemlere ve özellikle akıl sahibi varlıklara olan merhametimizden dolayı veya başka bir durumda değil, ancak âlemlere bir rahmet olarak seni peygamber gönderdik: Senin Peygamberliğin bütün varlıklara Allah'ın bir rahmetidir.

Veya sen öyle kapsamlı bir rahmetsin ki, bütün akıl sahibi varlıklara o iyilik ve kurtuluş yolunu göstereceksin. Her iki dünyada mutluluk getiren dini sen öğreteceksin ve bütün âlem bundan istifade edecektir. Buna rağmen şu rahmetten kaçan ve şu nura karşı gözlerini kapatan bedbahtlara yazıklar olsun ey âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber:

Meâl-i Şerifi

108- De ki, bana ancak şöyle vahyolunuyor: "İlâhınız ancak tek bir ilâhtır. Şimdi siz artık müslüman oluyor musunuz?"

109- Eğer (yine de) yüz çevirirlerse, de ki: "Size düpedüz açıkladım; tehdit olduğunuz şeyin yakın mı, uzak mı olduğunu bilmem."

110- Şüphesiz Allah açığa vurulan sözde de bilir, gizlediklerinizi de bilir.

111- Bilmem belki bu gecikme sizi denemek ve bir süreye kadar geçindirmek içindir.

108-109-*) De ki, her işin esası ve her güzelliğin başı olan mabud konusunda bana ancak şöyle vahy olunuyor: Hepinizin ilâhı ancak bir ilâhtır ki, Allah'dır. Yukunda ispat edildiği gibi, O'ndan başkası batıldır. Şimdi siz artık müslüman oluyor musunuz? Bu vahye teslim olup bütün samimiyetinizle hepiniz bir ilâha boyun eğmeyi kabul ediyor musunuz? Kısaca böyle anlat onlara Kabul etmedikleri takdirde de şöyle de: Size

düpedüz ilân ettim, emri bildirdim, tehlikeyi açıkladım. (Âyette geçen) "İzan" kelimesi savaş ilan etmek anlamına da geldiğine göre bu âyetin immesiyle Allah'ın elçisi, Mekke müşriklerine içinde bulundukları durumun savaş hali olduğunu ilan etmiş sayılır. Buna göre ileride meydana gelecek Bedir Savaşının ilanı da bu andan itibaren yapılmış demektir. Tehdit olduğunuz şeyin yakın mı, uzak mı olduğunu bilmem. Yani hak dinin ortaya çıkması, müslümanların hakim duruma geçmesi veyahut kıyametin kopmasının kesin olduğunda şüphe yoksa da yakın mı, uzak mı bilmem. Şu halde sürenin başında "İnsanlann hesap görme zamanı yaklaştı". (17/1) buyurulması "her gelecek yakın" olması itibariyledir.

110- Şüphesiz O Allah açığa vurulan sözü de bilir, gizlediklerinizi de bilir. O halde cezanızın vaktini de bilir.

111- Ve bilmem belki o, o ikinci sık, yani tehdit olduğunuz şeyin gecikmesi, cezanızın tarih edilmesi sizin için bir imtihandır. Ceza ve işkencenizi büyötmek için bir istidrac (birden cezalandımayıp mühlet vermek) ve bir süreye kadar bir geçindirmedir, bir çeşit yaratlandırma ile oyalamaktır.

Bu emri tebliğ ve bu bildiri işini yerine getirdikten sonra Allah'ın elçisinin ne yaptığına gelince,

Şöyle dua etti:

Meâl-i Şerifi

112- (Hz. Peygamber şöyle) dedi: "Ey Rabbim! Aramızda gerçekte hükmet ve Rabbimiz O Rahmân'dır ki, isnad ettiğiniz (yalan) vasıflarınıza karşı yardımına sığınılacak olan ancak O'dur. "

112- Dedi: Rabbim! Gerçekle hükmünü ver; adaletin daha fazla gecikmesin. Ve Rabbimiz o Rahmân'dır ki isnad ettiğiniz vasıflarınıza karşı yardımına sığınılacak olan ancak O'dur. Ey zalimler! Sihirdir, karşığ rüyalardır, iftiradır, şiddir gibi isnadlarınız, İslâm dini ve müslümanların aleyhinde yaptığınız propaganda ve inkârlarınıza karşı yardımına sığınılacak olan ancak O'dur.

HAC SURESİ

1-2- "Kıyamet gününün sarsıntısı, büyük bir şeydir..." (Zilzâl Süresi'nin tefsirine bkz.) Meâl-i Şerifi

3-4-3- İnsanlardan bazıları Allah hakkında bir bilgisi olmadığı halde tartışır da her azılı şeytanın ardına düşer.

4- (O şeytanki) hakkında şöyle hüküm verilmiştir: Şüphesiz kim onu dost edinirse, o muhakkak onu saptırır ve doğruca cehennem azabına götürür.

Meâl-i Şerifi

5- Ey insanlar ! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartırız, sonra sizi, olgunluk çağına erişmeniz için bırakırız. Bununla beraber kiminiz öldürülür, kiminiz de önceki bilgisinden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, ömrünün en fena zamanına ulaştırılır. Bir de yeryüzünü görsün ki kupkurudur; fakat biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, harekete geçer, kabarıp ve her güzel çiftten bitkiler bitirir.

6- İşte bunlar gösteriyor ki, Allah şüphesiz haktır. Şüphesiz ölüleri o diriltir ve o her şeye kadirdir.

7- Kıyamet ise şüphesiz gelecek ve muhakkak ki Allah bütün kabirlerde olan kimseleri tekrar diriltecektir.

5- Ey İnsanlar! Eğer dilriş konusunda şüphede iseniz, ölülerin dirilmesi meselesi hakkında şüphe ediyorsanız, etmeyin. Çünkü bu konuda şüpheye mahal yoktur. Çünkü o, gerek nefislerinizde ve gerek çevrenizde sürekli varlığının delillerini gördüğünüz bir gerçektir. Her şeyden önce nefsinize, kendi vücudunuza bakın. Şüphesiz biz sizi önce bir topraktan yaratık. (Hicr, 15/26. âyetin tefsirine bkz.). Ölüyü diriltmek, hayatı olmayan bir şeye hayat vermek demek olduğuna göre, cansız topraktan bir canlıyı yaratmak, bir ölüyü diriltmekten daha fazla bir gücün olması gerektirdiğinde hiç şüphe yoktur. Sonra sizi bir nutfeden, bir meniden, daha doğrusu menideki tohumdan, "sonra bir alekadan", yani erkeğin spermasının kadının yumurtacığını aşladıktan sonra bir kan pıhtısı şeklinde görünen bir maddeden, sonra yapısı belli belirsiz bir çignemlik bir et parçasından yaratık. Sizi o kan pıhtısından meydana gelmiş, yaratılış kısmen belirmiş kısmen de belirmemiş bir çignemlik etten yaratık. ki size bunu açıklayıp bildirileim diye. Yani şüpheye düşmemeniz için, size kudretimizin varlığını gösteren delilleri açıklayıp ortaya koymak istedik.

Bir tekamül zinciri içerisinde her biri kendisine mahsus bir hayat şeklini ifade eden, her mertebesinde bir çeşit diriltme olayını içeren şu tedric kanunu içerisinde meydana gelen yaratılış merhalelerini göz önünde bulundurana ve üzerinde ciddi düşünen bir kimse, o yaratıcı kudretin ölüleri tekrar diriltebileceği hususunda nasıl şüphe edebilir? Yaratılış bu merhalelerinde sonsuz kudretin varlığını gösteren delillerden başka, ayrıca Allah'ın irade ve arzusunu gösteren delillerden de gaflet edilememelidir. Çünkü:

Bununla beraber dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz. Rahimlerde ki bazı vavurlar zamanından önce düştüğü halde, diğer bazıları ise ezelde takdir edilmiş bir gebelik müddeti kadar orada duruyor. Demek ki yüce yaratıcı dilediğine hayat veriyor. Ve sizden kiminiz vefat ettirilir; ergenlik çağına geldikten sonra veya daha önce, yahut tam o sırada ruhu kabz olunur. Kiminiz de ömrün en rezil (hayatın en fena) dönemine kadar bırakılır. Gerisin geri kuvvetten düşürölüp kocalıklararak pek düşkün bir hale getirilir. Ta ki bir hayli ilim öğrenip bilgi sahibi olduktan sonra, yeniden hiçbir şey bilmez duruma gelsin. Ki bu şekilde insanoglu çocukluk dönemindeki acizlik, güçsüzlük, bilgisizlik ve anlayışsızlığa doğru dönerek yapısının ilk harcı olan toprak unsuruna yaklaşmış olur. İşte enfüste (insanın kendi vücudunda) meydana gelen bütün bu değişiklikler, her dilediğini yapmaya kadir olan yüce yaratıcının, öldükten sonra insanı tekrar diriltebilecek bir güç ve iradeye sahip olduğunu gösteren apaçık delilerdir.

Âfâka (insanın dış dünyasına) gelince:

Ey insan yeryüzünü yannmış kül olmuş görürsün. Bu ihtar gerçi ilk bakişta yazın güneşin hareketi karşısında yeryüzünün, toprağın kupkuru kesildiği durumunu gösterir. Ancak bunu bir benzetme sanatı içerisinde değerlendirmekten ziyade, bir gerçeğin tam ifadesi olarak anlamak daha uygundur. Çünkü böyle bir anlayış maksadı güzel bir şekilde göstereceği gibi, çaçımızın bu konudaki bilimsel teorilerine de uygun düşecektir. Buna göre yerküresi vaktiyle yanar bir ateş kütesi olduğundan zamanla sönmüş olan toprak, esas itibariyle yanıp sönmüş bir ateşin kül halinde iken katlaşıp tortulasından ibarettir ki, hayatın son derece zıttıdır. Böyle iken üzerine suyu indirdiğimiz vakit, o yannmış olan toprak harekete geçmekte, yani atomları ve elementleri bir canlanma gücünü ortaya koyarak canlılığın en açık bir belirtisi olan bir sarsıntı ile harekete geçmekte ve kopanp gelişmekte her güzel çiftten bitkiler bitirmektedir. Bunlann bu şekilde olmasının sebebi nedir?

6-7- O, yukanda belirtilen insanın yaratılışındaki değişik merhalenin olması, toprağın harekete geçmesi ve bitki bitirmesi gibi olaylann meydana gelmesinin asıl nedeni Allah'ın

hak olduğunu, varlığının gerçek ve değişmez olduğunu ve ölümleri O'nun dirilteceğini ve O'nun gerçekten her şeyi kâdir olduğunu ve gerçekten o saatin, sarınsıtı korkunç bir şey olan o dehşetli vakit, dünyalıların dünyasını başlarına yıkacak olan kıyametin geleceğini göstermek içindir. Bunda şüphe yoktur. Yani bu konuda hiçbir şüpheye yer yoktur. Ve şüphesiz Allah kabirlerde yatanları tekrar diriltecektir.

Meâl-i Şerifi

8- İnsanlardan kimi de vardır ki ne bir bilgiye, ne bir delile, ne de aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışır.

9- Allah yolundan şaştırmak (saptırmak) için büyüklük taslayarak (tartışır). Dünyada ona bir rezillik vardır. Kıyamet gününde ise ona cehennem azabını tattıracağıız

10 -Ona "Bunlar, senin ellerinle kazandığın günahlar sebebiyledir" denir. Şüphesiz Allah kullarına zulmeden değildir.

11- İnsanlardan kimi de Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder, eğer kendisine bir iyilik gelirse ona gönlü yatışır ve eğer başına bir bela gelirse yüzüstü döner. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur.

12- Allah'ı bırakır da kendine ne zarar, ne menfaat veremeyecek şeylere yalvarır. İşte derin sapıklık budur.

13- Herhalde o, zararı faydasından daha yakın olana yalvarıyor. Yalvardığı şey ne kötü yardımcı ve ne kötü yoldıştır.

8-10- "İnsanlardan kimi de vardır ki Allah hakkında tartışır." Bu âyet, Nadr b. Haris ve Ebu Cehil gibi İslâm'a karşı şeytanca mücadele verenlerin ileri gelenleri hakkındadır. Yukarıda geçen bunun benzeri (22/3) âyet de böylelerin arkasına düşüp onları taklit edenler hakkındadır. "Bilgisizce" yani (Allah hakkındaki tartışmaları) herhangi kesin bir bilgiye dayanmaksızın sırf hissi ve bir zanna kapılarak yapılmaktadır.

11-13- İnsanlardan kimi de vardır ki, bir yarı kenardaymış gibi Allah'a ibadet eder, gönlünden, içten gelerek değil de, bir kenardan, belli bir maksat için dindarlık eder veya dil ucu ile müslüman olur. Eğer kendisine bir iyilik gelirse yatışır, tatmin olur. Ve eğer başına bir bela gelirse yüzü üzerine döner, kıcığını çevirir. Bir rivayete göre bu âyetin iniş sebebi, müellefeti'l-kulûb'dan Uveyne b. Bedr, Akra b. Habis ve Abbas b. Mirdas'ın kendi aralarında anlaşıp "Muhammed'in dinine gireriz; eğer bize bir iyilik gelirse onun hak olduğunu kabul ederiz, yoksa onun doğru olmadığına hükmederiz" şeklindeki sözleridir.

Meâl-i Şerifi

14- Şüphesiz Allah, iman edip salih amelleri işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere koyacak. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.

15- Allah'ın ona (peygambere) dünyada ve ahirette yardım etmeyeceğini sanan kimse hemen yukarıya bir ip uzatsın, sonra (kendini intihar edip) boğsun da baksın bu hilesi kendisini öfkeliendiren şeyi giderecek mi?

16- İşte biz onu (Kur'ân'ı) böylece, apaçık âyetler olarak indirdik. Şüphesiz Allah dilediğini doğru yola erdirtir.

14-15- Kimki ona, yani peygamber'e Allah'ın dünya ve ahirette kesinlikle yardım etmeyeceğini zannediyorsa, hemen yukarıya bir ip uzatsın. Sonra kendini boğup nefesini keserek intihar etsin de baksın, Çünkü onu böyle bir zanna iten, onun Hz. Peygambere olan kin ve kıskançlığıdır, dünya ve ahirette Allah'ın ona yardım edip işlerinde muvaffak kılmasını görmek istemesidir. Halbuki Allah'ın Peygambere dünya ve ahirette Allah'ın ona yardım edip işlerinde muvaffak kılmasını görmek istemesidir. Halbuki Allah'ın Peygambere dünya ve ahiret yardımı o derece kesin ve şüphesizdir ki, onu istemeyenin hakkı, kâhından kendi kendini boğmaktır. O halde Peygamber'in ve dolayısıyla dinin zafere ulaşmasını istemeyen kimse, onu dünyada görmek istemediğine göre, intihar etsin de ahiretten bir baksın bu hilesi, kin beslediği şeyi kesin giderecek mi? Din galip gelmesin diye kurduğu tuzak, çevirdiği oyun, gerçekleşmesi kesin olan Allah'ın dinine olan yardımına sanki mani mi olacak? Hayır, Allah'ın peygamberine söz verdiği yardım dünyada ve ahirette şüphesiz tahakkuk edecektir.

16- Ve işte böyle, Ey Muhammed! biz her türlü şek ve şüpheden uzak bir kesinlikte, biz o, Kur'ân'ı birçok açık belgelerden ibaret olan âyetler halinde indirdik. Şüphesiz Allah, dilediğini doğru yola iletir.

Meâl-i Şerifi

17- Şüphesiz o iman edenler, yahudi olanlar, sabîiler (yıldızla tapanlar), hristiyanlar, ateşe tapanlar ve (Allah'a) eş koşanlar (yok mu?) Allah, kıyamet günü bunların arasını şüphesiz ayıracaktır. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla görüp bilendir.

18- Görmedin mi, göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, güneş, ay ve yıldızlar, dağlar, ağaçlar, bütün hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah'a secde ediyor. Birçoğunun üzerine de azab hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılarsa artık ona ikram edecek yoktur. Şüphesiz Allah dilediği şeyi yapar.

17- Şüphesiz o iman edenler, Allah'ın indirdiği apaçık âyetlerine, ve bunlara iman etmenin bir gereği olarak, Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliği gibi iman edilmesi gereken temel esaslara inanarak yahudi olanlar yahudi olanlar sabîiler (yıldızla tapanlar), (Maide, 5/69. âyetin tefsirine bkz. Ancak burada "Sabîin" sözcüğünün, "Bakara süresinde olduğu gibi, "yahudiler" ile "hristiyanlar" sözcükleri arasında mansub olarak zikredilmiş olması, bir de mecusi ve müşriklere karşılık ayrıca kullanılması, ona burada özel bir anlam kazandırır. Bunu da gözden kaçırmamak gerekir). ve ateşe tapanlar (Allah'a) eş koşanlar, birden çok ilâh edinilenler.

Görülüyor ki, bu âyetle altı tane dinden söz edilmiş, ancak bunlardan yalnız birincisi iman sahibi olarak gösterilmiştir. Demek ki, geri kalan beşi küfür ehlidir. Sonra bu beşten yalnız sonuncusunda şirk açıkça belirtilmiştir. Oysa diğerlerinde de şirk yok değildir. Örneğin mecusilerin ateşe tapmaları bilinen bir gerçektir. Şu halde buradaki "şirk koşanlar" ifadesi tahsisden sonra, genelleme olarak "ve diğer müşrikler" demek olabilir de, burada açıklanan şirkten maksat hiçbir yönüyle ne doğrudan ve ne de dolaylı bir şekilde herhangi bir tevhid iddiasının karıştınmadığı bir şirk olması, karşı olarak ifade edildiği tarzına daha uygundur. Çünkü hristiyanlar, üç, birdir diye tevhid iddiasında bulundukları gibi, mecusiler ve bu cümleden olarak zerdüştiler de bir mabuda inandıkları iddia etmekteydiler. Bu suretle cümlesi, şif sineviyyet (ikilemi) iddia eden maneviyye (Mani dinine inanarak) ile, birden çok ilâhın varlığını kabul eden putlara tapan müşrikleri göstermiş oluyor. Dolayısıyla "sabîiler" den maksat da hristiyanlar gibi açıkça eş koşmayı iddia etmeyenlerdir.

Bütün bunlar, "Kıyamet günü şüphesiz Allah, onların aralarını ayırır."

18-Ey muhatab görmedin mi?, kalb gözüyle görüp anlamadın mı veya haberin yok mu? Gerçekte Allah'a hep şunlar secde ediyor; yani emir ve iradesine boyun eğiyorlar. (Ra'd, 13/2, âyetin tefsirine bkz.) Göklerdeki ve yerdekiler, yukarılarda ve aşağıda her kim ve her ne varsa, melekler, nefisler, canlı ve cansız her şey. Bu cümleden olarak güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve bütün canlılar ve insanlardan birçoğu, yani insanlara gelince hepsi değil, çoğuda değil, bir kısmı; karşı taraftan daha çok değilse de yine de bir bekün teşkil eden bir kısmı secde ediyor. Gerçi yüce Allah'ın etkin hükümranlığına bütün insanlar da ister istemez boyun eğdi. Bu yönüyle "yerde bulunan kimseler" in genelinde onlar da vardır. Fakat serbest iradeleriyle isteyerek Allah'ın emirlerine boyun eğen ve O'na itaat secdesi eden, insanların ancak bir kısmıdır ki,

müminlerdir. Bunun içindir ki, bazı tefsirciler bu itaat secdesinin anlamını ortaya koyup göstermek için işte bu "insanlardan birçoğu" kaydını atf cümlesi kabildinden olmak üzere "insanlardan birçoğu secde eder" takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Birçoğunun da üzerine azab hak olmuştur. Çünkü onlar Allah'ın emrine karşı küfür ve isyan ile dikbaşlılık edip itaat secdesini yerine getirmeye yanaşmamışlardır ki bunlar, şeytanlar ve şeytanlara uyan insanlardır.

Meâl-i Şerifi

19- Şu ikisi Rableri hakkında tartışmaya girmiş iki hasımdır. O'nu inkar edenler için ateşten elbiseleri biçilmiştir. Başlarının üstünden kaynar su dökülür.

20- Bununla karınlarındaki ve derileri eritilir.

21- Bir de bunlara demirden kamçılar vardır.

22- Uğradıkları gamdan (dolayı) oradan ne zaman çıkmak isteseler, her defasında oraya geri çevrilirler: "Yakıcı azabı tadın" denir.

23- Şüphesiz Allah iman edip yaralı işleyenleri, altından ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altın bilezikler ve inciler takınacaklar. Oradaki elbiseleri de ipektendir.

24- Hem sözün güzeline işitecek duruma ulaştırılmışlar, hem de övülmeye layık (olan Allah'ın) yoluna erdştirilmişlerdir.

19-24- Bu ikisi, insanlardan secde eden kısım ile secde etmeyen kısım, müminlerle kâfirler iki hasımdır ki kendilerinin Rabbi (olan Allah) hakkında tartışmaktadırlar. Rableri hakkında birbirlerine karşı dava açtıkları mahkemede duruşma halindedirler. Biraz önce söylendiği gibi yüce Allah, kıyamet gününde aralarını ayıracaktır. Gerçek olanı ortaya koyup münakaşalarını sona erdirecek ve herbirinin hakkını verecektir. Şöyle ki: Kâfir olanlar için ateşten elbiseler biçilmiştir. Tepelerinin üstünden o kaynar su dökülecek...

İbnü Abbas'tan yapılan rivayete göre işbu den itibaren üç veya dört âyet, Medine'de nazil olmuştur. Ebu Zer (r.a) den yapılan bir rivayette de Bedir savaşı günü Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Ubeyde b. el-Haris (r.anhüm) üçünün Kureyş'ten Rebia'nın oğulları Utbe ve Seybe, bir de Utbe'nin oğlu Velid ile yaptıkları çarpışmaları hususunda inmiştir.

Genel olarak kâfir için yapılan uyarılarla, müminler için verilen müjdelerden sonra, birtakım kâfirleri korkutmak ve İslâmın beş şartından biri olan hacca teşvik etmek için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

25- Şüphesiz inkâr edenlere, Allah'ın yolundan, yerli ve yolcu bütün insanlar için eşit kılınan Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara ve orada zulümle yanlış yola saptırmak isteyenlere can yakıcı bir azab tattırırız.

26- Bir zamanlar Kâbe'nin yerini İbrahim'e şu şekilde hazırlamıştık: Sakın bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada (kıyama) duranlar, ruku edenler ve secdeye varanlar için evimi tertemiz et.

27- İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya incelişmiş binekler üstünde (uzak yollardan) her derin vadiyi aşarak sana gelsinler.

28- Ta ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahid olsunlar; Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını anınsınlar. Siz de onlardan yiysin, yoksulu, fakiri de doyurun.

29- Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler. Kâbeyi tavaf etsinler.

30- Emir budur, Allah'ın yasaklarına kim saygı gösterirse, bu, kendisi için Rabbinin katında şüphesiz hayırdır. Size bildirilegelenden başka bütün hayvanlar helal kılınmıştır. O halde o pis putlardan kaçının ve yalan sözden sakının.

31- Allah için, O'na eş koşmayan, O'nun birliğine inanmış kimseler olun. Allah'a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgarın bir uçuşuma sürüklendiği şeye benzer.

32- Bu böyledir; kim Allah'ın nişanelerine, kurbanlıklarına saygı gösterirse, şüphesiz o kalblerin takvasındandır.

33- Sizin için onlarda belli bir süreye kadar bir takım faydalar vardır. Sonra bunlar Beyt-i atik (kâbe) de son bulurlar.

34- Her ümmet için Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerine O'nun adını anınsın diye bir mabed yapmışızdır. Hepinizin ilâhı bir tek ilâhtır. Onun için yalnız O'na teslim olan müslümanlar olun. (Ey Muhammed!) Allah'a itaat eden alçak gönüllüleri müjdele.

35- Ki Allah anıldığı vakit onların kalpleri titrer. Onlar başlarına gelene sabreden, namaz kılan kimselerdir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.

36- Kurbanlık deve ve sığırları Allah'ın size olan nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Ön ayaklarının biri bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiysin, kanaat edip istemeyene de, isteyene de yedirin. Böylece onların sizin buyruğunuza verdik ki, şükredesiniz.

37- Elbette onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmayacaktır. Ancak O'na sizin takvanız erecektir. Onları bu şekilde sizin buyruğunuza verdi ki, size yolunu gösterdiğinden dolayı, Allah'ı tekbir ile yüceltesiniz. (Ey Muhammed!) Vazifelerini güzelce yapan iyilik sevenleri müjdele.

25- Şüphesiz inkâr edenler, Allah'ın yolundan ve Mescid-i Haram'dan insanları alıkoyanlar. Bu âyetin Hudeybiye senesi Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber ve ashabını Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten menettikleri zaman nazil olduğu rivayet edilmiştir. (Bakara, 2/96. âyetin tefsirine bkz.) Öyle bir mesciddenki biz onu insanlar için mukim ve misafiri eşit olmak üzere, gerek Mekke'li ve gerek taşralı bütün insanlar için mescit kıldık. Kim orada zulümle, haksızlıkla doğru yoldan saptırmak isterse ona can yakıcı bir azab tattırır. Bu âyetin zahirine göre Mekke'de file dönüşmeyen, yalnızca kötü bir niyet bile Allah katında sorumluluk gerektirir.

26- Hani bir zaman İbrahim'e, Kâbe'nin yerini hazırlamıştık. Yani Kâbe'nin yapılmasını temin etmek üzere, her şeyden önce yerini hazırlamış, gerek orada ibadet etmek ve gerek bannmak için faydalanabileceği bir sığınak yapmıştık. Şöyle diye ki bana hiçbir şeyi ortak koşma ve Beyt'in binasını yaparken bana ıhlaktan başka bir gaye besleme, her şeyi şif benim nizam için ve samimi bir kulluk görevi olarak yap. Ve işte Beytullah (Allah'ın evi) adı ona bu anlamda verilmiştir ki, Allah için ibadete mahsus hane demektir. Evimi, tavaf edenler, kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için tertemiz et. Buradaki temizlik, hem maddî, hem de manevî anlamdadır. Böyle olunca "Şeytan işi pislik" (Maide, 5/90) olan put ve dikili taşlardan temizlemek de bunun içindedir. Yani Kâbe'nin içini, dışını gerek gözle görülen maddî ve gerek manevî pisliklerden arındırıp pek temiz tut, dolaşanlar ve duranlar, tavaf eden ve namaz kılanlar tertemiz ibadet etsinler.

27- Ve insanlar içinde hacca ilan et. Hasan-ı Basrî gibi bazıları bu emirlerin Hz. Peygamber'e hitap olduğunu söylemişlerdir. Çünkü âyetteki "tertemiz" emri, buna daha uygundur. Buna göre Hz. Peygamber'e ve ümmetine hacca farz oluşu bu âyetlerin işlenişinden itibaren başlamış olur. Fakat açık olan Hz. İbrahim'e olan hitabları hatırlatılmalıdır. Bu durumda Hz. Peygamber ve ümmeti hakkında hacca farz kılınması söz konusu olmayıp, sadece güzel bir şey olduğuna dair teşvik ifade edebilir. Bunun için hacca farz oluşunu kesin olarak ifade eden delili "Yoluna gücü yeten her kimsenin o evi

Kâbe'yi hacc etmesi, insanlar üzerinde Allah'ın hakkıdır, farzdır. " (Al-i İmran, 3/97) âyeti olmuştur. Sana veya olarak ve derin derin vadilerden, uzak yollardan binekler üzerinde, ank ank deveden üzerinde gelsinler.

28- Ta ki kendilerine ait birçok menfaatlara şahid olsunlar. Haccın hikmetleri olan bu menfaatler, Mâide Sûresi'nde "Rablerinden bol nimet ve nza talep edenler" (Mâide, 5/2), "Allah hümetli ve Kâbe'yi, insanların faydası için ortaya koydu" (Mâide, 5/77) buyurulduğu ve İbnü Abbas'tan da rivayet olunduğu üzere hem dünya, hem de ahiretle ilgilidir. Ahiretle ilgili menfaat Allah'ın bağışlaması ve nzası gibi şeylerdir. Dünyadaki menfaatlara gelince bunlar da, Allah'ın insanlara olan nişanelerini görmekte irfan, ahlak, ticaret ve sosyal hayatla ilgili birtakım faydalardır. Bu menfaatlara hazir olsunlar. Ve Allah'ın kendilerine nzik olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını anınsınlar. Yani diyerek Allah için kurban kessinler. "Behimeti'l-en'am" deve, siğir, koyun, keçidir. (Mâide, 5/1 ve En'âm, 6/143-144. âyetlerin tefsirine bkz.)

Hacc âyetlerinde "sayılı günler" teşrih günleridir. (Bakara, 2/203. âyetin tefsirine bkz.) "Belirli günler" ise zilhicce ayının ilk on günü veya kurban günleridir. Çünkü zilhiccenin ilk on gününden sonra hac vakti, arafe ve kurban bayramı olduğundan dolayı, halkın bunları bilmeye istek ve arzusu vardır. Bunun için o günler, halkın arasında malumdur. Bu sebeple İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Şâfiî bu malum, belirli günlerin zilhiccenin ilk on günü olduğunu söylemişlerdir ki, Mücahid'in, Ata'nın, Katade'nin, Hasan'ın görüşleri ve Said b. Cübeyr'in, İbnü Abbas'tan rivayetidir. Buna göre şu "belirli günler" in kurbana zarf olması, kurban bayramı günü olan onuncu gün itibarıyla demektir. Oysa kurban, bayramın yalnız birinci günü değil, ikinci ve üçüncü günleri de kesilebildiğinden bu üç gün "kurban günleri" olarak bilinir. Şu halde kurbanların kesim günleri olan "belirli günler" i kurban günleri olarak tefsir etmek lazım gelir. Bunun için İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed "belirli günler"den maksadın "kurban günleri" olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş de budur. "Ondan yişiniz." Görölüyor ki, burada gıyabdan (üçüncü şahıstan) hitaba (ikinci şahısa) iltifat sanatı vardır ki, bununla hitap peygamber ve ümmetine çevrilmiştir. Şüphe yok ki Hz. İbrahim zamanında kesilen kurbanlardan Hz. Muhammed'in ümmetinin yemesi ve yedimesi düşünölemez. Şu halde buradaki "fâ"nın, bir icaz-ı hafiz (mânâya zararı olmaksızın lafzı veya aklı bir karinenin delaletiyle cümleyi tamamlayanlardan bazılarının cümleden atıldığını) ifade eden "fâ"nın, fasîha (açıklama cümlesinin başında gelen "fâ") olduğu anlaşılır. Buna göre mânâ şöyle olur: Şimdi ey Muhammed ve ümmeti! Siz de o günlerde kurbanlarınız üzerine Allah'ın adını anın, onlardan yişin ve muhtaç olan yoksula da yedinir. Yeme emri, mübahlik, yedime emri ise vaciblik ifade eder. Yani kurban bayramı kurbanından sahibinin yemesi caizdir. Bir miktarını fakirlere vermesi ise vacibdir. Mendüp olan, kurbanın üçte birini kendisi ile ailesi, üçte birini dostlar, üçte birini de yoksul olanlar için ayırmaktır. Ancak aşağıda söz konusu yapılacak olan adak kurbanlarından sahibinin yemesi caiz olmaz.

29- Sonra kirlerini giderip temizlenisinler. Hac ibadetlerini yerine getirdikten sonra tırnaklarını kesmek, bıyığını ve sakalını düzeltmek, koltuklarını yolmak, başını ve kışığını tıraş etmek gibi temizlenmekle ilgili ihtiyaçlarını yerine getirsinler. Ve adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atık'ı, yani Kâbe'yi tekrar dolasıp tavaf etsinler. Bir tavaf yedi şavf, bir şavf bir dolasımdır. Yedi şavfın dördü farz, üçü vacibdir. Tefsiricilerin çoğu demişlerdir ki, buradaki tavaftan kast edilen, hacın rükünlerinden olan ifaza tavafı, diğer adıyla ziyaret tavafıdır ki, hac ile ilgili yasakların kalkmasının tamamı bununladır. Bu tavaf yapılmadan ihramdan çıkılmaz. Kirlerin giderilmesi konusu da bunlarla olur. "Vâv" tertibe delalet etmediği için bunun, kirlerin giderilmesinden sonra yapılması gerekmez. Fakat bunların bir sıralamaya göre söz konusu edilmiş olmaları, bu tavafın kirlerin giderilmesinden sonra olması, ilk akla geldiği ve ziyaret tavafı, ihram ve vakfe gibi hac anlamının içinde bulunduğu için, bazıları bunun Sader denilen veda tavafı olduğunu söylemişlerdir ki, o âfâkı (Mekke'nin dışından gelen) için vaciptir. Bunun tam karşısı ise kudüm tavafıdır ki, ilk vardığı vakit yapılır. Bu üç tavaftan başka her zaman arzu edildiği kadar nafile tavafılar yapılabilir.

Kâbe'ye Beyt-i Atık denilmesinin sebebine gelince: Bunda bir kaç mânâ vardır: 1- Atık dilimizde de meşhur olduğu gibi kadim mânâsına gelir, önceki zamandan kalma demektir. Gerçi biz bazen bu anlamda "eski" tâbirini de kullanırız, fakat eski daha çok "halak" yani köhne ve harap anlamını ifade eder. Oysa Atık ve kadim köhne demek değildir. Antika demektir. "Şüphesiz insanlar için ilk kurulan ev (mabed) Mekke'de âlemlere mübarek olan (Kâbe)'dir." (Al-i İmran, 3/96) âyetinin ifadesince Kâbe'ye yeryüzünde mevcut olan mabedlerin ilki olması itibarıyla "atık" adı verilmiştir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir. 2- Atık, İsrâ Sûresi'nin son kısmında (17/111. âyetin tefsirinde) belirtildiği üzere, "itak" gibi yepyeni ve değerli olma anlamına gelir ki, birinci görüşteki ifade edilen mânânın gereğidir. 3- Bu anlamda Beyt-i Atık, şerefli ve saygı değer ev demektir. Nitekim ona Beytül-Haram (hürmetli ev) da denilir. Bu görüş Sâid b. Cübeyr'den nakledilmiştir.

3- Atık, özgür ve hür olmak anlamına gelir. Hümetli Kâbe de zalim despotların satışmalarından kurtulduğu için ona bu isim verilmiştir. Bu mânâ bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber'den de rivayet edilmiştir. Buyurmuş ki: "Yani yüce Allah Kâbe'ye "el-Atık" adını verdi. Çünkü onu despotların şerindan korumuştur. Hiçbir zaman bir zorba ona galebe edemedi." Bu hadisi, Buhaî, tarihinde; İbnü Cerir, Taberânî ve daha başkaları, İbnü Zübeyr'den rivayet etmişlerdir. Timizî, "hasendir" demiş, Hakim ise "salih" demıştır. İbnü Ebî Necih ile Katâde de bu anlamda tefsir etmişlerdir. Gerçekten bir zamanlar "Tübbâ" (Yemen hükümdarı) Kâbe'yi yıkmak istemiş, felç olmuş ve bu işten vazgeçmesi için yapılan tavsiyeyle uyunda da iyileşmiştir. Bunun üzerine Kâbe'ye olan saygısını göstermek için ona bir örtü yaptırmış ki, ilk Kâbe örtüsüdür. Sonraları Ebrehe de fil vakası ile perişan olmuştu. Gerçi Haccac yıktı, fakat onun maksadı Kâbe'yi yıkmak değil, İbnü Zübeyr'i çıkarmaktı, sonra tekrar yaptı. Karmatîler'in Hacer-i Esved'i bir kaç sene alıp götürmüş olmaları da bu kabiliden olsa gerek. Ahir zamanda Habeş tarafından yıkılıp taşlarının denize atılacağına dair rivayet edilen bir hadisin içeriği ise, sahih olduğuna göre kıyamet âlâmetlerindenir.

Mücahid, kimsenin mülkü olmadığından dolayı, hurru'l-asıl (temelden özgür) anlamını ifade etmesi için, kendisine "Atık" adının verildiğini söylemiştir. Bazılarında Atık, Mu'tik (özgürlüğe kavuşturan) anlamındadır demişler ki, hac edenler boyunlarını günahlardan kurtarırlar demektir. Şimdi bu açıklamalardan anlaşılın şudur ki, "Beyt-i Atık" ünvanının, bütün bu mânâları içine alacak şekilde bir tercemesinin yapılmasının mümkün olmayacağına göre, onun olduğu gibi korunması gerekir.

30- İşte öyle, emir böyle ve böyle yapılması gerekir. Her kim Allah'ın hümetlerine saygı gösterirse, yani Allah'ın hükümlerine, emirlerine, yasaklarına, Beyt-i Haram, Mescid-i Haram, Beled-i Haram (Mekke) Meş'ar-i Haram (Müzelife Mescidi), Şehr-i Haram (Haram aylar) ve saire gibi mühterem kıldığı şeylere riayet etmenin vacip olduğunu bilerek ve gereği gibi amel ederek saygı gösterirse, Rabbinin katında o, onun için hayırdır. Ahirette onlara gösterdiği saygının mukafatını görür.

Size en'am (koyun, keçi, siğir, deve) hep helal kılındı. Haramıkları yoktur. Mâide Sûresi'nde (5/103) belirtildiği gibi, Bahire (kulağı yanlıp saliverilen deve) Sâibe (putlara adak yapılan deve), Vasiyle (erkek dışı ikizler doğuran deve) Hâm (sırtı yükten muaf tutulan erkek deve) yok, sekiz eşlerin hepsi helaldir. Ancak size okunan şey müstesna ki, bu da Mâide Sûresi'nin başında (5/3) açıklandığı üzere, leş, kan ve "Allah'dan başkası adına boğazlanan" dir. O halde pis putlardan sakının leş gibi gözle görölür maddî pisliklerden sakındığınız gibi, putları dikmek gibi manevî pisliklerden de sakının. Hayvanları, Allah'ın adını anarak kesin. Allah'tan başkasının adına kesip de onları pis etmeyin. Kâbe'yi de putlardan temizleyin. Yalan sözden de çekinin. Yalan söylemediğiniz gibi ona itibar edip kıymet de vermeyiniz, yalan dolandan uzak olunuz. Şunu iyi bilin ki putlara tapmak da yalancı şahitlik gibi bir yalancılıktır, hatta yalancılığın da başıdır. Bir

de Allah'ın haram kılmadığı şeylere haram demekten, Bahire, Sâibe, Vasiyle, ham haramdır demek gibi yalan sözlerden ve akidelerden sakının. Böyle pisliklerden son derece çekinmek gerekir.

31- Şöyle ki: Allah için her dinden çekilip samimi olarak gerçek tevhide sanılmış bir cemaat olarak, O'na hiçbir şekilde ortak koşmayarak. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki gökten düşüp kuşların kaptığı veya rüzgânın uzak bir yere (bir uçuruma) sürüldüğü bir şeye benzer.Şirk böyle helak edicidir. İnsanın kalbini didik didik didikler, uçurumlara sürükler.

32- Bu böyledir kim Allah'ın nişanelerine, hümetli kıldığı âlâmetlere saygı gösterirse, şüphesiz o saygı duyma, kalblerin takvasındandır; gönülleri (kötülükten) himaye edip koruyan sebeplerdendir. O halde Allah'ın nişanelerinden olan hacca o büyük kurbanlarına karşı saygı göstermeli, hümetle bakmalı ve onları ancak Allah'ın adını anarak kurban etmelidir.

33- Sizin için onlarda, o nişanelerde belli bir süreyle kadran birtakım menfaatler vardır. Sağmından, dölüden, tüyünden, hizmetinden vesairesinden belli bir zamana kadar birçok istifadeler edilir. Sonra bunlar ecellerinin yeri olan Beyt-i Atık Kâbe'de son bulurlar; "Mina" da kurban olurlar ki, bu da ahiretle ilgili faydalardır. Şu halde böyle mübarek şeylere saygı gösterilmeli mi? Bunlar yaratıcıları olan Allah'tan başkası adına nasıl kesilir? Başkaları bunların bir kılını bile yaratabilir mi? Burada "Beyt-i Atık" sözcüğüyle âyetin sonlandırılması, Kâbe'nin şirk koşanlardan kurtarılması ve putlardan anndından ilesi ilgili hususun gereğini pekiştirmek içindir.

34-Bunların Beyt-i Atık'a kadar varmalarının hikmetine gelince; biz her ümmet için bir ibadet ve kurban yeri yaptık ki kendilerine nzik olarak verdiği dört ayaklı davranlar keserken Allah'ın adını anınsınlar. İşte sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Her ümmet için bir ibadet ve kurban yeri yaptığı gibi, sizin için de yapmıştır. O halde yalnız O'na, o bir tek olan ilâha teslim olup, samimi olarak ibadet ediniz. Zikrinizi, kurbanınızı şirk ile lekelendirmeyiniz. Ey Muhammed! Bir de o alçak gönüllölüleri müjdele

35- ki Allah anılınca kalbleri titrer. Yüce Allah'ın büyüklüğünün o anda gönüllerinde parladığını hissederler. Başlarına gelen müsibetlere karşı da sabırlıdır. Namaza devamlıdır. Ve kendilerine verdiğim nızlardan bir kısmını (hayır için) harcarlar. Zekat, sadaka verirler. Kurban keser, ikram ederler.

36- Bedeneleri de, yani hayvanların iri gövdeleri olan ve hacda kurban olarak kesilenleri ki, develedir. "Kurban olarak bir deve yedi kişi, bir siğir da yedi kişi, için yeterlidir." hadis-i şerifi gereğince siğirın da deve gibi yedi kişi adına kurban edilmesi caiz olduğuna göre, şer'an siğirlar da bedene türünden sayılır. Allah'ın size olan nişanelerinden kıldı. Allah'ın size verdiği dinin âlâmetlerinden kıldı. Sizin için onlarda hayır vardır. Yukarıda belirtildiği gibi din ve dünya hayatınız için faydalar vardır. O halde onların ön ayaklanndan biri bağlı olduğu halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Allah'ın adını anarak kurban edin. Bu kesim şekline göre kurban deveye mahsustur. Deve ayakta iken ön ayaklanndan biri bağlanıp gerdanından boğazlanır ki, buna nahır adı verilir. Bununla beraber çene altından kesilmesi de caizdir. Siğir ile keçi ve koyun ise yatılıp üç ayağı bağlanarak boğazlanır. Buna da zebih denilir. Nahır veya zebihle Allah'ın adının anılması demektir ki, "Allah'ın adıyla, Allah en büyüktür, Allah'ım! (bunlar) senden ve sanadır." mânâsına gelir.

Yan üstü düşüp canları kıktığı zaman artık onlardan yişiniz. Yani her şeylerini değil, yenilmesi caiz olan kısımlarından yişiniz. Kanaatkâr olup dilenmeye de, dilenene de verin. İşte böylece biz onları sizin buyruğunuza verdik. O koca hayvanları böyle boyun eğdirdik. Bu, her istediğinizi yaparsınız diye değil, şükredesiniz diyerdir. Bir o hayvanları büyüklüğüne, bir de insanın küçüklüğüne bakmalı ve maddenin mânâ karşısında nasıl aciz ve güçsüz kaldığını görmeli ve yüce Allah'ın insana verdiği nimet ve gücün kadrlarını bilmeli, Allah'a şükretmelidir.

Muhyiddin Arabî hazretleri demiştir ki: "Minâ kurbanların kesim yeri kılınmıştır. Kesimler orada yapılır. Minâ "Ümmiyye"den türümştir ki arzulara kavuşmak anlamındadır. Çünkü meşru olan arzularına kavuşan kimse, gayesine ermiş demektir. Kurbanların kesilmesinde, insan vücudunun beslenmesi için, hayvanların bedenini idare eden ruhlarının görevden azledilmesi söz konusu olur ki, birbirinden ayrılrken ruhları yine onlara nezaret eder. O cesetleri deve, siğir olarak idare ettikten sonra bu defa insana ait olmak üzere yönetir. Bu öyle ince bir meseledir ki, Allah'ın, basîret (zeka ve anlayış) lerini aydınlatdığı, Allah dostlarından başkası onu kavrayamaz."

37-Buna nasıl şükretmeli? Onların ne etleri ne kanları Allah'a erişmez, o nzasına kavuşamaz. Fakat sizden Allah'a ancak takva ulaşır. Sizin manevî yönünüzden gelen gönüllerinizi, Allah'ın emrini tutup ona karşı saygılı olmaya ve sizi ihlas ile Allah'a yaklaştırmaya davet eden, takvanızdır ki Allah katında makbul olup hoşnutluğunu kazanır.

İşte onları böylece sizin buyruğunuza vermıştir ki size verdiği hidayet ve gösterdiği doğru yoldan dolayı Allah'ı tekkir edip, büyükleşsiniz. Onları buyruk altına almanın yolunu öğretilip sebeplerini bahşeden ve kendisine yaklaşımlarını nasıl olacağını gösteren Allah'ın nimetinin büyüklüğünü ve kudretinin yüceliğini tanıyıp, ululuğunu ve birliğini hem kalb, hem göz, hem de davranışlarınızla, tekkir ile ilan edesiniz. Ey Muhammed! Bir de insan ve işlik yapanları müjdele. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

38- Şüphesiz Allah inananları savunur. Çünkü Allah hâin ve nankörlerin hiçbirini sevmez.

39- Kendilerine savaş açılan kimselere (kâfirlere karşı koymak için) izin verildi. Çünkü onlar zulme uğradılar. Şüphesiz Allah onları zafere ulaştırmaya kadirdir.

40- Onlar "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden başka bir sebep olmaksızın haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısm ile defetmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescidler elbette yıkılırdı. Şüphesiz Allah kendi (dini) ne yardım edene yardım edecektir. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, çok izetlidir (her şeye galiptir).

41- Onlar (o müminlerdir) ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkîine getirirsek namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler ve fenalığı yasak ederler. Bütün işlerin sonu sırf Allah'a âittir.

38- Şüphesiz ki Allah iman edenleri savunur. Müminlerden kâfirlerin hücumlarını def'eder. Şu halde yukarıda belirtildiği üzere Allah yolundan ve hacdan menetmeye kalkışın ve menedecek olan kâfirlere karşı savunmaya güzel bir şekilde hazırlansınlar. Şüphesiz Allah hâin ve nankörlerin hiçbirini sevmez; emanetlerine hıyanet, nimetlerine karşı ise nankörlük edenlerin hiçbirini sevmeyiği gibi, onların meydana getirdiği toplumu da müdafaa etmez, aksine onların bertaraf edilmelerine müsaade eder. Onun için:

39- Kendilerine savaş açılan kimselere izin verildi. Haın kâfirler tarafından kendilerine savaş açılan müminlerin onlara karşı savaşmalarına izin verilmiştir. Çünkü onlar zulme uğramışlardır. Müşrikler. Hz. Peygamber ve ashabına eziyet ediyorlardı, sahabeler ise kimi dayak yemiş, kimi yarananmış bir halde gelip Hz. Peygambere başlarına gelen bu haksızlıkları şikayet ediyorlardı, Efendimiz; "Sabrediniz, çünkü henüz savaş ile emrolunmadım" buyururdu. Nihayet hicret ettikten sonra bu âyet nazil oldu ki, savaş hakkında ilk inen âyettir. (Bakara, 2/190. âyetin tefsirine bkz.) Şüphesiz Allah onlara, o

müminlere yardım etmeye, onları zafere ulaştırmaya elbette kâdir, çok kâfidir. Dolayısıyla çok olan kâfirilere karşı, şu azıcık olan müminler nasıl savaşılabılır gibi bir şüpheye düşmemelidir.

40- O mazlumlara ki, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden başka bir sebep olmaksızın haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile defetmeseydi; azgın zalimleri, bozguncuları, kâfirleri âdillerle, salihlerle, müminlerle defetmiş olmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescedler yıkılırdı. Nitekim o zalimlerin defedilmediği yerlerde dinsizlik görülmektedir.

SAVMAA: Tepesi sivri ve yüksek olan bina demektir ki, İslâmiyet'ten önce hristiyan rahiplerinin manastırının ve sâbie (yıldızlara tapınanlar) sofularının zaviyelerinin adı olmuştur. Sonra Müslümanların ezan yerleri olan minareler içinde kullanılmaya başlandı. Ancak âyetle kastedilen hristiyanların manastırları veya sâbiyenin zaviyeleridir, Bİ'A: Hristiyanların ibadet yeri olan kilise demektir.

SALÂT: Bu kelime İbrânce Saluta'dan gelen ve sonradan Arapçalaşan bir sözcüktür ki, yahudilerin namaz yer'i, yani havra demektir. Görülüyor ki, mescedler, "Allah'ın adının çok anıldığı yer" olarak nitelendirilmiştir ki, bunda iki nükte vardır. Birincisi, İslâm'ın emrettiği ibadetlerden asıl maksadın Allah'ın adının çokça anılması olduğunu vurgulamak, ikincisi de diğerlerinin var olmasının, asıl sebebi olan Allah'ın anıldığı yer olmaları çıkıp başka maksatlar için kullanıldığına işaretler.

Özetle Allah, dindar olanları, haddi aşan azgınları defetmeye göndermeyip; inananlara savaşma hak ve salahiyetini vermeseydi manastırlar, zaviyeler, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescedlerin hepsi yıkılırdı.

Dinsizlerin saldırının karşısında bunlardan hiçbir ayakta kalamazdı. Bakara Sûresi'nde (2/251) geçtiği üzere bütün yeryüzünün düzeni bozulurdu. Bütün bunların yıkılmaktan kurtulmaları ve korunmaları ancak onları savunmakla mümkündür. O halde bütün bunları himaye etmeyi hedefleyen İslâm'ın savunma hakkının bütün hakların başında geldiği muhakkaktır. Şüphesiz Allah kendi dinine yardım edene yardım edecektir. Çünkü dinin ihtiyar olan filâhine alakası olduğuna göre, o konuda arzu edilen gayenin gerçekleşebilmesi için, Allah'ın iradesi kulan cüzî iradesine bağlı olduğundan, kulları cüzî iradelerini kullanarak bir gaba sarfetmeleri, Allah'ın iradesinin işlemesine vesile olması itibarıyla bir yardım gibidir. Onun için müminlere savunmayı söz veren yüce Allah, yardımının kesin olarak gerçekleşmesini onların yardım ve çalışmalarına başlamıştır. Yoksa Allah şüphesiz çok güçlüdür, herşeyi galiptir, yardıma ihtiyacı yoktur. Yardım ettiği kimseler de her zaman üstün olup hiçbir zaman mağlup olmazlar.

41- Onlar, o müminlerdir ki eğer kendilerini yeryüzüne yerleştirirsek; iktidar mevkiine getirip devlet idaresini ellerine verirsek namazı kılarlar ve zekatı verirler iyiliği emrederler ve fenalığı yasak ederler. Meşru güzel şeyleri emreder, gayri meşru, çirkin ve dinen reddedilmiş şeylerden sakındırlar, İktidar mevkiine geçince ahlâklarını bozamaz, dinden, adaletten sapmaz birer idareci olurlar. Doğrusu Hulefâ-i Raşid'in böyle olmuşlardı. Şu da bilinmelidir ki "İşlerin sonucu Allah'a aittir" Meâl-i Şerifi

42-48- 42- (Ey Muhammed!) Eğer seni (müşrikler) yalanlıyorsa bil ki onlardan önce Nûh kavmi, Âd ve Semûd (kavimleri de kendi peygamberlerini) yalancı saydılar.

43- İbrahim'in kavmi de, Lût'un kavmi de (peygamberlerini) yalancı saydılar.

44- (Şuayb'ın kavmi olan) Medyen halkı da (Şuayb'ı) yalanladı. Musa da (Firavun tarafından) yalanlandı. Ben de o kâfirlere bir süre verdim. Sonra da onları yakalayiverdim. Beni tanımamak nasılmış görünsün.

45- Nice memleketler vardı ki, zulüm yapırlarken biz onları yok ettik. Artık damları çökmüş, duvarları üzerine yıkılmıştır. (Geride) Nice terk edilmiş kuyularla bomboş kalmış yüksek saraylar (bırakılmıştır.)

46- Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerin içindeki kalpler kör olur.

47- Bir de senden acele azab istiyorlar. Elbette Allah sözünden caymaz. Bununla beraber Rabbinin katında birgün, sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir.

48- Zulmedip dururlarken kendilerine mühlet verdiğim nice memleket halkı vardı ki, sonunda onları yakalayivermiştim. Dönüş ancak banadır. Meâl-i Şerifi

49- (Habîbim!) De ki: "Ey insanlar! Ben size ancak apaçık anlatan bir uyarıcıyım."

50- İşte iman edip salih amel işleyenler için hem bir mağîret, hem de (cennette) tükenmez bir rızık vardır.

51- Âyetlerimizi tartışarak bozmaya uğraşanlara gelince, işte onlar cehennemliktirler.

49-51-Böyle de ve temennilere uyma. Çünkü: Meâl-i Şerifi

52- (Ey Muhammed!) Biz senden önce hiçbir elçi ve hiçbir peygamber göndermedik ki o bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna şüpheler karıştırmasın. Bunun üzerine Allah şeytanın karıştırdığı şüpheyi giderir. Sonra da Allah, âyetlerini tahkim eder (güçlendirir). Allah Âlim'dir (herşeyi bilir), Hakîmdir (Hikmet sahibidir)

53- Allah, şeytanın karıştırdığını, kalblerinde hastalık bulunan ve kalpleri kaskatı olan kimseleri sınamaya vesile kılar. Zalimler şüphesiz (haktan uzak) derin bir ayrılık içindedirler.

54- Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar, Kur'ân'ın şüphesiz Rabbinden gelen bir gerçek olduğunu bilsinler ve ona iman etsinler de kalpleri ona saygı duysun. Çünkü Allah, iman edenleri doğru yola erştirir.

55- İnkâr edenler de, kendilerine ansızın kıyamet gelinceye veya akîm (kısır) bir günün azabı gelinceye kadar, Kur'ân'dan şüphe etmekte devam edip giderler.

52- Senden önce ne bir Resulü, ne de bir Nebîyi başka bir halde göndermedik. Bu âyet Resul ile Nebî'nin anlamlarında farklılık bulunduğunu bildirmektedir. Nebî'nin, Resulden daha genel olduğunu ifade eden bazı hadisler de nakledilmektedir. Şeriat örfünde meşhur olduğuna göre Resul, kendine vahy olunan ve aldığı vahiy başkasına tebliğ etmekle de yükümlü bulunan kimsedir. Nebî ise tebliğe memur olsun olmasın, kendisine vahyedilen kimsedir. O halde her Resul Nebî'dir, fakat her Nebî Resul değildir. Ancak bilindiği gibi umum ifade eden, hususiyet ifade edene (âmm, hâssa) karşılık olarak kullanıldığı zaman o hâssin ötesine yorumlanır. Burada Nebî, Resule karşılık olarak kullanıldığı için Resul olmayan, yani tebliğ vazifesiyle emrolunmayan peygamberin kastedilmiş olması gerekir. Oysa âyetin başındaki "İrsâl" fiili ikisine de bağlantılıdır. Tebliğe memur edilmeyenin ise irsal edilmiş olması hemen anlaşılır bir ifade değildir. Bunun için denilmiştir ki: Resul, yüce Allah'ın insanları hakka davet etmek üzere, yeni bir şeriatle gönderdiği hür erkektir. Nebî ise hem bunu, hem de geçmiş bir şeriatı bildirmek için gönderilen peygamberi içine alır. Nitekim İsrailoğullanna gönderilen

peygamberlerin hepsi de Musa'nın şeriatını anlatmak için gönderilmişlerdir. Fakat buna da şöyle bir itiraz geliyor: İsmail (a.s) hakkında "Ve kavmine gönderilmiş bir Resul, bir Nebî (bir peygamber) idi" (Meryem, 19/54) buyurulmuştur. O halde hem Nebî, hem Resuldur. Halbuki o yeni bir şeriatle değil, Hz. İbrahim'in şeriatıyla gönderilmiştir. Buna cevap olarak da gönderildiği insanlara nisbetle yeni bir şeriat olması yeterlidir deniliyor. Ayrıca Resul, mucizesi ve kendisine indirilen bir kitabı olan, Nebî ise kitabı olmayandır diye tarif edilmişse de İsmail (a.s) ile itiraz bu tanım için çok daha geçerlidir. O halde en doğrusu önceki tanımdır. fiilinin bağlantısına gelince, bunu "ona kılıç ve mızrak kuşandırdım" kabilinden olarak şeklinde anlamak gerekir. Yani: "Senden önce, başka şekilde hiç bir Resul göndermedik ve hiç bir Nebîye haber vermedik".

Ancak şu şekilde ki o bir şey temenni edip arzuladığı zaman, temenninin asıl anlamı, gönlün arzu ettiği şeyi kişinin kendi içinde, hayalinde şekillendirip canlandırmasıdır. Zihinde canlandırılmış olan bu tabloya "ümmiyye" veya "mün'ye" denilir ki, Fransızca "ideal" diye tabir edilir. Son zamanlarda bu kelime felsefede hayli önem kazanmış ve idealizm adı ile bir felsefe ekolünün oluşmasına kaynak görevini yapmış ve sanki uyardıma olduğunun belli olması için dilimize terceme edilirken "meffkûre" kelimesi uydurulmuş ve hertarafa yayılmış. Şu halde temenni bir ümmiyye beslemek, bir meffkûre kurmak demek olur. İdealistler bütün gerçeklerin aslının "benlik" de olduğunu varsaydıkları için, nefsin istek ve arzusunu her gerçeğin temel taşı gibi görmek isterler. Bu yüzden hayatta başanlı olmuş büyük adamları hep idealci (idealist) kabul ederler. Bununla ulûhiyyet ve nübüvvet meselesini de gözdüklerine inanarak peygamberi bir ideal kurmuş, bir müddet programını yapmakla uğraşmış, sonra da peygamberlik davasıyla ortaya atılmış bir idealist gibi göstermek isterler. Fakat Kur'ân özellikle bu âyetle anlatıyor ki, peygamberlik bir arzu bir temenni işi değildir. "O hevadan (kendi nefsinden) söylemiyor; Kur'ân sadece bir vahiydir, ancak vahyolunur" (Necm, 53/3-4) âyetiyle anlatılan peygambere temenni yakışmaz, çünkü vahiy tamamen hakkın emridir. Ümmiyye'ye ise şeytan kanşır. Başkaları şöyle dursun peygamber bile, insanlık gereği temennide bulunduğu vakit Şeytan onun arzusuna şüpheler karıştır. Ümmiyye (temenni) ise, heves ve hayal ile isabetsizlikten kurtulamaz. Demek ki peygamberlerin ismeti (masum olmaları) kesinlik ifade eden vahiy yönüyledir, yoksa icthadiyla hareket ettiği zaman hata yapması mümkündür. Bunun üzerine Allah şeytanın karıştırdığı şüpheleri giderir. Sonra da Allah âyetlerini tahkim eder, muhkemleştirir. Hiçbir şekilde red edilmesi söz konusu olmayacak, hata ihtimali bulunmayacak bir tarzda kuvvetleştirir. Burada zamanda değil, rûtbede terâhî (sonraya bırakmak) içindir. Çünkü bir gerçeğin güçlendirilip muhkemleştirilmesi, şüpheleri gidermekten sonra gelen daha üstün bir mertebe, daha yukan bir basamaktır. Allah her şeyi bilir, hikmet sahibidir.

53-Her şeyi hakkıyla bilen o olduğu gibi, şeytanın karıştırdığı da bilir. Yine her yaptığı işi hikmetle yaptırdığı gibi peygamberler de bile temenniyi şeytanın karıştırmasıyla bağlantılı kılmaz, sonra o şüpheleri giderip âyetlerini muhkemleştirmesi de hikmetledir. Şöyleki: Bunlar Şeytanın karıştırdığı şüpheleri kalplerinde hastalık bulunanlarla kalpleri kaskatı kesilmiş bulunanlara bir mihnet ve bir azab vesilesi yapmak içindir. Çünkü bunlar hep kuruntulara kapılır ve temenniler peşinde dolaşırlar . Gerçekten o zalimler haktan uzak, derin bir ayrılık içindedir." Aralan o kadar açıktır ki, birleşip uzlaşmayı kabul etmez. Her biri başka bir kuruntu ile haktan uzaklaşmış şiddetli bir düşmanlık ve tam bir ayrılık içindedirler.

54- Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar şunu iyi bilsinler ki o Rabbinden gelen bir gerçektir. Kur'ân veya o şeytanın karıştırdığı şeyi giderip, âyetleri tahkim etmek Rabbin tarafından indirilmiştir. Yani Peygamber bir arzu ve temenniye takip ettiği zaman şeytanın bir şeyler karıştırmasına imkan verilmeseydi veya o karıştırlan şey giderilip da Allah'ın âyetleri muhkemleştirilmeseydi, vahiy ile temenni'nin farkı olmazdı. O vakit ilim sahipleri de Kur'ân'da ve dolayısıyla da peygamberliğin Allah tarafından gelen bir gerçek olduğunu bilemezlerdi. Fakat Allah'ın hikmetiyle öyle yapıldı, Ta ki ilim sahipleri bilsinler de ona, o Kur'ân'a veya âyetleri tahkim işine iman etsinler Böylece kalpleri ona bağlanıp saygı duysun ve şüphesiz Allah iman edenleri doğru yola erştirir. Bu âyetlerin inisi Garanık uydurması ile ilgili olduğuna dair bir söz vardır. (Onun için Necm, 53/19-24: âyetlerin tefsirine bkz.)

55- "İnkâr edenler, kendilerine ansızın kıyamet gelinceye veya akîm (kısır) bir günün azabı gelinceye kadar Kur'ân'dan şüphe etmekte devam edip giderler." Meâl-i Şerifi

56-62- 56- O gün hükümrانlık yalnız Allah'ındır, O aralarında hükmünü verir. Artık iman edip yararlı iş işleyenler nimet cennetlerindedirler.

57- İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise, işte bunlar için hakîr düşüren bir azab vardır.

58- Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, elbette Allah, onları güzel bir nızıkla nızıklandıracaktır. Çünkü Allah nızık verenlerin en hayırlısıdır.

59- Allah onları hoşnud olacakları bir yere (cennete) elbette koyacaktır. Şüphesiz Allah Âlimdir (herşeyi bilir) Halîmdir (Kullanna yumuşak davranır.)

60- Bu böyledir, kim kendisine yapılan cezaya aynı ile karşılık verir de, sonra yine kendisine zulüm yapılsa, muhakkak ki, Allah ona yardım eder. Allah şüphesiz çok af edicidir, çok bağışlayıcıdır.

61- Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Şüphesiz Allah, Semîdir (herşeyi işitir) Basîrdır (herşeyi görür).

62- (Bu sonsuz güç şundandır) Çünkü Allah, varlığı kendinden olan Hak'tır. Müşriklerin O'nu bırakıp da tapındıkları putlar ise hep bâtıldır. Şüphesiz Allah, yücedir, büyüktür. Meâl-i Şerifi:

63-66- *63- Görmedin mi Allah'ın gökten indirdiği su ile yeryüzü (nasıl) yemyeşil oluyor? Gerçekten Allah çok lütfkârdır, her şeyden haberdardır.

64- Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Doğrusu Allah müstağnîdir, övülmeğe layıktır.

65- Görmedin mi ki, Allah bütün yerdekileri ve emriyle denizlerde akıp giden gemileri hep sizin buyruğunuz altına verdi. Göğü de izni olmaksızın yere düşmekten o (koruyup havada) tutuyor. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

66- Size (ilk defa) hayat veren, sonra öldürecek olan, sonra da yeniden dirilecek olan O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür. Meâl-i Şerifi

67-72- * 67- Biz her ümmet için bir şeriat tayin ettik ki, onlar onunla amel ederler. Bunun için (ey Muhammed!) bu konuda seninle hiçbir zaman çekişmesinler. (İnsanları) Rabbine (ibadet etmeye) çağır. Şüphesiz sen gerçekten hidayete götüren doğru bir yol üzerindesin.

68- Eğer seninle tartışarlarsa, de ki: "Allah yaptıklarınızı çok iyi bilir."

69- Aynlığa düştüğünüz şeyler hakkında kıyamet günü Allah aranızda hükmünü verecektir.

70- Bilmez misin ki, Allah, gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Şüphesiz bunlar bir kitabdandır. Hiç şüphe yok ki bunlar Allah'a pek kolaydır.

71- Onlar Allah'ı bırakıp da O'nun, haklarında hiçbir delil indirmedeği ve kendilerinde de bir bilgi bulunmayan şeylere taparlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

72- Âyetlerimiz kendilerine apaçık olarak okunduğu zaman, o kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını anlarısn. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: "Şimdi size ondan daha kötü olanını haber vereyim mi? O, ateştir. Allah bunu kâfir olanlara vaad buyurdu. O ne kötü bir dönüş yeridir."

Meâl-i Şerifi

73-76-73- Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptkılarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. İsteyen de, istenen de âcizdir.

74- Allah'ın büyüklüğünün gereği gibi değerlendirep bilemediler. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, her şeye üstündür.

75- Allah hem meleklerden, hem de insanlardan elçiler seçer. Şüphesiz Allah her şeyi iştir, her şeyi görür.

76- O geçmişlerini ve geleceklerini bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür. Meâl-i Şerifi

77- Ey iman edenler! rükû edin, secdeye varın, Rabbinize kulluk edin, iyilik yapın ki kurtulabilesiniz.

78- Allah uğrunda gerektiği gibi cihad edin. Sizi o seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kur'an'da Peygamberin size şahid olması, sizin de insanlara şahid olmanız için, size müslüman adını veren O'dur. Artık namaz kılın, zekat verin, Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!

77- "Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye vann." Yani rükû edip, secdelere vararak namaz kılınız. Rivayet edildiğine göre İslâm'ın başlangıcında, bu âyet ininceye kadar, namazda bazan rükûa varılır, bazan da secde ederlerdi. Bu âyetle her ikisinin de bir arada, aynı namazda yapılmalan emredilmiştir. Şu halde buradaki secde tilâvet secdesi değil, namazın rükunlerinden olan secdedir. Fakat İmam Şâfii hazretleri bu âyetle de tilâvet secdesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Rabbinize ibadet ediniz, yani rükû ve secdelerinizi Rabbinize ibadet maksat ve niyetiyle yapınız. Bir de yalnız namaz kılmakla vazifenizin bittğini sanmayınız. Aksine emrolunan diğer ibadetleri de yapınız. Yaptığınız ibadetleri başkası için değil, sırf Rabbiniz olan Allah için yapınız. Ve hayır işleyiniz; namaz ve diğer ibadetlerden başka bir de her işinde hayır ve sevap getiren şeyleri araştırıp, nafile ibadetler, yakın akrabayı gözetmek, güzel ahlâk insanlara yararlı olmak ve Allah'ın yaratıklanna şefkat gibi gücünüzün yetebildiği iyiliği yapınız ki kurtuluş ümit edebilesiniz. Yani bunlan yapmakla amellerinizin güvenerek kurtuluşunuzun kesin olduğuna hükmetmeksizin ümit besleyebilirsiniz. Çünkü kurtuluş aslında Allah'ın bir lütfudur. Fakat "Kul, yaptığı nafile ibadetlerle süreklî bana yaklaşıp." kudsi hadisinin ifade ettiği anlamı gereğince Allah'a yaklaşmak yalnız farz olan ibadetlerle değil, onlara eklenen nafile ibadetlerle olur. "Hayır işleyin" emri de özellikle bu mânâyı bildirmektedir.

78-Ve özellikle Allah uğrunda gerektiği gibi hakkiyla cihad ediniz.

Cihad: Düşmana karşı savunmada bütün gücünü harcamaktır ki, üç kısımdır: Birincisi, açıkça kendini belli etmiş düşman ile yapılan cihad. İkincisi, şeytan ile yapılan cihad. Üçüncüsü de nefis ile yapılan cihaddır. Bazıları buradaki cihaddan maksat ilk şıktakidir demişler, bazıları da hevâ ve nefisle yapılan cihad olduğunu söylemişlerdir. Fakat en doğru olan üç kısmın üçünü de içine almış olmasıdır. Bu kapsam, hakikat ile mecazin bir araya getirilmesi kabilinden değil, cihad kavramının kendi kapsamının bir gereğidir. Şüphesiz mücadele tabiri mukatele (savaşmak) tabirinden daha geneldir. Nitekim rivayet olunur ki, Hz. Hasan bu âyeti okumuş ve demiştir ki: Adam, Allah uğrunda cihad eder, oysa düşmana bir tek kılıç bile vurmamıştır. Sonra Allah uğrunda cihad etmenin hakkı da onun hak ve ihlasa uygun olması, haksızlıktan, kötü gaye ve maksatlardan uzak olması, mümkün olduğu kadar gevşeklik ve tembellikten annmış olmasıdır.

O sizi seçti, yani ey Muhammed ümmeti, düşmanlanna karşı cihad için sizi Allah kendisi seçti. Din içinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi. Size emrettiği dindeki mükellefiyetlerinizi rahmetinin genişliğine uygun düşecek şekilde kıldı. (Bakara, 2/286. âyetin tefsirine bkz.) Diğer dinler gibi ağır, çekilmez yükümlülükleri yükledi. Herkesin sıkıntısına, ihtiyacına, mazeretine göre ruhsatlar verdi. Mesela ayakta namaz kılamayanın oturmasına, oturmaayanın îma ile kılmasına müsaade etti, kolaylıklar gösterdi. Cihadı da yeterli bir gücün varlığı ile orantılı olarak farz kıldı. Babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi bundan önce ve bunda size müslümanlar ismini o taktı.Yani gerek bu Kur'an'da ve gerek Hz. İbrahim ve İsmail'in "Soyumuzdan bir topluluğu da sana boyun eğen bir ümmet yap." (Bakara, 2/128) duasında olduğu gibi geçmişte size müslüman ismini Allah taktı ki Peygamber size karşı şahid olsun siz de bütün insanlara karşı şahidler olasınız. Yani hakkiyla cihad yapmanın, dine uymanın ve müslümanlığı yaşamanın nasıl olacağını Peygamber size bizzat yaparak gösterip öğretsin; hakkın şahidi, peşinden gidilecek bir örnek olsun. Siz de ona uymak suretiyle bütün insanlar için, hakkın örnek tutulacak birer şahidler olasınız. Artık gereği üzere namazı kılın, zekatı verin ve Allah'ın dinine sarılın ki Mevlâ'nın O'dur. İşinizi görecek emir sahibiniz, sizi kurtaracak efendiniz, yardımcınız ancak Allah'tır. O ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.

MÜ'MİNUN SURESİ

1- Gerçekten felah buldu o müminler. FELÂH: Murada ulaşmaktır. Hayırdı sonsuzluk diye de tarif edilmiştir. İFLÂH: Kurtuluşa erişmek mânâsına geldiği gibi felâha girmek, yani bizi ifademizle selamete ermek, huzur bulmak mânâsına da gelir ki, Kur'an'da genellikle bu mânâda gelmiştir. Burada Allah Teâlâ, yedi özelliği kendinde toplayan kimseler için kurtuluşun muhakkak olacağını müjdelemektedir ki, bu yedi özellikten birincisi imandır. (İmanın tarifi ve tefsiri hakkında Bakara, 2/3. âyetin tefsirinde açıklama geçmişti, oraya bkz.).

2-İkincisi şudur: Ki onlar namazlarında huşû içindeirdiler. Huşûu, bazıları korku, çekingenlik gibi kalp fiillerinden olmak üzere tarif etmiş; bazıları da sükûnet içinde olmak ve sallanmayı terk etmek gibi organlara ait fiillerden göstermiştir. Doğrusu huşû, aslı kalp'te, tezahürü beden de olmak üzere ikisini de içinde bulundurur. Kalbe ait tarafı, Rabbin azamet ve celâli karşısında kendi küçüklüğünü göstererek nefsi, Hakk'ın emrine baş eğdirip söz dinlettirecek ve edeb ve tazimden başka bir şeye yönelmeyecek şekilde kalbin son derece bir saygı hissi duymasıdır. Dış görünüşle ilgili yönü de, vücut organlarında bu duygunun belirlenmesiyle bir sakinlik ve sükûnet meydana gelmesi, gözlerinin önüne, secde yerine bakiıp, sağa sola, şuna buna iltifat etmemesidir. Bundan dolayı, "huşû"un aslı namazın şartlarından olan niyetin samimiliği ile; tezahürleri de namazın adâb ve diğer tamamlayıcıları ile ilgilidir. Hasen'den ve İbnü Sirin'den rivayet olunduğuna göre Resulullah ve ashabı namazda gözlerini gökyüzüne kaldırmırdı, bu âyetin inmesi üzerine önlerine eğdiler ve ihtisarı terk ettiler. Buharî ve Müslim'de Hz. Aişe (r.anha) den de rivayet olunur ki: "Resulullah'a namazda iltifat (yüzünü çevirip bakma) hakkında sordum, buyurdu ki: "O bir çalmadı ki, şeytan onu kulan namazından çalar, kaçar."

Hakim Tirmizî'nin, Kasım b. Muhammed yoluyla Esmâ binti Ebî Bekir'den Hz. Aişe'nin annesi Ümmü Ruman'dan rivayet ettiği bir hadiste, muhterem Ümmü Ruman (r.anha) demiştir ki: "Namazımda sallanıyordum. Ebû Bekir (r.a) gördü, beni öyle bir azarladı ki, az daha namazdan çıkacaktım. Sonra da dedi ki: 'Resulullah'ı dinledim, şöyle

buyuruyordu: Herhangi biriniz namaza durduğunda her tarafı sakin olsun, yahudiler gibi sallanmasın. Zira namazda azalann sükûneti namazın tamamındandır."

3- Ve onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Boş yere söylenilen sözden ve işlerden sakınırlar.

4- Onlar ki, zekat (vazifelerin)ı yerine getirirler. Bundan ilk akla gelen mânâ mallarının (zekatını) veriler, demektir. Fakat bazıları da bu ifadeye göre zekattan maksadın, temizlik ve temizleme mânâsı olduğunu söylemişlerdir. bununla birlikte zekatı yaparlar demek nefsi, bedenî, mâilî, zekatın hepsine de şâmil olabilir.

5-6-7- Ve onlar ki iftetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip oldukları (cariyeler) hariç zira bunlar kınanmış değillerdir. Şu halde, kim bunları ilerisine gitmek isterse işte onlar haddi aşan kimselerdir. Bu âyetin görünen mânâsı mût'a nikahının da haram olusunu ifade eder.

8- Yine onlar ki, emanetlerine ve ahitlerine riâyet ederler. Emanet yalnız mala has değildir. Bütün şer'î teklifler, Allah'a ait haklar ve kullara ait haklar, vekaletler, velayetler, memuriyetler de emanetlerdendir. Ahid (e, gerek Allah'a ve Peygambere ve gerekse insanlara karşı olan anlaşmalar ve taahhütleri içine almaktadır.

9- Ve onlar ki, namazlarını muhafaza ederler. İlâhî emanetlerden olan farz namazlarını geçirmek veya eksik bırakmamak için daima gözetirler de vakti vaktine şart ve âdâbı ile kılmaya devam ederler ve namazlarını muhafaza etmek için mücadele ederler, gayret gösterirler.

10-*} İşte onlar, bu vasıfları kendilerinde bulunduran müminlerdir ancak bu varisler. "Kullanmızdan, takva sahibi kimselere verdiğimiz cennet, işte budur." (Meryem, 19/63), "Yeryüzüne iyi kullanım varıs olacaktır" (Enbiya, 21/105) âyetleriyle açıklanan mirasa sahipler, o hakka layıkları.

11- Ki Firdevs'e varıs olacaklar. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Bazıları Firdevs, Habeş dilinde ve Rumcada, cennet demek olduğunu söylemişlerdir. Resul-i Ekrem (s.a.v) den Ebu Musa el-Eş'arî (r.a) rivayet etmiştir ki: "Firdevs, Rahmân'ın maksûresi (mahfilî) dir. İçinde nehirler ve ağaçlar vardır." Ebû Ümame (r.a) de şunu rivayet etmiştir: "Allah'tan Firdevs'i isteyin, çünkü o cennetlerin en yücesidir. Firdevs'de bulunanlar Arş'ın gırcısını iştirler."

Bu şekilde müslümanların vasıflarını açıkladıktan sonra yüce yaratıcının, yaratışını ve kudretini düşündürmek ve ahiretin hak ve gerçek olduğunu anlatmak için, genel olarak insan cinsinin yaratılışının başlangıcını ve halden hale yaratılışı esnasında geçmişte olduğu değişiklikleri, dokuz derece üzere göstererek buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

12- And olsun biz insanı, çamurdan, bir sülâleden (süzülüp çıkarılmış çamurdan) yarattık.

13- Sonra onu emin ve sağlam bir karagahta (rahimde) nutfe (sperma) haline getirdik.

14- Sonra nutfeyi bir alaka (embrio) yarattık, derken o alakayı bir mudga (bir çignem et parçası halinde) yarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik, sonra onu diğer bir yaratık olarak teşekkül ettirdik. Yapıp yaratana ların en güzeli olan Allah, pek yücedir.

15- Sonra siz bunun ardından, muhakkak ki öleceksiniz.

16- Sonra da siz, şüphesiz, kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz.

12- 1- Çamurdan bir sülâleden.

SÜLÂLE kelimesi sell masdarndan alınmadır. Sell, bir şeyi bir şeyden incelik ve yumuşaklıkla sıyıp çıkarmak demektir. Nitekim dilimizde de bilindiği üzere, kılıcı kınından sıyınp çekmeye "Sell-i Seyf" denilir. Böyle "fuâle" veznindeki isimler, alındıkları fiile göre bazan gaye olurlar, "hülâsa" gibi ki, sülâle de buna benzer; bazan da olmazlar, "kulâme, künâse" gibi Keşşâf'ın açıklamasına göre bu vezin, bir killet (azlık) mânâsıyla da ilgilidir. Dilimizde bu veznin karşılığı (...inti) ekiye yapılan kelimelerdir ki, süzüntü, kuruntu, kırıntı, süprüntü gibi. Fakat sell fiilini bir kelime ile ifade edemediğimizden sülâle kelimesini bu şekilde terceme edemedemişizdir. Şu halde bir şeyin sülâlesi o şeyden sıyrınp çıkan bir netice demek olur. Çoluk çocuğa da sülâle denilmesi bu mânâya göredir. Bundan dolayı, sülâle tabirinden bir silsile mânâsı düşünürüz. Çünkü sülâle aslın değil, ondan süzülüp çıkanlar hülâsanın ismidir.

İşte insan, yaratılış evrelerinde önce, böyle çamurdan sıyrınp çıkanmış bir sülâleden yaratılmıştır ki, bu mertebe ilk insan olan Âdem'in yaratıldığı ve dolayısıyla insan cinsinin, insan organlarının ilk başladığı evre olmakla, hiçbir insan tohumu ile meydana gelmiş değildir. Bazıları burada "tîyn" Âdem (a.s)'in bir ismidir, demiş bazıları sülâleden maksat Âdem'dir demiş ise ikisi de doğru değildir. Zira Âdem, insandır. "Biz muhakkak insanı yarattık" (Tin, 95/4) âyetindeki ifadeye dahildir. Âyetin açık mânâsı, bu sülâle'nin Âdem'den önce olmasıdır. Hatta bir kısım tefsircilerden İbnü Abbas, İkrime, Katâde ve Mukatîl'den nakledildiğine göre, burada kelimesini Âdem diye tefsir etmişler. "İlâm"ı ahid lâmi olarak kabul etmişlerdir. Gerçi tahkîkçi âlimlerin görüşü cins için olmasıdır. Sözün gelişi de buna uygundur. Nitekim

Ebussuud, demiştir ki: "el-insan" ile kastedilen cinstir ve anlam şudur: Billahi insan cinsini Âdem'in yaratılmasıyla "tîyn"den, yani çamurdan bir sülâleden toplayıp yaratmakla halk ettik..." Bununla beraber ahd olduğu takdirde de zimnen bu mânâ gerekir.

Demek ki, yüce yaratıcı, önce çamurdan seçerek bir sülâle çıkarmış ve insanı ilk defa o sülâleden yaratmıştır. Hicr Sûresi'nde "Yoluna girmiş, şekillendirilmiş balgık"(Hicr, 15/26) denilmiş olan bu çamur sülâlesinin, Fahreddîn Razî'nin de kaydettiği üzere, bir kısım tefsircilerin açıklamasına göre insanlara gıda olarak insanlşın organlarına ilk dönüşen maddeler olarak düşünülmesi mümkündür ki, bu maddeler çamurdan sıyrılmış çıkmış madensel veya bitkisel veya hayvansal maddelerdir (elementlerdir). Nitekim sülâle, nutfenin meydana geldiği gıda maddeleri ile de tefsir edilmiştir ki, bu mânâ ile bu âyet, yalnız Âdem'e veya Âdem mânâsında cinsle ait olmakla kalmayıp her ferde de doğrudan doğruya uygun olur. Çünkü gıda maddelerinden her insanın insan uzuvları yaratıldığı ve bu şekilde insanın yaratılışına bu maddelerin seçilerek bir başlangıç oluşturduğu bilinmektedir. Bu ise seçilip ayrılanınca ilk insanın yaratılış maddesinin idrak için bir delil olur. Ancak sonraki insanlarda bu maddeler, bir insan menisi ile geçmiş olan bir vücut içinde hazım ve temsil olunduğundan bunu, insan bedenine daha önce verilmiş olan hayat gücünün bir eseri olarak düşünmek ve bundan dolayı baba menisinin kuvvetine atılmış gibi görmek uygun olmaz. Halbuki ilk insanın yaratılışında böyle bir düşünceye imkan yoktur. Çünkü bu maddeleri insan şekline sokmak için henüz bir insan varlığı yoktur.

Bundan dolayı, o yüce yaratıcının ilk evvel yaratmış olduğu açıktır. Âyetin hatırlattığı esas nokta da budur. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre demek olur ki, insan cinsinin ilk yaratıldığı çamur sülâlesi, ilk insanın ve ilk insan hücreciklerinin yaratıldığı zamana kadar, çamurdan seçilip çıkarılmış olan ve sonra insanın erzakı, hizmetini yerine getirdiği üç mevcut şey'in özüdür. Allah Teâlâ, çamurdan maddenleri, bitkileri ve hayvanları sıyınp çıkardıktan sonra, bunlann hülâlasasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunlann sonucu olmuştur.

Bize ulaşan eserlere göre insanın yaratılışı, yukardaki üç maddenin yaratılmasından sonra olduğuna bir ihtilaf görülüyor. Şu halde topraktan insana kadar üç şeyin bütün cins ve neveleriyle gerçek bir tasnifi tam mânâsıyla bilinse, kuru toprağın ilk insan hücresi

haline gelinceye kadar geçirmiş olduğu yaratılış ve seçilme evreleri anlaşılabilecekti. Bundan dolayı madenlerin, bitkilerin ve hayvanların tasniflerine çok önem verilmiş ve zaman zaman değişik bakış açılardan değişik tasnifler yapılmış ve türlü düşünceler ileri sürülmüştür. Netice olarak İbnü Türkete'l-İsfahânî, Füsûs Şerhinde demiştir ki : "Yeryüzünde ilk meydana gelen madenler, sonra bitkiler, sonra hayvanlardır. Ve Allah Teâlâ bu mevcut şeylerin cinslerinden her sınıfının sonunu, takip edenin başlangıcı kıldı da madenlerin sonunu ve bitkilerin evvelini mantar, bitkilerin sonunu ve hayvanların evvelini hurma, hayvanların sonunu ve insanın evvelini maymun kıldı ki, birbirine ulanma birliği bozulmadan, değişmeden, aralanmadan, kesilmeden korunsun ve birbirine bağlansın."

13-2- Sonra onu emin ve sağlam bir karargahta (rahimde) nutfе haline getirdik, yani o insan cinsini veya neslini sağlam bir karargah olan rahimde yerleşen bir nutfе yaptık. Önce bir çamurdan, bir sülâleden yaratılmış olan insan bundan sonra "Sonra onun züriyetini nutfeden, hakîr bir sudan üretmiştir" (Secde, 32/8) âyet-i kerimesine göre, hakîr bir su sülâlesi olan nutfeden çoğalma yoluyla yaratılarak diğer bir sülâle oldu. Hem her nutfeden değil, rahimde yerleşen nutfeden; her rahimde değil, rahimde yerleşen nutfeden; her rahimde değil, sağlam, aldığını tutan, güçlü ve sağlam bir rahimde. Buradan anlaşıyor ki, Kur'ân'da nutfе yalnız menînin ismi değil, daha çok menî içindeki tohumun ismidir. Zira rahimde karar kılip yerleşen odur. Bir de zaminirin, çekilmiş, sıyrılmış mânâsı ile sülâleye ait kılınması da caiz görülmüştür ki, o çamur sülâlesini nutfе yaptık, demek olur.

İşte nutfе yapıldıktan sonra insan yaratılış, doğal ve kanunî denilen malum şeklini almış oldu. Yoksa ille başta çamurdan sülâlenin, sülâleden insan veya nutfesinin yaratılış doğa üstüdür. Çünkü henüz bir insan ve tabiatı yoktu. Demek ki insanı yaratan yaratıcı kudret insan tabiatından başkadır. Herhangi bir şeyin tabiatı ise o şeyin kendisinin dışında olamaz. Onun için bir şey, kendisinin gaynısı olamayacağı gibi, tabiatının gaynısı da olamaz. Bu yüzden tabiat ancak devamlı ve değişmez bir şey olmak üzere düşünülebilir. Ve bir şey kendisi değişmedikçe tabiatının değişmesine imkan yoktur. Bundan dolayı herhangi bir şeyin tabiatında bir değişme görüldüğü zaman, o şeyin kendisinde bir değişme meydana geldiği anlaşılır ve ona dıstan bir etki aranır. Tabîi ilimler adı verilen ilimlerin hiçbirı yoktur ki, tetkik ettiği bir değişmenin ayrı bir sebebini aramasın da kendi kendine tabiatıyla oluvmemiş diyebilsin.

Hatta bu noktada, iyice düşünülünce "Tabii ilimler" denilen ilimler, tabiatların kendi kendine değişmesini kabul etmeyip, değişmenin dış etkenlerini arayan ve bu şekilde hiçbir olayın tabii olmadığını ispat eden ilimlerdir, denmekte tereddüt edilmez. Çünkü bir tabiatın, kendisinin dışında bir eşinden etki almasıyla izah edilen olaylara tabiat demek gelişik olur. Evet tabiatda değişme, seçilme, gelişme yok değildir. Fakat o seçimi ve gelişmeyi yapan tabiat değil, tabiatlar üzerinde hakim olan yaratıcıdır. Eğer tabiat hakim olsaydı, çamur normal olarak kalır, ondan bir sülâle çıkamaz, insan ve nutfе gelişmesi ve gelişip çıkarılması olamazdı. Hatta nutfе yaratıldıktan sonra nutfе tabiatından ileri geçemezdi. Bu takdirde bilinmesi lazım gelir ki insanın, tabii sayılan nutfeden meydana gelmesi evrelerinde de insanı yaratan nutfе tabiatı değil, nutfeye ve rahime o yaratılış değişimini veren yüce yaratıcıdır. Onun için buyuruluyor ki:

14-3- Sonra nutfeyi aleka olarak yarattık. Rahime ilştirip aşılama yaptırarak tutturup pıhtı kan gibi bir tutuk haline değiştirdik.

ALEKA: Esasen uluk ve tealluk gibi ilişmek ve yapışıp tutmak mânâsından alınmış olarak işlenen, yapışkan şey demektir. Donuk pıhtı kana da, denilir. Tefsirciler, genellikle "dem-i câmid" (donmuş kan) diye tefsir etmişlerse de asıl maksat, rahimde aşılamanın meydana gelmesiyle oluşan alüktür. (Hac, 22/5. âyetin tefsirine bkz.)

4- Arkasından alekayı mudğayı yarattık, bir çiğnem et parçası haline değiştirdik.

5- Arkasından mudğayı kemikler yarattık. Yani bir çiğnem et parçasından birtakım kemikler yarattık ki, bunlar hikmetin gereği üzere vücudun çatısını meydana getiren direkleridir. Ne hoş ve güzel hikmettir ki, yumurtanın kabuğu tavuğun kamında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi, kemikler de rahimde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra sertleşecek bir yaratılışa yaratılmışlardır.

6- Arkasından o kemiklere bir et giydirdik, bütün o kemikler, her birine uygun birer et ile donatılarak tamamı zarıf bir et kisvesiyle giydirilip, kuşatıldı.

7- Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşa eyledik. Yani organlarıyla, ruhuyla, kuvvetiyle, boyu posu ile onda öyle güzel bir yaratılış meydana geldi ki, hiçbir mahluka benzemez, bambaşka bir halk, "en güzel surette" dilber bir insan oldu. Şimdi yaratılanın en güzeli Allah, çok büyük, çok yüksektir. Yani bütün feyz ve bereketin esası O'nda, her şeyin yaratıcısı o, O'nun yaratmasından sonra vücuda gelen hikmet ve sebeblerin herbiri bir yaratıcı sayılsa ve bu şekilde birçok yaratıcılar farzolunsa Allah, bütün o yaratıcıların en güzeli, en güzel yaratanıdır. Her hilkatin her seçilmişliğın, her tekamülün, her güzelliğın ilk icadı, ilk numunesi ancak O'nun yaratması ve diğerlerindeki yaratıcılığın bütün aslı O'nundur. Mevcut olmayan tabiatları vücuda getiren, vücuda gelen tabiatları dilediği gibi değiştirerek en güzel oluşları için kıvamına koyan, cansız bir çamurdan çoğalan bir sülâle çıkaran, bayağı bir sülâleden yukarda geçtiği üzere gönülleri alıp götüren bir insan yaratana o Allah, öyle büyük, öyle yüksek ki, ne kadar yaratıcı kabul edilse öyle güzel, öyle güzel yaratan düşünölemez.

Zehî zâtın nihân ü ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihâr-ı sun'ına emvâc peyda ka'r nâpeydâ
Bülend ü pest-i âlem şahid-i feyz-i vücûdundur
Değil bîhude olmak yoğ iken arz u semâ peydâ.
Meâl-i hikmetin izhâr-ı kudret kılmağa etmiş
Gubâr-ı tîreden âyine-i kiti nûma peydâ.
Demâdem âks alır mir'ât-i âlem kahr u Lûtfundan
Anıñcün geh kudûret zâhir eyler geh safâ peydâ
Gehî toprağa eyler hikmetin bin mehlîkâ pinhân
Gehî sun'un kılar topraktan bin mehlîkâ peydâ
Cihan ehline tâ esrâr-ı ilmin kalmayan mahfî,
Kılıptır hikmetin küffâr içinde enbiyâ peydâ.
"Gizlidir zâtın ve o gizlilikten bütün âlem görünür,
Yaratış denizinde dalgalar görünür, derinlik görünmez.
Yüksek ve alçak, bütün âlem ebedî varlığıñın şahididir.
Yok iken yeryüzü ve gök, ortaya çıkması boşa değildir.
Hikmetinin mânâsı kudret ortaya koymak, dilemiş,
Küçücük zerreden dünyayı gösteren bir ayna yaratmıştır.
Âlemin aynası her an kahrından ve lutfundan akis alır.
Onun için bazen bulanık görünür, bazen berrak görünür.
Hikmetin bazen toprağı bin ay yüzlü gizler,
Yaratman bazen, topraktan bir ay yüzlü çıkarır.
Dünya ehline ilminin esran, gizli kalmasını diye,
Hikmetin, kâfirler içinde, peygamberler çıkarır."
İnsanlar, böyle bambaşka bir oluşumda, en güzel bir kıvam ile yaratılmış olduklarından dolayı kendilerini her murada ermiş, kurtuluş ihtiyaçından uzak olmuş zannetmemelidir. Ey insanlar:

15- 8- Sonra şüphesiz bundan sonra muhakkak öleceksiniz.

16-9- Sonra da muhakkak kıyamat gününde tekrar diriltileceksiniz. Bundan dolayı yukarda açıklanan vasıfları kazanarak, kurtuluşu çalışmak gerekir.

İnsanların başlangıç ve sonucuyla yaratılış evreleri hatırlatıldıktan sonra, hayat ve bekaları ve uyanmaları ve sorumlulukları ile ilgili olan bazı sebebler ve ilâhî nimetlerin

de yaratılışına işaretlerle buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

17- Andolsun biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz, yaratmaktan habersiz değiliz.

18- Gökten uygun bir ölçüde yağmur indirip onu yerde durgunlaştırdık. Bizim onu gidermeye de elbet gücümüz yeter.

19- Böylece onun (yağmurun) sayesinde sizin yararınıza hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik ki, bunlarda sizin için bir çok meyveler vardır ve siz onlardan yersiniz.

20- Tûr-ı Sînâ'da (dahî) yetişen bir ağaç da meydana getirdik ki, bu ağaç, hem yağ, hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin) verir.

21- Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size iciririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz.

22- Hem onlara ve hem gemiye yüklenirsiniz.

17- Yedi tarîka; TARÂİK, tarîka nın çoğuludur. Bunun tefsirinde birkaç değişik görüş söylenmiştir:

1- Tarîka kat mânâsına gelir. Nitekim denilir ki, "bir biri üzerine kat kat elbise giydim" demektir. Bu şekilde "seb'a tarâik" yedi kat demek olur. Ve "Yedi kat gök..." (Mülk, 67/3) mânâsını ifade eder.

2- Tarîk gibi yol demektir. O halde "seb'a tarâik" yedi yol demektir. Bazılan yıldızların yolları olmasından dolayı göklere tarâik denildiğini söylemiştir. Fakat bu şekilde maksat "Her biri belli bir yörende yüzmeye (akıp gitmeye) devam ederler." (Yâsîn, 36/40) âyetine göre yıldızların yüzdükleri gökler ve yörlünger olmuştur olur ki, bu ise sadece yedi değil, çoktur.

Bundan dolayı uygun olan, diğer birçoklarının tercih ettiği gibi meleklerin yukarı yükselme yolları olması itibarıyla göklere, tarâik, denilmiş olmasıdır ki, görünen gök bunların ancak birisidir.

3- Tarîkat, diğer bir deyişle sistem mânâsındadır ki, son zamanlarda dilimizde manzume veya meslek diye de tercüme edilmiştir. Nitekim güneş sistemi demek olan "sistem soler" güneş manzumesi, güneş mesleki diye bilinmektedir. Buna göre "seb'a tarâik" yedi sistem demek olur ki, güneş sistemi bunların birincisidir.

Görüldüy ki, bu üç mânânın üçünde de "seba tarâik" yedi gök demek oluyor. Bizce bu görüşlerin en güzeli, meleklerin kıyas yolları demek olan yedi yol mânâsına olmalıdır. Âyetin sonu da bu yedi yolun ilim ile alâkasını anlatmaktadır. Bu delil ile biz, yedi gök denilen bu yedi yoldan insanları yukarıdan kapsayan yedi anlama yolunu anlıyoruz ki, bunlar beş duyu ile akıl ve vahiy yollarıdır. Zira buyuruluyor ki; ve biz, yaratmaktan habersiz değiliz. Yani yüce yaratıcı, ne yaptığıni bilmez ve yaptığından haberi olmaz bir doğa değildir. Ne yarattığını, ne yaratacağını bilir ve yarattığı yaratıkların durumlarını ve ihtiyaçlarından haberdardır. Hiçbirini ihmal etmez, hepsini gözetir, hepsinin işlerini görür. Tevbe edenlerin tevbesini, yarvalarının duasını duyar; yerin, göğün, dirinin, ölünün her hal ve vaziyette içiyle dışıyla bütün özelliklerini bilir. Bundan dolayı, ölenleri nasıl yeniden dirilteceğini de bilir. Fahraddin Razî'nin de hatırlattığı üzere bu âyetin birçok konuya delâleti vardır. Şöyle ki:

1- Yaratıcının varlığına ve iradesine delâlet eder. Çünkü yaratılışın değişmesi ve cisimlerin bir özellikten zıddı bir özelliğe dönüvermesi, bir değiştirdicinin varlığına ve eserdeki çeşitlilik, eseri yaratanın irade ve ihtiyacına delildir.

2- Tabiat meselesinin yokluğuna delâlet eder. Çünkü tabiat, yapıcı veya yaratıcı olsaydı, aynı şekil ve vaziyette kalması gerekir ve bu değişme ve başkalaşma meydana gelmezdi. Buna karşılık bu değişiklik, tabiatın kendisinde meydana gelen değişiklikten oluyor denemez, çünkü böyle demek tabiatın bir yaratıcıya ve mucide ihtiyacını kabul etmek demektir.

3- Bilerek yaratmanın ilmini ve kudretini gösterir. Gerçekte âcizin bir şey yapması mümkün olmadığı gibi, ilimli, şuurlu yaratılmanın, cahilden meydana gelmesine imkan olmadığı gibi, bu kadar hayret verici işler ve beğenilip takdir edilen eserler de, cehalet esen olamaz.

4- Yüce yaratıcının kudretinin, bütün olabilir şeylere şâmil, ilminin bütün bilinen şeyleri kapsamış, toplu halde veya ayn ayn her şeyin, koruması ve gözetimi altında bulunduğu delalet eder.

5- Kudret ve ilmin genişliği de yeniden dirilmenin, haşr ve neşrin mümkün olduğunu haber verir.

6- Yaratıcının yarattığından habersiz olmaması, yaratıklar arasında sayılan insanların maddî hayatlarına ait yiyecek, içecek vesair ihtiyaçların çaresi ve elde edilmesinden başka peygamberler gönderilmesi ve kitapların indirilmesi gibi doğru yola sevk ve irşadlarına ve manevî hayatlarına ait olan ihtiyaçların da çaresini ve elde edilmesini ifade eder. Ve böylece peygamberlik ve elçilik meselesinin de esasını bir ispat vardır. Ve gerçekte bunun arkasından su ve sudan meydana gelen bitkiler ve hayvanlar gibi yaratılmış olan maddî nimet ve faydalı şeylerin başlıcalarına işaret ve bunun ucunda insanların çalışması ve elde etmesiyle yaratılmış olan gemi nimeti hatırlatıldıktan sonra, peygamberliği ait kıssalara genişçe anlatılacaktır. Buna göre sözün neticesi şöyle olur: Yaratıcıların en güzeli olan ve insanı yoktan var eden şanı yüce olan biz; yarattığımız yaratıklardan habersiz olmadığımızdan üstünüzde yedi yol yarattık

18- ve gökten uygun bir ölçüde su indirdik. Yani takdir ettiğimiz belirli bir miktar ve ölçüde yüksekten yağmur yağdırdık. İnsanların tâ çamurdan beri hayatı gereklerinin en önemlisi olan suyun kendisi bir nimet olduğu gibi, birçok nimetlerin meydana gelmesine sebep olduğu da bilinmektedir. Fakat böyle olması her ihtiyaçta yedi bir ölçü ile sınırlıdır. Fazlası tufân gibi yıkıcı ve yok edici olur. Onun için faydalı yağmurlar da zaman zaman değişik ihtiyaca göre değişik miktarda yağarlar. Öyle ki bunların yağışı ve miktarları normal bir şekilde bir düzeye ve bir ölçüde değil, Allah'ın dilemesi ve ilmine göre bir tasarrufa delalet eder bir şekilde az çok birbirine benzer bir nizam içindedir.

Ve ilâhî yardımı ifade eden bu noktayı özellikle ifade için "bi kaderin" (ölçü ile) kaydı konulmuştur. Bir de suyun basit bir madde olmayıp iki ana madde, oksijen ve hidrojen'den meydana gelen birleşik bir madde olduğu kimya ilminde daha sonra bilinmiştir. Demek ki, suyun meydana gelişi bile tabii bir şey olmayıp dışardan tesir eden bir yaratıcının sanatıdır. Bu bakımdan da su, semâvî bir tesirin neticesi ve meyvesidir. Tabiat Bilgisin'de yağmurlar, güneş sıcaklığı ile denizlerden ve yerden buharlaşıp yukarıya çıkan su buharlarının toplanması, yoğunlaşması ve suya dönüşmesi ile meydana geldiğinden bahsedilirken yağmurların doğal olarak kendiğinden meydana geldiğini zannetmemelidir. Bu taraf, yağmurların meydana geliş nedenlerinden bir parça olsa da tamamı değildir. Fizik de ilmin tamamı değildir. Gerçi ısınmakla suyun buharlaşması, soğumakla buharın su haline gelmesi bir âdettir. Fakat gerek ısı ve gerek soğukluk suyun ve buharın bir tabiatı olmayıp dışardan bir etkinin tesiri ile olduğu gibi, çevredeki (temperature yani hava sıcaklığı)nın her an aynı seviyede durmayan değişmesi de yüce yaratıcının emir ve tedbiri ve her seferinde oluşan yağmur miktarının belirlenmesi ve tesbit edilmesi de ilâhî takdirin hükümünün ortaya çıkmasıdır. Vermek istediği hayat nimetine göre özel bir miktar ile bazen normal şekilde, bazen normalin üzerinde olarak o suyu gökyüzünden indiren O'dur.

Bir eczâhanede (laboratuarda) damıtılan, damıtılmış suyu doğal sayan kimse görülmüyor. Çünkü bir iradenin tesiri vardır. Halbuki onda tabiiilik, yağmurun tabiiiliğinden daha ağır, yağmurda sanat ve iradenin ortaya çıkışı daha yüksektir. Bundan dolayı, yaratıcıyı, yaratıklarından habersiz zannedenler gibi yağmur duasını inkârâ kalkışmamalı ve tecrübe edilmiş olduğu üzere dua ile yağmur yağdığı zaman şaşmamalıdır. Buyuruluyor ki, yarattığımızdan habersiz olmadık ve gökten bir ölçüde su indirdik de onu yeryüzünden durdurduk. İrmaklarda, göllerde kaynaklarda, kuyularda,

havuzlarda, mahzenlerde, toprak içlerinde vesairede duruyor. Halbuki bizim, onu giderivermeye de elbette gücümüzü yeter. O indirir ve durdurur zararlı ve mecburî değil, yalnız bir nimet olarak yaratıkların hayatına ve iyiliğine bir ilâhî yardımdır. Yoksa kurak zamanlarda görüldüğü gibi o sular kuruyabilir, ısı çoğaltılabilirse yeryüzünde sudan eser kalmazdı. Düşünmeli ki o zaman hal ne olurdu?

19-Fakat ne büyük bir nimet ve cömertliktr ki böyle iken indirdik ve durdurduk da onunla sizin için bahçeler inşa ettik. En güzel, en faydalı bitkilere ve ağaçlara yetiştirip büyüme verecek. Türlü bitkilere ve bahçeler yetiştirdik ki humalıklar ve üzümlükler cinsinden sizin için onlarda bir çok meyveler var; hurma ve üzünden başka daha bir çok yemişler var ki, faydalar temin edersiniz ve onlardan yersiniz. Yani o bağlardan bahçelerden geçirsiniz. Bunlardan yemek iki türdür: Birisi doğrudan doğruya meyveleri yemektr. İkincisi o yüzden geçinmektir. Burada bağ ve bahçelerin hem hayatı faydaları, hem ekonomik faydaları hatırlatılmış oluyor. Bir de bunların mahsulleri, insanların gidasından mühim bir kısmını teşkil ettiğinden insan yaratılışının ilk maddesi olan süzlüplü çıkarılmış çamur özünün bir kısmını açıklamış olması düşünülebilir.

20-Hurma ve üzüm gibi zeytinin de hayat ve ekonomideki özel önemi nedeniyle buyruluyor ki: Bir de Tür-ı Sinâ'dan çıkan bir ağaç meydana getirdik ki hem yağ bitirir, hem de yiyeceklere bir katkı. Burada zeytin ağacının Tür-i Sinâ'dan çıkan bir ağaç tabiri ile ifade edilmesi şüphe yok ki dikkat çekicidir. Deniliyor ki zeytin başlangıçta Tür-i Sinâ'dan çıkmış ve yayılmış veya önemli kısmı orada yetiştirildiği böyle denilmiştir. Bununla beraber bunda Hz. Musa'nın Cenab-ı Hak ile konuşma yeri olduğu mübarek Tür-i Sinâ'nın zikredilmesiyle zeytinin bereketine bir işaret bulunduğu gibi Nur âyetindeki "mübarek bir zeytin ağacından..." (Nur, 24/35) temsiline bir imâ da yok değildir. Zira açıklamanın hedefi, bu tecellilerden ilâhî feyze yönlendirme ve ulaştırma. Çünkü aynı hava, aynı güneş ve aynı toprakta bu çeşitli nimetlerin yaratılması, yüce yaratıcının gafil bir tabiat olmadığını haykıran birer ibret delilleridir. (Ra'd, 13/3. âyetin tefsirine bkz.)

21- Sizin için hayvanlarda da muhakkak bir ibret vardır. O ağaçta ve bahçeler de hep birer ibret olduğu gibi hayvanlarda ve özellikle en çok faydalanan en'âm, yani koyun, keçi, siğir ve deve cinsinde de bir ibret vardır ki, bundan habersiz olanlar o hayvanlar gibi ve belki daha şaşkıncıdır. Size onların kânnlarındakinden iğiriz. Kan ile gübre arasında bembeyaz ve tertemiz süt çıkar, içilir; bir kör tabiatla bu nasıl seçilir. Sizin için onlarda bir çok faydalar da vardır ki, bakıp gözetmek şartıyla faydalanırsınız ve onlardan yersiniz. Meyvelerinden ve mahsullerinden faydalandığınız gibi, kendilerinden de faydalanır ve etlerinden yersiniz

22- ve onların üzerine ve gemi üzerine yüklenir taşınırsınız. Yine en'âm içinde siğir ve mandaya da yük çektilirler. Fakat gemi gibi üzerine yük vurulan develerdir. Onun için Arap şairleri delevlere "kara gemileri" demişlerdir ki, bizim trenlere kara vapuru dememiz gibidir. Görülüyor ki, yaratılıştaki bu faydalı şeyler hatırlatılırken insan yapısı olarak imâl edilen gemi hemen aşağıda getirilivermiş ve bu şekilde "Sizi ve yapmağta olduklarınızı Allah yarattı." (Sâffât, 37/96) âyetine göre insanın yaptığı şeylerin bile Allah'ın yarattığı olduğuna dikkat çekildiği gibi, bununla kazanç bereketini yükselten ve insan toplumunun terbiye ve kurtuluşuna kaynak olan peygamberlik nimetine karşı küfredenlerin ileride gelecek olan kıssalarına bir giriş yapılmıştır.

Meâl-i Şerifi

23- And olsun biz, Nüh'u kavmine gönderdik. "Ey kavminim dedi, Allah'a kulluk edin. O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmaz mısınız?"

24- Bunun üzerine, kavminin içinden kâfir kodaman topluluğu "Bu, dediler, tıpkı sizin gibi bir beşer olmaktan başka bir şey değildir. Size üstün ve hakm olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi, muhakkak ki bir melek gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık."

25- "Bu, yalnızca kendisinde delilik bulunan bir kimsedir. Öyle ise, bir süreye kadar ona katlanıp (durumu) gözetleyin bakalım."

26- Nuh: "Rabbim! dedi, beni yalana çıkarmalarına karşı bana yardım et!"

27- Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: Bizim nezaretimiz altında ve vahyimizle gemiyi yap. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynayınca, her cinsten eşler halinde iki tane ve bir de içlerinden, daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda bana hiç yalvarma! Zira onlar kesinlikle boğulacaklardı!

28- Sen, yanındakilerle beraber gemiye yerleştiğinde: "Bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun" de.

29- Ve de ki: "Rabbim! Beni mübarek bir yere indir. Sen, konuklatanların en hayrlısınısın."

30- Şüphesiz bunda sizin için birtakım ibretler vardır. Çünkü biz, kullarımızı böyle denemışizdir.

23- And olsun ki biz Nuh'u kavmine peygamberlikle gönderdik. A'râf Sûresi'nde (7/59-64) Hüd Sûresi'nde (11/36-49) ve Nüh Sûresi'nde Hz. Nüh'un peygamberliği ve nasıl hakka davet ettiği hakkında daha bazı geniş açıklamaya vardır. Bazı sûrelerde de daha kısa ve özlü bir şekilde hatırlatma ve işaretler yapılmıştır ki, bunlar aynı kıssanın sadece bir tekrarı değil, aynı konu üzerinde başka başka birer yönün açıklanmasıyla, aynı aynı faydalar içeren çeşitli açıklamalardır. Mesela burada gemi nimetinin kaynağı ve faydası hususunda peygamberlik meselesinin önemli bir noktasını açıklığa kavuşturma vardır.

Gerçekte yarattığından habersiz olmayan Allah, Nuh'u kavmine peygamber gönderdi de Nüh'o peygamberlikle dedi ki: Ey kavmin! Allah'a kulluk edin. Size O'ndan başka hiç ilâh yoktur artık korunmaz mısınız? Yani Allah'ı tanımadığınız ve vahdaniyetle ibadet etmediğinizden dolayı başınıza gelecek olan büyük bir günün azabından kendinizi korumaz mısınız? Zira diğer sûrelerde geçtiği üzere "Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum" (Arâf, 7/59) diye bildirmişti.

24- Bunun üzerine kavminden küfreden topluluk, yani göz dolduran kodamanlar gürhü peygamberliği inkâr ederek halka karşı dedi ki : Bu ancak sizin gibi bir insan, üzerinden üstün ve hakim olmak istiyor. Yani insanlık özelliği yönünden sizin hiçbir farkı, fazla bir özelliği ve üstünlüğü olmadığı halde, peygamberlik davası ile sizin üzerinize çıkmak, başınıza geçmek istiyor. Bu sözde iki mânâ gözetilebilir:

Birincisi: Adı geçen peygamberde normal insanlardan fazla bir meziyyet ve fazilet bulunmadığı iddiasıyla onu âdi bir şahıs ve ehliyetiz bir ihtiras sahibi gibi göstermeye çalışmak ve bu şekilde onu sıkıntılındırmaktır ki, dünyalık mevki peşinde koşan hırslı ve hasetçi kimselerin çoğunlukla ehliyet ve hak sahipleri kişilere karşı âdetleridir.

İkincisi: Peygamberlik davasını bütün insanlığın üzerine çıkarmak gibi fazla bir iddia zannetmek. Peygamberliği beşer cinsinde bulunması mümkün olmayan bir fazilet davası şeklinde göstermektr ki, Allah Teâlâ'yı yaratıklardan habersiz bir tabiat gibi zanneden Muattâ'nın veya Allah'ın mücerred ruhâllerinden başkasına tebliğatta bulunamayacağını zanneden Sabîlerin zanlarıdır. Onun için peygamber denildiği zaman böyleleri onda insan üstü bir özellik bulunması, yani insan cinsinin en yüksek bir ferdinde bile bulunmayan sırf ilâhî bir cevher ve kimlik bulunması gereğini ıddia ederler. Hristiyanların Hz. İsa'da ilâhî bir cevher bulunduğunu iddiaıya kalkışmaları ve hatta Nastûrîlerin, biri ilâhîlik biri insanlık diye iki cevher kabul etmelerine bile razı olmamaları o iddiaıya mağlûbiyetlerinin bir neticesidir. Zamanımızda birtakım Avrupalı yazarların Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr yönünde "Şüphe yok ki Hz. Muhammed, olağüstü bir beşer, pek büyük bir zat, fakat insanlık üstü bir vücut değil, bunun kendisi de söylüyor"Ben de sizin gibi ancak bir begerim" (Kehf, 18/110) diyor." demeleri, yani ilâhîlik davasında bulunmadığından dolayı Allah'ın peygamberinin peygamberliğini kabul etmek

istememeleri de o zanna uyularak söylenmiş bir safsatadan başka bir şey değildir. Bu zanda bulunulan veya bu şekilde safsata yapmak isteyenler bir insanın peygamberliği söz konusu olduğu zaman onu bütün insan cinsinin üstünde yüksek bir kimlik iddia ediyormuş gibi anlatırlar da onun bir ilâh veya bir melek olduğu kabul edilmedikçe Resul olduğu tasdik olunamazmış gibi gösterirler.

İsrâ Sûresi'nde geçtiği gibi Resulullah'a karşı Kureyş müşriklerinin bir kısmı da bu safsatayı ileri sürmüşlerdi. Buna karşı burada bunun yanlış kaynağının yüce yaratıcıyı, yaratıcılardan habersiz zannetmek küfrü olduğu ve Nüh'tan İsa'ya kadar gelen büyük peygamberlere karşı kâfirlerin de hep bunu söyleyegelidikleri ve ilmen iknâ olmak istemeyen bütün o kâfirlerin sonunda peygamberliğin doğruluğu karşısında fiilen yok oldukları anlatılmıştır. Yani Nüh'un peygamberliğine karşı kavminin kodaman kâfirleri demişti ki: "Bu ne olursa olsun sizin gibi bir beşerden başka bir şey değil, böyle iken insanlığın üzerine çıkmak insanlıktan daha yüksek olmak istiyor. Allah'tan peygamberlik dava ediyor, insandan Resul mü olur?" Gerçi âyetten ilk bakışta önceki mânâ hemen aklı gelir Fakat daha sonra gelen bölümüne dikkat edilince de ikinci mânâ; yani insanın peygamberliğini inkâr mânâsı daha açık görünür. Çünkü o kâfirler bunun arkasından şöyle delil getirmeye çalışıyorlar:

Ve eğer Allah dileseydi elbette melâike indirirdi.Yani Allah insanlara elçi göndermek isteseydi yerdeki insandan değil, elbette gökyüzünden melekleri elçi yapar indirirdi de herkes ondan Allah'ın tebliğatını kendi alırdı. Buna "elbette" demeleri iki görüş açınsındır. Bir kere batıl zanlarında Allah'ın beşerden birine tebliğatı yapıp peygamberlik nimeti vermesini mümkün görmüyorlar. Allah, doğrudan doğruya cisim sahibi olanlara tesir edemez, zannediyorlar. Halbuki bu şekilde iddialâde bir "müsâdere ale'l-matlûb" fesâdı (bir şeyi yine kendisiyle delil göstermeye kalkışma yanlışısı) vardır. Yani delil davanın anyındır. Bir de tabiat ve vücup bakış noktasına tutunarak demiş oluyorlar ki, eğer bazı kimselere melekleri indirmiş ise her ferde indirmesi gerekirdi, çünkü tabiat küllüldür. Bu yanlış zan da Allah'ın mutlak yaratıcı olduğunu inkârıdır.

İbrahim Sûresi'nde geçtiği üzere bu gibilere karşı peygamberler: "Evet biz sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Fakat Allah nimetini kullarından dilediğine lutfeder" (İbrahim, 14/11) diye cevap vermişlerdi ki, burada da: "Biz yaratmaktan gâfil değiliz" (Mûminün, 23/17) âyetiyle o yanlış zanları kökünden reddedilmiş ve nitekim En'âm Sûresi'nde "Allah elçiliği kime vereceğini daha iyi bilir" (En'âm, 6/124) buyurulmuştur. Fakat Allah'ın ilim ve iradesini bilmeyen ve kafalanı tabiat, âdet ve taklitlerle devamı olmuş olan kâfirler dediler ki biz önceki atalarımızdan bunu işitmedik. Yani Nüh'un dediğini, Allah'tan başka ilâh yoktur, kelâmını işitmemişler, yahut bazılarınsın sözüne göre Nüh gibi peygamberlik iddia eden işitmemişler, cehaletleri o kadar uzamış ki, peygamber cinsini duymamışlar. Bununla beraber bizce bunun melâike indirilmesine işaret olmas ihtimali de vardır ki, melâike indirildiğini hiç işitmedik demiş olurlar. Ve bu mânâ, gösterdikleri bahanelerin çürüklüğünü anlatmış olması sebebiyle âyetin ahengine daha uygun gelir.

25-İşte o kâfirler, insanın peygamberliğini, böyle inkâr ederek büyük peygamberlerden bir peygamber olan Nüh'u hiçbir fazilete sahip olmayan basit bir hırslı iddiaı gibi göstermekle kalmayıp daha ileri gittiler de halka karşı dediler ki, Bu yalnız kendisinde delilik bulunan bir kimsedir. Yani acıab bir deli veya cin tutmuş, öyle ise onu, bir süreye kadar gözetiniz bakalım, belki açılır.

26-30-İhayet bunlara karşı Nüh, ne dedi bakınız: Rabbim, dedi, beni yalancı saymalarına karşı bana yardım et. O nasihat dinlemeyen, bilimsel ve sözlü cevaplarla yola gelmek ihtimali olma yan kâfirlerle karşı fiilen başan ile doğruluğunun ortaya çıkarılmasını Rabbından dua etti ki, bu dua, Allah Teâlâ'yı, yarattıklarından gafil sanan o kâfirlerin yok olması demektir. Anlamalı ki, bir peygamberin kavmi aleyhindeki duası ne korkunç şeydir. Yüce Allah ise çok yakın ve duaları kabul edicidir. Bunun üzerine ona şöyle vahyetti: "Gözlerimizin önünde ve bildirdiğimiz şekilde o gemiyi yap..."

Meâl-i Şerifi

31- Sonra onların ardından bir başka nesil getirdik.

32- Bunun üzerine, onlar arasından kendilerine, "Allah'a kulluk edin; çünkü sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Hâlâ Allah'tan korkmaz mısınız? (mesajını ileten) bir resul gönderdik.

33- Onun kavminden, kâfir olup ahirete ulaşmayı yalanlayan ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz kodaman gürh dedi ki: "Bu dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer."

34- "Gerçekten, tıpkı kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz herhalde ziyan edersiniz."

35- "Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak surette sizin (tekrar) meydana çıkarılacağınızı mı vaad ediyor?"

36- "Heyhât o size vaad edilen şey ne kadar uzak!"

37- "Dünya hayatından başka gerçek yoktur. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız; bir daha diriltilecek değiliz."

38- "Bu adam, sadece Allah hakkında yalan uyduran bir kimsedir; biz ona inanmıyoruz."

39- O Peygamber: "Rabbim, dedi, beni yalanlamalarına karşı bana yardımcı ol!"

40- Allah şöyle buyurdu: "Pek yakında onlar pişman olacaklar!"

41- Nitekim, Hak tarafından korku bir ses yakalayışverdi onları! Kendilerini hemen cepevre kuşattı. Zalimler topluluğunun canı cehennemle!

31-32- Sonra onların ardından bir başka nesil getirdik. Burada bu nesil belirtilmemiştir. Fakat Nuh Kavminden sonra çoğunlukla Ad ve Semûd kavimleri anıldığına göre bu nesilden maksadın, Ad, peygamberin de Hüd olması uygun olur. Semûd ve Sâlih de denilmiştir.

33- "Onun kavminden, kâfir olup ahirete ulaşmayı yalan sayan ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz kodaman gürh dedi ki:" Nuh kavminin yalnız küfürlerini zikri ile yetinilmişti, bunların hakkında ise küfürleriyle beraber ahirete gitmeyi yalanlama ve dünya hayatında nimet ile şımarıklık özellikleri de bilhassa zikredilmiştir. Bu özellikler, asnmız kâfirlerinin de en belirgin özelliklerini ortaya koyduğu gibi, söyledikleri sözler de tamamıyla şimdiki kâfirlerin dillerine doladıkları sözlerdir. Bunlarda insanın peygamberliğini kabul etmemekle beraber, peygamberi normal bir insan seviyesinde göstermek için beşeriyeti yiyip içtiği şeylerle mukayese ediyor ve insanlık toplumunu kökünden yıkacak olan şu propogandayı ileri sürüyorlar.

34- Gerçekten, tıpkı kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz o takdirde siz, hiç şüphesiz ziyandasınız. Hatırlatmaya gerek yoktur ki, insanın insana itaatını kayıtsız şartsız inkâr eden bu söz, hâricilik ve anarşistik davasıdır. Ve bir başkanın, başkanlığı altında toplanmayan bir insan topluluğu yoktur. Cumhuriyetler bile bir başkanın başkanlığı altında birleşmek zorundadır. Fakat kendi dünya hayatlarından ilerisini hiç hesaba almak istemeyen ihtilâlcî kâfirler, kendi garaz ve menfaatlerini elde etmek için hüriyet davası altında itaat esaslarını yıkararak milletlerin toplum düzenlerini yok etmekten zevk alırlar. Bunun gibi dünya hayatının refahı ile şımarmış ve ahirete ulaşmanın yalan olduğunu diline dolamış olan o kâfirler de Allah'ın emriyle, peygambere itaat duygusunu kırmak için insanın insana meşru' olan itaat esasını bir esirlik ve ziyan şeklinde göstererek kökünden baltalamaya çalışıyorlardı. Bir milletin ayakta kalmasına en büyük darbe olan bu büyük cinayetin ahirete ait sorumluluğu söz konusu edildiğinde diyorlardı ki:

35- Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak surette sizin

(tekrar) meydana çıkarılacağını mı vaad ediyor?

36- Heyhât, heyhât! Size vaad edilen şey ne kadar uzak!

37- Hayat, ancak bizim dünya hayatımızdır. Ölür ve yaşansz. Yani kimimiz bir taraftan ölür, kimimiz de yeni doğar, hayata geliriz, böyle gider ve biz bir daha diriltilecek değiliz. Öldükten sonra dirilmeceğiz, o halde bu alçak hayata sanalım keyfimize bakalım.

38- O peygamber ancak öyle bir adam ki Allah'a karşı bir yalan uydurdu biz ise ona inanacak değiliz. İşte görüyorsunuz ki, zamanımız kâfirlerinin ve özellikle aydın olduğunu iddia eden zamanımız zındıklarının dine karşı söyledikleri sözler de eski kâfirlerin bu sözlerine benzer sözlerden başkası değildir.

39-Bunlar böyle söylediler de ne oldular? O peygamber, yani Hûd (a.s) Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardımcı ol, dedi.

40-Yarattıklarından habersiz olmayan Allah Teâlâ da ne dedi bilir misiniz? Pek yakında onlar pişman olacaklar.

41- Derken Hak tarafından korkunç bir ses yakalayiverdi onları da, biz onları bir gusâ haline getiriverdik. Yani kendilerini bir sel köpüğü gibi savuruverdik. Artık defolsun öyle zalimler!

Meâl-i Şerifi

42-50- 42- Sonra onların ardından bir başka nesil getirdik.

43- Hiçbir ümmet, ecelini ne öne alabilir, ne de erteleyebilir.

44- Sonra biz peyderpey peygamberlerimizi gönderdik. Herhangi bir ümmete peygamberlerinin geldiği her defasında, onlar bu peygamberi yalanladılar; biz de onları birbiri ardından (yokluğa) yuvarladık ve onları efsâne yaptık. Artık iman etmeyen kavmin canı cehenneme!

45- Sonra birtakım âyetlerimiz ve açık bir ferman ile Musa'yı ve kardeşi Harun'u gönderdik.

46- Firavun'a ve ileri gelenlerine de (gönderdik). Bunun üzerine onlar kibire kapıldılar ve ululuk taslayan zorba bir kavim oldular.

47- Onun için: Biz, dediler, "kavimleri bize kölelik ederken bizim benzerimiz olan bu iki adama inanacak mıyız?"

48- Böylece onları yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular.

49- Andolsun biz Musa'ya belki onlar yola gelirler diye, o kitabı da verdik.

50- Meryemoğlunu ve annesini de (kudretimize) bir âlâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, sulu bir tepeye yerleştirdik.

Meâl-i Şerifi

51- Ey peygamberler! Temiz ve helal olan şeylerden yiye; güzel amel ve hareketlerde bulunun. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim.

52- "Ve işte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet ve ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının." (denildi).

51- Ey peygamberler! Temiz ve helal olan şeylerden yiye ve iyi amel işleyiniz. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim. Yani karşılığını veririm. Her peygambere zamanında böyle hitap edilmiş ve en sonra hepsinin ulaştığı nimetleri ifade etmek üzere bu hitap özellikle peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e yöneltilmiştir. Burada peygamberlere karşı "yediğinizden yiyor ve içtiğinizden içiyor" diyenlerin sözlerine bir cevap vardır. Yani peygamberler de yemeğe içmeğe izinlidirler. Fakat onlara itiraz eden kodaman kâfirler gibi haram ve helalini ayırmadan, pisini, temizini seçmeden yemezler, insanların haklarına tecavüz etmezler. İnsanların iliklerini emmezler, helal ve pak olarak hoş ve temiz olan şeylerden yerler. Sonra yedikleri de onlar gibi yalnız keyf ve zevk için değil, güzel çalışıp iyi ameller yaparak Allah'a ibadet edip şükürlerini yerine getirmek hikmetiyledir. Onun için maksatları, her ne olursa olsun dünya hayatının refahını yaşamaktan ibaret olan kâfirlere, firavunlara, zalimlere itaat etmek ve onlara bağlanmak, esirlik ve ziyan olduğu halde, peygamberlere ve onların yolundan giden Allah adamlarına boyun eğmek ve uymak, dünya ve ahirette güzel ve temiz bir hayat yaşatan bir nimet ve mutluluktur.

52-*} Ve işte bu, yani iyi ve temiz olan şeylerden yiye ve iyi amelleri işlemek üzere İslâm ve tevhid esasında toplanmak bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Yani bütün peygamberlerin din ve şeriatının esası budur. Ve ben de sizin Rabbinizim öyle ise benden korkunuz, benden başkasından korkmayınız.

Böyle iken:

Meâl-i Şerifi

53-77- 53- Derken insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi.

54- Sen şimdi onları bir zamana kadar gaflet ve sapıklıkları ile başbaşa bırak!

55- Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile,

56- Kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz. Hayır, onlar için farkına varamıyorlar.

57- Rablerine olan saygıdan dolayı titreyenler,

58- Rablerinin âyetlerine inananlar,

59- Rablerine ortak tanımayanlar,

60- Ve, Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri titreyerek yaparlar;

61- İşte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışlar.

62- Biz hiç kimseyi, gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü kılmayız. Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitap vardır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.

63- Hayır, onların kalpleri bu hususta cehalet içindedir. Ayrıca onların bundan öte birtakım kötü işleri vardır ki, onlar bu işleri yapıp dururlar.

64- Nihayet, refah ve bolluk içinde olanlarını sıkıntıya uğrattığımızda, bakarsın ki onlar

feryadı basarlar.

65- Boşuna feryad etmeyin bugün! Zira bizden yardım göremeyeceksiniz.

66- Çünkü âyetlerimiz size okunurdu da, buna karşı siz arkanızı dönerdiniz.

67- Kafa tutardınız ve geceleyin hezeyanlar savurdunuz.

68- Onlar bu sözü (Kur'ân'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?

69- Yoksa peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?

70- Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar? Aksine o, kendilerine hakkı getirmiştir. Halbuki onlar haktan hoşlanmamaktadırlar.

71- Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunan kimseler bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şan ve şereflerini getirdik; fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirirler.

72- (Resulüm!) Yoksa sen onlardan bir haraç mı istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, nzık verenlerin en hayırlısıdır.

73- Gerçek şu ki sen onları doğru bir yola çağırıyorsun.

74- Fakat ahirete inanmayanlar ise, ısrarla yoldan çıkmaktadırlar.

75- Eğer onlara acıyıp da için de bulundukları sıkıntıyı giderseydik, iyice körleşerek azgınlıklarında bûsbütün direnirlerdi.

76- Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru' ve niyazda da bulunmadılar.

77- Nihayet üzerlerine, azabı çok şiddetli bir kapı açtığımız zaman, bir de bakarsın ki onlar orada şaşkın ve ümitsiz kalmışlardır!

Meâl-i Şerifi

78- Halbuki sizin için o kulağı, o gözleri ve o gönülleri yaratan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!

79- Ve sizi yüzünüzde yaratıp türeden O'dur. Sırf O'nun huzuruna toplanacaksınız.

80- Ve O, yaşatan ve öldüren; gecenin ve gündüzün değişmesi O'nun eseridir. Hâlâ aklınızı kullanmaz mısınız?

81- Hayır, öncekilerin söylediklerinin benzerini söylediler.

82- Dediler ki: "Sahi biz, ölüp de bir toprak ve kemik yığını haline gelmişken, mutlaka yeniden diriltileceğiz öyle mi?"

83- "Yemin ederiz ki, gerek bize, gerekse daha önce atalarımıza böyle bir vaatte bulunuldu; (fakat) bu geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir!"

84- (Resulüm!) de ki: "Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?"

85- "Allah'a aittir" diyecekler. "Öyle ise siz hiç düşünüp taşınmaz mısınız?" de.

86- "Yedi kat göklerin Rabbi, azametli Arş'ın Rabbi kimdir?" diye sor.

87- "(Onlar da) Allah'ındır." diyecekler. "Şu halde siz Allah'tan korkmaz mısınız?" de.

88- "Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan; fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir?" diye sor.

89- "(Bunlar da) Allah'ındır." diyecekler. "Öyle ise nasıl olur da büyülenirsiniz?" de.

90- Doğrusu biz onlara hakkı getirdik; onlar ise cidden yalancılardı.

91- Allah evlat edinmemiştir; O'nunla beraber hiçbir ilâh da yoktur. Aksi takdirde her ilâh kendi yarattığı sevk ve idare eder ve bir gün mutlaka onlardan biri diğerine galip gelirdi. Allah, onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.

92- Allah, gaybı da, açık olanı da bilir. O, müşriklerin ortak koştukları şeylerden çok yüce ve münezzehtir.

78-92- "Bu, öncekilerin esâtirinden başka bir şey değildir. (dediler)"

"Esâtir" kelimesi hakkında En'âm, 6/25. âyetin tefsirine bkz. Bugünkü kâfirlerin de din ve ahiret inançlarına karşı yeğane sözleri esâtir (masal) ve hurafe demekten başka bir şey değildir. Hattâ esâtir ve hurafe kanşmış, bunları düzeltmeli diyerek dindarlık kisvesi altında dinsizlik ilan eden nice kâfirler ve şeytanlar görüyoruz; halbuki İslâm, esâtir yani aslı esaslı olmayan geçmişlerin hikayeleri olmaktan ne kadar uzaktır. Bakın bütün bunlara karşı Kur'ân gözün, kulağın, kalbin yaratılışını hatırlatarak ne güzel bir manzara gösterip bildiriyor. "De ki: Yeryüz kimindir?..."

"Eğer öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığı sevk ve idare eder ve bir gün mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı." Burada Allah Teâlâ'nın birliği isbat için "temânü" delilinin açık bir anlatımı vardır. (Enbiya Sûresi'ndeki "Eğer, Allah'tan başka tannlar bulunsayd" (âyetinin tefsirine bkz. 21/22)

Meâl-i Şerifi

93-118- 93- (Resulüm!) De ki: Rabbim! Eğer onlara yöneltilen tehdidi (dünyevi sıkıntıyı ve uhrevî azabı) mutlaka göstereceksen,

94- Bu durumda beni, o zalimler topluluğunda bulundurma, Rabbim!

95- Biz, onlara yönelttiğimiz tehdidi sana göstermeye elbette ki kadiriz.

96- Sen, kötülüğü en güzel bir tutumla sav, çünkü biz onların yakıştırmakta oldukları şeyi çok iyi bilmekteyiz.

97- Ve de ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım!

98- Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.

99- Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çatığında, "Rabbim, der, lütfen beni (dünyaya) geri gönder,"

100- "Ta ki, boş geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım." Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.

101- Sûr'a üflendiği zaman aralannda artık ne soysop (çekışmesi) vardır, ne de birbirlerini soruşturacaklardır.

Zina eden kadın; bununla da zina eden erkek veya müşrik bir erkekten başkası nikah edemez. Yani iffet ve namusu olanlar, zina eden kadından nefret eder, nikahına tenezzül etmez de onu nikah etse etse, bir zina suçu işlemiş veya zina eden kadınla evlenmeyin. İman etmiş bir cariyeye, beğenseniz bile müşrik bir kadından kesinlikle daha iyidir. İman edinceye kadar müşrik erkeklerle de mümin kadınların nikahlamayın.

İnanmış bir köle müşrik bir kimseden daha hayırlıdır" (Bakara, 2/221) âyet-i kerîmesine göre, müşrik kadın ve müşrik erkeklerle nikahlanmanın yasak olduğu belirtilmektedir. Zina eden kadını nikahlamaya gelince; bu âyetin zahirinden, bunun da müminlere haram ve müşrikle nikahlanmaya yakın olduğu anlaşıyor. Bununla beraber ihtilaf yönü de yok değildir.

1- Bazılan "bu âyetle maksad, nikahın hükmünü açıklamak değil, zinanın kötülüğünü açıklamadır. Burada nikah çiftleşme mânâsındadır ve bu sebepten haramlık da zinanın haramlığıdır" demişlerse de anlamsızdır. Çünkü Kur'an'da nikah, hep akit "nikahlanma" mânâsına geldiğinden çiftleşme mânâsı verilmesi doğru değildir. Bir de bu mânâca âyetin hiçbir fayda ifade etmemiş olacağı gösterilmiştir.

2- Hz. Aişe (r.anha) dan rivayet edilmiştir ki: "Bir erkek bir kadınla zina etse onu nikahlayamaz, bu âyetle haramdır. O ise başladığında zina etmiş olur..." Ebu Hayyan tefsirinde: Ashâb-ı kiramdan İbnü Mes'ud ve Berâ b. Azib (r.anhûma)'nin de görüşlerinin böyle olduğu bildirilmiştir. Fakat Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.v) den bu konu sorulmuş "Evveli akılsızlık, ahiri nikahtır, haram, helali haramlaştırmaz" buyurduğu nakledilmiştir. Ebu Bekr'î Siddîk, İbnü Ömer, İbnü Abbas ve Cabir'den ve Tâvûs, Said b. Müseyyeb, Cabir b. Zeyd, Atâ, Hasen'den ve dört imam'dan naklolan görüş de caiz olmaktadır. Ancak Fahrü'r-Râzî tefsirinde zikredildiği üzere zina eden erkek ve zina eden kadının iffetti erkek ve iffetti kadın ile ve iffetti erkek ve iffetti kadının, zina eden erkek ve zina eden kadın ile evlenmesinin haram olması, Hz. Aişe ve İbnü Mes'ud gibi Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de mezhepleridir, deniliyor.

3- Hasen'in görüşüne göre bu haramlık, belirli zina eden erkek ve zina eden kadın haklarındadır. Had vuruşmuş zina eden erkek ancak zina etmiş bir kadınla evlenebilir, Hz. Ali böylesinin nikahını reddetti diye, rivayet edilmiştir.

4- Bazılan bu hükmün Medine'de İslâm'ın başlangıcında gelmiş olup daha sonra neshedildiğini söylemişlerdir, Said b. Müseyyeb bu süredeki "Aranızdaki bekâları evlendirin." (Nûr, 24/32) ve Nisâ Süresi'ndeki "Size helal olan kadınların nikahlayın." (Nisâ, 4/3) âyetlerinin umumlarıyla birlikte neshedildiği rivayet edilmiş ve bu görüş yaygınlik kazanmıştır. Mütezile'den Cübbâî de icma ile nesholunmuştur, demiş. Fakat Fahrü'r-Râzî tefsirinde açıkladığı üzere araştırmacı âlimler bu iki görüşün ikisinin de zayıf olduğunu anlatmışlardır. Çünkü neshedenin icma olduğuna söylemek ise, imanın nâsih olamayacağı Fıkıh usulü ilminde sabittir. Bir de Ebu Bekir, Ömer, Ali gibi zatların muhalefetleri bulunan bir konuda icma sahih olamaz. Bu sebepten icma ile nesholunmuştur, demek doğru olamayacağı gibi mensuh olduğuna icma edilmiş demek de doğru değildir. Çünkü açıklandığı üzere aksi sabittir. Gerçi ve emirler geneldir. Fakat bunların da dinen bir engel bulunmayanlara ait olduğuna şüphe yoktur. Bundan dolayı diğer haramlar gibi buradaki haram kılınmanın da engellerden biri olması düşünülebilir. Böyle bir ihtimal karşısında ise neshe hükmetmek doğru olmaz. Özellikle sürenin başındaki "Onu farz kıldık" kelâmı bu sürede mensuh bir hükmün bulunmadığını anlatmak için yeterlidir.

5- Abdullah b. Ömer'den, İbnü Abbas'tan (r.anhüm) Mücahid'den, Said b. Cübeyr'den ve yine Said b. Müseyyeb'den gelen rivayetlere göre bu âyetin iniş sebebi şudur: Cahiliye devrinde fahişeleri işleten kerhaneler (Kerhaneciler) kerhaneciler vardı. İslâm geldiği vakit Medine'de bunlardan Ümmü Mehzûl gibi meşhur kanlarla, kapıları bayraklı, âlâmeti dokuz kadar kerhane bulunuyordu. Bu kanlar, bu kerhaneciler hep müşriklerden idi. İçlerinde servet edinmiş olanlar vardı. İslâm'da zina haram olduğundan bu fahişelerden bazıları, yeni müslüman olmuş olan bazısına nikah teklif etmiş ve kabul ederlerse nafakalarını taahhüt etmek istemiş, onlar da fakirlikleri ve ihtiyaç içinde bulunduklarından dolayı Resulullah'tan izin istemişler, bunun üzerine bu âyet indirilmiş, o nikahın müminlere haram olduğu anlatılmıştır. Bundan dolayı bazı tefsirciler bu haramlığın nüzul sebebi olanlara mahsus olduğunu zannetmişlerdir ki, "elif lâmlar" ahd için demek olur. Gerçi karine tamam olduğu zaman hükmü, nüzul sebebi tahsis olunabilir. Fakat burada hükmü, umumî sıfat üzerine gelmiş ve bu suretle haramlığa sebep olanların şahıslarında değil; ötede zinakârlık, beri de iman vasfıan arasındaki zıtlık da gösterilmiştir. Bu ise tamim, yani umumîlik karinesidir. Öyle ki "lâm" ahde yorumlanırsa bile, hükmün kıyas ile genelleştirilmesi zorunlu olacaktır. Bundan dolayı, nüzul sebebine mahsusur, diyenlerin muradı da bu haram kılmanın özellikle kerhane fahişelerine hakkında olduğunu söylemektr.

Ve bu fahişelerin belirgin özelliği ise zinayı helal kabul etme veya hafife alma demektir ki, küfürdür. İslâmiyetin hakimiyeti ile o cahiliyet kalıntısı olan kerhaneler kalkmış ve had cezalarının konulması ve uygulanması İslâm topraklarında artık öylelerinin ortaya çıkmasına meydan bırakmamış olduğu müddetçe, bunların nev'i şahıslarına münhasır kalmış olmasından dolayı bu, onların şahıslarına mahsus kaldı, diyenler de olmuştur. Bununla beraber:

6- Tefsircilerin çoğunun açıklamasına göre; bu haram kılma, zina edenleri nikahlamaktan müminleri sakındır korkutmak için mübalağa içindir. Çünkü diyorlar; zina damgası basılmış fasıklanın peşine takılacak caiz değil, mahzurdur. Fasıklara benzenmesi, töhmet mevkiinde bulunmasına, hakkında kötü lakırdılar edilmesine ve daha birçok bozgunculuklara sebeptir. Günahkârlar topluluğunda oturmakta bile günahları işlemeye maruz kalmak tehlikesi ne kadar çoktur! Artık zina eden kadınlar, kahpelerle evlenmek nasıl olur? "Aranızdaki bekâları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin" (Nûr, 24/32) emrindeki "Salâh" "iyi olanlar" kaydında da bu mânâyâ dikkat çekilmiştir. Ancak bir mümin, kaçınılması gereken böyle haram bir nikah -faraza- yapmış olsa o nikah , nikah olur mu? Yoksa o da bir zina mı olur?

7- Şimdi bunu özetlemekle âyetin mânâsını tesbit edelim: Burada üç kısım vardır: Müşrikler, zinayı helal kabul edip hafife alanlar, bir de böyle olmayanlar. BİRİNCİSİ: Herhangi bir mümin erkeğin veya mümin kadının, şirk koşan bir kadın veya şirk koşan bir erkekle nikahı sahih olamaz, kesinlikle haramdır, O bir zina olur.

İKİNCİSİ: Zina eden erkek ve zina eden kadın, âyetin nüzul sebebi olan kerhaneciler ve semaye olarak kullandıkları kadınlar gibi zinayı helal gören veya zinayı hafife alan takımdan ise, haramlığı nass ile belirlenmiş olanı helal kabul etme veya hafife alma küfür olduğu için, bunlar müşrik hükmünde olduklarından, nikahları nikah olmaz, kesinlikle haramdır, müşrik nikahı gibidir. Onun için âyetle zina eden erkek ve kadın, müşrik erkek ve kadına denil tutulmuş "Bu müminlere haram kılınmıştır" buyurulmuştur. Ayet bu iki kısmın nikahının haram oluşuna delildir. Ancak gerçekten tevbe etmiş olanlar başka.

ÜÇÜNCÜSÜ: Helal sayma veya hafife alma gibi küfür delili olmayarak zinâsı tesbit olunmuş, önceden de başından hiç nikah geçmemiş ise, iffet sahibi müminlerin bunları nikahlamaları tahrimen mekruh, fakat nikahları sahih olur. Ayetin tahriminin bu kısmı içine aldığı hususunda bir çeşit şüphe vardır. Onun için ictihada yol açılmıştır. İşte zikredilen ihtilaf, ancak bu kısım hakkındadır. Yalnız Hz. Aişe ve İbnü Mesud ve Berâ b. Azib hiçbirisinde nikahlanmayı uygun bulmamış, bu kısmın haramlığını da diğer iki kısım derecesinde tutmuşlardır. İ

şte zinanın sonucu öyle azab, böyle mahrum bırakmaktır. Mümin olanların zinadan sakınmaları ve cezasını uygulamaları farz olduğu gibi zâni ve zâniyeyi nikahlamaktan kaçınmaları ve birbirlerini böyle töhmetlerden korumaları da gerekir. Yoksa sakınma

bahanesiyle ona buna zina isnat ederek, iffet sahiplerinin namusuna dokunmak da büyük bir cinayettir, suçtur ki, buna remiy veya kazif denilir. Bu deyim; namuslu olanlara delilsiz böyle bir isnatla bulunmak, nasıl rastgeliye gaybı taşlamak gibi olmakla beraber, öldürmek için şiddetli ok atmak gibi yaşama hakkına bir hücum olduğuna işarettir. Bu yönüyle zina cezasının açıklanmasının arkasından kazif cezası açıklanarak buyruluyor ki:

4- Ve muhsenlere zina isnad eden, MUHSANE: Evlenmiş iffetti kadına, bir de evlenmiş olsun olmasın mutlak iffetti ve ırzı sağlam olana denilir ki, kazf ayetindeki "İhsanda" bu mânâ kastolunduğunda görüş birliği vardır. Yani burada evlenmiş olmak şart değil, zinadan temiz olmak şarttır. Bundan dolayı yetişkin kızdan da içine alır. Fakişler, bu ihsanda, İslâm, akıl, bulûğ, hür olmak ve iffetti olamak üzere beş şart saymışlardır. Erkeklerle zina isnad etmek aynı hükmünde delalet yönüyle dahilidir. Fakat kadınlara söz atmak daha yaygın olduğundan cemi münnes sigası ile onlar özellikle belirlenmiş veya genellikle öyle olduğu hükmü ortaya konulmuştur.

Netice olarak namusu sağlam olanlara atan, zina isnat eden sonra da dört şahit getirmeyen kimseler, demek ki ikrar bulunmadıkça bir zinayı ispat için şahitliğin ölçüsü en az dörttür. Halbuki iki adil şahit ile kıyas bile sabit olur. Demek ki, namuslu bir kimseyi, özellikle ırz ve namus sahibi bir kadını zina ile itham etmek canını almaktan ağırdır. Bu sebepten onlara iftira atıp da ispat edemeyenler yok mu? Bunlara da atıklarından dolayı seksen sopa vurunuz hem de bunları ebedi olarak şahitliklerini kabul etmeyiniz. O zina iftirası suçunu fırlatan dilin ebedi olarak, yani ölünceye kadar bu suretle hükmünü düşürmek bu da bu cezanın tamamlayıcı unsuruur. Celdin acısı cisme ait, bunun acısı ise ruha aittir. Zinada cisme ait olan yön, kazifte ruha ait olan yön galip olduğundan kazfin celdi, zina cezasından aşağı ve fakat bu manevî ceza ondan daha fazladır, çünkü ebedidir. Bunlar fasıklar güruhundan ibarettir. Fisk ile mahkum kimselerdir.

5-6- Ancak ondan sonra tevbe edip kendilerini ıslah edenler müstesna. Yani o kazif suçunu işledikten sonra nedamet getirerek sözünü geri alan ve onu telafi etmek için cezasına teslim olmak ve kazfettiği kimse ile helallaşmaktan başlayarak hal ve amelini düzelter kimseler, fasıklık hükmünden müstesna olurlar. Tevbe ile had cezasını düşmediğide icma vardır. Ancak Şâfiî mezhebinde bu istisnayı yukarıdaki cümleden ikisine ait olduğu ve bu sebepten böyle tevbe ettikleri takdirde had cezası düşmezse de fasıklıktan çıktığı gibi şahadetlerinin de kabul olunabileceği söylenilmiştir.

Fakat Hanefî mezhebinde bu, yalnız sonundaki "fâsikün" cümlesinden istisnadır. Kazf haddi ile cezalı olanlar tevbe ile hadden kurtulamayacakları gibi, şahadetlerinin kabul olunmaması da bedililik kaydı ile kayıtlıdır. Ebedileştirme ise istisnaya aykındır. Bundan dolayı bu hükmünden istisnanın faydası kul hakkı ile ilgisi olmayan ve yalnız Allah hakkı olan yönde olur. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. Mağfireti çok, rahmeti çoktur. Bundan dolayı tevbe ve ıslah halinde sorumlu tutmaz; fakat kazifte had ve şahadet yalnız Allah hakkı değil, aynı zamanda kul hakkıdır. Kazfolunanın davası üzerine ceraayan eder. Bu sebepten kul hakkını ilgilendirir ve şahitliğin reddi hükmü, tevbe ile düşmezse de yalnız Allah hakkı olan günah bağışlanabilir. Ve bu yönüyle bu suçlarda suçu gizleyip açığa çıkarmamak daha uygundur.

Zinayı ispatta dört şahit şartı da bununla ilgilidir. Bununla birlikte burada pek önemli bir nokta vardır. Bir kişi bir zinayı görecektse olursa, o bir yabancının zinâsı olduğu takdirde kendisine bir ar gerektirmeyeceğinden gizlemesi daha uygun olur. Fakat zevcesi olduğu takdirde ar gelir, nesebi bozulur, sabredemez, o halde başka şahit bulmak da mümkün değil gibidir. Bundan dolayı burada şöyle bir soru vardır: Rivayet edildiğine göre kazf âyeti indirilip okunduğu zaman Ensar'dan Sa'd b. Ubâde ve Asım b. Adiy, birisi ayağa kalkıp "Bir adam kansı ile birisini görse ne olacak.Dava etse seksen değnek vurulacak ve şahadeti reddedilecek, fasıklığına hükmolunacak; vurup öldürürse katl olunacak; dört şahit bulup getirinceye kadar ise işini bitirecek, bir açıklık getir Allah'ımı" dedi.

Çıkar çıkmaz damadı Hilâl b. Ümeyye veya Uyeymir kendisini karşıladı, ne var dedi. "Ser var, kanımı Süreyk b. Semha ile buldum" dedi ki, amcası oğlu idi. "Vallahi dedi bu benim sualim, ne çabuk mübtela oldum." Bunun üzerine ikisi bir Resulullah'a vardılar, haber verdiler. Resulullah kadını getirip sorguya çekti, kadın inkâr etti, ashab toplanmıştı. Koca, önceki âyet gereğince kazif cezasına mahkum olacaktır. "Gözlerimle gördüm, kulaklanımla dinledim, Allah biliyor ki ben doğuruyum, ancak hakkı söyledim, herhalde Allah'ın buna açıklık getireceğini ümid ederim." diyordu.

Derken Resulullah'a vahy gelmeye başladı, ashab bunu işaretlerden tanıyorlardı, hepsi sustular, beklediler, o zaman su Lîân âyetleri indirilmişt ki kazf âyetinin genelinen bir istisna niteliğinde ve özellikle kocaları kendi zevcelerine kazfi hakkındadır: Kendi zevcelerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince onların herbirinin şahitliği ,yani o eşlerden herhangi birinin kazif cezasından kurtulması için şer'ân dikkate değer bulunacak meşru ve uygun şahadeti kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir. Yani şahadet ederim, billahi hi şüphesiz ona attığım sözde kesinlikle doğrudum, diye tekrar tekrar dört kere yemin etmesidir.

7- Beşincisi de, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Yani beşinci defa da böyle şahadet edecek: Eğer o zina isnadında bulunmada ve şahadette yalan söylediyse Allah'ın laneti muhakkak üzerine olsun, diyecek ki bu, bir yemin-i münâkidedir. Bu âyetle ilâhi kelâmın üslubu dikkat olunursa, kocanın yalan takdirinde Allah tarafından lanete uğratılmasını ifade eder bir şekildedir. Nitekim Resulullah da bu beşinci "mucib yani gerekçedir" buyurmuştur.

8-9- Koca böyle beş kere şahadetle lîân yapınca kazif cezasından kurtulur, ithamı kansına yönelir. Zevceden de azabı, yani o dünyada verilecek azabı -ki sonu eviller hakkında zina cezasının neticesi olan recimdir o zevcenin kendisinin şöyle şahadet etmesi üzerinden kaldrın: Kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ile şahitlik etmesi, beşincisi de eğer (kocas) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, yani koca, sözünde doğru ise Allah'ın gazabını zevce kendi üzerine alacak; erkek tarafından lanet, kadın tarafından gazab üzerine on yemin verilmesi kadının üzerine gazabın lanetten daha tesiri olmasındandır. Böylece zevce de bu beş yemin ile şahadet ederse zina cezasını kendi üzerinden kaldırmış olur ve artık kan koca arasında ayrılık meydana gelir.

Fakat zevce, bu beş şahadeti yapmaz da lîân yapmaktan kaçınırsa azabı defedemez. O halde ne yapılır? Burası âyetin mefhum-u muhâlifine aittir. Şâfiî hemen had cezasının yapılmasına hükmü vermiş, fakat Hanefîler kesinlik gerekli olan böyle yerlerde yalnız mefhum-u muhalif ile amel etmeyi caiz görmediklerinden dört şahit çok iken ikrar da bulunmayınca zinanın sabit olmasıyla hadd cezasının yerine getirilmesini hükmü verilemeyeceğini ve bundan dolayı ya lîânı kabul veya hadd yerine getirilmek üzere ikrar edinceye kadar hapse hükmetmişlerdir .

10-Netice olarak kazif, zina gibi çok çirkin, kan kocalık namusu da çok önemli olduğundan, bir taraf açısından kazif cezası, diğer taraf açısından da zina cezası yerine geçecek olacak lîân da böyle önemli bir kurtuluş çaresidir ki, bunları Allah Teâlâ emir ve hüküm buyurdu Allah'ın size bol lütfu ve merhameti olmasaydı da kendi kendinize kalsaydınız ve Allah tevbeleri kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı da tevbelerinizi kabul etmeseydi, hikmetsiz hükümlere, nizamsız idarelere bırakıverseydi, neler olmazdı neler...

Meâl-i Şerifi

11- Haberiniz olsun ki (Muhammed'in eşine) bu ağır ifki (iftirayı) uyduranlar sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük saymayınız; aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. (Elebaşlılık yapan, bu yüzden de) bu günahın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.

12- Erkek ve kadın müminlerin, bu iftirayı işittiklerinde kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da, "bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?

13- (Bu iddiayı ortaya atanların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki şahitler getirip ispat edemediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendisidirler.

14- Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, size mutlaka büyük bir azab isabet ederdi.

15- Çünkü siz bu iftirayı, gelişigüzel birbirinizin ağzından alıyıp ve hakkında bilgi sahibi olmadığınızı (bu uydurma haberi) ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur.

16-Ona duyduğunuzda "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Haşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır..." demeli değil miydiniz?

17- Eğer inanmış insanlarsanız, Allah, bir daha buna benzer tutumu tekrarlamahtan sizi sakındırıp uyarıyor.

18-Ve Allah âyetlerini size açıklıyor. Allah, (işin iç yüzünü) çok iyi bilir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.

19- İnananlar arasında kötü söz ve davranışın yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da, ahirette de acı veren bir azab vardır. (Her şeyi) Allah bilir; siz bilmezsiniz.

20- Ya sizin üstünüze Allah'ın lütf ve merhameti olmasaydı; Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)?

11- Şunlar ki ifk ile geldiler, İFK: Asıl ve esasından çevrilmiş, gerçeği değiştirilmiş söz, yani yalan, iftira, böhnan demektir,

BÜHTAN da ansızın atılıp insanı hayrette bırakan iftira demektir. Genellikle tefsir ve hadis kitaplarında rivayet edildiği üzere bu âyetlerin nüzul sebebi şöyledir:

Hız. Aişe (r.anhâ) dedi ki, Resulullah (s.a.v) sefere çıkmak istediği zaman, kadınları arasında kura çeker, hangisinin ismi çıkarsa onunla giderdi. Benî Mustalik gazasından önce yaptığı gazada da aramızda kura çekti, benim ismim çıktı, bundan dolayı Resulullah ile beraber çıktım ve bu, hicab (örtünme) âyetinin indirilmesinden sonra idi. Onun için bir hevdece (deve üzerine konulan kapalı taşıyıcıya) konuldum, dönüşte Resulullah Medine'ye yaklaşınca bir yerde konakladı, sonra da yola çıkmaya nida ettirdi. Yola çıkmaya seslendikleri sırada ben kakkak ve yürüyüp ordugahı geçtim, tuvalete gittim, yerime dönerken göğsümü yokladım, ne göreyim Zafâr boncuklarından bir dizim vardı, kopmuş düşmüş, bunun üzerine döndüm, kaybolan dizimi aradım, bunu aramak beni alıkoymdu.

Benim oyl nakliye mi yapmakta olan grup varmışlar, hevdeci yüklenmişler ve beni içinde zannetmişler. Çünkü hafif idim, henüz küçük yaşta bir taze idim; beni hevdecede sanmışlar, deveyi çekmişler gitmişler. Döndüğüm zaman orada kimseyi bulamadım, bundan dolayı belki beni aramak için dönerler dedim, oturdum. Derken uyumuşum, Safvân b. Muattal ordunun arkasına kalır, insanların eşyalarını araştırır, bir şey kalmış ise kaybolmalması için diğer konak yerine götürürdü, beni görünce tanımıştı "Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz" (Bakara, 2/156) demesiyle uyandım, hemen feraceyle yüzümü örttüm, devesinden indim, ben bininceye kadar çekildim, bindim. Sonra deveyi çekti, yürüdü, öğle sıcağında orduya yetişti; imişler, bağışyorlardı. İndikleri zaman beni bulamadıklarından insanlar çalkalanmış, o sırada imiş ben üzerlerine varverdim, artık herkes beni konuşmuş. Beni lakırdıya almış, helak olan helak olmuş.

Resulullah Medine'ye ayak bastı ve bana bir ağrı, sızı meydana geldi. Fakat rahatsız olduğum zamanlar Peygamber (s.a.v) den tanıyageldiğim alaka ve lütfü bu defa görmedim, ancak yanıma giriyor, "nasıl o?" diyordu. Bu beni işkilledirdi, henüz söylenen sözlerden haberim yoktu, nihayet nekahet dönemine geldim. Bir gece Mistah'ın annesi ile hacetimiz için dışarı çıktım, isimiz biter bitmez yine Mistah'ın annesi ile odama doğru döndük. Derken Mistah'ın annesi mırtı, yani yün çarşafı içinde sürçtü dedi. Ben buna itiraz ettim. "Bedir'de bulunmuş bir zata söviyor musun?" dedim, "Haberin yok mu" dedi, "ne var" dedim. "Ben dedi, şehadet ederim ki, sen hakikaten "Habersiz mümin hanımlar" dansın i. Sonra ifk'ilerin dediklerini anlattı. Derhal hastalık üstüne hastalığım arttı, hemen ağlayarak döndüm.

Sonra Resulullah girdi ve "nasıl o?" dedi. "Bana izin ver, ana babamın yanına gideyim" dedim. İzin verdi, ben de anama babama gittim. Anname: "Ey anne, dedim, insanlar neler söylüyorlar?" "Kızcağızım! dedi, kendini üzme, vallahi bir erkeğin yanında sevgili parlak bir kadın olsun ve ortaklan bulunsun da aleyhinde çok laf etmesinler, pek azdır. Daha dedi, bu ana kadar söylenilen sana malum olmadı mı?" Ben ağlamaya başladım ve bütün gece sabahı ettim, yine ağlıyordum. Ağlarken babam yanıma geldi, anname, "bu niye ağlıyor" dedi. "Bu ana kadar söylenilenden bilgisi yokmuş" dedi. Babam da ağladı. "sus kızım" dedi. O gün durdum, göz yaşım dinmiyordu, ana babama ağlamak çığırımı parçalayacak gibi geliyordu. İkisi de yanımda oturmuş, ben ağlıyorken Resulullah (s.a.v) üzerime geliverdi, selam verdi, sonra oturdu. Hakkımda söylenilen söylenileliden beri yanımda oturmamıştı ve bir ay olmuş Allah Teâlâ ona benim bu isimle ilgili vahiy indirmemişti.

Sonra dedi ki: "Ey Aişe! Hal önemli, senden bana şöyle şöyle söz yetişti, şimde sen bu durumdan temiz ve ben isen Allah, muhakkak seni aklayacak ve eğer bir günâha düşünsen Allah'a istigfar ile tevbe et. Çünkü kul tevbe edince Allah Teâlâ tevbeyle kabül eder." Ne zaman ki Peygamber (s.a.v) konuşmasını bitirdi, göz yaşları boşandı, sonra babama "Tarafımdan Resulullah'a cevap ver" dedim. "Vallahi ne diyeceğimi bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine anname, dedim, "Tarafımdan Resulullah'a cevap ver." O da "Vallahi ne diyeyim, bilmiyorum, dedi. Ben henüz küçük yaşta bir taze idim, Kur'an'dan çok okuyamazdım. Yani çok delil getirebilecek halde değildim. Dedim ki: "Vallahi ben anladım. Siz bunu işitmişsiniz, hatta gönüllerinizde yer etmiş, inanmışsınız. Şimdi ben size beriyim desem inanmayacaksınız ve eğer benim muhakkak tertemiz olduğumu Allah bilip dururken size kötü bir tıfrafta bulunsam hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi benimle size başka bir mesel bulamıyorum, ancak Yusuf'un babası o salih kulun ki ismini zikretmemiştim dediği gibi "Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin anlattığınıza göre, yardımına sığınacak ancak Allah'tır" (Yusuf, 12/18) dedim, sonra dönüp yatağıma yattım.

O halde ben vallahi biliyordum ki, Allah Teâlâ muhakkak beni temizce çıkar. Fakat vallahi, hakkımda vahyi-i metlûvu (Kur'an âyet) indireceğini zannetmiyordum. Benim işim nefsişime göre, Allah Teâlâ'nın öyle okunup tilâvet olunacak bir emir ile tekeللüm buyuracağı dereden çok hakir idi. Ve fakat umuyordum ki, Resulullah yukuda bir rüya görür de Allah, beni onunla temiz etme çıkar. Allah bilir ya, Resulullah yerinden kalkmamıştı, ehl-i beyit'ten kimse de dışarı çıkmamıştı. Allah Teâlâ, Peygamberine vahyi indiriverdi, ona vahyedilirden olağelen hal hemen geliverdi ki, kiş gününde bile vahyin ağırlığından dolu danesi gibi ter dökülürdü. Bunun üzerine, bir örtü örtüldü ve başımın altına bir yastık konuldu. Vallahi ben telaş etmedim, aldırmadım, çünkü beraatımı, suçsuzluğumu biliyordum. Fakat Resulullah açılıncaya kadar, insanları dediklerine hak verecek bir vahiy gelivermek korkusundan, anamın babamın canları çıkacak zannettim.

Ne zaman ki Resulullah açıldı, gülyordu, ilk söylediği kelime şu oldu: "Müjde ey Aişe! Rahat ol, vallahi Allah, seni kat'i olarak akladı" dedi. "Hamd, Allah'a; ne sana, ne de ashabına" dedim. Annem, dedi "Kalk ona!" Ben, "Vallahi ne ona kalkarım, ne de beraatımı indiren Allah'dan başkasına hamd ederim" dedim. Burada Allah Teâlâ den itibaren on âyet indirmişti. Bunun üzerine Ebu Bekir "Vallahi bundan sonra artık Mistah'a infak etmem" dedi. Çünkü ona yakınlığı ve fakırlığı sebebiyle nafaka veriyordu. Bu sebeple de Allah Teâlâ şu âyeti indirdi. "İçinizden faziletli olanlar (yakınları...) vermemeğe yemin etmesinler. Allah'ın sizi başışlamasını arzulamaz mısınız?" (Nur, 24/22) , Bunun üzerine Ebu Bekir de "Evet, vallahi, Allah'ın beni mağfiret etmesini severim" dedi Mistah'a yine nafakası verilmeğe devam edildi. Netice olarak özürüm nazil olunca Resulullah kalktı minbere çıktı, bunları anlattı ve Kur'an'ı okudu ve minberden

indiği vakitte Abdullah b. Ubeyy'e, Mistah'a, Hamne'ye ve Hassan'a had cezası vurdu.

İçinizden bir usbedir, mahdud, belliri bir gruptur.

USBE: Ondan kırka kadar bir topluluk, sayısı belli bir gruh, grup demektir. Ey o ifke uğrayanlar onun sizin için bir şey sanmayınız belki o -ifk- sizin için bir hayırdır.

Büyük sevap kazanmaya sebep, Allah indindeki kerametini ortaya çıkmasına, netice olarak kıymet ve derecenin yükselmesine sebep olur. Aslında ifk, o iftira, yalanı büyük bir şerdir. Fakat gerçekte onun şerri, onu uyduranlara, söyleyenlere aittir. Onlardan, o güruh'tan her birinin kazandığı vebali kendisindir. Kimi susmuş, kimi gülmüş, kimi söylenmiş. İçlerinden onun, o vebalin büyüğünü yüklenen, o güruh içinde o iftirayı kasten atan ve yayılmasını arzu ederek vebalin büyümesine sebep olan için de büyük bir azab vardır. Bu Abdullah b. Ubeyy hakkındadır ki, münafıkları başı idi. O iftirayı önce o atmış, ilk önce o ortaya koymaya çalışmış ve halk arasında propaganda yaptırmıştı. Kumaz münafıkları, cınaslı lakırdılarla müminleri gözlemleri gizliyle heyecana getirmeye çalışmış ve bu propogandaya aldanan şair Hassan ve fakir Mistah gibi bir iki safdil de o Übeyy oğlunun açıklamalarına kapılıp kazif cezasına müstehak olmuşlardı. Safvan, Hassan'a hücum edip vurduğu bir kılıç darbesi ile gözünü söndürmüş ve demişti ki:

12-20- Ne vardı o yalanı işittiginiz zaman müminler ve mümineler kendi nefislerine hayır zannetseler, kendilerine ve kendileri kadar tanınmaları gereken hemcinslerine hüsn ü zan besleseler de bu açık bir ifktir, deselerdi ya! Zannın menşei, nefeste bir kıyastır. Bir kimse nefsinde kendi hakkında cevaz verebildiği ölçüdedir ki, kendine benzettği kimseler hakkında nefsi bir kıyas ile bir zanda bulunur. Halbuki müminlerin, müminelerin, kendi nefislerinde fena şeylere cevaz vermemeleri, nezih olmaları gerekir. Bu sebepten kötü bir söz işittikleri zaman kendilerinden şüpheleri olmadığı gibi, kendileri gibi saymaları gereken mümin ve mümineler hakkında da iyi zanda bulunmaları, berâet-i zimmetin asıl olduğunu bilmeleri, açık ve görünen halin aksine olan desteksiz ve delisiz lakırdılara, açık bir iftira demeleri gerekir.

"(İnsanlar arasında kötü sözün yayılmasını arzulayan kimseler var ya işte) onlar için dünyada da ahirette de acı veren bir azab vardır." Dünyadaki azab; kazif cezası ve neticeleridir. Nitekim Mistah, Hassan, Hamne haklarında kazif cezası uygulandı ve Safvan bir kılıç darbesi ile Hassan'ı vurup bir gözünü söndürdü.

Meâl-i Şerifi

21- Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, şunu bilsin ki o, edepsizlikleri ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüze Allah'ın lütf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse temiz çıkmazdı. Fakat Allah, dilediğini arındırır. Allah iştir ve bilir.

22- İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; başışlanları, feragat göstersinler. Allah'ın sizi başışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok başışlayandır, çok merhametlidir.

23- Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azab vardır.

24- O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış olduklarından dolayı aleyhlerinde şahitlik edecektir.

25- O gün Allah onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın gerçek olduğunu anlayacaklar.

26- Kötü kadınlr, kötü erkekler, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlr temiz erkekler, temiz erkekler de temiz kadınlara yarasır. İşte bu temiz olan, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için başışlanma ve güzel bir rızık vardır.

21-25- "Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnad edenler". Burada gâfilat (habersiz) vasfı, medih (övme) sıfatlarındandır. Yani Peygamber (s.a.v)'ın temiz zevceleri gibi kötülükten mutlak mânâda habersiz, öyle bir şey asla habırrndan geçmez, imanlı hanımlara atımlar, şüphesiz Dünya ve ahirette lanetlenliler ve onlara çok büyük bir azap vardır. "O gün dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları karşılık aleyhlerinde şahitlik yapar." (Yâsin, 36/65. âyetin tefsirine bkz.). O gün Allah, onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar, Allah'ın bir gerçek olduğunu anlayıp bilecekler. Yani her hakikati ortaya koyan, ve varlığında hiç şüphe caiz olmayan, Hak Teâlâ'ır.

Burada tevbe edenler istisna edilmemiştir. Çünkü bunda Peygamber (s.a.v) in temiz zevcelerinin özel hakları sebebiyle bir özellik vardır. Bununla beraber mânâ, umumdır. Bu sebepten umumî olan kazf âyetindeki istisnayı ahirette ilgili yönden burada da geçerli olması düşünülür. Hassan b. Sabit münafık olmakla beraber, tevbekâr olduğunda, bir şüphe yoktur. Nitekim kendisine had cezası uygulandıktan sonra söylediği şu beyitlerle akladığını ortaya koymuştu:

"İffetlidir, ağırbaşlıdır, bir şüphe ile suçlanamaz.

Bir şeyden habersiz iffeti kadınlardan ırzları hakkında söz söylemekten çekinir.

O, insanların din ve mevkii itibarıyla en hayırlısının hanımıdır,

İnsanların en hayırlısı da hidayet, keramet ve fazilet peygamberidir.

O, Lüey b. Gâlib kabilesinden bir hanım sultandır.

O kabilenin gayreti üstün ve o hanımın şerefi devamlıdır.

Terbiyelidir, Allah onun ahlâkını asıl ve tertemiz kılmıştır.

Kendisini de her türlü ayıp ve batıldan aklamıştır.

Eğer sana ulaştırılan sözü ben söylemiş isem,

Ellerim kamçıyı kaldırmaz olsun, kurusun.

Nasıl olur da söyleyebilirim, yaşadığım süreçte sevgim ve yardımım, meclislerin güzelliği olan Resulullah'ın Âline aittir.

Onun insanlar üzerinde nice üstün ve faziletli rütbeleri vardır.

Yükseklere atılanlar bile o rütbelere ulaşmakdan aciz kalırlar."

Hız. Aişe (r.anha) de "Hassan'a cenneti ümid ederim. Resulullah'ın medhine ait şiirini işittiği zaman, ona cenneti ümid ettim" demiştir.

26- Habiseler habisler içindir. Habisat, murdar kötü kanlara, murdar sözlerle, murdar fiillere ve genellikle kötü ve pis şeylere kelimenin asıl mânâsında kullanılmış olunabilir. Fakat Habisin, Cem-i müzekker olduğunda, yalnız erkekler hakkında kelimenin gerçek mânâsında kullanılmış olur. Bununla birlikte, habis, kötü kişiler mânâsına olarak erkekler ile beraber dişileri de içine alacak şekilde kullanılabilir. Bunların zıddı olan tayyibat ve tayyibinde de fark böyledir. Âyetteki karşılaştırmadan ilk bakışta gözükene dişi ile erkek karşılaştırmasıdır. Bununla beraber ikinci mânâ da uzak değildir, rivayet olunmuştur. Buna göre mânâ şu olur; murdar, yani eteği kirli, namusu temiz olmayan, hain kanlar murdar erkeklerindir, murdarların dengidir. Bundan dolayı, murdar kanının kocası da murdar olur, olmasa murdar kanyı tutmaz. Yahut murdar sözler, murdar fiiller, murdar kişilerindir. Bundan dolayı, kazif, ifk, böhnan, sövmek ve edepsizce sövmek gibi laflar, zina gibi pis fiiller, murdar kişiden, murdarlardan çıkar ve ancak murdarlara ait olabilir. Ve bilâkis habisler de habiseler içindir. Murdar erkekler, murdar kanlar içindir. "Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenemez, zina eden kadını da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenebilir." (Nur, 24/3) gibi... Veya murdar kişiler, murdar işler ve sözler içindir. Pislikler pislerin özelliği, pisler de pisliklerin özel yerleridir. Tayyibât da tayyibler için, hoş, pak ve temiz kadınlr, pak erkekler içindir, temiz olanlardır, pak olmayanları buluşturamaz. Veya ikinci mânâ ile iyi ve hoş kelimeler ve iyi ameller hoş ve temiz kimselerin şian, temizlerin işi, temizlerin halidir. Tayyibler de tayyibat içindir. Temiz, pak adamlar temiz, pak kadınlar içindir. Pak olmayanları, ne alırlar, ne tutarlar veya temiz pak insanlar da temiz pak sözler, temiz pak işler, temiz pak şeyler içindir. Onlara yaraşan, onlardan beklenen bunlardır. Netice olarak pak hoşluklar, pak ve hoş olanların özelliği; pak, hoş olanlar da pak, hoşlukların öz sahibi, öz mahalli ve yeridir. O yüksekler, o yüksek temizler, o tayyibin ve tayyibâtın seçilmişleri

olan Muhammed Mustafa (s.a.v) nın ailesi onların söylediklerinden çok uzaktırlar. O pis kimselerin, o ifk ve iftiracıların ağızlarına aldıkları dedikodudan çok uzak ve temizdirler. Onlar için bir bağış ve güzel bir nızk vardır. O temizler için hesap gününde bambaşka bir mağfiret, bağış ve ikramı nihayetsiz bir nızk vardır ki o, cennettir.

İslâm, anayasasında iffet, ırz ve namus hukukunun ilk esaslardan olduğu tesbit edildikten sonra, bu temizlikle en fazla ilgili olan meskenlerin korunması, beşeri münasipet ahlaki ve hukuku, kadınların tesettürü gibi detaylara geçiyor.

Nur Süresi (Devamı)
Meâl-i Şerifi

27- Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farkettilerip ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir. Herhalde (bunu) düşünün anlarsınız.

28- Orada kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün!" denilirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah, yaptığınızı bilir.

29- İçinde kendinize ait bir şeylerin bulunduğu oturulmayan bir eve girmenizde herhangi bir sakınca yoktur. Allah, sizin açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.

30- (Resulüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

31- Mümin kadınları da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korunsunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtünsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunan (köleleri), erkeklerden, kadına ihtiyacı kalmayısı (cinsi güçten düşmüş) hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlatsınlar diye, ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki, kurtuluşa eresiniz.

27-Resulullah'a Ensar'dan bir kadın gelip "Ya Resulullah, ben evimde öyle bir halde bulunurum ki, o halimde hiç kimsenin beni görmesini istemem. Fakat ailemden bir kimsenin, üzerime gelip giriverdiği de eksik olmaz" demişti bunun üzerine âyeti indirildi.

Kendi evlerinden başka evlere, otadânından başka odalara sahiplerine geldiğinizi farkettilerip ev halkına selam vermedikçe girmeyiniz. Başkalarının mülküne izinsiz girmek gasb gibi olacağından hukukun ve hükmen haram olduğu gibi kendi mülkü olan, dinen girmeye hakkı bulunan ev içerisinde de olsa, gerek kendinden başkasına ait olan odalara habersiz ve selamsız girivermek de terbiye yönünden ve dini yönden yasak kılınmıştır. Burada geldiğini farketmeyi, izin istemek, diye tefsir edenler olduğu gibi, durumu araştırma ile selamlaama, yani izin istemeden önce durumun girmeye uygun olup olmadığını bilmeye çalışmak veya insan bulunup bulunmadığını öğrenmek istemek mânâlarıyla tefsir edenler de olmuştur. Gözüken burada farkettimek, vahşice mukabili olmasıdır ki, baskın yapar gibi birdenbire vahşicesine girivermeyip insanlığa yaraşır ve duruma uygun bir yakınlık ortaya koymak, demek olur.

Ebu Eyyub'dan rivayet edilmiştir ki, "Ya Resulullah! İstiyânâs nedir?" dedik. Buyurdu ki: "Öksürerek tekbir ve tesbih ile ev halkını haberdar etmekte. Teslim de, essellâmaüleyküm demektir." Şu halde istiyânâ, açığa izin isteme ile yumuşak bir şekilde haber verme ve farketirmeden daha geneldir. "İstiyânâ" denilmeyip "İstiyânâs" denilmesi de bundan dolayı olsa gerektir. Şu halde mülkü olmayan ve hiçbir yönden girme hakkı bulunmayan evlere girmek için herhalde izin istemek şarttır.

Yoksa bir hücum ve baskın olur. Ve ev sahibinin ona karşı her türlü müdafaya hakkı bulunur. Girme hakkı bulunmakla beraber başkasının oturduğu odaya girmekte ise mutlak farkettime, şart ve fakat farketminin izin isteme şeklinde olması sünnet veya edeb olmakla beraber farz denilemez. Bundan dolayı, bir hakim tarafından bir suçlu veya sanık kimsenin evine girmek gerektiği zaman da izin istemek denilemezse de ırza bir saldırı durumuna düşülmek için gelindiğinin hissettirilmesi gerekir.

Netice olarak, meskenler, oturma yerleri tecavüzden ve her türlü edepsizlikten korunmalıdır. Hiç kimsenin evinde güven ve huzuru bozulmamalı ve oralara edep ve usulü ile girilmelidir ki, bu da istiyânâ (farkettime) ve selam iledir. İzin isteyip alınması nasıl olacağı hakkında rivayet olunur ki, birisi Resulullah'dan izin isteyip vülûc edeyim mi? yani, sokulayım mı? demişti. Peygamber (s.a.v) de Revza isimli bir kadına "Kak şuna öğret, izin isteme işini güzel yapmıyor, şöyle: yani gireyim mi? desin" buyurmuş, adam da bunu işitmiş ve söylemiş; bunun üzerine "giri!" buyurulmuş, Resulullah'tan bazı şeyler sormuş, cevap almış, sonunda "İlimde senin bilmediğin var mı?...demiş. Peygamber (s.a.v) de "Allah Teâlâ bana bir çok hayır verdi, bununla birlikte hiç şüphe yok ilimde üylesi vardır ki, onu Allah'tan başkası bilmez" buyurmuş ve "Kıyamet'in zamanının ilmi muhakkak ki Allah nezdindedir." (Lokman, 31/34) âyetinin sonuna kadar okumuştur.

Cahiliye halkı, birinin evine vardıklarında mahremiyete saygı gözetmedikleri gibi, dünya ve ahiret selâmetini içinde bulunduran selâm duasını bilmezler de "Sabahınız hayat olsun" veya "hayr olsun" "akşamınız hayat olsun" gibi belirli bir şekilde selam ile sağlık verirlerdir. Gerçi bu da kötü bir şey değildir. Fakat böyle selamlanın, yalnız dünyanın bir sabah ve akşamıyla kayıtlı, toplumsal gayret ve iyi temennileri bir günden ileri gitmeyen güdük bir medeniyetin âdeti olduğu düşünülme şüphe yoktur. Allah Teâlâ, istiyânâsı, yani girerken farkettimeyi şart kıldığı gibi müminlere hududsuz bir selamet duygusu vaad ve telkin eden selâmı öğretmekle lafzı kısa ve özlü, mânâsı geniş ve herkes için talep edilen bir gaye olacak en güzel bir toplumsal prensip ortaya koymuştur. Şu halde bunu önleyecek diğer iyi temennilerle yetinmek bir cahiliyet eseri olacağından hoş değildir, mekruhtur.

Bir de istiyânâ, yani izin isteme kaç defa olmalıdır. Resulullah'tan rivayet edildiğine göre, istiyânâ üçtür. Birincisinde kulak verirler, ikincisinde hazırlanırlar. Üçüncüsünde izin verilirler veya reddederler. Bu üç izin isteme birbiri ardına acele ettirilmeşi aralarında biraz bekleme ile yapılmalı ve üçüncüsünde cevap verilmezse dönmelidir. Şiddetle kapı çalmak, ev sahibine bağlamak ise haramdır. Zira korkutmayı ve tecavüzü zannettirir, yürek oynatır. Bu konuda indirilen "(Resulüm!) Sana odalının arkasından bağırانların çoklan aklı ermez kişilerdir" (Hucurat, 49/4) âyeti yeterli bir kinamadır. Hem de izin isterken yüzünü kapiya karşı tutup durmamalı, sağa veya sola dönmelidir. Resulullah böyle yapardı.

Bir defasında Ebu Said el-Hudri (r.a) kapiya yönelik olarak izin istemişti de Peygamber (s.a.v) "Kapiya yönelerek izin isteme" buyurdu. Bu istiyânâs, yani farkettilerip ve selam vermeden girmek sizin için hayırdır. Bir töhmete düşmekten emin kılar güvenlik ve huzuru destekler, iffet ve temizliği artırır, gerektir ki tezekkür edersiniz, düşünür, anlar, unutmazsınız. Rivayet edilir ki, Nebiy-u İ Ekrem (s.a.v)'e bir adam "Annemden de izin isteyekce miyim?" dedi "evet" buyurdu. "Onun benden başka hizmet edeni yok, her girişimde izin mi isteyeyim?" dedi, Peygamber (s.a.v) "Ananı çıplak görmeyi arzu eder misin" buyurdu, "Hayır" dedi. "Öyleyse izin iste" buyurdu.

28- Şimdi orada bir kimse bulamazsanız, yani izin vermeye yetkili bir kimse bulunmaz veya hiç kimse olmazsa artık onlara girmeyiniz ta size izin verilinceye kadar sabrediniz. İzin denince, izni geçerli olabilecek kimse tarafından izin, demek olduğunu da hatırlatmaya gerek yoktur. Ve eğer size döndünüz, denilirse, o evdekilerden gerek izin vermeye yetkili ve gerekse izin vermeye yetkisi olmayanlar tarafından denilirse denilisin hemen döndünüz, tekrar tekrar izin isteyerek girmekte ısrar edip direnmeyiniz o dönüvermek sizin için daha temizdir. Sabretmekten ve orada dikilip kalmaktan daha

uygundur. Çünkü bir zorba veya arsız bir dilenci gibi inad ve ısrar ile kapıda bekleyip durmanın uzak olmayacağı alçak ve uygunsuz töhmetlerden münezzehtir. Ancak bunun karşılığında terk edilmiş caiz ve uygun olmayan bir görev bulunursa, bu müstesnadır ve Allah her yaptığınızı bilir. Bundan dolayı bu konuda yükümlü bulunduğunuz işlerden yaptığınızı ve bıraktığınızı hususları da bilir. Mükafatını ve cezasını verir.

29- İçinizde kendinize ait meta' (mal) bulunan ve oturulmayan evlere girmenizde herhangi bir sakınca yoktur. Rivayet edildiğine göre Ebu Bekri's-sıddîk (r.a) "Ya Resulallah! Biz ticaretimizde çeşitli yerlere gider ve hanlara konanz, izin verilmedikçe onlara girmeyelim mi?" demişti. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

GAYR-I MESKUNİE, demek oturan kişi içinde bulunmayan veya içinde kimse oturmayıp boş olan veya oturulmayan yer, demek olabilir.

META': Mal, mülk ve kendisinden faydalanan şey demektir. Fayda ve istifade edilen herhangi bir şey hakkında kullanılır. Buna göre işlerinde herhangi bir şekilde faydalanma yetkiniz ve bundan dolayı bir çeşit girme hakkınız bulunan evler, odalar demektir ki, han, hamam, dükkân, depo vesaire gibi umuma açık olan yerlere samil olduğu gibi, harap evlere ve kendi evi içerisinde diğerlerinin otumasına aynılmış olup da oturanı içinde bulunmayan odalara dahi denir. Çünkü oturan kimsesi içinde iken bu odalara da habersiz ve selamsız girmek gerekirse de, oturan kimsesi içinde bulunmadığı takdirde izin ve haber vermezsiniz girmekte günah yoktur. Zira kendisinin eşyası, faydalanma hakkı vardır. Ancak kiraya vererek itifa, yani yararlanma hakkını geçici olsa da başkasına vermiş ise, yine önceki âyetlerin hükmü geçerlidir. İzin olmadan giremez ve Allah, sizin açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir. Bundan dolayı herhangi bir eve bir kötülük fikriyle veya bir ayba, bir eksikliğe muttali olmak için girmemeli, Allah'tan korkmalıdır.

30- Müminlere yani mümin erkeklere- söyle, gözlerini indirsınlar; gerek dışarda, gerek içerde ve gerekse başkalarının evlerine girip çıkarken, otururken kalkarken gözlerini dikmesinler, harama bakmaktan, ayıp bir şey görmekten sakınsınlar. Sofiyeden Şibli (k.s.)'ye: " ne demektir? diye sormuşlar, demiş ki: "Baş gözlerini haramlardan, kalp, gözlerini Allah'tan gayri şeylerden çeksinler." İrzlarını da korunsunlar, apış aralarını tamamen koruyup haramdan, bakmaktan saklasınlar, avretlerini örtüp ırz ve namuslarını korunsunlar.

FÜRÜC, Fercin çoğuludur. Ferc, aslı mânâsında iki şey arasındaki açıklık demektir. Bu şekilde gerek erkek, gerek dişi insanın bacakları arasındaki açıklığa da gerçek olarak bu isim verilir ki, dilimizde apışarası denir ve bu deyim ile avret mahallinden kinaye de edilir ki, Kur'ânda bu mânâ ile geçmiş ve onun için erkeğe de dişiye de kullanılmıştır. Sonra özellikle kadının ön avretinden kinaye olarak kullanılması fazla yapılmış ve kinaye değil, sarıh denecek derecede bu şekliyle kullanılmıştır. "Fercini korudu" (Enbiya, 21/91) bu mânâdadır. "Fercleri koruma" emri haramdan fevkalade korumakla ırzı muhafazadan kinayedir. Ve bu muhafazayı ifade ederken daha evvel konulduğu mânânın delaletiyle avret mahallinin örtülmesi emrini de içinde bulundurur. Bundan başka kinaye mânâsının gereğini ifade ederken hakikatini de iradeye mani olmadığından fûruc kinayesi avret mahallinin sınırından da işaret eder. Yani insanın avret mahallii, bilinen cinsel organı ibaret değil, apış arası denilen açıklık boyunca uzar ki, bunun âzamisi topluklara kadar varnsa da en yakın bilinen azı, diz üstü oturulduğunda belirleneceği üzere göbek altından dizlere kadardır. Bunun için erkeklerde korunması ve örtülmesi farz olan bir avret mahallii bu bilinen en az miktandır. Fazlası müstehabdır. Kadınlarda da bundan sonraki âyetin delaletiyle tepeden topuğa kadardır. Demek ki, iki diz arasındaki açıklığı örtmeyen elbise, avret mahallinin örtülmesine yeterli, denemeyecektir.

Şüphe yok ki Allah her yaptıklarından haberdardır. Erkeklerin nelere göz diktiklerini, istekleriyle nelere doymak istediklerini, organlarını ne gibi duygularla tahrik ettiklerini, ne maksat beslediklerini, ne düzenler kurduklarını, ne işler çevirdiklerini, ne sanatlar yaptıklarını bilir. Hiçbiri O'na gizli kalmaz. Bundan dolayı, Allah'ın razı olmayacağı şeylerden sakınmak gerekir.

31-Önce erkekler hakkındaki bu emir ve ihtardan sonra müslümanlar, şimdi de kadınlar hakkındaki şu emre dikkat etsinler.

Müminelere de, yani mümin kadınlarla da söyle: Gözlerini indirsınlar, helal olmayan erkeklerle bakmaktan sakınsınlar, zira bakmak, zinanın postacıdır, derler. Ve avret yerlerini korunsunlar, tamamıyla örtüp, zinadan korunsunlar. Ve zinetlerini teşhir etmesinler. Kadının zineti denince örtfe, taç küpe, gerdanlık, bilezik ve benzeri takılar, sürme, kına ve benzerleri ve elbise süsleni gibi şeyler akla geliverir. Arâf Süresi'nde "Ey Adem oğulları! Her mescede gidişinizde zineti elbiseler giyin" (Arâf, 7/31) âyetinde zinetin elbise demek olduğu da geçmişti. O halde bu zinetleri açmak bile yasaklanmış olunca, bunların mahallii olan vücudu açmak öncelikle yasaklanmış olur. Yani vücudlarını açmak şöyle dursun, üzerlerindeki zinetleri bile açmasınlar. Bununla birlikte bir kısım âlimler, burada zinetten maksadın, zinetin takıldığını, kullandığını yer olduğu fikrini kabul etmişlerdir ki, yüz, sürme ve alık yeri; baş, taç yeri; saç, örgü ve büküm yeri; kulaklar, küpe yeri; boyun ve göğüs, gerdanlık yeri; el, yüzük ve kına yeri; bilekler, bilezik yeri; pazular, pazubent yeri; baldırlar; halhal yeri; ayaklar da, eller gibi kına yeridir. Bunlardan başka vücudun kısımları da aslında açılmaz.

Bu âlimlerden bazıları muzaafin hafızı veya zikr-i hâl, irade-i mahal ile "ziynet yeri" takridinde bir mecaz gözetmiştir. Buna delil olarak da, kadının vücudundan ayrı olduğu zaman o zinetlere normal olarak bakmak ve alıp satmak ittifakla caiz ve mübah olduğunu ifade ve kabul etmişlerdir. Bazıları da yine bu delil ile, kadının asıl zineti, vücudunun güzel yaratılışı, zinet yapmaktan gaye de vücudun süslenmesi olduğunu kabul ederek bu zinetten maksadın, yalnız vücut olduğunu kabul etmişler ve kadınların birçoğu yapmaktan zinetten uzak bulunmakla zaten zinetli oldukları halde yaratılış zinetinin zaten hepsinde bulunması ve her kadın bedeninin özünde bir zinet olması hükmünü genelliği hakkını yerine getirme noktasından bu tahsisin bir destekleyicisi olduğunu söylemişler ve buna göre şu mânâyı vermişlerdir: Kadınlar yaratılıştan zinetleri demek olan vücudlarının hiçbir tarafını açmasınlar.

Doğrusu, doğal olan güzelliklerle, zinet denilmekten çok "cema'l" denilmesi daha yaygın ve zinet tabiri yapma şeylerle süslenen takılarda meşhur ise de "Kadınlardan, oğullardan, yiğün yiğün birtirilmiş altın ve gümüşten...aşın sevgi ile bağlanılan bu gibi şeyler insanlar için bezenip süslenir" (Âl-i İmrân, 31/4) âyetinin delaletiyle zinet kavramının yaratılıştan olana da sonradan yapmaya da şâmil olduğunda şüpheye yer yoktur. Zinet ve güzelliğin hakkı da meydana çıkarılmasını kendi sahiplerine tahsis edip başkalarından gizlenmektir.

Hüsn olsa da vâcibü't-tecellî - Gizler onu Hak nikâb içinde

Ağyânna gösterir mi hurşid Didânı hiç o tâb içinde

"Güzelliğin ortaya çıkması gerekse de, gizler onu

Hak bir örtü içinde Başkasına gösterir mi güneş, yüzünü hiç o parlaklık içinde"

Ancak görünen kısımlan müstesna, O zinetlerden dışa gelen örtülse bile görünmesi doğal olanı, bu hükümden müstesna ve başka bir hükme tabidir ki, bunlar örtünün dış tarafıyla el ve yüz zinetleridir. Çünkü örtünün kendisi de kadının bir zinetidir. Tabiidir ki, bunun dışı görüncektir. El ve yüzün de, namazda görünmesi addettir. Ebu Davud'un Müsned'inde rivayet edildiği üzere, Peygamber (s.a.v) Hz. Esmâ'ya "Ya Esmâ, kadın bülüğâ erince ondan görülebilecek olan açık sudur." buyurmuş ve kendi mübarek yüzüne ve avuç içlerine işaret etmişlerdir. İş yaparken, gerekli eşyayı tutarken ve hatta örteceğini örtenken bile elin açılması gerekli olduğu gibi, zarurî olan bakma ve nefes alma sebebiyle yüzün diğerleri gibi örtülmesinde zorluk vardır. Bir de şahitlikte, mahkemede, bir de nikahta yüzün açılmasına ihtiyaç vardır. Bundan dolayı zaruretlar kendi miktınca takdir olunmak üzere bunların açılmasında sakınca yoktur. Fakat bunlardan genişe kalalarının açılması, görülmesi, bakılması haramdır ve nâmahremden örtülmesi gerektir.

Buyuruluyor ki ve baş örtülerini yalakanın üzerine vursunlar, başlarını, saçlarını,

kulaklarını, boyunlarını, gerdanlarını, göğüslerini açık tutmayıp bu şekilde sınırsız örtünmeler ve o halde bu emri yerine getirebilecek baş örtüsü kullanırlar. Tefsircilerin nakline göre cahiliye kadınları da hiç baş örtüsü kullanmadı değillerdi. Fakat yalnız enselerine bağlar veya arkalarna bırakırlar, yakaları önden açılır, gerdanları ve gerdanlıklar açığa çıkardı, zinnetleri görünürdü. Demek ki, son zamanlarda asrılık sayılan açığı saçıklık böyle eski bir cahiliye âdeti idi. İslâm böyle açıklığı yasaklayıp baş örtülerinin yakalar üzerine örtülmesini emir ile tesettürü farz kıldı.

Görülüyor ki, bu emirde tesettürün yalnız vacib olduğu değil, özel bir şekli de gösterilmiştir ki, kadın edeb ve temizliğinin en güzel ifadesi budur. Görülüyor ki bu emir ev içinde veya dışında diye kayıtlanmamıştır. Bu bakımdan mutlaklar. Ancak görünen istisna edildiği gibi, gizlenen zinnetlere bakmanın helal olanları da istisna ile bu tesettürün, yani örtünmenin vacib oluşunun, nâmahreme karşı olduğunu anlatmak için bu vücubun kuvvetini ve önemini göstermek üzere bir daha tekid ile buyurulmuştur ki, öyle örtünler ve zinnetlerini açmasınlar, açık bırakmasınlar ancak kocalarına veya kendi atalarına, yani babalarına, dedelerine ki amca ile dayı da nikah düşmeyeceğinden bunlara dahildir veya kocalarının atalarına veya kendi oğullarına veya kocalarının oğullarına veya kendi erkek kardeşlerine veya erkek kardeşlerinin oğullarına veya kız kardeşlerinin oğullarına veya kendi kadınlara; müminlerin kadınları, yani müslüman kadınlar veya hizmet veya sohbetlerinde özel yeri bulunan kadınlardır.

Demek ki, özelliğini bilip tanımadıkları yabancı kadınlara da açılmanın caiz olmayacaktır. Önceki müfessirlerin çoğunluğu demislerdir ki; müminlerin kendi kadınları demek, kendi dinlerinde olan müslüman kadınlar demektir. Bundan dolayı müslüman kadının müslüman olmayan kadınlara açılmamalıdır. Fakat bazıları da bunu istihşane hamlederek müminlerin kadınları, hizmet veya sohbetlerinde bulunan gerek müslüman, gerek müslüman olmayan kadın için demek olduğunu söylemiştir ki, Fahreddin Râzî buna "mezhep budur" demiştir. Önceki daha ihtiyatlı, bu ise daha uygundur.

Ve ya ellerinin altında malik oldukları cariyelerine veya erkeklerden irbe sahibi olmayan hizmetçilere, yani kadına ihtiyaç duymaz olmuş, şehveti kalmamış salihlerden ihtiyaçları veya bunaklar veya kadın işini bilmez, yalnız yemeklerinin fazlasından yemek için şunun bunun arkasına takılır miskinler gıruhu veyahut erkekliği yok, yaratılışın iktidarsız uşaklar; bunda hadım edilmiş ve mecbûbun, yani erkeklik uzvu kesilmiş olanların da dahil olacağını zannedenler olmuş ise de, Keşşâf Tefsiri'nde ve Ebu Hayyan'da zikredildiği üzere İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretlerine göre bunları istihdam etmek, tutmak, alıp satmak helal olmaz. Bunları tutmak selefin hiçbirinden rivayet edilmiş değildir. Çünkü bunda hadım etme gibi bir kötülüğe düşmeye teşvik vardır. Halbuki hadım etmek haramdır.

Ve ya henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına. Buraya kadar zikredilen on iki istisna da bir dereceye kadar zinnetlerini açabilirler.

BİRİNCİSİ: Kocaları için vücutlarının tamamına bakmak helaldir. Çünkü zinnetten kısıt onlardır.

İKİNCİSİ: Zikredilen mahremlerine bilinen zinet yerlerinden yüz, el ve ayaklarla, iş ve hizmet anında açılan başını, saçını, kulaklarını, boynunu, kolları ve inciklerini açabilir. Onların da bunlara bakmaları helaldir. çünkü yakınlıklarından dolayı birarada bulunmaları gerekir. Ve fitne düşünülmez. Fakat kamını ve sırtını göstermek caiz değil, arsızlıktır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Erkeğin erkeğe karşı olduğu gibi kadının kadına karşı avreti de göbekten dize kadardır. Geri kalan kısmına bakması caizdir.

DÖRDÜNCÜSÜ: Erkeklerden kadına ihtiyacı kalmamış, cinsi güçten düşmüş hizmetkârları, etkilenmemek ve fitne düşünülmemek itibarıyla bakmaları, mahrem olanların bakmasına benzer.

BEŞİNCİSİ: Çocuklar mükellef değildir. Ancak anlayış ve idraklerine göre edeb ve terbiye öğretilmesi gerekir.

ALTINCI: Bu örtünme emri, esir cariyele hakkında değil, hür olan müslüman hanımlar hakkındadır.

İşte böyle hür kadınların, bu istisna edilmiş kimselerden başkasına zinnetlerini göstermemeleri, kendi iffet ve korunmaları ve güzel geçimleri noktasından gayet önemli olduğu gibi, yabancı erkekleri etkilememek, günaha sokmamak, edeb ve iffet telkin etmek noktasından da çok önemli olduğundan, özellikle bu noktayı da düşündürmek ve tesettür emrinin kuvvet ve şumülünü bir daha hatırlatmak üzere, yürüyüş tavrının bile düzeltilmesi için buyruluyor ki: gizlemekte oldukları zinnetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vumasınlar, yani baştan ayağa örtüldükten sonra yürürken de edeb ve vakar ile yürüsünler. Örtüp gizledikleri suni veya doğal zinetler bilinsin diye, bacak oynatıp ayak galsınlar, çapkın yürüyüşle dikkat nazarları çekmesinler; çünkü erkekleri tahrik eder, şüphe uyandırır. Fakat unutulmaması gerekir ki, kadının bu konuda bağansı daha önce erkeklerin iffeti ve görevlerine dikkati ve toplumda olanların gayreti ve özeni ile mütanasip, bunlar da Allah'ın yardımı ile ayakta durabilir. Onun için bu noktada Resulullah (s.a.v) den bütün müslümanlara hitap ve erkekleri zikredip kadınları da içine alacak bir şekilde buyruluyor ki:

Ve ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşu eresiniz. Demek ki bozuk bir toplulukta kurtuluş ümid olunmaz, toplumun bozukluğu da kadınlardan önce erkeklerin kusur ve hatalarından. Bundan dolayı başta erkekler olmak üzere erkek dışı bütün müminler imana yaramayan ve cahiliyyet izleri olan kusur ve hatalarından tevbe ile Allah'a dönüp Allah'ın yardımına sığınır emirlerine özen ve dikkat göstermelidirler ki, topluca kurtuluşu erebilsinler. O halde herkesin kurtuluşu bakımından iş sahipleri ve ilgili şahıslar şu emirlere de özen göstermelidir.

Meâl-i Şerifi

32- Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütü) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.

33- Evlenme imkanını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerinin varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizi altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde (hürriyete kavuşmalarında kendileri için) bir iyilik görüyorsanız, hemen mükatebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhsa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki, zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok başılayıcı ve merhametlidir.

32- EYÂMÂ, "eyâyim" den kalbedilerek "eyyim" 'in çoğuludur. Eyyim, gerek bekar, gerek dul olsun kocası olmayan dişiye ve kansı olmayan erkeğe denir ki bu buna bekar diyoruz. Bundan başka eyyim, hür kadına ve bir kimsenin kızı, kız kardeşi, teyzesi gibi yakın akrabasına da denir ki, bu iki mânâyâ göre dilimizde karşılığını bilmiyoruz. Ayette bu mânâlara da delalet yok değildir. Kaydı ile köle ve cariye karşılığı bu yöne temas eder. Fakat bunları ayrıca açıkladığından bütün müfessirlerin "eyâmâ" lafzında esas ve umumî olan evvelki mânâyı almışlardır. O halde meâl şü olur: Siz hür müminlerden hür kadın ve erkek bekarları ve kölelerinizden, halayık ve cariyelerinizden iyileri özel ve genel velayetiniz sebebiyle evlendiriniz, nikahlarına müsaade ve yardımcı olunuz ki ihmal yüzünden fenalığa düşmesinler. Çünkü nikah insan cinsinin devamını tutanağı olduğundan bizzat gaye olduğu gibi toplumu bozucu ve nesli yok edici sefahatten koruyan bir hayırdır, bir güzelliği ve iyiliktir. Bundan dolayı kolaylaştırmak ve çoğaltmak da önemli bir hayır ve emir sahiplerine önemli bir görevdir.

Görülüyor ki burada köle ve cariyele bölümünde "salah" yani iyilik kaydı konulmuş, hürler bölümünde konulmamıştır. Çünkü müslümanlara yakışan ve asloian iyiliktir. Ve burada "salah"ın mânâsı, ahlâkî iyilik ile beraber nikaha ve nikah hukukuna kabiliyettir.

Bu hususta ilk önce malî kudreti ileri sürmek isteyenlere karşı buyruluyor ki eğer fakir iseler Allah, onları kendi lütfu ile zenginleştirir. Bundan dolayı iki taraftan biri yalnız

fakirliği bahane ederek vazgeçmesin, Allah'ın fazlından ümidini kesmesin, nikah ile bekarlıktaki ihtiyaçların önemli kısmından kurtulmuş olur. Ve Allah'ın (lütü) genişir, keremli çok, kudreti geniş bir ganidir. Dilediğini ümit edilmelik yerden lütuf ve cömertliği ile geniş nızık verir. Fakat mecburî değil, dilerse verir. Alîm'dir. Kimine çok, kimine az verdiğinin hikmetini de bilir.

33- Nikaha çok yetiremeyenler de, teşebbüs ettiği halde nikah için gerekli olan şeyleri tedarik edemeyen ve yardım göremeyen bekarlar da Allah kendilerini varlıklı kılıncaya kadar iffetini korumaya çalışsın ve bu cümleden olarak ellerinizin altında bulunanlardan mükatebe yapmak isteyenleri eğer kendileri hakkında bir iyilik biliyorsanız hemen mükatebe yapın.

MÜKÂTEBE: Kitabete kesimek, köle veya cariyenin vermeyi taahhüd ettiği bir bedel karşılığında hür olmak üzere kendisini efendisinden satın alması anlaşmasıdır ki, bedeli ödeyince hür olur. Ve Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara veriniz ve dünya hayatının geçici menfaatlarını elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhsa zorlamayın. Rivayet edildiğine göre münafik Abdullah b. Ubeyy b. Selûl altı cariyesini zorla zinaya sevk ediyordu. İkisi gelip Resulullah'a şikâyet ettiler, bu âyet indirildi Bu cümlemin önceki geçen cümleye olan bağlantısıyla anlamı da şu mânâyâ gelir:

İşte yukardaki emirleri ihmal etmek namuslu kimseleri istemeyerek zinaya sürüklemeye yakın kötülüğe sebep olur. O halde günah kimin? Zorlayan mı? Zorlanan mı? İkisinin de mi? Kim onları zor altında bırakırsa şüphe yok ki Allah, onlar zorlandıktan sonra, yani o cariyele razı olmayıp zorla sürüklendikten sonra bu biçarelere çok başılayıcı ve merhametlidir. Yani yapılan fiilin zorlayan için de zorlanan için de günah olduğunda şüphe yoktur. Fakat zorlanan biçareler de bu günaha razı olmayıp zorla sürüklendiklerinden dolayı özür sahibidirler. Ve başılayıcı ve merhamet sahibi olduğunda şüphe olmayan Allah yanında başıslanmaya ve merhamet edilmeye layıktırlar. Bu sebepten bu zavallılara acımalı kurtulmaları için yardım etmelidir. Fakat zorlamayı isteyerek yapanlar, sürenin başında geçtiği üzere acımayla layık olmayıp razı olduğu günahın azabına layık oldukları gibi, zorlayanın da bütün vebalı yüklenerek büyük azab ve nefrete müstehak olduğunu hatırlatmaya gerek yoktur.

Meâl-i Şerifi

34- Andolsun ki biz size açık açık bildiren âyetler, sizden önce yazayıp gitmiş olanlardan örnekler ve takvaya ulaşmış kimseler için öğütler indirdik.

34-Bu âyet, kendinden önceki ile sonrakine bir bağlama âyetidir. Ki sürenin öncesini hatırlatarak gerektiği şekilde bir daha hatırlamaya, davetten sonra gelecek kısma bir düzenlemidir. Mânâsı bütün Kur'an'a uygun olmakla beraber her şeyden önce bu süreye aittir. Gerçekte sürenin başlangıcında hatırlatıldığı üzere, buraya kadar Allah'ın emrettiği birtakım hükümler ile hak ve hakikatı açıklayan âyetler ve ibret alınacak acayip bir kıssa ve müttakiler için kurtuluş nurları, saçan büyük bir nasihat ve öğüt indirilmiştir. Sizden önce yazayıp gitmiş olanlardan örnek, ibret için temsil olunacak acayib bir kıssa, bir ibret destanı. Bununla Kur'an'ın birer ibret misali insanı hayrette bırakan kıssalarına, belâğî temsillerine işaret olunmakla beraber, özellikle İfk kıssasının âlemde ilk meydana gelmiş bir olay olmadığı ve mesela Hz. Yusuf ve Hz. Meryem kıssalarından geçtiği üzere mazide geçen büyük zatların da buna benzer iftira ve bühtanlara maruz olmuş bulundukları ve bu gibi belalardan onlar hakkında birşer değil, şan ve şereflerini yükselten bir hayır olduğu müttakilere bir öğüt olması için hatırlatılarak zihinler, gönüller aydınlatılmış ve o karanlıklar içinde bu ilâhî aydınlatma ve açıklamaya düşen aydınlık, ilerde geleceği üzere Nur âyetinin temsiline bir tecellî aynası kılınmıştır.

Anladınız ya:

Meâl-i Şerifi

35- Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlatıcısıdır). O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciyeye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. (Bu öyle bir ağaç ki) yağı, nerdeyse, hiç aşılmaz ateşe değmesee bile ışık verir. (Bu ışıık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah her şeyi bilir.

36- (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin okunmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nur tesbih ederler.

37- Birtakım insanlar (Allahı tesbih ederler) ki, ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ın anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz. Onlar, kapıların ve gözlerin allak bulmak olduğu bir günden korkarlar.

38- Çünkü Allah, kendilerine işledikleri amellerin en güzeli ile ecir verecek, lütfundan fazlasını da bahşedecektir ve Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

35- Allah, göklerin ve yerin nurudur. Bütün âlemi meydana koyan, kâinatı gösteren, hakikatı bildiren, gözleri gönülleri şenlendiren O'dur. O olmasaydı, hiçbir şey bulunmaz, hiçbir hakikat sezilmez, hiçbir neşe duyulmazdı.

Âlemde görünen âyetlerin en belirgin, duygu ve idrakimizi en çok kapsayanı, görüşümüzde bir etken olan ışıık olayıdır. Işığın gözümüze teması anında dışımızdakiler ile özümüzdekilerin birbirine ulaşip birleşmesi halinde parlayan ve genişlettiği cisimlerin dış yüzeylerini açığa çıkaran saydam ve güzel tecellisine de nur denilir ki, ışığın bir özel görüşünü olmak üzere, ışıktan farklı ve bazen ona karşıt olarak kullanılır. Şu halde nur, güzel tecellî âyeti olan hoş bir ışıık tecellisidir. Ve bundan dolayı, her zaman övme yerinde kullanılır.

Bununla beraber aslı, görüşle ilgili karanlığın zıddı olan nur kavramı, Ragıb'ın Müfredat'ında dediği gibi ışıık kavramından daha geneldir. Işığa ve ışığın gösterişli kınılmasına ve ışığın yansımasına da söylenildiği gibi, gerek duyguya ait ve gerekse akl ve idrake ait her çeşit karanlıkları zıddı olan vıdan ve sezgiye ortaya çıkan dış ve iç tecellî ve doğuşları hepsine de nur denilir. Hatta Allah Teâlâ'ya mecazen de olsa ışıık demek caiz olmadığı halde, bu âyette Nur ism-i şerifi geçmiştir. Halbuki En'am Süresi'nin başında; "Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı ver eden Allah'a mahsustur." (En'am, 5/1) âyeti, Allah'ın, nurun kendisi değil, var edicisi ve zıddı olan her çeşit karalık ile nur O'nun var ettiği, yarattığı eseri olduğunu bildirmişti ve nuru Allah'a denk tutanları "Sonra kâfir olanlar, kendilerini yaratan, besleyip büyüten Rableri ile bir tutuyorlar" (En'am, 5/1) azarlaması ile sakındırmıştı. Bundan dolayı Allah'a nur denilinken, bu noktadan habersiz bulunmamak ve müteşâbih bir mânâ olduğunu bilmek gerekir.

İlk önce bu iki âyetin karşılaştırılmasında ilk akla gelen mânâ "Allah, göklerin ve yerin nurunun var edicisidir." meâline olmalıdır. Onun için tefsircilerin bir kısmı bunu ismi fâil sigası ile, yani "gökleri ve yeri nurlandıran, aydınlatan; gerek cisme ve gerekse ruha ait nurlar ile nurlandıran" diye ifade etmişlerdir. Çünkü nur, aydınlatıcıdır. Bu ifade âyetteki nurun olay mânâsına değil, fâil mânâsına; göklere ve yere izafetinin de, mef'ûlüne izafet olduğunu göstermesi itibarıyla bir anlam ifade ediyorsa da münevvinin, nurun yapıcısı olması gerekemeyeceğinden eksiktir. Halbuki Allah'ın, nurun yaratıcısı olduğu Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. Bundan dolayı, müfessirler burada daha bir açıkça açıklamalarda bulunmuşlardır. Felsefeciler ve sofiler de ırakıyye (sûfistâyye) nazariyesine temas eder gibi gördükleri bu âyet hakkında uzun bahisler yapmışlar. Hatta Gazalî, bu âyetin tefsiri için adını bir eser yazmıştı ki, bazı noktalarını özetleyelim; şöyle ki:

Nur ismi, lügatçe güneşten, aydan, ateşten şü uzayda yer tutan şu cisimlerin dış yüzlerine vuran hale konulmuş bir isimdir. Ve bilinmektedir ki, bu halin şeref ve faziletine özelleştirilmesi, gözle görülen şeylerin bu sebeple ortaya çıkıp görülmesi itibarıyledir.

Sonra şu da bilinmektedir ki, bütün bu görülen şeyleri idrak etmek, onların ışık almalanına bağlı olduğu gibi göreceک gözün var olmasına da bağıdır. Çünkü gözle görülen şeyler, ışık aldıktan sonra dahi körlere gözükmez. O halde gören ruh, ortaya çıkmaya ve görünmede vazgeçilmez bir rükün olmakta, görünen ışığa denktir, eşittir. Sonra şu yönden ona tercih de edilir. Çünkü gören ruh, idrak edici, yani anlayıcıdır; idrak onunla mümkündür. Dışardaki ışık ise idrak edilişidir. Kendisiyle idrak olunan yani idrake sebep olan değil, belki idrak anında bulunandır. Ve o halde gösterme vasfı, görülen nardan fazla gören nuren hakkidir.

Bunun için nur ismini, gören göz nuruna, tereddüt etmeden, kullandılar da "nur-i aynım" (gözümün nuru), "falanın nür-i basan zayıflad" (Fılan kimsenin görmesi zayıfladı) ve gözleri görmeyen kimse hakkında "nür-i basanını kaybetti" (gözünün görme özelliğini kaybetti) dediler. Bu böyle oluncu şunu da söyleyelim ki, insanın bir basan, yani gözü; bir de basireti, yani idrakı vardır.

Basar, yani göz; ışığı ve renkleri algılayan gözdür. Basiret de idrak ve akıl kuvvetidir. Bu iki idrakten ikisi de idrak edilenin görülmesinin gerektirir. Bundan dolayı ikisi de nurdur. Fakat göz nurunda bazı kusurlar saymışlardır ki, bu kusurlar akıl nurunda yoktur. Netice olarak görme duyu ve gücü, kendisini ve idrakini ve diğer gözle görülen parçalar ile akılla bilinen parçaları ve her şeyi, geçmiş ve geleceği göremediği halde; akıl duyu ve gücü, hem kendini, hem idrakini, hem âletlerini, hem her şeyi idrak eder. Ve göz idrak ve duyusundan çok ilerlere ve derinliklere gider.

Bu sebepten, nur isminin gözün algılanmasından çok, akıl algılamasına daha uygun olduğu ortaya çıkar. Bununla beraber akıl nurlar da kusur ve hatadan tamamen kurtulmuş değildir. Önce hallerin tam olarak bilinmesinde, bulunması gerekli olan ve yaratılıştan gelen düşünceler, insan cevherinin gereklerinden değildir, beraber doğmaz; bebek bunları elbette bilemez. "Siz, hiçbir şey bilemezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı" (Nahl, 16/78) Bu fitri nurlar sonradan ortaya çıkmaktadır. Buna isabette bir sebep gerekir. Bütün sebepler de netice olarak Allah'a dayanır.

Nazarî düşüncelere gelince, bunda da insanın yaratılışına çoğunlukla hata isabet ettiği muhakkaktır. Dolayısıyla akıl, bir yol göstericiye, bir mürşide muhtaçdır. En yüksek mürşid ise Allah kelâmıyla peygamberlerin irşadidir. Ve gerçekte akıl ve basiret gözünde Kur'an âyetleri, madde gözünde güneş işi yerindedir. Güneşin ışığına nur denildiği gibi Kur'an'a da nur denilmesi daha önceliklidir. Ve işte bununla "Allah'a Peygamberine ve indirdiğimiz, o nura(Kur'âna) inanın" (Teğâbun, 64/8), "Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik." (Nisâ, 4/174) âyetlerinin mânâsı ortaya çıkar.

Bu bakımdan, Peygamberin açıklamasının, güneşin ışığından daha kuvvetli olduğu ortaya çıkınca, onun kutsal nefsinin, nurlulukta güneşten daha yüksek olması gerekir. Nitekim Allah Teâlâ "Onların içinde bir چراغ (güneş) ve nurlu bir ay yaratı." (Furkan, 25/61) diye güneşi yalnızca bir چراغ (kandil) olmakla vasıflandırdığı halde, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa (s.a.v)'yı da "Nurlu bir kandil" (Ahzab, 33/46) diye sıfatlandırmıştır. Demek ki âlemde bulunan cisimlerden güneşin diğer bir cisimden faydalanmaksızın başkalanna nur vermesi özelliği, peygamberde daha kuvvetlidir. Peygamberlik nurun, diğer beşerî şahıslardan istifade etmeksizin diğerlerini nur verir. Fakat güneşin gökyüzündeki diğer kuvvetlerle alakası yok olmadığı gibi, şu da akıl ve nakil deillerle bilinmektedir ki, peygamberlerin ruhanında meydana gelen nurlar dahi meleklerin ruhanında meydana gelen nurlar ile ilgilidir. Nitekim: "Allah melekleri ruh ile, kullarından istediği kimseye kendinden bir vahiy ile gönderir" (Nahl, 16/2), "Onu, Ruhu'l-Emin, senin kalbine indirdi." (Şuarâ, 26/193), "De ki: Onu Ruhu'l-Kudüs, Rabbinin katından hak ile indirdi." (Nahl, 16/102), "O vahyedilenden başkası değildir. Çünkü onu kuvvetlinin kuvvetlisi Cebrail öğretti." (Necm, 52/4-5) buyurulmuştur.

Yani gerçek olarak bilinmektedir ki, gökyüzü cisimleri çeşitli olduğu gibi semavî ruhlara da çeşitlidir. Bazısı faydalı, bazıları faydalansızdır. Nitekim Allah Teâlâ, Cebrail (a.s.)'in vasfında "Kendisine uyulan emir'dir" (Tekvir, 81/21) buyurmuştur. O meleklerin itaat oluncu, boyun eğilene oluncu şüphe yoktur ki, itaat edip boyun eğenler onun emri altındadır. "Bizden herbirimiz için belli bir makam vardır" (Sâffât, 37/164) âyetince her birinin bilinen bir yeri vardır. Şu halde aynı sebeble bunlarda da faydalanılan, faydalanandan daha çok "nur" ismine hak kazanmıştır. Ve bu şekilde ruhlar âlemindeki nurların derecelerine, cisimler âleminde de bir misal vardır. Mesela güneşin ışınları aya vanp oradan bir evin içine girerek duvardaki bir aynaya düşse, sonra bundan diğer duvardaki bir aynaya aksetse, sonra ondan su dolu bir tase düşse, daha sonra bundan evin tavanına yansısı, bunların en büyüğü kaynak olan güneşteki nur, ikinci olarak aydaki, üçüncü olarak birinci aynadaki, dördüncü olarak ikinci aynadaki, beşinci olarak sudaki, altıncı olarak tavandakidir. Ve hepsinde ilk çıkış noktasına yakın olan, uzak olandan daha güçlüdür. Bunun gibi gökyüzü nurlarında da derece derece istifade edilen nurun doğup parlaması, istifade edenden daha kuvvetlidir. Ve bütün bu nurlar, artarak ve yükselerek en büyük nura sona erer ki, bu da Allah Teâlâ'ndeki yeri itibariyle ruhlrın en büyüğü olan ruhtur ki, "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu gün" (Nebe, 78/38) ilâhî kâlemindeki ruhtan maksat odur. Gerek aşağıdaki âteşlerin ışığı gibi bayağı ve gerek yukarıdaki güneş ve ay ve yıldızların ışığı gibi yüce ve ulvî olsun, bütün bu duyularla elde edilebilen nur ve ışıklar ve bunun gibi gerek yerdeki peygamberler ve velilerin ruhları ve gerek semâvî nurlar olan melekler olsun bütün bu akıl nurların hepsi, O'nun zâtı dolayısıyla mümkünlere cümlesindendir. Başkasının sebebiyle var olan da kedi kendine kalınca yokluğa hak kazanmış olur. Varlığı kendinden değil, başkasındandır. Halbuki, yokluk zulmet ve karanlık, varlık nur ve aydınlıktır. Buna göre Allah'tan başka her şey O'ndan sebep karanlıktır, yoktur .Ve ancak Allah Teâlâ'nın nurlandırmasıyla, nurludur, O'nun var kılmasıyla vardır. Varlıklarından sonra meydana gelen bilinilişlerin hepsi de Allah'ın varlığından meydana gelir. Yokluk karanlığında iken olanlar varlık ile ortaya çıkan ve bilinmemezlik karanlığında iken üzerlerine bilinme nurlarını gönderen ancak Allah Teâlâ'dır.

Özet olarak, her şeyin ortaya çıkışı ve bilinmesi ancak O'nun açığa çıkarması ve bildirmesiydiler. Nur'un özelliği de ortaya çıkmaya, parlamaya ve bulunmadır. O halde açığa ortaya çıkar ki, gerçekte mutlak nur, Allah Sübhânehü ve Teâlâ'dır. Ve O'ndan başkasına nur demek mecazdır. Fakat Allah gerçekten nur ise ispatında delile neden ihtiyaç duyuluyor? Bunun cevabını önce göze ait görünen nura göre anlamak kolaydır. Bir gündüz ışığında bahann yeşilliğini gördüğün zaman hiç şüphesiz bilirsin ki, sen renkleri görüyorsun ve çok defa sen renkleri ile birlikte başka bir şey görmüyorsun zanneder de yeşilliğin yanında yeşillikten başka bir şey görmedim dersin, ışığı farketmezsin. Fakat güneş batarken o rengin üzerine ışığın düştüğü hal ile düşmediği halde mecburen fark edersen de şüphesiz tanırısın ki nur, renkten başka bir mânâyadır. Renkler ile beraber algılanır ve idrak olunur. Kuvvetli birleşiminden dolayı farkedilmez, açıklığının şiddetinden dolayı gizli kalır. Açıklık, böyle bazan gizli kalmaya neden olur.

Bu bilinmiş oluncu şimdi şunu da bilmek gerekir ki, her şey, göze açık ışık ile görüldüğü gibi, yine batnî basirete de her şey Allah ile gözükür. Allah'ın nuru her şey ile beraber bulunur da fark edilmmez. Ancak bunda diğerinden bir farklılık vardır: Görünen nurun güneşin batması ile kaybolup gizlendiği düşünülür. Fakat her şeyin kendisi ile ortaya çıktığı ilâhî nurun batması veya kaybolması düşünülemez ve değişmesi imkansız olduğundan esya ile daima beraber kalır. Ayrılmakla delil getirmek yolu, kesilmiş olur. Onun kaybolmasını düşünsen gökler ve yerler yıkılır, kendinden geçersin. O zaman zarurî ilim meydana gelecek bir fark idrak olunur.

Fakat eşyanın hepsi yaratıcının varlığına şahitlik yapmakta bir ifade üzere eşit olduklarından ve bazısı değil, her şey, bazı zaman değil, her vakitte O'na hamd ile tesbihi söylediklerinden ayrılık kalkmış, gizli yulı kalmıştır. Zira marifette görünen yol, eşyaya ziddiyla tanımaktır. Bundan dolayı, hiç zıddı olmayan ve hiç değişmeyen gizli kalması uzak görülmemelidir. Onun gizliliği, açıklığının şiddetindendir.

"Açıklığının şiddetinden dolayı yaratıklardan gizlenen ve nurunun parlaması sebebiyle onlara karşı perdelenen Allah'ın şanı ne yücedir!"

Gazâlî'nin bu nurlu sözleri hoştur. Fakat araştırıldığında neticesi şu oluyor ki: Allah'ın

nur olmasının mânâsı bütün âlemin ve âlemdeki bütün duyularla algılanan nurların ve bilinen kuvvetlerin yaratıcısı ve mücidi, yani nurun yaratıcısı olması ve bundan dolayı nurdan asıl istenilen, nurlandırma ve meydana çıkarma, belirme ve açığa çıkma mânâlarının hakikatinin özü nurdan ve nuru bulandan çok nuru yapana ait olacağından nur isminin Allah'a daha uygun bulunmasıdır. Yalnız bu son noktada Gazâlî, izafî karşılığı olan hakikat ile mecaz karşılığı olan hakikati karıştırmıştır. Şüphe yok ki nuru yapan, nurun fevkindir, yani ondan üstündür. Fakat bundan dolayı nuru yaratana nur denilmesi dilbilgisi yönünden hakiki mânâsında değil, mecaz olur. Hakikati o nurun sahibi olmasıdır. Böyle düşünmesi uygun değil yanlıştır.

Gerçek budur ki, yanlış bir düşünceye meydan bırakmamak için âyetin kendisi bunun, bir teşbih-i belîğ ile temsilî bir ifade olduğunun açıklamağdadır. Şöyle ki; nurunun misali, burada nurun Allah'a muzâaf kılınması da gösterir ki, öncekiindeki mânâsı zahirine hamledilmediği gibi göklere ve yeryüzüne izafeti de hakikî sahibine izafet değildir. Yani gökleri ve yeryüzünü aydınlatan ve gerçek sahibi Allah olan nurun, varlık nurunun, hıdayet nurunun, peygamberlik nurunun, Kur'an nurunun, iman nurunun hayret verici vasıflarının temsili, yani benzetmesi şudur:

Sanki bir mişkât, yani arkasına nüfuz edilemez dairevî veya çöken bir pencere. Dikkat edilirse gökyüzünde her cismin vücudu böyle arkası kapalı, önü özel bir uzaklık içinde açılmış bir pencere, bir hücre halinde yükselir. Ki içinde bir misbâh vardır.

MİSBÂH: "Sabah ve Sabâhat" maddesinden ism-i alettir ki, sabah gibi hoş ve kuvvetli aydınlık veren lamba demektir. Kur'an'da güneşe sırâc denilmiş olduğu halde, burada misbah denilmiş olması, bunun yanında güneşin normal bir kandil kadar kalacağına işaret eder. O misbah, bir billurda sırca, yani billur, sanki inciye benzer bir yıldız. İncimsi yıldız, zühre ve müşteri gibi inci safılığı ve güzelliği ile parlıydan bir yıldız. Öyle berek, öyle güzel, öyle hem göklerin, hem yerin güzelliğelerini kendinde toplayan bir cam. Mişkât da o camın içindeki lamba mübarek bir ağaçtan, öyle bir zeytinden tutuşturulur ki doğuya da, batıya da nisbet edilemez. Bunda başlıca iki mânâ vardır:

Birincisi, yalnız öğleden önce güneş gören doğuda değil, yalnız öğleden sonra güneş gören batı tarafında da değil hem doğuya, hem batıya bakan tepenin tam ortasında. Çünkü böyle bir yerde bulunan zeytinin yağı son derecede saf ve güzel olur.

İkincisi, yön şüphelerinden uzak, yani bildiğiniz dünya zeytinlerinden değil, mekân olmayan bir zeytin demek olur. Önceki mânâ kendisine benzetilenin herkesçe düşünölebilecek bir özelliği olmasından dolayı temsilde tersiştir, ikinci mânâ ise benzetilenin özelliğine işaret etmek yönünden bir tecrid ifade eder. Tersiştirin faydası benzetmeyi bir açıklama ile kuvvetlendirmekti. Tecridin inceliği de benzetilenin belirgin bir yönüne işaretle kendisine benzetilene üstünlüğünü ve bundan dolayı benzetmenin yaşanamayacağı bir hakikat noktasını ortaya koymaktır.

Netice olarak öyle bir zeytin ki yağı, neredeyse, kendisine bir ateş dokunması bile ışık verir. Bir elektrik gibi hemen yanmaya hazır; o derece saf ve parlaktır. Özet olarak Allah nuru, nur üzerine nurdur. Yani temsilden zannolunacağı gibi sınırlı beş kat değil, birisi veya tamamı da değil, sınırsız olarak her nurun kat kat üzerinde, sınırlanması ve bilinmesi mümkün olmayan bir nurdur. O halde onu niye herkes bulamıyor? İstenilene niye eremiyor? denilirse Allah, o nuruna veya o nuruyla dilediği kimseyi hıdayet eder. Dolayısıyla herkes hak delili göremez, hak âyetlerini bilemez, hakkın isteğine eremez. Herkes peygamber veya velî veya mümin veya arif veya iyi bir kul olamaz. Ve onun için peygamberlik nurundan, Kur'an nurundan, iman nurundan, ilim nurundan herkes faydalanamaz. Ve Allah insanlara (işte böyle) misaller verir. Doğrudan doğruya anlayıp idrak edemeyecekleri hakikatleri, duyularla algılanabilen misaller ile tasvir ve temsil ederek anlatır, bu da hıdayeti cümlesindendir. Nitekim duyular, hayaller, lisanlar, teşbihler yalnız hakkı anlatmak için birer mesel oldukları gibi, bu âyetteki temsil de böyledir. Bundan dolayı misallere hakikat diye bağlanıp kalmamalı, onlardan gerisindeki gerçeği sezmelidir.

Ve Allah her şeyi bilir. Aklen olanı da, hissen olanı da bilir; açığı da, gizliyi de, gerçek olanı da, temsili olanı da bilir. Dolayısıyla her kesin duyu ve anlayışını ve faydalanma derecesini ve takip ettiği gaye ve maksadını ve tekvin ve tesride layık olup olmadığı dine yol göstermeyi ve ona göre herbirine yapacağı muameleyi de bilir.

36-Şimdi Allah nurunun temsili olan o kandil ve lamba nerede bulunur? Veya nerede yakılır?

Bir takım evlerde, yani camilerde ki Allah onların yüceltilmesine -yani binalarının diğer evlerden daha yüksek ve şereflerine tazim ile yüksek tutulmasına- ve içlerinde isminin zikrolunmasına izin verdi ki bunlar mescidler, camilerdir. O kandil, o lamba, o billur, o mübarek ağaç, o meyve, o yağ, o yakma, o nur üstüne nur, o hıdayet bunların içinde şekillenir, temsil olur. İçlerinde sabahları ve akşamları O'nun tesbih eder, Allah'ın ismini tenzih ve takdis eder

37-38- Öyle insanlar ki ne bir ticaret, ne bir alış veriş onları Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alı koyamaz. Kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarak ki Allah, kendilerini amellerinin daha güzeli ile mukafaatlandırсын ve lütfundan onlara fazlasıyla versin. Bire ondan yedi yüz gibi özellik ve adetlerle amel karşılığı vaad olunan ecd ve sevaptan başka, özelliği ve miktarı açıklanmayan ve nasıl ve ne kadar olduğu hatırlara bile gelmeyen ilâhî nimetleri de fazladan olarak lütf ve cömertliğinden ikram ve ihsan eylesin ve Allah dilediğini hesapsız olarak nziklandırr. İşte Allah'ın nuruna hıdayet edip ulaştırdığı müminlerin hali böyledir.

Meâl-i Şerifi

39- Kûfredenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki, susayan onu su zanneder, nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanbaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur. Allah ise onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür.

40- Yahut (o kâfirlerin duyuğu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut. Bir biri üstüne karanlıklar... İnsan, elini çıkarıp uzatsa, neydeyse onu dahi göremez. Bir kimseye Allah, nur vermişse, artık o kimsenin ışık ve aydınlıktan nasibi yoktur.

39- Kûfredenlerin de amelleri, gönüllerince iyilik diye yaptıkları bütün işleri, itikatları, inançları bozuk ve gayeleri heva ve heves olduğundan dolayı bir çöldeki seraba benzer. Uzaktan yaldrır susayan onu bir su zanneder. Hararetinden imrenir, ihtirasla koşar ne zamanki ona vanr, orada bir şey bulamaz, içini yakmakta olan hararetini dindirecek hakikî suyu bulamadığı gibi, uzaktan hayal ettiği parlıt da kalmaz. Koştuğu emelin yalan olduğu ortaya çıkar. Fakat bununla da kalmaz.

Ve yanında Allah'ı bulur. O susuzluk ve yoksulluk içinde hakikatin dehşetini görür. Korkmak istemediği Allah'ın kahr ve gazabı yüreğine inip bütün benliğini sarar da hesabını görür ve Allah, hesabı çok çabuk görür. Şu halde o hesabı uzak sanmamalıdır. İşte kâfirlerin nurlu zannettikleri, iyilik diye koştukları amellerinin sonucu budur.

40-46-Duygularına ve inançlarına, fikir ve zihniyetlerine, diğer söz ve işlerine gelince, veya derin bir denizdeki yoğun karanlıklara benzer ki onu dalga üstüne dalga daha üstünden bir bulut kaplar. Nur üstüne nurun tam ziddına olarak birbiri üstüne karanlıklar. Öyle ki yeterli bir nur işareti görmek şöyle dursun elini çıkardığı zaman onu bile göremez. O karanlıkta çırpınır, suraya buraya saldırır. Fakat uzattığı kendi elini bile görmesi ihtimali yoktur. Nerede kaldı ki, dışardan bir gerçeği görsün de neye elini uzattığını bilsin. Gerçekte kâfirler küfür taassubu içinde öyle boğulur, öyle bocalar. Hiçbir hakkı kabul etmemek için inadında öyle ısrar eder ki ne halt ettiğinin farkına varmaz. ve

gerçekte her kim ki, Allah ona bir nur takdir etmemiştir artık onun için nur yoktur. Onun için körler görmez, sağırılar işitmez, vicdansızlar duymaz, kâfirler hakkı kabul etmez. Yoksa:

Meâl-i Şerifi

41- Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duasını bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir.

42- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır; dönüş de ancak O'nadır.

43- Görmez misin ki Allah bulutları (dilediği yere) sürüküyor; sonra onları biraraya getirip üstüste yığıyor. İşte görüyorsun ki bulutlar arasında yağmur çıkıyor. O, gökten, sanki oradaki dağlardan da dolu indirir. Artık onu dilediğine isabet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar; bu bulutlardan çıkan şimşegin parıltısı neredeyse gözleri alır!

44- Allah gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Şüphesiz bunda (hakikatı gören) gözlere sahip olanların için mutlak bir ibret vardır.

45- Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki yağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yapar; çünkü Allah her şeye kâdirdir.

46- Andolsun biz (her şeyi) apaçık bildiren âyetler indirdik. Allah dilediğini doğru yola iletir.

47-49- Ve onlar mümin değillerdir. Yani iman laftan ibaret değildir. Yalnız dilden Allah'a ve Resulüne iman ettim, demekle hakikaten mümin, müslüman olunuvemez. Onunla beraber samimi, kalpten inanmalı, sadakatle sebat etmeli ve hareket ve davranışlarıyla bu imanını ispatlamalı ve desteklemelidir. Bunu ispat edecek delillerden birisi de hakkına razı olmak ve bir ihtilaf halinde Allah ve Resulünün hükmüne davet edildiği zaman kabul ve itaat etmek, boyun eğmektir. Halbuki Allah ve Resulüne iman ettik müslümanlık, diyenler içinde böyleleri vardır ki, imanı yalnız dindedir. Bunlar mümin değil, münafıktır. Haklarına razı olmazlar, bir kısmı sözünde durmaz, dönerverirler.

Bir kısmı da sözden dönmese bile herhangi bir anlaşmazlıkta Allah ve Resulünün hükmüne davet edildikleri zaman yüz çevirir, kaçınır. Ve eğer hak kendilerinin olursa; aleyhlerine değil, lehlerine ise ona -yani Resulullah'ın hükmüne- gönülden bağlanarak ve güvenerek gelirler. Zira Resulullah'ın hüküm ve idaresinin hakkaniyetinde şüphe etmezler. Nitekim Birş adındakı bir münafık, bir yahudi ile bir arazi hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Münafık haksızdı; onun için yahudi onu Resulullah'a mahkemeye gidelim diye Allah'ın hükmüne davet etti, çünkü onun haksızlığa meydan vermedeğini biliyordu. Münafık ise yahudilerin hahambaşı Kâ'b b. Eşref'e gidelim dedi, çünkü hakka razı olmuyor, dalavere ile haksız bir hüküm alacağını ümit ediyordu.

50-Rivayet edildiğine göre bu âyetlerin nüzul sebebi bu oldu. Ki son zamanlarda İslâm topluluğunu bozmaya çalışan da böyle nifakların ortaya çıkmasıdır. Bu neden oluyor? Kalplerinde bir hastalık mı var? Küfür ve zulme meyleden psikolojik, bir hastalık, bir vicdan bozukluğu mu var? Yoksa Allah ve Resulünün onlara yazık edeceğinden şüphe ediyorlar veya korkuyorlar mı? Hayır, ne öyle bir şüpheleri var, ne de korkulan. Allah ve Resulünün hükmü, yalnız hak ve adalettir ve öyle olduğunu bilirler, fakat asıl zalimler kendileridir! Haklara tecavüz etmek isteyen haksızlardır. Bundan dolayı kaçınmalınan sebebi birinci kısımdır, yani kalplerinde hastalık, vicdanlarındaki bozukluktur ki bu da hidayete erememezliktendir.

51- Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resulüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak ıstıtk ve itaat ettik, demekti. Yani dinledik ve itaat ettik, başüstüne diye hemen davete icabet etmekte. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Murada erenlerdir.

52- Her kim Allah'a ve Resulüne itaat eder, yani yalnız mahkeme işinde değil, her konuda Allah'ın kitabına ve Resulünün sünnetine tabi olur, ve Allah'tan korkarsa işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Üstünlüğe erecek, kurtuluş meydanında hedeflenen gayeye ulaşacak, ebedî saadetin en son noktasına varacak olanlardır.

53-Fakat o münafıklar, o kalpleri bozuk haksızlar, böyle itaat etmedikten başka bir de en ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. Yeminin en ağır Allah'a yemindir. Eğer sen kesin olarak emredersen çıkarmışsın, evlerinden ve yurtlarından çıkıp gidermiş, güya o derece itaatkarmışlar kasem, yemin etmeyiniz, de maruf, belli bir taat, yani itaatınız belli, ne şekilde olduğu bilinmemekte, bundan dolayı yalan yere yemin etmeyiniz. Yahu sizden istenilen öyle yalan yere yemin ile münafıkça bir itaat değil, zulme, kötülüğe itaat değil, adalet dairesinde samimi bir itaattir. Şüphe yok ki Allah, her ne yapıyorsanız haberdardır, bütün gizliliklerinizi vakıftır. Öyle ise O'na karşı yalandan, hilekarlıktan, itaatsizlikten sakınınız.

54-Ey Hak Peygamber! De ki: Allah'a itaat ediniz, Resule de itaat ediniz. Yani Peygambere itaat da özellikle Allah'ın emridir, ona itaat edilmedikçe Allah'a itaat edilmis olunmaz. Şu halde Allah'ın kitabına yapıpamak bir görev olduğu gibi, peygamberin sünnetine yapıpamak da özellikle bir görev, bir vecibedir. Eğer yüz çevirir, yani o haksızlar yine aldımazlarsa artık onun üzerine düşen, ancak kendisine yüklenir. Yani Peygambere ait olan görev, ancak ona yükletilen tebliğ yüküdür. Sizin sorumluluğunuz da size yüklenendir ki, itaat görevidir. Burada tahmil, yani yüklenme denilmes, itaatsizler ne kadar çoğalsın, Peygamberin ve müminlerin görevinin de o kadar zorlaştığına işaretir. Ve eğer siz ona itaat ederseniz, yani Peygambere itaat eder ve yüklenilen görevinizi yaparsanız, hidayete, doğru yola ersersiniz, hakka kavuşursunuz. Resulün vazifesi de ancak açık açık duyurmaktır. Açık tebliğdir ki o, onu yerine getirdi, size de itaat görevi kaldı.

Şimdi müslümanlar, bu açık tebliğ ile şu ilahî müjdeye dikkat etmelidir ki çok önemlidir:

Meâl-i Şerifi

55- Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi, kendilerini de yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaad etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler. Hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkarlardır.

56- Hem namazı kılın, zekatı verin ve peygambere itaat edin ki rahmete eresiniz.

57- İnkâr edenlerin, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacaklarını sanmayasın! Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varş yeridir orası!

55-57-Cenab-ı Hakk'a ait aydınlatma ile taatin vacip olduğunu, bir görev bulunduğunu tesbit eden duyurma ve O'na ait müjde ve sakındırma ile öğüt verip yol gösterdikten sonra, yine yukardaki hükümlerin tamamlanması için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

58- Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz erginlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin sonunda olduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar mahrem halde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için, ne de onlar için

bir mahzur yoktur. (Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz.) İşte Allah, âyetlerini size böyle açıklar. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

59- Sizden olan çocuklarınız erginlik çağına girdiklerinde, kendilerinden öncekiler (büyükleri) izin istedikleri gibi, onlar da izin istesinler. İşte Allah, âyetlerini size böyle açıklar. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

60- Bir nikah ümidi kalmayan, çocuktan kesilmiş yaşı kadınların ise, zineterlini (yabancı erkeklere) göstermeksiniz dış elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Yine de iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir.

61- A'maya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur. Sizin için de gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcılarınızın evlerinden halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarına malik olduğunuz yerlerden, yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir güçlük ve gûnah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından mübarek ve güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (birbirinize) selam verin. İşte Allah düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklar.

58- Gerek erkek, gerek kadın bütün müminler! Ellerinizi altında bulunanlar ve sizden henüz erginlik çağına girmemiş olanlar odanıza girmek için izniniz istesinler, yani onlara böyle öğretiniz ve emrediniz. Yukardaki "İstinyân" yani geldiğini farkettiler emri hür ve erginlik çağına erenler hakkında idi. Buradaki izin isteme ise el altındaki köle ve cariyelele, henüz erginliğe ermiş olmayan hür çocuklar, yani sabailer hakkındadır. Bir de bunlann ki her defasında değil üç kere, yani üç vakitteki birincisi sabah namazından önce, çünkü yataktan kalkıp giyinmek zamanıdır. İkincisi ve öğle sıcağında elbisenizi soyduğunuz sırada ki kaylûle, yani gündüz uyukusu vakti, üçüncüsü ve yatsı namazından sonra, yatmak için soyulduğu zamanıdır ki, sizin için üç avret vaktidir. Örtünmeniniz ihlal edilmiş olduğu, eksiklik bulunduğunuz üç gedik vakitinizdir. Herkes için olmasa bile genel olarak böyledir. Bu ihtar, izin istemenin sebebi açıktır. Bundan dolayı izin istemelidir. Peki amma, niçin her zaman izin istemesinler, çünkü üzerinize çok dolayışlar birbirinizin üstüdesinizdir, bu yüzden her zaman izin istemede zorluk olur "Allah size âyetlerini böylece açıklar."

59- sizden olan çocuklar da erginlik çağına girdiklerinde -ki asıl delili ihtilam olmalıdır. Yaşının da en azı kızda dokuz, oğlarda on iki, normali ve görüleni ondört, onbeş en sonu ise onyeddi, onsekiz yaşlardır- izin istesinler nitekim kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi, yani kendilerinden önde bulunan siz büyüklerinin onları odalanıza girmek için geçen "Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farkettiler ev halkına selam vermeden girmeyin" (Nur, 24/27) âyeti gereğince her zaman geldiğini farkettiler selam vererek izin istemeniz gerekli olduğu gibi onlar da yalnız üç vakitte değil, her zaman yanınıza gireceklerinde izin istesinler. "Allah size âyetlerini böyle açıklıyor." Bu iki âyette bu hatırlatmanın tekrar edilmesi, izin isteme emrini tam bir açıklıkla tekkidir. Zira yabancı büyüklerde çekinme hissi, bunlarda da mûsamaha şüphesi galip olduğundan burada o şüpheyi kesmek için emir, açıklanmış ve tekrar edilmiştir. Esefle görülmekte ve bilinmektedir ki, bu noktada yanlışlık ve gaflet çoktur.

60- Ve oturmuş, çocuktan kesilmiş yaşı kadınlar ki bir nikah ümidi beslemezler zineterlini göstermeksiniz üst örtülerini bırakmalarında kendilerine bir vebal yoktur. Yani hayız ve nifastan kesilmiş kadınlar yukanda geçen "Baş örtülerini yalakannın üzerine (kadar) örtsünler, zineterlini teşhir etmesinler" (Nûr, 24/31) emrî gereğince gizlemeleri gereken zineterlden hiçbirini göstermemek şartıyla üzerlerindeki çarşaf, ferâce gibi dış elbiselerini bırakıp yalnız baş örtüsüyle kıksalar bir sakınca yoktur, gûnah olmaz. Fakat kadının kendisini süsleyip sokağa çıkması gençler için gûnah olduğu gibi ihtiyarlar için de gûnahır. Süslenmeleri gûnah değil, süsle yabancı erkekler için gûnah gıkmalan gûnahır. İhtiyar kadınlar süslenir mi, dememeli. Ne yaşı kadınlar vardır ki, gençlerden daha çok güzel görünmeye özenirler.

Bununla beraber iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır. Yani süslü olmadıkları halde de iffet ölçülerine uymalan ve gençler gibi sakınmalan, üst örtülerini bırakmamalan haklarında daha hayırlıdır. Çünkü töhmetten daha uzaktır. Ve Allah işitendir, gizlide, açıkta ne söylediklerini işitir. Bilendir. Maktaslarını da bilir, sonunda ona göre cezalarını verir. Bundan dolayı müslümanız diyen zamane kadınlar bu âyetleri dinlesinler de düşünsünler.

61- "Mallannızı aranızda haksız sebeblerle yemeyin" (Bakara, 2/188) âyeti indirildikten sonra kör, topal, hasta, özürlü, fakir müslümanlar, sağlam kimseler tiksiniir ve nızalan olmaz diye beraber yemek yemekten sakınır veya bir kimse bunları kendi evinden başka akraba ve sevdiklerinden birinin evine emeğe götüreceğ olsa, belki hoşlanmazlar diye çekinir olmuşlardı. Bir de muharebeye gidenler, öyle savaş gazisi yaralıları ve zayıf fakir kimseleri evlerine bırakırlar ve anahtarlarını teslim edip içlerinde yiyeceklerden yemelerine izin verir giderlerdi. Fakat onlar bulunmadıkları için izinleri gönlü nızası ile olmaz diye korkarlardı, gereğinden fazla sakınırlardı. Bir de bazı kimseler, kendi evlerinden başkasında yemek yemekten çekinir, bazı müminler de ayrı yemekten sakınır, ne olursa olsun misafirle beraber yemek isterdi; hatta misafir bulunmazsa bütün gün bekleyen kimseler olurdu. "A'maya zorluk yoktur..." âyeti de bu sebeple ve bu durumlara açıklık getirmek üzere indirilmiştir...

Meâl-i Şerifi

62- Müminler ancak, Allah'a ve Resulüne gönülden inanmış kimselerdir. Onlar o Peygamber ile birlikte sosyal bir işle meşgul iken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. (Resulüm!) Şu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Resulüne iman etmiş kimselerdir. Öyle ise, bazı işleri için senden izin istediklerinde, sen de onlardan dilediğine izin ver; onlar için Allah'tan bağış dile; çünkü Allah mağfîret edicidir, merhametlidir.

63- (Ey müminler!) Peygamberin davetini, aranızdan bazınızın bazınıza daveti gibi zannetmeyin. İçinizden, birini siper ederek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınınsınlar.

64- Bilmis olun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. O, sizin ne yolda, ne durumda olduğunuzu iyi bilir. Huzura döndürülecekleri günde ise, yapmış olduklarını hemen kendilerine haber verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

62- Müminler ancak onlardır ki, Allah'a ve Resulüne hakikaten iman etmişlerdir. Yukanda zikri geçenler gibi yalnız iman ettik demekle kalmayıp samimi kalpten inanmışlardır. Ve maiyyetinde, yani Peygamberin yanında ki, müslümanların emirinin maiyyeti de aynı hükme tabidir. İctimaî bir işle meşgul oldukları zaman, cuma, bayram, iştişare, savaş gibi toplanmayı gerektiren ya da faydası veya zarar umumî olan bir iş üzerinde bulundukları zaman ondan izin almadıkça gitmezler. Münafıklar gibi kaçmazlar. İşte o senden izin isteyenler yok mu onlar Allah'a ve Resulüne iman eden kimselerdir. Bundan dolayı bazı işleri için senden izin istediklerinde sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver. Yani her izin isteyeneye izin vermek vacib değildir. Hikmet ve işin gereğini gözetmek lazımdır. Bir de Berâe (Tevbe) Süresi'nde geçen "Allah seni affettin! Doğru söyleyenler sana iyice belli oluncaya kadar onlara niçin izin verdin?" (Tevbe, 9/43) âyet-i kerimesi unutulmamalıdır. İzin ver ve onlar için Allah'a istiğfar eyle; zira izin istemek, her ne kadar şiddetli bir özur ile doğruluğa dayansa da, dünya işini ahiret işine takdim

ve tercih etmek gibi bir kusur töhmetinden uzak olmaz. Sen istiğfar edersen şüphe yok ki Allah, mağfiret edicidir, merhametlidir. Bu noktada Resulullah'a hitaptan ümmetine hitaba iltifata buyuruluyor ki:

63-Ey müslümanlar! Peygamberin davetini, dusını aranızda bazınıza, bazınıza daveti, duası gibi kıyas etmeyin. Onun davetine icabet farzdır. Duası Allah yanında hemen kabul olunur. Bundan dolayı emirlerine son derece özenle itaat etmeli ve ummalı ve onu gücendirmekten son derece sakınmalıdır. İçinizden birbirinizi siper ederek sıynmak isteyenleri Allah biliyor. Dolayısıyla O'nun emrine aykırı davrananlar kendilerine bir fitne isabet etmesinden, yani dünyada bir bela ve sıkıntıya çarmaktan yahut dünyada olmazsa ahirette kendilerine çok emleli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar Burada terdid (iki ihtimalle anlatmak) yalnız bir güçlüğü içindir. Yoksa dünya belalan ile ahiret azabının bir araya getirilmesinde bir zıtlık yoktur. Aslında Peygamberin emri ve gidişatına uyan müslümanların nasıl yükseldiklerine tarih şahit olduğu gibi müslümanız deyip de aksine giden kavim ve milletlerin ne fitnelere, ne belalara, ne azablara uğramakta oldukları göz önündedir. Hemen Cenab-ı Hak hepimizi hidayetile hoşnud eylesin.

64- Evet, göklerde ve yeryüzünde ne varsa hep Allah'ındır. Kâinatın hepsi, yaratılış bakımından, sahip olma yönünden, gerek yoktan var etme, gerek yok etme, gerek ilk yaratma, gerek yeniden iade ile tasarruf bakımından O'nundur. Muhakkak ki o, sizin üzerinde bulunduğunuz halî ve onlann, o karşı çikanlarını kendisine döndürülecekleri günü biliyor. Bundan dolayı onlara yaptıklarını anlatacaktır. Ve Allah her şeyi hakkıyla bilir. İliminden bir zerre kağmaz, hak ile batılın tamamen ayrılacağı o furkan günü neler olacağını anlamak için, şimdi Nur Sûresi'nden sonra Furkan Sûresi'ni dinleyiniz:

FURKAN SÜRESİ

1- gibi babından mâzî fiildir. Tasrif olunmaz, yani diğer sıgaları çekilmez ve Allah'tan başkasına isnad edilmez. Türetilmesinde "bereket" maddelerinin bu mânâ ile açık bir ilişkisi vardır. babından olması da bu mânânın mübalağa ile kendisinin meydana geldiğini ifade eder. "bereket" ise bir şeyde ilâhî hayrın devamı ve kararlı olması demektir ki, "suyun havuzda birikip yükselerken durması" anlamından alınmıştır. İlâhî hayrın bulunduğu şeye "mübarek" denilir. İlâhî hayır, dar bir kalıba sokulup sayılamayacak, ve hislerle bilinemeyecek bir şekilde meydana geldiğinden, kendisinde beş duyuy ile bilinemeyen bir ziyadeli tesbit edilen şeye de "mübarek" denilir. Şu halde kelimesi, mübareklik, bizzat kendisinden zuhur etmek üzere, mübareklikte büyük bir yükseklik ile kararlılık ifade eder. Ve bunun yani mübarekliğiñ Allah Teâlâ hakkında sonradan olma veya değişme şüphelerinden uzak bir şekilde düşünülmesi gerekir. Bu tahlilde düşünceye dayanak olacak iki kavram vardır: Birî subût, biri de ziyâdelik'tir. Bunun için geçmiş müfessirler de bunu, başlıca iki mânâyı esas alarak tefsir etmişlerdir. Birisi mânâsıdır ki, varlığı ezeli ve ebedî olarak gerekli olan mânâsındır. Bunda devam ve karar mânâsı esas olarak alınmıştır. Diğerinde ise tezayüd (çoğalma) mânâsı esas alınarak iki vecih söylenmiştir. Bazılan, Allah Teâlâ'nın zatında yüceliğini ve Allah'tan başka şeylerin noksanlığını düşünerek "yüce oldu" mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın zatında her şeyden yüksek olduğunu ifade eder. Zatında yüksek, çok yüksek demek olur. Bazılan da fiilî sıfatı olarak düşünüp "hayir ve ihsanı arttı ve çoğaldı." diye hayır ve ihsanının artıp çoğalmasıyla tefsir etmişlerdir. Bazı yerde bu mânâların birisi, diğer bazısında diğeri daha uygun olmaktadır. Şu halde İbnü Abbas Hazretlerinden de iki rivayet olduğuna göre, hem Allah'ın zatî sıfatını ve hem de fiilî sıfatını düşünerek bütün bu mânâları toplamak daha uygun olacağından yani "hem zatında, hem sıfatında, hem fiillerinde en mükemmel ve en olgun olmak üzere şanı yüce ve yücüdür" mânâsıyla tefsir olunmuştur.

Bilindiği gibi da den dir. Türkçe'de "ululuk" diye ifade olunabilirse de mânâsına "ulu" sıfatı, "ululamak" masdarından "emir" kipine de ihtimali olduğu için, hoş olmayan bir mânâyı düşündürmekten uzak olmadığından, dilin inceliğine dikkat eden edebiyatçılara kullanılması uygun bulunmayıp "yüksek" sıfatı buna tercih edilmiştir. Bununla beraber binasından anlaşılın ile mübalağa inceliklerini ifade edebilecek bir şiâ da bulamadığımızızdan kelimesinin Türkçe bir fiil ile tam tercümesi mümkün olamamıştır. Mesela "Yükseldi" denilse yahud demek olabilirse de anlaşılmaz. Özellikle sıfat olarak da kullanılmaz. Halbuki "bereket" kelimesinin ayrıca bir türkçe karşılığını kullanmadığımız gibi fiilinin tercümesine de hiç imkan bulamıyoruz. Bundan dolayı ifadesi dilimizde aynen kullanılagelmiştir. Bir şeye şaşıрма ve beğenip güzel bulma anında tabirleri de, olduğu gibi yaygın olarak kullanılmıştır. Mübarek olsun yerinde "kutlu olsun" denirse de "bereket" yerine "kut" demiyoruz. İşte bu gibi sebeplerden dolayı biz de meâlide fiilini aynen muhafaza ile beraber "ne yüce feyyaz O" (ne yüce feyiz, bolluk ve bereket veren O,) tabiriyle bir tefsir ifade etmek istedik, bunun yerinde "yüksek, çok yüksek O", yahud "çok pek çok feyiz ve bereket sahibi O", yahud " ne yüce kutlu O" demek mümkün olabildi.

İsm-i mevsul olup nin failidir. de onun sılasıdır.

FURKAN: mukaddimede geçtiği üzere, aslında fark ve tefrik etmek, yani ayırmak, ayırt etmek mânâlarından masdardır. Genellikle "fark" aklın bilinen şeylerde, tefrik, hissen bilinen şeylerde kullanılır. Sonra "Furkan" fânk (ayıran), "mefruk" (aynılmış) mânâsına da gelir; bu suretle mühim davaları, çözüp neticeye bağlayan kesin delillere, mucizelere "Furkan" denilir. Bu mânâyı göre Kur'an'ın bir ismi de "el-Furkan"dır.

TENZİL ve İNZÂL: İndirmek demek ise de tenzil, çökük ifade eder. Onun için birden indirmeye inzâl, çeste çeste birçok defalarda indirmeye tenzil denilir. Sonra Arapça da gerek isim gerekse fiil cümlesi olan bir haber cümlesi ile sıılanarak açıklanan gibi belirsiz isimlere, ism-i mevsul denilir. İkilişi çoğulu müfred müennesi tesniye müennesi cemi müennesi gelir. Eskiden bunun tercümesinde "sol ki..." denilirdi. Fakat konuşma dilimizde her nedense kullanılışını kaybetmiş olduğundan bunun yerine "o ki" diyoruz. Halbuki, "o" hem gaib zamirî, hem işaret ismi olarak kullanıldığından, bir de mevsul ismi yerinde kullanılması dilde darlık oluyor. Gerçi bizde asıl bağlaç mânâsını ifade eden; yani öündeki cümleyi üst tarafına bağlayan edat "ki" dir. Fakat bu "ki" isim olmayıp sadece bir bağlaç harfî olduğundan gramerde mübteda, haber veya fail gibi cümlelerin bir ögesi olmayıp yalnız öündeki cümleyi üst tarafına sıfat yapar. Bu sebepten kendi başına bir mevsul ismin yerini tutamayarak o, şu, bu gibi belirtilen bir (mevsuf)a ihtiyaç duyar. Ve bu suretle sıla ile sıfatın arası açıklaması olur. Arapçada ise sıla ile sıfatın belâğât açısından önemli farkları vardır. Bundan dolayı Kur'an'da hoş ve ince zevkler ifade eden gibi mevsullerin tatlı tekrarına o ki, şu ki, bu ki, gibi tecemellerle anlatılırken tatsız tekrarlara sebebiyet verildiği gibi, birçok yerlerde mevsul kaybedilerek mevsuf halinde gösterilmiş oluyor ki, bunlar dillerin birbirinden zorunlu farklılıklardır. Cümlelerin mevsufu belirsiz olur, fakat mevsul muhakkak belirlidir; gerçi az da olsa bazan ahd-i zihn de olabilir. Fakat çoğunlukla sılanın muhatap için gerektiğe belirli olması şarttır. Onun için burada şöyle bir soru sorulmuştur: cümlesi nin sılası olduğu için, kendisine söz söylenilen kimselerce bilinmesi gerekir. Halbuki, kâfirler "Furkan"ın indirilmiş olduğuna inanmıyorlar. O halde nasıl sıla olabilir? Buna basit olarak şöyle cevap verilir: Peygamber ve inananlar için Furkan'ın indirilmiş olduğu bilinmektedir. Burada doğrudan doğruya muhatap da onlardır. Gerçi indirilişin asıl hedefi kâfirler ve onları kâfirliklerini ortadan kaldırmak ve onları ahiretteki durumlarını bildirmektir; fakat doğrudan doğruya ilâhî söze muhatap tutularak değil, Peygambere yapılan hitabın tebliği iledir. Onun için biraz sonra görüleceği üzere kâfirler gaib (üçüncü şahıs) kipi ile bahis konusu edilecektir. Muhatap, insan cinsi de olsa bu cevap yeterlidir. Bununla beraber buna daha ince bir cevap da vardır. Şöyle ki: Furkan'dan asıl maksat, Kur'an'dır. Kur'an ise benzeri yapmadığı deneylerle bilinen daimi bir mucizedir. Bunu kâfirler de denemişler ve yetersiz kaldıklarından kalem ile çekişmeden, silah ile muharebeye geçmişlerdir. İşte Kur'an'ın deney ile sabit olan ve böylece bütün insanlık için gözle görürlür bu hale gelen bu acze düşüren vafı, aynı zamanda kendisinin indirilmiş olması konusunda şahid bir

delil ve Furkan'dır. Ebu Bekir Bâkılânî'nin de "İ'câzül-Kur'an" isimli eserinde açıkladığı üzere Kur'an'ın icazı, (benzerinin yapılamayışı) herkeşce bilinen bir şey olduğundan onun indirilmiş olduğuna kabul etmek istemeyenler, elleriyle yokladıkları bir olayı bile inkâr kalkışacak inatçılardır. Bundan dolayıdır ki; En'am Sûresi'nde "Eğer sana sayfa üzerine yazılı bir kitap indireydik, onlar da ona elleriyle dokunsalardı yine de kâfir olırlar: "Doğrusu bu apaçık sihirden başka bir şey değildir" derlerdi" (En'am, 6/7) buyurulmuştur. Deney, teorik olarak bir mutlak gereklilik ifade etmezse de, genellikle insan bilgisinin en sağlam kaynaklarından olduğu için, ispat edilmiş bir deneyin delil olarak ifade ettiği gerçek, herkes için bilinen mânâsındadır. Bu sebeple Kur'an'ın benzersizliği ve indirilmiş oluşu, Arap müşrikleri gibi bir kısım kâfirlerce tam olarak bilindiği gibi, diğerlerinin de bildiği yerine geçer. Bundan başka Kur'an, bu gerçeği önceden açıklıkla haber vermiş; haber ise bilgi edinmenin yollarından birisi olduğu için, sılanın bilinen bir şey olduğunun ispat için bu kadan bile yeterlidir. Nüktesi bir kerre işitiilmiş olan bir haber cümlesi, inanmayanlara dahi bir sıla olarak getirilmiş olabilir. Bu konuda şart ve gerekli olan iman değil, az miktarda bilgi ki, söyle zihinde kalacak kadar sözü geçmiş olsa da, yeterlidir. Şunu da belirtelim ki, mevsul ismin sılası, söylenmeden önce belirsizdir. Eğer gibi normal bir sıfat olarak gelirse, Türkçenin "öyle ki" ifadesi gibi sıfatlandırmada güçlendirme bildiren bir bağlaç ifade ederse de gibi fail veya soyut veya gerçek bir ma'mul olarak geldiği zaman, belirsiz bir zattan başka bir şey anlatmaz. Bir sözde, böyle belirsiz bir zatın fail yapılmasında ne fayda olabilir denilemez. Çünkü "evvelen ibhâm, sāniyen tefsir, evkav finnefis" tir, derler. Yani: "Bir şey önce kapalı olarak söylenip de sonra açıkladığı zaman, muhatabın gönlünde kuvvetli etki bırakır." Çünkü nefis, kolay duyduğu bir şeyi hafif geçer, önemsemez; fakat önce kapalı olarak işittiği zaman dikkat ve anlamak için gayret sarfeder. Bilmek arzusuna düşer. Bu istek ve arzu üzerine açıkladığı zaman da, belleğinde iyi yerleşir. Arap belâğâtının bu kuralları, zamanımızda psikolojinin "hâfiza, dikkat ile mütenâsibtir (bellek, dikkat ile denktir), dikkat de merak ile mütenasibtir (denktir)" kurallarınn ifade eder. Hatta batılarda ve zamanımız yazarlarının bir çoğunda bu belirsizlik kuralı bir moda salgını hâline almıştır. Bir konuyu anlatırken istek uyandırmak için sayfalarca belirsizlik çizdikleri görülmüştür. Halbuki, bunun fazlası da, istek yerine usangı veya unutkanlık vermekten uzak kalamaz. Çok naz aşık usandır. Kur'an'da ise bunun en güzel gıdıklayıcı örnekleri görülr. Mevsul isimler de buna ayrıca bir güzellik katar. İşte bunun gibidir. Allah Teâlâ'nın ilâhî özü (cevhen) bilinemediği gibi de ilk bakışta bilinemeyecek bir "bilinmez öze" işaret ediyor. Karşındaki kimseye önce insanın ihtijjını duyuruyor, sonra O bilinemeyen, en belli, en belirgin sıfatların ortaya konulmasıyla apaçık anlatılıyor. Önce Kur'an'ın, gerçeği gerçek olmayan ayıran ve herkesce bilinen karşındakileri aciz bırakıcı özelliği "Furkan" ismi ve "el" belirlilik takısı ile hatırlatılıp sılası ile mavsülünün belirsizliği belirlenerek, Allah Teâlâ özellikle bu Furkan'ı indirmiş olmak sıfatı ile tanıtılıyor. Ve feyiz, bolluk ve bereketin yüksekliği ile önce bu fevkalade geniş muciz klavuzluğu ile bildiriliyor ve yüceltiliyor. Bu şekilde, ortaya çıkan mânâ şu oluyor: "Çok yüce, çok kutlu, hayır ve başışlaması çok yüksek olduğuna ne kadar hayret verici bir şekilde gösterdi. O, hani bildiğiniz Furkan'ı, o hak ve batıl ayıran, vazifelerinizi öğreten, bir benzerini yapmaktan herkesi aciz bırakan Kur'an mucizesini ibadet ve kulluk ile seçilmiş, herkesce bilinen kuluna âyet âyet indiren o yüce zat". Şüphe yok ki onun O Furkan kendisine indirildiği herkesce bilinen kul, özel kulu, yüce Peygamberi Muhammed Mustafa, (s.a.v) olduğu da apaçık bellidir. (İsrâ, 17/1. âyetin tefsirine bkz.)

Ona, o Furkân'ın niçin indirdi. Bütün akıl sahipleri dünyasına bir nezir (korkutucu) olsun diye.

NEZİR: Münzir, yani korkutucu mânâsına sıfat-ı müşebbehdir. (daimilik ifade eden sıfat) Beşir ve mübeşşir gibi inzâr (korkutmak) mânâsına masdar da olur. Nekîr ve inkâr gibi burada korkutucu mânâsına olması açıktır.

İNZAR: Korkunç haber vermek, bir şeyin sonucundaki güçlük ve yok olmayı haber vererek kocundurmak, sakındırmak demektir ki, sevinç haberi vermek demek olan müjdenin zıddıdır. (Bakara, 2/6. âyetin tefsirine bkz.) Bu sebebtan beşir ve mübeşşir, müjdedi demek olduğu gibi; nezir ve münzir de tehlike haberiyle korkutan haberci, Peygamber, Resul demek olur. Furkan sahibi olan Peygamber (s.a.v) "Biz seni ancak müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik." (Furkan, 25/56) gibi âyetlerle bilindiği üzere hem mübeşşir (müjdedi), hem münzir (korkutucu) dir. Allah Teâlâ'nın hem rahmetinin müjdecisi, hem azabının habercisidir. Fakat yerine göre bazan bunları birisiyle yetinilmiştir. Nitekim Enbiyâ Sûresi'nde "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) buyurulduğu gibi, burada da "âlemlere bir korkutucu olsun diye..." buyunulmuştur. Çünkü biraz sonraki açıklamalardan anlaşılacağı üzere burada inış sebebi olan , kâfirlerin inkâr ve inatlaşmalarına karşı korkutma yerinde, müdeleme kelimesinin açıklaması belagattan beraat-i istihlâe (güzel başlangıca) uygun olmazdı. Ve bu ince mânâ nin yükseklik ve büyüklük mânâsına olmasını destekler. Bununla beraber, bu korkutmada ve bunun kuvvetini ifade eden Furkan'ın indirilmesinde, Peygambere ve inananlara bir müjde ve rahmet mânâsını içerir. Bu yünden müdelemenin sözün anlaşılması için özellikle kullanılması dahi ayrıca bir belâğât (sözün yerinde kullanılması) olmuştur. Bu da "Tebâreke"nin bolluk ve başışlama mânâsını hatıra getirir. Fatiha Sûresi'nde açıklandığı üzere âlem kelimesi Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatından başka her şeye denilir. Onun için burada bazı müfessirler kavramına göre, Hz. Peygamber'in bütün yaratılımlara da gönderildiğine delil göstermişlerdir. Fakat aklı olmayanları korkutmanın sebep ve faydası anlaşılmaz. Bundan dolayı, burada Fatiha'daki gibi tağlib'e (bir kelimeyi bir başka kelimeye de içine alacak şekilde kullanmaya) ipucu yoktur. "Âlemin" çoğulunun, gerçekte akıl sahiplerinin dünyaları için kullanıldığı bellidir. Alimlerin çoğunun görüşü de budur. Akıl sahipleri âlemleri ise insanlar cinler ve meleklerdir. Âlûsi, tefsirinde der ki: Peygamber (s.a.v) in insanlara ve cinlere gönderilmiş olduğu zorunlu olarak bilinmektedir. İnkâr edene kâfir denilir. Sübkî gibi bir kısım araştırmacılar, meleklerle dahi gönderilmiş olduğunu söylemişler ve bazıları bu âyeti delil getirmişlerdir. Masum olanlara gönderilmenin faydası da, çağınsa uymakla onun şerefine hizmet etmektir. Şimdi düşünmeli ki, böyle bütün âlemleri korkutma yetkisi ne büyük kuvvete ve şandır. Ve bu kuvveti getiren Furkan ne büyük bir delil ve buyruktur. İşte Peygambere bu Furkan ile bu büyük kuvvet ve yetki verilmiş bulunuyor. O halde, o kulun efendisi, ona o Furkan'ı indirmiş olan Mevlâ, ne yüce, ne kutlu tanrıdır!

2- O ki bütün göklerin ve yerin mülkü (dilediği gibi kullanma yetkisi) hep O'nundur. Gerek gökler ve gerek yer ve gerek bunlardaki yukarı ve aşağı bütün şeylerden mülk, yani tam tasarruf yetkisi, yaratmak, yok etmek, yaşıtmak; öldürmek gerektiği şekilde dilediği gibi buyruk ve yasaklarıyla egemen olmak, saltanat, şehinşahlık hep O'nun, yalnız O'nundur. Başkasına bağımlı olmadığı gibi ortaklığı da yok...

Hem hiç çocuk edinmedi. Çocuğu oılmaktan uzak olduğu gibi bir çocuk da edinmiş değil. Hristiyanların dediği gibi değil (Bakara, 2/116; Mâide, 5/18 ve Tevbe, 9/30. âyetlerin tefsirine bkz.). Hem mülkte hiçbir ortağı da yoktur. Mecusilerin dediği gibi de değil. Yüce sözündeki kasırdan (mülkü yalnız O'na tahsis etmeden) bu da anlaşılmıştı. Böyle iken ayrıca açıklanması; ikidir, üçtür, diye ortaklık iddia edenleri açıkça çürütmeye özen göstermek içindir. "Hiç çocuk edinmedi" cümlesinin araya konması da bunun içindir. Böylece evvela bunun öncekine bağlı olmayıp ayrıca anlamak istenilen şey olduğu gösterilmiş, sonra çocuk edinmenin sonucu dahi ortak edinmek olacağından, edinmemenin sebebi de anlatılmıştır. Yani, bu cümle, öncekine değil, ikinciye bağlanmıştır.

İyi ama bu mülkü nasıl bulmuş ve bu kadar büyük mülk ortaksız yapayalnız nasıl yönetilir, denencek olursa, buna karşı söz başı "vâv" ile buyunuluyor ki, her şeyi yarattı, başka birinden almadı, kazanmadı, doğurmadı, yarattı, yokken var etti de gerçeğine erişilmez bir takdir ile her birine bir sınır ve ölçü belirleyerek hikmetine göre dilediği gibi hepsini bütün sonuçlarıyla hazırladı. O'nun için güçlük yok, her şey bütün mukadderat ile O'nun kudret eli altında, kul, yaratılmış olup hepsini dilediği gibi kullanır, böylece her şeyin bir sınır ve ölçüsü var ki, onu asla aşamaz. O'nun kudretine ise sınır ve son yok,

bundan dolayı hiç bir şey, yaratılmış olma sınırını aşır da O'na ortak olmaya güç yetiremez, O öyle yüksek, öyle Tebârek...

3- Bu Furkan ile gerçek tam mânâsıyla yerleştirilip tebliğ edildikten sonra, inzâr (korkutma)'ın sebebine geçilerek buyuruluyor ki, böyle iken tuttular da O'ndan başka bir takım ilâhlar (mabudlar) edindiler. O her şeyi yaratana bırıktılar da O'nun berisinden öyle şeylere taptlar ki hiçbir şey yaratamazlar fakat kendileri yaratılır dururlar; yani kendilerinin yaratılmış oldukları görölüp duruyor, yahud mabud (tann) diye yalan yere uydurulup duruyorlar.

HALK: Yokken meydana getirmek, yani yaratmak mânâlarına geldiği gibi (Ankebut, 29/17) gibi "yalan uydurmak" mânâsına da gelir. Burada bazı müfessirler bu mânâyı tercih etmişlerse de görünen açık mânâ öncesidir. Allah'tan başka tapılan şeylerin hepsi, putlar gibi yalan, uydurma mabud olduğu, onların yaratılmış olduklarından da anlaşılır. İlmî bakış açısından ifadenin asıl ruhu da, yaratılmışın, yaratan yerine konmasındaki gelişkiyi göstermektedir. Bunu daha fazla izah için buyuruyor ki ve kendi kendilerine bir zarara da malik değiller, bir menfaate de. Bu cümlelerin açıklamasında "ve kendilerinden ne bir zarar gidermeye, ne de kendilerine bir fayda verecek şeyi getirmeye güçleri yetmez" deniliyor, çünkü sonra gelen zarar fiilinin sılası sayılıyor. Ve bir şeyin kendine zarar vermesi akla uygun olmadığından zarar, zarar gidermek mânâsına kullanılıyor oluyor. Bu mânâ, tam anlamıyla yalnız cansız putlara uygun olabilir. Bu ise hem kasnın, hem de ilâhî sözün görünen mânâsından uzaktır. da asıl olan sebep gösterme olduğu gibi ve ilişkisi de açıktır. Bu bakımdan değil buyurulmuştur. O halde "nefisleri için" "kendileri için" demek olmalıdır. Buradaki olumsuz kılınan (nefyedilen) yalnız kendilerine ait olan olumsuzluk ve zarar değil, kendi zatlarının nedeniyle mutlak olumsuzluk ve zarardır. Yani kendiliklerinden, kendi istekleri ile hiçbir zarar ve fayda vermeye güç yetiremezler kendilerinden (bizââtihim) olsalar bile, kendiliklerinden (lizââtihim) değillerdir. Olabilir ki, mesela güneşte veya Firavun gibilerde yahud Meşh gibilerde bir fayda veya zarar görölmüşse o onların lizâtihî kendi kudretlerinden, kendi sahip olduğu şeylerden değil, yüce yaratıcının verdiği güç ve kuvvettendir. Lizâtih: (kendiliğinden) olsa idi yok olmazlardı. Bu mânâ "Kendisinden başka ilâh olmayan diri olan, herşeyin yönetimini elinde bulunduran yüce Allah'tan mağfîret dillerim. Kendi nefesine zulmeden gerek hayat, gerek ölüm ve gerekse tekrar dirilme bakımından kendi nefsi-ne malik olmayan bir kulun tevbesi ile tevbe ederim" anlamına da uygundur. Burada zararı önce getirilmesi de dikkate değer. "Def-i zarar, celb-i menfaatten akdemdir. (zararın yok edilip kaldırılması, faydanın getirilip konulmasından öncedir) kuralına işaretle zarar yok edip kaldırmayanın bir fayda getirip koymayandan daha güçsüz olduğuunu anlattığı gibi, zarar vermenin faydalı olmaktan kolay olduğuunu da anlatır. Bu da, Allah'tan başkasına tapanların fayda elde etme duygusundan önce, zarar korkusuyla taptkılarını ortaya koyar. Çünkü diktatörleri ve zalimler, insanları daha çok korkutma politikasıyla kendilerine tapındırma uğraşırlar. Ve bu yüzden bir çok zavallılar, o gücü, onların kendilerininmiş gibi sanarak korku belasıyla onları tanı yerine koyar, Allah'ı unuturlar. Fakat bilmeleri gerekir ki, aslında o güç ve kuvvet onların değildir. Allah dilemeyeince onlar kendi başlarına ne bir zarar yapabilirler, ne de bir fayda sağlayabilirler. Ne ölüme maliktiler, ne hayata, ne de nüsûra (ölümden sonra tekrar canlandırmaya.)

NÜŞÜR: "Neşîr" gibi bazan edilgen bazan etken olur. Edilgen olursa bir şeyi acıp yaymak mânâsına gelir ki, dilimizde "neşir" "neşriyat" ve "menşûr" bu mânâdadır. Bunun etkenine "intişâr" denilir. Etken oldukları zaman ise ölmüş olan bir şeyin canlanıp kalkması anlamındadır ki, Kur'ân'da "nüşûr" kelimesi genellikle bu mânâdadır. Bunun edilgenine de "inşâr" (ölüyü diriltme) denilir. "Ve o su ile ölü bir toprağa can verdik" (Kâf, 50/11) gibi. Şu halde bu mânâ şöyle olur: Ne ölümlerinde, ne dirim, ne de ölümden sonra ahirette kalım; bunların hiçbirinde ne kendileri, ne başkaları hakkında diledikleri gibi tasarruf yapamazlar. Bunlara sadık olmayan ise mabud (ilâh) olamaz. Böyle iken bütün bunlara malik olup her şey kudret elinde bulunan Allah'a kulluğu bıraktlar da, öyle güçsüz şeylere taptlar. Peygamberliğe gelince:

4- Ve o küfredenler bu açıklamaya karşı dediler ki bu Kur'ân, Furkan falan değil sırf bir iftira onu o uydurdu ve buna karşı diğer bir kavim de ona yardım etti. Yabancıardan yahudilerden öğreniyor dediler. (Nahl, 16/103, âyetin tefsirine bkz.) Böylece zulüm ve tezvîre büyük bir haksızlığa ve yalancılığa gittiler

5- ve, evvelkilerin esatıyrı, uydurma masalları (esâtıyr kelimesi hakkında En'âm, 6/25. âyetinin tefsirine bkz.) Onları kendine yazdırtmış da işte sabah akşam kendisine okunup duruyor" dediler. Haksızlıkta, yalancılıkta, yalancı telleyip pullamada bu derece ileri gittiler. Böyle haksız yalancılara başka sözün gereği yok.

6- Yalnız onu, "o göklerde ve yerdeki sırı bilen indirdi" de. Yani o sizin zannettiğiniz gibi uydurma veya eskilerin uydurma masalları değil, ilâhî sırları içinde bulunduran gökten indirilme bir kitaptır. Çünkü onu, göklerin, yerin gizliliğini bilen yüce Allah indirdi. O gerçekten gafûr (yarlıgayan) bir rahim (merhamet eden) bulunuyor. Bu sebepten o haksızlık ve yalan uydurmalannıza karşılık kötü sonuçlarınızda ivedi davranmıyor da, genipye bırakıyor.

7-8-9- "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, sokaklarda gezer." dediler. Haber verildiği üzere, Kureys kabilesinden Rebia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebu Sufyân b. Harb, Nadr b. Haris, Ebu'l-Buhturî, Esved b. Muttalib, Zem'a b. Esved, Velid b. Muğire, Ebu Cehil b. Hişam, Abdullah b. Ebu Ümeyye, Ümeyye b. Half, As b. Vail, Nebih b. Haccac ile Münebbih b. Haccac toplanmışlar ve birbirlerine "Muhammed'e bir haber salın, kendisiyle bir konuşun, karşılıklı konuşarak tartışın ki, mazur olasınız (günah sizden gitsin) demişler ve bunun üzerine "Kavmin senin için toplandı, seninle konuşmak istiyorlar" diye haber göndermişlerdi. Peygamber (s.a.v) geldi. "Ya Muhammed, biz senin hakkında mazur olalım (günah bizden gitsin) diye sana haber gönderdik. Şimdi bak! Sen eğer bu sözle mal istiyorsan, sana mallarınızdan mal toplanz ve eğer şeref istiyorsan seni Efendi tanırsınız, büyüklük ve eğer mülk istiyorsan seni başımıza melik (kral) yapanz" dediler. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki "Bende dediklerinizden hiçbir şey yok. Ben size getirdiğimi ne mallarınızı almak için, ne içinizde şeref için, ne de üzerinizde melik olmak için getirmedim. Fakat yüce Allah beni size bir elçi olarak gönderdi ve bana bir kitap indirdi ve size bir müjdedi ve korkutucu olmamı emretti, ben de size, rabbimin elçiliğini bildirip iyilikle öğüt verdim. Eğer size getirdiğimi alırsanız o sizin dünya ve ahirette payınızdır ve eğer onu kabul etmeyip bana geri vererseniz, yüce Allah, benimle sizin aranızda hüküm verinceye kadar ben, yüce Allah'ın emrine sabredirim". Bunun üzerine "Ya Muhammed dediler, Eğer vermek istediklerimizden hiçbir şey kabul etmeyeceksen o halde, kendin için Rabbinden iste: Yanında seni doğrulayacak ve senden bizi uzaklaştıracak bir meleğ göndersin. Hem iste de sana bağlar, bostanlar ve altından, gümüşten köşkler yapısın da seni çalışmandan kurtarsın; çünkü sen de bizim gibi çarşılarda dolayıyor, geçimlik arıyorsun. Eğer sandığın gibi elçi isen o zaman üstünlüğünü ve Rabbinin yanındaki yerini anlansz" Buna karşı Resulullah "Hayır, ben size bunun için gönderilmedim. Yüce Allah beni bir müjdedi ve korkutucu olarak gönderdi" dedi. İşte bu âyetler bu sebeple indirildi. de "mâ" soru, "lam" cer harfi olduğundan, kural şeklinde bitişik yazılması idiye de imam Osman b. Affan'a ait mushaf hattında şeklinde "lâm " ayn yazılmış ve dolayısıyla burada böyle yazılması muteber bir sünnet olmuştur.

Meâl-i Şerifi

10- Öyle yücedir O ki, dilerse sana ondan daha iyisini, altından ırmaklar akan cennetler verir, sana köşkler de yapar.

11- Fakat onlar o saati (kıyameti) de yalanladılar. Biz ise o saati yalanlayanlara çılgın alevli bir ateş hazırladık.

12- Ki, cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerine görününce, onun bir hisimlanmasını (kaynamasını) ve uğıltusunu işitirler.

13- Elleri boyunlarına bağılı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman da, oracıkta yok olmayı isterler.

14- (Onlara şöyle denilir) Bu gün bir yok olmayı değil, nice yok olmaları isteyen!

15- De ki: Bu mu daha iyi, yoksa takva sahiplerine vaad olunan ebedilik cenneti mi? Çünkü orası, onlar için bir mükâfattır ve bir varış yeridir.

16- Onlar için orada ne isterlerse var, hem orada ebedi kalacaklar. Çünkü bu Rabbinden yerine getirilmesi istenen bir vaaddir.

17- Hele o gün Rabbın onları Allah'tan başka taptkıları şeylerle toplar da, der ki: "Siz mi saptdırınız şu kullarımı, yoksa kendileri mi yolu kaybettiler?"

18- Onlar: "Sübhanın seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz; fakat sen onlara ve atalarına o kadar nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helaki hak eden bir kavim oldular." derler.

19- (Bunun üzerine ötekilere hitaben şöyle denilir.) İşte (taptkılarınız) sizi söylediklerinizde yalancı çıkardılar. Artık ne (azabınız) geri çevirebilir, ne de bir yardıma çare bulabilirsiniz ve içinizden kim zulmederse, ona büyük bir azab tattıracağız.

20- (Resulüm!) Biz senden evvel de peygamberleri başka türlü göndermedik. Şüphesiz onlar hem yemek yiyorlar, hem çarşılarda geziyorlardı (sokaklarda yürüyorlardı). Sizin bir kısmınızı bir diğeri fitne (imtihân sebebi) kalmışızdır ki, bakalım sabredecek misiniz? Zira Rabbın her şeyi hakkıyla görmektedir.

10- Ne mübarektir o ki dilerse sana ondan -onların söyledikleri hazine ve bahçelerden- daha iyisini verir. Yalnız bir cennet değil cennetler, hem altından ırmaklar akar cennetler verir, yani ahirette söz verdiği cennetler gibi dilerse dünyada da verir, İslâm yurdu olur. Senin için köşkler de yapar.

11- *} "Fakat onlar kıyamet saatini yalanladılar."

BEL: Bir bağlaç harfidir ki, asıl mânâsı ıdrabdır (Yeni bir hükme dönüştür). Bazen de "hattâ" gibi terakkî, ileriyeye geçme ifade eder.

İDRAB: Sözü üstünden altına çevirmek, yani bakışını öncesinden keserek geleceğe yöneltmektir. Bunu "belki" diye tercüme etmek meşhur olmuştur. Gerçekte, kelimenin yapısına ve söylenişine göre ondan alınmış, denilecek kadar da uygundur. Fakat dilimizde "belki" ıdrabtın (sözü ve nazar üstten keserek alta yöneltmekten) çok ümid ve ihtimal için kullanılmaktadır. "Dur bakalım belki gelir" demekle hiç İdrab mânâsı yoktur. İdrab; "Yok, hayır" "daha doğrusu" demektir. Bu mânâ kasır ve istidrake benzer olduğundan son zamanlarda "fakat" kelimesi de "bel" ve "lakin" yerinde kullanılır olmuştur. Böylece "fakat onlar kıyameti yalanladılar" demek olur. Bu cümle yukardaki bölümüne atfolunmuş ve ondan İdrab ile, diğer küfürlerini anlatmaya ve açık bir şekilde kötü sonuçları haber verip korkutmaya itinkidilar. Yani, daha doğrusu onları saate, kıyamet ve ahirete inanmıyorlar, Kur'ân'ın öyle uydurma olmadığını bilmediklerinden değil, ahirete, cezaya inanmadıklarından dolayı o inançsızlığa ve sapıklığa düşüyorlar, o haksızlığa ve yalancılığa gidiyorlar.

Halbuki biz o saati (kıyameti) yalanlayan kimselere öyle korkunç bir ateş hazırlamışızdır ki

12- Onları uzak bir yerden gördüğü zaman -ki onları ister görsünler ister görmesinler.- onun korkunç hisimlanmasını (kaynamasını) ve uğıltusunu işitirler.

TEGAYYÜZ: Gayzlanmak, öfkelenmek; ZEFİR, içeri nefes almaktır. Demek ki, cehennem onları uzaktan gördüğü zaman öfkesinden dehşetli sesler çıkıyor, sümürmek için içine çekiyor. Burada görölüyor ki, gayzlanmak, zefirlenmek gibi görmek de ateşe nisbet edilmiştir. Onlar cehennemini gördüğü zaman değil, cehennem onları gördüğü zaman Bu ise cehennem ateşini bir kavrayış sahibi gibi anlatmak demektir. Bunu birçokları, "görünecek bir yerde bulundukları zaman" demek gibi gerçek mânâsı dışında bir mânâyı yorumlamak istemişlerdir. Aslında cehenneme, anlama ve kavrama fiili nisbet edilmesi sadece burada değil, "O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz. O da 'Daha var mı?' der." (Kâf, 50/30) âyeti ve "Ateş Rabbine şikâyet edip: 'Ya Rabbî bir kısmım bir kısmımı yedi' dedi" hadisi gibi diğer yerlerde de geçmiştir.

Bir de Alûs'nın naklettği üzere Taberânî ile İbnü Merdûye, Mekhûl tarîkı ile Ebû Ümâme (r.a.)den şunu haber vermişlerdir: Demişti ki; "Resulullah (s.a.v) her kim bilerek bana atfen yalan söylese, cehennemini iki gözü arasında oturaçağı yere hazırlansın." buyurdu. Ya Resulullah! cehennemini gözü var mıdır, dediler. "İşitmediniz mi, yüce Allah "Onları uzak bir yerden gördüğü zaman" buyuruyor, gözleri olmasa görür mü?" buyurdu. Şu halde teville gidilmiyep konuyu Yüce Allah'ın kudretiyle sırtı bir şekilde düşünmek gerekir. Özellikle "De ki, onu göklerdeki ve yerdeki sırı bilen indirdi" (Furkan, 25/6) hatırlatmasından sonra, bunun o gizliliğe açık bir bağlantısı göze çarpmaktadır.

13-20- Orada "sübûrâ"; yani "Ey sübûr, ey helak (yok oluş) neredesin! Gel de bizi kurtar diye feryad ederler.

İstenecek vaad, yahut istenildiği halde vaad, yani yüce Allah onu kullar tarafından istenilmek şartıyla vaad ve taahhüd buyumuştur.

Meâl-i Şerifi

21- Bununla beraber, bize kavuşmayı ummayanlar "Bize ya melekler indirilmiydi, ya da Rabbimizi görmeiydik" dediler. Andolsun ki, doğrusu nefislerinde kendilerini büyük gördüler ve büyük azgınlık ettiler.

22- Melekleri görecekleri gün, işte o gün, günahkarlara hiçbir sevinç haberi yoktur. Ve yasak yasak, diyeceklerdir.

23- Onların yaptıkları her bir iyi işi dikkate alırsınız, fakat onu saçılmış zerrelere haline getiririz.

24- O gün cennetliklerin kalacakları yer çok iyi, dinlenecekleri yer pek güzeldir.

25- O gün gökyüzü beyaz bulutlar halinde yarılacak ve melekler bölük bölük indirileceklerdir.

26- İşte o gün gerçek hükümrânlık, çok merhametli olan Allah'ındır. Kâfirler için ise o, pek çetin bir gündür.

27- O gün zalim kimse ellerini ısracak: "Eyvah!" diyecek, "keşke Peygamberin yanında bir yol tutsaydım!"

28- "Eyvah!" diyecek, "keşke falancayı dost edinmeseydim.

29- Çünkü zikir (Kur'ân) bana gelmişken o, hakikaten beni ondan saptdırdı. Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yapayalnız ve yardımcısız bırakmaktadır.

30- Peygamber dedi ki: "Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'ı terkedilmiş (bir şey yerinde) tuttular."

31- (Resulüm!) Ve işte biz böyle her peygamber için günahkarlardan bir düşman yapmışızdır. Bununla beraber hıdayet verici ve yardımcı olarak Rabbın yeter.

32- Yine o inkâr edenler dediler ki: "O Kur'ân ona, hepsi birden indirilseydi ya!" Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk. ü

33- Hem onlar sana karşı herhangi bir mesel ile gelmezler ki, biz sana (onun karşılığında) doğrusunu ve tefsirini daha güzeline getirmiş olmalıyım.

34- O yüzleri üstü cehenneme toplanacaklar var ya! işte onlar, yerleri en kötü, yolları en sapık olanlardır.

21- "Bize kavuşmayı ummayanlar, bize ya melekler indirilmeliydi, ya da Rabbimizi görmeliydik, dediler." Bu cümle cümlesine atfolunmuş olup, o kâfirlerin diğer saçmalanları hikaye ile red ve uyandır.

RECÂ: Bilinen geniş mânâsı ile emel (arzu) demektir. Lügatçıların çoğu birini diğeriyle açıklamışlardır. Bununla beraber aralarında ince fark gösterenler de vardır. İbnü Hilâl'in Fûrûk isimli eserinde "Emel, süreklî bir arzu ve istektir. Onun için bir şeyi bakiş, devamlı olup uzayınca "teemmül etti" uzunca düşündü denilir. Bir de emel, mümkünde ve muhalde (imkansızda) olur, reca ise mümkün mahsustur denilmiştir" Mısbâh'ta da der ki; emel, ümitsizliğin zıddıdır. Çoğunlukla, meydana gelişle uzak olan şeylerde kullanılır. Tam ise meydana gelişle yakın olan şeyde kullanılır. Recâ, emel ile tam arasındadır. Çünkü recâ (ümit) eden emelinin meydana gelmemesinden korkar, bu sebepten tama mânâsında kullanılır. Recâ nefi halinde kullanıldığında bazan korku mânâsına da ifade eder ki, buna "lûgat-i tihâmîyye" (Mekke lûgati) denilmiştir. Buna göre "korkmazlar" bilinen mânâsıyla arzu etmezler, gerçek lûgata göre ise ümit etmezler, demek oluyor ki, burada en uygun olan da budur.

LİKÂ: Aslında bir şey ile buluşmaktır. Dokunmak, şart olmaksızın bir şeyle ulaşmak diye de ifade olunmuştur. Görmeye fiili hakkında da kullanılır. Bundan dolayı "likâullah (Allah'a kavuşmak)" rû'yetullah (Allah'ı görmek) veya Allah'a ermek yahud kıyamet günü hesap ve ceza için yüce Allah'ın karşısına çıkmak demektir. Ve karışımıza çıkacaklarını ümit etmeyenler demek, kıyamet gününde tekrar dirilmeye ve toplanmaya, ahiret sorumluluğuna inanmadıkları için Allah'tan korkmayanlar demeyi de ifade eder. Yani Allah'ı görmeye yüzü olmayan, Allah'ın karşısına çıkacaklarını, azabına çıkacaklarını ümit etmeyen, ahirete inanmaz, Allah'tan korkmazlar o melekler bizim üzerimize indirilseydi ya yahud Rabbimizi görsek ya, dediler. Andolsun ki, gönüllerinde kendilerini büyüksündüler. Çünkü böyle demekle kendilerini Peygamberin yerinde veya daha üstün görmek istiyorlar ve hatta Allah'a karşı büyüklük taslıyorlar ve büyük bir haksızlıkla azgınlık ettiler. Bunca açık delilleri tanımadılar da kutsal meleklerin bile önüne çekilmiş olan "Beni göremeyeceksin" (A'râf, 7/143) perdesinin, kötü nefislerine karşı yırtılmasını istediler.

22- Evet onlar melekleri görmeyecek değiller, fakat melekleri görecekleri gün, günahkarlara o gün sevinç haberi yoktur. O halde o azgın günahkarlara göre sevinç haberi yoktur. "Yasak yasak diyeceklerdir." Ve derler. Bir düşman rast geldiği veya tiksinti veren bir şey hücum ettiği sırada söylenen bir deyimdir ki, fiili zikredilmemiş mutlak mef'ûl halinde te'kidli (pekiştirmeli) bir cümledir. Fiili veya takdirinde emir veya geçmiş zaman kipi olabilir ve bu suretle yerine göre ya bir dua ve istiâze, yani bir yalvarış ve sığınış, yahut da bir men ve göz dağı verme ifade eder. Bir dua olduğuna göre "etme, kıyma, evlerden ırak, dağlara taşlara" demek mânâsında olur. Diğerinde de "yasak, men edilmiş, yahut davranma!" demek gibidir. Burada her iki anlam ile açıklanmıştır. nin zamiri, günahkarlarla ilgili olduğuna göre, günahkarlar o meleklerle "aman etmeyin, kıymayın, bizim yanımıza yaklaşmayın, öte öte tarafa" derler. Meleklerle ilgili olduğu takdirde de melekler, o günahkarlara "davranmayın size o müjde ve cennet men edilmiş; yasak, kesinlikle yasak" derler.

23- Hem varmışsınız amel denecek, yani iyilik yönünden her ne yapmışlarsa da onu sağlamış zerreler haline çevirmişsinizdir, boş yere yapılan işler haline koymuşsunuzdur.

HEBA: Bir pencereden güneş ışığı vurduğu zaman içinde uçtuğu görünen tozdu. MENSÜR: Sağır demek. Zaten dağınık demek olan heba (zerre) yı bir de bu şekilde nitelemek, onu bir daha sağlamış olarak tasvirdir ki, o zerre hiç görülmez bir hale gelir.

Burada bir temsili istiare vardır. Şöyle ki, bütün iş ve halleri isyan etmiş ve bundan dolayı idarecileri tarafından verilip bütün evrak ve tutanakları parçalanarak dağıtılıp yok edilmiş bir topluluğun haline benzetilmiştir. Veya kudüm (varmak), kasıttan mecaz olduğu gibi, bütübütün yok edilmiş, hiçe indirilmiş olan amel ve işlerinin de hedeflenen gayeden uzak kalması ve bir hedefe dizilmeleri mümkün olmaması nedeniyle sağlamış zerreler benzetilerek teşbih-i müfred suretiyle ayrı ayrı birer istiare yapılmıştır. Yani o günahkarların, misafirleri konuklamak, akrabalara gözetlemek, çaresizlere yardımcı olmak, insanlığa yararlı bir iş yapmak gibi bazı işleri varsa bile, o inkârcılıktan ve azgınlıktan yüzünden hepsi yok olmuştur. Hiçbirinin karşılığında bir fayda ve iyilik görmezler.

24- Öyle günahkarlar değil, cennetlikler, yani "Yoksa müttakilere vaad edilen ebedilik cenneti mi..." (Furkan, 25/15) âyeti ile açıklandığı üzere, cennet kendilerine söz verilmiş olan müttakilerin o gün -o melekleri görecekleri gün- kalacakları yer çok iyi dinlenecekleri yer pek güzeldir

MÜSTEKARR: Karargah, yani oturmak, konuşmak için çoğu zaman kaldığı yer, MAKİL, öğle uykusu, uyku yeri, insanın kuşluk uykusunu uyuduğu, dinlendiği yer demektir.

Cennette uyku olmadığına göre burada makil yalnızca dinlenme yeri, diye açıklanmıştır. Bununla birlikte o günün yansında hesaptan kurtulunacak da cennetlikler cennette, cehennemlikler cehennemde bir öğle uykusu uyuyacaklar, diye rivayet edilmiştir.

25- O gün gökyüzü beyaz bulutlar halinde çatlayacak. "Onlar Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgelikler içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar" (Bakara, 1/210) âyeti kerimesinde anılan beyaz bulutun doğması sebebiyle gökyüzünün çatlayacağı ve meleklerin bölük bölük indirileceği o gün.

26- İşte o gün gerçek hükümranlılık çok merhametli olan Allah'ındır. Çünkü o gün her hükümdarlık sona erer. Ancak Rahman'ın hakkı olan hükümranlılık kalır. Ve kâfirler için ise o, pek zorluklu bir gün olmuştur.

27- O gün zalim kimse ellerinin üstünü ısracak. "Eyyah bana, diyecek; keşke ben peygamberin yanında bir yol tutsaydım." Bilindiği gibi el ısırmak kızgınlık ve ümitsizlikten kinayedir. Zalim kelimesinden kast edilen cins, yani bütün zalimlerdir. Fakat burada âyetin indirilmesine sebep Ukbe Ebî Muayt'ın, denilmiştir.

28- Vay şu başıma gelene keşke ben filan kimseyi dost edinmeseydim. Filan, özel isimlerden kinayedir. Bunun gibi cins isimlerden kinayede "hen" (dilimizde şey) denilir.

29- Çünkü zikir (Kur'ân) bana gelmişken, o hakikaten beni ondan saptırdı. Zikirden maksat, Allah'ı anmak, Allah'ın kitabı veya Peygamberin öğütleri veya âyetin indiriliş sebebine bakarak kelime-i şehadettir. "Zikrin en üstünü: Lâ ilâhe illallah, demektir." Ukbe b. Ebî Muayt, Hz. Peygamber (s.a.v) nin toplantısına çokça gelmiş. Bir gün ziyafete davet etmiş, Peygamber efendimize iki şehadet kelimesini söylemeden, yemeğini yemekten kaçınmış. Bunun üzerine Ukbe de kelime-i şehadeti getirmiş, Übey b. Half de onun yakın arkadaşı imiş. Kendisini azarlamış "sapıttın" demiş. O da "Yok, fakat evimde yemeğimi yemekten kaçındı, onun için utandım da şehadet getirirdim" demiş. Diğeri: "Hayır, sen ona varp ensesine vurup yüzüne tükürmezsen senden hoşnut olmam" demiş. Bunun üzerine Dârünnedve'de Peygamber secde eden rastgelmiş ve o kötü fiili işlemiş.

O zaman Peygamber (s.a.v) Mekke dışında rastlarsam mutlaka senin başına binerim, buyurmuştu. Bedir günü esir edildiği zaman Hz. Ali'ye emir verip boynunu vurdurdu. Ubey de Uhud'daki savaşta aldığı yaradan Mekke'ye vardığında öldü. İşte böylece Ukbe'ye zikir geldiği halde Ubey şeytanlık ederek onu sapıtmıştı. Öyle ya şeytan, insana çok hızlankar olmuştur.

HIZLAN: Yardımsız bırakmaktır. "Hazûl" ondan mübalağa kipidir. Yani gerek cinlerden,

gerek insanlardan olsun şeytan insanın hayırna dost olmaz, kendi hesabına bir felakete düşürmek için dost görünür; sonunda da başı sıkıntıya girince onu yardımsız bırakır, çekiliverir.

30- Peygamber de, Ya Rab! demekte, yani bir taraftan da Peygamber Allah'a şöyle şikayet etmektedir: Kavmim bu Kur'ân'ı mehcür tuttular. Mehcür tutmak iki anlama gelir birisi terkedip uzak durmak, onunla amel etmemektir. Zira bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "Her kim de Kur'ân'ı öğrenir de Mushaf'ını asar, ilgilenmez ve bakmazsa; kıyamet günü gelir, yakasına sanılır 'ya Rab! Bu kulun beni mehcûr tuttu (beni terkedip uzak kaldı, benimle amel etmedi), benimle arasında hüküm ver' der." Diğer anlamı ise; hakkında saçma sapan konuşular, evvelkilerin uydurma masalları dediler, demektir. Peygamberin bu şekilde şikayetini söylemek büyük bir tehdittir. Çünkü peygamberler kavmini Allah'a şikayet ettikleri zaman haklarında azab çabuklaştırılmış olur.

31- Ve işte böyle ya Muhammed! Sana yaptığımız gibi her peygamber için de günahkarlardan bir düşman yaptık ve bu sebepten sen de onlar gibi sabret. Onları yok etmek için yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter.

32-33- Yine o inkârcılar Kur'ân ona hep birden indirilseydi ya, dediler ki gereksiz bir itiraz, sanki Tevrat birden indirilmiş de Kur'ân da öyle olsa imiş. Gerçek şudur ki, kanunun aslı olan icaz, yani benzerinin yapılamaz oluşu, tek tek âyet âyet indirilmesi ile hepsi birden indirilmesi arasında fark edecek değil; hatta parça parça indirilmesinin, onun bir benzerini yapma konusunda kendileri için faydaları da vardır.

Bu sebepten bu yüzen kalbine iyice yerleştirmek için böyle indirdik; böyle ayrı ayrı cümle cümle indirmekle önce, belleğe alınması sağlanacak. İkincisi, peydeperpe olaylara göre inşisinde mânâ yönünden daha fazla bir görüş ve derinlik; hem teorik, hem pratik bir kıymet ve güç bulunacak. Üçüncüsü, her yeni inen yıldız ile ayrıca bir meydan okuyup gelişmeden aciz bırakılarak her defasında yeni bir kalp kuvveti verilecek. Dördüncüsü, nasih ve mensuh ile zamanına göre hüküm koymayı, ahlakmanın ve tefsirin çeşitli usul ve kuraları öğretilecek... Bu şekilde ve benzersiz bir tertil ile tertil eyledik; ağır ağır, güzel bir okuyuşla okuduk. Hem sana herhangi bir mesel ile gelmezler ki, yani mesel denecek derecede ilginç herhangi bir soru veya hal ile gelmezler ki mutlaka biz sana (onun karşılığında) doğrusunu ve tefsirini daha güzelini getirmiş olmayalım. İşte hepsinin toptan ve birden indirilmesinde bir de bu fayda vardır.

34- Öyle cehennemde yüzleri üstü, yani tepeleri aşağı veya sürüklenecek, yahut kalpleri bayağı şeylere meyilli olduğu gibi, yüzleri de ona düşmüş olarak mahşerde toplanacak kimseler işte onlar, yerleri en kötü ve yolları en şaşkın, en sapık kimselerdir. Meâl-i Şerifi

35- Andolsun ki Musa'ya kitap verdik, kardeşi Harun'u da ona yardımcı yaptık.

36- "Haydi âyetlerimizi yalan sayan o kavme gidin" dedik. Sonunda (yola gelmediklerinden) onları yerle bir ettik.

37- Nuh kavmine gelince, Peygamberleri yalancılıkla itham ettiklerinde, onları suya boğduk ve kendilerini insanlar için bir ibret yaptık. Biz zalimler için acıklı bir azab hazırlamışızdır.

38- Ad'ı, Semud'u, Ress halkını ve bunları arasında daha bir çok nesilleri de (inkârcıların yüzünden) helak ettik)

39- Onların herbirine misaller getirdik; (ama öğüt almadıkları için) hepsini kırdık geçirdik.

40- (Resulüm!) Andolsun ki, (bu Mekke'li putperestler), bela ve fenalık yağmuruna tutulmuş olan beldeye uğramışlardır. Peki onu da görmüyorlar mıydı? Hayır! Onlar öldükten sonra dirilmeyi ummamaktadırlar.

41- Seni gördükleri zaman "Bu mu Allah'ın Peygamberi olarak gönderdiği?" diye hep seni alaya alıyorlar.

42- "Şayet tanırlarımıza inanmakta sebat göstermeseydik, gerçekten de bizi neredeyse tanırlarımızdan saptıracaktı" diyorlar. Azabı gördükleri zaman, kimin yolunun sapık olduğunu bilecekler!

43- Kötü duygularını kendisine tanıı edinen kimseyi gördün mü? Şimdi ona sen mi vekil olacaksın?

44- Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini yahut akıllanacağını mı sanıyorsun? Gerçekte onlar hayvanlar gibidir, hatta gidipçe daha sapkırlılar.

35-42- Peygamberleri yalanladıkları zaman; burada peygamberlerin çoğul şırası ile getirilmesi fevkalade dikkat çekici görülmüştür. Nuh kavminin Nuh Peygamberden başka yalanladıkları peygamberler kimlerdir? Buna şu cevaplar veriliyor:

1- Nuh ve ondan önceki peygamberler; demekki, Nuh'tan önce de peygamberler varmış. Nuh Peygamberin kavmi "Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık" (Mü'minün, 23/24) demekle hepsini inkâr etmişlerdir.

2- Hepsî tevhid de (Allah'ın bir olduğu inancında) birleştikleri için yalnız Nuh'u yalanlama da hepsini yalanlama demektir.

3- Genel olarak peygamber gönderilmesinin mümkün olacağı gerçeğini inkâr etmişlerdir, denilmiştir.

Fakat dördüncü bir ihtimal de hatıra gelebiliyor. O da, Nuh (a.s)'un gönderdiği elçiler mânâsına olmalıdır. Burada bu mânâ bize diğerlerinden daha yakın geliyor. Ancak ikinci ihtimalle birleştirmek mümkündür.

"Ress halkına da." RESS, örölmedik kuyu, demektir. Fakat bu Ress halkının kimler olduğu bilinmiyor. İbnü Abbas'tan "O, Semud'dur" diye bir rivayet var; halbuki burada bağlaç bir başkasını gerektiriyor. Katade'den "Yemâme'de, Ress, diğer namıyla Fele denilen büyük bir köy halkı olup Semud'un geride kalanlarındandılar. Peygamberleri öldürdüler, yok edildiler" diye rivayet edilmiştir.

Kâ'b, Mukatil ve Süddî, "Şam Antakya'sında bir kuyunun sahipleri ki, Yâsîn Sûresi'nde (36/20) işaret olunan Habib-i Neccar'ı öldürmüşlerdi" demiştirler. Vehb ve Kelbî'den "Ress halkı, Eyke halkı gibi Şuayb (a.s)ın gönderdiği bir topluluk idi. Putlara taparlardı, kuyulan ve koyun, keçi ve inek sürüleri vardı. Şuayb (a.s) kendilerini İslâm'a ve kulluğa davet etti. Yalanlayıp azgınlık ve eziyete devam ettiler ve günün birinde örölmemiş kuyulan olan Ress'in etrafında bulundukları sırada orası çoktu ve yere geçtiler" diye nakledilmiştir. Ress halkına Uhdûd (hendek) halkı da denilmiştir. Hanzale b. Safvan isimli peygamberin kavmi olup Anka-i Muğrib (Bati Anka kuşu) denilen ve Fetih isimli dağda oturarak avsız kaldıkça, çoluk çocukları kapıp götürün ve tüyleri renk renk olan büyük bir kuş belasına tutulmuşlardı ki, bu kuş Hanzale'nin duasıyla yıldırım isabet edip yok olmuştu. Daha sonra adı geçen Hanzale'yi öldürmüşler, bunun üzerine yokuş olmuştular da denilmiştir. İbnü Abbas'tan bir rivayette de "Ress, Azerbaycan kuyusudur" diye nakledilmiştir. Bir de Ress doğu ülkelerinden birindeki bir nehrin adıdır, buranın halkına göre Allah Yehuza b. Yakub evladından bir peygamber göndermişti. Onu kuyuya attılar ve bu yüzden yok oldular, denilmiştir. Bu konuda daha başka rivayetler de vardır. Bununla beraber, rivayetlerin çoğunda, peygamberlerini öldüren veya kuyuya atan bir topluluk olduğu belirtilmiştir.

Mu'cemül-Büldân'da der ki, Ress, kuyu, maden ve bir topluluğun arasını düzeltme. Ebu İshak der ki; Kur'ân'da Ress, kuyu demektir. Rivayet edilir ki, bunlar peygamberlerini yalanlayıp bir kuyuya atarak üstünü kapatan bir topluluktur. Ress'in Yemâme'de Fele denilen bir topluluk ve Semud'un birtakim insanların beldesi olduğu rivayet olmuştuklarıdır. Her kuyu resstir. İbnü Düreyd demistir ki; "Ress" ve küçülmesi "Rüseys" (kuyucuk) Necid'de iki vadi veya iki mevkidir. Zemahşerî diyor ki; "Uleyy Ress Kabiliyye vadilerindendir, demiş. Başkaları da Beni Esed kabilesinden Beni Munkiz b.

A'ya'nın bir soyudur, demiş. Asmaî, Ress, Beni A'ya'nındır; Rûseyse ise Benî Kahil'indir, demiş. Diğerleri de (Furkan, 35/38) âyetinde; Ress Azerbaycan vadisidir. Azerbaycan'ın sınırı "maverâi Ress" Ress'in arkasıdır, demişlerdir. Deniliyor ki, Ress üzerinde "Erran" da bin şehir vardır. Yüce Allah onlara Musa adında bir peygamber gönderdi. Bu Musa, Musa b. İmran'değildir. Onları Allah'a inanmaya davet etti, inkâr ettiler ve yalanladılar, isyan ettiler, o da beddua etti. Yüce Allah da Tâif'ten Haris ve Hüveyris'i tahvil edip üzerlerine gönderdi. Bunun için Ress halkı şu iki dağın altında kaldı, deniliyor. Bu Ress'in kaynağı Kalkalâ'da başlar, Erran'a, Versan'a ve Mecma'a uğrar; orada "Kürr" ile birleşir ve ikisinin arasında Beylekan şehri vardır. Kürr ve Ress ikisi birleşir ve Cürcan denizine dökülürler. Bu Ress vadisi acayip bir vadidir. Balığın her türüsü bulunur. Şurimahi denilen balık oraya mahsustur, derler. Miş'âr b. Mühelhil "Bezzbabik" şehrinin anlatıldığı demistir ki; bir tarafinda Ress nehri vardır, Ress nehri Belâscan ovasına doğru çıkar, bu ovada deniz sahiline Berzend'ın Berzaa'yı, oradan Versan ve Beylekan'a doğru uzanır. Bu ovada beşbin köy vardır ve çoğu yıkıntı halindedir. Ancak toprağı iyi ve sağlam olduğu için duvarları ve binaları kalmıştır. İşte bu köyler, Kur'an'da adı geçen Ress halkınıdır, deniliyor. Bunlar Davud (a.s.)un öldürdüğü Calut'un kavmi idiler de denilmektedir."

O fenalık yağmurunu yağdıran belde. Lût kavmine ait şehirlerin en büyüğü olan Sedum kasabası ki, oraya taş yağdınlmıştı. Kureysîliler, Şam'a ticarete giderken, buraya uğruyorlardı.

43- Kötü duygularını kendisine tanı edinen kimseyi gördün mü?
HEVÂ: Nefsin kendiliğinden yöneldiği istek ve arzusu, soyut iştahıdır. Kötü duygularını tanı edinen denilemiyep de ikinci mefulün önce alınması, kısıltama içindir ki, canının istediğinden başkasını tanı tanımayan, demektir. Böyle kimselerde hiç hak severlilik yok, sadece bir bencilik vardır. İstedigi de gerçek bir fayda değil, sadece canının istediği kuru kurnutundan ibarettir. Bunlar, deli, tanık, hak, hukuk tanımaz, yalnız kendi istek ve zevkine taparlar, zevkleri kendilerinin felaketine sebep olduğunu bilseler de yine hakkı zevklerine kurban ederler. Dini de insanın soyut duygularından, yani sadece istek, arzu ve zevklerinden ibaret sayarlar; gönülleri neye çekerse ona taparlar, geçreğin zevkini aramaz, hakkın hoşnutluğunu düşünmez, düşünmek istemezler, bilseler bile yine tanımazlar. Taberânî ve Hilye isimli eserinde Ebu Nuaym, Ebu Ümame (r.a) den şöylece rivayet etmişlerdir: O, demiş ki; Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın yanında sema gölgesi altında Allah'tan başka tapılan tanrıları içinde, uyulan heva (nefsin kendiliğinden yöneldiği istek ve arzu)dan daha büyüğü yoktur". Artık sen mi ona vekil olacaksın? Önceki soru takrirî, bu soru ise inkarıdır. Yani gördün ya, ona vekil olamazsın, üzerine vekil olup da kurtaramazsın.

44- Yoksa sen onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini, yahut akıllanacağını mı sanıyorsun? Hayır ne getirilen bir delilî tanır, söz dinlerler, ne de akilî delilî tanır, akil ile hareket ederler. Gerçekten onlar hayvanları gibidir. Aklına ve işittiğine göre hareket etmez, soyut isteklerine uyarlar. Hatta gidicse daha sapkıncıdır! Çünkü, evcil hayvanları kendilerine bakanlara bağlanırlar, kendilerine iyilik edenlerle kötülük edenleri seçerler, faydalana olan şeyleri arar, zarar veren şeylerden kaçarlar, yediği içtiği yerî tanır, öğrendiği yolu şaşmazlar. Kendilerine verilen güçlerde tembellik etmez, yaratıldıkları yönde sarfederler. Hak ve hayır inancı olmayan da haksızlık ve kötülük inancı da yoktur. Bu kimseler Rabblarını tanımazlar. O'nun nimetlerine karşı nankördürler. Ebedî fayda olan sevabı istemez, en büyük zarar olan azabdan korunmazlar. Yurtlarına bile hainlik ederler. Yaratılışı bozmaya, fitneler çıkarmaya çalışır, haksızlık ve fitne ile yalan dolan ve aldatma ile dünyayı kanstırırlar.

Bu şekilde, kendi istek ve arzularına tapan kimselerin sapıklıkları anlatıldıktan sonra yüce Allah'ın Razı oluşuna ait delillerden, O'na ait güzelliklerden, O'nun ezeli ve ebedî kudretinden bazı işlere dikkatler çekilerek buyruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

45- Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu görmedin mi? Dileseydi onu elbet hareketsiz de kıları. Sonra biz güneşi, ona (gölgeye) delil kılmışızdır.
46- Sonra da onu yavaş yavaş kendimize (başka yöne) çekmekteyiz.
47- Sizin için geceyi örttü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü yayılıp çalışma (zamanı) yapan O'dur.
48- Rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen ve gökten tertemiz bir su indiren O'dur.
49- Ki biz (o suyla) ölü toprağa can verelim, yarattığımız nice hayvanlara ve insanlara su sağlayalım, diye.
50- Andolsun bunu, insanların öğüt almaları için, aralarında çeşit çeşit şekillerde anlatmışızdır; ama insanların çoğu ille nankörlük edip direttiştir.
51- (Habibim!) Şayet dileseydik elbette her köye bir uyarıcı (peygamber) gönderirdik.
52- (Madem ki yalnız seni gönderdik) Öyleyse kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur'an ile) onlara karşı olanca gücüne büyük bir savaş ver!
53- Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, asılmış bir serhat koyan O'dur.
54- O (hakir) sudan, bir insan yaratıp ona bir neseb bahşeden ve sıhriyet bağı ile akabra yapan O'dur. Rabbinin her şeye gücü yeter.
55- (Böyle iken inkârcılar) Allah'ı bırakıp kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyen şeylere kulluk ediyorlar. İnkârcı olan kimse Rabbine karşı uğraşp durmaktadır.
56- (Halbuki) biz seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.
57- De ki: "Ben, buna karşı sizden bir ücret değil, ancak Rabbine doğru bir yol tutmayı dileyen kimseler (olmanızı) istiyorum."
58- Sen, ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter.
59- Gökləri yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a hükmeden Rahmân'dır. Haydi ne dileyeceksen o her şeyden haberdar olan (Rahmân)dan dile.
60- Onlara "Rahmân'a secde edin" dendiği zaman, "Rahmân da neymiş? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç?" derler ve bu emir onların nefretini artırır.

45- Ru'yet (görme)in , "ilâ" harfi ile sıralanınca (bağlanınca) nazar (bakış) mânâsına gelmesi veya bakışı içine alması gerekir: "Bakmaz mısın Rabbine" veya "görmedin mi, bakšana Rabbine" demek olur. Bu bakış ve görüşü kalp fiiline yönelmek mümkün ise de, açık olanın göz fiili olmasındır. Halbuki, yüce Rabb'in zatı, bu âlemde göz ile görölmez .Onun için müfessirler burada bir tevil aramışlardır. Çokları "Rabbinin yarattığına" diye değerlendirmek g erektiğini söylemişler; bazıları da, "bakšana gölgeye, Rabbin onu nasıl uzattı" mânâsında bir kalb (yer değiştirme) gözetmişlerdir. Ve bu hafız (çıkartma) veya kalb (değiştirme)e bir nükle olmak üzere de "Bakiştan gaye, eserde kalmayıp o eseri yapana varmak olduğuna ait bir uyarmadır" demişlerdir. Bu ise göz fiilinden netice olarak kalp fiiline geçmek demektir. Âciz anlayışıma göre soru cümlesi mahallen mecrur olarak den bedel-i iştimal yapıldığı takdirde ne hafze, ne kalbe gerek kalmaksızın aynı mânâyı anlamak mümkündür. Bu şekilde Rabba bakış soyut zatı itibanyile değil, gölgenin uzaması hali gibi, yüce Rabb'in fil ve işleri ile ilgili şeyler kasdedildiği anlaşılır ki, "Allahın nimetleri hakkında düşününüz, zatı hakkında düşünmeyiniz" meşhur sözüne uygun olan da budur. Bununla beraber en doğrusu bu gibi yerlerde bakıp görmekten maksat, eserleri görmeye dayanan, kalbî görüş ve bilıştır. Âyet-i kerimenin tertibi şuna işaret eder ki; önce Allah'ın hitabına muhatap olan peygamberler gibi, has kulların sadece gönülleri ile bağlantılı olarak içlerinde yüce Rabb'a bir bakış vardır. Sonra bu bakışın dışında bir gelişme ile fiilden faile geçerek ona ulaşması istenilmektedir. Âyetin içeriği bunu ne

güzel, ne derin anlatıyor. Bakınız:

O gölgeyi nasıl uzattı? Bilindiği gibi zill, gölge demektir. Güneşin böyle vakti en yüksek noktaya gelişinden sonraki gölgeye Arapça'da "fey" denildiği için, zill kelimesi bazan ona karşılık olarak özellikle sabah gölgesine denirse de esasında geneldir. Yani mutlak gölge demektir. Gölge, ışık ile karanlık arasında hoş bir keyfiyet ve huzur ve istirahatin en önemli şartlarından olan bir nimettir. Kur'an'da karanlıklar aydınlıktan önce getirilken, gölge de, güneşin kızgınlığından önce getirilmiştir. "Karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz." (Fatur, 35/20-21) buyrulmuştur. Demek ki, gölge, aydınlığın değil, yakıcı ışığın karşıtıdır. Şu halde karanlıklar gibi yok olmaya mahkum olmayıp aydınlıkla bir çeşit beraberliği bulunan ve korunma mânâsını içeren bir halidir. Bu sebepten gölge korunma mânâsına geldiği gibi, bir korunmanın içine aldığı şeylere ve orada zevk ve huzur ile faydalanılan nimet hakkında da kulların ki, dilimize bu mânâda daha çok saye deyimi kullanılır. Mesela Zill-i Arş, Arşın gölgesi, Arşın himayesi, koruması demektir. "Saye endaz oldu, sâyesinde sâyeבân olduk" demek "himaye etti, nimetlerinden yararlandık" demektir.

Bu mânâ sebebiyle Kur'an'da cennete "zill-i memdûd" denilmiştir. Uzayan gölge ifadesinin buna da bir işareti vardır. Bu âyette kelimesindeki "elif-lâm"ın ahid veya cins olması ve akılları on anlamla derecelerine göre basamak basamak çeşitli mânâlara gelmesi muhtemeldir. Ve hepsinde gölgenin bir nimet olması özelliği hatıra gelmektedir. BİRİNCİSİ: Gölge cisinden bir ağaç, bir bina, bir dağ, bir bulut ve bir yer gibi gölgesi bulunan herhangi bir katı cismin faydalanılan gölgesi anlaşılır ki, Ebu's-Suûd'un tercih ettiği görüş budur. Çünkü herkesin anlayabileceği gölge budur.

İKİNCİSİ: Bilinen mânâsı ile gölgelerin en hoşu olan sabah gölgesi, yani tandan güneş doğana kadar olan sabah namazı vakti ki, doğu ufkunun batıya doğru uzanmış gölgesidir. Müfessirlerin çoğu bunu benimsemişlerdir. Bunu herkes kavrayamasa bile çoğunlukla kendi istek ve arzularına tapanların habersiz bulundukları bu gölgedeki nimetin anlamının özel bir önemi vardır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Yeryüzünün üzerinde gök kubbe halinde uzayan ve aslında gerçek bir gölge olan gökyüzü olarak açıklanmıştır ki, yukarda geçen hadisteki "Zill-i Semâ" tabiri izafet-i beyanıyye (açıklayıcı tamlama) ile bu mânâyı işaret eder.

DÖRDÜNCÜSÜ: İşaret mânâsı olarak bütün âlem (evren), gölge demek olan şu cisimler âlemi, demektir.

BEŞİNCİSİ: Bütün âlem (evren) üzerindeki yüce Allah'ın koruyuculuğu düşünülebilir ki, gölge onun görünen bir örneğidir.

Medd, çekip uzatmak, yerde ve zamanda uzamak ve yayılmak veya başlangıçta uzayıp olarak yaratmak mânâlarına gelir. "Görme" ipucu ile gölgenin uzatılması, cisimlerin tasarlanmasıyla uzak mesafelerden göze verilmesi mânâsı da yorumlanabilir, bu da önemli bir mânâ olur. Sonuç itibarıyla, gölgenin ait olduğu cisimden öteye acayip bir uzantısı vardır ki, onu uzatan Rabbindir, demektir. Kendi arzu ve isteklerine tapınlar, en önemli istek, zevk ve arzularının bir gölgenin altına sığınmak olduğunu düşünmezler. O gölgeyi uzatan ise Rabbindir. O halde gölgeye değil, onu uzatan Rabbına tapmak gerekir. Dileseydi elbet onu hareketsiz de kıları. Bu cümle birbirine atıfı bağlanan cümleleri arasında bir mu'teriza (ara cümlesi)dir ki, cisimlerin doğaî halinin atalet, yani hareket ve durgunluğunun kendiliğinden olmayıp ne verilirse onu kabul ettiğine ve gerçek etkileyicinin, basit etkiler değil, yalnız ve yalnız yüce Allah'ın dilemesi ve istemesi olduğuna özellikle dikkat çekme ve uyarmadır. Yani Rabbin dileseydi o gölgeyi uzatmaz, uzattıktan sonra değiştirmez, bir kararda durdururdu. Fakat durdurmaz, değiştirir. Sonra nasıl ona güneş delil kılmışız. "Med" kelimesi üzerine atfollunmuştur ve onun hükmüne girmektedir. Şu halde "keyfe" (nasıl) kelimesi başında demektir. Sonra burada üçüncü şahıstan birinci şahsa (gaibten mütekellime) iltifat yapılmış ve yücelik için çoğu kipi kullanılmıştır ki, bakmakta olan muhataba örnek istediğini gösteren bu iltifat, tam yerinde ve pek önemli olmuştur. Öyle ki, bu yüceliğin karşısında tutunabilecek hiçbir şey kalmayacak ve onun için hepsi ele alınmış olacaktır. Güneşin gölgeye delil kılmaması ne demektir. Burada güneş, güneş yuvarlağı değil, ışık mânâsındadır. Biz bilizir ki, gölge, ışığın ters tarafında yer alır. Bundan dolayı birçok kimse gölgeyi güneş yapıyor zannederler, gölgenin sebebi ışık sanılır; halbuki, ışık gölgenin zıddıdır. Güneşin doğduğu yerde gölge kalmaz; gölge, ışığın eseri değildir. Gölgeyi Allah uzatmıştır. O ışıktan önce vardır, fakat görünmez, görünüp bilinmesi ışık aracılığı ile, olur, ışık olmasaydı, gölgenin varlığı bilinmezdi. Bu şekilde ışık, zıddı olan gölgenin varlığına bir delil, bir işaret yapılmıştır. Işığın çeşitli durum ve özelliklerinden, gölgenin değişmesi ve başkalaşması sonucuna varılabilirsin, gördüğünüz cisimleri ışığın delaleti ve kılavuzluğu ile gördüğünüz gibi, gölgelelerin de ışıkla görürsünüz. O halde, görülenler, esyanın ışık ile çizilen resimleri, ışık ile göze uzatılan gölgeleri, hayalleridir. Bu şekilde bütün görülen âlem "Âlemde bulunan her şey bir kunutu ve hayaldir. Yahut aynadaki aksiler, ya da gölgelerdir" sözüne göre bir gölge ve hayaldir ve bu hayal ise Rabbına bir delildir.

46- Sonra da onu yavaş yavaş kendimize (başka yöne) çekmekteyiz. Yani güneş doğduka gölge çekilmekte ve Allah'tan geldiği gibi, yine yavaş yavaş, azar azar Allah'a döndürülmektedir. Hakikat güneşi görününce, gölge söner, Hakk'a döner. İşte Hak'tan uzanmış bir gölgeden ibaret olan bütün âlemin de içyüzü bu, sonu budur. Bununla beraber iş sadece bununla kalmayacaktır. Bu tutup çekmenin bir de tekrar yapıp sermesi, bu ölümün ahirette yeni bir dirimi vardır ki, bunu şu âyetten anlayabilirsiniz:

47- Sizin için geceyi örtü kılan O'dur. Bu uzatılan gölgeden birisi, yeryüzünün gölgesi olan geceyi, vücudu örten elbise gib üzerineze örtü yaptı. Güneş işaretinin bunalıtcılığından, düşmanın çekıştirici gözlelerinden saklar ve dinlenme sebeplerinizden birini oluşturur.

SÜBAT: Kesmek, durdurmak mânâsından alınmış olarak rahat ve ölüm mânâlarına gelir. Nitekim istirahat gününe sebt günü denilmiştir. Hastalığı dinip istirahat eden hastaya "mesbût" denildiği gibi, ölüye de hayatı kesiildiği için "mesbût" denilir. Ebu Müslim, rahat ile tefsir etmiş, Keşşaf sahibi de "mevt" ölüm mânâsını tercih etmiştir. Çünkü karşılığında "nüşûr" geliyor. Gündüzü de bir nüşûr (yayılp çalışma zamanı) kıldı. Yani gecenin alınıp keldiği gündüzü de, yeniden bir hayata kalkış, bir öldükten sonra tekrar dirilim yaptı. (Yukandaki 25/3 âyetine bkz.) Geceleyn rahat doğuşına yapıp faaliyetlerini durdurarak "O sizi gece öldürendir." (En'âm, 6/60) âyetinin bildirdiğine göre ölmüş olanlar, sabahleyin o gölge geri çekilirken uyanır, harekete ve yayılmaya başlar, yeni bir hayata atılırlar. Bu tekrar dirilmeyi ummayanlar o hayatı istemeyenlerdir.

48- Rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. BÜSRAN: Müjdeci demek olan "beşir" in çoğulu; bazı kırâetlerden "nun" ile okunur ki, "nâşir" in çoğuludur. Neşriyatılan, yayıcları demek olur. Masdar olarak kırâeti de vardır ki, "neşr" yaymak için" demektir.

Bununla birlikte bazı kırâette de tekil olarak okunmuştur. Yağmur yerine rahmet diye kullanılması iki نکتهyi ifade eder: Birisi felaket tufanı olan yağmurdan sakınma; diğeri de, mânâsının diğer nimetleri de içine aldığına işaretir. Çünkü rahmet, yağmurdan birçok yönden daha umumdır. Yani yalnız hava akımlarından ibaret olan rüzgarların değil, gaflet uykusundan uyandıran ilâhî hareketler, fikrî ve sosyal cereyanlar dahil ilâhî rahmetin müjdecileri, dağıtıcılardır. Gerçi rüzgarların hepsi müjdecî değildir. Helak edici fırtınalar, her şeyi mahveden şiddetli rüzgarlar, gürültülü rüzgarlar vardır. Nice milletler, uyumsuzluk ve ihtilaf ile çarpışmaktan yok olmuşlardır. Fakat ilâhî rahmet de durgun havada gelmez, önünde gönderilen rüzgarların müjdesiyle gelir ve onların yayılma seviyelerine göre intişar edip yayılır. Bundan dolayıdır ki, "Ümmetimin ihtilafı geniş bir rahmettir" buyrulmuştur. İş tabiatı kalsaydı, akımlar olmaz, durgunluk kanunu gereğince her şey aldığı bir şekil üzere giderdi. Fakat yaratılış üzerinde hakim olan ilâhî irade, yüce kudret, rahmetini yayıp genişletmek için bu akımları uyandırm. Gökten tertemiz bir su indiren O'dur. Pislikleri temizleyecek ve hayat kaynağı olacak temiz bir

49- "Ki biz (o su ile) ölü toprağa can verelim" . İşte bütün bunlar, Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren fiil ve yaratması ve ölümden sonra dirilmenin misal ve delilleridir.

50- Andolsun, biz bunu insanların arasında öğüt almalan için evirip çevirmekteyiz, çeşit çeşit anlatmaktayız.

TASRİF: Bir şeyi değiştirerek türlü şekillere koymaktır ki, evirip çevirmek de odur. Bu daki zaminin neye işaret ve tasvir olunanın ne olduğu konusunda birkaç değişik şey söylenmiştir. Bazısı, yağmur, rüzgar, bulut ve diğer adı geçen şeylerdir demişler; bazıları da bu söze, yani rüzgar görünüp yağmur indirmek sözüne Kur'an'da tekrar tekrar andık, mânasını vermiş ise de, açık mânâsı, tefsircilerin çoğunun söylediği gibi "su" ile ilgili olmasıdır. Suyun insanlar arasında evrilip çevrilmesi ise üzerinde uygulanan fiilde ve sözdeki kullanımlardır. Değişik mevsimlerde, değişik yerlerde, değişik şekillerde yağar, çeşitli yerlere dağılır, değişik şekillere girer, donar buz olur, kurur buhar olur, bulut olur, tekrar yağmur veya kar veya dolu şeklinde yağdırılır, acıların, tatlıların; bütün bunlar fiilen ilâhî değişiklikler olduğu gibi, bu şekilde Kur'an'ın birçok yerinde bunun hatırlatılması ve Kur'an'ın o suya benzetilmesi de söz olarak Allah'ın değişik şekillerde açıklamasıdır. Bir su maddesi, su konusu üzerindeki söz ve fiil olarak bütün değişmeler o insanlar öğüt alsınlar, düşünüp ibret alsınlar, başlangıcı ve sonucu anlasınlar, Rablerini şükretsinsinler, diyerdir. Böyle iken o insanların çoğu ille nankörlük edip dayatmaktadırlar. Bunca kâfirlere karşı

51- Eğer dileseydik elbette her köye bir uyanıcı, o kâfirlere azabı haber verecek bir peygamber gönderirdik. Bu şart cümleciği şart mânâsı ile, şöyle istisnâ bir kıyas teşkil ediyor: Fakat göndermedik, demek ki öyle dilemedik, yalnız seni gönderdik. Sürenin baş kısmında açıkça ilan edildiği üzere bütün âlemlere korkutucu kıldıık.

52- O halde kâfirlere itaat etme de bu Furkan ile onlara karşı olanca gücünle büyük bir cihad yap. Her köyde bir peygamber gönderildiği takdirde, o peygamberlerin hepsinin yapacağı cihada denk bir cihad, elbette büyük bir cihaddır. Bu süre Mekki olduğu için, daha öldürme emri verilmeden önce olan bu büyük cihad emri, her cihadın başı olan bir cihaddır. Düşünmeli ki, bu ne büyük bir emirdir. Bununla emrolunan Peygamberin elinde Kur'an'dan başka bir silah yok iken, o Allah kelâmı (Kur'an) mucizesi, o büyük cihadı yapmaya yeterli geliyor ve Mekke'den başlayan bu cihad, bütün dhana yayılıyor. Bu emri takiben şu âyet ne büyük bir güvencedir:

53- O ki, iki denizi birbirine salıvermiştir, şu tatlıdır, hararet söndürür. Nil ve Fırat gibi ki iman sahibi olanlar da böyledir. Su tuzludur, acıdır. Şab ve Umân gibi, kâfirler de böyledir. Aralanna da bir berzah koymuştur. Berzah, iki şey arasındaki bir engel, iki deniz arasındaki dildir. Ve bir hıcr-i mehcür, aşılmaz bir serhat, yani bir nefret ve zıddiyet, bir sınırı hat çizmiştir ki, birbirlerine kaçışmaları mümkün değildir. Böyle tatlı ve tuzlunun birbirine kaçışmaları mümkün değildir. Böyle tatlı ve tuzlunun birbirine kaçışmayarak evrende yer almış olmaları yalnız ve yalnız yüce Allah'ın koyduğu himayenin eseridir.

54- Buradan, Allah'ın özellikle insanın yaratılışı üzerinde ortaya çıkan kudret delillerine geçilerek buyuruluyor ki, O ki, sudan bir insan yarattı -yalnız mâ-i dâfik (fırlayan su) mâi mehin (hakır su) denilen insan nufesinden değil, hiç insan tohumu yok iken genel olarak hayatın kaynağı olan ve gökten indirildiği bildirilen "Biz, her canlıyı sudan yarattık" (Enbiya, 21/30) buyurulan sudan da onu neseb ve shirriyet bağı yaptı. Yani soy sop olmak üzere iki cinse ayırdı: Erkek ve dişi. Bu suretile insanlara bir özellik verdi.

Burada gelişme kanununun değişik safhaları fevkalâde güzel bir şekilde konularak arz ettiği ilâhî deliller ne güzel gösterilmiştir:

BİRİNCİSİ: Bütün cisimler âlemini temsil eden bir gölge.

İKİNCİSİ: Buna verilen hareket ve durgunluktan meydana getirilen manzaralar ve değişiklikler.

ÜÇÜNCÜSÜ: Bu esnada bir su indirilmesinden meydana getirilen hayat.

DÖRDÜNCÜSÜ: Aynı yer üzerinde o hayatın değişik şekilleri.

BEŞİNCİSİ: Ondan özellikle bir çeşidinin (insanın) yaratılışı.

ALTINCI: İnsanları cinslere ayırması ki, bütün bunlar evrenin yarattığı altı gün gibi gelişme derecelerinin en büyük sınırlarıdır. Ve her birinden yüce yaratıcının kudreti daha fazla bir yücelik ile ortaya çıkmıştır. Rabbinin her şeye gücü yeter.

55-Ne gariptir ki, zamanımızda birçok kimseler gelişmenin bu basamaklarını görüyorlar da, bundan yaratıcının kudret ve yüceliğini anlayacak yerde inkâr etmeye bir sebep olarak gömek istiyorlar, bir kurbaganın maymun olduğunu ve maymundan bir insan doğduğunu sanmakla, yaratan Allah'a gerek kalmamış gibi ilim namına hakikati yalanlıyorlar. Şu âyet onlar hakkında tamamen okunur: Böyle iken (o inkârcılar) Allah'ı bırakıyorlar da kendilerine ne fayda, ne de zarar veremeyecek şeylere tapıyorlar. İnkârcı kimse Rabbine karşı uğraşır dumektadirdir. Gönderdiği peygambere, boyun eğmediği gibi düşmanlık için çalıyıyor. Bu âyet Ebu Cehil hakkında indirilmiştir. Ve onun gibilerin durumlarını ifade etmektedir.

56- Halbuki biz seni ancak müjdecî ve uyanıcı olarak gönderdik. Yalnız uyarmak için değil, ondan önce müjdelemek için, kulluk edenlere yüce Allah'ın rahmetini müjdelemek, Rahmân ve Rahim olduğunu anlatmak için gönderdik. Burdan anlaşılıyor ki, sürenin başından beri yalnız sakındırmadan bahsedilmesi, müjdeyi dinlemedikleri içindir. Ne büyük cehalet! Ne korkunç âkibet!

57- De ki: Ben buna karşı yani peygamberliğin ilanı işinden dolayı sizden başka bir karşılık istemiyorum. Ancak Rabba bir yol tutmayı dileyen kimseler (olmayı) istiyorum. Yani davet ettiğim iman ve kullukla Allah'a yakınlık ve erginliği dilek edinmiş kimseler, böyle ashab ve ümmet istiyorum.

58- Ve (sen) o ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan; onların kötülüklerinden kurtulmak, verecekleri karşılıklardan gönül tok olmak için, yalnız o ölmez diriye dayan, ölümden kurtulamayacak olan fâniler yıkılır, dayananları kaybolur gider. Ve O'nu hamdiyle tesbih et. Nimetlerine şükür için her türlü yüce sıfatlarıyla saygı göstererek, noksan sıfatlardan uzak olduğunu kabul et. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter! Hiç kimsesilme de, onun bilmesi yeterlidir. Hiç bir haberciye ihtiyaç duymaksızın ağıdı ve güziliyi bilen, O herşeyden haberdar olan Allah cezalarını verir. Başka hiçbir ceza veremeyecek olsa bile, yalnız bilmesi bir ceza olarak yeterlidir.

Başlangıcı olmamak ve ilim gibi zatî sıfatlarında yüceliğini açıkladıktan sonra, fiilî sıfatındaki yüceliği ve olgunluğu açıklamak için de, ikinci bir sıfat olarak şöyle buyruluyor:

59- O (ölmez ve ebedî diri) ki, gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı. Altı gün, evrenin yaratılışının, geliştirilip büyüme kanunu gereğince en genel sınıflandırmadaki gelişme anlarına işaretettir. (A'râf, 7/54; Fussilet, 41/9-12. âyetlerin tefsirine bkz.) Yani ilâhî zatı her türlü noksanlardan uzak ve yüce sıfatlarla muttasif olduğu gibi, fiili de o kadar noksandan uzak ve yüceliklerle doludur ki, yoğun yaratır ve bütün gökleri ve yeri yaratmıştır. Yaratmak, bir anda dilemek ve meydana getirmek, "ol" demekle oluvemektan ibaret olmakla birlikte, O bunları hepsini birden değil, ilâhî hikmetleriyle geliştirte geliştirte, eksiklikten yüceliğe ve olgunluğa doğru bir devâmî gelişme ile olgunlaştıra olgunlaştıra, her bir dönemi gelişme ve olgunlaşma olan altı günde yarattı ki, altıncısı insanın yarattığı Cuma, yani toplanma günüdür. Âdem (a.s)'ın

yaratılması ve isimlerin öğretilmesi ile hilafet tahtı kuruldu. Sonra Arş üzerine hakim oldu, hükümleri ve saltanatını sürdürmeye devam ediyor (A'râf, 7/54. âyetin tefsirine bkz.) Rahmân'dır O. Bütün yaratıkları, rahmetinden yararlanıyor (Fâtîha Sûresinde Rahmân'ın tefsirine bkz.). İşte ne dileyeceksen o Habir'den dile veya bu konuda bu yaratma işinde daha fazla açıklama istiyorsan başkasından değil, her şeyi bilen o Habir'den sor. Çünkü başkası bilmez.

60- O Rahmân'a secde edin denildiği vakit de onlara, o kâfirlere: "Rahmân nedir?" - Rahmân nedir sorusu, bu ismin anlamını, kime isim olarak verildiğini, niçin verildiğini sormak olabileceği gibi, inkâr için de olabilir. Şüphe yok ki, Araplar Rahmân kelimesinin mânâsını anlamaz değildirdir. O halde ya Allah'ın ismi olduğunu biliyorlardı veya Allah'ı inkâr ediyorlardı; daha doğrusu Allah'ın rahmet sıfatını inkâr ediyorlardı. Bu ismin ifade ettiği rahmet ve merhamet sıfatını biliyorlardı. Onun için- Sen bize emrediyorsun diye secde mi edeceğiz?" dediler. Yani bilmediğimiz bir şeye yalnız senin emrinle secde eder miyiz? dediler. Ve bu emir onların daha fazla nefretlerini (vahşetlerini) artırdı. Dahhak'tan rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) Ebu Bekir, Omer, Osman, Ali, Osman b. Maz'un, Amr b. Uneyse secde ettiler. Müşrikler bunların secde ettiklerini görünce alay ederek mescidin öbür tarafına doğru uzaklaşıp gittiler.

Buna karşı O Rahmân'ı, yer ve zamanda açıkça görülen rahmet ve bereketinin büyüklüğü ve yücekliliği ile yüceltme ve Rahmân'ın müjdeye layık kulları tarif için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

61- Gökte burçları var eden, onların içinde bir kandil (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.

62- İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile gündüzü birbirini ardınca getiren O'dur. 63- O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve cahil kimseler kendilerine laf attığı zaman (incitmeksizin) "selam" derler (geçerler).

64- Ve onlar ki, Rablerine secdeler ve kıyımlar ederek yatarlar.

65- Onlar ki, şöyle derler: Cehennem azabını üzerimizden sav! Doğrusu onun azabı geçici bir şey değildir.

66- Orası cidden ne kötü bir uğrak, ne kötü bir konaktır.

67- Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.

68- Yine onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan günahı(nın cezasını) bulur.

69- Kıyamet günü azabı kat kat olur ve orada alçaltılmış olarak temelli kalır.

70- Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.

71- Ve her kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner.

72- Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıkları zaman vakar ile (oradan) geçip giderler.

73- Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.

74- Ve onlar ki: "Ey Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takva sahiplerine önder kıl" derler.

75- İşte onlar ki, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamları ile mükafatlandırılacaklar, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır.

76- Orada ebedî kalacaklar, orası ne güzel bir konak ve ne güzel bir makamdır.

77- (Resulüm!) De ki: "Rabbim size ne kıymet verir duanız olmasa? (Ey inkârcılar! Size bildirdiklerini) kesinkes yalan saydınız; o halde azab yakanızı bırakmayacaktır!

61- Burçlar. BURÇ: Aslında yüksek köşk demektir. Gökyüzünde her yıldız topluluğuna, yani özellikle bir arada bulunan yıldız takımlarından herbirine burç veya suret ismi verilmiş ve kelimenin bilinen gerçek mânâsı bu olmuştur. Yeryüzü haritasında şehirler ve şehir haritasında yüksek ve büyük binalar nasılsa, gökyüzü haritasında da burçlar öyle gibidir. Bize gökyüzündeki yıldızların birer topluluk halinde yer aldıklarını gösterir. Aslında bunların gerçek durumlarını buradan ölçüp kararlaştıramayız, fakat en azından görünüşleri ile aydınlanabiliyoruz ve bu şekilde gerçeklikleri ve adetleri tam bilgimiz altında olmadığından dolayı nekre (belirsiz) olarak buyurulmuştur. Yıldızların iyice anlaşılması için, burç taksimatı pek eski zamandan beri görüş olarak benimsenmiş, hatta İdris (a.s.e) kadar götürülmüştür. Batlamyus yirmi biri kuzeyde, on beşi güneyde, on ikisi ortada, muaddilü'n-nehar denilen bir ucu "Koç" burcunun başında, öteki ucu "Başak" burcunun sonunda olan bir çizginin etrafında, güneşin bir sene içerisinde döndüğü görülen yörüngesinin bulunduğu noktada olmak üzere toplam kırk sekiz burç saymıştır. Bu kırk sekiz burcın, bir yirmi dokuz yıldızdan ibaret olup üç yüz altmış bir taneisi kuzey burçlarındadır, üç yüz on sekizi güney burçlarındadır, üç yüz ellisi de, mıntakatül'-bürûc denilen orta bölgededir. Bu mıntaka-i Bürûc üzerindeki on iki burç, bir sene zarfında adeta güneşin birbirini takiben uğradığı evler gibi kabul edilir.

Hamel ü Sevr ile Cevza'da olur fasl-ı bahar
Seretan ü Esed ü Sünbûle'dir yazda karar
Tuttu güz faslını Mızan ile Akreb dahi Kevsar,
Cediv ü Delv ve Hût oldu zemistane medar.
"Koç ve Boğa ile İkiz burcunda ilkbahar,
Yengeç ve Aslan ile Başakta'dır yaz günleri.
Terazi ve Akreb ile Yay burcunda sonbahar
Oğlak ve Kova ile Balıkta'dır kış günleri"

Amerika kıtasının bulunmasıyla burçların sayısı yüz on yediye kısanmış olmakla beraber, on iki burç yine aynıdır. Bununla beraber, bu on iki burç görünüşe göredir. Fezayı kesmiş gibi kabul edilen altı dairenin ikiye bölünmesi ile elde edilen on iki bölümden biri demektir. Yani birer yıldız topluluğu değil, böyle olduğu kabul edilen birer bölümdür. Burç, bu mânâda kabul edilecek olursa, bu on ikiye sınırlanmış olur. Astronomi kitaplarında burç, bu on iki hakkındaki kullanılmış, diğerlerine burç denilmeyip suret ismi verilmiştir. Bundan dolayı, müfessirlerin çoğu gezenlerin yörüngeleri gibi kabul edilen bu oniki burcu söylemişlerdir. Fakat sözlük yönünden âyette bu mânâyı delil yoktur. Âyetin açık mânâsı yaratılan burcun var sayılan şeyler değil, güneş ve ay gibi gerçek olmasdır.

"Orada yarattı" Buradaki zaminirinin yine gökyüzüne ait olması ihtimali var ise de buruca ait olması daha yakındır. "Bir kandil." SİRAC, ışık veren şey, kandil, lamba ki, kasdedilen Güneştir. Bazı kırâetlerde ve 'nin ötresi ile çoğul olarak okunmuştur. Bu kandiller ise güneşten başka büyük yıldızdan da içine alır. "Bir de nurlu bir ay yarattı."

KAMER-İ MÜNİR: Parlak Ay, aydın aydır. Üç güne kadar hilâl, ondan sonraya Kamer ismi verilir.

MÜNİR: Nurlu ve nurlandıran, demektir. Görülüyor ki, yüce Rahmân'ın rahmetinin feyiz ve bereketi gösterilirken gökyüzünün burçları ile tasvir edilmiş ve içine bir ışık kaynağı (güneş) ve bir de parlayan ay konulmuştur. Gayet sade görünen ve fakat bütün âlemin manzarasını içinde bulunduran bu parlak ifade de çok derin gerçekler parlamaktadır.

Burçları bize karşı görüntüleri ne kadar nisbî olursa olsun gerçekte gök cisimlerinin takım takım çeşitli şekillerde bir arada topluluklar meydana getirdiklerini gösterir. Ve bu şekilde sınına ulaşılmaz bir kudretin yaratışındaki büyüklüğü anlatır. Eğer bu gök

cisimlerinin maddeleri fezada birbirinden ayrılmayıp da hepsi sadece tabii bir tarzda bırakılmış, hepsi bir hacimde toplanmış olsaydı ne bu cisimler ve burçlar olur, ne de bu feyiz ve bereket bulunurdu. Bu sebepten, bu maddelerin küçük parçaları olan atamları arasındaki uyum ve denge hiç değiştirilmemiş olsaydı, kendi haline bırakılıysaydı yine bu yıldızlar ve burçlar bulunmaz ve bu feyiz ve rahmet olmazdı. Sonra bütün maddeler aynı miktarda ayrılmış ve birleştirilmiş, hepsi eşit yoğunluklara ayrılmış olsaydı, böyle çeşitli burçlar meydana gelmez ve bu sırac (güneş) ve ay meydana çıkmazdı. Demek ki, gökyüzündeki burçların o değişik görüntüleri her şeyden önce, yaratılışlar üzerinde hakim olan yüce yaratıcının, yaratıcılığına bir delildir. İkinci olarak yüksek köşkler, kandillerle gökyüzünün tamamında, yüksek ve büyük bir şehrin, bir medeniyetin gönüle taht kurana manzarası ifade edilmiş ve böyle yüksek ve sosyal bir görüntüye yükselmek hissi aşılanmıştır.

62-Onun için buyruluyor ki; gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur. Yani birinde yapılamayana diğerinde yapılmak için yerine koyan, yahut birbirini takip ettirerek değiştirir duran. ibret almak veya şükretmek isteyen için. Yani aklını başına alıp eksikliğini tamamlamak, ilmi veya amelî bir iş görmek isteyen kimseler için, çünkü düşünmeye ve vazife gömeye niyeti olmayan tembel kimseler için zamanın değişmesinde hiçbir mânâ yoktur. Onlar zamanı öldürmeye çalışırlar.

TEZEKKÜR: Bu rahmet eserlerini ve sanat delillerini düşünerek kendi noksanını ve yüce yaratıcının kuvvet ve kudretini anlamak

ŞÜKÜR: O Rahmân'a kulluk görevini yerine getirmek. Şimdi bunu açıklamak için yeniden söze başlama (istinaf) vav'ı ile buyruluyor ki:

63- Ve o Rahmân'ın kullan, yani zikir ve şükürünü bilerek yalnız o Rahmân'a kulluk eden o mutlu kimseler. Bu mübtedâ'nın haberi ta sürenin sonuna doğru gelecek olan "O kimseler yüksek makamlarla mükafatlanırlar. " (25/5) âyetidir. Bununla beraber şu da olablir: Onlar ki yeryüzünde tevazu ile yürürler. Burada Rahmân'ın kullarının herbiri bir zümreyi andıran sekiz sıfatla nitelenerek İslâm ahlâkının, medeniyetinin, düşüncesinin ve idealinin bir özeti yapılmıştır, şöyle ki:

1- Genellikle gıdışatlarını gösteriyor, yani Rahmân'ın kullan, öyle kimselerdir ki, önce gıdışları, yeryüzünde yürüyüşleri ve hareket tarzları mülayimdir. Zorba, mağrur, kibirli, saygısız, kaba ve haşin değil; sukûnet ve vakar ile alçak gönüllü bir şekilde terbiyeli, nazik ve yumuşak yürürler. Etraflarını sıkıntılındırmaz, eza vermez, sendeler gibi gitmez, hesaplı, saygılı, merhamet tavıyla güven ve huzur yayarak giderler. Cahiller, yani kendini bilmezler, edebisz güruh laf attığı zamanda kendilerine "selam" derler. Selamete neticelenecek söz söyler, yahut selametle derler. Onlara çatmaya tenezzül etmezler, tahammül de ederler.

64-2- Ve onlar ki, Rablerine sadeler ve kıyamlar ederek gecelerler. Yani gece evlerine, yataklarına çekildikleri zaman gıdışatları bu olur. Rablerine halisane namaz kılarlar. Yatışları, kalkışları da hep Allah için olur.

65-3- Ve onlar ki gerek namazlarının arkasında ve gerek diğer zamanlarda şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Bizlerden cehehennem azabını defet. Yani cehehennem azabından kurtulmak, ilk emelleridir. İbadet ve gayretlerine güvenmeyerek daima kurtuluşlarına duâ ederler. Çünkü onun azabı geçici bir şey değildir. Bu alacaklı gibi enseye binmiş kaçınılmaz bir beladır.

66- Gerçekte o (cehennem) ne kötü bir uğrak ve ne kötü konaktır! MÜSTEKARR, makarr; MÜKÂM, ikametgah demektir. İkisi de durulan yer demek olduğuna göre birbirinden ayrılmak zordur. Müstekarr, âsilere; mukâm, kâfirlere göre denilmiş ise de bu mânâ cennette cereyan etmeyeceğinden müstekarr, oturma yeri içindeki özel yer olarak düşünmek daha uygundur. Mesela, bir köy oturma yeri ise, müstekarr ondaki bir oda gibidir. İçî dışî bütün çevresi fena demek olur.

67-4- Ve onlar ki harcadıklarında israf etmezler. İSRAF: Hergangi bir şeyde haddini aşmaktır. İnfakta israf da, harcamada haddini aşmaktır. Masraf ya bir zaruret veya bir ihtiyaç için yapılır. Zarurî olan masraf yapılmayınca yaşamak mümkün olmaz; mesela ölmeyecek kadar yemek bir zarurettir. İhtiyaç duyulan masraf yapılmazca güçlük çekilir; mesela doyacak kadar yemek, ihtiyaçtır. Güzelleştirme için yapılmazca masraf yapılmazsa, güzel olmaz; hoş yemek gibi. Ferdin ve toplumun kendi kazancına göre bu derecelerden bir sınırı vardır. Şu halde ne zaruret, ne ihtiyaç ve ne de güzelliik için olmayan, faydasız, zararlı, meşru olmayan yönlere yapılan harcamaya herkeş için bir israf olduğu gibi, insanların ihtiyacı karşısına fazla yiyip içmek de güzel değil, israf sınırına girmiş olur. İyilik ve yarar sağladığı şeylere harcamak ise boş harcamak değil, üretmek olacağından israf olmaz. Rahmân'ın kullan faydasız, hayırsız yere sarfetmezler. Hakkinda da kısmazlar ikisi arası denk olur. İşte kıtsat denilen de budur. İstiva (denk olma)dan seva (eşit) olduğu gibi, istikamet (doğru hareket)den kavâm (kıvam) iki ucun denk gelmesidir ki muvazene (denge) dahi deriz (Bakara, 2/236 ve İsrâ, 17/100. âyetlerin tefsirine bkz.)

68-71-5- Ve onlar ki Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarmazlar. Şirk, katil, zina büyük günahları en büyüğü olan bu üç büyük günah din, medeniyet ve insanlık namına işlenip duran cinayetlerden olduğu için, burada özellikle bunlardan sakınmak zikredilmiştir. Allah'ın haram ettiği, muhterem kıldığı canı (almazlar); Allah için söz verilmiş olan herhangi bir nefsi ki eman दिलeyle sığınan kimse dahi buna dahildir. Bundan dolayı hiçbir anlaşılması bulunmayan savaş halindekilerden başkasının kanının akıtılması yasaktır. Hakk ile olan başka, kısas ve hadd gibi. Günahın cezası vebal (akıldır). Hafs kırâetinde bu zaminin kural dışı olarak uzatılması, cezanın ebediliğine işaret ederek mânâ yönüne uygun düşmesi için olsa gerek. Bu zaminin azabı işareti, cehennem ateşinin ebedî oluşundadır, azabda değildir, diyenlerin görüşlerinin tersine bir delil olmaktadır.

72-6- Ve onlar ki, yalana şahid olmazlar. Yalan yere şahitlik etmedikleri gibi, yalan söyleyen ve yalan dolan dönen yerlerde de durmazlar. "Boş söze rastladıkları zaman" . LAĞİV, faydasız veya zararlı olduğundan terk edilip ortadan kaldırılması bir görev olan lüzumsuz şeyler demektir ki, dilimizde lağviyyat (boş söz ve işler) diye anılır. Bazıları, taat (kulluk) olmayan şeyler diye tefsir etmişlerdir, fakat mubah olan şeyler taat olmamakla birlikte lağiv (boş şeyler) de değildir. Yani lağviyyata girmezler, fakat yollar düşer, rastgellerse vakar ile onurlu bir şekilde (oradan) geçer giderler.Bunun tefsiri, Kasas Sûresi'ndeki "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim işlerimiz bize sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz' derler" (Kasas, 28/55) âyetidir.

73-7- Ve onlar ki, Rablerinin âyetleri kendilerine hatırlatıldığında; yani kendilerine ihtar edildiği, vaaz ve nasihat olduğunda, ders verildiği zamanlar, o âyetlere karşı şağırlar ve körler gibi davranmazlar, yani dinlememezlik etmezler, üzerine üşüşürler, fakat görür göz, dinler kulak olarak üşüşürler.

74-8- Ve onlar ki, Ey Rabbimiz! gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler ihسان et - burada harfî beyanıyla (açıklama) veya ibtidâiyye (başlangıç) için olmasına göre iki mânâ caizdir. Birisi, bizlere gözlerimizi aydınlatacak eşler ve zürriyetler ver demek; diğeri de, eşlerimiz ve zürriyetlerimiz sebebiyle bizlere gözümüzü aydınlatacak nimetler, mutluluklar ver, demektir. Bu dilek, aile ve evlad terbiyesine verilen önemi gösterir- ve bizi takva sahiplerine önder kılar, derler Takva sahipleri Allah'ın korumasıyla, cehennem azabından korunan mutlu kimselerdir.

İMAM: Başkan, öncü, kendisine uyulan kimse demektir. Yalnız muttaki olmak değil,

muttakilerin önderi olmak arzusu ne büyük gaye, ne kutsal bir düşünce ve idealdir. Düşünceli ki, Rahmân'ın kullarının ruhlarındaki büyüklüğü gösteren bu duanın içinde bulunduğuşu mânâ ne yüksek, ne toplayıcıdır! Bundan yüksek bir fikrî ilerleme, yüce gayret düşünülemez.

75-76- İşte bunlar yaptıkları sabırlarına karşılık gurfe (yüce makamlar) ile mükafatlandırılacaklardır. "Onlar cennet odalarında huzur içindedirler" (Sebe' 34/37) olacaklar, yani en yüksek dereceye, cennet köşklerinin en yükseklerine çıkarılacaklar.

GURFE: Aslında yüksek bina ve konakların terası, kulesi gibi en yüksek noktası demek olup burada gökyüzünün burçlarına uygun olarak bir yükseklik ifade etmektedir. Bu sebeple olmalıdır ki, yedinci gök diye de tefsir edilmiştir. İşte onlar öyle yüksekceler, ve orada bir sağlık ve selam ile karşılanacaklar.

TAHİYYE: Sağ olasınız, Allah sağlık versin, Allah ömürler versin gibi hayat duası; selam da, selamet duasıdır.

"Her türlü saygı, salat ve iyilikler Allah'a mahsustur. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun ey Peygamber! Selamet bizim ve iyi kulların üzerine olsun. Ben şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed, Allah'ın kulu ve resulüdür."

77- De ki: "Rabbim ne kıymet verir size duanız olmasa? Yani "Ben cinleri ve insanları, anca bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurulduğu üzere, yaratılışınızın hikmeti ibadet ve kulluktur. Onun için ibadetiniz ve kulluğunuz olmasa Allah katında ne kıymet ve öneminiz olurdu? Duanız olmadıgı takdirde (kesin kes) yalan saymışsınız, Rabbinize inanmamışsınız demektir. O halde o yalanlamanın cezası, gerekli bir sonuç olur, yann boynunuzu geçer.

ŞUARA SURESİ

1-3- Bu sürenin ismi, mânâsını Allah bilir. , den, , den, , dan diye Muhammed b. Kâ'b'dan bir rivayet de vardır. Şiddet harflerinin en şiddetlisi, kalkale harflerinin en sertı, istilâ harflerinin en kalını olduğundan, ilk seste bu sürenin şiddetli bir korkutma ifade ettiğini hissettirir. "Ta"nın Tûr Dağına, "sîn"in Musa'ya, "mîm" in Muhammed'e işaret olduğu da zihne çarpar.

Bunlar, sürede böyle basit harflerden oluşarak okunacak âyetler, işte o mübin (apaçık) kitabın âyetleridir.

MÜBİN: "Bâne" mânâsına "ebâne"den "beyyin" gayet açık, parlak demek olduğundan; kitab-ı mübin, i'cazı açık olan kitap demek olur ki, (kastedilen Kur'ân'dır. Hakkı açıklayan demek dahi olabilirse de buraya uygun olan öncekidir.

4-7- Gökten bir âyet, iman etmeye mecbur edecek bir âyet, tepeden inme kesin bir bela. Halbuki Peygamber ve kitap göndermekten ilâhî kasıt zorla değil, hoşnutlukla olgunluğa erdirmektir.

Boyunları, huzu' boyun eğmek mânâsına geldiğinden, buradaki "a'nâk"ın topluluk mânâsına olan "unuk" un çoğulu olması da uygun görülmüştür. Yani bütün topluluklarıyla ona boyun eğerler. Rahmândan zikir; öğüt ve hatırlatma veya Kur'ân'dır. "Biz orada her güzel çiftten nice bitkiler yetiştirmişsizdir."

KERİM, her şeyin iyisi, a'lâsı, faydalısı.

ZEVC, burada sınıf, cins nevi.

İNBAT, görünüşte sadece bitkilere has gibi görünürse de hayvanlara ve insana işaret eder. Zira hepinde artma gücü vardır. Bununla beraber yalnız bitkileri düşünmek de yeterlidir. Yani o yeryüzünde sınıf sınıf her türüsünden ne kadar güzel ve faydalı bitkiler bitirmişiz ve bitirmekteyiz? Baksalar ya! Gerçekten yeryüzündeki o çeşit çeşit bitkileri güzel bir sınıflandıma ile gözden geçirmeli de bir bakmalı; o ne kadar hoş, ne kadar çeşitli, ne kadar faydalı çiftler? Aynı çevre içinde o türlü renkler, o türlü şekiller, türlü çiçekler ve meyveler türlü özellikleriyle o kadar değişik sınıflar, cinsler, neviler, çeşitler, o güzel çiftler nasıl tertip ve tanzim olunup çıkıyor? Hem ölüp kuruduktan sonra yeniden yeniye kaç kereler bitirilip bitirilip duruyor. Hiç bu mükkemmel sanat ,kör bir doğanın kendi kendine gelişmesi olur mu?

8- Şüphesiz ki bunda; bu bitkilerin meydana gelmesinde veya biten her güzel çiftte mutlak bir âyet var. Allah'ın birliğine rahmetinin genişliğine, kudretinin büyüklüğüne, ahiretin varlığına delalet eden, imanı gerektiren bir delil var. Bununla beraber çoğu mümin olmadı (iman etmedi); hatta bitkiler ve hayvanlar dünyası ile meşgul olan ve tasniflerini yapanların birçoğu bile Allah'a iman edecek yerde inkâra gittiler.

9- Ve şüphe yok ki Rabbin, O öyle aziz, öyle Rahîmdir. Aziz, dilediğini yapar. Bu sebepten dilediği anda kâfirlerden intikamını alır, intikamı geciktiriyorsa Rahîm olduğu için geciktiriyordur. Şüphesiz, iman edenleri rahmetiyle sevindirecektir. Şimdi bunu hemen aşağıda yedi kıssa ile açıklayacaktır: Meâl-i Şerifi

10- Bir vakit de Rabbin, Musa'ya nida edip "Git o zalim kavme" dedi.
11- "Fıravun kavmine, hâlâ sakınmayacaklar mı?"
12- (Musa) şöyle seslendi: "Ya Rab! Doğrusu ben korkarım ki beni yalancı sayarlar."
13- "Ve göğsüm daralır, dilim dönmez, onun için Harun'a da elçilik ver."
14- "Hem onların bana isnad ettikleri bir suç var. Ondan dolayı korkarım ki, hemen beni öldürürler."
15- (Allah): "Hayır hayır" buyurdu, "haydi ikiniz âyetlerimizle (mucizelerimizle) gidin. Şüphesiz ki, biz sizinle beraberiz. (Onları) işitiyoruz."
16- "Haydın Fıravun'a gidin de deyin ki: İnan biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz.
17- İsrail oğullarını bizimle beraber gönder."
18- "Â, dedi, biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının bir çok yıllarını aramızda geçirmedin mi?"
19- "Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen nankörün birisin!"
20- Musa, "Ben, dedi, o işi o anda yaptım ki şaşkınlardanım."
21- "Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı."
22- "O başıma kaktığın nimet de (aslında) İsrail oğullarını kendine köle edinmiş olmandır. "
23- Fıravun şöyle dedi: "Âlemlerin Rabbi dediğin nedir ki?"
24- Musa cevap olarak: "Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbi'dir."
25- (Fıravun) etrafında bulunanlara: "İşitmiyor musunuz?" dedi.
26- Musa dedi ki: "O sizin de Rabbiniz, daha önce ki atalarınızın da Rabbidir."
27- (Fıravun): "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir" dedi.
28- Musa devamla şöyle söyledi: "Şayet aklınızı kullansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir."
29- Fıravun: "Benden başkasını ilâh tutarsan, andolsun ki seni zindana kapatılmışlardan ederim" dedi.
30- Musa sordu: "Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?"
31- Fıravun: "Haydi getir onu bakayım, doğrulardan isen" dedi.
32- Bunun üzerine Musa asâsını bırakıverdi; apaçık bir ejderha oluverdi.
33- Elini de (koynundan) çekti çıkardı; bakanlara bembeyaz (görünen, nur

saçan bir şey) oluverdi.

10-23- Onlara üzerimde bir günah var. Kasas Sûresi'nde (28/15) geleceği üzere kazara kiptiyi öldürmüştü. Zenb (günah) tabiri onların zannettiklerine göredir. Onun için hemen beni öldürüvermelerinden korkanm. Peygamberlik görevini yerine getirmeden önce öldürülmekten korkuyor. Âlemlerin Rabbinin elçisiyiz, denildiği için Firavun; hem o Rabbülâlemin nedir? diyor. edatı ile soru, mahiyeti sormaktır. Mahiyet kelimesi edatına nisbettendir. Yani sorusuna verilecek cevaptır. Demek ki Firavun, bu soru ile Âlemlerin Rabbinin mahiyetini somuş oluyor. Bir şeyin mahiyeti ise benzerleri ile beraber ortak oldukları genel gerçektir. Filanın mahiyeti nedir? denildiği zaman ona ortaklarıyla beraber ne denir? Nevi veya cinsi nedir? denilmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ'nın ortağı, örneği, benzeri imkansız olduğundan ona nitelik diye bir şey düşünülemez.

24-26-Onun için Hz. Musa, cevabda üslûb u hakim denilen tarzı seçip yalnız Rabbülâlemin ismini kavram mânâsıyla düşündürmek üzere "Âlemin"i tefsir ederek Göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbi, eğer düşünüp anlamaya ehil iseniz, dedi. Yani düşünüp anlamaya ehil değilseniz, anlamazsınız. Fakat eşyanın hakikatini araştırmış, sebepsiz bir hadise olmayacağına tam bir bilginiz var ise, bilirsiniz ki, bu üstünüzdeki gökler ve altınızda ki yer ile aralarındaki bütün bu varlıklar, meydana gelişleri, adetleri, şekillenmeleri, değişikliklere uğramaları ve bütün bu değişime kanunları ile bir Rabbin hükmü ve terbiyesi altında bulunduğuna ve bütün mümkûnatının (olabilecek her şeyin) üstünde bir vâcibülvücûd'un (varlığı zorunlu olan bir zatın) ortağı, benzeri olamayacağından zati, niteliği ile tarif edilmeyip ancak görünen eserleriyle bilinebileceğine tam bir bilgi edinirsiniz. Bu cevaba karşı Firavun etrafındakilere dinlemey misiniz? dedi. Bakın bakın, ben ne soruyorum o nasıl cevap veriyor, demek istiyor ve ihtimal ki, doğanın Rabbe ihtiyacı kabul etmiyordu. Onun için Musa sizin Rabbiniz ve evvelki atalarınızın Rabbi, dedi. Doğa üzerinde tasarrufu olan, bununla birlikte bir hükûmete ihtiyaçları açıkça bilinen akıl sahiplerinin açık olan delillerini ileri sürdü ki, âlemler anlamının aslı bulunuyordu. Bunu, sizin ve atalarınızın, diye hitap ve tamlama ile ifade etmesi de, daha çok tesirli ve açık olması içindir. Çünkü, sizin Rabbiniz demekle, kendi ihtiyaçlarını göstermiş oluyor. Ve evvelki atalarınızın demekle de, insanlığın faniliğini anlatarak gururlarını kırmış oluyor. Bununla beraber onları akıl sahipleri tarafından göstermekle kendilerine bir şeref de vermiş oluyordu.

27-Buna karşılık Firavun yine etrafındakilere hitaben herhalde size gönderilmiş olan elçiniz mutlakla deli, dedi. Bu suretle Resulünün (elçiniz) demesi belli ki, bir alay oluyordu. İşte Firavunluk taslayanların hepsi de böyle Allah yolunun adamlarına deli derler, alay ederler.

28-33-Başlangıçta yumuşaklıkla, hikmet sahibi olarak söz söyleyen Musa, bu inad ve tecavüze karşı yine önceki sözünü tefsir edip açıklayarak aynıyla karşılık verdi. O, doğunun ve batının ve bütün aralarındakilerin Rabbi'dir, eğer siz akıllıyorsanız, dedi. Yani her gün görüldüğü üzere güneşi doğdurup batıran O, doğuyu ve batıyı tayin eden ve değiştiren ve bu şekilde cansız cisimleri hareket ettirerek bütün evreni yöneten, hepsinin üzerinde hüküm süren, hepsinin sahip ve maliki O. Eğer siz akıllı olsanız bunu anladınız; O doğu ve batının Rabbinin, bizi parlatıp sız dulundurmağa (batırmaya) kadir, ortakten uzak olduğunu anladınız da, O nedir? diye sormazdınız. Bu defa da Firavun münakaşadan tehdide geçerek Yemin ederim ki, dedi, eğer benden başka bir ilâh edinirsen seni mutlak ve muhakkak o zindandakilere ederim. Zindana atarım, yerinde bu ifadeyi kullanması, o zindandakilerin acıklı halini özellikle hatırlatmak içindir. Meâl-i Şerifi

34-68- 34- Firavun çevresinde bulunan ileri gelenlere: "Bu dedi, herhalde çok bilgili bir sihirbaz!"

35- "Sizi sihiyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz?"

36- Dediler ki: "Bunu ve kardeşini egle, şehirlere de toplayıcılar gönder."

37- "Bütün bilgi sihirbazları sana getirsinler."

38- Böylece, sihirbazlar belli bir günün tayin edilen vaktinde bir araya getirildi.

39- Halka, "Siz de toplanıyor musunuz? (Haydi çabuk olun)" denildi.

40- "Üstün gelirlerse herhalde sihirbazlara uyanz" dediler.

41- Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a "Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir ücret vardır, değil mi?" dediler.

42- Firavun cevaben: "Evet, o takdirde hiç şüphe etmeyin, gözde kimselerden olacaksınız" dedi.

43- Musa onlara "Atın, ne atacaksanız" dedi.

44- Bunun üzerine iplerini ve değneklerini attılar ve "Firavun'un kudreti hakkı için şüphesiz elbette bizler galip geleceğiz" dediler.

45- Ardından Musa asâsını attı; bir de ne görsünler, onların uydurduklarını yutuyor!

46- Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.

47- "İman ettik, dediler, Âlemlerin Rabbine "

48- "Musa ve Harun'un Rabbine!"

49- Firavun (kızgınlık içinde) dedi ki: "Ben size izin vermeden O'na iman ettiniz ha! Anlaşıldı ki o size sihri öğreten büyüünüzümüş! Ama şimdi bileceksiniz: Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama ke streceğim, hepinizi çarmla gerdireceğim!"

50- "Zaran yok dediler nasıl olsa biz Rabbimize döneceğiz."

51- "Herhalde biz müminlerin evveli olduğumuzdan dolayı, Rabbimizin bize mağfiret buyuracağını ümit ederiz"

52- Biz, Musa'ya: "Kullanımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz" diye vahyettik.

53- Firavun da şehirlere (asker) toplayıcılar gönderdi:

54- "Esasen bunlar, sayılan azar azar, bölük pörçük bir cemaattir."

55- "(Böyle iken) hakkımızda çok gayz (öfke) besliyorlar. "

56- "Biz ise, elbette uyanık (ve tekvücut) bir cemaatız." (diyor ve dedirtiyordu.)

57- Ama (sonunda) biz, onları (Firavun ve kavmini) bahçelerden, pınarlardan,

58- Hazinelerden ve şerefli makamlardan gıkardık.

59- Ve onlara İsrail oğullarını mirasçı yaptık.

60- Derken (Firavun ve adamları) güneş doğmuştu ki, onların ardına düştüler.

61- İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları "Eyvah, yakalandık! dediler.

62- Musa: "Hayır, aslâ! dedi, Rabbim şüphesiz benimledir, bana yolunu gösterecektir."

63- Bunun üzerine Musa'ya "Vur asân ile denize" diye vahyettik; vurunca bir infilak etti, her bölük koca bir dağ gibi oluverdi,

64- Ötekilerini de buraya yanaştırmıştık.

65- Musa ve beraberindekilerin hepsini kurtardık,

66- Sonra da ötekileri suda boğduk.

67- Şüphesiz bunda bir âyet (ibret) vardır; ama çokları iman etmiş değillerdir.

68- Ve şüphesiz, işte o Rabbin, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir. Meâl-i Şerifi

69- (Resulüm!) onlara İbrahim'in kıssasını da naklet. 70- Hani o, babasına ve kavmine, "Ne yaparsınız?" demişti. 71- "Birtakım putlara taparsınız da onlar sayesinde toplanırsınız" dediler. 72- İbrahim "Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?" 73- "Veya size fayda veya zararları olur mu?" 74- "Yok, dediler, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk." 75-76- İbrahim dedi ki: "İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarınızın olsun, neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü?" 77- "Hep onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)" 78- "O ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir," 79- "Beni yediren, içirendir," 80- "Hastalandığım zaman bana O, şifâ verir." 81- "O ki, benim canımı alacak, sonra diriltacaktır. " 82- "Ve hesap günü, hatamı bağışlayacağını umduğumdur." 83- "Ya Rab! Bana hikmet (hüküm) ver ve beni iyiler (zümresin)e kat." 84- "Sonra gelecekler içinde beni doğrulukla anılanlardan eyle!" 85- "Ve beni naim (nimetli bol) cennetin varislerinden eyle!" 86- "Babamı da bağışla, çünkü o yanlış günlerdendir. " 87- "(İnsanların) diriltilecekleri gün, beni mahcup etme." 88- "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!" 89- "Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler o günde (kurtuluşa erer)." 90- (O gün) Cennet müttakilere yaklaştırmıştır. 91- Azgınlık için de cehennem hortlatılmıştır. 92-93- Onlara, "Allah'ı bırakıp da tapıklarınız, hani nerede? Size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denilir. 94- Ve arkasından hep onlar (putlar ve azgınlık) o cehennemin içine fırlatılmaktadırlar. 95-96- Ve bütün o İblis orduları onun içinde birbirleriyle çekişirlerken dediler ki: 97- "Vallahi biz, gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz." 98- "Çünkü biz sizi, âlemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk." 99- "Ve bizi hep o günahkarlar saptırdı." 100- "Bak bizim için ne şefaathiler var," 101- "Ne de yakın bir dost." 102- "Ah keşke (dünyaya) bir kere daha dönebilsek de, müminlerden olabilseydik." 103- Şüphesiz bunda bir âyet (alınacak bir ders) vardır; oysa çokları iman etmiş değillerdir. 104- Ve şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

69-104- "Sonra gelecekler içinde beni doğrulukla anılanlardan eyle." LİSÂN-I SİDK: Dünyada kıyamete kadar eseri baki kalacak güzel bir nam, yani güzel bir şöret, dosdoğru güzel bir hatıra, şaşmaz güzel bir anı. Bunun için her ümmet Hz. İbrahim'i sevegelmiştir. Veya zürriyetim içinde benim asıl dinimi yenileyecek, benim gibi doğruluk ve tevhide insanları davet edecek doğru bir dil ki, Muhammed (s.a.v) dir. Şüphesiz bunda, yani okunan İbrahim kıssasında mutlak bir âyet var, yani ibret ve öğüt alınacak, ders edinilecek bir hüccet ve delil vardır. Meâl-i Şerifi

105- Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla itham etti. 106- Hani kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız?" 107- "Haberiniz olsun ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir Peygamberim. 108- "Gelin artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin." 109- "Buna karşılık ben sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafaatımı verecek olan ancak, âlemlerin Rabbidir." 110- "Gelin, artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin." 111- "Â, dediler, senin ardına hep düşük kimseler düşmüşken, biz sana hiç inanır mıyız?" 112- Nuh dedi ki: "Onların yaptıkları hakkında bir bilgim yoktur." 113- "Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünsenize!" 114- "Hem ben iman edenleri kovmaya memur değilim." 115- "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." 116- Dediler ki: "Ey Nuh! Eğer vazgeçmezsen, iyi bil ki, taşta tutulanlardan olacaksınız!" 117- Nuh: "Rabbim! dedi, kavmim beni yalancılıkla itham etti." 118- "Artık benimle onların arasında sen hükmünü ver. Beni ve beraberimdeki müminleri kurtar." 119- Bunun üzerine biz de onu ve beraberindekileri, o dolu gemide taşıyarak kurtardık. 120- Sonra da arkasında kalanları suda boğduk. 121- Şüphesiz bunda mutlak bir âyet (alınacak ders) vardır; ama çokları iman etmiş değillerdir. 122- Ve şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir. 105-122- Kardeşleri Nuh, yani, aynı kavimden olan Nuh, demektir. Meâl-i Şerifi 123- Âd (kavmi) de peygamberleri yalancılıkla itham etti. 124- Hani kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız?" 125- "Haberiniz olsun ki ben, size gönderilmiş, güvenilir bir Peygamberim." 126- "Gelin artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

127- "Buna karşılık ben sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı verecek olan ancak âlemlerin Rabbidir. "

128- "Siz her tepeye bir âlâmet bina edip eğlenir durur musunuz?"

129- "Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edinirsiniz?"

130- "Hem tuttuğunuz zaman merhametsiz zorbalara gibi tutuyorsunuz."

131- "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

132- "O Allah'tan korkun ki, size o bildiğiniz şeyleri vermekte,"

133- "Davarlar, oğullar,"

134- "Cennet gibi bağlar, bahçeler, pınarlar ihsan etmektedir."

135- "Ciddeden ben sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum."

136- "Dediler ki: "Sen ha vaaz etmişsin, ha vaaz edenlerden olmamışsın, bizce birdir."

137- "Bu sırf eskilerin âdetidir."

138- "Biz azaba uğratılacak da değiliz."

139- Böylece onu yalancı saydılar; biz de kendilerini helak ettik. Şüphesiz bunda mutlak bir âyet (alınacak bir ders) vardır, ama çokları iman etmiş değillerdir.

140- Ve şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

123-140- Her yüksek mevki, tepe âlâmet. Burada büyük saray ve yüksek köşk gibi aşın (gösterişli) bina mânâsındadır. Oynuyorsunuz. Abes; hakiki veya hükmi bir fayda olmayan oyun ve eğlence gibi boş şeyler, yani ciddi, uygun bir maksadı olmaksızın yalnız, yapısı ile eğlenmek, öğünmek için yapıyorsunuz veya oyun yerleri yapıyorsunuz. Mısra'nın çoğulu veya masnu'un çoğulu, yani sanat evleri veya yapılan sanatlar. Bundan anlaşılıyor ki, o zaman sanayinin bir aşınılığı varmış, toplumun gerçek faydasına olan şeyleri, maneviyatı, ahlâkı gözetilmeyerek, maddî yapılar ve gösterilerle zulüm ve baskı yapılmıştı.

Meâl-i Şerifi

141- Semûî (kavmi) de peygamberleri yalancılıkla itham etti.

142- Hani kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız?"

143- "Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."

144- "Gelin artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

145- "Buna karşılık ben sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı verecek olan ancak âlemlerin Rabbidir."

146- "Siz burada güven içinde bırakılacak mısınız?"

147- "Bahçelerin, pınarların içinde,"

148- "Ekinlerin, salkımları sarımsı hurmalar arasında,"

149- Ki bir de dağlardan keyifli keyifli kâşâneler oyuyorsunuz."

150- "Gelin! Allah'tan korkun da bana itaat edin."

151-52- "Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen bozguncuların emrine uymayın."

153- "Sen dediler, olsa olsa iyice büyülenmiş birisin!"

154- "Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir âyet (mucize) getir."

155- Salih "İşte (mucize) bu dişi devedir; su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin" dedi.

156- "Sakin ona bir kötülükle ilişmeyin, yoksa sizi büyük bir günün azabı yakalayabilir."

157- Derken onu kestiler; fakat pişman da oldular.

158- Çünkü kendilerini azap yakalayverdi. Şüphesiz bunda bir âyet (alınacak bir ders) vardır, ama çokları iman etmiş değillerdir.

159- Ve şüphesiz Rabbin, işte O mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

141-159- Haydi bir âyet getir, yani peygamber olduğuna işaret olacak bir mucize içme hakkı. Fıkıhta içmek, hayvan ve tarla sulamak ve kullanmak için su alma hakkı, yalnız içmek için olana şefe hakkı (dudak hakkı) denilir. Bir su arkından böyle nöbete yararlanmaya (Muhâyee, yani bölüşülmesi mümkün olmayan bir şeyi sıra ile kullanma) denilir. Salih (a.s) deve ile kavmi arasında suyu nöbeteşe istifadeye koymuştu.

Meâl-i Şerifi

160- Lût (kavmi) de peygamberleri yalancılıkla itham etti.

161- Hani kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız?"

162- "Haberiniz olsun ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."

163- "Gelin artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

164- "Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı verecek olan ancak âlemlerin Rabbidir."

165- "İnsanlar içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?"

166- "Brakiyorsunuz da sizler için yarattığı eşleri! Doğrusu siz insanlıktan çıkmış bir kavimsiniz!"

167- Onlar şöyle dediler: "Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bilki, sürülülerden olacaksın."

168- Lût "Doğrusu ben, dedi, sizin bu işinize buğzedenlerdenim."

169- "Yâ Rabbi! Beni ve ailemi onların yapağeldiklerin(in vebalin)den kurtar."

170- Biz de onu ve ailesinin tamamını kurtardık,

171- Ancak (geride) bir yaşlı kadını kaldı.

172- Sonra geridekilerin hepsini helak ettik.

173- Ve üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki, (uyarılanların) o yağmuru ne kötü bir yağmurdur!

174- Şüphesiz bunda bir âyet (alınacak bir ders) vardır. Ama çokları iman etmiş değillerdir.

175- Ve şüphesiz Rabbin, işte O mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

160-175- Münzerin yağmuru, uyarıldıkları halde yola gelmeyenlerin başına yağdınlar taş yağmuru. Meâl-i Şerifi

176- Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla itham etti.

177- Hani Şuayb onlara şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız?"

178- "Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."

179- "Gelin, Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

180- "Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı verecek olan yalnız âlemlerin Rabbidir."

181- "Ölçeği tam ölçün de hak yiyeñlerden olmayın."

182- "Ve doğru terazi ile tartın."

183- "Halkın eşyalarını değerinden düşürmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."

184- "O sizi ve sizden önceki nesilleri yaratan Allah'tan korkun."

185- Onlar şöyle dediler: "Sen, olsa olsa iyice büyülenmiş birisin."

186- "Sen de bizim gibi bir beşerden başka nesin? Bil ki, biz seni ancak yalancılardan biri sayıyoruz."

187- "Şayet doğru sözlülerden isen, üstümüze gökten bir parça düşürüver."

188- Şuayb, "Rabbim, yaptıklarınızı en iyi bilendir" dedi.

189- Hülasa, onu yalancı saydılar da kendilerini o gölge gününün azabı yakalayiverdi. O cidden büyük bir günün azabı idi!

190- Şüphesiz bunda bir âyet (alınacak bir ders) vardır. Ama çokları iman etmiş değillerdir.

191- Ve şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir.

176-188- Eyke halkı, Eykeliler, -Leyke kırâetlerine göre, Leykeliler- Eyke yumuşak ağaç bitiren bataklık demek olup Medyen'e doğru deniz sahilinde bir yerin adıdır. Burda yaşayan birtakım insanlar vardı Şuayb (a.s) bunlara da gönderilmişti. Fakat onların kavminden değil, yabancı idi. Onun için "Ehûhûm" (Onların kardeşi) denilmeyerek sadece Şuayb, denilmiştir. Leyke, 'hün nakli ile okunuşu olabilirse de merkezleri olan kasabann ismi de (olabilir) deniliyor. Yani Leyke, taş yağmurla tutulanların merkez şehirleri imiş. Şu halde Eshabûleyke (Leyke halkı), Eshabûl-Hırc (Taş yağmurla tutulanlar) demek olur. Bunların ticaretle meşgul oldukları, zalim ve hilekar oldukları anlaşıyor.

189-191- KISTAS: Mizan, terazi, kantar, çeki gibi ölçü birimi demektir ki, aslı Rumcadır, denilmiştir. Zulle günü (gölge günü), riayet olunduğuna göre yüce Allah bunlara yedi gün, yedi gece şiddetli bir hararet musallat kılmış, nefesleri tıkanmış. Evlerinin içlerine sokulmuşlar duramamışlar, ovaya fırlamışlar. Bir bulut güneşe gölge olmuş, bir senirlik bir rahat duyar gibi olmuşlar; birbirlerine seslenerek altına toplanmışlar. O zulle, o gölgelik Allah tarafından bir ateş halinde üzerlerine inmiş, hepsini yemiş bitirivermiş. Bu şekilde üzerlerine istedikleri gibi gökten bir parça düşürülmüş, demektir. Bu olay burada kısaca anlatılan yedi olayın sonuncusudur. Peygamberi yalan sayanlara azab indirilişinin değişmez bir kaide olduğu bu yedi olay ile anlatılarak inkârcılara tehdit ve peygamberlere teselli yapıldıktan sonra buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

192- Ve muhakkak ki bu (Kur'ân) âlemlerin Rabbinin indirmesidir.

193- (Resulüml) Onu Rûhu'l-emin (Cebrail) indirdi;

194- Uyarıcılardan olasin diye senin kalbin üzerine;

195- Açık parlak bir Arapça lisan ile.

196- O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardı.

197- İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir âyet (delil) değil midir?

198-199- Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de, bunu o okusaydı, yine de ona iman etmezlerdi.

200-201- Böylece onu günahkarların kalplerine soktuk. (okuyup anladılar, ama yine de) acıklı azabı görünceye kadar ona iman etmezler.

202- İşte bu (azab) onlara, kendileri farkında olmadan, ansızın geliverecektir.

203- O zaman "Bize (iman etmemiz için) mühlet verilir mi acaba?...diyeceklerdir.

204- (Yedi dünyada iken) Onlar bizim azabımızı çarçabuk istiyorlardı.

205- Gördün ya artık onlara senelerce zevk ettirsek,

206- Sonra kendilerine vaad edilen (azab) gelip çatarsa,

207- O yaşıdıkları zevkin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır.

208- Bununla birlikte, biz hangi memleketi helak ettikse muhakkak onu uyarıcı (peygamberleri) olmuştur.

209- (Onlar) ihtar edilmiştir ve biz zulmetmiş değiliz.

210- Onu (Kur'ân'ı) şeytanlar indirmedir.

211- Bu onlara hem yaramaz hem güçleri yetmez.

212- Şüphesiz onlar vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır.

213- O halde sakın Allah ile beraber başka tanrıya kulluk edip yalvarma, yoksa azaba uğratılanlardan olursun.

214- (Önce) en yakın hısımlarını uyar.

215- Ve sana uyan müminlere kanadını indir.

216- Şayet sana karşı gelirlerse, de ki: "Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak uzağım."

217- Sen O, mutlak galip ve engin merhamet sahibine güvenip dayan.

218- O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor.

219- Ve secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor.)

220- Çünkü her şeyi işiten, her şeyi bilen O'dur.

221- Şeytanların kime incecğini size haber vereyim mi?

222- Onlar, günaha, iftiraya düşkün olan herkesin üzerine inerler.

223- Onlar, (şeytanlara) kulak verirler ve onların çoğu yalancıdır.

224- Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyar.

225-226- Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini gördüm mi?

227- Ancak iman edip iyi ameller işleyenler, Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar müstesna; haksızlık edenler, hangi dönüş (hangi akibete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.

192-193- Ve hakikaten o; bahsi geçen âyetleri ihtiva eden Kur'ân şüphesiz âlemlerin Rabbinin bir indirmesidir. Aslında O'nun sözü, O'nun sıfatı olup Arapça harflerle bu lafızları giydirdi indirten O'dur. O'nun tarafından indirilmiştir. Rabbül-âlemin (Âlemlerin Rabbi) ne tamlama yapılması; bu indirme, yüce Allah'ın bütün âlemleri içine alan bir terbiyesi ve acıması hükmünde bulunduğunu anlatmak "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya, 21/107) mânâsını hatırlatmak içindir. Âlemlerin Rabbinden onu o Ruh-ı Emin (Emin Ruh) indirdi (veya onunla o Emin Ruh indirdi).

194-RUH-I EMİN, O EMİN RUH, yani yüce Allah'ın emanetini yüklenmiş olan tam bir güvenlikle vahyini peygamberlerine ulaştıran Ruh, Cibril-i Emin (a.s)dir. Senin kalbin üzerine, yani yalnız üzerine indirdi, kaline, vicdan ve şuurun kaynağı olan varlığının bütün zerrelere işletti, tamamen hafızana verdi ve bütün bundaki ahlâkı, bilgiyi ve ifranı sana meleke (alışkanlık) kıldı.

Necmeddin-i Kübra tefsirinde der ki, "Tevrat da Hz. Musa (a.s)a levhalar halinde indirilmeyip de böyle kaline indirilmiş olsaydı, kızgınlık halinde onları elinden bırakıvermezdi ve gizli ilimleri öğrenmek için Hızır'ı aramaya gitmezdi. Âlemlerin Rabbi bunu böyle bütün kalbini kavramak üzere Emin Ruh ile indirdi ki, tam mânâsıyla güven sağlayıp O uyanıcılardan olasin. Yani uyan ile peygamberlikleri meşhur olan yukarda adı geçen peygamberler gibi emin bir peygamber olup uyarasin.

195- Mübin, yani anlattığını açık ve güzel bir ifade ile anlatır bir Arapça lisan ile. Arapça aslında her mânâyı; iyi anlatılabilen bir dil olmakla beraber Kur'ân onu, en yüksek bir şekilde süsleyip açıklık getirerek parlatmıştır.

196-Bu sebepten yukarda anlatılan olaylarda yapılan uyanların mânâsını anlamamakta Arapların hiçbir özü yoktur. Bununla beraber o şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır. Yani önceki kitaplarda da bu Kur'ân'ın adı geçmiştir.

197-Böyle olduğunı inkâr ediyorsanız. İsrail oğulları bilginlerinin onu bilmesi bile onu inkâr edenlere bir delil değil midir? İsraili oğulları bilginlerinden bir kısmı, Tevrat ve İncil de Peygamber (s.a.v) 'in sıfat ve özelliklerinin anlatıldığını söylüyorlardı. Kureyş de gidip onlardan bu haberi öğreniyorlardı.

198-199- Eğer biz onu Arapça bilmeyenlerin birine indirseydik, böyle bir mucize yapsaydık da onlara onu, o okusaydı -ki bu şekilde okunan Kur'ân aslında bir mucize olduğu gibi, okuyuş da başka bir mucize olurdu- yine ona inanmazlardı. Yabancı değil, pekala Arapça biliyormuş, derlerdi.

200-210- İşte bu Kur'an'ın Allah'tan inme bir mucize olduğuna inanmayanlar böyle inatçı kâfirlerdir. Biz onu günahkarların kalplerine böylece sokmuşuzdur. Mânâsın anlarlar, fesahat ve belagatının (kusursuz ve fevkalade açık ifadelerinin) güzelliğini tanırlar, gerek tertibi ve gerek mânâsındaki gizli haberleri yönünden yapılması mümkün olmadığını ve bir benzerinin yapılamayacağını bilirler ve önceki kitaplarda bahsi geçtiğini de duyarlar, fakat ona iman etmezler, günahkar oldukları için inanmak işlerine gelmez, o uymalar hoşlarına gitmez, ta ki, o acıklı azabı görsünler, yani azabı görecekları ana kadar inanmazlar, görmek için inanmazlar. Şimdi azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar? Yani azab gelince "Bize mühlet verilir mi?" (Şuarâ, 26/203) diyeceklerken şimdi "Bizi tehdit ettiğin (azabı) getir" (A'râf, 7/70), "Başımıza gökten (taş) yağdır" (Enfal, 8/82) diye acele mi ediyorlar?" "Gördün ya artık onlara senelerce zevk ettirecek kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır."

Bunu şeytanlar alıp indirmedir, bir kısım inkârcılar peygamberliği, bir kahinlik gibi kabul ederek Kur'an'ı, kahinlere yapılan cin ve şeytan aşılması şeklinde göstermek istemişlerdi. Bununla onları reddediliyor. Yani bunda hiçbir şeytan işi yoktur. Âlemlerin Rabbinden onu Emin Ruh indirdi, şeytanlar değil.

211- O hem onlara yaraşmaz, şeytana yakışır bir şey değildir, şeytanlığa terstir. Hem de güçleri yetmez, isteseler de yapamazlar.

212- Çünkü onlar işitmekten katî şekilde uzaktırlar. Mele-i alâ (büyük meleklerin toplandığı yer) yı dinlemeye onlara yasaktır. "Onlar artık mele-i alâ da olup bitenleri dinleyemezler. Dinlemeye kalkışsalar her taraftan taşlanırlar" (Sâffat, 37/8), (Sâffât, 37/8 ve Cin, 72/9-8. âyetlerin tefsirine bkz.)

213- Böylece sakın Allah ile beraber diğer bir ilâha çağırma ki, azab edileceklerden olmayasın. Madem ki hakikat böyledir, sen o uyanıcı peygamberlerden olasin diye, bu Kur'an sana Allah tarafından Emin Ruh ile indirilmiş ve şeytanları işitmekten men olmuştur. O halde sen de Allah'tan başkasına ne dua et, ne davet et! Peygambere her hitabın böyle sirkten nehiy şeklinde gelmesi tevhid inancına davette ihlası (samimiyeti) artırmak için bir coşturma ve diğer mükellefleri korkutmada örnek olmak için bir inceliktiir.

214- Hem en yakın hisımlarını uyar, yani önce içinde yaşadığın kendi hisımlarının en yakınlarından uymaya başla.

Rivayet edildiğine göre bu âyet indirildiği zaman Peygamber (s.a.v) Safa tepesine çıktı, oymak oymak bütün akrabasını çağırdı, hepsi yanında toplandırlar "Ben size, şu dağın arkasında düşman atılan var, desem bana inanır mısınız?" buyurdu, "evet" dediler. "O halde ben size haberci geldim, ileride şiddetli bir azab var!" buyurdu.

215- "Kanadını indir." Kanad indirmek alçak gönüllülükle merhamet ve şefkat mânâsına istiairedir. Müminlerden sana tabi olanlara ki, gerek yakınlarından olsun, gerek olmasın.

216- Yok sana karşı gelirler, yani tabi olmazlarsa ben sizin amellerinizden uzağım, sorumluluğunu kabul etmem de.

217- Sen o Aziz ve Rahim'e; yani düşmanlarını yok etmeye ve dostlarına yardıma güç ve kuvveti yeterli olan yüce Allah'a güven. O onların kötülüklerinden seni korur.

218- O ki kalktığın zaman görür, yani namaza, özellikle teheccüde veya iyiliği emretmeye, Allah'ın dinini yükseltmeye kalkarken seni ve secde edenler arasında dönüp dolaştığını, namaz kılanlara imam olarak hareket tarzını veya müminleri kontrol için aralarında dolaştığını veya Allah'ın dinini yükseltmekte müminler arasında gayretini veya peygamberlik görevini yerine getirmek için peygamberler arasındaki hizmetlerini. Bir de "dünyaya gelinceye kadar müminden mümine atalarının sulbünden gelisini" diye bir mânâ verilmiş ise de, bu intikal geçmişte olup âyetin ifade şekli şimdiki ve gelecekteki hali belirttiğinden, bu mânânın burada dolaylı kullanılması uzak görünmektedir.

219- O ki kalktığın zaman görür, yani namaza, özellikle teheccüde veya iyiliği emretmeye, Allah'ın dinini yükseltmeye kalkarken seni ve secde edenler arasında dönüp dolaştığını, namaz kılanlara imam olarak hareket tarzını veya müminleri kontrol için aralarında dolaştığını veya Allah'ın dinini yükseltmekte müminler arasında gayretini veya peygamberlik görevini yerine getirmek için peygamberler arasındaki hizmetlerini. Bir de "dünyaya gelinceye kadar müminden mümine atalarının sulbünden gelisini" diye bir mânâ verilmiş ise de, bu intikal geçmişte olup âyetin ifade şekli şimdiki ve gelecekteki hali belirttiğinden, bu mânânın burada dolaylı kullanılması uzak görünmektedir.

220- Her halde O, herşeyi işiten her şeyi bilendir. Bütün söylediklerinizi işitir, niyetlerinizi bilir, ona göre mukafatını verir. Bu sebepten her yönden güven ve emniyete, dua ve ibadete layıktır.

221- Şeytanlar kimin üzerine iner, size haber vereyim mi? Yukarda Kur'an'ın şeytan telkini olamayacağı anlatılmıştı. Şimdi de şeytanların kimler üzerine ineceği anlatılarak Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetine şeytanların yanaşamayacağı ifade ediliyor.

222-Bakınız şeytanların kimin üzerine inerler: Her bir effâk'ı esim üzerine inerler, nerede bir effâk, çok yalancı, yalan uyurucu, iftircı sahtekar; esim, günahaan korkmaz, vebal yüklenen, kötülük işleyen kimse varsa onlara inerler. Şeytan inmek için önce böyle günahaan, yükten çekinmez, sahteci, kötülükçü, kötü nefisleri arar. Bu şekilde birleşmeleri arasındaki ilgi ve yakınlığına göre olur. Bu ise Hz. Muhammed (s.a.v)'in ahlâkına tamamen zıddır.

223- İkinci olarak ki onlara kulak verirler. Yani günahaan korkmaz sahtekârlar, o şeytanların telkinlerine kulak verir, dinlemek için hazırlanırlar çoğu yalancıdır. Yani söylediklerinin çoğunu yalan söylerler, Şeytanlar onlara bir kuruntu ve zan asırlar, onlar da kendi hayallerine göre uydurur uydurur söylerler. Onun için kahin sözlerinin bazısı rastgelse bile çoğu yalan çkar. Muhammed Aleyhisselam'ın davranışları ve sözleri hâşâ böyle değildir. O birçok gizli şeylerden haber vermiş ve hepsi doğru çıkmıştır. Hiç yalanı işitilmemiş ve görülmemiştir. Bütün özelliği doğruluktur.

Kur'an'ın icazı hem mânâ, hem de söz yönüyle olduğundan, inkârcılar mânâdaki Allah bilgisi ve gizli sırları, şeytan ve falcılığa dayamak istedikleri gibi, tertipteki güzelliği de şiir türünden göstermek istedikleri için, her ikisini de reddetmek üzere buyruluyor ki;

224- Şairler ise onları çapkınlar ve sapkınlar takip ederler. Hak ve gerçek peşinde değil, sade bir istek, arzu ve hevesleri peşinde giden, hep zevk ve eğlence arayan şaşkınlar ve azgınlar onların ardına düşerler.

225- Görmez misin onların her vadiye şaşkın şaşkın dolaştıklarını? Şiir de esas hüküm değil, yalnız nefsin duygulanını, zevkini veya iğrenmesini gıcıklayacak duygulardır. Onun için şairler, eğri doğru, iyi kötü her konuya dalar, her vadiye otlar ve ifadede ne kadar şaşkınlık ve şiddetli arzuya dalarsa o kadar etkili olacağından her telden çılmak için, iyi ve kötü her vadiye sarhoş bir şekilde dolaşırlar. Hem de onları yapmayacakları şeyleri söylerler. Sözleri işlerini tutmaz ve işte bu iki özelliklerinden dolayı da arkalarna çapkınlar ve sapkınlar düşerler. Bu sebepten bu şairlerde Hz. Muhammed'e ve o Peygambere tabi olan Muhammed ümmetine benzemezler.

226- Görmez misin onların her vadiye şaşkın şaşkın dolaştıklarını? Şiir de esas hüküm değil, yalnız nefsin duygulanını, zevkini veya iğrenmesini gıcıklayacak duygulardır. Onun için şairler, eğri doğru, iyi kötü her konuya dalar, her vadiye otlar ve ifadede ne kadar şaşkınlık ve şiddetli arzuya dalarsa o kadar etkili olacağından her telden çılmak için, iyi ve kötü her vadiye sarhoş bir şekilde dolaşırlar. Hem de onları yapmayacakları şeyleri söylerler. Sözleri işlerini tutmaz ve işte bu iki özelliklerinden dolayı da arkalarna çapkınlar ve sapkınlar düşerler. Bu sebepten bu şairlerde Hz. Muhammed'e ve o Peygambere tabi olan Muhammed ümmetine benzemezler.

227- Şeytanîdirler Ancak iman edip iyi ameller işleyenler, sözleri işlerine uygun olarak iyilik isteyenler ve Allah'ı çok ananlar, şiirlerinin çoğu Allah'ı birleme, O'na hamd ve şükretme ve O'nun yüceliğini ifade ile Allah'ı anma ve yarattığı şeylerden O'nun kudretini hatırlama, ile O'na kulluk yapmayla ilgili olanlar ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesna. Yani hiciv yapırlarsa kendilerine, yani müminlere yapılan zulmün öcünü almak, söylenen hicvi reddetmek için söylerler. İşte böyle; mümin, iyi, Allah'ı zikreden ve müminlere yapılan zulmü ve haksızlığın öcünü alan, hakkın savunucusu Abdullah b. Revaha ve Hassan b. Sabit ve Ka'b b. Malik ve Ka'b b. Zührey gibi müslüman şairleri o kötü hallerden müstesnadırlar. Bunlar sadıktırlar, bunlara tabi olanlar sapkın değildirler.

O zulmedenler ise hangi dönüğe (akibete) döndürüleceklerini yakında bilecekler. Yahut hangi dönüş meydanında yuvarlanacaklar. Bu cümlelerin zalimlere ne kadar şiddetli bir tehdit ifade ettiği açıktır. Yani bugün müslümanlara zulmeden o zalimler, bugünkü yaptıkları zulmü ile nasıl bir uçuruma yuvarlanmakta olduklarını öldükleri zaman anlayacaklar. Aynı zamanda bu cümle, İslâm dininin dünyada zalimlere karşı yapacağı hak ve adalet inkılabının önemini hatırlatmaktadır ki, geleceğe ait bu gizli haberin önemi çok açıktır. Bunun için geçmişten bunu açıklayacak bir misal, gelen süredeki harika (mucize) larla ortaya konularak gelecek müjdelenecettir.

NEML SÜRESİ

1-2- "Bunlardan ne kastettiğini Allah daha iyi bilir." Tâsin Sûresi mutlak bir ilâhî sırdır. İşte bunlar, işittiğin bu esrarengiz harfler sana âyetleridir, o Kur'an'ın. O Emin Ruh ile kalbine indirilen Kur'an'ın ve belagatlı, açıkık bir kitabın. Kur'an'dan bu sûre, başlı başına açıkık bir kitaptır. Önceki sürenin sonunda geçtiği üzere, zalimlerin yuvarlanacağı inkılabın nasıl ve ne şekilde olacağını açık bir şekilde anlatacaktır.

3- Bir hidayet, güzel bir yol göstericilik ve irşad ve müjde olmak üzere o müminlere, o sana tabi olan, senin izinde giden müminlere ki namaza devam ederler ve zekat verirler. Demek ki bu uyarma ve müjdeye layık olabilmek için, imandan sonra en azından bu iki özellik de şarttır. Gerek fert ve gerekse toplum için namaz, dinin direği, zekat da köprüsü olduğundan namazı ve zekatı yerine getirmeyenler bu müjdeyi kaybetmiş olurlar. Bunun için Hz. Ebu Bekri's- Siddîk bunları yerine getirmeyenlere harb ilan etti. Ve o ahirete ancak bunlar kesinkes inanırlar. İman ettikleri gibi, bu konuda tam mânâsıyla da muvaffak olurlar. O inkılab günü bunlar isteklerine kavuşurlar.

4-Bu müjde niçin sadece bunlara has denilirse çünkü ahirete iman etmeyenlerin amellerini kendilerine süslemişizdir, güzel göstermişizdir de onların kalpleri kör olmuştur, Görmezler, duygusuzdurlar. Onun için irşad kabul etmezler.

5- İşte bunlar, bu, ahirete inanmayan kör kalpliler o kötü azab kendilerine aid olan kimselerdir. Kalp körlüğü, o ahirete imansızlık aslında en büyük rûhî felaket olduğu gibi, bunlar ahiretten önce dünyadaki inkılablarının pek kötü bir şekilde acısını da çekerek. Ahirette ise bunlar daha çok ziyana uğrayacaklardır.

6-Müminlerin ve kâfirlerin böylece durumları anlatıldıktan sonra, peygamberin haline geçilerek şöyle buyruluyor: Ve muhakkak ki sen şüphesiz bu Kur'an'a, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından erdiriliyorsun. Sözlerini Emin Ruh aracılığı ile indiriyor ise de, ondaki gizli ilâhî bilgiler, hikmetler ve ilâhî sırları sana aldırın ve anlatan doğrudan doğruya yüce Allah'tır. Bunun bir örneğini anlatmak için önceki sürede Musa olayında geçen "Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı" (Şuarâ, 26/21) âyetinin mânâsı açıklanarak buyruluyor ki:

7- Hani bir vakit Musa, ailesine demişti; ailesiyle Medyen'den çıkıp giderken Tuvâ vâdisinde soğuk ve karanlık bir gecede yolu şaşırmış, çıkmak çakmış ve fakat taşı çıkmamış, böyle her imkanın kesildiği tam bir çaresizlik anında Tür yönünden kendisine bir ateş görünmüştü, o vakit demişti ki, ben gerçekten bir ateş hissettim. Herhalde size ondan bir haber getireceğim, yahut bir kor ateş parçası alıp geleceğim, belki bir ocak yakar ısınırınız. Demek ki, bütün ihtiyaç bu ikinin birinde toplanıyordu: Yoldan bir haber almak veya bir ocak yakmak. Haber ahirete ait, ocak yakıp ısınmak dünyaya ait bir gaye olduğu için olmalı ki, haber getirmeyi önce söylemiştir.

8-Dikkat edilirse bu veciz ifadededen tefsir ve açıklamaya sığmayacak pek derin ilhamlar duyulur. Sana, demeyip size, demesi ailesinden yalnız bir kişi kastedilmediğini anlatır. Bu his üzerine ne zaman ki o ateşe vardı seslenildi ki haberin olsun mübarek kıldını bu ateşteki kimse ve çevresindeki. Yani bu ateşin bulunduğu yer "O mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından (oradaki) ağaç tarafından..." (Kasas, 28/30) ifadesine göre mübarek kal yeridir. Bu yerde bulunan ve bu ateşin etrafında dolaşan kimseler berekete nail olmuşlardır. Bu bakımdan sen de bu ateşe geldin mübarek oldun. Kadı Beydâvî gibi müfessirlerin kabul ettikleri bu tefsire göre bu ateşi hisseden yalnız Musa değildir. "Bu ateşteki ve etrafındaki kimseler" geneldir. Musa bu topluluğun bir ferdî olduğundan mübarek kılınmıştır. Fakat bazı müfessirlerin bu ateşe gelen Musa olduğundan "Ateşteki kimse" Musa'dır, demişlerdir. (Kasas, 28/29. âyetin tefsirine de bkz.) Âlemlerin Rabbi olan Allah eksikliklerden münezzehtir. Nidanın tamamlanmasından olan bu tesbih ve tenzih olayın büyüklüğüne hayret ettirmekle beraber, benzetme yanlışısına düşümmek içindir.

9- Ya Musa, gerçekte O; nida eden benim, yani mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah.

10- Hem asânı bırak; yani burada bulunan başka bir şeye dayanmamalıdır. "Nün" harfinin şeddesi ile "cânn" hafif ve süratli yılan, yani bırıncınca o asâyı sanki çevik bir yılanmış gibi kıvrınıyor gördü, görünce arkasını dönerek kaçtı ve geri bakmadı, korktu. Ya Musa korkma! Zira Resul olanlar benim huzurumda korkmaz, yani ben şimdi sana peygamberlik veriyorum, peygamber gönderilmek üzere vahiy ve direktif alıyorsun. Peygamberlere böyle vahyedildiği sırada korkmak yaraşmaz, ruhlan tamamen melekler âlemine çekilmiş ve yüce Rabb'in huzurunda buyrukları almaya dalarlar da, ondan korku hatırlanma bile gelmez.

Gerçi "Kullar içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereği gibi) korkar" (Fâtır, 35/28) buyrulduğu ve peygamberlerin ise bilgilerin en bilgini olduğu için, onlarda Allah korkusu herkesten fazladır. Fakat Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacakları gibi, huzurda bulundukları buluşma yerinde bütün korku hissi dahi, Allah'tan başka her şey gibi silinip yalnız kavuşma zevki kalır.

11- Fakat zulmeden başka, ufak veya büyük günah yapmış olan huzurda bulunmaktan korkar, çünkü sorumluluğu var. Zulmedip sonra kötülüğü arkasından bir güzelliğe

değiştirmiş (tevbe etmiş) olan da bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet sahibiyim. Yani sen de bir günah işledim diye korkuyorsan, korkma, bağışlandın!

12-14- Bir de elini koynuna sok.

CEYB: Aslında yakanın göğüs üzerindeki açık yeri demektir. Bizim "ceb" diye kullandığımızda dahi denilirse de tevîl edilmiştir. Çıksın bembeyaz olarak, fakat kursursuz, yani beyazlanmaması bir hastalık ve bela neticesi değil yalnız bir âyet, bir mucize olmak üzere. Dokuz âyet, yani dokuz mucize arasında Firavun'a ve kavmine karşı, dokuz mucize: Âsa, Beyaz el, Sina dağı, Tûfan, Çekirge, Haşarat, Kurbağa, Kan, Felk, yani denizin yanılmasıdır. (Arâf, 7/107, 108, 133. âyetler ile diğer ilgili âyetlerin tefsirine bkz.) Sonra bak o bozguncuların sonu nice oldu? Yukanda geçtiği ve Kasas Sûresi'nde geleceği üzere batıldılar, lanetlenmiş oldular. İşte bu bozguncu zalimlerin uğradıkları kötü sonuç, bugünkü zalimlerin uğrayacağı akıbet için de örnek bir destir. Zira Musa'ya öyle bir ateş hissettirerek her şeyden geçirip o sözünü söyleyen ve o mucizelerle peygamberlik verip Firavun ve kavmine gönderen o mutlak galip ve hikmet sahibi, âlemlerin Rabbi yüce Allah'ın ilâhî sırlarından veriliyor bu Kur'an. Bu ilâhî sırlara ait ilim ve hikmetten diğer bir misal ile müminlere olan müjdelerden bir örnek de şudur:

Meâl-i Şerifi

15- Andolsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. Onlar: "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler.

16- Süleyman Davud'a varis olup dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur."

17- Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkıl orduları Süleyman'ın hizmetinde toplandı, hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyordu.

18- Nihayet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!" dedi.

19- (Süleyman) onun sözüne gülümseyerek dedi ki: "Ey Rabbi'm! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın iyi iş yapmamı gönlüme getir. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat."

20- (Süleyman) Kuşları gözden geçirdikten sonra şöyle dedi: "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"

21- "Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek, ya da onu şiddetli bir azaba uğratacağım, yahut boğazlayacağım!"

22- Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip: "Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim.

23- "Gerçekten, onlara (Sebelilere) hükümdarlık eden, kendisine her türlü imkan verilmiş ve büyük bir tahta sahip olan bir kadınla karşılaştım."

24- "Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için hidayete giremiyorlar."

25- "Göklerde ve yerde gizlenenî açığa çıkararak, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmezler."

26- "(Halbuki) O büyük Arş'ın sahibi olan Allah'tan başka tapılacak yoktur."

27- (Süleyman Hüdhüd'e) dedi ki: "Doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız."

28- "Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak."

29- (Süleyman'ın mektubunu alana Sebe melikesi): "Beyler, ulular! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı" dedi.

30- "Mektup Süleyman'dandır, Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta)dır. "

31- "Bana karşı baş kaldırmayın, teslimiyet göstererek bana gelin diye (yazmaktadır)."

15- Kur'an'ın, her şeyi bilen ve hikmet sahibi Allah tarafından verildiğini açıklamak için bildirilen ikinci kıssa olup bozguncuların zulüm ve inkâr ile uğradıkları kötü sonuçlarına karşılık, iyilerin ilim ve erdemlikle eddikleri olağanüstü başarılarına misal ve peygamberlerin mucizesi yanında vellerin kerametine bir numune gösteriyor. İçindeki şaşılacak şeylerin gerçekliğine özen göstermek için de özellikle and ile başlanmıştır. Yani ilâhî yüceliğime and olsun ki, Davud ve Süleyman'a bir ilim verdik. "Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti." (Bakara, 2/251) ifadesine göre, hükümet ve hükümdarlık ile bilinen ve seçilen Davud ve Süleyman (a.s.) verilen ilâhî nimetlerden öncelikle ve yalnız ilmin ifade olunması, ilmin yüceliği ve öneminin hepsinden yüksek olmasındandır. "İlmen" diye nekre (belirsiz) ifade edilmesi bunun olağanüstü bir ilim olduğuna işaret etmek içindir. Şehristânî'nin "Mîl ve Nihâl" isimli eserinde açıkladığı üzere, tarihin bildirirdiğine göre Anadolu'da ve Yunanlılarda Felsefenin ortaya çıkışı Süleyman (a.s.) zamanında parlayan ilim ve hikmetin tesirinden olmuştur.

İkisi de dediler: Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun. Yani mülk ve devletle değil, üstünlük nimeti ile duyulularak nimeti ifade ettiler ve ulaştıkları üstünlük nimetini, hükümet ve devletle Allah'tan bildiler ve bundan dolayı övgü ve saygı ile hamd ve senanın ancak onun veren Allah'ın hakkı ve hükmetme ve hükümdarlığın özellikle O'na ait olduğunu bilerek hareket ve şükürünü yerine getirmeye gayret ettiler. Bu da onlara verilen ilmin alâmetlerinden biri oluyordu. Firavun idaresine karşı iyilik ve fazilet sahibi bir idarenin ruhunu gösteren bu kelimelerinin derin zevkini duya-bilenler ne kadar mutludurlar. Yüce Allah, o zalim, inkârcı, mağrur, bozguncu Firavun idaresini batırdıktan sonra, Davud ve Süleyman'a verdiği ilim ile bu şekilde Allah'ı bilip hamd eden bir faziletli idare yetiştirmişti.

16- Hem Süleyman, Davud'a varis oldu, onun yerine geçti. "Peygamberler altın ve gümüş miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar" hadis-i şerifine göre bu miras mal mirası değil, "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet. Heva ve hevese uyma" (Sâd, 38/26) buyurduğu üzere, insanlar arasında hak ve adaletle hüküm yürütmek için yerine geçmek, yani bahsedilen ilim ve iyilikte, peygamberlik, hakimiyet ve siyasete yerini tutmak ki, bu yere Hz. Davud'un ondokuz oğlundan Süleyman (a.s.) geçti. Ve, Allah'ın nimetini açığa ifade ve bunu yaymakla kendilerine verilen mucizeleri kabul ve tasdik için halkı davet etmek üzere Ey insanlar! dedi. Bize mantık-ı tayr öğretildi, mantıkuttayr, yani kuş dil öğretildi.

MANTIK: Aslında konuşma demektir. Bununla beraber konuşmanın çıkış yeri olan ruh kuvvet mânâsında da terim olarak kullanılmıştır.

Bilinen nutk (konuşma) ise gönülden gizli olanı anlatmak için seslenilen ve çoğunluğu dil ile çıkarıldığından dil, lisan veya lûgat da denilen tekil veya mürekkeb (bileşik) söz ve kelimelerdir. Ve "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara, 2/31) âyetinin bildirildiğine göre insana has bir özelliktir. Konuşmada akıl deliller veya olağan deliller bulunabilir de asıl olan kullanılışı itibarıyla bir mânâyı delalet etmesidir. (Konventionel).

Onun için konuluş itibarıyla delaleti bulunmayan, bir mânâ ifade etmeyen bir sesle tabii ve akli bir ilgi ile bir mânâ ifade edilecek olursa, ona gerçek mânâda konuşma denmez. Demek ki, konuşmanın hakikatinde biri cins, diğeri de fasıl (tür) olmak üzere iki açık özellik vardır. Bir söz (isterse düşünce halinde olsun), birî konuluş itibarıyla bir mânâ ifade etmesidir. Bundan dolayı bu ikiden yalnız birisi düşünülerek teşbih veya mecaz olarak konuşma denildiği de çoktur. Mesela, hiçbir ses çıkarılmaksızın yazı veya başka şeyler gibi özel işaretler koyarak bir şey anlatmak, gizli bir konuşmanın ifadesi olmak üzere mecaz olarak konuşma sayıldığı gibi. "Bu bizim kitabımızdır, sizin hakkınızda gerçeği söylüyor" (Casiye, 45/29) âyeti buna delildir. Konuluş itibarıyla bir delaleti bulunmayan herhangi bir sesle seslenişe de; akli ve doğâl bir işareti bulunma veya mutlak sessizliğin tersi bir ses olmak yönünden teşbih veya şekilde benzeme yoluyla

konuşma denildiği de malumdur. Mesela güvercinin ötmesine udun çalmasına denilmiştir.

Şu halde konuşma denilen kavramda en önemli taraf, bir mânâ ifade etmesi olduğundan, mânâsız olan sözler bir yana atılıp delaletin konulmuş olması kayından vazgeçilir de, gerek konuluş itibarıyla, gerek akli ve gerek doğâl herhangi bir işaretle bir mânâ ifade edebilen sesler düşünülürse konuşmanın insana has olmayan bir anlamı elde edilmiş olur ki, işte mantıkuttayr, kuş dilinde de düşünülecek mânâ budur. Bu sebepten kuşun çeşitli duyuların arasındaki münasabetleri idare eden özel duygu ve kabiliyeti, kuş dili ve duyularını ortaya koymak için çıkardığı sesler de kuş dili demek olur.

Mesela horozun yem aramak için değişiminde bir mantık vardır. Yemi bulduğu zaman "dık dık" diye tavukları çağırmaya da bir konuşma, bir dil demektir. Gerek kuşların, gerek diğer hayvanların böyle sesleriyle bir diğeri-ne bir şeyler anlattıklarında şüphe yoktur. Fakat bu mânâda kuş dilini bir dereceye kadar herkesin anlayabileceğine göre, Hz. Süleyman'ın mucizesinde daha derin bir mânâ anlaşılması gerekmez mi, diye bir soru hatıra gelir. Bundan dolayı, adı geçen peygamber mucize olarak kuşlar, ileride geleceği üzere Hüdhüd'ün söylediği gibi gerçekten tam bir söz söylediler, demislerdir. Çünkü Hz. Peygamber'e ağaçlar, taşlar söylemişti; fakat bu mânâyı göre de Süleyman (a.s.) kuş dili değil, kuşa insan dili bildirilmiş olur. Halbuki "Bize kuş dili öğretildi," buyurulmuştur. Bu sebepten önemli olan husus, kuşun söylemesinden çok, Süleyman (a.s.)'ın anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Hem de Kur'an'ın ifadesine göre bu anlayış, sadece kuşun dilinde, lûgatında değil mantığındadır. O yalnız kuşların sesleri veya hareketleri ile ifade ettikleri hislerini anlamakla kalmıyor, o hisleri idare eden ana mantığı, işin gizli ilâhî sırlarını biliyordu. Böylece onların şakımlarındaki yüce Allah'ı tesbih ve tazimlerini anladığı gibi, onları idaresi altına alarak kendine has teşkilatıyla ordsunda hizmette de kullanıyordu.

Eşyanın parçalarına ilişkin duyular, mantık'ın gerekli prensiplerinden olduğu için, duyuların ilmi görüşlerle erişilemeyen zorunlu bir mantığı vardır. Zihinde parçaları birleştiren bir şekillenmenin meydana gelmesi için cüzden cüze, parçadan parçaya intikal, yani (temsil) bu mantıkla başlar. İdare ve siyaset adamlarının değişik değişik işlere ait görüşlerde isabet edebilmeleri bu mantığın yaratılmışındaki kuvvetiyle orantılı olur. Kuşların, umumî söz ve lafızlar ortaya koyabilecek birleştirici bir şekillendirme gücüne sahip olduklarını bilmiyorsak da duyularının yüksekliği bilinmektedir. Kuşun aslı, yüksek bir duyguyla uçmak özelliğini ortaya çıkararak bir hayat anlayışındadır. Bunun için "mantıkuttayr" dersinden bizim zihnimize hemen gelen mânâ, kuşların duyulardaki ilişkileri sezecek kadar derin ve uzaklardaki parçalara girebilecek kadar yüksek bir his ve anlayış ile beraber, aynı zamanda kuşların tabiatı olan uçma ilminin dahi öğretilmiş olmasıdır.

Gerçekte "Süleyman'a sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü de bir aylık mesafe olan rüzgân verdik." (Sebe, 34/12) ve "(Süleyman'a) istediği yere onun emriyle kolayca giden rüzgân emrine verdik." (Sâd, 38/36) buyurulduğu üzere havanın Süleyman (a.s.) emrine verilmiş olması, bu ilimle ilgili olduğu gibi; göz açıp kapayıncaya kadar kısa, bir anda bir tahtın getirilivermesi maddesindeki "Kitaptan bir ilmin" (27/40) de bu ilim olması gerekir. Netice olarak, mantık-ı tayrda, kuş dilinden başka bir mânâ vardır. "Yani mantıktır, kuş dili değildir" diyen Keşfü'l-Esrar sahibi ile beraber biz de buna meşhur olduğu üzere, yalnız "kuş dili" demeyi yeterli görmeyip Kur'an'ın lafzını koruyarak "kuş mantığı" demeyi uygun buluyoruz.

Süleyman "Bize kuş mantığı öğretildi" demekle peygamberliğini anlatmış olduğu gibi, mülkünü anlatarak da şöyle demistir. Ve bize her şeyden verildi; her şey değil her şeyden. Müfessirler bu deyimin çokluktan kinaye olduğunu söylüyorlar; bununla devlette, servetin öneme işaret edilmiştir. Şüphesiz ki bu, zikredilmiş olan ve öğretilen ilim ile verilen şevket doğrusu apaçık bir lütuftur. Yüce Allah'ın hamd ve senaya layk olan ve mümin kullarından birçoğuna bile verilmemiş bulunan apaçık ihansı ve lütfudur ki, bunun gerçek mânâda şükürünü yerine getirmek için, Allah'ın kullarını bu nimetten faydalanmaya çağırarak ayrıca bir vazifedir.

17-18- HAŞİR: Aslında halkı kendi yerlerinden çıkararak umumî bir topluluk şeklinde bir yere toplamaktır. Bunun için çokluk ve yığılma ifade eder. Bununla beraber mutlaka toplamak mânâsına da gelir. Bu surette banş zamanındaki hali de ifade edilebilir de asker toplananın seferberliği ifade etmesi daha açıktır. Sözü'n gidişi de bunu anlatıyor. Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan askerleri toplanmıştı (En'âm Sûresi'ndeki "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık." 6/112 âyetinin tefsirine bkz.) da hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyorlardı hatta kanınca vâdisi üzerine vardıklarında, "hatta" ibtidaiyedir, yani bu sözün bağladığı göstermek beraber, aynı zamanda onun önceki söze bir nihayet olduğunu da gösterir. "Bir hayli gittiler, hatta kanınca vâdisi üzerine vardılar" demek olur. "Üzerine" denilmesi de inmek üzere yüksekten geldiğine işaret eder. Kanınca Vâdisi Şam'da veya Tâif'te veya Yemen'de kanncası çok bir derenin adı olduğu söyleniyor. Bununla beraber, kanınca vâdisi, kanınca alanı gibi, küçük bir hayvanlar âlemini akla getiriyor. Kanınca, küçük hayvanlardan mesel oladığı gibi, kanatlı cinsi de bulunduğundan uçarları kısmına da girer. Ve burada bu sebeple zikredildiği söylenmiştir. Bundan dolayı "hattâ" kelimesi, kuş mantığını bilmenin de bir gayetini ifade etmiş oluyor. Kanncalar birçok hayvan meraklıları tarafından incelenmiş ve birçok iligç hikâyeler anlatılmıştır. Topluluk halinde yaşadıkları herkes tarafından bilindiği gibi güçleri ve çalışmaları da bilinmektedir. Komuta ile hareket ettikleri ve birbirlerine tebliğat yaptıkları ve postacıları ve kontrolörleri bulunduğu kaydedilmiştir. Nasıl söylediklerini bilmemek de, herhalde bir şeyler anlattıklarını biliyoruz.

Burada şunu kaydedelim; kanncaların araştıran bir uzman, yuvalarının önüne bir şeker koyuyor, birkısmı bunu haber alıp yemeye başlıyorlar. Derken şekerin üzerine biraz rakı döküyor; birkısmı kaçıyor, birkısmı yiyor, sarhoş oluyor. Kaçanlara da, yiyenlere de başka renkte boya ile işaret ediyor; kaçanlar yuvaya haber veriyorlar, bir müddet sonra kalabalıkla gelip sarhoş olanları öldürüyorlar. Bir kanınca dedi ki, hem denildiğine göre, dişi bir kanınca Ey kanncalar! yuvalarınıza girin, yerlerinize çekilin yoldan Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin. Yani bile bile bir kanncayı sebepsiz öldürmezler, ama farkında olmadan kırar geçirirler. Onun için yerlerine çekilin de kendinizi kırımdaya sebep olmayın, diye edeb ve incelik içerisinde bilgi bir tavırla arkadaşlarını korudu ki, burada ince bir kanınca siyaseti vardır. Fahreddin Razi der ki; bazı kitaplarda görüldüğüne göre, o kanncanın diğerlerine içeri girmelerini emretmesi onun içindir ki, kavmi, Süleyman (a.s.)'ın büyüklüğünü görürler de yüce Allah'ın kendilerine olan nimeti hakkında inkâra düşerler, diye korktu. "Sakinin sizi kırmasınlar" demekten kasdı bu idi, yani morallerini kırılması idi. Bu şekilde dünyalığa dalmış kimselerle oturup kalkmanın sakıncalı olduğuna bir uyan vardır.

19- Bunun üzerine onun sözünden gülerек tebessüm etti. Kanncanın kavmi hakkındaki tedbir ve siyaseti ve kendi askeri hakkındaki bakışının güzelliği hoşuna gitti. Ve herhalde bir kanncanın bunları övgü yerinde bile bile değil, istemeyerek yapabilir diye bir özür olarak görmesi de tuhafına geldi. Ve onun bütün bu duyularını yüce Allah'ın kendisine bildirmesinden de sevinerek duyulandı da dedi: "Ey Rabbi'm! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükretmemi ve iyi iş yapmamı gönlüme getir. Rahmetinle beni iyi kulların arasına kat." böyle dua etti: Rabbindan iki şey istedi: Birincisi kendini nefesine bırakmayıp doğrudan doğruya idare ederek nefesine düzen ve disiplin koymasını istedi ve bunda iki gaye gözetti. Birisi diye gerek kendisine ve gerekse ana babasına olan geçmiş nimetlere şükür, diğeri de diye gelecek için hoşnutluğa uygun olacak şekilde iyi hizmetler yapmaya muvaffak olmak ki, bunun ikisi dünyada ahiret sevabının vesilesini istemek; ikincisi de İyi kullarının içinde ilâhî rahmetine beni kat diye ahiret sevabının kendisidir. Burada "salah"dan maksad tam bir iyilikli bir, hiçbir günah lekesi olmaksızın Rahmân olan Allah'ın rahmetine kavuşmaktır. Hz. Süleyman'ın bu duası ile ortaya koyduğu kutsal ruh hali, fazilet duyularının önderi olması gereken devlet adamlarına çok yüksek

ilhamlar verecek dersleri içinde bulundurmaktadır.

20- Öyle dedi ve ve tayn (kuşlan yahut uçar kuvvetleri) teftiş etti. Demek ki, en küçük unsurlarına varıncaya kadar devletin kuvvetlerini ve işlerini teftiş ve tetkik etmek devlet adamının görevidir. Araştırdı da niye, dedi, ben hüdhüd'ü görmüyorum? Kamus tercemesinde der ki, "Hüdhüd" harflerinin ötre okunması ile mutlak gargara eden, yani nağme ve ezgilerle öten kuşa denir. Ve özellikle bilinen kuşun ismidir ki çavuş kuşu ve ibibik dedikleri kuştur. "Hedhede" den alınmadır, bunu daha sonra açıklayacağız. Ve ona "hüdehid" dahi denir, "ulebit" vezninde. Ve "hüdâhid" denir, "ulâbit" vezninde ve hüdhüd, ötmesi çok olan güvercin kuşuna dahi denir.

Demek ki, Hüdhüd kelimesi, çavuş kuşunda isim, diğerlerinde vasıf yani bir özelliktir. Müfessirler, bilinen çavuş kuşu ile tefsir etmişlerdir. Alûsî şöyle der: Kokar kuş diye bilinir ki, kan yer, Demir'in zin kirektliğine göre Ebu'l-ahbar (Haberler babası), Ebu'r-rebi' (Bahar babası) ve Ebu Sümame ve benzer künyelerle künyelenir. Bazıları "Okçuların kanadını kirdiği hüdhüdçük gibi..." mısrasında hüdhüdün, hüdhüd'ü nism-i tasgiyi olduğunu kabul etmişlerdir. Düveybbe ve şüveybbe, düvâbbe ve şüvâbbe gibi.

Kâdî Beydâvî'nin naklettiğine göre rivayet ediliyor ki, Süleyman (a.s) Beyt-i Madis'in inşasını tamamlayınca hac için hazırlanıp Harem-i Şerife gitti. Burada istediği kadar kaldıktan sonra Yemen'e yöneldi. Sabahleyin Mekke'den çıkıp öğleyin San'a'ya vardı. Arazisi hoşuna gitti, oraya kondu, fakat su bulamadı. Hüdhüd ise yol göstericisi idi, suyu iyi bulurdu. Bunun üzerine onu aradı, bulamadı, çünkü Süleyman (a.s) indiginde havada bir devir yapmış, diğer bir hüdhüdün durduğunu görmüş, yanına imişti. İkisi anlaşmışlar, bunun üzerine onun anlattığını görmek üzere beraber olmuş, daha sonra ikindiyi müteakip gelip anlatmıştı. Beydâvî bunu anlattıktan sonra "Yüce Allah'ın hayret verici kudretinde ve özel kullarına bahsettiği hususiyetlerde belki bundan daha büyük şeyler vardır. Onları tanıyanlar kabul ve tasdik eder, iman etmeyen münkirler de inkâr ederler" diye bir hatırlatma ve ikaz yapmıştır. Burada uçan şeylerin bir posta veya keşif uçağı gibi düşünlmesi de mümkündür. Uçağı görüp bilen zamanımız inkârcılarının bunları inkâr etmesi ise büsbütün mânâsızdır.

21-22- Bir sultan-ı mübin ile, yani mazeretini gösteren apaçık bir delil ile de dedi: Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim, henüz varamadığın yere vardım, dolaştım, keşifte bulundum. Sence tam bilinmeyen bilgiyi etrafıyla kavradım. Yerine getirdiği hizmetin zevkiyle neselenen Hüdhüd'ün bu şekilde söze başlamasında Süleyman (a.s) 'a karşı Allah tarafından bir uyan inceliği vardır. Sana Sebe'den çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim, bunda devlete arz olunacak haberlerin iyi araştırılarak şüpheden uzak olmasa gereğine işaret vardır.

23-SEBE': Aslında bir hanedan veya kabile ismi olup sonradan Yemen'de evleri olan Me'rib şehrine de isim olmuştur. (Sebe' Süresi'ne bkz.) Ben bir kadın buldum. Beydâvî ve diğerleri de bu kadını meşhur olan isimyle "Belkis binti Şerahîl" diye kaydediyor. Ebû'l-Fidâ tarihinde "Belkis binti Hedhad b. Şürahbil" denilmiş ve yirmi sene meliklik ettiği zikrolunmuştur. Onlara melike bulunuyor kendisine her şeyden verilmiş ve büyük bir tahtı vardır. Kadının servet ve saltanatını böyle büyüterek anlatması, Süleyman (a.s) ı heyecana getirmek için oluyor.

24-27- Fakat dikkate değer husus şu ki, Süleyman (a.s) bunlara hiç önem vermiyor ancak "Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm." diye onun ve kavminin Allah'ı bırakıp güneşe taptklarını anlatınca, o zaman bakalım, dedi doğru musun yoksa yalancılardan mısın? Demek ki, Hüdhüd'ün "Çok doğru ve önemli haber" diye teminat vermesini yeterli görmedi, haber-i vahid ile amel etmedi. Zira bir taraftan başkalarının hakları ortaya çıkıyordu, aynı zamanda Hüdhüd kaybolduğu için töhmet altında bulunuyordu. Bu sebepten "Eğer râsıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın, yoksa bilmeden bir topluluğa satışsınız." (Hucurât, 49/6) âyetine uygun olarak amel etmek gerekiyordu.

28-Bunun için şu emri verdi: Şu mektubumu götür de, onlara bırak, sonra onlardan biraz çekil de ne sonuca varacaklarına bak. Burada Hüdhüd bir posta hizmetinde kullanılmış oluyor. Fakat bunda bir güvercinin mektup götürmesinden fazla bir şey var. Çünkü bıraktıktan sonra çekilip netice hakkında bir gözlem yapması da emrediliyor.

29-Hüdhüd bu emri yerine getirdi. Onun için kadın Ey milletin beyleri, ulular, dedi bana bakın! Bir mektup bırakıldı bana, çok mühim: Süleyman'dan

30- ve şöyle "Rahmân ve Rahim Allah'ın adıyla (başlamaktadır.)"

31- Doğrusu bana karşı başkaldırmayın, teslimiyet göstererek bana gelin. Bu ifadenin zahirine göre mektup bu şekilde Arapça yazılmıştır. Sebe', Hımyeriler Arap oldukları için demek ki, Süleyman (a.s) onlara mektubunu kendi lisanları ile yazmıştır. Asıl mektubun İbrânice yazılmış olup da bu ifadenin, onun tercemesi veya özeti olması da mümkündür. Netice olarak kadın mektubu alınca memleketin bütün işlerine karar veren ve uygulayan bir melise sandı. Bunu burada memleketin beyleri, büyükleri diye tercüme ediyorum, çünkü:

Meâl-i Şerifi

32- (Sonra Melike) dedi ki: "Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan hiçbir işi kestirip atmam."

33- Onlar, şöyle cevap verdiler: "Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız, buyruk ise senindir; artık ne emredeceğini düşün taşın."

34- Melike, "Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi orayı perişan ederler ve halkının ulularını hakir hâle getirirler. (Herhalde) Onlar da böyle yapacaklardır" dedi.

35- "Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler."

36- (Elçiler, hediyelerle) gelince Süleyman şöyle dedi: "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Ama siz, hediyenizle böbürlenirsiniz."

37- "(Ey elçi) Onlara var (şöyle); iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamayacakları ordularla gelir, onları, muhakkak surette hor ve hakir halde oradan çıkarırsız!"

38- (Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: "Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginin o Melike'nin tahtını bana getirebilir?"

39- Cinlerden bir ifrit, "Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var." dedi.

40- Kitaptan ilmi olan kimse ise, "Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm" dedi. (Süleyman) onu (Melike'nin tahtını) yanına başına yerleşivernmiş görünce, "Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir."

41- (Süleyman devamla) dedi ki: "Onun tahtını bilemeyeceği bir vaziyete sokun; getirin bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayanlardan mı olacak?"

42- Melike gelince, "Senin tahtın da böyle mi?" dendi. O şöyle cevap verdi: "Tıpkı o! Zaten bize daha önce bilgi verilmiş ve biz teslimiyet göstermiştik."

43- O'nu, Allah'tan başka taptığı şeyler alıkoymuştu. Çünkü kendisi inkârı bir kavimdendi.

44- Ona "köşke giri!" dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini

çekti. Süleyman "Bu billurdan yapılmış, şeffaf bir zemindir" dedi. Melike dedi ki: "Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyetinde, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."

32- Ey mele' ey milletin beyleri, ulular, ey heyet, dedi: bana bir fetva, fikir verin.

İFTÂ, bir zorlугun açıklanması ile güç vermektedir. Ve şer'î işlerde bilindiğine göre burada bu tabir, bu meclisin hüküm verme yetkisini ifade etmekten uzak değildir.

Emrimde, yani bir işimde, yahud vereceğim emir hakkında sizler bana şahit olmadıkça -yahud siz yanımda olmadıkça ben hiçbir işi kestirip atmam, yani şimdiye kadar devlet işlerinde hiçbirine keyfi idare yapmadım, sizin oyunuzu almadan hiçbirini kendiliğimden yürürlüğe koymadım, her ne emir verdimse sizin huzurunuzda ve sizin görüşlerinizi alarak verdim. Onun için bu mektup içinde de sizin fikir ve fetvanızla kuvvet almak istiyorum. "Siz yanımda olmadıkça." denilmesinden, bunların önemli işleri danışma için huzurunda toplanması alışılmış olan bir topluluk olduğu anlaşılıyor. Bunların, herbiri onbin kişiyi temsil etmek üzere üç yüz on iki kişi olduğu da rivayet edilmiştir. (Katade)

33-Bu heyete söylenen bu noktada, şimdiye kadar hükümet işlerinde keyfi idare yapılmaması olması övülmüş ve görüşlerinin esas tutulmuş olduğu açıklanmak suretiyle hoş bir tavır gösterilerek danışmanın önemi belirlenmiştir ki, bunun açık bir meşrutiyet geleneği olduğu anlatılmaktadır. Fakat gelecek sözden de anlaşılacağı üzere bu meşrutiyet emir ve kumandaya karşma derecesine varmayan uygun bir danışma ve fikir verme özelliğinden ileri gitmediği için tefsirciler burada yalnız istişare ve danışmanın öneminden söz etmişlerdir. Bu heyet dediler: Biz kuvvet sahipleriyiz ve şiddetli bir savaş ehliyiz. Bazıları bu sözü, biz kuvvet adamları, harb ve savaş ehli askerleriz, siyaset ve görüş serdetmekten anlamayız, ne emredersen onu yaparız mânâsında anlamışlardır. Bunun, asker mantığını göstermesi yönüyle kayda değer bir mânâ olduğunda şüphe yoksa da "bu işimde bana fikir verin" diye başlayan sözün geçiş şekli, yalnız bir askeri suradan ibaret olmadığına açık bir delildir. "Biz" diyenler kendilerini değil, mektuba muhatap olan topluluğun, yani devletlerinin kuvvetlerini kastedmişlerdir.

Teslim olmanın için savaşmak gerekeceğini düşünenek güç ve kuvvetimiz vardır, şiddetli harp edebiliriz, diyorlar, bununla birlikte harp etmeliyiz demiyorlar ve emre karşımayı uygun bulmuyorlar da savaş olmadan bir çare bulunabildiği takdirde sevinç duyacaklarını andırı bir şekilde yetkilileri teslim ederek ve siyasal bir taktik göstererek sözü şöyle bitiriyorlar: Bununla birlikte buyruk senindir, sana ait bir görevdir. Bak şimdi ne emredeceğini düşün taşın. Harp mi yaparsın, yoksa banşa bir yol mu bulursun?

34-Bunun üzerine harp düşüncesini bir tarafa bırakmak üzere dedi muhakkak ki melikler bir memlekete girdiklerinde, yani harbederek girdikleri zaman onu bozar perişan ederler ve halkının ulularını perişan ve hakir hale getirirler, öldürme, esaret, başka yere sürme, hapis ve benzerleri gibi çeşitli aşağılama, hakaret ve kötülöklere düşürürler böyle de yaparlar mı yaparlar. Yani "bana karşı baş kaldırmayın" diyen Süleyman da böyle yapar mı yapar. Bundan dolayı harpten mümkün olduğu kadar sakınmak ve memleketi düşman baskınına uğratmaya sebebiyet vermekem gerekir.

35- Ve (şimdi) ben onlara bir hediye ile elçi göndereceğim de bakacağım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler? Bu şekilde huylarını yoklayacağım da ona göre hareket edeceğim. Bakalım mal ve ellerine gelecek nimetlerle savuşturulabilecek kimseler mi? Müfessirler bu hediyein ne olduğu hakkında geniş rivayetler vermişlerdir.

36-37- (Elçiler, hediyelerle) gelince Süleyman'a, hediyeyi kabul etmeyip şu şekilde karşılık verdi: "Dedi ki: Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz?..."

38-39- Ey heyet, ey ulular, dedi. Bu heyetten maksat açıklanmamıştır. "Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil ordular Süleyman'ın hizmetine toplandı" (Neml, 27/17) âyetindeki orduların komutanları (başkanları) olsa gerektir. O kadının tahtını bana kendileri müslim olarak gelmeden önce hanginin getirir? Süleyman (a.s) onların hediyelerini güvindiklerini bilmişti. Bu sebepten, hediyelerini tehdit edercesine geri gönderince, geleceklerini de bildiğinden gelir gelmez iman etmelerine sebep olacak olağanüstü bir şey göstermek istediği rivayet olunur ki, elçiler kadına vâp Süleyman (a.s)'ın dediğini anlattıklarında "durumu bilmiş vallahi, bu yalnız bir melik değil, biz bunun karşısında güç gösteremeyiz" demiş ve tekrar bir elçi gönderip "kavminin beyleriyle huzuruna geliyorum, buyruğünü ve davet ettiğin dinini görmek isteğindeyim" diyerek yanında büyük bir kalabalıklı hareket etmiş ve tahtını köşkerlerin en sağlam ve korunmuş yerine koydurup kapılan kilitleterek önemli bir şekilde koruma altına almıştı.

Cinlerden bir ifrit, dedi, Ragıb'ın Müfredatı'nda: İfrit, yani pis, çetin demektir. Şeytan gibi insan hakkında da kullanılır, ifrit nifrit, denilir. İbnü Kuteybe demistir ki: "İfrit, 'müvesseku'l-halk' yani yaratılış kuvvetli, demektir. Aslı, toprak demek olan 'afer' dendir. 'Afer'e' gureşti, yere yıktı, demektir." "Ahkâmu'l-mercân fî ahkâmî'l-cânn" isimli eserde Ebu Amr b. Abdülberr' den naklen der ki; Lisani iyi bilen kelâm âlimleri cinleri dereceler halinde zikrederler. Yalın olarak cin dediklerinde "cinni" derler. İnsanlarla birlikte oturamıy kastedtiklerinde "âmîr", çoğulunda "ummâr" derler. Çocuklara musallat olana "ervah" derler. Kötü olup başedilmmez bir hale gelirse 'şeytan' daha çoğalır ve kuvvetlenirse "ifrit", çoğulunda da "efârhit" derler. Demek ki ifrit, kötülük ve pislikte son dereceyi bulmuş ve şeytanlıkta ileri gitmiş, tuttuğunu devirir, kuvvetli, becerikli, ele avuca girmez bir kerata demektir. Öyle insana da isim olarak verildiği için âyetle "cinden" diye açıklanmıştır. Ben onu (o tahtı) sen makamından kalkmadan önce sana getiririm. Her günün makamında sabahdan öğleye kadar oturduğu rivayet ediliyor. Ve gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var, yani kolay getiririm, hem de hiçbir şekilde güveni kötüye kullanmam, bozup değiştirmeden hiçbir şey kaybetmeksizin getiririm diye üsteleryerek günlük hissi vermeye çalıştı.

40-42- Yanında kitaptan ilmi olan kimse ben sana onu, gözünü açıp kapamadan getiririm, dedi. Bu kişinin kim olduğu hakkında değişik sözler vardır. İbnü Mes'ud'a göre: Hızır (a.s)'dır. İbnü Abbas'ın meşhur görüşüne göre, Süleyman (a.s)'ın veziri Asaf b. Berhiya'dır ki, siddik (dosdoğru) idi. Dua edildiğinde Allah'ın mutlak kabul edeceği ism-i azamı bilirdi Hz. Süleyman'ın bir mucizesi olarak veziri böyle bir keramet göstermiştir. Fahreddin Razi, bu kişinin Süleyman (a.s)'ın kendisi olmasını birçok yünden daha uygun bulmuştur. Bu cümleden olarak, mevsûlün, silâ ile bilinen işaret olması kaidesine göre burada Kur'an'ın âyetleri iyi düşünüldüğünde "Yanımda kitaptan bir ilim" olmakla bilinen kimse ancak Süleyman (a.s)'dır. Çünkü yukarda "Andolsun ki biz Davud'a ve Süleyman'a bir ilim verdik." (27/15) "Süleyman, Davud'a varis oldu ve (Süleyman) Ey İnsanlar! Bize kuş dili öğretildi, dedi." (27/16) buyurulmuştur, ancak bu şekilde "Onu ben getiririm" sözü İfrit'edir. Süleyman, İfrit'e karşı söylemiştir diye zamir ile zikredilecek yerde için büyüklüğünü anlatmak için mevsul getirilmiş ve bununla yukarda zikredilen ilimden bir örnek gösterilmiştir.

Bununla beraber çoğunluk bu kişinin Süleyman (a.s)'ın kendisi değil, adamlarından birisi olmasını ifadenin gelişine daha uygun bulmuşlardır. Muhyiddin-i Arabî "Füssûs" isimli eserinde "Bu Süleyman (a.s)'ın ashabından birisi eliyle olmuştur ki,orada bulunanların nefislerinden Süleyman (a.s)'ın şanı için daha yükseltici olsun." demiştir. Gerçekten adamlarından böyle kerametin meydana gelmesi kendisinin daha yüksek oluşuna işaret demektir. Ve bu ilmin, ona verilen ilimden olduğunu anlatır. Bu taht ne kadar uzaklıktan getirildi? Yukarda Hüdhüd kıssasında San'a'ya kadar varıldığına dair bir rivayet geçmiştir. San'a'dan ise Sebe' üç günlük uzaklıktadır, deniliyor. Bazıları da, bu sırada Süleyman (a.s) San'a'dan dönmüş, Şam toprağında bulunuyordu, demişlerdir. Bu takdirde iki aylık uzaklık demektir. Bu kadar uzaklıktan bir taht göz kırpıncaya kadar

nasil gelir? Şüphe yok ki bu, basit bir olay değil, bir keramet ve mucize olmak üzere söz konusudur.

Muhayiddin-i Arabî bunu şöyle anlatmıştır: Asaf, tahtın yapısında değişiklik yaptı da, onu bulunduğu yerde bırakıp her an meydana gelmekte olan yeniden yaratılmakta olunduğunu bilen kimselerden başkasının aklının eremeyeceği bir şekilde Süleyman (a.s.)'ın yanında meydana getiriverdi. Mevcud olduğu an, yok olup kaybolduğu anın aynı idi. İkisi bir anda idi ve Asaf'ın sözü zamanda fiilin aynı idi. Zira olgun kimseden çıkan söz, yüce Allah'ın "ol" sözü yerindedir. Bu tahtın oluşumu konusu, en zor konulardandır. Ancak bahsettiğimiz meydana getirme ve yerinde bırakmayı idrak eden kimseler müstesna. Taht, ne bulunduğuy yerden başka yere taşındı ve ne de yeryüzü onun için dürrüldü veya yandı.

Şeyhin "Hayır, onlar yeni bir yaratılıştan şüphe etmektedir." (Kâf, 50/15) âyetinden anladığı yeni bir yaratılış konusu son zamanlarda Descartes felsefesine kadar geçmiş bir görüş, bir nazariyedir. Fakat bunun buraya tatbiki, âyetin açık ifadesine uygun değildir. Çünkü âyetle "yapanım" denmemiş. "getiririm" denmiştir. "Ben onu sana göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" denilmesiyle de bir zaman ifade edilmiştir. Çabucak bir göz atıverme değil, hatta göz açıp kapayıncaya kadar da değil, bunlardan daha uzun olarak iki tarafı, iki bakış arasını ifade eder. Ve bu bir saniyeyi bile geçebilir Fakat Şeyh, bunu bir an kabul etmiş. Halbuki bir hareketin meydana gelmesi en azından iki an gerektirdiğinden, bir anda hareket olabileceğini düşünmek tenaküz olacağından, meseleyi zorlaştırarak, hareketsiz olarak bir şeyin meydana gelmesini göstermek için o yönde tevîl etmiştir. Çünkü kendisinde imkansızlık olana "kûn=ol" emri uygun düşmez. Fakat hatırlattığımız gibi, âyet bunu bir an değil, en kısa bir zaman ile ifade etmiştir. En azından diyecek kadar bir zaman var. Gerçekte "Asaf'ın sözü zaman yönünden yaptığı işin aynı idi," demekle Şeyh tamamen gerçeği söylemiştir. Bu sözde, yani sözünde iş, yapma değil, getirmedir. Bunu söylemesi ile getirmesi bir olmuştur. Yani söyleyinceye kadar getirmiştir. Zira ilmini biliyordu.Bir saniyede binlerce kilometrelik sürat zamanımız teknolojisinin düşünmeye alışık olduğu konulardandır. Önemli olan nokta, ancak bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti ve fennî bilmekten ibarettir. Bir yâncımda, bir elektrikte, bir telgrafta, görülen bu sürat bir cisimde de görüle bilir. Yakından tesir gösterdiğini gördüğümüz iradenin bir telsiz gibi uzakta da etkili olabildiğini gösteren misaller de yok değildir.

Bir çekim kanunu ile gökyüzü cisimlerinin fezada uçtuğu, bir irade ile organların vucutta oynadığı gibi, bir irade ile uzaktaki bir cismin boşlukta uçup yer değiştirmesi de kitabda, Levh-i mahfuz'da belli ve mevcut olan bir ilimdir.

Derdemez onu yabanışına yerleşivermiş görünce bu, dedi, Rabbimin lütfundandır. Normal bir ilâhî hadise değil "Bizi mümin kullannın birçoğundan üstün kıldı." (Neml, 27/15) âyeti ile işaret edildiği üzere özel ihşanı olan bir keramet veya mucizedir. "Beni imtihân etmek için: Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü" . Ona dedi: Tahtını bilemeyeceği bir vaziyete sokun, o değişden gösterin, yabancılaştınn, bakalım doğruyu bulabilecek mi? Kendininki olduğunu bilecek, vaziyeti kavrayacak, gerçeği anlayacak mı? Yoksa tanımayıp yola gelmezlerden mi olacak? Tahtının getirilmiş olması şaşırtıcı bir işle mülk ve hükümlerânlığının elinden alınmış olduğuna işaretir. Böyle korkutucu bir anda, o tahtın o değişim gibi gösterilmesinde büyük bir incelik ortaya konulmuş ve bununla onun yeteneği üzerinde bir deney yapılmak istenmiştir. Bunun üzerine gelince; senin tahtın da böyle mi? denildi. Bu senin tahtın denilmedi, o değişmiş gibi gösterildi. Sanki tipki o, dedi zaten bize daha önce bilgi verilmişti. Bu mucizeden evvel Hühüd'ün mektup getirmesi gibi tesbit ve duyduğumuz şeylerle Allah Teâlâ'nın kudretine ve senin peygamberliğinin doğru olduğuna bilgi sahibi olduk. Ve biz teslimiyet gösterip müslüman olduk, dedi. Hiç şaşmamızdan durumu olduğu gibi kavrayarak ustaca söz söyledi, peki öyle de önce niçin gelmedi?

Önce, Allah'tan başka taptığı şeyler (dünya saltanatı) kendisini alıkoymuştu. Çünkü kendisi inkârcı bir kavimdendi.

44- Denildi ona, gir köşke. "Sarahat" kelimesinden sarh, köşk ve kule gibi yüksek bina; "Sarhatüddâr" konağın sahası, sahnı, avlusu, alanı, meydanıdır. Derken onu görünce bir su sandı ve inciklerinden açtı, etekleri ıslanmasın diye topladı, paçaları göründü; önce şaşırmamışken bu defa şaşkınlık gösterdi. Süleyman bu dedi, billurdan döşenmiş bir meydanıdır. Bir billur saray ve girişinden meydanına kadar büyük bir havuz yapılip içine su salınmış, yine içine balık vesair deniz hayvanları konulup üzeri şeffaf cam ile döşenmiş. O vakit kadın, dedi Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim, boş şeylere tapmışım. Şimdi Süleyman'ın maiyetinde İslâm'a erdim âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum. Müfessirlerin, çoğunun kanaatine göre Süleyman (a.s) onunla evlenmiş ve mülkünde bırakmıştı.

Üçüncü kıssa:

Meâl-i Şerifi

45- Andolsun ki, Allah'a ibadet edin diye Semud'a da kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbirleriyle çekişen iki zümre oluverdiler.

46- Salih dedi ki: "Ey benim kavmim! İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Ne olur Allah'a istiğfar etseniz, belki rahmetine ulaşabilirsiniz."

47- Cevap verdiler: "Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık." Salih: "Siz çöken uğursuzluk (sebebi) Allah katında (yazılı) dır. Belki siz imtihana çekilen bir kavimsiniz!" dedi.

48- O şehirde dokuz çete vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı.

49- Allah'a and içerek birbirlerine şöyle dediler: "Gece ona ve ailesine baskın yapalım; sonra da velisine, 'Biz o ailenin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki doğru söylüyoruz' diyelim."

50- Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan onların planlarını altüst ettik.

51- İşte bak! Tuzaklarının akibeti nice oldu: Onları da, kavimlerini de toptan helak ettik.

52- İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Bilen bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır.

53- İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları da kurtardık.

45-53- REHT, ona kadar olan ceteye denir.

TİSATÜ REHT, görünüşe göre dokuz çete demek ise de müfessirlerin çoğu bunu dokuz kişilik bir çete diye tefsir etmişlerdir.

Dördüncü Kıssa:

Meâl-i Şerifi

54-58- 54- Lût'u da (peygamber olarak kavmine gönderdik). O, kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre hala o hayasızlığı yapacak mısınız?"

55- "Siz ille de kadınları bırakıp şehvetle erkeklerle yaklaşacak mısınız? Doğrusu siz beyinsizlikte devam edegelen bir kavimsiniz!"

56- Buna kavminin cevabı sadece: "Lût ailesini memleketinizden çıkarın; baksanıza onlar (bizim yaptıklarımızdan) temiz kalmak isteyen insanlarmış!" demelerinden ibaret oldu.

57- Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık. Yalnız kansı müstesna; onun geride (azaba uğrayanların içinde) kalmasını takdir ettik.

58- Onların üzerlerine öyle bir yağmur indirdik ki, ne kötü idi uyanılanların yağmuru!

Meâl-i Şerifi

59- (Resulüm!) de ki: "Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"

60- (Onlar mı hayırlı) yoksa, gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? Çünkü biz onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirmişizdir. Allah'la beraber başka bir ilâh mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir gürurtaur.

61- (Onlar mı hayırlı) yoksa, yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarında nehirler akan, onun için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'ın yanında başka bir ilâh mı var? Hayır onların çoğu (hakikatları) bilmiyorlar.

62- (Onlar mı hayırlı) yoksa, kendine yalvardığı zaman bunalmışa karşılık veren ve başındaki sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hakimleri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir ilâh mı var? Ne kit düşünüyorsunuz!

63- (Onlar mı hayırlı) yoksa, karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgarları müjdeci olarak gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir ilâh mı var? Allah onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir.

64- (Onlar mı hayırlı) yoksa, önce yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten, hem yerden rızıklandıran mı? Allah ile beraber başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz kesin delilinizi getirin haydi!

65- De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

66- Fakat ahiret hakkında bilgiler onlara ardarda gelmektedir. Ama onlar bundan bir şüphe içindedirler. Çünkü onlar bundan yana kördürler.

59- De ki: Hamd olsun Allah'a, Kur'an'ın bir hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah Teâlâ'dan alındığını izah için zikredilen kıssalar, yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğü ve şanının yüceliği ile peygamberine verdiği mucizeler ve yardımların, her türlü düşüncesinin üzerinde bir yükseliğe sahip olduğunu anlattığı gibi, özellikle Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi ile vaad edilen yüce inkılabların meydana geliş şekline ait geçmişten bazı örnekler ile müminleri müjdeleme kasdıyla geldiği için, burada Resulullah'in hem diye hamdetmesi, hem de Allah'ın seçtiği yani süzüp seçerek peygamberliği ve velâyeti için seçip ayırdığı güzide kullanna bir de selam olsun o seçtiği kullanna, diye bir selam hediye etmesi emrolunmuş ve bununla bir hutbeye giriş yapılarak müşriklerin başına kakma ve onları susturmak için şöyle bir karşılaştırma yürütülmüştür: Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?

Yani bahsedilen kıssalardan kudretinin yüceliği anlaşılın ve bu sebepten her türlü hamd, övgü ve yücelik kendisine ait olan Allah mı hayırlı, yoksa müşriklerin O'na ortak koşarak taptkları şeyler mi? Nasıl, kime ibadet etmeli? Bütün hayır kudreti elinde olan Allah ile hiçbir şey denk ve benzer tutulamayacağından bu karşılaştırmanın sadece müşriklere başa kakma için olduğu apaçıktır. Bahsi geçen tarihi kıssalar Allah'ın hayırlı olduğu hususuna delil olarak nakli birer delil olduklarından, bu nakli delillere iman olmayan müşriklere karşı daha açık ve daha genel olan akli delillere geçerek derece derece başa kakmanın kuvvetini artırmak için buyruluyor ki:

60- Yoksa o gökleri ve yeri yaratan mı? Arapçada atfî harflerinden biri olan "em" biri muttasıla, biri munkatıa olmak üzere iki kısımdır. Muttasıl olan "em", soru "hemzesi" karşısında edilgen bir "terdid" yani iki ihtimalli bir mânâ ifade eder. Munkatı' olan "em" ise cümlelerin başına gelerek "bel" gibi idrab (sözü başka yönü çevirme) ile "hemze" yani soru mânâsına gelir, ancak "Şu sizin askerleriniz, hani kimlerdir?" (Mülk, 67/20) gibi öünde açık bir soru edatı bulunduğu zaman "hemze" yani soru, var saymaya gerek olmaksızın yalnız "bel" mânâsına idrab olur. Yani bir sözden bir söze geçmeyi ifade eder. Biz bunların ikisini de "yoksa" diye tercüme ediyorsak da "yoksa" aslı itibarıyla mânâsında bir şartıye olduğundan doğrudan doğruya değil, dolayısıyla bir tercüme oluyor. Bunun için muttasıl "em" e uygun olsa bile munkatı' "em" e her zaman uygun düştüğü iddia edilemeyecektir. Bu sebepten "bel" yerinde hayır, yok, daha doğrusu, fakat tabirlerinden birini kullanıyoruz. de "em" muttasıldır. "Mâ" yı tekil olarak Allah kelimesine atfediyor. Fakat ve benzerleri munkatıadır. Cümleyi cümleye atfedip bağlıyor. Müfessirler burada kelimesini mevsule yükledikleri için cümle tamam olmak üzere haberin hazfedilmiş olduğunu söylüyorlar. İbnü Atbyye gibi bazıları bunu takdir etmişler ki "Ya o gökleri ve yeri yaratanı şirk koşular mu?" demek oluyor. Keşşaf sahibi gibi bir çokları da daha önce geçen cümleyi ipucu kabul ederek takdir etmişlerdir. Bu şekilde "yoksa o gökleri ve yeri yaratan ve şöyle şöyle yapan mı hayırlı, onların şirk koştukları mı?" demek oluyor ki, meâl buna göre yazılmak istenilmiştir. Gerçi bu meâlde cümlelerin atfî mânâsı açıkça görülme se yine o mânâ anlaşılabilircektir.

Bu sebepten o şekilde açıklayalım: Yoksa; Allah'ın kudret ve birliği ile hayırlı oluşunu anlatan o kıssalar gibi nakli delillerin olmadıyık farz edilecek aklın biliniş anlaşılması değil midir ki, o gökleri ve yeri yaratan ve sizin için, yani sizin yararnızı ortaya çıkarmak için gökten bir su indiren mi hayırlıdır, yoksa şirk koştukları mı? Burada görüldüyü ki nin mefûlü lehidir. Bilindiği üzere nahivde mefûlü leh iki kısımdır. Birine husû-î, diğeriine tahsilî denir. Fiilden zihnen ve haricen önce olursa husulidir. "Susadığı için içti" gibi. Susamak, içmek fiilinden öncedir. Zihnen önce, haricen sonra olursa tahsilî olur. "Kanmak için içti" gibi. Kanmak, içmek fiilinden sonradır. İşte buradaki böyle tahsilî bir mefûlü lehidir. Buna illet-i gaiyye, yani gaye sebep de denilir. Dikkat çekicidir ki fiiliyle ilgili kılınmış ise mutlak bırakılmıştır. Demek ki, bütün âlemin yarablığı insanlar için denemezde de yukandan suyun indirilmesinde, yağmur yağdırılmasında, insanoğlunun hayat ve faydasının hedef ve gaye olduğu gerçeğine şüphe yoktur. Su ile hayat arasındaki ilgiyi kuran ve bu sebeple hayatı meydana getirme hikmeti ile suyu indiren yüce Allah'tır.

Şimdi, suyun meydana getirdiği feyiz ve bereketi düşünen herhangi bir akıl onu yaratıp indirenin hayırlılığında şüphe gösterir mi? Fakat bu illet-i gaiyye konusunda filozofların bazı fikir tartışmaları olmuştur. "İllet-i gaiyye gerçekte, işi yapanın yapma kabiliyetine ve o işe göre bir öncelikle sebep olacağından ilâhî fiillerde illet-i gayye düşünlümez, çünkü bir başka şeyle tamamlanmayı gerektirir. Bu ise Allah Teâlâ hakkında imkansızdır" demişlerdir. Buna iki yönden cevap verilir:

1- Başkası ile değil, kendi sıfatı olan ilim ve iradesi ile kemal gerekir.

2- İlâhî fiillerde işi yapanın işi yapmasına illet olmak mânâsına illet-i gaiyye değil, fakat fayda, gaye ve hikmet cereyan ettiğinde şüphe yoktur. Burada su mânâları ayırdetmemelidir, bir fiil üzerine gereken herhangi bir neticeye fayda denir, eğer o fayda fiilin sonunda olursa buna gaye denir. Eğer o gaye fiilden istenilen ise, fiile gerekliliği istenilmesi itibarıyla garaz veya maksat denildiği gibi fiile sebep olması itibarıyla de illet-i gaiyye denilir.

Mesela su çıkarmak için bir kuyu kazmak istesem, dışarda kuyu kazmak su çıkarmann sebebidir. Kuyu önce kazılır, su onun sonunda çıkar; bu şekilde su çıkarmak kuyu kazmanın hem bir faydası, hem bir gayesidir. Aynı zamanda kuyuyu kazmaktan maksadım su çıkarmaktır. Bu yönüyle bu gaye benim garazım, yani hedefimdir. Su çıkarmak maksadı olmasa kuyu kazmayacaktım, bu sebepten su çıkarmak kuyu kazmanın zihnen önce illet-i gaiyyesidir. Bununla birlikte ben kuyu kazarken orada eski eserlerden kıymetli bir eser de bulsam, bu benim için yalnız bir fayda olur. Garaz değil, gaye de değildir. Çünkü fiilin sonunda değil, o fiil yapılırken meydana gelmiştir. Ve ben onu belki hiç düşünmemişimdir. Sonra benim bu kuyuyu kazmadan dolayı birtakım kimseler faydalanırlarsa, bu da onun fayda ve gayelerinden olur. Faydası olmayan bir fiil batıl ve gereksizdir. Gerçek mânâda bir faydası bulunmayan bir fiil, boş ve faydasızdır. Faydası ve gayesi bilinerek katı bir isabetle yapılan fiile hikmet denildiği gibi, fiilin sebep olduğu faydalara ve gayelere de o fiilin hikmetleri denilir. "Rabbimiz! Sen bunu boş

yaratmadın" (Âl-i İmran, 3/191) ifadesince yaratılış, boş yere olmayıp baştanbaşa faydalar ve gayeler ile birbirine bağlı ve hikmet ile dopdolu olduğundan, Allah Teâlâ'nın fiillerinde faydalar ve gayeler ile hikmetler mevcut olduğunda şüphe yoktur. Bu şekilde fiil ile gayesi aynı ölçüde hedeflenerek cereyan eder.

Bununla beraber, hikmette gereklikli istenildiğinden, gayeler, istenilen hedef şeklinde de meydana gelebilir. Ancak bu istenilen şeyin ilâhî fiillerde nedeni olmaz, yani garazda illet-i gaiyeyeki değeri bulunmaz. Mesela Allah Teâlâ hayat fayda ve gayelerine sebep olmak hikmetiyle suyu yaratmış ve yere indirmiştir. Fakat hayat gayesini dilemeseydi suyu yaratmazdı veya suyu yaratmasa idi hayatı yaratmazdı, demek mânâsında değil, yalnız su üzerine hayatın gerekliliğini dilemiş olması, mânâsınadır. Demek olur ki, filozofların ilâhî fiillerde münakaşa ettikleri illet-i gaiyeye delilli, hikmet delili olarak düşünüldüğü takdirde daha doğru bir şekilde düşünülmüş olur. İşte bu şekilde nin hikmetini göstermekte, âyetteki hitabin zevki de bu hikmetle ortaya çıkmaktadır. Buradan her yağmurun sadece insanların faydalanması için yağdığını anlamalı, fakat insanların faydası için yağdığı muhakkak olan suyu ki Kur'ân'da ona teşbih edilmiştir düşünülmeli ve onu yağdıran yüce Rabb'in hayrındaki büyüklüğü tefekkür etmelidir. Bu noktada hiçbir şüpheye yer bırakmamak üzere delilin delaletinden, delil getirilenin açıklığına geçilerek onun kim olduğunu anlatmak için, gaibden tekellüme (üçüncü şahıstan birinci şahısa) iltifat suretiyle şöyle buyurulmuştur:

Bir su ki indirip de onunla güzel güzel bahçeler bitirmişizdir.
HADİKA: İçinde su bulunan, göz bebeği gibi kıymetli bahçe, bostan.

BEHÇET: Göze, gönüle neşe ve sevinç veren güzellik demektir. Onları biz yapıyoruz, çalışma ve bilimizle biz yetiştiriyoruz, demek âdetleri olan cahilleri reddetmek için de şöyle buyuruluyor: Siz onların bir ağacını bile bitiremezsiniz. Yani o güzel bahçelerin bostanları yetişmesinde siz insanların da hizmeti ve gayreti yok değildir. Fakat siz kendi kendinize onların meyvalarını ve o güzel faydalarını yetiştirmek şöyle dursun, ağacını bile bitiremezsiniz. Bundan dolayı sizin amel ve işleriniz yaratıcının emri sınırları içinde kulluk etmekten ileri geçemez, O'na hâşâ bir ortaklık ifade edemez. Bir tanı mı var Allah ile beraber, yani Allah'tan başka tapılacak, O'na ortak tutulacak bir tanı daha bulunmasına imkan ve ihtimal mi var? Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhrur, apaçık haktan sapıyorlar, bu apaçık delili ve işaretleri göz önünde bulundurmuyorlar.

61- Yoksa o yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, yani insan ve hayvanların banıp yaşayabilecekleri yönüyle o suyun durabileceği bir yer kılan kılıp da aralarında imamlar akıtan ve onun için, yani yeryüzünün oturmaya elverişli yer olması ve imamların akması için sabit oturaklı dağlar yapan ve iki deniz arasında bir engel koyan mı? Yani dağların altında ve aralarındaki deniz gibi tatlı sularla acı denizleri birbirine karıştırmayıp aralarında bir gergi, bir engel koyan veya iki acı deniz arasında Arabistan kıtası gibi ince uzun bir kara parçasını koyup tutan zat mı hayırlı, yoksa onların ortak koştukları mı "Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerkinki tuzlu ve acı iki denizi salıveren... O'dur." Furkan, 25/53. âyetinin tefsirine bkz.) Bir tanı mı var Allah ile beraber? Hayır onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar. Bulundukları yeryüzünün durumlarını bile bilmezler. Bu âyetin ifade ettiği mânâ, özellikle yeryüzüne ait olan coğrafya ve yeryüzünün katmanları ile ilgili bilgilerle alakalı olduğundan böyle ifade edilmiştir. Bu iki âyet objektif, yani nesnel delililere ömektir. Buradan subjektif, yani öznel âyete geçilerek buyuruluyor ki:

62- Yoksa, kendisine yalvardığı zaman bunalmışa karşılık verip başındaki sıkıntıyı gideren, yani uzaklaştıran, MÜZTARR, Hastalık veya diğer bir şiddet ve ihtiyaç ile sıkışan, bunalan çaresiz demektir. Burada kast edilen cinstir. Bu sebepten her sıkılanın duasını kabul etmek gerekmez. "O dilerse kaldırılmasını istediğinizin belayı kaldırı" (En'am, 6/41) gibi dilemesiyle kayıtlıdır. Bununla birlikte çoğu zaman şiddetli ihtiyaç halinde duanın kabul olunacağına işaret, hatta vaad, yani söz verme de var, demektir. Çünkü sıkışma halinde ihlâs ortaya çıkar. Nice imansızların imana geldikleri görüldür. Ve sizi yer yüzünün halifeleri kılan mı? Yeryüzünün halifeleri, yeryüzünde geçmişlerin yerlerine kalanlar, demek olursa da, ilâhî hükümlerin yerine getirilmesi kendilerine emredilmiş hilafet sahipleri, yani yeryüzünün hükümdarları mânâsına olması da uygundur. Sıkıntıda bulunanın duası ile کوتülüğün kaldırılmasına işaret edilmiş olması da ancak bununla uygun olur. Ve o halde bu cümle müminlere daha ta İslâm'ın başlangıcında geleceğin İslâmî hakimiyetini vaad eden büyük bir müjdeyi ifade eder. Sürenin başındaki "Müminler için hidayet rehberi ve müjdedir" (Neml, 27/2) müjdesi ile, Davud ve Süleyman kıssasının burada zikredildiğine göre de bu mânâyâ olduğu belli demektir. Önceki âyette de silalar diye geçmiş zaman kipi ile getirilmiş iken, buradan itibaren değiştirilerek muzâf, yani şimdiki ve gelecek zaman kipi kullanılması da Hz. Muhammed'in peygamberliği ile vaad edilen durumların değişimi göstermesi yönünden bu mânâyâ açık bir delildir. Bunun için kipi koruyarak bunu şöyle tercüme etmek daha uygun olacaktır. "Ve sizi yeryüzünün halifesi yapacak olan mı hayırlı, yoksa onların ortak koştukları mı? Bir tanı mı var, Allah ile beraber? Ne kadar kıt düşünüyorsunuz! Bu âyet, bir kişisel nefis, biri de toplumsal nefis ile ilgili iki nefsi âyet hatırlattığından burada tezekkür denilmiştir.

63- Yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde yol gösteren ve rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgarları müjdeci olarak gönderen mi hayırlıdır, onların ortak koştukları mı? Bu âyette kara ve deniz yolculuklarında cihad ile İslâm fetihlerinin ilerleyeceği haber veriliyor. Ve Hak nzasını takip ederek fiilen birlik ile neticelenen olan farklı fikir ve görüş akımlarının "Ümmetimin ihtilafı geniş bir rahmettir" hadisinin açıkladığı üzere bir rahmet müjdecisi olduğuna da işaret edilmiştir. Bir tanı mı var Allah ile beraber çok yücedir, münezzehtir Allah onların ortak koştuklarından. Beşinci defa bu, bir de hem objektif yay nesnel, hem subjektif yani öznel delili içinde bulunduran şu âyet ile tekid ve ifade buyuruluyor:

64- Yoksa, önce yaratan sonra yaratmayı tekrar eden, döndürüp yine yaratacak, dünyaya bir de ahiret yapacak olan ve size gökten ve yerden nızık veren mi hayırlı, onların ortak koştukları mı? Bir tanı mı var Allah ile beraber? Yani bir tanı daha olsa idi, ilk defa yaratma başlayamazdı, iki kudret bir birine mani olur, aralarında çatışma çıkardı. Bir galip gelse, mağlub olan ilâh olamaz, gelseme hiçbir ilâh olamaz, bir şey yaratılmazdı ve şu görülen yaratılış düzeni bulunamaz ve siz yerden ve gökten nızıklanamazdınız. Demek ki, bu yaratılışı ta başından yapan ve yerden maddî ve manevî nızıklarla nızıklandıran ve sonra çevirip soracak olan Allah Teâlâ'dan başka tapılacak hiçbir şey yoktur.

De ki: Haydi (ey müşrikler) getirin delilinizi eğer doğrularsansız, yani şirk davanıza doğru iseniz, gerçekte Allah'tan başka tapılacak mabudlar bulunduğuna bir deliliniz olması gerekir, getirin görelim, fakat ne mümkün?

65- Ey Resul! De ki: Gözlerle ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Onlar ne zaman tekrar diriltileceklerini de bilmezler

66- fakat ahiret hakkında bilgileri onlara ardarda gelmektedir.
"İDDARAKE" aslında tedarekidir. Tadarük, ardi ardına yetişip ulanmak, diğer bir ifade ile aralıksız bir biri ardınca gelmek, birbiri ardınca gelip katılmak, ara vermeden gelmek, demektir. Buna şöyle de mânâ verilmiştir: "Belki ilimleri ahirette arkanlardan ard arda yetişmektedir" Bu şekilde "iddareke" ye müteallik olur. Fakat ilim, malumat mânâsına, ondan hab olarak şu mânâ bizce daha uygundur: "Yeniden dirilenim hangi saatte olacağını bilemezlerse de, esas yönüyle ahiretin olacağına dair kendilerine peygamberler vasıtasıyla ve hadiselerin oluşumu ile ardi ardına bilgi verilmekte, bilgaye ait sebepler olgunlaşmaktadır. Fakat onları bundan şüphe etmektedirler, bir türlü inanamaz, ikna olamazlar. Daha doğrusu onlar, bundan yana kördürler, ahirete ait delilleri görmezler, görmek istemezler. Bak ne diyorlar:

Meâl-i Şerifi

67- İnkârcılar dediler ki: "Sahi biz ve atalarımız toprak olduktan sonra gerçekten (diriltilip) çıkarılacak mıyız?"

68- "And olsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."

69- De ki: "Hele bir yeryüzünde gezin de, günahkarların sonu nice oldu, bir bakın!"

70- (Habibim!) Onlara karşı mahzun olma, kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü de sıkıntı duyma!

71- Bir de, "Eğer doğru söyluyorsanız bu vaad (ettiğiniz azab) hani, ne zaman?" derler.

72- De ki: "Çabucak gelmesini istediğiniz şeyin (azabın) bir kısmı herhalde yakında ensenize binecektir."

73- Şüphesiz Rabbin, insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat insanların çoğu şükretmezler.

74- Rabbin elbette onların sinelerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir.

75- Gökte ve yerde gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Lehv-i mahfuzda) bulunmasın.

76- Haberinizi olsun ki bu Kur'an, İsrail oğullarına, hakkında ihtilaf edegelindikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır.

77- Ve o, müminler için gerçekten bir hidayet rehberi ve rahmettir.

78- Rabbin şüphesiz, onlar arasında kendi hükmünü verecektir. O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

79- Ve o halde sen Allah'a güven. Çünkü sen, apaçık hakikatin üzerindesin.

80- Bil ki sen, ölülere işittiremezsin, arkasını dönüp kaçmakta olan sağırlara da daveti duyuramazsın.

81- Sen kârları sapıklıklarından çevirip doğru yola getirecek değilsin. Ancak (gönülden) teslim olarak âyetlerimize iman edenlere duyurabilirsiniz.

82- Söylenen başlarına geleceği vakit, bunları için yerden bir "dâbbe" (canlı) çıkarırsız ki bu, onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söylesin.

67-75- O çabuklaşmasını istediğinizin bazıı, nitekim "bedr" de oldu, geri kalanı da ölümlerinden sonra hem yerde ve gökte hiçbir gaibe, yani son derece gizlenmiş bir sır yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın.

76- MÜBİN: Açık veya açıklayıcı ki, burada Allah Teâlâ'ya göre açık demektir. Maksat, Levh-i Mahfuz veya doğrudan doğruya Allah'ın ilmidir. Hakkında ihtilaf edip durdıkları şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır.

77- Teşbih ve tenzih, cennet ve cehennemin hal ve durumu, Uzeyr ve Mesih meseleleri gibi ve şüphe yok ki o Kur'an gerçekten bir hidayet, doğru yolu gösterir bir hidayet rehberidir. Bundan dolayı anlattığı konularda, hakkı gösterdiğinde şüphe etmemelidir. Tam bir rahmettir, fakat müminler için, çünkü o hidayetten faydalanacaklar ancak onlardır.

78- Gerçekten Rabbin onlar arasında, yani o ihtilaf eden Benî İsrail'den yahudi ve hristiyanların arasında hükmiyle hüküm verecektir. Belli ki burada hüküm, kaza mânâsına masdar değil, hüküm kendisiyle verilen mânâsına isimdir. Nitekim "Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm olarak indirdik" (Ra'd, 13/37) âyetinde bu mânâ ile Kur'an'ın bir ismi olmuştur. Gerçekte "İnsanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı indirdik." (Nisâ, 4/105) ifadesinde bildirildiğine göre Kur'an, insanlar arasında hüküm için indirilmiştir. Buna göre ahkâmı ile hükmedecek demek, Kur'an ile hüküm buyuracak demek olur. Bu şekilde yahudi ve hristiyanların ileride fiilen Kur'an'ın hükmü ile mahkum olup, İslâm idaresi altına girecekleri haber verilerek sürenin başında hatırlatıldığı üzere, vaad edilen kudret ve saltanat müjdelennmiştir. Sakin bunda tereddüt olmasın. O mutlak galip, kudretine karşı gelinme ihtimali olmayan galibdir, bundan dolayı vaadini yerine getirir, muhakkak hükmünü gerçekleştirir herşeyi bilendir. Bu sebepten onu nasıl yapacağını da bilir.

79- O halde Allah'a güven ve itimad et. Ya Muhammed! Çünkü sen, apaçık hakikatin üzerindesin. Onun için itimad etmelisin.

80-81- Bil ki, sen ölülere işittiremezsin... Onun için de çaresiz, Allah'a işlerini bağlayarak tevekkül etmek lazim gelir.

MEVTA' dan maksad, hakkı duymayan kâfirlerdir. Allah'ın âyetlerinden hiç etkilenedimlikleri için duygusuzlukta ölülere benzetilmiştir. Nitekim derece derece sağırlar, körler de öyledir. Arkalarını dönmüş kaçarlarken, zira böyle olmasa, belki işaret ile filan çağınlmaları mümkün olabilir.

82- O söylenen başlarına geleceği vakit te, yani kâfirlerin acele gelmesini istedikleri söz, söylenen o azab tamamıyla aleyhlerinde meydana geleceği, başlarına kıyamet kopacağı zaman veya aleyhlerinde hüküm meydana geleceği zaman onlar için yerden bir "dâbbe" (hayvan) çıkarsın ki, bu, onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söylesin. Yukarda açıklandığı üzere "Bilakis onlar bundan şüphe etmektedirler, zira onları bundan yana körler." (Neml, 27/66) olduklarını anlatır. Burada kıyamet âlâmetlerinden olan bir dâbbetü'l-arz haber veriliyor.

DEBB VE DEBİB: Hafif yürüme, debelenme demektir. Hayvanlarda ve çoğunlukla etraflarında, yani böceklerde kullanılır. İçkinin vücuda yayılması ve bir çürüklüğün etrafına buluşması gibi, hareketi gözle tesbit olunamayan şeylerde de kullanılır. "Dabbe" kelimesi de bundan fail olmak üzere asıl lügatte "mâyedübbü", yani debbeden, haff yürüyen, debelenen demek olur. Ve şu halde tren, otomobil, bisiklet gibi otomatik şeylere de, lügatin aslına göre "dâbbe" demek uygun olabileceks de dil de kullanılışı hayvanlara mahsustur. Hatta örfde dört ayaklı hayvanlarda ve onlar içinde özellikle atta daha çok kullanılmıştır. Bununla beraber "Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi kamı üstünde sürünen, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür..." (Nûr, 24/45) âyetinden anlaşılacağı üzere her hayvan hakkında kullanılır. Hayvan kelimesi ile eşanlamlı gibidir.

"Yeryüzünde yürüyen her canlının nzkı, yalnızca Allah'a aittir." (Hûd, 11/6) âyetinden anlaşılın da budur. Bundan dolayı hayvan gibi insan için de kullanılır. Bu âyette "dâbbe" diye nekre (belirsiz isim) olarak geldiğinden bunun bildiğimiz dâbbelerden bambaşka bir dâbbe olması akla gelir. "Onlarla konuşan dâbbe" terkinde açıkça belirtilen bunun konuşan bir hayvan, yani insan olmasdır. Tefsirler de bu iki nokta etrafında dolanmaktadır.

Râgıb, Müfredat'ında bu konudaki görüşleri şöylece özetlemiştir: âyetinde denildi ki: "Dâbbe, tanıdığımızın aksine bir hayvandır ki, çıkması kıyamet vaktine mahsustur" Bir de denildi ki: "Bununla cehalet ve bilgisizlikte hayvanlar gibi olan en şerli kimseler kasdolunmuştur." Bu takdirde dâbbe bütün debelenen yaratıkları ismi olarak ifade edilmiş olur. "Hâin" kelimesinin cemisi, "hâine" gibi. Kâdi Beydâvî ve bazı hadisçiler bunu "cessâse" casuslar olarak göstermişlerdir ki, bir hadiste haber verildiğine göre, cessâse, Deccal için haberler araştırıp toplayan casus demektir. Ebû's-Suud da diyor ki: Bu dâbbe, casustur. Bundan cins isim söylenip, bir de tefhim (büyüklüğüne işaret) tenvinile bilinmezliğinin tekid edilmesi, şanınin garibliğine ve özeelliğine, davranışının açıklamadan uzak olduğuna delalet eder. Bundan dolayı hadiste bildirilen bazı garip rivayetleri kaydettikten sonra, şunu da ilâve ediyor: Hz. Ali'den nakloldu: Kuyruğu olan bir dâbbe

değil, sakalı olan bir dâbbedir, demiş bir erkek olduğuna işaret etmiştir. Fakat meşhur olan bir dâbbe olmasındır. Şüphesiz Kur'an'da denildiği için bir dâbbedir. Fakat erkek bir dâbbedir. "Onlara söyleyen dâbbe" denilmesi ise, bunun bir insan olmasını belirtmek için açık bir delildir. Burada söze mecazî bir mânâ vermek veya fiilini "söylemek" mânâsına değil de cerh (yaralama) mânâsına konuşma ile yorumlamak, açık beyanın zıddıdır. Garib rivayetler ile Kur'an'ı açık mânâsından çıkarmak yakın ilmine zarar vermektir.

Kaldı ki, Ahmed Tayalisi, Naim b. Hammad, Abd b. Hamid, Tirmizî hasen hadis diyerek, İbnü Mâce, İbnü Cerir, İbnü Münzir, İbnü Ebi Hatim, İbnü Merduye ve Beyhakî gibi zatların Ebu Hüreyre (r.a.)den rivayet ettikleri bir hadiste Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Dâbbetü'l-arz, Musa'nın âsası, Süleyman'ın mühürü yanında olarak çıkacak, mühür ile müminin yüzünü paratacak, âsa ile kâfirin burnunu kırarak, insanları sofraya toplanacak, mümin ve kâfir tanınacak."

Bu hadise göre de, dâbbe, maddî ve manevî normalin üzerinde bir kuvvet ve saltanat ile ortaya çıkıp büyük bir İslâm devleti kuracak lider olmuş oluyor. Şüphe yok ki, Musa'nın asasına, Süleyman'ın mühürüne sahip olan kimse, büyük bir şahsiyet olacaktır. Hem de kötülerden değil, iyi ve hayırlılardan olacak, bütün müminlerin yüzünü güldürecek, kâfirlerin burnunu kıracaktır. Âyette "Onlara insanlann âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler" buyrulması da bunu gerektiriyor. Şu halde buna dâbbe ismi verilmesinin sebebi, onun kâfirlerle karşı acımasız olacağını ve Allah Teâlâ'ya göre onun meydana çıkarılmasının zor bir şey değil, yerden normal bir dâbbe çıkarmak gibi kolay olduğuna anlatmaktır. Burada bazı eserleri (haberleri) de kaydedelim:

1- İbnü Cerir'in Huzeýfe b. Esîd'den rivayet ettiğine göre: "Dâbbe'nin üç çıkışı vardı: Birisinde bazı çöllerde çkar, sonra gizlenir. Birisinde de, emirler kan dökerken bazı şehirlerde çkar, yine gizlenir. Sonra insanlar mescidlerin en şereflisi, en büyüğü ve faziletlisi içinde iken yeryüzü kendilerini fırlatmaya başlar. Derken halk kaçışır, müminlerden bir grup kalır, bizi Allah'tan hiç bir şey kurtaramaz derler. Dâbbe de onların üzerine çkar, yüzlerini parlak yıldız gibi parlatır. Sonra hareket eder, artık ne takip eden yetişebilir, ne de kaçan kurtulabilir. Bir adama varır, namaz kılıyordur, vallahi sen namaz ehli değilsin der. Yakalar, müminin yüzünü ağartır, kâfirin burnunu kırar" dedi. "O zaman insanlar ne halde olur" dedik. "Arazide komşu, malda ortak, yolculuklarda arkadaş olurlar" dedi.

2- İlim ehlinde bir çokları dâbbenin ortaya çıkması, emir bi'l-ma'rûf (iyilikleri emir), ve nehiy an'il-münker (kötülüklerden menetme) terk edildiği vakittir demişler. İbnü Ömer (r.a) den rivayet edilir ki, âyeti emir bi'l-ma'ruf ve nehiy an'il-münker terk olunduğu vakittir, demmiştir. Buna göre "müslümanlar da bozulup aleyhlerinde hüküm hak olduğu vakit" demek oluyor.

Meâl-i Şerifi

83- Ve her ümmetin âyetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaati toplayacağımız gün, artık onlar bir arada tutulup (hesap yerine) sevkedilirler.

84- Nihayet (oraya) geldikleri vakit Allah buyurur: "Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Yoksa yaptığınız başka neydi?"

85- Yaptıkları haksızlıktan dolayı, o söz gerçekleşmiştir; artık onlar konuşamazlar.

86- Görmediler mi ki, dinlensinler diye geceyi yarattık ve (çalışsınlar diye) gündüzü aydınlık yaptık. İman eden bir kavim için elbette bunda ibretler vardır.

83- "Toplayacağımız gün..." Sözün gelişine göre âyetin zahirî mânâsı, dâbbenin ortaya çıkışı ile meydana gelecek değişikliklerin bir bölümünü anlatmaktır. Yani ileride "Sû'a üfürüldüğü gün" âyeti ile açıklanacak olan büyük kıyametten önce bir küçük kıyameti veya orta kıyameti açıklamaktır.

84- Nihayet geldikleri zaman, Cenab-ı Allah daha iyi bilir ya , maksat, öldürölüp de Hakk'ın huzuruna getirildikleri zaman demektir. O zaman Allah buyurur ki: Siz benim âyetlerimi ne olduğunı kavramadan yalan saydınız öyle mi, Yoksa, yani tekzib etmedinizse ne yaptınız, bu güne yarar ne amel işlediniz?

85- Yaptıkları haksızlıktan ötürü, o söylenen başlarına gelir, aleyhlerinde hüküm hak olup cehennemi boylarlar. Artık nutukları tutulur, ne itiraz, ne özur, hiç bir şey söyleyemezler.

86- Görmediler mi? Burada maksat, gözle görmek değil, kalpe görmektir. Çünkü gece ve gündüz gözle görülürse de sakinlik ve görme hikmetiyle yapıldıkları gözle görünme özelliklerinden değil, akıl yürütmekle bilinir olmalandıdır.

Elbette bunda, bu yapılaştı şüphesiz âyetler var. Allah'ın varlığına, birliğine, peygamberliğine gerçekliğine, ahiretin olacağına ve insanlann hayat nizamına ve amellerine işaret olan deliller var:

BİRİNCİSİ: Kâinatın bir kararda, bir şekilde kalmayıp hareketten sakinliğe, sakinlikten harekete, karanlıktan aydınlığa değiştirilip durması, yaratılışlar üzerinde hakim yüce bir kudretin varlığını gösterdiği gibi, özellikle insan hayatı açısından, gecenin sükûnet ve dinlenme ve gündüzün uyanıklık ve faaliyet hikmeti ve faydalarıyla ilgili yapılması, o yaratıcının her şeyi bilen, hakim, dilediğini yapar bir mutlak yaratıcı olduğunu gösterir. Çünkü isteseydi, insanları da yararsalar gibi yapar; gündüzleri göz açtırmaz ,geceleri dinlendimezdi.

İKİNCİSİ: Hareketleri durdurup sükunete erdiren, duranların bir nur ile gözlerini acıp hareket etmelerine imkan veren o kudretin, bilgisizlik karanlığında uyuyan insanları uyandırmak, şaşkınlara yol göstermek için dünyayı peygamberlik nuru ile aydınlatacağını da gösterir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Gece ve gündüzün bu değişimleri, bu âlemin bir değişme âlemi olduğunu, bu sebepten bu günün bir yannı ve bu dünyanın bir ahireti bulunduğunu anlattığı gibi bir nur titremesi ile, uyuyan gözlerin açılması ve sakin olanların harekete geçivermesi, aynı şekilde bir üfürme ile ölülerin dirlebileceğini gösteren bir yeniden dirilme misali olarak görülür. Fakat iman eden bir kavim için, çünkü iman etmeyenler hiç bir âyete inanmazlar.

Meâl-i Şerifi

87- Sûr'a üfürüldüğü gün Allah'ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsı boyunları bükük olarak O'na gelirler.

88- Sen dağları görürsün de, yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi sapaşağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.

89- Kim iyilikle gelirse, ona daha iyisi verilir ve onlar o gün korkudan da emin kalırlar.

90- Her kim de kötülükle gelirse artık yüzleri ateşte sürtülür. "Başka değil ancak yaptığınız amellerin cezasını çekeceksiniz." (denir).

87- Sûr'a üfürüldüğü gün, büyük kıyamet!

SÛR, bazılan bunu "vâv" harfinin fethi ile "suver" gibi "suret" kelimesinin çoğulu, nefhi de suretlere ruh üfleme diye kabul etmişlerdir. Eğer böyle olsaydı zahirinde denilmesi gerekirdi. Halbuki diğer bir âyette "Sonra, ona bir daha üflenince" (Zümer, 39/68) diye müfred müzekker zamiri gönderildiğinden bu mânâ doğru olamaz. Bazılan da bunu temsilî kabul etmişler, ölülerin kabirlerinden mahşere çağırılışları halini bir orduyu harekete geçirmek için boru çalınması haline benzetmek suretiyle temsili istiare yapıldığını söylemişlerdir. Tefsircilerin çoğuna göre ise bazı hadislerde rivayet edildiği üzere Sûr, büyük boru gibi bir şeydir ki, üç defa üfürülecektir: Birincisi, "nefha-i feza","yani dayanamama, korku üfürmesi. İkincisi, "nefha-i saik" yani yok olma.

Üfürmesi, üçüncüsü ise "nefha-i kıyam", yani kalkma üfürmesidir. Ve buna memur olan meleik İsrâfî'dir. Bu âyetle açıklandığı üzere birincisi olan nefha-i feza'da göklerde ve yerde kim varsa, yüce Allah'ın dilediklerinden başkası, hep dehşetten sarsılacak. Zümer Sûresi'ndeki "Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzeri göklerde ve yerde, kim varsa düşüp ölmüş olacaktır." (Zümer, 39/68) âyeti gereğince ikinci olan nefha-i saik'ta ise Allah'ın dilediklerinden başka hepsi yıkılıp ölecek. "Sonra ona bir defa daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakakalacaklar." (Zümer, 39/68) ve "Bir de ne göresin! Onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rabblerine giderler" (Yasin, 36/51) âyetleri gereğince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerinden kalkıp mahşere koşacaklardır. Tirmizî'nin Ebu Said-i Hudrî (r.a) den rivayet edip hasen dediği hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v): "Nasıl zevk ve neşe içinde olurum, Sûr sahibi boruyu ağzına almış, ne zaman üfürmesi emredilecek diye izin bekliyor" buyurmuştu. Bu, ashabı kirama pek ağır geldi. O zaman Peygamber Efendimiz:

" Allah bize yeter, o ne güzel vekildir." (Âli İmran, 3/173) deyiniz" buyurdu.

FEZA: Korkunç bir şeyden insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarılsıp belinlemek demektir. Ancak Allah'ın dilediği kimseler müstesna olarak korkudan emindirlir Bunlann kim olduğu hakkında değişik sözler söylenmiş ise de kesin bir bilgi yoktur. En uygunu, bundan sonraki ikinci âyette "Ve onlar o gün korkudan da emin kalırlar" (Neml, 27/89) ifadesinin, bunun bir açıklaması şeklinde olmasındır.

88-89- Bir de sen dağları görürsün de onları yerinde durur sanırsın. Halbuki onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler. Bu âyet iyi anlaşılması değildir Müfessirler bunu "Dağlar sallanıp yürütüldüğünde..." (Tekvîr, 81/3), "Dağlar atılmış yün gibi oldu..." (Kâria, 101/5) âyetleri üzere kıyamet günü dağların yün gibi atılıp yürütülmesi manzârasının bir tasviri kabul etmişlerdir. Buna göre bu âyet "hepsi O'na dehşete kapılarak gelir." (Neml, 28/87) cümlesine matuf olarak bu görüş, bu sanış, bu bulut gibi geçiş, her ileride o feza günü olacak. Fakat buna göre "Sen onları durur sanırsın" cümlesi yakışksız kalır. "Oysa, onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler," denilmesi daha uygun olurdu. Çünkü "O gün dağlar bulut gibi geçecekler de o halde sen onları camid duruyor sanacaksın" denilmesi, şiddetlendirmek değil hafifletmek oluyor. Şu halde ile bu güne, o güne ait olmak ihtimali kalır. Yani "bu gün hal-i hazırda dağları görürsün câmid hareketsiz sanırsın, halbuki, onlar kıyamet günü bulut geçer gibi geçeceklerdir" demek olur. Bu surette ise fazla kalır denilmesi daha uygun olurdu.

Bunun için müteahhirin'den bazıları fiilinin de şimdiki zamana ait olması gerekeceğine hükmederek bununla yeryüzünün hareketini ispata çalışmışlardır. Buna göre mânâ şöyle olmaktadır: Sen bu gün dağları görür hareketsiz sanırsın, halbuki onlar hergün bulut geçer gibi geçerler. Bu esas itibarıyla güzel bir mânâdır. Ancak bu geçiş yeryüzünün her gün güneş etrafındaki dönüşü olarak yorumlanınca kıyamet halleri arasında bunun ne sebeple zikredildiği anlaşlamıyor. Bir de bütün bu görüşlerde yalnız "yerinde durur" demek oluyor. Ve bunun yürütmekle karşılığı anlaşılrsa da, bulut ile olan karşılığında zevk kaybedilmiş oluyor.

Bizim görüşümüze göre bu âyet, şimdiki halin her an oluş ve yok oluşunu göstererek kıyamet ve yeniden dirilmeyi düşündürmek için bir nevi delil göstermek üzere ifade edilmiştir. Dağların aslında gezici gazlardan meydana gelmiş olup zerrelere bulut buharlaşır gibi olmak ve yok olmak, kimyasal değişimle aynı ile her an yeni yaratılış devam edip durduğunu ve bu suretle yoğunluğunun da bir tek hacimde sabit kalmayıp her an değişmek ve yeniden meydana gelmek üzere bulunduğunu ve bu sebepten âlemin en sabit görülen şeylerinin bile böyle her an değişme ile bir kıyamete doğru gittiğini ve şu halde günün birinde bir üfürme ile o koca dağların yerinden bütün yoğunluklarıyla yürütülüp yeryüzünün başka bir yeryüzüne değiştirilebileceğini anlatıyor. Hem bu gidışın nizamsız bir değişiklik ile sadece bir tahrir için değil, bulutun rahmete gidışı gibi hikmet ve intizam ile daha yüksek bir hayata geçirmek için olduğuna işaret de ediyor. Bu işareti özellikle açıklamak için buyruluyor ki: Her şeyi itkan eden, yani ilim ve hikmeti ile her şeyi yerli yerinde sağlam ve muntazam yapan Allah'ın sanatıdır! Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır. Her kim bir iyilikle gelirse ona ondan daha hayırlısı var, hem onlar o iyilikle gelenler o günkü bir feza'dan, yani o üfürölme günü veya tekrar dirilme günü dehşetli bir korkudan emin kalırlar

90- her kim de bir seyyie ile, kötü amel ile gelirse yüzü koyun ateşte sürtülür. Başka değil, ancak yaptığınız amellerin cezası ile karşılanacaksınız.

Bu açıklamadan sonra, sonuç olarak Resulullah (s.a.v) âa şöyle söylemesi emrolunuyor: Meâl-i Şerifi

91- (De ki): "Ben ancak her şeyin sahibi olan ve burayı kutlu kılan bu şehrin (Mekke'nin) Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Yine bana müslümanlardan olmak emredildi."

92- "Ve Kur'an'ı okumam emredildi." Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: "Ben sadece uyarıcılarınam."

93- Ve şöyle de: Hamd, Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

91-92-93- "Bu belde" yani Mekke. "Kim Allah'a yüzünü iyilik yapan biri olarak çevirirse" (Bakara, 2/112) âyetine göre Allah'ın birliğine teslim olan ve yaptığıni Allah için yapan halis müslümanlardan ve de ki: Hamdolsun Allah'a, o size âyetlerini gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Yani Kur'an'da kudret delillerinden İslâm'a vaad ettiği olağanüstü yardım ve başarıları ileride fiilen gösterecek. Şimdi tanımak istemediğiniz o hakikatleri o vakit tanıyacaksınız. "Şüphesiz ki bu Kur'an, sana hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir" (Neml, 27/6), "Rabbin şüphesiz onlar arasında hükümünü verecektir." (Neml, 27/78), "O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız." âyetleri müminlere hidayet ve müjde için indirildiği, başında bildirilen bu sürenin ruhu yerinde olan teminat âyetleridir.

Bu sürenin indirildiği Mekke'de peygamber'in ne kadar yalnız, İslâm'ın ne kadar garip olduğu düşünülür de öyle bir zamanda böyle bir süre ve özellikle bu kesin âyetlerle gelecek hakkında vaad ve teminatın kuvveti ve büyüklüğü ve gerçekte hicretten sonra İslâm tarihini açtığı kudret ve saltanatın genişliği ve önemi düşünülürse bu sürenin ve bu âyetlerin, bu yüksek haber ve teminatın ne kadar büyük mucizeleri içinde bulunduğurdu ortaya çıkar. Ve gerçekten bu Kur'an'ın, her şeye hakim, her şeyi bilen yüce Allah tarafından geldiği bütün açıklığı ile anlaşılır.

Tarihi araştıranlar "Bedir" den başlayıp Hz. Ömer devrinden, Fatih, Yavuz ve Kanuni Süleyman devirlerine kadar yüce Allah'ın "Hamd olsun Allah'a! O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız" buyurduğu üzere, âyetlerini nasıl gösterdiğini hiç şüphesiz görür, hamd ederler. Selim ve Süleyman saltanatlarının, Davud ve Süleyman saltanatları gibi "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" (Neml, 27/15) şükranesiyle doğması da bu süredeki müjdelerin neticelerinden olduğunda şüphe yoktur.

Şunu da unutmayalım ki, Çanakakale, Sakarya, İnönü zaferleri, İzmir'in düşman işgalinden kurtanması, Avrupalıların İstanbul'dan çıkarılması hamdolsun yüce Allah'ın zamanımızda gösterip tanıttığı İslâmî âyetlerdendir. Bu savaşlarda Türkiye müslümanları öyle bir sıkıntı ve ilhas ile Allah Teâlâ'ya sığınarak çalışmışlardı ki "Onlar mı hayırlı, yoksa kendine yalvardığı zaman bunalmışa karşılık verene ve başındaki sıkıntıyı gideren...mi?" (Neml, 27/62) âyeti aynen ortaya çıkmıştı. Fakat bütün bunları meydana gelişinden sonra "Bil ki sen, ölüleri iştiritemezsin, arkasını döndü kaçmakta olan sağırlara da daveti duyuramazsın." (Neml, 27/80) buyrulduğu üzere duymak istemeyen kalpsizler, sağırlar, körler, İslâm'ın artık bütün vaadleri olmuş bitmiş, gelecek için görevi kalmamış olduğunu iddia ederek müslümanlığı körtetmek, Allah'ı unutup şirk yollarına gitmek istiyorlar. Böyle nankörlükler yapılıcağıni bildiği için yüce Allah da "Rabbin neler yapacağınızdan da habersiz değildir." buyuruyor. Sürenin başında da "Müminler için hidayet rehberi ve müjdedir" (27/2), "Ki onlar, namazı kılarlar, zekatı verirler ve ahirete

de kesin olarak iman ederler" (27/3), "Şüphesiz biz, ahirete inananmayanların işlerini kendilerine süslü gösterdik de o yüzden bocalar dururlar; işte bunlar kendileri için oldukça ağır bir azab bulunan kimselerdir, ahirette en çok ziyana uğrayacaklar da onlardır." (27/4-5) buyurulmuştur.

Yani müminlere, sonsuz geleceği olan ahiret vaad edilip müjdelenirken, ahirete imanı olmayanların, kendilerini beğenen körlüklerini ve sonundaki hüsranlıları anlatmıştı. Dâbbetü'l-arz ve Sûra üfürülme âyetlerinde de bütün âlemin umumî değişimi anlatılırken, İslâm'a vaad edilen ahiretin sonsuz tahakkuku tesbit edilmiş ve "Kim iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan da emin kalırlar" buyurulmuştur.

Gerçekte "Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, ve (çalışınlar diye) gündüzü apaydınlık yaptığımızı görmediler mi?" (27/86) buyurulduğu üzere İslâm'ın da gecesî, gündüzü olacak, o da bu değişen âlemde bazen gecelerin sukunet avucunda dinlenecek, bazen gündüzlerin parlayan ikbalinde gözlerini açarak Hak Teâlâ'nın yüz huzurunda en yüksek hayatı yaşamak için uyanacaktır. Bu âyetin işaretine göre İslâm'ın istikbali gece değil, gündüzdür; sönük değil, parlaktır. Asarisa basan gece karanlıktan, onu dinlendirip tekrar uyandırmak içindir. Bu mânâ, bilinen bir hadis-i şerif ile şöyle açıklanmıştır: Bu hadisteki fiilini birçok kimseler mânâsına nakıs fiil kabul ederek: "İslâm garib olarak başladı (veya zuhûr etti), yine başladığı gibi garib olacak," diye yalnız korkutma şeklinde anlamış, bundan ise hep ümitsizlik, yayılmıştır. Halbuki, Kâmus'ta gösterildiği üzere "âde" fiili de olduğu gibi dönüp yeniden başlamak mânâsına da gelir.

Bu hadiste de böyledir. Yani "İslâm garib olarak başladı (veya ortaya çıktı) ileride yine başladığı gibi garib olarak tekrar başlayacak (yahud yeniden doğacak) ne mutlu o gariblere" demektir. Hadisin sonundaki "fetûbâ" onun korkutmak için değil, müjdelemek için olduğunu gösterir, gerçi bunda da dönüp garib olma korkusu yok değil, fakat sönmeyip yeniden başlaması müjdesi vardır.

İşte "fetûbâ ilğurabâ" müjdesi de bunun içindir. Çünkü onlar "önce geçenler" gibidirler. Bundan dolayı hadis de ümitsizliği değil müjdeyi ifade eder. Ve bu, sûre-i celile âyetlerinin mânâlarındandır. Bu görüştten anlaşılıyor ki, bu Mekkî sûrelerin, tertipte böyle bir çok Medenî sûrelerden sonraya konulması, içindeki mevzularının daha çok geleceğe ait olduğuna dikkat çekme gibi bir hikmeti içermektedir. Ey müslûman bunlan bil de, de ki: "Hamdolsun Allah'a! O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabbin, yaptıklarından habersiz değildirdi." Bak şimdi bu vaadi; Kasas Sûresi'nin takip etmesi ne kadar mânâlıdır:

KASAS SÜRESİ

1-4- İfadesi güzel, parlak kitap, açıkça ortaya koyup açıklayan kitap ki, kastedilen Kur'ân'dır. Levh-i Mahfûz, diyenler de vardır. Tilavetle okuyacağız.

TİLAVET: Takip etmek, arkasına düşmektir. Râgıb'ın açıklamasına göre özellikle Allah Teâlâ'nın indirilmiş kitaplarını ya okumak veya içindeki emir ve yasağı, teşvik ve sakındırmayı dikkatle takip etmektir. Demek ki tilavet okumaktan bir yünden daha özeldir. Burada ise Cebraîl aracılığı ile okumak ve indirmekle mecazdir. Onlardan bir zümreyi ki, İsrailoğullandır. Deniliyor ki, kahinin birisi Firavun'a şöyle demiş: İsmail oğullarında bir çocuk doğacak, senin devletin onun eliyle gidecek. Çünkü o cidden bozgunculardandı. Bir maksadı için yeryüzünü bozguna uğratmaktan çekinmezdi.

5-6- Onun için bu kadar gühânsız çocukları, peygamberlerin çocuklarını kesiyor, kızları erkeksiz bırakarak dilediği gibi kullanmak istiyor. "Firavun ve Hâmân'a gösterelim" yani korkutulan şeyi başlarına getirelim, İsrail oğulları sebebiyle devletlerinin sona ermesini, kendilerinin yok olmasını görsünler. Hâmân, Firavun'un veziridir. Hem onları önderler yapalım, yani din ve dünyada öncül kendilerine uyulur imamlar. Hem de onları o varisler yapalım, yani "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflanna, batı taraflanna mirasıg kıldık. Rabbinin İsrail oğullanna verdiği güzel söz, sabırlanna karşılık yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri helak ettik" (A'râf, 17) âyetinde açıklanan varisler

7-8-9- "Musa'nın annesine vahyettik..." Bu vahyin peygamberlik vahyi değil, ilham veya rüya demek olduğunu söylüyorlar. Demek ki ilham, kelâmcıların dediği gibi genel için ilim sebeplerinden olmamakla beraber, sahibi için ameli gerektirecek bir kuvvet olabilir. Bundan dolayı burada "Çünkü biz sana onu geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız." ilâhî vaadi tahkik sigası ile kesinlik de ifade etmektedir. Hem bir annenin yavrusunu emzirmek doğal duygusu kadar kuvvetli bir kesinlik. Şu halde peygamberin peygamberliği değilse de velilerin kerameti çeşidinden olduğunda şüphe yoktur. Anlaşıyor ki bu ilham, Musa doğduktan sonra olmuş ve biraz emzirilmiş, bu emzirme müddeti üç ay denilmiştir. Nil, "hatâ"dan değil "hatîe" dendir. Çünkü kelime "hatâ"dan olsaydı "muhtîin" denilirdi. Bu âyet "Kendilerine bir düşman ve bir tasa olmasın" için hikmetinin sebebiini açıklamaktadır. Yani canı oldukları için Allah tarafından o şekilde imtihan olduklarıdır. Yoksa caniler onu bırakmazlardı.

10-13- Musa'nın anasının da kalbi yani gönlü bomboş sabahı etti. Bunun açıkça ifadesi, ne olup bittiğinden hiçbir haber almayarak şaşkınlık ve tasadan gönlüne hiçbir şey girmiyor, aklı sifıra inmış bir halde, demektir. Az daha onu meydana çıkaracak, telaş ve acele ile haber alacağım diye, yaptığını sezdirecek Musa'yı ele verecekti. Onun, yani Musa'nın kız kardeşine kardeşinin izini takip et, ne olduğundan bir haberi al, demişti.

Türkçede müzekker ve müennes zamiri ayrılmadığından Türkçede "kızkardeşine" denilince annesinin kız kardeşine denilmiş gibi anlaşılıyor. Halbuki değil dir. Şu halde görünen "kendi kızına" denilmesi iken "Musa'nın kızkardeşi" denilmesi şefkatin özellikle vurgulanması bakımından daha belli olmuştur. Yani kendi kızı olduğu için değil. Musa'nın kızkardeşi olduğu için takibini istemişti. O da onu uzaktan gözledi ve gördü onlar, yani Firavun ailesi, farkında değillerdi, gözetliğinin veya kızkardeşi olduğunun farkına varmıyorlardı.

Meâl-i Şerifi

14-21- 14- Musa yiğitlik çağına girip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükafatlandırırız.

15- Musa, halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada, bir kendi tarafından diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbirleriyle döğüşür buldu. Kendi tarafı olan, düşmana karşı ondan yardım diledi. Musa da ötekine bir yumruk indirip onun ölümüne sebep oldu. "Bu, şeytan işidir. O, gerçekten sapıncı, apaçık bir düşmandır" dedi.

16- Musa, "Rabbim! Doğrusu kendimi ziyana uğrattım. Beni bağışla!" dedi; Allah da, onu bağışladı. Çünkü, çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olan ancak O'dur.

17- Musa, "Rabbim! Bana lutfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara asla arka olmayacağım" dedi.

18- Şehirde korku içinde, (etrafı) gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen kimse feryad ederek yine ondan imdat istiyor. Musa ona dedi ki: "Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın!"

19- Musa, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince, o adam dedi ki: "Ey Musa! Dün bir cana kıydığın gibi, bana da mı kıymak istiyorsun? Demek arabuluculardan olmak istemiyor da, bu yerde ille yaman bir zorba olmayı arzuluyorsun sen!"

20- Şehrin öbür ucundan bir adam geldi ve dedi ki: "Ey Musa! İleri gelenleri seni

öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhal (buradan) çık! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim."

21- Musa korka korka, (etrafı) gözetleyerek oradan çıktı. "Rabbim! Beni zalimler gürhundan kurtar" dedi. Meâl-i Şerifi

22- Medyen'e doğru yöneldiğinde: "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir." dedi.

23- Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan bir çok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını suyun olduğu yerden) geri çeken iki kadın gördü. Onlara "Derdiniz nedir?" dedi. Şöyle cevap verdiler: "Çobanlar sulayıp çekimeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşıldır. "

24- Bunun üzerine Musa, onların davalarını suladı. Sonra gölgeye çekildi ve "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım" dedi.

25- Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi. "Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor." Musa, ona (Hz. Şuayb'a) gelip başından geçeni anlatınca o, "korkma, o zalim kavimden kurtuldun" dedi.

26- (Şuayb'ın) iki kızından biri: "Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, bu güçlü ve güvenilir adamdır" dedi.

27- (Şuayb) Dedi ki: "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırılık vermek istemem. İnşaaallah beni iyi kimselerden bulacaksın."

28- Musa şöyle cevap verdi: "Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım demek ki, bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekildir."

22-28- "Medyen", yukarda geçtiği üzere Şuayb (a.s)'ın memleketidir. VURÜD, suya gitmek, SUDÜR, sudan dönmek olduğu gibi, ISDAR da hayvanları sudan çekip götürmektir.

RIÂ: Raî'nin çoğulu, çobanlar, ZEVD: Engel olmak ve geri çekmek; yani diğerleri sularken, bu ikisi hayvanlarını sakındırıp duruyorlar. Burada iki mânâ vardır: Birisi harfî, "fakir" kelimesinin sılası ve fiili muzarı mânâsına olmak üzere "Yarab her ne hayır indirirsen muhtacım" demektir. Birisi de harfî illet için olmak üzere "Yarabbi! Hakkında hayır olmak üzere başıma getirdiğin bu kadar olaylardan dolayı bir fakir oldum, çok muhtacım" demektir ki, bu mânâ daha uygundur. Meâl-i Şerifi

29- Artık Musa süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından bir ateş gördü. Ailesine: "Siz (burada) bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber, yahut ısınmanız için o ateşten bir parça getiririm" dedi.

30- Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: "Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım."

31- Ve "Asânı at!" denildi. Musa (attığı) asâyı yılan gibi debrenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. "Ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyetle onlandınsın." (buyuruldu.)

32- "Elini konyuna sok, kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kollarını kendine çek. İşte bu ikisi Firavun ve onun adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir. Çünkü onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır." (diye seslenildi)

33- Musa dedi ki: "Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum."

34- "Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum."

35- Allah buyurdu: "Seni kardeşinle destekliyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, âyetlerimiz sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tabi olanlar üstün geleceksiniz."

36- Musa onlara apaçık âyetlerimizi getirince, "Bu, olsa olsa uydurulmuş bir sihirdir. Biz önceki atalarımızdan böylesini işitmemiştik" dediler.

37- Musa şöyle dedi: "Rabbim, kendi katından kimin ilahiyet rehberi getirdiğini ve hayırlı akibetin kime nasip olacağını en iyi bilendir. Muhakkak ki zalimler, kurtuluşa eremezler."

38- Firavun: "Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki, Musa'nın ilâhına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir." dedi.

39- O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.

40- Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize atıverdik. Bir bak, zalimlerin sonu nice oldu!

41- Onları ateşe çağıran öncüler kıldık. Kıyamet günü onlar yardım görmeyeceklerdir.

42- Bu dünyada arkalarına lanet taktık. Onlar, kıyamet gününde de kötülenmişler arasındadır.

29- "Musa süreyi tamamladı". İlk bakışta hangi müddeti ödediği belli olmuyor gibi ise de döndürülünce fazlasını ödediği, yani on yıl çalışma müddetini tamamladığı ve hiçbir müddeti kalmadığı anlaşılır. Çünkü cömert olan sözünü yerine getirir, bu husustaki kaynaklar da buna işaret etmektedir. Hatta bazılarına göre on sene daha fazla kaldığı rivayet edilmiştir.

Ve ailesiyle yürüdü, yola çıktı, nereye gidiyordu? Bu açıklanmıyor, bazıları Mısır'da demişler ve fakat "Beni hemen öldürmelerinden korkanm." demesi buna aykırı görünür. Bazıları da Kudüs'e demişler ki daha doğru ve daha uygun görünür. Tûr tarafından yani dağ yönünden bir ateş hissetti, gördü. Dikkat edilirse bu ifade son derece basit ve açık görünmekle beraber, işaret ettiği şeylerde açıklamalara sığmayacak bir çok derinlikler vardır. Mesela "ifâîl" babından veya "mufââle" babından olması mümkün olan bir his ve duygu ifade etmekle birlikte, kaba bir duygunun değil, yakınlık ifade eden derin ve insanî bir ince duygunun ifadesidir. Nitekim "Eğer onlarda bir olgunlaşma hissedip görürseniz" (Nisa, 4/6) âyetindeki "olgunluk görmek" de derin bir duygudur. Şüphesiz "ehasse" denilimeyi de "ânese" denilmesi, özel bir incelik taşımaktadır. Bunu ancak zevk takdir eder kelimesindeki tenvinin belirsizliğindeki garıplık ve acayıplık de yöledir. Belki ondan size bir haber getiririm. Demek ki yolda, bir haber almaya muhtaç sıkıntılı bir durumda bulunuyorlardı, bunu su rivayetlerle açıklamışlardır:

1- Kış mevsiminde ailesiyle, maliyla çıkmış ve Şam melikinden korkarak ana yoldan başka bir yol tutmuştu, karsı hamileydi. Çölde gidiyor, yollarını bilmiyorlardı, bu yürüyüş onu soğuk karanlık bir karlı bir gecede Tûr'un sağına, batı tarafına götürmüştü.

2- Hanımına gösterdiği titizlikten geceyeğin arkadaşları ile buluşur, gündüz onlardan ayrılırdı. Bir gün yolu şaşırdı, gece geldi çıktı. Derken hanımının doğum sancıları tuttu. Çakmağını çaktı ateş almadı, bir de baktı uzaktan bir ateş parlıyor; işte o vakit "Durun, dedi, ben bir ateş hissettim, belki ondan size bir haber getiririm yahut ateşten bir parça..."

30- Derken oraya vancca nida olunup seslenildi vâdinin sağ kıyısından. Musa'ya göre

sağ veya "eymen" sözünün bir diğer mânâsıyla, vâdinin en uygun kıyısındaki. "Sağdan itibaren" ifadesine göre, işaretle sağ demek olur. O mübarek bu'ada.

BUK'A: Yanındaki araziden bir başka türlü olan arazi parçası demektir.

Mübarek olması, Allah Teâlâ'nın özellikle âyet ve nurlarının orada ortaya çıkmış olması, yani peygamberliğin ve Allah ile konuşmanın burada meydana gelmiş olması sebebiyledir. Ağaçtan seslenildi. Bu ağacı bazılan Unnab kına; bazılan semüre, deve dikenini cinsinden bir göl ağacı; bazılan avsec, yani suncan dikenli veya Musa ağacı denilen dikenli bir ağaç; bazılan da ulleyk, yani sarmaşık veya böğürtlen diye rivayet etmişlerdir. Alûsi diyor ki: Bu günkü Tevrat'ta bahsedilen de Ulleyka'dır. Bu ibaresi den bedel-i iştimaldır. Ağaç seslendi değil, ağaçtan seslenildi şöyle diye:

Ya Musa! Hakikat benim'im, hem âlemlerin Rabbi Allah. Tâhâ Sûresi'nde "Ey Musa muhakkak ben, senin Rabbinim" (Tâhâ, 19/12) diye seslenildi, Nemi Sûresi'nde de "Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksiklerden münezzehtir!" (Neml, 27/8) diye seslenildi, diye geçmişti. İmam Fahrreddin Râzî bu farklarını sebebinin anlatmak için der ki: "Bunların arasında zıtlık yoktur. Allah Teâlâ hepsini anlatmış, fakat her sürede o seslenmenin bir kısmını nakletmiştir." Kâdî ve Ebu's-Suûd da "Fark yalnız sözdedir, asıl kastedilen mânâda farklılık ve zıtlık yoktur" demişler; bu ise Kur'an yalnız mânâyı hikaye etmiş demek olacağından "nidâ" (seslenme)'nin bir söz ve ses değil, yalnız bir mânâdan ibaret olduğunu zannettirebileceği gibi, kıssanın üç sürede tekrar edilmesinin sebebinin de açıklıyıyor. Halbuki her birinde kıssa, sadece bir tekrardan ibaret olmayıp diğerlerinde söylenmeyen bir yönüyle açıklanmış olduğundan Râzî'nin dediği gibi "nida" (seslenme)'nin içinde bulundurduğu ifade de budur. Hepsinin ortaya çıkardığı gerçek Musa (a.s.)'nın bir sözü, söz olarak işitilmiş olmasıdır.

Burada Mûtezile demişlerdir ki açıkça gösteriyor ki, Musa (a.s.) seslenmeyi ağaçtan iştiştir. Ve bu seslenme ile konuşan da Allah Teâlâdır. Halbuki, yüce Allah bir cisimde olmaktan münezzehtir. Demek ki, yüce Allah'ın konuşması, ancak bir cisimde söz yaratmaktadır. Buna karşı kelâm sıfatının ezeli olduğunu kabul eden Ebu Mansur Matûridî ve Maveraünnehir Türk âlimleri derler ki: "Allah Teâlâ'nın zatı ile ezeli olan kelâm-kadîm, işitilmez, işitilen ancak ses ve harflerdir. Ve işte ağaçta yaratılan ve ondan işitilen, odur.

Ebü'l-Hasen-i Eş'arî de demiştir ki: "Cisim ve araz olmayan zatının görülmesi mümkün olduğu gibi, harf ve ses olmayan ilâhî kelâmının da işitilmesi mümkündür." İmam Gazali de, bunu desteklemiştir. Sofiyye'den bazılan da demiştir ki; sem ile söylenen sözü işitti ve bu, yüce Allah'ın hikmeti gereğince, dilediği şekillerden birinde görünmesinden sonra oldu. Öyle ki, her türlü mekan, zaman ve eksikliklerden beri olan Allah Teâlâ görünmesine rağmen, yine kendi zatı hali üzere, hatta bu kayıttan bile uzak olarak bakı ve ebedî idi. Sahih hadiste rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kıyamet gününde kullarına bir surette görünecek, hem Rabbinizin, diyecek de tanımayacaklar, sonra diğer bir surette görünecek o zaman taniyacaklar. Eğer o zaman böyle görüne idi, daha sonra mikatta "Bana (kendini) göster, göreyim" (A'râf, 7/143) dileğine ihtiyacı duymaz veya "Sen beni asla göremezsin" (A'râf, 7/143) kelâmı ile karşılaşmaz veya "Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü" (A'râf, 7/143) tecellisi daha o zaman olmuş olurdu.

Hasan-ı Basrî Hazretleri, Musa (a.s.)'ya vahiy seslenmesi ile seslenildi "Vahyedilene kulak ver" (Tâhâ, 20/13) âyeti buna delildir, demiş; âlimlerin çoğunluğu buna razı olmamış. Allah Teâlâ ona vasıtasız söz söyledi, buna delil, "Ve Allah, Musa ile gerçekten konuştu" (Nisâ, 4/164) âyetidir. Zira vahiy olsaydı, peygamberler arasında "kelim"ismi, Hz. Musa'ya özellikle verilmezdi. "Festemi" limâ yuha" da vahiy ile değil, ağız söz ile söylenmiştir, demişlerdir. Fakat burada "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, Hakim'dir." (Şûrâ, 42/51) âyetini unutmamak gerekir. Çünkü diğer müfessirler de Musa'ya olan konuşmanın "illa vahyen" kısmında dahil olduğunu söylemişlerdir. Şu halde Hasan-ı Basrî Hazretlerinin maksadının bu olması gerekir. Çünkü bu âyetle vahiy, elçi göndermek suretiyle vahye karşılık söylendiğinden vasıtasız vahiy demektir. Bu da yalnız mânânın kalbe verilmesiyle olabileceği gibi, lafzın verilmesiye de olabilir ve Musa'ya da böyle olmuştur.

31- Üzerine atfolundu, yani bir de şöyle seslenildi: Bırak o asânı. Bu gibi "fâ"lara "fasîha" denilir, hal delaletiyle hazfolunmuş cümleleri haber verir ki: "Bunun üzerine bıraktı, birakınca sanki bir yılan imiş gibi oynamaya başladı, öyle oynuyor görünce" demektir.

"Ey Musa! Yaklaş, korkma. Çünkü sen gönderilen peygamberlerdensen." Bu cümlede bir "kavl" takdir edilmiştir. Yani böyle denildi. Çünkü Nemi Sûresi'nde geçtiği üzere "(Korkma) çünkü benim huzurunda peygamberler korkmaz" (Neml, 27/10) buyurulmuştur. Ceyb aslında gömleğin, cübbenin baş tarafındaki açıklığa denir ki, koyun değiştirmiş yaka açığıdır. Bildiğimiz ceb için kullanılması daha sonra olmuştur.

32-35- Korkudan açılan kollarnı kendine çek. Cenah'tan kastedilen iki koldur. Bu emir, iki mânâ'ya işaret eder: Birincisi, bu yerde muhabbet ve sevgiden korkup kaçma da kollarnı kavuşturup emre hazır ol. İkincisi; herhangi bir korku durumundan da kaçma, etrafını derle topla, cesaret göster demektir. İşte bu ikisi, asâ ile beyaz el ki, birisi korkutur, birisi aydınlatır ve teşvik eder. Ve sizin için bir kudret ve saltanat vereceğiz. Yani büyük bir sataşma ve galibiyet kuvveti vereceğiz de ikinize de erişemeyecekler. Ne el uzatabilecekler, ne de manen ve maddeten, ilim ve delil yönünden derecenize ulaşabilecekler...

Âyetlerimiz hakkı için, mucizelerimiz, bilhassa o iki mucize sayesinde siz ve size tabi olan galip geleceksiniz. Demek yalnız kendileri değil, kendilerine uyanlar da galip gelecekler.

36- Bu dediler, yani senin âyet diye getirdiğin başka değil uydurma bir sihir, yani eskiden bililmeyip yeni icad olunmuş bir sihir veya hiç aslı esası olmayıp yalnız göz boyama kabilinden olan bir sihir veya Allah'a iftira edilen bir sihir ki şimdiye kadar içimizde görülmediği gibi biz bunu, böyle bir sihir veya bu davayı eski atalarımızdan da işitmedik. Demek ki yeni muvaffakiyetler yeni âyetlerle meydana geliyor, gerçekten faydalı olan şeyleri eskiden yoktur diye reddedenler mahrum kalıyor.

37- Onun için onlann, yeni çıkmış sihir demelerine karşı Musa da şöyle dedi: Rabbin daha iyi bilir. Katından hidayetle gelen kim ve hayırlı akibetin kimin olacağını, yani bu dünya yurduunun sonunda hayırlı akibet kimin olacak, akibetin iyisi de olur, kötüsü de nitekim; "Sonunda... akibetleri pek fena oldu" (Rûm, 30/10) buyurulmuştur. Fakat çoğunlukla "(En güzel) akibet, takva sahiplerindir." (Kasas, 28/83) gibi ile kullanıldığı zaman hayırlısı demek olur. Burada da kaydıyla hayra iyiliğe işaret olunmuştur. Muhakkak ki bu zalimler felah bulmaz, zulüm ve haksızlık edenler murada eremez, Hakk'ın âyetlerini, dellillerini uydurma sihirdir diye reddedenlerin haksız zalimler olduğunda ise şüphe yoktur.

38- Firavun ise, bak ne zalim! Cemiyetini toplayıp da dedi ki: Ey millet, ey şu gözler dolduran topluluk, ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum. Çok iyi bilir ki, şu mahlukatı yaratan kendisi değildiri, kendisini de bir yaratan vardır. Fakat uluhiyetini yalnız Allah'ın olduğunu tanımıyor. Yaratmak ve yaratıcılık kavramlarına haksızlık ediyor, hukuk ve hukuk koyuculuğu kendi koyarmış ve kendi dilediği gibi yaparmış, ne isterse o olmuştur, hükmünü ve idaresini bozacak üst bir makam ve kuvvet yokmuş gibi gösteriyor. Bu sebepten insanları, onun idaresine boyun eğmekten başka bir şey tanınasın, hep onu sevsin, hep ondan korksun, hep ona kul olsun, ona tapsın istiyor, hem mabudluk iddia ediyor, hem de sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum diyor. İlk önce yoktur demiyor, bilmiyorum diye insaflı görünmek istiyor. Göklerin ve yerin Rabbi sanki gökyüzünü

araştırmakla görünmesi gereken bir cisim ve bir cismi varmış gibi zannettirerek halka karşı ilim ve fen yolunda bir oyun ve tuzak yapmak üzere de diyor ki: Ey Hâmân! Haydi benim için çamur üzerine bir ateş yak, tuğla pişir demeyip bu sözü kullanması, kerpiçi pişirip tuğla yapmayı ilk defa Firavun düşünmüş olduğundan bu şekilde sanatı öğretmiş olduğu söyleniyor. Hem bana bir kule yap, gökyüzünü araştırarak bir rasat kulesi yap. Belki çıkar Musa'nın ilâhını öğrenmiş olurum, ama sanıyorum, o mutlaka yap. Söylenenlerdendir. Yani âlemlerin Rabbi tarafından peygamberlik davasında yalano olduğunu zannediyor ise de her ihtimale karşı sanki ilim ve ırfan içerisinde bilfil araştırma yaparak o yalanı meydana çıkaracak ve eğer onun ilâhını bulursa, sanki onun da hakkından geleceğmiş gibi görünmek istiyor. Bazılan bunun sadece laftan ibaret kaldığını ve öyle bir kule ile göğö çıkmanın akla ters düştüğünü söylemişlerse de, diğer taraftan böyle bir kulenin yapılp yıkıldığını nakletmişlerdir.

39- O ve askerleri haksız yere büyüklük taslamak istedi. Bilmiyorum demekle kalmadı. Zindâ Sûresi'nde geçtiği üzere "Benden başkasını tanı edinirsen, andolsun ki seni suçlara kapatılmışlardan ederim" (26/19) dedi. Nâziât Sûresi'nde de geleceği üzere etrafındakileri toplayıp "Ben sizin en yüce rabbinizim" (79/24) diye bağırırdı. Ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.

40- Biz de onu ve ordularını yakalayıp da denize atıverdik. Şimdi bir bak zalimlerin sonu nice oldu!

41- Biz onları öyle öncüller, öyle başkumandanlar yaptık ki ateşe çağırırlar, cehenneme götürecek iş ve hareketlere davet ederler de kıyamet günü yardım görmezler

42- hem bu dünyada arkalanna bir lanet taktık. Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetlerini hem de kıyamet günü onlar, o çirkin, o nefret edilmiş ve o kovulmuşlardandır. Çünkü tekebub yalnız Allah Teâlâ'nın hakkıdır. Bir kudsi hadiste "Kibriya benim rıdım, azamet izanmdır; her kim bunlardan birisinde benimle çekişirse, ben onu ateşe koyayım" buyurulmuştur. Onun için, ondan başkasının kibirlenmesi, haksız ve boş yere kibirlenmedir.

Gelelim kıssadan hisseye:
Meâl-i Şerifi

43- Andolsun ki biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa'ya olur ki düşünür, öğüt alırlar diye, insanlar için açıkık deliller, hidayet rehberi ve rahmet olarak o Kitab'ı (Tevrat'ı) vermişizdir.

44- (Resulüm!) Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen batı yönünde bulunmuyordun ve (o hadiseyi) görenlerden değildin.

45- Bilakis biz (o zamandan senin zamanına kadar) nice nesiller var ettik de, onların üzerinden uzun zamanlar geçti. Sen onlara âyetlerimizi okuyarak, Medyen halkı arasında bulunanlardan da değildin; aksine biz (başka) peygamber göndermiştik.

46- (Musa'ya) seslendiğimiz zaman da, Tûr'un yanında değildin. Bilakis senden önce kendilerine uyarıcı (peygamber) gelmeyen bir kavmi uyarmam için Rabbinden bir rahmet olarak (orada geçenleri sana bildirdik), ola ki onlar düşünüp öğüt alırlar.

47- Bizzat kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde, "Rabbimiz! Ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de, âyetlerine uysak ve müminlerden olsaydık" diyecek olmasalardı (seni göndermezdi).

48- Fakat onlara tarafımızdan o hak (peygamber) gelince, "Musa'ya verilen (mucizeler) gibi ona da verilmeli değil miydi?" dediler. Peki daha önce Musa'ya verilen de inkâr etmemişler miydi? "Birbirini destekleyen iki sihir" demişler ve şunu söylemişlerdi: "Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz."

49- (Resulüm!) De ki: "Eğer doğru sözlüler iseniz, Allah katından bu ikisinden (bana ve Musa'ya inen kitaplardan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyaayım!"

50- Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir? Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.

43- Andolsun biz Musa'ya o kitabı, yani Tevrat'ı verdik. İlk nesilleri yok ettikten sonra. Demek ki, Kur'an ılsanında birinci nesil Firavun'un helaki ile sona eriyor. Ve işte Tâhâ Sûresi'nde Firavun'un "Öyle ise önceki milletlerin hali ne olacak!" (Tâhâ, 20/51) sorusuna "Musa, onlar hakkındaki bilgi, dedi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur. Rabbin ne yanılır, ne de unuttur" (Tâhâ, 20/52) cevabının mânâsının bu olduğu, buradan anlaşıyor. Firavun'un yok olmasından veya Tevrat'ın indirilmesinden İslâm'ın doğuşuna kadar "Kur'un-ı vustâ (orta nesiller) oluyor. İslâm'ın doğuşu ile de ahir zaman, yani "Kur'un-ı uhra" (son nesiller) başlıyor. Demek ki, Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesi ile birinci nesiller kapanıp orta nesiller açıldığı gibi, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi ile orta nesillere son verlip son nesiller başlıyor. Ancak Hz. Musa'nın peygamberliğinden Firavun'un suda boğulmasına kadar olan zaman ilk nesillere dahil edildiği gibi, Hz. Muhammed'in hicretine kadar olan müddet de orta nesillere dahil edilerek İslâm tarihi Hicret'ten başlamıştır.

İşte Tevrat'ı birinci nesillerin helakinden sonra insanlar için açıkık deliller hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere verdik olur ki, düşünür, öğüt alırlar, diye. Önceki nesillerin halini düşünür, ibret alırlar da Firavun ve askerleri gibi zulüm, haksızlık etmezler, arşise girmezler, diye. Bu şekilde Tevrat'ın indirilşi hikmetini açıkladıktan sonra, Kur'an'ın indirilşi hikmeti ile Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğini anlatmak için buyruluyor ki:

44- Sen ise batı tarafında, o dağın batı yakasında Musa'nın levhaları aldığı mikat yerinde değildin. Musa'ya o emrimizi vahyettiğimiz sırada, yani o vahiy ve Tevrat ile hüküm verip peygamberliği işni sağlamaştırdığımız zaman, Musa'nın yanında olmadığın gibi şahitlerden de, görenlerden de değildin. O zaman o sırada hazır mevcutlardan da değildin.

45- Ve fakat biz nice nesiller var ettik, birinci nesillerin helakinden sonra Tevrat'ın hidayet coşkunluğu ile orta nesiller meydana geldi. Onların üzerinden uzun zamanlar geçti. Zamanın geçmesiyle kocaadılar, şaşkınlıştılar, o neşe köreldi. O iman dincliği, o amel kudreti kalmadı, kalpler katılaştı, din duygusu sönüdü, çeşit çeşit bid'atlar, ihtilaflar, bozmalara ile senat ve hükümler bozuldu, özellikle sonlanda doğru günah ve uyusukluk çoğaldı. Bundan dolayı ilâhî hikmet gereği yeni bir ruh ile, yeni bir hukuk gerekti. Musa'nın hissettigi o ateşi yeniden duyurmak, Allah sevgisi ile yeni bir hayat istek ve arzusu vermek için yeni bir kitap, yeni bir peygamberle haberleri ve hükümleri yenilemek gerekti; bu sebeple, sana vahiy gönderip bunları bildirdik. Tevrat, orta nesilleri aydınlatmak için verildiği gibi, bu şekilde Kur'an da orta nesillerin uyusukluğuna son verip yeni nesilleri aydınlatmak için gönderildi.

Fıkıhta "ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz" (Zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr edilemez) kaidesinin bir aslı demek olan bu veciz âyet, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamber olarak gönderilmesinin bir sırnını ve hikmetini göstermekte ve Kur'an'ın her zaman hakim olabilesinin esas yönünü anlatmaktadır ki, uzun zaman geçerek eskimiş olan insan toplumunu ilâhî bir emir olan bir doğuş "son bir doğuş" ile yenilemek kanunu, bunun doğruluğuna ispat eden Hadid Sûresi'nde gelecek olan "İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen gerçek için kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı.

Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir. Bilin ki Allah ölümünden sonra yeryüzünü canlandırdı. Aklınız ersin diye gerçekten, size âyetleri açıkladık." (Hadid, 57/16-17) âyetidir. "Allah Teâlâ bu ümmete muhakkak her yüz sene başında dinini yenileyecek kimse gönderir." mânâsındaki hadis-i şerif dahi asırdan asra bu âyetlerin tatbikatına teşvik edici ilâhî bir vaaddir. Bunun ilmi ve âmelî iki yönü vardır:

İlmî yönde Kur'ân'da, amellî yönünü de Resulullah'ın sünneti ile ümmetin yaşadığı tarih içerisinde aramalıdır. "Âlimler peygamberlerin varisleridir" Hadis-i Şerifinin mânâsı da bu şekilde ortaya çıkar. Fakat dini yenilemek, dinde aslı olmayan bid'at meydana getirmek, demek olmadığını unutmamalıdır. Asılsız bid'atlar, hevadır, toplumu gençleştirmez bozar, ihtilafa düşürür, sapıtır. Hadis-i Nebevide buyrulduğu gibi "her bid'at dalalettir, her dalalet ateştedir." Bu açıklamadan anlaşılır ki, burada Peygamberin ilmindeki üstünlüğü anlatmak için getirilen bu âyette ince veapağık bir ıcaz vardır. Sebep zikredilmiş nıl onunmasın asıl hedefi olan müsebbeb, hazfedilip sonra "aksine biz başka Peygamberler göndermiştik" diye anlatılmıştır. Asıl mânâ da şudur: "Sen ne orada, ne o zamanda hazır değildin ki, onları, bilesin, fakat biz vahiy ile Peygamberlik verdik de bildin, sebebi de zaman uzamakla orta nesiller eskimiş, dinler bozulmuş olduğundan, yenilemek için yeni bir peygamberin gönderilmesi gerekmiş olmalıdır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Hazır ve şahid değil ise başkalarından öğrenmiş olamaz mı? buna cevap olarak buyruluyor ki:

Sen Medyen halkı içerisinde bulunup âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değildin, burada Medyen halkı "zikrî hâs, irade-i âmm" kabilindendir. Maksat hiç kimseden bir okuyup öğrenmedin, demektir. Bunun bu şekilde söylenmesi Musa ile mukayeseye bir işaret olması içindir. Yani Musa'nın Medyen'e gittiği ve orada, eğleştiği bilinmekte. O, orada bir talim görmüş olabilir, fakat sen öyle de değilsin. Bulunduğun yerde kimseden okuyup öğrenmediğin herkesce bilinmekle beraber, onun Medyen'e gidip eğleştiği gibi, dışarda kalıp ders almadığın da bilinmektedir. Fakat peygamberlik verip gönderen biz olduk.

46- Hem o seslenmeyi, yani "Ey Musa, ben bil ki âlemlerin Rabbiyim! Ve asânı at". seslenmesini yaptığimiz vakit de Tür'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarmak için gerek ki düşünürler, nasihat dinlerler, aklılarını başlarına alırlar diye.

Bu kavimden maksat Arab'dır deniliyor. Gerçi Arab'a daha önceleri Hz. İsmail gelmişti. Fakat o Musa'dan önce evvelki nesillere aittir. Söz ise orta nesillerdedir. Orta nesiller zamanında onlara hiçbir peygamber gelmemiştir.

RAHMET, âlemler için rahmet, olmakla beraber, korkutmaya bunlardan başlanılması, şimdiye kadar kendilerine hiçbir korkutucu gönderilmemiş olmasından dolayı, hepsinden daha çok merhamete layık olmalarındandır. Onun için bu nokta şu âyette özellikle hatırlatılıyor.

47-48 "Bizzat kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde derler ki..." İşte sen bu hikmetlerle Musa'ya verileden daha önemli bir kitap ile rahmetin ta kendisi olarak gönderildiğin halde bu suretle tarafımızdan kendilerine hak, o hak olan Kur'ân geldiği zaman, ders almadılar da Musa'ya verilen gibisi verilse ya, dediler. Ya bundan öne Musa'ya verilen inkâr etmediler de mi? İki sihir ortaya çıktı, birilerine yardım ediyorlar, dediler. Tevrat'ta Kur'ân'da cazibesiz insanı kandıran ve fakat aslı olmayan bir sihir saydılar. Ve biz hiç birine inanmıyoruz dediler. Mekkeliler, yahudilere bir bayramlarında içlerinden bir heyet gönderdiler, onlara Peygamber efendimizden sordular, onlar da "Biz Tevrat'ta bütün vasıflarıyla buluyoruz" dediler. İşte bu heyet dönüp yahudilerin söylediklerini haber verdiği zaman, Mekke müşrikleri böyle dediler. İşte bu Kur'ân'ın fesahat ve belagatine hayran olmakla beraber hak ve gerçek olduğuna inanmayan kâfirler de öyle derler.

49- De ki! Allah katından bu ikisinden, yani Tevrat ve Kur'ân'dan daha doğru, daha hidayete ulaştırın bir kitap getirin ben ona tabi olayım eğer doğrularsanız. Bunların insan aldatmak için yurdulmuş bir sihir oldukları iddiasında doğru iseniz, daha doğrusunu getirmeniz gerekir; getirin bakalım, fakat ne mümkün. Allah tarafından Tevrat ve Kur'ân'dan daha doğru yolu gösteren bir kitap getirilebilir mi?

50- Eğer sana cevap verip uymazlarsa, daha doğrusunu getiremezlerse -ki getiremeyecekleri muhakkaktır.- artık bil ki, sırf hevalarına uyuyorlar. Halbuki Allah'tan hiçbir delil olmaksızın yalnız heva ve hevesine uyandan daha sapkın, daha şaşkın kim olabilir? Elbette Allah zalimleri doğru yola çıkarmaz.

Meâl-i Şerifi

51- Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye, sözü (vahyi) birbiri ardınca ulamışızdır.

52- Ondan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.

53- Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman "O'na iman ettik. Çünkü o, Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de müslüman idik" derler.

54- İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükafatları iki defa verecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıkdan da Allah rızası için harcarlar.

55- Onlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri istemeyiz" derler.

56- (Resulüm!) Sen sevdiğini hidayete erdirmeyezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir.

57- "Biz seninle beraber doğru yola uysak, yurdumuzdan atılırız" dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplamı getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mukerreme'ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.

58- Biz, maişetleriyle şıarmış nice memleketi helak etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oralarda pek az oturulabilmiştir. Onlara biz varis olmuşuzdur.

59- Rabb-in, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin ana merkezlerine göndermediği, memleketleri helâk edici değildir. Zaten biz, ancak halkı zalim olan memleketleri helâk etmişizdir.

60- Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve debdebesidir. Allah katında olanlar ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ buna aklınız ermeyecek mi?

51- Onlara sözü uladık durduk, yani Kur'ân âyetlerini birbiri ardınca göndermeye devam ettik ki düşüneler, dinleyip düşünüp de iman edeler diye.

52-54- Bundan, yani Kur'ân'dan önce kitap verdiklerimiz, yahudilerden içlerinde Ebu Rifaa bulunan on kişi iman etmiş, kendilerine eziyet edilmişti. İncil ehlinde kırk kişi Resulullah'a peygamberliğinden önce iman etmişlerdi; otuz ikisi Cafer b. Ebu Talib ile beraber Habeşistan'dan gelmiş, sekizi de Bahira, Ebrehe, Esref, Amir, Eymen, İdris, Nâfi ve Temim Şam'dan gelmişlerdi. Bu âyetin indirilmesine sebep bunlar olmuş ise de âyetin mânâsının gelişine göre kitap ehlinde bütün iman edenleri içine almaktadır. Buna onlar, haklarında sözü uladıklarımız değil de onlar iman ediyorlar iki kere, biri önceden İslâmları bir de sonradan İslâm olmaları üzerine kötülüğü iyilikle savarlar, günahları ibadet ve taat ile giderirler, çünkü "Muhakkak ki iyilikler, kötülükleri giderir." (Hüd, 11/114) âyeti açıktır. Peygamber efendimiz, Muaz (r.a)'a demiştir ki, "Kötülüğün arkasından bir iyilik yap, onu mahveder." Bununla beraber, ezayı, yumuşaklıkla; kötülüğü, iyilikle; şerri,

hayır ile; bilgisizliği ilim ile; öfkeyi, yutmakla; şirki "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahadet etmekle" diye de tefsir etmişlerdir. Dilimizde:

İyiliğe iyilik her kişinin kân (işi)

Kemliğe (kötülüğe) iyilik er kişinin kân (işi)

diye meşhur olan söz de bu mânâyadır.

55- Sakat söz, Mücahid, eziyet ve sövmek demiş; Dahkâk, şirk demiş; İbnü Zeyd, Resulullah'ın vasfıların yahudilerin değıştirmesi demiştir. Ondan yüz çevirirler "Boş bir şeye rastladıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler" (Furkan, 25/72) âyetine uyarak vakar ile. Bizim amellerimiz size, sizin amelleriniz size, diye ateskes anlaşması yaparlar. "Sizin dininiz size, benim dinim bana." (Kâfirün, 109/6) demek gibi. Bu selam, hayır dileme selâmı değil. "Kendini bilmez kimseler kendilerine laf atıklarında (incitmeksizin) 'selam!' derler (geçerler)" (Furkan, 25/63) gibi veda selamıdır. Yani kavga etmeyeilm, Allah'a ısmarladık, yerindedir.

56- Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin. Burada hidayetden maksat yalnız sözle iyiliğe sevk değil, bilfiil o yola erıştirmek. Onun için "Şüphesiz ki sen doğru yolu göstermektesin." (Şûrâ, 42/52) âyetine zit olmaz. Bu âyet evveline ve sonrasına bakarak Resulullah'tı teselli içindir. Çünkü ilk önce merhamete layık görüldüğü için korkuttuğu, müslüman olmalarını şiddetle istediği kavminin, yakından sevdiği hemşehrilerinin, akrabasının, gelen hakka iman etmeyip bulundukları halde ısrar etmeleri, Kur'ân'ı dinler dinlemez "Biz buna iman ettik, biz önceden de müslümanlardan idik" diyen yabancıların aksine olarak peygamberlik bereketinden mahrum kalmaları kendisini üzümüştü. Buharî, Müslim ve diğer birçok hadis kitaplarında ve tefsirlerde bunun bilhassa Ebu Talib sebebiyle indirildiği rivayet edilir. Bununla beraber, Fahrredin Razi, bu âyetin görünüşünde Ebu Talib'in küfrüne bir delil olmadığını özellikle hatırlatmıştır.

57-60- Sözüün gelişine göre, indiriliş sebebi şu âyete anlatılıyor denebilir: Bir taraftan da doğrusun amma dediler biz o doğruya uyar, seninle beraber olursak derhal çarpılır yerimizden yurdumuzdan oluruz.

HATF, yirtıcı kuşların av kapması gibi süratle çarpıp almaya denilir.

TEHATTUF da bu şekilde çarpılmaktır. Haris b. Osman b. Nevel b. Abdi Menaf, Resul-i Ekrem (s.a.v) efendimize gelmiş de demiş ki: "Biz biliyoruz sen şüphesiz hak üzeresin ve fakat korkuyoruz, sana tabi olup da Araplara muhalefet edersek, biz bir yiyimlik başız, bizi yerimizden çarpıp, kapşıverirler." Buna cevap olarak buyruluyor ki:

Ya biz onlara emin bir ev olan Harem'i mekan kıldık mı? Atif olup Ma'tûfu mahzuftur. takdirindedir. Yani, biz onları koruyup da mekanlarını emniyetli bir Harem kıldık mı? Etrafında Arapların çarpışıp durduğu Beytin hürmetiyle muhterem ve içkidekiler için emniyet evi bulunan bir Harem Ona her şeyin ürünürleri toplanıp getirilecek, yani iman edildiği takdirde çarpılıp alınmak şöyle dursun, emniyet ve hürmet daha da artacak ve şimdiki gibi sınırlı bir şekilde toplanma ile kalmayıp ilerde her taraftan her şeyin meyve ve ürünleri toplanıp getirilecek. Kendi katımızdan bir nızık olmak üzere ve fakat onların çoğu bilmezler de Allah'tan korkacakken başkalarından korkarlar. Başkalarının çarpmasından değil, Allah'ın azabından korkulmak gerektiğini hatırlatmak için buyruluyor ki:

"Biz refahlarından gelirlerinden dolayı şıarmış nice memleketleri helak etmişizdir..." Meâl-i Şerifi

61- Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz, ardından ona kavuşan kimse, (sırf) dünya hayatının geçici zevkini yaşattığımız ve sonra kıyamet gününde (azab için) huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?

62- O gün Allah onları çağırarak, "Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz, hani nerede?" diyecektir.

63- (O gün) haklarında azaba itilme, hükmü gerçekleşen kimseler, "Rabbimiz! Biz nasıl azımsızak, işte bu azmızları da öylece azdırdık. (Onların suçlarından) beri olduğumuzu sana arzederiz. Zaten onlar aslında bizlere tapıyorlardı." derler.

64- "(Allah'a koştuğunuz) ortaklarınızı çağırın!" denir, onlar da çağırırlar; fakat kendilerine cevap vermezler ve (karşılarında) azabı görürler. Ne olurdu (dünyada iken) doğru yola girselerdi!

65- O gün Allah onları çağırıp "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir.

66- İşte o gün onlara bütün haberler kapkaranlık olmuştur; onlar birbirlerine de soramayacaklardır.

67- Fakat tevbe ederek, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, o, kurtuluşa erenler arasında olmayı umabilir.

68- Rabb-in, dilediğini yaratır ve seğer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münzezzeh'tir ve şanı yücedir.

69- Rabb-in, onların, sinelerinde gizlediklerini de, açığa vurdıklarını da bilir.

70- İşte O, Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd O'nundur, hüküm O'nundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz.

71- (Resulüm!) De ki: "Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka size ışıık getirecek tanrı kimdir? Hâlâ işitmeyecek misiniz?"

72- De ki: "Haber verin bakayım, eğer Allah üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirise, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?"

73- Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyn dinlenesiniz (gündüzün) ise O'nun lütuf ve kereminden (rızkınızı) arayarsınız. Umulur ki şükredersiniz.

74- Ve hele o gün Allah onları çağırarak: "Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani, nerede?" diyecektir.

75- (O gün) her ümmetten bir şahit çıkarır, "Haydin, kesin delilinizi getirin!" deriz. O zaman bilirler ki, hakikat Allah'a aittir ve uydurageldikleri şeyler (putlar) de kendilerinden ayrılıp kaybolmuşlardır.

61-75- İhzar edilenlerden. İHZAR yakalanıp hakkın huzuruna getirilmek. Biz onları kendi azdıığımız gibi azdırdık, yani biz kendi hevamızla azdıığımız gibi onları da zorla değil kendi istekleriyle azdırdık. Onlar bize tapmıyorlardı, kendi keyiflerine tapıyorlardı. Rabb-in neyi dilerse yaratır ve seğer. Yani dilediğini yaratır ve yarattıklarından dilediğini de seğer beğenir. Peygamberlik, şefaât gibi yüksek işlere getirir. Onların seçme hakkı yoktur. Bundan dolayı onların Allah'tan başka ortaklar ve şefaâtçiler seçmeye ve tayine hakları yoktur. Sermedi, aralıksız, devamlı, demektir.

Meâl-i Şerifi

76- Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona demişti ki: "Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez."

77- "Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet, ama dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez."

78- Karun ise: "O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi." demiştir. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helak etmişti. Günahkarlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir).

79- Derken Karun, ihtişam içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını

1- 3- Allah (daha) iyi bilir. bu âyetlerin indiriliş sebebinde üç rivayet vardır.

1- Ammâr b. Yasir ve Ayyaş b. Ebî Rebia ve Velid b. Velid ve Seleme b. Hişam Mekke'de müşrikler tarafından işkence ediliyorlardı, o sebeble indirildi. Ammar b. Yasir'in annesi Ebu Cehil tarafından feci bir şekilde parçalatılmış, kendisine sıcak günde demirden zırlı gömlek giydirilerek güneşin karşısında eziyet edilmişti, Velid b. Velid ve Hişam de işkenceye uğratılmışlardı.

2- Mekke'de birkısım insanlar, İslâm'a girmeye söz vermişlerdi. Hicret âyeti inince ashab-ı kiram Medine'den bunlara yazmışlar "İkranınız, İslâm'ınız hicret etmezseniz, kabul olunmayacak" demişlerdi. Hemen Medine'ye doğru yola çıktılar, müşrikler de takip edip geri çevirdiler; işte o zaman haklarında bu âyet indi. Bu defa da hakkınızda şöyle şöyle âyet indi, diye yazdılar. Bunun üzerine kıkanı, yine takip eden olursa çarpışınız, dediler ve çıktılar. Müşrikler de takip ettiler, bunun üzerine çarpıştılar; kimi şehid oldu, kimi de kurtuldu. Allah Teâlâ da haklarında "Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin (yardımcısıdır). Çünkü Rabbin onların bu âmellerinden sonra elbette çok bağışlayan, pek merhamet edendir" (Nahl, 16/110)

3- "Bedir" günü ilk şehid olan Mihca b. Abdullah hakkında indiği söylenmiştir ki, ana babası ve eşi çok üzülmüşlerdi ve hakkında "Seyyidü's-süheda" (şehitlerin efendisi) buyurulmuştu. Bu iki görüşe göre bu âyetler Medine'de indirilmiş oluyor. İlk ikisinde ise hicretle ilgili oluyor.

"Allah elbette bilir." Fahreddin Razi der ki: Müfessirler zannettiler ki, bu âyetin görünen mânâya alınması, Allah'ın ilminin yenilenmesini gerektirir. Halbuki Allah, doğruyu ve yalancıyı imtihandan önce bilirken, imtihan sırasında bilecek demek nasil mümkün olur? diye; buna, gösterecek, ortaya koyacak ayırdedecek mânâlarını verdiler. Biz de deriz ki, âyet olduğu gibi görünen mânâsındadır, çünkü Allah'ın ilmi bir sıfattır ki, onda her olur, olduğu gibi ortaya çıkar. Mesela tekliften önce Allah bilir ki, Zeyd itaat edecek, Amir de isyan edecek, sonra teklif vaktinde de bilir ki o itaatkar, öbürü isyankar; yapıldıktan sonra da bilir ki, o itaat etti, o isyan etti; hallerin hiç birinde O'nun ilmi değişmez, değişen ancak bilinendir.

İbnü Münir'in ifadesi daha güzeldir: Gerçekten yüce Allah'ın ilmi birdir. Mevcuda varlığı, zamanında ve önce ve sonra olduğu gibi uygun gelir, demistir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, burada "bilecek" demekten maksat, sebebi zikir ile, müsebbebe dikkat çekmektir. İmtihan eder gibi araştırarak ve meydana çıkarttıracak da mükafat ve ceza verecek demektir. Nitekim Kadî Beydâvî şöyle demistir:

"O'nun ilmi imtihana, meydana geliş anında taalluk eder ki, o imtihanla imanda sadık olanlarla yalancı olanlar birbirinden ayrılır. Sevaylan ve cezalan da kendilerine ait olur. İşte bundan dolayı mânânın: 'Onları elbette ayırd eder veya elbette yaptıklarının karşılığını verir.' şeklinde olduğu da söylenmiştir."

4- Yoksa o kötülükleri yapanlar sandılar mı? Amel kalp ve organlarla yapılan fiiller itibariyle genel olduğu için, "Seyyiat" küfür ve isyan ile iftisir edilmiştir. Bununla birlikte bu baştaki karşıt olduğundan burada özellikle müminlere karşı yapılan kötülükler söz konusudur. Yani küfür, dinsizlik taassubu veya bir dünya menfaati, şehvet ve hırs sebebiyle müminlere, düşmanlık, zulüm ve eziyet eden kimseler ki, her türlü kötülüğü işlemekten kaçınmazlar, bunlar sandılar mı ki bizi vasuup geçecekler, çaresiz bırakıp kurtulacaklar? Ne kötü hükmediyorlar! Ne kadar yanlış hüküm, ne kadar çirkin hüküme? İmkânı yok, onlar Allah'tan kurtulamazlar.

5- Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, Allah'ın cemaline ermeyi veya vaad ettiği sevaba erişmeyi isterse elbette Allah'ın tayin ettiği vakit, vade gelecek, gelince o vaad, gerçekleşecektir. Bundan dolayı, o gelinceye kadar sabredip o kavuşmaya layk imtihanları geçirmek, güzelliikleri kazanmak için çalışsın çabalsın. O, her şeyi işiten ve bilendir. Bütün o söyleneleri, bütün o sıztılan, iniltileri işitir. Hem yegane olan O'dur. Ve bütün inanışları, bütün niyetleri, bütün yapılan işleri, iyisini kötüsünü, hepsini bilir; hem yegane bilen O'dur. Edilen duaları işitecek, yapılan ibadetleri bilecek O'dur, başkası değil.

6-12- Her cihad eden de. Bu cümle şartıyesinin hazfedilmiş cezasına veya söylenilmiş cezasının neticesine matuftur ki, "Cihad etsin ve cihad eden de..." demektir. Bu iki âyet İslâm'ın bütününü; en yüksek gayesi ile en yüksek vazifesini özetlemektedir. Allah'a emek için, ecel gelinceye kadar mücadele etmek, çalışıp çabalamak. Bu uğurda çalışıp çabalayan, fitneleri, imtihanlara göğüs geren her kimse de sırf kendisi için, kendi hesabına, kendi menfaatine çalışıp çabalar. Çünkü o mücadeleden, çalışıp çabalamının karşılığı ve faydası Allah'a değil, kendisine ait olur. Çünkü Allah ganîdir, bütün âlemlerden müstağnîdir, hiçbir şeye ve hiçbir kimeseye muhtaç değildir.

Bu âyetlerin Medine'de indirilmiş olması daha çok düşünlür, çünkü münafıklar, Medine'de idiler. Eğer bu âyetler de Mekke'de indirilmiş idiyse, gayb haberi verilmiş olur. Zamanımızda ise bu âyetin mânâsına girenler çoğalmıştır. Allah muhafaza etsin.

"Halîm ve Kerîm olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Yüce ve büyük Allah'tan başka ilâh yoktur. Yedi göğüs ve yüce arşın, yerlerin ve her ikisi arasındakilerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Sana yakın olup meded uman aziz olur. Senin kudretin yücedir. Senden başka ilâh yoktur."

13- Kendi işledikleri günahların ağırlıklarını ve o ağırlıklarıyla beraber daha birçok ağırlıkları, başkalarını saptırmaya, günaha sokmaya çalışmalannın günahlarını yüklenecekler.

Meâl-i Şerifi

14- Andolsun ki Nuh'u kendi kavmine gönderdik de, o dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda, onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayverdi.

15- Fakat biz onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık

14-"Andolsun ki Nuh'u kendi kavmine gönderdik." Yukarda "Gerçekten biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştik" buyurulduğu için burada, onun birkaç örneği gösterilecektir. Onun için bu "vav" harfi kasame değil, oraya atfır. Derken içlerinde bin seneden elli yıl eksik durdu. Elli yılı yok bin sene, dokuz yüz elli sene eder. Kadî Beydâvî der ki: Galiba bu tabirin seçilmesi tamamıyla sayıya delalet içindir. Çünkü dokuz yüz elli tahmini olarak da söylenebilir, bir de bin ismini söylemekle, karşıdakine müddetin uzunluğunu düşündürmek vardır. Çünkü kıssadan maksat, Resulullah'a teselli ve kâfirlerden görüldüğü sıkıntılara karşı çaba ve gayretinde sağlamlaştırmaktır. Rivayet olunduğuna göre Nuh, kırk yaşında peygamber olarak gönderilmiş, dokuz yüz elli sene kavmini Hakk'a davet etmiş, tufandan sonra da altmış yıl yaşamıştır.

15- Ve onu, yani gemiyi veya hadiseyi bütün akıl sahibi âlemlerine bir âyet kıldı. Onunla ibret alır, delili getirirler. Demek ki, Allah'ın azabından maddî sebeplerle korunmaya çalışmak da Allah'ın emrindedir.

Meâl-i Şerifi

16- İbrahim'de de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır."

arzulayanlar, "Keşke Karun'a verilen benzeri bizim de olsaydı. Hakikat şu ki o, çok büyük devlet sahibidir" dediler.

80- Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, şöyle dediler: "Yazıklar olsun sizel İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükafatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir."

81- Derken bu onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek taraftarları olmadığı gibi, o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.

82- Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler de: "Demek ki Allah kullarından dilediğine rızkı çok da, az da verir. Şayet Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkârcılar iflah olmamış" demeye başladılar.

76- Firavun siyasî zulüm ve baskıda alem (sembol) olduğu gibi, Karun da malî baskı ve vurgunculukta alemdir. Bu şekilde Karun hikayesi, ihtikarcı, vurguncu bir kapitalist kıssasıdır.

Musa'nın kavminden idi. Yani İsrail oğullarından ve Musa'nın akrabasından idi. Derken onlara karşı azgınlık etti, vurgunculuk yaptı, zekatını vermedi, Musa'ya isyan etti.

77-82- Ve dünyadan da nasibini unutm. Dünyadan nasibi, dünyanın helal dünya nzki ve meşru dünya zevki diye anlamak istemişlerse de, o geçici dünyanın kendisi demektir. Asıl dünyadan nasib ise "Dünya ahiretin tarlasıdır." hadisi gereğince, ahiret için edinilen faydalı şeyler, ahirete kalacak âmeldir. Yoksa dünyadan nasib bir kefindir.

"Bir kefen alma telaşi ile yokluk gölünden varlık pazına birkaç çıplak gelmiştir."

Yeryüzünde bozgunculuk aramaz. Bu kadar hazinayı saklayıp da serveti hapsetmek aslında bozgundur. Kendimdeki ilim sayesinde bu ilme bazılar ticaret ve iktisad ilmi demişler, bazılar da "el-kimya" ilmi demişlerdir. Ya bilmiyor muydu? Yani, yalnız ilmi ile olsa önceki nesiller içinde ondan daha kuvvetli ve daha çok servetli (Firavun gibi) kimseleri Allah'ın helak etmiş olduğunu bilmiyor mu idi? Niye bu ilmi ile istifade etmedi?

Halbuki suçlulara günahlarından soru da sorulmaz. Yani filan suçu, günahı işleyen kimdir? diye araştırmak için ne şundan, ne bundan ve ne de kendilerinden sorulmaya gerek görülmeksizin Allah tarafından bilinmektedirler. Meleklerce de yüzlerinden bilinir ve derhal yaka paça tutulurlar. "Suçlular simalannndan tanınır, alınlarından ve ayaklarından yakalanırlar." (Rahmân, 55/41).

Meâl-i Şerifi

83- İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veriz. (En güzel) akubet, takva sahiplerininindir.

84- Kim bir iyilik getirirse ona ondan daha üstün karşılık vardır. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görürler.

85- (Resulüm!) Kur'an'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni (yine) döndürecek yere döndürecektir. De ki: "Rabbim, kimin hidayetle geldiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu en iyi bilendir."

86- Sen, bu kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. Bu ancak Rabbinden bir rahmettir. O halde sakın kâfilere arka çıkma!

87- Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, artık sakın onlar seni bu âyetlerden alıkoymasınlar. Rabbine davet et. Asla müşriklerden olma!

88- Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanı yoktur. O'nun zatından başka her şey helak olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.

83- O ahiret evi, son yurd, yani cennet. Biz onu, o kimseler için kılanz ki yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu istemezler. "Ulûv"den maksat, ululanmak, imana tenezzül etmemek, kibirlenmek, kafa tutmak; fesad ise, herhangi bir şeyi ve malları faydalanılabilecek halden çıkarmak ve özellikle Rabbına isyan ile kendi nefsiyi heder etmek, yok etmektir. Yani yeryüzünde Hakk'a karşı kibir ve ihtiras ile Firavun gibi ululanmak, baskı yapmak da istemezler; Karun gibi baskı ve isyan ile fesad da arzu etmezler. Hz. Ali (r.a) den rivayet edilir ki: "Bu âyeti valilerden ve diğer kudreti bulunan insanlardan adalet ve tevazu sahibi olanlar hakkında indi." der imiş. Hatem-i Tâî'nin oğlu Adiy, Peygamber efendimizin huzuruna geldiği zaman kendisine bir minder konulmuştu, o yere oturdu. Peygamber efendimiz de: "Ben şahadet ederim ki sen yeryüzünde ne ululuk, ne fesat arzu etmiyorsun buyurdu; bunun üzerine derhal müslüman oldu". Tâbîn'den Fudayl bu âyeti okur okur, burada bütün emeller gitti, demiş.Ömer b. Abdulaziz de, vefatına kadar bu âyeti tekrar tekrar okur, dururmuş. Ve o güzel akibet, Cennet korunan muttakiler içindir. Bu cümlemin tekrardan ibaret olmaması için ayrıca bir faydayı ifade ettiğinde şüphe yoktur. Kendileri Firavun ve Karun gibi olmayı arzu etmemekle beraber Firavun ve Karun gibilerin ortaya çıkmasına meydan vermemek için de sakınır korunan muttakiler, demek olur. Biraz sonra "Sakın kâfilere arka çıkma", "Sakın müşriklerden olma" âyetleri de bunu açıklar.

84- İyi amma ahirette ne var? Her kim iyilikle gelirse, o takva ile sonunda Hakk'ın huzuruna varırsa o vakit ona ondan daha hayırlısı, daha güzeli var, daha güzeli, daha fazlası. Her kim de kötülükle gelirse artık o kötülükleri yapanlar, ancak yaptıkları ile cezalanırlar. Kötülüğün cezası onun gibi kötülük olur, güzellik olmaz.

85- Herhalde sana bu Kur'an'ı farz kılan, yani bu Kur'an ile ameli farz kılan Cenab-ı Hak elbette seni döndürecek yere döndürecektir. Bu âyet Mekke'den hicret esnasında Cuhfe'de indiğine göre, meâd, ölüm; döndürmekten maksat ise Mekke'ye geri döndürülmedi. Yani ahirete irtihal etmeden önce seni bu çıktığın yere geri getirecek, Mekke'yi fethettirecektir.

86-87- Hem sen bu kitabın sana indirileceğini umuyor değildin. Okur yazar değildin. Ancak bu, Rabbinden bir rahmet olarak indirildi. İşte geri gelmen de, böyle ümid edilmezken yalnızca Rabbinden bir nimet olarak meydana gelecektir. O halde sakın kâfirlerle arka çıkma, topluluklarına katılıp, küfürlerine kuvvet vermekten korun. Ve sakın o kâfirler seni, Allah'ın âyetlerinden alıkoymasınlar. Geçmişe ve geleceğe ait bu haberler, bu vaadler, bu emirler bu yasaklar hep Allah'ın âyetleridir. Bunların sana indirildikten sonra, tebliğinden, tabtikinden vazgeçirtmesinler. Ve Rabbine davet et, herkesi O'na ibadet ve tevhide çağır ve sakın o müşriklerden olma, yani

88- Allah'ın yanında diğer bir ilâha çağırma O'ndan başka ilâh yok, O'nun yüzünden başka her şey helak olacaktır. Yani O'nun zatından başka herşey, her mevcud aslında, yokluk demektir. Çünkü O'ndan başka her şeyin varlığı kendinden değil, Allah Teâlâ'ya dayandığından her an yok olmayı kabul edici ve yok olmaya hazır olmakla aslında yok demektir veya yok olacaktır. Ancak O zatında diri, ezeli ve ebedî, varlığı kendisiyle var olandır. Çoğunun tercih ettiği mânâ budur. Diğer bir mânâya göre, "vech", kast edilen ve yönelinen yön mânâsına olarak O'nun yüzünden, yani O'nun nza ve hoşnutluğu kast edilen yönnden başka, her şey helaktedir demek olur ki, ahiret nimetlerinin fani, geçici olmadığını anlatır. Bir de her şeyin Allah Teâlâ'ya yönelik yüzü, Allah'ın ilmindeki gerçek şekli demek olur ki, her şeyin Allah'a dönüşü bununladır. Hüküm O'nun, başkasının değil. O'ndan başka hüküm ve hükümet, onun çıkarmaya ve kanun yapmaya kalkışanların hepsinin hükmü bozulur, ancak O'nunki bozulmaz ve hep O'na döndürüleceksiniz, hepiniz ölümünüzden sonra O'nun huzuruna götürüleceksiz, mahkeme olunacak, ona göre cezanız, mükafatınız ne ise alacaksınız. İşte bütün kıssaların sonu işte bu "Ve hep O'na döndürüleceksiniz." hükmüdür. Kimin haddinedir ki bu hükme boyun eğmesin!

17- "Siz Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin. Ancak O'na döndürüleceksiniz."

18- Eğer (size tebliğ edileni) yalan sayarsanız, bilin ki sizden önceki birçok milletler de yalan saymışlardır. Peygambere düşen yalnız açık bir tebliğdir.

19- Allah'ın mahlukunu ilk baştan nasıl yarattığını, sonra bunu tekrarladığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.

20- De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır." Gerçekten Allah her şeye kadir.

21- O, dilediğine azab eder, dilediğine rahmet eder. Ancak O'na döndürüleceksiniz.

22- Siz ne yeryüzünde, ne de gökte (Allah'ı) aciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamazsınız.

23- Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya, işte onlar benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdi ve onlar için acıklı bir azab vardır.

24- Kavminin (İbrahim'e) cevabı ise, "Onu öldürün, yahut yakın!" demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır.

25- (İbrahim onlara) dedi ki: "Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (geldiğinde) ise, kiminiz kiminizi tanımayacak, kiminiz kiminizi lanetleyecektir. Varacağınız yer cehennemdir. Ve hiç yardımcınız da yoktur."

26- Bunun üzerine ona sadece Lut iman etti. (İbrahim) de dedi ki: "Ben Rabbime hicret edeceğim. Şüphesiz O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."

27- O'na İshak ve Yakub'u başıladı. Peygamberliği ve kitapları, onun soyundan gelenlere verdik. Onu dünyada mükafatlandırdık. Şüphesiz o, ahirette de salihler (zümresin)dentir.

16-18- Evsân, tekili vesendir. Taş ve saireden tapılan herhangi bir şey (fetiş) ki, "esnâm'dan daha geneldir. Mesela heykeller ve haç hep puttur. Ve hep ifk, yalan uyduruyorsunuz, yalan yere mabud ve sefaatçı diyorsunuz. Onlar ise birer hayaldir. Mesela herhangi bir kimsenin resminde bile, o kimseden bir hakikat yoktur. O resim, bir kıymeti olan o kimsenin değil, toprağa gömülecek ölü bedeninin bir hayalidir. O bedeni, kokar diye gömmekte acele etmek zorunluluğunda bulunanların, tutup da onun cansız bir hayalini, mesela filancardı diye saklamalarında şüphesiz ki muhakkak bir yalancılık vardır. O halde böyle hayal olan fanilere mabud payesi vermek, ne büyük bir iftirdir. Size bir rızık veremezler. Allah'ın yardımı olmayınca mesela bir lokmacıdı dahi hazzettiremezler.

19-27- 'e kadar, Allah Teâlâ tarafından doğrulan sevkedilmiş ilâhî kelâmdır. İbrahim'e hitap olarak hikaye olması muhtemel ise de, onun sözünü nakletme esnasında Resulullah'a hitap olması daha uygundur; onun için fâsıla değişmiştir. Yani sırf dünya hayatında birbirinizin duygularını okşayarak toplanıp sevmek için veya dünya hayatında sevdiklerinizin hayalini sürdürerek yakınlaşmak için; çünkü bütün putlar, bazı sevilenlerin bir hatırası olmak üzere, etraflarında toplanılmak için edinilmiş şeylerdir.

Fakat birer yalan olan o hayaller üzerine kurulmaya çalışılan sevginin, haksız ve yersiz duygular üzerine toplanan topluluğun neticesi ne olur bilir misiniz? "Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımayacaksınız..." , "Dedi ki: Ben Rabbim'e hicret edeceğim." ye matuf olarak Lut'a ait olması uygun görülürse de, İbrahim'e ait olmak üzere yukardaki ye atfı, mânâ yönünden daha ahenkili, hem de "Ben Rabbime gidiyorum, o bana doğru yolu gösterecek." (Sâffât, 37/99) âyetine de uygundur.

Meâl-i Şerifi

28- Lut'u da gönderdik. O kavmine demişti ki: "Gerçekten siz, daha önce hiçbir milletin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz!"

29- "(Bu ilâhî ikazdan sonra) siz, ille de erkeklerle yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?" Kavminin cevabı ise, şöyle demelerinden ibaret oldu: "Doğru söyleyenlerden isen Allah'ın azabını getir bize!"

30- (Lut:) "Ey Rabbim! Şu fesatçılar güruhuna karşı bana yardım eyle" dedi. 31- Elçilerimiz İbrahim'e (iki oğul vereceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: "Biz bu memleket halkını helak edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir."

32- (İbrahim) dedi ki: "Ama orada Lut var!" Şöyle cevap verdiler: "Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o geride (azabda) kalacaklar arasındadır. "

33- Elçilerimiz Lut'a gelince, onlar hakkında tasalandı. Ve onlar(ı düşünmesi) sebebiyle takatten düştü. O'na: "Korkma, tasalanma! Çünkü biz seni de, aileni de kurtaracağız. Yalnız (azabda) kalacaklar arasında bulunan karın müstesna" dediler.

34- "Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık (feci) bir azab indireceğiz."(dediler).

35- Andolsun ki biz, akınlı kullanacak bir kavim için oradan apaçık bir ibret nişanesi bırakmışızdır.

28-35- O kasabadan bir âyet, bir nişane ki hikayesi veya harabesidir. Meâl-i Şerifi

36-40-36- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe ümit bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın!" dedi.

37- Fakat onu yalancılıkla itham ettiler. Derken, kendilerini bir sarsıntı yakalayıverdi ve yurtlarında dü üstü çökekaldılar.

38- Ad ve Semud'u da (helak ediverdik). Sizin için, onların başına nelerin geldiği oturdukları yerlerden apaçık anlaşılmaktadır. Şeytan onlara yaptıkları işleri güzel gösterip onları doğru yoldan çıkardı. Oysa bakıp görebilecek durumdaydılar.

39- Karun'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da (helak ettik). Andolsun ki, Musa onlara apaçık deliller getirmişti de onlar yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Halbuki (azabımızı asıp) geçebilecek değiştiler.

40- Nitekim onlardan herbirini günahları sebebiyle suç üstü yakaladık: Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgarlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine yazık ediyorlardı.

41- Allah'tan başka dost edinilenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Halbuki, evlerin en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi.

42- Allah, onların kendisini bırakıpta hangi şeye yalvardıklarını şüphesiz ki bilir. O mutlak güç ve hikmet sahibidir.

43- İşte biz bu temsilileri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünün anlayabilir.

44- Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphesiz bunda, iman edenler için bir nişane bulunmaktadır.

45- Sana vahyedilen Kitabı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülüktən alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir.

41- Allah'tan başka birtakım velilere tutunanların örneği; yani Allah'tan başkalannı, ihtiyaçlarına karşı yardım eder, menfaatleri dokunur, işlerini görür, tehlikeden kurtarıp diye veli, sahip, koruyucu edinerek mabud sayanların örnek olacak halleri örümceğin örnek ve mesel olmuş haline benzer bir ev edinmiş, hiç dini olmayanlar gibi büsbütün evsiz değil, bir sinek avlayacak kadar bir eve tutunmuş. Fakat muhakkak ki evlerin en çürüğü her halde örümcek evidir.

Evinde ev kavramından bir şey yoktur; ne gölge yapar, ne korur: Bir rüzgarla tarumar olur; onun için örümcek evinin çürüklüğü meşhur bir meseldir. İşte o örümcek kafalı müşriklerin de dayanakları, tutamakları böyle çürüktür. Bütün tutundukları fanidir, yok olucudur. Eğer bilselerdi. Razi der ki: Burada "âlihe" yani ilâhlar denilmeyip "evliya" yani veliler denilmesi, yalnız açık şirki değil, gizli şirki dahi yok edip kaldırmaya işaret içindir. Çünkü başkasına gösteriş ederek rıya ile Allah'a ibadet edenler de Allah'tan başkasını veli edinmiş olur. O'nun meseli de örümcek meseline benzer. Peygamberleri yalanlayıp şirke giden kavimlerin yok edilmesi örnekleriyle açıklandıktan sonra, bu örümcek örneğinin getirilmesi peygambere ve müminlere öyle büyük ve öyle etraflı bir vaad ve müjdeyi ifade etmektedir ki, bütün bu sürenin ruhu denilebilir.

Evet, Allah'tan başkasına dayanan her ümid, dipsizdir.

42- Allah, onları kendisini bırakıp O'ndan gayri nelere, ne gibi şeylere çağırıyorlar, şüphesiz ki bilir. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Her şey fani, hepsi zayıf ve hakir, anlatıldığı üzere mağlup edilmek ihtimali olmayan, dilediğini dilediği anda mahvedebilir, nihaysiz bir güç ve kudret sahibi, mabudluğa layık ancak O, gayet onurlu, yegane aziz, her işi hikmet olan yegane hakim yalnız o iken, O'nun karşısında O'ndan başkasına yalvarmak ne kadar boş, ne büyük tehlike!

43- Bu meseller, biz onları insanlar için getiriyoruz. Kâfirler demişlerdi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah nasıl olur da böyle örümcek, sinek gibi böcekler ve haşereler ile misal getirir? Bununla Allah ne demek istiyor: "Allah böyle misal vermekle ne murad eder?" (Bakara, 2/26) Bu soruya karşı Bakara Sûresi'nde "Şüphesiz Allah, sıvirsinek ve ondan daha büyüğü ile (hakkı açıklamak için) misal getirmekten çekinmez." (Bakara, 2/26) buyurulduğu gibi, burada da böyle cevap veriliyor. Yani bu mesellerin ne için getirildiğini soranlar bilsinler ki, biz onları insanlar için getiriyoruz, hayvan değil de, insan iseler anlarlar. Gerçi onları, onların hakikatını ancak âlimler idrak edebilir. Yani Allah'ın gaynsının fani ve aciz ve bu sebepten O'ndan gaynsına ibadetin batıl olduğuna ilim sahibi olanlardır ki, bu meselin bütün incelikleri ve detayları ile zevkini ve faydalarını idrak ederler. Bu ilim ve cehalet farkı neden, denilirse:

44- Allah, o gökleri ve yeri, o yükseklere ve aşağıyı hak ile yarattı, boşuna değil, gelişigüzel de değil, bir hak sebebi ve hikmeti ile. Göğü de öyle, yeri de, yuksanı da, aşağısı da, âlimi de, cahili de, hepsinin hakkı da, yaratıcının hakkı önünde baş eğmek, boyun bükme. Şüphesiz bunda müminler için bir âyet var. İlimin kıymetini, hakkın önemini, Hak'tan gaynsının ıhlığını ve bundan dolayı Allah'ın gaynsından veli, dost edinmenin çürüklüğünü ve bunun neticesinde müminlerin muvaffak olacaktını isbat eden bir âyet.

45- Sen, sana vahyedilen kitabı oku, vird ederek, devam üzere, tekrar tekrar, güzel güzel oku. Yani o örümcek kafalı kâfirlerin fitnelerine gam yeme de onlara karşı olmasa, kendi âleminde bu Kur'an'ı güzel güzel oku, adı geçen peygamberlerin ve ümmetlerin halleriyle Allah'ın âyetlerini düşün. Onun için "Onlara oku" buyurulmaması, mutlak olarak "Oku" buyurulmuştur. Ve namazı devam üzere kıl, gerçekten namaz fahşadan, yani açık çirkinlikten, edepsizlikten, fuhsıyattan ve münkerden; aklın ve şer'in beğenmeyeceği uygunsuzlukları, gınahtan meneder. Bir kere namaz içindeler bunlar yapılmaz.

Bundan başka namaz hakikati, ne olduğu bilinenek kılınan sahil namaz, namaz dışında da, çirkinlikten, uygunsuzluktan uzaklaştırm. Yasaklamak, uzaklaştırmayı mutlak olarak sağlamasa bile herhalde gerektirir. Sahih ve doğru bir şekilde namaza devam edildikçe iyilik artar. Resulullah (s.a.v) tan rivayet olunmuştur ki: "Kim bir namaz kılarsa, o namaz kendisini açık ve gizli kötülüklerden alıkoymazsa o namazla Allah'tan uzaklaşmaktan başka bir şey artırmış olmaz" buyumuştur. Onun için İbnü Mes'ud Hazretleri demistir ki: "Namazını gereği gibi yerine getirmeyen Allah Teâlâ'dan uzaklığı artırmaktan başka bir şey yapamaz." Bunun sebebi, çünkü namaza itaat, onun sınırlarını gözeterek namazla kılma. Onun sınırında ise açık ve gizli bütün kötülüklerden men ve alıkoyma vardır. Ş halde namaza itaat onu hakkıyla kılıp yaşasgını tutmakla olur. "Yazıklar olsun o Allah huzurunda duranlara ki namazlarını yanlış olarak (veya yanlış yere) kılyorlar" (Mauin, 107/4-5) buyurulduğu üzere namaz kılyor görünüp de namazın ne demek olduğundan habersiz olanları vay haline! Onun içindir ki "Gerçekten müminler kurtuluşa ermiş. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler" (Mü'minun, 23/1-2) buyurulmuştur. Zira Tâhâ Sûresi'nde "Beni ancak için namaz kıl." (Tâhâ, 20/14) buyurulduğu üzere namazın hikmeti, gayesi Allah'ın zikridir. Yani Allah'ı anmak ve bu sayede "Öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki, ben de sizi anayım." (Bakara, 2/152) âyetince Allah Teâlâ'nın anmasına emektir. Bu suretle namaz bir miracdır. Güne bilenen "Herhalde Rablerine kavuşmayı uman kimseler" (Bakara, 2/46) âyetine göre kendilerini her an Rablerinin huzurunda mülakat (kavuşma) halinde buluyorlar gibi zevk için bir niyet ve ıhlas ile kılarlar. Ve herhalde Allah'ı anmak; namaz en büyük iştir. Yani asıl bütün incelikleri, detayları ve gerçeği ile Allah Teâlâ'yı anmak ve O'nun azamet ve kibriyası huzurunda kulun değişiklikleri ve tavırları ile acizlik ve ihtiyacını arzemesi demek olan namaz, en büyük amel veya açık ve gizli kötülüklerden men için en büyük sebeptir. Veya Allah Teâlâ'nın sızi anması, sizin O'nu anmanızdan daha büyüktür. Kul, Allah Teâlâ'yı azameti ve cemaliyle hatırladığı zaman, O'nun yüce huzurunda açık ve gizli kötülüklerden kaçınarak edeb ve samimiyet ile yükseleceği gibi, Allah Teâlâ'nın onu hatırlamasını düşündüğü zaman, ilâhî huzurda zerre kadar kötülük ile anılmayı kimse arzu etmeyeceğinden, her an Allah'ın hoşnutluğuna ve rzasına yükselmek için , iyilik duygusu ile dopdolu olur. Ve şüphesiz yok ki, bu duygu, evvelkinden daha büyük bir kurtuluş vesilesi olur. Düşünmeli ki Allah, Kur'an'ında Firavun gibileri nasıl anıyor, peygamberleri ve müminleri nasıl anıyor? Hem Allah, her ne işlerseniz bilir. Ona göre anar ve ona göre ceza veya mükafat verir. Meâl-i Şerifi

46- İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak, en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."

47- (Resulüm!) İşte sana (önceki kitapları tasdik eden) bu kitabı indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz o iman ediyorlar. Sunıldları da ona iman eden nice kimseler vardır. Ayetlerimizi ancak kâfirler bile bile inkâr eder.

48- Sen bundan önce, ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazdın. Öyle olsaydı, batıla uyanları kuşku duyarlardı.

49- Hayır, o (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Ayetlerimizi ancak ve ancak zalimler bile bile inkâr eder.

50- "Ona Rabbinden (başkaca) mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Cevaben de ki: "Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım."

51- Sana indirdiğimiz ve onlara okunmakta olan kitap, kendilerine yetmedi mi? Bunda iman edecek bir kavim için elbette bir rahmet ve öğüt vardır.

46- Yahudiler ve hristiyanlar ancak en güzel yoldan mücadele suretiyle. Mesela kabalığa incelikle, sertliğe yumuşaklıkla, öfkeye hazz ile, gevezeliğe nasihat ile, şiddete vakar ile karşılık vererek hak ve gerçek delilleri açıklamak ve izah etmek gibi. Ancak içlerinde zulmedenler başka. Yeterli olan delili kabul etmeyip, haksızlıkla inada, aşırılığa

sapan, mesela hâşâ Allah'ın oğlu var demekle veya "Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)" (Mâide, 5/64) gibi laflar söylemekte ısrar ile kibirlilik taşıyan zalimler müstesna, zira o zaman hallerine uygun şekilde müdafaa yapmak vacip olur.

Nush ile yola gelmeyi eni etmeli tekdır.

Tekdır ile uslanmayanın hakkı kötektır.

Ve deyin ki, bununla en güzel mücedelenen nasıl olacağı tarıf edılmış oluyor. Birdır. Uluhiyetle ortağı yoktur. Biz yalnız O'na teslim olmuş, müřlőmanlanız. O'nun bırılışına samıyietle teslim olmuş, müřlőmanlanız. Bu ifadede onlara bır satasma vardır. Zira onlar ki yahudılar kendi bılınlarını, hırıştıyanlar da rahıblerını rab edınmışler; özellikle hırıştıyanlar teslís (üçlü ilâh akidesıne) inanmışlardır.

47- ve işte böyle, bu güzel, bu apağık indırış tarzıyla sana kitabı indırıdkı ya Muhammed! Onun için kendılerine kitap verdıklerımış, gerek yahudiler ve gerekse hırıştıyanlar, Abdullah b. Selam gıbı gerçekten kitaptan istifade etmek nımetıne erenler Ona, o sana indırılın kitabı iman edıyorlar. şunlardan da, yanı Araplardan da ona iman eden var ve bızım âyetlerımışı ancak kâfırler kabul eder. Hakkı ve gerçeğı örtmeye alışmış gıvurluğı âdet edinmış, inkârı kâfırler ki, yahudı Kâb b. Eşref ve arkadaşlan gıbı.

48- Halbuki sen bundan önce yanı bu indırılmezden önce kitap okur değıldın hala elınle yazmazsın da. O vakıt, yanı ümmı olmayıp da okuyup yazsa idın batla uyanlar, yanı batıl peşinde gıden, yahut iptal etmeye sebep arayan o haksız kâfırler şüphe edıbıllırlar. Gerçi hakkı arayan insaflı hak arayıcı kımseleler, yıne şüphe etmezlerdı. Çünkü icaz için ümmıllık şart değıldır. Nıtekim dığer peygamberler ümmı değıldırdı, ancak öyle olsaydı, gerek müşrıkler ve gerek ehı-i kitap'tan olan haksızlar için hıç olmasza şüpheye bır sebep bulunmuş olurdu.

49- Fakat o Kur'ân ıhlı verılmış kımselelerin sınelerinde panıdayan ağık ağık âyetlerdır.Burada nın "beyyınat"a müteallık olmasa ve şüpheyi kaldırmasa, sözün gelleşıne göre apağık olduğı gıbı, hafızten kurtarma yönüyle de daha çok tercıh edılır. Yanı Allah tarafından bırıer işaret, parlak mucızeler olduğı ılılm ehılının gönüllerinde apağık ve hışır şüpheye yer vermeyecek şekilde parlamaktadır. Ve bızım âyetlerımışı ancak zalimler inkâr eder.

50-Bıldıklerı halde hakkı tanımak istemeyen, zulmü âdet edinmış zalımler, nıtekim o zalımler kitap ehılının hakkı kabul etmeyen kısımlı, Kur'ân'ın âyet, yanı mucize olmasını inkâr ettiler de dediler Rabbin'den ızzerıne birtakım âyetler, yanı Musa'nın asâsı, Salıh'ın devesı gıbı mucızeler inse ya! De ki: Bütün âyetler ancak Allah'ın yanındadır. Yanı gerek Kur'ân'ın, gerek sıızın istediğınız mucızeler, hepsı Allah'ın katındadır. Kur'ân'ı indıren Allah olduğı gıbı, öbürlerini indıren ve indırecekl olan da yalnız Allah'ır, başkalan değıl. Bundan dolayı, ne dılerse indırır, ben ona kaşmımam. Ve ben ancak ağık bır uyancıyım, inanmayanlara azabın habercısıyım.

51- daha onlara yetmedı mı? O başka âyet, başka mucize isteyenlere kâfi gelmedı mı, daha mucize olarak bızım senın ızzerıne demın söylenıldığı şekilde, bundan önce okuması yazması olmadığı muhakkak olan senın ızzerıne şüpheşiz kitap indırmemız karşılannıda okunup dururken şüphe yok ki onda mutlak bır rahmet,büyük bır nımet ve bır ilâhı ıhtar ve nasıhat var iman edecek bır kavım için; inat, taassub, aksılık edecekler için değıl, iman edecekler için. Bu âyetın, öncesıne ve sonrasına göre "Rabbinden birtakım mucızeler insesydı ya" dıyen zalımlere cevap olarak indırıldığı anlaşılyor. Bununla bırlikte sebep-i nüzul olarak şu da haber verılmıştır: Müřlőmanlardan başıllan, yahudılerden ızşıttıklerı bazı şeyler yazmış olduklan bır kükre ile gelmışlerdı. Resulullah (s.a.v): "Bır kavımın kendi peygamberının getirdiğini bırakıp da başkasının başkalanna getirdiğıne rağbet etmeleri düşüncesızlık ve sapıklıklarına yeterlıdır" buyurdu. Bunun ızzerıne "Kitabı sana indırmemız onlara yetmemış mı?" âyeti indırıldı. Gerçi bu âyet bu olay ızzerıne imnış olabılır. Fakat bunun sebep-i nüzul olmasa âyetın altına ve üstüne uygun düşmüyör. Çünkü altına ve üstüne göre zamırı müřlőmanlara değıl "Başkaca mucızeler indırılmeldı değıl mıydı?" dıye soranlara yönelıktır. Rivayet edılır ki, Abdullah b. Amır b. Rükın, Hz. Aışe (r.anha) ye bır hediye vermıştı. Hz. Aışe bu kıřıyí "Abdullah b. Amr" zannedıp reddetdı ve: "O başka kitaplan okuyör, Allah Teâlâ ise 'Kendılerine okunmakta olan kitabı sana indırmemız onlara yetmemış mı?' buyuruyordu dedı. Bunun ızzerıne: "Sıze hıdeyeyı veren Abdullah b. Amır'dır." dediler; o zaman kabul etti.(1) Hz. Hafsa (r.anha) da bır kükre ızzerınde Yusuf kıssasından bır yazı getırmış, Hz. Peygamber'e okumuştu. Peygamberımızın mübarek yüzü renkten renge gırererek buyurdu ki: "Nefsım kudret elınde olan yüce Allah'a yemin olsun ki, ben aranızda ıkın, sıze Yusuf gelse de, benı bırakıp ona uyacak olsanız, sapmış olursunuz. Ben sıızın peygamberden payınıza düşenım, sıze de benim ümmetımden payımsınız." Hz. Ömer b. Hattab (r.a) bır gün bır adama uğramıştı, bır kitap okuyordı; bır saat dınedı, hoşuna gıttı. O adama: "Bana bu kitabı yazver" dedı. O da peki deyıp bır derı aldı, onu hazırlayıp ıkıne dışına yazverdı. Sonra Ömer onu alıp Hz. Peygamber'e getırdı, okumaya başladı, Resul-i Ekrem (s.a.v)'ın mübarek yüzünde de bır renk peyda olmaya başladı. Derhal Ensar'dan bır zat o kitaba vurdu da, "Anan kaşbetsın senı ey Hattâboğlı! Bu gün sen bu kitabı okuyalıberı Resulullah'ın yüzüne bıkıymışı muşı?" dedı. O zaman Peygamber (s.a.v) buyurdu ki, "Ben hem ilk ve hem son peygamber olarak gönderıldım ve bana hem Allah kelâmının tamamı ve sonucunu verıldı ve bana söz sadeleştirıldı ve kısaltıldı da kısaltıldı. Sakının sıızı mütehevvıkler helake sürüklemesınler." Mütehevvıkler, sevyesız, her işe dalanlılar veya hayrette kalmış, şaşırımışlar, demektır.

Meâl-i şerfı

52- De ki: Benımler sıızın aranızda şahıt olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde ne varsa bılır. Batıla inanıp inkâr edenler var ya, işte zıyana uğrayacaklar onlardır.

53- Senden azabı çarçabuk (getırmenı) ıstıyorlar. Eğer önceden tayın edılmış bır vade olmasaydı, azab elbette onlara gelıp çatmıştı. Fakat yıne de, hıç farkına varmadıkları bır sırada o kendılerine mutlakıa gelecektır.

54- (Evet) senden azabı çarçabuk (getırmenı) ıstıyorlar. Halbuki cehennem, hıç şüphelerı olmasın, kâfırlerı kuşatacaktır.

55- O günde azap, onları hem üstlerınden, hem ayaklarının altından saracak ve Allah (onlara), "Yaptıklarınızın cezasını tadın!" dıyecektır.

56- Ey iman eden kullarım! Şüpheşiz benim yarattığım yeryüzü genıştır. O halde yalnız bana kulluk edın.

57- Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bızde döndürüleceksınız.

58- İman edıp güzel işler yapanları, (evet) muhakkak ki onları, altlarından ırmaclar akan ve içinde ebedı kalacakları cennet köşklerine yerleştıreceğız. (Böyle iyi) işler yapanların mükafatı ne güzeldır!

59- Kí onlar, sabretmış olup yalnız Rablerıne güvenıp dayanmaktadırlar.

60- Nice hayvanlar var kí, rızkını (bırıkıtırıp yanından) taşıymıyor. Çünkü onların da, sıızın de rızkınızla Allah verıyor. O, her şeyı ıştır ve bılır.

61- Andolsun kí onlara, "Göklerı ve yerı yaratan, güneşı ve ayı buyruğı altında tutan kımdır?" dıye sorsan "Allah" derler. O halde nasıl (haktan) çevrılıp döndürölüyörler?

62- Allah, kullarından dıledığıne rızkı bol bol verır, dıledığıne de kısar. Şüpheşiz Allah, her şeyı hakkıyla bılendir.

63- Andolsun kí onlara, "Gökten sıu indırıp, onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kımdır?" dıye sorsan, mutlakıa, "Allah" derler. De kí: (Öyleyse) hamd de Allah'a mahsusdur. Fakat çocukları akıllarını kullanmazlar.

52-56- Ey iman eden kullarım! "İbâd" hitabı, şereflendırme hitabıdır. Mükellef olan

kulların en şereflı rütbesıdır. "Bıze kul olarak" gıbı mutlak "İbâd" (kullar) tabırında kâfir bıle dahlılabılırse de "İbâdı" (benım kullarım) ızafetınde kâfir dahlı olmaz. Çünkü kâfir şeytanın hakımıyeti ve etkısı altındadır. Halbuki "Şüpheşiz kullarım (benımdır). Onların aleyhıne sana verılmış bır hakımıyet yoktur." (Hıcr, 15/42) buyurulmuştur. Dıkkate değır kí, Cenab-ı Allah, Âdem'i yarattığında şanlı bır ısım olan hılafet ünvanıyla yad etti. Öyle ıkın İblıs bu ısımden yılmadı, aksıne o sebeple gayretını artırdı, düşmanlık etti ve sonunda galebe edıp (Bakara, 2/36) âyetınde buyurıldığı ızere "her ıkısını de cennetten kaydırdı." Sonra onun çocuklarındı "benım kullarım" sözüyle şereflenen iyi kımselele gelınce şeytan onlardan kaçındı."Şüpheşiz kullarım (benımdır). Onların aleyhıne sana verılmış bır hakımıyet yoktur." (Hıcr, 15/42) buyurıldığı gıbı, şeytanın kendısı de: "Onların hepsını mutlakıa azdıracağım, ancak onlardan senın ıhlası kulların müstesna." (Hıcr, 15/39-40) dedı. Demek kí, "Allah'ın kulları" olma mevkıını elde eden mükellef, derece yönünden yeryüzünde halıfe olanıdan daha yüksektır. şu halde "İman edenler" sıfatı ıhtırazı (ılerısı için hesaba katılan) bır kayıt değıl, şerefin yönünü ve şeklını ağıklamak için kâşıfe (ağıklayıcı) bır sıfattır. Bu şekilde bu hitap, kâfırlerin engellemesınden dolayı, dınını gereğı gıbı yapamayan bazı mümınler kurtuluş yolunu göstermek için bır şereflendırme hitabıdır. Yanı ey benim iman şereflı ile şereflenmış olan kullarım haberınız olsun, benim yeryüzüm genıştır. Bulunduğunuz yerden ıbarett değıldır, genıştır. O halde bana ıbadet ve kulluk edın, o halde yalnız bana. Yanı bulunduğunuz memlekette yalnız bana ıbadet etmek kolay olmaz, dınınızı ağıklamada baskıya uğrar, daralırsanız bır yere gıdın, kaçın, hıcret edın. O darlıktan genışleşe çıkmak için ne yapmak gerekiyorsa yapın, bana kulluk edın. Peygamber efendımızden bır hadıste söyle rıvayet edılmıştır: "Her kım dını sebebiyle bır yerden bır yere kaçarsa, bır kaşş da olsa cenneti hak eder. Ve İbrahim ile Muhammed (a.s)'e arkadaş olur." Ya ölüm tehlikesı, tehdıd olursa ne yapmalı?

57-59-- Her nefıs, her nasıl olsa ve her nerede bulunsı, ölümü tadacak sonra da hep bıze döndürüleceksınız. Yeniden dırılıtıl hakkın huzuruna dıkılerek mükafatınıza veya cezanıza alacaksınız. Bundan dolayı, ondan kaçmakla kurtulamazsınız, aksıne Allah'tan başkasına kulluk etmemek için, zorlama karşısında bıle her fedakarlığı göze alarak Hakk'ın huzuruna tam bır samımıyet ve hüriyet ile gıtmeye çalışmalı.

60-63- "Nice hayvanlar var kí..." Hıcret emrolununca bazıları, geçımlığımız olmayan memlekete nasıl gıderız demışlerdı, bu âyet indırıldı. "Eğer onlara sorsan..." Sorulacaklar, Mekke müşrıkerıdır. O halde nasıl çevrılıyörler? Her şeyın yaratıcısı olduğunu ıster ıstemez kabul ederlerken, uluhiyyete gelınce nasıl ondan dönüp kışe sapıyorlar? Bu hususta en çok ıleri sürülen nızık meselesı olduğı için buyuruluyor kí; "Allah, kullarından dıledığıne nızkı bol verır..."

Meâl-i şerfı

64-69-64- Bu dünya hayatı sadece bır oyun ve oyalanmadan ıbarettır. Ahıret yurduna gelınce, işte asıl hayat odur. Keşke bılmış olsalardı.

65- Baksana, gemıye bındıklerı zaman, dını yalnız O'na has kılarak (ıhlasla) Allah'a yalvanırlar. Fakat onları salımen karaya kıkarınca, bır bakarsın kí, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar.

66- Kendılerine verdıklerımıze nankörlük etsınler ve safâ sürsünler bakalım! Ama yakında bılecekler.

67- Çevrelerınden insanları kapılıp götürölürken (öldürölürken, ya da esır edılırken), bızım (Mekke'yi) güven içinde kudsı bır yer yaptığımızı görmediler mı? Hâlâ batıla inanıp Allah'ın nımetıne nankörlük mü edıyorlar?

68- Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendısına hak gelmışken onu yalan sayandan daha zalım kımdır? Cehennemde kâfırlerıne yer mı yok?

69- Ama bızım yolumuzda cıhad edenlerı, elbette kendi yollarımıza eşırtıreceğız. Hıç şüphe yok kí Allah iyi davrananlarla beraberler.

RUM SURESİ

1- Allah daha iyi bılır: Kur'ân'ın mânâsındakı mucize olan âyetlerden önce, sözlerındekı mucızellığı ifade eden ilâhı sırıa ışâretır. Bakara süresınde de geçtiğı ızere "elif" boğazın en ıkınden: bâtdan; "Lâm" dılden: berzathan; "mım" duduğın en kenarındın, dıştan kıktığı için bu üç harf, mahrederın aslını teşkıl eden üç kııkış yerınden kııan bütün harflerın güzel bır dızılış ahengını ifade eder.

2- Rumlar yenıldı. Peygamberımız gönderıldığı sıralarda doğu Roma ile İran, dünyanın en büyük ıkı devletlydıler. Hındlı Süleyman Nedevı efendının Asr-ı Saadet tarhınde ifade ettiğı ızere peygamberlığın beşıncı, yanı Milâdın 613. yıllarındı bu ıkı komşu ve rakıb devlet, bırıbırıleyle kanlı bır savışa gırışmışlerdı. İran, İkıncı Hüsrev'in, Rum Hıralık'ın hükmü altındaıdı, sınırları Dicle ve Fırat nehırleri ızere bırıbırıyle bırıleşıyordu. Fılıstin, Suriye, Mısıır ile Irak'ın bır bölümü ve küçük Asya (Anadolı) Rumlara tabı ıdı. İranlılar, Rumlara ıkı taraftan saldırdılar. Dicle ve Fırat ızere bırı (ezreât ve Busrâ) mevkılerınden Suriye'ye, Azerbeycan ve Ermenıstan tarafından küçük Asya'ya saldırdılar. İran orduları, Rum kuvvetlerını her ıkı cepheден geri atarak denize dökmüceye kadar takıp etmış, Suriye'dekı bütün mukaddes şehirlerı zabtetmış, Milâdın 614. yılında bütün Fılıstin'ı ve Kudüs'ü ele geçırmıştı. Bu ıstılâ sırasında bütün kıllıseleer yıkılmış, bütün dını bınalar tahrıb kıılıp kıırletılmıştı. İranlılara katılan yırmı altı bın yahudı, altmış bınden fazla hırıştıyan kıılıp geçırmışlerdı. İran kırsasının sarayı, öldürölün otuz bın kışının kafatası ile donatılmıştı.

Bu ıstılâ tufanı, burada durmayarak Mısıır'ı da basmış, Milâdın 616. yılında İranlı'lar bır taraftan Nıl vadısını ışgal ederek İşkenderıye'ye ulaşmışlar, dığer taraftan bütün Anadolı'yu ele geçırecer İstanbıl'un boğazı kııı sahıllerıne kadar gelmışler, doğu Roma İmparatorluğ'unun başkenti olan Kostantınıye (İstanbul) şehırının karşısında görünmüşler, saltanatlarını Irak, Suriye, Fılıstin, Mısıır ve Anadolı'ya yaymışlardı. İranlılar, gırdıklerı her yerde ateşgedeler (Ateşe tapanların, ateş yaktıkları tapınaklar) meydana getirıyorlar ve böylece Hırıştıyanlığın kıktığı yerlerde ateşperestlığı yayıyorlardı. Doğı Roma İmparatorluğ'unun bu yenılığı karşısında kendısına tabı bulunan bırıçok vılayetler ışyan etmış, Afrika'dakı ülkeler, Avrupa taraftındakı vılayetler, hatta İstanbıl'a komşu şehirler, bu devletın egemenlığınden kııkımak ıstemışler ve kııkımlardı. Kıısaca doğı Roma İmparatorluğ damadağın olmuş, helâk olup yerlere serılmıştı.

Romalılann bu yenılığı haberi Mekke'ye ulaştığı zaman müşrıkler sevinmış ve müřlőmanlara karşı onların yenılığınden duydukların sevincı ağığa vumuşlardı: "Sız ve hırıştıyanları kitap ehlısınız, bız ve Fâris (İranlılar) ümmıyız; bızım kardeşlerımış, sıızın kardeşlerınızı tepeledışız. Bız de sıızı tepelerız" demışlerdı. Bunun ızzerıne Hz. Muhammed'in bır mucizesı olmak ızere bu âyet ınıp buyurıldı kí: Gerçi Rumlar yenıldı yerın en yakınında, Mekke toprağının, yanı Arabıstan'ın en yakınında; şam'da yahut Rum başkentının pek yakınında, yanı Anadolı'da İstanbul cıvarında demek olabılır kí, ıkısı de doğrudur. O sırada Rum İmparatorluğ öyle peşışan olmuştu kí, ıkı ışyanlarla devlet ıhtılâle uğramış, ordusu dağılmış, hazınesı boşalmış, imparator Hıralık, İstanbul'u terkedererek Kartaca'ya kaçmayı bıle kumuştu. İranlıların galıp kumandanları, zaferın verdığı sarhoşlukla şu başşıı teklıf etmışler: İmparator, İranlılar tarafından ıstenecek her şeyı verecektır. Bu cümleden olarak bın yük alın, bın yük gümüş, bın yük ıpek, bın at, bın kadın teslim edecektir. Rum İmparatorluğ, bütün bu aşağılayıcı şartları kabul etmış,

bu esaslar üzerinde barışı imzalayacak delegeler göndermişlerdir.

Bu delegeler, İranlıların yanına vardıkları zaman Husrev, şu sözleri de söylemiş: "Bu yeterli değildir. Bizzat imparator Hıraklî, karşıma zincirler içinde gelerek asılıp çarpmışa verilmiş olan ilâhına karşılık ateşe ve güneşe tapmalıdır." İşte o yenilgi, böyle bir yenilgiydi. Böyle bir çöküş içinde Romalıların birkaç yıl zarfında canlanıp yeniden galip geleceklerine kesinlikle hüküm vermek şöyle dursun, ihtimal vermek bile normal olarak akılların havsalasına sığacak bir şey değildi.

3- Fakat böyle bir zamanda Allah Teâlâ, Resulüne gayptan şu haberi bildiriyordu: Bununla birlikte onlar, bu yenilgilerinden ardından kesinlikle galip gelecekler. Hem uzak değil. Birkaç yıl içinde ki, "bid" kelimesi üçten dokuzu kadar olan bir sayıyı ifade eder, nitekim bu âyet inince Hz. Ebu Bekir (r.a.) o sevinen müşriklere şöyle demişti: "Allah, sizin gözlerinizi aydınlatmayacak, peygamberimiz haber verdi. Yemin ederim ki, Rumlar birkaç yıl içinde İranlılara mutlaka galip geleceklerdir." Buna karşı Übeyy b. Halef: "Yalan söylüyorsun, haydi aramızda bir müddet tayin et, seninle bahse girelim." dedi ve her iki taraf ta on deve üzerine bahse girişip, üç yıl müddet tayin ettiler. Ebu Bekir, durumu Resulullah'a haber verdi. Resulullah (s.a.v.) "Bid", üçten dokuzu kadardır, miktan artır, müddeti uzat." buyurdu. Bunun üzerine Ebu Bekir çıktı, Übeyy'e rast gelince o: "galiba pişman oldun" dedi. Ebu Bekir de: "Hayır" dedi, gel seninle bahsi artıralım, müddeti de uzatalım, haydi dokuz seneye kadar yüz deve yap. O da: "Haydi yaptım" dedi. Tirmizî'nin Sahih'inde rivayet ettiği üzere "Bedir" günü Rumlar, İranlılara galip geldiler, Ebu Bekir de sonra onu Übeyy'in vârislerinden aldı, peygambere götürdü. Peygamber (s.a.v.) de ona: "Bunu tasadduk et" buyurdu.

4- Önüden de sonundan da emir Allah'ın, yani Rumlar galip gelecekler diye ondan sonra emir ve irade, hüküm ve kumanda Rumların olacak zannedilmesin; onlar galip gelmezden önce emir, ne onların, ne İranlıların olmayıp Allah'ın olduğu gibi, onların galip gelmesinden sonra, yine Allah'ındır. O, önce onları mağlub ettiği gibi, sonra da eder. Hem de o gün, yani Rumların, İranlılara galip geleceği gün müminler sevinecek Allah'ın yardımıyla, yani ötede Rumlar, İranlılara galip gelirken aynı zamanda beriden müslümanlar da Allah'ın yardımıyla müşriklere karşı zafer elde edecekler, yalnız Rumların galip gelmesiyle değil, Allah'ın özellikle kendilerini galip kılan yardımıyla sevinecekler. Müminlere bu şekilde vaad edilen bu yardım, bu sevinç, "Bedir" zaferidir. Nitekim Teberî Tefsir'inde "O Bedir'de müminlerin , müşriklere galip gelmesidir." demiştir.

Gerçekten Tirmizî'nin rivayetine göre Rumların, İranlılara galip gelmesi "Bedir" günü olmuştur. Fakat galibiyetin geniş bir şekilde açıklanması, Hudeybiye sıralarında bilinebildiği ve Hz. Ebu Bekir de develeri Übeyy'in kendisinden değil, sonra vârislerinden aldığı için bazılar bu ferah gününü, Hudeybiye günü sanmışlardır. Hindî Süleyman Nedevî efendi, Asn Saadet tarihinde bunu şöyle tesbit etmiştir: "Resul-i Ekrem'in işareti gereğince dokuz yıl sonra peygamberin bu haberi gerçekleşmiş ve onun gerçekleşmesi "Bedir" zaferinin elde edilmesine rastlamıştır." Bazılarına göre bu haber, hicretin altıncı yılında Hudeybiye antlaşması esnasında gerçekleşmiştir. Fakat bu doğru değildir. Bu anlayış hatasının sebebi şudur: Sahihî Buharî'nin açıkladığına göre Hz. Peygamber'in Hırakl'ye gönderdiği mektubu taşıyan elçi, Suriye'ye ulaştığı zaman Hırakl, zaferini kutluyordu. Bu elçi, Hudeybiye antlaşması sıralarında gönderildiği için birçokları Hırakl'ın o sıralarda zafer kazandığını zannetmişlerdir. Habuki, Hırakl, zaferi çoktan kazanmış ve onu kutlamak için Suriye'ye gelmiş bulunuyordu. Roma takvimine göre Hz. Muhammed'in peygamberliği, 609 yılında meydana gelmiş, doğu Roma ile İran arasındaki düşmanlık, 610'da başlamış, 13-14 yıllan savaş içinde geçmiş, 616'da, Romalılar yenilmişler, 622'de karşı harekete geçmişler, 623'de galibiyete başlayarak 625'te kesin zaferi elde etmişlerdir. Yenilginin başlangıcıyla galibiyetin başlangıcı arasında dokuz yıl geçmiş olduğu gibi, kesin yenilgi ile kesin galibiyet arasındaki müddet de dokuz yıldan ibaret bulunuyor.

Peygamberimizin hicreti, peygamberliğin on üçüncü yılı olduğu için (623) hicretin ikinci yılına rastlamış olur ki, "Bedir" de o yıldır. Demek ki, Rumlar, yenilgilerinden yedinci, savaşın ikinci yılı galib gelmeye başlamışlar ve onlar galib gelmeye başladığı sıralarda müslümanlar da "Bedir" günü müşriklere galib gelerek sevinmişlerdir. Bununla beraber savaş iki yıl daha devam etmiş, bu müddette Rumlar, İranlıların işgal ettikleri bütün vilayetleri kurtararak düşmanlarını Dicle ve Fırat'ın gerilerine atmışlardır. Böylece tam dokuz yıl ve üç yıl sonunda kesin üstünlük tamam olarak "Birkaç yıl içinde galib gelecekler." haberi her yönüyle gerçekleşmiştir. Şu halde bundan dokuz yıl önce, yani hicretten yedi yıl önce, peygamberliğin yedinci yılı Kur'ân, bu haberi verirken açıkça dokuz yıl da demeyip "Birkaç yıl" diye bir çeşit kapalılıkla ifade etmesinde de olaya uygunluk bakımından derin ve kapsamlı bir belâğat ve geniş bir anlam varmış. Çünkü "bid-i sinin" (birkaç yıl) demekle hem galibiyet süresi olan üç yıla, hem yenilgi sonundan "Bedir'e" rastlayan ilk galibiyete kadar olan yedi yıla, hem de kesin galibiyet süresi olan dokuz yıla uygun düşebilecek bir işaret vermiş bulunuyor ki, bunlardan birisi açıkça ifade edilseydi olayın bütün safahalar gösterilmiş olmaz ve dolayısıyla bu kapsamlı icaz tarzı bulunmazdı. Bir de bu açıklamadan asıl maksat, Rumların galibiyetinden çok, müminlerin ilâhî yardım ile sevinecekleri günün tarihini tesbit etmek olduğuna işaret edilmiş oluyor. Çünkü "birkaç yıl" kapalı olmakla beraber galibiyetin gerçekleşmesine bağlı olan "o gün" belirlidir. Bu bakımdan âyetin bu sevinç gününü gösteren mucizesi, Rumların galibiyetini haber veren mucizesinden daha şanıdır.

5-Böyle iken birçoklarının bundan habersiz olmaları ne kadar üzücüdür! Evet buyuruluyor ki: "Rumlar, yenilgilerinden arkasından birkaç yıl içinde galip gelecekler, özünde de sonunda da emir Allah'ındır. Onlar galib geldikleri sırada müminler de Allah'ın yardımıyla sevinecekler." Bu nasıl olur demeyin. O kimi dilerse yardım eder, dilediğini muzaffer kılar. Yani O'nun yardımı sebeplere bağlı değil, sebepler O'nun iradesine bağlıdır. Dün İranlıları galib kılmış iken, yarı Rumları galib kılar. Bir de bakarsın hiç ümit edilmelik bir zamanda, tutar hiçbir kuvvetleri yok zannedilen müminleri hepsine karşı galib ve muzaffer kılar. Ve aziz O'dur. Rahîm O'dur. Hiç mağlup olma ihtimali bulunmayan izzet (güç, kuvvet) sahibi ancak O'dur. Tek rahmet edici olan da O'dur. Onun için de bir zaman olur, mağlupları galib kılar, müminleri sonunda zafere erdirir.

6- Allah'ın vaadi. Bu anlatılan galibiyet ve yardım, öyle bir vaaddir ki, onu Allah Teâlâ vaad buyurdu. Allah, vaadinden caymaz. Dolayısıyla bunlar mutlaka gerçekleşecektir. Burada açık olarak iki vaad var. Birisi Rumların, mağlubiyetlerinden sonra galip gelecekleri; birisi de müminlerin, Allah'ın yardımı ile sevinecekleridir. Bu iki vaad, çok geçmişden gerçekleşti. Ebu Bekir (r.a.) bahsi kazandı. Bu şekilde bunun Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat eden ilâhî bir âyet, bir mucize olduğu ortaya çıktı. Bu yüzden birçoklarına hidayet yetiştii, müslüman oldular. İnisi daha önce iken böylece mucizeliğinin gerçekleşip ortaya çıkışı daha sonra olması dolayısıyla, tertipte öbür süreden sonraya konuldu. Orada "O'na Rabbi tarafından âyetler (mucizeler) indirilmeli değil miydi?" (Ankebût, 29/50) diye mucize isteyenlere karşı "Kendilerine okunmakta olan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Şüphesiz ki bunda inanır bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır." (Ankebût, 29/51) buyurulmakla buna işaret de olunmuştur. Şu halde bu iki açık vaad arasında "Önüden de sonunda da emir Allah'ındır." ifadesiyle anlatılan diğer bir vaad daha vardır ki, Rumların, İranlılara galib geldikten sonra ilerde müslümanlara yenileceklerine işaret eder. Nitekim baştaki malum, meçhul siyasiyla okunduğu takdirde Ebu Said el-Hudrî ve diğerlerinden rivayet edilen şâz kırâete göre: "Rumlar galib geldi, fakat onlar, bu galibiyetlerinden sonra ilerde mağlub olacaklar." diye doğrudan doğruya bu mânâ açıkça ifade edilmiş olur. Bu ise öncekilerden daha uzak ve geleceğe ait olma bakımından daha önemli olan bir mucizedir. Fakat öbürleri gibi Hz. Peygamberin zamanında ortaya çıkmayıp, sonra gerçekleşeceğinden âyetle işaretle gösterilip, peygamber tarafından açıklanmıştır. Gerçekten İranlılara galib

gelen Hırakl'ın kendi hayatında Rum orduları, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği zamanındaki Yermük savaşından itibaren İslâm mücahitleri karşısında yenilmeye başlayarak, Hz. Ömer zamanındaki Şam fetihlerinden tâ İstanbul'u fethine kadar devam etmiş ve böylece bu mucize de tam olarak gerçekleşip ortaya çıkmıştır.

Bir de Ebu Hayyan, el-Bahrul-Muhit isimli tefsirinde şunu kaydetmiştir: Seyh üstaz Ebu Cafer b. Zübeyr anlatırdı ki, Ebu'l-Hakem b. Berrecan, müslümanların Beyt-i Makdisî (Kudüs'ü) fethedeceklerini ilâhî sözünden zaman ve günü belli olarak kıymıştı. Ve İbnü Berrecan kendisi fethi için tayin ettiği zamanda önce vefat etti. Vefatından bir zaman sonra da müslümanlar onun tayin ettiği zamanda Kudüs'ü fethettiler. Anılan Ebu Cafer, bu Ebu'l-Hakem b. Berrecan'ın, Allah'ın kitabından çıkararak gayb olaylarına dair birtakım şeylere vâkif olduğuna inanırdı." Muhyiddin Arabî de bu Kudüs fethi hakkındaki istihracdan (âyetlerden hüküm çıkarma işinden) bahsetmiştir. Demek olur ki, âyetle ancak Allah'ın dostlarına açıklanan daha başka işaretler de vardır.

Alûsî, tefsirinde de der ki: "Muhyiddin Arabî, Irakî ve diğerleri gibi irfan sahiplerinin, Kur'ân'ı Kerim'den gayba ait bilgiler çıkardıkları meşhurdur". Bu, birtakım hesap kaidele ve harflerin amelleri üzerine kurulmuştur ki, onlara dair seleften bir şey gelmemiştir. Hz. Ali (k.v.)'ye: "Resulullah size başkalarından gizlediği bir sır söyledi mi?" diye sorulmuştu. Dedi ki: "Hayır, ancak Allah Teâlâ'nın bir kuluna kitabında bir anlayış verilmiş olmasa müstesna." Fakat insanların çoğu bilmezler. Yani bunların Allah vaadi olduğunu ve Allah'ın vaadinin mutlaka yerine geleceğini bilmezler.

7- Sadece dünya hayatından bir dış görünüş bililir. Bugün kim galib gelir, ne yüze çkarsa; ona bakar, onu bilirler. Onlar, ahiretten ise hep gafildirler. Bu dünyanın sonunun nereye varacağını düşünmez, ilerisinin ne olacağını farkında olmazlar.

8- Ve kendi nefislerinde (içlerinde) hiç düşünmediler de mi? Yani niye ilerisini düşünmüyorlar? Bu dünya hayatının gelip geçici olduğuna ve bunun bir sonu, gerçek ve değişmez bir ahireti bulunduğuna bütün gökler ve yer delâlet edip dururken kendi kendilerine vicdanlarında, yahut kendi nefisleri hakkında niye bir düşünüp de bilmiyorlar ki, Allah, o gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri başka türlü değil. Ancak hak ile ve müslümâ bir ecel, -yani belirli bir süre ile- yaratmıştır. Yani aşağıda ve yukanda ve bütün bunların aralarında bulunan kâinattan hepsinin bir ömrü, belirli bir süre ile bir eceli, bir sonu vardır. Bununla beraber hiçbir boşuna yaratılmamış, herbiri sabit ve bâki bir Hakk'a delâlet etmek üzere gerçek bir yön, gerçek bir hikmetle yaratılmıştır.

Onun için hepsi "Allah'tan başka her şey helâk olacaktır." (Kasas, 28/88) âyetinin ifadesince bu dünyanın fani (geçici) olup, sonunda Allah'ın huzuruna gidilen bir ahiret bulunduğunu anlatmaktadır.

Bununla beraber insanlardan birçoğu herhalde Rablerine kavuşmayı inkâr etmekte idirler. Yani birçokları yalnız ahiretten, düşünceden gafil olmakla kalmazlar da kendilerini yaratıp yetiştiren Hakk'ın buyruğuna gidilip, mukafat ve cezaya erileceğini kesinlikle inkâr bile ederler. Ya dünyayı ebedî imiş gibi kabul ederler, yahut ta bütün yaratılış, hikmetsiz, gayesiz, batılmış gibi her şeyin fani olup, sonunda boşa gittiğini ve dolayısıyla insanın sonunun da bir ölümlle hiç olup bittiğini iddia ederler. Rablerinin cemal ve celâline (sevab ve cesasına) ermeyi tanımaz, küfrederler.

9- Ve o yeryüzünde bir gezmediler mi? O kâfirler bir gezip de baksalar nasıl olmuş kendilerinden öncekilerin sonu? Kendilerinden önce inkâr eden Âd, Semûd gibi yıkılıp gitmiş kavimlerin sonu. Onlar kuvvetçe kendilerinden daha şiddetliyidler ve toprağı aktarmışlar; ekin ekmek veya su, maden kırmak için toprağın altını üstüne çevirmişler. Ve onu kendilerinin imandan dah çok imar etmişlerdi. Peygamberleri de kenilerine delillerle, açık bürhanlar, mucizelerle gelmişlerdi, yani onlara inanmadılar da helâk olup yıkıldılar. Demek ki Allah onlara zulmetmiyordu. Suçsuz helâk etmiyordu. Buna zulüm denilmesii, Allah Teâlâ'nın son derece nezih olduğuna ortaya koyup açıklamak içindir. Yoksa Allah suçsuz da helâk etse gerçekte yine zulüm olmazdı. Çünkü Allah (c.c.) gerçek mâliktir. Mâlikin mülkünde dilediğini yapması zulüm olmaz. Zulüm, başkasının haklarına saldırmayı ifade eder. Ve fakat onlar, kendilerine zulmediyorlardı.

10-Çünkü Allah'ın hikmetine göre, toplumlarının ve kendilerinin helâkini gerektiren günahları kendi istekleriyle işliyorlardı. Sonra o kötülük yapanların sonu ne fena oldu! Sonların en kötüsü, en kötü ceza olan cehennem azâbıdır. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini yalan saydılar. Ve onlarla eğleniyorlardı.

Meâl-i Şerifi

11- Allah yaratmayı ilkin yapar, sonra da çevirir, onu yeniden yapar. Sonra hep döndürölüp O'na götürüleceksiniz.

12- Kıyamet saatinin gelip çıktığı gün suçlular, her ümidi keserler.

13- Allah'a ortak koştuklarından, kendilerine şefa'at edecekler de bulunmaz. Onlar, o zaman Allah'a koştukları ortakları inkâr ederler.

14- Kıyamet saatinin gelip çıktığı gün varya, o gün (inanınlara inanmayanlar) ayrılırlar.

15- Şimdi iman edip salih ameller yapmış olanlara gelince, onlar bir bahçe içinde neşelenirler.

16- Âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını yalan sayıp da küfredenlere gelince, işte onlar o zaman azab içinde hazır bulundurulurlar.

17- O halde akşama girdiğiniz zaman da, sabaha girdiğiniz zaman da tesbih Allah'ındır. (daıma O, tesbih edilir).

18- Göklerde ve yerde, ikindileyin de, öğleye erdiğiniz zaman da hamd O'na mahsustur.

19- O, ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır ve toprağa ölümünden sonra hayat verir. Sizler de işte öyle çıkarılacaksınız.

11-17 Allah'a karşı uydurup ortak koştukları mabudlar. Ravza, aslında sulu, yeşillikli güzel bostan demek olup, burada maksat, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Hazır bulundurulacaklar

İHZAR: Suçluyu yakalayıp zorla mahkeme huzuruna getirmekdir.

O halde tesbih Allah'ındır. (onu tesbih etmelidir). Madem ki ilerisi öyledir, o saat gelip çatacaktır. O gün o ümitsizlik ve azab içinde hazır bulundurulmaktan kurtulup, bir bahçede neşelenebilmek için şimdi Allah'a tesbih ediniz. Her şey değiştiği halde kendisi yokluk ve eksiklikten uzak, değişip bozulmaktan münezzehtir, tek zati ile ebedî Sübhan olan Allah Teâlâ'yı şirk ve eksiklik şüphelerinden tenzih ediniz.

TENZİH: Ya yalnız kalb ile olur; kesin itikad veya onunla beraber dil ile olur; duyulacak şekilde söylemek; yahut bunlarla beraber bir de özel fil ve davranışlarla olur ki, bu da salih ameldir. Birincisi asıl, ikincisi onun meyvesi, üçüncüsü de ikincinin meyvesidir. Çünkü insan, kalbinden bir şeye itikad edince o dilinden meydana çıkar, söylediği zaman da doğruluğu, durum ve davranışlarından belli olur. Dil, kalbin tercümanı, amel de dilin delilidir. Rükünlerin fiilleri ise hem dil ile zikri, hem kalb ile niyeti içine alan namazdır. Onun için namaz hem zikirdir, hem bir tenzih ve tesbihtir. Şu halde tesbih denince, her çeşidini içerirse de mutlak (kayıtsız) ifade, mükemmele yorumlanacağına göre ilk önce namaza yorumlanır.

Onun için burada beş vakit namaz saatleri özetlenmiştir ki, zamanın âhirete doğru akışını gösteren en önemli değişime anlamlarını takip eden bereketli saatlerdi. Önce makam, korkutma ve uyarma makamı olması itibarıyla geceye doğru o zaman ki akşamlarsınız. Bu iki vakti içine alır. Birisi, güneşin batışını takip eden mağrib (yani birinci işki denilen) akşam namazı vakti ki, şafak denilen kızılılık veya beyazlık kaybolana kadar. İkincisi, şafakın kaybolmasını takip eden son işâ, yani yatı namazı vakti fecre (imsak vaktine) kadar. Üçüncüsü ve o zaman ki sabahlarsınız. Fecr-i sadıktan, yani tan yerinin ağarmasından güneş doğana kadar. O ne güzel zaman ve ne güzel nimet!

18- Göklerde ve yerde ve ikindileyin hamdde O'nundur.
AŞİY: Akşam üstü demek olduğuna göre ikinci vaktini asr-ı sâni olması gerekir. Hem de o zaman ki, öğlen edersiniz. Bu ikisi ile tam beş vakit olmuş olur. Burada öğlenin sonraya bırakılması, fâsılaya (âyet sonlarındaki uyuma) riayet için denilmiş ise de inzar (uyuma) nüktesiyle akşamın önce zikredilmesindeki tekabüle (karşılık olmaya) riayet için ikindinin "asıy" terimiyle öne alınmış olması makama daha uygundur. 1
19- Ölüden diri çıkar. Gıdadan hayvan, yumurtadan civciv, nutfeden (spermadan) insan, câhilden âlim, kâfirden mümin gibi ki, uyuyandan uyanık da öyledir. Ve bu münasebetle analatılmıştır ve aksine ve diriden ölü çıkar. Bunun örneği çoktur ve yeryüzüne ölümlünden sonra hayat verir. Güzden sonra bahara bak işte siz de öyle çıkarılacaksınız. Bu noktada tabiatçılık hatasına düşülmemesi için, tabiatlar üzerinde hakim olan Allah Teâlâ'nın kudretinin delillerinden bazıları hatırlatılarak buyuruluyor ki: Meâl-i Şerifi

20- O'nun âyetlerinden (kudretinin delillerinden)dır ki, sizi bir topraktan yarattı. Sonra da siz şimdi yeryüzünde dağılıp yayılan insanlar oluverdiniz.

21- Yine O'nun âyetlerindendir ki, sizin için nefislerinizden kendilerine ısınırınız diye eşler yaratmış, aranızda bir sevgi ve merhamet koymuştur. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.

22- Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda bilenler için nice ibretler vardır.

23- Yine gecede ve gündüzde uyumanız ve lütfundan nasib aramanız da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda dinleyecek bir kavim için nice ibretler vardır.

24- Yine O'nun âyetlerindendir ki, size hem korku ve hem de umut vermek için şimşegi gösteriyor. Ve gökten bir su indiriyor da onunla yeryüzüne ölümlünden sonra hayat veriyor. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir kavim için nice ibretler vardır.

25- Yine göğün ve yerin, emriyle durması da O'nun âyetlerindendir. Sonra sizi bir tek çağırışla çağırdığı zaman bir de bakarsınız ki (yerden diriltiip çıkarılıyorsunuz).

26- Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O'nundur. Hepsiz de O'na itaat etmekteirler.

27- Hem yaratmayı ilkin yapan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapacak olan da O'dur ki, bu O'na çok kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek şan ve şeref O'nundur. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

20- Ve O'nun âyetlerindendir. Yukarki haberler gibi şu da Allah'ın ulûhiyetinin delillerinden, eşyanın tabiata mahkum olmayıp, tabiatlar üzerinde hâkim ve onun için ölümden sonra diriltmeye de kâdir bulunduğuna işaret eden âlâmetlerdendir. Ki, sizleri bir topraktan yaratmış, yeryüzünde hiç insan yok iken, onu bulunduğu durumda bırakmayıp kuru toprağa hayat vererek ifadesince çamurdan, bir sülâleden (süzülmüş bir çamurdan) siz insan cinsini yaratması ki, eğer o tabiata mahkum olsaydı, cansız toprağa o değişikliği vermesi mümkün olmazdı. Önce bir insan hücresi yaratılmayacağı gibi, bugün de bir insan gıdası yapılamazdı. Halbuki yaratılmış. Sonra da şimdî siz bir insansınız, yeryüzüne dağılıp duruyorsunuz, derisi çıplak, zarif bir yaratık olarak üreyip, çoğalıp yayılıyorsunuz. Bir kara toprağın bu derece gelişip olgunluğu erdirtirilmesi, işte yüce yaratıcının Rablîğini ve ölüleri diriltmeye kudretini gösteren delillerindendir. Yine O'nun âyetlerinden, ilâhlığının lütuflarını gösteren delillerinden ki sizin için nefislerinizden, yani maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özerlinizden, aynı insan, beşer cinsinden eşler yaratmış kendilerine ısınasınız, meyledip yakınlık kurasınız diye. Çünkü cinsiyet koklaşmaya, farklılık ürküntüye sebep olur. İnsan eşini başka hayvandan aramak zorunda kalsaydı, ne kötü olurdu! Hem aranızda bir sevgi ve merhamet koymuş; evlenme vasıtasıyla öyle insanî bir sevis ve esirgeyis ki, hayvanlar gibi kızışma zamanlarına mahsus değil, hatta yalnız kan-koca arasında değil, genel olarak siz insanlar arasında bir sevgi ve merhamet duygusu yapmıştır. Şüphesiz ki onda, nefislerinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet bırakmakta, âyetler vardır. Sadece bir âyet değil, birçok âyetler, Allah Teâlâ'nın tabiatları yaratıp, değiştirip, kemâle erdiren kudretiyle beraber, rahmetine ve özellikle insanlar hakkındaki Rahman olan Allah'ın yardımına ve Rabbanî hükümlerine de delâlet eden deliller vardır. Düşünecek bir kavim için, yani bu âyet, çok düşünülecek bir âyettir. Hem sadece ferdin düşümmesi yeterli değil, bütün kavim düşümmelidir. Düşünecek bir kavim için insan yaratılışının bu âyetinde öyle hikmetler, delâletler vardır ki, insanlığın nasıl yüksek bir ahlâk ve sevimli bir medeniyete hazır ve ne kadar mutlu bir hayat ve nimete aday olarak yaratıldığını ve bu hayatın bir rûknü olan kadının düşüş ve zilletten korunması için, sevgi ve esirgeme hisleriyle nasıl bir sosyal düzen takip etmek gerektiğini gösterir.

21- Ve O'nun âyetlerindendir. Yukarki haberler gibi şu da Allah'ın ulûhiyetinin delillerinden, eşyanın tabiata mahkum olmayıp, tabiatlar üzerinde hâkim ve onun için ölümden sonra diriltmeye de kâdir bulunduğuna işaret eden âlâmetlerdendir. Ki, sizleri bir topraktan yaratmış, yeryüzünde hiç insan yok iken, onu bulunduğu durumda bırakmayıp kuru toprağa hayat vererek ifadesince çamurdan, bir sülâleden (süzülmüş bir çamurdan) siz insan cinsini yaratması ki, eğer o tabiata mahkum olsaydı, cansız toprağa o değişikliği vermesi mümkün olmazdı. Önce bir insan hücresi yaratılmayacağı gibi, bugün de bir insan gıdası yapılamazdı. Halbuki yaratılmış. Sonra da şimdî siz bir insansınız, yeryüzüne dağılıp duruyorsunuz, derisi çıplak, zarif bir yaratık olarak üreyip, çoğalıp yayılıyorsunuz. Bir kara toprağın bu derece gelişip olgunluğu erdirtirilmesi, işte yüce yaratıcının Rablîğini ve ölüleri diriltmeye kudretini gösteren delillerindendir. Yine O'nun âyetlerinden, ilâhlığının lütuflarını gösteren delillerinden ki sizin için nefislerinizden, yani maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özerlinizden, aynı insan, beşer cinsinden eşler yaratmış kendilerine ısınasınız, meyledip yakınlık kurasınız diye. Çünkü cinsiyet koklaşmaya, farklılık ürküntüye sebep olur. İnsan eşini başka hayvandan aramak zorunda kalsaydı, ne kötü olurdu! Hem aranızda bir sevgi ve merhamet koymuş; evlenme vasıtasıyla öyle insanî bir sevis ve esirgeyis ki, hayvanlar gibi kızışma zamanlarına mahsus değil, hatta yalnız kan-koca arasında değil, genel olarak siz insanlar arasında bir sevgi ve merhamet duygusu yapmıştır. Şüphesiz ki onda, nefislerinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet bırakmakta, âyetler vardır. Sadece bir âyet değil, birçok âyetler, Allah Teâlâ'nın tabiatları yaratıp, değiştirip, kemâle erdiren kudretiyle beraber, rahmetine ve özellikle insanlar hakkındaki Rahman olan Allah'ın yardımına ve Rabbanî hükümlerine de delâlet eden deliller vardır. Düşünecek bir kavim için, yani bu âyet, çok düşünülecek bir âyettir. Hem sadece ferdin düşümmesi yeterli değil, bütün kavim düşümmelidir. Düşünecek bir kavim için insan yaratılışının bu âyetinde öyle hikmetler, delâletler vardır ki, insanlığın nasıl yüksek bir ahlâk ve sevimli bir medeniyete hazır ve ne kadar mutlu bir hayat ve nimete aday olarak yaratıldığını ve bu hayatın bir rûknü olan kadının düşüş ve zilletten korunması için, sevgi ve esirgeme hisleriyle nasıl bir sosyal düzen takip etmek gerektiğini gösterir.

22-Yine O'nun âyetlerindendir, göklerin ve yerin yaratılışı ki, iki bakımdan Allah'ın varlık ve sıfatının delillerindendir.

Birincisi: Maddenin böyle çeşitli cisimlerle yükseklere ve alçaklara ayrılarak tabiatın aslında çeşitlilik meydana getirilmesi, kendi kendine birbirini takibeden kanundan başka birşey olmaması gereken tabiatın üstünde hâkim olan yüce yaratıcının kudretini gösterir. İkincisi: Göklerin ve yerin yaratılışında öyle yüksek bir sanat vardır ki, her noktasi onu yaratan Allah'ın ilim ve iradesiyle sıfatının mükemmelliğini gösterir.

Ve dillerinizin, benizlerinizin (renklerinizin) değişmesi "dillerin değişmesi" deyimi, genellikle lûgatların çokluğundan, lehçe ve şive gibi özel söyleyiş biçimlerinin farklılığına

kadar hepsi için doğru olabilir. Arab'ın dili başka, Acem'in dili başka, Türk'ün dili başka, Rum'un dili başka, Freng'in dili başka... Her milletin dili başka başka olduğu gibi, aynı millette çeşitli kabilelerin, grupların da dillerinde başkalık vardır. Mesela Yemenlininki ile Necdinlininkinin farkı olur. Hatta her şahsın bile dili diğerlerinden ayrıt edilir. Renk, beniz de böyledir. Kiminin beyaz, kiminin siyah, kiminin sarı, kiminin kırmızı olduğu gibi, her şahsın benzinde bile diğerlerine göre bir özellik hissedilebilir. Sonra söylenen söze göre de renklerin bir değişmesi vardır. Şüphesiz ki bunda, bu yaratma ve farklılıkta, bilgisi olanlar için âyetler (deliller) vardır. İlim temiz ifade eder. Temyiz ve temayüz de ayrılmaya ve farklılıkla olur. Buna işaret için burada "âlimin" bilgisi olanlar için buyurulmuştur. Böylece ilim ehli olan âlimler bilirlir ki; ilk olarak, bütün bu çeşitlilik ve farklılık, tabiatın akışını değiştirerek farklı tabiatlar yaratan Allah Teâlâ'nın kudretini gösterir. Ve bütün bu değişiklik içinde hepsinin düzenini koruyup idare etmesi de ilim ve sanattaki kemal (olgunluk) ve hikmetini gösterir. İkinci olarak, demek ki, dillerin ve renklerin değişmesinde hikmet vardır. Bu bu hikmetlerden birisi de "Biz sizi birbirinizle tanışasınız diye milletlere ve kabilelere ayırdık.." (Hucurat, 49/13) buyurulduğu üzere gelişip yayılma içinde tanışmadır. Böyle çeşitli dilleri ve ırkları içine alan bir toplum meydana getirebilmek de ancak ilimle mümkün olabilir. Demek ki bir insan ne kadar çok dil bilirse Allah Teâlâ'nın âyetleri hakkında o kadar çok bilgi edinmiş olacaktır. Ve demek ki, insanların simalarını bilmek de dilleri bilmek gibi önemli ilimlerdendir.

23-24- Yine gecede ve gündüzde uyumanız da O'nun âyetlerindendir. Uyuyup dinlenmeniz ve lütfundan nasib aramanız; sanat ve ticaret gibi sebeplerden birine teşebbüsle Allah'ın lütfu ve fazlından rızık istemeniz; gerek uyku, gerek kazanma ikisi de Allah'ın nimetidir. Uygunun nasıl büyük bir nimet olduğunu, uykusuz kalanlardan dinlemeli, çalışabilmenin ne büyük bir nimet olduğunu da işsiz güçsüz kalanlardan bir sormalı, görülmüyor ki, burada uyku, rızık aramadan önce söylenmiştir. Çünkü çalışmak için dinlenmeye ihtiyaç vardır. Bir de istirahat, kendisi için doğrudan arzu edilen bir şeydir, isteyip aramak ise ihtiyaç dolayısıylardır. Sonra "O'nun lütfundan" buyurulmuş ve bununla şu nokteler açıklanmıştır:

1- Çalışmalı, fakat kısmet olan nasibi kendinden bilmemeli, Allah'ın lütfundan bilmelidir.

2- İnsan her gün bir kâr ve gelişme aramalıdır. Çünkü "fadl" (Allah'ın lütfu) fazla, çok demektir. Ticaret de kâr kazanmaktır. Nitekim "iki günü eşit olan ziyanda" demektir.

3- Aramak, Allah Teâlâ'nın lütfunu sezmek, ummaktır. Ve hatta çalışıp arayabilmenin kendisi bile Allah'ın lütfundandır.

Şüphesiz ki bunda, bu uyumda ve aramada kulağı olan bir kavim çok âyetler vardır. Uykuda olsa uyanır, tekrar dirilmeye inanır. Uyuyan kimse en çok kulaktan uyanacağı gibi, talep ve araştırmada bulunan kimselerin de ilk işleri etrafi dinlemek, istihbarattan yararlanmak olacağı için burada buyurulmuştur. Diller bilindikten sonra, kulak verip dinlemek de gerçekten uygun olur.

25- Yine O'nun âyetlerindendir ki size hem korku ve hem umut için şimşek gösterir. Hem celâî sıfatı vardır, hem cemal; bazen bir olayda iki zıt tesir birden yaratarak ikisini birden tecelli ettirir. Hem korkutur, hem ümitlendirir. Meselâ size şimşek gösterir. Göstermek aslında O'nun âyetlerinden (kudretinin delillerinden) biridir. Bununla beraber şimşek gösterir ki, onunla korku ve ümit, iki zıt duyguyu birden telkin eder. Korku yıldırm, ümit rahmet ümididir. O ümit gerçekleşir mi?

Ve gökten bir su indirir de onunla yeryüzünün ölümlünden sonra dirilitir. Şüphesiz ki bunda aklı olan bir kavim için âyetler (ibretler) vardır. Aklı okla, çok düşünmeye ihtiyaç kalmadan bir sevgi ile anlar ki, bunu yapan, ölüleri diriltmeye de kâdirdir. Ölmüş bir kavim de bir şimşek parlıtısı arasında gökten inen su gibi, bir hayat neşesiyle diriliverir. Ve dolayısıyla hem O'nun azabından, yılmımdan korkmalı, gururlu olmamalı, hem de rahmetine özelem ve ümit ile sanmalı, ümitsiz olmamalıdır.

Yine O'nun âyetlerindendir. Göğün ve yerin O'nun emriyle durması. Yani varlık âleminde bulunması, hep O'nun "kün" (ol) emriyledir. Çekim ve denge kanunları hep O'nun emrinden ibarettir. Sonra sizi bir çağırışla çağırdığı zaman yerden derhal siz çıkarsınız. Kabinlerden çıkar, mahşere koşarsınız. Burada İslâm mücahidlerinin çıkışına da bir işaret vardır.

26- Hem göklerde ve yerde kim varsa, hep O'nundur; O'nun mülküdür. Hep O'na boyun eğmişlerdir. Yani gönlüyle itaat etmek istemeyen kâfirler bile istemeyerek de olsa sonunda O'na boyun eğmek zorunda kalırlar. Kesin hükümlere karşı gelemeyiz.

27- Ve işte O'dur o yaratmayı ilkin yapan, sonra onu döndürüp tekrar yapacak olan ki o, O'na daha kolaydır. Yani yeniden yapmak, ilkin yapmaktan daha kolaydır. Çünkü normal olarak bakıldığında zaman, önceki tabiatın aksine iken, ikincisi tabii olmuş olur. Göklerde ve yerde en yüksek şeref ve şan da O'nundur. Tam kudret, sonsuz hikmet, yaratıcılık, ilâhlık gibi en yüksek nitelikler ancak O'nundur. "Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır."

Ve O öyle aziz, öyle hakimdir. Öyle yüksek, şanına yetişmek ihtimali olmayan güçlü ve yaptığını hikmet ve menfaat ile sağlam yapan hakimdir.

Meâl-i Şerifi

28- Allah, size kendinizden bir misâl verdi: Hiç size rızık olarak verdiğimiz şeylerde elleriniz altındaki kölelerinizden ortaklarınız bulunur da onlarla siz eşit olur, aranızda birbirinizi saydığınız gibi, onları da sayar mısınız? İşte biz, düşünecek bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.

29- Fakat zulmedenler, bilgisizce hevalarına uydular. Artık Allah'ın şaşırttığını kim yola getirebilir? Onların yardımcısı da yoktur.

30- O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.

31- Başkasından geçerek hep O'na gönül verin ve O'ndan sakının. Namaza devam edin ve müşrilerden olmayın.

32- O müşrilerden (olmayan ki) onlar, dinlerini ayırıp öbek öbek olmuşlardır. Her grup kendilerinedine güvenmektedir.

33- Bununla beraber insanlara bir keder dokunduğu zaman her şeyden geçerek Rablerine yalvarır, dua ederler; sonra tarafından bir rahmet tattırırverdiği zaman da bakarsın onlardan bir kısmı tutar, O Rablerine ortak koşarlar.

34- Bunu da kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmek için yaparlar. Haydi geçinurun bakalım, yakında bileceksiniz.

35- Yoksa biz onlara bir delil indirmişiz de O'na ortak koşmalarını o mu söylüyor?

36- Bir de biz insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona güveniyorlar da; ellerinin önceden yaptığı şeyler sebebiyle başlarına bir fenalık gelirse, hemen her ümidi kesiveriyorlar.

37- Onlar görmediler mi ki, Allah dilediği kimseye rızık serer ve daraltır. Şüphesiz ki bunda iman edecek bir kavim için ibretler vardır.

38- O halde akrabaya da hakkını ver, yoksula da, yolcuya da... Bu, Allah'ın rızasını dileyenler için daha hayırlıdır. Kurtuluşa erecek olanlar da işte onlardır.

39- İnsanların malları içinde arstın diye verdiğiniz faiz, Allah yanından artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekata gelince, işte onlar, malları kat kat artmış onlardır.

40- Allah, O'dur ki, sizi yarattı, sonra da size rızık verdi, sonra sizi öldürür, sonra sizi dirilitir. Hiç sizin ortak koştuklarınızdan, bunlardan birini yapacak olan var mı? Allah, onların ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir.

28- O size kendi nefislerinizden bir misal vermiştir. Bu misal, şirkin batıl oluşunu açıkça göstermek içindir. Yani bir malike, mülkünden ortak varsaymak bir çelişkidir, batıldır. Bunu kendinizden bir pay biçerek zorunlu bir şekilde anlayabilirsiniz. Hiç sizin köleniz, uşağınız, hayvanınız, haşeratiniz (zararlı hayvanlar) gibi elleriniz altında sahibi bulunduğunuz şeyler, Allah'ın size bahsettiği mülkünüzde (mal varlığınızda) sizin ortağınız, denginiz olur da mal olan şeyler, sahibine eşit olabilir mi? Sonradan değil mi? Halbuki sizin mal varlığınız Allah'ın vergisi, onlara sahip olduğunuz da sonradan olma ve gelip geçicidir. Bütün varlıklara, var etme yoluyla sahip bulunan Allah Teâlâ'nın ise, malik oluşu sonsuz ve Onun mülkünden çıkmak imkansızdır. Allah Teâlâ bu gerçekleri böyle ayırt edip anlatmıştır. Şimdi sizin mal varlığınızdan biri size ortak olamazken Allah Teâlâ'nın mülkünden, yaratıklarından, kullarından kendisine ortak nasıl olabilir?

29- Fakat o zulmedenler, yani o haksızlığı yapıp Allah'a ortak koşanlar, bilgisizce hevalarına tabi oldular.

HEVA: Nefsini şehvetlere meyli demektir ki, keyif de denir. Burada "bilgisizce" kaydından anlaşılıyor ki, heva iki kısımdır: Birisi ilme uygun olan, birisi de olmayandır. İlme uygun olan heva, Hakk'ın naznında yaratılış gayesine uygun düşen meyillerdir. Çünkü şehvetlerin yaratılışı da boşuna değil, onlar insanları yaratılışlarının gayesine erdirmek için Allah tarafından birer yönlendirici ve sebeptir. Ancak şeytanı olan insan zekası, onu gayesinden çevirerek ilmin zıddına olarak sırf zevk için boşuna da israf eder. Mesela iffetli olmak ve çoğalmak niyetiyle evlenme arzusu, yaratılış gayesine uygun ve dolayısıyla ilme mutabik bir meyildir. Zina ve gayri meşru münaasebet meyli ise ilme aykırı sadece bir hevadır. Çoğunlukla da heva böyle şeylere denir. Ve işte müşrikler bir şey bildiklerinden dolayı değil, ilme uymayan hevaları altında koştuklarından dolayı, kendilerini heveslere esir ederek haksızlıkla, zalimlikle şirke saptılar. Maliki milkinde ortak etmek, eşit tutmak haksızlığıyla Allah'a milkinden, yaratıklarından ortaklar uydurarak onlara tapırlar. Onları, kendilerinin malikiymiş gibi tutular da hürriyetlerini onlara verdiler. Artık Allah'ın şaşırdığını kim yola getirir? Önce hevalarına uyma, kendi filleri olarak gösterilmiş, kendilerine nispet edilmiş iken burada şaşırmak, saptırmak Allah'a isnad edilmiştir. Çünkü onlarda o hevaları yaratan Allah Teâlâ olduğu gibi, arzularına göre sapıklığı, şaşkınlığı yaratan da O'dur. Bu sapıklığa düşürme de kalplerin mühürlenip kapanma derecesine gelmiş bulunursa hiçbir şekilde hidayet ihtimali kalmaz.

Şu halde burada şaşırıp saptırmaktan maksat, kalpleri mühürlenecek derecede kesin dalalet (sapıklık) demek olur. Bakara Suresi'nde "Allah onların kalblerini mühürledi." (Bakara, 2/7 âyetine bkz.) Onlara yardımcıdan eser de yoktur. Yola gelmesi ihtimali kalmamış olan o zalimleri ne dünyada o şaşkınlığından, ne de âhirette onun gereği olan azabdan kurtaracak hiçbir yardımcı da yoktur. Yani o tapıkları şeylerin kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır.

30- O halde, yani şirk, öyle batıl, malike milkinde yine milkinden ortak varsaymak gibi nefislerinizde caiz göremeyeceğiniz bir çelişki, büyük bir haksızlık, Allah'ın genişçe açıkladığı âyetlere, ilim fitratına, aykırı hevase bağlı bir sapıklık ve sonunda kurtuluş da imkânsız oluncu Sen yüzünü hanif olarak (tek Allah'a yönelerek) dine çevir.

HANİF: "Hanef" masdanndan bir sıfattır. Lügatta hanef ise sapıklıktan istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyildir. Nitekim doğruluktan eğriliğe, haktan haksızlığa meyletmeye "cim" ile cenef denir. Şu halde hanifin asıl anlamı, eğriliği bırakıp doğrusuna giden demektir. Bu mânâ ile örfte İbrahim milletine isim olmuştur ki, başka dinlerden, batıl mabudlardan çekinip, yalnız bir Allah'a eğilen, Allah'ı bir bilen demektir. "Şirk koşmaksızın tek Allah'a inananlardır." (Hac, 22/31)

Demek ki buradaki "hanifen"; ötedeki şirkin, ilimsiz olarak hevaya tabi olmanın tam zıddı olan hakka meyli, doğruluğu, tevhidî ifade etmektedir. Ve mânâ şu olur: Sen yüzünü dine öyle tut, öyle tam yönel ki, o eğriliklerden, o bozuk hevalardan, batil meyillerden sakınıp yalnız hakka meylederek dosdoğru Allah fitratına, -dine veya hanifiği açıklamadır yani fitrat olan (yaratılışa uygun düşen) Allah'ın dinine, Allah'ın o fitratına, o yaratışına sarıl ki insanları onun üzerine yaratmıştır. Hepsi yaratılış sözleşmesinde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Araf, 17/12) hitabına "bela" (evet Rabbimizin) demıştır. İnsan olarak yaratılmayı kabul etmekle yaratının Rabliğine şahit olmaya söz vermiştir. Yaratılışın yaratınca delaleti tabii (doğal) olduğu için her insanın yaratılışında, kendisine dair bilincinin aslında, vicdanının derinliğinde bir hak duyusunu, Allah'ı tanıma gizlidir. Onun içindir ki, başlarının son derece sıklığı zaruret zamanlarında inatçı kâfirler bile, derinden derine yaratana bir sığınma hissi duyarlar. Nitekim "İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman Rablerine dua ederler." (Rûm, 30/33) âyetiyle bu hatırlatılacaktır.

FİTRAT kelimesi hakkında yukarılarda bazı açıklamalar geçmişti. Burada da şunu hatırlatalım ki, fitrat, ilk yaratmak demek olan den "masdar bina-i nevi" olarak yaratılışın ilk tarz ve şeklini ifade eder. Burada "insanları onun üzerine..." kaydından da anlaşılığına göre, maksat her ferdin kendine mahsus olan cüzî yaratılış değil, bütün insanları insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan genel yaratılıştır. Diş etken, kazanma ve âdet gibi ikinci derecede bulunan sebeplerinden sarfı nazarla düşünülmesi gereken ilk yaratılış ve aslî yaratılış da denilen asıl fitratıdır. İnsanın "İnsan oluşu yönünden tabiatı" budur. Mesela insanın yaratılışında iki gözü bulunması asıldır. Bununla beraber anadan âmâ doğanlar da bulunabilir. Fakat bu genellikle insanları üzerine yaratıldığı asıl fitrat ve tabiat çeşidi değil, ikinci derecede görünen sebep olarak düşünülecek cüzî ve şahsî bir yaratılıştır ki, insan geçeceği onuz da meydana çıkabilir. Ferdin cüzî yaratılışında herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de asıl fitrat, sağlıklı ve sağlamdır. Mesela gözün fitratı, Hakk'ın âyetlerini görmektir. İyî görmeyen bir göz, sonradan meydana gelen bir sebeple hasta demektir.

Bunun gibi bütün organların yaratılışında asıl olan bir fitrat (yaratılış amacı) vardır ki, ona o organların menfaati, vazifesi, fonksiyonu, fizyolojisi yahut tabiatı denir. İnsan nefsinin bütün meyillerinde böyle yaratılış hikmetine doğru esaslı bir içgüdü, bir tabiat vardır ki, ona da fitrat denir. Ve fitrat, her hak ve hayra yönelik bir istikamet takip eder. Mesela insanın acıkmayı ve yemeye, içmeye meyletmesi, yaşamak için kendisine lazım veya faydalı yahut daha uygun olanı alma hikmeti içindir. Yoksa zehir yutmak veya kuru bir zevk uğruna israf ile midesini bozmak için değildir. O zaman fitrat bozulmuş, sapıklığa düşülmüş olur. İnsanın, insan ruh ve zekasının, fitratının aslı da Hakk'ı tanımak v e gerçek yaratınının başkasına kul olmamak içindir. İnsana ruh, yanlış duysun, şeytana uysun diye değil, gerçeği ve iyiliği duyusun, aslı ve sonunda döneceği yeri ve ona karşı vazifesini bilsin diye verilmiştir. Nitekim fitrat üzere giden veya fitrata yakın olan temiz ruhları halinde, eğriliği, bilmez. Eğrilik meyli sonradan gelip geçici olarak kazanılan bir azmanlıktır.

Kısaca Hadis-i şerifi ile anlatıldığı üzere, "İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi maden maden çeşitli yaratılış ve karakterlerde" bulunabilirlerse de asıl insanî fitratı, insan tabiatı bakımından hep birdir. Ademôğludur. İnsanın, insan olma yönüyle asıl fitratı (yaratılışı), yaratıcısına boyun eğmek, "Ben insanlar ve cinleri ancak bana kulluk yapınlar diye yarattım..." (Zâriyat, 51/56) buyurduğu üzere yaratan Allah'a kulluktur. Dinisizlik fitrata (yaratılışa) aykırı bir sapıklık olduğu gibi, Allah'tan başkasına tapmak da öyledir. Fitrat dini, Allah dini, haniflik (tek Allah inancına bağlılık), İslâm'dır. "Allah katında gerçek din, İslâm'dır." (Al-i İmran, 3/19), "Göklerde ve yerde kim varsa, hepsi ister istemez O'na boyun eğmiştir. Sonunda da ancak O'na döndürülmüş götürüleceklerdir." (Al-i İmran, 3/83).

Şu halde din hususu, arzulara göre değil, Allah'ın birliği ile insanlığın birleşmesi üzerine yürümelidir. Tefsircilerin çoğu fitratı, gerçeği kabul ve anlama kabiliyeti diye, fitrata sanılmayı da gereğince amel ile tefsir etmişlerdir.

Hz. Enes (r.a.)den rivayet edilen bir hadiste "Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fitratı, Allah Teâlâ'nın dinidir." buyurulmuştur. Ebu Hüreyre'den rivayet olunan bir Hadis-i Şerifte de buyurulmuştur ki; "Her doğan fitrat üzere doğar. Öyle iken ana babasıdır ki onu yahudileştirir veya hristiyanlaştırır veya mecusileştirir. Nitekim hayvan, derli toplu

bir hayvanı yavrular, içlerinde bir inenmiş (bunu veya diğer organları kesilmiş) görür müsünü?" Demek ki fitratın aslı tam ve sağlamdır. Burnu, kulağı sonradan kesilir. Maddî bakımdan böyle olduğu gibi manevî ve ahlakî bakımdan da böyledir. Fitratın bu sağlamlığı, düşünce alanında ve sosyal şartlarla terbiye çevresinde, âdetlerin akışı içinde ya bozulur veya güzel bir gelişme ile kemalini bulur. Ahiret de bu iki sonucun birine göre olur.

Bu durumda dinin iki kayayağı vardır: Birî fitrat, birî kazanç. Fitrat sadece ilâhidir. Gerçek bir yöneliştir. Allah'ın emrini yerine getirerek Allah'a ermek için, hep Hakk'a doğru bir gidişi ifade eder. Kazanç, sübjektif ve objektif çeşitli şartlar içinde duygunun hareketleri, zihnin düşünceleriyle ilgili olduğundan fitratın istikametine aykırı hevelerle, zararlara, haksızlıklara, isyan ve şirke sürükleylebilir. Bundan koruyacak olan ise dindir. Bunun için buyuruyor ki, dine hanif (Allah'ı bir kabul edici) olarak yüz tut, Allah'ın fitratına sarıl. Allah'ın yaratmasını değiştiren yok, yahut Allah'ın yaratışına bedel bulunmaz. Bu cümlelerin, inşa veya ihbar olarak birkaç mânâya ihtimali vardır: Yarı Allah'ın asıl yaratışı olan fitratı, gereğinin aksine giderek bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın. Çünkü Allah'ın yaratışına bedel bulunmaz. Zayı ettirginiz bir kabiliyeti hiçbir sanatla yerine koyamazsınız. Yahut Allah'ın yarattığı fitratın aksine din uydurmaya, hüküm koymaya kalkışmayın. Şiz mesela erkeği dişî, dişiyi erkek yapamazsınız. Yahut Allah'ın yaratışını başkalarına isnad etmeye, başkalarını yaratıcı yerine koyup da ortak koşmaya, Allah'ın hükümünden kımaya çalışmayın. Çünkü Allah'ın yarattığı milki, sizin milikleriniz gibi değiştirilmez. Din fitratı değiştirmek için değil, fitratıki genel güvenceyi geliştirmek içindir.

İşte doğru ve sağlam din odur. Yani eğriltikten sakınıp, bütün insanları üzerinde yaratılmış olduğu fitratı, doğrulukla takip etmektir. Fakat insanların çoğu bilmezler de çarpık giderler, dinî fitratı değil, âdette ararlar veya hevelerine uyarlar, Allah'ın hakkını değiştirmeye kalkarlar.

31- "O'na yönelerek" "Hanifen" kelimesi gibi hal olarak oraya bağlıdır. "Tut, yöne"l emrinin genel olarak herkese hitap olduğuna ve cemaatin gerekliliğine işaret olmak üzere burada çoğul sigası (kipi) getirilmiştir. Yani her biriniz Allah fitratına o tevhide öyle sarılın ki, hepiniz tevbe ve ihlâs ile Allah'a dönüp yönelerek hem O'ndan korkun, namazı güzel kılın, ve müşriklerden olmayın. Amellerinizi yalnız Allah için yapın, açık veya gizli bir şirk karıştırmayın.

32-Burada Allah'ı bir bilmenin tam zıddı olan müşriklik, yalnız meşhur anlamıyla açık şirkin ibaret zannedilmeyip açık ve gizli şirkin her türüsünden kaçınılması için, bedel yoluyla açıklanarak şöyle buyuruluyor: Onlardan ki, dinlerini ayırdılar da grup grup, öbek öbek oldular. Yani genel fitratı kavrayacak açık bir ruh ve geniş bir hak vicdanı ile hareket etmeyen herbir kendi özelliğine, kendi kınamına, dar kafasıyla kendi kuruntusuna göre bir heva ile dinini ayırp, ayrı bir başbuğ arkasına düşerek grup grup, bölük bölük olmuşlar, her bölük kendilerindekine güvenmektedirler. Fitratıtan ayrılp tutuculukla hakkı gözetmemektedirler. Halbuki "Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın yanındaki ise tükenmez." (Nahl, 16/96) dir.

33-Bu noktada insanları, üzerine yaratılmış olduğu fitratın başka değil, yalnız, Allah'a yalvarmak olduğunu göstermek için buyuruyor ki: Bununla beraber insanlara bir sıkıntı dokunduğu zaman bütün o güvendiklerinden ve her şeyden geçip, yalnız yaratan Rablerine gönül vererek hep O'na yalvarırlar. Nitekim Çanakkale, Sakarya, Afyon savaşları sırasında biz Türkler hep böyle olmuştuk. Demek ki fitrat dini (yaratılışa uygun din) sadece Allah dindir. Her zaman, baki sağlam din yalnız odur. Böyle iken sonra O, onlara tarafından bir rahmet tattırınverince; o sıkıntıyı açıp bir nimet ihsan ediverince de ne bakarsın içlerinden bir kısmı, o Rablerine ortak koşuyorlardır. Şükredecek yerde tutarlar da bu, sundan oldu, bundan oldu, benden oldu, senden oldu diyerek Allah'ın lütfuna başkalarına isnad etmeye kalkarlar.

34- Ki kendilerine verdiğimiz nimeti küfran ile, nankörlükle karşılamak için haydin yaşayın, zevk edin bakalım yann bileceksiniz.

35- Yoksa biz onlara bir ferman indirmişiz de O'na ortak koşmalarının caiz olduğunu o mu söylüyor? Hayır öyle bir kitap ve delil indirmemiştir. Fakat onlar yukunda söylediyi şekilde bilgisizce hevaları altında gitmişler, keyiflerine hoş gelene veya gözlerinin korktuğuna tapmışlardır. Dünya sebepler yok değildir. Fakat egemenlik, sebeplerin değil, Allah'ındır. Allah izin vermezince hiçbir sebeple yaprak bile oynamaz. Böyle olduğunu fitrat bilir, onun için sıkıştı zaman Allah'a yalvarır.

36- Bir de biz, insanlara bir rahmet tattırıldı ki ona güvenirlir, şımarırlar. Gerçi "De ki, Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle, ancak onunla sevinirsiniz." (Yunus, 10/58) buyurulduğu üzere, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle sevinmek yasak değil, aksine emredilmiştir. Fakat o sevinçten maksat, nimet vereni tanıyarak hamd ve şükürünü bilmek mânâsına sevinçtir. Burada ise nimet vereni hesaba almayıp, sadece nimete güvenerek, şımarıp hevalarına uyan kimselerin halli açıklanıyor ki, bunlar ibadet ederlerse bile, dünya menfaatı için ederler ve sırf nimete güvendikleri için ellerin önceden yaptığı şeylerden birisi sebebiyle de başkalarına bir fenalık gelirse derhal ümitsizliğe düşerler. Allah'ın rahmetinden büsbütün ümidi kesiverirler. Çünkü bakışları, bâkî olan Allah'a değil, fânî şeyleredir.

37-Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki, "Mümin taze ekine benzer. Rüzgar estikçe yatar, yine kalkar. Kâfir çam ağacına benzer. Rüzgar ettikçe güler, fakat bir kere yıkılınca artık kalkamaz." Bunlar, niye öyle nimete güveniyorlar? Ya görmüyorlar mı ki, Allah nzkî dileğini açıyor, da sıkıyor da. Bazı kimselere bol, bazılarına dar verir. Ve hatta bir kimseye de bazen genişlik ve bazen darlık verir. Şüphe yok ki bunda iman edecek bir kavim için çok âyetler (ibretler) vardır. Bunu görenler ne nimete güvenirlir, ne de ümidi keserler. Bollukta da darlıkta da Allah'a imanlarını tam tutarlar.

38-Bunun üzerine dinin ameli belirtisi özetlenerek buyuruyor ki o halde, yani dine Allah'ı bir bilerek yüz tutup, Allah fitratına sarıl da, yakınlığı olana da hakkını ver yoksula da, yolcuya da ver. Hak, dininin, doğruluğunun gereği böyle uzak yakın demeyip, hakkı yerine koymaktır. Kimsenin hakkını yemedikten başka, kim olursa olsun muhtaç olanlara mümkün olan yardımı yapmak, zekat, sadaka ve diğer hayır ve iyilik çeşitlerinden biriyile bakmaktır. Muhtaç olan yakınıları insanlarda bir hakkı olacağı gibi, geçimsiz kalmış bir garesizin, yolda kalmış bir yolcunun bütün toplumda bir hakkı vardır. Öyle ise bunları gözeterek müesseseler yapılmalıdır. Bu, bunlara hakkını vermek, Allah yüzünü murad edenler için, yani Allah'ın nzasını arayanlar için hayırdır. Ve kurtuluş erecek olanlar, işte onlardır. Allah nzasını gözeterek, genel olsun, özel olsun hakkını yerine koyanlardır.

39- Halkın mallarında çoğalsın diye verdiğiniz faiz, burada iki mânâ açıklamışlardır: Bazıları bundan maksadın, bilinen rba, yani faiz olduğunu söylemişlerdir ki, zahir olanı (açıkça anlaşılan) da budur. Nitekim Süddü bu âyetin, Sekif'in faizi hakkında indigini rivayet etmiştir. Çünkü Sekif ve Kureys kabileleri faizcilik ederlerdi. Buna göre demek olur ki, faiz, henüz yasaklanmadan önce de kötülenmiştir. Fakat diğer bir çok tefsirciler burada rba (faiz) deyiminin mecaz olup maksadın, fazlasıyla karşılığı gözetilerek verilen fazla hediyeyle, başışlar olduğunu söylemişlerdir ki, bu mânâ İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre fazlasıyla karşılığı gözetilerek verilen hediyeyle bir çeşit faizciliğe benzetilerek yerilmiş olacağından dolayı faizin yasaklanmasında daha belii olmuş olur. Nitekim bilinen faiz deymii hakkında "yemek" ifadesi kullanılmıştır. Şu halde mânâ şöyle olur: Halkın mallarında faiz gibi nemalanarak (artış göstererek) fazlasıyla karşılığın almak için verdiğimiz başışlar, hediyeyle Allah yanında nemalanmaz, artmaz. Faizin Allah yanında hiçbir sevabı olmadığı gibi, haktan karşılığı fazlasıyla alınmak niyetiyle verilen

hediyeler de öyledir. Gerçi bu günah değildir, fakat sevabı da yoktur. Allah yüzünü, Allah nzasını dileyerek verdiğiniz zekat ise işte kat kat katlayanlar onlardır. "Bir tohuma benzer ki yedi başak bitmiştir, her başakta yüzer tane vardır. Allah dilediğine böyle veya daha fazla kat kat verir." (Bakara, 2/261).

40- Tevhid dini hakkındaki bu emirlerden ve bu açıklamalardan sonra Allah'ın zat ve sıfatları hakkındaki türlü felsefelerle ihtilafa düşülmeksizin, Allah'ı tanımak için şöyle buyruluyor: Allah O'dur ki sizi yaratmıştır. Yani Allah'ı tanımak için O'nun zatı hakkındaki düşünceye dalmamalı, gayet açık olan fiil ve eserlerini, nimet ve lütuflarını düşünmelidir. Şüphesiz ki sizi yaratan var, işte O sizi yaratandır. Sonra size nızk vermekte, beslemektedir. Sonra sizi öldürür, sonra sizi yine diriltir. Hiç sizin koştüğünüz ortaktırlarından, bunlardan bir şey yapan var mı? Yok olduğu şüphesiz. O sübhan olan Allah, onları şirk koştuğu şeylerden münezzeh ve çok yüksektir.

Meâl-i Şerifi

41- Yaptıklarının bir kısmını tatsınlar diye insanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Umulur ki onlar hakka dönerler.

42- De ki, yeryüzünde bir gezin de bakın, bundan öncekilerin sonu nasıl olmuş! Onların pek çoğu müşrik idiler.

43- Allah'tan geri çevrilmesine hiçbir çare olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru, sabit dine çevir. O gün (gelince) insanlar birbirlerinden ayrılırlar.

44- Her kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de salih amel işlerse, onlar kendileri için rahat bir yer hazırlamış olurlar.

45- Çünkü O, iman edip salih amel işleyenlere lütfundan mükafat verecektir. Çünkü O, kâfirleri sevmez.

46- Rüzgarları müjdeciler olarak göndermesi, size rahmetinden tattırması, emriyle gemilerin akıp gitmesi ve lütfundan rızık isteyip kazanmanız O'nun âyetlerindendir. Hem gerek ki şükredesiniz.

47- Andolsun ki biz, senden önce birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik de, onlara apaçık delillerle vardılar. Onun üzerine günah işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu.

48- Allah O'dur ki, rüzgarları gönderir de bir bulut savururlar. Derken onu gökyüzünde nasıl dilerse öyle eser, parça parça da eder. Derken yağmuru görürsün, aralarından çıkar. Derken onu kullarından kimlere dilyorsa döktüverdi mi derhal yüzleri güler.

49- Halbuki onlar, daha önce üzerlerine yağmur indirilmeden evvel ümidi kesmişlerdi.

50- Şimdi bak Allah'ın rahmetinin eserlerine! yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphe yok ki O, mutlaka ölüleri diriltir. O her şeye kâdirdir.

51- Andolsun ki biz, bir rüzgâr göndersek de onu (rahmetin eseri olan ekini) sarmış görseler, mutlaka onun arkasından nankörlüğe başlarlar.

52- Çünkü sen ölülere iştiremezsin. O daveti, arkalarını dönmüş giderlerken sağirlara da duyuramazsın.

53- Körleri de sapıklıklarından hidayete getiremezsin. Sen ancak âyetlerimizi iman edeceklerle duyurursun da onlar müslüman olur, selâmeti bulurlar.

41- Karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Fitrata ait düzen bozuldu, gerek tabiat gerek sosyal şartlarda uygunsuzluk belirdi. İnsanların ellerinin kazancı yüzünden. Fitratın aksine takip edilen şirk, ahıksızlık, haksızlık, çeşitli hevalar, türlü mezheplerle beşeri hırsların çarpışması sebebiyle ki, yaptıklarının başısını Allah kendilerine (bu dünyada) tattırmak için böyle yaptı. Tamamını ise ahirette tadcaklar, asil cezalarını orada çekecekler. Fakat bu dünyada da biraz tatdırılırlar. Gerek ki dönerler diye. Yani amellerinin cezasını biraz tatsınlar da tevbe edip şirkten vazgeçerek fitrat dinine, Hakk'ın birliğine, sağlam ve düzgün yola dönsünler diye

42-53-Ve işte Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi, insanları tevbe ve iyiliğe davet ile kurtuluş, selâmete çıkarmak içindir. Bunun için buyruluyor ki: Resulüm! De ki: Yeryüzünde bir gezin de bakın bundan öncekilerin sonu nasıl olmuş! Onların pek çoğu müşrikti. Şirk koşmakla Allah'ın hikmetine karşı hüküm koymaya kalkışmakla Allah'tan kurtulmanın çaresini bulamadılar. Sonunda ister istemez Allah'ın hükmüne boyun eğerek kahrolup gittiler. Onun için "Yüzünü o doğru ve sabit dine tut." "Rüzgarları müjdeciler olarak göndermesi de O'nun âyetlerindendir." Bu âyetler, ibaresiyle kainattaki hallerin değişikliklerini ifade ederken, işaretyle de sosyal durumlardaki değişiklikleri temsil etmektedir. Rüzgarların, değişikliklerin uyarıcısı olduğu gibi müjdecileri de vardır. Tabiatla meydana gelen fesatlarla düzelir.

Meâl-i Şerifi

54- Allah O'dur ki, sizi güçsüz olarak yaratır, sonra güçsüzlüğün arkasından kuvvet verir. Sonra kuvvetin arkasından yine güçsüzlüğe ve ihtiyarlığa getirir. O dilediğini yaratır. Ve O, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.

55- Kiyamet kopacağı gün günahkarlar dünyada bir saatten fazla durmadıklarına yemin ederler. Onlar önceden de böyle haktan çevriliyorlardı.

56- Kendilerine ilim ve iman verilenler de şöyle diyecekler: "Andolsun ki, Allah'ın kitabında takdir edilmiş olan tekrar dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, dirilme günüdür. Fakat siz bunu bilmiyordunuz.

57- Artık o gün zulmedenlere mazeretleri fayda vermeyecektir. Onların dertlerinin çaresine de bakılmayacaktır.

58- Andolsun ki, biz insanlar için bu Kur'an'da her türlü meselden örnek getirdik. Yemin ederim ki, sen onlara başka bir âyet de getiren o kâfirler yine: "Siz yalancılardan (uydurduğunuz sözü Allah'a nispet edenlerden) başkası değilsiniz." diyeceklerdir.

59- İşte bilmeyenlerin kalblerini Allah böyle mühürler.

60- Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi mutlaka haktır. Sakın imanı sağlam olmayanları seni hafifliğe sevketmesinler.

54-60-Sürenin son bölümündeki bu öğütü kuvvetlendirip desteklemekle müjde veme hususunda birçok hikmetleri içeren Lokman Suresi geliyor.

LOKMAN SURESİ

1-5- Muhsinler (iyilik yapanlar)a bu Kur'an'da indirildiği şekilde amelde ihsan yapanlar. Bakara Suresi'nin başında "müttelikler için bir hidayetdir." (Bakara, 2/2) buyurulmuştur. Burada ise; "İhsanda bulunanlar için bir hidayet ve rahmettir" buyruluyor. Niğâbü'r tefsirinde der ki: "Burada 'muhsinin' (ihsanda bulunanlar) denildiği için bir de rahmet ilâve buyrulmuştur. Çünkü ihsan derecesi takvânın üzerindedir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) "İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir." buymuştur. Allah Teâlâ da "Allah, şüphesiz müttekilerle ve ihsanda bulunan (iyilik yapan) kimselerle beraberdir." (Nahl, 16/128) ve "İyilik ve güzel amel yapanlara, daha güzeli var ve bir de fazlası vardır." (Yunus, 10/26) âyeti kerimeleriyle buna işaret buyurmıştır. Burada "gaybe inanırlar." (Bakara, 2/3) kaydının zikredilmemesi de bunu destekler.

6-10- Laf eğlencesi: Eğlence söz; insanı oyalayan, işinden alakoyan sözler, asılsız

hikâyeler, masallar, romanlar ve tarih kılıklı efsaneler, güldürücü lâkırdılar, gevezelikler, nağmeler gibi eğlendirici sesler. Bu âyetin iniş sebebinde deniliyor ki: Nadr b. Hâris ticaretle Fari's'e (İran'a) gidiyor. Acemlerin hikâyelerini, efsane kitaplarını getiriyor ve bunları Kureyşe okuyarak: "Muhammed, size Âd ve Semûd hikâyeleri söylüyor gelin ben size Rüstem'in, İsfendiyar'ın, Kısıraları hikâyelerini anlatayım." diyor ve bu şekilde birçoklarının Kur'an dinlemesine engel oluyordu. Bundan başka güzel bir şarkıcı câriye almış, birinin müslüman olacağını iştittiği zaman onu alıp câriyesine: "Haydi buna yedir, içir, söyleyiver." der, böylece eğlendirir: "Gördün ya bu, Muhammed'in çağırdığından, namazdan, oruçtan, onun önünde çarpışmaktan daha iyi değil mi?" dermiş. İbnü Hatal da "bir câriye almış, sövüp saymayı şarkı olarak söylemiş. Âyetin sonunda "İşte onlar için..." diye çoğul kipi getirilmesine bakılırsa, bunların hepsinin de âyetin iniş sebebinde dahil olması gerekir. Tefsircilerin çoğu bunu şarkı ile tefsir etmişlerse de muhakkak âlimlerin tercihi, açık sekiliyle genel olmalıdır. Bununla birlikte burada asıl kötülemenin hikmeti şununla anlatılmıştır: Bilmeyerek, Allah yolundan sapıtmak; yani sapırdığını hissettirmeden, yaptığı işin sonunu sezdirmeden dini, ahlâkı bozmak ve onu, yani Allah yolunu, hak dinini eğlence yerine tutmak için. Hafs, Hamza, Kisâî, Yakub kırâetlerinde nasb ile (son harekesi üstün olarak), diğerlerinde ref ile (son harekesi ötre olarak) okunur. Bu durumda "bilmeyerek" ifadesi "satın alır" kısmına bağlanabilirse de nasb kırâetinde dalâlin (sapıtma) kaydı olması gerekir.

Ra'd Suresi'nde "Allah O'dur ki, gökleri gördüğünüz (şekilde) direksiz olarak yükseltti." (Ra'd, 13/2) âyetinin tefsirine bakınız. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kuvvet ve hikmetini zihinlere yerleştirmek suretiyle tevhidi hazırlıyor. Ve onun için "indirdik" ile "verdik" ifadelerinde gaibden (üçüncü şahıstan) mütekellime (birinci şahısa) iltifat buyruluyor (dönülüyor).

11- İşte bu anlatılanlar, Allah'ın yarattığı. Haydi gösterin bana ondan berikiler ne yaratmış? Hiç. Fakat o zalimler; yani yaratma ve ilâhlık kavramlarına haksızlık ederek pek büyük zulam olan, Allah'a ortak koşma suçunu işleyen müşrikler açık bir sapıklık içindedirler. Açık olan bir gerçekten sapıyorlar ki, bunlarda iki yönden haksızlık ve şaşkınlık vardır. Bir taraftan yaratılmışa yaratıcı kudreti isnad ederek, filan şunu yarattı, filan şunu yarattı, diye yalan söylerler; bir taraftan da hiçbir şey yaratmadığı bilinen şeylere taparlar.

Şimdi burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: İlim ve hikmet, fen ve sanat ile insanlar tarafından birtakım şeyler yapılmıyor mu? Bunlar birer yaratma değil midir? denilebilir. Buna karşı hikmetin Allah vergisi olduğu ve dolayısıyla hikmetle yapılan şeylerin de yaratıcısının Allah olduğu bilinerek O'na şükredilmesi lazım geleceği ve hakîm (bilge) kişinin görüşünde de şirkin çok büyük bir zulüm olduğu anlatılarak buyruluyor ki:

Meâl-i Şerif

12- Andolsun ki biz, Lokman'a "Allah'a şükret!" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendi iyiliğine eder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, daima övülmeye layıktır.

13- Hani bir zaman Lokman, oğluna öğüt vererek demişti ki: "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak koşmak (şirk), elbette büyük bir zulümdür."

14- Gerçi biz insana, anasına ve babasına itaatı de tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üstüne zayıflıkla taşıdı. Onun sütten ayrılması da iki yıl içindir. (Biz insana): "Bana, anana ve babana şükret" diye de tavsiye ettik. Dönüş, ancak banadır.

15- Bununla beraber eğer her ikisi de bilmediğin bir şeyi, bana ortak koşman hususunda seni zorlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin ve bana yönelenlerin yolunu tut. Sonra dönüşünüz ancak banadır. O zaman ben de size yaptıklarınızı haber vereceğim.

16- "Yavrucuğum! Haberin olsun ki, yaptığın bir hardal tanesi ağırlığına olsa da, bir kaya kadar veya göklerde, yahut yerin dibinde gizlense, Allah onu getirir, میزانına kor. Çünkü Allah en ince şeyleri bilir, her şeyden haberdardır."

17- "Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten sakındır. Başına gelenlere sabret, çünkü bunlar, azmi gerektiren işlerdendir."

18- "Hem insanlara karşı avurdunu şişirme (kibirlenme) ve yeryüzünde çalımı yürüme. Çünkü Allah övünen ve kuruntu edenlerin hiçbirini sevmez.

19- Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt, çünkü seslerin en çirkinini elbette eşeklerin sesidir.

12- Şanım hakkı için Lokman'a hikmet verdik. Lokman Hakîm'in kim olduğu hakkındaki rivayetlerin özü, Ebus-Suud'un nakline göre şudur: "Lokman b. Bâurâ ki, Azer evladından olup, Eyyub (a.s.)'ın kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu imiş. Uzun zaman yaşamış, Davud (a.s.)'a yetişmiş ve ondan ilim almış ve onun peygamber oluşundan önce fetva da vermiş. Sanat sahibiymiş. İsrailoğullarındaki kadıllık ettiği de söylenmiş." Bazıları bunun bir peygamber olduğunu söylemişlerse de, çoğunluğun görüşüne göre peygamber değil, bir hakîm (bilge) idi. İbnü Rüşdün "Tehâfût"ünde dediği gibi her nebî hakîm ise de her hakîm nebî değildir.

"Allah, hikmeti dilediğine verir. Her kime hikmet verilirse ona birçok hayır verilmiş olur." (Bakara, 2/269) âyetinde hikmetin tanrı hakkında geniş açıklama geçmiştir. Burada da diyorlar ki, "âlimlerin örfünde hikmet; insan nefsinin teorik ilimleri iktibas edip, tatbikatta üstün fiilleri gücü ölçüsünde tam bir meleke kazanarak kemale erdirmesidir." Yani hikmet, bazen teorik ve bazen bilimsel olarak tarif edilirse de tam mânâsıyla hikmet, illet ve sebepleri bilerek, gayeye isabet edecek şekilde amelî ilim, ilmi amele uydurmaktır. Bunun için kendine hikmet verilene birçok hayır verilmiş olduğu beyan buyurulmuştur. Allah Teâlâ'nın âlemde hikmetiyle koyup tahsis buyurduğu sebepleri ve hükümleri, yani kanunları keşfederek ondan birtakım ilmi sonuçlar çıkarma yeteneği, şüphe yok ki, Allah'ın büyük bir vergisidir. Hakîm (bilge) olan kimseye yakışan da ilim ve amel bakımından bunun şükürünü yerine getirmektir. Nitekim şöyle buyruluyor: Lokman'a hikmeti verdik ki, şükret Allah'a diye. Bu şükürün ilmi yönü önce o hikmetin, Allah Teâlâ'nın bir vergisi olduğunu bilerek Allah'ı şirkten tenzih etmektir. Amelî yönü de işlerinde takip ettiği gaye ve maksatlarda kendi heveslerini değil, Allah'ın nzasını gözetmektir. Ve her kim şükrederse sırf kendi lehine şükretmiş olur. Çünkü sonunda faydası kendine ait olur. Fakat kendine hikmet verilenler içinde nankörlük ederek küfre sapanlar da bulunduğuna işaret ile buyruluyor ki:

Ve her kim de nankörlük ederse; o hikmeti Allah'tan bilmeyip de, ben yapıyorum, ben yaratıyorum diyerek şükretmez de sustuimal ederse kendi aleyhine etmiş olur. Çünkü Allah ganidir, ihtiyacı yoktur, hem hamiddir, zatında övgüye layıktır. Hamiddir, hiç kimse övmese bile kendini övmesini bilir. Yahut mahmuddur, bütün yaratıklar O'na, kendi hal lisanlarıyla hamdederler. Filan filozof hikmet adına küfre düşerse O'na hiçbir zarar eriştiremez, kendi kınanmış olur.

13- Bu taksimden sonra Lokman'ın şükürünü nasıl yerine getirdiğine dair hikmet ve ahlakları bir iki örnek anlatılarak buyruluyor ki: Ve hani, yani unutm, daima an o vakti ki, Lokman da oğluna dedi. O'na vaaz ediyordu; öğüt veriyordu. Ragıb'ın açıklamasına göre, vaaz, korkutmaya yakın bir sıkıştırmadır. İmam Halîl ise kalbi incelencek şekilde hayrî hatırlatmak demiştir ki, daha öğütüdür. Öğülcüğüm, vavrum dedi, Allah'a şirk koşma çünkü şirk, çok büyük bir zulümdür. Yahut and olsun ki şirk, çok büyük bir zulümdür. Önce bir zulüm, bir haksızlıktır. Çünkü zulüm, bir şeyi yerinden başa bir yere koymaktır. Allah'ın hakkını, Allah'tan başkasına vermektir. Aynı zamanda "Andolsun ki biz Âdemoğullarını üstün bir şerefe nail kıldık." (İsrâ, 17/70) âyetinin ifadesince Allah'ın şereflî kıldığı, şeref verdiği insan nefsinin mahluğa ibadet ettirerek alçak ve zellî kılmaktır. İkinci olarak büyük bir zulümdür. Çünkü bu mabutluğu hiç yeri olmayan ve olmasına hiçbir şekilde imkan bulunmayan bir mevkîye koymaktır. Zira Zeyd'in malını alıp da

Amr'e vermek zulümdür. Çünkü Zeyd'in malını Amr'ın eline koymaktır. Fakat hibe veya satış gibi temlik (milk yapma) sebeplerinden birisiyle o malın önceden veya sonradan Amr'ın milki olabilmesi, mümkündür. Halbuki şirk koşmak mabudluğu Allah'tan başkasına vermektir. Allah'tan başkasının ise mabud olmasına hiçbir şekilde cevaz ve imkan yoktur.

14- "Biz insana vasiyet ettik..." Bu iki âyet, Lokman'ın öğütlerini hikâye esnasında ve şirki yasaklamayı tekit akışı içerisinde söz münasebeti suretiyle mu'teriza (cümlesi) halinde başlı başına ilâhî bir kelimadır. Rivayet edildiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) ile anası hakkında imişti. Şöyle ki: Adı geçen anasına itaat eden bir kimseydi. İslâm'a girdiği zaman anası: "Ey Sad! Sen ne yaptın? Eğer sen bu yeni dini bırakmazsan yemin olsun ki, ben yemem, içmem, nihayet ölürüm. Sen de benim yüzümden 'Hey anasının katili!' diye kötü bir isimle anılırsın demiş. O da: 'Yapma ana, ben bu dini hiçbir şey için terketmem' demiş. Anası da iki gün, iki gece yememiş, kuvvetten düşmüş. Bunu gören Sa'd, 'Anneciğim! Bilesin ki, vallahi yüzü canım olsa da birer birer çiksa, ben bu dini hiçbir şey için terk edemem, artık dilersen ye, dilersen yeme, demiş. Bunun üzerine anası yemeğini yemiş. İşte bu iki âyet veyahut ikinci âyet bu sebeple imişti.

Vehin, vehin üstüne, bu sıfat tamlaması "ana"dan haldir. Vehn, harekette zayıflıktır. Yani anası günden güne ağırlaşmak suretiyle zayıflık, zayıflık üstüne. Süt kesimi de iki yıldadır. Bunun zahirinden emzik süresinin en çoğunun iki sene olduğu anlaşılıyor ki, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile İmam Şâfi'nin görüşleridir. Fakat İmam-ı Azam, ihtiyat olmak üzere Ahkâf Süresi'nde gelecek olan "Ana kamında taşınması ile süttten kesilmesi otuz aydır." (Ahkaf, 46/15) âyeti ile otuz ay olduğunu söylemiştir. Bununla beraber fetva İmameyn'in görüşüne göderir. Şükrret diye. Bununla "vasiyet ettik" ifadesi tefsir ediliyor. Yani şöyle, diye tavsiye ettik ki, şükrret. Bana ve anana babana. Birisi peygamber (s.a.v.)'e "Ben kiime iyilik edeyim?" diye sormuştu. Buyurdu ki: "Anana, sonra yine anana, sonra yine anana. Ya ondan sonra?" dedi, "babana" buyurdu. Anaya babaya şükür, haklarını gözetmek, itaat ve iyilikle bulunmak ve dua etmektir. İsrâ Süresi'nde özellikle açıklanmıştır. (İsrâ, 17/23-24. âyetlerin tefsirine bkz.) Dönüş ise banadır. Yani şükredip etmediğinizi o zaman ben soranım. Bu cümle, Allah'a şükürün daha önemli ve çok olduğunu anlatmak suretiyle ikinci âyetin hükmüne bir hazırlıktır.

15- Bununla beraber, yani anaya babaya da şükürü insana tavsiye etmiş olmamızla beraber, onlar seni bana şirk koşanı diye zorlarlarsa sence hakkında hiçbir bilgi olmayan, yani hiçbir ilimde yeri olmayıp, imkansız olan şirki isnad ettirmek üzere seni sıkıştırdırsa o hususta ikisine de itaat etme de onlara normal şekilde yardımcı ol. Yani günaha iştirak etmeksizin şeriatın razi olacağı iyilik ve insanlığın gerektireceği şekilde beraberleride bulun. Mesela yemek, içmek, giymek gibi ihtiyaçlarını düzene koymak, eziyet etmemek, ağır söylememek, hastalıklarına bakmak, vefatlarında defnetmek gibi dünyaya ait yardımlarını yap. Din işine gelince bana yönelmiş olan samimi, ihlâslı tek Allah'a inanan kimsenin yolunu tut. Sonra hepinizin dönüşü banadır, o zaman ben size neler yaptığınızı haber vereceğim.

16- Yavrum, gerçekten o yaptığın iyilik veya kötülük 'Bir hardsal tanesi kadar da olsa...' Yani ne kadar küçük ve gizli ve ne kadar yüksek veya alçak olursa olsun Allah onu getirir, ahirette karşına kor. Çünkü Allah latiftir. Lütuf ve inceliği çok; kudreti en ince, en gizli şeylere yetişir. İlmi ile hepsini bilir.

17- Yavrum, namazı devamlı kıl, kendini erdirmek için iyiliği emredip, kötülükten sakındır. Diğerlerini kemale erdirmek, toplumu doğruluğa götürmek için başına gelene de sabret. Yani iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamak kolay değildir. O yüzden başına birtakım müşibetlerin gelmesi düşünsünler ki, onlara sabretmek gerekir.

Umeyr b. Habîb (r.a.) hazretleri öğullarına vasiyetinde demiştir ki: "Herhangi biriniz, iyiliği emredip kötülükten menetmek isterse, ondan önce işkenceye hazırlansın ve Allah'dan sevab geleceğine kesin kanaat edinsin. Çünkü her kimin Allah'dan sevaba kesin kanaatı olursa dokunan eziyeti duymaz." Çünkü bu işlerin her birisi azmedilecek büyük işlerdendir.

18- Ve insanlara karşı avurdunu şişirme; avurt etme, yani böbürlenip kibirlenme. SA'R; bir hastalıktır ki, devaleri yakalar da boyunlarını bükür. Şu halde "tas'ir" boynu dertli deve gibi başını yana bükmek demek olur ki, kibirli kimselerin âdetidir. Dilimizde buna avurt etmek veya kasılmak denir. Buna, insanlara yanağını eğme, boyun eğme, yani kendini küçük düşürme mânâsını veren de olmuştur. Bu da muhtemel olmakla beraber, üstündeki ve altındaki ifadeye uygun olan birincisidir. Yani iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamakla beraber kibirlenme. Ve yeryüzünde çalmla yürüme. Çünkü Allah kurulanın, öğününin hiçbirini sevmez.

19- Gidişinde orta yolu tut. Sesinden de biraz indir. Söylerken bağırma. Çünkü seslerin en beti, en hoş a gitmeyen tatsız herhalde eşeklerin sesidir. Lokman'a hikmetin şükür için verildiği anlatıldıktan ve oğluna öğüdüyle hikmet ve şüküründen bazı örnekler gösterildikten sonra, genel olarak insanlığa olan ilâhî nimetleri hatırlatıp, nankör kâfirlerin zulüm ve sapıklığını bildirmekle tevhid ve şükre davet için buyuruluyor ki: Meâl-i Şerifi

20- Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, gizli ve açık olarak nimetlerini üzerinize yağmıştır. Bununla beraber insanlar içinde kimi de var ki, ne bir ilme, ne bir mürşide ve ne aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında mücadele ediyor.

21- Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun!"dendiği zaman: "Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksa, onun ardınca gideriz." diyorlar. Ya şeytan onları cehennnem azabına çağırıyor idiysse de mi onlara uyacaklar?

22- Oysa her kim iyilik yaparak yüzünü tertemiz Allah'a tutarsa, o gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Öyle ya bütün işlerin sonu Allah'a dayanır.

23- Kim de inkâr ederse, artık onun inkârı seni üzmesin. Onlar dönüp bize gelececek. O zaman biz onlara bütün yaptıklarını haber vereceğiz. Gerçekten Allah, bütün kalblerin özünü bilir.

24- Biz onlara biraz zevk ettiririz de sonra kendilerini ağır bir azaba zorlarız.

25- Andolsun ki onlara: "Gökleri ve yer i kim yarattı?" diye sorsan, elbette "Allah" diyecekler. "Allah'a hamd olsun." de. Fakat onların çoğu bilmezler.

26- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Gerçekten Allah, hiçbir şey e muhtaç değildir, daima övülmeye layıktır.

27- Eğer yeryüzündeki ağaçlar hep kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz daha kendisine destek olduğu halde mürekkep olsa, yine de Allah'ın kelimeleri yazmakla tükenmez. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

28- Sizin yaratılmanız da tekrar dirilitmeniz de ancak bir tek nefsin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir. Gerçekten Allah her şeyi iştirir ve görür.

29- Görmedin mi ki, Allah geceyi gündüze sokuyor, gündüzi geceye sokuyor. Güneş ile ayı da emrine boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir süreyle kadar akıp gidiyor. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

30- Bu da şundandır ki, Allah hakkın ta kendisidir. (İnsanların) O'ndan başka tapıkları ise mutlaka batıldır. Şüphesiz ki Allah, çok yücedir, çok büyüktür.

20-30- Bu âyetin tefsiri için bkz. (Kehf, 18/109) Meâl-i Şerifi

31- Görmedin mi ki Allah, âyetlerinden bir kısmını size gösterson diye gemiler, Allah'ın nimetiyle denizde akıp gidiyor. Şüphesiz bunda çok sabredenler ve çok şükredenler için nice ibretler vardır.

32- Onları kara bulutlar gibi bir dalga sardıı zaman, dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a yalvarırlar. Onları kurtarıp zamanı çıkardığı zaman ise içlerinden doğru giden de bulunur. Bizim âyetlerimizi öyle nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez.

33- Ey insanlar! Rabbinizden sakının ve bir günden korkun ki, baba çocuğuna hiçbir fayda veremez. Çocuk da babasına hiçbir şeyle fayda sağlayacak değildir. Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affına güvündirecek aldatmasın.

34- Şüphesiz ki, kıyamet saatinin bilgisi Allah yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde ne varsa (erkek veya dişi oluşunu, renk ve özelliklerini) O bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiçbir kimse hangi yerde öleceğini de bilemez. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilir, her şeyden haberdardır.

31-33- Gaddar, yani sözünde durmayıp, ahdini çokça bozan demektir.

34- "Kıyamet saatinin bilgisi Allah katındadır..." Abdullah b. Ömer (r.a.)dan rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v.): "Gaybin anahtarları beştir, onları ancak Allah bilir." buyumuş ve bu âyeti okumuştur. Rivayet edildiğine göre Hâris b. Ömer adında bir adam Resullulah (s.a.v.) hazretlerine gelmiş "Ya Muhammed! Kıyametin kopması ne zaman? Beldelerimiz kuraklıktan sıklıdı, bolluk ne zaman? Kanmı gebe bıraktım, ne doğuracak? Bugün kazandığımı biliyorum, yarın ne kazanacağım? Nerede doğduğumu biliyorum, fakat nerede öleceğim?" diye sormuş. Bu âyet bu sebeple immiştir. Demek ki, âyet, sorulan bir sorunun cevabıdır. Fakat kendisinden önceki âyetlere göre de mukadder (gizli) bir sorunun cevabıdır. Çünkü Rûm Süresi'nin sonunda "Kıyamet kopacağı gün günahkârlar yemin ederler..." (Rûm, 30/55) buyurulduğu gibi, burada da "Bir günden korkun ki, baba çocuğuna hiçbir fayda veremez." buyurulması üzerine şüphesiz ki o gün, o saat ne zaman? diye bir soru hatıra gelebileceğinden bununla, ona cevap verilmiş oluyor.

Burada Fahreddin Râzî der ki: "Bazı tefsirciler, Allah Teâlâ bu âyet ile beş şeyi bilmeyi başkasından menetti, diyorlar. Gerçi öyle ama maksat o değildir. Çünkü Allah Teâlâ, mesela tufan zamanında bir kum yığınınındaki cevher-i ferdi (bir atomu) ve rûzgânı onu doğudan batıya kaç kere naklettiğini ve nerede bulunduğunu bilir, bunu başkası bilemez. Şu halde bu beş şeyi anmadaki tahsisin izah şekli yoktur. Bu hususta doğru olan şudur ki, "bir günden korkun" buyurulması, "gerçekten Allah'ın vaadi haktır" diye o günün mutlaka olacağını tekid edilmesi üzerine, o gün ne zaman? diye gelecek bir soruya karşı şu şekilde cevap veriliyor: "Onu Allah'tan başkası bilmez ve fakat muhakkak olacaktır." deniliyor. Ve kaç defalar geçtiği üzere tekrar dilime hakkında iki delil de zikrediliyor:

Birincisi, yeryüzünün ölümünden sonra tekrar dirilmesidir. Nitekim yukanda: "Halbuki onlar, daha önce üzerlerine yağmur indirilmenden evvel ümidi kesmişlerdi. Şimdi bak Allah'ın rahmetinin eserlerine! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphe yok ki, O, mutlaka ölüleri diriltir." (Rûm 30/49/50) buyurulmuştur. Ve "O, yeryüzünün ölümünden sonra tekrar diriltir. Sizler de (kablerinizden) işte öyle çıkaracaksınız." (Rûm, 30/19) buyurulmuştu. Burada da şöyle denilmiş oluyor: "Ey soru soran! Sen onun zamanını bilemezsin, fakat o olacak, Allah, ona kâdirdir. Nasıl ki o yeryüzünü ölmüşken diriltiyor yağmuru indiriyor..."

İkincisi, yaratılışın başlangıcıdır. "Yaratmayı ilkin yapan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan O'dur." (Rûm, 30/27), "De ki: Yeryüzünde bir gezin de bakın, O yaratılışı nasıl başlatmıştır! Sonra Allah, ahiret dirilişini de böyle yapacaktır." (Ankebüt, 29/20) buyurulduğu gibi, burada da "O, rahimlerde ne varsa bilir." buyuruyor. Yani sen onu bilmezsen de o olacaktır, Allah'ın ona gücü yeter. Rahimlerdekini bilip yarattığı gibi, ruhamdan (taştan) yaratmasını da bilir..." Cami'u's-Sağîr'de "Beş şey vardır ki, onları Allah'tan başkası bilmez." diye gelen Büreyde hadisinde "Münâvî kebir" şeklinde der ki: "Yani bu beş şeyi Allah'tan başkası, hem genel, hem de parça olarak ihatalı ve şümlülü bir şekilde (bütün özellik ve incelikleriyle) bilemez."

Şu halde Allah Teâlâ'nın, bazı ileri gelen kullarına, hatta bu beşten bazı gayib şeyleri bildirmesine ters olmaz. Çünkü o sınırlı parçalarındandır. Mütezile'nin bunu inkâr etmesi de manasızdır. Bir de Buharî'de Enes b. Malik (r.a.)den rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) buyumuştur ki: "Allah Teâlâ rahime bir melek görevlendirmiştir. Ya Rab! Bir damla su, ya Rab! Yapaşkan bir parça, ya Rab! Bir çğnem et der. Allah Teâlâ da yaratma işini yerine getirmeyi dilediği zaman erkek mi, dişi mi, azgın mı, itaatkâr mı? Rizki ne, eceli ne? söyler, anası kamında bunlar yazılır. O zaman onu, o melek ve Allah Teâlâ'nın kullarından dilediği kimseler de bilir." Demek ki bazılannın bu şekilde bile bilmesi anlatılan tahsis (onları bilmenin Allah'a mahsus olduğuna) aykırı değildir. Çünkü Allah'a mahsus olan ilim, gaybda iken her birinin durumlarına geniş ve tefferruatlı bir şekilde vakıf olan tam ve mükemmel ilimdir. Meleklerin ve bazı ileri gelen kimselerin bilebileceği ilim ise, az çok delili ortaya çıkmış bir şekildeki eksik ilimdir. Aynı şekilde bulut, rûzgâr, barometre gibi bazı işaretlerden yağmura, ceninin bazı konum ve hareketlerinden erkek veya dişi olduğuna intikal etmek şeklinde meydana gelen ve zanna dayanan şeylerle delil getirmek de buna ters değildir. Çünkü zan, ilim değildir. İlim, şüphesiz olandır.

Âyetteki tahsisin izahına gelince, Âlûs'nin açıkladığına göre bunun sebebi ve dayanağı, "Allah" yüce isminin öne alınmasıyla haberlerin, cümle halinde hükmü kuvvetlendirmeye tarzında bulunmasına gözetilmiştir. Fakat birinci cümlenin haberiinde "yanında" zarfının öne alınmasıyla kasr (tahsis) açık ise de, diğerlerinde cümlelerin mânâsıyla az çok işaret halindedir ki, mânâ şu oluyor: O saat ne zaman? denilirse Şüphesiz Allah ki, (kıyamet) saatinin bilgisi Allah O'nun yanındadır. Ve yağmuru o indirir. O halde ne zaman, nereye, ne kadar ve ne şekilde yağdıracağını da tam olarak o bilir. O halde öldükten sonra dirilmenin ne zaman olacağını da ancak O bilir. Bütün rahimlerdekini de O bilir. Erkek mi, dişi mi? beyaz mı, kırmızı mı? tam mı, eksik mi? Her birinin özellikleri nedir? Bütün rahimlerdekinin tafsilâtını O bilir. Dolayısıyla kabirlerdekinin de tafsilâtını O bilir. O yaratır, diriltir. Ve hiçbir kimse yarın ne kazanacağını kestiremez. Oni ileride başına ne geleceğini, eline ne geçeceğini, iyilik mi kötülük mü kazanacağını kendi gayretiyle bilemez. Yine hiçbir kimse; gerek iyi, gerek kötü kim olursa olsun hangi yerde öleceğini kestiremez. Küçük kıyameti bilemez, büyük kıyameti nerede bilecek? Fakat Allah'a gelince Şüphe yok ki Allah, her şeyi bilir, her şeyden haberdardır. Olmuşu, olacağı, görüleni, görülmeeyni, açığı, gizliyi hepsini bilir, hepsinden haberdardır.

Son iki kırada "ilim" yerine "dirayet" tabir edilmiş olduğu ve Allah Teâlâ'nın ilmine "dirayet" denmesi caiz olmadığı için, burada Allah'ın ilmi ayrıca belirtilerek tahsis, böyle menfilik ve müsbetlikle (olumluluk ve olumsuzlukla) ifade edilmiştir. "Allah'ım! Güzel bir şekilde tamamlamayı bize kolaylaştır."

Lokman Süresi ile gelen irşad ve davetin hatırlatılmasının, bir Secde Süresi ile takib edilmesi ne güzeldir!

SECDE SURESİ

1-4- Kendilerine senden önce bir uyanıcı gelmemiş olan bir kavmi korkutman için, buyurulduğu üzere "İçlerinde bir uyanıcı gelip geçmemiş olan hiçbir kavim yoktur." (Fâtır, 35/24). Şu halde burada "Kendilerine hiçbir uyanıcı gelmedi." denilmesi, "Ey kitap ehli, peygamberlerin bulunmadığı bir zamanda size (âyetlerimizi) açıklayan peygamberimiz gelmiştir." (Mâide, 5/19) âyetinin ifadesince fetret zamanına (peygamber bulunmayan devre) işaret olmuş olur. "...altı günde... sonra Arş üzerine istivâ etti (hakim oldu)."

(A'raf, 7/54. âyete bkz.)

5-6- Gökten yere, yukandan aşağıya emri tedbir eder (düzenler). Yani O'nun Arş'ta istivâsı (hükûmran olması), Tevrat'tan zannedildiği gibi dinlenmek mânâsına değil, emri düzenlemekle hüküm ve saltanat yürütmek mânâsındır.

TEDBİR: Bir işin arkasını görekak ona göre gereğini tayin etmektir. Allah Teâlâ'nın tedbiri işi, hikmetine göre dilemesidir. Şu halde burada emir, "Umûr'un tekili olarak "se'n" (iş) mânâsındır. Yani dünyanın işini melekler gibi, semâvî sebepler ve kuvvetlerle yukandan aşağı indirmek suretiyle tedbir ve idare eder. Sonra da o iş, O'na çıkar. Bu şekilde bir emir, bir iş başladığı noktaya dönen bir devir ile son bulup kalkar, yalnız Allah'ın ilminde sabit kalır.

Bir günde ki; bazılan bunu yalnız "Urûc"a bağlamışlarsa da tercih edilen hem "yüdebbiru", hem "ya'rucu" fiillerinin ikisine birden tenâzu' yoluyla taallukudur. Yani o emrin inmesi ve çıkması öyle bir günde, o kadar bir zamanda olur ki miktan sizin saydıklarınızdan bin sene eder. Demek ki Allah'ın bir iradesinin hükmü olan bir emir, bir iş, bir olay bazen böyle bin senelik bir devir ile biter. Onun bir günü, böyle büyük bir devir teşkil eder. Onun için "gökleri ve yeri altı günde yarattı" denildiği zaman o günleri rastgele günler zannetmemelidir. Meâric Süresi'nde (Meâric, 70/4) geleceği üzere bunun elli bin sene edeni de vardır. Demek ki, bin sene denilmesi örnek yoluyladır. Yahud bazı teşahhircilerin dedikleri gibi "bin" tabiri uzun bir zamandan kinâyedir. Dolayısıyla daha az ve daha çok olmasına engel değildir.

7-11- Yarattığı her şeyi güzel yaratmıştır. Burada "hüsün" güzellik, hikmet ve menfaate uygunluktur. Gül güzel olduğu gibi dikenî de güzeldir. "Süzülmüş bir özen (sülâleden)... (Müminün, 23/12-14. âyetlerine bkz.)

"Değersiz bir sudan" ifadesi, "sülâle"den bedeldir. Bununla beraber sıfat olması da düşünülebilir. Meâl-i Şerifi

12- Ey Muhammed! Günahkârların, Rablerinin huzurunda başları öne eğilmiş olarak: "Ey Rabbimiz! Gördük ve dinledik, şimdi bizi geri çevir de salih bir amel işleyelim, çünkü biz artık kesin bir şekilde inanıyoruz." derlerken bir görsen!

13- Eğer biz dilemiş olsaydık her nefse hidâyetini verirdik. Fakat benden: "Bütün insanlar ve cinlerden cehennemi elbette dolduracağım." sözü hak olmuştur.

14- "O halde bu gününüzle karşılaşmayı unuttuğunuzdan dolayı tadın azabı! İşte biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduğunuz işler yüzünden tadın ebedî azabı!"

15- Bizim âyetlerimizle öyle kimseler iman eder ki, onlarla kendilerine öğüt verildiği zaman secdeler kapanırlar ve Rablerine hamd ile tesbih ederler de büyüklük taslamazlar.

16- Onların yanları yataklardan uzaklaşıp, korku ve ümid içinde Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayıra sarfederler.

17- Şimdi hiç kimse kendileri için, yaptıklarına karşılık gözler aydınlığı olacak şeylerden neler gizlenmiş olduğunu bilemez.

18- Öyle ya iman eden kimse, fâsik olan gibi olur mu? Onlar eşit olamazlar.

19- Evet, iman edip de salih amelleri işleyen kimselerin, yaptıklarına karşılık bir konukluk (ağırlanma) olarak me'vâ (barınak) cennetleri vardır.

20- Ama fâsıklık etmiş olanların barınakları ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevirilirler ve kendilerine: "Haydi tadın o ateşin yalanlayıp durduğunuz azabını!" denir.

21- Şu bir gerçek ki, onlara o en büyük azabdan önce yakın azabdan (dünya) da tattıracağız. Umulur ki, (kötülükten) dönerler.

22- Rabbinin âyetleriyle kendisine öğüt verilip de, sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kim olabilir? Gerçekten biz, günahkârlardan intikam alacağız.

12-16- Çünkü biz sizi unuttuk. Yani unutmış gibi cehennemde bıraktık. Yanları yataklardan uzaklaşıp, hem korku, hem umutla Rablerine dua ederler; gece kalkar teheccüd kılarlar. Bir gökân Muaz b. Cebel (r.a.)den sahih olarak rivayet etmişlerdir ki, şöyle demiştir: "Bir seferinde peygamber (s.a.v.) ile beraberdim. Birgün yanında sabah etmiştim, yürüyorduk. 'Ey Allah'ın peygamberi' dedim. 'Bana bir amel haber ver ki, beni cennete koysun, cehennemden uzaklaştırsın.' Buyurdu ki: 'Büyük birşey sordun, bununla beraber o, Allah Teâlâ'nın nasib ettiği kimseye kolaydır, Allah'a ibadet edersen, O'na hiç ortak koşmazsan, namazı kıların, zekâtı verisin, Ramazan orucunu tutarsın, Kabe'yi haccederisin.' Sonra buyurdu ki: 'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, sadaka hataları söndürür ve gecenin göbeğinde adamın namazı' dedi. Sonra 'Onların yanları yataklardan uzaklaşıp...' diye iki âyet okudu" .

17-22- Şimdi hiçbir kimse bilmez. Ve Allah'a yakın bir melek, ne de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber. Onların yaptıkları amellere mükafat olarak kendileri için gözler aydınlandın, sevinçten neler gizlenmekte!.. Buhanî ve diğerlerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)den şu kudsi hadis rivayet olunmaktadır: "Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben salih kullanma öyle şeyler hazırlamışım ki, hiçbir göz görmemiş, kulaklar işitmemiş, bir insanın hatırından da geçmemiştir." "(Onlara en büyük azabdan başka bir de yakın azabdan (tattıracağız)." Azab-ı ednâ; yakın azab, dünya azabı aza-ı ekber de âhiret azabıdır.

Meâl-i Şerifi

23- Andolsun ki biz vaktiyle Musa'ya kitap vermiştik. Şimdi de sen ona (öyle bir kitaba) kavuşmaktan şüphe içinde olma. Biz onu İsrailoğullarına doğru yolu göstren bir rehber kıldık.

24- Onların içinden, sabrettikleri zaman bizim emrimizle doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik. Onlar, bizim âyetlerimize kesin bir şekilde inanıyorlardı.

25- Şimdi ihtilafa düştükleri şeyler hakkında şüphesiz ki Rabbin kıyamet günün aralarında ayırıcı hükmü verecektir.

26- Kendilerinden önce, yurtlarında gezip dolaşmakta oldukları nice kuşakları helâk etmiş olmamız, daha onları doğru yola iletmeyi mi? Şüphesiz bunda nice ibretler vardır. Hâlâ kulak vermeyecekler mi?

27- Ya hiç görmediler mi ki, biz kır yere suyu salveriyoruz da onunla bir elân çıkarıyoruz. Ondan hayvanları da yiyor, kendileri de. Hâlâ gözlerini açmayacaklar mı?

28- Bir de "Ne zaman o fetih, eğer doğru söylüyorsanız?" diyorlar.

29- De ki: "İnkâr edenlere o fetih günü iman etmeleri fayda vermez ve onlara göz açtırılmaz."

30- Şimdi sen onlardan yüz çevir de gözet. Çünkü onlar da gözetmektedirler.

23-30- Şimdi sen ona kavuşmaktan şüphe içinde olma. Yani vaktiyle Musa'ya verdiğimiz gibi şimdi de sürenin başında açıklandığı üzere sana kitap veriyoruz. Bunda zerre kadar şüpheye düşme.

AHZAP SÜRESİ

1- Ey Peygamber! Geçmişte indirilen kitaplarda adı sanı bilinen şanlı peygamber! Sadece Allah'tan kork, başkasından değil.

Bu yüce sürede Peygambere karşı kâfirlerin ve münafıklann dedikodularına sebep olacak bazı hükümler ve ilâhî emirler indirileceğinden onlara karşı her şeyden önce

peygamberi desteklemek için bu hitab ile başlanmıştır. Bu hitab, Ahzab savaşı ile hınçlarını almayan kâfirlerin ve münâfıklann Zeyd ve Zeyneb meselesi yüzünden koparacakları yaygaraları, yayacakları yalan ve dümece sözleri ile, başka bir saldırı hazırlayacaklarına işaret ederek onların da öbürleri gibi bir etkisi olmayacağını önceden haber veren ilâhî bir emirdir. Onun için buyruluyor ki, takvayı Allah'a yap! Allah'tan kork. Kâfilere ve münâfıklara itaat etme. Onların sözlerine kulak verip de görevini yerine getirmekten çekinme, muhakkak ki Allah çok bilen, ve hakîm (her yaptığını yerli yerince yapandır)dir. Allah bütün yararlı ve zararlı olan şeyleri bilir. Emirlerini de ilmiyle ve hikmetiyle verir; onun için yalnız O'ndan kork, O'na itaat et.

2- Ve Rabbinden sana ne vahyolunursa onun ardınca git. Muhakkak ki Allah, her ne yapacaksanız haberdar bulunuyor. Vahyi de ona göre veriyor, onun için kâfirlerin ve münâfıklann dediklerine bakma, sana vahyolunursa tabi ol.

3- Ve Allah'a tevekkül et, itimat et. Vekil olarak Allah yeter. Ondan başka dayanacak, işler kendisine havale edilecek yoktur. Zira O'nun koruduğuna başkası zarar veremez, O'nun vereceği zarardan da başkası koruyamaz.

4- Allah bir adam için, içinde iki kalb yapmamıştır. Hiçbir kimseye iki vicdan verilmemiştir, hiçbir adam kalbinde "bir'e", "iki" demez, Hakk'ın birliğini şahidi olan, bu kalb ve vicdan birliği her duygunun ve her bilginin emel kanunudur. Mantık'ın tesadük (uyum) ve tenakuz (çelişki) kanunları bunun bir dalıdır. Bu olmasa idi, insan kendini tanıyamazdı. Ve kendilerinin zihar yaptığınız eşlerinizi analarınız kılmamıştır.

ZİHAR: Bir kimsenin eşine "Sen bana anamın sırtı gibisin" demesidir ki, anam bana nasıl haram ise, sen de bana öyle haramsın demek olur. Araplar, böyle denilen bir kadını ana gibi kabul ederler, hemen ayırdardı ve ana gibi sayıldığını göre tekrar nikâh edilememesi de gerekirdi. Burada onlara ana gibi demekle gerçekten ana oluvermeyecekleri anlatılarak bu adetin değiştirilmesinin gerekliliği gösteriliyor ki, ayrıntısı ile keffareti, (Mücadele) Süresi'nde gelecektir. Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır.

5- ED'İYÂ, "deiyy"ın çoğuludur. Deiyy, evlat diye çağınlan demektir ki dilimizde evlatlık denilir. Ebu's-Suud der ki: Arapça'da "Efilâ" ölçüsü, "takıyy" kelimesinin "etkiyya" şeklinde gelmesi gibi, tekil vezni "Feil" olup manası "fail" olan sıfatları içindir. Oysa "deiyy" "fail" mânâsında değil, "mef'ul" mânâsındır, buna göre çoğulunun "ediyyâ" diye gelmesi kural dışıdır. (Deiyry fail mânâsında olsaydı evlat denilirdi. Oysa burada mânâsı evlat edinilen çocuk demektir.) O yapılan zihar ve evlatlığa evlat diye isim verme sizin ağızınızda lafızdır. Sadece sözün geçerli olduğu hususlarda bazı hükümleri olabilirse de gerçekte onun vicdana tasdik edilmesi gereken bir varlığı yoktur ve nihayet bir mecazdır. O halde onlar hakkında gerçekten ve her yönden oğul hükümlerinin yürürlükte olması gerekmez. Mesela evlatlığın boşadığı bir kadını almak haram olamaz. Onda "Kendi sulbünüzden gelmiş oğullarınızın karıları..." (Nisa, 4/23) hükmü uygulanmaz. Allah ise hakkı, vakiya uygun olanı, gerçeği söylüyor. Ve yol gösteriyor. O halde başkasının değil, onun irşadını dinleyiniz. Şöyle ki Onlan öz babalarına nisbet ederek çağının, öz babalarına nisbet edin. Allah katında bu daha doğrudur. Öz babalarına nisbet ederek çağırmanız, herkesin soyunu karıştırmayıp saklı tutmanız, doğrusunu söylemeniz, Allah katında adalet ve hakkaniyete daha uygun, genel menfaatlerinize daha elverişlidir. Eğer onların öz babalarını bilmiyorsanız, nesebe değil o zaman dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Bununla birlikte hata ettiğiniz hususlarda; yani gerek bu yasaktan önce, ve gerek sonra, kastınız olmaksızın, yanılma ve unutmaya ile yaptığınız yanlışlıklarda üzerinize bir günah yoktur. Fakat kalblerinizin kasten yaptığı var ya, işte günah ondadır. Ve Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Hata edeni affeder. İmam Şafii hazretleri "tebennî'nin, yani oğul edinmenin hiçbir hükmü olmadığı görüşünü benimsemiştir. Fakat İmam Azam Ebu Hanife hazretlerine göre, bir köle evlat edinilmişse, bu onun azat olmasını gerektirir, yine tebennî yaşı uygun olup evlat diye kabulü mümkün olan nesebi bilinmez bir kimsenin, nesebini ispat eyler ki ayrıntısı fıkıh kitaplarındadır.

6- Peygamber müminler için canlarından ileridir. Bütün işlerinde kendilerinden daha elverişlidir. Çünkü o, onlar için ancak iyilikleri, yararları, kurtuluşları ne ise, onu gözetir, onu emreder, kötülüklerine ve zararlarına razı olmaz. Halbuki insan nefsi öyle değildir. O halde Peygamber onlara kendilerinden daha sevgili ve onun emri kendilerinin emrinden daha geçerli ve ona karşı şefkatleri nefislerine şefkatlerinden daha mükemmel olmalıdır. Rivayet olunur ki Resulullah (s.a.v.) Tebuk gazasına gidilmesinde emrettiği zaman bazı kimseler analarımızdan, babalarınızdan izin isteyelim demişlerdi, bu âyet bunun üzerine indi. Peygamberin eşleri de onların analarıdır. Yani hümet ve saygıda müminlerin anaları mesabesindedirler. Onları nikâh etmek haram, kendilerine hümet etmek farzdır. Bunun dışındaki hususlarda ise, öteki yabancı kadınlar gibidirler. Onun için Hz. Âişe, biz kadınların anaları değiliz buyurmıştır. Rahim sahipleri yani akrabalar onlara da bazısı bazısına daha yakın, daha önceliklidir. Allah yazısında, bu âyette veya miras âyetlerinde, "Müminlerden ve Muhacirlerden" bu kayıtlamada iki ihtimal vardır. Birisi rahim yönünden akrabaları beyan etmesidir. Yani genel olarak müminlerden ve özellikle Muhacirler'den olan rahim akrabaları, çünkü kâfirlerden olan akrabaya mümüne varis olmaz. Diğer "iptidaiye" olarak âyet metninde geçen "evlâ"nın sılası olmaktadır. Yani akrabalar birbirlerine Allah yazısında diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındır. Din hakkı bulunan müminlerden, hicret hakkı olan muhacirlerden, daha öncelikli olarak miras alırlar. İslâm'ın başlangıç yıllarında, hicret ve dinde kardeşlik sözleşmesi ile meşru kılınmış olan mirasçı olma, bu âyet ile neshedilmiş (yürürlükten kaldırılmış), akrabalar onların, diğerlerine öncelikli duruma getirilmiştir. Ancak dostlanıza bir "maruf" yapmanız hariçtir. Burada "maruf"tan maksat vasiyettir. Yani akrabaya değil de akrabalık bağı dışında olan dostlara yapılan vasiyet, o öncelikli olma hükmünden müstesnadır. Çünkü üçte bir miktarında vasiyet, mirastan önceliklidir. Kitapta bunlar yazılmış bulunuyor. Nitekim Nisâ Süresi'nde miras âyetlerinde: "(Fakat bütün bu hükümler ölenin) edeceği vasiyetin (yerine getirilmesi)nden veya borcunun (ödenmesi)nden sonradır." (Nisâ, 4/11) diye yazıldığı gibi, burada da bu âyetle yazıldığı. Onun için Allah'ın kitabındaki bu hükümlere tabi olup Allah'a tevekkül et.

7- Bu cümle yukardaki "Allah'tan kork" veya "Allah'a güvenip dayan" emirlerinden birine atfedilerek demektir. Yani an o peygamberlerden sözlerini aldığımız vakti, peygamberliği kabul ile dine davet ve Allah'ın emirlerini tebliği ve icra etmeye and ile söz verdikleri zamanı, ve hele senden, Nuh, İbrahim, Musa ve Meryemoğlu İsa'dan. Bunların özellikle zikredilmesi şanlarına dikkat çekmek, Peygamberimizin önce zikredilmesi ise ta'zim içindir. Yani başta sen olmak üzere şanları en büyük olan ve ulû'l-azm denilen, özellikle bu meşhur peygamberlerden ki hep onlardan pek sağlam bir söz aldık. Ağır, kuvvetli birer misak.

8- Niçin? Allah'ın, doğrulara doğruluklarını sorması için. Sözün gelişi, mütেকillim, yani birinci çoğul şahıs kipi ile "soralım diye" denilmesiydi. Ancak bu şekilde doğrudan doğruya filline bağlanacaktı. Böyle olmayıp başlı başına bağımsız bir cümle olmak üzere, mukadder (var sayılan) bir fiile bağlandığının anlaşılması için, birinci şahıstan, üçüncü şahısa dönülerek "sorması için" denilmiştir ki öznesi gizli olan "O"dur ve Allah isminin yerine geçmiştir. Yani Allah peygamber gönderip söz almayı, o doğrulara doğruluklarını sormak, imtihan ile doğruluklarını ortaya çıkarmak için yaptı. Ve kâfilere can yakıcı bir azab hazırladı. Görülüyor ki bu "hazırladı" mukadder (var sayılan) "yaptı" filline atfedilmiştir. Demek ki doğrulara "soru", kâfilere "azab" var; o halde Allah'tan korkmak, kâfilere bakmamalıdır.

Şimdi o soru ve imtihandan bir örnek ile, bu gerçeği açıklamak için buyruluyor ki:

9- Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın. Hani size ordular gelmişti de üzerlerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular salıvermişti. Allah ne yaptığınızı görüyordu.

10- O zaman onlar, hem üstünüzden gelmişlerdi, hem aşağı tarafınızdan, ve o vakit gözler kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı. Siz Allah'a türlü türlü zarlarda bulunuyordunuz.

11- İşte burada müminler imtihan edilmiş ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı.

12- O vakit münâfıklar ve kalblerinde bir hastalık bulunanlar: "Allah ve Resulü bize bir aldanıştan başka bir vaad yapmamış." diyorlardı.

13- O vakit bunlardan bir grup: "Ey Medine halkı! Sizin için duracak yer yok, hemen dönün." diyorlardı. Yine onlardan bir kısmı da Peygamberden izin istiyor, evlerimiz gerçekten (düşmana) açıktır." diyorlardı, halbuki açık değildi, sadece kaçmak istiyorlardı.

14- Eğer onların her tarafından üzerlerine girilse de sonra fitne çıkarmaları istenilse derhal onu yapacaklardı. Ama onunla da pek az duracaklardı.

15- Halbuki bundan önce Allah'a ahid vermişlerdi. Arkalarını dönmeyeceklerdi. Allah'a verilen ahid ise mesuliyetlidir, mutlaka sorulur.

16- De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırırsanız, kaçmak size asla fayda vermez. Verceğini var saydığınız takdirde de ancak pek az faydalandırılırsınız."

17- De ki: "Eğer Allah size bir felâket diler veya bir rahmet murad ederse, sizi Allah'tan saklamak kimin haddine?" Hem onlar kendilerine Allah'tan başka bir veli de bulamazlar, bir yardımcısı da.

18- Şüphesiz Allah, içinizden o savsaklayanları ve kardeşlerine: "Bize gelin" diyenleri biliyor. Onlar harbe pek az geliyorlardı.

19- Size karşı kıskançlık ediyorlardı. Derken o korku hali gelince, gördün onları ki, ölümden baygınlık sarmış kimse gibi gözleri dönerek sana bakıyorlardı. O korku gidince, size keskin keskin diller sıyrdılar. Onlar hayra karşı kıskançlık ediyorlardı. İşte bunlar iman etmediler de Allah amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a göre özensizdir.

20- Onlar ahzabı (düşman birliklerini) gitmedi sanıyorlardı. Eğer o birlikler bir daha gelecek olursa, çölde bedevi Araplar içinde yer alıp, sizin habersizden (başınıza geleceklerden) sormayı isterler. Onlar içinizde kalacak olsalar da pek az harb ederler.

9- O zaman üzerinize ordular gelmişti. Hicretin beşinci yılı gelen ahzab orduların ki, Kureys ve Ehbâs ile Kinane ve Tihame'den onlara uyanlar ve Necid'den Gatafan ile bunlara tabi olanlar, Nadir ve Kureyza yahudileri gibi Arabistan'ın önemli kabileleri toplanmış olup, Buharî şehirlerinde nakledildiğine göre, sayılan yirmidörtbine ulaşıyordu. Şöyle ki: Hayber'de yerleşmiş olan Beni Nadir yahudileri, İslâma karşı geniş bir suikast düzenlemeye çalışıyorlardı. Bunların, Sellâm b. Ebilhakik, Huvey b. Ahtab ve Kinane b. Rebî' b. Ebilhakik gibi ileri gelenleri, Mekke'ye giderek Kureys'i peygambere karşı savaşa davet etmişler ve "Birlikte olursak, müslümanlığın kökünü kazınz" demişlerdi. Kureys derhal bu teklifi kabul etti. Sonra Necid'de Kaysı Gaylan'dan Gatafan'e vardılar. Heyber'in yan geliriini vermeye vaad ederek ve Kureys'i birlikte olduğunu söyleyerek onları kendileri ile birlikte olmaya davet ettiler. Gatafan ile anlaşması olan Beni Esed de ayrı ortaklığa davet olunmuştu. Kureys'e kan bağları ile bağlı oldukları için Beni Süleym de katılmıştı; böylece Arabistan'ın önemli kabileleri birleşerek üç kolordu oluşturmuşlardı. Birinci kol, Gatafan askerlerinden oluşmuş ve Arap başkanlarından Uweyne b. Hısn'ın kumandasındaydı. İkinci kol, Esed oğullarından oluşmuş ve meşhur Tuleyhate'l-Esed'i'nin kumandasındaydı. Üçüncü kol Ebu Süfyan kumandasında Kureys ordusuydu. Resul-i Ekrem (s.a.v.) bunların hazırlanmakta olduklarını haber alınca sahabeleri ile istişare etti. (Onların görüşlerine başvurdu.) Selman-i Farisî (r.a.) hazretlerinin ileri sürdüğü görüş üzerine hendek kazılması emredildi. Sonra Resulullah (s.a.v.) üç bin kişi ile onları karşılarına çıktı. Sel' dağını arkalanna, hendek'i düşman ile aralarına alarak konakladı, bir aya yakın bir zaman geçti ok ve taş atılmaktan başka savaş yapıyorlardı, mevsim kıştı, bu durum sıkıntı doğurdu, derken bir gece Allah Teâlâ soğuk bir saba rüzgân gönderdi, bu rüzgân onları şiddetle üşütüyor, toprakları yüzlerine savuruyor, ateşlerini söndürüyor, çadırlarını söküyordu, hayvanlar birbirlerine kanışmış, askerlerin etrafında melekler tekbir alıyorlardı. Bunun üzerine Tuleyhate'l-Esed'i, "Muhammed size sihir yapmaya başladı, haydi çabuk çabuk" demişti. Kureys ile yahudilerin arası açılmıştı. Artık tutunamadılar ve bozulup kaçtılar. İşte bu ilahi nimet hatırlatılarak buyruluyor ki:

Birçok ordular geldi de biz onların üzerlerine rüzgâr ve sizin görmediğiniz askerler gönderdik. Bu şekilde onların tehlikelerini geri savdık. Ve Allah yaptıklarını görüyordu. Ne zahmetler çekiyordunuz, nasıl hendek kazıyordunuz? Allah görüyordu. Resul-i Ekrem Hendek'in sınırlarını belirlemiş ve her on kişiye kırk arşın olmak üzere kazı işini müslümanlar arasında bölüştürmüştü. Kendisi de bir ırgat gibi bizzat çalışıyordu. Mevsim kıştı. Müslümanlar üç gün gidasız kalmıştı ve bu esnada Peygamberin bazı mucizelerini gömüşlerdi. Muhacirler ve Ensar çalışırken şu beyti mıldandırmışlar:

"Bizler sağ olduğumuz sürece edebiyen cihad etmek üzere Muhammed'e bey'at etmiş kimseleriz.

" Resul-i Ekrem de hem çalışır, hem Ensar ve Muhacirler'e dua ederdi: "Ya Rabb! Hayır ancak ahiret haydırın. Ensar ve Muhacirler'i mübarek eyle" derdi.

Selman, Huzeyfe, Numan b. Mukrin, Amr b. Avf ve Ensar'dan altı kişi çalışırken bir kaya çkmış, kıramamışlar, kaya küllüğü kırılmıştı. Durumu Resulullah'a bildirildiler. Oraya indi. Selman beraberinde idi. Resulullah küllüğü aldı, kuruya vurdu. Bir vuruşta çatlatı ve ondan bir şimşek çıkmış, Medine alanını aydınlatmıştı. Resulullah tekbir aldı, müslümanlar da aldılar, sonra ikinci, sonra üçüncü kaya parçalanmıştı, Selman gördüğü şimşek'i Resulullah'a sordu. Resulullah: "Birincisi Hire'yi ve Kisra'nın köşkerini gösterdi ve Cebrail bana haber verdi ki ümmetim onları alacak. İkinci Şam ve Rumlar'ın kırmızı köşklerini gösterdi ve haber verdi ki, ümmetim onları alacak. Üçüncüsü de Yemen'de San'a köşklerini gösterdi ve haber verdi ki ümmetim onları alacak, müjde!" buyrdu. Bunun üzerine müminler sevindiler, münâfıklar "Şaşmaz mısınız, size ne boş vaade bulunuyor, yerinizden çıkamazken Yesrib'den ta Hire'yi ve Kisra'nın Medain'ini gördüğünü ve onların size fetholunacağını söylüyor" diyorlardı.

10- O zaman size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi. Gatafan ve kendilerine uyanlar vâdinin yukarısından, doğu tarafından gelmişler, "Uhud'un yanına konmuşlardı. Kureys de Ehbâs ile Tihame ve Kinane'den kendisine uyanlarla on bin kişi kadar olarak vâdinin aşağısından batı tarafından gelmiş, Cüruf ile Zügabe arasında, Rûme'den sellerin toplandığı yere konmuşlardı. Ve o zamanki gözler kaymış, hayret ve heyecandan doğru bakamıyor, ve yürekler ağızlara gelmişti, dehşetli korkudan ve heyecandan nefesler kesilecekti. Müşrikler bütün ileri gelen başkanların kumandası altında toplanarak genel bir saldıncı karar vermişlerdi. Bunun için Hendek'in en dar noktası saldıncı hedef olarak seçilmişti. Arapların Dırar b. Hattab, Hübeyre b. Ebi Vehb, Nevfel b. Abdullah, Amr b. Abdivedd gibi meşhur cengaverleri atlarını sürerek hendegî geçmişlerdi. Bunların herbirini bin kişiye denek sayılıyorydum. Amr b. Abdivedd, "Bedr'de yaralanmış ve intikamını almadıkça sağlanma koku sürmemeye yemin etmişti. "Uhud'a gelmiş, bu kez de hendegî bayraklı olarak gelmişti. Bu sıralarda doksan yaşılarında olmasına rağmen, hendegî ilk geçen o olmuştu. Hendek ile dağın arasında adamlarıyla birlikte o dar yerden atlamış, çorak yerde atları dolanıp gezinmeye başlamıştı. Birkâç müslüman ile Hz. Ali de bunlara karşı sinin tuttu. Amr bayraklı idi.

Hız. Ali ona: "Ey Amr! Senin bir adetın vardır. Kureys'ten birisi sana iki teklifte bulursa mutlaka birisini tutarsın, değil mi?" dedi.

Amr, "Evet" dedi.

Hız. Ali: "O halde ben seni Allah'a ve İslâm'a davet ediyorum.

" Amr: "O'na ihtiyacım yok.

" Hız. Ali: "Öyleyse seni binitlerimizden inip doğuşmeye davet ediyorum.

" Amr : "Vallahi ben seni öldürmek istemem" diye alay etti.

Hız. Ali: "Fakat ben seni öldürmeyi arzu ediyorum" dedi. Bunun üzerine Amr kızıp atından indi, bir kılıç darbesiyle atının ayağını kesti, Hz. Ali'ye saldırdı. Amr'ın darbesi Hz. Ali'nin kalkmasını parçalayıp alnını kanatmıştı. Hz. Ali karşı darbe ile Amr'ı omuzundan biçmiş, Allahü ekber diye bağırmıştı, derhal etraftan yükselen tekbir sesleri ortalığı çınlattı, Amr ile birlikte bir iki kişi daha vurulmuştu; birini Hz. Ali öldürmüştü, birine de bir o k isabet etmişti. Süvariler (binekliler) bozulup çekilmişler, bugün Ahzab savaşının dehşetli günü olmuştu. Bütün gün savaş şiddetle sürmüştü, düşman müslümanlar üzerine ok ve taş yağdırmaya devam etmişti. Savaşı yönetmekten bir an olsun ayrılmaya fırsat bulamadığı için Resulullah ,o gün dört vakit namazı eda etmeye imkan bulamamıştı, işte o gün gözler yerinden kaymış yürekler boğazlara dayanıp nefesler tıkanmıştı.

Ve Allah hakkında türlü zarlarda bulunuyordunuz. Çeşit çeşit zanlar vardı: Kalpleri sabit olan samimi müminler, Allah'ın dinini yüceltmek için verdiği sözünü yerine getireceğine kanat etmekle birlikte bu kez o sözü yerine getirecek mi, yoksa kendilerini imtihan mı edecek? diye düşünüyorlar da kusur edip kaymaktan ve gereği gibi tahammül edip dayanamamaktan korkuyorlar; zayıf kalpliler ve münâfıklar da "hani diyordu..." diye hikaye olunacağı gibi kötü zanda bulunuyorlardı.

11- İşte bu anda veya bu noktada müminler imtihana çekilmiş, samimi inanan ile münâfık, sebat eden ile sarsılan seçilmiş ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı.

12- Ve o zaman münâfıklar ve kalblerinde bir hastalık bulunanlar yani itikadları zayıf olanlar şöyle diyorlardı: Allah ve Resulü bize bir "gurur"dan, bir aldanmadan başka bir vaade bulunmamış. Bu sözü Muattib b. Kuşeyr söylemiş: "Bizim birimiz korkudan tuvalet ihtiyacını gidermeye çıkamazken, Muhammed tutmuş da bize Kisra'nın ve Kayser'in hazineleri fethedeceğimizi vaad ediyor, bu sırf aldanma vaadi bir boş vaaddir." demiş, akranları da bu sözleri tasdik etmişlerdi.

13-14- "Onlardan bir grup demişti..." Bu grup da, Evs b. Kayzî ve ona tabi olanlar imişler Ey Yesrib ahalisi!

YESRİP, Medine-i Münevvire'nin eski ismidir. Esasen bulunduğu yeryüzü parçasının adı olduğu da söyleniyor. Resul-i Ekrem onun bu isim ile anılmasını mekruh görüp yasak etmiş, orası "Taybe" veya "Tâbe"dir buyurmuştu. O halde onlar sanki peygambere muhalefet olsun diye bu ismi söylemiş oluyordlar. Sizin için kalacak duracak yer yok, yani asker durduracak bir karargah veya tutunacak bir yer yok onun için dönün. Bu tabirde birkaç mânâ ihtimali vardır: Geri dönün, Medine'ye evlerinize dönün, yahut Muhammed'in dininden eski müşrikliğinize dönün, yahut ona olan beya'tinizden dönün de onu düşmanlara teslim edin, yahut Yesrib'de size duracak yer kalmadı, dönün kâfir olun ki, orada durabilesiniz demek olabilir.

Onlardan bir topluluk da peygamberden izin istiyorlar. Bunlar Harise oğulları imiş. Evlerimiz "avret" diyorlardı. Avret: Aslında eksik ve gedik demek olup burada sağlam değil, açık ve muhafazasız demektir. Halbuki o evler açık değil, korumalı idi. Dışardan düşmanın o taraftan girmesine ihtimal yoktu. İçerden de şehrin asayiş ve güvenliğine bakılıyordu. Bununla birlikte evleri açık olsaydı vâp da onları koruyacaklar mıydı? Hayır. Sadece kaçmak istiyorlardı. Yoksa O evlerin etrafından üzerlerine girilse de onları içlerinde iken üzerlerine doğru varılsa, o açık dedikleri evleri savunacaklar mı, hatta sade bu kadar değil, girilse de sonra kendilerinden "fitne" istenilse, inkârâ dönmek veya düşmanın emrine teslim olmak teklif olursa mutlak onun, o fitneyi yaparlar, hiç çarşımazlardı ve fitnede durmazlardı, sadece biraz dururlardı; yani o fitneyi yapmakta durmazlar, ancak soru ve cevap konuşulacak kadar biraz dururlardı. Daha doğrusu o inkân yaptıkları takdirde, o evlerde veya şehirde pek az durabilirlerdi, mahvedilirlerdi,

15-çünkü Şanım üstüne yemin ederim ki, bundan önce Allah'a söz vermişlerdi hiç arkalanna dönüp kaçmayacaklardı. Harise oğulları "Uhud" savaşında yalınlık ettikleri zaman, tevbe edip bir daha böyle yapmayacaklarına yemin ederek Resulullah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz sonulur ve cezası verilir, dinden dönenlerin de sonları mutlaka budur.

Meâl-i Şerifi

21- Şanım hakkı için muhakkak ki size Resulullah'da pek güzel bir örnek vardır. Allah'a ve son güne ümit besler olup da Allah'ı çok zikreden kimseler için.

16-20-çünkü Şanım üstüne yemin ederim ki, bundan önce Allah'a söz vermişlerdi hiç arkalanna dönüp kaçmayacaklardı. Harise oğulları "Uhud" savaşında yalınlık ettikleri zaman, tevbe edip bir daha böyle yapmayacaklarına yemin ederek Resulullah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz sonulur ve cezası venilir, dinden dönenlerin de sonları mutlaka budur.

Meâl-i Şerifi

21- Şanım hakkı için muhakkak ki size Resulullah'da pek güzel bir örnek vardır. Allah'a ve son güne ümit besler olup da Allah'ı çok zikreden kimseler için.

21- "Sizin için Resulullah'ta." Bu âyet, Resulullah'ın "Peygamber size neyi verdi ise onu alın, size neyi yasak ettiyse ondan sakının" (Haşr, 59/7) âyeti gibi, yalnız sözleriyle değil, fiil ve hareketleriyle dahi delil ve kendisine uyulan bir peygamber olduğunu hükme bağlar. Yani Resulullah din ve ahlakın teorik kısmını tebliğ ve hükme bağlamakla kalmamış, gerek savaşta ve gerek barış zamanında filleri ve uygulamaları ile ve bütün incelikleriyle kendisinde canlı olarak güzel bir uyma örneği olacak ders ve örnek vermiştir. Onun için Hz. Muhammed'in hayat hikâyesinde her açıdan insanlık dünyası için pek güzel bir örnek vardır.

ÜSVE, "teessi" edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümûne-i imtisal demektir. Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanıp Allah'ı çok zikretmekte olan kimseler için, yoksa sadece dünya hayat ve süsünü arayanlar ve Allah'ı, ahireti düşünmeyenler için değil.

Meâl-i Şerifi

22- Müminler, ahzabı (düşman birliklerini) gördükleri zaman: "İşte bu, Allah'ın ve Resulü'nün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resulü doğru söyledi." dediler. Bu onların imanını ve teslimiyetini arttırmaktan başka bir şey yapmadı.

23- Müminlerdendir o erler ki Allah'a verdikleri ahde sadakat gösterdiler. Kimi adağını ödedi (canını verdi), kimi de beklemektedir. Onlar, ahidlerini hiç değiştirmediler.

24- Çünkü Allah sadıklara sadakatleriyle mükafat verecek, dilerse münâfıklara da azab edecek veya tevbe nasib edecekler. Şüphé yok ki Allah çok başışlıycıdır. Çok merhamet edicidir.

25- Hem Allah kâfirleri herhangi bir hayra ulaşmadan hıncılarıyla defetti. Bu şekilde Allah, müminlere savaşta kâfi geldi. Allah çok güçlüdür, çok üstündür.

26- Hem de kitap ehlinde onlara yardım edenleri kalplerine korku düşürerek kalelerinden indirdi, siz onların bir kısmını katliydordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz.

27- (Allah) onların arazilerini, yurtlarını ve mallarını size miras kıldı. Bir de

henüz ayak basmadığınız bir yeri (size miras kıldı). Allah, her şeye kâdirdir.

22- Bu, işte Allah'ın ve Resulü'nün bize vaad ettiği'dir. İlk gördüklerinde hatırlarına gelen bu oldu. Çünkü Allah Teâlâ, "Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden cennete giriverceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar ve sıkıntılar gelip çattı ve çeşitli belalara sarıldılar ki, hatta peygamberleri beraberindeki müminlerle birlikte: 'Allah'ın yardımı ne zaman' diyordu. Gözünüzü açın: Allah'ın yardımı mutlaka yakındır." (Bakara, 2/214) buyurmuştu. Resulullah da: "Ahzabın bir araya gelmesiyle iş sıkışacak; fakat sonuç sizin lehinizde, onların aleyhindedir." Bir de "dokuz veya on geçse sonra Ahzab gelecek" demişti.

23-27- Samimi müminlerden o erler ki Allah'a verdikleri sözde durdular. Bunlar sahabelerden birtakım kimselerdir ki Resulullah'ın beraberinde herhangi bir savaş yaparlarsa sebat edip şehid oluncaya kadar çarpışmaya azmetmişlerdi. Bunlar Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah ve Said b. Zeyd b. Amr b. Fudayl ve Hamze, Mus'ab b. Umeyr ve Enes b. Nadir vesaire idiler. (Allah hepsinden razı olsun)

Onlardan kimisi, nezrını yani adağını ödedi. Hz. Hamze ve Mus'ab b. Umeyr ve Enes b. Malik'in amcası Enes b. Nadir gibi bazıları sözlerini yerine getirip şehid olarak öldüler kimisi de şehitlik beklemektedir. Ki bunlar da Hz. Osman ve Talha gibi sonradan şehid olanlardır. (Allah hepsinden razı olsun). Ve Allah'ın yardımı savaşta müminlere yetti. Yani Allah müminleri savaştan kurtardı, çarpışma yaptırmadan, düşmanlarını savdı. "Hem de kitap ehlinde onlara yardım edenleri (kulelerinden) indirdi." Bu kitap ehli, yahudilerden Kureyzaoğullarıdır. Resulullah ile anlaşma yapmışlarken, Nadiroğullarının ısrarları ile dönmüşler, Ahzab'a yardım etmişlerdi. Ahzab'ın yenilip dağıldığı gecenin sabahı müslümanlar Medine'ye dönüp silahlarını bıraktıkları sırada Cibrail Resulullah (s.a.v.)'e gelmiş, "Zihrinin çikanyor musun? Melekler henüz silahı bırakmadılar, Allah Teâlâ senin Kureyzaoğulları üzerine yürümene emrediyor, ben de onlara gidiyorum" demişti. Bunun üzerine, "İkindiye Kureyzaoğullarında kılsınlar" diye müslümanlara ilan edildi. Müslümanlar vardılar yirmi, yirmi beş gece kuşatma yaptılar, Resulullah'ın hükmünü kabul etmeleri teklif edildi, kabul etmediler, Sa'd b. Muaz'ın hükmünü kabul etmeye razı oldular. O da savaşta katılanları öldürülmelerine, çocukların ve kadınların esir edilmelerine hükmetmişti ki, bu olay meşhurdur. Sıysalanndan, kulelerinden.

SAYAŞI, sıysanın çoğlu, sıysa dağın ucuna ve her şeyin aslına ve cülha tarağına denir. Burada sağlam, yüksek kale, sur ve kule anlamınadır. Meâl-i Şerifi

28- Ey peygamber! Hanımlarına şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve zinetini istiyorsanız, haydi gelin, sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim.

29- Yok eğer Allah ve Resulü'nü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, haberiniz olsun ki, Allah içinizden güzellik edenlere pek büyük bir ecir hazırlamıştır.

30- Ey peygamberin hanımları! Sizden her kim bir terbiyesizlik ederse ona azab iki kat katlanır. Bu Allah'a göre çok kolaydır.

31- Yine sizden her kim Allah'a ve Resulü'ne boyun eğser, salih bir amel işlerse, ona da mükâfatını iki kat veririz. Hem onun için bol bir rizik hazırlamışızdır.

32- Ey peygamberin hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva ile korunacaksanız, konuşurken kırtmayın da kalbinde bir hastalık bulunan kimse tamaha düşmesin. Güzel ve dosdoğru söz söyleyin.

33- Hem vakarınızla evlerinizde durun da önceki cahiliyet devrinde olduğu gibi süslenip çıkmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah ve Resulü'ne itaat edin. Ey ehli beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz, pampak yapmak istiyor.

34- Oturun da evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti anın. Şüphe yok ki Allah lütf sahibidir ve her şeyden haberdardır.

28-29- "Ey peygamber! Hanımlarına söyle..." Rivayet olunuyor ki Resulullah (s.a.v) dan hanımların zinet elbiseleri, süslü elbiseler ve daha çok nafaka, yiyecek bedeli, geçimlik istemişlerdi; bu ayetler bu sebeple nazil oldu. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) Hz. Aişe'den başlayarak, hepsini serbest bıraktı. Hz. Aişe: "Ben Allah'ı Resulullah'ı ve ahiret evini isterim" dedi. Kalan hanımlar da öyle söylediler. Bundan dolayı haklarında bir takdir hissi olmak üzere ilerde gelecek olan, "Ey Muhammed, onlardan dilediğini geri bırakır dilediğini de yanına alırsın." (Ahzab, 33/51) âyeti indi. Burada bu muhayyer bırakma, sırf bir muhayyer bırakma mıydı? Yoksa isteğin elinde olsun gibi "Tefviz-i talak" boşama hakkını verme miydi? diye ihtilaf etmişlerdir. Hz. Aişe (r.a.)'den: "Resulullah bizi serbest kıldı, biz de kendisini tercih ettik ve onu boşama saymadı" dediği rivayet edilmiştir.

30- Ey Peygamberin kadınıları! Kendilerine nasihata özen gösterildiğini ortaya çıkarmak için bu şekilde, ifadenin kipi değiştirilerek ilâhi sesleniş kendilerine yöneltilmiştir. Gerek burada ve gerek bundan sonra, böyle onları Peygamberin ismine isim tamlaması yapılarak kendilerine seslenilmesi de, zikrolunacak hükümler bu tamlamadan çıktıği içindir. (Biriniz) Çirkinliği belli bir kabahat, herhangi bir büyük günah işlerse. Zira bilinmektedir ki herhangi bir durumu var saymak, o durumu meydana gelmesini gerektirmez. Bununla birlikte bundan maksat Resulullah'a karşı baş kaldırarak onu sıkacak, kederlendirecek isteklerde bulunmak gibi hareketler olması da düşünülebilir. Ona azab iki kat katlanır. Diğer kadınlara verilecek cezanın iki katı verilir. Birî asıl günahın, diğeri de isim tamlaması ile peygambere ait olmanın onun hanımı olmakla elde edilen niteliğe hümsetziliğin cesasidir. Öte yandan kabahatin çirkinliği onu yapanın şeref ve itibar oranında artır. Nitekim hür olanlara verilen ceza kölelerin iki katıdır. Peygamberin eşleri olmaları dolayısıyla bütün müminlerin anneleri olmak şerefi elde etmiş olanların kabahatleri elbette sosyal durumları oranında büyük olur. Gerçi sosyal durumu yüksek olanlara halk kolay ceza veremez. Allah'a göre o kolay bulunuyor.

31-Bununla birlikte nimet külfete göre olduğundan itaate karşılık ecr ve sevap da iki keredir. Birisi asıl itaatın sevabı, birisi de Peygamberin hanımı olmanın feyz ve bereketidir.

32- Ey Peygamberin hanımları! Siz genel olarak kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Sizde diğer kadınlarda bulunmayan nitelikler var: Peygamberlerin en hayırlısının hanımları ve bütün müminlerin anaları olmak niteliklerine sahiptir. Eğer sakırsanız, bu özel niteliklerinizi korursanız yahut durumunuza uygun takva ile korunacaksanız -bu şart bir mânâ ile yukarının, bir mânâ ile aşağının kaydı oluyor- Sözü yumusak ve tatlı bir eda ile söyleyemizin, bir söz söylediği zaman sakın yalılık bir biçimde cevap vermemizin ve söylerken yayılarak, kıntarak söylemeyin de kalbinde hastalık bulunan, kalbi çürük, kötüluğe yüz tutmuş kimseler kötü bir şey ümit etmesin. Ve uygun ve ciddi söz söyleyin; yani yapmacılıktan uzak, ağırbaşlılık ve ciddiyetle dosdoğru söyleyin veya sert olsa da makul ve meşru güzel söz söyleyin.

33- Ve evlerinizde oturun. kelimesi Arapça'da "Karar" mastanndan emir olup, kelimenin aslı 'dir, gibi, yani evlerinizde oturun. İlk cahiliyet dönemi kadınlarının dışarı çıkışı gibi çıkmayın, yani İslam'dan önceki cahiliyet adeti gibi süslerinizi göstererek ve görünmek için kıntarak çıkmayın. Bu âyet bu emir ve yasak ile Resulullah'ın hanımlarına yalnız "tesettür"ü değil, özellikle "hıd'rı", yani yabancı erkeğe hiç görünmemek demek olan "muahdare"liği dahi vacip kılmıştır. Diğer İslam kadınları için ileride geleceği ve Nûr Sûresi'nde geçtiği üzere tesettür vacip ise de, "Hıdr" vacip değil müstehaptr. Bütün İslam kadınlarının da Peygamber'in hanımlarının hayat tarzını ve ahlakını örnek edinmeleri elbette bir hakları ve şerefleridir. Fakat hepsine muahdare olmaları farz olsaydı, bunda güçlük olurdu. Onun için ileride

"Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarna söyle: Bir ihtiyaç

çin dışarı çıktıkları zaman örtülerini üstlerine alsınlar, vücudlarını örtsünleri" (Ahzab, 33/59) âyetinde tesettür emri bütün müminlerin hanımlarına genelleştirilmiş olduğu halde, burada "Evlerinizde oturun." (Ahzab, 33/33) emri ile "Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz." (Ahzab, 33/32) diye nitelenen Peygamberin hanımlarına hitaben gelmiştir. Ve ancak ehli beyti olma, (Resulullah'ın aile fertleri) niteliği ile, bu emirlerin peygamberin kızlarını dahi kapsadığı anlaşılmıştır. Fakat bundan evlerinizde hiçbir iş yapmadan boş boş oturun gibi bir mânânın anlaşılabilmesi için buyuruluyor ki, evlerinizde durun da namaz kılın ki, bununla önce kibirli ve böbürlenen kimselere benzemekten sakınılmış olur ve zekat verin, bu da kerim, rahim olan Allah Teâlâ'nın güzel gördüğü ahlâkla ahlâklanarak, O'nun rezzak (nâzik veren) ismine niyabetle kulluk etmektr. Şüphe yok ki zekatı vermek için, gerçekten ihtiyaç olan fakirleri anlayıp dinlemek çok önemli bir iştir. Ve bundan onların zekatı verecek nisaba sahip bulundukları da anlaşılır. Değişle bundan böyle sahip olacakları bu emir ile müjdelennmiş olur. Ve daha Allah'a ve Resulü'ne itaatlar yapın. Mükellefiyetler sadece zikrolunan ibadet çeşitleri değildir. Allah ve Resulü daha neyi emreder ve yasaklarsa onları da tutun. Bunlar baskı ve güçlüğ değil midir? Hayır Allah Teâlâ sırf sunu istiyor kiri, yani şanı ve şerefinizi kirlenmek ihtimali bulunan günahları sizden uzaklaştırsın ey ehli beyt! de sizi tertemiz pampâk etsin. Ehli beyt, peygamberin ehli beyti, peygamberin ailesine özel olarak mensup bulunan bahtiyarlardır, Resulullah'ın aile fertleridirler.

Söz, Peygamber'in hanımlarına seslenmekte olduğu için, "ehli beyt" kelimesinden ilk akla gelen mânâ "onlar" olur. Fakat maksadın yalnız onlar olmadıklarını anlatmak için, müzекker zamir (Arapça'da erkek isimlerin yerine geçen zamir) olan "siz" diye seslenilmiştir. Çünkü usul ilminde bilindiği üzere, müennes çoğul kipi (dişi çoğul kipi) yalnız dişilere özel olduğu halde, müzекker çoğul kipi karşık olarak erkeğe ve kadına, "tağiblen" yani kadınları da kapsayacak biçimde kullanılır. Demek ki "Ehli beyt" denilince, Peygamberin hanımları ile birlikte, çocuklarını, erkek ve kadın kendine özel aile fertlerini dahi kapsadığı anlatılmak üzere "Ey peygamberin ev halkı! Şüphesiz Allah sizden pislği giderip sizi tertemiz yapmak ister.." buyurulmuştur. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a.) çocuklardan olduğu gibi, Hz. Ali dahi Hz. Peygamberin evinde yetişmiş ve Hz. Fatma ile birlikte yaşamasa dolayısıyla özel bir mensubiyeti elde etmiş bulundüğundan o da ehli beyttendir. Fakat bunların ehli beytten olması Hz. Peygamber'in diğer kızlarını ve onlardan olan çocuklarının da ehli beytten olmasına engel değildir, aksine olmalarını gerektirir.

Fakat ne tuhaftır ki Şia, âyetin konusunu oluşturan Peygamberin tertemiz hanımlarını dahi hesaba almayarak ehli beytin, Hz. Peygamberi kendisiyle Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma (r.anhüm)den ibaret olduklarında ısrar etmek istemişler ve bu yüzden İslam tarihinde çok büyük gürültüler çıkarmışlardır. "Selman bizden ve ehli beyt'tendir" hadisiyle, özel mensubiyet ile Selman bile ehli beytten sayıldığı halde, Peygamberle birlikte geceleyp yatan, temiz hanımların ehli beytten hariç sayılmaları ne garip bir taassuptu.

34-Halbuki öyle bir yanlış anlamaya meydan bırakmamak için, "beyt" (ev) kelimesi kendilerine izafe edilip yine Peygamberin hanımlarına hitaben şöyle buyuruluyor: Ve ey Peygamberin kadınları ve kızları! Evlerinizde okunup duran Allah'ın âyetlerini ve hikmetini anın, toplanıp müzakere edin, yani Kur'an'ı ve Peygamberin sünnetlerini belleğin, düşünün, bu şekilde Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini belleğin ilim tatlı edin ve bu yüzden elde ettiğiniz şeref ve şanı hatırdan çıkamayıp şükürünü bilin. Gerçekten Allah latif ve her şeyden habedar bulunuyor. Onun için bu emirleri ve yasakları veriyor.

Şimdi burada daha genel ahlak ve iyiliklere teşvik için özelden genele geçilerek buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

35- Şüphe yok ki müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaat eden erkeklerle itaat eden kadınlar, sadık erkeklerle sadık kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, mütevezi erkeklerle mütevezi kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkeklerle ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkeklerle Allah'ı çok zikreden kadınlar var ya, işte onlar için Allah bir mağfret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.

35- Gerçekten müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, Allah'ın hükmüne boyun eğip selâmete giren, ıkrar veren erkekler ve kadınlar ve mümin erkekler ve mümin kadınlar, tasdikî vacip olan şeyleri ıkrar ile birlikte kalben de tasdik eden erkekler ve kadınlar; bununla birlikte boyun eğen erkekler ve boyun eğen kadınlar, divan durup itaate devam üzere bulunan itaatli erkekler ve kadınlar; bununla birlikte doğru erkekler ve doğru kadınlar, sözünde ve işinde içtenlikle doğruluk yapan erkekler ve kadınlar; bununla birlikte sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, sabırlı olan, gerek itaate ve gerek günahlara sabreden erkekler ve kadınlar; bununla birlikte mütevezi erkekler ve mütevezi kadınlar, kalpleri ve organları ile alçak gönüllü olan erkekler ve kadınlar; bunun yanında sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar; bunun yanında Oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, farz oruçları tutan erkekler ve kadınlar; bunun yanında ırzlarını haramdan muhafaza edip koruyan erkekler ve kadınlar; bunun yanında Allah'ı çok zikreden, gerek kalbi ve gerek dili ile anıp unutmayan erkekler ve kadınlar bunların hepsine, bu iyilikleri yapıp bir araya getirenlere Allah, bir bağış, insanlık hali arada sırada meydana gelen küçük günahları örtecek bir mağfret ve itaatlerine karşılık büyük bir ecir hazırlamıştır ki, onun şimdi tasavvuru mümkün değildir. Bu şekilde bu âyet, hem ehli beyte, hem de onlar gibi bu güzel ahlak ve nitelikleri kendilerine huy edinelerine bir vaad ve müjdedir. Deniliyor ki, Peygamberin hanımları hakkında o ayetler nazil olduğu zaman müminlerin kadınları "Bizim hakkımızda bir şey nazil olmadı" demişlerdi. Bu âyet bu sebeple nâzil oldu. Diğer bir rivayette, Peygamberin hanımları demişlerdi ki: "Ya Resulullah! Allah Kur'an'da erkekleri zikrediyor, demek ki bizim zikrolunacak hiçbir iyiliğimiz yok, bizden hiçbir itaat kabul buyurulmayacak diye korkuyoruz." Bu âyet bunun üzerine nazil oldu.

Meâl-i Şerifi

36- Bununla beraber Allah ve Resulü bir işe hükmettiği zaman, gerek mümin bir erkek ve gerekse mümin bir kadın için, o işlerinde başka bir tercih hakkı yoktur. Her kim de Allah ve Resulüne âşi olursa açık bir sapıklık etmiş olur.

37- Hem hatırla o vakti ki, o kendisine Allah'ın nimet verdiği ve senin de ikramda bulunduğu kimseye: "Hanımını kendine sıkı tut ve Allah'tan kork" diyordun da nefsinde Allah'ın açacağı şeyi gıyıldordun. İnsanlardan çekiniyordun. Halbuki Allah kendisini saymana daha layıktı. Sonra Zeyd o kadından ilişğini kestiği zaman, biz onu sana eş yaptık ki, oğulluklarımızın ilişkilerini kestikleri hanımlarını nikâhlamada müminlere bir darlık olmasın. Allah'ın emri de yerine getirilmiştir.

38- Peygamber Allah'ın takdir ettiği, mübah kıldığı şeyde bir darlık yoktur. Bundan önce geçen bütün peygamberler hakkında Allah'ın sünneti böyledir. Allah'ın emri ise biçilmiş bir kaderdir.

39- Onlar, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar, Allah'tan başka kimseden korkmazlardı. Hesap göcücü olarak da Allah yeter.

40- Muhammed, sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Ama Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

36- "Hiçbir mümin erkek ve kadın için, Allah ve Resulü bir işe hüküm verince seçme hakkı yoktur." Resulullah (s.a.v.) halası "Ümeyye binti Abdulmuttalib"ın kızı Zeynep binti Cahş'i, Zeyd b. Hârise'ye birbirleriyle evlenmek üzere aday olarak belirlediği zaman, Zeynep ve kardeşi bunu kabul etmemişler, bu âyet bu yüzden nazil olmuş deniliyor ki,

yukanda geçen "Peygamber müminlere canlarından ileridir." (33/6) ayetinin uygulamalarından birisi demektir. Ayetin burada geliş Peygamberin hanımlarına yapılan muhayyer bırakma âyeti açısından bir tamamlama, yani Peygamberi bakiş açısını gözetmek gerekliliğine bir işaret olduğu gibi, bundan sonraki âyete göre de bir ön giriş mahiyetindedir.

37- Hatırla o zamanı ki, diyardın ona, o kendisine Allah'ı nimet verdiği, Allah ona zeka ve kabiliyet vermiş, senin nezdine sevketmiş, İslam nimeti ile nimetlendirmişti. Senin de nimet verdiği kimseye -Allah'ın yardımı ile kendisine türlü bağışlarda bulunduğu, kısaca azad edip hümiyet nimetine erdirdiğin kimseye- ki şimdi ismi gelecek olan Zeyd'dir. Yani Zeyd b. Harise b. Şurahbil, annesi Su'da binti Sa'lebe b. Abdi Amir, Beni Ma'n b. Tay'dendir. "El-İsabe fî Marifeti's-Sahabe" isimli eserde hayat hikayesi şöyle yazıldı: Zeyd b. Harise'nin annesi Su'da kendi kavmini ziyarette gittiği. Zeyd de beraberinde idi. Cahiliye devrinde Beni Kayn b. Cisir süvarileri, Beni Ma'n evlerine baskın yaptılar. Zeyd kapı aldılar, anlayışlı bir çocuk idi, Ukaz panayırına getirdiler, satılığa çıkardılar. Hakım b. Huzam, halası Hatice hesabına dört yüz dirheme onu satın aldı. Hz. Hatice de Resulullah kendisi ile evlendiği zaman, onu Resulullah'a hibe etti, onu kaybetmiş olan babası Harise:

"Zeyd'e ağladım, bilmem ne yaptı. Sağ mı, ümid olunur mu? Yoksa ecel önüne mi geçti?" diye başlayan acıklı beytler söylemiş, sonra Harise'nin kabilesi olan Kelb kabilesinden birtakım kimseler hacca gelmişler Zeyd'i görmüşler. Zeyd onlara kendisini tanıtmış, onlar da tanışmışlar ve şu beyti aileme götürün demiş:

"Kavmime özelemlerini bildiririm. Gerçi uzağım, çünkü Meşair'in yanında beytin civarında kalandarımdım."

Gitmışlar babasına bildirmişler ve yerini taraf etmişler. Bunun üzerine Harise ve kardeşi Ka'b onu kurtarmak için fidesini alıp yola çıktılar. Mekke'ye geldiler. Peygamber (s.a.v.)'ı sordular, Mescid'de olduğu söylendi. Yanına gittiler "Ey Muttalib'in oğlu, ey kavminin efendisinin oğlu! Siz Allah'ın şerefli Harem'inin civarında kalan kimselersiniz. Siz sıkıntı içinde olanları kurtarıp, esirleri doyurursunuz. Biz sana senin yanındaki çocuğumuz için geldik. Bize lütfet ve ihsan et. Takdim edeceğimiz fidesini kabul eyle. Serbest kalmasına yardım buyur" dediler. Resulullah "O kim" buyurdu. "Zeyd. b. Harise" dediler, bunun üzerine (yahut da başkası), "Haydin çağının onu da muhayyer bırakın, eğer sizi tercih ederse, fidesiz sizin olsun; yok eğer beni tercih ederse, vallahi ben, beni tercih edene karşı fidesiyi tercih etmem" buyurdu.

Bunun üzerine Zeyd b. Harise'yi çağırdılar. Resulullah (s.a.v.) "Bunları tanıyor musun?" buyurdu. Zeyd: "Evet şu babam, şu amcam" dedi. Resulullah: "Ben de bildiğimin, sana olan davranışımı ve arkadaşılığımı gördün. Şimdi ya beni tercih et, ya onları." O zaman Zeyd dedi ki: "Ben sana karşı kimseyi tercih edemem. Sen benim hem babam, hem amcam yerinesin." Buna karşı babası ve amcası: "Yazık sana ey Zeyd, köleliği hümiyete, babana, amcana ve ehli beytine tercih mi ediyorsun?" dediler. Zeyd de: "Ben bu zattan öyle şeyler gördüm ki, ona karşı hiçbir kimseyi tercih edemem." diye cevap verdi. Resulullah bunu görünce, onu Hicr'e çıkardı. Ve buyurdu ki: "Şahid olun Zeyd benim oğlumdur, bana varis olacak, ben de ona varis olacağım." Bunu görünce babası ile amcasının da gönülleri hoş oldu, memnun olarak döner gittiler."

Bundan böyle ta İslam'a gelene kadar "Zeyd b. Muhammed" diye çağınırdı. Resulullah onu böyle oğul edindiği zaman halası Ümeyye binti Abdulmuttalib'in kızı Zeyneb binti Cahş'ı de daha sonra ona nikah etmişti. Ondan önce de azadlı cariyesi Ümmü Eymen'i onunla evlendirmiş, ondan oğlu Üsâme doğmuştu. Sonra Zeyneb'i boşadığı zaman, onu, Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirdi ki, bu da anası tarafından Abdulmuttalib'in torunundan, yani Peygamberin hala çocuklarındandı. Bundan da Zeyd b. Zeyd ve Ukuyeye doğmuştu, sonra Ümmü Gülsüm'ü de boşadı. Ebu Leheb'in kızı Dürey ile evlendi. Sonra onu da boşadı. Hz. Zübeyr'in kızkardeşi Hind binti Avvam ile evlendi. Buharî'de yer aldığı üzere İbn Ömer (r.anhüma) "Onlar öz babalarına nisbet ederek çağını" (Ahzab, 33/5) âyeti inceleye kadar Zeyd b. Harise'ye "Zeyd b. Muhammed" derdik diye haber vermiştir.

Zührî, "Biz Zeyd b. Harise'den önce müslüman olan bilmiyoruz" demistir. Zeyd b. Harise "Bedr" ve ondan sonraki savaşlarda Resulullah (s.a.v.) ile birlikte bulunmuş ve nihayet Mute savaşında emir, yani kumandan olarak şehit olmuştur. Resulullah (s.a.v.) onu seferlerinin bazısında Medine'de yerine bırakmıştır. Bera b. Azib'den rivayet olduğuna göre, Zeyd b. Harise: "Ya Resulullah Hamza ile aramızda kadeslik sözleşmesi yaptık" demistir. Hz. Aişe'den rivayet olunur ki "Resulullah (s.a.v.) Zeyd b. Harise'yi herhangi bir seriyede (düşman üzerine gönderilen küçük süvari müfrezesi) gönderdiği zaman mutlaka onu kumandan yapardı. Ve eğer sağ kalmış olsaydı, onu halife bırakırdı." Buharî de rivayet olduğuna üzere Seleme b. Ekvâ (r.a.) demistir ki: "Peygamberle birlikte yedi gazâ ettim. Resulullah, onu bize kumandan yapardı."

Zeyd'in katıldığı seriyeler: Önce Karede, sonra Hamum, sonra, Iys, sonra Mutnf, daha sonra sırasıyla, Hısma, Kurza seriyeleri olmuş, daha sonra Mute savaşında kumandan olmuş ve bu savaşta ellibes yaşında iken şehid olmuştur. Kur'an'da ondan başka hiçbir sahâbi isimle söylenmemiştir. Yine Buharî'de İbn Ömer (r.anhüma)'dan rivayet olduğuna üzere, Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "O, yani Zeyd, gerçekten kumandanlığı layıktır. Ve gerçekten en çok sevdiklerimdenidir."

Timizî ve başka muhaddislerin rivayeti ile Hz. Aişe demistir ki: "Bir sefer Zeyd b. Harise Medine'ye geldi, Resulullah benim odamdaydı, geldi kapıyı çaldı, Resulullah kalktı, ona sarıldı ve öptü."

Bir de İbnü Ömer (r.anhüma) şöyle demistir: Ömer, Üsâme'ye benden daha çok maâş bağladı. Kendisine sordum. O, Resulullah'a senden daha sevgili idi, babası da Resulullah katında senin babandan daha sevgiliydi dedi.

İşte Zeyd böyle çeşitli yönlerden Allah'ın ve Resulü'nün nimetine emiş bir zat idi. Burada bunun bu niteliklerle nitelenmesi, nimetin değer ve şükürünü bilecek güzel niteliklere sahip olduğunu tescil ile, gönüldেকে kendisine olduğu gibi söylemek için çekinecek bir taraf olmasına bir dikkat çekmektir. Yani senin, böyle senden nimet görmüş bir kimseye karşı çekinmene hiçbir sebep yokken diyardın ki Eşini bırakma, kendi yanında tut. Yani Zeyneb'i boşama. Burada tefsirler bu konudaki rivayetlerin arasına şöyle bir paragraf eklemişlerdir: Güya Resulullah (s.a.v.) Zeyneb'i Zeyd'e nikâhladıktan bir zaman sonra, tesadüfen gözü ona ilişmiş, birdenbire güzelliği gönlünde yer etmiş de "Gönülleri çeviren Allah'ı tesbih ederim" demiş. Zeyneb de tesbihi iştmiş Zeyd'e söylemiş, Zeyd itikâl etmiş ve bunun üzerine Zeyneb'e beraberliği uygun görmeyerek Resulullah'a gelmiş: "Ben eşimden ayrılmak istiyorum" demiş. Resulullah (s.a.v.)de: "Ne var, ondan seni şüpheye düşürecek bir şey mi oldu?" buyurmuş. Zeyd: "Yok. Vallahi ben ondan hayırdan başka bir şey görmedim. Fakat şerefli bir aileden gelmesi dolayısıyla kendisini benden büyük görüyör." demiş. Ve o zaman Resulullah "Hanımını kendine sıkı tut" buyurmuş. Ansızın görülen bir güzelen güzelliğini sen derece temiz ve ince bir biçimde duyup takdir ederek yaratının yaratıcılık gücünü tesbih ve tenzih ile ilan etmekte peygamberlerin ismet (günâh işlememe) özelliğine aykırı hiçbir durum olmadığından, bu hikayenin gerçekten olmuş olmasını varsaymakta aslında bir sakınca yoktur. Bununla birlikte birtakım hınstıyan yazarların dedikodu aracı yapmak istedikleri bu hikaye, Hadis ilmi bakımından, gerçekten olmuş bir olay değildir. Bir kere rivayet açısından sahih hadis kitaplarında, sahih bir yol ve sened ile rivayet edilmemiştir. Sonra diirayet, yani hadisin mânâsı açısından, Zeyneb'in güzelliğini Resulullah'ın henüz yeni görüp anlamış olması aklın kabul edilemez. Zira Zeyneb Resulullah'ın yakın akrabasından olmakla, ta çocukluğundan beri görüp bildiği ve özellikle tesettür edilmemiş bulunduğu için vücut güzelliğini yakından tanıyageldiği bir kadın iken, bunu ilk olarak bu defa görülmüş beğenilivermiş diye anlatmak kendi kendini yalanlayan bir hikayedir. Doğrusu Resulullah Zeyneb'i önceden biliyordu ve bildiği için onu evlat gibi sevdiyi Zeyd'e nikah etmiş idi. Fakat Zeyneb onurlu bir kadındı. Zeyd'i kölelikten azad edilmiş olduğundan dolayı kendine denk sayamamış, ona varmak istememişti. Sırf Resulullah'ın emrine itaatla ona varmış, fakat gereği gibi isanamamıştı. Ara sıra

Peygamber'e akrabalığından dolayı şerefli olması ve asaletiyle övünerek Zeyd'e karşı büyüklükten istiyordu. Gerçekten kumandanlığına layık olarak yaradılmış olan Zeyd buna bir süre sabretti ise de Resulullah'a vanp Zeyneb'den ayrılmak istediğini arz eyledi. Resulullah (s.a.v.)da bunu nefsinde uygun gördüğü halde, birdenbire mûsade etmeyip dedi ki: "Hanımını kendine sıkı tut." Ve Allah'tan kork. Yani kadını boşamanın, önemsiz bir mesele olmadığını, Allah katında sorumluluk getiren bir iş olduğunu düşün, çünkü "Yani Allah katında helallerin en çirkinı boşamadır." Bu nasihatlar güzel, fakat böyle derken içinde de Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun. Boşamasını uygun görüyordun, yahut onu nikahlamayı düşünüyordun da söylemiyordun. Taberi'de Süfyan b. Uyeyne kanalıyla Ali b. Hüsey'n'den rivayet edildiğine göre, Allah, peygamberine bildirmişti, Zeyneb ilerde Resulullah'ın hanımlarından birisi olacaktı. Böyle iken Zeyneb'den şikâyet geldiği zaman, ona hanımını kendinde tut demişti. Çünkü o halde halkı da sayıyordun. Zeyd'in hatbını sayıyor ve insanlar dedikodu ederler diye çekiniyordun. Oysa Allah'ı sayman daha uygundu. Eğer korkacak bir şey varsa, halkı hiç hesaba almayarak yalnız Allah saygısını duyusun. Yani sırf gizlemek sakıncalı değildir. Allah için korkacak, Allah'ın emrine aykırı olacak bir şey olsaydı, sade Allah korkusuya gizlemek de sakıncalı değildi. Fakat Allah için korkacak bir durum yok iken sırf insanlardan korkarak gizlemek veya Allah korkusuya birlikte bir de halk korkusu gözetmek, işte hatırlatmanın sebebi budur. Halktan hiç korkmayarak yalnız Allah korkusunu gözetmek gerekti. Çünkü Allah'ın ilahi mesajını tebliğ eden peygamberler açıklanacağı üzere Allah'tan başka kimseden korkmazlar. "Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar." (Ahzab, 33/39). Deniliyor ki Peygamber'e karşı en şiddetli âyet bu "İçinde Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun" âyetidir. Hz. Aişe der ki: "Resulullah (s.a.v.) Allah'ın kitabından bir şey gizleseydi bu âyeti gizlerdi." "İçinde de Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun." "İnsanlardan çekiniyordun, oysa Allah'dan çekinmen daha uygundu." Demek ki bu âyet bu şekilde Resulullah'ın doğruluğuna ve pek yüksek olan husu ve takvasına da açık bir delil oluyor. Zeyd ondan tamamen ilişkisini kesince, yani senden nimet elde etmiş olan Zeyd, sonunda o hanımı Allah Zeyneb'den muradına erince, onu tutmak istemeyip boşadı ve iddeti çktı. Ona hiçbir şekilde bir ihtiyaç kalmadı ve bu şekilde Zeyneb ağkta mahrum kaldı. O zaman biz onunla evlendirdik, yani senin çekinmene rağmen nihayet onunla evlenmeni sana emrettik. Demek ki Peygamber insanlara karşı söylemekten bile kaçındığı bir filin ağıktan açığa yapılmasına emir almış bulunuyordu. Şüphe yok ki bu onun iman ve kesin inancını ortaya çıkaran büyük bir imtihandır. Fakat bu ne için böyle oluyordu? Ne idi? Bu evlendirmede ümmet için önemli bir hüküm hikmeti vardı. Şöyle ki Oğulluklarının, hanımlarında ilişkilerini kestikleri zaman, müminler üzerine bir darlık olmaması hikmeti için. Zira sürenin başında geçtiği üzere, siz oğulluk edinmekle yüce Allah onları gerçekten sizin oğullarınız edivermemiştir. Şu halde, Nisa Süresi'nde "Öz oğullarınız hanımları ile evlenmez haram edildi." (Nisa, 4/23) buyruğuna uygun olarak, öz oğulların hanımları ile nikâhlanmak haram edilmiştir, diye oğullukların hanımlarını da gerçekten onlar gibi saymak gerekmez. Bir kimsenin oğul edindiği evlatlığının hanımını boşayıp iddeti çıktığı zaman, o adamın onunla evlenmesi şer'an caizdir, bunda hiçbir sakınca yoktur. İşte cahiliyet devrinde kökleşmiş olan bu adetin bu dardığın İslam'da kaldırılması için, ilâhî hikmet Peygamber'in bizzat kendisinde tatbikini gerektirmiş ve bu hikmet için o evlenme emredilmiştir. Allah'ın buyruğu yerine getirilmiştir. Onun için bu emir de yerine getirilmiş, Peygamber evlenmiş, Zeynep de Peygamber'in hanımı olmuştur. Bu şekilde bu evlenmenin meşru olduğu tatbikatla gösterilmiştir.

38- "Müminler üzerine bir darlık olmaması için." (Ahzab, 33/37) diye sebep gösterilmesinden anlaşılır ki, bir ayrıcalık delilli bulunmadıkça Peygamber ile ümmet hakkında hüküm ayndır. Burada şöyle bir yanlış kanaat hatıra gelebilir: Evlenmek peygambere layık mıdır? Hele birden çok hanımları varken böyle bir daha evlenmek peygamberliğin durumuna, şerefine bir eksiklik vermez mi? Hz. Yahya ile İsa hiç evlenmemiş oldukları için, ruhbanıyeti tercih etmek isteyen mutaassip hristiyanlar bu meseleyi bahane ederek Peygamber'in evlenmelerine dil uzatmak istemişlerdir. Buna karşı buyuruyor ki Peygambere Allah'ın lehine olarak farz ve takdir buyurduğu, yani helal ve mübah kıldığı şeyde bir güçlük, bir darlık olmaz. Allah'ın helal ve mübah kıldığı hakta hiç kimseye bir yasaklık, bir baskı doğru olmadığı gibi, Peygamber'e de olmaz. Bundan önce geçenler de Allah'ın sünneti, adedi olarak böyledir. Bütün geçen peygamberlerde Allah'ın adeti bu, kanunu budur ki, hiçbir peygambere, şeriatında mübah olarak hükme bağlanan şey hakkında güçlük ve baskı yapmamıştır. Geçen peygamberler de evlenmişler, hem Süleyman ve Davus (a.s.) gibi bazıları pek çok evlenmişler, hiçbirine evlenmek yasak edilmemiş, Yahya ve İsa (a.s.) da kendilerine yasak edildiği için değil, evlenmek farz kılınmadığı, yapılmasında veya yapılmamasında bir güçlük bulunmadığı için evlenmediler. Ve Allah'ın emri biçilmiş bir kader bulunuyor. Ezelde bilinip, takdir edilmiş, kat'i, kesin bir hüküm bulunuyor. Yahut ezelde takdir edilmiş olmakla birlikte, mükelleffin kudretini de çekip almaz, emredilen kimse için de kudret dahilindedir. Dolayısıyla herkesin takdir edilmiş olan kaderi, başına gelir, bununla birlikte sorumluluğuna engel olmaz.

39- Onlar, o peygamberler ki hep Allah'ın buyruklarını tebliğ ediyorlardı, yani senin gibi Resul idiler. Ve ondan korkuyorlardı. Bununla birlikte ruhbanıyet yapmıyorlardı, evleniyorlardı. Hem de Allah'tan başka hiçbirinden korkmuyorlardı. Halktan çekinmiyorlardı. Allah hesap görücü olarak yeter. Allah korkusu başka bir korkuya ihtiyaç bırakmaz.

40-Sözün özü Muhammed sizin içindeki erkeklerden hiçbirinin babası değildir. Yani kendisinden dünyaya gelmiş olmayan, sizin içindeki erkeklerden hiçbirinin gerçek anlamı ile babası olmamıştır. Bundan dolayı Zeyd'in de gerçekte babası değildir. Onun için, "Hurmeti musahere" (Evlenme ile meydana gelen akrabalıktan dolayı haramlık) meydana gelmez ve bundan dolayı bir güçlük konusu olmaz. Gerçi Kasım, İbrahim, Tayyib, Tahir, Mutahher, adında oğullarının babası olmuştur. Fakat bunlar bülüğ çağına erişmeden vefat ettikleri için, ayette geçen "rica" (yetişkin erkek) kavramına dahil olmamışlardır. Çünkü gerçekte "recul" bülüğ çağına erişen erkeğe denir. Bununla birlikte bülüğ çağına emiş olsaydılar o zaman da "Sizin erkeklerinizden" değil onun erkek çocuğu olurlardı ve yine olumsuzluk ifade eden cümlemin genel kapsamı bozulmazdı. Yani o zaman da ümmetin içinden hiçbir yetişkin erkeğin "recul" un, gekten babası olmaması olurdu. Fakat Allah'ın resulüdür. Onun için babalarından daha çok şefkatli ve daha çok hayır dileyendir, ebedî hayatın sebebidir. Bu açıdan her resul ümmetinin babasıdır denilebilir ise de, bu bir mecazî mânâdır. Mecazın hükümü ve belirlisi de, gerçek mânânın ondan alınmasının sahih olmasıdır. Doğrusu gerçekten baba değil, fakat babadan daha şefkatli Allah resulüdür. Hem de peygamberlerin en sonuncusudur.

HÂTEM, Asım kıraatinde "tâ"nın üstünü ile, diğer kıraatlerde esresi ile okunur. Esre ile hâtim, ismi fail olup hâtim eden, sona erdiren veya mühürleyen demektir. Mühür de bir şeyin belgelendirilmesi ve tasdiki için sona basıldığından hem son mânâsını, hem tasdik mânâsını içerir. Şu halde iki kırâet, "Hatemünnebiyyin" niteliğinin iki anlamına ayrı ayrı işaret ediyor. Yani Muhammed Resulullah hem peygamberleri sona erdiren son peygamberdir, peygamberlerin en sonuncusudur, hem de bütün peygamberleri tasdik ve belgeleyen ilâhî bir mühürdür. Eğer o gelmeseydi, diğer peygamberler unutulup gidecek tarihte onları varlıklarını ve peygamberliklerinin gerçekliğini ilmen isbat etmek mümkün olmayacaktı. Çünkü diğer peygamberlerin hayat ve varlıkların tarihini bağında Muhammed'in hayatı gibi açık ve sağlam olarak bilinmemektedir. Öyle ki bugün Kur'an olmasaydı Musa ile İsa'nın bile varlıkların ciddiyette ispat olunamazdı. Hz. Muhammed'in hayatının ve peygamberliğinin tarihte açıklık ve kesinlikle bilinmesi sayesinde idi ki, diğer peygamberlerin de geçmişteki peygamberliklerini tasdik için bir belge elde edilmiş bulunuyor. Aynı zamanda Muhammed (s.a.v) diğer peygamberlerin kendisi hakkındaki müjdelerini gerçekleştirmek itibarıyla de onları peygamberliklerini mühürleyen ilâhî bir

damgadır. Hz. Muhammed'in peygamberliği ile insanlık din açısından, ilerlemenin son noktasına erişmiştir. Ondan sonra başka peygamber beklememeli, Muhammedî nur'u izlemelidir. Allah her şeyi çok iyi biliyor. Her şeyi biliş duyuyor. Onun için bu hükümleri emrediyor.

Meâl-i Şerifi

- 41- Ey iman edenler! Allah'ı çokça anın.
42- Ve O'nu sabah akşam tesbih edin.
43- Sizleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için melekleri ile birlikte üzerinize rahmet ve bereket indiren O'dur ve O, müminlere çok merhametlidir.
44- O'na kavuşacakları gün müminlere esenlik dileği selamdır. (Allah) onlar için cömertçe bir mükafat hazırlamıştır.
45- Ey peygamber! Biz seni hem bir şahit, hem bir müjdeci, hem bir uyarıcı olarak gönderdik.
46- Ve hem de izniyle Allah'a bir davetçi ve nurlar saçan bir kandil (olarak gönderdik).
47- Müminlere müjdele! Onlara Allah'tan bir mükafat vardır...
48- Kâfirlerle ve münafıklara itaat etme, onların ezalarını bırak (aldırma) da Allah'a tevekkül et. Allah vekil olarak hepsine yeter.
49- Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâh edip de sonra onlara dokunmadan boşadığınız zaman, sizin için üzerlerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Derhal müt'alarını (mehirleri belirlenmediği takdirde yararlanacakları bir mal) verip onları güzel bir şekilde salverin.
50- Ey peygamber! Biz bilhassa sana şunları helâl kıldık: Mehirleri vermiş olduğun eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak ihsan buyurdıklarından sahip olduğun cariyeleri, amcalarının kızlarından, halalarının kızlarından, dayıların kızlarından, teyzelerinin kızlarından seninle beraber hicret etmiş olanları, bir de mümin bir kadın kendini peygambere hibe ederse, peygamber nikâh etmek istediği takdirde, onu başka müminlere değil de sadece sana mahsus olmak üzere helâl kıldık. Onlara eşleri ve cariyeleri hakkında neyi farz kıldığımızı biliyorsunuz. Bunlar sana hiçbir darlık olmasın içindir. Allah, çok başıslayıcıdır, çok merhamet edicidir.
51- Onlardan dilediğini geri bırakır, dilediğini yanına alırsın. Sıraşını geri bıraktığın kadınların dilediğini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Onların gözleri aydın olup üzülmemelerine ve kendilerine verdiği ile hepsinin hoşnut olmalarına elverişli olan budur. Allah kalblerinizdeki bilir. Allah her şeyi bilir ve yumuşak davranır.
52- Bundan başka kadınlar sana helâl olmaz. Bunları başka eşlerle değiştirmek de olmaz. İsterse güzellikleri hoşuna gitsin. Ancak sahip olduğun cariye başka. Allah her şeyi gözcü bulunuyor.

41-47- Çok zikir, zamanlara üstün gelen, ve takdis (ululama) temcid (Ululama), tehlil (la ilahe illallah sözü) tahmid (Hamd etme, elhamdülillah deme) gibi Allah'a layık zikir çeşitlerini içine alır. Bununla birlikte zikir çeşitleri içinde tesbih'in (sühbanellah kelimesini söyleyerek Allah'ı ululama) vakitleri içinde sabah ile akşamın özellikle önemi ve faziletine işaret için de ve sabah-akşam O'nu tesbih edin buyurmuştur. Çünkü "tesbih" zikirlerin temeli, sabah ile akşam da meşhur zamanlardır. Bununla birlikte sabah akşam ifadeleri Türkçe'de olduğu gibi Arapça'da da bütün vakitleri içine almakla, devam anlamına kinaye de olur. Öte yandan zikir ve "tesbih" namazı dahi kapsar. Hem kendisi, hem de melekleri üzerinize, "salat" yağdıyor.

SALAT, Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar, müminlerden dua demektir. Burada aynı fiilin, Allah'a ve meleklerine isnad edilmiş olması açısından rahmet ve istiğfar kapsayan özel bir yardım mânâsını ifade etmesi gerekir. O'na kavuşacakları gün, öldükleri veya kabirden çıktıkları, yahud cennete girdikleri gün esenlik dilekleri selamdır. Her türlü sakınca, afetlerden selamet, uzaklık haberdirdir. Güzel bir mükafat cennet, bir şahit, tanık olmak üzere. Allah'ın birliğine şahit, Allah'a nasıl kulluk edileceğine delil gösterilecek örnek ümmetin, tasdik, yalanlama, uymak veya uymamak gibi durumlarına, amellerine, yarı ahirette ilâhî huzurda tanıklık edecek şahit Allah'ın izniyle bir davetçi, Allah'ın birliğine ve iman vacip olan sıfat ve hükümlerine iman ile nzasına, O'na kavuşmaya, doğru gitmeye çağırıcı, hem de kendi kendine değil, Allah'ın izni ve müsadeseyle yardım ve başanılı kılması ile çağırıcı. Yukarıda "Ey Peygamber! Biz seni tanık müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik." (Ahzab, 33/45) buyrulduğu halde, burada bir de "Onun izni ile" kaydı ile kayıtlıdır, bu çağırının Allah tarafından özellikle yardım olmayınca yapılamayacak gayet zor bir iş olduğuna işaret ifade eder. Nurlandırıcı, aydınlatacı parlak bir kandil, cehalet ve şaşkınlık karanlıklarında aklıları, gönülleri aydınlatıp doğru yolu gösteren bir ışık Allah'tan büyük bir lütf. Allah'ın Muhammed ümmetine vadedilmiş olan lütf ve insanı, başka ümmetlere verilmiş olan çok fazla ve çok büyüktür.

48- Kâfirlerle ve münafıklara itaat etme. Davet görevini yerine getirirken onlara dost gibi görünmek, algılatmak, tebliğde yumuşak davranmak, uyandı hoşgörü göstermek yasaklanıyor. Yasaklama ve uzaklaşma, abartı ile onları heycenaya getirmek için, mânâ, itaat etme biçiminde olumsuz olarak ifade edilmiş ve Allah'ın emirlerini tebliğde bir parça hoşgörü, kâfirlerle ve münafıklara itaat etmek mânâsında olduğu anlatılmıştır. Çünkü kâfirler ve münafıklar O'nu arzu etmezler. Ve onların eziyetlerini bırak. Burada eziyet kelimesi failine mufaz olarak "Onların eziyetlerini bırak, aldırma" anlamı açık ve belli; mefulüne mufaz olması, yani "onlara eziyet etmeyi bırak" mânâsı ise ihtimal dahilindedir. Yani bundan dolayı, onların sana yaptıkları ve yapacakları eziyetlere, rahatsızlıklara aldırmak, kafana takma veya itaat etme, fakat eziyet etmeye de kalkışma. Ve Allah'a güven, gerek bunlarda ve gerek bunlar gibi yapacağın ve bırakacağın her hususta kendini Allah'a ver, yardımı O'ndan iste, O'na dayan. Güvenilecek bir vekil olarak Allah sana yeter. Bütün durumlarda kendisine işlerin havale edileceği ancak O'dur. O hepsine yeterlidir. Zamir getirilecek yerde Yüce Allah'ın isminin getirilmesi, sebep bildirme ve en son gelen bu cümlelerin önceki cümlelerden bağımsız olduğuna işaret etmek içindir. Peygamber (s.a.v.) şahit, müjdeci, Allah'a çağırıcı, aydınlatan bir kandil diye beş nitelik ile nitelendiği gibi bunlara karşılık birer hitap ile de kendisine seslenilmiştir. Ancak "şahit" hepsine dağıldığı için, karşılığı ayrıca açıkça söylenmemiş veya müdelemenin anlamı ile yetinilmiştir. "Uyarıcı olma" niteliğine karşılık "itaat etme, bırak" Allah'a çağırın niteliğine karşılık "Allah'a güven" aydınlatan kandil niteliğine de "Allah'ın yetmesi" karşılık olarak getirilmiştir. Çünkü bu haber vermede de yetimle ile bir emir mânâsı vardır. Ve bununla o kandilin ışığının, doğrudan doğruya Allah'tan olduğuna düzgün ve çok güzel bir işaret yapılmıştır. "Onun yağı kendisine bir ateş dokunmasa da hemen hemen ışık verir. Nur üstüne nurdur." (Nur, 24/35).

49- "Ey iman edenler..." Sürenin başından beri Peygamber'e olan her "Ey Peygamber" nidasını, müminlere bir "Ey iman edenler" seslenişini izlemiştir. Bu şekilde bu sürede de bir peygambere, bir ümmetine seslenen beş "ey peygamber", altı "ey iman edenler" hitabı birbirini takip etmiştir. Mümin kadınları nikah ettiğiniz, kitap ehli olan kadınlarda da hüküm böyledir. Fakat müminlere yaraşan mümin kadının nikahlamak ve başkalarından soyunu korumak olduğunu anlatmak için, yalnız mümin kadınlar zikredilmiştir. Sonra da onları kendilerine dokunmadan boşadığınız zaman "dokunmak"tan maksat, onlarla cinsel birleşmede bulunmaktır. Ancak "halvet-i sahiha" yani hiçbir engel olmaksızın kadınla tehada başbaşa kalmak da o mânâdadır. Çünkü gizli şeylerin açık belirlitiş o şeyin yerine geçer. Dolayısıyla halvet-i sahiha veya cinsel birleşme olmaksızın sırf dokunma olmuşsa dokunulmamış sayılır. Sizin için üzerinde saydığınız bir iddet hakkınız yoktur. Bundan anlaşılır ki, kadınlann iddet beklemesi esas itibarıyla kocaların hakkıdır. Onun sperminin korunması içindir. O sebeple şer'î bir

haktır. Bu nedenle cinsel birleşme olmayınca o hak meydana gelmez. Derhal kendilerine müt'alarını verin. Bakara Süresi'nde geçtiği üzere müt'anın vacip olması mehir belirlenmediği takdirdedir. Mehir belirlenmişse, onun yansı gerekir. Bununla birlikte bu âyetin mutlak ifadesine göre o şekilde de müt'a vacip değil ise de müstehap olduğu hakkında Hanefî mezhebinde bir rivayet vardır. (Müt'anın tarifi hakkında Bakara Süresi'ndeki: "Onları zengin olanların kendi gözü oranında, darda bulunmanız da kendi halinde olmak üzere maruf bir müt'a ile faydalandırınız." (2/236) âyetine bkz.)

- 50- Ey Peygamber! Biz sana özellikle şunları helâl kıldık. Bu âyetle, peygambere, layık ve faziletli olan hanımlar zikredilmiş ve beyan buyurulmuştur. Çünkü;
1- "Ecir"lerini yani, mehirlerini verdiği hanımları. Şüphesiz mehir verilmiş olan hanımın gönlü verilmeyenden daha hoşdur.
2- Bir kimsenin bizzat kendisinin katıldığı savaşta ganimet olarak sahip olduğu cariye, elbette satın aldığı cariyeden daha temiz ve daha şüphesizdir.
3- Kendisi ile birlikte hicret eden akrabaları da hicret etmeyenlerinden daha şereflidir. Bununla birlikte bazılarının dediği gibi, mehirin önce verilmesi peygamberin özelliklerinden olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim amca ve hala, dayı ve teyze kızlarının helal olmasında seninle birlikte hicret edenler, diye kayıtlıanmasında Peygamberin özelliğinin olması ağır basmaktadır.
Bunu şu rivayet de destekler: Ebu Talib'in kızı Ümmühanî şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v.) önceleri, benimle evlenmek istemişti, ben özü diledim; o da özüümü kabul etti. Sonra da Allah Teâlâ bu âyeti indirdi; ben ona helal olmadım. Çünkü ben onunla hicret etmemiştim. Ben Tuleka'dan, yani serbest bırakıldım." Bunun gibi ve kendisini Peygambere hibe eden mümin bir kadın, yani kendisinin mehirsiz olarak Peygambere nikahlanmasına razı olan kadın, fakat bu mutlak değil, Peygamber O'nu nikah etmek istediği takdirde, böyle mehirsiz olarak nikah da Peygamberin özelliklerindendir. Bazıları Meymune binti Haris, Zeyneb binti Huzeymetel-Ensariye, Ümmü Şerike binti Câbir ve Havle binti Hakîm, bu şekilde kendilerini başıslamışlardı demiş ise de, İbnü Abbas bunun gerçekten meydana gelmediğini, yani Peygamberin bu şekilde hiçbir kadın ile evlenmediğini söylemiştir. Bütün bunlar sırf sana mahsus olmak üzere helal kılınmış müminlere değil, çünkü zikrolunan kayıtlara hepsinin helal olması diğer müminler hakkında gerçekleşmiş değildir. Sayıca da, şekilde de fark vardır. Onlara hanımları ve "mülk-i yeminleri" olan cariyeleri hakkında farz kıldığımız, takdir buyurup karara bağladığımız hükümleri gerçekten bilmişizdir. Yani onlara layık olanı menfaat ve yararlarını bilerek takdir etmişiz ve bildirmişizdir ki, Nisa Süresi'nde geçtiği üzere dörde kadar, onun için bu beyan olunanlar diğer müminlere değil, sadece sana helâl kıldık. Şunun için ki sana hiçbir zorluk, bir darlık olmasın. Olmasın da kalbin huzur içinde ilahî vahyin ortaya çıktığı yer olsun.

51- Onlardan dilediğini geriye bırakırsın. Dilediğini de yanına alırsın. Birden çok hanımı olanlara sıra ile bir nöbet izlemek vaciptir. Buna "Kasm" denilir. Fakat Peygamberin özelliklerinden olmak üzere ona "Kasm" vacip kılınmayıp kendi dilemesine bırakılıyor. Azlettiğin, yani bıraktığın yahut boşadığının arzu ettiğine dönmek durumunda da üstüne bir günah yoktur. Bu hüküm, yani tertib üzere nöbetle "Kasm" sana vacip kılınmayıp böyle senin arzu ve dilemene bırakılması onların gözlerinin aydın olmasına ve gözleri aydın olup da üzülmemelerine ve senin kendilerine verdiği ile yaptığın davranış ve ihsan ile hepsinin hoşnut olmalarına daha elverişlidir. Çünkü o, bir kere hepsinin eşit oldukları bir hükümdür, sonra sen aralını eşit tutar "Kasm" yaparsan, onu senin bir insanın bilerek sevincektirler. Ve eğer bazısını tercih edecek olursan, onu da Allah'ın bir hükmüyle yaptığını bilecekler, yine gönülleri hoş olacaktı. bundan anlaşılır ki hanımları sevimli, gönüllerini hoş etmek de şeriâtın gözettili maksatlardır. Kalblerinizdeki Allah bilir. Hatırlınızdan neler geçiyor, gönüller neler istiyor, ne duyuyor, ne niyetle bulunuyor hepsini bilir. Onun için kalplerinizi de güzel tutmaya çalışın. "Allah her şeyi bilir ve yumuşak davranır." ALİM, mübalağa ile alım, çok, pek çok bilir; onun için gizli açık neyin varsa bilir. Fakat halimdir, ceza vermekte acele edivermez, mühlet verir, ihmal etmez; o halde cezanın geri bırakılmasından dolayı aldanmamalı ve çok titizlik etmemelidir.

52- Sana bundan öte kadınlar helal olmaz. Muhayyer kılınıp da seni tercih eden dokuz hanımından başka kadınla evlenmek caiz olmaz. Bu hanımlar, Aîşe binti Ebî Bekr, Hafsa binti Ömer, Ümmü Habibe binti Ebî Süfyan, Sevede binti Zem'a, Ümmü Seleme binti Ebî Ümmeyye, Safiyye binti Huweyri'l-Hayberiyeh, Meymune binti'l-Haris'i-Lilâliye, Zeyneb binti Caḥş'i'l-Esediye, Cüveyriye binti'l-Hâris'i'l-Mustalikyyedir. Allah hepsinden razı olsun. Onları başka hanımlara değiştirmen de olmaz. Yani bunları boşayıp yerlerine başka kadınlarla evlenmen de caiz olmaz. Onlar Allah ve Resulü'nü seçtikleri için Allah Teâlâ da onlara böyle ikram ve lutufda bulunmuş, Resulullah (s.a.v.)de vefatına kadar sadece bu hanımlarla evli kalmış vefatında da onlar müminlerin anaları olarak kalmışlardır. Güzellikleri hoşuna gitsen bile. Alacağın kadınların güzellikleri, senin takdirine layık olmaları varsayılabilir hile helal olmaz. İbni Atiyye tefsirinden der ki: Bu ifade, bir adamın evlenmek istediği kadına bakmasının caiz olduğuna delildir. Nitekim Mugire b. Şu'be ve Muhammed b. Mesleme hadisleriyle Sünen'de de varid olmuştur. Ancak elinin altında bulunan cariyeler hariç. Çünkü onlar helal bununla birlikte Allah her şeyi gözetliyor. Onun için O'ndan korkmalı, koyduğu sınırları aşmamalı, helalden harama geçmemeli. Yukardaki âyetin ekli mahiyetinde olan bu son cümle, yukarsını tamama erdirirken aşağısına bir ön giriş oluyor.

Peygambere bu seslenişten sonra evi ve hanımlar hakkında hukukî düzenlemelerle ilgili olmak üzere, insanların gözetmekle yükümlü oldukları görevleri beyan için, genel olarak bütün iman edenlere şöyle sesleniliyor:

Meâl-i Şerifi

53- Ey iman edenler! Peygamberin evlerine vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmemiş girmeyin. Fakat çağırıldığınız vakit girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın. Sohbet etmek için de izinsiz girmeyin. Çünkü bu haliniz peygambere eziyet veriyor, ama o sizden utanıyor. Fakat Allah gerçeği söylemekten utanmaz. Hem O'nun hanımlarına bir ihtiyaç soracağınız vakit de perde arkasından sorun. Böyle yapmanız hem sizin kalbleriniz ve hem de onların kalbleri için daha temizdir. Hem sizin Resulullah'a eziyet etmeye hakkınız yoktur. Ondan sonra hanımlarını da ebediyyen nikâh edemezsiniz. Çünkü bu Allah katında çok büyük bir günahdır.

54- Siz bir şeyi açıklarsanız da gizleseniz de şüphe yok ki Allah her şeyi bilmektedir.

55- Onlar (peygamberin eşleri) için babaları, oğulları, kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (kadın dostları) ve sahip oldukları köleleri hakkında bir günah yoktur. Bununla beraber (ey Peygamberin hanımları) Allah'tan korkun. Çünkü Allah her şeyi şahit bulunuyor.

56- Gerçekten Allah ve melekleri Peygambere salât ederler. Ey iman edenler! siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin.

57- Şüphesiz ki Allah'a ve Resulü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada, hem ahirette lânet etmiştir. Onlara aşağılayıcı bir azab hazırlamıştır.

58- Mümin erkeklere ve mümin kadınlara yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler de bir iftira ve açık bir günah yüklenmişlerdir.

53- "Ey iman edenler! Size izin verilmemiş peygamberin evine girmeyin..." Ümmetin Peygamberi ile ilgili durumu iki şekildedir: Birisi Peygambere başbaşa olduğu durumdur. O zaman vacip olan onun rahatsız etmemektir. İşte bu sürenin 53. âyeti olan "Ey iman edenler! Peygamberin evlerine yemeğe çağrılmaksızın vakitli-vakitsiz girmeyin" emri ile

bu, beyan buyuruluyor. İkincisi ise Peygamber (s.a.v.) insanların arasında bulunduğu esnadadır. O zaman vacip olan da ona hürmet göstermektir. Yine bu sürenin 56. âyeti' olan "Ey iman edenler! Siz de ona salat ve selam getirin" âyetiyle de bu beyan buyruluyor. Nur Sûresi'nde de "Ey iman edenleri Kendi evlerinizden başka evlere izin alıp sahiplerine selam vermeden girmeyin." (Nur, 24/27) buyurulmuş, kendi evlerinizden başka evlere sahiplerinden izin almaksızın girmeyiniz diye yasaklama getirilmiştir. Bu hüküm genel nitelikli olduğu için, elbette Peygamberin evlerini dahi kapsıyordu. Fakat "Peygamber müminlere canlarından ileridir. Onun eşleri de müminlerin anneleridir." (Ahzab, 33/6) buyurulmakla, Peygamberin müminlere canlarından daha ileri ve hanımının onları anneleri olması, müminlerin Resulullah'ın evine kendi evleri gibi izin almaksızın girebilmelerine caizlik verecek zannedilebilir. İşte bu ayet hem böyle bir zanna yer olmadığının anlatıyor, hem bu vesileyle Resulullah'ın eşlerine "hicab"ı (tesettürü) emrediyor, hem de müminlerin anneleri olmalarının mânâsını açıklıyor. Âyetten anlaşıldığına ve İbnü Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, birtakım kimselere zaman zaman Resulullah'ın evinde yemek yediriliyordu. Bunlar bazen, yemekten önce yetiştireceye kadar bekliyorlar, yemekten sonra da hemen çıkıp gitmiyorlar, Resulullah (s.a.v.) sıkılıyordu, bu ayet nazil oldu. Hz. Zeyneb ile evlendiği zaman yapılan düşün yemeğinden nazil olduğu da Buha'ri, Tirmizi ve başka kitaplarda Hz. Enes'ten rivayet olmuştur. Sizin için yemeğe izin verilmedikçe, denilmeyip denilmesi, izin kelimesinin içine davet manasını da yüklemek içindir. Beydâvî'nin ifadesine göre bu mânâ yüklemenin sebebi de, izin verilse bile yemeğe çağılmadık varmanın güzel olmayacağına işaret etmek içindir. Yemek zamanına bakmaksızın veya yemeğin olmasını gözetmaksızın veya gözetmemek üzere girmeyin.

İNÂ, bir şeyin zamanı gelip çatmak, yahut bir şey kemaline erip yetişmek mânâlarına gelir. Burada ikisiyle de tefsir edilmiştir. Bu "bakmaksızın" kaydı "Girmeyiniz" fiilinin fâilinden halidir. Yani zamanı gözetmemeniz, beklememeniz üzere, size yemeğe izin verilmedikçe girmeyin. Fakat çağıldığınız zaman da girin. Zamanından önce de olsa girin. Fakat yemeği yediğiniz zaman da hemen dağılın. Hiç durmayın. Söz dinlemek veya sohbet etmek üzere izin verilmedikçe girmeyin. Bu da üzerine atfedilmiştir. Bizim anlayışımıza göre, bu kaydın yararı, yemekten başka maksatlar için de izinsiz girmenin yasaklığını genellemektir. Çünkü o izinsiz, zamansız giriş ve duruş Peygambere eziyet veriyordu. Evini daraltıyor, ev halkını sıkıyordu; fakat sizden utaniyor, girmeyin çıkın demekten sıkılıyordu. Halbuki Allah gerçeği söylemekten çekinmez, sıkılmaz. Yani Nûr Sûresi âyeti gereği, başkasının evine izinsiz girenlerin ve ihtiyaçtan fazla duranları çıkartması bir hakttır. O halde Allah'ın söylediği gibi söylemekten sıkılmamak gerekir. Şayet size "Geri dönün" denilirse dönüp gidin. Bu sizin için daha temizdir." (Nûr, 24/28) İzin ile girdiğinizde de kadınlara bir meta, gerekli bir şey soracağınız veya isteyeceğiniz zaman artık onlara bir "hicab", yani görülmelerine engel bir perde, bir siper arkasından sorun. Bundan böyle "harem" farz kılınmıştır ki, o zamana kadar Araplar da adet değildi. Öyle yapmanız, izinsiz girmek, çabuk dağılmak, hareme soracağınızı perde arkasından sormak hem sizin kalbleriniz, hem onların kalbleri için daha fazla temizliktir. Şeytanî düşüncelerden, vesveselerden uzaklaşırsanız, hem kadınların, hem erkeklerin iffet ve ismet hisleri daha fazla yükselir, edeb, nezihlik, takva, hürmet gösterme artar. Hem Resulullah'ı öğreniz, incitmeniz sizin için doğru ve caiz olamaz. Ona hak ve yetkiniz olmadığı gibi, size yarasmaz ve hakkınızda iyi olmaz. Onun için onun incitmesi düşünülen durumların ve hareketlerin hepsinden sakınmalı hiçbirini caiz görmemelisiniz. Onun arkasından, yani vefatından sonra hanımlarını nikahlamanız asla olamaz. İşte onların müminlerin anneleri olmalarının asıl mânâsı budur. Öz anneler gibi nikahlarının ebediyen caiz olamamasıdır. Çünkü o günah, Peygamberi özmek, buna dahil olmak üzere o vefat ettikten sonra hanımları ile nikahlanmak günahı Allah katında çok büyük bulunuyor. Peygambere kasten eziyet etmek inkâr olduğu gibi, hanımları ile nikahlanmayı, helal saymak da öyledir. Resulullah, vefatında da Allah katında öyle muazzam ve öyle saygı gösterilmesi vacip olandır.

54- Siz bir şeyi ağklaşanız da gizleseniz de gerek eziyet kabilinden olsun, gerek saygı gösterme, gerek iyilik, gerek kötülük herhangi bir şey, Allah onu bilir. Çünkü Şüphesiz Allah her şeyi biliyor. Onun için ne yapacağınızı da bilir. Rivayet olunuyor ki bu hicab âyeti nazil olunca babalar, oğullar, akrabalar, "Ya Resulullah bizler de mi onlara perde arkasından konuşacağız?" demişler. Onun üzerine de bu ayet nazil olmuş.

55- Onlara, yani hanımlar üzerine şunlarda günah yok ne atalarında ki, babalar ve bütün dedeler, amca ile dayı da bu hükümdedir. Bununla birlikte bu ikisi açıkça belirtilmediği için, bazı bilgilerin amca ve dayı yanında başörtüsü düşürmeyi mekruh görmüşlerdir. Nur Sûresi'ne de bakınız. Ve kendi kadınlarda, kadınların kadınları, genel olarak akrabalarından olan kadınlarla tanıdıkları müslüman kadınlar bununla birlikte Allah'tan korkun, iyi korunun, takvalı, ihtiyatlı bulunun ey Peygamberin eşleri Çünkü Allah her şeyi karşı şahit bulunuyor. Buha'ri şerhi Any'de Kadı İyaz'ın beyanına göre denilir ki: Peygamberin hanımlarına özel olan hicab, yüz ve ellerde dahi ihtilafsız olarak kendilerine farzdı. Onun için ne şahitlik, ne diğer sebeble yüzlerini ve ellerini açmaları kendilerine caiz olmadığı gibi, çıktıkları zaman şahıslarını ortaya koymak da caiz değildi. Nitekim Hz. Hafsa babası vefat ettiği gün, çıktığında şahsını örtmüştü. Vefatında da üzerine bir kubbe bina edildiği.

56- Çünkü Allah ve melekleri Peygamberi hep salat eder dururlar. Allah Teâlâ rahmet ve nimet vermesi ile, melekler istiğfarları ile ve hizmetleriyle Peygambere daima ikram etmekte idirler. Bu sayede yukarda "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, üzerinize melekleriyle beraber rahmetini gönderen Allah'tır." (Ahzab, 33/43) buyrulduğu üzere müminlere ilâhî feyz inmektedir. Ey iman edenler! Sizler ona salat ve selam getirin, selamlayarak teslim olun. gibi dualarla onun üzerine Allah'ın salavatını, rahmetini ve bereketlerini niyaz edin. Ve selam vererek ona hürmet edin. Ve bir mânâyâ göre, hiç incitmeyerek teslim olun, boyun eğin. Bu âyet gösterir ki Peygamber'e salavat getirmek farzdır. Ancak tekarruna değinilmemiştir. Sahih olan budur ki, ismi zikrolundukça vacip olur. Bu hususta birçok hadisler rivayet olunmuştur. Bu cümleden omak üzere Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki:

"Yanında adım zikrolunup da bana salavat getirmeyen kimsenin burnu sürtülsün." Yine buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ benim için iki melek görevlendirmiştir. Ben bir müslümanın yanında anıldım da bana salavat getirdi mi, mutlaka o iki melek ona 'Allah seni başışlasın' derler. Allah Teâlâ ve diğer melekleri de o iki meleğe cevap olarak 'Amin' derler. Bir müslümanın yanında adım zikrolunduğunda da bana salavat getirmede mi, mutlaka o iki melek: 'Allah seni başışlamasın' derler. Yüce Allah ve öteki melekleri de o iki meleğe cevaben 'Amin' derler." Bazıları Resulullah'ın adı tekrar tekrar anılsa bile bir mediste bir kez vacip olur demişlerdir. Nitekim Secde âyetinde de böyledir. Bunun gibi her duanın başında ve sonunda da vaciptir. Namazda diye salavat okumak biz Hanefilerce vaciplerden değil, sünnettir. İbrahim Nehai'den rivayet edilmiştir: "Sahabeler, teşehhüdeki ile yetinebilirlerdi" demistir. Fakat Şâfiî Hazretleri: "Namazın caizliği için salavat şarttır, vaciptir demistir. Sahabeler: "Ya Resulullah selam vermeyi biliyoruz. Fakat 'salat'ı nasıl getireceğiz?" demişler. O zaman namazda okunan salavat duası müslümanlara öğretilmiştir. Peygamberlerden başkasına salavat, Peygambere tabi olarak caiz olursa da başıbaşına birisine salavat getirmek mekruhtur. Çünkü örtfe peygamberlerin şiaandır. Ve onlara hakir kılıcı, zelil edici bir azab hazırlamıştır.

57- Çünkü Allah ve Resulüne eziyet edenler. Allah'a eziyet tabiri mecazdır. Allah hakkında uygun olmayan söz söyleyen veyahut Allah'ın razı olmayacağı fiiller yapan veya Allah'ın sevdiği kullarına eziyet eden demektir. Allah onları lanetlemiş, rahmetinin alanından uzaklaştırmış. Dünyada da ahirette de. Dünyada melunlukları hayır ve doğru yoldan mahrumiyetleridir. Ve onlara hakir kılıcı, zelil edici bir azab hazırlamıştır.

58- Erkek müminlere ve kadın müminlere kazanmadıkları, yani sebep olmadıkları, hak etmedikleri bir şekilde eziyet edenlere de mutlak eziyet maddî ve manevî ve fiilî eziyetten daha geneldir. "Kazanmadıkları ve sebep olmadıkları" kaydı da, kazanma ve hak etmeye göre, "had vurmak" (seriatça verilen ceza) ve ta'zir yapmak (şer'an belirlenmiş cezası bulunmayan bir suç işleyene takdir edilecek verilen ceza) gibi, adaletle iyiliği emir ve kötülüktten sakındırmak için, verilen cezaların hüküm dışı bırakılması içindir. Allah ve Resulü hakkında ise, öyle bir "Hak etme" düşüncesi asla var sayılmaz. Onun için Allah'a ve Resulü'ne her ne şekilde olursa olsun eziyet edenler mutlaka lanete uğramış ve aşağılayıcı azabı hak ettikleri gibi, erkek müminlere ve kadın müminlere de hak etmedikleri bir şekilde eziyet edenler bir iftira yüklenmişlerdir. İştienin donakalacağı çirkin bir yalan, çirkin bir isnat ve iftira ki sözle olan eziyette bu iftira çalka, fiilî olan eziyette ise zımnî olur. Hem açık bir günah, besbelli bir vebal. Münafıklardan ve fasıklardan bir takım çapkınlar, geceleyn tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkan kadınları takip eder, cariyeleere söz atarak satışırlarmış. Kılık farkı olmadığı için bu arada bilmeyerek veya bilmezden gelerek hür kadınlara dahi takılır eziyet verilemiş. Bundan sonraki gibi bu âyetin de bu sebeble nazil olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı imanlî hür kadınlarn kendilerine söz getirmemek, eziyet gelmesine vesile olamak üzere vakar ve haysiyetle tanınmaları için tam bir tesettür ile örtünmeleri emrolunarak buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

59- Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına hep söyle de cılbalardan (dış elbiselerinden) üzerlerini sımsıkı örtünler. Bu onların tanınmalarına, tanınıp da eziyet edilmelerine en elverişli olandır. Bununla beraber Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

60- Andolsun ki, eğer münafıklar ve kalblerinde bir hastalık olanlar ve Medine'de dedikodu yapanlar, bu yaptıklarından vaz geçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra seninle orada az bir zamandan fazla komşu kalamazlar.

61- Melun olarak nerede bulunurlarsa yakalanırlar ve öldürülürler.

62- Allah'ın bundan önce geçeler hakkındaki kanunu budur. Ve sen Allah'ın kanununu değiştirmeye asla çare bulamazsın.

63- İnsanlar sana kıyamet saatini soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir. Ne bilirsın belki kıyamet yakında olur."

64- Şu muhakak ki, Allah kâfirleri lânetlemiş ve onlara çılgın bir ateş hazırlamıştır.

65- (Onlar) orada ebedî kalırlar ve ne bir dost bulabilirler, ne de bir yardımcı.

66- O gün yüzleri ateş içinde çevirilirken: "Ah keşke Allah'a itaat etseydik, peygambere itaat etseydik!" derler.

67- Yine derler ki: "Ey Rabbimiz! Biz beylerimize ve büyüklarimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler."

68- Ey Rabbimiz! Onlara azabın iki katını ver ve kendilerini büyük bir lânet ile lânetle."

59- Ey Peygamber! Hanımlarına da, kızlarına da, bütün müminlerin kadınlarına da söyle. Görülüyor ki, burada yalnız Peygamberin hanımlarına ve kızlarına değil, Nur Sûresi'ndeki "Baş örtülerini yakalarının üstüne koysunlar, zinet yerlerini göstermesinler." (Nûr, 24/31) âyeti gibi müminlerin kadınları dahi bu hükümün kapsamına dahil edilmiştir. Bununla birlikte müminlerin kadınlarında asolan hüriyet olduğu için, bundan kastolunanın hür kadınlar olduğu beyan edilmiştir. Araplarda tesettür adet değildi. Cahiliyet devrinde kadına hürmet yoktu. Eski cahiliye kadınlarında erkeklerin dikkatlerini çekecek şekilde göz alıcı biçimde açık saçık çıkan, açılıp saçılan orta malı olanlar bulunurdu. Bundan dolayı kız çocuklarını diri diri gömenler olmuştu. İslam ise kadının şanını iffet ve ismetle, vakar ve haysiyetle yükseltiyordu.

Nur Sûresi âyetleri "Mümin erkeklere söyle, gözlerini sakınsınlar" (Nur, 24/30) ve "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini sakınsınlar." (Nur, 24/31), mümin erkeklerin ve mümin kadınların, yani bir cinsin karşı cinsle göz dikmeyi, başışlarını kısarak edebelerini ve iftelerinin korumayı öğreterek terbiyelerini yükseltmiş olduğu gibi, burada da imanlî hür kadınların hiçbir şekilde eziyete uğramamaları pekiştirmek için buyuruluyor ki: Cılbalardan üzerlerini sıkı örtünler.

CİLBAB: Baştan aşağı örten çarşaf, ferace, câr gibi dış elbisenin adıdır. "Kadınların elbiselerinin üstüne giydikleri her çeşit giysidir." " Tepeden tırnağa örten giysidir", "Kadınların tesettür ettikleri her türlü elbise ve başka şeylerdir." " Çarşaf ve pegedir".

İDNÂ: Yaklaştırmak demek ise de, âyette ile kullanılması, kapsamak suretiyle sarkıtmak mânâsına da ifade ettiğinden üzerinden sıkı örtmek demek olur. Cılbadan örtmek tabirinde de iki şekil vardır. Birisi cılbalardan birisiyle bütün bedenini sıkıca örtmek, birisi de bir cılbalın bir taraflıya başından yüzünü örtmek demektir olanı. Bu beyanda da iki suret vardır. Birisi kaşlarına kadar başını örttüktan sonra büküp yüzünü de örtmek ve yalnız tek bir gözünü açık bırakmak. ikincisi de alının üzerinden sıkıca sardıktan sonra, burnunun üzerinden dolayıp gözlerini ikisi de açık kalsa bile, yüzün büyük bir kısmını ve göğsü tamamen örtmüş bulunmaktır. Rivayet olunduğu üzere Ümmü Seleme (r.a.) demistir ki: "Cılbalardan üzerlerini sıkı örtünler" âyeti nazil olduğu zaman Ensar kadınları üzerlerine siyah elbiseler giyerek öyle bir ağırbaşlılık ile çıkmışlardı ki, başları üstünde kuşlar varmış gibi idi."

Hız. Aışe'den rivayet edilmiştir ki; "Ensar kadınlarına Allah rahmet etsin. Bu "Ey Peygamber, hanımlarına, kızlarına bütün müminlerin kadınlarına da söyle" âyeti indigi zaman mırtlarını yarıldı, onunla başlarını sardılar da Resulullah'ın arkasına öyle namaz kıldılar ki, sanki başlarında kargalar varmış gibi..." demistir. Bu tesettür onların tanınmalarına, dağınık cariyeleerden, adı kadınlardan vakar ve heybetle seçilecek hürmet edilmelerine ve dolayısıyla incitilmemelerine elverişli olan biçimdir. Gerçi eziyeti kendilerine davet edecek olan içi bozukları örtü tutacak değildi. Fakat imanlî, temiz kadınlarn, kirlî başışlardan yuvalarında gizli icler gibi korunmuş kalmalarına en uygun olan biçim de budur. Asıl o zamandır ki onlara eziyet edecek olanların açık bir vebal ve iftira yüklenmiş oldukları ortaya çıkar. Ve dolayısıyla bundan önceki ve sonraki âyetlerin hükümlerinde dahil olacakları anlaşılır. Bununla birlikte Allah bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulunuyor. Burada yukardaki âyetlerin eki gibi getirilen bu son cümle çok anlamlıdır. Bu bize şu mânâları ilham eder:

1- Allah'ın başışlaması çoktur. Bugüne kadar geçmiş açıkıklıların başışlar. O kusurları örter. Rahmeti de çoktur; bundan böyle emrini tutanları rahmetiyle arzusunı çok ulaştırır.

2- Allah bağışlayıcı ve merhametli olduğu içindir ki, kadınlara eziyet edilmesine razı olmaz ve onun için örtülmelerini emreder.

3- Tesettür emrolundundan dolayı da kadınlar bir baskıya uğratılmasın, aşinya gidilmesin; çünkü Allah bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Bu emri onların aleyhine değil, lehine olarak vermiştir demek de olabilir.

60-61-O bağışlayıcı ve merhametli olan Allah, bu emri verdikten sonra emniyeti ve asayışı, ahlak ve huzuru bozanlara karşı celal ve azametle buyuruyor ki, Ululuğum hakkı için söyleyim ki, eğer vaz geçmezlerse o münafıklar, münafıklıktan ve onun eziyete sebep olan hükümlerinden ve ahlâkından ve o kalblerinde hastalık bulunanlar, henüz İslâm terbiyesini tam almamış, fasıklığa ve günaha meylederek erkek müminlerle, kadın müminlere eziyet eden ahlaksızlar şehirde bozguncu haberler yayınlar.

İRCAF, aslında sarsıntı mânâsına olan "recfe"den alınarak ortalığı sarsacak tahrikler yapmak demektir ki, fiilî de olur, sözlü de. Bundan dolayı yalan yanlış yudurma haberler yaymaya "irca" denildiği gibi, o yoldaki yalanlara da "eracif" denilir. Bunu yapanlar içinde münafıklar dahi varsa da ayrıca zikrolunması daha başkalarını da göstermiş oluyor ki Medine ve civarındaki yahudilerdi. Bütün bunlar akıllarını başlarına alıp bu kötü

huylanndan tevbe ederek bu yaptıklarından vaz geçmezlerse azamet ve şanım hakkı için mutlak ve muhakkak seni onlara musallat kılar, saldırtırım, öldürülmelerine ve uzaklaştırılmalanna teşvik ve sevk ederim. "Sonra da senin civanına pek az yaklaşabilirler."

62- Allah'ın bundan öncekiler hakkındaki adetine göre, yani adet etmiş olduğu kanun gereğince. Çünkü bir memlekette, bir yerde fitne ve fesada koşanlar öteden beri her millette öldürme ve uzaklaştırma ile cezalandırıla gelmişlerdir. Sen de Allah'ın o adetine ve kanununda bir değişme bulamazsın. Yani geçmiş ümmetlerdeki birtakım hükümleri ve kanunları nesh eden İslam dini böyle zararlı ve fesatçı olanları savmak ve uzaklaştırmak kanununu, nesh etmek ve değiştirmek için gelmiştir. Çünkü Allah fesatçıları sevmez ve müslümanlık bozgunculuğu çoğaltmak için değil, rahatlık ve barışı çoğaltmak içindir.

63-68- İnsanlar sana kıyameti soruyorlar. Kur'ân'ın tehdit ve uyarısı geldikçe, müşrikler alay yollu, tez olmasını isteme şeklinde, münafıklık ve komiklik için; yahudiler de imtihan için kıyametin ne zaman kopacağını sorar dururlardı. "De ki: Onun bilgisi Allah katındadır."

Şimdi peygambere olan bu seslenişten sonra, yine müminlere selenilerek buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

69- Ey iman edenler: Sizler Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Eziyet ettir de Allah onu, onların söylediklerinden temize çıkardı. O, Allah yanında mevkî sahibi idi.

70- Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin,

71- Ki (Allah) işlerinizi yoluna koysun ve günahlarınızı bağışlasın. Her kim Allah'a ve Resulü'ne itaat ederse, o gerçekten büyük murada ermiştir.

72- Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korkular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.

73- Çünkü Allah münafık erkeklerle münafık kadınlara, müşrik erkeklerle müşrik kadınlara azab edecek, mümin erkeklerle mümin kadınların da tevbelerini kabul edecektir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

69- Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Bu âyet de Resulullah'ın Zeyneb'le evlenmesinden dolayı edilen sözler üzerine, bir rivayette de "İfk" meselesi üzerine inmiştir deniliyor. Musa'ya verilen bu eziyet hakkında da çeşitli rivayetler ileri sürülmüştür.

1- Hazreti Musa, çok edebli bir kişi olduğu için, pek sıkı örtünüp bedenini kimseye göstermediğinden dolayı, İsrailoğullarından birtakım kimseler "Bu neye bu kadar örtünüyor? Mutlaka vücudunda bir ayıp veya bir felaket, hastalık var" diye söz etmişler, sonra da bir gün ıssız yerde elbisesini bir taşın üzerine koymuş yıkanırken Allah tarafından taşın yuvarlanmasıyla bastonunu kapıp onu izlerken büyük bir kalabalık rast gelip kendisini Allah'ın yarattığı en güzel bir vücut ile görüvermiştir.

2- Kardeşi Harun'u öldürdÜ demişlerdir.

3- Haşa zina etti demek istemişlerdir. Karun azdığı zaman sürtük bir kadına birçok mal vererek Hz. Musa'ya nefsiyle iftirada bulunmak üzere teşvik ve sevk etmiş, fakat sonunda kadın Karun ile aralarında geçen macerayı, itiraf edivermiştir. Ki Allah onu onların dediklerinden ibra etti, temize çıkardı. Onu lekelemek isterlerken Allah kendilerini rezil ve rüsvay etti. Ve Allah katında "vechî idi veya "vechî" oldu.

VECİH: Vecahetli, haysiyet ve mevkî sahibi, şerefli, sevgili, tam Türkçesiyle "yüzlü" idi. Onun için duasını kabul ediverdi de düşmanlarını da kahreyledi veya daha yüzlü oldu, daha çok şerefi ve namı arttı. Muhammed (s.a.v.) ise, Resulullah ve peygamberlerin sonuncusu olduğu ve Allah ve melekleri hep ona salavat getirmekle bulunduğu için, Allah katında daha vecih, daha sevgilidir. Onun için gerek Zeyneb meselesi ve gerek başka herhangi bir hususta onu incitecek sözler söyleyenler, uydurma haberler yayanlar kendilerine yazık etmiş olurlar.

70- Ey iman edenler! Allah'tan korkun, takvalı olun. İmana yaraşmaz şeylerden korunun ve sağlam, doğru söz söyleyin. Hangi hususta olursa olsun bir söz söylediğiniz zaman, hak ve doğru hedefine yönelmiş sağlam söz söyleyin. Sonunda yalan çıkacak, söyleyenlerini küçük düşürecek çürük sözler söylemeyin.

71-O düzme sözlerle meşgul olanlara benzemeyin ki Allah size amellerinizi düzeltiversin, işlerinizi yoluna koyuversin. Çünkü bir toplumun sözü ne kadar sağlam olursa, işleri de o oranda düzgün olur. Sözü sağlam olanın özü de sağlam olur. Özü sağlam olanın işi de sağlam olur. Ve günahlarnızı bağışlaması ile örtüversin, çünkü halleri düzgünlük kazanmanın günahları da örtülür. Her kim de Allah'a ve Resulü'ne itaat ederse. Bu yükümlü kılmanların içine dahil bulunan emirlerini ve yasaklarını tutarsa -ki Allah'a itaat Resulüne itaatla olur- o gerçekten çok büyük maksada ermiştir. Büyük kurtuluşa, en büyük hoşnutluğa ermiştir.

72-Namı sını ve hikmeti de şöyle izah buyuruluyor: "Biz emaneti arz ettik..."

EMANET, aslında mimin ötresiyle fiilinden masdar olup eminlik, yani başkasının hakları güvenilip inanılabilir, inanç olmak, inançlık huyu demektir. Sonra güvenilip inanılan şeye de isim olmuştur ki, "Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor." (Nisâ, 4/58) âyetinde bu mânâyı idi. "Emanet" "vedîa"dan daha genişir, denilir. Burada her iki mânâ da olabilsere de önceki daha uygundur. Çoğunlukla tefsirciler bunu "yükümlülükler" ve "farzlar" diye tefsir etmişlerdir. Bunu şöyle anlamak gerekir. Allah'ın gerek kendi hakları ve gerek insanların hakları ile ilgili emirlerinin ve yasaklarının, hükümlerinin yerine getirilmesi Allah'ın emîn'i, inanç memuru olmak demek olan emanetini, yani Allah'ın diğer esyada olduğu gibi zorlama ile cebrden değil, hoşnutluk ve gönülden tercihle yaptırmak istediği serbest fiillerden emrine itaatla halifeliliği demek olan görev ve yükümlülüğü o göklere ve yere ve dağlara, yukanda ve aşağıda o ağır ve büyük varlıkları ve gök cisimlerinin hepsine teklif eyledik de onlar onu yüklenmekten kaçındılar ve çekindiler, gerçi gökler ve yeryüzü, Allah Teâlâ'nın "İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin," (Fussilet, 41/11) gibi kainata yönelttiği emirlerini "İsteyerek geldik." (Fussilet, 41/11) diye isteyerek kabul ettiler. Öyle iken başkalarının haklarının yüklenmek mânâsını ifade eden emanet kendilerine teklif olduğu zaman çekindiler ve ondan korktular. Emanet, böyle göklerin ve yeryüzünün ve dağların dayanamayacakları derecede ağır, yerine getirilmesi zor, sorumluluk getiren büyük ve korkunç bir yükttür. Burada "teklif" etmeyi ve "yüz çevirme"yi gerçek mânâsı üzere anlayan tefsir bilgilerini varsa da, çokları emanetin büyüklüğünü beyan için "temsili istiare" biçiminde bir ifade olduğu kanaatine varmışlardır. Emanet ifa edildiği takdirde sonuçları çok büyük bir keramet olduğu gibi, yerine getirilmediği takdirde de hiyanet ve tazmin etmek cezası ile büyük bir rüsvaylıktır, rezalettir. İnsan ise onu yükledi, (belâ) dedi, teklifi ve halifeliliği kabul etti. O insan çok zalim ve çok cahil bulunuyor. Her ferdî değil, insan cinsi.

ZALÛM: Çok zalim, zulme haksızlığa çok yatkın, Allah'ın ve Allah'ın kullannın haklarını yüklediği halde, gerektiği gibi ifa etmeyip kendine yazık ediyor.

CEHÛL: İddiası gibi âlim değil, aksine çok cahil, çünkü akibetinin nasıl olacağını bilmiyor, onun için zulmediyor.

73-Halbuki o yeryüzünün hikmeti ve emaneti yüklenmesinin sonu şudur: Elbette Allah akibette münafıklardan erkeğine, kadınına ve müşriklerin erkeğine ve kadınına azab edecek, emanete hiyanetin, zulümlerinin cezasını verecek. Gerek erkek, gerek kadın müminlere, emaneti eda etmeye çalışan imanlılara da tevbelerini kabul ederek dönüp dönüp bakacak, başış ve rahmeti ile cemalini gösterecek. Ve Allah bağışlayıcı ve çok

rahmetli bulunuyor. Münafıklar, müşrikler de tevbe edip imana gelirlerse, onların tevbelerini kabul edip bağışlar. Demek ki emaneti yerine getirmeyen görevlerini yapamayanların sonu çok fena olduğu gibi, Allah'a ve Resulü'ne itaat edip de iman ile emaneti yerine getirenler de en büyük kurtuluşa ermiş, ilâhî cemale kavuşmuş olacaklardır. Şüphesiz ki bu nimet ve rahmet hamdetmeye ve şükretmeye layıktır. Onun için bundan sonra Sebe' Süresi'nin de "Allah'a hamd" ile başlaması ne güzeldir. "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun."

SEBE SÜRESİ

1-Kur'ân'da hamd ile başlayan beş sure vardır. İkisi ilk yansında, En'am ile Kehf; ikisi de son yansında bu süre ile bundan sonraki Melaike (diğer adıyla Fâtır) Süresi, birisi de Fatiha'dır ki, hem ilk yanı ile okunur hem son yanı ile. Razi der ki:

"Bunun hikmeti şudur: Yüce Allah'ın nimetleri pek çok ve bizim saymaya gücümüz yok olmakla birlikte, esas itibarıyla iki kısmdır: Birisi "İyca'd" (yoktan var etme) nimeti, birisi de "İbka" (devamlı ve sürekli kılma) nimetidir. Çünkü yüce Allah bizi önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için durabileceğimiz şeyler de yaratmış, yoktan var etmiştir. Bu nimet birde iade olunacaktır. Çünkü O bizi, başka bir dirltme ile bir daha yoktan var edecek ve bizim için devam edecek şeyler de yaratacaktır." Demek ki bizim bir başlangıç ile, bir yeniden yaratılma iki halimiz vardır. Her iki halde de üzerimizde iki nimet var. Yoktan var etme ve ibka (devamlı ve sürekli kılma). Fatiha Süresi'nde her iki nimete işaretle "Hamd Alemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, Din gününün tek sahibi Allah"adır." (Fatiha, 1/1,2,3) buyrulduğu gibi, ilk yanda En'am Süresi'nde nimeti yoktan var etmeye şükürne işaret olmak üzere, "Hamd olsun o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a." (En'am, 6/1) buyruldu. Kehf Süresi'nde de nimeti sürekli kılmaya şükür olmak üzere, "Kitabı kulu üzerine indiren Allah'a hamd olsun." (Kehf, 18/1) buyruldu. Çünkü Kitap ve Şeriat varlığı koruma sebebidir. Son yanda bu sürede ahiret nimeti ve yeniden yaratılma hatırlatılarak buyuruluyor ki: Hamd, övgü ile ululanmak Allah'ındır. Allah'ın hakkı, Allah'ın özelliğidir. O ki bütün göklerdeki ve yerddeki her O'nundur. O'nun yaratması, O'nun mülkü, O'nun nimetidir. Bu dünyada insanların elinde ne varsa hep emanettir. Ahirette de hamd O'nundur. Yani bu önün bir sonu, bu dünyanın bir ahireti var. O ahiret ve ahiretteki nimetler de O'nun ve onun için öünde hamd O'nun olduğu gibi, sonunda da hamd O'nundur. Ahiret, kazanma ile ilgili olduğu için, orada hamd, O'nun hakkı değil zannedilmesin. Onu hikmetiyle hazırlayan çalışanları, çalışmasını ve çabasını zayı etmeyip çabasına ve kazanmasına göre, ecirini ve karşılığını verecek olan O'dur. Ve gerek dünya nimetleri ve gerek ahiret nimetleri, kazanma ile ne kadar ilgili olursa olsun esas itibarıyla kazanıp hak etmekten daha çok bir ihsan yoluyla olduğunda da şüphe yoktur. Cennetlikler "Hamd olsun Allah'a ki bizi hidayetleyle buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidayet etmeseydi kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık.." (A'raf, 7/43) diye, "(Dediler): Bize vaadinde doğru olan, bizi cennetten neresini dilersek yerleşmek üzere buraya mirasçı yapan Allah'a hamdolsun". (Zümer, 39/74) diye, "Derler:

Bizden tasayı gideren, Allah'a hamdolsun. Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayıcıdır, çok nimet vericidir ki, insanından bizi durulacak bir yurda yerleştirdi." (Fatır, 35/34,35) diye türlü hamdlerle hamd edecekler ve bütün dualarının sonu da "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah"adır." (Yunus, 10/10) olacaktır. Dünyada hamd bir görev, bir ibadet, ahirette ise bir zevk duyma, zevk almadır. Ve O, öyle hakim, hikmetiyle dünyayı ahirete, ahireti dünyaya bağlayarak iki alemin de işlerini sağlam biçimde idare eden, hamdetmeye layık olan hakim öyle habirdir. Her şeyin sırnı içyüzünü, önünü ve sonunu bilir. Bilerek işleri idare eder.

2-Öyle haberdardır ki bilir yeryüzüne ne giriyor, yerkürenin içine çevresinden ne sokuluyor, mesela neler yağıyor, neler gömülüyor, neler ekiliyor, neler saklanıyor. Ve ondan ne çıkıyor, ne dışarı çıkıyor? Hayvanlardan, bitkilerden, madenlerden, buhardan kokulardan, hararetten, soğukluktan ve başka şeylerden neler içinden dışına çıkıyor. Ve gökyüzünden ne iniyor; mesela yağmurdan, kardan, şimşekten, yıldırımdan, taştan, akan yıldızdan, aydınlıktan, hararetten ve diğer maddi ve manevî güçlerden ve meleklerden neler yerküreye iniyor. Ve gökyüzüne ne çıkıp yükseliyor. Mesela, ne gibi bulharlar, ne çeşit gazlar, ne gibi maddeler, güçler, melekler, ruhlar, dualar, götürüp taşıyanlar, yankılar semaya yükselip çıkıyor. Kısacası hem yerin, hem göğün karşılıklı olarak gelir ve gider bütçelerini sadece bütün kalemleriyle değil, bütün tahakkuklarıyla da tamamen bilir ve hepsinin önünü, sonunu o şekilde idare eder. Hem O öyle rahîm, öyle bağışlayıcıdır. Hakim, her şeyden haberdar olduğu gibi, rahîm ve bağışlayıcıdır da. Hamd edenlere rahîm, rahmetli; kusur edenlere bağışlayıcıdır. Bu sebeble de dünya va ahirette hamd O'nundur. Burada bu "Esma-i Hüsnâ'nın zikredilmesi, ahiretin mümkün olabirliliğini kolay tasavvur ettirmek içindir.

3-5- Öyle olmakla birlikte inkâr edenler, yani Allah'a o şekilde hamd etmeyip o sıfatlarını ve ahiret kudretini inkâr edenler dediler ki.. buradaki "vav" yemin vavidir. Bu ifade kelimesinin sıfatıdır. Taberi'nin beyanına göre, "gayb"dan maksat, insanları henüz bilmedikleri mümkünat (olabilir şeyler) tir ki, gerek hiç yaratılmamış olsun, gerekse yaratılmış da henüz kimse bilmemiş olsun. Burada bu nitelikli niteleme iki nükte, iki ince mânâ ifade eder. Birisi geleceği haber verilen "saat"ın, yani kıyamet gününün ne zaman geleceğini yalnız O'nun bildiğini anlatır; birisi de dağılmış parçaları toplanmasını uzak görerek, imkân dahilinde görmeyerek onu inkâr edenlere cevap noktasını gösterir. Bunun benzeri Kaf Süresi'nde "Fakat yeryüzünün onlardan neyi eksilttiğini biz mutlak biliriz." (Kaf, 50/4) dir. Yani ilmi böyle olan habir, her şeyden haberdar, ve hakime bu nasıl imkânsız olur? Ne göklerde, ne yeryüzünde zerre ağırlığı, yani en küçük kancca miktan, ufak bir mikrop veya molekül O'ndan uzak kalmaz, ilminden kaçmaz ve ne o zerre ağırlığından daha küçüğü, atom, elektron, bir tek parça, parçalanmayan en küçük parça derecesinde en küçük sonsuz ne de daha büyüğü, tamamına vancaya kadar hiçbir O'nun ilminden gaib olmaz. Hepsî huzurunda apaçık bir kitaptaadır. Tefsir bilgilerinin çoğu burada "Kitab-ı Mübin"i, "Levh-i Mahfuz" diye tefsir etmişlerdir. Fakat bunun "Yaş ve kuru hiçbir şey müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptaadır." (En'am, 6/59) âyetinde olduğu gibi, doğrudan doğruya ilâhî ilmi anlatıyor olması daha açıktır. Yani gaib ve hazin ile bütün kainat, Allah'ın huzurunda apaçık bir kitap gibi açık, malum, besbellidir. Buradaki yukardaki fiiline bağlı ve O'nun hikmetini beyan içindir. Yani Allah'ın, o iman edip salih ameller işleyenlere mukâfat vermesi için muhakkak o saat gelecek... O halde sözün özü şu oluyor: Hikmet o saatin gelmesini gerektiriyor. Hem gaybı, hem de büyük küçük, gizli aşıkâr, bütün parçaları ve bütünüyle tüm kainatı kuşatan kamil, mükemmel bir ilim var, bütün olan yoktan var eden kudret de var. O halde o saat neden gelmesin?

6-Elbette gelecek, bu önün bir sonu olacak, müminlere mukâfat, kâfirlerle ceza verecek, kâfirler onu inkâr ediyorlarsa da onlara karşılık kendilerine ilim venileren, Resulullah'ın sahabeleri ve ümmetinden onların izinde gidenler veya ehli kitap bilginlerinden ilmiyle amel edip de imana gelenler sana Rabbından indirileni, yani Kur'ân'ı görüyorlar ki o sırf hak hem de "Çok güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna götürür." Aziz, çok izzetli, çok onurlu, kahreder de aslâ mağlûb edilmez.

HAMİD: O hamdin sahibi, dünyada ve ahirette hamd kendisinin hakkı olan yüce Mahmud'un yolunu gösteriyor. Doğrudan doğruya caddeyi gösteriyor. O yüksek izzet ve hamdi duyuruyor. Ona ermek zevkini veriyor. Yolunu da bildiriyor.

7-8-Böyle iken, O inkâr edenler, âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için çalışan, yarışan kâfirler dediler. Kureys kâfirleri peygamberlik ile alay yollu aralarında demişlerdir ki "Siz bir adam gösterilm mi?...". Hayır, doğrusu ahirete inanmayanları uzak sapıklık ile azab

indedirler. Onun için öyle saçma sapan konuşuyorlar.

Ahirete imanı olmayanların, ahirette görecekleri azabtan başka dünyada da vicdanları azab içindedir. Çünkü dünyanın fanilığı görüldüğü için, ahiret inançları olmayanların kötümser olmaları tabiidir. Sonu hakkında kötümser olan vicdanların ise, azab içinde bulunduğunda şüphe yoktur. Ancak ölümü kendisi için kurtuluş saydıracak bir azab içinde olursa bu başkadır. Peygambere karşı o saçma sapan sözleri söyleyen kâfirler de böyle telaş ve şaşkınlık içinde idiler. Bu şekilde bu "İdrab" (Sözün akışını değiştirerek öncekinden bir başkasına geçme), Allah tarafından o kâfirlerin hallerini beyan ile sözlerini hükümsüz bırakmaktır.

9- Kör mü onlar? O göklerden ve yeryüzünden önlerine ve arkalarına bakmazlar mı? Nasıl bir şekilde bulunuyorlar? Dilersek biz onları yere geçiriveririz. Bir sarınsı ile yerin yanlıvermesi bir anlık bir iş veya üstlerine göklerden parçalar düşürürüz. Bununla için de bir göktaşı parçaları veya bir yıldızın yeryüzüne çarpıvermesi yeterlidir. Bu tehdit cümlesi, arada parantez arası cümlesi gibidir. Şüphesiz ki onda, o göğe ve yere bakıp da önünü ardını düşünmekte mutlak bir âyet bulunur. Bir delil, açık bir âyet bulunur ki, Allah'ın kudretini ve Peygamber'in dediğini ve gerçekten didik didik dağıldıktan sonra da yeni bir yaratmanın mutlak olduğunu ve bu yaratılmanın boş bir oyuncaktan ibaret olmayıp bu dünyanın bir ahireti bulunduğunu anlatır. Fakat herkes için değil Allah'a dönen her kul için "inabe" eden, yani tutuculuktan vazgeçip Hakk'a dönen her kul için. Buna tarihten güzel bir örnek vermek üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

10- Andolsun ki, biz Davud'a tarafımızdan bir fazilet verdik. "Ey dağlar! Onunla beraber tesbih edin." dedik ve bunu kuşlara da (emrettik) ve ona demiş yumaştık.

11- Bol bol zirhlar yap ve biçimlemede ölçüyü gözet dedik. Siz de iyi işler yapın, çünkü ben her yapacağınızı gözetiyorum.

12- Süleyman'ın emrine de rüzgarı verdik. Sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü bir aylık yol idi. Erimiş bakır menbanı da ona sel gibi akıttık. Hem Rabb'i'nin izniyle elinin altında cinlerden de çalışan vardı. Onlardan da kim emrimizden dışarı çıkarsa ona ateş azabından tattırırdık.

13- Onlar, ona mihrablar, timsaller (heykeller) ve havuzlar gibi canaklar ve sâbit kazanlardan her ne isterse yapılarırdı. Çalışın ey Davud hanedanı, şükür için çalışın. Ama kullarım içinde şükreden azdır.

14- Ne zaman ki Süleyman'a ölümü hükmettik, cinlere onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir güve böceği yere dayandığı asâsını yiyordu. Bu sebeple Süleyman yere yıkılınca ortaya çıktı ki, cinler eğer gaybı bilir olsalar o zilletli azab içinde bekleyip durmazlardı.

10- Şanıma yemin ederim ki, Davud'a, en güzel "inabe" etmiş olan Davud (a.s.)'a verdik. Bizden, bizim tarafımızdan, yani gelişi güzel değil, yüce Allah'ın azametini ayrıca bir özelliklikle ifade eden sırf ilâhî bir bağış, olağanüstü bir mucize olarak bir ihсан, o zamana kadar peygamberlere verilenlerden fazla bir âyet, bir nimet verdik. Şöyle ki: Ey dağlar! Dedik. Onunla birlikte zikir yapın, ötüň, çınlayın siz de ey kuşlar, Enbiya Süresi'nde geçen "Dağları ve kuşları Davud ile birlikte tesbih etmek üzere boyun eğdirmiştik." (Enbiya, 21/79), Sâd Süresi'nde gelecek olan "Gerçekten biz dağları kendisine râm eyledik ki bunlar akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte durmayıp tesbih ederler. Toplanıp gelen kuşları da. Herbir ona döndüğü idi." âyetleri (Sad, 38/18,19) bunun tefsiri demektir.Yani Davud'a öyle güzel bir ses, öyle şanlı bir eda verilmiştir ki akşam, sabah tesbih ettikçe onun sesine bütün dağlar ve kuşlar katılırlar, çınlar öterlerdi. Demek ki güzel sesle nağmeler Davud'un özel bir üstünlüğü, kuşları dahi başına toplayan bir mucizesi olmuştur. Bu mânâ ileder ki, Davud'si ses meşhur olduğu gibi, Davud'un Mezâmîr'i (Zebur'un Süreleri) de meşhurdur. Bu güzel sanatı, İslam'da kesin olarak kınanmış bir sanat zannedenler olmuştur. Fakat bilmek gerekir ki, kınanmış olan fasıklığa yol açan nağmelerdir. Yoksa Kur'an okunurken, tertil (Kur'an'ın usulüne göre okuma) ve sesini güzelleştirme emrolunan bir şeydir. Bu konuda sahih hadis kitaplarında birçok hadisler vardır. Birçokları "gına'nın yani musikinin etkisini ruhanî zannederler. Böyle bir zan, ruhu hava zannetmektedir. Ses bir hava titreşimi olduğu için, müziğin doğrudan doğruya verdiği etki ve heyecan, bir öpücük zevki gibi cismanî ve sinirsel bir etkidir. "Tegannî" yani bir parçayı makamla okuma, ancak bir kelimenin, bir sözün mânâsını ruha duyurmayla hizmet etmesi itibarıyla ki ruhanî bir değer alabilir. Fasıklar hep şehvete yönelen konuları cismanî heyecan aradıkları için, mânâyı öldürerek sadece sinirlere basan kuru nağmelerle cismanî etki arar. Bu ise ruhanî şuuru terbiye değil yok eder. Belki fasık için tamamıyla kendinden geçip hiçbir şey hissetmeyerek mest olmak bir zevkidir. Fakat dinin, şeriatin vermek istediği zevk bu değil, güzel mânâlı, mukaddes şuurlu bir hayat yaşatmaktır. Şeriat istiyor ki, Kur'an okunurken ses güzelleştirilsin, makamla okunsun, ancak ifadenin metnini bozarak, mânâyı unutturarak kuru ses izleyen fasıklardan bestesiyle ve nağmeleriyle değil, sözlerin tecvidini, fashihiğini bozmayarak mânâsının, belagatının (iyi, güzel, pürüssüz söz söyleme) incelikleriyle duyurarak şuurlu bir hayat yaşatacak olan bir seda ile okunsun ki, buna Peygamberin hadisinde "lühûn-ı Arap" denmiş, kırâet ilminde "Tecvid" diye tarif olunmuştur. Bu suretle biz Kur'an okunurken Hz. Davud'un mucizesini yaşamış oluruz. Nitekim Kur'an'ın güzel okuyan hakkında "Davud ehlinin mizmarlarından bir mizmar verilmiştir" diye övülmüştür.

Hz. Davud'un dağları boyun eğdiren, uçan kuşları durduran mucizesi de kuru bir ses oyunundan ibaret, kuru bir terennüm değil, ruhtan kopup Allah'a arz olunan kutsama ve tesbihler idi. Nitekim bu mânâyı belagatla ifade için onunla birlikte dağlar, akıllılar gibi gösterilerek, "Ey dağlar!" diye seslenilerek "Kuşlar" kelimesi onun mahalline atfedilmiştir. Dağlar, kuşlar böyle emrine râm edildiği gibi, ve ona demiri de yumaştıktı. Tefsir bilgileri bunu şöyle tefsir ediyorlar: Kızdırmaya ve dövmeye muhtaç olmaksızın elinde bal mumu gibi dilediği şekle koyuverdi. Fahrüddin Râzî der ki: "Allah'ın kudretine göre bunu uzak bir ihtimal olarak göremelidir." Çünkü görüldüğü ki ateşte öyle yumaşıyor, öyle çözülüyor ki, yazı yazılan mürekkep haline geliyor. O halde akıllı başında olanlardan kim onu ilâhî kudrete göre uzak görür? Gerçi bazı insanlar bundan maksadın, ateş ile ve alet kullanmakla demir eritmeyi buldu ve ortaya çıkardı demek olduğu kanaatine varmışlardır. Fakat bu doğru değildir. İnancının zayıflığı ve Allah'ın kudretine itimatızsızlığı onu bu düşünceye sürüklemiştir. Böyle olmakla birlikte âyetin bu mânâyı da ihtimali yok değildir. Demirin bulunması ve ertilmesi daha eski olsa gerektir. Fakat onun mum gibi dilediği şekle koyarak elbise dokuyacak derecede hassas sanayi uygulamak Davud (a.s.)'a nasıb olmuş bir sanattır. Nitekim Enbiya Süresi'nde Biz ona sizin için, savaşınızın şiddetinden korumak için giyecek sanatını öğrettik.." (Enbiya, 21/80) buyrulmuştu ki, bundan bu sanatın daha sonrakilere de yadigar kaldığı anlaşıyor. Çünkü âyetteki "sizin için" ifadesi Muhammed ümmetinedir. Burada ise bu hikmet şöyle ifade olunuyor.

11- Yap diye, bol bol, geniş geniş zirhli elbise parçalarını birbirine ölçülü biçimde tak. Dokunuşunu ve biçimini iyi ölç, biçiminde maharetili ol, iyi biçime yatır. Deniliyor ki, yüce Allah'ın bu sanatı övmesinin hikmeti şudur: Bu sanatta "Savaşınızın şiddetinden sizi korumak." (Enbiya, 21/80) buyrulduğu üzere, Allah katında muhterem olan insanlığı öldürülmekten korumak ile ruhu koruma vardır. Onun için bunu yapan, kılıç vesaire gibi saldıran silah yapanlardan daha hayırlıdır. Dünyada fazla bir silah buluşu yapan ve onu kullanmasını bilenler insanlığı bir bakımdan yararlı iseler, ondan koruma vasıtasını bularlar başıya ve iyiliğe hizmet ettikleri için daha çok yararlıdır. Bu sebeple buyruluyor ki hem salah ile çalışan, iyi bir iş yapın. Burada "yap" denilmeyip de "yapın" denilmesi dikkate değerdir. Bu fiilin öznesi yerine kullanılan çoğul zamir, Davud ile birlikte beraberinde bulunanların yerine kullanılmıştır, diye söylemişler ise de bu bunun, "Savaşınızın şiddetinden sizi korumak." (Enbiya, 21/80) gibi hikayenin bir ibreti olmak üzere Muhammed ümmetine sesleniş ile bir ek cümle olduğu kanaatindeyiz ki, şöyle

demek olur: Siz de ey Muhammed ümmeti, iyilik ve barış ile çalışan, daha güzel işler yapın. Çünkü ben ne yapacağınızı gözetiyorum, her ne yaparsanız görürüm. Yani ona göre müfakatını veririm.

12- Süleyman'a da rüzgarı, râm ettik, emrine verdik. Deniliyor ki Süleyman (a.s.)'ın emrine verilen özel bir rüzgardı. Bildiğimiz bütün rüzgarlar değildi. Çünkü onlar ihtiyaç zamanlarında herkesin yararını içindir. Onun için bütün kıraatlarda bu "Rüzgar" kelimesi tekil okunmuş, hiç birinde "Rüzgarlar" okunmamıştır. Yani Süleyman (a.s.) isterse bütün âlemin rüzgarnı tutabilirdi demek değil, havanın bir akıntısına yön verebilir, onunla dilediği yere gidebilirdi. O bir rüzgardı ki sabah gidişi bir ay akşam dönüşü de bir ay. Şer'an bir günlük yol altı saat olduğuna göre, otuz kilometre itibarı edilsen, gidiş dokuz yüz kilometre, gelişi de dokuz yüz kilometre olarak bir sekiş yüz kilometre kateder. Burada "Sabah gidişi'nin zamiri "riyh" rüzgardır denilmiş. Onun gidişi diye, Süleyman'dır denilmemiş olduğuna göre, yalnız rüzgarn hızı gösterilmiş demek olur. Süleyman (a.s.) bununla balon gibi mi, yoksa uçak gibi mi giderdi, orasını Allah bilir.

Seyretti heva üzere denir taht-ı Süleyman
Ol saltanatın yeller eser şimdî yerinde.

Hem ona, yani Süleyman'a "Kıdr", yani erimiş bakır pınarını sel gibi akıttık. Yani madenden su akar gibi akıttık. Kâdî Beydavî, bunun Yemen'de olduğunu kaydetmiştir. Alûsî de şu rivayetleri kaydediyor: İbnü Münzir, İkrime'den şöyle rivayet etmiştir: "Yüce Allah bakın üç gün su gibi akıttı" dedi. "Niçin" denildi, "bilmem" dedi. İbnü Ebî Hatim de Süddî'den şöyle rivayet etmiştir: Ona üç gün bakır madeni akıttı. Behir'de de İbnü Abbas, Süddî ve Mücahid'den şöyle nakledilmiştir: Demişler ki üç gün üç gece aktıldı ve Yemen'de idi. Mücahid'den bir rivayette de bakının Sana'dan aktığı, ayda üç gün aktığı da söylenmiştir. Biz bunlarla, ilâhî bir ihşan olan ilim ve sanatla aktılımsı olmasının daha önemli görüyoruz. Cinden de, tekili cinnî olan cin, bizim açıklayamayacağımız gizli yaratıklardır. En'am Süresi'ndeki "Biz her peygambere de insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık" (En'am, 6/112) âyetine bkz. Cinden denilmekle anlaşıyor ki hepsi değil bazı cin. Rabb'inin izniyle, yoksa cin insana çalışmaz. "Onlardan her kim emrimizden saparsa..." Bu cümle cinlerin de mükellef olduklarına bir uyardır. Bununla birlikte Hz. Süleyman'a çalışan cinlerin bir parça sapınca ve kayınca yanacak şekilde ateş kenarında, şiddetli bir baskı altında çalıştıklarına da işaretir.

13-14-Burada cinlerin sanatın sırlarını bilen birer sanatkar oldukları da şundan anlaşıyor Onlar ona ne isterlerse yapılarırdı. Mihrablar ve heykeller.

MİHRAB: "Mif'al" alet ismi ölçüsü olduğu gibi, bir de "midrar" gibi mûbalağa (abartma) kipi olur ki, mihrabın esasen bu mânâdan alındığı söyleniyor. Keşşaf'ta denilir ki: Meharib, bayağıllıktan korunmuş ve uzak olan şerefli meskenler ve oturulacak yerler demektir. Bunları onur ve haysiyetle korunduklarından ve savunulduklarıdan dolayı, "Meharib" ismi ile isimlendirilmiştir. Gerçi burada meharib, mescitlerdir diye de tefsir olunmuştur. "Temasil" timsal kelimesinin çoğuludur. Timsal, canlı veya cansız bir şeyin biçimine benzer yapılan herhangi bir şekildir. Burada "temasil" melekler, peygamberler ve salih insanların şekilleridir denilmiştir. Halk görsün de onları gibi ibadet etsinler diye mescitlerde bakırdan, piriçten, sırçadan, mermerden bunları şekilleri yapılmış. Böyle heykeller yapılmasına Süleyman (a.s.) nasil izin verdi? diye sorabiliriz. Cevaben derim ki: Tasvir yapan ve zulûm gibi aklın kötü gördüğü şeylerden değildir. Böyle olanlarda şeriatlerin birbirinden farklı hüküm getirmeleri mümkündür. Ebû'l-Âliye'den rivayet olduğuna üzere, o zaman resim yapmak haram kılınmamıştı. Bununla birlikte heykellerin hayvan suretinde olması şart değildi. Ağaç gibi cansız resimleri de caizdir. Onun için Râzî, yalnız "nükuş" demekle yetinmiştir. "havuzlar gibi canaklar."

CIFAN: Çanak mânâsına "cefne" kelimesinin çoğulu, CEVAB da büyük havuz mânâsına "cabiye"nin çoğuludur. "Sâbit kazanlar".

KUDÜR, "Kıdr" kelimesinin çoğuludur. Kıdr, gerek topraktan ve gerek başka bir madenden çömlek, tencere ve kazan gibi içinde yemek pişen kapdır.

RASİYAT, yerinden kalkmaz, ağır ve sabit mânâsına "Rasiy" veya "Râsiye"nin çoğuludur. Demek ki çok yemekler pişiriliyor, pek büyük sofralar kuruluyormuş. Çalışın ey Davud ailesi, o büyük şükür için çalışın. Yani o büyük nimet ve refah içinde tenbelliğe zevk ve eğlenceye dalmayın, çalışın. Hem çalışmanız, bu nimetlerin şükürünü eda etmek, her birini yerinde harcararak Allah Teâlâ'ya daha güzel amellerle kulluk eylemek için olsun ki "Andolsun şükrederseniz elbette sizin (nimetinizi) artırırm." (İbrahim, 14/7). Bununla birlikte kullanm içinde çok şükreden azdır.

ŞEKÜR, çok şükreden, bütün gücünü şükretmeye harcayan, kalbi, dili ve diğer organları hem itikad, hem itiraf, hem çalışmakla ve çoğu zamanları da şükür ile meşgul olmaları. İbnü Abbas'tan bir rivayette: Bütün durumlarında şükredendir. Neml Süresi'nde geçtiği üzere "Ey Rabbim! Bana, ana ve babama lutfettiğin nimetine şükretmemi ve senin razı olacağın iyi işler yapmamı bana ilham et. Rahmetinle beni de salih kullarının arasına sok." (Neml, 27/19) duasını vird ediniş olan Süleyman (a.s.), o az olan şeker kullarından. Rivayet olunuyor ki Hz. Ömer bir adamın "Allahım beni o azdan kal" diye dua ettiğini duymuş: "Bu nasil dual" diye sormuş. O zat, "İstiyorum ki, demiş, Allah "Kullanm içinde şükreden azdır" buyuruyor. Beni de azlardan kılmasını istiyorum." Bunun üzerine Hz. Ömer "Herkes Ömer'den daha bilgili" demiş.

Burada "arz", yeryüzünün ismi değil, fiilden "ekl" ölçüsünde mastardır. Erda adındaki böceğin fiili, yani ağaç kurdu denilen bir nevi güvenin yemesi, kırkmaş mânâsındır deniliyor, bir güve böceği demek olur. Süleyman (a.s.)'ın ölüm şekli hakkında türlü rivayetler varsa da biz onları bir yana bırakıyoruz.

Allah Teâlâ'ya inabe'si (dönmesi) güzel, nimetlerine şükür ile hep bahtıyılar Onlar Davud ve Süleyman (a.s.)'ın hallerini beyandan sonra, nankörlükte bulunanlara örnek olmak üzere, Sebe' kavminin hali hikaye olunarak buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

15- Andolsun ki Sebe' kavmi işleri oturdıkları yerde bir ibret vardı: Sağ ve soldan iki bahçe! (onlara): "Rabbimizin rızından yiyin de O'na şükredin, ne güzel bir belde ve çok bağıslayıcı bir Rab!" (denildi).

16- Fakat onlar (şükürden yüz çevirdiler) bakmadılar. Biz de üzerlerine Arim selini salıverdik ve o güzelim iki bahçelerini buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sîdir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik.

17- Bunu onlara nankörlüklerinin cezası yaptık ve biz hep böyle çok nankör olanları cezalandırırız.

18- Biz onlarla o bereket verdiğimiz memleketler arasında, sırt sırta şehirler meydana getirmiştik. Ve onlar da muntazam gidiş geliş düzenledik. (Onlara): Buralarda gecelerce ve gündüzlerce emniyet içinde gezip yürüyün (dedik).

19- Buna karşı onlar: "Ey Rabbimiz! Seferlerimizden arasını uzaklaştırdı" dediler ve nefislerine zulmettiler. Biz de onları efsanelere çevirdik ve tamamen didik didik dağıttık. Şüphesiz ki bunda çok şükredecek her sabırlı için elbette ibretler vardır.

20- Yine yemin ederim ki, İblis onlar hakkındaki zannını hakikaten doğru buldu da içlerinde müminlerden ibaret bir gruptan başkası ona uydular.

21- Halbuki İblis'in onlar üzerinde hiçbir saltanat kudreti yoktu. Fakat biz ahirete imanı olanı belli edecek, ondan şüphe içinde bulunandan ayırt edecektik. Öyle ya Rabb'in her şeyi çokletyendir.

15- Sebe' kavminin evlerinde, yukarıda açıklandığı üzere ataları Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan'ın adıyla yâd olunan Sebe' kavmi Neml Süresi'nde hikayeleri geçtiği üzere önceleri güneşe tapanlarken, Belkis idaresinde Hz. Süleyman'a itaat ederek memleketlerini kurtarıktan başka, ilerlemişlerdi de. Meskenleri, merkezleri Yemen'de Me'rib şehri idi ki, Sebe' ona dahi denilir. Bunların meskenlerinde kendileri için bir âyet, bir ibret olmuştur, bu âyet, zikrolunacak iki cennet zannedilebilir de Keşşaf'ın hatırlattığı

üzere yalnız o değil, hikayelerinin tamamıdır. Şöyle ki Sağ ve soldan iki cennet, iki tarafı bağlar, bostanlar, hal dili ile diyorlar ki Rabbinizin nzkından yiyyin de O'na şükredin. Bu nimetin değerini bilerek ona göre ibadet edin, çünkü beldeniz hoş bir belde, son derece şirin bir belde, Rabbiniz, bağışlaması çok bir Rabdır. Onun için şükürünü bilin de iyi hizmet edin. Çok güzel bir tesadüftür ki "Hoş bir belde" ifadesi ebced hesabıyla İstanbul'un fethine tarih düşmüştür. (857) Molla Cami rahmetlinin bir hediyesi olmak üzere meşhurdur ve bilinmektedir.

16-17- Fakat onlar, o Sebe'liler yüz çevirdiler. Rivayete göre on üç peygamberleri kendilerini davet ettikleri halde şükürden kaçındılar, hizmetine bakmadılar. Biz de üzerlerine "Arim" selini salıverdik. Arım seli, Ebülfida, tarihinde "Bu seddi (barajı) Me'rib yurdunda Sebe' b. Yeşub yapmış ve ona yetmiş kadar çay akıtımsı ve uzak vadilerden selleri celbeylemiş idi" der. Alûsî'de de, Keşşaf'ta da denilir ki: "Bu sed (baraj) Belkis'in yaptığı sedd idi ki, iki dağın arasını taş ve zift ile kapatarak kaynak ve yağmur sularını birtkirmiş ve sulama için gereği kadar haklar bırakmıştı." Alûsî'nin nakline göre, seddin arkasına suyu hapsedip, tutup, birbiri üzerine çeşitli kapılar ve önüne nehirlerinin sayısınca on iki havuz yapmıştı. Bir rivayette bu barajı Yemen kabilelerinin babası olan Himyer'in yaptığı söylenmiş, bir rivayette de büyük Lokman b. Âd'ın yaptığı ve taşlarını kalay ve demirle perçinlediği ve bir fersah kare olduğu söylenmiştir. Bu rivayetlerin hepsinin alınmasında bir çelişki yoktur. Önce Sebe'nin başlamış olması, sonra Himyer'in, sonra Lokman'ın ve Zülkameyn'in dahi sonra da Belkis'in peşpeşe çeşitli inşaat ve tamirlerde bulunmuş olmaları pek ala düşünülebilir. acı, kekre veya buruk "esi" açıcı, tarafe veya tarfandan bir çeşit, büyük bir çeşit diye tefsir ediyorlar. Kamus tercümesinde "tarfâ" ılgın açıcı ve "esi" onun acı ılgın denilen iri kısmı diye zikredilmektedir. "Sidir" Arabistan'ın en makbul ağaçlarından olmak üzere m eşhurdur. Meyvesine "nıbk" ve "Arabistan kirazı" denildiği Kamus tercümesinde yazıldığı. Ezherî demiştir ki: Sidir ikidir. Birisinden yararlanılmaz ve yapırağı yıkamaları yaramaz. Meyvesi kekredir, yenmez, "dâl" denilen budur. Bir kısmı da su üzerinde biter, meyvesi "nıbk"dır. Yaprakları yıkama özelliğine sahiptir. Unnağ ağacına benzer. "Onların iki bahçesini buruk yemişli... İki bahçeye çevirdik." Burada ikinciyne "cennetneye" denilmesi müşaके ve tehakküm içindir. Türkçede bilinen bir atasözü vardır. "Bakılırsa bağ olur, bakılmazsa dağ olur." Bu küfrandır. Yani nimete nankörlüklerinden dolayı.

18- Hem onlarla o mübarek kıldığımız, içlerine bereket verdiğimiz kasabalar arasında, sırt sırta kasabalar yapmışık. O "bereketli kasabalardan maksat, Şam diyarındı. Katade'den rivayet olunduğu üzere, yani sırt sırta bitişik diye tefsir edilmiştir. Ve onlarda, yani o kasabalarda yolculuğu belirli bir miktar üzere tertib ve tanzim etmişik. Her biri yolcu için birer istasyon ve birer merhale halinde idi; birinden çıkan azık taşımadan ve açıkta yatmadan ve tehlike gömeden diğerine gidebilirdi. Öyle ki O sırt sırta kasabalar içinde geceler ve günlerce emniyet ve asayiş ile gidin gezin, öyle muntazam, öyle emniyetli idi. Demek ki yalnız Sebe' değil, Yenen'den Şam'a kadar Arabistan baştan başa böyle bayındır ki, bu çok dikkat çekicidir.

19- İşte bu nimete karşı da onlar nankörlük ederek ey Rabbimiz dediler, bizim bu seferlerimizin arasını uzaklaştı. İsrailoğullarının hayır olan "Ala"yı, (daha değerli) "edna" (daha değersiz) ya değişmek istedikleri gibi, bunlar da bayındır olmasından rahatsızlık gösterdiler, onların ortadan kalkıp, aralarına uzun mesafelerin, sahraların girmesini istediler.

Bunu gerçekten böyle sözlü olarak istemiş olmaları düşünülür ise de yaptıkları nankörlük ve isyan durumları ile istemiş olmaları da zannedilir. İşte dediler ve nefislerine zulmettiler, kendilerine yazık ettiler. Çünkü belalarını aradılar biz de kendilerini efsanelere, masallara çevirdik. Denilir ki ciddi bir süvanı, iki aydan fazla bayındır yer ve kasabalardan giderdi ve dört aylık mesafeden ahali bir diğerinden azık taşımadan ve açıkta darımadığını ettik. Gassan, Şam'a katıldı, Enmar Yesibe, Cüzam Tihame'ye, Ezd Uman'a katıldı. Şüphesiz ki bunda, Sebe'nin zikrolunan bu hikayesinde elbette âyetler var, ibret alınacak delaletler var. Çok şükredecek her çok sabırlı için, yani çok şükredici olmak için çok sabırlı olmak lazımdır. Ve işte böyle çok sabırlı olup çok da nimetlere eren ve çok şükredici olan kimseler için, bu Sebe' hikayesinde önemli ibretler vardır. Heva ve heveslerini frenleyip zahmetlere, meşakketlere tahammül ederek görev ve ibadetlerine çalışan sabırlı kimseler, memleketlerini Allah'ın yardımıyla cennet gibi imar eder nimetlere erler. Allah'ın pek az olan şükredici kullarından olmak isteyenler de, o nimetlerle azmayıp yine sabır ve sebat ile şükürüne gayret edip, sabırla çalışacak olan sabredenlerin ve çağa sarfedenlerin içinde yer alırlar.

20-21- Yine yemin ederim ki, İblis onlar, yani Sebeli'ler ve Âdemoğulları aleyhinde zannını doğru kıarttı. "Ey Rabbim! Beni azdırdığın şeye karşılık, ben de andolsun yeryüzünde onları herhalde süsleyeceğim (onları kendilerine hoş göstereceğim), onların hepsini toptan mutlaka azdıracamım. Ancak onlardan ihlasa erdirilmiş kulların hariç" (Hicr, 15/39,40) demiş olan İblis dediğini gerçekleştirdi. Onun için halis müminlerden ibaret bir zümreden başkası o İblis'e tabi oldular, ardınca sürüklendiler. Bu sürükleş de onun gücünden değil, kendilerinin ahirete imansızlıklarındanandır. Çünkü Allah Teâlâ imanı olanla olmayanın ahiretini ayırmıştır. Onun için, o ardınca gidis esas itibarıyla şeytânın üstün gelmesinden değil, Hak'kın emrinin ve iradesinin üstün gelmesindedir. Yoksa Allah'ın iradesinin aksini gerçekleştirmek kimin haddine. Her şeyi karşı koruyucu, muhafız hakim ancak rabbın Allah'dır. "Rabb'in her şeyi gözetleyendir." Onun için hiçbir şeyden korkmayarak:

Meâl-i Şerifi

22- De ki: "Allah'ı bırakıp da tanrı saydığınız putlarınıza istediğiniz kadar yalvarın. Onların ne göklerde, ne yerde zerre kadar güçleri yetmez. Onların, bunlarda bir ortaklığı da yok. Allah'ın da onlardan bir yardımcısı yoktur."

23- Allah'ın huzurunda şefaât da fayda vermez. Ancak izin verdiği kimsenin ki müstesna. Nihayet kalblerinden dehşet giderildiği zaman "Rabbiniz ne buyurdu?" derler. (Şefaât sahipleri de): "Hakkı söyledi!" derler. O, her şeyden yüksek ve büyüktür.

24- De ki: "Size göklerden ve yerden rızık veren kimdir?" Yine de ki: "Allah'tır, herhalde ya biz, ya da siz mutlak bir hidayet üzerindediz veya açık bir sapıklık içindeyiz."

25- De ki: "Siz bizim yaptığımız günahlardan sorumlu tutulmazsınız. Biz de sizin yaptıklarınızdan sorumlu olmayız."

26- De ki: "Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra da hak hükmü ile aramız ayıracaktır. Asıl hüküm veren ve her şeyi bilen O'dur."

27- De ki: "O'na ortak diye takıştırdıklarınızı bana gösterin bakalım! Hayır, öyle şey yoktur, doğrusu güçlü ve hikmet sahibi olan ancak Allah'tır."

28- Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.

29- Ve: "Eğer gerçekçisensiz bu vaad ne zaman olacak?" diyorlar.

30- De ki: "Size vaad edilen öyle bir gündür ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz, ne de ileri geçebilirsiniz."

22-30- Ancak kendisine şefaât için izin verilmiş olan kimse hariç ki önce Makam-ı Mahmud'da Muhammed (s.a.v.), sonra derece derece diğer peygamberler, salih kimseler ve melekler. "Nihayet kalblerinden dehşet giderilince.." Yani izin verdiklerinin şefaati de birdenbire oluvmeyiz, mahşer de, bekleme yerinde çok beklerler. Dehşetli korku heyecan içinde bekler, o dereceye kadar beklerler ki sonunda kalplerinden o dehşet ve heyecan giderildiği, yani şefaate izin verdiği zaman, şefaât bekleyenler şefaât eden şefaâtçilerine derler Rabbiniz ne söyledi? Şefaatinizi kabul buyurdu mu? Şefaâtçılar da

buna cevap olarak Hakk'ı derler, yani hakkı söyledi. Hakk ne ise o olsun buyurdu derler, dolayısıyla kâfirlere şefaât olmaz. "Bunlar, O'nun rzasına ermiş olandan başka kimseye şefaât etmezler"(Enbiya, 21/28) âyetine uygun olarak, yalnız Allah'ın razı olduğu müminlere şefaât ederler. "Biz seni ancak bütün insanlara peygamber gönderdik..." Bu âyet de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Arap ve Arap olmayan bütün insanlar topyekün içine aldığına delil olan âyetlerdendir.

Meâl-i Şerifi

31-36- 31- Kâfirler: "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız, ne de ondan öncekilere." dediler. Fakat o zalimler yakalanıp Rablerinin huzuruna durduruldukları zaman, birbirlerine söz atarken bir görsen! Bir taraftan zayıf düşürülenler, o büyüklük taslayanlara: "Siz olmasaydınız biz mutlaka mümin olurduk" derler.

32- Diğer taraftan büyüklük taslayanlar, zayıf düşürülenlere: "Size hidayet geldikten sonra, sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, siz kendiniz suçluydunuz." derler.

33- O zayıf düşürülenler de o büyüklük taslayanlara: "Hayır, (işiniz) gece, gündüz hilekârlıktı. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eş koşmamızı emrediyordunuz." derler. Bunlar azabı gördükleri zaman içlerinden pişmanlık geçimekteydiler. Biz de o kâfirlerin boyunlarına demir halkalar geçmiştirdik. Onlar sadece yaptıklarının cezasını çekiyorlardı.

34- Biz herhangi bir memlekete tehlikeyi haber veren bir uyarıcı gönderdikse, mutlaka oranın refah ile şımartılmış olanları: "Biz sizin gönderildiğiniz şeyleri tanımayız." dediler.

35- Ve yine dediler ki: "Biz malca da daha çoğuz, evlatça da, bize azab edilmez."

36- De ki: "Rabbim nzkı dilediğine genişletir, dilediğine sıklar. Fakat insanların çoğu bilmezler."

Meâl-i Şerifi

37- Halbuki sizi huzurumuza yaklaştıracak olan, mallarınız ve evlatlarınız değildir. Ancak iman edip de salih amel işleyenlere gelince, işte onların amellerine karşı kendilerine kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde emniyet içindedirler.

38- Âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarışanlara gelince, işte onlar Hakk'ın huzuruna azab içinde getirileceklerdir.

39- De ki: "Gerçekten Rabbim kullarından dilediği kimseye rızık hem genişletir, hem daraltır. Her neyi hayra harcarsanız O, onun yerine başkasını verir. Hem O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

40- O gün Allah, onları hep birlikte mahşere toplayacak, sonra meleklerle: "Şunlar size mi tapıyorlardı?" diyecektir.

41- Onlar da: "Seni tenzih ederiz. Bizim onlara karşı sığınacak velimiz sensin. Hayır, onları cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmışlardı." diyecekler.

42- İşte o gün birbirinize ne bir menfaate, ne de bir zarara sahip olabilirsiniz. Ve siz o zulmedenlere: "Tadın bakalım o yalan deyip durduğunuz ateşin azabını!" deriz.

43- Karşılarda açık deliller halinde âyetlerimiz okunduğu zaman o zalimler: "Bu, başka değil, sırf sizi atalarınızın taptığı tanrılardan men etmek isteyen bir adam." dediler. Ve: "Bu (Kur'ân), başka bir şey değil, sırf uydurulmuş bir iftira" dediler. O kâfirler, hak kendilerine geldiği zaman: "Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değil." dediler.

44- Halbuki biz onlara öyle ders alacakları kitaplar göndermedik. Kendilerine senden önce bir uyarıcı da gönderdik.

45- Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Hem bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine eremediler. Peygamberlerimi yalanladılar, ama beni inkâr edişin sonu nasıl oldu?

37-43- "De ki: 'Rabbim gerçekten kullarımdan dilediği kimseye nzkı hem genişletir, hem daraltır.' Bu, bir kişide iki zamana göre, yukardaki de 34/36 ayrı ayrı iki şahsa göredir. Onun için iki âyet birbirini tekran değildir. Hem O, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Çünkü diğerleri gerçekten "râzık" (nızık veren) değil, O'nun nzkını insanlara ulaştırmaya yarayan birer araçlardır.

44-45- Kendilerine senden önce bir nezîr (korkutucu) göndermedik. Yani o yaptıkları şirkler ne bir kitaba dayalıdır, ne de bir peygambere. Müşrikliği ortaya çıkaranlar peygamberler değildi, yoksa daha önce İsmail ve İbrahim gönderilmemiş değildi. Onun için burada böyle buyurulması, ileride "Hiçbir ümmet hariç olmamak üzere, mutlaka içinde bir korkutucu peygamber geçmiştir." (fatır, 35/24) buyurulmasına aykırı değildir.

Meâl-i Şerifi

46- De ki: "Size sadece bir tek nasihat edeceğim. Şöyle ki: Allah için ikiyeş, üçer ve teker teker kalkarsınız, sonra da iyi düşünürsünüz." Arkadaşınızda (peygamberde) delilikten eser yoktur. O, yalnız şiddetli bir azabın önünde, sizi sakındıracak bir peygaberdır.

47- De ki: "Ben sizden herhangi bir ücret istemem, O sizin içindir. Benim ecir ancak Allah'a aittir. O, her şeye şahittir."

48- De ki: "Gerçekten Rabbim, hakkı yerli yerine koyar. O, gaybları hakkıyla bilendir."

49- De ki: "Hak geldi, batılın önü de kalmaz, sonu da."

50- De ki: "Eğer ben yanılırsam, yalnız kendi adıma yanılırım. Ve eğer hidayet bulmuşsam, bilinmeli ki Rabbimin bana vahiy vermesiyledir. Çünkü O, yakındır, işitir, işittirir."

51- Onları telaşa düştükleri zaman görsen: Artık kaçamak yoktur. Yakın yerden yakalanmışlardır.

52- Ve: "O'na iman ettik" demektedirler. Fakat onlar için (âhiret gibi) uzak bir yerden (imana) el sunmak (ulaşabilmek) nerede?

53- Halbuki daha önce (dünyada) O'nu inkâr etmişlerdi. Uzak yerden gayba taş atıyorlardı.

54- Artık kendileriyle arzularının arasına set çekilmiştir. Tıpkı bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü hepsi işkilli bir şüphe içinde bulunuyorlardı.

46-50- "Gerçekten Rabbim hakkı fırlatır, yerli yerine koyar." Hakkı fırlatır, yani kullarımdan dilediğinin kalbine indirir, yahut bâtılın tepesine geçirir de onun beynini parçalar yahut her tarafa yayar; âyet bu durumda İslâm'ın yayılmasını vaad etmiş olur. Nitekim Hak geldi, yani İslâm geldi, şirk yok olacak. "De ki: 'Ben yanılırsam, ancak kendime kalarak yanılırm.' Bunda Peygamberin de kendi kendine ihtihai ile hareket ettiği takdirde hata edebileceğine delalet vardır.

51-54- O telaşa ve dehşete düştükleri zaman, ölüm veya haşır dehşeti veya "Bedir" telaşesi "Onlar için (imana âhiret gibi) uzak bir yerden el sunmak (ulaşabilmek) nerede?" TENÂVUS: Tenavül, el atmak, el sunmak demektir.

MEKAN-I BAİD: Yani imanın fayda vereceği, mükellefiyetin geçerli olduğu zaman, mükellef olma dünyası geçtikten, azab gelip çattıktan sonra iman, ümitsizlik halinde iman faydasızdır. İşkilli bir şüphe, yani birçok kimseleri de şüpheye düşürmek isteyen veya kendi içlerini de rahatsız eden işkilli, töhmetli şüphe, bütün zalimlerin, kâfirlerin ahirette böyle dehşetli azaba yakalanacaklarını vaad eden bu âyetlerin, gerek Peygamber ve

gerek müminler için, büyük bir müjde ve bütün kullar için bir nimet olması bakımından bunun ardından Fâtır Sûresi'nin de "hamd" ile başlaması ne kadar güzel olmuştur.

FATİR SURESİ

1- Göklerin ve yerin yaratıcısı, yani bütün alemi yokken yaratan, fitratını ilk başta yoktan var eden yahut yaran, yoktan varlığa çıkaran ve yine yaratacak, "Gök yarıldığı zaman.." (İnşikak, 84/1) ve "Gök yarıldığı zaman." (İnfitar, 82/1) hükmünü yerine getirecek olan.

En'am Sûresi'nde de geçtiği üzere, "Fatara" aslında yarmak mânâsınadır. Rağib, uzunluğuna yarmak der. Bundan daha önce örneği geçmeksiniz ilk olarak yaratmak mânâsına meşhur olmuştur. Bu mânâyâ göre "Fatır" ilk yaratmaya göredir. Ve d'li geçmiş zaman mânâsına olacağı için, izafet-i maneviye olarak "marife" olup Allah kelimesine sıfat olmuştur. Bu şekilde ahirete, ikinci yaratılmaya işareti, intikali ve istidlali olmuş olur. Bununla birlikte bazı tefsir bilginlerinin dediği gibi, yarmak mânâsından ismi fail olması da mümkündür. Bu şekilde biz bundan "Gök yarıldığı zaman" (İnfitar, 82/1) ifadesindeki "İnfitar"ı (yanılmayı) da anlamak isteriz ki, bu durumda ahiret yaratılması dahi açıklanmış olur. Ancak yaratacak demek olan bu mânâ gelecek zamana ait olduğu için, "Fatır" dilbilgisi açısından amil (başka kelimelerde amel eden) olarak "lafzi izafet" olacağından marifelik kazanmaz ve Allah ismine sıfat olmaması gerekir. O halde iki ihtimal kalır: Birisi bedel yapılmak, birisi de "Din gününün sahibi." (Fathiha, 1/3) gibi süreklilik ve sebat kastolunarak geçmiş zaman ve gelecek zaman, kapsamaktr. En uygunu da budur. O halde hem ilk yaratılmayı, ve hem ikinci yaratılmayı kapsayarak mânâ işaret ettiğimiz gibi şu olur: Gökleri ve yeryüzünü yaran ve ayıracak olan, dünyayı yarattığı gibi ahireti de yaratan ve melekleri elçiler yapan, yani kendisinden kullarının suurlarına tebliğ vasıtaları, peygamberlere vahiy, salih insanlara ilham, akıllara doğru düşünme fikrini getiren araçlar, yahut kudretini, eserlerini yaratıklarına iletici vasıtalar kılan, öyle ki ikiyeşer üzer, dörder çok kanatlı.

ECNİHA: "Cenah" kelimesinin çoğuludur. Cenah da kanat demektir. Meşhur olan budur. Bir şeyin kol ve kanat gibi sabelerine ve cihetlerine dahi denilir. Meleklerin "cenahları"nın gerçek yüzünü ve nasıl olduğunu ise Allah bilir. Gerçi cenah kelimesini cihet ile tevیل edenler de olmuştur. İfadenin akışından anlaşıldığına göre, burada zikrolunan sayılar tam sayıyı belirleme ve sadece bu kadar olduğunu ifade etmek (tahsis) için değil, koçluğu beyan etmek içindir. Buna göre dörtten yukan kanadı olan melek yok demek değildir. Gerçi Buha'î Müslim, Tirmizî, "Andolsun ki o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görmüştür." (Necm, 53/18) âyetinde İbnü Mes'ud hazretlerinden rivayet etmişlerdir ki, Resulullah Cebrail'i altı yüz kanatla görmüştür. Tirmizî'nin Hz. Aişe'den rivayetine göre de Resulullah Cebrail'i kendî şekliyle ancak iki kez görmüştür. Bir kere Sidre-i Munteha'yı yanında, bir kez de Ciyad (atlar) içinde ki altı yüz kanadı vardı, ufku kapatmıştı. Gerçekten dörtten fazla olabileceğini de anlatılmak için buyruluyor ki yaratmada dilediği kadar artırır. Dolayısıyla meleklerin kanatlarını daha çok yapabileceği gibi, diğer yaratıklarında da dilediği artırmayı yapabilir. Mesela güzel yüzler, güzel sesler, güzel saçlar, güzel hatlar, gözlerde güzelliik, boy ve endamda hoşluk, incelik, biçimde uyumluluk, organlarda tamamlık, güçte şiddet, akılda keskinlik, görüşte ve düşüncede verimlilik ve bereket, kalbte cesaret, ruhta hoşgörü, dilde güzel ifade, konuşmakta yeterlilik, işle beceriklilik ilh... Neler, ne mükemmellikler, ne fazlalıklar yaratır. Bu yüzden Allah'ın yaratışını sınırlı suretlerle sınırlamaya kalkışmamalıdır. Şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir.

2-Onun için şartı ifade eden edat, Allah insanlara rahmetinden her neyi açarsa, hazinesinin rahmetinden herhangi bir rahmeti, maddî veya manevî herhangi lutfu ve nimeti açar salverirse, artık onu, o rahmeti başka tutacak yoktur. Yağar da yağar, ilâhî feyz coşar da coşar. Her neyi de tutarsa onu da ondan başka salacak yoktur. Ve O, öyle aziz öyle hakimdir. Aziz, iradesine, kudretine karşı gelinmek ihtimali yok, hiçbir kayıt ve şartın tesiri altında bulunmayan, hiçbir kanun ile kayıtlı olmayan, istediği harikayı yapan yenilmez galibtir. Bununla birlikte hakimdir de izzet ile fail olduğu gibi, hikmet ile de failidir. O'nun yaratmasından hikmetler, kanunlar çıkar, bu sayede ilimler fenler edinilerek sebeplerine sınımlama niteliklerine erilir. İzzetinin sınırına yanaşılmaz, yani eserlerinin hikmetinden çalışma ve çabalamla ile yararlanılır. İzzet ve rahmetiyle peygamber, kitap gönderir. Hikmetiyle din ve ilim öğretir.

3- Ey insanlar, bütün insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Düşünün ki sizi izzet ve hikmetinden yarandırdımak üzere emanetin ortaya çıktığı insan yaratmış. Allah'tan başka yaratıcı var mı? Niçin siz O'nun nimetini düşünmeyip, Allah için çalışmayıp da başkalanna kul olacaksınız. O size gökten ve yerden nızk veriyor, eğer O vermezse diğer vasıtaların hepsi hükümsüz kalır; çünkü şimdi geçtiği üzere O'nun tuttuğunu başkası koyuveremez. O'ndan başka kulluk edilecek Tanrı yoktur. O halde siz nasıl çevrilirsiniz, nasıl da O'na şirk koşar, başkalanna taparsınız?

4- "Eğerseni yalanlarlarsa.." Bu âyet peygambere teselli veren bir âyettir.

5-6-7- Allah'ın vaadi mutlaka haktır. Ahiret gelecek, o cezalandırma ve mükafat verme herhalde olacaktır. O halde Sakin dünya hayatı sizi mağnır etmesin, aldatmasın. Bugün keyfimize bakalım da yann ne olursa olsun demeyin. Dünyaya dalıp da ahirete dair görevlerinizi unutmayın. Dünya için ahiretinizi feda etmeyin; çünkü gençlik uçup ihtiyarlık çıktığı gibi, dünya her ne olursa bir rüya gibi gelir geçer, ahiret ebedî olmak üzere gelir çatar. Ve sakın o çok aldatıcı mağnır şeytan sizi Allah ile de aldatmasın, Allah'a da mağnır etmesin. Yani Allah kerimdir, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Allah her şeye vekildir diyerek günahlara, tenbelliklere sefihliklere sevketmesini, görevlerini kötüye kullandırmasını. Gerçi Allah öyledir. Fakat öyledir diye mağnurlanmak, Allah saygısını duymamak, izzetini ve celalini hesaba katmamak, Allah'ın cezasını tanımamak gibi bir cinayet ve aynı zamanda Allah'ın imanı ile çalışan salih kullanna vaad olunan nimetlerinden mahrumiyettir. Çünkü küfür ve küfran edenlere şiddetli azab, iman ile salih amallere çalışanlara başişlama ve büyük bir ecir vardır. Bunu mukayese ile anlatmak için buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

8- Ya kötü ameli kendisine allanmış pullanmış da onu güzel görmüş olan kimse de mi (iman edip salih amel işleyenler gibi olacak)? Şüphe yok ki Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de doğru yola çıkarır. O halde canın onlara karşı hasretlerle (üzüntülerle) sıkılıp gitmesin. Çünkü Allah, onların bütün yaptıklarını bilir.

9- Rüzgârları gönderip bir bulut kaldıran da Allah'tır. Derken biz o (bulutu) ölmüş bir beldeye sevkettiğimizdir. Böylece yeryüzüne ölmünden sonra onunla hayat veririz. İşte o dirilme de böyledir.

10- Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır. O'na hoş kelimeler yükselir, onu da salih amel yükseltir. Kötülükler kuranlara gelince, onlara şiddetli bir azab vardır. Onların tuzakları hep darmadağın olur.

11- Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir damla sudan yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun bilgisi olmadan ne bir dişi hamile olur, ne doğurur. Kendisine ömür verilen de ömrünün uzatılması da, ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bu, Allah'a göre kolaydır.

12- Hem iki deniz eşit olmuyor. Şu tatlı, hararet keser, içerken (boğazdan) kayar; şu da tuzlu, yakar kavurur. Bununla beraber her birinden taze bir et yersiniz ve bir ziynet çıkarır, giyinirsiniz. Allah'ın lütfundan nasib arayasınız

diye suyu yara yara giden gemileri de görürsün. Gerek ki şükredeceksiniz.

13- O, geceyi gündüze sokuyor, gündüzü de geceye sokuyor. Güneşi ve ayı emrine âmâde kılmıştır. Her biri mukadder bir gayeye akıp gidiyor. İşte bu gördüklerinizi yapan Allah sizin Rabbinizdir. Mülk (hükümranlık) O'nundur. O'ndan başka tapptıklarınız ise, bir çekirdek zarını bile idare edemezler.

14- Kendilerine dua ederseniz duanızı işitmezler. İşitseler bile size cevabını veremezler. Kıyamet günü de kendilerini Allah'a ortak koştuğunuzu inkâr ederler. Sana her şeyden haberdar olan (Allah) gibi bir haber veren olmaz.

8- Ya artık o kimsede mi ki, âyetin aşığı kısmını yukansının bir kolu, bir dalı yapma, de bunu inkâr içindir. Cümlelin haberi (yüklemi)de gizlidir. Yani iman edip salih ameller yapan kimselere mağfired ve büyük bir ecir var diye, onun tersi olan o mağnır kimsede mi onun gibi olacak ki kendisine kötü ameli süslü gösterilmiş, hırsı şehvetle allanmış pullanmış cazibeli, hem zevkine, hem menfaatine uygun, sonu iyi gelecek bir amel gibi hoş gösterilmiş de onu güzel görmüş, vehminin kuruntusu ve hevesleri aklına baskın gelmiş, şehvetlerinin sarhoşluğu gözünü gönlünü bürümüş.

Öyle içeren ki nihayet beni görürsün.

Çirkin benim katımda güzel diyen, kendini bilmeyecek derecede sarhoş gibi tersi dönmüş, batılı hak, kötüyü iyi, fenalığı güzel görür olmuştur. İşte alçak bir hayata aldanan bu hale geleceği gibi, Allah gafur diye günahlarda ısrar eden mağnurlar da bu hale gelir. Bir insan böyle kötüyü iyi görecek kadar şaşkın ve vıcıdansı nasıl olur diye hayret etme! Çünkü Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola getirir? Peygamberlerine ve onlara yuanelara hıdayet verdiği gibi, şeytanlara ve onlara yuanelara da sapıklık verir. Onun için nefsin onlara iç yangısı ile, üzüntülerle geçmesin. Üzülmeye görevine bak. Allah onlann ne sanatlar yaptıklarını ve yapacaklarını da bilir. Yani onları en başta öyle şaşırtması hikmetsiz, sırf zorla olmadıgı gibi, sonunda da yaptıklarını yanlanına bırakacak değildir. Şüphe yoktur ki kötüyü iyi gören sonunda iyilik görecek değildir. Elbette onlar salih amel yapan müminler gibi, mağfired ve ecre erecek değiller, bir gün gelip belaneları bulacaklardır.

9-Ya o nasıl ve ne zaman olacaktır denilirse, bunun bir inkılap (değişim) ve nüsur ile olacağı anlatılmak üzere buyruluyor ki: "Rüzgarları gönderen Allah'tır..." İşte "nüşûr" da böyledir. Böyle bir inkılap ile durgun hevesleri harekete getirerek göklere yükselcek bulutlar gibi yetenekli unsurları coşturarak yararlı rüzgarlara benzer ilâhî bir cereyanın sevk ve idaresiyle bir ölü beldeye nasıl bir hayat veriliyorsa, hepse için ölülerin dirilmesi demek olan "nüsur", yani öldükten sonra dirilme de işte öyle bir kıyam ve kıyamet iledir. (Nüşur kelimesi için Furkan Sûresi, 25/3. âyetin tefsirine bkz.)

10- Her kim izzet istiyorsa, zillet ve hakaretten kurtulup şerefli, haysiyetli, kuvvetli olmak arzu ediyorsa bilsin ki, izzet tamamı ile Allah'ındır. Dünyada da Allah'ındır; ahirette de Allah'ındır; dolayısıyla izzet isteyen suna buna tapmakla kendisini zelil etmemeli, hepsini geçip Allah'a yükselmelidir. Fakat O'na hoş kelimeler yükselir. Onu da salih amel yükseltir.

KELİMİ TAYYİB: Başta, Kelime-i tevhit olmak üzere tesbih (sübhanellah), tahmid (elhamdüillâh), tekbir (Allahu ekber), dua, istiğfar ve zikirler gibi hoş kelimelerin hepsini içine alır. Ve bunların ilâhî arşa yükselip de "Gerçekten iyilerin kitapları hiç şüphesiz 'iliyyîn'dedir." (Mutaffinin, 83/18) buyrulduğu üzere makbul ameller defterine yazılması, ancak bunları tahakkuk ve tasdik ettirecek salih amellere yaklaşmakla olur. Hz. Peygamber (s.a.v)den rivayet edildiği üzere hoş kelimelerdir. Bir kul bunu dediği zaman melek onunla semaya çıkar, onu Rahmân'ın katına arzeder, fakat salih amel olmazsa kabul olunmaz. Yine hadiste yer almıştır ki, Allah Teâlâ bir sözü amelsiz kabul buyurmaz, sözü, ameli, niyeti de ancak sünnete uygun olmakla kabul buyurur. Kısacası izzeti elde etmek sözlü ve fiilî itaat ile olur; yoksa gurur ve tembellik, şeytanlık ve kötülüklerle seğılir. Çünkü Seyyiat, türlü türlü kötülüklerle tedbir alan şeytanlık ve entrika ile uğraşanlara veya rıyakarlık yapanlara gelince "Onlar için şiddetli bir azab vardır. Onların tuzakları damadağın olur." Kureyş'in, Darunnevd'e'de Peygambere yapmak istedikleri hileler gibi bozuk fikirler başlanına geçer.

11- Allah'ın izzeti ve diriltmesi ve nüşurun doğruluğu diğer âyetlerle de açıklanarak buyruluyorki ki: "Allah sizi bir topraktan yarattı.." Bu öyle bir gerçektir ki maymundan yaratıldıklarının iddia edenler bile, daha önce topraktan sonra da bir nutfeden (spermden) geldiklerini inkâr edemezler. İstidlal zincirinde bir halka daha itiraf etmiş olurlar. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın tabiatlar üzerindeki izzet ve hakimiyetini gösterir; nitekim sonra sizi çiftler yaptı, o nutfeden (spermden) sade erkek değil, dişiler de yaptı ve evlenme kanunu koydu, hem bunları yapıp da bırakvermedi. Herhangi bir dişinin hamile kalması ve çocuğunu doğurması hep O'nun ilmiyleidir. Dolayısıyla gizli günah yapmak isteyenler de bilmelidirler ki Allah yaptıklarını bilir ve ne yaptıklarına ömür verilmesi ne de ömründen eksiltilmesi, yani doğmadan ölmesi veya az yaşaması veya yaşadıkça ömrünün tükenmesi olmaz ki herhalde bir kitapta yazılı olmasını, yani hiçbirisi gelişi güzel bir tesadüf ile değil, herbiri mutlaka ilahi ilimde takdir edilmiş ve levh-i mahfuzda yazılmış olarak meydana gelir. Bu kadar parçalar nasıl bililir diye uzak gömmelidir. Çünkü o, Allah'a göre kolaydır. Onun için O'na göre öldükten sonra diriltmek de kolaydır.

12- "İki deniz bir değildir." Bu da tabiatın hakim olmadığını ispat eder. Burada mümin ile kâfirin veya dâr-i İslâm ile dar-ı küfrün de temsil yoluyla farkına bir işaret vardır. Birî tatlı birer acıdır taze et, evet acı denizde tatlı balık oluyor, acı sularda da. Demek ki muhitin (okyanusunın-çevrenin) tabiatı üstünde yaratıcının itkisi ile böyle de görülüp duruyor. Giyneceğiniz bir süs, bir ziynet de çkanyorsunuz. Ancak, mercan gibi takılan ziynetler. Fakat bunların tatlı sulardan çıkarıldığı bilinmediğine göre "Her birinden" kaydına bağlanması dikkat çeken bir nokta olmuştur.

13- "O, geceyi gündüze sokuyor.." Bu da ilâhî izzetin zaman üzerinde dahi hakim olduğunu ve bütün değişikliklerin onun hükmüyle cereyan ettiğini gösterir. Kısacası "İşte Rabbiniz budur. Hükümranlık O'nundur. O'ndan başka tapptıklarınız ise, bir çekirdek zarını bile idare edemezler."

KİTMİR: Aslında hurma ile çekirdeğinin arasında ince zar veya çekirdeğin arkasındaki ince pürüz demek olup sonra hakîr ve küçük olan şeylerde mesel olmuştur. Nitekim dilimizde "Nikır kıtmır" diye bilinmektedir.

14- Sana bir şeyden haberdar olan gibi, yani habîr olan Allah gibi haberveren olmaz, Allah'tan başkası peygamberlik vermez. Meâl-i Şerifi

15- Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise zengin ve her hamde layıktır.

16- Eğer O dilerse sizi yok eder ve yerinize yeni bir halk getirir.

17- Ve bu, Allah'a göre zor bir şey değildir.

18- Hem günah çeken bir kimse, başkasının günahını çekmeyecek; yükü ağır basan, onun yüklenilmesine çağırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse bir yakını olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırısın ki, gaybda Rablerinin korkusunu duyarlar, namazı düşüst kılarlar. Temizlenen de sırf kendisi için temizlenir. Nihayet dönüş Allah'adır.

19- Ne kör ile gören eşit olur,

20- Ne de karanlıklar ile aydınlık,

21- Ve ne de gölge ile sıcaklık.

22- Ölülerle diriler de eşit olmaz. Gerçi Allah, her dilediğine işittirirse de

sen, kabirlerdeki ne istittirecek değilsin.

23- Sen sadece bir uyarıcısın.

24- Muhakkak ki biz seni hak ile hem bir müjdeci, hem bir uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet de yoktur ki, içlerinde bir uyarıcı geçmiş olmasın.

25- Seni yalanlıyorsalar, onlardan öncekiler de yalanlamışlardır. Onlara peygamberleri mucizelerle, sahifelerle ve aydınlatıcı kitaplarla gelmişlerdi.

26- Sonra ben o inkâr edenleri tutup yakaladım. O zaman beni inkâr etmek nasil oldu?

15- Siziniz Allah'a muhtaç fakirler, cümlesinde müsnedin (öznenin) marife (elif lamlı) olmasın kasr (ancak, sadece, yalnız anlam)ı ifade eder. Yani din ve ibadet Allah'ın ihtiyacı değil, insanların ihtiyacıdır. Hem yaratıklarla içinde Allah'a ihtiyacı en çok olan fakirler sadece insanlardır. İnsan "İnsan da zayıf olarak yaratılmıştır." (Nisâ, 4/28) ifadesine göre zayıf olarak yaratılmış olmakla, hangi mertebede olursa olsun hiçbir zaman Allah'a ihtiyaçtan kurtulamayacağı gibi, emaneti taşıyan insan ruhunun duyduğu ihtiyacı o kadar çoktur ki, onun yanında diğer yaratıklara fakir bile denmez. İnsanın bu ihtiyacını tatmin etmek için de Allah'tan başka mabud bulunmaz. Başkaları bir kıtmire bile malik değil Allah ise ganiydir. Hiçbir ihtiyacı olmayan ve her şeyden müstağni, tam mânâsı ile zengin, ganiy O, yalnız O'dur. O sizin ibadetinize muhtaç olmadığı gibi, bütün ihtiyaçlarınızı tatmin edebilecek güce de sahiptir. Öyle, fakat bakalım, korur gözeter mi dersiniz? Hem hamiddir. Hamd ve şükür ile kendisine tazim ve ibadet olunacak veliyy-i nimet de ancak O'dur. Gerçekte O'ndan başka nimet veren, O'ndan başka hamd ve tazime layık olan yoktur. Onun için dileklerinizi verirse, ancak O verir. O kendisine hamd ettirmesini bilir.

16- O öyle ganiy, öyle hamiddir ki, dilerse sizi giderir de yepyeni bir halk getirir. Hamd etmek istemeyen siz nankörleri savar da yerinize hiç bilmediğiniz başka bir kavim, hamd edecek bir devlet getirir. Veya yeryüzünde bütün insanlar yok eder siler süpürür de hiç görülmedik bambaşka yeni bir mahluk, tanımadığınız bir âlem yaratır.

17- Ve Allah'a göre bu olmaz bir şey de değildir. Çünkü "O'nun emri bir şeyi dilediği zaman O'na ancak "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir. (Yâsin, 36/82)

18- Bununla birlikte yüce Allah'ın adaleti hatırlatılarak buyruluyor ki Hem günah keken bir nefis diğerinin günahını çekmez.

VİZR: Ağırlık, ağır yük, ağır günah, vebal demektir. Burada günahın cezasının ağırlığı demektir. Herkes kendi günahından sorumlu olur, kendi günahının cezasını çeker; nitekim "Her koyun kendi bacağından asılır" deriz. Zalimlerin, zorbalann yaptığı gibi birinin günahı diğerine yükletilmez. Ankebut Süresi'nde "Onlar mutlaka kendi yüklerini de, o yükleriyle birlikte daha nice yükleri de bizzat yüklenecerler." (Ankebut, 29/13) buyrulmuş olması da buna aykırı değildir. Çünkü o hem sapıtmış, hem de sapıtmış olanlar hakkındadır. Başkasını da sapıtmaya çalışanlar hem sapıklıklarının, hem sapıtmalarının günahını çekerler ki, ikisi de kendi günahlarıdır. Nitekim "Her kim bir kötü adet gıkırsa, ona hem onun günahı, hem de onu işleyenlerin günahı vardır." hadisi de böyledir. Yani diğer işleyenler çekmeyecek demek değil, onların hepsi kadar da fazla çekecek demektir. Demek ki birisi şunu şöyle yap da günahı varsa benim boynuma olsun diye kefalet ederek diğerini bir günaha sokarsa, o boynuna aldığı günahı çekmeyecek değildir, ancak sevkettiği kimseyi kurtarmış olmayacak, onun çekeceğini çekmeyecek; birisi aldandığının cezasını çekecek birisi aldatığının cezasını çekecektir. Şu tabiriinde bunlara işaret de var gibidir. Yüğü ağır basan, çok ağır yük altında bulunan günahkar bir nefis, yükünün başkası tarafından alınıp yüklenilivermesine çağırsa, yalvarsa da ondan hiçbir şey yüklenilmez. Rıza ve tercih ile de yüklenilmez, cebren de yüklenilmez. Çünkü o kıyamet günü "O günden sakının ki hiçbir kimse kimseden yana bir şey ödeyemez. Kimseden bedel kabul olunmaz. Kimseye de şefaât fayda vermez." (Bakara 2/123) diye tanımlanan bir gündür. "Ne bir alış-veriş, ne de bir dostluk olan" (İbrahim, 14/31) bir gündür. Gerekse bir yakını olsun. Yani çağırın veya çağırılan bir yakını bile olsa, yine yüklenilmez. O halde Allah'ın emaneti gibi göklerin ve yerin çekemediği ağır bir yükü yüklenmiş olan insan, bir de o emanete hıyanet ederek ve şunu bunu sapıtarak sen yap da günahı benim boynuma olsun demek gibi, başkalarının günahını boynuna almaya kalkışmamalı; diğer birtakımı da öylelere uyup günahı filanın boynuna diye kendini ateşte yaktamalıdır. Fakat ey Muhammed! Sen bu uyarmayı ancak şu kimseler duyurur, ancak öyle kimseleri sakındırırın ki Rablerinden gaybde, yani henüz huzuruna varmadan gaybda korkarlar. Allah korkusunu, Allah saygısını duyar da namazı dürist kılarlar. "Onlar ki gerçekten Rablerine kavuşacak olduklarını bilirler." (Bakara, 2/46) âyetinin ifadesi gereğince Rablerinin huzurunda O'na kavuşacaklarına kani olarak kılarlar. Ve bu şekilde maddeten ve manen temizlenirler. Temizlenen de ancak kendisi için temizlenir, feyizlenir. Bu, işte günah kekeninin tam aksidir. Yani insanlar bu iki sınıftan dışarı değildir. Ya günah çekecekler veya günahahtan temizleneceklerdir. Günah çekenler, başkasının günahını çekmeyeceği gibi, nefislerini kamil iman ve üstün ahlak ve salih amel ile temizleyenler de sırf kendi menfaatlerine olarak temizlenmiş olurlar. Öyle ya akıbet gidiş Allah'a'dır. Herkes ona göre mukafat veya cezasını alacaktır.

19-22- "Körle gören bir değildir." Bu cümlede mümin ile kâfirin temsilî olmak üzere yukandaki "Hem iki deniz eşit olmuyor" (Fâtır, 35/12) âyeti üzerine matuf denilmiş ise de "Fakat sen ancak Rablerinden korkanları sakındırırın." (Fâtır, 35/18) hükmünün açıklamasının devamında istinaf (yeni bir cümle) olması bızce daha uygundur.

23-26- Sen ancak bir uyarıcısın, bir habercisin, zorba ve musallat değilsin, yani âyette yapılan "kasr" (ancak sen, diye yapılan tahsis) ifadesi, müjdeci olmadığını ifade için değil, fiilen azab memuru olmadığını ifade etmek içindir. Nitekim bunu vurgulamak için "Biz seni hak ile bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.." buyrulmuştur. Ve hiçbir ümmet yoktur ki içlerinde bir korkutucu geçmiş olmasın. Şu halde Araplarda da geçmiştir. Kasas Süresi'nde beyan olduğu üzere Tevrat'tan önce, ilk zamanda (kurun-i üläda) geçmiştir. Kurun-i vustâ (orta zamanda) yani Musa'dan Hz. Peygamber'in gönderilişine kadar geçmedi.

Meâl- Şerifi

27- Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi. Biz onunla renkleri başka başka meyveler çıkardık. Dağlarda da yollar, beyazlı kırmızılı çeşitli renklerde ve kapkara topraklar var.

28- Yine insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da türlü renkileri vardır. Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar. Şüphesiz yok ki Allah çok güçlüdür. Hüküm ve hikmet sahibidir.

29- Allah'ın kitabını okuyan, namazı kılan ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak verenler, kesinlikle batma ihtimali olmayan bir ticaret umurlar.

30- Çünkü Allah mükafatlarını kendilerine tamamen ödedikten başka, lütfundan onlara fazlasını da verecektir. Çünkü O çok bağışlayıcı ve şükrün karşılığını vericidir.

31- Kitaplar içinde sana vahyettiğimiz kitap da kendinden öncekileri tasdik edici olmak üzere bir haktır. Şüphesiz yok ki, Allah, kullarının bütün hallerinden haberdardır ve her şeyi görendir.

32- Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lüfttür.

33- Onlara Adn cennetleri vardır. Onlar oraya gireceklerdir. Orada altın

bilezikler ve incilerle süslenecelerdir. Orada elbiseleri de ipektir.

34- Onlar orada şöyle derler: "Hamd olsun Allah'a, bizden o üzüntüyü giderdi. Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayıcı ve şükrün karşılığını vericidir."

35- "Lütfundan bizi durulacak bir yurda konurdu. Burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanc gelmeyecektir." 36- İnkâr edenlere gelince, onlara cehennem ateşi vardır. Hüküm verilmez ki ölsünler, kendilerinden biraz azab da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.

37- Onlar, orada şöyle feryad ederler: "Ey Rabbimiz! Bizleri çıkar, yapageldiklerimizden başka salih bir amel yapalım." (Onlara): "Size düşüncelerle olanın düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size uyarıcı da gelmişti. O halde azabı tadın. Çünkü zalimleri kurtaracak yoktur." (denir).

27- "Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi.." Burada yine yüce Allah'ın tabiat üzerinde tasarruf ve Rabliğini gösteren ve onu bir su gibi bir tek sebep altında, çeşitli özelliklerle ve yetenek ile, çeşitli görüntülerle, değişik değişik cinslere ve çeşitlere ayıran iradesinin bir alâmeti demek olan "İstfa", seçme kanunun açık ve önemli bir hatırlatma ve uygulaması vardır. "Onunla çıkardık.." Burada ifade üçüncü tekil şahıstan (gıyab) birinci çoğul şahsa (tekillüm) yönelmektedir. Yani indirdik de, o su ile şunları çıkardık. Renkleri çeşitli olmak üzere bir çok meyveler, ürünler. Demek ki onları kıran suyun özelliği, yapısı değil, Allah'ın iradesidir ve meyvelerin birbirinden farklı olması, çeşit çeşit olması yaratıcının muradıdır. Bilinmektedir ki çeşitli meyvelerin yalnız renkleri değil, daha birçok özellikleri ve yapılan da değişiktir. Ancak renkleri pek belirgin olduğu için, onların zikriyle diğerleri söylenmemiş, bununla yetinilmiştir. Hem bu yalnız bitkilerde değil, dağlarda da "cüdde"ler, yol yol alacaklar var.

CUDED: Cim harfinin ötesiyile "cüdde"nin çoğuludur. Cüdde bir rengi diğer renkten ayıran yol gibi ayıncı çizgidir. Nitekim "cim" harfinin üstün okunması ile "cedde" de cadde demektir. Ve kapkara, yani koyu kuzgunî siyah renkte. GARÂBİB: "Çayn" harfinin kesresiyile (gırbîb)in çoğuludur. Gırbîb, işte şiddetlisi demektir, ki pekiştirme olsun diye abartma için kullanılır. İşte dağların taşlarında ve topraklarında böyle yol, değişik değişik alacaklar da sadece bir tesadüf eserinden ibaret değil, yaratıcının özel bir seçimi ve ortaya çıkarmasıdır.

28- İnsanlardan, hayvanlardan, davarlardan da böyle değişik değişik renkileri vardır. Bunlar da öyle şekli ve manevi görüntülere ayrılarak seçilmişlerdir. Öyle ki insanlar içinde ilmi olanlar, olmayanlar vardır. Fakat Allah hasyetini, Allah korkusunu, Allah saygısını kulları içinden ancak bilgilerin duyar, ancak Allah'ı bilenler o saygıyı hissederler. Yani "Sen ancak görmeden Rabbinden korkmakta olanları sakındıracağsın." (Fâtır, 35/18) buyrulduğu üzere, Allah saygısını sürekli duyup da Peygamberin uyarmasından yararlanacak ve dolayısıyla temizlenip korunacak olanlar, Allah'ı celal ve cemaliyle, kemal sıfatıyla bilen ilim sahipleridir. Çünkü bir şey hakkında saygı, onun şanına olan bilgi ve bilginin dercesiyile uyumlu olur. Bir kulun da Allah'a dair ilmi ne kadar mükemmel ise, korkusu da o oranda mükemmel olur. Onun için Resulullah (s.a.v.) "Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok müttaki olanınızım" demiştir. Niçin Allah'ı bilmek korkmaya sebep oluyor? Çünkü Allah çok güçlüdür, bağışlayıcıdır. Yalnız bağışlayıcı değil güçlü bağışlayıcıdır. Sadece bir bağışlayıcı olsaydı, O'nu bilmek belki nazlanmaya, mağnır olmaya, hiç korkusuz ümit bağlamaya s ebeb olabilirdi. Fakat Allah yalnız bağışlayan, merhamet eden değil, aziz, hiç bir sebebe boyun eğmeyen, yenilmeyen, hiçbir kanun altına alınma ihtimali bulunmayan, dilediği anda kahredip yerle bir eden, çok kuvvetli, çok azametli, galib ve kahredici bir bağışlayıcıdır. Mağfireti çok olduğu gibi cezası, intikamı da çok şiddetlidir. Onun için Allah'ı bilmeyenler her hâlî ederler. O'nu bir kul ne kadar iyi bilirse, o kadar çok saygılı, o kadar çok hürmetli olur. Bununla birlikte bilgilerin saygısı, korkusu, hasyeti ne kadar yüksek olursa, ümidi de o oranda çok olacağı unutulmamalıdır.

29-Çünkü yani Allah kitabını vird ederek okuyup içindekini izleyenler ve onunla birlikte namazı dürist kılıp kendilerine nızık kıldığımız şeylerden gizli ve açık, nasıl gerekirse öyle harcayanlar, yani Allah'ın kitabındaki hükümlerin yerine getirilmesi için masraf yapıp zekat ve sadaka verenler öyle bir ticaret ümîd ederler ki asla batmak, iflas etmek ihtimali yoktur.

30- Çünkü Allah onlara ecirlerini tamamı ile ödeyecek, hem de ihسانından artınp fazlasını verecektir. Çünkü O, Allah hem gafür, hem şekürdür O'nun kuvvetini saydıklarından dolayı, bağışlaması ile onların günahlarını bağışlar. Hizmetlerini fazlasıyla takdir edip çalışmalannı makbul kılar. Çünkü kuvvet, inkâr ve nankörlüğe karşı "kahr"ı gerektirdiği gibi, hizmet ve şükre karşı da nimet ve ikramı gerektirir. Şu halde Allah'tan en çok korku duyan bilgilerin olunca, Allah'ın kulları içinde en çok şeref verdiği de bilgilerin oluşur. Bu yüzden dir, ki "İlim rütbesi bütün rütbelerin üstündedir." İlmin bu özelliği de yalnız nazarı (teorik) özelliği ile değil, ameli (pratik) özelliği ile dir. Çünkü yukunda "Onu da iyi amel yükseltir." (Fâtır, 35/10) buyrulduğu gibi, burada da korku ve makbuliyetin bir özelliğe dayanması gösterilmektedir.

31-Şimdi de ilâhî terçihde kitapların en seçkini Kur'ân, ilmini Hakk'ın vahyinden alan peygamberler içinde de en seçkini Muhammed Mustafa, ümmetlerin içinde en seçkini Muhammed ümmeti, onlar içinde de en seçkini Kur'ân hafızları olan ilim adamları olduğu hatırlatılmak üzere buyruluyor ki: Kitaplar içinde sana vahy ile gönderdiğimiz kitap var ya, öündekileri tasdik edici ve ayıncı olmak üzere hak olan ancak odur. Diğerlerinde onun tasdikine erişmeyen noktalara amel edilemez. Şüphesiz yok ki Allah kullarından herhalde haberdardır, onları görmektedir. Batın ve zahiriyle bütün özelliklerini kuşatmıştır.

32-Onun için seni layık görmeseydi, bunu sana vahy etmez, seni böyle sen Peygamber Muhammed Mustafa kılmazdı. Sonra o kitabı, yani Kur'ân'ı kullarımızdan seçtiğimiz seçkinlere miras kıldı. Yani senden sonra ümmetin olan kullarınız içinden seçip beğendiğimiz süzme kulları ona varis kıldı. Bu şekilde Muhammed ümmeti en ileri, en süzme ümmet olduğu gibi, onlar içinde de en seçkinleri, Kur'ân'ı ezberleyen kimseler olarak peygambere varis olan bilginlerdir. Ki onlar içinden de kimisi nefisine zulmeder, kitaba varis olduğu halde gereği gibi okuyarak, amel edemeyerek. kimi de muktesid, ortalı yoldadır. Kâh amel ediyor, kah etmiyor. Kimisi de Allah'ın izniyle hayırlarda ileri gider. Hayırlarda öne geçer, imam, önder, reis başkan olur ki, işte asil peygamber varisi olanlar, "Hayır yarılarındadır, ta öne geçip kazananlar: Onlar öncüdürler. İşte onlar en çok yaklaşılmış olanlardır. Naiym cennetlerinde dirler." (Vâkıa, 56/10,11,12) övgüsüne ermiş bulunanlar onlardır. İşte büyük lütf budur. Böyle hayırlarda ileri gidip öne geçmektir.

33- 37-Şöyle ki: Adn cennetlerine girecekler ve orada altın bileziklerden zinetlenecekler, hem de inci ve altın bileziklerden. Allah, en iyisini bilir. Dünyada o hayırlar yapmak için ettikleri infakları kazanmalarına sebep olan sanatlar, yükselmelerine araç olan salih amellerdir. Bundan dolayı olsa gerektir ki "Sanat altın bilezikler" sözü bizde meşhur bir atasözü olmuştur. Âyetinde geçen "İnci" kelimesi albinlann duru ve safıllıklannndan kinayedir. Yani ikamet yurdu, ikametgâh, ikamet vatânı, kalınacak yurt, düşünüp anılayacak kimsenin düşüneceği kadar bir süre size ömür vermedik mi? Tecrübe zamanı dahi denilen bu süreyi yaşayan bir kimse için yaratıcının bilmemekte bir özür kalmamıştır. Bu süre hakkında çeşitli rivayetler gelmiştir. Altmış, kırk altı, kırk, bülüğ yaşı, yirmi, yirmiden altmışa kadar denilmiş ise de gerçek yüzünü Allah bilir. Bülüğdan sonra her ölen hakkında bu süre gerçekleşmiş demektir. Altmış, Peygamberden rivayet edildiği üzere en üst sınırı demektir. Yani bundan sonra kâfirliğe hiç mazeret kalmıyor demektir. "Size yarıncı da geldi." Bu da

hükümlerin ayrıntısına göderir.
Meâl-i Şerifi

38- Şüphe yok ki Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Elbette o, sinelerin içinde olanları da bilir.

39- Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim küfrederse, küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfürleri, Rablerinin katında kendilerine buğzdan başka bir şey artırmaz, kâfirlerin küfürleri kendilerine zarardan başka bir şey artırmaz.

40- De ki: "Gördünüz ya, Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ortaklarınızı! Gösterin bana, yer yüzünden neyi yaratmışlardır?" Yoksa onların gök yüzünde bir ortaklığı mı var? Yoksa biz kendilerine bir kitap vermişiz de ondan bir delil üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır o zalimler, birbirlerine aldatmadan başka bir vaatte bulunmuyorlar.

41- Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten, Allah tutuyor. Andolsun ki eğer yok oluverirlerse, onları O'ndan başka kimse tutamaz. Gerçekten O, çok yumasık davranır, çok başıslayıcıdır.

42- Olanca güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi ki, kendilerine uyarıcı bir peygamber gelirse, mutlaka ilerideki ümmetlerin herhagi birinden daha doğru yolda olacaktırlardı. Fakat kendilerine uyarıcı bir peygamber geldiği zaman bu, onların sırf ürküntülerini artırdı.

43- (Bu da) yeryüzünde bir kibirlenme ve bir suikast düzenidir. Halbuki fena düzen ancak sahibinin başına geçer. O halde öcekilerin kanunundan başka ne gözetiyorlar? Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değişme bulamazsın. Sen Allah'ın sünnetinde asla bir başkalaşma da bulamazsın.

44- Yeryüzünde gezip bir bakmadılar mı, kendilerinden öcekilerin sonu nasıl olmuş? Halbuki onlar, bunlardan daha kuvvetliyidiler. Ne göklerde ve ne de yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakamaz. Çünkü o her şeyi bilendir, her şeye kâdir olandır.

45- Bununla beraber Allah, insanları kazandıkları (günahlar) yüzünden hemen yakalayıversydi, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteliyor. Nihayet ecelleri gelince gereğini yapar. Şüphe yok ki Allah, kullarını görmekte-dir.

38-39- O'dur ki sizi yeryüzünde halifeler kıldı. Hilafet verip bundan böyle ilâhî hükümlerin yerine getirilmesine memur eyledi. Bu âyet Muhammed ümmetine geleceğin hükümranlığını vaad eden gayb haberlerindendir. Mekke'de bu sürenin nazil olduğu zaman, düşünülürse, bu âyetin ne büyük bir mucizeyi kapsamakta olduğu kolaylıkla kabul edilir. Şüphe yok ki, bu çok büyük nimettir. İmdi her kim küfredere; böyle nimete karşı nankörlük eder de iman ve şükür yolunu tutmazsa, inkâr sırf kendi aleyhinedir. Cezasını kendi çeker, öyle ya, kâfilere inkârları Rablannın katında, buğz edilen kimseler olmaktan başka bir şeyi artırmaz. Küfür, bir küfran, bir nankörlük olması itibarıyla, Allah yanında buğz edilen, gazaba uğrayan, nefret edilen kişi olmaktan başka bir sonuç vermez. Ve kâfilere küfürleri zarardan başka bir şey artırmaz. Çünkü imansızlık hem mahrumiyet, hem de felaket sebebidir.

40-Ey Peygamber! De ki: Gördünüz mü Allah'tan başkasından kıskadığınız ortaklanmızı? Yani Allah'a ortak koşarak taptığınız veya adına davet eylediğiniz mabudlanızı gösterin bana, bu yeryüzünden neyi yaratmışlar? Başlıbaşına yaratmışlar da siz onlara tapiyor, onlara yalványorsunuz, halkı onlara çağınıyorsunuz? Yoksa onların göklerde mi bir ortaklıkları var? Yeryüzünden hiçbir parçayı bağımsız olarak başlıbaşına yaratmadılarsa da göklerde yaratma veya diğer bir hüküm ve tasarruf itibarıyla Allah'a ortak olarak katılmaları mı var? Hâsâ, ne o, ne de o; hiçbir de olmadıkları apaçık belli iken, bilinirken nasıl olur da siz onlara tapar veya davet edersiniz? O ne cahillik, ne ahmaklık, ne haksızlık! Yoksa biz onlara bir kitap vermişiz de kendileri ondan bir delil üzerinde mi bulunuyorlar? Yerde gökte bir ortaklıkları olmadığı malum olmakla birlikte, biz onlara mabudluk payesi verdik, ilahiliğimizde ortak kıldık diye ellerine bir kitap, bir ferman vermişiz de bundan dolayı açık bir delile, kesin bir hüccete mi sahip bulunuyorlar. Hayır yalnız zalimler birbirlerine sadece bir gurur, sırf bir aldanış vaad eder dururlar. Onlar bizim Allah yanında şefaâtçilerimizden diye öcekiler sonrakileri, başlar geridekileri aldatır giderler. Bu âyetin hükmün yalnız putperestlere değil, Allah'tan başka gerek put, gerek melek, gerek hükümdarlar ve gerekse diğer herhangi bir şeye tapan müşriklerin hepsine genel ve hepsini kuşatır olduğunda şüphe yoktur.

41- Şüphe yok ki gökleri ve yeri yok olmalaman için Allah tutuyor. Yani şirk ve zulüm öyle fena, o kadar büyük cinayettir ki onun uğursuzluğundan yerler, gökler yıkılır; çünkü onun ancak adalet ve hak ile ayakta-durur. Hakkın dengesi bozulunca kendilerini tutamazlar. Varılkannda, başkasına muhtaç oldukları için kendilerine yeterli değildirlr. Onun için haksızlık âlemin düzenini bozar. Allah'a şirk koşmak ise en büyük zulüm olduğundan, müşriklerin meydan alan (yayılan) zulüm ve fesatlarıyla alem yıkılmak üzere bulunuyor. Fakat Allah onların belirli vakitlerinden önce yok olmalarını istemediği için tutuyor, muhafaza buyuruyor da henüz yıkılmıyorlar. Yemin olsun ki, eğer yok olurlarsa onları ondan sonra, o yok olmaktadır sonra, yahut Allah'tan başka hiçbir tutacak yoktur. O cidden halim ve gafur bulunuyor. Çünkü ululuğuna karşı yapılan o şirk ve zulüm yüzünden "Neredeyse gökler parçalanacak, yer yanacak, dağlar dağılıp çökecektir". (Meryem, 19/90) âyetinin ifadesince, yıkılmak üzere bulunan gökleri ve yeri tutuyor.

42- "Olanca güçleriyle yemin ettiler ki, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, diğer ümmetlerin herhangi birinden daha doğru yolda olacaktırlardı." Çünkü Kureys kitap ehlinin peygamberlerini yalanladıklarını işitmişler ve şöyle demişlerdi: "Allah, yahudilere ve hristiyanlara lanet etsin, eğer bize bir peygamber gelseydi, herhalde biz ümmetlerin her birinden daha çok doğru yola gireirdik." Sonra da kendilerine bir peygamber, yani Muhammed (s.a.v.) geldiği zaman onlara fazla bir ürkeklilik verdi,

43-yeminleri gibi hakkı kabul değil de, haktan bir kaçınma yeryüzünde bir kibirlenme, yahut kibirlendikleri için kötülük hilesi, suikast düzeni, "Hani bir zaman o inkâr edenler seni tutup bağlamaları veya seni öldürmeleri yahut seni kıçarmaları için sana tuzak kuruyorlardı." (Enfal, 8/30) ifadesince o Peygamberin canına kıymaya hazırlanma tertibi. Halbuki kötü hile, tuzak, sırf sahibinin yani yapanın başına geçer. Nitekim onların tuzacı da "Bedr'de başlanma geçti. Demek ki onlar da sırf öcekilerin sünnetine bakıyorlar. Önceki inkâr eden, kötülük yapan ümmetlerin başlanına gelen Allah'ın adetini, ilâhî kanunu gözetiyorlar. O halde Allah'ın sünnetinde (adetinde) bir değişiklik bulamazsın. Hakkı inkâr edenlere ve kötülük yapanlara azab kanununu, İslâm dinini yürürlükten kaldıracak değildir. Ve Allah'ın sünnetinde (adetinde) bir değiştirme de bulamazsın. O azabı, hak edenlerden başkasına çevirmezsin de.

44- Yeryüzünde dolaşıp da bir bakmadılar da mı, bir kısım, âyetin önce geçen ifadesine (ma kabline) bir delil getirmediler. Yani Şam'a, Yemen'e, Irak'a, ticaret ve herhangi bir sebeble gidış gelişlerinde hiç bakıp görmediler de mi? Peygamberlerini dinlemeyen geçmiş ümmetler şu yeryüzünde nasıl helak olmuşlar, yurtları nasıl harabelere dönmüş? Halbuki onlar, o Âd'lar, Semud'lar, kendilerinden çok kuvvetli idiler. Allah'ın emirleri dairesinde hareket etmedikleri için azab kanunlarıyla kökleri kazındı. ne göklerde, ne yerde hiçbir şeyin Allah'ı aciz bırakmak ihtimali yoktur. Çünkü O, âlim, kadir bulunuyor. Her şeye karşı ilmi, kudreti, nihayetsiz olan yüce Zat ise, hiçbir şekilde aciz olmaz.

45-Peki öyle de, bu kadar kâfirleri, müşrikleri niye yaşıatıyor da mahvedivermiyor? denilirse, buyruluyor ki: Eğer Allah bütün insanları kazandıkları ile, kazandıkları günahları yüzünden hemen hesaba çekiverecek olsa, yeryüzünde hiçbir deprenen bırakmazdı. İnsan günahlannın uğursuzluğundan bir hayvan bile kalmazdı demişlerse de, deprenir bir insan bırakmazdı mânâsına olması daha makuldür. Çünkü şu fıkralardaki "onlar" zaminirin, akıllı olan varlıklarda kullanılması daha açıktır. Fakat, derhal hesaba çekivermez de o insanları belirli bir süreye kadar te'hir eder, geri bırakır ki o kıyamet günüdür. Ecelleri geldiği zaman da şüphe yok ki Allah kullarını görüp duruyor. Hiçbirini kaçırmaz, her ne kazançları varsa, ona göre iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük cezalarını verir. Bu cümle "onun kullan" nitelemesiyle, kulluğunu bilen kullara bir teselliyi bildirmekle birlikte, herkes için ağır bir azarlamayı hatırlatan korkunc bir uyardır. Ve işte bu sonucu, açık bir heyecan ile duyurup yaşatmak için, Yasin Sûresi ilâhî aşk ile carpan, vuslata ulaşan bir kalbin carpısını ile takip edecek ve açıklayacaktır. Şüphesiz her şeyi görürsün Yâ Rab! Biz kullarını da bütün hallerimizle görür gözetirsin, gözet, lütuf ve rahmetinle gözet, ilâhî!

YASİN SURESİ

1-2-3- Yâsin, çoğunluğun görüşüne göre Halil ve Sibeveyh'in açıkladıkları gibi sürenin ismidir. Bazılarına göre yemindir. Allah Teâlâ'nın isimlerindendir. Bazılarına göre de Allah Teâlâ'nın kelâmını açtığı bir söz anahtandır. Bakara Sûresi'nin başında hakkındaki yapılan açıklama genel olarak burada da geçerlidir. Yalnız burada özel olarak şu iki rivayet vardır: Birisi, İkrime vasıtasıyla İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere, Ey insan! demek olmasdır. Birisi de Said b. Cübeyr'den rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber'in bir ismi olmasdır ki, "Emin ol ki sen, hiç şüphesiz gönderilen peygamberlerdensin." hitabı bunu andırır. Şifâ-i Şerîfte anlatıldığı üzere Nakkas, Hz. Peygamber'den: "Benim Kur'an'da yedi isim vardır: 'Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsin, Müddessir, Müzzemmil, Abdullah'" diye rivayet etmiştir. "Hakâyık Tefsiri" sahibi Sülemî, Vâsiti'den ve Cafer b. Muhammed'den: "Yâsin'in yâ seyyid (ey efendi) demek olduğunu da anlatmıştır.

Kırâet: Ebu Bekir, Hamza, Kisâî, Ravh, Halefî Âşir, "yâ"nın fethasını imâle ile okurlar. Âşere kırâetlerinin hepsinde "sin" vakafı ve vâsılda (duruşta ve geçişte) sâkin okunur. Kâlûn, İbnü Kesir, Ebu Amr, Hafs, Hamza "nûn"u vâsılda izhar, diğerleri idğam ederler. Ancak Ebu Cafer hep sekit yaptığı için, onda da izhar lâzım gelir. de "vâv" kaseim (yemin) içindir. Yalnız Yâsin'de yemin mânâsı bulunduğuna göre, atf için olmasının da caiz görülen olmuştur. Dilimizde ayrıca bir yemin harfı bulunmadığından, birçok yerlerde kasemî "hakkı için" diyerek ifade ediyoruz ki şöyle demek olur: Hem Kur'an'ı Hakîm hakkı için. Hakîm: Hikmetli, hikmet söyleyen, hikmet sahibi yahut çok hakim ve muhkem (sağlam) mânâlarına gelir ki, Kur'an hakkında hepsi de doğrudur. Emin ol ki sen, hiç şüphesiz risalet görevi ile gönderilen peygamberlerdensin. Görülüyor ki bu hitab hem yemin, hem hem , hem de isim cümlesi ile takviye edilip pekiştirilmiştir. Bu kadar kuvvetli tekit ise, ancak muhatabın, konuyu şiddetle inkâr ettiği makamda yakışır. Onun için burada muhatap Peygamberin kendisi olduğu halde, ona tebliğde bu derece tekid ne lüzum vardı? diye bir soru sorulabilir. Buna cevap şudur: Bu cümle "Fakat Allah sana indirdiği ile şahitlik eder ki, O bunu kendi ilmiyle indirmiştir. (Buna) melekler de şahitlik ederler. (Aslında) şahit olarak Allah yeter." (Nisâ, 4/166)

buyrulduğu üzere, gerçekte Allah tarafından Hz. Muhammed'in peygamberliğine bir şahitliktir. Bundan dolayı bu tekitler, işin başında şiddetli küfür ve inkârlarla karşılaşan Peygamberi kamu karşısında layıkıyla tatmin etmek ve güvence vermek içindir. Bu bakımdan şöyle demek olur. Bütün inkârların, inatçıların, kâfirlerin küfür ve inkârlarına rağmen emin ol ki sen, şüphesiz o peygamberlik görevi ile gönderilen, yani Allah'ın tebliğ edilmek üzere emanetini taşıyan ve dinlenilmediği takdirde hesabının sorulması kesinleşmiş elçileri olan hak peygamberlerdensin.

4- Dosdoğru bir yol üzeresin. Hiç eğniliği olmayan, dosdoğru Allah'a götüren yeni bir cadde üzerinde gönderildin ki, o islam şeriatıdır. Tenzile, nasb ilçe de ref' ile de okunur. Yani zaman zaman indirdiği vahyi ile O azîm, rahîm'in, bütün güç ve kuvvet, galibiyet ve zafer kendisinin olan ve kudretini tanıyan müminlere vereceği nimet ve rahmetine nihayet olmayan yüce kudret sahibi Allah'ın, burada Esmâ'ül-Hüsna' (Allah'ın güzel isimleri)dan" özellikle bu iki yüce ismin anılması "Allah şöyle yazmıştır: Andolsun ki, galib gelecek olan ben ve peygamberlerimdir." (Mücadele, 58/21) ifadesiyle "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107) ifadesine işarettr.

5-6-Bu Kur'an'ın indirilişinin hikmeti korkutuk sakındırman için. Yani bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu, sonunda hep o çok güçlü ve çok merhametli olan Allah'ın huzuruna vanılıp hesap verileceğini, doğru yoldan gitmeyenlerin, tehlikeden korunmayanların sonlarının kötü olduğuna haber verip sakındırması diye. Bir kavmi ki, babaları korkutulmadı. Pek uzak dedelerine değışle de yakın babalarına uyanca, yani Allah korkusunu anlatacak peygamber gönderilmedi de onlar, o kavim gafil kimselerdir. Doğru yolun ne olduğundan, sonucun nereye varacağından haberleri yoktur.

Kasas Sûresi'nde "Andolsun ki biz, ilk kuşakları helâk ettikten sonra Musa'ya kitap verdik.." (Kasas, 28/43) âyetinde açıklandığı üzere Musa'ya Tevrat, ilk kuşakların helâk edilmesinden sonra verilişti. O zamandan Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar geçen orta kuşakları arasında İsrailoğullarna birçok peygamberler gönderilmiş olduğu halde, Araplara doğrudan doğruya bir peygamber gönderilmemiş olduğundan büsbütün gaflet ve dini bilgilerden mahrumiyet içindediyler. Böylece Allah'ın rahmeti, Kur'an'ın Arapça olmasını ve son peygamberin Araplardan gelmesini gerektirmişti. Gerçi Kur'an'ın uyanısı Araba mahsus değil ve Resulullah, "Ey kitap ehli! Peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde bize ne bir müjdede, ne de bir uyarıcı gelmedi demeyesiniz diye, size açıkça anlatan peygamberimiz gelmiştir. İşte böylece size müjdede de, uyarıcı da gelmiş." (Mâide, 5/19) buyurulduğu üzere, hem bütün kitap ehline gönderilmiş, hem de "Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdede ve uyarıcı olarak gönderdik." (Sebe', 34/28) âyetinin ifadesince bütün insanları davette görevli bir müjdede ve uyarıcı ise de, bu davet ve uyan işin başında "En yakın akrabalarımı uyar." (Şuarâ, 26/124) emri yânnca, en yakınından "Bir hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın." (İbrahim, 14/4) âyeti gereğince de Araptan başlayacaktı. Çünkü bunlar büsbütün gâfilidiler.

7- Andolsun ki, daha çoklarına karşı (azab) sözü hak oldu. Kelimesinde kaseme cevaptır. "Allah'a yemin ederim ki muhakkak.." takdirinde Allah Teâlâ'nın yüce ismine bir yemini işaret eder. Tefsircilerin çoğu burada "söz"den maksadın, "Andolsun ki, cehennemî bütün cinlerden ve insanlardan dolduracağım." (Secde, 32/13) kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim "Şüphesiz Rabbinin kelimesi üzerlerine hak olanlar inanmazlar." (Yunus, 10/96) âyetinde de böyledir. Yani bu yüce söz gereğince haklarında azab ile hüküm vacib oldu. Ancak buna şöyle bir soru sorulur: "Halkı ıslah edici kimseler olduğu halde, Rabbin o ülkeleri zulüm ile helak edecek değildi." (Hüd, 11/117), "Biz bir peygamber gönderinceye kadar (hiçbir kavme) azab edecek değiliz." (İsrâ, 17/15) buyurulmuşken, burada "onlar gâfilidirlr" diye gafletleri anlatılan bir kavim aleyhinde azab nasıl hak olur? Cevap olarak, bunlara o sözün (azab) gibi hak olması, peygamber gönderilmeden önce değil, gönderildikten sonra Ebu Cehil gibi inad edip kabul etmeyenlere aittir, deniliyor.

Fakat bu, itibarla doğru olsa da, sonradan çoklarının imana gelmiş olduklarına göre, bunlara imana gelmez bir çoğunluk denilemeyeceği gibi, peygamberin gönderilişinden sonra çoğunluğun bu şekilde hemen mahkûm edildişi de "Babaları uyanmayan ve kendileri de gafil olan.." mazeretiyle âyetin gelişine de uygun düşmüyor. O halde bu

çoğunluğun, o kavmin içinden çok dışında olması gerekir. Çünkü nahivde bilinmektedir ki, ism-i tafdilin izafetle (taamlama halinde) kullanışının iki şekli vardır: Birisinde "muzâfun ileyh"ten bir cüz (parça) olması şart olur. "Yusuf, insanlann en güzeldir." ifadesi gibi. Diğerinde ise mutlak fazlalık kastedilmekle "muzâfun ileyh"ten harîf olabilir. "Yusuf, kardeşlerinin en güzeldir." cümlesinde olduğu gibi ki, işte burada "onlann çoğu " bu mânâ ile düşünüldüğü takdirde, bu çoğunluğun, o gafillerin dışında bulunan ve babalan uyanmış olan azgınlara yorumlanacağından bir soru gelemez. Yani sadece o gafillerin içinden çoklanma değil, onlann daha çoklanma, babalanma peygamber gönderilmiş olduğu halde, doğru yoldan ayrılmış olan pek çok kavimlere söz (azab sözü) hak olmuştur. Artık onlar imana gelmezler. Onun için korkutmaya onlardan başlamak, hikmete uygun olmaz.

8- Çünkü biz onlann boyuncaından birtakim bağlar, kelepeçler yapmışızdır. AĞLÂL: Gayının zammisiyle "gull"ün çoğuludur. Bahir'de denilir ki: Gull; zorlama tazyik, azab etmek, esirlik mânâsiyla boynu saran ve boyun ile beraber iki veya bir eli de bağlayandır. Râgıb da şöyle der: Organları ortasına alan bağıdır. Bazılan da azab etmek ve siddet göstermek için eli boyuna bağlayan bağıdır, diye ifade etmişlerdir. Kâmus mütercimi de hapsedilenin ve delinin boynuna geçirdikleri demir toka ve lâleye (halkaya) denilir, diye anlatmıştır. m Demek ki gull, kelepeç ve lâle (halka) denilen demir bağlardır. Ebu Hayyan, Bahir'de diyor ki: Zâhir olan bu âyetinin, istiâre değil, hakikat olmasıdır. İman etmeyeceklerini haber verince, ahiretteki hallerinden de bir şey haber verilmiş demektir. Bununla beraber âlimlerin çoğu bunun bir istiâre olduğunu söylemişlerdir ki, hidayetlerine engel olan ruhsal ve sosyal alışkanlık ve şartlann "Biz her insanın kuşunu (yaptıklarını) kendi boynuna doladık." (İsrâ, 17/13) âyeti gereğince kazanılmış bir ceza halinde tabiat ve ondan ayrılmayışını tasviridir. Çünkü tomruk ve kelepeç gibi bağlann, ceza ve azab aletlerinden olması itibarıyla zorunlu olan yaratılışları değil, kazanmakla hak edışı gerektiren cezaı bir zorlamayı ifade eder. İlk bakışta çağdaş medeniyetin boyun bağlannı hatırlatır gibi görünen bu "ağlâl" hem ferdin yaratılış kabiliyetini yanlış hedeflere sevk eden toplum baskısının kötü sıkıntıları, hem de batıl itikatlar, çirkin alışkanlıklar, kötü huylar, taklid, taassub, nefsin arzulan gibi küfür ve günahlardan hoşlandırı, imandan kaçırından fena huylara ve durumlara nefislerin alıştınla alıştınla değışmez hale getirilmiş olmasını temsilidir. Evet o kelepeçler "Allah onlann kalblerini mühürlenmiştir." (Bakara, 2/7) ifadesi üzere kalmaz bir şekilde boyuncaına geçirilmiş. Onlar; o demir çemberler, enli, dik yakalıklar halinde Çenelere dayanmıştır. Bununlan yukan, gözleri aşağı somurtmuş kalmışlardır.

9- Gerçeğı görmek için etraflarına bakmazlar ve bakamazlar. Hem önllerinden bir sed, arkalanndan bir sed çekmişizdir. Kendilerini sarmışızdır da artık baksalar da görmezler.

10- Onlar için Onlara karşı birdir de ha korkutmuşsun kendilerini, ha korkutmamışsin imana gelmezler.

11- Ancak o kimseyi korkutup uyanırsın, yani çoğunluk öyle olmakla beraber, sen yine herkesi de uyarcaksın, çünkü uyarmanın o kimselere faydası olur, o kimseleri sakındırı, korundurursun ki zikri (Kur'ân) takip etmekte; kitabı, Kur'ân'ı gerçekten düşünerek vird emekte, nasihat dinlemekte ve Rahman olan Allah'a gayıbda korku beslemekteydi. Yani ahirette olacağı gibi henüz huzuruna varmış olmayıp, gıyabında bulunduğu halde, O'nun yüceliğini ve büyüklüğünü sayarak azabından korkar, Rahmân'dır diye rahmetine güvenip aldanmaz. "Kullanma haber ver ki ben çok başıslayıcı, çok merhamet edeyim. Benim azabım da o aci verici azabdır." (Hicr, 15/49-50) buyurduğunu hesap eder, emirlerini tutar. Yahut kendi gaybında içinden, yani yalnız görünürde değil, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğı kalbinin iç yüzünden korku duyar. Hangi kavimden olursa olsun. İşte onu hem bir başışlanma, hem de şerefli bir mukafatla müjdele. Mağfiret ve ecr'deki tenvinler tefhim (büyüklük) içindir. Yani hiçbir günah bırakmayıp öten geniş, önemli bir mağfiret (başıslanma) ve hiçbir minnet ve eksikliği olmayan şanlı, şerefli güzel bir ecir ile müjdele. Demek ki, peygamberlik yalnız korkutmak için değil, hem de böyle büyük müjde ile müjdeleme hikmeti içindir. Bu korkutma ve müjdelemenin asıl sır ve hikmeti ise şudur:

12- Gerçekten biz biziz. Bilinmektedir ki, Allah Teâlâ'nın "biz" buyurması büyüklük ve yücelik içindir. Yani büyüklük şanımız olan biz, güç ve kuvveti bilinen Allah'ız, yahut biz başka değil, yalnız biz ölüleri diriltiriz ve önceden gönderdikleri şeyleri; hayatlandı yaptıkları iyi ve kötü bütün amelleri ve eserlerini, yani geriy e bıraktıkları faydalı veya zararlı eserlerini, gerek okuttukları ilimler, yazdıkları kitaplar, yaptıkları vakıflar, medreseler, mescidler, mektepler, yollar, çeşmeler, köprüler, hastaneler, çeşitli imaretler gibi hayır ve hasenat kuruluşlarını ve gerek zulüm ve düşmanlık kanunlarını tesis, günah ve isyan örnekleri tertib eden fesat ocakları gibi uğursuz şer ve kötülüklerini ve hatta bütün izlerini ve gelişlerini yazanz, adlanma, hesaplarına geçiririz. Sahih bir hadiste rivayet edilmiştir ki: "İnsan öldüğü zaman şu üçten başka bütün ameli kesilir: Sadaka-i cariye (devam eden sadaka), kendisinden faydalanan ilim, ona dua eden salih evlat." Demek ki, bu hadis-i şerif kalacak hayırlı eserlerin kısımlarını açıklamıştır. Âyet bunlann zıddı olan kötü eserlerin de yazılacağına açıklıyor. Ve zaten her şeyi önce açık bir kütükte, bir ana kitapta, yani Levh-i mahfuz'da sayıp yazmışızdır. Yani her şey, olusundan önce Allah'ın ilminde belli olup Levh-i mahfuz'da bütün sayısıyla zabtedilmiş olmakla beraber, olduktan sonra da bütün izleri ve gölgeleriyle yazılır ve insanlar bu şekilde yaptıklarından sorumlu tutulur. Böyle korkut ve müjdele.

Meâl-i Şerifi

13- Sen onlara, o şehir halkını örnek ver. Hani oraya peygamberler gelmişti.

14- Hani biz onlara iki peygamber göndermiştik, fakat onlar ikisini de yalanlamışlardı. Biz de (onları) üçüncü bir peygamberle destekledik. Onlara: "Şüphesiz ki biz size gönderilmiş elçileriz." dediler.

15- Onlar da: "Siz bizim gibi insandan başka birşey değilsiniz, hem Rahman olan Allah, hiçbir şey indirmedii. Siz sadece yalan söylüyorsunuz." dediler.

16- Peygamberler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz."

17- "Bize düşen de sadece apaçık tebliğdir."

18- Onlar dediler ki: "Herhalde biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, andolsun ki, sizi hiç tınmadan taşlarız ve mutlaka bizden size pek acıklı bir azab dokunur."

19- Peygamberler de şöyle cevap verdiler: "Sizin uğursuzluğunuz beraberinizdedir. Size öğüt verildi diye mi (uğursuzluğa uğradınız)? Doğrusu siz israfı adad etmiş bir kavimsiniz."

20- O sırada şehrin ta ucundan bir adam koşarak geldi ve: "Ey kavmim! Uyun o elçilere!"

21- "Uyun sizden hiçbir ücret istemeyen o zatlara ki, onlar hidayete ermişlerdir."

22- "Bana ne oluyor da kulluk etmeyecekmişim beni yaratana? Hep döndürölüp O'na götürüleceksiniz."

23- "Hiç ben O'ndan başka ilâhlar edinir miyim? Eğer O Rahman, bana bir zarar dileyecek olsa, onlann şefaati benden yana hiçbir şeye yaramaz ve onlar beni kurtaramazlar."

24- "Şüphesiz ki ben, o zaman apaçık bir sapıklık içinde olurum."

25- "Şüphesiz ki ben, Rabbimize iman getirdim, gelin dinleyin beni."

26- (Sonra ona) "haydi gir cennete!" denildi. O da dedi ki: "Ne olurdu kavmim bilseydi!"

27- "Rabbimin beni başışladığını ve beni kendilerine ikram edilen kullarından kıldığını."

28- Biz arkasından kavminin üzerine bir ordu indirmedik, indirecek de değildik.

29- Sadece bir gürlültü oldu, onlar da hemen sönüverdiler.

30- Yazıklar olsun o kullara ki, kendilerine gelen her bir peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.

31- Görmeyelim mi ki, kendilerinden önce nice kuşakları helak etmişiz. Onlar artık kendilerine dönüp gelmiyorlar.

32- Onlann hepsi toplanıp, sadece bizim huzurumuza getirilmişlerdir.

13- "Sen onlara o şehir halkını örnek ver." Eserlerin yazılmasına ve asil bir örnekte birçok şeyin sayılmasına bir misal gibi olan bu mesel, gerek üzerlerine azab sözü hak olanlan korkutmak ve gerekse Kur'ân'a uyanlan müjdelemek konusunda peygambere vaad edilmiş olan inkılâblann önemli bir örneğini vermektedir ki, buna bu itibarla Yâsin'in kalbi denilse yeridir. Yani Hristiyanlığın karşısında müşrik Romalılar nasıl sönüşüye İslâmîyetin karşısında da öyle devletler yıkılacak "Onu bütün dinlere üstün kılmâ." (Fethi, 48/28) sırm ortaya çıkacaktır. Burada, bu şehrin Antakya, elçilerin de İsa (a.s.)ın havarilerinden gönderilenler olduğu naklediliyor. O had e şehir halkının, memleket halkı ve anılan kavmin de Romalılar olduğu anlaşılır.

14- "Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalanlamışlardı." Bunun zahiri, bunlann Allah tarafından peygamberlik verilmiş resuller olduğunu gösterir. Ebu Hayyan der ki: "Siz ancak bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz" denilmiş olması da buna delalet eder. Çünkü bu konuşma peygamberlere karşı olur. İbnü Abbas'ın ve Ka'b'ın görüşü de budur. Fakat Katâde ve diğerleri demişlerdir ki, bunlar, Havarilerden olup İşâ (a.s.) kaldırılsı sırasında gönderdi. Buna göre "biz gönderdik" buyurulması, Hz. İsa tarafından gönderilmeleri de Allah Teâlâ'nın emriyle olduğundan dolayı olmuş oluyor. Bazılan bu ikisinin Yuhanna ile Pavlus olduğunu "Biz (o peygamberleri) bir üçüncüsü ile destekledik." Bu üçüncüsünün de Şem'unussafâ olduğunu söylemişlerdir. Fakat açıklamanın asıl hedefinin temsil olması bakımından bunun bu şekilde ifade buyurulması, Hz. Muhmmmed'in peygamberliğinin şan ve şerefini temsilde açık denecek kadar bir işaretle göstermek içindir. Yani ikinin bir üçüncü ile takviyesi, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın sonradan Hz. Muhammed'in peygamberliği ile "Kendisinden öncekileri tasdik edici olarak." (Âl-i İmran, 3/3) güç ve takviyesini temsil ediyor. Önce Musa ve İsa'yı göndermiştik, bunlan yalanladılar, sonra da Muhammed (a.s) ile bunlara güç ve kuvvet verdik denilmiş gibi oluyor. Elçiler o şehre vardılar da haberiniz olsun biz, sizlere gönderilmiş elçileriz dediler.

15-19- O şehir sahipleri (elçilere karşı) şöyle dediler: Siz bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz." Fazla ne meziyetiniz olabilir ki öyle bir davada bulunuyorsunuz. Ve Rahmân hiçbir şey indirmemiştir. Ne vahiy, ne peygamberlik, ne kitap. Siz sırf yalan söylüyorsunuzuz. Vahiy ve peygamberliği, insanın peygamberliğini esasından inkâr ettiler. Çünkü Romalılar müşrik, putperest idiler. Bununla beraber Allah'ı inkâr etmemişlerdi.

20- O esnada şehrin ta öbür ucundan bir adam bu adam, bu kahraman fedai, bu büyük mücahid, bu güzel vâiz, doğru cennete giden ve Allah Teâlâ'nın özellikli ikramına kavuşan bu sevgili şehit, Yâsin sahibi Habibi Neccar diye tanınmaktadır.

MEDİNE, şehir demektir. Medine'nin aksâsı, şehrin en ucu, ta öte başı demek oluyor ki, elçilerin tebliğleri ve onlara karşı edilen muamele şehrin her tarafından işitilmiş, açık tebliğ yapılmıştı. Bu medine (şehir) de Antakya'dır diyorlar ve o zaman büyük ve geniş bir şehir olduğunı söylüyorlar. Bununla beraber "Medinenin aksâsından" demek, o memleket idarecilerinin en ileri gelenlerinden bir zat mânâsını da andırır. Elçiler suikast edilmek üzere bulunduğunu haber alıp bu zat geldi koşuyordu. Yani koşarak geldi, iman edenlere örnek olmak, irşad etmek için bütün gayretiyle çalışıyordu. Bakınız kısaca ne güzel öğüt verdi: Ey benim kavmim! Ey hemşerilerim dedi uyun, o gönderilen elçilere uyun; dedikleri yola gidin.

21- Demek önce hemşerilik şefkatini ileri sürerek öğüdü takdim ve onlann resul olduklannı haber vermekle imanını açıkladı, bunu gerektiren sebepleri de şu tekit ile izah etti:

Uyun o kimseye ki Sizden bir ücret itemez. Dünya ile ilgili bir maksat ve karşılık talep etmez. Kendileri ise hidayete ermiş, doğru yolu tutmuşlar. Burada şöyle bir kıyas- ı mukassım (ikilem, yani mantıkta iki şıkkı da aynı sonuca varan kıyas), bir dilem vardır: Her yolcunun bir rehber e uyması için iki engel düşünülebilir. Ya biçimsiz bir ücret istemesi yahut ehliyetine güven duyulmamasıdır. Bunlar ise hem bir ücret istemiyorlar, hem hidayet sahibi kimseler. O halde bunlar resul olmasalar bile doğru ve ücret istemediklerinden dolayı kendilerine uymamak için hiçbir sebep yoktur.

22- Hidayetlerinin açıklığını beyan ile engelin olmayışından sonra imanı gerektiren şeyin varlığını göstermek için de buyuruluyor ki: Hem benim neyime ki, ibadet ve kulluk etmeyeyim? O beni yaradana. Bu, imanı gerekli kılan sebebe işaret ve bu söz, irşatta incelik için şefkat gösterilmek suretiyle en güzel bir dokunmadır. Yani o resuller, bizi, yaradana kulluk etmeye ve yalnız O'nu mabud tanıyıp, O'na ibadet etmeye davet ediyorlar. Bunun doğruluğu ise açıktır. Ben sizi kendim gibi düşünüyorum, ben beni yaradana kulluk etmeyi borcum, vazifem bilirim, çünkü beni yaratmıştır. O'na karşı bu vazifemi yapmamak için hiçbir özürm ve engelim yok. O halde siz, o sizi yaradan Rabbimize niye ibadet etmeyesiniz. Halbuki hep döndürölüp O'na götürüleceksiniz. O halde O'na kulluktan nasıl kaçınırsınız?

23- Hiç ben O'ndan başka ilâhlar mı edinirim, başka mabudlar mı tutarım? Çünkü eğer O Rahmân, rahmetiyle beni yaratmış olan Rahmân, ya beni bir zararla, bir sıkıntı ile sıkamak isterse onlannı, yani O'ndan başka tapılanlann benden yana şefaathleri hiçbir fayda vermez. Ve beni kurtaramazlar.

24- Hiçbiri mabud olamazlar. Şüphesiz ki o takdirde beni yaradan Rahmân'dan başka mabudlar edindiğim durumda apaçık bir sapıklık içindeyimdir.

25- "Ben sizin Rabbimize iman ettim, beni dinleyin." Bu güzel sözlerin sonu olan bu güzel hitabede birkaç mânâ vardır:

Birincisi: Resullere hitaptır; halkın öldürmek için hücumu üzerine onlara şöyle ikrar edip şahit tutmuştur: Haberiniz olsun ey resuller! Ben sizin Rabbimize gerçekten iman ettim, şimdi beni duyan da şahid olun. Yann âhirette O'nun huzurunda şahitlik edin.

İkincisi: Yine kavmine hitaptır ki, şöyle demek olur: Haberiniz olsun, ben o sizi yaradan Rabbimize şüphesiz iman ettim, ey kavmim! Gelin dinleyin beni de o resullere uyun, siz de iman ediniz.

Üçüncüsü: Geleceğin insanlan da dahil olmak üzere duyma kabiliyeti olan herkese hitap veya yemin olarak, haberiniz olsun, ben iman getirdim, Rabbizin aşkına bundan böyle dinleyin beni, benim hitabımı, mâcerâ ve menkibelerimi ey duyusuz olanlar!

26- Bakınız sonuç ne oldu gir cennete! denildi. Yani şehit edildi, doğrudan doğruya cennete girmekle kendisine ikram edildi ki, Allah yolunda şehit olanlar hep böyledir. Bilese dence ne dedi, bilir misiniz? Dedi ki: ay! Bu ne güzelmis! keşke kavmim bilselerdi

27- Rabbim ne büyük mağfiret buyurdu da beni böyle ikram edilen kullarından

kıldı. Kavmi hakkında böyle temennide bulundu. Demek kavmini unutuvermemiş, kin ve intikam duygusu da beslememiş, düşmanlarına bile merhamet eden evliya ruhu ile istemiş ki, kendinin erdiği mutluluğu bilseler de, cinayetlerine, küfürlerine tevbe edip iman ve ibadet yolunu tutsalar, Allah yolunda fedailik etseler. Bununla beraber bu temenni, haklı bir öğünme mânâsından uzak değildir.

28-Şimdi hiç şüphe yok ki, burada hatıra şöyle bir soru gelir: Böyle bir kahramanı, böyle yüksek bir öğütçü ve mücahidi öldüren o kavme Allah Teâlâ ne yaptı? Böyle bir soruya karşı buyruluyor ki: Onun arkasından da kavminin üzerine gökten bir ordu indirmedik. Yani onu dinlemeyip öldüren kavmini de onun arkasından sağ bırakmadık, gergi o şehidin arkasında ve Resullerin elinde bir ordu yoktu. Bununla beraber onlarla harp için gökten bir ordu da indirmedik, indirmiş de değildir. Yani bu gibi durumlarda gökten apaçık bir ordu indirivermek Allah'ın âdeti olmamış olduğu gibi, olağanüstü olarak da indirmedik. Daha doğrusu indirecek de değildir. Allah'ın bir kavmi mahvetmesi için öyle ordular indirmesine gerek yoktur. "Bedir" de, "Hendek"te melekler indirmesi bile sadece müminlere bir müjde ile kalblerini huzura kavuşturmak içindi. O bir iş dileyince sadece: "Ol!" der, olurverir.

29-Onun için olan hadise başka değil, sâde bir gürlültü oldu. Tek bir ses, bir haykırma, Cebrail'in bir haykırması. Hemen sönüvermişlerdi. Önüne geleni yakmak isteyen o ateşli kavim, o zamandan itibaren sönmüşlerdi. Bundan Antakya halkının mahvolduğunu, helâk olduğunu anlamak istemişlere de Hristiyanlık daveti karşısında müşrik Roma devletinin ortadan kalkmış olduğunu anlamak daha kapsamlıdır.

30- Yazıklar olsun o kullara... Bu yalnız o sönenlere bir üzüntü duymak değildir. Kendilerine azab sözü hak olan çoğunluğa, meselin özü tatbiki olan bir uyan, gafillere de bir tenbihtir.

31- Ya görmediler de mi onlar? O alay edip duran kullar? Kendilerinden önce ne kadar nesiller helak etmişiz. Onlar, kendilerine dönüp gelmiyorlar, yani dünyaya bir daha dönmüyorlar.

32- Ve hepsi; o helâk edilen ve henüz edilmeyen, hepsi başka değil, yalnız toplanıp bizim huzurumuza getirilmekte olan bir toplum bulunuyorlar. Böyle iken nasıl olur da başka ilâhlar edinip şirk koşarlar? İZHAR: Huzura getirmek demektir. Mahkemeye nazıyola gelmeyen kimseyi tutup, zorla hakimini huzuruna getirmek mânâsında kullanılır ki, burada özellikle bu mânâyadır. Yani herkes ölmekle yok olup gitmiyor, hesap ve ceza için Hak Teâlâ'nın huzuruna toplanıp sevk ediliyorlar. Bu tebliğden sonra bir de akilî delillerle aydınlatılarak buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

33- Hem bir delildir onlara ölü toprak. Biz ona hayat verdik ve ondan taneler çıkardık da ondan yayıp duruyorlar.

34- Biz orada humalıklardan, üzüm bağlarından bahçeler yaptık. İçlerinde pınarlardan sular fışkırttık.

35- (Bunu), Onun ürününden ve kendi elleriyle yaptıklarından yesinler diye (yaptık). Hâlâ şükretmeyecekler mi?

36- Yerin bitkilerinden, kendi nefislerinden ve daha bilemeyecekleri şeylerden bütün çiftleri yaratın Allah'ın şanı ne yucedir.

37- Gece de onlara bir delildir. Biz ondan gündüzü soyar çıkarırız, bir de bakarlar ki karanlığa dalmışlar.

38- Güneş de bir delildir ki kendi yolunda akıp gidiyor. İşte bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdirdir.

39- Ay'a gelince, ona menziller tayin ettik. Nihayet o eski hurma salkımının çöpü gibi (yay haline) dönmüştür.

40- Ne güneşin aya çatması yazarlar, ne de gece gündüzü geçebilir; onların her biri kendi yönügesinde yüzerler.

41- Onlar için bir delil de bizim, onların neslini dolu bir gemide taşımamızdır.

42- Yine kendileri için onun gibi binecek şeyler yaratmamızdır.

43- Eğer dilesek onları boğarız da o zaman ne onların feryadına yetişen bulunur, ne de onlar kurtarılır.

44- Ancak tarafımızdan bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatmak başka.

45- Durum böyle iken onlara: "Önünüzdekinden ve arkanızdakinden korkun ki size rahmet edilsin" denildiği zaman,

46- Ve kendilerine Rablerinin âyetlerinden herhangi bir âyet geldiği zaman mutlaka ondan yüz çevirirler.

47- Onlara: "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden hayra harcayın" dendiği zaman, o kâfirler, müminler için: "Allah'ın dileyince doyurabileceği kimseyi biz mi doyuracağız? Siz apaçık bir sapıklık içinde değil de nesiniz?" dediler.

48- Yine onlar: "Eğer doğru söylüyorsanız bu (kıyamet) vaadi ne zaman?" diyorlar.

49- Onlar sadece bir tek çığlığa bakıyorlar, bir çığlık ki, onlar çekişip dururken kendilerini yakalayabilir.

50- O zaman bir vasiyette bile bulunamazlar. Ailelerine de dönemezler.

33- Hem bir âyet, yani Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne ve ölümleri diriltebileceğine açık bir delil ve alamettir. Onlara, o gafillere ve inkârcılara o ölü arz, arz, toprak bilinmektedir ki cansızdır. Hatta Hicr Sûresi'nde "Yeryüzünü sönmüş kül halinde görürsün." (Hacc, 22/5) buyrulduğu üzere sönmüş bir taş halinde, hayat ile tamamen zıt bir durum oludür. Hele bir ögle sıcağında bir Arabistan çölünün manzarası düşünülürse onun hayattan ne kadar uzak olduğu görülür. Eğer tabiata kalsaydı o ölü toprakta bir ot bile bitmezdi. Fakat biz ona hayat verdik. Onda hayat yarattık, bitkisel ve hayvansal organlara dirilik, şenlik meydana getirdik.

Hayatın önce bir hücreden başladığını göstererek de buyruluyor ki: ve ondan, yani yerden bir dâne çıkardık.

HABB: "Habbe" (dâne)nin cins ismidir ki, azına da çoğuna söylenir. Çoğulu "hubûb", onun çoğulu "hubûbat"tır. Dilimizde olduğu üzere özellikle buğday, arpa, pırlnc, susam gibi yenen dânelerde yaygın olmakla beraber, genellikle ot ve çiçek tohumlarında da bilinmektedir. Kamus sahibi "Besâir'de der ki: "Hubub"un bir tekine "habbe" denilmesi, şey'in aslı ve öz maddesi olması itibanyıdır." Bu bakımdan bir "habbe" (dâne), hayatın ilk başlangıcı olan bir hücre (cellule) demektir. Burada da bu cinse işaretle "ondan bir dâne çıkardık" buyrulmuştur. Fen ilimleri açısından düşünüldüğü zaman yerin unsurlarından bir hayat hücreciğinin oluşumu, bir habbe (dâne)nin çıkması tabii değildir. Totumsuz bir hayat hücreciği tabii olarak teşekkül edemez, (generation spontane' olmaz). Gerçekten bir eksinin, kendiliğinden bir artı oluvermesi akla da uygun gelmez. Bununla beraber yerde hayat işi meydana geldiği için, yine fen ilimleriyle uğraşanlar derler ki: Fakat başlangıçta ilk tohumun, ilk hücrenin tabiat dışı olarak meydana gelmiş olduğunu kabul etmek zorunludur. İşte bu nokta doğrudan doğruya tabiatları üzerinde hakim olan yüce yaratıcının ölümlere hayat veren ilâhî kudretini gösterir. Bunun bir seçim olduğunu söylemek de aynı mânâyı ispat etmektedir. Çünkü seçimin (insanın peygamber olarak gönderilmesinin) her derecesi tabiat üstü bir gelişme arzeder. (En'âm Sûresi, 6/95. âyetinin tefsirine bkz.) Bu şekilde ölü toprağa bitkisel hayattan başlayan bir hayat verilir ondan dâneler çıkandığı ve böyle tek hücrelerden başlayan bu hayatın, insan hayatına doğru yetiştirilip geliştirildiği ince bir imtihan tarzında edebî bir vecize ile hatırlatılarak buyruluyor ki: Ondan bir dâne

çıkardı da şimdi ondan yiyorlar. Belli ki bu şöyle demektir: O insanları da yarattık da o dânelerden yiyip duruyorlar.

34- Sonra onların birleşmesi ve gelişmesiyle bilhassa insan hayatının devam etmesinin ve gelişmesinin sebeplerine destek sağlandığı anlatılmak üzere de buyruluyor ki hem onda, o yerde bahçeler yaptık. O tek hücreli hayatı üretip, birleştirip, düzenleyerek birbirine girmiş güzel, hoş bağlar meydana getirdik. Humalıklar ve üzümlükler, neler. İşte bunlar bitkisel hayatın en mükemmel şekli ve insan zevklerinin en tatlı kaynaklarıdır. Ve onda, yani yerde yahut o bahçeler içinde kaynaklardan kaylar, pınarlar aktıtk

35- ki onun ürünlerinden, Allah'ın verdiği meyvesinden, gelirden ve ellerinin yaptığı sırası, pekmızı gibi teferuatı gibi mamûllerinden yesinler, faydalanınsılar diye. Buna göre de işareti vardır. Okurken burada durulmaz. Bununla beraber burada nın nâfiye (olumsuzluk edatı) olması da caiz görülmüştür. Buna göre de durmak caiz olup mânâ şöyle olur: "Ürününden yesinler. Onu, onların elleri yapmadı". Yani o bağlara bakmalan, suyu ve çapası gibi işlerinde çalışmaları gerekirse de alıp istifade edecekleri o ürün, onların yapısı değil, Allah'ın verişidir. Hâlâ şükretmeyecekler mi? Şirk ve nankörlükten vazgeçip tevhid ve iman ile ibadet ve kulluk etmeyecekler mi?

Abdülkâdir Geylanî (k.s.) "Fütûhu'l-Gayb'da der ki: "Şükür ya dil, ya kalp veya organlarla olur."

Dil ile şükür: Nimetin Allah Teâlâ'dan olduğunu kabul ve yaratıklara nispeti terk etmektir. Ne kendine, ne güc, kuvvet ve kazancına, ne de senden başkasından ellerinde meydana gelenlerin hiç birine isnad etmemek. Çünkü sen de, onlar da hep o nimet için sebep, âlet ve vasıtasınız. Onu taksim eden, gönderen, var eden, onunla uğraştıran, sebepleri yaratan aziz ve celil olan yüce Allah'tır. Kismet eden O, veren O, var eden O'dur. Şükre en layık olan O'dur. Hediyeyle getiren uşağa bakılmaz, gönderen efendiye bakılır. Bu bakışı bilmeyenler hakkındadır ki "Onlar dünya hayatından görüleni bilirler. Ahiretten ise habersizdirler." (Rum, 30/7) buyurmuştur. Zahire, sebebe bakıp da, ilmi ve anlayışı ondan ilerisine geçmeyen cahillirdir, eksiktir, akli kısıdır. Çünkü akıllıya akıllı denmesi, işin sonunu görmesi itibanyıdır.

Kalp ile şükür: Sende olan nimetlerin hepsinin, açıktâ, gizlide, hareket ve sakinliğindeki menfaatlerin, lezzetlerin tamamının başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna sürekli bir itikadla sağlam bir şekilde bağlanmaktır ki, dilinle şükürün, kalbindeki şükürün tercümanı olur. "Allah, gizli ve açık olarak nimetlerini size bol bol vermiştir." (Lokman, 31/20), "Sizde nimet adına ne varsa, hepsi Allah'tandır." (Nahl, 16/53) ve "Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız saymakla bitiremezsiniz." (İbrahim, 14/34) buyruluyor ki, mümin için Allah'tan başka nimet verici kalmaz.

Organların şükürüne gelince: Bütün organlarını yüce Allah'a ibadette hareket ettirip kullanmaktır. O halde Allah'tan yüz çevirme bulunan herhangi bir hususta yaratıklardan hiçbirine uymamak gerekir ki bu, nefsi, arzuuyu, iradeyi, uzun amelleri ve diğer yaratıkları içine alır. Allah'a itaati asıl ve uyulacak şey, O'nun dışındakileri de fer' (teferuat) ve tabi kılmak gibi ki, başka başka türlü yaparsan zorba, zalim ve Allah'ın hükümünün dışında hüküm vermiş olursun. "Her kim Allah'ın indirdiği hükümlere hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir." (Mâide, 5/44)

Bakara Sûresi (32. âyet) inde ve İsra Sûresi'nin başında (İsrâ, 17/1) açıklandığı üzere "sübhan" tesbihinin özel adıdır. Bununla beraber büyük hayret yerinde de kullanılır. Tesbih de tennizin en ileri derecesidir. Yani herhangi bir lekeden, yaraşıksızlıktan itikatta, sözde, fiilde son derece tenzihtir. Bu şekilde, "tesbih ederim" yahut "tesbih ediniz" anlamını ifade eden bu tesbihin, burada böyle sözün başında getirilmesi ne güzeldir!

Birincisi: Bu, bir taraftan şükretmeyenleri kınama, bir taraftan da şükredeceklerle şükürün başının, mükemmler bir tenzih ile tevhid olduğunu öğretmektir.

İkincisi: Sıla yerinde anılan kudretin eserlerinin önemi vurgulamakla şükürü gerektiren sebepleri fazlasıyla tektirir.

36-Üçüncüsü: Eşleri yaratanın eşsizliğini, ortak ve benzerden münezzeh birliğini ispat eden edebî bir tıbak sanatı vardır: Tesbih O yaradana yahut ne yüce sübhandır O yaradan ki bütün o gıftlerin hepsini yarattı.

EZVAC: "Zevc"nin çoğuludur. Zevc, çift ve eş demektir ki, Ragıb'ın açıkladığı gibi, iki yakanın her birine de ve bir diğerine benzer veya zıt olarak ilgili bulunan her şeye de denir. Bu itibarla dünyadaki şeylerin hepsi, bir ziddi veya benzeri yahut da herhangi bir bileşigi ve karşıt bulunması yönüyle çifttirdir. Mesela cisim ve ruh, madde ve kuvvet, cevher ve araz, iç ve dış, yer ve gök, karanlık ve aydınlık, dünya ve ahiret gibi ki elektrik bile artı ve eksi diye ikiye ayrılıyor. O halde "Çiftleri yarattı" demek, "bütün çeşit ve sınıflarıyla âlemi yarattı" demeye eşittir. Ancak burada asıl sevk, bütün âlemin yaratılışını anlatmak değil, bir ortak ve benzeri bulunan bütün eşlerin, bütün çiftlerin yaratılmış olduğunu ve dolayısıyla yaratılmışın yaratıcaya eş olamayacağını anlatarak yaratıcının böyle şeylerden tenzih edilmiş olduğunu ve birliğini ispat etmektir. Bundan başka "ezvac" (çiftler) denmesinde diğer bir nükte daha vardır ki, insan hayatı için önceki nimetlerden daha fazla önem taşıyan evlenme nimeîinin yaratılmasına işarette şükre yöneltilmiş ifade eder. Nitekim gıftler şöyle açıklanıyor: O gıftleri ki yerin bitirdiklerinden, önceki âyetle anlatılan ve anlatılmayan bitki ve ağaç çeşitleri, ve kendi nefislerinden, erkek ve dişi ve daha bilemeyecekleri şeylerden ki ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de bir insanın hatırına gelmiştir.

37- Onlara bir delil de gecedir. Mekânda tecelli eden (görülen) ilâhî kudreti hatırlattıktan sonra, bununla da zamanda tecelli eden ilâhî kudrete işaret buyruluyor. Şöyle ki: Ondan gündüzü yüzeriz. "Selh kelimesi, bir diğerinin lazımı iki mânâ ile kullanılır saymak çıkarmak: denilir ki, "koyundan deriyi yüzdüm, soydum, giderdim" demek olur. Diğerinde ise "Koyunu deriden soydum" denilir ki, açtım, meydana çıkardım demek olur. Türkçe'de de "elmayayı soydum" yahut "elmanın kabuğunu soydum" dediğimizze göre, biz de "soymak" kelimesinde bu iki şekli, farklı farksız kullanıyoruz demektir. Burada her iki mânâ ile de tefsir edilmiştir ki, ikisi de doğrudur. Birincisine göre gecedin gündüzün yüzülmesi, bir kurbanın derisi yüzülüyormuş gibi çevreden işiğin sınıyıp sönmesiyle, asıl yoluğu hatırlatan karanlığın ortaya çıkışı, yani akşam olma hadisesi demek olur ki, "derken bir de bakarlar ki, onlar karanlığa dalmışlardır" sözünde takib ve müfâcee (hemen arkasından ve birden bire oluş) bu mânâda açık olduğundan tefsircilerin çoğu bu yönü tercih etmişlerdir. Bu şekilde gece yalnız bir korkutma delili olarak hatırlatılmış oluyor. İkinci mânâyâ göre ise gecedin gündüzün yüzülmesi, karanlık içinden aydınlığa çıkılması, yani sabah olma hadisesi olmuş oluyor ki, bunda ölümlere hayat vermekten örnek olan bir müjde neşesi vardır. Nitekim "geceler gebedir" denilir. Buna göre "Bir de bakarlar ki onlar karanlığa dalmışlardır." ifadesi, yine aynı günün sonunun geceye varacağını göstermiş olur.

38- Güneş de, bir âyettir. Yani gece ve gündüzün sebebi gibi görünen güneş de Allah'ın kudretine bir delildir. Nitekim için takdir edilen bir müstekar için cereyan ediyor (akıp gidiyor). Güneşin bu akışının yalnız mekanda hareketi diye anlamamalı, mekan ve zamanla ilgili bütün eserleri ve durumlarıyla varlık âleminde sürüp gitmesi mânâsına anlamalıdır. Mesela ısıq ve ısı yayması da onun bir cereyanı (akışı)dır.

MÜSTEKARR: Mimlî masdar, ismi zaman, ismi mekan olabildiği, da birkaç mânâyâ geldiği için, bu ifade birçok mânâlara uygundur.

Birincisi: Güneş kendisi için takdir ve tahsis edilmiş ve istikrar sebebiyle, yani sabit bir karar, düzenli bir kanun ile cereyan eder. Hesapsız, başı boş, kör bir tesadüf ile değil.

İkincisi: Bir istikrar için, yani kendi âleminde bir karar ve ölçü meydana getirmek hikmet ve gayesiyle yahut sonunda bir sükunete erip durmak için cereyan ediyor (akıp

gidiyor).

Üçüncüsü: İsmi zaman olduğuna göre kendine mahsus bir istikrar zamanı için, yani duracağı bir vakte, belirli bir zamana kadar cereyan eder ki, bu vakit, "Güneş toplanıp dürüldüğü zaman." (Tekvir, 81/1) ifadesindeki vakittir.

Dördüncüsü: İsmi mekan olduğuna göre, kendine özgü bir istikrar yerine mahsus, yani yerinde sabit olarak cereyan eder, kendi ekseninde döner yahut kendisinin karargahı olan âlemin menfaatleri için cereyan eder. Bu mânâda vatana hizmet için bir teşvik de vardır. Nihayet birinci "ilâ" mânâsına olmak üzere şu mânâ da vardır: Kendisi için bir istikrar noktasına doğru gitmektedir. Tatbiki, birkaç şekilde açıklamaya muhtemel bulunan bu mânâyâ göre, güneşin diğer bir merkeze doğru hareket etmekte bulunduğ u da anlaşılabilir. Nitekim bir hadis-i şerifte de "Güneşin istikrar yeri Arş'ın altındadır." diye rivayet edilmiştir.

İşte o, şaşırtıcı cereyan o aziz ve afım olan Allah'ın takdridir. Yani kudretiyle her şeye galib ve hakim ve ilmiyle her şeyi kuşatmış olan ve sana Kur'an'ı indirip doğru yolu gösteren Allah'ın takdiri, yani bütün sınırlarını ve genişliklerini bilip biçmişiyedir. Yoksa ne yaptığını bilmez, kör bir tabiatın eseri değil, bizzat ezeli bir müessir (etken) hiç değildir.

39- Aya gelince ona konak konak ölçü biçmişizdir. O güneş gibi istikrarlı bir şekilde akıp gitmez. Ona birtakım konaklar ve her konaklamaya göre bir ölçü tayin etmişizdir. Gezegendir, her gün bir konak yerine gelir, her konağa göre bir şekilde görünür. Araplar, ayın konaklarını şunlarla saymışlardır: Şertan, butayn, süreyya, debaran, hek'a, hen'a, zira', nesre, tarf, cebhe, zübre, sarfe, avva, simâk, gafir, zubânâ, iklîl, kalb, şevle, neâim, belde, sa'düzzâbih, sa'dübûla', sa'düssüud, sa'dül'ahbiye fer'uddelvil, muahhar, reşa. Bunlardan her gece bir konağa konar da geleceğe kadar nuru (aydınlığı) arta arta, sonra da eksile eksile son konakta -ki kavuşumdan öncedir- iyice inceler, kavislenir. Nihayet dönüp eski urcun gibi olana kadar. URCUN: Eğri salkım çöpü demektir. Özellikle hurma salkımının diğ çöpü ki eskisi, yani geçen seneninki, daha ince, daha eğri, daha renkli olur. Bu benzetme, çok şaşırtıcı bir güzelliktedir. Zannedildiği gibi hilâlin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, Ay'ın o konaklardan giderken dünya etrafında bir ayda kat ettiği yörüngenin bir hattını da göstermiş oluyor.

Eski denilmeğe bu yörünge üzerinde Ay'ın her konaktaki hacmi de hayal ettirilmiş bulunuyor ki, eski astronomiler bu benzetmenin inceliğini kavrayamazlardı.

40-Bu takdir o kadar güzel ve bu vazife dağılımı o kadar yerindedir ki ne güneşin kendisine aya çatmak yararışır, ne gece gündüzün önüne geçer. Heps i bir felekte (yörüngede) yüzerler. Biri diğerine çarpmaz, vazifeleri o kadar güzel ve düzenli dağıtılmıştır. "yüzerler" çoğul kipiyle getirilmekle hepsinden maksadın, yalnız güneş ve aydan her biri değil, bütün gök cisimleri olduğu anlatılmıştır. Bu bakımdan yeni astronomi kanunlarına işaret eden bu âyetin bir benzeri Enbiyâ Sûresi'nde geçmiş olduğundan (Enbiyâ, 21/33) âyetinin tefsirine bakınız.

Yalnız güneşin yüzdüğü felek nedir? Bu bir yörünge olduğuna göre, onun da bir gezegen olması gerekmiyor mu? diye sorulabilir. Gerçi eksen i etrafında da dönme yeri mânâsına yörünge denebilirse de bundan zarar (açık) olan, güneşin yukarıda anlatıldığı üzere, hadis-i şerifin gösterdiği gibi arşın altında diğer bir istikrar yerine, bir merkeze doğru hareket ettiğini ve dolayısıyla onun yüzdüğü feleğin de ona olan yörünge ve hareket yeri olduğunu kabul etmek gerekir.

41- Bizim, dolu gemide nesillerini taşıyamaz da kendileri için bir delildir. "Dolu gemi" denilince önce Hâ. Nuh'un gemisi hatıra gelir. Fakat burada "nesillerin" kaydı, bunu kastetmeye engeldir. Bu karine (ipucu) ile burada "dolu gemi", hamile kadınl arn rahimlerinden mecazdır, beliğ bir istiaâredir. Evet babanın sülbünden (belinden) bir tufan ile atılan nesiller, anaların rahimlerinde Hâ. Nuh'un gemisi gibi bir kurtuluş gemisi bulur.

42- Kendileri için onun gibi binecek şeyler de yarattık. Bu bütün deniz ve kara bineklerini içine alır.

43- Ve dilesek onları, o nesilleri dolu gemi gibi olan rahimlerde, kendilerini de onun gibi bindikleri gemilerde boğaz da ne o nesiller için bir feryatçı, bir feryad eden veya feryada yetişen bulunur ne de benlikler boğulmaktan oldukları denizden kurtarırlar.

44- Ancak bizden bir rahmet ile ve bir zamana kadar yaşatmak için olursa başka. Ancak o takdirde kurtarırlar.

45-46- "Onlara: Korunun... dendiği zaman..." Objektif ve yaratılışa ilgili delillerden sonra Allah'ın indirdiği âyetlerden de yüz çevirdiklerini açıklamadır.

47- "Onlara: Allah'ın size verdiği nızıktan infak edin dendiği zaman inkâr edenler dediler ki..." Bu âyetin zındıklar hakkında indiği söylenir. Mekke'de birtakım zındıklar, sadaka ve yardım için teşvik edildiklerinde Allah fakir edecek, biz besleyeceğiz öyle mi? diye böyle küfür ederlermiş ki, bu zındıkların eski İran'dan aksetmiş olmaları gerektir.

48- Bir de derler ki ne zaman bu vaad? Bu ölülerin dirilmesi, bu Allah'ın huzuruna getirilme vaadi eğer doğru iseniz, yani böyle diyerek alay etmek isterler.

49- Fakat başka değil, bir tek çığlığa bakıyorlar. Ki ilk üfürülüğü, yani sûrun birinci üfürülüğü. Bir çığlık ki un idğamıdır. Yani bir çığlık ki, onlar birbirlerine geçmiş çekişip dururlarken kendilerini alıverir.

50- O zaman artık bir tavsiyeye, -hiçbir işleri hakkında bir kelime vasiyet etmeye- bile güçleri yetmez. Ailelerine de dönecek değiller. Meâl-i Şerifi

51- Sûr'a üfürülmüştür, bir de ne baksınlar kabirlerinden Rablerine doğru akın ediyorlar.

52- Onlar: "Eyvah başımıza gelenlere! Mezarımızdan bizi kim kaldırdı? O Rahman'ın vaad buyurduğu işte bu imiş. Gönderilen peygamberler de doğru söylemişler" derler.

53- Başka değil, sadece bir tek çığlık olmuş, derhal hepsi toplanmış huzuruma getirilmişlerdir.

54- Artık bugün hiç kimseye zerre kadar zulmedilmez. Ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

55- Gerçekten cennetlik olanlar bugün bir meşguliyet içinde zevk etmektedirler.

56- Kendileri ve eşleri gölgelerde koltuklar üzerine kurulmuşlardır.

57- Onlara orada bir meyve vardır. İsteyecekleri her şey onlarındır.

58- (Onlara) Rahim olan Rab'den "selâm" sözü vardır.

59- Ey günahkârlar! Bugün siz bir tarafa ayrılın.

60-61- "Ey Âdemoğulları! Şeytana tapmayın, o size apaçık bir düşmandır ve bana kulluk edin, doğru yol budur, diye size and vermedim mi?" (buyurulacak)

62- Böyle iken o sizden birçok nesilleri yoldan çıkardı. Ya o zaman düşünmüye muydunuz?

63- İşte bu size vaad edilen cehennemdir.

64- Bugün yaslanın ona bakalım inkâr ettiğinizin için.

65- Bugün biz onların ağızlarını mühürleriz de neler kazandıklarını bize elleri söyler, ayakları da şahitlik eder.

66- Hem dileyeydik gözlerini üzerinden silme kör ediverirdik de yola dökülürlerdi. Fakat nereden görecekler?

67- Yine dileyeydik oldukları yerde kılıklarını değiştirdik de ne ileri gidebilirlerdi, ne de geri dönebilirlerdi.

51-54- "Sûra üfürülür." İkinci üfürüs: "Sonra ona bir daha üfürülür, bu kere de o yıkılanlar kalkmış, bakıyorlardır." (Zümer, 39/68), "O gün hiç kimseye zulmedilmez..." Burada a kadar o gün onlara söyleneceği hikâye etmektedir.

55-58- Haberiniz olsun ki, cennetlikler, salih amellerle cennete sahip olanlar. Gerçi cennete girmek, esas itibarıyla Allah'ın lütfuyadır. Fakat "ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz" buyurulması itibarıyla burada bu mânâ hatırlatılmıştır. "meyve" denmesi de sırf zevkten çok, çalışmanın meyvesine işaret eder. Erikel er. Enke, hacde, yani gelin odasına döşenen süslü koltuktur. Ve onlara iddia ettikleri, istedikleri var, davayı kazandılar, yani selam var Rahim olan, yani sonunda müminleri rahmetiyle murada erdiren ve ortağı benzeri olmayan bir Rabden doğrudan doğruya söylenen bir selam. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) demiştir ki: "Cennet ehli nimetleri içinde zevke ererlerken kendilerine bir nur panıdır, başlarını kaldırıı bakarl ar ki üzerlerinden Rab, kendilerini cemalinin şerefi ile şerefle ndirmiş. "Ey cennet ehli!

Selam üzerinize olsun." buyuruyor. İşte ilâhî sözü budur. Bunun üzerine onlara nazar buyurur, onlar da O'na bakarl ar ve baktıkları müddetçe diğer nimetlerden hiçbir şeye iltifat etmezler. Ta perdeleninceye kadar ki, o zaman da üzerlerinde ve yurtlarında nur bâki kalır.

59-65- Sizden birçok nesilleri şaşırttı, yani birçok toplumların ahlâklarını bozdu. "Bugün biz onların ağızlarını mühürleriz..." İşte Nur Sûresi'nde "O gün onların dilleri, elleri ve ayakları, işledikleri şeyler hakkında kendilerine şahitlik ederler." (Nur, 24/24) buyurulan gün, bu gündür.

66- "Eğer dileyeydik gözlerini üzerinden silme ederdik." Bu da ahirete ait zannedilmiş ise de dünyaya ait bir tehdit olarak "bir tek çığlığa bakıyorlar" sözüne atfedilmiş olması, mânâ itibarıyla daha uygundur. Yani ahirette öyle olacağı gibi biz de dilersek şimdi o nankörlüğü yapan, "Allah dileyeydi onları doyururdu" diyen kâfirlerin gözlerini büsbütün siler, kör ediverirdik de yola dökülürlerdi, yola gelmekte yaşı ederlerdi. Çünkü her küfredenin gözü kör edil vermiş olsaydı, bu bir sığındırma olur, hepsi imana gelirdi. Fakat o kâfirler nerden görecekler? Burada "görmez" kalb gözü ile tefsir edilmiştir. Yani o kadar ilâhî delilleri görmeyen o basiretsiz kâfirler, bunu böyle yapabileceğimizi idrak etmezler.

67- Dilesek onları tam kuvvetleri çağında mesh de ediverir (kılıklarını değiştirir) oldukları yere dondururirdik de ne geçebilir ne dönebilirlerdi. Şu halde böyle irade buyurulmuyorsa yapılamayacağından değil, cezaları ahirette verileceği içindir. Bununla beraber:

Meâl-i Şerifi

68- Bununla beraber kimin ömrünü uzatıyorsa, yaratılışa onu (güç ve kuvvetini alarak) tersine çeviriyoruz. Hâlâ akıllanmayacaklar mı?

69- Biz ona şiiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da... O sadece bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.

70- (Bu), diri olanları uyarmak ve kâfirlere de azab sözünün hak olması içindir.

71- Şunu da görmediler mi: Biz onları için kudretimizin meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar.

72- Onları, kendilerinin hizmetine vermişiz de, hem onlardan binekleri var, hem de onlardan yiyorlar.

73- Onlarda daha birçok menfaatleri ve türlü içecekleri de var. Hâlâ şükretmeyecekler mi?

74- Onlar, Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler. Güya yardım olunacaklar.

75- Onlarını, onlara yardıma güçleri yetmez. Kendileri ise onlar için bazı askerlerdir.

76- O halde onların sözleri seni üzmesin. Biz onların içlerini de biliriz, dışlarını da.

77- İnsan, kendisini bir damla sudan yarattığımızı görmedi mi de, şimdi apaçık bir hasım kelsidi?

78- Yaratılışını unutarak bize bir de mesel fırlattı: "Kim dirilecekmış o çürümüş kemikleri?" dedi.

79- De ki: "Onları ilk defa yaratan dirilecek ve o her yaratmayı bilir."

80- Size o yeşil ağaçtan bir ateş yapan O'dur. Şimdi siz ondan tutuşmaktasınız.

81- Gökl eri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir? Elbette kâdirdir. Çünkü o her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir.

82- O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da hemen oluverir.

83- O halde her şeyin mülkü ve tasarrufu (hükümranlığı) elinde bulunan Allah'ın şanı ne yücedir. Siz de yalnız O'na döndürüleceksiniz.

68- Bununla beraber her kimin ömrünü uzatıyorsa; gençlik çağında almayıp uzun ömürle yaşıyorsa; yaratılışa tepesi üstü dikiyoruz. Yani başlangıçtakinin, gençliğin aksine olarak günden güne kuvvetten düşürüp zayıflığını artıyor, ölüme doğru yürütüyoruz. Hâlâ akıllanmayacaklar mı?Bunu yapan kudretin daha önce o gözle silmeyi ve kılık değiştirmeyi de yapabileceğini anlayıp da doğru yolu tutmayacaklar mı?

69- Biz ona, yani peygambere şiiir öğretmedik. Bu söylenenleri bir şiiir saymamalıdır. Kur'an'ın ne söz olarak, ne de mânâ olarak şiiir olmadığı açıktır. Bir kere Kur'an'ın sözlerinde şiiir sözünün vezin ve kafiyesi yoktur. Mânâ bakımından ise şiiir, gerçek olup olmadığı aranmaksızın hoşlandırmak veya tiksindirmek, coşturmak veya küstürmek gibi hisleri gıcıklayan hayalî kuruntulara, zanna dayanan kıyaslara, duygu oyunlarına aittir. Kur'an ise Hakk'ın doğru yolunu gösteren hikmetler ve hükümler ile ifran nu ru, keşin imn rehberi bir ilâhî yadigârdır. Fakat kâfirlerin birçokları onu bir şiiir gibi düşünmek ve düşündürmekte ısrar ettikleri ve bu şekilde peygamberi bir şair gibi tanıtmak istedikleri için buyuruyor: Biz ona şiiir öğretmedik. Hem o , ona yaraşmaz da. Çünkü "Şairlere gelince onlara da azgınl ar uyar." (Şuara, 26/224). Ne peygamberlik makamına şairlik yararışır, ne de Kur'an'a şiiir demek.

O Kur'an başka değil, ancak bir zikir; sırf Allah tarafından bir öğüt ve irşad ve apaçık bir Kur'an'dır. İbadetlerde ve ibadethanelerde okunacak Allah kelâmıdır.

70- Hayatı, yani akli, duygusu olanı korkutup, gafletten uyandırmak, küfürde ısrar ile kâfirlik edenler aleyhine azab sözünün hak olması için. Bundan önce çoklarına olduğu gibi azab ile hükmün vacib olması için.

71-76- Şunu da mı görmediler, o gafiller ki, uyanmıyorlar. Biz kendileri için ellerimizin yaptığı şeylerden, yani başka hiçbir sanatın katkısı olmayıp, doğrudan doğruya kendimizin var ettiğimiz nimetlerden en'am, yumuşak hayvanlar yaratık... Bu hatırlatmada birçok yönlerden incelikler vardır ki, bunu tefsirden çok, okuyanların zevki

takdir edecektir.

77-78-79-*) "İnsan, kendisini bir damla sudan yarattığımızı görmedi mi?" Rivayet olunuyor ki Ubey b. Halef Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzuruna bir çürümüş kemikle gelmiş, onu eylele ufalayarak "Allah bunu böyle çürüdükten sonra dilirir der misin?" demiş. "Evet, seni de dilirir ve ateşe kor." buyurmuş ve bu âyet, bu sebeple emilir. Ve O, yaratmanın hepsini hakkıyla bilir. Yani her yarattığını bütün incelikleriyle, her birinin toplanan ve dağılan bütün parçaları, usul ve fûrûu (aslı ve dalları), durumları, halleri, nicelikleri, miktarları, her türlü özellikleriyle bilir. Her yaratmayı, yaratmanın her türüsünü bilir, maddeli maddesiz, âletli âletsiz, örnekli örneksiz, gerek ilkin, gerek sonra her çeşidini bilir. Bütün mesele bundan ibarettir.

80- O Allah, size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı. Meşhur olan bu ağaç, "merh" ile "afar" denilen iki ağaçtır ki, ikisi de yemyeşil, suları damlarken merh çakmak yerinde afare sürtülme suretiyle ateş çıkarılır, bedevilerce bilinmektedir. Bunun birini erkek, birini dişi yerinde de varsaymışlardır. Bununla beraber "Her ağaçta bir ateş vardır. Fakat merh ile afar bol bulmuştur" diye bir mesel vardır. Bu bakımdan bazı tefsirciler demişlerdir ki, ağaçtan maksat cinstir. Merh ve afar misal yoluyla anılmıştır. Ancak burada dikkate değer nokta şudur ki, bundan maksat ağaçtaki odun veya kömürü göstermek değil, sürtme ve temas ile yeşil ağaçtan meydana gelen hararet ve tutuşmayı anlatmaktır. Bu ise şimdi bildiğimize göre bir elektrik olayıdır. Demek ki bu şekilde âyet elektrikle işaret etmiş ve bu işarettten "ol" emrini anlamaya zihinleri yaklaştırmak için bir misal de verilmiş oluyor. Yapmış da siz ondan çakıp çakıp hemen tutuşturuyorsunuz. Yani bilfiil deneyile bildiğiniz şüphesiz bir ateş. Demek ki sırf teorik akıl ile bilinemeyecek gerçekler deneyile ortaya çıkar.

81- Hem o gökleri ve yeri, yani bütün şu âlemi yaratmış olan Allah, onların benzerini, onları gibisini, yani o çürümüş insanlar gibi küçüğünü, hatta bütün o âlemin benzerini diğer bir yaratış ile, yine yaratmaya kâdir değil midir? Evet kâdirdir. Ve o, öyle yaratan, öyle bilendir.

82-*) O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece "ol" demektir. O hemen olur.

83- O halde tesbîh O'na, her şeyin hükümrânlığı elinde bulunan, her şeyde dilediği gibi tasarruf eden Sübhan'a (şanı yüce Allah'a) dir. Hep de döndürülüp O'na götürüleceksin. O'na Yasin sahibi (Habib Neccar) gibi koşa koşa iman ve İslâm ile, kendi nzasıyla dönüş yaparak, bağışlanmaya ve ikrama kavuşmak istemeyenler de sonunda zorla döndürülecekler, yakalanıp O'nun yüce huzuruna götürülecekler, hesapları görülüp cezaları verilecektir.

İbnü Abbas hazretlerinden rivayet edilmiştir ki Yasin hakkında rivayet edilen faziletlerin, niçin ona mahsus olduğunu bilmiyordum, bu âyet için imiş. Melekût (hükümrânlık) yukanlarda da geçtiği üzere "mülk"ün mübalağa sigasıdır ki, tam bir hakimiyetle saltanatın idare sıraları demektir.

Şimdi bu melekût ve döndürülmeye bir açıklama olmak üzere "Vessâffâtı" Süresi başlıyor.

SAFFAT SURESİ

1- "Saf bağlayıp duranlara andolsun..." yemin içindir. "O saf dizip duranlara andolsun" mânâsını gösterir.

SÂFFÂT, saf yapanlar demektir ki, Ebu's-Suud'un açıklamasına göre hem dizilip saf olanlar, hem saf dizilenler mânâsına gelir. İleride gelecek olan "Saf bağlayanlar elbette biziz." (Sâffât, 37/165) âyeti de bu iki mânâ üzerinde döner dolaşır. Sâff, birçok şeyleri, düz bir çizgi nizamı üzerinde sıra ile dizmek mânâsına masdar olup, dizilen sıraya da isim olarak "Saff" denilir. Namaz saffı, harb saffı nizamı gibi. Allah'ın hükümrânlığında çeşitli mertebelerde tam bir düzen ile dizilip, vazife gören meleklerle yemin ediliyor ki, bunda İslâm için istenen cemaat, cihad, ilim kuvvetleri gibi teşkilatın esaslarına da işaret vardır. Bu durumda mânâ şu olur: Yemin ederim o meleklerle, o kuvvetlere ki, saflar yapıp dizilmişler. Bu saff, Allah'ın arşı etrafını donatmış olan meleklerden, ta dünya göğünü süsleyen gök cisimlerinde yer alarak vazife yapmak için Allah'ın emrine hazır bulunan meleklerle kadar hepsini içine almakta ve esası beş vakit namazlarda bağlanan saflarla temsil edilen millet ve cemaate işareti de içermektedir. Derken zecrederek sürerler.

2-ZECR: Aslında bir sataşma ile bağını azarlayarak bir şeyden uzaklaştırmaktır. Haylayıp sevk etmek ve bağımaksızın men ve yasak etmek mânâlarına da kullanılır. Şu halde gerek bulutları sevk eden sürücü melekler gibi sevk edici ve gerek genel olarak men ve def eden uzaklaştıncı kuvvetler bu zecredicilerdendir. Bu şekilde bütün mücahid ordular buna dahil olduğu gibi, özellikle kumanda edip götürenler ve öğüt verip yürütenler de buna dahildir.

3- Sonra bir zikir okurlar. Hak'tan vahiy, kitap, Kur'ân indirir, ilim ve marifet telkin ederler.

4-Bütün bunlara yemin ile önemlerini hatırlatarak söylerim ki gerçekten sizin ibadet edeceğiniz ilâhınız birdir.

5-Şâpât: O bütün göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbi, hem bütün doğulları Rabbi. Doğuları, yıldızların doğuş yerleri veya sene içerisinde her gün başka bir noktada doğması itibarıyla güneşin doğuş yerleri demek olabilirse de bunlardan başka "Sonra bir zikir okurlar." karfesiyle bütün manevî nurları da doğuşlarına işaret olunması için "doğulanan Rabbi" buyurulmuş olması daha doğrudur. Çünkü zâhir ile bâtin, dış âlem ile zihin, objektif ile subjektif birleşmeden Hakk'ın birliği bilinemez. Zâhiri nurları, dünya göğünün süsülerinden gösterilmesi de bunu anlatır.

6-Şöyle ki: Biz dünya semasını, en yakın göğü bir zinet ile donattık. Yıldızlarla. ifadesinde de "dünya" "ednâ"nın müennesidir ki, "en yakın" demektir. Bu ifadenin zâhiri, bütün yıldızların en yakın gökte olmasıdır. Şu halde burada en yakın gök, yer kürenin etrafında yalnız ayın yörünge sahasından ibaret değil, yalnız güneş sistemi âlemi de değil, genel olarak yıldızların bulunduğu cisim olan saha, yani üç boyut sahasıdır. Gerçi süsleme cisimleriyle değil de ışıklarıyla olduğuna göre, bunların dünyadan görünebildikleri şekillenme ve aksilenme sahasına sırf görünüş (optique) itibarıyla bu isim verilmiş olması muhtemel ise de zâhir olan birincisidir.

Her iki takdirde de bu şekilde en yakın göğün süslenmesi hatırlatılmakla bu zahirî nurların ve süsün herkes tarafından bile his ve takdir edilebileceği ve fakat daha yukansının böyle olmadığı anlatılmış oluyor.

7- Onun için buyruluyor ki, hem de inatçı, itaate yanaşmaz her bir şeytandan koruduk.

8-9-Şöyle ki: Onlar, yüce (melekler) topluluğunu dinleyemezler. O cisimlere ait süsleri, zahirî nurları geriden görürler. Fakat daha yüksek heyetleri, en yüce cemiyetleri, yani melekleri dinleyip işitemezler, peygamberler gibi vahiy alamazlar, miraca çıkamazlar, o sınırlarda duramazlar. Kovulmak için her taraftan atış edilir, memmiye tutulurlar. En yakın göğün de sınırlarında böyle def edici, geri püskürtücü kuvvetler vardır ki, bunlar anlatılan, haykırıp sürenlerdendir. Dinsiz şeytanların yüksek topluluğu dinlemeyip de peygamberlik taslayamamaları için karakol bekler, onları kovarlar. Bir de

o şeytanlara devamlı bir azab vardır ki, o da ahirettedir.

10- Ancak bir çalıp kapmaca yapan olur. Bir kulak hırsızlığı ile yüksek topluluk haberlerinden, vahiy ve ilham gelişlerinden çalıp kaçan bulunur. Onu da yakıcı bir ateş, gökten yere doğru delip geçen bir alev takip eder. Hıcr Süresi'nde "Şihab" (delici alev) hakkında söz geçmişti. (Hıcr, 15/18. âyetin tefsirine bkz.)

SÂKİB: Esasen delen veya delici demektir. Işığ ile göğü delivermiş gibi parlak görünen yıldız sâkib (delici) yıldız denildiği gibi, sâkib alev de böyledir. Bununla beraber şihablar (alevler) gerçekten havayı dışından bir mermi gibi gelerek delip geçiyor da demektir. Şihabları, yükselen buharlardan tutuşması görüldü bugün kabul ediliyor. Şihablar en yakın göğün sabit süsü olan, bilinen yıldızlar gibi büyük olmamakla beraber yine yıldızlar cinsinden sayılabilecek küçük ve küme küme dolaşan gök cisimlerindendirler. Havaya teması ile parladığı sırada bir fişek gibi kaymasıyla süs hizmetinden de uzak kalmaz. Bununla beraber şeytanlara atılan şihabdan maksadın ruhanî bir şihab olması da pek muhtemeldir. Asıl mesele aşağıdan göğe karşı saldırmak isteyenlerin durumlarını göstererek, ilâhî olan ilhamlardan bir kulak hırsızlığına ait şeytanlıklarla peygambere karşı rekabete kalkışan, dinler uydurmaya çalışan dinsizlerin maddî ve manevî yenilgi ve perişanlıklarını anlatmaktır.

11- Şimdi sor onlara. Bunları gösterdikten ve hepsini, yaratanın birliğini anlattıktan sonra, sor o seninkilere, o inkârcılara ki yaratılışa kendileri ki daha çetin, daha kuvvetli yoksa bizim yarattığımız o yaratıklarımız mı? O saf bağlayanlar, o zikir okuyanlar, o gökler mi? Hangisini yaratmak daha zor? Bunları yaratan Allah, hiç kendilerini bir yaratışla daha yaratamaz mı? Görülüyor ki burada Yâsin'in sonundaki "Gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini yaratmaya kâdir değil midir?" (Yâsin, 36/81) âyetinin bir açıklama ile zihinlere yerleştirilmesi vardır. Bu sorunun cevabı da şunun içindedir: Çünkü biz kendilerini, civık, yapışkan bir çamurdan yarattık. Onlar yaratıldıkları sonra civık bir çamurun ne çetinliği olur? Bir civık çamur ki, en gelişmiş şekli tufte (bir damla su)dir.

12-21- Fakat sen şaşırdın, Allah'ın kudretine ve onların inkânna. Onlar ise eğleniyorlar. O fasıl (iyilerle kötülerin ayrıt edilişi) o ayın şöyle ki: Meâl-i Şerifi

22-23- Toplayın mahşere o zulmedenleri, eşlerini ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri. Toplayın da götürün onları sırata (cehennem köprüsüne) doğru.

24- Ve durdurun onları, çünkü sorguya çekilecekler.

25- (Onlara): "Ne oldu sizlere de yardımlaşmıyorsunuz?" (denilir.)

26- Hayır, bugün onlar teslim olmuşlardır.

27- Onlar, birbirine dönmüş soruşuyorlar.

28- Onlar: "Siz bize (uğurlu görünerek) sağdan gelir dururdunuz" derler.

29- (İleri gelenler de) derler ki: "Hayır, siz inanmamıştınız."

30- "Bizim de size karşı bir gücümüz yoktu. Fakat siz azmış bir kavimdiniz."

31- "Onun için üzerimize Rabbimizin azab sözü hak oldu. Şüphesiz azabımız tadacağız."

32- "Evet biz, sizi kıskırttık. Çünkü biz azgındık."

33- O halde hepsi o gün azabda ortaklırlar.

34- İşte biz günahkarlara böyle yaparız.

35- Çünkü onlar, kendilerine: "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman kafa tutuyorlardı.

36- Ve: "Biz, hiçbir mecnun (deli) şair için ilâhlarımızı bırakır mıyız?" diyorlardı.

37- Hayır o, hak ile geldi ve bütün peygamberleri tasdik etti.

38- Elbette siz o acı azabı tadacaksınız.

39- Bununla beraber başka değil, hep yaptığınız amellerinizle cezalandırılacaksınız.

40- Sadece Allah'ın ıhlaslı kulları müstesnadır.

41- İşte onlar için belli bir rızık vardır.

42-43- Meyveler (vardır), Naım cennetlerinde onlara hep ikram edilir.

44- (Onlar) Karşılıklı tahtlar üzerindedirler.

45-46- İçenlere lezzet veren, pınardan doldurulmuş bembeyaz bir kadehle onların etrafında dolaşılır.

47- Onda ne bir zararlı sonuç vardır, ne de sarhoşluk verir.

48- Yanlarında iri gözlü, bakışlarını kocalarından başkalarına çevirmeyen hanımlar vardır.

49- Sanki onlar örtülüp saklanmış yumurta gibidirler.

50- Derken birbirine dönüp sorarlar:

51- İçlerinden bir sözcü der ki: "Gerçekten benim bir arkadaşım vardı."

52- Derdi ki: "Sen gerçekten inanarlardan mısın?"

53- "Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik olduğumuz zaman biz hakikaten cezalanacak mıyız?"

54- "Siz onu tanır mısınız?" der.

55- Derken bakınır ve onu cehennemin ta ortasında görür.

56- Ona şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, doğrusu sen az daha beni helak edecektin."

57- "Rabbimin nimeti Olmas ayd, ben de bu tutuklananlardan olacaktım."

58-59- "Nasılımın bak. Biz ilk ölümlümüzden başka bir daha ölmeyecek miymişiz? Biz azaba uğratılmayacak mıymişiz?

60- İşte bu büyük kurtuluştur.

61- Çalışanlar işte böyle bir kurtuluş için çalışsınlar.

62- Nasıl, bu mu daha hayırlı konukluk için, yoksa zakkum ağacı mı?

63- Gerçekten biz onu zalimler için bir fitne (imtihan) yaptık.

64- O bir ağaçtır ki cehennemin dibinde çıkar.

65- Tomurcukları şeytanların başları gibidir.

66- Mutlaka onlar, ondan yiyecekler de karınlarını bundan dolduracaklardır.

67- Sonra üzerine onlar için kaynar bir içecek vardır.

68- Sonra da dönecekleri yer, şüphesiz cehennemdir.

69- Çünkü onlar, atalarını sapıklıkta buldular.

70- Şimdi de kendileri onların izlerinde koşturuyorlar.

71- Andolsun ki, onlardan öncekilerin çoğu sapıklıkta idiler.

72- Gerçekten biz onlara içlerinden uyarıcı peygamberler de gönderdik.

73- Sonra da bak o uyarılanların sonu nasıl oldu?

74- Ancak Allah'ın ıhlas ile seçilen kulları başka.

22-27- Eşleriyle, yani dengi dengine; puta tapanı puta tapanla, yıldızla tapanla, yahut zulmedenlerin erkeğini, dişisini yahut şeytanlardan olan arkadaşlarını.

28-40- Bize sağdan gelirdiniz. Sağdan gelmek, sağlam taraftan, iyi ve hayırsever bir şekilde gelmek.

41-47- Devamı, lezzeti gibi özellikleri belli ve yerleşmiş bir nızık, yani Meyveler. Bu tabirde iki nükte vardır. Birisi, cennet ehlinin yemeleri ve içmelerinin sırf zevk ve lezzet için olduğunu hatırlatmadır. Çünkü meyve sade lezzet için yener. Diğeri de dünyadaki çalışmanın meyvesi olduğuna işaretir.

Naım cennetlerinde, nimetten başka bir şey olmayan cennetlerde. Keis; dolu kadeh,

boşuna "keis" denmez. menba suyu.

MAİN: Aslında kaynağından çıkan, yahut göz önünde akan su demek olup, cennet içkisi bununla vasıflandırılmıştır ki Onda hiç bir gâile (keder, sıkıntı, zarar) yok. Dünya şaraplan gibi sarhoş ediciliği, zararı, günahı yok.

48-49-50-(*) Ve ondan sarhoş da edilmezler.
Gamzelerini kocalanna tahsis etmiş, başkasına bakmaz dilberler.

51-61- Benim bir yakınım vardı. Yani dünyada beraberimde duran bir arkadaşı. Buha'n'de bu yakın (karın), şeytan diye açıklanmıştır.

62- Bu mu hayırlı konukluk için?
NÜZÜL: Misafir gelir gelmez ikram için sunulan konukluk. Burada bu ifade gösteriyor ki, yukarıda cennetlikler için söylenen, henüz yeni gelene konulan ikramiye cinsinden olup, onlara onun ilerisinde öyle nimetler vardır ki, şimdi akılları onu anlamaktan acizdir. İşte cehennemlikler için de zakkum ağacı, öyledir.

ZAKKUM: Tihame'de biten küçük yapraklı, acı ve fena kokar bir ağacın ismi olup, aşağıdaki şekilde tarif edilen ve meyvesi, cehennemliklerin konukluğu olan ağaç bununla isimlendirilmiştir.

63-Buyuruluyor ki: Çünkü biz onu zalimler için bir fitne (imtihan) kılmışsınız. Ona dünyada zalimler halkı ve tutkun olur. Ahirette de sıkıntı ve azabını çekerler. Allah daha iyi bilir ya, vurgu zulüm ile yemek için kurulan zalimler teşkilatı, o zalimler kurumu. 64-66- O cehennemin kökünde, dibinde çikan da dalları tabakalarına dağılır. tomurcuğu, meyvesinin doğum noktaları, sanki şeytanların başları gibidir. Buna üç mânâ verilmiştir:

1- Son derece çirkinlikten kinaye olmak üzere hayalî bir benzetme.
2- Şeytanlar, çirkin suratlı korkunç yılanlar demektir.

3- "Ruûş's-Şeyâtın" (Şeytanların başları), çirkin manzaralı, bilinen bir otun meyvesiymiş ki Yemen'de Esten denilmiştir.
Biz de dördüncü bir mânâ anlamak istiyoruz ki, zalimleri en çok aldatan, meftun eden nokta, onun çiçek açıp meyvesini verecek olan noktalardır. Gelir kaynakları gibi görünen o noktalar öyle iğfal edicidir ki, sanki şeytanların başları, yahut reisleri gibi.

67-74- Sonra onların bunun üzerine hamîmden (kaynar sudan) bir haşlamaları da vardır.

ŞEVB: İçkiye kanştırılan katkı, aşılama veya haşlama.

HAMİM: Esasen kaynar su demek olup, cehennemin bağırsakları parçalayan suyuna denir. Bununla haşlanan o içki de "gassâk", akan cerahat, irindir. Çünkü zalimler halkı bu hale getirirler. Ahirette de öyle haşlanırlar.

Meâl-i Şerifi

75- Andolsun ki Nuh bize seslenip dua etmişti de biz de ne güzel kabul etmiştik.

76- Biz hem onu, hem ailesini o büyük sıkıntıdan kurtardık.

77- Hem onun neslini baki kalanlar kıldı.

78- Hem de sonradan gelenler içinde güzel bir namını bıraktık.

79- Bütün âlemler içinde Nuh'a selam olsun.

80- İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.

81- Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı.

82- Sonra diğerlerini suda boğduk.

83- Şüphesiz ki İbrahim de onun kolundandı.

84- Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmişti.

85- O babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz nelere tapıyorsunuz?"

86- "Yalancılık etmek için mi Allah'tan başka ilâhlar istiyorsunuz?"

87- "Siz âlemlerin Rabbini ne zannediyorsunuz?"

88-89- Derken yıldızları bir baktı da: "Ben gerçekten hastayım" dedi.

90- o zaman arkalarını dönerek başından kaçışverdiler.

91- Derken bir kurnazlıkla onların ilâhlarına vardı da, "Buyursanıza, yemez misiniz?" dedi.

92- (Cevap vermediklerini görünce de): "Neyiniz var da konuşmuyorsunuz?" (dedi).

93- Nihayet bir yolunu bulup onlara kuvvetli bir darbe indirdi.

94- Bunun üzerine birbirlerine girerek ona yürüdüler.

95- İbrahim dedi ki: "A, siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?"

96- "Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."

97- Onlar: "Haydin onun için bir yapı yapın da onu ateşe atın." dediler.

98- Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de kendilerini daha alçak düşürdük.

99- Bir de dedi ki: "Ben Rabbime gidiyorum, o bana yolunu gösterir."

100- "Ey Rabbim! Bana salihlerden (bir oğul) ihsan et!"

101- Biz de kendisine yumuşak huylu bir oğul müjdeledik.

102- Oğlu, yanında koşacak çağa gelince: "Ey oğlum! Ben seni rüyamda boğazladığımı görüyorum. Artık bak, ne düşünürsün?" dedi. Çocuk da: "Babacığım sana ne emrediliyorsa yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi.

103- Ne zaman ki ikisi de bu şekilde Allah'a teslim oldular, İbrahim oğlunu şakağı üzerine yatırdı.

104- Biz de ona şöyle seslendik: "Ey İbrahim! "

105- "Rüyana gerçekten sadakat gösterdin, şüphesiz ki, biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız."

106- "Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı." (dedik)

107- Ve ona büyük bir kurbanlık fide verdik.

108- Kendisine sonradan gelenler içinde iyi bir nâm bıraktık.

109- Selam olsun İbrahim'e...

110- İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.

111- Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı.

112- Ona bir de salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik.

113- Hem ona hem İshak'a bereketler verdik. Her ikisinin neslinden de hem iyilik yapanlar var, hem de açıkça kendi nefesine zulmedenler var.

75-77-*) Tufan felaketi. Hem neslini, baki kalanlar kıldı. "O'nun üç oğlu; Sam, Ham, Ya'fes ve bunların eşlerinden başka, diğer gemide bulunanların hepsi nesil bırakmayarak vefat etti" demişlerse de biz bunu Hûd Sûresi'nde geçen "Denildi ki: Ey Nuh! Bizden sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere selam ve bereketlerle gemiden in." (Hûd, 11/48) âyetine uygun buluyoruz. Çünkü "seninle birlikte olanlar" den maksadın, "O'nunla beraber iman edenler pek azdı." (Hûd, 11/40) diye buyrulan az kişiler olduğu açıktır. O halde buradaki Kasn'ın (Tahsisin) gemidekilere değil, boğulanlara göre izafî olması daha uygundur. Bununla beraber denilebilir ki, bütün gemidekilerin nesilleri taşılı yoluyla (çoğunluk itibarıyla) onun zürriyeti hükmünde tutulmuş ve bu şekilde baki kalanların hepsi onun zürriyeti olarak sayılmış, ona ikinci Âdem denmiştir.

Taberî der ki: Arap Sam evladından, Sudan Ham evladından, Türk ve diğerleri Ya'fes evladındandır. Ebu Hayyan da "Bahr'de bunu naklettikten sonra şöyle kaydediyor: Bir grup da şöyle söylemiştir: "Allah Teâlâ Hz. Nuh'un zürriyetini baki bırakıp neslini uzatmıştır. Bununla beraber bütün insanların onun nesliyle sınırlı değildir. Ümmetler içinde ona ait olmayan da vardır". Alûsî, de şu mütalaada bulunmuştur: Sanki bu grup, suda boğulmanın genel olduğunu söylemiyor. Nuh (a.s.) kâfirler aleyhinde dua etmiş, fakat

dünya halkının hepsine gönderilmemiştir. Çünkü peygamber gönderilmenin genel olması önce peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in özelliklerindendir. Genel olduğunu söyleyip de kasn, boğulanlara nispetle yapmış olması da caizdir.

78- Hem de ahîrîn içinde, yani sonrakiler, geriden gelen bakiler içinde de kendine bıraktık. Burada iki şekil vardır. Birisi, me'ul, hazfedilmiştir. Namına güzel bir anı, güzel bir övgü bıraktık demektir.

79-82-Bu durumda Bütün âlemler içinde Nuh'a selam, Allah Teâlâ tarafından bir selam olur. Diğer de hikâye yoluyla bu selamın me'ul olmasıdır ki, bu şekil daha açıktır.

83-84-85- Şüphesiz İbrahim de elbette onun kolundan (yasından) dir.

ŞİA: Bir kimsenin arkasında, izinde giden taraftarları, tabileri demektir. İbrahim (a.s.) da iman ve ihlas esnasında ve Allah yolunda müşriklere karşı cihad hususunda ve şeriatının teffuatında değilse de asıllarında onun izine gitmiştir. selim kalb; tertemiz, her lekelemeden anmıs, Allah sevgisinden samimi, tamamen O'na teslim olmuş kalb.

86-87- "İfk" için mi Allah'tan başka ilâhlar istiyorsunuz?

İFK: Yalan dolan, iftira demek ki, Allah'tan başka ilâh var demek, yalancılık, iftiradır, bütandır.

88-89- Derken yıldızlarda bir bakış yürüttü, yahut bir bakıma baktı. Bundan bizce hemen akla gelen mânâ En'am Sûresi'nde "Üzerini gece бүrdüğü zaman bir yıldız gördü..." (En'am, 6/76) âyetinde geçen fikir ve bakıştır. Bu şekilde Baktı da "ben hastayım" dedi. Söz "Eğer Rabbim beni hidayete erdirmeseydi mutlaka sapıklar topluluğundan olacaktım." (En'am, 6/77) meâlinde olur. Fakat tefsirciler buna şöyle mânâ vermişlerdir: Kendileriyle beraber ibadet teklif ettikleri için yıldızlarda bir bakıma baktı da, yıldızların hükümlerine bakiyomuş gibi yerlerini, bağlantılarını gözden geçirdi, onun müneccim oldukları için o da onlarla istidat ediyomuş gibi görünerek ben keyifsizim, dedi. Onların tekliflerinden rahatsız olduğunu kastediyordu

90-100-Hastayım deyince Arkalarını dönerek başından kaçışverdiler. Hastalıktan, taundan (vebadan) korkmuşlar. Bu ifade ne kadar nüktelidir. Hastayım deyince arka dönmek, sonra darbeyi vurunca da zıfaf eder gibi birbirine girerek ona yöndeldir. Hücum ettiler. Yöneliş göstermeleri, adı insanların, umumi toplumların psikolojik durumlarını anlatır.

101- Bunun üzerine onu yumuşak huylu bir oğul ile müjdeledik. Bu uslu oğul, İsmail (a.s.)'dir.

102-İshak'ı müjdeleme bundan sonra ayrıca söylenecektir. Ne zaman ki beraberinde koşmak, yani çalışmak çağına erdi, ona Allah için yapılacak bir iş, bir itaat göstermek üzere ey yavrum! dedi, ben düşümden görüyordum ki ben seni boğazlıyorum. Artık bak ne görürsün? Ne dersin, ne görüşte bulunursun? Deniliyor ki, Hz. İbrahim, bunu Zilhicce'nin sekizinci, dokuzuncu, onuncu yani terviye, arefe, nahir geceleri sıra ile üç gece görmüştü. Peygamberlerin rüyası vahiy, tabirleri de vahiy olduğundan Hz. İbrahim böyle görmüş ve böyle tabir etmiş ve dolayısıyla böyle vahiy almış olmakla bu, yerine getirilmesi vacib hak, bir emir olmuş oluyordu. Bunun üzerine onu zorla yapmaya kalkışmayıp, önce yerine getirilme şeklini istiyare etmek üzere böyle görüşünü sorarak tebliğ etti ki, bununla ilk önce onun itaat ve boyun eğmekle edir ve sevaba ermesini temin etmek istedi. Düşünmeli, bunu söylerken "ey yavrucuğum!" diye hitab eden bir babanın kalbinde ne yüksek bir şefkat duygusu çarpıyor ve ona ne kadar büyük bir vazife aşkı, Allah sevgisi hakim bulunuyordu. Düşünmeli de dymalı ki, bu ne büyük bir bela, ne dehşetli bir ilâhî imtihandı! İşte bunun böyle ilâhî bir emir olduğuna anlayan ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu bilen o yumuşak huylu oğul ey babacığım! dedi, ne emrolunuyorsan yap. Beni inşaallah sabredenlerden bulacaksın.

103- Ne zaman ki böyle ikisi de teslim oldular; Allah'ın emrine kendilerini teslim ettiler. Ve İbrahim onu tuttu, şakağına yıktı.

CEBİN: Şakak, yani alının yanlarıdır. Bu, Mina'da sahranın yanında veya mescide bakan yerde yahut bugün kurbanların kesildiği mevkide olmuştur, diye naklediliyor. Bakağıni çekip çekmediği hakkında iki görüş vardır.

104-105- Burada yalnız buyruluyor ki, şakağına yatırdı. Biz de ona şöyle seslendik: Ey İbrahim! Rüyayı gerçekten tasdik ettin. Doğrulukla yerine getirdin, gördüğün gibi inandın, kararlılık ve doğrulukla yerine getirdin. Çünkü "boğazlıyorum" diye görmüş, "boğazladım" dememişti. Kararlılık ve ciddiyle kesmeye teşebbüs etmekle de kalmayıp o tahakkuk etmişti. Taberi gibi bazı tefsirciler bu nûn, nın cevabı ve "vâv"ın da daki "vâv" kabilinden olduğunu söylemişlerse de araştırmacı âlimlerin terchine göre atfı vâvı olup, burada cevap, tefhim (bu işin büyüklüğünü anlatmak) için hazfedilmiştir. Şöyle demektir: Ve biz böyle seslenince; ne büyük bayram, ne tarife sığmaz neşe ve sevinç meydana geldiğini söylemeye hacet yok! Şu da cevabın tâlilidir (sebebinin açıklanmasıdır): Çünkü bu, iyilik yapanları böyle mükafatlandırır.

106- Şüphesiz ki biz; İbrahim'in karşılaştığı bu oğlunu kurban etme işi elbette açık bela, parlak imtihandır. Öyle açık bela ve parlak imtihandır ki, gerek İbrahim'in ve gerekse oğlunun "İhsan, Allah'a kendisini görüymüşsun gibi ibadet etmemdir." hadis-i şerifinin ifadesince en yüksek ihsan mertebesinde bulunan ihsan edenlerden (iyilik yapanlardan) olduklarında hiç şüpheye yer bırakmaz. Onun için onların o ihsanlarını mükafat ile karşılayarak öyle seslendik.

107- Ve ona büyük bir kurbanlık ile fideye de verdik. Yani İbrahim'e oğlunu yerine kesilmek için büyük bir kurbanlık kurtuluş fidesi de verdik. Boğazlamaya başlamakla rüya gerçekleştirilmiş olup da "Rüyayı tasdik ettin" diye nida edildikten sonra fidenin mânâsı ne olabilir? Bunu en güzel açıklayan yön şudur: Deniliyor ki, İbrahim (a.s.) bir oğlu olursa, Allah yolunda kurban edeceğini adamıştı. Sonra unutmuş, rüya bunu hatırlatmıştı. Onun için nida olunduğu zaman rüya gerçekleştirilmiş olmakla beraber adak yerini bulmamış olduğundan bu fideye onu böyle hüküm değiştirmeye suretiyle tamamlamış ve ayrıca bir nimet olmuştur. Bundan dolayı İmam-ı Azam demiştir ki: Çocukunu kurban etmeyi adayana bir koyun kesmek vacib olur. Acaba o büyük kurbanlık ne idi ve büyüklüğü neresindeydi? Çoklan cennetten gelme, beyaz ve bir rivayete emlah, yani alaca ve a'yen, iri gözlü bir koç idi demisler ki, yahudilerin görüşü de buna uygundur. Bazıları da Sebir dağında inme bir va'l, yani dağ keçisi demislerdir. Büyüklüğünü de bazıları maddî olarak, iri yapılı diye, bazıları da manevî büyüklük ve önemle tefsir etmişlerdir. Yalnız bir peygamber değil, belki baba ve oğul iki peygamberin sıkıntısını kaldıran ve özellikle neslinden peygamberlerin sonuncusu gelecek bir peygamberin fidesiyi olan ve cennetten gelen bir kurbanlık elbette büyük olur. Bazıları da demislerdir ki, büyüklüğü ondan sonra sünnet ve din olması itibarıyladır. Ebu Bekir Verrak, bir nesilden değil, doğrudan doğruya yaratılmış olması bakımındandır, demiştir. Fakat hatırlatmaya hacet yoktur ki, Kur'an'ın "Büyük bir kurban" ifadesi bütün bunlardan daha kapsamlı ve daha büyüktür. En iyisini Allah bilir.

108- Sonrakilerde de namına bıraktık. Onu güzel bir anı ile yad eder ve sünnetini yerine getirmekle bayram yaparlar.

109- Selam İbrahim'e.

110- İşte iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız. Burada "Biz" denilmemesi, biraz

önce geçmiş olduğu için burada bir nevi tekit kastedildiğine işaret olmalıdır. Evet İbrahim iyilik yapanlardandı.

111- Çünkü o bizim mümin kullanımızdandır. Yahudiler bu kurban edilenin Hz. İshak olduğunu söylüyorlarmış. Muhammed b. İshak, Taberi gibi bazıları da buna taraftar olmuşlar, Muhyiddin Arabi de Fusûs'unda bu görüşe gitmiştir. Fakat burada şu atf onlar reddetmekte ağıktır.

112-Çünkü "Biz ona yumuşak huylu bir oğul müjdededik." ifadesi üzerine atf ile buyuruluyor ki: Bir de onu İshak ile müjdededik. Belliki bu şöyle demek oluyor:

"Ey Rabbim! Bana salihlerden (bir oğul) ihсан et." diyen İbrahim'i o boğazlama kıssası anlatılan halîm (yumuşak huylu) oğula müjdelikten başka, bir de İshak ile müjdededik. Ki salihlerden bir peygamber olmak üzere. Şu âyetin de bu ikisine ait kılınması daha uygundur.

113- Hem ona, o halîm oğula ve hem İshak'a bereketler de verdik. Yani ikisinin de nesillerini bereketlendirdik, çoğalttık. Burada zahirini İbrahim'e göndermek, zürriyet yönüyle İshak'a karşılığı gerektireceğinden yakışmaz. İshak ve zürriyeti, İbrahim'in zürriyetinden olduğu için İbrahim'in İshak'a karşılık olarak zürriyet ve bereketi ancak diğer oğlu itibarıyla olabilir. Onun için zamiri bu itibarla İbrahim'e gönderilse bile şu tesniye (ikil) zahirin, herhalde iki oğula gönderilmesi gerekir. İkisinin zürriyetinden de; İbrahim'in iki oğlunun ikisinin zürriyetinden de;halîm oğul olan İsmail'in zürriyetinden de, İshak'ın zürriyetinden de hem ihsan eden, hem de kendi nefesine acıkça zulmeden vardır. Bu "İkisinin zürriyetinden" maksadın İsmail evladı ile İshak evladı olduğuna hiç tereddüt edilmemesi gerekir. Çünkü zamir İbrahim ile İshak'a gönderildiği takdirde bile İshak zürriyetinin karşılığında İbrahim zürriyetinin, İshak zürriyetinden başka bir zürriyet olması gerekir. Bu da bilinmekte olan İsmail evladıdır. Ve hatta bu takdirde İbrahim zürriyeti ünvanının İshak evladından çok İsmail evladına daha uygun ve daha layk olduğuna bir işaret yapılmış olur. Kısaca; "Ben Rabbime gidiyorum" deyip de "Ey Rabbim! Bana salihlerden (bir oğul) ihسان et!" (37/100) diye yalvaran ve o apaçık bela ile imtihanı ile geçen İbrahim'e, Rabbi öyle selam ve selamette güzel bir anı ihسان etti. Ve iki oğul müjdeleyerek, onlardan zürriyetine öyle bereket verdi ki, hâlâ ikisinin de zürriyeti o feyiz ve bereketle yaşamakta ve fakat hepsi salih ve iyi kimseler değil, kimisi iman ile ihsan mertebesinde, kimisi de küfür ve isyanla nefesine zulmetmekte. Bu şekilde İbrahim'e verilen bu zürriyet bereketi, Nuh'a verilen zürriyet bakiliğine benzemektedir. Ancak şunu unutmamalı ki, ataların salih olsun, evladın da salih olusunu gerektirmez. Onun için Nuh'un zürriyetinden putperestler, İbrahim'in zürriyetinden zalimler çıkmıştır. Meâl-i Şerifi

114- Andolsun ki biz Musa ile Harun'a da nimetler verdik.
115- Hem kendilerini ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık.
116- Hem yardım ettik onlara da, galip gelenler onlar oldular.
117- Hem kendilerine o belli kitabı (Tevrat'ı) verdik.
118- Kendilerini doğru yola çıkardık.
119- Sonrakiler içinde onlara iyi bir nam bıraktık:
120- Selam olsun, Musa ile Harun'a.
121- İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.
122- Çünkü onların ikisi de bizim mümin kullarımızdandı.
123- Şüphesiz İlyas da gönderilen peygamberlerdendir.
124-125-126- Hani o kavmine: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? Yaratılanların en güzeli olan, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbi bulunan Allah'ı bırakıp da 'Ba'l'e' (Ba'l ismindeki puta) mi yalvarıyorsunuz?" dedi.
127- Fakat onlar, onu yalanladılar. Bu yüzden onlar mutlaka (cehennemde) hazır bulundurulacaklardır.
128- Ancak Allah'ın ihlaslı kulları müstesna.
129- Ona da sonrakiler içinde şunu bıraktık:
130- Selam olsun İlyâs'ın e .
131- İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.
132- Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı.
133- Şüphesiz Lût da gönderilen peygamberlerdendir.
134- Hani biz onu ve ailesinin tamamını kurtarmıştık.
135- Ancak geride kalıp batanlar içinde kalan yaşlı bir kadın hariç.
136- Sonra diğerlerini helak etmiştik.
137-138- Ve siz elbette sabahleyin ve geceleyen onlara uğrar ve üzerlerinden geçersiniz. Hâlâ akıl edip düşünmez misiniz?

114-122- Belli kitap, yahut açıklaması, ifadesi güzel kitap, yani

123-136-Tevrat. İlyas da gönderilen peygamberlerdendir. Yani yukarıda "Gerçekten biz onların arasına uyanıcı peygamberler gönderdik." (Saffât, 37/72) buyurulduğu üzere, uyan için gönderildiklerine yemin edilen peygamberlerden, o da İsrailoğulları peygamberlerinden (İlyas b. Yâsîn) ki Harun (a.s.)'un torunlarından denilmiştir. (En'am Sûresi, 6/85. âyetin tefsirine bkz.)

Ba'L: Bir putun ismi ki yirmi arşın boyunda, altından ve dört yüzlü bir put olduğu söyleniyor. Kim bilir konduğu kaidesi ne kadardı? Hâlâ Şam'da Ba'lebek kasabası bu ad ile anılmaktadır. İlyâs'ın e selam olsun.

İLYÂSİN: İlyas, demektir. Bazı kırâetlerde okunduğundan her iki kırâete de uygun olması imlâsı için şeklinde yazılır.

YÂSİN: İlyas (a.s.)'ın babası olmakla Âl-i Yâsîn yine İlyas demek olur. Yâsîn bir de Resul-i Ekrem'in isimlerinden olduğuna göre bazıları Âl-i Yâsîn'den maksadın, Muhammed ümmeti olduğunu söylemişlerdir. Herhalde denilmeyp buyurulması, bir tevriyeden uzak değildir. "Âl-i Yâsîn" kırâeti de bu tevriyede ağıktır. İmlâda vasledilmeyip de iki kırâete uygun şekilde yazılması da bu tevriyenin birkaç yönden gerekli olduğuna işaret eder. Şu halde demek olur ki, burada "Selam İlyas'a" denirken; "Selam Muhammed âline" mânâsına bir de tevriye kastedilerek buyurulmuş ve bundan dolayı olmalıdır ki selam fıkraları da burada bitirilmiştir. Lût ve Yunus kıssalarında daha çok "Bak uyanılanların sonu nasıl oldu?" (Saffât, 37/73) ifadesine dikkat çekilmiştir. Bu tevriyeye göre "O mümin kullanımızdandır." İlyas'a ve Yâsîn'e ait olabilir demektir.

137-138- "Ve siz sabahleyin onlara uğrar, üzerlerinden geçersiniz." Kureys, Şam'a ticarete giderlerken yollar, Lût kavminin yerlerine uğrar. Meâl-i Şerifi

139- Şüphesiz Yunus da gönderilen peygamberlerdendir.
140- Hani o bir zaman dolu bir gemiye kaçmıştı.
141- (Oradakilerle) kur'a çekmiş de kaydırılanlardan (yenilenlerden) olmuştu.
142- Derken (denize atılmış ve) kendisini balık yutmuştu. (Kendi nefsinin) kınıyordu.
143-144- Eğer çok tesbih edenlerden olmasaydı, yeniden dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.
145- Biz onu hasta bir halde bir alana çıkardık.
146- Üzerine kabak cinsinden bir ağaç bitirdik.
147- Biz onu (Yunus'u) yüz bin veya daha çok insana peygamber olarak gönderdik.
148- O zaman ona iman ettiler de biz onları bir zamana kadar yaşattık.
149- Şimdi sor o seninkilere: Kızlar, Rabbinin de, oğlanlar onların mı?

150- Yoksa biz melekleri dışı yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış?
151- 152- Ha!.. Onlar, şüphesiz uydurdıkları iftiralardan dolayı: "Allah doğurdu" derler. Hiç şüphesiz onlar, yalancıdırlar.
153- (Allah) kızları oğullara tercih mi etmiş?
154- Size ne oldu? Nasıl hükmediyorsunuz?
155- Hiç düşünmüyor musunuz?
156- Yoksa sizin için açık bir delil mi var?
157- O halde, eğer doğru söylüyorsanız getirin kitabınızı.
158- Onlar, Allah ile cinler arasında bir neseb (hısımlık bağı) uydurdular. Oysa andolsun cinler bilirler ki, o yalancılar mutlaka cehenneme götürüleceklerdir.
159- Allah, onların yakıştırdıkları vasıflardan münezzehtir ve yücedir.
160- Fakat Allah'ın ihlas ile seçilen kulları başka (onlar, Allah'ı böyle şirk ile vasıflamazlar).
161-162-163- Çünkü siz ve tapıklarınız, kendiliğinden cehenneme saldıran kimseden başkasını, Allah'a karşı kandırıp, sapıramazsınız.
164-165-166- (Melekler): "Bizden her birimizin belli bir makamı vardır. Biziz o saf saf dizilenler, biziz! Biziz o tesbih edenler, biziz!" derler.
167-168-169- (Müşrikler) şöyle diyorlardı: "Eğer yanımızda önceki (ümmet)lerden bir kitap olsaydı, elbette biz de Allah'ın ihlas ile seçilmiş kullarından olurduk."
170- Fakat şimdi onu inkâr ettiler. Ama ilerde bileceklerdir.
171-172-173- Andolsun ki peygamberlikle gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmiştir: "Onlar var ya, elbette onları muzaffer olacaklardır ve elbette bizim ordularımız mutlaka galip geleceklerdir."
174- Onun için sen, bir süreye kadar onlardan yüz çevir.
175- Onlara (inecek azabı) gözetle. Yakında onlar da görecektlerdir.
176- Ya şimdi onlara, bizim azabımıza uğramakta acele mi ediyorlar?
177- Fakat (azabımız) onların sahasına indigi zaman, (o acı sonuçla) uyarılanların sabahı ne kötüdür!
178- Yine sen, bir süreye kadar onlardan yüz çevir.
179- (İnecek azabı) gözetle! Yakında onlar da görecektlerdir.
180- Senin güç ve kuvvet sahibi Rabbin, onların yakıştırdıkları vasıflardan münezzehtir ve yücedir.
181- Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun.
182- Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

139- Şüphesiz ki Yunus da gönderilen peygamberlerdendir. Yunus (a.s.)'un kıssasında Allah Teâlâ'nın bir peygamberini hapsedişinin bir ifadesi vardır. Bunun, burada anlatılması, daha çok peygamber efendimize bir hatırlatma olmaakımındandır.

140- Hani, düşün o zamanı ki Yunus, "İbak" suretiyle o dolu gemiye kaçmıştı. İBAK: Bir kölenin, efendisinden kaçmasıdır. Enbiya Sûresi'nde "Ve Zünnûn'a (da lutfettik). Hani o (kavmine) kızarak gitmişti." (Enbiya, 21/87) buyurulduğu üzere Yunus (a.s.) öfkelenip, Allah tarafından izin gözemeksizin çıkmış olduğundan "ibak" (kaçış) denilmiştir. Alûsî, tefsirinde der ki: "Yunus (a.s.) hakkında kitap ehlinin kitaplarında anlatılan şudur: Allah Teâlâ, onu Nînüvâ halkına gidip onları Hakk'a davet etmekle görevlendirmişti.

O zaman Nînüvâ çok büyüktü. Üç gün kadar bir müddet içerisinde katedilebilirdi. Kötülükleri büyümüş, bozgunculukları çoğalmıştı. İş büyük gördü ve Tersis'e kaçtı. Onun için Yafa'ya geldi, bir gemi buldu. Sahipleri Tersis'e gitmek istiyorlardı. Kiraladı, ücretini verdi ve gemiye bindi. Derken büyük bir fırtına koptu, dalgalar çoğaldı. Gemi gark olacak hale geldi, gemiciler telaşe düştüler. Geminin hafiflemesi için bazı eşyaları denize attılar. O sırada Yunus, geminin içine imiş, uyumuş, hatta nefesi yüzüne çakmış. Kaptan ona vardı. "Ne uyuyorsun? Kalk, Rabbine dua et. Ola ki bizi bu durumdan kurtarın da helak etmez" dedi ve birbirlerine; "Gelin bu kötülük bize kimin yüzünden geldiğini bilmek için kur'a atalım" dediler. Kur'a atıldılar, Yunus'a düştü. Bunun üzerine: "Anlat bize sen ne yaptın? Nereden gelip, nereye gidiyorsun? Hangi köyden, hangi soydansın?" dediler. O zaman onlara: "Ben, karayı ve denizi yaratan, göklerin ilâhı olan Rabbin kuluyum." dedi ve olayını anlattı. Onun üzerine çok korktular ve niye öyle yaptın diye kınadılar. Sonra ona: "Bu denizin duması için biz sana ne yapalım?" dediler. "Beni denize atın, durur. Çünkü bu büyük fırtına benim içindir" dedi. Adamlar gemiyi geri karaya atmaya çalıştılar, yapamadılar. Nihayet Yunus'u tuttular, gemide bulunanların kurtulması için denize attılar. Derhal deniz durdu ve Allah balığa emretti. O'nu karaya bıraktı, sonra Allah Teâlâ büyük bir balığa da emretti, onu yuttu. Balığın kiminde üç gün üç gece kaldı. Kamında Rabbine dua ediyordu, O'na yalvanyordu. Derken yüce Allah balığa emretti. Onu karaya bıraktı, sonra Allah Teâlâ ona: "Kalk, Nînüvâ'ya var, bundan önce sana emrettiğim şekilde halkına çağında bulun!" buyurdu. Yunus (a.s.) da vardı, çağında bulundu ve "Nînüvâ üç gün içinde batacak" dedi. Bunun üzerine Nînüvâ halkı Allah Teâlâ'ya iman ettiler ve oruç ilan ettiler, hepsi eskiler giydiler, kral haber aldı, o da tahtından indi, süslü elbiselerini çıkardı ve bir çul giydi ve kül üzerine oturdu. Gerek insan ve gerekse hayvan, hiçbir ne yiyecek ve ne içecek tatmasını diye tellal çağırtıldı ve hepsi Allah Teâlâ'ya sığındılar, kötülük ve zulümden vazgeçtiler. Allah Teâlâ da kendilerine merhamet etti, azaba uğratmadı. Onlara azab etmeyince Yunus (a.s.) merak etti: "Allahım! İşte ben bundan kaçmıştım, çünkü biliyordum ki, sen çok merhamet edici, çok şefkatli, çok sabırlı ve tevbeleni çokca kabul edicisin. Ey Rabbim! Benim canımı al artık, ölüm bana yaşamaktan daha iyidir" dedi. Allah: "Ey Yunus! Çok üzüldün", dedi. Yunus: "Evet ya Rab!" dedi ve çıktı, şehrin karşısında beride bir gölgelik yaptı, altına oturdu. Şehirde ne olacağını gözetliyordu. Allah Teâlâ emretti, kendisine sıkıntısından gölge olması için başı ucundan bir kabak çıktı. O kabakla ferahlandı, büyük bir rahatlık duydu. Yine Allah Teâlâ bir kurda emretti, kabakı vurdu, kuruttu. Sonra sıcak bir samyeli esti, güneş de Yunus (a.s.)'un başına geçti, durum ağırlaştı. Ölüm sevilecek hale geldi. O zaman Allah: "Ey Yunus! Kabağa gerçekten acıdın mı?" buyurdu. O da: "Gerçekten acıdım ya Rabbi!" dedi. Allah Teâlâ da: "Ya sen o hiç üzerine yorulmadığın, bakıp büyütmediğin, belki bir gecede bitip, bir gecede yok olan kabağa acırsın da, ben o içinde on iki tepeden fazla insan oturan ve sağını soluunu bilmez bir kavim ve birçok hayvanlar bulunan o büyük Nînüvâ şehrine merhamet etmez miyim?" buyurdu."

Alûsî, bunu naklettikten sonra: "Burada hakka muhalif noktalar bulunmakla beraber bilgi olması için naklettim" diyor. Onun için bu kıssanın okurken Kur'an'ın ifadesindeki nezihliğe ve inceliğe dikkat ederek okumalıdır. Orada Yunus (a.s.)'u kavminin imanından sonra azab etmedi diye, balığın karnındaki denizden daha çok vicdan azabına düşmüş ve başında kabak da ondan sonra bitmiş gösteriyor. Halbuki Kur'an Enbiya Sûresi'nde "Biz onun duasını kabul ettik ve onu tasadan kurtardık. İşte biz iman edenleri böyle kurtarırız." (Enbiya, 21/88) diye onun tasadan kurtanlığını anlattığı gibi, burada da alana atılışını ve kabagın bitirilmesini, balığın kamından hasta olarak çıkarılması olayının peşinden anlatılmış ve kıssanın sonunu da kavminin imanıyla istifadeleri gibi güzel bir sonuçla bağlamıştır. Yunus Sûresi'nde "Keşke (azabı gördükten sonra) inanıp da imanı kendisine fayda veren bir memleket olsaydı (ama olmadı). Yalnız Yunus'un kavmi (azab henüz inmeden) iman edince, dünya hayatında onlardan rezillik azabını kaldırmış ve onları bir süre daha yaşatmıştı." (Yunus, 10/98) buyurulduğu üzere böyle yeş (ümitsizlik) halindeki imanla kurtuluş yalnız Yunus kavmine nasip olmuştur. Azab, iman etmediklerinden dolayı vaad edilmiş olduğu için, kavmi iman ettikten sonra azab etmedi diye, bir peygamberin güya yalancı çıkmış olup da ölse bundan iyi idi diye üzülmesinde bir mânâ yoktur. Bu üzüntü belki başlangıçta kızıp kaçtığı zaman olmuş olabilir.

141-142-Kısaca buyuruluyor ki: Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı da kur'a çekmişti ve kayınlanlardan olmuştu. Yani kur'da yenilmiş, gemiden atılmıştı. Burada kendi kendini

attı diye bir söz varsa da (kaydırlan) deyiminin zahirine uygun değildir. Kendini atmış değıl de kendi nzasıyla atılmış olabilir. Derhal balık onu lokma etti, yani yuttu. O halde ki, pişmanlık içindeydi, kendini kınıyordu, pişman oluyordu.

143- Eğer o çok tesbih edenlerden olmasaydı. Öteden beri Allah'ı tesbih ile çok zikrederdi. Bu karanlıklarda da "Senden başka ilâh yoktur, seni tesbih ederim, ben gerçekten haksızlık edenlerden oldum." (Enbiya, 21/87) diye nida ediyordu. Fakat sadece şimdi değil, öteden beri çok tesbih edenlerden olmasaydı yeniden dirilecekleri güne kadar elbette onun kamında kalırdı.

144- Eğer o çok tesbih edenlerden olmasaydı. Öteden beri Allah'ı tesbih ile çok zikrederdi. Bu karanlıklarda da "Senden başka ilâh yoktur, seni tesbih ederim, ben gerçekten haksızlık edenlerden oldum." (Enbiya, 21/87) diye nida ediyordu. Fakat sadece şimdi değil, öteden beri çok tesbih edenlerden olmasaydı yeniden dirilecekleri güne kadar elbette onun kamında kalırdı.

145-Fakat kalmadı, hemen biz onu alana, açık, boş bir sahaya fırlattık o halde ki, hastaydı.

146-Fırlattık ve üzerine yaktın, yani bal kabağı cinsinden bir ağaç bitirdik. Gövdesiz, çabuk beter, çok çatalanır, uzar ve yapraklan büyük olduğundan gölgeliğe elverişli bir ağaç; gövdesi olmadığı halde buna ağaç denilmesi, çatalanıp yükselebilmesinden dolayıdır. Demek ki başında bu kabağın bitmesi, ıktığı sırada hasta halinde bir siper olması içindi. Bunun basit bir teşkilata işaret olması da düşünülebilir.

147- Ve onu, yani Yunus'u yüz bine gönderdik. Yani kaçtığı yere tekrar gönderildi ki, yüz bin nüfusa ulaşıyordu. Hatta artıyorlardı. Yani pek çok değıllerse de az da değıllirdi. Artmaya da hazırıldır. Bu ifade iki gönderme arasında artış bile olduğuna işarettrir.

148- Bunun üzerine iman ettiler de biz de onları bir zamana kadar yaşattık. Yeis (ümitsizlik) halindeki iman fayda vermezken bu şekilde Yunus kavmine verdi. Bu bir fezlekedir (özetlemedir). Yani yukandaki "Bak o korkutulanların sonu nasıl oldu? Ancak Allah'ın ihlas ile seçilen kulları başka." (Sâffât, 37/73-74) emrinden buraya kadar açıklanan kıssaların bir özetini yaparak demek olur ki, şimdi bunlara bir göz atıp, nihayet

149-Yunus kıssasını da düşündükten sonra, peygamberliğin zorluklanndan kaçınmayarak ey Muhammed! sen yine müşriklere sor; susturmak için de ki: Rabbine kızlar, onlara oğullar göyle mi? Bu ne biçim taksim? Cüheyne, Seleme oğulları, Huzaa, Melih oğulları gibi Arap müşrikləri; "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı. Halbuki kendilerinin kız evlatları olsa istemiyorlardı. Bir de meleklerle kız demekle onlarda şiddet düşünmüyorlardı. Sürenin başında onların anlatılan şiddetlerini duymamak için "Sor onlara: Yarattılışça kendileri mi daha çetin..." (Sâffât, 37/11) buyurulduğu gibi, burada da inançlarını iptal için azarlanıyor.

150-Buna karşılık itiraz makamında, maksat dışı yaratıkları demektir, diyecek olurlarsa buyuruluyor ki Yoksa biz melekleri dışı olarak yaratmışız da onlar şahitler miymiş?

151-158- Ha bak! Bu yukankı "sor!" emrinde dahil olmayarak doğrudan doğruya Alah tarafından yalancılıklannı ilan ile görüşlerini iptal ve bozma gibi açıkça yalan olduğu belli olan şeylere şahitlik etmeye kalkışanların, şahitliklerinin dinlenmeyeceğini hatırlatır. Bu de Allah ile cinler arasında bir neseb uydurdular. Bu cümle, "Onlar, 'Allah doğurdu' derler." sözü üzerine atfedilmiştir. Muhatabdan yine bu şekilde gaibe (2. şahıstan 3. şahısa) geçilmesi, sözlerinin kötülüğünden dolayı hitaba kabiliyetleri olmadığına dair bir hatırlatmadır. Yani iftiralannndan bütün cinlerle Allah arasında bir neseb, ilâhlıkta ortaklığı ifade edecek şekilde bir münasebet, bir ortaklık uydurmaya kadar gittiler. Burada cin, melekleri de içine alan en genel mânâyâ bütün gizli mahluklar, metafizik güçler, bütün ruhaniler demektir. Mecusi mezheplerinde olduğu üzere, şeytan Allah'ın kardeşidir, melekler Allah'ın kızlarıdır, dedikleri gibi; bazıları da ruhanilerin, cinlerin, meleklerin Allah'a münasebeti, yakınlığı vardır, biz onların aracılığı olmadan Allah'a yaklaşamayız, Allah yanında şefaataçlıgımız olması için biz onlara ibadet etmekteyiz diyor, şirk koşuyor, biri kötülük yapar, biri iyilik diyorlardı. (En'am Süresi'nde "Allah'a cinleri ortak koştu." (En'am, 6/100), "Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kılmışızdır." (En'am, 6/112) âyetlerinin tefsirlerinde bu hususta bilgi verilmiştir, oraya bakınız.)

Halbuki o neseb isnad ettikleri ruhaniler, özellikle melekler bilir, şahitlik ederler ki, herhalde onlar, o iftirayı uyduran yalancıları mutlaka cehennemme götürüleceklerdir.

159-Yakalanıp cehenneme tıklacaklardır. Allah, onların isnad ettikleri niteliklerden münezzehtir, çok yücedir. Bilirler, böyle tesbih ile tenzih ederler. Meleklerin tesbihinde şüphe olmadığı gibi "Beni ateşten yarattın." (Sâd, 38/76) diye yaratılmış olduğunu itiraf eden İblis bile, müşriklerein isnad ettikleri şirk vasıflanndan Allah'ı tenzih eder. "Ben sizden uzağım." (Enfal, 8/48) der.

160- Fakat Allah'ın ihlas ile seçilen kulları başka. Onlar böyle isnadda bulunmazlar ve onun için azaba da hazır bulundurulmazlar.

161- Çünkü siz ne taptkılnnız; putlannız ve şeytanlannız Allah'a karşı kimseyi kandıramazsınız. Ancak cehenneme yaslanaacak olanı aldatırsınız. Onun için Allah'ın ihlas ile seçilen kullannı bozamazsınız. Şu da o bilen cinlerin, yani meleklerin sözlerindendir.

162-163-*} Çünkü siz ne taptkılnnız; putlannız ve şeytanlannız Allah'a karşı kimseyi kandıramazsınız. Ancak cehenneme yaslanaacak olanı aldatırsınız. Onun için Allah'ın ihlas ile seçilen kullannı bozamazsınız. Şu da o bilen cinlerin, yani meleklerin sözlerindendir.

164-166-*} Bizden ise başka değil, ancak onun için bilinen bir makam vardır. Yani her birimizin Allah Teâlâ'ya kulluk için durduğumuz belli bir makamı, muayyen bir sınırı vardır ki, onu geçemeyiz. Ve biz elbette o saf tutanlarız. "O saf tutup duranlara andolsun." (Sâffât, 37/1) Ve biz herhalde o tesbih edenleriz. Yani Allah Teâlâ'yı şanına layık olmayan vasıflardan tenzih ederiz. Dolayısıyla çocuk, neseb gibi iddiaları kesinlikle reddederiz. nin muhaffefidir.

167-170-Yani gerçekten kesinlikle diyorlar ki bizim yanımızda öncekilerden bir zikir (kitap) olsaydı. Onlanıki gibi Allah tarafından indirilmiş bir kitap, fikirler app ibret dersi veren ilâhî bir kitap olsaydı Allah'ın ihlas ile seçilen kulları olurdu. Kureys, böyle demişlerdi. Fakat olunca onu inkâr ettiler. İhlas ile sanılmak şöyle dursun küfrettiler, zikirlerin en güzeli olan Kur'ân inince nankörlük edip tanımak istemediler. Artık ilerde bilecekler.

171- 179- Küfürlerinin sonunun neye varacağını görecekler, çünkü Allah'ın vaadi şöyledir: Andolsun ki, peygamber olarak gönderilen kullarının için ezelde şu kelimemiz geçmiştir. Elbette onlara yardım edilecektir. Önünde olmazsa sonunda yardım olacaktır. Ve elbette bizim askerlerimiz, o gönderilen peygamberlere yardım edecek, onun yardımcılan olacak olan hak ordulan mutlaka onlar galip geleceklerdir. Peygamberlerin gönderiliş hikmetleri sonunda gerçekleşecek, davalan zaferi kazanacaktır. Burada bu ilâhî söz, peygambere vaad, muhaliflerine tehdit yerindedir.

180-Bu vaad ve tehdit tekrar edildikten sonra, bu yüce sûre de şu âyetle bitiriliyor: O izzet sahibi Rabbin, onların isnad ettikleri vasıflardan münezzehtir, yücedir. Yani seni terbiye edip, peygamberlik görevi ile gönderen ve o kesin zafer ve galibiyeti vaad buyurmuş olup, vaadinden caymasına veya kuvvet ve kudretine karşı gelinmesine ihtimal bulunmayan izzet, güç ve kuvvet sahibi olan Rabbin, o müşriklerein, kâfirlerin isnad ettikleri eksik vasıflardan münezzehtir.

181- Bir de selam o peygamberlere. Muzaffer olacakları ezelde takdir edilmiş olan sana ve yukanda birkısmının isimleri geçmiş olan bütün peygamberlere; bütün bu nimetlerden dolayı

182- hamd de âlemlerin Rabbi Allah'a. Bu âyet de çok anlamlı olan âyetlerdendir. İbnü Ebi Hatim'in Şa'b'den rivayet ettiği bir hadiste Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Her kimi, kıyamet günü sevabdan tam ölçikle ölçmek sevindirecekse bulunduğu meclisten kalkacağı sırada şöyle desin:

SAD SURESİ

1-4-Rivayet olunuyor ki, Ebu Talib hastalandığı zaman Kureys'ten bir heyet geldi. İçlerinde Ebu Cehil de vardı. Yanına girdiler. "Kardeşinin oğlu bizim ilâhlanmızı kötülüyor, şöyle yapıyor, şöyle şöyle diyor. Ona haber göndersen de bundan men etsen" dediler. Haber gönderdi. Resul-i Ekrem (s.a.v.) geldi, odaya girdi. Ebu Talib'in yanında bir kişilik yer vardı, oraya oturmasını diye Ebu Cehil sıçradı, oraya oturdu. Resulullah, amcasının yakınında oturacak yer bulamayınca kapının yanında oturdu. Ebu Talib: "Ey kardeşimin oğlu! Kavmin yine senden şikayet ediyorlar, ilâhlarını kötülüyorsun, şöyle şöyle diyorsun, iddiasında bulunuyorlar" dedi. Onlar da birçok şeyler söylediler. Resulullah söz aldı: "Ey amca! Ben onları bir kelime üzere istiyorum. Bir kelime ki onunla Araplar, onlara boyun eğecek, Acemler, onlara ciyze verecek" dedi. Bunun üzerine sevindiler, "Babanın aşkına ondan fazlasını veriniz, ne o kelime?" dediler. "Bir tek kelime" dedi. "Ne o?" dediler. "Â ilâhe ilallah" dedi. Derdemez telaş ile kalktlar ve elbiselerini çırparak

5-7- "İlâhları bir tek ilâh mı kılmış? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" dediler. İşte (1-7. âyetler) bunun üzerine nazil oldu. Bunu âyet sayan rivayet yoktur. Yazılışı itibanyla bir harf, okunuşu itibanyla bir isim veya dan fiili mazi, veya dan emri hazır olabilir. Harf olduğuna göre diğer mukatta' harflerde geçtiğı üzere meydan okuma ve ıcaz yoluyla şölenmiştir. Çoğunluğın görüşüne göre bu sürenin ismidir. Sadece bir rumuz olması da düşünülebilir. Fâtıha'da bu harf ile ilgili "sırat" kelimesi vardır. Sıdk (doğruluk) maddesi de bu rumuzun ilk hatırlatacağı kelimelerdendir. "Allah doğru söyledi", sadıksın ey Muhammed!, ey sadık gibi. Hasen'den rivayet edildiğine göre "sadâ"nın müfaale babı olan "müsâdât"tan emirdir. Sada, karşılık vermektir. Onun için sesin aktettiğı yerden verilen karşılığa "sadâ" denir. Buna göre "dal"ın kesresiyle "sâdı", seslen sen, Kur'ân sesine karşı aksettirici ol, sadâ gibi karşılık ver, yani muhtevası ile amel et, yerine getir, demek olur. İbnü Abbas'tan bir rivayete göre gece ve gündüz yokken Rahmân olan Allah'ın arşının, üzerinde bulunduğu denizin ismidir. ("O'nun arşı su üzerindeydi." Hud, 11/7 âyetinin tefsirine bkz.) Said b. Cübeyr'den de şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ'nın, süra iki üfürüş arasında ölüleri dirilttiğı denizin ismidir. Bu iki rivayet garip olmakla beraber güzeldir. Bunlarda yemin mânâsını da içerir. O şekilde atfoluyor. Zikir sahibi, zikirli, zikir dolu. Burada zikir, su üç mânâdan her biriyle açıklanabilir:

ZİKİR: a) İsmi anılmak: Şeref ve şan mânâsına; "Gerçekten o Kur'ân, hem senin için, hem kavmin için bir şereftrir." (Zuhruf, 43/44) âyetinde olduğu gibi.

b) Anmak, hatırlatmak; öğüt ve hatırlatma mânâsına; seriat ve hükümler, vaad ve tehditler, geçmiş ümmetlerin olaylanndan ibrete vesile olacak kıssalar ve haberler gibi.

c) Dinde ihtiyaç bulunan şeyleri anlatmak mânâsına; yani şanlı, öğütü, din öğreten, ibret dersi veren Kur'ân'a yemin olsun ki...

Bu kasemin cevabı hazfedilmiştir. o hazfedilen cevaba matuftur. Yani sen peygamberliğinde doğrusun, sana söylenen gerçektir, o vaad ve tehdit mutlaka yerini bulacaktır. Fakat kâfirler bir gurur ve ihtilaf içindedirler. Kendilerini bir gurur, bir ihtilaf sarmış, kibirlerinden dolayı hakkı kabul etmiyorlar. Çeşitli maksatlarla türlü mabutlar peşinde koşuyorlar. Çağnştılar, yani helaki gördükleri zaman tevbe edip, aman ya Rabbi diye bağışıyorlar, feryat ettiler. Fakat o zaman, yahut o çağınma, kurtulacak zaman değildi. Kaçma ihtimali kalmamıştı. , (yok) demektir. İlâhları hep bir ilâh mı kıldı? Yani diye hepsinden ilâhlığı kaldırdı da yalnız birine mi tahsis etti? Bu gerçekten çok acayip bir şey! Atalarından beri şirke alışmış olan cahiliye kafası, bu kadar çeşitli insanlann, çeşitli emel ve duygulanı yalnız bir mabudun nasıl tatmin edebileceğini düşünemiyor, onun, "her şeyin hükümranlığının elinde" (Yâsin, 36/83) olduğunu bilmiyor da tevhide şaşıyor. Biz, bunu millet-i ahirede işitmedik. Millet-i ahire, diğer millet yahut sonraki millet demektir. Bu durumda Hristiyanlığa işaret olur. Çünkü İslâm gelmeden önce, o zaman için en son millet, Hristiyanlıktı. O da teslisi (üçlü ilâh inancını) kabul ediyordu.

8-14- O zikir, yani Allah'ın zikir ve hatırlatmasını içeren Kur'ân, aramızdan ona mı indirilmiş? Benim zikrim, yani Kur'ân. demektir. Kesre ile yâ'dan iktifa olunmuştur. de böyledir. Onlar, burada çeşitli kabilelerden kalma, bozguna uğratılmış bir ordu döküntüsüdür. Yani eskiden peygamberlere karşı toplanmış, mahvolmuş, çeşitli gruplardan geri kalma, onlar gibi bozulmaya mahkum, bozuk, ruh birliği yok, maneviyat perişan, derme çatma birkaç asker, ordu, askerler böyle askerler. Bu âyet çok dikkat çekicidir. Burada Kureys'in "Bedir"den başlayan yenilgisine işaret edildiğı gibi, başanya ulaşacak düzenli bir ordunun, muntazam bir milletten çıkabileceğini anlatıyor.

Meâl-i Şerifi

15- Onlar da bir tek haykırışa bakıyorlar. Öyle ki onun gecikmesi de yoktur. 16- Bir de: "Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim azabdan payımızı acde ver!" dediler.

17- Şimdi sen onların dediklerine sabret de kuvvetli kulumuz Davud' u hatırla. Çünkü o, zikir ve tesbih ile bize yönelmişti.

18- Biz, dağları onun emrine vermiştik. Akşam-sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi.

19- Kuşları da toplu olarak onun emrine vermiştik. Hepsı de ona uyarak zikir ve tesbih ederlerdi.

20- Biz onun mülkünü kuvvetlendirmiş ve kendisine hikmet ve hakkı batıldan ayırt etme kabiliyeti vermiştik.

21- Bir de davacıların kıssası geldi mi sana? Hani surdan aşarak mihriba ulaşmışlardı.

22- Davud'un yanına giriverdiler de onlardan telaşe düştü. Ona "Korkma!" dediler, biz iki davacıyız. Birimiz, birimize haksızlık etti. Şimdi sen aramızda hak ile hüküm ver ve aşırı gitme de bizi doğru yolan ortasına çıkar.

23- Birir: "İşte bu benim kardeşim. Onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim ise bir tek dişi koyunum var. Böyle iken: Onu da bana ver, dedi ve tartışmada beni yendi" diye anlattı.

24- Davud dedi ki: "Doğrusu senin bir koyununu kendi koyunlarına katmak istemesiyle sana zulmetmiştir. Gerçekten bir cemiyette yaşayanların çoğu mutlaka birbirlerine haksızlık ediyorlar. Ancak iman edip de salih amel işleyenler başka. Ama onlar da pek az." Davud, bizim kendisini imtihan ettiğimizi sanmıştı. Hemen Rabbinden mağfired diledi, rüku ederek yere kapandı, tevbe ile Allah'a yöneldi.

25- Biz de o zannettiğı şeyi kendisine başışladık. Şüphesiz yanımızda onun bir yakını ve güzel bir dönüş yeri vardır.

26- Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. Artık insanlar arasında hak ile hüküm ver. Keyfe, arzuya uyma ki, seni Allah yolundan saptırmasın. Çünkü Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unuttukları için kendilerine çok şiddetli bir azab vardır.

15-17- KITT: Aslında pusula, bahşış pusulası demektir. Burada pay mânâsınadır. Hesap gününe, kıyamete kadar beklemeye lüzum yok, o azabdan bizim payımızı şimdiden peşin olarak ver, diye alay etmek istiyorlar.

Güçlü, kuvvetli. Rivayet edilir ki, Davud (a.s.) yıl boyunca bir gün oruç tutar, bir gün yerdı ve gece yansı namaza kalkardı. Böylece kuvvetinin aslının, din kuvveti olduğu anlatılmak üzere şu sebebe bağlanıyor: Çünkü o bir evvabdır (Allah'a yönelmiştir).

EVVAB: "Tevvab" vezninde "evb"den mûbalağalı ismi faildir. "Evb", Rağib'in açıkladığına göre, dönüşün bir çeşidi, iradeye bağlı olan kısımdır. Dönülmesi gereken yere dönmek demektir. Bu mânâdan "evvab", "tevvab" gibi Allah'a çokça dönüp yönelen demek olur. Onun için burada "Allah'ın rzasına çokça dönüp yönelen" diye tefsir etmişlerdi. Ancak hem dan, hem de müteaddisi olan dan olabilir. ise döndürmek ve "terci" mânâlarına geldiğinde ve seste terci, nağme ve ahenk yapmak veya ses vermek, demek olduğuna göre iyi terci yapan mânâsına da ifade etmiş olur. Nitekim "Ey dağlar! Onunla beraber çınlayın." (Sebe', 34/10) âyetinde bu mânâ açıktır. Bu münasebetle "evvab", Mücahid'den rivayet edildiği üzere, bir de "müsebbih" (çok tesbih eden) mânâsına tefsir edilmiştir ki, Ebu's-Suud, bunun izahında şöyle diyor: "İkinci evvab, müsebbih yerine konmuştur. Çünkü tesbihi sesli yapıyordu. Tesbihi sesli yapan da onu ahenkli yapıyor demektir. Çünkü ardı ardına fiiline döner durur." Evvab, Allah Teâlâ'ya çok dönen tevbekar demek olduğuna göre de çok tevbe edenin âdeti, çok zikir, tesbih ve takdis etmektir. Kamus'ta "evb", kasd ve istikamet mânâlarına da geldiğinden evvab, çok doğru ve azimli demek de olabilir. Şu halde evvab, birçok mânâlara ihtimali olan bir kelime olduğundan hepsini aynen bir kelime ile terceme mümkün olmayacaktır. Bir kere, Allah'a dönüş, sûfilerin "iradeye bağlı ölüm" dedikleri "fenâ fillah" (Allah'da fânî olma) makamıdır ki, tevbe ve inâbe (tevbe ile Hak yoluna dönme) bunun başıdır. Bu makamda meydana gelen her kuvvet ilâhidir.

18-Onun için güç ve kuvvetinin sebebinde şöyle buyruluyor: "Çünkü o bir evvab idi." Gerçekten biz dağları onunla birlikte emre âmade kılmıştı. Öyle ki dağlar, Akşam ve ısrak vakitleri tesbih ederlerdi. Bunun zahiri, onunla beraber sesle tesbih etmeleri, onun tesbihine ses ve nağme yoluyla cevap vermeleridir. Resulullah'ın avucunda taşların tesbihi gibi olduğu da söylenmiştir.

İŞRAK VAKTİ: Güneş doğup doğu ufkunda biraz yükselerek ışığının berrak bir şekilde parlamaya başladığı vakittir ki, ilk kuşluk vaktidir. Yani bayram namazlarını kıldığımız vakittir. Işrak namazı da sünnettir. Sonra kaba kuşluk vakti olur.

19- Kuşları da emre âmade kıldık, toplu halde, toplanmış olarak. Hepsî, yani dağlar da, kuşlar da hep onun için, yani Davud için evvab idi, yani hep onun için seslenerek ahenk ile tesbih ediyorlardı. Ne hoştur ki burada "evvab" faslâsının nağmesiyle, mânâsındaki dönüş ve yönelişe bir misal de verilmiştir. Mesela Davud, "evvab" deyince, onlar da "evvab" diyorlar. Bununla beraber bu, sadece bir tekrardan ibaret değil, mânâları farklıdır. Demin hatırlatıldığı üzere birincisi, dönüşten çok dönen mânâsına, ikincisi de terci' (nağme ve ahenk) mânâsına kökünden nağme ve ahenk yapan mânâsına olmuş oluyor. Davud Allah'a dönüyor, onlar Davud'a seslenip nağme yapıyorlar. Bununla beraber şu mânâ da verilmiştir: Hepsî, yani Davud da, dağlar da, kuşlar da hep Allah için ahenk ile tesbih yapıyorlardı. Dini, ibadeti böyle kuvvetli olduğu gibi

20- hem mülkünü kuvvetlendirmişti hem de kendisine hikmet, peygamberlik, ilim ve amelde sağlamlık yahut Zebur ve şeriat ilmi ve fasl-ı hitab, söz kesimi vermişti. Yani hakkı batıldan ayırarak tartışmayı ayırt edip kesme kabiliyeti vermişti. Kesip atan ayırt edici söz ve sözde iki kıssa arasını ayıran (Bundan sonra...) gibi ayıncı söze de fasl-ı hitab denilir. İşte böyle güçlü ve kuvvetli bir tevbekar idi.

21-22-Bununla beraber bir de geldi mi sana? Bu şekildeki soru, kıssasının önemine dikkat çekmek içindir. Hasım kıssası. Hasım, aslında masdar olup, hasımlık yapan (davacı) mânâsına da kullanılır. Tekile, çoğula, erkeğe, kadına söylenebilir. Nitekim burada şöyle çoğul zamiri gönderiyor. Mıhrabın sürünü aşkıları zaman.

"Sür" yüksek duvar; "Mıhrab" da köşk, balkon, mânâlarına gelir. Davud'un huzuruna girdikleri zaman ki, birden bire onlardan telaş etti. Çünkü bunca muhafızlara rağmen sür aşılmış, içeri girilmişti. Fakat girdiler de ne yaptılar? Dediler ki: Korkma, iki hasım, yani biz, birbirleriyle davalı, iki alay davacıyız. Bazımız bazımıza tecavüz etti. Onun için sen aramızda hak ile hüküm ver. Ve aşın gitme. Haktan uzaklaşıp, haksızlık etme de bizi düz yolun ortasına çıkar; adalet yap. Görülüyor ki, davadan önce bulunan bu sözlü arz-ı hâlin kelimeleri çok şüphe vericidir. Hele bu hitabında işleyip satışmadan daha ileri giden bir ihtar vardır. Bunlar, sıradan davacılara benzemiyorlar.

23- O halde dava nedir? denirse İşte şu, mecliste hazır bulunan zat benim kardeşimdir. Melek olduklarına göre din kardeşi veya arkadaşı diye tefsir edilmiştir. Fakat zorunlu değildir. Onun doksan dokuz na'cesi var.

"Na'ce", dışı koyuna ve dışı sülüne denildiği gibi, kadına da istiare edilir. Benim ise bir tek na'cem vardır. Böyle iken onu benim nasibime bırak, dedi ve hitapta bana ağır bastı. Söyleşmede; yahut aday olmada hatırlı geldi, üstün çıktı.

24- Dedi ki Davud: Senin bir koyununu, kendi koyunlarına istemekte sana zulmetmiş vallahi ve gerçekten "haliflardan" bir çoğu. Burada "huletâ"yı, yalmez ortaklar, diye tefsir etmek bize eksik geliyor. (kardeş) tabirinden de anlaşıldığına göre kanşık halde bulunan, yani bir toplumda yaşayan insanlar, kardeşler, dostlar, arkadaşlar, yoldaşlardan birçoğu mutlaka birbirlerine tecavüz ediyorlar. Ancak iman edip, salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek az ve Davud zannetmişti. Girdikleri zaman veya bu bağıy (tecavüz) sözünü söylerken sanmıştı ki, biz kendisini sırf bir fitneye düşürdük. Allah'ın sevgi ile mülkünde bir ihtilal oluyor, kendine saldırı bir bir baskın yaptılar zannetti. Yahut sezmşti ki, kendisine sadece bir imtihan yaptık. Hemen Rabbinden başışlanma diledi. Mağfiretini niyaz etti. Ve rüku ederek secdeye kapandı, ve tevbe ile Allah'a şğındı.

25- Biz de onun için kendisine onu, o zannını veya zannettiğini başışladık. Demek mülkünün sağlamlığı ve kuvveti, surdan asılıp, mıhraba girilivermesine engel olmadığı gibi, öyle bir fitne manzarası görülünce de "evvab" olan Davud, derhal tevbe ve istiğfar etti Allah'a yönelmede gecikmemiş ve hemen Allah'ın mağfiretine ermiştir. Zannettiği fitne meydana gelmemiş, sadece bir ibret dersi olarak kapanmıştır. Bu kıssa münasebetiyle birçok sözler edilmiş, masallar söylenmiştir. onun için Hz. Ali'nin: "Her kim Davud hadisesini hikayecilerin rivayet ettiği gibi anlattırsa ona yüz altmış deynek vururum." dediği nakledilmiştir. Özellikle Cenan-ı Bak buyuruyor ki: Ve şüphesiz ki, ona yüce huzurumuzda mutlaka bir yakınlık ve bir dönüş yeri güzelliği, sonunda varacağı güzel bir merci, cennette güzel bir makam vardır.

26-Onun için kendisine şöyle hitab edildi: Ey Davud! Şüphesiz ki biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. Yani kendi keyfine göre asaleten hüküm vermek için değil, Allah Teâlâ'nın adına izafetle, O'nun hükümlerini yürütmekle görevli ki, Âdem'in yaratılışının hikmeti de bu idi. Şimdi insanlar arasında hak ile hüküm ver. Çünkü halifeliğin mânâs budur. Ve hevaya tabi olma. Nefsin arzusu arkasından gitme, keyfe göre hükmetme ki, seni Allah'ın yolundan sapırmasın. Çünkü Allah yolundan sapanlar; Firavunlar gibi hüküm kendilerinin zannederek Allah'ın hükümlerinden başkasını tatbika çalışanlar, hesap gününü unuttukları için kendilerine çok şiddetli bir azab vardır.

Bunun üzerine şu üç âyet, iki kıssa arasında fâsıla âyetleri, yani bir fasl-ı hitabdır. Bunların da Davud'a hitab olma ihtimali var ise de "sabret, hatırla!" gibi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hitab olması daha doğrudur.

Meâl-i Şerifi

27- Hem o göğü, yeri ve aralarındakileri biz boşuna yaratmadık. O, kâfirlerin zannıdır. Onun için vay ateşe girecek olan kâfirlerin haline!

28- Yoksa, iman edip de salih amel işleyenleri biz, o yeryüzündeki bozguncular gibi yapar mıyız? Yoksa o takva sahiplerini azgın günahkarlar gibi yapar mıyız?

29- Bu, sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır ki, insanlar onun âyetlerini düşünsünler ve temiz akıl sahipleri ibret alsınlar.

27-29- (Geniş bilgi için Âl-i İmran, 3/190. âyetin tefsirine bkz.) Kur'ân, yahut bu sûre, "düşünsünler diye..." Tedeubbır (İnceden incede düşünme)ün, akfı; tezekkür (ibret alma)ün naklî yönlerde olması gerekir.

Meâl-i Şerifi

30- Bir de Davud'a Süleyman'ı bahsettik. Süleyman ne güzel kuldu. Çünkü o seslice tesbih edip Allah'a yönelirdi.

31- Hani kendisine bir zaman akşam üstü iyi cins ve rahvan atlar gösterilmişti.

32- "Ben, dedi, at sevgisini, Rabbimi anmaktan ötürü tercih ettim." Nihayet atlar perdenin arkasına gizlendi.

33- "Geri getirin onları bana!" dedi ve artık onların bacıklarını, boyunlarını silmeye başladı.

34- Andolsun ki Süleyman'ı imtihan da ettik ve tahtının üzerine bir ceset bıraktık. Sonra tekrar tevbe ile önceki haline döndü.

35- Süleyman: "Ey Rabbim! Beni başışla ve bana öyle bir mülk ihsan et ki, arımdan hiç kimseye yaraşmasın. Şüphesiz, bütün dilekleri veren sensin." dedi.

36- Bunun üzerine biz rüzgarı onun emrine verdik. Onun emriyle istediği yere yumasak akardı.

37- Dalgıç ve yapı ustası şeytanları da.

38- Ve daha diğerlerini de zincirlerle bağlı olarak (Onun emrine verdik).

39- "İşte bu, bizim ihsanımızdır. Artık sen dilersen başkalarına ver veya verme. Bundan hesaba çekilmeyeceksin" dedik.

40- Şüphesiz ki ona huzurumuzda bir yakınlık ve güzel bir makam vardır.

30-31-32- "Aşiy", öğleden sonra akşama kadar. Atın üç ayağını basıp, birinin tırnağını dikerek duruşuna "sufun" denir ki, en güzel duruştur. Genellikle halis Arap atlarında olurmuş. Öyle duran ata "sâfin", çoğulunda "sâfinât" denir. in veya in çoğuludur. Koşuda süratli olan öğdül at. Demek ki "sâfinât", duruştaki güzelliği; "ciyad" da gidişteki güzelliği ifade ediyor. Şu halde arzda hem duruş gösterilmiş, hem koşuş.

Onun üzerine dedi ki, "Gerçekten ben, mal sevgisine sırf Rabbimi zikretmek için düştüm." Tefsircilerin çoğu buna şu mânâyı vermişlerdir: "Ben hayır, yani mal ve at sevmek için Rabbimin zikrinden kaldım." Nihayet güneş perdenin ardına gizlendi, yani battı. İkinci namazı geçti diye bu şekilde üzüldü ve bundan dolayı, getirin onları bana deyip, hepsini Allah için kurban etti diyorlar. Bu durumda da nin mekûlû cümlesinde dahil olarak zamir, "Sems"e gönderilmiş oluyor. Fakat diğer birtakım tefsircilerle beraber biz bunu şöyle anlıyoruz: Ben o hayır sevmeyi, at sevmeyi Rabbimin zikrinden dolayı sevdim dedi, yani namazını veya virdini geçirmede, bilakis böyle diyerek atları bırakıp zikrini yerine getirmeye gitti. Nihayet o atlar perdenin ardına izlendi, ahırlara çekildi, yahut koşuda gözden kayboldu, o zaman namazını bitirdi.

33- Geri getirin onları bana, dedi. Artık bacıklarını, boyunlarını silmeye başladı. Okşadı, tımarlarına itina gösterdi, öncekiler buna kılıç ile silmek mânâsı vermişler ve namazı geçirtmeye sebep oldular diye Allah yolunda kurban edildiklerini söylemişlerdir ki, ikisi de Süleyman'ın çok zikir ve tesbih eden biri olduğunu anlatan birer misaldirler. Eğer bu kurban ediş, harbe gönderilmek suretiyle öldürülmüş olmaları ise güzel bir mânâdır.

34- Andolsun ki Süleyman'ı bir de fitneye düşürdük ve tahtının üzerine bir cesed bıraktık. Bu fitne hakkında da birtakım garib şeyler söylenmiştir. Bakara Sûresi'nde (Bkz. 2/102. âyetin tefsiri) işaret edildiği üzere anlaşıyor ki, Süleyman (a.s.) Beytül'-Makdisî (Mescid-i Aksa) yaptırdığı sırada getirdiği sanatkarlar içinde sanatların hilelerini bilen birtakım şeytanların kurdukları bir ihtilal yüzünden bir süre nüfuzunu kaybetmiş, yahut tahtından ayrı kalmış; böylece tahtında ya kendisi kuvvetsiz bir cesed halinde hükümsüz kalmış yahut tahtı da işgal edilip, ona kırk gün kadar heykel gibi birisi oturtulmuştu. Mason tarihinde mason cemiyetlerinin Süleyman (a.s.) aleyhine olan bu ihtilal hareketlerini esas aldıkları ve başkanının hatırasına saygı gösterdikleri söylenir.

Bu fitne oldu sonra Süleyman, dönüş yaptı, tevbe ile Allah'a sığınıp tekrar tahtına döndü.

35-Söyle ki: Ya Rab! dedi beni başışla! Her ne kusur, hata meydana geldiyse, af ve cömertliğiñle ört ve bana öyle bir mülk (hükümrânlık) başışla ki, benden sonra kimseye gerekmesin. Yani benim halime uygun, bana mahsus bir mucize olsun yahut bu defa olduğu gibi kimse onu benden çekip alamasın. Yukarılarda da geçtiği üzere Râzî, tefsirinin bir yerinde buna şöyle de mânâ vermiştir: Yani bana öyle şanlı bir mülk ver ki, ben ona kavuşup öldükten sonra "dünya mülkünün vefası olsaydı Süleyman'a olurdu" denilsin de kimsenin dünya saltanatına hırs ve râğbeti kalmasın. Bu da güzel bir anlamdır. Fakat biz öyle anlıyoruz ki, Süleyman (a.s.)'ın asıl maksadı, fani olan dünya mülkünü değil, ahiret mülkünü istemektir. Çünkü "Her kim ahiret gelirini isterse ona, ondan veririz. Her kim de dünya gelirini isterse ona da ondan veririz. Ama onun için ahirette bir nasip yoktur." (Şûrâ, 42/20) buyurulmuştur ve ondan dolayıdır ki, kendisine fazlası verilmiştir. Nitekim şöyle buyruluyor:

36-37 Biz de onun üzerine rüzgarı kendisinin emrine verdik. Bunda dünya mülkünün bir rüzgar gibi gelip geçici olduğuna da bir işaret vardır. O rüzgar ona öyle bağılandı, öyle boyun eğdi ki, bir memur gibi Onun emriyle yumuşak, yumuşak istediği yere akardı. eytanları da. Fitnenin başı olan şeytanları da onun emrine verdik. Burada bu şeytanların hem birtakım sanat dehalânı da kapsadığını ve hem üç derece üzere teşekküllerini anlatan şöyle bir "bedel" ile açıklanması ne kadar dikkate değer! Her biri bina edici; her türlü yapıcı, bina yapmak sanatı olanları her türlüşü, her çeşit bina yapanlar ve yapıcılarını her çeşidi: mîman, ustası, kalfası. Corci Zeydan (tarîhu'l-Masuniyeti'l-Âm ve'l-Benâ-ini'l-Ahrâr) adındaki genel masonluk tarihinde "bennâ" kelimesini "mason", "Fran mason" kelimesini de "hür bennâ" diye terceme etmiştir. ve dalgıç, denizlerin diplerine dalmakta maharetili olanları

38- ve daha diğerlerini, ki aşağı derecede bulunan bunlar, diğer sanatkarları içermekle beraber insan şeytanlarındaki bir şeytanlarına kadar varmaktadır. Bunağıllarda, zincirlerde çalışarak emir altına alınmışlardır.

Asfâd , safed in çoğuludur ki, bukağı, bend demektir. Bir de bahşış mânâsına gelir. Çünkü bahşış de, alani verene bağlayan bir bağıdır. Fakat burada değil, yani "asfâd ile çatılmış" değil, "asfadda birbirlerine çatılmış" denilmekle bukağı manasına olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki kötülük ve bozgunculuklarına meydan verilmeyecek bir şekilde sıkı bir takip altına alınmışlardır.

39- Bu, yani emrine verdik de dedik ki, sana verilen bu saltanat, bu boyun eğdirmе bızım ihsanımız, bahşışımız, vergimizdir. Artık diler ikram et, dilediğine ver, bağışla, ihsan et diler tut, dilediğinden de men et ey Süleyman! Hesap yok.

40-Çünkü yetki sana havale edilmiştir. Yahut hesapsız çok bir vergi; dünyada böyle olmakla beraber şu da bir gerçektir ki, ona yüce huzurumuzda şüphesiz bir yakınlık ve güzel bir yer; cennette güzel bir mevki ve makam vardır.

Bir de:
Meâl-i Şerifi

41- Kulumuz Eyyub'u da an. Bir zaman o, Rabbine şöyle nida etmişti: "Meşakkat ve acı ile bana şeytan dokundu."

42- (Biz ona): "Ayağını yere vur! İşte sana yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su" dedik.

43- Ve ona, bütün ailesini ve beraberlerinde bir mislini daha tarafımızdan bir rahmet olarak bahsettik ki, akıl sahipleri için bir ibret olsun.

44- (Bir de dedik ki): "Eline bir demir al da onunla (eşine) vur; yemininde durmazlık etme." Doğrusu biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel kul! O hakikaten daima Allah'a yönelmektedir.

41- Eyyub (a.s.) b. Iys b. İshak (a.s.) hani Rabbine nida ettiği, ya Rab! diye çağırdığı vakti an. Şöyle ki benim halim şu zahmet ve acı ile şeytan bana dokundu; vesveseye yol buldu.

42-43-"Nusb" meşakkat, bedende zahmet, azabda acı, mal ve evlat acısıyla tefsir edilmiştir. Debren ayağınla.

"Rekz", özeni tepmek, kanat çırmak tarzında olan harekettir. Ne kadar dikkate değer bir noktadır ki, Cenab-ı Allah Eyyub'un duasına cevap olan kurtuluş mucizesini verirken bile, önce ona böyle bir hareket emretmiştir ki, bu emir, tıpkı Meryem kıssasındaki "(humanın dalını kendine doğru) silkele!" (Meryem, 19/25) emrine benzer ve "O'na ancak güzel kelimeler yükselir. Onu da salih amel yükseltir," (Fâtır, 35/10) ifadesini de hatırlatır. Burada bu emir Hz. Eyyub'a söylendiği gibi hikâye edilerek "dedik" kelimesi hafzefilmiştir. Böylece âyet, arada Resul-i Ekrem'e hitab eden bir ara cümlesiymiş gibi bir telmih de yapılmıştır. Ayak vurmak, ayakla debrenmek, özenilemek, olduğu yerde tepinmeye, çabalamaya veya yolculuk veya hicret ya da harb etmeye yani mücahadenin mümkün olabilen her kısmına uygun olabileceğine göre bu telmih, kıssanın hisse noktalarından birini teşkil eder. "elinle... tut" ifadesi de böyledir. İbnü Cerir Taberî, tefsirinde Hz. Eyyub'un dependiği bu yerin "Câbiye" olduğunu naklediyor.

İşte; yani deprenince bir kaynak çıktı, işte dedik sana bir yıkanacak sepserin ve içecek. Yikan ve iç; için, dışın iyileşsin, yorgunluğun dirlensin, yüreğin soğusun. Bazılarına göre , ün sıfatı değil, ikinci bir haber yerinde ve soğuk içecek mânâsındadır. Bunlar, bir sıcak, biri soğuk iki menba çıkmış, sıcakıyla yıkanmış, soğuşunu içmiş olduğunu söylemişlerdir. Fakat âyetin zahiri birincisidir.

44- Ve elinle bir demet tut da vur onunla ve yeminini bozma, yemininde durmazlık etme.

"Diğs" ; demet, deste. Deniliyor ki, bir hadise dolayısıyla eşine yüz deynek vurmaya yemin etmişti. Böylece bir demet yaparak vurmakla yeminin yerine geleceği kendisine ruhsat olarak gösterilmiş, şerî ceza ve yeminlerde bu, "Eyyub ruhsatı adıyla baki kalmıştır." Âyetle ne demeti olduğu açıkça belirtilmediği için daha geniş mânâlara ihtimali vardır. Bizim kanaatimize bu emir, yalnız o ruhsatı göstermekle kalmıyor, eli altında bir cemaat kurulması gerektiğini de anlatmış bulunuyor. Nitekim şu hatırlatmada o yön daha açıktır:

Meâl-i Şerifi

45- Kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da an. Onlar eller ve gözler sahipleri idiler.

46- Çünkü biz onları temiz bir hasletle, hâlis yurt (ahiret) düşüncesine ermiş has kullarımızdan kılmışızdır.

47- Çünkü onlar, nezdimizde seçilmiş en hayırlı kimselerdendir.

48- İsmail'i, Elyasa'yı, Zül'l-Kifl'i de an. Hepsini de en hayırlı kimselerdendir.

45- "Eller ve gözler sahipleriydiler." Amelde ve ilimde kuvvetleri: İcra ve istihbarat âletleri vardı.

46-47- Çünkü biz onları ihlaslılardan, ihlase erdirilmiş has kullarımızdan kılmiştık. Bir halısa ile, yani temiz bir özellik, lekesiz bir haslet ile ki şudur: Yurt düşüncesi. Şüphe yok ki, düşünmek, sonucu düşünmektir. : Aslı dir. Yani Mustafalardan, güzidelerden; süzülup seçilmişlerden. en hayırlılar. Ömürlerini zevk ve safa ile geçirmişler değil, Allah yanında en hayırlı olarak seçilmişlerden ifadesince "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydası olandır." İnsanların gerçek faydası da sonunda kötülük olmayan ahiret menfaatleridir.

48- İsmail'i, Elyasa'yı ve Zül'l-Kifl'i de an. İsmail'i, babası İbrahim ile kardeşi İshak'tan ayrı olarak anlatmak, bilhassa şanına itina göstermek içindir. Elyasa b. Uhtub b. Acuz (a.s.), İlyas (a.s.)'ın İsrailoğulları üzerine halifesi olup, sonra kendisine peygamberlik verilmiştir. Zül'l-Kifl de Eyyub (a.s.)'un oğlu Şeref olup, Şam'da tevhid inancına davet ettiği anlatılıyor. Hep bunlar da en hayırlı kimselerdendir. Allah için hayır ve fazilet nesredenlerdendir.

Meâl-i Şerifi

49- İşte bu bir öğüttür. Şüphesiz korunan müttakiler için herhalde güzel bir istikbal (güzel bir dönüş yeri) vardır.

50- Bütün kapıları kendilerine açılmış olan Adn cennetleri vardır.

51- İçlerine kurularak orada birçok yemişle, bambaşka bir içkî isteyeceklerdir.

52- Yanlarında da bakışları yalnız kocalarına dönük hep aynı yaşta dilberler vardır.

53- O hesap günü için size vaad edilen işte budur.

54- İşte bu, bizim rızıkımız; muhakkak ki ona hiç tükenmek yoktur.

49-54- Bu; geçen âyetlerle anılan güzelliğler bir zikirdir. "Bu öğüt (zikir) dolu Kur'ân'a andolsun." (Sâd, 38/1) buyurulduğu üzere, Kur'ân'ın içerdği zikirlerden bir zikir daima hatırdta tutulup, ibret alınacak bir şeref hatırası "Eğer bizim yanımızda önce gelenlerinkinden bir zikir (kitap) olsaydı." (Sâffât, 37/168) diyenlerin istedikleri "öcekilerden bir zikir"dir.

Meâl-i Şerifi

55- Bu, böyledir. Şüphesiz azgınlar için de fena bir gelecek vardır.

56- Cehennem! Ona yaslanacaklar, fakat o ne çirkin düşektir.

57- İşte artık tatsınlar onu ki, o kaynar su ve irindir.

58- Ve o şekilden çifter çifter tadacakları diğer acılar da vardır.

59- İşte şunlar da sizin peşinize düşenlerdir. Onlara merhaba yok. Çünkü onlar cehenneme salınıyorlar.

60- (Arkadan gelenler öncakilere:) Derler ki: "Hayır, asıl size merhaba yok. Çünkü cehennemi bize siz takdim ettiniz. Bakın o ne kötü yatakl!"

61- "Ey Rabbimiz! Bize bunu takdim edenin ateşteki azabını kat kat artır" derler.

62- Bir de derler ki: "Kötülerden saydığımız birtakım adamları (fakir müminleri) niye göremiyoruz?"

63- "Onları eğlence yerine tutmuştuk ha! Yoksa bu gözler onlardan kaydı mı?"

64- Şüphesiz ki bu haktır. Ateş ehlinin birbiriyle tartışması muhakkak olacaktır.

55-57- "Gassâk" yaradan akan san su, irin, cerahat akıntısı yahut şarap gibi, kaynar su olan "hamîm"ın zıddı olmak üzere ılımez derecede gayet soğuk ve çok çirkin kokulu içki ki, "hamîm" sıcaklığı ile yakar, "gassâk" da soğukluğu ile.

58-61- Ve onun şeklinden, yani o tadılan azab veya içki cinsinden daha başkası da var. Çifte gifte, türlü türlü acılar, zehir zakkım içtiler. Şu sizinle beraber peşinizden gelen bir olaydır. Beraberlerindeki tâbileriyle birlikte cehenneme girdikleri sırada o azgınlann önderlerine hikâye buyuruluyor.

İKTİHAM: Şiddete göğüş gerip saldırmaktır. Onlara merhaba yok, yahut merhaba olmasın. Bu da önderlerin onlara sözlerini hikâyedir. Merhaba demek takdirinde bir dua ile misafire bir iltifattır ki, "geniş olasın, genişlik içinde güle güle oturasın." demektir.

62-64- "Bize ne oluyor da kötülerden saydığımız birtakım adamları göremiyoruz? derler." Bununla müminlerin fakirlerini kastediyorlar.

Meâl-i Şerifi

65- De ki: "Ben ancak korkuyu haber veren bir peygamberim. O tek ve kahredici olan Allah'tan başka tanrı da yoktur."66- "O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. O çok güçlüdür, çok başlıyıcıdır."

67- De ki: "Bu, bir büyük haberdir."

68- "Siz ondan yüz çeviriyorsunuz."

69- "Münakaşa ederlerken, benim melekler yüksek topluluğuna ait ne bilgin olabildi?"

70- "Ancak ben aşıktan açığa korkutmakla görevli olduğum için o bilgi bana vahyediliyor."

71- Hani Rabbin meleklerle demişti ki: "Ben çamurdan bir insan yaratmaktayım."

72- "Onu tesviye edip, düzeltip de ruhumdan ona üfledim mi derhal ona secdeye kapanın."

73- Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler.

74- Yalnız İblis etmedi, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.

75- Allah: "Ey İblis! O benim kudretimle yarattığıma secde etmene ne engel oldu? Kibirlenmek mi istedin? Yoksa yüksek derecelerde bulunanlardan mı oldun?" dedi.

76- İblis dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."

77- Allah: "Hemen çık oradan, artık sen kovuldun."

78- "Ve elbette lanetim ceza gününe kadar senin üzerindedir." buyurdu.

79- İblis: "Ya Rab! O halde insanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver." dedi.

80, 81- Allah: "Haydi belirli bir vakte kadar mühlet verilenlerdensin" buyurdu.

82- İblis: "Öyle ise izzet ve şerefine yemin ederim ki, ben onların hepsini mutlaka aldatır, saptırırım."

83- "Ancak içlerinden ihlal ile seçilmiş has kulların müstesna" dedi.

84- Allah buyurdu ki: "O doğru, ben hep doğruyu söylerim."

85- "Andolsun ki, cehennemi mutlaka senden ve onların sana uyanlarından, topunuzdan tıka basa dolduracağım."

86- Ey Muhammed! De ki: "Ben o Kur'ân'a karşı sizden bir ücret istemiyorum. Ve ben kendiliğimden bir şey de teklif etmiyorum. "

87- "O Kur'ân, bütün âlemler için bir zikir, bir öğüttür. "

88- "Herhalde onun haberini bir zaman sonra bileceksiniz."

65-69- De ki o bir büyük haberdir. Yani benim size verdiğim bu haber, benim böyle korkutmakla görevli peygamberliğimle Allah'ın ortaktan münezzeh olarak birliği haberi, çok önemli, azametli, büyük bir haberdir. Bir ucunda o bir olan Allah'ın hiçbir tarafından savunulması mümkün olmayan ebedî kahrn, bir taraftan da O'nun izzet ve başlışlaması var. Benim o melekler yüksek topluluğuna ait hiçbir bilgin yoktu.

"Mele-i a'lâ"; en yüksek heyet, melekler âlemi, demektir. Onlar münakaşa ederlerken.

70- Ancak ben sırf aşıktan açığa bir korkutucu, korkutmakla görevli bir peygamber olduğum için o bilgi bana vahyediliyor da biliyorum. Şöyle ki:

71- Yani Rabbin şöyle dediği zaman ettikleri münakaşa ki Bakara Sûresi'nde açıklandığı üzere "Sen orada fesat çıkaracak ve kan dökecek bir kimse mi yaratacaksın?" (Bakara, 2/30) demişlerdi. Bilinen bir hadis-i şerifte Mele-i a'lânın tartışması, keffaretler ve dereceler hakkındadır, diye açıklanması da bu mânânın tafsilatındandır. Şüphe yok ki en yüksek münakaşanın sırn, Allah'ın nezdinde başlışlanma ve yüksek derecelere kavuşma melesidir. Meleklerin "Biz seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz." (Bakara, 2/30) diyerek halifeliğe râğbet göstermeleri de bundan olmuştur. Ben bir çamurdan bir insan yaratmaktayım. Beşeresinin, yani derisinin açık olması itibarıyla insana "beşer" denmiştir.

72- Dolayısıyla onu tesviye ettiğim "Yarattı ve tesviye etti." (A'lâ, 87/2) sözünden de anlaşıldığı üzere tesviye yaratmadan sonra olur. Demek ki, insan maddesi çamurdan yaratıldıktan sonra bir de insan suretini alması, insanlık seviyesine gelmesi için bir müddet de tesviye edilmiş, bedeninin parçaları kıvamına getirilmesi için düzeltilmiştir. Bu sebepledir ki, çeşitli âyetlerde çeşitli yaratılış kademelerine işaret edilmiştir. Nitekim Âl-i İmran Sûresi'nde topraktan (3/59), burada çamurdan, Müminun Sûresi'nde çamur hılasasından (23/12), Hıcr Sûresi'nde kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan (15/28); Enbiya Sûresi'nde aceleden yaratıldığı söylenmiştir. Ve içine ruhumdan üflediğim zaman, izafeti, cüziyet için değil, şeref içindir. Çünkü ruh, Allah'ın emrindedir. Üfleme tabiri de maddeye fiilen hayat başlangıcının akışını temsil eder. Hatta "Âdem'e isimleri öğretti." (Bakara, 2/31) ifadesinden anlaşıldığına göre yalnız cisme ait olan hayat değil, zihin ve ilim hayatının da başlangıcı olan şuur ruhunun, konuşan nefsin ilgisini ifade eder. Yoksa ruh üfleme, hayat belirtilerinden olan nefes alıp verme ile de tevîl edilebilir. cezaıye, vuku'dan emri hazının çoğuludur. Yani ruh üflenince onun için düşünüz secde edici olarak, her biriniz secde ederek. Saygı ve ikram secdesi, yahut Allah'ın emrine kible secdesi.

73-83- Onun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. İşte o secdenin neticesidir ki, peygamber olanlara vahiy getirirler. İki elimle yarattığıma. Kur'ân'da Allah Teâlâ'ya bazan "Allah'ın eli" (Fetih, 48/10) gibi tekil olarak, bazan da "Ellerimizin yaptıklarından..." (Yâsin, 36/71) gibi çoğul olarak, bazan da böyle "iki elimle" gibi tesniye (ikil) olarak el nisbet edilmiştir. Bir hadiste "O'nun her iki eli de sağdır." buyurulduğundan her birinde Allah'ın şanına layık bir mânâ kastedilmiş şüphe yoktur. (Mâide, 5/64. âyetinin tefsirine bkz.)

Birçokları burada iki elin ayrıca birer mânâsı kastedilmiş olmayıp, özel bir itina ile

yaratmak mânâsından kinaye olduğu görüşüne sahiptirler. Çünkü Âdem bütün normal sebeplerin üstüne olarak en yüksek bir seçim ile yaratılmıştır. Bazıları da kudret, mânâsıyla tevîl etmişler ve tesviyenin sadece tekit için olduğunu, çünkü Âdem'in yaratılışında Allah'ın kudretinin tecellilerinin tekitli ve kat kat bulunduğunu söylemişlerdir.

İbnü Ömer hazretlerinden rivayet olunur ki: Allah Teâlâ dört şeyi eliyle yaratmıştır: Arş, Adn cenneti, Kalem, Âdem. Sonra her şeye "ol!" demiş, olmuştur. Burada açıktır ki, el, hiçbir sebep araya girmeksizin doğrudan doğruya Allah'ın kudreti ile demektir. Âdem'de ise bu mânâ kat kat vardır. Bizce burada en yakın yorumun, biri tesviyeye, biri de ruh üflenmesine işaret olmalıdır. Çünkü böyle olunca insanın yaratılışında cisim âlemi ile ruh âleminin bir araya gelişini ve dolayısıyla insanın topلاعبı bir varlık olduğunu anlatmış olur.

Büyüklük taslamak mı istedin, yoksa yüksek derecelerde bulunanlardan mı oldun? Yani hiç hakkın olmayarak sırf büyüklük mü tasladın, yoksa zannınca gerçekten yüksek, üstün mü buluyorsun? Nitekim İblis cevabında bu ikinci şıkka tutunarak Ben ondan hayırlıyım... dedi. (A'raf, 7/11 ve müteakip âyetlerin tefsirine bkz.)

Bu açıklamaya göre buradaki "Yüksektekilerden" deymi "Yaratılanların en güzeli" (Müminun, 23/14) âyetindeki "hâlikin" (yaratana) gibi farazi ve takdirdir. Fakat Muhyiddin Arabî bunu gerçeğe yorumlayarak buradan delil göstererek şu görüşe sahip olmuştur ki, Âdem'e secde ile emredilmeyen melekler de vardır. Bunlar "âlin" (yüksek)dir. "Müheyyemün" denilen bir kısım melekler vardır ki, Allah Teâlâ'nın cemal ve celalini düşünmeye dalmışlardır. Hiçbiri, Allah Teâlâ'nın ondan başkasını yaratmış olduğunu bilmez, bunlar Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. "Yüksek olanlar", bunlar, yahut gök meleklerinin hepsidir. Onlar da Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. Âdem'e secde ile emrolunan melekler hep yeryüzü melekleridir. Ancak Şeyh'in bu fikri, insanın topلاعبı bir varlık olması hakkındaki görüşüne uygun düşmüştür.

84- Allah Teâlâ buyurdu ki o, hak, yani ihlaslı kullanımı şaşırtamayacağın sözü doğrudur. "Kullanım üzerinde senin asla bir hükmün yoktur." (Hicr, 15/42). Yahut o halde hakkı, yani şaşırttığın takdirde hakkı, hak cezası nedir bilir misin? O hakkı, o gerçeği de ben söyleyeyim, yahut ben hep hak söylerim.

85- "Andolsun ki cehennemî senden ve onların sana tabi olanlarından, topunuzdan dolduracağım."

86- De ki: Ona karşı, yani Kur'ân'dan, o büyük haberden dolayı sizden bir ücret istemiyorum. Ben o tekellüfçülerden de değilim. Kendinde olmayan bir şeye özenerek zorla ve yapmacık hareketlerle satmaya çalışan iddâacılarındandır değilim. Yani böyle ciddiğim, samimiyetim sizce bilinmektedir. Yok yere peygamberlik iddia etmeyeceğimi, Kur'ân'ı uydurmaya kalkışmayacağımı kabul etmemiz gerekir.

İbnü Adîy, Ebû Berze'den şöyle rivayet eder: "Demiş ki: Resulullah 'Size cennet ehlini haber vereyim mi?' buyurdu. 'Evet, ey Allah'ın Resulü' dedik. Buyurdu ki: 'Onlar, aralarında merhametli olanlardır.' 'Size cehennem ehlini haber vereyim mi? dedi. 'Evet ey Allah'ın Resulü' dedik. Buyurdu ki: 'Onlar, ümitsizliğe düşenler, ümidi kesenler, yalanlar, tekellüfçü olanlardır.' Tekellüfçünün belirtisi de Beyhak'nın "Şüabü'l-İman'da İbnü Münzir'den rivayetine göre üçtür. Kendisinden üstün olan kimse ile yarışmak, yetişemeyeceği şey e uzatmak ve bilmediği şeyi söylemek. Buharî ve Müslim'de rivayet edildiği üzere İbnü Mesud (r.a.) demiştir ki: "Ey insanlar! İçinizden her kim bir ilim bilirse söylesin, bilmeyen de 'Allahü a'lem' (Allah daha iyi bilir) desin. Allah Teâlâ Resulüne şöyle buyurdu:

87- O Kur'ân başka değil, bütün âlemler için bir zikirdir. Bütün akıllılar âlemi için ilâhî bir hatırlatma, bir öğüttür.

88- Ve yemin ederim ki, onun haberini, dünya ve ahiretle ilgili olarak haber verdiği vaad, tehdit ve diğerlerini bir zaman sonra muhakkak bileceksiniz. Kimi dünyada, kimi ahirette.

ZÜMER SURESİ

1- Bu kitabın indirilişi Allah'tandır. Başkası veremez. Zorlama ile yapmacık hareketlerle yapılamaz. Peygamberlik, kazanma ile elde edilemez ve zorla alınamaz. Çünkü Allah öyle azîz, öyle hakimdir.

"Azîz" iki mânâyâ gelir: Birisi mağlup olmaz, galip ve kadir, bir de ortağı ve benzeri yok, yalnız demektir. Allah Teâlâ hakkında ikisine de uygun düşecek bir mânâ kastedilmesi lazım gelir. Bilhassa bu iki vasfın söylenmesiyle hem Kur'ân'ın azîz, hakîm bir kitap olduğuna dikkat çekmek, hem de anlatılacak tevhide bir hazırlıktır.

2- Hakkiyla; hak ile, hak olarak. mülabese, musahabe veya sebebiye olmak üzere bunda birkaç yön muhtemeldir. Mülabese olduğuna göre hakka mülâbis, yani haklı olarak, hak olarak, inış veya kitabın tam hakkı verilerek demek olur. Sebebiyet olduğuna göre de bu hak sebebiyle, hakkı açıklamak için veya hak hikmeti ile demek olur ki, yerine göre bu mânâlardan biri tercih olunur.

3- 9- İyi bil ki, hâlis din ancak Allah'ındır. Hiçbir şirk karşılığı olmaksızın temiz ve halis tevhid dini, tam mânâsıyla şüphesiz din. Halis ibadet ve taat ancak Allah'a yapılır ve yapılmalıdır. Bunun doğruluğunu meydana çıkarmak için buyunluyor ki O'nun benisinden birtakim veliler edinlenler de, Allah denince kendisinin daha ilerisi, daha yükseği, daha ötesi mümkün olmayan en mükemmel zat denilmiş olduğu için, Allah'ın üstünde bir ilâh iddiasına kalkışılması bahis konusu olamaz. Şirk koşanlar, hep O'ndan aşağılardan birtakim veliler, koruyucular tutmak isterler. İsterler ama O'ndan başka velilere, emir sahiplerine tutunanlar, gerek "İlahları, bir tek ilâh mı yapmış?" (Sâd, 38/5) diyenler gibi putlara, gerek meleklerle ve gerekse İsâ gibi şerefli kullara ilâh diye sanlanlar "Biz onlara ancak, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." demektedirler. Böyle diyerek tutunmaktadırlar. Demek ki şirk batıldır. Mabudluk, yalnız Allah'ın hakkıdır. Halis din ancak Allah'ındır. (Maide, 5/69. âyetin tefsirinde sâbiin hakkında geçen açıklamaya bkz.)

Üç karanlıkta: Batın karanlığı, rahim karanlığı, döl yatağı karanlığı
Meâl-i Şerifi

10-21- 10- Ey Muhammed! Tarafımdan söyle: "Ey iman eden kullarım! Rabbinizden korkun. Bu dünyada güzellik yapanlara bir güzellik vardır. Allah'ın yeryüzü genişdir. Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir."

11- De ki: "Bana, dini sadece kendisine halis kılarak Allah'a ibadet etmem emredildi."

12- "Hem O'nun birliğine teslim olan müslümanların ilki olmam da bana emredildi."

13- De ki: "Eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkanm."

14- De ki: "Ben dinimi kendisine halis kılarak yalnız Allah'a kulluk ederim."

15- "Siz de O'ndan başka dilediğinize kul olun." De ki: "Asıl hüsrana düşenler, kıyamet günü kendilerine ve mensuplarına ziyan edenlerdir. Evet, işte asıl açık hüsrân budur."

16- Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında yine ateşten tabakalar vardır. İşte

Allah, kullarını bundan korkutuyor, "Ey kullarım! benden korkun." (diyor).

17- Tağuttan, ona kulluk etmekten kaçınıp da tam gönülle Allah'a yönelenlere gelince, müjde onlardır. Haydi müjdele kullarım.

18- O kullanımı ki, onlar sözü dinlerler, sonra da en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerine hidayet verdiği kimselerdir. İşte temiz akıllılar da onlardır.

19- Ya üzerine azab kelimesi hak olmuş kimse de mi (böyledir)? Artık o ateşteki kimseyi sen mi çıkaracaksın?

20- Fakat o Rablerine sığınarak korunanlar için altlarından ırmaklar akan, üzerlerinden şehnişinler yapılmış, şehnişinli (balkonlu) köşkler vardır. Bu, Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz.

21- Allah'ın gökten bir su indirip de onu bir yoluyla yeryüzündeki menbalara koyduğunu görmedin mi? Sonra onunla türlü renklerde bir ekin çıkarır, sonra onun olgunlaşp sarardığını görürsün. Sonra da onu bir çöpe çevirir. Elbette bunda temiz akıllılar için bir ihtiar vardır.

Meâl-i Şerifi

22- Allah, kimin bağrını İslâm'a açmış ise işte o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir? Artık Allah'ın zikri hususunda kalpleri katılmış olanların vay haline! İşte bunlar, apaçık bir sapıklık içindedirler.

23- Allah, kelamın en güzelini ikizli, ahenkli bir kitap olarak indirdi.

Ondan Rablerine saygısı olanların derileri ürperir. Sonra derileri de, kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Allah'ın rehberidir. Allah, onunla dilediğini doğru yola çıkarır. Her kimi de Allah şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.

24- O halde kıyamet günü zalimlere: "Tadin bakalım kazanıp durduklarınızı!" denilirken, o kötü azabdan yüzü ile korunacak kimse ne olur?

25- Onlardan öncekiler de yalanladılar da kendilerine, hatırlarına gelmez yönden azab geliverdi.

26- Allah, onlara dünya hayatında zilleti tattırdı. Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilseledirli!

27- Yemin ederim ki, bu Kur'ân'da insanlar için her türlüşünden temsil getirdik. Gerek ki iyi düşünsünler.

28- Pürüzsüz Arapça bir Kur'ân (indirdik ki, Allah'ın azabından) korunsunlar.

29- Allah, şöyle bir misal vermiştir: Bir adam ve birtakım ortakları var, hırçın hırçın çekişip duruyorlar. Bir de yalnız bir kişiye bağlı selamet içinde olan bir adam var. Bu ikisinin hali hiç bir olur mu? Hamd Allah'ındır, fakat pek çokları bilmezler.

30- Sen elbette öleceksin, onlar da elbette öleceklerdir.

31- Sonra siz muhakkak kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.

22-31- Kimin haklı, kimin haksız çıkacağına ve neticenin ne olacağına gelince:

Meâl-i Şerifi

32- Allah'a karşı yalan söyleyen ve doğru kendisine geldiği zaman onu yalan sayandan daha zalim (daha haksız) kim olabilir? Kâfirlerin yeri cehennemde değil midir?

33- Doğruyu getiren ve onu tasdik edene gelince, işte onlar kötülükten korunan müttakilerdir.

34- Onlara, Rablerinin yanında ne dilerlerse vardır. İşte bu, iyilik yapanların mükafatıdır.

35- Çünkü Allah, onların önceden yaptıkları amelin en kötüsünü bile keffaretle örtüp, işlemekte bulundukları güzel amellerin en güzeline göre mükafatlarını kendilerine verecektir.

36- Allah, kuluna kâfi değil midir? Dumuşlar da seni O'ndan başkalanyla korkutuyorlar. Her kimi ki Allah şaşırtırsa, artık ona hidayet edecek yoktur.

37- Her kime de Allah hidayet verirse artık onu da şaşırtacak yoktur. Allah azîz (çok güçlü) ve intikam sahibi değil midir?

38- Andolsun ki onlara: "O gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsun: "Elbette Allah!" diyeceklerdir. O halde gördünüz ya Allah'tan başka çağırıdıklarınızı! Eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, onlar O'nun zararını gidebilirler mi? Yahut bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun rahmetini tutabilirler mi? De ki: "Allah, bana yeter." Tevekkül edenler, hep O'na dayanırlar.

39- De ki: "Ey kavimim! Haliniz üzere çalışın. Ben de kendi halime göre çalışıyorum. Artık ileride bileceksiniz."

40- "Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve süreklî bir azabın kimin üzerine konacağını."

41- Biz bu kitabı sana, insanlar için hak ile indirdik. O halde kim doğru yola gelirse kendi lehinedir. Kim de saparsa, sırf kendi aleyhine olarak sapar. Sen onların üzerine vekil değilsin.

Meâl-i Şerifi

42- Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.

43- Yoksa Allah'tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeyye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (böyle yapacaksınız)?"
44- De ki: "Bütün şefaath Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra hep döndürölüp O'na götürüleceksiniz."

45- Böyle iken, Allah bir olarak anıldığı zaman ahirete inanmayanların yürekleri burkulur da, O'ndan başkaları anıldığı zaman derhal yüzleri güler.

46- De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'ım! Kulların arasında, o ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında sen hüküm vereceksin."

47- Eğer bütün yeryüzündekiler ve bir o kadarı da beraber o zulmedenlerin olsaydı, kıyamet günü azabın kötülüğünden kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi. Ancak ne var ki, hiç hesaba katmadıkları şeyler, Allah tarafından karşılırları çıkarılır.

48- Öyle ki, yaptıkları amellerin kötülükleri karşılırları çıkmış ve alay edip durdukları şeyler, kendilerini sarmıştır.

49- Fakat insana bir sıkıntı dokunuverince bize yalvarır, sonra kendisine tarafımızdan bir nimet bahsettiğimiz zaman da: "O bana bir bilgi üzerine

verildi." der. Belki bu bir imtihandır, fakat pek çokları bilmezler.

50-Onu, bunlardan öncekiler de söyledi. Fakat o kazandıkları, kendilerini kurtardı.

51- Neticede kazandıklarının kötülükleri, başlarına geçti. Şunlardan o zulmedenlerin de kazandıkları kötülükleri başlarına geçecektir. Onlar da bunu atlatacak değildir.

52- Hâlâ bilmediler mi ki; Allah, rızkı dilediğine açar ve kısar. Şüphesiz ki bunda iman edecek bir kavim için nice ibretler vardır.

42- Allah, o nefisleri ölümleri zamanı kabzeder, alır. Bu âyetin gelişi, yukarı ile üç noktadan alâkalıdır.

Birincisi; "kasır" ile sondaki "Sen onların üzerinde bir vekil değilsin." sözüne bakmaktadır. Yani vekil sen değilsin, Allah'tır. Çünkü o canları ancak Allah alır. Bu nokta daha ileride "O, her şeyin üzerinde bir vekildir." (Zümer, 39/62) diye açıkça da söylenecektir.

İkincisi; hidayet ve sapıklığın, hayat ve ölüm ile bir temsiliyi bildirir. Üçüncüsü; ta yukarıdaki "Sen elbette öleceksin, onlar da elbette öleceklerdir. Sonra siz muhakkak kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız." (Zümer, 39/30-31) âyetini bir nevi açıklama ile "Kim doğru yola girirse, kendi lehinedir. Kim de saparsa, sırf kendi aleyhine olarak sapar." (Zümer, 39/41) hatırlatmasını zihinlere yerleştirmek ve ispat etmektir. Keşşaf sahibi, burada "nefisler"den maksadın, ruh ile beden toplamı olduğunu söyleyerek demiştir ki: "Nefisler olduğu gibi cümlelerdir (insanların kendileridir). Alınması da öldürülmesidir ki, hissedene, anlatan bir hayat şahidi olmasının sebebi olan parçalarının sağlık ve esenliği cinsinden sebep ve şartların çekilip alınmasıdır. Çünkü sağlığı yok edilince sanki kendisi yok edilmiş gibi olur. Çünkü Allah Teâlâ, almayı, ölümü, uykuyu hep nefislere bağlamıştır. Halbuki akıl ve temiz kabiliyeti, ölüm ve uykunun kendisi ile vasıflanmış değildir. Ölen ve uyuyan, ancak cümle (zât) mânâsına nefistir." Nefis, beden karşılığı olarak ruh mânâsına da geldiği ve özellikle rûh-ı emrî (Allah'ın emrinden olan ruh) denilen konuşan nefis yerinde kullandığı için, diğer tefsirciler burada İbnü Abbas hazretlerinden gelen bir rivayete göre akıl ve temiz nefsi denilen konuşan nefisler ile tefsir etmişler ve almayı da bedenle olan ilgi ve tasarrufunu kesmek suretiyle kabzedip almak diye beyan etmişlerdir. Ölümde dıştan ve içten, uykuda da yalnız dıştan ilgisinin kesildiğini söylemişlerdir. İbnü Abbas hazretleri demiştir ki: Âdemôğlunda bir nefis, bir ruh vardır. Aralarındaki fark güneş ile ışığı gibidir. Nefis, kendisiyle akıl ve temiz yapılan, ruh da teneffüs ve hareket yapılandır. Ölümde ikisi de alınır, uykuda ise yalnız nefis alınır. Ruh denilince genellikle hayatın aslı anlaşılageldiği gibi, hayat da çoğunlukla cismanî görünüş ile anlaşıldığından, manevî hayatın e sası olan ruhu anlatmamıştır. Güneş ile ışığını misal getirmesi, gösterir ki, aralarında bir cevher farkı nefisden istememştir. Bizim anladığımız şudur: Nefis, kendini duyan, kendine ve kendinekinde vicdani olan, yani "ben" şuuruna sahip olan zattır. Her nefiste böyle duyan ve duyulan olmak üzere gıfte bir yön vardır. Âyetle geçen "teveffî" kelimesi, bir şeyi yeterli olarak, yani kamilen ve tamamıyla almak, çekip çıkarmaktır. Bundan dolayı ruhun Allah tarafından tamamıyla kabzedilip alınmasına "teveffî" ve ölüme "vefat" denilmiştir. Emaneti yerine teslim ile tamamen vefa etmek (yerine getirmek) gibidir. Nefislerin varlığını, zorunlu değildir. Onun için kendilerine dair bilgileri, kendi zatlarıyla olsa bile, zatlarından dolayı değildir, Allah'tandır. Allah onların kendilerinden alır, kendilerinin geçirir. Bu mânâ "Allah kişi ile kalbi arasına girer." (Enfal, 8/24) âyetindeki gibidir. İşte nefsin alınması, ölüm ve uykusu hallerinde olduğu gibi kendinden geçirilip, akıl ve temiz gücünün kendisinden alınmasıdır. Bu durumda mânâ şu oluyor: "O nefisleri, konuşan nefisleri başkası değil, ancak Allah kendilerinden alır, kabzeder, yok etmezsiniz kendilerinden geçirir, suur ve temiz güçlerini alır." Öldükleri zaman, yani bedene ait tasarrufları ve ilgileri kesildiği zaman ölmeyenleri de uyudukları zaman alır da üzerine ölüm hükmünü verdiklerini alkork, tekrar dirilinceye kadar tutar değerlerini, henüz ölüm hükmü verilmemiş olan uykudakileri salıverir belirli, takdir edilmiş bir süreyle kadar ki, ölecekleri zamandır. İşte böyle hem ölüm halinde, hem de uykusu halinde o nefisler, Allah Teâlâ'nın elinde bulunur. Burada şu soru hatıra gelir: Yukarıda Secde Sûresi'nde "De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, canınızı alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz." (Secde, 32/11) buyurulmuş, daha yukarıda, En'am Sûresi'nde: "Sonunda birinize ölüm geldiği zaman onu gönderdiğimiz melekler vefat ettirirler. Onlar vazifelerinde kusur etmezler. Sonra insanlar hak olan mevlâlarına döndürülürler." (En'am, 6/61-62) buyurulmuş olmakla bunlarda, alma, Allah'ın elçilerine ve ölüm meleğine isnad edilmiştir. Şu halde burada kasır ile "Allah alır" buyurulması, bunlara aykırı olmaz mı?

Fâhrüddin Râzi tefsirinde buna şöyle bir cevap verilmiştir: Gerçekte nefisleri alan (öldüren) ancak Allah Teâlâ'dır. Şu kadar var ki, Allah Teâlâ sebepler âleminde her türlü işi, meleklerden bir meleğe görev olarak vermiş, böylece ruhların alınmasına da ölüm meleğini memur kılmıştır ki, o başkandır. Beraberinde tabileri ve hizmetçileri vardır. Onun için o âyetlerde alma onlara nisbet edilmiş, burada da gerçek olarak Allah Teâlâ'ya nisbet olunmuştur. Bunun özü, Allah'ın görevlendirip gönderdiği elçilerin alması, Allah'ın alması demektir. Yahut Allah'ın alması, doğrudan doğruya veya melekleri vasıtasıyla olmaktan daha geneldir, demek oluyor. Bu cevap, aslında doğru ve "Kullannın üstünde galip olan O'dur. Ve O, üzerineize muhafaza melekleri gönderir. Sonunda bininize ölüm geldiği zaman onu gönderdiğimiz melekler vefat ettirirler." (En'am, 6/61) diye "hatta" ile kasına bir bölüm oluşu da buna şahit ise de, burada daha önemli bir nükte vardır: Dikkat edilmesi gerekir ki, zikredilen âyetlerin birinde ölüm meleğinin alısından sonra "Sonra O'na döndürülürsünüz." buyurulduğu gibi, diğerinde de "Sonra hak olan Mevlâlarına döndürülürler." buyurulmuştur. İşte buradaki alma işi, o döndürülme anını açıklamaktadır. Bunun izahı da şu olur: Ölüm meleği, bedenden hayvanî ruh denilen cismanî hayat ruhunu alır, akıl ve temiz ruh denilen konuşan nefisleri, Rabbin emri olan insanî ruhu ise "Ben ruhumdan ona üfledim." (Sâd, 38/72) âyetinin ifadesince doğrudan doğruya Allah üflediği gibi "Allah nefisleri alır" ifadesince, kabzedilip alınması da doğrudan doğruya Allah'a aittir. buyurulması da bu tahsisi bildirir. Şüphesiz ki bunda; bu olma, tutma ve salıvermede duyulacak bir kavim için elbette ibretler vardır. Ki, Allah'tan başka mabud olmayacağına ve sonunda hep Allah'a gidileceğine ve tekrar dirilip, huzurunda muhakeme olunacağına ve Allah'a karşı yalan söylemiş, zulmetmiş, küfretnmiş haksızların, kâfirlerin varacakları yerin cehennem olup; sadık, mümin, müttaki olup iyilik yapanların en güzel mükafata ereceklerine, kısaca "Biz Allah'ınız ve yalnız O'na döneceğiz." (Bakara, 2/156) meselesine delalet eder. (En'am, 6/60. âyetin tefsirine bkz.)

Nefislerin, uykudaki gibi kendilerinden geçirilmesi, azabı duyumamak itibarıyla kâfirlerin lehine olmaz mı? diye bir soru hatıra gelebilir. Keşşaf sahibi bu soruya meydan vermemek için, konuşan nefsin, ölümle vasıflanamayacağını söylemişti. Fakat bunun asil cevabı Hz. Ali'ye nisbet edilen şu kıt'adadır:

"Eğer bir öldüğümüz zaman bırakılmış olsaydık, ölüm her canlının rahatı olurdu. Fakat bizler öldüğümüz zaman tekrar diriltileceğiz de ondan sonra her şeyden sorguya çekileceğiz."

Demek meselenin asıl düşünülecek çözümü noktası bu alıp tutmak ve salıvermekten Allah Teâlâ'nın mutlak tasarruf kudretini anlayarak bu tutuşun, bu hapsedişin onları kaçırmapıy yeniden dirilmek için bir hapis ve durdurma olduğu sonucunu çıkarmak ve tekrar diriliş ile Allah'a kavuşmanın dehşetini, celal (büyüklük) ve cemalini (güzelliğini) düşünmektedir. Onun için Yâsin Sûresi'nde geçtiği üzere sûra üfürülince kâfirler "Bizi mezanımızdan kim diriltip kaldırdı?" (Yâsin, 36/52) diyeceklerdir ki, aşağıya doğru bu mânâ burada da açıklanacaktır. Yine bundan dolayıdır ki kâfirler "(Ey Rabbimiz!) Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin." (Mümin, 40/11) diyeceklerdir.

43-52-Bütün bu uyanlara karşı müşriklarin yegane tutundukları tutamak şefaât davası olduğu için buyuruluyor ki: Yoksa Allah'tan başka şefaâtçılar mı edindiler? Allah'a karşı yalan söyleyen, "Biz onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyorum." (Zümer, 39/3) diyen, Allah çocuk edindi diyen o müşriklere "De ki: Onlar

hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (böyle yapacaksınız)?" (Zümer, 39/43) Bu önce putların şefaati davasını iptaldir. Diğerleri hakkında da şöyle buyruluyor: Bütün şefaât Allah içindir. Onun da sahibi O'dur. O'nun izni olmaksızın huzurunda kimse şefaât edemez. Şefaât izni verilenler de hep O'nun nzasını düşünerek şefaât edebilirler. Çünkü "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur..." Meâl-i Şerifi

53- De ki: "Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

54- Onun için ümidi kesmeyin de başınıza azab gelmeden önce tevbe ile Rabbinize yönelin ve O'na teslim olun. Sonra kurtulamazsınız.

55- Haberiniz olmayarak ansızın başınıza azab gelmeden önce (halis müslüman olun da) Rabbinizden size indirilenin en güzelini takib ve tatbik edin.

56- (O gündün sakinin ki günahkar) nefis şöyle diyecektir: "Allah'ın yanında yaptığım kusurlardan dolayı yazık bana! Doğrusu ben alay edenlerdendim."

57- Yahut şöyle diyecektir: "Allah bana doğru yolu gösterseydi, her halde ben müttakilerden olurum."

58- Veya azabı gördüğü zaman şöyle diyecektir: "Bana bir geri dönüş olsaydı da ben de o iyilik yapanlardan olsaydım."

59- (Ona): "Hayır sana âyetlerim geldi de onlara yalan dedin, kibirlenmek istedin ve kâfirlerden oldun." (denir.)

60- Hem o kıyamet günü görsün ki, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzleri kararmıştır. Kibirlenenlerin yeri cehennem değil mi?

61- Kötülükten sakınan müttakiler ise Allah başarılarından dolayı kurtuluşa çıkarır. Onlara fenalık dokunmaz ve onlar üzülecek de değildir.

62- Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Her şey üzerine vekil de O'dur.

63- Bütün göklerin ve yerin kilitleri O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere gelince, işte onlar, kendilerine yazık edenlerdir.

53- De ki; yani Allah tarafından şu hitabı tebliğ et. Ey kendi nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım!

İSRÂF, mal sarfında meşhur ise de insanın yaptığı herhangi bir fiilde haddini aşmaktır. Burada cinayet mânâsı da ilave edilerek ile silanmıştır. Yani günaha aşın giderek kendi nefislerine karşı cinayet yapmış olan kullarım! "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." Bu âyetin, Kur'an'da en ümitli âyet olduğu söylenir. Bununla beraber dikkat edilmesi gerekir ki, bu ümit, günaha teşvik için değil, en günahkar kimseleri bile bir an önce tevbe edip Allah'a yönelmeye teşvik için olduğu, hemen peşinden gelen iki âyetten açıkça anlaşılacaktır. Bunun için sebebi hakkında birkaç rivayet vardır. Atâ b. Yesar'dan olan rivayete göre Hz. Hamza'nın katili Vahşi hakkında Medine'de imişti. İbnü Ömer'den rivayet olduğuna göre de, demiştir ki, Ayyas b. Ebi Rebia, Velid b. Velid ve daha birkaç kişi müslüman olmuşlardı. Sonra da kendilerine işkence edilmiş, fitneye düşmüşlerdi. Biz bunlar hakkında, Allah artık bunlardan ebedi olarak hiçbir şey kabul etmez; müslüman oldular, sonra da bir azab ile cezalandırıldıkları için dinlerini terkettikleri diyorlardı ki, bu âyetler indi. Ömer b. Hattab katib idi, bunları kendi eliyle yazdı, Ayyas b. Ebi Rebiaya ve Velid b. Velid'e ve diğer birkaç kimseye gönderdi, onlar da müslüman olup hicret ettiler.

İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre de Mekkeliler şöyle demişler: "Muhammed, iddia ediyor ki, putlara tapan, Allah ile beraber diğer bir ilâha dua eden ve Allah'ın muhterem kıldığı (öldürülmesini haram ettiği) bir insanı öldüren kimseler bağışlanmaz, o halde biz nasıl hicret eder, müslüman oluruz? Putlara tapınıp, adam öldürmüşüz, şirk ehliyiz."(1) Bunun üzerine Allah Teâlâ "De ki: Ey kendi nefislerine karşı israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." âyetini indirdi. Bununla birlikte âyetin işi sebebi, kâfirlerin İslâm'a girmesi meselesi ise de, mânânın asilerin tevbesine de şamil olduğunda şüphe yoktur. O haydi haydi sabit olur. Demek ki "Şüphe yok ki Allah, kendisine ortak koşulmasını başlaştırmaz." (Nisâ, 4/48) âyeti gereğince şirkin bağışlanmaması, tevbe edilmediği takdirdedir.

54-63- "Azab size gelmeden önce" buyurulması da ümitsizlik halindeki imanın fayda vermeyeceğini anlatır. Bir nefis diyeceği için, yani dememesi için. "Ve O, her şey üzerine vekildir." Bu ifade, ta yukarıdaki "Sen onların üzerine vekil değilsin." (Zümer, 39/41) hitabına karşılıktır. Yani üzerlerinde tasarruf yetkisi kendisine ait olan, yahut görüp gözetecek, menfaat veya sorumluluklarını tatbik edecek olan ancak O'dur. "Göklerin ve yerin kilitleri O'nundur."

MEKÂLİD, "Miklid" veya "mikled"in çoğuludur ki, kilit veya anahtar demektir. "Kilid"in Arapçalaşmış olan "iklid"in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Burada kilit veya anahtarlardan maksat, yer ve gök hazineleri ve onlarda dilediği gibi tasarruf etmektir. Meâl-i Şerifi

64- De ki: "Ey cahiller! Şimdi bana o Allah'tan başkasına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz?"

65- Andolsun ki, sana da, senden öncekilere de şu vahyedildi: "Yemin ederim ki, eğer şirk koşarsan bütün çalışmaların boşa gider ve mutlaka kendine yazık edenlerden olursun."

66- Hayır, onun için yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol.

67- Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Halbuki bütün yer kıyamet günü O'nun avucundadır. Gökler de kudretliye dürlmüştür. O, onların ortak koştuklarından münezze ve çok yüksektir.

68- Ve sûra üflenmiştir. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah'ın dilediği müstesna. Sonra ona bir daha üflenmiştir. Bu defa da hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır.

69- Yer, Rabbinin nuru ile parlamıştır. Kitap konmuş, peygamberler ve şahitler getirilmiş ve aralarında hak ile hüküm verilmektedir. Hem onlara hiç haksızlık yapılmaz.

70- Herkese ne amel yaptıysa karşılığı tam olarak ödenmiştir. O (Allah), onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir.

64-68- Yer, kıyamet günü O'nun avucundadır. Gökler de kudretliye dürlmüştür. Zemaşşeri, Beydâvi, Ebu's-Suud gibi belagatta tanınmış olan tefsirciler diyorlar ki, bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın son derece büyüklüğüne, kudretinin kemaline ve zihinlerin hayret ettiği büyük fillerin, O'nun kudretine nispet edilince, çok küçük ve değersiz kalacağına bir tenbih ve kainatı yıkıvermenin O'na göre pek kolay bir şey olduğunun, temsil ve tahyil (hayal ettirme) yoluyla bir ifadesidir ki, "kabza" (avuç) ve "yemin" (sağ el) kelimelerinin hakikat veya mecaz olmaları yönü düşünülmeksizin "gecenin zulfüne kir düştü" deymi gibi topyekün bir tasviridir. Diğer bazıları da demişlerdir ki, kelimada asıl olan hakikattir. Fakat hakikatin imkansız olduğuna bir delil bulununca da mecaza yorumlanması vacib olur. "Avuç" ve "sağ el" kelimeleri, organlarda hakikattir. Allah Teâlâ'ya âzâ ve organ isnadının imkansız olduğuna da akıl delil vardır. O halde mecaza yorumlanması vacibdir. Çünkü "filan, filanın avucundadır." denir. Onun yönlendirmesi ile emri altında demektir. "Sağ ellerinin malik olduğu..." (Ahzab, 33/50) ifadesinden maksat da kendilerinin maliki olmalarıdır. Şu ev filanın elinde, filanın avucunda ve filanın eline geçti derler ki, halis milki olduğunu söylemek isterler. Hem bunlar, kullanılan ve meşhur olan mecazlardır. İbnü Atiyye de demiştir ki, kabza (avuç) kudretten ibarettir. Dilimizde de pek çok kullanılan kabza kelimesi esasında "kabız"dan "masdar bina-i merre"dir. Bir kabız, bir sıkma veya bir tutma demektir. Avuçla tutulan miktara da "ka"nın zammesiyle "kubza" (tutam veya sıkım) denildiği gibi, "ka"nın fethasıyla "kabza" da denir. Demek ki kabza, bir sıkım, bir

tutam veya bir avuç mânâlarına olabiliyor. Burada "bir sıkım" diye ifade edilmesi, kıyametin sıkıştırmasını anlatmakla itibarıyla daha açık olur.

YEMİN, sakı demektir. Kuvvet ve kasem (yemin etmek) mânâlarına da gelir. Burada kuvvet veya kasem demek olabileceği de söylenmiştir. "O gün biz göğü, kitapların sayfalarını dürer gibi dürecekiz." (Enbiya, 21/104) âyetinin ifadesince göğü dürmeye ahdetmiş olduğu için tahkik itibarıyla bu mânâ doğru ise de, önceki mânâ ile kuvvet ve kudretin tasvir ve temsiline daha kuvvetli, daha büyük bir mânâ ifade ettiğini hatırlatmaya hacet yoktur. Sahih-i Müslim'de Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, yer ve göklerin bu sıkımı ve dürümü sırasında insanların nerede olacağı Resulullah'tan sorulmuş, "sırat üzerinde" buyurulmuştur.

Kıyameti tasvir edip anlatmak için de buyuruluyor ki "sûra üfürülmüştür." "Sûr'un mânâsı Neml Sûresi 87. âyetin tefsirinde geçmişti. Görülüyor ki burada iki üfürüş açıklanıyor. Birincisi, yılan "nef-ı saik"tir ki bu, birinci veya orta üfürüştür. İkincisi, kaldıran "nef-ı kıyam"dır ki, bu da ikinci veya üçüncü üfürüştür. Ve kıyamet kelimesi, bu ikincideki kıyam (kalkış) mânâsından olmakla beraber, birinciyı de başlangıcı olmak üzere kapsamaktadır. Onun için kıyametin kopması en büyük yıkımı ifade eder. Buna saat, vâkia, hâkka da denir.

69-70-SAİK, yıldırım çarpmasında olduğu gibi bayılıp düşmeye ve ölmeye denilir. Bu kalkıştan sonra din günü ve fasil günü denilen safhayı açıklamak üzere buyuruluyor ki: Ve yer parlatılmıştır. Bu parlayacak olan yer kabızdan sonra "O gün yer, başka yere çevrilir." (İbrahim, 14/48) ifadesi üzere, değişecek olan mahşer yeridir. Bir hadisi şerifte şöyle gelmiştir: "İnsanlar, halis lenemis un çöreği gibi beyaz bir yer üzerinde haşrolunacaktır ki, üzerinde kimsenin bayrağı yoktur." Rabbinin nuru ile, Kur'anın birçok âyetlerinde Kur'an'a, bürhana (delle), hak ve adalete nur dendiği gibi, burada da nurun, hak ve adaletin tecellisi demek olduğu söylenmiştir. Fakat Ebu Hayyan'ın naklettiği üzere İbnü Abbas demıştır ki, burada nur, güneş ve ayın nuru değil, diğer bir nurdur ki, Allah Teâlâ yaratacak da onunla yer aydınlatacaktır. Bu rivayet bizi öbüründen daha güzel bir mânâ ile aydınlatmaktadır. Çünkü elektrik ile bir misalinı tasavvur edebileceğimiz parlak bir nurun, ilâhî bir nurun yaratılacağı bize önceden haber vermiş oluyor. Bu nur ki, onunla büyük mahkemenin kurulacağı mahşer yeri aydınlatılacaktır. Kitap ortaya konmuş. Burada kitap, amel defteri ile tefsir edilmiştir. Ve peygamberlerle şahitler getirilmiş, "O gün Allah, peygamberleri toplayacak ve: 'Size ne cevap verildi?' diyecek." (Maide, 5/109), "Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz vakit, bakalım onların hali nasıl olacak?" (Nisâ, 4/41) "O gün bütün insanlar önderleriyle çağıracağız." (İsrâ, 17/71) ifadeleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte burada "Nebiyyin" kelimesi, muhbirler mânâsını da ifade edebilir.

Meâl-i Şerifi

71- İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sevkedilmektedir. Nihayet oraya vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri onlara: "İçinizden size Rabbinizin âyetlerini okuyan, bu gününüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" derler. Onlar da: "Evet geldi" derler. Fakat kâfirler üzerine azab kelimesi hak oldu.

72- (Onlara): "Ebedî olarak içinde kalmak üzere girin cehennemin kapılarında" denir. Bak, büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!

73- Rablerinden korkanlar da bölük bölük cennete sevk edilmektedir. Nihayet oraya vardıkları zaman kapıları açılır ve bekçileri onlara: "Selâm sizlere, ne hoşsunuz! Ebedî olarak içinde kalmak üzere haydi girin oraya!" derler.

74- Onlar da: "Hamdolsun o Allah'a ki, bize vâdini doğru çıkardı ve bizi cennet arzına varis kıldı. Cennette istediğimiz yerde oturuyoruz" derler. Bak ne güzeldir mükafatı o iyi amel işleyenleri!

75- Meleklerin de arşın etrafını kuşatarak, Rablerine hamd ile tesbîh ettiklerini görürsün. Artık halk arasında hak ile hüküm icra edilip "âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" denilmektedir.

71-75-Ya Rab! Bizi de bu hamde eren kullanrdan eyle. Burada Zümer Sûresi bitti. Bunu Mümin Sûresi takip ediyor.

MÜ'MİN SÜRESİ
1-6- gibi ne kastedildiğini Allah bilir. (Oraya bak!) Gerçi muhkem muhkemat ümmülkitâb-ı sînede Kim bilir 'den maksûdı Rahmânım nedir? "Hâ mîm", "Rahmân, rahim" harflerinden olduğu için o iki isme işaret veya yemin olduğu söylenmiş ve "elif, lâm, râ", "Ha mim", "Nûn'un, "Er-Rahmân" okunduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı olmalıdır ki bazılan "Ha mim"ın, "Havamim" veya "Ha mimât" "Hâ mîm"ler diye çoğul yapılmasını caiz görmemiş, sûrelerin birden çoğluğuna işaret kastolunduğu zaman "Âlû Hâ mîm" denilmesini tercih eylemişlerdir. Bu yüzden "Ha mim" sûreleri, rahmânî ve rahimî rahmetten birer örnektirler. Bununla birlikte "Ha mim" harfleri Hamd'ın başı, Muhammed isminin de ortasıdır. "Ey Muhammed" demek de olabilir. Fakat çocuklar Kur'an'ın veya sûrenin ismi olduğunu söylemekle yetinmişlerdir. Bundan dolayı "alemiyet" (özel isimlik) ve te'nîs (disililik) veya özel isimlik ve yaband dilden gelme kelimeye benzenmesi sebepleriyle "Gayn munsanî" (okunurken cer ve tenvin kabul etmeyen kelimelerden) olduğunu da söylemişlerdir.

7-8-9- Bu kelimenin açıklaması Sâd Sûresi'nde (11, 13. âyetler) geçmiştir. "Arş"ı taşıyanlar. "Arş" hakkında "Âyetü'l-Kürsi" (Bakara, 2/255) ve A'raf Sûresi'nde "Sonra Arş üzerinde hükümrân oldu." (A'raf, 7/54) âyetine bakınız. "Hamele-i Arş" (Arşı taşıyanlar), büyük meleklerdir ki el-Hâkka Sûresi'nde "O gün Rabbinin arşını üstlerine bulunan sekiz (melek) yüklenir." (Hâkka, 69/17) âyetinde sekiz oldukları açıkça ifade edilmektedir. Bazı eserlerde bugün dahi sekiz oldukları rivayet edilmiş ise de bazılan bugün dört olup, kıyamet günü diğer dört melek ile desteklenerek sekiz olacakları görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ki Muhyiddin Arabi de böyle der. Ve etrafindakiler. "Melekleri görürsün ki Rablerine hamd ile tesbîh ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır." (Zümer, 39/75) buyurulduğu üzere Arş'ın etrafını donatan melekler ki bunlar çok, pek çoktur, sayılarını ancak Allah bilir. Arş'ı taşıyan melekler ile bunlara "Kerubiyyun" derler ki, kâf'in üstün okunması, râ harfinin ötresi ve şeddesiz okunması ile "Kerubî" kelimesinin çoğuludur. Şeddeli okumak hatadır. Fakat öyle yayılmıştır.

KERUB, "Kurb (yakınlık) mânâsına, kurb (yakınlık) mastarından "Feul" ölçüsünde fiillimsidir. Allah'a en yakın melekler demek olur. Onun için bazılan "Kerubiyyun" yalnız Arş'ı taşıyan meleklerdir demişlerdir. İbnü Sina da Melaike Risalesi'nde şöyle demiştir: Kerubiyyun melekler, "Tih-i a'lâ arasatının" (en yüce meydan olan arasat meydanının) amirleri zümre zümre en şerefli yerde durmaktalar, en güzel manzaraya bakmaktalar ki, bunlar Mukarrebun melekler ve temiz ruhlardır. Fakat Amilün melekler, Arş'ı, Kürsi'yi ve gökleri taşıyan meleklerin amirleridirler. İşte bütün bunlar tesbîh ve hamd ile Rablerine iman etmişler ve müminler için öyle başış dilerler ve dua ederler.

Meâl-i Şerifi

10- O kâfirlere mutlaka şöyle bağırılacaktır: "Elbette Allah'ın buğzu, sizin nefislerinizde buğzunuzdan daha büyüktür. Çünkü siz imana davet ediliyordunuz da inkâr ediyordunuz."

11- Kâfirler diyecekler ki: "Ey Rabbimiz! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahlarımızı anladık. Fakat kıymaya bir yol var mı?"

12- (Onlara şöyle cevap verilir): "Bu azab size şu sebeptendir: Siz tek Allah'a

davet edildiğinizin zaman inkâr ettiniz. Ama O'na ortak koşulunca inandınız. Artık hüküm, o yüce ve büyük Allah'ındır."

13- Size âyetlerini gösteren, sizin için gökten bir rızık indiren O'dur. Fakat onları ancak gönül verip düşünenler anlar.

14- O halde siz, dini Allah için halis kılarak hep O'na yalvarın. İsterse kâfirler hoşlanmasınlar.

15- O dereceleri yükselten Arş'ın sahibi Allah, o buluşma gününün (kıyametin) dehşetini haber vermek için kullarından dilediği kimseye emrinden ruh (melek) indiriyor.

16- O gün onlar kabirlerinden meydana fırlarlar. Kendilerinin hiçbir şeyi Allah'a karşı gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" (diye sorulur. Cevaben): "Tek ve kahhar olan Allah'ındır." (denir).

17- Bugün her nefis kazandığı ile cezalanacaktır. Bugün zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

18- Yaklaşmakta olan o felaket (kıyamet) gününü de onlara haber ver. O dem ki yürekler gırtlaklara dayanmıştır, yutkunup dururlar. Zalimler için ne isinacak bir dost vardır, ne de sözü dinlenecek bir şefaatçı.

19- Allah, gözlerin hain bakışını da bilir, gönüllerin gizlediğini de.

20- Allah hakkı yerine getirir. Onların O'ndan başka yalvardıkları ise hiçbir şeyi yerine getiremezler. Çünkü hakkıyla işiten ve gören ancak Allah'tır.

10- O inkâr edenler, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden, cehennemlikler oldukları beyan buyrulan kâfirlerin cehenneme girdikten sonraki halleri anlatılıyor. Onlara şöyle bağlanacak: Allah tarafından cehennemde zebaniler bağracaklar! Elbette Allah'ın maktî -makt, buğzun, kinin şiddetlisidir sizin kendinize buğzunuzdan daha büyüktür. Kâfirler kendi kendilerine üç sebepten kızacaklar. Bir kere, kıyameti, cenneti, cehennemi gördükleri zaman bunları inkârda ısrar ettiklerinden dolayı kendi kendilerine kızacaklar; sonra başkasına tabi olanlar, tabi oldukları başkanlara kızacaklar; daha sonra cehenneme girdiklerinde İblis kendilerine sensenlede , "Benim sizin üzerinizde bir otoritem yoktu, yalnız sizi davet ettim de beni dinlediniz, "O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kinayın." (İbrahim, 14/22) dediği zaman da kendilerine kızacaklardır.

11- Dıyecekler ki: Ey Rabbimiz! Bizi iki öldürdün, iki de dirilttin, yani iki ölüm öldürdün, iki dirilti dirilttin. Buradan kabir azabının varlığına delil getirilmiştir. Deniliyor ki, birinci öldürme, dünya hayatını bitiren ilk ölüm; ikinci öldürme kabirdeki birinci diriltmeyi takip eden ölüm; ikinci diriltme de ölümden sonra kıyametteki dirilmedir. Şu halde dünya hayatı dikkate alınmamıştır. Çünkü dünyada inkâr ettiklerini kabul ve itiraf ile günahlarını itiraf ediyorlar. Buna karşılık müminler Saffât Sûresi'nde "Biz ilk ölümümüzden başka bir daha ölmeyecek... değil miyiz?" (Saffât, 37/58) demişlerdi. Duhan Sûresi'nde de müttakiler hakkında "Orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar." (Duhan, 44/56) buyrulacaktır. Bu münasebetle bunlardan birincinin bedene ait ölüm ve hayat, ikincinin de ruha ait ölüm ve hayat diye düşünülmesi ve değerlendirilmesi ve mümin ruhunun "Allah'ın diledikleri kimseler müstesna" ifadesindeki zümrenin arasına dahil olarak doğrudan doğruya baki kalacağına, ölmeyeceğine işaret olması da ihtimal dahilindedir. Burada kâfirlerin sözlerindeki "iki"yi, "Sonra gözünü iki kere daha çevir." (Mülk, 67/4) âyetindeki "ikil (tesniye) gibi sırf tekrar ve çokluk mânâsına alanlar da olmuştur, güya şöyle demişlerdir: Sen bizi kaç kereler öldürdün, kaç kereler dirilttin, bunları görüp kudretinin, büyüklüğünü ve dolayısıyla ideyi de yapabileceğini anladık.

Şimdi günahlarımızı itiraf ettik, tanıdık, anladık. Fakat kıymaya bir yol var mı? Bu ateşten, gerek dünyaya dönmek ve gerek başka bir yere gitmek yahut bir daha ölmek gibi herhangi bir şekilde olursa olsun kıymaya bir yol var mı? Yok diye ümitsizliklerini dile getiriyorlar veya sen istersen ona da yol bulursun demek istiyorlar.

12- Buna karşı redd ile cevap olmak üzere şöyle buyruluyor: Bu içinde bulunduğunuz azab şu sebeplerdir ki bir olarak Allah'a çağındığı zaman inkâr ettiniz de O'na şirk koşulursa iman ediyordunuz. O şirk koşanların hepsi yok olup gittikleri, hiçbirinin hükmü olmadığı için İşte hüküm Allah'ın Oulu, büyük Allah'ın. Ululuğun ve büyüklüğün son sınırı ile sıfatı olup, zatında sıfatında ve fiillerinde "Onun benzeri gibi hiçbir şey yoktur." (Şura, 42/11) diye anlatılan, ilâhlık yalnız kendisinin hakkı bulunan Allah'ın. İşte O, size ebedî azabı hükmetti. Onun hükmünden kurtulsa imkan yoktur. Müşriklere kini büyüktür, şirki bağışlamaz. Bu şekilde o kâfirlerin hallerini beyandan sonra buyunyor ki

13- O, O'dur ki size, siz insanlara âyetlerini gösteriyor. İlâhlıkta ortaksız bir olduğunu ve büyüklüğünü anlatan âyetlerini gösteriyor, onunla birlikte sizin için gökten bir nzık da indiriyor, yani cismanî rzkinıza sebep olan yağmur, manevî rzkinıza sebep olan ilim ve Kur'an indiriyor. Bununla birlikte o âyetleri herkes anlamaz, ancak O'na dönen, gönül veren, düşünen anlar. O halde siz gönlünüzü veriniz de

14- Allah'a dini halis kılarak ibadet ve dua edin ey müminler! İsterse kâfirler hoşlanmasınlar.

15- Dereceleri çok yüksek. Meleklere ve sevdiği kullanna bahşeylediği dereceler çok yüksek, yahut dereceleri yükselten O arşın sahibi, o saltanatın sahibi, kullarından dilediğine öyle yüksek dereceler veriyor ki kullarından dilediği kimseye emrinden ruh indiriyor, yani melek indirip vahiy veriyor o telâki (kavuşma) gününü ihtar etmek için, Onun korkuluğunu haber vermek için.

16-19-TELÂKİ GÜNÜ: Kıyamet günüdür. Çünkü o gün ruhlar ve cisimler, göktekiler ve yerdekiler, ameller ve amel edenler, tapılan mabudlar ve kullar buluşacaklar, birbirlerine kavuşacaklar, yani o gün ki halk hep meydana çıkmıştır, kabirlerinden çıkmış açığa fırlamışlardır. Nefislerini örten, amellerini gizleyen hiçbir şey kalmamış, Allah'a karşı hiçbir şeyleri gizli değildir. Ne kendileri, ne amelleri, ne de halleri hiçbir şey, hiçbir zaman Allah'a gizli kalmaz. Fakat dünyada gizliyoruz zannedenler, o gün kendileri de bir şey gizlemeye çalışmazlar, bütün uryanlığılarıyla Hakk'ın huzurunda bulunurlar. Buyrulur ki Kimin mülk bu gün? Buna şöyle cevap verilir. Bir olan ve kahredici bulunan Allah'ın.

VAHİD, zatında hiç ortaklığa, çokluğa ihtimali yok, parçalan da yok, parçacıkları da yok.

KAHHÂR, bir ortağı olmak şöyle dursun, her şey O'nun kahına mahkum "Onun zatından başka her şey helak olacaktır." (Kasas, 28/88) herşeye istediğini yapacak şekilde galip ve hakim "Bu gün herkes kazandığının karşılığını görür." Bu ifade, mülk ve kahnn eserini beyandır. Onlar o felaket gününden de korkut.

ÂZİFE, yaklaşmakta olan felaket, ölüm saati yahut ölümü aratan o kıyamet saati veya hesap görülüp ceza kesilip de cehenneme girilmek üzere bulunulduğu saat ki kıyametin en acı saatidir.

20- Hem Allah hak ile kaza buyurur. Hak ile hükmeder ve hükmünü tamamen icra eyler, hakkı gerçekleştirir, yerine getirir. O'ndan başka tapınıp yalvardıkları ise, gerek cansız putlar, gerek değerleri hiçbir şeyi kaza edemezler. Kendiliklerinden hiçbir şeye kesinlikle hüküm verip tamamıyla icra ve infaz edemezler, çünkü hepsi Allah'ın hükmü altında boyun eğmektedirler. Onun için hiçbir şeyi yerine getiremezler. Çünkü Allah'tır ancak hakkıyla işiten ve gören. İyi işitip görmeyen ise hakkı yerine getiremez, hüküm veremez.

Allah'ın âyetlerinde mücadele eden o kâfirler:

Meâl-i Şerifi

21- Yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin

sonları nasıl olmuş? Onlar yeryüzünde gerek kuvvetçe ve gerek eserce kendilerinden daha üstündüler. Öyle iken Allah onları günahları sebebiyle tutup aliverdi. Kendilerini Allah'ın azabından koruyacak biri bulunmadı.

22- O, şundandı: Onlara peygamberleri apaçık delillerle geliyorlardı. Ama onlar inkâr ettiler. Allah da tuttu kendilerini aliverdi. Çünkü O'nun kuvveti çok, azabı şiddetlidir.

23- Andolsun Musa'yı âyetlerimizle ve açık bir delil ile gönderdik.

24- Firavun'a, Hâmân'a ve Karun'a da onlar: "Bu bir sihirbaz, bir yalancdır" dediler.

25- Bunun üzerine Musa, kendilerine tarafımızdan hakkı getirince de: "Onunla beraber iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını diriltutin." dediler. Fakat o kâfirlerin tuzağı da hep boş çıkarmaktadı.

26- Bir de Firavun: "Bırakın beni, öldüreyim Musa'yı da o Rabbine dua etsin. Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmasından korkuyorum" dedi.

27- Musa da: "Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım" dedi.

21-27- "Firavun: 'Bırakın beni öldüreyim Musa'yı da o Rabbine dua etsin.' Bununla yukarıda geçen "Her ümmet kendi resullerini yakalamak kastinde bulundu." (Mümin, 40/5) sözüne bir örnek gösterilmiş de oluyor. Anlaşıyor ki Hz. Musa'nın mucizeleri karşısında Firavun'un istibdadı, baskısı kınılmış, dilediğini yapamaz olmuş ve şaşımıştı. A'raf Sûresi'nde geçtiği üzere mesele cemiyetin yalnız görüşüne müracaattan, başvurmaktan ibaret kalmamış, bir müdahale mahiyetini almış olmalı ki bırakın beni diye bağınıyor. Demek ki o cebbar, zorba Firavun, zorlamasını yürütemez olmuş ve şaşmış idi, şaşkınlığından sağma sapan konuşuyordu. Bir taraftan o Rabbine dua etsin diye Allah'ı inkâr etmek veya hafife almak istiyor, bir taraftan da dininizi değiştirecek diye dindarlık gösteriyor. Belki onun Allah dediği kendi saltanatıdır.

Meâl-i Şerifi

28- Firavun ailesinden imanını saklayan bir adam da şöyle dedi: "Bir adamı, Rabbim Allah dediği için öldürecek misiniz? Halbuki o size Rabbinizden delillerle gelmiştir. Hem o bir yalancı ise çok şürmez, yalanı boynuna geçer. Fakat doğru ise size yaptığı tehditlerin birkısmı olsun başınıza gelir. Şüphe yok ki Allah aşırı giden bir yalancıyı doğru yola çıkarmaz."

29- "Ey kavmim! Bugün mülk sizindir. Dünyada yüze çıkmış bulunuyorsunuz. Eğer gelecek olursa Allah'ın hışmından bizi kim kurtarır?" Firavun: "Ben size görüşümden başkasını göstermiyorum ve herhalde ben size doğru yolu gösteriyorum" dedi.

30- O iman etmiş olan kimse de: "Ey kavmim! Doğrusu ben sizin hakkınızda Ahzab (önceki çeşitli toplumlar)ın günleri gibi bir günden korkuyorum."

31- "Nuh Kavmi'nin, Âd'ın, Semud'un ve daha sonrakilerin maceraları gibi (bir günün geleceğinden korkuyorum). Allah, kulları için bir zulüm istemez."

32- "Ey kavmim! Ben size gelecek o çağırışma gününden (kıyamet gününden) korkuyorum."

33- "O gün arkanıza dönüp kaçacaksınız. Fakat sizi Allah'tan koruyacak olan yoktur. Her kimi Allah şaşırtırsa, artık ona bir yol gösterici bulunmaz."

34- Bundan önce size delillerle Yusuf gelmişti. O zaman da onun size getirdiği hakikatte şüphe edip durmuştunuz. Nihayet vefat ettiğinde de "Bundan sonra Allah asla peygamber göndermez" dediniz. İşte aşırı şüpheli olanları Allah böyle şaşırtır.

35- Onlar, kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele ederler. Bu durum, Allah katında ve iman edenler yanında büyük bir buğzu gerektirir. İşte Allah, her böbürlenmiş zorbanın kalbini böyle bir tabiat ile mühürler.

36- Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana bir kule yap, belki ben o yollara ulaşabilirim."

37- "Göklerin yollarına ulaşabilirim de, Musa'nın ilâhının ne olduğunu anlarım. Ben onu mutlaka yalancı sanıyorum." İşte böylece Firavun'a kötü ameli süslü gösterildi de yoldan çıkarıldı. Çünkü Firavun düzeni hep boş çıkar.

28-35- Bir de Firavun ailesinden bir mümin adam ki imanını gizliyordu, şöyle dedi: Bazıları bu adamın İsrailoğullarındandır olduğunu zannetmişlerse de "Firavun ailesinden" sıfatından anlaşılan mânâ bunun daha çok Mısırlılardan ve belki Firavun'un kendi ailesinden olduğunu anlatıyor. Nitekim Süddî bunu Firavun'un amcası oğlu diye rivayet eylemiştir. Veliahdi ve "Sahib-i Şurtası" yani polis şefi olduğu da söylenmiştir. Firavun'un Musa'yı öldüreyim derken Allah, kendi adamlarından böyle bir kahramanı başına dikmiş, karşısına çıkartmış; bu sebeple Firavun ailesinin mümini diye bilinmiş ve tanınmış olan bu adamın Firavun'a ve Firavun ailesine karşı olan konuşmalarını ve mücadelesini Cenab-ı Allah burada özellikle hikaye buyurduğu için, bu süreye onun adına izafe olarak "Mümin Sûresi" denilmiştir. Bu kişi önceleri imanını gizleyerek gizliden gizliye tedbirlerle bir süre Firavun'u avutmuş ise de, nihayet Hz. Musa'nın kesin karar karşısında meydana çıkmak gereğini hissederek önce yavaş yavaş nashata başlamış, sonra da ağıktan savaş meydanına atılmıştır. Onun için önce yine belki etmemek üzere diyor ki Al! Bir adamı, Rabbim Allah diyor diye öldürecek misiniz? Rabbinizden size delillerle gelmiş iken, sonra da yavaş yavaş imanını açıklamaya kadar gitmek üzere ihtiyat ve tedbir ile delil getirmeye kuvvet vererek ekliyor: Hem eğer yalancı kıyarsa yalancı sırf kendi üzerine, kendi boynuna geçer, vebalini, cezasını kendi çeker, size zarar olmaz. Dolayısıyla yalancılığı ortaya çıkmadan öldürmeye ihtiyacınız yok. Buna karşılık ve eğer doğru kıyarsa size yapmakta olduğu tehditlerin bazısı, hiç olmazsa bazısı başınıza gelir, size isabet eder. Yani ahirette inanmıyorsanız dünyada azabı gelir. Şüphe yok ki Allah yalancı, müsrif kimseyi doğru yola çıkarmaz, başanlı kılmaz. Bu iki anlamı, bir başka delil getirme biçimidir. Birincisi, o aşırı bir yalancı olsa idi, Allah ona o delilleri vermez, o mucizelerle desteklemezdi. İkincisi, eğer aşırı bir yalancı ise, toplum içinde yeri olamayacağından şüphe yoktur. Öldüreceği diye uğraşmaya ne gerek var? Bu iki mânâ ile asıl maksat da Firavun'a dokundurma ve taş atmadır. Yani sen bu kadar kan döken müsrif bir yalancısın, Allah seni onu öldürmek gayesine erdirmez, kendin zarar edersin.

"Ey kavmim! Bugün mülk sizin." Bu şekilde doğrudan doğruya kavme seslenmesinden anlaşıyor ki bu konuşmalar özel bir mediste değil, genel bir ortamda geçmiştir, ceryan etmiştir. (A'raf Sûresi, 7/103 vd. bkz.) Böyle olduğu özellikle sundan anlaşılar: "Firavun: Ben size görüşümden başkasını göstermiyorum ve herhalde ben size doğru yolu gösteriyorum dedi." Çünkü Firavun bu kelamı ile yalnız görüşünü anlatmış oluyor. Doğrudan doğruya icra emiri vermiyor. O iman eden zat, önce dünya azabı ile tehdide giriyor ki, bunlar o vaad edilenlerdir. TENAD GÜNÜ: Tenâdî günü, çağırışma, bağırışma günü demektir ki kıyamet gününün ismidir. Çünkü o gün birbirlerine feryat ve figan ile bağırıp çağırıp inleyecekler, yetişen çok mu diye imdat dileycekler veya "Cennetlikler cennetliklere: Rabbinizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk... diye nida ederler." (A'raf, 7/44) âyeti gereğince cennetlikler cennetliklere, cennetlikler de cennetliklere nida edecekler. "Size Yusuf gelmişti." Bazıları buradaki "Yusuf"tan maksat, Hz. Yusuf'un torunu Yusuf b. Efrayim b. Yusuf demişlerse de doğrusu Yusuf b. Yakub (a.s.)'dur. Ancak Kurtubî Tefsiri'nde belirtildiği üzere Hz. Musa'nın Firavun'u, Hz. Yusuf'un Firavun'u değildir. Yusuf'un Firavun'u Amâlik'dan idi, Musa'nın Firavunu ise Kıbtî'dir.

36-37- Yine Firavun dedi ki: Ey Hâmân, bana bir kule yap belki ben o sebeplere, o göklerin sebeplerine, yollarına ererim de Musa'nın ilâhına muttallı olurum, ne olduğunu anlarım. Bununla birlikte ben onu mutlaka yalancı zannediyorum ya... Firavun bir

gözetleme kulesi yaptırarak teknik bir teşebbüste bulunmak ve bu şekilde Hz. Musa'yı göya yalancı çıkarmak için bir şarlatanlık etmek istiyordu ki, bunda iki düşüncenin birisi vardı: Ya halka diyecekti ki, Bakınız, işte gökleri de gözetledik oralarda Musa'nı dediği ilâhi göremedik. Olsa idi görünmesi gerekirdi veya diyecekti ki, bakınız biz bu kadar malî imkanlarımızla ve sinâî teşebbüsümüzle göklere çıkmanın yolunu bulamadık; o halde Musa nereden çıktı da bize, onları Rabbi tarafından memur olduğunu söylüyor. Ve işte Firavun'a kötü ameli böyle tezyin edildi süslü gösterildi de bunları siyaset adına iyi bir şey yapıyoruz gibi yapıyordu. Ve yoldan sapınıyordu. Çünkü gökte bir yıldız arar gibi gözetleme ile cismanî bir yoldan Allah aramaya kalkmak, Allah'ı aramak yolu değil; halk bu şekilde ifgale çalışmak da başanlı olacak bir siyaset yolu değildi. Gökler ve yer, göklerde ve yerde her şey Yaratıcısının varlığını gösterip durmakta iken ve Allah'ı eserin den anlamak için yerin gökten bir farkı olamayacağı da aklı olanlarca malum olmasa gerekirken, Hz. Musa'nın Tâhâ Sûresi'nde "Bizim Rabbiniz her şeyi biçimini (hilkatini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir." (Tâhâ, 20/50), Şuara Sûresi'nde de "O meşrûkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir." (Şuara, 26/28), "O sizin de, önceki atalarınızın da Rabbidir." (Şuara, 26/26) diye herkese öğrettiği açık yolu bırakıp da yetişemeyeceği uzaklara gitmeye kalkışmak elbette çkar yol değildi. Bununla birlikte Firavun bunu ciddi olmak için değil, halkı aldatmak için bir hile, bir dalavere olmak üzere yapıyordu. Fakat Firavun'un dalaveresi, hilesi, düzeni sırf hasar içinde sonuçsuzdur, verimsizdir. Onun böyle yanlış yolda entrika çevirmeye kalkışması, kendisini başanlı kılmak şöyle dursun, aksine, aleyhine olmuştur. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

38- O iman etmiş olan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki size doğru yolu göstereyim."

39- "Ey kavmim! Bu dünya hayatı ancak geçici bir menfaatten ibarettir. Ahiret ise durulacak karar yurduur."

40- "Her kim bir kötülük yaparsa, ona ancak yaptığıının bir misli ile ceza verilir. Erkek veya kadın, her kim de mümin olarak iyi bir amel işlerse, işte onlar cennete girerler. Orada kendilerine hesapsız rızık verilir."

41- "Hem ey kavmim! Niçin ben sizi kurtuluşla davet ederken, siz beni ateşe davet ediyorsunuz?"

42- "Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve bence hiç ilimde yeri olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya davet ediyorsunuz. Ben ise sizi o çok güçlü ve çok başıslayıcı olan Allah'a davet ediyorum."

43- "Hiç inkâr edilemez ki, gerçekten sizin beni davet ettiğiniz şeyin dünyada da, ahirette de bir davet hakkı yoktur. Hepimizin dönüşü Allah'adır. Şüphesiz haddi aşanların hepsi cehennemliktir."

44- "Siz benim söylediklerimi sonra anlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını görür, gözetir."

45- Allah o mümini, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu. Firavun'un adamlarını ise, o kötü azab kuşattı.

46- Onlar, sabah akşam ateşe arzolanurlar. Kıyamet kopacağı gün de: "Firavun hanedanının azabın en şiddetlisine tıkn!" (denilecektir).

47- Hele ateş içinde birbirlerini protesto ederlerken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara: "Hani bizler size tabi idik. Şimdi siz bizden bir ateş nöbetini savabiliyor musunuz?" derler.

48- Büyüklük taslayanlar da şöyle derler: "Evet, hepimiz onun içindeyiz. Allah kulları arasında hükmünü vermiştir."

49- Ateştekiler, cehennem bekçilerine derler ki: "Rabbimize dua edin de bir gün olsun bizden azabı biraz hafifletsin."

50- Bekçiler de: "Size peygamberleriniz mucizelerle gelmiyorlar mıydı?" diye sorarlar. Onlar: "Evet" derler. Bekçiler: "Öyle ise kendiniz dua edin" derler. Kâfirlerin duası ise hep çıkmazdılar.

38- O iman etmiş olan kişi, önceleri imanını gizlemiş olan mümin adam dedi ki Ey Kavmim! Bana uyun, ardımca gelin, size "Reşad" yolunu, murada erdirecek doğru yolu göstereyim. O doğru yol, Firavun'un gösterdiği yol değil, benim göstereceğim yoldur. Bu söz gösteriyor ki bu kişi, Hz. Musa'ya yardım etmek için Firavun'a karşı isyan etmiş, kavmini kendisine uymak için davete başlamıştır. Bundan dolayı bazıları bunu Musa zannetmişlerse de bu tercih âyetin ifadesinden çıkan mânâyı terstir. Murad Bey'in Tarih-i Umumi'sinde de Mısır kâhinlerinden "Uzarisi" adında birisinin Hiksüsler tarafına geçerek önemli bir ordu ile Firavun aleyhine isyan etmiş olduğu Mısır tarihlerinden nakledilmiş ve tarihçilere göre bu adamın Hz. Musa olduğu hakkında bir dereceye kadar görüş birliği var gibidir diye bir değerlendirme de ileri sürülmüş ise de, bu adamın Hz. Musa değil, Firavun ailesi mümini olan bu kişi olması daha doğrudur. Şu halde bu söz artık istişare meclislerinde değil, eline silah alarak karşıya çıkan bir muhahidın tebliği halinde geliyordu. İbnü Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, bu zat yardımcıları ve destekçileri ile bir dağa çekilmişti.

39- Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir metadan ibarettir. Durup eğlenecek, istirahat edecek bir yer değil, kullanılıp yararlanılacak bir kazançtan, gelip geçici bir kazanç fırsatından ibarettir." "Dünya ahiretin ekinliği, çiftliği, tarlasıdır" hadisine, ahirette biçilip yararlanılmak için çalışılması lazım gelen bir kâr, bir yararlanma vasıtası veya bir mesai saatidir. Ahiret ise, işte karar yurdu odur, durulacak, istirahat edilecek yurt ancak O'dur. Orada kazanmak çalışmak yoktur. Onun için dünyada eklemeveye bakmayıp çalışmaya, kazanmaya bakmalıdır ki ahirette istifade edilsin.

40-Bunun, bu nimetlenmenin beyanı şöyle ki: Her kim bir kötülük yaparsa başka değil, ancak onun kadar cezalanır. Yani kötülüğün cezası, layık olduğu karşılığı iyilik olamaz. Onun gibi kötülük olur. Kötü amel yapmanın güzel ecri beklemeye hakkı yoktur. Onun bekleyebileceği karşılık ancak bir kötülüktür. Gerçi kısmen veya tamamen affolunanlar olabilir. Fakat başlanmak, o kötülüğün cezası değil, başkaca bir ihсандır. Adalet kanunu, kötülüğün kendisi gibi bir kötülük ile cezalanmasıdır. Her kim de salih bir amel, iyi bir iş yaparsa gerek erkekten olsun, gerek dişi işte onlar cennete girerler. Orada kendilerine hesapsız nızıklar verilir. İyiliğin karşılığı da iyiliktir. Adalet kanunu bunun da kendisi gibisinin olmasını isterse de "İhsan" kanunu onun on mislinden, hesapsız katlanma kadar çıkar. Arazisine, yerine iyi bir tane eken, on tane alabilir. Yüz, yedi yüz, daha fazlasına kadar da katlanıp gidebilir. Onun için Firavun'a karşı mücadele ederek iyiliği yerleştirmeye çalışmalıdır.

41-44- "Ey kavmim! Ben sizi kurtuluşla çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz." Bu sesleniş de Firavun'a karşı yapılan bir çıkış ve davetin azgınlık olmayıp meşru ve muhakkak bir kurtuluş meselesi olduğunu beyandır.

45- Bu şekilde Allah on, Firavun ailesinin kurduğu hilelerin fenalıklarından korudu. Onlar Firavun ailesinin düstükleri kötü amellere düşmedikleri gibi, Firavun ailesinin onlar hakkında kurdukları fena tuzaklara da düşmediler. Firavun'un takipleri ilâhi koruma sayesinde kendilerine bir zarar vermedikleri gibi Azabın kötüsü Firavun ailesinin başına indi. İbnü Abbas'tan rivayete göre Firavun'un, onu takip etmek için gönderdiği askerler telef olmuştu. Sonra da kendisi ve askerleri bilindiği üzere suda boğulmuşlardı.

46-50- Ateş. Bu kelime mübtedadır, yani dilbilgisi açısından öznedir, bu cümlelerin haberi, yani yüklemi şu: Onlar ona sabah ve akşam sunulup durmaktadırlar. Yani Firavun ailesinin dünyada kötü azab ile mahvoldukları gibi, ahirete kadar Berzah âleminde de akşam sabah ateşe sunulmak ile azap olunmaktadırlar. Sonra da "Kıyamet kopacağı gün de: 'Firavun hanedanının azabın en şiddetlisine tıkn!' denilecektir."

Şimdi "Kıssanın hisse"si beyan olunarak buyuruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

51- Biz peygamberimizi ve inananlara hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde (kıyamette) elbette yardım ederiz.

52- O gün zalimlere öbür dilemeleri fayda vermez. Onlara lanet vardır, onlara yurdun kötüsü (cehennem) vardır.

53- Andolsun ki biz Musa'ya o hidayeti verdik ve İsrailoğullarına o kitabı miras kıldık.

54- (Bunu) Akıl başında olanlara bir yol gösterici ve bir hatırlatma olsun diye (böyle yaptık).

55- O halde sabret. Çünkü Allah'ın vaadi hakttır. Hem günahından dolayı istiğfar et ve akşam sabah Rabbinî hamdiyle tesbih et.

56- Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenlerin göğüslerinde ancak yetişemeyecekleri bir kibir vardır. Sen hemen Allah'a sığın. Çünkü her şeyi işiten ve gören O'dur.

57- Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyüktür. Fakat insanların çoğu bilmezler.

58- Kör ile gören bir olmaz, iman edip salih ameller işleyen kimseler ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar da az düşünüyorsunuz!

59- Herhalde o saat (kıyamet) muhakkak gelecektir. Onda şüphe yok. Fakat insanların çoğu inanmazlar.

60- Halbuki Rabbiniz: "Bana yalvarın, dua edin ki size karşılık vereyim. Çünkü buna ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın horlanmış olarak cehenneme gireceklerdir." buyurdu.

51- Biz gönderdiğimiz peygamberlerimizi ve iman edenleri elbette "mansur" kılarız, yardım eder, delille, zaferle ve kâfirlerden intikam ile murada erdiririz. Hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitliğe duracakları gün. Kıyamet günü, yani hem dünya, hem ahiret, ikisinde de bazı hallerde bir süre için onların mesakkatlere uğrayarak imtihan geçimleri bu vadin kesinliği için gürütmez. Çünkü göz önüne alınması gereken, sonuç ve neticedir. Bununla birlikte peygamberin ve müminlerin zafer elde etmeleri yalnız ahirete de kalmayacaktır. Musa'nın ve o iman eden kişinin Firavun'a üstün gelmesi gibi dünyada da gerçekleşecek, ahirette de...

ESHAD: "Şahit" kelimesinin çoğuludur. "Sahib" kelimesinin "Eshab" olması gibi. Bunlar kıyamet günü insanlara karşı şahitlik edecek olan melekler, peygamberler ve müminlerdir.

52- O günkü zalimlere mazeretleri yarar sağlamaz. Çünkü mazeretleri geçersizdir. Veya "Onlara da izin verilmeyecek ki öbür dilesinler." (Mürselat, 77/36) âyetinin mânâsınca öbür dilemek için kendilerine izin verilmez, ağız açtırılmaz. Ve onlara lanet vardır. Allah'ın rahmetinden koğulmak, uzaklaştırılmak vardır. Ve onlara yurdun kötüsü vardır: Cehennem.

53-54- Şanın hakkı için Musa'ya o hüdayı verdik. Firavun'a karşı dünyada o başarıyı verdik, arkasından İsrailoğullarına o kitabı yani Tevrat'ı miras bıraktık. Akıl başında, selim, halis akıl sahibi olanlara bir irşad ve hatırlatmak için. Yani Allah'ın peygamberlerine ve müminlere dünya ve ahiret yardımının muhakkak olduğunu ve Firavun gibi zalimlere karşı mücadelenin gerekliliğini hatırlatmak için.

55- O halde sabret müşriklerin eziyetlerine katlanarak dayan. Çünkü Allah'ın vaadi hakttır, yardımı muhakkak olacaktır. Onun için sabret ve günahına istiğfar et, gideremediğin eksiklikleri örtmesi için Rabbinin mağfiretini iste. Ve Rabbinin hamdiyle tesbih et, akşam ve sabah. Bu deyim,her zaman demek gibi devam ifade eder. Allah'a hamd ve şükrederek tenzihe devam et, ne dil, ne kalp hiç zikirden gafil olmasın demek olur.

56- Kendilerine gelmiş bir "sultan": Bir yetki ve delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kimseler, Allah'ın âyetleri, Allah'ın varlığına, birliğine ve herhangi bir hususun gerçekliğine dair koymuş olduğu deliller, indirmiş olduğu kitaplar ve peygamberlerin de ortaya koyduğu mucizelerden daha geniş anlamlıdır. Bunlarda mücadele için imkan verecek bir delil ve hüccet düşünölemeyeceğinden burada "Kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın" kaydının muhalif mefhumu kastetmiş değildir. Ancak din içinde söz söyleyebilmek için hüccet ve delile dayalı bir yetki gerekli olduğuna dair bir uyarıdır. Bununla birlikte "nesih" ve "tahsis" ve "takyid" kâbilinden olan meselelerde olduğu gibi, Allah'ın âyetlerini yine Allah'ın âyetleriyle karşılaştırarak bahsetmek caiz olduğuna işaretettir denilebilir. Fakat hiç böyle bir salahiyet, yetki ve delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenlere gelince, Onların sinelerinde, gönüllerinde kibirden başka bir şey yoktur. Hakkı kabule tenezzül etmek istemeyen bir büyüklük davası, kuru bir azamet kuruntusu, fakat bir kibir ki onlar, ona yetişecek değildirler. Hadlerinden çok aşkın ne şimdi, ne ilerde, gereğine erişmeleri ihtimali bulunmayan bir kibir, çünkü Allah'ın âyetlerinin üstüne çıkılmaz. Allah'ın vemediği değer ve mertebe zorla alınmaz. Peygamberliği çalışıp çabalamakla yetişilemediği gibi, Allah vergisinden fazla, bir salahiyete de erilemez. İşte Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler, sırf böyle bir kazanç ile mücadele ediyorlar. Delili ortada olan Hakk'a karşı, taassup, bağnazlık, ile mücadele edenlerin hepsi bu hükmə dahilidirler. Hepsi böyle sinelerinde yetişemeyecekleri bir kibir taşıdıklarından dolayı mücadele ederler. Bu âyetin iniş sebebi konusunda iki rivayet vardır:

1- Kureys müşrikleridir ki "Şu Kur'ân'ı memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 43/31), "Eğer bir hayır olsaydı bizden önce ona koşmazlardı." (Ahkaf, 46/11) diyorlardı.

2- Âyetin iniş sebebi diğer görüşe göre, yahudilerdir. Mukatil demiştir ki, haklarında bu âyet inen mücadele edenler, yahudilerdir. Deccal'e saygı gösterdiler, bu âyet indi. Ebu'l-Âliye de bu görüşe varmıştır. Alûs'nin nakline göre, Abd b. Humeyd ve İbnü Ebi Hatim sahih sened ile ondan şöyle rivayet etmişlerdir: Yahudiler, Hz. Peygamber'e geldiler de "Deccal dediler, ahir zamanda bizden olacak ve işte olacaklar o zaman olacak ve şöyle yapacak böyle yapacak diye büyüttüler de büyüttüler." Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu sürenin 56. âyeti olan yukarıdaki "Kendilerine gelmiş bir yetki ve burhan olmadan Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kimseler..." âyetini indirdi. Buna göre süredeki bu âyetin Medine inişli olması yakışır. Ebu's-Suud bunu şöyle nakleder: "Bir de denildi ki mücadele edenler yahudilerdir. Diyordardı ki, bizim Tevrat'ta zikrolunan sahibimiz sen değilsin. O Mesih b. Davud, yani Deccal ahir zamanda çıkacak, saltanatı karaya ve denize erecek, ırmaklar beraberinde gidecek, Allah'ın âyetlerinden (delillerinden) bir âyet olacak, o zaman hükümlerini tekrar bizim elimize geçecek." İşte yüce Allah onların bu temennilerine (ideallerine) "kibir" ismini verdi ve kuruntularına eremeyeceklerini ifade buyurdu. Yani yahudiler İsrailoğulları'ndan başkasında peygamberlik göreme istemedikleri için, gerek Kur'an'dan ve gerek diğer kitaplarda peygamberin peygamberliğine delalet eden âyetleri sırf kibir ve kıskançlık yüzünden mücadele ederek peygamberlerin en sonucunu bırakıp Deccal'a salımlar ve onun zamanında saltanatın kendilerine geçeceğini bir temenni halinde ileri sürmüşler ise de, Deccal çıktığı zaman dahi mülk ve saltanat kendilerine geri dönmeyecektir. Alûs' der ki: "Bu mücadelede yahudiler iki yönden yalan söylediler. Önce Resulullah'a "Sen bizim muteber olan sahibimiz değilsin" sözleriyle yalan söylediler. İkinci olarak, Deccal'ı kast ederek o Mesih b. Davud'dur diyerek yalan söylediler. Çünkü hangi peygamber gönderildiyse ümmetini mutlak Deccal'den tahzir buyurmuş, yani sakındırmıştır. O bir 'bisaret', yani müde değil, fitne ve imtihan aracıdır. Onlar ise onu peygamber yerine tutarak 'sahibimiz' demişlerdir ki bunun, Allah'ın âyetleri ile 'bir yetki bir delil olmaksızın'

mücadele olduğunda şüphe yoktur."

Hadislerde "Eşrat-ı saat"ten, yani kıyamet alametlerinden olmak üzere iki Mesih zikrolunur. Birisi: Mesih İsa'nın yeryüzüne inmesi, birisi de Mesih Deccal'in ortaya çıkmasıdır. Müseylime gibi yalan yere peygamberlik iddiasıyla çıkacak otuz kadar Deccal zikredilmiş, en büyük fitne olan Mesih Deccal'in ise ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkacağı haber verilmiştir. Ancak Mesih Deccal'e, Mesih b. Davud denilmiş olduğunu da bu âyetin tefsirinde işitmış oluyoruz. Halbuki Matta İncil'inin başında görüldüğüne göre hristiyanlar bu ismi "İsa el-Mesih b. Davud" diye Hz. İsa'ya vermektedirler.

Buna sebep olarak da Meryem'in nişanlısı dedikleri Yusuf'un Hz. Davud neslinden olduğunu söylemektedirler. İsa'nın doğumu, Meryem'le Yusuf'un biraraya gelmelerinden önce Ruhu'l-Kudûs'ten oldu İncili her nedense bu çelişki ile birlikte Hz. İsa'ya Mesih b. Davud demekle ısrar etmiştir. Aynı zamanda Hz. İsa'yı tanımadıkları malum olan yahudiler de ahir zamanda çıkacak Deccal'e bu ismi vermişler, bu açıdan aralarında bir kaynaktan çıkmış olması düşünülen garip bir bakış açısı benzerliği meydana gelmiştir. Biz bundan şunu anlamış oluyoruz ki Mesih-i Deccal, yalnızca Mesih demektir. Gelen haberlere göre Deccal, yalancı, insanları aldatmakta hünerli bir sahtekardır ki, kâfirliği, sahtekarlığı yüzünden belli olduğu halde birtakım harikalar göstererek ilâhlık iddia edecek ve en büyük fitne olması da bundan olacaktır. Bilginler demiştir ki: Yüce Allah peygamberlik iddia eden bir yalancıya onu tasdik ihtimali bulunan bir mucize vermez, çünkü bu, şüpheye düşürme olur, Allah'ın âyetleri ile mücadeleye "sultan" (delil) verilmiş olur. Fakat ilâhlık iddia eden bir yalancıya imtihan için her türlü harikayı verebilir. Çünkü kendisi hâdis olan (sonradan olan) yaratığın Allah olmadığına akıl delil daima var olduğu için, onun yalancılığı haddi zatında ortadadır. Ondan dolayı Allah'ın âyetleri ile mücadeleye herhangi bir "sultan" (delil) verilmiş olmaz. Deccal'in bu şekilde yalancı bir Mesih olması, onun Hristiyanlık taklidi altında ortaya çıkacağını anlatır. Gerçek Mesih olan İsa'ya ve peygamberlerin sonucuna kibir ve kıskançlıkla inkâr dalarak bütün ümitlerini yalancı Mesih olan Deccal Mesih olan İsa'ya ve peygamberlerin sonucuna kibir ve kıskançlıkla inkâr dalarak bütün ümitlerini yalancı Mesih olan Deccal'a bağlamaları ne acalı bir bedbahtlık, ne acı bir mahrumiyettir. Bu son senelerde yahudilere Filistin'de bir hükümet yapımamek isteyen İngiltere acaba onlara gözdeklileri yalancı Mesih rolünü oynayıverecek midir? Fakat yüce Allah, buyuruyor ki, "Onlar ona yetişecek değildirler." (Mümin, 40/56), Onun için sen hemen Allah'a sığın. Öyle kibirden ve kibirli kıskançlardan veya Deccal'in şerrinden Allah'a sığın. Çünkü iştecek O'dur, görecek O. Yani senin ve onların bütün dediklerini işiten ve işitecek olan ve bütün yaptıklarını gören ve görecek olan ancak O'dur. Bu bir taraftan vaad, bir taraftan tehdittir.

57- Elbette göklerin ve yeryüzünün yaratılması o insanların yaratılmasından daha büyüktür. Bu âyetin terkinde birkaç mânâ vardır. Bir kere, insanların Allah'a ve Allah'ın âyetlerine karşı kibirli olması ve mücadelesinin haddini bilmemek olduğunu hatırlatmaktadır. Yani o kibredenlerin kibir, ne haddinidir ki, göklerin ve yerin yaratılış onların yaratılışından daha büyük, daha azametlidir. Öyle ki insan onların içinde bir zerrecik gibi kalır, hatta insan yeryüzünün üzerinde bir mikrop, yer küre bütün alemin içinde bir zerre mesabesindedir. O halde insanın yere göğe karşı bile büyükmek haddi değişken, onları yaratan Yaratıcıya karşı kibir taslamaya kalkması ne büyük cehalettir. İkincisi, yeniden dirlmeye ve yeniden ruh verilmesine işarette bir tehdit olmak üzere şöyle demektir: İlkın gökleri ve yerküreyi yaratmak, yoktan var etmek insanları tekrar yaratmaktan daha büyük bir iştir; o gökleri ve yer i hiç yok inen yaratan, ölen insanlara tekrar hayat verip de yaratamaz mı? Yeniden hayat verme ilk yaratmadan elbette kolaydır. Zemaşşeri bu mânâyı tercih etmiştir. Üçüncüsü Nakkaş gibi bazı tefsir bilginlerinin verdiği mânâyı göre "Halkunnas" deyimini Arapça dilbilgisi kurallına göre öznesine (failine) muzaf olarak; gökleri ve yer i yaratmak insanları yaptığı şeylerden elbette büyüktür, demek olur. Bundan çıkan, gökler ve yerküre ile insanları mukayese değil, Allah'ın yaratması ile insanları yapmasını mukayesedir, bu mukayesenin sebebi de mücadele edenlerin sanatlarına güvenerek kibirleridir. Yani insanlara nisbet olunan keşifler, sanatlar iddialarınca icatlar, yaratışlar, her ne olursa olsun hiçbir zaman Allah'ın yaratışına benzemeyiz. Göklerin, yerin yaratılışı gibi olamaz. Dolayısıyla mücadele edenlerin deccalların gösterecekleri harikalar insanları aldatmamalıdır. Fakat insanları çoğu bilmez de aldanırlar, kendilerini veya eserlerini göklerden ve yerden büyükmüş gibi varsayar gururlanırlar. Veya insanları yaptığı Allah'ın yaptığından büyük zannederler, kibirlenirler. Mesela Allah bir kulak yaratmıştır insan onunla uzak yakın mesafeden ses işitir, sonra insanlar bir de radyo keşfetmişlerdir. Fakat ilmi olmayan insanları birçoğu radyoyu insanın yaratması ve kulaktan daha önemli bir sanat zanneder. Düşünmez ki kulak olmayınca radyo hiçbir. Ve bilmez ki gerçekte radyo da Allah'ın yaratmasıdır. Muhyiddin-i Arabî, "Fütühat-ı Mekki"sinde der ki: Bu, "Elbette göklerin ve yeryüzünün yaratılması o insanları yaratılmasından daha büyüktür." (Mümin, 40/57) âyetinde "büyüklüğü" cisim ve sayı büyüklüğü sanma, çünkü o göz ve basireti olan herkes için bellidir. O büyüklük yüce Allah'ın onlarda icra eylediği bir mânâdan dolayıdır ki o insanda yoktur. "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ve teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler." (Ahzab, 33/72) âyeti ondandır. Onların yüz gevirmesini ve çekinmesini cahilliklerinden sanma, aksine emaneti üstlenmek cahilliktendir. Onun için yüce Allah, "Çünkü o çok zulümkar ve çok cahildir." (Ahzab, 33/72) diye insanı nitelemiştir. Demek ki gökler, yerküre ve dağlar, emanetin değerini ve onu üstlenenin tehlemede olduğunu, çünkü onu asıl sahibine vermeye kesin bilgisi bulunmadığı bilimsel ve Allah'ın teklif ile maksadının akli teraziye vurmak olduğunu anlamışlardı. Demek ki yeryüzünün, dağların, gökyüzünün aklı insanın aklından çok idi. Onlar kendilerini Allah'ın üzerlerine vacip kıldığını şey sokmadılar, çünkü o bir teklif idi, bir emir değildi ki, Allah'ın emrine ta'zim, saygı gereğince göre ister istemez uymak gereksin. Halbuki "İkiniz de ister istemez gelin." (Fussilet, 41/11) Yani size bırakılacak şeyleri ister istemez kabul amade, hazır olun dediği zaman, "İsteye isteye geldik" (Fussilet, 41/11) dediler. Hakk'ın kendilerine yapmak istediği her şeyi kabule hazır olduklarını söylediler.

Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin bu sözü insanı büyük bir nüşa ve toplayıcı bir nüşa sayan sözlerine aykırı görünür. Çünkü göklerin ve yerkürenin cismanî yönden bilinen büyüklüğünden başka akli yönden de büyüklükleri tesbit edilince insan için hiç büyüklük yükli kalmamış demektir, bunu "O göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendi yanından sizin hizmetinize verdi." (Câsiye, 45/13) âyeti ile bağdaştırmak lazım gelir ki, birinde maddiyat, birinde maneviyat yönü açıktır. Bununla birlikte Şeyh'in bu ifadesi bize fizyolojik açıdan bir karşılaştırma hatırlatmaktadır, garizî, yani fizyoloji açısından bakıldığında zaman da gökler ve yerküre, Hakk'ın emrine aykırı hiçbir şey yapmaz. Teklif ile seçmeli emanet görevini kabul etmemiş, fakat emir ile verilen emaneti hakkı ile saklar. Halbuki insan hem hata eder, hem isyan eder emanetlerine zulüm de eder, yanılır da; bunun için gökler ve yerküre Hakk'ın emrine itaat açısından insandan büyüktür, demek ki kibirlenenler cahilliklerinden kibirlenirler.

58- Kör de gören ile bir olmaz, yani başında ve sonunda Hakk'ı tanımaz olan kör kalpli ile Hakk'ı bilen ilmi sahibi ve basiret sahibi eşit olmaz. İlim olup da gereğiyle amel etmeyenler, görüp de görmekten gelenler de görmeye hükümdendir. Onun için misalden gerçeğe geçilerek buyuruluyor ki: İman edip salih ameller işleyenlerle de kötülük yapan. Bunlar da eşit olmaz. O halde insan, "ahsen-i takvim" (en güzel yaratılış) de olur, vücud açısından küçüklüğe karşılık "O göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendi yanından size ram etti, emrinize verdi." (Casiye, 45/13) âyetinin mânâsınca hepsini toplayıcı olur. Siz pek az düşünüyorsunuz.

59- Eysanlar veya ey mücadele edenler herhalde o saat, o ceza saati olan kıyamet, muhakkak gelecek. Onda şüphe yok, şüpheye yer yok. Fakat insanları çoğunluğu iman etmezler,

60-halbuki Rabbiniz buyurdu ki; yalvann bana ki size karşılık vereyim. Hem dua, hem ibadet zikredilmiş olduğu için, ya duanın ibadet ile yahut da ibadetin dua ile tefsir edilmesi gerektiği için, tefsir bilgileri iki şekilde açıklamışlardır. Birincisi, Kur'an'ın birçok yerlerinde olduğu üzere dua, ibadet mânâsına olarak; bana ibadet ve kulluk edin ki size sevap ve mükafat vereyim demek olur. İbnü Abbas, Dahhak ve Mücahid'den rivayet edilen bu tefsire göre "isteme" dil ile değil, bunun yanında "filen talep" şart edilmiş demektir. Bu şekilde şu açıklama bu mânâyâ uygun olur: Çünkü ibadet etmekten yüz çevirenler, yani kibirlerinden bana ibadet etmek istemeyenler, muhakkak yann hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir. İkincisi, "Yalvann bana ki size karşılık vereyim." demek, isteyin benden vereyim size demektir ki, Süddi'den rivayet olunan ve ilk bakışta anlaşılana da budur. Fakat buna göre de ibadetin dua ile tefsir edilmesi gerekir. Bunu böyle iki şekilli olarak ifade etmedeki incelik, ibadetin duayı, duanın da ibadeti gerektirdiğini ifade içindir; bir taraftan dua ibadetin ilîği mesabesinde olduğu gibi, ibadet de duanın kabulünün şartlarındandır.

Bu dua emri çok önemli ve dikkate değerdir. Burada önce insanın cüz'î iradesinin bir ifadesi ile cebri'n reddi vardır. Gerek ibadet mânâsına olsun, gerek sadece dua, ikisinde de istemek emredilmiş ve Allah'ın karşılık vermesi için kulun istemesi şart kılınmıştır. Hem öyle şart kılınmıştır ki şartın yokluğundan, şarta bağlanan şeyin yokluğu gerekeceğinden terkine "cehenneme girecekler" diye tehdit getirilmiştir. Şu halde emir vücut içindir ki, her duanın kabul edilip edilmemesi konusuna gelince, "Hayır ancak O'nu, çağırınız, O da kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi dilerse açar." (En'am, 6/41) âyetinden anlaşıldığına göre, dileme ile kayıtlıdır. Yani buradan anlaşılana kazıyye-i şartıyye (şart önemesi) külliye (tümel) değil, mühmeledir. "Güzel kelimeler ancak O'na yükseltir, onu da iyi amel yükseltir." (Fâtır, 35/10) âyetin mânâsınca bazı kabul şartları ile de şartlıdır. Onun için burada ibadet ile birlikte zikredilmiştir. Keşşaf'ta Ka'b'dan şöyle nakledilir: "Yüce Allah bu ümmete üç özellik vermiştir ki onları geçmişte kendi katından göndermiş olduğu peygamberlerden başkasına vermemiştir. Her peygambere "Sen benim halk üzerine şahidimsin" demişti, bu ümmete de "İnsanlara karşı şahitler olarsınız." (Bakara, 2/143) buyurdu.

"Peygamberin üstüne Allah'ın farz ettiği herhangi bir şeyde hiçbir vebal yoktur." (Ahzab, 33/38) âyetinin mânâsınca "sana meşakkat yok" demişti, bu ümmete de: "Allah sizin üzerinize bir güçlük yapmayı dilemez." (Maide, 5/6) buyurdu."Bana dua et, sana karşılık vereyim" demişti. Bu ümmete de "Bana yalvann ki size karşılık vereyim." (Mümin, 40/60) buyurdu."(1)

"Bana yalvann size karşılık vereyim" şöyle demek de olur: Çağrının bana ki size cevap vereyim. Bu şöyle demek olur: Benden beni talep edin size icabet ederim, beni bulursunuz, beni bulan da her şeyi bulmuş olur. Çünkü O'nun emri bir şeyi dilediği zaman ona ancak 'Ol' demesinden ibarettir. O da oluverir." (Yâsin, 36/82) denilmiştir ki işte hiç reddolunmayan dua budur. Nitekim bazı haberlerde "Beni talep eden, beni bulur" diye varid olmuştur. Bana ibadetten, yani bana dua ile beni talepten kibirlenenler benden uzak kalarak mahrumiyet cehenneminde zelim ve hakir olacaklardır.

Meâl-i Şerifi

61-68- 61- İçinde dinlenesiniz diye geceyi, göz açıcı bir aydınlık olarak da gündüzü sizin için yaratan Allah'tır. Gerçekten Allah insanlara karşı bir lütuf sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler.

62- İşte Rabbiniz, her şeyin yaratıcısı olan o Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde (haktan) nasıl çevrilirsiniz?

63- İşte Allah'ın âyetlerini inkâr edenler böyle çevriliyorlar.

64- Allah, O'dur ki sizin için yeri bir karargâh, göğü de bir bina yapmıştır. Size şekil vermiş, sonra şekillerinizi güzelleştirmiştir. Hoş nimetlerden size nızık vermiştir. İşte Rabbiniz o Allah'tır. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!

65- Daimî bir hayat sahibi ancak O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. Onun için dini halis kılarak O'na, hep O'na yalvann. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

66- De ki: "Bana Rabbimden apaçık deliller geldiği zaman, ben o sizin Allah'ı bırakıp taptkınlarnıza ibadet etmekten kesinlikle men edildim ve bana âlemlerin Rabbine teslim olman emredildi."

67- "Sizi (önce) bir topraktan, sonra bir damla sudan, sonra bir aleka (embriyo)dan yaratan, sonra sizi bir bebek olarak çıkaran, sonra güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlar olmanız için yaşatıp büyüten O'dur. İcinizden kimi de daha önce vefat ettiriyor. (Bunları Allah) belirli bir süreye ulaşınsınız ve aklınızı kullanasınız diye (böyle yapıyor)."

68- O, hem yaşatır, hem öldürür. O, bir şey yapmak isteyince ona sadece "ol!" der, o şey de hemen oluverir.

Meâl-i Şerifi

69-78-69- Bakmaz mısın şimdi Allah'ın âyetleri hakkında mücadeleye kalkanlara! (Haktan) nasıl döndürülüyorlar?

70- Kitaba ve Resullerimizi gönderdiğimiz şeylere yalan diyenler, artık ilerde bilecekler.

71- O zaman boyunlanınızda halkalar ve zincirler olduğu halde sürükleneceklerdir.

72- Kaynar suda, sonra da ateşte kaynatılacaklardır.

73- Sonra da onlara: "Nerede o ortak koştuğunuz?" denilecek.

74- O Allah'tan başkalan (nerede denilecek). Onlar da diyecekler ki: "Hepsi bizden uzaklaşıp gittiler. Daha doğrusu biz bundan önce hiçbir şeye ibadet etmiyormuşuz." İşte Allah, o kâfirleri böyle şaşırtır.

75- Bunun sebebi şudur: Çünkü siz yeryüzünde haksız yere seviniyor ve güveniyordunuz.

76- İçlerinde ebedî olarak kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Bak ne kötü o kibirlenenlerin yeri?

77- Ey Muhammed! Sen sabret, şüphesiz Allah'ın vaadi haktır, mutlaka gerçekleşecektir. Onlara yaptığın tehdidin bir kısmını sana göstersek de veya seni vefat ettirsek de onlar mutlaka döndürölüp bize getirileceklerdir.

78- Andolsun ki biz senin önünden nice peygamberler göndermişizdir. Onlardan kimini sana anlatmışız, kimini de anlatmamışızdır. Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın bir mucize getiremez. Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir. Batıl bir dava peşinde koşanlar, işte bu noktada hüsrana uğrarlar.

Meâl-i Şerifi

79- Kimine binesiniz, kimini de yyesiniz diye sizin için o yumuşak başlı hayvanları yaratan Allah'tır.

80- Sizin için onlarda daha nice menfaatler vardır. Onların üzerinde gönüllerinizdeki bir arzuya ersersiniz. Hem onlar üzerinde, hem de gemiler üzerinde taşınırsınız.

81- Allah size âyetlerini gösteriyor. Şimdi Allah'ın âyetlerinin hangisini inkâr edersiniz?

82-Daha yeryüzünde gezip de bir bakmazlar mı? Kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş? Onlar kendilerinden hem daha çok, hem de kuvvetçe ve yeryüzündeki eserlerinin sağlamlığı bakımından daha çetindiler. Öyle iken o kazandıkları şeyler, kendilerini kurtaramadı.

83- Çünkü onlara peygamberleri, delillerle geldikleri zaman, kendilerinde bulunan ilme güvendiler de o alay ettikleri şey onları kuşatıverdi.

84-O zaman hışmımızı gördüklerinde: "Allah'ın birliğine inandık ve O'na şirik koştuğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler.

85- Ama hışmımızı gördükleri zamanki imanları kendilerine fayda verecek değildi. Allah'ın, kulları hakkındaki geçce gelen kanunu budur. İşte kâfirler bu noktada hüsrana düştüler.

79-85- "Onlardan kimine binesiniz diye o yumuşak başlı hayvanları sizin için yaratan Allah'tır." Bu beyan ve nimeti hatırlatma, özellikle yolculuğa teşvik için bir giriştir ki aşağıda 82. âyette "Yeryüzünde gezip de bir bakmazlar mı" hatırlatması buna bir tefiri olmaktadır. Peygamberleri kendilerine delillerle geldikleri zaman onları ilim adına kendilerinde bulunana güvendiler. Sanatlarına, felsefelerine güvenerek peygamberlerin mucizelerini, haber verdikleri açık âyetleri tanımamak istediler ki bunlar her zaman vardır.

FUSSİLET SURESİ

1-4- Âyetleri "tafsil olunmuş" hem lafzı itibarıyla fâsılalan ve sürelerinin başları ve sonları ayırt edilmiş, hem de mânâsı itibarıyla vaad ve tehdit, kıssalar ve ahkâm ve diğer kısımlara ayrılarak açıklanmış ve izah olunmuştur. (Hud Sûresi'nin başındaki Hud, 11/1 âyetinin tefsirine bkz.) "Kalblerimiz örtüler içinde..." Bunu söyleyenler Ebu Cehil ile yanından bulunan Kureys'ten bir topluluktu. Hz. Ömer'den rivayet olunmuştur ki Kureys Resulullah'a doğru bakmışlardı. Resulullah onlara "Sizi İslâm'a gelip de Araplara efendilik etmekten alıkoyn nedir?" buyurdu. Dediler ki: "Ya Muhammed, biz senin söyledikini anlamıyoruz, işitmiyoruz, kalplerimizde gıllıf var". Ebu Cehil de tuttu kendisiyle Resulullah'ın arasına bir perde çekip ya Muhammed dedi.

5-8- "Kalplerimiz senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde, kulaklarımızda da bir ağırlık var ve seninle bizim aramızdan bir perde çekilmiştir" dedi. dedi. Fakat ertesi gün onlardan yetmiş kişi Resulullah'a gelip "Ya Muhammed bize İslâm'ı anlat" dediler, arzedit anlatınca İslâm'a girdiler. Resulullah gülümseyip "Elhamdülillah, dün benim davetime karşı kalplerinizde gıllıf, kabuk olduğunuz, kulaklarınızda ağırlık bulunduğunu söylüyordunuz, bugün müslüman oldunuz" buyurdu. "Ya Resulallah, biz dün yalan söylemişiz, öyle olsa idi asla hidayet bulamazdık" dediler.

Meâl-i Şerifi

9- De ki: "Siz yeri iki günde yaratanı gerçekten inkâr edip duracak mısınız? Bir de O'na eşler koşuyorsunuz ha? O bütün âlemlerin Rabbidir."

10-O, yerin üstünde sabit dağlar yarattı. Orada bereketler meydana getirdi. Orada araştırıp soranlar için rızıkları tam dört günde belli bir seviyede takdir edip, düzene koydu.

11- Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yerküreye: "İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin." dedi. Her ikisi de: "İsteyerek geldik" dediler.

12- Böylece Allah onları iki günde yedi gök olmak üzere yerine koydu. Her göge kendi işini bildirdi. Biz en yakın göğü kandillerle süsledik ve koruduk. İşte bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdirdir.

13-Eğer onlar, yine yüz çevirirlerse de ki: "Ben sizi Âd ve Semud'un başına gelen yıldırıma benzer bir yıldırıma karşı uyardım."

14- Onlara Allah'tan başkasına kulluk etmeyin diye önlerinden ve arkalarından peygamberler geldiği zaman: "Eğer Rabbimiz dileseydi mutlaka melekler indirirdi. Biz sizin tebliğ için gönderildiğiniz şeylere inanmayız." dediler.

15- Âd kavmine gelince onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar ve: "Bizden daha kuvvetli kim vardır?" dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı.

16-Bu yüzden biz de onlara dünya hayatında rezillik azabını tattırmak için o uğursuz günlerde dondurucu bir kasırga gönderdik. Ahiret azabı is. Fakat onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler. Bunun üzerine kazandıkları kötülük yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarpıverdi.

18- Biz iman edenleri ve kötülükten sakınanları ise kurtardık.

9- Bu kaydında iki ihtimal vardır. Birisi "Yarattı" fiiline bağlı olarak mef'ulün fih olmak, ikincisi zarf-ı müstekar olarak "arz" kelimesinden "Hal-i mukaddere" olmaıtr. Birinci cümle analizine göre mânâ, yeryüzünü iki günde yarattı demek olur. Yeryüzü yaratılırken henüz bildiğimiz "gün" bulunmayacağından "yevm" (gün) mutlak zaman, mânâsına, yani iki nöbette demek olur ki Allah en iyisini bilir. Birisi "Göklerle yer bitişik halde iken, bizim onları birbirinden yapıp ayırdığımızı... görmediler mi?" (Enbiya, 21/30) ifadesi gereğince, yeryüzünün gökten, ayrıldığı gün, birisi de "O yeri uzatıp döşeyendir." (Ra'd, 13/3) buyurulduğu üzere, yeryüzünün "medd" olunduğu, yani yerkürenin kabuğunun kaymak halinde döşenmeye başladığı gündür. İkinci tahlile göre, mânâ yerküreyi iki günde olmak üzere yarattı demek olur. Bu şekilde yerkürenin kaç günde yaratıldığı söylenmiş olmayarak yaratıldıktan sonra iki gün içinde bulunması hali anlatılmış olur ki, bu da bir seneyi ikiye bölen iki gün dönümü nöbetidir. Çünkü yeryüzü bu iki zaman içinde deveran etmek, dönmek üzere yaratılmıştır.

10- Hem onda üstünden baskılar yaptı; dağlar, yeryüzünün kabuğunu tabanına çiviler gibi kazıklar. Bu "vav", istinafiyedir, fiiline atf değildir, çünkü fasıl vardır. Ve onda bereketler meydana getirdi. Yeryüzünde hayır ve hayrata elverişli şeyler, sular madenler, doğma ve gelişme kuvvetleriyle bitkiler ve hayvanlar gibi feyiz ve bereket kaynaklarını yetiştirdi. Ve ona azıklarını da takdir buyurdu, yani bitkilerin ve hayvanların yaşamak için muhtaç oldukları yağmur ve diğer taslatı da miktar ve sayılarıyla tayin buyurup yeryüzünde biçimine koydu. Dört gün içinde, yani bütün bunları dört gün içinde yaptı. Yahut dört gün içinde olarak yaptı. Önceki "iki"de içinde dahil olmak üzere, "dört" ki, bunda da gösterdiğimiz şekilde öbürleri gibi iki mânâ vardır. Birisi, madenlerin ve dağların yaratılması nöbeti, biri de bitkilerin ve hayvanların yaratılması nöbeti ki iki önceki ile dört gün. Birisi de dan hal olmasdır ki, dört mevsimi göstermiş olur, bu şekilde önceki iki burada dahil olmuş bulunur. Benim aciz anlayışıma göre burada bu mânâ, öbüründen daha ön plânda, ifadenin akışına daha uygundur. Çünkü yeryüzünün bereketleri ve nızıkları her sene bu dört mevsim içinde yetişir. Sayısı ve miktar ile biçimini bunlar içinde alır, bu sebepten dolayı nın, ve fiillerine bağlanması daha ayrı mânâyı ifade edebilir. Ve bu mânâca şu kayıta da açık olur. Bütün araştıranlar için eşit olmak üzere dört gün, çünkü her yerde nızık isteyenlerin hepsinin nızkı bu dört mevsim içinde yetişir, nızıkları eşit olmazsa da günler eşittir. Dört mevsim hepsi için dörtlür. Burada ye müteallik (bağlı) olmaması ve meseleyi soranlar mânâsına olması da

düşünülebilir.

Bu dört günü, önceki "iki"ye ekleyerek, toplamı "altı" olmak üzere tefsir emeyi uygun görmüyorlar, çünkü bu şekilde gökyüzünün zikrolunacak iki günüyle günlerin toplamı sekize ulaşıyor. Oysa birçok âyetlerde "O gökleri ve yeri altı günde yarattı." (A'raf, 7/54) buyurulmuş olmakla bu günler, o altı günün beyanı olduğuna göre o sayıyı aşmamak gerekir.

(Bu nokta için A'raf Sûresi'ndeki "Şüphesiz ki Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra (emri) Arş üzerinde hükümrân olan Allah'tır." (A'raf, 7/54) âyetine bkz.)

11- Sonra "sema"ya (göğe) doğru doğruldu, yani ilâhî inayetini, ilgisini dosdoğru göğe yöneltti. Kelimesi ile kullanıldığı zaman "istikamet almak", "dosdoğru yönelmek" mânâsıdır ki, yüce Allah hakkında doğrudan doğruya "irade" ile tefsir olunur. Yani ilâhî inayetini, iradesini göğe doğru yöneltti. O bir duman halinde idi. İrade buyurdu da ona ve yeryüzüne dedi ki ikiniz de ister istemez gelin. İkiniz birden emrime boyun eğin, huyunuza gerek uygun olsun, gerek olmasın, yahut ikiniz de vücuda gelin, yoktan var olun.

Dediler ki ikimiz de isteyerek geldik. Buradaki yi, Râzî ve Kâdî Beydâvî gibi tefsir bilginlerinin bir kısmı "zamanı" değil, "rûbî terahî" (sonralık) ile anlaşılar, yani göğün yaratılışı, yeryüzünün yaratılışından önce olup, yalnız burada yeryüzünün yaratılmasını beyandan sonra açıklanmıştır. Bu şekilde demek, "vücuda gelin" (var olun) mânâsına gelen "tekin"den ibarettir. "Dühan" (Buhar) da ilk maddenin yaratıldığı haldir. İlk önce, ilk madde yaratılmış ve onda henüz bir ışık olmadığı, karanlık bir halde bulunduğu veyahut madde tabiatı esas itibarıyla karanlık bulunduğu için "duhan" denilmiştir. Bu güzel bir mânâdır. Fakat cümlesinin hal cümlesi olarak, ya, bitişmesi ve emrinden önce olması gerekeceğine göre, bu tefsirin maddenin "kідem"ini (ezeli oluşunu) ifade etmek gibi, bir kusur ve lekesi vardır. Buna karşılık çoğu tefsir bilginleri ise nin "terahisi" (sonralığı)nın zamanı olduğu kanaatine varmışlar ve yeryüzünün ilk yaratılışı gökyüzünden önce olup, ancak "Bundan sonra da yeri yayıp döşedi." (Naziat, 79/30) âyetinin ifadesince döşenmesinin sonra olduğunu söylemişlerdir. Acizane ben de bunu cumhurun üslubu üzere anlayamay tercih ediyorum. Şu kadar ki gökten murad, "Biz gökten de şu indirдик." (Lokman, 31/10) âyetinde olduğu gibi, yeryüzünün yukarısı, hava tarafı demek olduğu kanaatine varıyorum. Bu şekilde "Sonra göğe doğru doğruldu" âyeti yukarıdaki ya atfedilmiş olarak şöyle demek olur: İlk kez yeryüzünü yarattıktan sonra doğrudan doğruya yukarısını yaratmayı irade buyurdu, bir duman olarak. Demek ki yeryüzü ilk yaratılışında ilkin gökten ayrıldığı sırada ateş halinde idi, sonra bu ateşten onun yukarısına doğru seması olarak duman halinde gazlar püskürüyordu. Bu halde bu duman halindeki göğe ve yeryüzüne

"İkiniz de ister istemez gelin. Tabiatınıza uygun gelse de gelseme de ikiniz birlikte, birbirinize uyarak, bir nizam üzere hareket edin" dedi. Bütün gökyüzü içinde, yeryüzünün ve havasının birlikte hareket etmesinin emreyledi. "İkimiz de isteyerek geldik" dediler. Bazılar bu emri ve isteyerek boyun eğmeyi suuri mânâda anlamak istemişlerse de mutlak emre uyma ve boyun eğme mânâsına olması daha ağır basmaktadır. Yani verilen emirde, icra edilen tesirde her biri tabiatındakişın aksine bir fill ve harekete dahi sevkedilseler, onlar onun kabulünü bir tabiat, bir huy edinmişlerdir. Onun için hareket ve hareketlilik gibi çeşitli tabiatla tesirleri tabii gibi kabul ederler. İlâhî emre karşı hiçbir muhalefetleri meydana gelmez. Onun için "atalet" kanunu denilen bu boyun eğme ve kabiliyet ile bütün gök cisimlerinin ve yeryüzü cisimlerinin olayları tabii imiş gibi açıklanabilir. Burada eserden olmak üzere şöyle bir (söz) de naklederler: Denilmiş ki gökler ve yeryüzü yaratılmadan arş su üzerinde idi, sudaki sıcaklıktan bir kaymak ve bir duman çıktı, kaymak suyun yüzünde kaldı, ondan kuraklığı yarattı ve ondan yeryüzünü meydana getirdi. Duman da yukarı yükseldi, ondan da gökyüzünü yarattı. Fahrü'r-Râzî der ki: Bu hikaye Kur'an'da yoktur. Yahudilerin Tevrat dediği kitabın başında vardır. Bir delil delalet ederse kabul olunabilir. Zemaşef'î garip bir fıkra daha nakleder de kuraktan bir yeryüzü yaptı, sonra da onu ayırdı, iki yeryüzü yaptı der. Aynlan bu iki yeryüzü nedir? Ya yeryüzünden ayın ayrılması olacak, yahut da Amerika'nın ayrılması olacaktır.

12- Şimdi asıl, göklere geçilerek buyuruluyor ki Kısacası onları iki günde sağlamlı yedi göğe tamamladı. Bu iki günün birisi yeryüzünün de yaratılmasından önceki ilk maddenin yaratılması, birisi de cisimlerin teşekkülü günleridir ki A'riki günün birisi yeryüzünün de yaratılmasından önceki ilk maddenin yaratılması, birisi de cisimlerin teşekkülü günleridir ki A'raf Sûresi'nde beyan olunduğu üzere altı günden ikisini teşkil eder. Yahut birisi yerin yaratılmasından önce, birisi de yerin yaratılmasından sonradır. Çünkü Ay, Zühre (Venüs) ve Utarid (Merkür) gibi bazı gök cisimlerinin yaratılması, yeryüzünün yaratılmasından sonradır. Buna göre dedi, nin takip mânâsı da saklı kalmış olur. (Bakara Sûresi'nde "Onları yedi gök halinde düzenledi." Bakara, 2/29 âyetinin tefsirine bkz.) Benim acizane fikrime göre, bu iki gün, göklerden hâl-i mukaddere olmak üzere birisinin dünya, birisinin ahiret olması da muhtemeldir. Bunları böyle sağlama yaptı ve tamamladı. Her gökte ona atı emri de vahyetti. Her "sema"nın meleklerinin orada cereyan edecek işlerin emrini de telkin buyurdu ki bu da "tamamlama" cümlesindendir. Bütün bunların yolda ortaya çıkmasından ve tamamlanmasından yüce Yaratıcının kudretinin delilleri tecelli edip ortaya çıktığı için bu noktada "gıyab"dan (üçgüncü tekil şahıs) "tekellüm"e, (birinci şahsa) dönüldüğü ki ve dünya göğünü misbahlar, yani parlak kandillerle donattık, süsledik. "En yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik." (Saffât, 37/6) . Hem de korunmuş kıldık. Şeytanlar yavaşamazlar. İşte o, o azîz ve her şeyi bilen Allah'ın takdirdir.

13- Siz onu hep inkâr mı edip duracasınız, de. Yine yüz çevirir aldırırmazlarsa, o zaman de ki size bir yıldırım tehlikesi haberi veriyorum. Yani yıldırım gibi bir çarşıta helak edecek şiddetli bir azap "Âd ve Semud'un uğradığı yıldırım gibi". Delailü'n-Nübüvve'de Beyhak ve İbnü Asâkir Cabir b. Abdullah'tan rivayet ederler. O demiştir ki: Ebu Cehil ile Kureys'in ileri gelenlerinden bir topluluk şöyle dediler: "Muhammed'in işi bizi şüpheye düşürdü, sihir, kehanet, falbakıcılık ve sihir bilen bir adam arasanız, onunla konuşsa da bize onun durumunu bir anlatsa." dediler. Bunun üzerine Utbe b. Rebia: "Ben vallahi şiiri, fal bakmayı, sihri dinlemişim, ona dair bir ilim edinmişimdir. Eğer öyle ise Muhammed bana gizli kalmaz." dedi ve vardı: "Ya Muhammed, sen mi daha hayırlısın, Haşim mi; sen mi hayırlısın, Abdulmüttalib mi?" dedi. Resulullah cevap vermedi. "Ya sen bizim ilâhînamızı kötülüyor, atalanımızı sapık olarak gösteriyorsun, eğer başkanlık senin olsun istiyorsan bayraklarımızı sana dikelim ve eğer mal istiyorsan sana mallarımızdan senin ve arkandakilerin ihtiyaçlarını giderecek mal toplayalım ve eğer kadın ihtiyacın varsa Kureys kızlarından beğeneceğin on tanesini seninle evlendirelim." dedi. Resulullah susuyor söylemiyordu. Utbe sözünü bitirdiği zaman, Resulullah (s.a.v.) "Bismillahirrahmanirrahim" deyip, diye okudu. "Bunun üzerine yine başlarını çevirirlerse o zaman de ki: Size Âd ve Semud yıldırım gibi bir yıldırım haberi veriyorum." âyetine gelince, Utbe hemen Resulullah (s.a.v.)'ın mübarek ağızlarını tuttu "Rahime" yemin vererek vazgeçmesini rica etti. Kureys'e çıkmadı, birkaç gün görünmeyince Ebu Cehil "Ey Kureys topluluğu!" dedi. "Utbe neden görünmüyor? Zannederim Muhammed'e saptı, galiba onun yemeyi hoşuna gitti, bu mutlak ihtiyacından olmalı, kalkın gidelim bakalım" dedi. Vardılar. Ebu Cehil "Ey Utbe" dedi. "Sen Muhammed'e saptın o galiba hoşuna gitti, bir ihtiyacın varsa seni Muhammed'e muhtaç etmeyecek mal toplayabiliriz." Bunun üzerine Utbe kızdı ve bundan sonra Muhammed'e ebediyen bir şey söylemeyeceğine billahi diyerek yemin etti dedi ki: "Bilirsiniz, ben Kureys'in malca en zenginiyim, fakat ben ona vardım." diye hikayeyi anlattı. "Bana" dedi, "bir şey ile cevap verdi ki: Vallahi o sihir değil, şiir de değil, fal bakıcılık da değildir" O, okudu: âyetine gelince, ben âzını tuttum ve Rahim'e yemin verdim, bunun üzerine kesti. Vallahi bilirsiniz ki Muhammed bir şey söylediği zaman yalan çıkmaz, onun için başınıza bir azap inmesinden korktum."

14-18- Önlerinden ve arkalarından, yani her taraflarından geldiler ve her yönden her şekilde çalıştılar, uğraştılar yahut ilerisini gerisini, geçmişle geleceği anlattılar,

korkuttular, uyandı bulundular. "Sarsar" rüzgan, soğğunun şiddetinden yakıp kavuran veya gürültüsü çok olan fırtına uğursuz günlerde, müneccimler buradan bazı günlerin uğursuz olduğuna delil getirmişlerdir. Fakat kelam bilginleri demişlerdir ki günlerin "uğurluluk" ve "uğursuz"lukla nitelenmeleri zatî değil, izafidir. Yani gün bir adama göre uğursuz, diğer bir adama göre de uğurlu olabilir. Elem gören bir adam için uğursuz, nimet gören bir adam için uğurlu olur. Denilir ki bu günler Şubat'ın sonundan "Berdu'l-acüz" (kocaman soğğu) denilen günleri idi. Şevval'in sonunda çarşambadan çarşambaya olduğu da rivayet edilmiştir.

Meâl-i Şerifi

19- O gün Allah'ın düşmanları cehennem ateşine sürülmek üzere hep bir araya toplanırlar.

20- Nihayet oraya vardıkları zaman kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları şeyler hakkında onların aleyhinde şahitlik ederler.

21- Onlar derilerine: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Derileri de "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu, sizi ilk defa yaratan O'dur ve siz yine O'na döndürülmüyorsunuz" derler.

22- Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden korkarak kötülükten sakınmıyordunuz. Fakat yaptıklarınızdan birçokunu Allah'ın bilmeyeceğini zannediyordunuz.

23- İşte Rabbiniz hakkında beslediğiniz bu zannınız sizi helak etti de zarara uğrayanlardan oldunuz.

24- Şimdi eğer dayanabilirlerse onların yeri ateştir. Yok eğer hoşnutluğa dönmek isterlerse bile artık onlar hoşnut edileceklerden değildirler.

25- Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik de onlar kendilerine önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini güzel gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip, geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki, azab sözü onlar için de hak oldu. Doğrusu onların hepsi de kendilerine yazık etmişlerdir.

19- Kulakları, gözleri ve derileri aleyhlerine şahitlik ederler. Kendilerinin duyu, idrak, kavrama ve ezberleme araçları olan organları ve âletleri şahitlik ederler ki değişikliklerinin en dehşetli ve korkunç safhalarından biridir. Kâdî Beydâvî şöyle diyor: Allah'ın onları konuşturması ile veya üzerlerinde kazançlarını gösterecek birtakım eserler, izler ortaya çıkmasıyla ki, bu şekilde lisan-ı hâl (durumlarının dili) ile söylemiş olurlar. Fakat biraz sonra "Bizi her şeyi söyleten Allah şöyle söyletti" diye açıkça ifade edilecektir. Hadiste yer almıştır ki "İnsanda ilk söyleyen fahz-i yûsra sol oyluktur, sonra organlar söyler." Bunun üzerine kahrolası der, ben seni savunuyorum.

20-25- Ve işte bu sizin Rabbinize karşı beslediğiniz zannınızdır ki sizi helak etti. Bu zann Allah hakkında yanlış olan kötü zandır ki helak edicidir. Demişlerdir ki "Zann iki çeşittir. Biri kurtarıcı, biri de helak edicidir." "Ben kulumun hakkımda beslediği zanna göre olurum." kudsi hadisinin mânâsını yanlış anlamamalıdır. Hasan Basri hazretleri bu âyeti okumuş da demiştir ki: İnsanların amelleri Rablerine karşı besledikleri zanna göre dir. Mümin Allah'a güzel zan besler, güzel amel yapar, kâfir ve münafık da kötü zanda bulunur, kötü amel yapar. Artık onlar arzularına erdirilecek, döndürülecek değillerdir. Bir hadis-i şerifte, "Öldükten sonra geri çevrilecek yoktur" buyurulmuştur. Ve onlara birtakım arkadaşlar takdir ettik, sandırık. Şeytanlardan kendilerine yakın olup yavaşan birtakım arkadaşlar ki, kabuğunun yumurtayı sarması gibi onları sarmışlar, başlarına dolanmışlardır. Çünkü "Kim o çok esirgeyici (Allah)'nin zikrinden göz yumarsa, baş ona şeytani musallat ederiz. Artık bu onun (ayrılmaz) bir arkadaşdır." (Zuhruf, 43/36) buyurulmuştur. Ve üzerlerine o söz, hak oldu. O söz, azab kelimesi, yani Hak Teâlâ'nın İblis'e şu sözüdür: "İşte bu doğru. Ben şu gerçeği söyleyeyim: Andolsun cehennemî senden ve onları sana tabi olanlardan, topunuzdan tika başa dolduracağım." (Sâd, 38/84-85).

Meâl-i Şerifi

26- İnkâr edenler: "Bu Kur'an'ın dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki üstün gelirsiniz" dediler.

27- Biz mutlaka inkâr edenlere şiddetli bir azab tattıracağız. Ve onlara yaptıkları amellerin en kötüsünün cezasını vereceğiz.

28- İşte Allah'ın düşmanlarının cezası ateştir. Âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerinin cezası olarak, onlar için orada ebedî olarak kalacakları cehennem yurdu vardır.

29- İnkâr edenler: "Ey Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi doğru yoldan saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım, böylece cehennemin en altında kalanlardan olsunlar." diyeceklerdir.

30- "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra da doğrulukta devam edenlere gelince, onların üzerine melekler iner ve derler ki: "Korkmayın, üzülmeyin, size vaad edilen cennetle sevinin."

31- "Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarıңызız. Cennette sizin için canınızı çektiği ve istediğiniz her şey vardır."

32- Bunlar çok bağışlayıcı ve çok merhametli olan Allah tarafından bir ağırlamadır.

26-29- Bir de dedi ki o inkâr edenler: Şu Kur'an'ı dinlemeyin ve onun hakkında yaygara, gürültü yapın. Rivayet olduğuna göre Resulullah (s.a.v.) Mekke'de iken yüksek sesle Kur'an okuduğu zaman müşrikler etraftan dinleyen insanları kovar, dağıtırlar; dinlemeyin şu Kur'an'ı ve asılsız yaygara, gürültü yapın derler ve ıslık çalar gürültü ederlerdi.

30-Cenab-ı Allah kâfirlere olan tehdit ve uyandan sonra müminlere vaad ve müjde ile buyuruyor ki: Onlar ki Rabbimiz Allah'ı derler, sonra istikamet üzere bulundular, doğru gittiler, yani Allah'ın birlik ve Rablîğini tasdik ve ikrar edip şirke dönmeksiniz o ıkrarda sabit olarak gereğince gittiler. Kessağ tefsirinde denilir ki: Âyet metnindeki "sonra" istikametnin mertebede ıkrardan terahisi (sonralığı) ve onun üzerine üstünlüğü dolayısıyladır. Çünkü bütün mesele istikamettedir." "Müminler ancak o kimselerdir ki Allah'a ve Resulüne iman ettikten sonra şüpheye sapmayıp..." (Hucurat, 49/15) ifadesi de bunun benzeridir. Mânâ: "Sonra o ikrar ve gereği üzerinde sebat ettiler" demektir. Hz. Ebu Bekir'den bir rivayette: "Sözde doğru yolda oldukları gibi fiilde de doğru yolda oldular." Diğer bir rivayette de yine Ebu Bekir Siddık (r.a.) bu âyeti okuyup "Ne dersiniz?" dedi. "Günah işlemediler" dediler. "Pek zor ihtimalde tefsir ettiniz, ibadeti yapıp arkanın putlara dönmедiler" dedi. Hz. Ömer (r.a.) bir hutbesinde bu âyeti tefsir edip demiştir ki: "Allah'a itaatte istikamet yaptılar, tükiler gibi hilekarlığa sapmadılar." Hz. Osman (r.a.)dan, "Amelde ihlas yaptılar." Hz. Ali (k.v.)den: "Farzları eda ettiler." Süfyan-ı Sevri'den: "Dediklerine uygun amel ettiler." Rebi'i b. Ene'tten: "Allah'ın masivasından (Allah'tan başka her şeyden) yüz çevirdiler." Süfyan b. Abdillahi's-Sakaffi (r.a.) hazretleri de demiştir ki: "Ya Resulallah! Bana tutunacağım bir iş haber ver." dedim. Resulullah buyurdu ki "Rabbim Allah de, sonra da, dosdoğru ol." Bunun üzerine, "Benim hakkımda en korkacağım şey nedir?" dedim. Resulullah (s.a.v.) kendi dilini tutup "İşte bu" buyurdu. Üzerlerine peyderpey Allah'ın elçileri melekler iner. Kâfirlere şeytanlar arkadaş olduğu gibi, bunlara da melekler iner. Mücahid ve Süddî demişlerdir ki: Ölüm anında; Mukatıl: Yeniden dirilme anında; bazıları da hem ölüm, hem kabir, hem yeniden dirilme anında demişler. Bununla birlikte âyet mutlakdır. Dünyada hayatın her anında da uyar. filli Hem "müzari" kipi olmakla, "istimrar" süreklilik, hem "tefe'ul" kalıbından olmakla tekellül (kendini zorlama) ve tevali (peşi peşine olma) ifade eder. Özellikle biraz sonra hem dünya ve hem ahiret açıkça belirtilecektir. Yani sürekli olarak iner iner dururlar. Şöyle

diye korkmayın, gelecekten endişe etmeyin, hüznülü de olmayın, yani geçmişe de merak etmeyin. Çünkü "Haberiniz olsun ki Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir." (Yunus, 10/62). Vaad olunup durduğunuz cennet ile müjdelenin, neşelenin,

31- biz sizin evliyanız, dostlannız, hem dünyada, hem ahirette. Bu kayıt gösterir ki meleklerin ilâhî kelam olduğu kanaatine varmışlardır ki "Allah iman edenlerin yardımcısıdır." (Bakara, 2/257) gibi "veliyülemir" (işlerini üstlenen), "veliyünnimet" (nimet veren), koruyucu ve muhafaza eden demek olur. Fakat açık olan ihtimal bu sözün meleklerin sözlerinden olmasıdır. Cennet ile sevinecek ne var dersiniz, Orada size canlannız ne arzu ederse var, hem orada size ne isterseniz var, yani her neye gelsin dersiniz hemen gelir.

32- Bir ağırlama, yani konukluk, ikramiye olarak çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici Allah'tan. Mutluluk mertebeleri tam ve tamüstü olmak üzere ikidir. Tam mutluluk zatında çokmümmel olacak üstün nitelik kazanmaktır. Bu dereceyi geçip de noksanları mükemmelliğe erdirmek için çalışmak da tamüstüdür. Birinciyi işaret etmek üzere "Rabbimiz Allah deyip sonra istikamet edenler..." buyurulduğu gibi, ikinciyi anlatmak üzere de buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

33- Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve: "Ben gerçekten müslümanlarımdır" diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?

34- Hem iyilik de bir değildir, kötülük de. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. O zaman seninle kendi arasında bir düşmanlık olan kişinin, sanki samimi bir dost gibi olduğunu görürsün.

35- Bu olgunluğa ancak sabredenler kavuşturulur, buna ancak hayırdan büyük bir pay sahibi olan kavuşturulur.

36- Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü O her şeyi işitir ve bilir.

37- Gece ile gündüz ve güneş ile ay Allah'ın kudretinin delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer sadece Allah'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin.

38- Eğer onlar büyüklük tasarlarsa bilinsin ki, Rabbinin yanındaki melekler gece gündüz O'nu tesbih ederler ve hiç usanmazlar.

39- Senin yeryüzünü boynu bükük, kupkuru görmene Allah'ın kudretinin delillerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman tیتreşir ve kabarrı. Şüphesiz ki ona hayat veren Allah mutlaka ölüleri de diriltir. Doğrusu O'nun her şeyi gücü yeter.

40- Âyetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılmayı inkâr aapanlar bize gizli kalmazlar. O halde ateşe atılacak olan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güven içinde gelecek olan mı? İstedığınızı yapın. Şüphesiz ki Allah, yaptığınız şeyleri hakkıyla görür.

41- Kur'an kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çeceklerdir. O gerçekten çok değerli bir kitaptır.

42- Ona ne önünden, ne de ardından batıl gelemmez. O hüküm ve hikmet sahibi, ölümlüye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.

43- Ey Muhammed! Sana senden önceki peygamberlere söylenenden başka bir şey söylenmiyor. Şüphesiz ki senin Rabbin hem mağfiret sahibidir hem de acı verecek bir azap sahibidir.

44- Eğer biz onu yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık onlar mutlaka: "Bu kitabın âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Arap bir peygambere yabancı dil, öyle mi?" derlerdi. Sen de ki: "O, iman edenler için bir hidayet ve şifadır." İman etmeyenlerin kulaklarında ise bir ağırlık vardır. Kur'an onlara göre bir körlüktür. Sanki onlar uzak bir yerden çağırılıyorlar (da duymuyorlar).

33- Ve kimdir o kimseden daha güzel sözlü ki, yani sözü ve görüşü o kimseden daha güzel hiçbir kimse olamaz ki, Ben şüphesiz müslümanlarımdım deyip, yani ihlas ile Allah'a yüz tutup, İslâm yoluna seve seve girip hayır ve düzeltmeye çalışarak Allah'a davet etmekteyim. Sürenin başında geçtiği üzere "Kalplerimiz senin bizi çağırdığın şeylerden örtüler içinde." (Secde, 41/5) diyen kâfirlerin sözlerine karşı ne güzel bir cevaptır. Allah'a davet peygamberlerin ve peygamber varisleri olan emirşahin gittikleri yoldur. "De ki: 'İşte bu benim yolumdur. Ben Allah'a bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de, bana tabi olanlar da böyleyiz." (Yunus, 12/108) buyurulduğu gibi, bu âyet de başta peygamber olmak üzere onun izinden giden ve basiret ile Allah'a davet edenlerin hepsini kapsamaktadır. Bu sebepledir ki İbnü Abbas'tan bir rivayette bunun Resulullah hakkında, bir rivayette de ashabı hakkında nazil olduğu nakledilmiş, Hz. Aişe'den de müezzinler hakkında nazil olduğu rivayet olmuştur. Bununla birlikte nüzul sebebi özel olsa bile, bu niteliklerle vasıflı bulunan, yani İslâm'a inanan samimi bir tevhidçi ve hayra, düzelme etkeni olarak Allah'a davet eden, her davetçinin bu kavrama dahil olduğunda şüphe yoktur. Sürenin Mekki, yani Mekke işgali olması, ezanın ise Medine'de meşru bulunması dolayısıyla müezzinler hakkında indirdi rivayetini, hükümler onlara da şümüli, yani onları da kapsaması mânâsına anlamak gerekir. Ezanın da en güzel sözlerden olduğu söz götürmez. Demek olur ki Allah'a davet yalnız imana davet etmek demek değildir. Müminleri amel etmeye davet etmek de bu mânâyâ dahildir. Bundan dolayı Allah'a davet, tevhid ve itaatine davet demektir ki, bunun neticesi de Allah'a kavuşmaya davete varır. Kısacası Allah'a davet en güzel sözdür, ancak böyle olması iki şart ile şartlıdır. Birisi o davet yalnız kuru bir laftan ibaret kalmamalı, durumu sözüne aykırı olmamalı, sözü ile birlikte salih ameli de olmalıdır. Yani önce kendini düzeltmeli, kendisi ilâhî ahlak ile ahlaklanmalı, başkalarını davete layık ve sözüne kendi fili şahid olacak şekilde çalışarak, güzel iş yaparak davet etmeli ki, basiret üzere bulunmak ve icabında kılıca sanılmak bu salih ameldendir. Birisi de İslâm'dır. Davetçi müslümanlardan olmalı, davetine hiç şirk karıştırmayarak "Rabbimiz Allah deyip sonra istikametle giden" samimi müslümanlardan bulunmalıdır. İslâm olmayınca amelate tam müslümanlıktan uzak ve Allah'a davet edilmiş olmaz. Ebu Hayyan Bahr'da der ki: "Zeyd b. Ali "Allah'a kılığa davet eden..." demiştir. Kendisini Emevî hükümdarlarından bazı zalimlere karşı kılığa ayaklanmaya sevkeden de bu olsa gerektir. Adı geçen Zeyd Allah'ın kitabını bilirdi. Hişam b. Abdülmelik'in hapsinde iken kendisinin not tutanlara açıklaması olduğu tefsirinden bir kısmını gördüm ki, ilimde ve Arap kelamı ile delil getirmede çok büyük bir ilmi nasibi vardır. Denilir ki kardeşi Muhammed Bakır ile ikisi tartışıklan münazara ettikleri zaman herkes mürekkep şişelerini alıp topaları, onların ilimlerinin ürünlerini yazarlardı. Allah her ikisine de rahmet etsin ve onlardan razı olsun."

34-Allah'a davetin mertebeleri ve mertebesine göre zahmetleri, çileleri ve yorgunluktan bulunduğundan dolayı da buyuruluyor ki: Bununla birlikte güzelliğe de eşit olmaz, kötülüğe de. Güzellik ile kötülüğe eşit olmak şöyle dursun, her iyilik de bir olmaz, her kötülük de. Hem güzel huyları, iyi amellerin eserlerde ve hükümlerde mertebeleri çeşitlidir; hem de kötülüklerin, kötü huyların mertebeleri çeşitlidir. Mesela kötülüğe karşı kötülükle iyiliğe karşı kötülük bir olmayacağı gibi, iyiliğe karşı iyilikle, kötülüğe karşı iyilik de bir olmaz. Onun için en güzel olan davete karşı yapılan kötülükler, o inkârlar, nankörlükler, eziyetler de kötülüklerin kötüsüdür. Bununla birlikte o kötülüklerin de çeşitli mertebeleri vardır. O halde ne yapmalı? Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker ile Allah'a davet yapılırken kötülüklerin şiddetlenmesine sebep olmayarak en güzel hasene olan muamele ile veya Allah'a davetin en güzel biçimi ile sav. O çeşitli mertebelerdeki kötülüğü savmak için en güzel yol, Allah'a davet yolu; Allah'a davetin en güzel tarzı, İslâm ile birlikte salih amel işleyerek olanı; salih amelin en güzeli de kötülüğe karşı

iyiliktir ki, sadece bağışlamadan, sabırdan daha güzeldir.

O durumda bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse şefkatli bir hisim, akraha gibi olmuştur. Denilmiştir ki nitekim Ebu Süfyan öyle oldu.

35- Ona ise, kötülüğü en güzel iyilikle savmak huynu, karakterine ancak sabredenler, sabır huy edinenerler edilirilir. Çünkü nefsi itikam duygusundan alıkoymak, ancak gerçek sabir ile olur. Ve ona ancak büyük nasip sahibi edilirilir. Ruhî kuvvetlerden ve nefsi faziiletlerden yüksek bir derece ile ilâhî nimetten büyük bir paya erişmiş olan bahtiyar kimseler erişir.

36- Ve şayet seni şeytandan bir dürtme dürtecek olursa ona uyma da şerrinden hemen Allah'a sığın. "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım." deyip Allah'ın korumasını iste. Şüphesiz ki her şeyi işiten ve bilen O'dur. Senin sığınmanı işitir, niyetini ve her halini bilir.

37-39-Allah'a davetin amellerin ve sözlerin en güzellerinden olduğu beyan olunduktan sonra, onun büyüklük ve kudretini en göz kamaştırıcı âyetlerle göstermek üzere buyuruluyor ki: Ve O'nun âyetlerinden, varlık ve kudretinin, ilim ve hikmetinin delillerinden ve âmetlerinden gece ile gündüz. Âlemdeki bu olaylar zamanın akışındaki bu değişiklikler, gösterir ki, yukarıda yaratıldıkları beyan olunan yeryüzü ve seması ile bu âlem bir kararda, bir tabiatta durup kalmaz, ândan âna, halden hale değişir, bugünü yarı izler; bu şekilde bütün bu değişiklikler yaratıcısının yaratmasını ve kudretini ve bu dünyanın bir ahireti bulunduğunu gösterir. Gaflet etmemek gerekir ki gece ile gündüzün bu hatırlatılmasında mağrurlara bir korkutma ve uyarı, kederli ve üzgünlere bir teselli vardır.

Böyle gece ile gündüz O'nun âyetlerinden olduğu gibi, ve güneşle ay da, biri gündüz sultanı olan ışık, biri de gece sultanı olan nur, ikisi de yüce Allah'ın sanat ve kudretinin, dünya semasını süsleyen en güzel tecellilerindendir. Gece ile gündüz karşılık güneş ile ayın birbirine ters bir tertip içinde ifade edilmesinde birkaç fayda vardır. Birincisi: Güneşin gündüzde bitişik olmasını korumak. İkincisi: Güneşin aya göre, asıl olduğuna işaret etmek. Üçüncüsü: Geceden gündüz geçtiği gibi, gündüzden de geceye olan değişimi vurgulamak. Dördüncüsü de leylü nehar (gecegündüz) ile şems ve kamer (güneş ve ay) arasında "râ" harfinde bir denge hoşluğu vermektir. Güneş ve ayın bu tecellilerinden dolayı ne güneş, ne de aya secde etmeyin. Çünkü onlar da sizin gibi yaratıklardır. Bütün onun yaratmış olan Allah'a secde edin. Eğer siz gerçekten O'na ibadet edeceksiniz, başkasına secde etmezsiniz, çünkü secde ibadetine en özeldir. fiilinde zamiri Zemaheşer'nin ifadesine göre, "...." âyetler te'vili ile gece ve gündüzün, güneş ve ayın yerine geçmek üzere müennes ve çoğul getirilmiştir. Bununla birlikte "Hepsi de birer yörengede yüzerler." (Yâsin, 36/40) gibi, güneş ve ayla birlikte bütün yıldızların yerine kullanılmış olması da düşünülebilir. İmam Şafî'ye göre, secde bu âyetinde yapılır. Fakat İmam Azam Ebu Hanife Hazretlerine göre ikinci âyetin sonunda (41/38) de yapılmalıdır. Çünkü söz orada tamam oluyor. İbnü Abbas, İbnü Ömer, Ebu Vâil ve Bekir b. Abdullah da bu kanaate varmışlardır. Mesruk, Sülemî, Nehaî, Ebu Salih ve İbnü Sîrin'den de böyle nakl olunmuştur.

Yine âlemin değişikliklerine işarette buyuruluyor ki ve onun âyetlerindendir ki sen yeryüzünü boyun eğmiş görürsün. Boynu bükük bir zelim gibi kuraklıktan çökmüş, perişan bir hale düşmüştür. Yeryüzünün hüsrân ve kuraklık halindeki perişanlığı, zillette düşmüş bir kimsenin boynunu büküğü huşu, yani perişan halinde benzetilmiştir. Bu benzetme bir taraftan secde etmek istemeyen kibirli kimselerin nihayet toprak olup zelim olduklarını hatırlattığı gibi, bir taraftan da alçak gönüllü olanların yükselleceklerine işaret için buyuruluyor ki derken onun üzerine o suyu indirdiğimiz zaman titer, deprener ve kabarrı şüphe yok ki ona o hayatı veren, o yeryüzünü öyle diriltten elbette ölüleri de diriltir. Ruhusuz cesetlere ruh verir. Şüphesiz ki O, her şeye kadirdir. İradesinin yöneldiği her şey vücuda gelir, kâfirler yıkılır, müminler yükselir. Onun için şu andan itibaren yılmayıp davete atılmalıdır.

40-Bu ifadeden sonra istikametın zıddına giden inkârcıları tehdit ile buyuruluyor ki: Bizim âyetlerimizde ilhad edenler (inkâr aapanlar).

İLHAD: Aslında lahde (mezara koymak) demek olup, doğruluktan eğrilmek, haktan batıla sapmak mânâsına da gelir. Rağib der ki: İlhad iki türdür.) "Birisi Allah'a şirk ilhadı, birisi de esbabda (sebeblerde) şirk ilhadıdır." Birincisi imana aykırı olan onu yok eder.(3) İkincisi ise, onu yok etmezse de tutanaklarını zayıflatır. Âyetlerde ilhad, doğru mânâ vermeyip istikametden ayrılarak eğrişine geçmek demek olur ki yalanlamayı, inkârı, yanlış tevili ve tahrihi kapsar. "Âyetler", zikrolunan gece ve gündüz, güneş ve ay gibi kâinata dair âyetler ve mucizelerle, Kur'an gibi indirilmiş olan ve hüküm getiren âyetlerden daha geniş kapsamlıdır. Her ikisine de aykırı gitmek "ilhad"dır. İlhadın da cezası ateşe atılmaktır. Çünkü ilhad ateşe gülistan diye atılmak gibidir. Onun için buyuruluyor ki "Ateşe atılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güven içinde gelecek olan mı?" Dilediğinizi yapın." Bu âyet tehdittir.

41- "Kendilerine geldiği zaman zikir (Kur'an'ı) inkâr edenler." ifadesi yukarıki "Âyetlerimizde ilhada sapan sapkınlar..." (Fussilet, 41/30) âyetinden bedeldir. Bundan dolayı haberi, de geçen "Elbette bize gizli kalmazlar." (Fussilet, 41/30) âyetidir. Âyette geçen "zikir" kelimesinden maksat, Kur'an olduğu için mutlak "âyetlerden" sonra, özellikle Kur'an'ın değerine ve önemine özen gösterme ifadesidir. Demek ki "âyetler" Kur'an'dan daha genel olduğu gibi, "ilhad" da inkârın daha geneldir. Azız bir kitap, yani bir kitap ki eşi bulunmaz

42-43 ne önünden, ne ardından O'na batıl yaşanamaz. İçindekiler hiçbir şekilde iptal edilemeyecek derecede doğru ve sağlam, ona karşı yapılan asılsız gürültü, inkâr ve ilhad onun haddi zıttındaki delil ve sağlamlığına hiçbir eksiklik veremez, öyle azız hamid, yani bütün kâinatın üzerindeki nimetleriyle hamd ve medhettiği bir hikmet sahibinden indirilmiştir.

Ey Muhammed! Sana senden önceki peygamberlere söylenenden başka bir şey söylenmiyor. Kâfirler tarafından sana söylenen sözlerin bütün özeti, "Biz sizin gönderdiğiniz şeyleri inkâr etmekteyiz." (Sebe', 34/34) diye önceki peygamberlere karşı söylenen inkâr, yalanlama ve ilhaddan başka bir şey değildir. Dolayısıyla üzülmeye de onlar gibi sabret. Şüphe yok ki Rabbin muhakkak mağfiret sahibi, hem de acı verecek bir ceza sahibidir. Peygamberlerine ve tevbekar olanlara bağışlaması büyük olmakla birlikte, düşmanlarına ve günahkarlara vereceği ceza çok elem vericidir. Günü gelir o yola gelmek istemeyen kâfirlerin, inkârcıların belalarını verir. Yukarıda, "Öz Arapça bir Kur'an olmak üzere âyetleri ayırt edilmiş bir kitaptır, bilecek bir kavim için." (Fussilet, 41/3), burada da, "Bütün kâinatın övdüğü bir hikmet sahibinden indirilmedi." (Fussilet, 41/42) buyurulmasına karşı o yapılan ilhaddan olmak üzere demişler ki "O öyle indirilmiş bir kitap ise neden Arapça olmuş, başka bir dil ile indirilse de mucizeleri daha açık olsa ya".

44- Ona cevaben isti'na'f vav'ı ile buyuruluyor ki ve eğer biz onu A'cemî bir Kur'an yapsaydık. Yani fasih Arapça'nın dışında başka bir dil ile indirseydik muhakkak diyeceklerdi ki âyetlerin tafsil edilse, anlaşılacak bir dil ile ayırt edilmel anlaltılsa. Veya diğer bir mânâ ile her dilden ayrı ayrı olarak bazısı Arapça bazısı A'cemî (yabancı dilde) olsa ne vardı? Arab'a A'cemce mi? Arap bir peygambere A'cemce (yabancı dilde) bir Kur'an olur mu? Yahut bir Arab'a yabancı dilde söylenir mi? derlerdi ve o zaman "Kalplerimiz, senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde." (Fussilet, 41/5) demelerinin bir mânâsı olurdu. (İbrahim Süresi'nde "Biz hiçbir peygambere kavminin dilinden başkası ile göndermedik ki onlara apaçık anlatsın." İbrahim, 14/4 âyetine bkz.)

A'cemî, Acem cinsine mensup olan. Acem Arab'ın dışında, Türk, Fars, Hindî, Avrupalı vs. Hangi cinsten olursa olsun fasih olmayan, iyi söyleyemeyen, gerek tutukluktan ve

gerek dilinin yabancılığından dolayı, dediği anlaşılmayana A'cemî denir ki biz bunu her hususa genelleme yaparak acemi deriz, A'cem de aynı mânâdadır. Onun için A'cemînin sı nisbet mi, mübalağa (abartma) mı diye münakaşa edilmiştir. Bununla birlikte Kamus'un işaret ettiği üzere A'cem, bir de Arap'dan olmayana denilir, tekil ve çoğulu birdir. "Yabancı bir adam, yabancı bir topluluk" denilir. Arap değil demek olur. Şu halde A'cemî, nisbet olarak Arapların dışında A'cemî mânâsına da gelebilecektir. Nitekim âyette de A'cemî, Arapların dışında diye tefsir edilmiştir.

De ki: O Arapça Kur'ân iman edenler için -ki gerek Arap olsun, gerek Arap'tan başkaları- hidayetin kendisi, doğru yolu gösteren rehber ve sırf şifadır. Kalplerinizdeki hastalıklar: Cehalet, ahıksızlık, şüphecilik gibi dertlere devadır. İman eden ondan yararlanmanın yolunu da bulur, hiç almazsa "Eğer bilmiyorsanız zikir ehline (bilenlere) sorun." (Enbiya, 21/7) emri gereğince bilen ehlin den sorar. İman etmeyenlerin gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır. Arap olsalar da iyi işitmezler. Hem de o, onlara karşı bir körlüktür. Onun güzelliğini, hikmetlerini, inceliklerini göremezler, aksine üzüntü duyarlar. Onlara uzak bir mekandan bağınlır. Bu ifadede birkaç mânâ vardır. Birincisi, hitaba kabiliyetleri olmadığını "O inkâr edenlerin hali başınp çarşıstan başka birşey duymayıp haykırının haline benziyor." (Bakara, 2/171) ifadesi üzere bir temsildir. İkincisi "Gerek ufkularda, gerek kendi nefislerinde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz." (Fussilet, 41/ 53) buyurulacağı üzere, İslâm'ın sesinin ve gücünün ufkulara dağılıp uzaklara kadar yayıldıktan sonra, onun değerini takdir etmeyen Araplara uzaktan sesleneceğine işarettir. Üçüncüsü, Mümin Sûresi'nde geçtiği üzere, "İnkâr edenlere nida edilir: Allah'ın buğzu sizin kendinize olan buğzunuzdan elbet daha büyüktür. Çünkü siz imana davet ediliyorsunuzuz da küfrediyorsunuz." (Mümin, 40/10) âyeti yuannca kendilerine nida olunacağına da işaret olur.

Meâl-i Şerfi

45- Andolsun ki biz Musa'ya Tevrat'ı vermiştik de onda ihtilafa düşmüşlerdi. Eğer Rabbin tarafından azabın ertelenmesine dair bir söz geçmeseydi mutlaka aralarında hüküm verilirdi. Gerçekten onlar Kur'ân hakkında bir şüphe ve tereddüd içindedirler.

46- Her kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Rabbin kullara zulmedecek değildir.

45- Andolsun ki Musa'ya o kitabı verdik de onda ihtilaf edildi; kimi inandı, kimi inanmadı, sonra inanarlar da türlü çekimelere düştüler. Bu âyetin, üst tarafı ile iki yönden iligisi vardır. Birincisi, "Sana, senden önceki peygamberlere de söylenmiş oldandan başka bir şey söylenmiyor." (Fussilet, 41/43) ifadesini bir örneği ile gerçekleştirmektr. Yani inkâr ve muhalefet ilk defa sana ve Kur'ân'a karşı oluyor değil, Musa'ya ve Tevrat'a karşı da olmuştü. İkincisi, Kur'ân'ın Arapça, Acemece (yabancı dilde), her dilden ayrı ayrı aralıklarla inmiş olması tasavvurundaki sakıncasını açıklamaktır. Yani Tevrat bir dilde inmiş iken, onun aslında türlü ihtilaf kaçanldı. O halde onları tevhide davet için inen bu Kur'ân'ın çeşitli dillerde indirilmesi daha çok ihtilafa sebep olmak gibi bir çelişki olmaz mıydı? Ve eğer Rabbinden ezelde bir kelime (hüküm) geçmiş olmasa idi -ki azabın bir ecel-i müsemma (belirli bir süre) ile vakit ve saatine geri bırakılması, yani kıyamet vaadi takdir edilmiş bulunmasa idi- o ihtilaf edenler arasında, yani iman edenlerle etmeyenler arasında iş bitiriliverirdi. Fakat o kelimenin hükmüyle, saatine geri bırakılmıştır. Bununla birlikte onlar, o iman etmeyenler herhalde ondan (yani o Kur'ân'dan) kuşkulu bir şüphe içindedirler. İman etmemekle birlikte hallerinden emin de değildirler. Şüpheler içinde ızdırap içindedirler.

46- "Her kim iyi bir iş yaparsa kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur." Fakat o saat ne zaman denecek olursa; Meâl-i Şerfi

47- Kıyamet zamanını bilmek ancak Allah'a havale edilir. Onun bilgisi dışında hiçbir meyeve kabuğundan çıkmaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Allah onlara: "Bana koştüğunuz ortakların nereden?" diye selenddiği gün, onlar: "Senin ortağın olduğuna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arz ederiz." derler.

48- Önceden tapmakta oldukları şeyler, kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuştur. Onlar da kendileri için kaçacak bir yer olmadığını anlamışlardır.

49- İnsan hayır istemekten usanmaz, fakat kendisine bir kötülük dokununca üzülür ve ümitsizliğe düşer.

50- Andolsun ki kendisine dokunan bir zarardan sonra, biz ona tarafımızdan bir rahmet tattırsak, O: "Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını da sanmıyorum, Rabbime döndürülmüş olsam bile mutlaka O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır" der. Biz o inkâr edenlere yaptıkları şeyleri mutlaka haber vereceğiz ve onlara ağır bir azap tattıracağız.

51- Biz insana bir nimet verdiğimiz zaman o yüz çevirir, yan çizer. Ona bir kötülük dokunduğu zaman da uzun uzun yalvarır.

52-Ey Muhammed! De ki: "Ne dersiniz? O Kur'ân Allah tarafından gelmiş olup da sonra siz onu inkâr etmişsiniz, o takdirde Hak'tan uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim olabilir?"

53- Biz onlara hem ufkularda ve hem kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki, Kur'ân'ın hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun. Senin Rabbinin her şeye şahit olması kafi değil mi?

54- İyi bilin ki onlar Rablerine kavuşmaktan bir şüphe içindedirler, yine iyi bilin ki, Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.

47-52-"(O'nun bilgisi olmadan) meyvelerden hiç biri tomurcuklarından çıkmaz." Saatin arkasından böyle meyvelerle hamile kalmaktan ve doğurmaktan bahsedilmesi, ahiret halinde de bir işareti kapsaması itibıyla mânâlıdır. Çünkü dünya ahiretin tarlası olduğu için kıyamet, meyvelerin toplanıp koparılaacağı bir hasat zamanını andırıcaktır. Aynı zamanda "Ey insanlar, Rabbinizden sakının. Çünkü o saatin zelzelesi büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın emzirdiğini unutup geçer, yüklü her kadın yükünü düşürür." (Hacc, 22/1-2) âyetinin mânâsına da bir işaret vardır.

53- İlerde biz onlara, o inkâr edenlere âyetlerimizi, Kur'ân'ın hakikatine delalet edecek delillerimizi göstereceğiz, hem ufkularda, kendilerinin bulunduğu Harem hududu dışında hem de kendi nefislerinde. Mekke ve Harem içinde, İslâm'ın ileride cihanın her yanına yayılacağına böyle kesin bir dil ile haber veren bu âyet, Kur'ân'ın hak, Allah kelâmı olduğunu açık açık isbat etmiş gayb mucizelerindendir. Bunun Mekke'de iken nazil olduğu bir düşünülür, bir de ondan sonra peygambere ve halifelerine Allah Teâlâ'nın nasip ettiği şerefli fetihler ve İslâm'ın şark ve garba yayılmasındaki olağanüstülük düşünülürse, bunun ne yüksek bir âyet ve mucize olduğu ortaya çıkar. İlmî açıdan bir gerçeğin ispatı için delil ya objektif (âfâkî) olur, ya subjektif (enfûsî); ya gözlerden dış gözlemden, ya gönülden iç gözlemden gelir; varlık bu iki pencereden görülür. Yüce Allah bu âyette bu taksimi gösterdikten sonra, Kur'ân'ın gerçek yüzünü, peygamberin peygamberliğinin doğruluğunu, İslâm'ın yüceliğini ispat için, bu iki çeşit âyetlerin ikisini de göstereceğini vaad buyuruyor. Öyle ki Onun hak olduğu o kâfirlerce ortaya çıkıncaya kadar, "Bedr"den Mekke'nin fethine kadar, Mekke müşrikleri bunu hem kendi nefislerinde, hem dış dünyada gördüler. Ondtan sonra diğerleri görmeye başladılar. Bunlar görüldükten, bu gerçek ortaya çıktıktan sonra sanki hiç görülmemiş gibi hâlâ inkârda devam eden sonraki kâfirler de ilerde göreceklerdir. Buna şahit istersen Rabbinin her şey üzerine şahit olması yeterli değil midir? O halde kâfirler şüphe ederse de, sen etme.

54- İyi bil ki onlar, o inkâr edenler Rablerine kavuşmakta şüphe içindedirler. Kıyamet

günü Hak'ın huzuruna varacaklarına imanları yok, onunla birlikte şüpheden de muzdariptirler. Fakat iyi bil ki O, her şeyi ihata etmiştir ilmiyle, kudretiyle herşeyi kuşatmıştır. Onlar, O'nun cezasından kurtulacak değillerdir. Allah'a kavuşmak haktır, muhakkaktır. İşte Secde Sûresi'nin sonu budur. Bunu da Şûra Sûresi izleyecektir.

"(O'nun bilgisi olmadan) meyvelerden hiç biri tomurcuklarından çıkmaz." Saatin arkasından böyle meyvelerle hamile kalmaktan ve doğurmaktan bahsedilmesi, ahiret hallerine de bir işareti kapsaması itibıyla mânâlıdır. Çünkü dünya ahiretin tarlası olduğu için kıyamet, meyvelerin toplanıp koparılaacağı bir hasat zamanını andırıcaktır. Aynı zamanda "Ey insanlar, Rabbinizden sakının. Çünkü o saatin zelzelesi büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın emzirdiğini unutup geçer, yüklü her kadın yükünü düşürür." (Hacc, 22/1-2) âyetinin mânâsına da bir işaret vardır. İlerde biz onlara, o inkâr edenlere âyetlerimizi, Kur'ân'ın hakikatine delalet edecek delillerimizi göstereceğiz, hem ufkularda, kendilerinin bulunduğu Harem hududu dışında hem de kendi nefislerinde. Mekke ve Harem içinde, İslâm'ın ileride cihanın her yanına yayılacağını böyle kesin bir dil ile haber veren bu âyet, Kur'ân'ın hak, Allah kelâmı olduğunu açık açık isbat etmiş gayb mucizelerindendir. Bunun Mekke'de iken nazil olduğu bir düşünülür, bir de ondan sonra peygambere ve halifelerine Allah Teâlâ'nın nasip ettiği şerefli fetihler ve İslâm'ın şark ve garba yayılmasındaki olağanüstülük düşünülürse, bunun ne yüksek bir âyet ve mucize olduğu ortaya çıkar. İlmî açıdan bir gerçeğin ispatı için delil ya objektif (âfâkî) olur, ya subjektif (enfûsî); ya gözlerden dış gözlemden, ya gönülden iç gözlemden gelir; varlık bu iki pencereden görülür. Yüce Allah bu âyette bu taksimi gösterdikten sonra, Kur'ân'ın gerçek yüzünü, peygamberin peygamberliğinin doğruluğunu, İslâm'ın yüceliğini ispat için, bu iki çeşit âyetlerin ikisini de göstereceğini vaad buyuruyor. Öyle ki Onun hak olduğu o kâfirlerce ortaya çıkıncaya kadar, "Bedr"den Mekke'nin fethine kadar, Mekke müşrikleri bunu hem kendi nefislerinde, hem dış dünyada gördüler. Ondtan sonra diğerleri görmeye başladılar. Bunlar görüldükten, bu gerçek ortaya çıktıktan sonra sanki hiç görülmemiş gibi hâlâ inkârda devam eden sonraki kâfirler de ilerde göreceklerdir. Buna şahit istersen Rabbinin her şey üzerine şahit olması yeterli değil midir? O halde kâfirler şüphe ederse de, sen etme. İyi bil ki onlar, o inkâr edenler Rablerine kavuşmakta şüphe içindedirler. Kıyamet günü Hak'ın huzuruna varacaklarına imanları yok, onunla birlikte şüpheden de muzdariptirler. Fakat iyi bil ki O, her şeyi ihata etmiştir ilmiyle, kudretiyle herşeyi kuşatmıştır. Onlar, O'nun cezasından kurtulacak değillerdir. Allah'a kavuşmak haktır, muhakkaktır. İşte Secde Sûresi'nin sonu budur. Bunu da Şûra Sûresi izleyecektir.

ŞURA SÜRESİ

1-8- Bunların iki isim olması gerektir. Onun için aralan ayrılmış ve iki âyet sayılmış gibi bir isim olduğuna göre ayrılması, başında diğer "Hâ-mîm"lere uygun olması için denilmiştir. Böyle, bu vahiy tarzı ile veya ilerde gelecek mânâ ile vahiy veriyor ve verir sana ve senden önceki peygamberlere. Keşşaf sahibi burada şöyle der: "Yani bu sürenin kapsadığı mânâlar öyle mânâlardır ki yüce Allah onun aynısını hem bu sürenin dışında sana vahy etmiştir, hem de senden önceki peygamberlere vahyetmiştir. Bu şekilde yüce Allah bu mânâları Kur'ân'da ve semavî kitaplann hepsinde tekrar buyurmuştur. Çünkü bunlarda eninde sonunda kullanna belîğ bir uyan ve büyük bir lütf vardır." "Vahyettî" buyurulmayıp da muzârî (şimdiki zaman) lafzı ile "vahyediyor" buyurulması da böyle vahyetme âdeti olduğuna delalet içindir. Bundan başka burada bir de şu mânâ vardır. Yüce Allah'ın sana ve senden önceki peygamberlere vahyinin tarzı bu vahiy gibi, yani bu sürede beyan ve tarif olunduğu gibidir. Çünkü vahyin çeşitleri bu sürenin sonunda "Bununla birlikte hiçbir beşer için mümkün değildir ki Allah ona başka suretle kelam söylesin, ancak vahiy ile veya bir perde arkasından veyahut bir elçi gönderip de izniyle ona dilediğini vahyetmesi müstesna." (Şûrâ, 42/51) diye beyan olunacaktır." in da bu üç tarza rumuz olması muhtemeldir. (Nisâ Sûresi'ndeki "Nuh'a, ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, evlatlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz ve Davud'a Zebur verdiğimiz gibi şüphesiz sana da vahyettik biz." (Nisâ, 4/163) âyetin tefsirine bkz.) "Nerde ise gökler üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar." Bu ifade yüce Allah'ın yüceliğini, eserlerini anlatmaktadır. Yani Allah öyle yüksek ve öyle büyük ve azametlidir ki cismanî yükselik ve büyüklüğün timsali olan semalar, o yüksek gökler, O'nun celal ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir. "Üstlerinden" denilmesi Allah'ın yükseklığının semalann yükseklığının üstünde olmasındandır. Zemaşşerî'nin dediğine göre; çünkü yüce Allah'ın celalini ve azametini gösteren âyetlerin en büyükleri semalann üstünde Arş ve Kürsi ve arşın etrafında tesbih ve takdis ile çalkalanan meleklerin saflan ve daha nasıl olduğunu Allah'tan başkasının bilemeyeceği büyük saltanat eserleridir.

Ve yeryüzündekiler için mağfiret isterler. Şefaât, ilham ve itaate sevkeden sebepleri ortaya koyma gibi araçlara koşarlar. Bu mânâ ile genellikle mümini ve kâfiri kapsar. Hatta "istiğfâr" eksigi örtmek mânâsına tefsir olunursa hayvanı ve cansız varlıkları bile kapsar. Tekabül (karşılık olarak getime) karinesiyle müminlere tahsis olunduğu takdirde ise maksat şefaattır.

9-Meâl-i Şerfi

10- Hakında ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir. İşte benim Rabbim olan Allah budur. Ben yalnız O'na güvendim ve yalnız O'na yöneliyorum.

11- O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. O sizin için kendisi nefsinizden eşler ve hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. O, sizi bu düzen içerisinde üretip çoğaltır. O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi iştir ve görür.

12- Göklerin ve yerin kilitleri O'na aittir. O dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Şüphesiz ki O, her şeyi hakkıyla bilir.

13- Allah dinden Nuh'a tavsiye buyurduğu şeyi sizin için de bir kanun yaptı ve (Ey Muhammed!) sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye buyurduğumuzu da şeriat kıldı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat sizin kendilerini davet ettiğin şey, müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

14- Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, ancak aralarındaki, çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbin tarafından azabın ertelendiğine dair bir söz geçmesey olsaydı aralarında mutlaka hüküm verilirli. Kendilerinden sonra Kitab'a vâris kılınan kitap ehli de Kur'ân hakkında bir şüphe ve tereddüd içindedirler.

15- Ey Muhammed! İşte bunun için insanları tevhide davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların keyiflerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın kitaptan indirdiğine inandım ve bana aranızda adaleti gerçekleştirmem emredildi. Allah bizim de rabbimiz sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Sizinle bizim aramızda hiçbir tartışmaya yer yoktur. Allah hepimizi biraraya toplayacaktır. Dönüş yalnız O'nadır.

16- Allah'ın davetine uyulduktan sonra, hâlâ O'nun din hakkında mücadele edenlerin, getirdikleri deliller Rableri yanında batıldır. Onların üzerinde bir gazab ve kendileri için şiddetli bir azab vardır.

17- Bu kitabı ve ölçüyü hakla indiren Allah'tır. Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır!

18- Ona inananmayanlar kıyametin çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise O'ndan korkarlar ve O'nun hak olduğunu bilirler. İyi bilin ki, kıyamet saati hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.

19- Allah kullarına çok lütfkârdır. Dilediğine rızık verir. O çok kuvvetlidir,

çok güçlüdür.

10- Sizin ve gavurların gerek dine ve gerek dünyaya dair, hakkında ihtilaf ettiğiniz herhangi bir şey ki onun hükmü, o ihtilafı kesip atacak hüküm Allah'a aittir. Onu başkası değil, o halleder. O bir araya toplanma günü haklıyı haksızı O ayıracak. "Bir fırkayı cennette, bir fırkayı da cehennemde." (Şûra, 42/7) O yapacaktır. Burası Resul'un peygamberliğinden hikayedir veya yukarıdaki "Vahyettik." karinesiyle bir "De!" emri, takdire vardır. Yani de ki işte o hikmet sahibi Allah'tır. Benim Rabbim, malikim, sahibim, ben O'na tevekkül etmişim. Bütün işlerimde yalnız O'na dayanmışımdır. Ve hep O'na yüz tutanım. Başımın sığıldığı her zor işte O'na müracaat eder, O'na sığınır, O'na yalvannm.

11- O gökleri ve yeri yaratan, sizin için kendilerinizden, yani kendi cinsinizden yine insan olarak çiftler, dişiler yaratmıştır. Hakkınızda minnetle layık bir nimet, bununla birlikte bu insanlara mahsus değil Hayvanlardan da çiftler, yani hayvanların içinde de cinslerinden çiftler yaratmıştır. Yahut sizin menfaatleriniz için hayvanlardan da erkekli dişilli sınıf sınıf eşler yaratmıştır. Bu fıkranın zikrinde insanların hayvanlara "ortaklığı" özelliğini hatırlatma vardır. Çünkü eşleşme ve üreyip çoğalma esas itibarıyla hayvanı bir özelliklidir. Sizi onun içinde, yani zikrolunan bu yapı, bu eşleşme tedbirî içinde züriyetlendirip üretiyor. Bu şekilde sizin eşleriniz, emsalleriniz evlatlarınız oluyor, çoğalıyorsunuz. Fakat O'nun misli gibi bir şey yok, doğrudan doğruya O'nun misli, aynı bir şey bulunması şöyle dursun, O'na benzer bir şey bile yoktur. Bu şerefli söz Allah'a benzer olmadığının ifade ile tevhid ve tezhizde sağlam, belagatlı bir delildir. Allah gibisinin olmadığının ifade etmekten maksat, kendine benzer olmadığının ifadede mûbalağadır. Nitekim "Senin gibi bir kimse cimrilik etmez." derler. Bununla onun zatında, şahsiyetinde cimrilüğün olmadığının ifade etmek isterler, bunun olmadığının ifadede mûbalağa etmiş olmak için kinaye üslubuna giderler. Bu mânâ dîlimizde de çok yaygındır. Mesela senin gibi bir kimse ona tenezzül eder mi? desek sen ona tenezzül etmezsin demiş oluruz. Bunda mûbalağa ile birlikte bazen ta'zim de kast edilir. Dolayısıyla, bu niteliğün olmadığında doğrudan doğruya kendine nisbeti tasavvur bile caiz olamayacağına işaret gibi bir incelik vardır. Bazen de bu bir istidlal (delil getirme) neşesi verir. Hatta bu kinaye mânâsı o kadar kuvvetlidir ki burada gerçek mânâsı üzere "Allah'a benzer bir şey yok." denilse idi, kinaye yolu ile zatının olmadığının ifade şüphesi ve kusuru bulunacağından dolayı güzel olmazdı. Keşşaf sahibi der ki: "Bunun kinaye olduğu bilinince 'Allah gibi bir şey yok' demekle misli gibi bir şey yok demek arasında kinayenin verdiği faydadan başka bir mânâ farkı olmadığı anlaşılır ki ikisinin de mânâsı zatında benzerliğin olmadığının ifadedir. Allah'ın misli yok demektir."

MÜMASELET: (Benzerlik), hakikatte ortaklık, yani zatî sıfatta benzeştir. "Yerini tutabilecek şekilde özet sıfatla ortaklıktır." diye tarif edilmiştir. Bu açıklamaya göre asıl mânâ, Allah'ın benzeri olması suretiyle bir başkasına benzetilmesinin mümkün olmadığının ifade edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte benzerliği yakın bir şekilde benzetmenin olmadığı ifade ediliyor denilmesi daha uygundur. Alûsî, der ki: "Bu âyet her açıdan Allah'ın başkasına benzerliğinin olmadığını ifade etmektedir." Bu hükme herhangi bir şeyin O'na eş olamayacağına ifadesi de dahildir. Bu âyetin öncesine bağlanma yönü de budur. Bu açıklama, İhlâs Sûresi'ndeki "Hiçbir şey O'nun dengi değildir." (İhlâs, 112/4) ifadesinin mânâsıdır. Ebu's-Suud'un açıklamasına göre âyetin itibatı şu mânâ ile dir: "Bu göz kamaştırıcı eşsiz idarenin içinde dahil işlerden hiçbir işte O'nun misli yoktur. Yani O'nun yaptığı gibisini yapacak yoktur." Ragıb'ın ifade ettiği diğer bir mânâya göre, O'nun sıfatı gibi sıfat yoktur, denilmesi de buna yakındır. Gerçi yüce Allah'ın ahlak ve niteliklerinden ilim ve irade gibi bazıları ile insanın da niteliği varsa da o sıfatların yüce Allah'taki niteliği ve gerçek yüzü insanlardaki gibi değildir. Buna özellikle işaret için de buyruluyor ki: Ve O, öyle Semî öyle Basîr'dir. Yani misli olmayan işitici ve görücüdür. İşitmeye uygun olan şeylerin bazısını değil hepsini işitir görülenlerin ve varlıkların hepsini görür, hem insanlarda olduğu gibi dış dünyadan duyu organlarını etkilenmesi yolu ile değil, sonradan olma durumundan hayal kuma ve vehmetmeden uzak ve ezeli bir idrak ile bilerek işitir ve görür. Gerçi "Gerçekten biz insanı birbirine karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık." (İnsan, 76/2) buyrulduğu üzere, insanı işiten ve gören bir yaratık yapmıştır. Fakat O, böyle yaratılmış ve "Sizi bu şekilde züriyetlendirip üretiyor." (Şûra, 42/11) âyetinin mânâsına yaratılıp duran işitici ve görücü değil; O, kulakları ve gözleri yaratan ve onların mülkünde tutup idare eden, benzeri bulunmayan, ezeli ve her şeyi kuşatan gerçek bir işitici ve görücüdür. Edilen inabeleri, kendisine yönelişleri, yapılan niyazları işitir, bütün ihtiyaçları görür ve gözetir.

12- O'nundur bütün göklerin ve yerin kilitleri. Hiç kimsenin erişemediği, el süremediği hazineleri, gizli servetleri dilediğine nzki açar, kısar da, kimisine bol verir, kimisine dar, aynı kimseye de bazı bol verir, bazı dar. Çünkü O her şeyi bilendir. Hepsini her yönüne pek iyi bilir, her yaptığına gereği gibi bilerek yapar, her dileyişinde, dar vermesinde de bir hayır ve hikmet vardır. Bu cümle, böyle öncesine göre bir sebep, sonrasında da bir hazırlıktır ki "Sûphesiz ki Allah ne dilerse ona hükmeder." (Maide, 5/1) ifadesine iradeye bağlı bir emir olan teşriin (şer'î kanun koymanın) mükemmel bir ilimle de alakasını gösterir.

13-Yani sırf bir dileme ve irade değil, her şeyi bilen bir ilim ile birlikte bir hüküm ve hikmet ile Sizin için meşru kıldı. Ey Muhammed ve ümmeti! Sizin iyiliğinizi ve yararnızı için şeriat olmak üzere koydu ve kararlaştırdı, açık yol, genel kanun yaptı. Dinden Nuh'a tavsiye buyurduğunu ve sana vahyettiğimizi. Sürenin başında "İşte böyle vahyediyor sana, senden öncekilere de." (Şûra, 42/3) buyrulduğu üzere ta Nuh'tan sana gelinceye kadar geçmiş ulu'l-azm peygamberlere ve özellikle İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şöyle ki dini ikame edin, dürüst, doğru kılın, doğrultun, doğru tutun, doğru din tutun ve doğru tutun.

DİN: İhtiyarî fillerin (serbest irade ile yapılan fillerin), iyiliğine veya kötülüğüne göre, sonunda iyi veya kötü bir neticeye varacağına, sevap veya ceza, bir akibete sebep olacağına inanarak Hak Teâlâ katında en güzel akibete ermek için tutulacak yoldur. Bu şekilde din, insanları tabiatla cereyan eden cebir (zorlama) ve ıztırar (mecbur kalma, zorda kalma) baskılarından üstüne istekleriyle yükseltecek olan bir hürriyet yolu, yani hürmiyet ve iradenin başlan ve sorumluluğu kanunudur. Onun için bütün tabiatların üstünde her şeyin yaratıcısı, "Onun misli gibi bir şey yoktur." (Şûra, 42/11), her şeyi bilen yüce Allah'ın hüküm ve iradesine yükselmeden doğru din bulunamaz. Dinin doğrusu "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet." (Fatiha, 1/6) diye beyan buyrulunan doğru yol, tevhid ile yüce Allah'ın hükümüne iman ve itaat, yani İslâm'dır. Onu "doğru tutmak" da erkânını ihlal etmekten muhafaza ederek âyetlerinden ve delillerinden doğrusunu anlayıp iman ve amelde ihlas ile tatbik etmektir. Doğru tutun, ve onda tefrikaya (aynılığa) düşmeyin. Çeşitli heveslere veya çeşitli ilâhlara tabi olup da asıl dini ayakta tutmakta ihtilaf çıkarmayın, dağılmayın. İşte bu emir ile bu yasak da Nuh (a.s.)'dan, Muhammed (s.a.v.)'e kadar gelen şeriat sahibi peygamberlerin hepsine emir ve tavsiye olunan bir din "Kanun-ı Esasî'si (anayasası), bir şeriatdır ki bütün peygamberler bunu tatbik için gönderilmiş; hepsi, zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için doğru din ile gelmiş, tefrikayı (aynılığı) kaldırmak için tevhide davet etmişlerdir. Her birinin zamanına göre şeriatlerini ayrıntılarından bir diğerni yürürlükten kaldıran çeşitli hükümler bulunmakla birlikte Muhammed ümmetine şeriat yapılan bu esasta, bu İslâm temeline hepsi bindir.

Muhyiddin Arabî, Futuhat-ı Mekkiye'sinin sonunda vasiyyet bölümünde bu âyetten başlayarak der ki: Yüce Allah vasiyyet-i âmm'e'de (genel tavsiyesinde, emrinde) "(Allah) Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahiy eylediğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye kıldığımızı kanun yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrınlığa düşmeyin." (Şûra, 42/13) buyurdu. Şimdi, Hak Teâlâ, dini ayakta tutmaya, -ki o, her zaman ve millette o zamanın şeriatidir- onun üzerinde bir araya gelmemizi ve onda

aynılık çıkarmamızı emreyledi. Çünkü "Allah'ın eli cemaatle beraberdir." Kurt da sürüden ayrılan koyunu yer ki o da topluluğun bulunduğu yerden kaçıp uzaklaşarak yalnız kalandır. Bunun hikmeti şudur: Allah Teâlâ'nın mabud bir ilâh olarak düşünülmesi ancak esma-i hüsnası sebebiyledir. Bu esma-i hüsnadan uzak olması sebebiyle değildir. Onun için "esmâ"nın çokluğu ile birlikte zatını birleştirmek lazımdır. O, bunların tümü ile ilâhtır. Bundan dolayı "Yedullah" yani kuvvet, cemaat ile dir. Hakimlerden (bilge kişilerden) birisi vefat ederken evladına vasiyyet etti. Onlar bir topluluk idiler, "Bana bir kucak değnek getirin." dedi. Getirdiler, tuttu onları toplayıp bir deste yaptı, "Bunu böyle toplu olarak kının." dedi, kıramadılar. Sonra dağıttı "Birin birer kının." dedi kırdılar, "İşte dedi, siz de benden sonra böylesiniz, toplu olduğunuz süreçte mağlup olmaz yenilmezsiniz. Ayıldınız mı düşmanınız fırsat bulur sizi mahveder." İşte dini tutacak olanlar da böyledir. Dini ayakta tutma hususunda bir araya gelip de dağılmadıkları takdirde düşman onlara kahredemez. İnsan kendi nefsinde de böyledir. Nefsinde kendini toplayıp da Allah'ın dinini yerine getirmeye azmettiği zaman, ne insanlardan ne cinlerden bir şeytan, vereceği vesvese ile onu imanın ve meleğin yardımı karşısında yenemez."

Müşriklere ağır geldi, o senin kendilerini davet edip durduğun şey, o putlardan, o şirk ve ayrınlıktan vazgeçip tevhid ile İslâm'a girmek, dini doğrultmak işi. Allah ona, dinine veya kend sine dilediğini seçer, derer, ve kim gönül verirse ona onu başanlı kılar. O doğru yola onu çıkarır.

14- O ayrılanların ayrılmaları ise, gerek peygamberlere karşı ayrı baş tutarak muhalefet etmeleri, gerekse onların arkasından ümmetlerinin dinde tefrika çıkarak birbirleriyle uğraşmaları, başka bir sebeble değil, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, tefrikanın zararlı ve sonu kötü olduğu peygamberlerin tebliğiyle ve hatta tecrübe ile malumlan olduktan sonra aralarındaki azgınlıktan dolayıdır. Kısıkçnlık, çekememezlik, dünya hırsı ile haksız istekler, aşın sevdalar yüzündendir. Demek ki ilim insanların düzelmesi için yeterli değildir. Nefs-i emmârenin öyle kötü hisleri vardır ki insanların bildiklerinin tersine açık açık fenalıklara sürükler, onun için insanlığın ahlakının düzeltilmesi konusunda ilmden başka hislerin süslenmesi, geliştirilmesi için pratik bir terbiye daha lazımdır. Dini terbiyenin bu özelliği ile de özel bir önemi vardır. Madem ki ilim böyle idi: Bu kadar peygamberlere "Onda tefrikaya (aynılığa) düşmeyin." buyurulmuş idi. O halde bunu dinlemeyip o ayrınlıkları çıkaranlar hemen ilmin gereği olan cezalarını görmeleri gerekmez miydi? denilirse ve eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı, azab için ezelde bir vakit ve saat takdir edilmiş bulunmasaydı belirlenmiş bir süreye kadar diye, "Bir zümrenin cennette, bir zümrenin cehennemde." (Şûra, 42/7) olacağı kıyamet gününe bırakılmış olmasaydı aralarında hüküm yerine getirilirdi. Hemen ayrıldıkları sırada cezaları verilir, işleri bitirilirdi. Fakat Allah, "Onlara vaad olunan asıl vakit, o saatır." (Kamer, 54/46) buyurmuş, o hükümün yerine getirilmesini belirli bir süre ile ceza gününe ertelemiştir. Onlardan sonra kitaba varis kılınanlar ise, o peygamberlerin arkasından kitaba varis kılınan, yani şimdi Muhammed'in asrında bulunan kitap ehli de ondan yani kitaplarından muhakkak bir şüphe içinde, kararsız bulunuyorlar, kıvranıyorlar.

15- şimdi onun için, yani şeriatın emri, öyle dini ayakta tutma, şu an da böyle "bağy" (çekememezlilik, kısıkcınlık, dünya hırsı) ile tefrika (aynılık), şüphe ve tereddüt içinde olduğundan dolayı ey Muhammed! sen hemen davet et, o doğru dine tevhid ve İslâm dinine çağır, ve emrolunduğun gibi doğruluk et, doğru git, de onların -yani gerek müşriklerden ve gerek ehli kitaptan davet eylediğin halkın- heveslerine uyma. Onların çeşitli, hakka aykırı batıl arzularına tabi olma, çünkü dinin eğilmesi, tefrikanın sebebi hep heveslere tabi olmaktadır. Onlara uyma ve de ki ben Allah'ın indirdiği her kitabı iman ettim, bazısına inanıp da bazısına inanmamazlık etmem ve şüphe üzere değilim. Ve emrolundum ki aranızda adalet yapayım. Allah'ın hükümlerini ve şeriatini adalet ile tebliğ ve icra eyleyeyim. O zulüm kaynağı olan, sunun bunun hevesi ile yapılan şirk ve azgınlık hükümlerini atıp, Hak hükümüyle Allah için herkes arasında adalet edeyim. Bundan anlaşılır ki dini doğrultmanın en önemli görüntülerinden birisi zulüm hükümlerini kaldırıp adalet etmektir. Bu da Allah'ı bir bilip dinine, doğru sarılmakla olur. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Hepimizin yaratıcımız, hakimimiz, mevlamızdır. Bizim amellerimiz bizim, iyiliğinden kötülüğünden siz sorumlu olmanızın, karşılığında sevap veya cezası bize aittir. Sizin amelleriniz de sizindir. Onun da sorumluluğu sizin, kâr ve zarar, cezası size aittir. Sizinle bizim aramızda "huccet" yok, tartışmaya ve birbirimize delil getirmeye gerek yok ey Kitap ehli! Çünkü bu açıklama ve ispat ile Hak ortaya çıkmış, başkaca münakaşaya ihtiyaç kalmamıştır. Allah aramız birleştirecek, toplanma günü olan kıyamet günü hepimizi bir araya toplayıp hükmünü verecek. Ve hep O'na gidelecektir. Her neye tapılır, her ne emele hizmet edilirse edilsin nihayet herkesin vanp hesap vereceği merci yalnız Allah'tır. "Sizinle bizim aramızda huccet yok." ifadesinin mânâsını açıklamak için buyruluyor ki:

16- O'na uyulduktan sonra, yani Allah'a uyulduktan, bu beyan gereğince bütün indirildiği kitaba iman edip, emri dosdoğru tutulduktan sonra, Allah hakkında, veya Allah'ın dini hakkında münakaşaya kalkışacak olanların delilleri Rableri katında çürüktür. Ne teorik, ne pratik, ne nakli ne akil hiçbir tutanakları kalmaz. Delil ancak eğilime ve eğrilere karşı yönelik olur. İlmî ve amelî açıdan ortada olan "Hak" ve "İstikamet" karşısında yapılan münakaşa, sırf bir azgınlık ve haksızlık ilanından ibaret kalır. Onun için Allah katında delilleri çürük olmaksın başka hem aleyhlerine bir gazab hem de haklarında şiddetli bir azab vardır.

17- Allah odur ki hem hakkıyla kitap indirmiştir, Hakkı, hakkın hükmünü beyan için hakk olarak, hak peygamberlik ile kitap cinsini, özellikle Kur'ân'ı indirmiştir, hem de mizan, denge kanunu, adalet ki bu sayede eşya tartıldığı gibi ameller de tartılır, aklıda ve nakilde hakkın hükmü ortaya çıkar ve ona göre cezası verilir. Ve ne bilirsin belki kıyamet saati yakındır, amellerin tartılıp hesabın görüleceği o kıyamet günü gelmek üzeredir.

18-Çünkü Ona imanı olmayanlar onun acele ile gelmesini isterler. Çabuk oluversin diye acele ediyorlar. Ki bu acele etmek hâlen (tutum ve davranışla) ve kâlen (dil ile) olmak üzere iki şekildedir. Birisi olacağına inanmadıkları için doğru ise, hani ne zaman o vaad? İşte doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zaman?" (Yâsin, 36/48) diye eğlenmek suretiyle, dilleriyle acele ederler. Bir de imanan olmadığı için küfürle, haksızlıkla denginin, adaletin bozulmasına, alemin nizamının (düzeninin) ihlaline sebep olmak suretiyle fiilen acele ederler. İman edenler ise ondan kaçınırlar, mizanlannın (terazilerinin) hafif gelmesinden korkarlar da iyilik ve hasenatlarını artırmak, daha çok sevap elde etmek için korunurlar. Ve bilirler ki o haktır, muhakkak olacaktır. iyilik belki o "saat" hakkında şüphe uyandırmaya kalkışanlar herhalde uzak bir sapıklık içindedirler. Haktan uzağa sarmışlardır. Âlemin fanielli delillerine rağmen kıyamet saatinin meydana gelmesi hemen hemen gözle görülür ile tutulur denecek kadar kuvvetli iken onun caiz olduğuna yol bulamayan, ondan ötesine hiç bulamaz.

19- Allah kullanna karşı lütf sahibidir. Kulluğunu bilen, vazifesini doğru yapan kullanna çok lütfkârdır. Onları çeşitli lütfülarla öyle mutlu kılar ki akılları onu kavramaktan acızdır. Her dilediğini bir şekilde nızlandıır. Kullannndan her birini büyük hikmeti içeren "dilemesi"ne göre bir çeşit lütf ile seçkin kılar. Ve öyle güçlü, öyle azizdir ki her şey ve herkese karşı dilediği gibi iradesini uygulamaya, vaaadini yerine getirmeye kadir ve hiçbir sebep ve şekilde mağlup edilmez, her yönden galiptir. Onun için dinini doğru tutan kullannı o korkunc "saat" geldiği zaman perişan etmez, kuvvet ve izzetiyle türlü lütfannndan nasiplendirir. Bu lütfün "saat"tan sonra zikredilmesi, "ibtida" (cümle başlangıcı) değil, onun arkasından tertiplenmiş bir vaad olduğuna işaret eder. Burada kulları Allah'a izafe edilerek "Allah'ın kulları" denilmesi ya şeref için olarak "İman

edenler ise ondan çekinirler." (Şûra, 42/18) buyurulan müminleri gösterir veya kelime "kul" kelimesinin çoğuludur. Bu şekilde hem bu vaadin iman ve kulluğa gerekli olduğunu ima eder, hem de esas itibarıyla bu sonucun zorunlu olmayıp lütf ve ilâhî dileme eseri olduğunu anlatır.

Din ilminin konusunun iradî fiiller olduğuna dikkat çekmek ve bu lütf ve vaadin niyyet ve iradeye bağlı olduğunu açıklamak için de buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

20- Her kim ahiret kazancını isterse, biz onun kazancını artırırız, her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz, ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur.

21- Yoksa onların, Allah'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılabak ortakları mı vardır? Eğer azabın ertelenmesine dair kesin yargı sözü olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, işleri bitirilirdi. Gerçekten zalimler için acı bir azab vardır.

22- Sen kıyamet günü kazandıkları şeyin cezası başlarına gelirken zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İman edip salih amel işleyenler ise cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlar için istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütf budur.

23- İşte Allah iman edip salih amel işleyen kullarını bununla müjdele. Ey Muhammed! De ki: "Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalıkla sevgiden başka hiçbir ücret istemiyorum." Her kim bir iyilik yaparsa biz onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığıdır verir.

24- Yoksa onlar, senin hakkında: "Allah'a karşı yalan uydurdu." mu diyorlar? Eğer Allah dilerse senin de kalbini mühürler; batılı yoku eder ve sözleriyle hakkı gerçekleştirir. Şüphesiz ki O kalplerde bulunan şeyleri hakkıyla bilir.

25- Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden ve sizin yaptıklarınızı bilen O'dur.

26- Allah iman edip, salih amel işleyenlerin tevbesini kabul eder, onlara lütfundan daha fazlasını verir. Kâfirler için ise şiddetli bir azap vardır.

27- Eğer Allah rızık kullarına bol bol verseydi, mutlaka yeryüzünde azgınlık ederlerdi. Fakat O dilediğini belli bir ölçüye göre indiriyor. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları hakkıyla görür.

28- İnsanlar ümitlerini kestikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayan O'dur. Övülmeye layık olan gerçek dost O'dur.

29- Göklere yeri ve her ikisinde yaydığı canlıları yaratması da Allah'ın kudretinin delillerindendir. O'nun dilediği zaman onları biraraya toplamaya da gücü yeter.

20- Her kim ahiret "hars"ı murad ederse, isterse. HARS, aslında sözlük anlamı olarak yeri onanp tohum atmak demektir. Kamus şerhi sahibinin hatırlatmasına göre "zer" (ekin ekmek) fiilinden daha geniş anlamlıdır. "Hars" sürmek mânâsına da gelir. Ragıb'ın dediği gibi "mahrus"a yani ekilen tarlaya ve ondan meydana gelen ekine de "hars" denilir. Kelimenin asıl mânâsı olan bu iki mânâyı, "ekim" ve "ekin" diye ifade edebiliriz. Bu mânâlardan istiare yoluyla ilerde kazanmak için yapılan çalışmalar, çabalarla onların meyveleri ve sonuçları hakkında da kullanılır ve örf olmuştur, nitekim bu âyette de böyledir. Amel veya sevabı demektir. Bu âyet bize gösteriyor ki din işi bir "hars" yani ucunda hasılat almak, kazanmak maksadıyla yapılan bir ekim, bir kültür işidir. Bu da ucunda istenilen yani niyet olunan gaye ve maksatla uyumludur. Bu yönüyle "hars" iki kısımdır. Birisi ahiret gayesi, ahiret sevabı diğeri de dünya yaranı ve menfaati arzı ediledir. Her kim din adına yaptığı ameli sırf ahiret sevabına niyyet ederek yaparsa bu ona kazancında fazlalık veririz. Ekinini, hasılatını artırırsın, yani ahirette kat kat fazlasıyla vereceğimiz gibi dünyasından da veririz, o lütf ve nızık o şekilde artar. Her kim de dünya harsını isterse, dünya kân için, yani ölmezden önce dünya hayatında ereceği bir maslahat ve gaye için çalışsın. Ona da ondan, o geçici dünyadan veririz. "Hûd" ve "İsrâ" sûrelerinde geçtiği üzere istediği kadar değil, amelinin haddizatında değerinden aşağı olmamak üzere Allah'ın dilediği kadar dünyadan veririz. Ve fakat ona ahirette hiçbir nasip yoktur. Buharî-i Şerif'in başında da rivayet olunan niyet hadisi bu âyetin bir tefsiri gibidir. Şöyle ki "Ameller sırf niyetlerdendir. Ve her kişiye niyet ettiği vardır. Mesela her kimin hicreti Allah'a ve Resulü'ne ise onun hicreti Allah'a ve Resulü'nedir. Her kimin hicreti ereceği bir dünyaya veya nikah edeceği bir kadına ise onun hicreti de hicrete kalkıştığınıdır." Bundan şu da anlaşılır ki murat çeşitli fiillerin mukayyesi değil, aynı fiilin çeşitli niyetlere göre hüküm ve sevabını göstermektir. Şu halde yaptığı fiili, hangi fiil olursa olsun sırf dünya maksat ve gayesine ermek niyetiyle yapan kimsenin ahirette onun için bir nasip, bir ecir ve sevap beklemeye hiç hakkı yoktur.

21- Yoksa onlar için birtakım ortaklar mı var? Bu âyetin yukarıya üç yönden bağlantısı ve ilgisii vardır. Bir kere, ahirette nasibi olmayan dünya ehlini sakındırma ve hakir kılma olmak üzere öbür âyetin sonuna başlanır. İkincisi Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru kılmak için şariat yapmaya kalkışmak dünya kazancı adına yapılan fenalıkların, şirklerin başında sayılması gerekeceğini hatırlatır. Üçüncüsü de ta yukarıdaki "Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyettiğimizi..." (Şûra, 42/13) âyeti karşılığında müşriklerin cinayetlerini ele alıyor. Yani Allah'ın şariatına karşı gelmek için yoksa o müşriklerin, o çağdaş kâfirlerin birtakım ortakları, Allah'a ortak olmak için ortaklık kurmuş inkâr ortakları şeytanlar var ve istedikleri gibi şariat koyma yetkisini ellerinde bulunduyorlardı da dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri onlara meşru mu kıldılar? Mesela müşriklik, çeşitli hükümlere uyma, ahireti inkâr, zulüm, verdiği sözü çiğnemek, güç yetirilmesii imkansız şeylerin yapılmasını istemek gibi Allah'ın izin vermediği, meşru kılmadığı birtakım şeyleri meşru kılyorlar, diledikleri gibi din yapıyorlar öyle mi? Fakat Allah'ın meşru kılmadığını meşru kılabacak hiçbir kuvvet yoktur. İnsanların teşrideki (kanun yapmadaki) çalişip çabalaması Allah'ın izin verdiği sınırı aşmamalıdır.

Ve eğer "fasil" kelimesi olmasaydı aralarında hüküm yerine getirilmiş, bitirilmişti. "Fasil kelimesi" azabın belirli bir süreye geri bırakılmasına dair ezelde önceden kararlaştırılan kelimedir. Burada "fasil" hüküm veya "beyan" veya "tefrik" (ayırma) mânâlarına olabilir. Tefrik mânâsında: Müminlerle kâfirler arasında "Bir zümre cennette, bir zümre cehennemde." (Şûra, 42/7) hükmü veya müşriklerle taptıkları ortakların aralarının açılması veya dünya kazancı hükümünün ahiret kazancı hükümünden ayrılması mânâları düşünülebilir. Gerçi mânânın aslı cezanın saatine geri bırakılması meselesidir ki "Şüphesiz zalimler için can yakıcı bir azab vardır." ifadesiyle tamamen erdirilip beyan buyruluyor. Yani hak dinin gereği Allah şariatının hükmü olan fasil ve kaza ezelde vakt ve saatine geri bırakılmakla ıcrasız kalmayacaktır. Bütün zalimlere elemli bir azab muhakkaktır.

22-O fasil günü gelecek. Göreceksin o zalimleri, Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru tanıtmak için yöl açarak, hüküm koyarak, ceza vererek zulmeden ve onlara uyan o zalimleri göreceksin ey muhatap! Yaptıkları zulümlerle kazandıkları bebalin dehşetinden korkular içinde titrerlerken; o ise tepelerine inmektedir. İman edip iyi ameller yapan kimseler ise cennetlerin hoş ravzalarında, en hoş, en latif yerlerindedir.

RAVZA: Sulu, yeşillik yerler olup bağların, bahçelerin en güzel oturulacak yerlerine denir. Öyle ki onlara Rablerinin katında ne dilerlerse yeri. Yani o cennet bahçelerinde olduktan başka Rablerinin huzurunda bulunacaklar, cemalinin şerefyle şerefiencekler ve işte orada bütün dileklerine erecekler, ne isterlerse hazır bulacaklar. İşte bu müminlerin ereceği bu ikbal, böyle her dilediğini ve dileyeceğini hazır bulma mutluluğu o büyük lütfuttur. Kadri, değerini bilirmeye ve tayin mümkün olmayan ve sonuna ulaşma ihtimali bulunmayan büyük ilâhî lütfuttur. Bunun yanında bütün dünya küçük, pek küçük kalır.

23- İşte bu, bu dinlediğiniz lütf o müjdedir ki Allah o iman edip salih salih, güzel güzel ameller yapan kullarına müjdeliyor. Allah, kullarına böyle lütfkârdır.

De ki bu tebliğ ve müjdelemeye karşı ben sizden bir ücret istemem. Ancak buna üç mânâ vermişlerdir. Birincisi: Akrabalıkta sevgi, yani hiç olmazsa size akrabalığımdan dolayı haklarına saygı göstermenizi isterim. Buharî, Müslim, Tirmizî ve daha başkaları rivayet etmişlerdir ki: İbnü Abbas hazretlerine bu âyeti sorulmuş. Said b. Cübeyr: Âl-i Muhammed akrabalığı deyivermiş, bunun üzerine İbnü Abbas demiştir ki: Acele ettin, Kureys'ten hiçbir soy yoktur ki Peygamber (s.a.v.)'e akrabalığı olmasın, hiç olmazsa sizinle aramdaki akrabalığa saygı gösterin. Bunun sonucu şöyle demek olur: Peygamberliğim, risaletim, âlemlere rahmet olmam dolayısıyla olan hukukumu tanıyorsunuz bari aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterin de söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin. İkincisi: Bana yakınlığı olanları, yani akrabamı sevmenizi isterim diye mânâ verenler de olmuştur. Nitekim Said b. Cübeyr'in sözü bunu gösteriyordu. Bazıları bu akrabalığı Hz. Ali ve Fatıma çocuklarına özel kılmak istemişlerdir. Üçüncüsü: Alûsî'nin naklettiği gibi Abd b. Hamid'in Hasen'den rivayet ettiği üzere yakınlıkta sevgi, yani güzel amellerle Allah'a yakınlık hususunda sevgi demektir ki "kurbâ" nesepl, soy yakınlığı değil, "kurbet" yani Allah'a yakınlık mânâsınadır. Ve bu mânâ hem daha geneldir, hem de âyetin öncesine ve sonrasına daha da uygundur. Çünkü buyruluyor ki Her kim bir hasene, güzel bir amel kazanırsa biz ona onun hakkında daha fazla güzellik veririz, daha güzel sevap veririz ve o sebeple hem o iyiliğin güzelliği artmış olur, hem de daha güzeli yapma yeteneği ihvan edilir. Çünkü Allah Gafur'dur, bağışlayıcıdır, günahları örter. Şekûr'dur, güzel amellere, güzel sevap ve mükafat ile karşılıklı bulunur. İyiliklerin ecrini zayı etmez.

24- Yoksa Allah'a karşı bir yalan uydurdu mu diyorlar? Bu Kur'an'ı yalan uydurup Allah'a isnad ile iftira etti, diye iftira mı ediyorlar? Allah dilerse senin de kalbini mühürler. Yani Kur'an'a, uydurma yalan diyenler, sana yalan isnad edenler kalpleri mühürlenmiş, hakkı duyacak yetenekleri kalmamış kimselerdir. Yüce Allah dilerse senin kalbini üzerini de mühürleyiverir, vahyini, lütfunu kesiverir. Şu halde sen onların dediklerine keder etme de Allah'ın lütfuna şükret. Hem Allah bâtlı mahveder de kelimeleri ile hakkı yerine getirir, gerçekleştirir. Onun için günden güne o yalan diyenlerin batıl sözleri mahvolur da senin hak olan peygamberliğin gerçekleşir ve pekişir ve Kur'an'ın vaadleri yerine gelir. Kur'an yalan olsaydı Allah onu gerçekleştirmez çok sürmeden mahvederdi. Şüphesiz O bütün kalplerin içini gören bilir. Senin kalbindeki de bilir. Onların kalplerindeki de.

25-29- Bununla birlikte "O, kullarının tevbesini kabul edendir." Bundan dolayı o günahkârlar da hemen tevbe edip o günahlardan vazgeçmelidirler.

Ve bu ikisinde, yani göklerde ve yerde yaymış olduğu debelenen canlı (da Allah'ın kudretinin delillerindendir.) Bu âyetin ilk okunuşta anlaşılan mânâsına göre göklerde de canlılar vardır. Mucahid de aynı kanaate varmıştır. Diğer bazıları ise göklerdeki "Dâbbe"den maksat havada uçan canlıların olduğu kanaatine varmışlarsa da böyle bir te'vile gerek yoktur. Bunları böyle yaratıp yayan o Allah, dileyince hepsini toplayivermeye de kadir, tamamıyla kadirdir. Onun için haşır ve neşir (herkesin dirilip mahşere geleceği kıyamet) gününde tereddüde yer yoktur.

Meâl-i Şerifi

30- Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir. Bununla beraber Allah yine de çoğunu affeder.

31- Siz yeryüzünde (O'nu) aciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir dostunuz ve yardımcınız da yoktur.

32- Denizlerde yüce dağlar gibi gemilerin yürümesi de O'nun kudretinin delillerindendir.

33- Eğer O dilerse rüzgarı durdurur da yelkenle giden gemiler denizin üzerinde duruverirler. Şüphesiz ki bunda sabırlı olan ve çok şükreden kimseler için nice ibretler vardır.

34- Yahut da Allah kazandıkları günahlar yüzünden onları helâk eder ve birçoğunu da başışlar.

35- Âyetlerimiz hakkında mücadele edenler bilsinler ki kendileri için kaçacak bir yer yoktur.

36- Size verilen herhangi bir şey sadece dünya hayatının geçici bir menfaatidir. Allah katında bulunanlar ise iman edip sadece Rablerine güvenen kimseler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

37- O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelendikleri zaman da kusurları başışlarlar.

38- Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri de kendi aralarında bir işişare ileidir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan onlar Allah yolunda harcarlar.

39- Onlar, bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman birbirleriyle yardımlaşır.

40- Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür, ama kim affeder, başışlarsa onun mükafatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki Allah, zalimleri sevmez.

41- Zulme uğradıkları sonra hakkını alan kimseye gelince, işte onların aleyhinde ceza vermek için herhangi bir yol yoktur.

42- Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler aleyhinedir. İşte onlar için acı bir azap vardır.

43- Her kim de sabreder ve kusuru başışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.

30- Başınıza ne musibet geldiyse kendi ellerinizin kazanması sebebiyledir. Bu hitap ve sesleniş günahkârlaradır. Çünkü sabır ile sevaba veya yüksek derecelere ulaştırılmak gibi diğer birtakım sebeplerle günahkâr olmayanları başışlarına gelen musibetler de yok değildir. "Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık biraz da maldardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele." (Bakara, 2/155) Halbuki birçoğundan affediyor da dünyada hesaba çekmiyor. Çünkü "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden hesaba çekecek olsaydı yer üstünde hiçbir canlı mahlûk bırakmazdı." (Nahl, 16/61)

31- Ve siz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. Yani siz ne olursanız bu yeryüzündesiniz ve her ne yaparsanız ne kuvvetler kazansanız başışına gelmesi takdir ediliş olan musibetlerden yakanızı kurtaramazsınız. Ve sizin için Allah'tan başka ne direkt olarak kurtaracak bir velî, bir koruyucu vardır, ne de yardım edip onu savuşturacak bir yardımcı. Onun için Allah'a sığınıp O'nun emirlerine, kanunlarına göre görev yapmaktan başka şekilde korunmanın çaresi yoktur.

32-*) Ve O'nun âyetlerindendir denizde akan dağlar gibi gemiler, sizin de yeryüzünde haliniz o gemidekilerin hali gibidir.

33-Allah dilerse o rüzgarı yani o gemileri hareket ettiren, hareket sağlayan gücü durdurunverir, o zaman o gemiler denizin sırtı üstünde durakalırlar. şüphe yok ki bunda, gemilerin denizin sızı üzerinde duraklamasında çok sabırlı, çok şükreden her kimse için birçok âyetler vardır ki insanları acizliğini ve gerçekte Allah'tan başka ne bir velî, ne de bir yardımcı olmadığını ispat eder. Fakat sabn olmayanlar bu gemilere binip de bu olayları müşahade ve üzerinde düşünmeye çalışamazlar, şükür olmayanlar da bu gözlem ve tefekkür nimetinin değerini bilip de neticelerini ortaya çıkaramazlar onun için demişlerdir ki imanın yansı sabır, yansı şükürdür.

34- Yahut da içindekilerin kazandıkları günahları sebebiyle veya mallarıyla birlikte o

gemileri telef eder, rüzgânı durdurmaz fakat şiddetli fırtına vererek batırır, parçalar. Bununla birlikte birçoğundan da affeder, başlıklar, batırmadan kurtarır.

35- Hem bunları bir de şunun için yapar ki âyetlerimiz hakkında mücadele edenler bilsin anlaşılan kendilerine kaçamak, kurtuluş yoktur. Kurtuluş, ancak Allah'ın âyetlerini kabul ederek onların gösterdikleri çerçevede çalışmalarıdır.

36- Ey Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kâfirler bütün bunlardan anlaşılar ki şimdi size verilmiş bulunan şeyler her ne olursa olsun hep dünya hayatının geçici metaidir, geçimidir. Allah yanındaki ise hem daha hayırlı hem daha kalıcıdır. Hem şer karşılığı olmaksızın katkısız hayır ve menfaatir, hem de devamlıdır, ebedidir. Fakat o kimseler için ki iman etmişlerdir ve yalnız Rablerine tevekkül ederler. Ancak O'nun işlerini bırakırlar ve O'nun kudretine, vaadlerine ve tehditlerine güvenerek emri dairesinde görevlerini yaparlar ve her vesile ile nızasını ararlar. Hz. Ali'den rivayet olunur ki Hz. Ebu Bekir malının hepsini tasadduk etmiş, birtakim kimseler onu kinâmisizdin. Bu âyet o sebeple nazil oldu. İman ve güven, gerek bir kişinin ve gerek bir topluluğunun ruhunda dinin, bağanın temeli olan iki temel özelliştir. Bu iki özelliğin bazı dışa vuran görüntülerini açıklayan aşağıdaki özellikler de bir millet için ne güzel düsturlardır.

37- Ve onlar ki günahın "Kebâir"ine ve "Fevâhiş"e uzak dururlar. **KEBÂİR:** Üzerine tehdit gerekçeleri veya haddi (şer'i cezayı) gerektiren yahut açıkça yasaklanmış olan günahlar.

FEVÂHİŞ de onların içinde özellikle çirkinliği açık ve aşın olan günahlardır. Ne zaman da gazaplanırlarsa onlar başlıklar. Suçu onlar örterler, kusuru başlıklarlar. Burada "onlar" zamiri "kasr" (kask, sadece, yalnız) anlamı ifade eder. Bu "kasr"ın da yönü, sebebi şudur: Gazab (kızgınlık) halinde kusur ve günah başlıslayabilmek gayet nadir olan yüksek bir ahlakıdır. Bu sebeple söyle denilmiş oluyor ki, işte kızgınlık halinde kusur örtmek, kızgınlığı yutmak gibi büyük özellik ancak onlara yakışır ve onlar ona lâyıktırlar. "Öfkelerini yutanlar, insanlar(ın kusurları)ndan af ile, geçenlerdir." (Âl-i İmran, 3/134) övgüsüne layıktırlar.

38- Ve onlar ki Rableri için davete uymakta ve namazı dürist kılmaktadırlar. Allah iman ve itaat için Peygamber tarafından yapılan davete Ashab-ı Kiram'ın bey'atları ve uymaları gibi bey'at ve dinin direği olan namazı kılmakla cemaat ve toplumu sağlam tutanların işleri de aralarında Şûrâ'dır. İşleri, buyrukları zorbalıkla değil, aralarında danışkla, görüşlerine başvurma ileidir. Kendi işlerine kendileri şahıptır, başkalarının elinde esir değil, aralarında dayanışmasız, toplumsuz, darmadağınık ayrı da değil, toplanıp sözü bir etmesini bilirler. Birbirlerinin görüşlerine başvurmalarının şekli de görüş ileri sürmek yeteneği olan, toplumun görüşlerini temsil edebilecek icthad sahibi "hall ü akd" erbabının (meseleleri düşünüp çözümü sağlayacak kimselerin) toplanıp müzakere etmesiyeldir. Resulullah (s.a.v.) "İş hususunda onlarla müşavere et." (Âl-i İmran, 3/159) âyetinin mânâsı uyanınca, savaşla ilgili meselelerde müşavere ederdi. Ondan sonra da ashab gerek onda gerek hükümlere dair meselelerde müşavere ettiler. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine halife seçimi, ehli riddetle (dinden dönenlerle) savaş, dedenin mirastan pay alması, şarap içenlere vurulacak "had cezasının" sayısı ve Irak'ta fetholunan arazilerin ahkâmı vs. gibi meseleler hep bu kabilendir. Şüphesiz yok ki hükümlere dair müşavere, hakkında kesinlik ifade eden bir nass bilinmeyip az çok icthada elverişli olan veya tabiatki çalışmaya bağlı hususlardıdır. Şûra müzakereleri (görüşmeleri) içme meselelerinin aslını teşkil eder. İslâm tarihinde ve fıkıh usulünde (metodolojisi) mâsuf bu "Şûrâ" düsturu sahabe devrinden sonra Kur'an'ın verdiği bu önem ile uyumlu bir biçimde geliştirememiştir. Şûrâ aslında "Fütyâ" gibi "büşra" ölçüsünde masdar olup "teşavür" yani birbirinin görüşünü almak demektir. Kelimenin aslı arıdan bal almak mânâsı ile ilgilidir. "Zü şûrâ" (Şûra sahibi) mânâsına da gelir. Nitekim bu mânâ ile şûra heyetine de denilir. Ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden infak da ederler. Belli ki bu infak şûrâ ile verilen kararın yerine getirilmesi için gereken masrafı temin mânâsını anlatmaktadır.

39-O münasebetle bu da gereğine göre şûrâ ile halledilmesi gerekir. Şu âyet de bunu hissettirir: Ve onlar ki kendilerine "bağy" isabet ettiği, yani haklarına saldırın olduğu zaman yine kendileri yardımlaşır, öclerini alırlar. Haklarını savunur, haksızlığa boyun eğmez, zilletten hoşlanmaz, azgınlık ve saldırıda bulunanın cezasını verirler, aşırı gitmeyerek adaletle öclerini alırlar. Bunun için başka bir milletin himayesine sığınmazlar, kendi toplum ve milletlerinin bağımsızlığı, izzet ve yardımı, birliği ile zalim ve azgınlık hakkından gelirler. Görülüyor ki burada bağy "onlar" zamiri ile çoğula gönderilmiştir. Bu ise bağyın herkesle ilgili olduğunu ifade eder. Bundan dolayı bazıları bunu yalnız dışardan gelen saldırıya özel zannetmişler de bir müşrik bir müslümana saldırdığı takdirde intikamın alanın övgüsüne tefsir etmişlerdir. Fakat gerek Allah hakkı olsun, gerek kul hakkı olsun mutlak hakkın korunması Allah hakkı, yani Hukuk-i amme (kamu hakkı)den olduğu ve dolayısıyla her mümin kişinin haklarını toplumun taahhüdü altında bulunması açısından ona karşı saldırın âmmenin (toplumun) hakkına saldırın demek olduğundan gerek distant ve gerek içten genel ve özel olarak yapılan saldırının savuşturulması ve cezanın verilmesi toplumun görevi yani en azından farz-ı kifayedir. İçten olanlarda mahkemelerin adaletini temin, distant olanda da siyasi tedbirlerle bu yardımı yapılması ve yapılabilmesi bir milletin yükselişini ve yaşama hakkını gösteren en yüce faziyetlerdendir. Onun için diğer tefsir bilginleri demişlerdir ki: "İleri giden her azgına karşı öc alma övülmüştür." İbnü Cerir et-Taberi tefsirinde der ki: "Bu ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Cenab-ı Allah, bir mânâyı tahsis buyurmamış, azgınlık edenenden hakkı ile öcünü alan her galibi övmüştür. Buna karşı birisi şöyle diyebilir: İntikamda övülecek ne var? Denilir ki zalime hak ettiği ve layık olduğu cezayı vermekte onu hak yoluna doğrultmak, bunda ise en büyük övgü vardır."

Kısacası bu sıfat yukarda "Bana aranızda adalet yapmam emrolundu." (Şûra, 42/15) diye beyan buyrulan adalet emrinin tabiki açısından son derece önemli olan yüksek bir ahlakın, kuvvetli bir toplumsal ruhun ortaya çıkmasını ifade etmektedir ki bunu karşıtı olan "Onlar gazablandıkları zaman başlıklarlar." (Şûra, 42/37) nitelemesi ile birlikte düşünmek, gerek kasırların (yalnız, ancak, sadece ifadelerinin) mânâsını düşünmek ve gerek önemini takdir etmek için daha faydalı olur. Yani af da ederler, intikam da alırlar. Fakat her ikisini de kendi bağımsızlıklarıyla yaparlar, ne başlıslamalarında ne intikamlarında başka bir millet ve cemaatin etkisine mahkum olmazlar.

40- Böyle galibiyet ve intikamın niçin ve nasıl meşru olduğu ve güzel görüldüğüne gelince kötülüğün cezası da aynı dengi bir kötülüktür. Bu düstur (prensipl) Fıkıh'ta Ukubât (cezalar) ahkâmına büyük bir temel olan ve genel olarak ceza kanunlarına esas alınması gereken genel bir kanundur. Yani azgınlık zulumdür, kötülüktür, kötülüğe meydan vermempe ceza vermek de güzel bir iştir. Fakat bunun güzel olması iki şarta bağlıdır. Birincisi: Suça, ceza edilebilmesi için onun gibi bir "seyyie" (kötülük) yani suçunun hoşuna gitmeyecek bir fiil olmalıdır. Yoksa o bir ceza değil, cürüm ve zulme teşvik olur, yerine düşmeyen güzelliik ise çirkin olur. İkincisi: ceza suçun dengi ve ona eşit olmalıdır, yoksa adalet olmaz. Bu mânâ adalet kelimesinin kavramında da dahildir. Onun için azgınlığa karşı öc alınırken hadını aşp da tecavüz etmemelidir. Her kim de affedip ıslah ederse, kendine kötülük eden kimsenin suçunu affedip onunla arasındaki düşmanlık halini düzeltirse Onun da ecir Allah'a aittir. Allah'ın nezdidendir. Yani Allah ona çok büyük ecir insan eder. Burada "Kim başlıslarsa" diye başlıslamanın tekil kipi ile getirilmesi bunun kamu hakkı olan meselelerde değil, şahsî haklarda cereyan edeceğine dair bir uyarı gibidir. Muhakkak ki o (Allah), zulmedenleri sevmeyiz. Yani gerek doğrudan doğruya zulmedenlerin, gerekse cezada ileri gitmek suretiyle zulmedenlerin hiçbirini sevmeyiz. Cezada misil ve eşitliğe uyma zor olan meselelerde zulüm ihtimali fazla olacağı için cezalandırmaya gücü yettiği halde başlıslayarak ıslah yapan kimselere Allah büyük sevap

verir.

41- Zulüm olunduktan sonra öcünü alan kimseler var ya, elbette öyleler üzerine yol yoktur. Başlıslama daha uygun olmakla birlikte başlıslamayıp da misli ile aynen karşılık veren kimselere kanş ceza için bir yol yoktur.

42- Zulüm olunduktan sonra öcünü alan kimseler var ya, elbette öyleler üzerine yol yoktur. Başlıslama daha uygun olmakla birlikte başlıslamayıp da misli ile aynen karşılık veren kimselere kanş ceza için bir yol yoktur.

43- O yol ancak zulmedenlere, doğrudan doğruya zulmeden veya karşılık vermede ileri giden, cezada haddi aşanlara ve yeryüzünde haksızlıkla azgınlık edenlere, tekebübür ve tecebbür yapanlara (kibirlelin azgınlık edenlere)dir. İşte onlar, öyle haksız yere zulüm ve azgınlık ile nitelenenler için de elemli bir azap vardır.

44-52- Çünkü O, her şeyi bilir ve O'nun her şeye gücü yeter. Onun için her ne yaparsa hikmet ile (yerli yerinde) isteyerek, bile bile yapar ve her ne isterse yapar. Bununla birlikte hiçbir beşer için mümkün değildir ki Allah ona -şu üç şekilden- başka türlü söz söylesin. Ancak vahy halinde, doğrudan doğruya vahyederek, gayet hızlı ve gizli bir işaret halinde anlatarak ve birden bire kalbe bırakıp ilham suretiyle ki sözün sırf ruhanî olarak vasıtasız içe doğması ve alınmasıdır. Şiddet ve zayıflık ile çeşitli mertebelerde gelebilir. Hem peygamberlere hem de Hz. Musa'nın annesine olduğu gibi diğer insanlara dahi gerek yakaza (uyanıklık) halinde ve gerek uyukda olur. Giyabdan da olur, rü'yet (görme) halinde de nitekim İsrâ gecesı Resulullah'a öyle olmuştur, onun için bunun karşılığında buyuruluyor ki: Veya perde arkasında söylemekle ki bazı cisimlerde ve kulaklarda kalam, söz yaratıp itittirir de, işiten kimin söylediğini görmez. Nitekim Hz. Musa'ya böyle olmuştur. Bu doğrudan doğruya kalbe değil, kulaktaki işitme gücüne söylenmiş olduğundan perde arkasından olmuş oluyor. Resulullah (s.a.v.): "Bazan bana çan sesi gibi gelir." dediği kısmın da bu kabilinden sayılması gerekir. Veya bir resul yani teflîğ aracı bir melek gönderip, mübellîğ (tebliğci) olduğunu tanıtırıp da izniyle, başanlı kılması ve yardımı ile dilediğini vahyettirmek suretiyle ki peygamberlere çoğu zamanlarda vaki olan böyle vahyetmedir. "dilediğini" buyurulmasından da anlaşılacağı üzere vahyetme ile meleğin vahiyi gerek kalbe doğdurulma ve gerek sesle veya sessiz söz ile olabileceği gibi meleğin gelişti dahi cismanî bir biçimde şekillenip sekillenmemekten daha geneldir ve daha genişir. Meleğin kuvvet ve mertebesinin de ayrıca özel bir önemi vardır. Mesela Cebrail ile olan vahyin ifade ettiği zorunlu bilgi hepsinden yüksek olur. Sonra peygamberler vasıtasıyla diğer insanlara olan teflîğler ve telkinler de bu kısma dahildir, resul göndermekdir. Bu kısımda Resul teflîğe vasıta olurken aynı zamanda gönderilen el kendilerine gönderilenler arasında bir şahid demek olması bakımından bu çeşit vahyin, bilgi ifade etmesinde diğerlerinden fazla bir pekiştiricilik var demektir. Peygamberlere çoğunlukla bu şekilde vahiy gelmesi de bundan olsa gerekir. Vahiy hakkında yukarılarda bazı sözler geçmişti. Bu âyet, mümkün olan bütün çeşitlerini özetlediği için, vahiy kelimesinin sözlükteki mânâsına bir daha göz atalım: Alûs'nın kaydettiği üzere İmam Ebu Abdullah Teymî el-İsbahânî demistir ki: "Vahyin aslı anlatmaktır. Kendisiyle bir şey anlatılabilen, mesela ilham, işaret yazı hep birer vahiydir." Ragıb da Müfredat'ında der ki: Vahyin aslı hiçbir işaretir. Vahiy, sûratı de kapsadığı için denilir. Çok çabuk emir demektir, bu bazen işaret, simge ve sözle dokundurma yollu konuşmakla olur. Bazen kelime ve cümle olmaksızın ses ile de olur. Nitekim "Onlara 'sabah akşam tesbihte bulunun' diye işaret etti." (Meryem, 19/11) âyeti o mânâyı yorumlamıştır. Remiz denilmiştir, itibar denilmiş, yazı denilmiştir. "Seytanların sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına mutlak telkinlerde bulunurlar." (En'am, 6/121), "Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızla birtakım söz telkin eder." (En'am, 6/112) âyetinde bu çeşitler üzere "O sinsi seytanın serminden." (Nâs, 114/4) ifadesi ile işaret olan "vesvese" tarzındadır. Bir de özellikle Allah Teâlâ'nın peygamber ve velilerine verilen ilâhî kelimeye "vahy" denilir, bu da "Hiçbir beşer için mümkün değildir ki Allah ona başka suretle kalam söylesin, ancak vahiy ile..." (Şûra, 42/51) âyetiyle beyan buyurulduğu üzere birkaç türüdür. Ya müşahede olanın bir elçi ile olur ki zati görülür, kelâmı işitilir, Cebrail (a.s.)'in belirli bir suretle peygambere teflîği gibi, veya görülmeksizin kelâmını işitmekte olur. Musa (a.s.)'nin Allah'ın kelâmını işimesi gibi. Yahut da kalbe doğdurulmak suretiyle olur. Resulullah (s.a.v.)'ın "Ruhu'l-Kudûs, kalbime üfledi." buyurduğu gibi, veya ilham ile olur. "Musa'nın anasına 'onu emzir' diye vahyettik." (Kasas, 28/7) gibi veya teshir (emre âmade kılma) ile olur. "Rabbin bal anısına, dağlardan, ağaçlardan ve çardaklardan evler edin, sonra meyvelerin herbirinden ye de... diye ilham etti." (Nahl, 16/68) âyetinde olduğu gibi, veya rüyada olur. Nitekim Resulullah buyumustur ki "Vahiy kesildi, mübeşşirat (müjdeleyen ilhamlar) kaldı, o da müminin rüyasıdır." İlaham, teshir, rüya bu üçüne "ancak vahiy halinde" ifadesi işaret ediyor. Sözü işitmeye "Yahut perde arkasından" sözü delalet ediyor. Cebrail'in teflîğine de "Yahut da teflîğ vasıtası melek gönderip" ifadesi işaret ediyor.

Lügate göre vahiy, sülâsi (üç harfli) fiilden gelir ise de, Kur'an'da hep "if'al" ölçüsünde (dört harfli) gelmiştir. İf'al babından "iyha" kelimesi, sülâsisi (üç harfli) gibi vahyetmek, vahiy vermek mânâsına gelmekle birlikte muteaddî (geçişli) olarak vahyettirmek göndermek mânâsına dahi gelir. Burada vahiy çeşitlerini birbirinden ayırmak için doğrudan doğruya olan öncekine "vahiy", elçi aracılığı ile olan üçüncüye "iyha" denilmiştir. Kısacası yüce Allah hiçbir peygambere, ne Musa'ya ne de diğerlerine bu üç çeşitten başka bir şekilde kalam söylememiştir ve hiçbir insanoğluna başka türlü söylemez. İnsanın insanla konuşması gibi karşı karşıya ve apaçık belirli bir şekilde konuşmaz. Çünkü O çok ulu, çok yücedir. Onun için insanoğlu O'nun yükseliğine yetişip de kadîm (ezeli) olan kelâmını olduğu gibi almayla dayanamaz. Fakat hüküm ve hikmet sahibidir. Onun için hikmetine göre "vahiy" veya "iyha" ile söyler. Bu âyetin tefsirinde Şeyh Abdulvehhab Şa'ranî'nin kayda değer bazı ifadeleri vardır; Alûsî, bunları şöyle nakleder: "Sunu bil ki, Hakk'ın kelâmını işitmekten men eden (buna engel olan) ancak insanlıktır. Kul ondandır (insanlık seviyesinden) yükseldiği zaman ona yüce Allah vücudsuz ruhlarla söylediği gibi söyler. İnsanlığa "Beşer" denilmesi de ruhun derecesine ermekten alıkoyn işlere bulaşması dolayısıyladır. Eremeyince de yüce Allah ona eşyada söyler ve onlarda tecelli eder. Peygamberler gibi ona erenler ise öyle değildir. Onun için onların hidaydiklere Hak Teâlâ perde olan vücuttan içinde tecelli eyler. Eğer yüce Allah'ın kuluna hidayeti (yol göstermesi) olmasa idi onun Rabbi olduğunu tanıyamazdı. Şunu da bil ki yüce Allah'ın kendisinin başkasına söylemesine yahut kendisinin başkasına işittirmesine insan gerekten dayanamaz, o halde kuluna işittirmek üzere seslendiği zaman onun bütün güçlerinin olması gerekir.(2) Çünkü münacat sırasında yüce Allah onun bütün kuvvetleri olmaksızın hâdisin (sonradan olan ezeli olmayan) bir varlığın Kalam-ı kadîmi (ezeli kelâmı) işitmeye güç yetirebilmesi mümkün değildir. Onun için Musa (a.s.) düştü, bayıldı, çünkü o makama layık olan tecelliği kabul edecek yeteneği yoktu. Fakat Peygamberimiz (s.a.v.) sebat etti. Hakk'ın kuluna kulağı, gözü ve bütün kuvveti olduğu o muhabbet derecesi dağda bulunmadığı için "Cebel" (dağ) dahi hitabı işitmeye dayanamadı da hurdahas oluverdi. Şunu da bil ki yüce Allah'ın yaratıklarla konuşma edbediyyen devam etmektedir. Şu kadar ki insanlardan kimisi onun hadîs (konuşma) olduğunu bilir, Hz. Ömer (r.a.) ve ona varis olan evliya gibi, kimisi de onu tanımaz da bana şöyle zuhur etti der durur ve onun kendisine Hak Teâlâ'nın bir sözü olduğunu bilemez."

Şeyhimiz der ki: Hz. Ömer mutlak olarak duyulanıdan idi ki Allah Teâlâ onlara her şeyde söyler, fakat söylenein lakabları vardır: Eğer onunla yüce Allah'a cevap veriyorlarsa ona "Hadis" denir ve eğer birbirlerine cevap veriyorlarsa buna "muahade", "muhavere" (karşılıklı konuşma) denilir ve eğer yüce Allah'ın sözünü dinliyorlarsa o kendileri hakkında "Hadis" değil, bir "hitab" veya "kelam"dır. Teheccüd namazını kılanlar hakkında Onlar müsamere ehlidir, diye bir rivayet etmiştir. Demek oldu ki vahiy, yüce Allah'ın özel kullannın kalplerine "hadis" tarzında vermiş olduğudur ki ondan onlar için

herhangi bir durum hakkında bilgi meydana gelir. Eğer böyle olmazsa ne vahiy ne hitap olmaz. Çünkü insanların katinkadi zorunlu bilgiler gibi bazı insanlar kalplerinde bir işe dair bir bilgi duyabilirler ve bu sahih bir bilgidir. Fakat hitaptan doğmuş bir bilgi değildir. Sözüümüz ise vahiy denilen ilâhî hitap hakkındadır. Çünkü yüce Allah vahyin bu çeşidini kendisine gelen kimsenin bir bilgi elde edebileceği bir kelimam yapmıştır. Şunu da bilmeli ki evliyanın kalplerine ilham vahyinden inebilen ancak meleklerle mahsus ruhlardan uzanan bazı ince sıralardır, yoksa bizzat melekler değildir. Çünkü melek peygamberlerden başkasına asla vahiy ile inmez ve kesinlikle ilâhî bir emir ile emretmez. Çünkü şeriat tebliğ edilmiş yerine oturmuş, yalnız mübeşşirat (birtakım müjdelere) vahiy kalmıştır ki bu, vahyin en genelidir. Yüce Allah'tan kula olur, vasıtasız da olur vasıta ile de olur, vasıta peygamberliğe aittir. Vahitli vahiyde meleğin aracılık etmesi kaçınılmaz, gerekli olur. Fakat melek vahiy indirme halinde görünmez. Halbuki peygamberlerde öyle değildir. Çünkü onlar meleği söylerken görürler. Vefî ise meleği ancak vahiy indirme halinin dışında müşahade edebilir ve görebilirler. Kelamını iştirse göremez, görürse melek söylemez. Demek ki arifler kendilerinden önce geçmiş olan peygamberlik payelerine eremezler, bununla birlikte haklandına "mübaşşirat" bakidir. Ancak onda da insanların bir değil, birbirlerinden farklı farkidir. Kimisi vasıta besaretinden ileri geçemez, kimisi de yükselir. Fertler gibi onlar için vasıtaların yükselmesi ile mübeşşirat vardır. Bununla birlikte peygamberlik yine yoktur. Onun için ahkâmıda inkâr olunurlar. Çünkü Hakk'ın kendilerine tanımlarından gördükleri ile dış dünyada başlı başına bir şeriat imiş gibi amel etmeleri bakımından peygamberlere benzemek isterler. Fakat o bir şeriat değıl, onu beyandır. Dolayısıyla kesilmiş olan vahiy ancak teşri' (hukukî düzenlemeler getiren) vahiydir. Sünnette mücmel olan şeylerin tarifine gelince, bu ümmet için o bakidir ki insanın davet ettikleri konularda basiret üzere bulunsunlar, çünkü o ilâhî bir haberdır. Yüce Allah'ın ilham eylediği kuluna görünmeyen bir melek aracılığı ile ihbardır, haber vermedir. İlham ancak hayır hususunda olur. "Sonra da ona kötülüğü ilham etti." (Şems, 91/8) âyetinde kötülüğün ilhamı, sakınılması mânâsıdır. İlhamın en mükemmel şeriatı uymak ve ilâhî kitaplara bakmak ve onun sınırları içinde durnak ve emirlerini tutmak hususlarının ilham olunmasıdır, ta ki tabiatın pası silinsin de onda âlemin suretleri nakşolunsun, kazınsın. Fakat "Perde gerisinden" ifadesi kalbe değıl, kulağı verilen ilâhî hitaptır ki verilen kimse onu kavrır da işittirenin gayesinin ne olduğunu anlar. Bu bazen tecelli biçiminde hasıl olur da o şekilde ona hitap eder. Halbuki o bizzat perdenin kendisidir. Fakat o hitaptan delalet ettiği bilgi anlaşılır ve bilinir ki o bir "hicabdır", konuşan onun gerisindedir. "Veya bir resul, yani tebliğ aracı bir melek gönderir." âyetine gelince: Bu da meleğe indirilen veya insan olan peygamber ile bize getirilen. İkisi de yüce Allah'ın kelamını okuyanlar gibi özellikle naklettikleri zamandır, yoksa kendi nefislerinde buldukları bir bilgiyi nakil ve açıklarlarsa o ilâhî kelam değildir. Velilerden kimisi her insana özel olan vahiy ve vahiy verme halinde yüce Allah'tan terceme verir. Bunda söylenen veya yazılan harflerin biçimleri, terceme edenin; o biçimlerin ruhu ise Allah'ın kelamı olur. Bazı kere de veli: "Kalbim bana Rabbimden şöyle konuştu." der ki özel biçimde demek ister. Bunları öğren ve iyi düşün.

Şa'ranî (k.s.) bu son hatırlatma ile "Peygamberlerden başkasının ilhamı umum için bilgi sebeplerinden değildir." diye akaid ve usulde bilgilerin arasında bilinen esasa uyan yapmış oluyor. Şundan da gaflet edilmemek gerekıyor ki vahiy sırf sübjektif olan mücerred bir duygu (vicdan) olayı olarak da kalmıyor, haktan haber alan bir deneme, nefsin ötesinde meydana gelen, duyuran bir ilm-i yakın ve hatta ayn-ı yakın olma özelliğı taşıyor. Bunda göze, kulağı, kalbe ait üç özellik vardır. İhtimal ki "ayn sîn kâf" buna işarettir. Bu şekilde sürenin başında"İşte vahiy veriyor sana, senden önekilere de." (Şura, 42/3) buyrulduğu gibi burada da buyruluyor ki: Ve işte böyle, bu zikrolunan üç çeşit vahiy ile veya sürenin başında geçtiğı üzere önceki peygamberlere vahyedildiğı gibi bu üç tarz ile Sana emrimizden bir ruh vahyettik. Yani ilim, irade prensibi gibi bir manevî hayat prensibi olan Kur'ân'ı vahyettik, diğer bir mânâ ile ruh-u emîn olan Cebrail'i vahiy ile gönderdik. Yoksa Sen, ne kitap nedir bilirdin, ne de iman. Kitap sahibi olmak şöyle dursun, kitabın nasıl bir şey olduğunu bile bilemezdin ve sırf kendi dirayetine iman etmenin gerekliliğini, rûkûnlerini ve şartlarını kitapta olduğu gibi bilemezdin. Çünkü imanın şartları arasında yalnız akıl yeterli olmayıp vahiy ile alınması gerekli olan noktalar vardır. Hatta şeriat gelmeden Tevhid bilinse de imanın vacip oluşu yani mukellef tutulma ve görev, aklın değıl, şeriatın gereğıne tabi olduğundan vahiysiz bilinemezdi. Kitabın ne olduğunu bilmeyen bir kimsenin diğer bir şeriat ile ibadeti olabillirse de bilgisi ve taklitsiz keşin bilgisi olamaz.

52- "Onların içinde ümmîler de var ki Kitab'ı bilemezler. Bildikleri bir sürü kuruntu ve yalandan başkası değildir. Onlar başka değıl yalnız zanda kalmış bulunuyorlar." (Bakara, 2/78) ifadesince bir zan ve takliden ibaret olur. Fakat biz onu, -o sana vahy ettiğimiz ruhu- bir nur kıldık. Bir nur ki onunla kullanmızdan dilediğimiz kimselere doğru yolu göstereceğiz, onları murada erdireceğiz. Ve emin ol ki sen herhalde bir doğru yola kılavuzluk ediyorsun. Yani Allah'ın yoluna, eğı ve dolambaçlı yollara değıl, doğrudan doğruya Allah'tan gelen ve Allah'a götüren yola.

53-Bu yolun, bu gayenin şanındaki büyüklüğü tescil ve her murada ermek için istiklal ve istikametinin yönünü anlatmak ve onu gömernin gerekliliğini pekiştirme noktasında son söz olarak şu vasıf getirilmiştir: O Allah ki Göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur. Her yönü ile O'nundur, O'nun mülküdür. Bütün tasarruf hakkı O'nun, hüküm O'nundur. Onun için her ne istenesece O'ndan istenilmesi ve O'nun iradesi, şeriatı ve kanunu dairesinde istenilmesi en doğru yoldur. Bazı şeylerin O'ndan beride bazı kimselerin, kişilerin veya toplumların emir ve iradeleri altında olmasına gelince, iyi bil ki bütün işler döne dolaşa nihayet yalnız Allah'a vanr. O geçici tasarruflar ortadan kalkar ve bütün hüküm Allah'a ait olur. Onun için başka yola giden, başkalanna tapanlar sonunda şaşkın ve perişan olurlar. Allah yolunu tutanlar ise sonunda her murada erer, başışlanmaya ve yüce Allah'ın hoşnutluğına kavuşurlar. Şûra Sûresi burada son buldu. 30 Receb 1354. Şimdi aynı ruhu Zuhruf Sûresi takip edecektir. "Allah'im! Bizi doğru yola ulaştırdığın meâlide bu lazım mânâyı gösterdik.

ZUHRUF SÜRESİ

1-3- O apaçık kitap hakkı için. "Hâ-mîm"de yemin mânâsı bulunduğına göre (vav) atıf vavı olmadığna göre yemin indindir, o açık kitap, Allah yolunu apaçık gösterir bir nur olan o parlak kitap, yani Kur'an. Kur'an'ın şanını beyan ederken yine Kur'an'a "beyan" vasfı ile yemin edilmesi onun kendini tanıtmak için başka delile muhtaç olmayıp bizzat "beyyin" (açıklayıcı) olan bir nur olduğunu ifade indindir. Aynı zamanda ona yemin edilmesi hakkında tazim emrini gerektirdiğinden meâlide bu lazım mânâyı gösterdik.

4- Kitabın aslı, ana kitap, yani Levh-i mahfuz yahut onun da aslı olan Allah'ın ilmi, herhalde çok yüksek, indirilmiş olan kitaplann hepsinden yüksek, çok hikmetli veya çok hakim veya çok muhkem (sağlam).

5- ya şimdi sizden o zikri yana me atacağız? Müsrif bir kavim olduğunuz için? Yani inkârda, haksızlıkta ısrarlı, cinayette iler gitmeyi âdet etmiş müşrikler olduğunuz için Peygamber'e bir zararnız dokunur diye çekinip de size nasihat ve ihtarda bulunmaktan, bir hatırlatma olan o kitabı indirmekten vaz geçeceğiz, halinize bırakıvereceğiz mi zannediyorsunuz?

6- Oysa öncekilerde yani sizden daha müsrif, daha sert olan önceki kavimler içinde biz ne kadar Peygamberler gönderdik.

7-8- "Kendilerine (peygamber) geldiğinde..." ifadesi, öncekilerin de ısrafını beyandır.

Nihayet gönderdik de öyle eğlenerek inkar ettikleri için netice olarak yumruğu onlardan, yani o müsrif kavimden daha güçlü olanları helak ettik. Burada "onlardan" zamiri, önceki geçenler yerine değıl, muhatap olan kavim yerine kullanılmıştır. Onun için buna göre "sizden" denilmesi gerekirdi. Fakat bunda Peygamber'e de bir işaret ihtimalinden dolayı "hitab"dan (ikinci şahıstan) "giyab"a, (üçüncü şahısa) geçilerek ifade, iltifat biçiminde yalnız Peygamber'e yöneltilmiştir ve bu şekilde ona özel bir değer vermekle teselli yapılmıştır. Nasıl helak edildi denilirse ve öncekilerin "mesel'i" geçti. Nasıl helak edildiklerine dair "mesel" haline gelmiş, akıllara hayret verecek kıssaları Kur'an'da geçti.

9-Yukanlarda zikrolundu, ey Muhammed! "Onlara gökleri ve yeri kim yarattı? diye soracak olsan, elbette onları çok güçlü ve her şeyi bilen Allah yarattı derler." Yani Allah'ın yarattığını itiraf ederler, bu ise O'nun gücünü, ilmini ve daha zikrolunan diğer niteliklerini gerektirir.

10- "O, sizin için yaptı..." Bu nitelermeler Yüce Allah tarafından açıklamadır.

11-Böyle olduğuna karine olmak üzere "giyab"dan (üçüncü tekil şahıs) "tekkellüm"e (birinci çoğul şahsa) geçilerek şöyle buyruluyor: Onunla ölü bir beldeye yeniden hayat verdik ve işte siz de böyle çkılacaksınız. Bir ruh olan bu Kur'an ile siz de yepyeni bir hayata çkılacaksınız. Veya kabirlerden çkılacaksınız. Bunu yapan güç ve kudret bunu da yapar.

12- "Ve O, bütün giftleri yarattı." Burada "ezvac" eşyanın çeşitleri ve sınıfları veya genel olarak birbirine karşılık olanlarla tefsir edilmiştir. Râzî'nin naklettiğı üzere bazı tahkikiğ bilgilerin demişlerdir ki, Allah'tan başka ne varsa hep gifttir. Yalnız Hak Teâlâ zıt ve misilden menezze olarak tektir. Şu da hatıra gelir ki, hersey, bir zihni sureti, bir de dış dünya sureti olmak itibarıyla gifttir. Yalnız yüce Allah zihni suret ile sınırlanamaz. Onun kendisini bilmesi de özel biçimde değıl, huzuridir. O herşey değıl "leyse kemislihi şey" (benzeri yok) olarak birdir.

13- "Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz, yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi" diyesiniz." Rivayet olunur ki, Resul-i Ekrem (s.a.v) ayağıını üzenkiye koyduğı zaman "Bismillâh" der, hayvanın üzerine doğrulduğunda "Her halükârda Allah'a hamd olsun. Tenzih ederim o Allah'ı ki, bunu bize müşahhar kılmış, yoksa biz bunu yaratırmazdık ve her halde biz dönüp dolaşıp Rabbimize varacağız." (Zuhruf 43-14) der ve üç tekbir alır, üç de tehlil (La ilahe illallah). Yine rivayet olunmuştur ki, Resulullah (s.a.v) yolculuğı çıkacağı zaman binitine bindiğinde üç tekbir alır, sonra "Bunu bize musahhar kılını tesbih ederim." der sonra da şöyle dua ederci: "Allah'im! Ben bu yolculuğumda senden iyilik, takva ve hoşnut olacağın bir amel istiyorum. Allah'im! Bu yolculuğı bize kolay kıl, yerin uzaklığını bize yakın kıl. Allah'im! Yolculukta sahip, ailem hakkında vekil sensin. Allah'im! Yolculuğumuzda bizimle beraber ol. Ailemiz içinde bizim vekilimiz ol."Sonra da ailesine döndüğü zaman "Biz, Rabbimize tevbe ve hamd ederek dönüyoruz." derdi.

14- Ve herhalde biz Rabbimize döneceğiz. Bütün dönüşlerimiz, dönüp dolaşmamız O'na doğrudur, nihayet O'na varacağız. Bu âyet de mânâsı üzere İslâm'ın en büyük gayesini, en büyük ruhunu, en büyük tesellisini ifade eder. Bu, burada şu ince mânâya işaret ediyor ki bir binite binen bir kimse yolculuğun bir değışim olduğunu düşünmeli, ondan da asıl büyük yolculuğı Allah'a olan yürümeyi ve gidişi düşünmeli de o düşünceye göre hareket etmeli. Bundan çıkan sonuç ise binmenin sırf meşru bir iş için olmasıdır.

15- Öyle iken tuttular da O'na kullarından bir parça isnad ettiler. Bu âyet, yukandaki "Celalim hakkı için sorsan onlara o gökleri ve yeri kim yarattı? Elbette diyecekler: Onlar o güçlü ve herşeyi bilen yarattı." (Zuhruf, 43/9) âyeti ile ilgilidir. Allah'ın bütün göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı olduğunu ikrar ve itiraf ederlerken gelişkiye bak ki bir de tutarlar Allah'a kullarıdan bir parça yaparlar. Burada birkaç mânâ vardır. Önce bu, "Hulûl"ü (Allah'ın kulları cesetlerine girdiğini) ibtaldır. Çünkü Hulûliyye Allah'ı kullarıdan bir cüz yapmış olur. İkincisi "veled" (çocuk) isnad edenleri kinamadır. Çünkü çocuk, babasının parçasından hasıl olduğu için onun parçasıdır. Üçüncüsü müşrikler her mabuda bir hisse vermekle Allah'a kullannın bütününü değıl, yalnız bir parçasını tanımış, yalnız bir hisse vermiş oluyorlar. Diğer hisseler diğer taptıklarının sayılmış olur. Çünkü insan apaçık çok nankördür, çünkü inkar ve şirk nankörlüğün en açığıdır. Allah'ın hepsini yaratmış olduğu malum iken sonra dönüp yaratıcıyı yaratılmıştan veya yaratğı yaratıcıdan parça yapmak veya yaratıcının yaratğıını tamamen kendinin saymayıp şirk koşmak apaçık küfür ve nankörlüktür.

Meâl-i Şerifi

16- Yoksa O, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de erkek çocukları size mi seçti?

17- Onlardan biri Rahman olan Allah'a isnad ettiğı kız çocuğı ile müjdelendiğı zaman yüzü simsiyah kesilir de öfkesinden yutkunur durur.

18- Yoksa onlar, süs ve zinet içerisinde yetiştirilip de mücadelede erkek gibi kendisini savunmaya açık olmayan kızları mı O'na isnad ediyorlar?

19- Onlar Rahman olan Allah'ın kulları olan melekleri de dış saydılar. Onlar meleklerin yaratılışını gördüler mi? Onların şahitlikleri yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdirdi.

20- Onlar: "Eğer Rahman olan, Allah dileseydi, biz o meleklerle tapmazdık." dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.

21- Yoksa biz kendilerine bundan önce bir kitap verdik de onlar, ona mı sarılıyorlar?

22- Hayır, onlar sadece: "Biz babalarımızı bu din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz." dediler.

23- Ey Muhammed! Yine böyle biz senden önce de hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek, mutlaka oranın şımarık varlıklı kimseleri: "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız." dediler.

24- Gönderilen uyarıcı: "Eğer size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem de mi bana uymazsınız?" deyince, onlar: "Gerçekten biz sizin tebliğ için gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz." dediler.

25- Biz de onlardan intikam aldık. Bak peygamberleri yalanlayanların sonu nasıl oldu!

16- Ümmet, arkasına düşülecek bir topluluk veya tarikat, millet demektir.

Meâl-i Şerifi

26- Hani İbrahim babasına ve kavmine: "Gerçekten ben sizin taptığınız şeylerden uzağım.

27- Ben ancak beni yaratana taparım. Şüphesiz ki O, beni doğru yola iletecektir." dedi.

28- İbrahim, bu sözü, ardından gelecek olanlara devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, onlar doğru yola dönsünler.

29- Doğrusu ben bunları da babalarımı da kendilerine hak olan kitap ve gerçeğı açıklayan bir peygamber gelinceye kadar faydalandırıp geçindirdim.

30- Kendilerine hak geldiğı zaman onlar: "Bu bir büyüdür doğrusu biz onu tanımıyoruz." dediler.

31- Yine Onlar: "Bu Kur'an, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değıl miydi?" dediler.

32- Ey Muhammed! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.

33- Eğer insanlar küfre sapan bir ümmet haline gelmeyecek olsalardı, biz O Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık.

34- Onların evleri için gümüşten kapılar, üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık.

35- Daha nice altın ziynetler verirdik. Çünkü bunların bizce hiçbir kıymeti yoktur. Bütün bunlar dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir. Ahiret ise Rabbin katında takva sahipleri içindir.

17-25- Ümmet, arkasına düşülecek bir topluluk veya tarikat, millet demektir.

26-32- Ve Tevhid kelimesini İbrahim'in arkasında yani neslinde sürekli kalıcı bir kelime kıldı. "İbrahim bunu oğullarına da tavsiye etti, Yakub da." (Bakara, 2/132) Veya Allah o kelimeyi onun neslinde kararlı kıldı. Onun için onun çocukları arasında Allah'ı tevhid eden hiç eksik olmadı ki dönsünler, yani sapıklığa, şirke düşenler tevhide bağlı olanların uyanısı ile o kelimeye dönsünler. Fakat dönmədiler. Şunlar, Resulullah (s.a.v)'a çağdaş olanlar, bunların arasında olan Kureys ne olurdu bu Kur'an iki şehirden büyük bir adama indirilseydi dediler.

KARYETEYN, Mekke ile Taif. Demek ki Kur'an'ın güzelliğini hissediyorlar da onu Peygamber'e yakıştıramıyorlar, zavallılar büyüklüğü dünya malı, dünya makamı ile sanıyorlar. Mekke'de Velid b. Muğire, Taifte Urve b. Mes'ud es-Sakafi gibi, dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamber'den büyük sayıyorlar da Kur'an'ı da onlara layık görüyorlar. Yüce Allah da red ve azarlama ile buyuruyor ki "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"

33- Bütün insanlar bir ümmet oluverecek olmasaydı, yani insanlar hep kâfir edecek derecede arkasına teşvik eylemek gerekmeseydi, Rahman'ı inkâr eden kimseler için herhalde yapardık,

34- evlerine gümüşten tavanlar ve üzerlerinde çıkacakları miraçlar: asansörler ve odalarına kapılar, hep gümüşten veya altından ve serirler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler, ki üzerlerine kurulurlar.

35- Hem de zuhruf, yani altın yaldızlı, nakışlı, ziynetler yapardık. Bunlar ise gerçekte hiçbir şey değil, ancak dünya hayatının aldatıcı metallerdir, mallardır. Oysa Rabbinin katında ahiret hayat ve mutluluğu müttakilere mahsustur. Bir gün gelip Allah'a gidileceğini sayarak, inkâr ve günah işlemekten korunup fâziletlerle donanmış, bezenmiş olanlardır. Büyük, işte korunup da o ahireti kazanandır.

Meâl-i Şerifi

36- Her kim Rahman olan Allah'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz. Artık o şeytan onun yakın dostudur.

37- Şüphesiz ki bu şeytanlar onları yoldan çıkarırlar. Onlar da kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.

38- Nihayet kıyamet günü bize gelince, arkadaşına: "Keşke seninle benim aramda doğru ile batı arasındaki kadar bir uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın!" der.

39- Onlara: "Bugün pişmanlık duymanız size hiçbir fayda sağlamayacaktır. Çünkü siz zulmettiniz. Şimdi de hepiniz azapta ortakısınız." denir.

40- Ey Muhammed! O halde sağirlara sen mi ittireceksin? Yahut körlere ve apaçık bir sapıklık içinde bulunanlara sen mi doğru yolu göstereceksin?

41- Eğer biz seni onlara azap gelmeden önce alıp götürsek bile onlardan intikam alıriz.

42- Yahut da onlara vaad ettiğimiz azabı sana gösteririz. Çünkü bizim onlara azap etmeye gücümüz yeter.

43- Öyleyse sen, sana vahyedilen Kur'an'a sarıl. Şüphesiz ki sen doğru bir yol üzerindisin.

44- Doğrusu o Kur'an, senin için de, kavmin için de bir öğüttür ve siz ondan sorguya çekileceksiniz.

45- Ey Muhammed! Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize de sor, biz Rahman olan Allah'tan başka kendisine ibadet edilecek ilâhlar yapmış mıyız?

36-44- "Kim körlük erdeser" AŞÂ, gözde bir çeşit zayıflık ve tavukkarası denilen görmemezlik, bir çeşit körlüktür. Fakat burada maksat öyle körlük edip de görmemezlikten gelmektir. Rahmân'ın zikri, Kur'an, yani her kim Kur'an'dan göz yumup görmemezlik eder, onun ırşadını dinlemeyse ki Kureys böyle yapmıştı. "Ne olur da şu Kur'an (iki memleketten bir büyük adama) indirilseydi." (Zuhruf, 43/31) demişlerdi.

45- "Resullerimizden, senden önce gönderdiklerimize sor..." Bundan maksat peygamberlerin icma ile Tevhide delil getirmedir. Ki bununla hem o icma haber verilmiş, hem desteklenmesi için araştırılması emredilmiştir. Yani haberin olsun ki peygamberlerin hepsi Allah'tan başka ilah olmadığı hususunda sözbirliği içindedirler. Hicbirisî müşrikliği, putperestliği kabul etmemiştir. İsterse ümmetlerinin mümin bilginlerinden, eserlerinden ve ruhanlıları sor, veya icthat ile inceleyip delil getir. İbnü Abbas'tan Ata Şöyle rivayet etmiştir ki: Resulullah Mescid-i Aksa'ya götürüldüğü zaman yüce Allah bütün peygamberleri diriltti, Cebrail ezan okudu, kamet getirdi. Ya Muhammed, geç öne bunlara namaz kıldır dedi. Resulullah (s.a.v) namazı bitirdikten sonra Cebrail Ya Muhammed dedi, "Senden önce gönderdiklerimize sor, resullerimizden. Biz Rahmân'dan başka ibadet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?" (Zuhruf, 43/45) dedi. Resulullah (s.a.v.) da sormam, çünkü şüphe etmiyorum, buyurdu.

Meâl-i Şerifi

46- Andolsun ki, biz Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa: "Ben gerçekten âlemlerin Rabbi olan Allah'ın peygamberiyim." dedi.

47- Musa onlara mucizelerimizi getirince onlar hemen bu mucizelere gülüverdiler.

48- Bizim onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden daha büyüktü. Belki doğru yola dönerler diye biz onları azapla yakaladık.

49- Onlar azabı görünce: "Ey sihirbaz! Sende olan ahdi hürmetine bizim için Rabbine dua et. Biz gerçekten doğru yola gireceğiz." dediler.

50- Fakat azabı kendilerinden kaldırdığımız zaman hemen sözlerinden dönüverdiler.

51- Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altından akıp giden şu ırmağın benim değil mi? Görmüyor musunuz?"

52- Yoksa ben, nerede ise meramını anlatamayan şu zavallıdan daha hayırlı değil miyim?

53- Eğer O'nun dediği doğru ise üzerine altın bilezikler atılmalı veya kendisiyle beraber onu tasdik eden melekler gelmeli değil miydi?"

54- Firavun kavmini küçümsedi. Onlar da O'na itaat ettiler. Çünkü onlar fâsik bir kavimdi.

55- Nihayet bizi gazaplandırdıkları zaman onlardan intikam aldık. Hepsini

suda boğduk.

56- Onları sonradan gelecekler için ibret ve örnek kıldık.

46-56- "Biz Musa'yı âyetlerimizle... göndermiştik." Bu hikâyenin getirilmesinde konu ile iki yönden ilişki vardır. Kureys, Peygamber'in dünya serveti olmadığından dolayı büyüklüğünü takdir etmedikleri gibi Firavun da Hz. Musa'ya karşı "Mısır mülkü benim (ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor) değil mi?" (Zuhruf, 43/51) diye öyle gururlanmıştı, bu şekilde bu hikâye Peygamber'i teselli ve destekleme; düşmanlarını ise uyan makamındadır. Bir de "Senden önce gönderdiklerimize sor..." (Zuhruf, 43/45) isteği üzerine, bir cevabı da kapsar. Buna göre asıl gaye, hikâyenin tekrarı değil, bu cevapların verilmesidir. Bununla birlikte hikâyenin bizzat kendisinde de diğer yerlerde bulunmayan ince mânâlar eksik değildir.

Meâl-i Şerifi

57- Meryem oğlu İsa bir misal olarak anlatılınca, senin kavmin hemen ondan bir delil buldularını sanarak bağışmaya başladılar.

58- Onlar dediler ki: "Bizim ilâhlarımız mı daha hayırlıdır, yoksa İsa mı?" Bu misali sırf seninle tartışmak için ortaya atıldır. Doğrusu onlar çok kavgacı bir topluluktur.

59- İsa, ancak kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.

60- Eğer biz dilesseydik, sizden yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık.

61- Gerçekten o, (İsa'nın yere inışı) kıyâmetin yaklaştığını gösteren bir bilgidir. Sakın kıyâmet hakkında şüpheye düşmeyip, bana uyun, bu doğru yoldur.

62- Sakın şeytan sizi doğru yoldan alıkoymasın. Gerçekten o sizin için apaçık bir düşmandır.

63- İsa mucizelerle indirdiği zaman dedi ki: "Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ihtilâfa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim. O halde Allah'tan korkun, ve bana itaat edin.

64- Gerçekten benim de Rabbinizin Allah'tır. Öyle ise O'na kulluk edin. Bu doğru bir yoldur.

65- Fakat aralarından çıkan gruplar, İsa hakkında ihtilâfa düştüler. Acı bir günün azabından dolayı vay zulmedenlerin hâline!

66- Onlar kendileri farkına varmadan ansızın kıyâmetin başlarına gelmesini mi bekliyorlar?

67- O gün Allah'tan korkanlar hariç dost olanlar birbirlerine düşmandırlar.

57- Meryemin oğlu bir mesel olarak ortaya atılınca, yani "Senden önce gönderdiklerimize sor Resullerimizden! Biz Rahmân'dan başka ibadet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?" (Zuhruf 43/45) buyurulmasına karşı, hristiyanların İsa'ya "ilâh" ve "Allah'ın oğlu" dedikleri bir itiraz örneği olarak ileri sürüldüğü zaman birdenbire kavmin, yani Kureys ondan keyiflenerek hah hah diye haykınsıyorlardı.

58- Ya, bizim ilâhlarımız mı daha hayırlı yoksa o mu? dediler. Bunlar sürenin başında geçtiği üzere, meleklerle "Allah'ın kızları" diyorlar ve onları ilâh kabul edip adlarına putlar dikerek ibadet ediyorlardı. Şimdi hristiyanların İsa'ya ilâh dedikleri söz konusu olunca keyiflenerek bir yaygara ile diyorlar ki: Bizim ilâh deyip ibadet ettiğimiz melekler Meryem'in oğlundan daha hayırlı değil mi? O ilâh oluyor da bizimkiler niye olmasın. Onu sana sırf bir tartışma olarak söylüyorlar, o itirazın hak olduğunu kani olup da bir hakkı ortaya çıkarmak için tartışma yapıyorlar değil, güya seni susturacaklarmış gibi sırf münakaşa için onu ileri sürüyorlardı. Doğrusu onlar, çok husumetçi adamlardır. Düşmanlıkta şiddetli, çekismeye düşkün, tartışmada yetenekli kimseler.

59-Onların itirazlarını ve hallerini böyle anlattıktan sonra gerçeğin beyanı ile meselenin çözümü ve cevabın verilmesi için buyuruluyor ki o Meryem oğlu İsa gerçekte başka bir şey değildir, ne ilâhtır, ne de Allah'ın oğludur. Ancak bir kul, katıksız bir kuldur. Ki biz ona nimet vermişiz, peygamberlik ve risalet vermişiz. Ve onu İsrailoğulları için bir mesel kılmışızdır. İsrailoğulları için alınacak bir örnek olmak üzere hayret verici bir delil, bir kudret delili ki dillerinde destan olmuştur.

60-Yoksa dedikleri gibi ilâh ve Allah'ın oğlu değil, dilersek elbet sizlerden de melekler yapardık. İsa'yı İsrailoğulları için mesel olarak yaratıp Meryem'den doğurttuğumuz gibi, sizlerden de melekler doğurarak o sizin "Allah'ın kızları" dediğiniz melekler, evlatlarınız olur. Yeryüzünde size halef olurlar, sizin yerinize geçerler veya halifelik yaparlardı.

61- Muhakkak ki o saat için bir ilimdir de saatin (kıyametin) geleceği, ölümlerin dirilip ayağa kalkacakları bildiren bir delil bir âlmettir. Çünkü İsa gerek ortaya çıkışı, gerek ölümleri diriltme mucizesi ve gerekse ölümlerin ayağa kalkmasını haber vermesi itibarıyla kıyametin meydana geleceğine bir delil olduğu gibi, hadiste haber veriliğine göre, inmesi de Kıyametin âlmetlerindendir. Onun için sakın onda, yani Kıyamet'te şüphe etmeyin de bana uyun. Yani benim göstermiş olduğum doğru yola, şeriatime göre sade bana ibadet ve kulluk edin başka ilâhlar peşinde gitmeyin. İşte bu biricik doğru yoldur. Ki onu tutan sapıklığa düşmez.

62- Ve sakın sizi şeytan çelmesin. Bu doğru yoldan, o hakkın peşinde gitmekten saptırmasın. Çünkü o size açık bir düşmandır. Kendi gizli olsa da düşmanlığı açıktır. Çünkü sizi cennetten çıkardı, belalara soktu. Şimdi asıl söz konusu olan, İsa'nın ilâhlığı meselesinin açık olarak halline gelelim.

63-İsa'nın hiçbir zaman öyle bir iddiada bulunmamış olduğunu göstermek için buyuruluyor ki: İsa o delillerle ve açık mucizelerle geldiği zaman şöyle dedi: Ben size hikmet ile, yani peygamberlik ve kitap ile geldim. Hem de hakkında ihtilaf edip durduğunuz şeylerin bazısını beyan edeyim diye geldim. Onun için Allah'tan korkun ve bana itaat edin, tebliğatımı dinleyin, tutun.

64-Söyle ki Haberiniz olsun Allah benim Rabbiniz, sizin de Rabbiniz ancak O'dur. Onun için hep O'na ibadet edin, ancak O'nu ilâh tanıyın. İşte bu biricik doğru yoldur. İşte İsa böyle dedi. Onun bütün tebliğatının, açıklamalarının özü budur. (Bakara ve Meryem Sûrelerine bkz.)

65- Sonra hizibler, her biri bir gaye ile toplanan fırkalar, kendi aralarında ihtilaf çıkardılar. Yahudiler başka söylediler, hristiyanlar da çeşitli fırkalara ayrıldılar. "İlâh, Allah'ın oğlu" laflarını da onlar çıkardılar. Artık vay o zulmedenlere, gerek aşırı gitmek, gerek tamamen geri durmak suretiyle haksızlık eden gruplara!

66-67- Elemleri bir günün azabından ki kıyamet günüdür. Hepsini başka değil, yalnız saate bakıyorlar. Gerek o gruplardan, gerek Kureys'ten bütün o zalimler hep o azab saatının gelmesine bakıyorlar. Ki farkında değillerken ansızın kendilerini bastırabilecek. "Dostlar o gün bir birine düşmandır."

Meâl-i Şerifi

68, 69- Allah, takva sahiplerine şöyle nida eder: "Ey âyetlerimize imân edip müslûman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz.

70- Siz ve eşleriniz cennete girin. Orada ağırlanıp sevindirileceksiniz."

71- Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepşiler ve kadehlerle dolatılırlar. Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı herşey vardır. Siz orada ebedi olarak kalacaksınız.

72- İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.

73- Orada sizin için bol bol meyveler vardır. Onlardan yersiniz.

74- Şüphesiz ki suçlular, cehennem azabında ebedi olarak kalacaklardır.

75- Onların azabı hafifletilmez ve onlar azab içersinde ümitsizdirler.

76- Biz onlara zulmetmedik, fakat onları kendileri zâlimler oldular.

77- Onlar cehennem bekçisine: "Ey Mâlik! Rabbin artık bizi öldürsün." diye seslenirler. Mâlik de: "Siz böylece kalacaksınız." der.

78- Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat sizin çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz.

79- Yoksa onlar hakka karşı gelmek için bir iş mi kararlaştırdılar? Biz de onları cezalandırmak için kararlıyız.

80- Yoksa onlar bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçi meleklerimiz de her yaptıklarını yazıyorlar.

81- Ey Muhammed! de ki: "Eğer Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, ona ibâdet edenlerin birincisi ben olurum."

82- Göklerin ve yerin Rabbi, arşın Rabbi onların nitelendirdikleri şeyden münezzehtir, yücedir.

83- Şimdi sen bırak onları, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya kadar batıla dalsınlar oynasınlar.84- Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur. O hüküm ve hikmet sahibidir herşeyi bilir.

85- Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah'ın şanı yücedir. Kıyâmet saatinin bilgisi de yalnız onun yanındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz.

86- Onların Allah'ı bırakıp da tapdıkları putlar şefaât hakkına sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaât edebilir.

87- Eğer sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette: "Allah" derler. O halde nasıl haktan çevriliyorlar?

88- Peygamberin sözü şu olmuştur: "Ey Rabbim! Bunlar gerçekten imân etmeyen bir kavimdir."

89- Ey Muhammed! Şimdilik sen onlara aldırma ve: "Size selâm olsun." de. Onlar yakında bilecekler!

68-73- "Ey kullanm! Bugün size korku yoktur..." Allah için sevişen, o müstesna müttakilere o günkü ilâhi seslenişini anlatmaktır ki bu seslenişin latifliğine doyulmaz. Yüce Allah bizeri de bu kullandan eyleye. Bu âyet hakkında üç mânâ gösterilir!

1- Eseri yüzlerinizde ortaya çıkacak biçimde sevindirilir neşelendirileceksiniz.

2- Güzel biçim mânâsına "Hibr"dan: süslenip ziynetleneceksiniz.

3- Güzel vasıflarla vasıflamakta abartma mânâsına "habr"den, son derece ikram olunacaksınız. "Onların etrafında dolaşılır." Cennete girdikten sonraki neşelerinden bir nebzeyi anlatmaktır. Onun için girdiklerinde kendileri müşahede halinde buluncaklarındın burası "üzünüze" diye kendilerine hitab edilmeye, onların üzerlerine diye gıyab (üçüncü şahıs) ile dünyadakilere anlatılmaktadır. Yani o emir üzerine girecekler, girdiklerinde etraflarında dolaşılacak, cennet hizmetçileri tarafından üzerlerine dönüp dolaşılacak. Altın safhalar, tepşiler, tabaklar. Ebu Hayyan nakledee ki Kısaf şöyle demiştir: Kas'alann (kablanın) en büyüğü "cefne"dir sonra "Ka'sa" gelir on kişiye yetişir. Sonra "sahfe" beş kişilik, sonra "Mekile" iki, üç kişilik. Ve küplerle. Kûp dilim de ki mânâsından farklıdır. Kulpu ve emziği olmayan ıbrık diye tarif edildiğine göre sürahi ve desti demek olur. Hem onda, o cennette nefislerin hoşlanacağı ve gözlerin lezzetleneceği herşey var. Ve siz orada ebedi kalacaksınız. Görülüyor ki arada gıyaba (üçüncü şahıs) bir iltifat (yönelme) yapıldıktan sonra yine hitaba (ikinci şahıs) geçilmiştir. Ve işte bu o cennettir ki siz buna yaptığınız ameller sebebiyle varis kılınıdınız.

İşte Allah için sevişip korunan müttakilere böyle denecek. Nitekim A'raf Sûresi'nde de "Onlara işte yapmakta devam ettirğini sayesinde mirası ediliğinin cennet budur diye nida edilecektir." (A'raf, 7/43) buyurulmuştu. ("Miras" deyimini için oraya bkz.). Sizin için orada çok meyveler, yemişler var, amellerin semeresi olarak Allah Teâlâ'nın ihsanı ile kat kat fazlaştınlmış olan lezzetli meyveler var, onlardan yiyeceksiniz. Meyve, açlık için değil, zevk ve lezzet için yendiği için Cennet'te yalnız meyve yeneceği anlatılmıştır.

74-79- "Mücrimler şüphesiz cehennem azabındadır." Bununla da mücrimlerin hali anlatılıyor ki âyette geçen "mücrim"lerden maksat, iman ve İslâmı olmayanlardır. Ey Mâlik; mâlik, cehennem muhafızının ismidir. Rabbin aleyhimize hüküm buyuruversin, yani isimiz, bitiriversin diye bağışmaktadırlar ki öldürüversin de bizi bu azabdan kurtarıversin demektir. Buna karşı buyurmuştur ki her halde siz duracaksınız, kalacaksınız, size ölüme vesaire ile kurtuluş yok. İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir ki, bu cevap da bin sene sonra verilir, bazılannın yüz, İbnü Ömer Hazretlerinden de kırk diye rivayet olunmuştur, ki üçü de kinaye yoluyla çokluk ifade etse gerektir. Andolsun ki biz size Hakk'ı gönderdik. Fakat sizin çoğunuz hakkı sevmeyenlersiniz. Önceki ahd için, yani Peygamberle gönderilen Hak dinî, Tevhid ve Kur'ân, ikincisi "cins" içindir. Çoğunluğun hoşlanmadığı mutlak olarak hak'tır. Gönderilen malum hakka göre hepsi de hoşlanmayan kimselerdir. "Yoksa işi sıkı mı büktüler?" Bu âyet mücrimlerin ahiretteki hallerini anlatmaktan, Kureys mücrimlerinin, dünyadaki hallerine intikaldir. Mukatil'den nakledildiğine göre bu âyet, Mekke müşriklerinin Daru'n-nedve'de Resulullah'a bir suikast tertibi kararlaştırmakla sebebiyle nazil olmuştur.

İBRAM, bir ipi katlayıp sağlam bükmeektir. Bu mânâdan her ne şekilde olursa olsun, bir şeyi sağlamlaştırmak mânâsına da kullanılır. Mübrem muhkem, sağlam demektir. Yani o tartışmacı hasım kavim yalnız Hakk'tan hoşlanmamakla kalmayıp sağlam bir iş yaptılar, işi mübremleştirdiler, sağlamlaştırdılar mı? Peygamber'e karşı bir tuzak kumağa karar mı verdiler? Fakat işin sağlamını, mübremini biz yaparız.

Onlannki hiç kalır yoksa biz onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar? Hayır hem onların yanlarında bizim Resullerimiz, elçilerimiz vardır yazarlar. Hafaza melekleri, Kıramen Katibin vardır. Burada sürenin bitişii olarak maksadını gayesini gözlemek üzere buyuruluyor ki: "Onun ya Rabb demesi..."

81-88- "De ki: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olursa..." Bu vav'ın atfolması da muhtemel ise de kasem (yemin) için olması daha düzgün, daha akıcıdır. Zamir Resulullah'ın yerine gelmiştir. Böyle sesleniş esasında gaib (üçüncü şahıs) zamirî Peygamber'in şanına bir tazim ifade eder. Yani Peygamber'in ya Rab, ya Rab diye dua etmesi hakkı için söylerim ki şunlar, şu hileye kalkışan müşrikler imana gelmez kimselerdir.

89- "Şimdilik sen onlara aldırma ve: "Size selâm olsun" de. Onlar yakında bilecekler." Şimdi bu Zuhurf Sûresi'nin sonu olan bu "Bilecekler!" uyarısını bir çeşit beyan için Duhan Sûresi başlıyor:

DUHAN SURESİ

1-3- "Hâ-mîm", Rahmân'ın Muhammed'in ruhunda tecelli eden ledünnî, ilâhî rahmetinin icmalî bir remzidir. Hem de o apaçık kitaba and olsun.

MÜBİN beyanı güzel, ifadesi parlak, apaçık kitap bir bakıma levh-i mahfuz olabilirse de Kur'ân olması zamir itibarıyla daha açık, daha uygundur. Ki biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çoğu tefsir bilginlerinin görüşüne göre, bu mübarek gece, "Kadir" gecesidir. İkrime ve daha bazıları ise Şaban'ın yansı gecesini demişlerdir. Keşşaf tefsirinde der ki,

âyette geçen "Mübarek gece" kadir gecesidir. Bir de denildi ki, Şaban'ın yansı gecesidir ki bunun dört adı vardır. "Mübarek gece", "Berae gecesii" "Sakk gecesii", "Rahmet gecesii". Ve denildi ki bununla kadir gecesii arasında kırk gün vardır. Berae ve Sakk gecesii denilmesi hakkında da denilmiştir ki, haraç tamamen alındığı zaman beraetlerini (temize kılmanları) dile getiren bir sakk (bir sened) yazıldığı gibi, Allah Teâlâ da bu gece mümin kullarına beraet yazar. Ve denilmiştir ki bu gecede beş özellik vardır:

1- Tefrik-i külli emrin hakim (her hikmetli işin ayrılması)

2- Bu gecede ki ibadetin fazileti: Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki, "Her kim bu gece yüz rekat namaz kılsara yüce Allah ona yüz melek gönderir. Otuzu ona cenneti müjdelere, otuzu ona cehennem azabından teminat verir. Otuzu da ondan dünya afetlerini savarlar, O'nu da ondan şeytanın tuzaklarını hilelerini savarlar."

3- Rahmet iner, Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Yüce Allah bu gece ümmetine öyle rahmet eder ki Kelb kabilesinin koyunlarının kılın sayısına."

4- Mağfiret meydana gelir. Yine Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki "Yüce Allah bu gece bütün müslümanlara mağfiret buyurur ancak kâhin, sihirbaz, yahut müşahin (çok kim güden) veya içkiye düşkün olan, yahut ana-babasını inciten, veya zinaya ısrarla devam eden müstesna."

5- Bu gecede Resulullah (s.a.v.)a şefaatin tamamı verilmiştir. Çünkü Resulullah Şaban'ın on üçüncü gecesii ümmeti hakkında şefaât niyaz etti üçte biri verildi. On dördüncü gecesii niyaz etti üçte ikisi verildi. On beşinci gecesii niyaz etti, hepsi verildi. Ancak Allah'tan devenin kaçması gibi kaçanlar başka. Bir de bu gece zemzem suyunun açık bir biçimde artması ilâhî âdetlerdendir. Bununla birlikte çoğunluğun görüşü bu mübarek gecedin maksadın kadir gecesii olmasidir. Çünkü, "Gerçekten biz onu kadir gecesinde indirdik." (Kadr, 97/1) buyurulmuştur. Bir de, "Her hikmetli iş nezdimizden bir emr ile o zaman ayrılır. (Duhan, 44/4) ifadesi, "Ondan melekler ve ruh Rablerinin izniyle her bir iş için iner de iner. (Kadr, 97/4) ifadesine uygundur. Bir de, "Ramazan aydır ki Kur'ân onda indirilmiştir." (Bakara 2/185) buyurulmuştur. Ve çoğunluğun görüşüne göre Kadir gecesii Ramazan'dadır. Eğer dersene: Kur'ânın bu gecede indirilmesinin mânâsı nedir? Derim ki; Şöyle dediler: Yedinci semadan dünya semasına bir cümle olarak (toptan) Levh'te dünya semasına indirildi, ve Cebrail (a.s.) sefereye (yazıcı meleklerle) imlâ etti, sonra da Peygamber'e yirmiüç senede kısım kısım indiriyordu.

Keşşaf'ın Kur'ân'ın inışı hakkındaki bu son beyanı, bu gecenin Berat gecesii olduğunu söyleyenlerin görüşüne uygun düşmüş oluyor. Çünkü Kadir gecesinde ilk kez Peygamber'e indirilmeye başlanmıştır. Onun için Kâfî ve Ebu's-Suud şöyle demişlerdir: "İlk defa o gece indirilmeye başlandı. Yeye o gece cümleten (toptan) Levh'ten dünya semasına indirildi ve Cebrail (a.s.) sefereye (yazıcı meleklerle) imlâ etti, sonra da Peygamber'e yirmi üç senede kısım kısım indiriyordu."

Fahrüddin Razi de şöyle kaydetmiştir: Rivayet olunur ki: Atıyye-i Harûrî, İbnü Abbas hazretlerinden "Gerçekten biz onu kadir gecesinde indirdik." (Kadr, 97/1) ifadesi ile "Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik." (Duhan, 44/3) ifadesini şöyle sordu: Yüce Allah Kur'ân'ı ayların hepsinde indirmiş iken bu nasıl sahih olur? İbnü Abbas (r.a.) hazretleri de dedi ki: Ey İbnü Esved! Ben helak olsam da bu nefsinde kalsa cevabını da bulamazsan helak olacaktın. Kur'ân cümleten (toptan) Levh-i mahfuzdan Beyti Ma'mura indi ki o dünya semasidir. Sonra onun arkasından olayların çeşitlenmeye göre, durumdan duruma nazil oldu.

Demek ki, Kur'ân'ın bir toptan inışı, bir de kısım kısım inışı vardır. Toptan inmesi bir defada olmuştur. Buna daha çok "İnzal" deyimini uygundur. Kısım kısım inmesi de Peygamber'e azar azar yirmi üç senede olmuştur. Buna da "Tenzil" deyimini uygundur. Bunlann aynı mânâda kullanıldıkları yadırganmadığı gibi, "tenzil" in her necmi (kısım kısım inmesi) ayrıca düşünüldüğü zaman yine "inzal" denilmek uygun olacağından birinin bir gecede birinin de diğer gecede olması iki rivayetin uzlaştırılmasına daha uygun gelecektir. Şu halde "mübarek gece"nin "berat gecesii" olması, "Gerçekten biz onu kadir gecesii indirdik." (Kadr 97/1) buyurulmasına aykırı olmayacaktır.

MÜBAREKE, hayn çok demektir. Çünkü Yüce Allah bu gecede kullannın menfaatlerine ait işler hazırlar ki yalnız Kur'ân'ın inzalı olsa yine yeterdi. Amma niçin gece indirildi. Çünkü biz münzir idik, yani inzar yapıyorduk, inzar edecek uyarıcı bir peygamber gönderiyorduk. Demek ki Peygamber'in inzan sıdk ile yapılması için ilk önce onu kendi nefsinde duyması hikmetin gereği idi.

4-5-6-Buna da en yaraşan gece olması idi, gecenin mübarekliğine gelince her hikmetli iş o gecede ayırt edilir. Her hikmetli, önemli iş veya her muhkem, sağlam olması gereken işler onda yani o gecede ayrılp tedbir ve dağıtım yapılır. İcra edilmek üzere özel olarak ayrılır, yazılır. Bu cümle isti'nafiye (yeni bağımsız cümle) veya gece kelimesinin sıfatıdır. Önceki ihtimalde göre "mutlak olarak gecede", ikinciyi göre de, "O gecede" demek olur. Ebu's-Suud der ki: Bu vasıf onun kadir gecesii olduğuna delalet eder. nun mânâsı da şu demek olur: Gelecek seneye kadar kullann nızıklan, ecelleri ve diğer durumları yazılır, ayrıntılı bir şekilde belirlenir. Bir de denilmiştir ki: Bunun Levh'ten yazılmasına Beraat gecesii başlanır Kadir gecesii bitirilir. Rızıklar nüşası Mikail'e, savaşlar, zelzeleler yer çökmeleri, yıldırımlar nüşası Cebrail'e, ameller nüşası dünya semasının sahibi İsmail'e ki büyük bir Melektir, musibetler nüşası da ölüm meleğine verilir.

Tarafımızdan bir emir olarak yani "Hakim emir'den maksat doğrudan doğruya Allah'tan olan şeylerdir. Yahut tarafımızdan emir ile ayırt edilir. Veya fiilinde zaminden haldir, yani o Kur'ân'ı tarafımızdan bir emir, bir ferman olarak indirir. Çünkü biz peygamberlik veriyorduk. Ki Resulün, elçinin elinde alamet olmak üzere bir emnname, bir ferman bulunması lazım gelir. O Peygamberlik ne için? Rabbından bir rahmet olmak üzere ki Hz. Muhammed'in peygamberliği alemlere rahmettir. İnzar da onun içindir. Gerçekte O öyle işitici, öyle bilicidir. Mazmullann, muhtağların feryatlarını iştir, ihtiyaçlarını bilir.

7- Rabbin "Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir." Eğer siz kesin bilgi sahipleri iseniz, ilimlerde kesinlik elde etmiş iseniz, veya kesinlik anyorsanız bu böyledir.

8- "O'ndan başka ilah yoktur." Hem hayat verir hem öldürür. Bunu görüp duruyorsunuz hem sizin Rabbiniz hem de önceki atalannız Rabbidir, eski babalarınızı öldürmüş, şimdi size hayat vermiş bundan dolayı körü körüne eski atalan taklid edeceği diye uğraşmamalı O'nun emrine uymalıdır.

9-(*) Fakat onlar bir şüphe içinde oynuyorlar. Kesin bilgi sahibi değiller, Allah deseler de ciddiyetle ve boyun eğerek değil, şu bildirilen ilâhi işlere, Allah'ın kitap indirdiğine, Peygamber gönderdiğine kesin olarak inanmıyor, eğleniyorlar;

10-11- O halde bekle gözle. İşte buradan inzar (uyan) başlıyor, artık gözet. o günüki Sema apaçık bir duman ile gelecek insanları saracaktır.

DUHAN-I MÜBİN, aşıkara, apaçık bir duman demektir. Bu duman hakkında iki tefsir rivayet olunmaktadır. Birisi İbnü Mes'ud Hazretleri'nden rivayet olduğuna göre şiddetli açlık ve kıtlık seneleridir, çünkü çok aç olan kimseye gerek gözlerinin zayıflığından ve gerek çok kuraklık ve kıtlık senelerinde havanın fenalığından Sema (gök)üzü) dumanı görünür. Bir de Araplar gelmesi çok kuvvetle muhtemel olan şerre "Duhan" derler. Nitekim "dumanlı hava" deyimini biz de kullanırız. Olay şudur: Kureys Resulullah (s.a.v.)a isyanda ileri gitmek isteyince aylehlerine şöyle dua etti: "Allah'im! Mudar kabilesine karşı cezanı şiddetlendir ve onlara Yusuf'un seneleri gibi seneler göster." Yani, Yusuf'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle sıkıntıya uğramalarını niyaz etti. Bunun üzerine

onlan bir kitlek yakaladı hatta cife, kemik, ilhez yediler. Kişi yer ile gök arasını duman görüyordu. Şöyleyenin sesini işitir dumandan kendisini görmezdi. Buyurulduğu gibi insanlan samışti.

12- Bu acı veren bir azab! diyorlardı. Ebu Süfyan bir kaç kişi ile Peygamber'e geldi. Allah Teâlâ'ya ve rahime (kan akrabalığına) and verdiler. Eğer dua eder de bu hali üzerlerinden savarsa iman edeceklerine söz verdiler. Ya Rabbi bizden azabı gider, biz müminiz yani bu azabı giderinsen iman edeceğiz demeleri de budur. İkinci tefsirde ise Hz. Ali'den şöyle nakledilmiştir: Kıyametten önce gökten gelecek bir dumdandır. Kâfirlerin kulaklarına girecek ta ki her birinin başı püryan olmuş (sarhoş olmuş) başı dönecek, mûmine de ondan zükam (nezle) gibi bir hal gelecek ve bütün yeryüzü içinde ocak yakılmış fakat deliği yok bir eve dönecek. Huzeyfe İbnü'l-Yeman'dan rivayet olunduğuna göre Resulullah buyumştur ki: "Alemetlerin ilki Duhan, ve Meryem oğlu İsâ'nın imnesi, Aden'in derinliklerinden çıkacak olan bir ateştir ki insanlan mahşere sevk edecektir. Huzeyfe: Ya Resulullah o duhan nedir demiş, Resulullah, "O semanın açık bir duman ile geleceği günü ki insanlan saracaktır." (Duhan, 44/10,11) diye okuyup buyumştur ki, doğu ile batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece duracak, mûmin zükam (nezle) gibi olacak, kâfire sarhoş gibi burundan kulağından girip aşığısından çıkacak.

Fahrudin Râzi İbnü Abbas'tan meşhur kavlin b olduğunu söyler. Gerçi "Duhan-ı mübin" deyimi buna, sözün akışı da öcenkede daha uygundur. Çünkü Resulullah'ın hayatında olduğunu üstü kapalı olarak hissettirmektedir.

13-Buyuruluyor ki, onlara ibret almak, bellemek nerede. Oysa kendilerine beyan edici bir Resul geldi. Açık âyetler, açık mucizelerle Allah tarafından gönderildiği besbelli olarak herşeyi apağık anlatan hem filli hem sözü ile açık olan bir peygamber geldi.

14- Sonra ondan yüz çevirdiler de "Muallem", "Mecnun" dediler. Kâh muallem, yani talim olunmuş, öğretilmiş, Sekif'den birinin A'cemî (Arap olmayan) bir kölesi öğretiyor dediler, kah da mecnun (deli) dediler, artık bu halde bu yetenekte bulunan insanlara yalnız olaylanı ifadesinden ibret almak, uyanmak, sözünde durmak ne kadar uzak.

15- Biz azabı biraz açacağız muhakkak ki siz döneceksiniz. "Ey Rabbimiz bizden azabı aç, biz müminiz." (Duhan, 44/12) diye olan iman sözünüzde durmayacaksınız.

16-Bu uyanışı, bu "Rabbimiz!" diye yalvarışı, bu iman azmini unutup da eski halinize, inkânıza ve nankörlüğüñüze döneceksiniz. Büyük sıkmakla tutup sıkacağımız gün. Bu kıyamettir, Şüphesiz ki biz intikam alınız. "Döneceksiniz" deyimi azabın da dönmesini ima ettiğine göre, ikinci rivayeti "Batse-i Kübra" "büyük sıkma"nın öncesi olmak üzere burada değerlendirmek iki mânâ arasını birleştire gerekir.

17-29- "Andolsun ki, onlardan önce Firavun kavmini fitneye düşürdük." Bu ifade yüce Allah'ın intikamlarından bir ömeği beyandır. Yine Firavun kavminden örnek getirilmesi Firavun hükümetinin en büyük zulüm ve şer hükümeti olması ve "Çünkü o üstün müsnrflerden idi." (Duhan, 44/31) buyurulacağı üzere öldürme ve cinayetlerde ileri gidenlerin en üstünü bulunması itibanyıdır. Sonuç olarak üzerlerine ne gök ağladı ne yer. Burada bir kaç açıklama tarzı vardır:

1- Vahid'nin Bast'te dediği üzere Enes b. Malik (r.a.) rivayet etmiştir ki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyumşuyardı: "Hiçbir kul yoktur ki gökte ona iki kapı olmasın, bir kapıdan nzki çıkar, bir kapıdan da ameli girer, o öldüğu zaman onu kaybederler ve ona ağırlar, böyle buyurup bu âyeti okudu. Buyurdu ki: Çünkü bunlar yeryüzünde salih bir amel yapmamışlardı ki yer ağlasın, göğe de ne salih bir amelleri ne de hoş bir sözleri kıkmamışı ki gök ağlasın. Açğış gökte tefsir bilgilerinin görüşü budur."

2- Gök ehli "göktekiler" ve yer ehli "yerdekiler" takdirindedir. Yani ne melekler ağladı, ne müminler, tam tersine onların ölmesi ile sevinirler.

3- Büyük bir adam vefat ettiği zaman Cihan ağladı, yer gök ağladı gibi deyimlerle müsibetin büyüklüğüñü anlatmak için abartmak âdetdir. Keşşaf sahibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakleder ki şöyle buyumştur: "Herhangi bir mümin ağıyıcılardan bulunmayan bir gurbette ölürse herhalde ona yer ve gök ağlar."

Cerir de bir beytinde şöyle demistir.

"Güneş doğmaktadır tutulmuş değil, Saca gecenin yıldızlanyla ay ağlıyor."

Bir de bunda onları alaya almaya benzer bir aşığılama vardır. Yani onlar kendilerini öyle büyük sayıyorlardı, ölecek olsalar kendilerini dünyalann ağlaması gerekir, oysa hiç de öyle olmadı, tam aksine onları ağlemeler sevindi.

Meâl-i şerifi

30- Andolsun ki biz İsrailoğullarını o aşığılayıcı azabdan kurtardık.
31- Firavun'dan da kurtardık çünkü o üstünlük taslayıp haddi aşan bir zorbaydı.
32- Andolsun ki biz onları bilerek o zamanki alemlere üstün kıldık.
33- Biz onlara içinde apağık bir imtihan bulunan mucizeler verdik.
34- Gerçekten şu kâfirler diyorlar ki:
35- "Bizim ilk ölümüñüzden başka bir şey yoktur. Biz tekrar diriltilecek değiliz.
36- Eğer siz doğru söyleyen kimselerseniz babalarınızı bize getirin."
37- Onlar mı daha hayırlıdır, yoksa Tükba kavmi ile onlardan öncekiler mi? Biz onların hepsini de helak ettik. Çünkü onlar suçluydular.
38- Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.
39- Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.
40- Şüphesiz ki hakkı batıldan ayırd etme günü onların hepsinin bir araya toplanacağı gündür.
41- O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.
42- Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler böyle değildir. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, çok merhamet edicidir.
43- Gerçekten zakkum ağacı,
44- Günahkârların yemeğidir.
45- O pota gibi karnılarda kaynar.
46- O, kızgın bir sıvının kaynaması gibidir.
47- Allah meleklerle şöyle emreder. "Şunu tutun da Cehennem'in ortasına sürükleyin."
48- "Sonra onun başının üstüne kaynar su azabından dökün."
49- Ona şöyle denir! "Tat bakalım azabı! hani sen kendine göre çok güçlü ve çok üstündün.
50- İşte sizin inkâr edip durduğunuz şey budur."
51- Şüphesiz ki kötülüktten sakınanlar güvenli bir makamdadırlar.
52- Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar.
53- Onlar ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyerek karşılıklı olarak otururlar.
54- İşte böyle, biz onları ayrıca iri siyah gözlü hurilerle evlendiririz.
55- Onlar orada güven içinde her çeşit meyveyi isteyebilirler.
56- Onlar orada ilk ölümünden başka bir ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azabından korumuştur.
57- (Bunların hepsi) Rabbinden bir lütf olarak (verilmiştir.) İşte büyük kurtuluş budur.
58- Biz Kur'an'ı senin dilinle indirip kolaylaştırdık. Umulur ki onlar öğüt alırlar.

59- Artık sen onların başlarına gelecekleri bekle: Çünkü onlar da bekleyip durmaktadırlar.

30-36- "Andolsun ki biz İsrailoğullan'nı kurtarmıştık." Yüce Allah, Firavun'a ve kavmine yaptığı beyandan sonra bununla da Musa ve kavmine olan ihsanını beyan buyuruyor. Yani o gark (suda boğma)'ın ve tahribin hikmeti kurtuluğu sağlamak olmuştur. Ve İsrailoğullan'nı bu nimete seçmesi de bir tesadüf değil bile bile onlara bahsetmiş olduğu bazı meziyetler ve nimetler dolayısıyla "O hangizinin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için.." (Mülk, 67/2) âyeti uyanınca imtihana çekmek içindir. Bu şekilde bu hikâyeyi tamama erdirmesinin ardından yine söz Meleklerle'e getirilerek buyuruluyor ki: Sunar yani şu Mekke kâfirleri. "İlk ölümüñüzden önceki yok, biz tekrar dirilecek değiliz, diyorlar." İlk ölümünden ötesini Ahireti ve ba'si (dirilmeyi) inkâr ediyorlar.

37-55- Onlar mı hayırlı yoksa Tükba'nın kavmi ve ondan öncekiler mi? Biz onları yok ettik, ilk ölümnden ilersini inkâr edenlere karşı bu sözün nasıl bir cevap teşkil ettiğini düşünmelidir. Bunun iki şekilde açıklaması vardır:

Birincisi ilk ölüm olan ferdin ölümünden sonra onun mensup olduğu kavim ve milletin yok olmasının, ikinci bir ölüm demek olduğu anlatılmıştır. Bu "İlk ölümüñüzden ilerisi yok." (Duhan, 44/35) demelerine cevaptır.

İkincisi de hak ve adalet için cezanın gerekliliğine binaen dirilmenin gerçekliğini ispat ile tehdiddir. Ki bu da "Biz yeniden dirilecek değiliz." (Duhan, 44/35) ifadesinin cevabıdır. Ve bu, daha sonraki âyetlerle daha çok açıklanacak ve ayrıntısına girilecektir.

Ebu Ubeyde demiş ki: Yemen krallannın her birine Tükba' denilirdi. Çünkü dünyadakiler onlara tabi olurlardı. Cahiliye'de Tükba'nın yeri İslâm'da halifenin yeri gibi idi, bunlar Arap hükümdarlarının en büyükleri idi.

"Hz. Aise (r.anha) Tükba' salih bir adam idi" demıştır. Ka'b da "yüce Allah onun kavmini kınadı kendisini kınamadı" demıştır. Kelbi o Ebu Kerb Es'addır demıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şu nakledilmiştir: "Tükbaa kötü söylemeyin. Çünkü o müslüman olmuştur, bilmem Tükba' peygamber midir değil midir?.. Onlardan daha hayırlı mı demek daha kuvvetli ve şevketli mi demektir.

56-57- "Orada ilk ölümünden başka ölüm tatmazlar."

Mü'min Süres'i'nde kâfirlerin "Ey Rabbimiz bizi iki defa öldürdün. İki defa da dirilttin." (Mü'min 40/11) diyecekleri geçmişti. Demek ki müttakiler için birinci ölümnden sonra berzah ölümü de yoktur. Ahirette ise zaten ölüm yok.

58-59- "Biz Kur'an'ı senin dilinle indirip kolaylaştırdık." Bu bitiriş sürenin öncesini bir özetlemedir. Yani o apağık kitabı, Kur'an'ı ancak senin dilin ile kolaylaştırdık, bu güzel beyanı, bu açık ve kolay anlatışı başka bir dil ile değil, yalnız Arapça ile yaptık gerek ki anlasınlar, düşünsünler. Bundan dolayı gözle başlanma ne gelecek çünkü onlar gözetiyorlar. Acaba onun geleceği ne olacak diye gözlüyorlar. O gözetilen şeylerin beyanı da Câsiye Süres'i'nde gelecektir.

CASİYE SURESİ
1- Mübtedâ veya haber, veya yemin ve yahut nidâ (seslenmek, ünlem)dir. 2- "Bu kitabın indirilmesi" TENZİL: malum masdar indirmek veya mechul masdar indirilmek, veya ism-i mef'ûl mânâsına gelen masdar olup indirilme kitab mânâlarına gelebilir. Yani bu sesleri Allah'tan kitap indirme, indirilmedir. Veya bu Kitap Allah'tan indirilmiş kitaptır. Veya bir kimseye kitabın indirilmesi, elçiliğinin verilmesi veya bu kitabın indirilşi O, Aziz, Hakîm Allah'tandır. Kazançla yapılmaz, çalışmakla yudurulmaz. Çünkü Allah, Aziz, emrinde gâlip ve tedbirinde hükûm ve hikmet sahibidir. Bundan dolayı bu kitap da aziz ve hakîmdir. 3- Şüphesiz ki göklerde ve yerde müminler için nice âyetler (deliller) vardır. Yani delil ve bürhâna inanmak, tasdik etmek şanından olan kimseler için çok deliller, hüccetler, âlâmetler vardır ki Allah Teâlâ'nın varlığına, izzet ve kudretine, hikmetine delâlet ederler. Şu halde imanı olanların gökleri ve yeryüzünü gözetleme ve inceleme ile onlardaki âyetleri yavaş yavaş keşfederek delâlet ettikleri ilâhî hikmetleri anlayıp meydana çıkarak ona göre güzel güzel hikmetli ameller yapmaya çalışmaları gerekir. Onun için sonraki müslümanların bu âyetlerden, bu ilimlerden gafil kalmaları mahvolmalarına sebep olmuş ve fenlerin tabiatçılar elinde imansızlığa sarmasına meydan vermiştir. (Âl-i İmrân Süres'i'ndeki (3/190) âyetinin tefsirine bkz.) 4- Sizin yaratılışınızda da ve üretip durduğu hayvanlarda da yani Allah'ın bir hayvandan birçoklarını çeşitlendirerek ve çoğaltarak üretip durduğu hayvanlarda da kesin bilgi edinecek kimseler için âyetler vardır. Hayvanlarda organların oluşmasında, beslenmesinde, gelişmesinde, doğurma ve üremesinde ve böyle ilkel bir hücreden başlayıp olgunlaşıp, çeşitlere ayrıarak üremesinde ve organların vazifelerinde ve özellikle insan kısmında ortaya çıkan hayat hadiseleri, her çeşidin ve hatta her kişinin değişmelerinde gösterdiği olgunlaşma safhaları itibanyla yalnız fizik ve kimyayı organik olmayan olaylanndan çok daha olgunlaşmış olan ve dolayısıyla yaratan Allah Teâlâ'nın kudret ve hikmetine delâlet etmede daha kuvvetli ve daha açık olduğu ve bir de iç ve dış dünyayı birleştirci bulunduğu için bunlar kesin bilgi âyetleri olarak gösterilmiştir. Demek ki hayvanların güzel bir sınıflandırması ve insan yaratılışının incelenmesi ile kapsadıkları âyetleri, hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmak da inandırmak isteyenlerin vazifelerindedir. 5- Gece ve gündüzün değişmesinde veya birbiri arkasından gelmesinde, ki zamanın gidişini, ömürlerin geçişini gösterir. Ve Allah'ın gökten indirdiği nızka yani nzka sebep olmak itibaryla hem kudret ve hem rahmet yönünden âyet (delil) olan yağmur ve karda indirip de onunla yeryüzüne hayat vermesinde, hayatın ilk âlâmeti olan bir haz duyma neşesiyle toprağı deprendirip türlü türlü bitkiler, ekinler, meyveler yetiştirmesinde hem de o yeryüzünün ölümünden sonra, hayattan bir iz kalmayıp gelişme kuvveti tükendikten, otlar kuruyup ağaçlar meyvelerini döktükten sonra ve rüzgarın çevirmesinde akıl edecek bir toplum için ibretler vardır. Zamanın akışını ve ömrün geçişini, o zaman ve yer üzerinde Allah Teâlâ'nın doğrudan doğruya tasarruflarını gösteren bu değişimler, her değişimde bir âhirette doğru gidildiğini ve temsil tarzında yapılan karşılaştırma yoluyla ölümnden sonra tekrar dirilmeyi ifâde ettiğinden dolayı bu âyetlerde bilhassa aklın, aklı güzel kullanmanın önemi açıkça ifâde edilmiştir ki bunda iki sayfa sonra bahsedilecek olan dehrîlerin (olaylan tabiata isnad eden imansızlar, tabiatçılar) akıllarndaki noksanlığa da bir işaret vardır.

6- İşte bunlar, dikkat çekilen yaratmakla ilgili bu âyetler ve onları anlatan bu indirilmiş âyetler, bu süre Allah'ın âyetleridir. Allah'ın kudret ve irâdesini, hikmet ve hükümlerini anlatmak için ortaya koyduğu ve indirdiği delillerdir. Allah ve âyetlerinden sonra artık hangi söze inanacaklar? yani Allah'a ve âyetlerine inanmadıktan sonra o imansızlar hangi söze inanırlar, hiç? (Yani hiçbir şeye inanmazlar.)

7-11- "Her günahkâr kişinin vay haline! O, Allah'ın âyetlerini işitir de..." Ebu Cehil ve Nadr b. Hâris gibiler hakkında inmiştir. "Sonra büyüklük taslayarak ısrar eder..." ısrarın aslı, eşeğini kulaklarını dikip kığın kığın dayatmasıdır. Meâl-i Şerifi

12- Allah O (yüce) zâttır ki, emriyle içinde gemilerin seyretmesi, sizin de

O'nun lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için denizi emrinize vermiştir.

13- O, göklerde ve yerde bulunan herşeyi kendinden bir lütf olarak sizin hizmetinize vermiştir. Şüphesiz bunda düşünen topluluklar için ibret ve deliller vardır.

14- Ey Muhammed! İman edenlere söyle: Allah'ın cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar. Çünkü Allah her kavmi kazandıklarıyla cezalandıracaktır.

15- Her kim iyi bir iş yaparsa onun faydası kendisinedir. Kim de kötülük yaparsa zararı yine kendinedir. Sonra hep Rabbinize döndürüleceksiniz.

16- Andolsun ki biz, vaktiyle İsrailoğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik. Onları temiz rızıklarla rızıklandırmıştık. Ve onları âlemlerden üstün kıldık.

17- Din hususunda onlara apaçık deliller verdik. Fakat onlar, kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki çekememezlik ve düşmanlık yüzünden ayrılığa düşmüşlerdi. Şüphesiz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hükmedecektir.

18- Sonra (Ey Muhammed) seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldı. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.

19- Çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden uzaklaştıramazlar. Şüphesiz zâlimler, birbirlerinin dostlarıdır. Allah ise müttakilerin dostudur.

20- Bu (Kur'an) insanların kalb gözünü aklar bir nur, kesin bilgi edinmek isteyen bir toplum için de hidâyet ve rahmettir.

21- Yoksa, kötülük işleyenler, hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini, iman edip iyi ameller işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı zannettiler? Ne kötü hüküm veriyorlar!

12- Allah; ilâhlık, yalnız kendisinin hakkı olan azamet ve kemâl sahibi o nimet veren, herşeye gücü yeten bir zatdır ki size veya sizin için denizi emrinize amâde kılmıştır.

TESHİR: Bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ettirmek ve boyun eğdirmek. Ve de lâm, bağlaç veya sebep gösterme lâmi olabilir. Bağlaç olduğuna göre sizin emrinize verdi, demek olur. Sebep gösterme lâmi olduğuna göre de sizin için, yani sizin menfaatiniz amacı ve hikmeti için emriyle sizin hizmetinize vermiştir, demek olur. "Emri ile" kaydı buna bir işaret gibidir. Emriyle onda emirle hareket etsin diye. Yani sizin menfaatiniz için ise de sizin emrinize değil, O'nun emri ile hareket etmesi için emrinize verdi. Emri, izin ve irâdesi ve ona delâlet eden işlerle ilgili hükmü demektir ki hem geminin hacmı ile aynı hacimdeki su arasındaki hafiflik ve ağırlık oranını ve hem onunla hareketi getiren güç arasındaki şiddet ve karşı koymak oranını, hem de çevredeki durum ve şartların onlarla uygun bir şekilde sevk ve idare etmesi hükümlerini kapsar. Yoksa insanlar her istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler. Allah'ın emrini tatbik etmeden sırf kendi emirleriyle gemi yürütmezler. Allah'ın emriyle gemi yürüsün ve Allah'ın lütfundan isteyip arayasız diye, ticaret, dalgıçlık, avcılık ve diğer araştırma ve kazanma şekilleriyle kara ve denizde tasarruf edip kazanasınız. Hem de umulur ki şükredesiniz. Bu nimetlerin yalnız O'nun olduğunu bilip mabud olarak yalnız O'nu tanıyasınız ve O'nun emirlerini, yasaklarını tanyarak O'na ibadet ve kulluk edesiniz, Allah'a ortak koşmaktan ve nankorluktan kaçınasınız. Şükür yalnız nimeti ve nimetin zevk ve neşesini sezmek değil, nimeti verenı tanımak ve O'nun nimeti karşılığında O'nu yüceltmektir. Hem O'nun nimeti bu kadarla kalmıyor.

13- Hem göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendisinden emrinize amâde kıldı. Başka birinin aracılığıyla değil, yalnız kendisinin yaratma ve itaat ettirmesiyle hepsini sizin menfaatlerinize ve yararlarınıza hizmet ettirmektedir. Yahut size, sizin hizmetinize vermiştir. Yüce Allah katından bir lütf olmak üzere hepsini bir şekilde çalıştırabilirsiniz. Şüphe yok ki bunda, bu boyun eğdirmede düşünecek bir toplum için çok ibretler vardır ki Allah Teâlâ'nın insan üzerindeki nimetinin coğuğuna ve insana olan lütf ve yardımına bulunmasının önemine ve insanın Allah'dan başkasına kulluğu caiz olamayacağına delâlet eder. Bu âyet, çok dikkat çeken bir âyettir. İlk önce tefsir bilginleri, buradaki "hepsini kendinden" kaydının irabında bir kaç değişik görüş göstermişlerdir. Zemaşheri sözünde mânâsı nedir ve irâb açısından yerî ne oluyor? sorusuna karşı der ki: Hal yerindedir. Yani mânâsı şudur: "O, bütün bu eşyaları kendinden olarak kendi katından meydana gelmiş olarak size boyun eğdirdi." Yani O, kudret ve hikmeti ile onları oluşturan ve yaratan, sonra da yarattığı halkın hizmetine verendir. Hafzedilmiş bir mübtedâ'nın haberi olması da caizdir. "Onları hepsini kendinden" demek olur. Bir de yukarıda geçen tekt almak üzere diye başlanması da caizdir. 'nın mübtedâ, 'nün haber olması da caizdir.

Taberi, İbnü Abbas'tan "yani herşey Allah Teâlâ'dandır" diye nakleler ki bütün tefsir bilginleri ve hadis bilginleri bunu Zemaşheri'nin dediği gibi Allah Teâlâ tarafından yaratılmış ve yoktan varedilmiştir diye anırlar. Rivâyet edilir ki; Hârun-ı Resid'in huzurunda hristiyan rahiplerinden birisi Hz. İsâ hakkındaki inancına Kur'an'dan "Meryeme ulaştırdığı "kün: ol" kelimesi (nin eseri)dir. Ondan bir ruhtur." (Nisâ Sûresi, 4/171) sözü ile delil getirmek istemiş "bir kısmı" mânâsını ifâde eder demişti. Ona karşı Hüseyin b. Ali b. Vâkid da bu âyeti okumuş ne ise da odur. Her şey Allah'ın bir parçası demek olmayıp Allah tarafından yaratılmış demek olduğu gibi İsâ da Allah tarafından yaratılmış bir ruh demek olduğunu anlatmıştır.

Vahdet-i vücudcu sofilerin ise burada başka bir neşesi vardır. Alûs'ın açıkladığına göre sofilerden şeyh İbrâhim Gûrânî demiştir ki: Yarattılmışlar, vücud-i mûfâzin meydana çıkmasıdır. Vücûd-ı mûfâz kendisine amâ denilen Rahmânî nefesin şeklidir. Şöyle ki; amâ işin hakikatında yokluk işlerinden ibaret olan seçkin gerçekler üzere yayılmıştır, yayılma sonradan olan bir şeydir. Ve amâ asıl ile beraber olmasından dolayı, Allah Teâlâ'nın zatından ayrı bir şeydir. Çünkü Yüce Allah'ın zatı, eşyanın aslına bağlı bulunmayan tek varlıktır. Dolayısıyla varlıklar, amâ'de sonradan meydana gelen ve bunlarla ayakta duran şekillerdir. Allah Teâlâ da onları idarecisidir. Çünkü yüce Allah, o şekillere devamlılıkla imdad eden gizli kuvvetin ilkidir. Bundan olayların, Hakk'ın zatı ile meydana gelmesi gerekmez. Ve Hak Teâlâ'nın onda olması da gerekmez. Çünkü yüce Allah'ın varlığı, esaslardan soyuttur, onlarla beraber bulunmaz. Onlara göre belli olan ancak amâ'dır ki onun varlığı mûfâzdir (taşip yayılmıştır.) Bu ifâde, Halk-ı isrâk teorisine bir tatbik oluyor. Yaratma ve icad deyimi yerine, varlığı bol bol bereketlendirmek deyimini koymak daha güzel bir ifâde değildir. Bunun için yukarıda açıkladığı gibi tefsir ve hadis bilginlerinin ifâdeleri daha açık ve daha fazla tercihe layıktır. Bizim zevkimize kalırsa mânâsı ile 'den mefûl-i mutlak olması minnet yerinde kullanmaya daha uygundur. Yani bu itâat ettirmek ne insanlardan ne de eşyadan bir sebep ve gerekeği değil yalnız Allah'ın insanlara bir lütf ve yardımından meydana gelmiştir. Ve onun için yalnız O'na kulluk etmek ile şükretmelidir. Bir anlaşıldıktan sonra gelelim diğer bir probleme; burada gerek "sizin emrinize verdi" demek olsun, gerekse "sizin için boyun eğdirdi" demek olsun ikisinde de insanların bütün eşyadan daha önemli olduğunu ifade eder. Çünkü bütün gökler ve yerdeki eşyanın insana boyun eğmesi, insanın hepsine hâkimiyetini ve üstünlüğünü ifâde edeceği gibi insan için boyun eğdirilmiş olması da insanın yaratılışın hedefi olmasını ifâde eder. Her iki durumda ise insan diğer eşyadan daha gelişmiş bir şekilde yaratılmış demek olacağından "Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha da büyüktür.." (Gâfir Sûresi, 40/57) âyeti ile bu âyet arasında bir çelişki olmaz mı? diye bir soru akla gelir. Tefsir bilginlerinden buna aykırı bir görüş ileri sürene rastlamadığımdan âyetin gerektirdiği tefekkür ile bunu şöyle anlayabileceğimizi arzederim: İnsanın iki yönü vardır. Birisi fiziki, birisi de ruhî yönüdür. Fiziki yönüyle açıkça biliniyor ki insanın yaratılışı gökler ve yerin yanında bir zerre denemeyecek kadar küçüktür. Fakat ruhi yönüne gelinece

"Ve içine ruhumdan üflediğim vakit.." izâfeti ile şerefendirilmiş ve "De ki; Ruh, Rabbimin emrindedir.." (İsrâ, 17/85) açıklamasıyla yüceltilmiş olan insanı ruh, âlemlerin diğer canlı ve cansız cisimlerin sahip olmadığı yüksek bir kapsamlılığa sahiptir. İşte bu âyette açıkça ifâde edilen "itaat ettirme" de bu yönüyledir. İnsanın bir bakışla

yer ve gökten ne kadar geniş bir sahayı görebildiği gözönünde bulundurulursa bu "itaat ettirmenin" bir anı düşünülmüş olur. Bu âyetin, bilhassa tefekkür âyeti olmak üzere seçilmiş olması da gösterir ki buradaki genel itaat ettirmeden maksat, ruhî yönden itaat ettirmedir. Fiilen itaat ettirme ise onun bir neticesi olarak meydana gelir. Bu şekliyle bu âyet daha çok tefekkürlerle ilerlemeye elverişli ise de bu kadânı işaret etmek yeter. Yalnız şunu bir daha hatırlatalım ki bu tefekkürün ilk neticesi insana bu teshiri (itaat ettirmeyi) lütfu buyurmuş olan en üstün ve en yüce zatın birliğini bilerek nimetlerine şükretmek önemesi olacağına unutmayalım.

14-15- İmân edenlere söyle: Allah'ın (kâfirleri cezalandırıp müminlere zafer vereceği) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Araplar, savaş gibi büyük tarihi olaylara "eyyâm" derler. Meselâ Araplar'ın büyük tarihi olaylarına "eyyâm-ı Arab" denilirdi ki meşhur bir mecâzdır. Bu şekliyle "eyyâmulâh" da Allah'ın düşmanlarını başına getirdiği belâlar, yahut Allah'ın müminlere yardımı, sevap ve mükâfâtı ve vaadi; kâfirlere kahr ve azâbı ve tehdidi için belirlediği vakitler demek olur ki şununla açıklanmıştır da denebilir. Bir kavmi kazandıktan ile cezalandırmak için olan günler yahut cezalandıracağı için bağışlasınlar. Bu cümle, emrin yahut cevabı olan "Bağışlasınlar." ifadesinin esas sebebidir. Yahut da "eyyâmulâhın (Allah günlerinin) açıklaması yerinde kaydı olup dolayısıyla emrin hikmetini de ifade eder. Kavim de müminler veya kâfirler, yahut her ikisi olabilir. Ceza da ona göre cezalandırmayı ve mükâfatlandırmayı kapsar. Birisi Hz. Ömer'e sövmüş, o da onu yakalamak istemiş, affetmesi için bu âyet imnistir deniliyor. Âyette kastedilen, gerektiğinde savaşmayı yasaklamak değil, kişisel olarak bayağı kavgaları yasaklamaktır. Bundan dolayı savaşî emreden ayetlerle bu âyetin nesh edilmesi (hükümsüz kılınması) gerekmez. Hattâ "eyyâmulâh" ile ona işaret vardır

16- "Andolsun ki, biz İsrailoğulları'na vermiştik.." "Her kim de kötülük yaparsa o da kendi aleyhinedir." hükmünün yalnız kişide değil, toplumda da meydana geldiğine misaldir. Nitekim İsrâ Sûresi'nde "Eğer güzel işler görürseniz, kendiniz içindir. Yok eğer kötülük yaparsanız o da kendinizdir." (İsrâ, 17/7) buyurulmuştur. (O âyetin tefsirine bkz.) Kitab, Tevrat veya Zebur ve İncil'i de kapsayacak şekilde, kitap cinsi; hüküm, hükümet ve peygamberlik. Çünkü İsrailoğulları'nda çok peygamber gelmiştir.

17- Ve onlara bu emirden apaçık deliller verdik. Bu din hususunda açık deliller veya mucizeler verdik. İbnü Abbas hazretleri demiştir ki; bu emirden maksat Peygamber (s.a.v.) ile ilgili hususlardır. Yani peygamberlerin en sonuncusunun geleceğini ve Tihâme'den Medine'ye hicret edeceğini açıklamıştı. (Bakara Sûresi'ne bkz.) Kıyamet günü, Allah günlerinden bir gündür ki o günkü hüküm, hakkı ile sorumlu tutmak ve yapılan işin karşılığını vermektir.

18- Sonra biz seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldı. Bahir de der ki: Arapça'da şeriat, insanların imaklardan ve benzeri şeylerden su almayla varidkılan yerrdir. Din şeriatı da bu mânâdandır. Çünkü insanlar ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve yakınına ererler. Râğib da demiştir ki; şer' aslında masdardır. Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış şer', şir'a ve şeriat denilmiştir. Bu da dinde Allah'ın yolu anlamına istiare yoluyla kullanılmıştır. Bazıları şeriata, şeriat denilmesi, su içmek için kullanılan yola şu yönüyle benzetildiğini söylemişlerdir: Çünkü hakikat ve doğruluk üzere olan yürüyüş hem kanar, hem temizlenir. Kanmaktan maksat, bazı bilginlerin dediği şu sözdür: İçerdim kanmazdım, Allah'ı tanıdığımda içmeden kändim. Temizlenmekten maksat da; "Ey ehl-i bey! Allah ancak sizden şan ve şeref kirletebilecek günahları uzaklaştırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor." (Ahzâb, 33/33) âyetinin mânâsıdır. Burada de tenvin yüceltme içindir. Emir, din işi veya Allah'ın emri demektir. Yani bu Kur'an'da açıkladığı üzere Allah'ın sana vahyettiği emir ve yasaktan bir büyük ve geniş yol, koskoca bir şeriat üzere seni görevlendirdik. Onun için o şeriata uy, kendini ona uydur da bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma. Allah'ın hükümlerine ilmi olmayan veya ilmin gereğine uymayan kimseler yalnız kendi zevk ve heveslerinin arkasında koşarlar. Hevâ ve hevesler ise kişiye göre değişir. İsrailoğulları gibi ihtilâfa düşürür, Allah'ın gazabına götürür. Şeriat ise toplar, tevhid (Allah'ın birliğini inanmakla) nzasına götürür. Şeriata uy da cahillerin nefsanî arzularına uyma.

19- Çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden uzaklaştıramazlar. Onlara uyduğun takdirde Allah'tan gelecek olan azab ve cezadan seni hiçbir şekilde kurtaramazlar. Şüphesiz zâlimler, birbirlerinin dostlarıdır. Onun için onlara, yalnız zâlim olanlar yarar, dost olur. Allah ise müttakilerin dostudur. Zulûmden, haksızlıktan korunmanın sever, onlara yardım eder. Onun için sen o bilgisizlere, zâlimlere uyma da, takvâya (Allah'tan korkmaya) devam et, korun.

20- Bu Kur'an, veya özellikle bu öğüt veya şeriata uymakla Allah'tan korkma hususu insanların için kalb gözlerini aşan bir nurdur. Arzulara, şehvetlere uymak, insanların kalblerini körlettiği, hakkı anlamalarına engel olduğu gibi Allah'ın sözünü ve emirlerini tutarak şeriata uymak da insanların hakka doğru kalb gözlerini açan basiret (öngörü) nurlarıdır. Ve kesin olarak insanlar kimseler için hak ve mükâfâtı gösteren bir hidâyet ve mutluluğa erdirecek bir rahmettir.

21- Yoksa kötülükleri işleyip duranlar, günahları işlemekle bulaşık ve yaralı olan kimseler sandılar mı ki kendilerini o imân edip de iyi ameller yapan kimseler gibi yapacakız, hayatlarını ve ölümlerini eşit kılacağız? Öyle mi sandılar? Yani dünya hayatında kendileri hakkında "Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar ki, Allah her bir kavmi kazandıgı ile cezalandırsın." (Casiye, 45/14) şeklinde af ve müsamaha ile emrettiği diye ahirette de öyle olacaklar, müminler gibi mağfirete erecekler mi zannettiler. Ne kötü hüküm veriyorlar! Halbuki:

Meâl-i Şerifi

22- Halbuki Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Hem de herkese yaptığının karşılığını verilmek üzere, onlara asla haksızlık edilmez.

23- (Ey Muhammed!) Hevâ ve hevesini kendine ilâh edinen, Allah'ın kendi ilmi dahilinde saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği kimseyi görüyor musun? Şimdi onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirebilir? Hala düşünmez misiniz?

24- Hem müşrikler dediler ki: "Hayat, ancak bu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölüruz ve yazarız. Biz ancak geçen zaman yokluğa sürükler. Halbuki onları bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, sadece böyle zannederler.

25- Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman; "Eğer sözünüzde doğru iseniz atalarımızı diriltip getirin." demekten başka söylenecek hiçbir delil yoktur.

26- (Ey Muhammed!) De ki: "Allah sizi diriltir. Sonra sizi o öldürür, sonra da geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde (diriltip) bir araya toplar. Fakat insanların çoğu bilmezler.

22- Halbuki Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı. Zulum ile değil, hak ve hakkaniyet (adâlet) üzere her birinin özelliğinde gerek birbirine ve gerek yaratıcısına göre vacb olan âdet ve hikmeti gözeterek yarattı.

Bu âyet önceki hükme bir delil mahiyetindedir. Çünkü hak ile yaratış zalimden mazlumdun (zulme uğrayan kimsenin) hakkını hemen almak ve iyi ile kötüyü eşit tutmayı iliyile, iyiliğinin, kötüye de kötülüğünün cezasını vermek demek olan adâleti gerektirir. Şu halde bu husus, bugün şu dünyada olmayorsa yann âhirette olması lazımdır gelir. Onun için bu mânâ açıkça ifade edilerek buyruluyor ki; Hem herkes hakları yemeksizin kazandığı ile cezalandırılmak, yani iyiye iyi, kötüye kötü karşılığı verilmesi

için yaratılmıştır. Bundan dolayı kötülük yapanların geleceği iyilik yapanların geleceği ile eşit olamaz. Birisi ceza görürken diğer mükafat görecektir.

23-Böyle olunca hevâ ve hevesini kendine ilâh edinen kimseyi gördün mü? Hakkı düşünmeyip keyfi ne isterse onu ilah edinmiş kendi zevkinin sevdasına düşmüş. Allah da bir ilim üzerine onu şaşırtmış "Fakat kendilerine ancak ilim geldikten sonra, birbirlerini çekememeklik yüzünden ayrılığa düşmüşlerdi." (Câsiye, 45/17) ifadesindeki gibi olmuş, ve kulağını ve kalbini üstünden mühürlemiş ve gözüne bir perde çekmiştir. Çünkü hevâ ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi duygusuz eder. O kimse bilgin de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur. Nitekim filozofların ve dünya hayatına düşkün din bilginlerinin bir çoğu böyle olmuştur. Artık onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirilebilir? Yani Allah şaşırtıktan sonra kimin haddine ki onu hidâyet etsin. Halâ düşünmeyecek misiniz? Bu uyarı karşısında hevâ ve hevesleri bırakarak ilmin gereğine göre bir düşünüp hak ve sonucu anlamayacak mısınız?

24-26-Bunların sapıklıklarını ve kulak ve kalblerinin mühürlenme hükümlerini açıklamakla buyruluyor ki: Ve dediler, yani ilme karşı hevâ ve heveslerini ilâh edinmeler sapkınlıklarından dediler ki: Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Hayat denilen şey ondan ibârettir. Ölürüz ve yaşanz, öleceğimizi bilmekle beraber dünya hayatını yaşanz, ondan ötesi yoktur. Bizi başka bir şey değil dehir helâk eder.

DEHİR: Aslında âlemin kalma (devam etme) müddeti demektir. "Yani onu yendi." fiilinden masdar da olur. Râğîb der ki; dehir, kainatın var oluşunun başlangıcından sonuna kadar olan müddetin ismidir.(1) "Gerçekten insan üzerine dehirden bir müddet geldi ki:" (Dehr (insan), 76/1). Sonra çok bir müddete de denilir. Zaman, az bir müddete, denilmesi itibarıyla bundan farklıdır. Falancanın dehiri, onun hayat müddeti demek olur. Bir de dehir masdar olur. denilir. "Falana bir felâket bir şans sardı." demektir. Şu halde dehir ya masdar veya isim olur. Masdar olduğuna göre kahretmek, yenmek ve istilâ etmek mânâsına gelir. İsim olduğu vakit de esas mânâsı bütün zaman yani bütün kâinatın baştan sonuna kadar akıp geçmesi süresidir ki bu özellikle ile 'dir. Bundan başka bir de uzun bir zaman, çok fazla bir müddet mânâsına gelir ki lâmsız (belirsiz) olarak denildiği zaman bu mânâ birden bire akla gelir. İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe hazretleri nekire (belirsiz) olan bu dehrin mânâsında, yani ne kadar bir zamana denildiği hususunda görüş belirtmemiştir. Zaman kelimesi ise dehrin az veya çok bütün parçalarında da kullanıldığından dolayı daha umumi ve genel olmuş oluyor. Zaman geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek kısımlarına ayrılır ise kâinatın baştan sona kadar bir uzamasının ifadesi demek olduğundan zaman, dehrin makamlarından olarak düşünülür. Burada üç mânâdan her birine göre yorumlanabilir ise de en fazla zamanın geçmesi ve uzun zaman diye tefsir edilmiştir. Çünkü sözkonusu olan yok etme, kâinatın sonu olan herşeyin yok edilmesi değil, bazı şeylerin yok edilmesidir.

Meâl-i Şerifi

27- Göklerin ve yerin mülkü sadece Allah'ındır. Kıyâmetin kapacağı gün varya, işte o gün batıla sapanlar hep hüsrana düşecekler.

28- O gün her ümmeti, diz çökmüş göürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağırılır, onlara: "Bugün yaptığınız amellerin cezası verilecektir.

29- İşte kitabınız, yüzünüzde karşı hakkı söylüyor, çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep kaydediyorduk." (denir).

30- İman edip iyi işler yapanlara gelince; Rableri onları rahmeti içine koyacaktır. İşte apaçık kurtuluş budur.

31- Ama kâfirler gelince; onlara da denilir ki; "Size âyetlerim okunmadı mı? Siz büyüklük tasladınız ve günah işleyen bir kavim olduğunuz değil mi?

32- Allah'ın vaadi gerçektir. "O kıyâmetin geleceğinde şüphe yoktur." denildiğinde "Kıyâmet nedir bilmiyoruz." Yalnız bir zandan ibârettir sanıyorsunuz. Fakat bu hususta kesin bir bilginiz yok." derdiniz.

33- Derken yaptıkları amellerin kötülüğü gözlerinin önüne serildi, alay edip durdukları şey onları kuşatıverdi.

34- O gün kâfirlere şöyle denilir; "Siz, dünyada bugüne kavuşmayı nasıl unuttuysanız, biz de bugün sizi öylece unutacağız. Yeriniz ateştir ve sizin için yardımcılardan bir kimse de yoktur."

35- Bunun sebebi şudur; Siz Allah'ın âyetlerini alaya aldınız, dünya hayatı sizi aldattı. Artık bugün onlar, ateşten çıkarılmayacaklar ve kendilerinden özür dilemeleri de kabul edilemeyecektir.

36- Hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

37- Göklerde ve yerde büyüklük ve hâkimiyet O'nundur. O, Aziz'dir (herşeye gâliptr); Hakim'dir (hüküm ve hikmet sahibidir).

27-37- "Kıyâmetin kopacağı gün..." Saat, aslında Râğîb'in açıkladığına göre zamanın parçalanırdan bir parçadır. Buna benzetilerek kıyâmete de saat denilir. "Kıyâmet yaklaştı.." (Kamer, 54/1), "Kıyâmetin ne zaman kopacağı bilgisi ona aittir." (Zuhruf, 43/85), "Ey muhammed! Sana kıyâmetin ne zaman kopacağını sorarlar." (Nâziât, 79/42) gibi. Bunun iki ayrı yorumu vardır. Birisi: "Ve o hesaba çekenlerin en süratli olanidir." (En'âm, 6/62) buyrulduğu üzere sürâtle hesap gömektir. Birisi de şöyle açıklanan mânâdır. "Onlar kıyâmeti gördükleri gün, dünyada ancak bir akşam ve bir kuşluk vakti kadar kaldıklarını sanırlar." (Nâziât Sûresi, 79/46), "Dünyada sanki gündüzün bir anı kadar kalmış olduklarını sanacaklar." (Yunus, 10/45), "Ve kıyâmet koptuğu gün." (Câsiye, 45/27) Birincisi kıyâmet, ikincisi zamanın az bir parçasıdır. Bir de denilmiştir ki kıyâmet mânâsına saat üç tanedir:

1- Büyük saat ki insanların hesaplama için diriltilesidir. Nitekim "Fuhuş ve ahlaksızlık açıkça yapıncaya ve dirhem ile dinara tapıncaya kadar, şöyle şöyle oluncaya kadar kıyâmet kopmaz." hadisinde peygamber (s.a.v.) buna işaret etmiştir.

2- Orta saat (kıyâmet), bir asır halkının ölüdür. Nitekim rivâyet edildiği üzere Peygamber (s.a.v.) Abdullah b. Üneys'i görmüş, "Bu çocuğun ömrü uzarsa kıyâmet kopuncaya kadar ölmez buyumuştı ki sözkonusu zat, sahâbenin en son vefat edenidir deniliyor.

3- Küçük saat (kıyâmet); insanın ölüdürü ki her insanın kıyâmeti kendi ölüdür. "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Kıyâmet günü (ölümleri) ansızın gelince onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak... (Enâm Sûresi, 6/31) gibi bazı âyetlerde de saat bu mânâyadır. "Kim ölse, onun kıyâmeti kopmuştur." Bununla birlikte bizim anladığınıza göre hangi mânâyâ olursa olsun kıyâmete saat denilmesi, Allah katında belirlenmiş bir sürenin bir vaktin saatinin gelmesi itibarıydır. Nitekim dilimizde de "vakti ve saati gelmiş" deyimini herkesçe bilinmektedir. Burada da saat kıyâmet mânâsındır.

Ve her ümmeti (Câsiye) diz çökmüş olarak göürsün. Câsiye, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi diz çökmüş mânâsındır ki gereği kasedilmiştir. Çünkü diz çökmek deri toplu, en itinalı ve hürmetli vaziyettir (pozisyonudur). Birisi de toplanmış cemaat mânâsındır ki den alınmıştır. Bir araya gelmiş taş yığınına denir. Maksat, Yâsin Sûresi'nde "Onların hepsi mutlaka huzurumuzda toplanıp hesap için hazır bulundurulacaklardır." (Yâsin, 36/32) buyrulduğu üzere Allah'ın huzurunda hesap için toplanmaktır.

AHKAF SÜRESİ

1-10- İlimden geriye kalmış bir eser, önceki peygamberlerin ilimlerinden kalma rivayete dayanan bir ilim. Yahut toz üstüne bir yazı, "De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim."

BİDÎ, BİD'AT, âdette hiç örneği geçmemiş yeni türemiş, türedi, yani ilk olarak peygamberlik iddia eden, yahut hiç bir peygambere benzemeyerek, kendi kendine Allah'ın izni olmaksızın bir takım örneği olmayan şeyler icad edecek bir icadçı değilim. İsrailoğulları'ndan bir şahid de onun bir benzerine şehadet edip iman getirir. Buradaki zahirinde iki ihtimal vardır. Biri Kur'an'a, biri de peygambere raci olmasıdır. Kur'an'ın Tevrat gibi Allah kitabı olduğuna, yahut Hz. Peygamber'in Musa gibi bir peygamber olduğuna şehadet ederek iman eder. Bakara Sûresi'nde açıklaması geçtiği üzere Tevrat'ta Hz. Peygamber Hz. Musa'ya "Senin gibi bir peygamber" diye Musa'nın benzeri bir peygamber olmak üzere anlatılmıştı. İsrailoğulları'ndan böyle şehadet eden şahid de çoğunluğun görüşüne göre Abdullah b. Selâm (r.a.)'dır. İmâm Şa'bi gibi bazıları şahidden maksadın Hz. Musa olduğuna söylemişlerdir ki daha önce haber vermiştir. İbnü Cerir ve diğerlerinin rivayetlerine göre Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a) demiştir ki: Resul-i Ekrem (s.a.v.) "Yeryüzünde yürüyen bir kimse hakkında o cennetlikler derken iştimedim. Abdullah b. Selâm'dan başka ki "İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun bir benzerine şehadet edip iman getirir." âyeti de onun hakkında nazil oldu. Sürenin Mekki, Abdullah b. Selâm'ın iman edişinin ise Medine'de olması itibarıyla bu durumda bu âyet gaib haberlerinden demek olur. Fakat yukarıda işaret olunduğu üzere bazıları süre Mekki olmakla beraber bu âyetin Medenî olduğuna söylemişlerdir. Hasen'den rivayet olunur ki şöyle demiştir. "Bana şu haber ulaştı, Abdullah b. Selâm İslâm'a girmek istediği zaman: Ya Resulullah dedi, yahudiler bilir ki ben onların âlimlerindenim, babam da onların âlimlerinden idi. Halbuki şimdî ben şehadet ediyorum ki, sen Allah'ın hak peygamberisin ve onları seni Tevrat'ta yazılı bulurlar, şimdî filana, filana ve daha yahudilerden adlarını saydıklarına adam gönder ve beni evinde gizle de onlara benden ve babamdan sor, çünkü benim kendilerinin en âlimi olduğumu, babamın da en âlimlerinden bulunduğuna şüphesiz söyleyecektirdi. Ben de o zaman çıkardım, ve senin Allah'ın Resulü olduğunu ve onların seni yanlarındaki Tevrat'ta yazılı olarak bulduklarını ve gerçekte senin hidayet ve hak din ile gönderildiğini şehadet ederim. Resul-i Ekrem (s.a.v.) de öyle yaptı, onu evinde gizledi, yahudileri çağırttı, yanına girdiler, derken Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Sizin içinizde Abdullah b. Selâm nedir?" kendisi dediler bizim en âlimimiz, babası da. O halde müslüman olduysa ne dersiniz?", "olmaz" dediler, üç kere tekrar ettiler, bunun üzerine çağırdı, o da çıktı sonra: "Ben, şahitlik ederim ki sen Allah'ın Resulü'sün, onlar seni yanlarındaki Tevrat'ta yazılı olarak buluyorlar ve sen hidayet ve hak dini ile gönderildin." dedi. Deyince yahudiler biz senden bunu beklemezdik ey Abdullah b. Selâm dediler. Küfrederek çıktılar. Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi. "De ki: Ne dersiniz bu Kur'an Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz bununla birlikte İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun bir benzerini Tevrat'ta görüp inanmış iken siz hala büyüklük taslarsanız haksızlık etmiş olmaz mısınız? Şüphesiz ki Allah zalim bir topluluğu doğru yola iletmez." Buna dair diğer rivayetler de vardır. Bununla beraber Mesruk'da demiştir ki bu Abdullah b. Selâm hakkında nazil olmadı, Mekke'de nazil oldu, Abdullah b. Selâm ise Medine'de müslüman oldu. Bu ancak Resulullah'ın kavmine karşı bir delilidir. Tevrat, Kur'an gibi Musa da Muhammed (s.a.v.) gibidir. Onlar Tevrat'a ve peygamberlerine iman ettiler de siz küfrettiniz, demektir. İbnü Cerir der ki gerçi Mesruk'un dediği âyetin zahirine daha uygundur. Çünkü "De ki: Ne dersiniz eğer o Kur'an Allah tarafından ve siz ona küfretmiş iseniz" âyeti Allah tarafından Kureys müşriklerine karşı bir kinama ve peygambere için onlar aleyhine bir delil gösterme makamıdır. Bu âyet de daha öncesindeki âyetlerin benzeridir. Onlarda ne kitap ehlinin ne de yahudilerin zikri geçmediği gibi daha önce zikri geçenlerden sözün çevrilmesine delalet eder bir karine de görülüyor. Fakat Resulullah'ın ashabından bir cemaatten maksat Abdulah b. Selâm olduğuna dair haber varid olmuştur. Ve tevil ehlinin çoğu da bunun üzerinde yürümüşdür. Bunlar ise Kur'an'ın mânâlarını ve nüzul sebebinin ve ne kastedilmiş olduğunu da daha iyi bilirler. Buna göre şehit Abdullah b. Selâm, kınanan muhataplar da yahudi topluluğu olmuş oluyor, yalnız Taberi'nin daha önce zikri geçenlerden sözün değiştirilmesine delalet eder bir karine görülüyor, demesi üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü bir kere başta "İnkâr edenler uyanlıkdılar şeyden yüz çeviriyorlar." buyurulmakla sözün asıl sevkinin, mutlak kâfirler hakkında olduğu gösterilmiş sonra da iki "De ki: Ne dersiniz?" hitabı ile bunların iki kısmına işaret olunarak birincisi ile müşriklere, ikincisi ile de diğerlerine yahut hepsine hitap yapıldığı anlatılmıştır. Demek ki hem asıl sözün geliş birliği muhafaza edilmiş hem de iki kere "Deki ne dersiniz?" buyurulmakla bir hitap değişikliği karinesi de verilmiştir. Şu halde "Şüphesiz ki Allah zalim topluluğu doğru yola iletmez", ifadesi ilk bağısta yahudilere uygun olmakla beraber anlam itibarıyla hepsinden geneldir. Bu cümle, şartın cevabı yerinde bulunmamaktadır. Yani öyle olunca siz zulmetmiş olursunuz, hidayete eremezsiniz. Çünkü:

Meâl-i Şerifi

11- İnkâr edenler, iman ednler için: "Eğer İslâm'da bir hayır olsaydı onlar, onu kabulde bizi geçemezlerdi." derler. Bununla muvaffak olamayınca da: "Bu eski bir yalandır." diyeceklerdir.

12- Kur'an'dan önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat vardı. Bu Kur'an ise zulmedenleri uyararak, iyilik yapanları müjdelemek için Arap lisanı ile indirilen ve kendinden öncekileri tasdik eden bir kitaptır.

13- "Gerçekten Rabbimiz Allah'tır." deyip, sonra da dosdoğru olanlara gelince onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmemeyeceklerdir.

14- İşte onlar cennetliklerdir, yaptıklarına karşılık orada ebedi olarak kalacaklardır.

15- Biz insana ana ve babasına iyilik yapmayı tavsiye ettik. Anası onu zahmetle karında taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun ana karında taşınması ile süتن kesime süresi otuz aydır. Nihayet insan olgunluk çağına ulaşır, kırk yaşına geldiğinde der ki: "Ey Rabbim! Bana ve ana babama ihsan ettiğin nimetlerine şükretmemi ve senin hoşnut olacağına salih amel işlememi ilham et. Benim neslimden gelenleri de salih kimseler kıl. Doğrusu ben tevbe edip sana yönelim. Ve ben gerçekten müslümanlarđam."

16- İşte yaptıklarının en güzelini kendilerinin kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu onlara vaad edilmiş olan dosdoğru bir sözdür.

17- Ana ve babasına: "Öf size! siz bana öldükten sonra tekrar dirilip kabrimden çıkarılacağımı mı vaad ediyorsunuz? Oysa benden önce nice nesiller gelip geçmiştir." diyen kimseye ana ve babası Allah'a sığınarak "Yazıklar olsun sana! Gel iman et, şüphesiz ki, Allah'ın vaadi gerçektir." dediklerinde o: "Bu Kur'an öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" diyor.

18- İşte onlar kendilerinden önce gelip geçmiş olan cın ve insan toplulukları içerisinde haklarında azab vaadi hak olmuş kimselerdir. Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.

19- Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını tam olarak verir. Onlara haksızlık edilmez.

20- İnkâr edenler ateşe arzedecekleri gün onlar: "Siz dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdürünüz, artık bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamamız ve yoldan çıkmış olmanızdan dolayı aşağılayıcı bir azabla cezalandırılacaksınız." (denir).

11- "İnkâr edenler, iman edenler hakkında derler ki..." Bunun da hem müşrikler, hem yahudiler tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. Tefsircilerin çoğuna göre müşriklerdir. Müminlerin çoğunu Ammar, Süheyy, Bilâl gibi fakir ve zayıflardan görerek aşağılamak ve güya bu şekilde İslâm'ı küçük düşürmek istiyorlar. Sâlebi, yahudilerin Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkındaki sözleridir demiştir. Bununla, yani böyle demekle iman edenlere dil uzatmakla maksatlarına muvaffak olamayınca, İslâm'ı ve Kur'an'ı köretmek veya şehadeti iptal etmek maksadına ermeyince Daha diyeceklerdi ki bu eski bir iftiradır, eski uydurulmuş bir yalandır. Yani peygamber hakkında

öncekilerden rivayet olunan müjdeler eski bir yalandır diyecekler yahut İslâm'ı inkâr etmek için dini kökünden inkâr edecekler. Demek ki istikbalin kâfirleri daha azgın olacaktır.

12-14- Halbuki onun önünden yani Kur'ân'dan önce nazil olmuş Musa'nın kitabı vardır. Bununla hem eski bir iftira demelerinin nereye kadar varmış olduğu gösterilmiş oluyor hem de cevabı verilmiş oluyor. Çünkü o öyle var ki Bir imam ve rahmet olmuş bir halde, Allah'ın dininde senelerce rehber, kendisine uyulmuş, arkasınca gidilmiş ve o sayede Allah Teâlâ'nın rahmetine, nimetine erilmiş, eğer o bir iftira, bir yalan olsaydı o feyiz ve rahmet olur muydu? Ve işte bu da yani Kur'ân da dili Arapça olarak tasdik edici bir kitap, Musa'nın bir imam ve rahmet olan kitabının tasdik, onun esasındaki hakikati ispat ve teyid eden Arapça dilli bir kitap ki tasdikini hikmeti de zulmedenleri uyarmak için, her kim olursa olsun, kendisinin herhangi bir şekilde zulüm, haksızlık meydana gelenlere Allah'ın azabını haber vererek sonucun korkunçluğunu anlatmak için güzellik yapan iyilere de müjde için, şöyle ki: "Gerçekten Rabbimiz Allah'dır." deyip, sonra da dosdoğru olanlar, yani ilmin özü olan tevhit ile amelini sonu olan doğruluğu kendilerinde toplayanlar. (Fussilet Sûresi'nde bu âyetin benzeri olan 30. âyetin tefsirine bkz.) Orada melekler vasıtasıyla müjde yapılıyordu. Burada ise doğrudan doğruya yapılıyor.

15- "Biz insana ana babasına iyilik yapmayı tavsiye ettik. Tavsiye bir kimseye yapması gereken her şeyi öğüt tarzında önceden söylemektir. İman ve doğruluk en birinci özelliklikleri olan iyilerin şanı beyan olunurken anaya babaya iyilik özellikle tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye birkaç yerde gelmiştir. Fakat herbirinde başka bir nükte ve bakış açısıyla sevkedilmiş olduğu için tekrar değil ayrı ayrı fayda ifade etmektedir. Nitekim burada da "Yaptıkların karşılığı olarak" ifadesi dolayısıyla iyilik ve doğruluğun önemli bir misali olmak üzere getirilmiştir. Rivayet olunduğuna göre ifadesine kadar bu iki âyet Hz. Ebu Bekir Siddîk (r.a) hakkında nazil olmuş ve birçok hükümlerin de esaslarını içinde toplaymıştır. Önce ahîlâkî açıdan araya üç mertebede dikkat çekilmiştir. Birincisi, babanın galibiyeti altında olarak tağıbî yoluyla vâlideyn içinde, ikincisi üçüncüsü ile doğurma ve emzirme yönündedir. Baba ise yalnız 'de bir kere zikredilmiştir. Bir Hadis-i Şerif'te beyan olunan şu ifade ile müteneşiptir. Bir adam; ya Resulullah "Ben kime çok iyilik edeyim?" demişti. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Anana", sonra kime dedi, yine "anana" buyurdu, sonra kime? dedi, yine "anana" buyurdu. Sonra kime? dedi, "babana!" buyurdu.

"Anası onun sıkıntı ile, zahmet ve meşakkat ile yüklendi yine zahmet ve meşakkat ile kamındakini doğurdu. Hamilelik süresi, ve süttten kesilmesi de otuz aydır. Bakara Sûresi'nde "Emzirmeyi tamamlamak isteyen baba için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler." (Bakara, 2/233), Lokman Sûresi'nde de "Onun süttten kesilmesi iki yıldadır. (Lokman, 31/14) buyurulduğuna göre bu otuzun iki senesi emzirme müddeti, altı ayı da hamilelik müddeti oluyor. Demek ki hamileliğin en az müddeti emzirmenin de en çok müddeti gösterilmiştir. Çünkü bunlara kadının namusu nesev ve nikâhın harâmılığı yönleriyle pek çok önemli hükümler dayanmaktadır. Rivayet olunur ki Hz. Ömer (r.a.)'e bir kadın duruşmaya götürülmüştü ki altı ayda doğmuştu. Had cezası uygulanmasını emretti. Hz. Ali (r.a) bu âyeti hatırlatarak "had" cezası lazım gelmez hamilelik süresinin en az müddeti altı aydır diye itiraz etti. Hz. Ömer de tasdik etti. Fahreddin Râzî bunu naklettikten sonra der ki: Akıl ve tecrübeye bunun böyle olduğuna delâlet eder. Tecrübe sahipleri diyorlar ki ceninin teşekkülü için takdir edilmiş bir zaman vardır, o zamanı kıyıcı katlanınca cenin harekete başlar, bu toplama iki misli daha ilâve edilince cenin anasından ayrılır dünyaya gelir. Mesela ceninin yaratılışını otuz günde tamam farz edelim. Bu zaman kıyıcı katlanıp altmış gün oldu mu cenin hareket eder. Bu toplama iki misli olan yüzüymü gün daha ilâve edilince yüz seksen eder ki altı aydır. O vakit "cenin" anadan ayrılır. Yaratılış otuzbeş günde tamam olduğunu farz edelim, o vakit yetmiş günde hareket eder iki misli yüz kırk daha ilâve olununca toplamı iki yüz on gün eder ki yedi aydır. Çocuk anadan ayrılabilir. Kırk gün olduğunu farz etsek seksen günde hareket eder iki yüz kırk günde anadan ayrılır ki sekiz aydır. Kırkbeş günde tamam olduğunu farz edelim o zaman da doksan günde hareket eder ikiyüz yetmiş günde anadan ayrılır ki dokuz ay eder. İşte tecrübe sahiplerinin anlattıkları kural budur. Calınûs demistir ki ben hamilelik zamanlarının miktarlarını miktarlarını çok merak ile araştırdım. Bir kadın gördüm ki yüz seksen dört günde doğurdu. İbnü Sina da kendisinin bunu müşahade etmiş olduğunu kaydetmiştir. Demek ki hamileliğin en az müddeti Kur'ân'ın nassına göre de tıbbın tecrübelerine göre de bir olarak altı aydır. Ama hamileliğin en çok müddeti hakkında Kur'ân'da bir delalet yoktur. Ebu Ali b. Sina Şıfa adındaki eserinde dokuzuncu makalesinin altıncı faslında demistir ki, tamamıyla itimad ettiğim güvenilir bir yerden bana ulaştı ki bir kadın hamilelik senelerinin dördüncüsünden sonra bir çocuk doğurdu diğleri bitmişti, hem de yaşadı. Eristatilis'ten de şöyle hikâyeye olunmuştur: Hayvanların doğum ve hamilelik zamanları bellidir. İnsandan başka ki gebe bir kadın bazan yedi ayda bazan sekiz ayda doğurur. Sekizinci ayda Mısır gibi muayyen beldelelerden başka yerlerde az yaşar. Ama genellikle çoğunluk dokuzuncu aydan sonra doğmaktadır. Tecrübe sahipleri şunu da hatırlatırlar ki yukarıda geçtiği üzere kıyıcı katlamak suretiyle beyan ettirilmiş kaide kesin değil, yaklaşık olarak böyledir. Bazan günlerde fazlaiki eksiksik olabilir, sonra Râzî ceninin tamamlandığı müddeti de altı kısma ayırarak tecrübeye dayanan bilgilere göre kaydetmiştir ki zamanımızda buna "mebhas-ı rûşeym" yani cenin, embryo bilimi denilmekte ve özel bir tasnife tabi tutulmaktadır. Nihayet der ki, altıncısında organlar birbirinden seçilir ve hissollunacak şekilde belli olur, bunun toplamı kırk gündür, bazen kırk beş güne kadar uzanır en azı da otuzdur. Şu halde bu, tıbbî tecrübelerle Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisinde haber verdiğine uygun düşmektedir: "Her birinizin yaratılış anası kamında kırk günde toplanır." tecrübe sahipleri derler ki: "Kırktan sonraki düşük cenin torbası yanıp da soğuk suya konulduğu zaman organları belirgin küçük bir şey ortaya çıkar, kıscaca hamileliğin en az müddeti altı ay olduğu gibi emzirme müddetinin de en çoğu iki senedir." Hamilelik süresi ve süttten kesilmesi ve otuz ay" toplamının haberidir. Ancak İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri bu âyette bir de şu mânâ ihtimalini nazar-ı dikkate almıştır. Hamilelik süresi de süttten ayrılma süresi de otuz aydır. Bu durumda hamilelik müddetinin de otuz ay, emzirme müddetinin de otuz ay olması ve ikisinin de en çok süresinin beyan edilmiş bulunması gerekir. Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir Hadis-i Şerif hamileliğin en çok müddetinin iki seneden fazla olmayacağını ispat etmiş olmakla hamilelik hakkında zikredilen ihtimalin sakit olması lazım gelirse de süttten kesilme hakkında iki sene "Emzirme süresini tamamlamak isteyen baba için tam iki yıl." (Bakara, 2/233) âyetiyle kayıtlı bulunduğuy için nikâhın harâmlığını ifade eden emzirme müddeti bakımından en çok sürenin otuz ay olması şüphesi devam etmektedir. Bu ihtimali ortadan kaldıracak bir delil yoktur. Dolayısıyla haram kılınan mübah kılana tercih olması hakkındaki usul kaidesi gereğince otuz ay içinde emişenler hakkında ihtiyatın çok kardeşliği dolayısıyla nikâhın harâmlığının sabit olması gerekir. Fakat Lokman Sûresi'nde "Onun süttten kesilmesi iki yıl içindedir." ifadesi mutlak olduğu için İmameyn bu şüpheye iştirak etmemişlerdir. Fetvada da bu tercih edilmiştir. (Bu konuda geniş bilgi için Fıkıh'ın Hidaye ve şerhlerine bkz.) İşte babanın ananın böyle haklandıdan dolayı onlara iyilik ile muamele etmesini o insana tavsiye ettik. Nihayet hayat en güçlü çağına erdi, kuvvet ve olgunluk çağına erdi. Kuvveti ve akli sağlanmıştı. Bunu bazıları bülûğ ile, bazıları da olgunluk çağıyla tefsir etmişlerdir. Bu, sana daha yakındır: Ve kırk yaşına erişti. Denilir ki peygamberler de kırktan sonra peygamberlikle görevlendirilmişlerdir. Bununla birlikte Hz. İsa ile Yahya'nın küçükliklerinde peygamberlikleri de söz konusudur. İşte tam akınlı, kuvvetini toplayıp da kırkına erdiği zaman o tavsiyeyi yerine getirerek dedi: Allah'tan üç dilek diledi, birincisi şöyle nimetlerine şükür niyazi. Ey Rabbim! Bana öyle ilham et, öyle azar ver ki senin nimetine şükredeyim. Önce şükür istemesi, şükürün daima bir nimet neşesiyle ilgili olduğundan ilk önce kalbin neşesini bulmak içindir. İşte her başaınım sırım da bu nesedir. O neşe iledir ki nzaaya uygun büyük salih ameller yapabilir. Hem bana ihsan ettiğin nimetine hem de anama babama ihsan ettiğin nimetine, anama babama, yani din nimeti ve varlık nimeti. İkincisi, ve senin razı olacağın salih bir amel işleyeyim. Kelimesinde tenvin tazim için,

yani büyük bir iş olduğunu ifade etmek içindir. Yahut çokluk ifadesi içindir. Birçok iş demektir. Yahut da bir çeşit teklifleri ki salih amel cinsinden Allah Teâlâ'nın razısını özellikle celbedecek bir çeşit amel, nzaıyı gerektirecek itaat demektir. Üçüncüsü neslimde de benim için islah nasip et, yani islahı, düzgünlüğü onlara da ulaştır. İçlerinde sabit kıl çünkü ben tevbe ile sana yüz tuttum, senin razı olmayacağını filderen veya senin zikrinden alıkoyacak şeylerden tevbe edip sana yöneldim. Çünkü ben müslümanlardımm. Kendilerini ihlas ve samimiyetle senin birliğine teslim edenlerdim. Bu iki cümle duanın sağlamlar olmasının, tevbe ve İslâm'a bağlı olduğuna işaretir. İbnü Abbas (r.a) hazretleri demistir ki: Allah Teâlâ, Ebu Bekir (r.a)'ın duasını kabul buyurdu da müminlerden dokuz kişiyi azat etti ki Bilali Habeşi ve Amir b. Führeye bunlardandır. Ve her ne hayır istediysen Allah Teâlâ ona yardım etti. Züriyyeti hakkında da duasını kabul buyurdu. Çocuklarının hepsi iman ettiler. Ona hem anasının babasının, hem de çocuklarının hepsinin İslâm'a girmesi nasip oldu. Babası Ebu Kuhafe Osman b. Amr ve annesi Ümmül Hayr bintü Sahr b. Ömer, oğlu Abdurrahman b. Ebi Bekir ve onun oğlu Ebu Atik hepsi Peygamber'e yetiştiler ve Hz. Ebu Bekir'in ulaştığı manevî derece sahabelen hiçbirine nasip olmadı. "Allah hepsinden razı olsun." Bununla birlikte ashab-ı kiramın hepsi böyle iyilik ve doğruluk duyguları ile dopdolu idiler.

16-Buna işaretlen buyuruluyor ki: İşte bunlar, böyle güzel vasıflarla vasıflanmış olan iyi ve şükredici insanlar, O cennetlikler için de, yani iman ve doğrulukla dolayısıyla haklandında "İşte onlar cennetliklerdir. Orada yaptıklarının mukâfâtı olarak ebedi olarak kalacaklardır." (Ahkâf, 46/14) buyurulan ve kendilerine kıyamet günü korku ve üzüntü olmayan cennetlikler içinde öyle seçkin kimselerdir ki kendilerinin amellerinin en güzeline kabul ederiz ve günahlarından geçeriz. Burada "Yaptıkların amelini en güzeli ifadesi hakkında tefsircilerin iki görüşü vardır. Birisi "en güzel" "güzel" mânâsınadır denilmiş, birisi de den maksat mübahin üzerinde olan itaatır ki mendub ve vacibede içine almaktadır. Çünkü mübah çirkin değil güzeldir, ama ona sevab ve ceza gerekmez fakat açık olan şudur ki bunların günahlarından geçilmiş olduğu gibi yaptıkları iyilikleri de onlara keffaret gibi olarak cennetteki mertebelerinin en güzel amellerine göre olmalıdır. Burada Mücahid'den Taberi Hz. Ebu Bekir'in Ömer'e olan vasiyetini nakleder. Söyle ki: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i çağırdı da ona dedi ki: Ben sana bir vasiyet edeceğim onu iyi muhafaza edesin Allah'ın gecede bir hakkı vardır. Onu gündüzün kabul etmez ve gündüzün bir hakkı vardır onu da gece kabul etmez. Bizim hiçbirimiz için farzı yerine getirmedikçe nafîle yoktur, Kıyamet günü mizanları ağır gelenlerin mizanlarının ağır gelmesi hep dünyada hakka uymayan ve onun, onlara ağır gelmesi sebebiyledir. Haktan başka bir şey konmayan bir mizanın ağır gelmesi ise haktırdir. Kıyamet günü mizanları hafif gelenlerin mizanlarının hafif gelmesi de dünyada batıla uymalarından ve onun, onlara hafif gelmesindendir. Batıldan başka bir şey konmayan bir mizanın hafif gelmesi de haktırdir. Görmez misin Allah Teâlâ cennetlikleri en güzel amelleriyle zikretmiştir. Onun için biri der ki benim amelim bunların ameline nerede erişecek onun sebebi çünkü Allah Teâlâ onların kötü amellerinden geçmişir de onları açığa vurmaz, görmes misin Allah Teâlâ cehennemlikleri en kötü amelleriyle anmıştır da biri der ki; ben amelce onlardan iyiyimdir, onun sebebi çünkü Allah Teâlâ onların en güzel amellerini kendilerine geri vermiştir. Görmes misin Allah Teâlâ şiddet âyetini, nza âyetinin yanında ve nza âyetini şiddet âyetinin yanında indirmiştir ki mümin hem ümitli, hem saygılı olsun da kendi eliyle tehlikeye atılmasın ve Allah'a karşı hak olmayan bir kuruntuya kapılmasın.

17- "Ve o kime ki ana babasına üf size dedi." Bununla önceki âyetin tamamen aksine yani anasına babasına eziyet edenlere itikali ile uyanıya geçiliyor. Mervan, bunun Abdurrahman b. Ebi Bekir hakkında nazil olduğunu iddia etmiş ise de doğru değildir. Hikâyeye olunuyor ki Mervan bir gün mescidde hutbesinde ben Emirül Müminin'in yani Muaviye'nin Yezid'i halife tayin etmesi hakkındaki görüşünü güzel görüyorum, çünkü Ebu Bekir de yine halife bıraktı, Ömer de demisti. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebi Bekir: yani kırallık mı? Ebu Bekir (r.a) vallahi onu ne çocuklarından birisi ne de ehli beytinden birisi hakkında yapmadı. Muaviye ise sırf oğluna rahmet ve keramet yaptı, dedi. Mervan sen "Ana ve babasına üf size diyen kime" değil misin? dedi. Abdurrahman'da sen Resulullah'ın lanetlediği melununu oğlu değil misin? dedi. Hz. Aişe işitti, Mervan'a sen Abdurrahman'a şöyle şöyle mi dedin? Yaşan söylemişsin. Vallahi o âyet onun hakkında imdedi, isteseydim kimin hakkında indirdiğini söylerdim, dedi.

Bana çıkarılacağı mı vaad ediyorsunuz? Öldükten sonra kabirden dirileceğimizi mi vaad ediyorsunuz? Halbuki benden önce nice nesiller geçmiş, yani onlardan kim kabirden çıkmış da ben çıkacakmışım? diyor. O ikisi, yani anası babası ise Allah'a sığınıyorlar, onun böyle inkârından cüretinden, küfründen aman diyerek Allah'a sığınıyor, aman ya Rabbi diye feryad ediyorlar. Yazıklar olsun sana, inan, iman getir. Herhalde Allah'ın vaadi haktır, diyorlar.

VEYLEK, veyil sana, aslında bizim "canı çıkası, geresi" tabirimiz gibi bir helak duası olmakla beraber hakikaten helak için değil, azarlayarak teşvik ve öğendirime için de kullanılır ki burada da maksat odur. Onun için bana yazıklar olsun sana demek daha uygun olacaktır. O yine, onları yalanlayarak bu sizin Allah'ın vaadi dediğiniz öncekilerin masallarındandır başka bir şey değildir, hiç aslı olmayarak yazılan masallardır, der.

18- İşte bunlar öbürlerinin tam aksine olarak cinlerden ve insanlardan kendilerinden önce geçen ümmetler içinde aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir. Sözden maksat "Andolsun ki ben cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım." (Hüd, 11/119) âyetinde ifade edilen azap kelimesidir. Burada "ümmetler içinde" ifadesi yukarıdaki "cennetlikler içinde" ifadesinin karşılığında kullanılmış olmak üzere cehennemlikleri gösteriyor ve bu âyetlerin cinlerin de insanlar gibi ölümlü olduğu anlaşıyor. Çünkü bunlar kendilerini ziyan etmiş, hüsrana düşmüş kimselerdir

19- ve her biri için, yani şu anlatılan iki kısımdan cennetliklerle hüsrana düşenlerden hiçbir kısım için amellerinden dereceler var, işledikleri hayır veya şer amellere göre çeşitli dereceleri vardır. Cennetliklerin de dereceleri farklıdır. Kendilerine azap haklarındadır. Çünkü gerek mahiyet, gerekse şekil itibarıyla amelleri farklıdır. Onun cezası olan dereceleri de ona göre farklıdır. Bunun için buyuruluyor ki: Bu da onlara hiçbir zulüm edilmek sizin amellerinin kendilerine tamamen ödenmesi içindir.

20- Onun için kimininki dünyada tamamlanır, kimininki ahirette. Bu şekilde kâfirler sırf dünya için çalıştıkları ve yaptıkları iyi amellerin mukâfâtını hemen dünyada alacakları için O küfredenler ateş arz olacağı günde -ki kıyamet günüdür- şöyle denecektir: "Siz bütün iyiliklerinizi dünya hayatınızda giderdiniz." Hz. Ömer (r.a)'de rivayet edilmiştir. "İstesem ben sizin en hoş yemektiniz en güzel giyimliniz olurudum. Fakat gördüm ki Allah Teâlâ bir kavme iyiliklerini yok olduğu haberini vermiş. Siz bütün iyiliklerinizi dünya hayatınızda giderdiniz" buyurmıştı. Ben iyiliklerimi geriye bırakmak isterim demistir. Yine rivayet olunur ki Şam'a geldiği vakit ona misli görülmemiş bir yemek yapılmıştı. Buyurdu ki: Bu bizim fakat vefat etmiş olan müslüman fakirler için ne var, onlar arpa ekmeğinden doymuyorlardı. Halid b. Velid, onlara cennet var, dedi. Deyince Ömer'in gözleri doluktu da vallahi bizim nasibimiz bu dünyanın geçici menfaatlerinden olup da onlar gittiler isel.. Dedi ki: Allah daha iyi bilir ama, cennette aramız ne kadar uzak olur demektir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) bir gün suffe ehlinin yanlarına girdi. Elbiselerine yamalak bulamadıklarından deri ile yapıyorlardı.

Buyurdu ki siz bugün mü daha hayırlısınız yoksa her biriniz sabah süslü bir elbise, akşam süslü bir elbise giyeceğiniz ve sofranızda tabakların biri gidip biri geleceği ve evi Kâbe örtülür gibi örtüleceği gün mü? Biz bugün daha hayırlıyız dediler, evet buyurdu, bu gün daha hayırlıdır. İbnü Zeyd bu âyetin tefsirinde şu âyetleri okumuş. "Kim dünya hayatını ve zinetini isterse biz onlara amellerinin karşılığı burada tamamen öderiz, bu hususta onlara cimrilik yapılmaz." (Hud, 11/15) ve "Her kim ahiret sevabını isterse onun sevabını arttırız. Ve her kim dünya menfaatini isterse ona da dünyalık veririz. Fakat

ahirette ona hiçbir nasip yoktur." (Şura, 42/20), "Her kim acele geçen dünyayı isterse dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar dünyalık peşin veriz. Sonra da ona cehennem tahsis ederiz." (İsrâ, 17/18) ve demistir ki işte dünya hayatında iyiliklerini giderenler bunlardır. Aşağılayıcı azab, aşağılayıcı yani zillet ve hakaret azabı. Bunun bir misal ile izahi:

Meâl-i Şerifi

21- Ey Muhammed! Âd kavminin kardeşi Hud'u hatırla. Hani O, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı. O'ndan önce ve sonra da nice peygamberler gelip geçmişti. Hud, kavmine: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Çünkü ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum." demişti.

22- Onlar: "Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek için mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen o bize vaad edip durduğun azabı haydi getir." dediler.

23- Hud: "O azabın ne zaman geleceğine dair ilim Allah katındadır. Ben size benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum." dedi.

24- O azabı, vadilerine doğru yayılan bir bulut halinde gördükleri zaman: "Bu bize yağmur yağdıracak yağın bir buluttur." dediler. Hud ise: "O sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. O bir rüzgârdır ki, içerisinde acı bir azab vardır.

25- O rüzgâr, Rabbinin emri ile herşeyi yıkar mahveder." dedi. Nihayet helâk oldular ve evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu. İşte biz günahkâr kavmi böyle cezalandırırız.

26- And olsun ki, biz onlara size vermediğimiz imkanlar vermiştik. Onlara kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri onlara hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlardı. Alay etmekte oldukları şey de onları sarıp kuşattı.

21-23- Âd kavminin kardeşi, yani "Hani kardeşleri Hud onlara demişti" (Şuarâ, 26/124) buyrulduğu üzere Âd kavminin içlerinden kendilerine peygamber olan Hud (a.s) Ahkâfta, Ahkâf, aslında uzun ve eğrilı bğürülü yüksekçe kum yığını demek olan "hıkf" kelimesinin çoğuludur ki o eğri bğürü kum tepeleri demek olup Âd kavminin o uyan sırasında bulundukları yer bu ad ile anılmıştır. İbnü Zeyd ve Katade'den Yemen beldelerinden "Şihr" denilen yerde denize doğru kumluklarda oturuyorlardı diye İbnü Abbas'tan Umman ile Mehre arasında diye rivayet edilmiş. Muhammed b. İshak da demiştir ki Hüd (a.s) peygamber olarak gönderildiği zaman Âd kavminin bulunduğu yer ve cemaatları, Ahkâf, Umman civarında Hadramut'a doğru kumluk, sonra da bütün Yemen idi. Bununla beraber yeryüzünün her tarafına yayılmış ve Allah'ın verdiği fazla kuvvetleriyle halkını perişan etmişlerdi. Mucemül Bıldan'da der ki bu üç rivayetin üçünde de mânâ birdir. Ancak Dahhak'tan Şam'da bir dağdır diye bir rivayet gelmiş ise de İbnü Atiyye tefsirinde de sahih olan demiş Âd'ın beldeleri Yemen'de idi. Ve "Direkli irem başlan" (Fecr, 89/7) onları idi. (O âyetin tefsirine bkz.) Demek ki Ahkâf kelimesi anlam itibarıyla Âd kavminin kuvvetlerine rağmen yerlerindeki çürüklüğe işaret eden ve uyanıya uygun olan bir kelimeditir. Bu bakımdan "Ondan önce ve sonra birçok uyanıcı peygamberler gelip geçmişti." âyetinde "nüzür" kelimesi "İnzar" yani uyanı mânâsına "nezir" kelimesinin çoğulu olarak da düşünölebilir. Fakat mastanñ çoğul olması zahire muhalif olacağından "münzir" uyanıcı mânâsına "nezir" in çoğulu olması daha doğrudur, yani Hud'dan daha önce ve daha sonra uyanıcı peygamberler gelmiş geçmiş ise de şimdi sen özellikle Hud'un uyanısını hatırla. Şöyle ki "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin çünkü ben size büyük bir günün azabının gelmesinden korkuyorum." demişti.

24- "Ne zaman ki o azabı bir bulut halinde gördüler." "Ânz" kelimesi asıl mânâsında bir yanı görölen demek olup bundan çeşitli mânâlarda kullanılmıştır. Bu cümleden olmak üzere ufukta yerden çıkan buluta da Ânz denilir ki, burada bu mânâ ile tefsir edilmiştir. İşte biz böyle cezalandırırız. Öyle günahkâr kavimleri, yani her şekilde onun gibi değil fakat fenalık itibarıyla öyle ummadıkları bir şekilde gelip herşeyi alt üst eden rüzgâr sürat ve dehşetle saran bir helak cezası İbnü ebiddünya Kitabü's-sehab'da ve Ebu's-Seyh Azamet'te, İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: Onun azab olduğuna ilk tanınmaları şöyle olmuştur, çıkmış olan yüklerinin ve hayvanlarının birer kuş tüyü gibi gök ile yer arasında uçmaya başladığını görmüşler, derhal evlerine girmişler ve kapılarına kapamışlar. Derken rüzgâr gelmiş kapılarına açmış yedi gece sekiz gün üzerlerine kum seli akıtmış. Sonunda da Allah Teâlâ rüzgâra emretmiş üzerlerinde kumu açmış ve hepsini denize dökmüş. İşte "Nihayet öyle oldular ki meskenlerinden başka hiçbir şey görölmez oldu." ifadesinde anlatılan budur. Yine rivayet olunmuş ki içlerinde azabı ilk gören bir kadın olmuştur. Ateş alevi gibi bir rüzgâr görmüşü. Hud (a.s)'a gelince şöyle rivayet olunmuş: Rüzgân hissettiği zaman kendinin ve müminlerin üzerine bir hat çizmiş, bir menba civanna doğru çekilmişti. İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir ki: Yanındakilerle beraber etrafı çevrili bir yere çekilmişti. Onlara rüzgardan ancak derileri yumuşatacak ve nefislere neşe verecek kadar dokunuyor ve fakat Âd kavmine uğrayınca yer ve gök arasında göç ettiriyor ve taşlarla beyinlerini parçalıyordu.

25- "Ne zaman ki o azabı bir bulut halinde gördüler." "Ânz" kelimesi asıl mânâsında bir yanı görölen demek olup bundan çeşitli mânâlarda kullanılmıştır. Bu cümleden olmak üzere ufukta yerden çıkan buluta da Ânz denilir ki, burada bu mânâ ile tefsir edilmiştir. İşte biz böyle cezalandırırız. Öyle günahkâr kavimleri, yani her şekilde onun gibi değil fakat fenalık itibarıyla öyle ummadıkları bir şekilde gelip herşeyi alt üst eden rüzgâr sürat ve dehşetle saran bir helak cezası İbnü ebiddünya Kitabü's-sehab'da ve Ebu's-Seyh Azamet'te, İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: Onun azab olduğuna ilk tanınmaları şöyle olmuştur, çıkmış olan yüklerinin ve hayvanlarının birer kuş tüyü gibi gök ile yer arasında uçmaya başladığını görmüşler, derhal evlerine girmişler ve kapılarına kapamışlar. Derken rüzgâr gelmiş kapılarına açmış yedi gece sekiz gün üzerlerine kum seli akıtmış. Sonunda da Allah Teâlâ rüzgâra emretmiş üzerlerinde kumu açmış ve hepsini denize dökmüş. İşte "Nihayet öyle oldular ki meskenlerinden başka hiçbir şey görölmez oldu." ifadesinde anlatılan budur. Yine rivayet olunmuş ki içlerinde azabı ilk gören bir kadın olmuştur. Ateş alevi gibi bir rüzgâr görmüşü. Hud (a.s)'a gelince şöyle rivayet olunmuş: Rüzgân hissettiği zaman kendinin ve müminlerin üzerine bir hat çizmiş, bir menba civanna doğru çekilmişti. İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir ki: Yanındakilerle beraber etrafı çevrili bir yere çekilmişti. Onlara rüzgardan ancak derileri yumuşatacak ve nefislere neşe verecek kadar dokunuyor ve fakat Âd kavmine uğrayınca yer ve gök arasında göç ettiriyor ve taşlarla beyinlerini parçalıyordu.

26- "Ne kulakları, ne gözleri ve ne de gönülleri kendilerine hiç bir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı." Bu gösteriyor ki kendileri için ondan korunmak mümkündü. Eğer Allah Teâlâ'nın onlara göstermiş olduğu âyetleri ve delilleri inkâr etmeyip de Hud (a.s)'ın uyanısı üzerine iman ve itaat etselerdi helak olmayacaklardı, fakat dinlemeyip eğlendikleri için o alay ettikleri, haydi getir bize dedikleri, azab da kendilerini kuşatıverdi. Şu halde onlardan daha zayıf olan sizleri kuşatamaz mı? Görölüyor ki bunlarla bütün semavî âfetler beşerin bir suçuna ceza olmak üzere anlatılmış olmuyor. Beşerin kazancı ile ilgili olan âfetlerin dehşeti ve Allah Teâlâ'nın her kuvvet iznindeki kudreti anlatılmış oluyor.

Meâl-i Şerifi

27- Andolsun ki, biz sizin etrafınızda bulunan bir çok memleketleri helak ettik. Belki tevhide dönerler diye âyetlerimizi çeşitli şekillerde açıkladık.

28- Allah'ı bırakıp da kendilerine yakınlık sağlamak için edindikleri ilâhları onlara yardım etselerdi ya! Ama hayır, aksine onlardan kaybolup gittiler. İşte bu onların yalanları ve uydurup durdukları iftiralarıdır.

29- Ey Muhammed! Hani biz cinlerden bir grubu Kur'an'ı dinlemeleri için sana

yönelmiştik. Onlar Kur'an'ı dinlemek için hazır bulundukları zaman birbirlerine "susun" dediler. Kur'an'ın okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.

30- Onlar kavimlerine şöyle dediler: "Ey kavmimiz! Gerçekten biz Musa'dan sonra indirilen ve kendisinden öncekileri tasdik eden bir kitap dinledik. O kitap gerçeği ve doğru yolu gösteriyor.

31- Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun ve O'na iman edin ki, Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azabdan korusun."

32- Her kim Allah'ın davetçisine uymazsa bilsin ki, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka dostları da yoktur. İşte onlar apağık bir sapıklık içerisinde idiler.

33- Onlar gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmakla yorulmayan Allah'ın ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu görmüyorlar mı? Evet şüphesiz ki, O'nun herşeye gücü yeter.

34- İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün onlara: "Bu gerçek değil miymiş?" denir. Onlar da: "Rabbimiz Hakk'ı için gerçekmiş!" derler. Allah onlara: "O halde inkâr ettiğinizden dolayı şimdi tadin azabı!" der.

35- Ey Muhammed! Azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlar için (azab hususunda) acele etme. Sanki onlar kendilerine vaad edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Hiç yoldan çıkan fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi?

27- "Andolsun ki biz sizin etrafınızdaki memleketleri helak etmişizdir." Bu örnek yoluyla Mekkelilere hitaptır. Etrafındaki helak olan memleketler, Me'rib, Semud'un hicri, Sedum, Eyke gibi yerlerdir. Biz âyetleri de evirip çevirip anlatmıştk. Yani uyanıcı âyetleri hep onlara türlü şekillerde evirip çevirerek tekrar da etmiştk. Ki belki dönerler. Şirkten, isyandan vazgeçip, tevhide dönerler, zaten bu değişmelerin herbiri diğerleri için başlağına bir âyet bile oluyordu, gösteriyordu ki Allah'tan başka dayanılıp ibadet edilecek hiçbir şey yoktur.

28- O zaman onları kurtarsa idi ya? O Allah'tan başka yakınlık için. "Biz onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.." (Zümer, 39/3), "Bunlar Allah katında bizim sefaatçilerimizdir." (Yunus, 10/18) diye sefaat için ilâhar diye tutundukları kimseler o mabut taslakları niye kurtaramadılar? Hayır bilakis onlardan kaybolup gittiler. Yani onları bırakıp dünyadan ve inançlarından silinip gittiler. Ve işte bu sapıklık, bu hayal kırıklığı onların iftiraları, yani iftiralannın eserleri yalan ve batıl itikadlarının vardığı sonuçtur. Ve uydurdıkları iftiranın neticesidir.

29- "Bir de o zamani hatırla ki cinlerden bir takımını Kur'an dinlemek üzere sana yönelmiştik.." Bu yukandaki üzerine matuf zannedilebilirse de değildir. "Yönelttiğimiz zamanı hatırla" takdirinde yukandaki cümlesine matuftur. Arapça'da nefer kelimesi üçten ona ve ondan kırka, kadar toplanmış bir cemaat hakkında kullanılır. Cin, insan karşılığı gizli yaratıktır. (En'am Süresi'ndeki "Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yapmışızdır. (Enam, 6/112) âyetinde bu kelimenin izahına ve Cin Süresi'ne bkz.) Bu hatırlatmada sırf ibret ve uyanı için bir kaç rivayette geldiğine göre bunlar Diyarbekir tarafından Nusaybin cinlerinden imiş.

Ninovalı da denilmiştir. Fahreddin Razi der ki: Bu olayın nasıl olduğu hususunda iki görüş vardır: Birincisi, Said b. Cübeyr demistir ki; cinler gök kaplarını dinlerlerdi, ne zaman ki taşlanıp kovuldular gökte olan bu olay her halde yerde bir seyden dolayı olsa gerekirt diye sebebi aramaya gittiler. O sırada Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke halkının kendisine uymalarından ümitsiz olarak İslâm'a davet için Taife' gıkmıştı. Mekke'ye dönmek üzere bulunduğu zamana tesadüf ediyordu. Batnî Nahil denilen vadide kalkmış sabah namazında Kur'an okuyordu. İşte oraya Nusaybin cinlerinin ileri gelenlerinden bir bölük cin uğramıştı. Çünkü İblis onları göğün taşlamalara korunmasını icab ettiren sebebi öğrenmek üzere göndermişti. Kur'an'ı işittiler ve bunun o olduğunu anladılar. İkinci görüş: Allah Teâlâ peygambere cinleri de uyanp davet etme ve kendilerine Kur'an okuma görevini de vermişti. Onun için Allah Teâlâ ona Kur'an dinlemek ve kavimlerini uyarmak üzere bir takım cin göndermişti. Ebu Hayyan da Bahir'de der ki: Cin kısısı iki defa olmuştur, birincisi Taiften dönüşündeki. Siyerclerin anlattıkları kıssaya göre onlardan yardımcı aramaya çıkmıştı. Nahle vadisinde namaz kılkaren dinlediler, o bilmiyordu sonra Allah Teâlâ onları dinlediklerini haber verdi. Diğer bir defasında da Allah Teâlâ, Peygamber'e cinleri uyanp onlara Kur'an okumasını emir buymuştu. Bunun üzerine bana cinlere Kur'an okumam emredildi, arkamdan kim gelecek dedi, bunu üç kere söyledi, Abdullah b. Mesud'dan başkası ses çıkarmamış önlere bakmışlardı. Abdullah b. Mesud (r.a) demistir ki: Cin gecesi benden başka kimse hazır olmadı, gittik. Hacun'daki dağ yoluna vardığımızda bana bir hat çizdi, ben gelinceye kadar bundan kırka dedi, sonra Kur'an okumaya başladı ben şiddetli bir gürültü işittim hatta Resulullah'a bir şey olmasından korktum, onu birçok karartılar kapladı, onunla benim arama engel oldu hatta sesini işitmez oldum, sonra bulut parçaları gibi parçalandılar, sonra bana birşey gördün mü dedi. Evet beyaz elbiselere bürünmüş siyah adamlar gördüm, dedim, işte onlar Nusaybin cinleri diye buyurdu. Taberi tefsirinde der ki: Allah Teâlâ "Hani biz cinlerden bir takımını sana yönelmiştik" buyurduğı cin grubunun kaç adet olduğu hakkında tefsirciler ihtilaf etmişlerdir. Bazısı yedi kişi idi, dedi. Bu cümleden olarak İbnü Abbas'tan İkrime rivayet ederek demistir ki Nusaybin halkından yedi kişi idiler. Resulullah onları kavimlerine elçi yaptı, diğer bazıları da dokuz kişi idi, dediler. Bunlardan Zirr b. Hubeyş demistir ki Hz. Peygamber (s.a.v) Nahle vadisinde iken "onun huzuruna vardıkları zaman" âyeti indirildi. Dokuz idiler, birisi Zevbba idi. sözü yani Allah'ın Resulüne yönelttiği cin grupları peygamberin huzuruna vardıkları demektir. Alüsi de şunları kaydetmiştir. İbnü Ebi Hatim'in Mücahid'den rivayetine göre yedi kişi idiler. Üçü Harran'dan, dördü Nusaybin'den, isimleri de: Hasâ, Mesâ, Şasir, Masir, Eldevanyan, Serme, el-Ahkam yahut el-Ahkab idi. Taberânî Evsat'ta ve İbnü Merduveye cinnin Resulullah'a iki kere gönderildiğini nakletmişlerdir. Hafacı'nın Şihab'ında Kâdi haşiyesinde Cin Süresi'nin tefsirinde denilmiştir ki hadisler cinnin gönderilmesi altı kere olduğuna delalet etmektedir. Rivayetlerde gerek adet ve gerek diğer hususta görölen ihtilaf da bununla bağlanmıştır. Nitekim Ebu Nuaym rivayet etmiştir ki: Nusaybin halkından dokuz kişi nahle vadisinde gittiler, bunlardan fulan ve fulan ve fulan ve'l-Erdevanyan el-Ahkab kavimlerine uyanıcı olarak vardılar, sonra da gittiler. Resulullah'a heyet halinde yetkili delege olarak geldiler üç yüz kişi idiler. Hacun'a kadar geldiler el-Ahkab geldi Resulullah (s.a.v)'a selam verdi ve kavmimiz seninle görüşmek üzere Hacun'da hazır bulunuyorlar dedi. Resulullah da Hacun'da gecedin bir saate söz verdi. İbnü Ebi Hatim de İkrime'den bu âyette onların Musul ceziresinden on iki bin olduklarını rivayet etmiştir. Bu adedi Keşşaf'ta da hikâye eder. Resulullah'ın onlara okuduğu süre yani Alak Süresi idi. Bununla beraber Bahir'de İbnü Ömer ve Cabir b. Abdullah (r.a)'dan nakledilmiştir ki; Resulullah (s.a.v) onlara (Rahman) süresini okudu. "Rabbimizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz." dedikçe, hayır Rabbimizin âyetlerinden hiçbir şey yalanlamayız "Ey Rabbimiz sana hamd olsun" derlerdi. Bir de Ebu Nuaym Delâil'de Resulullah'a cinlerin gelişinin, peygamberliğin on birinci senesinde olduğunu rivayet etmiştir. Bu kıssanın hicretten üç sene önce olduğunun söylenmesi de bu mânâdadır.

30- "Musa'dan sonra indirilen bir kitap, Musa'dan sonra deyip de İsa'yı söylemelerine iki ihtimal gösterilmiştir. Birincisi, çünkü Musa (a.s) iki kitap ehli arasında hakkında ittifak edilen bir peygamberdir. Ve ona indirilen kitap Kur'an'dan önce en büyük kitaptı. İsa (a.s) da onunla amel etmek üzere görevlendirildi. İkincisi Ata demistir ki, çünkü yahudi milleti üzere idiler. Bu ifadelerin bir çok noktaları bu gizli varlıkları zannedildiği gibi sadece mücerred (soyut) şeylerden ibaret olmadıklarını bildirmekten uzak kalmıyor. Onun için kalamcılar bunlara latif cisimler demişlerdir.

Önündekini, yani Tevrat'ı yahut bütün geçmiş ilâhî kitapları tasdik ediyor. Hakka, yani esas itibarıyla sahilî itikada ve doğru bir yola, tefferruat itibarıyla da doğrucu Allah'ın rzasına erdirecek amelî ve şerî hükümleri iletiyor.

31- "Günahlarnızı bağışlasın." Burada Baziyet ifade eden ile denilmesi dikkat çekicidir. Denilmiştir ki maksat sadece Allah'ın hakkı olan günahlardır. Çünkü kulları hakları sadece iman ile bağışlanıvermez. Gerçi bir gayri müslim kanları döküp malları yağma etmiş olup da sonra müslüman olsa müslüman oluşu hiç şüphesiz bütün geçmişlerini keser atar ise de yine o gayri müslimin birkaç sene önce eman yolu ile gelip bir şahısdan borç almış olduğunu farz etsek bu defa sadece İslâm'a gelmesiyle o borcun da zimmetinden düşmüş olması gerekmez. yani aynı yurt içinde zimmi ve andlaşma ile orada bulunan gayri müslimlerin İslâm'a girmeleri belirli olan kul haklarını düşürmez. Bu cinler de kendi kavimleri içinde imana davet ettikleri için yalnız bazı günahlarnı bağışlanacağını vaad etmişlerdir. Daha diğer şekilde de söylenmiştir.

32- Her kim de Allah'ın davetçisine, yani peygambere ve peygamberin elçilerine uymazsa yeryüzünde aciz bırakacak değildir. Yani Allah'ı aciz bırakıp da onun azabından kendini kurtarabilecek değildir. Bu âyet tehdit ve uyarıyı özetlemiş oluyor. Ve burada cinlerin sözü son buluyor.

33- Nihayet öldükten sonra dirilme ve ahiret meselesi iyice zihinlere yerleştirilmek üzere buyruluyor ki: Görmediler mi? Bu görüş, göz görüşünden, kalp görüşü ile görmek ve delil getirmekti. Yani şu görüldü duran gökler ve yerî yaratmış ve onları yaratmakla yorulmamış. Bu kayıt yahudilerin altı günde yarattı da yedinci gün dinlendi demelerini reddir. Nitekim Kâf Sûresi'nde "Bize bir yorgunluk da dokunmadı." (Kâf, 50/38) buyrulmuştur. "Ölüleri diriltmeye de kadirdir." Ölüleri diriltme: "Bir ölü iken dirilttiğimiz (Kâfir iken hidayet verdüğümüz) ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur ihsan ettikimiz kimse..." (En'am, 6/122) âyetinde ifade edilen diriltmeyi de kapsadığında şüphe yoktur. Evet hiç şüph yok ki o herşeye kadirdir. Diriltmenin de her türüsüne kadirdir. Onun için İslâm herhalde ebedi hayat bulacak, kâfirler cehenneme girecektir.

34-35- "O gün kâfirler ateşe arzolanacaktır." Böyle olunca, yani kâfirlerin sonu böyle ateş olacak ve hakkı itirafa mecbur kalacak olunca ey Muhammed! Sen sabret! Ulü'l-Azm (Azim sahibi) peygamberlerin sabrettiği gibi. Çünkü sen de onlarıdsın.

ULÜ'L-AZM: Azim sahipleri, azim bir işin ıcrasına ve yerine getirilmesine kalbi kesinlikle bağlamak yahut iradele sabır ve sebat ile maksadî takip ve gayret sarfetmektir. 'deki 'in beyaniye ve tebziye olması muhtemeldir. Beyan olduğuna göre Ulü'l-azim'den maksadın resuller olduğunu, resullerin hepsinin azim sahipleri bulunduğunu gösterir. Çünkü peygamberlerin hepsi sabır ve sebat, azim ve atılım sahipleridir. Baziyet olduğuna göre de peygamberler içinden azimlerinin üstünlüğü ile seçkin bir kısım, yani şeriat sahibi olup onun kuruluş ve yerleşmesinde çok çalışan ve onun meşakkatlerine ve hasımlarının düşmanlıklarına tahammül ederek sabreden şerefli peygamberlerdir ki bunların meşhurları "Hani biz peygamberlerden misaklarını almıştık senden de, Nuh'dan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryemoğlu İsa'dan da. Onlardan sağlam bir söz almıştık." (Ahzap, 33/7) âyetinde isimleri sayılanlardır. Bu konuda daha başka görüşler de vardır, bizim fikrimizce Kur'ân'da isimleri zikredilen peygamberlerin hepsi Ulü'l-azm Resuldür, denilmesi de doğrudur. Çünkü, Resuller Kur'ân'da zikredilenlerden ibaret değildir. "Kissalarını sana anlatmadığımız Resuller." (Nisa, 4/164) vardır. Sabret de onlar o kâfirler, özellikle Kureys kâafirleri hakkında azap için acele etme, sanki onlar kendilerine vaad edilen sonu görecekleri gün bir günün bir saatinden fazla durmamış gibi olacaklardır. O saat gelince onun korkusundan ve ahiretin uzunluğundan dünyada durdukları senelerce ömür az, o kadar az gelecektir.

Müddeti devrî felek bir gündür. Adem bir nefes. Yeter, yani bu size edilen vaaz ve hatırlatma son derece belîğ, yeterli bir öğüttür, elveriş. Yahut belîğ bir tebliğdir. Haberiniz olsun duymadık demeyin.

Kısaca, helak olacak başkası değil, ancak o fasıklar güruhudur. İtaatten çıkmış, öğüt dinlemez, fasık kavimdir. Alûsî tefsirinde der ki; Bu sürenin âyetleri arasında bu "Sanki onlar görecekleri gün..." âyetinin bir özelliği bulunduğuna işaret eden bazı eserler vardır. Taberani, Dua kitabında Enes aracılığı ile peygamber (s.a.v)'den şöyle rivayet etmiştir. Buyurdu ki; bir hacet diledin ve onun çabuk olmasını arzu ettin mi? Şöyle de:

"Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Onun hiçbir ortağı da yoktur. O çok yücedir, çok büyüktür. Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O kullana karşı çok yumuşak ve çok cömerttir. Daima diri ve kullana yumuşak davranan kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'ın adıyla, yüce Arş'ın sahibi olan Allah'ı tesbih ederim. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Sanki onlar kendilerine vaad edilen sonu görecekleri gün bir günün bir saatinden fazla durmamış gibi olacaklardır. Bu yeterli bir tebliğdir. Helak olacak başkası değil ancak o fasıklar güruhudur. Allah'ım, senden rahmetine sebep olacak şeyleri, mağfiretine sebep olacak iradeni, her türlü günahtan kurtuluşu, her türlü iyiliği elde etmeyi, cennete kavuşmayı, cehennem ateşinden kurtulmayı diliyorum. Allah'ım, bana bağışlamayaacağın bir günah, ferahlık vermeyeceğin bir sıkıntı, ödettirmeyeceğin bir borç, yerine getiremeyeceğin dünya ve ahiret ihtiyaçlarındın herhangi bir ihtiyaç bırakma, ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım! bunları rahmetinle ihsan et ya Rab!

MUHAMMED SÜRESİ

1- O kimseler ki küfredip Allah yolundan yüz çevirmekte yahut men etmektedirler. SADDÜ: Yüz çevirmek, aldırılmamak mânâsına mastarından lâzım yahut da men etmek, çevirmek mânâsına 'den müteaddi olabilir. İkişile de tefsir edilmiştir. Keşşaf haşiyesi Keşf'te der ki: Birincisi daha açıktır. Çünkü: "De ki işte benim yolum budur. Basiretli olduğum halde Allah'a davet ederim." (Yusuf, 12/108) buyrulduğuna göre Allah yolundan sapmak Muhammed (s.a.v)'in getirdiği doğru yoldan yüz çevirmekti. İkinci âyetle: "Ve o kimseler ki iman etmekte ve salih salihî amelleri işlemekte ve Muhammede indirilene inanmaktadırlar." buyrulmasına karşılık şekliyle uygun olan da budur. Gerçekten bu iki âyetin getirilmesi kâfirlerle müminlerin ve özellikle Hz. Muhammede indirilene, gereği gibi iman edenlerle etmeyenlerin bir mukayesesini göstermesi itibarıyla bu karşılık önemlidir. Âyetin işi sebebi Mekke müşrikleri olmakla beraber mânâ gelir. Yani Mekke müşrikleri gibi küfredip de Allah yolundan Muhammed (s.a.v)'in davet ettiği hak İslâm dininden yüz çevirenlerin Allah amellerini boşa gidermektedir. Mesailerini, çalışmalarını, yaptıkları iyi işleri hedefine isabet ettirmeyip boşa çıkarmaktadır.

2- Buna karşılık Ve onlar ki iman edip salih işler yapmakta ve Muhammed'e indirilene iman etmektedirler. Yani burada imandan maksat özellikle Muhammed (s.a.v)'e indirilen kitap ve şeriata imandır. Çünkü Rablerinden gelen hak odur. Allah yolunu hakkıyla beyan eden ve Allah'dan geldiğine hiç şüphe olmayan hak kitap ancak odur. Diğerleri kısmen bozulmuş, kısmen de neshedilmiş (hükümü kaldırılmış) olmakla, Kur'ân'ın tasdikî ile birlikte bulunmayanlar hak değildir. Onun için istenen iman ona imandır. Bu şekilde ona hakkıyla iman edip de gereğince salih amellere çalışan müminler Allah kendilerinin kabahatlerini keffaretleyp örtmekte ve yüreklerini, hal ve durumlarını düzeltmektedir. Kâfirler boşuna çıkarırken, bunlar düzensiz ve intizam içinde günden güne ilerleyip fikir ve kalplerini düzeltmekte ve işlerine ileri gitmektedirler. Mekke'deki kâfirlerle Medine'deki müminlerin hali karşılaştınca bu tecrübe ile sabit olduğu gibi bütün tarihte de imanlarınd salih olan müslümanların hali böyle olmuştur. Şu halde her ne zaman bunun aksi görülmüşse müslümanların iman ve dürüstlüklerinin bozulmuş olmasındandır.

3- O, öyle olması, yani kâfirlerin taşkınlığı, müminlerin dürüstlüğü şu sebeptedir ki:

Küfredenler batıla tabi olmuşlar, Allah yolundan kaçınıp hevalarına, keyiflerine uyarak boş ve gelip geçici maksatlar peşinde koşmuşlar, iman edenler ise Rablerinden gelen hakka tabi olmuşlardır. İşte Allah insanlara mesellerini böyle getirir. Her kavmin alemde mesel olacak iyi veya kötü sonuçlarını kendilerine bu şekilde yapıştırır, kılıkları yüzlerine böyle çarpar. Batıl peşinde koşanların meselleri şaşkınlık, hakka tabi olanların meselleri de kalp, dürüstlüğü ile başan olur.

4- Öyle olunca o küfredenlerle savaşla karşılaştığınız vakit. Hemen boyunlarını vurmaya bakın. "Boyunlarının köküne vurun da vurun, öldürün. Ta onları kuvvetlerini kirdiğiniz zaman, yani çok kırıp ordularının yarısını derinleştirdiğiniz, iyice alt ettiğiniz zaman, bağı sıkı basın, kalkanlarını sağlam bağlayıp esir edin. Sonra da artık ya azad, ya fideyi, yani muhayyerisiniz ya lütfeder salıverirsiniz, yahut can bahası bir kurtuluş fidesi alırsınız. Terdid (iki ihtimale anlatma)de aslonar gerçek ayrımlar olacaktır için bu terdidin zahiri, esir alındıktan sonra ya azad, ya fideden başka bir şey yapılamayacağını gösterir. O halde tüdün esiri öldürmek veya köle etmek nasıl caiz olur? Bundan dolayı Hasan-ı Basrî hazretleri gibi bazıları esir tutulduktan sonra öldürülmeyeceğini söylemişlerdir. Rivayet olunur ki Haccac'a böyle bir takım esirler getirilmişti. Haccac onlardan birini öldürölmesi için İbnü Ömer (r.a) hazretlerine gönderdi, İbnü Ömer hazretleri dedi ki; bize böyle birşey emredilmedi, Allah Teâlâ ancak ta onları kuvvetlerini kirdiğiniz zaman bağı sıkı basın, sonra da artık ya azad ya fideyi, buyurdu. Fakat çoğunlukla âlimler demişlerdir ki İmam (devlet başkanı) muhayyeridir.

1) Müslüman olmadıkları takdirde dilerse öldürür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) Ukbe b. Ebi Muayt'ı ve Tuayme b. Adiyy'i ve Nadr. b. Haris'i sabren katletti, bununla beraber imanın (devlet başkanının) emri olmaksızın gazilerden birinin, esiri kendiğinden öldürmesi caiz olmaz. Esirin kötülüğünden korkmak gibi zorlayıcı bir sebep olmaksızın öldürmüş bulunursa imam onu cezalandırır.

2) İmam dilerse köle yapar, çünkü bunda hem kötülüklerinin ortadan kaldırılması, hem de İslâm'ın menfaati vardır.

3) Dilerse hüriyetleri saklı olmak üzere müslümanlara zimmi olarak bırakır. Nitekim Hz. Ömer Irak'ın sevad halkını öyle bırakmıştır. Ancak Arap müşriklerinin zimmi olmaları da kabul edilmez. Köle yapılmaları da caiz olmaz. Mütdler gibi ya ölüm ya İslâm tefkif edilir.

4) Mufâdat; yani esirleri esirlerle değiştirme. İmam-ı Azam Ebu Hanife'den bir rivayete göre caiz görülmemiş ise de Siyer-i Kebir'in rivayeti olan daha zahir bir rivayete caizdir. Ebu Yusuf, Muhammed, Şafîî, Malikî, Ahmed İbnü Hanbel'in görüşleri de budur. Resulullah (s.a.v)'in iki müslümanı iki müşrik fidesi ile kurtardığı rivayet olunur. Hatta bir kadın ile bir çok müslüman esirlerini kurtardı da rivayet olunmuştur.

5) Mufâdat bimal (mal karşılığı esirleri değiştirme). Hanefî mezhebine meşhur olan, caiz görülmemiştir. Çünkü bunda düşmana para ile asker kazandırmak vardır. Bedir'de bu şekilde alınan fidyelerden dolayı Enfal Sûresi'nde "Hiçbir peygamber için harp sahasında düşmanı iyice ezinceye kadar esirler almak uygun değildir. Siz dünyâ malını istiyorsunuz Allah ise Ahireti kazanmanızı istiyor. Allah çok güçlüdür hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer daha önce Allah'tan gelmiş bir hüküm bulunmasaydı aldığınız fideden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. (Enfal, 8/67-68) âyetiyle kinama gelmiştir. Bununla beraber Siyer-i Kebir'de müslümanlarda ihtiyaç olunca bir sıkınca yoktur der. Dür'de de mal karşılığı esirleri serbest bırakmak savaş bitmeden caiz olursa da savaş tamam olduktan sonra caiz olmaz diye zikredilmiştir. Yani meşhur olan yorum budur. Bu mânâ "Harp ağırlıklarını atıncaya kadar." (Muhammed, 47/4) kaydından anlaşılabilir olsa gerektir.

6) Menn, yani hiçbir şey olmaksızın karşılıksız darulharbe salı vermek mânâsına azad, Ebu Hanife, Malik, Ahmet b. Hanbel mezheplerinde caiz görülmüştür. Fakat İmam Şafîî buna da cevap vermiştir. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.v) Bedir esirlerinde bir takımına lütfetmiştir. Ki bunlardan birisi Ebul As b. Ebirrebi idi. Şöyle ki, Mekke halkı esirlerini kurtarmak için fidyelerini gönderdiklerinde Resulullah'ın kızı Zeynep de kocası olan Ebul As'ın fidesini göndermişti. Bunun içinde bir gerdanlıklar vardı ki bunu Zeynep Ebul As'a gelin olurken annesi Hz. Hatice (r.anha) takmıştı. Resulullah bunu görünce şefkatinden dolayı çok müteessir oldu. Bunun üzerine Resulullah ashabına bunun gönderdiğini kendisine iade edip de esirini serbest bırakmayı uygun görürseniz yapın dedi. Onlar da onu memnuniyetle yaptılar. Resulullah'ın bunu salıverirken Zeyneb'i boşamasına dair söz aldığını da rivayet ederler. Aynı şekilde Resulullah (s.a.v) Yemâme halkının efendisi Sümame b. Esal b. Numan el-Hanefî'yi de karşılıksız serbest bırakmıştı ki o sonra güzel bir müslüman oldu. Bir de Buhan'de sabit olduğu üzere şöyle buyurmuştur. Mutim b. Adiyy sağ olsa da şu kokuhan, yani Bedir esirleri hakkında bana şöyleseydi ben onları hemen bırakıverirdim. Bu hadis de karşılıksız serbest bırakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü caiz olmasa peygamber "yapardım" demezdi bunlardan başka, İmam Şafîî, bir de bu "Sonra da artık ya karşılıksız azad ya fideye" âyetini de delil getirmiştir. Gerçi bazıları dediği gibi burada karşılıksız serbest bırakma fideye olmadığı halde öldürmemek mânâsına yorumlandığı takdirde gerek kölelik ve gerek zimmi olarak hüriyetle bırakmayı içine alacağı gibi, mutlak azad etmek mânâsına yorumlandığı takdirde de zimmi olarak kalması şıkkını da içine alırsa da bunların hiçbirisi karşılıksız olarak memleketine iadesi mânâsına engel olmaz. Bu mânâyı da öncelikle içerin. Şu halde bu âyete karşı serbest bırakmayı neshedecek (hükümünü kaldırarak) bir delil bulunmadıkça İmam Şafîî'nin dediği gibi karşılıksız serbest bırakmak şüphesiz caiz olur. Suyutî'nin Dürrü Mensur'da zikrettiğine göre İbnü Abbas, Katade, Dahhak ve Mücahid'den bu âyetin bundan sonra nazil olmuş bulunan Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerle neshedilmiş olduğu rivayet edilmiştir. İbnü Cerir de der ki: Âlimlerin bu "Onları iyice altettiniz zaman bağı sıkıca basın, sonra da artık ya karşılıksız azad ya fideye" âyetinde ihtilaf ettiler. Bazıları dediler ki; mensuhtur (hükümü kaldırılmıştır). onu "Müşrikleri nerde bulursanız öldürün." (Tevbe, 9/5) ve "Onları harpte yakalarsan arkadaşlarını onlara ürküt." (Enfal, 8/57) âyetleri neshetmiştir. İbnü Cüreyc'ten ve Süddî'den âyeti neshetti diye rivayet edilmiştir. Katade'den âyeti neshetti diye rivayet edilmiştir. İbnü Abbas'dan "Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurmaya bakın, kuvvetlerini kirdiğiniz zaman bağı sıkı basın, sonra da artık ya azad ya fideye" âyetinde fideye neshedilmiştir. Bu âyeti "Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerde bulursanız öldürün, yakalayın, esir edin, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun." (Tevbe, 9/5) âyeti neshetti. Berâe Sûresi'nden ve haram ayları çıkışından sonra müşriklerden hiçbirinin ne anlaşması, ne de dokunulmazlığı kalmadı. Dahhak'dan "Artık bundan sonra ya azad ya fideye" hükmü neshedilmiştir. "Haram ayları çıktığı zaman müşrikleri nerde bulursanız öldürün." (Tevbe, 9/5) âyeti onu neshetti. Berâe Sûresi'nden sonra müşriklerden hiçbirinin ne anlaşması, ne zimmi olarak kabul edilme hükmü kalmadı. Fakat diğer bir takımları da bu muhkemdir, neshedilmemiştir. Esiri öldürmek caiz olmaz ancak azad veya fideye karşılığı serbest bırakmak caiz olur, demişlerdir. Yukarıda nakledildiği üzere İbnü Ömer hazretleri bize öldürme emredilmedi. "Artık bundan sonra ya azad, ya fideye" demistir. Atâ, müşrik sabren öldürölmesini mekruh görür, bu âyeti okurdu: Hasen demistir ki; esirler öldürölmez ancak savaşta onlarla düşmana ordu heybetli gösterilir. Ömer b. Abdulaziz erkeği erkeğe fide yapardı. Ve Hasan bir mal karşılığı esirleri serbest bırakmayı mekruh görürdü. Taberî bunları naklettikten sonra der ki: Bence doğru olan, bu âyet mensuh değil muhkemdir. Çünkü neshedenle, neshedilen, aynı durumda hükümlerinin birleştirilmesi mümkün olmayan yahut birinin diğerini neshettiğine kesin delil bulunan şeydir. Halbuki azad ve fideye ve öldürmede Resulullah'a ve ondan sonra ümmetin işlerini yönetmekte olanlara muhayyerlik verildiği inkâr edilmemektedir. Gerçi bu âyetle öldürme zikredilmemiş ise de diğer âyetle "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün." (tevbe, 9/5) diye öldürmeye izin verilmiştir. Resulullah da öyle yapmış, harp edenlerden elinde esir bulunani bazen öldürmüş bazen fideye karşılığı serbest bırakmış, bazen de azad etmiştir. Bu âyetle özellikle azad ve fidenin zikredilmiş olması ise yukarıdan beri geçen âyetlerde öldürme emir ve izinlerinin tekrar, tekrar geçmiş olmasındandır. Görülüyor ki Taberî'nin bu açıklamasına göre "artık bundan sonra ya azad ya fideye" muhayyerliğin mutlak oluşu

öldürmeye delalet eden diğer âyetlerle kayıtlanmış oluyor. Halbuki fıkıh usulünde bilindiği üzere mutlakın kayıtlanması mukarın (beraberindeki hüküm) ile olursa tahsis, daha sonra gelen bir şey ile olursa bir nesih mânâsını içerir. Berâe âyetleri de iniş itibarıyla sonradan olduğu için bu çözüm şekli demek ki İbnü Abbas'ın dediği gibi bir nesih olduğunu itiraftan başka birşey değildir. Nitekim Hanefilerden birçokları nesih olduğunu söylemişlerdir. Onun için Ebu's-Suud şöyle der: "Yani bundan sonra ya bir iyilik yapıp azad edersiniz ve yahut da bir fidiye alırsınız." Mânâ ise öldürme, köle yapma, azad etme, fidiye alıp serbest bırakma arasında muhayyerliktir. Bu muhayyer bırakma Şafilere göre sabittir. Bizim mezhebimizde ise neshedilmiştir, demişlerdir ki bu Bedir günü nazil oldu sonra neshedildi, hüküm ya öldürme ya köle yapmaktır. Mücahid'den de bugün azad ve fidiye yoktur. Ancak islâm veya boynu vurmak vardır, diye rivayet edilmiştir. Fakat unutulmaması gerekir ki, Mücahid'den rivayet edilen bu hüküm Arap müşriklerine mahsustur, Hanefilerden Allâme İbnü Hüمام Hidaye Şerhi'nde der ki nesih sözlerine karşı şu söylenebilir: Berâe Süresi'ndeki öldürme emri esirlerin dışındakiler hakkındadır. Delili de onlar hakkında köle yapmanın caiz oluşudur. Bundan anlaşılır ki emredilmiş olan öldürme esirlerin dışında kalanlar hakkındadır. Bununla birlikte bu köle yapma işi Arap esirlerinin dışındakilerdedir. Bu geniş açıklamadan sonra biz şu kanaate gelmek istiyoruz ki Muhammed Süresi'nin en güzel ve en önemli hükümlerinden olan bu âyet, esas itibarıyla sabittir. Bununla Berâe Süresi'ndeki âyetler arasında bir nesihten çok, bir tefsir ve açıklama farkı bulabiliriz. Bir defa en fazla ileri sürülen "Haram aylar çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürün." (Tevbe, 9/5) âyeti ile buradaki "Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun." âyeti arasında öldürme emri bakımından çelişki değil bir uyum vardır. "Öldürün" ifadesi ne ise "boyunlarını vurun" ifadesi de odur. Yine Enfal Süresi'ndeki "Hiçbir peygamber için yeryüzünde ağır basmadıkça esirleri bulunması doğru değildir." (Enfal, 8/67) âyeti de buradaki "Onların kuvvetlerini kıldığınız zaman" ifadesinin bir açıklamasıdır. Yalnız "Onları harpte yakalarsan arkadakilere onlarla ürküt." (Enfal, 8/57) âyetinde azad ve fidiyeye ters düşecek bir özellik var gibidir. Fakat Hasan-ı Basri'nin harpte düşmana heybeti görünürlü, dediği bu mânâyı da onların kuvvetini kırma mânâsı içinde düşünmek mümkündür. Bu şekilde görüldüyü ki burada önce kuvvetlerini kırma işi elde edilmeyece kadar boyunlarını vurma emrediliyor. Boyun vurmaktan maksadın da yalnız boynu vurmak değil, şiddetli bir şekilde öldürme olduğu bilinmektedir. Kuvveti kırmadan çok, öldürme ile düşman ordusunu derinden yaralamak, ezmeektir. Bu da imanın, kumandanın takdiri edeceği bir durumdur. Şu halde bu gayenin elde edilmesine kadar öldürme emredilmiştir. Esir tutulduktan sonra da bu gayeyi gerçekleştirmek mânâsına ilave olarak öldürmeye izin verilmiş olmalıdır. Ondan sonradır ki "bağı sıkı basın" emri verilmiştir. Bunda sadece tutup yakalamaktan fazla bir şiddet mânâsı vardır ki köle yapmaya da muhtemel olabilir. Bununla beraber zahiri yakalayıp tutmaktır. Ondan sonra da ya azad ya fidiye denilmiştir. Azad etmek ve fidiye, köle yaptıktan sonra, karşılıksız olarak veri bir karşılıklı serbest bırakmak ve azad etmeye de muhtemel olmakla beraber azad, dâriüharbe dönmeke zimmi olma arasında serbest olmak üzere hüriyeti iade, fidiye de mal veya müslüman esirler ile mübadeledir. edati ile terdid (iki şey arasında muhayyer bırakmak)'in, köle yapmak bakımından birleştirilmesine mani olması düşünüldüyse de gerçek olması asıldır. Biz burada şu mütalaada bulunuyoruz: Kur'an'ın birçok yerlerinde diye, "milki yemin, (eliniz altında bulunanlardan)" tabiriyle hep işaret yoluyla köle yapmaya cevaz ve müsaade verilmiş olduğuna şüphe yok ise de hiçbir yerinde buna teşvik eden bir emir gelmemiştir. "Öldürünüz" "Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle kendilerine azap etsin, onları rısvay etsin, onlara karşı size yardım etsin ve mümin bir kavmin yüreklerine sevinç versin." (Tevbe, 9/14) gibi emirler bulunmakla beraber köle yapmak, köle edinmek için emir yoktur. Bilakis "Allah'ı bırakıp bana kul olun."

(Ali İmran, 3/79) demek yasaklanmıştır. Bundan şu sonuç çıkar ki, Kur'an köle yapma usulünü kaldırmamış ise de teşvik de etmemiştir. Onun için müslümanlar köle yapmayı terk etmekle günahkâr olmazlar, onun için burada da açıkça ifade etmeyip zahiri azad ve fidiyeye tahsis etmiştir. Biz Kur'an'ın tertibinin de tevkiî (Allah tarafından) olması görüşünde olduğumuz için bu âyetin burada zikredilmesini de hikmetten uzak bulmuyoruz. Allah daha iyisini bilir, bunun hikmeti gelecekte köle yapmanın bırakılmasının daha uygun olacağını hatırlatma olsa gerektir. Yani bu âyet tam zamanımızdaki hükümdür.

Düşmanın kuvvetini kırdıktan, bağı sıkı bastıktan sonra ya azad ya fidiye, "ta harp ağırlıklarını atana kadar" ifadesi yakınlığı itibarıyla ve gayesi gibi görünürse de 'in veya ' in yahut da toplumın gayesi de olabilir. En uygunu ve en yakını kelamın tamamına gaye olmasdır. Sonra buradaki 'in elif lâmindä ahid veya cins olarak ifade üzere iki mânâ vardır. Ahid olduğu takdirde de iki mânâ muhtemeldir. Birisi özellikle muayyen bir ahdi ferdi olmasdır ki buna bazılar Bedir harbi demişlerdir. Bu durumda "Küfredenler" belirli kâfirler demek olur. Fakat böyle nüzul sebebine tahsis, genel kaidemize uygun değildir. Diğer de başlanmış olan harp demekdir ki; "Düşmana karşılaştığınız zaman" ifadesinden anlaşılabilir. Yukan da Dürer'den naklettiğimiz mesele bu iki mânâyı göre fida'nın gayesi olmasına bağlıdır. Cins mânâsına olduğu takdirde genel olarak harp cinsini ifade eder. Harbin ağırlıkları, aletler ve edavatları, yahut sıkıştırma ve sorumlulukları, yahut harbe sebep olan şirk ve cinayetler demek olabilir. Dolayısıyla mânânın özü şu üç şekilde toplanabilir: Bilinen müşriklerle bağladığınız o malum olan Bedir harbi bitene kadar, yahut herhangi kâfirlerle bağladığınız harp bitene, harbe katılanlar silahı bırakana kadar, yahut harp dünyadan kalkana kadar, yani o müşriklerin kuvvetleri sönüp de harp ihtimali kalmayana kadar, yahut bütün insanlık aleminde İslâm'ın gayesi olan genel bir banş meydana gelene kadar ki bazıları buna İsa'nın inşisine kadar, demişlerdir. Bunda harbi kaldırmak için çalışanlara bir ümit vardır. Buna göre "Cihat, kıyamet gününe kadar devam edecektir." hadisinde ya cihadın harden daha genel mânâda yahut kıyametin daha özel bir mânâda tevîl edilmesi gerekecektir. Diğer bir ihtimal de bu hadisin zahirine uygun olmak üzere "Harp ağırlıklarını atana kadar" ifadesi kıyamete kadar demek olabilir. Nitekim, Alûsi'nin naklettiği üzere Seleme b. Nüfeyl'den rivayet edilen bir hadiste "Yecüc ve mecüc çıkıncaya kadar harp ağırlıklarını atmaz." şeklinde varid olmuştur. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir. Cenabı Allah sevgili peygamberi Muhammed (s.a.v)'i gönderdikten sonra artık bu savaşlara ne gerek vardı, bir mucize ile kâfirleri kahrediverse olmaz mıydı? Buna karşı buyruluyor ki: Eğer Allah dileseydi, onlardan yani o küfredip Allah'a yolundan sapanlardan veya men eden kâfirlerden öcünü, intikamını alverirdi, herhangi bir helak sebebiyle helak ediverirdi. Mesela yere geçiriverir, volkan yapar, suya garkeder, salgın halinde ölüm verir. Fakat bazınızı bazınızla imtihan etmek için, öyle savaş ve vurma emrini verir. Yani mucize ile, zorla yapmak için değil, şeriat ve kanun ile emir vermek suretiyle yapmak ve insanları birbirleriyle savıpAllah yolunda mücadele edenleri sevaba erdirmek için bu emirleri veriyor. Fakat bu durumda yalnız kâfirler vurulmuş olmuıyor, müminlerden de birçokları öldürülmüş oluyor, denecek olursa, buyruluyor ki:

Allah yolunda öldürülenlere gence Allah onların amellerini, çalışmalarını, o yoldaki fedakârlıklarını asla boşa gidermez. Hedefinden şaşmaz,

5- onları ilerde, muradlarına erdirir. Ve durumlarını düzeltir, ruhlarını şad eder.

6- Ve kendilerini cennete koyar. O halde ki onu o cenneti onları için tarif ederek, yani "arîf" ile, güzel kokularla donatarak yahut tanıtarak koyar. Ki bu tarifi hem dünyada hem de ahirette olan kısmı vardır. Dünyada onlara iman ile cennetin güzelliğinin zevkini duyurur. Öyle bir aşk verir ki o zevk ve aşk ile o yolda cihat ederler. Ve o aşk ile cennetteki makamlarına ererler. İbnü Ebi-Hatim'in rivayetine göre Mukatil demiştir ki bize şöyle ulaştı: Dünyada şahsın amelinin muhafazası ile görevli olan melek cennette onun ölünde gider. Şahıs da onu ta makamının arkasına kadar takip eder. Giderken melek ona Allah Teâlâ'nın cennette verdiği şeylerin hepsini ona tarif eder. Nihayet makamının arkasına varınca şahıs konağına ve eşlerinin yanına girer. Melek döner,

Kur'an'da bunun bir delili de "Biz gerek dünya hayatında ve gerekse ahirette sizin dostlarınızız, (Fussilet, 41/31) âyetidir.

7- Ey iman edenler siz Allah'a yardım ederseniz, Allah Teâlâ kendisi ihtiyaçtan münezzehten yardımcı olduğu için burada Allah'a yardım ifadesi emrini tutmak dinine ve Resûline yardım etmek mânâsından mecazdır. Bunun asıl nüktesi şudur: Dini fiiller zorla değil, kullann iradeleriyle yapılması matlub olan ihtiyarî yani isteğe bağlı fiillerdir. Onun için kullann cüz'î iradesi harekete geçmeden istenen netice ve sevap meydana gelmez. O hususta ilâhî irade kullann niyet ve isteklerine bağlıdır. İşte bu şekilde Allah'ın emirlerini yerine getirmek için kullann cüz'î iradelerini sarfetmekle yapacakları hizmetlerine, Allah'a yardım denilmiştir ki isnadda mecaz, yahut istiadir. Yani imandan sonra siz, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, nzasına etmek için size şart kılmış olduğu niyet ve gayretlerinizi sarfetmek suretiyle dinine hizmet edersiniz. Allah size yardım eder, sizi düşmanlarınıza galip ve muzaffer kılar. Ve ayaklarınızı sıkı bastırır. Savaş alanlarında, cihad mevkilerinde ayaklarınızı kaydırmaz ve metanetle sizi üstün kılar.

8- Küfredenlere ise artık yıkım onlara. kelimesi, aslında ayak kayıp yüzükoyun, yahut tepesi üstü düşüp yıkılmak ve kalkamayıp helak olmaktadır. Kamus'ta der ki: Helak olmak, kaymak, düşmek, şer, uzaklık, düşüş mânâlarına gelir. İfadesi kahrolası, canı gıkası veya canı gıkısın gibi beddua yerinde de mesel halinde kullanılır. Burada müminlere ayaklarını sağlam bastırma vaaidine karşılık kâfirlere yıkım ile tehdittir.

9- Ve bütün amellerini, çalışmalarını şaşırtmış, boşa gidermiştir. Bu, yıkım ve boşa giderme, şu sebeplerdir ki onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmamışlardır. Dolayısıyla açıkladığı üzere iradelerini sarfetmek suretiyle Allah'ın dinine hizmet ve yardımda bulunmayıp aksine gitmişlerdir. Onun için Allah da onların amellerini boşa gidermiş, heder etmiştir.

10- Yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuştu Bu âyet, yıkılmış, çökmüş olan kavimlerin eserlerini ve harabelerini düşünmek suretiyle maziden ibrete davettir. Çünkü gerek Arabistan'da ve gerek diğer yerlerde olsun batmış milletlerin akibetleri, yerleri ve izleri gözden geçirilse görülür ki Allah onların üzerlerine helak yağdırmıştır. Bütün özelliklerini imha etmiştir. O kâfirlerle de onun, o akibetin benzerleri yararır. O helak olan kâfirlere uğradıkları o felaket hak olduğu gibi onlar gibi inkâr edip de Allah yolundan ayrılan beriki kâfirlere de yaraşan odur. O sonucun benzerleri yine onun gibi helak ve yıkımdır. Emsal (benzerleri) ifadesinin çoğul gelişî müteaddit olması itibarıyledir. Görülüyor ki bu "benzerleri" ifadesi özellikle dikkati çekmek için elif fâsılası ile gelmiştir ki, ikincisi "Yoksa kaplar üzerinde üst üste kilitleri mi var?" (Muhammed, 47/24) ifadesi olacaktı. Yukunda "Harp ağırlıklarını atana kadar" âyetinde de bir fasıla sayıldığı takdirde ise üç olmuş oluyor. Demek ki bunlar Kıtâl (Muhammed) Süresi'nin özellikle kulak verilecek âyetleridir.

11- Yine böyle o, kâfirlerle o benzeri sonuçların hak olması şu sebeplerdir ki Allah iman edenlerin dostu, yardımcısı, velsidir. Kâfirlerin ise dostu yoktur. Allah'ın azab ve cezasından kurtaracak hiçbir velfleri, yardımcısı yoktur. "Mevlâ" kelimesi burada velî ve yardımcı mânâsındadır. Mâlik (sahip) mânâsına da gelir. Nitekim "Sonra onlar hak olan mevlalarına, Allah'a iade edilirler." (En'am, 6/62) âyetinde öyledir. Şu halde iki âyet arasında bir zıtlık var zannedilmesin, yani Allah müminin de kâfirlerin de, bütün kullann mâlikidir. Fakat "Allah müminlerin dostudur." (Al-i İmran, 3/68) âyetinin mânâsınca müminlerin dostu ve yardımcısıdır. Kâfirlerin değil. "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder." şartına ancak müminler sadakat gösterir. Bu aslın hüküm ve neticesini açıklama hususunda buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

12- Şüphesiz ki, Allah iman edip salih amel işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. İnkâr edenler ise dünyada zevk edip geçinirler. Hayvanların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer ateştir.

13- Ey Muhammed! Seni yurdundan çıkaran şehirden daha kuvvetli olan nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik de onlara yardım eden kıymadı.

14- Rabbi tarafından apaçık bir delil üzerinde bulunan kimse, kötü işleri kendisine güzel gösterilmiş de heveslerinin peşine düşmüş kimseler gibi olur mu?

15- Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmamayr temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttür ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır.

Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağışlarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?

16- Ey Muhammed! Onlardan seni dinlemeye gelenler de var. Senin yanından çıktıkları zaman kendilerine ilim verilen kimselere alay yoluyla: "O demin ne söylediy?" diye sorarlar. İşte onlar Allah'ın kapılarını mühürlediği kimselerdir. Onlar sadece kendi heva ve heveslerine uyurlar.

17- Doğru yola girenlere gelince, Allah onların hidayetlerini artırmış ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir.

18- Artık onlar, kıyamet saatinin kendilerine ansızın gelivermesine mi bakıyorlar? Şüphesiz onun alametleri gelmiştir. Artık kıyamet kendilerine gelip çatinca anamlaları neye yarar?

19- Ey Muhammed! Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendi günahın için, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için Allah'tan bağışlanma dile. Allah, sizin gezip dolaştığınız yeri de duracağınız yeri de bilir.

12- Şüphesiz Allah iman edip salih amel işleyenleri koyacak, Allah Teâlâ'nın, velayetinin ahirette hüküm ve neticesini beyan ve sebebini izahtır. Yani velayetin, yardımın sebebi zikrolunduğu üzere Muhammed'e indirilene iman ve "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder." ifadesince salih amel olduğu gibi imanın şartında özellikle ahirete iman meselesi de vardır.

Altılandan ırmaklar akan cennetlere, o ırmakların biraz sonra temsili anlatılacaktır. O küfredenler ise zevklerine bakar, dünyadan birkaç gün nasip almaya çalışır ve hayvanlar gibi yerler. Yani hayatı sırf dünya hayatı ve cismanî hayat bilir, ahiretini, mevlasını düşünmez, sırf kamını şişirmekle meşgul olur. Onun için Allah kendilerine vefî olmaz. Ateş de kendilerine yegâne bir ikamet yeri olur. Onlara göğün kapıları açılmaz. "Ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler." (Araf, 7/40) âyetinin mânâsına muhatap olurlar. Ve Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir sahip ve koruyucu da bulamazlar.

13- Seni çıkaran şehirden daha kuvvetli ne şehirler vardı ki, yani Mekke'dir ki maksat şehir halkıdır. Mekke müşrikleri "Peygamberi çıkmaya karar verdiler." (Tevbe, 9/13) âyetinin ifadesince peygamberi çıkarmak fikrinde bulundukları ve suikast tertipleriyle peygamberin hicretine sebep oldukları için çıkarma işi onlara nisbet edilmiş ve böylece küfürlerinden bir safha anlatılmıştır. (Olayın gelişmesi hakkında Enfâl Süresi'nde geçen "Hani o küfredenler seni tutup hapsedmek veya öldürmek yahut Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlardı ama Allah da karşılığını kuruyordu." (Enfâl, 8/30) âyetinin tefsirine bkz.)

Sürenin baş tarafında geçtiği üzere bu âyetin hicret esnasında nazil olduğuna bir rivayet vardır. Bununla beraber peygambere bir vaad ve teselli içeren bu âyetten zahir olan şudur ki; bu sürenin iniş sebeplerinden başlıcası Mekke'nin fethine hazırlama olmuştur. Asıl maksat şehrin kendisi değil halkı olduğunu açıklamak için buyruluyor ki:

Biz onları helak ettik, öyle daha kuvvetlilerini helak edince berikiler haydi haydi helak edilme durumunda kalır. Helak ettik de onları bir kurtaran bulunmadı. Hâlâ da yoktur. Bu zamiri de helak edilen şehir halkına gönderiyorlar. Ve halin hikâyesini yapıyorlar. Kendi kendilerini kurtaramadıkları gibi bir yardımcı vasıtasıyla da kurtulamadıklarını beyan ile da vasıta ile olanı doğrudan doğruya olana atfediyorlar. Fakat bu nın neticesi olarak bu zaminin peygamberi kıran şehir halkına gitmesini daha uygun buluyorlar. Yani daha kuvvetli birçok şehirlerin helakinden anlaşılır ki seni çıkarmak isteyen o Mekke kâfirlerini kurtaracak bir yardımcı yoktur. Mekke helak edilmeyecek, fakat orada küfredenler bırakılmayacaktır. Mekke fethedilecektir.

14- Rabbinden bir delil üzerinde bulunan kimse hiç o kötü ameli kendine süslü gösterilmiş de heva ve hevesleri ardına düşmüş kimseler gibi olur mu? Bu ifade iki tarafın durumlarını bir karşılaştırmadır. Delil üzerinde olan peygamber ve ona tabi olan müminler, hevalarına uyanlar da onlara zıt giden kâfirlerdir.

15- O korunan müttakilere vaad edilen cennetin temsili "Altılandan imamlar akan cennetler." diye cennetin altından aktığı anlatılan imamların burada da bir tefsiri vardır. Müttakiler denilmiş ve bu şekilde su anlatılmıştır: Dinden asıl maksat takvadır, iman ve salih amel de takva cümlesindendir. Esası vacip olan fiilleri yapıp, kötülüklerden kaçınarak, Allah'ın himayesi altına girip, azabından korunmaktır. Yani "Allah, iman edip salih amel işleyenleri altından imamlar akan cennetlere koyar." âyetinin ifadesince Muhammed'e indirilene iman edip salih ameller yaparak korunan müminlere vaad olunan cennetin temsili, temsil yoluyla acap bir halinin tasviri şudur: Orada imamlar var. Öyle bir sudan ki buzulması yok, bayatlamak, tadi buzulmaz, kokmaz, yitmez, öyle akar gider. Yine imamlar var öyle bir süttün ki tadi değişmez, dünya sütlüleri gibi ekşimez, kesilmez, kokmaz, yarattığı şekilde taptaze akar. Yine imamlar var bir saraptan ki içenlerine lezzet, dünya şarapları gibi kekreliği yok, sarhoş ediciliği yok, günahı, vebali yok. Yine nehirleri var öyle baldan ki sâfi süzme, mumu yok, posası yok.

Ebu's-Suud der ki: Cennetin meşrubatını dünyada en çok hoş giden meşrubatın eksikliklerinden soyutlayıp andırarak suretiyle bir temsildir. İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir ki, bu imamların sütü sağlamız. Said b. Cübeyr'den de rivayet edilir ki, içkembe pisliği ve kan arasından çıkma değildir. Şarabı sıkıcılann ayağı ile çiğnenmez. Balı anlardan kıkmaz. Hem onlara meyvelerin her türlüünden var. İçecekler öyle aktığı gibi yiyeceğin de her çeşidi var. Fakat ihtiyaç için değil sırf lezzet için, çünkü meyve lezzet için yenilir. Bir de meyve semaye üzerinde elde edilen hasıllata da denir. Cennetlikler sermayeden değil amellerinin meyvesi olan hasılat ve gelirlerden nızıklanmışlardır. Hem de Rablerinden bir mağfiret vardır. Mağfiret, günahı örtmek demek olduğuna göre o cennete girilmeden önce değil midir? O halde cennette mağfiretin mânâsı nedir? Buna demişlerdir ki; önce olan mağfiret günahın hesabı çekilmeme mânâsına günahları örtmektir. Buradaki mağfiretten maksat ise utandırmamak için günahı hiç anmamak, hatırlatmamak mânâsına günahları örtmektir. Yahut mağfiretten maksat günahı iyilik ile örtmek mânâsına nimet ve Allah'ın rızasıdır. Artık bir düşünmeli hiç böyle bu cennette ebedi olacak olan müttakiler, O cehennem ateşinde ebedi olarak kalacak olan kimseye benzer mi? Ki cennettekilerin o güzel içeceklerine karşılık bir kaynar su ile sulanırlar da bağırsaklarını parça parça eder.

16-Âyette geçen kelimesi kelimesinin çoğuludur ki mideden sonra yemeğin intikal ettiği bağırsağa denilir. Onlardan seni dinleyenler de var, ki bunlar münafıklardır. Resulluall'ın medisine gelirler, sözlerini dinlerler, fakat iman ve itina ile dinlemedikleri için iyi bilmemez. Hafife alırlardı. Hatta yanından çıktıklarında kendilerine ilim verilmiş olan, Resulluall'ın sözlerinden ders alıp da ilme nail olan Ashab'a: "O demin ne dedi?" derlerdi. Bunu İbnü Mesud hazretlerine söylediklerine dair bir görüş vardır. Bunlar, bu söz anlamaz herifler O kimselerdir ki Allah kalplerinin üzerini mühürlemiştir. Ve hep hevalarına tabi olmaktadır, keyiflerine tabi ola ola, kendilerinin ve kendi hevalarından başka hiçbir şeyi bakmayacak şekilde kalpleri mühürlenmiş olduğundan dolaydır ki, kulaklarına söz girmez.

17- Halbuki hidayeti kabul edenlere gelince Allah yahut peygamberin söylediği söz onların takvalarını artırmaktadır. Takva hislerini, korunma sebeplerini artırmaktadır. O sayede onlar gereken hazırlığı yapmakta, saat gelince Allah Teâlâ'nın huzuruna takva ile varmaya çalışmaktadırlar.

18- Demek ki ötekiler sırf kıyamet saatini gözetiyorlar. Ansızın kendilerini bastırvermesini bekliyorlar. Fiilen başlarına kıyamet kopmadan inanmayacaklar, söz anlamayacaklar. Çünkü belirtileri de geldi. Âyette geçen "Râ"nın fethasıyla kelimesinin çoğulu olarak, alametler, demektir. Yani o kıyamet saatinin alametleri geldi. Bunların başında buyuran ahir zaman peygamberinin peygamber olarak gönderilişi vardır. Şehadet parmağı ile orta parmağını göstererek: "Ben peygamber olarak gönderildim. Saat işte şu ikisi gibi." buyumuştur. Ayın yanılması ve diğerleri gibi mucizeler göstermiştir. Böyle alametler geldiği halde iman etmediler. Demek ki o saatin bilfiil başlarına birdenbire gelivermesini bekliyorlar, bu âyette de kıyamet saatini, bütün dünyanın yıkılması mânâsına büyük kıyamet saati olarak yorumluyorlarsa da burada adı geçen kâfirlerin özellikle kendi saatleri, kendi kıyametlerinin kopması mânâsını anlamak daha makul ve "Belirtileri geldi." âyetinin mânâsı ile uyanyı daha uygundur. Bu alametler sürenin ilk âyetlerinde gösterildiği üzere Muhammed'e indirilene iman edip güzel güzel, çalışmakta olan müminlerin günden günere ilerlemesi ve ona küfredip Allah yolundan sapan kâfirlerin Mekke'deki müşrikler cumhuriyetinin düşmesini ve aşkınılığı anlatan alametler yani Hz. Muhammed'in mucizeleri olmalıdır. Onları gördükleri halde inanmayanlar bilfiil kendi başlarına kıyamet kopmadan inanmayacaklardır. Fakat o geldiği vakit akillanıp anlamaları kendilerinin ne işlerine yarar? Çünkü o zaman korunmaya imkan kalmaz. Ümitsizlik halindeki iman makbul olmaz.

19- Sürenin başından buraya kadar geçen açıklamalara bir sonuç olmak üzere buyuruluyor ki: Öyle ise şimdi iyi bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, tapılacak, ibadet yapılacak, kulluk edilecek, mabud tanınacak başka hiçbir mabud yok, yalnız ilâhlık kendisinin hakkı olan Allah vardır. Gerçeğin böyle olduğunu şimdi kıyamet kopmadan önce bil. Bil de hem kendi günahın için mağfiret iste, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için. Nerede dolayış, nerede karar kılaçağınızı Allah bilir. Halinizin ne olduğunu dünya ve ahirette istikbalinizi nereye varacağınızı yalnız Allah bilir. Onun için olmuş veya olması mümkün olan her türlü günaha o şekilde istiğfar et. Bu istiğfarın cevabı Feth Sürresi'nde gelecektir.

Meâl-i Şerifi

20- İman edenler: "Keşke cihad hakkında bir süre indirilse." derlerdi. Ama hüküm açık bir süre indirilip de, içerisinde savaş zikredilince kalplerinde hastalık olanların ölümlerini korkusıyla baygınlik geçiren bir kimsenin bakışı gibi sana baktığını görürsün. Oysa onlar için ölümler yaşamaktan daha uygundur.

21- Onların vazifesi itaat ve güzel söz söylemekti. Sonra iş kesinleşince Allah'ın emrine sadakat göstereselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.

22- Demek siz iş başına gelecek olursanız yer yüzünde bozgunculuk çıkaracakınız ve akrabalık bağlarınızı koparacaksınız öyle mi?

23- İşte onlar, Allah'ın lanetlediği, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir.

24- Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?

25- Gerçekten doğru yol kendilerine açıkça belli olduktan sonra gerisin geri küfre dönenlere şeytan, kötülüklerini güzel göstermiş ve onları uzun emellere

düşürmüştür.

26- Çünkü onlar Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimseler. "Bazı işlerde biz size itaat edeceğiz." demislerdi. Oysa Allah onların gizlediklerini biliyordu.

27- Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak?

28- Bu onların Allah'ı gazablandıran şeylere uymaları ve O'nun rızasına sebep olacak şeyleri beğenmemelerinden dolayıdır. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.

20-21- İman edenler diyorlar ki: "Bir süre indirilseydi".

Durumlarında günden güne düzelme artmış, imanlarında sadık, ihlaslı müminler, kâfirlerin sapıklık ve azgınlıklar karşısında takva duygularının artmasıyla Allah yolunda cihad için verilmesini arzu ederek o konuda bir süre indirilmesine özlüm duyuyorlar. Onun üzerine muhkem bir süre indirilip, onda savaş anılınca, yani savaşın vacip oluşu, şüphe ve ihtimalden uzak, sağlam bir şekilde açıklanan bir süre, yahut hükmü sabit, neshedilmemesi bir süre. "Ey iman edenler! Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun." (Muhammed, 47/4) buyurulun bu süre, "Allah yolunda savaşın." (Bakara, 2/190, 244), "Size savaş farz kıldı." (Bakara, 2/216) buyurulun Bakara Sûresi, "Ey iman edenler! Küfredenlerle karşılaştığınız zaman onlara arkalarınızı dönmeyin." (Enfal, 8/15). "Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin." (Enfal, 8/ 45) buyurulan Enfal ve nihayet Berâe (Tevbe) Sûresi gibi savaş anılan sûrelerin hepsi bu hususta muhkemdir. Savaş âyetleri "Savaş ağırlıklı anıta kadar." sabittir.

Görürsün ki o kalplerinde bir hastalık bulunanlar, bir münafıklık, yahut din zayıflığı bulunanlar. Sana öyle bir bakış bakıyorlar ki, tıpkı ölümden baygınlik gelmiş kimsenin bakışı gibi. Yani gözünü açmaya dermanı olmayan, ölmek üzere bulunan bir kimse gibi baygın baygın gözlerini kaldırmıyor, yan yan bakıyorlar, öyle korkuyorlar. O da onlara daha uygundur. Yani öyle kimselere de ölüm yaşamaktan daha uygun, daha münaşıptır. Yahut den ismi tafdil olarak in de en dehşetlisi onlara demektir.

22- Demek ki iş başına gelecek olursanız. Burada "Tevellî"nin iki mânâya ihtimali vardır: Birisi, arkasını dönüp kaçmak mânâsına "tevellî"den, birisi de "velâyet"ten tefe'ül ölçüsü olarak, valî olmak, iş başına geçmek mânâsına tefsir edilmiştir. Dolayısıyla şu iki mânânın ikisi de doğrudur. Birinci mânâya göre nasıl o korkaklıkla döner, savuştan kaçarak da yer yüzünde bozgunculuk yapar, ordu bozanlık edip, düşmanın istilasına sebep olur, ve yakınlarınızı doğratabilir misiniz?

ERHAM: "Rahim" kelimesinin çoğuludur. Rahim, esasen kadının çocuk yeri olan cihazdır. Yakınlık kaynağı olması itibarıyla akrabalığa da rahim denir. Bu mânâ ile akrabaya ulu'l-erham (rahim sahibi) denildiği gibi erham da denilir ki burada bu mânâyadır. Yani çoğuluğunuza çocuğunuzu, kadınınlarnızı hisimlarnızı parçalatabilir misiniz? Çünkü müslüman ordusunda bozgun çıkıp, düşman istilasına sebep olunduğu takdirde meydana gelecek sonuç budur. Öbür mânâca nasıl o korkaklıkla iş başına geçer, kumandayı elinize alır da vatanınızı cahiliye devri gibi bozguna verir, ihtilal içinde hisım ve akrabalarnızı yine öyle perişan edebilir misiniz? Bu âyetle yakınlarla ilgili kesmenin haramlığını delil getirilir.

23-Burada bunları bu şekilde kınarken, böyle kınama yoluyla bile hitaba layık olmadıklarını anlatmak için hitabı değiştirmek suretiyle buyuruluyor ki: Onlar, o vasıfları anlatılan ve savaş emri kesinlik ve ciddiyet kazandığı sırada sadakatsizlik edip de yakınlarını doğracak şekilde vatanlarını bozguna verecek olan kalbi hastalıklı olanlar, Allah'ın lanet ettiği, rahmet alanından kovduğu kimselerdir. Onun için kulaklarını sağır ve gözlerini kör etmiştir. Hak kelâmını işitmezler. Nefislerde ve ufuklardaki hakkın âyetlerini görmezler, bakmak istemedikleri için görmezler.

24- Öyle olmasa Kur'an'ı bir düşünmezler mi? Yoksa birtakım kalpler üzerine kilitler mi vurulmuş? Bunun "Allah onların kalpleri üzerine mühür vurdu." (Nahl, 16/108) âyetinin mânâsı üzere istifham-ı takdiri olması sözün gelişine daha uygundur. Burada fâsilası ta yukandaki fâsilasına bakmaktadır. Onu hatırlatır, gözden geçirilmesini.

25- Şüphesiz gerisin geri irtidada doğru gidenler, şeytan onlara fit verdi. Büyük günahları önemsiz göstererek şehvetlere saldırttı. Ve onları arzu ve uzun emellere düşürdü.

26- Şu sebeple ki bunlar, bu münafıklar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlar dediler: Kureyzoğulları ve Nadiroğulları yahudileri Hz. Peygamber'e Kur'an'ın indirilmesinden hoşlanmamışlardı. Kureys müşrikleri de "Bu Kur'an şu iki şehirden bir büyük adama indirilseydi ya." (Zuhruf, 43/31) demislerdi. Münafıklar o yahudilere veya müşriklere gizlice söz vererek "Biz size bazı işlerde itaat edeceğiz." demislerdi. Nitekim Haşr Sûresi'nde, "Münafıklık yapanları görmedin mi? Kitap ehlinin küfreden kardeşlerine 'Yemin ederiz ki eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız mutlaka biz de sizinle beraber çıkız. Ve sizin aleyhinizde ebedi olarak kimseye itaat etmeyiz. Size savaş açılırsa mutlaka size yardım ederiz' diyorlar." (Haşr, 59/11) buyurulmuştur. Ahzab (Hendek) savaşındaki ittifaqları da vardı. Halbuki Allah onların o gizli konuşmalarını biliyordu. Öyle iken onu hesaba almadılar da Allah'a ve peygamberine karşı gizli ittifağa kalkıştılar.

27- "O halde melekler onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken nasıl olacak bakalım?"

28- Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır. Âyette geçen ihbat, amelin sevabını giderip hiçe indirmekti. Güzel amel günaha keffaret olup kötü ameli örttüğü gibi kötü ameller de iyi amelleri boşa çıkarır. Bu şekilde ihbat, keffaret ve mağfiretin zıddı demek olur. Anlaşıyor ki onların iyi amelleri de yok değildi. Fakat Allah'ın gazabını davet eden şeyler yapıp rızasını gözetmediklerinden dolayı iyi amelleri boşa gitmiştir.

Meâl-i Şerifi

29- Yoksa kalplerinde hastalık olanları Allah kendilerinin kinlerini hiç ortaya çıkarmaz mı sandılar?

30- Ey Muhammed! Eğer biz dileseydik onları sana gösterirdik. Sen de onların yüzlerinden tanıydın. Andolsun ki, sen onları sözlerinin üslubundan da tanırsın. Allah ise bütün yaptıklarını bilir.

31- Andolsun ki, biz içinizden cihad edenlerle sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve yaptıklarınızla ilgili haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi deneyeceğiz.

32- Şüphesiz ki, inkâr edenler, Allah yolundan menedenler ve kendilerine doğru yol açıkça belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır.

33- Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın.

34- Şüphesiz ki, inkâr edip, Allah yolundan saptıran, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince Allah onları asla bağışlamayacaktır.

35- Sakın gevşemeyin ve üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi eksiltmeyecektir.

36- Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer iman eder kötülükten sakınırsanız, Allah size mükâfatını verir. Ve sizden bütün mallarınızı harcamanızı da istemez.

37- Eğer sizden onların tamamını isteyip de sizi zorlasaydı cimrilik ederiniz. Bu da sizin bütün kinlerinizi ortaya çıkarırdı.

38- İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağırılan kimselersiniz. İçinizden

kiminiz cimrilik ediyor. Ama cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik eder. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer siz Hakk'tan yüz çevirirseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.

29- Allah kendilerini kinlerini hiç meydana çıkarmaz. Yani Allah bilse de peygamberine ve müminlere bildirmez mi zannettiler? Ne boş zan!

30- Dilesek onları sana gösterirdik de. Kâdî Beydavî gibi bazıları burada göstermeyi kalbî ve ilmî gösteriş yani tarif etmek, tanıtmak mânâsına tefsir etmişlerse de zahir olan gözle gösteriştir. Marfetin onun üzerine tertibi daha kuvvetli görülür. Şöyle ki: Gösterirdik de kendilerini simaları ile şahıslarını tayin ettiren farklı alametleri ile tanırdın. Bununla beraber sen onları sözlerinin lahinde de tanırsın. Sözün lahni, söyleniş tarzı, edası, üslûbu, yahut eğimi, kıvrımır.

Nitekim i'rabda veya tecvidde hataya da lahin denilir. Mesela zafer elde edildiği zaman "Biz de sizinle beraberdik." (Ankebut, 29/10) demeleri, biraz sıkışınca "Şüphesiz bizim evlerimiz açıktır." (Ahzap, 33/13) demeleri, yahut demin geçtiği üzere "o demin ne dedi?" demeleri gibi sözler hep sözün lahni cümlesindendir. Allah bütün amellerinizi bilir. Hepinizin niyetlerinize göre, iyiye iyi, kötüye kötü, uygun olan karşılığını verir.

31- Ve andolsun ki sizi imtihana çekeceğiz. Cihad gibi bazı meşakkatli sorumluluklarla mükellef kılacağız. Ta ki içinizden cihad edip uğraşanları ve sabredip dayanaklına bilelim. Yani belli edip meydana çıkaralım. Ve haberlerinizi deneyelim. Yani cihad ve sabrınızla, iman ve sadakatınızla, kahramanlıklarınızla ait haberlerinizi, uyulması gereken bir örnek olması için imtihan meydanlarından görünür âleme yayıp ilan edelim.

32- "Haberiniz olsun ki o inkâr edip Allah yolundan meneden ve hak kendilerine açıkça belli olduktan sonra peygambere karşı gelenler" Kureyzaoğulları, Nadiroğulları veya Bedir günü müşriklar ordusunu besleyenler gibiler Allah'a hiçbir zarar verecek değildirler. Yani Allah'ın peygamberine hiçbir zarar eriştirmezler de O, onların amellerinizi iptal etmeyin ve gevşeklik, alçaklık yapmayın. Alçaklık edip de horluk ve miskinlik ile banşa yalvarmayın. Sizler en üstün, en galip olacak iken ve Allah sizinle beraber iken, yani size yardım ve zafer vaad etmekte iken Her iki halde o size amellerinizi noksanına ödemez, zulmetmez. Burada "Gevşeklik etmeyin ve banşa yalvarmayın." diye banşa yalvarmaktan menedilmişi olması, düşman tarafından yapılmış olan herhangi bir banş teklifinin reddini gerektirmez. Nitekim, Enfal Sûresi'nde "Eğer onlar, banşa yanaşırlarsa sen de ona yanaş." (Enfal, 8/61) âyetiyle banşa yanaşan düşmanların talebine karşı banşa yanaşmak, emredilmiştir. Fethi Sûresi'nde geleceği üzere Hudeybiye banşı da müslümanların galibiyeti halinde idi. Demek ki maksat herhalde, banşı reddetmek değil gevşeklik edip de zillet ile banşa talip olmamaktır. Bunlar, Muhammed ümmetinin, "İman edip salih amel işleyenler ve Muhammed'e indirilene inanırlar" (Muhammed, 47/2) niteliğini muhafaza etmek şartıyla gelecekte ulaşacakları yüksekliği haber vermekle peygamberine vaadidir.

33- Ey imanı edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin de amellerinizi iptal etmeyin. Yani öbürlerinin yaptığı gibi küfür, münâfıklık, kendini beğenme, riya, başa kakma, eziyet etme ve bunlara benzer itaatsizlik ve başlanmış olan herhangi bir amel bozup iptal edecek ters bir fiil ve hareket ile boşa gidemeyin, hükümsüz bırakmayın.

34-Çünkü "Haberiniz olsun ki küfredip Allah yolundan sapan, sonra da kâfir oldukları halde ölenleri Allah hiçbir zaman bağışlamaz." Yani amelleri boşa çıkandıktan başka bir bağışlanma ihtimali de yoktur. Deniliyor ki bu âyet de Kalîb ashabı hakkında nazil olmakla beraber, küfür üzere ölenlerin hepsini kapsamaktadır.

35-Kalîb ashabı: Bedir'de öldürölüp kuyuya atılmış olan müşriklere dir. Öyle ise gevşeklik etmeyin, zayıflık göstermeyin, yani öyle küfür ile ölenlerin bağışlanmayacağı küfrün, itaatsizliğin amelleri boşa çıkaracağı malumunuz olunca artık amellerinizi iptal etmeyin ve gevşeklik, alçaklık yapmayın. Alçaklık edip de horluk ve miskinlik ile banşa yalvarmayın. Sizler en üstün, en galip olacak iken ve Allah sizinle beraber iken, yani size yardım ve zafer vaad etmekte iken Her iki halde o size amellerinizi noksanına ödemez, zulmetmez. Burada "Gevşeklik etmeyin ve banşa yalvarmayın." diye banşa yalvarmaktan menedilmişi olması, düşman tarafından yapılmış olan herhangi bir banş teklifinin reddini gerektirmez. Nitekim, Enfal Sûresi'nde "Eğer onlar, banşa yanaşırlarsa sen de ona yanaş." (Enfal, 8/61) âyetiyle banşa yanaşan düşmanların talebine karşı banşa yanaşmak, emredilmiştir. Fethi Sûresi'nde geleceği üzere Hudeybiye banşı da müslümanların galibiyeti halinde idi. Demek ki maksat herhalde, banşı reddetmek değil gevşeklik edip de zillet ile banşa talip olmamaktır. Bunlar, Muhammed ümmetinin, "İman edip salih amel işleyenler ve Muhammed'e indirilene inanırlar" (Muhammed, 47/2) niteliğini muhafaza etmek şartıyla gelecekte ulaşacakları yüksekliği haber vermekle peygamberine vaadidir.

36-Bu şekilde ileride vaad edilmiş olan fetihlere hazırlık ve ahiret sevabına teşvik için buyruluyor ki: Dünya hayatı sırf bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Öyle sebatsız olmayınız. İlerisi için bir kazanç ve koruma vasıtası olmak üzere istifade edilmediği takdirde hiçbir. Ve eğer iman eder ve ahiret için korunursanız iman ve takvanızın sevaplarını Allah size verir. Bütün mallarınızı da istemez. O korumak ve cihad etmek için lâzım gelen masraflara infak etmek üzere mallarınızın hepsini de istemez.

37- Eğer sizden o mallarınızın hepsini ister de sizi çıplak bırakacak olursa, zekat veya savaş teklifi adına mallarınızın kökünü kazıyacak olup bütün mallara el koymaya kalkışrsa cimrilik yaparsınız, esirger, vermezsiniz. Vermemeye hakkınız olur. O zaman bütün kinlerinizi meydana çıkarır. Bozgun ve ihtilal çıkarmaya sebep olur. Fakat Allah ve peygamber sizden öyle bütün mallarınızı istemez.

38- Siz anırsınız ki Allah yolunda infak edesiniz diye davet ediliyorsunuz, ki bu davet zekatı ve savaş tehcizatını, yardımını kapsayabilir. Allah daha iyisini bilir, Mekke'nin fethine dair hazırlıklardır. Yine de içinizden cimrilik yapan var. Fakat her kim cimrilik eder, kısıncınsa sırf kendi nefsinden kısıncımsı olur. Çünkü infakın menfaati, cimrilğin zaran kendine ait olur. Allah zengindir. Fakir sizsiniz, ihtiyaç sizindir. Bu emirler sizin ihtiyacınız, sizin menfaatiniz içindir.

Ve eğer siz yüz çevirirseniz, yani o iman ve takva ile infaktan çekinerek bu emre sahip olmayacak olursanız, size bedel başka bir kavmi tutar, bu işin başına geçirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar. İman ve takva ile bu işe sahip olur, vaad edilmiş olan sevap ve fetihlere onlar nail olurlar. (Mâide Sûresi'ndeki "Ey iman edenler, sizden her kim dinden dönerse..." (Mâide, 5/54) âyetinin tefsirine bkz.)

FETHİ SÜRESİ

1- Süresinin indirildiğini haber verdi. Ahmed, Buhârî, Tirmizî, Nesai, İbnü Mâce ve İbnü Merdüyü de Ömer b. Hattâb (r.a.)'da şöyle rivayet etmişlerdir: Demıştır ki; Resulullah (s.a.v.) ile seferde idik, ona bir şeyden üç kere sual ettim, cevap vermedi ben de devemi sürdürdüm, sonra topluluğum önüne geçtim ve hakkımda Kur'an indirilmesinden korkmuştum, çok durumaştım bir bağır anıttım, bana bağırıyordu korktu, zannediyordum ki hakkımda bir şey indirildi, vardım Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki "Bu gece üzerine bir sûre indirildi, bana dünya ve onun içindekilerden daha sevgili: "Doğrusu biz sana apaçık bir fethi ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar." (Fethi, 48/1-2). Yine Ahmed, Ebû Dâvud ve başkalarının Müc'mi b. Cârîyetü'l-Ensâr'den rivayet ettikleri bir sahîh hadiste Peygamber (s.a.v.)'ın Hudeybiye'den hareketinden sonra indirilmesini ve bunun "Kürâülğamim" yanında olduğunu Peygamber (s.a.v.)'ın onu bineği üzerinde insanlara okuduğunu ifade eder. İbnü Sa'd'ın ondan rivâyetinde de bunun Decnân'da olduğuna delâlet vardır. Ve bu Bikaî'den rivayet olunmuştur. Dacan, Kamus'ta bildirildiği üzere Mekke yakınında bir dağdır. Bunlar gösteriyor ki indirilmesi Mekke ile Medine arasında olmuştur. Böyle olanlara da Medenî denildiği bilinmektedir. Zirâ Medenî hicretten sonra indirilendir ki gerek Medine'de olsun gerek Mekke'de, gerek seferde; Mekki de hicretten önce indirilendir.

Âyetleri : Yirmi dokuzdur.

Kelimeleri : Beşyüz altmıştır.

Harfleri : İkinin dört yüz otuzdur.

Fâsılası : Hep () harfidir.

İki sûre arasındaki ilgi de baştan sona apaçıktır: Biri önce sunulan, diğeri sonra gelendir. Zira yardım ve zafer mânâsına fethi, gönlü iyileştirme ile savaşa gereken hazırlıktır. Orada tevbe ve istiğfar ile emredilmiş, burada mağfiretin olacağı haber verilir, ona değıştirme ihtiyarı son verilir, buna zaferler müjdesiyle başlanılmıştır. İbnü Sâ'd'ın rivâyet ettiği Müc'mi' b. Cârîye hadisinde geçmiştir ki, Cebrail Aleyhisselâm, bu sûre ile indirdi zaman, "Tebrik ederiz seni ey Allah'ın Resulü!" demiş; Cibril tebrik edince müslümanlar da tebrik etmişlerdir. Bu sûrede İslâm'ın bütün dinlere galip geleceği de vaad edilmiştir.

Meâl-i Şerifi

1- Doğrusu biz sana apaçık bir fethi ihsân ettik.

2- Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir.

3- Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder.

4- İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, herşeyi hikmetle yapandır.

5- Mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyması, onların günahlarını örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluşur.

6- Ve o Allah hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklerle ve münâfık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük onların başlarına gelmiştir. Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!

7- Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

8- Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

9- Ki, Allah'a ve Resulüne iman edesiniz, ve bunu takviye edip, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz.

10- Herhalde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler.

Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a verdiği ahde vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.

Doğrusu biz sana apaçık bir fethi ihsan ettik. Geleceği açan; ileride meydana gelecek bir çok fetihlerin başlangıcı olan bir fethi. Bazı müfessirler bunu, Mekke'nin fethini vaad diye almışlar da çoğu müfessirler bunun Hudeybiye antlaşmasını haber verdiği ni söylemişler. İbnü Abbas, Enes, Sa'bi ve Zühri'den de böyle haber vermişlerdir. İbnü Atıyye buna "Bu doğrudur." demıştır. Bilinmektedir ki, fethi aslında açmak yani kapalılığı gidermektir. Bir memleketi fethi de, Keşşâf'ın açıkladığı üzere harpli veya harpsiz, zorla veya banşla zafer kazanmaktır ki zafere erişmedikçe kapalıdır. "Sakin gevşemeyin, üstün olduğunuz halde banşa davet etmeyin." (Muhammed, 47/35) âyetine ters gibi görünen Hudeybiye antlaşmasının bir fethi olması şahâbeden bazılarına bile gizli kalmıştır. Cenâb-ı Allah, bunun açık bir fethi olduğunu açıklamıştır. Önce bir fethi olması gerçi peygamberbunda bir savaş için değil, bir umre niyetiyle hareket etmiş ve kurbanlıklar göndermişti fakat müşriklar çarışmayı kurnuşlardı, şiddetli bir savaş olmamış, fakat iki taraftan ok ve mancınik atılmış "O sizi, onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra Mekke'nin göbeğinde, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir." (Fethi, 48/24) buyurulduğı üzere müslümanlar müşrikləri mağlûb edip diyarlarını sokulmuşlardı ve banş yapmaya müşriklar istekli olmuşlardı. İkinci olarak bunun apaçık bir fethi olmasının gelince bu banş ile ilk önce müslümanlığın dünyada bir devlet olarak varlığı düşmanları tarafından dahi tasdik edilerek bir anlaşmaya bağlanmış bulunuyordu. Böylece bu, daha sonra meydana çıkacak devam edecek fetihler zincirinin başı ve açısı olmuş ve bundan sonraki İslâm fetihlerinden herbiri bunun altında bir şubesi sayılacak bir şekilde vaad edilmiş oluyordu ki sürenin başı bunu ilâhî bir dil ile açıklamaktadır. Aslında yine sürenin içinde Feth-i karib, (yakın fethi) diye işaret edildiğinden bunu pek yakından Hayber fethi takip etmiş, sonra da Mekke fetholunmuş, sonra da İslâm'ın bütün dinlere galip gelmesi vaad buyurulmuştur. Zühri demıştır ki: Hudeybiye fethinden büyük bir fethi olmamıştır. Bu sayede müşriklar müslümanlarla bira araya gelmeye ve sözlerini işitmeye başlamış ve bu onların kalplerinde yer etmiş ve bunun üzerine üç şene içerisinde bir çok kimse müslüman olarak İslâm'ın çoğalmasına sebep olmuştur... Bütün bunlar Muhammed Sûresi'nin başında geçen âyetlerin hükmünün feyzidir.

2- MÜBİN, açık, parlak, yahut ilerisini açan gösteren demektir. Cenâb-ı Allah bu

fethin "mubin" olmasının hikmetini şu dört yönü birleştirerek açıklıyor:

1) Mağfiret, 2) Nimetin tamamlanması, 3) Bir doğru yola ulaştırma, 4) Benzersiz bir yardım, yani bunların herbirini ayrıca değil hepsini birden bir hikmet olmak üzere bir "lâm-ı akibet" ile şöyle buyuruyor: ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Kâdî Beydâvî der ki: "Fethi kâfirilere karşı cihad ile şirkin def edilmesine ve dinin yükseltilmesine ve noksan şahısları yavaş yavaş kendi arzu ve istekleriyle olgunlaşabilmeleri için şiddetle yönlendirilmesine ve zavallı kimseleri zâlimlerin elinden kurtarmaya çalışmanın bir neticesi olduğu için mağfiret fethi sebep kılınmıştır ki maksat illet-i gâiyye, yani hikmettir. Demek olur ki buradaki fethi ve mağfiret Muhammed Sûresi'ndeki "Hem kendinin, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlanmasını dile!" (Muhammed, 47/19) emrine uymanın cevabı ve neticesi olmuştur. Âûsî der ki: "Fethi" Doğrusu biz fethi ihsan ettik." diye azamet nûnu ile isnâd olunduktan sonra mağfiretin "Allah senin (günahlarını) bağışlar." diye ism-i celâî ile isnad olunması şu inceliğe işaret olabilir ki, fethi yüce Allah birçok vasıtalar ile mümkün kılarsa da "mağfireti" yüce zâti doğrudan doğruya kendisi yapar. Bazıları şunu izah etmişlerdir ki, büyüklerin kendilerinden biz diye mütekekkil maalgayr sığıs ile ifade âdetleri, kendilerinden meydana gelen fillerin çoğunlukla hizmetkar çalıştırmak şeklinde olmasındandır. Buna yardımın "Allah sana yardım eder." diye ism-i celâîe isnad olunmasıyla itiraz da edilemez. "Zâten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir." (Âl-i İmrân, 3/135) ve "Yardım ancak Allah katındadır." (Enfâl, 8/10) gerçeklerine işaret olunmuş demek daha açık olacaktı. Günahın, geçmiş ve geleceği hepsini kapsamasından kinâyedir. Bu şekilde peygambere bütün günahlardan mağfiretle temizlenme ve aklanma tebliğ edilmiştir. Ancak geçmiş tabiri farz olduğunu hatırlatır. Bunun için burada peygamberden işlenmiş olması mümkün olan günahın ne olabileceği hakkında görüş bildirilmiştir. Muhyiddin-i Arabî gibi bazıları, maksadın ümmetin günahları olduğunu kabul etmişlerdir. Nitekim "Sen bir şüpheyeysen" (Yunus, 10/94), "Eğer Allah'a ortak koşarsan, amelini boşa gider." (Zümer, 39/65) âyetlerinde kastedilen, Peygamber'e değil, dolayısıyla ümmete hitap olduğunda görüş birliği vardır. Ancak bu tevîl, "Hem kendinin hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlanmasını dile." âyetine yaraşmaz. Bazıları da demişlerdir ki, günahın işlenmesi kastedilmeyerek terkibin bütününü muahaze olunmamaktan kinâyedir Çoğu müfessirlerin görüşüne göre ise vahiy inmeyen konulardaki ihtihadında makama göre daha uygun olanın tersi şeklinde olan seçmeleridir ki "Allah seni affettin, onlara niçin izin verdin?" (Tevbe, 9/43) gibi ilâhî hitap ile ihtar edilmiştir. Buna günah denilmesi peygamberlik makamına göredir. Çünkü "İyilerin iyiliği, Allah'a yakın olanların kötülüğü (gibi)dir." Buradan, bundan böyle peygamberlik vazifesinin yerine getirilmesinde önceki meşakkat ve zorlukları ağırlığının kalmayacağına da delil getirilebilir. Nitekim İnşirah Sûresi'nde "Ağırlıktan dolayı belini bükün yükünü senden alıp atmadık mı?" (İnşirah, 94/2-3) buyurulmuştur. Sonuçları ve meyveleri toplanmaya başlayan görevlerin zorlukları başan neseleriyle örtölmüş olur. Ve üzerindeki nimeti tamamlar.

Peygamberlikteki başarısına bir de mülk eklenilmek gibi dinî ve dünyevî nimetler ihsan eder. Ve seni bir doğru yola erdirtir. Gerek peygamberliğin yerine getirilmesinde ve gerek devlet başkanlığının resmi işlerini yerine getirmede doğrudan doğruya Allah'ın nzasına ulaştırın bir doğru yola çıkar ki bu yol "İşte böylece sizin insanlar üzerinde şahit olmanız, Resulün de sizin üzerinizde şahit olması için sizi orta (dengeli) bir millet kıldık." (Bakara, 2/143) âyetine göre bütün insanlığın örnek nümunesi olmak üzere İslâmî işlerin dünyaya etkilerinden uzak olarak yalnız hakkın uygulanması ve kanunun içerisinde hür irâdeyle idaresi yoludur. Gerçi istikâmet yani doğruluğuna aslı fetihten önce de var ve gidilen yol o yol ise de, fetihten sonra egemenliğin resmen dışarda ve içerde tanınmasıyla hıdayet ve ilâhî muvaffakiyet başkaca bir açıklık ve renklilik kazanmıştır ve bundan böyle "Biz onlara âyetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz." (Fussilet, 41/53) âyetine göre büyüüp gelişmek dönemine girmiştir.

3-Onun için de buyruluyor ki: Ve Allah seni şanlı bir zaferle yani benzeri bulunmaz bir yardım ve zafer ile muzaffer ve güçlü kılar. Bu da "Bütün dinlerden üstün kılmak için" (Tevbe, 9/33, Fethi, 48/28) ifadesiyle açıklanacaktır. İşte bu fetih böyle apağık bir fetihtir.

4- O Allah o yüce taktır ki müminlerin kalplerine o sekineti indirdi. SEKİNET, sükûn ve güven, rahat ve ağırbaşlılık mânâsına masdardır ki, nefesteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle meydana gelen ve kalp otuması, yürek ısınması, gönül rahatı denilen huzur ve sükûn hâline veya onun kaynağına isim dahi olur. Sekinetin inmesi yaratılması ve meydana gelmesi demektir. Şanınin yüksekliğine işaret için inzal denilmiştir. Rağib der ki: "Allah Teâlâ'nın kuluna nimetini indirmesi işareti demektir ki ya o şeyin kendisini indirmekle olur, Kur'an'ın indirilmesi gibi yahut da sebeplerini indirip ona yol göstermekle olur. Demiri vesâireyi indirmek gibi... Bununla beraber burada kondumak, kalplerini sekinete konak ve karargah yapmak mânâsına da olur. Hz. Ali'den rivâyette de denilmiştir ki "Sekinet müminin kalbine sakin olup onu güvenli kılan melekler." Sekine hakkında Fütühât-ı Mekki'yenin şu düşüncesi hoştur: Sekinetin başlangıcı, emri bir yönüyle kapsama ölüyü düşündürmektir. Böyle olmayınca sekinet tam olmaz. İbrahim (a.s.) "Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, (demoştı). Rabbi ona "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "Hayır! inandım, Lâkin kalbimin mutmain olması için görmek istedim, dedi." (Bakara, 2/260) itminânı yani kat'i güvenmeyi sekine'ye başlangıç yaptı, çünkü ona dirlitmenin yönleri çeşitli gelmişti, kendisini her taraftan keştiyordu. Allah Teâlâ ona nasıl olduğunu gösterince o çeşitli yönlerden gelen keşitmelerle duyduğu acı ve sıkıntıdan sekinete eriverdi. İşte bu şekilde istenilenin meydana gelmesi veya elde edilmesinden duyulan kaygı o istenilen şey hakkında sekinetin başı olduğu gibi korkulan şeylerde de tam mânâsı ile böyle olur. İnsan böyle imanın şartlarını tamamlayıp yerine oturtunca haktan o müminin kalbine bir doğuş meydana gelir ki, o doğuşa zevk denilir. O sekineti o vasıfkatı müminin kalbinde o meydana getirmiştir ki, o sekinet onun için iman edilecek gâib emrin meydana gelmesine bir kapı ve bir merdiven olsun da onun beraberinde önceki emrin mânâsına dönerek sükûn yüz gösterip sebeplere alışmış olan kimselerin sebeplere sükûn ve güveni gibi alışmış bir sükûn halini alsın. Bu ise asla gayb'den olmaz; belki zevkten yani müşahededen olur. Meselâ insanın yanında bir günlük yiyeceği bulursun o günün vereceği sıkıntı ve acıya karşı nefis, bir güven bulur. Çünkü yiyeceğinin kendi mülkünde mevcut olduğunu bizzat müşahede ile görmektedir. İşte iman bu derecede kendinde mevcut olmuş ise, o sekinet sahibidir. Ve eğer insan, imanını hüküm altında iken kesin belirlilik kendisi ile keşçiyorsa ona sekinet meydana gelmemiştir. Şu da bilinmeli ki, kalplerin niteliğinde mânâlar; bazen Allah Teâlâ onları, kullarından dilediği kimselerin nefislerinde oluşmasına dışardan bir işaret yapar o işarete de nefiste oluşan mânânın ismi verilir. Ki o, onun kalbinde meydana geldiğine işaret olduğu bilinsin. Nitekim İsrailoğulları'nın tâbutunda böyle bir sekine konulmuştu ki, o bir şekil, o bir sûret idi, iltihâfı olan açıklamasına gerek yok, o suretin bir halinden veya hareketinden yardım mânâsı anlayarak kalpleri onu görünce sükûnet bulurdu, âlâmet olan o surete de sekine denilmiştir. Fakat bilinen sekine'nin yeri ancak kalptir. Allah Teâlâ, bu ümmet için sekinetin oluşmasına kendilerinin dışında bir âlâmet yapmamıştır. Onlar için, onun kalplerinde oluşmasından başka bir âlâmet yoktur. Bu ümmetin sekineti İsrailoğulları'nda olduğu gibi dışardan bir delile muhtaç olmaksızın bizzat kendi nefsinde kendine delildir. Sekinetin kaynağı anlaşıldıktan sonra kendisine gelelim: Sekinet şu iştir ki, nefis onunla kendisine yapılan vaade veya kendisine oluşan bir isteğe gönül hoşluğu ile razı olur ve o konuda sükûnet bulur. Buna sekine veya sekinet denilmesi sunun içindir ki, bu meydana gelince nefsin diğer bir yönle olan esintilerini keser atar, nitekim bığaça sikkın denilmesi onunla sahibinin kesecek şeyleri kesmesinden dolayıdır. Ve bu kelime sükûn'dan alınmadır. Sükûn ise hareketin zıddı olan sabitliktr. Çünkü hareket bir nakildir. Sekinet ise nefsin doyum duyduğu şey üzerine sübut verir ki, isterse hareket olsun farketmez. İşte sekinetin hakikati budur. Ve bu ancak bir yoklama veya bizzat görmekle olabilir. Bu sebeple müminlerin üzerine iner ve imnesiyle onları bulundukları iman mertebesinden müşahede makamına nakleder. Ve böyle müşahede ile imanlarını katlar. Ki imanlarına iman katsınlar diye, basit olan imanın aslında fazla veya noksan olmasa bile yaptırılmazı arttıkça aslı tevhid olan iman, bir açığabi kol ve dallarını artırta artırta büyüüp serpilerek sonunda istenilen meyvelerini verir. İmanın aslına göre ise fazlalık ve eksiklik kuvvetlilik ve zayıflık ile açıklanır çünkü asıl tasdik kemiyet gibi değildir. Ve göklerin ve yerin orduları hep Allah'ındır. Sekinetin kaynağı olan geniş görgü ile bütün eşyayı Allah Teâlâ'ya teslimle işlettir. Yani gökleri ve yerî tutan yukarda ve aşağıda var olan bütün kuvvetler O'nundur. Dilediğini dilediği gibi yardım eder ve işte müminlerin kalbine indirdiği sekinet de O'nun ordularından biridir. O'nunla cahiliyyenin verdiği öfkeler defedilerek imanlar arttırılır, o sayede haller, iyilikler muvaffakiyetlerle öyle büyük fetihler kazanılır. Ve Allah bilendir herşeyi hikmetle yapandır. Her şeyi ve bütün işleri yüxsek ilmi ile bilir ve hikmet ile takdir edip yönetir.

5- Bundan dolayı gökteki ve yerdeki bütün orduları da ilim ve hikmetiyle dilediği gibi kâh birbirine düşürerek, kâh aralarında banş yaptırarak sevk ve idare eder, şunun için ki "Müminleri... (cennete) koyar." Buradaki "in gibi fetha yahut 'ye veya 'ye bağlı olması ihtimalleri de söylenmiş ise de Zemahşerî gibi araştırmacıların görüşüne göre 'den anlaşılın ilim ve hikmetin, makama uygulanmasına ve detaylandırılmasına bağlıdır ki şöyle demek olur: O orduları yöneten ilim ve hikmetin kollarından birisi de müminlerin kalplerine sekineti indirir Hudeybiye Andlaşması'na ısındırarak büyük fetihlere hazırlamasıdır. Bunu böyle yapması da şu hikmet içindir ki, müminlere ondaki nimetleri tanıtın, şükürünü yerine getirsinler, sevaba hak kazansınlar da onları cennetlerine koysun, büyük bir saadet olan en büyük murada erdirisin.

6-Bundan hoşlanmayan münafıklan ve müşrikleri de "Münafık erkeklerle ve münafık kadınlara azab eder." buyrulduğu üzere azablandırırsın. Münâfıklanın müslümanlara zararını müşriklerden daha çok olduğu için önce onları azaplandırılması söylenmiştir. Allah'a kötü zanda bulunanlar ki Allah, peygamberine ve müminlere yardım etmez sanırlar, peygambere ve müminlere kötülük gözetirler, geleceği üzere "Peygamber ve müminler, ailelerine bir daha dönmeyecekler." (Fethi, 48/12) derler, hatta kendi haklarında da iman edip güzel himmet besleyip de Allah'tan hayır ve rahmet istemezler. Netice olarak Allah'a karşı doğru zanda bulunmazlar. Kötülük dairesi, yani fesat girdabı veya kasırgası başlarına dönesiceler!

7- Evet göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Bunu iki defa hatırlatmanın hikmeti hakkında demislerdir ki, Allah Teâlâ'nın hem rahmet orduları hem de azap orduları bulunduğuna dair bir uyandır. Bu ikincisinden maksat azap ordularıdır. Nitekim izzet sıfatını hatırlatma ile "azizen hakimen" buyurulmuştur. Evvelkisi müjde, ikincisi

korkutma olarak zikredilmiştir.

8-Onun için her iki tarafı toplamakla buyruluyor ki: Şüphesiz biz seni bir şahid olarak gönderdik. Fahrüddin Râzî der ki: Burada müfessirler "Resulün de sizin üzerinize şahit olması için" (Bakara, 2/143) âyetine göre ümmetin fiil ve hareketlerine şahit demislerdir. Lâkin uygun olan "Allah, melekler ve adaletle sebat eden ilim adamları şahitlik etmiştir ki..." (Âl-i İmrân, 3/18) buyrulduğu üzere "Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) emri gereğince Allah'ın birliğine şahid demek olmalıdır. Hem de bir müjdeleyici, hem bir uyarıcı; o şehadeti kabul edip gereğince amel edenlere müjdecî, etmeyenlere de uyarıcı.

9-Bu şekilde peygamber gönderilmesini faydasını açıklamak için de Peygamber'e ve ümmetine hitaben buyruluyor ki "Allah'a ve Resulü'ne iman edesiniz ve bunu takviye edip O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz." burada bir kaç yönden mânâ vardır: Bu dört emrin her biri elçilik, şahitlik, müjdeleyicilik ve uyarıcılıktan her birine terettüp etmesidir. Şöyle ki; peygamber olarak gönderilme, Allah'a Resulüne iman gerektirir, şehadet ta'zizi yani dine yardım ile güçlendirmeyi; müjdeleme, güzel karşılamaı ve saygıyı; uyama da azabdan korunmak için tenzih ve tesbihi gerektirir veya herbiri bu dördünü gerektirir. Bunların dördünün toplamı birden öncekilerin herbirine terettüp eder ki bu da ikinci mânâdır. Bu iki takdirde zamirler hep Allah'a yöneliktir. Diğer bir ihtimâle göre de zamirleri Peygamber'e zamiri Allah'a yöneliktir ki bu şekilde üzerinde vakıf vardır yani okurken burada durulur. Mushaflarımızda da buraya mutlak vakıf işareti olan konulması da bu mânâyâ göredir.

10- Muhakkak ki o sana bey'at edenler yalnız Allah'a bey'at ederler. Çünkü Resule resul olması yönüyle boyun eğmek, gönderene itaat edip boyun eğmektir. "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur." (Nisa, 4/80) yine Tevbe Sûresi'nde "Allah müminlerden mallarını ve canlarını... satın almıştır." (Tevbe, 9/111) âyetlerinin tefsirine bkz.) Bunun indirilmesi biraz sonra geleceği üzere Hudeybiye'de ağacın altında yapılan ndvân bey'atı hakkındadır. Kağmamaya veya ölüme söz vererek bey'atleşmiş idiler. Fakat mânânın genel olması gerekir. Allah'ın eli onları elleri üzerindedir, yani bey'atleşme bir alım satım gibi elele vererek karşılıklı bir antlaşma ve şartlaşma halinde ise de hakikatta bundan faydalanacak olanlar onlardır. Çünkü Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. İbnü Cerir tefsirinde der ki; bunda iki vecih vardır, birisi: Bey'at yapıp larken Allah eli onların ellerinin üzerindedir demektir. Çünkü onlar Allah'ın peygamberine bey'at etmekle Allah'a bey'at etmiş oluyorlardı. Birisi de: Allah'ın kuvveti onların kuvvetinin üzerindedir, demektir. Birincisine göre cümle, bey'atı tasvir halinde bir tek'id olarak peygamber, Allah Teâlâ'nın bir elçisi, hükümlerini uygulamaya memur bir aleti olarak itibarıyla Allah'ın bir eli tasvir edilmiş, bir hayal ettirilmiş. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden bir cüz olmak mânâsına uzuvlardan beridir. İkinci mânâyâ göre ise istinaf (başlangıç) cümlesi olarak "yed" kuvvet ve kudret veya nimet mânâsına tevîl olunmuştur ki ikisinin de sonucu bu bey'attan oluşan asıl faydanın bey'at edenlere ait olacağına açıklamaktır. O'nun için buna ilişkin olarak buyruluyor ki: Bunun üzerine her kim cayarsa yalnız kendi aleyhine caymış olur, her kim de Allah'a verdiği ahde vefa gösterirse O, ileride ona büyük bir mükâfaat verecektir ki Cennet ve nzasıdır. Orada gözlerin gömediği kulakların işitmediği ve insan kalbine henüz düşmemiş şeyler vardır. Meâl-i Şerifi

11- yakında a'râbilerden geri kalmış olanlar sana diyecekler ki, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıyodu. Allah'tan bizim başışlanmamızı dile." Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O'na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Hayır! Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

12- Aslında siz Peygamber ve müminlerin, ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak etmiş bir topluluk oldunuz.

13- Kim Allah'a ve Rasulüne iman etmezse şüphesiz biz, kâfirler için çılgın bir ateş hazırlamışızdır.

14- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar dilediğini azaplandırır. Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir.

15- Siz ganimetleri almak için gittiğinizde geri kalanlar: "Bırakın biz de arkanıza düşelim." diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: Siz bizimle gelemezsiniz. Allah daha önce böyle buyurmuştur. Onlar size: "Bizi kıskanıyorsunuz." diyeceklerdir. Bilakis onlar, pek az anlayan kimselerdir.

16- A'râbilerin geri bırakılmış olanlarına de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla savaşırınız veya müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönmek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratar.

17- Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. Bununla beraber kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar.

11-14- "Yakında a'râbilerden geri kalmış, olanlar sana diyecekler." A'rab: Bedevî'ler. Tevbe Sûresi'ndeki "A'râbiler küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir." (Tevbe, 9/97) âyetinin tefsirine bkz.) Rasullullah (s.a.v) Hudeybiye senesi Umre için Mekkel'e gitmek istediği sırada Kureys'in bir hücumu veya mani olması ihtimaline karşı Cüheyne, Müzeyne, Grîfâr, Eşca, Düil, Eslem kabilelerinin dahi seferber olarak beraber hareket etmesini istemiş ve maksadı harp olmadığını anlatmak için yanında kurbanlık hayvanlar da götürmüştü. Bu adı geçen bedevî kabileler karşısında Kureys, Sakif ve Kinâne ve Mekke'ye komuşu Ehâbîs denilen kabileler gibi büyük bir düşman görerek gitmekten çekindiler, henüz iman kalplerinde yerleşmemiş olduğu için Resullullah ile beraber gitmeyip kaldılar, Muhammed ve Ashabı bu seferden geri dönmez dediler. İşte burada Cenâb-ı Allah bunların bu sözlerini ve edcekleri itirâzı Resulüne, henüz kendilerine ulaşmasından önce bildirmiş ve öyle de olmuştur.

15- O geri kalanlar yani yine o adı geçen bedevîler siz ganimetleri almak için gittiğinizde, diyecekler. Rivayet edilir ki Allah Teâlâ peygamberine Hayber Gazası'nı emredip fethini vaad etmiş ve oraya giderken O'A'râbilerin şöyle diyeceklerini de haber vermiş ve öyle de olmuştur. Önce gitmediklerine pısman olarak a'râbiler o vakit diyecekler bırakın bizi size itibâ edelim aramızca gidelim, böyle demekle Allah'ın kelâmını değiştirmek isteyecekler. Çünkü Allah Teâlâ o ganimetleri bilhassa Hudeybiye'de bulunanlara vaad etmiş iken onlara katılmaya kalkışarak Allah'ın vaadini değiştirmek isteyecekler. De ki siz bize asla itibâ etmeyeceksiniz, yani biz o ganimetlere giderken asla arkamızdan gelmeyin bundan önce yani siz itibâ'a hazırlanmadan önce Hudeybiye dönüşünde Allah hakkınızda böyle söyledi buna karşı da diyecekler ki hayır bize haset ediyorsunuz, size ganimette ortaklık edeceğiz, diye kıskanıyorsunuz. Hayır iyice anlamıyorlar, ancak pek az bir anlayışın var, meselenin fikrini, ilâhî yönünü anlayacak bir halde değiller, ancak dünyaya ait az bir anlayışın var, ganimet denilince gelmek isterler de ganimete ne ile, ne hak ile erişilir, peygambere karşı nasıl bir lisan kullanılır, bilmezler; ceahletle haset ediyorsunuz derler. Tekid-i nefi şeklinde ile tabi olmayı yasaklayan "Bize tabi olmayacaksınız." yasaklamasının ebedi olmadığına ve ganimete etmek hakkının ancak Allah yolunda çarpışmada elde edileceğine tenbih ve gelecekteki olayları haber vermek için buyruluyor ki:

16- De ki o geri kalan A'râbilere: Siz ileride şiddetli güç sahipleri yani kuvvetli harp ehli çetin bir kavme karşı davet olunacaksınız, onlarla harp için çağılacaksınız. Bazıları bu kavmin, Müseyleme'nin kavmi olan Beni Hanife olduğunu rivâyet etmişlerdir ki bu davet, Hz. Ebû Bekir zamanında oldu. Bazıları da Fûrs diye rivâyet etmişlerdir ki; Hz. Ömer Medine, Cüheyne, Müzeyne A'rabını Faris harbine davet etmişti, diğer bazıları da Rum demişlerdir ki bu davet de Mute ve Tebük gazvelerinde Hz. Peygamber tarafından başlanmıştır. Ebû Hayyân der ki, bu görüşler hasır için değil, misal yoluyla söylenmiştir.

17-Önce ve sonra uygunsuzluk konusunda mazereti olanlar için de buyruluyor ki âmâyâ, yani köre vebal yoktur yani gitmek için sıkıştırma yoktur kör, topal, hasta geri kalabilir, bunlar özürlüdürler. Bununla beraber yasaklanmış da değildirler. Kendi arzularıyla gidebildikleri takdirde kendilerine mâni de olunmaz. Başkalarına yük olacak dercede olmamak şartıyla karşı koymak yönünden sevaba bile erişirler. Nitekim İbnü Ümmi Mektûm (r.a.) hazretleri a'mâ olmakla beraber Kadisiyye savaşlarının bazısında bulunmuş, bayrak tutmuştu. Ebû Hayyân Bahir'de der ki: Eğer müslümanların etrafı çevrilirse cihâdın farziyyetinde güç ve yeteri kadınlı onlar da görevlidir.

Geri kalanları ve özürlüleri andıktan sonra samimi müminlerin halini açıklamakla buyruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

18- Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş onlara güven indirmiş ve onları pek yakın bir fethi ile mükâfatlandırmıştır.

19- Allah onları elde edecekləri birçok ganimetlerle de mükâfatlandırdı. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

20- Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaad etmiştir. Bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bu, müminlere bir işaret olsun ve Allah sizi doğru yola iletsin.

21- Bundan başka sizin güç yetiremediğiniz, ama Allah'ın sizin için kuşattığı ganimetler de vardır. Allah herşeye kâdirdir.

22- Eğer kâfirler sizinle savaşsalarđı arkalarına dönüp kaçarlardı. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlardı.

23- Allah'ın öteden beri gelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.

24- O sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra Mekke'nin göbeğinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizide onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı görendir.

25- Onlar inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmasını men edenlerdir. Eğer kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkeklerle, mümin kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle bir vebalin altında kalmazın ihtimali olmasaydı, Allah savaşı önlemezdi. Dilediklerine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çaptırırdık.

26- O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, câhiliyet taassubunu yerleştirmişlerdi.

Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Zaten onlar buna pek layık ve ehil kimselerdi. Allah herşeyi bilendir.

18- "Andolsun ki o ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur." İşte yukarıda adı geçen bu bey'at, Hudeybiye de yapılan ve bu âyet sebebiyle Allah Teâlâ'nın nazıyısıla müjdelennmiş olduğunda dolayı Bey'atü'r-Rıdvân ismi verilmiş olan bey'attır. Kıssayı tefsirciler şöyle özetlemişlerdir. Resul-i Ekrem (s.a.v.), Hudeybiye'ye indiğinde Huzâ'ir'den Hıraş b. Ümeyye'y'i Sa'leb adındaki devesine bindirip Mekke'lilere gönderdi. Harp niyetinde olmayıp yalnız Kâbe'yi ziyaret ve Umre için geldiğini bildirdiğini, bunu vanp onlara söyleyince deveyi vurdular, kendisini de öldürmek için hücum ettiler fakat Ehâbış araya girip kurtardılar. O da gelip durumu Resulullah'a haber verdi, Bunun üzerine Resul-i Ekrem (s.a.v) Hz. Ömer'i göndermek için çağırdı: Hz. Ömer (r.a.) ya Rasulullah! dedi; onlar benim kendilerine olan hiddet ve düşmanlığımı bililer. Ben onlara güvenemem, şayet bir ezaya uğrarsam Mekke içinde beni savunacak hisımların Adıy oğullarından kimse yoktur. Bundan dolayı Osman b. Affân'ı göndererseniz, orada onun akraba ve taallukatı çoktur, hem onu severler, irâdenizi o bildirirbilir. Bunun üzerine Resulullah Hz. Osman'ı çağırdı, Kureys'e gönderdi "Biz onlarla muharebeye gelmedik, yalnız ziyaret ve Umre için geldik, bunu haber ver ve kendilerini İslâm'a davet etyle!" dedi ve Mekke'de imana gelmiş bir kısım erkeklerle ve kadınlara vanp fethi müjdelemesini ve Allah Teâlâ'nın dininin yakında Mekke'de ortaya çıkacağını haber vermesini de emretti. Bu suretle Hz. Osman, Kureys'e gitti, kendisini Ebân b. Said b. Âs karşıladı, hayvanından indi, onu bindirdi ve kayırdı (himayesine söz verdi) böylelikle Kureys'e vardı, emrolunduğu haberi bildirdi, dediler ki: "İstersen sen beyti tavâf et fakat hepinizin üzerimize gelip girmeniz olmaz ona yol yok!" Hz. Osman (r.a.) "Resul-i Ekrem (s.a.v.) tavaf etmedikçe ben tavaf edemem." dedi. Bunun üzerine onu alkozydunlar, göz hapsinde tuttuklar, beriden ise Resulullah'a ve müslümanlara "Osman katolunmuş." diye duyuldu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), "O kavimle çarpışmadan gitmeyiz." dedi ve Peygamber (s.a.v.)'ın nidâcısı şöyle çağırdı: Haberinizi olsun ki Resulullah'a Rûhu'l-Kudûs indi de ona bey'ati emretti, hemen çıkın Allah Teâlâ adına Peygamber'e bey'at edin. Derhal müslümanlar fırladılar ve Resulullah'a bey'at ettiler. Bu bey'at bir ağacın altında olmuş idi ki bir "semûre" ağacı idi. Denilmiştir ki, Resulullah ağacın dibine oturmuştu dalandan bir dal sırtının üzerine geliyordu, Abdullah b. Muğaffel (r.a) demiştir ki: Ben baş ucunda dikiliyordum ve elimde ağaçtan bir dal vardı, koruyordum dalı sırtından kaldırdım.

Önünde ölmek ve kaçmamak üzere kendisine bey'at ettiler, Resulullah onlara "Siz bugün dünya ehlinin en hayırlısısınız." buyurdu. Müslim ve diğerlerinde rivayet edildiği üzere Cabir b. Abdullah (r.a.) "Biz Resulullah'a bey'ati kaçmamak üzere yaptık, ölüme bey'at etmedik." demiştir. Buhari'de Seleme b. Ekvâ (r.a.)'tan da şöyle rivayet edilmiştir: Ben Resulullah'a ağacın altında bey'at ettim, demiş ne üzerine bey'at ettiniz denildiğinde de, kaçmamak üzere demiştir. Müslim, Ma'kil b. Yesâr'dan da: Bey'at ederlerken Resulullah'ın yüzünden ağacın dallarını tuttuğunu rivayet etmiştir. İlk bey'at eden Ebu Sinan-ı Esedî olmuştur ki Ukaşe b. Muhsin'in kardeşi Vehb b. Muhsin'dir. Beyhakî'nin Delâil'inde, Şa'bî'den rivayetine göre, bu zat Hz. Peygamber'e "Elini uzat sana bey'at edeyim" dedi. Hz. Peygamber "Ne üzerine bey'at edeceksin?" buyurdu. "Nefsindeki ne ise onun üzerine." dedi. Müslim'in rivayet ettiği Cabir hadisinde: Hz. Câbir: "Biz Peygamber (s.a.v)'e bey'at ettiğimizde mübarek ellerini Ömer (r.a.) tutuyordu" demiştir. Fakat bu, bey'atin sonlarına doğru olduğu anlaşılıyor. Zira Sahih-i Buhari'de Nafi'den: Ömer (r.a.) Hudeybiye günü oğlu Abdullahı, Ensâr'dan bir kimsenin yanında bulunan atını, üzerine davaşaypamak üzere getirmeye göndermişti, Resulullah (s.a.v.) ağacın yanında bey'at alıyor, Ömer biliyordu, Abdullah bey'ati yaptı, sonra gitti, atı getirdi, Ömer (r.a.) savaş için zırh giyiyordu. Kendisine Resulullah'ın ağaç altında bey'atleştğini haber verdi, hemen beraber gitti Resulullah'a bey'at etti." diye de rivayet edilmiştir. Demek ki ondan sonra Hz. Ömer, Resulullah'ın yorumlaması için mübarek elini tutmuştu. Bir de Resul-i Ekrem (s.a.v.) sağ elini öbür eline vurup bu da Osman'ın bey'ati demişti, müşrikler bu bey'ati işitiş korkutlar ve Hz. Osman ile müslümanlardan bir topluluğu da salıverdiler, bu Bey'at-i ndvan'ı yapan müminlerin adedi en sahihi rivayete göre bin dört yüzdür. Binbeşyüz kadar ve daha fazla rivayetleri de vardır. Denilmiştir ki birinde çukükler ve tabiler sayılmamış, diğerinde hepsi sayılmıştır, orada olanlardan hiç bey'at etmeyen kalmamış yalnız Cedd b. Kays adında bir münafik devesinin kamı altına gizlenmiş kalmış idi. Nâfi'den rivayet edildiğine göre altında bey'at yapılan semûre ağacına daha sora insanlar gidip yanında namaz kılar

olmuşlardı. Hz. Ömer işitti, o ağacın kesilmesini emrediverdi, henüz cahiliyye âdetini unutmamayan fitneye tutulup Allah'tan başkasına ibadet etmesinden sakınmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den hadiste geçmiştir ki; "Rıdvân bey'atında bulunan kimse ateşe girmez." Bu âyetle de yemin ile "Allah razı oldu." buyurmuştur. Ebu Hayyân der ki: Burada nza üzerlerine nimetlerin açıklanması manasına ilâhî sıfattır. Zati sıfat değildir. Çünkü "Sana bey'at ettikleri zaman..." diye zaman ile kayıtlanmıştır. Netice olarak; ism-i celliline yemin olsun ki Allah, o müminlerden hoşnut oldu o ağacın altında sana bey'at ederlerken çünkü kalplerindeki bilgi, doğruluk ve samimiyetlerini ve müşriklerin hareketlerine karşı üzüntü ve heyecanlarını bildi de üzerlerine o sakineti indirdi, sulha yatıştırdı. Ve onları yakın bir fethile mükâfatlandırmıştır. Mekke'den dönüştü Hayber'in fethini kendilerine bir mükâfat olarak vaad etti. Bir de harpsiz olarak Hecr arazisi fetholunmuştu ki, bir çok zaman hâsılâtından faydalandıkları güzel bir fethittir. Hasan-ı Basrî; "yakın feth"ten maksadın, bu olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise Hayber demişlerdir.

19- Elde edecekleri bir çok ganimetler de mükâfat verildi. Bu çok ganimetler, Hayber ganimetleridir ki atıyla iki hisse yayaalara bir hisse, olarak paylaşılmıştır.

20- Daha Allah sizlere bir çok ganimetler vaad buyurdu ki onları alacaksınız. Bunlar da kıyamete kadar müslümanların fethihli ve alacakları ganimetlerdir. Şimdilik bunu size peşin verdi. Vaad edilen birçok ganimetlerden önce Hayber ganimetlerini acilen verdi. Ve sizden insanların ellerini çekti. Hayberliler'in müttefikleri olan Eset ve Gatafan kabileleri onlara yardım etmek istediler de korkup kaçtılar. Hudeybiye andlaşması ile Kureys'in de eli çekildi, Hendek vakasında olduğu gibi müslümanlara saldırmak isteyen düşmanların güçleri kırılıp bundan sonra İslâm devletinin güvenlik bölgesine girdi. Hem de müminlere bir işaret, gelecekte vaad edilen fetihler ve savaş ganimetlerinin gerçekleşmesine bir görüntü ve işaret olsun ve sizi doğru bir yola iletsin, muvaffak kılsın ki o yol tek başına ve bağımsız olarak Allah'a ve Allah'ın nimetine güvenme yoludur.

21- Bu peşin'den başka diğer bir ganimeti daha isabet ettirdi ki ona henüz gücünüz yetmedi, yani daha elinize geçmedi Fakat Allah onu muhakkak surette kuşattı, yani zaferinizi takdir etti ve kesin olarak vaad etti, müminler için korumaktadır ki bu da Havazin veya Faris ganimetleridir. Daha da Allah herşeye kâdirdir. Onu verdikten sonra daha neler neler verebilir.

22- Ve eğer o küfredenler sizinle savaşsalarđı, yani Mekkeliler andlaşma yapmayıp sizinle savaşsalarđı. Muhakkak arkalarına dönüp kaçacaklardı, çünkü Allah, sizin bey'atinizden hoşnut olmuş ve topluluğunuzu takdir etmiş idi, onun için kaçacaklardı. Sonra da ne koruyacak bir dost ne de öc alacak bir yardımcı bulamayacaklardı.

23- Allah'ın öteden beri süregelen kanunu, adeti böyle yani O'nun peygamberi'nin galip gelmesi eski ümmetlerden beri cereyan edegelen bir adettir. Sen de Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın, fakat sulh sayesinde onlardan da bir çoğuna iman nasip olarak kurtulacaklardır.

24- Mekke'nin göbeğinde size onları üzerine bir zafer verdikten sonra ellerinizi çekti. Bu zafer nasıldı? Önce: Müslümanların Hudeybiye'ye kadar vanp da orada ordu kumalan bile bir zaferdi. Çünkü Halid b. Velid iki yüz kadar Kureys atslısını kumandanı olarak Kûrâî Gamim'e kadar gelmişti, ashaba yaklaşmak istedi, Resulullah, Abbâd b. Bisr'i görevlendirdi o da atılan ile ileri vardı, karşılarında saf tuttu, ögle vakti olmuştu, Resulullah korku namazı kıldı, Halid çekildi, gitti, Resulullah da yolu sağ tarafa yokuşa durup Hudeybiye'ye kadar vardı, diye haber verilmiştir. İkinci olarak; Tirmizi ve daha başkaları Hz. Enes'ten rivayet etmişlerdir ki; seksen kişi sabah namazı vakti, peygamberi öldürme niyetiyle Ten'im dağı tarafından peygamber ve ashabının üzerine imişlerdi, yakalandılar sonra da Peygamberi onları serbest bıraktı. Bir de bu âyetin Mekke fethi hakkında olduğunu dair İmam-ı Âzam Ebu Hanife hazretlerine dayandırılan bir söz vardır.

25-Öyle zafer elvermişken el çektimenin hikmeti açıklanmak üzere buyruluyor ki: Onlar o kimselerdir ki küfredip sizleri Mescid-i Haram'dan ve bekletilen o kurbanlık hediyeleri, yerine yani kurban edilmesi helal olan yerine, Minâ mevkiine varmaktan men ettiler. Bundan dolayı azab ve kötü akibete layık idiler, bu hediyeler yetmiş adet kadar vardı. El çektiyen sebebe gelinece Eğer onları arasında bir kısım imân etmiş erkekler ve imân etmiş kadınlar bulunmasa idi ki siz onları bilmiyordunuz, şahıslarıyla tanıımıyordunuz. Eğer onları bilmeyerek çiğnemeniz çiğneyip, de o yüzden size bir vebal gelecek olmasa idi; müminin hata ile öldürülmesinden dolayı keffâret ve diyet gibi bir sorumluluk veya dindaşı öldürmek gibi düşman nazarında önünüze leke getirecek veya vıdan azabı verecek bir gürlütkü patırdı veya günah olmasa idi...

MEARRE: Uyuz hastalığı gibi rahatsız eden maddi veya mânevî dert ve zorluk veya borç ödeme ve günah demektir. Burada bazıları diyet, bazıları keffâret, bazıları günah, bazıları da kâfirlerin serzenişi veya vıdanda acı ve sıkıntı ile tefsir etmişlerdir. İbnü Atıyye der ki; günah ve diyet sözleri zayıftır, çünkü dar-ı harp'de imanı gizli olan bir müminin öldürülmesinde günah ve diyet yoktur... Keffâret hakkında da imamların ihtilâfı vardır. Âlûsî şunları kaydetmiştir: Fusûl-i İmâdiye'de Fıkıh'a dair Te'sisü'n-Nazar'dan naklen şöyle zikreder: Bizim ashâbımız yani Hanefiler demişlerdir ki, dâr-ı harb, şüpheler ile düşenlerin vücubunu men eder, zira bizim hükümlerimiz onların yurdunda geçmez, onların yurtlarının hükmü de bizde geçmez. Şâfilere göre ise dâr-ı harb "Şüphe ile düşen şeylerin" varlığına mani olmaz. Bunun açıklaması: Bir harbî dâr-ı harb'de Müslüman olsa da eman ile kendi yurtlarına girmiş olan bir müslümanı öldürse bize göre kısas da, diyet de yoktur. Şâfilere göre ise kısas vardır. Bunun gibi iki müslüman eman sahibi olarak dâr-ı harb'e girseler de birisi diğerini öldürse yine hüküm böyledir: bizce kısas yok, Şâfilerce vardır. Sonra Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Muhammed arasında ihtilâflı bir mesele de zikretmiş de demiştir ki, iki esirin birisi arkadaşını dâr-ı harb'te öldürse Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre ona keffâretten başka bir şey gerekmez. Çünkü esir onların elindedir, ehl-i harb'ten birisi gibi olmuştur. Fakat İmâm-ı Muhammed'e göre diyet vacip olur. Zira esire kendi nefsinin hükmü vardır. Yalnızca kendi nefsindeki hükmü itibar olunur... Kâfi'den de şu meseleyi nakleder: Bir kimse dâr-ı harp'te müslüman olmuş da bize hicret etmemiş bir müslüman da onu bilerek veya hata ile öldürmüş ve onun orada müslüman varisleri de bulunmuş olsa eğer kasten öldürmüş ise bir şey ödemeye mecbur olmaz, hata ile öldürmüş ise keffâreti ödemesi gerekir, diyeti değil.Zemahşerî şöyle der: Onları bilmeyerek öldürüklerinde isabet edecek vebal ve zarar nedir? dersin derim ki: Diyet ve keffâretin vücubu ve dindaşlarını bilip ayırmayarak bize yaptıklarını yaptılar, diye kâfirlerin kötü sözleri, bir de biraz kusur var ise günah var, demektir. Ancak diyetin vacip olması dâr-ı İslâm'da veyahut "Eğer kendileriyle aranızda andlaşma bulunan bir toplumdan ise..." (Nisâ, 4/92) kaydıyla kayıtlı olduğu unutulmaması gerekir.

Tefsirciler derler ki, burada icaz hafız vardır. 'nın cevabı kelâmın delâletiyle hazfedilmiştir ki demektir. Yani o iman edenler olmasa idi "onlardan ellerinizi çekmezdi." Bununla beraber Zemahşerî der ki: İle bir mânâyâ yönelik olmak itibarıyla bir tekrar gibi olup 'nın cevab, olması da caiz olur... Keşşaf'ın haşicisine İbnü Münir Ahmed de bunu teyid ederek şöyle der gerçi bir vüccudan dolayı çekinmeye delâlet etmek itibarıyla aralarında zıtlasma varsa da burada ya dahil olmuş, çekilme de olmamaya dönük olduğundan mânâ yönünden birleşmiş olurlar. Dedem merhum bu ikinci vechi uygun bulur ve buna "tatrie yani tazelemek" derdi ve çoğunlukla söz uzayıp öncesi uzaklaşarak sonunun başlangıca reddine ihtiyaç meydana geldiği zaman yapılır. Bazan aynı lafız ile bazan da onun mânâsını yerine getirecek diğer bir lafızla tazelenir.

Bunun bir çok misâli geçmiştir... Bu vecih, hafizten kurtulduğu için bizim de hoşumuza gider gibi ise de çökları öncekini tercih ediyorlar. Aslında şu cümlelinen evab ile bağıntısı da terçihin sebeplerinden sayılır. Allah dilediğini rahmetine eristirmek için, bu cümle sözün gelişinden anlaşılın ve âyetin konusu olan mânâya bağlıdır ki mantık tabirine göre kazıyev-i şartıyyesi'nin istisnası mukaddimesine ilettiler. Bu istisnâya mahzuf olan cevabın ziddini istisnâ eden hükmü kaldıncı bir mukaddimedir. Mânâ şöyle demek olur: Yani "O iman eden erkek ve kadınlar... bulunmasa idi ellerinizi ondan çekmezdi fakat ellerinizi onlardan çekti, çünkü Allah dilediğini rahmetine koyacaktır." Bu mânâya göre cevabın burada takdir edilmiş olması gerekir. Bizim bir düşüncemize göre ise burada sözün asıl konusu olan istisna edilmiş olan tali derecedeki mukaddimenin değil de mukaddemin ziddini istisna ederek mânâda hüküm koyucu mukaddimeye yönelik bir hükmü kaldıncı mukaddime olmak üzere takdir etmek 'nın konulmasına daha uygun olacaktı. Çünkü geçtiği üzere 'nın konulması dahil olduğu şeyin varlığından dolayı cevabının çekinmesini ifade etmektedir. Buna göre mânâ şu olur: Eğer o iman edenler... mevcut olmasa idi... fakat mevcut oldular, çünkü Allah dilediğine rahmetine koyacağı için onların imanlarını dilemiş idi. Dolayısıyla o yüzden size bir vebal gelmesin diye ellerinizi onlardan çekti. Kadi Beydâvî'nin burada "Yani bunlar, Allah'ın dilediği kimseyi rahmetine sokması için oldu." diye tefsir etmesi bu mânâyı andırır. Bu mânâya göre cevap, sonraya bırakılmış olacaktır. Şu da bir tekrarlama değil, daha çok bir açıklama: "Çekilebilselerdi" cemi' müzekker zamirleri, erkek ve kadının birarada olması halinde ikisini de kapsadığından burada da mümin erkek ve mümin kadınların hepsi kastedilmiştir. Bununla beraber, müminler ve kâfirlerin hepsine hitap olması ihtimali de söylenmiştir. Tezeyyül, fark ve temyiz yani ayrılıp seçilmek demektir. Yani o mümin erkeklerle mümin kadınlar, kâfirlerin içinden ayrılp da çekilebilseler, çığnenmeksiz oradan ayrılp sizden tarafa geçebilselerdi, yahut kâfirlerle müminler fark edilebilselerdi onlardan yani Mekke halkı içinden küfredenleri elbette acı bir azab ile azablandırdık; ya öldürölürlerdi ya da esir edilirdi.

26- O vakit ki o küfredenler kalplerinde o taassubu kaynatmıştı. Burada in yukarıdaki ya veya mukadder kelimesine taalluku dahi uygun bulunmuş ise de görünen ve yakın olan ya müteallik olmasıdır.

HAMİYYET, namus gayretiyle kızmak, bir şeyden arlanarak vazgeçmek, demektir. Ragıb der ki: Öfke kuvveti kabarıp çoğaldığı zaman hamiyyet denilir. "Filana karşı hamiyyete geldim." kızmak demek, ona öfkelenmek demektir... O cahiliyye hamiyyeti, cahiliyye milletin hamiyyeti veya cahiliyyet hamiyyeti yani cahillik hamiyyeti veya cahilane hamiyyet ki, yerinde olmayan mânâsız hamiyyet yahut hakkı kabul etme manı olan hamiyyet. Nitekim yazılmasını istememişler. "Allah'ım senin adınla." yazılın demişlerdir. "Resulullah denilmesini kabul etmemişler, Kâbe'nin ziyaletini bu sene için durdurup gelecek seneye bırakmak istemişler de ona karşı Allah, gerek Resulünün üzerine ve gerekse müminlerin üzerine sekinetini indirdi. Sürenin başında açıklandığı üzere hak inancı ile kalplerdeki heyecanı sükûnete erdirip hilm ve vakar verdi. Rivayet olunur ki, Kureys, Süheyl b. Amr el-Kureysî'yi ve Huveytîb b. Abdiluzza'yı ve Mükriş b. Hafsı Ahyef'i, gelecek yıl Mekke Kureys tarafından üç gün boşaltılmak üzere bu senelik geri dönmelerini Resulullah'a bildirmek için göndermişlerdi. Resulullah da kabul etti, aralarında bir andlaşma metni yazıldı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Hazret-i Ali (r.a.)'ye yaz, buyurdu Süheyl ve arkadaşları biz onu tanımyoruz yaz dediler. Sonra yaz: "Bu, Resulullah'ın Mekke'liere yaptığı andlaşma şartlarıdır." buyurdu buna da: Biz senin Allah'ın elçisi olduğunu bilesek seni Beytullah'tan men etmez, harbe kalkışmazdık fakat "Bu, Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı andlaşmadır." yaz dediler, Peygamber Efendimi: Ben şahadet ederim ki, ben Allah'ın elçisiyim ve ben Muhammed b. Abdulah'ım, yaz arzulannı buyurdu. Müslümanlar bundan üzüntü duydular, onların tekliflerini kabul etmek istemediler, herifleri tutuvermeyi kurdular, derken yüce Allah'ın sekinetine indirdi de hilm ve vakar ile yumuşadılar, yatıştılar... İbnü Cerir'in zikrettiğine göre; Resulullah tavaf etmek için Kâbe'nin boşaltılması şartını teklif etmişti, Süheyl, sıkışmışlar diye Arab'a söz ettirmeyiz, bu sene olmaz fakat gelecek sene dedi, yazıldı; sonra Süheyl şu şartı teklif etti: Bizden sana bir adam gelirse senin dininde dahi olsa bize geri gönderirsin, dedi. Müslümanlar: Sübhanallah, müslüman olarak gelen bir adamı müşriklere nasıl geri gönderilir? dediler. Bunun görüşülmesi sırasında Süheyl'in oğlu Ebû Cendel kendisine vurulmuş olan ayak zincirleriyle sekerek Mekke'nin altından çıkmış, kendisini müslümanların arasına atmıştı, babası Süheyl, Ya Muhammed! ilk önce ben bunun bize geri verilmesini isterim, dedi. Resulullah, gel bunu benim için kurtar, buyurdu. Senin için kurtarmam, dedi. Etme yap! buyurdu. Yapmam dedi, arkadaşları Mükriş yanında idi, biz senin için müsaade ederiz dediler, Ebû Cendel de öteden, ey müslümanlar! Ben size müslüman olarak gelmişken müşriklere geri mi iade edileceğim? Görmüyor musunuz ne haldeyim? dedi, Allah yolunda çok azab çektilimmişti, bu noktada Hz. Ömer dayanamamış, Hz. Peygamber'e gelmiş, demişti ki: Biz hak üzere değili miyiz? Resulullah, evet buyurdu, o halde niçin dinimizde bu zilletle söz veriyorduz? dedi. Ben Allah'ın Resulüyüm, O'na asi olmam, O benim yardımcımıdır buyurdu. Ya sen bize Beytullah'a varacağız, onu tavaf edeceğiz demiyor muydun? dedi. Evet ama, bu sene varacağız dedim mi sana? buyurdu. Hayır dedi. Öyleyse yine varacaksın, tavaf edeceksin, buyurdu.

Sonra Ebû Bekir'e vanp: Bu gerçekten Allah'ın Peygamberi değil mi? dedi, Ebû Bekir evet dedi. Biz hak üzere değili miyiz? dedi, Hakk üzereyiz dedi, o halde dinimizde bu zilletle niçin söz veriyorduz? dedi. Ebu Bekir demişti ki: Be hey adam, o Allah'ın Resulüdür, Rabbine isyan etmez, sen ölünceye kadar onun eteğine iyi yapış, vallahi o şüpheşiz hak üzerindedir. Ya dedi Beytullah'a varacağımızı ve tavaf edeceğimizi söylemiyor muydu? dedi. Evet ama sana bu sene varacaksın dedi mi? Hayır dedi. O halde varacaksın ve tavaf edeceksindir, dedi. Hz. Ömer bunu kendisi nakletmiş ve Peygamber'e karşı müslüman oluştundan beri bir kere olmak üzere yaptığı bu kusurdan dolayı da daha sonra keffaret olmak üzere bir çok ameller yapmıştır ki, onları Hadis ve Siyer kitapları anlatırlar. Muhammed Süresi'nin 35. âyetinde "Gevşeklik etmeyen ve daha üstün olduğunuz halde banşa çağırmayın." buyurulmuş olduğundan dolayı, müslümanların ve Hz. Ömer'in bu heyecanları, zâhire göre bir vazife demektir. Rıdvan Bey'ati de böyle bir heyecanla yapılmıştır. Fakat Allah Teâlâ bu banşı yaptırmağa bir çok erkek ve kadın müminleri kurtaracak ve bunu apaçık bir fethin başlangıcı yapacaktır. Bunun için o kâfirlerin hamiyyeti, cahiliyye dürtüsü ile İslâm'a karşı gösterdikleri inada karşı Yüce Allah, hem Resulünün hem müminlerin üzerine sekinetini indirerek bu heyecanları yatıştırdı, görölüyor ki burada hamiyyet, halkın fiili gösterimleri; sekinet, Allah'a ait kılınmıştır. Bununla o cahilane hamiyyetin, yapılmış kötü bir fiil, buna karşı sekinetin ise ilâhî ve kutsal bir ihsan olduğu anlatılmıştır. Bir de "Peygamberinin üzerine ve müminlerin üzerine kendi sekinetini." (Fetih, 48/26) buyurulmuş "Resulünün ve müminlerin üzerine" denilmekle yetinilmemiştir. Bunda da sekinetin her birine layık bir şekilde indirilmiş olduğuna bir işaret vardır. Bu şekilde Allah Teâlâ sekinetini hem Resulünün üzerine hem de müminlerin üzerine indirdi ve onları takva sözü üzerinde durdurdu, benimsetti.

TAKVÂ, Allah'ın korumasına girmek, emrini tutu abazından korunmaktır. "Kelime-i takvâ" tamlaması, ihtisas veya ednâ mülâbese veya beyâniyye olabilir: Birincisi, sebebin müsebbebine izâfeti şekline göre: Takva için şart olan, gerekli olan kelime, korunmak için zarur olan kelime; İkincisi, takva ehlinin kelimesi, konulanlamı alamenti olan kelime. Üçüncüsü, takva kelimesi, takvanın ası demek olur. Bir çokları takva sözünden maksat, kelime-i tevhit ve kelime-i şehadet olduğunu söylemişlerdir. Zira bütün takvanın baş ve esas şartı odur. O'nun için Muhammed Süresi'ndeki "Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur! (Ey Muhammed!) Hem kendinin, hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günâhının başlasmasını dille!" (Muhammed, 47/119) buyurulmuş idi. Tirmizi ve Abdullah b. Ahmed ve Dârekutni ve diğerleri Übeyy b. Kaab'dan merfu olarak rivayet etmişlerdir ki, takva kelimesi 'dir. İbnü Merdüye dahi Ebû Hüreyre'den ve Seleme b. Ekvâ'dan öyle rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'den bir rivayette beraberdir.

Ahmed ve İbnü Hibbân ve Hâkim de Humrân'dan rivayet etmişlerdir ki: Osman b. Affan (r.a.); Resulullah (s.a.v.)'den işittim, buyuruyordu: "Ben bir kelime bilirim ki onu kalbinden inanarak söyleyen kul, ateşe haram olur." dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a.) da dedi ki: Ben size söyleyeyim nedir o? O ihlas kelimesidir ki Allah Teâlâ onu Muhammed'e ve ashâbına gerekli kıldı ve o takva kelimesidir ki Peygamber (s.a.v.) amcası Ebû Talib'e vefatı esnasında telkin etmişti: Ebû Hayyan'ın nakline göre Hz. Ali'den ve İbnü Ömer ve İbnü Abbas'tan rivayet olunmuştur. Hz. Ali'den ve İbnü Ömer'den diye, Misvet b. Mahreme'den diye, Atâ b. Ebî Rebâh'tan ve Mücâhid'den diye rivayet de olunmuştur. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre bazıları da sebat ve ahde vefa demişlerdir yani banş andlaşmasında sebat ile andlaşma hükümlerini yerine getirmeyi kabullenmişlerdir. Buna göre takva kelimesi banş akdi, diğer bir tabirle banş andlaşması demek olur. Çünkü bununla erkek ve kadın müminler korunacak, ilerisi için hazırlanacaktı. Bunu da önceki mânâda bulmak mümkün ise de bu mânâ, âyetin ifade şekline daha yakındır. Nitekim şöyle buyuruluyor: Ve onlar buna pek lâyük ve ehil kimselerdi. O müminler ilm-i ilâhîde o kelimeye daha lâyıktılar ve hem de ehildiler, öyle bir kelimeyle korunmak, diğerlerinden daha çok onların hakları idi, hem de onu korumaya ve ona uymaya ehil olan, müşrikler değil, onlar idi, çünkü Allah onlardan razı olmuştu, o cahiliyyet taassubu sahibi müşrikler, korumaya lâyük olmadıkları gibi, onu koruma ve devam ettirme ehliyetine de sahip değildiler. Nitekim öyle oldu; müminler korundu ve güzel âkıbet onları oldu. Burada zamirlerini yukarıda sözü edilen Mekke'ye gönderenler de olmuştur. Yani müminler o Mekke'ye müşriklerden daha layık ve ehil oldukları halde, Allah o hikmete uygun olarak böyle, takvaya sarılmayı emir buyurup harb ettirmişti. Ve Allah herşeyi bilendir. Gerçekte bu banş müslümanlar için apaçık bir fethin başlangıcı olmuş ve çok geçmeden müslümanlar öyle çoğalmıştır ki bu sefer Hudeybiye'ye yalnız bin beş yüz kişi ile gelebilen müslümanlar, iki sene sonra onbin kişilik desteklenmiş bir ordu ile Mekke'nin fethine gitmişlerdir.

Meâl-i Şerifi

27- Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.

28- Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.

29- Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirler karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûa varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah inanıp iyi işler yapanlara mağfîret ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.

27- Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını gerçek çıkardı. Hak olarak yahut imanında sabit olanlara olmayanları ayırdetmek gibi hak bir sebep ve hikmet ile doğru gösterdi, yahut doğru çıkardı, yalan çıkarmadı. Resulullah, Hudeybiye'ye çıkmazdan önce gömüştü ki: Kendisi ve ashabı güvenlik içinde başlarını kazıtması ve kırdırması olarak Mekke'ye girmişlerdi. Bunu ashabına söylemiş onlar da peygamberin rüyasının hak olduğunu bildiklerinden sevinmişler, müjdelenmişler ve bu sene gireceklerini zannetmişlerdi; nitekim Hz. Ömer'in söyledikleri yukarıda geçmişti. Halbuki o daha sonra olacaktı, onun için geri kalarak Medine'ye dönölünce münâfıklardan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nüfeyl ve Rifâa b. Haris: Vallahi ne kazıttık, ne kırdırdık, ne de Mescid-i Haram'ı gördük, diye dokunmak istemişler onun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Demek ki bu âyet Medine'ye döndükten sonra indirilmiştir. Bu sebeble peygamberin o rüyası yemin ve te'kidlerle kuvvetlendirilmiş sözle ve fiille tasdik ve teyid edilerek açık bir vahiy ile beyan ve kesin bir vaadile ilân edilmeğe üzere buyuruluyor ki: Bu hem rüyayı ağıklama, hem de açık bir vahiy ile yeni baştan müjde ve ilândır. kaseşm yani yemin, tekid'dir. Âyetin mânâsı demektir. Yani siz müminler vallahi, o Mescid-i Haram'a kati olarak gireceksiniz inşaallah. "İnşâallah" kaydında da bir kaç inelik vardır:

Birincisi; bu gibi vaad yerlerinde talim içindir.

İkincisi; o giriş kendi güçleriyle değil, Allah'ın dilemesiyle olduğuna dikkat çekmek içindir.

Üçüncüsü; muhatapları içinde o zamana kadar vefat edecekler bulunabileceğine işaret olmak üzere cemaatin mevcut fertlerine göre bir ihtimale işaret içindir. İnşâallah öyle gireceksiniz ki güvenlikler içinde, rahat rahat başlanncı kazıtması ve kırdırması olarak yani kiminiz kazıtması kiminiz kırdırması bir halde, İhrâm'dan çıkarken tıraş olmak hacc veya umre'nin menâsikindendir. Buradan anlaşılır ki kazıtmağ vacip değildir. Taksir, yani kırmak, kısaltmak da caizdir. Şu kadar var ki, önce ifade edildiğinden dolayı kazıtmağ daha iyidir. Haber'de gegende öyledir. Buhrâ, Müslim ve diğerlerinde rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) "Allah'ım başını kazıtırlan mağfîret et" buyurdu. "Ya Resulullah! ya kısaltanlar?" dediler. Hz. Peygamber: "Allah'ım, başını kazıtırlan mağfîret et!" buyurdu. Üç Kere yine "Ey Allah'ın Resulü! ya kısaltanlar?" dediler. "kısaltanları da" buyurdu. Kadınlara gelince Ebû Dâvud ve Beyhakî, sünnette "kadınlara kazıtmağ yoktur" demişlerdir. Korkunuz olmayarak yani gerekten emin emir girdikten sonra da korkmayacaksınız, güvenli tam bir fethe erişeceksiniz, bu muhakkaktır. Allah bunu gerçek olarak dosdoğru gösterdi. Fakat sizin bilmediğiniz bir şey, bir hikmet bildi de ondan önce, o girişten önce yani bir fetih yaptı. Hudeybiye banşını elde ederek Hayber fethini yaptı ve bunu o rüyanın doğruluğuna bir delil ve âlâmet kıldı. Hem bu açık fetih, Mekke'nin fethi ile kalacak da değildi.

28- O Allah'tır ki, Resulünü hidayetle ve hak din ile gönderdi. Resulü şimdi geleceği üzere Muhammed (s.a.v.)'dir. Hüdâ, doğru yol gösteren delil, "Müttakiler için yol gösterici." (Bakara, 2/2), "İnsanlar için yol gösterici." (Al-i İmran, 3/4) olan Kur'an.

HAK, Allah'ın güzel isimlerinden, DİNİ'L-HAK, hakkın dini, bütün insanlığın hukukunu yüklenen, Hak Teâlâ'dan başkasına ibadeti kabul etmeyen İslâm dini ki onu dinin hepsinin üzerine hakim ve galip kılmak için, din denilen herşeyin üzerine çıkarmak hepsine galip ve üstün kılmak için ki bu üstünlük iki yönündü: Birisi ilim yönünden delil ve vesikade üstünlüktür ki "hidayetle" buna işaretir. Birisi de, amel yönünden fiiliyatta üstünlük ve hakimiyettir ki, dini'l-hak, tabirinde de bunun gerçekleşmesini işaret vardır. İslâm ile çarpışmak isteyen dinlerin, hepsi muhakkak mağlup olacaktı. Bunlardan birincisinin tamamen ortaya çıktığında şüph yoktur. İslâm dini, ilim yönünden her dine galiptir; ikincisi ise tarhte bir dereceye kadar gerçekleşmiş ve bir zamanlar müslümanlar her kavme galip olmuş ise de bunun tamamı daha çok geleceğin gelişmelerinin bağrındadır. Bazıları bunun İshân'ın inmesinde olacağıni söylemişlerdir. Daha iyisini Allah bilir.. (Tevbe Süresi'nde bu âyetin benzeri olan 33. âyetin tefsirine bkz.) Şahid olarak da Allah yeter.

29-O indirildiği âyetler ve fiilen ortaya koyduğu mucizeler ile şahadet eder, ki Muhammed Allah'ın resulüdür. Bundan dolayı, ona olan vaadlerini fiilen gerçekleştirmek ispat edecek olan da O'dur. Allah'ın bu şahadetine karşı Muhammed Allah'ın Resulüdür demek istemeyen kâfirler gerçekte kendileri zarar etmiş olurlar. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı çok çetin, çok şiddetlidirler, onların küfürlerine karşı zayıflık, yalınlık göstermez, sert ve güçlü davranırlar. Onun için banş görüşmeleri sırasında kâfirlerin sözlerine karşı galeyana gelmişlerdi. Fakat kendi

aralanında merhametlidirler. Birbirlerine karşı çok yumuşak çok nazik, merhametli hareket ederler. Onun için aralarında hak sözü üzerinde toplanmaları da kolay olur. Onları hep rûkû ve secde halinde görürsün, o kadar namaz kılarlar, öyle itaatkâr ve ibadetlerine düşkündürler. Allah'tan lûtf ve nza isterler, daha fazla sevap ve hoşnutluğunu isterler, öyle çalışırlar ve daima Allah'ın nzasına doğru ilerlemeyi düşünürler. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Allah için ihlas ile secde edip durdukları yüzlerinin temiz ve parlayan nûrânîliğinden bellidir. Bir Hadis-i Şerif'te "Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur." Ebû's-Suûd tefsirinde der ki: "Çok secde etmekten meydana gelen izdir." Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet olunan "Yani suratlarınıza sertleştirmeysiniz, sertlikte damgalamayınız." hadisi ile geçen yasaklama, alınmalı yere sürterek o simaları meydana getirmeye çalışanlar hakkındandır ki o sırf gösteriş ve fitnedir. Buradaki söz ise yalnız Allah için secde eden tam samimi secde edenlerin yüzlerinde meydana gelen izdir. Mücâhid'den rivayet edildiğine göre: İbnü Abbas demiştir ki: âyetindeki iz, göreceğiniz iz değil fakat İslâm çehresi, karakteri, tavı, vakar ve tevazuudur. Bazı müfessirler de bunu dünyadaki secdelerinden, namazlarından kıyamet günü yüzlerinde meydana çıkacak nur diye rivayet etmişlerdir. "Yüzlerinde refahın parlaklığını tanırısın." (Mutaffirîn, 83/24), "Birtakım yüzlerin ağardığı misal.." (Al-i İmran, 3/106) o zikredilen özelliklerin Tevrat'taki vasıflarıdır. Tevrat'ta gûsul olarak zikredilen hayret edilecek sıfatlardır. İncil'deki sıfatları da şudur: Bir ekin gibi ki filizini çıkarmış, yani çimi sürgünü yarmış, çatallanmış derken onu kuvvetlendirmiş, başak çıkarmaya başlamış derken kalınlaşmış derken safları üzere bir düzeye dizilmiş gövdelerinde zayıflık yok, yatık değil, dik ve düzgün, öyle güzel bir terbiye ile muntazam bir şekilde yetişmiş, öyle düzgün, öyle dolgun, öyle bereketli öyle ki ekincilerin hoşuna gider, toprak sahipleri ve eğitim öğretim üstadları onları gördükçe imrenir. İşte Resulullah ve ashabı böyle hoş, mükemmel, intizamlı, güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur. Burada Resulullah'ın ahlâkının bereketi, eğitim ve öğretimiyle ümmetine ruh ve cisim yönlerinden verilen hayatı düzen ve neşenin bir ifadesi ve Mekke fatihlerinin bir geçit resmi vardır. Katâde ve Dahhâk'tan rivayet olunan tefsire göre bu tasvir Muhammed ümmetinin İncil'de zikrolunan sıfatlarıdır. İncil'de bir kavim çıkacak ki ekin yetiştir gibi yetişecekler, onların içinde de bir kavim çıkacak iyilikleri emredekcek ve kötülüklerden nehyedebilecekler, diye yazılmış olduğu da nakledilmiştir. Fakat diğer bir kısım müfessirlere göre üzerine atfedilerek yukarınnın kayıdır yani "O Tevrat'taki ve İncil'deki sıfatlarıdır." demektir. Allah tarafından yeni bir temsildir. Keşşâf sahibi, şöyle der: Bu bir misaldir ki yüce Allah bunu İslâm milletinin başlangışı ile gelişme şekli hakkında getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) yalnız olarak kıyam etti, sonra Allah Teâlâ onu ekinin ilk çivi ondan doğarak etrafını saran filizlerle katlanıp kuvvetlendiği gibi yanındakilerle takviye etti. Zira bunun görünen şekliyle zer'i Peygamber, şat'i ise ashabıdır. Şu halde bu yalnız ashabın değil, Peygamberle beraber ashabının bir temsili olmuş olur. Bunların ne için böyle yetiştirildiğine gelince onlarla kâfirleri öfkelenndirmek için, yetiştirilmişlerdir.

Veya önce geçen cümleye bağlı olarak, onlarla kâfirleri öfkelenndirmek için Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir. Buradaki zamirini müfessirlerden çoğu öbür zamirler gibi 'ya göndermişim' in beyanıyye olduğunu söylemişlerdir ki hepsinin "İman edip salih amel işleyenler" sıfatıyla sıfatlanmış olduğunu ifade etmiş olur. Bu şekilde teb'iz'iye olmasa. Fakat İbnü Cerir işbu zaminirin mânâsına dönük olduğunu açıklamıştır. Yani o ekinin çıkardığı filizlerden iman edip Allah ve Resûlünü tasdik eyleyip de Allah'ın emrettiği güzel işleri işleyen kimselere bağışlanma ve büyük sevap vaad etti demek olur ki bunlar İslâm'a girenlerdir. Yukanda diye özellikleri açıklanan topluluktan sonra kıyamete kadar Hz. Muhammed'in dinine girecek olanların hepsi kast edildiği için burada filiz zamiri çoğul olarak getirilmiştir... Bizce bu mânâ diğerinden daha güzeldir. Bununla beraber, bu şekilde zaminirin kâfilere gönderilmesi öfke illetine daha uygun olacağı görülmüeyiz. Yani Allah Teâlâ, Resulünün yanındaki ashabı ile kâfilere hiddet vermek için onları; o kâfirler içinde imana gelip de iyi ameller yapan kimseler bağışlanma ve büyük sevap vaad buyurdu, şüphe yok ki bu şekilde imana davet, cahiliyye taassublarına dokunur, onları kızdırır. Nitekim oğlu Ebû Cendel'in imana gelmesi babası Sühey'l'i ne kadar kızdırmıştı. Bu sebepten burada hem ashaba hiddet gösterenlerin kâfirler olduğu anlatılmış, hem Ebû Cendel ve Ebu Nasır vak'aları gibi kâfirleri kızdıran olaylara işaret edilmiş olduğu gibi geleceğin fetihleriyle İslâm'a girip güzel hizmet edeceklerin bağışlanması, mükâfat ve sevapları da ayrıca anlatılmış oluyor. İşte Allah Teâlâ, Peygamberine başı ve sonu mağfiret ve nimet olan bu sûre ile böyle apaçık, böyle parlak ve etrafı bir fethi temin etmiştir. Bu şekilde "Fetih Süresi"nin sonu özellikle terbiye ve intizamın önemine işaret ettiği için bunun üzerine iç terbiye ve islahatın tamamlanması hususunda "Hucurat Süresi" başlayacaktır.

HUCURAT SURESİ

Ey iman edenler! Hitabın böyle nida ile başlaması karşdakiler gelecek sözün önemini, dikkat ve özenle dinlenmesi gereğini hatırlatır. İman özelliği ile sıfatlandırmak da sevinç ve neşe vermek ve imanın, o söylenecek sözü korumaya yönelttiğini, ve bozuluğa engel olduğunu, bütün o özelliğe sahip olanlara ilan etmektir. Yani Ey iman şerefi ile mutlu olan kimseler! Haberinizi olsun, bütün sizlere o imanın, dikkat ve özenle dinleyp tutmayı gerektirdiğine dair önemli bir tebliğ yapıyoruz, şöyle ki: Allah ve Resulünün önüne geçmeyin, geçirtmeyin. Takdim'den nehiy-i hazırdır.

TAKDİM, aslı itibarıyla müteaddî bir fiildir. Bir şeyi diğerinin üzerine geçirmek demektir ki çoğunlukla ikinci mef'ûlüne ile müteaddi olur. Burada ise hiç mefûlü bih yok. Onun için burada iki vecih vardır: Birisi; herhangi bir mefûle bağlılığı görüşünden uzaklaşarak lazım fil yerinde fiilin kendisini kasdetmektedir ki, Allah'ın ve Resulünün önünde öne geçmek denilen fiili yapmayın, şunu veya bunu takdim, öne geçirmek diye düşünmek şöyle dursun, öne geçmek denilebilecek hiçbir fiili yapmayın, demektir. İkincisi de mef'ûlün umumilik için hafzedilmiş olmasıdır ki hangi mef'ul takdir edilse, tercih sebebi olmadan tercih yapılmış olduğundan hazfolunur. Hiçbir şeyi, hiçbir emri, ne kendinizi ne başkasını asla öne geçirmeyiniz, demek olur. Birincisi, fiilin kendisini yasaklamak itibarıyla makamın hakkına daha uygun, ikincisi ise kullanılması daha çok ve genelde daha açık olması yönünden daha belgiren görülmüştür. Bu sözde iki mecaz olduğu hatırlatılır: Birisi tabirinde mecaz-ı müsel'dir. Zira bunun gerçek mânâsı iki el arası demektir. Fakat örfte, bundan mücaveret (yakınlık) alâkasıyla sağ ve sol taraftan iki yönün paralellliği sebebiyle düşünülerek öñ mânâsına kullanıldığı gibi burada Allah ve Resulünün önüne geçmek veya geçirilmek istiâre-i temsiliyyedir ki Allah ve Resulünün emri ve hükmünü gözetmeden hiçbir emri kestirip atmayın, demek olup Kitap ve Sünnet'in ahkâmını göz önüne almaksızın acele veya baskı ile bir işe kalkışmaktan men etmektedir. Bir de fiili mânâsına lâzım (edilgen) fiil olur. Nitekim askerin öncüsüne, mukaddime denilir ki, mütekaddime, öne geçen demektir. Burada bu mânâdan olarak Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin diye tefsir edilmiştir. Bunda mefûlü bih olan mef'ulü bih çeşnisini almak yönüyle de müteaddî fiil neşesi veriliyor. Ancak bunda yalnız kendiniz geçmeyin demek olur. Diğerini geçirmemek için de bir emri bi'l-ma'ruf ve nehyi anil-münker görevi gerekli oballeceğini ifade etmez. Meğer ki işaret ettiğimiz şekilde geçmeyin, geçirmeyin diye açıklanmış olsun. Fakat bu da önceki geçişlik mânâsından çıkılabilecektir. Bazı tefsirciler de demişlerdir ki, burada mânânın aslı Resulullah'ın önüne geçmeyin, demektir. Allah'ın isminin zikredilmesi yalnız tazim ve Resulullah'ın, Allah yanında yüksek şerefini ve yüce özelliğini bildirmek içindir. Nitekim bundan sonraki âyetler yalnız peygamber hakkındadır. Buna göre mânâ şu olur: Allah'ın resulünün önüne geçmeyin, çünkü onun Allah'a yakınlık duygusu vardır. O hep Allah'ın huzurundadır, onun önüne geçmek Allah'ın huzurunda cüretkârlıkta bulunmaktır.

Bu âyetin sebep-i nüzulünde birkaç rivâyet vardır;

1- Buhan'nin Abdullah b. Zübeyr'den bir rivayetine göre Beni Temim'den Resulullah'a

bir heyet gelmişti. Hz. Ebu Bekir (r.a.) Ka'ka b. Ma'bed'i onlara emir yap dedi, Hz. Ömer (r.a.)'de Akra b. Habis'i emir yap dedi. Ebû Bekir: Sırf bana muhalefet etmek istedin, dedi. Ömer de: Hayır sana muhalefet etmek istemedim dedi, münakaşa ettiler, sesleri yükseldi bundan dolayı "Ey iman edenler! Allah ve Resulünün önüne geçmeyin." âyeti nazil oldu.. Fakat yine Buhan'ın ve diğerlerinin rivayetlerine göre bu münakaşa bundan sonraki âyetin nüzulüne sebep olmuştur.

2- Abd b. Humeyd'in ve İbnü Cerir'in ve İbnü Münzir'in Hasen'den rivayetlerine göre bazı kimseler kurban bayramı günü Resulullah'tan önce kurban kesmişlerdi, Peygaber (s.a.v.) onlara yeniden kesilmesini emretti, bu âyet indirildi. Keşşâf'ın nakline göre Bayram namazından önce kesmişlerdi bu âyet nazil oldu, Resulullah da onlara diğer bir kurban keserek iade etmelerini emir buyurdu.

3- İbnü Cerir'in Katâde'den rivayetine göre birtakım kimseler şunun hakkında şöyle nazil olsa idi, şöyle şöyle olurdu, diye söyleniyorlardı bu âyet indi.

4- Alûs'nin kaydettiğine göre Hasen'den şu da rivayet edilmiştir ki Resulullah (s.a.v.) Medine'de oturmaya başladktan sonra kendisine uzak yerlerden sefaret heyetleri geliyor, pek çok meseleler soruyorlar, çok söylüyorlardı. Resulullah başlamadan meseleye başlamaktan men edilдилer. Ebû Hayyan Bahir'de der ki: Resulullah'a bir kavim geldiği vakit nasıl selam vereceklerini öğretmek üzere Ebû Bekir onlara bir adam gönderir ve Resulullah'ın huzurunda sükûnet ve vakar üzere bulunmalarını isterdi. Bazıları öne geçmeyi özl örneklerle tefsir etmişlerse de âyetten görünürde anlaşılan, gerek söz ve gerek fiil hepsine umumî olmasıdır. Resulullah'ın medisinde bir mesele geçtiği zaman ondan önce cevaba kalkışmamaları için de olduğu gibi, yolda giderken bir izin, işaret veya ihtiyaç olmaksızın önünde yürümeleri ve sofrada ondan önce yemeye başlamamaları da içinde olur ki buna usulde umumî mecaz yahud beyanda kinaye tabir edilir. Hakikati iradeye engel olmaz. Namazda hiçbir şekilde imanın önüne geçmenin caiz olmasındaki mânâ da budur. Resulullah'ın huzurunda birisi imam edilip namaz kılınacak olsa onun izni olmaksızın sahih olmaz. Bu şekilde bu âyetten herşeyde seriata uymanın gerekliliğine delil getirilir. İşte bu âyet Resulullah'ın protokolü ile ilgili böyle bir ara prensiptir ki, bundan sonraki âyetin mânâsı da bunun anlamı içindedir. Bazıları bununla kıyasın aleyhine de delil getirmek istemişlerse de kıyas Allah ve Resulünün hükmünde öne geçmek değil, umak için mânâ araştırmasıdır. Evet hiçbir şekilde Allah ve Resulü'nün önüne geçmek mânâsı bulunan hiçbir saygısızlık yapmayın. Ve Allah'tan korkun, gerek yapacağınız ve gerek çekineceğiniz her hususta, her söz ve fiilde ve bunun üzerine ve özellikle bu hususta ileri gitmekte Allah'ın gazabından korkup emrine uyup korunun. Çünkü Allah işitendir, bilendir. Dolayısıyla bütün söylediklerinizi işitir, yaptıklarınızı bilir, ona göre ceza verir.

2- "Ey iman edenler!" Nidâ yukarda yeni geçmişken tekrar edilmesi, bunun da aynı şekilde dikkate dinlenmesi gerektiğine tenbihir. Öncekinde nefsi söz ve fiilin aslında ileri gitmek yasaklandığı gibi bunda da sözün niteliğinde, yani söyleyişte aşın gitmek yasaklanıyor. Şöyle ki: Seslerinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin yani seslerinizi peygamberin sesinin vardıği hadden ileri geçirmeyin. Ve ona söz söylerken birbirinize bağırdığınız gibi yüksek sesle söylemeyin, akran gibi de konuşmayın. Yani önceki, ileri gitmeyi yasaklıyor,bu cümle de aynı düzeyde olmayı yasaklıyor. Rivayet edilir ki bu âyet inince Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Ya Resulullah vallahi ben bundan sonra Allah'a kavuşuncaya kadar sana gizli veya gizli gibi konuşurum demiş." Hz. Ömer (r.a.) de Peygamber'e öyle yavaş konuşur olmuştı ki, sormayınca işittirmezdi. Öyle yaparsanız, öyle farkına varmadan amelerriniz boşa gider de haberinizi olmaz. Çünkü Peygamber'e saygısızlığa ve sıkıntıya sebep olablen seyler küfre varabilir; küfür ise amelleri bozar "Kim imanı kabul etmezse, ameli boşa gider.." (Maide, 5/5) Burada "Haberinizi olmaz" kaydıyla şuurun yok olmasından şu anlaşılır ki, bu yasaklanan sesi yükseltmek ve kaldırmaktan maksat yalnız hafife almak ve saygısızlık kasdiyle olanlar değildir. Çünkü o müminlerden çıkması mümkün olmayan açık küfürdür. Fakat açık küfür olmamakla beraber, dolayısıyla ona varan küfür zannedilen haller de vardır. Bazı fiiller vardır ki küfür kasdiyla yapılmasalar bile küfür tehlikesini içinde bulundurlur. Peygambere sıkıntı bu şekilde olur. Buhârî ve Müslim, Enes (r.a.)'ten rivayet etmişlerdir ki, bu âyet inince Sâbit b. Kays (r.a.) evinde otumuş "Ben cennetlikleridenim." diyerek kendini hapsetmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) Sa'd b. Muaz'a: Ey Ebâ Âmir, Sabit ne halde, rahatsız mı? diye sordu, Sa'd da; o benim komşumdur; rahatsızlığını bilmiyorum dedi ve gitti sordu. Sabit, dedi ki: "Bu âyet indirildi, halbuki bilirsiniz ben sizin en yüksek seslinizim, demek ki ben cennetlikleridenim." dedi, Sa'd bunu peygamber'e söyledi, Resulullah, hayır o, cennetliklendirdi, buyurdu. Diğer bir rivayette de de, Resulullah haber gönderip getirtti, sordu. Ya resulullah, dedi; Allah Teâlâ sana bu âyeti indirdi, benim ise sesim kuvvetli, korkanım amelim yok olur. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Hayır sen hayır ile yaşayacak, hayır ile öleceksin. Taberânî ve Hakim'in rivayetlerine göre Resulullah ona: Razi olmaz mısın, Allah'a hamd ederek yaşayasın, şehit olarak öldürülesin ve Cennet'e giresin! buyurdu, o da: Raziym ve artık sesimi peygamberin sesinin üstüne kaldırmam." dedi.

3- Sakındırmaktan sonra yapışmaya teşvik için buyuruluyor ki: O kimseler ki Resulullah'ın yanında seslerini kısarlar, yasaklamaya muhalefetten sakınarak ve terbiyeye uyarak seslerini indirir, pesten alırlar. Şüphesiz onlar, o kimselerdir ki, Allah Teâlâ onların kalplerini takva için imtihan etmiştir. Fetih Süresi'nde geçtiği üzere onlara takva kelimesini gerekli kılıp türlü sıkıntılara tecrübe sahasında takvaya alışmışırmı takvalarını tecrübe ile ortaya çıkarmıştır. Onlara mağfiret ve büyük bir ecir vardır.

4- Şüphesiz ki sana hücrelerin gerisinden bağırırlar, arkasından veya önünden çağırırlar.

HÜCRÂE, etrafı çevrilerek içine girilmekten menolunan toprak parçasıdır. Hucurât'tan maksat, Peygamber (s.a.v.)'in hâne-i saadetinin odasıdır ki, her biri hanımlarından birine ait olmak üzere dokuz oda idi. Alûsî şöyle kaydedir: "İbnü Sa'd'ın, Atâ-i Horasân'den rivayet ettiğine göre, humma dallarıdan aşgar idi ve kapılımlar üzerinde siyah kıldan çullar vardı." Buhârî, Edeb'de ve İbnü Ebî'd-dünya ve Beyhakî, Davud b. Kays'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: Hücreleri gördüm "hurma kerestesi"nden olup dışından kıl çullarla kaplanmış idi, hücrenin kapısından evin kapısına kadar uzunluğu altı veya yedi zira zannederim ve iç evi ise on zira' tahmin ediyorum yüksekliği de yedi ile sekiz zira" arası sanırım, demıştır. Hasan-i Basrî'den de rivayet etmişlerdir ki Hz. Osman'ın hilafetinde Peygamber'in hanımlarının evlerine girerdim, tavanlarına elimle yetişirdim, Abdü'l-Agelik'in oğlu Velid zamanında onun emriyle Resulullah'ın mescidine katıldı ve bundan dolayı insanlar ağladı ve o gün Said b. Müseyyeb şöyle dedi: Vallahi arzu ederim ki, bulundukları hal üzere bıraksalar da Medine halkından bir kısım kimseler neşeleneler ve hariçten gelenler de Resulullah'ın ne ile yetindiğini görseler de zühd dersi alsalardı...

Siyercilerin çoğu bu bağırırları Beni Temim'den olmak üzere zikretmişlerdir. Şöyle ki: Beni Temim'den yetmiş veya seksen kişi kadar bir heyet gelmişti. İçlerinde Zibrîkân b. Bedir, Utârid b. Hacıb b. Zurâre ve kays b. Âsım ve kays b. Haris, Amr b. Ehtem ve Akra b. Habir vardı. Ebu Hayyan'ın Bahir'de anlattığına göre bunlar gelmişler, öğle sıcağında mescide girmişlerdi, Resulullah henüz uyuyordu, Ey Muhammed! Bizim yanımıza çk! diye bağırdılar, bunun üzerine uyandı ve çıktı, Akırâ b. Habis: Ey Muhammed! Benim övmem güzel, kötülemem, ayıplıdır, dedi. Resulullah; yazıklar olsun sana, öyle olan Allah Teâlâ'dır, buyurdu; derken insanlar mescide toplandı. Bunlar Beni Temim: Konuşmacımızla, sairimizle sana şiihlerle konuşmalarla atışacağız, dediler. Peygamber (s.a.v.) "Ben şiirle gönderilmedim, övünmekle de emrolunmadım fakat haydin bakalım." dedi. Zibrîkân içlerinde bir gence haydı kavminin faziletlerinden seç, şöyle dedi. Bir genc kalktı: "Bizi yaratılmışların en hayın kılan ve bize mallar veren Allah'a Hamd olsun." diye bir konuşma yaptı. Resulullah (s.a.v.) Sâbit b. Kays b. Şemmâse ki kalk cevap ver, dedi. Sâbit de: "Hamd Allah'a mahsustur. Ben O'na hamdediyor, O'ndan yardım diliyor

ve O'na inanıyorum." diye başlayan bir hutbe ile cevap verdi. Zibrikân, diğer bir genç kalk kavminin yüceliğini anlatacak bir kaç beyt söyle dedi. O da:

"Biz cömert kimseleriz, hiçbir kabile bize denk olamaz. Bizim içimizde reisler vardır ve ganimetin dörtte biri bizim aramızda taksim edilir.

Eğer savaş korkusu hissedilmezse ktlık zamanında biz bütün nüfusa deve hörgücü yediririz.

Biz, bir şeyi yapmak istemeyip çekindiğimiz zaman da kimse bize karşı duramaz. İşte biz iftihar anında böyle yükseliriz."

dedi, Hz. peygamber (s.a.v.), Hassan b. Sabit'i çağırdı, Hassan söylediğini bana tekrar et, dedi. Dinledi şöyle cevap verdi.

"Fihrl kabilesi ve kardeşlerinden ileri gelen kimseler, insanlara uyulacak bir yol çizmişlerdir.

İçinde Allah korkusu olan herkes, bu yolu tavsiye eder. Her türlü hayır da bu yoldan beklenir."

Daha hızlı beyitlerden sonra Hassan şunları da söyledi:

"Biz, Ma'd kabilesinden, hazırda bulunanlara ve bulunmayanlara rağmen Allah'ın Resulü'ne ve dine büyük bir güçle yardım ettik.

Bu yardımı, gebe devenin sıdığını dağıttığı gibi düşmanı dağıtan kılıç darbeleriyle ve göğüslerde deve ağızları gibi yara açan mızrak vuruşlarıyla yaptık.

Onların toplulukları geldiği gün, yuvasını ve yavrularını koruyan aslanlar gibi vuruşumuzu Uhud'a bir sor!

Askerler arasında ölüme gitmek, suya gidercesine hoş görününce savaş alanlarında ölüme dalan biz değil miydik?

Biz, iki kolla kafaları vururuz. Biz Gassan kabilesinin parlak bir kolundan gelen şerefli bir soya mensubuz.

Eğer Allah'tan haya etmeseydik insanlar üzerinde (canlarını korumak ve ikramda bulunmak gibi) iki hakkımız olduğunu bir şeref vesilesi olarak söyledik. Bu hususta bize karşı çıkan var mı?

Hayatta olanlarımız, çakıl taşlarına basıp dolaşanların en hayırlılarından. Ölülerimiz de kabirlerde bulunanların en hayırlılarından."

Bunun üzerine Akra' b. Habis kalkmış, vallahi ben bir iş için geldim ve bir şiir söyledim onu dinleteceğim, demiş ve şunu söylemiş:

"İyiliklerin anılması esasında bize muhalefet ederlerse, insanlar bizim üstünlüğümüzü bilsinler diye sana geldik.

İster Necid'de İster Tihâme topraklarında olsun, her hücumda biz insanların başıyız.

Her toplulukta bizim için (ganimetten) dörtte bir hisse vardır. Hicaz topraklarında Beni Dârim gibisi de yoktur."

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hassan'a: Kalk cevap ver buyurdu. Hassan (r.a.) da dedi ki: "Ey Benî Dârim! Övünmeyin. Çünkü iyiliklerin anılması esasında sizin övünmeniz bir vebal olur.

Siz, bize karşı övünmekle kaybettiniz. Çünkü siz, kiminiz sü't ana, kiminiz hizi olmak üzere bizim hizmetkârlarımsınız."

Bu noktadan Peygamber (s.a.v.) buyurdu ve peygamberin bu sözü onlara Hassan'ın söylediklerinin hepsinden daha çok tesiri geldi. Hassan şiirini şöyle bitirdi.

"Eğer kanlanınızı ve mallarınızı taksim yerlerinde bölüşülmekten korumak için gelmiş iseniz,

Allah'a eş koşmayın, Islâm'a girin ve peygamberin yanında Benî Dârim ile övünmeyin. Yoksa Beytin Rabbine yemin ederim ki keskin kılıçlarla mızrakları başınızın üzerine iner."

Bunun üzerine Akra' b. Hâbis "vallahi bilmem bu ne iştir? Hatibimiz söyledi, onların habibi daha güzel söyledi, şairimiz söyledi, onların şairi daha şair daha güzel söylüyor" dedi, sonra Resulullah'ın huzuruna daha yakın vardı: dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "o halde bundan önce olan sana zarar vermez" buyurdu, sonra onlara hediyeler ve ihsanlarla iltifatta bulundu. İbnü Hişam Siyer'inde, kıssayı biraz daha farklı nakletmiş olduğunu da Âlûsî kaydeder. Bu âyetin Beni Anber hakkında nazil olduğunu da söylemişlerdir. Fakat Beni Anber, Beni Temim'den bir bölüm olduğuna göre öncekine ters düşmez. Nitekim Kâmus'ta Anber, Temim'den birinin babasıdır, der. Onların çoğunun aklı ermez, henüz dini öğrenmemiş, edeb ve yol bilmez, kaba nîrâbî güruhudur.

5- Ve eğer sen onlara çıkıncaya kadar sabretseleldi kendileri için daha hayırlı olurdu. Çünkü güzel davranışla Peygamber'e tazim etmiş olurlardı o da övgüye ve sevaba ve sorumlularının isteklerinin yerine gelmesine daha elverişli olurdu. Zira denilirdiği göre Beni Anber esirlerine şefaati olmak üzere gelmişlerdi, yansı hür bırakıldı, yansı için de fidye alındı. Bununla beraber Allah gafur ve rahimdir, tevbe ve iyileşerek akıllanmaya yüz tuttukları takdirde affeder, sıkıştırmaz.

6- Ey iman edenler! Eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın, birden bire kapılayın da, açıklama isteyin, araştırın anlayın dinleyin, fâsık'tan kaçınmayan yalandan da kaçınmaz. Fâsıkın karşılığı adildir.

Fahreddin Râzî der ki: Bu sürede müminleri ahlakın en güzeline bir yöneltme vardır. O ise ya Allah ile veya Peygamber ile veya kendi cinsi ile olur. Bunlar da iki sınıftır, çünkü ya müminler yolunda gider, tâat rûbtesinin içinde veya dışarda olurlar. Dışında olan fasiktir. Müminler dışında dahil olanlar da yanlarında hazır veya uzakta bulunurlar. Bu suretle ahlak beş kısım olur:

- 1- Allah'a ait olanlar,
- 2- Peygambere ait olanlar,
- 3- Fâsiklara ait olanlar,
- 4- Hazır olan müminlere ait olanlar,
- 5- Gaib olan müminlere ait olanlar.

İşte bunlardan herbirine ait olmak üzere yüce Allah bu sürede beş kere "Ey iman edenler!" buyurmuştur. Allah ve Resulüne ait olan açıklamadan sonra üçüncü olarak burada fâsıklanın sözlerine güvenilmemesi gerektiğini açıklıyor. Çünkü onlar araya fitne sokmak isterler ki o fitne "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa..." âyetinde açıklanacaktır... Bununla beraber fâsıkın sözünü de büsbütün hiçe saymayıp araştırma ve açıklanması emrolunmuştur. Demek ki fâsık olmayıp da adil olacak olsa yerine göre haber-i vâhid dinlemeye layık olacaktır. Bu âyetin indirilmesine sebep olmak üzere şöyle rivayet ediyorlar: Resulullah Velid b. Ukbe'yi Beni Mustalik'a vali ve zekât memuru olarak göndermişti. Onunla onlar arasında bir kin varmış; yaklaştığı zaman karşısına gelen atılan kendisini öldürecekler sanmış, korkmuş geri dönmüş. Resulullah'a varıp onlar dinden döndüler, zekâtı vermeyi reddettirler, demişti. Resulullah da öfkelenmiş ve onlarla harp etmeyi kurmuştu, bu âyet bunun üzerine indi. Bir rivayette de Halid b. Velid'i göndermiş, gözetlemiş, ezan okuduklarını ve gece namazı bile kıldıklarını görmüş ve zekâtlarını da ona teslim etmişler o şekilde geri dönmüştür. "Fâsık" ile "nebe" kelimelerinin nekre oluşu umumilik içindir. Herhangi bir fâsık, herhangi bir nebe" (haber) demektir. Çünkü Râzî'nin hatırlattığı şekilde şartın bulunduğu yerde sübut yönünde umumilik, nefi yönünde hususilik olur. Nitekim haberler de nefi tarafında genel, sübut tarafında özeldir. denilmeyip de şüphe harfi olan ile ifade edilmesi müminlerin fâsiklara aldanmayacak kadar uyanık olmaları gerektiğini ihtar ve öyle uyanık müminlere herhangi bir fâsıkın cüretinin ender olacağına işaret nüktesini taşımaktadır. Çünkü bir bilgisizlikle, hallerini bilmeyerek, bir kavmi müsibete uğratırsınız, vuruşunuz, bir zarara uğratırsınız da sonra yaptığınız pişman olursunuz, çünkü haber yanlış olunca sonra temiz oldukları ortaya çıkar da telafisi mümkün olmayan bir üzüntü çekilir. İman vicdanı, öyle bir haksızlığa karşı devamlı olarak sızlar. Zemaşşerî der ki: Nedamet, yani pişmanlık, bir çeşit üzüntüdür ki, meydana gelen şeyin olmamasını dileyerek gam yemektir. Böyle bir üzüntü ve gam ise devamlı ve etkilli olur, çünkü olay akla geldiği pişmanlık yapışır.

7- Ve biliniz ki içinde Allah'ın Resulü var. Bundan dolayı Allah'tan korkun da yalan ve batıl söylemekten sakının, çünkü Allah ona doğrusunu bildirir ve bir haber istittiğiniz vakit de açıklaması için ona sorun, o size açıklar, kendi görüşünüzle onu kandırmaya çalışmayın. Şayet o birçok işlerde size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz. Sarpa sarardınız, haliniz yaman olurdu, çok zahmetler, felaketler çeker, yok olmaya doğru giderdiniz. Çünkü öyle kendisine uyulması gerekenin, uyan durumuna düşmesi bir ihtilâl ve işlerin tersine gitmesi demek olan bir ihtilaldir.

ANET: Meşakkat ve helâk, sıkıntı ve günah mânâlarına geldiği gibi aslında kınlan bir kemiğin sandıktan sonra tekrar kınılması demektir. Buradan anlaşılıyor ki, birtakım kimseler o haber üzerine o kavmi vumak fikrinde bulunmuşlardı. İşlerin birçoğunda deniliyor. Demek ki bazı işlerde itaat sakıncalı değildir. Belki gönülleri çekerek güzel bir siyaset olur. Bir de in geçmişe ait olması gerekirken diye muzâârî sigası getirilmiştir ki takdiriindir. Bunda ikân mânâ vardır: Birisi, "itaat eder olsa idi" demek olur ki devamlı olmanın imkansızlığını ifade ederek, itaatın aslı değil, devamlı oluşunun sakıncalı olduğunu anlatır. Buna göre devamlı ve sürekli olmayıp da bazen birçok işlerde itaat daha sıkıntıya sebep değilmiş gibi anlaşılır. Bundan dolayı diğer bazı tefsircilerin maksat itaatın devamlılığının imkansızlığı değil, imkansızlığın devamlı demek olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre mânâ "birçok işte itaat edecek olsa idi" demek olur. Yani birçok işlerde itaat hiç olmaması gerekir. Ebu's-Suud bu iki görüşü münakaşa etmiştir, isteyen oraya bakabilir. Sonra Zemaşşerî işbu cümlesinin bağlantısı hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır. Bu cümle yeni başlayan bir söz olmaz, çünkü âyetten bir ahenkisizliğe neden olur ve fakat 'deki gizli merfu zamirden veya ağık mecur zamirden hal olarak makabline bitişiktir, mânâ şöyle demek olur: İçinizde Resulullah öyle bir hallette bulunuyor, yahut öyle bir halde bulunuyorsunuz ki onu değiştirmeniz üzerinize vaciptir. O hal şudur: Siz istiyorsunuz ki, o size tabi imiş gibi olaylarda sizin görüşünüzde göre amel etsin halbuki öyle yapsa haliniz yaman olur, helake giderdiniz.

Fakat Allah size imanı sevdirdi, sevgili kıldı, dolayısıyla iman ettiniz, bu gösteriyor ki, iman etmek için yalnız bilgi yeterli değil, bir iradenin fiil olabilmesi için sevmek de gereklidir. Bundan dolayı dinin başı muhabbettir, sevgidir. Nitekim bir hadis-i şerifte "Kişi dostunun, yani sevdiği dostunun dini üzeredir, onun için herbiniz iyi bakın, kime dostluk ediyormuş, kiminle sevişiyor?" buyurulması bu mânâdadır. Yine bundan dolayıdır ki; "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin." (Âli-i İmran, 3/31) buyurulmuştur. Ancak alimler sevgiyi tabii ve akli olmak üzere ikiye taksim etmişlerdir. Tabii sevgi, yaratılışa uygunluktur. Akli sevgi gayede bir hayır ve fayda idrakinden doğar ki, sağlıklı için ilacı sevmek olabileceğinden gayeye nazaratan tabii, bağlanıcama nazaratan akli ve mecazî bir sevgi demek olur. Bundan dolayı başlangıcı elde edilmiş olmak itibarıyla o da kazanılmış sayılır. Ve bu yönden bu şuurlu sevgi iman ve terbiyenin kazanılması itibarıyla önemi haiz olur. Nitekim Hz. Ömer "Ya Resulullah: Sen bana iki yanım arasındakî nefsimden başka herseyden sevgilisin." demişti, Resulullah "Ben sana nefsimden de daha sevgili olmadıkça imanın tamam olmaz, buyurdu, bunun üzerine Hz. Ömer hemen "Vallahi sen bana iki yanım arasındakî nefsimden daha sevgilisin." dedi, Resulullah da, "şimdi ya Ömer! İmanın tamam oldu." buyurdu. İşte Hz. Ömer'in böyle bir an içinde sevgisini artırarak yemin ile İkrar verilebilmesi bunun gibidir. Bununla beraber her iki takdirde de sevginin kendisi bir akıl işi değil, doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın verdiği bir histir. Allah'ın sevdirmedeği şeyler düşünmekle sevimleş, ancak Allah'ın sevdirdiği şeyler bilinmek düşünmek sayesinde akıl ile, tecrübe ile sevgi şuuruna erebilir. İşte böyle imanın esası bir sevgi ile ilgili olduğu, sevgi de Allah'ın bir vergisi bulunduğuna için burada buyuruluyor ki: Allah size imanı sevdirdi, yani o sayede Resulullah'a iman ettiniz. Ve onu, o imanı kalbinizde güzelleştirdi, gereğince amel edip peygambere itaat ettiniz. Ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin, iğrenç kıldı. Onun için onlardan sakınıniz.

KÜFÜR, imanın karşılığı inkâr ile Allah'ın nimetlerini örtmektir.

FÜSÜK, esasen çıkmak demek olur bazan dinden çıkmak mânâsına da kullanılsa o, küfürde dahil olduğu için burada ondan ayrı bir mânânın kastedilmiş olması gerekir. Bu sebeple çoğunlukla doğruluk ve itaatten çıkış, yani sözlü ve fiilî imanın gereklerine uymamak mânâsında kullanılır. Burada küfür imana; füsûk ve isyan da imanın teziniye, güzelleştirilmesine karşılık demek olduğundan füsûk yalancılık ve sözle doğruluk ve itaatten çıkmak; isyan da emri terk ile fiilen taattan çıkmak mânâsında olması daha uygun görülmüştür. Füsûk'u büyük günahlara, isyanı küçük günahlarda kullanmak isteyenler de olmuştur. Şu halde âyetinde fâsık, sözü iman yönünde olmayan bir yalanc, yahud büyük günah işleyen bir günahkâr demek olur. İşte onlar, öyle iman sevip peygambere iman eden ve kalplerinde iman zinetlenip gereğince amel ederek doğrulukla itaat eden ve küfrü, füsûku, isyanı iğrenç görüp imanın gösterdiği yönde doğruluk ve itaatten ayrılmayan kimselerdir ki ancak rûd sahibidirler. Hak yolunda sarıslmadan dosdoğru giden kimselerdir.

RÜŞD, hak yolunda sağlam ve sabırlı ve tam bir isabetle dosdoğru gitmektir.

8- Allah'ın lûtf ve nimetinden, yani o rûsd, yahut hep bu zikrolunan sevdime ve kötüleme ve rûsd, Allah'ın lûtf ve nimetinden olarak cereyan etmektedir. İşbu "İste onlar" işaret isminde hitap peygambere, işaret ve zamir 'deki muhataplarıdır. Görünüşe göre 'deki muhataplar da bunlarda dahil görünür. Yani peygamberin açıklaması ve hatıratması üzerine görüşlerinde ısrar etmeyip hepsi iman ve itaatle doğruluk ve uyum gösterdiler, füsûk ve isyandan sakındılar. Fakat Zemaşşerî bunları Peygambere karşı görüş ileri sürmekten sakınan ve takvada ciddiyetleri ile öyle bir cüret ve cesareten korunan ve yukanda "Onlar, Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir." (Hucurat, 49/3) diye anlatılan kısım olmak üzere açıklamış da şöyle demiştir: "Eğer size uysaydı..." ifadesi delalet eder ki, müminlerin bazıı Velid'in sözünü tasdik ile Beni Mustalik'ı vumak fikrini Resulullah'a iyi göstermek istedikler, bu ise daha ve onların kusurlarından idi. Diğer bazıları ise sakınıyorlardı ve takvada ciddiyetleri öyle bir cesaretle engel oluyordu ki onlar "fakat Allah, size imanı sevdirdi" âyeti ile istisna kılınanlardır. Bu "bazılarınza" demektir. Fakat sıfatlarının öbürlerinden farklı olması kelimesinin zikredilmesini gereksiz kılmıştır. Bunlar Kur'an'ın öyle icazlarından ve ince panlıtlarından ki, onları ancak yüksek kişiler sezebilir. Tefsircilerin bazısından bunlar, "Onlar, Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir." (Hucurat 49/3) buyurulanlar diye rivayet edilmiştir. "İşte Onlar doğru yolda olanlardır" âyetindekiler de bu müstesnalardır. "Allah, Alim ve Hakim'dir" herşeyi bilir. Lûtf ve nimeti de hikmetiyle verir.

9- Fâsıkın sözüne kapılmanın ve Peygamber'i dinlemenin neticelerinden biri olan anet, sıkıntı ve günah ve öne geçmeye bir işaret olmak üzere buyuruluyor ki: Ve eğer müminlerden iki grup vuruşurlarsa, rivayetlerin özetine göre: Resulullah (s.a.v.), Sa'd b. Ubâde'nin hastalığına ziyaretine giderken, Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'e de uğraması istenilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah b. Selûl, "Merkebin kokusu bizi rahatsız etti" demiş. Orada hazır bulunan Ensar'dan Abdullah b. Revaha Hazretleri de "Vallahi Resulullah'ın merkebinin kokusu senden daha hoştur." demiş. Bunun üzerine Abdullah b. Ubeyy'in kavminden taraftarları kızmış, Abdullah b. Revaha Hazretlerinin arkadaşları da kızmışlar, İbnü Revaha Hazrec kabilesinden, İbnü Ubeyy Evs kabilesinden olduklarından iki kabileden birtakım kimseler, silahsız olarak elleriyle, papuçlarıyla, sopalarla döğüşmeye başlamışlar, bunun üzerine bu âyet inmiş, Resulullah âyeti okumuş, bu şekilde bağışmışlar. Fakat İbnü Cerir'in ve İbnü Ebi Hatim'in, Südd'den rivayetlerine göre: Ensar'dan İmran namında bir zabn Ümmü Zeyd altında bir hanımı vardı, kadın yakınınları ziyaret etmek istemiş, kocası göndermemiş ve onlardan kimsenin gelmemesi için de evinin üst katında hapsedmişti. Kadın ailesine haber göndermiş onun üzerine kavmi gelmiş oradan indirip götürmek istemişler, kocası da çıkmış kendi kavminden yardım dilemiş, bunun üzerine amcasının oğulları gelip kadın ile ailesinin aralarına girmeye çalışmışlar, onlar da müdafaa etmekle döğüşmüşler, bu âyet inmiş, Resulullah adam göndermiş bağışmış, taraflar Allah'ın emrine dönmüşler. Önceki,

birinci âyetin mânâsına daha yakındır. Dikkat çekicidir ki, âyetle önce "Eğer iki taife" diye tesniye ile başlanıldığı halde fiilde "ikisi vurulsalarsa" denilmeyp çoğul sigası ile "onlar vurulsalarsa" buyurulmuştur ki, bu fark tercemede gösterilemiyor. Bunun nüktesi, azdan başlayan bir kitabın bastırılmadığı takdirde genişleyeceğini hatırlatmaktır. Onun için derhal ikisi arasını islah edin, düzeltin, nasihat ile ve şayet orada bir şüphe varsa onu gidermekle, olmadı takdirde Allah'ın hükümüne çağırma sülh edin, baştının. bunun üzerine şayet birisi diğerine karşı saldırsa.

BAGY, haksız yere yükselmek isteyenlere düşmanlık etmektir. Yani başı teşebbüsü yapıldığı ve şüphe varsa giderildiği halde birisi başıya yanaşmayıp her ne olursa olsun haksızlıkla üste çıkmak sevdasını beslerse: O vakit o saldıran grupla savaşın. Ta ki, o Allah'ın emrine döne kadar. Allah'ın emri "Allah'a itaat ediniz. Resulullah'a ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz." (Nisâ, 4/59) âyetine göre hükmüdür. Razî der ki: İşaret eder ki, bu savaş, saldırgana had cesası gibi, saldırmayı terk halinde de uygulanacak bir ceza değildir. Dönünceye kadardır, saldırganı önlemek gibidir. Onun için saldırganın vazgeçmesi hakkındaki emre dönünce, savaşmak haram olur. Buyuruluyor ki: Eğer dönece o vakit de adaletle aralarını düzeltin, baştının, yani yalnızca andlaşma ile bırakmayın da Allah'ın hükümlerine göre haklarını gözeterek hükmedip aralarını bulun. Öncekinden mutlak olarak "aralarını sülh edin" buyurulduğu halde burada "adaletle" kaydı ile kayıtlanmıştır. Çünkü savaşın sonra olduğu için bunda haksızlık tehlikesi vardır. Onun için bir de tamamina göre su şekilde te'kid edilmiştir. Hem her hususta adalet ve hakkaniyeti gözetin, her hak sahibine haktan hissesini verin, saldırmaktan, zulümden sakının. Çünkü Allah adalet yapanları sever. Ebu Hayyan'ın Bahîr'de açıkladığına göre bu âyetteki "savaşın" ve "sülh yapın" hitapları "Emir yetkisi kendilerinde" olan velayet sahiplerinedir. Bu mânâ İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir. Yani aynen vücut, hükümete adamlarına yöneliktir. Çünkü bu savaşta müdahale ile başı yapabilece kudreti yalnız ferdî bir kudret olarak düşünülemez, fakat herhangi bir şekilde başı ve savaş yapmaya yetkili olanlar hakkında farz-ı kifaye olmak üzere ümmetin tamamına hitap olması "Ey iman edenler" çağırışının zahirine daha uygundur. Onun için saldırmak gerçekleşince ona karşı emir ve yetki sahiplerine yardım cihadı olduğu gibi umuma gereken bir vecibe olur. Nitekim Hakim ve Beyhaki'nin rivayetlerine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) Hazretleri ben şu "Vazgeçen saldırgana savaş açmadığımdan dolayı işbu âyetinden nefsimde bulduğumu hiçbir şeyden bulmadım." demiştir. Yolkesici, saldırganlar hakkında Fıkıh kitaplarında özel bölüm vardır.

10- "adalet yapınız" emri gibi şu da bütün müminlere umum ifade eder: Bütün müminler ancak kardeşlerdir. Zira hepsi ebedi hayata sebep olan iman esasında birleşir din kardeşidirler. Onun için iki kardeşiniz arasını düzeltin, gerek iki fert, gerek iki mümin topluluk bozuştuğlarında hemen aralarını bulup baştının, dinde kardeşliğin gereği budur. Ve Allah'tan korkun, yani bu düzeltme ve kardeşlik takvadandır. Bozuşmaktan korunun, müminlerin kendi aralarında başı ve iyilik bulunmazsa, kardeşlikleri kuvvetli olmazsa kâfirlere karşı mücadele edemezler, Allah'ın azabından iyi korunamazlar. Onun için Allah'tan korkun, bozuşmayın, bozuşursanız, başısmaktan, baştırmaktan kaçınmayın, her işinizde takva yolunu tutun ki rahmete erdirilesiniz.

Meâl-i Şerifi

11- Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sora fâsiklik ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte bu kimseler zalimlerdir.

12- Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Birinin diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.

13- Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstünüüz O'ndan en çok korkanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, herşeyden haberdar olandır.

14- Bedeviler "inandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama "İslâm olduk" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

15- Gerçek müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.

16- De ki: Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz? Oysa Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah herşeyi hakkıyla bilendir.

17- Onlar İslâm'a girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kaktayın. Bâkisi sizi imana erdirdiği için Allah sizin başınıza kakar. Eğer doğrulardan iseniz (Allah'a minnettar olmanız gerekir.)

18- Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin görülmeyen esrarını bilir. Allah yaptıklarınızı görür.

11- "Ey iman edenler! Bir kavim bir kavimle alay etmesin." Müminler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra o kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek cahilliklerden sakındırması ve müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek bir içtenlikle uygulayarak karşılıklı saygı telkin etmek ve bu şekilde İslâm'ın daha bir çok kavimlere yayılıp gelişeceğine işaret ile o geniş kardeşliği süsleyecek temizliğe yükseltmek üzere bu iki âyet ümmete edel öğretmekle huzur ve gıyâb'da ahlaki bir yol göstermedir. Âyetin inişi hakkında bir kaç sebep nakledilmiştir. Dahhak'tan rivayet olunduğuna göre: Beni Temim'den bir kavim, Bilâl-i Habeşî, Habbab, Ammar, Süheyb, Ebû Zerr, Sâlim, Mevâ Hüzeyfe gibi kimselerle alay etmişlerdi. Aîşe (r.anha)'dan: Zeyneb binti Hüzeymete'l-Hilâliyye'yi kısılgından dolayı eğlenmişti. Bunun gibi Hz. Aîşe ile Hz. Hafsa, Ümmü Seleme Hazretlerini kısa diye konuşmuşlardı. İbnü Abbas'tan: Hz. Safiyye binti Hümayy Resulullah'a gelmiş, kadınlar bana; Ey yahudi kızı yahudi! diye söz atıyorlar, demiş. Resulullah da: Babam Harun, amcam Musa, zevcim de Muhammed diye demedin? buyurmuştu. Şu da rivayet olunmuştur ki; Sabit b. Kays'ın kulağına biraz ağırlık vardı, Resullullah'ın meclisine geldiği vakit iktisadın diye yer açarlardı. Bir gün gelmiş açılın diye Resulullah'ın yanına kadar varmıştı, bir zata gekil dedi, o aldırmadı bu kim? dedi, o zat da ben filanım dedi, o hayır sen filan kadının oğlusun, diye cahiliyyede ayıplanan bir kadın söyledi, adamcağız mahcup oldu, bu âyet inince Sâbit bundan sonra kimsaye karşı haseb ile de iftihar etmem, dedi. Bir de Ebu Ceihil'in oğlu İkrime müslüman olmuştu, bazı kimseler ona "bu, bu ümmetin firavunu'nun oğlu" demişlerdi, gücüne gitmiş, Resulullah'a şikâyet etmişti, işte bu âyet bu sebeple indi. Kurtubi demiştir ki; alay etmek; hakaret ve horlamak ve gülünecek şekilde ayıp ve kusura dokunmaktır. Bazı fiilini veya sözünü hikâye ve işaret veya imâ ile yahut lakırdısına veya işine veya herhangi bir kusuruna veya suratına gülmek ile de olur... Diğer bir tarife göre bir şahsı huzurunda gülünecek şekilde sözle veya hareketle tahkir etmektir. Kamûs'un ifadesine göre eğlenmektir. Râzî burada kast edilen mânâyı göre bunu şöyle tarif etmiştir: "Mümin kardeşine tazim ve hürmet gözü ile bakmayıp, derecesinden düşürerek iltifat etmemektir ki, kardeşlerinizi tahkir etmeyin, küçültmeyin, demektir. Kavim demek aslında kâimin çoğulu veya masdarla isimlendime gibi iş gören kendilerini savunmaya kalkışabilecek yani dirişebilir erkek topluluğuna denir, "Nuh Kavmi, Firavun Kavmi" ifadelerinde olduğu gibi kadınlar da ifade etmesi, dolayısıyla ve tabi olma yoluyladır. Burada erkek ve kadına ayrı ayrı

hatırlatılmak üzere kavim ve kadın diye açıkça ortaya konulmuştur. "Kavim" ve "kadın" kelimelerinin nekre (belirsiz) oluşu, yasaklamada genellik ve umum ifade etmesi içindir. Tekil'in genel mânâ ifade etmesi daha genel olduğu halde "kavmün velânisâün" diye cemi ve nekire getirilmesinde de incelikler vardır. Bu önce İslâm'ın yalnız fertlere değil, bir çok kavimlere yayılacağına bir hatırlatmadır. İkinci olarak alaya alma işinin zararının büyük olup ona tek başına bir erkek veya kadının devam edemeyeceğine işaretir. Üçüncü olarak, alay eden veya maskaralık yapan kişinin yanında çoğunlukla gülüp eğlenecek ve bu şekilde ona arkadaş olacak kimselerin eksik olmayacağına ve bu yüzden tek kişinin topluluğa dönüşerek işin büyüyebileceğine de işaret eder. Netice olarak hiçbir mümin topluluk, hiçbir mümin kavim ile eğlenmesin alay etmesin. Belki onlar kendilerinden daha hayırlı olurlar. Bu cümle yasaklamasının sebebidir. Bundan dolayı gibi bir edat ile bağlanılması gerekli gibi göründükten bir soru ve cevap tarzında zihinlere yerleştirilmek için başlangıç cümleleri halinde getirilmiştir. Yani bu yasaklamının sebebi sorulmak istenilirse her mümin şöyle inanmalıdır: Olabilir ki, eğlenilen. Allah yanında o eğlenenden daha hayırlı olsun, çünkü insanlar yalnız görülebilen halleri bilebilirler, iç yüzünde gizli yönleri bilemezler. Allah yanında tartı tutacak olan ise vicdanınan ihlası, kalplerin takvasıdır. İnsanın ilmi ise onun Allah yanındaki tartısını tartmağı, akl kalbin gizli meyillerini ölçmeye yeterli değildir. Onun için kimse dış görünüşe bakıp da gözünün kestiğini horlamaya, eğlenmeye cür'et etmesin, eğer Allah yanında vakarlı, saygılı olan bir şahsa, hakaret etmiş olursa nefesine ne büyük zulmetmiş olur. Bununla birlikte..." Kadınlar da kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler." Ve kendi kendinizi ayıplamayın, ayıp süzmeyin.

LEMZ, dil ile yaralamak, ayıplamak, kötülemek ve yermektir. Burada iki mânâ vardır ki ikisi de doğrudur: Birincisi, müminlerin hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mümini ayıplayan kendi nefisini ayıplamış gibi olur. İkincisi de ayıplanacak şey yapan kimse, kendi nefisini ayıplamış olur. Birinciye göre mânâ: Müminleri ayıplamayın, kötüleme ve yermeyi yapmayın ki kendi nefsinizi ayıplamış olursunuz. İkinciye göre mânâ: Bir mümini, eğlenmek gibi ayıplanacak, kendinize leke olacak şeyler yapmayın ki kendinizi ayıplamış, lekelenmiş olmasınız demektir. birinci mânâ kardeşlik noktasından daha samimi, ikinci mânâ izzet-i nefis, şeref açısından daha temiz ve güzeldir.

Lâkaplarla da atışmayın, yani birbirinizi kötülemek için kötü lâkap takarak da çağırmayın.

LÂKAB, övmeye veya kötülemeye işaret eden isim veya vasıftır. Kötülüğe işaret eden lâkaplar çirkin lâkaplardır.

NEBZ, öfte kötü lâkap takmak mânâsına olduğu için burada yasaklanan lâkaplar, kötü lâkaplardır. Yoksa karşıdakinin haliyle uygun olarak övgü ve saygılı ifade eden güzel lâkaplarla anmak yasak değildir. Keşşâfta der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiştir: "Müminin mümin kardeşi üzerindeki hakkından birisi de onu en sevdiği isimle çağırmasıdır." Onun için künye koymak sünnetten ve güzel hareketlerdendir. Hz. Ömer (r.a.) "Künyelerini yayın, çünkü uyandırır." demiştir. Gerçekte Hz. Ebu Bekir, Atik ve Siddik, Hz. Ömer Fâruk, Hz. Hamza Esedullah, Halid b. Velid Seyfullah lâkaplarıyla lâkaplanmışlardır. Ve bilinen kimselerin çoğu hep lâkaplarıyla hatırlanmışlar ve anılmışlardır. Hem böyle güzel lâkaplar gerek Arab'ın ve gerekse diğer milletlerin hemen hemen hepsinde süregelenmiştir... Fakat mümini gücündimesi ve ayıplaması düşündüğüleğin lâkaplarla çağırarak çağırtmak müminler arasında yapılamalıdır. İmandan sonra fâsiklik! Ne fena isim! Yani imandan sonra bu yasaklanan şeyleri; alay etmeyi veya ayıplamayı veya kötü lâkap takmayı işleyenler, fisk yapmış ve böylece kendilerine fâsiklikli uygun görmüş olurlar. Halbuki imandan sonra fâsiklik veya fisk ile anılmak ne fena bir anılma, ne çirkin bir addir. Bundan dolayı bir mümin bunu ne kendine, ne de kardeşlerine uygun görmemelidir. Ve her kim şu yasaklanan şeyleri yapar da tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir. İtaat yerine isyanı koyarak zulmetmiş, hem imandan sonra fisk adını takınarak ve kendini azaba layık kılp nefesine yazık eylemiş kimselerdir. Nisâbü'rî Garâibü'l-Kur'ân'da der ki: Zira yasaklanan şeyde ısrar küfürdür, yasaklanan şeyi emredilmiş gibi saymaktır.

12- Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının, uzak bulunun; beslemekten, yahut onunla amel etmekten sakının. Çünkü zannın bazıları ağır günahtır.

İSM, sonunda üzerine ceza gerektiren günahtır. Çünkü zan, ihtimal üzere bir hüküm olduğundan bir kısmı hakka hiç isabet etmez, etmeyince de başkasının hakkına ait hususta o şekilde aleyhine hüküm bühlan ve iftirâ ve bundan dolayı bir vebal olur. Özellikle zannın kaynağı yalnız nefsi işler olduğu zaman hata daha büyük olur. Zannın bazıları günah ve vebal olunca da böyle bir vebal ve zarara düşmek için tedbirli davranmak ve hangi çeşit zandan olduğunun düşünülebilir üzere onun bir çoğundan sakınmak gerekir. Yasaklanan çirkinliklerden bir çoğu da böyle zannlardan ortaya çıkar. Gerçi zannın hepsi günah ve vebal değildir. Allah'a ve müminlere güzel zan gibi vacip olan zan da vardır. Nitekim Nur Sûresi'nde: "Erkek ve kadın müminlerin bu iftirayî işitkilerinde kendi vicdanları ile iyi zanda bulunup da..." (Nur, 12) buyurulmuş ve Kudî Hadis'te "Ben kulumun bana zannı yanındaydım." diye rivayet olunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Her biriniz ancak Allah'a iyi zanda bulunarak ölsün." ve: "İyi ve güzel zan imandandır." buyurulmuştur. Uygulamada kati olmayan hususlarda zanni delil ile amelini vacip olduğu yerler de vardır. Sonra geçime âit hususlarda olduğu gibi mübah olan zanlar da vardır. Lâkin zannın bir kısmı da haramdır. Yakın vacip olan ilâhî hususlarda ve peygamberlik konusunda zan haram olduğu gibi Allah'a ve iyi kimselere karşı kötü zan da haramdır. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ müslümandan kanını ve ırzını ve kendisine kötü zanda bulunulmasını haram kılmıştır." İşte bu âyet de bu mânâda indirilmiştir. Ve hepsinin değil, bazı zannın günah olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Burada mârifet olarak denilmeyle de nekre olarak belirsiz şekilde buyurulmasının nüktesinde de Keşşâf gibi belagat ehli olan tefsirciler diyorlar ki: Bunun nekire gelmesi "bazılık" mânâsını ifade etmek ve zanların içinde meydana çıkarma ve belirleme olmaksızın genellikle sakınılması vacip olanlar bulunduğunu işaret etmek içindir ki, herkes hak ve batılı açık belirtilerle seçmeden ve iyi araştırmadan ve düşünmeden zanna cür'et etmesin. Allah'tan korksun. Eğer nekire değil mârifet getirilseydi zandan sakınma emri az bir zanna değil, çok olan zanna ait imiş ve sakınılması gereken zann çoklukla sıfatlanmış olan zann olup az olan zanna ruhsat varmış gibi kabul olunabilirdi. Sakınılması vacip olan zannı diğerinden ayıracak olan ayıncı özelliğe geline: Açıkta bir sebebi ve doğru bir işareti bulunmayan zan haramdır, kaçınmak gerekir. Bundan dolayı bilinmeyen bir adama iyi zan vacip olması bile kötü zan da caiz olmaz. Fakat fisk ve fücür ile tanınan kimselere kötü zan haram olmaz. Bununla beraber: Tecessüs de etmeyin, yani müminlerin eksikliklerini bulacağıız, açık delil ve işaretler elde ederek zan ve yakın meydana getireceğiz diye casus gibi inceden inceyeyi yoklayıp araştırmayın da açık olanı tutun, Allah'ın örtüttüğü örtün.

TECESSÜS, cess'ten tefe'dürdür. Cess aslında hastalığı sağlığı anlamak için nabız yoklamaktır ki el ile yoklamak ve haber araştırmak mânâlarına gelir. Tecessüs de bundan tekellüftür ki dikkat ve gayretle araştırmak demektir. Nitekim casus da bu maddededir. Bir Hadis-i Şerif'te şöyle rivayet edilmiştir: "Müslümanların eksikliklerini ayıpları araştırmayın. Zîrâ her kim müslümanların ayıpları araştırsa Allah Teâlâ da onun aybını takip eder, nihayet onu evinin içinde de olsa rezil ve rüsvay eder." Rivayet edilir ki: Hz. Ömer (r.a.) Medine'de geceleyin karakol gezerdi, bir gece bir evde şarkı söyleyen bir adamın sesini işitti, duvardan aştı içeri girdi, baktı ki yanında bir kadın, bir de şarap var, ey Allah'ın düşmanı dedi: Sen günahtı işleyeceksin de Allah seni muhakkak örtecek mi sandın? Adam, sen de acele etme ey müminlerin emiri! dedi: Ben bir günah işledim ise sen üç konuda günah işledin: Allah Teâlâ "Eksikleri araştırmayın." buyurdu, sen gizliliği araştırdın, Allah Teâlâ "Evlere ön kapılardan giriniz." (Bakara, 2/189) buyurdu sen duvardan aştın, Allah Teâlâ "Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin." (Nûr, 24/27) buyurdu. Sen benim üzerine izinsiz girdin. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), nasıl şimdî sizi affedersem, sizde hayır var mı? Yani sen de beni affeder, tevbe eder misin? dedi, o da evet, dedi, bu şekilde bıraktı, çıktı.

Ve bazınız bazınızı gıybet de etmesin.

GYBET, bir kimsenin arkasından hoşlanmayacağı bir şey söylemekti. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Bilir misiniz gıybet nedir?" "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. "Kardeşini, hoşlanmayacağı bir şeyle anmandır." buyurdu. "Ya söylediğim kardeşimden varsa?" denildi. "Eğer söylediğin onda varsa gıybet etmiş olursun ve eğer onda yoksa o vakit ona iftira etmiş olursun." buyurdu ki bu, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai ve diğerlerinde geçmiştir. Demek ki bundan önceki âyetle yüzüne karşı ayıplamak yasaklandığı gibi burada da gıybet yasaklanmıştır. Birgivi Tarikat-ı Muhammedî'de bu hadisi naklettikten sonra der ki; gıybet, din ve dünya ayıplarının anılmasını içine alır. Fakat bizim alimlerimiz göre karşıdakinin tanınması ve sövme yoluyla olması da şarttır. Kadihan Fetâvâ'sında "Bir adam, kardeşinin günah ve kusurlarını ona özen gösterdiği için şöylese o gıybet olmaz. Gıybet ancak öfke şekliyle sövme kast edilerek anmaktır diye zikredilmiştir. Bundan dolayı kötülüğü gidermek için veya fetva almak için veya serinden korunmak için yahut 'topal' demek gibi tarif için olursa gıybet olmaz. Bunun gibi, işlediği fiski, zulmü açıklayan bir kimse olur da onun fiskını, zulmünü anarsa yine gıybet olmaz. Lâkin başka bir aybını zikrederse gıybet olur. İbnü Şeyh, Enes (r.a.)'den: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki "Her kim haya örtüsünü atarsa, artık onun gıybeti yoktur." İbnü Ebî'd-Dünya Behz b. Hakim'den, o, babasından, o da dedesinden nakleder: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Fâcır kimseyi insanlar tanırken anmaktan korkacak mısınız? Onu onda olan ile anın ki, insanlar sakınsınlar." Gazâlî sövmeyi, daha çok daraltmıştır. Sonra gıybet üç çeşittir. Birincisi, gıybet edip de, ben gıybetti etmiyorum, onda olanı söylüyorum, demektir. Bu, fakih Ebuleys'in Tenbih'te dediği gibi kesin olan haramı, helal saymak olduğu için küfürdür. İkincisi gıybet edip gıybetti, gıybet edilen kimseye ulaşmaktır, bu günahtır, helalleşmedikçe tevbe de tamam olmaz, çünkü eziyet etmiş, kul hakkı olmuştur. İbnü Ebîdünnyâ ve Taberânî'nin Câbir'den rivayet ettikleri şu hadisin mânâsı da budur: "Gıybet, zinadan daha kötüdür." buyurulmuş; nasıl olur? denilmiş, Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: Adam zina eder sonra tevbe eder. Allah mağfiret buyurur, gıybet eden ise gıybet edilen affetmedikçe, mağfiret olunmaz. Üçüncüsü, gıybet edilene ulaşmaz. Bu hem kendisine ve hem gıybet ettiği kimseye istigfar ederek tevbe etmekle affolunabilir. Bazılar mutlaka helalleşmeye muhtaçtır demişler, bazıları da mutlaka tevbe ve istigfar yeterlidir, demişlerdir...

Hiç biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemesini sever mi? Gıybetin tabii olarak, aklen ve şer'an kötülüğünü ve çirkinliğini tasvirdir. Gıybet edilen, kimse orada bulunmayıp söylenen sözü bilmemesi ve o anda savunacak durumda olmaması dolayısıyla bir ölü, hem de kardeş olan bir ölü ve o vaziyette onun kötülüğünü söyleyerek gıybet ile şerefine saldırmak bir ölünün etlerini parçalayıp yemek ve özellikle o saldıranın zannınca da fena ve bundan dolayı kurtul bir leş halinde bulunan bu etleri hırs ve iştah ile seve seve yemek şeklinde bir canavarlık olmak üzere tasvir buyuruluyor ki ifadedeki bir kaç kez yapılan mübalağalar da dikkatten kaçmayacak kadar, açıktır. Bir taraftan takrire, bir taraftan da inkara ihtimali olan soru, son derece iğrenç bir şeye sevgi ile alaka, fiili genelleme ile bir'e dayama, hem yalnız insan eti ile değil, kardeş eti yemekle, hem de sağ değil, ölü leş halinde yemekle temsil ediliyor. Ve insanın namus ve haysiyetinin eti ve kanı gibi ve belki daha önemli olduğuuna işaret ediliyor. Demek ki gıybet, böyle sefil bir canavarlık, gıybet eden öyle algağ bir canavar derecesindedir. İşte gıybetin tarifinde Hanefî ulemâsının gösterdikleri öfke ve sövme yoluyla olması kaydı da, bu temsilin mânâsından açıkça anlaşılmalıdır. Çünkü etini yemek duygusu düşmanlık ve öfke neticesidir. Keşşaf sahibi gibi Ebu's-Suud ve bazıları soruyu takrir gibi göstermiş bulunuyorlar. Buna göre mânâ şu olur: Biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemeyi sevecek öyle mi? Fakat biz Fahrü'r-Ra'zî'nin dediği gibi inkâr olmasında ısrar etmek istiyoruz. O'nun için şu mânâyı gösteriyoruz: Hiç biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemeyi sever mi? Elbette sevmez değil mi? Demek ki ondan, o eti yemekten tiksindiniz çünkü insan fıtratı bundan tiksinnmeyi gerektirir. Öyle ise yapmayın ve Allah'tan korunun. Burada atf vâvı, bir mâfûdu aleyhin hazine delalet eder. "Öyle yapmayın, Allah'tan korunun." demektir. Yani madem ki, onu yemekten tiksindiniz o halde gıybet etmeyin de Allah'ın kaçınmayı emrettiğinden sakınarak ve yaptıklarınızdan pişmanlıkla tevbe ederek korumasına girin korunun. Çünkü Allah Rahim ve Tevvâb'tır, tevbeyi kabulde ve rahmetini bereketlendirmede çok balağat sahibidir.

TEVVÂB, ism-i şerifi, tevbesi pek çok mânâsına mübalağalı ism-i fail olup delalet ettiği mübalağada üç özellik vardır.

- 1- Kendisine tevbe eden ve yönelen kulları çok demektir.
- 2- Öyle çok tevbe kabul eder ki, tevbe ile her günahı affedebilir. Hiç bir günahkârın tevbe ile affolunamayacak bir günahı düşünülemez. Çünkü en büyük günah şirktır. Tevbe ve iman ile Allah onu da affeder. "Kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz." (Nisâ, 4/48) ifadesi tevbe etmeyenler hakkındadır.
- 3- Tevbeyi kabulde çok fasih'tir. Öyle ki tevbe eden bir günahkâr hiç günah yapmaması gibi edip, rahmetiyle mutlu kalır. Böyle tevbeyi kabul, rahmetinin eseri olduğu gibi gıybetten, kötü zandan kötü ahlaktan yasaklaması da rahmetinin eseridir. Rivayet olunur ki Selmân-ı Fârisî sahabeden iki kimseye hizmet eder, yemeklerini yapardı, bir gün işinden uyuyla kalmıştı, bunun üzerine bir katkı istemek için onu Peygamber'e gönderdiler, peygamberin yemeğine de Üsâme bakıyordu, yanımda bir şey yok dedi, Selman da gidip haber verdi. O iki zat aralarında Selman hakkında "Biz onu taşkın bir kuyuya göndersek suyu çekilir." demişlerdi. Sonra bu iki zat Resulullah'ın huzuruna vardıklarıanda Resulullah "Niye ben sizin ağızlanızda et yeşilliği görüyorum?" buyurdu, et yemedik dediler, "Her halde siz gıybet etmişsiniz." buyurdu ki bu âyet imişti.

Bu şekilde müminlerin kardeşliği ve ahlakın en güzeli ile temizlenmeleri yerleştirildikten sonra hitap bütün insanlara duyularak buyuruluyor ki:

13- Ey insanlar haberiniz olsun ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Âdem ile Havva'dan veya her birinizi bir ana ile bir babadan yarattık, yani bu yünden hepizin eşitsiniz, birbirinize karşı övünmeye veya şu kavim, bu kavim diye aşağılamaya hak yoktur. Bu sebeple bir insanlık kardeşliği vardır ki o bile öyle alay etmeye ve birbirinin etini yercesine gıybete mani olmak gerekir. Ve sizi milletler ve kabileler yaptık ki tanışsınız, yani soylarınız, atalarınızla iftihar için değil birbirinizi soyu sopu ile tanıyarak ona göre yardımlaşmanız içindir.

ŞUUB: Şa'bın çoğulu; KABÂİL: Kabilenin çoğuludur. Araplar, topluluk taksimini insan bedeninin yaratılışını esas alarak yapmışlardır. Şöyle ki: İnsanın kafatasını meydana getiren kemiklerden herbirine kabile ve hepsine kabâil denir ve bu baş kemiklerinin birbirine kavuşup bittiği eke de şa'b denilir. Bir babanın sulbünden dallanan çok bir topluluğa bundan alınmış olarak kabile denildiği gibi çeşitli kabileleri toplayan ve hepsi bir asla mensup olan büyük cemiyete de re's veya şa'b denilir. Bu şekilde bir asla mensup olan toplumların hepsinin başı ve büyüğü olan toplum şa'b'dır ki, kabileleri içinde bulundurur. Kabile amareleri içinde bulundurur ki sadır, yani göğüs derecesindedir. Amâre batınların içinde bulundurur ki, Türkçe'de göbek deyimine benzer. Batın fahızları içine alır, fahızlar de fasileleri içine alır, toplamlı altı tabaka eder. Bazıları fasileden sonra yedinci olarak aşireti saymışlardır. Mesela: Huzeyme bir şa'b, Kinâne bir kabile, Kureys bir amâre, Arab batınlarına, şubûn da Acem yani Arab'ın dışındaki kavim batınlarına işaret olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak bir erkekle bir dişiden yaratılıp da şubû ve kabilelere ayırs, daralıp daralıp dağılmak ve doğuşmek söğüşmek için değil, tanışıp yardımlaşarak sevmek ve güzel ahlaqları tatbik ederek daha büyük daha güzel topluluk meydana getirip korunmak içindir. Zira muhakkak ki Allah indinde en itibarlı, en takvalı, nefislerin olgunlaşmasının ve şahısların mertebe ve derecelerinin bütün medeniyet içindedir. Şu veya bu kimsenin nesebinden veya filan kavmin soyundan olmak değildir. "Sûra üfürülünce artık aralarında neseb yoktur." (Müminün, 23/101) Allah yanında yüksek derecelere ulaşmak isteyenler takvaya sanılmışlardır.

ETKÂ, takvadan ism-i tafid'dir. Yukarılarda da geçtiği üzere takva lügatte vikâyedendir. Vikâye gayet iyi korunup sıkınmaktır. Aslı, vakıyadır harfi tükân ve tûcâh gibi harfine, harfi de bakvâ gibi harfine kalbedilmişti ki nefsi korkulacak şeylerden

muhafazaya koyup korumak, diğer bir ifade ile sipere girip korunmak demektir. Lügatta hakikati budur. Sonra bazar korkuya takva, takvaya korku tabir edilir. Şeriatte iki mânâda kullanılır: Birisi geniş olan âmm mânâsındır ki sonunda ahirette zararlı olandan sakınıp korunmak demektir. Bunun fazlayı ve eksiği kabul eden geniş bir sahası vardır ki, en aşağısı cehennemde ebedi kalmayı neticelendiren şirkten sakınmaktır. En yükseği de simni haktan alıkoymak her husustan temiz tutarak bütün varlığı ile hakka döndürür. Bütün manasıyla Allah'ın korumasına girmektedir ki,

"Allah'tan hakkıyla korununuz." (Âl-i İmrân /102) âyetinde kast edilen hakiki takva budur. Bir de şeriatte bilinen özel mânâsı vardır ki, mutlak olarak takva denildiği ve karine bulunmadığı zaman maksat bu olur; nefsi günaha layık kılmak gerek fiil ve gerek terk, herhangi bir günahın korumaktır. "Ufak tefek kusef dışında onlar, büyük günahlardan ve hayırsızlıktan kaçınırlar." (Necm, 53/32) âyeti gereğince bunda büyük günahlardan kaçınmak ittifakla gereklidir. Küçük günahlar hakkında söz edilmmiştir. Tirmizî ve diğerlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: "Kul zarar olan şeyden sakınmak için kendisine zarar olmayan şeyi terk etmedikçe muttakkilerden olmaz." buyurulmuş olması sebebiyle haram şüphesi olan helallerden, yani tahrimen mekruh olanlardan da kaçınmak gerekir. Ragıb der ki: Şeriatin tarifinde takva: nefsi günahın korumaktır, bu ise haramı terk ile olur, bu da işlenmesi mübah olan şeyleri terk ile tamamlanır. Çünkü rivayet olunan "Helal belli, haram da bellidir, aralarında şüpheli şeyler vardır..." hadisi gereğince koru'nun kenarında otlayan içine düşebilir. Buhârî, Müslim ve diğerlerinde rivayet olunduğuna göre Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Helâl, belli haram da bellidir, yane seran açıklanmıştır." Fakat bu ikisi arasında, her ikisine de benzeyebilen şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu onları bilmez, bundan dolayı şüpheli şeylerden korunmak kimse dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şüpheli şeylere düşen ise harama düşer, nitekim koru kenarında (koyun) güden çobanın koruya düşmesi pek mümkündür. Haberiniz olsun ki her padişahın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da yasak kıldığı şeylerdir. Haberiniz olsun ki cesette bir et parçası vardır, o iyi olursa cesedin hepsi iyi olur. O bozuk olursa cesedin hepsi bozuk olur. Biliniz ki o kalptir. Birgivi bu hadisi naklettikten sonra der ki: sözlük mânâsı, şeriatı mümkün olduğu kadar geçerlidir. Aşın korunma mânâsı ise küçük günahlardan ve şüpheli şeylerden bile korunmayı gerektirir. Fakat bu zamanda şüpheli şeylerin hepsinden korunmak mümkün değildir. Onun için harama yakın olan şüphelerden başkası hariç olur. İbadet ve itaat, güç yetirebilen miktar ve ölçüdedir. O halde takvanın meydana gelmesinde herbir haramdan, bir de harama yakın bir kerahatle mekruh olanlardan kaçınmak gereği ortaya çıkmış olur... Bu açıklamada takvanın yukarılarda zikredilmiş olan üç derecesine de işaret edilmiş oldu, bunlar gösteriyor ki, takvalı olabilmek için korunulması gereken günahları, tehlikeleri bilmek gerekecek; ilim olmadan takva olamayacaktır. Bu ise "Kullan içinden ancak alimler Allah'tan (gereğince) korkar." (Fâtır, 35/28) âyetine işaret olur. Bundan dolayı takva gereği olan korku ve korunma ile tefsir edilecek olursa, en takvalı demek, Allah'tan en çok korkan mânâsını da ifade eder. Bu şekilde bu âyet, yani bu âyetle işbu "Allah nezdinde en şerefliiniz, Allah'tan en çok korkanıdır." düsturunun bu şühenin, bir gayesi olarak düşünülmesi gerekecektir. Başta "Allah'tan korkunuz" ve "İşte bu kimseler Allah'ın, kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir." (Hucurat, 49/3) buyurulması da bunu anlatır. Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki; "Her kimi insanları en şereflii olmak sevdimiştir, Allah'a takvalı olsun." Diğer bir hadis-i şerifte de Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Ey insanlar! İnsanlar iki kişiden ibarettir: Birî mümin, muttaki, Allah yanında şerefli; birî de fâcır, kötü, Allah yanında değersiz." İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet olmuştur: Dünyanın şerefi zenginlik, ahiretin şerefi takvadır. Şüphe yok ki Allah, herşeyi bilir ve herşeyden haberdardır, sizi ve her yaptığınızı bilir ve hallerinizin iç yüzünden de haberdardır. "Hanginizin daha muttaki olduğunu o bilir."

14- Şimdi müslüman olup da henüz imanın bu yüksek zevkine erecek kadar terbiye alması olanlara bu temizliği vermek ve hakka özen ile talim ve terbiye esasına ayıplama ve gıybet hükmü cari olmayacağını anlatmak üzere buyuruluyor ki: O'rabiler inandık, dediler. Medine civarında Beni Esed İbn-i Huzeyme kabilesi ganimet hevesiyi müslümanlığa girmişlerdi, rivayet olunduğuna göre bir kılık senesi Medine'ye gelmişler ve iki kelime-i şehadetî söylemişlerdi. Peygamber'e karşı: "Biz filan oğulları ve filan oğulları gibi sana savaş açmadık, ağırlık ve ailelerimiz geldik." diyorlar, sadaka gözetiyorlardı ve yaptıkları peygambere bağışlatmak istiyorlardı, bu indi. De ki: Siz iman etmediniz. Çünkü iman, yalnız dil ile ikrardan ibaret değil, yürekten sevgi ile güven ve inanca kesin bir şekilde tasdik olması gerekir. Bu ise anlatılacağı üzere henüz ortaya çıkmadı, yoksa müslüman olduk diye peygamberi minnettar etmeye kalkışmazdı. Ve fakat henüz iman kalplerinize girmemiş olduğu halde İslâm'a geldik, deyin, yani müslümanlığa karar verdik, sulha girdik deyin, böyle derseniiz yanla söylemiş olursunuz. Çünkü harbin zıddı olan sulha girmek ve bağlanmak mânâsına İslâm, savaş terkedip de görünüşte karar vermekle oluşabilir. Halbuki kalpte sağlam tasdik olmadan iman ettik demek yalan olur. Burada sözün gelişi "iman ettik", demeyin ve fakat "İslâm olduk" deyin, veya "siz iman etmediniz ve fakat İslâm'a girdiniz" denilmektir. Fakat birincisi imanı söylemekten açıkça yasaklama şeklinde olacağı, ikincisi de Şer'an itibarının şartı olan iman, istenildiği halde İslâmlarına kesin karar ifade edeceği için bunlardan sakınmak üzere nazmın üslubu bu nazik şekle dökmüştür. Fahreddin Râzî burada "Mümin ile müslim ehl-i sünnete göre birdir. Nasıl olup da burada bu fark anlaşılabilir?" diye sorarak buna şöyle bir cevap verir: "Genel ile özel'in farkı vardır. İman ancak kalp ile olur. Bazan onunla beraber insan ile olur. İslâm ise daha geneldir, fakat özel şeklinde genel ile özel birleşmiş olur." Ragıb da Müfredat'ında şöyle der: "İslâm şeriatı iki kısımdır. Birisi imanın altındadır ki bu dil ile ikrardır. Bununla kanun korunmuş olur. Berâberinde itikat gerek olsun gerek olmasın " O Arâbiler inandık, dediler, de ki: Siz iman etdiniz fakat İslâm'a geldik, deyin." âyetinde bu mânâ kastedilmiştir. Birisi de imanın üstündedir ki bunda dil ile ifade ile beraber hem kalben iman, hem vefa hem de Allah Teâlâ'ya bütün kaza ve kaderinde teslimiyet vardır. Nitekim İbrahim (a.s.) hakkında "Rabbi ona: "İslâm ol" dediği anda, "Âlemlerin Rabbına teslim oldum." dedi. (Bakara, 2/131) buyurulması böyledir. Bunun gibi "Allah nezdinde hak din ancak İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/19) âyeti ve "Beni müslüman olarak öldür." (Yusuf 12/101) âyeti de bu mânâyıdır. Beni rzana teslim olan kullarından ayak, demektir. Şeytanın bağlamasından güvenli kil mânâsına olması da caizdir. İmam-ı Azzam'a nisbet edilen Fikh-ı Ekber'de de şöyle denilmiştir: İman, ikrar ve tasdiktır, İslâm Allah Teâlâ'nın emirlerine teslim olmak ve bağlanmaktır. Bundan dolayı iman ile İslâm arasında lügat yönünden fark vardır. Fakat şer'i hükümde İslâm'sız iman, imansız İslâm olmaz. Bu ikisi zahir ile batın, yüz ile astar gibidir. Din de iman ve İslâm ve şeriatın hepsine bidden konulan isimdir... Demek olur ki yukarılarda "Allah nezdinde hak din ancak İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/19) âyetinde ve daha bazı yerlerde geçtiği üzere İslâm kelimesi sözlükte asıl maddesi olan bağ ve güven hemzesinin duhul ve müteaddi hale koyma ve diğer mânâlarına göre bağ ve karşılıklı anlaşmaya girmek veya koymak, güvenliğe çıkmak, kurtulmak veya kurtarmak; ihlas ve teslimiyet ve bağlanmak gibi birkaç mânâyı gelebildiğinden İslâm ve iman kavramlarında sözlük bakımından çeşitli farklar bulunduğundan şeriat daha çok bunların ikisinin birlikte toplanmasına ve gerçekleşmesine itibar etmiş olmakla beraber sözlük anlamlarını da az çok gözden uzaklaştırmamış bulunmasından dolayı şer'i kullanılıştta, üç mânâda meydana gelmiş olur.

Birincisi: Bir diğeri'nin şartı olmak, biri açık, biri gizli olma bakımından asıl bulunmak gibi bir anlam farkıyla beraber gerçek olarak meydana gelmesinde eşit, şeref ve haysiyette birbirine gerekli olmalarıdır. Meselâ imanda İslâmın hem bâtında ihlas kavramı, hem zahirde teslim kavramı şart olduğu gibi İslâm'da da iman, hakkında delil getirilen bir şey olmak üzere şarttır. Bundan dolayıdır ki Nisâ Süresi'nde: "Size selam veya sulh veren kimseye mümin değılsin, demeyin." (Nisâ, 4/94) buyurulmuş ve bu sebeple mümin ve müslim gerçekte bir sayılıştır. Buna bilinen mânâsıyla İslâm demek uygun olur.

İkincisi: İslâm imandan daha genel ve onun bir başlangıcı olmak üzere imanın altında

bir ikrar ve iman, İslâm'ın bir gayesi olmak üzere üstünde delil gösterilen bir şey ifade etmesidir ki bu âyet bu mânâ üzere gelmiş ve Râzî yalnız bu farkı kaydetmiştir. Bunu gerçek samimi müslümanlık karşılığına resmî müslümanlık diye de ifade edebiliriz. Bu henüz müslümanlık değil, müslümanlığa bir giriştir. Burada ihtar olunuşu da özellikle bu incelik içindir. Ve onun için "fakat siz islâm oldunuz." diye tasdik buyurulmamış "İslâm olduk, deyiniz" diye sözlük açısından ihtar yapılmıştır, bir de "Sâdikûne" karşılık olarak ifade edilmiştir.

Üçüncüsü: İmandan daha özel ve onun bir kemali, bir gayesi olmak üzere üstünde olan İslâm'dır ki "Bilakis, iyilerden olarak kim yüzünü Allah'a döndürürse." (Bakara, 2/112) buyurulduğu üzere ihsan mertebesini dahi kendisinde bulunduran ve "Allah nezdinde din ancak İslâm'dır" (Âl-i İmran, 3/19) geçişinin ifade ettiği ve "Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır." hitabıyla da burada işaret ve teşvik buyurlan mânâdır. Bu mânâya götürmek üzere buyuruluyor ki: Ve Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, yani ağıktan şahadet ile ikrar edildiği gibi kalben de samimiyetle imana yükselip olgun mümin, dosdoğru müslüman olmak üzere gereğince amel ederek Allah ve Resulünün emirlerini seve seve yerine getirseniz Allah size amellerinizden hiçbirini eksik olarak ödemez, değerinden eksik ecir ile karşılamaz. Çünkü Allah Gafur'dur, itaat edenlerin kusurunu bağışlar, Rahim'dir, rahmetinden ihsanı ile ecir verir.

15-Mümin nasıl olur, denilirse: müminler ancak o kimselerdir ki Allah ve Resulüne iman etmişlerdir, yani dilleriyle ikrar verdikleri gibi kalpleriyle de sağlam inanmışlardır. Sonra da işkillenmesi, şüpheye düşmemişlerdir. Demek ki iman etmek için önce kalpten şüpheyi atmamak şart olduğu gibi ileride devamı için şüpheden uzak olmak da şarttır. Onlar sonradan da şüpheye düşmemişlerdir. Mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmekteidiler, yani Allah'a itaat yolunda her türlü zahmet ve sıkıntıya göğüs germektedirler; mallar ve canlar ile cihad, mâlî ve bedenî her türlü ibadeti içine alır. Ve işte onlar Sadıklar'dır, iman davasında sadık, verdikleri ikrara kalpleriyle ve fiilleriyle içten bağlılık göstermiş samimi müslümanlardır. De ki: Allah'a dininizi öğretiyor musunuz? Yani, Allah'a diyanetinizi, dindarlığınızı haber verip bildirmek mi istiyorsunuz ki biz iman ettik diyorsunuz.

16-Halbuki: Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Bu âyet o Arâbileri kinamaktadır.

17- Müslüman olduklarını sana karşı başa kakıyorlar, sana bir minnmet sayıyorlar, başına kakıyorlar, seni minnettar etmek istiyorlar. MINNET, o nimettir ki onu veren verdiği kimseden hiç bir sevap istemez, yalnız onun ihtiyacını kesmek ister ki bu ebedî sükre değer bir nimet olur. Veren hiçbir karşılık beklemediği ve hiç bir şey yapmamış gibi kesip attığı için alan kimse ebediyyen minnettar kalır. Öyle nimet cana minnet kesilir. İşte fiilen böyle bir nimet ile minnettar etmeye başa kakma denildiği gibi onu hesaba alıp söylemeye, yani başa kakmaya da minnetmek, minnet saymak denilir. İkisi de kesmek mânâsına 'den alınmıştır. İn'âm fiilî ihtiyacı keser, söylemek de nimeti keser ve şükürün kesilmesini gerektirir. Fakat, Ragıb, bu menn ve minnetin ağırlık ölçülerinden olan batman mânâsına 'den alınmış olduğuna inanmış olarak der ki: minnet ağır nimet demektir. Ve bu iki şekilde söylenir, birisi fiil ile olur. Fiilan filana menn etti denir ki, nimet ile ağırlaştırdı, yani çok nimet verdi demektir. "Allah müminlere büyük lütf vermiştir." (Âl-i İmran, 3/164) "Allah size lütfetti." (Nisâ, 4/94), "Andolsun Musa'ya da nimetler verdik." (Saffat, 37/114), "Allah nimetini... dilediğine lütfeder." (İbrahim, 14/11), "İstiyorduk ki... onlara lütufta bulunalım" (Kasas, 28/5) hep bu mânâyadır. Hakikatte bu ancak Allah Teâlâ'dan olur. İkincisi de ancak söz ile olur, o ağırlık laf ile verilir ki insanlar arasında bu çirkin sayılır. Ancak nimeti inkâr mealinde de olursa başka ve bu çirkin olduğu için "Minnet iyiliği yıkar." denilmiştir. Küfran halinde söylenmesi iyi düşeceğinden dolayı da "Nimet nankörülük karşılanınca minnet güzelleşir." denilmiştir. "Onlar İslâm'a girdiklerini sana karşı başa kakıyorlar." âyet-i kerimesinde onlardan olan minnet söz ile Allah'tan onlara olan minnet de fiil ileldir ki onlara hidayettir, onları doğru yola erdirmedir. Ragıb'ın bu son sözü dikkate değerdir. Burada Allah Teâlâ'nın onlara menni hidayet nimetine karşı, küfran halinde güzel olan sözle ihtar mânâsında olmalıdır. Çünkü fiil ile minnet ve hidayete sakındırma mânâs yoktur. Halbuki bu ilâhî minnet yasaklamadan sonra bir sakındırma mânâsındadır. De ki: İslâm'ınızı bana minnet saymayın, benim başıma kakmayın belki Allah size minnet eder, yani başa kakmak sizin hakkınız değil, aksine Allah'ın hakkıdır. Siz müslüman olduk diye başa kakarsanız doğrusu Allah size minnettinin ağırlığını yükletir, nimetini başınıza kakar. Çünkü siz imana hidayet buyurmıştır eğer sadık iseniz, yani "biz iman ettik" demekte doğru iseniz, dediğiniz gibi gerçekten mümin, doğru müslüman iseniz, iman çok büyük bir nimet, buna hidayet Allah'tan bir minnet olduğu için siz buna şükretmeyip de onu peygamberin başına kakarsanız Allah Teâlâ bu hidayete karşı küfrünüzden dolayı sizin başınıza kakar, azarlayıcı hitabının ağırlığı altında ezer, nimetini keser.

18- Haberiniz olsun ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir, bundan dolayı sizin içinizi, dışınızı bilir. Müslümanlığınıza doğru olup olmadığınızı kalplerinizde iman ve doğruluk bulunup bulunmadığını niyetlerinizden neler geçirdiğinizi tamamen bildiği gibi alemdе, göklerde ve yerde nerde olacağını ve sizlerin nelerle karşılaşacağınızı da bilir. Ve Allah bütün amellerinizi görür, her ne yaparsanız görür, hiç birini kaçırmaz. Bundan dolayı siz de içinizi dışınızı düzelterek ona göre korunup ona göre çalışınız.

KAF SURESİ

Bu sûre ile Sûresi'nin bağlayışında fazla bir benzeyiş vardır. İlk önce, ikisi de birer harf ve Kur'ân'a yemin ve ile başlıyor. Kâfirlerin şaşkınlıklarından bahsediyor. O sürenin baş tarafında "Bu öğüt dolu Kur'ân'a and olsun." (Sâd, 38/1) sonunda "O (Kur'ân) bütün alemler için bir öğüttür." (Sâd, 38/87). Bu sürenin başında "Bu şerefli Kur'ân'a andolsun." sonunda "Benim tehdidimden korkanlara bu âyet ile öğüt ver." (Kaf, 50/45) buyuruluyor. Onda imanın şartlanndan ilki esas olan tevhide, bunda ölümden sonra dirilmeye ve haşre dikkat çekilmiştir. Yazılıştı harf, okunuşta kaf isim şeklindedir. Açıkça anlaşılan harfin ismi, bundan da bu sürenin ismidir. Bu vesile ile kaf dağının da bahsedilmiştir. İşaret ile veya açıkta emr-i hazır olması ihtimali de söylenmiştir. Doğrusu diğerleri gibi bu da mütesâbih âyetlerdendir. Yorumunu Allah bilir. Fahreddin Razi burada önce şu hususlara dikkat çekmiştir: Yukanlarda anlatmıştk ki böyle sûrelerin başındaki harfler, okunacak Kur'ân'ı iyi dinletmek için dinleyicinin dikkatini uyandırmak üzere verilen uyanlardır. Yine anlatmıştk ki ibadetin kalb ile olanı, dil ile olanı ve vücudun dış organları ile olanı vardır. Organ ile olanlar içinde mânâsına akıl eren de var, mânâsı akıl ile bilinmeyenp sırf ibadetle ilgili olan da vardır. Nitekim hacda şeytanları taslamak, sa'y ve benzeri diğer bazı ibadetler böyledir. Kalple ilgili inançlar içinde Allah'ın birliğini ispatlama ilmi, ve insanlann mahşerde toplanmalarının mümkün olması, Allah'ın sıfatı ve peygamberlerin doğruluğu gibi hem aklın delil ile bildiği kısım vardır, hem de kıldan ince kılıktan keskin sırat ve amelleri tartacak mizan gibi şeriatla ilgili olmadıkça kesinlikle kabul etmek ve doğrulamak mümkün olmayan kısım vardır. Şu halde dil ile yapılan ibadet olan zikirlerde de böyle olması gerekir. Bunlann da Kur'an'ın çoğu gibi hem mânâsına akıl eren kısmı vardır. Hem de bu heceleme harfleri gibi mânâsını aklın kavrayamayacağı veya anlamadığı kısım vardır. Çünkü onu okumaktan maksat, yalnız emre boyun eğmektir. Yoksa konuşmada, alışıldığı üzere bir hüküm veya hoş bir hikaye veyahut "Ey Rabbimiz! Bizi bağışla ve bize merhamet et!" gibi güzel bir maksadı ifade etmek değildir. Bilakis sırf söylemek sadece ibadet olur. Bunu şu husus da destekler: Bu harflere yemin edilmiş bulunuyor. Kendileriyle yemin edilmiş durumdadırlar. Halbuki Allah Teâlâ'nın incir ve zeytine yemin etmesi onlara şeref vermek olduğu gibi, (Allah'ı) tanımının delili, ve

ta'rifin aleti olan şerefli sözün aslı olan harflere yemin etmesi de onlann ayrıca bir şerefe sahip olduklarını öncelikle ifade eder. Şimdi bu noktada şunlan düşünmek gerekir:

1- Allah Teâlâ'dan yemin ya gibi bir şeye veya gibi bir harf ile de olmuştur. Veyahut "Göğe ve gece ortaya çıkana yemin olsun." (Tânk, 86/1). "Kuşluk vaktine, kararıp ıssızlaşan geceye yemin olsun ki" (Duhâ, 1-2) gibi iki şeye ve gibi iki harfe, veyahut "okuyanlara", "sevk edenlere", "sağ bağılayıp duranlara" gibi üç şeye ve gibi üç harfe, veyahut (Zâriyât Sûresi'nde) (Burûc Sûresi'nde) (Tin Sûresi'nde) olduğu gibi dört şeye ve gibi dört harfe veyahut 'da da da de olduğu gibi beş şeye ve ve gibi beş harfe olmuştur. Beş şeyden fazla yemin yalnız bir sürede vardır ki o da Şems Sûresi'ndedir. Beş harften fazla ya gibi yemin yapılmamıştır. Çünkü asıl harfleri beşten fazla kelime âyet sayılmıştır. Mânâ için birleştirilmesinde ağır görülüp kabul edilmeyince mânâsı bilinemeyecek veya mânâsı olmadığı zaman daha da ağır gelmesi gerekir.

2- Bilinen şeylere yeminde, yemin edatı olan zikredilmiş denilmiş. Fakat harflere yeminde yemin edatı zikredilmemiştir. Mesela denilmiştir. Çünkü yemin, harflerin kendilerine olunca harfin, harfe alet yerinde getirilmesi eşitliği bozardı.

3- Allah Teâlâ, gibi eşyaya yemin etmiş, onlann asılları olan zerrelerine ve basit maddelerine yemin etmemiştir. Fakat harflere, onları birleştirmeden yemin etmiştir, çünkü eşyanın birleşiminde maddesi en güzel bir şekilde bulunur. Fakat harfler, birleştirilince yemin sözcüklerine değil, gök ve yer gibi mânâlarına ait olmuş olur. Mânâsız terkibe göre ise tek harf daha değerli olur. Onun için harflerin yalnız müfredatına yemin edilmiştir.

4- Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere harflere yemin, yirmi sekiz sûrededir. Sayılan harflerin yansı kadar olan, şeylere yemin ise ki 'den başka sûrelerdedir, ondört sûrededir. Çünkü harflerden başka şeylere yemin sûrelerin baş tarafında da vardır, ortasında da vardır. Mesela "O aya ve döndüğü an o geceye andolsun." (Müddessir, 74/32-33) gibi. Harflere olan yemin ise ancak sûrelerin baş tarafındadır. Ve orada güzel olmuştur. Çünkü anlaşılan arasında, anlaşılmayan güzel olmazdı. Onun için sözle başlannda eşyalara yemin, harflere yeminin yansı kadardır.

5- Harflere yemin, Kur'ân'ın iki yansının ikisinde de hatta yedi kısmında da vardır. Sayılı eşyalara yemin ise yalnız son yansında, hatta 'den başkası son kısmıdır. Zira çoğunlukla harflere yeminden sonra Kur'ân ve kitab veya tenzil zikredilmiş "Yâsin, hikmet dolu Kur'ân hakkı için" (Yasin, 36/1-2), "Elif, Lâm, Mîm. O kitap" (Bakara, 2/1-2), "Elif, Lâm, Mîm, Bu Kitabın indirilmesi..." (Secde, 32/1-2) buyurulmuştur. İşte Kur'ân'ın hepsi harflerle ifade edilen bir mucize olduğundan onun her kısmıda bulunmuş olup, sayılı şeylere yemin ise böyle değildir.

Bundan sonra Razî "Kaf" a ait konulardan olmak üzere şunu da ilâve eder: Kaf yeryüzünü kuşatan bir dağdır ki göğün etrafı onun üzerindedir denilmiş, bu görüş, birkaç yönden zayıftır:

1- Okunuşu vakf üzeredir. Halbuki dağ ismi olsaydı yemin edilmiş olmakla vasılda vakıf caiz olmazdı.

2- gibi yemin harf ile söylenmesi gerekirdi. Çünkü yemin edatının atıldığı yerlerde kendisi ile yemin edilen "Allah'a yemin ederim ki mutlaka yapacağım." gibi yemine layık olarak (yemin edatını) söylemeye bir ipucu olur, denmez.

3- Öyle olsa yazılırdı "Kuluna yetmez mi?" (Zümer, 39/36), "Akan bir pınar vardır." (Gâsiye, 88/12) türünden olurdu. Halbuki bütün mushaflarda harf yazılmıştır.

4. Bunda açıkça anlaşılan harf olmasdır. Gerçi onun İbnü Abbas'tan nakledilmiş olduğu da söylenmiştir. Fakat İbnü Abbas'tan rivayet edilen, 'ın bir dağ ismi olmasdır. Fakat burada bu 'tan maksadın o dağ olduğu kesin değildir.

Demek ki Razî aslında "Kâf" dağı diye söylenegelen rivayeti inkâr etmiyor. Burada onunla tefsir edilmesi zayıf bulunuyor. Alûsî de rivayetleri kaydettikten sonra şöyle diyor: "Karafi, Kaf dağının bulunmadığı görüşünü ileri sürmüş ve buna akıl delili getirecek delili olmayan şeyi inanmanın caiz olamayacağını söylemiş. İbnü Hacer-i Heytemide bulunan rivayetleri ileri sürerek ona bazı itirazlarda bulunmuştur. Alûsî, bunları rivayet ettikten sonra; "Ben de Karafî'nin dediği gibi his şahitliğiyle bu dağın var olmadığı görüşündeyim." çünkü bu yeryüzünün karasını, denizini Yengeç döncesine kadar kaf defalar kattettir. Öyle bir şey müşahede etmediler. Gerçi o haberler ravilerinden bir topluluk sahih rivayet edcesine bağlı kalarak rivayet etmişler ise de onlann sahih olduğuna tenkid etme duygusunu, yalanlamaktan daha hafiftir. Bu, bulamamaktan dolayı kaf dağının varlığını inkâr etmek türünden de değildir. Zelzele işinin de öyle bir dağla bağlantısı yoktur. Çünkü zelzeleler yeryüzünün sertliğiyle beraber çıkmak isteyen buharların baskısındanır. Ve biraz insaf daman olanlara göre bunu inkâr etmek kendini büyük görektir. Biz de bu mânâsebetle sunu söyleyelim ki daha bilgin olan Râzî bu hususta daha insaflı hareket etmiştir. Bizce insaf, rivayetleri yalanlamakta değil, bir doğru yorum bulmaktır. Gerçi bu hususta Peygamber (s.a.v) e kadar isnad edilen bir hadis yoktur. Fakat bazı alimlerin kanaatlerini gösteren yaygın bir görüş vardır. İbnü Cerîr'in ve İbnü Münzir'in rivayetlerine göre İbnü Abbas şöyle demiştir: Yüce Allah bu yeryüzünü arkasından onu kuşatan bir deniz, onun arkasından bir dağ yaratmıştır ki ona "Kaf" denilir. Dünya göğü onu üzerine sarmaktadır. Demek ki "Kaf" yeryüzünü kaplamış olan Büyük Okyanus'u kuşatmıştır. Bu ifadeye göre Kaf dağı denilen şey hava küresi (atmosfer) olmuş olur. Çünkü biz biliyoruz ki yeryüzünü çevresinden kaplayan bir Büyük Okyanus'u vardır. Büyük Okyanus'u da atmosfer tabakası kaplamıştır. Dünya göğünün etkeleri bu atmosfer tabakası üzerindedir. Bizim gök dediğimiz zümrüt gibi göklük burada parlamaktadır. İbnü Münzir'in, Ebû's-Seyh'in, Hakim'in, İbnü Merduye'nin Abdullah b. Bûreyde'den rivayetlerinde: "Kaf" dünyayı kuşatan zümrütten bir dağdır ki göğün etkeleri onun üzerindedir diye zümrüt ile ifade edilmesi de teşbih-i belîğ türünden olmak üzere bu rengi takviye eder. Buna dağ denilmesi de küresel şekli ile ufuk üstünde yükselme ve büyüklüğü itibanyla veya bir kaynak ve anbar olması bakımından olması gerekir. Bununla beraber İbnü Ebi Dünya'nın ve Ebû's-Seyh'in rivayetlerinde "Kaf" yalnız dünyayı değil, kainatı kuşatmış olmak üzere de nakledilmiş ve damarları yeryüzünün içine kadar indiği ve depremler onun damarlarının hareketinden meydana geldiği de söylenmiştir. Bu noktaya gelince "Kâf" kelimesi bize eski Yunanlılar'da bile bilinen ve herşeyin kaynağı olmak üzere maddenin bir kül kancımı niteliğinde düşünülen ilk durumunu ifade eden "chos kao" kelimesini hatırlatmıştır. Kâf dağı rivayetleri Hz. Peygamber'e istinad ettirilmemiş bulunduğın için bunu eski zamanlarda pek yaygın olmuş bir teori türünden saymakla hiçbir sakınca yoktur. Fakat bunu tefsir için esas edinmek uygun olmaz. harfini mütesâbih olarak Allah'ın kudretine bir sembol saymak Kaf dağı denilen olablilik âlemiyale tefsir etmekten daha uygun olur. Ve şanlı ve şerefli Kur'ân hakkı için.

MECİD : Mecd sahibi, mecd, geniş lütf ile ilgili büyük şeref ve şandır. Şu halde "Kur'an-ı mecid" şerefi, kitapların hepsinden büyük olan, yahut mânâsını bilip kendisiyle amel edeni şereflendiren şanlı Kur'ân demek olur. "Vav" yemin, veyahut yemine alt içindir. "Kaf" ile şanlı Kur'âna yemin edilmiştir.

2-Yeminin cevabı sonraki âyetin ipucuyla hafzedilmiştir. Yani sen uyancısın uyarma için geldin Doğrusu kâfirler kendilerine kendilerinden bir uyancı geldiğine şaşılar. Yani Kur'ân'ın şeref ve şanı olmadığından değil, fakat insanlara yine insanlardan bir uyancı, korku haberi vererek korkutan bir peygamber geldiğine şaşkınlıktan dolayı küfür ve inkâra gittiler. Halbuki insanlara kendileri dışında gelen bir uyancı, olağüstü ve şaşmağa değer görülse bile yine kendilerinden bir uyancı gelmesi görülmedik bir şey değil idi. Fakat onun gelişine ve uyarmasına şaşılar. Da kâfirler dediler ki: "Bu tuhaf bir şey!..." Bunda iki ayrı yorum vardır: Birisi şaşkınlıklarını tefsir ve şaşkınlık noktasını açıklamakla küfürlerini açıkça anlatmaktır. Bu şekilde tefsir, peygamberin uyarmasına işarettir. İkincisi Peygamberin peygamber olarak gönderilmesine şaşmaktan sonra ahirette dirilmeye şaşımalarını açıklamaktır. Bu şekilde atıf (bağlaç) kapalı olarak şu

söze işaret olur.

3- Olduğumuz ve bir toprak olduğumuz vakit (bizi tekrar dirilmekle korkutuyor) ha! Yani bizi o vakit diriltme ve haşr ile mi korkutuyor? Bu, öldükten sonra diriltmek uzak bir dönüş. Kıldan veya alışmıştan uzak olan bir geri dönüş, bir döndürüş veyahut bir cevaptır.

4-Şimdi bunun Allah'ın kudretinden uzak olmadığını ispatlamakla buyuruluyor ki: Doğrusu biz toprağın onlardan ne eksilteceğini bilmişizdir. Yani onun alışmıştan uzak zannedilmesi bir insanın gerçeği ve bölümlerinin ayrıntılarını tamamiyla bilinemediği için bilgisizlikten ileri gelir. Yoksa hayat ilmi bilinse de bir insanın özelliğini meydana getiren bütün sırlar keşfedilse bir kimseyi öldürüp yeniden diriltmek pek uzak sayılmazdı. Halbuki Allah Teâlâ onu bilmiş ve yaratmıştır. Ölüp çürüyüp de toprak olan kavimlerin veya şahısların hüviyet ve ayrıntılarına meydana getiren rükünler ve şartlardan kalan nedir? Eksilen nedir? Ruh mudur, beden midir? Bedenin maddesi ve parçaları midir, yoksa birbirine benzeyen parçalar arasında hayatı ve aynılığı ifade eden belirli ve özel bir oran midir? Allah hepsini bilir. Toprakta çürüyüp yok olduğu zannedilen oluşumların, ilişkilerin, kuvvetlerin özelliklerinin en küçük parçasına varıncaya kadar hepsi olduğu gibi Allah Teâlâ'nın ilminde belli ve korunmuştur. Ve katımızda korunmuş, değişmez, bozulmaz bir kitap vardır. Hepsini onda korunmuştur. Cüz'î ve küllî (parça ve bütün) hiçbir şeyi kaçırmaz, hatta onların amellerini de bütün açıklamalarıyla korumaktadır. Allah'ın ilmi bir de böyle Levh-i mahfuzda yazı ile sağlamlaştırılmış olarak tecelli etmektedir. Bunu değişme ve korunma kanununun bir ifadesi olarak düşünebiliriz. Bu tamamiyla bilinmiş olunca her hangi bir insanı yok ettikten sonra onu meydana getiren ve ondan yayılan ve değişimce olan özelliklerin bilinmesi ve korunması hasebiyle onu yeniden iade etmek hiç de uzak olmaz. Onun için gerek bir toplumu, gerek bir şahsı öldükten sonra diriltmek ve haşretmek Allah'a göre uzak bir uygulama olmadığı bu düşünce ile belli olur.

5- Doğrusu onlar hakkı, kendilerine geldiği anda yalanladılar. Kendilerini yaratmış olan Allah'ın ilmini ve gönderdiği kitabını ve peygamberini gelir gelmez yalanladılar da şimdi onlar pek karmakanaşık bir hal içinde çalkalanıyorlar. Bazen sihirbaz, bazen kâhin, bazen şair diyerek, bazen şaşkınlıkla, bazen inkâr etmekle ızdırıp içinde gelecekte, ahiret hayatından ümitsiz bir halde kıvranıyorlar.

6- Buna karşı Allah Teâlâ'nın ilmini ve diriltmeye kudretini ispatlamakla ızdırabı savma hususunda buyrulur ki; Artık üstlerindeki göğe bakmadılar mı ki? Burada gök ufku muzun üstünde görebildiğimiz (gök) cisimleri ve boyutları ile özel bir şekilde bakışımız iz düşüren ve dünya göğü denilen yüksek binadır ki bir hissi, bir akıl olmak üzere iki yönü vardır. Herseyden önce bunun hissi yönüyle gözlerimiz olan tecellisine dikkat çekilmiştir. İkinci derecede fikirler ve deliller ile, akıl ile anlam çıkarmak mümkün olabilen göğün şeklinin derinliklerine dalmadan yalnız hissi olan bu yapılmış resmin durumuna bakıldığı zaman bile onu yapan yaratıcının ilim ve kudretindeki yücelik derhal gözlerde, gönüllerde kendini gösterir. Buradaki hazfedilmiş bir cümleye atfı içindir. Görmöler de o kâfirler üstlerindeki o göğe bakmadılar, baksalar ya! Biz onu nasıl bina etmişiz ve nasıl süslemişiz. Onun hiçbir yarığı, çatlağı yok. Yani kapısı geçidi yok değil, ayıp ve kusuru yoktur.

7- Yeryüzünü de yaymışız. O binanın döşegi gibi sermişiz, bakıldığı zaman gök, küre şeklinde görünürken görne almanı içinde yeryüzü de onun altında ufka doğru özel bir uzama şekli ile uzanmış görünür ve böyle görünmesi onun da bir küre olduğunu akıl ve delil ile anlamaya engel değildir. (Ra'd Suresi'ndeki 13/3. âyetin tefsirine bkz.) Alüsi der ki; (Yeryüzünün) bu uzaması, yerin tam veyahut kutuplar yönünden noksan bir küre olmasına aykırı olmaz. Ve ona ağır baskılar, oturuaklı dağlar serpmişiz. Ve onda gözler, gönüller açan her türlü güzel çiftten (bitkiler) bitimişiz.

BEHİC: Behcetli, gözlere gönüllere neşe ve sevinç veren, sevimli, güzel.
ZEVÇ; çift. İNBAT, görünüşe göre bitkiler için ise de "zevc-i behic" insan dahil olmak üzere hayvanları da her hoş (güzel) sınıfını kapsadığı açıkça anlaşılır.

8- (Bütün bunlar) O, Rabbinde gönül verecek, her kulun gözüne göstermek ve öğüt vermek içindir. Yani bütün bunları böyle yapıp ve bitirip Rabbinde gönül verecek, hakka yüz tutup düşüncecek her kulun gözüne göstermek ve fikrini açmak için ibret verici delil ve hatırlatma vesilesi kılacak hikmeti iledir.

TEBSİRA; Hem göze görme kuvveti, hem de kalbe basiret (seziz) kuvveti vermek mânâsına olabilir de ikincisi ile ifade edilmiş olmasından dolayı burada gözle görme mânâsında olmasa daha uygun görünür. Bunun birisi hissi birisi akıl yönü ifade eder. Bir duyurma, bir dikkati çekmedir. Bunların her biri birer yeni hayat neşesiyle Allah Teâlâ'nın ilmine ve ölümden sonra diriltme kudretine delalet ederler. Hissettirme, şimdiki dünya hayatını yaşatırken, dikkati çekme ve hatırlatma geçmiş ve gelecek şuuruyla ahireti duyurur.

MÜNİB kaydı da gerçek olarak faydalananları göstermek ve Allah'a yönelmeye teşvik etmek içindir.

9- Ve Gökten bereketli bir su indirmekteyiz ki hayrı, bereketi ve faydası pek çoktur. Bununla o güzel çiftlerin nasıl bitirildikleri gösterilerek yerinde uygulama ve diriltme şekline bir misal verilmiş oluyor. Kur'an da bu mübarek suya benzer indirip de onunla, o su sebebiyle bitirmektediriz; birçok cennetler, meyveli ağaçları kapsayan bağlar, bahçeler ve biçilen ekin taneleri,

10- ve dolgun veya yüksek hurma ağaçları.

BASİK: Uzun, düzgün veya yüklü. Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiştir. Yani birbiri üstüne dizilmiş çok, veya içinde meyvesi çok, çünkü ta'lî, hurmanın ilk çıkan tomurcuğudur ki meyvesi içinde istiflidir.

11- Kullara nızik olsun diye yetiştirmektediriz. Bir beldeyi ölmüş iken onunla, o su ile diriltmekteyiz. Geşime ve büyüyen kesilmiş kuru toprağa hayat vermektediriz. İşte dirilip kabirlerden çıkma da böyledir. Yani ölü bir beldenin bir su indirmekle dirilmesi gibidir. Allah'ın indireceği bereket ile sizin de dirilip kızmanız, Allah'ın kudretinden nasıl uzak değilseniz bu da uzak değildir. Burada "çıkış" denilmes anlamlıdır. Ebbu's-Suud'un açıklamasına göre yerden bitkilerin çıkarılmasına diriltme ve ölümlerin dirilmesine hürûc denilmesi önemsiz gibi görülen bitimenin şanını büyütme ve uzak görülen ölümden sonra dirilme işini tabii (bir fiil gibi) kolay göstermek ve bu şekilde bitkileri çıkarma ve ölüleri diriltme arasında benzeşiyi gerçekleştirmekle karşılaştırmayı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak içindir.

12-14-Muhakkak ki biz bununla ölmüş bir toplumdan hakkın feyiz ve bereketiyle İslâm'ın ortaya çıkması ve yeni bir hayat ile başkalarına karşı dirilip canlanması ve galip gelmesi mânâsına da bir işaret anlarız. Onlardan önce de yalanlamışlardı. Bununla peygambere teselli ve kâfilere uyan misalleri veriliyor.

"Resş ashabı." Bununla ilgili açıklama (Furkan, 25/38. âyetinde geçti, oraya bkz.) Ve Lut'un hemşehirleri, Lût (a.s.)'ın kavmi ki kendisine nikahla meydana gelen akrabalıkları bulunmaktan dolayı ihvan (kardeşler) denildiği söylenmiştir. Bu deyim, gerek soy ve gerek evlenmekle meydana gelen akrabalık ile yakınlığın, kimseyi kurtarmayacağı anlatır. Tübbâ'nın kavmi, kendisi değil, kavmi ki Himyeriler'dir. (Duhan, 44/37. âyetin tefsirine bkz.) Her birisi peygamberleri yalanladı. Yeni hayata davet için Allah tarafından gönderilen peygamberlerin işrâdlarına inanmadılar. Ölümden sonra dirilme ve haşr için hazırlanmadılar. Böylece vaad ettiğim azab hakk oldu. Yani hep helak oldular ve yok oldular.

VAİD : Vaad gibi masdardır. Mef'ul mânâsına da olur. Vaad maddesi, iyilik ve kötülükte, acıda ve tatlıda kullanılır. Fakat va'id ve i'y'ad acı ve korkuncu olanlarda kullanılır. Tehdit ve uyarma ifade eder. Burada va'id, benim uyarıyam demektir. Esre ile

yetinilerek mütekellim (birinci şahıs) ya'sı hazfedilmiştir.

15- Şu halde ilk yaratmada aciz mi kaldık? Yani gerek diğerlerini, gerek kendilerini ilk yaratılışla, birinci defa meydana getirmekle kudretimizi göstermiş değil miyiz ki ikinci bir yaratışı uzak görüyorlar da "uzak bir dönüş" diyorlar. Yahut kendilerinden önce yarattığımız halka, o önceki insanlara karşı yarattıkları sonra uyarmamızı, tehdidimizi yerine getirmeye gücümüz yetmemiş de aciz mi kalmışız? Ki korkmadan yalanlayıp uzak görüyorlar? Veya ilk yaratışla kudretimiz tükünmüş de ilerisini yaratmaktan güçsüzlüğe mi düşmüşüz. Hayır, öyle olmadığını bilirler. Onlar yeniden yaratılmaktan şüphe ediyorlar.

LEBS: Aslında kanştırıp şüpheyi düşürmek demektir. Burada iki mânâsı vardır: Birisi genellikle tefsir ilahilerinin açıkladığı şekilde şöyle demektir: Onlar, ilk yaratılışı ve bizim kudretimizi itiraf etmekle beraber yeni bir yaratma ile ölümlerin dirilebileceğinde şüphe ediyorlar. Bir defa yapılanın, tekrar yapılabileceği hakkındaki kıyası, tabii kanunu bırakıyorlar da kudrete karşı şüpheyi düşürmek çelişki içinde bulunuyorlar. Bu mânâ, susturucu bir mânâ olur. İkincisi En'am Suresi'nde "Sizleri geceleyin ölü gibi uyutun, gündüz de yaptığınız işleri bilen odur." (En'am, 6/60) âyetinde geçtiği üzere bir toplumun hayatı gibi bir şahsın hayatının da parçalarının her an yenilenmesi şeklinde bir kanşıklık içinde olduğunu ve bundan dolayı ilk yaratma denilen bu yaratmada şahsiyetin kalması bile cinsin birliği gibi yavaş yavaş yaratılan birbirine benzer parçalar arasındaki bir kanşıklık ve benzerlik içinde tecelli eden bir nisbet birliğinden aynı nisbette ardarda gelen yeni bir yaratmanın sürekliliğinden ibaret olduğunu açıklamadır. Şeyh Muhyiddin-i Arabî buradan bütün eşyanın arzaları (aslında olmayıp sonradan olan hal ve nitelikler) gibi maddeler de her an yeni bir yaratılış ile yenilediğini istinbat (delillerden hareketle sonuç çıkarmaya kadar gitmiş. Fransız filozofu ünlü Dekart da bu şekilde yeni bir yaratılış nazariyesini ileri sürmüştür. Bu âyetle zahirine göre yeni yaratılışın böyle bütün eşyaya genelleştirmesi açıkça anlaşılmasa bile herhalde insanlar gibi canlı varlıklara gelişmeleri itibarıyla uygun olması tartışma götürmeyecek kadar açıktır denilebilir. Bu şekilde bir şahsın aslı varlığı için gerek devam ettirme, gerek eski haline getirmede temel direk olarak düşünülməsi gereken esası, bir nehrin suyu gibi değişip duran maddi parçalarının tıpkı tipkısına kendilerinde ve adetlerinde değil, aralarındaki düzenli oranla ifade ettikleri benzenne birliği ile ruhani doğrulukta gözetmek gerekir. Onun için bir şahsın belirlenmesi hacmin büyüklüğü ve küçüklüğü ile ilgili görünmeyerek gerek bir zerre, bir hücrecik ve gerek büyük bir cisim ve hacim halinde bile şahsiyetini koruyabiliyor da yetmiş yataındaki Zeyd, beşikteki bebek, anne rahmindeki cenin, baba sulbündeki bir damla su olan ayrı şahıs diye düşünülüyor. Kuyruk kemiğinin ucundan ölümden sonra dirilmeyi gösteren malum "Kuyruk sokumu kemiği" hadisi de bunu ifade etmiştir. Zaten insanların böyle yeni bir yaratılışla yaşayabilmeleridir ki onların ihtiyaçlarının sırmı meydana getirir. Öyle olmasaydı insanın yann için hiç bir endişesi ve hiç bir ümidi olmazdı. Bununla beraber bu mânâ yalnız insana ve canlılara ait değildi. Dünyada her şey "O'nun zatından başka herşey yok olacaktı." (Kasas, 28/88) âyetinin mânâsı gereğince helak ve yok olma içinde her an değişmeye maruz ve her değişimde yeni bir yaratılış ile birbirine kanşma ve kanştırma içindedir. "Biz gökten bir su indirirdik de orada her güzel çiftten bitirdik." (Lokman, 10) buyrulması da bu mânâ ile ilgilidir. Alüsi'nin bu mânâyı, az çok görmesi garip görünür. Bütün kainat böyle yeni yaratılma içinde ahirete doğru giderken onu Allah'ın kudretinden uzak görek inkâr etmek ve yalanlamak o geleceğin mutluluğunu yaşamaya azmedenler için bir sapıklıktan başka bir şey değildir.

Meâl-i Şerifi

16- Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fışıldadıklarını biliz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız.

17- Onun sağında ve solunda oturmış iki melek zabıt tutarken,

18- İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.

19- Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldiğinde, "Ey insan! İşte bu senin öteden beri kaçırdığın şeydir." denir.

20- Sur'a üfürülür, işte bu, tehdid(in gerçekleşme) günüdür.

21- Her can, kendisiyle beraber bir sevk memuru ve bir şahid bulunduğu halde gelir.

22- (Allah an) "Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir." der.

23- Beraberindeki melek "İşte yanındaki hazır" der.

24- (Allah iki meleğe buyurur ki): "Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü!"

25- İyiliklere (sürekli) engel olan, saldırgan, şüpheciyi.

26- O ki Allah'ın yanında başka ilâh edinmiştir. Haydi ikiniz birlikte onu şiddetli azaba atın."

27- Yanındaki arkadaşı (şeytan) der ki: "Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklık içindeydi".

28- Allah buyurur ki: "Huzurumda çekişmeyin! Ben size daha önce uyarıcı göndermişim."

29- Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ve ben kullara asla zulmedici değilim.

16- "Andolsun ki insanı biz yaratmıştık." Bu hatırlatma hem ilk yaratılışı anlatma, hem de daha sonrakine bir hazırlıktır. Hem Allah'ın ilminin isbat edilmesi yaratmaktan bir delil, hem de insana en yakın olmaksın bahsedilirken yaratıcı ile yaratılanı karşılaştırmak için Allah'ı bütün eksikliklerden uzak tutma delilini telkin etmektedir.

Ve biz bütün nefsi ona ne fışıldar, yahut ne ile vesvese verir. Nefsin vesvesesi deyimi, içinden kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, cehimler, hatıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün iç duyguları kapsar. Söyleninceği şekilde zaptetmekle görevli hafaza (koruyucu) meleklerinin bile henüz farkına varmadıkları derecede gizli olarak insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili şeylerin hepsini de Allah bilir. Çünkü yaratıcısıdır. Ve biz ona habli veridden (şah damarından) daha yakınız. Öyle yakından bilir, öyle yakından yetişir, etkili oluruz. Yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki, yaratılan ile nefsi arasındaki ilişkinden daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, yaratıcısının kudreti iledir. (Bakara Suresi'nde "Kullanm, sana benden sorarlarsa (onlara söyle): Ben (onlara) yakınım." (Bakara, 2/186 âyetinin tefsirine bkz.)

Anatomide iki çeşit damar sayılır. Vücudun etrafında kalbe gelen, yani siyah kanı vücudun etrafından kalbe götüren damarlara verid (toplardamar), çoğuluna (evride), kalbdan vücudun etrafına giden, kırmızı kanı bedene dağıtan damarlara da şerayın (atardamar) denilir. Atardamarların kökü kalbin sol kanncığından çıkan (vücutta kan dağıtan büyük atardamar) aorttur. Boyunda gırtlığın yanlarından geçen ve "vedecân" denilen şah damarları bundan şahtanır. Kalbde şahdamarlarının bağlandıktan büyük damara da vektin (şahdamar) denilir. İki şahdamarı yani vetin, (anatomide) dokulara temasında okşesini kaybetmiş olan siyah kanı kalbin sağ kulakçığına ulaştırır. Sol kanncık ile sağ kulakçık arasında meydana gelmiş olan bütün bu kablardaki kan dolaşımına "büyük kan dolaşımı" denilir. Siyah kan, sol kulakçıktan sağ kanncığa ve sağ kanncıktan akciğer atardamanna geçer. Akciğer atardamanna giren kan, akciğerde kılcal kablarda içerisinde hava ile temas sağlayınca kırmızı kana dönüşerek akciğer toplardamarları ile sol kulakçığa, ondan sonra sol kanncığa dökülür. Sağ kanncığı, sol kulakçıkla birleştiren bütün kablardaki dolaşıma da "küçük kan dolaşımı" denilir. Büyük kan dolaşımında ise atardamarlarda kırmızı, toplardamarlarda siyah kan vardır. Küçük kan dolaşımında ise atardamarlarda siyah ve toplardamarlarda kırmızı kan vardır. Bundan dolayı kırmızı kana atardamar kanı ve siyah kana toplardamar kanı demek her zaman doğru olmaz. Büyük kan dolaşımı için doğru olan tarif küçük kan dolaşımı için

yanlıştır. Demek ki toplardamarlara siyah kan damarları denmesi genel değil, çoğunluk itibarıyladır. Keşfa'ta der ki: el-Verîdan (iki toplardamar) boynun önünde iki yüzünü kavramış iki damardır ki vetine (şahdamarna) bağlı olup baştan kalbe doğru girerler.

İbnü Esir de Nihaye'de; verîd, boynun yüzündeki damardır ki öfke halinde şişer. Bunlar iki verîddirler (şahdamandırlar), der. Buna göre verîd, bizim anatomi kitaplarında vidâca bağlı şahdamarı denilen boyun damarında meşhur imiş gibi görünürse de bu özelliğin, iki şahdamardan diye ikil şeklinde olması gerekir. Çünkü Ragıb şöyle anlatmıştır: Verîd, çiğre ve kalbe bağlı olan bir damardır ki kanın akışı ondadır. (3)

Nizameddin Nisâburî de Garaibü'l-Kur'ân ismindeki tefsirinde, "Verîd, atardamardan başka kanı taşıyan damardır. Verîdân (iki doplardamar) ise boynun önünde iki yüzünü kavramış iki damardır ki baştan dağılarak ve vetîne (şahdamanna) bağlı olurlar." diye tarif etmiştir.

HABL: Malum olduğu üzere ip ve bağ demektir. Damar mânâsına da gelir. Burada çoğunluk, bu mânâ ile verid ipi, servi ağacı gibi umurun hususa izafetiyle açıklanmas türünden verid daman demektir diye tefsir etmişlerdir. Habl, boyun dibi mânâsına da geldiğinden Zemahşerî bu mânâ ile lâmi izafeti de caiz görmüştür ki bu mânâ ile "habli verid" boyun veya bedenden mecaz da olabilir. Sonra "suyun gümüşi, gümüşi gibi su" kabilinden teşbihi ile verid ipi, boyuna dolanmış ipe benzeyen verid mânâsına da ifade edebilir. Veridin, müfred olması itibarıyla cinse yorumlanması lazım geleceği için "habli verid", bütün verid sebebiyle veya onları bağlandığı "vetin" (şah daman) diye düşünülebilir. Bununla beraber bu mânâlar verid daman demekle de kastedilebilir. Ragıb, habli-i veridden maksadın ruh olduğunu söylemiştir. Kırmızı kanı taşıyan atardamarların daha önce düşünülmesi gerekirse de atardamarlarda cereyan, kalpten etrafa doğru dağılıp uzaklaştığı, veridde ise, etraftan ve baştan kalbe doğru toplanıp geldiği için, yakınlık temsiline verid (toplardamar) zikredilmiştir. Bu şekilde habli verid, pek yakınlıkta mesel olmuştur. Nitekim şair "Ölüm ona veridden daha yakındır." demiştir. Şu halde mânâ kalbine kan akıtan, en yakın damarından, yahut canından daha yakın demek olur. Sonra veridin siyah kan daman olması ve kullanılmış, ölmüş, hücrecikleri taşıyan bir siyah kanın kalbe gelişi bir tasfiye ile yeni bir yaratılışa ilgilil bulunması itibarıyla, gerek üst tarafındaki yeni yaratılış, ve gerek aşağıda geleceği şekilde anlatılacak olan ahiret hallerine itikâl açısından dikkate değer bir nüktesi de vardır. İbnü Cerir et-Tabefî der ki: Arap dili bilgini âyetinin mânâsında ihtilaf ettiler, bazıları bunun mânâsı dediler. Yani "Üzerinde kudret yürütüp tesir meydana getirmede daha yakın, kendisine daha çok malik ve tasarruf sahibiyiz." demektir. Bazıları da nefsindeki vesveseyi bilmekte daha yakın, demektir dediler. Yani zatın yakınlığı mânâsını anlayan olmadı. Ancak sözün gelişine göre bazıları kudretin tesiri, bazıları da ilim itibarıyla yakınlık mânâsını tercih ettiler.

Fahrür-Razî bunu şöyle ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın ilminin kemalini, genişliğini beyandır. Allah ilmi ile ona damarındaki kandan daha yakındır. Çünkü damara bir engel vardır. O, ona gizli kalabilir. Fakat Allah Teâlâ'nın ilmine engel mümkün değildir. Buna şu mânâ da söylenebilir. Kendisinde kudretimizin eşsizliği itibarıyla biz ona habli verid'den daha yakınızdır. Emrimiz onda damarlarındaki kanın akışı gibi cereyan eder. Keşşaf sahibi de şöyle der: "Biz ona daha yakınız." ifadesi mecazdır, maksat ona ilminin yakınlığı ve ondan ve durumlarındın bilgisine, sanki zatı yakınımsı gibi, en gizli şeylerinden hiçbirisi gizli kalmayacak, bir şekilde ilgilil olmasdır. Nitekim Allah her yerdedir, denilir. Halbuki Allah makamlardan yüce ve münezzehtir. Bundan anlaşılan mecaz denilmesinin sebebi sözlükte yakınlık ve uzaklık mekan ve mesafe itibarıyla isimlerde hakikat olduğu ve Allah'ın zatında mekan yakınlığı tasavvur olunamayacağı içindir. Kadi Beydâvî ile Ebû's-Suud da bunu bir nükte ilavesiyle özetlemişler de şöyle demişlerdir: Yani "Biz onun halini ona habli veridden daha yakın olandan daha iyi biliriz, demektir. Zatin yakınlığı ile ilmin yakınlığına mecaz yapılmıştır. Çünkü o onun gerekçesidir." Görülüyor ki bu ifadede "Ona daha yakın olandan" diye bir "mufaddalün aleyh" takdir olunmuştur. Çünkü akreb (daha yakın), a'lem (daha iyi bilmek) mânâsına mecaz olunca habli verid, ilim itibarıyla "mufaddalün aleyh" olamaz. Şu halde o "olan kimse" kim? O ya kendisinden kinayedir, bu şekilde habli veridden maksat, kendi şahsı olup mânâ onu kendisinden daha iyi biliriz demek olur. Yahut zikredilecek meleklerdir ki bu durumda o hafaza meleklerinin de, ona habli verid'den daha yakın olduklarına fakat Allah'ın onlardan daha yakın olduğuna dikkat çekilmiş oluyor ki bu mânâ âyetten kendinden sonraki kısma bağlanmasından ganılır. Alûsî burada vahdet ehlinin (vahdet-i vücud görüşünde olanların) sözleri hal sahibi olmayanlar için zor anlaşılır şeylerdendir, demiştir. Bununla birlikte biz şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin Fütuhat-ı Mekkiye'sinin, Esma-i Hüsnâ babında "Akreb" ism-i şerifinde şu sözlerini nakledelim.

"En yakın olanın huzuru, huzurların en yücüsüdür. O huzur, keşif ehli için zat iledir. O huzur, hakkında günahkâr denilen kimse hakkında içinde uzaklık bulunan bir yakınlıktır."

Bu huzurun sahibine "en yakın" olanın kulu ve "yakın"ın kulu denilir, çünkü o Azîz ve Celil olan Allah bize habli veridden daha yakındır. "Ben yakınım. Dua edenin duasına icabet ederim". (Bakara, 2/186) buyurmuş. "Şüphesiz ki o hakkıyla işitendir, yakın olandır." (Sebe, 34/50) buyurmuştur. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in haber verdiği gibi Arş'tan dünya semasına inişiyile yakındır, daha yakındır. Çünkü nerede olsak bizimle beraberdir. Onun için "Karîb" (yakın), "Akreb" (daha yakın) isimleriyle isimlendirilmiştir. O bize bizden daha yakındır. Çünkü habli verid, bizdendir ve damar bize bitişiktir. O ise ondan da yakındır. Çünkü bitişme ancak O'nunladır. İştîmemiz, görmemiz, ayayğa kalkmamız, oturmamız, istememiz, hükümümüz O'nunladır. bu hükümler ise habli veridde yoktur. Demek ki, o bize habli veridden daha yakındır. Çünkü bizden habli veridin gayesi diğer damarların durumu gibi hayat hükmünün akışı ve kanların yolu olmasından ibarettir. Sonra Allah Teâlâ bize de kendisine yakınlığı emretti. Çünkü bu O'nun sureti üzere mahlukları olduğumuz cihette bile emsal menzilesine koydu. Halbuki iki misil zıtılır. Zit ise, zıt olduğu şeye bizzat nefsindeki sıfatlarda ortak oluşundan dolayı gayet yakın olmakla beraber aynı zamanda gayet de uzaktır. Kulda böyle ilâhî irade ile Allah'tan uzaklık meydana gelmekle Allah Teâlâ kendisine yakınlık yollarını meşru kıldı ki, bu uzaklık ile beraber yapılması meşru kılınan fiilleri yapmakla o onun kulağı, gözü ve bütün duygulan olana kadar bu şekilde kul zillet ve ihtiyaçından dolayı ona zittir. Ve onun için meşru kılınan şeylerde zillet ve ihtiyacı sebebiyle fiilin ona isnadı sahih olmuştur da kendisine nisbet edilen fiil ile ona yakınlığı yol bulmuş ve dolayısıyla Hak Teâlâ'nın "Ben onun kulağı ve gözü olurum." diye onun bütün hüviyetiyle bütün duygulan olduğunu haber verdiği yakınlık ile yaklaşmıştır. Bundan da daha yakın olunca artık olmaz, (Abid kâin olmaz) çünkü "Kulağı, gözü ve dili" buyurken zamiri kula göndermek kulan aynını tesbit etmiş ve O "tıpkı kendisi" olmadığını ispat buyurmuştur. Çünkü o ancak kuvvetleriyle dir "tıpkı kendisidir". Kuvvetleri onun zatı tarifiandendir. O olmasыз "Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı." (Enfal, 8/17) buyurduğu gibidir ki o zaman suret ve mânâ ikisi de Allah'ındır, hepsine sahip olmuş, tamamen aynı olmuştur. Artık kainatta başka yok, ancak o Esma-i Hüsnâ'sının menzillerinde kendiliğinden yüce, münezzeş ve sübhan olan Allah vardır. Çünkü orada, O'ndan başka kendisini tesbih ve tenzih edeceğin yoktur. Allah Teâlâ yakınlıktan hep bu huzurdan meşru kıldı. Seriatın varlığına sebep de dava olduğundan seriat davacıya ve davacı olmayana şamil olur. Kiyamet günü niyetine göre hasrolunur, millet ve mezhebiyle seçilir.

Görülüyor ki Şeyh, beyinde zat ile yakınlık görüşüne sahip olmuş ve fiil yakınlığını anlatmış, sonunu da kulan faniliğiyle vahdete bağlamıştır. Alûsî'nin dediği gibi bazı noktalan hab ehli olmayana ağırdır. Dünya semasına inşiden mekan itibarıyla yakınlık değil emir itibarıyla yakınlık anlamak gerekir. Hadiste inş varsa da "Arş'tan" kayd yoktur. Sonundan da vahdet (birlik) çikarmalı, ittihat (birleşme) çikarmamalıdır. Çünkü âyet öyle bir vesveseye ve zanna girdilmemesi, yaratıcı ve yaratıkların hakkının gözetilmesi için ilk önce "Andolsun ki biz insanı yarattık." yeminiyle insanın yaratılmış olduğunun tekid yoluyla açıkça beyan buyurmuştur. Vahdet-i vücud meselesinde de açık ve şüphesiz bir kaide olmak üzere Keşşaf haşiyesinde İbnü Münir'in de açıkladığı şekilde şunu söyleyelim ki bizim itikadımızca yani "Allah'ın zatından, sıfatlarından ve fiillerinden başka mevcut yoktur". Şu kadar ki, Allah Teâlâ fiillerinin bazısını bazısına yer yapmış, o

yere fail, orada meydana gelen şeylere de onun fiili denilmiştir. Böylece bütün âlem Allah'ın fiili yani yaratıcı olduğu gibi insanlar ve insanlara zorla ve istekleriyle bağlı olarak nisbet olunan fiiller de "Sizi de yaptıklarınıza da Allah yaratmıştır." (Saffât, 37/96) âyeti uyanınca Allah'ın yaratmasıdır. İşte bir mümin için zarurî olan tevhid budur, sıfat zatının aynı değildir. Aynı veya başkası değildir. Fiil de failin aynı olamaz. Yaratıcı ile yaratık aynen bir olamaz. Allah'ın olmayan hiç birşey yoktur. Hepsî Allah'ındır. Fakat Allah'ın olmak, Allah olmak değildir. Şunun da unutulmaması gerekir ki yakınlık makamı ne kadar yakın olursa olsun bir gereklilik farkıdır. Bağlantı kurmak ve birleşmek yakınlık değildir. Onun için yakınlık makamında, mesela bir elçinin fiili ve kuvveti onu gönderene nisbet edildiği zaman elçi, kendisini gönderenin aynı olması icap etmez. Belki elçinin aynı nisbet olduğu halde kendisi de fiili de gönderenin olur. Aynısı olmasa değil, hükümde birlik bulunur. Gerek farzların yakınlığı ve gerek nafilerin yakınlığı ile yakınlık kurmuş olan kulan da aynı sabit olmakla beraber velilik makamına nail olarak bütün kuvvetinden ilâhî kudret tecelli eder. Fakat ondan onun Allah olması lazım gelmez, sonra mekan yakınlığı mutlaka arada bir mesafe bulunmasını gerektirir. Aradaki mesafenin büyüklüğüne küçüklüğüne göre düşünlür bir nisbettir. Bu itibarla o, hakikatte bir uzaktır. Allah Teâlâ mekandan münezzeş olduğu için onda mekan yakınlığı düşünülemez. Çünkü onda mekan yakınlığı var saymak mekanın bir kısmını O'nun kuşatmasını dışında ve mekan O'ndan büyük ve geniş farzetmektir. Halbuki o çok yüce ve çok büyük olan Allah, her şeyi kuşatmış, her mekandan yüksek "Arş üzerine hükümandır." (Tâhâ, 20/5). Bundan dolayı burada mekan yakınlığı olduğu zannedilmemesi için zat yakınlığı ile değil, sıfat yakınlığı ile tefsir edilmiştir. Çünkü sadece ruhu ile değil, bedeni ile de düşünülen insanın zatı yer tutan bir cisim olduğundan dolayı ona zatı yakınlık ile daha yakın oluş düşüncesi mekani bir yakınlığı akla getirebilir. Ancak bunun gereği mekani olmayan Allah'ın zatından zatı yakınlığı uzak tutmak değil, mekan itibarıyla yakınlığı ortadan kaldırmak suretiyle bir mecaz yapılmasıdır. Fakat bu şekilde de mecaz mânâsı zarurî olunca tefsirciler onun için en uygun olan mânâyı tercih etmişlerdir. "Rahman ve Rahim"de olduğu gibi sıfat ve Allah'ın isimlerinde aranan gayeleri olduğuna göre akreb (en yakın) vasfı, zat yakınlığı tefsir edilse bile müjde veya uyan makamında zat yakınlığından gayesi ve gerektirdiği eserleri kastedilmiş olur. Onun için "O her nerede olanız sizinle beraberdir." (Hadid, 57/4) âyetinin ifadesince her yerde "hazır ve nazır" diye anlaşılabilen ilâhî beraberlik ilim ile tefsir olunduğu gibi buradaki yakınlık da naklettığımız şekilde ilim veya kudret yakınlığı ile tefsir olunmuştur. Bakılrsa bunun birleştilmesinde bir çelişki olmamalı hem ilmi hem kudreti ile yakınlık kastedilmiş olabilmeli idi. Acaba nasıl terdid (iki ihtimalden biri) ile söyleniyor. Buna dair bir açıklama görmedim. Fakat şu iki sebep gösterilebilir: Birincisi zat yakınlığından mecaz olma itibarıyla iki mecazın iki lazımnın bir arada bulunmasının caiz görülmemesi ve ikisini toplayan bir mânâda kastedilmiş olmasındır. Fakat temsil istiare veya kinaye durumunda biz bunu mümkün zannediyoruz. İkincisi sözün gelişinde ve yuksanında "yaratık", "biliyoruz", "telâkki" ve zaptederler, "geldi", "üfürüldü" gibi karnelerin bazısının yalnız ilmi, bazısının da kudreti gerektirip ifade etmesidir ki ihtilafın sebebi de budur. Biz bunların birleştirilmesine taraftanz. Gerçi ilim çok geniştir. Fakat kudreti gerektirecek birşey değildir. Kudret ise ilmi gerektirir. Kudret ile yakınlık kastedildiği takdirde ilim yakınlığı da ifade edilmiş olacaktır. Halbuki ilim ile yakınlık kastedildiği durumda bunun bir müjde veya tehdit ifade etmesi kudret düşünmeye bağlı olacaktır.

"Nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz." ifadesi ile en yakından ilim ifade edildikten sonra bir de "Biz ona habli veridden daha yakınız." buyurulmasının da bu nükte ile ilgisil olması gerekir, onun için biz, bundan yalnız ilmi yakınlık değil lütf ve yardıma, kahr ve gazaba da darbi mesel olabilen bir yakınlık anlıyoruz ki bu en azından kudret yakınlığıdır. Nitekim Ragıb Müfredat'ında derki. "Yakınlık ve uzaklık birbirinin karşıtıdır". Yakınlık zamanda, mekanda, nisbette hazzın, kıymet ve şerefte, gözetmede, kudrette kullanılır. Mekanda: "Su ağaca yaklaşmazın." (Bakara, 2/35), "Yetim malına yaklaşmayın." (Enam, 6/152), "Zinaya yaklaşmayın." (İsra, 17/32), "Mescidi harama yaklaşmasınlar." (Tevbe, 9/28) gibi. Zamanda: "İnsanlara hesaplan yaklaş." (Enbiya, 21/1), "Uzak mı yoksa yakın mı olduğunu bilmem." (Enbiya, 21/109) gibi. Nisbette: "Miras taksim olurken akrabalar hazır bulunursa." (Nisa, 4/8), "Ana baba ve akrabalar." (Nisa, 4/7), "İsterse yakınlar olsun." (Maide, 5/106), "Yakin komşu." (Nisa, 4/36), "Yakınlığı olan bir yetim." (Beled, 90/15) gibi. Huzvede yani haz ve şerefte: "Allah'a yakın melekler." (Nisa, 4/172), "Yakin olanlardan." (Ali İmran, 3/45), "Allah'a yaklaştınlmış olanlar ondan içerler." (Mutaffifin, 83/28), "Eğer Allah'a yaklaştınlmış olanlardan ise." (Vakia, 56/88), "Şüphesiz ki siz yakın olanlardansınız." (A'raf, 7/114), "Ve onu sıradı olarak yaklaştırdık." (Meryem, 19/52) gibi. Ve huzveye yani hazza, yakınlık denilir. "Allah yakınlıklar." (Tevbe, 9/99), "Gerçekten bu onlar için bir yakınlıktır." (Tevbe, 9/99), "Sizi bize yaklaştıır." (Sebe, 34/37 gibi. Rivayette, gözetmekte. "Şüphesiz Allah'ın rahmeti yakındır." (Araf, 7/56), "Şüphesiz ki ben yakınınm." (Bakara, 2/186) gibi Kudrette: "Biz ona habli veridden daha yakınız." gibi.

17- Zabıt tutan iki melek tesbit ederlerken, bu de en yakın ilim mânâsında; yalnız kudret mânâsında ise ile tenazü üzere amel olması varışar, yani her insanın söyledikini, alıp zaptetmekle görevli iki melek vardır. İfadesini zapteder dururlar. İşte onlar, sağdan ve soldan oturmış zabıt tutarlarken, öyleki,

18- her ne söz atarsa, yani gerek hayra ve gerek şerre dair, ağızından ne çıkarsa herhalde yanından bir murakabeci, ne yaptığını ne söyledikini gözetin bir murakıp hazırdr. Hiçbir dediğini kağırmadan kaydedilerken Allah ona her yakından daha yakındır. Bu sırada insanın nefsinde onları da bilemeyecekleri gizlilikler bilir. Dilediği tesir yapabilir. Şu halde o meleklerin zaptedit kayda geçmesi onun ihtiyacından değil kullann geleceği için hikmete bağlıdır. Keşşaf'ta der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle rivayet edilmiştir. "İki meleğin oturdugu yer, ön dişlerinin üzeri, dili onları kalemler, tükürüğün de mürekkepleri, sen ise lüzumsuz şeyler peşinde akıp gidiyorsun, ne Allah'tan utanıyorsun ne onlardan." Bu âyetin zahirinden anlaşıldığına göre bu melekler, ağızdan çıkan her sözü yazarlar, bunun delaletinden, fiilleri de yazdıktan anlaşıyor. Öncesine göre getirilşinden de nefisteki vesveseler gibi bazı şeylerin Allah'a malum olmasıyla beraber, onlardan gizli kaldığı anlaşılmiştir. İmam Malik herşey yazılır. Hatta hastalıktaki inilisi bile demıştır. Fakat bundan anlaşılan dışarıya çıkan herşey demektir. Akaid kitaplarında cCvhre ve şerhi Lakkânî'de Alûsî'nin nakline göre şöyle denilmiştir. İtikad etmek vacip olan şeylerden biri de şudur: Allah Teâlânın öyle melekleri vardır ki kullann fiillerini gerek hayır gerek şer, gerek onlardan dışına olsun, gerek söz olsun, gerek amel, gerek itikad, gerek niyet olsun, gerek azim, gerek karar verme, hepsini yazarlar. Allah Teâlâ onları onun için seçmiştir. Gerek kasten ve bile bile işlemler gerek dalgınlıkla ve unutarak yapınsınlar, gerek sağlıklarında meydana gelsin, gerek hastalıklarında, işlerinden hiçbir şeyi ihmal etmezler. Nakil ve rivayet alimleri böyle rivayet etmişlerdir. Demek ki niyet, azim, karar mertebelerine gelmeyen vesveseler yazılmaz. Bu bakımdan "Nefsinin ona verdiği vesveseler", niyet ve kast mertebesine içten konuşmalar, karar olmayan soyut hatıralar olmuş olur. İçten kendi kendine konuşmanın hiç yazılmadığını bildiren eserler de vardır. Nitekim, Beyhaki Şuab'da Huzeyfe b. Yemam (r.a.)'da şöyle rivayet etmiştir: Sözün yedi kilidi vardır. Onlardan çıkacağı zaman yazılır. Çıkmasza yazılmaz, Kalp, küçük dil, dil, iki çene, iki dudak. Bu "Her ne söylerse" ifadesinin zahirine uygundur. İmam Malik'in sözü de bunu andırır. Bazıları mübâhılan yazılmadığını, ancak sevab veya, azabı bulunanların yani sorumluluğu onların yazıldığını söylemişlerdir. Biz ortaya çıkan her fiil ve sözün yazıldığı, gizli kalanlardan yazılmayanlar bulunduğuş, bununla birlikte hafızaya geçenlerin yazılmış demek olduğu görüşündeyiz. Sonra burada âyetin ifade üslubuna dikkat edilirse bu tesbit ve kontrol altında insan gıyabında biyografili yazılan bir şahıs durumunda değil, ya sorgulayan birinin huzurunda ifadesi kaydedilen ve gönlünden heyecanlar ve vesveseler geçen bir suçlu, yahut ölmek üzere bulunup baş beklenen bir hasta gibi tasvir edilmiş ve öyle bir anda gerek korku, ve gerek ümit açısından Allah Teâlâ'nın ilmi ve yakınlığı anlatılmıştır.

19- Bu nükte iledir ki buradan ölüm ve ahirete geçilerek buyuruluyor ki, Ve ölüm sarhoşluğu hak ile geldiğinde de Allah habli veriddenden daha yakındır. "Biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmeyiniz." (Vakıa, 50/85) ölümün sarhoşluğu, sarhoşlukları, aklı gidenen şiddetidir. Ölümün hak ile gelmesi Allah'ın emriyle "Her nefis ölümü tadacaktır." (Ali İmran, 3/185) geçreğini getirmesidir.

20- O işte, ey insan! Senin kendisinden kaçtığın şeydir. Ve sura üfürülmüştür. İkinci üfürüş İşte bu cezanın verileceği gündür.

21-Yani yapılan tehdidin yerine getirileceği ceza verileceği gündür. Ve her bir nefis beraberinde bir sevkedici, bir şahit ile gelmiştir. İki çeşit melek, birisi o nefsi mahşere sevketmekle görevli, birisi de ameline şahittir. Herkesin ameline göre şahitlik ve sevkî şekli farklı olmakla beraber, hepsi böyle iki görevli ile beraber sevkedilir. Şahidin kontrol eden hafaza meleklerinden olması akla gelir. Bazılar günahları yazan sevkedici, iyilikleri yazan şahit, demislerdir. Daha başka da söylenmiştir. Aynntılarını Allah bilir.

22-26- Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Bu cümle ya istinafiye (başlangıç cümlesi) veya mukadder kavil (söylemek) fiilinin mefulüdür. Hepsine bu hitabın yapılması, herkeste ahiretten az çok bir gaflet bulunması "Haber görmek gibi değildir." ifadesindeki hikmete dayanmaktadır. Kendisine yakın olan demıştır. Yani yanındaki sevkedip götüren, Hak Teâlâ'nın huzuruna hazırlayıp böyle demıştır. Bu benim yanımdaki hazır, Hak Teâlâ tarafından da o sevkedene ve şahitlik yapana veya beyhurnal zebanilerinden ikisine yahut tekid şeklinde emir suretiyle birine şöyle hitap buyurulur. "Atın cehenneme her inkarcıyı ve inatçıyı!"

27- "Yakını ona der ki": Bu yakının, dünyada o kafire musallat olup, ahirette beraber sevkedilen şeytan olduğu şu sözünden bellidir.

"Ey Rabbimiz onu ben azımdım." Demek oluyor ki, Ya Rab! Beni bu azıttı diye özür beyan edip şikayet etmek istemiş, o da bu yolda cevap vermiştir. "Fakat kendisi uzak bir sapıklık içinde idi." Yani kendisi haktan uzağa sapmış bulunuyordu da ben ona öyle yaşadım. "Benim size karşı bir hakimiyetim yoktu." "Ancak sizi davet etmişim." (İbrahim, 14/22) der.

28- Allah Teâlâ buyurur ki, benim huzuruma geçismeyin. Vaktiyle ben size tehdit göndermiş iken, önceden dünyada çalışma çağında kitaplarla ve peygamberlerle uyarmış, azgınlık edenlere böyle şiddetli azap edileceğini haber vererek tenbihler, tehditler yapmış iken dinlemediğiniz halde şimdi hesap ve ceza yerinde boşuna geçismeyin.

29-Özellikle şunu anlamış iken Benim huzuruma söz değiştirilmez. Vaad değiştirilmediği gibi tehdit de değiştirilmez. Bazı günahkârları af meselesi ise değiştirme değil, tehditleri tahsis eden af delillerinin tatbikidir. "Ben kullanma zulmedici değilim." ifadesi de, genel bir şekilde hakkı gerçekleştirme hususunda varid olmuştur ki bu şartlar altında tehdidin tatbik edilmesinin kendi hak ettikleri şeylerin neticesi olduğunu anlatmaktadır. Şimdi bu tehdit ve vaadi tamamlamak için buyuruluyor ki;

Meâl-i Şerifi

30- Biz O gün cehenneme: "Doldun mu?" diyeceğiz. O da: "Daha fazla var mı?" diyecektir.

31- Cennet de kötülükten sakınanlara yaklaştırılır. Zaten uzak değildir.

32-33- Onlara denir ki: "İşte size vaad edilen bu cennet, Allah'a yönelen, O'nun emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahman olan Allah'tan korkan ve O'na yönelen bir kalple gelenlere mahsustur.

34- "Şimdi selam ve selamete oraya girin. İşte sonsuzluk günü budur."

35- Orada onlara ne isterlerse vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.

30- "Biz o gün cehenneme doldun mu diyeceğiz." Bu mukadder veya ile mensubdur. Yahut sonunda o gün ne dehşettir! gibi bir takdir vardır, deniliyor. "deki zulmün nefyini ifade eden fiil mânâsı, hepsinden yakındır. Bu soru ve cevap "Andolsun ki cehennemi dolduracağım." (Sad, 38/85) vaadinin yerine getirilmesi ve cehennemin dehşetini ve hızını tasdirir. İstifham takridir. Yani cehennem o genişliğiyle beraber. "Andolsun ki cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım." (Hüd, 11/19) ifadesi gereğince grup grup atılan cin ve insandan doldurulacak, fakat hızı kesilmeyecek, günahkârlara öfke ve şiddetinden daha fazlasına hırs gösterecektir. Çokları bu soru ve cevabı bu şekilde bir tasvir yorumlamışlardır. Bazıları da hakikat demislerdir ki, Alûsî zahir olan da budur. Hakikat mümkün iken ahiret işleri dünyaya kıyas edilmemeli der. Buhârî ve Müslim ve daha diğerleri Enes (r.a.)'de şu meâlde bir hadis rivayet ederler: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Cehennem daima içine atılır durur ve atıldıkça daha fazla yok mu der. Ta Aziz olan Rabbi ona ayağını koyuncaya kadar. O zaman bazıları bazısına büzülür de yetişir, yetişir, izzetin ve keremin hakkı için derler. Cennette de daima bir fazlalık bulunur. Ta Allah Teâlâ onun için bir halk meydana getirip de onları cennetin fazlalıklarında yerleştireceye kadar." Yine Buhari ve Müslim ve daha diğerleri Ebu Hüreyre (r.a.)'de rivayet ederler. Demistir ki: Resulullah (s.a.v) buyurdu.

"Yani cennet ve ateş münakaşa ettiler. Ateş ben büyüklük taslayanlar ve zorbalarla tercih edildim." dedi. Cennet de: "Niye bana insanları ancak zayıfları ve sakatları giriyor?" dedi. Allah Teâlâ da cennete şöyle buyurdu. "Sen benim rahmetimsin, ben seninle kullanımdan dilediğime rahmet ederim. Ateşe de şöyle buyurdu; sen sırf benim azabımsın. Ben seninle kullanımdan dilediğime azap ederim. Her birinize de dolusu var. Ama ateş dolmaz ta o ayağını koyuncaya kadar ki o vakit yetişir yetişir der. O vakit dolar, bazıları bazısına büzülür. Ve Allah yarattıklarına hiç zulmetmez. Cennete gelince onun için de Allah Teâlâ yeni bir halk meydana getirir. Ayak cehenneme en son atılacak kullar, yahut ayağını koymak çiğnemek gibi gazap eseri olan bir sıkıştırma ile şiddetini kırmaktan kinayedir.

31- "Fazla" kelimesi mimli masdar veya gibi ismi meful olabilir. Uzak olmayarak veya uzak olmayan bir yakınlık ile, 'den sonra bu kayıt yalnız tekiye yorumlanmış ise de yukanda geçtiği üzere "Bu uzak bir dönüş" (Kaf, 50/3) diyenlerin sözlerini açıkça red içindir. Yani kâfirlerin zannettikleri gibi Allah'ın kudretinden uzak olmayarak takva sahiplerine yaklaştılmış buluncaktır. İşte bu size vaad edilen şeydir. Zahiri, bu şimdi söyleniyor. İşte bu ki size vaad ediliyor. Fakat tefsircilerin çoğu takdiri ile ahirette söyleyeceği, hikaye diyorlar ki, işte bu o ki size vaad ediliyordu diye mânâsında olmuş oluyor. Bunun karanesi aşağıdaki "Allah'a yönelmiş bir kalp ile geldi." ifadesidir. Her tevbekar için. "Müttakiler'den bedel, aradaki söz muteriza (ara cümlesi) olmuş oluyor. "Her tövbekâr için olan bir vaad" mânâsıyla "size vaad edilir", ifadesine bağlanması da uygun olur. Evvab Sâd Süresi'nde geçtiği üzere Allah'a dönüşü çok olan ve çok tevbekâr olan mânâlarına gelir. "Vazifesine rivayet eden", vazifesini bilip korunan "Allah'ın sınırlarını korumuş." (Tevbe, 9/112) olan ki bu da şöyle bir bedel ile açıklanıyor. Görmediği halde Rahmân olan Allah'dan korkmuş. Henüz huzuruna gelmeden, ahiret olmadan perdeler açılmadan Rahmân'a iman edip rahmetinin zevki, azabının dehşeti ile saygısını duymuş. Ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile yani herseyden geçip yalnız o Rahmân'ın rahmetine sığınan bir kalp ile huzuruna gelmiş bulunan kimseler vaad edilmiş olup yaklaştılmıştır.

32-33- "Fazla" kelimesi mimli masdar veya gibi ismi meful olabilir. Uzak olmayarak veya uzak olmayan bir yakınlık ile, 'den sonra bu kayıt yalnız tekiye yorumlanmış ise de yukanda geçtiği üzere "Bu uzak bir dönüş" (Kaf, 50/3) diyenlerin sözlerini açıkça red

içindir. Yani kâfirlerin zannettikleri gibi Allah'ın kudretinden uzak olmayarak takva sahiplerine yaklaştılmış buluncacaktır. İşte bu size vaad edilen şeydir. Zahiri, bu şimdi söyleniyor. İşte bu ki size vaad ediliyor. Fakat tefsircilerin çoğu takdiri ile ahirette söyleyeceği, hikaye diyorlar ki, işte bu o ki size vaad ediliyordu diye mânâsında olmuş oluyor. Bunun karanesi aşağıdaki "Allah'a yönelmiş bir kalp ile geldi." ifadesidir. Her tevbekar için. "Müttakiler'den bedel, aradaki söz muteriza (ara cümlesi) olmuş oluyor. "Her tövbekâr için olan bir vaad" mânâsıyla "size vaad edilir", ifadesine bağlanması da uygun olur. Evvab Sâd Süresi'nde geçtiği üzere Allah'a dönüşü çok olan ve çok tevbekâr olan mânâlarına gelir. "Vazifesine rivayet eden", vazifesini bilip korunan "Allah'ın sınırlarını korumuş." (Tevbe, 9/112) olan ki bu da şöyle bir bedel ile açıklanıyor. Görmediği halde Rahmân olan Allah'dan korkmuş. Henüz huzuruna gelmeden, ahiret olmadan perdeler açılmadan Rahmân'a iman edip rahmetinin zevki, azabının dehşeti ile saygısını duymuş. Ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile yani herseyden geçip yalnız o Rahmân'ın rahmetine sığınan bir kalp ile huzuruna gelmiş bulunan kimseler vaad edilmiş olup yaklaştılmıştır.

34-Haydin selam ve selamet ile girin ona, denecek.

İşte o, giriş günü ebedilik günüdür. Yani ebedi kalmanın takdir edildiği gündür ki Kur'ân'da "Orada ebedi olarak kalacaklar." diye zikredilip duran ebedilik, o günden itibaren başlayacaktır. Artık onun sonu yoktur.

35- Onlara orada ne dilerlerse vardır. İstenecek olan çeşitli şeylerden her ne isterlerse vardır. Nezdimizde fazlası da vardır. Onların hatırlama gelmeyen dilekleri içine girmeyen öyle şeyler ki ne gözler görmüştür, ne kulakları işitmiştir, ne de bir insanın gönlüne doğmuştur. Burada iki mânâ vardır. Birisi Allah Teâlâ cennettekilere istediklerinden fazla, hatırlama gelmez nimetler verecek, henüz yaratılmamış şeyler de yaratacak demektir. Birisi de cennetlikler Allah'ın ziyafetine gidecekler, huzurunda fazlasıyla ikram görecekler demek olur. Bu tebliğden sonra bir de şu hatırlatma ile buyuruluyor ki;

Meâl-i Şerifi

36- Ey Muhammed! Biz onlardan önce kendilerinden daha kuvvetli olan ve beldeleri delik deşik eden nice nesilleri helak ettik, hiç kurtuluş var mı?

37- Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır.

38- Andolsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık, Bize hiçbir yorgunluk da dokunmadı.

36- Yani kuvvetli olduklarından yeri delik deşik etmişler, ölümden kurtulmaya çare aramışlardı. Allah'dan veya ölümden kaçacak bir yer var mı?

37- Şüphesiz bunda, yani bu sürede söylenen sözde elbette bir ibret dersi, bir öğüt ve hatırlatma vardır.

Kalbi olan, yani vicdani olan kimse için yahut şahit olarak kulak veren, yani kendinden gafil olmayarak şuuruna sahip, zihni hazır, görür bir halde duya duya dinleyen kimseler için.

38- "Altı günde." (Araf, 7/54 ve Fussilet, 41/10-12'inci âyetlerin tefsirine bkz.)

Ve bize bir yorgunluk dokunmadı, bir usanç gelmedi, yani yahudilerin dediği gibi Allah yedinci gün dinlenmeye ihtiyaç duymuş değildir. Hala yaratıyor, hala yaratıyor, yeniden de yaratır. Toprakdan da yaratır.

Meâl-i Şerifi

39- Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güneşin doğuşundan önce (sabah namazını) ve batışından önce de (öğle ve ikinci namazlarını kılarak) Rabbini Hamd ile tesbih et.

40- Geceleyin (akşam ve yatsı namazlarını kılarak), namazlardan sonra da (vitir ve nafile kılarak) O'nu tesbih et.

41- Bir münadinin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.

42- O gün insanları, o çağırıcı gerçek olarak duyarlar. İşte bugün, kabirlerden çıkış günüdür.

43- Gerçekten biz hem yaşatırız, hem öldürürüz. Sonunda dönüş yalnız bizedir.

44- O gün yer yanılır, insanlar kabirlerinden çabucak çıkarlar. İşte bu, sadece bize göre kolay bir toplanmadır.

45- Biz onların söylediklerini daha iyi biliriz. Sen onlara karşı zor kullanacak değilsin. O halde sen, benim tehdidimden korkanlara bu Kur'ân ile öğüt ver.

39-40- Ve secdelerin arkalarında, yani namazlardan sonra; tesbih her namazın arkasında yapılır. Nafile namaz mânâsına tesbih ise sabah ve ikinci namazlandıran sonra mekruhtur. "Secdelerin arkasından" ifadesinin akşam namazının son sünnetine işaret olduğunu söyleyenler de çoktur.

41-43- O çağırıcının sesleneceği gün, O çağırıcı İsrail ve Cebrail (a.s.)'dir. Ey çürümüş kemikler, kopmuş mafsallar, didiklenmiş etler, dağılmış saçlar, Allah Teâlâ size ayırt edici dava için toplanmanızı emrediyor diye çağırarak. Yakın bir yerden, yani sesi herkese eşit, olarak işitilecek şekildeki yeniden yaratmadaki bu seslenmeyi ilk yaratılıştaki "ol" emrine benzetmişlerdir. Taberi'nin naklettiği üzere bazı rivayetler de bu yakın yerin, Beyti Makdis sonrası olduğu rivayet edilmiştir ki, bu Rum Süresi'ndeki, "Yerin yakın bir yerinde." (Rûm, 30/3) ifadesi gibi olmuş oluyor. İslâm'ın geleceği ile ilgili olan bu rivayetin bizce özel bir önemi vardır. Hakka' çağırıcı o sesi işitecekleri gün işte o çıkış günüdür. kabirlerden çıkış günü. Beydâvî der ki; çıkış günü kıyamet gününün isimlerindendir. Bayrama da denilir.

44- Yerin onlardan çatlayıp ayrılmacağı gün, bu öncekilerden bedel veya dönüş kelimesine bağlı, yahut süratli kelimesine bağlıdır. Gün, gün diye günlerin çokluğu, korkutmak için olmakla beraber, olayların çokluğuna da işaret olmalıdır. Yerin yanıp ayrılmasının nükteli bir kaç mânâya ihtimali vardır. Süratle kelimesi ya 'den haldir, üzerinde toplanmış hızla giderlerken altlarından yerin çatlayıp, kendilerinden ayrılması, ve düşmeleri demek olur. Yahut 'nin müteallaki (bağlandığı kelime) olarak süratlice çıkarlar, veya süratlice koşarlar, demektir ki, bu şekilde, yerin üzerlerinden çatlayıp içinden dışarı fırlamaları demek olur. Birisinde yer üzerinden sıkışma ile birisinde de altından sıkışma ile çatlamış oluyor. İkisinde de "O gün yer başka yere çevrilir." (İbrahim, 14/48) ifadesi gerçekleşmiş bulunuyor. Bu toplanış, müthiş bir toplanıştır. Öyle ki ancak bize kolaydır, başkalarının yapabileceği bir şey değildir.

45- Onun için şimdi sen benim tehdidimden korkacak kimselere bu Kur'ân ile vaaz ve nasihat et ne de o gün için korunsunlar. Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelmeye, selam ile ebedilik yurduna girmeye çalışınlar.

ZARİYAT SURESİ

"Tozdurup savuranlara andolsun." ZERV, tozutup götürmek, savurmak, kınp ufalamak demektir.

ZARİYÂT: Kınp ufalayan veya savuran, ya da toz duman edip götüren kuvvetler demektir. Mesela toprağı ve başka şeyleri tozdurup savuran rüzgarlar, volkanları püskürtür, yaratıkları kınp dağıtan ve yayıp açan melekler ve barut, dinamit gibi sonradan bulunmuş ve bulunacak şiddetli patlayıcı, tahrip edici ve yakıcı bütün sebepler bu kavrama dahildir. Beydâvî, "Bütün yaratılan savuran sebepler" demekle bu genelliği göstermiştir. Müfessirlerin çoğunluğunun "nyah" yani rüzgarlar ile yetinmesi Hz. Ali'den

gelen rivayete göredir ki bu tefsir "kavram" itibarıyla değil bir "örnek ile tefsir" olsa gerektir. Yoksa kavram itibarıyla nesiller dünyaya getiren doğuran kadınlar diye de mânâ verilmiştir.

2- Sonra bir ağırlık yüklenenlere, yağmur yüklenen bulutlar, bulutları taşıyan rüzgarlar veya gebe kadınlar veya bütün bunların sebepleri ki bunlar önceliklerin aynıdır da, başkası da olabilir. Önce tozdurur, sonra da yüklenir, taşır, veya tozdukur savuran başka, taşıyıp götüren başka olur, bir ordunun ağırlıklı ve ganimetleri gibi.

3- Sonra da kolaylıkla akanlara, gemiler ve benzeri trenler, otomobiller gibi.

4- Sonra da bir emir taksim edenlere yemin olsun, yani bütün bunları idare etmek, tozdurulan taşınan, götürülen şeyleri varacakları yerlere yetiştirmek için yüce Allah'ın emrini ayınp dağıtan meleklerle, Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail gibi emir meleklerine yemin olsun, bunlara yemin, cezanın meydana gelmesinde özellikle hizmetlerini hatırlatmadır. Yani sayılan bu kuvvetlerin önemlerine işaret ile kesin bir şekilde uyandı bulunur ki;

5- Size vaad olunan, muhakkak doğrudur. Kâf Sûresi'nde geçtiği üzere size yapılmakta bulunan vaadler ve tehditler, o yeni yaradılış, dirilme ve çıkma, girme ve ebedilik hep doğrudur.

6- Ve din mutlaka olacaktı, din yani ceza ve sorumluluk vardır. Amellerinin cezası, iyiliğe çalışanlara iyilikle mükafat, kötülüğe çalışanlara kötülükle ceza mutlaka olacak, herkes ettiğini bulacaktır.

7- "Zatü'l-hubûk" semaya yemin ederim. "Zatilhubûk" niteliği, eşsiz bir ifadedir. Bunun mânâsının ne olduğu hakkında çok şeyler söylenmiştir. HUBÛK: "Habike'nin de, "Hibâk"ın de çoğulu olabilir. "Târîka" "Turuk" "Mısâl" "Müsûl" gibi.

HABÎKE: Dikkat ve özenle sağlam sanatlı dokunmuş yol yol, menevişli güzel kumaşa denir.

HİBAK" de, rüzgar hoş estiği zaman denizde veya kumda meydana gelen yol yol kıvrıntılara denir. Sağlann çok kıvrınlı olduğundan meydana gelen dalgalanmalara, yani ondülasyona hubûk denir. Kelimenin kökü olan "Habb" sıkı bağlayıp sağlam yapmak, ve kumaşı sıkı, sağlam ve üzerinde sanat eseri ortaya çıkacak şekilde güzel bir zemin üzere dokumak anlamına gelir ki aslı, "sefâkat" yani kumaşı sağlam ve güzel dokumak diye özetlenmiştir. Birçok kimse, hârelî yollu yollu mânâsı ile "yollara sahip" diye tefsir etmiştir. Bundan da bazı kimseler yıldızların yörüngeleri mânâsına kendilerine özel yollar, bazıları da, ilim ve bilgiye götüren ve yaratının birliğine, kudretine, ilmine ve hikmetine delalet eden akfî yolları anlamışlar, bazıları da saman yolları, adına keheşan da denilen samanyollarını söylemişlerdir. Fakat İbnü Abbas, Katade, İkrime, Mücahid, ve Rebî'den rivayet olunduğuna göre de "güzel, düzgün yaratılışı", Mücahid'den diğer bir rivayette de "yapısı sağlam" diye tefsir olunmuştur. Mânâyı kısaca özetleyen bu ifadeden biz sunu anlıyoruz ki gökyüzü, yıldızlar ve türlü yörünge ve yıldızların döndükleri yerlerle pek sıkı ve son derece sanatlı bir biçimde dokunmuş güzel nakışları olan düzgün ve sağlam, üzeri menevişli bir kumaşa benzetilmiş ve buna yemin ile, onun genel biçiminde tevhitde delalet eden ve yaratıcısının birlik ve kudretini gösteren güzel ve sağlam uyum ve ahenk hatırlatılacak sözleri değişik olanlara bir yasaklamada bulunulmuş, görüş ayrılıklarının tevhide döndürülmesi gerektiği anlatılmıştır. "Habb" kökü, hem yolları hem de sağlam ve güzel bir dokuma mânâsını taşıması itibarıyla bunda, dağınıklıkları birleştiren yüksek bir toplumun manzarasına da işaret vardır. Bunun yedinci sema olduğuna söyleyenler olmuş ise de "sema cinsi" olması daha uygundur. Şu halde mânânın özeti şudur:

8-O sağlam ve düzgün dokunmuş meneviş kumaşlı güzel ve yüksek semaya dikkatinizi çekerek söylerim ki: Siz gerçekten farklı farklı ifadelerde bulunuyorsunuz. Sözleriniz birbirini tutmuyor, bir hüküm altında toplanmıyorsunuz. "Gökleri ve yeri yaratan Allah" dersiniz, sonra da tutar başkalarına taparsınız. Çeşitli ilahlara tapmışınız için, gittiğiniz yollar ve amaçlarınız bir hedefte birleşmiyor, hatta birleşmediğiniz için peygambere bazen sihirbaz, bazen kâhin, bazen şair bazen de deli gibi birbirini tutmaz sözler söylüyorsunuz! Bir taraftan dinin, yani cezanın olacağına inanmıyor, Hakk'a uymayan görüşleri benimsiyorsunuz, bir taraftan da ileride bize şefaât ederler diye putlara tapıyorsunuz.

9- Ondan çevrilen çevrilir. O çeşitli görüşlerden dönmesi takdir edilmiş olan döner, doğruya iman eder. İman etmeyenlere gelince "O kendi tahminlerini ileri atırlar kahrolsun..." yahut hak yolundan sapılmış, sapıklık da tabiatı ve huyu olmuş bulunan çevrilenler, o doğru ve gerçekleşecek olan vaad ve tehdide, ahiret ve cezaya iman etmekten sapınırlar, çeşitli görüşlere ve kanaatlere sürüklenirler.

10-11- O kahrolası harraslar, yani sırf kendi zan ve tahminlerine göre atan, fikir adına kendi heveslerini ileri süren yalancılar ki onlar bir cehalet içinde, yani herşeyi kuşatan bir sel gibi kendilerini her noktadan sarıp bürümüş olan bataklık, yani sarhoşluk veya bir cehalet içinde şuuruzdurlar. Allah'ın emrinden gafiller, başlarına gelecek felaketin farkında değiller.

12- O din günü, yani gerçekleşeceği haber verilen o cezanın günü ne zaman? diye soruyorlar. İnanmadıkları için eğlenmek istiyorlar.

13- İşte cevabı: Onları ateş üzerinde kıvrandırılacakları gündür. "FİTNE"nin asıl mânâsı: Altın ve gümüş gibi herhangi bir maden cevherinin iyisini kötüsünden ayırmak için ateşe atılmasıdır. Bundan meşakkate sokmak, sınamak yani imtihan etmek, azdırmak , çok beğenip tutulmak gibi fitnenin sonucu, lazımı olan mânâlarda da kullanılır.

14-16-Nitekim "Tadin fitnenizi!" Azaba yahut azab ve meşakkate sebep olan küfür ve fesat mânâsıdır. "Bu işte, sizin acele ile istediğinizi!" yani böyle deneyecek. Yani nasıl olduğunuz ve miktânını tayin ve takdir edemeyeceğiniz Cennetler ve pınarlarda, Rablerinin kendilerine verdiği gibi alarak, yani hoşnutlukla kabul edip razı ve hoşnut olarak. Çünkü onlar ondan önce, yani dünyada iyi amel işleyen kimselerdedirler. Güzel ameller yapar ve güzel yaparlardı, onun için mükafata ve sevaba layık olmuşlardı, onu hoşnutluk içinde gülererek alırdı. Bu cümle "Rabların vermesi'nin sebebinin gösterirken, takvanın da yalnız menfi, eylemsiz bir mahiyette olmayıp aynı zamanda güzel işler yapmak mânâsında müsbet bir mânâ ifade ettiğini anlatır.

17- Onun için bu da şöyle açıklanıyor: Geceden pek az uyurlardı. "Birazı hariç geceleri kalk namâsı kıl!" (Müzzemmil 37/2) âyetinin mânâsına göre amel ederler, Allah şevki, ahiret endişesi ile gözlerine uyku girmez, ibadet eder, vazife yaparlardı.

HUCU", az uyku, ve özellikle gece uykusu, demektir. Âyet metninde ki ziyade veya mevsul veya masdarlık bildiren bir harftir. Olumsuzluk bildiren bir harf olarak şöyle de mânâ verilmiştir: "Bazı gece biraz bile uyumazlar, hepsini ihya ederlerdi." Bir rivayette de "Az idiler, geceden uyumazlardı." diye iki cümle olarak mânâ verilmişse de ağır basan şık birincisidir.

18- Ve seher vakitleri onlar istiğfar ederlerdi. Yani geceleri böyle ibadet etmekle birlikte sanki günah ile vakit geçmiş gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurları için af dilerlerdi. Âyetteki zamiri ile ifadede kasırdı. Yani dua ve istiğfârın en güzel zamanı olan seher vakitleri böyle icabet ve kabule şayan istiğfâr onlar, o iyi kimseler yaparlardı.

19- Mallarında da dilenci ve mahrum için bir hak vardı.

SAİL, isteyen, dilenen, MAHRUM, iffetinden dolayı zengin zannedildiği için sadakadan dahi mahrum bulunan muhtaç demektir. Resul-i Ekrem (s.a.v)'den rivayet edilmiştir ki: "Miskin bir yemek iki yemek ve bir lokma iki lokma ve bir hurma iki hurma, kendisini savacak olan değil" buyurmuş. O halde miskin kimdir? demişler, "Miskin; öyle bir kimsedir ki, bulamaz ve bilinip kendisine sadaka da verilemez." buyurmuş. İbnü Abbas'tan bir rivayette: Kazanamayan bedbaht denilmiş, bazıları da nzık sebepleri kendisine yaklaşımsı olduğu halde uzaklaşmış, mahrum kalmış olan düşün diye tefsir etmişler ise de önceki daha kapsamlıdır. "Hak" deyiimi zahiren bunun vacib olduğunu ifade eder. Onun için Kâdî Münzir İbnü Saîd, bunun farz olan zekat olduğu kanaatine varmıştır. Fakat bu sürenin Mekki, ve zekâtın Medine'de farz kılınması olmasınaıyla çoktan bunu nafîle sadaka olarak anlamışlar, ve zekattan ayrı olarak kendilerinin taahhüt ettikleri "bol bir nasip" diye tefsir etmişlerdir. İslam toplumunun yükselmesinde çok büyük önemi olan bu noktanın özellikle dikkat çekici olduğunu hatırlatmaya gerek yoktur.

20-21- Yeryüzünde de âyetler vardır, kesin bilgi edinecekler için nefislerinizde de nice deliller vardır ki cezanın ve hesaba çekilmenin olacağı ve dinin hak olduğunu gösterirler. Yeryüzünde dolaşan ve yerküreyi inceleyenler iyi çalışanlarla çalışmayanların, korunanlarla korunmayanların, tasdik edenlerle inanmayanların akıbetlerindeki farkı gösterecek çok deliller bulurlar. Vicdanlarla başvurulması halinde de iman eden herkes, yaratılmasının merhalelerinde Allah'ın kudretini ve her günkü hayatında bile vazife ve sorumluluğunun varlığını anlar.

22- Semada da nızınız, yağmur sıcaklık vesaire gibi nızık sebepleri ve size vaad edilen şeyler var yahut mukadder. Bunun zahiri yükankı gibi vaad ve tehdidi içine alır. Fakat çoğunlukla sevap ile tefsir etmişler ve cennetin yedinci semanın üstünde, Arş'ın altında olduğunu nakletmişlerdir.

23- İşte o sema ve yer yüzünün Rabbine yemin olsun ki, O size edilen vaad mutlaka hakır tıbbi sizin konuşmanız, söylemeniz gibi, yani sizin konuşmanız nasıl kesin olan bir şey ise sorumluluğunuz, vaad olunan ceza ve mükafaatınız da öylece olacaktır.

Yeryüzü ve nefislerdeki bu deliller bazı örnekler ile açıklanıp peygamberliği beyan etmek için buyurluyor ki:

Meâl-i Şerifi

24- Ey Muhammed! İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?

25- Hani onlar İbrahim'in huzuruna girmişlerdi de "Selam sana!" demişlerdi. İbrahim: "Size de selam" demiş, ve içinden: "Bunlar tanınmamış bir topluluk!" diye geçirmişti.

26- İbrahim, sonra ailesine giderek semiz bir buzağı (eti) getirdi.

27- Onu öñlerine sürerek: "Yemez misiniz?" dedi.

28- Yemediklerini görünce onlardan içine bir korku düştü. Onlar İbrahim'e: "Korkma!" dediler ve onu çok bilgili bir oğul ile müjdelediler.

29- Bunun üzerine karısı (Sâre) bir çığlık atarak geldi ve elini yüzüne vurarak: "Ben kısır bir kocakarıyım, nasıl çocuğum olur?" dedi.

30- Misafir melekler: "Evet bu böyledir. Rabbim böyle buyurdu. Gerçekten O hüküm ve hikmet sahibidir. Herşeyi hakkıyla bilir." dediler.

31- İbrahim, kendisine misafir olarak gelen meleklerle: "Acaba sizin asıl önemli işiniz nedir ey elçiler?" dedi.

32- Onlar: "Gerçekten biz günahkâr bir kavim (olan Lût kavmine) gönderildik.

33- Onların üzerine çamurdan pişirilmiş sert taşlar yağdıracaktır.

34- O taşlardan herbirinin haddi aşanlardan kime isabet edeceği Rabbim katında işaretlenmiştir." dediler.

35- Nihayet biz müminlerden orada bulunan kimseleri çıkardık.

36- Fakat biz orada müslümanlardan bir ev halkından başka kimseyi de bulamadık.

37- Biz orada acı bir azabdan korkan kimseler için bir ibret nişanesi bıraktık

38- Musa'nın kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik.

39- Firavun ise ordusuyla birlikte yüz çevirmiş, onun hakkında: "Bu bir sihirbazdır, ya da bir delidir." demişti.

40- Nihayet biz onu ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık. Firavun ise o sırada (inadından dolayı) pısmanlık duyarak) kendi kendini kıyıyordu.

41- Âd kavminin helâkinde de bir ibret vardır. Hani biz onların üzerine köklerini kesecek bir rüzgar göndermiştik.

42- O rüzgar üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu küll gibi dağıtıyordu.

43- Semud kavminin helâkinde de bir ibret vardır. Hani onlara: "Belirli bir süreye kadar dünyadan yararlanıp, geçinin!" denmişti.

44- Onlarsa Rablerinin emrine karşı büyüklük tasladılar. Bunun üzerine kendilerini, bakıp dururlarken yıldırım yakalayıp, çarptı.

45- Artık onlar, ne kendi kendilerine ayağa kalkabildiler, ne de yardım gördüler.

46- Daha önce de Nuh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar yoldan çıkmış fâsık bir kavimdirler.

24- "Geldi mi sana?" Bu ifade, hikayenin büyüklüğü ve vahiy ile bildirdiği hakkında bir uyardır.

HADİS, insana gerek uyanıklık anında gerek uykuda vahiy veya işitme biçiminde gelen söze denir. Biz bu gibi yerlerde "kıssa" diyoruz.

DAYF, aslında misafire ikram ve ziyafetin kaynağı olan meyil mânâsına mastar olmakla tekil ve çoğul anlamında kullanılır. Eski Türkçe'de buna "konuk" derlerdi. Biz "misafir" diyoruz. Fakt biz bunu Arapça'da bilinen yolcu mânâsı ile değil, Araplar'ın "dayf" dediği mânâ ile Türkçe bir kelime gibi kullanıyoruz. Burada kelimenin mânâsı çoğuldur. Çünkü "ikram edilenler" sıfatı ile nitelenmişlerdir. Bunlar Enbiya Sûresi'nde "Lütf ve ihšana mazhar olmuş kullardır." (Enbiya 21/26) buyurulduğu üzere Allah katında ikrama eren şerefli meleklerdir. Hz. İbrahim de bunlara eşi Sâre ile kendisi bizzat hizmet etmek ve ziyafet vermek suretiyle ikram eylemiştir. Bir rivayette "on iki melek" bir rivayette de "üç melek: Cebrail, Mikail, İsrail" denilmiştir.

25- Selam cümlesinden hafifletilmiş bir cümledir. "Sana selam verir selamet dileriz." demek gibidir, Selam "aleyküm selam" demektir.

Merfû halinde sübut mânâsı olması itibarıyla daha kuvvetli bir selam ile cevap vermiştir. Munker, yani görülmedik, tanınmadık, acayı bir topluluk dedi. İslâm'ın alâmeti olan ve o zaman bilinmeyen selam verişleri, hal ve tavırları tuhafına gitmiş bu suretle kimliklerini gizleyerek geldiklerini de sezer gibi olmuştur.

26- Derhal bir yolunu bularak eşine sıvıştı, yani misafirlerle sezdirmeksizin önce yemek tedariki için ailesine koştu, demek ki, misafire ikramın adabından birincisi budur. Gitti ne yaptı ise yaptı. Çok geçmeden semiz bir buzağı getirdi. Hüd Sûresi'nde kebab edilmis, kızartılmış olduğu (Hud, 11/69) geçmişti. Burada da semizliği anlatılıyor. Demişler ki genel olarak malı siğir cinsi idi. Onun için en güzel ikram olmak üzere semiz danayı seçti.

27- Hemen onu yakınlarına koydu yemez misiniz? dedi. Bunun yemeğe buyurun mânâsına bir teklif veya ne için yemiyorsunuz? mânâsına bir soru olma ihtimali olduğu söylenmiştir.

28- Bunun üzerine onlardan içine bir korku düştü. "Yemeğe el uzatmadıklarını görünce onlardan işkillendi." (Hud, 11/70) Çünkü düşmanlık ve tepkiye delalet eden bir mânâdan uzak kalmaz. İbnü Abbas'tan rivayet olunduğuna göre melek olduklarını sezdî, azab için gelmiş olmaları ihtimali hatırına gelerek korktu. "Korkma" dediler, ve ona çok bilgili bir oğlu olacağını müjdelediler. Hud Sûresi'nde açıklandığı üzere bu oğul İshak'tır. Saffat'da, "İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik" (Saffat, 37/101) âyeti ile müjdelenen İsmail idi. "Alım" yani bülûğ çağından sonra çok bilgili olacak bir oğul ki peygamberlik ile de tefsir edilmiştir. Bu vasîf ile müjde hem hayatını hem de olgunluğunu beyan ile müjdelemidir.

29- Bunun üzerine hanımı yüzünü döndü. Müfessirler diyorlar ki: Hanımı Sâre bir köşede bakyordu, o müjdeyi işitince utandı evine gitmek için yüzünü döndü.

SARRE, "Sarır" kelimesinden türeme "haykıрма" mânâsındır. Yani, a... diye içini çekerek bir gıcık kopardı da elini yüzüne çarptı ve kısır bir ihtiyar kocakarı dedi. Yani ihtiyarlamış, bununla birlikte gençliğinde bile doğurmamış kısır bir koca kanı çocuk mu doğurur?

30-Buna kar dediler ki öyle Rabbin buyurdu, yani biz o söylediğimizi kendimizden söylemiyoruz, yalnız Rabbinin kelâmını haber veriyoruz. Şüphesiz ki O, öyle Hakîm öyle Alîm'dir. Hikmetiyle dilediğini yapar ve nasıl yapacağını bilir. Bundan dolayı O'nun dediği mutlaka olur.

31-Bu şekilde İbrahim (a.s) onları Allah tarafından gönderilmiş melek olduklarını anladığı gibi görevli oldukları vazifesini bu müjdelemeden ibaret olmadığını da sezerek Dedi: Şu halde "hatb"ınız nedir?

HATB, önemli bir iş yani bir müjdeden sonra asıl gönderilmenize sebep olan iş nedir? Ey "mürseller", Allah tarafından gönderilmiş şanlı elçiler!

32- "Günahkâr bir kavme" yani Lut kavmi üzerlerine salmak için, memleketlerinin altını üstüne çevirdikten sonra üzerlerine yağdırmak için

33-34- çamurdan taşlar, çamurdan taşlaşmış "sicdî" Rabbinin katında damgalanmış nisanlanmış, hangisinin kime ve nasıl isabet edeceği takdir olunmuş, belli edilmiş o mürşifler için, cürümde fasıklıkta ve gûnahta haddini aşmış, aşınaya kaçmış azgınlar için alametleriyle tertib edilmiş, hazırlanmış, mendud,

35- "Biz orada bulunan müminleri çıkardık." âyet metninde geçen "fâ" fâsiha fâ'sıdır. Mahzuf, yani zikredilmeyen cümleleri özetler. Yani diğer sûrelerde beyan olunduğu üzere o kavmin köyüne vardıklarında, orada müminlerden kim varsa çıkardık.

36-38- Fakat orada bir evden başka müslüman bulmadık. Yani bir evden başka mümin yoktu, onun için bir ev halkından başka selamete kıkan bulunmadı ki o ev Hz. Lut'un evi idi, kansından başka bütün ailesi mümin oldukları için beraberinde selamete çıkmış kurtulmuşlardı. Demek Hz. Lût'un açıkladıklarına daha başka iman eden bulunsaydı onlar da kurtulacaklardı. Burada "müslîmin" (müslümanlar) "müminin" (müminler) eş anlamlı gibi kullanılmış olmakla birlikte selamet bulanlar mânâsını da ifade etmektedir.

39-40- yani bir müjdeden sonra asıl gönderilmenize sebep olan iş nedir? Ey "mürseller", Allah tarafından gönderilmiş şanlı elçiler! "Günahkâr bir kavme" yani Lut kavmi üzerlerine salmak için, memleketlerinin altını üstüne çevirdikten sonra üzerlerine yağdırmak için çamurdan taşlar, çamurdan taşlaşmış "sicdî" Rabbinin katında damgalanmış nisanlanmış, hangisinin kime ve nasıl isabet edeceği takdir olunmuş, belli edilmiş o mürşifler için, cürümde fasıklıkta ve gûnahta haddini aşmış, aşınaya kaçmış azgınlar için alametleriyle tertib edilmiş, hazırlanmış, mendud, "Biz orada bulunan müminleri çıkardık." âyet metninde geçen "fâ" fâsiha fâ'sıdır. Mahzuf, yani zikredilmeyen cümleleri özetler. Yani diğer sûrelerde beyan olunduğu üzere o kavmin köyüne vardıklarında, orada müminlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada bir evden başka müslüman bulmadık. Yani bir evden başka mümin yoktu, onun için bir ev halkından başka selamete kıkan bulunmadı ki o ev Hz. Lut'un evi idi, kansından başka bütün ailesi mümin oldukları için beraberinde selamete çıkmış kurtulmuşlardı. Demek Hz. Lût'un açıkladıklarına daha başka iman eden bulunsaydı onlar da kurtulacaklardı. Burada "müslîmin" (müslümanlar) "müminin" (müminler) eş anlamlı gibi kullanılmış olmakla birlikte selamet bulanlar mânâsını da ifade etmektedir. Ve orada bir âyet bıraktık, yani o köylerin battığı yerde bir alamet kalmıştır ki yerküredeki alametlerden birisidir.

İbnü Cerir, "birçok istifi taşlar" demiş. Bazıları da bir kokar su demiştir. Bununla birlikte, "Ankebût" Sûresi'nde "Andolsun ki biz, aklını kullanacak bir kavim için oradan apağık bir ibret nîşanesi bırakmışızdır." (Ankebût, 29/35) âyetinde geçtiği üzere âyetten murat, "âyet-i kelamiye" yani sözlü ilâhî âyetleri olması da mümkündür ki, bu olayın vahiyle inen ilâhî kitaplarda zikredilmesi ile dillere destan olan bir ibret âyeti bırakılması demek olur. Bu şekilde mânâ: Onlar hakkında bir âyet de bıraktık demek olacağından bu mânâyâ göre "Musa'da da..." ifadesinin hiçbir hafızsız buraya atfı sahih olur. Önceki mânâda ise, "Musa'da da kıldık." diye âmil yani fiil takdiri ile üzerine atfolunur. Yahut "Musa'da da bir âyet vardır." takdirdendir. Bu takdirde üzerine atfı caiz görenler olmuştur. Kuvvetli açık bir delil ile, yani mucizelerle gönderdik de Firavun rûknü ile, yani bütün kuvvetliyle veya kavminden dayanmış oldu kuvvetine güvenerek yüz çevirdi, Allah'ın âyetlerine inan etmedi. Kınanacak fiiller yaparken yani küfür ve azgınlık ile cinayetler yapıp dururken. Müfessirlerin gösterdiği bu mânâ, suda boğulmasından önceki halini beyan olur. Bir de "nefsini kınayarak" demek olabilir ki suda boğulurken "Gerçekten İsrailoğulları'nın inandığı Tann'dan başka Tann olmadığına ben de iman ettim." (Yunus, 10/90) diyerek gösterdiği pişmanlığı ifade eder.

41- Akîm bir rûzgâr, hiç hayır ve faydası olmayan aşılama ve tozlaşma yapmaz bir rûzgâr.Gerçi "akîm" müteaddi yani geçişli de olabildiği için burada akîm bırakıcı, helak edici mânâsına olması daha uygun olacaktır.

42-Nitekim şöyle tefsir olunuyor: "Uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu çürütüp kül gibi ediyordu." Çürümüş kül gibi tozup dağılıveren

43- "Onlara: Bir zamana kadar istifade edin, denilmişti." Bunu Hûd Sûresi'nde geçen "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın." (Hud, 11/65) ifadesi ile tefsir edenler olmuş ise de o, den sonra, bunun ise fâ'nın delelatine göre utûv'den önce olması dolayısı ile daha önceden verilmiş bir fırsat olması gerektiği söylenmiştir.

44-45- Yani Salih (a.s)'in gönderilmesi ile verilen fırsattan istifade etmediler de Rablerinin emrinden kaçınarak azgınlık ettiler, onun için kendilerini yıldırım çarparıverdi. Yani azab yakalayiverdi. Diğer sûrelerde "sayha" haykını, burada ise "sâika" yani "yıldırım" denilmiştir ki maksat aynı musibettir. Bakıp duruyorlardı, üç gün denilmiş olduğu ve alametleri görülmeye başladığı için azabı gözetmeye başlamışlardı. Azabı beklemenin ise azabdan daha acı olduğu da unutulmamalıdır. Veya azaba çarpmış henüz kan çekişirken birilerinin bütün felaket ve korkunçluğunu görüp duruyorlardı. Bakıyorlardı da ne kendi kendilerine kalkmaya güçleri yetiyordu, ne de bir yardım bulabiliyorlardı. Bu ifadeler herhangi bir suretle batmakta olan bir kavmin bütün dehşeti ile manzarasını göstermektedir.

46- Bunlardan önce Nuh kavmini de helak etmiştik. "Nuh kavmini helak ettik." takdirdendir. Yahut deki üzerine atfedilmiş olarak o

mânâdadır. Çünkü o helak edilenler hep fasık birer kavim idiler. Onun için helak edildiler. Bu şekilde bunlar yeryüzünde cezanın olacağına delalet eden birer örneklerdir. Bunu haber verdikten ve beyan ettikten sonra yükselmeye davet için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

47- Biz göğü kudretimizle bina ettik. Hiç şüphesiz biz, çok genişlik ve kudret sahibiyiz.

48- Yeryüzünü de biz döşedik. Bakın biz onu ne güzel döşüyoruz!

49- Biz herşeyden iki çift yarattık. Umulur ki, iyice düşünürsünüz.

50- Ey Muhammed! de ki: "Öyleyse Allah'a koşun, gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

51- Allah'la beraber başka bir tanrı yoldurmayın (O'na ortak koşmayın). Gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım."

52- Böylece onlardan öncekilere de herhangi bir peygamber gelince, onun hakkında da mutlaka: "Bir shirbazdır veya bir delidir." dediler.

53- Onlar birbirlerine bunu mu tavsiye ettiler? Hayır onlar azgın bir kavimdir.

54- Ey Muhammed! Sen onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.

55- Sen öğüt verip hatırlat. Çünkü, hatırlatmak müminlere fayda verir.

56- Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.

57- Ben onlardan herhangi bir rızık istemiyorum. Beni yedirmelerini de istemiyorum.

58- Şüphesiz ki, rızık veren O sağlam kuvvet sahibi olan Allah'tır.

59- Şüphesiz ki, zulmedenlerin geçmiş arkadaşlarının payı gibi, dolgun bir azab payı vardır. Ama şimdi onu acele istemesinler.

60- Kendilerine vaad edilen günlerinde uğrayacakaları azabdan dolayı yay inkâr edenlerin haline...

47- "Bir de semaya bakın biz onu kuvvetle bina ettik." "İzmar alâ şarîati't-tefsir"dir. Yani semanın âmil olan "fiil" gizlenmiş de zahirine taalluk ettirilerek diye tefsir edilmiştir. Eserden, bunu yapan müessirin çkılmasını ifade eden, bir üslubda lafız mânânın muhtevasına terkibi ile de uyum sağlamıştır.

EYD, "yed" kelimesinin çoğulu olabilirse de burada "Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla." (Sâd, 38/17) âyetinde olduğu gibi teyidin aslı olan "kuvvet" mânâsına olmasa daha ağır basar. Bu beyan "Alaha kaçın!" ifadesi ile "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) âyetinin muhtevasına ve mânâsına önceden yapılmış bir hazırlıktır. Nitekim "Şüphesiz nızık veren güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât, 51/58) âyeti ile teyid olunacaktır. Ve hiç şüphesiz biz çok genişliğe malıktık. Bunun iki mânâsı vardır: Birisi, kudret genişliğini ifade eder. Kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki semayı bina ile tükenmedikten başka onu daha çok genişletebilir. Bu mânâ hem, "Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir." (Fâtır, 35/35), hem de "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır." (Bakara, 2/255) âyetlerinin mânâlarını andırır. Birisi de zenginliği, nimet ve nimet vermede genişliği ifade eder, biz darlıktan genişletiriz. Yalvaran darda kalmışlara icabet eden, sıkıntılan açan, ihtiyaçları gideren, fakirleri zenginleştiren, nimet verениz, demek olur.

48- Yer yüzünü de döşedik, türlü nimetlerle donattık, döşek gibi altınıza serdik ki üzerinde bir zamana kadar durup hayattan nasip alasınız. Daha da ne güzel döşeriz, türlü nimetlerle döşemiş olduğu gibi ilerde daha güzeline döşeyecek, daha güzel nimetler verecek kuvvet ve kudret de mevcuttur.

49- Herşeyden de iki çift yarattık. İbnü Zeyd gibi bazı zatlar, bunu her cins hayvandan erkek ve dişi çeşitleri olarak anlamışlar ve açıklamışlardır ki "Orada gönlü açan her türden (bitkiler) yetiştirdik." (Kaf, 50/7) âyeti gereğince bitkileri de buna katılabilir.

Mücahid hareket ve hareketsizlik, gece ve gündüz, gökyüzü ve yeryüzü, siyah ve beyaz, sağlık ve hastalık, tad ve acı, sevap ve ceza, genel olarak birbirine zıt olan şeylere ve birbirinin karşısı olan herşeye işaret olunduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da eşyanın çeşitlere ayrılması ile tefsir etmişlerdir ki, en azı iki çeşit olur. Bu çeşitlik zaman zaman çeşitli ifadelerle ve tasniflerle hatırlatılmak istenmiştir. Beydâvî yalnız bu mânâyı göstererek "Her cinsten iki çeşit" diye tefsir etmiştir. Bu mânâ öncekileri de içine alması açısından daha kapsamlıdır. Ancak bu takdirde "Herşey" den maksat, sadece cins olmuş oluyor. İfadeinin zahiri ise her ferdi içine almaktadır. Onun için biz bundan herşeyden dış alemde ve iç dünyada veya harid ve zihni olmak üzere iki özelliğini ifade eden ve dış dünyaya ile iç alemi arasında çift bir uyum ile tecelli eden idrak meselesine de bir işaret anlıyoruz. Gerçi herşey bize iç alem dışındaki biçimini hikaye eden bir izlenim ile tecelli eder ve hakikat bu iki şeklin bir diğeriine uyumu ile bilinir ki bunun birine "asıl" birine "zıll" dahi denilir. Herhangi bir şeyden hasil olan her suur yani algılama olayında bu ikilik kaçınılmazdır. Bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şeyin varlığına inanılmaz ve tefekkür edilip düşünülemez. "Düşünesiniz" buyrulması da bunu destekler. Yalnız şunu dikkatten kaçırmamak gerekir ki buradaki "Herşeyi" "Yarattık" karinesi ile ancak yaratıklara sınıllabilir. "Şüphesiz O herşeye kadirdir." (En'am, 6/17)'deki "şey" gibidir. Bu "şey" kavramı içine yüce Allah dahil değildir. Çünkü O, "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Sûrâ, 42/11) hükmü ile ifade edilen bir ilahdır. Mahluk (yaratılmış) olmadığı gibi yaratık olan şey ile evlilik ilişkisine girmekten de münezzehdir. O "Ehad'dir, "Samed"dir. "Onun hiçbir dengi yoktur." (İhlas, 112/4), "O'nun eşi ne de çocuğu olamazdır." Onun kendi zatı hakkındaki ilmi, gelişmele elde edilen ilim kabilinden değil, bizzat olan "ilm-i huzu" ile olduğu için zihnin suretine (ideye) muhtaç olmayan ve dolayısıyla zatına bir eş gerekmeden ezeli bir ilimdir. Allah'a da "şey" denilir diye "Fütuhat-i Mekkiyye"de Muhyiddin-i Arabî'nin buradaki "her şey'e O'nu da katar yolu değerlendirmede bulunması doğru değildir. "Herşeyin yaratıcısı" (En'am 6/102) ifadesindeki "şey" kelimesine Allah dahil olmadığı gibi burada da dahil değildir. Kısaca çift olmanın maksatı, yalnız dış dünyadaki çeşitlilik ve eşyanın birbirinin karşısı olmasa değildir, hem dış alemdeki hem de zihinlerdeki, biçimlerle dış dünyadaki ve iç dünyadaki çeşitlilik ve karşıtlığı da içine alır. Yüce Allah kuvvet ve kudret genişliğini göstermek üzere semayı bina etmiş ve yerküreyi döşemiş ve herşeyden çift çift yaratmıştır ki düşünesiniz, çiftler arasındaki ilişkileri düşünesiniz de yaratının kuvvet ve kudretini, yaratmasının hikmetini, cezasının şiddetini, nimetinin genişliğini, bugünün, yarınını dünyanın ahiretini, ahiretin ceza ve sevabını anlayasınız.

50- O halde düşünüp de hep Allah'a kaçın, O'nun cezasından o elîm azabdan korunmak, Cennet ve pınarlar ile müjdelenen müttakiler içine girmek için iman ve tevhid, güzel amel ve kulluk ile O'nun koruması altına girin. Haberiniz olsun ki ben sizin için O'nun tarafından açıklayan bir uyarıcıyım, şirk koşanlara ve isyan edenlere hazırlanmış azabı haber vermeye görevli bir peygamber, hem de peygamberliği açık âyetler ve mucizelerle belli veya anlatılması gerekli olan şeyleri güzel anlatan bir peygamberim.

51-Yani "böyle söyle ey Muhammed!" ve Allah ile birlikte diğer bir ilâh edinmeyin. Bu yasaklık ilk önce kaçınılması gerekli olan en büyük günahı ayrıca hatırlatmaktadır.

52-Bu böyledir, yani; "Onlardan öncekiler bir resul gelince ya shirbaz dediler, ya da deli." Bu âyet Resulullah'a bir tesellidir.

53- Ona vasiyetleştiler mi? Yani shirbaz ve deli demeyi öncekilerle şimdikiiler hep birbirlerine tavsiye mi ettiler? Nerde edecekler, çoklarının birbirlerinden haberleri bile yok. Hayır onlar, Peygamberler'e öyle shirbaz veya deli diyenler hep tuğyan etmiş, azgınlar zümresidir. Hakk'a karşı azgınlık etmekte, azgınlık sıfatında görüş birliği içinde oldukları için onun gereği olan sözleri de birbirlerine benziyor.

54- Onun için sen şimdi onlardan yüz çevir, zikrolunduğu üzere "Allah'a kaçın." "Allah ile birlikte başka bir ilah daha benimsemeyin!" diye davete tekrar edip tebliğ vazifesini yaptığın halde onlar inad ile azgınlıkta ısrar ettiklerinden dolayı artık onlarla mücadele ve münakaşadan kaçın, kendilerinden yüz çevir. O şekilde kınanacak sen değilsin, sende kusur olmaz.

55- Onunla beraber hatırlatmaya devam et, yani vazife ve sorumluluğu hatırlatarak vaaz ve nasihata devam et. Çünkü hatırlatma müminlere menfaat verir. Va'z ve nasihat ile vazifenin ve sorumluluğu hatırlatmanın müminlere faydası olur. İman etmiş olanların unumasına, gaflete düşmemesine, imanlının kuvvetlenmesine neşelerinin artmasına bilmediklerinin öğrenilmesine hatta iman etme eğiliminde olanların imana gelmesine sebep olur.

56-Hatırlatılması gerekli olan vazifenin esasının ne olduğuna gelince; Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım. İşte hatırlatılması gereken vazife budur. Cin ve insan cinsinin yaratılmasının hikmeti Allah'ı tanıyıp ona ibadet ve kulluk etmektir. Bunun dışında başka şeylere tüketilen ömürler, ameller zayi edilmiş olur, onun için azabı hak eder. Bazıları "bana ibadet etsinler diye..." ifadesinde "beni tanısnlar diye" şeklinde bir tefsir nakletmişlerdir. Bunun mânâsı da "Beni mabud tanısnlar." demektir. Bu ise benim emirlerimi tutarak bana kulluk ve ibadet etsinler demeye gelir. İbadet ve kulluk, isteyerek yapılan fiillerden olarak istenen fiil oldukları için bazılarının bunu yapmaması insan ve cin cinsi için en mükemmel gaye olmasına aykırı olmaz. Bundan yüce Allah'ın muradının geri kalmış ve yerine getirilmemiş olması mânâsının çıkınması da gerekmez. Çünkü bu gibi yerlerde, Fıkıh bilginlerinin dedikleri gibi "Hikmet,ferterin herbiri itibanyla değil, dins itibanyla göz önüne alınır." Kısaca bunun mânâsı ibadet ile mükellef olmak üzere yarattık demektir. Yoksa hepsinin salih kullardan olmasını takdir eyledik, demek değildir.

57-Böyle ibadet ve kulluğun yarannın Allah'a ait olmayıp yine kulların menfaatleri için olduğunu dikkat çekmek için buyruluyor ki: Ve ben onlardan bir nzık istemem, bana yemek yedimelerini de istemem, yani diğer efendilerin kullarından, uşaklarından bekledikleri gibi efendilerin menfaatine kulluk değil.

58- Zira Allah'ın kendisidir o nzık veren ve kuvvet sahibi metin, yani kuvvetli şiddetli, onun için O'na kulluk, O'nun kuvvetinden istifade ile kullarına yararlı olmak ve o sayede vaad buyurduğu yüksek sevaba emek içindir. Onun için Allah'a kaçın, ve Allah'a kulluk edin.

59- Zira o zulüm edenlere, peygambere inanmayıp Allah'a kulluktan kaçan, şirk ve azgınlık ile kendilerini ebedi azaba sürükleyerek nefislerine yazık etmiş olan Mekke müşrikleri gibilere arkadaşlarının hisseleri gibi dolgun bir hisse var.

ZENÜB, su dağıtan sakalları su taksim ettikleri dolgun büyük bir küfedir ki burada azabdan pay almak mânâsına istiare olunmuştur. Şimdi onu benden acele istemesinler. "Bu tehdid ne zaman gerçekleşecektir?" (Yâsin, 36/48) deyip durmasınlar.

60- Çünkü kendilerine vaad olunan o günlerinden dolayı vay o inkâr edenlere! Zira sürenin başında geçtiği üzere "Muhakkak o size vaad olunan her halde doğrudur ve muhakkak ceza, şüphesiz olmaktadır." (Zâriyât, 51/5-6) Bu mânâ şimdi bir de Tûr Sûresi ile teyid olunacak, pekiştirilecektir.

TUR SÜRESİ

1-Andolsun o Tûr'a. Yani Hz. Musa'nın, Allah'ın sözünü işittiği Tûr-ı Sinâ dağına. Müfessir Beydâvî diyor ki: "Tûr, Süryânce'de dağ mânâsınadır. Ayrıca madde âleminde mânâ âlemine veya gayb âleminde müşâhede (görünenler) âlemine uçan şey anlamını da ifade etmektedir."

2-3- Andolsun yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.
Rakk: Kağıt gibi inceltilmiş, üzerine yazılan deri demektir. Bu sebeble üzerine yazılan her şey rakk ismi verilebilir.

Menşûr: Neşredilmiş, dürlümüş, kapalı olmayan, açılmış, yayılmış ve yazılmış mânâlarını ifade ettiği gibi, yazılı harflerin dizilmesi, nizamı konulması anlamına da gelmektedir.ü

Mestûr, Düzgün şekilde yazılmış demektir. Kitab-ı Mestûr'un Tûr lafzından sonra yer alması, bu düzgün yazılı kitabın Tevrat olduğu fikrini ilk defa akla getirirse de, şeklinde mârifet getirilmeyip, olarak nekre zikredilmesi, bunun henüz tanınmayan bir kitap olduğunu ortaya koyar ki , "...kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkınnz." (İsrâ, 17/13) âyetine dayanarak söz konusu kitabın amel defteri olduğunu söylemek, en doğru görüştür. Ayrıca bu kitabın, Levh-i mahfûz veya yeni bir kitap olmas itibanyla Kur'ân olduğu da düşünülebilir.

4- Ve Beyt-i Ma'mur'a (da andolsun).
Beyt-i Ma'mur, bir rivayete göre semada bulunan bir evdir. Bu evi her gün yetmiş bin melâike ziyaret eder ve kıyamete kadar bir daha geri dönmeyiz. Ona ayrıca "Durah" ismi de verilmektedir. Hasan Basrî'den gelen bir rivayette o şöyle der; "Beyt-i Ma'mur'dan maksat, Kâbe'dir. Allah Teâlâ onun her sene altı yüz bin kişi ile Ma'mur hale getirir. Eğer insanlar ondan eksikirse meleklerle doldurulur." Bilindiği gibi bir yer Ma'mur olması, üzerinde ikamet edilmesi ve ziyaretçilerinin çok olup güzel bakılması mânâsında mecazî bir anlam taşımaktadır. Kabe'nin Ma'mur olması da "Ayaktaki duranlar, rûkû ve secde edenler için evimi temizle." (Hacc, 22/26) âyetince iftinafindakilerin ve hacıların çokluğu ve ziyaret etmeleriyledir. Beydâvî'ye göre de Beyt-i Ma'mur'dan kasıt, müminin kalbidir ki, onun bakımı olması da, bilgi ve ilhâs iledir.

5- O yüksek tavana, yani semaya, bir rivayette de cennetin tavanı olan Arş'a yemin olsun.

6- Ve Mescûr denize (andolsun). Mescûr'un farklı anlamları vardır. 1) Alevlendirilmiş ve kızdırılmış demektir ki, âyetinde de kıyamet koparken denizlerin ateş olup kaynatılacağı ve onunla cehennemin kızıştırılacağı ifade edilmektedir. 2) Dolgun, taşkın demek olup, okyanus mânâsına gelmektedir. 3) Kaşan, karışık, suyu birbirine ya da tatlısı acısına karışan demektir. 4) zıt mânâli kelimelerden kabul edilerek "boş" mânâsına geldiği de ıleri sürülmüştür ki bu da, kıyamet âlâmeti anlamına alınabilir. Sürenin başında yer olan Tûr lafzına bakılarak bu kızgın denizin, Firavun'un boğulduğu deniz olduğu da düşünülebilir. "Tûr" kelimesinin başındaki "vâv" kasem, diğerleri de ona âtir içindir.

7- "şüphesiz Rabbinin azabı olacaktır." cümlesi kasemin cevabıdır. Bu cümlede yer alan kelimesinin zarfıdır. Yani Rabb'in azabı o gün vuku bulacak ki,

8- "şüphesiz Rabbinin azabı olacaktır." cümlesi kasemin cevabıdır. Bu cümlede yer alan kelimesinin zarfıdır. Yani Rabb'in azabı o gün vuku bulacak ki,

9-sema bir çalkaış çalkalanacaktır. Bu cümle, kıyametin dehşetini tasvir etmektedir.

10- Dağlar da bir yürüyüş yürüyecek, yerinden oynayıp toz zerrecikleri haline gelecektir.

11- Artık yazıklar olsun o çalkaışın olduğu gün (ahireti) yalanlayanlara.

12- Ki onlar daldıkları bir bataкта oynarlar, iman edip de o gün için hazırlanacak, korunacak yerde, birtakım yalan dolana dalarak uğraşıp dururlar.

13- O gün onlar, cehennem ateşine itilip kakılacaklardır. Bu cümlede bulunan "yevm" kelimesi, ya önce geçen "yevm" den bedeldir, ya da takdir edilen bir söz ile nasbedilerek "veyi!" izah etmektedir.

14- "İşte bu, o sizin yalan deyip durduğunuz ateş." Yani o gün kendilerine "işte yalanlayıp durduğunuz ateş budur" denilerek oraya atılacaklardır.

15- Bu da mı sihir? Takdir edilen cümleye atfedilmektedir. Yani siz bu ateşi haber veren vahye bir sihir, bir aldatma diyordunuz, şimdi onun fiilen tahakkuku da sihir mi?... onlara işte böyle deneyecektir.

16- Bu da mı sihir? Takdir edilen cümleye atfedilmektedir. Yani siz bu ateşi haber veren vahye bir sihir, bir aldatma diyordunuz, şimdi onun fiilen tahakkuku da sihir mi?... onlara işte böyle deneyecektir.

17-21- "Şüphesiz müttakiler cennetlerde ve nimet içindedirler." Kur'ân'da kâfirlerin halleri beyan edilirken müttaka müttaki müminlerin durumlarına da işaret edilmektedir. Öyle anlaşıyor ki, Allah'ın azabından emin olmak, ancak O'nun korumasıyla mümkündür. Çünkü kimse azaba mâni olamadığı için onun vukûu muhakkaktır. Bu yüzden ki Allah ve peygamberi tasdik edip de, Allah'a kullukta, O'nun emrettiği şekilde çalışan ve korunan müttakiler, Allah'ın kendilerin koruması ile o gün cennet nimetleri içinde zevk olacaklardır. "İman edenler." Burada iki farklı durum söz konusudur. 1) Bu cümlelin e atfedilerek mahallen mecrûr olmasdır ki, bu durumda müminlerin müminlerle arkadaşlığıın ifade eder. Bunu "O hayvanlara saman ve soğuk su verdim." kabilinden olarak "Biz onları müminlere yaklaştırdık." mânâsında anlamak daha yerinde olur. O zaman da fiiline atfedilmiş olur. 2. Mübtedâ, , 'ya mâtuf, cümlesi de haber olur ki âlimlerin çoğu bu şekli tercih etmek istemişlerdir. Buna göre mânâ şöyle olur: O kimseler ki iman etmişler, zürriyetleri de iman ederek onları arından gitmiştir. İşte biz onların zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır. Yani zürriyetleri amel bakımından atalarından daha aşağı derecede olmakla beraber iman ederek onlara tâbi olmaları sebebiyle cennette atalarının derecelerine çkılarak yanlarında bulundurulurlar. Böylece onların zevk ve sevinçleri tamamlanmış olur. Bununla beraber kendilerine amellerinden hiçbir şey eksiltmemişizdir. Yani zürriyetlerini kendilerine katmaktan dolayı yaptıkları amellerin sevaplarından onlara bir şey eksik verilmiş değildir. Herkes kazanacağı bağıldır. Yani rehin gibi bağıldır. Kazanç, yani çalışma veya çalışılan iş, sanki bir borç ve insan o borca Allah yanında bir rehin gibidir. Kurtuluşu ona bağıldır. Eğer güzel çalışır ve kazanırsa borcunu öder. Çünkü Allah, iyi işleri kabul eder. Sayet çalışmaz ya da kötü işler yapsa o zaman kendisini kurtaramaz. Zira temiz ve güzel olmayan şeyler Allah Teâlâ'ya yükselmez. "Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir." (Fâtır, 35/10) âyeti de bu anlamı ifade etmektedir.

Bundan dolayıdır ki ileride "Her can, kazandıgı ile (Allah katında) rehin alınmıştır, yalnız sağın adamları (kitapları sağdan verilenler) hariç." (Müddessir, 74/38-39) âyetleri gelecektir. Yani kitapları sağ taraflarından verilenlerin dışındakiler kendilerini, o bağlantıdan (rehin olmaktan) kurtaramazlar. Onun için yalancılar yalanlarına bağlı kalarak cehennemde kıvranırlarken, müttakiler Allah'ın yardımı ile kurtulup cennetlerde nimetler içinde yaşayacaklar ve Allahın lûtfuna mazhar olmak suretiyle zürriyetlerinin yükselmesine de sebep olacaklardır. Bu cümlelin zikredilmesi, zürriyetler açısından da önemlidir. Yani zürriyetlerin kurtuluşu ve atalarının derecelerine yükselişleri, kendilerinin hiç katkılan olmaksızın sırf babalarının kazançlarıyla değildir. Kendilerinin iman ederek onlara uymaları ve izlerinden gitmeleri kurtuluşlarının asıl sebebidir. Ataları fiilen sebep oldukları için evladlarını cennette yanlarında görmekten mutlu olacaklar, evladları da iman ile onlara tâbi oldukları için kendilerini kurtarmış ve Allah'ın lûtuf ve kereminden babaları gibi istifade etmiş olacaklardır. Demek ki evlatlar kendi fiileri olmaksızın sırf babalarının ve dedelerinin yaptıklarıyla kendilerini kurtaramazlar. Ancak imanlı olarak çalıştıkları takdirde atalarının feyzinden de faydalanarak daha kolay bir şekilde yükselilebilirler. İşte Allah Teâlâ, müminlerin evlatlarını atalarına uymak suretiyle yükselmeğe sevk ederken, soy şerefine güvenerek tembellik etmemeleri için "Herkes kendi kazandığına bağıldır." buyurmaktadır. Şu halde bu âyette, "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm, 53/39) âyetinin anlamını ortadan kaldıran bir mânâ bulunduğunu zannetmek doğru değildir. Bilâkis âyeti, anlamındadır

22- Hem onlara canlarının istediği meyvalar ve etlerden bol bol verdik. Yani asil nimetlerden fazla olarak sırf zevk ve lezzet almanın için zaman zaman onlara çeşitli nimetler yetiştirdik. Burada, ahiret saadetinin, dünya zevklerine düşkün ve içki bağımlısı olan kimseleri imrendirecek, iştahlarını gıcıklayacak tarzda neşeli bir tasvir vardır ki özeti, kumar ve gıuhtan uzak saf, temiz ve şiddetli bir arzu hissettirir.

23- Orada, yani cennette bir kadeh kapışırlar ki.
Ke's, dolgun kadeh demektir. Mecazen içindeki içkiye de denilir. Kadeh çekistirmek (kapışmak) de, neşe ile birbirlerine kadeh vermekten mecazdir. Bir kadeh ki onda lağiv yoktur. Yani onu içerken boş, saçma sapan söz söylemek yoktur. günaha sokmak da yoktur. Ancak bu dünya içkileri gibi değildir. Şâir şu beytinde bunu ne güzel dile getirmiştir:

Hûn-i çiğerle memlu câm-ı zer olmadansa
Bî inkisâr-ı hatır şikeste sâgar olsun.
Çiğer kanı ile dolu altın bir kadeh gibi olmaksansa
Gönlü hoş, kırık bir kadeh gibi olmak daha iyidir.

24- Ve onların etrafında dönerler. Vâkıa Sûresi'nde de geleceği gibi, kadehler sürâhilerle emre hazır bir vaziyette etraflarında pınl pınl dönüp dolaşırlar, sahibi bulundukları uşaklar, cennet sakisi genç hizmetçiler sanki saklı iri inciler, yani sadeferlerinde gizli hiç kirlenmemiş, el değmemiş, beyaz, saf, temiz ve pınl pınl inciler gibidirler.
Lû'lû, panlıdayan büyük inci demektir.

25- Ve bazıı bazısına dönmüş soruyor. O zevk ve neşe esnasında yüz yüze gelmiş birbirlerine hâl ve hatırlarıdan soruyorlar, yani hasbı hal ediyorlar.

26- Soranlardan her biri şöyle dediler: Evet doğrusu biz daha önce ehlimiz arasında; ilimiz, obamız, evimiz ve ailemiz içinde yüreklerimiz titrer, korkardık. Geleceğimizden endişe eder, bir isyana düşmekten veya bir azaba maruz olmaktan korkardık.

27- Şimdi ise Allah bize iyilikte bulundu. Lütuf ve yardımıyla bu nimetleri ihsan etti. Ve bizi semûm azabından korudu.
Semûm: Daha evvel de geçtiği gibi vücûdun içine işleyen, zehirli, sıcak, samm denilen bir rûzgardır. Burada zikri geçen azabtan maksat, cehennem ateşi veya buna benzetilen korkunç dünya hayatıdır. Semûmun cehennemin isimlerinden olduğu da rivayet edilmektedir.

28- Evet biz bundan önce O'na, yani Allah'a dua ediyor ve "Rabbimiz bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver, bizi cehennem azabından koru." (Bakara, 2/201)

diye yalvanyorduk. Gerçekte iyilik eden yani sözünde duran, ihsan eden, kerem sahibi olan ancak O'dur. O, rahimdir. Kendisine dua ve ibadet eden müminlere sonuçta çok rahmet ve merhamet eden yine odur.

Meâl-i Şerifi

29. (Ey Muhammed!) sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnûn.

30. Yoksa onlar (senin için): "Bir şâirdir, zamanın felaketlerine çarpılmasını gözetliyoruz." mu diyorlar?

31. De ki: Bekleyin, çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

32. Onların akilları mı bunu emrederek yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?

33. Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır onlar inanmıyorlar.

34. Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz meydana getirsinler.

35. Yoksa onlar, hiçbir şey olmadan (yani yaratıcısız) mı yaratıldılar? Yoksa kendileri yaratıcı mıdırlar?

36. Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar düşünüp hakikatı anlamazlar.

37. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yahut hâkim (her şeyin yöneticisi) kendileri midir?

38. Yoksa kendilerine mahsus (üzerine çıkıp sırları) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse dinleyenleri, açık bir delil getirsin.

39. Demek kızlar O'na, oğullar size öyle mi?

40. Yoksa sen kendilerinden bir ücret istiyorsun da, bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar?

41. Yoksa gayb kendilerinin yanında da onlar mı yazıyorlar?

42. Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o küfredenlerin kendileri tuzaga düşeceklerdir.

43. Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

44. Gökten bir parçanın düştüğünü görseler, "Üst üste yığılmış bulutlardır." derler.

45. Artık çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar onları (kendi hallerine) bırak.

46. O gün hiçbir tedbirlerinin kendilerine zerre kadar faydası olmayacak ve hiçbir şekilde yardım da görmeyeceklerdir.

47. Şüphesiz o zulmedenlere ondan başka da azab vardır. Fakat çoklan bilmezler.

48. Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman Rabbinin hamd ile tesbih et.

49. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışında da O'nu tesbih et.

29- Mülâbese, (temas ve ilgi) yahut kase (yemin) içindir. Rabbinin nimetiyle veya Rabbinin nimeti hakkı için demektir.

Kâhin, Bir nevi kendi zannî bilgisine dayanarak gaybdan haber verene denir. Başka bir ifade ile geçmişe dair bilgi verene kâhin, geleceğe dair bilgi verene ise Arrâf denilmektedir. Kehânette, genellikle cinlerden yardım alındığı söylenir.

30- Mânenin felâketi mânâsındır.

Menûn: Kesmek anlamına gelen den alınmıştır. Ömür vesaireyi kestiği düşüncesinden hareketle zamana ve ölüme de "menûn" denilmiştir.

Rayb: İzdırıp vermek demektir. Buna göre zamanın ızdırıp veren musibeti, ya da ölüm felâketi mânâsını ifade eder. Anlatıldığına göre Kureyşliler Dârü'n-nedve'de toplanmışlar Hz.Peygamber hakkındaki görüşler de çoğalmıştı. Nihayet Abdüddar oğulları onu (peygamberi) kasdederek "Raybü'l-menûn'u gözetin. Çünkü o bir şâirdir. Züheyr'in, Nâbiga'nın ve A'sâ'nın helâk olması gibi o da helâk olacaktır." demişler ve bunun üzerine de dağılmışlardı.

31- "gözetin" Alay ve tehdit etmek mânâsındır. Çünkü ben de sizinle beraber gözetlenlerdenim. Yani, siz benim helâk olmamı bekliyorsunuz, ben de sizin helâkinizi bekliyorum.

32- Yoksa onlara akilları mı emrediyor bunu? Yani sözlerindeki mu çelişkiyi. Çünkü kâhin, keskin akıllı ve zeki olur. Mecnunun ise akli fikri, karışıktır. O halde nasıl olur da onlar, kâhin dediklerine mecnûn, mecnûn dediklerine kâhin diyebilirler; demek ki akıllı olduklarını iddia eden o kimseler, bu davranışlarıyla ne dediklerini bilmeyecek ve nasıl çelişkiye düştüklerini farketmeyecek derecede akılsız olduklarını ortaya koymuşlardır. Onun için buyunluyor ki yoksa onlar akılsız, azgın, hakkı kabul etmemekte hadlı aşan, kendi ihtiraslarına uymayınca akıl ve insaf dairesinden çıkan ve yalan uydurmaya alışkın bir gürûh mudurlar?

33- Yoksa onu, o Kur'ân'ı kendiliğinden söylemiş, uydurmuş mu diyorlar?

Tekavvül: Kendisinde olmayanı söylemeye çalışmak, bir mânâda yalan söylemek. Çünkü yalan, onun ayrılmaz bir parçasıdır. Buna göre mânâ, yoksa o, vahiyile değil, kendiliğinden söylüyor da bunu Allah'a mı isnad ediyor, diyorlar?

Hayır kendileri inanmazlar. Yani ya bu söyledikleri sözlere kendileri bile inanmazlar, ya da iman etmedikleri için öyle söylerler. Zira onlar da biliyorlar ki Muhammed yalan söylemez, şu halde kendi sözünü Allah'a iltifa etmez. Ve yine bilirdi ki bu söz (Kur'an) uydurma bir sözde de benzemez. Fakat sırf küfür ve inatlan sebebiyle öyle söylerler.

34- Haydi onun benzeri bir söz getirsinler. Yani hem mânâ ve hem de nazım yönünden Kur'an'ın içerdği üstün vasıfları taşıyan, onun gibi bedi (güzel) bir söz uydurup getirsinler bakalım. Eğer sadık iseler. Yani peygamberin uydurduğunu ileri sürdükleri iddialarında doğru iseler, kendilerinin de öyle bir söz uydurup getirmeleri gerekir. Çünkü Kur'an, beşer uydurması bir kelâm olsaydı, onların da peygamber gibi beşer olmaları dışında, nutuk, hitâbet ve şiir ile meşgul olmaları, nazm ve nesir kelâm üsluplarındaki deneyimleri, tarih ve olaylara olan vukufları, okuyup yazmaları, tahsilleri ve kâhinlerinin olması gibi sebeplerden dolayı Kur'an'a nazire yapma kudretlerinin bulunması gerekirdi. Böyle bir kudreti gösteremediklerine göre niçin onu Allah'ın gönderdiğine inanmıyorlar da imansızlık ediyorlar? Yoksa kendilerine cezalandırılacak yok mu sanıyorlar.

35- Yoksa kendileri hiçbir şey olmadan, yani yaratıcısız mı yaratıldılar. Önceleri yokken sonradan yaratıldıklarına göre, şayet akilları varsa, kendilerini bir yaratana olabileceğini hiç düşünmüyorlar mı?

Bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratana hiçbir şey yerine koymadıkları için mi Onun kudretini hesaba katmıyor, cezasından korkmuyor ve imansızlık ediyorlar? Burada bütün akli ilimlerin esas olan bir hususa işaret edilmektedir ki o da şudur: Hiçbir şey yoktan olmadığının, yokluk da varlığa illet (sebebi) olamaz. Var olan şeyin illeti de aynı şekilde yok olamaz ve hiç bir varlık da yaratıcısız varlık alemine geçemez. Yok olan, ne kendini ne de başkasını vücuda getiremez...

Ancak yanlış anlaşılarak buradan, önce yok olan bir şeyin sonra yaratılmaması gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü her yaratılan, yok iken yaratılır, var olanı yaratmak mümkün değildir. Zira bu hâsıl tahsil (elde edileni tekrar elde etme) olur. Ancak yok olan şeyi meydana getirecek yaratıcı, yokluktan ibaret de olamaz. Çünkü yoku var edecek yaratıcının muhakkak bir varlığının olması gerekir. Tabiat ilimlerinde de esas olan bu kanun, eşyanın kendiliğinden meydana geldiği bir tabiat fikrini de iptal eder. Gerçi bazıları bundan her yaratılan şeyin bir madde ile arkada bırakılacağı fikrini çıkarmıştır. Fakat madde bir şeyin var olması için yeterli bir sebep olmadığı gibi mutlak varlık için gerekli de değildir. Gerekli olan, ancak yaratıcının olmasıdır. Zira yaratıcı mevcut

olmayınca hiçbir şey yaratılamaz. İşte böyle aklın en esaslı kanunu, yaratıcının varlık ve kudretini tanımak iken, kâfirler kendilerini yaratana hiçe sayarak O'na imana bir türlü yanaşmıyorlar. Yoksa yaratıcı onlar mıdır? Yani kendilerini ve eşyayı yaratmışlar da onun için mi kibirleniyor,

36-Allah'tan korkmuyor ve peygambere dil uzatıyorlar. Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hiç birisi olmadığı belli fakat hakikati anlamazlar. Yani gökleri ve yeri yaratan Allah'tır, derler de yine şüphe içinde dolazırlar. Onun mantıklı sonuçlarını tatbik edecek kesin bir kanaat ile hareket etmez, emir yasak tanımaz, mucizelere inanıp, peygamberi tasdik etmek istemezler. Sadece zamanın felaketlerine çarpılmasını bekler dururlar.

Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yani seni yetiştirip rahmet ve nimetleriyle peygamber olarak gönderen Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Hazine kâhyası onlar mı? Nimetleri onlar mı dağıtıyorlar ki, peygamberliği sana vermek istemiyorlar? Yoksa herşeyi hakimiyetleri altına alan onlar mıdır? Yani Allah'a galip gelmişler, hazinelerini ele geçirmişler de onun vergilerini verdimek istemiyorlar? Yahut da Allah'ın verdiği mi zorla almak istiyorlar.

38- Yoksa onların bir merdivenleri var da orada mı dinliyorlar? Yani Allah'ın Mele-i a'laya (yüksek melekler topluluğuna) gönderdiği emirleri, vahiyleri ve diğer bütün ilâhî sözleri o merdivenden mi dinliyorlar da bu vesile ile kimin kimden önce öleceğini ve Kur'an'ın Allah tarafından gönderilmeyip uydurularak O'na isnad edildiğini biliyorlar? Öyle ise dinleyenler açıklayıcı, kuvvetli bir delil getirsinler, dinlediklerini isbat etsinler. Nasıl Hz. Peygamber (s.a.v) "Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz meydana getirsinler." (Tûr, 52/34) şeklindeki âyetlerle onlara meydan okuyarak apaçık mucizesini gösterdi, onlar da öyle bir delil getirsinler.

39- Yoksa kızlar O'nun, oğlanlar sizin mi? Yani aklınızın bozukluğuna ve ilâhiyata ait duygularınızın neden ibaret olduğuna delalet etmek üzere bu konuda getireceğiniz en açık delil bu olacak değil mi? Necm Sûresi'nde de ifade edileceği gibi bu ne haksız bir tahsis? Çünkü onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna ileri sürüyorlar ve onların adına bir takım tutular yapıp, Lât, Uzza, Menât gibi müennes isimler vererek tapıyorlar, sonra da, "Biz bunları Allah'a ortak koşmuyoruz, Allah'ın kızları oldukları için bize şefaet etsinler diye ibadet ediyoruz" diyorlardı. Ancak kendilerine gelince kız evladını hor görüyor ve oğlan istiyorlardı.

40- Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun?

Yani onlara vaaz ve nasihat etmekten ve peygamberlik vazifesini yapmaktan dolayı bir ücret mi istiyorsun da bu yüzden onları ağır bir borç altında mı kalıyorlar?

Mağrem: Gürm ve şarâmet (diyet ödeme) anlamını ifade etmekle birlikte mutlak borç mânâsına da gelmektedir. Ragıb İsfahânî'nin açıklamasına göre Mağrem esasen suçsuz bir insanın malından vermesi gereken zarar karşılığı demektir. Bu yüzden kefil olmak gibi açık yahut yardımlaşma gibi zımnen bir söz verme ya da cebri bir sorumluluk neticesi meydana gelen zarara da Mağrem denilir. Türkçe'de buna karşılık olarak zarar ve cereme vermek tabiri kullanılır. Yani zorba hükümetlerin başkaları altında ağır vergilerle ezilmekte olan halk gibi midirler ki senin için felaketler bekliyorlar?

41- Yoksa gayb onların yanında da, onlar mı yazıyorlar? Kimin önce öleceğini Levh-i mahfuz'dan alıp halka onlar mı haber veriyorlar?

42- Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Yani sana ve müminlere bir su-i kasd mı hazırlamak istiyorlar ey Muhammed! Bu âyet müminlerin Dârü'n-nedve'de tertip etmek istedikleri su-i kasdı haber vermektedir. Fakat o küfredenlerin kendileri aldanacak, kurdıkları tuzaga kendileri düşeceklerdir.

Nitekim öyle olmuş Hz.Peygamber (s.a.v) sağ sâlim hicret ederken Ebû Cehiller Bedir'de yakalanmışlardır. Böylece sözkonusu âyet, gaybı önceden haber vermiş ve bunu onların değil, Allah'ın bilip peygamberine haber verdiğini gözler önüne sermiştir. Denildiğine göre, Peygamber'e su-i kasd tertip edenler, İslâm'ın yayılışının 15. senesinde vuku bulan Bedir Harbi'nde katledilmişlerdi. Bu süreçte de (yoksa) kelimesi 15 defa zikredilmiştir. İşte bu, o olaya işaret sayılabilir. Şihâb'ın dediği gibi bu kabil gizli işaretler, Kur'an'ın mucizeleri arasında sayılırlar.

43- Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhları mı var? Yani o taptıkları putların kendilerini Allah'ın azabından kurtaracaklarını mı zannediyorlar? Allah onların koştukları ortaklardan uzaktır. Gerçekte Allah'tan başka ilâh yoktur ve onun azabı "Mutlaka vuku bulacaktır ve ona engel olacak bir şey yoktur." (Tûr, 52/7-8)

44- Bununla beraber onlar öyle kâfirlerdir ki, semadan bir parçanın düşmekte olduğuna görseler "Üzerimize gökten parçalar düşür." (Şuarâ, 26/187) diye istekte bulundukları halde azabın başlanma inmekte olduğuna şahid olsalar bile yine inanmazlar da (onun için) toplanmış bir bulut derler. Fiilen başlarına gelmedikçe kabul etmezler. Bu yüzden Allah Teâlâ, "Üzerlerine Rabbin'in kelimesi (hükmi) hak olanları inanmazlar; onlara (istedikleri) bütün mucizeler gelmiş olsa bile acıklı azabı görünceye kadar (iman etmezler)." (Yunus, 10/96,97) buyurmaktadır.

45-Onun için şimdi o tuzak kurmak isteyenleri bırak kavuşacakları zamana kadar ki o gün çarpılacaklar helak olacaklardır.

46- O gün kurdıkları tuzakların kendilerine zerre kadar faydası dokunmayacak ve hiçbir şekilde kurtanlmayacaklardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'e su-i kasd hazırlamak isteyen Ebu Cehil ve yandaşları Bedir günü böyle bir akibete uğramışlardır.

47- Ve o zulmedenlere ondan önce de bir azab vardır. Burada iki muhtemel mânâ söz konusudur.

Birincisi: O günden önce, yani dünyada da bir azab var, demektir. Nitekim Mekkeliler yedi sene kılık çekmişlerdi.

İkincisi: O günden sonra yani ölüm sonrası kabirde ve ahirette bir azab daha vardır. Ancak onların pek çoğu (bunu) bilmezler. Yani sonuçlarının bu şekilde olacağını idrak edemezler de onun için kâfir olurlar.

48- O halde Rabbinin hükmüne sabret, küfredenlere o işler için izin verip, seni zahmetlere göğüs germeğe memur eden Rabbinin vereceği hükmü sabret, telaş etme. Çünkü sen bizim gözetimimiz ve nezâretimiz altındasın, bundan emin ol. Ve Rabbinin hamd ile tesbih et. Yani "O'nu her türlü noksanlıklardan tenzih eder ve O'na hamd ederim." demek sûretiyle Allah'ı zikret.

49- Kalkacağın zaman. Yani herhangi bir meclisten kalkarken (Allah'ı tesbih ve tahmid et). Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Sünen'leri ile diğer bazı hadis kitaplarında mevcut olan ve Ebû Berzetel-Eslemî (r.a.)den gelen bir rivayette şöyle denilmektedir: "Resullah (s.a.v) bir meclisten kalkacağı zaman "Ey Allah'im seni her türlü noksan sıfattan tenzih eder ve sana hamd ederim. Senden başka ilâh olmadığına şehâdet eder, senden mağfiret diler ve (günahlarından dolayı) sana tevbe ederim." derdi. Konuyla ilgili soru sorulduğunda da "Bu, mecliste olanlar için keffârettir." demişti. Bazıları da bunun namaza durulduğu zaman "Ey Allah'im seni noksan sıfatlardan tenzih eder ve yalnız sana hamd ederim. Senin ismin ne yüce ve makamın ne uludur. Ve senden başka ilâh yoktur." duasının okunması hakkında rivayet edildiğini söylemişlerdi. Âlimlerden bir kısmına göre de sözkonusu âyetten maksad, yataktan kalkıp namaza durduğün vakit demektir. Buna göre âyete, "kalkacağın zaman" mânâsını vermek daha uygun olacaktır. Geceden de onu

tesbih et. Yani gecenin bir kısmında da tesbih ederek O'na ibadet et. Hem de yıldızların batışında, batmaya yaklaştığı zaman, yani gecenin sonunda, sabah vakti. Allah Teâlâ'yı gece tesbihden maksadın da, sabah namazının iki rekat sünneti olduğunu söylemişlerdir. Böylece Tûr Sûresi, sabahın gelmekte olduğunu gösteren "yıldızların batışı" ile son bulurken, bu bitişle, Necm Sûresi'nin başlangıcı olan "İndiği zaman andolsun yıldıza" cümlesi başlamış olmaktadır. Bu da iki sûre arasında güzel bir münasebetin varlığını göstermektedir.

NECM SÜRESİ

Yıldıza yemin olsun. Buradaki elif-lâm ahid ya da cins için olabilir.

Necm: Bu kelime birkaç mânâyâ gelir ki, burada her birine ihtimal verilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1) Necmden maksat, yıldız demektir.

2) Ağacın karşılığı olarak sapı olmayan ot, ya da çemen mânâsına gelir. "(Yerden biten) otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler." (Rahmân, 55/6) âyetinde olduğu gibi.

3) Zaman aralıklarıyla parça parça verilen bir şeyin herbir parçasına denir. Kur'ân da yirmi üç senede peyder pey indirildiğinden "müneccemen" nazil oldu denilir ve her inen kısmına necm adı verilir.

4) Lam-ı ahidle beraber şekilde özellikle Süreyya yani Ülker yıldızına isim olarak verilmiştir ki bu, "esma-i gâlibe" (yaygın kullanım) kabilinden bir isimlendirmedir. Ülker yıldız, gökte üzümlü salkımı gibi görünür ve ayın menzillerinden üçüncüsü sayılır. Araplar darb-ı mesel olarak "Ülker akşam vakti doğarsa, çoban öldü ister." derler. Çünkü o zaman güneş, Ülker'in karşısında Akreb'den önce bulunduğundan, güneşin batması ile hemen doğuverir. Bir hadiste de denilmiştir ki, "Ülker sabahleyin doğarsa âfet (belâ, musibet) kalkar." anlamındadır.

Süreyya, yıldızların en göze çarpanı ve menzillerin en meşhuru olması hasebiyle bazı müfessirler buradaki "Necm'i", "Süreyya yıldızı" diye tefsir etmişlerdir.

Bir de bu sûrede bulunan "Şi'râ yıldızının Rabbi" (Necm, 53/49) ifadesine dayanarak tefsircilerden bir kısmı da necmin, lâm-ı ahidle beraber Şi'râ yıldızı olduğunu söylemişlerdir. Her iki tefsir şeklinde de âyette yer alan doğmak mânâsınadır. Bir çoğu da "ve'n-necmi"deki lâmi, lâm-ı cinsiye kabul ederek herhangi bir yıldız tahsis etmeden mutlak yıldız mânâsına almışlardır. Bunlardan başka söz konusu kelimeyi, hakikat yahut mecaz mânâsında yorumlayanlar da olmuştur. Nitekim Ca'fer-i Sadık Hazretleri, "Necm'le murad Hz. Peygamber, 'dan maksat, onun mirâcdan inmesi yahut semaya çıkmasıdır, demıştır. Ancak Ebu Hayyân'ın nakline göre, İbnü Abbas, Mücâhid, Ferrâ ve Kadî Münzir b. Said söz konusu sûrede geçen "en-Necm"den maksadın Kur'ân'dan inen miktar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nisâbü'di de: " âyetinin "Hikmetli Kur'ân andolsun ki, sen elbette gönderilmiş peygamberlerdensin." (Yâsin, 36/23) mânâsını ifade ettiğini söylemektedir. Biz de bu anlamı tercih etmek istiyoruz. Onun için meâlde "Necm'i" yıldız diye terceme etmeyip, bu ihtimallerle de uygun olabilmesi için, o yıldızda yemin ederim indiği zaman, yani "inen yıldızda andolsun" şeklinde mânâ vermiş olduk. İkinci babdan gelmektedir. Masdan, dir ki, şahinin inışı gibi süratle süzülüp inmek, düşmek yahut yukan fırlamak mânâlarına gelir. Yıldızların doğuşu da, batışı da bir "heveyân" yani ufuktan bir fırlayıp, bir iniş yahut bir düşüş demektir. Göğe ait cisimler, "Hepsi bir felekte (yörüngede) yüzmektedirler." (Yâsin, 36/40) âyetine göre sukut (çekim) kanununa tâbidirler. Fransızca "gravitation" yani "yer çekimi" denilen bu kanun, bir heveyân (çekim) kanunudur. Söz konusu fiil, dördüncü babdan kullanıldığı zaman da mastan gelir ki, bu da nefsin, şehvete meyletmesi ve arzulara düşkünlüğü anlamını ifade eder. Bu sürenin ilk âyetinde yer alan kelimesi yıldız mânâsına geldiğine göre, sözü edilen heveyânın (inişin) hem güneşin batışı, hem de doğuşuna ihtimali olduğu söylenebilir. Yolcular, yıldızların doğuş ve batış zamanlarına dayanarak yollarını bulurlar. Bütün yıldızların batması ise sabahın geldiğini gösterir. Şu halde "en-necm"deki elif-lâmdan cins kasdedilirse, yemin sabah vaktine yapılmış olur. Şayet çemen mânâsı verilirse, bu durumda da heveyân, otların yükselip yere yattığı, bahannın son vakti demektir. Eğer necm ile Kur'ân'dan inen miktar kasdedilirse "hüviy" de onun inışı mânâsınadır.

2-Bu durumda Kur'ân'ın nüzulü esnasında her inen kısmın indiği zamana, yani vahiy olayının görünmekte olduğu saatte tecelli eden Kur'ân âyetlerine yemin edilecek sonra da, Arkadaşınız ne sapıttı ne de azdı. âyetiyle te'kid ve isbatlı bir tarzda bu yemine cevap verilmiş olmaktadır.

Dalâl: Hidayetin zıddıdır. Yani yolu kaybetmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın dolasmak demektir.

Gayy: Bu da rüşdün zıddıdır ki, aklın istikametini veya yolun doğrusunu yitirmek mânâsını ifade etmektedir.

"Sahib"den maksat da, Hz. Peygamber'dir. Zaten hitab da ona ve "Kur'ân'ı kendi uydurdu." diyen Kureys ve benzerlerinedir. Bunlara karşı "sahibiniz" tabirinin kullanılmasında özel bir anlam vardır. Zira sahip, daima sohbetle bulunan veya arkadaşlığı edip koruyan, yani "hâmi" mânâlarına gelmektedir. Bu yüzden âyetin meâlî şöyle olmalıdır: "Şimdiye kadar sohbetinde bulunarak çok iyi tanıdığınız, aklına ve doğruluğuna güvendiğiniz, sizinle sohbet edip hak yolunu göstermek isteyen arkadaşınız, ne yolunu şaşırdı ne de aklını; ne aldandır ne de aldatılır. O, ne sihirbaz, ne kâhin, ne de mecnûndur".

3- O, hevâdan (nefsinin arzulanına göre) da konuşmuyor. Onun konuşması, özellikle Kur'ân kelâmını söylemesi kendi görüş ve arzusunun, gönülünün meyli ve ona olan sevdasından kaynaklanmaz. O, böyle sırf kendisine ait bir söyleyiş değildir. Şu halde Hz.peygamber de ne bir şâirdir, ne de kendi keyf ve arzusuna göre hüküm vermek isteyen ehl-i hevâ (kendi istişine göre yaşayan)lardandır.

4- O, yani Kur'ân veya onun lafzi söylenişi, ancak bir vahiydir, orada vahyin dışında bir söz yoktur. O, yalnız vahyolunur. Yani bunlar ancak, Allah tarafından kendisine vahiy ve tebliğ edilmek suretiyle bilinip sükenilirdir. Bilimsel gerçekler, özellikler, istikbâlin karanlıkları keşfederek verilecek hükümler ve söylenecek haberler, ancak Allah tarafından yapılacak haber verme ve denemeye dayanmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in hic, içtihâd ile amel etmediğini ileri süren âlimler, görüşlerine bu âyeti delil getirmektedirler. Fakat "Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?" (Tevbe, 9/43) gibi âyetler, peygamberin içtihâd yaptığını, ancak isabet etmediğinde, o halde bırakılmayıp vahiyile düzeltildiğine işaret etmektedirler. Bu âyet de, esas itibarıyla Kur'ân hakkındadır. Ancak Hz. Peygamber'in hadislerini de içine almak üzere ifade ettiği mutlak mânâda yorumlandığı takdirde de, âyetin son tarafına dikkat etmek gerekecektir.

5-6-7-Zira, 'da vahyin muzâiri kipiyle te'kidli bir şekilde zikredilmesinde bu hususa da bir işaret vardır. Sonra da vahyin en kuvvetli bir ilim olduğunu beyan için de ona öğretti, buyurulmaktadır. Ta'lim fiili, iki mef'ul alır. O yüzden burada ya birinci ya da ikinci mef'ulun hazfedildiği anlaşılmaktadır. Eğer fiilindeki zamir Hz. Peygamber (s.a.v)'e gönderilirse, bu durumda Kur'ân'a râci olan ikinci zamir hazfedilmiş demektir. Bu zamirler, "Onu öğretti" şeklinde mânâ verilerek Kur'ân kasdedilirse, o takdirde de peygambere râci olan birinci zamir hazfedilmiş olur. Mamafih her iki durumda da mânâ aynıdır. Yani arkadaşınızın o vahyedilen Kur'ân'ı öğretti, belletti, şeklineydi. Kuvvetleri şiddetli bir kuvvet sahibi "Çok merhametli (Allah), Kur'ân'ı öğretti." (Rahmân, 55/1,2)

âyeti, Kur'ân'ı öğretenin Allah Teâlâ olduğunu gösterirse de, "De ki: "Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdecî olarak senin kalbine indirdiği için, kim Cebrail'e düşman olur?" (Bakara, 2/97), "De ki: Onu Rûhul-Kudûs (Cebrail) Rabbinden hak (ve hikmet) gereğince indirdi." (Nahl, 16/102), "Onu, er-Rûhu'l-Emin (Cebrail) indirdi." (Şûârâ, 26/193) âyetlerine göre Kur'ân'ı Allah'ın izniyle Peygamber (s.a.v)'in kalbine indiren "Yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder..." (Şûrâ, 42/51) âyetinin delaletiyle de vahiy getiren elçi Cebrail olduğuna göre Kur'ân'ı öğretenin de o olduğu anlaşılr. Dolayısıyla burada her iki mânâ da düşünülebilir.

İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette Kur'ân'ı öğretenin Allah olduğu ifade edilmiş ise de, Hz. Aişe'den yapılan bir nakle göre söz konusu âyetteki öğretici, Cebrail olarak tefsir edilmiştir. Lafzın zahir anlamı da bu görüşe daha yakın olduğundan tefsircilerin çoğu, bu mânâyı tercih etmişlerdir. Nitekim Beydâvî, "Şiddetli kuvvetlere sahip bir melek ki o, Cebrail'dir. Zira Cebrail, harikaların gösterilmesinde bir vasıtaadır." demiş, sonra da diğer görüşü "denilir ki" sözüyle zikretmiştir. Müfessir Taberi, âyetteki "sedidü'l-kuvvâ" "müthiş kuvvetler" sözünü, "sedidü'l-esbâb" "müthiş sebebler" diye tefsir etmiş, Nisâbüri de bu sözü, ilim ve amel yönünden müthiş kuvvetler şeklinde yorumlamış ve ardından şunu ilave etmiştir: "Burada öğrencinin faziletinin anlaşılmasına için öğretmen medhedilmiştir. Eğer "Onu Cebrail öğretti." denilmiş olsaydı bunun zahirî anlamından öğrencinin fazileti açıkça anlaşılmış olmazdı." Burada ayrıca "Ona bir insan öğretiyor..." (Nahl, 16/103) diyenlerin sözüne de bir cevap söz konusudur: Çünkü, "Size ilminden pek az bir şey verilmiştir." (İsrâ, 17/85), "Çünkü insan zayıf yaratılmıştır." (Nisâ, 4/28) âyetlerine göre insan, hem ilmi bakımından mükemmel değildiir, hem de zayıf bir yaratıktır."

Mirra, mürür mastandan bina-i nev'idir. Öd, akıl, kuvvet, kat ve sağlamlık gibi mânâlara gelir. Buna göre "zümirre"; te'sir eden, nüfuz sahibi, ödlü yani korkağın zıddı, ruhsal yapısı kuvvetli, akıllı, güçlü ve sağlam vücutlu demektir. Ancak tefsirciler başlıca üç mânâ üzerinde durmuşlardır:

1. Kuvvetli, 2. Sağlam yapılı, güzel manzaralı, 3. Keşşâf, Beydâvî ve Ebu's- Suud'un ifadelerine göre akıl ve görüşünde sağlam olan demektir.

Bunlardan birincisi, yani kuvvetli mânâsı, "Şüpheşiz nzık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'ır." (Zâriyât, 52/58) âyetine göre Allah Teâlâ'nın sıfatı olabilirse de ikinci ve üçüncü mânâlar, sıfat olarak Cebrail'e uygundur. Hemen istivâ ediverdi (doğruluverdi). Ragib der ki: "İstivâ kelimesi iki türlü kullanılır. Birincisinde iki veya daha fazla fâile isnad olunur. Mesela, "Zeyd ve Amr eşit oldular." demektir ki bu eşitlik, hem nitelik hem de nicelik yönünden bir denklik ifade eder." "Bunlar Allah yanında bir olmazlar..." (Tevbe 9/19) âyetindeki istivâ da bu mânâdadır. İkincisi de bir şeyin zâtındaki itidâle yani düzgünlük, denklik, doğruluk ve yükseklik gibi özel nisbetlere denir. "Ki o, akıl ve rey'inde kuvvetlidir. Hemen doğruldu". (Necm, 52/6), "Derken gövdesinin üstüne dikildi", (Fethi, 48/29), "Ki onların sırtına binesiniz..." (Zuhruf, 43/13), "Sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiğiniz zaman..." (Mû'minûn, 23/28), "falancanın işi düzeldi", "falanca, işçilerini emri altına aldı" şeklindeki cümlelerde olduğu gibi harfi ile müteaddî olduğunda "istilâ" yani ele geçime, yayılma ve hakimiyeti altına alma mânâsını ifade eder. Tefsirciler, kelimesini tefsir ederken bir kaç mânâ üzerinde durmuşlardır. Öncelikle bu fiilin zamiriyle ilgili iki görüşün bulunduğunu söylemeliyiz.

Birinci görüşe göre söz konusu zamir, öğretene, Cebrail'e; ikincisine göre de öğrenene, yani Hz. Peygamber (s.a.v)'e râcidir. Eğer zamir Cebrail'e gönderilirse bu durumda tefsiriyye olarak fiiline atfedilip sözüne kadar, öğretimin nasıl gerçekleştiğini bir çeşit beyan etmektedir. İstivâ burada, Cebrail'in bizzat kendi suretiyle en yüce ufukta doğrudan görülmesi mânâsına alınarak "Hakiki sûretinde görüldü." şeklinde izah edilmiştir. Denildiğine göre peygamberlerden hiçbir, Cebrail'i hakiki şekliyle görmemiştir. Ancak Resulullah (s.a.v) biri yerde, diğer de gökte olmak üzere iki defa onu müşâhede etmiştir. Bu açıklamalara göre âyetin mânâsı şöyle olabilir. Cebrail Hz. Peygamber (s.a.v)'e (Kur'ân'ı) öğretti ki o bu durumda bazan olduğu gibi insan şekliyle değil, Allah'ın yarattığı gibi hakiki suretinde doğrudan doğruya en yüce ufukta durup, görünmüştü. Bunu dosdoğru semada göründü diye de ifade edebiliriz. Bazılan, öğretti de semada durdu demişler, bazılan da kendisine verilen emir üzerine kuvvetiyle istivâ etti mânâsını vermişlerdir. İstivâ edenin peygamber olduğu kabul edilirse -ki biz bu mânâyı daha uygun buluyoruz- o zaman fiilindeki fâ-i tâkibiyye veya sebebiyye olarak kuvvetleri şiddetli yani müthiş kuvvet sahibi öğretti de arkadaşınız hemen istivâ etti. Yani ilim ve nübüvvetle yükseldi, şeklinde açıklanabilir. Ve O, istivâ ettiği zaman, en yüksek ufukta iken doğruldu.

Ufuk, esasen kıyı ve kenar mânâsınadır. Özellikle göğün kıyı ve eteklerine denilir. Rüzgarların estiği yönlere de bu isim verilmetedir. Astronomi bilginlerinin ufk-ı hissi, (hissedilen ufuk) ufk-ı zahiri, mer'î veya şuaî (görünen ufuk) ve ufk-ı hakiki (gerçek ufuk) diye düşündükleri üç daire, istilâh olarak ikinci mânânın dışında değildir. Çünkü bakan kimsenin boyuna dik olarak bulunduğu noktadan, veya yerin merkezinden geçtiği düşünlün arz düzleminin gök ile bittiği noktaya ufuk denilmiştir ki bu, yer chietihyle gök kubbenin tam kıyısı demektir. Şu halde ufuk, bir bakıma yerin, bir bakıma da göğün kıyısı olacağından, en yüksek kıyı mânâsını ifade eden ufk-ı â'lâya, ufk-ı sema (gök ufk) ve ufk-ı şarkî (doğu ufk) denilmiştir.

Fahreddin-i Râzî der ki: "Meşhur olan görüşe göre zâmiri Cibril'e râcidir. Zira bu âyete, Cebrail Allah'ın yarattığı gibi ufkı istivâ etti ve büyüklüğü sebebiyle bütün doğuyu kapladı, şeklinde mânâ verilmıştır. Halbuki en uygun olanı, söz konusu zamirle Hz. Peygamber (s.a.v)'in kasdedilmiş olmasıdır. Gerçi mânâsı, yüce bir makamda istivâ etti ise de, esas maksad, gerçekten bir mekanda bulunmak değil, peygamberin kadr ve kıymetinin, rütbe ve makamının yükseliğidir."

8- Sonra yaklaştı, aşağı doğru sarktı. Tedellî kelimesinin üç ayrı kökten gelmesi muhtemeldir. Birincisi, delâiden "tedellûl" şeklinde dilberin naz ve cilve yapması mânâsını ifade eder. Burada bu mânâdan bahsetmişlerse de, Allah'a isnad edildiği takdirde seven ile sevilen arasında muhabbetin olduğunu gösteren güzel bir istiare olabilir. İkincisi, "yâ'lı olarak "delâ"dan yaklaşmak ve tevâzu göstermek anlamına gelebilir ki, bazı âlimler bu mânâyı vermişlerdir. Bu durumda fiilinin tefsiri olarak yaklaştı, indî ya da indî, yaklaştı diye terceme edilir. Üçüncüsü "vâv"lı olarak masdandan türemiş olmasdır. "Delv" kovaya isim olarak verildiği gibi, "delv" masdan da kovayı sarkıtmak veya çekmek mânâlarına gelir. Onun için "tefe'l" kalıbından gelen "tedellî" kelimesine herhangi bir şeyin yukandan aşağıya doğru sarkması veya aşağıdan yukanya çekilmesi mânâsı verilebilir. Bu sebebledir ki, müfessirlerin çoğu, Cebrail'e ait bir fiil olarak, bu kelimeyi sarkmak mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Yani Cibril, en yüksek ufukta istivâ ettikten sonra yaklaştı ve birden bire Peygamber (s.a.v)'e doğru sarktı, demektir. Esasen bu takdir, Hirâ dağında "Rabbinin ismiyle oku..." (Alâk, 96/1) öğretisi ile vahyin, başlangıçta gelişini anlatmış oluyorsa da henüz peygamberin miracı ile ilgili bir mânâ ifade ettiği söylenemez. Bu yaklaşma ve tedellîyi Allah'ın fiili olarak düşünenler, "tedellî" fiilini bir de "cezb" (çekme) mânâsı ile tefsir etmişlerdir.

Nitekim Beydâvî bu hususu açıklarken konuyla ilgili olarak şunları söyler: "Allah Teâlâ'nın tedellî etmesi, peygamberi her şeyi ile kendisine çekmesi (çekmesi) demektir." Fakat biz bunu cezb değil, cezbın eseri ve istivâ gibi Peygamber (s.a.v)'in vafıı olarak, çekilmek suretiyle yükselme mânâsında anlıyoruz ki bu da, yukandan aşağıya sarmak değil, aşağıdan yukanya çıkmak demektir. Görüldüğü gibi bununla da tam mânâsıyla mirâc olayına işaret edilmiştir.

Yani Hz.peygamber, Cebrail'in öğretisi üzerine yüksek ufukta yalnız istivâ ile kalmadı, istivâdan sonra da Allah Teâlâ'ya doğru yaklaştı. Allah bilir ya belki de "Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder." sözünün mânâsı kendisine zahir oldu da birden bire bir çekim kuvvetiyle yüksek ufkun ötelerine fırlayıverdi.

9-derken iki yay kadar veya daha yakın oldu. Yani onunla arasındaki mesafe, iki yay

kadar yahut daha az kaldı.

Kavs: Bilindiği gibi yay demektir.

Kâb da yayın kabzası ile giriş kısımları olan iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kâb mevcuttur. Bazı âlimler de bu mânâyâ dayanarak kalb etmek yolu ile bir yayın iki kab'ının olabileceğini de söylemişlerdir. Ayrıca yayın kabzasıyla giriş arasına da kâb ismi verilmiştir. Mızrak (rumh), değnek (sevt), arşın (zira, kol), boy, kulaç (ba), adım (hatve), kanş (şibr), serre (fitr), parmak (isba) uzunluk ölçüsü olarak kullanıldığı gibi "kavs" da aynı şekilde bir ölçü olarak kullanılmıştır. Hicâz dilinde kavs'in zirâ' mânâsına geldiği söylenmektedir. İbnü Abbas'tan da âyetle geçen söz konusu kelimenin aynı mânâda olduğu hususunda rivayet vardır. Buna göre cümlesi, onunla arasındaki mesafe iki arşın kadardır, mânâsını ifade eder. Ancak bu âyetle ilgili daha güzel bir yorum nakledilmiştir. Şöyle ki; Araplar cahiliye döneminde bir ittifak kurmak üzere anlaşacakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kabını birleştirirler, sonra da ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlardı. Bu, onlardan birinin razı olacağı şeye diğerlerinin de razı olacağını, birisini kızdıran şeyin diğerlerini de kızdıracağını ifade eden bir birlik anlaşmasıydı ve aksi mümkün olmayacak tarzda söz birliği ettiklerini gösteriyordu. Bu anlamda kâb, miktar mânâsına değil, üst üste gelen iki yayın birlik manzarasını gözler önüne seren kabza ile giriş arası demektir. Görülüyor ki bu mânâ, hem diğerinden daha fazla bir yakınlık tasvir etmekte, hem de mânevî bir yakınlığı göstermektedir. 'daki 'in, "daha yakın mânâsına" bir yükseliş ifade ettiği söylenebilir. Bu hususun muhatablara terdid (iki ihtimalle anlatım) şeklinde anlatılması, ifadenin temsilî olduğunu hatırlatmak içindir. Bu yüzden tefsirciler derler ki, yakınlığın en üst seviyesini tasvir eden bu söz, birleşme alışkanlığını temsil etmekte ve belirsizliği ortadan kaldırmak suretiyle Peygamber (s.a.v)'in vahyi işitmesini gerçekleştirmektedir.

10- Bu şekilde Allah Teâlâ, kuluna verdiği vahyi verdi. Burada kelimesindeki zahirin Allah'a râcî olduğunda ihtilâf yoktur. Müthiş kuvvetlerin sahibinden maksad Allah olduğuna göre, burada da vahyedenin o olduğu açıktır. Diğer tefsir şekillerinde de ifadenin akışından Allah'ın isminin zikredildiği kabul edilmektedir. Şu halde burada başlıca iki mânâ üzerinde durulabilir. Birisi. İşte Cebrail ona böyle yaklaştı da, Allah Teâlâ'nın elçisi Muhammed (s.a.v)'e gönderdiği her vahyi getirdi, ona vahyetti ve öğretti. Başlangıçta hakiki suretiyle görünerek getirdikleri şeylerin Allah'ın vahyi olduğunu öğretti ve belirli zaman aralıklarıyla tebliğ etti. Diğer mânâ da Şöyledir: İşte Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (s.a.v), İstivâ ettikten sonra O, Rabbine öyle yaklaştı ki, bütün vasıtalardan kaldırıldı ve Allah Ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mirac'da her ne vahyetti ise Cibril'i dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu mânâyı tercih ediyoruz. Zira önceki mânâyâ göre Mirac olayı, yalnız "Andolsun onu bir kez daha görmüştü." (Necm, 53/13) âyetine bırakılmış olmaktadır.

Mirac'da vasıtasız olarak vahyedilen ne idi? Birisinin namaz olduğu bilinmemektedir. Diğer de peygambere söylenen söz sözdür: "Peygamberlerden hiçbirinden senden evvel cennete girmeyecek, ümmetlerden hiçbirisi de senin ümmetinden önce cennete girmeyecektir". Bakara Sûresi'nin son iki âyeti olan 'nün de Mirac'da indirildiğine dair rivayet daha önce geçmişti. Müslim'in Sahih'inde de "Resulullah (s.a.v)'a üç şey verildi, beş vakit namaz, Bakara Sûresi'nin sonu, ümmetinden şirke düşmeyenlere muhkimat yani büyük günahların mağfiret edildiği haberi" şeklinde bir rivayet mevcuttur. Bununla beraber o hususî mecliste ki vahyin tafsilatını ancak Allah ve peygamberi bilir. Nitekim Nizâmü'd-Din-i Nisâbüri de tefsirinde, "ortaya çıkan bir takım sır ve hakikatlar var ki, onları Allah ve Resulünden başkası bilemez" demektir.

11- Gördüğünü gönlü yalanlamadı. Buradaki fiilinin zahir, bir önce geçen âyetteki "abd" kelimesine de "fuâd"e de gidebilir "Gözü şaşmadı..." buyurulduğuna göre, bu görme işinin gözle (baş gözüyle) olması gerekmektedir. Buna göre âyetin mânâsı, gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı, şeklinde olur. Yani gerek bütün o müthiş kuvvetleriyle Cibril'i, gerekse Mirac'daki o tecelliyatı (belliren şeyleri) görmesi bir hayal değil, kalb ve vicdanın yalancı çıkarmayıp göreyak tasdik ettiği hakikattir. Onun için Cebrail'i hangi suretle olursa olsun, her geldiğinde tanıdı.

12- Şimdi siz gördüklerine karşı onunla mücadele mi ediyorsunuz? Burada muzari şığışaya buyurulması, başkışın devamlılığına delalet eder.

13- Nitekim bunun açıkça te'kid edilmesi için de şöyle buyuruluyor: "Andolsun O, onu bir kez daha görmüştü. Yani O, müthiş kuvvet ve akıl sahibi ve kendisine Kur'an'ı öğreten Cebrail'i, hakiki sureti ve bütün kuvvetleriyle bir de Mirac'dan inerken gördü. Burada Cebrail'in, makam itibarıyla Resulullah'ın geride olduğuna işaret vardır. Mufessirlerin çoğuna göre, kelimesi mastar bina-i merre olduğundan dolayı mânâsında zarf olarak mansuptur. Buna göre âyetin mânâsı, "Onu diğer bir defasında da bir inişte gördü." şeklinde olur. Sofi ve İbnü Atiyye gibi bazı âlimler de hal makamında mastar olduğunu söylemişlerdir ki, "inerken" mânâsına gelmektedir. Birinci görüşe göre nî sifati "diğer bir iniş", ikinciyse göre de "diğer bir kerre", yahut fiilinin meful-i mutlakı olarak "diğer bir görüş" demektir. Bu inişin Mirac gecesi olduğunda ittifak vardır. Ancak kimin inişi olduğu konusunda farklı yorumlar mevcuttur. Bazıları Allah Teâlâ'nın inişi demişlerdir. Bu hususta Râzî şöyle der: Allah hakkında hareket ve iniş tasavvur etmek bâtildir. Manevî yakınlık ile inişte de rahmet ve fazl üzere kula yaklaşma söz konusudur ki bu durumda da kul O'nu göremez. Onun için Musa "Ey Rabbim azâmet ve celal perdelerinden bir kısmını ortadan kaldır, kuluna rahmet ve fazlınla yaklaş da seni göreyim." (Arâf, 7/143) dedi. Âlimlerden bazıları da, buradaki inişten maksat, Cebrail'in hakiki görünümü ile inişinden demişlerdir. Ancak Cebrail, Sidre-i Muntêhâ'dan öteye geçemediğine göre âyeti Cibril'in inişi haline münasip olmuş. Çünkü Cibril'in Sidre-i Muntêhâ'nın yanında görülebilmesi için oraya daha yükselmek imnisi olması gerekir. Bunun içindir ki biz 'dan Peygamber (s.a.v)'in Mirac'dan inişi mânâsını anlıyoruz. Râzî ve Nisâbüri'nin tefsirlerinde zikrettikleri bir habere göre, Mirac gecesi, Cebrail, "Bir parmak ucu daha yaklaşıyordum muhakkak yanardım." dediği makamda kalmış, peygamber ondan ayrılmış daha ileri gitmişti. İşte söz konusu âyetle geçen inişten maksat, Hz. Peygamber (s.a.v)'in gittiği makamdan daha sonra Cebrail'in yanına dönüşüdür. Bir de Resulullah, namaz meselesiyle ilgili olarak birkaç kere inip çıkmıştı, tabiri, de böylece son inişi ifade etmiş olacağından, yukarıdaki mânâyâ daha uygun düşmektedir. Biz de bu mânâda karar kılmak istiyoruz. Bu hususu şöyle özetlemek mümkündür: Resulullah, (s.a.v) her Kur'an bölümünü getirdiğinde Cebrail'i, girdiği surette görüyordu. Onu melek sureti ile bir defa Mirac'dan önce görmüş -ki o zaman Cebrail, Peygamber'in yanına gelmişti- bir kere de Mirac'dan inerken görmüştü.

14- Bu görüşmede de Resulullah, Cebrail'e doğru yaklaşmış ve Cebrail onu, Sidre-i Muntêhâ'nın yanında karşılamıştı.

Sidre-i Muntêha, son sidre demektir ve izâfi bir tekiptir.

Muntêha: İsm-i mekân ya da mimli mastar olan bu kelime, "nihayet sidresi" veya "son sınır sidresi" anlamını ifade eden bir isimdir. Sidre, daha evvel de geçtiği gibi ağaç demektir. Kamus Tercemesi'nde sidre ile ilgili şu bilgiler vardır. "Sidr, in kesri ve n sükunu ile okunur. Nebk ağacına verilen bir isimdir. Buna Arabistan kirazı da denir ki, Trabzon huması da aynı nevilerdir. Bu kelimenin müfredi sidre, çoğulu, siderât, sidirat, sider ve südür şeklinde gelir. Adı geçen bu ağaç, iki çeşittir. Birisi büstânî (bahçeye mahsus)dır ki meyvası hoş olup yapraklarıyla da yıkanılmaktadır. Diğer de berri (toprağa mahsus)dır ki bunun meyvası tatsızdır. Her ikisinin de gölgesi gayet koyu, hoş ve hafiftir".

Bu kelime de ayrıca bir hayret mânâsına da vardır. Seder ve Sederat göz kamaşmak ve hayran olmak demektir. Bunun binâ-i nev'isi de bir nevi hayrete düşmeyi ifade eder. Bu sebeble mufessirler sidre-i muntêhâyı, her iki mânâyı da gözeterek tefsir etmişlerdir. Bu konudaki farklı yorumları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Sidre-i muntêhâ, yedinci semada bir hadise göre de altıncı semada Arş'ın sağ tarafında bulunan bir nebk ağacıdır ki müttakilere vaad edilen cennetin nehirleri, (Muhammed, 47/15 bkz.) onun altından çıkar. Hz. Peygamber (s.a.v)'in meyvasını tacın püsküllerine, yapraklarını da fil kulaklarına benzeterek tavsifde bulunduğuna bu ağaç hakkında şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yetmiş sene yol olsa yine katedemez. Bir yapağı ümmetin hepsini örter." "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yüz sene gitse katedemez. Bir yapağı bütün ümmetin üzerine örter." gibi haberler nakledilmiştir. Bu haberler, söz konusu ağacı, mahlukatın cisim ve boyutları bakımından aldıkları son şekil, ve emir âleminin sınırına dikilmiş bir ağaç, bir "oluşum ağacı" olarak göstermektedir. İbnü Mes'uddan gelen bir rivayette onun şöyle dediği görülür: "Sidre-i Muntêhâ, cennetin uc kısmında bulunan bir yerdirdir. Üzerinde ise Sündüs ve İstêbrak'ın etekleri vardır." Keşşâf'da da "Sidre-i Muntêhâ sanki cennetin bitiş noktasındadır." şeklinde bir ifade vardır. İbnü Abbas ve Ka'b'dan nakledildiğine göre Sidre-i Muntêhâ, arşın altında bulunan bir ağaçtır ki, melekler, nebiler ve mahlukat içinde bulunan âlimlerin ilmi sonuçta ona ulaşır. Ondan ötesi ise gaybıdır, Allah'tan başkası bilemez. Dahhâk'tan yapılan bir rivayette de şöyle denilir: "Allah'ın her emri ona ulaşır, ondan daha ileri geçemez." Görüldüğü gibi bütün bu sözler, muntêhâ kelimesinin ifade ettiği anlamı açıklayıcı mahiyettedir.

2. Fahrreddin Râzî de tefsirine ikinci sırada kaydettiği bir görüşte şunları söyler: "Sidre, "Rakib" den "rikbe" gibi bina-i merre olarak alınır bu takdirde sidre-i muntêhâ, hayret-i kusuâ (en son hayret) mânâsını ifade eder." Yani akilları, daha fazla hayret tasavvur edilmeyecek derecede hayrette kaldıkları bir makamda, Hz. Peygamber hayrete düşmedi, şaşmadı, kendisini kaybetmedi ve gördüğünü gördü, demektir. Ancak yine de Râzî, sahih olarak, ilk verdiği rivayeti kabul etmektedir.

3. Ebu's-Suud'un da bu konuda şöyle dediği görülür. "Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır." âyetine göre muntêhâdan maksat, Allah'tır. Bu yüzden Sidretü'l-Muntêhâ da, mülkün mâlikine izâfeti kabilinden" Allah'ın sidresi" mânâsını ifade edebilir."

15- Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır. Yani Sidretü'l-Muntêhâ'nın yanında Cennetü'l-Me'vâ vardır ki o, müttakilerin ve şehidlerin varacakları cennettir.

16- O zaman sidreyi kaplayan kaplıyordu. Mirac hadislerinde İbnü Cerir'in naklettiği rivayetlerde Enes (r.a.), Resulullah (s.a.v)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Melek beni Mirac'a çıkardı, derken sidreye ulaştım. Onun sidre olduğunu, yapağını ve meyvasını tanıyordum. Az sonra ona Allah'ın emrinden büyüyene büyüyünce, âni bir değişikliğe uğrayıp hiç kimsenin tavsiyede bulunmayacağı bir hale geldi ki, o hali ben de anlatamam." Yine İbnü Cerir'in İbnü Zeyd'den yaptığı bir nakilde o şöyle demektedir: "Peygamber (s.a.v)'e: "Ya Resulullah sidreyi kaplayan ne gördün?" diye sorulduğunda buyurdu ki "Altından bir pervanenin onu bürüdüğüne ve her yapağında bir meleğin oturup Allah'ı tesbih ettiğini gördüm." İbnü Abbas'tan âyeti ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: "Onu (sidreyi) Allah bürüdü de Muhammed Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü". Bu gaşy (bürümek) sıfatının, bir fiil olması gerekir. Rebî'de, "Sidre'yi Rabbin nuru ve melekler kapladı." demektir. Ebu'l Âliye'ye göre de onu, ağaca uçan kuşlar gibi Allah'ın nuru kapladı. Mücahid'in görüşü ise, "Muhammed hem Sidre'yi hem de kalbi ile Allah'ı gördü." şeklindedir.

17- Göz şaşmadı. Onu (sidreyi) gören Resulullah (s.a.v)'ın gözü yerinden kaymadı, şaşıp da sağa sola meyletmedi. Ve aşmadı. Yani görme sınırını aşıp da yanlış bir bakış bakmadı. Akilları şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayret verici şeyler görmekte beraber O, ne şaşı, ne de görme sınırını aşdı. Son derece dikkatli ve sıhatli bir şekilde Allah'ı tesbih edip onu müşâhede etti. Âyetin ilk cümlesi, Peygamber (s.a.v)'in edebini, diğeri ise kuvvet ve kudretini beyan etmektedir. Râzî der ki : "Peygamber'in müşâhede-i Hz.Musa gibi olmadı. Zira Hz. Musa olayında dağ dümdüz olmuş, Musa baygın neticesi yere yıkılmış ve bakışını kesmişti. Lakin Sidre, dağdan kuvvetli idi. Çünkü dağ, damadağın oldu, fakat Sidre sebat edip yerinden kımıldamadı. "Musa baygın düştü..." (Arâf, 7/143) fakat Muhammed (s.a.v.) sarsılmadı."

18- Şüphesiz O, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü. Yeminin cevabıdır. Kesinlik ifade etmektedir. "Âyet" ise acaplıklar anlamındadır. "El-kübrâ" lafzında iki irab vardır. Birincisi meâlde de gösterildiği şekilde fiilinin mefulû olarak "en büyük âyet" mânâsındadır. İkincisi, âyetin sıfatı olup, "şüphesiz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir şey gördü" anlamını ifade eder. Üçüncü bir mânâ da in zâid olduğu düşünülerek "muhakkak Rabbinin en büyük âyetlerini gördü" demek olabilir. Özetlemek gerekirse şöyle denilebilir. Hz. Peygamber, Mirac'da Rabbinin rubûbiyyet âyetlerinden, mülk ve saltanatının acaplıklarından kelâmın ifade sınırına sığmayıp ancak müşâhede ile ulaşabilecek en büyük âyet veya büyük âyetlerini gördü. Şu halde bu âyetlerin mânâlarını izaha kalkışmak haddimize düşmez. Görüldüğü gibi burada Rabbin gördü denilmiyor, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü, şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Dolayısıyla bundan Allah'ı görme mânâsını anlamak, âyetin zahiri itibarıyla mümkün görünmemektedir. Gerçi (Necm, 53/11) âyetinde geçen "peygamberin gördüğü şey" bu âyetle görülenlerden ibaret değildir ve âyeti de zâta yakınlığa işaret etmektedir. O yüzden buradaki görmenin baş gözüyle mi, yoksa mucerred kalb gözüyle mi gerçekleştiği konusunda tartışma yapılabilsen de âyeti, yukarıda ifade edilen hususların bir özeti olduğundan da başka bir görme söz konusu olsa bile, bu âyetle zikredilenden daha büyük olamaz.

Buhârî'de Mesrûk tarihiyle Hz. Aîşe'den gelen şöyle bir rivayet vardır: Mesrûk der ki: Hz. Aîşe'ye: "Valide hazretleri! Muhammed (s.a.v) Rabbin gördü mü?" diye sordum. O da bana "Söylediğin bu sözden dolayı tüylerim diken diken oldu." dedi. Ve arkasından şunu ilave etti, "Her kim şu üç şeyi söylerse yalan söylemiştir. Kim Muhammed (s.a.v) Rabbin gördü derse yalan söylemiştir. Sonra "Gözler O'nu görmez, O gözleri görür; o latîfdir her şeyi haber alandır." (En'âm, 6/103) âyetini okudu. Her kim sana yann ne olacağını bilirim derse yalan söylemiştir dedi ve sonra "Kimse yann ne yapacağını bilmez" (Lokman, 31/34) âyetini okudu. En sonunda da her kim sana peygamber risaletten bazı şeyler gizledi derse yalan söylemiştir, dedi ve ardından "Ey elçi, Rabbinden sana indirilen duyrur..." (Maide, 5/67) âyetini okudu. Ancak Peygamber, Cebrail'i iki defa hakiki sûrette gördü. "(1) Yine Buhârî'de, Abdullah b. Mes'uddan gelen iki ayrı rivayet vardır ki bunların birinde Peygamber'in, Cebrail'i altıyüz kanatlı olarak gördüğü, diğerinde ise, Cennet'ten gelen ve ufkı kaplayan yeşil bir refrefi müşâhede ettiğini belirtmiştir. Bu rivayetlerden de gösteriyor ki görülen âyetler, Cebrail'den ibaret değildir.

Müslim'de de şu rivayetler vardır.

1. Ata tarihiyle gelen bir rivayette İbnü Abbas: "Peygamber onu kalbi ile gördü." dedi.

2. Ebu'l- Âliye tarihiyle gelen bir rivayette de İbnü Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: "Andolsun ki onu bir kere daha gördü." Buna mukabil Buhârî'de zikredilen hadisten başka, Mesrûk'dan nakledilen daha genişçe bir rivayet de vardır ki o da şöyledir:

3. Mesrûk der ki: "Hz. Aîşe'nin yanındaydım, bana dedi ki "Ya Ebâ Aîşe, her kim şu üç şeyden birini söylerse Allah'a karşı büyük iftira etmiş olur." Onların ne olduğunu sorduğumda da bana şunları söyledi; "Her kim, Muhammed (s.a.v) Rabbin gördü diye zannederse Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur." O esnada ben dayanıyordum, oturdum ve ey müminlerin annesi bana mûsaade buyur dedim, o da acele etmememi söyledi ve Allah Teâlâ, (Necm, 53/13), "Andolsun (Muhammed) onu apağık ufukta görmüştür." (Tekvir, 82/23) buyurmadı mı? dedi, sonra da şöyle devam etti. Bu ümmet içinde onu Resulullah'a ilk defa ben sordum ve o da bana, "O Cibril'dir. Onu yaradıldığı hakiki sûrette iki kereden başka görmedim. Semadan inerken görmüştüm, büyüklüğü, gök ile yer arasını kaplamıştı." dedi. Hz. Aîşe sonra da bana Allah'ın şöyle buyurduğunu işittim dedi mi? dedi. "Gözler O'nu görmez, O, gözleri görür; O Latîfdir, her şeyi haber alandır." (En'âm, 6/103) ve yine bana Allah'ın şöyle buyurduğunu duymadın mı? dedi. "Allah bir insanla konuşmaz. Ancak vahiyile, yahut perde arkasından konuşur; yahut bir

elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakimdir." (Şûrâ, 42/51) Bu rivayetle hadis, yalnızca Hz. Aîşe'nin ittihadına dayanarak mevkuf olmayıp, Hz. Peygamber'e de isnad edildiği için müshed hadis hükmünü de almıştır. Bu yüzden bir Müslim bu hadis için etemm (en mükemmel) ve atvel (en uzun) tabirlerini kullanmıştır.

4. Abdullah b. Şakîk ve Ebu Zer'den yaptığı bir rivayette şöyle söyledi: "Resulullah (s.a.v.)'a "Rabbini gördün mü?" diye sordum "O bir nurdur, nasıl görülebilir, yahut nereden görülebilir?" dedi.

5. Başka bir rivayetinde de Abdullah b. Şakîk diyorki, Ebu Zer'e "Resulullah (s.a.v.)'ı görseydim sorardım" dedim, "neyi sorardın" dedi, "Rabbini gördün mü?" diye sorardım dedim. Ebu Zer de bana dedi ki, "ben sordum Resulullah buyurdu ki "Bir nur gördüm." Kâdî İyâz Şîrâ-i Şerîf'de der ki: bir cemaat Hz. Aîşe'nin görüşünü benimsemiştir. İbnü Mes'ud ve Ebu Hureyre'ye göre de meşhur olan görüş budur. Bu sebebtten dolayı bir grup hadisçi, fakih ve kelâmcî dünyada Allah'ı görmenin imkansız olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbnü Abbas'tan nakledilen meşhur kavle göre de Peygamber Allah'ı gözleriyle görmüştür. Hatta İbnü Abbas bazı rivayetlerinde Hâkim, Nesâî ve Taberânî rivayetlerinde "Allah Teâlâ Musa'yı kelâmı, İbrahim'i dostluk ve Muhammed'i de görme (rû'yet) sıfatı ile mütahassis kıldı." demiştir. Es'arî ve ona tâbi olanlardan bir grup da, Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın Allah'ı basarı ile yani baş gözüyle gördüğü kanaatindeydir. Bazı tasavvuf erbabı da, açık bir delil olmadığı için rû'yetin (Peygamber'in Allah'ı görmesinin) baş gözü ile gerçekleşmesi konusunda görüş beyan etmemekle birlikte, bunun caiz olabileceğini söylemektedirler. Kâdî İyâz der ki: "Hiç şüphesiz doğru olan görüş budur. Zira, Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi aklen caizdir ve akılda, onu imkansız kılacak bir şey yoktur. Şeriat'te de mümkün olmayacağı konusunda kat'i bir delil söz konusu değildir. Âyeti de "Gözler onu ihata edemez veya her göz onu göremez." gibi yorumlara müsait olduğu için görmenin imkansızlığına delil olamaz. "Sen beni göremezsin." (Âraf, 17/143) âyeti de umumi bir mânâ ifade etmemektedir. Bununla beraber peygamberimizin gözle görmesi hakkında da kesinlik ifade eden bir delil yoktur. Zira bu konuda en fazla itimâd edilen Necm Sûresi'nin 11. ve 13. âyetleridir. Bunlara göre de mesele ihtilaflı olmakla birlikte hem olabirlikli hem de olmama ihtimali vardır. Ayrıca Peygamber'den bize ulaşan mütevatır bir haber de mevcutt değildir. İbnü Abbas'ın görüşü ise kendi kanaatidir ve Hz. Peygamber (sav)'e dayanmamaktadır. Aliyyu'l-Kârî de "Şîfâ şerh'i"nde şunları söyler: "Gazzâlî İhyâ'sında" sahih olan görüş, Resulullah (s.a.v.)'ın Mirac gecesi Allah Teâlâ'yı görmemiş olmasıdır" demektedir. Ancak Nevevî "Fetâva"da görmenin vuku bulunduğunu kabul ederek kritikçi âlimlerden de nakillerde bulunmaktadır. Fahreddin Râzî tefsirinde, herhangi bir yön ve karşılaşma söz konusu olmadan Allah'ı görmenin caiz olduğunu beyan ettikten sonra şunları söyler: "Ehl-i Sünnet'e göre görmenin meydana gelmesi kulun değil, Allah'ın irâdesiyledir. Allah dilerse gözde, dilerse gönülde idrak halk edebilir. Bu mesele, sahabe arasında da ihtilâflı olu açmıştır. Ancak şunu belirtelim ki, görmenin vuku bulunduğu konusunda ihtilâf olmakla birlikte caiz olduğu hususunda ittifaq vardır." Râzî sözüne şöyle devam etmektedir. Âyetinde, Peygamber (s.a.v.)'ın Mirac gecesi Allah'ın âyetlerini görüp, Allah'ı görmediğine bir delil vardır. Mamafih Allah'ı gördüğü konusu zaten ihtilâflıdır. Bu husus şu şekilde izah edilebilir: Allah Teâlâ, Mirac kıssasını "âyetleri görme" ile mühürlemiş "Eksiklikten uzaktır, o ki geçimini kulunu... yürüttü." (İsrâ, 17/1) âyeti içerisinde "...ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye..." buyurmuştur.

Eğer Muhammed Rabbini görmüş olsaydı mümkün olanın en büyüğü olurdu. O takdirde âyet, rû'yet olur ve en büyük şey de rû'yetten ibaret bulunurdu." Yani peygamber bizzat Allah'ı görmüş olsaydı, Mirac'ın en büyük gayesi o görme olacağından sonunda "Şüphesiz o (Muhammed) Rabbini gördü." veya "Bizi görsün diye." söylenmesi gerekirdi.

Râzî'nin bu son ifadesi bize başka bir mânâyı hatırlattı. Rû'yet en büyük âyet olunca burada "kübrâ"yı görme ile tefsir etmemiz gerekecektir ki bunu da iki şekilde düşünmek mümkündür. Birisi: Rabbinin âyetlerinden, yani üstün mucizelerinden en büyüğü olan rû'yet mucizesini görmekle kalmadı ahirette ümmetinin göreceği gibi beni de gördü. Diğeri de en büyük âyet olan rû'yetin hakikatini müşahade etti şeklinde olabilir. Çünkü (En'âm, 6/103) âyetinde de geçtiği gibi bakışların ve rû'yet denilen fiilin hakikatini ancak Allah bilir. O halde rû'yetin hakikatini müşahade etmek, "Ben onun kulağı, gözü ve kalbi oldum." hadisi ve "Attığın zaman sen atmadın." (Enfâl, 8/17) âyetinin ihtiva ettiği mânâ üzere Allah Teâlâ'nın Resulullah'da tecelli eden en büyük âyet ve delilleriyle mümkün olmuş olur. Bu mânâyâ göre en büyük âyet, Muhammed'e verilen hakikatler demektir. "Şüphesiz O, işitici ve görücüdür." (İsrâ, 17/1) âyetinde de bu mânâyı bir işaret vardır. Aliyyu'l-Kârî bu konu hakkında güzel bir yorum yaparak diyor ki: "Allah bilir ya bu zor meselede delillerin arasını cemetmek yani onları uzlaştırmak söyle mümkün olabilir:

Rû'yetin isbat edilmesii konusunda zikredilen deliller, Allah'ın sıfatlarının tecellisine; rû'yetin nefyi (imkansızlığı)ne işaret eden hususlarda zikredilen deliller de, Allah'ın zatının tecelli etmesine bağlanmıştır. Bir şeyin zatının tecelli etmesi, ancak onun hakikatinin ortaya çıkması ile mümkün olacağı için bunun, Allah'ın zatı hakkında caiz olması imkansızdır. Nitekim "Gözler onu göremez", "Onlar ise ilimleriyle O'nu kavrayamazlar." (Tâhâ, 20/110) âyetleri de buna delalet eder. Ayrıca "...Rabbî dağa görününce onu darmadağın etti." (Âraf, 17/143) sözünde yer alan ceale (kılmak) tabirinde ve "Yüzler varki o gün işi işli parlar, ve Rabbine bakar." (Kıyâme, 75/22,23) âyetinde de aynı hususa işaret vardır. Yine Peygamber'in "Rabbini, Bedr (ayn ondördüncü) gecesi ayı birbirinizle sıkışmayarak gördüğünüz gibi göreceksiniz" hadisinde de bir açıklık söz konusudur.

Hasılı dünyada kesin olarak bilinen, ahirette de kesin olarak görülecektir. Bununla beraber Allah'ın zatının hakikatinden ortaya çıkan sıfatların görüntüleni de, ebedi makam ve hallerde sonsuzluğa doğru uzanmaktadır. Allah'da sonsuzluğa erişen kimse, cenette yine sonsuzluğa dek Allah ile olacaktır. "Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır." buyurulmuştur. Bununla beraber O'nun ne evveliyatının başı, ne de ahirinin sonu vardır.

Âyetin zahiren ifade ettiği mânânın açıklanmasında iki nokta üzerinde durulmuştur. Bu konuda Keşşâf sahibi şöyle söyler: "Âyetin zahiri anlamına göre yaklaşma ve sarkma Peygamber ile Cebrail arasında meydana gelmiştir ve görünen de Allah değil, Cebrail (a.s.)dır." Nitekim âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın Hz. Aîşe'ye cevap olarak verdiği haber de sahih olunca, hiç kimsenin bundan başka bir görüşe meyletmesi de mümkün görünmemektedir. Allâme Tibî de der ki, nazmin gereği şudur: 'ya kadar olan söz, vahiy emri, Cebrail'den alındı ve dûşmanların şüphelerini ortadan kaldırmak hakkında 'dan âyetine kadar olan kısım da Allah Teâlâ'ya yükselme hakkındadır. Her akıl sahibi anlar ki, makamı, "Cibril Allah'ın kuluna vahyetti" şeklindeki bir yorumu imkan vermez. Zira gönül ehli olanlar bundan birbirlerine sırtlarını açan iki kimse arasındakı yakınlık mânâsını sezerler ki, ona kuruntu sergisi dar, fakat anlayışın sınırı dar değildir.

Bu izahattan sonra şunu da belirtelim ki, Hz. Aîşe hadisinin Peygamber'e ulaştırılan noktasını düşünmekle beraber bizim de âyetlerin akışından anladığımızı özetli, bu tarzdarıdır. Önce Resulullah'ın Cibril vastasıyla "Rabbini adıyla oku." (Alâk, 96/1) âyeti gereği öğretimi, sonra istivâ ile yüksek ufka varması, daha sonra da ufkun üstünde yükselerek Cibril'in makamını geçmesi ve onu görmesi anlatılmaktadır ki esasen (Necm, 53/12) âyetinden onu devamlı görmesi gibi bir mânâ anlaşılmakla beraber biri, Mirac'a çıkmadan evvel üst tarafında biri de Mirac'dan inerken alt tarafında olmak üzere Resulullah'ın onu, hakiki suretinde iki defa gördüğü bilinmektedir. Anlatılan hususlardan biri de, Hz. Muhammed (s.a.v.)'ın Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmesidir. Cümlelin gelişinden anlaşıldığına göre, âyette geçen "Kübrâ'nın Cebrail'den ibaret olmayıp, daha büyük bir şey olmasıdır. Nitekim Râzî de "Âyetlerden maksat, Cebrail'den başkasıdır." demektedir. Alûsî de bu konuda şöyle der: "Bazı haberlerde Peygamber (s.a.v.)'ın gördüğü şeyin Cebrail ve Refref olduğu açıkça zikredilmişse de, esas olan belli bir şeyin kasedilmesiemesidir. Çünkü Peygamber (s.a.v) Mirac gecesi, sayılamayacak kadar çok âyetler görmüştür." Müslim'in Sahih'inde bulunan ve Ebu Habbetî'l-Ensârî tarikiyle İbnü Abbas'tan yapılan bir rivayette peygamber şöyle buyurmuştur: "Sonra

göge yükseltildim tâ ki öyle bir makama çıktım ki orada kalemlerin gıcırtilarını duyuyordum." Yani bir makama, bir seviyeye çıkıldım ki kâinatın mukadderâtının nasıl cereyan ettiğine muttali oluyordum. Biz bu hadis, âyetinin mânâsı ile ilgili görüşyoruz. Ayrıca 'nın takdirinde "en büyük âyet" demek olduğunu ve sözün akış tarzının da Muhammedî makamın açıklaması hakkında bulunduğunu kabul ederek sözü edilen en büyük âyetlerin, Muhammed'e verilen hakikatler olduğunu düşünürüz. Çünkü hangisi kasdedilirse edilsin, âyetlerin en büyüğünün, ya da âyetlerden en büyüğünün Peygamber'de tecelli etmesinde asla şüphe yoktur.

Burada şu noktayı da öneminden dolayı hatırlatmak istiyoruz. Müslim'de bulunan bir hadis-i şerifde zikredilmiştir ki, "Resulullah önünü gördüğü gibi arkasını da görüyordu." Demek ki onun görmesi, yön ve karşılaşmaya bağlı olmayan nitelikte bir görme idi.

Meâl-i Şerif

19. Siz de gördünüz değil mi o Lât ve Uzza'yı?

20. Ve üçüncü olarak da öteki (put) Menat'ı?

21. Size erkek O'na dişi öyle mi?

22. Öyle ise bu çok inafsızca bir taksim.

23. Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığınız (boş) isimlerdir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmedir. Onlar yalnız zanna ve nefislerin sevdasına uyuyorlar. Halbuki onlara Rableri tarafından yol gösterilmiştir.

24. Yoksa her arzu ettiği şey, insanın kendisinin mi (olacak) dir?

25. Son da ilk de (ahiret de dünya da) Allah'ındır.

19- "Siz de gördünüz değil mi? Risalet anlatılır Allah'ın kuvvet ve kudreti, âyetlerinin büyüklüğü ve tevhide işaret edildikten sonra, burada da müşriklere taptıkları tanrıların hakaretleri ve inançlarının bozukluğu gösterilmektedir.

Buradakı hitap Kureyş topluluğunaadır.

Yani sırf lâhî bir vahiy olan bu kelâmı dinledikten ve arkadaşının (Muhammed'in) gördüğünü duyduktan sonra şimdi siz de söyleyin, gördünüz ya o Lât ve Uzza'yı

20- hem üçüncü put Menat'ı . Lât, Uzza ve Menat onların taptıkları putlardandı. Onun için bu putlarla, Abdullâd, Abdul Uzza ve Abdul'l Menat diye isimler vermişlerdi. Hatta "Bismillâti ve'l- Uzza" sözünü yemin ifadesi olarak kullanırlardı. Ebu Ubeyde gibi bazı âlimler, bunların taştan putlar olup, Ka'be'nin içinde bulunduğunu söylemişlerse de, başka mekânlarda kurulan hususî puthanelerde de putları bulunduğunu gösteren nakillere rastlanmaktadır. Ka'be içinde Hübel gibi diğer putların bulunması sebebiyle, yukarıda isimleri sayılan putların hususî hanelerde bulunan putlar olması gerekir. Lât için Tâîf'de, Uzza için Nahle'de, Menat için Kudeyd'de birer mekânın olduğu nakledilmektedir. "Mu'cemu'l-Büldân"da anlatıldığına göre Lât Tâîf'de idi. Sakif kabilesi, beyaz bir taş üzerine onun beytini kurmuş, ve ona bacıklar tayin etmişti. Başta Kureyş olmak üzere bütün Araplar ona hürmet ederlerdi. Bacıklar da, Sakif kabilesindendi. Yeri, bugünkü Tâîf Mescid'inin sol minaresinin bulunduğu tarafta idi. Sakif'liler İslâm'ı kabul ettiklerinde Resulullah Ebu Sufyân b. Harb ile Muğire b. Şu'be'yı göndermiş, Onu yıktırmıştı. Uzza da Nahle'de bir ağacın yanında bulunan bir put idi. Gatafan kabilesi ona tapardı. Bu putun bacıkları, Sayreme b. Murreoğullarındandı.

Uzza'yı Zâlim b. Es'ad put edinmişti. Bu put, Nahle-i Şâmiyye vadisi içindeki Hurad mevkinden bulunuyordu. Mekke'den Irak'a doğru giderken Mus'ad'ın sağ tarafında, Amir'in hizasında ve Zat-ı İrk'in üst kısmında, Bustan'a dokuz mil mesafede idi. İbnü Es'ad onun üzerine Bess denilen bir beyt yaptırmıştı ve onun içinde bir ses duyarlardı. Araplar ve Kureyşliler ona saygı gösterirlerdi, Kureyş'lilerin nazannda da putların en büyüğü Uzza idi. Onu ziyaret eder, ona hediye ve kurban verirdi. Kureyşliler onun için Hurad vadisinde Sükam adını verdikleri bir koruluk kurmuşlardı ve onu Kab'e'nin Harem'ine benzetmek istiyorlardı. Şeybân b. Câbir b. Müre oğullarından olan bacıkları, Beni'l-Haris b. Abdilmuttalip b. Hâşim'in adamlarındandı. Bunların en son bacıkları da "Dübeyye b. Hameselemî idi. Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'yi fethettiği zaman Hâlid b. Velid'e dedi ki: "Batn-ı Nahle'ye git orada üç semüre ağacı bulacaksınız, birinciyi kes!" Hâlid varıp kesti ve geri dönp geldi: Peygamber (s.a.v) ona: "Bir şey gördün mü?" dedi. O da, "hayır" dedi: "Öyle ise git ikinciyi de kes!" dedi. Kesip geldiğinde de ona tekrar "Bir şey gördün mü" diye sordu. Hayır deyince, "O halde git üçüncüyü de kes!" dedi. Halid b. Velid kesmek üzere gittiğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çplak bir kadınla karşılaştı. Saçlarını dağıtmış, ellerini ensesine koymuş ve diğlerini gösteren bu şeytan kılıklı kadının arkasında da bacıcı olan Dübeyye b. Harnesselemî eşşeybânî Halid'e bakıp şöyle diyor du:

"Ya Uzza! Haydi yalan çıkarma, Halid'in üzerine şiddetli bir şekilde saldır. Örtüyü bırak ve kollarnı sıva, çünkü sen bu gün Hâlid'i öldürmezsen peşin bir zilletle dönecek ve hristiyanlaşılacaktır."

Halid de şöyle dedi

"Ya Uzza nankörlük sana, senin için tenzih (berî kılma) yok. Gördüm ki Allah seni zellil kıldı."

Ve sonra kılıça başına vurdu ve onu öldürdü, peşinden de ağacı kesti ve Dübeyye'yi de öldürdü Daha sonra da Resulullah'a gelip durumu haber verdi. Peygamber de, "O, Uzza idi, artık bundan böyle Araplara Uzza yok." dedi. Menat'a gelince, bu konu da da "Mu'cemu'l- Büldân"da şu bilgiler mevcuttur: "Menat, Medine ile Mekke arasında Musell nahiyesinde bulunan Kudeyd isimli mevkide, deniz sahilinde dikili bir putun adıdır. Bu put, diğer putların hepsinden önce dikilmiştir. Bunu ilk defa dikenin Amr b. Lühayyl Huzâî olduğu, onu Şam tarafından getirip Ka'benin etrafına diktiği rivayet edilmektedir. Bu put, Huzeyl ve Huzaa'nın putu idi, ancak Kureyş ve diğer Araplar da ona tapar, kurban ve hediyeler takdim ederlerdi. Bu putun daha sonra Kudeyd'e dikildiğini, Evs ve Hazrec kabilelerinin onu ziyaret etmedikçe hac ibadetlerinin tamam olduğuna inanmadıkları nakledilmektedir. Nihayet hicretin sekizinci fetih senesi Resulullah Medine'den dört veya beş gün ayndıldıktan sonra Ali b. Ebî Tâlib'i Menat'ı yıkmak üzere gönderdi. O da gidip yıktı ve ne varsa hepsini alıp getirdi. Getirdiği şeyler arasında Mihzem ve Resub adında iki de kılıç vardı. Resulullah onları Hz. Ali'ye verdi. Bunlardan birinin Zülfikâr olduğu söylenir. Bu putun bacıcısı, Ezd kabilesinden Gatârif idi." Putlara verilen isimlerin hepsi müennesdir. Bu konuda Taberi şöyle der: "El-Lât, Allah lafzından alınarak sonuna müenneslik (dişlilik) tâ'si getirilmiştir. Müzekkere Amr. Müennesse Amre, erkeğe Abbas, dişiye Abbâse denildiği gibi. Müşrikler putlarına Allah'ın isimlerini vererek Ellât'ı, Allah, Eluza'yı da Allah'ın el-Aziz isminden almışlardır." Râzî'nin görüşü de şöyledir: "Ellât, 'in müennesidir." Aslı, idi, ancak te'niste hâ üzere durulup şekline aldı. Sonra da kelimedde bulunan iki "ha"ndan birisi hafzolanarak, iki asıl harf ile bir te'nis tâsından ibaret kaldı. Bu te'nis tâ'si da kelimenin aslı gibi kabul edilerek "zâmâl'in müennesi "zâtımâl" gibi oldu. Kelimenin türetilmesi konusunda başka görüşlerden de bahsedilmiştir. Etrafında toplanılmalı ve dolasılmak mânâsında aslından şeklinde olduğu söylendiği gibi, kırâet-i aşere (on kırâet) imamlarından Yakub'un Ruveys rivâyetinde tâ'nin şeddesiyle okumas 'ın 'den türetildiğini de göstermektedir. Döğüp emzek ve bulamak mânâlarına gelmektedir. Anlatıldığına göre vaktiyle bir adam yağ ile kavut yapıp halka yedirirmiş ve yiyeenler de gelişirmiş. Derken o zât mabud telakki edilip, onun suretinde bir put yapılarak Lât ismi verilmiştir. Râzî, bu hikayeye göre Lât'in, erkek olduğunu söylüyorsa da "suret" te'vili ile yine müennes olmalıdır. Zira âyetin ifade tarzından hep müennes oldukları anlaşılmaktadır. Uzza da belli ki "eazzın" müennesi olarak azize demektir. Menat ya kader, ölüm veya ilâh mânâsına "Menâ'dan alınmıştır, ya da İbn kesir kırâetinde şeklinde okunması sebebiyle den alınarak, yanında kurban kanlarının dökülmesi veya kendi inançlarına göre yağmur ümid edilmesi gibi bir düşünce ile bu isim verilmiştir.

Burada Menat'tan sonra "diğer üçüncüsü" sıfatının zikredilmesi, alay ve küçümseme içindir. Öncelikle bu ifade, o iki kerre gördü ise siz üç defa gördünüz değil mi?

Makamında bir alay vardır. İkinci olarak sıfatı ile putların geriliği, hakaretvânî bir tarzda dile getirilmiştir. Çünkü kullanımı, yaygın olarak "diğer" mânâsını ifade etmekle ise de aslında "gecikme"den ism-i tafdil olarak en geri mânâsında tevriyeli bir söz olduğu da söylenebilir. Menat en geri bir put olunca diğerlerinin geriliği de böylece anlaşılmış olur. Bir de Menat'ın daha önce dikilmiş en büyük bir put iken Lât ve Uzza'dan sonra üçüncü derecedeki putlar arasında düşürülmüş olmasına işaret sayılabilir. Böylece denilmiş olmaktadır ki, bu beyandan sonra siz de o taptığınız çeşitli putları ve onların geriliklerini gördünüz değil mi? Şimdi söyleyin bakalım.

21- Size erkek O'na dişi öyle mi? Yani erkek isimlerini kendiniz alıp kadın isimlerini tanıyaya veriyorsunuz öyle mi? Arapça'da isimler, ya müzekker ya da müennes olur. Fakat müşrikler putlarına hep müennes isimler vermişlerdi. Özellikle Allah adına dikildiği iddia edilen söz konusu putlar, müennes isimli idiler. Müşriklerin kanaatine göre, putları ilâhî kuvvetlerin ve meleklerin suretleridir. Melekler de Allah'ın kızlarıdır. Bu yüzden müşrikler; "Biz onların suretlerini yapıp müennes isimler vererek, onlara tapanız. Böylece de bu putları Allah'ın yanında şefaati kabul ederek yardımlarını bekleriz." diyorlardı. Nitekim iş ki âyet onların durumlarını dile getirmektedir. "Bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir ." (Yûnus, 10/18), "Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye taptıyoruz." (Zümer, 39/3) Yâkûtu'l-Hamevî, "Mu'cemü'l- Büldân'da Uzza'yı anlatırken şu fıkraya da yer verir: "Kureyşliler Ka'be'yi tavaf ederken "Lât, Uzza ve üçüncü olarak da öteki put Menat hürmetine, çünkü onlar ulu kuğulardır, her halde onların şefaatleri umulur." diyorlardı. Ve de onların Allah'ın kızları kabul edip şefaatlerini bekliyorlardı. Peygamber (s.a.v)'e risalet vazifesi verilince "Siz de gördünüz değil mi Lât ve Uzza'yı? Üçüncü olarak da diğer putunuz Menat'ı? Demek size erkek, Allah'a dişi öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim! Onlar, hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalannızın uydurduğu kuru isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiç bir delil indirmedir." âyetleri inzâl buyuruldu."

Bu nakilden Garaniik meselesinin menşei de anlaşılmış olmaktadır. Garaniik kelimesi çoğul bir kelimedir. Müfredi gumuk gelir. Gumuk, kuğu kuşu denilen beyaz bir su kuşudur ki kazdan daha büyük, uzun boynulu ve güzel endamlı bir kuştur. Simten denilen beyaz, güzel ve dolgun bedenli taze dilberlere de kuğu ismi verilir. Gönül alıcı bir rûzgâr estiğinde deprenip oynayan yumuşak saçlara da "garanika" veya "garanikiyye" denilmektedir. İşte müşrikler beyaz taşlardan yaptıkları putlarını böyle şâirâne bir teşbiş (benzetme) ile yüksekte uçan kuğu kuşuna benzeterek onların şefaatlerini umuyorlardı.

22- Bundan dolayı inançlarının temelsizliği ve çürüklüğü gösterilmek üzere önce kınama şeklinde "erkek size, dişi O'na öyle mi?" buyurulmuş ve ardından da "Bu, pek zalimce bir taksimdir." denilmiştir. Âyette yer alan "dayz" ve "davz" eksiklik etmek, bir kimseye hakkını eksik vermek ve zulmetmek demektir. "Dizâ" da eksik, haksız hayıflı yani zalimce anlamını ifade eder. Kamus mütercimî Âsim efendi bu kelime ile ilgili özellikle şu hatırlatmayı yaparak der ki: "Şihâb, Dürretü'l-Gavvâs serhinde şunları söyler, "Dizâ kelimesi fu'lâ vezninde bir sıfattır. Noksanlık mânâsındadır." Aslında yani ilk harfi ötre iken ya (ikinci harfe) yakınlığı sebebiyle bu ötre, kesreye dönüşmüştür. Çünkü söz konusu kelime, yâ'lı ecvef olan den alınmıştır. Eğer den alınmış olsaydı o vakit, denirdi. Kaldı ki Arapça'da sıfat olarak ilk harfin kesresiyle "fi'la" vezninde kelime yoktur. Bu vezin, "şî'râ" ve "zikrâ" gibi isimlerin binasındandır." Hâşriye-Sâ'diyye'nin beyanına göre ise bu görüş, Sibeveyh'e aittir. Diğerleri bu sıfatları, ilk harfin kesresi ile "fi'la" vezninin varlığını nakleden "hikâ" ve "kiyâs" ile gösterdiler. denildiğinde bununla "salınır, kibrili yürür" mânâsı anlaşılır. denilince de "yalnız yer ve yalnız konaklar" mânâsı kasedilirdi. Ebu Hayyân da "dizâ" kelimesinin, zikrâ gibi mastar olmakla birlikte sıfat mânâsını taşıdığını da kabul etmiştir. Sibeveyh'in kanaatine göre ise, söz konusu kelime, "Uzza" ve "Uhrâ" gibi üstünlük bildiren fiillerin müennes vezninde gelerek "en zalimane" mânâsını ifade etmektedir. Çünkü müşrikler, Allah'a çocuk isnad etmekle haddizatında O'na en büyük zulmü yapmakla kalmıyorlar, kız sahibi olmayı eksiklik sayıp, arzu etmedikleri halde, onları Allah'a tahsis etmek suretiyle kendi vicdanlarına karşı saygı göstermek istedikleri tannıyı küçümsemiş oluyorlardı.

23-Bu kinamadan sonra gerçeğin açıklanması için de şöyle buyurulmuştur: Onlar, o müennes isimler ve sıfatlarla anılan putlar, hiçbir şey değildir Uluhiyyet, izzet Allah'a nisbet ve şefaati gibi kendileri için (putlar için) gözetilen mânâları, gerçekleştirecek hiçbir şerefe sahip değillerdir. Sade kuru isimlerden ibaretlerir. Yani gerçekte mânâsı olmayan boş isimlerdir. "İşaret isimleri zât ile birlikte sâfata, zamirler de yalnız zâta delalet eder", diye meşhur bir kâide vardır. Bu sebeble buradaki müennes zamiri mercî (işaret ettiği yer) itibarıyla bize bir nükte ifade etmektedir. Zira "gördünüz değil mi?" hitabı ile o putları bilinen bütün vaziyet ve sıfatları hatırlatılıp ism-i işaretiyle de kendilerine isnad edilen vasıfların münasebetsizliği gözler önüne serilmiştir. Ardından da denilip, birden bire bu zamir bir ism-i işaret makamında görünürce o putları, iptal edilen sıfatlarıyla tavsif eder gibi olduktan sonra, zamir olması sebebiyle de onları bu sıfatlardan soyutlamış ve bunları kuru isimlerden başka bir şey olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu tafsiliat vermemizdeki maksadımız, bu âyetin garaniik uydurmasının da iptaline işaret ettiğini özellikle anlatmaktır. Zira garaniik olayı da, müşriklerin putlarına isnad ettikleri vasıflardan olduğu için burada ayrıca su anlam da kendini göstermiş oluyor: Sizin her halde şefaatlerini umarak garaniik-ulâ (ilk kuğular) dediğiniz o putlar, hiç bir şey olmayıp, kuru isimlerden ibaretlerir.

Sırası gelmişken şunu da ifade edelim ki: Hac Süresi'nde bulunan "Senden önce hiç bir resul ve nebi göndermemiştik ki o (bir sey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu üzerine mutlaka (bir düşünce) atmış olmasın." (Hac, 22/52) âyetinin tefsirinde Taberi ve Zemaşşer gibi bazı müfessirler, kendilerini yakışmayacak şekilde lafzıyla bir hikaye anlatmışlardır ki, o da şöyledir: Güya Necm Süresi nazil olduğunda Resulullah Harem-i Şerif'te onu okumuş ve sonunda müminlerle beraber müşrikler de secdeye kapanmışlardır. İşte bu esnada âyetinden sonra "onlar, ulu ak kuğulardır. Herhalde şefaatleri umulur." sözü de yanlışlıkla işitilmiş, ancak şeytan tarafından atılan bu sözü, Allah Teâlâ neshedip (ortadan kaldırıp) âyetlerini onun tasallutundan korumuştur. Bu hikayeyi anlatan tefsirciler, şeytanların her türlü taarruzlarına karşı ilâhî vahyin kuvvetini ve nasıl korunduğunu anlatmak istemişlerdir. Ebu Hayyân der ki: "Bu kıssa, Sîret-i Nebiyye'ye derleyicisi Muhammed b. İshâk'tan sorulduğunda O, bunun zındıkların uydurmasından ibaret olduğunu söylemiş ve konuyla ilgili bir de kitap kaleme almıştır." Hâfız Ebu Bekr, Ahmed b. Huseyn el Beyhakî de demiştir ki: "Bu kıssa, nakil yönünden sâbit değildir ve râvileri de yalancılıkla itham edilmiştir. Bu yüzden sahih hadis kitapları ve diğer hadise dair eserlerde onlardan bir şey zikredilmemiştir. Şu halde bu sözün atılması vaciptir. Onun içindir ki ben kitabımı ondan uzak tuttum."

Bu âciz yazar da der ki: "Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, müşrikler Ka'be'yi tavaf ederlerken demek âdetleri idi. Bunu, Yakutu'l-Hamevî, "Mu'cemu'l- Büldân" adlı eserinde ifade etmektedir. Demek ki garaniik benzetmesi Peygamber (s.a.v)'den önce de söylenegelmiş bir sözdür. Çeşitli şekillerde söylenmiş olması da bunu göstermektedir. O halde bu söz esas itibarıyla müşriklere şeytan tarafından atılan bir sözdür. Ancak esas üzerinde durulması gereken mesele, bunu Peygamber'in söyleyip söylemediğidir. "İnmekte olan yıldız andolsun ki sizin arkadaşınız şaşırmadı, azıtmadı da. O hevadan söylemiyor. O Kur'an ancak vahyedilen bir vahiydir." diye okumuş dururken Peygamber (s.a.v)'in vahyi tebliği esnasında şeytanın herhangi bir müdahalesinin olamayacağında asla şüphe yoktur. Şu kadar var ki, Kur'an'ın birçok yerinde kâfirlerin, müşriklerin ve şeytanların sözleri de hikaye yolu ile anlatılmıştır. Eğer söylenmiş olsaydı, bunlar gibi söz konusu kıssanın da Peygamber tarafından hikaye edilmesi mümkün olabilir ve tam âyetinden sonra ve den önce söylenmesi icap ederdi. Çünkü, tarzında söylenmiş olsaydı o zaman, "Erkekler size, dişiler O'na öyle mi? O halde bu insafsızca bir taksim." âyetlerinin ifade ettiği kınama mânâsı ile kelâmın ahengi bozulmuş olurdu. Halbuki bu kinamadan sonra denildiği takdirde fiili hâli (içinde bulunulan zamanı) hikaye ederek "o

ulu kuğular ki bir de onların her halde şefaatleri umuluyor, onlar hiçbir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir" denilmiş olurdu. Bu mânâ ise, şeytanın ortaya attığı bir mânâ değil, müşriklerin şeytana aitmiş gibi ortaya attıkları sözlerini iptal eden düzgün bir söz ve istenen bir mânâ olacağından, neshedilmesine ihtiyaç kalmazdı. Çünkü, "Göklerde nice melek var ki onların şefaati hiçbir işe yaramaz..." (Necm, 53/26) âyetinde özellikle şefaati konusunda işaret edileceği gibi bu anlam lâfzın açıklığa kavuşturulmadığı halde bile, kelâmın mefhumundan tamamiyle kasdedilenin bu olduğu hususunda şüpheye mahal yoktur. Demek ki burada (Hacc, 22/52) âyetinin mânâsı ile ilgili bir neshin söz konusu edilmediğine kelâmın kendisi şahittir. "O hevadan söylemiyor." Sözüünü içeren bir süreyi (Necm Süresi'ni) okurken peygamberin dilinden kendi arzusuna göre bir sözün kıymasına ihtimal olmadığı gibi, putları hakaret ve hicliğini ilan eden âyetlerin arasında onların lehinde bir sözün geçmiş olmasının da, alaydan başka bir mânâsının olmadığı ortadadır. Zira putların hiçbir şey olmayıp, yalnız kuru isimlerden ibaret oldukları açıkça ifade edilmiştir.

Onlara o isimleri siz ve babalannız taktınız. Yani ifade ettikleri mânâlardan hiçbirini kendilerinde bulunmaksızın o putlara isimleri siz ve babalannız yalan yer taktınız.

Allah onlar hakkında bir delil indirmedir. Yani öyle bir isimlendirmeyi hakkı gösterscek hiçbir delil ve tesiri bir mânâ indirmedir. Onun için gerçekte onlar, mânâları olmayan kuru isimlerdir. O halde nasıl ve ne sebeple o isimleri verip de onlara taptıklarına gelince; bu hususun açıklanması sırasında onların hitaba layık olmadıklarını göstermek için muhataptan gaibe geçilerek buyuruluyor ki: Onlar başka bir şeye değil sırf nefislerinin arzularına uyuyorlar. İnanc ve amellerinde hakkı ve hayrı aramıyorlar. Dini, sırf nefsin istek ve arzularından ibaretmiş gibi kabul ederek nefsi-i emmâreler (kötülüğe koşukleyen nefisler) in meylettiği boş ve mânâsız hayallerle kuru temenniler peşinde sürüyorlar. Halbuki Rablerinden kendilerine doğru yolu gösteren hidayetçi de geldi. Yani zan ve arzularda murada erilemeyeceğini anlatan ve isteklere kavuşmak için takip edilmesi lazım gelen hak ve hakikat yolunu gösteren Peygamber ve Kur'an gelmişken yine kendi arzu ve zanlarına uyuyorlar da putlardan şefaati umuyorlar.

24- Yoksa her arzu ettiği şey insanın kendisinin midir? Yani her temenni ettiği ve gönlüne arzu edip kurduğu her hayali, her ideali gerçekleştiren mi? Putlar şefaati ederler diye temenni etmekle, nefislerin arzuları yerine gelirir mi? Yahut Peygamber olmayı isteyen Peygamber olabilir mi? Hayır olmaz, insanın her arzusu yerine gelmez. Zira her şey Allah'ın iradesine bağlıdır.

25- Zira son da, ilk de (ahiret de, dünya da) Allah'ındır. İlk varlık âlemine geliş insanın kendi elinde olmayıp sırf Allah'ın hüküm ve iradesine bağlı olduğu gibi, sonu yani ahireti de, yine O'nun hüküm ve kanunları çerçevesinde cereyan eder. Şu halde insanın ahiretini kurtarması ve sonunda muradına erebilmesi için yalnız kendi arzu ve hisleriyle değil, Allah'ın hüküm ve iradesine göre indirmiş olduğu delil ve hükümlere uygun hareket etmesi gerekir. Demek ki sırf nefsin arzu ve temennilerinden ibaret ümit ve hayal peşinde gitme, yani sade idealizm, yeterli değildir. (Reel) gerçek bir esasa dayanarak yürümek gerekir. Çünkü eninde sonunda mülk ve hüküm insan nefsinin değil, Allah'ın dir.

Meâl-i Şerifi

26. Göklerde nice melek var ki Allah'ın dileyip razı olduğuna izin vermeden önce onların şefaatları hiç bir işe yaramaz.

27. Ahirete iman etmeyenler meleklerle dişilerin adlarını takip duruyorlar
28. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan işe, şüphesiz hakikat bakımından birşey ifade etmez.

29. Onun için bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir.

30. İşte onların ilimden erişebilecekleri (son sınır) budur. Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir; O, hidayetçi olanı da iyi bilir.

31. Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Akıbet (sonuçta) kötülük yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, güzel davrananları da daha güzeliyle mükafatlandıracaktır.

32. Onlar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar hariç. Şüphesiz Rabbinin affı geniştir. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karnılarından bulunduğunuz sırada, sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.

26- "Göklerde nice melekler vardır!" Müşrikler, putları melek ve melekleri de Allah'ın kızları olarak kabul ederek onların resimlerini yapıp takmakla meleklerin kuvvetlerine yaklaşmanın mümkün olacağı ve bu vesile ile şefaatlerine ulaşılacağı kanaatine bulunduklarından dolayı özellikle bu ilk âyetle onların zanlarını çürüklüğü gösterilmek üzere evvel ve son (dünya ve ahiret) on Allah'ın olduğu ifade ediliyor. Yani göklerde ne kadar çok melek vardır da şefaatleri hiç bir şeye yaramaz. İzinsiz şefaati etmek hadleri değildir, ama şefaati ettikleri farzedilse bile bu, yine fayda vermez. Ancak Allah izin verdikten sonra faydalı. O da, herkes için değildir, kime diler ve razı olursa onun için. Bu mânâ, hem şefaati edecekler hem de kendilerine şefaati edecekler için düşünülebilir. Demek ki eninde sonunda nzası aranacak olan mabud (kendisine ibadet edilen) melekler değil, Allah'tır. Meleklerin şefaati böyle olunca putlardan ne şefaati beklenir

27- Evet, muhakkak ki ahirete imanı olmayanların günahın ve Allah'a karşı yalan ve iftiranı ahiretteki ceza ve sorumluluğundan hakiki bir iman ile korkmadıkları için meleklerle dişilerin adlarını verip duruyorlar, Allah'ın kızları diyorlar. Onun için nefislerinin arzularına uyacak tarzda kız suretinde putlar yapıyorlar.

28- Bununla birlikte ona dair bilgileri yoktur. Yani meleklerin ne olduklarını ve kendilerinin ne dediklerini bildiklerinden değil, sırf zanlarına tâbi oluyorlar. Burada zan, kuruntu mânâsındadır. Yani melekler dişi olarak düşünülür ve tasvir edilirse daha çekici olacağını zannediyorlar. Halbuki zan, hakikat bakımından hiçbir şey ifade etmez. Yani hiçbir şekilde hakkın yerini tutmaz. Çünkü zan, nefsi (sübjektif ferde göre değişen nitelikte) bir olaydır. Hak ise değişmeyen (objektif) bir hakikattir. Onun için kesin inancı gerektiren itikadi meselelerde zan kâfi değildir.

29- Bu yüzden sen aldırma, yüz çevir. Öyle kimselerden ki bizim zikrimizden, yani hakkı hatırlatarak nasihat eden (şâni yüce olan Kur'an)'den yüz çevirmiş, dinlemiyor, aldırmıyor. Dünya hayatından başka bir şey istemiyorlar. Nadr b. Hâris ve Velid b. Muğire gibi

30- O, onların ilimden erişebildikleri, varabildikleri son snırdır. Yani bildikleri o kadardır. Bütün ilimlerinin nihayet muradı, (son hedefi) dünya hayatının zevkidir. "Dünya hayatından sadece (görünen) dış yüzü bilirler; ahiretten ise onları tamamen gafildirler." (Rûm, 30/7) âyeti de onların hallerini tasvir etmektedir. Herhalde yakından sapanı, sapıklıkta ısrar edeni en fazla bilen Rabbindir. Hidayeti kabul edip doğru yolu tutanı en ziyade bilen de odur. Bu cümle yüz çevirme emrinin sebebidir. "En fazla bilen" Sözüünün tekrarı da, her iki malum (bilinen) arasındakı zıtlığı ifade etmektedir. İlimden maksad da, ceza ve mükafatını tertip ve tatbik edecek tarzda bilmektir.

31-Sonra da Allah'ın kudreti gösterilmek üzere şöyle buyuruluyor. Göklerdeki ve yerdeki Allah'ındır. Yaratma yönüyle de O'nun, tasarruf ve idare yönüyle de O'nundur. O'nun müteallakı (bağılandığı yer) hakkında birkaç ihtimalin olduğu söylenmiştir. nin delâlet ettiği şey olan yaratma veya milke veya ye ya da yüz çevirme emrine bağlanabilir. Kâdî Beydâvî der ki: "Makablinin medlûlüne iletir (kendisinden önceki mânânın delalet

ettiği şeyin sebebidir)." Yani âlemi şunun için yarattı ve tanzim etti yahut yolunu şaşıranı ve hıdayeti bulanı şunun için ayırp hallerini korudu ki..". Buna göre birincisi, takdir edilen fiiline, ikincisi ye bağlı demektir. Ebu Hayyân'a göre de söz konusu "lâm" mülk mânâsının delalet ettiği şeye bağlıdır. Yani "Allah, karşılık vermek için ya sapıklıkta bırakır, ya da hıdayete sevkeder." şeklinde takdir edilen cümleye bağlıdır. Ayrıca yukunda geçen "Allah, karşılık vermek için sapıtı ve hıdayette olanı bilir." cümlesine bağlı olduğu da söylenmiştir.

Râzî, emrine bağlanma ihtimali varsa da en doğrusu ye bağlı olmasıdır, demiştir. Ebu's-Suud da bu görüşü tercih etmiştir. Ayrıca bu gibi lânn ilâhî fiillerde hikmet ve akıbet için olduğunu da beyan etmişlerdir. Buna göre mânâ şöyledir: Bu göklerin ve yerin mülkiyet ve saltanatının veya sapıklık ile hıdayetin yahut hak ile batılın bilinmesi, ya da dünya hayatından bir şey istemeyip Allah'ın zikrinden yüz çevirmiş kimselerden uzaklaştırılması şu hikmet ve akıbet (sonuç) içindir ki Allah, kötü iş yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, kötü işlerine karşılık, benzer kötü cezalar verecek. Güzel iş yapanları da daha güzelleyle karşılayacak, hüsnâ, yani en güzel mükâfat olan cennet ile yahut amellerinin daha güzeli olan kat kat sevapla karşılık verecektir. İhsan sıfatının gerçekleşmesi için büyük günahlardan kaçınmanın şart olduğu da, şu vasıfla ifade ediliyor.

32- O iyilikte bulunanlar ki, büyük günahlardan -yukunda da geçtiği gibi büyük günahlardan maksat, cezası büyük olan yahut hakkında hususi tehdit bulunan günahlardır ve fevâhiştan yani büyük günahlar içinde bilhassa çirkinliği açık olan fuşşıyyattan kaçınırlar. Lemem hariç, yani az ve küçük olan kusurlar müstesna Çünkü büyük günahlardan kaçınılınca mesela, bir bakış, bir göz işareti, bir öpücük gibi, küçük günahlar affedilir. Şüphesiz ki Rabbinin mağfireti geniştir. Büyük günahlardan kaçınılınca küçükleri affettiği gibi tevbe edilince büyükleri de affeder, dilerse tevbesiz de affedebilir. Ancak tevbe edilmekdikçe şirki mağfiret etmez. Hem O, sizi en iyi bilendir. Yani sizin her halinizi bilir, hükmünü de ona göre verir. Sizi topraktan yarattığı zaman yerde ilk insan cinsinin, hücrelerinin yaratılışın esasında, ya da insan gıdasının topraktan yaratıldığı sırada ve siz analarınızın kanlarından cenin olarak bulunduğunuz vakitte, yani sizin kendinizi bilmediğiniz zamanlarda bile nasıl olduğunuz ve ne halde bulunduğunuzu ve gelecekte neler kazanacağınızı, kısacası bütün eksiğinizle varlığını hep O bilir. O halde nefislerinizi temizle çıkarmayın. Yani kendinizi hiç günahsız, kusursuz ve tertemiz kabul ederek öğünmeyin. Farkında olmadan birçok kusurunuz olabilir. Tamamıyla korunup müttaki olanı en fazla O bilir Çünkü her halinize vakıf olan O'dur. İyilerle kötüler ahirette Allah'ın huzurunda seçileceklerdir.

Meâl-i Şerifi

33. Şimdi gördün mü O yüz çevireni?
34. Azıcık verip (sonra vermekte) direneni?
35. Gaybın bilgisi kendi yanındadır da, o mu görüyör?
36. Yoksa haber verilmedi mi Musa'nın sayfelerinde yazılı olanlar?
37. Ve çok vefakâr olan İbrahim'in sayfelerindekiler?
38. Ki hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez.
39. Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur.
40. Ve çalışması da yakında görülecektir.
41. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.
42. Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir.
43. Doğrusu güldüren de ağılatan da O'dur.
44. Öldüren de diriltlen de O'dur.
45. Şüphesiz erkeği, dişiyi iki eşi yaratan O'dur,
46. Atlıldığı zaman bir nutfeden.
47. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir.
48. Şüphesiz zengin eden ve sermaye veren de O'dur.
49. Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi O'dur.
50. O, helak etti önce gelen Âd'ı.
51. Ve Semûd'u da bıraktı.
52. Önceden de Nuh kavmini (helak etmişti), çünkü onlar zulmetmiş ve azmıştı.
53. Altı üstüne getirilmiş şehirleri devirip yıktı.
54. Onları neler kapladı neler!
55. O halde Rabbinin hangi nimetinden kuşku duyuyorsun.
56. Bu da ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır.
57. Yaklaşan yaklaştı.
58. Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur.
59. Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz?
60. Güliyorsunuz da ağılamıyorsunuz?
61. Ve siz mi kafa tutuyorsunuz ey gafiller?
62. Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin.

33- Şimdi gördün ya o yüz çevireni, hakta sebat etmeyip de döneni. Mücâhid ve İbnü Zeyd'den rivayet olunduğuna göre, Velîd b. Muğire Resûlullah (s.a.v)'in medisine gelmiş, onun okuduğu Kur'an'ı ve va'zını dinlemiş ve İslâm'a yaklaşmıştı. Bundan dolayı da Resûlullah onun hakkında ümit beslemişti. Sonra müşriklere biri, onu azarlayıp "atalarının dinini terk mi ediyorsun? Dinine dön, onda sebat et, ahiret hakkında her neden korkuyorsan bana şöyle söyle mal vermen şartıyla kendi üzerine alırım." deyince, Velîd de ona uyup İslâm'ı olan gayretinden dönmüş ve şart koşulan malın bir kısmını verip geri kalanına dayatıvermişti. İşte âyet bu hususa işaret etmektedir.

34- Dayattı, vermedi.

Küdye, kazılmaz sert yer ve yalçın kaya, ikdâ da küdyeye (sert kaya) varmak mânâsınadır. Onun için Araplar derler ve bununla "yeri kazdı da küdyeye, yani kazılmayacak sert kayaya dayandı", mânâsını kasdederdler. Bu kelime, cimrilik ve zor zaptetmek anlamında da kullanılmıştır.

35- Gayb bilgisi yanında da, artık görüyor mu? Yani şimdiden ahireti görüyorlar günahını başkasının yüklenivereceğini biliyor mu?

36- Yoksa haber verilmedi mi? Musa'nın sayfelerinde bulunanlar

37- ve İbrahim'inkindeki, yani İbrahim'e indirilmiş olan sahafedekiler. O İbrahim ki çok vefâlı idi. "Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sinamış, o da onları tamamlayınca; 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti." (Bakara, 2/124) âyetince İbrahim (s.a) emrolunduğu kelimeleri tamamıyla ifâ etmişti. Her hususta sözüne çok bağlı idi. Ebu Hayyân, "el-Bahrul-Muhit"de şöyle der: "Musa ile İbrahim'in tahsis edilmesi için denilmiştir ki: Nuh ile İbrahim arasında (geçen zamanda) bir adamı, babası, oğlu, amcası ve dayısı ile, bir kocayı kansı ile, bir köleyi de efendisi ile beraber hesaba çekerlerdi. Onlara ilk karşı çıkan İbrahim oldu. İbrahim'in şeriatından Musa'nın şeriatına kadar geçen süre içerisinde bir kimseyi başkasının suçundan dolayı hesaba çekmezlerdi." Bununla beraber burada asıl maksat, ahirete ait hükmü beyan etmektir. Musa ile İbrahim'in sayfelerinde olan hususlar şunlardır. ki doğrusu bu "enne"den hafifletilmiş ve şan zamiiri hafzedilmiştir demektir.

38-Yani gerçek şu ki, günahkâr bir insan, başkasının günahını çekmez. Yani ancak kendi günahını çeker.

Vızr, günah ve ağır yük mânâsına gelir ki, burada günah ve günahın cezasını çekmek anlamındadır. Yani ahirette ceza çekecek kimse, hiç kimsenin günahının cezasını çekecek

değil, herkes kendi suçunun cezasını çekecektir. Bizde meşhur olan "Her koyun kendi bacağından asılır." tâbiri bunu ne güzel ifade etmektedir. Bunun fıkıhdaki karşılığı, "Ukubatta niyâbet câri olmaz" (yani cezalarda vekillik geçerli değildir) genel kuraldır. Şu halde birisi, başkasının günahını boynuna almakla onu kurtaramaz, ancak kendi üzerine aldığını yani sorumluluğunun cezasını çeker. Zira, "Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar.." (Ankebût, 29/13) âyetinde de aynı anlam vardır. Ayrıca "Her kim kötü bir çığır açarsa, onun günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı da, o çığır açanın boynunadır." hadisi de böyledir. Şu da, o sahilelerde bulunan hususlardandır.

39- Doğrusu insanın çalışmasından başkası kendisinin değil, ancak çalışması kendisininidir. Bir kişi insan başkasının günahından dolayı hesaba çekilmeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alması da kendi has hakkı değildir. Olsa, başkasının hediyesi, başışır olur. Gerçi "Herkesin kazandığı iyilik kendilerine, kötülük de kendi aleyhinedir..." (Bakara, 2/286) âyetinden ilk bakışta "insana çalışmasından başkası yoktur" mânâsı anlaşılşsa da, insana gerek dünyada gerek ahirette kazancından başka vehbî olarak (Allah tarafından) verilen nice rahmet ve ilâhî başışların bulunduğu da şüphe yoktur. Ayrıca yardımlaşmanın emrolunduğu, dünya ve ahirette de fayda sağladığı bilinmektedir. Ebu's-Suud der ki: "Peygamberlerin şefaâtı, meleklerin istiğfân, dirilerin ölüer için dua ve sadakalar gibi insanın kendi amelinden olmamakla beraber faydalı olduğu bilinerek karşılıksız işlere gelince, bütün bunların fayda sağlaması, insanın kendi ameli olan imana ve dine bağlılığına dayanır. İman olmayınca hiçbir şeyin faydası olamayacağı için, bunlarda da faydalı olan yine kendi gayret ve amelidir." Ebu Hayyân tefsirinde şöyle bir rivâyeti nakleder: Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Hüseyin b. Fadl'a "Allah dilediğine kat kat verir." (Bakara, 2/261) âyeti hakkında soru sormuştu. Hüseyin ona, "Adaletle ancak insana çalıştığı, lütufla ise Allah'ın dilediği kadar vardır." diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah Hüseyin'in başını öptü. Bu âyetin mensuh (yürürlükten kaldırılmış) olduğu dair İbnü Abbas'dan nakledilen rivayet sahih değildi. (Bu hususta ilgili olarak "Herkes kendi kazandığına bağlıdır." (Tür, 52/21) âyetinin tefsirine bkz.) Âlimlerin çoğuna göre bu âyet, muhkemdir. İbnü Atiyye bu hakikati şöyle ortaya koyar. Bence bu âyet şu şekilde izah edilebilir: "Burada esasen mânânın dönüp dolaştığı yer, daki Lâm'dır. İnsanın "şu benimdir" demeğe hakkı olan şeyi araştırdığın zaman, onu ancak çalışmasından ibaret bulursun. Ondan başka bir şefaât, (yardım) veya hayırlı bir baba yahut hayırlı bir evladın gözetimi ile veya iyiliklerin kat kat verilmesi, yahut sırf lütf ve esirgeme kasdıyla olanlar hep merhamettir. Onların hiçbir insanın kendinin değildir. Ona, gerçekle benim demeğe yetkisi yoktur. Bu ancak mecazen hakikate ilhak edilerek (katılarak) söylenebilir. Bunun esası, Lâmin ihtisâs veya istihkâk (hakkı olma) mânâsına gelmesi, tahsisin de ona yönelik bulunmasıdır. Türkçe'de bu mânâyı ifade eden "Elden gelen.. öğün olmaz, o da vaktinde gelmez." şeklinde bir atasözü vardır. "Mâsââ" daki masdâriyyedir. Çalışmak demektir. "Çalıştığı" mânâsına mevsûle olması ihtimali düşünülebilirse de, genellikle doğru değildir. Zira her çalıştığı, insanın olmaz. İnsanın olan ancak çalışmasıdır.

40- Ve hakikat çalışması yann görülecektir, kıyamet günü defterinde görülecek ve mizanına konulacaktır. Yani çalışması boşla gitmez, fakat onun meyvasını peşin ve hemen görmeğe kalkışmamalıdır. Zira o, ileride görülecektir.

41- Sonra ona en dolgun karşılık verilecektir. Bu suretle insanın geleceği, çalışmasının neticesi olacak demektir.

42- Fakat bu âlemden bir çok güzel çalışmanın boşla gittiği görülp dururken, bu değerli karşılığı kim temin edecek? denirse şu da bir hakikat ki, varış Rabbinedir, sonunda Rabbinde gidilecektir. Bütün yaratıklar dönüp O'na varır, O'nun huzuruna çıkarılır. İşte o vakit o tam ceza da, hakka'l-yakîn (şüphe edilmeyen gerçek) olur.

43- Evvel O'dur, âhir O, ve gerçekten güldüren de ağılatanda O'dur. Hayatın safhalarından iki zıt durum ki biri neşe âlâmeti, biri acı; biri sevap defteri, biri azab; biri cenneti ifade eder, biri cehennem; biri Cilve-i Cemal (güzelliğinin yansıması) biri Cilve-i Celâl (Celâl sıfatının yansıması)'dır.

44- Ve gerçekten öldüren de diriltlen de O'dur, başkası değil.

45- Ve hakikaten erkek ve dişi iki eşi yaratan da O'dur. Gerek insanlardan ve gerek hayvanlardan erkek ve dişi bütün çiftleri O yaratmaktadır.

46- Bir nutfeden döküldüğü zaman, yani rahme atıldığı zaman. Demek ki tabiata dilediği çeşitliliği verip, dilediği zıtları O yaratıyor ve bunları O'ndan başkası da asla yapamaz.

47- Ve gerçekten diğer yaratma da O'nun uhdesindedir (üzerindedir). Ölümden sonrakı ahiret yaratmasını da O kendisine gerekli kılmıştır. O, yapacak, iyiliklerin ve kötülüklerin ceza ve mükafatını verecektir. Şu halde O'nu inkar etmenin hiçbir anlamı yoktur. Bütün bu çift yaratmalar, bu dünyanın bir ahireti bulunduğu delalet edip durmaktadır.

48- Ve gerçekten zengin eden ve sermaye veren de O'dur. Fakiri zengin edip sermayelendiren, fakir olan bir kulunu ihtiyaçtan kurtarıp sermaye sahibi eden, yahut hoşnûd eyleyen ki, "Seni fakir bulup zengin etmedi mi?" (Duhâ, 93/8) buyurulması da bu cümledendir.

49- Ve şüphesiz Şi'râ'nın Rabbi O'dur.

Şi'râ, esasen "zikrâ" vezninde şuur mânâsına masdar olup, göğün birinci derecede parlak yıldızlarnddan en parlak iki yıldız ismi olarak verilmiştir. Parlaklık derecesi 1. olan yıldızlardan Şi'râ adıyla iki yıldız vardır. Bunlardan birine Şi'rây-ı Yemânî veya Âbûr diğerine de Şi'rây-ı Şâmî veya Gumeysâ denilir. Şi'rây-ı Yemânî burçların en güzeli olan Cevzâ'da (İkizler burcunda) denilen suretin arkasında uydı sayılarak ismi de verilen Kelb-i ekber (büyük köpek)'de, Şi'rây-ı Şâmî de Kelb-i asgar (küçük köpek)'dadır. Şi'rây-ı yemânî göğün en parlak yıldızdır. Burada bu mânâ ile tefsir edilmiştir. Zira mutlak olarak denilince, ilk akla gelen odur. Çünkü en parlak olmakla tanınan Şi'rây-ı Yemânî olduğu gibi, Câhiliyye döneminde kendisine ibadet de edilmiştir. Süddî demiştir ki: "Himyer ve Huzââ kabileleri ona taparlardı. Âlûs'ın tefsirine kaydettiğine göre başkaları da bu hususta şöyle demişlerdir: "Onu ilk evvel tanıd eden Ebu Kebşe olmuştı." Bu zat, Huzââ, kabilesinden biri, ya da reisleri olup ismi Vahz b. Gâlib idi. Onun için müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v)'e "İbn Ebî Kebşe" diyorlar, putlara ibadet hususunda kavmine muhalefet etmesinden dolayı peygamberi ona benzetiyorlardı. Bazıları onu, Hz. Peygamber (s.a.v)'in babası tarafından dedelerinden biri olarak göstermiş ve kişinin her özelliğini atalarının birinden getirdiğini kabul edip filan damar filana çekmiş demişlerdir. Bunun hem, Peygamber'in anası tarafından dedesi, Vehb b. Abdimenâf'ın künyesi hem de süt anası Halime-i Sadiyye'nin kocasının künyesi olduğu söylenmiştir. Kısacası Araplar'da Şi'râyâ hürmet eden ve dünyada onun tesirine inanarak bulunduğu ve doğuşu esasında gayba dair sözler söyledikleri chette burada özellikle Şi'râ'ya izafete "Rabbû's-Şi'râ" buyurularak Şi'râ'nın Rab (terbiye eden) değil merbûb (terbiye edilen) olduğu gösterilmiştir. Böylece onların inançları reddedilmiş ve kendilerine, Şi'râ'ya değil, Şi'râ'nın Rabbinde ibadet edilmesi gereği anlatılmıştır.

50- Ardından da inzâr (uyan) ifade etmek üzere şöyle buyurulmuştur: Ve hakikat o helak etti, önce gelen Âd'ı, yani eski Âd kavmini ki, Nuh kavminden sonra helâk edilen

Hûd'un kavmidir. Bu mânâda ûlâ (ilk) denilmesi, sonraki kavimlere göre olup, öteden beri gelen kideimli Âd demektir. Bazıları, Âd-ı ûlâ'nın birinci Âd mânâsına olup, Âd-ı uhrâ (diğer Âd) karşılığı olduğunu söylemişlerdir ki, doğru olan da budur. Âd-ı uhrâ hakkında ihtilaf edilmiştir. Zemahşeri'ye göre Âd-ı ûlâ Hûd kavmi, Âd-ı uhrâ İrem'dir. Lakin İrem de helak edilmiş olduğundan burada Âd'ın ûlâ (ilk) ile tahsis edilmesinin anlamı yoktur. Müberred, "Âd-ı uhrâ, Semûd'dur" demiş. Taberi ise, Âd-ı uhrâ'nın Mekke'de Amalika ile beraber olan beni Lukaym b. Hüzel olduğunu belirtmiştir.(4) Amâlika'ya Cebbârîn (zorbalar) denildiği gibi "Âd-ı uhrâ, Cebbârlar idi" tarzındaki görüş de buna yakındır. Bir kısım âlimler de Âd-ı ûlâ, Âd b. İrem b. Avi b. Sâm b. Nuh'un çocuklarındandır. Âd-ı uhrâ da Âd-ı ûlâ neslindendir demişlerki, bu bize hepsinden doğru geliyor. Çünkü Âd kavminden Hz. Hûd'a iman etmiş olanların kurtarıldıkları Hûd Süresi'nde geçmişti. Şu halde Âd-ı ûlâ, Hz. Hûd'a iman etmeyip eski hallerinde inad ederek helak olanlar, Âd-ı uhrâ da, iman ile yeniden yaratılmaya hak kazanmış olanlar demek olur. Bu mânâ, Semûd'da da diğerlerinde de vardır.

51- Semûd'u da helak etti de hiç bırakmadı. Yani ne Âd ve ne de Semûd kavminden iman etmeyenlerin hiç birini bırakmadı, günahlarını cezasız yanlarına komadı.

52- Daha önce de Nuh kavmini helak etmişti. Çünkü onlar daha zalim ve daha azgın idiler. Nuh kavmi diğerlerinden daha zalim idi. Hz. Nuh'a pek fazla eziyet veriyorlardı. Yahut diğer bir mânâ ile Âd, Semûd ve daha önce Nuh kavmi hep o helâk edilen kavimler, Kureyş'ten daha zalim ve daha azgın idiler.

53- Müt'efike'yi de haviyeye attı, havaya kaldırıp hâviyeye, yani yerin altına geçirdi. "Müt'efike" Lût kavminin altı üstüne gelen şehirleri, Sedûm ve saire diye açıklanmıştır ki, "Münkalibe" de üstü altına gelmiş demektir. "Üstünü altına getirdik..." (Hûd, 11/82) âyeti de bu mânâdadır. Ebu Hayyân der ki: "Herhangi bir değişim ile evleri ve yerleri alt üst olan her memleketin kasedilme ihtimalinin bulunduğu söylenmiştir."

54- Onları neler kapladı ise kapladı. Bu ifade, onlara inen azabın dehşetini göstermektedir. Bunlardan, insanın yaptıklarıyla hiç ilgisi olmayan soyut semavî (göksel) musibetler anlaşılmalıdır, insanların kendi fiil ve günahlarına ait olan felaketler anlaşılmalıdır.

55- Nitekim şöyle buyruluyor: Şimdi Rabbin hangi nimetlerinden şüphe edersen ey insan? Bu hitabın hıyassa Peygamber (s.a.v)'e olması düşünülmüşse de, dinin muhatap olarak kabul ettiği her insana hitab edilmiş olması daha uygun olur.

Nimet mânâsını ifade eden çoğul bir kelimedir. Tekili "ilyün", "elyün", "elen", "ilen" ve "elvün"dür Burada ceza mânâsı da zikredilmiş olduğu halde söylenenlerin hepsine mutlak mânâda nimet denilmesi, cezaların hatırlatılmasından bile inanan ve akıl sahibi olanlar için ibret alınarak istifade edilen öğüt ve nasihat olması itibarıyle bir nimet demek olduğunu anlatır. Bununla beraber soru edâtının getirilmesinde ve ile kendinden önce hatırlatılan helakların tertibinde şüphe ve nankörlük edenlere karşı önemli bir uyan mânâsı da mevcuttur.

56- Onun için buyruluyor ki, bu beyan yani (Necm, 53/36)'den beri haber verilenler önceki uyanılardan bir uyanıdır. Yani önceki peygamberlerin uyanları cümlesinden veya onlar kabilinden bir uyanıdır. Bu mânâda nezir, (uyancı) ingzar (uyarmak) anlamında masdardır. Eğer münzir (uyanana) mânâsında sıfat olursa Peygamber (s.a.v)'i göstermiş olur. Yani bu Kur'ân'ı getiren Muhammed (s.a.v) o Musa ve İbrahim gibi önceki peygamberler cümlesinden bir peygamberdir. Verdiği haberler muhakkak vuku bulacaktır. Bu işaretinin Kur'ân'ı işaret ettiği düşünüldüğü gibi özellikle şu habere işaret olduğu ihtimâli de vardır.

57- âzife yaklaştı.

Âzife, yaklaşan, yaklaşacak olan, yaklaşmakta bulunan demek olup, kıyametin isimlerindenidir. Yani "Kıyamet saati yaklaştı." (Kamer, 54/1) diye yaklaşmak sıfatı ile vasıflanan vakit ve saat günden güne yaklaşmaktadır.

58- Onu, Allah'tan başka açacak bir kudret yoktur. Yani onun izdiraplarını, acılarını Allah'tan başka açacak veya kaldıracak hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. Yahut onun ne zaman ve nasıl olacağını Allah'tan başka keşfederek bilecek kimse yoktur.

59- Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz? İnanılmayacak gibi acııp görüyorsunuz?

60- Ve gülüyorsunuz? Eğlenceye alıyorsunuz. Ve ağlıyorsunuz? Uyanılannın dehşetinden ve halinizin korkunçluğundan dolayı ağlıyorsunuz?

61- "Ve kafa tutuyorsunuz."

Sûmûd, kafa tutmak, kibriyenin somurtmak ve sersem olmak, oynayıp eğlenmek, çalıp oynamak şarkı söylemek mânâlarına gelir. Buna göre söz konusu kelime burada da çeşitli mânâlar ifade eder. Yani ağlıyorsunuz da çalıp oynuyor musunuz? veya eğleniyor musunuz? yahut hayran hayran, sersem sersem duruyor musunuz? ya da siz mi kafa tutuyorsunuz? Ey gafiller!

62- Haydi şimdi Allah'a secdeye kapanın ve ibadet edin, gerçekten ibadet ve kulluk edin, boş temennilerle vakit geçirmeyin.

Burada âlimlerin çoğuna göre secde vardır. Daha önce de zikredildiği gibi İbnü Mes'ud'dan "Resulullah (s.a.v)'ın burada secde ettiği" haberi, Buharî Müslim ve diğer sahîh hadis kitaplarında nakledilmiştir. Bir de İbnü Merdüyê ve Beyhakî (Sünen'de), İbnü Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. "Resulullah (s.a.v) bize namaz kıldırđı, Süresi'ni okudu, bizimle secde etti ve secdeyi uzattı. Aynı şekilde Hz. Ömer de secde etti." Alûsi'nin kaydettiğine göre Said b. Mansûr, Sebere'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ömer b. el-Hattâb bize sabah namazını kıldırđı. Birinci rekatta Yusuf Süresi'ni okudu. İkincide ise Süresi'ni okudu ve hemen secde etti, sonra kalkıp i okudu ve rûkû etti."

Necm Süresi burada bitti, bunu Kamer Süresi takip etmektedir.

KAMER SURESİ

1-2. Saat yaklaştı, müminlere sevabın, kâfirlere cezanın vaad edildiği kıyamet vakti günden güne yaklaşmaktadır. Hazırlanmak gerekir. Ve Ay, yandı. Peygamber (s.a.v)'in en parlak mucizelerinden olan ayın yanılması mucizesi meydana geldi. Sahabe, Tâbîn ve Mûteahhirîn (daha sonraki dönemde yaşayanlar)'den bilinen tefsircilerin hepsi, âyetin bu mucizeyi haber verdiğinde ittifak etmişlerdir. Haber meşhurdur, sahâbeden bir hayli kimse rivayet etmişir. Bunlar arasında Hz. Ali, İbnü Mes'ud, İbnü Abbas, Huzeýfe, Enes, Cübeyr b. Mut'im, İbnü Ömer ve daha başkaları'nı sayabiliriz. Gerçi İbnü Abbas ve Enes gibi bazıları bu olaya bizzat şahid olamışlardır. Zira İbnü Abbas henüz dünyaya gelmemişti, Enes de Medine'de o sıralarda dört beş yaşlarında bulunuyordu. Fakat âyetin tefsirinde olayı şahid olarak rivayet etmişlerdir. İbnü Mes'ud, Cübeyr b. Mut'im ise bizzat şahid olarak rivayet edenlerdendir.

Buharî İbnü Mes'ud'dan şu rivâyetleri nakleder:

1) "Resulullah (s.a.v)'in devrinde ay iki parçaya ayrıldı. Bir parça dağın üstünde bir parça da dağın ardında idi. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu.

2) "Ay yandı, biz peygamberle beraberdik, iki parça oldu, bize şahid olun, şahid olun buyurdu." Buharî'de İbnü Abbas'tan yapılan bir nakil de şöyledir: "Peygamberin

zamanında ay ikiye ayrıldı". Enes'ten de bir rivayet vardır. "Mekke halkı, kendilerine bir âyet gösterilmesini istediler. Peygamber de ayın yanılması mucizesini gösterdi, ay iki parçaya ayrıldı." Müslim'in ise İbnü Mes'ud'dan yaptığı rivâyette şöyledir:

1) "Resulullah (s.a.v)'ın sözüyle ay iki parçaya bölündü. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu."

2) "Biz Resulullah ile Mina'da bulunduğumuz sırada idi, ay ikiye ayrıldı. Bir parçası dağın arkasında, bir parçası da beri tarafında idi. Resulullah bize: "Şahid olun" buyurdu.

3) "Resulullah'in sözüyle ay iki kısma ayrıldı. Bir kısmını dağ örttü, bir kısmı da dağın üstünde idi. Resulullah "Allah'ım şahid ol" dedi. İbnü Ebî Adi rivâyetinde ise, "şahid olun, şahid olun" dediği nakledilir." Enes de şöyle der: "Mekkeliler Resulullah (s.a.v)'tan bir mucize göstermesini istediler, o da iki defa "ayın bölünmesi" mucizesini gösterdi." Diğer bir rivâyette ise, "merreteyn" iki kerre sözü, "fırkateyn" iki parça olarak geçmektedir. Buharî'nin yaptığı gibi, Tirmizi de İbnü Mes'ud'dan şu hadisleri nakleder: "Biz Resulullah ile beraber Mina'daydık. Ay, iki parçaya bölündü. Bir parçası, dağın ötesinde bir parçası da, berisinde idi. Resulullah bize "şahid olun" dedi." Yani "Kıyamet saati yaklaştı, ay (ikiye) yandı". Tirmizî'nin Enes'ten yaptığı nakil de şöyledir: "Mekkeliler Peygamber (s.a.v)'den bir mucize istediler. Bunun üzerine Mekke'de ay iki kere (merreteyn) yandı. İşte bu olaydan dolayı âyeti nazil oldu. İbnü Ömer'den de şu rivâyeti nakleder: "Resulullah'in sözüyle ay yandı. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu." Tirmizî, Cübeyr b. Mut'im'den de şu nakilde bulunur: "Peygamber'in sözüyle ay yandı, hatta iki parça oldu. Bir şu dağın üstünde diğeri de şu dağın üstünde idi. Bunun üzerine, "Muhammed bizi büyüledi." dediler. Bir kısmı da, "Eğer bizi büyüledi ise herkesi de büyüleyemez ya!" dediler.

Şifâ-i Şerif'de de Ebu Huzeýfeti'l-Erhabî'den şöyle bir rivayet nakledilir: Hz. Ali dedi ki; "Ay ikiye ayrıldı. O sırada biz Resulullah ile beraberdik."

Yine "Şifâ"da ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Esved rivayetiyle İbnü Mes'ud'un: "Hatta dağı, ayın iki parçası arasında gördüm." dediği nakledilir. Ayrıca Mesruk rivâyetiyle de İbnü Mes'ud'dan şu nakledilir: "Kureyş kâfirleri "Ebu Kebs'e'nin oğlu size büyü yaptı." dediler. İçlerinden birisi, "Eğer Muhammed, aya büyü yaptı ise, büyüü bütün yeryüzündeki insanları tutacak değil ya! Diğer belde (şehir)lerden gelenlere sorun bakalım görmüşler mi?" dedi. Gelenlere sordular, onlar da aynı şekilde gördüklerini söylediler." Semerkandî'nin nakline göre; Ebu Cehil, "Bu bir sihirdir. Uzaklarda yaşayanlara haber gönderin gören olmuş mu bakalım?" dedi. Uzaklarda yaşayanlar da ayı yanlmsı olarak gördüklerini haber verdiler.

Yine de onlar, "Bu öteden beri süregelen bir sihirdir." dediler.

İbnü Cesir, İbnü Ebî Hâtim ve Ebu Nuaym Delâil'de şu rivâyeti naklederler: "Huzeýfe Medâýin'de okuduğu bir hutbesinde demişti ki: "Uyanın Allah Teâlâ, "kıyamet saati yaklaştı, ay (ikiye) ayrıldı" buyuruyor. Evet kıyamet cidden yaklaştı ve peygamberimiz zamanında ay hakikaten ikiye ayrıldı. Dünya aynlık ilan etmektedir. Haberinizi olsun ki bugün meydan yannı koşu vardır."

Kısacası bu konuda hayli çok hadis mevcuttur. Bütün bunlar âyetin tefsiri hakkında zikredilmiş rivâyetlerdir. Özellikle İbnü Mes'ud ve İbnü Abbas'ın rivâyetlerindeki ifadeler, ayın yanılması mucizesinin mâzide olduğunu göstermektedir. Nitekim İbnü Mes'ud'un diğer bir ifadesinde beş şey geçmiştir. Bunlar "duhân (duman), lizâm (gereklilik), batşe (şiddetli yakalama), kamer (ay) ve rum'dur. Enes'in rivâyetinde "iki defa" ifâdesi vardır. Alûsi'nin nakline göre Abd b. Humeyd, Hakim, İbn Merdüyê ve Beyhakî İbnü Mes'ud'dan "Peygamber çıkmadan önce Mekke'de iken ay'ı iki kere ikiye ayrılmış olarak gördüm." diye rivayet etmişlerdir. Bunun için Hafız Ebu'l-Fadl İrâkî "Nazmu's-siyer" adlı eserinde yanlmanın iki kere vuku bulduğu üzerinde İcmâ' bulunduğu inanmış olarak, "İcmâ ile iki kere yandı." demiştir. Hafız İbnü Hacer de ayın yanılması hakkında demiştir ki: "Peygamber (s.a.v) zamanında yanlmanın birden fazla olduğunu kesin olarak kabul eden hiçbir hadis âlimini tanımıyorum. "İcmâ ile" kaydı iki kereye değil, yanlmaıya bağlı olmalıdır diyenin kasdı da, fırkateyn "iki parça" demek olsa gerektir.> Aliyyu'l Kân der ki: "İbnü Cevziyye bir kitabında şunları söylemiştir: "Merreteyn"den bazı kere filler, bazı kere de eşyanın kendisi kasdedilir. Ekseriya filler için kullanılmakla beraber "Resulullah zamanında ay iki defa yandı." hadisinde olduğu gibi a'yânda dahi kullanılır ki, bu hadiste şıkkayn (iki yanım) ve fırkateyn (iki parça) demektir. Buna bilmeyenler, yanlmaıyı iki zamanda iki defa olmuş diye zannetmişlerdir. Halbuki seyhîm İrâkiyye, yanlmanın bir kere olduğunu söyledim bana cevap vermedi." Lakin Alûsi İbnü Mes'ud rivâyetinde şakketeyn (iki parça) ve merreteyn (iki kere) denilmesi sebebiyle bunun fırkateyn (iki yanım) mânâsına olmasının uygun olmayacağını ifade ederek sözüne şöyle devam etmiştir. İbnü Mes'ud'un sözündeki "merreteyn" ifadesinin, görmele alakalı olması daha uygundur. Buna göre mânâ, ikiye yanlma olmayıp, iki kere bakıp şüphesiz olarak görme demektir. Bizim ise bu konuda vardığımız sonuç şudur: Ayın yanılması hadisesi iki değil, bir keredir. Ancak bu inşikâk (yanılma) esnasında ay, şimşek çakar gibi süratle iki defa ayrılıp kapanmıştır. Ve iki ayrılsı esnasında da dağ, yani Hira, yahut Ebu Kubeys dağı ikiye ayrılan ayın arasından görülmüştür.

Âyetin "Ay yandı" diye açıkça ifade ettiği hadislerde de bu şekilde meşhur olduğu halde, bir iki müfessirin buna mecâzî bir mânâ verdiği de söylenmiştir. Ebu's-Suud'un nakline göre: Osman b. Ata, babasının "ay kıyamet günü yanacaktır" dediğini nakletmiştir. Neseî gibi bazı tefsirciler de, bu rivâyeti Hasan-ı Basnî'ye isnâd etmişlerdir. Gerçi mazi (geçmiş zaman)'nin muzârı (gelecek zaman) mânâsına geldiği ve gerçekleşmesine işaret için gelecek zamanın mâzî sigasıyla ifade edildiği yerler Kur'ân'da pek çoktur. Lakin burada böyle bir te'vilin mânâsı olacağı gösterilmiştir. Çünkü öündeki âyeti, bunu reddetmektedir. Fahrud'd-dîn Râzî der ki: "Tefsircilerin hepsi bundan maksadın, "Ay ikiye ayrıldı, onda bölünme meydana geldi." demek olduğunu söylemişlerdir, nakledilen haberler de, yanlmanın meydana geldiğine işaret etmektedir ve bu konudaki haberler de sahihtir." Ayrıca ashabtan bir cemaat da yaptıkları rivâyetlerde, "Resulullah (s.a.v)'tan bir mucize olarak ayı ikiye ayırması istendi, O da Rabbine dua etti. Bunun üzerine Allah da onu ikiye ayırdı ve tekrar eski haline döndü." demişlerdir. Bütün bunlara rağmen bazı tefsircilerin ortaya çıkıp bundan kasdın "yanlacaktır" demeleri, uzak bir ihtimaldir ve tamamen mânâsızdır. Çünkü onu kabul etmeyip imkansız gören felsefeci, mâzide de öyle görür istikbalde de, mümkün olduğunu kabul eden için de yoruma ihtiyaç yoktur. Ayın yanlması aslında mümkün olan şeylerdendir. Meydana gelişi, doğru bir haberle ifade edilinece inanamamak için hiçbir sebep yoktur. Mutevatir olan Kur'ân, onu isbât etmek için en kuvvetli delil iken başkaca mütevatir haber aramaya da ihtiyaç yoktur. Olayın dışındaki tarihî ve falcıları farkına varamamasından veya onu bir ay tutulması gibi görmelerinden dolayı yazıya geçirmemiş olmaları, söz konusu olayı inkarda onları haklı kıaramayacağı gibi, gök cisimlerinin, yanlma ve kapanması mümkün değildir, diyenlerin lakırtılannın da önemi yoktur. Boş ve mânâsız olduğu ortadadır." Ebu Hayyân da der ki: Sözüünün mânâsını "Kıyamete ikiye bölünecektir" şeklinde zannedenlerin hilafına ümmetin ittifakı vardır ve onu (bölünecektir diyenlerin görüşünü) "Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve "Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür." derler (Kamer, 54/2) âyeti de reddetmektedir. Çünkü bu söz, ancak istenen bir mucizenin meydana gelmesinden sonra münasip olur." Huzeýfe Medâîn'deki hutbesinde: "Uyanık olunuz ki, kıyamet saati yaklaştı ve Peygamber zamanında ay hakikaten yandı." demişken, artık Hasan-ı Basnî'nin, "Saat geldiği vakit, ikinci sûra üfürüldükten sonra ay yanacaktır." şeklindeki sözüne itibâr edilemeyeceği gibi, "Ayın yanlması ay doğduğu esnada kararıliğin yanlmasından ibarettir ve mânâsı: "durum ortaya gıktı" demektir. Çünkü Araplar, açık olan şeyler için ayın, darb-ı mesel (atasözü) yaparlar. Nitekim kararıliğin ortadan kalkmasından dolayı sabah vaktime felak (sabah aydınlığı) ismi verilmiştir ve iflîlâka (yanlmaıya), bölünme denilir." diyenlerin sözüne de iltifat edilmez. Bunlar, bozuk görüşlerdir. Eğer müfessirler bunları zikretmemiş olsalardı o zaman ben bunlara hiç itibar etmezdim. Hakikaten imandan ziyade inkârı arzulu olanları memnun edecek gibi görünen bu son tevîl, büsbütün bozuk bir safesattır. Zira her dilde olduğu gibi Araplar'da da ay ile aydınlığın mesel olmuş bir münasebeti bulunduğu gizli bir şey değildir. Ayrıca bir şeyin üzerine ayın doğması, açıklık ve meydana

çıkmadan mecaz ve kinâye olabilsen de ayın yanlmasına, karanlığın yanlması düşüncesinden hareketle "ayın doğması" mânâsını vermek sonra da bundan açıklık aydınlık ve görünme mânâsına geçerek, ortalığın aydınlandığı ve kıyametin yaklaştığı mânâsını anlamak pek aykırı bir düşünce olur. Evet sabahleyin karanlığın yanlmasına "fecr", "felak" ve "infilak" denilir. Çünkü sabah demek, o karanlığın yanlışı ve açılışı demektir. Fakat bundan dolayı güneşin doğmasına "inşikâk-ı şems" (güneşin yanlması) denilemeyeceği gibi, ayın doğmasına da "inşikâk-ı kamer" denilemez. Mecazda işitme şart değildir diye birisinin böyle bir mecaz düşünebileceği farz edilirse, o zaman Kur'an'ı böyle aykırı mânâlardan uzak tutmak lazım gelir. Hatırlatmaya ihtiyaç yoktur ki, kıyametin yaklaşımasına yakışan mânâ ayın doğması ile ortalığın aydınlanmaması değil, ayın yanlması ve gökteki cisimlerin de yıkılabileceğinin anlalımasıdır. Bu sebeblerdi ki ayın yanlması mucizesi, saatin zamanla olan yakınlığından çok, akla yakınlığını göstermiştir. Bu münasebetle şunu da söyleyelim ki: Hasan-ı Basrî ve Ata'yı isnad edilen mânâda bir yanlıs anlama vardır. Onların, ayın kıyamette yanlacağını söylemeleri, geçmişte ayın yanlması olayını inkâr ettikleri şeklinde anlalımıştır. Halbuki hakikat işi değildir. Onlar, âyette açık ve habere meşhur olan mâzideki ayın yanlması hadisesini inkâr etmiş değil, âyetin işaret ettiği diğer bir mânâyı açıklaması ve tefsir etmişlerdir. Yani meydana gelen ayın yanlması mucizesinden ileride ayın büsbütün yanlıp kıyametin kopacağı mânâsını anlamının lüzumunu hatırlatmak istemişlerdir. Zira "kıyamet saati yaklaştı ve ay yanldı" denilince, ayın yanlmasını kıyamet âlâmetlerinden olduğu anlalımış oluyor. Fakat Peygamber (s.a.v.) zamanında yanlıms olmakla, olduğu gibi kalacak mıdır? Yoksa bu yanlısından ileride vakti geldiği zaman, "Güneşle ay bir araya getirildiği zaman" (Kıyamet, 75/9) âyetine göre hepsinde yok olma sırnın ortaya çıkacağı anlaltmak için mi bu âyet (Kamer, 54/1) zikredilmiştir? İşte Hasan ve Atâ "Ay, kıyamette yanlacaktır." demekle bu hususa işaret etmiş olmaktadır. Bu mânâ, zannedildiği gibi fiil-i mâzisinin muzârî mânâsına yorumlanması tarzında bir mecaz ile te'vili değil, mazi olan yanlmanın müstakbeldeki yanlmaya bir işareti ve aynı zamanda "Kıyamet saati yaklaştı." cümlesinin bir ifadesidir. Bu şöyle demektir: Ayın yanlması, meydana gelmiş bir hadisedir. Mâzide vuku bulan bu yanlma, ayın ve onun gibi olan gök cisimlerinin de yanlıp parçalanabileceğini ve bu suretle kâinatı her şey hakkında Peygamber (s.a.v)'in haber verdiği kıyametin akla yakın olduğunu göstermiştir. Binaenaleyh müşriklere, o saatin gelip çatması ile Peygamber'in zaferi de uzak değil, yaklaşmaktadır denilmiştir. İşte bizim anlaldığımızı göre "ay yanlacaktır" denilmesinin mânâsı budur. O da, bütün müfessirlerin anlaldığı mânânın muhtevâsından başka bir şey değildir. Yoksa Hasan ile Ata ayın yanlması mucizesinin vukuundan haberdar olmamış veya irâyetleri reddetmiş, yahut âyetin ifade şekline habersizce mazi mânâsını ortadan kaldırmışlardır, demek için hiçbir delil yoktur. Ancak istikbaldeki yanlmaya işaret için böyle söylemişlerdir.

Felsefe açısından meselenin münakaşası, kelâm ilminin konusudur. Fahr'u'ddin-i Râzî demiştir ki, "Felsefeci, (ayın yanlması hususunda) mâziye de istikbale de karşı çıkar." Esasen mucizeleri tasavvur edemeyenlere karşı ilk yapılacak iş, Kur'an'ın birçok yerinde yapıldığı gibi yaratılıştaki acabiklere dikkat nazarlarını çekmektir. Bunun için önce burada İbn Sinâ'nın bazı sözlerini nakledelim:

İbnü Sînâ, "İşârât"ının sonunda adıyla mucize ve keramet gibi olağanüstü ve hayranlık uyandıran şeylerden bahsedince "Onuncu ünite"de insan nefsinin fevkalâddelikle ilgili olan bazı hususiyetlerine, karakter ve kuvvetlerine, ırfanına (kâinatın sırlarını bilmek kudretine) ve metafizik âleme dair işaretlerden sonra şu uyarıları yapar der ki: "Belki sana ârifler (veliler) den alışılmamış türden birtakım haberler ulaşır sen de hemen yanlanmaya kalkışırsın. Mesela denilir ki bir ârif insanlar için yağmur duasına çıktı da, yağmur yağdı, yahut şifa دیدiğinde bulundu da şifa buldular, veya aleyhlerine dua etti de zelzeleyle tutulup yere geçtiler, yahut başka bir şekilde helak edildiler, yahut lehlerine dua etti de üzerlerinden vebayı, hastalığı, sel ve tufanı bertaraf etti. Yahut bazıları yarıcı hayvanlar boyun eğdi, yahut bir kısmından kuşlar kağmadı ve daha bunlar gibi açıkça imkansızlık derecesinde tutulmamacak şeyler duyduğın zaman birden beri inkârı kalkışma da bekle, acele etme. Çünkü tabiatın sırlarında bu nevi olayların da sebepleri vardır. Belki ben sana bazıları da hikaye ederim. Tabiat âleminde gayba dair işler, üç kaynaktan meydana gelir. Birincisi, daha önce zikredilen nefsin karakterleri; ikincisi, dört unsurdan oluşan cisimlerin özellikleri ki miktânîsin kendine has olan kuvveti ile demiri çekmesi gibi. Üçüncüsü göksel kuvvetler ki, bu kuvvetlerle yer cisimlerinin konumlarına göre, özel tabiatları arasında yahut onlarla insanların konumlarına göre özel tabiatları arasında bulunan bir ilgi, bir takım garip izlerin meydana gelmesine yol açar. Sihir, ilk kısma ait şeylerdendir. Belki mucizeler, kerametler ve neyrencât, (bir şeyi başka şeye çevirme) ikinci kısımdandır. Tilsimler ise üçüncü kısma aittir. Sakin ukalalığı ve halktan farkın, münkidlikle her şeyden sıyrılıp çıkmak olmasın. O, bir beyinsizlik, hafiflik ve acizliktir. Sabit olan bir şeyi anlayamadığından dolayı yalanlanamandaki himbıllık (güçsüzlük), delili olmayan bir şeyi tasdik edivermendeki himbıllıktan aşağı değildir. Kulağına gelen haberin garıplığı seni rahatsız etse bile onun imkânsız olduğuna delilin olmadıkça bekle, hemen yalanlama. Doğru olan, bu durumdaki haberler için delilin bulunmadıkça onların mümkün olabileceğini kabul etmekdir. İyi bil ki, tabiatla nice acayib ve aktif halde bulunan üstün kuvvetleri, etkilenen pasif kuvvetlerin birleşmesinde nice garip durumlar vardır. Birader! Sana hak kaynağından yayık doğdum ve latif kelimeler içinde hikmet lokmaları ile ziyafet çektim. Sen, o gibi cahillerden, rezillerden, görgüsü ve alışkanlığı olmayıp, gönül eğlencesi kottu arkasında dolaşmak olan kimselerden yahut şu feylesofluk taslayırlarını inkârılarından ve sinek gibi buluşık mızımlarından uzak ol."

Böyle dua ile deprem olabilesi ve koleranın kalkabilmesini bile tabiat sırlarında imkansız görmeyen İbnü Sinâ maalesef, tabiat ilmi adına nazariyyesinde yanlıs bir fikre saplanmış, gök ve göksel cisimler, tabiatlarında doğrusal harekete bir meyil ilkesi bulunmayan, el ile dokunulmayan sırf örneği olmayan, maddesiz, basit bir cisim olarak düşünülmüş ve bunun sonucu olarak da tabiatında doğrusal hareket ilkesi bulunmayan bir cismin yıtılma (yanlma) ve kapanma özelliğinin olamayacağını izah ederek bu büyük önerme ile şu neticeye varmıştır. Cüssesi büyük olan, yönleri sınırlandıran ve kendisinde yalnız dairesel bir meyil ilkesi bulunman göğün cismi, yıtılmayı kabul etmez. İbnü Sinâ bunu söylerken delillere dayandığını da göstermiştir. Bu şekilde O, göğün, oluşum ve bozulma kabul etmediğini, onun tekvînî (madde ve suretin birleşimi) değil, ibdâî (maddesi ve örneği bulunmayan) bir cevher olduğunu söylemiş, sonra da yıldızların, taşıyıcıları olan feleklerin cisim olmadıklarını, bunlarla beraber dört unsurdan oluşmayan maddesiz bir cevher cinsinden olduklarını ifade etmiştir. İbnü Sinâ daha sonra da bu önermeye dayalı olarak mevcut olmayan cisimlerle mevcut olan cisimlerin yabancı bir şey gibi birbirlerinin içine giremeyeceklerini binaenaleyh, güneş, ay ve bütün yıldızların da basit (gayr-i müreккеb) olmaları gerektiğini isbatlı bir şekilde göstermiş, sonra da rengi kabul edip görünür olmakla beraber kendilerine dokunulamayacağını da ilave etmiştir. Kısacası gök ve felekler sanki uzak gibi kopanılması düşünlümemekçesi sade bir boyut suretinde saydam ve basit bir büyük cisim ve yıldızlar da ışık gibi görünen ve fakat dokunulması ve bölünmesi mümkün olmayan, maddesiz basit ibdâî cisimler şeklinde telakkî edilerek ya heylûla (madde)lannın başkılığında yahut maddelerinin umumî tabiatı ile ayrılmış mümkün olduğu halde, cisimlerinin tabiatlarından dolayı gök ve göksel cisimlerin yıtılma (yanlma) ve kapanmalarının tabiatıyla imkansız olduğu fizik felsefesinde delillendirilmiş gibi sayılmakla, zamanlarının ilmi adına bu felsefe ardından gidenler ayın tabiatına bakarak yanlmasını imkansız zannetmişlerdir.

Ancak gerçekte bu, delil ile isbat edilmiş olmayıp söyledığımız gibi tabiatında doğrusal hareket ilke olabilecek bir meyil bulunmadığını kabul eden bir önermeye dayandınılmıştır ki, bu önermenin yıldızları da içine almasında eski Batlmyos astronomi nazariyelerinin tesiri vardır. Haydi uzay gibi hiç ölçüsü ve ağırlığı olmadığının dolayı hareket etse meyli olmayan basit, bölünmeyen sade bir "Etendu" (boyut) suretinde bir cisim tasavvur olunsun, fakat hareket bir cisimde dairesel hareket ilkesi olan meyil kabul edildikten sonra doğrusal hareket ilkesi olan meylin imkansızlığını iddia eden bir konu bize tenakuz gibi gelmektedir. Çünkü doğrusal veya dairesel olmak hareket kavramının cevheri ile ilgili olmayıp, sıfatı ile ilgili bir durumdur. Birinin mümkün olabildiği bir yerde, diğeri de

mümkündür. İki hareketten birisine mâni olan durumun, hareketin kendisinden değil başka bir engelden olduğunu düşünmek gerekir. Burada Kelâmıclann münakaşalarını izah edecek değildir. Ancak şunu da söyleyelim ki bu feylesoflann yıldızları, taşıyıcıları olan yörüngelerle beraber hareket ettirebilmek için maddesiz cisimlerden saymaları da doğru değildir. Onlar da yer yüzü gibi maddî cisimlerden oluşturulmuştur. Dolayısıyla oluşum ve bozulmayı kabul ederler. Zamanımızın fenni ve felsefî anlayışları da böyledir. Hatta bugün kabul edilen görüşe göre arz güneşten ayrılmış olduğu gibi, ay da arzdan ayrılmıştır. Buna göre de mâzide meydana gelmiş bir hadise olarak doğrudur. Felsefed isterse âyete bu anlamı verebilir. Fakat bu mânâyı verirken gerek ayın yanlması mucizesini ve gerek kıyametin kopmasıyla ileride ayın yanlabileceğini imkansız saymaya hakkı olmadığını da itiraf etmesi gerekir.

Bugünkü fen, ayı bir gök cismi kabul etmediği gibi yanlanılabile kabiliyyetini de inkâr etmez. Ancak yanlması için tatbik edilmesi lazım gelen kuvveti veya kudreti tayin edebilmek bir mesele teşkil eder. Yoksa gerek içinden bir parçalanma ve gerek dışından bir cereyan, bir dalga bir çarpışmanın farzedilmesiyle parçalanması düşünlülebileceği gibi bir nevi elastikiyyet veya tazyikin farzedilmesiyle açılıp kapanmasını düşünmek de mümkündür. Burada söz konusu olan müessir (tesir eden) ise Allah Teâlâ'nın kudret ve iradesidir. Nitekim "Allah'ın izni olmadan hiçbir Peygamber için mucize getirme imkanı yoktur." (Ra'd, 13/38) âyeti de bunu ifade etmektedir. Necm Süresi'ndeki "müthiş kuvvetlerin" öğretilmesi ile "doğrulma"dan sonra "İki yay kadar yahut daha yakın oldu." (Necm, 53/9) âyetinde ifade edilen kasıma sonucu mucizelerin görünmesiyle ortaya çıkan aklî ve hissî yakınlık, Kamer Süresi'nde irade yakınlığı ile tecelli etmiş ve Resulullah (s.a.v)'in arzusu üzerine ayın yanlması ile ilgili ilâhî irade ortaya çıkmıştır.

Şeyh Muhyiddin-i Arâbî "Fütuhât"ının üçyüz otuzuncu bâbında Hz. Muhammediyeden ayın menzillerini bilme hakkında rûhânî bir ifade ile şöyle der: "(Ey okuyucu!) Allah seni tarafından bir kuvvet ile güldürsün, bilki: Ay, hilâl ile bedir arasında ışığın fazla ve noksan bulunması haliyle görünen ara bir makamdır. Görülünce hayret ifadesi olarak "aay!" diye, sesler yükseldiği için hilâl denilmiştir. Görenin gözüne ışığın, dolunay halinde görünmesine de "bedr" denilir. Ayın, hilâl ile bedir arasının dışında başka bir menzili yoktur. Ancak ay ile göğün arasına perde olan güneş ışınları altında gözlerin ıdrakından uzak kalan dolunay haline "mihâk" denir. O vakit, ayın güneşe gelen yüzünde, tıpkı bize doğru olduğu zamanki dolunay hali vardır. Güneşin görünmediği yüzü de mihaktır. Bu iki makam arasında da, bir yüzünde ışık görüldüğü kadar diğer yüzünden eksilir ve bir yüzünden eksildiği kadar da diğer yüzünde ışık görünür. Bu ise, yörünge çizgisinin eğik olmasındandır. Demek ki o, hem daima dolunay, hem daima görünmez olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın veli kullarına bildirmeyi istediği bir sır içindir. Onlara fiilen bu meseli zikretmiştir ki, bundan ibret alıp ayın yaratılış sebebini anlasınlar. Yani varlığının şekli, ve görüldüğü mertebelerin tefsirine göre hallerinin değişmesi sebebiyle olgun insanı tanıma ve Allah'ı bilme gayesine ersinler. Allah Teâlâ "Ay için bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik." (Yâsin, 36/39) buyurdu da buna ne bedir, ne de hilâl ismini vermedi. Çünkü ayın bu iki durumdan (hilâl-bedr) başka menzili yoktur. Menziller tabiri, ancak ay hakkında doğru olur. Yaklaşma ve sarkma dereceleri de ay içindir. Gayb âlemine giriş ve şehadet âlemine çıkışta ışığın artması ve eksilmesi ona ait bir özelliktir. Sonra Allah Teâlâ ayı, kâmil (olgun) insanın ilâhî suret ile ortaya çıkışı için yanlma ile vasıflandırdı. Böylece kâmil insanın ortaya çıkışı, ayın yanlması demek oldu. Onun için kâmil insanın ortaya çıkışı ayın içi karca üzere yanlmasının ortaya çıkması gibi iki emir üzerine gerçekleşti. Sahabilerden rivayet edildi ki, Resulullah'ın sözü üzerine ay ikiye yanldı. Araplar'dan bir cemaat, peygamberin hak Peygamber olduğuna dair kendilerine bir mucize gösterilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine ay ikiye yanldı da Resulullah (s.a.v) orda hazır bulunarlara "şahid olun" dedi. Allah Teâlâ da "kıyamet saati yaklaştı ve ay yanldı." buyurdu. Fakat bu âyetle Allah, istenen yanlma mucizesini mi kasdetti? Bu biliniyor.> Mamafih âyetten anlaşılan odur. Çünkü yanlmayı ifade eden kelâmın ardından "Onlar bir mucize görürse hemen yüz çevirirler ve 'Eskiden beri süregelen bir büyüdü.' derler." (Kamer, 54/2) buyurulmuştur. Gerçekten onun ayın yanlması mucizesini gördükleri vakt öyle söylemişlerdi.

Ve onun için Resulullah (s.a.v) orada hazır bulunarlara "şahid olun" demişti. Çünkü onların meydana gelmesini istedikleri şey, gerçekleşmişti. Bununla beraber onlara göre gerçek olan ancak görünür olanlar, meydana gelen o husus bizzat kendinde mi yoksa bakanın bakışında mı gerçekleşmiştir? Çünkü o ihtimal, ancak ayın, kendisinde de gözle görülen yanlmanın olduğuna haber verdiği zaman, haber verenin sözü üzerine artık tartışma konusu yapılmamacaktır. Halbuki haber verenin sözü münakaşa konusudur. (Yani sihir diyenlerin bakış açılan budur. Onlar ayın, açıkça kendilerine gösterilmesinden başka bir şeye inanmıyorlar.) İstedikleri mucize meydana geldiği zaman yaptıkları itirazın, kendilerinden ortaya çıkmasını isteklerinde şart da koşmamışlardı. Binaenaleyh Peygamber (s.a.v)'e kendisinden istenenden fazlası da gerekmez. (Yani mucizeyi gösterdikten sonra zorlayıcı bir surette inandırmak, Peygamber'in vazifesi değildir. Hatta isteklerinde onun bunu şart koşması olsalarl yine lazım gelmezdi. Çünkü inandırmaya zorlayan mucize, peygamberlerin geliş hikmetlerine terstir. Yoksa bazı rivâyetlerde zikredildiği gibi onlar ay yandığıı takdirde inanm edeceklerini vaad etmekle, itiraz etmeyeceklerine de söz vermişlerdi. Fakat kendi hislerine, görüşlerine inanmadılar, başka bölgelerden gelecek haberlere işi havale ettiler.) Sonra başka yerlerden insanlar geldi, o gece meydana gelen ayın yanlması olayını haber veriyorlardı. Onun için de Allah Teâlâ Onların "Süregelen bir sihir" dediklerini hikaye etti, sonra da "Her iş yerini bulacaktır." (Kamer, 54/3) buyurdu. Böylece o iş de meydana gelmiş oldu. Kısacası: Ay, berzahıyyu'l-mertebe (yani iki mertebe arası) olmasa idi, ne hilâl ile bedr (dolunay) halini ne de fenâ ve gizlenmeyi kabul etmezdi. Demek ki, öteden beri süregelen sihir de: "Her iş bir gayeye bağlıdır." hükmüne dahildir. İşte bu, hakka karşı çıkma ve kesin bir bilgidin uzak kalmanının sonucudur. "İşte onların erşebilecekleri bilgi budur..." (Necm, 53/30) denilemek suretiyle de bunun bir ilim olduğu tesbit edilmiştir. Şeyh'in bu sözlerinin bazılan, yanlıs bir fikre kapılarak, ayın yanlması mucizesi hakkında onun, "ayın aslında yanlmasının gerekli olmayıp bakanların gözlerine öyle gösterilmiş olmasının yeterli olduğunu söylediklerini" zannetmişlerdir. Halbuki böyle demek, Şeyh'i sihir diyenlerin sözlerine iştirak etmiş farzetmektir. Bu ise, Şeyh'in şânına yakışmaz. Zamanımızda basılan en güzel eserlerden "Maddiyyun Mezhebının İzmihlâli" adlı kitabında İsmail Fenni Bey mu'cizata dair verdiği son derece faydalı bilgiler sırasında, Şeyh'in bu sözlerine de temas ederek şöyle bir mütalaada bulunmuştur:

Muhyiddin-i Arâbî, ayın yanlmasını, bakan kimsenin bakışında meydana gelme ihtimalini ortadan kaldırmadığını beyan ediyor, şu halde ona göre bu mucizenin yalnız insanların bakışlarında vuku bulmuş olması da muhtemeldir. Gerçekte buna karşı, o halde müşriklarin ona sihir demekle haklı olmaları gerekir denilerek itiraz edilebilirse de bu itiraza cevap vermek mümkündür. Denilebilir ki, ayın yanlmasını yalnız insanların bakışlarında meydana gelmiş olması, onun hakiki bir mucize olmasına mânâ değildir. Çünkü buna benzer bir sihirin vuku, ne görülmüş ne de işitilmiştir. Sihirbazların bazı hayaller gösterdikleri rivayet ediliirse de bu hayalleri öyle gök cisimlerini içine alacak seviyeye ulaştırın ve fiilen mevcud ay'ı, bulunduğú hâlin dışında gösteren bir sihirbazı hiç kimse iştîmetmiştir ilh..."

Böyle bir cevap hiç de doğru olmaz. İtiraf etmek gerekir ki, gerek sözde, gerek fiilde olsun vuku bulmamış bir şeyi, olmuş gibi göstermek, büyük bir hüner de sayılsa, yine de gerçeğe uymayan bir yalan ve bir aldatmadan başka bir şey değildir. Nübüvvet makamının kutsal kudretini, böylesi kusur ve noksanlıklardan uzak tutmak gerekir. Sihir diyenlerin maksadı da, onun gerçekte olmayıp yalnızca gözlere sunulan bir görüntüden ibaret olduğunu iddia etmekten başka bir şey değildir.> Şeyh'in anlattığı da budur. O, sözlerinin tamamında ayın yanlmasını bir vâkıa olarak anlatmıştır. Bununla beraber onlara göre gerçek, ancak açıkça görüldendir. O olay ayın bizzat kendisinde mi? Yoksa bakan kimsenin bakışında mıdır? Bu ihtimal ancak haber verenin söyleye ortadan kalkacaktır. Haber verenin sözü ise, tartışma konusudur, şeklindeki sözünden maksat da, sihir diyenlerin bakış açlarındaki berzehiyyeti anlatmaktır.

Zamirler, onlara râcî; ihtimal, onların kendi hislerindeki şüpheleri haber vermektedir. Tartışmaya giren yine onlardır. "Onların erişebilecekleri bilgi budur." ifadesi de onlar hakkındadır. Onun için Şeyh o sözlerinin arkasından şu hatırlatmayı yapar: "Yine bil ki, bakış ve varsayım, sır ve nurlardan ortaya çıkan ilimlerdenidir. Nur da, göz ve görmek içindir. O yüzden Allah Teâlâ bu makâmı zikrettiğinde "Ey akıl sahipleri ibret alın." (Haşr, 59/2) buyurdu. Yani gözün nuruyla idrak ettiği, görülebilen şeyler ve hükümlerinden size verdiğini, basiret (kalb) gözleriyle idrak edeceğinizi gördüni veya fikre geçiniz ki o, en kuvvetli ve en mükemmel görüştür. Fikir, o yüksek mertebeden aşağıda bulunan en aşağı görünüldür. İkisi de ağık olandan gizli ve bâtn olana doğru gider. Bunlar, "Sakınan bir kavim için elbette nice deliller vardır." (Yunus, 10/6) âyetindeki müttakiler olduğu gibi "Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır." (Ra'd, 13/3) âyetinde yer alan mütefekkirlerdirdir. Müttakîye Allah ilim öğretir yetiştirir. Onun için onun ilmine şek ve şüphe girmez. Mütefekkiri ise, kendisinde bulunan kabiliyetlerinin gücüne göre ilim elde eder. Onun için o, bazen isabet, bazen de hata edebilir. İsaibet ettiğı takdirde de yollar çeşitli olduğu için o isabeti ifade eden kuvvet ile kendisine şüphe girmesi de mümkün olur. Kıscaca müttaki, basiret (sezgi) sahibidir. Mütefekkiri ise basar (görme) ile basiret arasındadır."Basar" ile kalmaz, saf basirete de varamaz." İsmail Fenni Ertuğrul da sözünün sonunda hiss-i takvası ile basiretine sahip olarak şu sağılam hakikatleri hatırlatır: "Muhyiddin-i Arâbi, (k.s.) hem âlimlerin hem şeyhlerin büyüklерinden hem de müfessirlerden olduğı için kendisinin ayrı yanılması mucizesini, bakışlarda meydana gelme ihtimali olan bir hadise olarak görmesinde şüpheçiler, kendi düşüncelerine uygun bir izah tarzı bulabilirler. Lakin Allah'a şükür biz bu şekilde düşünenlerden değiliz. Allah'ın kudretinin her şeye yettiğine ve tabiat kanunlarının "ol" emrinin neticesinden başka bir şey olmadığına ve Kur'an'ın sırf hakikatleri ihtiva eden bir kitab olduğına inanımız vardır. Madem Kur'an'da ay yarıldı buyurulmuştur, âlimlerin büyük çoğunluğu ve müfessirler bu yanılmanın kıyamette meydana geleceğı hakkında Osman b. Atâ'nın babasından yapmış olduğı rivayeti, daha önce geçen sahabilerin rivâyetleriyle, ayrıca "Bir mucize görseler yüz çevirirler ve: 'Sürekli bir sihirdir' derler." âyetinin ağık delaletiyle reddederek, ayın yanılmasını Hz. Peygamber zamanında mucize olarak vuku bulunduğuna icma ile kabul etmişlerdir. Biz artık bunun bizzat meydana gelmiş olduğı hususunda asla şüphe etmez ve niteliğini ancak Allah ve Resulü'ne havale ederiz. Böyle bir olayın dünyanın her yerinde görülmesi lazım geleceğı yolunda ortaya atılmak istenen itirazın dahi bize göre şüpheyi gerektirecek bir tarafı yoktur. Zira ayın yanılmasını etrafta bulunanlar da görmüşler ve bunu bizzat ifade etmişlerdir. Gerçi ufukların farklı oluşu, ayın bulutlarla kaplı oluşu, geceleyn insanların çoğunun evlerinde bulunmaları ve herkesin göğü gözlemekle meşgul olmaması gibi sebeplerden dolayı bunu, tabiatıyla bütün âlem göremezse de, elbette diğer yerlerde de görenler olmuştur. Ancak o cehâlet döneminde hüküm süren bilgisizliğe dayalı olarak söz konusu hadisenin sihribaz, cin ve şeytanların işleri gibi gösterilmek yazıya geçirilmemiş olması da muhtemeldir. Tabii kanunların mucizeleri olarak izaha çalışmak bu tarz mucizeleri olağüstü durumdand çıkıp sıradan işler derecesine sokmağa kalkışmak demektir. Halbuki akıl, bu gibi mucizelerin mahiyetlerini idrak etmekten acizdir. Böyle olmakla birlikte onu selâhiyyet dairesinin dışında kullanmak pek korkunç hatalara sebebiyet verir." Şerh-i Mevâkıf'da Seyyid-i şerif Cürcânî, ayın yanılması mucizesinin mütevatir olduğınu söylemiştir. İbn Hâcib'in muhtasar şerhinde Sübkî de bu görüşü tercih ederek der ki: "Doğrusu, ayın yanılması olayı mütevatirdir. Kur'an'da delili mevcuttur. Buharî, Müslim ve diğer sahih hadis kitaplarında muhtelif tniklerden gelen rivayetler bulunmaktadır. Öyle ki mütevatir olduğunda hiç şüphe yoktur." Mütevatir olduğunu gösteren Kur'an âyet-i âyetidir. Hadislerin de bu âyetin tefsiriyle ilgili olduğı düşünülürse bütün bunlara bakarak tevâtürün, manevî tevâtür boyutuna ulaştığı görülür. Bununla beraber, Ay'ın yanılması olayını ifade eden âyetin, mücmel ve mütevatir derecesine kıyaran hadislerin de tefsir mahiyetinde olduğı göz önünde tutulursa, hadiseyi değişik yorumlayma ve tafsilatını inkâr eden kimseyi tekfir etmek doğru olmaz. Çünkü dinden çıkarmak çok önemli bir iş olduğı için, ihtiyatlı davranmak lazim gelir.

Evet saat yaklaşıp ay yarıldığı halde hâlâ bir mucize görseler yüz çevirirler. Olacak, olmadand akıllanmıyorlar, akibeti düşünmüyorlar. İbret almak istemiyorlar da her gördükleri mucizeden yüz çeviriyorlar. Ve süregelen bir sihir diyorlar. Bu cümleden anlaşılıyorlma göre burada âyet, hayret verici alamet, yani olağüstü durum ve mucize mânâsındadır. Bununla beraber şu da bir kâidedir ki, şart cümlesinde yer alan nekreler, olumsuz cümlelerdeki nekrelere gibi umumî mânâ ifade ederler. Binaenaleyh, buradaki "âyet" söz konusu kâideye göre, herhangi bir mucize mânâsına gelip, her türlü mucizeyi içine almaktadır. Yani hiçbir âyeti, hiçbir delili ve hiçbir mucizeyi nazar-ı itibara almıyorlar da "öteden beri süregelen bir sihir" deyip geçiyorlar. Âyette geçen "müstemir" kelimesinde de bir kaç mânâ verilmiştir. Birisi bilindiğı gibi yeniden yeniyne cereyan eden ve ard arda gelen demektir. İkincisi de gelip geçici anlamındadır ki, Buharî'de bu mânâ nakledilmiştir. Bu iki mânâ da "mürû" mastardan türemiştir. Bir de "mirre"den türemiş olarak kuvvet ve sağılam anlamı verilmiştir ki bunun da Ebu'l-Âliye ve Dahhâk'tan nakledildiğı söylenir. Bu mânâ, verilen ilk mânânın lazımı olarak da düşünülebilir. Sihir tabirine yakışan, gelip geçici mânâsını vermektedir. Âyet ve mucizelerin peşpeşe ve birbirini takip etmesine yakışan da, kuvvet ve devamlılık ifade eden mânâdır. Binaenaleyh bu mânâların hepsinin yerî vardır. Yukarıda geçtiğı üzere ayın yarıldığını gördükleri vakit bu, Ebu Kebşe'nin oğlunun sihrî, bakalım etraftan gelecek yollarla soralım dediler. Gelenler de gördüklerini söyleyince o zaman da bunun süregelen bir sihir olduğunu söylediler, şeklinde rivayet edildiğine göre burada kuvvetli ve devamlı mânâsının kasdedilmiş olduğı gerekir. Halbuki sihir, her ne suretle de olsa bâtil olacağından onların böyle söylemeleri şaşkınlıkla bir nevi tenakuzda düşmüş olduklarını göstermektedir.

3. Ve tekiib ettiler. Peygamber (s.a.v)'i ve getirdiğı haberleri ve gösterdiği delil ve mucizeleri yalana nisbet edip inkar ettiler. Fakat bir şey bildiklerinden yahut bir delile dayandıklarından değil de arzulanıya uydular yani keyiflerine ve nefislerinin isteklerine tâbi oldukları için yalanladılar. Vuku bulan hadisedeki gerçeğin gereğini hesaba katmadılar. Halbuki her iş, müstakirdir. Yani Peygamber (s.a.v)'in işi, zannettikleri gibi gelip geçici değildir. Onun her işi, Allah Teâlâ'nın ilim ve takdirine göredir ve ona doğru gitmektedir. Hepsinin vânp karar kılacağı bir gaye ve sonuç vardır ki, hakikati o zaman ortaya çıkar. Peygamber (s.a.v)'in işlerinin hakikat ve yüceliğı, onların arzularının mahiyeti ve uğursuzluğu,

4. Allah'ın yanında belli olduğı gibi saati gelince ortaya çıkacaktır. Şüphesiz onlara önemli haberlerden öylesi de geldi ki, yani geçen ümmetlerin halleri veya ahiretle ilgili haberlerden Kur'an'da öyle mühimleri geldi ki onda vazgeçircek tehdit, sakındırarak öğüt, yahut sakinılması gereken acı sonuçlar vardır.

5. Müzdecer, mimli mastar ya da mekân ismi olabilir (bunlar) üstün bir hikmettir. Hikmet-i Bâliğa, kuvvet ve gayeye isabet etme bakımından en yüksek dereceye ulaşmış hikmet demek olup, "mâ"dan veya "müzdecer"den bedeldir, yahut hazfedilmiş bir mübtedâanın haberdirdir. Yani üstün bir hikmet olan tehdidler ve haberlerle Kur'an geldi. Yahut bunların hepsi, durumun bu şekilde cereyan etmesi, üstün bir hikmettir. Demek ki o uyanlar fayda vermiyor.

6. O halde sen de onlardan, yani o arzularının peşinde giden inkârcılardan yüz çevir, boş yerle onlarla mücadele etme de yaklaşmakta olan kıyamet saatine bak. O gün ki, davetçi davet edecekler. Buradaki "yevm" (gün) yaklaşmakta olduğı zikredilen saati beyan etmektedir. Bu "yevm" takdir edilen zikre bağılı olabilir de, aşağıda gelecek olan fiiline bağılı olması daha uygundur. Kıyamet günü onlardan yüz çevir, sefaat etme mânâsına fiiline bağlanmasını çân görenler varsa da, üzerine vakf-i lazim işaretinin konulmuş olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Meşhur görüşe göre buradaki davetçi İsrâfîl'dir. Başka bir melek olduğı da söylenmiştir. Ebu's-Sûud da, "Âyette geçen

davetten maksat, "Ol' der, o da oluverir." âyetindeki emir kabilinden olabilir." diyor. Buna göre çağırın Allah Teâlâ'dır. Yani O çağırıcı münkere, benzeri görülmedik müthiş bir şeye; hesaba, haşre veya haşr için neşre, çağıracağı gün

7. gözleri huşu' içinde, yani olayın dehşetinden gözler korku ve sayğı ile düşkün bir halde kabillerden çıkacaklar. Sanki yahşış çekirge sürüşü gibi. O çağırın davetçiyeye doğru fırlayacaklar,

8. diyecek ki o kâfirler, bu çok zorlu bir gün. Bu ifadedden müminler için öyle olmayacağı anlaşılıyor.

9. Onlardan önce Nuh'un kavmi yalanladı. Yani o yalanlama fiilini ya Muhammed! Senin kavminden önce Nuh kavmi yaptı, Allah'ın Peygamber gönderdiğine inanmadı. Öyle ki o kulumuza yalan isnad ettiler ve mecnûn (cinlenmiş delirmiş) dediler. Hem de zecredildi, yani tebliğden men edilmek için çok azarlandı, incitildi, ezizet görüldü. "Ey Nuh! (bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, taşta tutulanlardan olacaksın." (Şuarâ, 26/16) diye vazgeçmezse taşlanarak öldürülmekle tehdit ediliyordu.

10. O da Rabbine dua etti. Şöyle ki: Ben mağlubum artık sen öcünü al.

11. Biz de dökülen bir su ile göğün kapılarını açtık. Çoğunluğun beyanına göre "su ile göğün kapılarını açmak" ifadesi bir istiare-i temsiliyyedir. Bulutlardan suyun boşalması, kuvvetli bir sel ile göğün kapılarının açılıp gök kubbenin yanılması manzarasına benzetilmiştir.

12. Yeri de kaynaklar halinde coşturduk derken su birleşti. "mâân", iki su denilmeyip müfred olarak şekilde zikredilmesi, esas itibarıyla ikisinin bir su olduğuna işaret için olsa gerektir. Müfessirler söz konusu kelimenin müfredliği konusunda diyorlar ki, bundan maksat, iki suyun birleşmesinin mücâveret (yan yana bulunma) yoluyla değil, birbirine kanşma ve birleşme suretiyle olduğunu göstermek içindir. Ezelde takdir edilmiş bir emre binâen ki bu da, indirilen suyun yerdend çıkırlan kadar olması kanunudur. Yahut ezelde takdir edilmiş bir iş üzerine ki bu da, Nuh kavminin tufan ile helak edilmesi işidir.

13. Onu ise yükledik, tahtalı ve çivili bir şeye bindirdik.

"Elvân" levh kelimesinin çoğuludur. Levh, her neden olursa olsun tahta gibi yassı olan şeye denir. Düsür de, disâr'in çoğuludur. Disâr, geminin tahtalarını birbirine bağladıkları bağ, kenet, perçin (çivi) veya halata denir. Zât-ı elvân ve düsur'dan maksat, gemidir. Tarif için bir nevi sıfat isim yerine konulmuştur. Yani bir takım tahtaların birbirlerine özel bir biçimde kenetlenmesiyle yapılmış olan gemiye bindirdik.

O tahtalardan yapılmış gemi bizim gözetimimiz altında akip gidiyordu. "Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında, onlarla birlikte yüzüp gidiyordu..." (Yusuf, 11/42) âyeti gereğince dağlar gibi dalgalar içinde Allah'ın görüp gözetmesiyle yani doğrudan doğru koruması altında akip gidiyordu.

14. O küfredilmiş, değeri bilinmeyip nankörlükle karşılanmış olan zata, yani Nuh (a.s.)'a mukâfat için, ki onu yalanlayanlar boğulurken O, Allah'ın koruması altında bulunuyordu.

15. Şüphesiz biz onu, yani gemiyi bir mucize olarak bıraktık. Bu âyetin tefsiriyle ilgili Katâde'den, "Hz. Nuh'un gemisinin enkazı Cudi Dağı'nda kaldı, hatta önceki ümmetler onu gördü." şeklinde bir rivayet vardır. Ancak bu rivâyette kasdedilen bizzat o geminin kalmış olması değil, mutlakı onu hatırlatacak bir gemi cinsinin olduğunu göstermektedir. Çünkü bunun ibret alma ve düşünme alanı daha geniş ve daha umümidir. Böyle olunca da şu kınamanın faydası daha ağık anlaşılacaktır. Fakat hani düşünme? kelimesinin aslı zikr'dendir. İftiâl bâbindand ism-i fâilî gelir. Müzdecerde olduğu gibi, tâ, dâl'a kalbedilmiş sonra da zâl, dâl'a idğâm edilmiştir. Böylece mütezekkiri gibi, düşünen mânâsını ifade etmektedir. Yani her gemiyi gören veya duyan kimsenin düşüncesini gerektiren, düşünen mi vardır? demektir.

16. *} Ki nasılmış azabım ve uyanlanm? Bu istifhâm (soru) korkutma, hayret ve dehşet içindir.

17. Şüphesiz Kur'an'ı da kolaylaştırdık, yahut kolaylıkla ihşan ettik. Düşünülmek için fakat hani düşünen? Buradaki âyeti, bu sürenin tekrarı eden âyetidir ki, her kıssanın sonunda "Andolsun, onlara kötülüktend önleyecek nice önemli haberler gelmiştir." (Kamer, 54/4) âyetini hatırlatmak için tekrar edilmiş ve bu suretle her birinin müstakil olarak söz dinleyip, düşünüp ibret alması gerektiğini anlatmıştır.

18. Âd yalanladı, burada anlatılacak kıssanın müstakil bir kıssa olduğunu göstermek için atıf yapılmamıştır. Yalanladı da, azabım ve uyanlanm nasıl oldu? Bu istifhâm önceki gibi korkutmak için değil, söylenecek söze dikkatleri çekmek içindir.

19. Çünkü biz onları üzerine bir sarsar rüzgan gönderdik. Sarsar, soğuk veya gürültülü bir fırtına demektir. Uğursuzluğu devamlı bir günde ki uğursuzluğu, onların helak olmaları ile son bulmadı da, kıyamete kadar kabirde azab gördüler. Bazı astrologların (yıldız âlimlerinin) zannettiğı gibi o uğursuzluk, günün kendisi ile ilgili değildir. Yani o gün, herkes ve her şey için uğursuz olmayıp, sadece onlar hakkında uğursuz olmuştur.

20. O insanları yoluyordu, yani çekip koparıp alıyordu. Sanki onlar, dibinden kopmuş hurma kütükleri gibidiler Âd, iri bedenli bir kavim olduğu için başları koparılp yere serildikçe bu teşbihe konu oluyorlardı.

21. O halde azabım ve uyanlanm nasılmış? Bu istifham da korkutma ve hayret içindir.

22. Şüphesiz Kur'an'ı da kolaylaştırdık, düşünmek için fakat hani düşünen.

23. Semüd kavmi de uyanları yalanladı, burada nüzür, uyarma ve nasihat mânâsına nezîr'in çoğulu abileceğı gibi münzir, yani peygamberler mânâsına da gelebilir. Fahr-i Râzî konuyla ilgili şöyle bir mütalaaada bulunup demiştir ki; "Allah Teâlâ, bu sürede beş kıssa zikretmiş ve orta derecede bir kıssayı en mükemmel şekilde ifade etmiştir. Çünkü Sâlih (a.s.)'in durumu, Hz. Muhammed (s.a.v)'in durumuna daha çok benzemektedir. Ayrıca onun getirdiğı mucize diğer peygamberlerin getirdiğı mucizelerden daha hayret vericidir. Gerçi İsa (a.s) ölüyü dirilmiştir. Lakin ölü, canlılığın mekanı idi. Demek ki o, Allah'ın izniyle hayatı, mümkün olan bir yerde isbat etmiştir. Musa (a.s.)'ın da asâsı ejderha oldu demek ki Allah Teâlâ, bir odunda hayat ispat etmiştir. Lakin odun, nebatir. Nebatta da hayvandakine benzer bir büyüme kuvveti vardır. Bu, diğerinden daha enteresandır. Sâlih (a.s.)'in elinde görülen mucize ise taştan deve çıkmasıdır. Halbuki taş cemmâdır. Hayata da nemâyâ (büyümeye) da onda imkan yoktur. Demek ki bu daha çok hayret vericidir. Hz. Peygamber (s.a.v) ise hepsinden daha üstününü getirdi ki, o da göksel bir cisimde yaptığı tasarruftur. Müşrikler diyorlardı ki: "Göğre kimse ulaşamaz. Onun yanılması ve kapanması imkan yoktur. Arz, maddeleri bitişik cisimler olup, her biri diğerinin suretini kabul edebilir de gök onu kabul etmez". Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v)'in getirdiğı mucize Sâlih (a.s.)'in enteresan olan mucizesinden daha enteresan daha belîğ ve devamlıdır."

24. Yalanladılar da dediler ki: bizden bir beşere, bir kişiye mi tâbi olacağız? Önce

demekle bir beşere uymayı kabul etmek istemediler, melek ister gibi göründüler, sonra bizden demekle kendilerini ve kendi içlerinden olan bir beşere tâbi olmak istemediklerini anlatmış oldular. Bunun tersi, kendilerinden olmayıp da dışardan bir insan olsa ona uyabileceklerini gösterir ki bu hal genellikle, istiklâle layık olmayan kavimlerin ruh hallerini gözler önüne sermektedir. Yani onlar kendi aralarında kıskançlıkla geçimsizlik yapıyorlar da, bir yabancının başlarına geçmesini memnuniyetle karşılayarak esârete doğru giderler. Daha sonra da diyerek kendi içlerinden bir ferde uymayı kabul etmezler. Ancak bu bir ferd değil de cemiyet olmuş olsa o zaman tâbi olabileceklerini ifade etmiş bulunurlar. Onun için olmalı ki içlerinde "O şehirde dokuz kişi vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar..." (Neml, 27/48) âyetinin mânâsı vâkı olmuştu. Halbuki gerçekte bir cemiyetin teşekkül edebilmesi de bir kişinin başkalarıyla birlikte kanununa tâbidir. Ancak onlar kendilerinden bir beşere uymayı istemiyorlar da diyorlar ki, her halde biz o zaman muhakkak bir şaşkınlık ve çlgınlık içinde kalmış oluruz. Yahut o surette yolumuzu kaybetmiş ve ateşler içine düşmüş bulunuruz. Sâlih (a.s) onlara Allah'ın emrini dinlemedikleri takdirde sapıklık içinde kalıp ateşlerde yanacaklarını söylediği için, onlar da böyle reddediyorlardı. Yani asıl sana uyarsak şaşkınlık etmiş ve ateşlere düşmüş oluruz diyorlardı.

25. O zikir, yani vahiy aramızdan ona mı bırakılıyor? Biz de onun gibi bir ferd bir beşer değil miyiz? Yahut içimizde ondan daha layıkı yok mu? Hayır o bir mağrur, şımanık, şımanıklıkla üstümlüğe çıkmak isteyen bir yalancıdır. İşte bu derece yanlış isnad etmek suretiyle onu yalanladılar.

26. Yann, yani azabı görecekləri gün bileceklerdir ki kimmiş o kezzâb-ı eşir, yani hakka inanmayan şımanık yalancı.

27. Çünkü biz onlara imtihan için nâkayı salacağız. Nâka, dışı deve demektir. Suarâ Sûresi'nde geçtiği gibi, "Sen de, ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir mucize getir". (Suarâ, 26/154) diye Sâlih (a.s)'den âyet, yani peygamberliğine delil olabilecek mucize istemeleri üzerine, birkaç sürede geçtiği şekilde işte size bir dışı deve, bir âyet olmak üzere Allah'ın devesi "İşte o da, size bir mucize olarak Allah'ın su devesidir. Onu bırakın. Allah'ın yer yüzünde yesin (içsin) sakın ona herhangi bir kötülükle dokunmayın; sonra sizi acıklı bir azap yakalar." (A'râf, 7/73) denilmiştir. Bu dışı devenin nereden ve nasıl ıktığı Kur'an'da açıkça izah edilmiş değildir. Ancak "Allah'ın devesi." şeklinde ifade edilmiştir. Lakin haberlerde bir den, yani yalın kayadan ibaret bir tepeden çıkılmış olduğu bilinmektedir. Burada söz konusu devenin çıkılması değil de irsâlinin, yani Allah'ın arzında otlasın diye salınmasının bir imtihan için olduğu beyan buyurulmuştur. Bunu çokları imtihan mânâsına tefsir etmişlerse de, meşhur mânâsına alınmasını caiz görenler de olmuştur. Râzi der ki: "Âyetle geçen 'fitne', mef'ûlünle (tümlük)tir." Buna göre irsâl (salıvermek)den maksat, fitne (imtihan) demektir. Lakin asıl maksat, peygamberi tasdik etmektir. Çünkü bu, gerçek mânâda Sâlih (a.s)'in mucizesidir. Şu halde bunun tefsirindeki hakikat nedir? Deriz ki bu konuda iki farklı nokta vardır. Birincisi: Mucize bir fitnedir. Çünkü onunla, sevab kazanacak kimsenin hali, azap görece kimsenin halinden ayrılır. Zira, Allah Teâlâ mucize ile sırf peygamberin doğruluğunu anlatmış olması hasebiyle küfredenlere azap eder. Bu yönüyle mucize, peygamberi tasdik etmekte ibaret sayılacağı için bir imtihan demektir. Çünkü tasdikten sonra tasdik edenle yalanlayan seçilecektir. Diğer, bundan daha hassas bir durumdur. Şöyle ki: devenin kayadan çıkılması bir mucize, salınması, aralarında dolayması ve suyun taksim edilmesi de bir imtihandır. Onun için "Şüphesiz ki biz bir imtihan için deveyi çaacağız." değil de "Biz bir imtihan için deveyi salacağız." buyurulmuştur. Burada ayrıca gizli bir işaret de vardır ki o da şudur: Allah Teâlâ, dilediğine hidayet verir ve hidayetin yolları vardır. Bunlardan bir kısmı, insanın kendi gayreti ile gireceği şekilde olur. Mesela, Allah delil olacak bir şey yaratır ve onda insanın bakiye ve düşüncesi o şekilde meydana gelir ki, gerçek o insanın fikrinde ortaya çıkar ve insan ona uyar. Bazen da o insanı başlangıçta delile mecbur eder de küçüklüğünden itibaren hatadan korur. İşte peygamberlerin elleriyle mucize göstermek, çalışmakla doğru yolu bulmayı kendi dilediğine vermesi kabilindendir. Peygamberlerin kendilerine olan hidayet ise, çalışmak değil, belki onlarda çalışmaksızın bir takım ilimler yaratmak suretiyledir. Bu yüzden denilebilir ki: Onlara işaretler ve onun için "Onlar için." buyurulmuştur ki mânâsı, onlar için bir imtihan olabilecek şekilde demektir. Bu sebeble onları gözet, bak o yüzden nasıl bir meşakkat ve azaba düşeceklerdir. Ve sabırlı ol, sana eziyet ederlerse azabı acele etme

28. ve onlara haber ver ki, su aralarında taksim edilmiştir, yani deve ile onlar arasında "Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin." (Suarâ, 26/155) âyetinin işaretleriyle nöbetleşe taksim edilmiştir. Birgün deve içir bir gün de onlar su alır ve hayvanlarını sularlar. Yahut devenin su içtiği günün dışında, onlar arasında taksim edilmiştir. Her içim, huzur iledir. Fıkıhda şirb (sulama hakkı), şefeden (kendisinin ve hayvanının içme hakkından) daha umumdur. Yani hem içmek, hem kullanmak ve sulamak gibi hususları içine almaktadır. Her şirb, gerek devenin ve gerek halkın içimi, yahut gerek su ve gerek süt içimi demektir. Deniliyor ki, halk kendi nöbetlerinde su alıyorlar, devenin nöbetinde ise onun sütünü sağıp içiyorlardı. Demek ki bu devenin bir taraftan külfet bir taraftan nimet olan enteresan özellikleri vardı. Bir kere su nöbeti, bütün halkın su nöbetine eşit bir günü işgal ediyor, böylece onları tazyik eden bir deneme oluyordu. Buna mukabil onlara çok süt veriyor ve bu yönüyle de hallerine genişlik veren bir nimet oluyordu. Bu iki halin ikisinde de bir değil, bir çok devenin yerini tutan büyük bir yaratık oluyordu. Söz konusu deveye "Nâkatullah" Allah'ın devesi denilmesine, Allah'ın arzına bırakılıp yayılmasına bakarak, Allah'ın mülkü hükmüne tâbi olan vakıf veya beytül-mal (maliye hazinesi) malları gibi idare edilmiş bir cins sağlamal mala benziyordu. Nitekim bir de yavrusunun olduğu nakledilmektedir. Allah için hakkı gözetilerek bakıldığı takdirde kendileri için pek büyük bir nimet olacak olan bu Allah devesi, gerektirdiği sıkıntı, zahmet ve taksim nizamı gibi maslahat hakkını (iş hükümleri) ile haklarında bir nevi baskı ifade eden bir imtihan ve deneme olduğu için bu sınırlama ve sorumluluğa dayanamadılar

29. derken arkadaşlarına bağıştılar, şehirlerindeki "dokuz çetenin" başı olan ve Semûd'un kızılı (Uhaymir-i Semûd) denilen Kudar B. Sâli'fe feryad ettiler. O da aldı alacağını. Kalktı, silahını, arkadaşını veya cinayeti karşılığında alacağını aldı da deveyi öldürdü.

Akr, bir hayvanı ayağından biçerek devirip yıkmaktır. Bu suretle "akare" deveyi vurdu, öldürdü mânâsını ifade etmektedir. Deniliyor ki, Sâlih (a.s) "Bari yavrusuna yetişin." dedi. O, dağa kaçmıştı. Koşullar, ancak o böğürerek anasının geldiği kayaya girdi, yetişemediler.

30. Fakat arkasından azabım ve uyarılarım nasıl oldu? Nasıl acı bir şekilde gerçekleşti. Sâlih (a.s) "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte O söz, yalanlanamayan bir tehdit idi' diye tebliğ etti." (Hûd, 11/65) Rivâyet edildiğine göre Sâlih (a.s) onlara: "Yann yüzünüzün sararacak, yanından sonra kızaracak, üçüncü gün karacak sonra da sabahleyin başınıza azab gelecek" dedi. Derken bu âlâmetleri görmeye başladıklarında Sâlih (a.s)'i de tutup öldürmek istediler. O da Allah'ın emri ile beraberindeki müminlerle Filistin'e gidip kurtuldular. Dördüncü gün ki bir pazar günü idi, o bölgeye azab geldiğinde, gözleri baka baka, titreye titreye bir anda helak oldular. Nitekim onların bu durumlarını "Bu yüzden kendilerini göre göre yıldırım çarpmıştı." (Zâriyât, 51/44) âyeti açık bir şekilde ifade etmiştir.

31. Zira biz onların üzerlerine şiddetli bir ses salıverdık. Yani evlerinin önünde titreşerek bakışıp dururlarken yıldırım çatları gibi gökten şiddetli bir gürültü koptu, yerden

de bir deprem. Açılıncın topladığı çalı çırpı kırıntıları gibi kınılıp dökülüverdiler. Çoban açılıncı etrafına hususi bir mekân olmak üzere çekilen çalı çırpının döğülüp çiğnenerek çürümüş olan kırıntıları gibi, yahut çobanın açılında yaktığı çalı çırpının yanık kırıntıları gibi kınlakaldılar. Bu teşbihin içeriğinde de düşünülecek mânâlar vardır.

32-33. Kur'an'ı da kolaylaştırdık, düşünmek için fakat hani düşünen? Düşünüp de bu mânâlardan ibret alacak ve ona göre hareket edecek olan?

34. Zira biz onların üzerlerine şiddetli bir ses salıverdık. Yani evlerinin önünde titreşerek bakışıp dururlarken yıldırım çatları gibi gökten şiddetli bir gürültü koptu, yerden de bir deprem. Açılıncın topladığı çalı çırpı kırıntıları gibi kınılıp dökülüverdiler. Çoban açılıncı etrafına hususi bir mekân olmak üzere çekilen çalı çırpının döğülüp çiğnenerek çürümüş olan kırıntıları gibi, yahut çobanın açılında yaktığı çalı çırpının yanık kırıntıları gibi kınlakaldılar. Bu teşbihin içeriğinde de düşünülecek mânâlar vardır. Kur'an'ı da kolaylaştırdık, düşünmek için fakat hani düşünen? Düşünüp de bu mânâlardan ibret alacak ve ona göre hareket edecek olan? Lût kavmi de uyanları (ve uyanları) yalanladı. Bu kıssanın da çeşitli yerlerde zikri geçti, fakat sırf tekrar suretiyle değil, geçtiği her yerde hususi bir noktasına işaret edildi. Onun için biz üzerlerine salıverdık. Çakılı, taş yağdıran melek yahut rüzgar, üzerlerine cehennem vadisinden istif edilmiş taşlar yağdıyordu. Ancak Lût'un iman eden mensupları müstesnâ ki kansı haric olmak üzere ailesinden bir kaç kişi idi. Onları bir seher vakti, yani sabaha yakın kurtardık. Selamete çıkardık.

35. İşte biz, iman ve itaatla nimetimize şükreden kimseleri böyle karşılaz, böyle mukafatlandırınz.

36. Halbuki Celâlim hakkı için Lût, ötekileri yani kavmini uyarmış ve kendilerini yakalayışımızın dehşetini de onlara haber vermişti. Fakat onlar o uyanları şüphle ve mücadele ile karşıladılar.

37-38. Yemin ederim ki o gelen misafirlerden dolayı istekte bulundular. Misafirlerden murad almak, ahlaksızca harekette bulunmak için gidip geldiler. Misafirlere baskı yapmak istediler ki bunlar, Hz. İbrahim'e gelen elçilerdi. Onun için biz de gözlerini siliverdik. Yani yüzlerinde izleri bile kalmayacak şekilde gözlerini kör ettik, evlerine girdiklerinde hiç bir şey göremez oldular, nereden çıkacaklarını dahi bilemediler de Hz. Lût onları tutup çıkarttı. "Bu suretle haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedi.

39. "Bu suretle haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik. Şüphesiz sabahleyin erkenden de onları bastırdı. Müstakirr, yani üzerlerinde karar kılmış, bertaraf edilmez, yahut onları karargahları (kalınacak yer) olan cehenneme götürene kadar devam eden bir azab. Haydi şimdi azabımı ve uyarılarımı tadın bakalım. Yani kendilerine böyle diyerek bastırdı, yahut bu ifade onların hak ettikleri şeyi beyan için temsili bir hitaptır. Bunlar zevklerine düşkün oldukları için cezalarında da denilerek kendileriyle alay edilmiştir.

40. Bunlar gibi uyanları yalanlayan çağdaş kâfirler hakkında da buyruluyor ki. "Şüphesiz Kur'an'ı da kolaylaştırdık düşünmek için, fakat hani düşünen?" Beşinci kıssa: Meâl-i Şerifi

41. Şüphesiz Firavun ailesine de uyarıcı peygamberler geldi.
42. Lakin onlar bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları çok kuvvetli ve kudretli bir yakalayışla yakaladık.

41-42. Bu kıssalardan hisseye gelince; Meâl-i Şerifi

43. Şimdi sizin kâfirleriniz, onlardan hayırlı mı? Yoksa kitaplarda sizin için bir beraet mi var?

44. Yoksa "Biz birbirimize yardım eden bir topluluğuz." mu diyorlar?

45. Her halde o topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır.

46. Balıks kıyamet onlara vaad edilen asıl saattir. Saat cidden çok feci ve acıdır.

47. Muhakkak ki suçlular sapıklık ve çlgınlık içindedirler.

48. O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler, "Cehennemnin dokunuşunu tadın!" (denilecek).

49. Haberinizi olsun ki, biz her şeyi bir kadere göre yaratık.

50. Buyruğumuz yalnız bir tekdir, göz açıp yumma gibidir.

51. Andolsun biz, sizin benzerlerinizi hep helak ettik. Öğüt alan yok mudur?

52. İşledikleri her şey, kitaplarda mevcuttur.

53. Küçük, büyük hepsi satır satır yazılmıştır.

54. Takva sahipleri cennetlerde, nur içindedirler.

55. Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarındadırlar.

43. Sizin kâfirleriniz, hitap, Mekke ehline, dolayısıyla Araplar'a ve son asır insanlarıdır. Yani ey bu zaman insanları! Sizin kâfirleriniz Onlardan hayırlı mıdır? Yani Nûh (a.s.)'un kavminden Firavun'a kadar helakleri zikredilen kâfirlerden daha mı kuvvetli, yahut Allah'ın azabından kurtulmaya daha mı layıktırlar? Yoksa sizin için kitaplarda bir beraet mi vardır? Yani ahırzamanda yaşayan insanlar, ne kadar küfr ve isyan ederlerse etsinler Allah'ın yanında ceza ve sorumlulukları yoktur diye aklanmanız da ir semâvî kitaplarda bir açıklama mı vardır?

44. Yoksa biz yardımlaşan düzenli bir topluluğuz, öcümüzü alır kendimizi kurtarız mı diyorlar? Bu, son asrın insanlarında cemiyet ve medeniyet vasıtalarının çoğalacağına ve onunla iftihar edileceğine delalet eder.

45. Lakin o topluluk muhakkak bozulacak ve arkalarnı döneceklerdir. İbnü Ebî Hâtım, Taberânî (Evsat'da) ve İbnü Merdûye, Ebû Huseyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: âyetini Allah Teâlâ, peygamberine Bedir gününden önce Mekke'de iken indirdi ve Ömer b. Hattâb (r.a.) şöyle dedi: "Ya Resulullah hangi cemiyet bozulacak?" dedim, vakta ki Bedir günü oldu ve Kureys topluluğu bozuldu. Resulullah'a baktım arkalardan kılıcı çekmiş âyetini okuyordu. Bu suretle söz konusu âyetin Bedir günü için bir mucize olduğu anlaşıldı."

46. Daha doğrusu kıyamet saati onlara vaad edilen asıl saattir. Yani o bozgun, onların tam cezalara değil, bir başlangıçtır. Asıl miadları yani kendilerine azabın vaad edildiği zaman kıyamet saattir. O saat ise daha büyük bir dâhiyedir. Dâhiye, kurtulma çaresi olmayan bela ve müsibet demektir. Ve daha acı, daha beterdir.

47. Şüphle yok ki, suçlular -gerek öncekiler gerek sonrakiler- sapıklık içinde, yanlış yolda helake giden şaşkınlık ve çlgın içindedir, yahut çlgınlıklar, delilikler içindedirler.

48. O yüzleri üstü cehennem ateşi içinde sürüklenecekleri gün, onlara denecektir ki tadın bakalım sekân dokunuşunu, bir ismi de sekar olan cehennem dokunuşu, okşayışı neymiş, nasılmış? Sekar, gibi güneş çalması denilen bir nevi yakmadır ki, rengi değiştiririr. Sekar, bu mânâdan alınarak cehenneme isim yapılmıştır ki, alemiyyet ve

müenneslikten dolayı gayr-i munsarıftır. Kelimenin yabancı olduğunu söyleyenler de vardır Müddessir Süresi'nde bu kelime, "Sen biliyor musun, Sekar nedir? Hem bırakmaz, hem vazgeçmez, insanın derisini kavurur, üzerinde ondokuz melek vardır." (Müddessir, 74/27,28,29,30) diye tarif edilmiştir.

49. Çünkü biz, herşeyi bir kader ile yaratmışızdır. Herşeyin, meydana gelmeden önce ezelde, Allah'ın ilminde takdir edilen bir kaderi, yani ilmi bir değeri vardır ki, kazısının cereyanı, fiilen yaratılış, o kadere göre vâkı olur. Onu başkası istediği gibi yönlendiremez ve mecbur tutamaz. Onun için suçu, kendi keyf ve iradesine göre suçun mahiyet ve kaderini değiştiremez. Kaderde sonucu bedbahtlık, sorumluluk ve mahkûmiyetle ile cehenneme götürmek olan suç ve günahı, sevab ve mutluluk vesilesi yapılamaz. Onun için suçlular suçu olduklanndan dolayı sapıklık ve azab içindedirler.

50. Kader, kulun cüz'î iradesine zıt da değildir. Çünkü ihtiyârî fiillerin meydana gelmesi için cüz'î irade dahi kaderin içinde yer almaktadır. O yaratma ve fiilin nasıl olduğuna yani kaderin kaza ile cereyan etmesine gelince bizim emrimiz de, yani isimiz yahut herhangi bir şeyi yaratmak için verdiğimiz emir de başka değil ancak birdir. Bir kelimeden veya bir bakıştan ibarettir. Gözle bir bakış gibi, gözle seri bir bakış ânı, yani bir şuur ânı gibi ki, "Onun işi, bir şey yaratmak istediği vakit sadece "ol" demektir ve o şey derhal olurver." (Yâsin, 36/82) buyrulduğu üzere bir "kün" emrinden ibarettir. Hakikatte tam sebeb, bu "kün" emridir. Sebeb, meydana gelince, yani "kün" emri vuku bulunca, sebebin sonucu da hemen olurverir ki bu da yaratmadır. Onun için o cemiyetler nasıl oluşacak, o saat nasıl olacak, suçlular o takdire nasıl sürüklenecek diye tereddüde mahal de yoktur. "Ol" deyince hepsi olur.

51. Hem benzerlerinizi hep helak etmişizdir, düşünseniz siz de gitmek üzere bulunduğunuzu anlırsınız. Fakat hani düşünen? Denilebilir ki, dünyadan kötüler de gidiyor, iyiler de, fâniliği ve helaki düşünmekten ne çıkar?

52. Bu gibi mukadder sorulan çözmek üzere buyruluyor ki, bununla beraber işledikleri her şey, kitaplarda yazılıdır. Yani kendileri helak olup gitmekle beraber iş ve kötü bütün fiilen kitaplanna, amel defterlerine yazılıdır.

53. Küçük büyük hepsi satra geçmiştir, yazılmıştır. Demek ki insanın helak olduktan sonra da bir istikbâli vardır. Ve istikbâlin hakikatı, dünyada yaptığı işlerin bir özetidir. Hak Teâlâ'nın yanında mizana (ölçüye) konacak olan ancak odur. Ona göre haşrolunacaktır (diriltilip toplanacaktır). Helak olduktan sonra gerçeğin böyle olacağını düşünen bir kimse ise elbette defterini küfür ve suç ile kirletmez.

54. Zira şüphesiz müttakiler, küfür ve isyandan korunurlar cennetlerde ve nur cereyanı içindedir. Burada neher'in "nehr" gibi irmak mânâsına ifade ettiği ilk olarak akbı gelirse de, nehar maddesinden nur ve aydınlık mânâsına olması daha güzeldir.

55. Sıdk mak'adında, yani sıdk meclisi, doğruluk sandalyesi, ya da doğru kimselere mahsus olan, yalan söylenmesi ve ortalard yok olması ihtimali olmayan sabit bir makam ve mevkiye gayet iktidarlı, yani kudretinin sonu olmayan bir kralın: Pek büyük mülk sahibi bir şahlar şahının yüce huzurunda ki o, Allah Teâlâ'dır. "Melik" ve "Muktedir" isimlerinde bulunan tenvin, azamet (büyüklük) içindir. Denilmiştir ki, Allah Teâlâ burada, yüce huzuru yakınlığı üstü kapalı, muktedir kelimesini nekre (belirsiz) olarak zikretmekle, mülk ve kudretinin hakikatını akillanın idrak edemeyeceğine ve onun yüce huzuruna yakınlığın, "Gözlerin görmediği ve ulakların işitmediği." kabilinden tarif ve beyana sığmayacak gayet büyük bir saadet ve keramet olduğuına işaret buyurmıştır. Âlûsî der ki: "Bazı eserlerde zikredildiğine göre duanın kabul olmasında bu iki yüce ismin keyfiyeti büyüktür." İbn Ebî Şeybe Said b. Müsseyyib'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Mescide girdim, sabah oldu zannediyordum. Meğerse uzun bir geceymiş. Benden başka kimse de yoktu. Uyumuşum, arkamdan bir hareket işittim, korktum. Ey kalb korku dolan, korkma da: 'Allah'ım şüphesiz sen, kudretli bir meliksin ne istersen o olur.' de, "sonra da gönlüne ne doğarsa iste" dedi, ondan sonra Allah Teâlâ'dan ne istedimse kabul etti. Bu duanın tamamı şöyledir: "Ey Allah'ım sen kudretli bir meliksin, ne istersen o olur. Şu anda içinde bulunduğum durumda beni başanlı kıl. Dünya ve ahirette bana mutluluk ver. Hayat ve ölüm fitresinden beni koru ve korkutğumuz şeylerden bizi emin eyle, ey gizli, lütufta bulunan Allah'ım! Allah'ın rahmeti Seyyidimiz Muhammed üzerine, ailesine ve ashabına olsun. Hamd, alemlerin Rabbi Allah'adır."

RAHMAN SURESİ

1. Rahmân, Fatiha Süresi'nde besmele tefsir edilirken bu yüce isim hakkındaki açıklamalar geçti. Yani rahmet ve sonsuz ıhsanı kaynaşıp duran ve ondan dolayı bir ismi de Rahmân olan Allah Teâlâ. İrâb yönünden mübtedâ, kendinden sonra gelen de haberi görünür. Lakin müstakil bir âyet olduğuna bakarak takdir edilen bir mübtedânın haberi olarak şöyle bir cümle ortaya çıkar.

Allah, Rahmândır, yahut "O muktedir Melik, Rahmândır."

2. Rahmetiyle O Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İlimden, öğretmek mânâsını ifade eden "ta'im" fiili, iki mef'ul alacağı için bu anlamda burada birinci mef'ul hazfedilmiş, böylece maksat, şuna veya buna öğretmek değil, bizzat öğretimin kendisinin ifade edildiği anlaşılmıştır. Böylece bu kelime, gerek Cibrî'le, gerek Peygamber'e, gerek ümmete olan öğretimin kısımlarından hepsini içine almaktadır. Bazıları da demişlerdir ki, burada âlâmet mânâsındadır. Buna göre âyetin anlamı, Kur'an'ı âlâmet kıldı, yani ibret alacak olanlara bir âyet, yahut nübüvvet için bir delil ve mucize kıldı demektir. Bu durumda diğer bir mef'ulün hazfını gözetmeğe gerek kalmaz ve önceki sürenin başında yer alan "Ay yandı." (Kamer, 54/1) âyeti ile mütenasib olur. Yani o süre heybet kapısından, bu süre de rahmet kapısından bir mucize ile başlamış bulunur. Şu halde tercemede öğretti denilmeyip de ta'im etti denilirse bu iki duruma da işaret edilmiş olur. Mamafih Âlûsî der ki: "Konuşan bir münasebet de gösterse, yine bunun ilim öğretiminden ibaret olduğunu bilmek gerekir." Kur'an'ın öğretimi mânâsına gelince, âyette fiilinin yer alması, Kur'an'a ilim izafe etmektedir. Bu, Kur'an'ın yalnız lafızlarının değil, mânâsının da çok üstün bir tarzda ilim ifade ettiğini göstermektedir. Ancak bu, farklılık arzetmektedir. Bazan işaret ve remizlerden kevnî hadiselere vakıf olma derecesine kadar çıkar. İbnü Cesir ve İbnü Ebî Hâtîm'in İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayete göre, Kur'an'da her şeyde dair ilim indirilmiş ve her şey beyan edilmiş ise de bizim ilimimiz onun tamamını kavrayacak durumda değildir. İbnü Abbas da demiştir ki: "Devemin iyi kaybolrsa her halde onu Allah'ın Kitabında bulurdum." Mûrsî de şöyle der: "Kur'an, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini içine almaktadır." Öyle ki onun hakikatını ancak müktekellim olan (konuşan) Allah Teâlâ bilir. Sonra "Onun te'vilini (yorumunu) ancak Allah bilir..." (Âli İmran, 3/7) âyetince Allah Teâlâ'nın kendine tahsis ettiği bilgiler mütesnâ olmak üzere Resulullah, sonra da sahâbilerin büyükleri, onlardan sonra da ilimde onlara varis olan Tâbiîn bilir." Bir kısım âlimler de öğretimi, mânâların tasavvur edilmesi için nefsi uyarmak şeklinde tarif etmişlerdir.

Kıyametin yaklaşmasına karşı ilâhî rahmetten ortaya çıkan en büyük ve önemli nimetin Kur'an öğretimi nimeti olduğu böylece ifade edildikten sonra, kime ve nasıl öğretildiği hususunu anlatmak için buyruluyor ki:

3. O Rahmân insanı yarattı. Bazı âlimler burada insanla kasdedilen Âdem, bazıları da Kur'an'ın işaretiyle Muhammed Aleyhisselâtu ve's-selâm'ın olduğunu söylemişlerse de, hepsini içine almak üzere insan cinsi olması daha doğru olabilir. Mamafih Kur'an'ın

öğretimine konu alan kâmil insanın kasdedilmiş olması da düşünülebilir. Yani Kur'an'ı öğretmek üzere insanı yarattı.

4. Ona beyanı öğretti, yani kendini, vicdan ve gönlünde meydana gelen duygu ve anlayışlarını, başkalanna açık ve güzel bir şekilde ifade etmek, maksadı anlatmak ve anlamak demek olan konuşma ve dil nimetini belletti ki, ilmin elde edilmesi ve Kur'an öğretimi nimeti de bununla meydana gelir. Hz. Âdem yaratıldıktan sonra kendisine eşyanın isimlerinin öğretilmesi sayesinde meleklerin bilemediklerini bildi, onların ulaşamadıklarına ulaştı. Peygamberlerin nübüvvete nâil olmaları, Allah tarafından tebliğ yapılabilmeleri, kitaplar getirmeleri, ümmetlerin onlardan istifade edebilmeleri hep beyan ilmi, dil nimeti sayesinde olduğu gibi, Kur'an'a ve Kur'an'ın tefsir ve tercemesi nimetine ulaşmamız ve ondan faydalanma derecemiz dahi o nimetten aldığımız hisse oranındadır. Ebu's-Suud der ki: "Âyette ifade edilen beyanı öğretmekten murad, insanı sırf kendi beyanına gücü yeter kılmaktan ibaret değil, onunla başkasının beyanını anlamak mânâsına da ifade eder. Çünkü Kur'an'ı öğretmek ancak onun üzerinde dönüp dölaşır." Bu cümleler, eşanamlı haberlerdir. Sonrakilerin atf harfı olmadan zikredilmeleri teker teker sayım üslubunda geldikleri içindir. Müsned-i ileyhin (mübtedânın) başta zikredilmesi de, kasr (tahsis) ifade eder.

5. Bundan sonra beşer hayatının en fazla ilgilendiği nimetler güzel bir surette beyan edilecek secde ve şükretmeye davet için buyruluyor ki: Güneş ve ay bir hisâb iledir, yani hesab ile cereyan ederler. Binaenaleyh insanlar hesabı iyi bellemeli ve bir hesab gününün geleceğini biliş ona göre hesabâ hazır olmalıdır.

Hüsbân, "hâ"nin ötresiyle hisâb mânâsına ve hisâbın çoğulu hisâblar mânâsına gelir. Bir de değirmen taşının eksenine hüsbânü'r-rehâ denilir.

6. Ve Necim, yani arzdan çıkıp da sapı olmayan bitki, çemen ve şecer, sapı olan bitki, ağaç secde ederler, Allah'ın iradesine tabii olarak boyun eğeërler, kanunlan karşısında elastikiyetle istediği konumu alırlar. O halde insanlar isteyerek Allah'ın emirlerine uyarak, nimetlerine şükretmek için secdeyi bilmelidirler.

7. Hem semaya bak onu yükseltti. Bu terkiş Nahiv'de tabiri ile ifade edilir. Yani bir mef'ulün fiilini önce hazfedip sonra zamiriyle meşgul olarak tefsir etmektir. Şu halde kelâm, "Göğü yükseltti, onu yükseltti." takdirindedir. Bunun faydası, evvela mef'ule dikkatleri çekmek, sonra da fiilin bilindiğini beyan etmekle özel bir şekilde bunu hatırlatmaktır. Semadan kasıt, bütün cisimleriyle üzerimizde yükselen yüce bir alemdir. Onun yükseltilmesi, yani yükseklik verilip yukarı kaldırılması da yüksek olarak yaratılması ve inşa edilmesidir. Yükseklikten maksat da, belli olan hissi ve sûrî yüksekliktir. Genel mecaz yoluyla hissi ve manevî yüksekliği içine alacak bir mânânın kasdedilmiş olması da caiz olabilir. Belli ki semanın böyle yüksekliği onu yükselten Rahmân'ın kudret ve rahmetinin yüksekliğini, böylece kendisinin daha yüce, yani cihet ve mekânın ötesinde bir ululukla yüksek olduğunu gösterir. Evet, O Rahmân öyle ulu, öyle yüksek, öyle secde ve saygıya müstahaktır ki, gerek maddî ve gerekse manevî tarafı ile yüksekliği görülüp duran o güzel semaya yükseldiği O verdi. Ve mizanı koydu, yani o yüksekliklerin durabilmesi için aşağıya ve yukarıya çeşitli ve birden fazla ağırlıklar, varlıklar ve haklar arasında her şeyin kendi hakkına göre duruşu ve konumu demek olan denge kanununu, adalet kanununu koydu ki, bu kanun olmasaydı göklerin ve yerin nizam ve intizamı olmazdı. Nitekim bir hadis-i şerifte "Göklerin ve yerin varlığını sürdürmesi adaletledir." buyrulmuştur.

Mizan, "misâk" kelimesi gibi hem tartmak mânâsına masdar hem de tartı aleti, terazi, mânâsına ism-i âlet olabilir. Vezin, eşyanın değerine nisbetle miktan veya miktarının tanımınasdır ki esasen bu kelime ağırlık ilmi kullanılır. Ve bir mukayese ve eşitleme yapılır. İşte bu mukayasesinin yapıldığı alete de mizan denilir. Bu surette vezin, daima bir müadele, yani bir denkleşme nisbetini ifade ettiğinden adaletle ve adaletin ölçüsü olan şeriata da mizan denilmiştir. Onun için burada mizan, eşyanın gerek ağırlık itibanyla ve gerek diğer hususlarda miktarlarının bilinmesine ölçü olarak herhangi bir alet mânâsına yorumlanabilirliği gibi daha genel bir anlam ifade etmek üzere adalet mânâsında kullanıldığı ve şeriât olarak da tefsir edildiği olmuştur. Burada mizan kelimesi üç kere zikredilmiştir. Her ne kadar Zemaşerî bunun şiddetli bir tavsiye ve takviye için tekrar edildiğini söylemiş ise de, marifet yönüyle zikir ve tekrar da ilk yaratıcının aynı olmas şeklinde bir küllî kaidenin olmadığı ve peşpeşe gelen üç fâsılının (âyet sonunda yer alan kelimenin) aynı mânâda bir tekrardan ibaret olmasının uygun düşmeyeceği cihetle biz bunlardan herbirinin ayrı bir mânâyâ işaret ettiğine inanıyoruz. Öncelikle "Mizanı koydu." âyetinde yer alan mizan, semanın yüksekliği münasebetiyle ortaya çıkan bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki: (pesenteur) yahut (gravitaion) denilen yer çekimi veya ağırlık kanunu bunun en açık görüntüsüdür. Bildiğimiz terazi, kantar ve çeki gibi tartı ölçgeği olan bütün mizanların esası da budur. Eskiler bunun yalnız yeryüzünde kullanıldığını zannediyor idiyseler de, sema ve yerdeki bütün cisimler hakkında geçerli genel bir kanun olduğu ve astronomi ilmi bakımından hususi bir önemi bulunduğu artık anlaşılmıştır. Bununla beraber genel denge kanunu yalnız cansız, duygusuz ve fizikî olan çekim kanununa hasredilmeyip kimeyvi ve ruhî münasebetleri dahi içine almak üzere adalet kanununa adıyla daha kapsamlı olarak izah edildiği takdirde, faydasının daha fazla olacağı âşikârdır. Bu, her şeyi eşya arasında layık ve münasib olduğu yer ve mertebeye koyma demektir. Kâdî Beydâvî mizanı, her hazır olan şeye hak ettiğini, her hak sahibine da hakkını vermek suretiyle âlemdeki işlerin düzeni ve doğru hareket etmesi diye tarif etmiştir. Böylece o, gerek yaratma ve gerek kanun koyma açısından adalet ve dengeden daha genel bir mânâ ifade etmiş olur. Şu halde ikinci mizan kelimesi, mastar yahut şeriât, üçüncüsü de amel defteri olabilir. Mamafih başka türlü düşünmek de mümkündür.

8. Evet, mizanı koydu ki tartıda haksızlık etmeyesiniz. Şeriât ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, tartısız iş yapmayasınız, yahut maddî ve manevî tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Allah Teâlâ'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz.

9. Hem vezni: ister söz, ister fiil olsun her hususta tartma işini adaletle yapın, yani hem ayarsız tartı kullanmayın, hem de tartarken insaf ve adaletle dosdoğru tartın. Kendiniz için tartarken bir tarafı, başkası için tartarken de diğer tarafı ağır tutmayınız. Hepsinde terazinin dilini doğru tutunuz. Ve tartıyı aksatmayın, eksiltmeyin. Teraziyi kötü niyetli kullanmak suretiyle ahirette mizanınıza yazık etmeyesiniz diye O Rahmân, mizanı koydu ve göğşe yükseklik verdi.

10. Arzı da alta koydu, tevazulu (alçak gönüllü) kıldı, aşağıya serdi. Enâm için. Enâm, lugatta halk, yahut cin ve insan yahut yer yüzünde ki yaratıklar demektir. Yerin bu şekilde aşağıya konulması, üzerinde bulunan yaratıkların menfaati içindir.

11. Söyle ki: Onda bir çok meyva vardır. Mahlukattan özellikle insanların faydalanabilmesi için bir çok meyva vardır. Ve ekmanı olan hurma ağacı vardır. Ekmâm, kâfın kesriyle "kimm"ın çoğuludur ki, meyvanın çiçeğinin üzerindeki kabık, tomurcuk demektir. Yahut kâfın fethiyle "kemm"den çoğul olarak örtmek anlamını ifade etmesi sebebiyle, lifleri, dalları ve kabıcları gibi üzerini örten şeyler demektir ki birisinde gelecek için çoğalma ve faydalanna, diğerinde de kurutmasına işaret edilmiş demektir.

12. Ve çimli daneler, buğday ve arpa gibi hububat ki, taze çim yaprakları içinde yetişir ve o yapraklar kuruduğu zaman saman olur ve bu suretle hem kendilerinden hem de yapraklarından istifade edilir. Hem de reyhân, ki koku alma organını temizler, sinirlere ve ruha neş'e ve canlılık verir. Reyhan, güzel kokulu ve gönül açıcı demek olup, bizim de reyhân dediğimiz nebat gibi koklanan güzel kokulu otların hepsine denir. Bununla

beraber İbnü Abbas'tan reyhanın burada nızık mânâsına olduğu da nakledilmiş. Nitekim bir a'rabiye nereye gidiyorsanız? diye sormuşlar o da: "Allah'ın reyhanından yani rızkından istiyorum." diye cevap vermiş. Rızık insana rahatlık vermesi, yahut etmek kokusunun özellikle acıkmış olanlara her kokudan daha güzel gelmesi, reyhan ile nızık arasındaki münasebeti ortaya koymaktadır. Buna göre maksat, Zemahşeri'nin de dediği gibi, dânenin çimli yapraklarına karşılık özü demek olur. Hamza, Kısâ'î ve Halef-i âşır kırâetlerinde nasb ile şeklinde okunması, ihtisas üzere fiilin hâzfedilmesinden dolayıdır. "Taneyi yarattı." Tâkid edenler olmuştusa da "Özellikle taneyi..."tâkidî bizim zevkimize göre daha mülayimdir ki, bu durumda mânâsı, hele o çimli daneler ve o hoş reyhan (koku) demektir.

13. İmdi Rabbimizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? "Fâ" kendisinden sonra geleni önce geçene uygun olarak sıralamak içindir. Âlâ, Necm Süresi'nde geçtiği üzere nimetler ve lütuflar demek olup müfredi 'dür.

Nimeti yalanlamak, inkâr ile nankörlük etmektir. Nimetin nimet olmasını inkar veya nimeti verene nisbetini inkâr veya her ikisini inkâr mânâsını ifade eder. Mesela hem Kur'an öğretiminin bir nimet olduğunu hem de bunun Allah'ın bir nimeti olduğunu inkâr ederler. Yaratılışın, lisanın, yer ve göğün, adalet ve میزانın nimet olduğunu inkâr edenler de bulunmaktadır. Meyvaların, yiyeceklerin ve koklanacakların nimet olduğunu inkâr etmeseler de özellikle Allah'a nisbetini açıkça veya işaretle inkâr edenler de çoktur. Hitab, aşağıda açıklanacağı üzere ins ve cinne olduğu içindir ki, yaratıkları hepsi buna dahildir. Rab isminin açıklanması da, azarlama da şiddet ifade etmektedir. Yani ey o yaratıkların gizli ve âşikâr iki kısmını teşkil eden insanlar ve cinler! Şimdi siz bunları iştiktken sonra Rabbizin Rahmân Teâlâ'nın şu dinleyip gördüğünüz türlü nimetlerinden hangi birine yalan deyip de nankörlük edersiniz! Hiç böyle bir nimet sahibine nankörlük edilir mi? İbnü Ömer ve Câbir (r.a.)'den rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) ashabına er-Rahmân Süresi'ni okuduğunda onlar süktü ettiler. Buyurdu ki, niye ben cinlilerden, sizden iştmediğim güzel cevaplar istiyorum? Cinlerin gecesinde ben bu süreyi onlara okumuştum da âyetini her tekrar ettiğimde "Hayir nimetlerinden hiçbir şeyi yalanlamayız, Ey Rabbimiz hamd sana." dediler. Bunun için Rahmân Süresi okunurken dinleyenlerin her âyeti okundukça öyle söylemelerinin mendub olduğu nakledilmiştir.

14. İnsanlar ve cinlerden her birinin özellikle kendi yaratılışlarıyla ilgili nimetin şükrünü yerine getirmemelerine karşı kinamaya mukaddime yapılmak üzere her birinin yaratılışının başlangıç ve esasını beyan ile buyruluyor ki: (Allah) insanı fihhâr gibi bir salsalden yarattı. İbtidâ içindir. Salsal, tngir tngir ses veren kuru çamur demektir. Fehhâr, iyi pişkin sakı, yani fağfur (porselen) gibi çın çın ses verecek kadar kurumuş, hayattan o derece uzak kuru topraktır ki, insanın ilk çıkış yeri olan arz, güneşin sıcaklığı karşısında bu derece hayattan uzak iken Allah Teâlâ ondan tavırdan tavıra bir sülale (soy) seçerek insanı yarattı. (Bakara, Al-i İmran, Hicr, Mü'minûn Sûrelerine bkz.)

15-16. Cânnı da yarattı. Cânn, nûn'un şeddelenmesiyle cin demektir. Mâlih ile milh gibi, ikisi de vasıftır. Veya cin milh gibi cins ismi, cânn da, mâlih gibi sıfat ismidir. Yahut burada insandan murad, Âdem (a.s.) olduğuna göre cânnın murad da, cinnin babası demektir. Bazılan bunu Mûcâhid'den İblis değil, cinnin babasdır diye nakletmişlerdir. Bizim kanaatimize göre başlangıç itibarıyla bütün insan cinsi salsalden yaratılmış olduğundan insandan kasıt, Âdem değil insan cinsi olduğu gibi, Cânn'dan kasıt da cin cinsidir. Aşağıda da "İnsan ve cin..." diye ikisi de cins olarak zikrolunacaktır. Hicir Süresi'nde "Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştk." (Hicir, 15/27) buyrulduğuna göre, demek ki Allah Teâlâ, insanı yaratmadan önce cânn yahut cin denilen gizli mahlukları yaratmıştı. Bir mâric ateşten, birinci ibtidâiyye, ikinci beyaniyye olarak bir mâric ateşten demektir. Burada mâric iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Bazılan asıl mânâsı, ızdırap anlamını ifade eden merced'in, halis ateş ya da dumansız sâfi alev demek olduğunu söylemişler, bazıları da merced'in asıl mânâsının ihtilâl (kaşma) olması itibarıyla, mâric'in muhtelit (karışık) dumanlı bir ateş olduğunu ifade etmişlerdir. Hicir Süresi'nde geçen "nâni's-semûm" tâbirine (Hicr, 15/27) muhtelif mânâsı daha uygun düşmektedir. Şu kadar var ki, muhtelit, yalnız duman karışık demek gibi ibtidâî bir mânâyı olmayıp, "semûm" anlamına da uygun olmak üzere her şeye nüfuz edebilen ve kanşan mânâsında ateşin hakikatini ifade etmiş olsa gerektir. Bundan başka mâric "merc"den müteaddi olarak haltecisi yani kanştıcı mânâsına da gelebilir ki bu da ateşin, yani hararetin eşya üzerindeki kimyevî bir özelliğini belirtmiş olur. Kısaca demek oluyor ki, insan yaratılmadan önce güneşte veya arızın başlangıç durumunda olduğu gibi çalkalanıp duran ızdıraplı ve çoukun bir halde bulunan saf bir ateş, veya elektrik halinde olduğu bir şey çe kansıyabilen bir ateş veyahut eşyayı birbirine karıştırmak özelliği taşıyan bir ateşten, biz insanların gözüne âdet olduğu vechile görünmeyen gizli bir takım hayat kuvvetleri, hayatı unsurlar yaratılmıştır ki, bunlara cânn ismi verilmiştir.

17-18. Hem iki doğunun Rabbi, hem iki batının Rabbidir O yaratıcı Rahmân, yani yalnız insan ve cinnin başlangıçtan yaratıcısı olmakla kalmayıp, bütün varlık yönlerinin hatta varlık ve yokluk nimetlerinin hepsinin sahibi ve bütün tekamül (gelişme) mertebelerinin Rabbidir. Âyette geçen iki doğu ve iki batı tabirlerinde de bir kaç mânâ vardır. Birincisi, "Güneş ve ay bir hesap iledir." âyetinden anlaşılacağı gibi güneş ve ayın doğulan ve batılan demektir. İkincisi, yaz ve kış mevsimlerinde günlerin uzayıp kısalmasına göre olan doğular ve batılardır. Bu durumda herçi hergün için ayrı bir doğu ve batı varsa da, en son noktalarını zikretmekle aralarındakileri de içine aldığı anlaşılacaktır. Nitekim "bütün doğu ve batı O'nun" denildiği vakit, bunlar arasında kalan bütün yönler de kasdedilmiş olmaktadır. Üçüncüsü, nev'i kasdedilerek gerek güneş ve gerek diğerlerinin doğusu demek olabilir ki, bununla bütün cisimlerin doğu ve batısına işaret edilmiş olur. Dördüncüsü arızın, kürevî olması nedeniyle her yansına nazaran bir doğu ve batıya işaret edilmiş olur ki, bunda doğu kabul edilen bir nokta aynı zamanda batı ve batı kabul edilen nokta da aynı zamanda doğu olmuş olur. Beşincisi de, güneş ve ay gibi görünen ışıklarla, akıl ve şuur gibi görünmeyen ışıkların doğuş ve batış noktalarına işaret olabilir ki bunu, bir yönüyle üçüncü kısma dahil etmek de mümkündür. Bunlardan hangisi olursa olsun, asıl kasdedilen mânâ, Allah'ın var olan ve olmayan bütün nimetlerin sahibi ve yöneticisi olduğunu beyan etmektir. Görüldüğü ki bu âyetler, hem nimeti hem kudreti hatırlatmaktadır. Nimeti tenbih, şükrü gerektirir, kudreti tenbih de, nankörlüğe karşı kinamayı takviye eder.

19. Evet iki denizi mercetti (saliverdi) . Burada merc müteaddidir . mânâsınadır ki, saliverdi demektir. Bu da esas itibarıyla karıştırmak mânâsına gelirse de, bu ayrı bir kullanmadır. Bu iki deniz hakkında misal olmak üzere çeşitli yorumlar yapılmıştır. Önce Furkan Süresi'nde geçen "O, iki denizi birbirine salmıştır. Bu, tatlı ve susuzluğa giderici; şu tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmalanna engel olan bir perde koymuştur."(Furkân, 25/53) âyetine mutabık olmak üzere biri tatlı diğeri acı iki derya denilmiştir. Mesela Şap denizine Nil, Basra Körfezi'ne Dicle dökülmüş olduğu gibi, diplerindekî sulalan birbirlerine kavuşması ile beraber birden bir diğeri ile karışmaksızın bir hayli mesafeleri uzayıp giden büyük sularla temsil edilmiştir. Buradaki İltikâ (karşılaşma) fiili olarak birbirine temas mânâsına gelmektedir. İltikâ, temas edecek şekilde yakınlık ve komşuluk olarak da yorumlanabilir. Bu, acı denizin altında veya yakınında yer alan su hazineleri şeklindeki düşünceye de uygun olabilir. İkincisi, her ikisinin suyu da acı olmak üzere bir zamanlar Faris Denizi adı verilen Hint Okyanusu ile Rûm denizi denilen Akdeniz ile temsil edilmiştir ve aralarındaki engel Arabistan yanmadası veya karşılaşmak üzere bulundukan Süveyş engelidir. Buna göre : "o iki deniz, birleşeceklerdi" mânâsına da yorumlanabilir ki, bu da Süveyş kanalının ileride açılacağı göstermektedir. "İkisinden de inci ve mercan çıkar." (Rahmân, 55/22) âyeti de, bu ikinci mânâyı daha yakın bir anlam ifade etmektedir. Zira tatlı sudan inci ve mercan çıkması, biraz te'vile dayalıdır. Üçüncüsü, gök denizi ve arz denizi denilmiştir ki

denizlerle, bulutlar veya daha geniş bir mânâ kasdedilmiş olabilir. Dördüncüsü, yeri kavrından kuşatan üç denizle yerin kıtaları arasındaki iç deniz ki, bu iki deniz birbirine kavuşurlar. Yer, aralarında bir engel halinde kalır, böylece taşp da o yeri istilâ edemezler.

Beşincisi, "maşrikayn ve mağribeyn" (iki doğu ve iki batı)de geçtiği üzere acı, tatlı, iç diğ, semavî ve arzî hatta hakikat ve mecaz her iki nev'iyile deniz demek olabilir ki en genel anlamı budur. Bu suretle işarı mânâ olarak cismanî (maddi) âlem ile ruhanî (manevî) âlem anlamı da bulunabilir ki aralarında mevcut olan berzah da, hayal ve gölge alemi olmuş olur. Kavuşurlar. Bu cümle ya istinâfiyye (başlangıç) ya da hal cümlesidir. Mânâsı, kavuşurlar yahut karşılaşırlar. Veyahutta öyle bir halde salmıştır ki, kavuşacaklardır veya kavuşuyorlardır.

20. Fakat "aralarında bir berzah vardır." Berzah, esasen iki şey arasında bulunan engel ve ayıncı sınır demektir. Coğrafya istilâhında bilindiği gibi iki deniz arasında bulunan karaya denir. Berzah, burada ya bu anlamı ifade etmektedir, ya da kudretten herhangi bir sınır mânâsınadır. Aralarında bir berzah bulunduğundan dolayı o iki deniz birbirine geçmezler. O berzahı, o haddi aşp da diğerinin yerini işgal edecek, özelliğini ortadan kaldıracak bir zulüm ve tecavüz yapmazlar, yapmaya meydan bulmazlar

21. Fakat "aralarında bir berzah vardır." Berzah, esasen iki şey arasında bulunan engel ve ayıncı sınır demektir. Coğrafya istilâhında bilindiği gibi iki deniz arasında bulunan karaya denir. Berzah, burada ya bu anlamı ifade etmektedir, ya da kudretten herhangi bir sınır mânâsınadır. Aralarında bir berzah bulunduğundan dolayı o iki deniz birbirine geçmezler. O berzahı, o haddi aşp da diğerinin yerini işgal edecek, özelliğini ortadan kaldıracak bir zulüm ve tecavüz yapmazlar, yapmaya meydan bulmazlar

22. inci, özellikle iri inci ve mercan. Usanımızda da mercanın kırmızısı meşhurdur. Bilindiği gibi inci ile mercan, hem süs eşyası olarak kullanılır hem de ticaret nimetlerindendir.

23. inci, özellikle iri inci ve mercan. Usanımızda da mercanın kırmızısı meşhurdur. Bilindiği gibi inci ile mercan, hem süs eşyası olarak kullanılır hem de ticaret nimetlerindendir.

24-25. O denizde inşa edilmiş akıp gidenler O'nundur. Cevârî, akıcı mânâsına câriyenin çoğuludur ki gemiler demektir.

Münşeât, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birincisi, bilindiği üzere inşa edilmişler demektir ki, gemilerin inşasının ehemmiyetini ve bunun Allah'ın bir nimeti olduğunu gösterir. İnsanlar tarafından inşa edilmiş olması, "Oysa sizi de, yaptığınız (bu şeyler)ı da Allah yaratmıştır." (Saffât, 37/96) âyetine göre onların, Allah'a ait olmasına mani değildir. İkincisi yelkenleri açılmış mânâsına da tefsir edilmiştir. Çünkü inşa, yükseltmek, yukarı kaldırmak mânâsına geldiği için, münşeât, yükseltilmiş demektir. Gemiler hakkında kullanıldığında bu vasfı, yelken açmış veya bayrak açmış anlamını ifade eder. Şu teşbih de, buna da bir işaret vardır. Avmeler gibi, yani dağlar gibi burada alem, dağ mânâsına olmakla beraber, bayrak ve âlâmet mânâsına da gelebilir. Evet, inşa edilip de denizde akıp giden, o inci ve mercan gibi nice faydalı şeyleri taşıyan o dağlar gibi gemiler de Allah'ın nimetlerindendir. Mamafih "cevârî'l- münşeât" vasfı, gök deryasında yüzüp duran bütün gök cisimlerinin Allah Teâlâ'nın kudret dellillerinden olarak denizde yüzüp giden gemiler gibi akıp gittiklerini de ifade etmeye müsaittir. Bu durumda gelecek âyete de bir girizgâh (maksadı beyan için uygun söz) olmuş olur. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

26. Yer üzerinde bulunan her şey fânîdir.

27. Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbimizin yüzü (zâtı) bakî kalacaktır.

28. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

29. Göklerde ve yerde bulunanlar, O'ndan isterler. O, her gün yeni bir iştedir.

30. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

31. Ey insan ve cin! sizin de hesabınızı ele alacağız.

32. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

33. Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çevresinden geçmeye gücünüz yeterliye geçin gidin. Ama Allah'ın verdiği bir güç olmadan geçemezsiniz.

34. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

35. Üzerinize ateşten alev ve duman gönderilir, kendinizi savunamazsınız.

36. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz

37. Gök yarılıp da, erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman...

38. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

39. İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz.

40. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

41. Suçlular simalarından tanınır, alınlarından ve ayaklarından tutulur.

42. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

43. İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir.

44. Onunla kaynar su arasında dolaşırlar.

45. Şimdi Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

26. "Yer üzerinde bulunan herşey fânîdir." Buradaki zamiri, "cevârî" dolayısıyla yahut doğrudan doğruya yukarıdaki (10. âyete) arza râcidir. Yani o arz üzerinde bulunan her kim olursa olsun hepsi yok olucudur. Gerek o gemilerdekiler, gerek diğerleri hepsi de su üzerindeki o yüzen gemiler gibi akıp akıp yokluğa gidecekler ve öleceklerdir.

27. Ey muhatab! Rabbimizin yüzü ise bâkî kalır O celâl ve ikram sahibi, deki vechin, "O'nun zâtından başka her şey helak olacaktır." (Kasas, 29/88) âyetinde olduğu gibi Allah'ın zâtı mânâsına olduğu anlaşılacaktır. Çünkü zül-Celâl ve'l-İkrâm sıfatı "zû" diye merfu (ötreli) olarak "vech" kelimesine sıfat yapılmıştır. Diğer öyle olmasaydı sürenin sonunda geleceği şekilde "zi'l-celâli ve'l-ikram" diye cer (esre) ile Rabba sıfat yapılması gerekirdi. Bununla beraber başka mânâlar da verilmıştır. Kâdî Beydâvî vechi, zât ile tefsir ettikten sonra şöyle demiştir: "Varlıklının cihet (sebeb) ve vechi (zât)lerini araştırmış olsan hepsini fânî bulursun, ancak vechullah yani Allah'ın yüzü müstesnâ ki bu, "O'nun cihetine (tarafına) yönelen yüz", yahut cihetine O'nun sahip olduğu yüz demektir." Hâşiyesinde Şihâb bunu şöyle izah etmiştir: "Bu, başka bir tefsir şeklidir. Burada vech, zattan mecazdır. Organ mânâsına değil, belki kasdedilecek ve kendisine yönelinecek cihet (taraf-yön) mânâsındadır." Üstadımız Makdîsî (k.s.) de der ki: "Hadd-i zatında yok olanda asıl, kendi zâtı itibarıyla bulunduğu hal üzere kalması, yani yok olmasıdır. Ancak Allah'ın sahip olduğu cihet, yani lütfuyla yakınık gösterip kendi katından o şeyi feyizlendirdiği cihet müstesnâdır. Şu halde mânâ şudur: Hakk'ın dışındaki her şey fânîdir. Yani aslında yok olmayı kabul etmektedir. Allah ona nazar ve varlık elbisesini feyziyle giydirmeseydi, onun için varlık şerefi mümkün olmazdı. Bulunduğu hal üzere kalır, ortaya çıkmamış olurdu. Demek ki Hakk'ın ona nazarından sonra ancak varlık alemine geçmiş aslında Hakk'ın kendine nazar ile kendisi için sabit olan yokluk üzere kalmamıştır. Şu halde bazı tefsirlerde olduğu gibi vech ile amel-i sâlih kasdedilmiş de olabilir. kavlinin mânâsı da şudur: Onunla Allah'a yaklaşıp ve yönelmeyi bize emrettiği cihet kasdedilir. O yokluk meydanında iken kul, onun emre uyarak işleyince Allah o kula mükâfatını verinceye kadar onu, kul için dâim kılar. Diyebilirsiniz ki: O, kabul ile yokluğu kabul etmez oldu, çünkü ceza, onun yerine geçmiştir, O ise, bâkidir. Âlimlerimizden bazıları da şöyle demiş: "O yok olmamakla vasfılanan vech (yüz) Allah Teâlâ'nın varlıklara kayyumiyetidir (özdenliğidir). Ve o, Hak Teâlâ'nın zâtında yokluğu kabul etmeyen bir sıfatıdır. Biz vech sıfatına Allah Teâlâ'nın haber verdiği şekilde iman ederiz. Selef

mezhebinin yolundan giderek "vech", "yed" gibi sıfatları ispat eder, keyfiyeti yahut te'vili ile uğramayız, dedimiş takdirde de bu sıfatı, esasında yokluğu kabul etmez şeklinde tavsif etmiş oluruz ki, bu da, sahihtir. Bazı ârifler de demişler ki, Muhakkikler (hakikatı araştıran âlimler)i, Allah Teâlâ'dan başkasına şehadet etmekten yüz çevirdiler. Çünkü Allah, onları varlık delilleri ve daimi bir bilgi ile donatmıştır. İbnü Ata demiştir ki; varlık hep karanlıktır. Varlığı, ancak Hak Teâlâ'nın onda görünmesi nurlandırılmaktadır. Binaenaleyh her kim varlığı görür de onda veya onun yanında veya ondan önce ya da sonra ona şehadet etmezse, o nurlardan yoksun kalmış, kendisinin bilgi güçlüğüne, bulutlarla gizlenmiş olur. Kısacası Allah'ın yüzü, eşyanın veya insanların Allah'a bakan yüzü, yani kendi zâtlarına nazaran değil de Allah'ın rubûbiyyetinden (Rab sıfatından) ve yansımadaki feyzinden istifade etmeleri sebebiyle ona nisbet edilmeleri, ilimdeki eşyanın sabit olan sûret ve hakikatları ile gelecek kader görüntüsü gibi bir mânâ ile de düşünülübilirse, burada vehin, zül'l-celâl ve'l-ikrâm sıfatı ile vasıflanması, bütün bu düşüncelerin hepsine mânidir. Bununla ancak Allah Teâlâ'nın zât-i kibriyâsı vasıflanabilir. O halde "Rabbînin yüzü." "Rabbînin zâtı." demek olunca "Rabbîn kalır." denilmekle yetinilmeyip de zâtın vech ile ifade edilmesinin nüktesi ne olabilir? diye bir soru hatıra gelebilir. Bunun nüktesi, zâtın yalnız gizli ve mücerred zât olarak değil, sıfat ve rubûbiyyetinin görünmesi ve yansımaları itibarıyla dahi bâki oluşunu göstermektedir. Bunu kayyumiyet (ebedilik) sıfatı ile ifade edenler de bu nükteyi anlatmak istemişlerdir. Özellikle şu iki sıfatla vasıflanmamak da bunu te'yid etmektedir. Yani Rabbînin bâki kalacak olan yüzü, şu iki sıfatla vasıflanmaktadır. Ki hem celâl hem ikram sahibi. Karşısında hiçbir şey kendi kendine tutunamayacak, azamet ve celâli ile her şeyi kahr ve yok edebilecek derecede büyüklük ve mutlak ihtiyaçsızlık sahibi, hem de yok olan ve yok olacaklara hayat vererek bağış ve ihsanına nâil kılabak tam bir lütf sahibidir. Burada zikri geçen Celâl ve ikram, gelecek âyetlerle açıklanacaktır. Rağib el-İsfahânî der ki: "Bu zül'l-ikram ve'l-ikram sıfatı Allah'a mahsus olan ve ondan başkası için kullanılmayan sıfatlardandır. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın en hususî vasıflanandır." Timizî'nin Enes'ten, Ahmed b. Hanbel'in Rebîa b. Amir'den merfu olarak rivayet ettikleri şu hadis de buna işaret etmektedir. "Yâ ze'l-Celâl ve'l-Ikrâm" a devam edin, dualarınızda onları çok söyleyin." demektir. Yine Timizî, Ebu Dâvud ve Nesâî Enes'ten rivayet etmişlerdir ki söz konusu sahabî Peygamber (s.a.v)'le beraber bulunuyordu, bir adam da namaz kılıyordu. Sonra dua etti de şöyle dedi: "Ey Allah'ım senden istiyorum, hamd sanadır, senden başka ilâh yoktur, sen ihsanı bol olan, semavatı ve arzı yaratan, celâl ve ikram sahibisin. Ey hayy ve kayyum olan Allah'ım." Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki biliyorsunuzuz bu zât ne ile dua etti? Onlar da Allah ve Resulu en iyisini bilir dediler. Resulullah buyurdu ki: "Nefsîmi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki O, Allah'a en büyük ismiyle dua etti. O, ism-i azam (en büyük isim) ki onunla çağıldığı zaman cevap verir, ve onunla istenildiği vakit ihsanda bulunur."

28. Şimdi Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Yani sizler fânî olduğunuz halde, sizin yok olmanızdan sonra bile ikramı devam eden Rabbînin hangi nimetlerine nankörlük edersiniz?" Buradaki "Fa" evvelki âyetin mânâsıyla ilgilidir. Çünkü fenâ, bekânın, ebedi hayatın süreklî nimet ile sevakın bir kapısı olmuş oluyor. Teybî demiştir ki, "Geçen âyetten murad, mânâsının içeriğidir. Zira o, bir ceza ve mukafat vaktinin geleceğinden kinayedir. Onun için bilhassa celâl ve ikram zikredilmiştir. Bu sıfatlar ceza ve sevaba delalet ederler. Ceza'yı hatırlatmaktan maksat da, günahı, gerektiren fiillerden kullan sakındırmaktır. Bu gibi sakındırmalar ise, ayrıca bir nimettir. İşte "Hangi nimet?" hitabı, bu nimetlere teşvik içindir." Bunu şöyle de anlayabiliriz, Allah'ın celâlinde de nimet, ikramında da nimet vardır. Yahut şöyle diyebiliriz; Allah'ın celâlinde nasıl korkmaz, ikramına nasıl talib olmaz da nimetlerine nankörlük edersiniz?

29-30. O celâl ve ikramı izah konusunda cümle-i istinâfiyye (başlangıç cümlesi) veya hâliyye (hâl cümlesi) ile buyruluyor ki: Göklelerde ve yerde olan her kes O'ndan ister, gerek sonradan meydana gelmeleri ve gerekse aynı hal üzere kalmaları ve diğer halleri itibarıyla muhtaç oldukları her dileği ondan isterler. Gerek davranışla ve gerek sözle olsun daima ondan ister dururlar. Çünkü kendi kendilerine ve mümkün olan hakikatlerine nazaran var olmaya asla hakları yoktur. Bu yüzden her an O'ndan isterler.

O hergün bir istedik. Ya celâle veya ikrama bağlı bir istedik ki, onlara istediklerini vermek de bu cümledendir. Zira Hak Teâlâ üstün hikmetlerine dayalı dileği gereğince her an nicelerini yok eder ve nicelerini var eder, nicelerini de zengin kılar, bazı halleri giderir, bazıları getirir. İbnü Mâce, İbnü Hibbân ve daha bazı hadis âlimleri, Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan rivayet etmişlerdir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmıştır: "Günahları affetmek, sıkıntılardan gidirmek ve birtakım insanları yükseltip, bir takımlarını alçaltmak da O'nun şânındandır". Bezzâr'ın rivayetinde dualara icabet (kabul) etmek ziyadesi de vardır. cümlesi, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi gün, mutlak vakit mânâsına olarak her saat, her an diye açıklanmıştır. Bir de İbnü Uyeyne ve Hasan-ı Basri'den nakledildiği üzere Allah Teâlâ'ya göre zaman iki günden ibaretir. Birisi dünya birisi ahirettir. Her birine göre de Allah'ın bir se'ni (iş) vardır. Dünyadaki işi, emir ve nehiy, ahiretteki işi de, hesâb ve cezadır.

31-32. Nitekim ahiretteki işi beyan için buyruluyor ki sizin için boş kalacağız. Ferağ, lugatta boşalmak demektir. Buna göre bir meşguliyetten boşalmak sonradan bir meşguliyeti gerektirir. Halbuki Allah Teâlâ'yı hiç bir iş, diğer işten alıkoyamayacağı için burada özellikle ahiret işleri olan hesap ve ceza'yı ifade etmek üzere bu suretle bir istiare veya kinaye yapılmıştır. Yani bugünkü dünya işleri geçecek, bu dünya hayatı ve nimetleri yok olacak, bu müheletler, hoşgörüler tükenecek, yann Allah'a dönüşle mücerred sorumluluk hesap ve ceza için huzura geleceksiniz de sırf sizin işinize bakılacak, sizin sorumluluğunuzun gereği yapılacaktır.

33. Ey sekalân. Sekalân yahut sekaleyn iki sekal; bundan sonraki âyetinde de açıklanacağı üzere insan ve cinin bir addır. Sekal, yük ve ağırlık demektir. İsimlendirme şekli anlatılırken deniliyor ki: Arz bir yükü hayvana insan ve cin de ona yükletilmiş işi ağır yüke benzetilerek bu isim verilmiştir. Buna göre yer yüzünde insan ve cinden başka mahlukat, ilave kabilinden demek olur ki, iki denk (yük) arasına konulan fazla ya da takılan takıya ilave denilir. İnsan ve cin yer yüzünde gizli ve açık hayatı kuvvetler olmasa itibarıyla onun esaslı ağırlığı gibi düşünülmüş demek olur. Bir de yer üzerinde ağırlıklı veya görüşlerinin ağırlıklı, itibar ve şöhratlarının önemi ve büyüklüğü hasebiyle o ismi aldıkları söylenmiştir. Bundan başka sorumlulukla kendilerine ağırlık verilmiş olduğu için bu ismi alabilirler. Ayrıca günah ile ağırlaşmasından dolayı bu ismin verildiği nakledilmektedir. Bir hadiste "Ben sizin içinde iki ağırlık bıraktım, biri Allah'ın kitabı, biri de itretim (züriyetim)." buyurulmuş ve bunda sakalân tabiri kitabullah gibi itibar ve şöhrati büyük olan manevî ağırlıklar hakkında kullanılmış bulunduğuna göre bu mânâ, üçüncü hususa uygun olabilir. Yani insan ve cinne maddî taraflarından ziyade manevî şerefleri itibarıyla sakalân isminin verilmiş olması tercihe şâyan görünmektedir.

34. Yani yann böyle hesâb gelip çatacakken gerek bugün içinde bulunduğunuz hayat nimetlerine ve gerek yannın ceza ve mukafatına nasıl nankörlük edersiniz? Yahut bu uyan ve haberle nankörlükten sakındırmak dahi o nimetlerden birisi iken nasıl olur da bugün nankörlük edip yannın o yüksek nimetlerinden mahrum kalır ve kendinizi büyük tehlikelere sürüklersiniz? Bu suretle bir ceza gününün geleceği anlatıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın hüküm ve saltanatından çıkıp kaçmanın imkan ve ihtimali bulunmadığı ve binaenaleyh yok olmakla hesâb ve cezadan kurtuluşa çare bulunamayacağını anlatmak için buyruluyor ki ey cin ve insan topluluğu, bununla sekalân da tefsir edilmiş oluyor. Yani ey cin ve ins cemaatı O semavât ve arzın aktarından, göklerin ve yerin hudud ve uzaklıklarından çıkıp gitmeğe gücünüz yeterse, yani Allah Teâlâ'nın mülkünden, hüküm ve saltanatı altından kaçabilirsiniz haydi çıkıp gidin, mümkünse kendinizi kurtarın. Bu emir onları aciz bırakmak içindir. Fakat çıkmazsınız bir sultan olmadıkça, yani bütün o

gökerin ve yerin kuvvetlerini mağlup edecek başka bir kuvvet ve saltanat olmadıkça çıkmazsınız. Zaten öyle bir kuvvetiniz de yoktur. Cin ve insan, kendilerine sekalân ismi verilecek kadar itibar ve şöhrate sahip olmakla beraber, bütün şu yer ve gök kuvvetlerinin üstüne çıkacak derecede bir kuvvet ve saltanatı elde etmiş değillerdir. Onun için çıkmazsınız. Daha doğrusu Allah Teâlâ tarafından bahsedilecek bir kuvvet veya bir emir olmadıkça çıkmazsınız, kaçamazsınız, denilmektedir.

Şu halde Rabbînin hangi nimetlerini yalanlayabilir ve inkâr edebilirsiniz? Yani her nereden bakılsa onun hüküm ve saltanatının hududundan çıkamak imkanı olmadığı halde ona karşı nasıl küfür ve nankörlük etmeğe cesaret edersiniz? Ancak çıkmağa kalkışıldığı takdirde ne olur? Denilirse, bunun cevabı şöyle verilir.

35-36. Üstünüzde ateşten yalın bir alev salınır. Ve bir bakır, yani erimiş bakır, yahut bakır gibi kızıl bir duman, veya zehirli bir duman ki hem yakar hem boğar "da her ne yapsanız bundan kurtulamazsınız." Kendinizi savunamaz ve kaçıp gidemezsiniz, yakalanır ve yakılırsınız. Ebû Hayyan "Bahr" de der ki: "Bu ifadeden maksat, cin ve insanın acizliğini göstermektir." Yani kaçamayacaklarını beyan etmektedir. Lakin dikkat edilmesi gereken bir husus şudur ki, bu tehdit tarzi zamanımızdaki toplân, uçak bombalarının ateşlerini andırın şekilde bir tasvir fikri vermektedir. İbnü Ebî Şeybe'nin bu âyetle ilgili olarak Dahhak'tan yaptığı bir rivayete göre: Bu, dünyada da vuku bulacak, batı tarafından bir ateş çıkacak insanları hatta maymunları bir araya toplayacak, domuzları da onları yattıkları yerde yatacak, uyudukları yerde uyuyacaklardır. Buralarda hitabın gerektirdiği tehdit bir lütf ifade eder. Çünkü, itaat edenle isyan edeni ayırmak ve kâfirlerden intikam almak da bir nimettir. Mamafih bu görüşleri takdir etmek suretiyle hal cümlesi olarak yukardaki âyete bağlamak da mümkündür. Yani onlara böyle söylenerek ateş salınır.

37. Sonra da gök bir yanlıp mı yani kıyamet kopmaya başlayıp gök dürlmek üzere çatladığı çatlayıp da bir gül olduğu, kıpırmızı bir gül gibi kızarmış bir halde yağ gibi eridiği zaman.. şartıyyedir, cevabı mahzufur. Yani şimdî tafsilatını anlatmayacağına, beyana sığmaz ne dehşetler, ne inkılablar olacaktır.

38. Böyle iken şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? Zira o, korkunç dehşetli inkılâb günlerini haber vererek kurtuluşa götürmek ve terbiye için hatırlatmada bulunmak dahi ilâhî lütuflardandır. Yahut o günler, o yalanlayanların cezasını vermek için böyle hitabı ceza ile azarlayarak gelecektir.

39-41. İşte o gün gök yanlıp olacaklar olduğu gün ne insan ne de cin günahından sorulmaz. Yani suçlu olup olmadığının anlaşılması için şuradan buradan sorularak araştırılmaya ihtiyaç yoktur. Günahlı ile günahsız kanştırılmaz. Çünkü hepsi tesbit edilmiştir. Şimdî açıklanacağı gibi suçlular, yüzlerinden tanınırlar. Demek ki hesâb ve sorumluluk yok değil, Lakin o gün suçlunun şahsını tanımak için soru sorulmaz.

42. Buralarda hitabın gerektirdiği tehdit bir lütf ifade eder. Çünkü, itaat edenle isyan edeni ayırmak ve kâfirlerden intikam almak da bir nimettir. Mamafih bu görüşleri takdir etmek suretiyle hal cümlesi olarak yukardaki âyete bağlamak da mümkündür. Yani onlara böyle söylenerek ateş salınır. Sonra da gök bir yanlıp mı yani kıyamet kopmaya başlayıp gök dürlmek üzere çatladığı çatlayıp da bir gül olduğu, kıpırmızı bir gül gibi kızarmış bir halde yağ gibi eridiği zaman.. şartıyyedir, cevabı mahzufur. Yani şimdî tafsilatını anlatmayacağına, beyana sığmaz ne dehşetler, ne inkılablar olacaktır. Böyle iken şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? Zira o, korkunç dehşetli inkılâb günlerini haber vererek kurtuluşa götürmek ve terbiye için hatırlatmada bulunmak dahi ilâhî lütuflardandır. Yahut o günler, o yalanlayanların cezasını vermek için böyle hitabı ceza ile azarlayarak gelecektir. İşte o gün gök yanlıp olacaklar olduğu gün ne insan ne de cin günahından sorulmaz. Yani suçlu olup olmadığının anlaşılması için şuradan buradan sorularak araştırılmaya ihtiyaç yoktur. Günahlı ile günahsız kanştırılmaz. Çünkü hepsi tesbit edilmiştir. Şimdî açıklanacağı gibi suçlular, yüzlerinden tanınırlar. Demek ki hesâb ve sorumluluk yok değil, Lakin o gün suçlunun şahsını tanımak için soru sorulmaz. Suçlular, yüzleriyle tanınırlar da bu sebeble perçemleriyle ayaklarından tutulurlar daha Türkçeş yağa paça yakalanırlar. Rabbînin hangi nimetlerine yalan derdiniz? diyerek yakalanırlar. Yahut suçluların bu şekilde yakalanması suçlu olmayanlar için bir nimet olur.

43. İşte bu cehennem ki suçluları onu yalanlıyor ve yalan olduğunu söylüyorlardı.

44-45. Dönüp dolaşıyorlar onunla o cehennem ateşi ile kızgın bir hamîm arasında Hamîm, sıcak su Ân, son derece kızgın demektir. Diye suçluların, küfür ve nankörlüklerinin cezası çektilir.

Zül'l-celâl ve'l-ikrâmın celâl tecellileri (görüntüleri) bu şekilde beyan edildikten sonra ikram tecellileri ifade edilmek üzere buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

46. Rabbînin makamından korkan kimselere iki cennet vardır.
47. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
48. İkisinin de çeşitli ağaçları, meyvaları vardır.
49. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
50. İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır.
51. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
52. İkisinde de her türlü meyvadan çift çift vardır.
53. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
54. Astarları atlastan yataklara yaslanırlar. İki cennetin de devşirmesi yâkidir.
55. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
56. Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş dilberler var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.
57. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
58. Sanki onlar yâkut ve mercandırlar.
59. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
60. İyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir?
61. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
62. Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.
63. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
64. (Bu cennetler) yemyesildirler.
65. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
66. İkisinde de fıskıran iki kaynak vardır.
67. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
68. İkisinde de her türlü meyva, hurma ve nar vardır.
69. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
70. İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır.
71. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
72. Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hûriler vardır.
73. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
74. Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.
75. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
76. Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar.
77. Şimdî Rabbînin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
78. Büyüklük ve ikram sahibi Rabbînin adı ne yücüdür!

46-47. Rabbinin makamından korkan kimse için ise, Burada zikredilen makam kelimesi, mimli mastar ya da mekân ismi olabilir. Mastar olduğunda da ya failine ya da mütâallakına (bağlı olduğu kelimeye) muzaftır. Failine muzaf olması durumunda mânâsı, Rabbinin makamı, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'nın kıyamı ve her şey üzerindeki hakimiyeti ve insanlânın bütün hallerine gözcü ve muhafız oluşu demektir ki, "Her nefsin kazandığını gözetleyip muhafaza eden (hiç böyle yapamayan gibi) olur mu?" (Ra'd, 13/33) âyetindeki kıyam gibidir. Mutaallakına muzaf olması durumunda ise anlamı, insanlânın kıyamet günü hesap için Hak Teâlâ'nın huzuruna duruşu demek olur. İsm-i Mekân olduğunda da bu mânâ ile Rabbinin huzurunda duracağı yer demek olur. Yahut makam kelimesi, yalnız yoluyla "Rabbinden korkan" mânâsında da yorumlanabilir. Korkudan kasıt, yalnız yürek çarpıtısı değil, küfür ve nankörlükten sakınip iman ve şükür ile itaat için saygı ve hürmet göstermek demektir. Kısacası, rubûbiyyet sıfatını taşıyan, zül'-celâl ve'l-ikram sahibi Rabbinin celâline korkan, yahut kıyamet günü onun celâli karşısına dikileceği makamını sayıp da korkan kimseler için de iki cennet vardır, ki biri cismanî, biri ruhanî cennet yahut biri adn, biri nâim cenneti veya biri dâru'l-İslâm birî dârü's-selam gibi mânâlara gelebilirler. Zikredilen iki cennet için daha başka anlamlar da söylenmiş ise de kıyamet halleri görülmeden bunlânı tafsilâtı biliniyemeceğinden daha fazla izaha girmek doğru olmasa gerekirdi. İbnü Ebî Hâtîm ve Ebu's-şeyh, Atâ'dan şöyle bir rivayeti naklederler: "Ebu Bekr, (r.a.) bir gün düşünüp, kıyamet, mizan, cennet, nâr, meleklerin dizilmeleri, göklerin katlanışı dağlânın serpilip dağılışı, güneşin dürlmesi ve yıldızlânın parçalanışı hakkında fikir yürütmüş de, "Arzu ederdim ki, ben şu yeşilliklerden bir yeşillik olsaydım, hayvanlar gelip beni yeselerdi ve ben yaratılmamış olsaydım." demişti. İşte bunun üzerine âyeti nazil olmuştu." Beyhaki Şuabu'l-îman'da Hasan-ı Basrî'den şu rivayeti zikreder: Hz. Ömer zamanında bir genç, mesicde ve ibadete devam ederdi, derken bir kızla birbirlerine aşık olmuşlardı. Birgün kız tenhada yanına geldi, konuştular sonra gencin gönlü onu çekti, bunun üzerine genç güçlükla hicrîdî ve arkasından bayıldı. Onun bir amcası vardı, geldi onu yüklenip evine götürdü. Genç ayılıp kendine geldiği vakit ey amca! dedi: "Ömer'e git benden selam söyle ve ona sor ki; Rabbinin makamından korkan kimseye ne vardır? Bunun üzerine amcası gitti durumu Ömer'e haber verdi. Ancak genç arkasından bir güçlükla daha hicrîp vefat etti. Hz. Ömer bu olaya vakıf olunca "Sana iki cennet var, sana iki cennet." dedi."

48-49. İkisi de efnân sahipleri, zevâtâ, zâta gibi, zâtın tesmiyesidir. Zira sâhibe mânâsına zâtın aslı zevât olup tekil ile çoğulunu ayırmak için "Vâv" hazfedilmiştir. Efnân, fen yahut fenen'in çoğuludur. Fenn, çeşit demektir. Nitekim ilmin çeşidine de örtfe fen ismi verilmiştir. Fenen de ince ve yumuşak dal ve taze fidan mânâsınadır. Yani her birinde türlü türlü bostanlar, yahut birçok dallar, bölümler vardır. İkisi de çeşitlidir.

50-51. Onlarda iki kaynak akar birine tesnim birine de selsebil denilir.

52-53. Her meyvadân çift çift, mesela yaşı da vardır kurusu da, yahut biri dünyada tanınan veya tanınmayan olmak üzere iki sınıf

54-55. dayanmış oldukları halde deki den haldir. Mefrûşât, yaygı, döşeme takımları ki astarları, kalın ipek kumaştandır Artık yüzlerinin güzelliğini Allah bilir. Hem iki cennetin meyvâlarının toplanışı da yakındır her konumda zahmetsizce alınabilecek derecede yakındır.

56-61. Cennetlerde. Burada "hümâ" denilmeyip "Hünne" diye çoğul zâmiri'nin zikredilmesi, her iki cennetin çeşitleriyle bir çok cenneti ihtiva etmiş olduğuna yahut her perde ikiye cennetten daha fazla verileceğini işaret etmektedir. Bakışı kısan dilberler. Buradakî "kâsîrâtü't-tarf" ifadesi, bir kaç mânâda yorumlanabilecek bir övgü sıfatıdır. Birincisi bakışlarını yalnız kocalarına çeviren, başkalarına bakmayan sevgili, sadakatlı ve vefâlı dilberler demektir. İkincisi, bakanın bakışlarını kendisine çeken, gören bir gözü başkasına bakmak istemeyecek derecede kendisine bağlayan güzeller anlamındadır. Nitekim Mütenebbî şöyle demiştir:

"Bir bel ki ona gözler dikilir, sanki üzerinde göz bebeklerinden bir kuşak teşekkül eder."

Üçüncüsü, süzgün bakışları kendi önlerine çevirmiş; şuraya buraya bakmayan; edeb, haya, vakar ve nezâketiyle seçkin dilber mânâsına gelir. Nitekim İmrû'ul kays şöyle demiştir:

"O bakışlarını kendi önüne çevirmiş dilberlerden ki bir kancanın bakışı, bununun üstünde dolâşa rahatsız eder."

Çokları ilk mânâyı tercih etmişlerdir. Bazı haberlerde de Hz. Peygamber'in söz konusu kavrama, kocalarından başkasına bakmazlar diye mânâ verdiği nakledilmiştir. Âlûsî der ki: "Bazı haberlerde şöyle zikredilir. : Onlardan her biri kocalarına, "Rabbini izetti hakkı için ben cennette senden daha güzeline görmüyorum. Beni sana, seni de bana eş yapan Allah'a hamdolsun." der.

Tams, esasen kanamak demektir. Onun içindir ki hayız kanına tams denir. Bu kelime daha sonra bekâret halinde olan birleşmeye isim olmuştur. Ayrıca mutlak cinsî yaklaşım anlamı ifade ettiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin mânâsı şöyle olur: Onları kimse kanatmamıştır. Yahut onlara kimse dokunmamıştır. Hep bekâr kalmışlardır. İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir. Yani güzelliğin karşılığı güzelliğe, güzel iş yapmanın karşılığı güzel sevaptır. Bundan anlaşılıyor ki (Rahmân, 55/46) âyetinde yer alan "havf" (korkmak)dan maksad, güzelce amel etmektir. Zira ihşanda esas olan hadisinde zikredildiği üzere "Sana gereken Allah'ı, görüyormuşsun gibi ona ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görüyordur." prensibine uygun hareket etmektir. Hakim et Timizî'nin Nevâdirü'l-Usûl'de, Bağvâ'nin tefsirinde, Deylemî'nin Müsned-i Firdevs'de ve İbnü Neccâr'in tarihinde Ene's'ten yaptıkları rivayette, Resulullah (s.a.v) âyetini okuyarak, oradakilere: "Biliyor musunuz Rabbiniz ne buyuruyor?" diye sormuş, bunun üzerine onlar da, "Allah ve Resûlü en iyisini bilir." diye cevap vermişler. Hz. Peygamber (s.a.v) de "O, "Benim kendisine tevhidî nimet olarak verdiğim kimsenin mükafatı ancak Cennettir, buyuruyor." diye karşılık vermiştir."

Tevhid, ilim ve amelnden daha umumî olarak düşünülünce bu, yukunda geçen insan hadisinin içeriğini meydana getirmiş olur. Mamafih âyetinde iki insanı mânâ itibarıyla birleştirmek için daha genel anlamda tefsir edilmiş olduğu açıkça görülmektedir.

62-63. Onlânın berilerinde yahut ötelelerinde (diğer) iki cennet vardır. İbnü Zeyd'den yapılan rivayete göre önceki cennetler, mukarreblar (takva ve kullukta Allah'a yakın olanlar) için bunlar ise, ashab-ı yemin (amel defteri sağ eline verilenler) içindir. Hasan-ı Basrî'ye göre de öncekiler sahâbiler, sonrakiler de tâbiin içindir. Bu iki görüşe göre de ikinciler, şeref ve mertebe yönünden öncekilerden aşağıdır ve nın ifade ettiği anlam da budur. Öncekiler, ikisi de çeşitli olmakla daha derli toplu ve daha olgun vasıfla vasıflanmıştır. âyeti de, en yüksek olan ihşan mertebelerini göstermiş olmaktadır. Mamafih bir kısım âlimler de sonrakilerin vasıflarının daha üstün olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre onlânın daha ilerisinde demektir.

64-65. Yemyeşil. Müdhâmmetân, müdhâmm'e'nin tesmiyesidir. Müdhâmm'e, ihmîrâr bâbından den isim-i fâil müenneştir. Aslı, dühmeden gelir ki, gece karalısı ve yağız at rengi demektir. Nitekim yağız ata edhem denilir. Yağıza yakın tam koyu yeşile de bu isim verilir ki, burada da aynı mânânın olduğu beyan edilmektedir. İbnü Abbâs, Mücâhid, İbnü Cübeyr, ikrieme, Ata, İbnü Ebî Rebâh ve daha başkaları söz konusu kelimeyi, "hadravân" (yemyeşil) diye tefsir etmişlerdir. Hatta Taberânî ve İbnü Merdûye'nin rivayetlerine göre, Ebû Eyyûb (r.a.) demiştir ki; "Hz. Peygamber (s.a.v)'den âyeti hakkında sordum, onun hadravân mânâsına geldiğini söyledi." (2) Demek ki bundan maksat, yeşilliklerin şiddetini beyan etmektir. Lisânımızda biz bunu, yemyeşil, yahut gömgök şeklinde ifade ederiz.

66-67. Onlarda fıskıran çift pınarlar vardır. Yahut fısıkiyeler, şadırvanlar vardır. Âyette geçen nadh, suyun fıskırması ve püskürmesidir. Nokta ile nadh ise, daha kuvvetlice fıskırma halini gösterir ki, burada kelimenin "hâ" sı noktalıdır. Böyle fıskıran şadırvanlar daha sanatlı ve cereyandan fazla güzelliğe sahip bulundukları için bazıları bunları "Akan iki pınar." dan daha övgüye layık ve daha üstün saymışlardır.

68-69. "İkisinde de türlü türlü meyveler, humalıklar ve nar ağaçları vardır." Bu kelimelerdeki tenvin, onları benzeri görülmekle derecede nekreleştirerek (bilinmez yaparak) üstün kılmaktadır. Fâkiheden sonra özellikle nahl ile rummân zikri de En'âm Sûresinde geçtiği üzere bunlânı yemiş olmanın başka yemek ve ilaç olmak gibi bir özelliklerinin bulunmasındandır. Hele çekirdeksiz nar bilhassa zikre şâyandır.

70-71. Onlânın içinde hayırlı ve faydalı güzeller vardır.

72-75. Çadırlar içinde kocalarından başkasına bakmayan hûniler vardır. Yani şurada burada dolaşan takımdan değil, evlerinin işleriyle meşgul namuslu, beyaz tenli, kara gözlü seçkin dilberler bulunmaktadır. Hûr, ahver veya havra'nın çoğuludur ki gözünün beyazı şiddetli beyaz, karası da şiddetli kara olan âhû gözlüye denilir. Âlûsî der ki: "İbnü Münzir ve diğerlerinin İbnü Abbas'tan nakline ve Ümmü Seleme'nin Resulullah (s.a.v)'dan rivayetine göre hûr, "beyaz" mânâsına tefsir edilmiştir." Ümmü Seleme hadisi sahih kabul edilirse Resulullah (s.a.v)'ın tefsirinden dönmek gerekir. Hayme dilimizde çadır diye meşhurdur. Kâmus tercemesinde hayme, Arap evlerinin yuvarak olanına denir ki, işte çadır diye isimlendirilen bu evdir. Bazıları dedi ki, üç yahut dört direk üzerine kurulup üstü Sümâm denilen otlukla kapatılan ve havanın sicâğını alta geçirmeyen bir evdir. Yahut mutlakla ağaç dallarından yapılan evler denir ki, Türkçe'de bu tip evlere şalaş adı verilir. Kısaca ifade etmek gerekirse Araplar'ın kıldan yuvarak kubbe tarzında yaptıkları, bazan dördörtgen biçiminde olan evleridir. Deriden dahi yapılabilir. İşte bunlara çadır denir. Ayrıca ağaçtan yapılanları Türkmen dilinde "alalık", sazlıktan yapılanlara ise "hûg" ismi verilir. Bu bilinen çadırlar hâlâ yapılmaktadır. Çadırların otak, şemsiyye, kubbe ve aylak gibi türleri vardır. Fakat buradan cennet çadırlarının inciden olduğu nakledilmiştir. Buha'ri, Müslim, Tirmizî ve diğerleri Ebû Mûsa el-Es'arî'den Peygamber (s.a.v)'ın şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir. "Çadır, içi boş bir incidir: "Düretin mücevvefetün" Gökte boyu altmış mildir. Her köşesinde müminin bir ehli (yakını) vardır. Diğerleri onları görmezler, mümin bunlara dolaşır." Bir takımların da Ebu'd-Derdâ'dan yaptıkları rivayete göre "Hayme, büyük bir incidir ve inciden yetmiş kapısı mevcuttur." Şûphe yok ki bunlar, cennet evlerinin sefâsını tasvir etmek için yapılan temsillerden ibarettir. Râzî de der ki: "Çadırlar içinde kocalarından başkasına bakmayan hûniler." Sözü, hûnilerin büyüklüklerine işaretir. Çünkü onlar, yasaklama ve hapsetmek suretiyle bakişlarını kendi kocalarına çevirmiş değillerdir." Âyet kendileri için hususî çadırlar kurulduğuna ve üzerlerine örtüler atıldığına işaret etmektedir. Aşhabdan oda gibi yapılan çadırlar yatak odası, olarak kullanılırdı. Hatta Araplar, kıldan yaptıkları evlere çadır ismini verirdi. Çünkü bunlar, ikamet için hazırlanmış çadırlardı. Bunu tesbit ettikten sonra şunu da ifade edelim ki bu sözü, gayet güzel bir mânâyı işaret eder. Şöyle ki: Cennette mümin bir şeyi elde etmek için harekete ihtiyaç hissetmez, eşya ona doğru hareket eder. Binaenaleyh o hareket etmeden yiyeceği içeceği gelir. Arzu ettikleri şeyler, üzerinde dolaşır. Hûniler evlerde bulunurlar, istedikleri vakit müminlere intikalleri çadırlarla olur. Müminlerin köşkleri vardır, hûniler o çadırlardan köşklere inerler. Râzî'nin gösterdiği bu mânâdaki güzelliği ifade edebilmek için meâlde çadırın cibinlik olarak terceme etmek zevkimize daha uygun olacaktır.

76-78. Dayanmışlardır. Bu kelime, ihtisas üzere mansuptur. Yahut kelâmın mânâsı ile zamirinden hal olarak, tams edenler (dokunanlar) dayanmış oldukları halde demektir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki, öncekilerde "Astarları atlastan yataklara yaslanırlar." hâli, "Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş dilberler var." diye kadınlânın zikrinden önce söylenmişti. Burada ise "Kocalarından önce onlara ne insan dokunmuştur, ne de cin." ifadesinden sonra söyleniyor. Bunun hikmeti konusunda Râzî der ki: "Cennet ehli için yorulmak ve çabalamak yoktur. Onlar daima nimetler içindedirler. Lakin dünyada insan çeşit çestirir. Kimisi ailesiyle cimada bulunur, ihtiyacını giderdikten sonra da yıkanmak veya işiyle uğraşmak için gider. Kimi de kazancı peşinde koşar, elde ettikten sonra ailesine döner. Fakat ilk önce istirahat edip yorgunluğunu dinlendirmek ister. İşte Allah Teâlâ, cennet ehlinin gerek toplanmadan önce, gerek sonra daima süken ve istirahat üzere olup her iki halde de yorgunluktan uzak olduklarını beyan için birinde ittıkâ (sakınma)'yı önce zikretmiş birinde de sonraya bırakmıştır." Yeşil refref, Refref, cins ismi yahut refrefe'nin çoğul ismi olması itibarıyla ahdanın veya hadranın çoğulu olan hudr ile sıfatlanmıştır. Aslı raf gibi yükseklik ifade eden ref'ten türemiştir. Bu münasebetle çeşitli mânâlarının olduğu söylenebilir: Perde ve döşeme yapılan yeşil kumaşa, ince ve nazik kumaşlara, döşeklerin, tahtlânın, karyolaların, yaygılânın, perdelerin sarkan eteklerine, yere gelen saçaklarına ve salkımlı süğüt gibi dallan aşafı doğru sarkan ince ve nazik ağaca ve çadırların eteklerine, çayırık ve çimenliğe de refref denir. Kâmus tercemesinde bundan başka mânâları da vardır. Alûsî şöyle der: "Hz. Ali, İbnü Abbâs ve Dahhâk onun fuzûl-i mehâbis, yani yatakları üzerine serilen çarşaf olduğunu naklederken, Cevherî, yapılan ince kumaş; Hasan-ı Basrî, minder, yaygı ve döşeme olduğunu ileri sürmektedirler. Refrefin bunlardan başka, Âsım-ı Cahdri'ye göre yastık gibi üzerine dayanılan şeyler, Cübbâi'ye göre de yüksek döşek gibi anlamları vardır. Ayrıca tahtlardan sarkan pahalı örtüye de refref denildiği ileri sürülmektedir. Rağib, refrefi bahçelere benzeyen bir nevi mensûcat (dokuma), İbnü Cerir ve diğer bir grup âlim de Sâid b. Cübeyr'den yaptıkları rivayete göre on, cennet bahçesi olarak tasvir etmektedirler ki, Abd b. Humeyd'in İbnü Abbas'tan yaptığı rivayet de böyledir."

Ve güzel abkariler ve döşekler üzerine (dayanırlar). Abkarî, esasen abkare mensup demektir. Ebu's-Suud ve diğer müfessirlerin beyanına göre abkar, Araplar'ın itikadına göre cin beldelerinden birinin ismidir ki, onlar acııp gördükleri her şeyi abkara nisbetle tasvir ederek abkarî derler. Mu'cemu'l-Büldân'da şu izah vardır: "Abkar, dolu yani buluttan inen donmuş sudur. Ayrıca abkara, cinlerin sakin olduğu bir yer anlamı da verilmiştir. Mesela "sanki abkar cinni gibi" denilir. Merrâr-ı Adevî şöyle demiştir:

Tibrâk ile Abkar'ın Şessa vadisi arasındaki yurdu tanıdım mı? Tanımadım mı? A'sâ da şöyle demiş:

Olgunlar ve gençler olarak Abkar'ın Cinleri gibidirler. İmrû'l-Kays: Kum taneceklerinin uçuşmaları esnasında çıkardıkları ses, Abkar'da sayılan bozuk paraların çikardığı ses gibidir.

Küseyyir:

Sevgili dostundan dolayı seni bir bakışla ödüllendirdi. Rabbim de seni bundan dolayı cennetine yaklaştırdı.

Zaman içinde herhangi bir gün onlara gelirsən fazilet hususunda onları insanlardan üstün bulursun.

Sanki onlar Abkar'daki siyah vahşi cinler gibidirler Bir şeye yönelindiklerinde onu elden kaçırmazlardı.

İzahında demişlerdir ki abkar, Yemen toprakları içerisindeydi. Bu gösterir ki, o meskun bir yer ve kuyumcuları ile meşhur bir beldedir. Elbette kuyumcuları olunca diğer insanlân da olması gerekmektedir. Galiba bu harab olmuş eski bir beldedir. Nakışlı kumaşlar, ona nisbet edilirken, tanınmaz hale gelince bu defa o beldeyi cinne nisbet etmişlerdir. "En iyisini Allah bilir." Ensâb ilmi bilgilerin demislerdir ki: "Enmâş b. Errâş b. Amr b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Seb'a b. Yeşûb b. Ya'rûb b. Kahtân, Hind binti Mâlik b. Gafik b. Şâhid b. Akk ile evlenmişti. Hind, Enmâş'dan Eftel denilen Eş'âmî'yi doğurdu. Hind'in vefatı üzerine Enmâş Büceyle binti Sa'b b. Sa'd'il- aşire ile evlendi. Büceyle de Sa'd'il doğurdu, ona abkar lakabı verildi, Büceyle onu dedesi Sa'd'il- aşire'nin ismiyle isimlendirmişti. Abkar lakabı da ona lakab olarak verilmişti. Çünkü O, adada bir yerde abkar denilen bir dağ üzerinde doğmuştu ki orada veşiy, yani alca kumaş

yapılırdı. Bir de Abkar, Yemâme'de bir yer adıdır. Abkar'ı cinn bölgesine nisbet edenler, Zührey'in şu sözünü delil olarak ileri sürmüşlerdir.

O cimdirir, onun üzerinde bir Abkar cinni vardır. Onlar (Abkar cinniler) bir gün istediklerini elde ederlerse yücelmeye layıktırlar.

Bazılan da demişlerdir ki: "Abkar'ın aslı, vashına hırslı bir şekilde rağbet edilen her şey sıfattır. Bunun da esası, Abkar'da dşöme ve diğer nakışların yapılmış olmasıdır. Onun için her iyi şey, Abkar'a nisbet edilmektir. Ferrâ, Abkâr'ı tanıfası sihan, yani kalın kumaş diye tanımlamıştır. Müfredi, abkariyyedir. Mücahid'e göre abkarı, dibâc yani ipek kumaş, katâde'ye göre, zerabi yani halı kilim, Said b. Cübeyr'e göre ise antika dşöme demektir. Bu rivayetler, abkar'ın bir yere nisbet edilmeyip isim olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrusunu Allah bilir. Şimdi bütün bu açıklamalardan sonra "Müdhâmmetân"ın karinesıyla şöyle özetleyebiliriz. Buna göre refref, o yağız yeşil cennetlerin çimeni, abkar'lar de cennet ehlinin şimdiki durumunda sınıma açıklamak mümkün olmayan güzel elbiseleri olabilir. Görülüyor ki bununla beraber aynı âyet, otuz bir defa tekrar edilmiştir. Bunlardan sekizi yaratılış üstünlüklerinin sayılması ve dünya ile ahirete dair hususların akabinde, yedisii cehennemih ahvâliyle ilgili tenbihlerin peşinde -ki bu rakam, cehennem kapılarının adedine müsavidir- sekizi de ilk iki cennetin vasfıllarının ardında -ki bu da cennet kapılarının sayısına eşittir- zikredilmiştir. Bu suretle şuna işaret edilmiş gibidir ki, ilk sekiz hususa inanıp da gerektirdiği şekilde amel eden kimse, her iki cennete girmeyi hak etmiş ve cehennemden korunmuş olacaktır. Bu yüzden söz konusu mübarek sürede zikredilen, cinn, insan ve hayvanlara bulaştırılan Allah'ın nimetlerini ifade etmek ve her türlü eksiklikten, kusurdan münezzeh olan Allah'ın adını takdis için sonuç olarak buyruluyor ki, (Tebâreke kelimesi hakkında Furkan Sûresi, 25/1. âyetinde verilen bilgiye bkz.) Burada "Büyüklük ve ikram sahibi." vashına en uygun olan tebârekenin yükselme ve yücelik mânâsına olmasıdır. Bazılan bu sürede sayılan nimetlerin ardından ona en münasip olan mânânın hayır ve bereketin çokluğu mânâsı olacağını söylemişlerdir. Alûsî der ki: "Tebâreke" fiilinin bu anlamda Allah'ın ismine isnadı uzak değildir. Çünkü onun hürmetine rahmet ve yardım istenir." Allah'ın ismi, esmâ-i hüsnâsından her birine uygundur. Bununla beraber özellikle sürenin başında geçen ismini ilk önce düşünmek gerekir. Şüphe yok ki, isminin yüksekliğini yüceltme de, daha evvel zâtının yüksekliğini gösterir. Onun için zül'-celâl ve'l-ikrâm vasfı, doğrudan doğruya zâtına cereyan ettirilmiştir. Ancak İbnü Âmir kırâetinde sıfat ismi olarak "zü" şeklinde okunur. Bunun için bazı âlimler, ismin "Sonra selam ismi üzerinize olsun." gibi muhkem, bazılan da müsemmâ mânâsına olduğu kanaatindeyler. İşte isimle başlayan bu Arûs-ı Kur'ân (Kur'ân'ın gelini) böyle celâl ve ikram ile tamamlanmış bulunuyor ki, bu celâl ve ikramın görüntülerinden biri olmak üzere "Vâkıa" Sûresi başlayacaktır.

VAKIA SURESİ

1. O vâkıa meydana gelince, yani kıyamet kopunca. Vâkıa, esasen vukua gelen, vukuu muhakkak olan hadise demektir. Ahid lâmi ile da, kıyametin bir ismidir. Gelecekte muhakkak surette meydana geleceği için bu isim verilmiştir. Şart mânâsını ifade eden zarftır. Âlimlerin çoğu cevabın, korkutmak için hazfedilip, mânânın "kıyamet kopunca neler neler meydana gelecektir?" şeklinde olduğunu söylemişlerse de, esasen cevap şudur:

2. Onun meydana gelmesini yalanlayacak kimse yoktur. Vuku', düşme anlamını ifade ettiği gibi, vak'a da masdar bina-i merre olarak şiddetli bir düşüş demektir. Sonra yaygın bir şekilde başa çarpan büyük iş mânâsında kullanılmıştır. Bazen de özellikle harbe isim olarak verilmiştir. Kısacası, kıyamet kopmadan önce onu yalanlayan ve inkar edenler bulunursa da, vukuu gerçekleşip bir kere meydana geldi mi, artık onu kimse inkar edemez ve çaresizce tasdik etmeye mecbur olurlar. Başka bir ifade ile onun başa çarpmış yalan olmaz. Değişiminin tesirinden kurtulma imkanı yoktur.

3. İndirdiğini indirir bindirdiğini bindirir, yani bazıları düşürür alçaltır, bazıları kaldırı yükseltir. Çünkü devletler yıkan fitneler, ihtilâller, inkılâblar gibi büyük olaylar, azizleri zellil, zellileri aziz ederek nicelerini aşağı düşürür nicelerini de yükseltiler kaldırı. Burada "hafdin" takdim edilmesi, korkuya düşmek yahut bu nevi olaylarda yıkımın yapımdan önce geldiğini göstermek içindir. Bu âyet, den bedel olarak bir nevi onu tasvir etmektedir. Yahut tenâzu üzere ya bağlıdır. Âyetteki recc, zelzele, şiddetli hareket ve sarsıntı demektir ki, bizim dünya yerinden oynadı sözümüze benzer.

4. Yani üzerindeki yerin yıkılacağı şekilde yer dehşetle sarsılıp yerinden oynadığı

5. dağlar da toz duman olup bir serpilmiş serpildiği "Dağlar yürütülür, serap haline gelir." (Nebe', 78/20) âyeti tahakkuk edip,

6. hepsi havada uçan zereler haline geldiği

7. siz de üç çift, yani üç sınıf olduğunuz zaman. Âyetteki hitab, tâğlib tarihiyle hem şu andaki hem de geçmiş ümmetlerin hepsine ve bütün insanlara olabilirse de, bazı müfessirlerin kanaatine göre yalnızca şu andaki ümmet için olması, bizce de tercih edilen bir görüştür.

8. O üç sınıf, "Fâ-i tafsilîyye" (açıklama Fâ'sı) ile şöyle beyan ediliyor: Aşhab-ı meymene. Meymene, yemin yeri yani sağ kol, sağ taraf yahut meymenet, uğur ve bereket mânâlarına gelir. Sağ taraf, meclis ve mahfellerde saygı ve hürmet mevkii olduğuna göre, "aşhab-ı meymene" hürmet makamında bulunan yüksek şeref sahipleri demek olur.

Aynı zamanda bu gibi kimseler hayra yarayan ve kendilerinden istifade edilen faydalı zatlar olmaları sebebiyle meymenetli diye nitelendirilirler. Nitekim kelimenin iki mânâsına da işaret etmek için dikkatler şöyle celbediliyor: Amma ne aşhab-ı meymene, yani öyle çok meymenet sahibi zatlar ki uğur ve bereketleri her vechile gıpta ve hayrete şayındır. Kanaatimizce bu vasıf, hitabın şu andaki ümmet için olduğunu hatırlatmaktadır. Yani geçmiş ümmetlerde benzeri bulunmayan aşhab-ı meymene demektir.

9. Bunlara mukabil ve aşhab-ı meş'eme. Meş'eme, şum yeri, yani sol kol, yahut yümün (uğurun) zıddı olan şeamet ve uğursuzluk mânâlarına gelir. Aşhab-ı meş'eme de sol tarafta, alçak yerde bulunan değersiz, yahut kendilerine ve yakınlarına uğursuzluğu dokunan kimseler demek olur. Burada her iki mânâyı işaret için de şu vasf tekrar edilmiştir. Amma ne aşhab-ı meş'eme, ne uğursuz kimseler! Biraz sonra gelecek âyetlerde aşhab-ı meymene'ye aşhab-ı yemin, aşhab-ı meş'eme'ye de aşhab-ı şimâl denilmiştir. Sebebi orada izah edilecektir

10. Bunların hepsinin önünde olmak üzere önde olanlar da öncüdürler ileri geçmişlerdir. Bunlar hakka kullukta iman ve itaatta hayır yanlarında en öne geçenlerdir. Peygamberler, Sahib Yasin (Habib b. Musa en-Neccâr) Firavun ailesinden iman edenler, muhacir ve ensardan sâbıkun-ı evvelin (ilk geçenler) ünvanına sahip sahâbiler gibi. Mübtedâ ve haberdır. Yani "sâbıkun" adını alanlar, gerçekten sâbıkun vasfını kazanan ve üç sınıfın ilerisinde, kasdettikleri gayeye hepsinden önce ulaşan zatlardır.

11. İşte onlar mukarreblerdir yani Allah'ın yanında yakınlığına, en yüksek merteye ve makama erdirilmiş kimselerdir.

12 Naım cennetleri içerisinde üstün makamlardadırlar ruhânî ve cismanî nimetlerle

devamlı ve saf lezzetler içindedirler.

13. Çoğu evvelkilerden

14. birazı da sonrakilerden. Hitab şu andaki ümmete olduğuna göre böyle olmasının mânâsı açıktır. Sâbıkûnun (öne geçenlerin) çoğunun öncekilerden olması gerekir. Nitekim ilk öne geçenler sahâbilerdendir. Hitab geçen ümmetleri de içine aldığına göre ise, öncekilerden sâbıkunun çok olması, bütün nebi ve resulleri içine alması sebebiyledir. Sülle cemaat, büyük bir grup demektir.

15. Bunlara verilen naım cennetlerini tasvir ile zihinlerde hayal ettirmek için buyruluyor ki cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Sürur, seririn çoğuludur. Serir, taht, sandalye ve köşk demektir. Mevdûne, altın, inci, yâkut ve elmas gibi mücevher işlemeli, yani murassa, veya birbirlerine yakın dizilmiş tertipli ve düzenli demektir

16. Bunlara verilen naım cennetlerini tasvir ile zihinlerde hayal ettirmek için buyruluyor ki cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Sürur, seririn çoğuludur. Serir, taht, sandalye ve köşk demektir. Mevdûne, altın, inci, yâkut ve elmas gibi mücevher işlemeli, yani murassa, veya birbirlerine yakın dizilmiş tertipli ve düzenli demektir.

17. Daima vildan şeklinde taze kalan genç hizmetçiler, garsonlar, yahut hilede denilen bir nevi küpeli usaklar

18. küpler, sapı ve emziği olmayan sürahi, desti ve küp gibi kaplar ibrikler, emziği ve sapı olan kaplar, dolgun kadeh, menbandan, kaynağından akan içki

19-24. başlarına başağnsı verilmez, başlan ağntılmaz. Yahut cemiyetleri perişan edilmaz, lezzetleri kesilmaz nefz de yapmazlar akıllarını gidemezler. Sarhoş olmazlar, yahut içtikleri tükenip bitirilmez, yok olmaz.

25 Orada: O naım cennetlerinde hiç boş mânâsız laf veya çirkin lakırdı duymazlar. Te'sim de işitmezler. Te'sim: isme, günaha nisbet etmektir. Yani kendilerine günah işlediniz denilmez.

26. Ancak bir söz işitirler ki o da selam selamdır, yani tam bir selamette selamları dururlar.

27. *} Aşhab-ı yemin ise ne aşhab-ı yemindir! Bu "aşhabu'l-yemin" cümlesi, üzerine atfedilmiştir. Yukanda "Ashâbu'l-meymene" burada ise "Ashabu'l-yemin" şeklinde zikredilmesi, ifade çeşitliliği içindir. Bunlara aşhab-ı yemin denilmesi amel defteri denilen kitapların kıyamet günü "Kimin kitabı sağından verilirse." (İnşikâk, 84/7) âyetince sağ taraflarından verilmesi sebebiyle olduğu dahi ileri sürülmüştür. Aşhab-ı yemin, yeminine sadık, sözünü tutan, işine sahip mutlu kişi mânâsını ifade edebilir ki, mukâbilî yeminini bozan demektir. Ayrıca bu tabirin, Allah için yeminine sadık ve vefakârlar anlamında kullanıldığı da söylenebilir.

28. Sidr-i Maḥdûd: Daha önce de geçtiği gibi Arabistan kirazı denilen meşhur nabk ağacının ismidir. İki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birincisi, silinmiş, tesviye edilmiş ve düzeltilmiş demektir. Arabistan ağacı dikenli olduğu için burada sidr-i maḥdûd denilerek cennet ağacının dikensiz olduğu anlatılmıştır. Hâkim ve Beyhaki Ebû Ūmâme (r.a.)'nin şöyle söylediğini nakletmişlerdir: "Resulullah (s.a.v)'ın sahâbileri derdleri ki: "Allah Teââ bir çölde yaşıyan Araplar'dan ve onların meselelerinden istifade ettiriyor. Mesela, bir gün bir çöl bedevisi Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek, "Ya Resulullah, Allah Teââ Kur'ân'da sıkıntı veren bir ağaç zikrediyor. Halbuki ben cennette sahibine eziyet verecek bir ağacın bulunacağını zannetmezdim." dedi. Resulullah, "Nedir O?" diye sorunca bedevî, "Sidr ağacı, zira onun dikenli vardır." dedi. Bunun üzerine Resulullah da buyurdu ki, "Allah Teââ buyuruyor mu? Allah onun dikenlerini silmiştir de her dikeninin yerine bir meyva koymuştur ve onun meyvalarından her biri yetmiş iki renk ile açar ve bir rengi diğerine benzemez." İkincisi, Abd b. Humeyd'in İbnü Abbas, Katâde, İkrime ve Dahhâk'tan yaptığı rivayete göre meyvasının çokluğundan dalları bükülmüş mânâsına tefsir edilmiştir ki biz bunu, "dal bastı" tabirimize yakın görerek meâlde de "dal bastı kiraz" diye ifade etmeyi diğer mânâdaki dikensizlik anlamına da uygun olacağı kanaatıyla zevkimize muvafık bulduk.

29. Ve Talh-i Mendûd, meyvası aşağıdan yukarı istifli, sıvama muz demektir. Bazılan, muz olmadığını söylemiştir. Bunun dünya muzuna benzer, meyvası baldan tatlı bir ağaç olduğu zikredilmiştir. Daha başka türlü mânâ verenler de vardır.

30. Uzanmış bir gölge ki çekilmesi ve boşluğu yoktur. Fecr ile güneşin doğması arasındaki sabah gölgesi gibi hoş ve güzel bir gölgedir.

31. Ve çağlayan bir su, yani yüksekte dökülen akarsu. Bu suyun, kovasız, dolabsız ve istenilen yerde akan bir su olduğu da söylenmiştir. Yukanda sâbıkun (öne geçenler)un durumu, dünyada şehirlerin, medenî halkın imrenecekleri en yüksek zevk ve lezzetlere göre tasvir edilerek, yeni edebiyatçıların "sembolizm" dedikleri işaret yoluyla ifade ve temsil edilmiş olduğu gibi, sağın adamlarının hâlî de bedevilerle imrendirecek güzel yayla manzaralarını andıran remizlerle ifade edilerek ikisi arasındaki farkın, medenilerle bedevilerin farkı gibi olduğuna bir nevi işaret yapılmıştır, denebilir. Mücahid'den nakledilmiş ki o yaylalar; gölgelikleri, meyva ağacı ve sidri (Arabistan kirazı) ile müslümanların hoşlarına gitmişti. Allah Teâlâ, âyetlerini indirdi. Dahhâk'tan gelen rivayette de şöyle denilmiştir: Müslümanlar o yaylalara bakıp imrendiler. "Ne olurdu bunun gibi bizim de olsaydı" dediler. Bunun üzerine söz konusu âyetler nazil oldu.

32. Ve her türlüşünden bol bol meyva ki bunlar, dünya meyvaları gibi değil, hiçbir zaman kesilmeyen, tükenmeyen ve almak isteyenlerden men edilmeyen, yasanlamayan meyvalardır.

33. Ve her türlüşünden bol bol meyva ki bunlar, dünya meyvaları gibi değil, hiçbir zaman kesilmeyen, tükenmeyen ve almak isteyenlerden men edilmeyen, yasanlamayan meyvalardır.

34. Ve yüksek dşöşkler. Ebû Ubeyde demiştir ki: "Burada firaştan maksat, kadınlardır. Yükseklik de manevî yüksekliktir yani değer üstünlüğüdür. Zira şöyle buyrulmuştur:

35. Şüphesiz biz onları (hûrileri) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. İbnü Cerir, Tirmizi ve daha başkalarının Enes (r.a.)'den rivayetlerinde, Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Bu yeniden yaratılan kadınları, dünyada kocamızı ve bürüşmüş kadınlardır." Taberânî, İbnü Ebî Hâtim ve daha bazı âlimlerin rivayetlerine göre Selemetü'bnü Mîrsed-i Cu'fî (r.a.) demiştir ki: "Resulullah'ın âyeti ile ilgili olarak işittim, şöyle diyordu: "Bunlar, ister dul, ister bekâr olsun dünyadaki kızlar ve kadınlardır." Tirmizî'nin "Şemâil'de rivayet ettiği üzere Resulullah (s.a.v)'a bir kocakan geldi ve ona: "Ya Resulullah Allah'a dua et beni cennete koysun." dedi. Resulullah: "Ey falancanın annesi, cennete asla kocakan girmez." buyurdu. Bunun üzerine kadın ağlayarak döndü. Resulullah buyurdu ki: "Ona haber verin kocakan olarak girmez, çünkü Allah Teââ buyurmuştur ki: "Şüphesiz biz onları yeni bir yaratılışla yaratmışızdır."

36. *} Yaratıp da onları hep bekâr kızlar kılmışızdır.

37. Öyle ki hep güzel kadınlar olarak. Urub, arubun çoğuludur. Bu kelimenin üç farklı tefsiri vardır.

1) Kocalarını çok seven kadınlar.
2) Cilveli, nazlı edalı kadınlar.
3) Güzel söz söyleyen kadınlar. Şüphesiz cilve ve anlatım güzelliği de, sevişmenin en latif sebeplerinden ve edalı kadının şairi olduğudur. Hep aynı yaşıt, yani yaşları da eşit, hep birbirine denktir. Tirmizî'nin Muaz (r.a.)'dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmiştir: "Cennet ehli cennete tüysüz, bıyıklı henüz terlemeye başlamış, gözleri sürmeli, otuz, otuz üç yaşlarında girerler."

38. Sağın adamları için (yaratılmışlardır)
Meâl-i Şerifi

39. Bir çoğu öncekilerdendir.
40. Bir çoğu da sonrakilerdendir.
41. Solun adamları, nedir o solcular!
42. İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar şu içinde,
43. Kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.
44. Ki ne serindir, ne de faydalı.
45. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefâhete dalmışlardı.
46. Büyük günahı işlemekte ısrar ediyorlardı.
47. Ve diyorlardı ki: "Biz ölüp, toprak ve kemik yığını olduktan sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?"
48. "Önceki atalarımızda mı?"
49. De ki: "Öncekiler ve sonrakiler"
50. "Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır."
51. Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar!
52. Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz.
53. Karınlarınızı hep onunla dolduracaksınız.
54. Üstüne de kaynar su içeceksiniz.
55. Susuzluk illetine tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz.
56. İşte ceza gününde onlara sunulacak ziyafet budur.
57. Biz sizi yarattık; tasdik etmeniz gerekmez mi?

39-40. Birçoğu öncekilerden ve birçoğu da sonrakilerdendir.
Yani sağın adamları öncekiler gibi değil daha çoktur. Öncekilerden de, sonrakilerden de çoktur. Öncekiler ve sonrakiler ya bütün ümmetlerin öncekileri ve sonrakileri, ya da bu ümmetin öncekileri ve sonrakileridir. Ahmed b. Hanbel, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim ve İbnü Merdûye'nin Ebû Hureyre'den yaptıkları rivâyete göre âyeti inince sahabilerin gücüne gittiği, İşte bunun üzerine âyeti nazil oldu. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Ben her halde ümid ederim ki siz cennet ehlinin üçte biri, belki de yansı olursunuz. Kalan ikinci yansını da onlarla paylaşsınız." Demek ki sahabiler, cennet ehli içerisinde Muhammed ümmeti az olacak diye merak etmişlerdi. Böylece o endişe bertaraf edilmiş oldu. Buna göre Muhammed ümmetinin ilklerinden sâbıkun (önde gidenler), sonrakilerden çok olduğu gibi geçmiş ümmetlerin önde gidenleri de Hz. Muhammed'in ümmetinden sayı itibarıyla fazladır. Çünkü geçmiş ümmetlere çok sayıda peygamber gelmiştir. Bununla beraber Hz. Muhammed'in ümmeti içerisindeki öncülere uyanlar, geçmiş ümmetlerin öncülerine uyanlardan daha çok olacaktır. Çünkü onlar cennet ehlinin yansından çoğunu teşkil edeceklerdir. Bu, ihtimal ki insan nüfusunun artması meselesi ile de alakalıdır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, sâbıkuna "Yaptıklarına karşılık olarak." (Vâkıa, 56/24) buyurulduğu halde Ashab-ı yemin'de bu zikredilmemiştir. Bundan Ashab-ı yemin'in mutluluğunun sâbıkuna uymaları sebebiyle sırf fazilet olduğu şeklinde bir mânâ çıkartılabilir. Nitekim "Zill-i memdûd" (uzanmış gölge) ifadesinde de aynı durum söz konusudur. Bu mânâ, Tûr Sûresi'nde geçen "İman eden ve zürriyetleri de iman ile kendilerine tabi olanlar (var ya!) İşte biz onların nesillerini de kendilerine kattık..." (Tûr, 52/21) âyetinin mânâsına benzemektedir. Buna bakarak denilebilir ki, öncüler, hayırdı öncüler olan peygamberler ve müctehid imamlardır. Ashab-ı yemin de onlara sadakatle uyanlardır.

41. Üç sınıftan üçüncüsü olan ve Ashab-ı yemin'in zıddı olarak sâbıkunun solunda yer alıp, kitapları sol taraflarından verilecek solun adamlarına, (Ashab-ı Şimâl'e) gelince buyuruluyor ki Ashab-ı Şimâl ise ne Ashab-ı Şimâl! Ne uğursuz, ne bedbaht insanlardır!

42. Bir ateş, içlerine işleyen bir hararet içinde ve bir kızgın su, cehennem suyu içinde

43. ve zifirden bir gölge kömür veya kurum gibi karanıp duran sisli, boğucu bir gölge içindedir. Yahmûm, kömür gibi simsiyah olan şey, zifir ve kara duman mânâlarına gelir. Buna zulmet denilimeye de gölge isminin verilmesi alay içindir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette de, cehennem halkını her taraflarından kaplayıp, kuşatan perdenin ismi olduğu zikredilmiştir.

44. Serin de değil kerim de değil, yani hiç bir hayır ve menfaati ve hiçbir güzelliği olmayan bir gölgedir.

45. Bunların içine düşmelerinin sebebi ise çünkü onlar bundan önce, yani bu azabın vuku bulmasından evvel mühlet verilmiş, şımartılmış keyiflerine düşkün ve hiçbir şeye alâşın etmeyen kimseler idiler.

46. O büyük günahta ısrar ediyorlardı. Hins, esasen günah mânâsıdır. Yemini bozmaya da hins denir. Müfessirlerin çoğu, burada hins-i azim'i büyük günah diye tefsir etmişlerdir. Çünkü "Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür." (Lokman, 31/13) buyurulduğu üzere şirk, büyük bir zulüm ve en büyük günahdır. Bazıları da "hins'in yemin-i gamus, yani yalan yere yemin etmek olduğunu söylemişlerdir. Takiyyuddîn Sübkî'ye göre de, "Onlar, olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler ve dediler ki: Allah ölen bir kimseyi tekrar diriltmez." (Nahl, 16/38) âyetinde buyurulduğu gibi, onların büyük günahta ısrar etmeleri, kuvvetlice yemin ederek dirilmeyi inkar etmeleri demektir. Bu anlam "hins'in meşhur mânâsına uygun olursa da

47-49. "ve diyorlardı ki..." âyeti, bu mânâyı ifade etmiş olacağı için önceki mânâ daha terchie sayandır. Ancak şirki, "hins-i azim" (büyük günah) tabiriyle ifade etmenin bir nüktesi de göz ardı etmemek lazımdır. Bu nükte ise, "Eğer atlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın..." (Tevbe, 9/12) âyetinde ifade edildiği gibi bunların yemin tanımaz, yeminlerinde durmaz yalancılar olduklarına işaret olsa gerektir. Nitekim bunlara "Ey yalancı sapıklar!" (Vâkıa, 56/51) diye hitap edilmesi de bu hususu kuvvetlendirmektedir. İşte böylece bu mânânın yardımı ile de Ashab-ı Şimâlin, Ashab-ı yeminin tam zıddı bir anlam taşıdığı da anlaşılabilir olmaktadır.

50. "Bilinen bir günün muayyen vaktinde mutlaka toplanacaklardır." O bilinen gün, kıyamet günüdür. Mikât, bir şeyin vaktini tayin eden ölçüdür. Kıyamet de dünyanın vaktini tahdid ettiği için mikât denilmiştir. Buradaki izâfet, izâfet-i beyaniyyedir. Mânâsı, mikât olan gün demektir.

51. "Bilinen bir günün muayyen vaktinde mutlaka toplanacaklardır." O bilinen gün, kıyamet günüdür. Mikât, bir şeyin vaktini tayin eden ölçüdür. Kıyamet de dünyanın vaktini tahdid ettiği için mikât denilmiştir. Buradaki izâfet, izâfet-i beyaniyyedir. Mânâsı,

mikât olan gün demektir.

52-54. "Bir ağaçtan, zakkumdan..." (Zakkum ağacı ile ilgili bilgi için Saffât Sûresi'ne bkz.)

55. Hîm, ehyem'in veya heyemâ'nın çoğuludur. Hüyam hastalığına tutulmuş deve demektir. Hüyam, deveye ânz olan bir susuzluk illetidir ki bu hastalığa yakalanan deve suya bir türlü kanmaz. İşte onlar da bu deve gibi zakkumu yer, kaynar suyu içer içer ama asla kanmazlar.

56. Bu, onlara o din (ceza) günü sunulacak ziyafettir. Nüzul, konuk, misafir gelince kahve veya kahvaltı gibi ilk sunulan yiyecek ve içeceklerdir. Konuklara ilk defa böyle şeyler takdim edilince, artık daha sonraki azabın nasıl şiddetli olacağı düşünülmelidir.

57. Bu beyandan sonra inkârcıları susturmak ve azarlamak için değişik bir hitab tarzı ile buyuruluyor ki biz sizi yarattık, hâlâ tasdik etmeyecek misiniz? Bunu daha açık ifade etmek için de şöyle buyuruluyor:

Meâl-i Şerifi

58. Attığınız meniyi gördünüz mü?
59. Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratan biz miyiz?
60. Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmez.
61. Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir yaratılışa tekrar var edelim diye (böyle yapıyoruz).
62. Andolsun, ilk yaratılışı biliniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?
63. Ektiğinizi gördünüz mü?
64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?
65. Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık. Hayret eder dururdunuz.
66. "Doğrusu borç altına girdik."
67. "Doğrusu, biz yoksul birakıldık" (derdiniz).
68. İçtiğiniz suya baktınız mı?
69. Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?
70. Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretseniz ya!
71. O çaktığınız ateşi gördünüz mü?
72. Onun ağacını siz mi yaratınız, yoksa yaratan biz miyiz?
73. Biz onu bir ibret ve çölden gelip geçenlere bir fayda yaptık.
74. Öyleyse büyük Rabbinin adını yücelt.

58. Akıttığınız yani rahimlere döktüğünüz meniyi (gördünüz mü?)

59. Onu siz mi yaratıyorsunuz? Siz mi takdir ederek, şekillendirip insan biçimine koyuyorsunuz? Yoksa yaratıcı biz miyiz, hiç yokken biçim verip yaratan?

60. Aranızda ölümü biz takdir ettik. Sonsuz hikmetleri ihtivâ eden irademizin gerektirdiğine göre, her birinize bir vakit tayin ve taksim ettik. Ve biz önüne geçilenlerden değiliz yani kimse bize üstün gelemmez. İrademizi alıkoyamaz. Her dilediğimizi istediğimiz şekilde yaparız. Buna kadiriz.

61. "Kılıklarnızı değiştirmek üzereyiz." Müfessirler bu âyete, gerek nın bağlı olduğu fiil, gerek "emsâl"ın anlamı itibarıyla birkaç türlü mânâ vermişlerdir. Söz konusu âyet, âyetinin mânâsındaki kudrete veya mahzufa ya da bir üsteki âyette yer alan fiiline bağlanmış olabilir. De mimin kesriyle mislin çoğulu olabileceği gibi fetha ile de meselin çoğulu olabilir. Mimin kesresi ile olan mislin çoğulu ve fiiline bağlı olduğu durumda mânâsı; "Aranızda ölümü takdir ettik ki neslinizi kesmeyip benzerlerinizi getirelim." şeklinde olur. âyetinin ifade ettiği ye bağlı olduğu durumda ise; "Aranızda ölümü takdir ettiğimiz gibi sizi yok edip yerinize benzerlerinizi getirmek suretiyle değiştirmeye de kadiriz." anlamı verilebilir. İkinci takdire göre yapılan tefsir, "Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize yeni bir mahluk getirir." (Fâtır, 35/16) âyetinin mânâsına uygun olur. Lakin burada iki üstün ile meselin çoğulu olması terchie sayandır. Mesel, sıfat ve şekil mânâlarıyla maddi ve manevî benzeşi ifade eden huy, kılık ve kıyafet demek olduğundan bu durumda da mânâ şöyledir: "Gerek fikir ve ahlâk yönünden gerek şekil ve suret yönünden bulunduğunuz ve bildiğiniz kılıklarnızı değiştirmeğe ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratılışa varetmeğe kadiriz. Bunun önüne hiç kimse geçemez Bu mânâ, hem dünyevi değişmeyi hem uhrevi yaratma olan dirilmeyi ifade eder. Ayrıca hem tehdit hem müjdeyi içerir. Hasan-ı Basri de tehdid cihetini düşünerek, "Sizi maymunlara, domuzlara çevirir." tarzında bir mânâyı geldiğini söyler ki, bu da Nisâ Sûresi'nde geçen "Ey ehl-i kitab! Biz bir takım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarna çevirmeden, yahut onları, cumartesi adamları gibi lanetlemeden önce, size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin.." (Nisâ, 4/47) âyetinin mânâsına benzemektedir. Sözün başı ve sonu yaratmak, ceza ve yeniden dirilmekle alakadar olduğundan tebdil (değiştirme) sözü dünyevi değişime, inşa (yaratma) sözü de, ondan sonra gerçekleşecek olan öldükten sonra dirilmeye işaret sayılabilir.

62. Herhalde ilk yaratmayı öğrendiniz. Yani insanın bu dünya hayatında topraktan, sonra nutfе, alaka, mudğa gibi tavırdan tavıra tekamül ettinlererek nasıl gerçekleştiğini gerek müşahade ve tecrübeden ve gerek Kur'an'ın açıklamalarından öğrenmiş bulunuyorsunuz. O halde düşününüz ya! Yani düşününüz de bildiğiniz bu tarzı değiştirip ve tekamül ettirerek sizi peyderpey Allah bulunduğunuz duruma getiren ve aranızda ölümü takdir etmiş bulunan yaratıcınız yaratıp Teâlâ'nın sizi değiştirtip, şimdi teferruatını bilemeyeceğiniz yeniden diriltmeye kâdir olduğunu anlasanız ya!

63. İnsan hayatı için gerekli olan hususlardan biri de nziktir. Rızıkta esas maddî veya manevî planda ekipbiçme olduğu için yaratma konusu hatırlatıldıktan sonra nzka da yer verilmiş ve bu hususa ekin ile başlanarak buyurulmuştur ki Şimdi ektiğiniz tohumu gördünüz mü?

64. *} Onu siz mi bitiriyorsunuz? Siz mi tutturup, büyütüp gayesine ulaşan ziraat haline getiriyorsunuz? Yoksa biz mi bitiriyoruz? Kurtubî der ki: "Ekini eken kimseinin den sonra bu âyeti okuyup şöyle demesi müstehâb olur: "Ekini bitiren, yetiştiren Allah Teâlâdır." "Allah'ım Muhammed'e rahmet eyle ve bizi bu ekinin ürünü ile nzıklandır ve zararından uzak tut. Hem de bizi nimetlerine şükredenlerden kıl." Bu duanın, ekinleri müsibetlerden koruyup bereketlendirdiği ifade edilerek bunun tecrübe ile sabit olduğu nakledilmiştir.

65. Hutam, kuru şeylerin kırıntısına denir. Çörçöp, ot çöpü, saman çöpü ve kabuk kırıntıları gibi. Tefekküh eder dururdunuz. Tefekküh, esasen türlü yemiş yemek demek olup, mecazen taaccüb etmek ve pişman olmak mânâlarına da gelir. Burada ifade ettiği anlam, "şaşkınlıkla şu lakırdıları, yemiş yer gibi tekrar tekrar söyler, çiğner ve ağzınızda geveler dururdunuz." şeklindedir. Yani şöyle der dururdunuz.

66. Biz herhalde çok zarardayız. Ektiğimiz tohumları zayi oldu. Yaptığımız masraflar boşa gitti, yahut borçlandık. Veya garamin, helâk mânâsına olduğu göz önünde tutulursa, inanın helak olduk, mahvolduk anlamı da verilebilir.

67. Daha doğrusu daha mahrumuz. Yani ektiğimiz mahvolduğu gibi yiyeceğimiz nzıklardan da mahrumuz. Yahut bundan böyle hiç kazanç ihtimali kalmamış, her şeyden mahrum ve sefaletle mahkumuz. Bu sözlerin bir cümlesi birisi, diğeri başka biri tarafından

söylenmek suretiyle karşılıklı konuşma tarzında tekrar tekrar ifade edilir. Böylece ümitsizliğe kapılarak teşekkür edecek hiçbir nimet kalmamış gibi mınıldanılır durulur. Düşünülmez ki bunu söylerken içilecek bir su olsun bulunur ve Allah'ın bundan daha büyük felaketleri olabilir.

68. Onun için bunun arkasından buyuruluyor ki "Gördünüz mü o içtiğiniz suyu?"

69. buluttan Müzn, esasen bulut yahut ak bulut demektir ki ondan yağmur nadiren yağar. Ayrıca bu buluttan inen yağmur suyunun daha tatlı olduğu da ifade edilmiştir.

70. *} Dilersek onu bir ucâc, yani tuzlu ve acı bir su yapardık ki, içilme ihtimali olmazdı. Ekilen tohumların bazen çürüdüğüün gerçekte bilindiği, yağmurun acı olarak yağmasının mümkün olduğu yahut yiyeceklerin içeceklerden daha mühim olduğu tarzındaki sebeplerden dolayı öncekinde Lâm ile , bunda ise lâmsız olarak buyurulmuştur. Gerek evvelkinde, gerek bunda "dileseydik" ile başlayan iki şart cümlesi, Allah Teâlâ'nın ekini ve suyu, onlardan faydalanmayı ortadan kaldıran âfât ve diğer hallerden koruması da nebati bitirme ve gökten su indirme nimetlerinden ayrıca şükredilmesi gereken iki ayrı nimettir. İşte bu iki cümle söz konusu meseleyi beyan etmek için zikredilmiş birer başlangıç cümlesidir. O halde şükretseniz ya! Yani bütün bu nimetlerden her birine şükretseniz de biri eksik oluverince hemen mahrumuz diye ümitsizlikle veya biz ekîp biçiyoruz diye gururlanıp da nankörlük etmeseniz ya!

71. Sonra o çıktığınız ateşi gördünüz mü? Yani birbirine sürtüp çıkmak suretiyle çıkardığınız ateşi ki sürtme ve temas ile çıkan bir elektrik ateşi demektir. Yâsin Sûresi'nde geçen "Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur..." (Yâsin, 36/80) âyeti de bu konuyla ilgilidir.

72. Onun ağacını siz mi inşa ettiniz? Ki bu sözü edilen ağaç, merh ve afar diye bilinen ağaçtır. Bununla beraber her ağaçta ve elektrik elde edilen her şeyde ve çıkmak taşında dahi bu anlam vardır. Nitekim denilmiştir ki, "Her ağaçta ateş vardır. Fakat merh ve afar bu konuda çok meşhur olmuştur." Yoksa inşa eden biz miyiz? Yani o ağacı diğerlerinden fazla bir özellikle var edip yaratan biz miyiz? Şüphe yok ki Allah Teâlâ cisimleri o elektrikiyet özelliği ile yaratıp inşa etmemiş olsaydı, hiç bir şekilde elektrik üretimi kâbil olmaz, ne bedevinin çakmağı çakar ne de bugünkü medenilerin elektrik fenerleri yanardı.

73. Biz onu hem bir ibret kıldık, yani yaşama sebepleri kendisine bağlanıp hayat mücadelesine örnek ve cehennem azabının ateşinin andırıp düşündürecek bir ibret kıldık. Hem de bir metâ bir faydalanma ve kazanç vasıtası, alanda bulunanlar için, yani sahraya konup göçenler için. Ondan en fazla konup göçenler istifade ederler. Çünkü çıkmak çıkarak ateş yakma ihtiyacı medenilerden ziyade bedevilerde olur. Ve o ağacı en çok onlar getirip satarlar. Âyetle şöyle bir mânâ da verilebilir. "İhtiyacı çok olan fakirler için." Zira başka bir kâr ve iş bulamayan fakirler hiç olmazsa odun toplayıp geçimlerini temin ederler.

74. O halde Rabbini azım ismiyle tesbih et. Yani bu nimetleri ihsan edip duran Rabbin çok büyüktür, şirk ve noksanlıklardan münezzehtir (berîdir). Onun için Allah'ı "Yüce Rabbimi tesbih ederim" diye tenzih ederek tesbih et, yahut namaz kıl.

Meâl-i Şerifi

75. Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim.

76. Bilirseniz bu büyük bir yemindir.

77. O, elbette şerefli bir Kur'ân'dır.

78. Korunmuş bir kitaptadır.

79. Ona temizlenenlerden başkası el süremez.

80. (O), âlemlerin Rabbinden indirilmiştir.

81. Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?

82. Rızıkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?

83. Can boğaza dayandığı zaman

84. Ki o zaman siz (ölmek üzere olana) bakar durursunuz.

85. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.

86. Eğer cezalandırılmayacak iseniz,

87. Onu geri çevirseniz; şayet iddianızda doğru iseniz.

88. Fakat ölen kişiye gelince, eğer o rahmete yaklaştırılanlardan ise,

89. Ona rahatlık, güzel rızık ve Naim cenneti vardır.

90. Eğer O, sağın adamlarından ise,

91. "(Ey saçıcı), sana saçıcılardan selam!"

92. Ama yalanlayıcı sapıklardan ise;

93. İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.

94. Ve cehenneme atılma vardır.

95. Kesin gerçek budur işte.

96. Öyle ise Rabbini o büyük ismiyle tesbih et.

75. "Yemin ederim..." Âyetle bulunan kelâmın sonu ile başı arasındaki tertibi ifade etmektedi. Râzî bu tertib şeklini şöyle anlatmaktadır: "Allah Teâlâ hidayet ve Hak din ile Resulünü gönderdiğinde ona gereken herşeyi vermiş ve lazım olmayan şeylerden de onu temizlemiştir. Binâenaleyh ona hikmeti, yani kesin delillerle onların kullanımı şekillerini ve Mevze-i hasene'yi, yani kâpleri inceltip, fikirleri aydınlatacak faydalı nutukları ve en güzel yollarla mücadelev usullerini bahsetmiş ve herkesi herhangi bir şekilde tartışmasında acı bırakmıştı. Ancak bununla beraber kâfirler iman etmemişlerdi. Bütün bunlar kendisine okunup da iman etmeyen kimsenin ise sonuçta söyleyeceği şey şudur: "Bu beyan, onu iddia edenin haklı olmasından değil, zihni gücünden ve delilleri sıralamadaki kudretinden; sözünün ortaya çıkması ile değil, mücadelesinin kuvvetiyle galip geleceğini bilmesindendir. Nitekim bir çokları tartışmalarda aciz kalınca derler ki: "Benim haklı olduğumu biliyorsunuz, ama beni zayıf görüyor, insaf etmiyorsunuz." İşte durum bu noktaya gelince de karşısındakine söylenecek sözde, yemin ile güven vermekten başka çare kalmaz. Onun içindir ki Allah Teâlâ indirdiği âyet ve delillerini bir de çeşitli yeminlerle kuvvetlendirmiştir. Bundan dolayı ilk inen sürelerde özellikle (Kur'ân'ın) son yedide birinde yemin çoktur. Kur'ân'daki bu yemin şekillerinden biri de, dür. Bu ifadede kasem (yemin) fiili açıkça zikredilmekle beraber ayrıca harfi ile de mânâ olumsuz hale sokulmuştur. Söz konusu hakkındaki müfessirlerin üç ayrı izah tarzı vardır. Birçokları, sözün ahengini süslendirmek için ziyade kılınan ve olumsuzluk mânâsı kasdedilmeyen Lâ-i zâide (zâid lâm) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da bunun te'kid lâmi olup aslının şeklinde bulunduğunu ve vakıf (duruş) halinde olduğu gibi fethasının uzatılmış olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerden bir kısmı da "Lâ, vallahi" denildiği gibi aslı üzere olumsuzluk edatı olduğunu iddia etmişlerdir ki, bizim de tercihimiz budur. Buna göre nâm mânâsı şöyledir: "Yok, hayır, iş öyle zannettikler gibi değil, yemin ederim, yahut artık başka sözde gerek yok, yemin ederim. O yıldızların mevkilerine ki: Nücûm, yıldızlar mânâsına geldiğine göre onların mevkileri battıkları veya doğdukları yerler, yani batı ve doğuları, yahut gökteki bulundukları yerleri, burç ve menzilleri, yahut akan yıldızların düştükleri mevkiler, veya kıyamet günü döküldükleri zaman düşecekleri yerler olmak üzere dört beş değişik yorumun her birine yahut da hepsine ihtimali vardır. Ancak bu âyetten nücûmu, Kur'ân'ın yıldızları yani her indirilmede gelen âyetler, indirilen kısımlar şeklinde yorumlamak mânâyâ daha uygun düşmektedir. Bu anlam tevriye suretiyle de olsa her halde kasdedilmiş olacağından, nücûmu yıldızlar diye terceme etmek gerekir. Bu mânâyâ göre o yıldızların yerleri ise, Melekler, Peygamberler ve hâfızların kâbleri, yahut Kur'ân âyetlerinin yazıldığı sayfeler veya mânâları, yahut onların işiğine sebep olan olaylar ve hükümlerdir. Şu halde yıldızların yerleri diye nitelendirilen hususların hepsini

içine alan en uygun mânâ budur.

76. "Şüphesiz o bir yemindir." Bu cümle, bir mu'tanza cümlesidir. "Eğer bilseydiniz." Bu da, mu'tanza içinde mu'tanzadır.

77. "Şüphesiz o bir Kur'ân'dır." Yeminin cevabıdır. Çok faydalı ve feyizli mânâsınadır. Çünkü dünya ve ahirete dair birçok önemli ilmin esaslarını ihtivâ etmektedir. Diğer bir mânâ ile gayet güzel, hoş, yüceltmeye ve hürmete layık demektir. Ayrıca bu kelimeye, Allah katında değerli mânâsı da verilmiştir.

78. Korunmuş bir kitapda Meknûn, saklı, yani temiz tutulmak, kirletilmemek ve zayıf edilmemek için saklanıp, kablâr içinde muhafaza edilmiş demektir. İşte mushaflar öyle korunmalıdır.

79. Öyle ki temiz olanlardan başkası ona el süremez. Buradaki nefiy (olumsuzluk), nehiy (men etmek) mânâsınadır. Yani temiz olmayan kirli eller Ona dokunmasın, ancak maddî ve manevî pisliklerden, kötülüktен ve necasetten temizlenmiş imanlı ve abdestli kimseler ona dokunsun. Bu âyet sebebiyle der ki, fıkıhta cünüp iken Kur'ân okunamayacağı ve abdesti olmayanın mushafa el süremeyeceği beyan edilmiştir.

80. Çünkü O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş bir kitaptır.

81. Şimdi siz bu söze mi yağ süreceksiniz? Yani hürmetsizlik edip inkâr içinde ve temizlenmeden onu kirletmeye mi kalkışacaksınız?

82. Ve nızkınızı sırf yalanlamanızdan ibaret mi kılacaksınız? Yani o kitaptan nasibinizi, onu yalanlamak ve bu suretle o nimete karşı nankörlük etmekten ibaret mi kılacaksınız? Çünkü ondan istifade edecek yerde ona hürmetsizlik etmek ve kirletmeye çalışmak, ondan elde edilecek nasibi küfr ve nankörlükten ibaret kılmaktır.

83. Bunun üzerine de yalanlama ve inkarda ısrar etmenin âkibetine işaret edilerek buyuruluyor ki: O halde haydisenize can boğaza dayandığı vakit. Âyetteki kelâmdaki yalanlamayı sıralamak içindir. da onların acizliklerini göstermek üzere tahdid ifade etmektedir. Bu nın cevabı, ikinci olan sonra gelecek olan cümlesidir. fiilinin altındaki zahirinin nefse, yani ruha ait olduğu, sözün cereyan tarzından anlaşılmaktadır. Hulkûm, boğaz demektir. Dilimizde de "Can hulkuma geldiği vakit" denilir ki bu, ruhun çıkmak üzere bulunduğu can çekişme vakti demektir.

84. "Ve siz." Vâv, itirâziyyedir. Yani onun etrafında hazır bulunan ilgililer, sizler o zaman, içinizden birinin canı hulkuma geldiği o demde bakar durursunuz. Onun ölüm sarhoşluğunu görür, kurtaracak hiçbir şey yapamaz, acz içinde kara kara bakarsınız

85. biz ise ona, o can çekişen arkadaşınıza sizden daha yakındır. Gerek ilim, gerek kudret, gerek tasarruf cihetiyle olsun her hususta yakınız. Siz onun hallerinden yalnız açıkta gördüğünüz izleri tanıyabilirsiniz. Onun mahiyetine, niteliğine ve gizli özelliklerine vakıf olamaz ve onlardan hiçbirini def edemezsiniz. Biz ise hepsini bilir ve dilediğimizi yaparız. Ve lâkin siz görmezsiniz, yani o yakınlığı idrak etmezsiniz.

86. O vakit haydi, bu dâğeri kuvvetlendirmektedir. Eğer siz hak dinin hükmüne uymayacak ve yalanlamanızın cezasını çekmeyecekseniz,

87. o hulkuma gelen canı geri çevirseniz ya! Bu cümle, lann cevabı olmakla beraber şartıyesinin cezası da olabilir. Yani onu geri çevirseniz ya bakalım. Eğer sadık iseniz, yani Allah'ın dinine tâbi olmamak, birliği ile Rabliğini tanımamak davasında doğru iseniz!... Fakat ihtimal var mıdır? Siz Allah Teâlâ'nın hüküm ve kudreti altında öyle âciz, öyle mahkûm durumdasınız ki sizin için bu mümkün müdür?

88. Şimdi sonuç olarak o vefat eden zâtın ölümünden sonraki halini beyan etmek için de buyruluyor ki o canı geri dönmeyip ölen kimse, o Allah'a yakın olanlardan ise, sürenin baş tarafında zikredilen üç sınıftan en ileride bulunan sâbıkundan (öncülerden) ise ki bu, en yüksek vasıfları olan "mukarrebûn" ile ifade edilmiştir.

89. Artık ona bir ravh. Ravh, rahat, rahmet, ferah ve devamî hayat mânâlarına gelir ve güzel bir nızk ve bir naim cenneti, hiç kederi olmayan bir nimet ve saadet cenneti vardır.

90. Amma Ashab-ı yemin'e gelince aynen yukandaki isimle zikredilmişlerdir.

91. Artık sana sağın adamlarından selam. Burada ashab-ı yeminin birbirlerini selamlamaları hususu, Allah tarafından haber verilmektedir.

92. amma o yalanlayan ve inkâr eden sapıklara gelince ki bunlar Ashab-ı şîmâl'dir (solun adamları) ve "Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar" (Vâkıa, 56/51) diye nitelendirilmiş, kötülenmişlerdir. Dâllin vasfı, onların tanıtıcı sıfatlarıdır.

93. *} amma o yalanlayan ve inkâr eden sapıklara gelince ki bunlar Ashab-ı şîmâl'dir (solun adamları) ve "Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar" (Vâkıa, 56/51) diye nitelendirilmiş, kötülenmişlerdir. Dâllin vasfı, onların tanıtıcı sıfatlarıdır.

94. *} amma o yalanlayan ve inkâr eden sapıklara gelince ki bunlar Ashab-ı şîmâl'dir (solun adamları) ve "Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar" (Vâkıa, 56/51) diye nitelendirilmiş, kötülenmişlerdir. Dâllin vasfı, onların tanıtıcı sıfatlarıdır.

95. Hakikaten işte bu, bu Kur'ân, özellikle sürede zikredilen haber ve nihâyet üç sınıftan her birine ait sevap ve karşılık hiç şüphesiz o, hakku'l-yakındır, (kesin bir gerçektir). Yalnız ilmül'-yakın (kesin bilgi) ve aynül'-yakın (görev olarak bilmek) değil, hakku'l-yakındır. Onlar bunun içinde gerçeği tahakkuk edici olarak kalacaklardır. Âyetle geçen hak ve yakın kelimelerinin her ikisi de aynı mânâyı ifade ettikleri halde hakkın, yakine izafeti hakkında çok söz söylenmiştir. Bunlar içinde en uygunu İbnü Atiyye ve Râzî'nin beyanladığı ki o da şudur: "Hakku'l, yakın, hakku'l-hak (en büyük gerçek) ve en üstün sevab demek gibi bir çeşit te'kid mânâsını içermektedir ki, yakının son derecesi, yahut daha üstünde bir gerçek bulunmayan en yüksek mertebesi demek olur." Yukarılarda geçtiği ve Seyyid Şerîf'in "Ta'rîfât"ında da izah edildiği üzere "Yakın"ın üç mertebesi vardır. Bunlar, ilmül'-yakın, aynül'-yakın, ve hakku'l-yakındır. Hakku'l-yakın ilim ve müşahedenin geçerek fiilî olarak tahakkuk edip yaşanan hakikat demektir. Ayrıca denilmiştir ki hakku'l-yakın, kulun hakta yok olması ve onunla yalnız ilmen değil, hem ilim olarak, hem müşahede ile, hem hâl olarak bâkî olmasındır. Mesela, her akıllı insanın ölümü bilmesi ilmül'-yakın, melekleri görmesi aynül'-yakın, ölümü tatması da hakku'l-yakındır.

96. O halde Rabbini azım ismiyle tesbih et. Bu sürenin de tekrar eden âyeti budur. Allah Teâlâ, hakkı beyan ettikten sonra kâfirlerin kabule yanaşmaması üzerine Resulüne buyuruyor ki, kâfirler kabul etmeseler de sen onları bırak. Onlar ister tasdik etsinler, ister yalanlasınlar, sen Rabbini tesbih et, hem de "Azım" (yüce) ismiyle tesbih et. Böylece söz konusu bu âyetin üstü taraflıya, yani önceki âyetlerle mânâ yönünden irtibatı olduğu gibi gelecek sürenin baş taraflıya da münasebetinin olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki süreyle münasebeti şu şekilde kurulabilir. Gökte ve yerde

bulunan bütün varlıklar, Allah'ı tesbih eder. Sen, onlara nazaran küçücük bir grup demek olan kâfirlerle bakma da, bütün zâhât ile beraber Rabbinî tesbih et ve O'nu, en yüce ismiyle noksan sıfatlardan tenzih et.

HADİD SURESİ

1. Allah'ı yahut Allah için tesbih etmektedir. Tesbih, Allah Teâlâ'yı, kutsal yüceliğine layık olmayan kusurlardan gerek itikad gerek söz ve gerek kalb ile tenzih etmek ve uzak tutmaktır. Takdis kavramının anlamı da böyledir. Bunlar esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak mânâsını ifade etmektedirler. Nitekim sözü, "Suda uzağa gitti." sözü de "Arzda uzağa gitti." mânâsına gelmektedir. (Bu konuda bilgi için Bakara, 2/32 ve İsrâ Sûresi'nin baş tarafına bkz.) deki "lâm" ya "Ona teşekkür ve nasihat ettim." cümlesinde olduğu gibi te'kid (kuvvetlendirmek) için ziyade kılınmış sıladır veya "Allah için" anlamında sebep ifade etmektedir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi . esas itibarıyla akl sahiplerinin dışındakilere mahsus ise de tâbiri göklerde ve yerde bulunan, ister görünmeyecek derecede ehemmiyetsiz olsun, ister görünen varlıklar olsun hepsine şâmildir. Binaenaleyh, gerek melâike ve müminler gibi sözle, gerek diğer varlıklar gibi ilham yoluyla konuşanların hepsi dahil olmak üzere mecazî bir anlam da kasdedilmiş olabilir. Çünkü yaratılan her varlık, imkân (olabilirlik) ve hudûsu (sonradan olmayı) ve arzettiği sanat nizamı ile Allah Teâlâ'nın noksanlıklardan münezze (berî) ve yüceliğin son derecesindeki sıfatlarla vasıflanmış olan varlığına delalet etmektedir. (Bu hususta bilgi için (İsrâ, 17/44) âyetine bkz.) "O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir." Bu cümle, tesbihin şekline işaret etmektedir.

2. "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur." Yani âlemdeki bütün küllî tasarruf; var etme, yok etme ve diğer bilinen ve bilinmeyen tasarrufların hepsi O'nun içindir. "O yaşatır ve öldürür." Bu cümle mülke dair hükümlerden bir kısmını beyan etmektedir. "O her şeye kadirdir." Bu da, hepsini bütün şartlarıyla özetlemektedir.

3. O'dur Evvel, her şeyden önce, başlangıcı yoktur ve her şeyin ilkidir. Çünkü varlıkların hepsinin başlangıcı ve hepsini ortaya çıkarandır. Ve son, hepsinin yok olmasından sonra O, bâkidir "O'nun zâtından başka her şey helak olacaktır.." (Kasas, 28/88), "Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak, ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak ." (Rahmân, 55/26,27) âyetlerinin ifade ettikleri mânâyâ göre varlıkların hepsi helak ve fenâyâ gider ve gidebilir, ancak O, kalır. Bütün yaratıkların, varlık sebepleri ortadan kalkınca esasen helak ediliir ve yok olurlar. Sonra bütün işler ona döndürülür. Binaenaleyh O, hepsinden evvel olduğu gibi, hepsinin gayesi ve varlığın sonudur. Hem de Zâhir ve Bâtın. Zâhir, varlığı her şeyde açıkça görülen demektir. Çünkü her şey O'nun varlığına delildir. Hiçbir şey yoktur ki varlıkta ortaya çıkarken daha evvel O'nun varlığını isbat etmiş olmasın. Mamefih her görüneni de O zannetmemelidir. Çünkü O, âşikâr olmakla beraber gizlidir de. Duygularla hissedilemeyip hayal ile algılanamayacağı gibi, varlığının hakikati da, akilların idrak ve kavrayışına şaymaktan münezzehtir. Binaenaleyh O'nun için ne yalnız Zâhir ne de yalnız Bâtın diye hükmetmemeli, hükümü, âtfıtan sonraya bırakarak "Zâhir ve Bâtın" demelidir. Evvel ve Âhir sıfatları da böyledir. Ebu's-Suud'un da ifade ettiği gibi deki"vâv", bu iki vasfın tamamını önceki ilk vasma bağlamaktadır. Buna göre hüküm, atfı yapmadan (vav ile bağlamadan) önce olabilirse de "ve'l-Âhir" ile "ve'l-Bâtın" sıfatlarından hüküm, atfı yapıldıktan sonradır. Ancak hepsinde de hükümü âtfıtan sonraya bırakmak daha doğrudur. Çünkü "hüve" zamiri "Allah" ismine aittir. Allah ismi ise, bütün isim ve sıfatların derecelerinin toplamıdır. Halbuki birçokları bu konuda gaflete düşerek vahdet-i vücûd (varlığın birliği) adına hatalara düşmektedirler. Ve O herşeyi bilicidir. Şu halde kendini de bilir. Bâtın ismine bakarak Allah'ın, kendine de gizli olduğu zannedilememelidir. Zira bu ifade yani "O, her şeyi bilicidir." sözü, söz konusu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır.

4. "O'dur yaratan..." Bu da mülk hükümlerinden bir kısmını beyan etmeektir. "altı günde." (Bu hususla ilgili olarak A'raf, 7/54, ve Fussilet, 41/10-12. âyetlerin tefsirine bkz.) Sonra arş üzerine istivâ etti. Yani yaratıp öylece bırakvermedi, işi idare edip düzenlemektedir. (İstivâ hakkında A'raf Sûresi'ndeki, 7/54. âyette tafsilat geçti. Oraya bkz.) (Allah) yere gireni de bilir, tohumları gibi ondan çıkıanı da, ekinler gibi. Gökten ineni de, yağmurlar gibi ona çıkıanı da, buharlar gibi. Ve her nerede olursanız o sizinle beraberdir. Onun ilmi ve kudreti yanınızdan ayrılmaz. Ve Allah her ne yaparsanız görücüdür. Görür ve ona göre karşılığını verir.

5. "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur." Bu cümle, sûrenin başında zikredildiği gibi burada da te'kit için tekrar edilmiştir. Yani hem ibtidada (yaratmada) hem îadede (diriltmede) zikredilmiştir. Çünkü her ikisinin de mukaddimesi gibidir. Bir de istihlâftan (vekil bırakmadan) bahsedileceği için bu hatırlatmanın te'kid edilmesinde başka bir önemli fayda vardır. Ve bütün işler, Allah'a döndürülür. Çünkü ilk ve son O'dur. Binaenaleyh gerek mal ve mülkünüzde ve gerek diğer hususlardaki tasarruflarınızın bile evveli ve sonrası ona döndürülecektir. Bu yüzden bütün her şeyin kulluk adına O'nun için icrâ edilmesi gerekmektedir.

6. "Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar." Yani zamanın acı tatlı bütün değişiklikleri O'nun hüküm altında. Gamları, sevince, sevinçleri gâma, kedere tebdil eden ve zulmet içinde nur, nur içinde zulmet yaratan O'dur. Hem O, bütün göğüslerin künhünü (hakikatini) bilir. En gizli fikirleri, niyetleri, acı ve kederleri ve her türlü duyguyu O bilir.

Onun için:
Meâl-i Şerifi

7. Allah'a ve Resulüne iman edin. Sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın. Sizden, inanan ve harcayanlar için büyük mükâfat vardır.

8. Size ne oldu ki, Resul sizi Rabbinize inanmanız için davet ettiği halde Allah'a inanmıyorsunuz? Oysa O, sizden kesin söz almıştı. Eğer inanacaksanız.

9- Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.

10- Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. Elbette içinizden, fetihden önce harcayan ve savaşan bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vaad etmiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

7. Sıfatı, yukanda zikredildiği şekilde Allah'a iman etmekle beraber Resulüne de iman edin. Çünkü Allah'ın tebliğini, emirlerini nehiylerini O, getirecek o, beyan edecektir. İman edin de sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın. Yani hakikatte mülk onun olduğu gibi milk de onundur. Siz O'nun olduğunuz gibi sizin milk diye sahip olduğunuz şeyler de O'nundur. Ancak selâhiyyet verip onlarda tasarruf etmek için sizi halife kılmıştır. Bundan dolayı size vekil gibi izin verdiği hususlarda tasarruf edebilirsiniz. O halde iman ederek sizi vekil tayin ettiği bütün varlıkta kendinizi asil değil, O'nun vekili bilerek Hakk'ın yolunda ve beyan ettiği hususlarda harcamada bulununuz. Nitekim bir beyitte de şöyle denilmiştir:

"Mal ve çoluk çocuk birer emanetten başka bir şey değildir. Bir gün olup da emanetlerin geri verilmesi ise gereklidir."

Bazı âlimler, "Bu infaktan (harcamadan) maksat, zekattır." demişlerse de doğrusu, vacib ve nafile harcamayı içine almış olmalıdır. Dahhâk'tan yapılan rivâyete göre bu âyetler, Tebük vak'asında nazil olmuştur. Binaenaleyh söz konusu âyetler, bu sûrenin

Medenî olan âyetlerlendindir.

8-9-10. Halbuki Allah sizden kesin söz almıştı. fiilinin zamiri, hem Allah'a hem de Resulü'ne ait olabilir. Allah'a ait olduğu düşünülürse o zaman buradaki misâktan maksat, yaratılış sözü olan "Evet Rabbimizsin dediler". misâkidir ki, delil getirme ve düslünceye yerleştirme şeklinde de yorumlanmıştır. Resulullah (s.a.v)'a ait olduğu kabul edilirse bu duruma göre de ona yapılan biât anlamına alınabilir. Zira Ubâde b. Sâmîit (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Sahabiler Hz. Peygamber'e, canlılık ve gevşeklik halinde işitip itaat etme, zorluk ve kolaylık durumunda nafaka verme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve kinayanın kinamasından korkmayarak Allah Teâlâ ile ilgili söz söyleme konusunda biât etmişlerdi. "Fetihten önce" Burada fetihten kasıt, Mekke'nin fethi, yahut hakkındaki Fethi Sûresi'nin indigi Hudeybiye'dir Bu ibareden de, onuncu âyetin Medine'de nazil olduğu anlaşılır. Müfessir el-Vâhidi'nin rivâyetine göre bu âyet, Ebû Bekr (r.a.) hakkında indirilmiştir. Bununla beraber "Sebebin hususî olması, hükmün genel olmasına engel teşkil etmez." kaidesinden hareketle Mekke'nin fethedilmesinden veya Hudeybiye'den evvel infakda bulunan ve savaşan Muhacir ve Ensar da içerisine almaktadır. Bu yüzdenir ki çoğul sıgasıyla "Onlar, (derece itibarıyla) daha büyüktür." buyurulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in Enes (r.a.)den yaptığı bir rivâyete göre Hâlid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında şöyle bir konuşma geçmişti. Hâlid, Abdurrahmân'a: "Siz, bizden önce yaşamış olduğunuz günlerle önümüze geçmek istiyorsunuz." demişti. Bu söz Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaştığında buyurdu ki: "Ashabımı benim için birakin, nefsim kudret elinde bulunan O yüce zât'a yemin ederim ki, siz dağlar kadar altın infak etseniz, yine de onların amellerine yetişemezsiniz." Görüldüğü gibi bu hadis, ile işaret olunanların Hudeybiye'den önce infak edenler olduğunu kuvvetlendirmektedir. Çünkü, Hâlid b. Velid'in müslüman olması hadisesi, Hudeybiye'den sonra, Mekke'nin fethinden önce idi. Şu halde fetihten maksat, Hudeybiye demektir. Ancak Zemaşerî gibi bir çok âlim, onu Mekke'nin fethi olarak kabul etmişlerdir.

Hüsnâ, birçok kere geçtiği gibi, en güzel mükafat, yani cennet anlamını ifade etmektedir.

Meâl-i Şerifi

11. Kimdir o, Allah'a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da onun verdiği ni kat kat artırsın ve onun için şerefi bir mükâfat da versin.

12. O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki nurları, önllerinde ve sağlarında koşuyor. (Kendilerine): "Bugün müjdeniz altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacağınız cennetlerdir." (denilir) İşte büyük kurtuluş budur!

13. O gün münafik erkekler ve münafik kadınlar o iman edenlere şöyle diyeceklerdir: "Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım?" Onlara: "Arkanıza dönün de nur arayın!" denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet, dışında da azap vardır.

14. (Münafıklar) onlara: "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. (Müminler) de derler ki: "Evet ama, siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz, gözlediniz, şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı.

15. Bugün artık ne sizden ne de inkar edenlerden fidye kabul edilir, varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!

16. İnananları için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?

17. Biliniz ki Allah yer yüzünü ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açtıkladık.

18. Şüphesiz sadaka veren erkeklerle ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdikleri kat kat artırılır ve onlara şerefli bir mükâfat vardır.

19. Allah'a ve peygamberine iman edenler var ya, işte onlar, Rableri yanında sözü özü doğru olanlar ve şehitlik mertebesine erenlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edip de âyetlerini yalanlayanlara gelince, onlar da cehennemin adamlarıdır.

11. "Hani kim o Allah'a güzel bir ödünç verecek kimse?" Bu âyetin bir benzeri de Bakara, 2/245. âyetidir. Bilgi için oraya bakınız. Karz, başlangıcı ödünç verme, sonucu bey-i sarf (para cinislerinin bir biriyile satışı) olan bir muameledir.Karz-ı hasen, güzel ödünç anlamını ifade etmekle beraber burada malın en iyisini seçip Allah nzası için halis niyetle faydalı olan hususlara sarf etmek demektir.

Karz-ı hasenin on vasfı taşıdığı ifade edilmiştir. 1. Sarf edilecek malın, helal maldan olması lazımdır. Çünkü Allah Teâlâ temizdir, temiz olmayı sevmez. 2. Kişinin sahip olduğu malın en iyisinden olmalıdır. 3. Karz-ı hasen sahibi şihhatli, yaşama ümidi besleyen, fakirlik korkusu içinde tutumlu hareket eden birisi olmalıdır. 4. Malı, en muhtaç ve en uygun olana vermelidir. 5. Verdigi malı, gizlemeli, açığa vurmamalıdır. 6. Arkasından başa kakkamalı, eziyet etmemelidir. 7. Maksadı, sırf Allah nzası olmalıdır. 8. Verdigi çok olsa da az ve ehemmiyetsiz görmelidir. 9. En sevdiği malından vermelidir. 10. Malı, fakire evine götürerek vermek suretiyle onu en fazla memnun edecek yöntemi seçmelidir. Burada Allah'a karşı karz-ı hasen tâbirinin kullanılması, mecazî anlamdadır. Malın en iyisini ve verilecek en faydalı cheti seçerek Allah yolunda ihlâs ile harcama yapılması ve Allah'ın buna kat kat sevab ve karşılığı taahhüd buyurması hususunun bir karz-ı hasene benzetilerek fiilde bir istiâre-i tebeiiye veya görünüşte bir istiâre-i temsiliyye yapılmıştır.

12-13. Göreceğin günü zarfına veya yaya da hazfedilen fiiline bağılıdır. Yani kıyamet günü "Onların önllerinde ve sağlarında nurları koşar." İbnü Ebî Şeybe, İbnü Cerir, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtîm, Hâkim ve İbnü Merdûye'nin İbnü Mes'ud (r.a.)'dan naklettikleri bir rivâyette o şöyle demiştir: "Müminlere amellerine göre nur verilir. Bu nurla onlar sıratı geçerler. Kiminin nuru dağ gibi, kiminin nuru ağaç gibidir. En aşağıda olanın nuru baş parmağındadır ki bir yanar bir söner." Ebû Hayyan da der ki: "Anlaşıldığına göre bu nur iki kısımdır. Birisi önlindedir, gidecekleri yeri aydınlatır. Birisi de sağ taraflandıdır." Cumhura göre de nurun aslı, onların sağlarında olan nurdur.

Önlerinde bulunan nur, bu asıl nur olan yayılan ışıktır. Bir de denilmiştir ki. "Buradaki , mânâsına olup, "sağ taraflarındandır" demektir ki bu da, "her taraflarındandır" mânâsınadır. "Eymân" şeklinde çoğul olarak ifade edilmesi ise, onun şerefinden dolayıdır.

Zemaşerî de şöyle der: " "Önlerinden ve sağlarından" denilmesi, o bahtiyar müminlerin amel defterlerinin bu iki yönden verilmesinden dolayıdır." Nitekim cehennemliklerin de sollarındandır ve arkalarındandır verilecektir." İbnü Ebî Hâtîm, Hâkim ve İbnü Merdûye Abdurrahmân b. Cübeyr b. Nâdir'den, onun şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Ebu Zer ve Ebu'd-Derdâ (r.a.) derlerdi ki, "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Ben kıyamet günü kendisine secde izni verileceklerin birincisiyim, izin verlip başını kaldıracakları da birincisiyim. Başımı kaldınp önüme, arkama, sağıma ve soluma bakanım, bakınca bütün ümmetlerin arasında ümmetimi tanırım. Ya Resulullah Nuh (a.s.)'dan ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırıns? diye sorulduğunda da buyurdu ki: "Abdest izinden alınlan, elleri ve ayakları parıldar." Bu durum başka ümmetlerde yoktur. Ve kitaplan sağ taraflarındandır verilir onunla tanırım, yüzlerimde secde izlerinden işaretleri vardır, onunla tanırım. Önlerinden sağ ve sol taraflarındandır koşan nurlarıyla tanırım." İbnü Ebî Hâtîm, Ebû Ümâme (r.a.)'den şöyle bir rivayet nakletmiştir. "Kıyamet günü bir zulmet salınır, ne mümin ne de kâfir hiç kimse avucunu daha görmez. Tâ ki Allah Teâlâ, müminlere amelleri kadar nur gönderinceye kadar..." İbnü Cesir ve Beyhaki "Ba's"de İbnü Abbas'ın şöyle dediğini naklederler: "İnsanlar karanlıklar içinde iken Allah Teâlâ bir nur gönderir.

Müminler o nuru görünce o tarafa doğru yönelirler. İşte bu nur, onların cennete girmeleri için Allah tarafından gönderilen bir delil olur." Bundan sonraki âyetin mânâsından bizim anladığımızı göre, söz konusu nurun müminlerin önlerinde ve sağlarında koşması, solda ve arkada bulunan münafık ve kâfirlerin ondan istifade etmemesi içindir. Binaenaleyh 'ü "her taraf" mânâsına yorumlamak doğru değildir. , dan bedeldir. İbnü Atiye demiştir ki, sözüne zarf olabilir. Yani münafıkları şöyle şöyle dedikleri olur, müminler o büyük kurtuluşa erecekler demektir. Münafıklar, Medine'de olduğuna göre bu âyetlerin de medenî olmaları gerekir. Bize bakınız sizin nurunuzdan alalım, yani müminler nurları önlerinde ve sağlarında koşarak o büyük murada ererlerken münafıklar yetişemeyip karantlık kalacaklardır. Müminlere arkalarından diyecekler ki, "Bizden tarafa bir bakın da, nurunuzdan biz de ışık alalım, istifade edelim." Zira müminler onlardan tarafa baktıkları zaman önlerinde bulunan nur o tarafa geleceğinden ondan istifade edeceklerdir. Yahut "Bizi gözetin, bekleyin de biz de size katılalım ve bu suretle nurunuzdan ışık alalım." mânâsıdır. Mü'minler veya melekler tarafından denilecek ki dönün arkanıza da bir nur almağa çalışın. Yani bir nur bulma vasıtası arayın. Âyette yer alan "dönün" emri, defolun gibi bir azarlama, bir kovmadır. Denilimsi olmaktadır ki, siz dünyada dönekliliği sever, dinden dönmeğe vasıta aradınız. Haydi şimdi mümkünse ve dönmekte fayda varsa dönün arkanıza da bir nur arayın. Şimdi burada size bakaçak kimse yoktur. Arkadan maksat da, nurun taksim edildiği yer yahut, nurun sebebi olan imanın kazanıldığı dünya hayatıdır. Derken aralarına bir sür çekilmiştir. Sür, bir şehrin etrafına çepe çevre çekilen hisâra denilir. Burada mutlak ayıncı mânâsı verilmiştir. İbnü Zeyd ve Mûchid bu sözü A'râf demişlerdir. Diğerleri ise A'râfın dışında bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de men etme ve yolu kapama mânâsı vermişlerdir. Yani münafıklar, müminleri taleb etmekten engellenmektedirler demektir. Ayrıca bu sûrun, cennet ile cehennem arasında çekilmiş bir sed olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Öyle bir sur ki onun bir kapısı vardır. Çok değil sadece bir kapısı, Allah bilir ya bu, iman kapısı olmalıdır. Çünkü ondan ancak mümin olanları girebileceklerdir. Batını yani o kapının yahut sûrun içi ki rahmet ondadır. Hakikatin tarif ve tasvir etmenin mümkün olmadığı bütün sevab ve nimet onun içindedir. Dışı ise, o yüzden yani o kapı ve sür tarafından azabtır. Dışındakilere azab o yönden gelir.

14. Münafıklar, müminlere: "Biz sizinle beraber değildiydik?" diye bağşırlar. Dünyada sadece dilleriyle deyip mümin göründüklerini söylemek isterler. Buna karşı müminler diyecekler evet.. velakin sizler kendilerinizi fitneye soktunuz. Yani münafıkları yaparak kendinizi meşakkate düşürdünüz, ateşe doğru gittiniz ve helak ettiniz. Ve gözetiniz müminlere belâ ve musibet gelmesini beklediniz. Bunun da sebebi ve şüphe ettiniz, işkillendiniz. Yani inanamadınız, böylece de hakikaten müminlerle beraber olmadınız. ve bunun sebebi de kuruntulmanız sizi aldattı. Boş temenni ve hüvyalarda kuruntulannıza aldandınız ve münâfıklıkla o boş isteklerinize ereceğinizi, böylece de İslâm'ın başanlı olamayacağını zannettiniz. Tâ Allah'ın emri, yani ölüm gelinceye kadar gururlandınız ve bunun da sebebi, o aldatici, gururlu, yani şeytan sizi Allah'a güvendiirdi, adam sen de! Günahın zaranı yoktur, Allah Gafûr ve Rahîm'dir affeder diye sizi keyflerinizin arkasından koşturdu.

15. "Bu gün." "Fâ" sebebiyyedir, yani o sebebtten dolayı bugün sizden hiçbir fidye kabul edilmez, kendinizi kurtarmak için her ne kadar kurtuluş fidyesi verecek olsanız kabul edilmez. Ne de küfredenlerden, sadece sizin gibi gizlice değil, açıkca ve bâtinen küfredenlerden de fidye kabul edilmez. Me'vânız, siğınacağınız yer, ateş yani cehennemdir. İşinizi görecek koruyucunuz, yahut layıkınız, en uygun olan cezanız odur. O da ne fenâ masîrdır, yani ne fenâ gidilecek yerdir. Yahut ona gidış de ne fenâdır.

16. "Ya o iman edenlere çağın gelmedi mi?" Bu âyetin de içeriği onun Medine'de indirildiğini gösterir. Ancak Mekki olduğuna dair de iki ayrı rivayet vardır. Bunlardan biri, İbnü Mes'ud'dan nakledilmektedir. O şöyle der: "Müslüman olmanın üzerinden henüz dört sene geçmişti ki bu âyet ile uyarıldık. "Diğeri ise İbnü Abbas'ındır. O da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, müminlerin kalplerinde bir ağırlık (yavaş hareket) görerek, Kur'ân'ın inşisinin on üçüncü sesinesine girerken bizi azarladı." Şu halde bu iki rivayet birbirine zıt olduğu için birini tercih edecek durumda değiliz. Bir de, müminler Mekke'de sıkıntı içinde idiler. Medine'ye hicret ettiklerinde nızık ve nimete ulaşınca eski hallerine nazarları içlerinde uyusukluk gösterenler oldu. Bunun üzerine söz konusu âyet indirildi denilmiştir. Lakin bu da, âyetin içeriğine pek uygun düşmemektedir. Gerçi âyetin son tarafında "Üzerlerinden uzun zaman geçmiş ve kalpleri katılmışmış..." denilmekle bu mânâyâ temas ediliyor gibi ise de, esasen söz geliminin bir aşığılanma olmayıp, henüz yatık gelmedi mi? diye hitab edilerek bir olgunlaşmanın meydana gelmesine teşvik ve sevk edilme bulunmaktadır. Aslında âyette bir azarlama vardır. Fakat bu azarlama, âyetin inşisine sebep olan sahâbiler için dinî neşede bir aşığılanma azarlaması değil, imanda kemâl izlerini göstermek suretiyle İslâm'ın faaliyete geçmesi için aşk ve heyecan yükselişini uyandırmak istikbalde de o neşenin sönmemesi için şart olan ruhî bir kanuna işaret etmekle heyecan ifade eden bir teşvik azarlamasıdır. Onun için buyruluyor ki, o iman edenlere vakti ve zamanı geçmedi mi? Ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun saygı ile boyun eğip itaat eylesin. Allah'ın zikrinden maksat, Allah'ın adının anılması, yahut Kur'ân'dır. İnen hak da, meydana gelen olaylara göre Kur'ân ile Allah tarafından indirilen hükümlerdir. İmân, önce bilgi ve sevgi gibi iki ruh hâlini ihtivâ eder. Sonra da Hak Teâlâ tarafından gelen emir ve nehiyeleri göre hayırlı işlere teşebbüs etmeyi ve güzel ahlâk ile ahlâklanmayı gerektirir. Yeni imana gelen kalplerde ilk duyguların vicdanlara çarpışı kuvvetli ve bu yüzden muhabbet neşesi şiddetli olsa da, gerek bilgi ve gerek imanın gerektirdiği şeyin tabiatik itibarıyla olgunluğa ulaşmış bir kalp gibi yüksek faziletlere eremez, yaptığı işlerde ve gösterdiği tepkilerde usulüne uygun ve normal bir hareket tarzına sahip olamaz Nitekim uzun zaman geçmesiyle duygular kocayarak neş'esini kaybeder. Arzulara gevşeklik ve kalbe katılık gelir ve bu kanun ruhundan dolayı ferdler gibi cemiyetler de dinî neşelerinde bir başlangıç çocukluk, gençlik, rüşd, kemâl ve olgunluk sonra da kocamak ve ihtiyarlık gibi tavırdan tavıra çeşitli devirler yaşar. Bu suretle kocayan cemiyetler ancak nesegin yenilenmesi yoluyla, öldükten sonra dirilme gibi yeniden hayat kazanarak varlığını devam ettirebilir ve yine o suretle gelişmesini sağlayabilirler. Hakkın birliği ile İslâm, âleme bir Likûallah (Allah'a kavuşma) neş'esi getirmişti ki, onun sona ermesi düşünülemez ve hiçbir neşe'e ile değiştirilmesi söz konusu edilemez. İstikbalin imkan zemininde gizenlen hiçbir hiçbir, hiçbir nimet neşesi onun kavrayışı dışına çıkamaz. En büyük hoşnutluk, bütün neş'elerin ve mutlulukların gâyesidir. Öncekiler, o nesegin aşkıyla iman ve İslâm'a sanıyorlardı. Müşriklerin kızgın taşlarla işkenceleri altında hiç gevşeklik göstermeyerek 'ehad, 'ehad' (birdir) diye Allah'ı zikretmek suretiyle imanın sevincini ilan eden Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi Ashab-ı Kiram, hep o neşenin sevkıyla zevk içinde yaşıyorlardı. Sonra da bu neşe, feyz ve yükselmeye kabiliyetli olarak "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım..." (Mâide, 5/3) gününe doğru bir olgunlaşma takip ediyordu. Şüphesiz ki Ashab-ı Kiram imanlannın ilk anından itibaren kalpleri Allah'a karşı saygı ile carpan mahlukatın en üstünü idiler. Bununla beraber ferdlerin tamamül mertebelerindeki hareket ve kabiliyetleri ve her mertebedeki saygı dereceleri farklı olduğu gibi ilk zamanlarda cemiyyet olarak ortaya çıkışlarında henüz o, görünen neş'esini bulamamış kuvvet ve gençlik çağına gelemezdi. İşte bu âyet, bu ruh kanunlarıyla İslâm toplumunun iman konusunda ve ameli faziletlerde Allah'ı zikir ve Hakk'ın hükümlerine tam bir saygı ve teslimiyet melekesi kazanarak faaliyette çağına geçmeleri zamanının geldiğini hatırlatmaktadır. Çünkü âyetinde buyrulduğu üzere "Asıl müminler o kimselerdir ki, Allah Teâlâ'nın ism-i celili zikredildiği zaman kalpleri çarpır ve âyetleri okundukça imanları artar." (Enfâl, 8/2). Şu halde iman edenler işte böyle olunsunlar. Ve sunları gibi olmasınlar ki önceden kendilerine kitap yani Tevrat ve İncil verildi. Sonra üzerlerinden uzun zaman geçti, zaman uzadı, peygamberleriyle aralarında zaman geçti, yahut gaye uzadı, vaat edilen maksad ve istek geçti, veya ecel uzadı, ömürleri uzayıp ölümlü

unutarak ardi arkası kesilmeyen arzular peşine düştüler. Ve kalpleri katılaştı. Allah adına zikir ve nasihat tesir etmez, hakka boyun eğmez ve hak neşesi duymaz oldular. Böylece "İşte onlar (yani kalbler) şimdi katılığa taş gibi, yahut daha da ileri.." (Bakara, 2/74) âyetinde ifade edilen duruma geldiler. Hem içlerinden çokları fâsiklardır. Dinlerinin sınırlarını aşmış, kitaplarındakini terketmişlerdir. Yani "Ama onlar kendilerine zikredilen şeyden pay almayı unuttular.." (Mâide, 5/14) âyetinde ifade edilen niteliği kazanmış oldular. Onun için söz onlar gibi olmayın, katı kalpli de olmayın, fâsik da olmayın da, Allah Teâlâ'nın zikrine, Kur'ân'daki vaaz ve uyanısına, indirdiği gerçek hükümlere itaat ve teslimiyeti alışkanlık edinecek şekilde yumuşak ve ince kalpli olun. deki "fâ" sebebiyyet mânâsındır. Demek ki tül-i emed, yani zamanın uzaması, kalp katılığına bir sebeb gösterilmiştir. Zira zamanın geçmesiyle duyguların şiddeti söner, kalpler katılık peyda eder. O halde hatırlara burada şöyle bir soru gelebilir: Zaman aşımı kalbin katıla şmasına sebep olunca uzun zaman yaşayan kimselerin bundan sakınması nasıl mümkün olabilir? Ve bu surette onlar gibi olmasınlar demenin genel anlamda ne faydası olur? Bunun cevabı şudur: Bilindiği üzere usulde zaman aşımı gibi kullanırlar iradesine tâbi olmayan hususlarda sorumluluk, onun ilgili olduğu ihtiyarı elde etme sebeblerine bağlıdır. Bunda da zaman aşımının hükmünü, ortadan kaldıracabilecek sebeplerin araştırılması ile içtihadı sevk etme söz konusudur. Bir de âyette asıl kasdedilen huşûdur (saygıdır). Huşû ise irade ve ihtiyâr ile ilgili olan bir fiildir.

17. Sonra tabii sebepler karşısında da ümitsizliğe düşülmemek için şöyle buyruluyor: Biliniz ki Allah Teâlâ yeri ölümden sonra diriltir. Şüphe yok ki onu diriltten Allah, zamanın uzamasıyla katılmışmış olan kalpleri de yeni bir itibâh ve bir hayat neşesi ile diriltir. İşte size âyetleri açıkladık belki düşünür anlarsınız da onlara saygı ile sarılır, zamanın uzamasıyla dahi kasvete düşmemek için olgun bir iman ile çalışır, Kur'ân'ın feyizle âleme yeni yeni hayatlar yayarsınız. Bunu yapabilmek için de Allah yolunda infak ve tasadduk etmek en birinci sebeplerden birini teşkil eder. Bu hususa işaret için şöyle buyurulmuştur.

18. "Şüphesiz sadaka veren erkekler ve kadınlar..."

19. Hem Allah'a ve Resulüne iman edenler ki imanlannın niteliği Bakara Sûresi'nin sonunda ifade edilmiştir. Onlar, hep siddikler ve şehidlerdir. Siddikler; Allah ve Resulünü tasdik edip, tasdiklerine sadık kalmada en ileri gidenlerdir. Şehidler; Allah yolunda can veren müchahidler ki, cennetlik olduklarına şahadet edilmiştir. Yahut hakikatte ölmüş olmayıp, hayatta bulunduklarına şahadet edilmiş olmakla beraber henüz hazır demek olan şahidlerdir. Rablerinin indinde, yani Allah'ın yanında demektir ki hakiki müminler, Allah'ın hüküm ve ilminde siddikler ve şehidler hükmünde ve tıpkı onlar gibidirler. Çünkü Allah'a ve Resulüne hakikaten iman etmiş olanlar, onlar gibi Allah'ın ve peygamberlerinin bütün haberlerini tasdik etmekle beraber, imanlarına sadık kalırlar ve Allah için onların fiillerine sâdk ile şehadet ve yardım ederler. Onun için onlara öyle sâdk ve şehadet ile iman edenlere onların, yani siddiklerin ve şehidlerin mükafat ve nurları vardır. O hakiki müminler de, onlara vaat edilen mükafat ve nura kavuşurlar. Müfessirlerin beyanına göre şu farkla ki, müminlerinki siddiklerin ve şehidlerininki gibi katlanamaz. Bu suretle seçilirler. Aralarında mahiyet (esas) farkı bulunmaz, Fakat nitelik ve derece farkı bulunur. Bazı müfessirler de bu âyeti başka türlü rabtettmişler ve demişlerdir ki nin haberi da tamam olmuştur, okurken burada durulmalıdır a bağlı olmayıp mübtedâdır. Haberi ise, dür. Böylece bu üç zâmirin üçü de şühedâyâ aiddir. Buna göre mânâ, şöyledir: "Allah'a ve Resulüne iman edenler, onlar hep siddiklerdir. Rablerinin yanındaki şehidler ise, onların kendilerine mahsus mükafatları ve nurları vardır." Burada Şühedâ'dan murad "Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman nice olur." (Nisâ, 4/41) âyetinde olduğu gibi peygamberlerin olması da düşünülebilir. Âyetlerimizze yalan deyip küfredeler ise, onlar hep cehennem ashabıdır. Cehennemde ebedi kalıcıdır. Kâdi Beydâvî der ki: "Bu âyetten, cehennemde ebedî kalışın kâfirlere mahsus olduğu anlaşılır. Zira cümle, ihtisasa delalet ettiği gibi sohbet de örf bakımından beraberliğe, devamlılığa delalet etmektedir."

Mümin ve kâfirin ahiretteki hallerini böylece beyan ettikten sonra dünyanın, yani ahiret saadetini kazanmak için sarf edilmeyen fâni hayatın değersizliği tasvir ederek ahiret hayatına teşvik için buyruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

20. Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Bu, tıpkı bir yağmura benzner ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsan görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azab; Allah'tan mağfirat ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatici bir zevkten başka bir şey değildir.

21. Rabbinizden bir mağfirate; Allah'a ve peygamberine inanana için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun. İşte bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir.

22. Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır.

23. Böylesine elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlere şımarayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip böhürlenen kimseleri sevmez.

24. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse Allah, zengindir, övgüye layıktır.

25. Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanlann adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanları için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.

20. Dünya hayatı, yani ahiret kazancı için sarfedilmeyen, sonsuzluk âleminin nimetlerini elde etmeye vasıta kılınmayan o dünya hayatı sırf çocuklan aldatan ve yorgunluktan başka bir meyvayı olmayan şu hallerden ibarettir: Bir oyundur, heves edilir. Uğraşılır, boşuşulur. Yense de yenilse de netice itibarıyla hiçe doğru sürüklenip gider ve eğlencedir. İnsanı faydalı olan işinden, gücünden, vazifesinden alıkoyan ve vaktini öldürmekten başka bir işe yaramayan eğlencelerdir. Ve süstür, herhangi bir şeref bahsetmeyen, kadın ve çocuklar gibi gafilleri aldatan giyimler, kuşamlar, ciciler biciler kabilinden sadece bir gösterişir. Ve aranızda bir övünmedir, ben senden üstünüm, ben falanın oğluyum gibi bir övünüştür. Tefâhür, övünme yanı demektir. Fahr ve iftihar ise, kişinin kendisinden başka şeylere güveniş övünmesidir. Mal ve evlatla bir çokluk yanı, bir gururdur. İşte sırf dünya için yaşayanlara hayat, bunlardan ibarettir. Bir yağmur misali gibi ki otu kâfirleri imrendirmişti. Burada küffâr, şer'an bilinen anlamı ile kâfirler demek olabiliriz de, İbnü Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edildiği üzere çiftçiler, rençberler mânâsına olması daha terchie şayandır. Çünkü küfür, asıl lügat mânâsında "örtmek" demektir. Çiftçiler de tohumu toprağa atıp örtükleri için onlara da bu vasif verilmiştir. Otlann bitmesi de hayvanat dolayısıyla önce çiftçilerin hoşuna gider. Ancak bu tabirin seçilmesi, bilinen teviryenden de uzak değildir. Ahirete inanmayan kâfirlerin hoşlandıkları hayatın hayvanı bir hayat olduğuna işaret için de kullanılmış olabilir. Sonra heyecana gelir, coşar, gürleşir yahut kurumaya yüz tutar, körelir. Bir de bakar onu sapsan görürsün. Sonra bir tutam çöp olur. İşte dünya hayatının misali budur. Ahirette ise şiddetli bir azab vardır. Yani dünya hayatına düskünlüğün neticesi, çetin bir acıdır. Onun için burada ilk önce azab haber verilmiştir. Bir de Allah'tan bir mağfirat, bütün günahları örten, zahmetleri unutturan ve mahiyetini tasvir imkanı olmayan bir mağfirat bir bağışlama vardır. Ve bir ndvan vardır, ki her şeyden büyük, her zevkten üstün olan Allah'ın nzasına ulaşmak, "Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut

olmuşlar.." (Beyyine, 98/8) âyeti gereğince hem kendisinden razı olunmuş hem de kendisi razı olmuş olmak ve o ebedi hoşnutluk, bütün mutlulukların en büyüğü, bütün safâların (şenliklerin) en yücesidir. Bu ise, dünya hayatını gaye edinmeyip ahiret için çalışan müminlere vaad edilmiştir. Görülüyör ki şiddetli bir azaba karşılık iki şey zikredilmiştir. 1. Mağfiret, 2. Hoşnutluk. Bu da Allah'ın rahmet sıfatının gadab sıfatına üstün geldiğini göstermektedir. Kısacası, dünya hayatı aldatıcı zevkten başka bir şey değildir, bir zevkten ibarettir. Fakat bir aldanma zevkidir. Hoş gibi görünür, lakin neş'esi sersemlikle, zevki acı ve ayrımlıkla, azabı cehennem ile neticelenir. Ancak Said b. Cübeyr (r.a.)den rivayet edildiği üzere dünya hayatının aldatıcı bir zevk olması, ahiret hayatını istemeyen alkoyması sebebiyledir. Ancak Allah Teâlâ'nın hoşnutluğuna ve ahiretin kazanılmasına vesile edilimesi durumunda ise ne güzel zevk, ne güzel bir vesiledir! O halde insan olanlar dünya hayatının geçici zevklerine kendilerini kaptırmayıp, sonundaki o ayrımlı ile bir taraftan o şiddetli azabı, bir taraftan da o mağfiret ve hoşnutluğu düşünmeli de, yalnız azab korkusu ile değil, o mağfiret ve hoşnutluğa layık bir neş'e, bir aşk ve muhabbet ile ahiret için çalışmalı, o büyük murada emelidir.

21. Onun için buyuruluyor ki: "Rabbimizin bir mağfirete ve genişliği yer ile göğün genişliği gibi bir cennete doğru yansıñ." (Bu âyetin manasıyla ilgili olarak Al-i İmrân, 3/133. âyetine bkz.) Müsâreât ve müsabaka, sürat yarışı, geçme yarışı demektir. Bu iki kelime mânâ itibarıyla farklı olmakla beraber birbirlerinin yerine kullanılır. Müsabaka edin, yani sizden önceki ümmetlerin öhis gidenlerini geçmek ve onlardan daha ileri giderek Rabbimizin mağfiretine, vâsfedilen cennet ve Allah'ın rızasına ermek için gerekli olan sebepleri hazırlamak hususunda koşu meydanlarından yansıyan yarışlar gibi müsabaka edin, güzel ve hayırlı ameller için gayret gösterin. Ki o cennet Allah'a ve Resûlüne iman edenler için hazırlanmıştır. O halde müsabakanın aslını imanda yansıma teşvik eder. İmanda müsabaka ise, Allah ve Resûl'ün tebliğ ettikleri husulan tasdik ve uygulamada mümkün olan mesâinin en yükseğini sarf etmek, yani yukarıda geçtiği üzere Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı ile itaatla yansı etmek suretiyle olacaktır. Vaad edilen o geniş cenneti hazırlama Allah'ın fazlıdır, yani üzerine vacib olduğu için değil, sırf sad ve keremle ihsan ettiği bir hediyesi bir bahşışıdır. O fazlını dilediği kimselere verir. Onun için Cennet'i öyle iman edenlere tahsis etmiştir. Ve Allah çok büyük lûtf sahibidir. Onun için ona öyle büyük ve geniş bir lûtf çok görülmez. Sizler hemen iman edip ona ermek için yarışarak çalışın da başarıyı yine O'nun lûtfundan ümid edin.

22. Fakat dünya hayatının peşin olan eğlencelerini bırakıp da böyle ahirette vaad edilen bir mağfiret ve cennet için yarışa kalkışmakla gerek memleket ve gerek nüfus itibarıyla bir takım dünyevî zararlar, sıkıntılar ve musibetlerin başa gelme ihtimali varken öyle bir müsabakaya nasıl girişilebilir? denirse işte bunun için buyuruluyor ki ne yeryüzünde ne de nefislerinizde hiçbir musibet vuku bulmaz ki bir kipta yazılmış olmasın. Musibet, hedefine isabet eden memri gibi insana şiddetle dokunan hâdis ve felâketler. Arzda vuku bulan musibet, yerde herhangi bir zarar ve harabeye sebep olan âfet ve ziyanlardır. Bu, kuraklık, kıtlık, ürünler veya hayvanlara ânz olan âfetler, ev veya şehir yıkımı, arazi ziyani ve zeltele gibi diğer bütün zararlar içine almaktadır. Nefislerdeki musibet ise, ölüm, hastalık, yara bere, kink, hapis, işkence, açlık, susuzluk, züğürtlük gibi insanlarla ilgili olan acılardır. Tatlı başınlar Allah'ın lûtfu olduğu gibi bütün musibetler de Allah'ın ezeli ilminde veya Levh-i mahfuz'da yazılmış bir takdirdir. Öyle ki O yerî veya nefisleri yahut da o musibeti yaratmamızdan, vücuda getirmemizden önce yazmışızdır. O nasıl mümkün olur denilmesin. Çünkü o, Allah'a göre kolaydır, Allah Teâlâ madde ve zamandan müstağni (berî)dir. O halde takdir edilen musibetten kaçınmakla kurtulma mümkün olmaz. O yazılmış ise yalnız müsabakaya girişenlere değil, kaçanlara veya oturup zevk ve rahatına bakanlara dahi gelir çatar. Bu hususta, böyle bir inanca sahip olmalı ve o yolda hareket edilmelidir. Musibetlere karşı kadere bağlanmanın kalbe kuvvet ve sağlamlık vermesi yanında, gerek acı ve gerek tatlı hadiseler karşısında insanı sarsmayan bir faydası da vardır.

23. Bu husus şöyle beyan buyurulmuştur: O yazı (kader) şu hikmet içindir ki kaybettığınız dünya nimetlerinden ötürü gam yemeyip üzülmeyesiniz. Allah'ın takdiri böyle imiş diye teselli bulup gücünüzü koruyasınız. Ve size verdiği ile de güvenmeyesiniz, Kibirlenmeyin "Bu, dedi şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lûtfundandır." (Nemli, 27/40) diye sonunu düşünesiniz. Zira hepsinin takdir edilmiş olduğuna imanı olan, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duygusu besleyen kimseler Allah Teâlâ'nın hadiseleri ile ortaya çıkan acı, tatlı kaza ve kader görünürleri karşısında insan olarak üzüntü duysa veya duyulursa da kendini şaşırmas, ne gamın ızdırabına ne de sevincin gurur ve heyecanına kapırmaz. Hepsinin haktan indigini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek her iki halde de gönlünü, Allah'ın mağfiret ve hoşnutluk neş'esine bağlayıp alçak gönüllülük ve nza, hisleriyle vâfinesine bakar. Hem Allah çok övünen kibirliilerin, kendini beğenmişlerin hiçbirini sevmez. Bu ilave övünmenin sakıncasını ve kötü görülün çesidini beyan etmektedir. Demek ki, hoş karşılanmayan güven, kibir ve gurur getiren fazla güvendir. Zira mübalağa sigasıdır. Çok iftihar edici demektir. da "ihtiyâl"den ism-i fâil olup kendinde görünen bir fazilet hayal ederek kibirlenen mânâsını ifade etmektedir ki kendini beğenmiş diye tabir edilir. Aslında bu kelime, dam türümiştir. den bedel yahut mânâsına mahzuf mübtedâanın haberidir.

24. Yani "şöylelerini ki," yahut "onlar öyle kimselerdir ki" cimrilik ederler; sadaka vermekten, yardım etmekten Allah yolunda harcamaktan mallarını kısıkanır, esirger ve cimrilik ederler. İnsanlara da cimriliği emrederler, bu durum iki şekilde olur. Ya nasihat ediyormuş gibi doğrudan doğruya ağızlarıyla söyler ve iktisattan, idareden bahsederek sıkılağa, cimriliğe teşvik ederler. Yahut davranışlarıyla herkese cimrilik örneği olurlar her kim de ardına dönerse, Allah yolunda harcamaktan yüz çevirirse haberi olsun ki, Ganî ve Hamid ancak Allah'tır. Hiç ihtiyacı olmayan zâtında hamdedilmeğe ve övülmeye layık olan ancak O'dur. Onların yüz çevirmeleriyle Allah'ın hiçbir şeyi eksilmez, zarar onların kendilerine aittir. İhtiyaç da kendilerindir. Burada Nâfi, İbnü Âmir, Ebu Cafer kirâetlerinde 'siz şeklinde okunur ve mânâda herhangi bir değişiklik olmaz. Bunun üzerine hamd'ı gerektiren ilâhî lûtlardan bazıları hatırlatma ve yüz çevirenleri uyarma pozisyonunda buyuruluyor ki

25. Muhakkak beyinlemlerle, yani açık ve kesin delil ve mucizelerle Resullerimizi gönderdik. Ve beraberlerinde kitap ve mizanı indirdik. Âyetle geçen kitaptan maksat kitap cinsidir. Yazının ifade edilmesi de, bunun mânâsı içerisinde. Mizan da bilinen terazi demektir ki, âlemde mevcut olan denge kanununun bir delili ve ölçüsü olarak esyanın dengesi tayin için kullanılır. Bunun indirilmesi ise, Allah tarafından beşerin bilgisine sunulması, ilham ile bildirilmesi çalıştırma ve kullanımının öğretilep emrolunmasıdır. Bu da, dengeyi kavrayan bir aklı ve fikrî ölçü ile ilgilidir. İşte böyle kitap ve mizan (terazi) da indirildi ki insanlar insaf ve adaletle doğrulsun. Adî terazi tartabildiği şeylerde bir adalet, bir denkleştirme ölçüsü olmakla beraber, hukukî dengelerin hepsini ölçmek için yeterli değildir. Fakat adalet mânâsının en hususî bir örnek ve vasıtasını gösterdiği için mizan kelimesi mutlak adalet sembolü olarak da kullanılır. Burada da mizanın hükûkî, sosyal ve siyasi dengeleri tayin eden adalet ölçüsü mânâsına alınması uygundur. Dengeyi bozan ve adaleti saptıranlara gelince Bir de demiri indirdik, yani bolca yaratıp varlığını bildirdik, kullanılması öğrettik. Ona şiddetli bir ber's vardır. Yani kuvvetli bir darbe, çetin bir azab vardır. Çelik silahlar ve harp âletleri ondan yapılır. Ve insanlar için çok faydaları vardır. İğneden ipliğe hiçbir sanat yoktur ki onda demirin hizmet ve menfaati olmasın. Demir bütün sanayinin, hem belkemiği hem eli ve tırnağı gibidir. Mezarlar onunla kazılır, şehirler onunla yapılır. Yiyecek de onunla, giyecek de onunladır. Fahrreddin-i Razî'nin dediği gibi demirin insanlığa hizmeti, altından çok fazladır. Denilebilir ki, altın bulunmasaydı dünya için büyük bir eksiklik olmazdı. Lakin demir bulunmasaydı

hemen hemen bütün dünya işleri bozulurdu. Zamanımızda makinecilikle demir sanayinin ulaştığı derece ise, hemen hemen her şeyi kuşatmıştır. Böylece hem gücü artırmış, hem faydalı çöğaltmıştır. Öyle ki devletler küçük bir kağıt parçasını altının yerine koymak suretiyle, altının kıymetini değilse de tedavülünü (elden ele doluşimini) hayli durdurmuş ve hatta altın ölçüsünün kaldırılmasını bile lakırdı sahasına atmış oldukları halde, demirin bir işnesini eksiltmek şöyle dursun, demir ihtiyacının günden güne şiddetleni artırdığını görmekten başka bir şey yapamamışlardır. Şüphe yok ki insanlığın böyle her taraftan demir çemberleriyle kuşatılması, derelerin, tepelerin demir makinelere savrulan dinamit ateşleriyle parça parça edilmesi, nice kalblere katılık vermekte, kitab ve mizanı düşünmeyip, yumuşak döşeklerde rahata alışımlı olan veya engin cehalet ve tembellik derelerinde çalıp oynamak isteyen nice milletleri "Bir de onlar için demir kamgılar vardır." (Hac, 22/21) âyetinde demir kışkaçlar içinde cehennemî bir tazyik ile ezmettedir. Bu da, demirde mevcut olan şiddetli gücün ortaya çıkması bulunmasındandır. Fakat bu şiddetli gücü, bu kuvvetli tazyiki kırarak yüksek bir hüriyet havası teneffüs etmek için gök boşluğuna doğru uçan uçaklar da, demirdeki sayısız faydalı gözler önüne seren birer deildirler. Kısacası, demirin insanlar için çok faydalı ve insanları demire olan ihtiyaçlarının altına olan ihtiyaçlarından daha fazla olmasından dolayı, Allah Teâlâ, demiri altından çok ve kolay bulunur bir surette yaratmış ve keşfini altından önce nasip etmiştir. Buna karşılık altını ihtiyacı azlığı sebebiyle az ve nâdir yaratmış, ayrıca zor bulunacak ve kirlenmez bir kıymet ölçüsü yapılabacak şekilde ağırlık ve değeri ile yerin derinliklerine atmıştır. Allah Teâlâ'nın cömertlik, hikmet, kullarına olan rahmet ve yardım izlerinden biri de, çok ihtiyaç duyulan şeyleri tabiatı daha fazla ve kolay bulunabilecek bir tarzda yaratmış olmasıdır. Nitekim bilginler derler ki, insanın hayatta en çok ihtiyacı havayadır. Çünkü akciğerlere hava bir an ulaşmasa insan derhal ölür. İşte bu sebeplerdi ki Allah Teâlâ onu en fazla ve en kolay bulunabilecek ve kolaylıkla teneffüs edilebilecek bir surette yaratmıştır. Öyle ki insan hiç bir zorluk çekmeksizin onu tabii olarak teneffüs eder. Suyla ihtiyaç, havadan az olduğu için onu bulmak havaya göre biraz daha zordur, yiyeceğe ihtiyaç, sudan da az olduğu için, onu bulmak da suyu bulmaktan daha güçtür. Aynı şekilde yiyeceklerin çeşitleri de ihtiyacı merbutesine göre farklılık arz etmektedir. Bulunması en zor olana ihtiyaç daha az olur. Mücevherlere ihtiyaç daha az olduğu için onlar da cidden az ve çok zorlukla bulunurlar. Onun içindir ki kıymetlidirler. Bütün bunlardan şunu anlarız ki, tabii olarak bir şeye ihtiyaç ne kadar çoksa o da o nisbette çok yaratılmıştır. O halde Allah'ın rahmetine ihtiyacımız hepsinden daha çok olduğu için Allah Teâlâ'nın bize rahmetini her şeyden kolay bulunan bir fazla kılacığını da ümid ve niyaz ederiz.

"Üstünlüğü kendi yüceliğine tahsis eden Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir. İnsanlar da O'nun lûtfu sayesinde zenginleşmişlerdir. Havanın nefeslerini bolğa yaratmıştır, her can sahibi ise onun nefeslerini muhtaçtır."

Bu âyetin benzeri, "Allah, kitabı ve mizanı hak olarak indirdi..." (Şurâ, 42/17) ve "Göğü Allah yükseltti ve mizanı O koydu." (Rahmân, 55/7) âyetleridir. Burada kitab ve mizan ile demirin münasebetine dair Fahrreddin Razî'nin tefsirindeki şu güzel bilgileri okumadan geçmeyelim.

"1- Sorumluluğun alanı, ikidir. Birisi, layık olanı yapmak, diğeri ise layık olmayanı terketmektir. Birincisi, bizzat kast edilendir. Zira maksud bizzat terkedilseydi o zaman hiç kimsenin yaratılmaması gerekirdi. Çünkü terk ezelde mevcuttu. Layık olan fiil de ya, nefis ile ilgili olur ki o, ilim ve bilgidir. Yahut bedene ait olur ki o da, âletler ve organlarla yapılan işlerdir. İşte nefsi fiillerden layık olanı yapmak konusunda kendisine baş vurulacak şey kitabdır. Çünkü hak bâtilden, delil şüpheiden onunla seçilir. Bedenî fiillerden layık olanı yapma hususunda kendisine baş vurulacak şey de mizandır. Çünkü ameller içinde sorumluluğu en ağır olanlar, yaratılışla olan muamelelerdir. Mizan da, adaletin zulümünden, fazlanın noksandan kendisiyle seçildiği şeydir. Demirdeki kuvvet ve şiddet de yaratıkları layık olmayan fiillerden zorla menmetme vasıtasıdır. Kısacası kitab, nazari kuvvetlere; mizan, amelî kuvvetlere, demir de layık olmayan şeyin ortadan kaldırılmasına işaretir. Bu üç husustan en şerefîlisi, manevî işlere önem vermek sonra maddî işlere riâyet etmek, sonra da layık olmayan şeylerden sakınmaktır ki âyette de bu tertib gözetilmiştir.

2- Muamele ya yaratıcı ileldir ki bunun yolu kitaptır. Yahut insanlardır ki bu da, ya dostlarla ya da düşmanlarla olur. Dostlarla muâmele eşitlik esasına dayanır. Bu da, mizân ile mümkün olur. Düşmanlarla muamele de kılıç ve demir ileldir.

3- İnsanlar üç kısımdır. Birincisi sâbıkûn (en ileride olanlar)dur. Onlar halka, kitabın gerektirdiği şekilde muamele ederler. İnsaflı davranırlar. Kendi haklarını alma konusunda ise cömert hareket eder, haklarının tamamını almaya kalkışmazlar. Ayrıca şüpheli hususlardan da sakınırlar. İkincisi muktesidler (orta yolda olanlar)dır. Bunlar, hem başkasının hakkı konusunda insaf ederler, hem de kendi haklarını ister, intisafı davranırlar. Bu grupta olanlar için de mizan lazımdır. Üçüncüsü haksızlar, zalimlerdir. Bunlar kendi haklarından insaf isterler, fakat başkalarının hakları konusunda insaflı, davranmazlar. Kendi canlarının yanmasını istemez, başkalarının ise canını yakarlar. Bunlara karşı da kuvvet ve demir lazımdır.

4- İnsan ya hakikat makamındadır ki bu, nefsi-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırdeden kuvvet) ve mukarrebîn (Allah'a yakın olanların) makamıdır. Bu makamda insan, ancak Allah'ta sükun bulur ve ancak Allah'ın kitabı ile amel eder. Nitekim "Bilesiniz ki, kalbler ancak Allah'ın anmakla sükenet bulur." (Ra'd, 13/28) buyurulmuştur. Yahut tarikat makamındadır ki bu da, nefsi-i levvâme (kötülüğten sonra huzursuzluk veren nefis) ve ashab-ı yemin (sağcılar) makamıdır. Bu makamda aşinlık ve ihmalkârlıktan sakınıp doğru yolda gidebilmek için ahlâkî tanımakta da bir mizan gereklidir. Yahut şeriat makamındadır ki bu da, nefsi-i emmâre (kötülüğe sürükleyen nefis) makamıdır. Bunda ise nefsi terbiye için ağır bir ri'yazet (nefsi karşı koyma) ve mücahede demir lazımdır.

5- İnsan ya, Allah'ın sırlarının kendisine görüldüğü hakikat ehlidir. Böylelerinin dostu, ancak kitab ve Allah'ı zikridir. Yahut talep ve istidlâl (delil ile anlama) sahibidir. Onlar için de, bir delil ve hüccet mizanı lazımdır. Yahut da inad ve kibir sahibidir. Bunların da demirle yeryüzünden kovulması gerekir.

6- Din ya usûl, ya da fûrûd Başka bir ifade ile ya bilgi veya amel ve ahlaklır. Usûl kitaptan alınır. Fûrua gelince bundan maksat, insanların âdil davranmalarını ve düzgün iş yapmalarınıdır. Bu ise, mizan ile olur. Zira mizan adaletin göstergesidir. Bu iki yolu terkedenlerin de terbiye edilmeleri için demir lazımdır.

7- Ayette yer alan kitab, Allah Teâlâ'nın Kur'an'da zikrettiği adalet ve insaflı gerektiren hükümlere işaretir. Mizân da, insanları o adalet ve insaflı yerleşiren hükümlere doğru götürmenin âlâmetidir ki bu, hükümlerin işidir. Demir de, inad edenleri kuvvet ve kılıça yola getirmenin lüzumuna delildir. Bundan anlaşılır ki kitaba sahip olan âlimlerin dereceleri, kılıca sahip olan âmirlerin derecelerinden yüksektir. Bunlardan başka münasebet yönleri bulunabilirse de, hatırlatma için bu zikredilenler yeterli sayılabilir."

İşte Allah Teâlâ, böyle kitab, mizan ve bir de insanlara hem güç vercen hem de bir çok faydası olan demiri indirdi ki, insanoğlu okumayı ve adalet ölçülerini bellesin, adalet ve hakkaniyette (doğruluğa) tutunsun, belini doğrultsun, muamele ve hareketlerinde demirin gücünden sakınsın ve onun kullanılmasını da öğrenip gerek siyaset gerek sanayi ve ticaret açısından demirden istifade etsin. Hem de bunun için ki Allah kendisine ve gönderdiği peygamberlerine giyaben, yani bilfiil hakkın huzuruna varmadan önce, yahut gösteriş için değil samimiyyetle yardım eden mücahidleri, ezeli bilgisinde olduğu gibi fiilen de ortaya çıkarp belli etsin de mükâfatlarını versin. Allah'a yardımın mânâsı, O'nun dinine yardım etmek ve cüz'i iradesini onun için sarfetmektir. (Bu konuda bilgi için Muhammed, 47/7 âyetine bkz.) Şüphe yok ki Allah kavidir, azizdir. Kuvveti pek çoktur, izzetine, nihayet yuktur. O, her şeye galib ve her dilediğini yapmaya kadirdir. Mağlûb edilmesine imkan olmayan ve harikalar yaratan izzet sahibi bir varlıktır. Bu cümlelerin faydası, hem hakkı araştırmak, hem de yardım teklifinden hatırlara gelmesi düşünlülen bir eksiklik zannını ortadan kaldırmakla meydana gelen yardım ve cihad tekliflerinin sağladığı faydaların, insanların kendilerine ait olduğunu hatırlatmak ve aynı zamanda ona muhalefet etmekten sakındırmaktır.

Şimdi o peygamberleri bir nevi izah etmek, nübüvvet ve kitaptan sonra bir de kuvvet kullanmanın sebebi beyan ile sürenin sonuna bir mukaddime olarak buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

26- Andolsun, Nuh'u ve İbrahim'i elçi gönderdik, peygamberliği ve kitabı bunların zürriyetleri arasına koyduk. Onlardan yola gelen de vardı, ama onlardan çoğu yoldan çıkmışlardı.

27- Sonra bunların izinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik ve ona uyanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Uydurdıkları ruhbanlığa gelince onu, biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardı.

28- Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'nun Resulü'ne inanın ki size rahmetinden iki pay versin, sizin için ışığındayürüyeceğiniz bir nur yaratsın ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir

29- Böylece Kitab ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütf bütünyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütf sahibidir.

26. "Andolsun ki biz Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik." âyeti "Andolsun ki biz apaçık delillerle Resullerimizi gönderdik." (Hadid, 57/25) âyetinin bir nevi açıklamasıdır. Burada bulunan "vâv" istinâfiyye (başlangıç), "Lâm" lâm-ı muvattât (cümlede şart mânâsından önce bir kasem geçtiğini bildiren lâm), "kad" tahkik içindir. Yani "Celâlîm hakkı için muhakkak biz gönderdik." demek gibidir. Bu kuvvetli te'kidler "vâv"ın delalet ettiği, takdir edilen bir sualin cevabı ve Resulullah (s.a.v)'ın kitabın dışında bir de kuvvet ve kılıç ile cihada emredilmiş olarak gönderilme sebeplerinin izahı olan bu beyanı takviye etmek ve önemini bildirmek içindir. Takdir edilen bu sual, sözün gelişinden anlaşılığına göre şöyledir: Açık mucizelerle Peygamberler gönderilip, beraberlerinde kitab ve mizan indirildikten sonra, insanları adaletle doğrulamaları için bunlar yeterli olmalı değil miydi? O halde bir demirin siddetli gücü ile faydalanılan elde edilmesi için gayret gösterme emri ve onunla uyanıcı yeni bir Resul'ün gönderilmesinin hikmeti nedir? İşte hem bunun gibi hatıra gelen suallere cevap, hem de sürenin sonunu baş tarafına uygun sonuç cümleleri ile bağlamaya hazırlık olmak üzere buyruluyor ki: Celâl ismine yemin ederim ki, hakikatın biz Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik zürriyetlerine de peygamberlik ve kitap verdik. Yani kendilerine peygamberlik verdiğimiz gibi zürriyetleri içinden de peygamberler çıkardık ve onlara kitaplar vahyettik. İbnü Abbas'tan burada zikredilen kitabın, kalem ile yazı yazmak mânâsını ifade ettiğine dair bir rivayet vardır. Buna göre mânâ şöyledir: Daha önce vahyedilen kitaplar yalnız ezberlenip hafızalarda tutulmaktan ibaret iken, yazının icadıyla yazılmağa da başlanmıştır. Nitekim Tevrat, yazının icadından sonra indirilen kitaplardandır. Böyle iken içlerinden hidayeti kabul eden, doğru yolu tutanlar vardır. Bununla beraber çokları fasiktırlar, yani doğru yola gelmemiş, yahut doğru yoldan çıkmış; fıskı, âdet haline getirmişlerdir. Demek ki yalnız kitap, insanların insaf ve doğruluğa tutunmaları için yeterli değildir.

27. Bunun böyle olduğunu isbat için de buyruluyor ki sonra onların peşlerini resüllerimizle takip ettik. Takfiye, esasen ense mânâsını ifade eden kafa kelimesinden alınmış olup, bir kimseyi diğerinin ensesinden, ardı sıra yollamak ve ona kafadar etmek demektir. Yani bir zaman aralığından sonra o önceden gönderilen resullerin, peygamberlerin peşlerinden kafadarları olmak üzere ardı ardına bir çok peygamber gönderdik ki, Musa (a.s.)dan sonraki Beni İsrâil (İsrailoğulları) peygamberleri de bunlara dahildir. Bir de Meryem oğlu İsa ile takib ettik. Yani o ardı ardına gönderme nihayet İsa (a.s.)'ya kadar geldi, bir de onunla te'kid edildi ve ona İncil'i verdik. Alûsî der ki: "İsa'ya verilen incil, bugün hristiyanların elinde bulunan ve onun doğum kıssası ile uydurolan çarmlıha gerilme kıssasını içine alan İnciller değildir."

Bugün hristiyanların elinde resmî olarak Matta, Merkuş, Lûka ve Yuhanna adıyla dört İncil vardır ki isimlerinden ve içnedeiklerden de anlaşılacağı üzere hepsi sonradan yazılmıştır. Bunlar, Hz. İsa'nın biyografisini anlatan kitaplardır. Tarihlerin beyanına göre bu dört İncil, Konstantin zamanında ilk oluşturulan Sinod'da birçok İncil içinden seçilmiştir. Nitekim Arapa'ya terceme edilmiş olan "Bamaba İncil'i" adındaki resmî olmayan İncil ile diğerleri arasında çok büyük farklar vardır. Sözkonusu bu dört İncil'de Hz. İsa'nın öğütleri çerçevesinde yazılmış olan va'zlar içinde hakikî İncil âyetlerinin mânâlarını ihtiva eden güzel sözler bulunmakta ise de, bunların hepsinin değişime uğradığı birbirine mukayyesinden anlaşılacak kadar açıktır. En anlaşılır olanı da tevhid ruhunun değiştirilmiş, teslise (üçlemeye) çevrilmiş bulunan noktalardır. Mamafih imana teşvik ile ahlâki ve edebî incelikleri içine alan noktalardan da vardır. Ve ona yani İsa'ya uyanların kâlblerinden bir şefkat ve merhamet yarattık. Aralarında sevişecek ve birbirlerine acıyıp yardımlaşacak bir kalb inceliğine muvaffak kıldık. Fetih Süresi'nde Resulullah'ın ashâbı hakkında "Kendi aralarında merhametlidirler." (Fetih, 49/29) buyrulduğu gibi onlar da şefkatli idiler. "Onların İncil'deki vasıfları da böyledir." (Fetih, 49/29) Bundan başka bir de rehbnâniyeti (yarattık). Rehbnâniyet, büyük bir korku hissiyle çekilip dünya lezzetlerini terk ederek zühd ve nefsin isteklerine karşı çıkmak suretiyle ibadette aşın gitmektir ki esasen rehbnâna mahsus fiil ve davranış demektir. Rehbnâ da çok korkmak mânâsına rehbetten râhibin mübalâğası olup çok korkan demektir. Ayrıca râhibin çoğulu rânin ötresiyle "ruhbân" şeklinde geldiği için çoğula nisbet edilerek "ruhbânîyyet" dahi denildiğini Ebu's-Suud kaydetmektedir. Ruhbanlık, râhiblerin vasfı demektir. Ki onu onlar icad ettiler, bid'at olarak ilkin kendileri ortaya çıkardılar ve kendileri için lüzümlü saymak istediler. Yani biz onu üzerlerine yazmamıştık. Müstaklil olarak farz kılması, onunla sorumlu tutmamıştık. Ancak Allah'ın rızasını aramak için kendileri için lüzümlü gördüler. Çünkü Ashab-ı Kehf kıssasında da geçtiği üzere Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra müminler zorbalardan tahziye uğramış, kaç defa katliama maruz kalarak kınılmışlar, pek az kalmışlardır. Onun için fitneye düşmekten korkarak dinlerini korumak ve kendilerini samimiyetle ibadette vermek üzere rehbnâniyeti seçip dağ başlarına, gizli yerlere çekildiler. Taberi'nin Abdullah b. Mes'ud (r.a.)dan naklettğine göre Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Bizden öncekiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar, içlerinden üçü kurtuldu. Diğerleri helak oldu. Üç fırkadan birisi, meliklerle karşılaştı, Allah'ın dini ve Meryem oğlu İsa'nın dini üzerine onlarla çarpıştılar, melikler onları öldürdüler. Fırkalardan birinin de meliklerle çarpışmaya güçleri yoktu. Bu yüzden onların kavimleri arasında ikamet edip Allah'ın dinine ve Meryem oğlu İsa'nın dinine davet ediyorlardı, melikler bunları da katlettiler ve bıçklara biçtiler. Diğer bir fırkanın ise ne meliklerle çarpışmaya ne de onların kavimleri arasında ikamete güçleri yoktu, bunlar da çöllere ve dağlara çekilerek oralarda rahip oldular." Hz. Yahya ile Hz. İsa'nın toplumdan uzak yaşayışlarında buna az çok bir örnek görülebilirse de bu, kendilerine farz kılınmış değildi. Ancak meşru olmayan bir durumun kanşamaması şartıyla, Allah nzası için adakta bulunulup yapılması gerekli görüldüğü takdirde, yerine getirilmesi vacib olan ihtiyarı bir ibadet idi. Onlar Allah'ın rızasını aramak için onu tercih ettiler ve kendilerine gerekli gördüler. Sonra da ona hakıyla riâyet etmediler, riâyet edenler oldu ise de hepsi etmediler. Çokları "Hahamlardan ve rahiplerden bir çoğu insanları mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler." (Tevbe, 9/34) âyetinin anlamına uygun hareket ettiler. O rahmet ve acıma duygusu ile tevhidi bırakıp rahiplik bahanesiyle hazine toplamaya, teslise (üçlü ilâh inancına) sapmaya ve ahlâksızlık yapmağa kalkıştılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükafatlarını verdik çokları ise fâsıkırlar. Hakkiyla riâyet şöyle dursun iman sınırından çıkıp, fıskı dalarak insanları adalet ve insaf ölçülerinde hareket etmelerine engel olmaktadır. İşte hal bu merkezde iken, Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in zürriyetinden Resulü Hz. Muhammed'i yeni bir kitap ve şeriatla, kılıç ve kuvvetle cihada memur ederek gönderdi.

28. Ey iman edenler! Yani geçen peygamberlere iman edip de verdikleri sözleri tutan ve böylece de mükafata hak kazanan müminler şimdi Allah'tan korkun, o fâsıkların durumuna düşmekten sakının da Resulüne iman edin, yani son gönderdiği Resulü Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya iman edin ki size rahmetinden iki pay versin. Birisi, önceki peygamberlere imanın mükafatı, birisi de, Hz. Muhammed'e imanın mükafatı olan iki pay versin. İbnü Cerir'in Ebu Musa el-Eşari (r.a.)den rivayet ettiği bir hadiste Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Üç kişi iki kere mükafata nail olurlar: Önceki ve sonraki kitaba iman eden adam, ve bir cariyesi olup da onu güzel bir terbiye ile terbiye ettikten sonra hürriyetine kavuşturup nikahına alan adam, bir de Rabbinde güzel ibadet eden ve efendisinin iyiliğini isteyen köle." Ve size bir nûr bahşeylesin ki onunla ileri doğru yürüyesiniz. Burada sözü edilen nur "Mümin erkeklerle mümin kadınları, önderinden ve sağlandınan nurları koşarken gördüğün günde.." (Hadid, 57/12) âyetinde açıklanan nurdur. Ve sizi affetsin, geçmişte yapmış olduğunuz günahlarınızı rahmetiyle örtsün. Ve Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir yani fâsik olanları dahi iman ettikleri takdirde onları da affeder. Mağfîret ve rahmetiyle mükafatlandırır. Onun içindir ki âlemlere rahmet olan Resulünü fazlîyle göndermiştir.

29. Kitab ehli bilmeyeceği için mi? Vâhidî demiştir ki: "Bu âyet müşkildir ve kendisinden önceki âyetle nasıl bir münasebetinin olduğu hakkında müfessirlerin açık bir sözleri yoktur." Tefsircilerin çoğu buradaki nın de (Kıyâme, 75/1) olduğu gibi ziyade olup, mânânın şeklinde müsbet olduğunu söylemişler ve kendisinden önceki âyetle olan itibatı hususunda bir kaç ihtimal üzerinde durmuşlardır. Fahrü'r-Râzî bunu meşhur bir görüş olarak şöyle özetler: "Kitab ehli vahiy ve nâsletin, kitab ve şeriatın kendilerine mahsus olduğu iddiasında bulundukları cihette, Allah Teâlâ onları Hz.Muhammed'e iman etmelerini emredip, buna büyük mükafatlar vaad ettikten sonra ardından da, bu âyeti zikretmiştir ki, maksad; nübüvvet faziletinin kendilerine mahsus olduğu inancını kalplerinden gidermektiir. Buna göre mânâ şöyledir: "Bu hitab ve beyan, bu tehdit ve müjde, kitap ehlinin şunu bilmeleri içindir ki..." Ebu Müslim İsfahânî gibi bazı müfessirler de, yı nefiy mânâsına almakla beraber zâmirini Peygamber ve ashabına göndererek kelâmin mânâsına yine müsbet mânâ çıkarmak istemişler ve bu mânâyı şöyle takdir etmişlerdir: "Bu ihtarı, bu tehdit ve müjdeyi şunun için yaptık ki kitap ehli, Peygamber ve ashâbı Allah'ın fazlından bir şeye kadar alamazlar, yani o iki mükafat ve nura, o mağfîrete sebep alamazlar diye bir inanca kapılmasınlar, bilakis buna kadir olacaklarını bilsinler. Zira kadir alamazlar diye bilmelzerse, kadir olmaları diye bilmeleri gerekir." Râzî bu mânâyı tercih etmiştir. Fakat biz, burada nın zâid olmasını münasip görmediğimiz gibi kitap ehline aid olması açıkça anlaşılan zâmirinin Peygamber ve ashabına gönderilmesini de, uygun buluyoruz. Bizim kanaatimize göre bu âyet, "Allah'tan korkun ve Resulü'ne iman edin." (Hadid, 57/28) emrine muhalefet ettikleri takdirde kitap ehline bir tehdit mahiyetinde olup kelâm, istifham-ı inkârî mânâsında ve mukadder ye bağlı olarak takdirindedir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir i: "Kitab ehli şunu bilmeyecekleri için mi iman etmeyecekler? Hayır bilmeleri gerekir." Ki onlar, Allah'ın fadlından bir şeye karşı güç yetiremezler. Allah'ın, bir fazlı olan peygamberliği zorla alamazlar. Allah'ın fazlıyla peygamberlik verdiği Resulü'ne güç yetiremezler ve ona iman etmedikçe vaad edilen mükafatlara ulaşamazlar. Ve, yine bilmeleri gerekir ki fazl Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Onun içindir ki Resulüne peygamberlik vermiş ve ona iman edenleri fazla mükafat ve nur ile üstün kılmıştır, ve Allah çok büyük fazilet sahibidir, kitab ehli bu gerçekleri bilmelzir mi? Bilmeyecekleri için mi Resulüne iman etmeyeceklerdir. Hayır, onlar iman etmezlerse bunları bilmediklerinden değil, sırf hased, taassub, inat ve fıskılandan dolayı iman etmezler. Bu yüzden iman edenleri ondan sakındırmak için "Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin." diye vahit edilmiştir. İbnü Cerir'in Katade'den yaptığı rivayete göre âyeti indiğinde kitap ehli, müslümanlara hased ettiler, bunun üzerine de Allah Teâlâ âyetini inzal etti. Bir başka rivayetine de demiştir ki: "Bize, Peygamber'in şöyle dediği zikredildi: "Bizim durumumuzla bizden önceki iki kitab ehlinin durumu tıpkı şu temsil gibidir: Bir adam geceye kadar bir kırata (miskalın yirmi dörtte birine) çalışmak üzere birkaç işçi tutmuş, derken işçiler öğle vaktı olunca çalışmaktan usanıp vazgeçmişler. Adam da onların hesaplarını görüp, yamrı kırat ücretlerini vermiş. Sonra yine geceye kadar çalışmak üzere bir kırata bazı işçiler daha tutmuş onlar da ikindiye kadar çalışmışlar, ve usanıp işi bırakmışlar. Adam da ücretlerini vermiş. Sonra da geri kalan işi bitirmek için geceye kadar çalışmak üzere iki kırata başka işçiler tutmuş. Adama: "Bunların işleri az olduğu halde ücretleri niçin çoktur?" denildiğinde, o da, "mal benim, istediğime veririm" demiş. İşte umanın ki biz de bu iki kırat sahiplerinden oluruz."

Burada Hadid Süresi sona erdi. 23 Cemâziyelaîhîr, 1355. Bunu Mücadele Süresi takip edecektir." Rabbim zorlaştırma, kolaylaştır, Rabbim hayırlısıyla tamamlamamı nasib et."

MÜCADELE SURESİ

1. "Allah işitmıştır." Tahkik (kuvvetlendirmek) ve tevki', yani vuku bulması beklenen anlamını ifade etmektedir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir. "Evet Allah işitti, hakikaten beklediği gibi işitti ve dinleyip gereğini yaptı." O kadının sözünü ki, kocası hakkında seninle mücadele ediyor ve Allah'a şikayette bulunuyordu. Gam ve kederini dile getiriyor, derdinin çaresini istiyordu. Rivayetlerden anlaşılığına göre bu âyetlerin inmesinin sebeb olan kadın, Ensar'dan Evs b. Sâmî'tin kansı Havle binti Sâlebe idi. Hadise şöyle meydana gelmişti: "Havle'nin kocası olan Evs b. Sâmîit -Ki Ubâde b. Sâmî'tin kardeşiydi ihtiyarlamış ve titiz bir yapıya sahip olmuştu. Bir gün kansı kendisinden birşey istemiş, o da öfkelenip "Sen bana ananın sırtı gibisin." diyermişti ki, buna zihâr denilmektedir. Cahiliye âdetlerine göre bir adam kansına bu sözü söylediydi zaman kansı ona haram olurdu. Onu bir daha alamazdı. Bu hadise İslâm'da ilk defa meydana gelen bir zihâr olmuştu. Derken Evs çok gemedden söylediğine pişman olup Havle'yi çağırmıştı. Ancak Havle, yanına gelmekten çekinmiş ve ona; "Canım kudret elinde bulunan Rabbime yemin ederim ki sen o sözü söyledikten sonra, Allah ve Resulü hükümünü verinceye kadar benim yanıma gelemezsin. Gid Resulullah'a danış." demişti. Koca, "Ben utanırım Resulullah'a bunu soaram." cevabını vermişti. Bunun üzerine kadın, "Ben gider soaram." deyip Resulullah'ın huzuruna vardı ve, "Ya Resulullah! Evs beni eş olarak seçip evlendikten gençtim, çekici idim. Ancak yaşım ilerleyip birçok çocuğum olunca Evs beni anası gibi kıldı ve kimsesiz bırakıverdi. Eğer bana bir çare bulup onunla geçinmemi temin edersen, bunu beyan buyur ya Resulullah!" diye istekte bulundu. Hz. Peygamber de ona: "Ben şimdiye kadar bu konuda bir şeyle emrolunmadım, ichtihadım ise senin ona haram olduğun şeklindedir." dedi. Havle, "Vallahi o, talak zikretmedi." dedi. Resulullah ise haram olmuşsun diye tekrar etti. Ancak kadın, "Kurbanın olayım nazar buyur ya Resulullah" dedi ve bu hususta Resulullah ile defalarca mücadelede bulundu. Havle daha sonra da şikayetini Allah'a arz ederek, "Allah'ım yalnızlığımın şiddetinden ve bana zor gelecek olan ayrılık acısından sana şikayette bulunuyorum. Küçük çocukları var, onları ona (Evs'e) bıraksam zâyî olacaklar, yanıma alsam aç kalacaklar." dedi ve başını göğe kaldırp "Allah'ım sana şikayet ediyorum, Peygamberinin lisasına bir vahiy indir." şeklinde yalvardı. Havle henüz oradan ayrılmamıştı ki, hakkındaki Kur'ân âyeti nazil oldu. Vahyin şiddeti geçtikten sonra Peygamber (s.a.v) Efendimiz, "Ya Havle müjde!" dedi ve arkasından âyetini okudu. Bunun üzerine Resulullah, kadının kocasını çağırttı, "O yaptığın yeminle kasdın ne idi?" diye sordu. Evs de, "Onun keffâreti var mı?" dedi. Buna karşılık Peygamberimiz, "Bir köle azad etmeye gücün yeter mi?" şeklinde mukabelede bulundu. Evs cevabında, "Hayır Vallahi ya Resulullah, ona gücüm yetmez, malımın hepsi gider, köle pahalıdır, benim ise malım azdır." dedi. Hz. Peygamber de "Ona gücün yetmezse iki ay peşpeşe aralıksız oruç tutabilir misin?" buyurdu. Evs ise, "Hayır vallahi ben günde üç kere yemezsem gözümün feri kaçır." dedi. Hz. Peygamber, "O halde altmış fakiri doyurabilir misin?" diye sordu. Buna karşılık da Evs, "Hayır, vallahi buna da gücüm yetmez. Eğer bana yardımda bulunursanız, o zaman olabilir." dedi. Resulullah da "Ben

sana onbeş sa' (on beş bin dirhem) yardımda bulunurum ve bereketi içinde dua ederim." dedi. Ve bu şekilde aralarını düzeltti. Hz. Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İşitmesi seslerin hepsini ihata eden O Allah, ne büyüktür!" Ne yücedir ki, kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e hâlini arz ederken öyle yavaş fısıltı ile söylüyordu ki, yanlarında olduğum halde ben bile söylediklerinin bazılarını duyuyor, bazılarını duymıyordum. O, Resulullah'a kocasından şikayet ediyor, "Ya Resulullah gençliğini yedi, karnım ona sağdı, yani ona çocuklar doğurdu. Nihayet yağış ileyerip çocuktan kesildiğim zaman bana zihâr yaptı, Allah'ım sana şikayet ediyorum." diyordu. Kadın daha yerinden ayrılmamıştı ki, Cebrail (a.s.) şu âyetleri getirdi. Yine rivayet edilir ki Hz. Ömer (ra) bu kadın yanına geldiği zaman ona ikramda bulunur ve "Allah Teâlâ onu dinledi." derdi. İbnü Ebî Hâtım ve "el-Esmâ ve's-sıfât"ta Beyhâkî şöyle bir rivayeti nakletmişlerdir: "Bir gün Hz. Ömer (r.a.) insanlarla beraber yürürken bu kadın Ömer'in durmasını istedi, o da durdu ve kadına yaklaşip elini omuzuna koydu ve onu dikkatle dinledi. Kadın söyleyeceklerini söyleyip gidince, Hz. Ömer'in yanında bulunanlardan biri "Ya Emir'el-Müminin! Şu kocakarnın karışında Kureys'in adamlarını beklettin." dedi. Hz. Ömer ona, "Yuh olsun sana, kim o biliyor musun?" dedi. O da, "Hayır bilmiyorum." deyince, Hz. Ömer, "Bu, Allah Teâlâ'nın yedi kat göğün üstünden şikayetini dinlediği kadındır. Bu Havle binti Sa'lebe'dir. Vallahi geceye kadar gitmeseydi, ihtiyacını bitirmeden ben ayrılmazdım." buyurdu. "Buharî'nin Tarih'inde konuyla ilgili naklettiği rivayet de şöyledir: "Söz konusu kadın Hz. Ömer'e, "Dur ey Ömer!" dedi, o da durdu. Kadın ona oldukça sert sözler söyledi. Oradakilere denir, "Ey müminlerin emiri ben bu kadın gibisini görmedim." dedi. Bunun üzerine Ömer de, "Nasıl dileyim ki, onu Allah Teâlâ dinledi de hakkında âyetlerini indirdi." dedi. Âyetlerin nüzul sebebine dair nakledilen bu rivayetlerden, örf ve âdetlerin yürürlükten kaldırılmadıkça muteber olduğu hususu anlaşılmalıdır. Nitekim zihâr hakkında henüz bir hüküm nazıl olmaları için Resulullah örf ve adet gereği kadına, "Haram olmuştun." demiştir. Bu nevi delillerden dolayıdır ki, "âdet muhakkemdir (geçerli bir hükmüdür.)" önemesi, fıkhıta genel bir kâide olarak kabul edilmiştir. Yukarıda da geçtiği üzere zihâr İslâm'dan önce Araplar'ın âdetlerine göre kesin bir haramlık ifade ediyordu ve helale çevrilmesine dair bir çözüm yolu yoktu. Kur'ân, zihâr olarak söylenen sözün İslâm'a yakışmayan, yadırganan ve çirkin bir yalan olduğunun beyan etmesi, evvelâ ondan sakınması lazım geldiğini, söylediği takdirde de hiç hükmüsüz kalmayıp yine haram hükmünü ifade edeceğini belirtmiştir. Ancak münker olarak söylenen o sözü, bir keffaret ile telifi ederek geri alıp, o haramlığı kaldırmannın gerekli olacağını beyan ile, zikredilen âdeti kısmen bırakmış, kısmen ortadan kaldırarak değiştirmiş böylece çirkin âdetlerin islah edilmelerinin gerekli olduğunu da göstermiştir. Şöyle ki:

2. Kadınlanna zihâr yapan kimseler yani zihâr denilen sözle kadınlanndan uzaklaşan kimseler. Sırt ve arka mânâsındaki "zahh" kelimesinden alınan zihâr veya müzhâhere: Bir kimsenin kansına "Sen bana anamın sırt gibisin." demesi veya onun bir uzvunu kendine haram olan kadınlardan birinin karnı, bel, ve kasık gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzetmesidir ki, helali haram kılan çirkin bir sözdür.> İlk önce bunun söylenmesi câiz olmayan çirkin bir davranış, bir cinayet olduğu anlatılmak üzere şöyle buyruluyor. Cahiliyede o sözü söylemeyi âdet haline getirenler bilmelidirler ki, o zihâr yaptıkları kadınlar onların anaları değildirler. Onların anaları, ancak onların doğmuşu olan vâlideleridir ki "...sizi emziren analarınız..." (Nisâ, 4/23) âyetinde ifade edilenlerdir "Peygamber müminleri kendi canlarından üstündü. Eşleri onların analarıdır." (Ahzâb, 33/6) âyetinde zikredilen Peygamber'in zevceleri dahi analar hükmündedir. Ve haberleri olsun ki onlar yani o zihâr sözünü söyleyenler herhalde münker, yani meşru olmayan, çirkin bir lakırdı ve yalan bir söz söylüyorlardır. Yalandır çünkü kadınları, anaları değildir. Hem de başkalarına zarar veren bir yalan, bir günah, ve kadının gönlünü kıran, hukukunu zayi eden bir şeydir. Bununla beraber çirkin bir sözdür, çünkü zihâr anasının veya mahreminin (kendisine nikahı haram olan yakınının) bir uzvunu ağzına almak demektir. Ayrıca Allah'ın helal kıldığı haram kılmak gibi bir küstahlıkla Allah Teâlâ'nın haklarına tecavüzdür. O halde ağza alınmaması lazım gelen bir cinayet, bir günahıdır. Fakat söylenince de hükmüsüz kalmaz. Haber vermek yalan olmakla beraber, gereği itibarıyla bir haramlığa yol açmaktan da uzak değildir. Öyle ki erkeğin ağzından çıkan bu çirkin söz, kadının hayız zamanındaki eziyete benzer bir haramlık ifade eder. Bununla beraber şu da muhakkak ki Allah, affı çok bir mağfirat sahibidir. Onun için günahkârlara, tevbe ve günahlardan dönmele o sözü geri alma ve bir keffaret ile o çirkinliği örtüp temizleterek af ve mağfiretine kavuşma yolunu açmış, bunu da şu şekilde öğretmiştir.

3. Kadınlardan zihâra kalkışıp da sonra dediklerini telifi etmek için dönecek olanlar.> Yani söylediklerini geri alıp önceki gibi kansıyala geçinmek ve kocalık muamelesi yapmak isteyenler ki, bunu istemlidirler. Fakat kendilerini kirletmiş olan o çirkinliği telifi edip temizleyebilmek için, sırf niyet etmek veya sözü geri almak kâfi gelmeyip, ona keffaret olacak güzel bir amel yapmak da gerekir. Onun için, yani zihârdan dönmek için çare bir rakabe azad etmektir. Rakabe, esasen boyun kökü demek ise de, mecaz anlamda insan için özellikle hür olmayan insan için kullanılmaktadır. Yani büyük veya küçük, erkek veya dişi bir kul azad olup hürriyete kavuşmak keffaret olarak vacibtir. Buna göre Allah'ın yanında o çirkin sözü söylemek kadının şerefini ve varlığını yok etmek mânâsına gelmesi itibarıyla, bir insani hata sonucu öldürmek fiili kadar büyük bir günahıdır. Böyle olduğu için zihâr, ancak ona benzer bir keffaretle affedilebilir. İmam Şâfiî buradaki mutlak mânâyı, katil keffaretindeki (Nisâ, 4/92) mümine kaydıyş yorumlayarak bu âyette azad edilmesi istenen kölenin de, mümin olmasını şart koşmuş ise de, Hanefiler meydana gelen hadiseler farklı olduğu zaman mutlakın mukayyede göre yorumlanmasını caiz görmeyip, onun mutlak anlamı üzere kalmasını lazım geleceğini ileri sürmüşler ve bu yüzden de burada azad edilmesi istenen kölenin mümin olmasını şart koşmamışlardır. Onlara göre bu, gayr-i müslim bir köle de olabilir. Önemli olan bir köle azad etmektir. Ancak, köle kör, elleri yahut ayakları yahut bir taraftan bir eliyle bir ayağı veya ellerinin baş parmakları kesik ise, keffaret için bunun kâfi olmadığını da beyan etmişlerdir. Hem bu köle azad etmeyi dokunmadan önce yapmak gerekmektedir. Bu kayıt, zihân haram olduğunun işaret yoluyla anlatmış olmaktadır. Yani zihâr, kocanın kansına el sürmesine mâni bir günah olduğundan dolayı, zihârdan dönmek isteyen kocanın temizlenmesi için keffaret olan bu köle azad etme işini, kansıyla kan-kocâ ilişkisine girmeden önce yapması gerekir. Köle azadından önce bu muamele gerçekleşirse haram işlemiş ve günahla girmiş olurlar. Gerçi nikah bâki olduğu için bu bir zina sayılması da, hayız halinde yaklaşmak gibi haram ve çirkinlik üstüne çirkinlik olur. Bu yani böyle temastan evvel bir köle azadı ile keffaret hükmünü duyduğunuz ya işte siz bununla öğütlenirsiniz nasihat alırsınız. Zihâr denilen şeyin Allah'ın katında ne büyük bir cinayet olduğunu anlar, ibret alırsınız. Hem Allah, her ne yaparsanız haberdardır. Gerek zihâr gibi çirkin ve gerek bir kula hürriyet kazandırmak gibi güzel amellerden gizli ve açık her ne yaparsanız onu bilir. Binaenaleyh, yaptıklarımızı gizleriz de haberi olmaz zannetmeyiniz.

4. Her kim güç yetiremezse, yani bir kul azad etme imkan ve kudretine sahip olamazsa; gerek malca kendisine yetecek miktardan fazla gücü bulunmaz ve gerek hür olmayan sahipli bir köle bulamazsa bu takdirde her ikisi birbirine dokunmadan önce ardı iki ay oruç tutsun. Onun da keffareti budur. Buna da güç yetiremeyen yine birbirlerini temas etmeden evvel altmış fakir doyursun. Fitir sadakasında olduğu gibi, hadislerde izah edildiğine göre her fakir için, en azı buğdaydan yamın sa', (bin dirhemin yansı) arpadan veya hurmadan olursa bir sa' takdir edilmiştir. Bunlardan elde edilen unlar da kendileri gibidir. (Daha geniş bilgi için fıkıh kitaplarına bkz.) Bu da onun keffaretidir. İşte Allah Teâlâ, kudretlerin derecesine göre böyle üç derece keffaret ile, zihâr çirkinliğinin telifi edilmesi için af ve mağfiretiyle yol göstermiştir. Bu beyan edilen husus Allah'a ve Resulüne iman etmeniz içindir. Zihâr gibi cahiliye âdeti olan gayr-i meşrû işleri bırakıp Allah ve Resulü'nün koyduğu ve tebliğ ettiği güzel hükümlere iman edip gereğince amel etmeniz içindir. Çünkü bunda hem aile hayatı açısından kolaylık,

hem deahlâkî bir temizlik ve güzelliik vardır. Ve bunlar, bu izah edilen hükümler, yani zihân çirkinliği, ondan dönmenin meşru olması ve kadına dokunmadan önce tâkat derecesine göre üç mertebe keffareten birinin vücubu, Allah'ın tayin buyurduğu hududdur. Bunları aşmak caiz olmaz. Binaenaleyh haddinizi bilin ve bu sınırdan durun. Bunun için fakihler demişlerdir ki kadın, zihâr yapan kocasını keffarete ve geri dönmeye zorlar, keffaret yerine getirilmeyince de kendisini teslim etmez. Hâkim de, kadının zararını ortadan kaldırmak için kocaya hapis ve ta'zir (azarlama) cezası vermek suretiyle keffarete zorlayabilir. Şayet koca, "Keffaretimi yaptım." derse yalancılıkla meşhur olmadıkça sözü doğru kabul edilir. Bunları tanımayıp haddi aşan kâfilere de şiddetli bir azab vardır.

5. "Şüphesiz Allah'a ve Resulüne muhalefet edenler..." Bu âyet, Mücadele Sûresi'nin indirilişindeki hedefi demektir. Onun için bu âyet sürenin başında ve sonunda tekrar etmektedir. Yani muhakkak ki Allah ve Resulü'ne karşı hudud yanşına kalkışanlar. Kadî Beydâvî'nin kısaca beyanına göre Allah ve Resulü'nün koyduğu sınırları tanımayıp onlara düşmanlık eden veya onların tayin ettiği sınırlardan başka hükümler koyan yahut tercihte bulunmaya kalkışan kimseler. Alûsî tefsirinde bu münasebetle meseleri çözüme kavuşturan ve akıd yapan kimselerin kanun koyma ve selâhiyetlerinin sınırları hakkında bazı detaylı bilgiler vermiştir. Bu kaynağa bakılabilir. Kısacası, Allah ve Resulü ile rekabete yeltenen kimseler itildiler, yahut çarpıldılar, veya tepelendiler, ukâlâk yaparken yüzleri üstü kakıldılar. Onlardan öncekilerin itildikleri ve çarpıldıkları gibi halbuki biz açık açık âyetler de indirmiştiik. Bu âyet, Peygamber (s.a.v.)'in sıdkına delalet ettiği gibi doğru yolu göstermekte, Allah ve Resulü'ne karşı gelmenin fenalığını da anlatmaktadır. Bundan başka kâfilere bir de mühin, küçük düşürücü bir azab vardır. Fakat o dünyada değil, ahirettedir.

6. O gün ki, Allah onların hepsini birlikte diriltecek de yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Şahidler huzurunda zelim ve hakir bir duruma sokacaktır. Onlar onu unutmuşlarsa da, Allah onu bir bir saymış ve defterlerine kaydetmiştir. Ve Allah her şeyi şahiddir. Hiçbir şey O'nun ilminin dışına çıkamaz. Meâl-i Şerifi

7- Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musunuz? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunurlar mutlak O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir.

8- Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar. Kendi içlerinden de "bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?" derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü dönüş yeridir orası!

9- Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun. Huzura toplanacağınız Allah'tan korkun.

10- Gizli konuşmalar şeytandır. Bu iman edenleri üzme içindir. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Müminler Allah'a dayanıp güvensinler.

11- Ey iman edenler! Size: "Meclislerde yer açın." denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size "Kalkın." denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.

12- Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, artık Allah bağışlayan ve merhamet edendir..

13- Gizli (özel) bir şey konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz da mı yerine getirmediniz? Fakat Allah da sizi affetti. Şu halde namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

7. "Görmez misin ki Allah, göklerdekini ve yerdekini bilir." Bu âyet Allah Teâlâ'nın her şeyi şahid olduğunun delilidir. deki rûyet, görülebilir delillerden çıkarılan ilim mânâsındır. Yani görüp seyrettiğini göklerin ve yerin saltanatından, düzen ve idaresinden onlarda gerek sakın ve gerek hareket halinde olsun her ne varsa Allah Teâlâ'nın hepsini biliyor olduğuna sen kalbinle şehadet etmez misin? Ey muhatab Herhangi bir için necvâsı olmaz ki, mutlak onların dörtleyicileri O, olmasın, yani her halde O, onların beraberlerinde bulunur, onları dörtler. Necvâ, Enbiyâ Sûresi'nde geçtiği gibi bir söylemek gizli konuşmak, Türkçesi Kamus müterciminin de ifade ettiği şekilde fısıldı, daha Türkçesi fısıltı demektir. Yüksek tepe mânâsına "Necveh"den, yahut kurtuluş anlamına gelen "necât"tan alınmıştır. Aralarında sır konuşmak isteyenlerin, herkesin çıkamayacağı yüksek yerlere çıkmak, yahut etraflarında bulunan kimselerin işitmelerinden kurtulmak istemeleri düşüncesiyle, fısıltıya bu ismin verildiğini söyleyenler de vardır.

Arapça'da üçten ona kadar râbî, hâmis gibi fâil veznindeki sayı isimleri iki şekilde kullanılmaktadır. Birisinde üçüncü, dördüncü, beşinci vb. mânâsında sıra sayıları deniğimiz sayı isimli olur. Bu durumda mensup olduğu sayının bir veya sonuncusu demek olup kendi derecesinden bir sayıya bağlanmış, olur. Mesela, sâlisuselâse, râbiuerbaa, üçün biri yahut üçüncü sırada bulunan, dördün biri veya dördüncü sırada bulunan mânâsını ifade eder. Diğerinde ise ism-i fâil olup türediği sayıdan bir eksiğine bağlanmış olur. Mesela, sâlis üçleyen, râbî dörtleyen, hâmis beşleyen, sâdis altılayan vb. demek olur, sâlisu isneyn, rabîu selâse, hâmisu erbaa, sâdisu hamse diye kullanılır. Âyete "râbî" üçe muzaf olduğu için ikinci anlamdadır. Yani dörtleyen veya dörtleyici demektir. Sâdis de bunun gibidir. Ne de bir beşin, fısıltısı olmaz ki mutlak O, altılayıcıları olmasın ve gerek ondan daha azın yani zikredilen üç veya beşten az ki, iki veya dörttür. Çünkü ikiden aşağı karşılıklı konuşma, müşâvere ve müzakere olmaz. Gerekse daha çoğun ki altı veya daha fazlasının fısıltısı olmaz ki mutlak O (Allah) beraberlerinde bulunmasını yani hepsiyle beraberdir. Her nerede olurlarsa olsunlar beraberlerindedir. Görülüyor ki bu âyette önce üçten başlanmış, sonra beşe geçilmiş, ikisinde de tek sayılar zikredilmiş, sonra da daha az veya daha çoğu şeklinde kısaca ifade edilmiştir. Bunun bir hayli nüktesi vardır. Evvelâ, âyetin nüzul sebebine işaretler. Zira rivayet olunmaktadır ki, "Rabia b. Amr ile biraderi Habib b. Amr, bir de Safvân b. Ümeyye bir gün tenhada konuşuyorlarmış. Birisi, "Allah bizim söylediklerimizi bilir mi dersiniz?" diye sormuş. İçlerinden biri, "Bazısını bilir, bazısını bilmez." demişti. Üçüncü şahıs da, "Bazısını bilirse hepsini bilir." demiş. İşte söz konusu âyetin inişine bu olay sebep olmuştur." İkincisi, sürenin başında zikredilen mücâdeleci kadın Hz. Peygamber'le konuşurken yanlarında Hz. Aişe de vardı. Bunun için sayıları üçe ulaşmıştı. Üçüncüsü, gizli konuşmak çoğu defa müşâvere (danışma) için olur. Müşâvere iki kişi arasında olabilir de, ihtilaf edildiği takdirde bir tarafın çoğunlukla tercih edilebilmesi için müzakerenin üç, beş, yedi, dokuz gibi tek sayı ile yapılmasının daha uygun olacağına işaret sayılabilir. Hz. Ömer'in vefatı sırasında danışma meclisini altı kişi yapması, aşere-i mübeşşere (cennette müdelenenler)den olan o altı zâtın belirlenmiş olmasından dolayıdır. Nitekim Hz. Ömer onlara, "Resulullah (s.a.v.) sizden razı olarak vefat etti." demiştir. Bununla beraber oğlu Abdullah'ın hilafetten hissesi olmamakla beraber icabında tercih noktasından hareketle onun da beraberlerinde bulunmalarını şart koşarak yine tek sayıya riayet etmiştir. Dördüncüsü, böyle gizli konuşacak kimselerin, toplulukların ekseriya üç, en fazla beş kişiden ibaret olmasına işaretler.

Mamafih daha aşığı, daha yukarı gizli cemiyetler de olabileceğinden ile hepsi ifade edilebilir. Sonra bütün bunların yaptıkları amellerini kıyamet günü kendilerine haber verecektir. Amelleriyle onları rezil edip azaba sokacaktır. Öyle ya Allah her şeyi bilicidir.

8. "Gizli konuşmaktan men edilib de yine o men edildikleri şeyi yapmaya kalkışanlar görmedin mi?" Buradaki rü'y'et (görme) fiili, ile kullanılmış olduğu için bakmak mânâsını ifade etmektedir. Bu âyet de yahudilerle münafıklar hakkında indirilmiştir. (Bakara, 2/14 âyetine bkz.) Hem de günah, vebal, müminlere karşı düşmanlık, tecavüz ve Peygamber'e isyan konusunda fısıldaşıyorlardı. Gizli cemiyetler yapıyor, gizli gizli konuşuyorlardı. "Onlar sana geldikleri zaman seni Allah'ın selamladığı bir tarzda selamlıyor." Tahiyeye, Allah ömürler versin ve sabahınız hayır olsun gibi sağlık ve esenlik mânâsı ifade etmektedir ki, bu müslümanların tahiyesi selamdır. Bu, "Orada birbirlerine sağlık dilekleri selamlar..." (Yûnus, 10/10) âyetinde görülmektedir. Peygamber'e verilecek selam da, "Selam senin üzerine olsun Ey Allah'ın Resulü." "Salat ve selam senin üzerine olsun Ey Allah'ın Resulü." "Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun Ey Allah'ın nebisi." şeklindedir. Allah Teâlâ da peygamberini "Selam olsun seçkin kıldırdığı kullarına..." (Neml, 27/59), "Gönderilen bütün peygamberlere selam" (Saffât, 37/181), 9-10. "Ey iman edenleri! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyette selam verin."

(Ahzâb, 33/56) gibi salât ve selam ile selamlamıştır. Buhari, Müslim ve diğer kaynaklarda Hz. Aîşe'den nakledilen bir rivayete göre, yahudilerden bazıları Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler ve ona "Ölüm senin üzerine olsun, Ey Kâsım'ın babası." dediler. Peygamber de, "sizin üzerine olsun" şeklinde karşılık verdi. Hz. Aîşe diyor ki ben de onlara: "Ölüm size olsun, Allah size lanet etsin ve Allah'ın gadabına uğrayasınız." dedim. Bir başka rivayette de, "Ölüm, kusur ve lanet size olsun." Bundan dolayı Peygamber bana, "Ey Aîşe Allah Teâlâ, gereğinden fazla söyleyeni sevmek." buyurdu. Ben de ona, "Duymuyor musun? "Ölüm" diyorlar." dedim. "Sen de işitmedin mi? ben de onlar için dedim." buyurdu. "İbnü Esir der ki: " 'in kullanılışında meşhur olan hemzsesiz olmasıdır. Onlar bununla ölüm murad ediyorlardı. Ancak bazı rivayetlerde hemzeli olduğu görülmektedir ki bunun mânâsı da, dinîzden bîkasınız demektir." Ahmed b. Hanbel ve "Suabul'- iman" da Beyhakî Abdullah b. Ömer'den söyle bir rivayet nakletmişlerdir: "Yahudiler Resulullah (s.a.v)'a diyorlar ve bununla sövmeyi kastediyorlardı. Sonra da aralarında "Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azab etmesi gerekmez miydi?" (Mücâdele, 58/8) diyorlardı. İşte bunun üzerine âyeti nazil oldu. Ve nefislerinde, yani kendi aralarında veya gönüllerinde diyorlardı ki, Allah söylediklerimiz bize azab etse ya!... Yani o Allah'ın Resulü ise ona tahiyeye (selam) adına söylediklerimiz söz sebebiyle Allah bize bir azab verse ya! diye dünyada azab istiyorlardı. Onlara cehennem yeter, bu dünyada azab edilmeyeceği mânâsına değildir, lakin ahiretteki cehennem azabı her azabdan da beterdir. Yani hepsinin yerine yetecek derecededir. Onlar ona yaslanacaklardı, (cehennemin) içine atılacaklardı. O ne kötü dönüş yeridir. O cehennem ne fena bir son, ne kötü akıbetidir. Dönüp varılacak yerlerin en fenası, düşülecek değişim yerlerinin en kötüsüdür.

"Ey iman edenleri! Gizli konuştuğunuz zaman..." Müminler gizli konuşmalardan, fısıldaşmalardan mutlak surette men edilmeyip, ancak gûnahtan, suna buna zulüm ve tecavüz etmek ve Hz. Peygamber'e isyan mahiyetinde şeyler konuşmaktan nehyediliyorlar. Gizli görüşmeler yaptıkları zaman da hayra, hasenâta ve Allah'ın azabından korunma yollarına dair hususlarda konuşmakla emrolunuyorlar. Buhârî, Müslim, Tirmizi ve Ebu Davud'un İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayette Hz. peygamber buyurmuştur ki, "Üç kişi bir arada bulunduğunuz zaman, insanlara kaşınmaya kadar ininiz diğeri bırakıp da fısıldaşmayın. Çünkü bu durum onu mahzun eder." Âlimler demişlerdir ki, iki kişi bir üçüncü şahsın yanında onun anlamadığı bir lisanla konuştuğunda eğer o bundan üzüntü duyuyorsa, bu da tıpkı yukardaki gibidir.

11. Gizli konuşma hakkındaki bu öğretilerden sonra açık meclislerdeki adâbla ilgili olarak buyruluyor ki,

12. Ey iman edenleri! Sizlere meclislerde, oturduğunuz yerlerde genişleyn denilindiğinde genişleyiverin. Yani ağılın, gelene yer verin denildiği zaman yavaş, ortalığı daraltmayın. İbnü Ebî Hâtim'in Mukâtil b. Hibbân'dan yaptığı nakle göre, Âlîsü bu âyetin nüzul sebebinin şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber (s.a.v) Muhâcir ve Ensâr içinden Bedir ehline ikramda bulunurdu. Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın içinde bulunduğu Bedir ehlinin bir grup meclise geldiğinde, meclis dolmuştur. Resulullah (s.a.v)'ın karşısında durarak ona: "Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun ey Nebil!" dediler. Resulullah da "Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi sizin üzerine de olsun." diye selamlarına karşılık verdi. Sonra meclistekilere selam verdiler, onlar da selam ile mukabelede bulundular. Böylece ayakta dikilip kaldılar ve kendilerine yer açılmasını beklediler. Ancak kimse onlara yer vermedi. Bu ise Resulullah (s.a.v)'ı üzdü. O da çevresinde bulunanlardan bazılarına, "Kalk ya filan, ya filan!" diyerek her kaç kişiyi kaldırdı. Ancak, durum hoşlanma gitmediği, kalkanların yüzlerinden belli oluyordu. Münafıklar bunu dedikodu vesilesi yaparak "Yakınına oturamı kaldırıp da sonra geleni oturtması adalet değildi." dediler. İşte söz konusu âyet bu sebeble indirildi." Hasan el-Basri ve Yezid b. Ebî Habîb gibi bazı zatlar ise, "Sahabiler harp saflarında, savaş alanlarında kısıklı olarak göstererek sıkı bir şekilde durur ve şehid olma arzusuyla birbirlerine yer açmazlardı. Bu âyet işte bu sebeble nazil oldu." demişlerdir. Âyetteki mânânın kapsamı itibarıyla bunu da içine aldığı kabul edilirse de çoğunluk, sözü edilen âyetin, Peygamber (s.a.v)'ın meclisindeki izdiham nedeniyle indirildiğini söylemiştir. Kısacası hangisi olursa olsun bulunduğu meclislerde darlık yapmayın, etrafınızdaakilere sıkıntı vermeyin, genişleyn. Ve ağılın, yer verin denildiği zaman, ne suretle olursa olsun yer açın genişletin ki Allah size genişlik versin. Kalkın yahut yukanı geçin, denildiğinde de hemen kalkiverin ki Allah içinizden iman edenleri, yani hakikaten imanlı olan ve bu emirlerle de temiz yürekle iman eden müminleri yükseltsin. İman ile emre boyun eğmelerinin mukafatı olarak dünyada başan ve güzel ünvan, ahirette cennet köşklerinde makam ile üstünlük versin. Kendilerine ilim verilmiş olan zatları da derecelere yükseltsin bilhassa ilim ile uğraşp gereğince amel eden âlimler de derecelere daha yüksek makamlara geçirsün. Bu âyet, ilmin fazileti ve âlimlerin üstünlüğü hakkındaki açık delillerdendir. Bu konuda birçok hadis de vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse denilebilir ki, imam-ı Azam Ebu Hanife'nin Müsned'inde İbnü Mesud'dan naklettiği şu hadis, bu husustaki hadislerin en mühimlerinden. Peygamber buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ kıyamet günü âlimleri toplayıp da buyuracak ki: 'Ben size sırf hayır istediğim cihette hikmetimi kalplerinize koydum. Haydi cennete girin. Çünkü sizden ortaya çıkacak kıcak kıcaklara karşı sizi affettim." Timizi, Ebu Davud ve Dârimî şu hadisi merfu olarak Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmişlerdir: "Âlimin âbid karşısında üstünlüğü, ayın dolunay gecesi diğer yıldızlar karşısında üstünlüğü gibidir." Yine Tirmizi, Ebu Umâme (r.a.)'den Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Âlimin âbide olan üstünlüğü benim, (derece itibarıyla) sizin en aşağıda olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir. Muhakkak ki Allah Teâlâ ve melekleri, gökler ve yerde bulunanlar hatta yuvasındaki kanca ve hatta balıklar, insanlara hayır öğreten kimseye salavat getirirler." Dârimî'nin Hasan el-Basri'den yaptığı rivayette Resulullah şöyle buyurmuştur: "Her kim İslâm'ı ihyâ etmek (yaşatmak) için ilim talep ederken, kendisine ölüm gelirse, onunla peygamberler arasında tek bir derece vardır." Şu hadisler de bu konuda pek önemlidir. Deylemi, "Firdevs"de Ümmühânî (r.a.) naklediyor: "Peygamber (s.a.v) buyurmuştur ki: 'İlim benim ve benden evvelki peygamberlerin mirasıdır." İbnü Adîy Hz. Âli'den naklediyor: "Âlimler yerin ışıkları peygamberlerin halifeleri, benim varislerim ve peygamberlerin varisleridir?" İbnü'n-Neccâr Enes (r.a.)'den naklediyor: "Âlimler, Peygamberlerin varisleridir. Gök ehli onlara karşı muhabbet besler ve öldükleri zaman denizdeki balıklar kıyamete kadar onların günahtan affı için dua ederler." Ahmed b. Hanbel ve İbnü Hibbân, Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan naklediyor: "Her kim bir yola girer ve onda ilim talep ederse, Allah Teâlâ onu cennet yollarından bir yola götürür ve melekler ilim talep edenlere sanatlarından hoşlandıklarından dolayı kanat gererler. Âlimler,

peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar. Ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan, büyük bir fayda almış olur." İbnü'n-Neccâr Enes (r.a.)'den naklediyor: "Âlimler komutan, müttakiler efendilerdir. Onlarla otumak da kârı bir iştir." Hâtib, İbnü Ömer'den (r.a.) naklediyor: "Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanyıla tartıldı da ondan ağır geldi." Taberânî, "Evsât'da Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "İlim elde edin ve ilim için kararlılık ve vekâr da öğrenin. Kendisinin ilim öğreneceğiniz kimseye karşı mütevazı olun." Deylemi, "Firdevs"de Hz. Ali (r.a.)'den naklediyor: "Kendisinin istifade edilen âlim bir âbiden daha hayırlıdır." İbnü Adî, Hatib, İbnü Asâkir, Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan naklediyor. "Öğrenmek istediğinizi öğrenin, fakat bilginizle amel etmediğiniz müddetçe ilmin size hiçbir faydası olmaz." Ebu'l-Hasen İbnü Ahzemi el-Medini, "Emâlî"sinde Enes (r.a.)'den naklediyor: "İlimden istediğinizi öğrenin. Fakat amel etmedikçe vallahi ilim toplamakla sevab elde edemezsiniz." Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim, Muaviye'den, yine Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi İbnü Abbas'tan ayrıca İbnü Mâce Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "Her kime Allah hayır dilerse, onu dinde fakih kılar." Taberani, İbnü Ömer (r.a.)'den naklediyor: "İbadetin en faziletli olanı fikh, dinin en faziletlisi de takvadır." Hatib, Câbir (r.a.)'den naklediyor: "Âlimlere ikram ediniz. Çünkü onları Peygamberlerin miraslarıdır. Kim onlara ikram ederse Allah ve Resulü'ne ikram etmiş olur." Rafîi, Benz b. Hakim'den, o da babasından, dedesinden naklediyor: "Âlimleri karşılayan beni karşılamış, onları ziyaret eden beni ziyaret etmiş ve onların meclisinde bulunan, benim meclisimde bulunmuş olur. Benim meclisimde bulunan da sanki Rabbim'in meclisinde bulunmuş gibidir." Deylemi, İbnü Mes'ud'dan ve Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "İlim ortadan kaldırılmadan evvel ilim öğrenin. Çünkü her biriniz, yanındakine ne zaman muhtaç olacağını bilmez." Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Taberânî, Ebu's-Şeyh (tefsirinde) ve İbnü Merdûye, Ebu Umâme (r.a.)'den naklediyor: "Ey insanlar ilmin alınmadan, kaldırılmadan önce nasibinizi alın. Denildi ki: "Ya Resulullah Kur'an bizim aramızdayken ilim nasıl kaldırılır? Buyurdu ki: "Hay seni anası yitensi! İşte yahudi ve hristiyanlar, aralarında kitapları var. Fakat peygamberlerinin getirdiğinden bir harfe tutunmaz olmuşlardır. Haberinizi olsun ki ilmin gitmesi, hepsinin gitmesidir. İlimin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. İlimin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. (bu son kısmı üç defa tekrar etti)." > Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbnü Mâce, İbnü Ömer (r.a.)'den naklediyor: "Allah Teâlâ, ilmi kullardan soyamak suretiyle çekip almaz. Ancak ilmi, âlimleri almak suretiyle ortadan kaldırır. Allah hiçbir âlim bırakmayınca da, insanlar bir takım cahil başlar edinirler ve onlara sorular sorarlar, onlar da ilimsiz fetva verirler. Bu yüzden de hem kendileri saparlar hem de başkalarını sapıtırlar." Ebu Nuaym ve Deylemi, Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "Ahir zamanda bir kavim ortaya çıkar. Cahiller başa geçerek insanlara fetvâ verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de başkalarını sapıtırlar." İbnü Neccâr, Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "Kötü âlimler kıyamet günü getirilir, cehennem ateşine atılır. Her biri, cehennemde bir kamış ile değirmen döndüren merkeç gibi dolaşır durur. Ona: "Vay sana, biz seninle doğru yolu bulmuştuk, bu halin de ne?" diye sorarlar. O da der ki: "Ben, sizi nehyettiğim şeyleri tutmaz aksini yapardım." Deylemi, "Firdevs"de İbnü Abbas (r.a.)'tan naklediyor: "Dinin felaketine yol açan üç sebep vardır: Günahkâr fakih, zalim devlet başkanı ve cahil müctehiddir." Askerî, Hz. Ali (r.a.)'den naklediyor: "Fakihler, dünyaya dalmadıkları ve sultana uyumadıkları müddetçe peygamberlerin güvenilir (vâris)leridir. Ancak bunu yaparlarsa o zaman onlardan sakının." Ahmed b. Hanbel, Hz. Ömer (r.a.)'den naklediyor: "Ümmetin aleyhine korktuğumuz şeylerin en korkuncu, her dili bilen münafıktır." Yine Ahmed b. Hanbel ve Ebu Nuaym "hilye" de Hz. Ömer (r.a.)'den naklediyor: "Ümmetimin aleyhine korktuğumun en korkuncu, sapıtıcı liderlerdir." Taberânî, İbnü Mesud (r.a.)'dan naklediyor: "Eğer bir kimseye Allah Teâlâ bir ilim vermiş de o ona gülemiyse, Kıyamet günü Allah Teâlâ da ona atesten bir gem vurur." İbnü Asâkir Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: "Kıyamet gününde insanların en şiddetli azab çekeni, Allah'ın ilmiyle kendisine bir menfaat vermediği âlimdir." Tirmizi, İbnü Ömer (r.a.)'den naklediyor: "Her kim Allah'tan başkası için ilim elde ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın." Ebu's-Şeyh Ubâde b. Sâmî (r.a.)'den naklediyor: "İlim amelden hayırlıdır, dinin kuvvetlenmesi ise, takva iledir. Âlim, az da olsa ilmiyle amel edendir." İbnü Lâî, "Mekârimul'-Ahlâk'da Hz. Ali (r.a.)'den naklediyor: "Size mükemmel bir fakihî haber vereyim mi? Allah'ın rahmetinden insanlann ümidini kesmeyen ve merhametinden onları ümitsizliğe götürmeyen, Allah'ın tuzağında onları emin kılmayan ve dünyaya rağbet için Kur'an'ı bırakmayan kimsedir. Haberinizi olsun ki ne anlaşılmasın bir ibadette, ne de üzerinde düşünülmeyen ilimde hayır yoktur." Hatib, "el Müttefâk ve'l-müfterak"de Şeddâd b. Evs'den naklediyor: "Kul, Allah'ın zâtı hakkında insanlara ve herkesten fazla da kendi nefesine bûğz etmedikçe mükemmel bir fakih olamaz."

Kısacası, ilmin ve âlimlerin gerek fazileti ve gerekse musibeti hakkında, hadis kitaplarında pek çok hadis mevcuttur. Nitekim Kenzü'l-Ummâl'de yüzlerce nakledilmektedir. Bütün bunlardan anlaşılan husus ise, ilmin amelden fazilet ve meziyyet bakımından üstün olması ve Allah'ın yanında yüksek derecelere ulaşan âlimlerin, kendilerini ilme verip ilmiyle amel eden âlimler olmasıdır. Onun için âlimler, ilimleriyle amel etmeli, müminler de âlimlere hürmet ve ikramda bulunmalıdırlar. Âlimler, ilmin şerefini, konusunun şerefi, gayesinin şerefi ve meselelerinin kuvveti ile uygun olmak üzere üç açıdan çeşitli derecelere ayırmışlardır. Ahmet b. Kays demiştir ki: "İlimle desteklenmeyen üstünlük sonuçta bir penâhîliğe dönüşür.

Ve Allah, bütün amellerinizden haberdardır. Ona göre mukafat veya ceza verecektir. Bu cümle, esasen ilimle kasedilenin amel olduğunu ifade etmekte ve ilme saygı göstermeyenleri uyarmaktadır.

"Ey iman edenleri! Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman..." Bu âyet de özellikle Resulullah (s.a.v)'ın meclisinde kendisine fısıltı ile bir şey arz etmek isteyenlerin adâbı hakkında nazil olmuştur.

İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre, "Bazı sahabeler, Resulullah (s.a.v)'ın meclisinde kendilerini göstermek için zulumlu, lüzumsuz fısıltı ile ona bir şeyler arz etmeğe kalkıyor ve bu, gittikçe çoğalıyordu. Hz. Peygamber de, lütf ve hoşgörüsü sebebiyle hiç birisini reddetmiyordu. İşte bu yüzden söz konusu âyet indirildi." Katâde'den yapılan rivayete göre de, "Zenginler Peygamber'in huzuruna geliyorlar ve sık sık dilekte bulunarak mecliste fakirlere galebe ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) de bunları çok otumalarından ve çok fısıldaşmaya kalkışmalarından sıkılıyordu. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi. "Böylece buyruluyor ki: Ey iman edenler Peygamber'e bir şey fısıldamak istediğiniz vakit fısıltınızdan önce bir sadaka veriniz ki miktan ne olursa olsun bu suretle bir sadaka verilmesi sizin için hayırlıdır. Muhtaçtan sevindirecek ve size sevab kazandıracak bir hayırdır. Hem de daha ziyade bir temizlik ve Peygamber'den dilekte bulunmak hususundaki niyetlerin samimiyyetine, mallarınızda fakirlerin gözlerinin kalmamasına ve ahlakın berraklaşınmasıyla hayır ve iyilikleri âdet edinmeye sebep olur. Şayet bulamazsanız sadaka vermeye gücünü yetmezse o halde de Allah, Gafûr'dur Rahim'dir. Öyle sadaka veremeyecek olan fakirlerin de fısıltı ile istekte bulunmasına izin verir. Burada Gafûr isminin zikredilmesi, emrinin ibâha değil vücut ifade ettiğini göstermektedir. Şunu da unutmamak lazımdır ki, Resulullah kendi adına hediye kabul ederdiyse de, sadaka kabul etmezdi. Hatta şunu da belirtmek gerekir ki Peygamber (s.a.v)'ın aile fertlerinin bile sadaka ve zekat almalan haramdır. Onun için burada verilmesi emredilen sadakadan maksad, lüzumuna göre fâkirlere sadafilmek üzere verilen sadakadır. Nitekim Nisâ Sûresi'nde "Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini, yahut bir iyilik yapılmasını yahut da insanların arasının düzeltilmesini isteyenlerin fısıldaşması başka. Kim Allah'ın nızasını elde etmek için onu yaparsa, Biz ona yakında büyük bir mukafat vereceğiz." (Nisâ, 4/114) buyurulmuştur. Bununla beraber burada emrolunan sadakanın vücûbiyyeti, çok geçmeden bundan sonra gelecek olan âyet ile nesh edilmiştir.

Hakim, İbnü Münzir, Abd b. Humeyde ve daha başkalarının yaptıkları rivayette Hz. Ali şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında bir âyet vardır ki, onunla benden evvel kimse amel etmediği gibi, benden sonra da kimse amel etmeyecektir. Bu âyet, "Necvâ Ayeti'dir: yanıda bir dinar vardı onu on dirheme sattım. Peygamber (s.a.v)'den her ne zaman bir

dilekte bulunduyşam o fısıltıdan evvel bir dirhem sadaka verdim. Daha sonra da o âyet neshedildi, (yürürlükten kaldındı) artık kimse onunla amel etmedi, âyeti indirildi."

13. Fısıltınızın önünde sadakalar vermekten korktunuz öyle mi? Bu âyetten anlaşıldığına göre, demek ki ondan sonra bir iki sadaka veren olmuşa da, fazla olmamış, böylece fısıltı hevesinin arkası kesilmişti. Yani sadaka vermekle fakirliğe düşeriz diye korktunuz, fısıltıyla konuşmadan önce çok sadaka vermediniz de dileklerinizden vazgeçtiniz değil mi? Madem ki yapmadınız yapabileceğiniz halde yapmadınız Allah da size tevbe ile nazar buyurdu. Kusurunuzu affedip yine sadaka vermeksizin Peygamber'den dilekte bulunmanıza müsaade etti. Bunun bir şükür ifadesi olmak üzere o halde namaza devam edin ve zekatı verin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Gerek meclislerin adabı ve gerek diğer emirlerde itaatsızlık yapmayın da gereğini yerine getirin ki Allah habirdir, haberdardır, bir an bile ilminden kaçırmaz. Her ne yapıyorsanız gerek açıkta gerek gizlide, gerek sevap gerek günah, gerek yapma gerek terk etme gibi hususlann hepsini bilir ve ona göre karşılığını verir.

Meâl-i Şerifi

14- Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar. 15- Allah onlara çetin bir azab hazırlamıştır. Onlar ne kötü işler yapıyorlar! 16- Yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan çevirdiler. Onlar için küçük düşürücü bir azab vardır.

17- Onların ne malları, ne de evlatları, kendilerinden, Allah'dan hiçbir şey savamaz. Onlar ateş halkıdır. Orada ebedî kalacaklardır.

18- Allah onların hepsini tekrar diriltiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler ve kendilerinin bir şey üzerinde bulunmadıkları, sanacaklardır. İyi bilin ki onlar yalancılardır.

19- Şeytan onları istilâ etmiş, onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. Onlar, şeytanın hizbi (partisi)dır. İyi bilin ki şeytanın partisi kaybedecektir.

20- Allah'a ve Resulüne düşman olanlar var ya, onlar en alçaklar arasındadırlar.

21- Allah: "Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz." diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galipdir.

22- Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsiniz. Onlar o kimselerdir ki Allah kablerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onları Allah'ın hizbi (dininin yardımcıları)dır. İyi bil ki, kurtuluşa ulaşacak olanlar, Allah'ın hizbidir.

14. Bakmaz mısın. Bu ifade taaccüb ve hakaret anlamındadır. Dikkat nazarlarını çekmek için Peygamber'e veya hitab edilmesi gereken her muhataba hitabdır. Yani ne çirkin halleri var bak! Şunlara, şu münafıklara Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavme yarıdaklık etmekteydiler. Münafıklar yahudilere yarıdaklık ediyor, müminlerin sırlarını onlara naklediyorlardı. Onlar ne sizdendirler ne de onlardan; arada gidip gelen, bir orada bir burada çalkanıp duran münafıklardır. Ve bile bile yalan yere yemin ederler. Rivayet olunuyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) onların birinde oturuyordu ve yanında da birkaç sahâbi vardı. Resulullah, "Şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek." dedi. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Resulullah ona: "Sen ve arkadaşların bana niye sövüyorsunuz?" buyurdu. O da, öyle bir şey yapmadığına yemin etti ve Hz. Peygamber'e "Brak beni de gideyim arkadaşlarınmı da getireyim." dedi. Gitti, arkadaşlarını çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi." Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim, "Delâil" adlı eserinde Beyhaki, İbnü Merdûye ve Hâkim İbnü Abbas'tan isim açıklamadan böyle rivayet etmişler ve sonunda da "Allah onların hepsini yeniden dirilteceği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin ettiler." (Haşr, 58/18) âyetinin ve sonraki âyetlerin nazil olduğunu söylemişlerdir. Süddî ve Mukâtil'den nakledilen rivayette isim zikredilerek gelen adamın gök gözlü, esmer, kısa boylu ve haff sakallı Abdullah b. Nebtel adında bir zât olduğu ve uzun uzadıya anlatıldığı üzere arkadaşlarıyla beraber yemin ettikleri ve bundan dolayı da bu âyetin indirildiği nakledilmiştir. Zikredilen bu rivayetler arasında bir tezat söz konusu olmadığı için buradan, sürenin sonuna kadar bu sebeble indirilmiş olduğu söylenebilir. Âlûsî'nin kaydettiğine göre burada ismi zikredilen İbnü Nebtel, -ki nûnun fethi, bânın sükûnu, sonra üstünde iki nokta olan tâ ve lâm ile- İbnü Hâris b. Kayı Ensarîyi Esvî'dir. İbnü Kelbî ve Belâzûrî bu zâtı münafıklar arasında zikrederken, Ebu Ubeyde onu sahâbeden saymıştır. İbnü Hacer de onun tevbe ettiğine kanaat getirmiş olduğunu söylemiştir. Kâmus sahibi de bu hususta şöyle der: "Abdullah b. Nebil Kemir, münafıklardandır." Ancak bunun başka birisi olma ihtimali de vardır.

15. Bakmaz mısın. Bu ifade taaccüb ve hakaret anlamındadır. Dikkat nazarlarını çekmek için Peygamber'e veya hitab edilmesi gereken her muhataba hitabdır. Yani ne çirkin halleri var bak! Şunlara, şu münafıklara Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavme yarıdaklık etmekteydiler. Münafıklar yahudilere yarıdaklık ediyor, müminlerin sırlarını onlara naklediyorlardı. Onlar ne sizdendirler ne de onlardan; arada gidip gelen, bir orada bir burada çalkanıp duran münafıklardır. Ve bile bile yalan yere yemin ederler. Rivayet olunuyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) onların birinde oturuyordu ve yanında da birkaç sahâbi vardı. Resulullah, "Şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek." dedi. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Resulullah ona: "Sen ve arkadaşların bana niye sövüyorsunuz?" buyurdu. O da, öyle bir şey yapmadığına yemin etti ve Hz. Peygamber'e "Brak beni de gideyim arkadaşlarınmı da getireyim." dedi. Gitti, arkadaşlarını çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi." Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim, "Delâil" adlı eserinde Beyhaki, İbnü Merdûye ve Hâkim İbnü Abbas'tan isim açıklamadan böyle rivayet etmişler ve sonunda da "Allah onların hepsini yeniden dirilteceği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin ettiler." (Haşr, 58/18) âyetinin ve sonraki âyetlerin nazil olduğunu söylemişlerdir. Süddî ve Mukâtil'den nakledilen rivayette isim zikredilerek gelen adamın gök gözlü, esmer, kısa boylu ve haff sakallı Abdullah b. Nebtel adında bir zât olduğu ve uzun uzadıya anlatıldığı üzere arkadaşlarıyla beraber yemin ettikleri ve bundan dolayı da bu âyetin indirildiği nakledilmiştir. Zikredilen bu rivayetler arasında bir tezat söz konusu olmadığı için buradan, sürenin sonuna kadar bu sebeble indirilmiş olduğu söylenebilir. Âlûsî'nin kaydettiğine göre burada ismi zikredilen İbnü Nebtel, -ki nûnun fethi, bânın sükûnu, sonra üstünde iki nokta olan tâ ve lâm ile- İbnü Hâris b. Kayı Ensarîyi Esvî'dir. İbnü Kelbî ve Belâzûrî bu zâtı münafıklar arasında zikrederken, Ebu Ubeyde onu sahâbeden saymıştır. İbnü Hacer de onun tevbe ettiğine kanaat getirmiş olduğunu söylemiştir. Kâmus sahibi de bu hususta şöyle der: "Abdullah b. Nebil Kemir, münafıklardandır." Ancak bunun başka birisi olma ihtimali de vardır.

16-17-18. Bakmaz mısın. Bu ifade taaccüb ve hakaret anlamındadır. Dikkat nazarlarını çekmek için Peygamber'e veya hitab edilmesi gereken her muhataba hitabdır. Yani ne çirkin halleri var bak! Şunlara, şu münafıklara Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavme yarıdaklık etmekteydiler. Münafıklar yahudilere yarıdaklık ediyor, müminlerin sırlarını onlara naklediyorlardı. Onlar ne sizdendirler ne de onlardan; arada gidip gelen, bir orada bir burada çalkanıp duran münafıklardır. Ve bile bile yalan yere yemin ederler. Rivayet olunuyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) onların birinde oturuyordu ve yanında da birkaç sahâbi vardı. Resulullah, "Şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek." dedi. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Resulullah ona: "Sen ve arkadaşların bana niye sövüyorsunuz?" buyurdu. O da, öyle bir şey yapmadığına yemin etti ve Hz. Peygamber'e

"Brak beni de gideyim arkadaşlarınmı da getireyim." dedi. Gitti, arkadaşlarını çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi." Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim, "Delâil" adlı eserinde Beyhaki, İbnü Merdûye ve Hâkim İbnü Abbas'tan isim açıklamadan böyle rivayet etmişler ve sonunda da "Allah onların hepsini yeniden dirilteceği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na da yemin ettiler." (Haşr, 58/18) âyetinin ve sonraki âyetlerin nazil olduğunu söylemişlerdir. Süddî ve Mukâtil'den nakledilen rivayette isim zikredilerek gelen adamın gök gözlü, esmer, kısa boylu ve haff sakallı Abdullah b. Nebtel adında bir zât olduğu ve uzun uzadıya anlatıldığı üzere arkadaşlarıyla beraber yemin ettikleri ve bundan dolayı da bu âyetin indirildiği nakledilmiştir. Zikredilen bu rivayetler arasında bir tezat söz konusu olmadığı için buradan, sürenin sonuna kadar bu sebeble indirilmiş olduğu söylenebilir. Âlûsî'nin kaydettiğine göre burada ismi zikredilen İbnü Nebtel, -ki nûnun fethi, bânın sükûnu, sonra üstünde iki nokta olan tâ ve lâm ile- İbnü Hâris b. Kayı Ensarîyi Esvî'dir. İbnü Kelbî ve Belâzûrî bu zâtı münafıklar arasında zikrederken, Ebu Ubeyde onu sahâbeden saymıştır. İbnü Hacer de onun tevbe ettiğine kanaat getirmiş olduğunu söylemiştir. Kâmus sahibi de bu hususta şöyle der: "Abdullah b. Nebil Kemir, münafıklardandır." Ancak bunun başka birisi olma ihtimali de vardır.

19. Onlar, yani yukandan beri özellikleri sayılan ve şeytanın da istilası altında kalıp Allah düşüncesini unutanlar hep şeytanın hizbi, şeytanın taraftarı ve şeytanın partisidir. Uyanık ol ki şeytanın partisi muhakkak zarara uğrayanlardır. Çünkü ebedi nimeti zayı edip kendilerini azaba düşürerek nefislerini ziyân etmişlerdir.

20. Şüphe yok ki Allah ve Resulü'ne karşı yanşa kalkan haddini bilmezler öyleleri bütün o gördükleriniz, hallerini dinledikleriniz hep en alçakların içindedirler. Öncekiler ve sonrakiler içinde halkın en aşağılık, en zillete layık alçaklardan sayılmaktadırlar. Çünkü iki düşman taraftan birinin zillet ve sefaletinin en aşağı basamağı, düşmanlık ettiği tarafın izzet ve kuvvetinin derecesi ile ters yönde bir uygunluk arz etmektedir.

21. Allah yazdı. Elzede hükmünü verip silinmesi ve bozulması mümkün olmayan bir yazı ile levh-i mahfuzda tesbit etti. Katade'e göre bu söz, yemin makamında söylenmiştir. Yazdı ki: Celâlim hakkı için her halde ben gâlibim ben ve elçilerim. Onun için peygamberler öldürülseler bile davalarında gerek delil ve gerek kılıç itibarıyla gâlib ve muzaffer olurlar. Çünkü Allah kuvvet ve izzetine nihayet olmayan, eşi ve ortağı bulunmayan çok kuvvetli bir azizdir. Kuvveti ile resullerine yardım eder, muradına karşı asla mağlub edilmez.

22. Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmi Allah'a ve Resulü'ne karşı düşmanlık eden kimselerle sevişir bir halde bulamazsın. Öyle kimselerle sevişmek Allah'a ve ahirete imanın gerekleriyle taban tabana zıttır. Zira, onlara o durumda dostluk yapmak küfre sevgi göstermektir. Çünkü Allah ve Resulü'ne düşmanlık etmek, küfrün en şiddetisidir. Küfre muhabbet ise, iman ile bir arada bulunmaz. Âyetin zahiri anlamı için bu mânâ daha uygundur. Mamefih müfesssîrlerin bir çoğu kelâmî bir nükte üzerine oturarak bunu şu mânâ ile tefsir etmişlerdir. "Sevmeleri gerekir, sevmemelidirler." "İsterse onlar, babaları veya oğulları veya kardeşleri, yahut hisımları olsun..." Bu âyetin anlamı ile ilgili olarak Mümtehone Süresi'nin "Allah, sizinle din uğrunda savaşmanızı ve sizi yurtlannızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve âdil davranmanızı yasaklamaz.." (Mümtehone, 60/8), "Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlannızdan çıkarınları ve çıkarılmaları için yardım edenleri dost edinmeniz yasaklar. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır." (Mümtehone, 60/9) âyetlerini de burada düşünmek gerekmektedir. İşte onlar, o Allah ve Resulü'ne karşı yanşa kalkışan kimseleri sevmeyen müminler yok mu Allah onların kalplerine iman yazmıştır. Yalnız lisanlarında değil, kalplerinde de tesbit etmiş ve yerleştirmiştir. Bundan anlaşılır ki asil iman kalp işidir. Ve kendilerini tarafından bir ruh ile güçlendirmiştir. Kalplerine hayat veren ilâhî bir irfan nuruyla kuvvetlendirmiştir. Onun için Allah'ı unutmazlar. Ahiret yolunu görür, sevicelek ve sevimleyecek kimseleri tanırlar. Allah ve Resulü'ne itaat eder ve Allah yolunda her fedakârlığa katlanırlar. Hem Allah onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. O suretle ki ilerinde sonsuza dek kalmak üzere öyle ki Allah onlardan hoşnut, onlar da Allah'tan hoşnut oldular, hem kendilerinden razı olunmuş hem de kendileri ondan razı olmuş olarak Allah'ın nzasına erdiler. İşte bu özelliklerini işittiği müminler, Allah'ın partisidir. Allah'ın askerleri, Allah dininin yardımcılar ve Allah yolunda cihad eden mücahidlerdir. Uyanık ol ki Allah'ın partisi, taraftarları, muhakkak hep felah bulanırlar. Dünya ve ahirette hayır ve isteklerine kavuşanlar ancak onlardır. "Allah'ım bizi de onlardan kıl."

İşte Mücâdele Süresi bu şekilde son bulmaktadır. Buna aşağıda gelen Haşr Süresi'nin tesbih ve tenzih ile başlayarak takib etmesi, ne kadar güzel ve ne kadar yinedir. Bunu izah etmeye ihtiyaç bile yoktur. "Ey Allah'ım bizi de iyiler topluluğuna kat."

HAŞR SÜRESİ

1. Göklerde ve yerde bulunan her şey, Allah'ı tesbih ile tenzih etti ve etmektedir. O'nun şânı, kendisinin her türlü lekeden uzak olduğunu ve kirlî şeylerin O'na yaklaşamayacağı isbat etmektedir. Bu yüzden her şey O'nun hakkı uğrunda çarpışır, hepsi O'nun ordusudur. Bu sürenin böyle bir giriş ile başlaması, hem önceki sürenin sonuna münasib olması, hem de zikredilecek çıkarma ve sürgün etme olayında bir haksızlık kokusunun zannedilmemesi bakımından önemlidir. Ayrıca onun bir temizlik işi olduğunu hatırlatmak üzere güzel bir bağlançtır. Ve O, Aziz'dir, Hakim'dir. Aziz'dir, yani hiç bir suretle mağlub edileme ihtimali olmayan tam mânâsıyla gâlib ancak O'dur ve bütün izzet O'nundur. O, dilediğine izzet (üstünlük) verir, dilediğini zellil eder. Çünkü O, "Dilediğini aziz, dilediğini zellil kılar"tır. Onun için âlemde her izzet kırılabilir, ancak O'nun izzetinin sahasına tecavüz edilemez. O'na karşı gelmek isteyenler, sonunda mağlub ve zellil olurlar. Bununla beraber O, Hakim'dir, yaptığıni hikmetle yapar. Bazen müminlere sıkıntı çektiir kâfirlere bir zaman için meydan verirse, onda da bir hikmeti vardır. Ve nihayet O'nun Hikmet ve İzzet'i tecelli eder (ortaya çıkar).

2. O, Aziz ve Hakim olan Allah'tır ki, İzzet ve Hikmet izlerinden bir örnek ve ibret olmak üzere kitab ehlinde o küfredenleri, Allah'ın Resulü'nü inkâr ederek, Allah adına verdikleri söz ve andlaşmayı küfür ve nankörlükle bozup "Bu, onları Allah'a ve Peygamber'ine karşı gelmelerinden dolayıdır..." (Haşr, 59/4) âyeti ile beyan edileceği üzere Allah ve Resulü'ne karşı uğraşmaya kalkışan kâfirlere ilk haşirde, yahut ilk haşr için diyarlardan çıkardı. Bu küfredenler, yukanda da rivayet edildiği gibi yahudilerden olan Benî Nadir kabilesi idi ki, Hayber yahudilerinden Benî Kureyza gibi bir büyük kabile kadardı. Söz konusu bu iki kabileye "Kâhinân" denir ve Kâhin b. Harun neslinden oldukları söylenirdi. Denildiğine göre bunlar, son Peygamber'in ortaya çıkışını beklemek için İsrail Oğullarından bir cemaata gelmiş, Medine'ye yakın bir yere konuşmuşlardı. Kondukları yer bayındır olmayan bir kara parçası icin oraya yerleşmiş ve sağlam binalar yapmışlardı. Ayette kendilerine izafette "diyarlarındın", "kaleleri" şeklinde ifade edilmesinde de buna bir işaret vardır. Bekledikleri Resul gelmiş olduğu halde inkar ve nankörlükte ileri gittikleri için, Allah'ın İzzet ve Hikmet'i onları ilk haşr olmak üzere yurtlarından çıkardı. Bu küçük bir kıyamet örneği oldu. Bundan anlaşılıyor ki bir de sonraki haşır vardır. O da "Ahirette de onlar için ateş azabı vardır." (Haşr, 59/3) âyetinde hatırlatılacağı üzere büyük kıyametle ahirette olacaktır. Bu iki haşır arasında daha başka ne gibi haşirler vardır? Onu da Allah bilir. "deki tefsircilerin çoğuna göre, "Onu, geçen on (gün) içinde yazdım." cümlesindeki gibi zaman ifade etmektedir. Mânâsı, "ilk haşirde" demektir. Buna göre ilk haşre, ilk harb mânâsı vermek daha uygun görünmektedir. Lakin bazılarının dediği gibi ihracın maksadını göstermek üzere lâm-i edliyye (sebeb lâmi) olma

ihimali de vardır. Bu ihracın sırf Allah tarafından olduğunu açıklamak üzere buyuruluyor ki siz çıkacaklarını zannetmediniz, demek ki size ve sizin zannınıza kalsaydı çıkamayacaklardı. O halde onları siz çıkarmadınız. Onlar da zannettikleri ki kendilerinin Allah'tan koruyacak, sığındıkları kaleleri ve istihkamlarıdır. Yani Allah tarafından gelecek azabdan kendilerini korumak için yalnız o sığındıkları kaleler ve kuvvetlerin kâfi geleceğini, sadece kale ve kuvvetli siperler yapılmakla müdafaaının mümkün olacağını zannediyorlar ve sırf onlara güveniyorlardı. En önce kalblerde imanın bulunması gerektiğini ve Allah Teâlâ'nın İzzet'i'ne karşı gelmenin kâbil olmadığını düşüncüyörlerdi. Bu yüzden onların da düşüncelerine kalsaydı çıkarılmaları tasavvur edilmezdi. Fakat Allah onların hesab etmedikleri bir yönden geldi, yani Allah'ın emri, onları hiç hatır ve hayallerine getirmedikleri bir cihetten bastırdı, kalblerinden vurdu. Reisleri olan Ka'b b. Eşref'i kendi konağında güveyi girdiği gece ansızın katlettirivermekle, zaten zayıf olan manevî kuvvetlerini, ve kendilerine güvenlerini perişan etti. Ve yüreklerinin içine mûthiş bir korku düşürdü. Öyle ki evlerini kendi elleri ve müminlerin elleriyle harab ediyorlardı. Ebu Amr kırâetinde "tahrib" masdanndan râ'nın şeddisiyle şekilde okunur. Yani içerden sokak başlarını kapamak, müslümanlara sağlam bir şey bırakmamak ve kıpı giderlerini alabildiklerini götürübilmek için kendi elleriyle evlerinin dört duvarını yıkıyor, kapı ve pencerelerini söküyor, kereste ve eşyalarını tarumar ediyorlardı. Dişandan da müminler, onların kapatmak ve sağlamlaştırmak istedikleri yerleri açmak için hücum ediyorlardı. Diğer bir mânâ ile de, bir taraftan kendilerinin işledikleri küfür ve cinayetleri, bir taraftan da müminlerin iman ve gayretli hücumları arasında telaşa düşerek evlerinin viran olmasına sebebiyyet veriyorlardı. Ey göreceк gözü, anlayacak basireti olanlar bu olayı, iki tarafın bu hallerini düşünün ve kendi halinizle mukayese ederek ibret alın. Küfrün, zulmün, kalb bozukluğunun ve Allah'a karşı gelip de yalnız sebeplere güvenmenin âkibetindeki acıklı durumu ve iman ile mücadelelin şerefini, Allah'ın İzzet ve Hikmet'ini göz önüne getirin, bundan da kendi hallerinize geçerek ibret dersini da yalnız sebeb ve âletlerin kuvvetine güvenmeyin. Vazifenizi samimi kalb ile Allah için yapıp, bütün tevekkül ve güveninizi tam bir iman ile ancak ve ancak Allah'a bağlayın. Çünkü Aziz O'dur, Hakîm O'dur. İtibâr, ibret almak, taaccüb ederek öğüt almak demektir. İbret, "Besâir" ve "Müfredât" da zikredildiği üzere, müşâhede edileni öğrenmekle henüz müşâhede edilmeyeni bilmeye vesile kılınan duruma denir. Bunun aslı olan "abr" maddesi, bir halden bir hale geçmek mânâsını ifade eder. Ubûr, gerek yüzerek gemi veya hayvan ve gerek köprü gibi her ne suretle olursa olsun suyu ve dereyi geçmek demektir. Bu münasebetle göz yaşına da ayın'ın fethasiyle "abre" denilir. Aynı kökten gelen ibâre, söyleyenden dinleyene geçen söz, ta'bir, rüyanın zahirinden bâtına geçmek mânâsındadır. Diğer mânâlar da hep bu geçiş anlamıyla ilgilidir. Binaenaleyh ibret almak diye kısaca ifade ettiğimiz itibâr, müşâhede edilen bir bilinene dikkat edip ondan bir meçhulü bilmeye intikâl etmek demektir. Bu da Fıkıh Usûlû ilminde kıyas denilen istinbât (hüküm çıkarma) usulünün ta kendisidir. Onun için fakihler, âyetteki "ibret alın" emrinin hareketle kıyasın delil olabileceği neticesini çıkarmışlardır. Bu konu usûl-ı fıkıh kitaplarında genişçe ele alınmaktadır. İmam Fahrreddin-i Râzî der ki: "Biz "Mahsul" isimli kitabımızda bu âyet ile kıyasın delil olabileceğini kabul etmişizdir. Onu burada genişçe zikretmeden kısaca şunları anlatıcağız: İtibâr, bir şeyden bir şeye geçmek ve sınırı aşmak mânâsından alınmıştır. Onun için göz yaşına da abre denilir. Çünkü gözden yanağa geçmektedir. Geçide ma'ber, vasıtasına mi'bir denilir. Çünkü sınırın geçmek onunla mümkün olur. Hislerle bilinen ilme, ta'bir denilir. Çünkü onun sahibi hayal edilen şeylerden düşünülene intikal eder. Lafızlara ibâre denilir. Çünkü onlar, mânâları söyleyenin lisanından dinleyenin aklına naklederler. "Mutlu insan, başkasından ibret alandır." denilir. Çünkü Onun akli başkasının halinden kendi haline intikâl eder. Bundan dolayı müfessirler demişlerdir ki, itibâr, eşyanın hakikatlerine ve ifade ettikleri mânâlara bakmaktır ki, bu bakışla onların cinsinden başka şeyler hakkında bilgi elde edilir. Burada Allah Teâlâ'nın itibâr ile emrettiği hususun beyanına gelince, bunda birkaç ihtimâlin olduğu söylenebilir. Birincisi: Onlar kalelerine, kuvvet ve kudretlerine güvenmişlerdi. Allah Teâlâ da onların güç ve kuvvetlerini yok etti. Sonra da buyurdu ki, "ibret alın ey basiret sahipleri!" bunun anlamı, Allah'tan başka bir şeye itimad etmeyin demektir. Onun için zâhid (kendisini ibâdetle veren) zühdüne güvenmemelidir. Çünkü onun zühdü Belam'ın zühdünden çok olamaz. Alim de ilmine güvenmemelidir. Zira İbnü Râvendîye bakınız çok fazla gayret göstermesinden rağmen nasıl oldu? Doğrusu kimsenin hiç bir şeyde Allah'ın fazl ve rahmetinden başkasına itimadı doğru değildir. İkincisi: Bu ifadeden maksat, insana zulmün, küfrün ve peygamberliğe saldına bulunmanın âkibetini göstermektir. Çünkü o yahudiler zulüm ve küfürlerinin uğursuzluğuyla belaya uğradılar ve yurtlarından çıkarıldılar. İşte müminler bundan ibret alrı ve günahlardan sakınırlar. Ancak buna karşı şöyle bir itirazda bulunulabilir. Bu itibânın doğru olabilmesi için "onlar zulüm yaptılar ve küfretiler de azaba uğradılar ve bu azaba sebeb ancak onların zulüm ve küfürleri oldu" dememiz gerekir. Halbuki böyle denilmesi genelleme ve âks kurallarına göre yanlışır, ve bir uygunluk söz konusu değildir. Çünkü bir çok şahıs zulüm yapmış ve küfretilmiştir de dünyada azaba uğramamıştır. Aksi de meydana gelmiş değildir. Çünkü Hz. Peygamber ve Ashâbı dahi bir takım meşakketlere maruz kalmışlardır. Halbuki bu sıkıntılar, onların din ve amellerinde bir kötülüğe delalet etmemiştir. Böylece sözü edilen illet (sebeb) genelleme ve aksi itibâriyle fâsid olunca o itibâr ve kıyas da fâsid olmuş olmaz mı? Bir de aslında sabit olan hüküm, onların evlerini kendi elleri ve müminlerin elleriyle harab etmiş olmalarıdır. Buna zulüm ve küfür sebeb gösterecek olursak o zaman her zulüm ve küfredenin, evini kendi eli ve müminlerin elleriyle harab etmesi gerekir. Bunun böyle olmadığı anlaşılınca bu itibânın doğru olmadığı ortaya çıkmaz mı? Bu soruya şöyle cevap verilebilir. Aslında sabit olan hükmün üç mertebesi vardır.

Birincisi, evlerinin kendi elleri ve müminlerin elleriyle tahribi. İkincisi, bundan daha genel olarak dünyada azab verilmesi. Üçüncüsü ise, ikinciden daha genel anlamda mutlak azabtır. Zulüm ve küfredenlere verilecek azabın da mutlak azab olması daha münasıptır. Yani onun tahrip edilmesi, yahut dünyada öldürölme şeklinde azab görme veya bu azabın ahirette vuku bulması, illete tesis eden hususlar değildir. Şu halde kıyas konusunda şu söylenebilir: Zulüm yapan, küfür ve tezkip edenler mutlak azab görürler. Bu azabın dünyada mı, ahirette mi yoksa her ikisinde de mi meydana geleceğini tayini istenmiş değildir. Zulüm ve küfür mutlak azaba layık ve münasıptır. Bu suretle denilebilir ki, zulüm ve küfür azaba sebeptir. Onlar meydana geldi mi, gerek dünyada gerek ahirette azab da meydana gelir. İşte kıyâs ve itibâr bu suretle izah edildiği takdirde itiraz ortadan kalkıp, kıyas sahih bir tarzda tamamlanmış olur." Nitekim bu mânâ ve sebeb, şu âyetlerle ayrıca hatırlatılarak buyurulmuştur ki,

3-4. Ve eğer Allah onların üzerine o celâyı yazmamış olsaydı. Celâ, iclâ gibi hem müteaddi hem de lazımdır. Aslında apaçık açmak, açılmak, açıklık, açığa çıkarmak veya çıkarılmak mânâsını ifade eden celv'den meydana gelen celâ, bir kimsenin veya bir topluluğun yerinden yurdundan herhangi bir sebeble tedirgin edilerek uzaklaşması veya uzaklaştırılması demektir ki, yurdu açık kalmış, kendisi açığa çıkarılmış mânâsındadır. Biz bu anlamı göstermek için yerine göre nefiy, iclâ, uzaklaştırma, tehcir, sürgün, açılma, açığa çıkarılma, sıçırma, sıçırma tabirlerini kullanırız. İşte Allah Teâlâ o kâfirlerin öyle yurtlanndan tezikmelerini takdir etmiş, üzerlerine yazmış olmasaydı herhalde kendilerine dünyada azab ederdi. Katl ve esaret gibi daha acı bir azaba mübtelâ kılardı ki, ona nisbetle bu sürgün felaketi bir azab değil, bir lûtf ve müsaade sayılmaktadır. Nitekim bu olaydan ibret almayan Benî Kureyâz'ın, eli silah tutanları idam edilmişlerdir. Onlar aslında böyle bir azabı hak etmişlerdi, fakat Allah Teâlâ onlara dünyada bu sürgünü takdir buyurmuş olduğu için kendilerine bir azab vermedi. Mamafih onlar için ahirette ateş azabı vardır yani cehennem azabı vardır. Dünya azabından kurtulsalar bile ahiret azabından kurtulamazlar. İşte onun öyle azabı da müstahaklardır.

5. Herhangi bir line kestinizse. Lîne, birçoklarına göre hurma ağacı demektir. Aslı

"Levin" den "livne" şeklinde türemiş olup, "yâ'sı" "dime" gibi vavdan kalbedilmiştir. Çoğulu, "lun" ve "elvân"dır. İbnü Abbas ve bazı âlimler, "acve" yani balık hurma denilen kışım dışındaki hurma çeşitlerine "line" denildiğini söylemişlerdir. Ebu Ubeyde "acve" ile "berni" haricinde bulunan hurmalar olduğunu ileri sürmüştür. Sevri, "hurma ağacının en değerlisi" demiş, Cafer-i Sâdik'dan "acve", Esmâ'h'den de "Dekâl" diye nakledilmiştir. Bazıları da yâi olup, yumuşaklık anlamına gelen "lin"den türemiş olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü çoğulu "liyen" ve "liyan" da gelmektedir. Yumuşaklık mânâsı dolayısıyla ağaç dalları diye tefsir edenler dâhil olmuştur. Buna nazaran "line"nin mutlak yaş ağaç mânâsına olması da mümkündür. Çünkü lîne, hurma ağacı demek olduğuna göre hükümün delaletinde umumi anlam vardır. Kısacası, harp esnasında herhangi yaş bir ağaç kestinizse yahut kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hepsi Allah'ın izniyledir. Bu izin de o fasıkan perişan etmek içindir.

6. Fesad için değildir. Allah'ın , Resulüne onlardan verdiği ganimetlere gelince; İfrâe, feyi kılmak, yani fey' (ganimet) olmak üzere vermek, havale etmek demektir. Fey' de lugatte, rücü yani dönmek, çevrilmek ve dönen gölge mânâlarına mastar ve isimdir. Rağib der ki; "Fey' ve fie, övülmüş hâle dönmektir." Nitekim 'Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar." (Hucurât, 49/9) âyetinde de aynı anlam vardır. "Gölge döndü." ifadesi de bundandır. Gölgeye de ancak döndüğü zaman "fey" denilir. Elde edilmesinde zorluk olmayan ganimete de fey' adı verilmiştir. Şer'an da fey', kâfirlerin mallarından müslümanlara dönen ganimet ve haraç gibi gelirler demektir. Ebu Hafs Ömer en-Nesefî adlı eserinde fey' ile ganimeti şöyle tarif etmiştir: Fey', kâfirlerin mallarından ganimet ve haraç kabilinden müslümanların eline geçen şeylerdir. Ganimet ise, müslümanların kâfirlerden aldıkları maldır." Bunun mânâsı, fey'in ganimetden daha genel olmasıdır.

Âlûs'ın zin kirettiğine göre bazı Şâfiî kitaplarında fey' ile ganimet şu şekilde ayrılmaktadır. "Fey", savaşmadan at ve deve koşturmaksızın kâfirlerden elde edilen maldır. Ganimet ise, Cizye, ticaret öşrü yani gümrük ve kıtal olmaksızın andlaşma yaptıkları veya iki ordu karşılaşmaksızın korkudan bırakıp terkettikleri ve irtidât üzere ölen yahut katledilen mürted (dünden dönen)in ve vârisiz ölen zimmi'nin andlaşma yapan veya aman dileyenlerin bıraktığı mallar gibi savaştan veya karşılaştıktan sonra alınan mallardır. Ganimet, harbî ve aslı olan kâfirlerden savaş yoluyla elde edilen maldır. İki ordunun karşılaşması ve bizim tarafımızdan yapılan hareket de savaş hükmündedir. Ashabımızdan yani hanefilerden de bu farkı ortaya koyanlar vardır. Denilmıştır ki ganimet, harp esnasında kâfirlerden üstünlük ve galibiyette alınan şeylerdir. Hükmü, Enfâl Süresi'nde geçen "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulüne..." (Enfâl, 8/41) âyeti gereğince beşte birdir. Fey' ise harp bittikten ve feth edilen yer Dar-ı İslâm olduktan sonra onlardan alınan mallardır. Hükmü, beşe bölünmeksiznin hepsi müslümanların menfaatlarına uygun olan yönlere sarf edilir." Söz konusu bu fark, "Hidaye" ve şerhlerinde de zikredilmektedir. Demek oluyor ki Fey' tabiri ganimetten daha umumi bir anlama gelmekle beraber onun karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Şu halde "ifâe" fey' denilen bir dönüşürmeyi gerçekleştirerek demektir. Ganimetin hükmü, Enfâl Süresi'nde "De ki, ganimetler Allah ve Peygambere aittir. (Enfâl, 8/1), "İyi bilin ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a, Resulüne Resulün yakınlarına yetimlere yoksullara ve yolculara aittir..." (Enfâl, 8/41) âyetleriyle dar ve geniş çerçeveden beyan edildiği gibi, burada daha geniş olan fey' hükümleri ondan farklı olmak üzere özel ve genel anlamda açıklanacaktır. Önce şunu belirtmek gerekir ki, âyetle geçen zamininden maksat, yurtlanndan sürülen kâfirler, yani Benî Nadir'dir. Onlardan Resulullah (s.a.v)'a ganimet olarak verilenler de, bırakmış oldukları taşınır ve taşınmaz malların ganimet olmak üzere Resulullah'ın eline verilmesi ve tasarrufuna geçirilmesi demektir. Resulullah'ın önceden onların sahibi olmadığı halde, bunun dönüşüm mânâsını içeren "ifâe" tabiriyle zikredilmesi onların hakiki sahibinin Allah Teâlâ olması itibarıyla o malların, Allah'a karşı gelen kâfirlerin ellerinde bulunuşunu, onu gasb edenin elinde bulunuşu gibi göstermiş ve böylece onun Allah tarafından teslim almaya en selâhiyetli olan zâtın Allah'ın Resulü olduğuna ifade ederek bu malın ona tesliminin ilk sahibine iade anlamı taşıdığı nüktesine işaret etmiştir. İşte harpı kâfirlerin müminlere ganimet olarak geçen mallarında da hep böyle bir iade mânâsı vardır. Çünkü Allah Teâlâ, "Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 51/56) âyetinde ifade edildiği üzere insanları, kendisine ibadet ve kulluk etmek için yaratmış, malları da itaat ve kulluğa vesile kılmak için halketmiştir. Bu yüzden onlara layık olanları isyankârlar değil, itaatkâr olan kullardır. Bu nükteye binâen elde edilmesinde fazla zorluk çekilmeyen ganimete, haraç ve cizye gibi gelirlere şer'an fey' adı verilmiştir. Rağib İsfahânî'nin nakline göre bu mala fey' denilmesi, gölge mânâsına gelen fey'a benzetmek suretiyle, dünyanın en şerefli (âlâmeti) 'arazi olan malın geçici bir gölge gibi olduğuna işaret etmek içindir. Nitekim şâir de şöyle demiştir: "Mali ögleden sonra dönen gölgeler (gibi) görüyorum." "Dünya geçici bir gölgeden ibarettir." Nadir Oğullan'nın malları, elde edilmesinde fazla zorluk çekilmeyen ganimet kabilinden bir fey' olarak kalmıştır. Sahâbiler bunun, Bedir'de olduğu gibi Enfâl Süresi'de bulunan âyetlerin hükmü gereğince beşe bölünerek kalanın taksim edileceğini sanmışlardır. İşte bu âyetle bunun bilhassa Resulullah'a aid bir fey' olduğu beyan edilerek buyuruluyor ki, Allah'ın yurtlanndan çıkarmakla perişan ettiği o kâfirlerden fey' olarak Resulü'ne iade buyurduğu mala gelince siz ona ne at oynattınız ne de deve. İcâf, defretmek ve yürek oynaması gibi hareket ettirip muzarıp kılmak, atı yahut deveyi vecif edilen hızlı yürüyüşle yürütmek ve akın etmek mânâlarına geldiğinden müfessirlerin bir kısmı bunu, hareket ettirip yormak, bir kısmı da, vecif diye isimlendirilen seri yürüyüşle yürütmek şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu konuda Kamus Mütercimi de şunları söylemektedir: "Vecif, at ve devenin bir çeşit yürüyüşüne denir. Bununla maksat, at ve devenin silke silke yürümesidir ki, buna linke kalkmak denir. Menzil beygiri gibi." Merkeb gibi binilir demek olan rikâb da deve hakkında yaygındır. Hatta rakib tabiri bile daha çok deve için kullanılmaktadır. Ata binen kimseye fâris denir. Nitekim biz de süvârı dediğimiz zaman bununla ata bineni kastederiz. Nadir Oğullan'nın köyleri Medine'ye iki mil mesafede olduğu için oraya sadece piyade olarak gidilmiş, yalnız Resulullah lîf yuları bir merkebe binmiş ve fazla bir öldürme olayı da meydana gelmemiştir. Ve lakin Allah resullerini dilediği kimselerin üzerine musallat kılar gönüllerine korku düşürür ve hükmünü yürütür. Ve Allah her şey kâdirdir. Dilediğini yapar. Bazen açık vasıta ve aletlerle yapar. Bazen de sırf İzzetiyle hiç umulmayacak başanları bahşederek yapar ki, Nadir Oğullan'ın basit bir kuşatma ile korkarak çıkip gitmek üzere anlaşılmalan da böyle olmuştur. Onun için bazılar, bu âyetin Fedek hakkında nazil olduğunu sanmışlar, "çünkü Nadir Oğullan'ın etrafı kuşatıldı ve öldürüldüler, Fedek'te ise bunlar olmadı" demişlerdir. Ancak bu görüş, sahih haberlere ters düşmektedir. Ayrıca Nadir Oğullan'na karşı yapılan kıtal da ehemmiyetsizdir. Buharî, Müslim Tirmizî, Nesai ve diğer kaynaklarda rivayet edildiğine göre, Hz.Ömer demiştir ki, "Nadir Oğullan'nın malları, Allah Teâlâ'nın, Resulü'ne ganimet olarak verdiği, elde edilmesi hususunda müslümanların ne at ne de deve sürmediği ganimet malı idi ve Resulullah'a mahsustu. Hz.Peygamber bu maldan ehlinin bir senelik nafakasını ayırdı, kalanını silah ve hayvanat ile Allah yolunda hazırlanmak için sarfetti." Dahhâk da demiştir ki, "Bu mallar Resulullah'a tahsis edilmiştir. Ancak o ikramda bulundu da muhacirler arasında taksim etti. Ensâra ondan bir şey vermedi. Yalnızca Ebu Düccâne Semmâk b. Hurse, Sehl b. Hüneyf ve Hâris b. Simme adı üç zata verdi. Çünkü onların buna ihtiyacıları vardı." Sa'd. b. Muâz'a da İbnü Ebi'l-Hakîk'in bir kılıcını vermişti ki, aralarında o kılıcın şöhreti vardı.

7. Özellikle Benî Nadir'den dönen ganimetin hükmü böyledir ancak diğerlerinden elde edilen ganimetler nasıl olacaktır? Denilirse bunun cevabı şu âyetle görülebilir. Allah'ın Resulü'ne kent halkından verdiği ganimetler. Bazıları bu ganimeti, harp esnasında alınan ve hükmü Enfâl Süresi'nde açıklanan ganimetin dışında telakki etmişlerse de, İmam Ebu Yûsuf'un "Kitâbü'l-Harâc" adlı eserinde tafsilatlı olarak yapmış olduğu rivayete, Hz. Ömer'in harp yoluyla fethedilen Irak toprakları ve halkıyla ilgili ganimetlerin taksimini isteyen Zübeyr, Bilâl, Selmân-ı Fârisî ve diğerlerine karşı sahâbiler şurasında bu âyetlerle

delil getirerek, gelecek müminlerde dahil olmak üzere bütün müslümanların menfaat adına halkın hür ve azarizlerin ellerinde "arâzi-i haraciyye" haraç arazileri olarak kalmas hususunda onları ikna etmiş olması bunun, gerek ganimet gerek haraç ve cizye gibi kâfirlerden elde edilen bütün gelirleri içine aldığını göstermektedir. Yani fethedilen kâfir kentlerinin halkından Resulullah (s.a.v)'a verilen gerek ganimet, gerek harac ve vergi gibi bütün gelirler de Allah için ve Peygamber için ve ona yakın olanlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmış kimseler içindir. Bu âyetin açık anlamı, ganimetin altıya taksim edilmesini ifade etmektedir. Bu yüzden bazı âlimler demişlerdir ki, ganimet altı hisse yapılır, Allah'ın hissesi Ka'be ve diğer meşicderin tamirlerine sarf edilir. Bazıları da, İbnü Abbas ve Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'den gelen rivayetlere dayanarak, âyetle Allah'ın zikredilmesinin sırf hürmet ve uğur için olduğunu, Allah ve Resulü için bir olmak üzere beş hisseye bölünmesi gerektiğini ıyıl sümüşlerdir. Âlimlerden bir kısmı da, ganimette olduğu gibi Hz. Peygamber'e aynlan beşte bir hisse de beşe taksim edilir. Çünkü Resulullah beşte biri böyle taksim eder ve kalan beşte dördü de uygun gördüğü şekilde sarf ederdi, demişlerdir. Bu Şâfiî'nin kavî-i cediti (yenî görüşü)dir. Bunun doğrundan doğruya "Bilin ki ganimeti aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a ve Resulü'ne ve akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." (Enfal, 8/41) âyetine benzediği göze çarpar. Fakat Enfal, 8/41'de beşte bir kaydı açıkça ifade edildiği halde burada zikredilmemiş, hüküm genelde nisbet edilmiştir. Binaenaleyh ganimetin beşte biri alınıp beş hisse olarak sarfedilirse de, her ganimetin de beşte birinin alınması gerekli değildir. Onun için Hanefiler, ganimetin dışındaki gelirlerin beşe taksim edilmesinin gerekli olduğunu kabul etmeyerek bu ve bundan sonraki âyetlerin gösterdiği şekilde, en önemli olanı daha az önemli olana takdim etmek suretiyle bütün müslümanların yararına olan işlere sarfedilmesine kail olmuşlardır ki burada zikredilenler en önemlilerini teşkil etmektedir. Resulullah (s.a.v)'ın hissesi icmâen kendisine âid olup, ondan kendisinin ve çocuklarının nafakasına sarfedirdi. Ayrıca bazı hanımların bir yıllık yiyecek ve içeceklerini karşılayacak miktardan ayırır ve geri kalanı da müslümanların menfaatına olan işlere harcarı. Hanefilere göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun için aynlan hisse artıktı, ortadan kalkmıştır. Çünkü Râşid Halifeler bu suretle amel etmişlerdir ve onlar Allah'ın dini konusunda güvenilir kimselerdir. Ve çünkü türemiş bir sıfat olan resul vasfı üzerine hüküm, esas olan risaletin sebep olusunu gerektirir. Ondan sonra ise resul yoktur. İmam Şâfiî'nin bir görüşüne göre de Hz. Peygamber'den sonra da imama verilir. Çünkü Resulullah'ın tebligatına karşılık ücret almadığını göstermek için onun hak ettiği malı, peygamber olması sebebiyle değil devlet başkanı olması yönüyle düşünmek gerekir. Şâfiîlerin çoğuna göre Resulullah'ın vefatından sonra beşte birin beşte bir hissesi, müslümanların yararına olan işlere sarfedilir ki, sınır bekçileri, ülke kadıları, dinî ilimler ve onların vasıtalarıyla uğraşan ilim adamları, öğrenciler, ayrıca imamlar, müezzinler ve müslümanların umumi menfaatlarıyla ilgili işlerle meşgul olup da herhangi bir kazanç elde edemeyen diğer kimseler ve bunlara ek olarak kazanç temininden âciz olanlar bu cümledendir. Malın fazlalığına ve azlığına göre dağıtım devlet başkanının kanaatine bırakılmıştır. Bu dağıtım işinde en önemli olan, kendisinden daha az önem taşıyana takdim edilir. Bunlar içinde en önemlisi sınır bekçiliğidir. Sahih bir hadiste "Allah'ın size verdiği ganimetten bana ancak beşte bir vardır. O beşte bir de yine size verilir, yani sizin yarınıza sarfedilir." buyrulmuş olması da bunun müslümanların menfaatına olan işlere harcadığını göstermektedir. Bu hadisin anlamı, Peygamber (s.a.v)'in hissesinin hayatında olduğu gibi, ayrıca taksim edilecek sarfedilebileceğini ifade ettiği gibi, Hanefilerin dediği şekilde diğer hisselerle eklenerek onlarla beraber sarfedilmesi tarzında da anlaşılabilir. Âyetle ikinci sırada zikredilen, "zilkurbânın (akrabaların) hissesidir. Zilkurbâ'dan maksat, Resulullah (s.a.v)'a yakınlığı bulunan Haşim Oğulları ile Mutallib Oğulları'dır. Zira Resulullah bunlara hisse vermiş, bunları ana-baba bir kardeşleri Abdi Şems Oğulları'na ve onların züriyetlerinden olan Osman'a ve baba bir kardeşleri Nevfel'e hisse vermemiştir. Ebu Dâvud ve daha başkaları senediyle Said b. Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Cübeyr b. Mut'im (r.a) bana haber verdi de dedi ki: "Hayber günü olduğu vakit Resulullah (s.a.v) zevilkurbâ hissesini Beni Haşim ve Beni Mutallib'e verdi, Beni Nevfel ile Beni Abdi Şems'i bıraktı. Bunun üzerine ben ve Osman b. Affân (r.a) beraber gittik, Resulullah'ın yanına vardık ve "Ya Resulullah, şunlar Beni Haşim, Allah Teâlâ'nın seni onları arasına koyduğu yerden dolayı bu onları üstünlüklerini inkar etmeyiz. Fakat kardeşlerimiz Mutallib Oğulları'nın üstünlüğü nedir ki, (ganimet hissesinden) onlara verdin de bizi terkettin. Halbuki yakınlığımız ayındır." dedi. Cevaben Hz. Peygamber, "Ben ve Beni Mutallib cahiliyyede de, İslâm'da da ayrılmayız, biz ve onlar bir şeyiz." buyurdu ve parmaklarını birbirli arasına geçirdi. Bu cevap ile Resulullah, bu konuda yakınlığın maksadın yalnız hisimlik yakınlığı olmayıp nusrat, yani yardıma dayalı bir yakınlık olduğunu göstermiş ve cahiliyye döneminde Mutallib Oğulları'nın kendisiyle uyum içinde olup yaptıkları dostluk ve yardıma işaret etmiştir. Çünkü o zaman savaş yardımı söz konusu olamazdı. Binaenaleyh "Biz ve onlar bir şeyiz." buyurulması, Şiyyer kitaplarında da anlatıldığı gibi, Kureys kabilesi, Beni Hâşime ne alış-veriş ne de nikâh akdi yapmamak üzere boykotla ayrılık ilân ettiği zaman onları, Peygamber'in kabilesine dahil olduklarına işaret sayılmaktadır. Bu sebebledir ki, savaşmaya güçleri olmayan züriyetleri dahi ganimetten hak almaya dahilidirler. İşte Resulullah'a yakınlığın murad'ın, kendilerinden geçmişte tahakkuk eden bir yardım sebebiyle meydana gelen yakınlık olduğuna işaret edilecek, Hâşim oğullarıyla Mutallib Oğulları'nın bir kalb ile hareket eden vücut gibi hem cahiliyyede ve hem de İslâm'da kendisiyle beraber oldukları için böyle bir yakınlığa hak kazandıkları ifade edilmiştir. Bu yüzden dir ki âyetle çoğul sigasıyla zevilkurbâ denilmiyep, tekil olarak zilkurbâ denilmiştir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel demişlerdir ki: "Beni Haşim ve Beni Mutallib'den olan yakınlarla beşte birin beşte biri verilir. Bunların fakir ve zenginleri müsâvidir. Söz konusu bu ganimet malı, "Erkek için kadının iki misli (pay) vardır." (Nisâ, 4/11) âyeti gereğince taksim olunur. Muzeni ile Sevrî de "Bu taksimde erkek ve kadın eşit oranda alır. Uzağa da yakına da verilir." demişlerdir. Âyetin mutlak mânâda zahiri itibariyle anlamı da budur. İmam Mâlik'e göre ise bu tamamen devlet başkanının fikrine bırakılmıştır. Dilerse aralarında taksim eder, dilerse bazısına verir, bazısına vermez ve yine dilerse daha önemli bulunduğu takdimde başkalarına verip onlara vermez. Bizim Hanefî mezhebi imamlarının terchine gelince, bu hususta şunları söyleyebiliriz. Hidâye ve şerhlerinde izah edildiği gibi zilkurbâ, hadiste Beni Haşim ve Beni Mutallib'e tahsis edilmiştir Ancak onlara müstakil bir hisse gerekmiyep sadece fakirlerine, öksüzlerine ve yolcularına verilir ve bu sınıflardan olanların, diğerlerine karşı öncelik hakkı vardır. Çünkü zikredildiği gibi Resulullah onlara geçmişteki yardımlarından dolayı vermiş ve buyurmuştur ki, "Ey Haşim oğulları topluluğu! Allah Teâlâ sizler için insanların yıkanılarnı ve kirlerini yani zekat ve sadakalarını iğrenç gördü ve onun yerine size beşte birin beşte birini verdi." Bu hadis, bir hisseye delalet etmekle beraber, sadaka karinesiyile vermeye sebep olan şeyin fakirlik olduğuna da işaret etmektedir. Onun için Resulullah zamanında bu hisse kendisine yapılan yardım sebebiyle verilmişse de vefatından sonra kaldırılıp, fakir olanlara verilmeye başlanmıştır. Râşid Halifeler'in dördü de, onlara ayrıca bir pay ayırmayıp beşte birin, birini yetimlere, birini miskinlere, birini de yolculara olmak üzere üç hisseye taksim etmişlerdir. Hz. Ali, üç halifeye bazı meselelerde muhalefet etmekle beraber hilafeti esasında bu konuda muhalefette bulunmamıştır. Onun için İmam Şâfiî'nin de dediği gibi hisseye kail olduğu diye yapılan rivayet sahih olsa bile bunu, halifeliğinde diğer üç halifenin görüşlerine döndü, şeklinde yorumlamak daha doğru olsa gerektir. Beni Haşim ve Beni Mutallib'ın ganimetten pay sahibi olmaları, Peygambere yakınlığın başka fakirlik sebebine dayandırılmış olmakla beraber ayrıca âyetle zikredilmelerinin faydası nedir? diye sorulursa, cevaben denilir ki, bunun faydası, onların fakir olanlarına sadaka helal olmadığı cihete ganimetten bir hisse de alamayacakları şeklindeki bir zannı ortadan kaldırmaktır. Mamafih hadisler araştırılınca bu konuda bir hayli ihtilâfın olduğu göze çarpar. Bu cümleden olmak üzere halifelerin onlara fakir ve zengin ayırımı yapmadan verdiklerini gösteren haberler de yok değildir. Ehl-i Beyt'in tercihi de budur. İbnü Hüüm "Fethü'l-Kadir"de der ki: "Ebu Davud, Said b. Müseyyeb'in şöyle söylediğini nakletmiştir: "Cübeyr b. Mut'im (r.a) bize haber verdi ki, Peygamber (s.a.v) ne Beni Abdışşems'e ne

de Beni Nevfel'e beşte birden bir hisse taksim etmedi. Ancak Beni Haşim'e ve Beni Mutallib'e pay veriyordu. Ebu Bekir de beşte biri Resulullah'ın taksim ettiği şekilde paylaştırdı. Ancak o, Peygamber'in verdiği gibi Resulullah'ın akrabasına vermiyor, Ömer ve ondan sonrakilere de veriyorlardı. Bu rivayette Ömer'in verdiği zahren fakirlik kaydı görülüyor." Bir de Ebu Davud'un Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan şöyle bir rivayeti vardır. Hz. Ali'yi iştirim diyordu ki: "Ben, Abbas, Fatima ve Zeyd b. Hârise Hz. Peygamber (s.a.v)'ın huzurunda toplandık. Ben, "Ya Resulullah eğer uygun görürsen beni şu beşte birden alacağımız hak konusunda görevlendirsene de senin hayatında onu taksim etsem ki, sonra kimse bana itiraz etmesin. Eğer münasib görürsen bunu yap dedim. O da yapt (yani izin verdi.) Ben de onu Resulullah (s.a.v)'ın hayatında, sonra da Ebu Bekir'in başkanlığında taksim ettim. Nihayet Ömer'in halifeliğinin son zamanlarında ona birçok mal geldi. O da bizim hakkımızı ayırdı, sonra da onu bana gönderdi. Ben de Hz. Ömer'e bu sene bizim malımız var, müslümanlar ise ihtiyaç içindeler bunu onlara sarf et, dedim. Ömer de öyle yaptı. Ömer'den sonra da kimse beni taksim için çağırmadı. Ömer'in yanından çıktıktan sonra Abbas'a rastladım bana, "Ya Ali, bu sabah sen bizi bir şeyden mahrum ettin. Artık bundan sonra o bize verilemez." dedi. Abbas dâhi bir adamdı." Bu rivayette de verilen malın fakirlikle kayıtlı olması, söz konusu değildir. Nasıl olur ki Abbas'a da mal veriliyordu ve fakirlikle tavşif edilmiş değildi. Hafız Münziri bu rivayetin zayıf olduğuna kanaat getirmiş ve demiştir ki: "Cübeyr b. Mut'im hadisinde Ebu Bekir, Peygamber'in yakınlarna taksimden pay vermemiştir. Ali'nin rivayet ettiği hadise ise, onların da hisse aldıkları görülmektedir. Bu yüzden Cübeyr hadisi sahih, Ali hadisi sahih değildir." İbnü Hüüm bunları naklettikten sonra şöyle der: "Râşid Halifeler'in Peygamber'in yakınlarna mal vermedikleri görüşünün asıl dayanağı şudur. Âyetle geçen ifadesi, harcama mahallini beyandan ibarettir. Yoksa belirtildiği gibi kazanılmış bir hak değildir. Eğer o elde edilen bir hak olsaydı, Resulullah (s.a.v)'dan sonra halifelerin onları bu haktan men etmeleri caiz olmazdı. Çünkü onun yakınları, cahiliyye döneminde Hz. Peygamber'e yaptıkları yardımlarla kayıtlı olmuşlarsa da onlar, Peygamber'den sonra da yapıyorlardı. Binaenaleyh bu durumda da onlara pay vermek vacib olurdu. Madem ki bundan men edilmişlerdir demek ki, zilkurbâdan maksat, malın harcama mahallini göstermektedir. Yani âyetle zikredilenlerden her biri, bir harcama mahallidir, hatta bunlardan, mesela yalnız yolculara yahut yetimlere verilmesi gibi bir tek sınıfa vermek de caizdir. Tuhfe'de, "Âyetle geçen üç sınıf, bize göre beşte birin harcama mahallidir. Bu da kazanılmış bir hak değildir. Hatta sadakatta olduğu gibi bunlardan yalnız bir sınıfı sarfedilse de caizdir." diye zikredilmiştir. Bu görüş, İmam Mâlik'in görüşüne yakındır. Fakat İmam Ebu Yusuf, (r.a.) Kelbi, Ebu Salih ve İbnü Abbas (r.a.)'tan rivayet etmişdir ki, "Humus (beşte bir), Hz. Peygamber zamanında beş hisse üzerine taksim olunurdu. Bu, Allah ve Resulü için bir hisse, zilkurbâ için bir hisse, yetimler için bir hisse, miskinler için bir hisse ve yolcular için bir hisse şeklinde idi.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) üç hisse olarak taksim ettirler. Bunlardan biri yetimler, biri miskinler biri de yolcular içindi." Aslında bu rivayeti nakledenlerden Kelbi, hadisiler nazarında zayıf bir râvi olarak gösterilmişse de bu rivayetin sıhhatini gösteren iki ayrı rivayet daha vardır. Tahâvi, Muhammed b. Huzeyme, Yusuf b. Adi, Abdullah b. Mubarek ve Muhammed b. İshak'tan şu rivayeti nakletmiştir. Bu rivayette Muhammed b. İshak demiştir ki, "Ebu Cafer'e, yani Muhammed b. Ali'ye, "Ne dersin? Hz.Ali (r.a.) insanları başına geçirip tasarruf yetkisini eline aldığı zaman Peygamber'in yakınlarnın hisseleri konusunda ne yaptır? diye sordum. Dedi ki, "Vallahi o da Ebu Bekr ve Ömer'in yolunda yürüdü." "O halde siz nasıl oluyor da o söylediğiniz şeyi söyleyebiliyorsunuz?" dediğimde bana, "Vallahi onun ehli ancak onun görüşüyle hareket ediyorlardı." dedi. Ben de ona dedim ki, "Öyle ise Hz. Ali'yi meneden ne oldu?" O da, "Vallahi Ebu Bekr ve Ömer'in görüşüne muhalefet etmekle aleyhinde söylenecek sözleri hoş karşılamadı." şeklinde cevap verdi." Demek ki Hz.Ali de dahil olmak üzere Hulefa-i Râşidin'in Peygamber'in yakınlarna ayrıca bir hisse vermediklerinde ihtilâf edilmemiş, ehl-i beyt dahi bunu itiraf etmiştir. Bu hususta sahâbilerden de herhangi birinin muhalefeti rivayet edilmediği için, zevilkurbâyâ hisse ayınlamasının vacib olmadığı konusunda icmâ meydana gelmiştir. Şüphe edilmemesi gerekir ki, eğer Hz. Ali önceki görüşünün doğru olduğunda ısrarlı olsaydı, halifeliği esasında onun tersini yapması caiz olmazdı. Bu, en azından duruma göre o hissenin kaldırılmasını kabul etmek ve diğer halifelerin görüşlerine dönmektir. Bununla, İmam Şâfiî'nin yukarıda zikredilen Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den rivayet ederek delil getirdiği şu habere de cevap verilişim olmaktadır. Ebu Cafer demiştir ki, "Hz.Ali'nin humus konusundaki görüşü, ehl-i beytinin görüşü idi. Ancak O, Ebu Bekir ve Ömer'e muhalefet etmeyi hoş görmedi." Ve yine demiştir ki, "Ehl-i beytin dışında icmâ da olmaz." Çünkü bunda dört halife'nin hisse vermedikleri rivayeti hem ehl-i beytten Muhammed Bâkir, hem de İmam Şâfiî tarafından kabul ve tasdik edilmiştir. O halde bu noktada münakaşaya yer yoktur. İkincisi, Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e muhalefeti hoş görmediği ve Onun için bu meselede kendi re'yini tatbik etmeyip onların yolunda yürüdüğü kabul edilmiştir. Şu halde onlara muhalefeti hoş görmemesi de, Hz. Ali'nin son görüşü demektir. Binaenaleyh onun görüşünden ayrılmadıklarını söyleyen ehl-i beytinin dahi onun hoş görmediğini hoş görmemeleri, önceki görüşünden dönmeleri kabul etmeleri ayrıca Hz. Ali'yi, kendi vicdan ve itikadınca haklı bildiği kimseleri haklarından men edip, korku ile takiiye (gizlenme) perdesine bürünmüş bir zorlanan mevkide farz etmekten çekinmeleri gerekir. Üçüncüsü, ehl-i beytin haricinde icmâ vaki olmayacağı sözü, esasen doğru olmakla beraber yukarıda adı geçen Muhammed b. Ali, Tahâvi rivayetinde zikredildiği şekilde ehl-i beytin ancak Hz.Ali'nin görüşü doğrultusunda hareket ettiklerini söylemiştir. Hz. Ali de muhalefet etmeyi hoş karşılamaydı Ebu Bekr ve Ömer'in, yolundan gittiğini beyan etmiş olduğundan, asıl olan Hz. Ali'nin muhalefetten çekinmesiyle icmânın fillen tamam olup, ona tâbi olan fûrlun ayrıca bir hükmünün olmasındır. Durum böyle olunca ehl-i beytin dışında bir icmâdan söz etmek gerek ki, bütün bunlar ayrıca bir hisse taksiminin vacib olmadığı konusundaki Hanefî imamlarının görüşlerini kuvvetlendirmektedir. Şunu da unutmamak gerekir ki, dört halifenin zevilkurbâyâ ayn bir pay vermediklerini söylemek, onların elde ettikleri hakları bütüncü ortadan kaldırarak demek değildir. Ancak kazanılan bu hak için fakirlik ve ihtiyaç durumu gözetilerek geçmişte Peygambere yardımı dokunan zevilkurbâ (yakınlar)ya öncelik sırası verilmiştir. daki "lâm" istihkâk (hak kazanma) mânâsını ifade eder. Yetimler, miskinler ve İbnü sebilin (yolcunun) "lâm"sız olarak "Lizilkurbâ"ya bağlanması da, hepsinin istihkâk sebebinin aynı olduğunu gösterir. Bu sebebin fakirlik olduğu da, "Böylece o mallar, iğnizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın." âyetinin ifade ettiği iletile ayrıca hatırlatılmış olmaktadır. Şu halde bunların dördünü de bu sebeble bir istihkâka tâbi tutarak, yerine göre dört, üç veya bir sınıf olmak üzere taksimin caiz olması, duruma yahut da malın müsadesine göre sarf etme şeklinin devlet başkanının kanaatine bırakılması, nazmin üslubuna en uygun mânâdır. Ancak dört halife de üç sınıfa taksim etmiş olduklarından, hanefiler de bu görüşü terche etmişlerdir. İbnü Hüümâ'nın naklettiğine göre "Tuhfe"-de tek bir sınıfa verilceği de caiz gösterilmiştir. Yalnız "Tuhfe"nin "istihkâk yoluyla değil" cümlesinden, istihkâkı ortadan kaldırma mânâsı anlaşılmalıdır. Zira daki "lâm" hepsinde de bir istihkâkın varlığına delalet etmektedir.

Yetâmâ'dan murad, yetim olan fakirlerdir. Yetim, babası olmayan çocuktur. Müslüman ve fakir olması şarttır. Zira yetim tabiri ihtiyaca işaret ettiği gibi "İğnizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın." ibaresi de bu şartları göstermektedir. Babası olmayan, babanın vefatıyla olabileceği gibi, nesebin inkârı veya zina yoluyla doğmakla da olabilir. Onun için nesebi ispat edilemeyen de, zina çocuğu da yetim tâbirine dahildir. Lekit'in ise, babası olmadığı tahakkuk edemeyeceğinden mesâkin tâbirine dahil olması gerekir.

Miskin, hiçbir şeye sahip olmayan çaresiz yoksula denir. Yoksulluktan durgun bir hale gelmiş demektir. Bir görüşe göre de, yeterli miktarda malı olmayana denir. Kamus'da "Fakr" maddesinde fakir ile miskinin farkına dair bir izah vardır ki, Okyanus'da mütercim şöyle der: "Arablar, fakir ile miskinın arasını ayırırlar." Bazılarına göre fakir, ölmeyecek derecede yiyebileceği kadar gıdası bulunan, miskin ise asla bir şeyi bulunmayan kimse

demektir. Bazılarına göre de, fakir muhtac olana, miskin de zeli ve hakir (bayağı) olana denir. İmam Şâfiî (r.a.) demistir ki "Fakir, kötürüm ve yatalak olup, asla bir meslek ve sanatı olmayana, yahut da bir mesleği olup da zarurî ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazanamayanlara denir. Mesâkin de şu kimselerdir ki, sanatları varsa da ailelerinin nafakalarını temin edemeyip başkalarından isterler yahut fakir yeterli miktar geçimi olana, miskin ise asla hiçbir şeyi olmayana denir. Bazılarına göre de miskin, durumu fakirin durumundan daha iyi olandır. Bir görüşe göre de ikisi de aynı mânâdadır züçrüt ve yoksul demektir. Ayrıca fakir, omurga kemikleri kırılmış olana da denir. Şâhînin beyanına göre asıl fakirlik bu anlamdadır." Hanefilerce meşhur kabul edilen önceki mânâdır. Yani fakir, nisâba mâlik olmayan, miskin ise hiçbir şeyi olmayıp, fakirden daha düşkün olandır.

İbn-i Sebil, yolda kalmış yolcu demektir ki memleketinde mal ve mülkû olsa bile, yolda herhangi bir sebeble ihtiyacı durumu düşmüş ise buna da yolcu denir. Bu âcizin kanaatine göre lekit olan çocukları da, bu mânâyâ dahil etmek gerekir. Bu sınıflara paylan, ya doğrudan doğruya kendilerine, yahut velilerine, yahut da mümkün olduğu ölçüde onlarla bir gelir kaynağı temin edilecek kazancından verilmesi ve böylece de haklarında en faydalı olanın yapılması hususundaki harcama da, devlet başkanının re'iyine bırakılmıdır.

Ganimetten bunlara, yani zülkurbâ, yetâma, mesâkin ve İbn-i Sebil'e hisse verilmesinin sebep ve hikmeti ise şöyle beyan buyurulmuştur. Tâ ki o ganimet, yahut mal sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaya. Dâl'in ötreşiyile dület, yahut üstün ile devlet, servet, baht, mevki ve galibiyet gibi insanların arasında bazan şuna, bazan buna devreden sevindirici nimet ve duruma denir. Kîsâî ve Basra'nın ileri gelen âlimleri demişlerdir ki: "Üstün ile devlet, ötre ile mülk, yahut ötre ile düle (devlet), esrê ile milk anlamındadır. Veya ötre ile servet, üstün ile zafer, galibiyet ve mevki mânâsını ifade eder. Müberred gibi bazıları da, "Ötre ile elden ele dolaşan şeyin ismi, üstün ile de elden ele dolaşmak mânâsına mastar" olduğunu söylemişlerdir. Rağîb ve bazı âlimlere göre de ikisi de aynı mânâyâ gelmektedir. On sahih kırâetin tamamında da "dâl'in ötreşiyile okunmuştur. Ancak âlimlerin çoğu, "dâl'in ötreşiyile beraber "tâ'yı üstün okuyup fiiline haber yapmışlar, Hişâm ile Ebu Câfer ise "dâl'i ötre, "tâ'yı merfu okuyarak isim yapmışlardır. Öncekinden gösterildiği üzere nâkis fiil, ikinciye göre ise tam fiil olup "Sizden yalnız zenginler arasında (dolaşan) bir devlet olmaya." mealinde olur. Öncekinden "nün altında müstetir (gizli) ismi 'ya bağlı olduğu için, bu cümle doğrudan doğruya mâli ve iktisâdî bir prensip olup, mâli ve iktisâdî usulûlî dolaylı yoldan göstermiş olur. Evvelkine göre âyetin mânâsı şöyledir: Allah'ın, Resulü'ne kent ehlinde verdiği bu ganimet, yalnız içinezdeki zenginler gibi iş başında bulunanlar arasında paylaşılsın da, malın sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması ve İslâm Devleti'nin, cahiliyye döneminde olduğu gibi yalnız zengirlere dayanan bir devlet olmayıp, fakirleri de doğrudan ilgilendiren bir devlet olması için onlara da, söz konusu âyette zikredildiği şekilde sınıflarına göre Allah için birer hisse veriniz.

İkinci duruma göre de mânâ şöyle olur: Sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaması ve malın yalnız zenginler arasında dönen bir servet halinde kalmaması için ganimet, tek başlarına alan ve iş başında bulunanlar arasında paylaşmayın da, zikredildiği şekilde fakir ve ihtiyaç sahibi sınıflara da Allah için birer hisse veriniz.

Lakin yalnız zenginler arasında bir devlet olmasın herkesin canı istediği gibi her işe kâşıp da ihtilâle sebebiyet verilmemesi için buyuruluyor ki, bunlarla beraber Peygamber size her ne veriyse onu alın yani ganimetten her ne hisse veriyse onu alın ve her ne emir veriyse onu tutun. Ve yasakladığınızın vazgeçin, almayın dediğini almayın, yapmayın dediğini yapmayın. Ve Allah'tan korkun da Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine karşı gelmekten ve birbirinizin hakkını yemekten, devlete karşı hâinlik yapmaktan sakının, ganimeti maddî ve manevî, dünyevi ve uhrevî mânâda korumak için takva ile sarfedip israftan ve Allah'ın azabına düşmekten korunun. Çünkü Allah, azabı şiddetli olandır. Azab edince çok şiddetli azab eder. Nitekim nankör Beni Nadir kâfirlerinin toplatılıp yurtlarındın çakılmalardan bunun için ibret alınacak bir örnek vardır.

Bu âyetteki emirler gösteriyor ki, ganimetin hepsi Allah Teâlâ tarafından Resulü'ne havale edilmiştir. Zenginlere mahsus bir devlet olmaması için, zikredildiği şekilde fakirlere de hisse verilerek onu taksim etmek daha âyeti gereğince Peygambere bırakılmıştır. Ülül'-emre (âmirlere) itaat da söz konusu âyetin getirdiği emirlerden olduğu için, buraya dahil olması gerekir.

Zira bu emir, her ne kadar ganimet hakkında nazil olmuş ise de, müfessirlerin beyan ettikleri gibi mânâsı, her emri içine almaktadır. Şu rivayetler de bunu kuvvetlendirmektedirler. Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve daha başkaları nakletmişlerdir: "İbnü Mes'ud (r.a.) demistir ki: "Allah şu kadınlara lanet etmiştir ki onlar veşm yapanlar ve yaptırılan. yüzünün tüylerini yolarlar, seyrekle dişlerle gök görmek için dişlerinin arasını yontan sıntkanlar ve Allah'ın yarattığını değiştirenlerdir." Bu söz, Benî Esed kabilesinden Kur'an okuyup mânâsını anlayan Ümmü Yakub adındaki bir kadının kulağına girdince, hemen İbnü Mes'ud hazretlerinin yanına vardı ve "İşittim ki sen şöyle söyle demişsin." dedi. O da, "Ben Peygamber'in lanet ettiği kimselere neyi lanet etmeyeceğim? O Allah'ın kitabında var." diye cevap verdi. Kadın, "Ben Mushaf'ın iki kapağı arasında ne varsa okudum, ama onu görmedim." dedi. İbnü Mes'ud da dedi ki: "Eğer okuduysan Allah Teâlâ'nın "Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.." buyurduğunu görmedin mi?" Kadın, "evet" dedi. İbnü Mes'ud da, "İşte Hz. Peygamber (s.a.v) onlardan nehyetti." cevabını verdi." İmam Şâfiî'den rivayet edilmektedir ki o, bir gün, "Bana istediğinizi sorun Allah'ın kitabından ve Peygamber'in sünnetinden size cevap vereyim." demisti. Bunun üzerine Abdullah b. Muhammed b. Harun, "İhrâmî bir adamın eşek ansını öldürmesi hakkında ne dersin?" diye sordu. İmam Şâfiî de cevabında, "Allah Teâlâ buyurdu ve bize Süfyan b. Uyeyne, Abdulmelik b. Ömer'den o Rib'iyy b. Hıra's'tan o, Huzeýfe b. Yaman (r.a.)'dan nakletti ki, Resulullah (s.a.v) "Benden sonrakilere Ebu Bekr'e ve Ömer'e tâbi olun." buyurdu ve Yine Süfyan b. Uyeyne, Mis'ar b. Keddâm'dan o, Kays b. Müslim'den o, Tank b. Şihab'dan o da Ömer b. Hattâb (r.a.)'dan rivayet etti ki, Hz. Ömer Zünbûr'u öldürmeyi emretti" dedi. Yani Hz.Ömer'in emrine uymayı Peygamber emretti. Peygamber'in emrini yerine getirmeyi de Allah Teâlâ Kitabında emretti. O halde Hz. Ömer'in emrini tutmak, Allah'ın emri gereğidir. Bu delil ile vanlan netice, "Âmirin emri, âmirin âmirinin âmirinin emridir." şeklinde zincirleme bir garîb mukaddime ile yapılmış eşitlik kıyası değildir. Doğrudan doğruya en büyük olan delilliden neticelerin birbirinden ayrılmısa suretiyle ortaya çıkan sonuctur. Allah ve Resulü'nün emirlerine muhalif olmayan ülül'-emre itaat hükmü de. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine (idarecilere) de itaat edin. Eğer bu hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah ve Resulü'ne götürün..." (Nisâ, 459) âyeti ile delillendirilmiştir. Bir hadiste de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Dört sey tasarruf yetkisine sahip olan kimselere aittir. Bunlar: Ganimetler, sadakalar, cezalar ve Cuma namazlarıdır." Bu hadisi, Zemaşşerî, "Keşşâf'da Cuma Süresi'ni tefsirî münasebiyetle nakletmiştir. Hanefî fıkh kitablarından "Hidâye" ve etrafında şöyle izah edilmiştir. Devlet başkanı bir beldeyi anveten yani zorla fethettiği zaman muhayyerdir. Dilerse onu Resulullah'ın Hayber'de yaptığı gibi müslümanlar arasında taksim eder ve taksim edilen arazi için öşür koyar, çünkü ilk önce müslümanlar vazifelendirilir. Dilerse Hz. Ömer'in Irak topraklarında yaptığı ve sahâbilerin de uygun bulunduğu tarzda, halkını hür olarak arazi ve mallarında bırakıp kendilerine ciyze, yani şahsî vergi ve arazilerine haraç koyar, ki ciyze ve haraç da âyette zikredilen ganimettir. Hanefilerce göre bu, beşe taksim edilmeyerek hepsi başta memleketin korunması olmak üzere mürtelikânnın maası, yani devlet tarafından görevlendirilen askerler, işçiler, hâkimler, ilmiyye sınıfı, imamlar ve müzzinlerin iğesi ve diğer faydalı ve hayırlı işler gibi müslümanların yararana harcanır. Bunlardan anlaşılır ki, yalnız ganimetin dışında olan ciyze ve haraç gibi fey (mal) in değil. (Enfâl, 8/41) âyeti gereğince beşe bölünmesi vacib olan ganimetin beşte birinin dışında kalanının da taksimi hususunda prensibi esas olmak üzere Resulullah'ın ve ona tâbi olarak müslümanların devlet başkanının bir seçme hakkı vardır. Ancak devlet başkanının bu

tercihi keyfi olmayıp, müslümanların ihtiyaçlarını ve devletin geleceğini takdir etme yolunda ciddi bir ictihad kaydı ile şartlı bulunduğunu fakihler beyan etmişlerdir.

8. Bu noktaları aydınlatma bakımından sarf mahalleri biraz daha izah ile buyuruluyor ki, o fakir muhacirler için. Keşşâf sahibi der ki: "Bu, yukandaki ve ona atfedilenlerden bedeldir. Mânâ itibariyle Peygamber (s.a.v) hakkında da doğru olmakla beraber 'den bedel yapmaya mani olan Allah Teâlâ'nın "Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım edenler..." (Haşr, 59/8) sözüyle Resulü'nü fakirler arasında çıkarmasıdır. Onun için Hz. Peygamber, fakir tabiriyle yâd edilmekten üstün tutulmuştur.> Zülkurbâda, fakirliği şart koşmayanlar ise bunu "yetâmâ", "mesâkin" ve "ibni sebil"den bedel veya beyan yapmışlardır. İbnü Münzir yalnız "mesâkin"den bedel yapmak istemiş, İbnü Âtiyye de demistir ki "yetimler, miskinler, yolda kalmışlar." ifadesi "muhacir fakirler" sözünü beyan etmektedir. "Cer lâmnın tekrar edilmesi, öncekilerin onunla mecur olmasından dolayı bunun, onlardan bedel olduğunun anlaşılması içindir." Lakin lâmnı tekrar, Zemaşşerî'nin sözünden daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun için bir Şâfiî âlimi olan "Keşif" sahibi, Zemaşşerî'nin dediği gibi ve ona atfedilenlerden bedel olmasını tercih etmiş, ancak bir kayıt değil, muhacirlerin hallerindeki durumu beyan ve ihtisaslarını ziyadesiyle isbatır, diyerek şeklinde bir te'vil yapmıştır. İbnü Cerîr tefsirinde bunun "Allah'ın, peygambere verdiği ganimetler içinden yal zenginler arasında dolaşan bir mal olmasın. Fakat muhacir fakirler için olsun." mealinde olduğunu söylemiştir. Ki sözünün delalet ettiği şeye bağlı olduğuna ifade eder. Alûsî de Buhârî ve diğerlerinde rivayet edildiği üzere Hz. Ömer'in beyanatına ve bu âyetlerle delil getirmesine nazaran bunun bedel olmayıp, geri kalan sarf yerlerini beyan eden bir başlangıç cümlesi olmasını tercih etmiş ve "buna karşı çıkan kimse gömedim, demistir. Bize de bunun emrine bağlı olduğu daha münasip görünmektedir ki bu durumda cümlenin takdirî şeklinde olur. Bu surette geçen ganimet âyetlerinin ikisine nazaran da bunların sarf mahallî oldukları önemle gösterilmiş bulunur. Nitekim önceki âyetin tefsirinde Resulullah'ın hissesi olan Beni Nadir mallarından muhacirlere taksim ettiğine ve ensardan da yalnız üç kişiyi verdiğine dair rivayet de geçmiştir. "Peygamber size neyi veriyse onu alın, sizi neden men ettiyse ondan da vazgeçin." Sözüdeki verme ve nehyetmenin her iki ganimetten daha umumi olduğu da anlaşılmıştır. Bu fakir muhacirler şu sıfatlarla tasvir edilmişlerdir. Onlar ki yurtlarındın ve mallarından çakılmalardır. Müşkrilerin tazyiki üzerine din uğrunda evlerini, baklarını, mallarını ve mülklerini bırakıp çıkmışlar, önceden fakir değilken sonradan fakirliğe maruz kalmışlardır. Durumları ve gayeleri şudur: Allah'tan bir fazl ve ndvân isterler. Fazl, dünyada nzk, ahirette cennet sevabı demektir. Rıdvân, "Allah'ın nzası ise hepsinden büyüktür..." (Tevbe, 9/72) âyetinde ifade edildiği üzere hepsinden büyük olan Allah'ın rzasına denir. Ve Allah ve Resulüne nurett, yani dinine hizmete yardım ederler. İşte onlar, yani böyle güzel vasıflarla donatılmış olanlar, sâdiklardır. Sözlerini fiileriyle isbat eden, doğruluk ve sadakatte maharet sahibi olan özü çok şüa doğru, vefakâr insanlardır. İmanlarını, Allah ve Resulü'ne karşı sadakalarını fiilen cihadıyla isbat etmişlerdir. İbnü Cerîr Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Bu muhacirler, yurtlarını ve mallarını, ailelerini ve âşiretlerini terk edip Allah ve Resulü'nü sevdikleri için çıktılar, şiddetli sıkıntılar içinde bulunmakla beraber İslâm'ı seçtiler. Hatta bize anlatıldığına göre öyleleri vardı ki ağıltan belini tutmak için kamına taş bağılıyordu. Ve yine öyleleri vardı ki, kiş günü yatağı olmadıgı için çukurda yatıyordu." İşte bu insanlar, içinde bulundukları dünya lezzetlerini fedâ edip din aşkı ile, Allah'ın fazl ve ndvânına iman neşesiyle böyle şiddetlere ve sıkıntılara tahammül gösterip, Allah ve Resulü'ne yardım etme yolunda mal ve canlarıyla cihad ederek imanlarındaki sadakati fiilen göstermiş zatlardır. Onun için azabı şiddetli olan Allah'tan korkmalı, bunların haklarını gözetmeli de ganimeti zenginler arasında paylaştırmayıp, Peygamber'in emrini tutmalı ve bu sâdik fakirlere hisse vermeliidir.

9. Ve şunlar ki bunlardan maksad, ensârdır. Bunun bağlandığı yer konusunda üç ayrı görüş vardır. Birincisi, "muhacir" üzerine atfedilmesidir ki, en kuvvetli görüş budur. Buna göre söz konusu bu kimselerin de muhacirler gibi ganimetten hakları vardır. İkincisi, ye bağlanmış olmasdır. Bu görüşte de, muhacirlere sadâkatte iştirakleri açıkça ifade edilmiş, ganimete iştirak hakları ise, işaret yoluyla anlatılmıştır. Üçüncüsü ise, her hangi bir yere bağlanmayıp, "vâv"ın, başlangıç harfı (istî'nâfiyye) 'nin mübtedâ ve nin haber olmasdır. Bu surette de onların sıfatları ve övgü dolu ahlakları ayrıca itina ile müstakîl olarak anlatılmış, ganimete haklarının olduğu açıklanmakla beraber, bu sıfatlar dolayısıyla işaret yoluyla yine de ifade edilmiştir. Çünkü bu üç takdirden de tercih ile övgü, esas itibâriyle hak elde etme ve selâhiyetin sabit olduğu mânâsını ifade eder. Yoksa bir hak ve selâhiyetin bulunmadığı yerde, kendi hakkından feragatle başkasını tercih etmek anlamına gelen isân bir mânâsı olmazdı.

Ensân sıfatlarıyla ilgili buyuruluyor ki onlardan evvel yurdu hazırlayıp imana sahip oldular. fiili gibi hazırlamak ve hazırlanmak mânâlarına gelmekle beraber bir de bir mekâna bir konağa konmak, evlenmek ve bir yer yer mebe' edinmek mânâlarına gelir. Meb'e de konacak yer, konak ve yurt demek olduğu gibi rahimdeki yavru yatağına da denir. Burada istiare olarak zikredilmesi de belli bir anlam ifade etmektedir. Dâr, esasen etrafına sınırları ile her türlü oturmaya elverişli yerin gereksinimlerini içeren büyük konak, yurt ve vatan demektir. Burada "ed-dâr"dan maksat da, iman karinesiyle dâr-ı İslâm'dır. Bunların muhacirlerden evvel hazırladıkları ilk dâr-ı İslâm, müslümanların ilk olarak bandığı ve İslâm medeniyetinin ilk yayılmaya başladığı Medine-i Münevvere olduğundan müfessirler "ed-dâr", Medine diye tefsir etmişlerdir. İlk önce Ensâr'ın Medine-i Münevvere'yi İslâm ve imana hazırlamaları üzerinedir ki, Resulullah ve diğer muhacirler oraya hicret edip birleştiler ve bu sebeble ona Dârul' hicre, Arzullah, Medine, Taybe ve Tayyibe isimleri verildi. Ahzâb Süresi'nde geçtiği gibi eskiden ona veya bulunduğ yere Yesrib denilirdi. Medine kelimesinin de medeniyet yeri, büyük şehir ve memleket mânâsına geldiği bilinmektedir. "dâr"e bağlrdır. İbnü Âtiyye'nin de dediği gibi meful-i ma'ah olması da mümkündür. Bu durumda bazıların belirttiği gibi kabilinden olmak üzere gibi bir fiil takdirine ihtiyaç kalmaz. Muhacirlerin içerisinde ensârdan önce iman etmiş olanların bulunduğuna şüphe yoksa da, iman ile Medine'yi hazırlamak yönünden Ensâr'ın öncelik hakkının bulunmasından dolayı buyurulmuştur. Mamafih buradaki onların hicretlerinden önce mânâsını ifade edebileceği gibi, iman ve güvenden evvel anlamına da gelebilir. Bu surette Ensâr, muhacirlerin hicretinden önce Akabe bey'atıyla vatanları olan Medine'yi dâr-ı İslâm yapmak üzere hareket geçip imana sahip oldular. Kendilerine hicret edenleri severler. Başta peygamber olmak üzere hicret eden o sadıklan gerek zengin ve gerek fakir olsun severler ve bu şekilde dostluklarını gösterirler. Ve onlara verilen şeylerden göğüşlerinde bir ihtiyaç duymazlar. Bu bize muhacirlere verilen gerek ganimet ve gerek diğer şeylerden dolayı gönüllerinde, bu bize lazımdı, bizim buna ihtiyacımız vardı şeklinde içlerine batacak bir kaygı ve bir üzüntü duymazlar. Kendilerinde bir ağıklık yani bir ihtiyaç olsa bile (olan) kendilerine tercih ederler. Burada "İsâr"ın mefulûlî hazfedilmiştir. Binaenaleyh mefulûl, muhacirler olabileceği gibi daha genel olma ihtimali de vardır. Yani muhacirlerin yahut mutlak mânâda mümin kardeşlerinin ihtiyacını kendilerindenkinden daha önemli ve daha üstün tutarak onları kendilerine taksim ve tercih ederler. Ki bu, ahlakın, tok gözlülüğünün en yüksek mertebesidir. Nitekim Resulullah Beni Nadir mallarından muhacirlere taksim etmiş ve Ensârdan ihtiyacı olan üç kişiden başkasına vermemiş ve buyurmuştur ki: "Dilerseniz mallarınızdan ve evlerinizden muhacirlere pay verir, bu ganimette de onlara ortak olursunuz. Dilerseniz evleriniz ve mallarınız sizin olur, bu ganimetten pay alamazsınız". Bunun üzerine Ensar "Hem mallarınızdan ve evlerimizden onlara hisse veriniz, hem de ganimeti onlara bırakıp paylaşılmasında kendilerine ortaklık da etmeyiz." dediler. müfessirlerin bir kısmı nüzul sebebinin bu olduğuna söylemişlerdir. Bundan başka Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesaî ve daha başkaları Ebu Hureyre'den şu rivayeti nakletmişlerdir: "Resulullah (s.a.v)'a bir adam geldi, "Ya Resulullah! "Bana zaruret isabet etti" yani ağıltan dermansız kaldım." dedi. Resulullah (s.a.v) yakınlara haber gönderdi, ancak onların yanlarında hiçbir şey bulunmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bu adamı bu gece misafir edecek kimse yok mu? Ki Allah ona rahmet

buyursun." dedi. Derhal Ensâr'dan bir zât -ki Ebu Talhâ olduğu zikredilmiştir- ayağa kalktı "Ben Ya Resulullah" diye cevap verdi. Ve adamı alıp hemen evine götürdü. Sonra da hanımına "Resulullah'ın misafirine ikram et" diye tenbihde bulundu. Hanımı, "Vallahi benim yanımda bir kız çocuğumun yiyeceğinden başka bir şey yoktur." dedi. Kocası da ona, "O halde kız çocuğu akşam yemeği istediği zaman onu uyut, kandili de söndürür, Resulullah'ın misafiri için biz bu geceyi aç geçtırirverelim." dedi. Ve gerçekten öyle yaptılar. Sonra o misafir, Resulullah'ın yanına vardı ve ona, "Bu gece Allah falan ve falandan son derece hoşnut oldu." dedi. Allah Teâlâ da onların hakkında bu âyeti indirdi. "Kendilerinde bir ihtiyaç olsa bile onları kendilerine tercih ederler." Hakim, İbnü Merdûye ve Şuab'da Beyhakî, İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah'ın sahabelerinden birine bir koyun başı hediye edildi. O da, "Kardeşim falan ve ailesi buna bizen daha fazla ihtiyaçtır." dedi ve hediyeyi ona gönderdi. O da bir başkasına derken bu suretle tam yedi ev doladı ve nihayet yine öncekine dönüp geldi. Bunun üzerine âyeti nazil oldu." Bunlar, yalnız âyetin iniş sebebiyle ilgili rivayetlerdir. Yoksa Ensâr ve Ashâb'ın böyle nice tercih örnekları vardır. Hatta Ensâr'dan iki kânsı bulunanlar, kânsı olmayan muhâcirlere evlenibilmesi için kanlanndan birini terk bile etmişlerdi. Yermuk savaşında şahidler arasında son nefesine gelmiş yaralıları, kendilerine verilen bir yudum suyu bile zahidleri inleyen arkadaşları arasında nasıl dolatırıldıklarını tarih bir olay olarak Akif Safahat'ında ne güzel tasvir etmektedir. Her kim de nefsinin şuhundan, yani hırsından, kıskançlığından ve cimriliğinden korunursa işte onlar felah bulanlardır. Sonunda her türlü engelden kurtulup isteklerine kavuşanlardır. Bu cümle hem ahlâkî bir saadet prensibi, hem de Ensâr'ın ve onların ahlâklarına uyanları ölûmleriyle haklarında bir müjdedir.

Şuħh: Nefsin bahillik ve hasıslık dediğimiz kıskançlık huuydur ki, cimrilik bunun fiiliyatındaki görüntüsüdür. Yani nefisde içgüdüsel bir hareketin bulunması haysiyetle ilgili ortaya çıkan duruma şuħh, bunun fiilen men edilmesine de buhl (cimrilik) denilir. Rağb şuħhu, âdet hâline gelmiş hırslı bir buhl diye tarif etmiştir.(1) İbnü Münzir'in hasen'den yaptığı rivayette buhl, insanın kendi elindekini, şuħh da herkesin elindekini kıskanması diye tarif edilmiştir. Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbnü Ebi Şeybe, İbnü Ebi Hatim, Beyhakî, Hakim ve daha başkalarının rivayet ettiği gibi İbnü Mes'ud (r.a.)'a bir adam gelmiş ve "Ben korkuyorum ki helâk oldum." demiş. O da sebebini sorunca, "Çünkü ben Allah Teâlâ'nın "Her kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar felah bulanlardır." dediğini işittim. Halbuki ben şahih bir adamım, benden hemen hiçbir şey çıkmaz." demiş. İbnü Mes'ud da ona, "O, şuħh değil cimriliktir. Cimrilik de hayır yoktur. Allah Teâlâ'nın âyetinde zikrettiği şuħh ise, kardeşinin malını zulm yoluyla yemendir." diye cevap vermiştir. İbnü Münzir ve İbnü Merdûye'nin rivayetlerinde de İbnü Ömer (r.a.) demiştir ki "Şuħh, bir adamın malını men etmesi değil, kendisinin sahip olduğuna göz dikmesidir". Âlûsî bunları naklettikten sonra der ki: "Lugatçıların hiç birinin böyle bir tarif yaptığını görmedim. Bununla murad, cimriliğin son derecesi olmalıdır ki, o sıfatı taşıyan kimse başkasının malına bile kıskançlık gösterir. Başkasının cömertlik yapmasını arzu etmez, ondan sıkılır da yapmaması için çalışır. Yahut o derece hırslı olur ki, mümin kardeşinin malını zulmen yer veya kendisinin olmayan şeylere göz diker. Başkasında olmasını da hoş görmez, kıskanır." Bu âyetten şuħhun ve ihtirasın son derece kötü görüldüğü anlaşılır. Çünkü felah, yalnız bu sıfattan korunarlara hasredilmiş olmakla, korunmayanların, felâhın dışında kaldıkları anlaşılmalıdır. Bunun kötü bir sıfat olduğu hakkında birçok haber zikredilmiştir. Hakim, Tirmizî, Ebu Ya'le ve İbnü Merduye Enes (r.a.)'den merfuan rivayet etmişlerdir: "İslâm'ı, cimriliğin mahvetmesi gibi hiçbir şey mahvetmez". İbnü Ebi Şeybe, Nesâî, Beyhakî ve Hakim Ebu Hureyre (r.a.)'den merfuan rivayet etmişlerdir: "Allah yolundaki bir toz ile cehennem ateşinin dumanı bir kulun içinde ebedî olarak bir arada bulunmaz. İman ile cimrilik ve kıskançlık bir kulun kalbinde ebediyyen birleşmez." Ebu Davud ve Tirmizî garip diyerek "Edeb'de de Buha'ri ve diğerleri Ebu Said Hudri (r.a.)'den merfuan şu hadisi rivayet etmişlerdir. "İki özellik müslümanın içinde bulunmaz. Bunlar, cimrilik ve kötü ahlâktır." İbnü Ebi'd-dünyâ, İbnü Adî, Hakim ve Hatib Enes (r.a.)'den rivayet etmişlerdir: Enes demiştir ki, "Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ Adn cennetini yarattı ve ağaçlarını eyleyi dikti ve sonra ona konuşmasını emretti. O da "Muhakkak müminler felâha ulaştı." (Müminün, 23/1) dedi. Allah Teâlâ da buyurdu ki, "İzzet ve Celâlim hakkı için sende hiçbir cimri bana komşu olamaz." Sonra da Peygamber (s.a.v) âyetini okudu." Ahmed b. Hanbel, Edeb'de Buha'ri, Müslim Beyhakî Câbir b. Abdullah (r.a.)'den rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v) buyurmuştur: "Zulûmden sakının çünkü zulûm, kıyamet günü karanlıktan ibarettir. Şuħh dan da sakının çünkü şuħh, hırs ve kıskançlık sizden evvelkileri helak etmiştir. Onar birbirlerinin kanlarını döktüler ve haramları helal saydılar." Daha bunlar gibi birçok haber mevcuttur. Lâkin şu da bilinmelidir ki, cimrilikten korunmak, bir kişinin her şeyde cömert olmasına bağlı değildir. Abd b. Humeyd, Ebu Ya'le, Taberânî ve Ziya' Mücmî' b. Yahya'dan merfuan rivayet etmişlerdir: "Zekatını veren, misafire ziyafet çeken ve nâibede te'diye eden, yani bir felaket anında yardımda bulunan cimrilikten beri olur." İbnü Münzir de Hz. Ali (r.a.)'nin dediğini rivayet etmiştir: "Malının zekatını veren nefsinin cimriliğinden korunmuş olur". İbnü Cerir et-Taberî, Ebu Heyyac el-Esed'i'den rivayet etmiştir: "Ebu Heyyac demiştir ki "Beit'ü tıyaf ediyordum, bir adam gördüm ki o, "Allah'ım beni nefsimin cimriliğinden koru." diye, buna başka bir şey ilave etmiyordu. Sebebini sorduğumda da bana, "Nefsimin cimriliğinden korunursam hırsızlık etmem, zina işlemem ve hiçbir (kötü) şey yapmam." diye cevap verdi. Bir de baktım ki o zat, Abdurrahmân b. Avf'dir." İbnü Zeyd de demiştir ki, "Bir kimse Allah'ın yasakladığı şeyi yapmaz ve cimrilik onun, Allah'ın emrettiği şeylerden herhangi birini terketmesine sebep olmazsa, Allah Teâlâ o kimseyi nefsinin cimriliğinden korumuştur. Ve o, felâha erenlerdendir."

10. Ve şunlar ki onlardan sonra gelmişlerdir. İmana gelmişler, yahut hicret etmişler veya varlık âlemine çıkmışlardır. Ebu Hayyân der ki: "Doğrusu, bu cümlemin yukarıda geçen "Muhâcirin" üzerine atfedilen cümlemin makabline bağlanmalıdır." Ferrâ da, "Bunlar, ashâbın üçüncü kısmı, yani Peygamber (s.a.v)'in son zamanlarında iman ve hicret etmiş olanlardır." demiştir. Bu durumda daha evvel iman eden Muhâcîr ve Ensâr'dan sonra demek olur ki, bunlar sonradan iman etmiş, yahut önceden...iman etmiş ise de, hicrette geç kalmış olanlardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre de bunlardan murad, tabiînin yani Muhâcîrler ve Ensâr'dan sonra gelen ve onlara güzelliğe tâbi olan bütün müminlerdir. Bu durumda da Muhâcîrler ve Ensâr'ın vefatlarından sonra demektir. Âyetin başında yer alan kendinden önce geçen mecrûra başlanınca ganimetin hükümdene bunların da yukarıdakilerle ortak olacakları anlaşılıyor olur." İbnü Cerir et-Taberî, İkriime kanalıyla Mâlik b. Eves b. Hadsân'dan şöyle rivayet etmiştir: "Mâlik demiştir ki; "Ömer b. Hattâb (r.a) "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere..." (Tevbe, 9/60) âyetini sonuna kadar okudu ve "İşte bu âyet, bunlar içindir." dedi. Sonra "Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, Resulü'ne ve (Peygamberle) akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..." (Enfâl, 8/41) âyetini okudu ve sonra da, "İşte bu âyet de bunlar içindir." dedi. Daha sonra da âyetinden başlayarak âyetine kadar okudu, sonra da "İşte bu âyet, bütün müslümanlara içine almıştır. Hiçbir kimse yoktur ki, onun ganimette hakkı olmasın." dedi ve arkasından şunu ilave etti: "Eğer ben yaşarsam, herhalde çoban, hayvanlarını yürütürken nasibi kendisine alnı terlemeden gelecektir."

Buha'ri, Zeyd b. Eslem'den o da babasından Hz. Ömer (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Sonraki müslümanlar olmasaydı fethedilen her beldeyi ve köyü Resulullah (s.a.v)'ın Hayber'i taksim ettiği gibi, o fethedilen yerlerin halkı arasında taksim ederdim." İmam Mâlik "Muvatta" adlı eserinde bunu daha tafsilatlı olarak şöyle rivayet etmiştir: "Zeyd b. Eslem bize babasından şöyle dediğini nakletmiştir: "Ömer'i dinledim diyordu ki, "Sonraki insanlar birşeysiz bırakılmış olmasalardı, müslümanların her fethettikleri beldeleri, Resulullah'ın Hayber'i hisse, hisse taksim ettiği gibi ben de hisse, hisse taksim ederdim." İbnü Hümâm "Fethü'l-Kadir'de bu rivayeti naklettikten sonra şöyle der: "Bu rivayetin dış anlamı, Resulullah (s.a.v)'ın Hayber'in tamamını taksim ettiğini ortaya koyuyor." Fakat Ebu Davud'da sahih bir senedle gelen şöyle bir rivayet vardır:

"Resulullah (s.a.v) Hayber'i iki kısma ayırdı. Bunun bir kısmı, ansızın meydana gelecek müşkil hadiseler bir kısmı da müslümanlara içindi. Resulullah müslümanlar için ayırdığını on sekiz hisseye taksim etti." Aynı şekilde Ebu Davud bunu, Muhammed b. Fudayî yoluyla Yahya b. Sa'id'den, o Beşir b. Yesar'dan, o da birçok sahabiden şu şekilde rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v) Hayber'i otuz altı hisse üzerine taksim etti. Her hisse, toplam olarak yüz eşit payı içine alıyordu." Yani her yüz adama bir hisse vermişti. Beyhakî'nin rivayetinde de böyle açık bir şekilde zikredilmiştir. Demek ki Resulullah'ın ve Hayber'i fetheden müslümanların hisselerine taksim edilen bunun yansı idi.

Diğer yansı da, gelecek elçiler, yapılacak işler, meydana gelmesi düşünülen müşkil hadiseler gibi müslümanların başlarına gelebilecek musibetler için ayrılmıştı. Özetle, Hayber'in yansı, müslümanlar arasında ansızın ortaya çıkabilecek zor durumlar için ayrılmış demektir. Beytül'-mal malî denilmesinin mânâsı da budur. Diğer tarikle beyan edildiğine göre bu yarı, Vatih, Ketibe, Selâlim ve Tevâbî idi. Bu suretle Resulullah'ın koymuş olduğu bu malları işletmeye kâfi işçi mevcut olmadığı için Resulullah bunları muamele yani müsâkât (meyvasının bir kısmını almak üzere bir bağı veya bahçeyi verme) ve müzârae (toprağa çalışmaya veya kazanca ortak olmak üzere kulan ortaklık) usulüyle işletmek ve çıkan gelirlerin yansını vermek üzere yerli ahâlisi olan yahudilere kiralamıştı. Ebu Bekir zamanında da böyle geçti. Ömer'in halifeliği esnasında çalışacak ve işleyecek müslümanlar çoğaldığı için yahudiler Şam'a sürülüp bu arazi müslümanlara taksim edildi. Harb yoluyla fethedilen arazinin askerlere taksim edilmesinin her halde vacib olmadığına şu da delildir ki, Mekke cebren fethedilmişti, halbuki Resulullah Mekke arazisini taksim etmedi: Onun için İmam Mâlik sırf fetih yoluyla arzin müslümanlara vakfedileceği görüşündedir. Bu zât haber ve hadislere pek vakıftı. Burada sulhen fetholundu diyenlerin iddialarına değil, bilakis onların çürütülmelerine delil vardır. İşte Hz. Ömer (r.a) âyetinden âyetine kadar olan bu dört âyetle delil getirerek, gelecek müslümanların yaranna beytül'-mal için bir gelir kaynağı olmak üzere "muvazzaf haraç" (toprak üzerine konulan maktu vergi) koymak suretiyle Irak (Sevâd)'ın arazisini yerli halkın elinde bırakıp, ganimet alanlara taksim etmemiş ve "Kitâbu'l-harac'da zikredildiği üzere ashâbı şûrasında Zübeyr, Bilal ve Selman gibi taksim fikrinde ısrar edenlere karşı Allah'ın Kitabı'ndan delil getirerek demiştir ki: "Allah Teâlâ buyurduki, "Allah'ın o kent hâkindan, Resulü'ne verdiği ganimetler, Allah'a, Resul'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya aittir ki içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın." Sonra onu yalnız onlara vermedi, hatta "Hicret eden fakirlere aittir ki yurtlarından ve mallarından kıanılmışlardır. Onlar, Allah'ın lûtf ve nzasını ararlar. Allah'a ve Resulü'ne yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır." buyurdu, sonra onu yalnız onlara da vermedi. Daha sonra da "onlardan sonra gelenler..." âyetini sonuna kadar okudu. İşte bu âyet, gelecekler de dahil olmak üzere bütün müslümanların içine almaktadır. Binaenaleyh bu ganimetlerden bundan sonra gelecek olan müslümanların hak ve yaralarını da gözetmek lazımdır. Bu ise ganimeti taksim etmeyip konulacak harac ve cizye ile mümkün olabilecektir, tarzında hayli uzun bir konuşma yaptı. Sahâbiler bunu uygun buldular. Ancak Bilal ve Selman fikirlerinde biraz ısrar etmek istediyseler de, Mebsut'da beyan edildiği şekilde, sonra onlar da görüşlerinden dönüp bunu kabul ettiler. Böylece Irak ahâlisi, arazi vergisi olan haraç ile nüfus vergisi demek olan cizye karşılığında bağışlanıp, hür ve İslam Devletinin himayesinde olmak üzere arazilerinde bırakıldılar. "Fethü'l-Kadir"ın beyanına göre, arazilerine ister ekilsin ister ekilmesin her dönüm başına bir dirhem ve bir kafız haraç konuldu. Üzüm bağlarının her dönümüne on, yoncaların her dönümüne ise, beş dirhem takdir edildi. Zengin olanların şahıslarına senede kırk sekiz dirhem, onlardan daha aşağıda olanlara yirmi dört dirhem, bir şeyi bulamayanlara da on iki dirhem vergi kondu. Bu suretle ilk sen seksen milyon dirhem, ikinci sene ise, yüz yirmi milyon dirhem toplanmış oldu.

İmam Gazzâlî, "İhyau Ulumi'd-din" adlı eserinde der ki: "Kendisinde halka yararlı olma sıfatı bulunmayan zengine beytül'-malın malını sarf etmek caiz olmaz. Âlimler bu konuda ihtilaf etmişler de, doğru olan budur. Gerçi Hz. Ömer'in sözünde her müslümanın İslâm toplumuna katkıda bulunması itibarıyla beytül'-malda hakkı bulunduğuna gösteren bir delil vardır. Lâkin bununla beraber kendisi o malı müslümanların hepsine taksim etmiyor sadece bir takım sıfatları kendisinde bulunduranlara paylaştıyordu. Bu sabit olunca o zaman denilebilir ki, her kim müslümanların menfaatıyla ilgili bir işle görevlendirilmiş olup da, geçimini teminle uğraştığı takdirde o iş boş kalacak olursa, o şahsın beytül'-malda yeterli miktar bir hakkı vardır. Buna, bütün âlimler dahildir. Yani fıkıh, tefsir, hadis, kırâet gibi dinî ilimlerle ilgilenen ilim erbabı, öğretmenler, müezzinler hatta bu ilimleri tahsil edenler de bu sınıfa dahildirler. Çünkü bunların ihtiyaçları karşılanmazsa ilim talebinde bulunamazlar. Bütün yöneticiler de bundan istifade ederler ki bunlar, dünyadaki dirlik ve düzenlikle ilgilenirler. Ve yine bunlar, memleketi silah ile düşmandan, âşlerden ve İslâm'a karşı çikanlardan koruyan maaşlı askerlerdir. Aynı şekilde kâtipler, hesap memurları, vekiller ve harac divanının tertibinde kendilerine ihtiyaç bulunanların hepsi, yani haram olanlar üzerine değil, helal mallar üzerine memur olan maliye memurlarının hepsi de buna dahildir. Çünkü mal, işler içindir. İş de, ya dinle ya da dünya ile ilgilidir. Âlimlerle din korunur. Din ile mülk ikizdir. Biri diğerinden uzak kalmaz. Tabibin bilgisiyle dinî bir hususun ilgili olması bile, bedenini sıhhat yönünden aralanda bir irtibat vardır. Onun için gerek tabibe ve gerekse, bedenler, yahut beldelerle ilgili işlerde kendilerine ihtiyaç hissedilen ilimlerde tabib yerine konulan kimselere bu mallardan maaş vermek caiz olur ki, ücretsiz olarak müslümanları tedavi etmek için vakt ve imkan bulabilsinler. Bütün bu sayılanlar hakkında ihtiyaç şartı da yoktur. Onlara zengin oldukları halde bile verilebilir. Çünkü Raşid Halifeler, Muhâcîr ve Ensâr'dan ihtiyaç sahibi olmayanlara dahi verirdi. Aynı şekilde belirli bir miktar verme şartı da yoktur. Bu, devlet başkanının itihâdına bırakılmıştır. Halin gereğine ve malın durumuna göre zengin edecek, yahut yeterli olacak miktar vermek ona aittir.

Âyetle, sonra gelenler mutlak bırakılmış, halleri şu şekilde beyan edilmiştir. Derler, şöyle dua ederler: Ya Rabbi bizleri başlaşa bidden önce iman ile geçmiş olan kardeşlerimize ve iman etmiş olanlara kalblerimizde hiç kin tutturma. Rabbimiz hiç şüphe yok ki, sen Rauf'sun, Rahim'sin, yani esirgemen çok, iman ile çalışanlar hakkında rahmetine nihayet yok. Onun için duamızın kabulü ile günahlarımızın bağışlanmasını rahmet ve esirgemenden ümit etmekteyiz.

Önceki âyetle geçtiği gibi bu âyetle de bazılan, nin mübtedâ nin haber olup, "vâv"ın müfredleri değil, cümleyi bağladığını söylemişlerdir. Bağlanmanın müfred kabilinden yapıldığı önceki durumda ise, başlangıç cümlesi, yahut nun fâilinden haldir. Her iki takdirde de, bunların bağlanmaları ve beyanları önemlidir. İbnü Merduye rivayet etmiştir ki: "İbnü Ömer (r.a) bir adamı bazı Muhâcîrler'e dil uzatırken işitti de onu yanına çağırdı ve ona (Haşr, 59/8) âyetini okudu. Sonra da, "İşte bunlar, o Muhâcîrler'dir. Sen onlardan mısın?" diye sordu. O da, "hayır" cevabını verdi. Ardından (Haşr, 59/9) âyetini okudu ve "İşte onlar, Ensâr'dır. Sen onlardan mısın?" dedi. O da, "Hayır" dedi. Daha sonra da (Haşr, 59/10) âyetini okuyup ona, "Sen bunlardan mısın?" dedi. O da cevaben, "Ümid ederim." dedi. İbnü Ömer, "hayır vallahi onlara söven onlardan olamaz." dedi." İmam Mâlik de bu âyeti delil getirerek demiştir ki: "Sahâbeden biri hakkında kötü söz söyleyen veya buğzeden kimsenin ganimetten nasibi yoktur."

Görülüyor ki burada "Muhakkak müminler kardeşleridir." (Hucurât, 49/10) âyetince müminlerin kardeşliği gereğine, yani imanın sonuc olarak birbirlerini sevmeleri, büyüklerine hümet göstermeleri ve insanlık icabı meydana gelen kusurlarına bakmayp, kendileri gibi başlanmışlanına dua etmeleri ve hiç bir mümine kin beslememeleri lüzumuna tenbih edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten maksad, "Peygamber (s.a.v) size ne verdiyse onu alın.." (Haşr, 59/7) âyetince bu ahlâka uymayı, bir hareket tarzı kabul etmektir. Bu ise, iyiliği emredip, kötülükten sakındırma vazifesini ihmal etmek değil. "İnanan erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler." (Tevbe, 9/71) âyeti gereğince müminliğin âlâmeti olan, o vazifenin yerine getirilmesinden memnun olup, "İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın ve Allah'tan korkun." (Mâide, 5/2) âyetine göre yardımlaşmak "Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler.." (Asr, 104/3)

âyetindeki tavsiyeye sanlmaktır.

Bu suretle tabaka tabaka müminlerin güzelliğine işaret buyurulduktan sonra münafıklann hallerine dikkat nazarlarını çekmek için buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

11. Münafıkların, kitap ehlinde inkar eden dostlarına "Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız sizin aleyhinizde kimseye asla ummayız. Eğer savaşta tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz." dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

12. Andolsun eğer onlar, çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşta tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönp kaçarlarsa, sonra kendilerine de yardım edilmez.

13. Onların kalblerinde sizin korkunuz, Allah'ın korkusundan fazladır. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

14. Onlar toplu olarak sizinle savaşamazlar, ancak, müstahkem şehirlerde yahut duvarların ardından (sizinle savaşmak isterler). Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onların toplu sınırın, oysa onların kalbleri dağınlıdır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.

15. (Bu yahudilerin durumu) kendilerinden az önce, işlerinin günahını tatmış olan, ahirette de kendileri için aç bir azab bulunan kimselerin (Bedir'de cezalarını bulan putperestlerin) durumu gibidir.

16. (Yahudileri kandıran münafıkların durumu da) tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana "İnkâr et." dedi, (insan) inkar edince de: "Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi' Allah'tan korkarım!" dedi.

17. Nihayet ikisinin sonu, ebedi olarak ateşte oldu. Zalimlerin cezası budur.

11. "Görmedin mi o münafıklık yapanları?" Benî Avf'den Abdullah b. Übeyy b. Selûl, Veditâtü'bnü Mâlik, Süveyd ve Dâis gibi bazı münafıklar Benî Nadir'e haber göndermişlerdi. İşte söz konusu âyetin bu sebeble nazil olduğunu İbnü İshak, İbnü Münzir ve Ebu Nuaym İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Bu âyetlerin mânâlarına bakarak bunlann önce olayın meydana geldiği esnada nazil olup, münafıklann o sıradaki gizli haberlerini Peygamber (s.a.v)'e ulaştırdıkları söylenebilir. Onun içindir ki, mazî sigasıyla denilmeyip hal ve devamlılık ifade eden muzârî sigasıyla zikredilmiştir. O münafıklar diyorlar ki: Kitab ehlinde o kâfir olan kardeşlerin, küfürde ve nankörlükte kardeşlikleri veya sıkı fıkı konuştukları dostları olan o kâfirlerle diyorlar, yahut diyorlardı ki vallahi siz gıkanlırsınız mutlak ve muhakkak biz de beraberinizde gıkanız yani biz de yurtlanımızı ve mallanımızı bırakır sizinle beraber gideriz ve sizin hakkınızda ebediyyen kimseyi dinlemeyiz. Yani sizi çıkartmamak için her türlü itaatsizliği, isyanı göze alınız. Şayet sizin gıkanızma mani olamazsak herhalde biz de beraber gıkanız ve gıkanızma mani olacak kimseleri asla dinlemeyiz. Ve şayet sizinle mukatele yapılabacak, harb edilecek olursa vallahi size mutlak ve muhakkak yardım ederiz. Savaşta düşmanlanınıza karşı sizden taraf oluruz, sizinle beraber biz de onlarla çarpışınız diye yemin ederek söz veriyorlardı. Halbuki Allah şehadet ediyor ki onlar muhakkak yalancılardır, o münafıklar kesinlikle yalan söylüyorlar. Söyledikleri her sözler, verdikleri vaadler, fikirlerine uygun olsa bile gerçeğe uygun olmayacaktır. Onlar yeminlerinde durmayacaklar ve dediklerinin hiç birini yapmayacaklardır.

12. Yani yemin olsun ki o kardeşleri gıkanlırlarsa beraberlerinde münafıklar gıkanmayacaklardır. Evvela "Eğer siz gıkanlırsanız biz de sizinle beraber gıkanız." demeleri bile yalandır. Sonra yine yemin olsun ki, onlarla savaşılrsa onlara yardım da etmeyeceklerdir. "Eğer sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz." demeleri de yalandır. Hakikaten de böyle oldu. Ne onlarla beraber gıktılar, ne de savuştılar. Allah Teâlâ'nın şehadeti vehicleyi yalancı oldukları ortaya gıkmış oldu. Ve faraza yardım ederlerse, muhakkak arkalarına döneceklerdir. Müminlerin karşısında dayanamayacaklardır. Sonra o dönen münafıklara veya yardım etmek istedikleri yahudilere, hiçbir taraftan yardım olunmayacaktır. Helaktan ve Allah'ın azabından kurtulmayacaklardır.

13. Herhalde onlann sinelerinde, yani yüreklerinde Allah'tan fazla sizin korkunuz vardır. Onlar, gizli ve açıkta olanı bilen, her şeyi gören ve azabı şiddetli olan Allah Teâlâ'dan sakınmıyorlar, azabından korkuyorlar ve gizli gizli münafıklık ediyorlar. Kimseye itaat etmeyiz deyip sizden gıkmıyorlar ve size karşı müslümanlık iddiasında bulunuyorlar. Bu, yani Allah'tan ziyade sizden korkmaları onlann anlamayan bir topluluk olmalarından, Allah'ın büyüklüğünü ilim ve kudretinin genişliğini bilmemelerindendir.

14. Onlar toplu olarak, yani münafıklar ve o kâfirler, hepsi birlikte toplanarak sizinle çarpışamazlar ancak sağlam mevkilerde, kale ve siper gibi icabında sığınmak için sağlam yapılmış sığınaklı köyler ve kentlerde yahut duvarlar arkasında: Surlar, hisarlar ve siperler içinde saklanarak harp ederler. O halde harb olunca onlardan korkmamak, onları oralardan çıkarmak veya içlerinde yakalamak için "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..." (Enfâl, 8/60) emri gereğince kuvvet, alet ve vasıta hazırlamak, bunlara beraber sürenin başında zikredildiği gibi, o alet ve vasıtaları güvenmeyip yalnız Allah'a kalbi bağlamak gerekir. Bir nâ'tında Nazım der ki:

Hükmün yürütür aşk vuhûş ile tuyûra
Yok emrine serkeşlik eder mâde vü nerde
Bî zûr-i sipeh aşk eder âlemi teshir
Ne zirh ü ne miğferde ne tig ü ne siperde.
"Aşk, vahşi hayvanlar ve kuşlara da hükmünü yürütür.
Aşkın emrine ne erkek ne dişi karşı çıkmaz.
Asker gücü olmaksızın aşk, âlemi büyüler.
Ne zirh, ne miğfer, ne kılıç ne de siper."
Beisleri aralarında şiddetlidir. Be's güc, kuvvet, hızlı savaş, sıkıntı ve azab gibi bir kaç mânâyâ gelir. Burada müfessirler üç mânâ üzerinde durmuşlardır.

1- Onlann kuvvetleri, harp ve vuruşları kendi aralarında şiddetlidir. Yani kuvvet ve yiğitlikleri birbirleriyle çarpıştıkları zamandır. Yoksa Allah için cihad eden müminlerin karşısında harb meydanına gıkanak olurlarsa, o kuvvet ve şiddetleri zayıflık ve yeniliğe dönlür. Onun için sizinle meydan harbinden kaçarsa, sığınak ve siperlere girerler.

2- Mücâhid'den yapılan rivayete göre de, onlann kuvvet ve şiddeti, kendi aralarında harb lakırdısı ettikleri esnadardır. Yani bir araya toplanırlarsa zaman birbirlerine şöyle asanz, şöyle keseriz, şöyle biçeriz gibi yiğitlik ve kuvvet taslayarak laf ederler, tehdit savururlar fakat siperler, duvarlar arkasından meydana gıkanamaz, sinerler. Onun için şiddetleri kendi aralarında değildir. Hakiki müminlere karşı değildir.

3- İbnü Abbas da şöyle nakletmiştir: "Bunun mânâsı, birbirleriyle sevişmezler, boğuşup dururlar, dahili durumları perişandır." Buna göre şu izah onun tefsiri demektir. Sen onları toplu sınırın halbuki kalbleri dağınlıdır. Her biri başka havada, başka arzu peşinde, kendi zevk ve duygusuna göre ayrı fikir ve görüşte perişandır. Bir fikir etrafında toplanıp da gönül birliği ile hareket edemezler. Fırsat buldukça birbirlerine karşı hıyanet ederler. Böyle bir ordu ise dışardan ne kadar toplu ve kuvvetli görünürse görünsün, hakikatte o bir ordu ve topluluk değil, cüzleri arasında birleşme ve irtibat bulunmayan bir küll yığını gibi hafif rüzgarla savrulacak kuru bir kalabalıktan ibaret demektir. "Şettâ", dağınlık ve perakende mânâsını ifade eden "Şettî" in çoğuludur. Meriz Merzâ gibi. Bu dağınlılık onlann akllarını kullanamaz bir topluluk olmaları sebebiyledir. Sırf dünya muhabbetiyle nefislerinin şehvet, arzu ve duygulan arkasından gittiklerinden aklın kalmaz, maku hareket etmezler ve hakkı tanımazlar. Böylece tefrika, kalblerin dağınlılığı, Allah'tan başkasından korkmak, sadakat ve fedakârlık göstermemek gibi sıfatları taslılar. Bunun, kendilerini zayıf duruma düşüreceğini ve kuvvetlerini perişan edeceğini aklın bilseler bile, yine de onun gerektirdiği tarzda hareket edemezler. Çünkü hakkı sevmeyiz, onun

için de cezasını çekerler.

15. Kendilerinden az önce geçenler gibi, Bedir'dekiler veya Benî Kaynuka yahudileri gibi ki işlerinin, yaptıkları küfür ve isyanın günahını tattılar. Ahirette de kendilerine eîlm bir azab vardır. Vebâl, otlağın otunun ağır olması demektir. Otu çok ağır ve tehlikeli olan otlağa "keleûn vebil", "me'ân vebil" denilir. "Keleûn vebil", mutlak ağırlık (hazımda zorluk) ve tehlike, "me'ân vebil" ise, çekilmez kötü sonuç mânâsına mecaz olmuştur. Dilimizde her iki mânâ da yaygındır. Vebâlın, ağır günah anlamında kullanılması da bundandır. Beni Kaynuka vakasını İbnü Kesir, "el-Kâmil" adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "Resulullah (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman yahudilerle bir anlaşma yapmıştı. Bedir'den galibiyetle döndüğü zaman kışkınlık ettiler. İlk defa Beni Kaynuka yahudileri kışkıncılık gösterip andlaşmaları bozdular. Resulullah (s.a.v) onlann bu kışkıncılığını ittiği zaman kendilerini Beni Kaynuka çarşısına topladı ve dedi ki: "Kureys'in başına gelenlerden sakının, İslâm'a girin. Çünkü benim Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğumu anladınız." Bunun üzerine, "Ya Muhammed! Harb etmesini bilmeyen bir kavimle karşılaştın da onlardan bir fırsat yakaladın. Sakın buna aldanma!" dediler. Peygamber'le aralındaki andlaşmayı ilk defa bozan bu yahudiler oldular. Bir gün müslüman bir kadın Beni Kaynuka çarşısına gitmiş, zinet eşyalarından bir şey için bir kuyumcunun yanında oturmuydu. Bu sırada onlardan bir adam kadının yanına gelerek (habersizce) fıstanını arkasından sırtına kadar kesmişti. Kadın farkına varamadan aniden kalkınca avret mahallı açılmıştı bundan dolayı da üzerine gülmüşlerdi. Bunun üzerine müslümanlardan birisi de o adamı vurup öldürmüştü. Olayı öğrenen Beni Kaynuka yahudileri hemen Resulullah'a karşı ahidlerini bozup, yahut bozduklarını ilân edip kalelerine girdiler ve siperlere cöktüler. Resulullah (s.a.v) da hareket edip onları on beş gün muhasara altında tuttu. Nihayet Peygamber'in hükmüne teslim olarak kaleleri indiler. Kollar arkalarına bağlandı, zira öldürüleceklerdi. Bunlar Hazrec kabilesinin müttefikleri idiler. Abdullah b. Übeyy b. Selûl kalkıp onlann hakkında Hz. Peygamber'le konuştu. Resulullah hiç cevap vermedi. Abdullah elini Peygamber'in yakasına koydu. Bundan dolayı Peygamber'in yüzünde kızgınlık alameti belmişti. Abdullah'a "Bırak!" dedi. O da, "Üç yüz silahlı, dört yüz silahlı dostumu bana başlayıcaya kadar bırakmam. Bunlar, Benî Ahmer ve Esved'e karşı müdafaada bulundular. Vallahi bir kışkınlık olmasından korkarım." dedi. Bunun üzerine Resulullah da, "Haydi senin olsunlar, Allah onlara lanet etti, oradan gıkartın ve sürün." dedi. Abdullah da beraberce lanet etti. Böylece yurtlarından gıkanıldılar, malları müslümanlara ganimet olarak kaldı. Ancak arazileri yoktu, çünkü kuyumcu idiler. Ensâr'dan Ubâde b. Samit onları gıkanıp Zebbâ'ya kadar götürdü. Sonra oradan Şam tarafına, Ezriat'a kadar gittiler. Orada da çok kalmadan tarih sahnesinden silindiler. "İşte Beni Nadir'den az önce geçenler ve yaptıklarının vebâlini tadırlar, Bedir'den sonra bu topluluktur. Bunlar hicretin yirminci ayında Şevvâl içerisinde sürülmüşlerdi. Beni Nadir olayı da hicretin dördüncü senesi Rebi'ul-evvel ayında olmuştur. Bu, yahudilerin hali idi. Münafıklann durumu da şöyle temsil ediliyor.

16. Şeytanın meseli gibi darb-i mesel olmuş, hayret verici hali gibi hani bir vakt insana küfredemisti. Bir âmir durumunda onu küfre teşvik etmişti o insan küfredince de, şeytan çekilivermiş haberin olsun, "Ben senden beriyim." demisti. Yani senin buluştıgına ulaşmam, sorumluluğuna iştirak etmem çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Küfür et diye emir verirken korkmamıştı da, aldatıp belâyâ soktuktan sonra azabı hatırlayarak korkacağı tutmuş, "Ben kaşmam ne halt edersen et" diyerek savunmuştu ki bu da bir şeytanlıktı. Münafıklar da böyle yapmışlardı ve böyle yapmaktadırlar. Ebu Hayyân der ki: "Şeytanın ben Allah'tan korkam demesi, bir riyâ idi ki, bu korku, onu insanları fenalığa sevketmekden alıkoymuyordu." Müfessirlerin çoğu, buradaki şeytan ve insandan maksadın şeytan ve insan cinsi olduğu görüşündedirler. Buna göre uzaklaşma, kıyamet günü olacak demektir. "Çünkü ben Allah'tan korkarım." Sözü'nün dış anlamına en uygun olan mânânın da bu olduğu söylenmiştir. Bazıları da demiştir ki, şeytan ile murad, iblis, insan ile murad da Ebu Cehl'dir. Zira Enfâl Sûresi'nde geçtiği üzere "Şeytan onlara, 'Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demisti..." (Enfâl, 8/48) sonra da çarpışma başlayınca "Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğiniz (gerçeği) görüyorum, ben Allah'tan korkarım..." (Enfâl, 8/48) deyip sıvışmıştı. Mamafih bu konuda darb-i mesel haline gelmiş bir kıssa da nakledilmektedir. Ahmed b. Hanbel, Zühüd'de, Buharî Tarih'de, Beyhakî Şuab'da, Hakim ve daha başkaları Hz. Ali (r.a.)'den şöyle nakletmişlerdir: "Ermislerden biri kendi köşesinde ibadet ederdi. Günün birinde bir kadını bir hal ânz olmuş, kardeşleri de onu, o ermîş kişinin yanına götürüp bırakmışlardı. Kadın bu zâtn hoşuna gitmiş ve tutup onunla zina etmişti. Bunun üzerine kadın hamile kalmış, derken şeytan bu zâtn yanına gelerek, "Sen bu kadını öldür, şayet durumu öğrenirlerse rezil olursun." dedi. Böylece adam kadını tutup öldürdü ve bir yere gömdü. Sonra kadının kardeşleri gelip adamı yakaladılar, götürülürken şeytan yine gelerek, "Onu sana hoş gösteren bendim, şimdi bana secde edersen seni kurtarırım." dedi. Bunun üzerine adam ona secde etti, sonra da şeytan ondan uzaklaşıp, dediğini dedi. İşte âyeti buna işaret etmektedir."

17. Sonra her ikisinin de ebedi olarak ateşte kalmaları kendilerinin akibetleri oldu. Çünkü birisi âmir tavnyla küfre teşvik etmiş, diğeri de tutup yapmıştı. Demek ki âminin Allah'a karşı isyan emri yapıldıktan sonra kendisine emredilene de sorumluluktan kurtaramaz. Eğer bu isyan küfür ise, cezası ebediyyen cehennemdir. Ve işte bu, yani cehennem ateşinde ebedî kalmak yalnız o ikisine mahsus değil bütün zalimlerin cezasıdır. Zulmü iyi veya mübah gören gerek âmir, gerek memur bütün haksızların cezası, sonsuza kadar cehennemde kalmaktır. Çünkü zulmü helal saymak da küfürdür.

Bu suretle münafıklann, kâfirlerin ve zalimlerin halleri anlatıldıktan sonra, o kötü sonuçtan müminleri korumak için Allah Teâlâ buyuruyor ki:

Meâl-i Şerifi

18. Ey inananlar, Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne (yapıp) gönderdiğine bakсын. Allah'tan korkun; çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

19. Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın onlar, yoldan çıkan kimselerdir.

20. Cehennem ehli ile cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli kurtularak isteklerine erişenlerdir.

21. Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allah'ın korkusundan onu baş eğmiş, parça, parça olmuş görürdün. Bu misalleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz.

22. O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyen başlıyandır.

23. O, öyle bir Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mâlik ve sahıptır, münezzehdir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptırın, büyüklükte eşi olmayanıdır. Allah puta tapanların ortak koştuıkları şeylerden münezzehdir.

24. O, yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklere ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, gâlib olan, her şeyi hikmeti uyarınca yapandır.

18. Ey Allah'a, Resulüne ve ahiret gününe inanıp iman şerefi ile müşerref olmuş bütün müminler! Hep Allah'tan korkun. Nifaktan, münafıklardan, küfürden, kâfirlerden, zulümden, zalimlerden ve şeytanın şeytanlığıyla o kötü akibete düşmekten sakınıp Allah'ın korumasına sığınan da, her işinizde O'nun emir ve nehyini tutarak azabından korunun ve her nefis yanın için, yani kıyamet günü ne hazırlamış, Allah'a ne takdim etmiş olduğuna bakın. Hesab sorulmadan önce nefisini muhasebeye çekip kendi hesabına nazır etsin. Kıyamet gününe "yarn" denilmesinin iki anlamı olduğu ifade

edilmiştir. Birincisi, yannın dünden yakın olması itibarıyla kıyamet yann olacaktı gibi telakki edilerek çalışmaya teşvik etmek demektir. İkincisi de, Rahmân Süresi'nde geçtiği üzere Allah katında zamanın, birisi tekliף zamanı olan dünya devri, diğeri de ceza ve mükafat zamanı olan ahiret devri olmak üzere iki günden ibaret olduğuna işarettir ki, buna göre bugün dünya, yann ahiret demektir. Bununla beraber âyet, insanın her gün korunmak için yanna faydalı olacak ne iş yaptığını düşünmesinin gerekli olduğunu da hatırlatmaktan uzak değildir. "Allah"tan korkun!" Bu cümle dış anlamı itibarıyla öncekinin te'kid etmek için tekrar edilmiş gibi görünmektedir. Fakat önceki Allah sevgisiyle emirlerin, vazifelerin yerine getirilmesi, bu ise Allah korkusuyla yasaklanan şeylerden, fenalıklardan sakınılması durumunu göstermesi itibarıyla farklılık arzemektedir. Yani Allah'tan korkun da kötülük yapmayın ve korunmazlık etmeyin. Çünkü Allah, her ne yaparsanız haberdardır, yann ona göre ceza veya mükafat verecektir.

19. Ve öyle kimseler gibi olmayın ki Allah'ı unutmuşlar, Allah'tan korkmaz, hukukunu tanımaz ve O'nun sonsuz korumasından yardım dilemez olmuşlardır da Allah da onlara kendilerini unutturmuştu. Sarhoş gibi ne yaptıklarını bilmezler. İnsan nefsinin, beşer hukukunun kıymetini anlamaz, âdi şeylere tapar ve insanlığı zelil ederler. Ayrıca kendilerini kurtaracak hayır ve hesanâtı düşünmez, azabdan koruyacak işler yapmaz ve yann için bir şey hazırlamaz olmuşlardır. Neticde olarak denilebilir ki, onlar kıyamet günü öyle dehşetli trajedilere maruz kalırlar ki, kendilerinden geçerler. Hatta ruh yoktur deyip duranlar dahi, böyle kendilerini unutmüş, insan varlığının en mühim ayrıca unsurunu teşkil eden şuur nimetini kavrayamamış kimselerdir. İnsanın kendisini hissetmesi fıtrî olduğu için şuurdan, şuurun hukukundan ve onun Allah'a bakan yönünden gaflet edenlerin fıtratı bozulmuş kimseler olduklarına tenbih için unutmak ile ifade edilmiştir. İşte onlar, fasıklardır. İtaattan çıkıp isyana dalmış, insanlık kıymeti kalmamış, fıskta tekâmül etmiş ve bozulmuş bir topluluktur. Müminler bunlara benzememelidir.

20. Cehennem ashabı ile cennet ashabı müsavi olmazlar. Yani Allah'ı bırakıp da günaha dalmış o fasıklar beyan edildiği gibi, cehennem ateşinde kalmayı hak etmişlerdir. Allah'tan korkup korunanlar ise, cennete mütehakırlar. Cehennemliklerle cennetlikler ise, denk olmazlar. Fazilet ve üstünlüğün hangi tarafa olduğuna gelinece: Kurtulanlar ancak cennet ashabıdır. Tehlikeden kurtulmuş büyük murada ermişlerdir. Müminler, böyle bir tehlikeden kurtulup o büyük murada ermek, o fazileti kazanmak için günahlardan korunarak ve azabdan sakınarak çalışmaldırlar. Ayrıca her gün, yanna ne hazırladıklarına bakıp hesap etmeli ve Allah'ı unutup da kendilerine yazık ederek ateşte kalcak fasıklar ve zalimler gibi olmamalıdır. Onun için de bu nasihatlere, Allah'ın emir ve nehiyelerine iyi dikkat etmelidirler.

21. Biz bu Kur'ân'ı yani iman ile okunup amel edilmesi için indirmiş olduğumuz bu büyük, şanlı Kur'ân'ı biz azimü's-şân (şâni yüce olan) eğer bir dağın üzerine indirseydik herhalde sen onu, o dağı Allah korkusundan çatlayarak başını eğmiş görürdün, o kaskatı dağ, o derece müteessir olur ve Allah'ın emirlerine saygı ile çatlayınca kadar itaat edip secdelerde kapanırdı. Fakat Ahzâb Süresi'nin sonunda bulunan "Biz emaneti, göklerle, yere ve dağlara tekliף ettik..." (Ahzâb, 33/72) âyetinde geçtiği üzere, gökler, yer ve dağlar ilk kullifde emanetin ağırlığından yılarak yüklenmekten çekinmişti de onu, insan yüklenmişti. Bundan dolayı kitab indirilmesine dağların ne kabiliyetleri vardı, ne de ihtiyaçları, ihtiyaç insanlarındır. Onun için Kur'ân da, bir dağ üzerine indirilmedi, insanlar için Hz. Muhammed (s.a.v.)'ın kalbine indirildi. Hem öyle belîğ ve tesirli bir surette indirildi ki, faraza büyük bir dağ üzerine indirilmiş ve dağa öyle bir şuur verilmiş olsaydı, göğe doğru başkaldırmakta bulunan o ulu dağ, bütün katlılığına rağmen Allah korkusu altında her türlü itaatsızlığı bir kenara atarak çatlayınca kadar ilâhî emirlere boyun eğer ve son derece etkilenirdi. Binaenaleyh akıl ve şuur kabiliyeti ile emaneti yüklenen bir taraftan cehennem ateşi, diğertaraftan cennet nimetleriyle kuşatılmış, istikbale doğru gitmekle olan insanları bundan daha fazla etkilenmesi ve uyanık olmaları gerekirken, o çok zalim ve çok cahil insanlar bundan müteessir olmuyor ve Allah'a saygı duymuyorlar, ayrıca Allah'ın hukukunu, nefislerinin vazife ve istikbalini unutmüş, iyilik ve kurtuluş yollarını düşünmez olmuşlardır. Zemaşşeri ve Ebu Hayyân'ın da içinde bulunduğu birçok müfessire göre söz konusu bu âyet de, (Ahzâb, 33/72) âyeti gibi temsil kabilindedir. Maksadı, insanların kalblerindeki katilik ve etkisizliğe karşı onları uyarmaktır. Nitekim şöyle buyurulması da buna işaret etmektedir. Ve işte bu meseller, yani gerek bu âyet ve bu süredeki ve gerek Kur'an'ın diğert yerlerindeki bu çeşit temsiller, yahutta mübtedâ, haber olduğuna göre, bunlar, birtakım temsillerdir. Veya ibret alınması için daima hatıra tutulacak ve dilden düşürülmeyecek misallerdir ki, biz onları insanlar için yapıyoruz. İnsanların düşünüp istifade etmeleri için meydana getiriyor ve tasvir ediyoruz. Düşünsünler diye, yani hissi örneklerden, fikrî ve makul mânâlara geçip geçmiş ve geleceklerini düşünsünler, Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini anlayarak yann için ona göre hazırlanıp korunsunlar diye. Fikir, görgü ve bilgileri bir tertibe koyup bildiğinden bilmediğini anlamak, sonu önceye bağlamak demektir. Görüldüyör ki, bu âyeti, sürenin baş tarafında yer alan âyetin mânâ yönünden tamamlamaktadır. Onun için bu hatırlatma ile güzel bir va'z ve nasihat yapıldıktan sonra, Allah Teâlâ'nın birliğini, ilim ve rahmetiyle şanını ve yücelliğini bazı isim ve sıfatlarıyla anlatarak, sürenin son kısmını baş tarafına bağlamak üzere buyruluyor ki:

22. O öyle bir Allah'tır ki, bütün kemal sıfatlarını zâtında toplayan, varlığı gerekli ve uluhiyyet kendi hakkı olan en yüce zâttır ki O'ndan başka ilâh, yani tapılacak tanı yoktur. (Bütün ilâhî isimlerin toplayıcısı, zâd ismi olan Allah adı hakkında, Fâtıha Süresi'nin başında besmelenin tefsirinde geçen açıklama bkz.) O Allah, gaybı da bilir şehadetı de. Gaybı iki ayrı anlamda kullanılır. Birincisi, mutlak gayb, diğerti zâfı gaybıdır. Mutlak gayb: Hiçbir mahlukun ne duyulmasının ne de bilgisinin ulaşamadığı gayba denir. İzâfı gayb ise, bazı yaratıklar için bilinmesi mümkün olmayan gaybıdır ki bu, onlara göre gayb demektir. Burada ilk akla gelen ise mutlak gaybıdır. Çünkü âyetteki ahd için değil istisnâ için. Övgü makamı bunu gerektirdiği gibi, diğert âyetlerde ifade edilen isim de, buna delildir. Şu halde söz konusu gayb, ister vacib ister mümkün olsun, ister mevcut olmasın ve isterse varlığı imkansız olsun Allah için müsavidir. Rağib der ki: "Şühüd ve şehadet gerek göz ve gerek sezgi ile olsun, görmekle beraber bir mekânda bulunmak mânâsını ifade eder." Bazen de yalnızca hazır bulunmaya denir. Ancak sırf hazır olmaya şühüd-i evlâ, müşâhede ile beraber hazır olmaya da, şehadet-i evlâ denilmektedir. Buna göre âyetteki şehadetten maksad, yaratıkların göz veya sezgi ile müşâhede edebileceği âlem demektir. Şüphe yok ki gaybı bilenin şehadeti bileceği evleviyetle mümkündür. Bununla beraber "Bu kitab da ne oluyor, ne küçük, ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor, her şeyi sayıp döküyor..." (Kehf, 18/49) kabilinden saymanın tamamıyla ağırlığa kavuşması için ikisi de zikredilmiştir.

O, hem Rahmân'dır hem Rahim'dir. (Bu iki sıfatla ilgili Fâtıha'nın başında besmelenin tefsirinde açıklama geçmişti. Oraya bkz.) Burada da şöyle özetleyebiliriz: Bu iki sıfat, iki çeşit rahmete delâlet eder. Birisi, Rahmet-i Rahmâniyye, diğerti de Rahmet-i Rahimîyye'dir. Rahmet-i Rahmâniyye, hiç bir amelın şart koşulmadığı ve geri bırakılmadan başlangıçta bahsedilen ilâhî rahmettir ki, mümini de kâfirı de, çalışanı da, çalışmayanı da kapsamaktadır. Mesela, başlangıçta var olma bu rahmetin eseridir. Nitekim rahimlerdeki ceninler ve bütün hayvanat bu rahmet ile beslenir. Yine bu rahmet ile Allah Teâlâ kâfirlere dahi dünyada nızık, akıl vesâire gibi nimetler verir. Rahmet-i Rahimîyye ise, elde edilmesi için çalışmanın şart koşulduğu ve Rahmet-i Rahmâniyye'yi güzelle kullanarak çalışan kimselere verilen rahmettir ki, en aşafışı, amelle kazanılmış bir haktan aşafı değildir. Sırf fazilet olan yüksek derecesinin ise, sınırı ve sonu yoktur. İşte dinin, takvânın, çalışma ve gayretin önemi bu sebebedir. Onun içindir ki yani "Rahmân, dünya ile Rahim ise ahiretle ilgilirdir." denilmiştir. Buna göre Rahim sıfatı, imanlı ile imansız, iyi ile kötüyü, korunanla korunmayanları ayırd ederek iyileri sonuçta mükafat ile murada erdirmek mânâsını ifade ettiği için, ona mukabil Rahmet-i

Rahmâniyye'yi kötüye kullanmış kişilerin de mahrumiyyet ve ceza göreceklerini ihtivâ eder ki bu anlam, sonraki âyette sayılan vasıflarla izah edilmiş olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü ve kudretini beyan ile Allah korkusunun gereğini ispât konumunda gelen bu âyetler, korkudan önce sevgi ve ümid hislerinin uyandıracak olan bu rahmet âyeti ile başlamıştır. Ancak ilim rahmetten, vahdâniyyet (Allah'ın birliği) de ilminden önce zikredilmiştir. Çünkü Rahmet-i Rahimîyye'nin gizli ve aşıkâr hiçbir mükafatı zayıf etmeyecek tarzdağı güzel cereyanı, ilim sıfatının mükemmelliğine dayalı olduğundan, sübûtî sıfatlardan sayılan ilim sıfatının kemalini gösteren "gaybı ve görüneni bilir." vasfı, fiilî sıfatlardan olan rahmet sıfatını gösteren er-Rahmân, er-Rahim vasıflarından önce zikredilmiştir. İlim sıfatının bunları temin edecek şekilde kemali ise, her türlü hükümünde ortaklık ve ayrınlıklardan uzak olarak zâd, sıfat ve fiillerde tevhide dayalı olduğu için selbi sıfatlardan olan vahdâniyyet sıfatı da ondan evvel getirilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, selbi, sübûtî ve fiilî sıfatların mercii olan zâtin varlığı da "Allah" ismi ile hepsinden önce zikredilmiştir. Yukanda da zikredildiği gibi korku, mutlak ürkütünden ibaret olan bir korku olmayıp, sevgi ve hümet ile beraber olan saygılı bir korku olduğu için, evvela ilâhî rahmetin, "Rahmetim gazabımı geçti." kudsî hadisi gereğince ilâhî gadabı geçtiğini gösteren bu âyette önce korkunun birinci esası olan hümet ve saygı hissi uyandırılmak üzere sevk ve ümidle sevgi coşturulmuş, sonra da korkunun ikinci esası olan ve Rahmet-i Rahimîyye'nin mânâsı içinde bulunan sorumluluk ve korku hisleri de yine aynı ümid ve şevk prensipleriyle beraberce telkin edilmek üzere buyurulmuştur ki:

23. "O Allah'tır ki kendisinden başka ilâh yoktur." Her şeyden önce bu cümle, Hakk'ın zâtına ve tevhide emrine son derece önem vermek ve itina göstermek maksadıyla tekrar edilmiştir. Evet korkudan dağların bile çatlayarak boyun eğeceği O Allah, öyle bir Allah'tır ki, hakikatte O'ndan başka ibadet edilecek bir varlık yoktur. Mülkün sahibi, bütün eşyanın mülk ve hükümdarlığı O'nun, bütün yaratıklar üzerinde emir ve nehiy, idare ve tasarruf, işinden etme ve iş verme, aziz ve zelil kılma, mükafat ve ceza ile ağıkt ve gizlide hüküm, kuvvet ve kudret kendisinin olan yegane saltanat sahibi O'dur. "Mülk elinde bulunan Yüce Allah, kutludur." (Mülk, 67/1). Öyle melik ki, Kudûs, gayet mukaddes her türlü kusurdan münezzeht (uzak), her vafında mukemmel, sınırlamaya ve tasvirde şizmaz, hiçbir leke kabul etmez, tertemiz demektir. Öyleki Selam, her selametın kaynağı, kendisi ayıbdan, kusurdan, eksiklikten, yokluktan kasacası her tehlikeden sâlim olduğu gibi, selamet umulan, selamet arayanları selamete erdirecek olan da O'dur. Mümin, iman, emniyet ve güven verici, şüphe ve tereddütleri kaldıran, isteyenlere iman, korku içinde olanlara emniyet veren ve verecek olan da O'dur. Müheymin görüp gözetin, her şeyi şahid olan koruyan ve bekçilik eden de O'dur. (Bu "Müheymin" kelimesi hakkında Mâide Süresi'nde geçen (Mâide, 5/48) âyetinin tefsirine bkz.) Aziz yani gayet izzetli, onurlu ve şanlıdır. Hiçbir şekilde mağlup edilmez, her işinde gâlibdir. Yahut eşi benzeri yoktur ve gayet yüksktir. Yani. "Hiçbir şey O'nun dengi olamamıştır." (İhlâs, 112/4) âyetinde ifade edildiği gibidir. Yahut dilediğini yapan yani (Hüd, 11/108). Bununla beraber alçaklığı, ahlâksızlığı, küfür, zulüm, fesad, isyan ve küfran gibi fenalıkları sevmeyiz. Cebbâr, yukanda da geçtiği üzere cebir'den mübalağalı isim-i fâilidir. Yani çok cebredici mânâsını ifade eden Cebbâr vafında başlıca iki mânâ vardır. Birincisi, cebir, esasen kinği yerine getirip sıkıca sarmak, eksiğı ıslah edip tamamlamak demektir. Nitekim "Cebri'-ı mafat etti." denilir ki, zâfı olanı yerine getirdi, telafi etti demektir. Bu mânâda Cebbâr ismi halkın eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını gideren, işlerini düzelten ve bu konuda gereken şeyi gereği gibi yapmakta çok ıktıdarı olan hakim mânâsını ifade eder. Müfessirlerin çoğu, Allah Teâlâ'ya Cebbâr ismini vermenin bu anlamda olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ dertlere derman veren, kırılanları onaran, yokulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzelten en yüce zâttır. İkincisi, cebir, icbâr etmek, yani dilediğini zorla yaptırmak mânâsına da gelir. Bu mânâda Cebbâr, zorlu demektir. Allah Teâlâ'ya isnadı, Kahhâr ismi gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptırmaya kadir olan, hüküm ve nüfuzuna karşı kılcıma ihtimali bulunmayan güç ve büyüklük sahibi demektir. Mamafih bundan, Cebriyye'nin dediği gibi kullara hiç irâde vermez, her emrini cebirle yürütür, insanlarda ihtiyârî fiiller yoktur mânâsını da anlamamak gerekir. Çünkü kanun yapma ile ilgili emirlerin kulları cüz'î iradeleriyle şartlı kılınmış olduğu da "Eğer siz Allah'a (O'nun dinine) yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder." (Muhammed, 47/7) gibi birçok nass ile tesbit edilmiştir. Ancak bundan şu mânâ anlaşılmalıdır ki, Allah Teâlâ birçok fiilde insana irade vermiş ve hür yaratmış olmakla beraber bütün isteklerini yerine getirmeye mecbur değildir. Dilerse, dilediği anda iradelerini yok eder. Nitekim bir hadiste "Allah Teâlâ kaza ve kaderini yerine getirmeyi istediği vakit, akıl sahiplerinin aklıklarını gideriverir ki, kaza ve kaderi onlarda yerine gelsin. Emri yerine gelince de aklıkları onlara geri verir. Böylece de pısmalık başlar." buyurulmuştur. Dilerse onların akıl ve iradelerini yok etmemekle beraber isteklerinin aksine kendi hüküm ve iradesini zorla üzerlerinde icra eder. Nitekim Allah'tan korkmayan, emirlerine karşı gelmek isteyen âşiler, azaba ve cezaya yanaşmak istemedikleri halde, vakti gelince cezalarını çekmeye mecbur olurlar. Hâsılı Allah Teâlâ'nın mutlak iradesi altında mağlup ve mecbur olmayacak hiçbir şey tasavvur olunamaz. Bu husus, "Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürölüp götürüleceklerdir." (Al-i İmrân, 3/83) âyetinde ifade edilmiştir.

Cebbâr isminde bu iki mânâdan başka iki farklı anlamın daha olduğu beyan edilmiştir. İbnü'l-Enbârî der ki: "Allah'ın sıfatlarından olan Cebbâr, kendisine erişilmez, el uzatılmaz demektir. Nitekim el yetişmeyen yüksek hurma ağacına da denilir. İbnü Abbas'dan yapılan bir rivayette de "el Cebbâr, 'Melik-i azim' yani çok büyük, azameti padişah mânâsına gelmektedir." Vahidi de der ki: "Bu zikredilen mânâlar, Allah Teâlâ'nın Cebbâr sıfatı hakkındadır. Halkın sıfatı olarak kullanılan Cebbâr'ın, daha başka anlamları da vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir.

1- Musallat (zorlayıcı - sataşan) demektir. "Sen onların üstünde bir zorlayıcı değilsin..." (Kâf, 50/45) âyetindeki Cebbâr, bu anlamdadır.

2- İri cisimli mânâsınadır "Orada iri cisimli (insanlardan oluşan) bir kavim vardır..." (Mâide, 5/22) âyetinde de, bu anlamdadır.

3- Allah'a ibadet etmeyen, baş kaldıran mânâsına gelmektedir. Bu anlam da, "Beni başkaldıran bir zorba yapmadı." (Merjem, 19/23) âyetinde vardır.

4- Çok insan katleden yani "kattâi" anlamını da ifade etmektedir. Nitekim "Yakaladığınız vakit, çok katleden zorbalara gibi yakal yourself." (Suârâ, 26/130) âyeti ile "Sen yeryüzünde katil bir zorba olmak istiyorsun." (Kasas, 28/19) âyetinde de bu mânâ söz konusudur." Mütekebbir. Çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, kibriyâ, ve azâmet kendisine mahsus, kendisinin hakkı olan demektir. Kibirlenmek ve büyüklük taslamak yaratıkların hak ettikleri bir sıfat değildir. Onun içindir ki mütekebbir sıfatının insan için kullanımı, hoş karşılanmamıştır. Zira mütekebbir kibir gösteren, büyüklenen demektir. Halbuki yaratıklarda esasen büyüklük, ululuk yoktur, aksine aşafılığ, horluk, yoksulluk ve ihtiyaç vardır. Hatta zaman olur ki bir sinek, bir mikrop bir Nemrûd'un işini bitirmeye yeter. Böylesine acizlik ve ihtiyaçtan kendilerini kurtaramayan ölümlülerin, büyüklük ve ululuk taslamaya kalkışmaları, cahillikten ve yalancılıktan başka bir şey değildir. Onun için yaratıklarda tekebbür, (büyüklenme) tefa'ul babının tekellüf binâsından olarak hoş karşılanmayan bir noksanlıktır. Fakat Allah Teâlâ zât, sıfat ve fiillerinde büyüklüğün, yüceliğin ve kudsiyyetin her nev'i'nı toplamıştır. O'nun bu yücelik ve büyüklüğünü göstermesi, hem hiçbir ortaklık kabul etmeyen hakkı, hem de kendisinin celâl ve cemâl sıfatlarını kullana tanıtmak, onları bilgilendirmek ve huşî ile saadete götürmek gibi, büyük bir lütf ve yardım gösterdiği için son derece güzel bir sıfattır. O'nun hakkında tekebbür, tefa'ul bâbının tekellüf binâsından değil, bizâtihi kuvvet, kudret ve birliğini ifade eden daha fazla mânâ içindir. Bundan dolayı Allah Teâlâ söz konusu sıfatlarla tasvif edildikten sonra, O'nun mahluklardan hiçbirine benzemediğini ve müşriklarin hayal etmek istedikleri şirk unsurlarından berî olduğunu bir daha açık bir şekilde anlatmak için buyruluyor ki, Allah, onları çoktuğları şirkten münezzehtir. Yani

yaratıklardan bazılan, kibirlenerek, zorbalık yapmak isteyerek yahut öyle yapmak isteyenlere aşırı sevgi bağlayarak Allah'ın zikredilen sıfatlarına şirk koşuyorlar.

Halbuki Allah, öyle kişilerden münezzehtir. O şirk koşulan şeyler, Allah'tan çok uzaktır. O'nun yüceliği ve büyüklüğü onlarınkine benzemez. Çünkü onlar, kendi nefislerinde mahluk ve esasen noksan varlıklardır. Tekebübürî de, noksanlıklarına bir yalancılık ilave etmekten başka bir şey değildir. Allah Teâlâ ise, bütün büyüklüklerin, bütün kuvvetlerin ve üstünlüklerin sahibidir. O'nun tekebübürî, büyüklük üstüne büyüklüktür. Bu yüzdendir ki, Allah Teâlâ, büyüklüğüne hiçbir toz kondurmaz. Ezeli ve kendi zâtına mahsus olan üstünlük ve kudsîyyetiyle onu her şirk unsurundan tenzih eder. O, öyle bir sübhân öyle münezzeş ve mukaddes bir varlıktır.

24. Çünkü O, öyle Allah'tır ki, Hâlik'tir diğerleri ise mahluktur. Daha evvel de geçtiği gibi, bizim yaratmak tabir ettiğimiz "halk" fiili, ikî mânâ ifade eder. Birisi, takdir etmek, yani bütün ağırlığı ile eşyanın miktar ve derecelerini tayin etmektir. Zira bir şeyi bütünüyle takdir etmek, onun eşyâ arasındaki miktar ve derecesini tamamiyle bilmeye bağlıdır. Bu takdir mânâsı itibâriyedir ki halk, ekseriya miktar ve sayışı bulunan şeylerde kullanılır. Diğer ise, yok olan şeye varlık vermek, hiçbir asıl ve örneği yokken ایجاد etmektir. Bazen bir şeyden başka bir şeyi ortaya çıkarmak mânâsı da verilebilir. Ancak bu mânâyâ daha çok inşa (icad) tabir edilir. Yaratıklara nisbet edilen yüksek sanatlar, Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu keşf ve icad mahiyetinden ileri geçemez. Çünkü mahluk, fillerinin tafsilatını takdir edemez ve bir atom bile yapamaz. Böyle bir yaratma sonsuz ilim ve kudrete bağlıdır. Mahluk ise bundan ancak sınırlı kısmını elde edebilir. Herşeyi tam anlamıyla takdir ve icad ederek yaratan Ancak Allah Teâlâ'dır. O, öyle bir yaratıcı ki Bâri'dir. Yani öyle temiz yaratıcı ki yaratıklarını temiz ve sağlam bir nizam üzere seçip düzenleyerek ve tamamlayarak birbirinden farklı özelliklerle yaratır. Hemze ile "berâ" veya berâetten bâri isminin türetildiği hakkında yukarılarda açıklama geçmişti. Râzî der ki: "Bâri ismi, sani (yaratan) ve mucid (icad eden) gibi olmakla beraber cisimlerin yaratılması mânâsını ifade eder. Onun için halka "berriyye" denilir de, renk ve tad gibi başka bir cevherle meydana gelen hususlara denilmez." "Allah'ın yaratığı şeylerin şerhinden O'nun kelimelerinin hepsine sığının." gibi bazı dualarda zikredilen "halaka", "zeree" ve "berree" fiillerine nazaran "bâri" ismi yaratılışın tekâmül mertebelerindeki icadları ifade eder. Musavvir'dir, yaratıkların suretlerini ve hallerini takdir edip, dilediği şekilde icad ederek tasvir eden ancak O'dur. Nitekim bu husus şu âyetlerde ifade edilmektedir. "Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur." (Al-i İmrân, 3/6), "O (Rab) ki seni yarattı, sana düzen verdi, ölçülü bir biçim verdi. Dilediği surette seni terki edti." (İnfîrât, 82/78) Rağîb der ki: "Suret, varlığın kendisiyle nakışlanıp diğerlerinden farkedildiği şeydir. Bu da iki kısımdır. Birincisi, hissedilen surettir ki, onu hem sıradan hem seçkin insanlar, hatta hayvanlardan birçoğu da idrak eder. Mesela görülen bir hayvanın sureti gibi. Bir di makul olan surettir ki, bunu bütün insanlar değil ancak seçkinler anlar. Mesela, insana mahsus olan akıl, düşünce ve eşyanın birbirlerine nazaran hususiyetlerini ifade eden mânâlar gibi ki, "Sizi yaratık, sonra size biçim verdik..." (Arâf, 7/11) şeklindeki âyetlerde iki suret de işaret edilmiştir."

Allah Teâlâ'nın sıfat ve isimleri bunlardan ibaret de değildir. Esmâ-i Hüсна (en güzel isimler) hep O'nundur. Yani Allah Teâlâ'nın vasıflarını ifade eden isimleri, yalnız bu sayılanlara değildin. En güzel mânâlarla delalet eden en güzel isimler hep O'nundur. Nitekim "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na onlarla dua edin..." (Arâf, 7/180) ve "Allah ki, O'ndan başka tann yoktur. En güzel isimler O'nundur." (Tâhâ, 20/8) gibi âyetler de bu mânâyâ işaret etmektedirler. En güzel isimler anlamındaki "Esmâ-i Hüсна" tabiri, şeriat dilinde bilhassa Allah Teâlâ'nın isimleri için kullanılır. Bu isimlerin bazılan, zât, bazılan da sıfat isimidir. Allah ismi, bunların hepsini toplayan zât ismi, diğerleri sıfat isimidir. Rahmân, sıfat ismi olmakla beraber, Allah'tan başkasına verilmeyen özel bir isimdir. Sıfatlar, zâtiyye, fiiliyye ve maneviyye olarak üç kısma ayrılır. Zâtî sıfatlar, Allah'ın zâtından ayrılmayan sıfatlardır ve iki kısımdır. 1- Sıfat-ı Selbiyye 2- Sıfat-ı Sübütîyye'dir.

Selbî sıfatlar: Vücut, kідem, bekâ, muhalefetün il'i-havâdis, yani yaratıklara benzemek gibi teşbihi ortalardan kaldırarak kudsîyyet ve nezâhet ifade eden sıfatlardır ki, kudûs, selam, ehad, vahid, evvel ve ahir gibi isimler de böyledir.

Sübütî sıfatlar: Hayat, ilim, semî basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvin sıfatlarıdır. İsimleri de zâtî sıfatlar hasebiyledir. Fiili sıfatlar, zâtî sıfatların eser ve hükümleri ile ortaya çıkışını ifade eden tekvin sıfatının görüntüsünden ibarettir ki, gibi isimler de böyledir. Her fiilin özelliğine göre, müstakil olarak ya da ona benzer bir kayıtlı zikretmek caiz değildir. Karşılıklı olarak ele almak, edeble güzelli ve kemal yönünü göznetmek ve Allah'ın zikrettiği şekle uymak gerekmektedir. Mesela, Beyhaki'nin de ifade ettiği gibi Dâir ismini tek olarak değil, Nafî ismiyle beraber söylemek lazımdır. "Zaran, faydasından daha yakın olana yalnız, ne kötü bir yardımcısı ve ne kötü bir arkadaştır." (Hac, 22/13) âyetinde de aynı durum söz konusudur. İsimleri de böyledir. Nitekim Kur'ân'da şeklinde beraber zikredilmiştir. Şûphe yok ki, Allah Teâlâ, herşeyin yaratıcısıdır. Bütün hayvanat da O yaratmıştır. Fakat sadece "maymun ve domuzları yaratıcısı" demek caiz değildir. Çünkü bu, edebe ters düşmektedir. Bundan dolayı Mu'tezile mensupları, "Allah şerrin yaratıcısı değildir," diyecek kadar ileri gitmişlere de, bu da doğru değildir. Fakat yalnız "hâliku's-şerr" "şerrin yaratıcısı" denmemeli, zıddı ile beraber "hâliku'l-hayr ve's-şerr", "haynı ve şerrin yaratıcısı", yahut "hayruhu ve şerruhu minallâhi Teâlâ" "hayır ve şerr Allah'tandır" şeklinde beraberce zikredilmesi ve manevis sıfatlara da riayet edilmelidir. Manevis sıfatlara gelince, Allah Teâlâ'nın ahlakını, sıfat ve isimlerinin ahkâm ve kemâlini ifade eden azamet ve kibriyyâ, celâl ve cemâl, izzet, adalet, hikmet, hilim, sabır, fâdil, şedidu'l- ikâb ve seriu'l-hisâb gibi vasıf ve isimler bu kabilendir. Bunlara sıfat da denir. Kısacası, Allah Teâlâ'nın zâtı bir, esmâi hüsnâsı çoktur. Kur'ân'da zikredilenler, buradakilere ibaret değildir. Buharî, Müslim ve diğer hadis kaynaklarında Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir sahih hadiste, "Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer." diye haber verilmiş ve "O, tektir, teki sever" buyurulmuştur.

Beyhaki "Kitabu'l-Esma ve's-sıfat" adlı eserinde birkaç tarikle Ebu Hureyre (r.a.)'den şu tafsilatı rivayeti nakleder.

Câmiu's-sağır'ın kaydettiğine göre bu hadisi, Tirmizi, İbnü Hibbân ve Hakim de rivayet etmişlerdir. Mamafih Allah Teâlâ'nın kitab ve sünnette açıkça, ya da işaret yoluyla sabit olan isimleri bunlardan ibaret değildir. Nitekim başka bir nakilde sayılan doksan dokuz arasında şu isimler de mevcuttur:

Kur'ân'da Rabbu'l-âlemin, Rabbu'l- arşı'l-azim, maliki yevmi'd-din, alimu'l-ğaybi ve's-şehâde, allâmu'l-ğuyub, gafıru'z-zenb, kâbilu't-tevb, refıu'd-derecât, zül'l-arş, fa'alun ilimâ yûrd, Lâ yûselu amma yef'al, gibi daha bazı isim ve sıfatların bulunduğu da şûphe yoktur. Bunlar evvelkiler içinde bulunsalar da, yine de Allah'tan başkasına isim verilemeyeceği özelliğine sahiptirler. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in Buharî ve Müslim'de rivayet edilen dualarında, bulunan münzilu'l-kitab, müci's-şehâb, hazimu'l-ahzâb gibi isimler de Allah'tan başkası için caiz olmayan isimlerdendir.

İbnü Kesir tefsirinde demistir ki "Esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuzla sınırlı olmadığna Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde senediyle Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'nın rivayet ettiği hadis de delalet etmektedir. Beyhaki de bu hadisi "Kitâbu'l-Esma ve's-sıfat" da Abdul b. Mes'ud'un başlama senedle şöyle rivayet etmiştir. Abdullah b. Mes'ud dedi ki: "Resulullah buyurdu ki: "Herhangi bir müslüman bir merak veya üzüntüye düşer de, 'Allah'ım ben senin kulunum, kulunun ve cârîyenin oğluyum. Perçemim senin elinde (kudretinde)dir. Bende hükümün geçerlidir, hakkımdaki kaza'nı, adalettir. Senin olan, senin kendine ismi verdiğin veya kitabında indirirdi yahut yaratıklardan birine bildirirdiğin veya katında, gayb ilminde kendine tahsis ettiğin bir isimle senden dilerim ki Kur'ân'ı kalbimin bahanı, üzüntümün cilâsı, keder ve tasamın giderilmesi için vesile kılasın" derse, herhalde Allah Teâlâ onun merakını giderir, üzüntüsünün yerine ferahlık verir." Bunun üzerine (orada bulunanlar) dediler ki: "Ya Resulullah! Bu kelimeleri öğrenebilir mi? Resulullah da, "Evet bunları işiten her kimsenin öğrenmesi gerekir." buyurdu."

Yine Beyhaki, muttasıl bir senedle Hz. Aişe (r.a.)'den şöyle bir rivayet nakletmiştir.

Hz. Aişe Peygamber'e, "Ya Resulullah! Allah Teâlâ'nın kendisine dua edildiği zaman kabul buyurduğu ismini bana öğret." demişti. Resulullah da, ona "Kalk abdest al, mescede gir, iki rekât namaz kıl, sonra dua et ben dinleyeyim." buyurdu. O da öyle yaptı, sonra dua için oturduğunda Hz. Peygamber "Allah'ım onu muvafık kıl." dedi. Hz. Aişe de şöyle dua etti: "Ey Allah'ım bildiğimiz ve bilmediğimiz güzel isimlerin hepsiyle ve bir kimsenin kendisiyle sana dua ettiği zaman hoşlandığın ve yine kendisiyle istediği vakit verdiğin en yüce isimle senden istiyorum." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "İsabet ettin, isabet ettin." buyurdu."

Bu hadislerdeki dualardan anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ'nın kitabında zikretmediği ve hiçbir kimseye bildirmeddiği, gayb ilminde yalnız kendisinin bildiği isimleri de vardır. Şu halde evvelki hadiste "Allah Teâlâ'nın doksan dokuz, yani biri müstesna olmak üzere yüz ismi vardır, Onları sayan cennete girer." buyurulması, Allah'ın bilinen en güzel isimlerinden doksan dokuzunu sayan, yani ezberleyip okuyan, yahut Allah ile olan muamelesinde onların sınırlarını koruyup, güzelce riayet eden kimse cennete girer demektir. Tam yüz sayılmayıp birinin istisnâ edilerek doksan dokuz zikredilmesinin hikmeti de "Allah tektir, teki sever." sözünde belirtilen tek sayıya riayetin mütehablığını göstermek içindir. Namazlarından sonra tesbih dualarından otuz üç sübhanellah, otuz üç elhamdülillah ve otuz üç defa da Allahu Ekber denilerek tamamının doksan dokuz olması da, bu hikmete mebnidir. Şu da gözden uzak tutulmamalıdır ki, aynı hadiste buyurulmakla Allah'ın isimlerinden birinin de olduğu bildirilerek yüz isim anlatılmış, ancak saymada biri istisnâ edilerek doksan dokuzla sınırlanılmıştır. Böylece isimlerin doksan dokuzla kayıtlınamadığı da, aynı hadisle anlatılmış olmaktadır. Hasılı doksan dokuz ismi belleyip saymanın Allah'ı bilme hususunda ve duanın kabul edilmesinde büyük fazileti olduğu çeşitli rivayetlerle haber verilmiş olması yanında, bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Şurası da muhakkak ki, Allah Teâlâ'nın bildirirdiği isimlerinden başka bildirmeddiği daha birçok ismi de vardır. O'nu göklerde ve yerde ne varsa hepsi tesbih eder. Tenzih eder. Bu konuda bilgi için "O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.." (İsrâ, 17/44) âyetinin tefsirine bakınız. O, Aziz ve Hakîm'dir. Bütün yüceliklerin hepsini kendisinde toplamaktadır. Zira sonsuz çokluk ve bölümleriyle beraber bütün kemâlât isimleriyle ifade edilen zâtî sıfatlara döner. Kemal-i izzet ve kemal-i hikmet gibi. Kemal-i izzet hiçbir kusur kabul etmeyen tam bir kudretli, kemal-i hikmet de, kusursuz bir ilim ile yaratılış nizamını ifade eder. Gerek göklerde ve gerek yerde varlığın hangi zerresinden bakılsa, mahiyetini anlama imkanı olmayan ya iki sıfatın yansıması görünür ki, bunlar ancak Allah'ın zatında birleşir. Allah Teâlâ hiçbir tesir altında kalmayan kemal-i izzeti ile bütün sebeplerin üstünde ömeksiz ve çeşitli harikalar yaratmaya kadir, hiçbir ortak kabul etmeyen mutlak galibdir. Bununla beraber hiçbir noksanlık kabul etmeyen üstün ilim ve hikmetiyle icadlarını ard arda sıralayarak muntazam yollarla çeşitlendiren, çoğaltan ve bu sayede kullarını da hikmetten hikmete rahmetiyle ulaştıran bir hakîmdir. Bu nokteye işaret etmek için isimleri fâsılasından önceki isimleriyle simetrik olarak süren sonunu, başına çevirmek üzere, başında ve sonunda tekrar edilmiştir. Binaenaleyh Allah'ın izzetine dokunmaktan korkmalı, O'nu takdis, tesbih ve tenzih ederek ilim ve takva ile gelecek için çalışmalı ve rahmetiyle müjdelediği kurtuluş ve murada emelidir.

Haşr Sûresi'nin sonunda yer alan bu âyetlerin fazelilerine dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan bazılan şöyle zikredilebilir. Ahmed b. Hanbel, Dârimi, Tirmizi, Taberanî. İbnü Darîs ve "Şu'ab'da Beyhaki, Ma'kil b. Yesâr (r.a.)'dan şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyumuştur ki: "Her kim sabahleyin üç kere dedikten sonra Haşr Sûresi'nin sonundan üç âyet okursa, Allah Teâlâ onun emrine yetmiş bin melek verir. Onlar akşama kadar o kimse için selavât getirirler. Eğer o gün ölçü şehid olarak vefat etmiş olur. Onları akşamleyin okuyan da aynı durumda sevab alır." Deylemi de Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaşan bir senedle İbnü Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: "Allah'ın en yüce isimleri Haşr Sûresi'nin sonundaki altı âyettedir." Nisaburî Ebu Abi Abdurrahmân b. Muhammed "Fevâid" adlı eserinde Muhammed b. Hanefiyye'den şöyle bir rivayeti nakletmiştir: "Bera b.

Azîb (r.a.), Abi b. Ebu Talib Kerremellahu Vecheh Hazretlerine demişti ki: "Senden Allah aşkına rica ediyorum. Rahmân Teâlâ'nın gönderdiklerinden, bilhassa Cebra'il'in Resulullah'a getirdiklerinden ve Resulullah'ın özellikle sana öğrettiklerinden en faziletlisini bana özel bir şekilde öğretmez misin?" Hz. Abi de ona "Ya Bera! Allah'a İsm-i A'zam'ı (en yüce ismi) ile dua etmek istersen, Hadid Sûresi'nin baş tarafından on âyeti ve Haşr Sûresi'nin sonunu oku, sonra de ki: 'Ey o, böyle olan ve O'ndan başka böyle bir şey olmayan zât! Senden bana şöyle şöyle yapmanı dilerim." Vallahi ya Bera, bununla benim aleyhime dua etsen yere geçerim.' dedi." Deylemi, Hz. Abi ve İbnü Mes'ud'dan merfu'an (Hz. Peygamber'e ulaşan bir senedle) 'dan sürenin sonuna kadar olan kısım, baş ağnsının afsunudur." diye rivayet etmiştir. Hatib Bağdadî "Tarih"inde naklederek belirtir ki: "Bize Hafız Ebu Ubeyd, Gulâm b. Şünbuz adıyla bilinen mukri (Kur'ân öğreticisi) Ebu t-Tayyib Mahmud b. Ahmed d. Yusuf b. Ca'fer'den, o da, İdris b. Abd'l-l Kerim el-Haddad'dan naklen şöyle dedi: "Ben Halef'den kirâet okudum. âyetine geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi. Çünkü ben A'meş'ten kirâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, Çünkü ben Yahya b. Vessab'dan kirâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, çünkü ben Alkame ve Esved'den kirâet okudum, bu âyete geldiğimde bana "Elini başına koy," dediler, çünkü biz Abdullah (r.a.)'dan kirâet okuduk, bu âyete geldiğimizde bize, "Elimizi başınıza koyunuz." dedi, çünkü ben Hz. Peygamber'den kirâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, çünkü Cibril bu âyeti bana indirirdiğini "Elini başına koy." dedi. Çünkü bu, samdan başka her derde şifadır. Ancak sam, ölümdür." Daha bunlardan başka hadislerde de mevcuttur. Fakat Hanefi Fıkıh kitablarından olan "Mebсут"ta nakledildiği üzere Abdullah b. Mes'ud (r.a.) Hazretler'nin, "Kur'ân'ın indirilişinin asıl amacı, onu yalnız okumak değil, gereğince amel etmektir." şeklindeki sözünü de unutmamak gerekir. Onun için her derde şifa olan bu âyetlerden maksat, afscunluk yapmak, yahut saba ve segâhtan makam çatlatmak değil, elini başına koyarak düşünmek ve bilgi ile bezenip Allah korkusu ile dolarak "Ey insanlar Allah'tan korkun ve kişi, yann için ne (yapıp) gönderdiğine baksın..." (Haşr, 59/18) âyeti gereğince yann için hazırlanmadır. Çünkü yann insan O, Aziz ve Hakîm'in huzurunda imtihana çekilecektir. Nitekim bu hikmete mebnî olarak Haşr Sûresi'ni, İmtihan Sûresi takip etmelidir. Ey o en güzel isimlerin, o yüce varlığın erişilecek en son kemal noktasının sahibi olan Aziz, Hakîm, Rauf ve Rahîm Allah'ım! Bizleri ve geçmişlerimizi mağfiretinle murada erdir, günüllerimizde mümin kardeşlerimize karışa hiçbir kin ve hile bırakma, iman ve sevgimizi ziyade et, izzetle aziz, hikmetlele mamur ve rahmetlele gönülmüzü hoş eyle, sen öyle Rahmân, öyle Rahîm, öyle Aziz ve öyle Hakîm'sin ya Rab!

MÜMTEHİNE SÜRESİ

1. "Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin." Bu âyetin iniş sebebi Hatib b. Ebi Belte'a'nın bir mektubu olmuştur. Bu konuda tefsir ve hadis kitaplarında zikredilen rivayetlerin özeti şöyledir: Resulullah (s.a.v) Mekke fethine hazırlik yaptığı sırada halk arasında bunun Hayber (yahut Huneyn) için bir hazırlık olduğu haberi yayılmış, fakat Hz. Peygamber sahabilerden bazılarına maksadının Mekke olduğunu gizlice söylemişti. Hatib b. Ebi Belte'a da bunlardanı. Abdulmuttalib oğullarından birinin azadlısı olan Sare adındaki bir kadın Mekke'den Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Resulullah ona, "Müslüman olarak mı geldin?" dedi. Kadın, "Hayır." diye cevap verdi. Sonra ona, "Muhacir olarak mı geldin?" dedi. Kadın buna da "Hayır." diye mukabelede bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O halde niçin geldin?" dedi. Kadın, "Sahib, efendi ve aşiret sizsiniz. Benim efendilerim gittiler ben de giddetti yoksulluğa düştüm." dedi. Kadini dinledikten sonra Resulullah (s.a.v) ona yardımda bulunmak üzere Abdulmuttalib oğullarını teşvik etti. Böylece onu gıyrdılar, kutsattılar, erzak tedarik ettiler ve yolcu etmek üzere hazırladılar. Hatib b. Ebi Belte'a da kadının yanına vanp ona on dinar vermiş, bir aba giydirmiş ve Mekke halkına

hitaben yazmış olduğu gizli bir mektubu da onunla göndermişti. Kadın yola çıktıktan sonra Cibril gelip durumu Peygamber'e haber verdi." Bunu Buhârî, Müslim Tirmizî ve diğer kaynaklar çeşitli yollarla Hz. Ali (r.a.)'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Ali demiştir ki, "Resulullah (s.a.v) benimle Zübeyr ve Mikdad'ı gönderdi bize "Hemen gidin, ta Ravza-i Hah'a kadar varın, orada bir zaine (yani hevdec içinde yolcu bir kadın) vardır, onda bir mektub bulunmaktadır. Çabuk o mektubu alıp bana getirin." dedi. Hemen çıktık, atlanmızı koşarak tam Ravza'ya vardık. Bir de baktık ki, zaine'nin yanındayız. Ona, "Mektubu çıkar." dedik, "Bende mektub yok." dedi. "Ya mektubu çıkarın, yahut elbiselerini soyunursun." dedik. Bunun üzerine kadın ikasından, yani saç bağından (İbnü Cerir ve İbnü Asakir'deki rivayetlerin bazısından hücesinden, yani uçurluğundan diğer bazısında da ön tarafından) çıkardı. Biz de mektubu alıp Hz. Peygamber (s.a.v)'e getirdik. Bu mektubunda o, "Hatib b. Ebi Belte'a'dan Mekke Müşrik halkına" diyor ve onlara Hz. Peygamber (s.a.v)'in bazı işlerini haber veriyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v), "Bu ne ey Hatib?" dedi. O da, "Acele buyurma ey Allah'ın Resulü! Ben Kureys'e nisbet edilmiş bir kişiyim, kendilerinden değilim. Beraberinizde olan Muhâcirler'in onlara akrabalıklan vardır. Mekke'deki ailelerini ve mallarını o sebeple korurlar. Benim ise içlerinden birine neseb cihetiyle münasebetim olmadığı için yakınlarını korumalana bir vesile olmak üzere, onlara bir iyilik yapmak istedim. Yoksa bunu ne bir küfür, ne dinimden iritadat, ne de müslüman olduktan sonra küfre niza maksadıyla yapmadım." dedi. Resulullah da, "O, dosdoğru söyledi." buyurdu. Hz. Ömer (r.a) "Ya Resulullah! bana müsaade buyur boynunu vurayım." dedi. Resulullah da buyurdu ki: "O, Bedir'de bulundu, ne bilirsin; Allah Teâlâ'nın Bedir ehli hakkında bildiği var ki, "Onlara dilediğinizi yapın, ben sizi mağfiret ettim." buyurdu. Bunun üzerine âyeti nazil oldu." Buharî, bu rivayete tabirini zikretmemiş, ancak bazı rivayetlerde tabirinin hadisten mi, yoksa ravilerden Amr b. Dinar'ın sözü mü olduğunu "bilmiyorum" diyerek rivayet etmiş, bu yüzden âyeti nazil oldu." sözünün bir veya bir kaç âyetin mi, yoksa bütün sürenin mi kasdedildiğini kestirememiştir. Aynı şekilde Müslim de bu hadiste yok demiş, fakat bazı rivayetlerde bulunduğuna da işaret etmiştir. İbnü Cerir, yukarıda anlatılan hadise üzerine sürenin baş tarafındaki âyetlerin nazil olduğunu ifade ederek bir kaç rivayeti nakletmiştir. Bu rivayetler şunlardır:

- 1- Habib b. Sabit'ten ,
- 2- Muhammed b. Sa'd'den
- 3- Mücâhid'den
- 4- Süfyân'dan
- 5- Muhammed b. İshak'tan
- 6- Zührî'den

Daha önce de geçtiği üzere bu gibi yerlerde tabiri, bir kıssaya kadar birkaç âyeti içini alabileceğinden, buradaki rivayetlerin tamamı, tabirinin, sürenin başındaki bir bölümü, bir kıssayı teşkil eden âyetler mânâsına olduğunu ifade ettiği için Taberi, "Sürenin baş tarafındaki âyetler" demiştir. Mânâ itibarıyla bu kıssa, veya veya fâsılalardan herhangi biri olabilirse de, tamamının e kadar olması daha uygundur. Böylece bundan sonraki âyetlerin inşisine sebep, başka bir hadisenin olması gerekir. Nitekim o konudaki rivayetler de nakledilecektir. Fakat Tirmizî mektub hakkındaki Hz. Ali hadisini rivayet ettikten sonra yerine "Bu süre nazil oldu" diye açıkça ifade ederek, söz konusu hadiseyi, bütün sürenin ebu sebebi olarak göstermiş ve bu hadis için "hasenun sahihun" tabirini kullanmıştır. Ebu Hayyân da el-Bahrul'-Muhi'te, "Bu süre Medeni'dir ve Hatib b. Ebi Belte'a sebebiyle indirilmiştir." demekle bunu tercih etmiştir. Müfessirlerin çoğu, mutlak mânâda söz etmişlerdir. Yani "Söz konusu âyet, Hatib b. Ebi Belte'a hakkına nazil oldu." deyp hadiseyi nakletmekle yetinmişlerdir ki, nakledilen bu rivayet, hem bu âyetin hem sürenin tamamının kürzel sebebi olabilir. Muhacirlerden ve Bedir ehlinde olan Hâtib'in vâlidesi, oğulları ve kardeşleri Mekke'de kalmış, mektub sebebiyle korumak istediği de onlar olmuştur. Mektubun muhtevasını, Alûsî bazı rivayetlere göre şöyle nakletmiştir: "Yani haberiniz olsun Resulullah (s.a.v) size doğru gece gibi bir ordu ile yöneldi ki sel gibi akıyor.

Allah'a yemin ederim ki, yalnız başına da gelse Allah mutlaka onu size karşı galib kılacaktır. Çünkü ona olan sözünü yerine getirecektir." Görülüyor ki bu mektubun içeriğinde esas itibarıyla yanlış ve imana ters düşen bir şey yoktur, bilakis kuvvetli ve dosdoğru bir iman delili vardır. Ancak bunun en büyük sakıncası, gizli tutulması gereken bir sır, bir harb hedefini düşman tarafına gizlice ulaştırmış olmasaydı. Mektubu gizlice götüren kadın da, Peygamber'den gördüğü lütf ve yardıma rağmen bir casusluk yapıyordu. Ancak bu sebeple Resulullah (s.a.v)'in açık bir mucizesi göründü ve böylece yolda deve üzerinde hevdec denilen mahfel içinde giden o kadının yakalanacağı, Ravzai Hah mevkiî ile aynen haber vererek sahabelerin büyükerinden koşturulan süvarilerle mektup çıkartılıp getirildi ve okundu. Sonra da mektubu yollayan Hatib b. Ebi Belte'a muhakeme edildi. Maksadını dosdoğru söylediği ve mağfiretle müjdelenen Bedir ashabından olduğu için affedildi. Ayrıca kendisine mektub verilen kadının getirilmesi konusunda da ısrar edilmeli. Ancak Mekke'nin fethinde eman verilmiş öldürülen üç erkek ile iki kadından birisi, bazılanna göre bu kadındı.

İşte mütehane budur. Bu hadise sebebiyle dir ki, Mütehane Süresi nazil olmuş, bu gibi hallerde müminlerin vazifelerine dair önemli nasihatlar ile dar-ı harbdan hicret ederek gelen kadınlar hakkında bile bir imtihan talimatı vermiştir.

Binaenaleyh, her zaman dikkatten uzak tutulması gereken bir husus da şudur. Bu sürenin, bilhassa kıyamet gününü andıran ve büyük bir imtihan sayılan harberlerde, daha ziyade itina gösterilerek takip ve tatbik olunması, bütün müminlerin üzerine düşen bir vazifedir. Önce buyurulmuştur ki: Ey iman edenler! Düşmanımı ve düşmanlarınızı dostlar yerine koymayın. Dostun ziddi, düşmanlık edici, yani düşman demek olan "adüvv," esasen feûl vezninde mübalağa sigası olup çoğulu, "a-da" ve "eadi" gelirse de master olarak tekil için de çoğul için de kullanılabilir. Burada maksad, çoğul mânâsı olmakla beraber, çoğunluğun ferd suretinde görüldüğüne işaret için, kelime tekil olarak getirilmiş ve evliyanın çoğuluyla da çoğul mânâya tenbih edilmiştir. Adüvv kelimesi esasen mefulüne muzaf olmuştur. Binaenaleyh bana ve size adavet edici düşmanları dostlar yerine koymayın demektir. Yoksa nehiy, bilineni bilme cihetinden olurdu. Allah düşmanı, Allah'a düşmanlık eden, O'nun dinini, hukukunu tanımayan, Resulü ile yansa kalkışan ve Mücadele Süresi'nde yer alan "Allah'a ve Resulüne düşman olanlar..." (Mücâdele, 58/20) âyetinde ve benzerlerinde halleri beyan edilen kâfirler, müşriklar ve zalimlerdir. Burada âyetin nüzul sebebi hususî, yani Mekke müşrikları olmakla beraber, mânâ umumdır. Mamafih, bu mânâ ve bu sakındırma gerek söz konusu âyette, gerekse daha sonra gelen âyetleriyle takyid suretiyle tefsir edilecektir. Müminlerin buğzu, kendi özel kin ve hislerine göre değil, herşeyden önce Allah ve umumun menfaati için Allah'ın düşmanlarına karşı olması, düşmanlığın ancak o ölçü ile ölçülüp, gerek nefret ve gerek sevgi hareketlerinde hak noktasından ayrılmamak gereğine işaret için, sakınılmış lazim olan düşmanların başında Allah düşmanları, sonra da müminlerin düşmanları zikredilerek buyuruluyor ki: "Benim düşmanımı da sizin düşmanınızı da dostlar edinmeyin." "siz onlara sevgi gösteriyorsunuz." Meveddet, muhabbet ve sevgi demek olduğu gibi bizim muhabbetname ve meveddetname diye de ifade ettiğimiz mektuba da denilir ki bu da, meveddetin gereğidir. Âyete bu anlam da verilmiştir. Meveddetin başındaki da sıla veya sebebiyle olabilir . Bu cümlemin nun fâilinden hal yahut nehyedici olan itihaz'ın tefsiri, veya evliya mevsufunun açıklayıcı sıfatı olma ihtimali varsa da, başlangıç, ya da itiraziyye cümlesi de olabilir ki, nüzul sebebine bu daha uygun düşmektedir. Önceki vecihlere göre âyetin mânâsı şöyle olur: Onlara sevgi bağlayarak, yahut mektubla beraber ulaştırarak, yahut sevgi bağlamanız, veya sevgi sebebiyle haber ulaştırmanız suretiyle, yahut kendilerine sevgi bağlayacağınız veya sevgi sebebiyle haber ulaştıracağınız dostlar edinmeyin, kısacası, sevgiyle durumunuzdan haber kaçırmayın, demektir. Başlangıç veya itiraz cümlesi olduğu takdirde ise, siz onlara sevgi ulaştırırsınız, yahut içlerinde sizinle ilgili olanlara sevginin dolayısıyla o düşman topluluğuna mektup göndererek haber veriyorsunuz ki bu, onların hepsini dost yerine koymaktır. "Onlar, Hak'tan size geleni inkâr ettiler." vav, haliyyedir. Cümle, zamirinden haldir. Yani durum bu ise onlar, o sizin

sevgiyle haber ulaştırdığınız düşman topluluğu o halde derler ki, size gelen hakka, Hak Teâlâ'dan risalet ve kitab ile gelen ve imanı gerektiren hak dininize ve hukukunuza küfredtiler ve etmektedirler. Onlar küfürleriyle ne Allah'ın ne de kulların haklarını tanımıyor, Allah'a ve müminlere düşmanlık ediyorlar. Peygamber'i ve sizleri, Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz diye çkanyorlar. Hicret etmenize sebep oluyorlar. Bu cümle, küfür ve düşmanlıklarınn derecesini beyan için başlangıç cümlesidir. nun fâilinden hal olmasını da mümkün görmüşlerdir. Eğer siz benim yolumda cihad etmek ve nizamı aramak için bütün gücünüzle çalışıp uğraşacak mücahidler olarak çıktınızsa. Bu şart cümlesi önceki cümlemin işaretiyle cezası hazfedilmiş olmakla, manen yukanya bağlıdır. Tehir edilmesinin nüktesi ise, bu şart altında o mânâyı, yani nehiy tekrar ile kuvvetlendirmek ve şart cümlesinin mânâsı gereğince, imanda samimiyette ve cihadda dayanıklılığa teşvik etmektedir. Bu suretle ve onunla ilgili cümleler mesabesinde olan bu şart, bilhassa çıkarmaya sebep kılan "Rabbizin Allah'a iman ediyorsunuz." ifadesine bitişmekle Allah'a imanda şüpheyi ortadan kaldırmak ve ihlâsı tesbit etmek, ayrıca çkmanın çıkarmaya simetrik olduğunu göstermek için buraya tehir edilmiş ve sonrası ile öncesi arasında bir mutanza cümlesi konumuna sokulmuştur. Yani siz müminlerin vatanlarından gıkışı, Allah yolunda cihad etmek, Allah'ın nzasına kavuşma yollarını aramak ve Allah'ın düşmanlarına karşı Allah dostu mücahidler olmak ise, O Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı dostlar yerine koymayın, özellikle cihad esnasında onlara sevgi yolu haber kaçırmayın da, samimi bir iman ile sizi Allah'ın nzasına ulaştıracak bir cihad yapın. Bu âyetin kısmında, muhatapları gaipilere üstün kılma ve üçüncü çoğul şahıstan ikinci çoğul şahısa geçiş vardır. Mânâsına, çıkarmanın sebebini belirtmektedir. Mefûl-i leh veya mücahidler mânâsına haldir.

Bu talimattan sonra nüzul sebebi olan hadiseyi haber vermekle kinama makamında başlangıç cümlesi veya den bedel yoluyla buyuruluyor ki: Meveddetle onlara sır veriyorsunuz, o düşmanlara iyilik yaparak gizlice mektub gönderiyor, haber kaçıyorsunuz. Halbuki ben Allah sizin gizlediğiniz şeyi de, açıkladığınız şeyi de ben bilirim. Hepsini de pek iyi bilirim. Buradaki ism-i tafdil de, fill-i müzari-nefi-i mütেকellim de olabilir ism-i tafdil olmasına daha uygundur. Sonra ye nazaran demek daha munâsib görünürken şeklinde buyurulması da dikkat çekicidir. Çünkü "ihfâ", "isrâr"dan daha gizlidir. Nitekim "O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir." (Tâhâ, 19/7) buyurulmuştur. "İsrâr", başkasına sır vermek, gizli konuşmaktır. Bunda ise, bir çeşit duyuruma vardır. Halbuki "ihfâ", gönülde gizleneni de içine almaktadır. olan Allah, gizliyi de, açığı da, kısacası hepsini bilir. Binaenaleyh O, bildiğini Resulü'ne de bildirir. O halde açıklamaktan çekindiğiniz bir günahı gizlice niçin yaparsınız? Gizlemekle onun zararından, cezasından kurtulacağınızı mı zannediyorsunuz? İçinizden her kim onu yaparsa, yasaklanan o fiili, özellikle cihad halinde iken mektub göndermek suretiyle sırverme ve hatta gönülde gizleme işini siz müminler içinden her kim yaparsa artık düz yolun ortasında sapıtmış, şaşkınlıkla kendisini kaybetmiş olur, yani iman ile Allah yolunda giderken şeytan yoluna sapmış, düşmanın casusu durumuna düşmüş, böylece cezaı hak etmiş ve kendisini felakete sürüklemiş olur.

2. Çünkü onlar size galib gelirse, o dost yerine koyduğunuz, sevgiyle sır verdiğiniz düşmanlar sizi mağlub edip ellerine geçirir ve hakimiyetleri altına alırlarsa, sizin onlara yaptığınız gibi dostluk etmezler, bilakis sizlere her düşman kesilirler ve sizlere kötülükle elleni ve dillerini uzatırlar, elleriyle öldürme, esir alma ve işkence yapma gibi kötülükler yaparlar, dilleriyle de sövme ve hakaret gibi fena sözler söylerler. Kur'ân'ın bu kısa ihtarı, ne kadar veciz, ne kadar kapsamlı, ne kadar korku verici ve ne kadar nezihtr. Tarih gözden geçirilir ve kâfirlerin ve zalimlerin ellerine düşürdükleri istiklallerini kaybetmiş müslümanlara karşı hatta Allah hüküm ve andlaşmadan sonra elleriyle ve dilleriyle yaptıkları kötülükleri, işkence, hakaret, zulüm, alçaklık, iftira, yalan dolun, taarruz ve imhalar öyle feci, öyle çirkindir ki, okuyanın bile nasıl tüylerini ürpertip, nasıl vicdanın sızlattığı kolayca görülür. İnsan olan bunları tasavvur etmekten bile tiksindir. Ve arzu etmektedirler ki hep kâfir olansız!.. Yani yeryüzünde hiç mümin kalmasa! Olanın bu arzulan, öncelk arzettiği için mazi sigasıyla zikredilmiştir.

Mamafih fiilen zorlamaya kudret gerektirecek şekilde gerçekleşmesi farzedilen zaferleriyle şartlı olduğu için, manen gelecektedir. Fenalığın ve belanın en büyüğü de budur. Çünkü dünya ve hayat her ne olsa geçer. Fakat küfrün cezası olan azab ebedi olarak tükenmez. Ebedi hayatın anahtarı olan iman nimetini kaybetmek kadar büyük musibet tasavvur edilemez. Kâfirlere mahkum olanların ise, eninde sonunda o musibete düşme tehlikesi her zaman vardır.

3. Hâtib'in dediği gibi içlerinde bulunan bazı akraba ve çocukları dolayısıyla o düşmanlara sevgi ve sır verenlere gelince bu husus, şöyle ifade ediyor: Size ne hismlarınızın ne de evlatlarınızın asla faydası olmaz, onlar sizi yaptığınız günahın cezasından kurtaramaz. Kıyamet günü Allah aranızı ayırır, zira (Abese, 80/34-36) âyeti gereğince "o gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, kocasından ve evladlarından kaçar." Burada harbin mağlubiyet ve felaket günlerinin de kıyamet gününü andırıldığı bir işaret vardır. Ve Allah hep amellerinize bakar. Ona göre mükafat veya ceza verir, yoksa çocuklarınız ve akrabalara göre değil. O halde Allah düşmanlarına dost olanlar, Allah dostları olamazlar. Onun için müminler çoluk çocuklarının hatırı için Allah düşmanlarını dost yerine koymamalı, özellikle harb zamanında onlara sevgiyle sır kaçırmaktan çok uzak duralmalıdırlar.

4. Hâtib'in dediği gibi içlerinde bulunan bazı akraba ve çocukları dolayısıyla o düşmanlara sevgi ve sır verenlere gelince bu husus, şöyle ifade ediyor: Size ne hismlarınızın ne de evlatlarınızın asla faydası olmaz, onlar sizi yaptığınız günahın cezasından kurtaramaz. Kıyamet günü Allah aranızı ayırır, zira (Abese, 80/34-36) âyeti gereğince "o gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, kocasından ve evladlarından kaçar." Burada harbin mağlubiyet ve felaket günlerinin de kıyamet gününü andırıldığına bir işaret vardır. Ve Allah hep amellerinize bakar. Ona göre mükafat veya ceza verir, yoksa çocuklarınız ve akrabalara göre değil. O halde Allah düşmanlarına dost olanlar, Allah dostları olamazlar. Onun için müminler çoluk çocuklarının hatırı için Allah düşmanlarını dost yerine koymamalı, özellikle harb zamanında onlara sevgiyle sır kaçırmaktan çok uzak duralmalıdırlar.

5. Ey Rabbimiz, bizi o küfredenler için bir fitne kılma yani onlara mağlub etme, ellerine düşürüp sıkıntı ve azaba sokma, ve el dil uzatmalana meydan verme ki bizim meşakkatimiz yüzünden onlar imanı hakir görerek küfre bağlılıklarını artırmasın. Zira müminlerin eziyet ve sıkıntı içinde gösterecekleri temizlik ve yükseliğkten de imanın yüceliği anlaşılabilirse de, bu pek zor ve tehlikeli olduğu gibi kâfirlerin, "İman iyi olsaydı bunlar mağlub edilmez esir olmazlardı." deyip dünya hayatına aldanmak suretiyle küfre tutkunluklarına sebep de olabilir.

6. "Andolsun ki onlarda sizin için güzel bir örnek vardır." Yemin ile te'kididir. "Allah'ı ve ahiret gününü uman kimse içn..." ifadesinden bedel-i kül veya bedel-i ba'z olup, iman ve cihadda Allah'a ve ahirete ümid bağlamamız önemli bir esas olduğuna işaretir. Çünkü ümitsizlik küfürdür. "Her kim yüz çevirirse Allah ganidir, övülmeye lâyıktır." Bu da, Allah düşmanlarına karşı açıklanan vazifelerin hâşâ Allah'ın eksikliğinden olmayıp, sırf insanlann hamde nail olmaları için kendi menfaatları icabı, önemli bir talimat ve irşad tesellisi olduğunu hatırlatmaktadır.

7-8. Bu vazifeler yapıldığı ve düşmanlardan tamamen uzak durularak cihad edildiği takdirde umulur ki, Allah sizinle o kâfirlerden düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında bir dostluk meydana getirir. Çünkü İslâm'ın galip gelmesiyle hayra engel olanlar aradan çıkartılıp, hak ve adaletle İslâm'ın güzel ahlâkı tatbik edilmeye başlayınca, o düşmanlıklar da dostluğa dönüşmeye başlar. Nitekim Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber'in o yüce

ahlâkı fillen uygulanmaya başlayınca, yirmi senedir düşmanlığın her türlüünü yapmaya çalışanlar bile hayretler içinde İslâm'a girmek için yarış etmişler ve çok geçmeksizin bütün Arabistan İslâm'a gerek o hak nuru, âlemin ufkunu aydınlatmaya başlamıştı. Bu âyet de gösteriyor ki, cihadın asıl maksadı, düşmanlık değil, dostluğu umumileştirmektir. Allah düşmanlarındın uzaklaşmakla onlara buğzetmek de, dostluğu gereği gibi O'nun rzası için samimiyeti geliştirme vesilesidir. Allah kadirdir, kudreti çoktur, düşmanlıkları dostluğa çevirmeye kadirdir. Ve Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir. Rızası uğrunda çekilen zahmetleri boş çıkarmaz.

Allah'a ve müminlere düşmanlıktan tevbe edip dost olanların günahlarını başlaslar.

9-13. Allah sizi ancak dinde sizinle savaşan ve sizi yurdunuzdan çıkaran ve çıkanlanıza yardım edenlerden bu üç sınıfın hepsiyle yahut herhangi biriyle vasıflananlardan onlara dostluk etmenizin nehyeder. İşte "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimselerki dostlar edinmeyin." buyurulmasının mânâsı, bu suretle düşmanlıkları tahakkuk edenlerden iliyi kesip onlara sevgi ve dostluk göstermektir. Her kim de onlara dostluk eder ve sevgi gösterirse işte onlar hep zalimlerdir. Düşmanlık yerine dostluğu koyarak adaletin hakkına tecavüz eden ve neticede kendilerine zulmetmiş olan haksızlardır. Böylece bu iki âyet, İslâm'ın milletler arası hukuk ve münasebetlerinin esasını tayin eden iki önemli kural olması itibarıyla ayrıca bir ehemmiyet taşır. "Çıkanlanıza yardım edenler." kaydının burada ifade edilip de bir önceki âyette açıkça belirtilmeden mânânın delaletine bırakılmasında bir nükte aramak gerekir. Allah bilir ya bu nükte, düşmanlara yardımda bulunan kimselerle münasebeti kesmede acele etmeyip, önce yardımdan vazgeçmek için mümkün olabilen siyasi teşebbüslere imkan tanımaktır.

Buraya kadar devam eden âyetler, müminlere dost ve düşmanları tanımak üzere düşmanlardan uzak durmak ve dostluk kurmak açısından bir imtihan mânâsını ifade ettikten sonra başka bir sebeple bir imtihan vazifesi daha göstermek üzere ikinci bir hitabe ile buyrulur ki:

Meâl-i Şerifi

10. Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduğunu öğrenirseniz onları kâfirlere geri döndürmeyin. Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlirini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O, hükmeder, Allah bilendir, hikmet sahibidir.

11. Eğer eşlerinizin biri, sizden kâfirlere kaçarsa da siz de savaşta galip durumda olursanız, eşleri gitmiş olanlara ganimetten, harcadıkları kadar verin. İnanmışınız Allah'a karşı gelmekten sakının.

12. Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koştumaları, hirsızlık etmemeleri, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleri ile ayakları arasında bir iftira yudurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana bey'at ederlerse onların bey'atlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet endirir.

13. Ey inanamlar, Allah'ın gazab ettiği kimselerle dostluk etmeyin. Kâfirler, mezarlık halkından nasıl ümidi kesmişse, onlar da ahiretten böyle ümidi kesmişlerdir.

SAFF SURESİ

1-2. "Ey iman edenler!" Râzî tefsirinde der ki: "Bu âyetlerin nazmında münasebet açısından makul bir güzellik vardır. Çünkü inatçı şu üç halden uzak değildir.

- 1- Ya inadına devam eder.
- 2- Yahut inadını terketmesi beklerin.
- 3- Yahut da inadı terkedip teslimiyet gösterir.

İşte Allah Teâlâ bu âyetlerde hali beyan ederek onlara her bir durumda halin gereğine göre muamele edilmesini müslümanlara emretmektedir. Bunlar içinde (60/4) âyeti birinci duruma (60/7) âyeti ikinci duruma, (60/10) âyeti de üçüncü duruma işarettir. Ayrıca bütün bu âyetlerde güzel ahlâka sevk ve teşvik eden hoş uyarılar vardır.

Çünkü Allah Teâlâ bu üç hali karşılamada müminlere en güzel olan karşılıkla ve en layık olan sözle emretmiştir. "Ey iman edenler! Mümine kadınlar size hicret ederek geldikleri zaman, burada müminât ifadesi, imanın gereği olan kelime-i şehadeti ağıktan söylemiş ve ona zıt bir hal göstermemiş olmaları, yahut imtihan ile imanlarını ispat etme durumunda bulunmaları itibarıyla açıkça belirtmiş olmalarını gerektirir. Yoksa imtihana tabi tutulmalarının mânâsı olmazdı. Yani dâr-ı küfürden dâr-ı İslâm'a hicret ederek müminiz diye size geldikleri zaman onları imtihan edin, kalplerinin de dillerine uygun olduğunu sizi inandırmaları için onları sınavın. İbnü Cerir ve daha başkalarının İbnü Abbas (r.a.)'tan yaptıkları rivayete göre, Resulullah (s.a.v) bu çeşit kadınları kelime-i şehâdeti üzere imtihan eder ve şöyle yemin ettirirdi. "Bir kocaya buğzetmekten dolayı çıkmadığına yemin eder misin? Bir yerden bir yeri arzulayarak çıkmadığına yemin eder misin? Allah ve Resulüne muhabbetten başka bir maksatla çıkmadığına yemin eder misin?"

Buhârî ve diğer kaynaklarda rivayet edildiği üzere Hz. Aişe (r.a.) demiştir ki: "Resulullah mümineleri ancak (60/12) âyeti ile imtihan ederdi." Bu imtihanın sebebi, İmanlarını Allah'ın en iyi bilmesidir. Hakikaten mümin olup olmadıklarını tamamiyle Allah bilir. Çünkü imanın asıl şartı, kalbin tasdik etmesidir. Kalplerdeki sırları ise ancak Allah bilir. Şiz ağızdan denemek suretiyle zahiri bir ilim elde edebilirsiniz. Bu yüzden imanının hükmünü zayıf etmemek için deneyin.

Nisâ Suresi'nde geçen "Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek: 'Sen mümin değilsin!' demeyin..." (Nisâ, 4/94) âyeti gereğince selam verene, müminim diyene, mümin değilsin diyerek kâfir muamelesi yapmak doğru olmasa da, andlaşmak bile olsa dâr-ı harbden yeni hicret ederek gelenlerin sırf müminiz demeleri ile bir deneme ve tecrübe yapmaksızın derhal hür müminlerin her türlü hak ve muamelelerine kavuşturulmalarında da müminlere zarar vermesi şeklinde bir tedbirsizlik vardır. Bunda önce casusluk sonra andlaşmayı bozmak, üçüncü olarak da nifak ve ahlâksızlık gibi fesadlar düşünülebilir. Kısacası, dâr-ı İslâm'da asıl olan zimmetin beraatı ise de, dâr-ı harbden imanı iddiasıyla geliş, meydana gelen hadisenin beraatı davası mânâsına geldiği ve imanın asıl şartı olan tasdikini ise kalbe dair işlerden bulunması cihetiyle, zâhirde başkasının hukuku açısından dahi muteber olacak surette hükmen sabit olabilmesi için açık bir alamet olan ikrânı ona delaletini kuvvetlendirecek bir yaptırım lazımdır ki, o da zikredildiği gibi bir imtihanla olabilir. Onun için hicretlerinin başka maksatla değil, halis bir iman ile iyi niyete dayalı olduğu hususunu bir dereceye kadar bilinmek üzere denemenin gerekmektedir. Nitekim Hucurât Suresi'nde geçen "Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: 'Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin..." (Hucurât, 49/14) âyetinde de bu mânâyı bir işaret vardır. Mamafih söz konusu bu âyet, mutlak mânâda olmayıp kadınlar hakkında ayrıca bir koruma ve itina'yı ifade edici özellikle zikredilmiştir. Eğer imtihanla o kadınların mümine olup olduklarını bilerseniz "Allah, imanlarını daha iyi bilir." karinesine dayanarak müfessirlere buradaki ilmin, zann-ı galib (hakikate en yakın ilim) mânâsına olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre muâmelatta zann-ı galib ile amel etmenin vacib olduğunu göstermek için zann-ı galib ilim ile ifade edilmiştir. Yani bu konuda sizin için kesin bir bilgi mümkün olmasa da, mümkün olabilen bazı soru ve

cevaplarla bir tecrübe, yemin ve diğer hususlar gibi karine ve delillerden hareket ederek hüküm çıkarmak suretiyle hakikate en yakın zann kadar bir ilim ve kanaat meydana gelirse artık o kadınları kâfirlere geri vermeyiniz, çünkü onlar onlara, yani müminler kâfirlere helal değildir onlar da onlara, yani kâfirler de müminlere helal olmazlar. Aradaki haramlığı ifade etmek için bu cümlelerin birisi dahi kâfi gelirse de, haramlığını yalnız bir taraftan olmayıp, iki taraftan da sabit olduğunu beyan etmek için tekrar edilmiştir. Yahut birincisi aynılığın meydana geldiğinde, ikincisi de yeniden nikah kıymanın mümkün olmadığını hatırlatmak içindir. Şu halde onları iade etmek, zorla zinaya sevk etmek gibi bir cinayet olur. Böylece denilebilir ki, bu imtihan âyeti, özellikle kadınlar bu tarz bir haramdan korunmaktadır. Bununla beraber yapmış oldukları masrafları o kâfirlere verin, yani o kadınların bırakıp geldikleri kâfir kocalarının onlara sarf etmiş oldukları mehirleri ne ise, onu o kâfirlere tazminat olarak ödeyin. Bu emir dışı anlamıyla mutlak gibi görünürse de üzerinde düşünülünce bunun iade konusunda andlaşma yapanlar tarafından kaçıp gelenlerle ilgili olduğu anlaşılır. Çünkü hiçbir andlaşma yapmayan veya fiilen harbeden konumunda bulunan taraftarlar kaçıp geldikleri takdirde, umumi kurallara göre böyle bir tazminat ödemeye sebep yoktur. Nüzul sebebi hakkında zikredilen bazı rivayetler de bunun Hudeybiye andlaşması hükümlerine mahsus olduğuuna delalet etmektedir. Zira Hudeybiye andlaşmasının maddelerinden biri şöyledir: "Kureys tarafından velisinin izni olmadan Muhammed'e geleni geri gönderecekler, ancak Muhammed'ten Kureys'e gelen olursa iade etmeyeceklerdi. Muhammed'in sözleşmesine dahil olmak isteyenler ona girecek, Kureys'in sözleşmesine dahil olmayı arzu edenler de ona girebileceklerdi..." Resulullah andlaşma süresi içinde Kureys'ten velisinin izni olmadan kaçıp gelen erkekleri, mükellef müslaman bile olsalar velilerinin istemeleri halinde iade etmişti. Nitekim Kureys'in andlaşma delegesi olan Süheyl'in oğlu Ebu Cende'l'i nasıl iade ettiği ve neticesinin ne olduğu yukarılarda geçmiştir. Sonra kadınlardan da hicret edip gelenler oldu. Halbuki andlaşma müzâkerelerinde erkeklerle ilgili meseleler üzerinde durulmuş fakat kadınlar hakkında bir şey konuşulmamış ve andlaşma metninde açıkça zikredilmemiştir. lafzının içeriğinde böyle bir ihtimal bulunmakla beraber "erkek veya kadın." denilmemiştir. Binaenaleyh mesele yoruma müsaid ve şüphe çekici idi. İşte bazı rivayetlere göre bu âyet söz konusu meselenin çözümü için indirilmiş ve bir imtihan ile imanalına kanaat hasıl olduğu takdirde kadınları iade edilmeyip ancak evli olanların kocalarına mehirlerinin ödenmesi suretiyle şüphenin giderilmesi emredilmiştir. İlk gelen ve sözü edilen âyetin inışine sebep olan kadın hakkında da nakledilen rivayetler farklıdır. Bir rivayette, ilk defa Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm gelmiş, arkasından da kardeşleri Ammâr ile Velid gelerek iadesini talep etmişlerdi. İşte bu esnada âyet nazil olmuş ve bu yüzden Ümmü Gülsüm geri verilmeyp bilahare Zeyd b. Harise (r.a.)'ye nikah edilmiştir. Diğer bir rivayette ilk gelen kadın Sübey'a binti Harise idi ki bu kadın, müşrik olan Sayfiyy b. Rahib'in, başka bir nakle göre de misafiri Mahzum'ın kansıydı. Mekkeliler onu geri istemişler, fakat kocasının sarfettiği mehir verip, Hz. Ömer onu nikahı altına almıştı. Bir başka rivayete göre de bu âyetin nüzulüne sebep olan kadın, Ebu Hasan b. Dahdaha'nın kansı Ümeyme binti Bisr idi ve iadesi talep edilmekle birlikte geri verilmeyp Süheyl b. Sayfiyy ile evlendirilmiştir. Bu rivayetler sebebin birden çok olmasıyla meselenin Hudeybiye andlaşmasıyla ilgili olduğunu gösterir. Fakat Dahhâk'tan gelen bir nakilde Resulullah ile müşriklerin arasında şöyle bir andlaşmanın bulunduğu ifade edilmektedir. "Bizden sana senin dininden olmayan bir kadın gelirse onu bize geri vereceksin. Şayet senin dinine girse, evli olduğu takdirde sarf etmiş olduğu mehir kocasına vereceksin." Buna göre âyet doğrudan doğruya bu sözleşmenin hükmüne uygundur. Daha önce Tirmizî'den nakledildiği üzere sürenin hepsi Hatib'in mektup hadisesiyle ilgili olduğu takdirde de, bu tazmin meselesi yine taraflardan birinin hükümlerile alakalı olması gerekir.

Ve o müminleri nikahlamanızda da, kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde size bir günah yoktur. Çünkü iman edip İslâm'a girmiş olmalarıyla dar-ı harbdeki kâfir kocalarından ayrılık ve haramlık meydana gelmiştir. Mamafih eski kocalarının verdiği mehir geri ödeme kâfi gelmeyip kendilerine de evlenme akdi olarak ayrıca mehir vermek gerekmektedir. Mehirlirini vermeye de hemen ödeme şart olmayıp, verilmek üzere taahhüt etmek dahi yeterlidir. Mehir zikredilmeden nikah fasid olmayıp mehir-i misil (benzer mehir) lazımlı gelirse de bu âyette, günahı ortadan kaldırmak için vermek şart kılındığı cihetle, mehir zikretmemenin mekruh olacağı anlaşılır. Kâfirlirine ise, ismetlerine yapışmayın. Kevâfir, kâfirenin çoğulu, isam, ise ismetin çoğuludur. İsmet, dokunulacak tutamak demek olup gerdanlık, bilezik ve himaye etmek mânâlarına gelmesinden dolayı gerek andlaşma ve gerek sebep gibi herhangi bir tutamağa denir. Burada kasdedilen nikâhlannın bâtıl sayılmasıdır. Yani dâr-ı harbden hicret etmeyip kâfire olarak kalan veya Allah korusun mürted olarak dâr-ı harbe katılan kadınlarla aranızda ne bir ismet ne de bir evlilik alakası olmasın, onun tutamaklarına da tutunmayın. Daha Türkçesi ellerine yapışmayın ve ipleriyle kuyuya inmeyin. Hem de sarf ettiğiniz mehir isteyin. O kâfirler de size hicret eden mümine kadınları sarf etmiş oldukları mehir istesinler, yani takas edin, fazla alacaklı çıkarsanız isteyin, borçlu kalırsanız "harcadıkları onlara verin." emri gereğince verin bu dilediğiniz hükümler Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hükmediyor, zikredilen kâfirlere siz müminler arasında hüküm veriyor. Ve Allah Âlîm, Hakim'dir. İlmiyle hikmetinin gereğini yapar. Ve eğer sizin zevcelerinizden bir şey sizden fevt olur, yani kaçıp dâr-ı harbe geçer ve ödenmesse sonra da siz muakib olursanız... Müfessirlerin çoğu burada geçen muâkebenin ukûbetten değil, teâkub gibi nöbet mânâsını ifade eden "ukbe"den olduğunu ileri sürmüşlerdir ki buna göre mânâ şöyledir: Sonra da nöbet sizin olur. Yani onların kadınlarından iman ile size hicret edenler bulunur ve bu suretle tazminat verme sırası size gelirse, yahutta bazıların dediği gibi "ukûbet"ten olduğuna göre, siz de karşılıp ganimet alırsanız zevceleri gitmiş olanlara yaptıkları masrafları mislini verin, verilecek tazminattan bu kadânı onlar için hesap edin, yahut alınan ganimetten önce bunların zıyaatı kadânı ayırp verin ve Allah'tan korkun, alacağınızda ve vereceğinizde O'nun hükmüne riayet konusunda Allah'tan korkun, azabından korunun. O Allah ki, sizler O'na iman etmiş müminlersiniz, iman gereği ise, başkasından çekinmeyip ancak O'ndan korkmak ve O'nun yardımına korunmaktır.

"Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana bey'at etmeye geldikleri zaman..." Bu âyetin fethi günü nazil olup Resulullah'ın Sefa Tepesi üzerinde erkeklerden bi'at aldığı sırada Hz. Peygamber adına Ömer (r.a.)'in de aşağı kısımlarda kadınlardan bi'at aldığı İbnü Ebi Hatim, Mukatîl'den rivayet etmiş ise de, daha önce Hz. Aişe'den gelen rivayette bunun da imtihan âyetiyle beraber nazil olduğu ve Tirmizî'den yapılan nakilde de bütün sürenin Hatib b. Ebi Belte'a'nın mektub hadisesi üzerine indiği anlaşıyordu. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbnü Mace ve Tirmizî sahih diyerek Ümeyme binti Rükayye'den şöyle rivayet etmişlerdir: Ümeyme demiştir ki: "Ben Resulullah (s.a.v)'a bi'at edelim diye vardığımda bizden, Kur'ân'daki "Allah'a hiçbir şeyi ortak koştumamak hususunda..." (Mümtehine, 60/12) âyetinin öngördüğü şekilde bi'at aldı. Nihayet "İyi iş istemekte sana karşı gelmemе hususunda..." kavline geldiğinde "güç ve takatları yettiği derecede" buyurdu. Biz de, "Allah ve Resulü bizlere kendimizden daha merhametlidir. Ya Resulallah! Bizimle müsafaha etmez misin?" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ben kadınlarla müsafaha yapmam. Ancak yüz kadına söylediğim söz, bir kadına söylediğim söz gibidir." Bazı rivayetlerde Resulullah kadınlardan bi'atı esnasında mübarek eline bir bez parçası koyardı, denilirken bazılarındda da bir bardağa su koyup, elini o suyun içerisine soktuğu, sonra da kadınların ellerini bu suya daldırdıkları anlatılmaktadır. Meşhur ve en güvenilir olan husus, Hz. Peygamber'in kadınlarla müsafaha yapmadığıdır. Resulullah'ın kadınlardan biat alması bir kere değil, bir kaç defa vuku bulmuştur. Medine'de olduğu gibi fetihthen sonra Mekke'de de bi'at yapıldığı konusunda rivayetler vardır. Mekke'deki biatta Ebu Süfyan'ın kansı olan ve Uhud Harbi'nde seyyidü's-şühedâ (şehidlerin efendisi) Hz. Hamza'nın şehadetine ön ayak olması ve naşına karşı gösterdiği kin ve düşmanlığı sebebiyle yukarıda da naklettiğimiz gibi fethi günü emam verilmeyp öldürülmesi emredilen Hind'in bi'atı hadisesini gerek tefsirler ve gerek hadis kitapları zikretmektedirler. Yezid b. Seke'nin kızı Esmâ, (r.a) rivayetinde şöyle demiştir: "Ben Resulullah'a biat eden kadınların içinde idim. Utbe'nin kızı Hind de kadınlar arasında

bulunuyordu. Hz. Peygamber âyeti okuyup "Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmamak üzere." buyurduğunda Hind, "Erkeklerden kabul ettiğiniz bizden kabul edeceğine nasıl ihtimal verebilirsiniz." dedi. Ki bu emrin lüzumu kendini göstermiş oluyordu. Sonra "Hırsızlık yapmamak hususunda..." buyurduğunda Hind, "Bazen Ebu Süfyan'ın malından haberi olmaksızın bir şeyler aldığını olurdu. Bu bana helal olur mu?" dedi ve ardından da şunu ilave etti: "Ebu Süfyan da, 'Gecmişte ve gelecekte benden her ne alırsan, o sana helaldir.' dedi. Resulullah (s.a.v) tebeşüm buyurdu ve Hind'i tanıdı da, "Sen Hind binti Utbe'şin öyle mi?" dedi. O da, "Evet ey Allah'ın nebisi geçmişi affet." dedi. Hz. Peygamber de "Allah seni affetsin." buyurdu. Sonra da "zina etmemek hususunda..." ifadesini okudu. Hind "Hiç hür olan kadın zina eder mi?" dedi. Cahiliyye döneminde zina ekskeniya cariyelerle olur, hür kadınlar zina etmez, denirdi. İşte buna binâen Hind, cahiliyye de bile ekskeniya hür kadınlar zina etmekzen İslâm'da öyle şey olur mu? Demek istiyordu. Resulullah "Çocuklarını öldürmemek hususunda" buyurduğunda, Hind, "Biz onları küçükken büyüttük, fakat onları sen öldürdün." dedi. O, bu sözünü oğlu Hanzale b. Ebi Süfyan'ın kasediyordu. Çünkü o, Bedir'de katledilmişti. Hz. Ömer gülmekten katıldı.. Resulullah ise tebeşüm etti, sonra "bir iftira uydurup getirmeme hususunda..." buyurduğunda da Hind. "Vallahi iftira çok çirkin bir şeydir. Allah Teâlâ hep doğru yolda gitmeyi ve güzel ahlakı emrediyor." dedi. Resulullah en sonunda da "iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda..." buyurdu. Bunun üzerin Hind de, "Vallahi biz bu meclise nefsimizde hiçbir şeyde sana isyan maksadıyla gelmedik." dedi. "Yine rivayet ediliyor ki, burada kadınlardan ilk önce Hz. Peygamber'e bi'at eden Ümmü Sa'd b. Muaz ve Kebşe binti Râfi ile beraberlerindeki kadınlardı. Allah hepsinden razı olsun.

"Çocuklarını öldürmemeleri..." Bu cümleye, Araplar'ın dedikleri "kız çocuklarını öldürmek" âdetinin nehyi de dahil ise de, nassın dış anlamı erkek ve dişi hepsinden daha umumî olması itibarıyla mutlak katlin yasaklanması, gerek o fiili bizzat yapmak, gerek sebeb olmak suretiyle olsun her türlü öldürme olayını içine almaktadır. Binaenaleyh burada, gerek ruh üfrülmüş ceninin düşürülmesi, gerek bakımındaki ihmal yüzünden çocuğun ölümüne sebebiyet verilmesi ve gerek diğer benzer katillerin hepsi söz konusudur. "Elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmeyecekler." Elleri ve ayakları arasında iftira edilen... Bühtan, başka bir kadının doğurmuş olduğu çocuğu alıp veya kendi doğurduğu ile değiştirip ben doğurdum diyerek kocasına isnad etmesidir. Gerçi bunun, başka bir erkekten gayr-i meşru olarak yapmış olduğu bir çocuğu kocasına isnad etmesi mânâsına gelme ihtimali varsa da, bu mânâ önce geçen cümlesine dahil olduğu için burada böyle bir ihtimale yer vermemek daha doğrudur. Bu âyette yer alan "elleri ve ayakları arasında" ifadesi, yalnızca avret mahallerinden değil, zattan kinaye olarak kendi nefislerinden uydurdukları her çeşit iftira'yı içine almaktadır. Zira bu âyetin mânâsına daha uygundur ve böylece fiili cinayetlerin yasaklanmasından sonra kavli (sözlü) olan cinayetler de yasaklanmış demektir. Binaenaleyh burada, namuslu bir kadına zina isnad etmek, gıybet, koçuculuk ve diğer hususlarda yapılması düşünülmüş olan iftiranın, yalan ve sahtekârlıktan nehiy vardır.

Ve sana hiçbir iyi işte isyan etmeyecekler, yani gerek iyilikle emir ve gerek kötülüklerden yasaklama gibi hususların hiçbirinde asi olmayıp itaat edecekler. Zira isyan ya emre karşı ya da yasaklamaya karşı olur. emrin güzel ve meşru olması, iyilikle emredilmesinde, nehyin iyi ve meşru olması da, şer'ân yapılması caiz görülmeven hususların yasaklanmasıdır. Bunun için burada yer alan kaydı, emri de nehiyi de kapsamaktadır. "Sen affı tut..." (Arâf, 7/199) âyeti gereğince Resulullah'ın ancak maruf, yani meşru ve güzel olanı emredeceği ve münkerden yani yapılması caiz olmayan hususlardan nehyedeceği bilindiği halde kaydının zikredilmesi, yaratıcıya isyan edilen konoalarda mahluka itaatın caiz olmayacağını hatırlatarak "itaat ancak iyiliktir." ifadesinin mânâsına işaret etmektedir. "Allah, hiç kimseyi güç yetiremeyeceği bir şey ile mükellef tutmaz." (Bakara, 2/286) buyurulmasından dolayı bir kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemek de maruf değil münker olur. Onun için yukarıda zikredildiği gibi Resulullah (s.a.v) bir tefsir kabulinden olmak üzere "Güçlen, takatları yitirdiğ derecede..." diyerek güç ve takatı beyan buyumuştur. İşte kadınlar bu şartlar üzerinde itaat için bi'ate geldikleri vakit sen de onlara bi'at ver. Ve onlar için Allah'a istiğfar da ediver. Yani bi'attan fazla olarak günahlarının affedilip sevaba nail olmaları için Allah'tan af dileyiver. Bu suretle günâhları bağışlamanın peygamberin elinde olmayıp Allah'a ait bulunduğu ve bağışlama hususunda Peygamber'in selahiyetinin ancak onların affedilmeleri için dua ve sefaat olduğu da anlatılmış olmaktadır. Çünkü Allah Gafur ve Rahim'dir. Binaenaleyh bi'atlarına sadık kalırlarsa geçmiş günahlarını, ne kadar çok olsa da bağışlar ve rahmetiyle ikrar eder.

Bu âyet gereğince erkeklerden daha bi'at alındığını Buhârî, Müslim ve Beyhakî "Esma ve Sıfat" ta Ubade b. Samit (r.a.)'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Söz konusu zat demiştir ki: "Biz Peygamber (s.a.v) Hazretlerinin huzurundaydık. O, şöyle buyurdu: "Bana şunlar üzerine bi'at edersiniz: "Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamak, zina etmemek, hırsızlık yapmamak..." Bunun üzerine içinizden her kim sözünü tutarsa, mükâfâtı Allah'a aittir. Ve her kim de sözünü tutmayıp bunlardan bir şey yapar da o yüzden zarar görürse o da keffarettir. Her kim de bunlardan bir şey yapar Allah'a da o yaptığı şeyi örterse, o da Allah'a aittir. Çünkü Allah dilerse ona azap eder, dilerse affeder.

Müslim de "Esma ve Sıfat"da Beyhakî Ebu Zerri Gıfarî (r.a.)'den o da, Resulullah (s.a.v)'tan o da, Cebrail (a.s.)'den o da, Allah Teâlâ'dan şu kudsi hadisi rivayet etmişlerdir: Allah Teâlâ buyumuştur ki: "Ey kullanm! Haberiniz olsun ben zulmü kendime haram kıldım. Size de aranızda haram ettim. Binaenaleyh birbirinize zulmetmeyiniz. Ey kullanm: Sizler gece ve gündüz hatalar yaparsınız ben ise günahlarınızı mağfiretimle örterim, onlara ehemmiyet vermem. O halde benden buyurdukları isteyiniz ki sizi affedeyim. Ey kullanm! Sizler hep açsınızdır, ancak benim doyurdukları müstesnadır. Onun için benden isteyiniz ki size yiyecek vereyim. Ey kullanm! Sizler hep gıplaksınızdır, ancak benim giydirdiklerim hariç. Onun için benden giyecek isteyin ki sizi giydireyim. Ey kullanm! Sizin evveliniz, âhırınız, ins ve cinniniz içinizden en temiz kalpli bir adam gidişinde de olsa, o benim mülkümde bir şey artırmaz. Ey kullanm! Sizin evveliniz, âhırınız, ins ve cinniniz içinizden en kötü kalpli bir adam gidişinde de olsa, o benim mülkümde bir şey eksiltemez. Ey kullanm! Sizin evveliniz, âhırınız, ins ve cinniniz hepiniz bir yere toplanıp benden istesenz de ben sizden her isteyene istediğini versem o benim mülkümde yine bir şey eksilmez. Denize bir iğneyi bir kere daldırmakla ne eksilir. Ey kullanm! Yalnız sizin amellerinizi size karşı korur, saklarn. Onun için hayır bulan hemen Allah'a hamd etsin, ondan başkasını bulan da kendisini kınasın."

"Ey iman edenleri! Bey'attan sonra bütün müminlere bir nasihat olan bu âyet, sürenin mânâsını özetlemekle beraber sonunu başına döndürmek, ümitsizlikten sakındırmakla ahiret ve gelecek için arzu ve ümidi takviye etmek ve aynı zamanda Saf Süresi'ndeki "kenetlenmiş yapı" mânâsını göstermek üzere bir hazırlıktır. Ey iman edenler Allah'ın gazab ettiği bir kavmi dost edinmeyin, onların dostluklarına tutunmayın, taraftarlık etmeyin ve herhangi bir şeylerine heves edip de yönelmeyin. Allah'ın gadab etmiş olduğu kavim ifadesinin ekskeniyette yahudiler hakkında kullanılmış olması cihetiyle, burada da yahudilerin kasdedildiği ileri sürülmüştür. Bundan sonraki sürede İsraîloğullar'ndan bahsedilmesi uygun görülüş ise de bu, esasen onlarla dostluk içinde bulunan münâfıklara yahut sürenin yukarınsı ile olan münasebetlere nazaranır. Bu tabirle müşriklerin özellikle Kureys müşriklerinin kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Fakat nekre olarak zikredildiği için belirli ve bilinen bir topluluğu ifade etmiş olmayıp, belirtilen vasıflara muttasaf olan her hangi bir kavmi kapsamış olması gerektir. Zira gadabın veya nehyin sebebi olmak üzere beyan edilen şu vasıf, onların ayrıca vasıfları olarak durumlarını açıklamaktadır. Onlar ahiretten ümidi gyle kesmişlerdir ki, kabir halkından kâfirlerin ümidlerini kestikleri gibi ümitsizliğe düşmüşlerdir. Ahiretten ümidlerini kesmiş olanlar ise, İblis gibi fırsat buldukça her fenalığı yapar ve kendilerine yardıklık edenleri de ye'se düşürerek cehenneme sürüklerler.

İfadesinde iki anlam vardır. Birinci mânâda beyaniyedir ve kâfirlerin durumlarını açıklamaktadır. Buna göre âyetin mânâsı, "kabir halkından olan kâfirlerin ümitsizliği gibi"

demektir. Çünkü ölüp kabre girmiş olan kâfirler cehennemdeki ebedi kalacakları yerlerini görmüşler ve ahiret nimetlerinden mahrum oldukları ortaya çıkmıştır. Böylece gelecekte bir şey kazanmak ne de geride kalan dirilerden bir yardım alma ihtimali kalmamış olduğundan her şekilde ümidleri kesilmiştir. İkinci anlamda ibtidaiyye olarak ye'si fiiline bağlanır. Buna göre de, mânâ, "kâfirlerin kabir halkından ümitsiz olmaları, yani ölümlerini dirlimesinden, hayatlarından ümid kesmiş bulunmaları gibi." demek olur. Kısacası, ümitsizlik bir küfürdür, Allah'ın gadabını davet eder. Nitekim Kur'ân'da "Zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümid kesmez." (Yusuf, 12/ 87) buyurulmuştur. Bu yüzden ahiretten ümidi kesmekten sakınılmalıdır Hak Teâlâ, kalblerimizi ümitsizlikten koruyup iman neşesi ve ndvan ümidi ile doldursun.

Saff Süresi Medine Döneminde İndi
Âyet Sayısı: 14
Saff Süresi, Medine'de indirilmiş sûrelerdendir. Bu sûreye ayrıca "Havâriyyûn" ve "İsâ Sûresi" isimleri dahi verilmektedir.

Âyet sayısı : On dördüttür.
Kelime sayısı : İki yüz yirmidir.
Harf sayısı : Dokuz yüz yirmi altıdır.
Fâsılası : harfleridir.

Bu sürenin nüzul sebebiyle ilgili üç rivayet vardır. Hakim ve daha başkaları Abdullah b. Selâm (r.a.)'dan sahih olarak şöyle bir rivayeti nakletmişlerdir. Abdullah demiştir ki: "Resulullah (s.a.v)'ın ashabından birkaç kişi oturmuş, "Acaba amellerin hangisi Allah yanında daha sevilmidir? Bilesek de onu yapsak." diye konuşuyorduk. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. O, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir." âyetleriyle başlayan sûreyi inzâl buyurdu. Resulullah da bize bu sûreyi sonuna kadar okudu." Âlûsî der ki: "Bu hadis Şeyheyn'in (Buhârî, Müslim) şartı üzere sahih bir hadistir. Bunu, Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve daha birçokları rivayet etmişlerdir. Hadis Hafız İbnü Hacer demiştir ki: "Bu hadis, dünyada rivayet edilen müselül hadislerin en sahihidir."

İkincisi, Dahhâk'tan yapılan şu rivayettir. Bazı gençler, savaşta şöyle yaptık, böyle yaptık diye yapmadıkları şeyleri söylemişlerdi. Bunun üzerine söz konusu sûre nazil oldu. Üçüncüsü, İbnü Zeyd'in rivayettir. Buna göre "Münâfıklar, müminlere siz sizdeniz ve sizinle beraberiz." dedikleri halde fiillerinde buna ters davranışlarının görülmesi sebebiyle bu sürenin nazil olduğu söylenmiştir. Âlûsî, bu son rivayetin önceki iki rivayet kadar kuvvetli olmadığını beyan etmektedir.

Bu sürenin kısaca anlamı, doğruluk ve sadakatle Allah yolunda cihada teşvik edip hazırlamak ve bu suretle önceki sürenin mânâsı ve imtihan konusu olan nehiylerini te'kid etmek ve İslâm'ın geleceğini aydınlığa kavuşturmaktr. İmtihan Süresi'nin sonunda ümitsizlikten sakındırmakla suretiyle ahiret ümidi takviye edildiği gibi, bu sürede de İslâm dininin bütün âlem önünde ortaya çıkışını ve yüceliğini ispat etmek için daha büyük imtihan devreleri geçimek üzere müslümanlar cihad meydanlarında "Bünyân-ı mersûs" (sağlam bir yapı) gibi yer alacak şekilde nizam ve intizama davet olunarak, buna uyan müminlere başan müjdelenecektir. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

1- Göklerdekilerin ve yerdtekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder. O, üstündür, hikmet sahibidir.

2- Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz?

3- Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah yanında şiddetli bir buğza sebeb olur.

4- Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf bağlayarak savaşanları sever.

5- Bir zaman Musa, kavmine: "Ey kavimim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?" demişti. Onlar eğrilince, Allah da kalblerini eğirtti. Allah fasıkları doğru yola iletmek.

6- Meryem oğlu İsa da: "Ey İsraîloğulları! ben size Allah'ın elçisiyim. benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim)." demişti. Fakat onlara apaçık delillerle gelince "Bu, apaçık bir büyüdür." dediler.

7- İslâm'a davet olduğunuz halde Allah üzerine yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Allah zalim toplumu doğru yola iletmek.

8- Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoş görmese de Allah nurunu tamamlayacaktır.

9- O, Resulünü hidayet ve hak dinle gönderdi ki, müşrikler istemese de onu, bütün dinlerin üstüne çıkarsın.

"Ey iman edenler! niçin yapmayacağınız şeyi söylersiniz?" Nüzul sebebi olarak ilk sırada zikredilen Abdullah b. Selâm rivayetine göre bu hitab, gerçek müminlere adaklarını yerine getirmenin lüzumunu hatırlatmaktadır. Yapmayacağınız bir şeyi adamayın, madem ki adadınız o halde sözünüzde durup adaklarınızı yerine getiriniz demektir. İkinci sırada zikrettiğimiz Dahhâk rivayetine göre yapmadığınız şeyi niye söylüyorsunuz? Müminlere yalan söylemek yakışır mı? tarzında bir kinamadır. Üçüncü rivayette ise, zâhilde mümin görünen münâfıkların azarlamla mânâsı vardır. Fakat bu iki rivayete göre "de gibi mazî (geçmiş zaman) mânâsı gözetmek lazım geleceğine bakarak evvelki rivayette de belirtildiği şekilde, geleceğe adı adak mânâsını anlamak daha doğru görünmektedir. Onun için bu âyet ile adağın yerine getirilmesinin vacib olduğuna delil getirilmiştir. Yani aslı meşru olmakla beraber vacib olmayan bir fiil, adamakla vacib olur. O halde yapmayacağınız bir fiili adamayınız. Adayınca da onu hemen yerine getirin. Adaklanız konusunda yalanı durumuna düşmekten son derece sakının.

3. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah'ın buğz ve nefret ettiği şeylerden olması itibarıyla ne büyük bir kabahattir!

Makt, yukarılarda da geçtiği gibi şiddetli buğz, son derece nefret ve iğrençlik demektir. fiili bu nevi yerlerde gibi zem veya taaccüb mânâsı ifade eder ki, Kehf Süresi'nde yer alan "bu söz ne büyük oldu.." (Kehf, 18/5) âyetinde de aynı anlamdadır. O halde Allah'ın en sevdiği ameli bilesek de yapsak diyen samimi müminler, Allah'ın buğzettığı kimselerden olmamak için, büyük söylememeli, yapamayacakları şeylere nezr etmemeli, nezr ettikleri takdirde de yapmalıdırlar.

4-5. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların yapabilecekleri amellerden sevdiği bir ameli haber vererek buyuruyor ki haberiniz olsun ki Allah Teâlâ kendi yolunda sağlam bir bina gibi saf bağlayarak çarşıyanları sever, Allah'ın sevgilisi olmak için müminlerin de böyle yapmaları gerekir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, bu sürede fâsılası (âyetin son harfı) ile yalnız bu âyete tahsis edilecek tekvücut olmanın önüne imare işaret edilmiştir ki, sûreye "Saff Süresi" denilmiş olması da bunu göstermektedir . Kurşunlu bina, parçalan kurşunla kenetlenerek yekpare bir cisim haline gelmiş olan sağlam bir bina demektir. İşte müminlerin sosyal durumları gerek Saffât Süresi'nin başında ve gerek Fetiş Süresi'nde yer alan "Onlar, filizini yapm çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış ve gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider..." (Fetiş, 48/29) âyetinde ifade edilen benzetme ve tasvir üzere sağlam bir itibât ile bir diğlerine bağlanmış kuvvetli bir yapı teşkil etmeli ve İslâm mücahidleri böyle birbirlerine kenetlenmiş tek bir saf halinde çarpışmalıdır. Şüphesiz bu benzetmede, ferdlerin cisman tekdüzen bir şekil ve nizam ile terbiye ve asayişleri konu edildiği gibi, kalben niyet ve imanlının da bir kelime etrafında toplanacak ve birbirlerini sevp sayacak bir surette samimiyet ve kararlılıkta olması mevzu bahistir. Bazı müfessirlerin beyanına göre de bu âyette ordunun en önemli teşkilatının piyade olduğuna da işaret vardır. Çünkü süvanı, donanma ve diğer birimlerde de her ne kadar cereyan ederse de en fazla saf harbi piyadede meşhurdur. Binaenaleyh askeri terbiyede hem fizikî düzene hem de din terbiyesi ile kalbî ve manevi birliği itina gösterilmesi ve müminler arasında

bu birlik ve sevgiyi bozacak ahlâksızlıklardan son derece kaçınılması gerekmektedir. Bunun yapılabilmesi için de gaye, güzel tayin edilmeli ve alçak maksatlar terk edilip Allah yolunda en yüksek ve en yüce gayelere yapılmalıdır. Bundan dolayı harb meselesiyle ilgili olan sebepler, amiller, hedef ve gayeler izah edilerek İslâm dininin ortaya çıkış hikmeti anlatılmak üzere semavî dinlere şöyle bir geçit resmi yaptırılarak buyuruluyor ki düşünün o zamanı ki Musa kavmine, yani İsrâil oğullanna demişti. Bana nice ziyet ediorsunuz? Halbuki benim size Allah'ın elçisi olduğumu biliyorsunuz. Bu âyetle yahudilerin Peygamberlere küfür ve isyan etmelerinin öden bir sürüp gelen âdetleri olduğu ve hep o âdetin günahını çektikleri anlatılmış olmaktadır. Hz. Musa'ya yaptıkları eziyetlerin tafsilatı Bakara Sûresi'nde geçmiştir. Özellikle zorbalara karşı savaşmada "Şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın: biz burada oturaçacağız." (Maide, 5/24) dedikleri ve neticede şaşkınlığa düştükleri Mâide Sûresi'nde zikredilmektedir. Vakta ki böyle zeyî ettiler, haktan meyl etmek suretiyle yamukluk edip eğri gittiler. Allah da kalplerini yamulttu. Yani eğnitti, eğniliği kalplerine tabiat yaptı. Bundan dolayı hep eğrilik düşünürler, eğri giderler, hak söz kendilerine tesir etmez ve doğru yola yanaşmazlar. Allah da dinden çıkmış fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez, muvaffak kılmaz, muradlarına erdirmez. İşte müslûmanların savaş için hazırlanmalarının sebeplerinden birisi böyle hak dinlemez, bozulmuş fâsıklar topluluğunun ruh halleridir.

6. Nitekim kalplerinin eğriliklerinden dolayı İsa'yı da kabul etmediler, kabul etti diyenler de sözlerini tutmadılar. O vakti düşünün ki: Meryem oğlu İsa şöyle demişti: Ey İsrailoğulları, Musa (a.s) baba tarafından İsrail oğullarından olduğu için onlara, ey kavmim diye hitab etmişti. İsa (a.s.)'nin ise babası öldüğü için ey İsrail oğulları dedi. Haberinizi olsun ki ben size Allah'ın elçisiyim önmüdeki Tevrat'ı tasdikî ve benden sonra gelecek bir Resul'un müjdecisi olarak gönderildim ki o Resul'un ismi, Ahmed'dir. Burada Ahmed isminin özel bir isim olması da, mânâsı da kasdedilmiş olabilir. Yani adı son derece övgüye layık ve pek güzel demek de olabilir. Zira Hz. İsa'nın müjdelemekle emredildiği Hz. Peygamber (s.a.v)'in bir ismi de Ahmed'dir. Onun Muhammed ismi de Ahmed ismi gibi, aynı hamd maddesinden olarak en güzel ve övülecek isimdir. Mamafih burada Ahmed isminin bizzat kendisinin kasdedilmiş olması daha doğrudur. Nitekim İmam Mâlik, Buhârî, Müslim, Darîmî, Tirmizî ve Nesâî Cübeyr b. Mut'im (r.a.)'den şöyle rivayet etmişlerdir. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Benim çeşitli isimlerim vardır. Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben toplayıcıyım, insanlar benim ayakların üzerine toplanacaklardır. Ben mahvediyim ki, Allah benimle küfrü mahvedecektir. Ve ben sonuncuyum." (1)

Âkıb, kendisinden sonra Peygamber gelmeyen "son Peygamber" demektir. Hz. Hassan'ın şu beyti de Ahmed isminin Resulullah'ın bir ismi olduğunu ifade etmektedir.

Yani "Allah Teâlâ, O'nun arşını kuşatmış olan melekler ve bütün temizler mübarek Ahmed'e salât getirmişlerdir." Ahmed lafzının, aslında hamd ederim mânâsına fiili muzârı nefs-i mütekellim vahdeh sıgasından nakledilmiş olması da düşünülebilirse de, daha doğru olan ism-i tafdil olmasıdır. İsm-i tafdillerde asıl olan fâil mânâsı ise de, "daha meşhur" anlamına gelen "eşher" gibi ism-i mef'ûl mânâsını da ifade edebilir. "Tekrar güzeldir." tabirinde olduğu gibi, Ahmed lafzının övülmekte üstünlük mânâsına kullanıldığı da bilinmektedir. Şayet hamidiyyetten olursa bu durumda "en fazla hamd eden" mahmudiyyetten olursa o zaman da mânâsı, "en ziyade hamd ve medhedilen" demektir. İsim olması durumunda da bu anlamları birinden nakledilerek o isimle çağınlan zât kasdedilmektedir. Bu âyetle Hz. İsa'nın peygamberliğinin hikmeti olarak şu iki şeyi söylediği beyan edilmiştir: Birisi, kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmesi, diğeri de kendisinden sonra gelecek olan Ahmed'i müjdelemesidir. Tevrat'ı tasdik etmesi, hükümleri yönüyle düşünülebilse de ihbar (haber verme) itibarıyla olması daha doğrudur. Zira Tevrat'ta hem Meshi'h hem de Son peygamber Hz. Muhammed'e dair haberler vardı. Bu yüzden Hz. İsa'nın gelişi, hem Meshi'e ait haberlerin doğruluğunu ispat etmiş hem de son Peygamber'i müjdelemek suretiyle o konudaki haberleri tasdik etmiştir. Ancak yahudiler, Hz. İsa'yı inkar ettikleri gibi hristiyanlar da bu müjdeyi kısmen inkar ve kısmen değişik şekilde te'vil ederek haksızlığa sapmışlar ve eldeki mevcut İncillerin böyle bir şeyden bahsetmediğini iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Şayet Hz. İsa'ya verilmiş olan İncil de Kur'an gibi aynen korunmuş olsaydı, bu müjdenin İncil'de zikredilip edilmediğini anlamak mümkün olurdu. Mamafih Bakara Sûresi'nde de geniş bilgi verildiği gibi elde mevcut olan Ah'd-i Atik ve Ah'd-i Cedid kitaplarında buna dair deliller hiç de az değildir. Mesela Ah'd-i Cedid'de Resullerin işlerinin üçüncü bâbında: Musa ecddâmızda, "Rabbimiz Allah size birâderlerinizden benim gibi bir Peygamber ortaya çıkacaktır. Onu, size söyleyeceği bütün işlerde dinleyiniz. Ve kavmim arasından her kim o Peygamberi dinlemesse mahvolacaktır." dedi. İsmail ile ondan sonra gelen peygamberlerin hepsi dahi bu günleri müjdelemişlerdir diye de zikredilmiştir. Musa gibi olan bu gelecek peygamber, İsmail'den de söz edilmesi karnesiyle belli ki, peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafa (s.a.v.) idi. İsa (a.s) onu tasdik etmiş ve geleceğini müjdelemişti. Hristiyanlar bunu İsa (a.s.)'nin kendisine hamletmek istemişlerse de İsa (a.s.) Musa gibi harbetmekle emredilmiş bir peygamber değildi. Âlûsî şu konuyu âyetin tefsiri esasında İncillerden bahsederken sunan söyler: "Hristiyanların yanında dört İncil vardır.

Birincisi, Mata İncil'dir ki, on iki havariden biri olan Matta, Hz. İsa'nın göğe çıkılmasından sekiz sene sonra Filistin'de Süryani lisanı ile cemetmiştir. Altmış sekiz bölümdür.

İkincisi, Markos İncil'dir ki yetmişlerden olan Markos, İsa'nın ref'inden on iki sene sonra Roma'da Efrenci (yani Latin) lûgâtı ile toplamıştır. Kırk sekiz bölümdür.

Üçüncüsü, Luka İncil'dir. Luka da yetmişlerden olup İskenderiye'de Yunanca olarak cem etmiştir. Seksen üç bölümdür.

Dördüncüsü, Yuhanna İncil'dir ki Hz. İsa'dan otuz sene sonra Rum beldelerinden olan Efsus şehrinde, Yuhanna tarafından cem edilmiştir. Bölümleri, Kıbtî nüshasında otuz üçtür. Bu İnciller çeşitlidir. Bunların muhtevalarında bazı yerler vardır ki, vicdan bunların ne Allah sözü ne de İsa (a.s.)'nin sözü olduğuna şahitlik etmez. Mesela kendi kanaatlarına İsa (a.s.)'nin çarmlıha gerilmesi ve kabrine defnedildikten sonra göğe çıkılması kıssası gibi ki, bunlar bazı büyükler ve salih kimseler hakkında telif edilen hak tercemesi kitabın gibi İsa (a.s.)'nin doğumu, göğe yükseltilmesi ve bazı halleriyle, bir kısım sözlerini şerh yolu yazılmış tarih ve biyografik eserlere benzerler. Binaenaleyh İsa (a.s.)'nin Kur'an'da haber verilen beşikte konuşması ve Hz. Muhammed'i müjdelemesi gibi diğer bazı hal ve sözlerini bu İncillerin ihmal etmiş olmaları Kur'an'ın beyanına karşı hiç bir zarar vermez. Bununla beraber insaf ile hareket eden ve taassubu bırakıp doğru yolda gidecek olan kimseler için bu İncillerde dahi o müjdeye dair sözler vardır. Yuhanna İncil'nin on beşinci bölümünde Yesu'l Mesih demiştir ki: "Pederin göndereceği Hak ruhu Faraklit size her şeyi öğretecektir." Yine Mesih demiştir ki: "Beni seven sözlerimi ezberler, Pederim de onu sever ve ona vnr, katında yer tutar. Ben bunu size söyledim. Çünkü ben sizin yanınızda ikâmet etmiyorum. Pederin göndereceği Ruhul-Kudûs Faraklit, size her şeyi öğretecek ve benim söylediğim sözleri habrlatacaktır. Size selamımı emanet bırakıyorum, kalbleriniz ızdırıp içinde olmasın. Telaş etmeyin.

Ben gideceğim ve size döneceğim. Beni seviyor olsanız benim Pedere gitmekle sevinirdiniz." Ve demiştir ki: "Benim Pedere gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü ben gitmesem Faraklit size gelmez, amma gittiğinde onu size gönderirim. O geldiği vakit de âlemi, gûnahtan dolayı kınayacaktır. Size söylemek istediğim daha çok söz vardır lakin siz onlara tahammül edemeyeceksiniz. Fakat o Hak'ın Ruhu geldiği zaman sizi Hak'a ırşad edecektir. Çünkü o, kendiliğinden söylemez, ne iştirise onu söyler> ve bütün geleceği haber verir ve Pedere ait olanın hepsini size tarif eder." Bir de (öndördüncü babda) demiştir ki: "Eğer siz beni seviyorsanız benim tavsiyelerimi ezberleyiniz ve ben Pederden, ebediyen beraberinizde sabit kalacak diğer bir Faraklit vermesini dileyeyim. O Hak Ruhunu ki, âlem onu kabul etmeye güç yetirmedi. Çünkü onu tanımadılar. Ben sizi yetim bırakmam. En yakın zamanda size geleceğim." Âlûsî bunları naklettikten sonra da der ki: "Faraklit kelimesi, hamdi gösteren bir kelimedir. Gözlerini taassub perdeleri bürümüş olanların nazarında İsa (a.s.)'nin bu sözünden Ahmed (s.a.v)'in kasdedildiği

anlaşılır. Hristiyanların bazıı bunu "Hammâd", bazıı da "Hamid" diye tefsir etmişlerdir. Bunun delaletinden de aleyhisselâtu vesselâmin Ahmed (yahut Muhammed) ismine işaret var demektir. Diğer bazı hristiyanlar da onu, muhalis (kurtancı) diye tefsir etmişler ve buna İsa (a.s.)'nin başka bir sözünde "Allah size diğer bir halaskâr gönderecektir." demiş olmasıyla delil getirmişlerdir. Bu cümlede de Peygamber'in risaletine hamd ismiyle değilse de kurtarmak ve yardım etmek ünvanıyla işaret edilmiştir. Hristiyanlardan bir kısmı da Faraklit Hz. İsa'nın öğrencilerine gökten inmiş olan ateşli gönüller olup bir takım âlâmetler ve acâib işler yapmışlardır diye zannedilmiştir. Lakin "diğer bir Faraklit" diye başka bir vasıfla tavsif edilmiş olması bu anlayışa müsâit görünmez. Zira İsa (a.s.)'dan sonra onlardan önce diğer birisi geçmiş değildir."

Faraklit kelimesi hangi dildir? Müfred midir, mükrekke midir? İbranice midir, değil midir? Bu konulardaki ihtilaflar ve mânâlarına ait bazı bilgiler Bakara Sûresi'nde geçmiştir. Eski İncil tercemelerinde bu kelime Faraklit (veya Paraklit) diye aynen muhafaza edilerek ifade edilirken yakın zamanlarda basılmış olan İncil tercemelerinde "teselli edici" diye zikredilmiştir. Mesela bin dokuz yüz yirmi (1920) tarihliyle İstanbul'da Matyosyan Agop Matbaası'nda basılan nüshasında yukarıdaki sözler hem "teselli edici, yani hakikat ruhu" diye terceme edilmiştir. Ve bazı kayıtlarda da tuhaf şekilde değiştirilerek ifade edilmiştir. Mesela, Yuhanna'nın öndördüncü babında şöyle denilmiştir: "Ve ben Pederden dilerim, O dahi sonsuza kadar sizinle beraber olmak üzere size diğer bir teselli edici, yani hakikat ruhunu verecektir. Bunu dahi dünya görmediği ve tanımadığı için kabul edemez. Amma siz onu tanırınız. Zira yanınızda bulunup gönlünüzde olacaktır." On beşinci babında da "Amma şeriatlerinde bana sebezis buğzettiller diye yazılı olan sözün tamamlanması için böyle oldu. Fakat Peder tarafından benim göndereceğim teselli edici, yani Pederden çıkan hakikat ruhu geldiği zaman benim hakkımda o şahadet edecektir. Ve siz dahi şahadet edersiniz. Zira başlangıçta beri benimle berabersiniz." denilmiştir. Bu yeni tercemeciler "paraklit" kelimesinin Yunanca "teselli edici" mânâsına olduğunu söylüyorlar ve ruhul-hak tâbiri yerine de hakikat ruhu diyorlar. Bu suretle tercemedten tercemeye değiştirilerek aslı kaybolmuş bu İncillerle, Kur'an'ın açık beyanına karşı kılmak istenilmesi hak ve adalet fikriyle uyusmayacağı gibi, insaf sahibi kişilerin Kur'an'ın haber verdiği bu müjdenin, te'vil edilmiş bir şekilde bile olsa itiraf edildiğini görürler. Fath Kütüphanesi'nde bu mesele ile ilgili bir risale görmüştüm ki, bir papaz İncillerdeki faraklit müjdelerinin, Kur'an'ın bu âyetinde haber verilen "Benden sonra gelecek olan Ahmed ismi bir peygamberi müjdeleyici olarak." müjdesi olduğuna kanaat getirerek müslûman olmuş ve bu hususa dair bir risale yazmış olduğunu söylüyordu. Fikir sahibi bazı kişiler de bu mesele hakkında İncil (Avangel) kelimesinin asıl mânâsını araştırmak istemişler ve bu kelimenin esasen müjde anlamına geldiğini ve hakikatte Hz. İsa'nın davetiyle bütün İncillerin özet olarak beyanının, gelecek bir Resul ile İlâhî Saltanatı müjdelemekten ibaret bulunduğunu görüşünde birleştiklerini ifade etmişlerdir.

İşte Hz. İsa böyle söylemiş olduğu halde İsrail oğullarının çoğu, yani yahudiler on dinlemedikleri gibi hristiyanların çoğu da bunu gizlemiş ya da te'vil ve tahrif (değiştirmek) ile inkar etmiş olduklarından dolayı bu hakikat hatırlatılarak buyuruluyorki: Sonra o Resul, yani İsa (a.s.)'nin müjdelemiş olduğu ismi Ahmed olan Resul, onlara delillerle: açık açık âyetler ve mucizelerle geldiği zaman da bu apaçık bir sihir dediler. Bu Ahmed, o müjdelenen Resul değil, bu açık sihirlerle bizi aldatmak istiyor diye küfre, haksızlığa saptılar ve bu haksızlıkla bir takım değişiklikler yapmak suretiyle İsa, Allah'ın oğludur gibi aslı olmayan yalanlar yazarak onları Allah kelâmı diye Allah'a isnad ettiler.

7-9. Bundan dolayı da şöyle buyuruluyor: Halbuki İslâm'a davet edilirken Allah'a yalan iftira da bulunun, yani Allah'a yalan isnad eden veya Allah hakkında yalan söyleyen yahut uydurduğu yalanı Allah indirdi diye iftira eden kimselerden daha zalim kim olabilir? Allah ise zalimleri hidayete erdirmez, haksızları doğru yola iletmez, isteklerinde başanlı kılmaz. Onun için böyleleri hak sözle yola gelmez, İslâm'ı kabul etmezler. Sonuçta yaptıkları zulûmlerin cezasını çekmeleri gerekir. İşte böyle iftirci zalimlerin haksızlıklar, zulûmkarlıklar da, müminlerin Allah yolunda savaşa hazırlanmalarını ve o yolda harb etmenin Allah katında sevimli bir amel olmasını gerektiren sebeplerdendir.

10. "Ticaret." Bu kelimedeki tenvin ta'zim içindir. Yani büyük, şanlı bir ticaret demektir ki, şu şekilde tefsir edilmiştir: sizi acı bir azabdan kurtaracak, beyan edileceği üzere sizi o azabdan kurtarıp, hürriyete kavuşturacak ve büyük murada erdirecektir.

11-12. O ticaret nedir? diye sorulursa şöyle beyan edilir: Allah ve Resulüne iman edersiniz, emirlerini tutar, verdiği haberlerin ve müjdelerin doğruluğuna inanırsınız mallarınız ve canlarınız Allah yolunda cihad edersiniz. Yani iman ile cihadı bütünleştirirsiniz. Bir hadiste zikredildiği üzere cihad, İslâm'ın örgücü yani kubbesidir. İslâm binasının temeli iman, zirvesi ve en yüksek kubbesi, cihaddır. Bu, yani böyle bir iman ve cihad sizin için hayırlıdır. Gerçi "Hoşunuza gitmediği halde savası size yazıldı. (farz kılındı)." (Bakara, 2/216) âyetince cihad sizin zorunuza gider, sevimli görünmezse de hakkınızda hayırlıdır. Çünkü âyetin devamında "Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir..." (Bakara, 2/216) buyurulmuştur. Herhalde fâsıklarla, zalimlerin ve müşriklerin hükmü altında esaretle ezilmekten ise, Allah yolunda ve hak uğrunda mallarınız ve canlarınız savaşarak ya şehid ya gazi olmak elbette hayırlıdır. Eğer bilerseniz. İlim sahibi olur ve iman ile cihad etmesinin bilerseniz cihadın hayrılı olduğunu anlarsınız. Demek ki cihad için de körükörüne hareket edilmemeli, bilgi sahibi olunmalıdır. Çünkü iman ve ümitle itaat etmek, ümitsizlik ve küfürden; cihad ve şehadet ise esaret ve zilletten her halde hayırlıdır.

13. Diğer biri de yani cihadda bu nimet veya bu ticaretten başka, diğer bir nimet yahut ticaret daha vardır. Ki siz onu seversiniz, cihadı hepiniz sevmesiniz ve neticesi olan o büyük kurtuluşu hepiniz takdir edemerseniz bile, diğer neticesi olan bu nimeti hepiniz seversiniz ki o da şudur. Allah'tan bir zafer, düşmanlara karşı bir galibiyet ve yakın bir fetih, işte cihadın bir meyvesi de budur ki, bundan herkes hoşlanır. Böyle söyle hem kendin müjden hem de müminlerin müjdele ya Muhammed! Çünkü onlar için bu iki ticaret muhakkaktır.

14. Onun için Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılar olunuz, yani bu müjdelere emek için iradelerinizi Allah için, O'nun nzasına kavuşmak için yardımcı olunuz. Meryem oğlu İsa'nın Havarilere dediği gibi: Benim Allah'a doğru, yardımcılarınız kimdir? Yani ben Allah'a doğru giderken başınıza kavuşmak için bana yardım edecek, benimle beraber ona kavuşmak isteyecek yardımcılarınız kimlerdir? Buna cevaben Havariler "O Allah yardımcılarınız bizi" dediler. İşte siz de ey müminler! İsa'nın Havarileri gibi Allah'ın yardımcılar olunuz. Peygamber'in davetini kabul ederek Allah'a tam bir iman ile yardım ediniz.

Havâriyyun, Hz. İsa'nın, ilk iman eden seçkin öğrencilerinden on iki kişiye denir ki, bunlar dinî yaymak için etrafa dağılımış olduklarından "Rusul-i İsa" (İsa'nın elçileri) ismi dahi verilmmiştir. Eldeki İncillerde bunlara on ikiler de denilmektedir. Havâriyyun kelimesi, esasen "Havârî" ism-i mensubunun çoğuludur. Kâmus şarihinin beyanına göre bazı âlimler demişlerdir ki, "Bu kelime, çoğuldan cins nakledilerek hem müfred hem çoğul için kullanılır. "Havar ve haver lûgate, beyaz ve beyazlık mânâsına isimdir. Bu mânasibetle şehir kadınlarına beyazlıklarından dolayı "Havariyyât" denilir. Bezleri yıkayıp çırparak ağırtan kassara, eski Türkçe karşılığıyla çırpıcıya da havârî denildiği gibi saf ve temiz dost ve yardımcıya, özellikle büyük peygamberlerin davet ve emirlerini yerine getirme uğrunda yardımcı olanlara da samimi niyet ve temizliklerinden dolayı havârî denilir. Mamafih zikredildiği gibi bu isim en fazla İsa (a.s.)'nin seçkin yardımcılar olan zatlar hakkında kullanılmıştır. Müfessirler bunlara söz konusu ismin verilmesinde çeşitli görüşler nakletmişlerdir ki, Kâmus sahibi Firûzâbâdî "Besâir"de bu görüşleri şöyle

özetlemiştir: "Bazı âlimler, onların bir kısmının kassâr (çırpıcı) bir kısmının da avo olmaları sebebiyle bu ismi aldıklarıyla söylerken, bazıları da beyaz elbise giydikleri için yahut daima ilim ve din eğitimiyle insanları temizlemiş olduklarından dolayı onlara bu ismin verildiğini ileri sürmüş ve demişlerdir ki: "Kassârîk isnad edenlerin maksatları da budur. Avcılık isnad edenler ise onların, din ve ahiret konularında şaşkınlığa düşen kimseleri alaylayıp din yoluna çektikleri için bu adı aldıklarını savunmuşlardır." Diğer bazıları da, işaret ettimiz gibi inançlarındaki safılık, ilgi ve niyetlerinden dolayı temizlik sebebiyle onlara havarî denildiğini ifade etmişlerdir ki en münasib olan görüş de budur. Frenkler havarîlere "aptres" ismini vermişlerdir ki bu kelimenin Yunanca'dan alınarak uzağa gönderilmiş eğliler anlamını ifade ettiği söylenmektedir. Buna göre aptre, Havarıyyûn kelimesinin tercemesi olmayıp Yâsin Sûresi'nin "...onlara eğlilerin geldiği ..." (Yâsin, 36/13) âyetinde geçtiği üzere İsa'nın eğlileri mânâsına diğer bir isim olmuştur. Yalnız acıya, "dağıtılmış" mânâsı düşünüldüğü takdirde Havarıyyûn'a avcı mânâsı verenlerin kavline de itibar edilebilir.

Alûsî der ki: "Bahr'ın beyanına göre Hz. İsa bunları çeşitli beldelere dağıtmış kimini Rûmiyye'ye, kimini Babil'e, kimini Afrika'ya, kimini Efsus'a, kimini Beyt-i Makdis'e, kimini Hicaz'a, kimini de Arz-i Berber ve havalisine göndermişti. Mamafih her beldeye gönderileni tayini ve isimlerinin zabtedilmesi hususlarının sıhhatine güvenilemez. Suyûtî de bunları "İtkân'da zikretmiş ise de, esasen bulunulabilecek yerlerde araştırılmalıdır."

Endülü's'ü müfessir Ebu Hayyan "el-Bahr'u'l-Muhit" adlı tefsirinde der ki: "Havarîler, on iki kişidir ve bunlar, Hz. İsa'ya ilk iman edenlerdir. İsa bunları çeşitli beldelere göndermişti. Batris ve Pavlis Roma'ya, Andriavs ve Matta, halkı insan yiyan arza, Bukas Babil'e, Filibs Kartaca'ya yani Afrika'ya, Yuhann, Ashab-ı Kehf'in kenti olan Efsus'a, iki Ya'kub Beyt-i Makdis'e, İbnü Bûleymin Hicaz'a, Testemir Berber ülkesine ve havalisine gönderilmişti. Mamafih bu isimlerin bazılarından zabt cihetiyle zorluk vardır. Onun için esas bulunması gereken yerlerden araştırılsın." Hakikatte Senpol dahi denilen Pavlis, Havarîler'den değildir. Sonradan onlara katılmış, mektubları ve risaleleri Ahd-i Cedid'in "a'mâl-i Rusul'ı (eğlilerin işleri) kısmına sokulmuştur. Bu zat hristiyanlıkta sünnet olmayı kaldırmış ve bir takım değişiklikler yapmıştır. Sonra İbnü Bûleymin ile Testemir isimleri özellikle araştırılmalıdır. Matta İncili'nin onuncu babında şöyle denilmiştir: "Ve on iki şakirdini (öğrencisini) yanına çağırıp temiz olmayan ruhlar üzerine onları göndermeğe ve her marazi her hastalığı def etmeye onlara kudret verdi. O gönderilen on ikilerin isimleri şunlardır: Batris adı verilen Şem'un ile kardeşi Endravs, zibidi oğlu Ya'kub ile kardeşi Yuhanna, Filbs ve Bertolmavus Toma ve Gümrükçi Matta, Halîf oğlu Ya'kub ve Tedavs lakablı Lebaûs, Fanvi Şem'un ve onu ele veren İsharyotî Yehuda. İsa bu on ikileri gönderip onlara tenbih ederek dedi ki: "Tâifelerin yoluna gitmeyiniz ve Samirler'in bir şehrine girmeyiniz. Bundan ise, beyt-i İsrail'in zâyi olmuş koyunlarına vânnız ve gittiğinizde "Melekût'u's-Semâvat (göklerin saltanatı) yaklaşmıştır." diye va'z ediniz. Hastalara şifa veriniz. Cüz zamıların temizleyiniz. Cinleri çıkartınız. Bedava aldığınızı bedava veriniz. Kemerlerinizi de altın ne gümüş, ne bakır ve yol için ne dağarcık, ne entari, ne ayakkabı ve ne de asâ tedârik etmeyiniz. Zira işçi kendi yiyeceğine layıktır. Ve hangi şehre veya köye giderseniz orada kimin layık olduğunu sorup aynılıcaya kadar orada kalınız. Ve hâneye girdiğinizde ona selam veriniz. Ve eğer o hâne bana layık ise selamınız onun üzerine gelsin ve eğer layık değilse selamınız size geri dönsün. Ve sizi her kim kabul etmeyip sözlerinizi dinlemesse o haneden yahut o şehirden çıktığınızda ayaklarınızın tozunu silkiniz. Hakikaten size derim ki, ceza gününde Sedum ve Gamure diyarının hali o şehrin halinden ehven olur. İşte ben sizi koyunlar gibi kırtlar arasına gönderiyorum. İmdi yılanlar gibi akıllı ve güvencinler gibi sade-dil olunuz. Lâkin insanlardan sakınıniz. Zira sizi millet medicilerine teslim edip sinagoglarda dövcekler, hem de benim için onlara ve tâifelere şehadet olmak üzere hakimler ve krallar huzuruna götürüleceksiniz. İmdi sizi teslim ettikleri zaman nasıl ve ne söyleyeyim diye endişe etmeyiniz. Çünkü ne söyleyeceğiniz size o saatte verilecektir. Zira söyleyenler siz değilsiniz, sizde söyleyen Pederinizin ruhudur. Ve kardeş kardeşi ve baba evladı ölüme teslim edecek ve evlad ana babanın aleyhine kalkışıp onları öldürecekler ve isimim için herkes tarafından buğzedileceksiniz. Lâkin kim sonuna kadar tahammül ederse o kurtulacaktır. Ve size bir şehride düşmanlık ettikleri zaman diğlerine kaçınız. Zira hakikaten size derim ki, insanlığı gelinceye kadar İsrail şehirlerinin devrini tamamlamayacaksınız. Öğrenci öğretmenine ve kul efendisine üstün değildir. Öğrenciye öğretmeni gibi, kula efendisi gibi olmak kifayett eder. Hane sahibine balezbul dedikleri halde onun hanesi halkına ne kadar ziyade diyecekler. İmdi onlardan korkmayınız. Zira keşfedilmeyecek ve bilinmeyecek gizli bir şey yoktur. Size karanlıktaki dediğimi aydınlıkla söyleyiniz. Ve kulağınıza söyleneni damlar üzerinde ilân ediniz ve canı öldürmeye kâdir olmayıp cesedi öldürlerden korkmayınız. Lâkin hem canı hem cesedi cehennemde helak etmeye kâdir olandan korkunuz."

Bunu takip eden on birinci bâb:

"Ve İsa on iki öğrencisine emir vermeyi tamam ettiğinde şehirlerinden va'z ve öğretimde bulunmak üzere oradan hareket etti. Ve Yahya zindanda Mesih'in işlerini haber alınca, o gelecek kimse sen misin? Yoksa diğer bir kimseyi mi bekleyelim demek için kendi öğrencilerinden ikisini onun yanına gönderdi."

Denildiğine göre on ikilerin bu suretle İncil'e gönderilmesi Hz. Yahya'nın hapiste bulunduğu sırada olmuştur. Halbuki yine aynı İncil'in yirmi altıncı babında ise, mekir yani su-i kasd anlaşılırken: "Akşam olduğunda on ikilerle beraber sofraya oturdu ve onlar yemek yerken, "Hakikaten size derim ki, sizden biriniz beni ele verecektir." dediğine göre bundan onların, göğe çıkılma sırasında Hz. İsa'nın yanında toplanmış bulundukları ve sonradan etrafa yayıldıkları anlaşılmaktadır. Al-i İmrân Sûresi'nde geçen "İsa onlardan kimin sezince: 'Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak?' dedi. Havariler: "Biz, Allah (yolunun) yardımcınız;..." (Al-i İmrân, 3/52) âyetinde Hz. İsa'nın "Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak?" demesi ve Havarilerin "Biz Allah (yolunun) yardımcınız." cevabını vermeleri de, Hz. İsa'nın göğe çıkılmasından önce gerçekleşmiş demektir. İbnü Cerîr'in Sa'id b. Cübeyr tarihiyle İbnü Abbas'tan yaptığı rivayete göre: "Allah Teâlâ Hz. İsa'yı göğe çıkarmayı murad ettiği zaman İsa ashabının yanına vardı, onlar on iki kişi bir evde idiler. O evin bir (su) kaynağından onların yanına gıktı, başından su damlıyordu. Onlara, "İçinizden birisi bana yakında on iki kere küfrecek." dedi. Sonra da "Benim benzerim onun üzerine atılıp da benim yerime öldürülecek ve benimle beraber benim derecemde bulunacak hanginiz?" dedi. İçlerinden yaş itibarıyla en genç birisi "Ben" dedi. İsa ona "Otur" dedi ve sonra yine tekrar etti. Yine o genç kalktı ve "Ben" dedi. Hz. İsa da, "Evet sen olsun." dedi. Bunun üzerine ona İsa'nın benzeri bırakıldı ve İsa evdeki bir pencereden göğe yükseldi. Derken Onu arayan yahudiler geldi ve benzerini tutup öldürdüler. Bazısı ona iman etmiş iken on iki kere inkâr etti. İlh ...". En iyisini Allah bilir. (Bu konuda bilgi için Al-i İmrân, 3/52; Nisâ, 4/157 âyetine bkz.) Mamafih Kur'an burada da bu tafsilaatı taarruz etmemekle buyuruyor ki: "Ey inanamlar! Allah'ın yardımcılar olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarını kimdir" demişti. Havariler: "Allah (yolunun) yardımcılar biziz." dediler." Bunun üzerine İsrailoğullarınddan bir taife iman etti, Havarilerin mesaisi üzerine İsa'ya ve müjdesine inandı ve dine yardım etti bir taife de küfretti. Neticede biz de iman edenleri düşmanlarına karşı güçlendirdik. Binaenaleyh onlar galib geldiler. İman edenler düşmanları olan kâfilrlere karşı galib gelip yüze çıktılar. İşte siz de Allah'ın vâidlerine ve emirlerine, Resulullah'ın yukarıda zikredilen davetlerine iman edip Havarilerin çalıştığı gibi Allah yolunda Hak dineine yardım için cihad ederek çalışın. Allah'ın yardımcılar olursanız bütün düşmanlara galib gelir, (Saff, 61/9) vâadiyle zikredilen müjdelere ulaşsınız. Hakikaten Muhammed'in ashabı öyle çalışıyor, çok geçmeden müşrikleri ve hristiyanları yendiler. Hak dinini galib kıldılar ve öyle üstün duruma getirdikr ki, İslâm'ın o göz kamarcığını galibiyeti ve bir Hz. Ömer hilafetinin hakkaniyyet ve adalet zevkini hâlâ bütün dünya sonsuz bir hayret ve hasretle erişilemez bir umut gibi yad etmektedir. Mamafih bu emir ve taahhüd yalnız onlara değî "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılar olun!" hitabının genel mânâsından anlaşılacağı gibi her

zaman için o tarzda amel edecek bütün müminleri kapsayan bir vaad ve müjdedir. O halde Allah'ın yardımcılar olmayanlar, O'nun yardımından mahrum kalıp geriye sürükleniyorlarsa, bunun sebebini Hak dinde değil, kendi günahlarında aramalıdır. Kısacası, "Eğer siz Allah'a (dine) yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder.." (Muhammed, 47/7), "Sana gelen her kötülük de kendindedir.." (Nisâ, 4/79) âyetleri de bu husus net bir şekilde ifade etmektedirler. Ashab-ı Kiram içinde Ağere-i Mübeşşere (cennette müjdelenen on kişi) Resulullah'ın havarîleri makamındadır. Bir hadiste "Her peygamberin bir havarîsı vardır, benim havarîm de Zübeyr'dir." buyrulurak Hz. Zübeyr bu vasıfla yad edilmiştir. Ancak Katade'den gelen bir rivayette de Zübeyr'den başkalarına da Havarî denildiği zikredilmektedir. Resulullah'ın havarîlerinin: Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Cafer, Ebu Ubeyde İbnî'l-Cerrah, Osman b. Maz'un, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam olduğu nakledilmiştir.

Üstünlük ve galibiyetin neticesinde cemaatın kıvamının, Allah Teâlâ'yı tesbih etmek ve kulluk görevlerini yerine getirmeye bağlı olduğuna işaret etmek için, Saff Sûresi'ni Cuma Sûresi takip edecektir.

CUM'A SURESİ

1. Göklerdeki ve yerdeki herşey Allah'ı (yahut Allah için) tesbih eder. Hiçbir şey yoktur ki, yaratıcısının kemaline ve noksanlık âlâmetlerinden berî olduğuna delil olmasın (Bu konuyla ilgili İsrâ Sûresi'nde bulunan "O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 17/44) âyetine bkz.) Bu tesbih, yaratışta mevcuttur. Binaenaleyh insanlar da, irade hürriyetlerini kullanmak suretiyle Allah'ı her türlü kusur ve eksiklikten tenzih etmeli, O'na şirk ve noksan sıfatları isnad etmekten sakınılmalıdır. Bu yüzden bir önceki sûrenin sonunda beyan edildiği şekilde galib oldukları zaman aldanıp da aşınılığa sapmamalı, o yardım ve galibiyetin Allah'tan geldiğini onu veren Allah'ın almayı da kudretinin bulunduğunu, düşmez kalkmaz varlığını yalnız O olduğunu bilmeli ve ona göre küfür ve nankörlük etmekten sakınarak Allah'ı tesbih ve tenzihe devam etmelidirler. Buradaki fiili, gelecek zamandan soyutlanmış olarak devamlık ifade etmektedir. Yani her an tesbih ederler. Bununla beraber önceki sûrede denildiği halde burada ve benzerlerinde denilmesi, bunun geçmiş zamandan ziyade gelecek zamana baktığını da hatırlatmaktan uzak değildir. Yani gelecekte size müjdelenen zafer ve galibiyete ulaştığınız zaman bütün eşya gibi siz de tesbih ve tenzihte devamlılığı elden bırakmayın da binaenaleyh yahudi ve hristiyanların düştükleri hâllere düşmüyorsunuz demektir. Çünkü O Allah öyle bir Melik, bütün bu gökleri ve yerleriyle kâinat mülkünü yaratıp düzenleyen ve kendi yönetimi ile idare eden öyle bir hükümdar öyle bir padişahtr ki Kuddûs, hiç lekesi olmayan, tertemiz ve pampak demektir. Bütün temizlik, bütün övgüye layık kemaller (olgunluklar) fazilet ve güzellikler O'nundur. Hiçbir şey O'nun kutsal sahasına yetişemez. O, hiçbir sınır ve tasavvura sığmaz, hiçbir şirk kabul etmez, mülküne kimseyi ortak kılmaz, haksızlık yapmaz ve lekeli şeyler O'na yanaşamaz. Ne oğula ihtiyacı vardır ne kızı, ne dostu muhtaçdır ne de yardımcısı. Binaenaleyh önceki sûrede geçtiği şekilde "Allah yardımcılar olunuz." denildiği zaman, Allah'ın dilediğini galib kılması için yardıma ihtiyacı varmış gibi bir zanna kapılmamalı, yardıma insanların ihtiyacının olduğunu bilmeli, O'nu daima kutsamalıdır. Beyhakî, "Esmâ ve Sıfat"da "Kuddûs" isminin izahı münasebetiyle Halim'den naklen der ki: "Kuddûs'ün mânâsı, fazilet ve güzelliğlere övülmüş demektir."(1) Açık tesbih, takdis; açık takdis de tesbihi içine alır. Çünkü yerilmiş sıfatların ortadan kaldırılması övgüleri ispat mânâsını ifade etmektedir. Nitekim, ortacı ve benzeri yok dememiz O'nun bir olduğunu, kimseye zulmetmez dememiz, hükümünde âdil olduğunu ispatır. Aynı şekilde övgüler ve ispat da, mezmumları ortadan kaldırır. Mesela, âlim demek cehli, kâdir demek de acizliği yok eder. Şu kadar var ki o şöyledir dediğimizde zahîr takdis, O şöyle değildir dediğimizde de zahîr tesbihtir. Sonra takdisin içerisinde tesbih, tesbihin içinde de takdis bulunmuş olur ki, İhlas Sûresi'nde ikisi de bir arada zikredilmiştir. Mesela "De ki: Allah birdir, Allah Samed'dir." (İhlas, 112/1,2) âyetleri takdis, "Kendisi doğuramıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır." (İhlas, 112/3,4) âyetleri ise, tesbihtir. Demek ki, bunların ikisi de, tevhid ile şirk ve tesbihi ortadan kaldırmaya yöneliktir. Şu halde önceki sûrenin ardından bu sûrenin böyle tesbih ve takdis ile başlaması, hristiyanların galibiyetten sonra teslis (öçleme) davasıyla düştükleri aşınılıktan iptal edilmesine işaretir.

Evet o öyle Kuddûs kiAziz; çok izzetli, kudsiyeti sarsılmaz, kudretine yetişilmez, ezelden vasıflandığı kuvvet ve yüceliği hiç bir suretle mağlub edilemez. Kutsal şânına saldıran bulunanların; mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek ve şirk koşmak isteyenlerin cezasını verir, şiddetli intikamıyla mağlub ve perişan eder. Bununla beraber Hakim'dir. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlar yapar. Kutsallık ve yüceliğine zit olan şirk ve küfür gibi durumları bazen meydan verip zalimler, fasıklar, haksızlar ve ahlıksızlara zaman tanıyor, yüze çıkıyor gibi görünürse de onlarda da nice hikmetleri vardır. Öyle olmasaydı Hakk'ın kutsallık ve yüceliği bilinmez, ilâhî üstünlüğün boyutu anlaşılmazdı. Böylece de o zalimler büyük cezalara müstahak olmaz ve müminleri daha yüksek faziletle sevap ve derecelere ulaştıracak olan cihadın hikmeti kalmazdı. Çünkü eşyanın zıtlıyla görünmesi bir hikmet kanunudur.

2. O Hakim, Aziz, Kuddûs ve Melik olan, göklerde ve yerde herşeyin kendisini tesbih ettiği Allah'tı ki izzet ve hikmetinin âlâmetlerinden olarak ümmiler içinde kendilerinden bir Resul gönderdi ki bu ümmilerden kasıt, Araplar'dır. Yukarıda da geçtiği gibi ümmi kelimesinin üç mânâsı vardır. Birisi, ümmi mensub demektir ki, anadan doğduğu hal üzere bulunan, yani okuma yazması, tahsili olmayan demektir. "Biz ümmi bir ümmetiz, yazı ve hesap bilmeyiz." hadisi de bu mânâya işaret etmektedir. İkincisi, ümmete mensub demektir. Üçüncüsü, Ümmü'l kurâ'ya mensub, yani Mekkeî mânâsınadır. Bunlar içinde meşhur olan ilk görüştür. Burada da sözün gelişinden bu mânâda olduğu anlaşılmaktadır. Yani ilkel halde bulunan ve henüz cehalet devrini yaşayan Arablar içerisinde, ölülerden hayat fişkırtır gibi ilim ve hikmet kaynağı olan bir Resul gönderdi. Üzerlerine Allah'ın âyetlerini okuyor. Ve onları tezkıye ediyor, bâtıl inançlardan, fena huylardan temizleyip feyizlendiriyor, fikirlerini açıyor ve onları bütün âlemler için parlatıyor. Ve onlara kitap ve hikmet öğretiyor, okuyup yazmayı ve kitabların en üstünü olan Kur'an'ı belliliyor. Sünnet ve hadislerle hükümleri yerine getirmek için naklî ve akf ilimier yanında işler de öğretiyor. Halbuki bundan önce o ümmiler açık bir dalalet içinde, ne yapacaklarını bilmez şaşkın bir halde idiler. Böyle iken Allah içlerinden onlara öyle bir Resul gönderdi.

3. De daha onlardan başkalarına ki henüz onlara katılmadılar. Buradaki "âherin" kelimesi, "aha"rın çoğulu olup e veya yahut deki zahirine bağlanmış olarak Resulullah (s.a.v)'ın risalet ve öğretiminin yalnız Araplar'a mahsus olmayıp onlardan başka diğer bütün ümmetleri de kapsadığını beyan etmektedir. Zira ümmi oldukları belirtilen Araplar'dan başka, "âherin" (diğerleri) tâbiiriyle de bütün kavimler kasdedilmiştir. Yani o Resul, yalnız içlerinden çıkarıldığı ümmi topluluğa değil, henüz onlara katılmış olmamakla beraber ileride katılacak olan Arap ve Arap olmayan bütün insanlık âlemine kitab ve hikmet öğretiyor. O öyle bir Resul ve o, Resul'ü gönderen Allah öyle Aziz öyle Hakim'dir.

4. İşte o ba's, yani öyle bir Resul gönderilmesi sırf Allah'ın fazlıdır, kesh ve çalışmakla kazanılır bir şey değildir. Onu dilediğine bahşeder. O, tabiat kanunları altına alınamaz. Yalnızca İlâhî üstünlüğün gereğidir. Ve Allah öyle çok büyük bir fazl sahibidir. Binaenaleyh o Resul'ün davetini kabul etmeli, talimatını bellemeli, ona göre ensârullah (Allah yardımcılar) olup Allah'ın vaad ettiği fazl ve fazilete emelidir.

5. Bu beyandan sonra ilmiyle amel etmeyenlerin kınanması için buyuruluyor ki kendilerine Tevrat yükletilmiş, öğretilip mânâsıyla amel etmeleri teklif edilmiş olup da sonra onu yüklenmemiş; içindekini anlayıp gereğince istifade ve amel etmemiş

bulunanların meseli yani mesel haline gelmiş tuhaf halleri ki, bilginiz, kendimizi Allah'a adamışız ve okur yazanız diye yüklerle kitab sırtlarını oldukları halde, Tevrat'ın ve Beni İsrail peygamberlerinin, o Allah'ın bir fazlı olan ümmi Nebi'si son peygamber hakkındaki haberlerine itibar etmemiş, ahkâm ve ahlakıyla doğruluk dairesinde amel etme chetine gitmemişlerdir. Böyle kimselerin hali o eşeğin haline benzer ki sifirler, yani koca koca kitaplar taşır da içindekinden hiç haberi olmaz, istifade etmez. Burada zikredilen "esfâr" tâbirinde Tevrat'ın kısımlarına esfâr denildiğine işaret vardır. Bak Allah'ın âyetlerini yalanlayan kavmin meseli ne girdikindir! Burada ilmiyle amel etmeyenlerin hepsinin hâl ve mesellerinin böyle çirkin olduğuna bir tenbih vardır. Allah da zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. Doğru yola çıkamaz. Kendilerine hakkın delilleri gösterildiği halde onlara inanmayıp da tasdik yerine tekzibi koyan haksızların, o doğru yolu bulmaları, murada emeleri mümkün olur mu?

6. De ki ey yahudi olanlar! Siz diğer insanlardan başka olarak kendilerinizin Allah'ın velisi, O'nun velâyetine ermiş sevgili dostları olarak zannediyorsanız ,doğru olmayan böyle bir zan besliyorsunuz. Mâide Süresi'nde "Yahudiler ve hristiyanlar: 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriniz' dediler." (Mâide, 5/18) âyetinde geçtiği üzere hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve evlatlarıyız." dedikleri gibi yahudiler de "Biz Allah'ın sevgilileriyiz." diye iddia etmektedirler. Eğer öyle ise haydi ölmeyi temenni edin! Ölümü kendinize ümmiyye yani ideal edinin de bir an evvel ölüp bu imtihan ve sıkıntı dünyasından ahirete geçerek Allah'a kavuşmayı canınızla minnet bilin. Buradaki ölümü temenni emri, susturma ve kinama içindir. Eğer o davranışta doğru iseniz böyle ölümden kaçmayıp onu temenni etmenizi gerekir. Niçin ondan kaçıp da bütün varlığınızla dünya hayatına sarılıp duruyorsunuz?

7. Fakat onu ebediyyen temenni etmezler. Çünkü ellerinin takdim ettiği nice günahlar, cinayetler, küfürler ve zulümler vardır. Ki onlar Allah'ın sevgilisi ve evliyası olamazlar. Allah zalimleri bilir, cezalarını verir. Onun için onlar, o davada sadık değil, yalancılardır, evliya değil haksız ve zalimlerdir.

8. De ki: Haberiniz olsun, o sizin kaçıp durduğunuz ölüm her halde size gelip çatacaktır. Kaçmakla ondan kurtulamayacağınız gibi ölmekle de kurtulacak değilsiniz. Sonra görünmeyi ve görüneni bilene döndürüleceksiniz. İlkini sizi yaratmış bütün varlığını sahiplen, sizler fırafı köleler gibi O'nun mülkünden, emir ve hükmünden kaçmak isteyerek gizli ve açık işyanlar yaptığınız gerek mevlanız olup, bütün görünmeyen ve görünenleri bilen ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalmasına imkan bulunmayan Allah Teâlâ'nın huzuruna döndürüleceksiniz, o size bütün yaptıklarınızı haber verecektir. Kitabından ve verdiği ilimlerden neleri tahrif ettiğinizi, neler gizleyip neleri açıkladığınızı yüzünüze vuracak ve ona göre cezanızı verecektir. Ölümle bedenın yok olmasından sonra şuur ve temiz ruh olan nefs-i natika (insanın özü, cevher) Zümer Süresi'nde bulunan "Allah, öldükleri sırada canları alır.." (Zümer, 39/42) âyetinde ifade edildiği üzere doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kudret elinde kalacaktır ki, ölümden sonra ruhun ebedi kalacağını ileri sürerlerin maksadı da budur. Burada bilhassa "Âlimu'l-gayb ve's-şehâde" ismiyle ilim sıfatına döndürme açıkça belirtilmiş olmasına nazarın her insanın özünün şahadet âleminde gayb âlemine intikâli demek olan bu dönüşün "vücüd-ı ilmi" ile Hakk'ın huzurunda gerçekleşeceğine işaret edilmiş demektir. Buna göre bilinmeyen âlemde bilinen âleme gelmiş olan bir insan, ölümle yine bilinmeyen âleme döndüğü zaman bütün hakikatı, dünyadaki ömrünün başından sonuna kadar içinde ve dışında meydana gelen iyi veya kötü bütün fiil ve işleri, gayb ve şahadet bilen Allah Teâlâ'nın ilminde hiçbir noktası kaybolmaksızın hazır bulacak ve ona göre ceza veya mükafatını görecektir. Gerçi bir insan öldüğü zaman onun ruh ve beden itibarıyla çevresinde bırakmış olduğu iz ve izlenimlerin bir kısmı onu tanıyan ve onunla ilgilenen insanların hafızalarında, daha geniş bir kısmı da "Kirâmen kâtibin" (şereffî kâtiler) denilen meleklerin kaydetmiş oldukları amel defterleri ile bilgi ve ezberleriyle kalır ise de, bunların ikisi de onun bütün insanlık hakikatını ihata edici değil, az çok açığa çıkması olanlara aittir. Kaf Süresi'nde yer alan "Biz ona şah damarından daha yakınız." (Kaf, 50/16) âyetinde geçtiği şekilde insan nefsinin denliliklerinde cereyan eden gizli vesveseler gibi nice sıralar vardır ki onları yalnız "insana şah damarından daha yakın" olan, gayb ve şahadeti bilen zatın ilmi kuşatır. Onun içindir ki, insanın bütün hakikatıyla dönüşü yalnız Allah'adır. İşte bu suretle insanlar Hak Teâlâ'nın huzuruna bütün hakikatleriyle toplanarak hesaba çekilecekler ve ömürlerinin kazancı olan ruhanî ve cismanî bütün amellerin tartışına göre ceza ve mükafat göreceklridir.

Bunun için bu beyandan sonra müminlere hitaben buyruluyor ki:
Meâl-i Şerifi

9- Ey inanamlar! Cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman, Allah'ı anmaya koşun, alışverişinizi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

10- Namaz kılınırdan sonra yüzünüze dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

11- Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

9. Cuma günü namaz için çağında bulunulduğu vakit yı tefsirdir mânâsına olduğu da söylenmiştir. Yani Cuma günü Cuma namazı vakti ezan okunduğunda Keşşâf ve diğer bazı tefsirlerde zikredildiğine göre bir kısım âlimler demişlerdir ki, buradaki çağınan maksat, imamin minbere oturduğu sırada ki ezandır. Resulullah'ın bir müezzini bulunurdu. Minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üzerinde şöyle ezan okunurdu. "Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah büyüktür; ben şahadet ederim ki, O'ndan başka tann yoktur, ben şahadet ederim ki, O'ndan başta tann yoktur; ben şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür, ben şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür; haydi namaza haydi namaza; haydi felaha haydi felaha; Allah büyüktür, Allah büyüktür; O'ndan başka tann yoktur." Resulullah minberden indiğinde de müezzini namaza ikâmet getirdi. Bu, Ebu Bekr ve Ömer (r.a) zamanında da böyle idi. Ta ki Hz. Osman devri gelince, insanlar çoğaldı, Medine büyüüp evlerin mesafeleri uzaklaştı. O vakit Hz. Osman müezzlinin sayısını ikiye çıkardı. Birinci ezanın Zevrâ denilen evi üzerinde okunmasını emretti. İkinci ezan da minbere oturduğu zaman, ikinci müezzini tarafından okunur, sonra minberden indiğinde namaz için ikâmet getirildi. Bu durum hiç kimse tarafından kınanmadı. Böylece Cuma namazı için iki ezan bir ikâmet üzerine icma meydana gelmiş oldu. O zamandan beri uygulama bu şekildedir. Buharî, Zührî yoluyla Said b. Yezid'den sunları rivayet etmiştir:

1- Hz. Peygamber (s.a.v), Ebu Bekr ve Ömer zamanında Cuma günü birinci çağın imam minbere oturduğunda olurdu. Vakta ki Osman (r.a) zamanı geldi ve insanlar çoğaldı, o vakit Hz. Osman Zevrâ üzerinde üçüncü çağını (ezanı) emretti.

2- Cuma günü üçüncü ezanı ziyade eden Hz. Osman oldu ki bu, Medine halkının çoğaldığına idi. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında ise bir müezzinden başka yoktu ve Cuma günü ezan, imam minbere oturduğu sırada okunurdu.

3- Cuma günü üçüncü te'zini (ezanın okunmasını) mescid halkı çoğaldığı vakit Hz. Osman emretti. Daha önce Cuma ezanı, imam minbere oturduğu zaman okunurdu.

4- Resulullah (s.a.v), Ebu Bekr ve Ömer (r.a) zamanında Cuma günü ilk ezan imam minbere oturduğu sırada idi. Vakta ki Hz. Osman döneminde insanlar çoğaldı, o zaman Hz. Osman üçüncü ezanı emretti de o da Zevrâ'da okundu. Binaenaleyh söz konusu emir bu şekilde sabit olmuştur." Bu rivayetlerin birinde ikinci te'zin, diğerlerinde üçüncü nidâ, üçüncü te'zin, üçüncü ezan denilmesi her aynı mânâyadır. Bundan maksat, Hz. Osman zamanında emredilen ilk ezandır ki, biz buna diş ezan deriz. Bundan sonra hâbitin minbere oturduğu zaman da bir ezan okunur ki, bu ikinci ezâna da iç ezan denir. Üçüncüsü de namaza başlarken okunan kamettir. Ezan ile kamete nidaeyn ve ezaneyn

(iki çağın) da denilmektedir. Bu itibarla tarih nokta-i nazarından, sonra başlamış olan diş ezana üçüncü nidâ ya da üçüncü ezan denildiği gibi, kamet ezan sayılmayarak, buna ikinci ezan da denilmiştir. Kısacası, Hz. Peygamber devrinde Cuma için birinci çağın, hâbit minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üstünde okunan ezan, ikincisi de hâbit minberden aşağı inerken okunan ikamettti. Hz. Osman döneminden beri tekrar etmiş olan icma ve uygulamaya nazarın da birinci çağın, Cuma vaktinin girmesiyle okunan diş ezan ikincisi, hâbit minbere oturduğunda okunan iç ezan, üçüncüsü de, namaz için okunan kamettir. Bu âyetteki nidasından muradın da, ilk okunan ezan olduğu açıktır. Çünkü birinci ezan okununca nidâ, yani Allah'ı anmaya koşmanın şartı olan çağınılma, vuku bulmuş olur. Fakat ilk ezan hangisi itibar edilmelidir? Yukarıda naklettığımız gibi bazıları yalnız Peygamber zamanındaki birinci ezanı dikkate alarak koşmanın vücubunun, hâbitin minbere oturduğu vakit okunan ezan ile başlayacağına kanaat getirmişlerdir. İlk bakışta bu görüş uygundur gibi görünmektedir. Ancak Kenz Şerhi "Bahr-i Raik" ve "Tenvirü'l-Ebsâr" ve diğer kaynaklarda beyan edildiği üzere Hanefilerce en doğru kabul edilen, vücubun ilk okunan diş ezanla başlamasıdır. Çünkü Cuma'ya davet çağınısı, bu ezanlardı. Fetâvâ-yı Hindiyeye'de de şöyle denilmektedir: "Koşmak ve alış verişini terk etmek ilk ezan ile vacib olur." Tahavi de demiştir ki: "Minber ezanı sırasında koşmak vacib, alışveriş mekruh olur." Hasan b. Ziyâd'a göre de muteber olan minaredeki ezandır. Doğrusu şudur ki Zevl vaktinden önce ezan muteber değildir. Muteber olan zevalden sonraki ezandır. Bu, ister minber üzerinde, ister Zevrâ üzerinde okunan ezan olsun sonuç aynıdır. el-Kâfi'de de bu şekilde beyan edilmiştir. Gerçekte âyetle ifade edilen çağınan okunan, Cuma'ya davet için okunan ezandır. Genel davet için okunan ezan da, zevalden sonra vaktin girmesiyle dışarda okunan ilk ezandır. İçerde okunan ikinci ezan ise, dışardakilere duyurmak mahiyetinde değil, içerdakilere karşı hutbeye başlamayı ilân suretiyle Peygamber'in sünnetini yaşatmak mânâsındadır. Resulullah zamanında minbere oturulduktan sonra mescidin kapısı üzerinde okunan ezan da, hem dışarıya karşı davet, hem de hutbeye başlamayı ilân maksatlarını ifade edebiliyordu. Fakat memleket büyüyüp cemaat çoğaldıktan sonra arzu edilen bu iki mânâ ve maksadın yerine getirilmesi için yalnız bir ezanın yetmediği görüldüğü zaman yukarıda anlatılan iki ezanda karar kılınıp icma yoluyla uygulama bunun üzerine cereyan etmiş olmakla âyetteki umumi davet mânâsının, dışarda okunan birinci ezana uygun olacağı anlaşılmış olmaktadır. İşte bu suretle fıkıh yönüyle bizce de sahih olan budur. O halde Cuma günü güneşin zevalıyla öğle vaktinin girmesinden itibaren Cuma'ya çağırılan ilk ezan okunduğu vakit hemen Allah'ın zikrine koşun! Çağınan önce ne kadar erken gidilirse o kadar edfal olmakla beraber koşmanın vücubu ezanın okunmasından itibaren geçer. Denilmiştir ki, burada koşmaktan maksat, meşgul olduğu işi hemen bırakıp vakit geçirmeksizin hutbeye yetişmeye çalışmaktır. Telaş ile koşarak gitmek demek değildir. Hz. Ömer, İbnü Mes'ud, İbnü Abbas ve diğerlerinden yani hemen gidiniz mânâsına olduğu da nakledilmiştir. Çünkü âyetle koşma anlamını ifade eden "sa'y" kelimesi, "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm, 53/39), "Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağır erişince..." (Saffât, 37/102) âyetlerinde olduğu gibi çalışmak mânâsına da gelir. Onun için sa'y burada koşmak değil kasd, yani doğru gitmek anlamındadır. Ve sa'y her işte tasarruf demektir. Hasan'dan da "ayaklar üzerinde değil, niyyet ve kalbler üzerinde "sa'y" mânâsına olduğu nakledilmiştir. Bununla beraber İmam Muhammed b. Hasan "Muvatta"ında demiştir ki: " İbnü Ömer (r.a) Bâki Kabristan'ında iken kameti işitmiş ve sürâtle yürümüştü.

İmam Muhammed der ki: "Kendini yormadıkça bunda da bir sakinca yoktur. Hindiyeye'de de şöyle denilmiştir: "Mescide koşarak gitmek bize göre de, fakihlerin çoğunluğuna göre de vacib değildir. Ancak müstehab olması konusunda da ihtilaf edilmiştir. En doğru olan, sakin ve ağır başlı olarak yürümeştir." "el-Kunye" adlı eserde de böyle ifade edilmiştir. Kütüb-i Sitte'de (altı sahih hadis kitabında) rivayet edildiği üzere Ebu Hureyre demiştir ki: "Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini işittim: "Namaz için kamet getirildiği vakit ona koşarak gelmeyin, yürüyerek gelin, sakinliği elden bırakmayın, yetiştiğinizi kilin, yetişemediğinizi de sonradan tamamlayın." Âyetteki "zikrullah" mefhumu esas itibarıyla Allah'ı anmak veya Allah'ın müjde ve tehdidi demek olduğundan Kur'ân, tesbih, hamd, vaaz, hutbe ve namaz gibi hususların hepsini kapsamaktadır. Fakat Cuma'nın şart ve esaslarından olan zikirden maksadın, hutbe ve namaz olması chetivle, burada koşulması vacib olan zikir, hutbe ve namaz olarak tefsir edilmiştir. Hidaye şerhi "el-İnâye"de "zikirden maksadın hutbe olduğu hususunda müfessirlerin ittifağının bulunduğu" belirtilmiştir. Mamafih icma ve ittifağ yalnız hutbe olmasında değil, hutbenin de kasdedilmiş olmasındadır. Bu yüzden "Fethu'l-Kadir"de denilmiştir ki: "Zikrullahın tefsirinden maksat, hutbe ve namazdır". Hz. Peygamber (s.a.v) ömründe Cuma namazını hutbesiz kılmamış olduğu için, hutbe Cuma'nın şartlarından birisidir. Bu âyet gereğince hutbe "zikrullah" tabiriyle ifade edilmiş olduğundan İmam-ı Azam Ebu Hanife (r.a) Allah'ı zikretmeyi hutbenin rûknü (farzı) saymıştır. Dolayısıyla gibi zikrullah denilebilen en kısa bir zikir ile de hutbenin farzı yerine getirilmiş olur. Bu zikirin biraz uzunca yapılması vaaz, nasihat ve dualarla doldurulması ise sünnettir. Şu halde sünnetlerine riayet etmeyerek kısaca diye yetinmek mekruh olursa da, Cuma'nın şartı olan hutbenin farzı, kerahetle beraber yerine getirilmesi olacağından, ondan sonra namaz sahih olabilir. Lakin İmameyn'e (İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a) göre bunun farzı, hutbe denilebilecek kadar uzunca bir zikrullah olmalıdır ki, en azı üç âyet veya namazdaki teşehhüd miktân, yani duasının tamamı kadar olmalıdır. İki hutbe olması ve her hutbenin sûreleri gibi "tvâl-i mufassal" denilen bir süre kadar olması, nasihat, şehadet ve salavatı içermesi şeklineki vasıflar, hutbenin sünnetlerindendir. İmam Şafii de demiştir ki: "İki hutbe okunmayınca Cuma namazı caiz olmaz. Birinci hutbe, Allah'a hamd, Peygamber'e salat ve selam, Allah'a karşı takva sahibi olma tavsiyesi ve bir âyetin kırâetini içine almaldır. İkincisi de aynı hususları ihtiva etmekle beraber okunacak bir âyet yerine mümin erkek ve kadınlara duayı içermelidir. Çünkü Resulullah zamanından beri uygulama böyle iki hutbe üzerine cereyan etmiştir. Kur'ân'da yalnızca "Allah'ın zikrine koşun." buyrulularak hutbede yer alacak zikrin azı ve çoğu ayırıldılmediği için, İmam-ı Azam hutbenin farzını, az veya çok zikrullah denenebilecek bir miktar zikirden ibaret saymış, bunun dışındakilerin ise sünnet olduğunu belirtmiştir.

Bu vesile ile Hanefî mezhebine göre hutbenin bazı hükümlerini özetlemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hindiyeye ve diğer kaynaklarda ifade edildiği üzere Cuma'nın edasının şartlarından biri de, namazdan önce hutbe okumaktır. Hatta namaz, hutbesiz kılınsa veya hatib hutbeyi vaktinden önce okusa caiz olmaz. Hutbenin farzı ve sünneti vardır. Farzı ikidir. Birisi, vakittir ki, bu da zevalden sonra ve namazdan öncedir. Hatta hutbe, zevalden önce veya namazdan sonra okunsa caiz olmaz. İkincisi de zikrullahtır. Bir hamdele (elhamdülillah demek) yahut bir tehlil (lâilâhe illallah demek) ya da bir tesbih (sübhânelâh demek) dahi farza kifayett edebilir. Ancak bunlar hutbe kastıyla olmalıdır. Aksırmak gibi başka bir sebeble veya yahut denilse bunun hutbe yerine geçmeyeceği ittifaqla kabul edilmiştir. Hatib hutbeyi tek başına yahut yalnızca kadınların huzurunda okusa, bu da caiz olmaz. Ancak hutbe esasında cemaat uyusa yahut şağır olsalar o hutbe caiz olur.

Hutbenin sünnetlerine gelince bunun on beş kadar olduğu söylenmiştir. Şöyle sayılabilir:

- 1- Taharet.
- 2- Dikilme>. Oturularak veya yan gelinerek okunursa (sünnette ters düşmekle ve kerahetle beraber) caiz olur.
- 3- Yüzünü cemaata dönmek.
- 4- Hutbeye başlamadan önce içinden çekmek.
- 5- Hutbeyi cemaata duyurmak, Ancak iştirtilenmezse de caiz olur.
- 6- Allah'a hamd ile başlamak,
- 7- Allah'a övgüde bulunmak,
- 8- şekline iki şehadet getirmek,
- 9- Hz. Peygamber'e salavat getirmek,

10- Vaaz ve nasihat etmek,
 11- Kur'an okumak. Kim hutbede Kur'an okumayı terkederse hata yapmış olur. Hutbe esnasında okunacak Kur'an'ın miktarı, üç kısa ya da bir uzun âyettir.
 12- İkinci hutbe ile Allah Teâlâ'ya hamd ve övgüyü, Hz. Peygamber'e salavatı tekrar etmek,
 13- Müslüman erkek ve kadınlara dua etmek,
 14- İki hutbeyi tval-ı mufassaldan bir süre kadar hafif okumak. Hutbeyi uzatmak mekruhur,
 15- İki hutbe arasında oturmak. Bu oturmanın miktarı, zahiri rivâyette üç âyet okuyacak kadar geçen süredir.

İki hutbe arasındaki bu oturuşu terk ederse hatib, günahkâr olur. Resulullah (s.a.v)'a uyarak hatibin minbere çıkması ve hutbeden önce otuması da sünnettir. Hidaye şerhi "Fethu'l-Kadir'de denilmiştir ki: "Nasihat etmek, şehadet ve salavat getirmek, iki hutbe okumak, ve hutbenin tval-ı mufassaldan bir süre kadar olması gibi az önce zikredilen sünnetleri kapsadıktan sonra hutbenin kısa fakat namazın uzun olması da fıkıh ve sünnettendir. "Hatibin sesini yükseltmesi ancak ikinci hutbede birinciye kıyasla âşikâre okuduğu kısımları biraz hafifletmesi ise hutbenin müstehablarındanndır. Dört halifenin ve peygamberimizin iki amcası Hamza ve Abbas'ın da hutbede yâd edilmeleri müstahsendir (güzel sayılmıştır) ve öyle yapılagelmıştır. (Tecnis ve Hindiyye.)

Hatibin Cuma'da imamlığa ehil olması da hutbenin şartlarındanndır. (Zâhidî.)
 Hatibin hutbe halinde iyiliği emretme konusunda da olsa lakırdı etmesi mekruhur. (Fethu'l-Kadir.)

İmam hutbeye çıktığı zaman ne salat ne de kelam caiz değildir. Mamafih İmameyn, hatib minbere çıktığı zaman hutbeye başlamadan önce ve hutbeyi bitirdikten sonra namazla meşgul olmadan evvel konuşmasında bir sakınca yoktur, demişlerdir hutbe esnasında cemaatın da ne insanlara konuşması, ne tesbihi, ne aksırın kimseye "Allah sana merhamet etsin" demesi ve ne de selamı iade etmesi caiz değildir. Fıkha dair bir kitabı mütalaa etmek veya yazmakda bir sakınca yoktur diyenler olmuşsa da, mekruh diyenler çoğunluktadır. (Sakıncasız olanın da terki evladır.) Men edilen bir şeyi yapan kimseyi görüp nehyetmek, yahut bir şeyin haber verilmesi esnasında başıyla işaret etmek gibi, dil ile söylenmeyip el, baş ve göz işaretiyle yapılan işlerde de sahîh olan herhangi bir sakıncanın olmamasıdır. İmamdan uzak olan da, hutbeyi dinleme hususunda yakın olan kimse gibidir. Yani onun da hakkı, susmaktır. Doğru olan budur. Cuma günü imam hutbede iken susma konusunda Buhârî şu hadisleri rivayet etmiştir.

1- Selman-ı Farisi, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder: "İmam konuştuğu zaman susulur."

2- Ebu Hureyre'den nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Cuma günü İmam hutbe okurken arkadaşına sus desen faydasız bir iş yapmış olursun."(1) Namazda haram olan, hutbede de haramdır.

Binaenaleyh, imam hutbede iken yemek ve içmek de doğru olmaz. Kısacası, cemaatin hutbeyi başından sonuna kadar dinlemesi vacibdir. Ve imama yakın olmak uzak olmaktan daha faziletlidir. Ancak imama yaklaşmak için insanların omuzlanndan atlayıp geçmek de mekruhur, İmam hutbeye başladığında hem sonra gelenlere yer bırakmak hem de yakınık faziletine ermek için ıleriye geçmekte bir sakınca olmadığı da söylenmiştir. Çünkü önceden ıleri gitmeyip de ön taraflarda boş yer bırakarak, o mekânı, mazeretsiz olarak zayı etmişlerdir. Lakin imam hutbeye başlamış ise cemaatin bulundduğu yerde kalması gerekir. Hutbe esnasında ıleri geçmek, bir amel sayılır. Hutbeyi dinlerken yüzi hutbeye karşı çevirmek ve namazda oturur gibi oturmak müstehabdır. Ancak hutbeyi dinleyen dilerse dizlerini dikerek veya bağdaş kurarak ya da kolayına geldiği gibi oturabilir bu, caizdir. Çünkü hutbe dinlemek, amel yönüyle hakikaten namaz değildir. Harb yoluyla fethedilmiş her beldede hatib kılıç takınır. Hatib hutbeyi bitirince müezzin kamet getirir.

İşte böyle hutbenin Kitap ve Sünnet ile bir takım hükümleri bulunmakla beraber, Kur'an'da sabit olan asıl mahiyetleri, Allah'ı layıkıyla anmak yahut va'z ve nasihatle andırmak mânâsına zikrullah, yani Allah'ı zikretmektir. Bu itibarla hutbe de namaz gibidir. Çünkü "Beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ, 20/14) ve "Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten âlkeyor. Allah'ı anmak en büyük ibadettir." (Ankebüt, 29/45) buyrulurken namaz da, zikrullahtan ibaret gösterilmiştir. Onun için ey müminler Cuma günü diye namaza çağın ezanını işittiğiniz zaman, Allah'ın zikrine yetismeye çalışıp dosdoğru gidin. Ve bey'i terkedin, yani muameleleri (işleri) bırakın. Öyle ki geçim için en önemli olan alım satım işlerini bile bırakın. Burada yer alan bey' "zikr-i hâs irade-i amm" (hususı olanı zikredip bununla umumu kasdetmek) yoluyla muameleattan mecazdır. Yahut bey', hakiki mânâsına olup, alışverişin dışındaki muamelelerin terki, nasının delaletiyile sabittir. Belli ki, bey'i (alış veriş) bırakın denilmesi çarşısı pazan kapayın demekten daha kapsamlıdır. Nitekim Ata'dan yapılan rivâyete göre, kişinin kansıyla mübah olan muameleleri bile o saatte haramdır. Ancak karakol ve inzibat işleri gibi toplumun genel emniyeti için zarurî ve zorunlu olan hususların korunması da nasının (âyetin) gereği demektir. Onun için fakihler, hürriyet, emniyet, hükümet ve izn-i âmm (genel izin) gibi konular Cuma'nın şartları arasında saymışlardır.

Buradaki emir, vücub için olduğundan ezan okununca Cuma'ya koşmak farz, muamelat ise nehyedilmiştir. Nehyin zamanı, imanın namazdan çıkmasına kadar devam eder. Fakat bununla beraber acaba bu süre içerisinde alışveriş yapılması olsa bu akid, batıl ve fasid olur mu? Hükmü nedir? Bazılan, böyle bir alışverişin nehyedilmiş ve haram olduğunu ıleri sürerek akid, fasid ve geçersiz saymışlarsa da, fıkıh usulü ilminde Hanefî âlimlerince kabul edilen bir kaide vardır ki bu mesele onunla çözülebilir. Şöyle ki: Bir şeyin zabından dolayı yasaklanması batılığ, vâsfından dolayı yasaklanması fâsıdlığı, bir şeye yakınlığından dolayı yasaklanması da keraheti gerektirir. Mesela sahibinin izni olmaksızın başkasının mülkünden veya gasbedilmiş bir yerde namaz kılmak mekruhur. Çünkü namazın farz ve vâsfıflında bir bozukluk olmadığı halde sadece yerin sahibinin izin ve nzası olmadığı için nehyedilmiştir. Bu gibi yasaklar, "Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: 'O, bir ezâdır. Ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.." (Bakara, 2/222) âyetindeki nehiy gibi tahrimen mekruh olur (harama yakın kerahet) mânâsını ifade eder. Çağın vaktindeki alışveriş de, satılan şey, fiat ve akiddeki bir bozukluktan dolayı değil, "namaza çağında bulunulduğu zaman" kaydıyla sırf çağın vaktine yakınlığından dolayı nehyedilmiş olduğu için akid, diğer şartlar tam olarak yerine getirilmiş olursa, zât ve vâsfında herhangi bir eksiklik söz konusu olmadığından dolayı batıl veya fasid olmayıp sahîh fakat tahrimen mekruh olur.

Bu, yani çağın vaktinde alışverişin terkedi Allah'ın zikre koşmak sizin için daha hayırlıdır. Alışverişten daha faydalıdır. Çünkü ahiret menfaati, daha büyük ve sonsuzdur. Eğer bilirsiniz, hakikaten hayır ve şerrî seçen ilim ehli isnen bunun daha hayırlı olduğunu anlarsınız. Cuma, cemaatin güçlenip glâli olma ve "Allah'ın eli cemaatte beraberdir." sözünün delaletiyile ilâhî yardımın gerçekleşme yeri olması sebebiyle Allah katında o kadar büyük hayır ve sevabdır ki, onun yanında alışveriş gibi küçükç menfaatların sözü bile edilmaz. Dünya hayatının bütün medeni muameleleri de sosyal kalkınma ile ilâhî yardımın görünmesinin eseridir.

Cuma:
 Cuma, esasen cemiyet ve cemaat gibi toplanma ve demek mânâsıyla ilgili olan ve bizim de aynı isimle bildiğimiz belli günün ismidir ki O, müslümanların haftalık bayramıdır. Keşşaf Tefsirinde Peygamber (s.a.v)'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Bana Cibril geldi, avucunda beyaz bir ayna vardı. Dedi ki: 'Bu Cuma'dır. Rabbin bunu sana arz ediyor ki senin ve senden sonra ümmetin için bir bayram olsun. O, bizim yanımızda "yani meleklerle göre" günlerin efendisidir. Biz ona ahirete kadar "yevmü'l-mezid" (bereketli gün) deriz." Yine Hz. Peygamber (s.a.v) 'den şöyle dediği rivayet edilir: "Allah Teâlâ, her Cuma günü altı yüz bin kişiyi âteşten uzaklaştırır." Ka'b da şunu nakleder: "Allah Teâlâ beldelelerin Mekke'yi, aylardan Ramazan'ı, günlerden de Cuma'yı faziletli kılmıştır." Ve Resulullah buyurmuştur ki: "Cuma günü vefat eden kimseye Allah Teâlâ şehid mükafatı yazar ve onu kabir fitnesinden korur." İmam Ahmed b. Hanbel,

İbnü Mâce ve daha bir âlimin Ebu Lübabe b. Abd'l-Münzir'den Hz. Peygamber (s.a.v)'e varan bir senede rivayet ettikleri bir hadiste: "Cuma günü, günlerin efendisidir ve Allah Teâlâ'nın yanında Ramazan ve Kurban bayramlarından daha büyüktür." İbnü Hibban'ın rivayet ettiği sahîh bir hadiste de: "Cuma gününden efdal olan bir gün üzerine güneş ne doğar ne de batar." diye zikredilmiştir. Cuma gecesinin fazileti hakkında bazı hadis ve haberlerden de anlaşılacağına göre haftanın günleri, âlemin ilk yaratılış devirlerinin bir misali gibi düşünülmüştür. Buyurulduğu vechile birçok âyette göklerin ve yerin altı günde yaratılıp sonra Arş üzerinde istivâ edildiği zikredilmiştir: Ar'âf, 7/54; Hud, 11/7; Fussilet, 41/11,12 âyetlerinde izah edildiği üzere henüz günlerin mevcut olmadığı zamanlara aid olan bu altı günün bilinen günler olmayıp ahiret günleri gibi binlerce seneler olmasa düşündün vakit veya devirleri ifade ettiği de söylenmiştir. Bunlardan birincisi, maddenin başlangıçta buğu ve duman halinde yaratılması devri; ikincisi, cisimlerin teşekkülü devri; üçüncüsü, yerin gökten ayrılması devri; dördüncüsü, yer kabuğunun oluşum devri; beşincisi, dağlar ve nehirlerin meydana gelmesi devri; altıncısı, hayatın başlangıcı ile nebat, hayvan ve insanların yaratılışına kadar geçen tekamül devridir. Bu altı devir, birer gün gibi düşünülünce, altıncı devir, yaratılışın en toplu, en cemiyetli günü, yani Cuma'sı demek olur. Çünkü âlem, bugünde hayatın sırma kavuşmuş ve insanın yaratılışı ile tekamül ederek son mertebesini bulmuştur. Bundan sonra da Arş üzerinde istivâ görünümü meydana çıkıp düzenleme ve hükümleri icra etmek suretiyle âlem, hikmet nizamı dairesinde faaliyet devrine girmiştir. (Bu konuda bilgi için Hud, 11/7; Kaf, 49/16. âyetlerine bakınız) Haftanın günlerinin Ehad, İsneyn, Selase, Erbea, Hamse, Cuma ve Sebt isimleriyle anılması da, her birinin bu devirlerden birinin görüntüsü ve misali ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, Cuma günü, hayatın başlangıcı devri, zevalden sonra Cuma vaktinin girmesi de insanlık hayatının ortaya çıkış zamanı gibi, haftanın en feyizli ve en mübarek günü olma şerefine elde etmiş olarak müslümanların Rahmân'ın Arş'ı altında ilâhî fazl ve rahmetten naim cennetinin mutluluğuna erdirmek üzere toplantıya davet eden bir görüşme günü, bir bayram demektir. Müslim'de, "Âdem (a.s) Cuma günü yaratıldı ve o gün cennete konuldu." diye rivayet edilen bir hadiste de bu mânâyı işaret vardır. Sa'd b. Mensür ve İbnü Merdüve Ebu Hureyre'den yaptıkları bir rivayette şöyle derler: "Ebu Hureyre demiştir: "Ey Allah'ın Nebisi bu güne neden Cuma ismi verildi? dedim. Buyurdu ki: "Çünkü babamız Âdem'in mayası, onda toplandı." Buhârî ve diğer kaynaklarda nakledilen sahîh bir hadiste de Resulullah Cuma gününü zikredip, "Onda öyle bir saat vardır ki, müslüman bir kul, kalkarak namaz kılar ve Allah'tan bir şey dilerken o vakte rastgelirse, herhalde Allah o kimseye dilediği şeyi verir." buyurmuş ve eliyle işaret ederek o saatin azlığını da anlatmıştır." Bu saate, "saat-i icâbet" (duaların kabul edildiği saat) denir. Bu saatin hangi zamana denk geleceği hakkında da çeşitli rivâyetler vardır.

- 1- Ebu Bürde (r.a)'den: İmanın namaza duracağı andan bitireceği ana kadar.
- 2- Hasan'dan: Güneşin zevali sırasında.
- 3- Sa'b'den: Alış verişin haram olduğu zamanla helal olduğu zaman arası.
- 4- Hz. Aişe'den: Münâdinin (çağırıcının) namaza çağırdığı zaman,
- 5- İbnü Ebi Şeybe'nin Kesir b. Abdullah el-Müzen'den merfu olarak naklettiği bir hadise göre de: (Namaz için okunan) kametten namazdan çıkılınca ya kadar,
- 6- Ebu Ümame (r.a)'den: Ümid ederim ki, Cuma'daki saat, şu zamanların birisindedir: Müezzinin ezan okuduğu, yahut imamin minbere oturduğu, ya da namaz için kamet getirildiği vakit,
- 7- Tâvus ve Mücahid'den: İkindiden sonra. Daha başka rivâyetler de vardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Allah Teâlâ, onu da, en yüce ismini ve Kadir gecesini gizlediği gibi gizlemiştir.

Buhârî'de Enes b. Malik (r.a)'ten rivayet edildiği üzere, "Peygamber (s.a.v) zamanında bir sene kuraklık olmuştu. Bir Cuma günü Hz. Peygamber hutbe okurken bir a'rabî kalktı: "Ya Resulallah, mal helak oldu, çocuk çocuk aç kaldı. Allah'a bizim için dua ediver." dedi. Bunun üzerine Resulullah iki elini kaldırdı, o esnada gökte bir bulut parçası görünmüyordu. Nefsini kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Peygamber elini indirinceye kadar dağlar gibi bulutlar fırlamaya başladı. Sonra da minberden inmedi. İnerken baktım ki mübarek sakalından yağmur damlıyordu. O gün yağdı, ertesi gün de yağdı, daha ertesi gün de yağdı, ta öbür Cuma'ya kadar. Yine aynı a'rabî (veya başka birisi) kalktı. "Ya Resulallah! Binalar yıkıldı, mal sular altında kaldı. Allah'a bizim için dua ediver." dedi. Hz. Peygamberyine iki elini kaldırdı "Allah'ım üzerimize değil, etrafımıza" dedi. Ve eliyle işaret buyurdu. Ne tarafa işaret ettiyse bulut ağılıverdi. Medine bir göl gibi olmuştu. Vadi bir ay ark halinde aktı. Etraftan kim geldiyse kuvvetli yağmur yağdığını söylüyordu."

Yine Buhârî'de Cuma'nın faziletiyle ilgili şöyle bir hadis vardır: "Her kim Cuma günü cünüblükten guslederek yakanır gelirse bir deve kurban etmiş gibi, ikinci saatte gelen bir siğir kurban etmiş gibi, üçüncü saatte gelen boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi, dördüncü saatte gelen bir tavuk kurban etmiş gibi, beşinci saatte gelen bir yumurta kurban etmiş gibi olur. İmam (hutbeye) çıkınca melekler hazır olur, zikrî (hutbeyi) dinlerler."

Diğer bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Cuma günü melekler Mescidin kapısı önünde durur, gelenleri sırasıyla yazarlar. Erken gelenler kurbanlık bir deve hediye etmiş gibi, sonraki bir siğir hediye etmiş gibi, sonraki bir koç, sonraki bir tavuk, sonraki de bir yumurta hediye etmiş gibi (sevak alır.) İmam (hutbeye) çıkınca, melekler sahifelerini dürip zikrî (hutbeyi) dinlerler."

Zemaşerî der ki: "Selef (sahabe ve tâbiin) zamanında yollar, seher vakti ve feciden sonra erkenken Cuma'ya gidenlerle dolardı. Ellerinde kandillerle giderlerdi. Ve denilmiştir ki İslâm'da ilk bid'at Cumaya erken gitmeyi terk etmek olmuştur." İbnü Mes'ud (r.a)'dan rivayet edilir ki: "Mescide erkenden giden üç kişinin kendisini geçmiş olduklarını görünce nefsinı kınar, "Ben seni dördün dördüncü olarak görüyorum, dördün dördüncüsü ise ahirette mutluluğa emiş geçildir." derdi.

Cuma gününe önceleri Araplar "yevm-i arube" derlerdi. Ve Kamus'da zikredildiği üzere günleri şöyle sayarlardı. Bunlar şu dörtlük de cem edilmiştir:

Yaşamayı arzuluyorum. Benim günüm, ya pazar, ya pazartesi, ya salı ya da onu takip eden çarşambadır. Eğer o günleri geçirirsem, onların ardından perşembe, cuma yahut cumartesi gelir.

İbnü'l-Esir "en-Nihaye" de der ki: "Arube, Cuma gününün eski ismidir. Sanırım bu isim Arapça değildir. "Yevm-i arube" veya "yevmi'l-arube" de denilir. Elif lâmsız olanı, daha fasihtir. Alüsî de şunları nakleder: "Arube'nin Arapça olmadığına dair İbnü'l- Esir'in zannını, Cemalü'd-din Abdullah b. Ahmed ez-Sîsî, kullananları lafızlar hakkında kaleme alınan "Kitâbu't-tezyil ve t- tekmil" adlı eserini muhtasarnnda ele alarak: "Arube, ister nekrpe (elif lâmsız), ister ma'hife (eliflâmlı) olsun Cuma günü mânâsıdır. Bu kelime, Arapçalaşmış Süryânice bir isimdir." demektedir, sonra da Şühey'lî'nin: "Bazı âlimlerden bize ulaştığına göre Arube'nin mânâsı rahmettir." dediğini nakletmektedir." Buna göre günlerin bu eski isimlerinin Araplar'a, Süryâniler'den geçtiği anlaşılır. Çünkü Süryâniler Sabii idiler. Salıya çarşambaya denilmiş olması da, bu iki günün Sabîilerde ve cahiliyye çağı Araplarında uğrursu sayılmalanıdır. Çünkü yıldızlara tapan sabîiler bu günleri Mirih ve Zühâ'fe nisbet ederler, müneccimler de bunları uğrursu sayarlardı. Haâb balanzında görülen salı ve çarşambayı uğrursu sayma inancı, o cahiliyye itikadının bir kalıntısıdır. Araplar'da günlerin bu eski isimlerinin ne zaman değiştirildiği ve Arube yerine Cuma adını kimin verdiği hakkındaki rivâyetler de çeşitlidir. Bazılan bu ismin Peygamber'in dedelerinden Ka'b b. Lüey tarafından verildiğini söylemişler, bazılan da bu ismi koyanın Medineliler olduğunu rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

İlk Cuma:

Abdurrezâk, Abd b. Humeyd ve İbnü Münzir, İbnü Sirin'den şu rivayeti nakletmişlerdir: "Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden ve Cuma âyeti nazil olmadan Medine'deki müslümanlar Cuma namazı kılmışlardır. Ensâr, "Yahudilerin bir günü var, her yedi günde bir onda toplanıyorlar. Hristiyanları da öyle bir toplantı günleri var, gelin biz de bir toplantı günü yapıp Allah Teâlâ'yı zikrelelim ve O'na şükürde bulunalım." demişler ve bunun üzerine cumartesi günü yahudilerin, pazar günü, hristiyanların o

halde biz de bunu arube günü yapalım diye teklif etmişlerdi ki onlar, Cuma gününe arube diyorlardı. Böylece Es'ad b. Zü'râre'nin yama adını topladılar. Es'ad onlara iki rekat namaz kıldı ve va'z etti. İşte bu toplantıya Cuma adını verdiler. Es'ad da onlara bir koyun kestii. Bunu, kuşluk ve akşam vakti yediler. Bu, onların hepsi içindi. Sonra da Allah Teâlâ konuyla ilgili olarak âyetini indirdi."

Aynı şekilde Ebu Davud, İbnü Mâce, İbnü Hibban ve Beyhakî, Abdurrahman b. Ka'b'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdurrahman'nın babası Ka'b b. Mâlik (r.a) Cuma günü çağnıy ışıttığı zaman Es'ad b. Zü'râre'ye rahmet okurdu. Bundan dolayı Abdurrahman demiş ki: "Babacığım ezanı ışıttığın zaman Es'ad b. Zü'râre için niye istiğfar edersen, sebebi nedir?" diye sordum. Bana, "Çünkü Beni Beyaza mevkiinde Nakî'u'l-Hadamat (denilen yerde) bize ilk Cuma kıldırın odur." dedi. "O gün kaç kıyıldınız?" dedim "Kırk erkek idik." dedi." Fethu'l-Kadir'de İbnü Hümâm'ın dediği ve İbnü Sirin'in rivayetinden de anlaşıldığı gibi bu namaz, âyet indirilmeden ve Cuma farz olmadan önce kılınmış demektir. Fakat Alûs'nin kaydettiğine göre İbnü Hacer, "Tuhfetu'l-Muhtac'da demiştir ki: "Cuma namazı Mekke'de farz kılındı. Fakat bu ibadet orada yerine getirilmedi. Çünkü henüz yeterli sayı yoktu. Yahut bu namazın özelliği, ortaya çıkmak olduğu halde Resulullah orada gizleniyordu. Medine'de onu ilk defa kılan da Medine'den bir mil uzakta bulunan Es'ad b. Zü'râre'dir." Ancak Resulullah hakkında Cuma'nın şartları tamamlanmadan farz kılınmış olması da garip görünmektedir. Gerçi abdest gibi önceden farz kılınıp âyetin sonra nazil olması da düşünülsürse de, ya sayının yeterli olmamasından yahut da Peygamber'in gizlenmesinden dolayı şartlarını tahakkuk etmediği bir zaman farz kılınması ihtihaden uzak görünür. Bu yalnızca Cuma'ya izin mahiyetinde düşünülebilir. Nitekim Darekutî'nin İbnü Abbas'tan yaptığı şu nakil de bunu göstermektedir. İbnü Abbas demiştir ki: "Resulullah hicret etmeden önce Cuma'ya izin verilmiştir. Fakat Mekke'de onun Cuma kıldırması gücü yoktu. Bu yüzden Mus'ab b. Umeyr'e şunları yazdı: "İmdi yahudilerin açığa Zebur okudukları güne bakın, siz de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın da, Cuma günü zeval vakti gün yarını aşığında Allah'a iki rekat namazla yaklaşıp." Bu suretle Mus'ab Hz. Peygamber Medine'ye gelinceye kadar Cuma kıldıranların ilki olmuş, zevalin sonunda öğle vakti Cuma'yı kıldırması ve bunu ortaya çıkarmıştı. Görülyür ki, İbnü Abbas'tan gelen bu rivâyette farz kıldığı değil, Cuma'ya izin verildiği ifade edilmiştir. Ancak yine bir rivâyette Cuma'yı ilk kıldıranın Es'ad b. Zü'râre değil, Mus'ab'ın olduğu zikredilmiştir. Taberânî'nin Ebu Mes'ud el-Ensari'den yaptığı rivayet de böyledir. Ebu Mes'ud demiştir ki: "Muhacirlerden Medine'ye ilk gelen Mus'ab b. Umeyr'dir. Orada Cuma namazını ilk kıldırın da odur. Bu namazı o, Resulullah (s.a.v) Medine'yi teşrif etmeden önce kıldırmıştı. Sayılan on iki idi." Suyutî'nin belirttiğine göre Buhârî de bu rivâyeti nakletmiştir. Ve o Cuma namaz Peygamber (s.a.v) 'in emriyle olmuştur." Es'ad b. Zü'râre'nin ilk olarak kıldırıldığına dair olan haberler daha kuvvetli gibi görünmekle beraber, bu rivâyetlerin ikisini de nazar-ı itibare alarak birleştirme chetine gidilmelidir. Öyle anlaşılıyor ki, Es'ad henüz Peygamber'den emir gelmeksizin Mus'ab ise Peygamber'in görevlendirdiği bir kişi olarak kıldırması olduğundan her birini ayrı ayrı makama ele almak gerekmektedir. Muhtemelen Mus'ab Medine'nin içinde, Es'ad da Medine yakınında bir köyde kıldırması itibarıyla ilktir. Diğer bir ihtimal de her ikisi de birlikte çalışmışlar, Es'ad cemaatı toplayıp temin etmiş, Mus'ab da Peygamber'in emriyle haberi getirip teşvik ederek imam olmuştur. Nitekim Hafız İbnü Hacer, "Es'ad emir, Mus'ab imam idi." diye bir ihtimali belirtmiştir. Mamafih birinde cemaatın on iki, diğerinde kırk olduğunu ifade edilmişse, de namazı ilk kıldırının Mus'ab olduğuna işaret etmekten uzak değildir. Demek ki Mus'ab'ın cemaat on iki kişi iken, Es'ad'ın gayretiyle bu sayı, kırka ulaşabilmiştir.

Hangisi olursa olsun bu rivâyetlerin hûlasasından iki şey anlaşılmaktadır.

Birincisi, o vakit cemaatle kılanın namaz, hutbe ve mevcut şartlarıyla bilinen Cuma namazı şeklinde olduğu takdirde dahi, henüz farz olmayıp izin verilmiş olarak kılınmış ve farziyyeti Hz. Peygamber'in hicretinden sonra vuku bulmuş demektir. Gerçekte İbnü Mâce'nin Cabir (r.a)'den rivayet ettiği şu hadis de buna delalet etmektedir. Cabir şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v) hutbede dedi ki: "Allah Teâlâ Cuma'yı size bu senemde, bu ayımda, bu günümde ve bu makamımda kıyamete kadar farz kıldı. Binaenaleyh her kim hayatımda veya benden sonra adil veya zalim bir imamı olduğu halde Cuma'yı hafife alarak veya inkar ederek terk ederse Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işine bereket vermesin. Haberinizi olsun ki o kimsenin namazı da, zekatı da, hacı da, orucu da, hayrı da yoktur, ta ki tevbe edinceye kadar. Her kim de tevbe ederse, Allah da tevbesini kabul eder." Bu hutbenin tarihi açıklanmamış ise de, hadisin lafızlarına bakarak, hicretten hayli zaman sonra okunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hacca farz kılınması, sahih görüşe göre hicretin altıncı senesindedir. Daha önce veya daha sonra olabileceği de ifade edilmiştir. Gerçi bu hutbe, Cuma'nın kıyamete kadar farz olduğunun ortaya koymuş ancak farziyyet daha önce vuku bulmuş denilebilirse de, zahiri anlamı, bu farziyyetin Medine'de, söz konusu olan süre veya Cuma âyetinin inisi sırasında olduğunun göstermektedir.

İkincisi şu da anlaşıyor ki Medinelilerin arube gününe Cuma ismini vermeleri kendiliklerinden olmayıp Mus'ab haberinin delaletine göre, Mekke'de bulunan Resulullah tarafından bir duygu üzerine olmuştur. Diğer bazı haberlerden de, Cuma isminin Araplarca öteden beri bilindiği anlaşılmaktadır. Çünkü Cuma gününün Âdem ile Havva'nın bir araya geldikleri gün olduğuna dair de bazı rivâyetler vardır. Her yerde olduğu gibi bir toplulukta bir günün birden fazla isim de bulunabilir. Bu suretle denilebilir ki, arube ve Cuma isimleri, Ka'b b. Lüey'den önce de mevcuttu. Ancak Cuma isminin İslâm'la yerleştiği konusunda şüphe yoktur.

Peygamber'in kıldırıldığı ilk Cuma

Şurası bir gerçektir ki, Resulullah (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman ilk defa Kuba'da Amr b. Avf oğullanna indi ve orada Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri kalıp Kuba Mescidi'nin temelini attı. Sonra Cuma günü Medine'ye doğru yola çıktı, Salım b. Avf oğullanna ait bir vadiye geldiğinde Cuma namazı vakti girmişti; Resulullah orada hutbe okuyup Cuma'yı kıldırıldı ki işte Hz. Peygamber'in ilk kıldırıldığı Cuma budur.

Minberin Konulması.

Buhârî ve diğer kaynaklarda rivayet edildiği üzere bir takım kimseler Hz. Peygamber'in minberinin açacı hususunda ihtilafa düştüler. Sehl b. Sa'd es-Saidi (r.a)'den bunu sordular. O da şöyle dedi. "Vallahi ben onun hangi ağaçtan yapıldığını bilirim. Hem onu, ilk yerine konulduğu ve Hz. Peygamber'in üzerine ilk oturduğu günü gördüm. Resulullah (s.a.v) falanca kadına -ki Sehl bu kadının ismini de söylemiştir- haber gönderip, "Marango kölene emret de benim için ağaçtan bir kaç basamaklı birsey yapısın, insanlara hitab ettiğim zaman üzerine oturayım." dedi. Kadın da kölesine emretti, o da gâbe tarafından yapıp kadına verdi. Kadın da onu Resulullah'a gönderdi. Resulullah da emretti, buraya konuldu. Sonra Resulullah'ın onun üzerinde namaz kılarken gördüm. Üzerinde tekkir aldı, rûkua vardı, sonra gerisin geri inip minberin dibinde secde etti. Sonra yine döndü ve tekrar etti. Bitirdiğinde insanlara karşı döndü ve "Ey insanlar ben bunu şunun için yaptım ki, bana uyasınız ve benim namazımı belleysiniz." dedi."

Yine Buhârî'de Cabir b. Abdullah (r.a)'dan gelen bir rivâyette söz konusu sahibi şöyle demiştir: "Bir ciz' yani bir ağaç kütüğü vardı. Resulullah ona doğru dikildi. Minber (yapılıp) yerine konulduğu zaman o kütüğün yeni yavrulu develerin inlediği gibi sesini ışıttık, tâ ki Resulullah inip de üzerine elini koyuncaya kadar."

Resulullah ilk defa minbere çıktığı zaman terk edilmiş olan o kütüğün böyle ses çıkarp, Resulullah'ın mübarek elini koymasıyla susması "Hanin-i Ciz'" (ağaç kütüğünün inlitişi) mucizesi adıyla bilinmektedir.

Medine'den sonra ilk Cuma

Resulullah (s.a.v) in mescidindeki Cuma'dan sonra Medine dışında ilk Cuma namaz kılınan yer de, Bahreyn'de "Cevasa'da bulunan Abd-i Kays Mescidi'dir. (Buhârî ve diğer kaynaklara bkz.)

Cuma'nın Şartları.

Bu âyetten ve yapılan izahlardan anlaşıldığı üzere Cuma namazı, şartlarını taşıyan kimseler farz-ı ayındır. Fakat bütün namazlarda şart olan İslâm, akıl, bülüğ ve taharet

şartlarından başka Cuma namazının fıkıh kitaplarında açıklanan iki çeşit şartları vardır ki "Ey iman edenler!" hitâbının önce bu şartları taşıyanlara yönelik olmasından dolayı, onları burada özetlemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Cuma'nın şartları iki nevidir. Birincisi vücubunun, yani farz olmasının şartları. İkincisi, edâsının (yerine getirilmesinin) şartları.

Vücubunun şartları:

- 1- Hüriyet, köle olanlara vacib değildir.
- 2- Erkek olmak, kadınlara vacib değildir.
- 3- İkâmet, misafir olanlara vacib değildir.
- 4- Sihat, Cuma'ya gitmekle hastalığının artmasından veya iyileşmesinin zorlaşmasından korkacak derecede hasta olanlara da vacib olmaz. Pek zayıf olan ihtiyarlar da hasta hükmündedirler.
5. Yürümeğe kudret, binaenaleyh ayaklan olmayan yahut kötürüm olanlara Cuma'ya götürerek kimse bulunsa bile vacib değildir.

6- Selamet, gözleri görmeyene vacib olmaz. Eğer onu Cuma'ya götürerek bir yardımcı bulunursa, İmaneyn'e göre vacib olur. Aynı şekilde zalimden, takip edilmekten, şiddetli yağmur, kar, çamur ve benzeri şeylerden korkan kimseye de Cuma namazı vacib olmaz. Ücretle işçi çalıştırın kimse, çalıştırıldığı işçiyi Cuma'dan men edebilir. Eğer kasabada ise men etmemelidir. Ancak camî uzak ise gidip gelinceye kadar geçen sürenin ücreti düşer, şayet mesafe yakın ise ücrette eksiltme yoluna gidilmemelidir.

Ancak şu da belirtilmelidir ki, bu şartları bulunmayıp da Cuma kendisine farz olmadığı halde kılan kimselerin üzerinden vaktin farzı, yani öğle namazı düşer. Yani Cuma'nın şartlarını taşımayanlardan ondan men edilmezler ancak kılmama konusunda izinli sayılırlar. Zira bu şartları, Cuma'nın sihatinin değil, vacib olmasının şartlarıdır. Onun için kılınabildiği takdirde namaz sahih olup, karşılığında sevap vardır. Bu şartları taşımasalar da netice itibarıyla onlar da mümin oldukları için, âyette yer alan "koşunuz" emri, onlar hakkında vücubiyet değil, nedb (mendub) ifade edebilir.

Cuma'nın edâsının şartları. Birincisi, mısır-ı cami, (idari kurumları olan belde)dir. İbnü Ebi Şeybe Hz. Ali (r.a)'den şöyle bir rivayet nakleder: "Cemiyetli bir belde veya büyük şehirden başkasında ne Cuma, ne teşrik ne Ramazan bayramı ne de Kurban bayram namazı söz konusu değildir." Abdurrezzak da, Abdurrahman es-Sulemi habisiyle yine Hz. Ali'den yaptığı rivâyetinde şöyle der: "Cemiyetli beldeden başkasında ne teşrik ne de Cuma yoktur."

Mısır-ı Câmî', Cemiyetli kasaba demektir. Bu kavramın tarifinde başlıca iki görüş vardır. Birincisi, hükümleri uygulayacak ve cezaları yerine getirecek bir hakim ve emir, yani mazlumu zalimden kurtaracak, asayiş ve inzibati muhafaza edecek amiri bulunan kasaba demektir ki, sahih olan görüş budur.

Bunun hulâsası hukuk ve ceza, adliye işlerini görüp ve icrâ eden bir hakim ile asayiş ve inzibati idare eden bir vali veya müdür bulunarak hükûmetin tam bir kısmını teşkil etmiş olan bir kasaba demek olur ki, hikmetinin emniyet ve asayiş temin meselesi olduğu aşıkardır.

Böyle bir kasabanın gerek camiinde ve gerek izin verilmek şartıyla namazgah ve meydanlarından birinde Cuma namazı kılınabilir. İkincisi, kendilerine Cuma vacib olan halkının hepsi toplandığı takdirde mevcut camine sığmayacak kadar kalabalık olan cemiyetli şehir veya köy demektir. Sonraki âlimlerin fetvası ve memleketimizdeki uygulamalar da bu şekildedir. Bu derece kalabalık bulunan bir köyde hakim ve emir bulunmasa bile, emniyeti muhafaza edecek bir cemaatin tam bir cüz'ü mevcut demektir.

Hidaye şerhi "Kıfâye'de nakledildiğine göre İmam Ebu Yusuf'tan bir rivâyette de, on bin kişinin oturduğu yer olarak tarif edilmiştir ki, ekseriya kaza merkezlerinin nüfusu bu kadardır. Süfyan-ı Sevrî de "Mısır-ı cami, insanların şehir kabul ettikleri yerdir." demiştir. Bazı Hanefî âlimleri de "Bir sanat sahibinin başka bir sanata geçmeye ihtiyaç duymaksızın kendi sanatıyla geçinebileceği yerdir." diye tarif etmişlerse de bunlar, nadir rivâyetlerdendir.

İmam Şafîi, mısır-ı cami'yi Cuma'nın edâsının şartları arasında saymamış, hür erkeklerde kırk kişinin yaz ve kış göçmemek üzere ikamet ettikleri her köyde Cuma namazı kılınır, demiştir. Bununla beraber cemaatin kırk erkekten aşağı olmasının da şart koşturmuş ki, bu sayıdan aşağı olan cemaatle Cuma kılınamayacağı kanaatindeydi. Kısaca ifade etmek gerekirse denilebilir ki İmam Şafîi'ye göre Cuma'nın eda edilebilmesi için oldukça cemaatli ve güvenli bir yer şarttır.

Bir yerde sabit olmayan konar göçer aşiretlerde, kır ve vadilerde cemaatle öğle namaz kılınır. Cuma namazı kılındığı takdirde de öğle namazının olumsuz kılınması gerekir. Ancak (Mina) gibi bir mevsimde büyük toplantı mahalli olan bir yerde Emir'in bulunması halinde o mevsimde Cuma kılınabilir. Yalnız Arafat'ta Cuma namazı ittifakla kılınmaz. Büyük şehirlerde Cuma namazının çeşitli yerlerde kılınması, Hanefilerce en sahih görüş olarak kabul edilmiş ve fetva da buna göre verilmiştir.

İkincisi, devlet başkanı olan imanın veya tarafından izin verilen bir zatın kıldırmasıdır. Çünkü Cuma namazı büyük bir kalabalıkla kılınacağından kimin kıldıracağı konusunda çekişme ve fitne ortaya çıkabilir. Bu ise, Cuma'nın tatil edilmesine sebeptir. Fethu'l-kadir'de zikredilen "Gerek zalim ve gerek adil bir imamı (devlet başkanı) bulunduğu halde kim Cuma'yı terkederse, Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işine bereket vermesin. Haberinizi olsun ki, o kimsenin namazı da yoktur.." hadisinde adil de olsa zalim de olsa bir imamı bulunduğu halde terkeden tehdit edilirken, Cuma'nın lüzumu için adil veya zalim mutlak bir imanın şart olduğu da ileri sürülmüş ve dört şeyin vûlata yani bir belde bulunan en yüksek idarelerce ait olduğu söylenmiştir:

- 1- Fey, (savaşmadan elde edilen ganimet)
- 2- Sadakalar,
- 3- Cezalar,
- 4- Cumalar.

Bu konudaki rivayet şöyledir:

Onun için Hanefî Mezhebine göre, hükûmet reisinin emri veya izni olmadıkça Cuma'nın caiz olmadığı söylenmiştir. İşte buna "izn-i sultan" (devlet başkasının izni) denilmektedir." Bu husus şöyle ifade edilmiştir: "Sultanın ve onun yardımcısının emri olmadan Cuma caiz değildir." Bir yerde imam varken bir adam Cuma günü onun izni olmadan hatiblik etse bu da caiz olmaz. Vali, kadı veya zabta müdürünün kıldırması veya hatibe emir ya da izin vermesi de kafi değildir. Çünkü bunların tayin fermanlarında Cuma'ya izin selahiyetinin bilhassa yazılımsı olması gerekmektedir. Eğer imamdın izin almak mümkün olmaz ve insanlar kendi seçtikleri bir zatın başına toplanırlar da o kıldırnsa bu caiz olur. Emirnin hutbeye izin vermesi Cuma için izin sayılır. Aynı şekilde Cuma'ya izni de hutbe için izindir demektir.

Üçüncüsü, vaktidir. Gerçi namazların hepsinde vakit şarttır, vaktinden önce kılınması caiz değildir. Ancak diğer namazlar vakit geçtikten sonra da kaza edilebildiği halde Cuma namazının kazası yoktur. Vakti geçerse öğle namazı kaza edilir. Cuma'nın vakti de öğle vaktidir. Buhârî'de de rivayet edildiği üzere Peygamber (s.a.v) Cuma'yı güneşin meyl sırasında kıldırdı. Bu yüzden Cuma, zevalden önce sahih olmaz. Ancak Ahmed b. Hanbel bir rivâyetinde bunun sahih olduğunu söylemiştir. Fakat ikindinin vakti girdikten sonra daha kılınmaz. "İmam Malik bu görüşe muhalefet etmiştir." Namazda iken vakit kıcarsa yine baştan öğle namazını kılar üzerine bina etmez. İmam Şafîi de bu görüşe muhalefet etmiştir.

Dördüncüsü, hutbedir ki biraz önce bu konuda bilgi verildi.

Beşincisi, Cemaattır. En azı, imamdın başka üç erkektir. Ebu Yusuf, imam ile beraber üç kişinin olmasını da caiz görmüştür. Cuma için cemaatin şart olduğu konusunda icma vardır. Ancak en az sayının kaç olduğu hususunda ittifak sağlanamamıştır. Bu ihtilaflar, on üç madde olarak zikredilmiştir. Şöyle sıralanabilir:

- 1- Birî imam olmak üzere iki kişi. İbrahim en-Nehai, Hasan b. Salih ve Davud bu görüştedir.
- 2- İmam ile beraber üç kişi. Bu görüş, Evzai, Ebu Sevr, Ebu Yusuf, Muhammed ve Rafiî'nin nakline göre İmam Şafîi'nin yeni görüşü olarak rivayet edilmiştir.

3- İmam ile beraber dört kişi. Bu da, İmam-ı A'zam Ebu Hanife, Sevri ve Leys'in görüşüdür. Ayrıca İbnü Münzir, Evza'l ve Ebu Sevr'den aynı görüşü nakletmiş ve kendisi de bunu tercih etmiştir. Serh-i Münezzeh müellifi İmam Muhammed'den ve Telhis sahibi de Şafi'nin eski görüşünden nakilde bulunmuştur.

4- Yedi kişi. İkrime'den nakledilmiştir.

5- Dokuz kişi, Rebial'dan nakledilmiştir.

6- On iki kişi. Bunu da Maverdi, İmam Muhammed, Zühri ve Evza'l'den nakletmiştir.

7- İmam ile beraber on üç kişi. İshak b. Raveyh'ten menkuldur.

8- Yirmi kişi, Malik'ten nakledilmiştir.

9- Otuz kişi. Malik'ten diğer bir rivâyettir.

10- İmam ile berabe kırk kişi. Ubeydullah b. Abdilllah b. Utbe'nin ve yeni görüşünde Şafi'nin rivâyetidir. Ahmed b. Hanbel'den meşhur olarak nakledilen de budur. Bu ayrıca, Ömer b. Abd'u-l-aziz'den rivayet edilen iki görüşten biridir.

11- Elli kişi. Ömer b. Abd'u-l-aziz'den nakledilen diğer rivâyettir.

12- Seksen kişi. Mazeri'nin görüşüdür.

13- Belli bir sayı olmaksızın kalabalık bir topluluk. Malik'ten nakledilmiştir.

Bu görüş, şu şekilde şöhrret bulmuştur:

Muayen bir sayı şartı olmaksızın her kentte ikamet edip kendi aralarında alış veriş yapacak kadar kişiden oluşan bir cemaat olmalıdır. Bu, üçten dörtten fazla demektir. Buhârî şerhinde Hafız İbnü Hacer, "Bu görüş, en tercihe şayan olsa gerekir." demiş ise de, Şâfi mezhebinin büyük imamlarından olan Müzeni bile Ebu Hanife'nin kavlini tercih etmiş, Suyuti de bu görüşte olduğunu söylemiştir. (Alûsî) Lugat itibarıyla de cemaatın en azı üçtür. Ma-mafih bütün bu ihtilaflardan uzak kalmak için Cuma'ya en kalabalık camide kılmak daha faziletlidir. Cemaatin oluşması için Cuma'ya gelenlerin akıl balığ ve erkek olmaları şarttır. Binaenaleyh kadınlar ve çocuklarla cemaat meydana gelmez. Yani bunlar cemaatin oluşması için şart olan sayıya dahil değildirler. Cemaata gelenlerin hür ve mukim olmaları şartı yoktur. Köle ve misafirlerden, hasta ve mazereti olanlardan da cemaat meydana gelebilir. Hatta bunların Cuma'da imametleri bile caizdir. Ancak İmam Züfer'e göre, kendilerine Cuma vacib olmayanların imametleri de sahih değildir.

Altıncısı, İzn-i âmmdır. Yani camilerin kapılarının açılıp bütün müslümanlara izin verilmiş olmasıdır. Hatta bir cemaat camide toplanıp kapıları üzerlerine kilitlemek suretiyle namaz kılsalar bu caiz olmaz. Aynı şekilde sultan, sarayında Cumayı beraberindekilerle kılmak isterse kapısını açık umuma izin verdiği takdirde başkaları gelse de gelmese de namazi caiz olur. Ancak mekruhtur. Amma sultan kapısını umuma açmayıp üzerlerine kapıcı koyarsa, kıldıgı Cuma caiz olmaz. Söz konusu bu izn-i âmm şartı, Cuma namazında selamet ve emniyeti temin için hükûmetin lüzûm ve önemini gösterir. Ezan da, bu izni ilan ile davet etmek içindir.

Cuma günü yıkanmak.

Cuma günü gusûl yapılması hakkında Buhârî ve diğer kaynaklarda bir hayli hadis vardır. Bu hadislerden bazıları'nı şöyle sıralamak mümkündür.

Buhârî'de Abdullah b. Ömer (r.a)'den

1- Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Her biriniz Cumaya geleceği zaman guslederek yikanırsın."

2- Ömer İbnül- Hattab Cuma günü hutbede iken içeriye Peygamber (s.a.v)'in ashabından, ilk muhacirlerden bir zat giriverdi. Ömer ona "Bu hangi saat?" diye bağırdı. O da, "Mesguldum evime döneemedim. Ezanı işitince abdest alıp gelmekten fazla bir şey yapmadım" dedi. Bunun üzerine Ömer de dedi ki: "Abdest de olabilir fakat bilirsın ki, Resulullah (s.a.v) gusûl yapmayı emrederdi."

Ebu Said-i Hudri' (ra)'den:

1- Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Cuma günü gusletmek, her balığ olana vacibtir."

2- Amr b. Süleymi el-Ensâri dedi ki: "Şehâdet ederim ki Ebu Said Şöyle dedi: "Şehâdet ederim ki Resulullah şöyle buyurdu: "Cuma günü her bûluğ çağındaki kimseye gusul vacibtir. Hem de dişlerini misvaklamak ve bulabilirse hoş bir koku sürünmek. Amr der ki: "Evet şehadet ederim ki, gusul vacibtir, fakat misvaklanmak ve koku sürünmeye gelince bu vacib mi, değil mi Allah bilir. Lakin hadiste böyledir.

Yine Buhârî'den:

Tavus demiştir ki, İbnü Abbas'a: "Hz. Peygamber (s.a.v)'in Cuma günü cünüp olmasanız bile gusul yapınız ve başlarınızı yıkayınız ve biraz hoş koku sürünüz." dediğini söylüyorlar diye sordum. İbnü Abbas dedi ki: "Gusul, evet fakat güzel koku sürünmeye gelince bilmiyorum".

İbnü Mâce'nin Sünen'inden

Enes b. Malik (r.a)'ten gelen bir rivâyette o şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Her kim Cuma günü abdest alırsa farz için kafidir. Her kim de gusul yaparsa, gusul efdaldır."

Daha böyle birtakım hadislerden dolayı âlimlerin çoğu, Cuma günü cünüplük söz konusu olmasa bile guslederek yıkanmanın ayrıca vacib olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Fakat son hadisten de anlaşıldığı üzere bunun mânâsı, cenabette olduğu gibi gusletmeyince namazın caiz olmaması demek değildir. Bu sebebledir ki, Hanefî âlimleri, Cuma günü guslederek yıkanmanın sünnet veya müstehab olduğu kanaatindedirler. Hindiyye'de denilmiştir ki: "Gusuln nevileri dokuzdur. Üçü farzdır. Bunlar, cenabetten, hayızdan ve nifastan dolayı gusletmektir. Biri de vacibtir ki o da ölüyü yıkamaktır. Kâfir olan bir kişinin cünüp iken müslüman olması halinde de gusletmesi vacib olur. Dördü de sünnettir. Bunlar da, Cuma günü, iki bayram günü, arefe günü, bir de ihrama girenken alınan gusulardır. Sahih olan Cuma günü namaz için gusletmektir. Hatta bir insan fecirden sonra gusletse de sonra abdest alıp Cuma'yı o abdest ile kılsa yahut Cuma namazından sonra gusul yapsa sünneti yerine getirmiş olmaz. Sabah namazından önce gusletse de onunla Cuma'yı kılsa Ebu Yusuf'a göre gusuln faziletine erer, Ebu'l-Hasen'e göre eremez. Cuma ve bayram aynı günde olsa ve bir kişi kısıyyla cinsel ilişkide bulunduktan sonra gusletse, hepsinin yerine geçer Gusuln nevilerinden biri de müstehabdır ki o da, cünüp olmayan bir kâfirin müslüman olduğu zaman gusletmesidir. Mekke'ye girmek, Müzdelife'de vakfeye durmak ve Peygamber şehrine girmek için gusletmek de mendub olan gusullerendir. Halebi'de de denilmiştir ki: "Cuma'ya erken gitmek gusulü ile beraber hoş koku sürünmek, misvak kullanmak ve güzel elbiseler giymek müstehabdır.

İbnü Mâce Sünen'inde Hz. Aişe (r.a)'den şöyle bir rivâyeti nakletmiştir. Hz. Aişe dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma günü hutbe okurken bazı kimselerin üzerinde yani kaplan postlan gördü. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Ne olur, her birinizin gücü yettiğinde (yani gündelik bir kattan başka) Cuma için iki sevb (yani bir kat elbise) edinmiş olsa." Abdullah b. Selam (r.a)'dan da bu anlamda bir hadis nakledilmiştir. Ebu Zerr'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Her kim Cuma günü gusleder, güzlece yikanır, temizlenir, temizliğini güzel yapar, en güzel elbisesini giyinir ve Allah Teâlâ'nın nasib ettiği güzel kokudan sürünür, sonra Cuma'ya gider, lakırdı etmez ve iki kişi arasını ayırmazsa, Allah o Cuma ile diğer Cuma arasındaki kusurlarını affeder." Buhârî'de, İbnü Ömer (r.a)'den gelen şöyle bir rivayet vardır: "Hz. Ömer mescidin kapısından satılık bir (yani ipeklî çitarı nev'inden yollu bir elbise) gördü. "Ya Resulallah! bunu satın alsan da Cuma günleri ve elgiler geldiği vakit gıysen." dedi. Resulullah da, "Bunu, ahirette nasibi olmayan giyer," buyurdu. Sonra Resulullah'a onlardan bazı elbiseler geldi. Resulullah da birisini Hz. Ömer'e verdi. Ömer, "Ya Resulullah! bunu bana veriyorsun halbuki daha evvel attır hullesi hakkında bana söylediğini söylemiştin." dedi. Resulullah da "Ben sana onu giyesin diye vermedim." buyurdu. Bunun üzerine Ömer de o elbiseyi Mekke'de bulunan müşrik bir kardeşine giydirdi."

Bir de Buhari, Kitab'u- Cuma'da âyeti ile Cuma'nın farziyeti hakkında şu hadisi de rivayet eder. "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Bizler (burada) sonuncu, kıyamete ise öncüleriz. Yani (dünyaya) sonra geldik, kıyamet günü müsabakayı kazanıp ileri geçeceğiz. Şu kadar var ki onlara kitap bizden evvel verildi. Sonra da, onlara farz kılınan günler idi. Fakat onlar o günde ihtilâf ettiler. (Nahl, 16/124 âyetine bkz.) Allah bize

hidayet buyurdu. Binaenaleyh insanlar bunda bize tabi olacaktır. Yahudiler yann, hristiyanlar yanından sonra."

Kıscası zikredildiği gibi kendilerine Cuma farz olan müminlerin Cuma günü zevalden sonra ezanı işittikleri vakit işlerini bırakıp Cuma'ya koşmaları farz, daha önce gitmeleri müstehab ve efdaldır. Koşmakta muteber olan da, bulunduğu yerden ayrılmaktır. Teşehhüde yetişen de Cuma olarak tamamlar. (Fethu'l-Kadir)

10. Sonra namaz kılınıp bittiğinde ki farz olan Cuma namazı ihtilafsız iki rekattır. Hz. Ali ve Aişe'den zikredilen haberlerde Cuma namazının hutbeden dolayı kısaltılmış olduğu ifade edilmiştir.

Bununla beraber öğlenin sünnetleri gibi Cuma'nın da sünnetleri vardır. İbnü Mâce, İbnü Abbas'tan şu sözü nakleder: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma'dan önce dört rekat kılar ve bunlardan hiçbirini ayırmazdı." İbnü Mâce bu konuda Abdullah b. Ömer'den de bir nakilde bulunmaktadır. "Abdullah b. Ömer, Cuma'yı kıldıktan sonra gider evinde iki rekat daha kıları ve dardi ki: "Resulullah böyle yapardı". İbnü Mâce'de nakledilen rivâyetlerden biri de Salim'in babasından gelmektedir: O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma'dan sonra iki rekat kıları. " Bu konuda İbn Mâce'de yer alan diğer bir rivayet de Ebu Hureyre'dendir: "Resulullah buyurdu ki: "Cuma'dan sonra kıldığınızda dört rekat kılınız." Demek ki, evvela Cuma'nın dört rekat ilk sünneti vardır ki, hatib hutbeye çıkmadan kılınır. Farzdan sonra da iki veya dört rekat son sünneti vardır ki bu sünneti de evde kılmak efdaldır. Âyetten anlaşılın farziyettir. Bununla beraber sünnetler de farzın tamamlayıcısı olmaları itibarıyle ona katıldıklarından sünnet hükmüyle dahil olurlar. Cuma namazı kılınıp bitti mi, O vakit yer yüzüne dağılınız, yani namaz kıldıktan sonra izinlisiniz, gidebilirsiniz, artık arzu ettiğiniz yere dağılınız ve Allah'ın fazlından talepte bulununuz ki bu gerçek çalışma ve ticaret, gerek ilim, gerek ziyaret, gerek ibadet ve gerek istirahat olabilir. İbnü Merduye'nin rivayetinde İbnü Abbas demiştir ki: "Dünya isteğine dair bir şey ile emrolunmadılar, ancak hasta yoklamak, cenazeye gitmek ve Allah için din kardeşini ziyaret etmek gibi şeyler hariç." İbnü Cerir bunu, Enes (r.a) 'den merfuven rivayet etmiştir. Mekhul, Hasen ve Said b. Müseyyeb ise, "Burada ki talepten maksat, ilim talebidir." demişlerdir. Bazılan da bundan muradın, kazanç olduğunu söylemiştir. Âyetteki "isteyin, dağılin" emirleri, en sahih görüşe göre mübahlık ifade eder. Binaenaleyh namaz kıldıktan sonra hemen çıkmak vacib olmayıp mescidde kalmak da mübahtır. Alûsî der ki: "Dahhâk ve Mûcahid'den de bu şekilde rivayet edilmiş ve Buhârî şerhinde Kimânî, bu konuda ittifağ olduğunu söylemiş ise de üzerinde düşünmek gerekmektedir. Çünkü Serahsî, bu emirlerin vücub veya nedb mânâsına olduğu hususunda görüş nakletmiştir. Ebu Ubeyd, İbnü Münzir, Taberani ve İbnü Merduye, Abdullah b. Bürri Harrani'den şöyle rivâyette bulunmuşlardır. Abdullah dedi ki: "Peygamber (s.a.v) 'in sahabilerinden Abdullah b. Busri Mazini'yi gördüm. Cuma namazını kılınca gıktı, karşıda bir saat dolışı sonra tekrar mescide döndü ve Allah'ın dilediği kadar namaz kıldı. Ona bunu niçin yapıyorsun? diye sorduklarında, "Peygamber'in Efendisi (s.a.v)'ni böyle yaparken gördüm" dedi ve âyetini okudu." İbnü Münzir de Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Cuma günü mescidin kapısından çıktığında bir şeyin izini sür de istersen alma. Bunun da mendub olduğu rivayet edilmiştir." Fakat Usûl ilminde beyan edildiği üzere "İhrmandan çıkınca avlanabilirsizin..." (Mâide, 5/2) âyetinde olduğu gibi sırf kullanı lehine olarak gelen emirlerin aleyhe çevrilmesiyile mevzu değişikliğinin gerekli olmaması için mübahlık ası olduğuna göre, bu âyetteki emirlerinin de böyle olması gerekmektedir. Bu yalnız sakındırmadan sonra olduğu için değil, lehten aleyhe konuyu değiştirmenin gerekmemesi içindir. Yoksa emir, sakındırmadan sonra da vücub ifade edebilir. Mamafih o ruhsat ve mübahlıkla beraber şu emrin nedb ve teşvik için olması uygun olur.

Ve Allah'ı çok zikredin, yani dağılıp çıktığınızda da Allah'ı unutuvermeyiniz de gerek dağılma ve talepte bulunma esasında, gerek bundan sonra ve önce Allah Teâlâ'yı güzel isimleriyle çok anın. Emirlerinin yerine getirilmesine muvaffak kıldığından dolayı hamd ve şükretmek, Kur'ân okumak, nafile namaz kılmak, diğer ibadetlerde bulunmak, nimet ve lütuflarını düşünmek gibi vesilelerle ilâhî ismini gerek kalbiniz ve gerek dilinizle yâd edin ki felah bulabilesiniz. Büyük murada eresiniz.

11. Emir böyle olmakla beraber bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde ona gittiler ve seni kıyamda bıraktılar, yani sen minberde hutbeye kalkmış Allah'ı zikrederken bırakıp ticarete koşuştular. Rivâyet olunur ki Medine'de açlık ve pahalılık olmuştı. Resulullah (s.a.v) Cuma günü hutbede iken bir kervan geliverdi. Onun def sesini işitince cemaatın bir çoğu, Hz. Peygamber'i ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlardı. Buhârî, Müslim, Tirmizi ve diğerleri Cabir b. Abdullah (r.a)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygaber (s.a.v) ile namaz kılacağımız sırada yiyecek getiren bir kervan geliverdi. Cemaat ona yöneldi, hatta Peygamber'in yanında on iki adamdan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine âyeti nazil oldu." Bir rivâyette de Resulullah buyurmuştur ki, "Eğer hepsi kıksaydı mescid üzerine ateş olurdu." Hz. Peygamber'in yanında kalan on iki kişiden onu, Aşer-i Mübeşşere (cennette müjdelenen on kişi) ikisi de Bilal ile Cabir yahut Ammar ile İbnü Mes'ud, veya Bilal ile İbnü Mes'ud idi. Kervan Abdullah b. Avf (r.a.)a aittir. Âyetteki "lehv", kafilе gelirken çalınması adet haline gelen kös veya def, dünbelektir. Bazılan da bunun davul zurna olduğunu söylemişlerdir. Mamafih âyetteki zamiri müennes (dişi) olarak ticarete gönderilmiş denilerek lehv ile beraber ticarete, denilerek de yalnız lehve gönderilmemiştir. Bu da göstermektedir ki, mescidden çıkılann maksadı, lehv değil ticaret idi. Bunun da sebebi, kıtlık ve pahalılığın şiddeti, bir de hutbeyi bırakıp çıkmakta bir sakıncanın olmadığını zannetmeleri olmuştı. De ki ey Allah'ı zikretmek için kalkan Resul! Allah'ın katından katı menfaatler lehviden de ticaretten de hayırlıdır. Çünkü onlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Allah yanındaki lütf ve sevab ise sonsuz ve ebedidir. Kaldı ki eğlencenin menfaatı de zihinde kurulan hayalden ibarettir. Ve Allah nzık verenlerin en hayırlısıdır. Asıl nzık O'ndan istenmelidir. O nasib etmeyençe sebeplerden hiç birisinin faydası olmaz. Ticaretlerin üstünde Allah'ın öyle nzık kapılan vardır ki, onlar kapanınca bütün ticaretler de kapanır. Onun için ticaret sevdasıyla her şeyi unutan yahudileri Allah Teâlâ bu sürede kinadıktan sonra müminleri yükseltmek üzere bu emirlerle Cumaya hidayet ve irşad buyurmuştur.

Bu emirlerden sonra Cuma'yı mazeretsiz terk etmek ve Cuma'yı bırakıp da lehv ve eğlenceye koşuşmanın nifaka varacağına işaret olmak üzere bu sürenin peşinden münafıklann hallerini anlatan süre gelecek ve o da, yine müminleri Allah'ı zikre teşvik eden bir hitab ile son bulacaktır.

MÜNÂFİKUN SURESİ

1. Sana geldikleri vakit. Buradaki hitap Resulullah'adır. Yani ya Muhammed! Senin meclicine gelip hazır olduklan vakit o münafıklar dediler. Münafık, Bakara Sûresi'nin başında izah edildiği gibi dışı müslüman, içi kâfir olan iki yüzlü ve bir şeye karar veremeyen kimse demektir ki duruma göre değişiklik gösterir. Her münafık rıyakâr fakat her rıyakâr münafık değildir. Çünkü riya imana muhalif olmayarak bazı amellerde de olabilir. Asıl münafıklık ise, inancın tersine, imandaki rıyakârlıktır. Bununla beraber sırf amelî olan münafıklık da vardır. Bu yönden nifak ile riya birbirine yakındır. Bir sahih hadiste buyurulmuştur ki: "Münafığın âlameti üçtür. Konuştuğu zaman sözüne yalan karıştır. Düşmanlık ettiği zaman edesizlik eder. Bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder." Tefsirlerin açıklamasına göre burada münafıklardan maksad, Abdullah b. Übeyy ve yandaşlarıdır. Onlar Resulullah (s.a.v)'in yanına geldikleri zaman şöyle dediler: Sahitlik ederiz ki şüphesiz sen Allah'ın resulüsün. Sahitlik, kesin bir ilim ile yakinen bildiği bir şeyi Allah'ın huzurunda bulunduğuna inanarak dosdoğru haber vermekti. Onun için fakihler demişlerdir ki: "Şehadet, yemin mânâsını içeren hususi bir haberdir. "Her ihbar ve duyuru şehadet yerine geçmez. Ancak söylediyini bilerek "eşhedü" (şehade ederim) diyen şahide, yemin vermede de fazla ve tekrardan ibarettir. Bundan anlaşılmaktadır ki

ibaresinde iki cümle ve iki cümleye ait üç te'kid vardır. Birincisi, neşhedü cümlesinin ifade ettiği yemin, ikincisi , üçüncüsü dir. Peygamber'e imanı göstermek için "şehadet ederiz ki, şüphesiz sen Allah'ın resulüsün" yahut "şehadet ederim ki, şüphesiz Muhammed Allah'ın resulüdür." demek de kâfidir. Cümlede fazla te'kid edatı kullanmak, muhatablaım ziyade inkar durumunda takviye etmek suretiyle ikna için olur. İşte münafıklar, Resulullah'ı ikna etmek için sözü üç şekilde te'kid ederek söylemişlerdir. Fakat bu inkarın hedefi nedir? Bu ki cümlemin hangisine aittir? Te'kidler ikinci risalet cümlesine yönelik olduğu için ikna kasdının da ona yönelik olması gerekir. Halbuki Resulullah'ın inkâr edici konumunda kabul ederek iknaya çalışmak mânâsızdır ve edebsizliktir. Münafıklardan da asıl maksatları bu değil, kendilerinin buna iman ve şehadetleri davasında Resulullah'ı iknaya çalışmaktır. Asıl şüpheli gördükleri ve inandırmak istedikleri budur. Bu chetle te'kidin hedefi, haberin gereği demek olan iman davasıyla cümlesinin olmasi iktiza ederdi. Onlar ise bunu te'kid etmemekle beraber şehadet ediyoruz diyerek yalan söylüyorlardı. Allah Teâlâ da bu iki noktayı mükemmel bir şekilde ayırarak buyuruyor ki, Allah biliyor ki hakikat, sen O'nun şüphesiz resulüsün. Binaenaleyh sözü esasen dosdoğru bir hakikattir. Bununla beraber Allah şehadet ediyor ki doğrusu münafıklar, içi dışına uygun olmayanlar elbette yalancılarıdır. O hakikate şehadetleri samimi değildir. Mümin olmadıkları halde iman ettiklerini iddia etseler, doğruya inanmazlar ve hakikati yalan telakki ederler. Sonra da o yalan saydıktan şeye şehadet ederiz diye yalan söylerler ve yalan söylediklerini bildikleri halde vicdanlarının aksine yemin ederler.

Mânâdan da anlaşılacağı üzere bu âyetten bazıları, yalanın itikada ve vicdana, bazıları da hem gerçeğe hem itikada muhalefet demek olduğu mânâsını anlamak istemişlerse de, bunun doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğrusu, yalanın gerçeğe uygun olmamasıdır. Burada münafıkların yalan beyanlarında kendi itikad ve vicdanlarına muhalif söz söylemiş olmaları, sözlerinin sadece itikadlarına muhalefetten kaynaklanmayıp, iman konusunda gerçeğin yerinin kalb ve vicdandanlık itikad olması, ve şehadet meselesinde de kesin bilgi ve samimiyyetin şart bulunması hasebiyledir. Yani onlar kendisiyle şehadet edilen sözünde yalancı değiller, lakin ona gerçekte inanmadıkları halde inanmış gibi yaparak imanlarını açığa vurma şehadetleri olmadığı halde diye yalan söylemelerinde ve bu suretle yeminde bulunmalarında yalancıdır. Bir insan inanmadığı bir şeye inanıyorum dediği zaman şüphesiz yalan söylemiş olur. Bu sözün yalan olması da onun, sırf şahsın itikad ve vicdanına muhalif olmasından değil, haber verdiği şeyin gerçekte onun vicdanında bulunmamasındandır. Şu halde o şeyin şahsın itikadından çevrilmesiyle doğru olması, onun itikad etmediği halde itikad ediyorum demesinde yalancı olmasına mani olmadığı gibi, burada da aynı şekildedir. İşte münafıkların sözü böyle olduğu için yalanları bir taraftan haberin faydalı olmasına, bir taraftan da şehadet ve yemin mânâlarına bağlanmıştır.

2. Bunların yalancılık ve yalan söylemelerinin sebebi şu şekilde izah ediliyor: Onlar yeminlerini bir kalkan, bir siper edindiler. Burada yeminin beyan edilmesi, aşağıda gelecek olan ağır yemine nazaran dahi olabilirse de, şehadetin mânâsı içerisinde de yeminin bulunduğu bir işaret sayılabilir. Yani şehadet getirmek ve yemin etmekle dıştan mümin görünüp onu kendilerine bir siper edinerken dünyada mallarını ve canlarını korumak istediler. Bu suretle Allah yolundan yüz çevirdiler, kaçındılar, yan çizdiler, yahut bazı zayıf halkı, gizli gizli şaşırtıp hak dinden ve Peygamber'e uymaktan men ettiler. Buna göre âyetteki fiili, yüz çevirmek mânâsına "sudur"dan da, men etmek mânâsına "sad"den de olabilir. Her iki mânâda da tefsir edilmiştir ki ne fena yapıyorlardı, yani öyle yeminlerini kalkan yapıp da yalan dolan, sahtekarlık ve münafıklıkla Allah yolundan yüz çevirmeleri veya men etmeye kalkışmaları ne fena bir iş, ne kötü bir ahlaksızlıktır.

3. Bunların yalancılık ve yalan söylemelerinin sebebi şu şekilde izah ediliyor: Onlar yeminlerini bir kalkan, bir siper edindiler. Burada yeminin beyan edilmesi, aşağıda gelecek olan ağır yemine nazaran dahi olabilirse de, şehadetin mânâsı içerisinde de yeminin bulunduğu bir işaret sayılabilir. Yani şehadet getirmek ve yemin etmekle dıştan mümin görünüp onu kendilerine bir siper edinerken dünyada mallarını ve canlarını korumak istediler. Bu suretle Allah yolundan yüz çevirdiler, kaçındılar, yan çizdiler, yahut bazı zayıf halkı, gizli gizli şaşırtıp hak dinden ve Peygamber'e uymaktan men ettiler. Buna göre âyetteki fiili, yüz çevirmek mânâsına "sudur"dan da, men etmek mânâsına "sad"den de olabilir. Her iki mânâda da tefsir edilmiştir ki ne fena yapıyorlardı, yani öyle yeminlerini kalkan yapıp da yalan dolan, sahtekarlık ve münafıklıkla Allah yolundan yüz çevirmeleri veya men etmeye kalkışmaları ne fena bir iş, ne kötü bir ahlaksızlıktır.

4. Ve onları gördüğün vakit cisimleri tuhafına gider. Dıştan bakınca giyimleri kuşamları, sıkıkları, irilikleri, güzelliikleri ile bedenlerinin süsü ve manzarası hoşuna gider. İmreneceğin tutar. Ve konuşurlarsa konuşmalarına kulak verirsin, dillerinin fesahati, sözlerinin acıklığı ve tatlılığı ve konuşma sanatına olan merak ve yatkınlıkla hasebiyle güzel laf ederler. Konuşmaya başladıkları zaman mestice bulunanları dinleyişe gelir. Medine münafıklarının başları olan Abdullah b. Übeyy, Mugis b. Kays, Cedd b. Kays ve arkadaşları hep böyle iri vücutlu, yakışıklı, giyim ve kuşamlarına itina gösteren, düzgün konuşan, dilleri ve dış görünüşleri alımlı kimseler idiler. Ya Resulallah diye söze başladıkça Hz. Peygamber de sözlerini dinlerdi. Onlar ise kendilerine söz söylendiği zaman resmi bir tavırla ve dıştan ağır başlı bir vaziyette dinler gibi sessizce dururlar, ancak kulaklarına söz girmez, öyle ki sanki onlar dayanmış keresteler gibidirler. Oturdıkları yerde dayanmış aşşap keresteler gibi dışları, endamları düzgün, hareketsizce kurulur otururlar. Ancak içleri bilgi ve şuurdan, yetişme ve gelişme kabiliyetinden mahrum, sağlamlık ve dayanıklılıktan uzak, boş kuru tahtalara ve direklerle benzerler. Öyle ruhsuzdurlar ki, istifade edilmesi lazım gelen sözler kulaklarına girmez, ondan faydalanmazlar. Öyle cansız ve yüresizdirler ki her sayhayı aleyhlerinde zannederler. Her işittikleri kuvvetli bir sesi mutlaka kendi aleyhlerinde sanır korkarlar. Lehlerinde söyleneni bile aleyhlerinde telakki ederek ürker kaçmaya çalışırlar. Sertçe bir öksürükten şüphelenirler, hemen hemen pöh denilse korkacak hale gelirler. Çünkü içleri kurtlu haindirler. Hainler ise, hiyanetin ucu yüreklerinde saplı olduğu için "Hain korkak olur" meseline her zaman sırları açığa çıkar endişesiyle korku ve kuşku içinde bulunduklarından, her şeyden nem kapar ve her sestten ürkerler. Yalan söylemeye de alışkın olduklarından lehlerinde söyleneni de yalan kabul ederek hep aleyhlerinde mânâ çıkırırlar. Onlar katıksız Hak düşmanlarıdır onun için onlardan sakın! Zira düşmanın en tehlikelisi, gülerек sokulup yürekte patlayandır.

Yaktı nice canlar o nezaketle tebessüm
Şîrin dahi kasdetmesi cana gübeştir.

"O nezaketle gösterilen tebessüm nice canları yaktı. Aslan bile cana gülerек kasdetmektedir.

Bir de:
Afat-ı batniyyedir aslı musibetin.
"Musibetin aslı, gizli beladılar."

Allah onları çarpsın, yani onları böyle duaya müstehakırlar. Bu cümle şu şekilde de terceme edilebilir: Allah'ın kılıcına rastgelsinler, yahut Allah kahredesiler nasıl çeviriyorlar? Haktan batıla nasıl dönüyorlar? Bu istifham (soru) onların hallerine hayret bakışlarını çekmek içindir. Yahut nereden sapıyorlar? Nereden dönüyorlar? Hiç Allah'tan kurtulup da kaçmak mümkün müdür ki, yalan dolanla sıynılıp kurtulmak istiyorlar.

5. Hem onlara denildiği zaman yani hainlikleri meydana çıkıp da kendilerine nasihat yoluyla gelin Resulullah sizin için istiyğar ediversin günahlarınız affına dua ediversin diye söylendiği vakit başlarını çevirdiler, kafa tuttular. Ve gördün ki onlar kibir taslayarak yüz çevirip yan çiziyorlardı.

6. Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları asla affetmeyecektir. Çünkü Allah, zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz. Bundan önce Tevbe Sûresi'nde

"Onlar için ister af dile, ister dilemesen, onlar için yetmiş defa af dilesen, yine Allah onları affetmez.." (Tevbe, 9/80) âyeti nazil olmuştu, Resulullah yetmişden daha fazla af dilerim dedi. Bunun üzerine de bu âyet indirildi. (Adı geçen âyetin tefsirine bkz.)

7. Onlardı ki, "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ta ki dağılsınlar." diyorlar. Buhârî'de rivayet edildiği üzere Zeyd b. Erkam (r.a) demiştir ki: "Bir gazada idim Abdullah b. Übeyy'i işittim şöyle diyordu: "Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ta ki etrafından dağılsınlar. Onun yanından döndüğümüz zaman da her halde daha aziz (üstün) olan daha zelim (düşkün) olanı oradan çıkaracaktır." Ben bunu amcama söyledim. O da Peygamber (s.a.v)'e söylemiş, beni çağırttı, ben de anlattım. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarına haber gönderip çağırttı. Onlar böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiler. Resulullah da beni yalanlayıp onları tasdik etti. Bundan dolayı ben öyle kederlendim ki, (daha önce) asla öyle bir keder başıma gelmemişti. Gittim evde oturdum. Amcam da bana, "Kendini Resulullah'a yalanlatacak buğzettiyecek kadar ileri gitmekteki maksadın ne idi?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ yi inzal buyurmuş, Peygamber (s.a.v), adam gönderip beni çağırttı ve (gelen vahiy) okudu ve bana, "Allah seni tasdik buyurdu ey Zeyd" dedi." Bundan ve Timizî'nin bu konuda zikrettiği birinci rivayetinden anlaşılacağına göre bu sürenin iniş sebebi yukarıda anlatılan hadise olmuştur. Timizî'nin ikinci rivayetinde ise bu olay daha geniş bir biçimde anlatılmıştır. Şöyle ki: "Yine Zeyd b. Erkam demiştir ki: "Resulullah'ın beraberinde bir gazada bulunmuşuk. Yanımızda a'rabilerden bazı insanlar vardı. Biz suya koşardık, a'rabiler bizi geçer ona daha önce varlardı. Bir a'rabi arkadaşlarımızı da geçti. a'rabi önce vardı mı havuzu doldurdu, etrafına taşlar koyar, üzerine sergi örter sonra da arkadaşları gelene kadar beklerdi. Ensâr'dan birisi, bir a'rabinin yanına vardı, devesinin yulunu salıverip sulamak istedi, ancak o bırakmak istemedi. Ensârı suyun üstündeki örtüyü çekivermişti. Bunun üzerine a'rabi de değneğini kaldırdı Ensârın başına vurdu, başı zedelendi. Ensârı vânp münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'e haber verdi. Çünkü o, Abdullah'ın arkadaşlarından idi. Abdullah b. Übeyy öfkelenirdi. Sonra da, "Resulullah'ın yanındakilere yiyecek vermeyin ta ki etrafından dağılsınlar." dedi. Bu sözle a'rabileri kasdediyordu. Yemek esnasında onlar Resulullah'ın yanında hazır bulunuyorlardı. Bu sebeble Abdullah şöyle dedi: "Muhammed'in yanından dağıldıklarında Muhammed'e yemeği götürün, O beraberindekilerle yesin." Sonra da arkadaşlarına dedi ki: "Vallahi Medine'ye dönerseniz her halde daha üstün olanlar daha düşkün olanları oradan çıkaracaktır." Zeyd demiştir ki:

"Ben Resulullah'ın arkasındaydım Abdullah b. Übeyy'in dediğini işittim, amcama haber verdim. O da Resulullah'a söyledi. Resulullah da haber gönderip Abdullah'ı çağırttı. Abdullah yemin ederek inkâr etti. Resulullah da onu doğrulayıp beni yalancı çıkardı. Sonra amcam bana geldi, "Resulullah'ı ve müslümanları danılmaktan ve kendine yalancı dedirtmekten başka ne elde ettin?" dedi. Bunun üzerine beni öyle bir gam ve keder sardı ki böylesi, kimsenin başına gelmemiştir. Derken Resulullah ile beraber bir seferde yürüdüğüm sırada idi, merakımdan başımı bükmüş gidiyordum. O esnada Resulullah geldi, kulağımı bükte ve yüzüme güldü. Dünyada bana bunun yerine ebediliği verseler, bu kadar sevinmezdim. Sonra Ebu Bekr yanıma geldi ve "Sana Resulullah ne dedi?" diye bana sordu. Ben de, "Bir şey söylemedi, yalnız kulağımı bükte ve yüzüme güldü." dedim. "Müjde!" dedi geçti. Sonra Ömer yanıma geldi, o da Ebu Bekr gibi aynı şeyi sordu. Vakti ki sabahladık, Resulullah (s.a.v) Münafıkın Sûresi'ni okudu." Görülüyor ki bu rivayette (gelen vahiy) süre diye ifade edilmiştir. Timizî'nin başka bir rivayetinde de âyetinin nazil olduğu söylenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Zeyd bu olayı bir çok defa anlatmıştır. Herhalde bundan maksat, sürenin inişi olacaktır. Bu hususta diğer hadis kitaplarında ve tefsirlerde daha taferruatlı bilgiler vardır. İbnü Cerir çeşitli rivayetleri zikrettikten sonra kısaca şunları nakleder: "Resulullah (s.a.v) haber almıştı ki Beni Mustalık kendisine karşı Hâris b. Ebi Dirar kumandasında toplanıyorlar. Resulullah bunu işitince onlara doğru yola çıktı. Nihayet sahile doğru Kudayd nahiyesinden Mûreysi denilen su üzerinde onlarla karşılaştı. Çarpıştılar, Allah Teâlâ Beni Mustalık'ı yenilgiye uğrattı. Onların varurları oldu, oğulları, kadınları ve malları ganimet alındı. Beni Kelb b. Avf b. Âmir b. Leys b. Berk'den Hışam b. Dabade isimli bir adam da yaranalmıştı. Ensardan Ubade b. Samit'in takımımdan bir adam onu düşman zannederek hata sonucu vurmuştu. Derken insanlardan su almaya gelenler de suyun yanına gelmişlerdi. Bu sırada Beni Gıfar'dan Hz. Ömer'in atını çeken ücretli adamı Cehcah b. Said ile Abdullah b. Übeyy'in yeminli adamı Cüheyneî Sınan su yüzünden tartışıp kavgaya yapmışlardı. Sınan "Yetişin Ensâr!" Cehcah da "Yetişin Muhacirler!" diye bağırıyordu. Abdullah b. Übeyy de bunun üzerine öfkelenmişti. Yanında kavminden bazıları vardı. Henüz genç yaşta bir delikanlı olan Zeyd b. Erkam da onların arasında idi. Abdullah şöyle demişti: "Bunu yaptılar ha! Beldelerimizde bizden nefret ettiler, ama çok oldular. Vallahi bizim düşmanlarımız oldu "Celabib-i Kureys" "Kureys'in sürgünleri" ile durumumuz tıpkı, "Besle köpeğini yesin seni." sözünde olduğu gibidir. Amma vallahi Medine'ye dönersek herhalde üstün olanlar o zellileri elbette kıcınar." dedi. Sonra da kavmine dönüp şunları söyledi: "İşte bunu siz kendiniz yaptınız. Onları memleketinize soktunuz mallarınızı onlarla bölüşünüz. Vallahi şimdî siz, ellerinizde bulunanı tutup sakınsanız, onlar memleketinizi terkedip giderler." Zeyd b. Erkam bunu duymuştu, gidip Resulullah'a haber verdi. O esnada Hz. Peygamber savaşı bitirmişti ve yanında Ömer b. Hattab vardı, "Ya Resulallah! Abbad b. Bisre emret onu katletsin!" dedi. Resulullah buyurdu ki: "Nasıl olur ya Ömer! O zaman insanlar, Muhammed sahabelerini öldürüyor, diye laf ederler. Hayır, ancak şöyle "hareket edeceğimiz" ilan edilsin." Bu öyle bir saatte idi ki o saatte yola çıkmak Resulullah'ın âdeti değildi. Verilen emir üzerine halk hareket etti. Abdullah b. Übeyy, Zeyd b. Erkam'ın haber verdiğini duyunca Resulullah'ın huzuruna vardı, "Billahi öyle bir şey söylemedim." diye yemin etti. Abdullah'ın, kavmi içinde şerefli bir yeri vardı. Onların büyüğü sayılırdı. Ensâr için arkadaşlarından orada bulunanlar Abdullah'dan çekinerek ve onu müdafaâ ederek, "Ya Resulallah! Çocuk, sözünde zanna kapılmış, Abdullah'ın söyledikini belleyememiş, uydurmuş olmalıdır." dediler. Resulullah tek başına kalıp yürüdüğü sırada Üseyd b. Hudayr yanıma geldi, Nübüvvetle selam verdi, "Ya Resulallah! Âdet olmayan bir saatte yola çıkınız, bu saatte hiç çıkmazdınız." dedi. Resulullah, "Duydım ki arkadaşınız ne demiş?" buyurdu. Üseyd, "Hangi arkadaş ya Resulallah!" dedi. Peygamber de Abdullah b. Übeyy'in ismini verdi ve "Medine'ye dönerse o güçlü zat, zayıfları oradan çıkaracakmış diye zannetmiş." dedi. Üseyd, "O halde ya Resulallah! Dilersen onu çıkarırsın, vallahi o zayıf, sen üstünsün." dedi. Sonra da "Ya Resulallah! Ona aldırma, iyilikle muamele et, vallahi Allah seni gönderdi, o sırada kavmi ona taç giydirmek için boncuk diziyorlardı, o seni kendisinin malikiğini almış görüyordu." dedi. Sonra Resulullah insanları ile o gün akşama kadar, gece sabaha ve ertesi günün kışuk vaktine kadar yürüyüş yaptı. Nihayet güneş eziyet vermeye başlamıştı. Hz. Peygamber insanlarla orada konaklayıverdi. Halk yere dokunur dokunmaz uyuya kaldılar. Hz. Peygamber'in böyle yapması da, hiç kimsenin Abdullah b. Übeyy lafı ile meşgul olmaması içindi. Sonra yine insanlarla beraber hareket etti. Hicaz yolunu tuttu. Nihayet Hicaz'da Bakîin tarafında bir su üzerinde konakladılar ki, o suya Nak denilmektedir. Sonra oradan hareket buyurduğunda şiddetli bir rüzgâr esmeye başlamış, halk bundan eziyet görmüş ve korkmuşlardı. Resulullah da onlara, "Korkmayın kâfirlerin büyüklerinden birisi öldü." buyurmuştu. Medine'ye geldiklerinde, Rifaa b. Zeyd b. Tabut'un o gün öldüğünü gördüler ki bu, yahudilerin büyüklerinden ve münafıkların koruyucularındandı. İşte o zaman Abdullah b. Übeyy ve onunla beraber olup onun gibi hareket eden diğer münafıkların zikredildiği bu süre nazil oldu. Bu süre inince Resulullah Zeyd b. Erkam'ın kulağını tuttu ve "Allah bunun kulağına vefa verdi." buyurdu. Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah'a, babasının durumu malum oldu. Abdullah b. Abdillah ki halis mümin idi. Resulullah'ın huzuruna geldi ve "Ya Resulallah! Duydum ki, Abdullah b. Übeyy'i size ulaşan bir sözünden, dolayı öldürmek istemişsiniz. Şayet bunu yapacaksan bana emret, ben onun başını sana getireyim. Vallahi bütün Hazrec kabilesi bilir ki ilerinde babasına benden daha fazla iyilik düşünen ve hürmet eden yoktur. Korkarım ki bunu benden başka birisine emredersiniz, o da babamı öldürür, o vakit benim nefsim de babamın katilini halk içinde gezerken görmeye

tahammül edemez, tutar vururum. Böylece bir mümini bir kâfire bedel olarak öldürmüş olur ve bu sebeble atese girerim." dedi. Resulullah, "Hayır biz ona yumuşaklıkla muamele ederiz, beraberimizde bulunduğu müddette iyilikle sohbet ederiz." buyurdu. İşte o günden sonra her ne yapsa kavmi Abdullah b. Übeyy'i kınarlar ve tutarlar, azarlarlar ve tehdit ederlerdi. O vakit Resulullah bunu işittikçe Hz. Ömer'e "Ya Ömer! Görüyor musun asıl oldu, senin dediğin zaman katletseydim onun için niceleri ağıt yakardı. O gün sana vur desem vururudn değil mi?" dedi. Hz. Ömer de elbette Resulullah'ın işi, benim isimden çok büyük ve çok bereketlidir." dedi."

Keşşaf tefsirinde nakledilir ki: "Abdullah b. Übeyy'in bu şekilde yalanı ortaya gıkınca kendisine "Senin hakkında şiddetli âyetler nazil oldu, hemen Resulullah'a git senin için af dileyversin." denilmişti. Fakat o başını bükmüş, sonra da "Bana iman etmemi emrettiniz, iman ettim. Malımın zekatını vermemi emrettiniz, zekat verdim, artık Muhammed'e secde etmemden başka bir şey kalmadı." demişti. Bunun üzerine âyeti nazil oldu. Ondan sonra da Abdullah fazla yaşamadı, bir kaç gün içinde hastalandı ve öldü."

Münafıklann Hz. Peygamber'e Resulullah demeleri, "Onlar yeminlerini siper edindiler" âyetince dıstan gösterdikleri şehadeti korumak için bir siperidir. İnfidad, sökülüp dağılmak demektir. Ensar Hz. Peygamber'e ve Muhacirle'e yardım ettikleri için münafıklar, bütün Ensar kendilerinden imiş ve onlar nafaka vermezse Peygamber'in yanındakiler dâhilvercekmiş gibi farz ederek öyle söylüyorlar ve söylerler. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Bütün nızık hazineleri O'nundur. Rızık O'na atittir. O dilediğine verir, dilediğinininkiı kısar. Onlar yardım etmemekle rızık kesilmiş olmaz. Allah verecek oluncu onlar vermemezlik edemezler. Ve lakin münafıklar anlamazlar. Cehaletlerinden dolayı ilâhî işleri anlamazlar da öyle kâfirane sözler söylerler.

8. Diyorlar ki vallahi Medine'ye bir dönersek yani gazadan dönersek her halde izzeti, kuvvet ve haysiyeti fazla olan oradan pek zayıf ve zebun olan alçağı mutlaka çıkacaktır. Münafıklar böyle söylemekle kendilerini izzetli farzederek Peygamber'e ve müminlere karşı kin püskürüyorlardı. Halbuki izzet Allah'ın, Resulü'nün ve müminlerindir. Kuvvet, hakiki galiyiyet, haysiyet Allah'ın ve O'nun aziz kıldığı kimselerindir ki, onlar da Allah'ın Resulü ve halis müminlerdir. Münafıklann izzetleri yoktur. İzzetleri olsaydı, nifaka yalancılığa tenezzül etmezler, dünya hayatı için sonunda Hakk'ın huzurunda yüzlerini kara kıartacak olan o ahlâksızlıkları, alçaklıkları işlemezlerdi. Binaenaleyh ezeli, yani zayıf ve düşkün kendileridir. Velakin münafıklar bilmezler. İzzet nedir? Zillet nedir? Eazz ve ezeli kimdir? Bilmezler de öyle saçmalarlar. Kibri izzet, izzeti kibir sanırlar.

Bundan dolayı âlimler demişlerdir ki, izzet kibirden başkadır. Ebu Hafs es-Sühreverdi bunu şöyle açıklamıştır: "İzzet, kibrin dışında bir şeydir. Çünkü izzet, insanın kendi nefsinin hakikatını tanınması ve onu acele kismetler için hakarete düşürmeyej kerim ve kıymetli tutmasıdır. Nitekim kibr insanın kendini bilmemesi ve onu kendi mevkiinin üstünde tutmasıdır. İzzetin zıddı zillet, kibrin zıddı da alçakgönüllülüktür."

Rağib da izzeti şöyle tarif etmiştir: "İnsanın mağlub edilmesine mani olan durumdur ki, Araplar'ın şu sözlerinden alınmıştır: "katı yer" ve "et sertleşti." Şu halde izzet, sanki ulaşılması zor olan yer, "ıraz" da katı ve sert bir yerde olmak mânâsındır. Bazen de kötü görülen inad ve cahiliyyet taassubu anlamına alınır ki, kâfirlerin iddia ettikleri izzet bu mânâyadır."(1) Bu âyette yer alan izzetin kuvvet ve galebe mânâsına tefsiri de yaygındır. Mamafih mağlubiyyete mani olan hal mânâsı da kasdedilebilir. Çünkü Allah'da Resulü'nde ve müminlerde bu tarz bir mânâ layikiyle sabittir. Görülüyor ki bu âyette müminler, yani nifak izlerinden uzak olan halis müminler izzet şerefıyla üstün kılınışlardır. Çünkü halis mümin, fani şeylere karşı zayıf olmaz. Allah'tan başkasına secde etmez.Bundan dolayı; dinin emrettiği şeylere uygun hareketle bulunan bir kadın pejmürde bir halde idi, ona denildi ki: "Sen İslâm üzere değil misin? İşte o, izzettir ki, beraberinde zillet yoktur ve o servettir ki, beraberinde fakirlik yoktur." Nakledilir ki Hasan b. Ali "Allah Resulü ve onlar üzerine salat ve selam olsun." Hazretlerine bir adam, "İnsanlar sende biraz tih, yani kibir olduğunu zannediyorlar" demişti. Hazreti Hasan da cevaben "O tih değil, izzettir." karşılığını vermiş ve bu âyeti okumuştı."

Yukandaki âyetlerde bunlar anlatıldıktan sonra müminlere asıl izzet ruhu olan iki emir telkin edilmek üzere buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

9- Ey İnananlar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyaıa uğrayanlardır.

10- Birinize ölüm gelip de: "Rabbim, beni yakın bir süreye kadar erteleyeydin de sadaka verip iyilerden olsaydım!" demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan (Allah) için harcaıın.

11- Allah süresi geldiği zaman hiç bir canı ertelemez. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9-10. Ey iman edenler! Yani o izzet kendisinin olan Allah'a ve Resulü'ne samimiyette iman etmiş olup da Allah yanında müminlere tahsis edilen ilâhî izzete ermek isteyen müminler! sizleri iğfal edip alıkoymasın, eğlemesin, oyalamasın. Ne mallannız ne de evlatlarınız, yani dünya meşguliyetlerinin en vazgeçilmezi olan mal ve evlat işleri, onları bakımını, derdi ve zevki bile alıkoymasın. Zira Hadid Süresi'nde geçtiği üzere dünya hayat eğlence, oyun, zinet, övünme, mal ve evlat çoğaltmaktan ibarettir. Bunları en kaçınılmazı, en ciddisi de mal ve coluk çocuk kaygısı ve zevkidir. İşte eğlence ve oyun şöyle dursun, süs ve övünmenin kaynağı olan mal ve evlat bile sizi oyalayıp da alıkoymasın. Yani bunlarla hiç meşgul olmayın demek değil, fakat bunlar sizi, asıl izzetin ruhu olan Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Allah'ı ve Allah için iş yapmayı unutturmasın. Zikrullah, Allah düşüncesi ve Allah'ı anma ki, müfessirlerin beyanına göre burada kasdedilen Allah'ı zikr ve yüceltmek için yapılan namaz gibi ibadetlerle onun meyvesi olarak Allah sevgisiyle yapılan ibadetlerdir. Gerçek ibadete layık Allah Teâlâ'yı O'nun isim, sıfat, emir ve nehiylerini, sevab ve azabı ile izzetinin hükümlerini düşündürüp andırın, nzasına vesile olan farz ve nafile ibadetlerden, Cuma ve cemaattan, namaz, oruç, zekat, hac, cihad, Kur'ân okuma, va'z ve nasihat, tehlil (lâilâhe illallah), tesbih, (sühbânehallah) ve tahmid (elhamdülillâh) gibi sırf Allah'a yaklaşmak için yapılan ve daima Allah'ı andırıp Allah için Allah'a layık güzel işler düşündürmeye alıştırın itaatlardan gaflet ettirmesin. Ve her kim öyle yaparsa yani mal ve evlat ile uğraşacağııı diye Allah düşüncesinden gaflet ederse işte onun hüsrana düşenlerdir. Çok zara uğramış, dünyayı ahirete tercih etmiş ve sonunda sonsuzluğun izzetinden mahrum kalmış kimselerdir. Mal ve evlat, dünya ve hayat gider, Allah yanında onlara zillet ve hüsrandan başka bir şey kalmaz. Çünkü "Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak güzel işler ise, Rabbinin katında sevabça daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır." (Kehf, 18/46) buyrulmuştur. Onun için Allah'ı unutmayı ve size verdiğimiz nızıktan infak edin! Burada müminleri izzete erdirmek hususunda iki özellik gösteriliyor: Birisi Allah'ı zikretmekten gaflet etmemek, diğeri de infaktır. Bunlardan birincisi Cuma Süresi'nde ihtar edilen ruhu te'yid etmek, ikincisi de onun fiilî meyvesini temin etmek ve kıyamet günü olan yeniden dirilme gününü hazırlamaktır. Bu iki husus. "Sâd" süresinde geçtiği üzere Tirmizi ve diğer kaynakların rivayet ettikleri "Mele-i Ala'nın ihtisamı" (melekler topluluğunun tartışmaları) hadisindeki keffâret ve derecelerin mânâlarını hatırlatır. Zira o hadis ile anlatılmıştır ki, en yüksek topluluk olan meleklerin bütün tartışmaları iki şey üzerinedir. Birisi keffâretler, diğeri ise derecelerdir. Bilinmektedir ki, keffâret, kusurları örtün, günahların affına vesile olan güzel amellerdir. Dereceler de, Allah katında makamları yükselten büyük amellerdir. Keffâret şöyle özetlenmiştir. Ayakları güzel işlere, bir rivayete göre cemaata gitmesi, namazlardan sonra mescidlerde otumak ve çirkin hallerden abdest alıp temizlenmekler. Dereceler de şunlardan ibarettir: Yemek yedirmek, selamı yaymak ve herkesin uyuduğu bir zamanda namaz kılmaktır. Bundan sonra Allah Teâlâ, Resulü'ne buyurmuştur ki: "Ya Muhammed benden dilekte bulun ve şöyle söyle: "Allah'im! Ben senden hayırlar yapmayı, yasaklanan şeyleri işlememeyi, fakirleri

sevmeyi, bana mağfîret ve rahmet buyurmanı dilerim. Bir kavmi fitneye düşürmek istediğin zaman beni düşürmeksizsin ruhumu al. Senden sevgini, seni sevenleri sevmeyi ve senin muhabbetine yaklaştıran ameli sevmeyi dilerim." Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Bu gerçektir, bunu ders edinin ve belleyin." Buna göre bütün güzel ameller Allah sevgisiyle yapılan işlerdir. Bunların bir kısmı keffaret bir kısmı da derecelerdir. Keffareterlin başında abdeste, namaza ve cemaata devam ile güzel amellere doğru yürümek, derecelerin başında da yemek yedirmek, yani infak ederek toplumdaki muhtaçları doyurmak, âlemde selamı yaymakla güven temin etmek, herkesin uyuduğu ve gaflette bulunduğu gecede kalkıp namaz kılmak gelir. Allah hem Evvel hem Âhir olduğu için Allah'ı zikretmenin en önemli unsuru olan namaz da, hem keffâretlerin başında hem de derecelerin sonunda yer almaktadır. Fakat insan ne kadar namaz kılasa kılсын, zekat ve sadaka vermedikçe yani Allah için infak yapmadıkça izzet görünümünden efendilik derecesine yükselemez. Onun için "Zekat İslâm'ın köprüsüdür." denilmesinin mânâsı, derecelere yükselmek için infakın köprü ve geçit mesabesinde olduğunu anlatmaktır. Mamafih farzların sevabı çok olmakla beraber onlar bir borç olduğu için Allah'a yaklaşmak en fazla nafilelerle olur. Bundan dolayı infakta da asıl dereceleri kazandırın, borçlar ööendikten sonra Allah yolunda verilen nafile sadakalar ve yapılan yardımlardır. Onun için bu âyetten de anlaşılıyor ki, müminler yalnız mal ve evlatlarıyla uğraşmamalı, çalışıp kazanıp Allah'ın verdiğinden O'nun yolunda harcaayıp, ölmeden evvel efendilik derecesine yükselmek üzere gayret etmeli ve Allah'a böyle bir yüze gitmelidir.

Hakikaten asıl izzet, yemekte değil, yedirmektedir. Kendileri patlıyasıya yiyip de Allah için yedirmekten, vergi vermekten kaçınan, yanbaşındaki komşusunu, cemaatındaki muhtaçların ihtiyacını düşünmeyen tamahkarlar, insanlıkla alakası olmayan, gerçek zarara uğrayanlardan başkası değillerdir. Böylelerinin yüzündendir ki sedler yıkılır, ye'cûc ve me'cûc yer yüzünü tahrir eder. Dünyada insan topluluklarını en fazla yoran, boğuşturup çarıştıran kavgalann kökü de, bu infak meselesidir. Mele-i esfeelin, yani en alçak toplulukların düşmanlık ve mücadeleleri her yemek davası üzerinde dönüp dolarış. Onlar hep başkalarının kazancından yemek isterler. Güçleri yeterse zor ve zulüm ile yahut hırsızlıkla almaya çalışırlar, olmazsa dilencilik zilletini âdet edinirler. Bütün bunlar, ben yiyeyim sen yeme diye kavgaya ederler. Yükseklerin ve yüksek toplumların münakaşaları ise yedirmek, infak etmek ve muhtaç olanların ihtiyaçlarına yetişerek Allah'a kullukta yükselme yansı üzerinde cereyan eder. Bu insanlar bir taraftan çirkinlikleri, ayıpları, günahları örtüp eksiklikleri tamamlamak, diğer taraftan da ihtiyacı olanlara muhtaç oldukları şeyleri birbirinden daha iyi daha faydalı bir surette yetiştirmek ve bu şekilde Allah katında derecelere ermek için birbirleriyle iddialaşır, münakaşa ve müsabaka ederler. İşte yüksek melekler topluluğunun yansları da böyle keffâret ve dereceler konusundadır. Yaratılışa devamlı olarak pisliklerin temizlenip durması, yaralann iyileşmesi, ihtiyaç ve nızıklann en küçük canılar kadar yetiştirilip dağıtılması, meleklerin hepsinin ilâhî emirleri yerine getirme hususundaki çalışma ve müsabakalarıyla ilgilidir. Allah Teâlâ İslâm dinî ile mümin kullarını da böyle yüksek şerefe ulaştırmak için bu sürenin sonunda da Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip infak etmelerini emretmiştir. Şüphe yok ki infak ile emretmek, ona uygun şartları hazırlamayı da emretmek demektir. Bu maksatla çalışıp kazanmak, coluk çocuk endişesiyle çalışmaktan, çok daha yüksek bir gayrettir. Böyle bir gayret ile vazifeli olan mümin ise çok fazla zor durumda olmadıkça başkasından isteme zilletine düşmekten elbette uzaktır. Nitekim öyle çok fazla ihtiyaçlı durumda olan fakir müslümanlar hakkında "Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Sen onların simalarından (yüzlerinden) tanırısın. Yüzsüzlük edip insanlardan izlemezler..." (Bakara, 2/273) buyurulmuştur. Şu halde nehyedilen, mal kazanmak, mal ve evlat idare ve terbiyesiyle uğraşmak değil, mal ve evlat endişesiyle Allah'ı unutmak ve Allah için harcamayı düşünmektir. Ancak mümin olan kimsenin kazanmış olduğu malı da, sırf kendinin, kendi bilgi ve kuvvetinin ürünü bilmeyip Allah'ın kendisine nızık olarak verdiği ilâhî bir bağış şeklinde görmesi ve o suretle Allah yolunda fedakarlık etmekten çekinmemesi gereğine tenbih için de "Size verdiğimiz nızıktan infak edin..." buyurulmuştur.

11. Allah bir nefsi eceli geldiği vakit de asla geriye bırakmaz, binaenaleyh o zaman duanın faydası olmaz. Her ne de yaparsanız Allah haberdardır. Binaenaleyh Allah'ın zikrinden gaflet etmeyip Allah için infak edenlerin de yaptıklarını bilir ve cezalarını verir. Allah'ı unutup da dünyaya dalaııların da yaptıklarını bilir ve cezalarını verir. Bu da kâr ve zarar günü olan hesap ve aldanma gününde belli olacaktır. Onun için bu süreyi de Teğabun Süresi takip edecektir.

TEĞABUN SÜRESİ

1. Yukarılarda ve aşağıda bulunan bütün yaratıklar her zaman, devamlı surette Allah'ı tenzih eder durur. Bu sürenin böyle tesbih ile başlaması, önceki sürede zikredilen ilâhî üstünlüğün bir beyanı, müminleri Allah'ı zikre teşvik etmenin bir müeyyidesidir. Ayrıca eceli gelen bir kimsenin ecelini tenhi etmemesi de, kudretindeki bir kusurdan dolayı değil; zat, sıfat ve fiillerinde her noksanlıktan berî olarak mülk ve tasarruflarında tam üstünlük ve hakimiyyetinden dolayı olduğuna bir tenbih ve bu sürede zikredilecek yeniden dirilme konusunda bir mukaddime demektir. Ölüm, gözlerinin önünde duran gafiller, kâfirler anlamaz düşünmezlerse de göklerde ve yerde her ne varsa Allah Teâlâ'nın kemal ve yüceliğini her an ilan edip durmakta, zerresinden cisimlerine, cisimlerinden fazasına her neye bakılsa hepsi O'nun yüceliğe şahadet etmektedir. Mülk O'nun, hamd O'nundur. O'ndan başkasının değildir. Çünkü hepsini yaratan, hepsini tutan, koruyan O'dur. Hepsinde dilediği gibi yaratma ve yok etme, öldürme ve yaşatma, üstün ve zellil kılma vesaire gibi tasarruf etme hakkı da O'nun, her nede olursa olsun hamd ve şükür, övülme ve ta'zim edilme hakkı da O'nundur. Ve o her şeye kâdirdir. Binaenaleyh bu gün fakir ve güçsüz gibi görünenleri yann kuvvetlendirip büyük galiyiyetlere erdirmeye, zengin ve güçlü zannedilenleri zellil ve perişan etmeye, sorumlu olmayız zannedenleri sorumlu tutmaya, uyukdakileri uyandırmaya, ölüleri diriltmeye, Resulü'ne vaad ettiğini yerine getirmeye, kısacası varlan yok, yokları var etmeye kâdirdir.

2. Kudretinin izlerinden bazısının beyanı şöyledir: O, o kudret sahibidir ki sizi yaratmıştır sonra da iğnizden kimi kâfir, O'nu, O'nun kudretini ve kudretinin delillerini tanımaz, inkâr eder, yalanlar, nankörlük eder, hakikati örter ve kendi yaratılışında gizlenmiş bulunan âlâmetleri görmemezlikten gelir, kimi de mümin; O'na, O'nun kudretine, gönderdiklerine, indirdiklerine inanır ve yaratılıştaki görüntüye muttallı olur. Şu halde kâfir de, mümin de O'nun yaratığıdır. İnsanın yaratılışı, yaratıcıya imanı gerektirmekle beraber, küfre de imana da kabiliyetlidir. Mahlukat içinde hepsinden farklı bir insan cinsi yaratmak, sonra da aynı cins içinde bir birine zit iki grup meydana çıkarmak şüphesiz yaratıcının her şeye kadir olduğuna delalet eden kudretinin izlerinden önemli bir delildir. Bu cümlemin "kâfîren ev müminen" gibi hal ve kayd veya "ba'züküm kâfir ve ba'züküm mümin" gibi fâsil suretinde ifade edilmeye de açıklama veya kısımlara ayrılmıa ile tertibe delalet eden ile şeklinde yan bir cümle olarak getirilmesi, küfür ve imanın da Allah tarafından yaratılıp takdir edilmesine beraber insanların bizzat yapma ve iradeleriyle alakalı olarak tafî ve gerekli bir şekilde yaratılmış bulunduguna işarette kâfirlere bir tehdit ifade etmektedir.

Kadî Beydâvî daha ziyade birinci noktaya işarette şöyle demiştir: "Kâfir, küfrü takdir edilen ve üzerine yüklenilen, mümin ise, imanı takdir edilen ve gereğini yapmaya muvaffak kılınan demektir." Ebu's-Suud da ikinci noktaya temas ederek şunları söylemiştir: "Sizi ilmî olgunlukların ve amelîyenin prensiplerini içeren güzel bir yaratılışa yaratmış, bununla beraber bazılarınz yaratılış gereğinin aksine olarak küfrü tercih etmiş ve böylece kâfir olmuş, bazılarınz da yaratılışının gereği olarak imanı

tercih etmiş ve mümin olmuştur. Halbuki üzerinize vacib olan hepinizin imanı tercih edip halk ve icad nimetine ve ona bağlı diğer nimetlere şükretmekti. Siz ise yaratılışınız itibarıyla buna kabiliyetli olduğunuz halde öyle yapmadınız da kiminiz kâfir, kiminiz mümin olup gruplara ayrıldınız." Mamafih bu grup ve firkalara ayrılmayı, Cebriyye'nin dediği gibi kulun hiç bir rolü olmayarak sırf Allah'ın takdirine nisbet etmek nasıl doğru değilse, Mu'tezile'nin anladığı gibi Allah'ın yaratma ve takdir olmaksızın sadece kulların yaratmasına nisbet de doğru değildir. Âyet açıkladığımız gibi iki cihetin ikisine de işaret etmektedir. Abd b. Humeyd, İbnü Münzir, İbnü ebi Hatim, İbnü Cerir ve İbnü Merduye, Ebu Zerr (r.a.)'den şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: Ebu Zerr demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Meni rahimde kırk gün durunca ona nûfus meleği gelir, sonra O Allah'a yükseltir. Melek "Ya Rab, Erkek mi dişi mi?" der. Allah Teâlâ ne kaza buyuracaksa buyurur. Sonra melek "Cehennemlik mi cennetlik mi?" der. Böylece ne ile karşılaşacaksa o yazılır." Ebu Zerr bu hadisi rivayet edip Teğâbûn Süresi'nin baş tarafından üç âyeti 'e kadar okumuştur. Bunun gibi başka hadisler de vardır. Bunlar insanın yaratılışının içerisinde gelecekteki mukadderatının takdir edilmiş bulunduğunu gösterir. Fakat bilindiği gibi bu mukadderatın böyle Allah tarafından bilinip takdir edilmesi onun, bir kısmını kulun işlemesine ve tercih etmesine engel değildir. Kulun bir fiili yapması üzerine cereyan eden yaratma da, "Sizi ve yapmakta olduğunızı Allah yarattı. " (Saffât, 37/96) âyetine göre yine Allah'a aittir. Binaenaleyh iman da, küfür de yaratılmıştır. Ancak Allah'ın imana nzası var, küfre nzası yoktur. Bu suretle iman ve küfrün yaratılması insanın iradesiyle ilgili tali ve gerekli bir yaratma olduğundan "İçinizden kimi Kâfir, kimi mümindir." buyurulmuştur. Bu izahta, hem Kâdî Beydâvi'nin işaret ettiği mânâ, hem de Ebu's-Suud'un tercih ettiği anlam mevcuttur. Bunlardan birisi, "Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz." (Tekvir, 81/29) âyetine, diğeri de "Dileyen Rabbine varan bir yol tutar." (İnsan, 76/29) âyeti doğrultusundadır. Küfür ve nankörlükten sakındırma, iman ve iyiliğe tesvik mânâsını ifade eden şu cümle de, kulun fiili tarafını kuvvetlendirmektedir. Halbuki Allah, her ne yaparsanız görücüdür. Gerek küfür ve gerek küfürle ilgili ameller ve gerekse iman ve imana bağlı ameller olsun her ne yaparsanız hepsini görüp duruyor. İyiliği de, kötülüğü de görüyor. Siz O'nu göremeseniz de O sizi ve yaptıklarınızı görüyor. O halde O'na karşı küfür ve nankörlükten utanmaz mısınız? Utanmazsanız korkmaz mısınız? Şüphesiz yok ki insanın işledikleri ameller içinde, elinde olmayan mecburi fiiller de vardır. İnsan bunların da dünyada lezzet ve acı gibi sonuçlarına dayanmaya mecbur olursa da, başlangıçları itibarıyla olsun hiç kesh ve iradeye bağlı olmayan cebri fiiller, sırf mecburi olduklarından dolayı ahirette ilgili sorumlulukları yönüyle insana ait değildir. "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm, 53/39) ve "Herkes kendi kazandığına bağlıdır." (Tûr, 52/21) âyetlerinden de anlaşılacağı üzere insana ait olan, insanın gayreti ve çalışması ile alakalı bulunan fiillerdir. Onun için bu âyette de "ne yaparsanız" ifadesi ile kasdedilen, gerek doğrudan doğruya, gerek başlangıçları itibarıyla insanın çalışmasıyla ilgili amellerin olması lazım gelir ki, küfür ve imana sebep olanlar da nazar ve düşünce yönüyle bu kabilendir. Gerçi Allah Teâlâ insanlarını yaptıkları her fiili de görür. Fakat sırf vehbi (Allah'ın lütfuyla) veya zorunlu olan fiillerde sorumluluk ve yükümlülük bulunmadığından bu cümlelerin ifade ettiği tehdit, ancak irade ile yapılan fiillerle yöneliktir. Bu suretle sorumluluğun mânâsı da, kulun ihtiyar ve iradesini Allah Teâlâ yerine getirdiği takdirde ilâhî hikmetin gereği olarak, yaratılacak iyi veya kötü bütün sonuçların kula ait olması ve böylece kulun, Allah'ın yanında ceza veya mükafat görmesi demektir. O halde Allah yaptıklarınızı görürse ne olur? denilmemelidir.

3. Çünkü Allah Teâlâ bütün gökleri ve yerî hak ile yaratmıştır. Boşuna ve oyuncak olarak değil, kendisinin vâsı olan hak mânâsını gösteren, esya arasında bir sıralanma ve intizam ifade edip hepsini hak gayesine doğru götüren sabit bir irade ve üstün bir hikmetle yaratmıştır. Onun için yaratıcının hakkını yaratığa, yaratanın hakkını da yaratıcıya isnad etmemek nasıl bir hak ise, bir yaratığın hakkını diğer bir yaratığa isnad etmemek de aynı şekilde bir haktr. Bütün fiilleri görüp duran Allah Teâlâ, her birine hakkıyla gerekli görerek yaratacağı sonuçları, elbette ki mahallinden başkasına isnad etmez. Küfür ve nankörlüğe vereceği cezayı imana, iman ve ihsana (iyiliğe) vereceği mükafatı da küfre ve nankörlüğe vermez. O, bütün gökleri ve yerî hak ile yaratmıştır ve size suret vermiş, bütün yaratıkları içinde sizi ayrı şekil ve suret ile tasvir edip insan biçimine koymuş sonra suretlerini, güzel de yapmıştır. Ahsen-i takvim denilen en güzel biçime sokmuştur. Haşr Süresi'nde "O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır..." (Haşr, 59/24) âyetinde geçtiği üzere suret, hususi iman bedenine ilgili şekil ve biçime denildiği gibi akılla anlaşılan manevî sınır ve belirlilere de denir. İnsanlar da gerek beden ve boy uygunluğu ve gerek eşyayı birbirinden ayırdettirilen suretlerini kavramakla hak anlamını irad edene ruhanî şekillenmeler açısından en güzel surette yaratılmışlardır. Bu suretle kâinatın hak ile yaratılmış olan özelliklerini kendinde hülâsa ederek hakkı batıldan, hakı çirkinden, hayır şerden, tatlıyı acıdan ayırmak mümkün ve mukadder olduğu kadar tasarruf edip dilediğini yaratıcıdan isteyebilir. Böylece hayatta elde ettiği şeye göre insan kendini ya daha ziyade güzelleştirir, cennetin en yüksek makamına ulaşır, yahutta çirkinleştirir, cehennemnin dibine yuvarlanır. Denilmiştir ki : "İnsan cennet ile cehennem arasını birleştircidir." Bu da soyutlar âleminin Rabbin emrî olan ruhu ile maddeler âleminin olan bedeni sebebidir. Şu beyti Hz. Ali'ye nisbet ederler:

"Sanırsın ki sen bir küçük cisimsin
Halbuki o büyük âlem sende dürüldür."
Câsiye Süresi'nde geçen "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size boyun eğdirdi..." (Câsiye, 45/13) âyetinde de bu mânâyâ işaret vardır. Yine bu anlamdan dolayı Ebu'l-Feth el-Bustî şöyle demiştir:
"Nefsine dikkat et, onun faziletlerini tamamlamla
Çünkü sen cisimle değil, ruh ile insanısın."
Kısacası Allah Teâlâ, "Biz insanı en güzel biçimde yarattık." (Tin, 95/4) buyurduğu üzere insanı en güzel surette yaratmıştır. O halde bunun hakkı, layıkı ve gereği de insanların çirkin hallerden sakınip "Hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için..." (Mülk, 67/2) buyurulduğu gibi en güzel amellerle yaşarak Allah'a yaklaşmaya çalışmasıdır. Çünkü nihayet dönüş O'nadır.

Masîr, sayruret etmek, rücu' etmek, dönüp gitmek mânâsına mimli mastar, bir de dönüp varılacak yer anlamında ism-i mekândır. Burada birincisi yani dönüş mânâsı, 'de ikincisi, dönüş yeri mânâsı daha uygundur. İlk yaratılış ve geliş Allah'tan olduğu gibi nihayet gidiş de O'nadır. O gökleri ve yerî hak ile yaratıp size o güzel suretleri veren ve hiç bir leke kabul etmeyip bütün güzelliği, mülk ve hamd kendisinin olan, her şeye kâdir ve her noksanlıktan berî olan Allah'a varılacak, O'nun hiçbir haksızlığa yer vermeyen yegane huzurunda toplanılıp haklı, haksız, iyi ve kötü ayırdedilerek yeniden dinlişte iyiyi iyi, kötüyü kötü ceza verilecektir.

4. O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir ve siz her ne gizliyor ve açkılıyorsanız hepsini bilir ve Allah bütün göğüslerin hakikatini de bilir. Onun için gerek kalblerinizin ve ruhlânızın derinliklerinde, gerek bedenlerinizin içinde dışında ve gerek bulunduğunuz bütün muhitlerde neler tutuyor, neler saklıyor, aranızda neler konuşuyor, neler yapıyor, âleme neler yayıyor, âlemde neler alıp neler yutuyorsanız, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, haklı ve haksız hepsini bilir, sizin bildiklerinizi de bilmediklerinizi de hepsini tamamiyle bilir. O halde insan olanlar O'na iman edip, O'nun yarattığı o güzel yaratılışı, hakkıyla güzel kullanmalı, O'nun nimetlerini yerinde sarfetmeli, hamd ve şükürünü yerine getirmeli de O'nun huzuruna yüz akıyla gitmeli, küfür ve nankörlük, fışk ve isyan ile yüz karası içinde gidip de o çok acı veren azaba atılmamalıdır.

5. Ey bugünkü kâfirler! Bundan önce küfredip de yaptıklarının vebalini tatmış olanların önemli haberleri size gelmedi mi? Nuh, Âd, Semud, Lut kavmi ve Firavun gibi

küfürde ısrar edenlerin küfürlerinin, azgınlıklarının vebali olan o ağır ve acı felaketleri bu dünyada nasıl tattıklarını ve nasıl battıklarını işitmediniz mi? Gerek önceki kitaplarda ve gerek Kur'ân'da bunlar size haber verilemedi mi? Halbuki onlar yalnız bu dünyada tattıkları o acılara kalmadılar. Onlar için daha çok acıklı, dayanılmaz bir azap da vardır ki o da ahirettedir. Bunlar size haber verilmişken sizler niçin ibret almayıp küfürde ısrar ediyorsunuz.

6. İşte o, haber verilen dünyadaki tattıkları vebal ve ahirette tadacakları acıklı azap şu sebeptedir ki onlara peygamberleri beyyinelere, açık deliller ve mucizelerle geliyorlardı da bize bir beşer mi yol gösterecek? Dediler, bu suretle küffrettiler Hakk'ı tanımadılar, o peygamberlere ve delillere inanmadılar. Ve aksine gittiler, Allah da muhtaç olmadıkları gösterdi. Onların ne iman ve itaatlarına, ne de kendilerine asla ihtiyacı bulunmadığını anlattı. Onların hepsini helak edip arkalarını kesti. Şüphesiz yok ki yaratan Allah gani (zengin) olmasaydı öyle yapmazdı. Evet Allah ganidir, sadece onlardan değil, bütün âlemlerden ganidir. Dilerse hepsini mahveder, yenisini yapar. Hamîd'dir, zatında her güzelliği, her üstünlüğü toplayıcı, her türlü hamd ve hümete müstehaktır.

7. Küfredenler şöyle zannettiler, bilgiçlik taslayarak ahireti inkâr edip şu batıl fikir ve itikada "doğru" diyerek saplandılar ki asla dirilimeyeceklermiş, öldükten sonra yeniden diriltilmeleri, önce yaptıklarının başlarına vurulması, iyilik nasılmış, kötülük nasılmış, acı mıymış, tatlı mıymış, anlatılarak ceza çektilmesi kabil değilmiş, öldükten sonra her şey yok olur biter, iyilik de kötülük de, doğruluk da, eğrilik de boşa gider, hak ve haksız denilen sabit bir şey yoktur, insan sadece kokup çürüyüp gidecek olan tenden ibaretir diye sandılar ve o gidişin nereye olacağını düşünmediler de o yaptıkları haksızlıklara, kanstırdıkları hâllara, o küfür ve nankörlüğe ondan dolayı düştüler. De ki: Hayır! Rabbim hakkı için sizler gerek kâfir, gerek mümin bütün insanlar elbette diriltileceksiniz. "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar." denildiği gibi hakkın huzurunda ayılıp uyandırılacaksınız. Sonra da yaptıklarınız size haber verilecektir. Hesab çekilip cezalandırılacaksınız iman edip iyi işler yapınlar kârlı gıyap bahtiyar olacak, küfür ve nankörlüğe gidenler zarara uğrayıp belalarını bulacaklardır. Bu, dirilme ve ceza sizlere zor gelse de Allah'a göre kolaydır. Çünkü O yaratıcı, her şeye kâdirdir.

8. O halde yanlış zanlardan Allah'a ve Resulü'ne, bunları size tebliğ eden peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e ve indirmiş olduğumuz nura yani şuurdan, basiretleri aydınlatacak Hak nuru olan Kur'ân'a iman ediniz. İnanıp gereğince amel ediniz, gösterdiği yolda, anlattığı huy ve ahlâkta çalışınız, emirlerini tutup nehiyerlerinden kaçınarak, Hak uğrunda güzel işler yapınız ki Allah her ne yaparsanız haberdardır, küçük büyük, iyi ve kötü hepsini bilir, sırası gelince hepsini size haber verir.

9. Ne günü biliyor musunuz? Sizleri o demek gününe derleyip toplayacağı gün O gün teğabûn günüdür. Kimin aldatıp kimin aldandığı, kâr ve zararın belli olacağı gündür. Teğabun, gâbn'den türetilmiş "tefaul" vezninde bir kelimedir. Gabn, alış verişte veya görüştü alndamak yahut aldatmak, yani değerinden aşağı şeye yukan almak, ya da vermek demektir. Aradaki fark az olursa gâbn-i yesir, çok olursa gâbn-i fahiş denilir. Teğabûn de karşılıklı aldatma yahut aldatma veya aldanmanın ortaya çıkması anlamını ifade etmektedir. Alış verişte meydana gelirse gayn'ın üstünü, ba'nın sükunuyla "gâbn", re'ye olursa ikisinin de üstünüyle "gaben" diye ayırd edilir. Mamafih muameledeki de re'ye ait olduğundan sonuçta ikisi de aynı yere çıkmaktadırlar. Aldatan gâbn, aldanan mağbun demektir. Rağib der ki: "Gâbn, aranızdaki muamelede sana, arkadaşının bir nevi gizlice alçaklık etmesidir. Malda olursa "Falanca aldatdı." denir. Re'ye olursa "Şöyle aldıandı veya aldandım." denilir ki gaflet, gâbin sayılır. "Yevmu't-teğabun" kıyamet günü anlamını ifade eder. Çünkü "İnsanlardan öylesi de var ki kendisini Allah'ın nzasına satar..." (Bakara, 2/207), "Allah, müminlerden mallarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır." (Tevbe, 9/111), ve "Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini acı paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur." (Âl-i İmrân, 3/77) âyetlerinde işaret edilen alış verişte gâbin bulunup bulunmadığı o gün ortaya çıkacak, kâr ve zarar olup olmadığı o zaman anlaşılacaktır." Bazıları, hakkında soru sorulduğu vakit şöyle demişlerdir: "O gün esya olursa, dünyadaki miktarları tersine görünecektir." Bazı müfesssirlere de demişlerdir ki: "Gâbnın aslı, şey'i gizlemekti. Şey'in gizlendiği yere de üstüne "gâben" denilir. Organlardan diresek, kasık gibi büküm yerlerine de gizlenmesinden dolayı "meğabin" adı verilir. Bu anlamda kadına da "tayyibetu'l-meğâbin" (gizli güzel) denir." Zemaşheri de der ki: "Teğabûn burada, kavmin ticarete birbirlerini aldatmaları mânâsında ödünç olarak kullanılmış olup, şaki (sapık) olanların said (bahtiyar) oldukları takdirde işgal edecekleri mevkillere saidlerin konması ve said olanların şaki oldukları takdirde işgal edecekleri mevkillere de şakilerin konması mânâsındadır. Resulullah'ın hadisinde de, "Cennete giren her kula, şayet kötülük yapmış olsaydı cehennemde bulunacağı yer muhakkak gösterilirdi ki şükru artsın, cehenneme giren her kula da şayet iyilik yapsaydı cennette bulunacağı makam mutlaka gösterilir ki üzüntüsü artsın." diye zikredilmiştir. (Bu konuda bilgi için "İşte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size miras bıraktı diye seslenildi." (A'râf, 7/43) âyetinin tefsirine bkz.) Gerçi insanlann o günün dışında da aldatma ve aldanmala olmaz değildir, ancak bu ne kadar büyük olursa olsun dünya işlerinde aldatma ve aldatma, hakiki teğabun olmayıp, gerçek teğabunun kıyamet günü olduğunu hatırlatmak için ona denilmiştir." Ticarette Teğabun'un "tefaul" babının meşhur mânâsına bakarak ekseriyâ alış veriş yaparken karşılıklı olarak birbirini aldatmaya çalışmak mânâsına "iki kişi arasında" vuku bulduğu söylenirse de, "tevazu" (alçak gönüllülük olma) ve tekaud" (emekli olma) kelimelerinde olduğu gibi tek kişi için de kullanılır. Burada Mücahid ve Katade'den "Cennet ehlinin, cehennem ehlini aldattığı gün" diye tefsir edildiği de nakledilmiştir. Biz buna hakiki aldatma ve aldanmanın gerçekleştiği kâr ve zarar günü demekle her iki ihtimali de ifade etmiş olacağımızı zannediyoruz. Dünya muhabbetine dalmış olan bedbahtların en büyük arzuları, ticaret sevdasıyla şunu bunu aldatmak olduğu cihetle, burada onların kınanması için teğabun tabiri kullanılmıştır. Esasen maksad, en büyük kâr ve zararın tahakkuk edecekleri ifade etmekle o günün büyüklüğünü anlatmaktır. Kimlerin kâr, kimlerin zarar edeceğini konusuna gelince her kim Allah'a iman edip yararlı işler yaparsa işte o kâr edecektir. Çünkü Allah ondan onun günahlarını örtecek ve onu altından imraklar akan cennetlere koyacaktır. Öyle ki içlerinde ebediyyen kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş, büyük zafer odur. Çünkü her tehlikeden kurtulup en büyük murad, en büyük zevk olan o yüce nzaya ermek oradadır.

10. Küfredip bizim âyetlerimize yalan diyenler ise işte onlar, aldanıp zarar edenlerdir. Çünkü onlar ateş ahabıdırlar, cehennem ateşinde kalmaya mahkûmdurlar. Öyle ki orada ebedi olarak kalacaklardır. Ki o da ne fena masir , ne kötü varılacak yer, ne çirkin yataktır. Onun için insan olanlar bundan sakınip o büyük kurtuluşu etmek için iman edip yararlı işler yapmalıdır. Öyle iman ve bağlılıkla çalışmak ve hangi amelin daha faydalı, o gün için daha kârlı olduğunu bilmek kolay mı? Ve öyle çalışan müminlerin başlarına da dünyada bir takım belalar gelmiyor mu? denilecek olursa: Meâl-i Şerfi

11- Allah'ın izni olmayınca hiç bir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir.

12- Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.

13- Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur. Müminler Allah'a dayansınlar.

14- Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kaktmaz, hoş

görür ve bağışlarsanız, bilin ki Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir.

15- Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükafat ise Allah'ın yanındadır.

16- O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimrilüğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

17- Eğer Allah'a güzel bir borç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah çok mükafat verendir, halimdir.

18- Görünmeyi ve görüneni bilendir. Üstündür, hikmet sahibidir.

11-13. Bir musibet isabet etmez ki Allah'ın izniyle olmasın. Yani gerek kâfir, gerek mümin, ferd yahut topluluk her kim olsun olsun başına can, mal veya başka şeylerle ilgili herhangi bir musibet, maddî, manevî, kavli veya fiilî hoşâ gitmeyecek acı bir hadise gelirse o, her halde Allah'ın izniyledir. Allah'ın izni olmayınca hiç kimsenin istemesiyle, çalışmasıyla kimseye bir musibet erişmez. Allah'ın izni olmayınca bir yaprak bile yerinden oynamaz. (Hadid Süresi'nde geçen (57/22) âyetinin tefsirine bkz.). Gerçi "Başına gelen kötülük ise nefesindendir." (Nisâ, 4/ 79), "Bir millet kendi durumlarını değiştirmekçe, Allah onların durumlarını değiştirmiş." (Ra'd, 13/11) âyetlerinde geçtiği üzere bazı musibetlerin kaynağı, insanın veya kavmin kendisi olduğu muhakkak ise de böyleli musibetler bile, yine de Allah'ın takdiri, iradesi ve izni olmadıkça meydana gelmez. Onun için "De ki hepsi Allah'tandır.." (Nisâ, 4/78) buyurulmuştur. Bu ancak Allah'ın izniyle olduğu gibi her kim de Allah'a iman ederse Allah onun kalbine hidayet verir, yardım eder, doğruyu düşündürür, gelen musibetin ancak Allah'ın izniyle olabileceğini ve kendisinin de Allah'ın olup yine O'na döneceğini hatırlatarak "Biz Allah için vanz ve biz sonunda O'na döneceğiz." (Bakara, 2/156) tesellisiyle gönlünü rahatlatır. "Böylece elinizden çıkana üzülmeyiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmanızınız.." (Hadid, 57/23) irşadıyla sabır, metanet ve "Yalnız sabredenlere, mükafatları hesapsız ödenecektir." (Zümer, 39/10) müjdesiyle ferahlık verir. Ve Allah her şeyi bilicidir. Binaenaleyh ona izin vermesindeki hikmetini, ne gibi hayırlar ve faydalar gerektireceğini, bu yüzden mümin kulumu ne gibi sevaplara ulaştıracağını, böyle iman eden bir kulun ne şekilde hareket etmesi gerekeceğini bilir ve kalbine o suretle hidayet vererek muvaffak kılar. O halde yararlı işlerin neler olduğunu bilmek için de Allah'a ve Resulü'ne ve o nura (Kur'ân'a) iman edin. "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin." Bu emir, yukarıda geçen cümlesine yahut âyetinin mânâsıyla ilgili olarak takdir edilen ya bağlıdır.

14. "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan." Toplumda iç huzurun en önemli prensiplerinden biri de aile düzünüridir. Böylesine mühim bir mesele olmasından dolayı burada müminlere yararlı işlerin beyanı sırasında aile problemleriyle ilgili bazı talimatları içeren bir hitap ile süreye son verilecektir ki bu husus, hem önceki iki sürenin sonunda yer alan hitabelerine bir devam, hem de bundan sonra gelecek olan iki süreye bir mukaddimedir. Tirmizi, Hakim, İbnü Cerir ve daha başkaları İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki "Bu âyeti bazı Mekkeliler hakkında nazil olmuştur ki, onlar müslüman olmuşlar ve Medine'ye Peygamber (s.a.v)'in yanına gitmek istemişlerdi. Hanımları ve çocukları da onları bırakmaya razı olmadılar. Sonra kalkıp Resulullah'a geldiklerinde insanların dinî bilgileri kavramış olduklarını görünce zevcelerine ve çocuklarına ceza vermeyi düşündüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi." Diğer bir rivayette de şöyle denilmiştir. "Bir adam hicret etmek istemiş, ancak karısı ve çocuğu ona mâni olmuştu, o da "Eğer Allah Teâlâ sizinle beni Daru'l-hicre (Medine)'de bir araya getirirse vallahi şöyle söyle yapacağım." diye yemin etmişti. Böylece bu âyet nazil oldu." Ata b. ebi Rabah'tan rivayet edildiğine göre: "Avf. b. Mâlik el-Escei Peygamber'e beraber gazaya gitmek istemişti. Çoluk çocuğu toplanıp engel olmaya uğraştılar ve biz senin ayrılığına dayanamayız diye sızlandılar. O da merhamet gösterip gazaya katılmamış, sonra da pışmanlık duymuştu. Bunun üzerine söz konusu âyet indi." Bu da gösteriyor ki âyetin nüzul sebebiyle ilgili birden çok rivayet vardır. Ancak bu rivayetleri birleştirmek mümkünüdür. Âyetin söz gelimi ve mânâsı bu ve benzeri rivayetlere uygun olduğu gibi daha da kapsamlıdır.

Ezvac, zevc kelimesinin çoğuludur. Erkeğe de dişiye de denir. Burada hitab, âyetin dış anlamı itibarıyla erkeğe olduğuna göre murad da, onların eşleri olan hanımlar demektir. Ancak "Ey iman edenleri!" gibi erkeklerle yapılan hitab'ın tağlîb yoluyla kadınlara da kapsaması kaidesine bakarak, ezvacın da erkek ve kadın eşleri içine aldığı söylenebilir. Önceki ifadeden bu mânâ, işaretten veya delaleten anlaşılır. Buyruluyor ki: Ezvacınızdan, yani eşlerinizden ve çocuklarınızdan size bir düşman vardır. Kadın ve çocuklardan oluşan ailelerinizin tamamı değilse de içlerinden bazıları; yani bazı kadın, bazı çocuk veya bazı kadınla çocuklardan teşekkül eden bir takımı, size bilerek veya bilmeyerek bir nevi düşmandır. Dünyada kocalarına düşmanlık eden, canına bile kıymaya kadar giden, yemeğine zehirler katan, aklını kaşırtan, malına ırzına, namusuna hıyanet eden, dinini diyanetini yıkan ve cehennemle sürükleyen nice kadınlara ve çocuklara bulunagelmıştır. Bunu bile bile kasden yapanlar olduğu gibi bir takımları ve belki de birçokları bilmeyerek ve kötü bir maksat beslemeyerek kocalarını veya babalarını zararlara, sıkıntılara, keder ve üzüntülere düşürür, böylelikle bir takım hayırlı işlere, ibadetlere engel olurlar. Çocuklar hakkında ifade edilen bu ikinci husus, bundan sonra gelen âyette fitne tabiriyle gösterilmiş olmasına nazarın burada daha ziyade kasdı olan düşmanlık ilk akla gelirse de, o âyette zikredilmemiş olan evzada beraber burada da aynı mânâ düşünülerek mutlak anlamda olan düşmanlığın kasıtlı veya kasıtsız olma ihtimalinin bulunması, iki âyet arasında bir "intibak" sanatı ifade edebileceği cihette daha belğidir. Ailede böyle kasıtlı yahut kasıtsız düşmanlık zevce ve çocuklar tarafından olabildiği gibi koca tarafından da olabilir. Kanlanıa hıyanet eden nice erkekler de vardır. Ancak hitabın zahiren erkeklerle olması itibarıyla o taraf açıklanmayıp mânânın işaret ve delaletine bırakılmıştır. Bunun da sebebi şudur:

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınları yöneticisi ve koruyucusudur..." (Nisâ, 4/34) âyeti gereğince erkeklerin infak, idare ve terbiyeyi üzerlerine alan reisler olmaları hasebiyle hitab, öncelikle onlara yapılmış ve özellikle iman sıfatıyla nida edilmiş olduğu cihette akil, baliğ, mukellefler bir mümin olarak seslenilmiş, bir aile reisinin kendi ailesine karşı düşmanlık ve ahlaksızlığının, erkeğin akil ve iman yönüyle bağdaşmayacağı ifade edilmiş ve onlara ancak bu gibi durumlarda uyanık bulunup birtakım mahzurlardan sakınmak, af, bağışlama ve mûsamaha gibi ahlâkî faziletlerle idare etmenin uygun olacağı anlatılmak üzere bu cihet açıkça belirtilip mukabili terk edilmiş veya gizlice zikredilmiştir. Yani gerçekte kâmil bir mümin için öyle bir ahlâksızlığı düşünmek bile mümkün değildir. O halde müminlerin zevcelerine ve çocuklarına yakışan da onlara düşman değil, cidden dost ve esirgeyici olmak, o imanın alâmet ve terbiyesini kazanmaktır. Hal ve ifade yönünden örnek olarak bunu telkin ve idare etme vazife ve sorumluluğu ise öncelikle erkeklerle yöneltilmiştir. Bunun da sebebi, kadınlardan aklıdan ziyade hislerine tabi olmalarıdır. Binaenaleyh meâlin kısaca özetî şöyledir: "Ey iman eden ve aile üzerinde yönetici olmaları gereken erkekler. Sizlerin erkekliliğiniz, aklınız, imanınız ve gereğince iyilik fikriniz size bağlı olan ailenize düşmanlık yapmaya mûsaade etmemeyi icab ettirirse de, zevcelerinizi ve çocuklarınız içinden akil veya dinde noksanlıkları sebebiyle sizlere düşman olan, başınıza problem çıkarmak isteyen bazılarınca da bulunabileceği muhakkaktır. O halde düşmanlardan sakınınız. Onlara dikkat edip mahzurlarındandır korununuz, şerhlerinden, keder ve sıkıntılarında emin olup kendinizi onlara kapıtmayınız. Bundan dolayı e seçerken dış güzelliğine, malına, şusuna busuna kapılıvermeyip her şeyden önce dinini, edebini, iffetini ve ahlıklarını aramak gerekir. Nitekim bir hadiste "Çöplükte biten yeşillikten sakınınız!" buyrulmuştur. Sonra da aile hukukuna riayet ve onların dinî terbiyelerine dikkat etmeli, ayrıca onların yüzünden gelmesi beklenen dünyevî ve uhrevî zararlardan sakınmalı, gelişî güzel bırakıvermeyip uyanık durumda bulunmalı, sevgi ve

alaka sevdasıyla şımartmamalıdır. Bununla beraber sakınacağız diye tazyik edip de sıkıkmaları, her kusurlarını aldirmamalıdır. Ve eğer affederseniz yani affetmek hakkınız olup tarafınızdan affı mümkün olan suçlarını bağışlarsanız -ki bunlar, size karşı yapılan ve başkalarını ilgilendirmeyen dünya işleriyle alakalı yahut da dinî konularda olup da tevbe ettikleri suçlardır affeder yüzlerine vurmaz, başlarına kalmaz ve ayıblarını, eksikliklerini örter, mûsamaha gösterirseniz, şüphesiz Allah da gafurdur rahimdir. O da sizin günahlarınızı rahmetiyle bağışlar.

15. Her halde mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir. Sizi kendilerine tutkun edip zahmetlere ve gûnahlara sokmaya sebep olan ve bir takım hayırlardan, itaatlardan alıkoyan bir imtihandır ve sıkıttır. Halbuki büyük mükafat Allah'ın yanındadır. Binaenaleyh Allah muhabbetini, zikir ve taatı mal ve evlat sevgisine tercih etmeli, mal ve evlat kaygılarıyla uğraşırken Allah için olan ibadet ve itaatı bozmamalıdır.

16. Onun için gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. Fitneden, Allah'ın nzasına muhalif olan şeylerden sakınıp Allah'ın korumasına sığınarak takva yolunu tutun. Bu emir, "Allah'tan O'na yararsız şekilde korkun..." (Al-i İmrân, 3/102) emrine nazarın çok hafifletilmiştir. Yani Allah'a layık bir şekilde, tam hakkıyla takva yapamazsanız bile gücünüzün yettiği kadar müttak olun, korunun, tam hakkıyla zikirden gaflet etmeyin. Ve dinleyin ve Allah'ın emirlerini, nehiylerini, vaaz ve nasihatı dinleyin ve itaat edin, dinlediklerinizi tutup kendi gönlünüzle tatbik ve icra edin ve infak edin, çoğalmak ve ifthar etmek için mal toplayıp biriktirmek hırsına kapılmayıp gerek çalışarak kazandıklarınızdan gerek yerden çıkan madenlerden, Allah'ın size nızık olarak verdiği şeylerden zevcelerini ve çocuklarını nafakalarını verdikten sonra Bakara ve Berae sûrelerinde emir ve teşvik edilen cihetlere; ana baba ve yakın akrabaa, yetimler, miskinler ve yocular için nafakalar, müslüman topluluğün fakir kulları ihtiyaçları, İslâm dinini yayma ve müdafaa ile Allah yolunda cihad, iyilik ve takvada yardımlaşmak için gücünüzün yettiği kadar vergi, zekât ve sadaka verin. Nefisleriniz için hayır yapın, Allah'ın koruması altında olmanız için kendi nefisleriniz hakkında en hayırlı, en faydalı olanı işleyin. Yani büyük mükafatın Allah'ın yanında olması, dünya zevklerinin çok olup Allah'ın yanındakilerin kılması sebebiyle Allah nzası için harcamak, netice itibarıyla nefisleriniz hakkında mal ve evlatları daha hayırlıdır. Bundan dolayı mal ve evlat dert ve hırsıyla Allah'ı ve kendilerinizi unutup da hayır için infaktan geri kalmayın. Allah için hayırlar yapın ve O'nun için çalışın, mal ve evlada da o maksadı gözeterek bakın ve her kim nefsinin hırs ve cimrilüğinden korunursa ki bu ancak Allah'ın korumasına sığınmakla olabilir. İşte onları felah bulanlardır. O'nun için gücünüzün yettiği kadar Allah'a şüğının da hırslı ve cimri olmamaya çalışın. Nefislerinizin hırsına düşkün olup da vurgunculuk ve cimrilik ile kendinizi, çoluk, çocuğunuzu ve cemaatinizi felaketlere sürüklemeyin. Cömret ve asil olarak çalışarak Allah için hayır işlerde yarışın. (Konuyla ilgili olarak (Haşr, 59/7 ve 9. âyetlerin tefsirine bkz.).

17. Eğer Allah'a karz-ı hasen (güzel borç) vermek suretiyle borç verirsiniz (bilgi için Bakara, 2/245; Hadid, 57/11 âyetlerinin tefsirine bkz.) Bu âyet de infaka teşvik etmektedir. Bazıları bundan maksat, farz olan zekâtı dermişler, bazıları mendub, bazıları da hepsinden daha umumî olduğunu söylemişlerdir ki teşviğe en uygun olan da budur. Yani Allah'tan güzel mükafat istemekten başka bir maksat beslemeyerek samimi niyetle verilen ödünçler gibi "(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yolunda cihada adanmış, Allah'a taatten başka bir düşüncesi olmayan, o sebeble yeryüzünde dolaşıp kazanmaya imkan bulamayan, durumunu bilmeyen kimselere karşı gösterdikleri tokluktan dolayı onlarca zengin sayılan fakirlere verilmelidir..." (Bakara, 2/273) buyrulduğu şekilde Allah yolunda çalışan ve çalışacak olanların ihtiyaçlarından ve bu kabil diğer iyilik ve hayırlardan Allah nzası için mal veya emek sarfederek infak ve bağışta bulunursanız, bu şekilde sarfedilen şeyler, sandıklarıda para saklamaktan, dünya istekleri için sarfetmekten veya borç vermekten, tefecilik ve faizcilik şöyle dursun meşru ticaretlerden bile daha kârlıdır. Çünkü Allah onu kat kat mükafatıyla öder. On kattan yedi yüze kadar ve hatta daha ziyade katlar. Memlekette bu yüzden meydana gelecek güzel çalışma ve işlerle umumi zenginlik artıp, zenginlerle fakirler arasında sevgi oluşturmaının dışında ahirette de kat kat sevab verir. Hem de günahlarını bağışlar, ve Allah Şekûr'dur. Şükür, iyiliği iyilikle karşılama demek olup, Allah Teâlâ da nzası için yapılan azıcık bir iyiliğe bile büyük mükafatlar verir. Nimet esasen kendisinin olduğu halde onun şükrünü bilip de Allah için Allah'ın sarfını emrettiği yerlere sarfedenlerin hem daha güzel ve daha fazlasıyla mükafatını arttırır, hem kıymetlerini yükseltir, hem de Halim'dir. Günahkârları hemen cezaya çarptırmayıp mühlet verir. Gerçi hesap görmek istediği zaman hesabı çok seridir, bir anda bütün hesabları görüp bitiriverir. Fakat her günahın peşinden hesabını görmez, bir çoklarına mühlet verir. Bu da kendisine her hangi bir şey gizli kaldığı için değil, büyüklüğündendir.

18. Çünkü gaybın da alimidir, şehadetin de, gizli yapılanları da bilir, açık yapılanları da bilir. Meydana gelenleri de bilir, gelmeyenleri de bilir. O öyle Aziz, öyle Hakim'dir. Şekûr ve Halim olmakla beraber Azizdir. İşyana karşı zorlama ve cezası şiddetlidir. Dilerse hiç birine mühlet vermez, izetiziyle hepsinin hesabını görürverir, hatır ve hayale gelmeyecek şeyler yapar. Bununla beraber Hakim'dir. Yaptıklarını öncesiini sonrasını birbirine bağlayıp üzerine hikmetler gerektirecek hakkıyla muntazam yapar. Her yaratmasında ve her emrinde hikmet vardır. Onun içindir ki dünyadan sonra bir ahiret söz konusudur. Bütün bu emirler de O'nun hak hikmetiyedir. Bunlarla amel edenler kıyamet günü aldanmazlar.

Bu sürenin sonundaki hitabede aile halleriyle ilgili olmak üzere "Eşlerinizden ve çocuklarınızdan sizin için bir düşman vardır. O halde onlardan sakının!" buyrulurarak düşmanlık mahzurundan sakınılması emredilmiştir. Halbuki evlat alakası yaratılıştan gelen, feshi ve yok edilmesi mümkün olmayan bir neseb alakası olarak sabit olup, zevciyet alakası ise nikâh akdî sebebiyle muteber olup, feshi ve ortadan kaldırılması mümkün olan bir sebep alakası olması hasebiyle kan ve koca arasında bundan istenilen sevgi ve iyi geçime nefret ve düşmanlığa dönüşüce bunun mahzurundan kurtulmak bazı durumlarda yavaş yavaş veya katıyken boşama ganesine müracaatı gerektireceği cihette İlahî hikmet ve izzet, boşamayı meşru kılmış ve bu münasebetle Teğabun Süresi'ni de Talak Süresi takip etmiştir.

TALAK SÜRESİ

Ey Peygamber! ünvaniyle anılan ve ta'zim edilen Peygamberlerin sonuncusu! Burada önce Peygamber'e nida ile başlanması onun, ümmetin tebliğlisi ve önderi olduğunu göstermesi yanında, beyan edilecek boşama tarzının onun seriatına ait Allah tarafından gönderilen yeni bir hüküm olması hasebiyle, duyurma ve tebliğine itina gösterilmesi hususunda bir tenbih ifade etmektedir. Yoksa açıklanacak hüküm, Peygamber'in kendisine mahsus olmayıp umumdur. Onun için hitab genelleştirilerek buyruluyor ki kadınlara bogadığınız vakit yani boşamak istediğiniz takdirde onları iddetlerini gözeterek boşayın, yani âdetleri olan sayılı hayız günlerini hesap ederek ondan önce temiz zamanında bir talak ile boşayın. İşte talak verilecek olunca onun en güzel ve sünnet olan şekli, kadını âdetinden önce temiz bulunduğu esnada cinsel ilişkide bulunmaksızın bir talak ile boşamaktır. Binaenaleyh "Sana âdet görmedken soruyorlar. Deki: "O eziyettir." Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.." (Bakara, 2/222) emri gereğince hem tabii olarak hem de şeriâte göre uzaklaşma zamanı olup beklemek gerekeceğinden hayız günlerinde veya cinsel ilişki meydana gelmiş temizlik zamanı içinde boşayıp salıvermek, bu emre ters düşeceği için haramdır, bid'attır, çirkindir ve gûnahtır. Üç talak birden boşamak ise daha çirkin ve daha gûnahtır. Bu boşama

şeklinde esas itibarıyla talak vuku bulunduğu gibi yapılan fiil de günah sayılmaktadır. Çünkü asıl boşama, erkeklerin iradesine bırakılmış olduğu için onu gerçekleştirmekle meydana gelir, batıl olmaz ise de girkin surette veya lüzumundan fazla, hem emre hem hikmet ve maslahata ters düşen bir zarar, bir nankörlük ve bir ahlıksızlıktır.

Bunun hikmeti: "O'nun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinden esler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet koymasdır." (Rûm, 30/21) buyurulduğu üzere evlilikten maksat, kan ve koca arasında Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu arzunun tatmini ile sevgi ve merhamet üzerine bir aile kurmak, onun hukuk ve vazifelerini yüklenerek "iffetli yaşamak , zina etmemek..." (Nisâ, 4/24) âyeti gereğince iffet ve iyilikle temiz bir cinsel ilişki ve üreme gayesine hizmet olduğu cihetle, kan koca arasında insanlık hali ufak tefek dedikodu ve az çok kirgincilik yahut önemsiz meseleler dolayısıyla sıkıntı veya feralık gerektiren geçici haller eksik olmasa bile, tabii arzu ve sükun kesilmedikçe aile binasının yıkılmaması lazım gelir. Fakat o istek ve sükun kesilecek olursa o vakit temel çürümüş ve kan koca arasında bir nevi tabii bir boşama vuku bulmuş olacağından, şer'i boşama da mümkün olabilir. Böyle bir halde devam etmek başlangıçtan daha kolay olduğu cihetle kadının kusur ve kabahati olmadıkça tabii arzunun kaybolmasına karşılık, dinî, ahlâkî ve edebî ile takva hissi ve vefa suuru, önceki hakların ihlâl edilmesine ve aile binasının yıkılmasına razı oluvermez. Lakin iş yalnız arzunun kesilmesinden ibaret olmayıp bir de kadının kocasına karşı kibir ve geçimsizliği, yahut düşmanlık kasdı yüz göstermeye ve istenilen dostluk ve hoşgörü yerine, böylece kin ve nefret girmeye başlarsa, işte o zaman erkeğin "onlardan sakının" emri gereğince korunmakla emrolunduğu düşmanlık ve geçimsizlik mahzurunun tabii şekillerinden birisi olan boşama, şer'i bir ihtiyaç halini alır. Yoksa kızgınlık veya şehvet düşkünlüğü neticesi meydana gelen boşama, bir evin yıkımı ve nikah nimeti için nankörlük olur. Bir çok durumda da önceden ihtiyaç olduğu zannedilir de sonradan pişman olunur. O yüzden talak verileceği zaman iyi ve çok düşünmeli, bütün ruh halleri, din ve ahlâk esasları hesaba katılmalıdır. İcab ettiği zaman telafi edilebilmesi için şeriatın bahsettiği fırsatlar elden kaçınılmamalıdır. Zira ruhda gizli kalkan arzular, kapalı işlerden olduğu için hiddet ve nefret zamanında hissedilemez de sonradan depresin, zararlara, günahlara sürükler ve Allah'ın neler yaratacağı bilinmez. Onun için ihtiyaç anında mesru kılınmış bulunan talakın verilmesinde mekruh ve güzel olan çeşitleri vardır. Evvela kadına yaklaşmanın mekruh olduğu âdet günlerinde boşamak haramdır. Boşama vuku bulursa da boşayan burada emredilen şeklin tersine hareket etmiş olmasından dolayı günaha girmiş olur. Çünkü yaklaşmanın caiz olmadığı ve tabii arzuyla zit olan o eziyetli halde kadinkadı isteksizliğini geçici olma ihtimaline binaen kat'î ve daimi olduğuna hükmedilemez. Muhtemeldir ki, onu boşayan on gün sonra günlünde heyecan duyacak ve yaptığına pişman olacaktır. Hem bir gün bile olsa beraber yaşamış olduğu kansını öyle bir durumda boşayıp bırakırmak, aynı zamanda alçaklıktan başka bir şey değildir. Aynı şekilde temiz halde iken cinsi münasebette bulunduktan sonra boşamak da mekruhtur. Çünkü cinsi münasebet arzunun varlığını gösterir. Ondan sonra duyulan isteksizlik de geçici bir gevşemeden ibaret olabileceği cihetle, tabii arzunun silinmiş olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Herhangi bir durumda üç talakı birden vermek ise, büsbütün hiddete kapılarak ve her ihtiyatı elden bırakarak bu çirkinlikleri bir defada üç kere tekrar etmek, şeriatın emrine kat kat muhalefet edip ailenin menfaatini için şer'in bahsetmiş olduğu her fırsatı elden kaçırarak olacağından dolayı kat kat çirkin ve günahtır. Bunun bu kadar çirkin ve günah olması da, nikahı düşürmek demek olan boşamanın meydana gelmesi sebebiyledir. Yoksa lağvedilir, çirkin ve günah olmasının mânâsı kalmazdı. İşte boşamanın mesru olması zarar ve fesad için değil, aile içerisinde ortaya çıkan sevgisizlik ve geçimsizlik sakıncalarını defetmek için mümkün olduğu kadar bir ıslah tecrübesi yapılabilmek suretiyle iki tarafın ruh hallerinin birbirinden ayrılmaya ne derece müsâid olabileceğini göstermek hikmetiyle ilgili olduğundan boşama ihtiyacını duyan kimsenin bunu en güzel şekilde kullanması emredilerle buyurulmuştur ki, "o kadının boşadığınız, yani boşamak istediğiniz takdirde." Bu şart önce, boşamanın yalnız erkeklere ait ve onları iradelerinde bulunan bir iş olduğunu gösterir. Koca kansını boşayınca boşama, şer'i bir hak olarak sabit olur. Aksi halde olmaz. Bundan dolayıdır ki bir hadiste "Boşama, o hakkı alan kimseye aittir." buyurulmuştur. O halde kadının bunda doğrudan doğruya bir tercih hakkı yoktur. Meğer ki dilediği zaman kadına kendisini boşamakta serbest olduğuna dair, nikah zamanında veya sonra erkek tarafından bir hak tanınmış olsun. Bu olmadıkça takdirde kadın ancak hul ile (fidyeye vermek suretiyle) kendisini kurtarmak için müracaat edebilir. Nitekim bu husus, "O zaman kadının (ayrılmak için) verdiği fidyeye ikisine de bir günah yoktur." (Bakara, 2/ 229) âyetinde de açıkça ifade edilmiştir. Bu durumda hakim, Hanefilere göre ya iki taraftan da hakem tayin ederek, ya da doğrudan sulh girişiminde bulunarak koca tarafına fidye verme teklifini yapar. Kocanın veya vekilinin teklifi kabul etmesi de bir tür boşama sayılır. Şâfiilere göre ise fesholur. Bazı âlimler, "Eğer aralalanın açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin..." (Nisa, 4/35) emrine nazaran hakimin fesh ve ayrılma hakkından da kabul etmişlerdir. Hanefiler bunun, inninlik (cimadan acizlik) veya cüzâm gibi habis bir hastalık halinde kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. İkincisi, "Boşadığınız zaman," şartı, boşamanın dinî yünden Allah Teâlâ katında istenilen ve övülen bir şey olmayıp, "İki şerden en hafifi tercih edilir." hükmünce nihayet bir izinden ibaret olduğuna da işaret eder. Çünkü kayıtsız ve şartsız boşamayı teşvik mânâsı içeren hiçbir delil yoktur. Bilakis mübah olmakla beraber buğzedilen bir şey olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Ebu Davud ve İbnü Mâce'nin rivayet ettikleri bir hadiste "Allah (c.c.)'ın yanında mübahların en nefret edileni boşamadır." denilmiş, diğer birinde de "Allah katında en sevimsiz helal boşamadır." şeklinde zikredilmiştir. Bu hadislerde mübah ve helal tabirlerinin bulunmasından dolayı bir takımları, boşamanın esasen mübah olduğunu ileri sürmüşlerse de İbnü Hüمام'ın tahkikine göre en doğrusu şudur: "Boşama aslında nikah nimetine nankörlük olduğundan dolayı sakıncalıdır. Çünkü Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Çok boşayana ve aşın derecede zevkine düşkün olanlar her birine Allah lanet etmiştir." Onun için ihtiyaç olmayınca talak, mekruh olur. Bundan dolayı buğzedilmiş olduğu söylenmiştir. Mübah tabir edilmesi, ancak ihtiyacı zamanlarında mübah olması hasebiyledir. Beyhakkı da nefretin, sünnete riâyet edilmeyecek boşamanın gerçekleştirilmesi durumunda söz konusu olduğunu söylemiştir. Şâfiilerden İbnü Hacer'in beyanına göre; "Boşama bazen vacib, bazen mendub, bazen de haram veya mekruh olur. Vacib olan; ilâ yemini yapıp da yaklaşma arzusu bulunmayan kimsenin kansını dört ay bekletmemek için yaptığı boşama ve iki hakemin boşama görüşünde bulunmaması halindeki talak gibidir. Mendub olan talak: Kadının haklarını yerine getirmekten kocanın, gerekse kayıtsızlıktan dolayı olsun aciz olması veya kadının âdet yönüyle kendisiyle geçinemeye zorlanamayacak derecede huysuz olması, yahut kadının ahlâka aykırı durumları korkulacak derecede olmamakla beraber pek iffetli olmaması halindeki boşama gibi. Ancak bu son durumda boşama vuku bulunca kadının ahlıksızlığı düşeceğinden korkulur veya ayrılığına dayanamayarak erkeğin onunla ahlıksız yollara sapması, yahut zorluk çekmesi düşünülür, halbuki boşama olmadıkça bir korkular ortaya çıkmayacak olursa o vakit talak mendub değil, harama yol açacağı cihetle mekruh, belki de haram olur. Nitekim bid'î talak, yani bu âyette emredilenin tersine, kadının âdet görmesi esnasında vuku bulan veya üç talak birden verilerek suretiyle gerçekleştirilen talak, haramdır. Bütün bu hallerin dışında meydana gelen boşamalar da mekruhtur. Çünkü nakledildiği gibi sahih hadiste "Helaller içinde Allah'a en sevimsiz olanı talaktır." buyurulması kerahetini ifade eder. Çünkü kerahetin helal ile bir arada bulunabilmesi itibarıyla, helal ile buğzun birleşmesinden ilk akla gelen kerahet olur. O halde helal yönünü kuvvetlendiren sebepler bir araya geldikçe kuvvetlendirilen derecesine göre kademe kademe mübah, mendub ve vacib mertebelerine doğru çıkar. Kerahet tarafını kuvvetlendiren sebepler toplandıkça da buğz (nefret), haram mertebesine varır. Buna göre helal veya mübah tabiri boşamanın vuku bulmasına işaret olup, haram olan talakın dahi verilmesiyle boşamanın meydana geleceğini gösterir. Nitekim bid'î talakın bile vuku bulacağı hakkında fakihler, icma bulunduğunu belirtmektedirler. Buna karşı İbnü Teymiyye ve İbnü Kayyim el-Cevziyye bid'î talaktan sayılan üç talak birden verip

boşamanın haram olması sebebiyle, böyle bir boşamada birden fazla talakın vuku bulmaması cihetini ihtihad edilmesi gereken bir mesele gibi göstererek gündeme getirmek ve böylece pek önemli bir noktaya parmak basmak istemişlerse de, bütün mezheplerin ittifakla söz birliği ettiği bir meselede, usulen ihtihadın caiz olamayacağı ileri sürülecek iltifat edilmemiştir.

Fakihler boşamayı hükmü yönünden ric'î ve bayin diye iki kısma, bayini de hafif ve galiz diye iki çeşide ayırmışlardır. Boşama şekli yönüyle de, mesnun ve bid'î olmak üzere iki nev'e, mesnunu ahsen ve hasen, bid'iyyi de ehaff ve eşedd diye yine iki kısma ayırmışlardır. Mesnun: Boşayacak kimselere şer'an emir ve tavsiye edilip boşamada takp edilmesi gereken şekildir. Bu şeklin en güzeli de, söz konusu âyette emredildiği gibi temiz anında bir ric'î talakla boşamaktır. Talaklardan her birini kadim temiz zamanlarında vermek üzere ayrı ayrı üç talaka kadar vermek pek güzel olmamakla beraber hasen sayılır. Bid'î talak ise, bunların tersine hayız halinde veya cinsi münasebetin vuku bulunduğu temiz zamanında boşamak, yahut her ne vakit olursa olsun üç talak birden boşama şeklidir ki bu hepsinden daha şiddetlidir. Bu sürenin inişine kadar boşama şekillerinin güzeline ve girkinine bakılmıyordu. Ancak sürede bunları ayırd edilmelerinin esasları anlatılmıştır. Asıl talak, ne men ne de tavsiye edilememekle beraber, verilerek istenildiği takdirde emredilen en güzel şeklin şu olduğu ifade edilmiştir: O kadınları, yani kendileriyle cinsî münasebette bulunup da boşamak ihtiyacını duyduğunuz kadınları, boşamak istediğiniz takdirde "bundan böyle onları iddetlerini gözeterek boşayın." Bunun, "Sayılı hayız günlerinin önünde yaklaşma imkanı olup da yaklaşılmamış olan temizlik halinde temiz olarak boşayınız." mânâsına olduğunda ittifak vardır. Ancak bu âyeti bazılar, hayızları önünde, bazılar da temizlik halinde yaklaşmayarak şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu iki mânâ da birbirine yakındır. Çünkü hayız önü, geleceği ve gayesi temizliktir. Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan "Yaklaşmadan temiz olarak," İbnü Abbas (r.a.)'dan "İddetlerinin önünde" diye nakledilmiştir. Mücahid demiştir ki: "İbnü Abbas'ın yanındaydım, bir adam geldi, kansını üç talakla boşamış olduğunu söyledi. O sükut etti, hatta biz zannettik ki kansını ona geri verecektir. Sonra dedi ki: "Biniz gider ahmakça iş yapar, sonrada gelir ey İbnü Abbas der. Halbuki Allah Teâlâ, "Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder." (Talak, 65/2) buyurmuştur. Sen ise Allah'tan korkmamışsın. Şimdi ise ben sana çıkış yolu bulamam, Rabbinde isyan etmişsin, karın senden bâyin talakla boş olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, "Ey peygamber! Kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri içinde boşayın." buyurmuştur." Dahhak'tan : "İddet kar'; kar' hayızdır. Temiz, cima etmeden temiz olandır, sonra da üç hayız beklemektir. Katade'den "onları iddetleri içinde boşayın." âyeti, hayızdan temizlendiğinde "yaklaşmaksızın" keyfiyeti de, temiz olduğu vakit dokunmadan bir talak verir, bir talak daha boşamak icabederse, diğer bir hayız görünceye kadar bırakır, temizlendiği zaman ikinci talakı verir. Üçüncüsünü de vermek isterse, bir hayız görünceye kadar mühlet verir, temizlenince üçüncü talakı da verir. Sonra kadın bir hayız daha iddet bekler, ondan sonra isterse başka kocaya gider." İbnü Sirin'den: "Kadını, temiz haldeyken cima etmeyecek ve hamile olacağı belirlenmiş durumda boşar." Hasan ve İbnü Sirin'den: "Allah'ın emrettiği gibi iddetinin önünde" boşar. Allah'ın zikrettiği iddetin dışında gerek bir, gerek iki, gerek üç talakla boşamak mekruh olur." Görülüyor ki, bütün bu rivayetler, hayızın geçmesi gözetilerek ondan sonra "Cima etmeden temiz olarak" boşamak mânâsında birleşmiş bulunuyorlar. Bununla beraber Mâlikî ve Şâfiî bunlardan, iddet müddetinin temizlik olduğu sonucunu çıkarmışlar, Hanefî imamları ise onun hayız olduğunu beyan etmişlerdir. Bundan dolayı iddet, temizliktir diyenler sebebiyle "temizlik vaktinde" demeyi daha doğru bularak bu anlamı tercih etmişlerdir. İlk bakışta bu ifade uygun gibi görünürse de bundan "cimanın olmaması" kaydını çıkarmak mümkündür. Bu anlam, "De ki: O, bir ezadır. Ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.." (Bakara, 2/222) emri gereğince temizliğe girinceye kadar hayız hükmüdür. Temizliğe kadar sayıp beklemek temizliğin değil, tabii olarak ve şeriate göre hayız gereğidir. O halde iddetin temizlik değil, hayız olması lazım gelir. Temizlik iddetin esası değil, gayesidir. De ittifakla kasdedilen temizlik, iddetin kendisi değil, önünde gayesi olması itibarıyladır. İle beraber tamamından Lazımı mânâ olarak sabittir. Hayız müddetinin başlıca iki unsuru vardır. Birisi cimada bulunmamak, diğeri de önünde temizliğe kavuşmaktır. İşte kasdedilen mânâ da kadını, bekleme müddeti olan hayız bitirip, temizlik vaktine girmişken, cimada bulunulmadığı takdirde boşamak olduğundan "cima etmeden temiz olarak" denilmekle bu iki unsurun ikisinin de kasdedilmiş olduğuna tenbih edildiği gibi "iddetlerinin önünde" ifadesiyle de bu anlatılmıştır. Bu mânânı anlaşılması için "lâm"ın mânâlarındaki ihtimallere de dikkat etmek gerekmektedir. Bu lâm, ta'îlî, akibet, tevkît yahut da sila için olabilir. Ta'îlî için olursa, beklediklerinden dolayı yani sayılı hayız günlerini bitirip temizlenmişken zevciyle muamelesinin istenilmemesinden dolayı boşayınız demek olur. Akibet mânâsına alınırsa, hayızlının sonunda boşayınız anlamına gelir. "Geçen on (gün) içinde" gibi vakitte ilgili olursa temizlik vaktinde demek doğru görünürse de, hayız vaktinde demek doğru değildir. Esasen "Hayızları bittigi zaman" demek gerekmektedir. İddet lafzı, hayız müddetinin tamamını içine alır. İhsâ (saymak) emrinde de buna işaret vardır. Bunun için müfessirlerin bir kısmı, "İddetlerinin beklemek" diye bir muzaaf taktirini göstermişlerdir. de böyle demektir. Burada zikredilen "kubûl" ve "istikbâl"ın hayızdan önce de sonra da olması doğrudur. Zemahşerî gibi bazıları da müteallak taktirinde hal yapmışlardır ki bu durumda "lâm"ın tevkît veya sila mânâlarına gelme ihtimali vardır. Buna göre iddetlerini veya iddet vakitlerini karıştırlarken mânâsını ifade edip, bekleyneceleri hayızdan önceki temizlikleri halinde verilen talakın da sünnete uygun olduğunu ve iddetin hayız ile başlayacağını gösterir. Cima etmemek kaydının gerekli olduğu bilhassa hadisle beyan buyurulmuştur. Buharî ve diğerleri şöyle rivayet etmişlerdir. "İbnü Ömer (r.a) kansını hayızlı iken boşamıştı. Hz. Ömer bunu Resulullah'a söyledi, Resulullah da ona kızdı, sonra da dedi ki: "O kadına dönsün, sonra onu temizlenip peşinden bir hayız daha görüp temizlenene kadar tutsun. O zaman yine boşaması gerekirse, onu, temiz olduğu halde dokunmadan önce (İbnü Mâce'nin rivayetinde "cima'da bulunmadan önce" boşasın. İşte Allah'ın emrettiği iddet budur." İbnü Ömer'in bu boşamasını Talak Süresi'nin inişine sebep olarak gösterenler olmuşsa da rivayetin tarzından da anlaşılığında göre bu hadise, sürenin inişinden sonra meydana gelmiş görüldüğünden doğrusu, sürenin iniş sebebi değil, belki bu hadis ile tefsirine sebep olmuştur.

İşte kadının boşadığınız zaman böyle iddetlerini gözeterek temiz olduklarından dokunmaksızın boşayın ve iddeti sayın yani yazıp eksiksiz olarak tamamıyle sayın. Bakara Süresi'nde geçen "Boşanmış kadınlar, bizzat kendileri üç aybaşı hali veya üç temizlik müddeti beklerler..." (Bakara, 2/228) âyeti gereğince boşanmış kadınların iddet müddeti tam üç yani üç âdet beklemelendir. Bu iddeti saymada geriye dönüşün mümkün olmasına, nafaka ve ikâmet esnasında talakı, temiz zamanlara dağıtmaya riâyet gibi bir takım faydaları vardır. Ve Rabbimiz Allah'tan korkun yani sizi erkek, onları kadın yaratmış ve sizleri yetiştirip nikah nimetine ve boşama selahiyetine nail etmiş olan Rabbimizin azabından korkun da emirlerine dikkat edin, iddeti ne eksik sayın ne de uzatın. Gerek boşamada gerekse iddetde kadınlara zarara sokmaya kalkışmayın. Onları evlerinden çıkarmayın. O boşayıp da iddet bekletmekte olduğunuz kadınları evlerinden hiçbir sebeple çıkarmayın. Bu evler, boşanmışça kadar onları kocalarına ikâmet ettikleri meskenleridir. Çıkarmanın nehyedilmesinden anlaşıldığı gibi evleri, erkeklerle ait olmakla beraber "o kadınların evleri" şeklinde kadınlara muzaf kılınması, iddetleri sona erinceye kadar boşanmış kadınların da kendi mülkleri gibi onlarda oturma haklarının bulunduğunu beyan ederek çıkarma yasağını tekid etmektedir. Şu halde evin ödünç veya kiralık olup da asıl sahibine teslimi gerekiyorsa bu durumda da kocaları onlara kiralamaya veya satın alma yahut da başka bir yolla mesken tedarik etmeleri lazımdır. Âyette yer alan "Onları çıkarmayın." nehyinin başlantisulâh olarak bir taraftan Allah'tan korkmayı beyan etmesi, bir taraftan da başlangıç cümlesi halinde getirilmesi, bunun müstakil olarak istenilmiş olduğunu yeniden hissettirmek suretiyle önemini göstermektedir. Burada iddetten asıl maksadın nesebin ve kadınların korunması hususlarına diyaneten olduğu gibi hukuken ve kazaen dahi itina gösterme hikmeti vardır. Çıkarmayın demek,

gadab, nefret veya darlığa binaen mesken ihtiyacı yahut sırf düşüncesizlik gibi bir sebeble çıkanvermekten mantık yönüyle neheyiddiği gibi kendiliklerinden çıkıp gitmelerine izin vermeyin mânâsını da içine almaktadır. Çünkü onları, izin verilse bile çıkıp gitmelerinin caiz olmadığı şu hususla anlatılmaktadır. Onlar da çıkmazlar, yahut çıkmazlar. Bu siga, hem nehy-i gaib müennes, çoğul, hem de fiil-i muzari nefy-i istikbal müennes çoğul olabileceğinden nehye de, nefye de ihtimali vardır. Böyle nefy (olumsuzluk) fekleyle yapılan nehiyin, açık nehiyden daha fasih olduğu da bilinmektedir. Yani kocaları izin verse bile bir zaruret olmadıkça çıkmaları, haramdır. Çıkmamalıdır ve çıkmazlar. Apaçık bir edebsizlik yapmaları halî bir yana, geçimsizlik ve dikbaşlılık yapıp da ihtiyaçları yok iken çıkıp gitmeleridir ki bu durumda başka bir kabahat yapmamış olsalar bile kendiliklerinden çıkmakla fahiş bir terbiyesizlik yapmış olurlar. Bu istisnânın "çıkmasınlar" ifadesine bağlanması daha doğrudur. Ancak yuksanıza veya her ikisine bağlanma ihtimali de vardır. Çıkmaya bağlandığı takdirde dikbaşlılıkla çıkmamanın sanki açık bir fuhuş gibi aşırı bir kötülük olacağını göstermekle yasaklamada mübalağa ifade eder ki İbnü Ömer. Süddî, İbnü Sâib ve Neha'den rivayet edilen de budur. Ebu Hanîfe de bu görüştedir. Çıkıp giderlerse iddet hakkından kurtulmuş olamazlarsa da, ev ve nafaka hakları düşer. Çıkarmaya bağlandığı takdirde ise, açık fahişelik, zina, hırsızlık su-i kast gibi bariz bir hiyanet, bir isyan ve hatta ağır sövüp soyma gibi fahiş eziyetlerini olmasa düşünülmemektedir. Böyle açık bir fenalığa giriştikleri görüldüğü vakit, çıkarılmaları, ihrac nehiyinden istisna edilmiş olur. Bu takdirde fahişe tabirinde ilk akla gelen mânâ, zinadır. Katade, Hasen, Şa'bi, Zeyd b. Eslem, Dahhâk, İkrime, Hammad ve Leys'ten rivayet edilen ve İbnü Mes'ud ile İbnü Abbas'ın görüşü olduğu ileri sürülen de budur. Ebu Yusuf da bu görüşü tercih etmiştir. Denilmiştir ki: bu takdirde haddin (cezanın) yerine getirilmesi için çıkarılırlar. Bazıları da bunun, gerek koca ve gerek akrabasına karşı fahiş sözlerle ağzını bozmak mânâsına geldiğini İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdi. Said b. Müseyyeb'ten nakledildiğine göre fahişe, her günaha denilmektedir. Bundan dolayı bazıları, bunun cezayı gerektiren zina, hırsızlık ve bunların dışında her günahı kapsayarak istisnânın tamamına bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Taberi de bu görüşü benimseyerek demiştir ki: "Bence doğru olan, burada fahişenin günah olduğunu ileri sürülenin görüşüdür. Çünkü fahişe, haddini aşmış olan her çirkin iş demektir. Binaenaleyh zina, hırsızlık, aile fertlerine eziyet ve iddet beklemesi gereken evden çıkıp gitmek gibi işlerden her hangi birisini kadın iddet içinde yaparsa, bu durumda kocası onu evden çıkarabilir." Bu istisnânın, yुकandaki "Onları boşayın." emrine bağlanma ihtimali de yok değildir. "Onları çıkarmayın." Cümlesinin yukarıda geçen Allah'tan korkma hükmünü açıklaması itibarıyla herhangi bir yere bağlanmamasından dolayı buna engel de olmaz. Bu durumda mânâ şöyle olur: Bu emirleri ve nehiyleri gözeterek boşayın, ancak boşadığınız takdirde o kadınlar açık bir fuhuş ve ahlâksızlığa düşecek olurlarsa başka. O takdirde iddetlerini gözeterek dahi boşamak istemeyin. Müfessirlere, âyetteki istisnânın bu şekilde bir bağlanma ihtimali olduğunu söylemişlerse de, yukarıda İbnü Hacer'den nakledildiği üzere boşandığı takdirde ahlâksızlık korkusu ortaya çıkan ve boşanmadığı takdirde mazbut kalacak olan kadını boşamamak tavsiye edilmiş ve bu bir hadisle de delillendirilmiştir. Ebu Davud ve Nesai'nin İbnü Abbas'tan yaptıkları rivayete göre: "Bir adam Resulullah'a gelmiş, "Benim bir karım var "El uzatanın elini geri çevirmiş." demiş. Resulullah da, "Onu boşat" buyurmuş, adam da "Korkanım gönlüm arında kalır, sabredemem." diye karşılık vermiş. Bunun üzerine Resulullah "Öyle işe onu sıkı tut" buyurmuş. "Nesâi bu hadisin merfu olmayıp mürsel olduğunu söylemiştir. Yani İbnü Abbas bunu Resulullah'tan bizzat dinlememiş, vasita ile işittirmiştir. Ancak, kendi işittirmiş kadar kuvvetli olduğunu itimadından dolayı vasıtayı açıklamayıp, merfu gibi nakletmiştir. Böyle sahabe müşelleryiyle merfu hadisi gibi amel etmek ittifakla caiz olduğundan buradan şu hükümler çıkarılmıştır: Birincisi, iffetli olmayan bir kadını boşama emri. İkincisi, zahiri duruma nazaran boşandığı takdirde ahlâksızlık korkusu bulunup, ancak boşanmadığı zaman böyle bir korkudan uzak tutma imkanı olursa boşamayıp sıkı tutma emridir. Bu iki hususdan delalet yoluyla bir hüküm daha anlaşılmış olur ki o da şu: İffetli olan bir kadının, boşandığı takdirde ihtiyaç sebebiyle ahlâksızlığa düşeceği anlaşılsa, onu boşamak günahdır. İşte bu istisnânın yukarıya da bağlanması ihtimalinde âyet, o hadisten çıkarılan hükümleri de ifade etmiş olacaktır.

Ve işte bunlar, talak hakkındaki bu emirler ve bu nehiylerle meşru kılınan ve öğretilen hükümler Allah'ın hududlarıdır. Allah'ın kulları için koyduğu sınırlardır ve her kim Allah'ın koyduğu sınırlara tecavüz ederse yani bu hükümlerden bir şey ihlal ederse muhakkak nefsinde zulmetmiş olur, kendisine dünyevi, uhrevî zarar vermiş olur bilmezsin belki Allah ondan sonra bir emir ihdas eder, o haddi aşmanın arkasından bir hadise, bir iş çıkar, kalbini çevirir, bir takım meşakkatler, ızdıraplar verir, yaptığın zulme, haddini aşarak verdiğin talaka pısman olursun, dönmek istersin, iş isten geçmiş bulunduğün için geri dönmek, telâfi edemezsin, perşan olur, zararı ve vebalini kendin çekersin. Nitekim "Kimse yann ne kazanacağını bilemez." (Lokman, 31/34) âyetinde de bu durum açıkça ifade edilmektedir. Onun için her hangi bir sebeble eşini boşayacak olan kimse öfkeye her şeyi kesip atvermemeli, ilerisini hesaba katmalı da Allah'ın bu emir ve nehiylerle tayin ettiği sınıırı aşmamalı, önce iddetini gözeterek temiz bir halde talak vermeli ve iddeti saymalıdır. Şayet ayrılmak gerekirse bununla hem maksad hasıl olur, hem de bir tecrübeye imkan bırakılarak ruhi görüntüleri seyretmeye, düşünüp uyanmaya ve pısmanlı duyulursa geri dönmeye fırsat tanınmış olur. Çünkü üç ulaşmadıkça öyle açık bir boşama ric'i olacağından hüküm llerde geleceği gibi iddetin sonun kadar seçmeli olup istenildiğinde geri dönebilir, olmazsa ayrılmaktır. Bu hikmetlerden dolayı haddi aşmaksızın iddetlerine karşı böyle bir talaka boşayın, iddeti zabtedip sayın ve Allah'tan korkup takva ile hareket edin. Onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmazlar.

2. Neticesine gelinece: Şu şart ile ya tutmak ya da salıvermek arasında tercih söz konusudur. Sonra ecellerine yettiklerinde, yani iddetlerinin sonuna geldiklerinde. Bu şart, geri dönüşün nihayeti, ayrılığın başlangıcı olan vakti göstermek içindir. Binaenaleyh iddet müddeti içerisinde her zaman dönme hakkı sabittir. Lakin iddet bitince tercih hakkı ortadan kalkar, ayrılık gerekir. Kadının izniyle nikah tazelenmedikçe birleşme mümkün olmaz. Henüz iddet çıkmadan sona erdiği zaman ise, durum kendisini göstereceğinden o vakit ya iyilikle onları tutun, bırakmayıp güzel ve meşru şekilde geçinmek, iki tarafın haline münasip harcamalarla bulunarak ve iskanı temin ederek nikahlarınızda tutun. "tutun" Buyurulmasından anlaşılır, dönüşün sözü olmasının şart olmayıp, fiilen de olabileceğidir. İmam-ı Azam'ın görüşü budur. Yahut iyilikle onlardan ayrınlı, buradaki tahyir (istediğini seçmeyi) teklif etmek) içindir. Yani tutmakla salıvermek arasında muhayyersiniz. Ancak tutmayı, ya da salıvermeyi tercih etmeniz de bunları iyilikle yapmaktır sorumlusunuz. Aynılacaksanız o zaman güzelliğe ayrınlı, tatlı dille hakkını vererek ve zarara sokmaktan sakınarak, mesela geçinme niyeti olmadığı halde iddetini uzatmak için müracaat edip de, sonra yine boşamak gibi zarar verici hilelere sparmayarak güzelle çıkanı gönderin, yani "Ve onları güzel şekilde serbest bırakın." (Ahzab, 33/49) âyetine riayet edin hem içinizden adalet sahibi iki erkeği şahit getirin; geriye dönüp tutmayı tercih ettiğiniz takdirde düşünse, ayrılmayı tercih ettiğiniz takdirde de ayrınlı şahadet etmek üzere müslümanlardan adalet sahibi, doğruyu söyleyen ve doğru yol üzerinde bulunan en az iki erkeği hazır bulundurun şahid kılın ki, töhmete veya çekismeye fırsat kalmasın, gerektiği zaman şahidlik yapınlar. Buradaki "şahit getirin" emri "Onları tutun veya onlardan ayrınlı." emirlerine bağlanmış olup "Alış veriş yaptığınız zaman şahid tutun..." (Bakara, 2/282) âyeti gibi nedb (yapılmasını uygun görmek) içindir. Genelikle âlimlerin görüşü budur. Şafii, eski görüşünde "şahid bulunduranın dönüştü vacib" olduğunu savunmuş ise de, yeni görüşünde o da, mendub olduğunu söylemiştir. Alûsî bu konuda zayıf bulunduğ şöyle bir görüşü nakletmiş ve demiştir ki : "Taberi," açıkça bunun boşama esasında şahid getirmekle emredilmesini, bu görüşün ehl-i beyt imamlarından rivayet edildiğini ve vücut ifade edip boşamanın sahih olmasında şart olduğunu" zannetmiştir." Ben bu meseleyi uzun zamandan beri düşünür, söz konusu âyette buna bir ihtimal olup olmadığını ve güvenilir müctehidlerden bu görüşü benimseyenin bulunup bulunmadığını araştırdım. Adli tefsirin müellifi ve bir Şia âlimi

olan bu Taberi'nin, rivayet ve dirayetteki selahiyetinin neden ibaret olduğunu ve ehl-i beytin imamlarıyla kimileri kasdettiğini gereği gibi öğrenemedim. Ancak açık dediği husus açık değildir. Zira "şahid getirin" emrinin talaka ait olması için, yukarıda geçen "Onları boşayın." emrine bağlanması gerekir. Bu ise, kolayca anlaşılır olmayıp, pek uzak bir durumdur. Zahir (anlaşılır) olan, yakındaki "tutun" veya "ayrılın" emirlerine bağlanmıslardır Şayet bu, talakın sihatinin şartı olacak derecede vücut ifade etseydi, "sayın" emrinden önce zikredilmesi gerekir ve bu âyete tehir edilmesinin bir hikmeti olmazdı. Hem yakınına, hem uzağına bağlanma ihtimalinin caiz olduğunu göstermek için tehir edildiği söylenecek olursa denilebilir ki, bu bir ihtimal olabilir, de buna anlaşılır demek doğru olmayacağı gibi, bu durumda hem boşama, hem tutma hem de ayrınlı konusunda aynı mahiyette olması gerekirdi. Halbuki emrin herbirine göre vücut ifade etmesi ve bu vücutun, talakın sihatinin şartı olacak derecede farz durumunda bulunması, tutma veya ayrılmada muhayyerlik emrine ters düşeceği gibi ötenden beri izah edilegen sünet şekli üzere boşamanın cereyan tarzına ve ric'i talakın sağlayacağı faydaya da ters düşmektedir. Ayrıca boşama esasında şahid tutulmayıp da iddetten sonra imsak veya müfarakat için şahid getirildiği takdirde sahih farzedilen talakın hükümsüz kalması gibi bir tenakuzu yüz açacağı da ortadadır. Gerçi aksine delil bulunmadıkça emirde asıl olan vücut ifade etmesidir. Ancak ihtimali içinde olan vücut boşamanın sihatinin şartı olacak derecede kesin farz mânâsını ifade edemeyeceği gibi, her vacib de, zıddının hükümsüzlüğünü gerektirmez. Bununla beraber iddetin sonuna kadar dönülmeyince ayrınlı gerçekleşmesi yönünden şahid getirmenin vacib olduğunu söylemenin de mânâsız olacağı düşüncesiyle bütün müctehidler, ayrınlıkta şahid getirme emrinin (Bakara, 2/282) âyetinde olduğu gibi nedb ifade ettiği hususunda ittifak halindedirler. Şu halde en yakın ve en açık olan ihtimalde emir nedb için oldukça, en uzak olan ihtimalde vücut için olmasının, hem de bu vücutun farziyyet derecesinde sihatinin şartı sayılmasının doğru olmayacağı basit bir düşünce ile anlaşılmış olur. Ancak denilebilir ki imsak veya müfarakatta şahid getirmek mendub olunca boşamada niye olmasın? Evet bunun da mendub olduğuna şüphe yoktur. Zira bu "şahid getirin" emrinin yukarıya bağlanma ihtimali, uzak olmakla beraber bunun, delalet yönüyle ve öncelikle sabit olacağında da şüphe etmemek gerekir. Şu emrin vücut için olduğunda ihtilaf yoktur. "Şehadet de Allah için doğru yapın!" Yukarıdaki emirlerin hepsi boşayanlara ait olduğu gibi bu emir de şahidlerdir. Şu hitab da, hepsi içindir. Size söylenen bu işittikleriniz, gerek talak verecek olanlara ve gerek şahitlik edenlere hitab edilen bu emirlerle yapılan tebliğ; yani iddet bekleyerek boşamak, iddeti saymak, Allah'tan korkup günahatın sakınmak evden çıkarmamak, çıkmamak, sınırları aşmayıp sonunu hesaba katmak ve sonra iddet müddeti bitince, ya hakkıyla, güzelce tutmak ya da daha fazla bekletmeyi hakını vererek güzelliğe ayrılmak, bunlara şahid tutmak ve şahadeti de zamanında dosdoğru yapmak, işte bunların hepsi ve her biri öyle bir destir ki bununla sizlerden, Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimselere vaaz ediliyor, öğüt veriliyor çünkü bunlara riayet edip korunarak faydalananak olanlar, Allah'a ve ahirete imanı olan veya iman kabiliyeti silinmemiş bulunan kimselerdir. İman yeteneği kalmamış, kalbleri karamış ve mühürlenmiş olanlar ne Allah'tan korkar, ne ahireti sayar, ne de nasihat dinlerler, onlar kendi nefislerinin havasına giderler. Her kim de Allah'ta ittika ederse Allah'ın gadabından korkar, isyandan sakınır ve öğütlerini tutarsa, Allah onun için çıkış yolu yaratır.

3. Onu düştüğü darkıktan ve aile yüzünden çekmekte bulunduğu sıkıntılardan kurtulup çıkacağı bir yol, bir çare gösterir ve onu hatırına gelmeyen yönden uzaklandırır. Onun için boşayan da boşanan da, ayrınlı da ayrılmayan da, Allah'tan korktuğu takdirde gam yemesin, Allah ona da bir çare yaratır ve ummadığı yerden nasibini verir.

Rivayet edilmiştir ki: "Resulullah (s.a.v) âyetini okumuş ve demiştir ki: "(Allah) hem dünya şüphelerinden, hem ölümün sıkıntısından hem de kıyamet gününün şiddetinden bir çıkış yolu (yaratır)." Bir de Ebu Zerr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Resulullah âyetini okuyordu, tekrar tekrar okumaya başladı, hatta beni uyku bastı da buyurdu ki: "Ey Ebu Zerr, insanların hepsi bunu tutsaydı, kendilerine yeterdi." Ve her kim Allah'a tevekkül ederse başına gelen herhangi bir şeye karşı O'nun kudretine itimad edip, yapacağı işte kendini O'nun emrine teslim ederek hükümüne giderse O, ona yeter. Allah onun işlerinin hakkından gelir. Hesabına kâfidir. "Yani elde ettiği şeyler konusunda Allah'a güvenirse kendisinin önem verdiği şeylerde de Allah ona kâfidir." Razi tefsirinde zikredildiği üzere onun için Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "İnsanların en kuvvetlisi olmayı arzu eden, Allah'a dayansın." Her halde Allah emrini yerine getirir. Muradını muhakkak yapar, hiç bir işinden geri kalmaz, hepsinin hakkından gelir. Hükümünü istediği gibi yürütür. Kendisine tevekkül edিলse de, edilmese de yürütür. Nihayet her şeyin sonu gelir. Dünyada acı da geçer, tatlı da geçer, sıkıntı da geçer, refah da geçer. Ecâl gelince takdir edilen ölüm, dakika geçirmeksizin pengesini takar, akıbet gelir çatır. İyiler iyiliği ile, kötüler kötülüğü ile kalır. Herkes amelıyla toplanır. Ancak Allah'a tevekkül de, O'nun emridir. Tevekkül edenin muradı da, Allah'ın irade ve nzasına teslim olmanın ibaret olursa, Allah da onun mukafatını büyütür. Hakikat, Allah her şey için bir ölçü takdir etmiştir, bir sınır ve miktar tahsis etmiştir ki o şeyi ona göre yürütür. O sınır ve miktardan ileri geçmez. Bu hüküm öyle bir kanundur ki her şey hakkında geçerlidir. Ve her şeyin hükmü, kıymeti Allah'ın ona tahsis ettiği ölçü ile uygunluk arz etmektedir. Gerçekte bir şeyi bilmek de onu, o ölçü ve sınımla seçmek demektir. Bu cihetle sebeplerin bir derecede kadar kıymet ve itibar yok değilde de, bunlar, zatı (asıl) değil, değişken ve sınırlıdır. Tesir ve hüküm onun değil, Allah'ındır. Asıl ilim ve kudretine itimad edilecek; işler, hüküm ve iradesine havale edilecek hakim, sebepler değil, sebepleri yaratan Allah'tır. Her şey geçer, leh ve aleyhte olan her sebep tükenir, takdir edilen kaderi biter, başında ve sonunda bütün kudretyle Allah kalır. Hem Allah takdir buyumamışsa hiçbir şey değerinde tesirini gösteremez. Takdir buyurmuş ise, Allah'tan başka hiçbir şey de onun önüne geçemez. Ateş, Allah'ın yak dediğini kendi miktarında dediği kadar yakabilir. Rızık da Allah'ın doyur dediğini kendi miktarında dediği kadar doyurabilir. Demek ki sebeplere itimad sonlu, Allah'a itimad sonsuzdur. O halde kuvvet ve kesin bilgi, sebeplere güvenmekte değil, Allah'a dayanmaktadır. Tevekkül de gururla kendini sayıp koyuvermek değil, Allah'ın gösterdiği yolda gücü yettiği kadar vazifesine önem vermek, takva sahibi olmak, kusurunu itiraf ile beraber, Allah'ın kudretine itimad edip netice hakkında telaşa düşmeksizin, O'nun iradesine teslim olmaktadır. Önce "Kim Allah'tan korkarsa" sonra da "Kim Allah'a dayanırsa," buyurulmasında buna bir işaret vardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'ın hadisinde "Deveyi bağla da tevekkül et" buyurulması da bu mânâyı hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ her şeyi bir ölçü takdir ettiği için her şey gibi insana da gerek cinsine, gerek nevine, gerek topluma gerek ferdine, gerek nizaklarına gerek fiillerine, gerek sözlerine gerek hallerine hep birer miktar takdir buyurmuş ve birer sınır koymuştur ki, Allah'tan korkma ve O'na tevekkül bile o ölçü ve değer dairesinde cereyan eder. Binaenaleyh, erkeğin de dişinin de birer miktân ve her birinin fiil ve hallerinde birer sınır vardır. O sınır aşmaya kalkışan kendine zulmetmiş olur. Bu suretle Allah Teâlâ, iddetle, çıkarmaya, çıkmaya, kavuşmaya, ayrınlığa, kederlere, sevinçlere, nasip ve nizaklara hep birer miktâr ve sınır takdir buyurmuştur. Bundan dolayı boşanan kadının iddetlerini de hayızlı, hayızsız ve hamile olup olmamalarına göre ayrı ayrı birer miktâr ile takdir etmiş, nafaka ve oturacakları evleri ona uygun olarak emretmiştir. Bu sebeple "Hakikat, Allah her şey için bir ölçü takdir etmiştir." hükmü, hem kendinden öncesini hülasa ve takviye etmektedir, hem de kendinden sonrakine bir mukaddime ve tenbihtir. Allah'ın takdiri böyle her şeyi öñünden, arkasından ve hatıra gelmeyen yönlerden bağlar.

4. Şimdi boşanan kadının iddetleri, âdetleri yani hayızları hesabıyla Bakara Sûresi'nde geçtiği şekilde üç âdet sayılacak olursa, hayızdan kesilmiş olan yahut hayız görmeyen veya gebe bulunan kadının iddeti nasıl sayılabilecek denirse onların iddetlerinin de miktânını beyan için buyuruyor ki hayızdan kesilmiş, yaşı ilerlemiş olup da artık hayız görmekten ümidini kesmiş, "iyas" haline gelmiş kadınlardan boşanmış olanlar, çoğu defa örf'e göre hayızdan kesilme yaşı elli beş ve altmış olarak takdir edilmiştir. (Bakara Sûresi'nde bulunan (2/228) âyetinin tefsirine bkz.) Eğer şüphe

ediyorsanız, buradaki "Eğer şüphe ediyorsanız" kaydı, ihtirazi (ilerisi için hesaba katılan bir kayıt) değil, bu meseleyi sorunların veya soracak olanların meydana gelen veya gelecek olan sorunlarına göre vuku (bir hadisenin cereyan tarzı)dur. Bu bir itiraz cümlesi demektir. Yoksa hayızdan kesilip kesilmediklerinde şüphe ediyorsanız demek değildir. Zira sıgırsıyla hayızdan kesilmenin bilindiği söylendikten sonra, "hayızdan kesilmede şüphe ediyorsanız" demek olmayacağı bellidir. Buna göre mânâ şöyledir: Bunların iddetlerinin nasıl olacağını kestiremeyip de müşkil görüyor, tereddüd ediyor ve soruyorosanı biliniz ki onların iddetleri üç aydır. Üç ay beklerler, bu müddet zarfında hamile oldukları ortaya çıkmazsa sonunda diğer hususlarda olduğu gibi "Ya iyilikte tutun, ya da iyilikle ayırlın." (Talak, 65/2) âyetine göre hareket edilir. Hayız âdeti görmeyenler de öyle üç ay beklerler. Bu yukarıda geçen mübtedasına müfredin atfı suretiyle bağlanı haber de "Onların iddeti üç aydır." cümlesinin olması caiz ise de, buna o karine ile başka bir haber takdir edilerek "Âdet görmeyenlerin iddeti de aynı şekilde üç aydır." şeklinde cümleyi cümleye bağlamak da caizdir. Miktarıda iştirak itibarıyla önceki, hükümde müstakil olma itibarıyla de ikincisi daha uygundur. Bunlar gerek on yedi yaşından küçük olup henüz bülüğa ermemiş olduklarından dolayı hayız görmemiş olanları ve gerek bülüğ yaşıнын en üst sınırı olan on yedi yaşını geçmiş, binaenaleyh yaş itibarıyla bülüğaemiş oldukları halde âdet görmeyenleri kapsamaktadır. Bir veya iki kere hayız görüp de sonra görmeyenlerde de sahih olan budur. Çünkü âdet düzgün olduğunda muteber olur ki bunun da en aza üçtür. O halde üç defa hayız görüp de sonra sürekli olarak hayızdan kesilmiş olanlara hayız âdeti görmemiş denemeyeceğinden "temizlik süresi uzamış" denilir ki böylelerinin iddeti müşkildir. Hanefiler bunun, hayız iddetine tabi olarak hayızdan kesilme yaşına kadar beklemesinin gerekli olduğu görüşündedirler. Çünkü buna hayız âdeti görmemiş denemeyeceği gibi hayızdan kesilme haline geldiği de söylenemez. Ancak iddetten asıl kasdedilen, gebelik şüphesini kesin olarak ortadan kaldırmak olduğuna göre, bunu gebelik müddetinin en fazlasından daha ziyade bekletmek, hüküm koyucunun hikmetine uygun olmasa gerektir. Acizane kanaatim bu gibi durumlarda hamilelik şüphesini dikkate alarak, hamilelik müddetinin en üst sınırına kadar bekletmektir. Hami sahibeleri, hamli bulunan, yükülü, gebe kadınlara gelince, gerek söz konusu edilen boşama ve gerek kocasının vefatı halinde onun mutlak surette bunların ecelleri yani iddetlerinin sonu yüklerini bırakmalardır. Mudğâ (embriyonun gelişerek organların belirmeye başladığı safha) veya alaka (embriyonun rahim cidanına asılma safhası) halinde bir düşük bile olsa yükü bırakma işi bitince o dakikada iddette bitmiş olur. İkiz de ise, itibar sonrakinedir. Bakara Süresi'nde geçen "Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendilerinden dört ay on gün bekler.." (Bakara, 2/234) âyetinde kocanın vefat eden kadınlardan iddet müddetinin dört ay on gün olduğu zımîdir. Burada ise mutlak olarak gebe olanların iddet müddetlerinin, yüklerini bırakmalarına kadar olduğu beyan edilmiştir. Denildiğine göre Hz. Ali ve İbnü Abbas (r.a) bu âyetin boşanmış kadınlar hakkında olduğunu kabul etmişler, bununla beraber "kocanın vefat edip de gebe kalan kadının iddetinin, "eb'ad'-eceleyn" "iki süreden en uzununu" yani dört ay on gün ile yükü bırakmaktan hangisi daha uzun ise, onunla olacağını söylemişlerdir. Şi'a'dan olan imamiyye de bu görüşü benimsemiştir. Halbuki Hz. Ali ve İbnü Abbas bu âyetin yalnız boşanmış kadınlar hakkında olduğunu ileri sürselerdi "eb'ad'-eceleyn" "iki süreden en uzununu" yahut "ahir-i eceleyn" "iki sürenin sonucunu" diye iki iddetin en uzun sürelerini kabul etmezlerdi. Bundan başka Buhârî ve diğer kaynaklarda şöyle nakledilmiştir: "Ebu Seleme b. Abdurrahman haber verip dedi ki: "İbnü Abbas'a bir adam geldi. Ebu Hureyre de yanında oturuyordu. O adam "Kocasından kırk gün sonra doğuran bir kadın hakkında bana bir fetva ver." dedi. İbnü Abbas "iki süreden en uzun olanı kadar beklemesi gerekir." diye cevap verdi. Ben de "Gebe olanların beklemesi süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır." dedim. Ebu Hureyre de "Ben kardeşim ögü yani Ebu Seleme ile aynı görüşteyim." dedi. Bunun üzerine İbnü Abbas, Gulam el-Kureyb'i Ümmü Seleme hazretlerine gönderip ona sordu. Ümmü Seleme de dedi ki: "Sübe'atü'l-eslemiyeye gebe iken kocası öldürüldü. Sonra Sübe'aya doğurdu. Nikahına talib olanlar olunca da Resulullah (s.a.v) onu nikah ettirdi. Ebu's-Senabil de talibler bulunsun idi." Nesa'i'nin rivayetlerinden biri de şöyledir: Ebu Seleme b. Abdurrahman, İbnü Abbas ve Ebu Hureyre (r.anhüm) kocasının vefatı esnasında yükünü bırakan bir kadının (Sübe'atü'l-eslemiyeye'nin) iddeti hakkında fikir alışverişinde bulunuyorlardı. İbnü Abbas, "iki sürenin sonucunu bekler." dedi. Ebu Seleme ise, "Hayırlı Yükünü bırakınca helal olur." dedi. Ebu Hureyre de ben kardeşim ögü ile aynı görüşteyim." dedi. Bunun üzerine durumu Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımı Ümmü Seleme Hazretlerine ilettiler. Ümmü Seleme dedi ki: "Sübe'atü'l-Eslemiyeye kocasının vefatından biraz sonra doğurdu ve Resulullah (s.a.v)'dan fetva istedi. Resulullah da ona evlenmesini emretti." Bu Sübe'atü'l-eslemiyeye hadisini muhaddisler çeşitli yollardan rivayet etmişlerdir. Yine Nesa'i bu hadisi, Sübe'atü'nin kendisinden hususi bir senedle rivayet etmiştir: "Abdullah b. Utbe, Amr b. Abdillah b. Erkam ez-Zühri'ye mektub yazdı ve "Sübe'atü'l-Haris'i'l-Eslemiyeye'ye git, Resulullah (s.a.v)'in ona gebeliği hakkındaki fetvasından sor!" dedi. Bunun üzerine Amr b. Abdillah Sübe'atü'nin yanına vardı ve ona Abdullah'ın istediği fetvayı sordu. Sübe'aya da Resulullah'ın Bedir'de hazır bulunmuş ashabından Sa'd b. Havle'nin nikahı altında olup, onun Veda Haccı'nda vefat ettiği, kocasının vefatından dört ay on gün geçmeden önce doğurduğunu ve lohusalık halinden kalktığında Abdu'd-dar oğullarından bir zat olan Ebu's-senabil'in yanına gelip kendisini süslenmiş görek, "Zannedenim dört ay on gün geçmeden nikah azı ediyorsun." dediğini haber verdikten sonra dedi ki: "Ben Ebu Senabil'den bunu işitince Resulullah'a gittim durumumu anlattım." Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Doğurduğunuz zaman helal oldu."

Bundan başka İmam Malik, Şâfiî, Abdurrezzak, İbnü Ebi Şeybe ve İbnü Münzir rivayet etmişlerdir ki: "Gebe iken kocası vefat etmiş olan kadın hakkında soruldu. İbnü Ömer dedi ki: "O kadın yükünü bırakınca helal olur." Bunun üzerine Ensar'dan bir zat da ona Ömer İbnü'l-Hattab'ın şöyle söylediğini haber verdi: "Kadın, kocası defnedilmeden tabutunda iken bile doğursa helal olur." yani iddeti biter nikahı helal olur.

Buhârî, Ebu Davud, Nesaî ve İbnü Mâce, İbnü Mes'ud (r.a)'dan rivayet etmişlerdir ki: "Suret'ün-Nisai'l-Kusra "Kısa Nisâ Süresi" (yani Talak Süresi) Bakara Süresi'nden sonra nazil oldu." Buhârî'nin lafzında ona ruhsat yapıyorlar da tağlîz mi yapıyorlar? (Yani ona izin vermiyorlar da hakkında kaba söz mü söylüyorlar?) Yemin ederim ki, Kısa Nisâ Süresi tulan (yani en uzun süre olan Bakara Süresi'nden) sonra nazil oldu. "Hamile olanların iddet süreleri, kânlanındakini doğuruncaya kadardır." Nesa'i'nin diğer bir lafzında şöyle denilmiştir: "Her kim dilerse yardım ederim. âyeti, başka değil, kocası vefat edenler âyetinden sonra nazil oldu." Bir lafzında da şu cümle yer almaktadır, "Kısa Nisâ Süresi, Bakara Süresi'nden sonra indirildi." İbnü Mâce'nin lafzında da şöyle zikredilmiştir: "Vallahi dileyene yardım ederiz. Kısa Nisâ Süresi başka değil (Bakara, 2/234) âyetinden sonra nazil oldu." İşte meselenin anahtarı, bu sahih rivayetlerle sabit olan iniş tarihi ile Resulullah (s.a.v)'in Veda Haccı senesindeki fetvasındadır. Demek oluyor ki Kısa Nisâ Süresi ismi de verilen söz konusu Talak Süresi, özellikle bu âyet, Bakara Süresi'nden sonra indirilmiş olduğu için o sürede bulunan, kocası vefat eden kadınlardan iddet müddeti hakkındaki "dört ay on gün" âyetinin umumundan gebelere ait olan kısmını bu âyetin genel mânâsı açığa beyan etmektedir ki böyle daha sonraki bir tarihte yapılan beyan, Ulus ilminde tedbîl (değiştirme) beyanı denilen nesih kısmına dahil olduğu için, gebeliği konu edinen âyetin umumu, vefat âyetinin umumundan bir noktayı değiştirmek suretiyle neshetmiştir. İbnü Abbas başta iki rivayet arasında tereddüt ettiğinden ihtiyatlı davranarak "âhiru'l-eceleyn" "iki sürenin sonucunu" demiş isede Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımlarından olan Ümmü Seleme (r.a)'dan sorulması üzerine, Resulullah'ın fetvası anlaşılmalıdır. Buna göre gebe kadınlardan boşamada da, kocalarının ölümü halinde de iddet müddetleri, yüklerini bırakmaları ile tamam olur.

Her kim Allah'tan korkar, emirlerini tutar, haklarına saygı göstererek korumasına şıngırsa Allah ona işinde bir kolaylık sağlar. İşini kolaylaştırıp yararlı işler yapmada başarılı kılarak dünya ve ahiret kolaylığı sağlar.

5. Bu zikredilen hükümler Allah'ın emridir onu size indirdi, diğer ümmetlerde yoktur.

Hz. Muhammed ile onun ümmetine indirdi ve her kim Allah'tan korkar emir ve hükümlerini kurorsa Allah onun kabahatlerini tarafından keffâretleyip örter. Çünkü "iyilikler kötülükleri giderir.." (Hud, 11/114) buyurulmuştur ve onun mukafatını büyütür, katlar. Bu sürede böyle takva tavsiyelerinin her birinde dikkat çeken husus, müjde ve tehditler beraberce zikredildiğinde birkaç defa tekrar ve teyide (kuvvetlendirmeye), aile hukukunun, kadın ve boşama işlerinin hususi öneminde ve bu konudaki dikkatsizliğin, "Allah'ın yanında en sevimsiz helal, boşamadır." hadisiyle de anlatıldığı gibi birtakim adı bahanelere talak salahiyetinin kötüye kullanılmasındaki mahzurların ve bu yüzden uğranılacak müşküllere göğüs gerilmesindeki mukafatın büyüklüğüne ve onun için gerek aşk ve muhabbet, gerek kin ve nefret sebebiyle Allah korkusu, vazife hisleri unutulmuyup her hususta Allah'ın emirlerine itina gösterilecek, takva yolunun tutulması ve korunma çarelerinin aranması gereğine sıkı sıkıya işaret etmesidir. Böylece gerektiğinde boşama gerçekleştiği takdirde önce (Talak, 65/1) âyetinde buyurulduğu gibi burada da yine korunma yollarından olmak üzere buyuruluyor ki

6. onları: yani boşanıp da iddet içinde bulunan kadınları, boşamadan önce olduğu gibi gücünüzün yettiğinden, kendi oturduğunuz yerin bir kısmında oturtun.

Vücd, insanın gücü, gücünün yetebileceği varlığı demektir. Buna göre kadının kocasına gücünün yetemeyeceği bir ev teklif etmeğe de hakkı yoktur. Sonra belli ki bu emirler, sağ kalanlardır. Binaenaleyh kocası vefat eden kadının iddetinde ikamet yeri ve nafaka talebinde bulunmaya hakkı yoktur. O varisler arasında bulunduğu için tereke (ölen kimsenin bıraktığı şey)den hissesi ne ise onu alır. Bu konuda bilgi için "İcinizden ölüp geriye eşler bırakanlar eşlerinin, (evlerinden) çikanmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını basıyyet etsinler.." (Bakara, 2/240) âyetinin tefsirine bkz.) Bununla beraber üzerlerinde taziyk yapmak, bezdirmek için onlara zarar vermeye kalkışmayn ve eğer o iddet bekleyen boşanmış kadınlar gebe iseler ki o gebelik gerek boşama esnasında veya daha önce bilinmiş olsun ve gerek iddet içinde anlaşılın, kadının bunu gizlemeyip haber vermesi gerekmektedir.

Zira "Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattıkları gizlemeleri kendilerine helal olmaz.." (Bakara, 2/228) âyeti de bunu ifade etmektedir. İşte böyle hayız kesilmesi ve gebelik gibi kendine ait hususlarda kadının sözü tasdik edilmelidir. O halde onlar ta yüklerini bırakınca kadın kendilerine, infak ediniz nafakalarını veriniz. İddetin asıl gayesi, gebe olup olmadığının ortaya çıkarak bir zaman bekletmek olduğu için, gebe olduğu anlaşılınca artık onu üç hayız bekletmeye gerek kalmayacağı gibi, üç ay ile de yetinilmeyip az veya çok miktarda, ta yükünü bırakınca kadın infak etmek gerekir. Boşama tarihinden itibaren gebelik müddetinin en aza altı ay, en çoğu ise Hanefilere göre iki sene, Şâfilere göre dört senedir. Buradaki "eğer onlara galebe iseler" şartı, mutlak harcama emrinin sebebi değil, "yüklerini bırakınca kadın" gayesiyle şartlı infakın sebebi. Onun için bu şartın zât mânâsı, gebe olmayan boşanmış kadınlarla iddetlerinde, ikamet için ev lazımı ise de nafaka gerekmezmiş gibi bir anlam ifade etmez. Bilakis uzun olabilecek iddetin sonuna kadar infak emrinin ibare (metin parçası) ile müdafaası, iddetleri daha kısa olan kadınlara beklemeye sebebinden iştiraktan dolayı, infakın vacib olduğunun delalet yoluyla anlatılır. "Onları çıkarmayın, oturtun" buyurulması da, bu hususun yine işaret yoluyla âlâmetidir. Çünkü evden çıkarmayı yasaklamak, oturtmanın gereklerinden birinin de infak olduğunu kolayca anlatmaktadır. Böyle iken burada gebelik şartının açıklanması, şu nükteleri ifade eder.

Birincisi, iddet bekletip infak etmekten asıl maksadın, gebelik olduğunun göstermek. İkincisi, Uzama ihtimali bulunan gebeler hakkında şüpheyi ortadan kaldırmaktır. Üçüncüsü, boşama olmasa bile gebe olanlara özel bir itina ile bakılmasına işaret etmektedir.

Dördüncüsü, de şu meseleyi ayrıntılarıyla anlatmak içindir: Doğurduktan sonra çocuğu sayet sizin için yani siz babalann hesabına emzirirlerse o vakit onlara emzirme ücretlerini verir. Buna göre çocuk dünyaya gelince ona baktırmak, infak etmek vazifesi esas itibarıyla babalara aittir. Murdiayı, yani emzirecek süt anayı baba tutacak, masrafını baba verecektir. Ananın da hidane, yani çocuğu kendi kucağında bulundurup ona fiilen bakma hakkı vardır. Çocuğun hakkı da evvela ana sütünü emmektir. Onun için boşanmış olan ana, çocuğa bakma hakkını kullanıp da babanın hesabına olarak ücretle o çocuğu emzirecek olursa, babanın o çocuğu ondan almayıp süt emzirme ve bakım ücretini vermesi gerekir. Yok eğer babası hesabına değil de ana kendi hesabına emzirecek olursa o zaman babanın çocuğun anasına ücret vermesi gerekmez. Yalnız baba, emzirme ücretinin dışında giyim ve diğer masraflarını verir ve bütün bunların aralarında kararlaştırılması lazım gelir. Onun için buyuruluyor ki bir iyilikle, yani iki tarafın durumuna uygun ve çocuğun menfaatinin gözeterek güzel bir şekilde, ne baba tarafından cimrilik, ne ana tarafından zorluk gösterilmeksizin, aranızda müşavere edin, gereken ücreti ve çocuğun nafakasını kararlaştırın, boşanıp ayrıldı diye küsüp birbirinize zorluk çıkarmayın ve eğer birbirinize zorluk çıkarak olursanız baba cimrilik edip gerekeni vermez veya ana fazlasını ister, emzirmeye nazlanır veya emzirmek istemezse o zaman onu babanın hesabına diğer bir emzikçi kadın emzirecektir. Emzikli bir kadın tutulacaktır. Baba diğer bir süt anası bulup emzirtecek ve ona gereken ücreti vermeye mecbur olacaktır. Bu takdirde ise ana çocuğuna analık etmemiş, şefkat duygusu beslememiş, Allah'ın kendisine vermiş olduğu sütü yavrusundan esirgeyip fazla para ile satmak açlığına düşmüş olacağı gibi, çocuğun anasından esirgeyen ve gücünün yetebileceği ücreti vermeyip zorluk çıkarmış olan baba da, evladını hem yabancılara düşürmeye sebebiyet vermiş hem de yine ücret ve nafaka vermeye, belki anasına vermek istemediğinden fazla vermeye mahkum olacaktır. Ancak çocuk anasından başka kadının memesini almadığı takdirde onu emzirecek diğer bir kadın bulunamamış demek olacağından, bu durumda çocuğun ölümüne meydan vermemek için ana takdir edilecek bir ücrette emzirmeye hakim tarafından zorlanır.

7-11. Genişliği bulunan kimse genişliğinden infak etsin, bu âyet bütün nafaka meselelerinde uygulanabilir bir hükümdür. Yani emredilen infaklardan hangisi olursa olsun infak ile sorumlu bulunan kimsenin, hali vakti müsait olup da malca genişliği varsa genişliği göre nafaka versin. Bütün genişliğini versin değil, genişliğinden yani "Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar." (Furkan, 25/67) âyetini unutmuyup ne israf ederek ne de kısarık değil, orta bir yol tutarak uygun olanı versin nzki kıslımın olan kimseler de Allah'ın ona verdiğinden infak etsin; orta halli olan orta halli, az olan da az versin. Çünkü Allah kimseye verdiklerinin dışında bir şey teklif etmez; her hususta böyle olduğu gibi infak teklifleri de böyledir. Zengin zenginliğine göre, fakir de fakirliğine göre sorumlu olur. Borç bulabilirse sonradan vermek üzere iyi niyetle borç eder. Bu da bir bakıma Allah'ın ihşanı sayılır Allah bir güçlüğü sonra bir kolaylık yaratacaktır. Binaenaleyh fakirler ve fakir aileleri de bulabildiklerine kanaat ederek ve sabrederek ilerisi için Allah'tan ümidi kesmemeli, zenginler de böylelerini ihmâl etmemeli, zekat, sadaka ve yardımlarıyla gözetmeli, zengin ve fakir hepsi Allah'tan korkarak çalışmalıdır.

Kadın, aile ve infak işlerinde bozukluk, ahlaksızlık, idaresizlik, Allah'ın emirlerine isyan ile haksızlık ve azgınlığın; bir toplumun, bir medeniyetin bir memleketin yok edilmesine yol açan sebeplerden olduğu anlatılmak suretiyle bu sürede yer verilen hükümlerin bir taraftan önceki Teğâbun Süresi'ne bir taraftan da gelecek olan Tahrim Süresi'ne bağlanmak üzere buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

8- Nice kent var ki Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrine başkaldırdı, biz de onları çetin bir hesaba çektiğimiz ve onlara görmemiş şekilde azab ettik.

9- İşlerinin vebalini tattılar. İşlerinin sonucu tam bir hüsrana olmuştur.

10- Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O halde ey inanan akl-i selim sahipleri! Allah'tan korkun, Allah size bir uyarıcı gönderdi.

11- Size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir elçi (gönderdi) ki inanıp faydalı işler yapınları, karanlıklardan aydınlığa çıkarsın. Kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa (Allah) onu, altlarından imralkar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.

12- Allah O'dur ki yedi göğü ve yerden de onlar kadarını yarattı. Emir bunlar arasında iner ki Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve Allah'ın bilgisinin, her şeyi kuşattığını bilersiniz.

8. Yukanlarda da geçtiği gibi karye, Kur'an'da köy, şehir, ve memleket gibi cemiyyet ve medeniyet mahallî olan yerlere ve halkına denir. Bu kelime esasen toplanmak mânâsından alınmıştır. Rağib der ki: "Karye, insanların toplanıklardan yerin ve insanların tamamının ismidir ve bu mânâlardan her bir için kullanılır." "Sehre sor.." (Yusuf, 12/82) âyetindeki "karye" kelimesini müfessirlerin çoğu, şehir halkı diye tefsir etmişlerdir. Bazıları da demiştir ki: "Hayır burada karye, kavmin kendisidir." "Allah öyle bir kenti misal olarak anlattı: Güven içinde, huzur içinde idi; her yerden nzki bol kendisine geliyordu.." (Nahl, 16/112), "Nice şehirlər var ki..." (Muhammed, 47/13) âyetleri bu minval üzereidir.

"O kurayı helak edecek değildi." (Hûd, 11/117) sözünde ki kura da o, medeniyet yeri olan şehrin, memleketin ismidir. "O kura halkı..." (A'râf, 7/96); "Şu, halkı zalim olan karyeden.." (Nisâ, 4/75) âyetleri de böyledir. Kadırlardan biri Ali b. Hüseyin (r.a.)'in yanına gelip Allah Teâlâ'nın "Onlarla, içinde bereketler yarattığımız memlekeler arasında, görünen şehirler var ettik..." (Sebe', 34/18) âyetinden haber ver, bunun hakkında âlimlerimiz yani ehl-i beyt âlimleri ne diyorlar? diye sormuş. Onun da cevaben Mekke dediğinin hikayesi şöyle nakledilmiştir: "Sonra gördün mü? dedi. "Neyi" dedim. "Ancak adamları kasdedti." dedi. Bunun üzerine ben "O Allah'ın kitabında nerede?" diye sordum. Cevaben dedi ki: "Allah Teâlâ'nın "Nice kentler, Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrine başkaldırdı..." kavlini içtiğinden mi?" Kısacası burada karye, bir medeniyet merkezi olan şehir, hatta şehirlerin oluşturduğu memleket halkı, kavim veya hükümdarlar mânâsına "şehir halkı" demektir. Çünkü Allah'ın ve peygamberlerinin emirlerine karşı gelerek isyan etmek, mekânın değil, o mekanda bulunanların işidir. Azabı tadan onlardır. Onların yüzünden memlekelerinin de harap olduğunu işaret için karye denilmiştir. Azgınlık, dikbaşlılık demek olan utuvv'den bir zikir, hiç unutulmayıp gereğince amel edilmesi lazım gelen bir öğüt, Kur'an, yahut bir müzekkir; öğüt verici, ihtar ve nasihat edicidir. Bu surette yukarıdaki zikri beyan etmekteyiz, evvelki surette ise, "Bir peygamber gönderdi." mânâsıyla inzalden bedeldir. Resulden murad, Resul-i Ekrem Muhammed Mustafa (s.a.v)'dır. "Resul" kelimesindeki tenvin, yücelik ifade etmektedir. Peygambere nazaran Resul de, Cibril'dir.

12. "Allah O'dur ki, yedi gök yarattı." Sema, esasen yüksek demek olup yer üzerinde duran kimselerin baş tarafını kuşatan yüksek âlemlerin ismidir ki Türkçe'de buna gök denilmektedir. "Seb'a semavat" "yedi gök" tabiri, yedi göğün varlığını ifade etmekte kesin olmakla beraber, daha ötesinin yokluğunu göstermez. Yani fazlalığı ortadan kaldırmaz. Çünkü müfessirlerden çoğunun zikrettiği ve Usul ilminde de beyan edildiği üzere sayılan mânâsı, karine (âlâmet) bulunmadıkça, muteber olmayan mefhum-ı muhalif (zıt mânâ) cümlesinden sayılmaktadır. Kitap ve sünnette de yedi göğün daha ötesinin bulunduğu işaret eden deliller vardır. Âyetü'l-Kürsî, Kürsî'nin göklerden ve yerden daha geniş olduğunu gösterdiği gibi, Kürsî'nin de Arş'in içinde, sahradaki bir halka gibi olduğunu ifade eden hadisi de bilinmektedir. Gökler o kadar genişdir ki, "Seb'a semavat" tabiriyle hepsinin genel görünümü kasdedildiği surette yere işığı yetişebilen bütün yıldızların sahası, dünya göğü denilen en aşağısından ibaret kalır. Nitekim "Biz yakın göğü bir zinetle yıldızlarla süsledik." (Saffât, 37/6) âyetinin tefsirinde bu hususa işaret edilmiştir. Fakat sayı mânâsı hesaba alınmayarak "seb'a semavat" denildiği zaman da ilk akla gelen mânâ umumiyetle, bilinen yedi gezegenin yörüngelerinde ayırddılan bölgelerdir. Güneş iki husustan dolayı bunların ortasında mütalâa edilir. Gerek yer ve gerek güneş bakımından üçü yakın, üçü de uzaktır. En uzakta bulunan Zuhal mînkabı ve daha ötesi, yedinci demektir. Bunların böyle yedi sayısı ile ifade edilmesinde hem umumiyetle bilinenleri göstermek, hem de ötede bulunan güneşin merkezîyetine bir işaret vardır. Şu halde Zuhal'ın ötesinde Uranus ve Neptun gibi daha başka gezegenler bulunması, yedi göğün varlığını bozmayacağı gibi "yedi gök" âyeti de de gerek mefhum-ı muhalifin (zıt mânânın) muteber olmaması ve gerek onların da zikredilen nüktelere dayanan yedinci gök sınırında itibar edilebilmesi haysiyetleriyle daha başka gezegenlerin bulunabilmesine engel olmaz. Evet iman edip yararlı işler yapan müminleri altından imralkar akan cennetlere ebedi olarak koyacak, kendilerine güzel göğüt nızıklar ihsan edecek olan Allah, O Allah'tır ki, yedi göğü yaratmıştır. Yerden de onlar kadânı yaratmıştır. Buradaki in hem beyaniyye hem de ibtdaiyye olması mümkündür. Misliyyette de sayıda, yani yedilikte bir benzerinin olduğu açıkça görünürse de "İş bunlar arasında iner.." (Talak, 65/12) beyanından anlaşıldığına göre vasıfta da bir benzeme ihtimali söz konusudur. Müfessirlerin çoğunluğu, in beyaniyye, benzerinin sayıda ve bazı vasıflarda olduğunu kabul ederek ve bazı hadislerden de delil getiren demişlerdir ki: "Yedi gök olduğu gibi yedi de yer vardır. Her birinin arasında yer ve gök arası kadar bir mesafe ve her arzda Allah'ın mahlukatından yaratıklar vardır. Bizim anlayacağımıza göre esasen gezegenlerden her biri kendi göğü dahilinde bir arz gibidir ve onlarda da Allah'ın yarattığı canlılar vardır. Ancak buralarda insanın olup olmadığını Allah bilir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette "Yedi arz denizlerle aynlıştır ve hepsini gök kaplar." denilmiş olması da bu anlamda olmalıdır. Denizlerle kasdedilen de, hava ve buhar gibi "kör dalgalar" da denilen hava denizlerinin olması gerektir ki, İbnü Abbas da bu gök denizlerinden söz etmiştir. Ancak bu ifadenin Asya, Afrika, Avustralya, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Kuzey kutbu ve Güney kutbu kıtaları gibi yerin az çok denizle aynılmış olan kıtalarına işaret etme ihtimali de vardır. Dahhak gibi diğer bazı müfessirler de yedi arz tabakası arasında açılma olmaksızın, tabaka tabaka birbirlerine benzer olduklarını söyleyerek "Yerden de onlar kadânı..." âyetinde de bu şekilde arzın tabakalarına işaret edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bazıları da "akalim-i seb'a" "Yedi bölge" diye tabir ettikleri eski bölge taksimatına ihtimal vermek istemişlerdir. Ebu's-Suud'un naklettiğine göre Kurtubi demiştir ki: "Önceki, yani her arz arasının, yer ve gök arası kadar bir mesafe ile açık olması en doğru bir görüştür. Çünkü Buha'ri ve diğer kaynaklarda rivayet edilen haberler bu görüşün doğruluğunu göstermektedir ki şu haber de bu cümledendir." "Hz. Peygamber (s.a.v) girmek istediği herhangi bir yerleşim birimini gördüğünde hemen şöyle derdi: "Ey O yedi göğün ve onların kapladığı şeylerin Rabbi, hem yedi arzın ve onların taşıdıkları şeylerin Rabbi, hem şeytanların ve onların aldattıkları şeylerin Rabbi hem rüzgarların ve savurdıkları şeylerin Rabbi olan Allah'ım! Senden bu şehrin (köy veya kasabanın) hayrını ve halkının hayrını ve onun içinde bulunan kimselerin hayrını dileriz. Ve onun şerrinden ve halkının şerrinden ve onun içindekilerin şerrinden sana sığınırız."

Kur'an'da bu âyetin dışında arzın yedi tabaka olmasına işaret eden başka bir âyet görülüyor. Yer ve göğü konu edinen âyetlerde bazen diye ikisi de müfred olarak zikredilmiş olmakla beraber çoğu zaman şeklinde gökler çoğul, arz ise hep tekil olarak getirilmiştir. "Yedi arz" ifadesine ise ancak hadis ve haberlerde rastlanmaktadır. Bu arada delil getirmeye uygun olmayacak derecede gayr-i sahih (sahih olmayan), garib, zayıf, mevzu (uydurma) ve bazen de temsil bir takım haberler de yok değilse de, Kurtubi'nin dediği gibi muhaddislerin sahih kabul edip rivayet ettikleri hadisler de mevcuttur. Bu sahih haberler söz konusu âyetin işaretleriyle birleşince, arzın birden fazla olduğunu kabul etmek doğru olur. Böyle iken Kur'an'ın diğer âyetlerinde "gökler ve yer" denildiği gibi bu âyetinde de "yerden" diye arz müfred olarak getirilmiş de "gökler kadar yerler" veya "yedi gök ve yerler" denilmemiş olmasının hikmetini de düşünmek gerekir.

Allah bilir ya bunun nüktesi şu olabilir: Gök, yükseliş meydana, yükselme sahası olan üst tarafı; arz, ağırlık menzili ve düşüş yeri olan alt tarafı işaret etmektedir. Emrin iniş hükümdarı göre hikmet ölçüğünde her oluşum için iniş ve düşüş merkezinin bir noktadan

ibaret olması sebebiyle bize göre altımızda bir iniş noktası, düşüş ve ağırlık, merkezi olan aramız tek olup bu kareşlik tepemizde duyulanmıza yansıyan, ruh ve şuuruımıza delil ufuklarından doğarak kalbimizi şahidler ötesindeki gayb hakikatine yükseltmek veya yere indirmek için kuşatıp çırpındıran gökler birden fazladır. Böylece, cisimlerin hangisinden bakılsa yine yeri teşkil eden arz bir ve onu çepeçevre kuşatan gökler birden çoktur ve bunların hepsi de Allah Teâlâ'nın ilim ve kudretiyi ihatâ edilmıştır. Onun için ifadeye öyle bir şekil verilmiştir ki bir zemin üzerinde türlü türlü manzaralarıyla bakışları kuşatan ve neresinden bakılsa bakış noktası gözetilmek şartıyla yüksek hakikatler arzeden yedi gök gibi şekil ve tabakaları ihtiva etmektedir.

Beyaniyye olduğunu göre "el-Arz'dan maksat, lâmin cins için olup arz cinsini ifade ettiğini, bu cinsin yahut bazısının yedi göğün olma benzerliğini ve o yedinin bizim aramızda olan cins birliğini anlatır. Bu yönde benzerliğin yalnız sayıdan ibaret kalmayıp, bazı hususi vasıflarda da olduğu anlaşılmaktadır. En sahih olarak kabul edilen bu ihtimalde göre, aramızın gezegenlerle, gezegenlerinde aramızla bir cins birliği ve göklerle de bir benzerliği bulunduğuna neticesi, ortaya çıkar. Bundan da aramızın bir gezegen ve gezegenlerin az çok aramız gibi, kendi âlemlerinde birer ağırlık merkezi, bazı yaratıklara mesken ve bazı eserlere konak yeri olan maddî ve en azından maddî ve nebatları içeren birer cisim oldukları seçilebilir. İkinci bir ihtimalde de, "el-Arz"daki "Lâm"ın ah'd için olup arzın, yalnız bizim aramızdan ibaret olduğunu ifade eder ve buna nazaran da aramızın kıtaları, tabakaları ve bölgeleri itibarıyla yedi göğün benzerliğini gösterir. Ki bu da bizi birçok araştırmaya yapmaya sevkeder. Bu mânâlarda in ba'ziyyet mânâsı da düşünüldüğü düşünülmemesine göre de birer fark meydana gelir. Bizce bu anlamları hepsi doğrudur.

Diğer bir ihtimal de in ibtdaiyye olmasdır ki müfessirlerden buna karşı çıkını görmüdim. Bununla beraber lisan itibarıyla bunun da doğru olabileceğinden şüphe etmiyorum. Bu surette de "Onu toprakları yarattı, sonra "Ol" dedi, artık olur.." (Al-i İmrân, 3/59) ve "Sizi ondan yarattık..." (Tâhâ, 20/55) âyetleri kabilinden olarak arzdan insanın yaratılışını ve onun nefsinde, üstündeki gökleri hususi ve mantıklı bir şekilde cisimlendiren ve düşündüren suur ve idrak görüntülerinin yaratılışını ifade etmiş olur ki bu da beş duyu, akıl ve vahiyle birlikte yediden aşağı değildir. Ve yedi gök tabakasının böyle birbirine uygun olan ruhi işlere ait mertebelere göre düşünülmesi gibi bizim için pek önemli birer bir bakış açısı da gösterir ki, göğün ait haberlerde tasadüf edilen sözleri bir dereceye kadar tasavvur edebilmek için bunun faydası vardır. Aralanna yavaş yavaş emir iniyor "Ve her göğün emrini vahyetti..." (Fussilet, 41/12) buyurulduğu şekilde o yedi gökle arzdan bir o kadar arasında, gerek hespine ve gerek her biriyi ilgili olan, umumî, hususî bütün hareket ve sükunları, hadise ve işleriyle tedbir ve idarelerine, kısacası suza ve kaderleriyle alakalı olan ilâhî emir ve Rabbanî vahiy inip duruyor. Buradaki kelimelerine de dikkat etmek gerekmektedir. Bunda bizim aramızla beraber, dahil olduğumuz ve güneş sistemi diye ifade ettiğimiz cisimler manzumesinin genel ve özel konularına bir işaret ve yaratılmalardan sonra onlarda beraberce yahut tek olarak veya karışıklı bir denge içinde cereyan eden bütün mukadderatın, gerek onlarda kalan ve gerek bize kadar gelen ışı, hararet ve saire gibi bütün işlerin, onların tabiatlarında olan bir iş olmayıp bu manzmeden daha yüksekleriyle de ilgili olarak "De ki: Ruh Rabbinin emrindedir..." (İsrâ, 17/85) âyetinde buyrululan ruh gibi Allah katından inen bir emir olduğuna, böylece Kur'an'ın, bu emirlerin de göklerin üstünden inen nur gibi Hz. Muhammed'in kalbine indirilmiş bulunduğuna tenbih edilmektedir. Onun için bunların bizim ruhi işlerimizle bilhassa alakası anlatılmak üzere buyruluyor ki O yaratma ve emrin inmesi, şunu bilmemiz içindir ki Allah her şey kâdirdir. Binaenaleyh iman edip yararlı iş yapan müminlerin aları vaaadini yerine getirmeye de kâdirdir. Ve Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Zira bütün o yüce ve alçak, cismanı ve ruhanî kâinatın yaratılış ve düzeni, o bilimsel işlerin yayılması, hespine hakim bir kudretin ve hepsinin içi ve dışıyla bütün hakikatını, başını ve sonunu kuşatıcı bir ilmin deli ve burhanıdır. Binaenaleyh bütün bu hükümleri, o ilim ile takdir etmiş ve kanun yapmış, o kudretle indirmiş ve tebliğ buyurmuştur.

Burada Talak Süresi bitti. Talakın sonuçlarından birisinin de haramlık olması münasebetiyle aşağıda geleceği gibi bunu, yemin ve yine bazı aile hususlarıyla ilgili olan Tahrim Süresi takip edecektir.

TAHRİM SÜRESİ

Ey Peygamber! Bu nidâ her şeyden evvel bir ta'zim hitabıdır. Sonra da yapılacak ihtardan asıl maksadın kendi şahsı itibarıyla değil, nübüvvet vasfı itibarıyla ümmete tebliği istenen hüküm olduğunu işaretir.

Niçin haram ediyorsun? Muzâri sığası hal mânâsı ifade etmekle beraber, istikbâle de ihtimali vardır, binaenaleyh bu sözün mânâsı, "niçin haram kılıyorsun?" demek olabileceği gibi, "niçin haram kılacaksn?" şeklinde de olabilir. Cümlede yer alan soru edatı da inkâr anlamındadır. Bundan dolayı nehiy ifade etmektedir. Yani "İyi değildir, böyle yapma!" demektir. Yukanda da işaret ettiğimiz gibi tahrim, itikâdî, sözlü veya fiilî olabilecek nitelikte inşâî (dilek kipiyle yapılan) bir haramlıktır. Allah'ın haram kıldığı, kimsenin helâl kılma selahiyeti olmadığı gibi, helâl kıldığı da haram etmesi sözkonusu değildir. Zira "Allah ve Resulünün haram kıldığına haram saymazlar ve hak din edinmezler." (Tevbe, 9/29); "Allah'ın haram kıldığına sayısını çiğnemek ve onun haram kıldığına helâl kılmak işi.." (Tevbe, 9/37) âyetlerinde de geçtiği gibi Allah'ın hükmüne karşı haramı helâl veya helâli haram itikad edecek yahut ettirecek şekilde bir haramlık meydana getirmeğe kalkışmak, küfür veya sınırı olarak nehyedilmiş olduğundan bu husus, Peygamber şöyle dursun, müminler hakkında bile düşünülemez. Binaenaleyh burada tahrimden maksat, esas itibarıyla fiilî, yahut terkedilmesi helâl olan sözlü veya fiilî bir tahrimdir. Sözlü tahrim, ya "su haramdır" gibi ihbâr sığasıyla, veya "bana haram olsun" gibi inşâ şeklinde bir sözle olur. Sırf ihbar kasdıyla söylendiği zaman "Helâl olan şu şey bana haramdır." demek bir yalan olur, tahrim olmaz. Fakat aldım, sattım, boşadım ve haram ettim gibi ihbârdan inşâ kasdedilebildiği takdirde, yahut "haram olsun" gibi inşâ sığasıyla söylendiğinde, bu bir yemin olur. Zemaşşeri, tefsirinde sözlü olarak haram kılma hakkındaki görüşleri özetleyerek der ki: "Helali haram kılmanın hükmü, Ebu Hanife'ye göre, her şeyde yemin demektir. Bir kimsenin haram kıldığı şeyde maksada itibar edilir. Şayet bir yemeğe tahrim etmişse, onu yememeye; caryesini kendisine haram kılmissa cimâ etmemeye, karsını haram kılmissa belli bir niyeti olmadığı takdirde onun hakkında "ilâ"ya yemin sayılır. Zihâra niyet ederse zihâr, talaka niyet ederse bâyin bir talak vuku bulur. İkiye veya üçe niyet ederse, aynı şekilde niyeti tahakkuk eder. Yalan söyledim derse o Allah ile kendisi arasında, yahut niyetine bırırlır. Fakat kazaya gelince lânin iptaline gidilmemesi dinin gereği olur. "Her helâl bana haramdır." derse, bir niyeti olmadığı takdirde yiyecek ve içecek için, niyeti varsa niyetine göre yemin olur." Şâfiî, tahrimi yemin saymamış, lâkin yalnız kadınlar hakkında keffâre sebeb saymıştır. Ona göre Boşamaya niyet ederse ric' talak meydana gelir. Ebu Bekr, Ömer, İbnü Abbâs ve İbnü Mes'ûd (r.a.)dan nakledildiğine göre "Haram kılmak, yemin demektir." Ömer'den: Boşamaya niyet ederse ric'idir, Alî'den: Üç talak vuku bulur, Zeyd'den: bâyin bir talaktır, Osman'dan: Zihâr meydana gelir şeklinde rivayetler vardır. Ayrıca Mesrûk ve Şa'bi de böyle bir durumda herhangi bir şeyin vuku bulmayacağı görüşündedirler.

Çünkü onlar "Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın..." (Mâide, 5/87) ve "Dillerinizin yalan olarak vasfettiği şeyler hakkında "Bu helâldir, bu da haramdır." demeyin..." (Nahl, 16/116) âyetlerini delil getirerek Allah'ın haram kıldığına kimsen haram kılamaz, kılasa onun haram etmesiyle haram olmaz demişler ve Resulullah'ın tahriminin yeminle gerçekleştirildiği ileri sürmüşlerdir." Ancak burada sunu söylemek lazım ki "Allah, kasıtsız olarak ağzından çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar..." (Mâide, 5/89) ve "Allah sizi, yeminlerinizdeki kasıtsız yanlışlardan dolayı sorumlu tutmaz. Lâkin kalplerinizin kazandığı şeyler ile sorumlu tutar..." (Bakara, 2/225) âyetleri gereğince yemin ile haram kılmak da, Allah'ın haram kılması cümlesindendir. Yeminler

de örfে dayalıdır. İhtilâfın da kaynağı budur. Fiilî tahrime gelince şöyle tarif edilebilir: Hiçbir şey söylemeksizin bir helâlden kendisini veya başkasını menetmeye denir. Meselâ, gerektiğinde kendi helâl malını yemekten çekinmek veya birisini su içmekten zorla menetmek, fiilî bir tahrimdir. Nitekim "Biz daha önce onun süt analarının sütünü kabulüne müsaade etmedik..." (Kasas, 27/12) âyetindeki tahrim de böyle menetmek mânâsınadır. İşte Peygamber'in söz konusu edilen tahrimi, sadece fiilî bir tahrimden ibaret miydi? Yoksa sözlü bir tahrim de var mıydı? Bu surette de yemin miydi değil miydi? ihtilâf edilen mesele budur. İkinci âyette (Nahl, 16/116) yeminin zikredilmiş olması karinesiyle (alâmetiyle) tahrim olayında bir yeminin dahi bulunduğu anlaşılıyor. Rivayetler de bunu gösteriyor. Fakat bu yemin yalnızca "haram olsun" demekten ve bununla îlaya niyet etmekten ibaret miydi? İmam-ı A'zam gibi birçokları birinciye, bazıları da ikinciye kabul etmişlerdir. Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Resulullah (s.a.v.), şöyle yaptığı tahrim veya yeminin ötesinde fiilen de kendisini birtakım şeylerden menetmiştir. Mesela, pöstekeyi bile sermeyip de bir hasır üstünde oturması ve bir izardan başka bir şey örtünmemesi fiilen bunu kendisi için gerekli görmesinden ibaret demektir. Yemin ise, kadınlar ve nihayet bir de balla ilgili bulunmaktadır. "Allah'ın helâl kıldığı şeyler." Soru edatından istifade edilen nehiy mânâsına göre bu cümle, genel bir mânâ ifade eder. Binaenaleyh, nikâh, talâk, yeme içme ve diğer helâl ve mübah olan fiilleri ve bu fiillerle ilgili olanların her birini kapsamaktadır. Yalnız Peygamber'in, nüzul sebebi olan tahrimine göre bunlar sınırlı ve belli şeylerdir. Hem "hillin" kaydırıcıdır hem de tahrinin bağladığı (yeri) gösterir.

Yani "Allah'ın senin için helâl kıldığını, kendi üzerine niçin haram ediyorsun?" mânâsını ifade eder. Helâl olan bir şeyin işlenmesi vacip olmayıp, vücub veya nedbin taalluk etmediği hususlarda yapılması da terk edilmesi de caiz ve mübah demek olduğundan, yerine getirilmesi bir vazife değil, bir hak teşkil eder. Bir kimsenin kendi hakkından fedakârlık ederek nefsinin kendi helâlından söz veya fiil olarak mahrum etmesinde ise esas itibarıyla bir yasaklık yoktur, iki yönü de helâlidir. Hatta, "Yakub'un kendisine haram kıldıkları dışındayiceceğin her türlüşü İsrâiloğulları'na helâl idi..." (Al-i İmrân, 3/93) âyetinde olduğu gibi terk edilmesi bazen mendub da olabilir. Ancak başkasının hakkına veya Allah'ın haklarından birinin yerine getirilmesini mâni olacak şekilde nefesine zararlı olduğu durumda sözlü olarak veya fiilen mahrumiyeti gerektiren helâl haram gibi tutmak da caiz değildir. Bu gibi hususlarda yemin dahi edilmiş olsa keffâret verip o yemini çözmek caiz olur. Peygamber'in kendi kendine bir baskısı demek olan sözkonusu tahrinin, mutlak olmayıp bir durumda kayıtlı bulunduğuna işaret etmek ve sebebinin Allah'ın emri olmayıp kadınların hoşnutluklarını gözetmekle ilgili olduğuna tenbih etmek için de buyruluyor ki:

"Eşlerinin hoşnutluğunu ararsın." Râzî ve Ebu Hayyân bu cümlelerin nün fâilinden hal olmasında ısrar etmişlerdir. Buna göre mânâ, eşlerinin nızalarını arayarak, hoşnutluklarını gözeterek veya gözetirken" demektir. Ancak, Zemaheşri, Kâdi Beydâvî ve Ebu's-Suud gibi bazı müfessirler de bunun yü tefsir eden yahut da sebeplerini açıklayan başlangıç cümlesi olmasını uygun görmüşlerdir ki, bu durumda da mânâ, "niçin eşlerinin nızasını ararsın da kendini sıkarsın, yahut sen yalnızca eşlerinin hoşnutluklarını anıyorsun, o sebeple kendini sıkıyor, mahrumiyete katlanıyorsun da Allah'ın seni serbest bıraktığı haklarından vazgeçiyorsun, halbuki Allah buna razı değildir." demektir. Buna göre üzerinde vakıf yapmak caizdir. Onun içindir ki secâvendî konularak bu cümlelerin istinâf (başlangıç) cümlesi olduğu hususu tercih edilmiştir. Tahrimi bilhassa Mâriye veya bal yemini olayına göre düşünüp de îlayı, Peygamber'in eşlerinin hepsiyle ilgili göstermeyen müfessirler bu hususu, "Eşlerinin hoşnutluğunu ararsın." kaydına ters gibi görmüşe benzıyorlar. İlk bakışta eşlerinin hepsini kendisine haram kılması, onların rıza ve hoşnutluklarını aramak maksadına zıt gibi görünebilir. Lakin şerbet yemini, hepsinin değil, olsa olsa yalnız bazısının hoşnutluğunu gözetmekten ibaret olacağı gibi, Mâriye yemini hepsini memnun edebilecek olsa da bunu rivayet edenler onun, yalnız bir eşi hoşnut etmek ve diğerlerini duyurmakmak üzere yapıldığını söylemişlerdir ki, dolayısıyla bunda da, hepsinin rızası gözetilmemiş demektir. Gerçi lafzı, cins için kullanılarak bir veya ikisine de ihtimali olabilirse de doğru olan, eşlerin hepsini ifade etmesidir. Bu kayıta ise, tahrime, eşlerin hoşnut edildikleri söylenmemiş, onların hepsinin rıza ve hoşnutluklarını arama sebep ve maksadıyla yapılmış olduğu beyan edilmiştir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi îladan maksat da bu olduğu için, bunu Mâriye veya bal şerbeti hadisesine tahsis etmek, genel bir anlam ifade eden çoğulunun dışı mânâsına ters düşmektedir. Onun için bunu, Mâriye ve şerbet olayını karıştırmadan îlâ meselesini anlatan Hz. Ömer'in yukarıda naklettiğimiz açıklaması dairesinde anlamak gerekir ki o da, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, eşlerinin hepsinden uzlet ederek onların hoşnutluklarını gözetmek maksadıyla bir ay ayınlık ve meşakkatli seçmiş olmalıdır. Keşşâf hâşiyesinde Ahmet b. Münir der ki: "Hz. Peygamber'e 'Allah'ın helâl kıldığını niçin kendine haram ediyorsun?" buyrulması, hem tatlılık ve şefkat için, hem de, rütbe ve makamının, hanımların hoşnut etmek maksadıyla meşakkat yolunu seçmesinden yüce olduğuna tenbih içindir." Râzî de bunun, azarlamak için değil, uyarı için olduğunu söyler. Şu halde Hz. Ömer'in açıklamasının sonundaki itâb (kınama) tabirinin ifade ettiği serzeniş (başka karmak) ve azarlama esas itibarıyla Peygamber'in kendisine değil, ona karşı çıkan eşlerine yöneliktir ki bu da üçüncü âyette anlatılacaktır. "Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." Vâv, itirâziyye veya istinâfiyye olup bu cümle, Peygamber'in üzüntüsünü giderme anlamını ifade etmektedir.

2. "Allah size farz kıldı," Buradaki farz kelimesi, Râzî tefsirinde "Sâhibu'n-Nazm"dan nakledildiği gibi bazen "Farz kılmak" bazen de Nur Süresi'nin başındaki gibi beyan mânâsına gelir. Ancak "Biz müminlere neyi farz kıldığımızı bildirdik..." (Ahzâb, 33/50) âyetinde olduğu gibi "farz" kelimesi "alâ" ile kullanıldığı zaman şüphesiz "farz kılmak" mânâsından başka bir anlama ihtimali yoktur. Lakin buradaki gibi "lâm" ile getirildiğinde yukarıda zikredilen iki mânâyı da ihtimali vardır. Onun için Mukâtıl bu âyeti, "Allah açıkladı", diğerleri de "farz kıldı" diye de tefsir etmişlerse de, her iki mânâ da doğrudur.

Tehille, aslı tecrîbe tekmlie ve tekrima kelimeleri gibi tahille şeklinde "tefil" bâbında kaide dışı bir mastar olup kâideye uygun olan "tahillî" veya "mâbihi't-tahillî" mânâsına isim olarak kullanılır ki helâl etmek, çözmek, çözülmek, çözümlük ve helâllik demektir. Yeminin helâllığı, çözümlüğü de; birincisi, yaptığı yemini doğru bir şekilde yerine getirmek; ikincisi, inşallah kaydıyla istisna etmek, üçüncüsü de isranında bir günah bulunduğuna takdirde bozup keffâret vermekti. Yeminin keffâreti de "Allah, kasıtsız olarak ağzından çıkan kaveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti..." (Mâide, 5/89) âyetinin tefsirinde açıklanmıştır. Bakılabilir.)

Burada Peygamber'e ait olan "sana" hitabından onunla beraber bütün müminlerle ilgili "size" hitabına geçilmiştir. Bu âyette Peygamber'in yaptığı tahrinin yeminle alâkalı olduğuna dair bir işaret varsa da, yemini bozduğuna gösteren bir delil mevcut değildir. Ancak "Yeminlerinizi koruyun." (Mâide, 5/89) emri gereğince yeminleri muhafaza etmek gerekemekte beraber, "îlâ" ve "tahrin" gibi zararı ve sakıncalı yeminlerde ısrar etmenin iyi olmayıp, onu çözüerek farz olan keffâreti vermenin daha iyi olacağına da işaret sözkonusudur. Nitekim bu hadiste de "Her kim yemin eder de, sonra ondan hayırlısını görürse, yemininden dolayı keffâret versin, sonra o hayrı yapsın." buyrulmuştur.

Ve Allah sizin mevlânız, yani sahibiniz, mâlikiniz ve âmirinizdir. Onun için kendi arzularınıza göre değil, O'nun emirlerine göre hareket ediniz. "O, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibidir." Binaenaleyh size verdiği emirleri ve hükümleri de sizin ihtiyaç ve menfaatlarınızı bilerek ilim ve hikmetiyle vermiştir. Tahririnin asıl sebebinin hatırlatmakla kadınların her hususta hoşnutluklarını aramanın neden dolayı iyi olmadığını açıklamak ve kan koca arasındaki sırların korunmasının gereğine işaret etmek, ayrıca kadınların kocalarına karşı cinsialarının boşamaya sebebiyet verebilecek ve neticede ateşe sürükleyebilecek sakıncalarından olduğunu anlatmak ve öyle bir durumda tevbe etmeyip ısrar edecek olanları tehdit etmek suretiyle Hz. Peygamber'in eşlerine gereken vasıfları ve ahlâkı izah konusunda buyruluyor ki:

3. "Hani peygamber eşlerinin bazısına sır olarak bir söz söylemişti." Vâv ibtidâiyyedir. "İz" edatı da hâzfedilen fiiline bağlı olarak geçmiş zamanı hatırlatmak içindir. Nedensellik mânâsını da ifade edebilir. Hitap umûmadır. Yani aile hususunun önemini, tahrim ve boşamaya sebebiyet verebilecek halleri anlamak için daima o vakti hatırdı tutmalı ki Peygamber eşlerinden birine sır olarak bir söz söylemiş ve bu sözü kimseye söylememişti; bu sır ne idi? Evvela buyurulmakla bunun bir fiil olmayıp kan ile koca arasında kalması gereken sade bir sözden ibaret olduğu anlatılıyor. Fakat ne o hanımın isminin açıklanmasına, ne de bu sözün neden ibaret olduğunun beyan edilmesine bir sebep olmadığı için Allah Teâlâ, âyette ne onun ismini ne de bu sözün ne olduğunu bildirmeyerek alel arasındaki bu nevi sırları binlerin de, onları yaymalanının caiz olmayacağına hatırlatmıştır. O halde en doğrusu bunların kim ve ne olduğunu Allah bilir deyip tecessüse (iş yüzünü araştırmaya) kalkışmamaktır. Ancak tefsir ve hadis kitapları bunu sükut ile geçıştirmemişlerdir. Bunlar, sözkonusu hanımın Hz. Hafsa olduğunda ittıfak halindedirler. Sır olan söze gelince, bu konuda da üç sözden bahsedilmektedir. Birisi ve en sahih olarak rivayet edileni, bal şerbeti yeminidir. İkincisi esasen rivayeti zayıf olmakla beraber daha çok yaygın olan Mâriye yeminidir. Fakat bunları ikisinin de diğer eşlerden gizlenmesi gereken büyük bir sır olacağı, bundan dolayı iki kadına karşı çıkıp Peygamber'in nâil olduğu bütün kudret ve kuvvetin beyanıyla "Şüphesiz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve müminlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de ona yardımcıdır." (Tahrir, 66/4) diye gayet dehşetli bir ihtar ve tehdidin reva görüleceğini, akıl pek de kabul edebilecek gibi görünmez. Gerçi asıl mesele söylenen sırn büyüklüğünde değil, zatında küçük de olsa, sır olması itibarıyledir. Önemsiz gibi görünen birtakım şeyler vardırki, sırası gelince pek büyük bir öneme sahip olabilirler. Küçük bir sır saklayamayanın büyüğüne hiç saklayamayacağı çihetle kendisine verilen bir emaneti muhafaza edemeyeceğinden dolayı emniyet ve güveni zayı etmiş, bir töhmet ve hıyanet konumuna düşmüş olur. Bununla beraber ona yapılacak kınama ve azarlamının da, sırn mahiyetiyle uygunluk arzedeceği, "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim başıslar ve banşı sağlasa, onun mukafatı Allah'a aittir." (Şûrâ, 43/40) hükmüyle bilinmektedir. Bu yüzden kanaatimizce burada söylenen sırn başka bir söz olması gerekir. Şöyle ki: Üçüncüsü; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisinden sonra devlet başkanlığının Ebu Bekr'e ve Ömer'e geçeceğini Hafsa'ya bir müjde olarak haber vermiş ve gizlenmesini emretmiş olmalıdır. Tefsirlerin birçoğunda zikredilmiş olan bu haber, gerçi Kütüb-i Sitte'de (altı kitapta) nakledilmemiştir. Ancak Mâriye olayını rivayet edenler içinde bu haberi de rivayet edenler olduğu gibi başka güvenilir zatlar da nakletmişlerdir. "el-Bahr'u'l-Muhit"de Ebu Hayyan şöyle diyor: "Hadis, Mâriye sebebiyledir; bir de bal içtim denilmiştir. Meymûn b. Mihrân dedi ki: "Hadis, Peygamber'in Hafsa'ya sır olarak söylediği şu hadistir: "Ebu Bekr ve Ömer benden sonra hilafet yoluyla benim emrime sahip olacaklardır". Alûsî de bu rivayetleri daha derli toplu naklederek demiştir ki: "İbnü Merdyüe İbnü Abbas'tan ve İbnü Ebî Hâtim Mûcahid'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v.) Hafsa'ya Mâriye tahrimini ve kendisinden sonra muhakkak Ebu Bekr ve Ömer'in insanlara emir olacaklarını gizlice söylemişti. Hafsa da gizlice Aişe'ye söyledi. Hakikaten bu işin gizlice söylendiği hakkında daha başka haberler de vardır." İbnü Ebî Adî ve Ebu Nuaym Hz. Ebu Bekr'in fâziletleri hakkında ve İbnü Merdyüe birkaç yolla Hz. Ali ve İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir. Her ikisi de dedi ki: "Ebu Bekr ve Ömer'in emirlikleri Allah'ın kitabında vardır. "Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti..." (Tahrir, 66/3) Peygamber Hafsa'ya demişti ki: "Baban ve Aişe'nin babası benden sonra insanları vâlisidirler. Sakın kimseye söyleme." Ebu Nuaym bir de sahabelerin fâziletleriyle ilgili Dahhâk'tan şöyle bir rivayet nakletmiş ve demiştir ki: "Peygamber (s.a.v.) Hafsa'ya şunu gizlice söylemiştir. Kendisinden sonra halife, Ebu Bekr ondan sonra da Ömer olacaktır." İbnü Ebî Hâtim bir de Meymûn b. Mihrân'dan böyle bir rivayet nakletmiştir. Alûsî bunları zikrettikten sonra şöyle der: "Şia'nın ileri gelenlerinden Tabressi, "Mecmau'l-Beyân'da Zeccâ'dan naklen demiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) Mâriye'yi tahrim ettiği vakti, kendisinden sonra Ebu Bekr ve Ömer'in mülke sahip olacaklarını haber vermişti. İyâşî'nin senediyle Abdullah b. Atâ'nın, Mekki'den ve Ebu Cafer Muhammed Bakır (r.a.)'dan rivayet ettiği de buna yakındır. Âyetin bu haberlere göre tefsiri, şüphesiz bal hadisine göre yapılan tefsirinden daha doğrudur. Ancak bal hadisi daha sahihtir. Bütün haberleri bir araya cemetmek de mümkün gibi görünmüyor. Nihayet özet olarak şunlar söylenebilir: Anlatılan bu olayların üçü de (Mâriye ve şerbet olayı ile Ebu Bekr ve Ömer'in hilafetiyle ilgili hadise) vuku bulmuş, ravilerin bazısı bir kısmını, bazısı da bir kısmını rivayet ederek "Ey peygamber! Niçin haram ediyorsun?" âyeti nazil oldu." demiştir. Bunlardan hiç birisi de yalnız kendi rivayetlerinin sahihliğini iddia etmemiş olduklarından, burada söylenen de doğrudur. Bu doğru olursa, ihtilafın çözümü de kolaylaşmış olur. Değilse başka çözüm yolu ara. En iyisini Allah bilir."

Bu muhakeme hayli güzel olmakla beraber biz buna şunu da ilâve etmek istiyoruz. Yukarıda açıkladığımız şekilde sürenin asıl nüzul sebebi, ne yalnız Mâriye, ne de bal şerbeti yeminidir. Doğrusu o, eşlerin hepsi için yapılan îlâ yeminidir. Diğerlerini, nihayet onun sebep ve mukaddimelerinden saymak lazım gelir. Nitekim Hz. Zeyneb'in hediyeı reddi, Hz. Aişe'nin "seni horlamış" demesi, ve nafaka istekleriyle birbirlerine arkâ kıymaları, îlânın sebep ve mukaddimelerindendir. Bu itibarla rivayetleri bir araya toplama ihtimali belki daha fazla mümkündür. Ancak Mâriye tahrininin sebebi hakkında söylenen rivayetlerin bazısı mantıksız bazısı da akla ters düştüğü gibi, şerbet rivayetinin de Zeyneb ile mi yoksa Hafsa ile mi ilgili olduğu hususunda ihtilaf vardır. Halbuki imamet haberi hakkındaki rivayetlerde bir tenakuz söz konusu değildir. Bu haberin Kütüb-i Sitte'de yer alması da sahih olmasından gerektirmez. Özellikle Meymûn b. Mihrân'dan gelen rivayet onun güvenilirliğini kuvvetlendirmektedir. Çünkü Meymûn b. Mihrân, "Tehzib" ve diğer biyografik eserlerde anlatıldığına göre Hasan el-Basrî yanında bir zat olup tâbiînin büyüklerindenidir. Hz. Ömer'den, Zübeyr ve diğer birçok sahabeden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de pek çok âlim feyz almış ve Ömer b. Abdülaziz'in son derece güvenine layık olarak kâtilbliğini ve kadılığını yapmıştır. İbnü Mihrân yüz on yedi senesinde yüz yaşıda olduğu halde, on yedi günde on yedi bir rekat namaz kılip on sekizinci gün vefat etmiş büyük velilerden biridir. Ömer b. Abdülaziz buna zâtı överken şöyle demiş: "Bu ve bunun gibi birkaç kişi kaldı, vefat ederlerse duyuz muzdarib olur." Eğer sır hadisi hakkında Ebu Bekr ve Ömer'in hilafeti rivayetleri öyle güvenilir bir yola ve Hz. Ali'den dahi çeşitli kanallarla nakledilmiş olmasaydı, Şia'nın ileri gelen âlimleri bunu dikkate bile almazlardı. Bir de bu süreyi, Mülk Süresi'nin takip etmesi ve baş tarafında ölüm ve hayatın zikredilmesi bize buradaki sırn, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki mülk ve imamet meselesiyle ilgili olduğunu imâ etmektedir. Kısacası bu açıklamalardan kıkan netice sudur. Gerek Mâriye'nin tahrini olayı ve gerek şerbet yemini rivayetlerindeki izahlar, kısmen birbirine zıt ve muzdardıdır. Bununla beraber bir bal şerbeti içilmiş ve Mâriye hakkında dahi bir tahrim yapılmış olduğu da tafsilata bakılmaksızın rivayetlerin genelinden mutlak surette anlaşılabilir değildir. Fakat imamet hadisinin rivayetlerinde bir tenakuz bulunmadığı gibi büyük bir sır olmaya yakışın ve sır olduğu için fitneden korunarak diğerleri kadar yayılmaması olan da budur. "Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti..." (Tahrir, 66/3) âyetinden de anlaşılacağı üzere burada bahsedilen sırn birkaç çeşidinden de söz edilmiş olmasından bunu, yalnız Mâriye veya sahih olan "Bal şerbeti içtim." rivayetlerinden birine hasretmenin doğru olmayıp imamet haberleriyle beraber üç rivayetin birleştilmesiyle meydana gelecek üç üzerinde mütalaa etmek ve asıl nüzul sebebinin Hz. Ömer'in beyan ettiği şekilde bu nevi birtakım sebeplerden doğmuş bulunan îlâ tahrini ile Peygamber'in bir müddet inzıvaya çekilmeyi gerekli görmüş olması hakikate vaktir. Bu âyetten anlaşıldığına göre hadisenin başlangıcı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerinden birine karşı bir fiil yapmış olması değil, sır olarak mühim bir söz söylemiş olmalıdır.

Vakta ki o hanım bu sır sözü haber verdi, rivayetlere göre Hafsa gizlemeyip arkadaşı Aişe'ye gizlice duyurmuştu Allah da Peygamberine onu açtı. Demek ki Hz. Aişe söylememiştir, lâkin Allah Teâlâ, vahy ile anlatmış, Cibril de haber vermişti. O vakt

Peygamber, haberi duyuran eşine bazısını bildirdi bazısından da vazgeçti. O eşinin söylemiş olduğu sözün bir kısmını anlattı ise de bir kısmını yüzüne vurmadı. Tolerasn gösterdi de tamamı kadar utandırmak istemedi. Ebu's-Suud'un da zikrettiği gibi bunun, Resulullah'ın imamet (devlet başkanlığı) ile ilgili sözü olduğu söylenmiş ve şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah: "Ben sana bunu gizle dememiş miydim?" buyurmuş, o da: "Seni hak ile gönderen o yüce zâta yemin ederim ki, arkadaşının babasına Allah Teâlâ'nın bahsetmiş olduğu ikrama sevindimden dolayı kendimi zaptedemedim." demiştir. Bazıları da burada geçen "bildirdi"den maksadın, "biraz azarladı, kinadı" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim bu mânâ, "ben onu sana bildiririm veya tanıtırım" şeklinde dilimizde de vardır. Kur'an'ın birçok yerinde geçen âyeti de bu anlamdadır. Şüphə yok ki söyledığının bir kısmını yüzüne vurmak da bir kinama ve başa kakmadır. Bununla beraber bir rivayete göre Hz. Peygamber Hafsa'yı ric'i bir talaka boşamış, bu yüzden Hz. Ömer de kızına, "Hattab ailesinde bir hayır olsaydı Peygamber seni boşamazdı." demiş, sonra da Hz. Peygamber'e Cebrail gelip, "Ona dön, çünkü o çok oruç tutan ve çok namaz kılan ve herhalde senin cenneteki kadınlarındandır." diye tebliğ etmiştir. Ancak şunu hemen belirtelim ki bu rivayet desteklenmemiş ve yukunda zikredilen Hz. Ömer hadisinde de bogamanın meydana gelmediği sabit olmuştur.

Ona bunu böyle anlatılınca o hanım söylediği sırn duyulmuş olmasından üzülmüş olarak ve inkâr da kalkışmayarak birdenbire heyecanla "Bunu sana kim haber verdi?" dedi, Aise'nin haber verip vermediğini öğrenmek istedi. Buna karşı Hz. Peygamber de "Bana o bilen ve haberdar olan Allah haber verdi." dedi. İşte kendine verilen bir sır saklamayıp da ne kadar gizli bir şekilde ve yakınına söylemiş olsa bile, Allah Teâlâ onu böyle utandırdı ve hele aile arasında özellikle kan koca ile ilgili bir sır söylemek büyük pişmanlıklara sebebiyyet verebilir. İşte "Sizin hayırlınız, kadınlarınca karşı hayırlı olanınızdır." buyurmuş olan Peygamber bu kadar söylemekle yetindi ve yine onların hoşnutluklarını düşündü. Sonra bu yüzden onlarda gördüğü bazı dilekleri ve birbirlerine arka çıkmaları karşısında da başka bir şey yapmayıp sırf bir ibret dersi olmak üzere, bir ay müddette onları kendi hallerine bırakarak bir yeminle yakın alâkadan mahrum etti. Öyle büyük ırfân (bilgi), anlayış, kültür) sahibi olan kadınların daha fazla ıslah olmaları için de böyle acı bir dersin olması gerekirdi.

4. Onun için bu İlahî beyandan sonra Allah tarafından Hz. Peygamber'in eşlerine hitaben buyuruluyor ki eğer her ikiniz Allah'a tevbe ederseniz ki Hz. Ömer hadisinde bu iki hanımın Aise ve Hafsa olduğu zikredilmiştir. Çünkü kalplerinin kaymıştır. Yani kalplerinizde tevbeyi gerektiren bir kusur bir kayma oldu. Size bir sır söylemekle gönlünüzde o tarafa meyilidp birbirinize uyarak Resulullah'a karşı ihlâs vazifesinde kusur ettiniz. Binaenaleyh tevbe ederseniz kalpleriniz yapılan nasihatı dinlemiş ve hizaya gelmiş olur.

Sagat kelimesinin aslı (savaget) olup, bir tarafa meyletmek demek olan mastarından fiil-i mâzî müfred müennestir. Muzârisi gelir. (En'am, 6/113) âyetinde olduğu gibi söz dinlemek veya dikkat edip kulak vermek anlamını ifade eden "isğa" da bu kökten türemiştir. Buhari'de "sağv" ve "isğa"ya, "meyletmek" mânâsı verildiği gibi Müslim'de de nakledilen mânâ, "ikinizin kalbi meyletti" şeklindedir.

Müfessirlərdeki edatından dolayı bu cümleyi doğrudan doğruya şartının cezası yapmayıp, fâ-i ta'iliyye (sebeb fâ'il) olarak cezanın yerine geçen illet olduğunu söylemişlerdir. Bilinmektedir ki meyl denilince ilk akla gelen haktan meylidir. Bu ise tevbeyi gerektirir. Haksızlıktan hakka meyl de tevbenin gereği ve nasihate kulak vermek demektir. Bu sebeple iki hususa da işaret edilmesi için denilmeyip şekilde ifade edilerek illet (sebeb), ceza makamına konulmuştur. Üzerinde durulması gereken bir nokta da "kalpleriniz" izâfetidir. Zira kalp kelimesi şekilde tesniye olarak getirilmeyip, çoğulu olan "kulûb", tesniyeye mufaz kılınmıştır. Halbuki iki kişinin ikiden fazla kalbi olmaz. Müfessirlər maksadın anlaşıldığı yerde iki tesniyenin bir yere getirilmemesi nüktesiyle bu şekilde ya çoğulu ya da tekil sıgasıyla kullanıldığını söylemektedirler.

Ancak biz bunun dışında başka bir nükte de anlamak istiyoruz. Maksad, yalnız şahsen iki hanımın değil, Peygamber'in eşlerinin iki grup halinde toplandıklarına işaretle, iki grubun hepsinin de kalplerine tenbihde bulunmaktır. Çünkü Peygamber'in eşlerinin böyle iki grup halinde birbirine arka çıktıkları; Aise ile Hafsa'nın bir taraf, Zeyneb'le diğerlerinin de bir taraf olduğu rıvayet edilmiştir. Ve ihtimal ki, hep birlikte arz ettikleri dileklerine Aise ile Hafsa'nın önde bulunmasından dolayı, diğerlerinin o ikisinin etrafında toplandıklarına ve Peygamber'in hepsini kendisine haram kılmasını sebebinin bu olduğuına işaret edilmiştir. Bundan sonra gelen âyette hitabın "eğer sizleri boşarsa" diye hepsine yöneltilmiş olması da, bize bu fikri telkin etmektedir. Şu halde Hz. Ömer'in de Aise ve Hafsa demiş olması, bunların önde bulunmuş olmalarından dolayı olsa gerektir.

Ve eğer Peygamber'e karşı ikiye veya her iki taraf birbirinize arka verecek olursanız fiilinin aslı, 'dır. Böyle "tâ'nın tekrar ettiği sigalarda muzâri fiilinin "tâ"sı kâide ile hafz edilir. Tezahür, birbirine arka verip yardımlaşmaktır. ile kullanıldığı zaman da bir diğerine karşı dayanışmaya girecek ve yardımlaşarak üstün olmaya çalışmak mânâsını ifade eder. Burada yardımlaşmak mânâsıyla tefsir edilmiş olmakla beraber ile getirilmesi Peygamber'e karşı birbirinle yardımlaşma ve dayanışma içine girdiklerini göstermektedir "Her ikisi de birbirine arka verecek olursa." denilmekle, bu dayanışmanın fiilen yapılmış olduğu ifade edilmiş olmaz. Çünkü farz etmek, gerçekleşmesini gerektirmez. Ancak yüz yüze gelme karinesi (delili) tevbeyi gerektiren meylin böyle bir dayanışmayı andırıldığı ve bu sebeple büyük bir tehlide müstahak olduklarını işaret eder. Onun için Peygamber'e karşı öyle birbirlerine arka çıkacak olanları kendilerini büyük bir tehlikeye atmış olacaklarından dolayı, bundan sakınmalarının gereği anlatılmak üzere yine cezanın illeti, ceza makamına konarak Peygamber'in hak ve selahiyeti, maddî ve manevî her kuvvete sahip olan yüce şanı ve maddiyattan ziyâde maneviyatının büyüklüğü şöyle izah edilmektedir. Hiç şüphesiz haberizin olsun ki: Allah O Allah O Peygamber'in mevlâsı, yardımcısıdır. Yani hak onundur ve her şeyden önce onun sahibi ve yardımcısı Allah Teâlâ'dır. Hem de Cibrîl -Ruhu'l-Emin (güvenilir ruh) olan ve Peygamber'e vahiy getiren o manevî ve ruhânî kuvvet- de onun yardımcısıdır. Ve müminlerin salihî. O iki hanımın babaları Ebu Bekr ve Ömer'den her biri ve genelde müminlerin iyi olan her ferdi onun yardımcısıdır. Burada salih lafzı, bütün salihler cinsini göstermekle beraber tekl getirilmiş, iki kadının dayanışmasına karşı veya diye kuvveti çoğaltmakla topluluk halinde karşılama reva görülmüş, iki hanımın her birine göre izafette (isim tamlamasında) ahd ile en güvenebilecekleri babalarına, yani Aise'ye göre Ebu Bekr'e, Hafsa'ya göre Ömer'e işaret olmak üzere "müminlerin salihî" buyurulmuştur. Yukunda Müslim'in rivayet ettiği İkrime hadisinde geçtiği gibi Hz. Ömer'in "ben ve Ebu Bekr" demiş olması ve bu ikisinin Hz. Peygamber'in veziri durumunda bulunmaları chitiyle müminlerin salihleri arasındaki ferdi üstünlüklerine ve Peygamber'e sevgi ve hizmet hususunda gösterdikleri samimiyet ve sadakatlerine işaret için Cibrîl'in peşinden denildiğini, müfessirlerin çoğu beyan etmişlerdir. Bundan başka "salih" kelimesinin teklil olarak zikredilmesinde iki nükte daha vardır. Birisi, müminlerden vecibelerini yerine getiren her ferdin, Peygamber'e yardım etme hususunda toplu halde bulunup bulunmadığı gözetilmeksizin Cebrail gibi tek başına koşaçağını ifade eder. Nitekim sahabilər gerek tek ve gerek toplu olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in emir ve hizmetine tam bir sadakatle koşarlardı. İkincisi, terkibinin yazıda olması da şöyleyştir "Müminlerin salihleri"şeklindeki çoğuldan farkı olmadığından okuma esnasında hem ferd hem cemaat mânâsı ihtimal üzere anlaşılır. Bu da, gerekeni hakkıyla yapan ferdlerin bir cemaat mesabesinde olduğu ve diğer müminlerin tek olarak değilse de topluluk halinde onların arkasından gideceklerine delalet eder. Onun içindir ki bunu, alışmış olsun olmasın genel anlamda salih ferdlər cinsi diye anlamak doğrudur. Bu kadar da değil, onun arkasından yani Allah'ın, Cebrail'in ve salih müminlerin sevgi ile yardımlarından sonra bütün melekler de yardımcıdır.

İşte Peygamber böyle bütün manevî ve maddî kuvvetlerin sevgi ve yardımına kavuşmuştur. O halde ona karşı çıkmının nasıl bir felakete yol açacağını düşünneli de bundan bütün müminlerin erkek ve kadınları korunup sakınmalıdır. Böyle bir kudret karşısında birkaç kadının birbirlerine arka çıkmalarının ne hükmü olabilir?

5. "Eğer sizi boşarsa belki de Rabbi." Görülüyor ki burada hitap, tesniye değil, cem'i müennes zamiriyle hanımların hepsini kapsamaktadır. Ve Hz. Peygamber onları boşamamıştır. Onların hoşnutluklarını gözetttiği için kendini, Allah'ın helâl kıldığı boşama hakkından da menetmiştir. Böyle yapması da, onları boşarsa hayırlı kadınlar bulamayacağı gibi bir düşünceden, ötürü değildir. Gerekir ki onun Rabbi, şayet onları boşarsa sizin yerinize ona sizlerden daha hayırlı eşler verir. Tefsirlər burada şöyle bir sorunun akla gelebileceğini söylerler: Peygamber'in eşleri, ümmehâtü'l-müminîn "müminlerin anneleri" ünvanına sahiptirler. Yeryüzünde onların dengi olabilecek onlardan, daha hayırlı kadınlar nasıl düşünülebilir? Bu soruya şöyle cevap verilir: Onların ayrıcalıklan, Peygamber'in sevgili ve itaatlı eşleri olmaları sebebiyledir. Eğer eziyet ve isyan ederler de Peygamber onları boşayacak olursa, o vakit bu özellikleri kalmaz ve onların yerine gelecek ve Peygamber'e iter hususta itaat ederler, onun zika ve sevgisini elde edecek olan kadınlar, onlardan hayırlı olmuş olurlar. Nitekim bu sıfatlara işaret eden buyuruluyor ki Kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakireler. Bu vasıflar, nin sıfatı olup eşlerde bulunması istenen ahlâk ve davranışları gösterirler. den hal olarak düşünüldüğünde de doğrudan doğruya Peygamber'in eşlerinin durumlarını ifade ederler. Bu nükteden dolayıdır ki sökonusu sıfatlar, den sonra getirilmiştir.

İlk vasfı İslâm, şirkten ve şirk ahlâkından berî olarak Allah'ın birliğini ve Resulullah'ın hakikatini kabul edip, Allah'ın emrine ve Peygamber'in sözüne boyun eğmek ve teslim olmak. İkincisi iman, diliyle söylediği gibi kalbiyle de tasdik ederek içi dışı solumulan olmak. Üçüncüsü, kanitât: Kunut, can ve gönülden itaate devam etmek. Dördüncüsü, tâibât, tevbe etmek, en küçük bile olsa kusur ve günahıtan daima tevbe edip sakınmak. Beşincisi âbidât, gerek farz ve gerek nafilə ibadetlere devam etmek. Altıncı sâihât, dünya hayatını bir yolculuk bilip geçim konusunda bir yolcu gibi olduğuna kanaat ederek oruç ve perhizi ahlâk edinip daima ilerisini, akibetini, Allah'ın mükafat ve cezasını düşünmek. Seyahatın türeyen bu kelime hakkında üç görüş vardır. Bazıları, "seyahat hicret etmek demektir" sözünden hareketle "muhâcîrât" "hicret eden kadınlar" anlamına geldiğini söylemişler, bir kısmı da itaata ilgili her işe koşar, Peygamber'in git dediği yere gider, hacca, cihada, sefere gidelim dese de hemen gidenler mânâsını vermişlerdir. Müfessirlerin çoğu da, Resulullah'dan yapılan rivayetlerde de görüldüğü gibi bu çeşit yerlerde seyahatın "oruçtan kinaye" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre oruçlunun durumu, azığı yanında olmayan ve bulduğu yerde yemek yiyeblen yolcunun haline benzemektedir. Bizim izah ettiğimiz mânâ da böyledir. (Konuyla ilgili olarak (Tevbe, 9/112) âyetine bkz.) Yedincisi, seyyibât ve ebkâr, bu iki vasıf diğerleri gibi olmayıp birbirlerinin karşısı bulunduğundan öncekiler atıfsız (bağlantısız) getirilmiş olduğu halde bu ikisi bir "vâv" ile ayrılmıştır. Bazı âlimler de bu vâv'a vâv-i semâniyye demişlerdir ki, yedi ile sekiz arasına gelir. Resulullah'ın, eşleri arasında da bekar olarak aldığı yalnız Hz. Aise olup diğerleriyle dul oldukları halde evlendiği de bilinmektedir.

Peygamber (s.a.v)'in eşlerine bu şekilde nasihat edildikten sonra bütün müminlere hitaben buyuruluyorki:

6. Ey iman edenler! Kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyun, cehennem ateşine sürüklenmelerine sebep olacak fitne ve isyandan koruyarak Allah'ın emirlerine, itaate götürün. Çünkü aile sahibi kendinden sorumlu olduğu gibi ailesinden de sorumludur. Bu konuyla ilgili "Hepiniz çobansınız ve hepiniz teb'anızdan sorumlusunuz." ve "Sizin hayırlı olanınız, ehline karşı hayırlı olanınızdır." hadisleri bilinmektedir. Ebu Hayyan'ın kaydettiğine göre, "Hz. Ömer, "Ya Resulallah! Nefislerimizi koruruz, fakat ehlimizi nasıl koruyabiliriz?" demişti. Bunun üzerine Allah'ın Resulü de şöyle buyurdu: "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden onları nehyedersiniz ve Allah'ın size emrettiği şeyleri onlara emredersiniz. İşte bu, onları korumak demektir." Zemaşheri de şu hadisleri nakletmiştir: "Allah o kimseye rahmet etsin ki, "Ey ehlim, ailem! Namazınıza, orucunuza, zekâtınıza, miskinlerinize, yetim ve komşunuza dikkat edin." der. O ki Allah Teâlâ onları onunla beraber cennette toplar." Çocuklar da ehle dahildir. Bazıları enfüse (nefislere) dahil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre çocuklar, babadan bir parça sayılırlar.

O cehennem ateşini deşir diye bir ateştir ki yakıtı, o insanlar ve o taşlardır. (Bilgi için "Bunu yapamazsınız ki, elbette yapamayacaksınız, yakıtı insan ve taş olan ateşten sakının..." (Bakara, 2/24) âyetinin tefsirine bkz.) O ateşin üzerinde görevli galiz (kaba), çetin (sert tabiatlı) melekler vardır ki bunlara zebânî denilir. Bunların kabalık ve sertlikleri cehennem ehline karşıdır. Çünkü Allah onlara öyle emretmiştir. Bütün meleklerin vasfı da şöyledir. Onlar, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve emredildikleri şeyleri yaparlar. Bu uyandan sonra kâfilere hitaben de şöyle buyuruluyor:

7. Ey kâfirler! Bugün özürlüm dilemeye kalkışmayın, yani ahirette cehennem ateşine atılacakları gün kâfilere böyle söylenecektir. Çünkü o gün özürlü beyan etmenin hiçbir faydası yoktur. Onun için dünyada iken küfürden ve özürlü dileme mecburiyetinde kalınacak kötülüklerden sakınmak gerekir. O gün ancak dünyada yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz. Bu âyet, tahrim olayı hakkında kâfirler tarafından her zaman olduğu gibi Peygamber'i ve müminleri incitecek bazı lakırdılar edildiğine veya bazı hareketlerde bulunulduğuna işaret etmektedir.

Herkes yaptığı şeylere göre karşılık göreceği için bundan sonra da müminleri samimi bir tevbe ile temizlemek, olgunluğa teşvik etmek ve Peygamber'i kâfirlere ve münafıklara karşı yönlendirmek konusunda buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

8- Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, Peygamber'i ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Çünkü onların nurları, önlerinde ve yanlarında koşar da, "Ey Rabbimiz! Nurumuzun tamamı, bizi başıyla, çünkü sen her şeye kâdırsın." derler.

9- Ey Peygamber! Kâfirler ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. O gidilecek yer, ne de kötüdür!

10- Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kulun (nikah) altında idiler, onlara hıyanet ettiler. (Kocaları,) Allah'tan hiçbir şeyi onlardan savamadı. (Onlara): "Haydi girenlerle birlikte siz de ateşe girin!" denildi.

11- Allah, inananlara da Firavun'un karısını örnek gösterdi. O şöyle demişti: "Rabbim! Bana yanında cennetin içinde bir ev yap, benî Firavun'dan ve onun (kötü) işinden kurtar. Ve benî şu zalim toplumdaki kurtar!"

12- İzzini korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerdendi.

8. Tevbe-i nasûh: Nasûh bir tevbe. Tevbe, imana dair makamların ilki, hak yolculuğunun başlangıcı, (sevgiliye) ulaşma kapısının anahtarıdır. Yukarılarda geçtiği gibi lugatte dönmek demek olan tevbe, istihlata ise kabahatten, kabahat olduğu gibi pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Vicdanında meydana gelen çirkinliğinden dolayı değil de bedenine, malına veya şerefine zarar verme gibi herhangi bir korku yahut ümit sebebiyle vazgeçmek, tevbe değildir. Asıl tevbe, yaptığı kabahatin bir menfaattan görse de esasen onun çirkinliğini duyup tiksinerak vazgeçmektir. Burada tevbenin sıfatı olan "nasûh" ise, "gafûr" vezninde mübalağa sıgası olup nush, nasahat ve nasihat maddesindendir. Bu madde, kamus sahibinin de "Besâir"de beyan ettiği şekilde esasen iki anlama gelir. Birisi hâlislik ve saflık mânâsıdır. Nitekim mumu alınmış hâlis baba denir. Bu mânâda nasûh çok hâlis ve temiz demektir. Diğeri de söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle onarıp düzeltmek anlamındadır. Nitekim elbisenin dikişine "nesahatû's-sevb" denilir. Bu mânâyâ göre de nasûh, çok ıslah edici, hiçbir gedik

birakmayacak şekilde eksiklikleri düzeltip iyi onarıcı demektir. Her iki mânâ da dikkate alındığı zamanda nush, iyi niyet ve temiz kalb ile herkesin iyiliğini isteyecek eksiklikleri düzeltip ıslah etmek, öğüt vermek, vaaz ve nasihat etmek mânâsına gelir ki nasihat, o verilen öğüdün ismidir. Bu anlamda nasûh, çok iyi nasihat edici demektir. Önceki iki anlamda nasûh, tevbenin doğrudan doğruya sıfatı olarak hâlis, ciddi, temiz bir tevbe veya insanın dinini ve ahlâkını çok iyi ıslah edecek te'sirli bir tevbe anlamındadır. Üçüncü mânâda ise nasûh, hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeyle akıl mecaz suretiyle isnad edilmiş olur. Yani bir tevbe ki, onunla tevbe eden kimse önce kendi nefesine, sonra da diğerlerine çok iyi nasihat edip düzeltilmiş olacağından nefsin hakkıyla düzelmesine sebep olan o tevbesine, isim tamlaması olarak "çok iyi nasihatçının tevbesi" anlamında nasûh tevbesi demek doğru olur. Bununla beraber şifakı tamlaması olarak "çok iyi nasihat edici tevbe" mânâsına nasûh tevbe demek daha doğrudur. Böyle bir tevbe nasıl olur? Kabahatlerden başka bir sebeple değil, sırf çirkinlikleri yani Allah'ın rzasına ters düşen bir kabahat oldukları için vicdanında pişmanlık duyarak ve işlemekten dolayı şiddetli üzüntü hissederek ve bir daha çirkinlik yapmamaya azmedip vazgeçmek, nefsini buna alıştırmayı hiçbir sebep ve engel karşısında dönmemeye karar vermekle olur. İbnü Merdüy'e'nin rivayet ettiği bir hadîsde şöyle denilmiştir: "Mu'âz b. Cebel (r.a) Hz. Peygamber (s.a.v)'e, "Ey Allah'ın Resûlü! Nasûh tevbe nedir?" Diye sordu. Hz. Peygamber de buyurdu ki: "Kulun yapmış olduğu günaha pişmanlık duyup ve Allah'a özrüni arzeditip sonra da süttün memeye geri dönmeyişi gibi o (günaha) dönmemesidir." Hz. Ali (r.a)'den şöyle rivayet edilmiştir: "O, bir çöl arabının "Ey Allah'ım senden beni bağışlamamı dileyir ve sana (günahlandımdan dolayı) tevbe ediyorum." dediğini işittiği de ona, "Ey adam! Tevbde dil cabukluğu yalancılığın tevbesidir." demişti. Adem, "O halde tevbe nedir?" deyince de, Hz. Ali (r.a) ona şöyle cevap vermişti: "Tevbenin altı özelliği vardır. Geçmiş günahlara pişmanlık duymak, farzları iade etmek, mazlûmun hakkını vermek, düşmanlarla helâlaşmak, bir daha ona dönmemeye azmetmek ve nefsi günah içerisinde büyüdüğü gibi Allah'a itaatte eritmek ve ona günahlann tadını tattırıldığı gibi, itaatın da acısını tattırmaktır." (Tevbenin kabul edilmesi konusunda Nisâ Sûresi'nde geçen "Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra te's elden tevbe edenlerin tevbesidir..." (Nisâ, 4/17) ve "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölümlü gelip gitince 'Ben şimdî tevbe ettim' diyen ve kâfir olarak ölenler için tevbe yoktur." (Nisâ, 4/18) âyetlerine bakınız.) Gereği gibi yapılan tevbenin kabul edileceğinin vaad edilmiş olduğuna dair bir hayli âyet ve hadis vardır ki, şu âyet de bu cümledenlerdir. Umulur ki Rabbiniz sizden kabahatlerinizi örter. Zira Kur'an'da tehdit ve tamaa düşürmek mânâsını ifade eder. Mamafih burada dikkat edilecek birkaç nokta vardır.

Birincisi, bunun esasında Allah Teâlâ üzerine aklen vacib olmayıp İlâhî bir vaadin gereği olmasdır. Tevbe-i nasûh hakkında böyle olunca, onun dışında olan tevbelar hakkında da bundan daha ileri bir vaadin olmayacağı da aşkardır.

Şu halde 'daki dan anlaşılacak olan vücubun da nihayet düşünmeden yapılan tevbe-i nasûh mânâsında bir tehdit ve taahhüdün gereğinden başka bir vücub ifade etmemesidir. İkincisi, bağış ve sevab ile güzel bir şekilde kabul edilme ümidini besleyerek tevbe etmek, tevbenin hâlis ve nasûh olmasına mâni değil bilakis şiddetli bir arzu ve istek verir. Kabahati ve kötülükleri kötü ve çirkin oldukları için pişmanlık duyup terketmek, yalnız kendi nazarında değil, esasen Hak Teâlâ'nın katında çirkin olduğu için vazgeçmek, O'nun rzasına uygun hareketle, geçmişte olan kötülüklerin yapılmamış gibi örtülmelerini ve tam bir günahsız gibi nzaya ermesini istemekten başka bir şey değildir.

Üçüncüsü, az çok ihtimal mânâsını ifade etmekten de uzak olmayan ayrıca burada şu anlama da gelmektedir. Tevbe ile günahın örtülmesi, hiç işlenmemiş gibi Allah'ın ilminden silinmesi demek değildir. Onun içindir ki tevbeden, her hususta tam bir masuma eşit olması lazım gelecek derecede örtülmesi mânâsına, genel bir tehdit ve taahhüd anlaşılmasın. Kabahat madem ki yapılmıştır, o halde yazılı kalmalıdır. Allah'ın ilminden silinmesini imkân ve ihtimal yoktur. Ancak nasûh bir tevbe iyilikler ve keffâretle örtülür, bağışlanır ve cezası affolunur. Geçmiş hesap defterinden silinir, hatta ondan sonra hâle göre tam bir günahsız gibi muamele edilir. Fakat esasen masum olmadıgından o dereceye yükseltilmesi hususunda teminat verilmez. Bununla beraber ümid de kestirilmez, çünkü Allah her şeye kâdirdir. "Onların nuru önderinde ve sağlarında koşar." (Hadid Sûresi'nde geçen "Mümin erkeklerle mümin kadınları, önderlerinde ve sağlarında nurları koşarken gördüğün günde..." (Hadid, 57/12 âyetine bkz.) "Onlar: Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla ve bizi bağışla, derler." Bu âyetle münafıklann halinden sakınmakla imanda devam ve ilerleme istenmektedir. Rivayet edildiğine göre bu sözü, münafıklann nuru sönuverdiği zaman müminler, sakınarak söyleyeceklerdir.

9. "Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla savaş ve onlara sert davran." Bu âyetle, daha önce beyan edildiği üzere tahrîm olayı esnasında Peygamber hanımlarını boşamış, Gassâniler Medine'ye hücum için hazırlanıyorlarmış gibi sayılarak çikarak ve yalan sözler yayarak zihinleri tırmalayıp fesat çikarmaya çalışan kâfirlerin ve münafıklann halleri anlatılmaktadır. Bu âyet, mânâ itibanyla "Andolsun ki, iki yüzölçer, kalblerinde hastalık bulunanlar, şehirde kötü haber yayınlarsın, bu hallerinden) vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz..." (Ahzâb, 33/60) âyetinin benzeridir. Bu âyetin bir benzeri de Tevbe Sûresi'nde (9/73) geçmiştir. Kâfirlerle karşı cihad ve sertlik, "Onlara karşı gücünü yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..." (Enfâl, 8/60) âyetine göre hazırlıklı münafıkları karşı cihadi hatırlatmak, delil getirmek suretiyle tebliğde bulunmak, cezalar koymak, yerine göre sırlanmış ifşa etmek ve her ikisinde de teyakkuz durumunda olmak sezgi ve dayanıklılıkla olur.

10. "Allah, inkâr edenlere misal verdi." Bu gibi yerlerde zikredilen atasözleri, garip bir durumu misal olarak göstermek suretiyle gariplikle ona benzeyen diğer halleri tanıtmaktadır. Yani Allah, O'na küfredenlerin durumlarına dikkate değer acayip ve garip bir misal olarak şunlann hal ve durumlarını örnek gösterdi. Ki Nuh'un karısı ve Lut'un karısı, birinin adının Vâile, diğerinininkin Vâhile veya Vâlihile olduğu söylenmiştir. Bunlar ne oldu bilir misiniz? Kullanmızdan iki salih kişinin nikahında idiler. Her biri Allah'ın hâlis kulları arasından seçilmiş birer şanlı Peygamber'in, biri Nuh (a.s)'un biri de Lut (a.s)'un nikahlı hanımları idiler, bu sayede dünya ve ahiret hayır ve mutluluğuna kazanabilecek bir mevkiide bulunuyorlardı. Öyle ikene onlara hayıret ettiler. Nankörlükle küfredip onlara inmadılar. Nuh'un karısı ona deli demiş, ara bozuculuk yapmış ve Nuh'un sır olarak telakki ettiği vahiy haberlerini müşriklere duyurmuştu. Lut'un karısı da münafıklık ediyor, evinde duyduğunu kavmine ulaştırıyordu. Lut'un gizli gelen misafirlerini de haber vermişti. Bu konudaki rivayetlerin özeti budur. Said b. Cübeyr, "Nuh'un karısının ne yaptığını biliyordum, fakat Lut'un karısı misafirlerini haber veriyordu." demiştir. Rağb der ki: "Hiyanet ile nifak birdir. Ancak hiyanet, söz ve emanet itibanyla, nifak da din itibanyla söylenir. Sonra da bunlar birbirinin yerine kullanılırlar. Şu halde hiyanet gizlice ahdı bozarak hakka muhalefet etmektir ki, bunun tersi emanettir." Bu âyetteki hiyanet de bu anlamdadır. Her hiyaneti yaptılar demek değil, münafıklık ederek bir emanete hiyanet ettiler demektir. Buradaki hiyanetten maksadın, düşeklerine hiyanet, yani ahlâksızlık ve zina olmayacağı bütün tevrislerde beyan edilmiştir. Zira "Hiçbir peygamberin karısı zina etmemiştir." hadisi de buna işaret etmektedir. "Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenebilir..." (Nur, 24/3) âyetinde de ilk akla gelen mânâ budur. Hem zina, yalnız iyiler nazarında değil, bütün insanları nazarında leke ve tabii olarak nefret edilen bir fiildir. Peygamberler ise, nefret edilen hallerden uzaklardır. Fakat bir peygambere karın er küçük bir hiyanet bile küfürdür, hakkı inkârdır. Velez bir söz olsun, emanete hiyanetin her türlüşü de hiyanettir. Gerek Nuh (a.s) ve gerek Lut (a.s)'un nikâhı altındaki eşleri de iffetsizlik etmiş değil, ancak eş olma şerefinin gerektirdiği iman ve itaate, iyilik ve doğruluğa sahip olamamış, elde ettikleri nimetin kıymetini takdir etmeyenler küfür ve nankörlüğe meyletmiş, hayra ve iyiliğe çalışan eşlerinin başanlılarını kolaylaştırmaya çalışacak yerde onlara eziyetle bulunmuşlardır. Bununla da yetinmeyerek Allah düşmanlannın fesadlarına yardım

edecek gizli haberler vererek fitneyi tahrik etmek suretiyle emanete hiyanet etmişler ve böylece Allah'ın gadabına uğramışlardır. Onun için Allah'ın salih kulu olan o iki peygamber onları, o hanımlarını Allah'ın azabından kurtaramadılar. O kadınlara, kocalarının iyi kimseler olması, peygamberliği ve kurtarmak için gösterdikleri gayretler zerre kadar fayda vermedi. Nuh hanımını gemisine alamadı da "Aleyhinde söz geçmiş olanlar dışında aileni ve iman edenleri gemiye yükle..." (Hûd, 11/40) buyuruldu, Lut (a.s) da kendi şehriden dışarı çikaramadı, bu yüzden de "Kannndan başka sizden hiçbir geri kalmamış..." (Hûd, 11/81) denildi. Ve o iki kadına şöyle seslenildi: "Girin ateşe girenlerle beraber!" İkisi de helak olan kâfirlerle beraber cehenneme gittiler. Demek ki yalnız kocalarının iyiliği, Allah katındaki büyük derecesi ve peygamberliği bile, inkâr eden hanımlarını Allah'ın azabından, o şiddetli meleklerin vazifeli oldukları cehennem ateşinden kurtarmaz. İşte bu, bütün kâfirler için darb-i mesel olmuş bir nümündür. Peygamberler her ne kadar küfredenleri ıslah etmek, kurtarmak isteseler de imana gelmeyen, küfür ve hiyanete tevbe etmeyenleri eşleri bile olsa Allah'ın azabından kurtaramazlar. Herkes kendi ameline göre karşılık görür. Onun için peygamberlerin ve gerek diğer iyi insanların eşleri, bütün kadınlar, kocalarının ve yakınlarının derecelerine, Allah katındaki makamlarına aldanmayıp Allah'tan korkmalı ve kendileri iyiliğe çalışmalıdırlar.

11. Allah iman edenler için de şu iki kadını misal gösterdi. Birisi Firavun'un karısı, ki o, Müzâhim'in kızı Âsiye'dir. Bazıları da bu hanımın, Hz. Musa'nın halası olduğunu söylemişlerdir. Hz. Musa Firavun'a karşı âsasını salıverdiği zaman iman etmiş, Firavun da iman etmesinden dolayı ona şiddette azab etmişti. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre güneş karşı dört çivi ile çiviletip üzerine kocaman bir kaya koydurmuştu. O vakit o hatun demişti ki Ya Rab! Benim için katında, cennette bir ev yap! Ruhunun, Allah yolunda iman ile şehid olarak alınıp, bu sebeple Allah'ın yanında rahmete erişmesini ve Arş'a en yakın olan Sidre-i Muntehâ'nın yanında, Cennetü'l-Mevâ'da kendisine ebedi bir dinlenme yeri inşa edilmesini istemiş. demişti ki: Bu suretle beni hem Firavun'dan ve onun işinden koru. Hem onun pis nefsinde ve hem kötü işinden; şirk ve zulümle icra ettiği hüküm ve satışmasından kurtar. Hem de beni o zalimler kavminden koru; zulümde Firavun'a uyup Firavun ailesi ünvanını almış olan Kiptler'den kurtarıp ebedi olarak kurtuluşa çikar! Böyle söyleyince rivayet edildiğine göre ona derhal cennetteki makamı keşf yoluyla gösterilmiş ve hiçbir azab duymaksızın ruhu alınmış, üstüne konulan kaya ruhuz kalan cesedinin üstüne düşmüştür. Bu da, sahib (Habib b. Musa en-Neccâr) gibi doğrudan doğruya cennetlik olarak Allah'ın rahmetine ve rzasına kavuşmuştur. Evet öbürleri de doğrudan gitmiş, bu da gitmiştir. Fakat arada ne büyük fark vardır! Onlar, kavimlerini cennete götürmek isteyen iki peygamberin elinde, hayır ve iyilik içinde cennete götürülecek halde iken, küfürleri yüzünden cehenneme, ateşe gittiler. Bu hanım ise, kavimlerini ateşe sürükleyenlerin bağı, şirk ve zulmün en büyük timsali olan Firavun'un elinde ateşe sürüklenmek istenirken imanı ve ihlâsı sebebiyle cennetin en yüksek makamına, Rahmân'ın yanına uçmuştur. Herkes kendi yaptığından sorumlu olduğu için kötü kocaların eline düşmüş salih (iyi) kadınlar her tehlikeye rağmen fenalıkları sakınarak Allah'a karşı iman ve samimiyetlerini korudukları müddetçe kocalarının kötülüklerinden sorumlu olmazlar. Allah, onları sonunda kurtarır. Hem yalnız evli olanlar değil

12. bir de İmrân'ın kızı Meryem'i dahi Allah iman edenler için bir örnek vermiştir. O kız ki, ırzını sağlam korumuştı, iffetini iyi muhafaza etmiş, yakasını ve eteğini kale gibi sağlam tutup kimsese açmamıştı. Hatta Meryem Sûresi'nde geçtiği gibi Cebrail kendisine görüldüğü vakit bile "Senden, çok esirgeyen Allah'a sığınırım..." (Meryem, 19/18) diye korunmuştu. "Ey Meryem! Hakikaten sen çok garip bir iş yapmışsın." "Ey Harun'un kızkardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi; annen de iffetsiz değildi." (Meryem, 19/27,28) diye iftira etmek isteyenlerin zannettikleri gibi töhmetli değil, eteği sağlam, temiz bir kızdı. Fakat bizi ona ruhumuzdan üfürmüştük. Bir ceseden değil, doğrudan doğruya ruhtan, yani "kûn" emriyle yaratılmış yüksek ve temiz bir hayat başlangıcı ve kuvvet olması hasebiyle Allah'a isnadından dolayı şerefliendirilen ve ilâhî bir emir olan mukaddes ruhtan, Cibnî'nden bir kelime üfürülür gibi ona İsa (a.s), Allah tarafından üfürülmüştü. Bu âyetin muhtevası bize şu fikri vermektedir. Demek ki bir erkeğin sülbünde (belinde) meni hücresi, bir kadının rahminde yumurtalık hücresi nasıl yaratılıyorsa, bakire Meryem'in rahminde ikisi de öyle bir Rabbânî emirle yaratılmıştı. Buna göre Meryem o üfürülme anında hem dişi hem erkek özelliğini taşıyan fevkalade bir seçimle, "Seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti." (Al-i İmrân, 3/42) buyurulduğu gibi âlemin kadınlarda görülmemiş bir üstünlüğe seçlere, dıştan bir aşlamaya muhtaç olmaksızın kendine görünen ruhun (Cebrail'in) üfürmesinden gebe kalmıştı. Bu âyetle Meryem'in hem kadın hem erkek vasfıyla tasvir edilmesi bize bu mânâyı anlatan bir delil gibi görünmüştür. Bu âyetin Enbiya Sûresi'nde geçen benzeri "İrzını iffetle korumuş olanı an! Biz, ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu, bütün âlem için bir ibret kıldık." (Enbiya, 21/91) buyurulmuştu. Oradaki zâmirlerin hepsi müennes olduğundan zâmirin de semâî (işitmeye bağlı) müennes olan "ferc" kelimesine gönderilme ihtimali olmakla beraber diğer zâmirlerden ayrılmaması için Meryem'in kendisine gönderilmişti. Halbuki burada müzekker zâmirlerle buyurulmuş ve bu suretle diğer zâmirlerden ayrılmış olmakla, dönüş yerî itibanyla elbette dikkati çekmektedir. Doğrusu, sözkonusu zâmirin ferce gönderilerek Enbiya Sûresi, 21/91. âyetle bulunan "yi" tefsir etmiş olmalıdır. Daha önce de sözü edildiği gibi maddesi, esasen lugatte açmak ve ayırmak mânâsına konulmuş olmakla (ferc) kelimesi mastar olduğu zaman gam ve kederi açmak mânâsına geldiği gibi isim olduğu zaman da şakk ve fürce gibi iki şey arasındaki açıklık mânâsına olarak herhangi bir yanğa, yırtığa, çatlağa ve aralığa denilir. Ve açıklık anlamıyla bilhassa insanın bacakları arası demek olan apış arası mânâsında hakikattir. Sonra bununla gerek erkek ve gerek dişinin avret mahallı olan uzvundan kinaye yapılır. Ve bu kinaye dişininde asıl anlamıyla beraber bulunduğundan dolayı daha fazla yaygın olarak kullanılmıştır. İnsanın çift olan organlannın isimleri Arapça'da semâî müennes olduğundan bu kelimenin de uzuv mânâsına gelmesi durumunda göz, kulak, el ve ayak gibi müennes olması gerekic dişi zâmiri gönderilir. Diğerlerinde ise, iki şey arasındaki açıklık mânâsı düşüncesiyle müennesliği de müzekkerliği de caizdir. Kur'an'ın edebî üstünlüğü bu bilgi lafızlarını hep kinaye olarak zikreder. İşte Enbiyâ Sûresi'nin 91. âyetinde burada ekinde bir müennes bir de müzekker olarak ifade edilmesi, her iki zâmirin mercinin ferc olduğunu gösterdiği gibi bundan maksadın bilinen uzuv değil, kinaye veya başka bir mânânın olduğu da anlatılmış demektir. Onun için bu hususta İbnü Abbas'tan nakledilen tefsirde, "Cebrail gömleğin yakası içine üfledi." denilmekle bu üfürmenin aşağıdan değil, yukarıdan olduğu ifade edilmiştir. Üfürme tabir edilmesi de ruhun yayılmasıyla gebeliğin kabarmasından kinayedir. Kısacası hem Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti. Kitaplar, peygamberlere indirilmiş bütün kitaplardır. Kelimeler de, onlarda ifade edilen ve Allah'ın her şeye kadir olduğunu "O'nun işi bir şey yaratmak istediği vakit, sadece "ol" demektir ve o şey derhal olur." (Yâsin, 36/82) âyetinde de belirtildiği gibi, dilediğini yarattı olduğunu anlatan olağanüstü olaylar ve mucizelerle ilgili vahiy haberleridir ki, Meryem onlara inanmış olduğu gibi bu şekilde İsa'ya gebe kalarak kendisi de onlardan bir kısmına filen muhabat olup o haberleri doğru çikarmıştı. Ve kânitinden, yani itaate, namaz ve ibadete devam eden itaatkârlardandı. "Kânitin" cem'i müzekker sıgası olmakla, Meryem "kânet" in altında "hiye" zâmiri ile müennes (dişil) olarak ifade edilirken, erkek olan "kânit"lerden sayılarak, aynı zamanda hem dişi hem erkek vasfını biraraya topılayıcı bir halde gösterilmiştir. Nitekim Al-i İmrân'da "Rabbine ibadet et: Secdeye kapan, eğilenlerle beraber sen de eğil." (Al-i İmrân, 3/43) âyetinde de bu mânâ vardır. Müfessirler bunu iki şekilde yorumlamışlardır. Birisi, mesicidde namaz ve itaat hizmetine devam eden erkekler arasında ve o gruptan sayılmış olmalıdır. Diğer de öyle kendilerini ibadete verenler sülâlesinden gelmiş bulunmasıdır. Mamafih her iki yorum da kendisinde iki şerefin toplanmasını ifadeden uzak olmadığı cihetle biz, burada arzettiğimiz mânâyı bir işaret bulunduğunu da

görüyoruz. En iyisini Allah bilir.

İşte Allah Teâlâ iki şanlı Peygamber olan Nuh ile Lut (a.s.)'un hanımlarını küfürle hiyanetlerinden dolayı adlarını kötüye çıkarp, cehenneme atılmaya mahkum olan en fena kimselerle beraber o kötü akibete uğratarak kâfirlere, küfrün korkunç bir sonuca götürdüğüünü göstermek için birer nümune yapmış olduğu gibi, kaderinde Firavun'un eline düşüp onun hatununu olması takdir edilen Mûzâhim kızı Âsiye'yi iman ve şehadette Allah'a yaklaşma yolundaki o güzel dilekleriyle ulaştırmak sûretiyle Firavun'un ve adamlarının şerrinden ebediyyen kurtuluşu çağınp, yükselterek aynı şekilde İmrân'ın kızı Meryem'i de öyle akıllan hayran bırakacak temiz ve rûhânî bir üstünlüğe erdirerek, ikisini de iman edenlere, imanın güzel akibetini anlatmak için birer darb-ı mesel yapmıştır. Gerçi bunlar Allah Teâlâ'nın akıl üstü, garip, harikulâde keramet ve mucizeler kabilinden takdir ve ihsan ettiği görüntülerden iseler de, küfür ve hiyânet, iman ve ihlâs ile ciddi dilek, ihsan ve iffet, tasdik ve ibadet gibi insanlannın ihtiyarî fiilleri ile de alâkası gösterilmiş iman konularından oldukları cihetle, tasdik edilmesi ve uyulması akıl ve şuur, kalp ve vicdan sahibi her insan için ibret dersi olacak ilâhî kelimeler olduğu da anlatılmıştır. Muhakkak ki Peygamber'in ailesi; müminlerin anneleri olan eşleri ve kızları ile ehl-i beyti, Ahzâb Süresi'nin (33/33) âyetinde "Allah sizden, sadece şek ve şüpheyi gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." buyurulduğu üzere en güzel örnek ve ibret alanların önündedirler. Hz. Hatice, Hz. Aişe ve diğer Peygamber eşleriyle Hz. Fatıma'nın fazilet ve menkibeleri hakkında hadis ve tefsir kitaplarında nice sözler zikredilmiş ve nice müstakil eserler yazılmıştır. Binaenaleyh, bütün müminler ve aileleri bunları hiçbir zaman dikkat nazarlarından uzak tutmayarak kendilerini ve ailelerini o dehşetli ateşten koruyup Allah'ın nurundan tam istifade etmek için gayret sarfetmelidirler. Bu suretle Tahrım Süresi'nde aile hukuku ve terbiyesi konusunda, Talâk Süresi'nin bir tamamlayıcısı olarak Teğâbun Süresi'nin sonundaki "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanları da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kalmaz, hoş görür ve bağışlarsanız, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." "Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükafat ise Allah'ın yanındır." âyetlerini açıklayarak sözkonusu sürenin tamamlayıcısı olarak son bulmuş olduğundan şimdî burada Teğâbun Süresi'nin başındaki "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur." (64/1) âyetine ve orada tâ Hadîd Süresi'nin evveliyê Vâkıa Süresi'nin sonundaki "Öyleyse Rabbinizi büyük adıyla tesbih et." (56/96) emrine kadar bütün bu beyanatın aslına uygun ve ürününün elde edilişleriyle ilgili bir safhaya geçiş hususunda Mülk Süresi başlayacaktır.

MÜLK SÜRESİ

"Ne yücedir O ki..." (Bu konuda bilgi için Furkan Süresi'nin baş tarafına (25/1) bkz.) Yani ezeli kemal sıfatı, sonsuz hayır ve bereketleriyle evvel ve âhir, âşikâre ve gizlide her şeyden üstün olarak daim ve bâki olan, yüceliği öteden beri beyan edilgeleen delil ve eserlerinin, lûtf ve nimetlerinin, fil ve tasarruflarının akıllara sığmaz görüntüleriyle apaçık bulunan ne yüce feyyâz (bereket ve bolluk veren)dır, O Hak Teâlâ. Mülk O'nun elindedir. Yerde ve gökte, bütün kâinatta, dünya ve ahiret tasarruf ve saltanatı, yaratma ve yok etmesi, ile geçirme ve yönetmesi, emrini yerine getirme ve hükümünü icra etmesi, iyi davranması ve zorlaması, cezalandırması ve ikramı, ihşanda bulunması ve nimet vermesi hep O'nun kudret elindedir. Hepsî emir ve iradesi, hüküm ve kudretiyle cereyan eder. Dilediğini mülkündü kullanan yahut kuvvet verip mülk kavuşturan ve kavuşturacak olan da ancak O'dur. Verdiklerine de tamamen vermediği gibi, takdir adına hareket etme selâhiyetini de ebedî olarak vermez. Mülkünü kendi elinden çıkarmaz. Kendine oturt kalmaz, çünkü şirkten berî ve yücedir. Yalnız kendi hükümü altında emredilmiş olmak üzere vekaleten ve geçici olarak verir, dilediği zaman da alır. Çünkü mülk hakkı, bizzat kendisinin ve mülkün hakikatı doğrudan doğruya O'nun kudret elindedir. Ve O, her şeye kâdirdir. Mülk elinde olduğu gibi, her dilediğini dilediği şekilde eksiksizce yapmaya tam bir kudrette güc yetimaktadır. Hiçbir yardımcıya, vezire, vekile ve vasitaya ihtiyacı yoktur. Her ne isterse kendi kudretiyle yapar. Hiçbir iradesi hıkmetsiz değildir, ol deyince oluverir. Dilerse zorla yaptırır; dilerse hürriyet verir. Dilerse küçültür, dilerse büyültür. Dilerse sıkar; dilerse açar; dilerse işler, dilerse yapar; dilerse daha başka âlemler yaratır ve onlarda da dilediği gibi tasarrufla bulunur. Ancak O'nun ortağı olmaz. O, öyle yüksek, öyle yüce, öyle fenâdan ve azıcıktan berfidir. (Bu konuyla ilgili olarak "De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğini verirsın ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kâdırsın." (Al-i İmrân, 3/26), "Geceyi gündüze sokarsın, gündüzi geceye sokarsın; ölüden dirî çıkarırsın; diriden ölü çıkarırsın, dilediğini hesapsız zıkladırırsın." (Al-i İmrân, 3/27); "Din gününün sahibidir." (Fâtıha, 1/3) ve "Allah kendisinden başka tanımadığına şahitlik yaptı..." (Al-i İmrân, 3/18) âyetlerinin tefsirlerine bkz.)

2. "O sizi denemek için ölümü ve hayatı yarattı." Birinci âyette geçen den bedel olup mülkün bazı hükümleriyle kudretin bazı izlerini açıklamak ve bunların hikmet ve maslahat (keyfiyet) kanunları üzerinde cereyanıyla büyük ve önemli gayelere ve neticelere yönelik bulunduğunu izaha başlamak anlamındadır. Demek ki bir hayatın arkasından ölümün ve onun arkasından diğer bir hayatın karşıt olarak yaratılması, insanlann bu ikisi arasında iyi bir çalışma gayretiyle Allah'ın mülkünde güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere yaşınc için bir imtihan meydanına çâkanılmalan hikmetine, bu da hayattan hayata, güzelliikten güzelliğe bir yükseliş nizamı ve en güzel amellere daha güzeliyle mükafat vererek ileride bambaşka bir hayata ulaştırılmalan gayesine yöneliktir.

Bir taraftan ölüm, bir taraftan da hayat olmasa, birbirine zıt ve karşılıklı olarak takip eden bu iki sıfat birlikte yaratılmış olmayıp da hayatı ölüm, ölümü de diğer bir hayat karşılması olmasaydı, yahut Allah'ın mülkünde mertebeden mertebeye yükselbilecek güzel bir işçi olabilmek üzere Allah'ın muradı olan güzel hayat için çalışma gayretiyle yaşnma kanunu konulmamış ve böylece de insanları ölüm ve hayat arasında imtihana çekilmemiş olsalardı, sıkıntılara katlanarak iyi çalışıp Hak Teâlâ'nın nzasına uygun güzel amellerde bulunarak müsabakayı kazananlara sıkıntılarını unutturacak güzelliikler, güzel mertebeler, mutluluklarla sevab ve mükâfatlar; iyi çalışmayan yahut hiç çalışmayıp boş kalmak isteyen veya mesâisini Allah'ın nzası hilafına boş ve faydasız şeylere yahut da bütün hayatını kötülüklerine, küfür ve nankörlüğe, hiyanet ve isyana, yok etme ve krize sarf edenlere de kötülüklerine göre Allah'ın mülkünde rütbesini alçaltma, süreli veya süresiz kovma ya da yaptığı işlere göre mahrumiyetler, horluklar ve acılarla cezalandırma sözkonusu olmasaydı, mülkte güzelliikten güzelliğe yükselme düzeni bulunmamış, yahut meleklerden başka memur kullanılmayarak insan yaratılışı için bu nizamda hiçbir selahiyyet verilmemiş olsaydı; insanlar, ya hiçbir hayat izi yahut hayat ümidi kalmayacak şekilde hep ölümlü olur, hepsi söner veya hayat adına akıl ve zekâdan, çalışma ve iradeden, iş değerinden, hürriyetten mahrum ölümünden ve kabir azabından daha beter olarak "Ne ölecek, ne de yaşayacak." (Alâ, 87/13) âyeti gereğince ne ölüm, ne de bir kurtuluş ümidi olmayan, her taraftan caresizlikle kuşatılmış, biktıncı zellî bir ızdırab, üzüntü verici bir sefalet hüküm sürer giderdi. Bu da, "Mülk elinde ve O, her şeye kâdirdir." (Mülk, 67/1) olan Allah Teâlâ'nın insan yaratılışına bahşetmek istediği bol ihsan ve kudret güzelliğine uygun olmazdı.

Yukarılarda da geçtiği üzere yaratma fiili, takdir ve icad etmek mânâlarına gelir. Takdir, ilmi yönden bir sınırlama demek olduğundan hem varlığın öncesi ve sonrasıyla hem de yokluk ve varlıkla ilgilidir. İcad ise, fiilen yoğun var etmek, yok olanı varlığa geçirmek demek olduğundan, hem varlığın öncesi ve sonrasıyla hem de yokluk ve varlıkla ilgilidir. İcad ise, fiilen yoğun var etmek, yok olanı varlığa geçirmek demek olduğundan, varlığı takdir edilen yok olan bir şeyin varlık halini ifade eder. "Ölümü ve hayatı yarattı." âyetinde ölümün de hayatın da birlikte yaratıldığını anlatılmıasından

dolayı Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, ölümün sırf yokluktan ibaret, yokluğa ait bir iş olmayıp, hayat gibi bir varlığa sahip, varlığa ait bir iş, varlığı bulunan bir hadise olduğunu kabul etmişlerdir. Yani ölüm ile hayatın karşıt cansızlıkla canlılık veya yoklukla varlık, yaratılmakla yaratılmamak gibi bir yokluk ve meleke yahut müsbet ve menfi karşılaşmasından ibaret olmayıp hareket ve sükun, toplanma ve ayrılmak, kalkmakla ytmak, açlıkla gızlilik, gelişle gidış, acı ile tatlı gibi bir tezad karşılaşması kabilinden olması lazım geleceğini söylemişlerdir ki bunun ruh veya maddenin bekâsi teorileriyle de bir alakası vardır. Ölen, hayattan, varlıktan büsbütün ilgisiz kesilerek yok olup gitmiyor. Ömrü boyunca yaptığı işlere göre iyi veya kötü yahut karışık bir şey halinde başka bir duruma sevkedilerek, acı yahut tatlı diğer bir hayatta, yüksek veya alçak bir mevki almak üzere ilk yaratılan varlığa doğru başka bir âleme geri dönüyor. Yine Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı ile Mu'tezile mensupları demişlerdir ki: "Ölüm bir varlık işi değil, bir yokluk işidir. Canlılık taşıyan bir şeyde ölüm, hayatın yokluğudur. Ölüm ile hayat arasında yokluğun ve ruhun karşılaşması sözkonusudur." Bu görüş, basit ve felsefi anlayışa değin görünür. Buna göre ölümün yaratılması, takdir demektir. Çünkü takdir, varlığa ait hususlarla alakalı olduğu gibi yokluğa ait hususlarla da alakalıdır. Yahut mutlak veya aslı yokluk değil, hususî bir şeyin yokluğu mânâsına adem-i izâfî yahut da adem-i hadistir. Bu gibi yoklukla ilgili hususların da kendilerine değil, başka bir şeye varlık vermek mânâsına yaratmakla ilgileri vardır. Özellikle sonradan meydana gelen yokluk da, yine sonradan ortaya çıkan varlık gibi illete muhtaç olduğundan onda, icâd (yaratmak) mânâsına değilse de ihdâs (ortaya çıkarmak) mânâsına müsbet bir yaratma ve tesir düşünülebilir. Yokluğa varlık vermek bir tesir olduğu gibi, varlığı yok etmek de aynı şekilde bir te'sir olduğundan "yaratmak" kelimesinin böyle ihdâs ve inşâ (meydana getirmek) mânâsına kullanılması da sözkonusudur. Mamafih görülüyor ki, bunda da ölüm mutlak bir yokluk gibi düşünülmüş değildir. O halde ölümün yaratılması, yalnız bir takdirden ibaret olmadığı gibi mutlak surette bir yokluk demek de değildir. Nihayet hayatın bir hususiyetini yok etmekle diğer bir şeye varlık vermek mânâsından uzak kalamaz. Buna ruhun bekası veya maddenin bekâsı denilmesi münakaşa edilse bile illetin bekâsı, yani illetinin varlık illetine dönmesi, yahut döndürülmesi mânâsıyla illetin bekas prensibini zarureten tasdik etmek olduğunda şüphe edilemez. Bu konuda iki görüşü birleştiren en doğru görüş budur. Nitekim Kur'ân'da bu nokta hep dönmek ve döndürmek ile ifade edilmiş, yeniden dirilış demek olan ahiret hayatı hakkında da iade, yeniden yaratma ve inşâ tabiri kullanılmıştır. Bunlar ise hep birer varlık mânâsı ifade ederler. Bu suretle Ehl-i Sünnet'in önceki anlayışı hem delillerin zahiri anlamına, hem de illetin bekâs kanununa daha uygundur. Binaenaleyh ölümü sırf bir yokluk işi olarak düşünmeyip kimi için, hayatın bütün lezzetlerini yıkıp ateşe götüren bir ızdırab, bir Hak darbesi; kimi için de bütün acı ve meşakkatlerden kurtarıp Allah'a götüren bir lûtf ve lezzet gibi varlığa ait bir mânâ ile telakkî etmelidir. Bu âyette ölümün hayattan önce zikredilmesi hususuna dikkat etmek gerekir. Beydâvî bunu iki şekilde izah eder: Birisi, "Siz öölür idiniz. O sizi diriltti. Yine öldürecek, yine diriltecek..." (Bakara, 2/28) âyetindeki mânâya işaret olması, diğeri de ölümün yararlı işler yapmaya daha fazla götürmesi nükteleridir. Birincisi, yok iken verilen hayat nimetine şükür açısından, ikincisi de onu zorla alacak olan ölümü unutmuyarak hayata zarar veren kötülüklerden sakınma itibarıyla güzel amele çağırır. Ancak "siz öölür idiniz" sözüyle ifade edilen ölüm, sonradan meydana gelen şeyin tabiatındaki yokluğun varlığa öncelliği hasebiyle, diriltildenden evvelki asıl yokluk olan öldürmesiz hiçliğe işarettr. Asıl yokluk ise, esasen fâilini fiiline dayalı olmayıp yaratmadan önce olduğu cihetle, âyetteki nin mefulû olarak gösterilen ölümün o ölüm olmayıp, hayata ânz olan ölüm olduğunu unutmamak gerekir. Onun için İbnü Mes'ud gibi birçokları ikinci şekli daha uygun görmüşler ve "Lezzetleri tâmrâr eden ölümü çokça anın." hadisine mutabık olduğundan dolay, da onu desteklemişlerdir. O hayattan önce ölümü nazar-ı itibâre alarak onunla sonuçlanacak olan hayatın kıymetini ona göre ölçmenin en güzel ve en akılcıa bir hareket olması sebebiyle bu, güzel bir nüktedir. Ancak yeterli değildir. Zira ölümünden ötesini düşünnemeyenler için bu hareket tarzı, güzel amelden ziyade ümitsizlikle kötü işlere de sebep olabilir. Ölüm korkusuyla elden ayaktan kesilerek rahat döşüşüne yatmakta acele etmek isteyenler bulunduğu gibi, adam sen de dünyaya bir daha gelecek değilim ya, şu ölümlü dünyada mümkün olan her türlü keyf ve zevki bir an önce yapayım diyerek her türlü fenalıklan gözüne kestirenler de çoktur. Şu halde asıl yararlı işler yapmaya sevkeden sebep, yalnız ölüm düşüncesii değil, ölümünden sonraki hayata inanarak yaşanan hayattan o suretle istifadeyi düşündürmektir. İşte "ölümü ve hayatı yarattı" âyetinde ölüm ve hayattan maksat, cins olma itibarıyla ölümün önce zikredilmesi "siz öölür idiniz O, sizi diriltti" âyeti noktasından şükür ile yararlı işlere sevketme nüktesini ifade edebilirse de, asıl nükte, "yarattı" karinesiyle "sizi öldürecek, sonra yine diriltecek" âyetinde öldürme ve diriltme ile ifade edilen "ölüm ve hayata" işaret olup, burada ölümün maksadın yaratmak ve öldürmekle ilgili olan dünya hayatının anızı ölümü, hayattan maksadın da o ölümünden sonra ebedî olarak gerçekleşecek olan ahiret hayatı olduğunu anlatmaktadır. Bu suretle önce ölümü gözönünde bulundurmakla beraber asıl neticenin ölüm değil, hayat olduğunu, fakat Hadîd Süresi'nde geçen "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aramızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı yağmurun bitirdiği ve ziraatçıların da hoşuna giden bir bitki gibi önce yeşerir sonra kurur da sen onun sapsan olduğunu görürsün; sonra da çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azab vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve nzası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimden başka bir şey değildir." (Hadid, 57/20) âyetiyle tasvir edilen bir gurur sermayesi, bir aldatış zevkinden ibaret olan dünya hayatı değil, sonunda ya şiddetli bir azab veya mağfiret ve hoşnutluk gerçekleşecek olan "Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Ahiret yurduna gelinece işte asıl hayat odur..." (Ankebut, 29/64) âyetiyle de beyan edildiği üzere, bilenen için hakikatte sırf hayattan ibaret olan ahiret hayatının bağış ve hoşnutluğu ve Allah'ın şiddetli azabından sakınarak mağfiret ve nzasına ermek gayesi ve bu vecihle Allah'ın mülkünde insanlardan istenen ne ölüm ne de onunla sonuçlanacak olan fânî hayatta kalmak değil, hayattan hayata geçişle ilerideki daha üstün hayata yükselmek için yararlı işler yapmada müsabakaya gayret vazifesi bulunduğunu bildirmektr. Fânî hayatın oynuncak olan bütün lezzetlerini tâmrâr eden, sevgili eşleri birbirinden ayırıp ocaklar söndüren, cemiyetleri dağıtıp kuvvetleri yıkarak evlatlan yetim bırakan, servetleri yerle bir eden, aynı zamanda Allah için çalışmış ve ızdırab çekmişlerin, iman ile dolu mutmain nefislerinin elem ve acılarına son vererek kendilerini "Seçkin kulların arasına kaşş ve cennetime gir." (Fecr, 90/ 29) hitabıyla ebediyyen Hakk'ın nzasına kavuşturmak için açılmış yegane saadet kapısı bulunan ölüm ile, onu takip edecek ileriki hayatı "mülk elinde bulunan" Allah Teâlâ şu hikmet için yaratmıştır: Sizleri sorumlu kılarak imtihan meydanına çıkarp şunu bildirmek için ki hanginiz amel bakımından daha güzeldir. Allah'ın mülkünde yapılmaya, O'nun yanında güzel görünüp nzasına kavuşmaya daha layık, hayatta bulunan veya gelecek olan kavimlerin hayattan hakiki mânâda istifade etmelerine daha elverişli, açık ve gizlide daha doğru, daha hâlis iş görenin kim olduğu gerçeği, hakıyla ortaya çıksın. Burada amelın, iman, ilim, niyyet ve ihlâs gibi kalbe ait gizli amellerle dil ve diğer uzuvlardan ortaya çıkan güzel işlerin hepsini kapsadığı, merfu olarak rivayet edilen şu hadisle anlatılmıştır. Peygamber bu âyetin tefsiriyle ilgili buyurmıştır ki: "Yani hanginiz hak ve sevabı anlamak, iyiyi kötüyü seçmek ve gereğini yapmak cihetiyle akıl ve anlayışa daha güzel, Allah Teâlâ'nın yasakladığı haramlardan, nehiylerden, günahlardan, fenalıklardan ve zararlı şeylerden sakınıp korunma hususunda daha takva sahibi ve Allah Teâlâ'nın itaatında daha çabuksunuz." İşte Allah'ın ilminde belli olan bu hakikat, tecrübe ve imtihan sahasında sizin için meydana çıksın. Çıkıp da ne olacak? denilecek olursa, şu da bilinmelidir ki hem O, öyle Aziz, öyle Gafur'dur ki bundan sonra da açıklanacağı üzere, kötülüğe çalışanları, Allah'a karşı inad edip kullarını aldatmaya, fitne ve fesad ile halkı yoldan çıkarp cehenneme sürüklemeye uğraşan şeytanları ve onlara aldanıp küfür ve nankörlükle inkâr ve isyan yollarna sapkan kâfirleri ve haksızları sonuçta zellî edip izziyetli kahreder. Zikredildiği gibi O, en yararlı işler yapanları aziz kılan, iman etmekle beraber beşer olarak kusur edip en güzel surette çalışmamış olanları tevbe etmeleri halinde veya dilediği

şekilde afv ve mağfiret eden gafurdur. İşte ölüm ve hayatın yaratılmasının, en yararlı işlerle müsabaka imtihanının asıl hikmet ve gayesi, O Allah Teâlâ'nın bu sıfatlarla vasıflanması, her şeyden üstün mülk sahibi olduğunun fiilen görülmesiyle bilinin tanınmasıdır ki "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyetinin ifade ettiği bilme ve kulluk etmenin mânâsı da budur. Onu, "tanınlar" diye tefsir edenlerin maksatları bu olduğu gibi, hadis olarak rivayeti sabit olmamakla beraber tasavvuf kitaplarında "Ben gizli bir hazine idim tanınmak istedim ve tanınmak için de mahlûkâtı yarattım." diye nakledilen ve kutsî hadis olarak bilinen sözün anlamıyla da kasdedilen budur.

3. Şimdi de O'nun, beşer hayatı ile ilgili tecelli ettiği mülkünden, kudret, izzet ve mağfiret izlerinin bir bölüm izah edilmek ve anlatılmak üzere buyruluyor ki:

"O ki yedi gök yarattı." Bu "de baştaki 'den bedel, yahut 'dan sıra sıfattır. (Yedi gök hakkında bilgi için Talâk, 65/12) âyetine bakınız.) Bu âyette de "seb'a semavât" "yedi gök" ifadesi, nekre (belirsiz) olarak zikredilmiştir ki, herhangi bir "yedi gök" demek gibidir. Bu nekrelikde iki husus dikkatlebilir. Birisi, "O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır..." (Bakara, 2/117) anlamı üzere göklerin eşsizliği işaret olarak yüceltme anlamı ifade etmesidir. Diğeri de, yedi rakımlıya bilinen yedi sayı kasdedilmeyip, çokluk ve yaygınlık anlamına gelmesidir. Bu takdirde yedi gök Talâk Süresi'nde de söylediğimiz gibi, birçok gök içinde her biri bir âlem olmakla beraber, birbirine daha hususî bir âhenk ile uygun olarak güneş etrafındaki bir manzume halinde yaratılmış olup bîzem de içinde bulunduğumuz özel bir topluluğu hususî bir şekilde oluşturulan güneş etrafındaki gezegenlerin yörüngeleriyle çekme ve itme hududunda yüzerek devretmekte bulundukları felekleri ve üzerlerinde beliren gök kısımlarının arızım bakımından yedisini göstermiş olur ki, âlemler içinde bizim hayatımızla en fazla ilgili olması itibarıyla nazar-ı dikkatimizi çekmeye en layık olan kısım oluşu, özel bir sebep olabilir.

Lakin bazı âyetlerde bu kadarla yetinmek caiz olsa bile burada sözcüğünün kuşatmak mânâsı üzerinde cereyan etmesinden dolayı delalet ettiği şeyde kesinlik ifade eden hususî bir lafız olan yedi sayısının tahsisî, muteber olarak üzerimizdeki gök denilen yüksek âlemlerin hepsini kapsayamayp gerektirdiği cihetle, bu kadarla yetinmek pek zor olacağı için herhalde önceki şeklin ortaya çıkması gerekir.

O halde yedi gök sınıflandırmasını nasıl anlamalı? Bir kere bunun, üzerinde bulunduğumuz arz bakımından bize malûm olan âlemin görüntüsünün bir ifadesi olduğu konusunda bu âyetin "görülebilir musun?" "görmezsin" hitaplarının açık olduğu söylenebilir. Bu bakımdan da iki düşünce mümkündür. Birincisi: umum için en açık görüldüğü şekliyle kendimizde cisim tasavvurunu edindikten sonra, ruh ve idrakın kıymetini takdir etmek üzere bedenle ilgili hususlar açısından ufuklarda yürümektedir. Bu sebeble yedi göğün altısı ayyla beraber arızımızdan Neptün gezegeninin uzağına kadar güneş sistemi içerisinde, yedincisi de güneş sisteminin sınırlarından gözümüze ulaşabilen samanyolu ötesine kadar olan alandır ki, dünyamızın boşluktan itibaren bunların hepsine birden de gök denilir. Güneş'in merkezi ve rasat (gözlem) noktası dünyamız olmak üzere, bakıldığı zaman birinci gök, dünyanın göğüdür ki yer yuvarlağının atmosfer ve ayyla beraber güneş etrafındaki devriyle çizdiği yörünge alanıdır. Üst alanı, dışardan Merih'in çekim sınırına kadar olan kısmı, içi de merkezde güneş etrafında Utarid ve Zühre sahalanını kapsar. Bunlar dünyamızda ve onun ay gibi uyudsu durumunda değişseler de dünyanın birinci göğü dışında olmayıp, onun içinde ve dünyanın altında birer dünya gibidirler. Gözlem noktası dünya olmayıp da güneş olsaydı, yani biz, güneşin gövdesi içinde bulunsaydık, dünya göğünün dördüncü gök sayılması gerekcekti. Dünya'yi sabit merkez ve güneşi gezegen kabul eden astronomi bilginleri, ayı birinci, Zühreyi ikinci, Utarid'i üçüncü, güneşi dördüncü gökte sayarlardı ve yedinci göğü Zuhale'le sona erdirirlerdi. Lakin biz, güneşi merkez sayıp gezegenlerden biri olan dünyamızdan gözlem yaptığımızda bunun, en yakın uydsu olan ayı bile içine almış bulunan dünya göğünü birinci gök saymak lazım geldiğini ve Zühre ile Utarid'in birer yörüngede yüzmeğe beraber merkez olan güneş tarafında bulunarak yer yörüngesinin içinde ve yerin altında kaldıklarını hesaba kattığımızdan bunları birinci göğün üstünde değil, içinde saymak mecburiyetinde bulunduğumuzu anlamış oluyoruz. Şu halde dünya göğü, yer yörünge alanı demek olan birinci gök ile tefsir edilebilir. İkinci göğün gelince: Bu da, eski astronomi bilginlerinin beşinci gök saydıkları merih yörünge sahasıdır ki bu, daha genişir. Üçüncü gök daha geniş olan Müsteri yörünge sahası, dördüncü gök onun üstündeki Zuhale yörünge alanıdır ki, eski Batlamyus astronomi bilginleri bunu yedinci gök saymışlar ve her gezegeni yörüngesiyle hareket ediyor zannettiklerinden dolayı gezegenlerin hareketlerini bunlara bağlayarak yedi göğün yedisini de hareketli kabul etmişlerdi. Buna göre onlar, Enbiyâ ve Yâsin sürelerinde geçen "Her biri bir yörüngede yüzmektedirler." (Enbiya, 21/33; Yâsin, 36/40) âyetinin ifade ettiği mânâdan gafîl bulunuyorlardı. O cisimlerin yörüngeleriyle direkli değil, her biri direksiz olarak denge kanunu dairesinde kendi yörüngelerinde yuздüklerini hesaba katıyorlardı. Biz, o yörüngeleri birer hareket yolu değil, birer sınır çizdi olarak mütalaa ettiğimiz gibi, denge kanunıyla dünyamızın da bir gezegen olduğunu anlayarak, dünya göğünü biraz daha geniş gördüğümüzden dolayı, onların yedi gezegeninden üçünü gökleriyle beraber dünyamızın birinci göğü içine alıp onların yedi göğünden bu suretle üçünü atmış buna karşılık daha yüksekte bulunan Uranüs ve Neptün altında iki gezegeni daha gözlemiş bulunduğumuzdan, onlara göre yedinci gökte bulunan Zuhale bîze, dördüncü göğün kapısı olmaktadır. Çünkü her gezegen çekme ve itmesiyle kendi göğünün bir kapısı durumunda demektir. O halde ondan ötekide beşinci gök, son olarak bildiğimiz Uranüs gezegeni sahası, altıncı gök de Neptün gezegeni alanıdır. Bize göre bu sahanın sonu, güneş sisteminin de sonudur. Bundan ötede ışıkları az çok görülmekle beraber gezegenler gibi hareketlerini göremediğimizden dolayı "sevâbit" adı verilen birçok yıldızlar âlemi bulunuyor ki, bunların aralarındaki mesafelerle beraber tamamının ılgal etmiş bulundukları saha da bizim yedinci göğümüzü teşkil etmektedir. Burada güneş sisteminin tek bir yıldız gibi kalacağı nice binlerce âlem bulunduğu anlaşılmaktadır ki, saman yolları gibi gözlerimize çarpıp durmakla beraber biz onların özelliklerini ve hareketlerini gezegenler âlemi gibi ne seçebiliyoruz ne de onların daha ilerisine geçebiliyoruz. Bütün bakişanların hepsinin üzerine dayanıp kalıyor. İşte cisim olmaları açısından yedi sema hakkında anlayabildiğimiz budur. Görülüyor ki, pek eskiden beri meşhur olan ve bilinen yedi gezegen âleminde uydu kabilinden olan küçük gezegenlerden başka Uranüs ve Neptün denilen iki büyük gezegen daha keşfedilmiş olmakla, bazılarının zannettiği gibi dünyanın dışında olan gezegenlerin sayısı dokuz çıkarmış olmayıp, güneş merkez, ay da dünyanın uydsu olarak bu sayının dışında tutulduğu zaman Kur'ân'ın yedi gök hakkındaki âyetlerine karşı da fen ve tecrübe âleminde tezat teşkil edecek bir şey ispat edilmemiş, aksine Kur'ân'ın beyanlarını daha iyi bir izahla anlamaya yardım edecek hakikatler keşfedilmiş ve edilcektir. Bundan şu sonuçlar çıkar: Yükseklik ve alçaklık izafî olduğu gibi dünyamızdaki gözümüzü ve görme şartlarını değiştirilmeyerek gözlemle noktası hangi madde farzedilirse gök sayısı ve konumu da onunla uygun olur. Merkezde doğru aşağı inildikçe gökler çoğalır, göğün doğru yükseklerle çıkıldıkça gökler azalır. Hepsinde yer sayısı, gök sayısı ile uyum içinde bulunur, böylece "(Yedi kat göğü) ve yerden bir o kadânı yarattı..." (Talâk, 65/12) lâih prensibi şaşmaz olur. Gözlemle noktamız Zühre olsaydı da yine gördüklerimiz gibi görbülsaydık, o durumda sekiz gök sekiz yer hesâp etmiş olacaktık. Bu suretle Utarid'den baksaydık bu sayı, dokuz olacaktı. Güneşten bakmış olsaydık tam ona ulaşacaktı. Fakat onlardan bakarak bunları görülebilmek için gözleminin daha fazla incelikleri seçebilecek derecede kuvvetli olması gerekcekti, yoksa yine dünyamızdaki tarzda yedi ile kalacaktı. O halde hakikaten onlara bulunarak kendimizin ve görüş şartlarımızın ne olacağını kestiremezsek de, yerde bulunduğumuz halde gördüklerimizi esas alarak düşüncemizi yürüttüğümüz surette dünyamızdan itibaren yedi sayabildiğimiz gökleri, güneşten itibaren saydığımızda on sayısına çıkarız. Bu suretle onuncu gökte bütün güneş sisteminin birleşmiş olduğunu mütalaa ederek güneşi bir merkez, dünyadan altıncı olan, onuncu göğü bir kuşatıcı alan olarak düşündüğümüzde biri güneş sistemi diğeri de "sevâbit"e ait olmak üzere iki yer

ve iki gök saymamız gerekeceği gibi arızımızı bir nokta ve bütün cisim âlemlerini bir kuşatıcı alan yahut bütün madde ve cisim âlemlerini bir nokta ve zihnimizde bütün feza'yı bir kuşatıcı alan olarak düşündüğümüz surette de ancak bir yer ile bir gök hesab etmiş oluruz ki, mutlak anlamda yer ve gök denildiği zaman bir alt ve üst karşından ibaret olan bir ikilik ifade edilir. Sonra daha ilerisine geçemediğimiz bu merkezle kuşatıcı alan arasında bir şâkul (düşey) konumunda bulunduğumuzdan dolayı kuşatıcı alan da altı yönü tayin eden altı nokta olup bunlardan yedincisi olan merkez noktasında dikey kesiklere geçen üç düzlemin çarpımı olmak üzere uzunluk, genişlik ve derinlik dediğimiz üç boyutu içeren bir kemmiyet (nicelik) ve miktar mânâsıyla cismiyyet mahiyetinde birleştiği zaman da, yer ve göğü bütün görünümüyle cismânî bir âlem olarak düşünmüş olur ve böyle en son kuşatıcı alanda altı üst bağlantılarıyla karşılaştığı altı noktanın yedinci bir merkez noktasında bir sosyal nizâmı ve yine yedi sayısının hususî bir tasnifi olmak üzere meydana gelmiş tek bir cisim suretiyle kendimize döneriz ki, bu da bir merkez halinde bir noktadan ibaret bulunan nefsimizle etrafımızı kuşatmış bulunan bir ufuk muhitinin, yani "ben" ile "ben değilim" sözlerinin karşılaştığı ve bağlanması halinde görünür. Demek ki bir cisim düşüncesi için yedi sayısıyla birleştime kanunun, bizim için ihmalî mümkün olmayan pek büyük bir hüküm ve önemi vardır. Bütün âlem içinde kendini bir noktadan ibaret olarak bulduğum ben, bana karşılık etrafında yer almış altı noktayı biraraya getirme ve birleştime nizâmıyla kendimde birleştirmeden en az yedi sayısını sınıflandırmakla yine kendimde bir birlik bulmadan ne en küçük, ne de en büyük bir cisim tasavvur edemem. Bu sebeble âlemi yalnız maddî yönüyle tamamen cisim halinde bir düşünceyle kavramaya çalıştığım sırada ister istemez kendimde bu yedi noktanın uygunluğunu duymak mecburiyetinde bulunurum. Bunu duyduğum anda da, benimle ben olmayan muhitim arasında karşıt bir birlik nizâmı buldum bir noktadan ibaret kaldığını duyduğum zaman kendime gözüm açılmış, fakat daha ileri gitmekten bitkin ve güçsüz kalmış bir halde önerim. Zira "Gözünü çevir bir bak bir bozukluk görülebilir musun?" (Mülk, 67/3) buyrulmaktadır. Lakin gözüm açılmış ve daha ilerisine gidemediğim muhitimin suretini (şeklini veya resmini) yakalayıp getirmiş olan ruh ve şuurumun kıymetini tanımış olduğum cihetle ben kendimde, o cisme ait muhite mahkûm ve onda hapis kalmak istemeyerek dünyanın üzerine çıktığını gibi onun da üstüne çıkmak için yine çabalardım. Bu defa da döner, sırf şuur delaletiyle ve ruhanî yoldan giderek bir gözlem ve sınıflandırma yapmak için harekete geçerim. Yine kendimden başlayarak şuurumda bana karşı yer almış bulunan âlemlere doğru bir daha bakışımı çeviririm. Ruhânî nazarla olan bu ikinci düşünce ile alakalı sunlar söylenebilir: Bu itibarla kendimize bakınca şuur âlemimizin bir seması demek olan gönlümüzde, ruhumuzda bir yer gibi (ben) vicdanının merkezi bulunan kalbimizde iman ve irade şuur uyardığımız üzere muhit ile ilgili yedi pencere buluruz ki, bize bunlardan devamlı surette ruh yayılır. Beş tanesi yalnız cisimlerle alakalı çevrede meydana gelen hadiselerle bakan beş duyuy, altıncısı onların elde ettikleri bilgilerle daha ileriye bakan akıl ve mantık, yedincisi her insanda açık ve kuvvetli olmamakla beraber hepsinden geniş olan ilham ve vahiy kuvvetleridir. İşte biz "duyular" denilen bu yedi penceleden kalbimize inip çıkan ruh ve basiret nurunun kuvvet ve zayıflığına göre hakikatlerden haberdar olur, ona göre iman ve irade gayretiyle âkibetimiz olan gayeye doğru yürürüz. Nefes alırken ciğerlerimiz, yeteneklerine göre hava girip çıktığı gibi his ve idrak etmede de duyulanızma ruh inip çıkarken, o cereyanların yerli yerine hakıyla ulaştırma ve dağıtımına hizmet eden ve melek denilen birçok gizli, hayırlı, maddî ve manevî kuvvetler bulunduğ ve engelleri bertaraf ederek idrakimizi, iman ve irademizi takviye için çalıştığı gibi, bilakis o ruh cereyanlarının bize inşi sırasında yol kesen eşiği gibi pusı kur'an, elde ettiklerini soymaya, hiç olmasa zan ve hayal atmakla sıkıntı verip bizi aldatarak -Allah korusun- idrak, iman ve irademizi gizliden gizliye sapıtma ve bozmaya çalışan maddî ve manevî birtakım şer ve alçak kuvvetler de vardır ki, bunlara da cin ve şeytan denilir. Dostu düşman veya düşmanın dost zannettiren bir vehim, biri iki, eğriyi doğru veya aksini gösteren bir hayal, iyiyi kötü, kötüyü iyi yerine koyan bir fikir, boş yer gönlümüzü imrendiren veya bulandıran bir rüya yahut söz intibah veren hep gizli veya açık bir şeytan parmağıdır ki, bunlar bizimle gök arasında bedbahtlık, alçaklık yaparlar. Bunlar olmasaydı biz hiçbir his ve irademizde hata etmez, her hususta hakka uyardık. Bizim bunlardan korunabilmemiz için de birincisi, nefsimizin tabii bir kabiliyeti, ikincisi inmekte bulunan ruh cereyanının tam ve kabiliyetimizle uygun olarak şiddet ve kuvveti üçüncüsü de iradenin sınırında, bu ulaşılabilir ta kaynağı olan vahye kadar bir diğere uygunluklarının derecesini gözetmek gerekir. İşte bize böyle bir merkez noktası gibi görünerek "ben" dedirten nefsimizle çevremizin tabaka tabaka uyumunu ifade etmek suretiyle bizi hakikatten haberdar edip duran ruh cereyanına giriş ve çıkış halinde açılmış bulunan yedi şuur noktasına içinden ve dışından gelebilen yedi çeşit hadise ve idrak âlemleri de, benlik zeminimizi sarmış bulunan yedi semadır. Yani dokunma, tadma, koklama, işitme, görme, akıl ve mantık, ilham ve vahiy muhiti demek olan bu yedi âlem arasında tabaka tabaka çeşitli ve aynı zamanda uygun birer görünüm tarzıyla vicdanımıza uygunlukları nisbetinde bizim hem ufuklarımızla hem de kendimizle intibakımızı sağlayan bir birlik nizâmı arz ederler ki his ve gözümüzden kaybolan gerçek varlık da böyle bütün görünüle görülmeyenin uyumu noktasında doğan iman ve ifran nuruyla sezilir, tanınır ve gönlümüzde o ölçüde meydana gelen sevgi heyecanıyla samimi kalbimizden irade ruhu coşarak rahmet deryasında mağfiret ve hoşnutluğa yükselmek üzere vazife ve iş yapma bilincimizi faaliyete geçirir. Kısacası güneşi merkez alarak, dünyamızdan maddî bir bakışla ufuklara baktığımızda bakışımız gözlemden gözleme aydan yukan gezegenlerin yörüngelerini düşünse düşünse birer muhitte yükselerek, güneş sistemi sınırın sonunda altıncı gökte nisbî bir son nokta bularak, özel gözlem ve hesaplarımızın fazla etki edemediği sayısız ve sabit yıldızlar âlemine dayanır. Onu da kısa bir bakışla kavrayarak ve hepsini "Kendine has yolları sahip göğün andolsun." (Zâriyat, 51/7) âyetinde ifade edilen yedinci gökte düşünerek, orada da cismiyyet anlayışını kaplayan ve ötesini etkileme imkânı olmayan son bir noktaya dayanır. Bu suretle yedi gökte, birisi arızımızdan itibaren altıncı semada sistemimize son veren nisbî (göreceli) bir son ağaç (süre-i müntehâ), birisi de yedinci gökte madde âlemine son veren genel bir süre-i müntehâ (son ağaç) bulunduğ gibi, oradan madde ötesine çıkabilmek için tekrar kendimize dönüp ruhanî açıdan baktığımız zaman da birisi yine altıncı gök olan akılla bilinebilecek şeylerin bulunduğu alanın sonu, diğeri de daha geniş olan yedinci gökteki ilham ve vahiy alanının sonu olmak üzere iki süre-i müntehâ (son ağaç) var demektir. Müslim'in "Sahih"inde rivayet edildiği gibi Mirâc hadislerinin birinde süre-i müntehâ, altıncı gökte, diğerlerinde de yedinci gökte gösterilmiş bulunmasına nazaran sahih olan bu iki hadisden yedi gökte iki süre-i müntehâ bulunduğ anlaşılır. Resulullah (s.a.v)'ın miracı, hem bedenî hem ruhanî olduğu için yedi gök hakkında bu iki hususu cem eden bir görüş takip etmek gerekir. Sırf maddî açıdan görüldüğümüz yedi gök ile ruhanî açıdan düşünelim yedi göğü mukayese ettiğimiz surette ise ikincisinin birinciden daha geniş olarak cisim ötesinde ilham ve vahiy sınırına kadar vardığını kabul etmek lazım gelir. Çünkü cisim semalarının en geniş hududu nihayet beş duyumuzun en geniş bulunan görme hissinin ulaşmış bulunduğu sınırdan, akılla idrak edilebilen alana dayanmakta olduğu için his yönüyle ilerisine geçemeyip ötesini kapalı bulduğumuz ve ancak bu sahadaki duyumlarımızın sentez ve uyumundan akıl ve mantık idrakleriyle düşünelim yedi göğün ve hepsine gök ismini verdiğimiz muhitin ibaret olduğu gibi gerek bu sahadaki gözlem ve tecrübelerimizden fikir ve mukayese yoluyla geçtiğimiz akılla idrak edilebilen şeylerin bulunduğu muhiti ve gerek vahiy kaynağından aldığımız iman ve ifran nurlarıyla daha geniş olarak düşündüğümüz mutlak ruh muhitini, maddî semalanı geçip "Onun kürsüsü gökleri ve yer iğine alır..." (Bakara, 2/255) âyetince arızıyla beraber olan içinden ve dışından kuşatmış bulunan Kürsi ve Arş muhitine kadar yükselen bir süre-i müntehâyı ifade etmektedir. Şu halde "Gözünü çevir bir bak, bir bozukluk görülebilir musun?" (Mülk, 67/3) emri gözümüzün görme hissine dayanıp döndüğü ve gözlerimiz aksedebilen maddî ışıklarını yerini akıllıkla terkederek karanlığa daldığı maddî âleme ait bakış sınırlarını sonra "İki defa gözünü çevirip bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir." (Mülk, 67/4) emri de

duyularımızın dışında akıl ve sezgimizin dahi tecrübe, tasavvur ve düşünce ile anlayamayarak dayanıp kaldığı, daha ileriye gidemeyerek acz içinde tekrar kendimize döndüğü ruhânî âleme ait bakış sınırları göze ve sezgiye tanıtılmaktadır. Bu iki yönle her iki âlemde de kendimizden ve aramızdan yürüyen bakışlarımız yedi göğün muhitleri içinde kuşatılmış olarak nisbiyet (görecelik)ten mutlakiyete doğru birer sona dayanır kalır. Bu bunların her birinde çeşitli varlık mertebelerinin derece derece birer bir diğeriye uygunlukları nizamı içinde bizimle itibakları noktasında bulunarak kendimizle ufkularımız arasında duyduğumuz birlik şuurundan, Hakk'ın birliğine ve mülkünün genişlik ve büyüklüğünü ve bunun içinde de kendi haddimizi ve hareket hedefimizi sezer, tanırız. Yalnız maddî açıdan bakanlar her şeyi kuşatan Hakk'ın birliğindeki yücelik ve büyüklüğü ile "Rahmân Arş'a istivâ etmiştir." (Tâhâ, 20/5) tecellisini yalnız maddî bir kıyasla düşünerék benzetmeden kurtulamayıp cisimlendirmede vadisine saplanıp kalırlar. Ve Allah'ın Arş üzerinde istivasını, büyük bir cisim halinde düşünenler yaratıklar âlemi üzerinde, hiçbir cisme benzemez diğer bir cisim gibi farzederler. Bununla beraber her şeyi açık ve gizlilik yönünden ilmiyle kuşattığını da tasdik ederler. Bu ise, ilmin varlığını itiraf etmekle beraber Allah'ın ilminin, zatından daha geniş ve daha büyük olduğunu farzetmek demektir. Halbuki bütün kemâl sıfatlarını toplayan Hakk'ın zâtı, elbette sıfatlarının her birinden daha yücedir. Ve bu yücelik mekân ve cisim yönünden değil, zat ve hakikak yönündendir. İlmın varlığını sezip de yalnız ruhânî açıdan bakanlar da her şeyi kuşatıcı olan Allah'ın zatını, bütün ruhânîyâtın (ruhla ilgili hususların) üstünde külli bir ruh gibi düşünlür.

Böylece de kendilerini kuşatan maddî âlem ile ruhânî âlemin toplamının dahi uyumuna kefil, hâkim, her şeyi kuşatıcı ve "Dereceleri yükselten, Arş'ın sahibi Allah, (kavuşma günyüle korkutmak için) kullarıdan dilediğine vahyi indirir." (Mümin, 40/15) buyuran Allah Teâlâ'nın zatının her ikisinden daha yüce ve daha büyük "O, yücedir, büyüktür." (Sebe, 34/23) olmasının gerekeceğini düşüncemler. Sırf bir seyr (yürüyüş) ile Allah'a ulaştıklarını zannederler. Hatta kendilerini Allah'da yok ederek yüce bir birliğe yükselcek yerde, Hakk'ı kendilerinde yok etmek suretiyle alçak bir birliğe düşerler. Halbuki zihin ile vâkı olan ruhlarla cisimler yani ruhânî âlem ile cismânî âlem bir noktada uyuşmayınca Allah sezilmez. Ruh ve cisim Allah'ın aynısı değil, Allah'ın mülkünde O'nun varlığına delalet eden birer delilidir. Mülk elinde olan Allah'ın zâtı ise, her şeyde kâdir, her şeyde şâhidir. "Her iş O'na döndürülür..." (Hûd, 11/123) âyeti de bu anlamdadır. Allah Teâlâ'nın zatının mertebesinde, birlik makamında yücelik ve büyüklüğünü bir an tanıyabilmek için maddî ve ruhânî âlemin birbirine uygun olarak Allah'ın birliğinde yok oldukları bir sidreyi müntehâ (son ağaç)da kendinden geçmek gerekmektedir. Ruh ve cisim âlemleri bizim varlığımıza nazaran Allah'ın yakınına uçmak için algımsı iki kanat gibidirler ki Rahmân bu iki kanadın yumulduğu sidre-i müntehâ'nın üstünde görünerek bütün varlık Arş'ını kuşatır ve istila eder. Nitekim (Mülk, 67/1) âyetinin Hz. Muhammed'in kalbine indiği bu son sidreyi bildirmek için, yedi göğün yaratılışı ve onların uygunluk nizamını hatırlatma neticesinde maddî âlemlerin sonuna dikkat çekmekle (Mülk, 67/3) buyurulduktan sonra ruhânî yürüyüşle düşünmeye meydan vermek üzere gecikme mânâsı ifade eden ile (Mülk, 67/4) âyetiyle yeniden bakma emredilmiş ve bunda iki noktanın birarada bulunduğuna işaret edilerek de özellikle lafzı zikredilmiştir. Ancak ondan sonra emrin cevabı olmak üzere müntehâda ilâhî tecellinin büyüklüğü karşısında kendinden geçip Allah'da yok olmakla istisrâk (aşk ile kendinden geçme) halinde bitkin olarak uyandıktan sonra neticede Allah'da bâkî kalma suuru ile tam kulluk için nazanın başlangıcı olan nefse dönüleceği anlatılarak "Göz aciz ve bitkin halde sana dönecektir." (Mülk, 67/4) buyurulmuştur. "Andolsun ki biz (dünyaya) en yakın olan göğü kâdillerle donattık..." (Mülk, 67/5); "Veryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin sırtlarında doluşın ve Allah'ın nzkından yayıın. Dönüş ancak O'nadır." (Mülk, 67/15);

"Üstlerinde kanatlarını aç-a-kapata uçan kuşları (hiç) görmediler mi? onları Rahmân olan Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir." (Mülk, 67/19); "Şimdi (düşünün bakalım), kapanarak yürüyen mi varılacak yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?" (Mülk, 67/22); "De ki: Sizi çoğaltıp yayan O'dur..." (Mülk, 67/24); "De ki: O Allah, çok esirgeyicidir; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır..." (Mülk, 67/29) "De ki: Söyleyin bakalım..." (Mülk, 67/30) beyanları da Allah'ın mülkünde mertebeden mertebeye hep öyle iki kanat sahibi olarak ölümden hayata, tembellikten çalışmaya, azabdan rahmete, sefaletten mutluluğa, yokluktan ebediliğe, dirilmek için Allah'da sonsuzluğa emekle Rahmân'a kavuşma ve dayanma gayesine ulaşmak üzere seyr ü sülûk (tarikatte takibedilen usûl)de yalnız nazariyat (ilmi görüşler) ile yetinmeyip hakikî olarak ulaşma için en açık farkı göstermek ve bütün delillerine basiret sahiplerini irşad etmek, şeytan ve kâfirleri ateşli memnilerle sefalet ve hüsrân vadisine kovma ve uzağaştırma yolunda hakikatı aşıklamaktır. Kalem Süresi'nde "Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükafat vardır. Ve sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin." (Kalem, 68/3,4) vasfıyla ahlâkının yüceliği ve mükafatının sürekliliği beyan edilen Hz. Muhammed'in isrâsı (geceleyin yürütülmesi) ve Necm Süresi'nde "Hemen kendi aslı suretine girip döğüldü. İşte o zaman, kendisi en yüce bir ufukta idi. Sonra ona yaklaştı ve sarktı. İki yay kadar yahut daha yakın oldu. Allah, vahyettiği şeyi bunun üzerine vahyetti..." (Necm, 53/6,10); "Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-Me'va'da onun yanındadır. Sidreyi kaplayan kaplamıştı. Muhammed'in gözü kaymadı ve kamaşmadı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü." (Necm, 53/13,18) âyetleriyle beyan edilen mirâc da bedenî ve ruhânî iki şerefîni toplam mertebelerinde cereyan etmiş ve Meâric Süresi'nde "Yükselme derecelerinin sahibi Allah'tandır. Melekler ve ruh, miktân eli bin yıl süren bir gün içinde O'na yükselir. Şimdi sen güzelce sabret." (Meâric, 70/3,5). Uldhiyyet makamına yükselmek için yalnız cisimler âlemi şöyle dursun onu bir anda kat eden melekler ve ruhun bile manevî bir yürüyüşle eli bin senelik bir zamana muhtaç olacak şekilde aşağı bir mertebede bulundukları haber verilmiştir. Binaenaleyh o sidre-i müntehâda, biraz sabretmenin gereği de emredilerék mekân ve zamandan münezze (berî) olan Allah'ın zatının bütün maddî ve ruhânî âlemlerin toplam mertebelerinden de çok yükses ve üstün olduğuna ve biraz sabırla Hz. Muhammed'in o kutsala ulaştığına da işaret edilmiştir. Mirâc hadislerinde de yedi gök hem cismânî hem ruhânî şerhlerle ifade edilerek Cebraîl ile beraber yedinci göğün sonunda Cennetü'l-Me'vâ'nın bulunduğu Sidre-i Müntehâya ve oradan yalnız olarak Allah'ın arşına varılmış olduğu anlatılmıştır. Bu hadislerde, üzerinde yaratıldığımız yeryüzü semasının birinci sema olduğuna işaret olarak birinci gök Âdem'in, ikinci gök Yahya'nın, üçüncü gök Yusuf'un, dördüncü gök İsa'nın, beşinci gök Harun'un, altıncı gök Musa'nın, yedinci gök İbrahim'in makamıdır, denilmiştir. Ayrıca buraya kadar yükseliş Cebraîl ile gerçekleştirilip sonra da daha ileri geçildiği haber verilerek her iki şerefe işaret edilmekle beraber İsra'ya önce cismânî âlemden başlandığı anlatılmıştır. O halde ruhânî yürüyüş cismânî yürüyüşten geniş ve vahiy makamı ile akıllar âlemini de kapsayarak Kürsî ve Arş'la son bulmak hasesiye biz de yedi göğü ilk bakışta cismânî âleme, ikinci bakışta ruhânî âleme, sonra onların uyum nizamı ile bütün mertebelerinden Allah'ın Arş'ına yükselme ve orada yok olma ve ebedi kalma zevkini tadarak mensup olduğumuz Allah mülkünde hayatımızın başlangıcı ve sonuyla had ve gayemizî tanıtıp bir uyanklık, bir iman ve vazife suuruyla yine mertebe mertebeye kendimize dönerék fillen ve hakikaten o gayeye yürümek için idrakî gerekli olan varlığını makam ve menzillerinin his, akıl ve iman nokta-i nazarlarına göre umumî durumdan kısa bir özet olarak düşünmek üzere, öncelikle görme hissiyle gözlem bakımından, cismânî haysiyetle mütalaadan başlayan bir hareket takip etmeyi uygun buluyoruz ki burada, yedi göğün ötesi Kürsî ve Arş olmak üzere duyularla ötesi olan akıl ve vahiy muhitine birakılmış ve bu suretle ruhânî ve hakikî göklerin görüş dairemizi sınırlandıran yedi gökten daha çok ve daha yükses olduğu da anlaşılması bulunmaktadır. Öyle ki bu yedi göğün hepsine yalnız dünya seması demek caiz olur.

Bizim bu cismânî düşüncede bakış açımızın, üç boyutlu cisim olduğuna söylemiştik. Zamanımızda bazı kişiler ondan ileride dört beş, belki daha fazla boyutlu, yani uzunluk, genişlik ve derinlik dediğimiz üç boyuttan, fazla olan boyutların dikey olarak keşileceği cisim âlemlerinin tasavvur edilebileceğini ve yedi göğü o açıdan cismânî olarak

düşünmenin mümkün olduğunu da bir varsayım halinde söylüyorlar. Biz duyulanmızla elde ettiğimiz tecrübe sayesinde zihin yoluyla noktadan çizgiye, çizgiden yüzeye ve düzeyden cisim tasavvuruna geçiyoruz.

Tecrübelerimize bakarak bir cisimde daha önce de arz ettiğimiz gibi dikey olarak kesişimi üç boyuttan fazlasını gerçekte bulamıyoruz. Bulamamak esasen bulunamayıp gerektirmeyeceği, yani adem-i viddandan adem-i vücüd lazım gelmeyeceği gibi bir noktada üçten fazla boyutun dikey olarak keşilebileceğini farzetmekte de zahiren bir tenakuz görünür. Cisim üç boyutludur demek, zâtına ait bir gereklilikle akları zarurî bir mesele değil, ancak gerçeği ifade eden genel bir mutlak gibi görünür. Fakat bu teorem terkiibi (bırak şeyden meydana getirilmiş) bir teorem olmayıp, bir şey üzerine kurulmuş üç boyut mefhumunu, konu alan cisim mânâsına dahil bir tahlii (analiz edilen) teorem olma haysiyetiyle, mutlak cisim düşüncesinden zorunlu olarak çıkarılmış isbatı gerekemeyen zarurî bir teoremdir. Çünkü cisim diyebilmemiz için daha önce üç boyutun keşişmesini bir başlangıç olarak almışızdır. Bunu alırken üç boyuttan her birini düşünmeyi başlangıç olarak kabul ettiğimiz düzlemlerin ve onların düşünmeye ilk unsur kabul ettiğimiz düz çizgilerin sonsuz uzatıldığını farz ederek onları, uzatan sonsuz muhite götürerek düşünmeye de alışmışızdır. Bundan dolayı mutlak bir cisim tasavvur ettiğimiz zaman onda üç boyut tasavvurunu sonsuza kadar bile zarurî esas olarak düşünlürüz. Ve üç boyuttan fazlasını tasavvur ederken sonsuza kadar konulduğunu farzettığımız bir prensiple ortaya çıktığımızda üstü kapalı bir tenakuz görürüz. O halde ona sade cisim değil, cisimden fazla bir şey nazarıyla bakmaya mecbur oluruz. Bu itibarla üç boyutludan fazla bir cisim düşüncesi bize mantıksız gibi gelir. Bununla beraber şunları da bilmek gerekir. Bir cisim tasavvurunda üç boyutun zarurî esas sayılması, daha fazlasının olmasını gerekli kılmaz, imkânını ortadan kaldırmaz. Bizim his ve tecrübe sahasında bütün algılarımız görelî ve onlardan alınan cisim tasavvurumuz dahi izafî ve sonludur. Her izâfet, mutlak bir muhit dahilinde bir sonla düşünlülebilir. Biz sonsuz bir muhit ile sınırlanmış bir cisim tasavvur edebiliriz. Lâkin muhiitsiz olarak sonsuz bir cisim tasavvuru tenakuz olur. Kendimize karşı hiçbir nokta alamadığımız boş bir feza, bize bir cismiyyet değil, hiçbir şey ifade etmez. İşte bizim his ve tecrübeden elde edilen bütün ilimlerimiz en sonunda mutlak bir muhit dahilinde bir nisbet suuruyla o muhite bir izâfetten ibaret bulunduğunu ve o muhite vanılıncı bu oranınn tükeneceliği, hakikî ilmin ve varlığın her şeyi kuşatan Allah'ın zâtına ait olduğuna, şu halde gerek cisim tasavvuruna ve gerek Hakk'ı kuşatmaktan berî olan diğer idraklerimiz o hakikatte, mutlak bir idrak kıymeti atfetmeye hakkımız olmadığını izah etmek isteyenler, üç boyutlu cisim tasavvurunun da esasen görelî ve sonlu olarak alınması lüzumunu ve eski matematikçilerin ve kelâmcıların "bürhân-i türsî" ve "bürhân-i süllemi" adını verdikleri delillerle ispat ettikleri gibi bizim cisim dediğimiz şeyin sonsuz olmayıp sonlu bulunduğunu düşündürmek üzere ondan ötede dört, beş ve daha fazla boyutlu âlemlerin caiz ve mümkün olduğunu tasvir etmek için şöyle bir kıyas yürütmüşlerdir. Nokta çizginin, çizgi yüzeyin, yüzey cismin bir sının olarak düşünlüldüğü gibi bizim bulunduğumuz üç boyutlu cisim âleminin de, dört, beş veya daha fazla birer cisim âlemlerinin yüzeyi, çizgisi yahut noktası durumunda bir sının gibi düşünlülebilir. Buna bakarak gök tasavvurunda mekânsal boyut mânâsından ayrılmamak üzere yedi gök hakkında cisimler âlemini, bizim âlemimizin sifası ineceliği yedi boyutlu bir âlem mertebesine kadar çıkmak üzere şöyle bir fikir yürütülebilir: "Üç bizim bildiğimiz üç boyut âlemi, dördüncüsü bu âlemin bir yüzey mesabesinde kalacağı dört boyutlu âlem, beşincisi bu dördüncü âlemin bir yüzey, bizim âlemimizin de bir çizgi durumunda kalacağı beş boyutlu âlem, altıncısı bu beşinci âlemin bir yüzey ve dördüncünün bir çizgi ve bizim âlemimizin bir nokta mesabesinde kalacağı altı boyutlu âlem, yedincisi de bu altıncı âlemin bir yüzey, beşincinin bir çizgi, dördüncünün bir nokta, bizim âlemimizin de sıfır, yani hiç mesabesinde kalacağı yedi boyutlu bir âlem diye düşünebiliriz. Ve artık kendimizin sifası indiğimizizi duyduğumuz anda, daha fazla tezata düşmemek için bu çoğalan kıyası daha ileri götürmeye yetkimizin olmayacağını anlayarak kendimize dönüp diğer bir âleme geçişle yükseldebileceğimiz zamana kadar hayat vazifemizi yerine getirebilmek üzere nisbî (görelî) ve izafî âlemimizin tahvil ve terkiibi içinde çalışmamızın gerekli olduğunu kavramış oluruz. Böyle bir düşünce de bu âyetin anlamına muhalif düşmez, aksine uygun olur. Ancak burada üzerinde durulması gereken birkaç nokta vardır.

Birincisi: Cisim tasavvurunu üç boyuttan ilerisine götürürken ilk adımda kendimizden ve ilk unsurumuzdan çıkmış bulunduğumuzun farkına varmayarak artan bir cereyana kapıldıkdan sonra sonsuzda da bir daha kendimize dönmek tehlikesi.

İkincisi: Duyum ve tecrübemiz dahiline girebilen ilgerî noktalarımızdan, onu sınırlandıran mutlak muhite doğrudan doğruya geçireceken yerde, mesafeyi uzatmak için dolambaçlara sapmış olmak.

Üçüncüsü: İleri dairemizin muhiti içindeki boyut ve uzay mânâsını, o muhitin ötesine kadar götürmeye hakkımızın olmaması gerekirken onu yavaş yavaş artırarak uzatma selahiyetini nereden aldığımızı düşüncemek.

Dördüncüsü: Düşündüğümüz takdirde ise böyle artan bir kıyas ve düşünce bilginiz olan üç boyutlu cisim muhitinden dışıyana, sırf zihinsel bir hareketle atlayıp ve bu suretle etrafımızı kuşatan cismânî muhitten çıkıp yalnız akıl ve gönlü muhitinde ruh âleminde dalmış bulunduğumuzu ve şu halde enine boyuna ilave etmiş olduğumuz boyutlar gerçekte cismânî ve mekânî boyutlar ve fezalar değil, sırf zihnimizin manevî uzayı nisbetinde başlangıcımıza uygun olmayarak iligimizden fazla bir surette varsayımlarla uzattığımız manevî boyutlardan ibaret olduğuna, böyle olunca da Hakk'a ulaşmak için cisim tasavvurunu sınırlamak ve artırmakla uğraşmaktan ise, o tasavvuru yaparken ruh âleminde yürüdüğümüzü bilerek her iki âlemin muhitine doğru yükselmenin en sağlam bir hareket olacağını kabul etmek gerekir. Bunu iyi düşündüğümüz takdirde de alacağımız sonuç şu olur: Üç boyutlu cisim âlemimizin muhitinde diğer cismânî bir boyut ya vardır ya yoktur. Evvela yok dememiz gerekir. Çünkü o muhit, bize göre fezalarımızın sonu olmak üzere alınmış olduğundan tersini farzetmek bir tezat olur. Faraza belki vardır dersek o boyut, yine gerçekte bizim bildiğimiz üç boyutun farzedilen bir fezasından ibaret olarak düşünlmesi lazım gelir. Çünkü kıyasımızın ilki, ondan ibaretir. Tecrübe ile ulaşmadığımız bir sahada yapacağımız tahmini bir karşılaştırmada neticeyi, mukaddimelerimizin kapsâmı sahasından ileri götürmeye asla hakkımız yoktur. İki kere iki beş eder diyemeyiz. Öyle bir şey farzettığımız takdirde de onu sırf gönlü âlemimizde yapar ve vicdanımıza uymadığını bilerek sırf kunutulu bir şekilde bir farz olarak yaparız. O halde dört boyutlu cisim âlemi olan bir gök düşüncesine geçtiğimiz andan itibaren cisimler âleminden çıkmış, manevî bir sahada hem de ruh ve şuurumuza uygun olan sadık bir ruhânîyyet âlemi değil, farzedilen bir hayal âleminde dolışmış bulunuruz. Binaenaleyh dört veya daha ziyade boyutlu bir cismin mümkün olduğuna farz ve hayal etmek bile, farzettığımız dışında meydana geldiğine hükmedemeyiz. Bu sebeplerle biz bu varsayımı bir şiir gibi yazıp geçmek isteriz. Ancak tecrübî (deneyssel) idrakimizin bağıllığını ve bildiğimiz cisim tasavvurumuzun sonucunu sifra indirecek derecede kadar düşündürebilmesi ve yalnız cisim yönünden düşünmeye alışmış bulunanlara zihin ve ruhânîyet âleminin genişliğini bile cisimlendirerek, hepsini kuşatan Allah'ın mülkünün büyüklük ve genişliğini düşünmeye sevk etmek gibi bir faydasının olması sebebiyle de, kaydetmekten kendimizi alamayız.

Bütün bu yollarda yürümek için de ilk şartın hayat ve şuur olduğuna ve bütün şuurlarımızın mutlak bir muhite dayanan bir bağıllık nizamı ve kadrosu içinde vakt ilerledikçe arda arda yaratılmakta bulunduğunu unutmamak gerekir. Öyle olunca da şuurun yaratıcısına teslimiyetini arz etmesi için kendini ve kendinin gitgide varlığa geçip yaratıldığını duyabilmesi yeterlidir. Şuurunun bilincinde olarak kendisini tanıyanlar uzağa gitmeden her şuur mânâsında yaratıcının bir delilini görürler ve O'nun yanında, ölünde ve sonunda "Nerede olsanız O sizinle beraberdir." (Hadid, 57/4) âyetinin sınıra ererler. Bu suretle hareket ve bakışlarında Allah'ı aramak için değil, "Rabbim benim ilmini arttır." (Tâhâ, 20/14) âyetince mülkündeki nimet ve lütufların görünüm tarzını daha ziyade tanıyarak bilgisini artırmak ve vazifelerini daha güzel yaparak ilim ve amel yönünden O'nun nzasına yaklaşmak için çalışırlar. Elbette şuurumuzun kavradığı her zerre ve her

cisim hak bir delildir. O'nu ve O'nun varlık tarzını kavrayan şuur ise, daha büyük bir Allah vergisidir. Ufuklar ve nefislerden ilim ve amel kanatlarıyla Allah'ın mülkünde uçmak ise en büyük devlettir. Fakat bedenimizle içinden çıkamadığımız âlemleri suyumuzla kavrayıp da Rahmân'ın yanına ruhen bilgi ve iman ile ulaşabilmek için cisim tasavvuru içinde kuşatıldığımız üç boyuttan daha fazlasını aramakla meşgul olacağımıza, bütün cisimler âlemini yeryüzü ile gök arasında kavradığımız gibi üç boyut mahiyetiyle kavramakla yetinip, ondan gıkına sırf ruhâniyet âlemine girmiş olduğumuzu tasdik etmek ve buradan ruhânî ve cismânî iki bakışın suurumuzdaki uyumundan kendimize dönerek hak fikrine nefsi teslim etmek daha pratik bir yoldur. Şu halde yedi göğü, ya evvelki ya ikinci mânâ ile düşünmek, genellikle kendimize daha kuvvetli bir uyum sağlayabilir. Mamafih yedi göğü bilebildiğimiz göre, gerek göklerden yedisini kapsayan bir manzume (sistem) âlemi ve gerek yedi idrak âlemi; gerekse tasavvur edebildiğimiz üç boyutlu cisimler âleminin üstünde olmak üzere hakikatini kavrayamadığımız yedi boyutlu âlem diye düşünelim, şu muhakkaktır ki Allah Teâlâ, hakikatlerinin tafsilatını kendi bildiği yedi gök yaratmıştır ki bunlar, hep birbirine uygun, yahut tabaka tabaka(dır). Tıbak kelimesi ya mastar, yahut çoğuldur. Müfessirlerin çoğunun tercih ettiği mastar olması durumuna göre bu kelime, "mufaale" babından "vıfâk" ve "muvafak" gibi "mutabakat" mânâsına mastar olup sülâsisi (üş harflisi) "tu"nın esresyle "tîbk"dır. Burada kelimesinden hal olduğu için "zâte tîbkân" "tabakalı" veya "mutabakaten" yerindedir. Bir diğeri ile ahenkli, hep birbirine uygun demek olup birden fazla olmalarıyla beraber aralarındaki sıkı irtibat düzenini ifade eder. Bu mânâ gezegenlerin her birindeki özellikle beraber bir çekim etrafındaki ahenklerine uygun olduğu gibi bir ışıkla bir sıcaklık ve bir ses gibi aynı aynı hislerle idrak edilen hadiselerin gerek ufuklarda ve gerek nefislerde birbirine uyum gösterip kaynaşarak beraberce bir hakikatı haber vermeleri haline de uygundur. Bu uyum olmasaydı, biz tecrübe sahasında muhtelif özelliklerimizin duyumlarını ortak bir his ile alıp da hususî bir suretle hafızamıza koyamaz, üzerinde aklımızı işletemez, hariçde yerlerini tayin edemez ve bir hak fikrine ulaşamazdık. Tam anlamıyla şirk ve perişanlıklar içinde kalır, ruhumuzun birliğini bile bulamazdık. İkincisi: "Tabak," yahut "tabaka"nın çoğulu olmasdır ki, "Kâmus" sahibinin "Besâir"de anlattığına göre tabak veya tabaka, bir şeyin uygun olan kapagı ve örtüsünü ifade edip, ona benzetme yoluyla alt kata uygun gelen üst kata, yüksek rütbeye ve dereceye denilir. Ve çoğulunda "etbak" ve "tîbak" kullanılır. Bu mânâda "tabaka tabaka" demektir. Müfessirlerin bazılan da bu mânâyı tercih etmişlerdir. Bu da her üç mânâyı uygundur. Çünkü gezegenlerden her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer gök sahası oluşturdukları gibi, idrakler (algılar) âleminizde en aşağıda tatma, onun üstünde dokunma, onun üstünde koklama, onun üstünde işitme, onun üstünde görme, onun üstünde akıl, onun üstünde vahiy hadiseleri ve ilgili hususları olmak üzere tabaka tabaka birer genişlik sahası arzederler. Üç boyutlu gök, dört boyutlu gök vb. diye düşünülebildiği surette ise her iki mânâda da tıbak anlamı daha doğrudur. Âyetle "etbakan" veya "mutabi-katın" denilmeyip de buyurulması, her iki anlamın da doğru olduğunu gösterir. Bununla beraber bu şekilde izah edilmesi, asıl kasdedilen tabakalardan uyum ve ahengi anlatmaktır.

Tefsircilerin çoğunun bu görüşü tercih etmeleri de, sözlüğimden dolayı olmalıdır. zira uyumu ifade etmek için uygunsuzluk ortadan kaldırılarak buyuruluyor ki Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk gözemsizin.

Tefâvüt, aslında tenakuz ve teahûlûf (birbirine zıt olma) gibi iki şeyden birinin diğerini elden çıkarmış şekilde uygunsuzluğu, perişanlığı ve başkalığı demektir ki, münasebetsizlik ve nizamsızlık diye tefsir edilir. Yani bütün bu gökleri Allah Teâlâ rahmet ve ihsanının eseri olarak hepsinin üstünde kendisinin birliğini, kudret ve izettinin büyüklüğü ile merhametini tanıtmak üzere yaratmış ve o hikmet ile onları tabaka tabaka çeşitli boyut ve genişlikte halketmekle beraber hepsini hem bir diğerine uygun, hem size uygun bir nizam, bir görünüm ve değişmez bir uyum ve ahenk içinde yaratmıştır. Ondandır dolayı ey muhatap! Yeryüzünde sen onları o ahenk ve nizamla kuşatılmış bir birlik içinde görür ve onlardan Rahmân'ın rahmetini sezerek ona ulaşmak için aykırı gitmeyip, birlik düzeni ile hareket etmenin gerekli olduğunu anlayabilirsin. Bak, o Rahmân'ın yarattığında bir nizamsızlık, bir münasebetsizlik gözemsizin, haydi o Rahmân'ın sende yaratmış olduğu gözü döndür de bak, hiçbir fûtur, yani birlik düzenini bozan veya seni onların ötesine geçiren bir çatlak, bir kusur, bir delik, bir bozukluk görabilir misin? O halde sen gözünü açacak, o rahmet nizamından istifade ile en yararlı işe koşacak, yükselcek yerde, ona gözlerini yumup küfür ve isyan ile o nizamı kaldırmaya ve mülkün dışına çıkarılabilişsin gibi kafa tutmaya nasıl cesaret edebilirsin?

Fûtur, şak, yani yank ve çatlak demek olan "Fatr" kelimesinin çoğuludur. Burada ilk bakışta eski fihazların ileri sürdüğü göğün yırtılma ve kapanmasının mümkün olmadığı hakkındaki iddialarına bir delil zannedilebilir. Fakat yank bulunmaması başka, esasen böyle bir şeyin mümkün olmaması başkadır. Enbiyâ Süresi'nde "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden ayırdığımızı görüp düşünmediler mi?" (Enbiyâ, 21/30) âyetinde yerin iki anda gökle bitişik halde iken sonradan ayırdığı beyan edildiği gibi, ayın yanılması "Göküyzü yandırdı. zaman" (İnfittâr, 82/1), "Gök yandırdı zaman" (İnşikâk, 84/1) gibi âyetlerle kıyamette göğün çatlayıp yanacağına haber verilmiş ve yaratılmış oldukları açıklanmış olmakla yanılmanın ortadan kaldırılmasından, gerek gökyüzü içindeki cisim ve yıldızların ve gerek göğün kendisinin yeryüzünde olduğu gibi esasen yanılmanın mümkün olduğu hususunu ortadan kaldırmayı gerektirmez. Yapan, elbette yıkmaya kâdirdir. Maksad, Allah'ın kudretine nazaran yanılmanın, bozulmanın ve yapılmaları ihtimalini imkânsız kılmak değil, varlıktaki birlik ve bağıllık manzarasını göstererek, Allah Teâlâ'nın mülkünün genişlik ve büyüklüğünü, yaratılışlarındaki düzen ve intizamın akilları hayrette bırakan mükemmeliyetini, kusursuzluğunu, tabakaların, çeşitliliğini ve parçalarının çokluğuyla beraber görünüm ve sisteminin kavranmaz ve ötesine geçilemez ilâhî kudret çemberi içindeki birliğini ve o muhit altında yaratılmış bakışların sınır ve nisbiliğini (görecelliğini) ve onun içinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler üstüne ve dışına çıkmak için bir sınır, bir delik bulunmasına kullar tarafından imkân ve ihtimal olmadığının anlatılmak olduğu âşikârdır. Şu halde demek ki, esasen yanılma, yırtılma ve kapanması mümkün olmayan şey, gök cisimleri veya gökyüzünün bizzat kendisi değil, onları içinden ve dışından kuşatan ve hepsinin üstünde bulunan ilâhî, kudrettir. Bir ilâhî rahmet olan o bakışlardan sâbit olacak olan da budur. "Mutlak hükümlürlük elinde olan Allah, yüceler yücesidir" (Mülk, 67/1), "O Rahmân, Arş'i hüküm altına almıştır." (Tâhâ, 20/5) âyetleri de Allah'ın yüce kudretine işaret etmektedirler. İşte O, öyle aziz, öyle gâfurdur. Bu, yön ve mekân kasdıyla değil, cisim, ruh, mekân, zaman, madde ve mânâ yönüyle ulaşabilecek her yüksekliğin üstünde hepsini kuşatan demek olan bir mânâ iledir ki Allah, için "fevka's-sema" "Semanın üstündedir" ve "fevka'l-Arş" "Arş'in üzerindedir" denilir. "Allah her şeyi kuşatmıştır." (Nisâ, 4/126), "Allah her şeyi ilmiyle kuşattı." (Talâk, 65/12)

Buraya kadar âyetle yer alan "görmüyor musun?" "göremezsin" ifadeleri iki bakış göstermiş olduğu gibi, "bakışı döndürmek" tabiri de tekrar etme mânâsına gelmektedir.

4. Bilindiği gibi göz iki, idrak birdir. Bunda, bir taraftan nisbet (oran) ve izafetin (bağıllığın) sınırlı oluşturan noktaların elastikiyeti ile bakış mertebelerinin genişliğine, bundan dolayı tecrübe sahasında hakikati araştırmak için, bakışların dikkatle tekrar etmesinin gereğini hatırlatmak, diğer taraftan da Allah'ı tanımaya doğru yükselmek için bakışın subjektif ve objektif yönlerini dahi düşünerek hareket etmenin lüzumuna bir işaret vardır. Nitekim bunu daha açık olarak anlatmak üzere burada iki gözü birleştiren görme duyumunun dayanıp kaldığı cismânî madde bir an durup düşündükten sonra sezgiyle daha fazla derinleşmek ve tetkik etmek için bakışların tekrarı açıkça ifade edilerek gecikmeye konu olan ile buyruluyor ki: Sonra yine tekrar tekrar bakışını çevir o çift gözün birliğinden çıkan bakış ve görüş kuvvetlerini döndürüp döndürüp tekrar tekrar bak. Esasen nin tesniyesi olduğundan "İki kere" demektir. Bununla beraber "lebbeyk" "emir sizindir efendim" ve "sa'deyk" "baş üstüne" gibi bazen matematikte

olduğu gibi şekilde tekrar ile çokluğu, tekid ve takviye etmek için kullanılır ki bizim tekrar tekrar tabirimiz de böyledir. Bu yönüyle ifadenin, yaratılışımıza ve bizimle ufuklarımız arasındaki nizam ve irtibatla öyle güzel bir uyumu vardır ki, anlatılmasına beşerin gücü yetmez. Bu âyetle hem baş gözlerinin çiftelliğine, hem onunla beraber ikisini bir idrakte birleştiren sezgiye, sonra bu idraki sınırlayan âfâk ve enfüs dişe ve iç ikiliğine ve daha sonra o ikinin aralarındaki birlik nizamıyla, birliği noktasından ardarda yağıp duran şuur ve idrak nurlarının çokluğuna ve bundan o çokluğu kuşatan Hak Teâlâ'nın birlik ve yüceliğine ve O'nun büyük kuşatması içinde hiçe inen ve ancak O'na bağıllık rahmetiyle yaşayabilen benliğimizin acz ve zilletine gayet açık ve mertebeden mertebeye katmerli ve tekidli bir beyan vardır. "Gözler O'na erişemez, halbuki O, gözleri görür." "Size Rabbizin tarafından kalp gözleri verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de (gerçeğin karşısında) kör olursa zarar kendinedir..." (En'âm, 6/103,104) âyetlerinde de bu mânâ vardır. Onun için bakışlar ne kadar genişletilirse genişletilsin vanlacak sonuç budur. Bakışları çevirdikçe göz sana geri döner. Yani göklerde geçecek bir yank veya kaçacak bir delik arayan o çifteli göz ne kadar çabalasa bu mülkten çıkacak başka bir saltanatla geçecek bir çatlak, bir kusur bulamaz, garezir geri çevirilir, sana döner, öyle ki aradığı kaçamağı bulmaktan mahrum hakir, sürgün ve düşkün, yahut nihayetine ulaşamaz o genişlik ve büyüklük mühtinden fıskıran rahmet nurları, kudret izleri ve heybetin kuşatıcı şaşaası karşısında hayret ve dehşetle bulanıp, kamaşmış ve hayretleri içine düşmüş, baygın bir halde. Hâsien, 'dan isim-i fâildir ve basardandır haldir. iki mânâyı gelir. Birisi, köpeği azarlayıp, hakaret ederek kovmak, sürmek ve uzaklaştırmak mânâsına geçişli (mütaaddi) veya öyle kovma gibi hakaretle def olup gitmek anlamında geçişiz (lazım) olur ki, "Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana konuşmayın artık!" (Müminün, 23/108) âyetinde de bu anlamdadır. Bu âyetle de, istiare yoluyla ekseriya bu mânâda tefsir edilmiştir.

İkincisi de gözün dumanlanıp kamaşması, uyuşup gücünün kaybolması mânâsına lazım fiil olur ki, bazılan da burada bu anlamı daha teriche şayan görmüşlerdir. Mamafih bu mânâ şu kelimele de vardır. Ve öyleki o göz yorgun ve bitkindir. Yahut bütün çabalamasına rağmen bir çatlak bulamayıp gördüğü sanat inceliği, çarpıldığı kudret izleri ve karşılaştığı büyüklük karşısında hayret ve dehşete düşmüş, acizliğini anlamış, onları delip daha ileri gidemeyeceğini farkederek haddini bilmiş olarak sana döner. O muhit içinde bütün o duygular, o bakışlara akseden nurlar ve izler sana döner, sende bir vicdan olur. Sen onların içinde iken bu defa onlar senin içinde bir şuur olarak bulunur. Bu kere de bir cisim ve ruh açık ve gizli bir bağıllık ve karşılama içinde, her taraftan kuşatılmış bir uyum noktasında, hem kendini, hem muhitini sezen o birlik merkezinde Hakk'ın birliğine, ilim ve kudretinin kapsamına iman ve irfan perçencesi olan bir kalp bulursun. O vakit, o aşılmaz yüksek muhit, o deliksiz geniş mülk içinde o manzaranın çizildiği nefsinde bulduğun kalp penceresinden aldığın iman ve irfan nuruyla bu mülkün sahibine karşı kendinde olan acizlik ve zilleti ve aynı zamanda ona bağıllıkla ulaşmış bulunduğun yaratılış feyzi ve rahmet eserini vicdanında idrak edip kendini ve kendi haddini ve durumunu, dünya ve ahiret ile gayeni tanıır ve bakışla erdiği o gayeye, amelle ulaşmak için takip edilmesi gereken vazifeni araştırmaya koyulursun. Eğer gözün, sezzgin ve sağlam vicdanın var da hayattan nasip almak istersen, O Aziz ve Gâfur'un izzetinden korkar, mağfiret ve rahmetine sığınır, o büyük mülkte O'nun emir ve düzeni dairesinde en güzel amellerle nzasına emmeye çalışırsın.

Hasır, hasir veya husûr, yahut hasretten hâsir veya mahsûr mânâsına "feil" vizindedir. Hasr, esasen kapalı ve örtülü bir şeyi açmak, sıyırmak, keşif ile ortaya çıkarmak mânâsınadır. Mesela "Kadın, yüzünden örtüyü sıyrdı, açtı," demektir. Bu mânâdan alınarak hayvanı kuvvetli durumdaki çikanıp güçsüz hale getirecek derecede sürüp yormaya da hasr denilir. Müteaddi (geçişli) olan bu mânâlardan "hasır", mahsûr yani açılmış yahut sürülüp yorulmuş, bitkin kırıklımsı demektir. "Hâsir" de böyle çok yorup mecalsiz bırakan mânâsınadır. Zuhûr vezninde "husûr" da lazım (geçişiz) olarak örtülü bir şeyin açılıp keşfedilmesi olması ve gözün uzun uzadıya ve bir düziye bakması sebebiyle yorulup kuvvetten kesilerek donuk hale gelmesi anlamındadır. Bundan da hasır, hasır, yani açık veya bütün zayıflığı meydana çıkmış, yorgun ve bitkin demektir. Bu kelimele, bizim "Tokati yeyince gözü açıldı." tabirimizde olduğu gibi, gözü açılmak ayrıca haddini bilmek ve etrafını anlamak mânâları bulunabileceği gibi uzaklaşmak mânâsı da vardır. Hasır, bir de hasretten mütehasır "özlem çeken" mânâsına gelir. Hasret de, elden çıkan bir şeye üzülmektir. Rağib'ın "Müfredât'da, kamus sahibinin "Besâir"de anlattıklarına göre "Hasr" maddesi esas itibarıyla keşfetmek mânâsına kullanılıp diğer mânâları birer münasebetle ondan çıkarılmıştır. Süprüntüyü gideren süpürgeye, fırıçaya (mahsire) denilir, çünkü süpürge, süpürülen yeri açmaktadır. Yorulup dermansız kalmaya da husûr denilir, çünkü kuvvet ve güç onun alınmış bulunmaktadı. Elden kaçınan şey üzülmeye de hasret denilir. Çünkü onun değerini bilmeye mâni olan cehalet perdesi açılmış, aşın kederden kuvveti gidip yorgun düşmüş, yahut elden kaçan şeyi tedârik etmekteki acizliği ve elemi ortaya çıkmış bulunmaktadır." Kısacası, hasır, açık, yorgun ve üzüntülü mânâlarını ifade edebilirse de, bilhassa göz için kullanıldığı zaman yorgun ve bitkin demek olduğundan müfessirler burada hâsir zelli, hasırî ise kefil (gözleri iyi görmeyen) diye tefsir etmişlerdir. Mamafih böyle olması, diğer mânâlara işaret etmekten uzak değildir. Açıklığı muhite, hasreti nefse ait olarak düşünebiliriz. Şunu da ifade edelim ki, (Mülk, 67/4) âyetinde tasavvufçular tarafından söyleneğelen "Kendini tanıyan Allah'ını da tanıır." vedizesi için bir kaynak ve doğruluğunu ispat eden bir anlamın bulunduğu da gizli değildir. Ufuklarda dolanıp bakışın yaratılış nizamında bir, çatlak bir geçit bulmaktan üzüntülü ve bitkin, zelli ve körleşmiş olarak nefse dönüşünde, bilgi sırnın nefiste tecelli edeceğine, kulluk acizliği ile rablık kudretinin keşfedilmesi noktası olan vicdan ile varlığını "ben" ile "sen" in birbirine bağlandığı bir bağıllık düğümüne demek olan kalbde bulunabileceğine bir tenbih vardır. Bu suretle Rahmân'ın yarattığı yaratılış nizamının, içinden çıkılmaz genişliği ile beraber en derin bakışlarla bile onun birliğini bozacak bir ayıp ve kusur bulmak ihtimali olmadığı, küfür ve şirk ile onun galibiyet sahasından çıkmak isteyenlerin çabalamalarına rağmen ondan kurtulabilecek veya asılabilecek en cüz'î bir yank, bir delik bulabilmelerine imkân bulunmadığı ve bu hakikati, göz ve sezgi gücü olanların yine Rahmân'ın rahmet eseri olarak subjektif ve objektif bir birlik nizamında birleştiren bilgi ışıyla kâinattan kendilerine geçerek kalplerinde bulabileceklerini, nazarı olarak tanıttıkları ve göğü yere indirdikten sonra bu defa da yerden göğe, nefisten Allah'a, yokluktan ebediliğe, alçalıktan yüceliğe ameli olarak yükseltmek için maddî, manevî, nur ve nâr, müjde ve korkutma şekimleriyle en yakınımızdan bakışlarımızı kuşatıp duran dünya semasının süslü ve güçlü imesıyla donatılmış güzel manzarasına idare ve inzibat tarzına dikkatimizi çeken, gözelliğe çirkinliğin, iman ile küfrün, doğrulukla şeytanlığın sonuçlarını mukayese ile ferdî ve ictimalî hayatta müjde ve tehdid ile vazife hissini heyecanlandırmak ve güzel bir intizamla çalışma ve iş yapmaya teşvik için buyruluyor ki:

5. Andolsun biz o dünya göğü(nü) nice nice kandillerle donatıp süsledik. Sema-i dünya terkinbi, "dünyanın göğü" şeklinde izâfet terkinbi zannederek yanlış anlamaya alışmış olanları, bizim "dünya sema" dememizi tuhaf bulurlarsa da doğrusunun, dünya sıfat, sema mevsum olarak bir sıfat terkinbi olduğuna anlatmak için yukanndan beri "dünya sema" demeyi tercih ettik ki, hayat-ı dünyaya "dünya hayat" dememiz de böyledir. Gerçi dünya lafzı, lisanımızda olduğu gibi "galib sıfat" kabilinden isim olarak kullanılırsa da, Kur'ân'da hep sıfat olarak zikredilmiş olduğundan o mânâyı korumak gereklidir.

Dünya, "ednâ" müennesinin isim-i tafidil olup "denâet" yahut "dünnüv"den türemiş olmasına bakarak en aşağı veya en yakın gök demek olduğu söylenebilir. Fakat bu dünya göğünde maksadın hangisi olduğu konusunda gelince, burada iki görüşün varlığından söz etmek durumundayız. Birisi, zikredilen yedi gökten biri olup, bize doğru aşağıda bulunan ve en yakın olan birinci gök olmalıdır ki, arızımızın boşluğundan ve hatta sahından itibaren ayın, yörüngesinin üst sınırına kadar bir senede dönüp dolastığı dairenin iç ve dış hudududur. Buna eski astronomi bilgileri ay yörüngesi demişlerdir. Ancak görünen yıldızların burada yer almamasından dolayı müfessirler bu konuda ihtilâfa düşmüşler

çokları, kandillerle süslü olan dünya göğünün ayın yörüngesinden çok daha geniş olmasının gerekeceğini söylemişler, bazıları da, yıldızlarla süslü olması için görünen yıldızların hepsinin o yörüngenin içerisinde bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bahâü'd-din Âmûlî bu konuyla ilgili olarak "Keşkül"ünde şöyle bir yorumu zikretmiştir: "Andolsun ki biz dünya göğünü süsledik." Sözü, yıldızların ayın yörüngesinde toplandığını göstermek, belki sözcükso yörüngenin onlarla süslendiğine delalet eder. Gerçekte feleklerin (göklerin) şeffaflığının dolayısı o da böyledir. Aynı şekilde "Bunları şeytanların ateş taneleri yaptı" (Mülk, 67/5) sözü de yıldızın kendisinin düşmesini gerektirmeye ve bundan günlerin geçmesiyle yıldızların noksanlaşması lazım gelmez. Nihayet gerekli olsa bile belki Şihâb denilen ateşlerin yıldızlardan kopması gerekir. Bununla beraber yıldızların hepsinin sekizinci semada toplanmış olduğu ve ay yörüngesinde aydan başka yıldız olmadığı konusunda delili getirilmiş de değildir. İhtimal ki gözlenmemiş yıldızların birçoğu onda toplanmıştır da, Şihâblar (ateş parçaları) da onlardan düşmektedir." İşte ayın yörüngesi, dünya göğü olmak üzere, bu âyete tatbik edilmek istenen eski astronomi bilginlerinin görüşleri özet olarak bunları ibarettir. Bu fikrin son kısmı oldukça dikkat çekicidir ve Saffât Süresi'nde geçtiği gibi zamanımızdaki yıldız kaymaları hakkındaki görüşlere hayli yakın olması sebebiyle burada zikrediyoruz. Şihâb ve rücum meselesine girmeden önce sunu ifade edelim ki, sadece ay yörüngesi değil, o da dahil olmak üzere yeryüzünün birinci göğü içinde aydan başka kandil yok değildir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Güneş, Utarid, Zühre ve Ay dördü de bu göğün dahilindedir. Yeryüzünün bu göğü içerdten bunlarla, daha yukarıdan da göğün şeffaflığı sebebiyle ışıkları bize gelebilen bütün yıldızlarla süslenmiştir. Lakin şunu da itiraf etmek gerekir ki bu suretle görünen süs, yalnız birinci göğö mahsus değil, ilk mülâhazada saydığımız yedi göğün hepsinde de görünmektedir. O halde "Muhakkak ki biz göğü kandillerle süsledik." denilmiyep de dünya vasfıyla kayıtların masnâsını faydası nedir? Bu sorunun cevabı şu iki hususun dışında değildir. Ya âyetle geçen "mesâbih" (kandiller)den maksat, genellikle görülen yıldızlar değil, arz boşluğunda fışek gibi parlayan ve kayıp düşen ateş parçalarıdır. Yahut da dünya semasının murad, uzun uzadıya anlatıldığı gibi, birinci gökten daha geniş görünen yıldızlar alanının hepsini kapsamak üzere, sema hududuna kadar olan alandır. Evvelki ihtimal mümkün değildir. Çünkü Saffât Süresi'nde "Biz, yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik." (Saffât, 37/6) âyetine göre zinetin, yıldızlar olduğu ifade edilmiştir. Sonra da "Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kapan olursa, onu da delen ve yakan bir alev takip eder." (Saffât, 37/10) âyetinde de şihâb-ı sakibin (delici alevin) ayrıca zikredilmesinden dolayı burada süsleme açısından kandilleri (mesâbih) şihâblarla (alevlerle) hasretmek doğru olmaz. Bütün bunlardan çıkan sonuca göre en doğrusu, ikinci görüştür ki muhakkık âlimler de bu görüşü tercih etmişlerdir. Yani dünya seması, yedi olarak sayılan göklerin bize doğru alt tabakası olan birinci gök demek değil, yerin karşıtı olarak üstünde bakişlanmızı sınırlayan yüksek tavan halindeki mutlak gök muhitinin yeryüzüne kadar görüş sahamızı teşkil eden iç yüzü, bize bakan alt cephesi, yeryüzü boşluğundan itibaren üzerinde görülen ve görülebilecek olan manzaralarını kuşatıcı olarak süslü kubbe şeklinde bakişımıza resmeden muhitin içidir ki, ilk cismânî düşüncelerdeki yedi göğün içini, ikinci düşüncedeki yedi göğün hususi olabilen kısmını kapsar. Buradaki dünya lafzı, yalnız yerin semasına nazaran yukarının karşıtı değil, yeryüzüne nazaran yukan demek olan gök cinsinin üstü mânâsına yukanın karşıtı veya ötesi mânâsına diğerinin karşıtıdır. Tıpkı dünya yurdu, ahiret yurdu ve dünya hayatı, âhret hayatı tabiri

Kısacası, bizim gök dediğimiz, muhitin dışı değil, içi; üstü değil, altı demektir. Biz her ne görsək bunun içinde görürüz. Bütün gördüğümüz yıldızlar, gezegenler, yerinde durur gibi görünen yıldızlar (sâbiteler), sistemler, burçlar, tabakalar ve teşekküller bunun içindedir. Bunun üstü, dış yüzü, daha ilerisi, ancak Allah tarafından bilinebilir. Orası Kürsi ve Arş cephesidir. Sidre-i muntahâ ve bize gizi kalan Cennetü'l-Mev'â da, Arş'in altında ve dünya semasının son sınırı olan yedinci göğün dış yüzündedir. Hadislerden anlaşılır da budur. Allah dostları, hakka oradan yaklaşırlar. Bütün o kandiller bizi oraya ulaştırmak için lambalar, fenerlerdir. Biz o sınırı, o noktayı sezmedikçe, dünya seması hakkında ihtilâflardan kurtulamayız.

Âlûsî der ki: "Mesâbih, sirâc yani kandil demek olan misbâhin çoğuludur. Kandiller, yıldızlardan mecaz yapılp, sonra çoğul kılınmış, yahutta ilk önce yıldızlardan mecaz yapılmıştır." Lugat âlimlerinin bir kısmı misbâhi, kandilin durduğu yer olarak tefsir etmişlerdir. Bu da, mecazın mecazı demekdir ki, buna ihtiyaç da yoktur. Çünkü onlar, kandilin kendisine dahi misbâh denildiğini açıklayıp dumaktadırlar. "Mesâbih" kelimesinin nekre olarak getirilmesi de ta'zim içindir ki bu, sizin bildiğiniz kandiller gibi değil, büyük kandiller demektir. Çeşit çeşit kandiller mânâsına nevi ifade ettiği söylenmişse de, önceki daha uygundur. esasen kastedilen de, geceleyin kandilin ışık vermesi gibi etrafa ışık veren gezegen ve sâbit olarak görünen yıldızlar gibi bütün yıldızlardır. Şuna dayalı olarak ki; bütün bunlar yakınlık ve uzaklık itibarıyla birbirinden farklı semalar ve mecralar oldukları halde, dünya semasının boşluğu içindedirler. Göğün felekten ibaret olması ise selefin anlayışına ters düşmektedir. O, ancak ilk felsefecilerin sözleriyle, şeriatı cem etmek isteyenlerin görüşüdür. Bu görüş, zamanla müslümanlar arasında yayılmaya başlamış ve ona inananlar da olmuştur.

Atâ'dan nakledilen şöyle bir haber vardır: "Yıldızlar, yer ile gök arasında, meleklerin ellerinde nurdan silsilelerle asılı kandillerdir." Buna bakarak göğün kandillerle süslenmesi, "tavan kandillerle süslenildi" denilmesi gibidir. -Yani süsleme göğün içinde demektir.- O haber, pek sahil olmasa da anlaşılır mânâ budur. Dünya semasının ayın yanılması bâki, altısının da meşhur tertib üzere diğer gezegenlerin semaları olduğuna ve sâbiteler için Şeriat dilinde Kürsi tâbir edilen hususi bir yank bulunduğu inananlar; yahut dünya semasının yedinci gök sayılan Zuhâl semasında olmasını veya bazısının bir semada diğer bazılarının da daha üstte başka bir semada olmasını veya hepsinin bir felekte ve yediden başka bir semada bulunmasını ve az sayıya bağlanmını, çoğu ortadan kaldırmayaçağına caiz görenler de şöyle demişlerdir: "Kandillerle süslemenin bu göğö tahsis edilmesi, şunun içindir: Zira onlar, ancak göğün üzerinde görülür ve onun üstünde başka bir cisim görünmez. Yahut umuma anlatmak gereğine riayet etmek içindir. Çünkü semadan, semayı seçmek, herkes için mümkün değildir. Çünkü onlar yıldızlar, en yakın göğün bir sergisi üzerinde parlayan değerli taşlar gibi görürler. Bugünkü astronomi bilginlerinin dediklerine itibar edenlere gelince onların da bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Yıldızlar, feza denizinin boşluğunda hikmetin gerektirdiği hususi şekil üzere yüzen acıab kudretli gemiler ve onların fezadaki yörüngeleri de, onların semalarıdır. Her bir hareket ederken boşlukta veya ona benzer yerde birbirlerine çekim kuvvetleriyle bağlı ve irtibatlı olarak hareket ederler. Hem kendi eksenleri üzerinde hem de bunların dışında hareketleri vardır. Meşhur olduğu şekilde yıldızlar, yörüngeler veya gök adına ne hafif ne de ağır olmayan şeffaf ve katı cisimlerde gömülü değildir. Şimdiye kadar bilinmeyen gizli bir sebepten dolayı hepsi yakın görünürlerse de, yakınlık ve uzaklıklarında büyük fark vardır. O derece ki güneşin ışıktan, aramızdaki otuz dört milyon fersah (ki yüz elli küsur milyon kilometre) mesafeden bize sekiz dakika on üç saniyede ulaşırken, o yıldızlardan bazıların ışığı bize birkaç senece ancak ulaşır vb.. Bunları nazâr-ı itibara alanlar da demişlerdir ki: "Dünya seması ile bu fezadaki hususi bir tabakanın, mesâbih ile de yıldızların kendilerinin kasdedilmiş olması caizdir. Çünkü bunlar, bir sarayın boşluğu içinde uçan ve alay alay dolayan kuşların süslemesi gibi, o tabakayı güzelleştirmektedirler. Yahut onun üstünde bile olsa görülebilen yıldızların hepsidir. Tezini de, zikredildiği gibi semada gösterilmiş olmaları itibarıyledir." Âlûsî, bunları kaydettikten sonra da şu yorumu nakletmiştir: "Bilirsin ki, felsefecilerin delil ve haberlerinin ifade ettikleri anlamı tatbik etmeye çalışanlar, pek de tam anlam olamayacak bir işe başlamış olurlar. Allah ve Resulü ise uyuşmaya daha layıktır." Evet nakil tevîl (yorum), ancak onun mânâsının hilafına akli delil ileri sürüldüğü zaman gerektir. Felsefecilerin delillerinin çoğu ise, şeriat âlimlerinin delillerine aykırı olarak doğu şeklide ispattan acizdir. Böyle olması da, onun kandilleriyle aydınlanmış olanlara gizli değildir.

Eski astronomi âlimlerinin müsbet hesap dışına çıkan yörüngeleri ve göğü görüldüğü gibi şeffaf bir hoş cisim, bir kör dalga halinden çıkıp ne hafif ne de ağır olmamakla

beraber şeffaf ve yıldızların çakılı olarak konulmuş olduğu birer katı cisim halinde düşündüren felsefî nazariye ve konularının hepsinin meşhur olduğunun farzederek âyet ve haberleri ona göre tev'il edenlerin henüz sabit olmayan varsayımları müslümanlar arasında dinî ve kitabî birer inanç gibi haber yaymaya sebep olmuş ve bu vesile ile Kur'ân ve hadislerin gereksiz yere zahiri mânâların hilafına gidilmiş bulunduğunu birçok müfessir gibi farketmiş olan Âlûsî, yeni astronomi bilginlerinin anlayışlarından bahsederken, aynı hataya düşmemek için tedbiri elden bırakmayarak, günün birinde değişme ihtimali bulunan ve henüz ilim ve fennin kesin sınırları içine girmiş olmayan felsefî teori ve varsayımlar alanında, akıl ve naklin dışı anlamının aksine görünen durumlarda tev'il yoluna sapmayıp, aklımızın hakkıyla kavrayamadığı mutlak hakikat sınıını, Allah ve Resulünün verdiği haberleri, kendi görelî fikrimiz içinde çözümleyememek sevdasına düşmemeyi ve hissedileni hissedilen, aklıla bilineni aklıla bilinen ve doğru habere nakledileni nakledilen yerinde, her birinin hak ve kıymetlerine göre uygunluk noktalarını zâyî etmeyerek anlamaya çalışmayı ve ihtilâflı noktaları, tersi küfür ve sapıklık olan dinî bir inanç haline getirmeyi tavsiye etmiş demektir ki ne taassub, ne de şeytanlık ve şarlatanlık havallana kapılmamak için Ehl-i Sünnet âlimlerinin tutmuş oldukları hak ve marifet yolu da budur. Biz de bu fikir ve inançdayız. Bu esas çerçevesinde şunu söylemek isteriz.

Gerek eski ve gerek yeni astronomi bilginleri tarafından ileri sürülen fikirlerin hepsi, sırf bir felsefî fikirden ibaret olmadığı gibi, hepsi kesinlikle ispat ve tecrübe edilmiş ve edilebilecek matematik, mekanik, felsefe, kimya, mantık ve fen bilimleri kabilinden de değildir. Hatta bu fenlerin prensiplerinde bile herkes tarafından bilinir hale gelmemiş nice münakaşalar, konular, varsayımlar ve açık olmayan tasavvurlar bulunduğuş gibi, neticelerinde ve ortaya koyduklarında da, zaruri olmayan şiir halinde düşünceler vardır. Eski astronomi âlimlerinde de kesin hesap sahasına girmiş matematik ve fenne dair malumat yok değildir. İki bin seneden fazla bir zamandan beri gezegenlerin yakınlığı, birleşme ve karşılaşmaları, ay ve güneş tutulmaları hesap ediliyordu. Fakat hareketin sebeplerine ait akli muhakemelerinde, herkes tarafından bilinen ve ispata ihtiyacı olmayan fikirlerinde, yeryüzünü genel merkez ve semaları katı cisim saymak gibi varsayımlarında ve onların ürünlerinde felsefî idiler. Fen ve felsefenin sınırı birbirinden iyice ayrılmış değildi. Bugünkü astronomi bilginlerinin de o kabilinden sırf felsefî konuları, varsayımları ve henüz fen sınırnı girmeyen birtakım düşünceleri vardı. Bununla beraber şunu da itiraf etmek gerekir ki, bugün fen ve felsefe, deney ve teknik işler sahasındaki bilgiler ile sırf fikir alanında dolaşan bilgiler ve tenkid sınırları daha iyi ayrılmış, her fennin hususî alanında pratik değere sahip görüşler daha iyi bir birlikle kuvvetlenmiş, özel bilgiler, alet ve vasıtalar çoğalmış, buna mukabil de bütün bu fenlerin bilginleri düzenleyecek olan felsefe ve iman sahalarında mezhepler ve hareket tarzları artarak umumi fikirlerde çeşitlik ve perişanlık fazlalaşmıştır. Yine itiraf etmek gerekir ki fenlerin tecrübe sahasında keşif ve tatbikatları ilerledikçe bunlar, Kur'ân'ın mânâlarına aykırı düşmüş, aksine birçok âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Eski astronomi bilginleriyle yenilerin teorileri Kur'ân bakımından mukayese edildiğinde, eskilere göre tev'ile gidilmesi gerekli gibi görünen nice âyetleri, yenilere göre tev'ile gidilmeksizin zahiri mânâlarıyla anlamak daha fazla kolaylaşmıştır. Mesela, "Bunlardan her biri belli bir yörüngede yüzmeye devam ederler" (Yâsin, 36/40), "Göğü Allah yükseltti ve mizanı koydu." (Rahmân, 55/7), "Gökleri direkşir olarak yükseltti..." (Ra'd, 13/2) gibi âyetleri eski astronomlar bir tev'il kapısı aramadan anlayamadıkları halde, yeni astronomi bilginleri aynen kendi kanunları gibi anlamakta hiç zorluk çekmezler. Aynı şekilde eskiler Allah'ın mülkünü daha dar bir zihniyetle düşündükleri halde yenileri, onun genişliği kavramaktan aciz olduklarını iftihar ile dile getirmekten geri durmazlar. Şüphe yok ki tecrübenin artması, fikirlerin gelişmesi ve bunun neticesi olarak bilgi sınırının genişlemesiyle beraber hiçbir fen âlimi, yaratılışın bütün hudud ve sınırları kavrama iddiasında bulunmadığı gibi, hiç kimse de Kur'ân'ın işaret ettiği Allah Teâlâ'nın bilgi ve sınırları ilgili hususları anladığını ileri süremez. Bütün madde ve cisimler âleminin sınırlarını doğrudan doğruya hususi bir şekilde olmayıp, sırf akil kabul ettiği genel bir çekim kanununun birliği ile düşünen, bununla beraber yaratılışın bütün sınırlarını her yönüyle kavradığı iddiasında bulunmayan yeni astronomi bilginlerinin görüşlere sunabildiği genişlik sahası, hem mutlak akıl alanından, hem de Kur'ân'ın telkin ettiği daha yüksek sahadan çok geridir. Bu itibarla Kur'ân'ın tefsirini herhangi bir zamanın her veya felsefesi sınırları içine çekerek fikir ve vicdanları daraltmaya çalışmak doğru olmaz. Hissedileni hissedilen, aklıla bilineni aklıla bilinen yerinde anlamak lazım geldiği gibi, Kur'ân'ı da his, akıl ve nakil açısından kendi nazımının (sözlerinin) ifade ve delaletini takip ederek kavrayıp, iman sahasına ermek gerekir. Fakat bunu yaparken de âleme karşı gözleri yummayıp gerek eski ve gerek yeni fikir ve bilginler haddini tecavüz etmemek üzere hizmetinden, analiz ve sentezinden istifade ederek yürümenin de, Kur'ân'ın "Gözünü tekrar tekrar çevirip bak, göz sana dönecektir..." (Mülk, 67/4) emri gibi işaret ve irşadları cümlesinden olduğunun unutmamak lazımdır. Bizim elde ettiğimiz bilginler kaynağı, beş duyuy, akıl ve tecrübe, bir de doğru haber gibi üç unsur olarak özetlenebilir. Bizim şimdiye kadar yaptığımız bütün keşifler, bu kaynakların birliği sağlayan Hakk'ın varlığına ait suur içinde bulunduğuş için, hislerimizin ötesini akıl, aklımızın ötesini doğru haber ile suurumuza yaklaşıtarak Hakk'a imana yükselebilirsek de, ilk önce hissimizi ilerisinden kavrayıp da kendi âleminde iptal ile başlayacak bir akla kaynak bulamadığımız gibi, his ve aklımızı aydınlatacak ve kapasite yönünden genişletecek yerde onları kökünden iptal eden bir tenakuz ile başlayan haberin doğruluğuna da bir kaynak bulamayız. O zaman aklımızı daha yüksek bir nur sahasına kırmayıp da hududu dahilinde olduğu halde tenakuz ile boğup bırakan bir haberi anlayabilmek için tev'il mecburiyetinde bulunacağımız gibi, hissimizi kendi sahasında boğacak olan aklıları da birer şeytan gibi telakki ederek ya daha sağlam bir akıl ile reddeder yahut da tev'il etme zorunda kalırız. Yanlış anlaşılmasın biz bununla, hissimizin her hakikate kâfi olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak gerçek göklerin bize en yakın ucunun hissimiz olduğunu söylüyoruz.

Kendinden üstün olan ve bütün hisleri birleştirici akli duymayan veya duymak istemeyen his, his olamayacağı gibi, birbirine bağlayacağı hisleri kuşatıp da kendisinin daha yüksek olan hakikate iman duyusunu duyuracak yerde, kendinin ne üstünde ne de altında bir hakikat görmek istemeyen aklılıların da, aklının olmadığı düşünün yeni maksadımız şudur. Bütün cisimleri çekim kanunu altında birleştirerek düşünen yeni gökbilimcilerin göklerin katı cisimleri karşılaşmalarını reddedercek fezaaya daha genişçe bakmalarından dolayı göğü inkâr etmiş olduklarına dair bir iddia vardır. Halbuki bu isnad doğru değildir. Heyetçi demek gökbilimci demektir. Göğü daha geniş olarak düşünmek başka, inkâr etmek başkadır. Karşımızda bakişlanmızı sınırlayan veya uzatan ve idrakine gücümüz yetmeyen cisimlerin durumlarını âdeten mümkün olabildiği kadar hissi anlamda gözlem ve müşahade ile gök ve âlem hakkında akfî bir fikir edinmeye çalışan fen, hisle bilinenden aklıla bilinene geçerken temel olan hissedileni inkâr ile işe girişecek olursa, ilk önce kendi temelini veya iskelesini yıkmış olur. İskeleden iskeleye yükseldikçe etrafı

daha geniş görmek başka, kendine dönmek için iskelesini yıkmış veya gözünü kör etmiş olmak başkadır. Biz yeryüzünden etrafımıza baktığımız zaman her şeyden önce bakışımızı kaplayan hissedenler bir gök içinde bulunduğumuzu görür, sonra da bunu kendimize bağlayarak hakkı bulmak için akılla idrak edilebilen bir göğe çıkmak isteriz. Çıkarken başımızın döndüğü noktadan kendimize gelmek istediğimiz sırada bütün hisle bildiklerimizi kaybederek bayılmış bulunsaksak, ya hiç kendimize gelemeyecek şekilde düşer helak oluruz ya da düştüğümüz yerde yine o hissedenler içinde rüyadan uyanır gibi uyanır, nakillerimizi hissedenlerin âleminde ifade etmeye çalışırız. Şeytanların bütün işleri de bizi, ya hissedenlerden akılla idrak edilenlere çıkarmamak ya da çıkabildiğimiz noktadan düşürerek helakimize çalışmaktır. Biz, sonunda bir noktaya olsun dayanmamız sırf bir boşluktan hiçbir his edinemeyiz. O, bizim için hiçbir şey ifade etmeyen sonsuz bir yokluktan ibaret kalır. aynı şekilde her gördüğümüz şeyi bir ışıkla müşahade ettiğimiz halde herhangi bir yüzey, bir nokta üzerine aksetmeyen bir ışığı da asla göremeyiz. Halbuki açık bir havada yukarı doğru baktığımız zaman gözümüz bir yıldız, bir buluta ilişmeye bile, en yüksekte, bakışımızın dayandığı düzgün bir yuvarak alan hissidiyor ve onunla aramızda bir hava, bir boşluk boyutu taniyoruz. Ve sonra herhangi bir yıldız veya ışık yahut bulut görsek hepsini o sahanın altında ve o boşluğun içinde görüyoruz. Bakışlanmızı yıldızdan yıldız, tabakadan tabakaya ne kadar uzatsak yine de hissimiz o alanın üstüne çıkamaz, hep aşağısında kalır ve sonuçta kendimize döner. İşte bizim hissizi kaplayarak bakışımıza resm edilen gök dediğimiz o hisseden alanın bizden tarafa olan bütün cephesi, dünya semasidir. Duyduğumuz bütün hareketler, onun içinde cereyan eder, ilerisine geçilmez. Yasak bir dalga demek olan "mevc-i mekfû" da odur. Fikrimizde onun daha üstü, göğün göğü, yüksek gök yahut diğer gök diye ne kadar kıyas yürütsek de, başkaca bir göz, bir keşif veya haber almadan bütün akli idraklerimiz, o hisseden alan dahilindeki ilimimizin bir adım ileri gitmiş olmaz. Onun içindir ki bizim, kendimize dönerek kalbden Hak'a bağlanmamız, böyle binlerce perde arkasından bir gayb âleminde meydana gelir ki, ona ancak iman yetişir. Şimdi bizim doğrudan doğruya bir ışık yayılması ve tesiriyle hissetmek bulunduğumuz bu gök ve içindeki cisimler ve feza, gerek kendi yerlerinde ve gerek yalnız bizim gözümüzdeki tesirleriyle dimağımızda ve gerekse bizden öte ve mevkilerinden beri hissedenler bir sınırdaki resmedilmiş bulunsun, herhalde bütün müdaaalamıza rağmen şuurumuzda varlığını hissettirmiş olduğunda şüphe edemeyeceğimiz bir şeydir. Ve bütün akıl ve fikrimiz bu hissini içinde yürür. Biz bütün yükseklik hissini ve mutlak güzelliği zevkini ancak bunun içinde hissettirilmiş süs ve güzelliğin tedrici şekilde mukayyesinden duyabiliriz. Bunu bayağı bir histir diye inkârı kalkışacak olan herhangi akıl ve fen ondan önce kendi kendini yıkmış olur. Bu, bir kat cisim değildir, denilebilir, bilmem diyebiliriz. Bu, bir genel çekim kanununun özetidir, denilebilir, buna da bilmem diyebiliriz. Bu, bir nevi ince hareketten ibaret olan ışığın hareket ve yayılmasıyla gözümüzde temas ettiği andan itibaren önümüzde parlatılarak resmedilmiş Allah'ın yarattığı bir şeydir denilebilir, fakat ne güzel sanat, ne güzel yapımı diye hayrette takdir edebiliriz. Ancak, hissettirdiğimiz o alan, o gök yoktur, hiçbir şey değildir denilecek olursa, artık onu görmeyen neyi görebilir ki diye bütün varlığımızla onun duygusuzluğuna veya insafsızlığına yahut inadına hükmetmekte ve elimize geçen parlak hakikatleri başına yapılmakta tereddüt etmeyiz. Nur onda, nar onda, şimşekler onda, yıldızlar onda, Güneş onda, Ay onda, hilâl onda, bedir onda, Zühre onda, Müşteri onda, gezegenler onda, sabit yıldızlar onda, Ayyuk (Daima Samanyolunun sağ tarafında olan yıldız) onda, Şi'râ onda, Süreyyâ onda, Cevzâ onda, Sünbüle onda, Mizan onda, sıralı yıldızlar onda, dağınık yıldızlar onda, çekme kuvvetlerinin kaynaştığı ve itme kuvvetlerinin çarpıştığı felekler, Hak'ın emriyle nurlan oynatan, hareketleri kaynatan, kararılanları dağıtan, bulutları süren, gürültüyü çıkaran, şimşekleri parlatan, yağmurları arızımıza, tadını ağzımıza, rüzgânı ciğerlerimize, kokuyu burunlanımıza, sesi kulaklanımıza, nuru gözlerimize, şuurı gönüllerimize indiren melekler, hasılı gözümüzü gönlümüzü açan, yolumuzu gösteren kâdiller ondadır. Akıl ve fikrimizi çelen şeytanlar da onun alt katında, yani başımızda pusular içindedir. Sema, yüksek makam olduğu için "sana üstün olan her şey semadur." anlamı itibarıyla bizim üstümüze gelen havaya, aynı yörüngesine daha yukarı doğru cisimlere, feleklerine ve bunları arasındaki hislerle bilinen mesafelere, maddî ve manevî bütün yüksekliklere gök ve gökler denilmesinin doğru olması ve mesela, "(Allah) gökleri direksiz olarak yükseltti..." (Ra'd, 13/2) âyetinde de semâvattan muradın, yüksekteki asılı cisimler olduğunda şüpheye mahal yok ise de, bunları üstünden kuşatarak bakışlanımızda belirleyen o genel saha, bize sema anlamına asıl ölçü olan sınırın esasdır. Gözümüzün önünde böyle bir gök yuvarağı çizmeden ne bir astronomi dersi, ne bir gök haritası mütalaa edemeyiz. Bunun içinde birçok tabaka düşünülebilir. O yüzden görülmek üzere bakışlanımıza arz edilen yedi göğü de bu dairede mütalaa edebileceğimiz anlatılmıştır. Bu suretle dünya seması, Bakara Sûresi'nde geçen "O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra kendine has bir şekilde göğe dönmüş doğruldu ve onu yedi kat olarak sağlamca tesviye ve tanzim etti..." (Bakara, 2/29) âyetinde olduğu gibi yere mutlak olarak tekâbüle eden (karşı bulunan) ve yedi gök olarak tanzim edildiği beyan edilen semanın bize bakan iç cephesi olduğu şeklindeki mânâ, en doğru mânâdır. Yakınlığın mânâsı da, görme duyumuz alanı ve görebildiğimiz zinet sahası olmasıdır. Onun için selef âlimleri feleklerin sema olduğunu söylemişlerse de, dünya semasının aynı yörüngesi olduğunu kabul etmemişler, böylece Âlûs'nin de dediği gibi bu, eski astronomi bilginlerinin görüşlerine itibar edenlerin bir fikri olmuştur. Bu konuda Atâ'dan rivayet edilen haberin sıhhati tesbit edilemeye bile, gerek âyetin diğ anlamını ve gerek yeni astronomilerin esas kanunlarını herkese en güzel şekilde anlatabilecek veciz (öz) bir ifade olduğunu itiraf etmek gerekir. Evet bakıp duruyoruz ki, yıldızlar yeryüzü ile gök arasında fezada asılı kâdillerdir. Bunlar, direk hizmetini görecektir kat cisimlerle dikili olmayıp, sadece karşılığı olarak bir diğlerine gelen ışık humzeleri, nur silsileleriyle muallakda birbirine denk ve göze görünmez fakat izyle tanınan gizli kuvvetlerle korunmuş olarak (Yâsin, 36/40) hükümünce yüzmektedirler. Şüphesiz bu gökyüzünün bir de bizden tarafa olmayan bir diğ yüzü vardır. Daha önce de hatırlattığımız gibi yedi göğün altısını oraya ait olmak üzere düşünmek de caizdir. Lâkin bu sürede hitabının genel bir hitab olmasına bakarak görme alanında gösterilmiş olmanın hasebiyle bu altı göğü dünya semasına saymak, his ve idrakimizin yetişemediği ötesini, diğer bir deyişle göğün göğünü, başka semayı Kürsî ve Arş diye düşünmenin uygun olduğu fikerindeyiz. Nihayet şunu da söyleyelim ki, biz dünya seması tefsirinde hem rivayet hem de dirâyet yönüyle uygun görerek iştirak ettiğimiz Âlûs'nin, yalnız yıldızlara kâdil denilmesinin mecaz olduğu hakkındaki fikrine katılmayacağız. Çünkü misbâh, sirâc, lamba ve kâdil gerek ışığın kendisi ve gerek fener gibi ışığın yeri olarak düşünülüşün bu mânâlar, yıldızlarda tam anlamıyla mevcuttur.

Büyük veya küçük olması buna engel değildir. Bu mânâda güneşin büyük bir lüks lambasından farkı yoktur. Ancak hissi ışıklan değil, "Ashabim yıldızlar gibidirler, hangisine uyaransız doğru yolu bulursunuz." hadisinde olduğu gibi manevî ilim ve iman nurlarının bile kapsamlarının kasdedilmiş olmaları itibarıyla genel mecaz tarzında anlaşılmalı gerekir ki, gerek maddî ve gerek manevî nurlar, gerek hakiki ve gerek mecazi olarak kâdil denilebilen ışıklar demektir. Asıl maksadın da, bunların semanın üzerinde olan ilâhî kudrete ve en mükemmel güzelliğe delalet ederek kalblerde iman ve hidayet şuurunu uyandırmaları sebebiyle manevî kıymetlerine işaret etmek olduğu söz geliminden anlaşılmalıdır. Kasem (yemin) lâmi ile "Andolsun ki biz süsleddik" buyrulması, özellikle bu manevî işareti hatırlatmak demek olduğu gibi, şeytanlara atış hususunu anlamakta da bunun önemi vardır. Binaenaleyh âyetin meâlî şöyle olur: Celâlin şanına, ulûhiyyetin adına yemin ederim ki biz, o futursuz (sâgılam) görüp durduğunuz dünya semasını, göz ve gönüllerinizi açacak maddî manevî öneme sahip her türlü kâdillerle süsleddik. Ve onları, yani o kâdilleri şeytanlar için rûcûm, atışlar yaptık.

Burada birkaç mânâ vardır:

Birincisi şeytanlara atmak, onları yerin sınırlarından yukarı çıkarmamak, göğü serlerinden korumak için memmiler demektir ki, en meşhur mânâ da budur. Hicr Sûresi'nde geçen "Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve bakıp temâşa edenler için onu süsleddik. Onları, taşlanmızı (kovulmuş) her şeytandan koruduk. Ancak kulak

hırsızlığı eden müstesna. Onun da peşine açık bir ateş alevi düşmüştür." (Hicr, 15/16-18) âyetiyle, Saffât Sûresi'nde yer alan "Biz, yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsleddik. Ve itaat dışına çıkan her şeytandan gökyüzünü koruduk. onları, artık Mele-i âlâ'da olup bitenleri dinleyemeyiz. Dinlemeye kalkışanlar da her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar. Ve onları için sürekli bir azab vardır. Ancak (meleklerin konuşmalarından) bir söz kaparsa onlara, onu da delen ve yakan bir alev takip eder." (Saffât, 37/6-10) âyetlerinde olduğu gibi Allah'a karşı inat eden ve O'nun tarafından indirilen Rabbanî işleri, emir ve âyetleri anlayarak hak yoluna girmek isteyen insanları gizliiden gizliye türlü engeller, kuruntular, hayaller, hile ve desiselerle aldatarak akıllarını ve gönüllerini çelip arkalarından sürüklemek üzere dolaşan bu suretle insanlara karşı işleri güçlü şeytanları yarmaktan ibaret olan ve bundan dolayı kendilerine şeytan denilen melek, manevî birtakım alçak kuvvetler, kötü ruhlar vardır ki bunlar, gökten kovulmuş ve gök de onlardan korunmuştur. Bu şeytanlar, Mele-i âlâ'yı ve vahiy getiren meleği dinleyemez, oraya yetişemezler. Ancak dünya semasından inerken kulak hırsızlığı tarzında çalıp kapmaca bir şey yapmak isterler. Fakat arkanalardan bir ateş alevi, açık bir kıvılcım ve delici bir ateşle taşlanarak kovulurlar. Binaenaleyh o şeytanlar yeryüzünde birtakım kimseleri, Allah tarafından gönderilmiş bir medyum, bir ilham vasıtası imiş gibi birtakımlayarak ispirtizim, manyetizim, sunnambolizm, psizizm ve metapsizizm gibi bir doğru çıkarsa çoğu yalan olan kâhinlik ve cincilik kabilinden acaba bazı ruhi hadise ve hayallerle aldatıp meleklerle, peygamberlere rekabet etmek isterlerse de, Allah onları o yüksekliğe yaklaştırmaz, istediklerinde muvaffak etmez, yalanlarını, yalancılıklarını yüzlerine vurarak otes alevleriye def eder.

İşte burada "Şeyâtin", Hicr ve Saffât sûrelerinde geçtiği üzere "kulak hırsızlığı yapan" şeytanlar, "rûcûm", da, şihâb (ateş alevi) olarak tefsir edilmiştir. Fakat burada iki mânâ vardır. Birisi, şihâbdan maksat, maddî mânâsıyla hakikatın hava boşluğunda ara sıra görülen ve yıldız kayması diye ifade edilen fışek parlantısı gibi alevidir. Kısacası, ruhi hadiselerin feza ve göğü dair hadiselerle maddî bakımdan bir ilgisi vardır demek olur ki hakikatını Allah bilir. Bir şihâbın düşüşü, gözlerde bir tesir bıraktığı gibi düştüğü yerde atmosfer içinde yükselmış bulunan bazı pis gazların yakılmasıyla tasfiyesi veya zehirlemesi gibi bazı sonuçları meydana getirebilmek yahut şuur altında bazı sarıntıları ve cereyanları ortaya çıkarmakla ukuyda ya da uyanıkken veya bazı şartlar altında tesadüf ettiğimiz ferdlerin hususi kabiliyetlerine göre rüya yahut ilhama benzer bazı intibahlar nakletmek gibi ihtimallerle ilgili olabilir. Lâkin bu âyetteki "rûcûm"u böyle maddî mânâ ile şihâblara hamletmek âyetin diğ anlamına pek uygun görünmez. Zira daki zamir, "mesâbih"e aittir. Mesâbih (kandiller) ise, yukarıda beyan ettiğimiz şekilde şihâblara tahsis edilmiş değil, bütün yıldızları kapsamaktadır. Halbuki yıldızların hepsi birer şule (parıltı) sayılısalar bile şihâblar gibi kayma halinde görünmezler. Âyet ise, hepsinin yıldız kayması olduğunu ifade etmektedir. Eğer böyle olmasaydı o zaman "Onlardan bazıları, şeytanlar için taşlamaları yaptık." demek gerekirdi. Nitekim bu mânâyı verenler de böyle bir te'vil yapmak istemişlerdir. Buna karşı da şihâbların yıldızlar kabilinden olup olmadıkları münakaşaları yapılmış ve daha önce Bahâ'ü'd-din Âmilî'den naklettiğimiz zinet ve şihâbla ilgili konuda olduğu gibi şihâbların yıldızlardan kopmuş olmaları veya gözlenmeyen yıldızlar cümlesinden bulundukları tarzında cevaplar verilmiş ise de hiçbir âyetin zahiri anlamına uymaz. Çünkü şihâblar, eski fizikçilerin fikri gibi sadece havada yukarı çıkan gazların alevlerinden ibaret olmayıp, daha yukarıda sürü halinde dolaşan görünmez birtakım küçük yıldızların yerin çekim gücüne kapılarak atmosfer içine bir memi gibi giren ve gimesiyle sürünme ve temastan dolayı alevlenerek meydana gelen şeyler olduğu hakkında yeni düşünceler mevcuttur. (Saffât Sûresi'ne bkz.) Ve bunların parçalanmış yıldızlar enkazı olduğu düşünülmeyle beraber yerine hafız ve isâli ile denilmiş olması ve Saffât Sûresi'nde olduğu gibi yıldızlarla şihâbın ayırd edilmemesi olması, zâhiri mânâyı ters düşmesi demektir. Buna karşı en uygun cevap da olsa olsa yıldızların hepsinin veya bir çoğunun düşüş kanunlarına tâbi olarak şihâblar gibi olduğu ileri sürülebilir ve bunların hissedenlemeyen bir cereyan üzere bulunduklarına ve bu cereyanlarında itme güçleriyle aynı hizmeti gördüklerine işaret olduğu söylenebilir. Ancak burada belirttiğimiz gibi mesâbih (kandiller) kelimesinin mecazen maddî ve manevî olmaları daha genel bir mânâyı sevk ederek bu taşlamayı maddi olmaksızın ziyade manevî olarak düşünmek kanatımızca âyetin diğ anlamına daha uygun olur ki bu da, söyledikimiz ilk anlamın ikincisidir. Yani dünya semasını süsleyen bütün yıldızlar ve şihâblar görünürde birer ışık olarak çekici güzelliği, ferdî ve sosyal değer ve üstünlükleri, gözleri gönülleri açan bilgi zevkleri ve birlik âhenkleriyle Allah Teâlâ'nın yaratıcı kudretine, rahmetinin genişliğine, büyüklük ve galibiyetine delalet edecek ve imana sevkedecek manevî birer kâdil oldukları gibi, aynı zamanda şeytanlara karşı fırlatılacak olan azımda ve saptırmaları, şer ve zararlarını def etmeye sebep olacak manevî memmilerdir ki, işte peygamber ve onların varisleri olan sahabeler ve âlimler de böyledir. Onun için Cin Sûresi'nde geleceği şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'ın gönderilmesinden sonra cinler, şeytanları semaya yavaşlamak olmuşturlardı. İşte âyetteki birinci mânâ böyle iki şekilde düşünülebilir. Bu iki mânâda da taşlama şeytanlardır. Şeytanlar, rûcûmun fâili değil, hedefleridir. İkinci mânâyı gelince "rûcûm", "recmen bi'lğayb"da olduğu gibi gayb taşlamak birtakım zan ve evhamla gaybdan haber vermeye kalkışmak mânâsına olarak şeytanların atmaları, gayb taşlamaları, bilgi taslayarak halkı aldatmaları ve Allah'a isnad ve havale edilmesi gereken hükümleri, yıldızlara, yıldızların özelliklerine kuvvet ve tabiatlarına isnad ederek bilimsel selâhiyeti kötüye kullanıp şirk ve küfre sevketmeleri için birer bahaneleri demek olur ki, bu durumda şeytanlardan murad, saadet ve bedbahtlık, kaza ve kader gibi gayb hükümlerinde yıldızların tesirlerini kabul ederek ve yıldızlara dair bilgilerin sınırını aşarak yıldızlarla ilgili birtakım takdirler yapmak ve hükümler çıkarmak suretiyle gayb ve gelecekteki haber vermeye kalkışan müncimciler ve kâhinler gibi halkı yanıltmaya uğraşan insan şeytanları demektir. Âyetinin ifadesi, birbirini gerekli kılan bu iki anlamı da kapsamaktadır ve her ikisi de doğrudur. Birincisinde cin şeytanlarının ikincisinde de ins şeytanlarının durumları beyan edilmiş demektir. İbnü Sinâ "Şifâ"da Felsefe-i Ulânın "mebde ü meâd" (dünya ve ahiret) bölümünün sonunda der ki: "Bütün işleri tahlil ettiğinde birtakım esaslara dayanırın ki onların gereği, Allah'ın katından indirilmiştir. Kaza, Allah'ın koyduğu ilk basit hükümdür. Takdir, kazânın yavaş yavaş yöneldiği şeydir ki kazânın basit olası ilk ilâhî emre nisbet edilen basit işlerin hepsinin gereği olmasındandır.> Eğer insanlardan biri için bütün yer ve gökteki hadiselerin hepsinin ve onlara ilgi olanları tanımak mümkün olaysaydı, gelecekte meydana geleceklerin hepsini, keyfiyetini de anlayabilirdi. Hüküm söyleyen şu müncimcisi ise onun başlangıcı konusunda herhangi bir delile dayanmaz, belki o konuda tecrübe ve vahiy iddiasına yaklaşır ve çok defa o mukaddimelerin ispatında şiir veya sözdeki mukayese tertibine kalkışmakla beraber kâinatın sebeplerinden yalnızca bir cins delile dayanır ki o da gökte bulunur. Bununla beraber gökte olan durumların hepsini kavradığına kendisi de kefil olamaz. Faraza buna kefil olsa ve sözünü yerine getirse de bizi ve kendisini her zaman hepsinin vücuduna vakıf olacağımız bir durumda tutması mümkün olmaz. Hepsinin fiil ve tabiatı kendisi tarafından bilirse bile onun bulunduğunu veya bulunmadığını bilmesi yetmez. Çünkü ateş sıcaktır ve sıcaklık vericidir, şunu ve şunu yapar diyebilecektir, sıcaklığın meydana geldiğini bilmeden ateşin işi verdiğini bilmekte olmaz. Hangi hesap yolu vardır ki bize felekte meydana gelen yeni bir olay ve bid'at konusunda bilgi verebilsin. Faraza bizi ve kendisini her zaman onun hepsinin varlığına vakıf olacağımız bir durumda tutması mümkün olsa bile, bizim için onunla gaybe intikâl mümkün olmaz. Çünkü varlık âlemine giciz sürecinde gayb işlerinin tamam olması, ancak kemâl sayısının elde edilmesiyile çok yeterli olmakla beraber mûsamaha edilen semâvî işlerle, arzda cereyan eden önceki ve şu andaki işlerin fâili (etkileyen) ve münfe'â (etkilenen)'nin, tabii olanla ihtiyârî olanın karışması olur. Yoksa yalnız göğü ait olanlarla tamam olmaz. O halde iki emrin bütün mevcutlarını ve her birinin gereğini özellikle gaybla ilgili olanlarını kavramadıkça gayba intikal mümkün olmaz. Şu halde müncimcilerin itibarı olan ön bilgilerinden bize verdiklerinin hepsinin doğmuş olduğunu cabadan kabul etmek bile yine de sözlerine itimad edemeyiz." Sabiller gibi yıldızların tesirlerini bilerek ondan hüküm çıkarmaya kalkışmanın küfür ve şirk olduğunda âlimler

ittifak etmişlerdir. Ancak onları tesir edici olarak değil de, kandil olarak ifade edildiği üzere ilâhî hükümlerin cerayanına delil ve işaret olmak üzere diğer ilim ve fenlerde olduğu gibi hakikati araştırma fikriyle netice ve hüküm çıkarmaya çalışmak da, şer'an yasak değil, mendub, belki de yerine göre namaz vakitlerinde olduğu gibi vacib bir vazife olacağına ihtilaf söz konusu değildir. Çünkü ilim, ilim olması itibariyle "Bilenleri bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 39/9) âyetiyle övülmüştür. Ve ilimde kesinlik istenilmekle beraber zanla bilinen mesele ve hükümleri içermesi de, mümkün olabilirdi kadar mesru ve beğenilmiş olmasına engel olmaz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki delil ve işaretlerden hareketle elde edilen hükümler, zayıf da olsa gayb için hüküm sayılmaz, emaresinin delili sayılır. Delillerinin kuvvet ve zayıflığına, fiiliyyat sahasındaki tatbikatları ve kullanış tarzları ile gaybelerinin hayır ve şer oluşuna göre hükümleri ve durumları farkeder.

Fakat yıldızlar ve feleklerin vaziyet ve şekilleriyle, hal ve hareketlerinden bahseden astronomi ilmi yahut gök bilimi denilen ve "Ayrıca yılların sayı ve hesabını bilmeniz için..." (İsrâ, 17/12), "Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde açık ibretler vardır..." (Al-i İmrân, 3/190) gibi âyetlerle tahsisine teşvik edilen "yıldızlar ilmi" değil de onu bahane ederek yıldızların vaziyetinden ileride olacak hadiselerle, gayba ve şunun bunun şansı ve talihine dair hüküm çıkarmak mânâsına "tencim" yahut "ahkam-ı nücum" (yıldızlarla ilgili bilgiler) diye ifade edilen müneccimlik işi, yıldızların tesirine inanmak suretiyle olmasa bile, esasında ilim denemek bir şey olmayıp gayb taşlamaktan ve bazen tesadüf etse bile esas itibariyle "Her müneccim yalancıdır." buyurulduğu üzere yalan söylemekten ibaret kalarak bu âyetteki şeytanlık kısmına dahil olduğundan, ibnû Sina bile onu itimad edilmemesi gerektiğini selahiyette beyan etmiştir. Yıldızlara şiddetli bir sevgiyle bağlı olan Sabîlîler, İdrîs (a.s.)'ın mucizesi olarak gaybdan haber verdiğini iddia ettikleri yıldızlarla ilgili bilgileri önem vererek, göğu on iki burca taksim etmişler, feleklerden yalnız şiddetli sevgi besleyip heykellerini diktikleri gözlemlenen yedi gezegen feleklerini dikkate alarak, yedi gezegenin feleklerle ait vaziyetlerine göre yerde meydana gelecek hadiseleri bildireceği zannıyla yıldızlarla ilgili bazı kitaplar kaleme almışlardır. Bunun, astronomi ilmi açısından feleklerle ilgili hesaplara ve matematik biliminin gelişmesine faydası dokunmuş olmakla beraber, diğer taraftan bir çok insanı aldatıp saptıran bir şeytanlık vesilesi olarak kullanıldığından ve bu suretle insanları şirk ve küfür yollarına sevkettiği için daha çok, zararlı olmuştur. Maalesef müslümanlar arasında da çokça zaran görülmüş, buna haram diyen din âlimi ve fakihlerin sözlerini dinlemeyenler hüsrana uğramışlardır. Çekim kanunuyla ilgili olan yer yüzü, bütün gökler ve ışığı ulaşan yıldızlar ve aralarındaki tartışır, elastiki, acı, hafif, gizli ve açık âlemlerle alakası bulunması sebebiyle "Onlar yıldızlarla da yollarını doğrulturlar." (Nahl, 16/16) âyeti hükmünce yıldızlardan hesapla elde edilen bazı delil ve tecrübelerle ilgili bilgiler ve kaptanların denizde yol tayini gibi ilmi bir çok fayda sağlanabilir de, Levh-i Mahfuz'u okuymuş gibi gayb ve istikbale hakim olacak tarzda falcılığa ve netice çıkarmaya kalkışılması birkaç gezegen işi değil, en azından yer ve gökte cereyan eden bütün hadiselerin tabii ve ihtiyari, etki ve tepki açısından bütün şartlarını tayin etmeğe dayalı olduğundan bunun insan için mümkün olan fenne dair bir ilim olmayacağına İslâm dini âlimleriyle beraber İbnü Sina, Farâbî gibi filozoflar ve eski, yeni astronomi bilgileri de sözbirliği etmişlerdir. Yeni astronomilerin geniş bilgi iddiasında olmadıkları bilinmektedir. "Sîfâ" hasiyelerinde belirtilirdi üzere eski astronomi âlimleri de demişlerdir ki: "Ashab-ı ahkam (kahinler) on iki burcu ve yedi gezegenin yörüngelerindeki durumlarını, bir araya toplanma ve karşılamalarını, bir burçta birleşme ve karşılaşmalarını, ay ve güneş tutulmalarını, hayallerinin verdiği renklere bakarak itibar edilen mutluluk ve uğursuzluk tabiatlarını düşünmekle bu ilmi elde edebileceklerini iddia ediyorlar. Halbuki gözlem ve kıyas ile astronomi bilgilerini tarafından bulunmuş olan felekler, yedi değil, altmışa yakındır. Bunların bazıları yerî kusatıcı bazıları değildir. Bunlara "eflak-ı tedavir" (dolaşan felekler) denir. Ve daha gözlemlerle idrak edilemeyen diğer felekler bulmak da mümkündür. Bundan başka sabit yıldızlardan her birinin de, gezegenler gibi birer yörüngelerinin bulunmasını da caiz görmüşlerdir. Ashab-ı ahkâmın (kahinlerin) ise bunları nazar-ı itibare almak şöyle dursun haberleri bile yoktur.

Bir hüküm verdikleri zaman bütün bunlardan gafil olarak yalnız yedi gezegenle hüküm veremişlerdir. İş bu kadar da değildir. Yine eski astronomi bilgilerine göre gökte "kevakib-i sehabiyye" (bulut yıldızları) denilen bir takım yıldızlar vardır ki samanyolu, keheşan dediğimiz mecere ve saire gibi görülen beyazlıkların uzaklıklarından dolayı gözlerimizle seçilemeyecek derecede küçük görünen yıldız sürülerinden oluşmuş sistemler olduğuna dair kanaatler vardır. Bunları yeni astronomi bilgileri de te'yd etmektedirler. Bunlar ve bunların yörüngeleri de düşünülünce, feleklerin konumlarını belirlemenin ne kadar beşerin gücü dışında olduğu anlaşılacaktır. Daha ilerisine gitmeyelim, şu dairede düşünülen ve yere az çok ışığı yetiştirebilen yıldızların hususi halleriyle yerin ve arz boşluğunun ve bunlardaki cüz'iyat ve hususiyetlerin, cismani ve ruhânî münasebetlerini beşer ilmiyle tayin etmek ihtimali nasıl bulunabilir? Mesela küçük bir Sûha yıldızının diğer özelliklerini bir kenara bırakarak, yalnız yüzüne gelebilen ışığının ve yerin üzerinde ondan meydana gelen tesirlerin, faraza Zeyd'in kaderi üzerinde ne gibi bir tesir gösterdiğini hesaba katmadan, sadece on iki burc içinde yedi gezegenin yörüngelerinin konumları üzerinde Zeyd'in yıldızına bakarak, yannki halinin ne olacağına dair bir hüküm vermeğe kalkışmanın nasıl bir saçma, nasıl bir aldatma ve aldanmadın ibaret olduğunu ve bunları fayda yerine ne büyük zararları sebep olacağını anlamayanlar, nücum (yıldızlar) ile rücumu (taşlamayı) ayırdetmeyen bedbahtlar veya ayırdetmek istemeyen şeytanlar demek değil midir? Evet dün bilmediğimiz bir çok şeyi yann öğrenebiliriz. Bugün imkansız gibi çok uzak gördüğümüz bir takım gerçekleri küçük bir hadiseden bir kanun keşfiyle yann sıradan işler olarak kabul edebiliriz.

Lakin ilmin, mümkün olan âlemin ve yaratılış semasının bize bakan sınırı ile Allah'a ait olan hakikatinde büyük fark vardır. Gayb ve şehadetî bilen ancak Allah'tır. Gaybı ancak O bilir "Gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez." O bildirmeyince Peygamber de gayb bilemez "Sırlanma kimseyi muttali kılmaz. Ancak dilediği Peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar." (Cin, 72/26-27) buyurulduğu üzere Allah'ın bildirdiği kadar bilir. Onun için "Bilgi ancak Allah katındadır." (Ahkâf, 46/23) denilmiştir. Aynı şekilde "Size ancak az bir bilgi verilmiştir." (İsrâ, 17/85) âyeti bizim ilimizin azlığını anlattığı gibi "Kâinatta mevcut olan herşeyin hazineleri bizim yanimızdadır. Biz onu, belli bir miktar ile indiriz." (Hicr, 15/21) âyeti ile ilâhî indirimin bilinen bir miktar olduğu da anlatılmıştır. Allah Teâlâ insanlara bahsettiği kabiliyetlerin durumuna göre nefislere ve kâinata koyduğu maddî ve manevî, akli ve nakli mucize ve delillerle nazar, istidlâl (delillerle sonuç çıkarma), tecrübe ve amel sahasında bizi dereceden dereceye rahmetine yükseltecek, nice nice gelişmelere erdirecek ilim yolları ve dünya semasını hidayet kandilleriyle süslemiş olmakla beraber, sonsuzu idrak ederek gayb âlemini hakimiyetine alacak ve bu surette kendisine şirk koşmaya kalkışacak bir yetkiye de sahip kılmış olmayıp, "Gaybın anahtarları, Allah'ın yanimındır. Onun için gaybı ancak O bilir..." (En'âm, 6/59) buyurulduğu üzere gayb hazinelerini tamamen kendi yanında tutmuş, Levh-i Mahfuz'a da dilediğini dilediği kadar muttali kılmış ve o gayb ilmini seçkin kullarından pek azına tattırmıştır. Göğünü şeytanlardan korumuş, şeytanlık ilmi için kullanan ve kulak hırsızlığı ile gayb taşlamaya, kehanet veya keramet satmaya ve böylelikle Peygamberler ve velilere hatta Allah Teâlâ'ya meydan okuyarak halkı saptırmaya kalkışan ins ve cin şeytanlarını taşlamak için parlak kandiller, ateşli ve kıvılcıklı manialar yaratmış, kullarını o kandillerden faydalandıkları ve o şeytanlardan, şeytan atmalarından sakındırmak için yıldızların kandil olma haysiyetiyle rücum olma haysiyetlerini ayırdettirmek üzere kendi adına yeminle "Andolsun ki biz en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık..." (Mülk, 67/5) buyurmuştur. Sonra da o şeytanları ve onlara yanan kâfirlerin hal ve akıbetlerini anlatmak için buyuruyor ki ve onları için ateş azabını hazırladık. O şeytanlar dünyada taşlanmalarının dışında şeytanlıklarının ateş atıkları yalanları alevlendirmek istedikleri fitne ve fesadın cezasını çekecekler, ahirette o ateş azabını tadacaklardır. Yukarılarda da ifade edildiği şekilde çlgın alevli ateş demek olan sa'ir, cehennemnin isimlerindendir.

6. Sadece o şeytanlar değil kendilerini yaratan, yaşatan âlemlerin Rabbine küfreden, nankörlük edip saygısızlık yapan kâfirlerin hepsine de cehennem azabı vardır ki o ne fena dönüştür. Ne kötü ahiret, ne çirkin bir değişme yeri, ne acı akıbetir. Bunun kötülüğü, o cehennem azabının şiddet ve dehşeti, ama atılanların çokluğu, küfürlerinin sebep ve mahiyeti, azabı görünce kendilerine gelmeleri, cinayet ve kazandıkları hakları itirafları şu şekilde beyan ve tasvir edilmektedir.

7. Evvela, kâfirler o cehenneme atıldıkları, o çlgın ateşin içine odun gibi fırlatıldıkları vakit onun bir uğultusunu, bir hıçkınsını işitirler ki bu, yalayıp yutma hırsını ifade eden korkunç hışlayış ve gürleyiş, yahut "Orada onların (çok feci) nefes alıp vermeleri vardır." (Hûd, 11/106) âyetine göre içindikilerin acı matem sesleridir.

8. İkincisi, o, o halde kayınıyordu. Üçüncüsü, gayızdan; öfkesinin şiddetinden, hışmından hemen hemen patlayacak hale gelir. Öyle çlgın, öyle şiddetlidir. Dördüncüsü, her an alay atıldıkları, yani ona atılanlar grup grup, topluluk topluluk atılır. Her bir grup atıldıkça her defasında onlara, onun muhafızları, yukarıdaki sürede de "Onun başında iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır." (Tahrîm, 66/6) âyetinde de tavsif edildiği gibi gardiyanları, zebânî melekler sert sert azarlar ve hakaret ederek sorarlar. Size bir uyanıcı gelmedi mi? Bu dehşeti haber verip gocunduracak bir peygamber, korkutucu bir elçi, bir delil gelmedi mi ki siz buraya geliniz? "Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab edecek değiliz." (İsrâ, 17/15) âyetinde ifade edildiği gibi Allah Teâlâ bir Resul göndermedikçe azab etmez. Azabı gerektiren her şeyden önce nakli ve akli bir delil, onunma sözkonusudur. Bu da gösteriyor ki Rabbi inkâr, O'nun zâtını inkârın ibaret değil, Rab olarak tecelli etmesini, herhangi bir peygamberini, indirmiş olduğu âyet ve delillerini ve onlar vasıtasıyla tbebliğ ettiği haber ve uyanıların yalanlamak ve inkâr ile nankörlük de küfürdür. Çünkü Peygamber inkâr etmenin kaynağı, "Allah hiçbir şey indirmedir." diye mutlak bir yalancılıktan ibaret olan bir inkârı bağıdır ki bu da, doğrudan doğruya Allah'a karşı bir inkâr demektir. Kâfir, Peygamber'i yalanlarken bütün olumsuzlukları kalbinden geçirerek şöyle bir kıyas yürütür. "Sen, "Allah bana bir şey bir haber indirdi." diyorsun, halbuki Allah hiçbir şey indirmemiştir. Binaenaleyh, indirdi diyen yalan söylemiş olur. Demek ki siz, büyük bir dalâlet içindesiniz." der ve haber verilen azabı görmedikçe uyanlara inanmaz.

9. Bu suale cevap olarak kâfirler, o zaman hakkı gizleyemeyerek evet derler, Allah'ın lütf ve adaletini tasdik edip kendi kabahatlerini şöyle dile getirirler: Doğrusu bize bir uyanıcı geldi, parlak kandiller, ateşli şihâblar ve şimşekler gibi nur ve nâr içine gökten yere yollar açarak, uyanları saçarak, çarptığını yakarak inen âyetlerle bizi hem aydınlatan hem de korkutan bir haberci geldi. Fakat biz onu yalanladık ve şöyle dedik "Allah hiçbir şey indirmedir." Peygamberliğin, kitabın, vahiy ve mucizelerin; onlara inanıp doğru yolda gidenlere, güzel yaşayanlara sevap, inanmayıp şeytanlık ve küfre sapanlara sonunda azab edileceğine dair müjde ve tehditlerin aslı yoktur. O ateş âlemleri, o parlak ateşler maddî ve manevî yünden bizleri korkutacak hiçbir özelliğe sahip değildir." dedik. Öyle peygamberlik iddia edenlere ve onlara inanarlara Siz ancak büyük bir dalâlet içindesiniz. Kendinizi kaybetmiş, gidecek yoldan pek uzağa sapmış ve büyük bir yanlışlık ve aldanış içinde şaşırmışsınız ki, böylece hem kendiniz aldanıyorsunuz, hem de başkalarını aldatmak istiyorsunuz." dedik. İşte o kâfirler, o zaman böyle küfürlerini, nankörlüklerini ve uydukları şeytanların kendilerinin sıfatı olan o büyük sapıklığı peygamberlere isnad etmekte aldandmış olduklarını ve asıl büyük sapıklık ve azınlığa kendilerinin düşmüş bulunduğunu itiraf ederler ki, bu âyetle de, onların küfürlerinin sebep ve mahiyeti söz konusudur. Demek ki (Mülk, 67/6) âyetinde kâfirlerin cehennem azabına müstahak kılan küfür, Allah'ın varlığını inkârı kadar gitmek değil, O'nun kudretini, kullarına indirdiği lütf ve nimetini, gönderdiği peygamberleri, indirdiği kitapları, mucizeleri, verdiği haberleri inkâr ederek nankörlükte bulunmak dahi Allah'a küfürdür. Böyle küfür ve nankörlükte bulunanlar, onlardan istifade etmekten kendilerini mahrum etmiş oldukları için sonuçta onlara vaad edilen nimet ve rahmetten ebediyyen mahrum olacakları gibi yapılan uyanlara ve haber verilen tehlikelere aldırmaıyp saygısızlığa üzerine yürüdükleri ve eldeki kurtuluş fırsatlarını kaçırmış oldukları için ebedî azab içine atılıp gidecekler ve o vakit bu sözleri söyleyeceklerdir. Felsefî anlamda bu husus şöyle özetlenebilir: Allah'ı inkâr, yalnız "Atheisme" yani "ta'til" denilen Allah'a küfürden ibaret değil, bir olan Allah'a inanmaz fakat peygamberliğe ve peygamberlere inanmayız diye peygamberliği inkâr etmekle beraber Allah'ı birleme mezhebi demek olan "Deisme" de de Allah'ı inkâr vardır. Nitekim "Allah vardır ve birdir amma bize falan nimeti veren O değildir. Veya O bizim isimize müdahale etmez." demenin şirk ve inkârın farkı olmayan bir tenakuz olduğu da apağık ortadadır. Burada, (Mülk, 67/9) diyen kâfirlerin ateist olmayıp nübüvveti inkâr eden deist oldukları bellidir. Bunların inkârlarında temel prensipleri "Allah bir şey indirmemiştir." diye Allah'ın her şeyde görünen kudret ve yardımına karşı kafalannda kurdukları olumsuz bir taassuptan başka bir şey olmadığını ve aksini gösterenleri büyük bir sapıklıkla aldandmış farzettiklerini itiraf etmiş bulunuyorlar. İşte Kur'an'ın bütün inen kitaplarındaki daha yüce ve asırlardan beri duymanın her tarafında aynı birlik ve güvenirliği ile korunmuş, bozulma ve değişiklikten uzak, en temiz, en doğru bir karar olduğunu görmüş bulundukları halde, onun Allah tarafından indirilmiş "(O), âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir." (Hâkka, 69/43) âyetinin de ifade ettiği gibi, Allah'ın sözü olduğuna ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçekliğine inanmak istemeyen o zamanki kâfir ve müşnklerin dedikleri şekilde Muhammed (s.a.v.)'in bir sair ve müellif gibi kendi söylediği veya yazdığıdır kendi sözü ve kitabı olarak göstermeye çalışan "Yoksa, "Onu uydurdu" mu? derler. De ki: "Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan bana gelecek cezayı savmaya sizin gücünüz yetmez?" (Ahkâf, 46/8) ve "De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka (çağırmaya) gücünüzün yettiklerini çağrın da onun benzeri bir süre getirin." (Yunus, 10/38) demesine aldırmaıyp bu kuvvetli beyanatta Hz. Peygamber'in kasden veya hataen aldandmış olduğunu kabul ederek acaba çok akıllı ve emin olan Muhammed buna ve bu suretle peygamber olduğuna hakikaten inanmış ve aldandmış mıydı? Yoksa kendisi inanmadığı halde öyle söylemekte bir fayda görerek aldatıyor muydu? diye söh söyleyen, yazılar yazan ve nihayet Corci Zeydân'ın "Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi"nde özetlediği şekilde: Kasden aldatmış dediği, kendisi cidden ve bütün samimiyeti ile inanmış, ancak bu inançında aldandmıştır. Yoksa yanlışlığını bilen bir yalancı öyle ahlâk ve davranışlarında temiz bir hayat ve doğru bir yol takip edemez, öyle sürekli bir eser ve şimdide kadar iki yüzen fazla devlet kuramazdı, cihanda büyük büyük uyanmalar, inkılâblar meydana getirmiş bir din yaratmazdı, demekten de kendilerini alamamış bulunan batı filozofları veya yazarları dahi müsbet ilimlerde, fenlerde düşündükleri gibi düşünmeyip yine kendilerinin beğenmediği menfi yoldan giderek nefislerinde "Allah bir şey indirmemiştir ve indirmez, başka türlü düşünen hata eder." diye saplandıkları ve dogmatik dedikleri delilsiz bir yokluk dogmasından yürümek isteyen deistler, yahut ateistler ki, vakti gelince onlar da (Mülk, 67/9) diye itiraf edeceklerdir. Râzî tefsirinde der ki: "Bu âyetin sonunda yer alan "Siz ancak büyük bir dalâlet içindesiniz." hitabında iki vecih vardır. Birincisi, bu sözün kâfirlerin, peygamberlere karşı söyledikleri sözler cümlesinden olmasdır ki doğru olan budur. İkincisi de cehennem muhafızlarının kâfirlere karşı söyledikleri sözlerden olmasdır ki, kâfirler öyle söyleyince zebaniler "Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz." diyeceklerdir. Buradaki "dalâl", "sapıklık"tan murat, dünyadaki sapıklıktan, yahut onun neticesi olan helâkândır.

10. Bunlara karşı soru soran ve cevabını alan melekler tarafından "Sizin söz dinleyecek kulağınız veya düşünecek aklınız yok muydu ki, Allah'ın indirdiklerini görüp dururken Allah bir şey indirmedir." diyerek öyle bir yalanlamaya ve sapıklığa daldınız?" denilmesine

veya denilmesi ihtimaline karşı o kâfirler onun da sebebinı anlatarak hem derler ki eğer bizler söz dinler ve akli güzel kullanan kimseler olsaydık, yani Allah bize kulak ve akıl vermemiş ve onlarla iyi dinleyip tutulduğu veya hakıyla düşünölüp amel edildiği takdirde hidayete erdirecek haberler, hikmetler, nasihatler, deliller indirmemiş değildi, fakat biz onlara kulak vermedik, masal dedik kulaklarımızı sağır ettik, akli olanlara yakışacak şekilde iyi düşünmedik, kendi zevkimizi ve arzularımızı düşündük.

Çalgınlıkla fitnelere kapıldık, kötüler içinde kötülöklere düştük. Eğer bizler iyi dinleyen yahut iyi düşünen kimseler olsaydık aklin yetiemediği hususlarda naklin yolu olan kulaktan olmasa da aklın kendisinden hakıyla istifade etseydik, yahut hidayet kandilleri olan Hak dostları, âlimler ve müctehid imamlar gibi akıl ile nakli, rıyayet ile dirayeti birleştirten bahtiyarlardan olmasak bile, hiç olmasa rıyayet ve dirayetten birine olsun sahip bulunsaydık küfre sapmaz o ateş aşabı şeytanlar içinde bulunmazdık, onlara katılıp bu çlgın ateşe atılmazdık. Zamanla işbirlerinden çıkar, hidayet yolunu tutardık. Lâkin onlann içinde bulunduk ve bu ateşe atıldık. Demek ki, bizler ne dinleyen ne de düşünen kimseler değilmiziz. "Yazıklar olsun bize!" derler. Ukalalık iddiasında bulunan o nankörler nihayet felaket karşısında böyle bir azabı hak ettiklerini itiraf ederler ve bütün vicdan mesuliyeti ile yananlar. Bu beyan ile de ş u noktalar tahlil edilmiş olmaktadır. "Allah bir şey indirmedir." deyip durmanın eğer sebebi vardır. Birincisi, kulaktan istifade etmemek, ikincisi akıldan faydalanmamak, üçüncüsü de kötü bir çevrede bulunmaktır. Üçüncüsü bir taraftan başlanğıç bir taraftan da netice demektir. Kulak ve akıl insana dünya ve ahireti, geçmiş ve gelecek zamanı tanıttırarak en faydalı iki rehberdir. Diğer duyanlar da yalnız şimdiki zamanı tanıtır. Lisan ve akıl ise her ilme bakmaktadır. Bu yüzden kulak akıldan önce gerektir. Kulâğı ve akli olanları anlayıp dinleyecek kötü bir çevreden çıkar gider, iyilere katılabilirler. İman ve hidayet için bunların birisi bile duruma göre yeterli olabilir. Şu halde küfür ve nankörlüğün sebebi, kulak ve akla gerektiği şekilde önem vermemekte toplanır. Bu ise, hayvanlıktan daha öte bir alçaklıktır. Nitekim Kur'ân'da da bu anlamda bir âyet vardır "İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapkırtırlar." (A'râf, 7/179) Halbuki ne akli ne de nakli delili idrak etme kabiliyeti bulunmayanlara esasen sorumluluk ve uyan yoktur. Onlar o aşağılıklann sonuçlarına katlanırken, sonunda böyle ebedi vicdan sorumluluğuyla cehennem ateşinde yanmazlar.

Kâfirler ise yaratılışlarından dolayı insanın tarafine dahil ve sorumludurlar. Kulakları da, akılları da vardır. Sonunda cehennemin çıkışını, azab meleklerinin ince ince suallerini duyan, anılar. Önceden uyarını duymak ve düşünmek istemezlerse de darbe fiili karşısında hepsini duyarlar. Onun için küfürlerini itiraf ederlerken "kulaklarımız ve aklımız olsaydı" demiyorlar, dinleyip düşüneydik diye, kulak ve akıl nimetlerine karşı nankörlük etmiş olduklarına yanyıyorlar.

11. Demek ki günahlarnı itiraf ettiler; demek ki Allah'ın lütfunda, Rabliğında, adaletele hiçbir eksiklik yoktur. O, her şeyi indirmiş, göz, kulak ve akıl vermiş, haberci göndermiş ve haberlerini de duyurmuştur. Dünya semasını görünen, işitilen, düşünölen ve akılları hayrette bırakan türlü kandillerle hem süslemiş hem yıldızlar hem de taşlamalar halinde rehberler, muhkem ve müteşabih âyetler, mucizeler, müjdeler, uyanları indirerek ölüm ve hayatta tasarruf eden kudret ve izetini, Rab olarak hükümlerini anlatan, güzel amellerle ileride yüce hayata yükseltecek iman nurları saçan, ona karşı küfür ve şeytanlıkla halkı aldatıp o güzel gök altında kendileriyle beraber yangınlara sürüklemek isteyenlere hazırlanmış, sürtüşme sonucu bir kıvılcımla tutuşup köpürme durumunda bulunan cehennem azabının dehşetini anlatarak fitne ve fesattan sakındırmak için ölüm âlâmeti yıldınmları atan hitaplarla kulak ve akla tebliğde bulunmuş, suç ve günah ancak onları duymayan veya düşünmek istemeyerek inkâr edip, yalanlayıp o nuru söndürmeye o çlgın ateşi körüklemeye çalışan haddini bilmez nankörlerin kendilerinde olduğu yine kendilerince anlaşlmıştır. O halde uzaklaştınlın, bütün o cehennem aşabı, bütün o şeytanlar ve onlara uyan kâfirler. Onlann kazançları ve son hakları ancak budur. Allah'ın izzetine karşı gelerek ilâhi mülkün adaleet nizamını bozmaya, fani ve alçak hayatta kalmak zannıyla hak ve halkı kendileri yaratıyomuş, mülk âlemi kendilerininmiş gibi fitne ve fesad ile ihtilâl ateşlerini körükleyip ileri hayati zulüm ve karanlıklara boğmaya uğraşan o günahkârları, sonunda rahmet ve mağfiretten nasibı yoktur. Allah'ın izzetine yakışan da budur. Allah öyle üstündür. "Sin"ın ötresiyle "suhk" uzaklaşmak ve irak olmak, yahut helak olmak mânâsına bu'd gibi mastar olup "(Biliniz ki) Semüd kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu." (Hûd, 11/95) âyetinde göröldüğü üzere takdir edilen fiilin mefûl-i mutlakı olarak yerine gelen bir dua cümlesi halinde ve "kahrolsun" tarzında şiddetli bir zorlama mânâsı ifade eder. deki "lânn" gibi fiilin, fâilini veya mefûlünü beyan içindir. Bu cümleye bir fiil takdir edilmesinde "Allah sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir." (Nuh, 71/17) âyetinde olduğu gibi iki yön vardır. Birisi, takdirinde olarak "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın da uzaklaştırsın." demektir ki bu durumda "suhkan" müteaddi olan "ishâk" ve "ib'âd" (uzaklaştırmak) mânâsınadır. Diğer de, takdirinde olup mânâsı, "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın da, onlar da uzaklaştıkça uzaklaşıp, kahrolsun." demektir.

12. Haberinizi olsun ki herhalde Rablerini görmeden saygı besleyenler, yani azabı gelip çatmadan, fiilen müşahade alanına çıkmadan önce henüz kendilerinden gâib iken, yahut el içinde iki yüzüklöle değil de âlemin gözlerinden uzak olan kalblerinden samimi şekilde korkup sakınarak Rablik şanıyla emirlerine, uyanlarına hümet ve saygı hissi besleyenler bir mağfiret ve büyük bir mükafat onları içindir. Azabı görünceye kadar korkmayanlara yahut kalblerinde saygı olmayıp da ağıktan iki yüzüklöle edenler içi değildir. İşte sizleri, ileri hayat için hanginiz daha güzel iş yapacak diye sorumluluk ve imtihan dünyasında yavaş yavaş müsabaka meydanına çıkmak için ölüm ve hayati yaratmış ve herhangi bir bozuluk olmaksızın bir diğeriye uygun ve muntazam yedi gök ile her tarafınızdan kuşatıp kendinizi tanıtmış ve dünya semasını kandiller ve akan yıldızlarla donatıp o nur ve nâr nizamı içinde sizi aydınlatmak ve sakındırmak üzere bu müjde ve uyan âyetlerini dinleyip anlayarak tatbik etmeniz için peygamberine ve o vasıta ile sizlerin kulaklarınız ve aklınızda kadar indirmiş olan o Rahmân böyle Aziz, böyle Gafûr'dur.

13. Ve kavlinizi yani iyi veya kötü söyledığınız sözü, yahut inanç ve görüşünüzü ister sır olarak tutun, gizleyin ister onu açığa vurun, haykırın, O'nun yanında ayndır. Hepsini bilir, ona göre hesabını görür. Binaenaleyh O'na gızlide ve açıkta tam saygı beslemek gerektir. Ey sorumlular! Ey o ölüm ve hayat arasında imtihan meydanına atılmış saygılı veya saygısız, dinleyen veya dinlemeyen, düşünen veya düşünmeyen bütün mübtelalar! Çünkü O Rabbiniz bütün göğüslerin kühnünü bilir; nefislerin, kalblerin içiyle, dışıyla bütün hakikatini, kendi hakikatlerinde kendilerinin bile vakıf olamadıkları gizliliklerin hepsini bütün yönleriyle bilir.

14. Hepsini O yaratmıştır. Bilmez mi yaratan yarattığını? Bir duygu duyan, bir şey düşünen, bir niyet eden, bir söz söyleyen, kasıtlı olarak bir iş yapan, onu yaparken ne kadar gizlemek istese kendinden gizleyemez, vicdanında onu o anda duyabilir. O halde onu ve bütün göğüslerin hakikatini, bütün mahlukatı yaratan yaratıcı daha önce ve daha mükemmel şekilde bilir. O göğüsler, o nefisler, o düşünceler, o kuvvetler, o fiiller ve o duygular bilgiley, hep Allah'ın yaratmasıylardır. O yaratmayınca kimsenin ne eli oynar ne dili, ne hissi yürür ne fikri, ne vicdanı kalır ne kendisi. Bakarsın bir an içinde el çolak olmuş, dil tutulmuştur. Fikir durmuş, akıl boğulmuştur. Gönlü kendinden geçmiş, ben böyle yapamın diyen nefis yerle bir olmuştur. Yaratıcının yeni bir yaratma ile imdadı yetişmezse hiçbir yaratık onu kendine getiremez ve o yaratmayı işletemez. Çünkü bir zerre, bir suur, bir şey yaratmanın dayandığı teferruatı bilemez. O, bütün sebepler silsilesini kuşatan olgun bir ilim ve kudretin eseridir. Yaratıklann, yaratıcıdan bir şey gizlemesine imkân yoktur. Bir yaratık kendinde sonradan meydana gelen bilgiyi ve onun mânâsını ondan önce onu ve onda o bilgiyi bütün hakikatiyle yaratan yaratıcının ilmine borçludur. Mahlûkta herhangi bir hadise meydana gelir de onu, yaratan Allah bilmez olur mu? O, latif ve habirdir..

Latif, "Lütf"tan mûbalağalı ism-i fâil, yahut "letâfet"ten sıfat-ı müsebbehe olabilir. Birincisine göre kelimenin anlamı, "son derece lütfkâr" demektir. Lütf, gayet incelik, hoşluk ve uygunlukla gayeye ulaştırmak ve muradını vermek mânâsındadır. Letâfet de kesâfet (kabalık, kalınlık)ın karşıtı olarak incelik, hoşluk, nazıklık demektir ki zıddı, bir anlam ifade eden kesâfetin derecesine göre nisbi olarak çeşitli mertebelerde düşünölür.Latif bir hava dediğimiz gibi bazı cisimlerin de latif ve ruh sahibi olduklarını söylemek bu anlamda nisbi (görelî) bir güzelliik itibarıyledir. Işığa, nura ve esire (kâinat) dölduran elastiki ve akıcı hafif bir cisme) latif denilmesi, daha ince bir düşüncedir. Halbuki bunlarda az çok maddî veya cismani bir çeşit kesâfet mânâsı da vardır. Hiç kesâfet mânâsı olmadan düşünöbileceğimiz bir letâfeti ancak ilim mahiyetinde bulabiliriz ki, böyle yalnız ilmi işaretle hissedilebilen letaife "Mücerredât" ismi verilir. Mutlak varlık, mücerredât en yükeşgi, vâcibü'l-Vücüd (varlığı gerekli) olan Allah'ın zatı ise hepsinden üstündür. Birisi, "En ince en gizli işleri bütün inceliğiyle kolay kolay bilen: demektir ki bu mânâ, ilim sıfatının güzelliğine aittir. Diğer de nasıl yapıldığı gizli olan, en güzel şeyleri yapan ve yaratıklann muhtaç oldukları faydalı şeyleri lütf ve yardımıyla ihşan eden ve ulaştıran lütfkâr demektir. Bu mânâ da tekvin sıfatına aittir. Razî'nin de dediği gibi burada "habir" sıfatı ayrıca zikredildiğinden dolayı bu mânâ daha uygundur. O yaratıcı, ancak böyle bir şeyden haberdar olan latif ve mükemmel bir zatır. Haberdar olmayan kuvvetler, tam mânâsıyla latif olmayacağı gibi, her şeyi bilmeyen latifler, ruhlar ve melekler de yaratıcının kendisi değil, işleridir. Nitekim "De ki: Ruh, Rabbinin işlerindendir..." (İsrâ, 17/85) buyurulmuştur. deki lâm-ı tarîf (belirtme harfi) mükemmelliğe işaret etmektedir. Mükemmel latif, mükemmel bilgili demektir. Müsnedn (haberin) ma'rife (belirli) olması da yegane mânâsı ifade ettiğinden dolayı, bu iki mükemmel sıfatın tamamen yaratıcıya ait olduğunu gösterir. Dolayısıyla bundan şu mânâları anlayabiliriz: Birincisi, yaratma fiili, yoğunluk ve durgunluğun işareti olan maddenin şanı değil, lâtif olan kuvvetin işidir. İ

İkincisi, ilimsiz kör bir kuvvetin özelliği değil, tam mânâsıyla lâtif ve âlim bir kudretin özelliğidir. Üçüncüsü, ilminde bir eksiklik bulunan kudretin de değil, her şeyi tam hakıyla bilen, haberdar olan O yüce kudret ve kuvvetin şanıdır. İşte yaratıcı O'dur. O yaratan, yarattığını, yaratacağını ve her şeyi bilir. O halde bütün göğüslerin hakikatini de bilir. Mükelleflerden çıkan gizli açık, iyi ve kötü her söz ve fiil, iman ve küfür, her hal ve durum, her niyet ve maksat O'na malumdur. Lütfunu da cezasını da ona göre verir. Onun için insan olan, ölüm ve hayat arasında, imtihan meydanına dökölmüş bulunan bütün sorumlular, O'na gizli ve açıkta o nisbette korku ve sevgiyle, saygı ve hümet demek olan haşyet hissiyle dolu olarak yararlı işler koşup o ateş azabından korunmalı, Allah'ın müjdellediği o büyük mükafat ve başısa emelidirler.

Şimdi bunu daha pratik bir şekilde açıklamak ve bu âlemde insan için yeryüzünden göğe, maddeden mânâyâ, alçaklıktan yükeşliğe terakki şekilleriyle gerileme ve helak tehlikeleri arasında doğrudan doğruya Allah'ın rahmetine götüreceğ bir doğru yola, ahiret hayatı ve dirileme gayesine yönlendirmek için hem teşvik hem de uyan mânâsında buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

15- O size yeri boyun eğer kıldı. Haydi onun omuzlarında (dağlarında, tepelerinde) yürüyün ve Allah'ın rızından yeyin. Dönüş ancak O'nadır.

16- Gökte olanın, sizi yere batırırvermeyeceğinden emin misiniz? O zaman yer sarsıldıkaçı sarsılır.

17- Yoksa siz, gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir kasırğa göndermeyeceğinden emin misiniz? Tehdidim nasılmış bileceksiniz.

18- Andolsun, onlardan öncekiler de yalanladılar. Ama beni inkâr nasıl oldu?

19- Üstlerinde kanatlarını açıp yumarak uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları Rahmân'dan başkası tutmuyor. Doğrusu O, her şeyi görmektedir.

20- Rahmân olan Allah'a karşı su size yarımd edecek askerleriniz hani kimlerdir? İnkârcılar, ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.

21- Allah size verdiği rızık kesirse, size rızık verecek olabilen kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar.

22- Şimdi yüz üstü kapanarak yürüyen mi doğru gider, yoksa dosdoğru yolda yürüyen mi?

23- De ki: "Sizi yaratan, size kulaklar gözler ve gönöller veren O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"

24- De ki: "Sizi yerdin üreten O'dur ve O'na toplanıp götüröleceksiniz."

25- (Onlar): "Doğru iseniz bu tehdit ne zaman olacak?" diyorlar

26- De ki: "(O'na ait) bilgi, Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."

27- Onu yakın görünce inkâr edenlerin yüzleri kötüleşti. Ve: "İşte çağırıp durduğunuz şey budur!" dendi.

28- De ki: "Baksanıza, eğer Allah beni ve benimle beraber olanları öldürse, yahut bize merhamet etse, kâfirleri acı bir azabdan kim kurtarabilir?

29- De ki: "O çok merhametlidir. O'na inanmış, O'na dayanmışızdır. Yakında kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu bileceksiniz."

30- De ki: "Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akarsu getirebilir?"

15-16. "O kıldı" Bu cümle, lütf sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah Teâlâ'nın insanlara olan lütuflarından birini hatırlatmakta ve O'na ait vazife ve gayeleri göstermektedir. Sizin için. Bunun önde zikredilmesi ihtisâs ifade eder. Yani her şey ve her yaratık için değil, ancak siz insanlar ve özellikle bu söze muhtaç olan kulak ve akıl sahibi kimseler için kıldı. Yeryüzünü bir zelöl. Zelöl, boyun eğmek mânâsına gelen, esre ile "zill" mastarından mûbalağa sıfatıdır. Herhangi bir şeyden sana boyun eğen, yani istediğın gibi kolaylıkla çekip götüreceğ şekilde kullanmaya müsait bulunan uysal seye zelöl denir. Bunda asıl olan hakaret ve horluk mânâsı değil, kolaylık, yumuşaklık, uygunluk yani uysallık mânâsıdır. Bir şey zelöl olmakla beraber şerefli olabilir. Nitekim tevazu, yani mütevezi davranma bir şereftir.

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âli.

Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.

"Toprak ol ki Allah dereceni yüceltsin

Kim ayağın tozu olursa o âlemin başı tacıdır."

Yani zelöl olmak, zelil olmayı gerektirmez. Hor ve hakir demek olan zelil, "zâl"ın ötresiyle "züll" mastarından gelir. Boyun eğmek ve uysallık, haricî bir sebep ve tesirle meydana gelmekle beraber, esas itibarıyla istekle yapılan bir fiil olduğundan zelöl vasfı, hayvanlar için hakikat anlamı ifade eder. En'âm denilen yumuşak başlı hayvanlar, zelöldür. "Bu hayvanları onlann emrine âmade kıldık. Onlann bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler." (Yâsin, 36/72) âyeti de bu anlamdadır. Lisanimızda bunun en yaygın örneği koyundur. "Koyun gibi" deriz, koyun zelöldür, zelil denilmez. Eşek zelöl olmakla beraber zellilikte de bir örnektir. Deve zelöldür, ama zelil değildir.

At sahibine karşı itaatkârdır. Ufak bir işaretten anlar, zelil değildir. Kullanmasını bilmeyeni dinlemez, silker geçiverir. Beygir de hem uysal hem de aşağılanan bir hayvandır. Katır ise genellikle hor görölür pek uysal değildir. Taş gibi zorlukla kullanılan şeylere zelöl denilmez, denilirse mecaz olur. Şu halde yeryüzüne "zelöl" denilmesi bir benzetmedir. "Zelöl hayvan gibi" anlamındadır. Omuzlannda yürürme emri karinesiyle bunun sade bir koyun gibi eti yenen, süti sağılan, yünü kırılan bir hayvan olmasını, at veya deve gibi daha ziyade, binilen en mühim bir hayvana benzetilmiş olduğu anlaşılıyor ki bu konuda, ilk akla gelen de Arab atı veya hacin denilen iki hörgüçlü ve çok hızlı koşan bir cins devedir. Yer, bu suretle her türlü istifadeye müsait olarak binilen ve imctmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir edilmiştir ki, bunda onun hissedilmeyecek kadar istekli ve seri bir hareketle sarsmaksızın yürüdüğüne de bir işaret vardır. Demek ki Allah

Teâlâ bize yerin hareketini gerçekte olduğu gibi hissedilmeyecek bir halde bildirmiştir. Bilindiği gibi bu nevi teşbih ve istiareleri kuvvetlendirmek için gösterilen delillere "terşih" denilir. Burada da maksadın öyle bir benzer binir olduğu şu şekilde terşih edilerek buyuruluyor ki: "Haydi onun omuzlannda yürüyün." Bu emirden iki yürüyüş anlaşılır. Birisi, onun üzerinde, omuzlannda yürümektir ki bu, bildiğimiz şekilde yer üzerinde bizzat yapmış olduğumz yürüyüştür. Bu cümlede emir fiiline bağlanarak "me'ul-i fih" olur. Buna göre biz yalnız yerin sınırları içinde yürümüş oluruz. Diğer de bir at veya gemi üzerinde fakat yerin sırtında ve onun yürüyüşü ile yürümemizdir ki, bu durumda zarf-ı müstakarr olarak "mesy" in fâili olan muhatablardan haldir. Bunda Allah Teâlâ'nın emriyle ilk defa bizatihi yürüyen yeryüzü, ikincisi de, onun üzerinde vassıla ile yürüyen biz olmuş oluruz. Bu suretle yürüyüşümüz yerin bir sınırına doğru değil, göğde doğrudur. Arkadan gelen âyetlerde de gökten bahsedilmesi, buna açık bir delildir. Bu âyetinde üzerinde durulması gereken birkaç nokta daha vardır.

1- Yerin menâkibi nedir? Bilindiği gibi menkib, omuz demektir. Ancak görüldüğü gibi âyetinde "iki omuzlannda" ifadesi kullanılmıyarak "menakib" şeklinde çoğul sıgasıyla zikredilmiştir. Demek ki yerin omuzlan, bildiğimiz binit hayvanlannda olduğu gibi iki omuzdan ibaret değil, çoktur. O halde bu omuzlar nedir? Râzî'nin beyanına göre müfessirlerin bu konuda üç görüşü vardır. Birisi, "Katâde, Dahhâk ve İbnü Abbas'ın görüşüdür ki, buna göre yerin omuzlanndan maksat, dağlar ve tepelerdir." İnsanın omuzlan yüksek olduğu gibi dağlar da yüksek olduğundan "menâkib" denilmiştir. Bu anlayışın neticesinde şöyle bir mânâ ortaya çıkmış olur: Ben size onun omuzlannda (dağ ve tepelerinde) bile yürümeyi kolaylaştırdım. Halbuki omuzlar yerin, zellil kılınmaktan en uzak olan cüzleridir. O halde diğer cüzlerindeki kolaylık daha fazla olmaz mı?

İkincisi, yerin omuzlanndan kasıt, yollar, açıklıklar ve yan taraflardır. Bu görüş de, Hasen, Mücâhid, Kelbi ve Mukâtil'in görüşü ve Atâ'nın İbnü Abbas'tan yaptığı bir nakildir. Ferrâ ve İbnü Kuteybe de bu görüşü tercih etmişlerdir. Buna göre de menâkib, yan taraflar demektir. Adamın iki omuzu da iki yanındır. Ve bu, "Allah, size yeri bir sergi yaptı ki onda (açılan) geniş geniş yollarla gidesiniz." (Nuh, 71/19,20) âyeti gibidir. Bu iki görüşte de menâkib, mecazi anlamda kullanılmıştır.

Üçüncüsü, Zemaheşeri demıştır ki "On omuzlarda yürümek ifadesi, aşın zellil kılınmanın bir misalidir. Çünkü iki omuz ve onları birleşme yeri olan ense kökü, devenin en ince ve yürüyenin ayağıyla basıp ta itimad edebileceği en zayıf noktasıdır. Deve omuzunda yürünebilecek bir duruma geldiği zaman boyun eğme ve itaat etme konusunda son derece gelmiş demektir." Bu surette "yerin omuzlannda yürüyün" emri, yerin boyun eğmede nihâi derecede olmasından kinaye olarak deveye teşbihi ifade etmektedir. Bu mânâyâ göre âyet, "onda istediğiniz gibi tasarruf edin" demektir. Güzel olmakla beraber burada "menâkib" in ayrıca bir mânâsı düşünölmeyerek "mesy" (yürümek) fiili ile beraber kinaye veya istiare-ı temsiliyye yapılmış olmaktadır.

Bununla yetinmek ise, yerin omuzlanndan denilen şeyleri araştırmaya lüzüm göstermemiş olacağından, yeryüzünün etrafını keşfe çalışmak gibi gayretleri tahrik etmeye elverişli olmadığı zannedilebilir. Halbuki bu emir, yer üzerinde yayılma duygusu telkin ederek müslümanlara az bir zaman içinde âleme dağılma yollarını açmış olan ilâhi irşadlardandır. Şu halde menâkib tabiri için de ayrıca bir mânâ düşünmek gerektir ki o da, bu üç izahın hülâsası olmak üzere ortaya çıkan mânâdır. Buna göre yerin omuzlanndan maksat, yerin en yüksek, en uzak, yürümek için en zor ve nazik yerlerine kadar uzanan sırtı demektir ki bu da, dağlan, tepeleri, ovaları ve dereleryle bütün doğu-batı taraflarına, kuzey ve güney kutuplarına varncaya kadar etrafını kuşatan alanın hepsini kapsar. Bu itibarla "yerin omuzlanndan maksat, yerin etrafıdır" şeklinde yapılan tefsir, en kapsamlı bir tefsirdir. Ancak Zemaheşeri'nin dediği gibi, "mesiy" (yürümek) fiiline "mümkün olan her türlü tasarrufla bulunma" mânâsı verildiğinde bundan yalnız yerin sathında kalınmayp hafriyat veya başka yollarla yerin derinliklerinde araştırma yapmak mânâsı da anlaşılmalıdır.

2- Bundan anlaşılıyor ki, yerin omuzlannda yürümek için önce onu keşfedip bilmeye de ihtiyaç vardır. Bu ise, yerin sathına dair halleri bildiren ve adına coğrafya denilen bilgilerle olur. Şu halde burada coğrafya bilgisini tahsil etmeye ve yavaş yavaş keşifleri ileri götürerek araştırma yapmaya da bir teşvik vardır. Ayrıca bundan yerle ilgili araştırmalarda bulunmak gibi pratik ilimlerin hepsine yönlendirme mânâsı da anlaşılabilir.

3- "Yürüyün" ve "yiyin" emirlerine müfessirler mübahlık mânâsı vermişlerdir. Bu, umumi açıdan doğru olmakla beraber biraz izaha ihtiyaç gösteren bir konudur. Sözün gelimi, bu emirlerin sırf mübahlık için değil, lütf ve uyarıma arasında bir irşad için olduğunu da göstermektedir. Lütf, asıl fiillere karşı ihtiyatlı kılma ve güçlendirerek teşvik etmeye aşındır. Bu yünden âyetinde ibahâ (mübahlık)ndan öte bir nedb (yapılmasını uygun görme) ve lüzumuna göre vücub mânâsı da vardır. Nafakasını temin etmek ve ölmeyecek derecede yemek vacib olduğu için bu gibi durumlarda sözkonusu emirler mübah olarak kalmaz. Uyarıma hususuna gelince o da, "Dönüş O'nadır." (Mülk, 67/15) âyetinden de anlaşılacağı üzere bu fiillere yol açan gaye ve niyetlere göredir. Yani yürüyün, çalışın, yeyin ama bu kuvvetleri ve selâhiyetleri size veren Allah'ın ve ölümlü unutmuyarak ve ona hesap vereceğini düşünerek hareket edin. Haksızlık, tecavüz, israf, zevk ve eğlenceye dalmak gibi kötü gayeler için değil, Allah için ve Allah'a gideceğiniz hesap ederek, kısacası Allah'tan korkarak yürüyün ve yeyin demektir. Bu iki husus düşünölünce umumi sonuç mübahlık mahiyetinde kalsa da, bunların gerek ferd, gerek cemiyet aşısından mühim bir uyarı olduğunu unutmamak ve durumun gerektirdiğine göre vücüb, nedb, ibahâ hükümlerini içtihad yaparak ayırmak icab eder.

4- "Onların omuzlannda yürüyün ve O'nun nzkından yiyin. Dönüş, yalnız O'nadır." âyetindeki "yürüyün" ve "yeyin" emirleri, yürümenin nzk işi yani hayat mücadelesinde yararlı işlerle çalışıp kazanma meselesiyle ilgili bir iş olduğunu ifade eder. Ayrıca bu süreyi okumanın nzkın genişlemesiyle alakalı bulunduğuna dair daha önce geçen haberlerin kaynağının da bu âyeti olduğunun ortaya koyar. Ve böylece de "Hanginizin daha yararlı iş(ler) yapacağını denemek için..." (Mülk, 67/2) âyetinde beyan edildiği gibi ölüm ve hayat arasında en güzel işler yapmak için imtihan meydanına çıkışın pratik bir manzarasını anlatmış olur. Şu halde bu yürüyüş, gerek cihad, gerek ticaret, gerek ziraat ve gerek sanayi gibi herhangi bir çalışmanın kazanç sebeplerini ve maksatlarını içine almaktadır. Bununla beraber "De ki "Yeryüzünde dolaşın ve bakın..." (En'âm, 6/11; Nahl, 16/36; Neml, 27/69; Ankebut, 29/20; Rum, 30/42) emirleri doğrultusunda yeryüzünü müşahede edip araştırmak ibret ve bilgi elde etmek, din ve faziletin yayılması konusunda gayret göstererek mukâfat kazanmak gibi manevî nizklara faydalama maksatlarını dahi kapsamaktadır. Şu halde bu emirler aynen fertlere de hitab etmekle beraber daha ziyade cemiyete yöneliktir.

İşte bu suretledir ki, müslümanlar, "hayır işlerine koşun" (Bakara, 2/148; Mâide, 5/48) âyeti üzere imtihan meydanına sevkedilmişlerdir.

Ve nzkından yeyin, yani "O yaratıcının nzkından yeyin." emrinde yer alan "eki" yalnız yiyeceğe mahsus olmayıp "zikr-i hâs, irade-i âmın" (hususî mânâda zikredilip, umumun kasdedilmesi) kabilinden olarak içmek ve giyinmek gibi hususlan da içine almak üzere mutlak faydalama mânâsına geldiği gibi Bakara Süresi'nde yer alan "Kendilerine verdiğimiz nizklardan infak ederler." (Bakara, 2/3) âyetinde geçtiği üzere tipki ilimde olduğu gibi maddiyattan başka maneviyatı da kapsamaktadır. Nitekim nzk hakkında yapılan "Allah'ın hayvanlara gönderdiği ve onların yedikleri şeylerdir." şeklindeki meşhur tarıfde geçen "eki" (yemek) de "intifâ" (yararlanma) diye tefsir edilmiştir. Bu, akâid ilminin üzerinde durduğu bir husustur. Sonra bu nzkı yalnız yeryüzünde bulunan nzkıtan ibaret değildir. "Rizkiniz da ... semadadır." (Zâriyat, 51/22) âyetinde ifade edildiği üzere nzkızımın en mühim esasının gökte olmasına "O yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra kendine has bir şekilde göğde dönüp doğruldu..." (Bakara, 2/29) âyetinde işaret edildiği gibi biz yerin omuzlannda yürürken yalnız yerde değil, onunla beraber göğde doğru da yürümeye ve bu suretle semadan havamızı ve ışığını ve diğer maddî ve manevî ihtiyaçlarımızı bildiğimiz ve bilmediğimiz yollardan almaktayız. Binaenaleyh bu yürüme ve yemenin gâffet ve alçaklıkla değil, büyük bir uyanıklık ve yüksek bir hayat

gayesiyle olması lazım gelir ki, o da, Allah için iyi niyet taşıyarak ahirete yönelik maksatlan gözetmek ve Allah'ın mülkünde o suretle mertebeye ulaşmaktır. Onun için bu emirlerin sebebi olmak üzere buyuruluyor ki bununla beraber dönüş ancak O'nadır. Furkan ve diğer sûrelerde de geçtiği üzere "nüşür" yayılmak mânâsına da gelmekle beraber daha ziyade hayat, özellikle ölümden sonraki hayat, başka bir ifade ile öldükten sonra dirilmek demektir. Yani giderken sonunuzun yine o başlangıca dönmek olduğunu unutmayın. Gidip gidip nihayet O'na varacaksınız. O'nun için dirileceksiniz. Evvel O olduğu gibi Âhir de O'dur. Bütün yürüyüşler böyle iki ucu birleşen bir daire üzerinde meydana gelen bir dönme hareketi demektir. Şu halde bütün o hareket esnasında da yular tamamen O'nun elindedir. Asıl hayat ve hayatın gayesi sizin için değil O'nundur. Mülk O'nun elindedir. Böyle dünya ve ahiretin birliğini düşünmeyenler, perişan olur. En yüksek idealin O'nun nzası olması lazım gelir. Sizin dediğiniz ve kuruntunuz olacak değil, O'nun dediği olacaktır. O'nun nzası dışında hangi maksada ulaşmak için yürüseniz nihayet O'nun birlik huzuruna, o niyet ve maksadın sorumluluğunu taşıyarak varacaksınız. Fani maksatlar sönecek, o mülkün nizamına uygun olmayan fikirler, hareketler ortadan kalkacak, bakiye ait olanları kalacaktır. Kötü amellerde ateşi körükleyenler ateşe, güzel amellerle cenneti süslemeye çalışanlar başı ve cennete ulaşacaktır. Evet, yerin omuzlannda yürüyün, ama şunu iyi bilerek yürüyün ki bütün o yürüyüşlerin, o yeyişlerin gayesi O'nunla nihayete eren bir dönüştür. O dönüş de, nihayet bir yükü o yaratıcıya dönüp O'na arz edilmektir. Yeri size itaatkâr kılan ve onun üzerinde yürüme selâhiyet ve kuvvetini veren O olduğu gibi, onda yürütecek ve maksada erdirecek ve sonunda kendine varılacak olan da O'dur. O halde daima O'nun lütfu sayesinde yürüyünüz ve sonunda O'nun huzuruna varp hesap vereceğinizi düşünerek O'nun nizam ve hükümlerinin dışına çıkmaya çalışmasızın, küfür ve nankörlük, zulüm ve isyan, kötülük ve şeytanlık yollarına sapmaksızın nimetlerinin kadriyi bilip her birini yerinde sarfetmek için en güzel şekilde hareket ederek, kısacası başta ve sonda O'na iman edip ve korkusuyla dolup, azabından korunarak ve nimetlerine şükrederek O'nun yanında vaad edilen en yüksek hayata emek için yürüyün, yoksa o yeri size amâde kılan ve size onun omuzlannda yürüme selâhiyeti veren yaratıcı, dilediği zaman sizden o selâhiyeti alıp size yeri itaatsız hale getirerek, altınızda çalkalayivermeye veya size, sizden daha kuvvetlisini musallat etmeye de kâdirdir. İşte bu uyarı yönü şu âyetlerle açıklanıyor.

17. "Gökte olandan emin mi oldunuz?" "Semadaki zat (gökte olan)" demektir. Bu ünvan bizden üstün olarak gökte bulunan akıl sahibi varlıkların hepsini içine almaktadır. Onun için bazı müfessirler "götekiler"den maksadın melekler olduğunu söylemişlerdir. Lâkin sözün gelişi, bunun melekler değil de, Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir ki selef âlimlerinden nakledilen görüş de çoğunlukla budur. Ancak O'nun kürsüsü (tahtı) gökleri ve yeri içine alır..." (Bakara, 2/255) âyetinde ifade edildiği gibi Arş'tan da üstün olan ve "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Sûrâ, 42/11) âyetine göre de benzeri bulunmayan Allah Teâlâ göktedir demek nasıl olur? zarfiyyet mânâsına geldiği ve zarf, mazrûfandan (zarflanandan) büyük olduğu cihetle göğün Allah Teâlâ'dan daha büyük olması, yahut O'nun da yarattığı cisimler gibi mekana muhtaç olması ve mekânın O'na ihtiyaç duymaması lazım gelmez mi? Ve o halde O, her şeyi kuşatıcı olur mu? diye birçok soru sorulabilir. Zaten bu yüzdendir ki sözkonusu âyetle ilgili oldukça fazla münakaşa yapılmıştır. Bu konuda mânâsı en muhkem (açık ve kesin) olan âyetini, Allah Teâlâ'nın mekandan ve cihetten berî olduğuna dair zikredilen nakli ve akli delilleri iyi kavrayamamış olan Müşebbihe Mezhebi taraftarları, birçok mânâyâ ihtimali olması itibariyle az çok müteşabih olan "gökte olan" dan maksadın Allah Teâlâ olduğunda ve bundan dolayı da "Allah göktedir." demekte ısrar etmişler ve gökten de cismânî mânâ anlamak istemişlerdir. Bazıları da "Rahmân Arş'a istivâ etti." (Tâhâ, 20/5) âyeti ile uyumlu hale getirmek için buradaki yi mânâsına olarak göğün üzerinde, yani fevkında Arş üzerinde demek olduğunu söylemişlerdir. Ancak bundan kimisi sabit kalmak, kimisi de cihet (yön) mânâsını çıkmışlardır. Bunlar ise, muhkem olan âyetine ve daha başka âyet ve delillere de ters düşmektedir.

Ebu Müslim el-İsfahânî gibi bazıları da bunun, "Allah göktedir." diye zanneden müşriklerin zanlarına göre bir hitab olduğunu benimsemişlerse de, burada da hitabın önceki âyetinde olduğu gibi umumi bir anlam taşımasının sözelimine daha uygun olmasından dolayı bu görüşün de makbul olduğunu ileri sürmek oldukça zordur. Bir kısım âlimler de bunun, "Gökteki ilâh da, yerdeki ilâh da O'dur." (Zuhruf, 43/84), "Ve her göğde görüveni vahyetti." (Fussilet, 41/12) âyetleri doğrultusunda yani "Hükmü, emri gökte cereyan etmektedir." demek olduğunu söylemişlerdir. Selef âlimleri ise bunu da âyeti gibi müteşabih kabul ederek "Müteşabihin te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez..." (Al-i İmrân, 3/7) deyip te'vile girişmişler, yani bundan şu kasdedilmektedir, diye mânâyı tayin etmeye kalkışmamışlar; mahiyetini Allah'a havale ederek bir cariye hadisinde olduğu gibi "gökte" demekle yetinmeyi daha ihtiyatlı görmüşler ve "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." demekten de geri durmamışlardır.

Allah Teâlâ'nın yüce zatına ters düştüğü aklın ve naklen bilinen cisimlendirmek, benzetmek ve hulûl (bir cisme girme) fikirleri gibi batıl inançlara düşölmemesi için bizim ulaştığımız kanaat şudur: Buradaki sema, gök dediğimiz cismânî semadan ibaret değil, mutlak yükseklik ve üstünlük işaretidir. Maddî, manevî, cismânî ve ruhani bütün yaratıkların, mekânın ve zamanın üstü demek olan mutlak yükseklik mânâsıdır. İşte bu anlama göre ancak Allah Teâlâ'dır. Zira her şeyin üzerinde, her şeyden üstün olan ancak O'dur. Arşın üzerinde demenin mânâsı da budur. Bunlar, gerek "Rahmân Arş'a istivâ etti." (Tâhâ, 20/5) gerek "semada olan" (Mülk, 67/16) vasıfları, tipki "yüce ve yüksek olmak" "O, yücedir, büyüktür." (Bakara, 2/255), "O, her şeyi gücü yetendir." (Hâdîd, 57/2), "O, her şeyi kuşatıcıdır." (Fussilet, 41/54), "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Sûrâ, 42/11) âyetlerinde olduğu gibi mutlak tenzih ifade eden vasıflardır. Ve bu mânâ ile yücelik O'nun gerek yeryüzünde ve gerek semada esyadan hiçbir şeye karşı nisbetinde bir fark ifade etmez. O, "Hem gökte hem de yerde ilâhtır." (Zuhruf, 43/84) âyetinin de gösterdiği gibi yerin ve göğün yaratıcısıdır. Ayrıca O, "Nerede bulunsanız Allah sizinle beraberdir." (Hâdîd, 57/4) âyetine göre de, nerede olursak olalım bizimle beraberdir. Ancak O, her şeyden üstündür. Bizim nazarımda yüceliğin en yüksek örneği gök olduğu için Allah Teâlâ'nın mutlak yüceliği de onunla ifade edilmiştir. Yalnızca yaratıcı ve yaratıkların isimlerini mukayese etmekle bile bu mânâ açıkça anlaşılması olur. Allah göktedir. Göğün üzerindedir. Arş'ın üstündedir demekte ısrar edenlerin asıl maksatları da, Allah'ı cisimlendirmekten berî kılmakla bu mutlak yüceliği ispat etmektir. Fakat bunu takdir edemeyenler teşbihe sapmışlardır. Biz gök kelimesinden de yükseklik mânâsı anlırsak da, bu kelimenin kökü renk mânâsına olan "gök" ile ilgilidir ve sema ise mutlak yükseklik mânâsını ifade eden "sümûv"den türemiştir. Bu yüzdendir ki gök tabirinde tescim (cisimlendirme), sema tabirinde de yükseklik mânâsı açıkça anlaşılmalıdır. Gök demek her zaman sema demenin yerini tutmaz. Onun için "Allah semadadır." demek, Allah şu cisimlendirilen göktedir anlamında değildir. Sonra şunu da belirtmek gerekir ki harfinin ifade ettiği zarfiyyet ister hakiki olsun, ister mecazi olsun "kapsamak" mânâsını gerektirmez. Mesela, "Sema bağımsızdır." "Yer ayağımızın altındadır." dediğimiz zaman bu cümlelerden "Kuş havadadır." cümlesinde olduğu gibi zarfiyyet mânâsı anlamayız. Ne bağımsız semayı, ne de ayağımızın altının yeri kuşatmış olduğu iddiasında bulunmayız. İşte bu gibi yerlerde gibi diğer bir harf mânâsıyla da tefsir edilebilir. Bu yüzdendir ki sözündeki zarfiyyet ile "yıldız semadadır" cümlesindeki zarfiyyet aynı anlamda değildir. Bunun gibi Allah Teâlâ'nın semada olmasını, Güneş'in semada olması arzında değil, hisse göre ilmin, cahile göre âlimin, yaratıklara göre yaratıcının, mahkûma göre hâkimin ve memura göre âmirin üstünlüğü tarzında anlamak gerekmektedir. Âyetinde buyurılmayp olarak zikredilmesi ise, O'nun yüceliğinin görünen ve görünmeyen her şeyi dışardan ve içerden kuşatmış olduğunu, semanın yalnız üstünde değil, içinde de hükümünü, uluhiyyet ve yaratıcılığın ifade etmek gibi bir nükteyi de kapsadığını gösterir. Bu ise tamamen "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Sizin gizliğinizi, açığınızı, (hayır ve şerden) ne kazanacağınızı bilir." (En'âm, 6/3) âyeti gibidir. "Allah'ın emri semadadır." şeklinde tefsir

edenler de bu anlamı kasdetmişlerdir. Demek ki, "Allah, yerde değil, göktedir." tezini savunanlar, O'nun mekândan münezzeḥ (berî) olarak her yerde hâzır ve nâzır olduğunu inkâr edip âyetinin açık anlamına karşı gelmişlerdir. Evet, sadece "Allah yerdedir." demenin de caiz olmayacağına ittifak vardır. Çünkü bununla mekan anlamı kasdedilmese bile, alçaklık mânâsına geldiği kolayca anlaşılmaktadır. Halbuki sadece "Allah semadadır." demek ise, cisim, mekân ve cihet kasdedilmeyerek, mutlak yücelik ve yükseklik mânâsıyla caizdir. Çünkü sema, yeri de kuşatmaktadır. Fakat "Allah yerde değildir." sözü O'nun yerde Allah'lık ve tapınıma vasfını, ilim ve kudretinin nüfuzunu inkâr, yahut yeri O'nun kuşatması dışında tutmak kasdıyla söylenirse caiz olmaz, küfür olur. Çünkü "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır." (En'âm, 6/3) ve "Muḥakkak O, her şeyi kuşatıcıdır." (Fussilet, 41/54) Ancak mekân, alçaklık ve cisimlendirmeyi ortadan kaldırma mânâsı kasdedilirse, noksan sıfatlardan berî kılınmış olacağı için doğrudur. Yer, bize göre bile itaatkârdır. Lâkin bu mânâda "Allah, semada değildir, yani semada sabit değildir." demek de doğrudur ve öyle itikad edilmelidir. Çünkü O, semanın yaratıcısıdır. "O'nun kürsüsü semavat ve arzı kuşatır." (Bakara, 2/255)dir. "O yücedir, büyüktür." (Bakara, 2/255), "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) "Allah sameddir, O, doğumamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na eş ya da denk değildir." (İhlas, 112/2-4) Bunun için âyetinden de "Allah Teâlâ'nın zatı, gökler ve yerin içinde sabittir." tarzında bir mânâ çıkarmaya kalkışmak doğru değildir. O'nu, göklerde ve yerde tapınılan Allah, diye anlamak gerekir. "Sizin gizlinizi de açgınlığı da bilir." (En'âm, 6/3) âyeti de bunu beyan etmektedir. Allah bütün göklerden ve yerden, Arş ve Kürsî'den ve her şeyden büyük, lütfüfâr ve haberdardır. Her şeyden mutlak bir üstünlükle üstün olan yüce Rab'dır. İşte bu mânâ ile 'dan "Allah" mânâsı anlamak doğru olur. Yaratıcı O, yeri itaatkâr kılan O, dönüş kendisine olan, dünya ve ahiret kendisinde birleşen mülkün sahibi, üstün ve yüce olan ancak O'dur. "Şu halde yerin omuzlannda dolaşın ve Allah'ın nızkından yeyin. Dönüş ancak O'nadır." (Mülk, 67/15) emriyle bizim yeryüzünde yürümeyiz ve dönüşümüzün kendisinden geldiği gibi yine kendisinde son bulunduğunu bildirerek bizi, yalnız yerdeki nızk ve hayat ile bırakmayıp "Rızkınız semadadır." (Zariyat, 51/22) âyetinin ifade ettiği gibi gökte nızklandırmak üzere kendisine davet buyumaktak olduğunu ve şu halde bizim yerin omuzlannda yürürken yer ile beraber ona doğru gidiyor olduğumuzu, bu gidişin ise kolay olmayıp ilerlemesi ne kadar yüksek ise, alçalma ve iniş tehlikesinin de o nisbette büyük bulunduğunu beyan ederek uyan makamında siz lütfu ve kudreti altında bulunduğunuz "O semadakinden emin misiniz?" diye buyumuştur.

Yani O'nun sizi ve yer hep bulunduğunuz halde tutup duracağından ve gidişinizi sizi hiç haketmeyeceğinden emin olduğunuz, güven kazandınız da hiç korkunuz kalmadı mı? O yer üzerindeki hareketlerinizde nasıl küfür ve nankörlüğe, şeytanlık ve isyana sapar da korkmazsınız O üstünüzdekinden? Sizi yere geçirivermesinden, yahut yer ile beraber batınvermesinden ki o vakit bir de bakarsınız ki o altınızdaki itaatkâr olan yer ızdırapla çalkalanıyordur. O ızdıraplarla bir volkan ateşinde kaynar gidersiniz, o cehennemî boyarsınız. O halde Allah'tan korkun da o yerin üzerinde yürürken küfür ve şeytanlıkla onu bozmaktan, Allah'ın emirleri hilafına haksız ve çirkin hareketlerden sakının. Bu uyanı, yerin itaatkârlığını ortadan kaldırmakla dahilinden uyardır. âyeti de, yerin itaatkârlığı ve uysallığı durduğu halde haricinden uyardır. Yani yoksa emin misiniz o semadakinden, korkmaz mısınız? Şeytanlara atış taneleriyi saldınız gibi üzerinize semadan bir hâsıb, taşlar, nemriler yağdırmağa memur bir elçi, bir melek, bir rüzgâr gönderivermesinden. Artık ileride nezirimiz nasıl olduğunu bileceksiniz. Gönderdiğim peygamberin yahut onunla haber verdiğim uyan ve tehdidimin ne olduğunu, yani şimdi iman etmezseniz ileride fillen bilmeğe mecbur olacaksınız.

18. Ey o düşünse bu tehdit ve uyanıya inanmayanlar! Gökten taş mı yağarmış? Tabii afetlerin bizimle ilgisi neymiş? Peygambere inanılıp mıymış? diyenler! "Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı." Mîsal vermek için burada muhatabdın gaibe geçmiştir. Yani andolsun ki inanmayan inkârcılardan önceki kavimler, Nuh, Ad, Semüd, Firavun, Lût ve diğer kavimler gibi ardı arkası kesilenler, hep gönderilen uyanıcları yalanlamışlardı da fakat nasıl olmuştu intikamım, yalanlamalarına karşı azabım? Her birini görülmedik bir şekilde köklerinden helak eden azabım ne korkunc olmuştu? Yukarılarda haber verildiği üzere bilinen nezir, aslında nezirî (uyanım) nekir de nekirî (intikamım) demektir. Ra'n kesresiyile mütekelim ya'sından vazgeçmiştir. Bunlar master da, sıfat da olabilirler. Nekir, inkârâ karşı görülmedik bir şekilde o ceza ile inkâr veya o cezaya memur olan kuvvettir.

19-20. O davet ve bu uyan ile beraber bir uyanma ve yükselme delilini göstermek için de buyruluyor ki: Ya üstlerinde uçan kuşlara da mı bakmadılar? Bir düzeye sıra oluşturun gibi devamlı surette kanat açıp süzerlerken ve yumurlarken ki onlar semada da kah süzülerek, kah yumularak nasıl yükselip nasıl iniyor? İrili ufaklı o uçanlar, o kartallar, o kara kuşlar, o leylekler ve diğer kuşlar, havadan alıyor olan o ağırlıklılarıyla bulutlar gibi yüksekte nasıl duruyor? Nasıl gidiyor, nasıl yol alıyor da yerde ve gökte yaratıcının nızkından nasıl nasibini alıyor. Musallat olduklarına nasıl musallat oluyorlar, savaşlar etrafında nasıl dolaşıyor, nasıl canlar alıyorlar? Sonra da nasıl çırpınıyor? Nasıl ve neden düşüyorlar? Yerin omuzlannda yürüyen ve özellikle muharebe meydanlarında veya küfür vadilerinde dolaşan kimselerin bunları görüp ibret almaları gelen bilmez mi? Onlar bütün bu fillerinde, hareket ve sükunlarında kendi içlerinden gelen bir arzu, bir irade ile fail olmakla beraber her iki halde de onları ancak Rahmân tutuyor. Gökte o tutuyor, yahut uçlarına o son veriyor. Ancak Allah Teâlâ'nın rahmetinin eseri olan bir nizamı, bir iradesi ile o yükseklerde ulaşabiliyorlar. O'nun emir ve müsadeseyle sırası geldikçe tepelerinizden inip savaş meydanlarında sizlere saldınyorlar.

O nizamı muhalefet ettikleri veya bir gaflet gösterdikleri yahut içlerinden gelen arzu kesiliverdiği zaman da derhal tutulup yuhalanıp düşüyor, helak oluyorlar. Demek ki O Rahmân her halde herşeyi görücüdür. Muḥakkak herşeyi tamamiyle görüyor ve gözetip duruyor. Bütün hayat ve dönüş hep O'nunla nihayete eriyor. İşte sizin yer yüzünde yürüyüşünüz ve yerin semaya doğru konumu da fezada, boşlukta uçan kuşlar gibidir. Sizi de tutan ve tutacak olan ancak o Rahmân'dır. Sizi de O'nun, o kuşları uçuran nizamı ve tutması ile yükseklere ulaşabilirsiniz. Onlardan ibret alın uçun, fakat ne kadar uçsanız, yine öyle üzerinden dolaşın ve haddini aştığınız halde Rahmân'ın emir ve tutmasıyla gökten inerek sizi avlayacak, binaenaleyh size karşı bir taraftan kândil bir taraftan da atış taneleri olacak olan nice kuşlar, uçaklar ve melekler vardır ki hepsi o Rahmân'ın kudret elinde askerleridir. O halde sizler de O Rahmân'ın irade ve kudretine dayanarak O'nun emir ve nizamını takip ederek yerin omuzları üstünde uçaklar yapın ve imtihân meydanında yarışın. Fakat bütün hedefiniz ve gidişiniz O Rahmân'a karşı gelmek değil, O'na saygı ve kulluk ile katına dönmek, bağış ve mükafatına ulaşmak olsun. Çünkü ne kadar uçsanız, O'nun askerlerinden kurtulamaz, mülkünden dışarı çıkamaz, hiçbir yark bulamaz, nihayet "Göz aciz ve bitkin halde sana dönecektir." (Mülk, 67/4) âyetinin mânâsını anlayıp kendinize, kendi çalışmanıza geçerek başlangıcınız olan yaratıcıya dönmek mecburiyetinde kalırsınız ve hiçbir zaman O'nun kudretinin elinden yakanızı kurtaramazsınız. O hepsini görür, gözetir durur. Sizlere verdiği kulak ve akıl da, onları anlayıp dinleyerek iman etmeniz ve ona göre çalışmanız içindir.

O sizin askerleriniz ordunuz, kuvvet almak istediğiniz vasıtalarınız kimdir? Putlarınızdan, şeytanlarınızdan tutun da yardım beklediğiniz silahlarınız, aletleriniz ve bütün yardımcılarınız ki sizleri kurtaracak Rahmân'ın önünden? O'nun azabından, yahut O Rahmân'ın dışında dayandığınız şeyler... Demek ki O korumayınca, O'nun rahmeti ulaşmayınca ne yaparsınız, ne kadar çabalarsanız kendinizi koruyamazsınız. O'nun emirlerine uymayınca, O'na dayanmayınca, O'nun lütfu ve mağfiretine kavuşmayınca her şeyde zarardasınız. O sizin kulak ve aklınızı alıverse herşeyiniz durur. O'nun koyduğu hayat nizamı kanşırince her şey yok olur. Binaenaleyh O'nun dışında güvendiğiniz şeyler, yaptığınız ameller sönüverir, sönüverir değil, sizleri ebediyen yakan bir cehennem, bir azab kesiliverir. Kâfirler ancak bir gurur içindedirler. O Rahmân'ın ve O'nun emirlerini, uyanlarını tanımayıp da yalnız hayatta kalmak için

boğuşan ve öldükten sonraki hayatı inkar edenler aldanmaktan başka bir şey yapmaz olmazlar. Uçsalar da kuş değildirler.

21. Size nızk verecek olan kimdir? Kimdir o maddî ve manevî, cismanî veya ruhanî hayatınızın dayanağı olan gıdayı, nasibi size verecek? Şayet O nızkını kersen, gerek nefsin dışından gerekse nefisten, verdiği nızkları kesiverirse, mesela su ve havanı yahut ışık ve ıdrakınızı alıverse bir damla suyu, bir soluk havayı size kim sunabilir? Bir lokma ekmeği nerde görürsünüz? Haydi diyelim ki bunları size sunmuş olsalar, ağzınıza soksalar veya siz onları biriktirmiş bulunsanız, o size hazım kuvveti vermez yahut kalbinizi, cereyanınızı durdururvenirse bir yudum içebilir ya da bir lokma yiyebilir misiniz? Veya oradan besleyebilir misiniz? O halde nızkınız nızk vericisi olmayacağını biliş ve hep yemeyi düşünürsünüz de niçin o nızkı başkasından bekler, Rahman'ın mülkünde doğru dürist iman ile çalışmazsınız; başkasından umar, tembellik yapar veya zulmeder, kendinizin ve kulların zararına koşarsınız? Hayır ne kadar doğru yola çağınılsalar ve uyanılsalar Allah'ın kendilerini iman ve iman ile nızklandırmadığı o kâfirler, isyan ve dikbaşlılıkla vahşet ve firarda, haktan kâfiranla inad etmekte idler, yan yan gider bir türlü doğru yola gelmezler.

22-23. O halde yüz üstü kapanarak yürüyen mi hak gayesine daha iyi erer, muradına ulaşır? İşte şeytanlıkta, batıl fikir ve inançta giden kâfirler, nankörler böyle yer yüzünde gözlerini yalnız alçaklığa, aşağılığa dikerek ve kendilerinden başkasını görmeyerek yüz üstü sürüne, sürüne giderler. Cehennemde de böyle sürüneceklerdir. Artık onlar mı daha iyi yoksa iman ve ifran ile doğru bir cadde üzerinde eğilmeden, dümdüz hakka giden, Allah'ı birleyen dosdoğru müminler mi daha iyi, daha hıdayet üzere olur? Hangi taraftan olmalı? Hangisinin ardından gitmeli? İnsan olan bir düşünmelidir. Şüphesiz insanlık hayvanlar gibi yerde sürünmekte, nızkı sadece yerde aramakta değil, doğru bir yol ve istikametle Hakk'a doğru düpe düz gitmektedir. O halde insan olanlar yerin omuzlannda yürümek ve yaratıcının nızkından yemek ve O'nun katına ulaşmak için ilk önce yaratıcının birliğine ve koyduğu hükümlerine iman ederek ve O'nun gösterdiği delilleri takip ederek maddeten ve manen doğru ve geniş yollar açmalı ve hakkın semtine dosdoğru yürümelidir. İşte bu, dosdoğru yol ve hak dın olan tevhid (birlik) yoludur. O yolda düz gitmek de, dosdoğru bir şekilde ahlâk ve şeriat dairesinde yürümektir. Şu halde bunun gereklerinden ilki, "Yoldan eza verecek, engelleri, pislikleri kaldırarak" yerin her tarafına geniş ve temiz yollar yapmak ve oralarda öteye beraye şarkıntılık etmeksizin dosdoğru olarak edeb ve adaletle yürümektir. Bunun için Allah Teâlâ Nuh Süresi'nde geleceği üzere "Allah, geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır." (Nuh, 71/19,20) buyurmaktadır. Şimdi de bu dosdoğru yürümenin esası; şu emirlerin bu uyanlarını özeti olmak üzere Peygambere hitaben buyruluyor ki:

De ki: Ey bu söze muhatap olan insanlar! Sizi yaratan, yani sizi bu vücutta ilk diriltten ancak o mülkün sahibi, o ölüm ve hayatı ve bu âlemin nizamını yaratan o lütfüfâr ve herşeyden haberdar olan yaratıcı, O yüce Rahmân'dır. O'nun dışında hiçbir şey değil, ne şu ne bu, ne babalar analar, ne şu devlet bu devlet, ne yer ne gök hiçbirisi değil, ancak hepinizi yaratan Allah Teâlâ'dır. Diğer sûrelerde geleceği üzere tavırdan tavıra o sizi yarattı ve size işitecek kulak, görececek gözler ve ıdrak edecek kâlbler, gönüller verdi ki siz önce o kulakla işitilmesi gereken sesleri ve ilmin başı olan Kurân âyetlerini, elem ve kederlere yahut haber ve uyanlara dalet eden sesleri, ilnitileri, fığanları, gürültü ve çığırıları hep birlik kulağı ile dinleyesiniz ve görülmesi gereken, türlü renk ve manzaraları kapsayan, görüş, akıl ve tecrübe ile nice ilimlerin ortaya çıkılmasına yol açacak olan tekvinî âyetleri (delilleri) göresiniz ve hepsini gönlünüzde duyup ıdrak edesiniz de ona göre gereğince iman ve doğrulukla vazifenizi yapararak onların şükürünü yerine getiresiniz sizler pek az şükrediyorsunuz, o nimetlerin kıymetini takdir etmiyor, onları veren Allah'a karşı ta'zim ve ibadet vazifelerinizi yapmıyor, yapsanız da pek az yapıyorsunuz, yahut pek azınız yapıyor. Bir çoklarınız o nimetlerin ve yaratıcının kıymetini bilmiyor, yanlış yollarda ve yaratılışlarının aksine olarak onları boş gayelerle kullanarak israf ediyorsunuz. Gerek yukarıdaki âyetlerden, gerek "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık" (Mülk, 67/10) âyetinden ve gerekse bu âyetten anlaşılıyor ki, kulak ve gözler, akıl ve vicdan, Allah Teâlâ'nın insanlara uzaktan acı veya tatlı haberler vermek için gönderdiği koruyucu elçilerin en yakınlarıdır. Kitapların tebligatı, melek ve peygamberlerin haber ve uyanları herkese hep bunlar vasıtasıyla ulaştırılır. Gerçi dokunma, tatma ve koklama duyulan da Allah'ın birer habercisidir. Fakat bunlar, uzak tehlikeleri duyuramaz, en yakından haber veriler, o vakit ise korunmaya imkan kalmaz. Tehlike veya netice gelmiş çatmış bulunur. Kulak ve gözler, akıl ve kalb ise en uzaktan haber vererek gelecek için uygun bir tarzda uyanı bulunurlar. Bunlardan güzel şekilde istifade etmek istemeyen ve yalnız dokunma, tatma ve koklama duyulan alanındaki alışkanlıklara düşkün olanlar "Allah bir şey indirmedir." diye ne peygamber, ne kitap ne uyan dinlemez, şeytanların arkasına düşerek sonunda "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık (şimdi) bu âlevî cehennemin mahkûmları arasına olmazdık!" (Mülk, 67/10) derler ve yanarlar.

24. De ki: Sizi zerre zerre yaratıp, yerde yayan, çoğaltarak her hangi bir sebeple suraya buraya, şu dereye, şu tepeye, şu ülkeye, şu noktaya, şu cemiyete bu cemiyete dağıtan da ancak, O sizi yaratan Allah'tır. Yoksa ne gelişir, ne çoğalır, ne büyür, ne dağılır ne de her biriniz bir yerde bir mevki ıgal edebilirsiniz. Sonunda da hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız; her nerede olursanız olunuz, her hangi bir noktada, bir devlet ve toplulukta bulunursanız bulununuz, nihayet O'na sevkedilip O'nun katında toplanacaksınız. Böyle olmayan hiç bir ferd, hiçbir cemiyet yoktur. O halde niçin önce sizi başkası yaratmış, başkası büyüttmüş sonra da ölmeyecek, bulunduğunuz dünyada kalacak, yahut başkasına gidecekmişsiniz gibi davranıyor, başkalarına kulluk ediyor, başkalarından korkuyor, nankörlükle bu bayağılıkta kalmak istiyorsunuz da, O'na gideceğinize iman ederek her hareketinizde O'nun nzasını gözetip şükrederek O'na gitmek istiyorsunuz? Demek ki siz her nerede olursanız olunuz O'ndan kulağınız, gözleriniz, gönüllerinize eriştirilen haberleri güzelce, samimiyyetle dinleyip onlara hıyanet etmeden hareket edecek olsanız hiçbir yerde ölümün kurtulamayacağını ve her nerede bulunursanız yaratıcının yardımıyla yaşadığınızı ve sonunda O'na gideceğinizi bilir anlarsınız. Ve bu anlayışla yüzünüzü O'na, O'nun kiblesine çevirip ancak O'ndan korkarak ve O'na şükrederek hareket edecek olsanız, "Nerede olursanız olun sonunda Allah sizi bir araya getirir." (Bakara, 2/148) âyetine göre hepiniz bir cemiyet olarak O'nun huzuruna ak yüzle girmiş ve başka korkuları hepsini atmış bulunursunuz. O sizi her şeyden kurtarı ve her murada erdirir. O'ndan başka saydıklarınız ve korktuklarınız ise O'nun elinden sizi kurtaramaz. Olsa olsa bir kaç günlük geçici bir zevk veya kedere sebebiyet verebilir, o da Allah'ın izin ve iradesi olursa yarıllık. Ve nihayet hepiniz ferd ferd veya cemiyet cemiyet veya bütün yer ve gökle birlikte O'na sevkedilir, O'nun huzurunda yeni bir diriliş, ebedi ceza ve mükafat için toplanırsınız.

25. Hakikat böyle iken kulaklar, gözler ve kalblerin kıymetini bilmeyen kâfirler diyorlar ki: Ne zaman bu vaad? "O'nun huzurunda toplanacaksınız" (Mülk, 67/24) diye yapılan bu toplanma vaadî eğer doğru iseniz. Ey Peygamber! Ve ey o sözü bize getiren kulağımız ve duyan vicdanlarımız! Eğer biliyor, doğru söylüyorsanız onun ne zaman olacağını da söyleseniz ya!

26-27. De ki: O ilim ancak Allah'ın yanındadır. Yani birşeyin mutlak olarak meydana gelmesinde belkime başka, ne zaman meydana geleceğini bilmek başkadır. Her şeyin meydana geliş zamanını bildiği gibi, her birinizin veya hepinizin ne zaman ölüp, ne zaman dirilip toplanacağınıza tafsilatını da ancak Allah bilir. Ben ise ancak açık bir uyanıyım, sadece onun olacağını açıkça haber vererek sakındırı bir haberciyim. Yoksa yapacak olan ben değilim. Mutlaka vuku bulacağını biliyorsam da ne zaman meydana geleceğini bilmem. Onu haber vermek, sakındırma haberi değil bir icra tebliğinden ibarettir.

28. De ki: Gördünüz ya söyleyin bakalım eğer Allah beni ve benimle beraber olan müminleri helak etse, Mekke müşrikleri, uyanıklan Allah Teâlâ tarafından olduğuna inanmayıp da, Peygamber'in dünyadaki hayatına mahsus olduğunu zannettikleri için "şu helak olursa de kurtulsak" derlerdi. Fakat bu uyanığın öyle zannettikleri gibi Peygamber'in vefatıyla kesilivermeyeceğini anlatmak üzere böyle buyruluyordu: Eğer Allah beni ve bütün beraberimdeki müminleri sizin arzu ettiğiniz gibi vefat ettirip ahirete gönderse yahut da bizi esirgese de size karşı yardım edip arzunıza rağmen yaşatsa, her iki takdirde de kâfirleri can yakıcı bir azabdan kurtaracak kimmiş? Demek ki, Allah'tan başka yokmuş, demek ki Allah'a imandan başka kurtuluş çaresi söz konusu değilmiş, siz iman etmedikçe ne Peygamber'in vefatından size bir fayda ne de onun başasından size bir zarar gelecek değilmiş. Bütün o azab, bu dünyada kalmak sevdisıyla Allah'ın lûtfuna, nimetine karşı olan küfrünüzden ve nankörlüğünüzden dolayı geliyormuş. İşte sizin hakkınız öyle yakıcı bir azaptır. Yaşamasını da ölümünün de Allah'tan bilen ve yalnız O'na kulluk eden bizlerin ise, sonucu ölüm olan geçici bir hayattan daha güzel ve sırf rahmet olan ebedi bir hayata güle güle gittikten başka bir gayesi yoktur.

29. De ki: İşte size o azabı, bize bu rahmeti veren Rahmân'dır ki, bizler O'na iman ettik ve ancak O'na güvenip dayandık, kendimizi O'na verdik, O'na tevekkül ettik. Biz sizi çoklukla veya diğer bir vasıta ile değil, ancak O Rahmân'ın yardımıyla yendik ve yeneceğiz. Ey geri kalan kâfirler! Siz de ileride bileceksiniz ki açık bir sapıklık içinde bulunan kimmiş? O Rahmân'a iman edip, O'na güvenen ve O'nun yoluna giden bizler mi? Yoksa geçici dünyaya aldandıp da O'nun uyan ve rahmetine küfreden sizler mi? Dünyada hangisi yanlış geliyormuş? Sonunda hangisi kaybedecekmiş anlayacaksınız. Bu hitab, hûlasanın neticesinden sonra ortaya konan bir tehdiddir. Bununla beraber insanı bir şekilde tedbirli kılmıştır. Hangisinin yanlışlığını anlamak için şunu düşünmek yeter:

30. De ki: Gördünüz ya! Kendinizi ve gösterilen yolu bir düşünün, söyleyin bakalım eğer suyunuz çekilirse; hayatınızın en önemli ve genel mayası olan su yeryüzünden hepten çekiliverir de Allah rahmetini tamamen kesiverir, kaynaklarınız kurursa, yahut beden veya cemiyetinizin suyu çekiliverir de o güvendiğiniz dünya hayatınız kuruyuverirse size kim bir akarsu, bir menba, bir kaynak suyu getirebilir? Hangi ferd, hangi devlet, hangi fen ve sanat sahibi yeryüzünde veya bedeninizde o hayat mayasını, asıl maddesini yaratabilir? O Rahmân'dan başka hiç kimsce getiremez. Bu artık en belirgin bir gerçek değil mi? Zira, suyun ne olduğunu anlatanlar ve "Biz onu hidrojen ve oksijenden elde ederiz." diyecek olanlar da bilirler ki, o gazlar, o buharlar, o havalar, o asıllar, onları tanıtan idrakler ve ortaya çıkaracak melekler de, Allah'tandır. Hep O Rahmân'ın bu âlemde mümine ve kâfîre esirgemediği rahmetindendir. Demek ki O Rahmân'dan başka hayat verecek ve tevekkül edilecek hiçbir varlık yoktur. Hakikatte öldürecek ve ölüleri diriltilebilecek O'ndan başka kimsce yoktur. Demek ki O'ndan, O'nun rahmetinden başkasına dayananlar ve O'na gitmek istemeyenler Dünya ve ahirette açık bir sapıklık içindedirler. Ve öyle olduklarını, O'nun bir rahmeti olan o hayat suyu hiç kesiliverdiği zaman anlayacaklardır. Biz işte O Rahmân'a iman ettik ve O'nun emrine hiç karşı gelmek üzere kendimizi hayatta ve ölümden O'na teslim edip, O'na tevekkül ettik ve nihayet O'na, onun mağfiret ve rahmetine gideceğiz. Böyle inandık ve böyle karar verdik. Dileriz ki "Mutlak hükümrânlık elinde" (Mülk, 67/1) olan O Kâdir, O Aziz ve Gafûr, O lûtfukâr ve herşeyden haberdar olan, O herşeyi gören yegane yaratıcı, yegane Rahmân olan Rabbimiz Teâlâ bizi bu yoldan şaşırtmasın, şeytanlara uydurmasın, imanımızı muhafaza buyursun da iyi huylar, yararlı işlerle güzel sona nail eylesin, başış ve rahmetine ulaştırsın . Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır.

KALEM SURESİ

Nûn vakıf halinde sakın okunur. Üzerinde durulmayıp geçilmesi halinde, kirâetlerin çoğunda izhar ile, bazısında da gunneli veya gunnesiz idğâm ile okunur. Ta ilk de geçtiği üzere, bizim için lûgat yönüyle olmasa bile mânâ itibarıyla müteşâbih âyetlerdendir. Bunun görünüşü gibi heca harflerinden bildiğimiz "nun" harfi olmasdır ki Rahman, Kur'an isimlerinin sonunda olduğu gibi gunneli bir sestir. Bir nokta ile bir hokka ve çanak gibi daireyi andırır bir şekilde yazılır. İsmi de, başı ve sonu bir olan lafzıdır. Harf denilen sesler içinde en titreşimli ses olması ve yaratılış kitabının düzeninde derece derece tek ve basit şeylerden bileşimler dizilerek baştan sona hakkın varlığını gösteren âyetler satıra konmuş olduğu gibi, fikir ve konuşmada ve kalemle yazıda da cümlelerin kelimelerden, kelimelerin harflerden dizilmesi nedeniyle ya özel olarak bir şeyi zikredip hepsini kasdetme türünden bütün heca harflerine işaret olarak veya beşer inilitsini ve yaratılış tnlamasını en fazla temsil eden bir ses yahut bile göre bir merkezde bakan yanm küre şeklinde görünen âlemin yer ve göğü ile suret ve mânâsını veya kalemle yazı yazılan bir hokka ile mürekkebinin andırır bir şekilde yazılan harfinin özellikle kendisini göstererek fitratta söz ve yazının kaynak ve gayesine bir işaret ve bunlara yemin ile dilin ve yazının ve yazı yazanların kıymetine dikkat çekerek meydan okuma ve çağrı ifade eder bir harftir. Ki zihinleri bir noktada derinlere götürerek indirilmiş kitaptan yaratılış kitabına ve varlığın başlangıcına kadar bütün harfleri düşündürebilir. Böyle olması aynı zamanda sürenin ismi olmasına da engel değildir. "Nûn" diye okunurken ismi değil de müsemmaşının kastedildiğine dikkat çekmek için yazılmış ve sonuna hareke verilmiyep durularak okunmuştur. Harfin üzerinde bu şekilde durmakla önceki sürenin sonundaki i kaybetmiş olanların inlemeleri ancak bir akarsu gibi hayat mayası olmak üzere Rahman tarafından inen Kur'an ile dinlendirilebileceğine ve kalemlerin onun için çalışması gerektiğine de insana zevk veren bir işaret vardır. Kısacası burada asıl kasteditlen mânâ ne olursa olsun, her şeyden önce bunları, bildiğimiz "nûn" harfi olduğu aşırtır. Birçok tefsircinin tercih ettiği görüş de budur. Bu itibarla bu kelimenin lafzında bulunan müteşâbihlik bir derecede kadar giderilmiş demek ise de, kelimenin mânâsında bulunan müteşâbihlik devam etmektedir. Bununla beraber Arapça'da "nûn" isminin, bu harften başka olarak Hz. Yunus'u "Zünnûn" denilmesinde olduğu gibi hût, yani "balık" mânâsına; kezzâ yazı hokkası "divit" mânâsına ve daha bazı mânâlara geldiği de söylenir. Bu münasebetle burada şu rivâyetler de nakledilir:

1. Bazıları demiştir ki: büyük balıktır ki yerler onun üzerindedir ve buna Yehmut denilir. İbnü Cerir, İbnü Abbas'tan bu hususta şunları rivayet eder: Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. O yaratılınca bütün olacaklar oldu. Sonra buhar yükseltildi, ondan gökler yaratıldı. Sonra yaratıldı. Yer o Nûn'un sırtına dşöndi, sonra arç hareket etti, derken yine çalkandı, onun üzerine dağlarla sabitleştirildi. Onun için dağlar yere karşı böbürlenirler. İbnü Abbas böyle dedi ve âyetlerini okudu. Diğer bir rivayet de şöyledir: Rabbimin ilk yarattığı şey kalemdir. Ona "yaz" dedi o da kıyamete kadar olacakları yazdı. Sonra su üzerinde Nûn'u yarattı. Sonra onun üzerine yer kabuğunu örttü. Alûsî, bunu Ziya'nın el-Muhtâre'de ve Hâkim'in sahih diye ve daha bazıların İbnü Abbas'tan rivayet eyledikleri bir hadis olmak üzere şöyle nakletmiştir: "Yüce Allah Nun'u yarattı. Sonra onun üzerine arç yapıldı dşöndi. Bu nedenle Nûn deprendi. Bu sebeple arç meyleyip kımıldadı. Bu suretle dağlar oturtulup yer onlarla sabitleştirildi. İbnü Abbas daha sonra âyetlerini okudu". Görülüyor ki bu rivayetlerde hep Nûn ismi kullanılmış, Hût denilmemiştir. Fakat Mücahid'den gelen bir rivayette buna "arzin veya arzların üzerinde bulunduğ u hut denilmiş olduğundan "balık" diye yayılmıştır. Bunun bizim bildiğimiz balık olmadığı açık olduğu halde bundan birçok yanlış mânâlar çıkarılmıştır. Fakat dikkatle okununca bunlar bize şunu anlatmış oluyor: Başlangıçta "Kalem-i a'lâ (yüce kalem) denilen ve ezeli takdirde kıyamete kadar olacak şeylerin bir projesini yazan ruhânî bir ilk unsur, bir kuvvet yaratılmıştır ki buna birçokları akl-ı evvel (ilk akıl) veya Muhammedî nûr demişlerdir. Sonra madde yaratılmıştır. Buna cevher dahi denilmiştir. Sonra bir su buhar

gibi gaz halindeki maddeden gök cisimleri yaratılmış, sonra bunlardan sıvı halinde arzın maddesi ayrılmış ki fezâ dediğimiz uzay okyanusunda yüzen bu maddeye, küreye benzer şekilde olduğu analıtılmak üzere Nûn veya Hût ismi verilmiştir. Yer küresinin böyle başlangıçta gök maddesinden ayrılacak yaratılmış olup buharlarla kuşatılan sıvı halindeki havada yüzmekte olan yuvarlak maddesi üzerinde sonra yer kabuğu dediğimiz toprak ve taş gibi cansız varlıklar tabakası yaratılmaaya başlamış ve bu taraftan o Nûn maddesinin üzerine bir kabuk halinde yayılıp dşönmüş ve bu suretle arç meydana gelmiştir. Fakat her taraftan böyle sınırlım olan o Nûn evvelkisi gibi nefes almayıarak nefesi tıkanmış bir balık gibi hareket edip deprenmeye başladığından, bu sebeple yerin hareketi yani depremler meydana gelmeğe ve bundan da yeryüzü çalkalanıp yanlarak volkanlar çıkmaya başlamış, bu sebeple de etrafına saçılan yer dalgalan da bastırıla bastırıla dağlar yaratılmış ve surette dağlar oturdukc arç zamanla yoğunluk ve sağlamlık kazanarak sabitleşip üzerinde durulabilecek bir hale gelmiştir.

Kur'an'da dağlara "evtâd", yani "Arz'ın çivileri" denilmesi de bu mânâ ile açıklanmıştır. Dağların oluşunun bu suretle yer üzerinde hayat için büyük yararları olmuştur. Bu sebeple dağların yere karşı böbürlenerek yukardan bakmaya hakları vardır. Bununla beraber bundan sonra yerin hareketi ve "hast" denilen volkan olayları hiç olmuyor değil zaman zaman nice yer sarsıntılar olmakta ve nice sivilen dağlar yıkılıp yerin altından yeni dağlar, tepeler yaratılmaktadır. Fakat bunlar arasına ve ilk çağlara oranla pek az derecede olduğundan, genel görünüşü ile arzın, üzerinde oturulabilir hale gelmiş olmasına bir engel teşkil etmemektedir. Bir gün olup da, Hâkka süresi'nde geleceği gibi, yer altından büyük bir fıskırma ile yerin ve dağların bir anda un gibi dağılıp saçılmış bir toz haline getirilivermesi de her gün olması beklenen bir olaydır. Şimdiki halde meydana gelmekte olan yer sarsıntılar, yer çökmeleri, volkanlar dahi demek ki hep yerin altındaki o Nun'un Allah'ın emrine uyarak deprenmesiyle meydana gelmektedir. Yanılan yerler, fıskıran volkanlar, yeniden meydana gelen çukurlar, tepeler, ovalar hep o yüce Kalem'in çizdiği çizgiler, yazdığı yazılardır. Şimdi şunu itiraf etmek gerekir ki, zamanımızda yerin şekillenmesi ve dağların oluşumu ve yer sarsıntılarının meydana gelmesi hakkında fen adına arzın tabakaları ile ilgili bilgilerden edinilebilen kanaatlerin özü de, bu rivayetlerin ifade ettiği mânâlardan başka bir şey değildir. Böyle iken birçokları, "arzin altında balk m olumsuz" diye güler; birçokları da, "arzin altındaki gazların sıkışmasından, hareketinden, yerin üzerinde zلزle mi olumsuz" diye güler. İki taraf da birbirinin dediğini düşünüp anlamıyarak karşısındakine cahil veya kâfir demeye kadar işi götürür. Halbuki iki taraf da bunun Allah'ın emriyle olduğunu unutup cahillik etmektedir. İşte arzın içindeki asıl küreyi, merkezi oluşturan o Nûn'a bazı tefsirler "Hût-i A'zam" yani "Büyük Hût" ve "Yehmut" demişlerdir. Bunu "bâ" harfi ile, "mühem", kökünden okuyanlar yokmuş ise de "Kâdı hâşiler"inde iki noktalı "yâ"nın üstünü ve "hâ"nın sükûnu ile "yehmût" şeklinde okunacağı açıkça ifade edilmiştir. Bununla beraber "hâ"nın üstünüyle "melekût" ve "ceberût" kâlipnında bir mübâlağa kipi olması da açık görülmektedir.

YEHEM, delilik; EYHEMAN, "iki saldıncı" demektir. Bedeviler, sel ile adama saldıran kızgın esirik deveye; şehirliler de, sel ile yangına "ey heman" derler.

YEHEMA, "Sahrâ" kalıbında, ucu bucağı bulunmayan çöle, bir de asla bolluğu ve rahatlığı bulunmayan şiddetli kıtlık senesine denir. Bundan türetilen mübâlağa kipiyle "yehmût"; bir mânâ ile volkana, bir mânâ ile uzaya denebileceği gibi son mânâ ile de yerin, başlangıçta ağık iken sonra kabuğunun yaratılmasıyla altında merkezine kadar hapis kalıp sıkışmış ve bir delik buldukça fıskırmaaya hazır olmak üzere deprenmesini saklamakta bulunmuş olan iç kısmına; şiddet ve dehşeti göz önünde bulundurularak "yehmût" ıztırabı ve çalkantısı itibarıyla "Hût", inilitsi veya merkezi etrafında dönmesine bakılarak da "Nûn" denilmiş demek olur. İşte bazı tefsirciler bu anlatılan rivayetlere dayanarak buradaki "nûn"un, hût yani balık mânâsına olarak, burada anlattığımız "yehemut"â yemin olduğu kanaatine varmışlardır. Bir kısım tefsirciler de, sürede "Sen Rabb'inin hükmüne sabret, balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o kızgın bir halde Rabb'ine nidâ etmişti." buyrulmuş olması ve bu âyetteki tan maksadın, Enbiya süresinde geçen "Zünnûn olan Yunus'u da hatırla, O, bir zaman kızarak kavmini bırakıp gitmişti. Bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı da karanlıklar içinde niyaz etmişti." (Enbiyâ, 21/87) âyeti gereği Zû'n-Nûn (yani Nûn'un sahibi) olan Hz. Yunus olduğuna ve Saffât süresinde "Kınanmış bir halde iken balık onu yutmuştu." (Saffât, 37/142) buyrulmasına dayanarak, bu ipuçları sayesinde, "burada Nûn, karanlıkları içinde Hz. Yunus'un hapsedildiği bâlıktır." görüşüne varmışlardır.

2. Yine İbnü Abbas'tan rivayet edilen ve Dahhak, Hasen ve Katade'nin tercihi olan görüşe dayanarak, bazıları da, "burada nûn, devat yani yazı hokkası demek olan divittir" demişlerdir. Nûn'un bu mânâya geldiğine İbnü Atiyye ve Râzi, bir şairin şu beytini şahit getirmişlerdir:

Buna göre, hokka ile kalemle yemin edilmiş demek olur. Çünkü yazı bunlarla yazılır. Konuşma gibi, kitap ve yazının da önem ve faydası pek büyüktür. Bununla birlikte bu mânâ yalnız Kalem'e yeminden de anlaşılır.

3. Nûr'dan bir levhadır denilmiştir ve Muaviye b. Kurre'nin, bunu bir merfu hadis olarak naklettiği söylenmiştir. Bu mânâ; ufukta göğün çizdiği yay içinde bir nokta gibi bulunan güneşin veya yerin bir şekil çizmesinden alınmış olabilir.

4. Yine İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre, nûn, kelimesini oluşturan harflerin sonuncusudur.

5. Cafer-i Sadık Hazretlerinden: Cennet nehirlerinden bir nehirdir. Bunlardan başka Kamus'ta anlatıldığı gibi nûn, hokka ve balık mânâsına geldiği gibi, "Sefretü's-Seyf", yani kılıcın ağzına da denir ve Arapların balık şeklinde bulunan bir kılığınan da addır. Doğru söze, kezza küçük çocuğun çenesindeki çukura "nûne" denir. Bu "nûne" kelimesinin sonundaki "tâ" teklil için olduğundan, cins kasteditildiğinde "nûn" denilmesi gerekir. Şu halde nûn, cins isim olarak 'ın, kılıç ve kalemle yemin olması ihtimali de vardır. Fakat burada bununla ilgili bir rivayet gelmemiştir. Keşşâf yazarın şöyle der: "Maksat, noktalı harflerden olan bu harfidir. Divit demelerine gelinece, kelimenin bu mânâda kullanılması lugat bakımından mı, yoksa şer'i bakımdan mı, bilemem. Burada divitin ismi olduğu takdirde ya cins isim, ya özel isim olur. Eğer cins isim ise, 'ırab ve tenvin nerede? Eğer özel isim ise, yine 'ırab nerede? Hangisi olsa, söz söylenirken bir yeri olması gerekir. Eğer "burada nûn, üzerine yemin edilen şeydir" dersek, cins isim olduğu takdirde, yeminden dolayı sonunun cer ve tenviline okunması gerekir. O zaman yemin, bilinmeyen ve tanınmayan bir divite yapılmış ve sanki denilmiş olur. Özel isim olduğu takdirde de, bunu, yerine göre her türlü hareketi alabilen bir kelime yaparاک mecur okumak veya özel isimlik ve dişillikten dolayı gayr-ı munsarıf yaparak sonunu üstün okumak gerekirdi. Aynı şekilde bunu "hût" ile tefsir etmek de böyledir. O zaman ya balıklardan herhangi bir balık kasteditilmiş olacak, yahut da, iddia ve zannettikleri "Yehmût"e özel isim olacak. Nûrdan veya altından bir levha, yahut "cennette bir nehir" diye tefsir de böyledir. Kısacası, bu kelimenin çeşitli durumlara göre sonu değişik şekillerde okunamadığı için, bundan maksadın isim değil, harfin kendisi olduğu ortaya çıkar.

Ebu Hayyân da şöyle der: hece harflerinden ve gibi bir harftir. Sonunun harekesini etkileyen bir etken olmadan diğerleri ile beraber gelen bazı harfler gibi, sonunun harekesi değişmeyen bir kelimedir. Sonunun değil de cümle içinde bulunduğ u yerin ırab aldığına hükmedilir. Bunun, "Büyük Hût" un ismi olduğuna dair İbnü Abbas ve Mücahid'den; divit ismi olduğuna dair yine İbnü Abbas, Hasen, Katâde ve Dahhak'ten; nûrdan bir levha olduğuna dair merfu olarak Muaviye b. Kurre'den, er-Rahman kelimesinin son harfi olduğuna dair yine İbnü Abbas'tan ve cennet nehirlerinden bir nehir olduğuna dair Cafer-i Sadık'tan yapılan rivayetlerden hiçbirisi sahih olmasa gerekire. Ebu Nasr Abdurrahim Kuşeyri de tefsirinde: hece harflerinden bir harftir. Tam bir kelime olsaydı, Kalem gibi, sonundaki hareket, duruma göre değişirdi. Demek ki, diğer sûrelerin başındakiler gibi bir heca harfidir" demistir.

Bizim bütün bunlardan vardığımız sonuç şudur: Evet, yazılış şeklini ve lâfzını göz önünde bulundurur ve bu noktadan hareket edersek, burada sade bir hecâ harfidir. diye ismiyle okunuşu da "elif," "be" gibi sayma tarzında olduğu şüphesiz. Bunun asıl hükmü de meydan okuma ile ilimde derinleşenleri imtihandır. Lakin böyle olması sürenin ismi olmasına engel olmayacağı gibi aklin yol göstermesiyle birçok anlamlara gelebilecek müteşabih bir simge olmasına da engel değil; aksine bunu gerektiricidir. Bundan dolayı "nûn" lâfzının zihninleri sürükleyebileceği olası mânâlardan birini "maksat budur" diyerek, yalnız o anlama geldiğini söylemeye kalkışmak doğru olmaz. Bununla beraber dedi az çok bilinen mânâlardan bazılarının hakkında gelen ve rivayetçe pek zayıf olmadığı gibi, akıl açısından da anlayabilenler için mantıksız değil, aksine yararlı nüktelere işaret eden rivayetleri, doğru mânâları taşıdığı halde yalanlamaya kalkışmak doğruluğa uygun düşmez. Zira İbnü Abbas'tan gelen rivayetlerin birkaç tane olması gösteriyor ki, İbnü Abbas bunları ayrı birer izah tarzı olmak üzere söylemiş ve her birinde bir fayda açıklamıştır. Hem Kalem'le ilgili "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir." fıkrası ve şu durumda "nûn" sesinden hatıra gelebilen ve özel önemi bulunan her anlam burada zihinden geçirmek ve fakat Allah'ın maksadı bulunan birisi mi, yoksa daha başka bir şey mi olduğu belirlenmeyecek bunun, insan oğlunun güçsüzlüğünü tanıtmak üzere anlam bakımından, müteşabih âyetlerden olduğu ana karar verip "Onun teviliini ancak Allah bilir." demek en uygun hareket olur. Gerçi lâfzın gösterdiği mânâ noktasından hareketle, ilk evvel yazıldığı gibi hecâ harflerinden olan harfini anlamak, anlatılan okunuşa göre, kesin demektir. Fakat burada bu kadan müteşabihliği gidemek için yeterli değildir. "Bu vav, yemin içindir", demeye benzemiz. Çünkü bu durumda da kelâmın meydana getirilmesi için harfiyle kalemın ve yazının ilgisini takdir edebilmek üzere akla ve zevke hitap eden birtakım ilgilere düşünülmesi gerekir. İşte o zaman bu harfin yalnız bir simge olmak üzere söylenmiş bulunduğu ortaya çıkar. Bundan ise yine simge tarzında mümkün olabilen diğer ihtimalleri düşünmeye dalmak zorunlu olur. Bundan dolayıdır ki, bu kelimenin müteşabih olduğu gerçeği ortaya çıkar. Biz de bunun için diğer süre başlarında kalemın bu tür harflerde olduğu gibi, bunun da müteşabih âyetlerden olduğunu açıklayarak söze başladık ki, bu hem selefın takip ettiği yola uygun, hem de "hecâ harflerinden bir harfdir" diye kestirip atılanları gözetmekleri meydan okuma maksadına uygundur. Şu halde bir yemin mânâsı içeriyor mu, içermiyor mu, kestirilemez. Yemin takdir edilirse deki vâv, daki gibi atf (bağlaç) değilse yemin için olur. Bu Kalem nedir? Tefsirciler burada iki izah tarzı söylemişlerdir. Birisi "lâm"ın sözü geçen, bilinen bir şeyi ifade etmesi; birisi de cins için olmasına göredir. İbnü Cerir der ki: "Kalem, bilinen kalemdir. Şu kadar ki, Rabbimizin kalemler içinde yemin ettiği kalem, yüce Allah'ın yarattığı ve kendisine emir verdiği kalemdir. O kalem de bu emir üzerine, kıyamete kadar olacak şeyleri yazmıştır. Bana Muhammed b. Salih Enmatî, ona Abbad b. Avvâm, ona da Abdulvahid b. Selim rivayet etmiştir. Abdulvahid dedi ki: Ata'yı dinledim, şöyle diyordu: Ubâde b. Samit'in oğlu Velid'e, "Baban vefat ederken ne vasiyet etti?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Babam beni çağırdı, ey oçluğum! dedi. Allah'a karşı takva sahibi olarak korun. Haberini olsun ki sen, Allah'ın birliğine; iyi ve kötü kadere iman etmedikçe Allah'a karşı takvalı olamaz ve ilme eremezsin. Ben, Allah Resulü (s.a.v)'nün dinledim şöyle diyordu: "Haberiniz olsun ki, Allah ilk yarattığında kalemi yarattı da, ona "yaz" dedi. Kalem: "Ey rabbim! Ne yazayım ki?" dedi. Allah: "Kaderi yaz" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: İşte o anda kalem olmuş ve sonsuza kadar olacak şeyleri yazdı." Mücahid'den gelen bir rivayet de şöyledir: "Kendisiyle zikir yazılandır". Demek ki, üzerine yemin edilen kalem, şer'an bilinen kalemdir ki, o da Levh-i Mahfuz'u yazan kalem, yahut Kur'an yazılan kalemdir. Bununla beraber bunu, de olduğu gibi kalem cinsine yorumlayanlar da vardır. Zemaşherî şöyle der: Yüce Allah, kalemın şanının yüceltiğini göstermek için kaleme yemin etti. Çünkü onun yaratılıp düzenlenmesinde büyük bir hikmete işaret vardır. Ve çünkü onda anlatılmayacak kadar çok fayda ve yararlar vardır. İbnü Atiyye de şöyle der: Nun'a "Behmût" diyenler, kalemi, yüce Allah'ın yaratıp olmuş olacak her şeyi yazmasını emrettiği kaleme yorumladılar. deki zamirinde de, meleklerin yerini tuttuğunu söylediler. Ona "İsimdir" diyenler de, onu, "insanların ellerinde kullanılan ve bilinen kalem" şeklinde yorumladılar. İbnü Abbas bunu rivayet etmiş ve deki zamiri de, "insanlar" da göndermiştir. Bu durumda yemin, bunların hepsine yani yazı işi yapılmış olur ki "bu yazı işi bütün ilimlerin ve dünya ve ahiret işlerinin direğidir. Çünkü kalem, dilin kardeşi ve Allah tarafından verilen genel bir nimettir."

İmam Râzi de şöyle der: "Vel-Kalem" hakkında iki görüş vardır. Birisi budur ki, yemin edilen kalem, gerek gökte bulunanın, gerek yerde bulunanın yazdığı kalemın hepsini içine alan cins isimdir. Yüce Allah mantığı ihsan etmekle "İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti." (Rahmân, 55/3-4) diye minnet buyurduğu gibi "Rabb'in en büyük kerem sahibidir. O, insana kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti" (Alâk, 96/3-5) diye kalem ile yazmayı ihsan etmesiyle de minnet buyurmuştur. Bununla faydalanmanın izah ve yorumu şudur : Kalem üçüncü şahsı ikinci şahıs yerine koyar. Bu sebeple insan dil ile yakınına anlatabildiği istek ve maksadını kalem ile uzağa da anlatabilir. İkincisi, üzerine yemin edilen kalem "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir." diye hadiste bildirilen daha evvel sözü edilen kalemdir. Yüce Allah bunu evvela yaratmış, sonra da onu kıyamete kadar olacakları yazdırmış, saat gelene kadar olacağı, bütün ecelleri, amelleri yazar, bu kalem, uzunluğu gök ile yer arası kadar nûrdan bir kalemdir. Kâdi, (herhalde bu, Kâdi Ebu Bekr Bâkılânî olmalı) demiştir ki: Bu haberi mecazi mânâda almak gerekir. Çünkü yazı için özel bir alet olan kalem, kendisine emir verilecek veya yasak konulacak canlı ve akıllı bir varlıktır. Onun yükümlü bir canlı olmasıyla, bir yazı âleti olması, birlikte düşünülebilir bir şey değildir. Belki maksat "ona bütün olacakları yazdırdı" demektir. Bu tipki "Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen olur" (Bakara, 2/117) sözü gibidir. Çünkü bunda ne bir emir, ne de bir yükümlülük yoktur. Belki takdir edilende, itiraz etmeden ve karşı koymadan sadece kudretin yerine getirilmesi vardır. Yine Râzi der ki: İnsanlardan bazıları da şu zan ve iddiada bulunmuştur: "Burada adı geçen kalem, akıldır. Ve o, bütün yaratılanların aslı gibi bir şeydir." Ve buna şunu delil göstermişlerdir. Zira haberlerde rivayet edilmiştir ki "Allah'ın ilk yarattığı kalem" dir. Diğer bir haberde de "Allah'ın ilk yarattığı akıl" dir. Diğer bir haberde ise, "Allah'ın ilk yarattığı şey, bir cevherdir ki yüce Allah ona heybetle baktı, o eridi ve sıcaklık yaydı. Ondan bir duman ve köpük çıktı. Dumanın gökleri, köpükten yer yarattı" buyrulmuştur. Bu haberlerin hepsi birden gösteriyor ki, kalem, akıl ve yaratılmışların aslı olan o cevher hepsi aynı şeydir. Yoksa haberler arasında zıtlık olurdu."

Kâdi Beydâvi de bunları şöyle özetler: "Vel-Kalem", Levh'i yazan veya kendisiyle yazılandır. Ona yemin edildi. Çünkü faydalı çoktur."

Celâleyn Tefsiri'nde de şöyle denir: "Kalem, bütün olanların Levh-i Mahfuz'da yazıldığı şeydir." Bunı, kalem cinsinin tanıtımı olarak anlamak mümkün ise de, Süyuti'nin maksadı, bunun daha önce sözü edilen, bilinen kalem olmalıdır.

Bütün bunları gözden geçirdikten sonra biz de bu kanâate geliyoruz: Bilindiği gibi, daha önce kendisinin söz edildiği için, sonradan başına belirlilik takısı olan in getirildiği isimler de, cins isim cümlesindedir. "Kalemle öğretti" kriterine göre, kendisiyle insana ilim öğretilen kalem cinsinin bildiğimiz ve insanların kullandığı kalem olduğu açıktır. İnsan kalemi de Allah'ın yaratmasıyla olmuştur. Bu da ilk yaratılıştan beri olmuş ve olacak ve hatta sonsuza kadar olacakları ve söyleneni ve düşünüleni mümkün olduğu kadar yazmaktadır. Şüphe yok ki, gerek hakikat gerek mecaz, her ne mânâ ile olursa olsun, kaleme yemin edilince, bundan bir tek bilinen kalem dahi kastedilse, yine kalem cinsinin ve dolayısıyla insan kaleminin de bir şeref ve değeri anlamlı olur. Eğer bu yeminin cevabında, kendisine hitap edilen kişi özellikle Hz. Peygamber'in kendisi olmasaydı da hitap genel olsaydı, burada "O, kalemi öğretti. İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 96/4-5) gibi, insan kaleminin kastedildiği açık olurdu. Çünkü bütün insanlığın bizzat kullanmak suretiyle bilebildiği kalem o olurdu. Daha önce sözü geçen kalem olması kastedildiği takdirde de bunlardan biri veya bir kısmı olurdu. Bununla beraber bundan mecaz olarak, insan kaleminin bereket kaynağı olan yaratılış kaleminin kastedilmiş olması ihtimali de bulunurdu. Fakat burada hitap özellikle ilâhî nimete kavuşturularak hakkında, "Muhakkak ki sen büyük bir ahlâk üzeresin." buyrulan Hz. Muhammed

(s.a.v.)'in zatına ait olması ve bu yüce ahlâk kavramının içine "Sen Kur'an'dan önce ne bir kitap okuyor, ne de eline yazıyordun." (Ankebut, 29/48) ve ayrıca "Sen önceleri, kitap nedir, iman nedir, bilmezdin." (Şûrâ, 42/52) âyetlerinin ifade ettiği mânâlara da dahil olmakla, nimetin ve Hz. Peygamber'in sahip olduğu ahlâkın yüceliği insan kaleminden değil, doğrudan doğruya "yaratılış kalemi"nden meydana gelmiş, bundan önce de ilâhî mülkün büyüklük ve oluşundan söz edilmiş bulunması sebebiyle burada Peygambere yemin olunan kaleminden maksat, ona bildirilmiş ve önceden bilinmiş olan "yaratılış kalemi" veya "ilk kalem" veya "yüce kalem" denilen ilâhî kalem olması gerekir. Bundan dolayı biz bu hususta en güzel açıklama biçimini İbnü Cerir'in rivayeti ile Celâleyn'in özetlenmesinde buluyoruz. Bunu usûl ilmi diline ifade edecek olursak şöyle dememiz gerekir: Bu de kalem, metnin ibaresiyle "ilâhî kalem" mânâsına; işaret yoluyla da "insan kalemi" mânâsına gelmektedir. Buna cins isim diyenlerin maksadı da Râzi'nin uyarısına göre, gerek hakikat gerek mecaz "Kendisine kalem denilen şey" mânâsına bu ikisinden daha geneldir. Yalnız, metnin ibaresi veya işareti ile gösterdiği mânâ ile zahiri yani görünen mânânın arasını ayırmamışlardır. Sonra şunu da unutmamak gerekir ki, bu deki elif-lâm'ın, cinsin bütün fertlerini kapsamayacağı anlamı için söylenmiş olduğu görüşünde olan yoktur. Yani kalem cinsinin her ferdine de yemin edilmiş değildir. Onlar da birer kalem olmaları nedeniyle önemli işler de, hak ve hayır yönüyle değil, kötülük ve zarar yönüyledir. Bundan dolayı burada bu yeminin arkasından Hz. Peygamber'de delilik ve fitnenin bulunmadığı, ilâhî nimetin, anlayış ve ahlâkın, ecrin büyüklüğü açıklanarak ve ahlâksız ve yalancılar yerlererek o yöne de dikkat çekilecektir. Bu da gösterir ki, kaleminden maksat, ilâhî kalem, hak kalemdir. O halde anlam şu olur: "Nûn" denilen başlangıç üzerinde bir an dur, dinle. Yemin ederim ona ki o bildiğin hak kaleme, ve yazanların satıra dizip yazdıklarına ve yazacaklarına ki ey Muhammed! Burada da dikkat edilecek önemli bir nükte vardır. Erkek kişiler için kullanılan düzenli bir çoğul kelimedir. Bu çoğul, akıl sahibi olanlara özgü bir çoğuldur. Kalem tekil olarak söylendiği halde, yazış ve yazılanlar ona nisbet edilmeyip, daha önce hiç anlamış akıl sahibi çoğul kişilere nisbet edilmiştir. Bu ise şunu anlatmış olur: Yazı yazan asıl kalem değildir, onun arkasında göze görünmeyen bir akıl ve anlayış sahibidir. Onun için gördüğümüz kalemler, yazılan oranında daima arkasında gizli olup da onları işleten bir akıl âlemindeki anlayış sahiplerini yani kendilerini tutanları gösterirler ki, gerçekte o kalemler o yazılan satıra dizip yazan onlardır. Kalemlerden maksat da kendisi değil, o yazdıklarıdır. , deki atf (bağlaç) görevini yapan vav gibi bir alettir. Bu suretle burada vâv, daha önce geçen kalemi daha sonra gelen kelimelere bağlayarak, yemin, kalem ve kalemın yazılan ile onun sahibi olan akıl sahibi kişileri göstermek üzere, hepsine birden yapılmıştır. O halde kalem ve yazılardan akıl ve mânâ âlemini, bunlardan da onları insan aklına yazan ilk kalemi, ondan da bu ilk kalemın sahibi, âlemlerin rabbi olan yüce Allah'ı anlamalıdır.

Kalem'e "insan kalemi" anlamı verilmesi halinde, kalem tutan yazıcılar, akıl ve idrak sahibi insanlar, hem de göze görünen bedenler değil, insanlık gereğine şekil veren şuurlar, zekâlar olduğu gibi; "yüce kalem" mânâsı verilmesi halinde de, görünüşte eşyanın şekillerini ve zihinlerde de mânâların şekillerini yazan melekler, onları yazan da yüce Allah'tır. Bunun için burada 'un faili (öznesi) olan zamir, kalemın insan kalemi olmasına göre, akıl sahibi insanlara işaret olduğu gibi "yüce kalem" olmasına göre de melekler olmak üzere yorumlanmıştır. Bazı tefsirlerde insanlar, bazıları da melekler denilmesinden bundan dolayıdır. Dilimiz de böyle akıl sahibi erkekleri ifade etmek için kullanılan çoğul şekli bulunmadığı için bu nükte ifade edilemez. "Kalem ve yazdıklarına" dediğimizde, bundan yazıcılara geçiş, açıkça belirtilmemiş olur. Bir de muzari kipidir. Bir şeyin devamı yapıldığını, şu anda yapılmakta olduğunu ve gelecekte yapılacağına gösterir. Biz ise şimdiki hâl sigasından zaman kipinden sığa-i sıla (bağ-fiil) kullanmadığımızdan bunu bir kelime ile ifade edemeyiz. "Yazdıklarına ve yazacaklarına" dediğimiz zaman da "yazıyor idiklerine" dememiş oluruz. Bu bize şunu da anlatmış oluyor ki, bu âyetler inerken yüce kalem yazmaya devam ediyordu ve daha edecekti. O halde, "Kalem, olan ile kurumuştur." hadisi şerifi, "kalemın yazması tamamen durmuştur" demek değil, "olanları yazılmış bitmiştir, fakat olacaklarla kalem kurumuş değil, onları yazmaya devam etmektedir" demek olur. Kaderde her şeyin yazılıp bitmesi, Kitab'ın anası olan Allah'ın ilmine göredir. Yoksa Levh-i mahfuz'a ve yaratılış sahasına göre "Allah dilediğini mahveder, dilediğini bırakır." (Ra'd, 13/39)

2. Kısacası onlara yemin olsun ki, ey Muhammed! Sen Rabbinin nimeti sayesinde (veya onun nimeti hakkı için) deli değilsin. Bu ve buna bağlı olarak anlatılanların yeminin cevabıdır. de bulunan sıla (ulaç) veya yemin için olabılır. Ebu Hayyân, "Olumsuzlukta daha fazla vurgu ifade etmek üzere bunun, bir ara cümlesi halinde yemin için olmasa açıktır." demiştir. İbnü Atiyye de: "Sen, Allah'a hamdolsun, fazilet sahibisin." cümlesindeki "Allah'a hamdolsun." sözü gibi, ara cümlesi olduğunu söylemiştir. zemaşherî ise, olumsuz olan haberler ilgisinden dolayı, "sen Rabbinin nimetiyle akıllısın" demek türünden, deli olmadığını söylemenin akıllı olduğunu söylemeye eşit olmak üzere ilâhî nimetin ilgisini ifade ettiğini veya zarf-ı müstekar olarak kazamından hâl olduğunu söylemiştir. Nimetten maksat da, peygamberlik ve onun gereği olan akıl, ahlâk beraber olan cesaret, güzel ahlâk, erdem, dünya ve ahirette mutluluk sebebi olan ilâhî lütf ve başlılardır. Kısacası mânâ: Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelmesi ile peygamberliğin başlaması üzerine Mekke kâfirlerinin haset, düşmanlık ve şaşkınlıkla yakıştırmaya kalkıştıktan delilik ve sapıklık kusurlarının kendisinden uzak; aksine onun akıl, cesaret, doğruluk ve erdemle seçkin bir kimse olduğunu ve bütün bunlar, onu terbiye edip yetiştirerek nebilik ve resullük lütfeden yüce Rabbinin nimetleri cümlesinden olup, bu yüzden göreceği eziyetlere ve çekeceği sıkıntılara karşılık ilderde başa kâkılmayan ve tükenmeyen mukafat ve nimetlere kavuşmak üzere bulunduğunu açıklayıp söz vererek Hz. Muhammed'in (s.a.v) şerefli nefsinin aklamak ve temize çıkarmakla kuvvetlendirmek ve bu şekilde onu ilâhî bildirileri bütün âlemlere ulaştırması sevkettir.

3. Kesilmez, tükenmez, devamlı hiç kesilmeyen bir nimet, yahut hiç kimsenin minnetini kemediden sırf Allah'ın lütfu ve yardımını olan bir mukafat

4. ve her halde sen kuşkusuz pek büyük bir ahlâk üzerindesin yani gayret edip çalışmakla en yüksek hayır gayesine ulaşacak pek büyük huylar, gerçekten saygıya değer karakter, meleke (yeti) ve maneviyat üzere yaratılmış bulunuyorsun. Onunla yürüyecek o gayeye ereceksin. İşte o ahlâk, doğru yolu, hak din olan İslâm dinini teşkil eden Kur'an edebi ve ilâhî ahlâktır ki, onu yüce Allah lütfetmiş ve "Andolsun, Resulullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab sûresi, 33/21) buyurmuştur. Onun büyüklüğünü insanlar anlayamaz da sabır ve tahammül edilmesi gereken deliliklerde bulunurlar. Rağib'in "Müfredât"ında açıklandığına göre "halk" ve "hulk" aslında birdir. Şer' ve şûrb (içmek), sarm ve surm (kesmek) gibidir. Fakat halk, gözleri görülebilen sûret, şekil ve durumlara; hulk ise, gönülle anlaşılabilen kuvvetlere ait olmuştur. Çoğulu "huluk" ve "ahlâk" gelir. Fakat dilimizde ahlâk kelimesinin de "evlad" kelimesi gibi tekil anlamda kullanılması yaygın hale gelmiştir. Ahlâk, aslında güzel olan huylardır. Çirkin huylarla kullanışsız denir. Bununla beraber yatkinlik ve maharet esas olduğundan iyilik veya kötülüğü alışkanlık haline getirmiş olmasına göre iyi ahlâk ve kötü ahlâk, güzel ahlâklı ve çirkin ahlâklı diye bir ayırım yapılır. (In tefsiri ile ilgili olarak gelen rivayetler: İbnü Abbas'tan: 1) Büyük bir din, 2) büyük bir din ki, o İslâm'dır. Mücahid'den: Din, İbnü Zeyd'den: Kur'an edebi. İmam Ahmed, Dârimi, İbnü Mâce, Nesâî İbnü Cerir ve daha diğerlerinin Said b. Hişam'dan yaptıkları nakil şöyledir: Said der ki: Allah Resulü'nün ahlâkını Hz. Aişe'ye sordum. "Kur'an okumuyor musun?" dedi. "Okuyorum" dedim. "İşte, dedi. Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an idi". Bunda iki mânâ vardı: Kur'an'da anlatılan bütün ahlâkî değerlerin hepsi onda vardı. O, Kur'an'ın sandığıdır. eksikliklerin hepsinden korunurdu. "Emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et." (Hud Suresi, 11/112) emrinin tamamıyla doğruluk ölçütü idi. Onu anlamak, Kur'an'ı tamamen anlamaya bağlıdır,

demek olur. Birisi de, onun ahlâkı Kur'ân'da buyrulduğu üzere öyle büyük bir ahlâk idi ki, onu başka bir tarif ile anlatmak mümkün değildi, demek olur. Dahhâk'tan şöyle rivayet edilmiştir: " yani o, Allah'ın kendisine emrettiği ve ona vekalet verdiği dini ve emri üzerinedir." Burada kelimesinin sonundaki tenvin yüceltme ifade eder. Başkalarının tam anlamıyla anlayamayacakları güzelliklerle seçkin kılınması bir ahlâk demektir. Görülüyor ki, önce gerçeklik ve vurgu için olan , ikinci olarak vurgu ifade eden başlangıç "lâm" ile, üçüncü olarak, yüceltme ifade eden tenvin, döndüncü olarak da "büyük" sıfatı ile Hz. Muhammed'in sahip olduğu ahlâkın ululuk ve yüceliği kat kat güvence içinde açıklanıp duyurulmuş ve bu cümlede, yukardaki yeminin cevabına bağlamak suretiyle desteklenip vurgulanarak bu apaçık Kitap'ta "yüce kalem" in yazdığı satırları, büyük ve seçkin bir âyeti olmak üzere konulmuştur.

5. "Sen göreceksin, onlar da görecekler." Ahlâk kavramında pratik olarak bir gayeye yürümek, istenen ve beklenen bir şey olduğu için bu âyet de, onun ilerde niyet ve fikirden iş sahasına çıkarak deney sahasındaki belirtileriyle düşmanlar tarafından da görülebileceğine dair bir söz verme ve bu suretle Peygamber'e ve müminlere bir kat daha destek olma ve Peygamber'e deli ve gıldırmış diyen kâfilere bir uyan ve korkutmadır.

6. "O fitne hanginizde imiş?" Meftûn, ism-i mefûl olarak, "fitne ve belâya tutulmuş deli" demek olduğu gibi, master olarak "fitne ve delilik" mânâsına da gelir. Burada "hanginiz" denilmeyip ile "hanginizde" denilmiş olması açısından tefsirciler ikinci mânâyı daha uygun görmüşlerdir. Öncekine göre mânâ: "içinizde iki taraftan hanginizde imiş veya hanginizle imiş o fitneye tutulmuş deli? Sen mi, yoksa sana o kâfirler içinden mecnun, deli diyen mi?" demek olur. İkinciye göre de mânâ: "İki taraftan hanginizde imiş o fitne ve delilik? Sende mi, onlarda mı?" demek olur ki iki mânâ da doğrudur. Ancak öncekinde "meftûn" lâfzının görünüşüne bakarak açık olmakla beraber, anlam itibarıyla herkesin kavrayamayacağı ince bir dolayım vardır. İkincisinde ise "meftûn" lâfzının dış görünüşünün aksine olmakla birlikte mânâ açıktır.

7. "Şüphesiz Rabb'in daha iyi bilendir." Bu açıklama da Peygamber'e yukarıki hitabı yapan ve güvencesi veren yüce Allah'ın ortakları uzak olan kendi ilâhlık sanını; sıfatlarının, ilim ve gücünün yüksekliğini ve dolayısıyla ona inanılıp güvenilerek itaat edilmesi ve aksine hareket etmekten sakınılması gerektiğini anlatmak suretiyle, bir taraftan yapılabildi ve duyurulan başından ve sonundan vesikalandırarak ve özellikle kendisine yönelterek venilecek duyurulara bir hazırlamadır. Yani sana o ihansı yapan, o garanti ve güvencesi veren ve önünü sonunu görüp gözetecek ve eğriye doğruya hak ettiğini verecek olan ancak Rabbindir. Çünkü odur ancak seni yetiştiren, herkesten de senden de daha iyi bilen yolundan sapanı. Akli varken dünya ve ahirette mutluluğa götürülecek hak yolundan sapmış, çığırından çıkmış, sonsuz mutsuzluğa götürülecek yanlış yolda kendini kaybetmiş olanları ki gerçekte deliler, sapıklar onlardır. Yine odur ancak en iyi bilen eğrilikten sakınıp doğru yolu tutmuş, neticede arzulanıklarına kavuşacak olanları, ki gerçekte akli olanlar da işte onlardır.

8. O halde ancak Rabbine itaat et, Rabbinin gösterdiği yolda git de artık itaat etme o yalanlayıcıları. Bu gerçekleri yalanlayan, yalan çıkarmaya çalışarak yalancılık eden ve sonunda kendi kendilerini yalanlayacak olan inkârların dinleme, tanıma, sözlerini tutma, seni sokmak istedikleri yanlış yola gitme, haksızlıklarına, isyanlarına rağmen görevine, o yüce ahlâkın uygulanmasına devam et. "Fâ-i cezâiyye" nin işaretiyle yukarıki güvencenin ilk neticesi olan bu yasaklama, Allah yolunda yapılacak görevin başlangıcını açıklayan bir öğüttür. Öncelikle ve özel olarak Peygambere hitap olmakla birlikte, sürenin sonundan anlaşılacağı gibi, dolaylı olarak, akıl taşıyan herkese bir öğüttür. Yani, hakyolunda ilk işin bu olsun. Hakk'ı tanıyanın, cezasına inanmayan inkârların tanıma, sözlerini tutma, yalanlarına aldanmaktan, düşecekleri kötü sonuca düşmekten sakın, her şeyden önce uyanık ve samimi ol. Temizlik, dürüstlük her olgunluğun başıdır. Gerçi ahlâkın büyüklüklerinden birisi de hoş görülü olmak, başışlamaktır. Fakat başış, hoşgörülü ve yumuşak huylu olmak, haksızlığı teşvike, ciddiyetsizlikte ve yağcılıkta değil; temiz, samimi ve cesur olmakta ve bunların neticelerine sabır ve tahammül ile ilim, irfan ve terbiye yaymaktadır. Şunu da bil ki, sana deli diyen, aldanmış diyen, sapık diyen, öyle yalanlar yayan o yalancılar onu samimiyette değil, düşmanlık güderek söylediler.

9. Zira arzu ettiler ki sen yağcılık yapsan. Onları yağlasan, taptıklarına, alçak maksatlarına, haksızlıklarına ilişmesen, olur desen, yalanlarına yağ sürsen diye istediler de onun için yalanlamaya kalkıştılar. Yoksa sen yağcılık edecek, maksatlarını yerine getirme arzularını devam ettirecek olsaydın, böylece sen de onların sapıklıklarına katılmış bulunsaydın o vakit yaltaklanacaklardı. Onlar da sana yağ çekecek, yalanı doğrulayacak, ne büyük, ne akıllı adam diyeceklerdi. Fakat sen onlara yağcılık yapmayıp doğruyu söylediğin, Allah'ın emrini, peygamberliğini bildirdiğin için öyle ıhtıyara kalkıştılar, bile bile yalan söylediler. Onun için sen onlara itaat etme, arzularına yağ sürme. İşte yüce ahlâkın ilk prensibi budur. Demek ki dil, kalem kendilerine yemin edilmeye layık varlıklar olmakla beraber doğruyu söylemek için çalışmayan yağcı diller, yağcı kalemler ve onları dinleyenler büyüklükten, yüce ahlâktan, akıldan uzak ve itaat edilmeye layık olmayan zavallılardır.

10. Şunların hiçbirine ve genel kurullarına itaat etme. Çok yemin edici çok yemin etmeye alışmış, eğriye doğruya yemin eder durur. Yemin bir zorunluluk ve kesin bir gereklilik halinde hakkı vurgulamak ve ortaya çıkarmak için yapılır, pek büyük bir vurgu gücüdür. Çok çok yemin edip durmak ise, onu hafife almak, kendi kendinin deliliğini çürütmektir. Gerçi Allah'ın ismini saygı ile çok zikretmek çok sevaptır. En büyük ibadettir. Fakat onu her şeyde bir destekleme aracı olarak kullanmak, sık sık şahit olarak çağırmak ise Allah'ı anmak ve ona saygı göstermek değil, onun ululuk ve kutsallığına saldırmaktır. Onun için yemin eden kimse son bir zorunluluk halinde, onun şahitlik ve kefilliğine baş vururken bütün hakkından emin olacak şekilde düşünme düşünme titriye titriye başlamalıdır. Yoksa o yemin o kimsenin saygısızlığını ve yüce Allah'ın ululuğunu tanımadığını, yeminin son derece kutsal tutulması gereken ve hakkın ortaya çıkarılması, güvenliğini yerleştirilip sabitleştirilmesi için her yolun kesildiği en son noktada baş vurulacak en son ve biricik destekleyici güç olduğunu ve onu hafife alanın bütün yasal güvenliği çiğnemiş ve dolayısıyla kendi vicdanında kendine dahi hayat hakkı bırakmamış olacağını duymadığını, düşünmediğini gösterir. Bu ise yeminin hükümünü tanımamak demek olan yeminsizliktir "Onlann yeminleri yoktur." (Tevbe süresi, 9/12) kriteri ile ifade edilen mânândan daha bayağı bir çelişkidir. Destek almak için başvurduğu en büyük gücün zayıflığını ilan ederek kendini yıkmaktır. Onun için bu, gerek inanç, gerekse amel bakımından her kötülüğün kaynağıdır. Bunu anlamak için burada her fenalığın başında sayılmasını düşünmek yeter. Bundan dolayı insan kesin olarak bildiği hakta dahi çok çok yemin etmekten sakınmalıdır. Zira düşüncesizce yemin eden, yalan yere yemin etmeye de alışır. Doğruya eğriye yemin etmeye alışmış olanlarda ise şu niteliklerin hepsi bulunabilir. alçak, görüşü ve düşüncesi önemsiz, bayağı düşünür, kendi kendini küçük düşürür, yalancı, değersiz, her kalıba dökülür, her fenaliğe sürüklenir.

11. Koçunu: Şunu bunu ayıplar, yerer, arkasından çekiştirir, kötüleyip ayıplayarak bizler, iğneler, dürtüstürür, bizleyici, mahmuzlayıcı. Koçuculukla gezer, hafiyelik, boşboğazlıkla yaşar.

12. Hayır engeli, hiç hayra yaramaz. Son derece cimri olduğu gibi başkalarının yapacağı hayra da engel olur. Hayır düşmanı. Sınır tanımaz, hakkını aşkın, hakkına razı olmaz, hak yiyen, Günahtan vebalden çekinmez, günah yüklü,

13. Zoru kaba, saygısız, zorba, obur, bulduğunu çarpar yer, ölçsüz ve yakışksız

sözler söyler, acımasız, despot. Ondan sonra da yani bütün bu fena huyların arkasından da, onlarla beraber bir delme takma, soyu takma, uydurma, yahut fenalıkla tanınan, edepsiz damgalı, yahut dalkavuk.

ZENİM, "zeneme" den türetilmiştir. Zeneme, keçinin, koyunun boynunda, kulağı dibinde derisinden küpeye benzer yumrucuklara yahut kulağı delinip de ucundan asılı bırakılan sarkıntıya denir ki, her tarafa sallanır durur. Dilimizde o koyun veya keçiye küpeli denildiği gibi Arapça'da da zenim denilir. Burada bundan istiare edilmiştir ki, bu Türkçe'de en çok dalkavuk veya kulağı yırık yahut kulağı kesik yahut kulağı küpeli sözlerindeki mecaz mânâyı andırır. İbnü Cerir'in tefsirinde açıklandığı gibi tefsirciler İbnü Abbas ve diğerlerinden bu kelimenin tanıtımı hususunda şunları nakletmişlerdir: "Nesebi şüpheli, nesebi başkasının nesebine katılmış, pig, kötülükle tanınmış, kötü damgalı, damgalı kâfir, çok zalim, aşağılık, fena huylu...."

Buharî'de bu sürenin tefsirinde Mûcâhid ve İbnü Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Zenim, Kureyş'ten kulağında, bazı koyunların kulağındaki küpeyi andırır sarkıntı gibi sarkıntı bulunan bir adamdır." İbnü Cerir ve İbnü Merduye de bu mânâda rivayet etmişlerdir. Fakat "bunun çalışarak elde edilen bir şey olmayıp yaratılıştan var olan bir şey olduğuna göre yerilen huylar arasında sayılmasını gerektiği halde, nasıl olur da huyları en yerilen, en aşağısı sayılır?" diye bir soru sorulduğunda bunun mânâsında bir müşküllük bulunduğunu söylemiş ve çözümünde duraksamıştır. Fakat yine Âlûsî'nin açıklamasına göre, bu özellik söylediğimiz gibi hem doğal hem sonradan kazanılmış olabileceği için, bunu sonradan elde edilmiş bir özellik olarak anlamak veya mecaz mânâyı almak daha uygun olur. Onun için diğer mânâlarla izah edilmiştir. Sonra aynı soru, kişinin kendi yapması olmadan ona katılan ve ondan ayrılmayan diğer özellikler hakkında da sorulabilir. O halde gerek âyeti ve gerek rivayeti bu özelliğin sonradan kazanılmış olması noktasından ele alarak anlamak gerekir. Bundan dolayı in dalkavuk yahut küpeli alçak mânâsında olması uygun düşer. Bunlar herhalde bir n yani kaba, saygısız, acımasızın arkasındadır. Yahut utullı, kendisi de öyledir demek olur.

Konu fena huylardan, alçaklıklardan sakınmak ve onların sembolü olup da o yola sevkedebilecek olanların ardına düşmemekle ilgili ahlâkî ve sosyal bir konu olunca, tefsirciler gayet renkli ve zengin olan bu Kur'ân kelimelerini anlayıp anlatarak ırşada çalışmışlardır. Zira Kur'ân o fenalık sembollerine itaat etmemeyi emrederken, Kur'ân tertibinin güzellik ve inceliğine bir leke kondurmamak üzere onları her birinin sırasıyla çok beğenip takındığı şatafatlı bir tavır ve edâ içinde deste deste mimliyerek süzgeçten geçirmiş ve bunlara uyanlarını, hepsinden aşağılık olduğunu göstermek üzere de "soysuz"u hepsinin sonuna takarak, hepsini bir küll halinde fırlatıp atmıştır.

Tefsirciler bunlarla belirli bir şahıs kastedilip edilmediğini araştırmakla uğraşmışlar ise de doğrusu Ebu Hayyân'ın dediği gibi âyetlerde açık olan budur ki: Bu nitelikler belirli bir şahıs için değildir. Başta "her çok yemin edici" buyrulmasından da açıkça anlaşıldığı gibi belli ve özel bir şahıs kastedilmeyerek hem bir birinden hem de bu tür insanları hepsinden birden sakındırılmaktadır. Geçmiş olduğu gibi geleceği de kapsar. Burada "itaat etme" yasağı tekil olarak öncelikle fertlere yöneltilmiş olmakla beraber, uyulmaması istenilen bu niteliklerin bütünüyle bireye ait olması şart değil, bireylerden meydana gelen bütünü, o özellikte bulunan herhangi bir toplumu kapsayacak şekilde ifade edilmiştir. Ancak toplum vicdanı kendini bireylerde göstereceği ve birey olmadan toplum mânâsı mücerred (soyut) bir fikirden ibaret kalacağı için, fikir ve düşünceler bireylerden başlayarak yürütülür.

14. Şimdi, "böyle bir ferde veya topluma, akıllı bir kimsenin itaat etmesi nasıl düşünülebilir?" denilecek olursa, böyle denilmesine sebep olan gerçeğe şöyle açıklanıyor: Mal sahibi olmuş ve oğulları var diye yani servet kazanmış ve kuvveti var, belki bir faydası dokunur veya kötülüğünden sakınılır diye itaat etme, başka bir sebeple itaat edilmeyeceği öncelikle bellidir. Akli olan ve onların ahlâkında bulunmayan bir kimsenin onlara başka bir nedenle itaat etmesine ve bir çıkar elde etme gayesiyle doğruyu bırakıp onlar sevesiyesine inmesine ihtimal yoktur. Şu kadar var ki onun servetinden veya gücünden kişisel olan veya olmayan bir fayda veya zarımandan korunmak maksadıyla yağcılık yapmayı uygun görenler bulunabilir. Fakat kişisel istifade maksadı güdenler, onlar da bu "alçak" ve "soysuz" kavramlarının ifade ettiği mânâ kapsamına girmiş olacaklarındın burada bu ihtimal de ortadan kalkmaktadır. Olsa olsa bir hayra yaramak ve kötülüklerinden korunmak ümidi kalır. Oysa bunlar hayır sahibi değil, hayır engeldirler. Kendi çıkarlarını gözetmeden, istedikleri gibi sürüklemeyi kumadan bir lokma vermezler. Kötülüklerinden korunmak için öylelerine yağcılık edenler kendilerini daha büyük bir kötülüğün kucığına atmış olurlar. Büyük ahlâk sahibi ise birçok eziyete, sıkıntıya ve yoksulluğa katlanır, sabır ve tahammül eder de onlara itaat ve yağcılık edecek kadar küçülmez. Hak yolunda hayır kapılarının açılabilmesi için öncelikle o engellere göğüs germeye çalışır. "Her kim bir zengine sırf malından dolayı saygı gösterirse, dininin üçte ikisi gider." anlamındaki bir hadis-i şerif de, bu âyetin ifade ettiği mânâ kapsamına girer. , demektir. Bunun, kendinden önceki veya sonraki cümlelere bağlanması hususunda birkaç izah şekli vardır. Birisi önceki kısma bağlı olup açıkladığımız gibi yukarıdaki "itaat etme" emri ile ilgilidir. Birisi de "zenim" e veya "hallâf"tan "zenim" e kadar birbirine bitişik olarak hepsiyle ilgili olmak üzere illet-i gayelerini de göstermiş olmasındır ki, onlar neticede mal ve oğul sahibi olmak için bu kötülükleri işlerler demek olur. Birisi de kendinden sonraki kısma ait olmak üzere takdir edilen "kibirlendi" fiiliyle veya gelecek olan (dedi) fiiliyle ilgi olmasındır.

15. Bu durumda mânâ şu olur: Onlardan birisi mal ve oğul sahibi olduğu için gururlandı, burnunu şırdırdı de âyetlerimiz, karşısına okunduğu zaman "evvelkilerin mitolojisidir dedi. (En'am, 6/25. âyetin tefsirine bkz.)

16. Yakında biz onu, o hortumun üzerinde damgalayacağız. Burada "burun" yerine "hortum" denilmesi, yukarda takdir edilmiş olduğunu söylediğimiz kibir ve gurur fiiline işarettir. "Burnu büyümek," "burun şişmek" gibi kibir ve gururdan kinayedir. Sonra hortum fil ve domuz burunlarında kullanıldığı ve yüze, bursa damga ve dağ en girkin şeyler olduğu için, bu sözde onu büyük bir şekilde aşağılama mânâsı vardır. Onun için Hz. Peygamber hayvanların bile yüzlerinden damgalanmasını yasaklamış ve bunu yapana lânet etmiştir. Yüzde burnun ise en önde olduğu için en göze batan, ilk sakınılması gereken ve şeref ve onur işareti sayılan ve ondan dolayı en muhterem kısce yerli olan bir uzuvdur. Hatta bazılan, "yüz güzelliği burundadır" demişlerdir ki şairin şu beyti bundandır:

Kısacası hortumunu dağlamak, damgalamak; bizim kullandığımız "burnunu kırmak" deyiminde olduğu gibi son derece aşağılamaktan kinayedir ki nasıl olursa olsun, gerek maddî olsun, gerek manevî; gerek dünya ile ilgili olsun, gerek ahiretle ilgili olsun.

17. Bununla beraber burada işin önce dünya ile ilgili yönü anlatılmak üzere buyruluyor ki: Kuşkusuz biz onlara bir bela verdik. Yani mal ve oğullarına güvenip de öyle yerileni, o yalanlayıcıları belaya düşürmüş, bir sınava sokmuşuzdur. O mal ve çocukları onlara bir fitne, bir felaket kesilir. Nitekim peygamberliğin ilk yıllarında Mekkeliler öyle ahlâksızlıklarına sözlerine uyarak Allah'ın âyetlerini yalanladıkları ve peygambere eziyet ve sıkıntı vermede ısrar ettikleri için Allah Resulü: "Allah'ım, Mudar'a vereceğin belayı şiddetlendir. Onlara Yusuf'un seneleni gibi kitlek var." diye dua etmiş; Allah da onları yedi sene kitlek kuraklık içinde ezmiş, belâlarını vermişti. O mal ve çocukları yaratılmasındaki hikmeti bilmeyen ve onu hayrı için sarfederek sükredecek yerde hayra engel olmak ve hakka karşı burnu şişmek için toplayanlara onların bir iyilik ve lütfu değil, birer bela olduklarını tanıtımtı ki, burada o haber verilerek bir uyanda bulunulmaktadır. Ve bunun, sade onlara ait bir tesadüfün ibaret olmayıp önce ve sonra uygulanması gereken bir kanun olduğuna misal ve hikmeti ile son derece sade ve fakat pek derin mânâlara değinerek açıklamak üzere şöyle buyruluyor: Nasıl ki o cennet sahiplerini bir bela ile sınamıştık. Burada cennetten maksat, dünya cenneti, güzel bağ ve bostan demektir. Daha derin

bakışla da vatan demektir. Elif-lâm ile yalnız burada böyle dünya cenneti mânâsında kullanılmıştır. Zira verilen misalin gösterdiği gibi bu hikâye Araplar tarafından bilinmiştir. "Cennet sahipleri"nden maksat, o bağı kullanma hakkı ve yetkisi bulunanlar, ellerinde tutup idare edenlerdir. Bunun Kehf Sûresi'nde "Ve bağına girdi." (Kehf, 18/35) âyetinde olduğu gibi bir tek kişi misali ile getirilmeyip "bağ sahipleri" diye çoğul kipiyle ortak bir mülk misali olarak getirilmesi, bireysel mülkün idaresinden ziyade toplum ve vatan kavramları açısından yapılmış bir temsil olduğunu gösterir. Hikâyenin, en meşhur rivayetlerde özetî şöyledir: Yemen'de San'a'ya yakın Savran denilen yerde dinin emirlerine uygun hareket eden bir adamın güzel bir bağı vardı. Ona iyi bakar, ondan Allah hakkını yerine getirirdi. Derken vefat etti, bağ çocuklarına kaldı. Onlar ise insanları onun hayrından istifade ettirmediler ve Allah hakkını kıskanıp cimrilik yaptılar. Sonuç yüce Allah'ın anlatıldığı gibi oldu: O zaman bela vemiştik ki yemin etmişlerdi. Hikâyeye bu şekilde önce yeminlerinden başlanmasında önemli nükteler vardır. Birincisi her sosyal bir işin bir akit ve sözleşme ile başladığını ve bundan dolayı neticede kâr ve zararın da ona bağlı bulunduğunu anlatır. İkincisi, yukarıda "her çok yemin edici" sözü en başta söylenmiş olduğu gibi burada da ondan başlanmış ve ettiği yeminin ne demek olduğunu ve giriştiği sözleşmenin ne derecede kadar kendi ilmi ve gücü kapsamına girdiğini iyi düşünmeden kesin yemin ile bir işi üstüne almaya kalkışanların yalan yere yemin etmiş ve ondan dolayı başlanını nasıl belaya sokmuş oldukları gösterilmiştir. Çünkü bunlar şuna yemin etmişlerdi: Her ne olursa olsun, kesinlikle sabahleyin o cenneti kesecekler.

SARM, bağ kesmek, üzümlü ve meyve devşirmek anlamına geldiği gibi, bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak anlamına da gelir. Bunlar gönüllerince bağın kendisini değil, meyvesini devşirmeyi kastetmiş olsalar da yeminlerinde şöyle demişlerdi: "Vallahi o bağı sabahleyin mutlaka ve kesinlikle keseceğiz". Oysa bu tamamen kendi ellerinde değildi. Gerek o bağın gerek kendilerinin sabaha çıkıp çıkmayacaklarını öyle kesin bir şekilde bilemezlerdi.

18. Bir istisna da yapmıyorlardı. "İnşaaallah", "Allah izin verirse" yahut "sağ salım sabaha çıkarsak", "bir kaza ve belaya uğramazsak" gibi bir şart, ilerisi için hesaba katılan bir kayıt koymuyorlardı. Çok kuvvetli ve kararlı olmak için yeminlerini yerine getirememiş ve bu yüzden felakete uğramak ihtimallerini düşünmüyorlar, bir dönüş noktası bulunmasını istemiyorlardı. Yahut kendilerinden başka kimseye bir şey vermek istemiyorlar, onu kendilerinden başka birisinin kesebileceğini hesaba katmıyorlardı. Öyle kesin bir şekilde konuşup karar vererek uykuya yatmışlardı.

19 Fakat onlar uykuda iken Rabbin tarafından bir dolaşıcı, dolaşan ilâhî bir emir, bir âfet o bağın üzerinden her tarafını dolaşıverdi. Bir rivayete göre bağın bulunduğu vadiden bir ateş çıkıp o bağı kökünden yakarak kavurup bitirivermişti.

20. Derhal o cennet gibi bağı, sabaha kadar sinma dönüvermişti. SARÎM, tamamen kesilmiş veya kesik demektir. Meyvesi kesilmiş bağa, ürünü biçilmiş tarlaya, gecenin bir parçasına, hiçbir şey bitirmeyen kumluk bir yere de denilir. Burada birinci mânâda olabilirse de sonraki mânâlardan biriyle o bağın meyvesinin değil, kendisinin kökünden kesilip yanmış, kül gibi karara, kalmış olduğu rivayet edilmiştir. Demek ki yemin ettikleri iş olmuştu, fakat gönüllerindeki gibi ve kendileri tarafından, lehlerine değil; hatırlarına getirmedikleri bir şekilde aleyhlerine olmuştu, henüz haberleri yoktu.

21. Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler.

22. Haydin, kesecekseniz ürününüz üzerine erkence koşun, dediler. Bunda iki hata ediyorlardı. Birsî o bağı yalnız kendileri yetiştirmiş, sade onların ekimi, kültürü imiş gibi, "ürününüz" diyorlar, sonra da "ürününüz" demiyorlar da "ürününüz üzerine" diyorlar. Onu ekin biçer gibi kesip bitirmek niyetiyle, düşmanın üzerine saldırın gibi kıymak kesin kararıyla aleyhine yürüyorlar, çünkü ondan kimseye bir şey bırakmak istemiyorlar, son derece hırslı hareket ediyorlar.

23. Onun için hemen fırladılar. Giderken gizli gizli birbirlerine mızıldıyorlardı.

24. Sakin, bugün üzerinize bir yoksul sokulmasın diyorlardı. Hiç düşünmüyorlardı ki dün birbirleriyle sözleşirken birbirlerinin gönüllerini ancak yemin ederek rahattatabiliyorlar, biricik güvencesi ona buluyorlar, ondan kuvvet alıyorlar, ortaklık ve toplumlarını onunla kurabiliyorlardı. O bağı ve ekine ve onun ürünlerini toplamaya nail olabiliyorlar yine bu sayede nail olabilecektirdi. Düşünceleri gerekirdi ki o bağı ve ürün, kendilerinden önce onu onlara veren ve onlar uyurken onu gözetecek olan Allah'ındır. Onda bir Allah hakkı, Allah'ın yoksul kullanını nice hakları vardır. O yoksulun gözetmek, bu iyiliği bilme âlâmeti olmak üzere Allah için onlara efdallik etmek, hem o bağı bozmaya giderlerken öyle despotça hareket etmeyip mümkün olabildiği kadar onlardan bir kısmına da yararlanma imkanı vermek, hırs ve zorbalıkla başlanma düşman çoğaltacaklarına ona gözleri takılabilecek olan fakirleri, babaları zamanında olduğu gibi az çok gözeterek hayırlarını isteyen duacılar, bekçiler yetiştirmek ve bunun kendileri için bir görev olduğunu unutmamak gerekirdi. Oysa onlar uykuda iken bağın ne olduğunu, ne duruma geldiğini hiç hesaba katmıyarak fırlamışlar, "Sakin yanınıza bir fakir sokulmasın." diyerek, bunu da kimse işitmesin diye seslerini dahi kısarın bir şekilde fısıllı, mızıl mızıl birbirlerine uyandı bulunarak hızla gidiyorlardı.

25. Ve sade bir engellemeye güçleri yeterek, yani hızlı bir engelleme ve zorbalığa, sırf bir hırs ve öfkeye güçleri yeterek erkenden gittiler. Demek ki topluluğun hızı ve despotluğu bireyden daha kuvvetli ve daha dehşet vericidir. Evet öyle gittiler, varacakları yere vardılar ama sonu ne oldu?

26-27. İşte şu şaşkınlık, şu yoksunluk, şu pişmanlık oldu: "Fakat bahçeyi gördüklerinde, biz her halde yanlış gelmişiz, yok, biz mahrum edilmişiz dediler".

Böyle şaşırıyorlar önce yalnız yollarını şaşırdıklarına hükmettiler, sonra da cezaya uğradıklarına, engel olmak istedikleri yoksullardan ziyade yoksun bırakıldıklarına hükmettiler. Hayal kırıklığı ile o andan ve gelecekten bütün ümidi kesip ümitsizliğe düştüler. Eğer ilerinde aklı erer ölçülü davranan bir kişi bulunmasa idi o ümitsizlik içinde kalacaklar, o yoksunlukla inleyip gideceklerdi. Lakin ilerinde, önceden görüşünü açkılması istenmemiş bir ortancalı, yani aralarında aklı erer, hakkı bilir, zorbalığı sevmeye, bela karşısında şaşınvermez, ölçülü davranan birisi vardı.

28. O vakit o evsatları dedi. Burada evsat "ortanca" demek değildir. Üç veya beş kişiden ibaret imişler de bir en ortancalı varmış şeklinde anlamamalıdır. İbnü Cerir'in İbnü Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhak'ten rivayet ederek açıkça belirttiği şekilde Bakara Suresi'nde "Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık." (Bakara, 2/143) âyetinde vasat, adaletli mânâsına olduğu gibi burada da onun üstünlük ismi olarak en doğru, en hakandır, en hayırlı, başka bir tabirle "en ölçülü" davranan demektir. Bundan dolayı bir toplum içinde baştan kıymeti bilinmemiş, söylediği dinlenmemiş bir şahsın kıymetini gösterir. Demek ki mesele, toplumu yok sayan aşırı bireycilerin, zorbalann, bencilerin zannettiği gibi ne sadece yalnız kalmada; ne de bireye hiç değer vermek istemeyen aşırı toplumcuların zannettikleri gibi yalnız toplumdadır. İkisi arası bir ılımlılık noktasındadır. Ruh ile beden gibi bireyin ortaya çıkışı toplumda, toplumun ayakta durması bireyde, başta ve sonda ikisinin en uygun durumu, kıvamı haktır. Onun için bireyler hakkın birliğine dayanarak bir sözleşme yapıpmanın toplum meydana getirmedikleri, aynı zamanda sözleşme ve hareketlerinde doğruluk ve adaletin hakkını gözetmedikleri için de başarılı olamadılar. İşte ilerinde bunu bilen bir fert dedi ki: Demedim mi size? Tesbih etseydiniz ya! Yüce Allah'ın kusursuzluğunu tanısanız, onun eksiklikten uzak bir Allah

olduğunu egemenliğini kimseye vermeyeceğini; alçaklığı, haksızlığı, zorbalığı sevmediğini bilseniz, hakkı gözeterseniz, istisna yapasınız da zorbalığa sapsanız. Bu, "vaktiyle beni nice dinlemediniz?" diye benlik sevdasıyla yapılan sadece bir sitem değil, bu kez düşüklüğü ümitsizlikten kurtarmak ve ümitsizlikle Allah'a zulüm yapılmamak gibi, ona karşı daha büyük bir küfür ve günaha düşmekten sakındırmak için sitem tarzında, edilen hatayı hatırlatarak tevbe etmeye ve uyanmaya bir çağrıdır. Bu sebeple uyandırılar.

29. Önce dinlemedikleri öğüdü bu kez gördükleri felaket içinde dinlediler de, ey Rabbimiz! Seni noksan sıfatlardan uzak tutarız. Bizler doğrusu zalimlemiştik dediler. Böyle Allah'ın noksanlıklardan uzak olduğunu söylediler ve kendi zalimliklerini, düşüncesiz yeminiyle, yemin ederken istisna etmemek ve fakirlere bakmamaya kesin karar vermekle kendilerine yazık etmiş olduklarını itiraf ettiler.

30. Bununla da kalmadılar, dağılıp gidivermediler. Daha çok tevbe edip pişmanlık duyarak salih kişi olmaya yüz tuttular ve bir kısmı bir kısmına dönüp birbirlerini kınadılar. Gösterdikleri aşıklık ve ihmalden dolayı karşılıklı görüşme ve müzakerele yapıp bir birer teker teker "ben şu kusuru ettim", "sen şöyle yaptın" diye kendi kendilerini kınayp pişmanlıklarını anlattılar. Zemaşheri şöyle der: "Çünkü kimi ettikleri zulmü güzel göstermiş ve ona teşvik etmiş, kimi onu kabul etmiş, kimi sakinilmesini emretmiş, ayıplamış, kimisi bunu emredene karşı çıkmış, kimisi razı olmadığı halde susmuş."

31. Nihayet şöyle karar verdiler de dediler yazık olsun bizlere, bizler gerçekten azınlamışız, ceza-yı hak etmişiz, bütün kusur bizim, Rabbimiz her yünden noksan sıfatlardan uzak, o halde öyle bir Rabbin kulu olan bizler nice ümidimizi keselim, niçin tevbe ile ona yüz tutmayalım, onu, o gelip geçici cenneti kusurumuzdan dolayı aldı ise biz samimiyetle ona yüz tuttuğumuz takdirdi o bize onun yerine daha iyisini veremez mi?

32. Ola ki Rabb'imiz bize onun yerine ondan daha iyisini vere ki o asıl ahiret mükâfatı, öyle gam keder ve beladan uzak olan Naim cennetidir. Dünyada hayra yarayarak ona vesile olacak olan da onun başlangıcı demektir. Bununla beraber onlar bu isteği bile samimiyetlerini göstermek için yeterli bulmadılar da en sonunda şöyle dediler: Her halde bir ancak Rabbimizi arzulayıyoruz, bütün istek ve arzumuzu sadece ona çevirdik . Ona, onun nzasına emek, bundan böyle hep onun için çalışmak isteriz. Verir, vermez; ona kaşmayız. O artık onun bileceği bir şeydir.

33. İşte böyledir azab. Bilenleri, bilmeye ve anlamaya yatkın olanları böyle dünyada uyandırır, yola getirir, hakka teslim ettirir, daha büyük tehlikeden korunmasına ve daha büyük hayra emesine vesile olur. Yüce Allah'ın bela vermesinin acı azap ile cezalandırmasının hikmeti de budur. Ve elbette ahiret azabı daha büyüktür. Mala değil, canadır. Geçici değil, sonsuzdur. O bir kez başa geldikten sonra uyanmanın faydası olmaz. Onun farkına varıldıkça şiddeti artar. O, o kadar büyük ve şiddetlidir ki içine düşen kurtulmaz. Onun insanı uyandırmasının faydası dünya azabı gibi bizzat içine düşülmesinde değil, içine düşülmezden önce bilmesinde, uzaktan bilinip dünyada iken korunulmasındadır. Evet ikisi de kesin bir uyanış faydası taşımakta, meydana gelmeden önce ilim ve iman ile önüne geçilerek korunabilmek hususunda ortaktır. Dünya azabı da fiilen meydana geldikten sonra olmasın olmaz. Bundan da korunmak ancak önceden bilinip mümkün olduğu kadar çaresine bakılarak sakınılmakla olur. Bununla beraber bu her nasil olursa olsun geçer. Bu şekilde ilerisi için deneye dayanan bir ilim ile uyanık olma faydası bırakır. Fakat ahiret azabı sondur. O, deneye gelmez. Artık bütün deneyler onda tüketmiş neticesini vermiş bulunur. Bundan korunmak, meydana geldikten sonra deneme ile değil, Mülk Sûresi'nde geçtiği gibi işitme ve akıl ile haber verene iman ve işitilen, görülen dünya azaplarının acılığından, karşılaştırma yapmak suretiyle parçadan bütüne giden bir temsil ile bilinir. Onun için hem haber verilmiş, hem misal verilerek temsil yapılmıştır. Fakat bilseleldi. Bunlara "eskilerin masalları" diyen ve kendilerine mal ve çocukları ile bela verilmiş olan o yalanlayıcılar o dünya azabını gördükten sonra olsun bunu bilseleldi, o cennet sahiplerinin cennetlerinden mahrum olduktan sonra en hayırlıların kadrini bildikleri, uyanısını dinledikleri gibi bunlar da Peygamberin duyurduğu âyetleri dinlerler, o kötü huylardan vazgeçerler, imana gelir, bütün istek ve arzularını Allah'a çevirerek o büyük ahiret azabından korunmaya çalışırlardı.

Bu cennet sahiplerinin daha sonlarının ne olduğunu gelince, bu Katade'ye sorulduğunda, sorana, "bana zor bir görev yükledin, demiş, yani "İşin bu yani âyetle açık açık belirtilmemiş, gaybla ilgilidir, bilmiyorum." demek istemiştir. Mücahid'in ise, "Tevbe ettiler, Allah da kendilerine daha hayırlısını verdi." dediği nakledilmiştir. İbnü Mes'ud (r.a.)'dan da şöyle rivayet edilmiştir: "Bana öyle ulaştı ki onlar çok ihlaslı davrandılar. Yüce Allah da olann bu doğruluğuna mükâfat buyurdu da onun yerine öyle bir cennet verdi ki, ona "el-Hayevân" denilir. Onda öyle bir üzümler ki, bir salkımını bir katır götürür." "Ahiret yurdu ise, işte gerçek hayat odur." (Ankebut Suresi, 29/64) âyeti düşünülürse hayatın kendisi demek olan "el-Hayevân"ın ahiret yurdunun ismi olduğu anlaşılır. Şu halde İbnü Mes'ud'dan gelen bu rivayetin mânâsı, onlara sonraki samimiyetlerine karşılık Allah sonsuz hayat olan Ahiret cennetini verdi, demek olur. Bunlar "cennet" kelimesinin başına belirlilik takısı olan getirilerek suretiyle "O cennetin sahipleri" denilmesinin sebebi de onların bu güzel akıbetlerinin olması gerektir.

Değil mi ki onların sonu ancak Allah'a dönmek ve onu arzulamakla neticelendirilmiştir. O halde şu gelen âyet, onların da akıbetlerine işareti kapsar: Meâl-i Şerifi

34- Kuşkusuz korunanlar için de, Rableri katında nimetleri bol bahçeler vardır.

35- Öyle ya, teslimiyet gösterenleri suçlular gibi tutar mıyız hiç?

36- Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz?

37- Yoksa size ait bir kitap var da onda mı okuyorsunuz?

38- O kitapta, "beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı?

39- Yoksa, "ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?

40- Sor bakalım onlara, içlerinden ona kefil hangisi?

41- Yoksa ortakları mı var onların? Doğru işeler ortaklarını getirsinler.

42- O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat güç yetiremezler.

43- Gözleri düşük bir halde kendilerini bir zillet kaplar. Oysa onlar sapaşğılam iken de secdeye davet ediliyorlardı.

44- Bu sözü yalanlayanı bana bırak. Onları bilmedikleri yünden derece derece azaba yaklaştıracajız.

45- Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim tuzağım sağlamdır.

46- Yoksa onlardan bir ücret istiyorsun da bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar?

47- Yoksa gayb onların yanlarında da onlar mı yazıyorlar?

48- Rabbinin hükmüne sabret, balık sahibi gibi olma. Hani o öfkeye boğulmuş da nida etmişti.

49- Rabbinden bir nimet yetmişmiş olmasaydı, elbette kınanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı.

50- Fakat Rabbi onu seçti de iyilerden kıldı.

51- O kâfirler Kur'an'ı işittikleri zaman neredeyse seni gözleri ile devireceklerdi. Bir de durmuşlar "o bir deli" diyorlar.

52- Halbuki o âlemler için bir öğüttür.

34. "Şüphesiz takva sahipleri için" Ahiret azabının büyüklüğüne karşılık sevap ve mükâfatının da büyüklüğünü açıklayan bu âyet, yukarıdaki "onlara bela verdik" âyetine

karşılık olarak daha yukardaki "itaat etme" yasağının illeti yerine geçen ilâhî bir vaadidir. Yani o yalanlayan inkârcılara, o kötü ahlâkların sembolü olan bireylerle, toplumlara uymada Allah'tan kurtun. Çünkü bir taraftan biz onlara dünyada bela vermişizdir, o malları, oğulları, o cennet gibi yurtları onlara kalmayacaktır. Uyanık olmadıkları takdirde ahiret azabı daha büyüktür. Diğer taraftan da, takva sahiplerine, yani inkârdan, günahattan ve kötü ahlâklardan ve bu gibilere uymaktan sakınip Allah'ın azabından korunan takvalı kimselere öeldir. Rablerinin katında, O'nun birlik huzurunda Naim cennetleri gam ve kederden, bela ve sıkıttan uzak katıksız nimet ve mutluluk bağları, bostanları ki, o takva sahibi kişiler dünyada ona iman ederek ve vicdan rahatlığının zevkini tadarak ve o gayeye emek için vazife şevki, temizlik neşesi, ibadet huzuru ve hakikat aşkıyle; ahirette ise yüce Allah'ın cemalini, ona kavuşmanın safasını ve onun razı olduğunu görmenin lezzetini hakka'-yakin tadarak sonsuz nimetler içinde mutlu olurlar.

35. Ya biz artık müslümanları yüzlerini ancak Allah'a tutmuş, esenliği düşünür, suç işlemekten korunur, güzelliğe çalışır, temiz kalpli müslümanları hiç suç işleyenler gibi kılar mıyız? Gerçekte ikisinin akıbetlerini eşit yapar mıyız? Elbette suç işleyen akıbetini azap, müslümanın akıbetini Naim yapacağız. Burada müslüman mücrimin yani suç işleyenin karşılığı olarak zikredilmiştir.

MÜCRİM, suç işleyen demektir. Bunun başı da, suç işlemeyi vicdanen helal ve mübah saymaktır ki küfürdür. Böyleleri suç işlemekten ancak fiili bir engel karşısında çekinirler.

MÜSLİM, bunun tam anlamıyla zıddıdır. Bunun imanı vardır. Suç işlemeyi vicdanında çirkin bilir, cezasına inanır; işlerle insanlık icabı bir hata ile veya zorunlu bir sebeple işler. Doğrusu inanmayanlar da suç işlemenin çirkin olduğunu bilir. Onun için kendisine karşı işlenen bir suça öfke püsürür fakat kendi yaptığı suçu saymaz, hoş görür. Çünkü suçu hak gözüyle değil, kendi keyfine göre ölçer, kendi üstünde bir hak tanımaz. Aslında o suçun çirkinliği kendisine sonsuza kadar bir ceza olacağını hesap etmez. Ahirete inanmaz. Bunun bütün nedeni de verdiği hükümde yanılması, her hak ve yetkiyi kendisinde görmesidir. Tefsirlerin açıklamasına göre, Mekke'de kâfirler böyle demişlerdi: "Öldükten sonra her şey biter. Müslüman ile suçu eşit olur. Biz dünyada fırsatı kaçırmayız, canımızı istediğini yapar, dilediğini gibi hüküm verir, zevkimize bakanz. Bu nedenle öldükten sonra müslümanlardan daha iyi ölmüş oluruz. Şayet Muhammed'in dediği o öldükten sonra dirilme varsa, biz zevkimizi peşin almış oluruz".

36. İşte burada yüce Allah bunları şiddetle reddetmek ve kinamak için buyuruyor ki: Nemin var? Yani aklınıza ve fikrinize ne oldu? Yahut neyinize, hangi delliline, kuvvetinize güveniyorsunuz? Nasıl hükümdüyorsunuz? Suçluları müslümanlardan daha iyi veya ikisini eşit nasıl tutuyorsunuz? Cezayı inkâr eden, iyiliği ve kötülüğü bir sayan, suçluyu müslümandan ayıramayan veya daha iyi tutan nasıl hakim olur?

37. Yoksa size ait bir kitap, sade sizin için indirilmiş ilâhî bir kitap var da, onda şu dersi mi okuyorsunuz?

38. Siz bu âlemde neyi beğenirseniz kesinlikle o sizindir diye, yahut her neyi seçerseniz kesinlikle lehinizdir diye, yahut her neyi hayır sayarsanız hakkınızdır diye yani sizin üstünüzde hükmedici bir hak, kendinizi uydurmaya mecbur olacağınız bir hakikat kanunu yok; "kûn" yani "ol" emri sizin elinizdedir, her istediğinizi yaratır, her yaptığınızı yanınıza kâr kalır, hayır ve şer sadece sizin irade ve isteğinize göre olur diye yalnız size ait bir düstur mu var? Çünkü yüce Allah kendine özel olan bu hakkı kimseye vermemiş, indirdiği kitaplarda, hatta ne rivayet edilen hadis ve haberlerde, ne akılda tutunabilecek böyle bir delil, bir kural, bir ilim indirmemiştir. İndirse idi, o sevda ile geçen, bu âlemi kimseye vermek istemeyen, bir an bile başlarını ağrımaları arzu etmeyen nice zorbalara, nice devletler, nice milletler, nice bireyler, nice "bana göreci"ler, nice uzun emel ve arzular peşinde koşanlar inleye inleye burayı bırakıp gitmemiş, arkanlardan kötülükleri ile anlamamış bulunurlardı. Hem herkes de sizin gibi aynı düstura mücadele eder, yine sizin dediğiniz olmazdı. Yoksa başkalarına bir kitap verilmemiş olduğu halde, size ait olmak üzere öyle bir ders veren bir kitap mı var? Var da ondaki nakle dayanarak mı böyle hükümdüyorsunuz? Yoksa sadece size özel olarak üzerimizde kıyamete kadar sürecek birçok yeminler, verilmiş sözler mi var?

39. Siz bu âlemde neyi beğenirseniz kesinlikle o sizindir diye, yahut her neyi seçerseniz kesinlikle lehinizdir diye, yahut her neyi hayır sayarsanız hakkınızdır diye yani sizin üstünüzde hükmedici bir hak, kendinizi uydurmaya mecbur olacağınız bir hakikat kanunu yok; "kûn" yani "ol" emri sizin elinizdedir, her istediğinizi yaratır, her yaptığınızı yanınıza kâr kalır, hayır ve şer sadece sizin irade ve isteğinize göre olur diye yalnız size ait bir düstur mu var? Çünkü yüce Allah kendine özel olan bu hakkı kimseye vermemiş, indirdiği kitaplarda, hatta ne rivayet edilen hadis ve haberlerde, ne akılda tutunabilecek böyle bir delil, bir kural, bir ilim indirmemiştir. İndirse idi, o sevda ile geçen, bu âlemi kimseye vermek istemeyen, bir an bile başlarını ağrımaları arzu etmeyen nice zorbalara, nice devletler, nice milletler, nice bireyler, nice "bana göreci"ler, nice uzun emel ve arzular peşinde koşanlar inleye inleye burayı bırakıp gitmemiş, arkanlardan kötülükleri ile anlamamış bulunurlardı. Hem herkes de sizin gibi aynı düstura mücadele eder, yine sizin dediğiniz olmazdı. Yoksa başkalarına bir kitap verilmemiş olduğu halde, size ait olmak üzere öyle bir ders veren bir kitap mı var? Var da ondaki nakle dayanarak mı böyle hükümdüyorsunuz? Yoksa sadece size özel olarak üzerimizde kıyamete kadar sürecek birçok yeminler, verilmiş sözler mi var?

40. Ey Muhammed! Sor bakalım onlara, içlerinden hangisi imiş ona kefil. Ne akla ne nakle dayanan hiçbir delilin, hiçbir akıl ve düşüncenin kabul edemeyeceği öyle bir hükmün doğruluğuna içlerinden kefil olacak kimmiş? Yahut Allah'tan öyle bir söz alan ve bunu yapmayı üzerine alanlar kimmiş?

41. Yoksa kendilerinin birçok ortakları mı var? Onlara o hükümde katılan, gönüllerinin isteğine taklit yoluyla uyan birçok ortakları veya kendilerinin uydukları ilâhları var da onlardan aldıkları kuvvet ile hak ve hakikati değiştirebileceklerini ve istedikleri gibi müslümanları suçlara benzetmeye Allah'ı mecbur tutacaklarını mı iddia ediyorlar? Öyle ise ortakları ile gelsinler. Eğer iddialarında doğru iseler! Çünkü dünya bir tarafa gelse Allah'ın bir hükmünü bozamaz, bir gerçeği değiştiremez, hepsi hakkın karşısında aşığılanmaya ve kahrolmaya mahkûmdur.

42. O gün hakkın emri şiddetlenip iş büyümeye başlar. Âyette geçen "sâk" kelimesi, lügatte, topuktan baldıra doğru bacağıncıncı yerine denir. Bundan ağacın gövdesi gibi herhangi bir şeyin aslına da denir. Burada "Sâk" mutlak olarak zikredilmiş olup herhangi bir şeye nisbet edilmemiştir. Fakat Buâhârî, Müslim, Nesâî, İbnü Münzir ve İbnü Merduye, Ebu Said (r.a.)'den şöyle bir hadis rivayet etmişlerdir: Peygamber (s.a.v) Hazretleri'ni dinledim, şöyle diyordu: "Rabbimiz sâk'ını açar, derhal ona her mümin erkek ve kadın secde eder. Dünyada görsünler ve duyunsunlar işle secde eden kalır. O da secde etmeye gider, fakat beli tutulur kalır". Bu hadiste ise Sâk kelimesi, "onun sâk" şeklinde zamirle bir tamamlama halinde zikredilmiştir. Bundan başka İshak b. Raheveyh Sened'inde, Taberânî, Darkutnî Kitabı'r-rû'yet'inde ve Hakim sahih diye ve İbnü Merduye ve diğerleri de İbnü Mes'ûd'dan Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Allah kıyamet günü insanları toplar ve buluttan gölgeler içerisinde iner de bir seslenici şöyle seslenir: "Ey insanlar! Sizi yaratan, size şekil veren, sizi nızıldandıran Rabbimiz, sizlerden herbir insana dünyada taptığı, kendine veli tanıdığına gitsin." der. Ve dünyada ilâh tanıdıkları şeyler onlara görünür, şekillenile karşılarına dikilirler. Hz. İsa'ya tapanlara İsa (a.s.)'ın Şeytânı görünür. Uzeyr'e tapanlara da keza, hatta ağaç, odun ve taşa vancaya kadar herbirinin taptığı kendilerine gösterilir. Müslümanlar da diz çökmüş, göğsüne doğru yaslanmış bir durumda kalır. Onlara da yüce Allah görünür ve kendilerine:

"Siz niye herkesin gittiği gibi gitmiyorsunuz? denilir. Onlar, "Bizim, derler, bir Rabbimiz vardır ki henüz görmedik". O vakit buyurur ki: "Siz Rabbimizi görseniz ne ile tanırınız?" "Onunla bizim aramızda bir âlâmet vardır, görsek onu tanırız." derler. "O nedir?" buyurur. Derler ki: "Sâk'tan açar". O vakit Rahman, Sâk'ını açar, müminler hemen secdeye kapanırlar. Münâfıklar ise sırtları tabak tabak içlerine şişler saplanmış gibi olur. Bu gibi hadislerle nasıl olduğu kavranamıyacak müteşâbih bir anlam vardır ki yüce Allah onu zamanı gelince fillen bildirecektir. Bizim anlayacağımız: "Sâk'ın açılması" gerçeğin ortaya çıkması, insanlardan dalgınlık perdelerini sıyrarak bir şiddet ve dehşetle, hakkın vereceği hükmün doğru yolda olanlara rahmet ve bâtil yolda olanlara öfke saçarak görünmeyen âlemden görünen âleme çıkmasını ifade eden ilâhî bir işaretir ki nasıl olacağını şimdî anlatma imkanımız yoktur. Bu bakımdan burada da gibi bir simge vardır. Fakat müteşâbih âyetlere mânâ verme sevdasına düşen birtakım kimseler bunlardan Allah'ı cisim şeklinde gösterme ve onu başka bir varlığı benzetme, yani "Hiçbir şey ona benzemez." (Şura, 42/11) âyetinin zıddına olarak Allah'ı cisimlere benzetme sevdasına kapılmışlar, gizemci sofilerden birtakımları da, bunun tam aksine bu âyeti dış mânâsına yorumlayarak hakiki olmayan bir görünme anında aynen öyle olacağını inanmışlardır.

Zemahşeri der ki: "Sâk'ı açmak, baldırın açmak tabirleri, durumun şiddeti ve belânın çetinliğini anlatmak için misal olarak verilen sözlerdir. Bunun aslı korku, dehşet ve hezimet anında ve örtülü kadınların kaçarken paçalarını sıvamaları ve o sırada baldırlarını açmaları meselesindendir."

Fahreddin er-Râzi de şöyle der: Sâk'ın tefsirinde dört ayrı izah şekli vardır:

Birincisi: Şiddettir. İbnü Abbas'a bu âyetin tefsiri sorulduğunda şöyle demiştir: Size Kur'ân'dan bir şey çıktı geldiği zaman onu şiirde araştırın. Çünkü şiir Arab'ın Divanı'dır. Şairin şu sözünü işitmediniz mi?

"Senin kavminin boyunları vurmaya bize gelenek haline getirdi. Savaş, bize, birden bire avelendi".

O gam, keder ve sıkıntı günüdür. Mücahid de ibn Abbas'tan bu günün, kıyametin en şiddetli anı olduğunu rivayet etmiştir. Dilciler bu anlamda birçok beyit rivayet etmişlerdir. Bunları dilcileri, "sâk" kelimesinin şiddet mânâsında mecaz olarak kullanılmış olduğunu itiraf etmeleri demektir. Yüce Allah'a hakiki mânâda "sâk" yani bacak isnat etmenin kesin delillerle imkansız olduğu bilindiğinden bunun mecaz olduğu ortaya çıkar.

İkinci görüş: Bu, Ebu Saidi Darî'nin görüşüdür. Bir şeyin sâk'ı demek, onu ayakta tutan aslı demektir. Yani "durum aslında ortaya çıktığı, açıldığı gün" demektir. Kıyamet günü her şeyin hakikatleri ve asılları ortaya çıkacaktır.

Üçüncü görüş: Cehennem'in sâkı veya Arş'ın sâkı veya korkunç bir meleğin sâkı demektir. Fakat âyet sadece bir sâk'a işaret ediyor. Bunun hangi şeyin sâkı olduğuna lâfızda bir işaret yoktur.

Dördüncüsü: Müşebbihe'nin yani Allah'ı cisme benzetmelerin tercih ettiği görüştür ki, bunlar, "bu âyetten maksat Allah'ın sâkıdır" demişlerdir. Oysa yüce Allah cisme benzetmekten yücedir. İbnü Mesud hadisi gibi gelen bazı rivayetleri bir cismin baldır şeklinde anlamak batıldır ve âyette "sâk" kelimesi belirlî değil, belirsizdir.

Hâtım demiştir ki:

"Harbin kardeşî harbe alıp onunla tanışmış. Savaşçı yiğit kişi, eğer harp onu ısırmasa o da harbi ısırır ve eğer harp paçalarını sıvarsa o da sıvar."

İbnü Rukayyat da şöyle demiştir:

"O dehşet, ihtiyara oğullarını unutturur ve gözden sakınan namuslu hanım kızlarını baldırlarını açtır."

Şu halde âyetinin mânâsı, "hakkın emri şiddetlenip iş büyümeye başladığı gün" demektir. Yoksa ne baldır vardır, ne de ağma. Nitekim, kolları kesik fakat aynı zamanda cimri olan adam hakkında "eli bağı" denilir. Oysa ortada ne el vardır, ne de bağ. Bu ancak cimrilik için söylenmiş bir meseledir. Burada Allah'ın insan gibi baldır olduğunu zannına kapılana gelince, bu onun kavrama yetisinin darlığından ve beyan ilmini iyi bilmediğindendir. Onun aldandığı şey İbnü Mesud hadisindeki, "Rahman, sâk'ını açar." kimsidir. Oysa bunun mânâsı, "Rahman'ın emri şiddetlenip iş büyüdüğü zaman" demektir ki o da kıyamet günü "en büyük feryat" ır.

Bugün hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Çoğunluğun görüşü. Bugün kıyamet günüdür.

İkincisi: Ebu Müslim'in görüşüdür ki bugün kıyamet günü değil, dünyadadır. Ebu Müslim şöyle der: Bunun kıyamet gününe yorumlanması mümkün değildir. Zira bugünün özelliklerini anlatılarken "secdeye çağırıldı" buyurulmuştur. Oysa kıyamet günü ne tapınma, ne yükümlülük vardır. Bundan maksat, ya kişinin dünyadakı son günüdür. "Melekleri görecekləri gün, o gün müjde yoktur." (Furkan, 25/22) buyrulduğu üzere melekleri müjdesiz olarak görürler. Sonra insanlar görür, vakti gelince namaza çağınlar kendisi namaza geçi yetiremez. Çünkü o vakit "Daha önce iman etmemiş kimseye o gün imanı fayda vermez." (En'âm, 6/158) buyrulduğu üzere daha önceden imana gelmemiş bir nefsin o anda iman etmesi fayda sağlamaz. Yahut da hastalık, kocalık ve acizlik halidir. Oysa "Sağ salim kişiler oldukları halde secdeye çağırıyorlardı". O zaman bugün başlarında bulunan dertleri yoktu. İşte ya ölüm sırasında başlarına inip gözleriyle gördükleri o korkunç olayın şiddetinden veya acizlik ve ihtiyarlardan. Şu bilinmelidir ki âyetin lafzını, Ebu Müslim'in dediği gibi yorumlamak mümkündür. Fakat onun, "Kıyamet gününe yorumlanması mümkün değildir." demesi doğru değildir. Çünkü bu secdeye çağırma yükümlülüğü yoluyla değil, başa vumak ve utandırmak içindir. Ve secdeye çağırıldıklarında ellerinden güçleri alınacak ve güçleri ile kendilerinin arasına bir set çekilmiş bulunacaktır ki, vaktiyle sağ ve esenlikte iken yaptıkları aşynlık ve kusurdan dolayı kederleri ve pişmanlıklar artsın.

Ebu Hayyan da der ki: Sâk'ın açılması, olayın şiddetinden ve gittikçe büyümüşünden kinayedir. Mücahid şöyle demiştir: Bu şiddet, kıyametin ilk saati olup en kötüsüdür. Hadiste gelen "O gün baldır onlara açılır." ifadesi de yine o günkü şiddete yorumlanır. Bu Arap dilinde yaygın bir mecazdır. Hâtım'ın az önce geçen beytinden başka, bir diğer şair şöyle der:

"Baldırını açan, kıpkırmızı, etleri ta dibinden yontan bir senede nefsim, nefsimin korkusuna ve atların yiyeceklerine saldırmalarına şaşıtm."

Diğer bir şair de şöyle der:

"Paçasını sıvadı, saldırdı. Harp size ciddleşti, siz de ciddleştin."

Bir başka şair ise şöyle der:

"Devamlı bir kötülüğün kıztığı ve harbin bizimle bir ayak üzerine dikildiği zamanın önünde sabredin, dayanın."

Bir şair de demiştir ki:

"Savaş onlara paçasını sıvadı ve kötülüğün bâhirler ortaya çıktı." Bârih, avcının sağında görünüp de soluna doğru geçen ava denir ki Arap bunu uğursuzluk sayardı. Burada "bevârih" yerine rivayeti de vardır ki, "ağık" demektir.

İbnü Abbas demiştir ki demek, demektir. Ebu Übeyde de demiştir ki: Bu kelime, şiddet mânâsını ifade etmede kullanılır. "Çemrendi" yani kol, etek ve paçasını sıvadı mânâsına denir. Bundan dolayı Arap kitlek senesine "bu sene paçalarını sıvadı" der. "Sâk" kelimesinin belirsiz olarak getirilmesi de Zemahşeri'nin dediği gibi, alışıp bilinen bir şiddetin dışında, bilinmeyen bir durumu göstermek içindir. "O çağırıcının, görülmemiş dehşetli bir şeye çağıracağı gün"(Kamer, 54/6) âyetinde olduğu gibi, "pek şiddetli korkunç bir durumun olacağı gün" denilmiş gibidir.

Bunlardan sonra biz de şunu kaydedelim ki:

Birincisi, herhangi bir isim tamlamasının asıl mânâsı, bir şeyin diğer bir şeye ait olduğunu göstermektedir. Burada tamlanan ile tamlayan arasında, bir bütün ile onun bir parçası arasındaki bir oran varlığı gerekmez. Bu oranın özelliği, tamlanan ile tamlayanın durumuna göre ortaya çıkar. Onun için "Hiçbir şey onun benzeri olamaz."(Şura, 42/11) vasfını taşıyan yüce Allah'a nisbet edilen herhangi bir şeyde el, ayak, baldır, ev, ruh gibi bir benzetmeye andırısın veya andırmasın, bunların hiçbirinde tamlayanın tamlananın parçası olduğu anlamını çıkarmaya çalışmak doğru olmaz. Mesele "Allah'ın eli" tamlamasında, el'in Allah'ın bir parçası olduğu anlamını çıkarmak doğru

olmaz. Zira yüce Allah cüzlere ve parçalara ayrılmaktan uzak bir tek varlıktır.

İkinci olarak, âyetin açıklanmasında delil olarak getirilen şîrlerde geçen "teşmir-i sâk" ile "keşf-i sâk" açıklanmış oldukları gibi hakikat ve mecaz da aynı kaynaktan ve aynı mânâda olmakla birlikte, biz bunların aralarında, kullanılış şekillerine göre biraz bir fark da hissediyoruz. Teşmir-i sâk, paçayı sıvamak veya çemremek, yerine göre toplanmak, hazırlanmak, sakıncalı bir şeyden korunarak ciddiyet ve özenle işe sıvanmak, şiddet göstermek anlamlarını ifade ettiği gibi, "keşf-i sâk, veya "keşf an sâk" örtülü bir hakikatin içerden dışarıya, aşağıdan yukarıya doğru bir uçtan kendini açık bir şekilde göze veya kalp gözüne göstermesi, kendini tanıtması anlamını ifade eder. Kuşkusuz bu, idrakin açıklığında bir şiddet ve heyecanın varlığını hissettirir. Fakat bu şiddetin bir korku veya arzu, bir güç veya zayıflık, bir elem veya lezzet ifade etmesi, ortaya çıkan bu hakikatin özelliği ile onu idrak edenlerin o anla ilgilenire bağlıdır. "Harp baldırını açtı" ve "falan kahraman baldırını açverdi" denilmekle "zafer baldırını açtı", "murat bir uçtan kendini gösterdi", "canân baldırını açverdi" denilmesi arasında açıklık açısından bir fark olmaz ise de, ifade ettikleri etki ve heyecan açısından fark vardır. Onun için Nemi sûresinde "Belkis baldırını açtı"(Neml, 27/44) buyrulduğu şekilde Belkis'in baldırını açması onun gücünü değil, zayıflık ve kusurunu anlatmıştır. Keşşaf'ın kısaca yapılan açıklamasında bu iki yöne de işaret vardır. Bir de Alûsî'nin naklettiği üzere Abd b. Humeyd'in rivayet ettiğine göre Rebi b. Enes demiştir ki: O gün örtünün kaldırılacağı, perdenin açılacağı gündür. Beyhakî de İbnü Abbas'tan, "Durumun anlaşılacağı, amellerin ortaya çıkacağı gündür." diye rivayet etmiştir.

Said b. Cübeyr bu âyette "sâk" kelimesinin yüce Allah'a nisbet edilmesini kabul etmemiş ve bu âyetin mânâsı sorulduğunda şiddetle öfkelenip şöyle demiştir: "Birtakım kişiler, yüce Alah kendi baldırını açar zannediyorlar. Oysa yüce Allah şiddetli durumu açıp ortaya çıkarır." O halde hadisi de bu şekilde anlamak gerekir. İşte bu sunduğumuz sebeplerden dolayı biz burada, âyet-i kerimesinde "keşf-i sâk" tabirinden, müslümanın imanıyla beklediği ve suçlunun kaçındığı hakkın veya hak hükmün görünmeyen âlemden görünen âleme kendini bir uçtan göstermeye başlaması mânâsını anladığımız gibi, bunun ortaya çıkardığı şiddet ve dehşet içinde de suçluları sırf elem olan korkunc bir kahroluş ve ezilme, müslümanlara da aynı korkunc olay içinde murat kapısını açan albenili bir heves ve yücelik heyecanı seziyoruz. Çünkü suçluların bütün ortaklarıyla beraber topuna şiddetli bir tehdit ve uyan olan bu âyet, müslümanlara bir vaad ve müjde olmak üzere Peygamber'e hitap edilirken söylenmiştir. "gelsinler" emri, (gün) sözüyle ilgilidir. Yani "o gün gelsinler" demektir. "hatırla" gibi, metinde söylenmemiş olan bir fiille veya daha sonra gelecek olan "onları saracak" fiili ile alâkalı da olabilir. Buna göre mânâyı şöyle özetleyebiliriz: Gelsinler, yahut haber ver ki gelecekle, o kıyamet günü ki şimdi bakışlardan gizli olan hakkın hükmü görünmeye, hakikat perdesi aşağıdan yukarıya açılmaya, müslümanların arzu ettiği, suçlulara ise düşüklük ve felaket olan gaye bir uçtan kendini göstermeye başlayacak. Ve secdeye çağılacaklar. Hakka boyun eğmek istemeyen, istedikleri gibi hüküm verip fenalıktan korunmayan, istedikleri gibi yaşamayı arzu eden o suçlular, inkârcılar, ortaklarıyla beraber birer yüce ilahı alay, "Kalkın bakalım vaktiyle tanımadığınız hakkın emrine boyun eğin, teslim olun, tam bir hürmet ve saygıyla secdeye kapanın, yüzlerinizi yere koyun, haddinizi anlayın." diye zellil etmek ve kınamak için çağılacaklar. O zaman secdeye kapanmak için kan atacaklar fakat güçleri yetmeyecek.

43. Ne başlarını kaldırbilecekler, ne bellerini eğebilecekler; belleri kazık kesilmiş, gözleri korku ve saygıyla dolu, işarete bile güçleri yetmeyecek şekilde düşünk kendilerini bir zellilik saracak da saracak. Oysa vaktiyle dünyada başlan esenlikte iken o secdeye çağınıyorlardı. İsteyerek secde etmeleri ve boyun eğmeleri kendilerine teklif olunuyordu da onu kabul etmiyorlardı, o esenliğin kıymetini bilmiyorlar, gönül hoşluğu ve istekleriyle secdeye yanaşmıyorlar, Allah'a boyun eğmenin mükâfatına, neticede bunun tadına inanmıyorlar, suçluları müslümanlardan akıllı sayıyorlardı. İşte o vakit başlarında bu dert yok iken gönül hoşluğu ile yapmadıkları o secdeye bugün ister istemez kan atacaklar ama, kımıldanmaya güçleri kalmıyacak, gittikçe büyüyen bir düşünlük de hiçbir şey elde edememiş, kahrolmuş olacaklar.

44. O halde bana bırak bu sözü yalanlayanı, bu Kur'ân'a inanmayan, eskilerin masalları diyen, secde etmenin ve Allah'ı ibadetin gerekli olduğunu inanmayan, ahiret azabını inkâr eden, suçlular cezalandırılmaz, takva sahiplerine mükâfat verilmez sanan, o büyük ahlâkın kıymetini bilmek istemeyen, hakkın kendini göstereceği bir gün gelmez zannedip de nasıl isterse öyle hüküm veren kimselerin herbirini bana bırak. Yanî sen onları yaptıklarından etkilenme, çekinme, dediklerine aldırma da görevini yapmaya bak ey Muhammed! Biz onlara bileyemeycekleri bir yünden neticede kötülüklerine sebep olan bir yükselme veririz, haklarında iyi zannettikleri aldatıcı bazı servetler, kuvvetler, zevkler vererek ve onları gittikçe artırp hızlandırarak hiç hissettirmeden derece derece azap ucumuna, çeker, bileyemeycekleri bir yünden yuvarlanız.

45. Ve ben onları iplerini uzatırım, istediklerine bırakvermişim gibi mühlet veririm, onu kendilerince iyi bir iş, bir kâr zannederler, zevklerine göre günahlara dalar, sevinir oynarlar. Artık kurtulduk, öyle gideceği zannına kapılırlar, belki iyi koparırlar da kaçarlar diye korkmam. Çünkü tuzagım sağlamdır, ilim her şeyi kuşatmıştır, aldığım ölüm sağlamdır. Her an her durumlarını bilir, tam sırası gelince iplerini çekiverir, kendilerine verdiğim hızla onları bir anda yuvarlayacağım yere yuvarlanm.

46. Yoksa onlardan bir karşılık mı istiyorsun da, onlar ceremeden, ağır ağır borçlardan ezilmişler? Yani onlar yok yere ceza çekmekten ağır borçlar altında ezilmekte bulunuyorlarsa sen onlara Allah'ın emirlerini ileretek yaptığın öğüt ve yol göstermeden dolayı bir ücret istiyorsun da onun için mi ezilmişler? Onun için mi sana kin besliyorlar? Hayır senin mükâfatın Allah'a aittir. Onların borçlanmaları ve çektikleri ceza ve bela, kendi akılsızlıkları, ahlâksızlıkları, beynsizce davranışları sebebiyle ve uydukları ortaklara aldanmaları yüzündendir. O halde kendi sapıklıklarını, kendi zararlarını bu şekilde olsun takdir edip imana gelmeleri gerekirken, sana kin besleyip düşmanlık etmeleri sırf kendi düşüncesizliklerindendir.

47. Yoksa gayb (yani gizli olan, bilinmeyen şeyler) onların yanında da, artık onlar mı yazıyorlar. Yani Allah'a ait olan gayb ilmi onların yanında, Levh-i Mahfuz'u yazan yüce kalem onların elinde de artık her şeyin kaderini, olup olacak olayları onlar mı yazıyor, işledikleri suçların, Allah'ı inkâr etmenin ve ona ortak koşmanın günah olmayıp sevap ve doğru olduğunu deftere onlar mı yazıyorlar ki bu şekilde akla ve kitaba uymaz hükümler veriyor, zulümler ediyor, henüz gayb aleminde olan ilahi hükmün, tepelerine ineceği gündün çekinmiyorlar.

Bu iki ayet yukarda geçen ve âyetlerine benzer olmakla beraber mânâyı toplayıp, ta sürenin başındaki âyetine kadar götürmüş ve bu suretle "kalem" den maksadın da gayb ilminden oluşmı olacak her şeyin kaderini yazan ilâhî kalem olduğunu anlatmıştır.

48. O halde Rabbinin hükmüne sabret. Onları hemen yok edivermeyip mühlet vermesine ve seni tükenmez mükâfata kavuşturmak için o büyük ahlâk ile büyük dayanıklılık ve katlanma gerektiren nebilik ve resullük görevini yerine getirmek için sıkıntılara sokmasına sabret ki, bunlar onun hükmü, o kalemin yazısıdır. Sabir et de, ilerde vereceği yapma ve yürütmeye hükmünü bekle. Çünkü o hakikatını gösterecek, ilâhî hükmü ortaya çıkaracaktır. Balık sahibi gibi olma. Balık sahibi, Saffât sûresinde "Nefsini kınamış bir haldeyken balık onun yuttu." (Saffât, 37/142) buyrulduğu üzere Yunus (a.s.)'dur.

el-HÛT, karında Yunus (a.s.)'un hapsolduğu meşhur olan balıktır ki, ona "en-Nûn" da denilir. Nitekim Enbiya sûresi "Zü'n-Nûn'u da hatırla. Hani o öfkelenerek gitmişti de, kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde: "Senden

başka hiçbir ilâh yoktur, seni bütün noksanlıklardan uzak tutarım. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum" diye dua etmişti."(Enbiya, 21/87) âyetinde Yunus (a.s.)'a Zü'n-Nûn denilmiştir.

"Zü" da bilindiği gibi SÂHİB mânâsıdır. Bazıları "Zü" nun "Sâhib"ten daha belîğ ve fasih olduğunu söylemişlerdir. Zü'n-nun denildiği zaman, Yunus (a.s.)'ın ona mahkum kalmayıp onun sıkıntısından kurtuluşu; "Sâhib" denildiği zaman da o balığın içinde bulunması durumlarına işaret edilmiş oluyor. Onun için Enbiya sûresinde övülürken "Zü'n-nun", bu sürede ise ona benzemekten nehyedilirken "Sâhib-i hût" diye isimlendirilmiştir. Burada "hût" ve "Nûn" kelimelerinin ikisinin de balık mânâsına gelmesi itibarıyla, bu âyet ile sürenin başındaki "Nûn'a" dolaylı yoldan bir işaret yapılmış demektir. Bundan bazıları dan maksadın bu "hût" olduğu görüşüne varmışlardır. Fakat öyle olsaydı burada "Sahibu'n-nûn" denilmek uygun düşerdi. Demek ki maksat o olmamakla beraber dolaylı yoldan ona bir işaret de vardır. (Yunus kıssası hakkında Ve's-Saffât sûresi 139-148 âyetlere bkz.)

Kısacası, yüce Allah'ın ilk kalem ile yazdığı kadere sabret, o eziyetlere dayan da yann için vereceği hükmü gözet, sabırsızlıkla kavminde kabul etmek suretiyle yardım etmeseydi herhalde o boşluğa, çıkarıldığı açıklığa, alana fena bir halde atılacaktı. Gerçi sonsuza kadar balığın karnında kalmayacak, her nasılsa atılacaktı, lakin iyi, övülmüş bir şey olarak değil; yerilmiş olarak, fena bir halde atılacaktı. Demek ki onun oraya düşmesi ve düşmesine sebep olan öfkesi ve sabırsızlığı doğal olarak iyi bir şey değildi.

49. Eğer Rabb'inin nimeti ona yetmişmiş olmasa idi tevbe etmeyi ve pişman olarak Allah'ı tesbih etmeyi içine doğurup duâsını kabul etmek suretiyle yardım etmeseydi herhalde o boşluğa, çıkarıldığı açıklığa, alana fena bir halde atılacaktı. Gerçi sonsuza kadar balığın karnında kalmayacak, her nasılsa atılacaktı, lakin iyi, övülmüş bir şey olarak değil; yerilmiş olarak, fena bir halde atılacaktı. Demek ki onun oraya düşmesi ve düşmesine sebep olan öfkesi ve sabırsızlığı doğal olarak iyi bir şey değildi.

50. Fakat Rabbi onu seçti. O huyda bırakmadı, anttı, yardımıyla derleyip topladı, süzdü, yerilmiş olmaktan korudu, öfkeden, tasadan kurtarıp yeni baştan vahiyne nail eyledi. Onu salih (yani iyi) kullandıran kıldı, yüzbinlere Peygamber olarak ve şefaat için gönderdi, onları bu sebeple azaptan kurtarıp faydalandırdı da kendisini salih kul olma da olgunluğa emiş peygamberlerden kıldı. Demek ki her şey gaybı bilen Rabbinin yazısı ve hükmü ile meydana gelir ve o bir şey takdir ederken asıl irade onun olmakla beraber, geleceği şü içinde bulunduğumuz âna, içinde bulunduğumuz âni geçmişe bağlayan ve her yaşanmakta olan âni gelecekte bir sonuca dönüşü götüren ve aynı zamanda insanlara da takdirine göre bir yetki veren ve bu şekilde her konuya kendi özelliğine göre iyi veya kötü neticeleri gerekli kılan, bunun da her âni yine onun hükmüne bağlı olan bir düzen vardır. Kâinat bu şekilde hakkın kaleminin yazdığı ve yazacağı satırlardan ortaya çıkan bir mânâdır. Onun için Peygamber olma nimetine kavuşmuş Yunus'un bir öfkesi kendisini balığın karnında hapse düşürdü. O öfke ile kalsaydı az daha istenmeyen kötü bir akibete düşecekti. Fakat Rabb'i ona o öfkeye karşı bir de nimet vermişti. O nimetin hayrını, öfkesinin kötülüğüne galip getirerek Rabb'i'ni onu kurtardı ve bu suretle o öfke huyardan süzüp nimetiyile esenliğe çıkarak tam anlamıyla onun salih bir kul yaptı. Öfke veya sabır gibi hallerin bir ucu yüce Allah'ın takdirinde olup bir ucu da insanın iradesine bağlınmıştır. O halde o büyük ahlâkın sahibi ve daha büyük nimete kavuşmuş biri olarak süzülmüş ve anılmış olan sen ey Muhammed Mustafa! (s.a.v) Yunus gibi sabırsızlık etme de Rabbinin bugünkü hükmüne sabret. Görevine tam bir dayanıklılıkla devam edip yannkı hükmünü gözet, gör ki o yüce kalem gaybda neler yazmış, hak ve gerçek nasıl ortaya çıkacaktır.

51. Gerçekte o inkârcılar, Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek âyetlerine yalan deyip seni yalancık kırmayaya kalkışan ve durumları ve huyları anlatılan Mekke kâfirleri, o zikri, Allah tarafından öğüt olarak okuduğun Kur'ân'ı işittikleri vakit, az daha seni gözleri ile kaydıracaklardı. Onun yücesekliğini öyle hissetmişlerdi ki kıskançlıklarından az daha nazar değdirecekler, aç ve kem gözlerinin kötülükleriyle ellerinden gelse seni yok edeceklerdi. Demek ki öfkenin bedende bir hükmü ve tesiri olduğu gibi, gözlerin de karşılındakine bakışlarına göre, iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, mknatsızlar, manyatize eder; kimi tutkun olur, kimi de aldıgı etkiyle kıskançlığından bir öfkeye düşer, türlü türlü suikastlara, tuzaklara kalkışır ki maddî veya manevî bunun hangisi olursa olsun hedefine ulaştığında göz isabet etmesi, göz değmesi veya nazar denilen şey olur. Bunun hakkında uzun uzadıya sözler söylenmiş, inkâr edenler ve böyle bir şeyin olduğunu kabul edenler olmuş ise de biz detayına gerek duymayarak bu kadara yetiniyoruz. Nasıllığı ne şekilde olursa olsun gözdeğmesi vardır. Allah korusun, gözde batmak tehlikeli bir şeydir. Allah koruyacağı kulları için gözdeğmesine karşı bir siper yapar. İnanmıyanlar bu süre ile veya bundan evvel Kur'ân'ı ilk işittikleri zaman onun nazmı ve mânâsıyla edebi güzelliğini yücesekliğini ve peygamberi ona nâil olmasını son derece kıskanmış ve hemen hemen yıyecek gibi bütün bakışlarını ona dikmiş, onu kaydırmak istemişler, bu onların o derece dikkat nazarlarını çekmişti. Öyle iken bir de durmuşlar, o herhalde bir deli diyorlar, saçkınlıklarından kendi kendileriyle çelişkiye düşüyorlar. Böylece gözlerinin zehirini kendilerine döküyorlar.

52. Oysa o Kur'ân sade onlara ait değil, bir zikir, bir öğüttür bütün âlemler için, bilinc ve algısı olan bütün akıllılar âlemleri için. Yalnız temiz akıllı olmayanlardır ki ondan yararlanacak yerde aleyhinde bulunarak kendilerine zarar vermiş olurlar. Nihayet bir inilti içinde inler inler giderler.

İşte ile başlayan Kalem sûresi, 'in sonunda yine bir "nûn" ile sona emiş bulunuyor. Âlemlerin Rabbi olan yüce Allah yazan, okuyan ve dinleyenleri zikretmeye ve düşünmeye muvaffak kılsın.

HAKKA SURESİ

O Hâkka. Bu, isim cümlesinin mübtedâsı, bundan sonra gelen kısım haberdir. "Ahid lâmi" ile el-Hâkka, el-Vâkıa, es-Sâa gibi kıyamet gününün isimlerinden olduğunda bir anlamazlık yoktur. Fakat ve gibi kavramlarla ilgisine ve sıfatlarını isimliğe geçirilmesine göre bu kelimenin ne gibi bir anlam ifade ettiği hakkında on kadar izah şekli nakledilmiştir.

1. Hakk kelimesi "sabıt ve gerekli" mânâlarından alındığı takdirde el-Hâkka; meydana gelmesi gerekli olan, geleceği hiç kuşkusuz sabit olan saat demektir.

2. Hakk kelimesi, bir şeyi hakikati üzere tanımak ve tanımak mânâsına master olarak düşünüldüğünde "el-Hâkka", kendisinde durumları hakkiyle tanınacağı, yani eşyanın hakikatını açıp ortaya çıkaracak saat demektir.

3. el-Hâkka, "işlerin hakikatlerini kapsayan" demektir. Yani içinde, doğruluğu ve gerçekleşmesi gerekli işlerin ve hallerin meydana geldiği şey demektir-ki, Kıyamet'te meydana gelmesi ve varlığı gerekli olan sevap, ceza ve diğer kesin işleri ifade eder. 4. Hâkka, hakka demektir. Hakka ise, hukûk kelimesinin tekili olan hak tan daha özeldir. "Bu benim özel hakkımdır." mânâsına denir.

5. Hâkka, şaşmaksızın inen ve yapacağını yalansız yapan bela demektir ki "Onun oluşunu yalanlayan yok."(Vâkıa, 56/2) mânâsıdır.

6. Bir toplum üzerine meydana gelmesi hak olan vakit demektir ki birinci mânâyâ yakındır.

7. Herbir doğruluk ve eğriliğe, iyilik ve kötülüğe ceza ve mükâfatın hak olduğu, başka bir deyişle her çalışana çalışmasının karşılığının verilmesinin hak olduğu vakit demektir ki, bu da kıyamettir.

8. Yükümlü ve sorumlu kişilerin yaptığı işlerin bütün eserleri gerçekleşip artık

bekleme sınırından çıktığı hak saat demektir. Çünkü bütün sevap ve ceza o gün ortaya çıkar.

9. Ezheri'nin görüşüne göre, yenmeye ve üstün gelmeye çalışmak mânâsına, onunla karşılaştım da onu hakladım, yani "yenişmek üzere karşılaştım da ben yendim" denilmesinde olduğu gibi "haklamak" yani hakkindan gelmek mânâsındır. Çünkü bu kıyamet günü, dini hususunda Allah'la batıl yoldan yansa kalkanlar hep hakları, yenilgiye uğatır.

10. Ebu Müslim'in görüşüne göre, el-Hâkka, "Rabbının sözü hak oldu."(Yunus, 10/33; Gâfir, 40/6) âyetinde geçen fiilinden türetilmiş fâile (etken ortağ)tır.

11. Âkıbet, âfiyet kelimeleri gibi mastardır ki, "sırf hakikat" demek olur.

12. Bu kelime, kıyametin ismi olması itibarıyla, başka herhangi bir anlamı düşünülmüden, türememiş isim olur.

Bunların herbirinden bir mânâ anlaşılma ile beraber, demek oluyor ki el-Hâkka, "O Hâkkanın ne olduğunu sana ne bildirdi?" buyrulduğu üzere akıl ve düşünceyle bilinen bir şey değildir.

2. Ne o Hâkka? Bu soru, olayın büyüklüğünü ve korkunçluğunu göstermek içindir. Yani, ne büyük, ne dehşetli bir trajedidir o Hâkka? demektir.

3. Şu âyet de onun korkunçluk ve dehşetini vurgular: O Hâkkanın ne olduğunu kavramayı sağlayarak sana kim bildirdi? Bu âyetin başındaki da bir önceki âyette olduğu gibi soru için olup mübtedâdır. Dirâyet kökünden türetilen "bildirdi" fiili haber; Peygambere hitap eden ikinci şahıs zamiri "sana", bu fiilin birinci mef'ûlü (tümlec), nedir o Hakka? cümlesi ise yine aynı fiilin ikinci mef'ûlü (tümlec)dir. Yani o hâkka öyle büyük, öyle dehşetli bir trajedidir ki onun şiddet ve dehşetinin büyüklüğü yaratıklardan birinin kavrayış ve zekasıyla, tahmin ve takdir ile bilinemez. Kimsenin tasarı ve kavramasına sığmaz. Onun ne olduğunu, fiilen meydana gelmesi anlatır. Meydana gelmesi de önceden kavrama ile değil, ancak Allah tarafından haber verilme ve nakledilmek suretiyle bilinebilir. Bundan dolayı sen de onu bilgi ve kavrayışla değil, yüce Allah tarafından Peygamber olarak gönderilmekle bilip haber vereceksin. Fakat onun hakikatı ve büyüklüğü, meydana gelmeden önce tasarı ve düşüncelere sığmayacağı için haber vermekle de kavranamaz. Ancak detayını araştırmaksızın verilen habere iman edilmek suretiyle rivayet yoluyla bilinir. Bu nedenle habere inanmayanları on sadece akıl ve zeka ile kavrayamadıklarından dolayı "kuruntu, masal, boş inanç, şiir, uydurma, aldatma" diye türlü sözlerle yalanlanmaya kalkışılır. Böylelerine verilecek en güzel öğüt de, akilları tahmin ve takdirine sığmaz dehşetli ve korkunç halleri ile meydana gelmesi öteden beri kulaklara küpe, dillere destan olmuş, geçmiş olayların haber verilip hatırlatılmasıyla geleceğin aday olduğu birtakım tehlikeleri bir dereceye kadar olsun sezdimektir.

4. Bu akıl ve zeka ile bilinemeyeceğinden ve habere inanmadıklarından dolayı Semûd ve Âd kavimleri, "olmaz öyle şey" diye yalanladı, o olacak Kâria'yı. KÂRIA, lügatte, insanların başlarına çarpan beyinlerinde patlayan olay demek olup el-Kâria süresinde açıklanacağı gibi insanların çirpinip yayılan kelebekler; dağların atılmış renkli yünler gibi olacağı zamana işaret etmek üzere kıyamet gününün bir ismi ve Hâkka'nın bazı halleridir ki adı geçen kavimlerin yok olmalarında bundan birer küçük örnek vardır. Onlar yalanladılar da ne oldu. Semud'a gelince, bunlar Tâgiye ile yok oldular.

5. Tâgiye; taşan, haddini aşan olay demek olup taşkınlık mânâsına da gelir. Onların başına gelen Tâgiye Hûd süresinde "O zulmedenleri ise korkunç bir gürlütlü yakaladı."(Hud, 11/94) buyrulana sayha yani korkunç gürlütdür. Hâmim secde ve Vezzâniyat sürelerinde geçen da bununla tefsir edilmiştir.(Fussilet, 41/13; Zâriyat, 51/44) Araf süresinde "Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı yakaladı." (A'raf, 7/78, 91, 155) buyrulunan "rafce", o korkunç gürlütlü ile gelen sarsintidir.

6-7-8. Rih-i sarsar, şiddetli sesle gürleyen veya çok soğuk fırtına ile, azgın, бүker бүker atan, karşı konulup geri çevrilemez, kurtulma çaresi yok. Husûm, uğursuzluk ve bir işi devamlı yapmak mânâlarında mastar olduğu gibi bir de "kesip atan" mânâsına gelen hâsim kelimesinin çoğuludur. Hasm, bir şeyi kökünden kesmek ve bir hastalığı kökünden yok etmek için ard arda dağlamak, peşpeşe yakmak mânâlarına gelir. Burada bundan istiare edilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, "köklerini kesmek için devamlı olarak" demek olur. Nitekim Kamer süresinde, "Uğursuzluğu devamlı bir günde" (Kamer, 54/19) şeklinde geçmişti. Bundan başka Hâmim secde'de "Uğursuz günlerde."(Fussilet, 41/16) buyrulmasına tam anlamıyla uygun olmak üzere bazılan da, "husûmen" in uğursuzluk demek olduğunu söylemişlerdir. Bu da, "köklerini kesecek, hiç hayırları bırakmayacak derecede uğursuz" mânâsını ifade eder. Bazılan da, "husûmen" kelimesinin bir mastar olarak sebep bildiren mef'ûl (tümlec) olduğu, yani "köklerini kesmek için" demek olduğu kanaatine varmışlardır. Kocakan soğuşuna yani rûmî şubatın 26'sından itibaren yedi gün süreyle esen şiddetli soğuklara "husum firnası", ve "husum günleri" denilmesi dilimizde yaygındır. (Kamer süresine bkz.). Bu kelime, Sar'ın çoğuludur. Sarı, çarpılıp yere yıkılmış, burada "yok olmuşt" demektir.

9-10-11. Ve Firavun'dan öncekiler, ta Nûh kavmine kadar varan önceki asırlar. Burada özel olarak zikirden sonra bir genelleştirmeye vardır. Zira önce Âd ve Semûd kavimleri özel olarak zikredilmiş, sonra "Firavun'dan öncekiler" denilerek bir genelleme yapılmıştır. "Firavun'dan öncekiler" sözü içine daha önce adları geçen bu iki kavim de girer. Lût kavminin köyleri Burada maksat, o köylerin halkı olan Lût kavmidir. Bu da genel bir zikirden sonra özel olarak zikirdir. İfadenin bu şekilde altüst edilerek dalgalandırılması söz konusu olan Hâkka ve onun sebebi olan isyanların manzaralarını hatırlatmak için ne kadar düzgün ve fasihdir. Hata ile. Hâtie, kasten yapmanın ziddi olan hata değil, doğrunun ziddi olan hata, suç ve cinayet işlemektir ki, bu hata da sözü geçen yalanlama cinayetidir.

Gittikçe artan, çoğalan, onların isyanlarının artması oranında şiddeti artan ezici bir yakalayış. O su taşıtı vakit. Yani Nûh tufanı zamanında. Sizi biz taşıdı. Yalanlayan diğerlerinin kökünü keserken sizin kökünüzdü kesmedik de iman eden atalarının bellerinde sizi taşıyarak koruduk. O akıp giden gemide. "Gemi, dağlar gibi dalga içinde onu götürürken..."(Hud, 11/42) âyetinin mânâsına göre, o akıntı içinde giden gemide. Başında bulunan belirlikli takisi in ahd için olmasıyla "el-Câriye", Hz. Nûh'un gemisidir. Örfe mutlak gemiye de cariye denir. Nitekim; "Bir gemi içinde doksan kız" demektir. Bununla birlikte burada yalnız "el-Câriye" denilmesinde onunla beraber bu söze muhatap olan kişilerin o vakit orada atalarının döllerindeki bir akıntıda korunmuş bulunduklarına da, dolaylı yoldan, bir işaret vardır. Yani o vakit o akıntıda sizleri taşıyıp koruyan gemi değil, biz idik. Gemi, bizim gücümüzü göstermek için gerçek olmayan, gösterişe var olan bir sebepti. Ona yüklemenin manevi sebebi de iman idi. Bunun gerçek yapıcısı ise biz idik.

12. Biz o işi, o gemiyi yaptırıp suyu tufan haline getirip kâfirleri boğmaktan ve müminleri ona bindirerek korumaktan ibaret olan o iş şu hikmet için yaptık: O olayı sizler için, yani o vakit helâk edilmeyip o şekilde kurtulmuş olan insanlar ve nesilleri için bir hatırlatma, unutulmayıp anılacak, önde ve sonunda bizim gücümüzü, hikmetimizin eserini, gücümüzün şiddetini ve merhametimizin enginliğini, kendinizin gerçek esenliğine sebep olan şeyleri, imanın faydasını, Allah'a karşı gelmenin zararlarını, ilerisi için korunmanın meyvelerini, azabın şiddetini düşündürecek bir nasihat, bir öğüt, bir ibret ultiimatoma kılalım da, görenler görmeyenlere, duyanlar duymayanlara anlatsın, haber versin. Çünkü o yalnız akılla bilinir şeylerden değildir. Ve belleyici kulaklar onu bellesin, dinlesin, bellesin ve gereği ne ise onu yapsın,

kaybetmeyip ilerisi için yararlansın. Kendilerini vaktiyle biz o akıntıda nasıl taşımışsak, o da aynı şekilde bunu taşısan da sonrakilerin yararlanması için yayılmasına sebep olsun. Bellemeyerek yalanlayan kulaklar da cezalandırılsın.

13. Çünkü "Sûra' üfürülünce..." 'den buraya kadar olan açıklamalar öyle hatırlatma kabilinden olan küçük kıyametler demek olup bundan itibaren Büyük Kıyamet olan Hâkkâ'nın açıklanmasına başlanıyor. Sûra' üfürme hakkında Neml Süresi'nde "O gün Sûra' üfürülecek, göklerde ve yerlerde olanlar korku içinde kalacaklar. Ancak Allah'ın diledikleri hariç." (Neml, 27/87) âyeti ile Zümer Süresi'ndeki "Artık Sûra' üfürülmüştür de Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde kim var, yerde kim varsa hepsi ölmüştür. Sonra Sura tekrar üfürülmüştür. Bu defa kalkmışlar, bakınp duruyorlar." (Zümer, 39/68) âyetinin tefsirine bkz.

İlâhî kudretten bir tek üfürme. Bundan açıkça anlaşılan ilk üfürmedir ki ikinci veya üçüncü üfürme daha sonraki aşamalarda demek olur. Üfürmenin, Zümer süresindeki âyete bakarak "nefha-i sa'ık" yani ölüm üfürmesi ve "nefha-i kıyam" yani kalkış üfürmesi diye iki olduğu görüşünde olanlardan bazıları İbnü Abbas'tan rivayet olarak buna ilk üfürme yani yıkım üfürmesi demişler; bazıları da, birkaç âyet sonra gelen "o gün arzulunursunuz" ipucu ile ikinci üfürme demişlerdir. Fakat ilk üfürmeden sonra başlayan vaktin uzun bir vakit mânâsına birgün sayılması itibarıyla ikinci üfürmenin de yine bu uzun gün içinde arz için yapılmasına engel değildir. Daha önce Neml süresindeki âyeti de ayrıca göz önünde bulunduranlar ilk üfürme korku, ikinci üfürme yıkım, üçüncü üfürme kalkış ve arz üfürmesi olmak üzere üç üfürme saymışlar ve bunlardan da bazıları bunun ikinci üfürme olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber bunun ilk üfürme olup,

14. "Yer ve dağlar kaldınıp da" "Oysa o dağlar bulut geçer gibi geçer."(Neml, 27/88) âyetlerinde olduğu gibi korku zamanını; "Birbirlerini ezcek şekilde bir çarpılış çarpıldıklarında" âyetinde ölüm ve yıkım zamanı olan ikinci üfürmeyi; bu sürenin 18. âyeti olan "O gün arzulunursunuz" meâlindeki âyetinde ayağa kalkış, yayılma, durma ve hesap zamanında olan üçüncü üfürmeyi ifade etmiş olması ve ilk üfürmenin, hepsinin başlangıcı olması ve hepsi "kûn" (ol) emrine göre meydana gelmiş olması sebebiyle "bir üfürme denilmiş olması akla daha yakındır Bir defa üfürölüp Ve yer ve dağlar hamlolunup da... Hamı; yüklenip kaldırmak ve taşımak, yüklemek ve yükletilmek anlamlarına geldiği göz önüne alındığında yer ve dağların hamlolunması; yüklenilmesi, aşağıdan yukarı yerlerinden oynatılıp kütle kütle ayrılarak kaldınılmaları yahut yerin yükünün ağırlığı üfürme ile şişirilip doyum haline getirilerek aşağıdan yukarı içinden püskürtölüp lavlar fışkırarak patlıyacak bir duruma getirilmeleri demek olabilir ki, birincisinde patlama olmuş, ikincisinde ise henüz olmamış fakat olmak üzere zelzeleler, korku ve heyecan başlamış bulunur. Burada yer ve dağların karşılaşılmaması gösteriyor ki, yer ile, bütün yer küresi, üzerindeki yükseklikleri, baskıları, eğrilikleri ve yerin direkleri konumunda olan dağların dışında kalarak çığnenmekle olan alt tabakaya işaret edilmek istenmiştir. Bunda meselenin asıl konusu, insanları bekleyen son açıklanarak, hükmeden ve hükmedilen konumlarından olan insanlık sınıfının birbirlerine karşı durumlarına, dolaylı yoldan, işaret edilmiş olmalıdır. Bu ikisi yani yer ile dağlar bir üfürme ile böyle yüklenip karşılaşıntılıp arkasından birbirlerini ezcek şekilde bir çarpılış çarpıldıkları vakit ki bunda her iki kütleyle verilmiş olan üfürmenin derecesine göre üç ihtimal vardır:

BİRİSİ: Yer kütesi, "Yer dehşetli bir sarsılış sarsıldığında" (Vâkıa, 56/4) âyetinin mânâsı üzere sarsılmış, depreme tutulmuş titriyor da titriyor olmakla beraber, yer kütesinin çarpışmada daha kuvvetli gelmesi durumudur ki, bundan dağlar "Dağlar bir serpilşile serpilip toz duman olunca"(Vâkıa, 56/5-6) âyetinin ifade ettiği gibi havaya uçurulup serpilmiş toz duman halinde uçuşup düşenen zerrelere dönmüş ve "O gün yer ve dağlar sarsılacak, bütün dağlar erimis bir kum yığını olacaktır." (Müzzemmil, 73/14) âyetine göre, yer titriyor, çalkalanıyor da çalkalanıyor, dağlar ise potada eriyip akan kum yığını gibi erimis, akmış; "Böylece onları dümdüz boş bir halde bırakacak, onlarda ne bir iniş ne de bir yokuş göremeyeceksin." (Tâhâ, 20/106, 107) âyetinin açık mânâsına göre neticede o dağların yer dümdüz, engin ova haline gelmiş, yer var fakat yeryüzünde ne iniş yokuş, ne tepe, ne eğrilik görünmez olmuş, etrafını sade bir sis, bir duman sarmış bulunur. Birçok tefsirci bu âyetleri delil göstererek bu şekilde mânâ vermişlerdir. Bunda yeryüzünde yine bir hayatın varlığı düşünülebilir.

İKİNCİSİ: Yeryüzüne yapılan üfürme daha çok, yeryüzünün alt ve üstten karşı karşıya kaldığı sıkıştirma daha şiddetli, sarsıntı ve patlamanın onun içinde bulunan başlamış olması sebebiyle çarpışmada yeryüzü daha evvel dağılmış, bu yünden dağların galip gelmiş olma ihtimalidir ki bu surette de dağlar yerinden oynamış, oturup dayandığı yeryüzü kalmamış olacağı için dağlar da o patlama ve çarpışma neticesinde eriyip akarak hepsi in, hepsi dağılmış zerreler, bütün yeryüzünün bulunduğu yer dümdüz bombos bir alana dönüşmüş, ufukta uzay boşluğu yanlımaya hazır bir bulut, bir sis halinde sarmış bulunur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Yeryüzü ve dağların ikisine de verilen kuvvet eşit gelerek çarpışmada ikisi birden erimis ve yine aynı sonuç meydana gelmiş bulunur ki, birçok tefsirci de bu şekilde mânâ vermişlerdir. Yerg ekimi ile ilgili olan yıldızlar sisteminin de bu sırada anhenkleri ve genel uyumları bir değişikliğe ve karmaşıklığa düşmüş "O gün yeryüzü, yeryüzünden başka bir şeye, gökler de başka şeylere çevrilecek, insanlar herşeye hakim olan Allah'ın huzuruna çıkacaklar." (İbrahim, 14/48) âyetinin sırm ortaya kıymaya başlamış olur. Müzzemmil Süresi'nin az önce geçen, "Dağlar erimis bir kum yığını olacak." (Müzzemmil, 73/14) meâlindeki âyeti birinci mânâda; Fecr süresindeki "Arz, çarpıla çarpıla toz duman edilsin." (Fecr, 89/21) âyeti de üçüncü mânâda açıktır.

Bir de dekk ve dekke yumuşak ve düz yere ve kumluğa denilir. Aynı şekilde dekke, dükkana yani kapı önünde oturma için üst bir yüzey halinde düzeltilmiş tümsek ve tара ve teras gibi yapıya denir. Dekk etmek mastan da duvar gibi yüksek bir şeyi alçaltmak ve düzeltmek için vurup yıkarak kınp dökmek ve dekk etmek gibi döğüp ezme ve bir şeyin girinti ve çkıntısını, pürüzünü düzeltmek için ezerek veya sürterek, eğeleyerek veya çukurlarını doldurarak herhangi bir şekilde düzeltmeye denilir ki bunlar birbirlerinin gereği gibidir.

Bazılan da şöyle der: Dekk, dakk'tan daha incedir. Dekk'te, bir bütünü meydana getiren kısımlar tamamen dağılıp düzlenir; dakk'ta ise, bütünü meydana getiren kısımlar parçalanma halinde irili ufaklı olabilir. Bu fiillerden dekke-i vâhide, bir kere oluş bildiren mastar olup bir vurup yığış, bir eziş, bir düzeltiş mânâlarını ifade eder. Bunun herbirinin de anlatılan üç mânâdan herbirine göre bir uygunluk ve ilgisii vardır ki,

BİRİNCİSİ, bir vuruşla dağların yıkılıp hepsinin bir düzeye indirilmesi, yeryüzünün deniz yüzeyi gibi dümdüz edilmesi.

İKİNCİSİ, birbirlerine çarpılmak suretiyle ikisinin de aynı düzeyde yıkılıp bir hurda yığını haline getirilmesi.

ÜÇÜNCÜSÜ, de yine bir vuruşla ikisinin birden yok edilip yerlerinde hiçbir şey bırakılmayarak uzayın düpedüz açılması mânâlarındır.

Bunlardan en açık olanı birincisidir ve aynı zamanda bunlar hep insanlarla ilgileri bakımından haber verilmekte olduğu için yeryüzü ve dağların bu halinden, "zikr-i mahal irade-i hal" yani "bir yerî söyleyip orada bulunani kastetme kabilinden, üzerinde bulunan çeşitli sınıflardaki insanların çarpışılması suretiyle yeryüzünün düzlenmesi mânâsını da hissettirmiş olurlar ki Neml ve Zümer sürelerinde geçen "Allah'ın diledikleri hariç."(Neml, 27/87; Zümer, 39/68) istisnasının dış görünüşü de bunu gösterir. Bu mânâların bir özelliği göz önüne alınarak düşünüldüğü takdirde de önceki milletlerin misallerinde geçtiği üzere, kıyametin küçüğü, ortacası, büyüğü ve daha büyüğü olarak bütün mertebelerinde düşünülmüş olur. Bununla beraber âlimlerin çoğunluğu "Onun zatından başka herşey yok olucudur." (Kasas, 28/88) âyetini ölçü olarak hepsini fenâyı küllî yani tamamen yok oluş açısından düşünmüşlerdir.

15. İşte o gün o birtek vurup yıkışın olduğu ikinci üfürme meydana geldiği vakit, Vâkı'a olmuş yani en büyük bela olan Kıyamet kopmuş, "Onun meydana gelmesini yalanlayan yok. O alçaltıcı ve yükselticidir." (Vâkıa, 56/2, 3) sırm ortaya çıkmış, Allah'ın dileklerini harik olma üzere aşağıda ve yukanda bulunan kimselerin hepsi bir bağynıklık yapıp serlinmiştir.

16. Gök de çatlamış yanlmıştır. O da bugün pörsümüş sarkmıştır. Allah en iyisini bilir ya, "O gün gök bulutla yanılır ve arkasından melekler arka arkaya indirilir." (Furkan, 25/25) sırm ortaya çıkmış, güneş ve ay tutulmuş, yıldızlar gözden kaybolmuş, gök henüz dürlümlemiş fakat gamlı, kederli, puslu bir yüz, hüznü veren bir bulut görüntüsü ile yanlıp etekleri sarkmış

17. Melek de onun etrafı üzerinde göğün yanlmasından korkarak yanlan kısımlardan etrafa, yanılmayan yönlere doğru çekilmiş; yahut yanlan kısımdan açılan kenarlar üzerinde saf saf dizilmiş, yahut yeryüzünün kenarlarına saf dizilmiştir.

Ercâ, asâ kalıbında kısa elifle yan ve kenar mânâsına olan "recâ" nın çoğulu olup yanlar ve kenarlar demektir. Ercâihâ, onun yan tarafları ve kenarları mânâsına gelir.

Melek, yani bu ad ile bilinen melek cinsi, çünkü biraz sonra gelecek olan "Onların üzerinde" zamiri bunun mânâ bakımından çoğul olduğunu gösteriyor. Bakara Süresi'nde de geçtiği gibi Melek ile Melâike'nin bir farkı olup olmadığı hususunda birkaç görüş vardır. Zemahşerî ve daha bazı âlimler "melek, Melâikeden daha geneldir" derler. Ebu Hayyan da: "Melek cins isimdir. Bununla Melâike kastedilir. Bunun Melâikeden daha genel olduğu açık değildir." der. Zemahşerî'nin maksadı Melek kavramı Melâike kavramından daha genel ve kapsamlı demek midir? Yoksa "tekilin kapsamı daha geniştir" kuralınca ifade ettiği mânâda daha kapsamlı demek midir? Tefsirinde işin bu yönü açık değildir. Fakat tefsirinde gösterdiği delil ikincisini kastettiğine ve bundan dolayı burada denilip, denilmediğine, dolaylı yoldan işaret ediyor. Ebu Hayyan da buna ilmiş, fakat nükteyi söylememiştir. Melek tekil ve cins ismi, Melâike çoğuldur. Bununla beraber Melâike de tekil gibi cins ismi yerinde kullanılmıyor değildir. Bu iki kelimenin mânâ ve türeme bakımından farklarına gelince, birçok âlim şöyle demiştir: Melek ismi, başındaki mim fazladan olarak "Me'lek" veya onun harflerinin yer değiştirmesiyle söylenen "Me'lek" kelimesinin hafifletilmiş yani hemzesi atılarak okunmuş şeklidir. İkisinin de çoğulu "Melâik" ve "Melâike" gelir. Melek aslında risalet ve sefaret yani elçilik demek olup eleke (mastan ülkü gelir) veya ef'ke fiilinden mastar ismi veya mimli mastar, fiilin işlendiği yeri ve zamanı gösteren bir isim kalıbıdır. Yüce Allah'tan gelen elçi mânâsına isim yapılmca hemze atılarak melek, yahut hemze ile "lâm"ın yeri değiştirilerek "me'lek" denilmiş, "melâik" şeklinde çoğul yapılmıştır. Bununla beraber Kur'an'da hiç "me'lek" kelimesi yoktur. Çoğullar kelimenin aslını göstermesi itibarıyla "Melâike"nin tekili bu şekilde takdir edilmiştir. Buna göre melek ve melâike tekil ve çoğul demek olup hepsinde de yüce Allah tarafından verilmiş bir elçilik mânâsı vardır demek olur.

Bazılan da "melek kelimesi, başında mim asıl harflerinden olmak üzere mülk ve melekût maddelerinden "kuvvet" mânâsınadır" demişlerdir. Çoğulu "emlâk" veya kural dışı olarak "melâik" olabilir. Buna göre ikisi bir kavramda birleşebilirse de "melek"te bu kuvvet mânâsı; "melâike"de önceki elçilik mânâsı daha açık görünür. "Melek, melâikeden daha geniş kapsamlıdır." denilmesinin sebebinin de bu olması düşünülebilir. Her melâike melektrik, kuvvettir. Fakat her meleğin melâike olması gerekmez. Elçilik görevi yapmayan melekler de vardır. Fakat Ragıb Müfredât'ında şöyle der: "Nahivçiler melek lafzını melâike lafzından kılmışlar ve başındaki mimin fazladan olduğunu söylemişlerdir. Araştırmacı bazı âlimler ise onun mülk kelimesi ile aynı kökten olduğu kanaatına varmışlar ve şöyle demişlerdir: Melâikeden yönetim ve idare ile ilgili bir şeyle görevlendirilene melek denir. İnsanlardan ise bu şekilde bir görev alanlara melik denir. Her melek melâikedir, her melâike melek değildir. Melek, "Yemin olsun işleri yönetenlere." (Nâziat, 79/5) "İşleri bölenlere yemin olsun." (Zâriyat, 51/4), "Canları boğarcasına şiddetle çekip alanlara yemin olsun." (Nâziat, 79/1) gibi âyetlerle işaret olunandır. Ölüme melegi de bundandır. "Melek onun etrafı üzerindedir.", "Babil'deki Hârut ve Mârut isimli iki meleğe." (Bakara, 2/102), "Sizin canınızı almaya vekil kılınan ölüme meleği." (Secde, 32/11) buyrulmuştur. Ragıb bu araştırmayı beğenmiş görünüyor. Bu ifadeden şunları anlıyoruz. Nahivçilere göre Ebu Hayyan'ın dediği gibi Melek ve Melâike'nin anlamda eşit olması gerekiyor. Meleğin melâikeden daha geniş kapsamlı olduğuna işaret yoktur. Aksine araştırma sonucu gösteriyor ki melek melâikeden daha özel, melâike melekten daha geneldir. Çünkü melek, melâikenin idare ve yönetimle ilgili bir işi üzerine alan özel bir bölümdür diyen var. Bunu anlatırken "Her melek melâikedir, fakat her melâike melek değildir." cümlesinde melâike kelimesi de melek gibi tekil makamında kullanılmıştır. Neticede buna göre bu âyette denilmiyep "Melek onun etrafı üzerindedir." buyrulması Zemahşerî'nin gösterdiği gibi Melek melâikeden daha kapsamlı olduğu için bir genelleme için değildir, "ölüm meleği" ve "işleri yönetenler" gibi, bunların özel bir işle görevlendirilenlerini göstermek için demek oluyor. Zira o sırada Melâike de ölüme yakalanıp "Allah'ın diledikleri hâric." (Neml, 27/87; Zümer, 39/68) istisnasının kapsamına girenler kalacaktır. Ve üstlerinde o gün Rabb'inin Arş'ını sekiz melek taşı. Bunlara (Hamele-i Arş) yani "Arş'ı yüklenenler" denir. Burada "sekiz"ı açıklayan kelime söylenmemiş, sekizin neden ibaret olduğu açıkça belirtilmemiştir. İlk aklı gelen, o meleklerin üstünde sekiz melek, sekiz taşıyıcı mânâsında olmalıdır. Dahhâk'ten "sekiz saf" diye, Hasen'den de "sekiz şahıs mı, sekizbin mi, sekiz saf mı, sekizbin saf mı bilemiyorum." şeklinde rivayet edilmiştir. "Onların üstünde" terkibinde geçen zamir, âyetinde geçen Melek kelimesinin yerini tutar. Onun lafız itibarıyla tekil olsa dahi mânâ açısından çoğul, yani bir tek melek değil, melek cinsi yahut bütün melekler demek olduğunu gösterir. Bazılan bu zaminin Arş'ı taşıyanların yerini tuttuğuna söyleyerek terkibine "Arş'ı taşıyanların üstünd, de" mânâsını vermişlerdir. Bazılan da, "bu, âlemlerin üstünde demektir" demişlerdir. Abd b. Humeyd'in Seleme'den rivayet ettiğine göre İbnü İshak şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu bize ulaştı: Onlar, yani Arş'ı taşıyanlar bugün dörtlü. Kıyamet günü geldiğinde yüce Allah onları diğer bir dört ile destekleyecek, sekiz olacaktırlar."

Arş'ı taşıyanların nitelik ve şekillerine dair çeşitli rivayetler vardır. Tirmizi, Ebu Dâvud ve İbnü Mace'nin Hz. Abbas'tan rivayet ettikleri, "uyuklanı gökler kadar uzun dağ keçileri suretinde sekiz melek" haberi ve bazılanın naklettikleri "dört yüz" haberi bu cümledendir. Ebu Hayyan bunların sahih olmadığı görüşünü benimseyerek şöyle demiştir: Bu sekiz'in nitelikleri hakkında birbirine uymaz gelişkil şekiller söylenmiştir. Biz onları anlatmaktan vazgeçtik."

Bütün dünya ve ahiret âlemi'nin kuşatan Arş ve Kürsi'ye dair Âyetel'-Kürsi'de ve Ar'af ve Hüd surelerinde geçen "istiva âyeti"nde ve daha bazı yerlerde söz edilmiştir. Burada da bir tasavvuf seyranı olmak üzere anlayışı iyi olanların şunu inceleyip üzerinde düşünmekle ufuklarının açılacağına zannediyorum. Muhyiddin-i Arabî "Fütûhat-ı Mekkiyye" adlı eserinin "Arş'ın taşıyıcıları"na dair olan onüçüncü bâbında bu anlamda bir nazım ile söze başlayarak,

"Arş ve onu taşıyanlar, vallahi Rahman ile yüklüdür
Ve bu görüş, akla uygundur.
Yoksa yaratıkların ne gücü ve kudreti olur,
O olmasa? Akıl da böyle diyor, Kitap da
Cisim, ruh, nâzik ve mertebe
Burada senin sıralamandan başka bir açıklama yok.
İşte Arş odur, şeklini inceleyip araştırılabilir
Ve Rahmân ismiyle istiva eden, emil edilerdir.
O taşıyıcılar sekizdir, onları Allah bilir.
Bugün ise dörtlüdür, buna "niçin" yoktur.

Muhammed, sonra Rıdvan ve Mâlik,
Ve Âdem ve Halil, sonra Cibril.
Mikâil'e İsrâfil'i de ilave et tam
Sekiz alını açık, yüzü pak, geceyi aydınlatan".

Der ki: Allah sana destek versin ey samimi dost! İyi belle. Arap dilinde Arş kelimesi söylenir de bununla mülk kastedilir. Bir hükümdarın mülküne zarar gelince, "Hükümdarın mülkü sakatlandı." denir. Bir de Arş denir, bununla taht kastedilir. Arş, mülk mânâsına alındığı takdirde onun taşıyıcıları onu ayakta tutanlardır. Arş'tan maksat taht olduğu takdirde de onun taşıyıcıları, üzerine tahtın oturmuş olduğu ayaklar yahut taht sırtlarına yüklenenlerdir. Arş'ı taşıyanlar sayı ile ifade edilir. Allah Resulü (s.a.v) onların cümlesini dünyada dört, Kıyamette sekiz saymıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) bu âyetini okumuş, sonra demiştir ki "Onlar bugün dörtlüdür. Yani dünyada dörtlüdür. Ahirette ise onları sekizdir." Bize tarikat ehli kışilerin ilim, hal ve keşif bakımından en büyüklerinden olan İbnü Meysere-i Cili'den şu şekilde rivayet olundu: Taşınan Arş mülktür ve o, cisim, ruh, gıda ve mertebeye tahsis edilmiştir Adem ve İsrâfil Sur için, Cibril ve Muhammed ruhlar için, Mikail ve İbrahim nızıklar için, Malik ve Rıdvan vaad ve tehdit içindir. Mülkte de ancak bunlar vardır. Erzak demek olan gıdalar hissi ve manevidir. Biz bu hususta sadece bir vecih yani bir izah tarzını anlatacağız ki o da mülk mânâsına olandır. Çünkü bunda onunla ilgili birçok fayda vardır. Arş'ın taşıyıcıları, onun idaresi ile görevli olanlardır. Onun maddi biçimi veya nurlu görüşü ve maddi biçimini idare eden ruhu ve nuranî görünüşünü idare eden ruhu, maddî şeklin nâzki olan gıdayı ve ruhlar için ilim ve bilgi gıdasını, cennete girmekle mutluluğa ve cehenneme girmekle mutsuzluğa dair hissi mertebeyi ve ilmi ve ruhi mertebeyi düzenler. Dolayısıyla bu konu dört mesele üzerine kurulmuş olmaktadır. Birinci mesele suret ve biçim, ikinci mesele ruh, üçüncü mesele gıda, dördüncü mesele mertebedir ki amaç budur. Bunlardan her mesele de iki kısma ayrılarak sekiz olur. İşte bu sekiz, mülk Arş'ının taşıyıcılarıdır. Yani bu sekiz ortaya çıkınca mülk de ortaya çıkar ve bulunur. İbnü Meysere-i Cili, Melik onun üzerine istiva eyler dedikten sonra bu meseleleri birer birer açıklayıp nihayet dördüncü meselede şöyle demiştir: Yüce Allah her âlem için bir mutluluk ve mutsuzlukta bir mertebe ve derece kılmıştır ki bunlar açıklamakla bitecek gibi değildir, mutluluğu da ona göderir. İstenilen gayeye ulaşımakla elde edilen mutluluk vardır, kemâl derecesine ulaşımakla elde edilen mutluluk vardır, insanın mizacına uygun olan mutluluk vardır, şeriata uygun mutluluk vardır. Mutsuzluk da bu şekilde kısımlara ayrılır; maksada uygun olmaz, kemâle uygun olmaz, mizaca uygun olmaz, ki gayr-i mülayim denilen mutsuzluk budur, şeriata uygun olmaz. Bunların hepsi ya hissedilir veya aklın bilindir. Hissedilenler, mutsuzluk yurdu ile ilgili dünya ve ahiretteki elemeler ve mutluluk yurdu ile ilgili dünya ve ahiretteki lezzetlerdir. Bunların da saf olanı vardır, kanşık olanı vardır. Saf olanı ahirette, kanşık olanı dünya ile ilgilidir. Mutlu mutsuz şeklinde, mutsuz da mutlu şeklinde görünür, sonra ahirette hangisinin mutlu hangisinin mutsuz olduğu ortaya çıkar. Bazan dünyada bedbaht ve mutsuz kişi mutsuzluğu ile ortaya çıkar ve ahirete de mutsuzlukla gider. Mutlu da öyle. Fakat bunlar bizce mechuldür, bilinmezler. Ahirette kimin ne olduğu belli olur. Nitekim yüce Allah, "Ey günahkârlar! Bugün müminlerden ayrılın" (Yasin, 36/59) buyurmuştur. İşte o vakit mertebeler sahiplerini öyle bulur ki, artık ne kesinti olur, ne de değişim. Bu açıklamalardan sonra Arş dediğimiz mülkün tamamı demek olan sekizin anlamı anlaşılmalı olur. Bu sekiz, yüce Allah'ın niteliğindeki sekiz ölçü ile ilgilidir ki bunlar hayat, ilim, kudret, irade, kelim, semi, basar ve tekvin sıfatlarıdır. Mülk de bu sekiz ölçü ile sınırlanmıştır. Bunlardan dünyada görünenler dörtlüdür: Suret, gıda hissi, mutluluk hissi mertebesi, mutsuzluk hissi mertebesi, şakavet hissi mertebesi kıyamet günü ise sekiz tamamıyla ortaya çıkar âyetinin mânâsı budur. Hz. Peygamber (s.a.v) de: "Onlar bugün dörtlüdür." demiştir. Bunlar, Arş kelimesinin "mülk" ile tefsir edilmesine göderir.

Taht mânâsında olan Arş'a gelince: Yüce Allah'ın birtakım melekleri vardır ki onu sırtlarında taşırlar. Onlar da bugün dörtlüdür, yarım mahşer yerine götürmek için sekiz olacaktırlar. Bu dört taşıyıcının şekil ve sımaları hakkında da İbnü Meysere'nin görüşüne yakın haber dahi gelmiştir. Söz konusu haberde şöyle denilmektedir: "Birincisi insan şeklinde, ikincisi arslan şeklinde, üçüncüsü kartal şeklinde, dördüncüsü öküz şeklindedir." Bu, işte Sâmî'nin görüp de Musa'nı ilâhi diye hayal ettirdiğidir ki, o kavminde bir buzağı heykeli yapmış ve "bu, işte sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhı" demişti. Kıssayı biliyorsanız, "Allah hakkı söyler ve doğru yola o ulaştırır."

Yine Seyh şöyle der: "Arş'ın bir ayağı haber, bir ayağı hükümdür." O bu sözlerle Ayete'l-Kürsi'de geçtiği üzere Hasen'den rivayet olunan, "Kürsi, iki ayağın konulduğu yerdir." sözünün bir yorumuna işaret eylemiştir. Mertebeleri açıklaması, sekiz taşıyıcının yüce Allah'ın sekiz zatı sıfatı nisbetyile ilgisine dair olan ifadesi dikkat çekici olmakla beraber, sürenin başında hatırlatıldığı, gibi aklıla bilinmeyecek olan bu konuda en doğrusu yine kendisinin dediği gibi "Allah bilir." deyip haber sınımnı aşmamaktır. Mirac hadislerinde makamı birinci gökte gösterilen Âdem'i Arş'ı taşıyanların arasında sayması garib görünür. İbnü Ebi Hatim'in İbnü Zeyd kanalıyla Hz. Peygamber (s.a.v) 'den rivayet ettiği hadiste Arş'ı taşıyanların arasında İsrâfil (a.s.)'den başkasının ismi söylenmemiş, ayrıca Mikail'in Arş'ı taşıyanlardan olmadığı nakledilmiştir. Dolayısıyla İsrâfil ile birlikte Mikail, Cebrail ve Azrail'in Arş'ı taşıyan meleklerden olduklarını zan ve iddia edenlerin güvenilebilir bir haberle bunu kanıtlanmaları gerekir. "Bu konuda rivayet edilen haberlerin çoğu güvenilebilir nitelikte de değildir." denildiğine göre, isimleri sayma yönüne gitmiyep onları Allah bilir diyerek Allah'a havale etmek elbette sağlam olur. Onun için bizim bu âyetlerden anlayabildiğimiz en açık mânâ şudur: Bu âyet, o gün yüce Allah'ın ululuk sıfatıyla tecelli edeceğini açıklamaktadır. Nitekim sürenin sonu da azim yani ulu ismiyle son bulacaktır.

18. O gün arzulunursunuz. Tekrar dirlme ve ayağa kalkış olmuştur. Mahşerde Allah'ın yüce huzurunda hesaba çekilirsiniz. Burada "arz olunursunuz" sözü "hesaba çekilirsiniz" sözünden mecaz olup durumlarını görmesi için bir hükümdara askerlerinin arz olunmasına benzetilerek ifade edilmiştir. Bununla beraber dünyadaki arz ve sunmalar gibi dış görünüşe bakılan bir şeyten ibaret olmadığa anlatılmak üzere şöyle buyruluyor: Öyle arzulunursunuz ki gizli bir durumunuz kalmaz. "Ve herşeye hâkim olan bir Allah'ın huzuruna çıkacaktır." (İbrahim, 14/48) sırm tam anlamıyla ortaya çıkar. İmam Ahmed, Abd b. Humeyd, Tirmizi, İbnü Mâce, İbnü Hâtım ve İbnü Merduye'nin Ebu Musa el-Eş'ari (r.a.)'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar kıyamet günü üç kere arzulonur. Bu arzlardan ikisi karşılıklı kavga, mücadele ve özür beyan etmeleridir. Ama üçüncüsü, işte o zaman, ellerde amel defterlerinin uçtuğu arzıdır."

19. Şimdi bu şekilde açıklanıyor: Kitabı sağ tarafından verilene gelince, o şöyle der.. Bu kitap İsrâ süresinde "Herkesin amelini kendi boynuna taktık. Kıyamet günü onun için bir kitap çıkaracağız ki, ona ağılmış olarak kavuşacak." (İsrâ, 17/13) âyetinde açıklanan kitaptr ki insanın ömründe yapılan her şeyin yazıldığı amel defteri, dünyada yaptığı ve her gece ve gündüz meleklerin kaydettiği amellerin sayılanından meydana gelen "büyük defter" veya onun bilançosu gibi bir sayfaya yazılmış cetveli özeti veya hesabının görüldüğüne dair bir belgesidir. Bunun asıl günlüğü insanın kendi hafızasında kendi boynuna asıldır.

Bu âyette geçen "yemin" kelimesi, birkaç âyet sonra gelecek olan "şimâil" kelimesine karşılık olduğundan "sağ el, sağ taraf" demektir ki sağlamlık, dürüstlük, uygunluk, temizlik, uğur, hayır ve kazanç ifade eder. Kitabın insana sağıyla verilmesi ifadesinde önemli nokteler vardır. Evvela, insanın, bir işini kendi eliyle yapması, kendi gücü ve vasıtasıyla istediği gibi yapması, kazanması demektir. Sağ eliyle yapması sağlam, dürüst, uygun, kendi lehine iyi yapması; sol eliyle yapması da tersine yapması; arkaya atması ise ihmâl etmesi, başkasından umması anlamı ile ifade eder. Onun için iyi amelleri yazan melekler sağda, kötü amelleri yazan melekler solda denildiği gibi melek sağdan, şeytan soldan gelir denir. "İyi amel yapanlara kitapdan sağdan, kötü

amel yapanlara da soldan verilir." "Verilir" tabirinin kullanılması dahi hepsinin, Allah'ın verdiği muvaffakiyet, onun takdiri ve hükmü yürütmesine bağlı olması sebebidir. Çünkü "Herkesin amelinin boynuna takdik." (İsrâ, 17/13) âyeti de gösterdiği gibi insanın kendi yazgısı kendi boynuna geçirilmiş; yaratma, emir ve hüküm Allah'a ait olmakla birlikte insanın sorumluluğu kendi irade ve isteğiyle yapmış olduğu işlere bağlanması açısından insan, yaptığı hayır ve şer, iyi veya kötü, sevap veya günah amelleri işlerken kendi isteğiyle yaptığı için onu defterine kaydedecek olan meleklerle, yazıcılara emreder gibi kendisi söyleyip yazdırıyor demek olduğundan kendi yazmı demektir. Eğer o yazdırdığı, hesabına geçirttiği işlemler ilerde Allah'ın huzurunda kendi yüzünü kara çıkarmayacak şekilde iyi hesap edilmiş, alacağı borcu iyi karşılanmış, yine kendi tarafından hak gözüyle kontrolden geçirilmiş, kârlı, güzel, iyi doğru, dürüst ameller ise o defterler kendi lehine olmak üzere sağlam, hatırı sayılır, kendi hesabına güzel yazı ile yazılmış bir defter olacağından o onu sağ eliyle ve lehine hizmet eden sağlam vasıta ile yazmış ve hesap görülürken hükmünün ve karar belgesini verecek olan hakim de onun lehine olarak yazısını onun kendisine yazdığını ve dolayısıyla hesabını kolayca kendine gördürüp hükmünü de istediği gibi kendine verdirecek karar belgesini sağ eliyle kendine teslim etmiş olur. Böyle olmak için herkesin "Oku kitabını bugün üzerine hesap götürcü olarak nefsin sana yeter." (İsrâ, 17/14) emri gereği hergün kendi boynuna geçirilmiş kitabı, günlük defteri demek olan hafızasında kendi nefsinin ve meleklerle yazdırdığı amellerinin hak gözüyle okuyup Allah'a karşı kendi vicdanında kendi hesabını görmesi ve ona göre "Herkes yann için önceden ne göndermiş olduğuna bakın." (Haşr, 59/18) emrini uygulayarak yann için hazırlanması gerekir. Bu da başta ve sonda Allah'ın başan ihsan etmesi ile sonra o defteri meydana çıkarın ve hükmü verecek olan da nihayet yüce Allah olduğu için "kitabını sağıyla yazan" buyrulmamış, "kitabı kendine sağıyla verilen" buyrulmuştur. Vicdanında hergün Hakk'a karşı kendini sorgu ve hesaba çekmeyen kimse işini arkaya atması, defterini kendi haberi olmaksızın ve zararı düşünmeksizin ağzına geleni söyleyerek arkadan arkaya yazdığını demek olacağı gibi, işini Allah'ın koyduğu sınırlar içinde doğru yapmayan, eğriyi doğru, doğruyu eğri yapmaya kalkışarak defterini kötü amellerle ve hep borç sahifeleri ile dolduran kimse de defterini ters tutmuş, solak yazmış, yazdığını demektir. Oysa meleklerin tuttuğu tutanak onun aleyhinde olarak yapılan muamele ve işlemi olduğu gibi göstermiş ve ona imza ettirilmiş olduğu için sağlam, doğru ve esasen hatırı sayılır ve geçerli bulunduğundan, o kimse de kendi yaptıklarını kendi yazmış, fakat kendine düşman gibi aleyhinde olmak üzere siciline işlemiş ve imzalamış, ters yola gitmiş olduğuna o gün anlamış bulunur.

Diğer bir nükte: Allah'a inanarak ve vereceği hesabı düşünerek hakkı ve hayrı sevip batıl şeylerden ve kötülükten sakınmış olan kimsenin Allah'ın huzurunda yüzü ak olarak, hesabı dost tarafından görülmüş, hüküm ve karar belgesi dürist dost eliyle sağdan lehine verilmiş olur. Aksine Allah'ı inkâr eden, hakkı ve hayrı sevmeyip nankörlük ederek aksine giden kimselerin hesabı da sevmediği düşmanı tarafından görülmüş, hükmü ve karar belgesi de aleyhine olarak soluyla verilmiş olur. Onun için kitabı kendine sağ tarafından verilmiş olan kimse o gün dost huzurunda hesap verirken veya hesabının güzel olduğuna dair onun verdiği hükmü, belgeyi sağ eline alınca hesabına olan ümidini veya hesap neticesinde kardeşlerine neşe ve sevincini veya cennete giderken pasaportunu göstermek üzere der ki:

20. Ha işte size alın, gelin bakın Okuyun kitabımı, çünkü ben, ben anlamıştım ki, ben herhalde birgün olup hesabıma kavuşacağım yani böyle inanmış, bu düşünce ve zannı beslemiştim de ona göre hesabımı ölçülü davranarak sağlam, defterimi dürist tutmuştum. "Oku kitabını, bugün üzerine hesap görcü olarak nefsin sana yeter." (İsrâ, 17/14) emrine uymuştum diyerek yüzü aklı ile kendini gösterir, sevinir.

Bu verdiğimiz mânâ, müminin hesaba kesin olarak inanması ve iman etmesi gereğine göredir. Müfessirlerin çoğu âyette geçen "Zan"ı, "önceden bilmek ve inanmak" mânâsına olarak bu şekilde yorumlamışlardır. Bununla beraber bazıların dediği gibi bu, şu demek de olabilir: Ben hesaba inanmakla beraber birçok kusur ettiğimi ve kendime göre kötü amellerimin kıymeti az olduğunu biliyor ve bundan dolayı borcumun çok, alacağımın az çıkmasından korkuyor, hesap verirken bir zorlukla karşılaştığımı zannediyordum. Oysa benim farkına varmadığım, hesaba bile almadığım en gizli, en küçük amellerim dahi hesaba katılmış, yüksek kıymetler, değerler biçilmiş; bu ise benim değerimden, benim gücümünden değil, pek esirgeyen enghem merhameti olan sevgili Rabb'im'in sırf lütf ve ihsanıyla olmuş bir iyilik ve rahmettir, diye sevinir. Bu mânâ, hem daha açık hem ahlâka daha uygundur.

21. Bunun neticesi Artık o hoşnut ve memnun bir yaşayış içindedir Memnunluk ve hoşnutluk yaşayışın değil de, O yaşayışın sahibinin sıfatı iken "radiye" yani hoşnut olan ve "merdiyye" yani kendisinden hoşnut olunan mertebelerinin hepsine birden işaret olmak üzere "mecâz-ı akıl" denilen "isnât-ı mecâzî" yoluyla aşınık ifade etmesi için yaşayışın kendisine nisbet edilerek "hoşnut bir yaşayış" denilmiştir ki, yalnız o kendisi razı ve hoşnut olmakla kalmayacak, onun güzel huylarından, güzel işlerinden feyizlenerek daha ziyade güzelleşmiş olan bizzat hayatın kendisi de ondan razı, o kendisi merdi yani kendisinden razı olunmuş ve sevilmiş olacaktır demek olur.

22. Bu da şöyle açıklanıyor: Yüksek bir cennette. Dünya cenneti gibi bayağı işlerle, sıkıntı ve elementlerle kanşık değil, saf bir mutluluk ve nimet ve hayatın ta kendisi demek olan yüksek ahiret cennetinde, ki

23. devşirimleri yani koparıp toplanacak meyşeleri, meyveleri, nimetleri uzakta değil, yakında sarkıp duruyor.

24-25. Alın istediğiniz kadar yiğin için afiyetle, içinize sine sine peşin olarak önceden gönderdiklerinize karşılık.

İSLÂF, karşılığı veresiye olarak önceden sunup takdim etmektir. Onun için dinen de selef, başka bir deyişle selem ismi verilen muameleye denir ki, "para peşin, mal veresiye" olmak üzere yapılan bir alışveriş, daha doğrusu veriş alıştır. Mal bilinir, müşteri de sağlam olursa, bu durumda parayı peşin veren tüccar için bunda kazanç daha çok olur. Burada "peşin verdikleriniz" buyrulmakla hem bu mânâyı, hem "Ve Allah'a güzel borç verenler" (Hadid, 57/18) mânâsına, hem de büyüye birsey takdim etme ve ona hizmet etmedeki büyük istifadeye işaret buyrulmuştur. Bunlar ise darlık zamanında yapılamaz. Çünkü darla bulunan kimsenin veresiye veya hediye verecek hali olamayacağı gibi, bunu yapmaya zamanda yoktur. Onun için buyruluyor ki geçmiş günlerde, yahut bugünkü derdin bulunmadığı, durumun uygun, başlanı sağ ve esenlikte olduğu boş ve uygun günlerde - ki bu günler, dünyada ölümden veya hastalık ve bela gelmeden önceki fırsat günleridir. Bunun da en güzeli gençlik çağıdır- o gün yüce Allah'ın şöyle buyuracağı rivayet olunmuştur: "Ey dostlanım! Dünyada size ben çoğu zaman bakardım, benim yolumda dudaklarınız susuzluktan kurumuş, gözleriniz içine çökmüş, kanlarınız kaskıllanıza geçmiş. Bugün artık yiğin için, o geçmiş günlerde takdim edip sunduklarınıza karşılık". İşte bunlar o Hâkkâ'dan, o dehşetli günden böyle murada ererek kurtulacaklardır.

26. Fakat vay o günleri boşuna geçirenlere veya sonu gelmez sonsuz heva ve heveslere harcayan veya sermayeyi bataklıklara kapıranlara. Çünkü nice kimseler çalışır, hayır denebilecek şeyler yaparlar amma, Hak için Allah için değil; halk için, gösteriş için, kulların isteklerine hizmet için yaptıklarından dolayı mükâfatları nihayet onlardan alılabildikleriyle kalır. Onların yok olmasıyla da iflas eden kişi de batan mal gibi batır gider. Hak yanında elem ve yoksulluktan başka kendilerine birsey kalmaz. Bütün o kıyamet onların başında patlar, bunlar kitaplarını tersine ve solak yazanlardır. Onun için buyruluyor ki, Kitabı solundan verilene gelince, o şöyle der Ah ne olaydı o burada

"o" zamiri ölüm olayına gönderilmiş, ilk ölüm şeklinde tefsir edilmiştir. Gerçi "mevte" (ölüm) lâfzı daha önce geçmemiştir. Fakat mânâ itibarıyla geçmiştir. Kıyametin başı bununla başlamış ve bunu söyleyen hesabı görünce uyanmış demektir.

27-28. O vakit içinde bulunduğu durumun tattığı ölüm acısından çok acı ve dehşet verici olduğunu fiilen görerek o durumda o ölümü temenni edip der ki: Ah ne olaydı, o ilk ölüm işi bitirici olaydı.

KÂZÂ, Bir işi tamamiyle kesip atmak, kesin hükmü verip uygulamaktır. Yani, keşke o ilk ölüm işi bitirip herşeyi kesip atan olaydı da beni bu felâketten, bu dehşetli olaydan kurtaraydı. Bu yalnız, "keşke ölmekle iş biteydi," diye geçmişle ilgili bir temenni değil, ölümden kaçan o adamın, gördüğü bu felaket içinde bir daha ölmeye razı olup da onu şimdiki bir kurtuluş çaresi olmak üzere hasretle arzuladığını ve bu şekilde Hâkkâ denilen o kıyametin ölümden çok şiddetli olacağını ifade eder. O artık ne ölü, ne dirilir, sade şöyle hasret ve pişmanlık duyar. . burada olumsuzluk veya inkâr ifade eden bir sorudur. Yani "Neşe yaradı benden yana malım?" Hiçbir şeye yaramadı. Yaradıysa başkalarına yaradı. Bana ancak hasret ve azabı kaldı.

29. Yok olup gitti benden saltanatı Kendisiyle ithihar ettiğim, böbürlendiğim, herkesin başına ekşidiğim, güvendiğim mülküm, hakimiyetim, servet ve zenginliğim, yahut tuttuğum bütün delil ve tutanakların. Felâketler içinde yoksul ve güçsüz, çaresiz kaldım. Böyle bir sözle pişmanlık ve hasret belli ki dünya saltanatına güvenip de hesabını yanlış tutan, başkalarına ceza verdiği halde kendisinin cezalandırılacağını inkâr ederek haksızlık ve zulüm eden mal ve saltanat sahiplerine aittir. Tefsirciler burada şu nükteli öyküyü kaydederler:

Adududdevle lâkabını almış olan Fena Husrev B. Büveyh şu şiiri söylemiş: "Dolu kadehlerden içmek her zaman değil, ancak yağmurlu havada ve bir seher vakti cariyelelerin şarkılan içinde, saz telleri arasında insanın aklını başından alan narın ve cıvıli kızların, yumuşak bedenlerin o dolgun kadehi kaynağından çıkararak o insan üstü zata şakillik yaparak şarap sundukları bir sırada olur. O zat ki devletin pazısı ve Rüküddevle'nin oğlu Adududdevle, padişahlar padişahı ve kaderi yenen "gallâbu'l-kader" dir.

Kendisine "gallâbu'l-kader" yani "kaderi yenen" demişti. Fakat çok geçmeden delirmiş ve dili bu âyetten başkasını söylemez olmuş "Malım hiçbir işime yaramadı, saltanatım yok olup gitti." diye diye can verip gitmişti. Ölüm herşeyi bitirici oldu mu? Artık orasını Allah bilir. Şimdi görülmüş bir şey varsa bu sözü defterine sağ eliyle yazmamış, "gallâb-ı kader" (kaderi yenen) dediği "pâmal-ı kader" (kaderin ayağı altında ezilen) olup gitmiş ve cihan böyle neler yutmuştur. Yüce Allah'tan hakkımızda selâmet ve esenlik dileriz. âyetlerinin sonlarında bulunan sakın harfî fetha üzerine dokunmak için getirilmiş "sekit hâ"sıdır. Her zaman sâkin okunur. Kelimenin aslı "kitâbiye, hisâbiye, mâliye, sultaniye" demektir.

30. Tutun onu yani öyle deyip duran kimseyi. Bu ve bundan sonraki emirler, yüce Allah'ın zebânilere verdiği emirlerdir. O kimsenin ağzından o işe yaramayan mal ve saltanata söyleniyormuş gibi hikâyeye tarzında gizli bir "dedi" sözüyle söylenmiştir. Hemen bağlayın onu,

31. sonra ancak Cehim'e yaslayın onu. Cehîm, şiddetle köpüren büyük ateş, cehennemden en şiddetli tabakası. Burada Cehîm kelimesinin "yaslayın onu" fiilinden önce söylenmesi, fiile "sadece" ve "ancak" gibi mânâları kazandırmak içindir. Yani "başka yere değil, ancak Cehim'e atın onu" demektir.

32. Sonra bir zincirde ki, bu zincir boyu yetmiş arşın. Burada bu arşının nasıl bir arşın olduğu hakkında birçok söz söylemişlerse de bu gereksizdir. Bazılan, "Âyetle geçen 70 sayışı tahsis için değil, "Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de..." (Tevbe, 9/80) âyetinde olduğu gibi çokluktan kinayedir." demişler; bazılan da, "Açık olan sayıdır, hikmetini Allah bilir." demişlerdir. Bize öyle geliyor ki bu zincirden maksat, en iyisini Allah bilir, dünyadaki ömürdür. Cehenneme yuvarlanan onunla sallanır. Günler veya aylar zincirin birer halkası ve her senesi de ömrün bir birimi olması itibarıyla bu zincirin uzunluğu, uzunluk ölçüsü olan arşın ile ifade edilmiştir. Şu halde yetmiş arşın boyda demek yetmiş yaşında demek olur. Yetmiş denilmesi, yetmişin dışındaki sayıların sözün dışında bırakmak için değil, "Ümmetimin ömürlerinin çoğu altmış ile yetmiş yaş arasındır" buyrulmuş olması göz önünde bulundurularak yetmiş yaşı, bu ümmette genellikle ömürlerin en uzun olduğuna ve bir de yetmiş yaşına kadar dünyayı, ahireti anlamamış, tevbe edip iman etmeye ve düzelmeye yüz tutmamış olanların bundan sonra düzelmelerinin çok uzak olduğuna işaret olsa gerektir. Bu emrin hikmeti de şu iki cümle ile açıklanıyor:

33. Birincisi, Çünkü o kimse yüce Allah'a iman etmiyordu.

34. İkincisi, düşkünleri yedirmeye teşvik etmiyordu. Halkın fakirlerini gözetmiyor, onların ne yediğine bakmıyor, durumlarından anlamıyor, onlara bakma çarelerini aratmıyor, yardımda bulunmuyor, kendi bakmadığı gibi başkalarını da teşvik etmiyor, sonra da kendisi bir fakir yemeğinde bulunacak kadar alçak gönüllü olamıyor, saltanat süreceğim diye halkı eziyor, onları korumayı düşünmüyordu.

35. Bugün de ona yok burada ne bir hamım.

HAMİM, lugatte başlıca üç anlama gelir. BİRİNCİSİ, "veliyi-i hamim" sözünde olduğu gibi yakın, candan hisım veya dost demektir. Burada bununla tefsir etmişlerdir. Yani o Allah'a imanı olmayan ve fakirleri gözetip korumayan imansız zalimin o gün kendisini koruyacak bir acıyanı bulunmaz. Çünkü dünyada kendisine yardımlık eden bütün yakınları, dostları o gün kendisinden sakınırlar, kaçarlara. Bundan sonraki sürede "Hiçbir dost, hiçbir dosta halini sormaz." (Meâric, 70/10) buyrulması da bu mânâdandır ve buna bir ipucu gibidir.

İKİNCİSİ, "Kaynar su" (Rahmân, 55/44) âyetinde olduğu gibi son derece sıcak su mânâsına gelir ki, cehennemnin suyuna denilmesi bundandır. Burada bu mânâda olmadığı aşktır.

ÜÇÜNCÜSÜ, Kâmus'ta anlatıldığı üzere "soğuk su" mânâsına da gelir. Bu, iki zıt mânâyı ifade eden kelimelerdendir. Zira soğuk kaynak suyu sıcakta buğulanır. Burada bir önceki âyette geçen ve biraz sonra geçecek olan "yemek" kelimesiyle olan ilgiden dolayı bu mânâ daha uygun görünüyör.

36. Yani ne bir soğuk su ne de bir yemek, bir yiyecek, yahut tadacak ki böyle denildiğinde içeceği de kapsar. Ancak bir gıslinden başka bir şey yok. GİSLİN, gısl kökünden yıkıntı ve yıkanma suyu mânâsına gelen "gusûle" yi andırır bir kelimedir ki dilcilerden bazılan yaradan akan ırının suyu demişlerdir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayete göre gıslın, "cehennemdekilerden akan ırın", bir rivayette de "yemeğin en kötüsü, en pisi, en yutulmazı"dır. İbnü Zeyd'in, "Gıslın ile zakkumun ne olduğunu kimse bilmez." dediği rivayet edilmiştir. (Zakkum hakkında Sâffât, 37/62-66 ve Vâkıa, 56/52, 53. âyetlerin tefsirine bkz.) 37. Bunun herhalde yiyecek cinsinden kötü bir şey olduğunu şu âyet anlatıyor: Onu o hâtûn'dan, yani öyle işi gücü hata ve suç işlemek olan büyük günahkârlardan, canilerden başka kimse yemez. Günahın en büyüğü de en büyük zulüm olan şirkir. Görülüyor ki diye sona eren bu âyet yukarıda Firavun ve ölümlükilere ve Lût kavmine dair olan ve ile sona eren bu sürenin dokuzuncu âyetini hatırlatmaktadır. Çünkü hâtûn, "hâbî" in çoğuludur. Demek ki bunları Firavun ve Lût kavmi gibilerdir ki onları en büyük günahı yalanlama ve isyan idi. Şimdi aklıla bilinmesine imkan olmayan o kıyametin başlangıcı, dehşeti, oluş tarzı ile

neticesi, bu eşsiz açıklama ve korkutma ile belleyecek kulaklara haber verilip hatırlatıldıktan sonra bundan alınması gereken en büyük dersi, en önemli öğüdü, en mühim görevi hatırlatmak üzere buyuruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

38- Andolsun gördüklerinize,
39- Ve görmediklerinize..
40- Kuşkusuz Kur'ân, şerifî bir peygamberin (Allah'tan) getirdiği sözdür.
41- O bir şair sözü değildir, siz çok az inanıyorsunuz.
42- Bir kâhin sözü de değildir, ne de az düşünüyorsunuz!
43- O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.
44- O, bize isnâden bazı sözler uydurmaya kalkışsaydı,
45- Elbette biz onu bundan dolayı kuvvetle yakalardık.
46- Sonra da onun şah damarını keser atardık.
47- O vakit sizden hiçbiriniz ona siper de olamazdınız.
48- O hiç kuşkusuz, takva sahipleri için unutulmayacak bir öğüttür .
49- Bununla beraber biz biliyoruz ki sizden inanmayanlar var.
50- Kuşkusuz bu Kur'ân kafirler için bir pişmanlık vesilesidir.
51- Gerçekten o, şüphe götürmez bir bilgidir.
52- O halde, haydi tesbih et Rabbinin yüce ismiyle.

38-39. Demek ki iş öyle zannettiğiniz gibi kolay değil ey o yalanlama suçunu işleyip duran günahkârlar. Andolsun gördüklerinize ve görmediklerinize. Bunda bütün görülebilen ve görülmeyen, gözlenebilen ve gözlenemeyen, gizli veya açık her şey, olmuş ve olacak bütün işler dahildir. Atâ: "Görülen, kudret eserleri; görülmeyen de kudret sırlarıdır." demiştir. Bu, güzel bir açıklamadır. Bunun günümüz dilinde doğa ve doğa ötesi şeklinde ifade edebiliriz. Madde ve ruh, insan ve cinlerle melekler, dünya ve ahiret, yaratılan ve yaratan, görünen nimetler ve görünmeyen nimetler diye de ifade olunmuştur. Burada Peygamber'in gösterdiği ve göstereceği mucizeleri ve verilen haberlerin geçmiş ve geleceğe ait olanlarını, indirilen ve indirilecek olan, inanılan ve inanılmayan âyetleri de düşünmek gerekir. Kelimelerin asıl ifade ettikleri mânâ şu oluyor: "Her ne ki görüyorsunuz" ve "göreceksiniz, görür ve görebilirsiniz" "ve her ne ki görmez ve göremezsiniz". Bunlara yemin ise şunu ifade eder: Sizin şimdiye kadar gördüğünüz ve şu anda görmekte olduğunuz ve şimdi görmeyip de ileride göreceğiniz ve görebileceğiniz ve hiç görmeyeceğiniz ve göremeyeceğiniz neler neler vardır. Neler olmuş ve daha neler olacak, neler gelmiş ve gelecektir. Geçmişte, şu anda ve gelecekte sizin anlayabildiğiniz ve anlayabileceğiniz ve daha anlamadığınız ve anlamayacağınız ne gerçekler, acı ve tatlı ne olaylar, ne belalar, ne nimetler vardır, ey günahkârlar, gaflet içinde bulunan inkârcılar! öyle inkâr ve yalanlamayı kolay sanmayınız. İşte onları yaratan ve yaratacak olana ben şâni yüce Allah bütün onlara yemin eder de görmek istemediğiniz şu gerçeği gözlerinizi sokmak üzere size, şu âni ve geleceği ile bütün kâinatı ve acı tatlı her türlü güvenceyi göstererek derim ki,

40. "Şüphesiz Kur'ân, kerim bir Peygamber'i'n getirdiği sözdür." Şundan gâfil olmamak gerekir ki: "Burada bu yeminde pozitivizmin en önemli bir hatasına dikkat çekilmektedir. Zira yalanlama ve inkâr etmenin başlıca iki kaynağı vardır:

Birisi: Sofestâlik, safsatacılıktır ki, bunlar gördüklerini de yalanlarlar. Kendine de inanmaz, inatçıdır. Bakara sûresinin başında da geçtiği üzere bunlara hitap edilemez. Bunlara bir şey söylemenin hiçbir yararı olmaz, başlarını taşla çarpaçak bir iş gerektir bunlar için. Bununla beraber böylelerine de "sakın, başına taş düşecek" denilsin de, dinlemezlerse bırak bütün hasret başlarında kalsın.

Birisi de pozitivistlik, yani fazla müsbetçilik bağnazlığıdır ki bunlar da gördüklerine inanır, görmediklerini yalanlarlar. Gerçi hataya düşmemek için müsbet yürümek iyidir. Görünür görünmez tehlikelerden korunmak için gerekli olan son yol da budur. Fakat hayattan maksat gördüklerine saplanıp da durmak değil, yürümek, hatalardan tehlikelerden korunarak hak murada, esenliğe emektir. Bu gaye ise görünen tarafta değil, görünmeyen taraftadır. Asıl tehlikeler görünen yünden değil, görünmeyen yünden gelecek olanlardır. Onun için hep kanıtlanmış ve kanıtlanacak başka gerçek yokmuş gibi hep görünece saplanıp da ondan ilersini büsbütün yoku sayıp inkâr etmek müsbetçilik değil, aynı sofistaiyenin yani safsatacının yaptığı gibi olumsuz bir körlük ve inatçılıktan ibaret büyük bir hatadır ki kendi bildiklerinden başka ilim yok sayan, iman sinına yaklaşmak istemeyen kuru akılcı rasyonalistlerle mahdut tecrübeci pozitivist (olgucu)ler hep böyle inkâr etmeyi, yoku saymayı isbat zannederek haberlere, olağanüstü şeylere inanmamış, akıl ve tecrübelerinin ötesindeki gerçeğin ateşine yanıp gitmişlerdir. Evet Mülk Sûresi'nde de geçtiği üzere bakıp görmek ve denemek insan için, ilim için en yakın yoldur. Fakat deney bize gösteriyor ki gerçek, bizim gördüklerimizden ve kavrayabildiklerimizden ibaret değildir. Gördüklerimizi, denediklerimizi ispat ederken, görmediklerimizi, kavrayamadıklarımızı, yetişemediklerimizi kabul etmeyip inkârı kalıtsamak deneycilik değil, ne aklın ne de tecrübenin onayından geçmeyen bir olumsuzluktur. Hiçbir bakış, hiçbir gözlem, hiçbir duygu, hiçbir akıl, hiçbir tecrübe, "görülen, tekrar tekrar denenen sinının ilerisi yoktur, burada dur, bekle" dememiştir. Aksine bütün denemelerin olumlu olarak verdiği kesin hüküm şudur: Duyup gördüklerinizin ilerisi var. Bu nedenle yürüyün. Fakat yolda giderken ilerisini hep gördüklerinizden ibaretmiş gibi kabul ederek kişisel kıyaslarla yürümeyin, görmediğiniz, bilmediğiniz gerçeklere, tehlikelere rastlayacağınızın inanarak yürüyün. Hem denemenin bütün döncesini ıhtibar, yani nefsin vuku bulan olaylardan haber almasıdır. Hak, nefsin vuku bulan şeylere uyum sağlayabilmesindedir. Haber'i yok sayarak kendiliğinden yürüyen nefis, kişisel arzu ve hevesleriyle tehlikeye gider.

Olaylardan haberdar olmak ise basit ve değişsiz olan dokunma, tatma, koklama duyulanndan ibaret olmadığı gibi görme duyusundan da ibaret değil, işitme ve iç duygu ile akılla da ilgili vardır. Hatta haberin en geniş sınırları işitmededir. O, insana akıl ve görme yoluyla kavranamayacak haberler getirir. Haber alınması önemli büyüktür. Onun içindir ki devletler elçiliklere pek büyük önem verirler. Özellikle tehlike gelmesi ihtimali olan hususlarda en zayıf bir haberi dahi gözardı etmezler. O halde hiç yalanı tutulmamış, ahlaki, akıl ve anlayışı eğriliğe lekelenmemiş, tecrübeler neticesinde güvenilir ve doğru sözlü olarak tanınmış, ne söylediklerini bilen bir habercinin her türlü sıkıntıyı göze alarak kesin bir iddia ile, "Ben güvenilir kaynaktan haber aldım, bu böyledir. Şimdi aklınızın erimeyeceği şekilde şöyle söyleyorduk. İnanın, sonra anlayacaksınız." diye yeminler ederek verdiği haberi "öyle şey olmaz" diye yalanlamaya kalkışmak, gerek kurnasal akıl, gerekse pratik akıl bakımından pek büyük hata olmaz mı?

Mekke'de ortaya çıkıp da her şeyi göze alarak, "Ey Mekkeliler! Sizler ve bütün insanlık pek büyük bir tehlike içindedir. Eğer Allah'a inanır benim verdiğim haberleri dinler, bana uyar, özvende bulunsanız gerçi birçok sıkıntı çekecek, mal ve can kaybı vereceksiniz amma daha büyük tehlikeden, korkunç musibetten kurtulacak, Kayser ve Kısra'yı telepeyip yalnız Hakk'a kul olarak insanlığı hakkı tanıtacak önderler olacak, Allah yanında hak murada ereceksiniz. Allah bana böyle dedi ve bu Kur'ân' verdi. Bu dünyanın sonu nasıl olsa ölüm değil mi, gelin onunla inleye inleye ateşe gitmektense güle güle can verip Hakk'ın cemaline kavuşalım" diye çağrıda bulunan Hz. Peygamber (s.a.v)'e, o zaman bir taraftan gördüklerine saplanarak, bir taraftan gördüklerini bile tamamen yoku sayarak "deli" diyenlerin "bize şiir söylüyorsun" veya "bazan üstüne rast getiren ve çoğu zaman yalançı çakan kâhinler gibi kehânet taslıyorsun" veya "bizi büyüleyip anlamadığımız bir yünden aldatmak, böylece kendin yararlanmak, yaşamak istiyorsun, bize kendi çekip durduğumuz zarar ve ziyanları yetmiyomuş gibi bir de sen mi aldatmak istiyorsun?" diyenlerin ilk bakiştı aklı uygun gibi görünen sözleriyle sonundaki gerçek karşılaşılabilecek olursa ve gerçekte yirmi küsur sene sonra o müşriklerin, Kayserlerin, Kısraların tepelenip İslâm nurunun her tarafa yayıldığı tecrübe

shasında, imtihan meydanlarında sözle değil, yapılmak suretiyle gerçekleşerek kendini gösterdiği düşünülürse, akıllı kim, deli kim, kim haklı ve aldanan kim olduğu tecrübe ile ortaya çıkmış, anlaşılmış olmaz mı? O halde görüne tutunup da müsbet gitmek isteyenler için bulundukları noktada durup kalacaklarına bu haberlerin henüz görünmeyen yönlerini de göz önüne alarak yalanlama ve inkardan sakınmak ve bulundukları halde kalamıyacaklarını bilerek ahiretin o yüce mutluluğuna ermek için aşk ve sevgi ile hakka doğru yürümek daha olumlu ve daha kârlı olmaz mı? İşte yüce Allah; bütün tecrübelerin, isbatların esasları olan "görülen var, görünmeyen var, gördüklerinize saplanıp kalmayın" temel kuralını aşlamak ve bu suretle haberi inanılacak duruma getirmek için görülene ve görülmeyene yemin edip hepsini şahit göstererek buyuruyor ki, haberiniz olsun o yani sadece akıl yoluyla bilinemeyecek olan o haberleri size bu eşsiz ifadelerle bildirip öğüt vermek üzere okunan Kur'ân gerçekten kerim; saygı ve hürmete layık, ikram ve cömertlik sahibi yüce bir elçinin, büyük bir Hak elçisinin getirdiği sözdür. O, yalanlanması değil, saygı ile, inanç ile dinlenmesi gereken bir sözdür. Çünkü elçinin sözü, onu gönderenin sözüdür. Âyetinde geçen 'den, yani "saygıya değer elçi"den maksat Hz. Peygamber (s.a.v)'dir. Tekvir sûresinin 19. âyetinde geçen "Rasûlün kerim" Cebraîl olduğu gibi, burada da öyle olduğu görüşünde olanlar olmuşsa da oradaki ipuçları ile buradaki ipuçlarının farkı vardır. Orada "Kuşkusuz o saygı değer bir elçinin sözüdür. O elçi pek kuvvetlidir. Arş'ın sahibi olan Allah'ın yanında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunur, kendisine itibar edilir. Arkadaşınız necnun değildir. Andolsun o, Cebraîl'i açık ufukta gördü. O Peygamberin gayp konusunda hiçbir zaafı yoktur. Ve Kur'ân, kovulmuş bir şeytânın sözü değildir."(Tekvir, 81/19-25) vasıflarıyla ve "Sahibüküm" (sizin arkadaşınız) diye tanımlan Hz. Peygamber (s.a.v)'in açık ufukta gördüğü pek kuvvetli elçinin kovulan şeytan olmadığı anlatılmış olduğundan o değerli elçinin Allah tarafından Peygamber'e gelen Cebraîl olduğu açıktır. Oysa o değerli elçinin şair, kâhin olmadığı söylenen şu âyetlerin burada Hz. Peygamber'in değerini açıkladığı ortadadır. Kuşkusuz o Kur'ân, Kerim bir elçinin bildirisiidir.

41-42. O bir şair sözü değildir. Onu bir şiir gibi dinleyip geçmeyin. Siz pek az iman ediyorsunuz. Gerçi bunda sözün kusursuzluğunu biraz takdir etmek ve güzelliğinden bir parntı sezmek gibi imana benzer bir parça duygu gösterilmiş olursa da bu, onun gerçek kıymetini duymamak, elçinin değerini, peygamberliğin ne olduğunu, gönderenin ululuğunu, kıyametin hak olduğunu bir hayal sanmak sizi esenliğe çıkaracak, çok yüce gayelere erdirecek olan o Hak bildirilerini inkâr etmektir. Böyle benzerini görmediğiniz şeyleri gördüklerinizin bazısına benzetmekle işin içinden çıkacağınızı zannediyorsunuz. Şiir ne kadar güzel olursa olsun büyük bir elçinin bildirdiği yürekler oynatan açıklamalarına şiir demek ne büyük hata, ne büyük gaflettir. "Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da." (Yasin, 36/69) gerçeğini anlamaktan, gerçeği kabul ve takdir etmekten uzak olan o duygu, o azıcık şuur parlıtısı yeterli değil; Kıyamet günü Hakk'ın huzuruna varıldığı vakit sahibini esenliğe çıkaracak gerçek bir iman ile işe sanılmak gerekir.

43. O, bütün âlemlerin Rabbi olan yüce Allah'tan indirilmedi. O elçi, onu olduğu gibi bildirmekle görevli değerli bir elçidir. İşte Kur'ân'ın hakikati budur. Yukunda "O değerli bir elçinin sözüdür." denilmişti. Eksik düşünölen "elçi" ve "değerli" sıfatlarının mânâlarını iyi düşünmeyerek Kur'ân'ın hiç olmazsa lafızları o elçinin kendi tarafından Allah namına söylediği kendi sözü imiş gibi yanlış bir zanna düşmesinler diye burada Kur'ân'ın hem mânâsı hem de lafızları Allah tarafından parça parça indirilmiş olduğu belirtilerek, "Bütün âlemlerin Rabb'i olan yüce Allah'tan indirilmedi." diye gerçeği açıklanmış ve bunu daha çok vurgulamak ve kanıtlamak için de buyrulmuştur ki:

44. Eğer o elçi, bize karşı, yani biz ona söylemeden, yap veya yapma demeden, sanki biz söylemiş gibi, bizim adımıza kendiliğinden bazı laflar uydurmaya kalkışsaydı

45. biz ondan dolayı yeminiyle elbette tutar yakalardık. Burada "yemin", "onun yemini" mânâsına peygamberin ettiği yemin veya yüce Allah'ın kuvvet ve kudreti demek olabilir. Yani bu iki mânâya gelme ihtimali vardır. Zira yemin esasen kuvvet demektir. Yani, o takdirde bu Kur'ân, bu sözler Allah tarafından indirildi diye ettiği türlü türlü yeminler yalan yere yemin olacağından dolayı biz onu o yeminiyle yakalar, yahut kuvvette tutar, hincını alır, yalanı başına çarpardık.

46. Sonra elbette ondan dolayı kalp damannı (veya illiğini) keser atardık. VETİN: Kalp damarı, şah damarı, atar damarı, bazılan da bel kemiğinin iliği, omurluk demişlerdir ki, ikisi de kesilince sahibi derhal ölür. Yani, o vakit ikram edip değer vermek şöyle dursun hem yalanını tutarak rezil eder, hem de yok ve helak ederdik.

47. O vakit içinizden hiç biriniz engel olamaz, onu savunamazdı. Fakat gerçek öyle değil, o bir saygın Peygamberdir. Öyle yalandan, yalan yere yeminden uzak, cömertlik ve ikramı, mucizeleri, doğruluk ve güvenilirliği ortada bir elçidir ve o Kur'ân gerçekten âlemlerin Rabbi olan Allah'tan indirilmedi.

48. Kur'ân'ın indirilmesinin hikmetlerini gelince, ve o korunacak takva sahipleri için bir tezkiredir. Yani bir öğüt, yollarnı gösterecek bir hatırlatıcıdır. Onlar için bir öğüttür. Çünkü faydalanacak olanlar onlar, öyle korunmak hissini besleyen saygılılardır.

49. Bununla beraber biz biliyoruz ki, sizin içinizden yalanlayan inkârcılar vardır. Yani biz onların cezalarnı veriz.

50. Ve çünkü o Kur'ân, onun kıymetini bilmeyip nankörlük eden kâfirlerin üzerine de gerçek bir hasrettir. Onlar kıyamet günü takva sahiplerinin aldıkları sevabı görünce sonsuz bir özleyiş içinde kalacak, iç çekeceklerdir.

51. Kuşkusuz o, gerçekliğinde hiç şüphe olmayan bir kitaptr. Şiir, kehanet, zan ve tahmin türünden olmak şöyle dursun ilme'l-yakîn (kesin olarak edinilmiş bilgi) ve ayne'l-yakîn (bir şeyi kendi gözü ile görüp mahiyetini bilme)den de daha yüksek hakka'l-yakîn (gerçekliğinde hiç şüphe olmayan)'dır. (Vâkıa sûresinin sonuna bkz.)

52. O halde ey değerli elçi! "Haydi Rabbinin yüce ismiyle tesbih et".

MEARİC SURESİ

1. İstedi, dilendi, dua etti, sordu anlamlarına gelir. "İstedi" mânâsı diğer mânâların hepsini ifade edebilir. Nâfi, İbnü Âmir, Ebu Cafer kırâetlerinde hemzesiz gibi okunur ki, aynı mânâyı gelebilmekle beraber "aktı" demek de olur. "Bir sâil yani bir isteyen veya soran yahut akan bir sel".

Burada tefsirciler bu âyetin iniş sebebi ile ilgili üç görüş zikrederler. BİRİNCİSİ, Nadr b. Hâris "Ey Allah! Eğer bu senin tarafından gelmiş bir hak kitap ise, durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha acıklı bir azap ver."(Enfal, 8/32) demişti. Bunun üzerine bu âyet indi. Çoğunluğun görüşü budur. Bazılan Ebu Cehil'in "Haydi üzerimize gökten bir parça düşürüver."(Şuara, 26/187) demesi üzerine indğini söylemişlerdir.

İKİNCİSİ, Hasen ve Katâde şöyle demişlerdir: Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.v)'i gönderip müşrikleri azap ile korkutunca, müşriklerin bir kısmı bir kısmına, "sorun bakalım Muhammed'e". Bu azap kimin içimmiş ve kimin başına inecekmiş" dediler. Bunun üzerine yüce Allah "Bir soran, olacak azabı sordu." buyurarak onlardan haber verdi. İbnü Enbari:

"Buna göre, "sordu" demektir. de yani "azabı" mânâsında kullanılmıştır. Bu, "Onu herşeyden haberdar olana sor."(Furkan, 25/59) âyetine benzer. O âyette de takdirinde olup "Onu" demektir.

ÜÇÜNCÜSÜ, bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber kâfirler için acele bir azap istemişti. Yüce Allah da: "Onların başına azap gelecektir. Onu savacak kimse yoktur, biraz sabret, güzel bir sabir gerekiyor." buyurdu. Çünkü "O halde güzel bir sabırla sabret." emri Peygambere geldiğinden isteyenin de o olduğunu gösterir. Bununla beraber birinci mânâ daha sağlamdır. Bu durumda Peygambere "sabret" emri, bu azabı isteyenin veya soranın küfür edip inkârda bulunarak eziyet vermek istemesi dolayısıyladır. Meydana gelmiş ve meydana gelecek mânâlarına olabilir. Burada maksadın ikincisi olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber, "Daha önce bunun benzeri kâfirlerin başına gelmiştir. Onun başına da gelecektir." demek olabileceği gibi, "Meydana gelmesinin ilâhî emir taalluk etmiştir. Vakti gelince olacaktır. Onu, vuku bulmuş bir emir bil." mânâsına olması sözün akışına daha uygun düşmektedir. Ki, "kesinlikle ilerde vuku bulacağı için vuku bulmuş denilmiştir" diye meşhur olan nükte de bu mânâ ile açıklanabilir.

2. Kâfirler için. Bu kelime, "vâkı" kelimesinin sılası, yahut "azab" kelimesinin sıfatı yahut "seale" fiili ile ilgilidir. Başında bulunan "lâm" harfi sebep bildirmek için de kullanılmış olabilir. "O, kâfirler içindir." şeklinde yeni bir başlangıç cümlesi de olabilir.

Bu kısım, azab'ın sıfatı, yahut hâl, yahut başlangıç cümlesi olabilir. Azabın sıfatı olduğuna göre mânâ "Kimsenin defedemeyeceği bir azap" şeklinde olur. Hâl olursa "Hiç kimsenin defedemeyeceği halde" demek olur. Yahut "Kâfirler için onu savacak yoktur." meâlinindedir.

3. Allah'tan. "Allah'tan savacak" ve "Allah'tan gelen" demektir. "Mirâclar sahibi olan Allah". Bu, Allah'ın sıfatıdır.

MEÂRİC, Mirâc gibi veya aynı anlamda mim harfinin kesresi ile "minber" kalıbında "mi'rec" veya mimin üstünü ile "menhec" kalıbında "ma'rec" kelimelerinin çoğuludur. "Uruc" ve "Suud", yani aşğıdan yukarıya çıkma aletleri, merdivenler ve asansörler, yahut çıkılacak dereceler, mertebeler, yükseklikler demektir. "Zil'-meâric" de bunların sahibi demek olur. Tefsirciler "Meâric" kelimesinin tefsirini yaparken başlıca dört yorum getirmişlerdir.

BİRİNCİSİ, İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere "gökler, yüksek dereceler" demektir ki, melekler bunlarda gökten göğe yükselirler. Bazıları da bunlar için gök demeden, "meleklerin emir ve yasakları çıkıtılan asansörler ve derecelerdir" demişlerdir.

İKİNCİSİ, Katâde'nin rivayetine göre, faziletler, nimetler ve yücelikler, yani yükseklikler ve yüksek yüksek lütuflar ve nimetlerdir. Çünkü Allah'ın lütf ve nimetlerinin birçok dereceleri vardır. Bunlar insanlara çeşitli mertebelerde ulaşır.

ÜÇÜNCÜSÜ, Cennette Allah'ın, dostlarına ihsan ettiği derecelerdir, denilmiştir.

DÖRDÜNCÜSÜ, manevî ve ruhî mertebelerdir. Fahreddin er-Râzî tefsirinde bu yorumu açıklayarak şöyle der: "Gökler yükseklik ve alçaklıkta, büyüklük ve küçüklükte farklı olduğu gibi meleklerin ruhları da kuvvet ve zayıflıkta, olgunluk ve eksiklikte, ilâhî manifetlerin vukuunun çoğluğunda ve bu âlemin işlerini çevirme kuvvetinin şiddet ve azlığında farklıdır. Yüce Allah'ın rahmetinin bolluğunun eseri ve nimetlerinin nuru, gerek olağan ve gerekse olağanüstü yollarla bu âleme "Derken bir iş çevirenler andolsun"(Nâziat, 79/5) ve "Derken bir emir taksim edenlere andolsun"(Zariyât, 51/4) buyrulduğu üzere o ruhlar aracılığıyla ulaşması nedeniyle yüce sözü, bu âlemden ona ihtiyaç basamaklarının yükselmesi için çıkış ve o âlemden buruya rahmet eserinin inmesi için iniş aletleri olan o değişik ruhlarla işaret olabilir.

"Âlûsî de bunu şöyle açıklar: Bir de meâric, amellerin ve zikirlerin bulunduğu manevî makamlar; bir tarıkata girmiş olan müminler için de o yolda yükseldikleri mertebeler, yahut meleklerin mertebeleri denilmiştir.

Bunun sadece ruhî ve manevî makamlar için olduğunu söylemenin, BİRİNCİSİ, âyette sadece meleklerin ve Ruh'un yükseldiğini zikredilmiş olması,

İKİNCİSİ, Allah'ı cisme benzetme kuruntusuna düşülmek için Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olduğu kuralına uyulması düşüncesinden çıkması gerekir. Fakat yer ve göklerin maddî olması, onların mülkünü elinde bulunduran ve cisimlerin ve ruhların yaratıcısı olan yüce Allah'ın bir cismi olmasını gerektirmeyeceği gibi, meâricin hem cismânî hem ruhanî olması da onların sahibi olan yüce Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olmasına zıt olmaz. Zira, birisinin bir şeyin sahibi olduğunu ifade etmekte kullanılan kelimesi ile yapılan tamlamalar, sahip olunan şeyle onun sahibi arasında bir cüz'iyet - külliyyet (parça bütün) ilişkisi olduğunu göstermez. Nitekim Zül'-Mâl, mal sahibi, demektir. Bu, mal sahibinin malının içine hülul edip gerekce onunla bütünleştiğini ifade etmez. Aynı şekilde yukarılara doğru yükselenlerin melekler ve Ruh olması çıkılan basamak ve derecelerin de sırf manevî ve ruhanî olmasını gerektirmez. Cismanî ve ruhaniliğin üstünde olan yüce Allah'a yükselmek de cismanî ve ruhanî mertebelerin hepsinin üstüne yükselmek demek olacağı için o da bunlardan birine mahsus olmayı gerektirmez. Aksine bu makama onların fani ve yok olucu olduklarını hissettirir. Bu mânâ ve hakikat iyice düşünülebilirse "meâric"ten maksat, İbnü Abbas'tan rivayet olunduğu üzere maddî ve manevî bütün varlık mertebelerini kapsayan dereceler demek olup meleklerin ve ruhların çıkıp indiği cismanî, ruhanî âlemlerin, tabaka tabaka bütün mertebe ve derecelerin, zil'-meâric (dereceler sahibi) sıfatı da yüce Allah'ın bunların hepsinin sahip ve maliki ve hepsinin döneceği ve en son varacağı yer olmak sıfatıyla hepsinden yüksek olan yücelik ve ululuğunu ifade eder ki, bu mânâ Zil'-Arş (Arş'ın sahibi) vasfı gibidir.

4. Bu mertebe ve basamaklarda çıkıp inen yüce Allah'ın kendisi değil, onun emri ve emrini taşıyan elçileri ve memurları yani melekler ve ruh olduğunu açıklamak için buyruluyor ki, Melekler ve Ruh ona yükselir. Onun emriyle hepçik çıkar yanına varır, ona döner, hepsi onun huzurunda "O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar."(Nebe, 78/38) âyetinin mânâsına göre saf bağlayıp dururlar. Vastalar tamamen kalkar. "Ve yalnız ona döndürüleceksiniz." (Bakara, 2/245), "Oysa bütün işler Allah'a döndürülür."(Bakara, 2/210) "Yeryüzündekilerin hepsi fanidir."(Rahmân, 55/26), "Onun zatından başka herşey yok olucudur."(Kasas, 28/88), "Bugün mülk kimin?"(Mûmin, 40/16) sım ortaya çıkar, ona karşı bir savunucu bulunmaz.

Burada melekler çoğul, Ruh tekil zikredilmiştir. O halde Ruh'tan maksat nedir? Bundan ilk evvel "De ki, ruh Rabbimin emrindedir."(İsra, 17/85) buyrulduğu üzere Rabb'in emrinden olan Ruh akla gelir. Tefsircilerin çoğunluğu burada Ruh, "Meleklerine, Peygamberlerine ve Cebrail'e..."(Bakara, 2/98) buyrulduğu gibi, genel olarak zikirden sonra özel olarak zikir kabiliinden Cebrail (a.s) olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hayyan da şöyle der: "er-Ruh, âlimlerin çoğunluğuna göre Cebrail'dir. Şerefîlendirmeye için özel olarak ayrıca zikredilmiştir. Burada meleklerden sonra, "O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar."(Nebe, 78/38) âyetinde ise önce zikredilmiştir. Mucâhid, "er-Ruh, insanoğlunun yaptığı işleri yazmaya memur olan hafaza meleklerinin hafazası olan melekler." dedi. Bir de er-Ruh, Cebrail (a.s)'den başka ulu yaratılışlı bir melekler denildi. Ebu Salih, "insan şeklinde, fakat insan değil" dedi. Kabisa b. Züeyb, "aldığı vakit ölünün ruhu" dedi. Lakin "Âyetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyi kibirlerine yediremeyenlere göklerin kapıları elbette açılmaz."(A'raf, 7/40) âyeti gereğince kâfirin ruhunun yükseltemeyeceği beyan edilmiş bulunduğundan muradın, müminin ruhu olduğu da kaydedildi. Razi de der ki: Allah'ın sırlarını gören keşif ehli kişilerden bazıları şöyle demiştir: Ruh, büyük bir nurdur. Nurları, Allah'ın azametine en yakın olanıdır. Diğer meleklerin ve insanların ruhları, ruh mertebelerinin en son derecesinde ondan dallanır. Bu derecelerin iki ucu arasında meleki ruhların mertebelerinin basamakları ve kutlu ruhların konak yerlerinin dereceleri vardır. Onların nasıl olduğuna Allah'tan başkısı bilmez. Fakat kelâmcıların sözlerinden açıkça anlaşılır Cebrail (a.s)'dir. Bir günde bir zamanda. Bu ifadenin alakalı olduğu kelime ile ilgili iki görüş vardır. Birisi "yükselir" fiiline bağlı olmalıdır ki, yükselme o gün meydana gelir

demektir. İkincisi de, Mukatil'den rivayet edildiği üzere bu "gün"ün yükselme fiiline değil, "vuku bulacak azap" sözüne bağlanmasıdır. Bu durumda Meleklerin ve Ruh'un yükselmesi zaman ile kayıtlanmaması, azabın meydana geleceği günün büyüklüğü anlatılmış olur. Bununla beraber bu ikisinden çekişme üzere hem azabın meydana gelmesi hem de yükselme ile ilgili olup ikisi de aynı gün olduğundan dolayı birininki zikredilmeyip öbürününki zikredilmiş bulunması mânâsı da anlaşılır.

Ki o günün miktarı ellibin sene eder. Burada "sizin saydıklarınızdan" kaydı yoktur. Fakat, "Gökten yere kadar bütün işleri o tedvir eder. Sonra da o iş, sizin sayageldiklerinizle bin yıl miktarında olan bir günde ona yükselir."(Secde, 32/5) buyrulmuş olmasına dayanılarak burada da o mânânın gözetileceğini söyleyenler olmuştur. Bununla beraber burada bu senenin melekler ve Ruh senesi olmak ihtimaliyle günün daha ziyade korkutma ve sakındırma ifade etmiş olmasını da ihtimal dahilindedir. Bazıları burada ellibin seneden maksadın, uzunluğun miktarını beyan değil, o günün dehşetinden kinaye olduğunu söylemişlerdir ki bu, o günün daha uzun ve daha kısa olmasına engel değildir. Nitekim Ebu Said el-Hudri'den rivayet olunan bir hadiste, "O gün mümine haffletilir. Hatta ona dünyada kıldığı bir tarz namazdan daha hafif olur." buyrulması da bunu andırır. Ebu Müslim gibi bazıları bu günün dünyanın ömrü zannetmiş, "ne kadar geçti, ne kadar kaldı Allah bilir" demiş ise de doğru değildir. Dünyanın sonuna ait olması daha açıktır. Âlimlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Bu günden maksat ahiret günü, kıyamet günüdür. Sürenin ilerisine doğru yapılan açıklamalar da bunu gösterir. Fakat bu durumda, "ahiretin sonsuz olmayıp bir gaye ile sınırlanmış olması ve cennet ve cehennemin sonlu olmaları gerekmez mi?" diye bir soru sorulabileceği düşüncesiyle Ebu Müslim bunu dünya günleri şeklinde yorumlamak istemiştir. Lakin buna şöyle cevap verilebilir: Kıyamet gününün üfûmler arasındaki zamanları gibi geçici çeşitli devreleri, durumları ve korkuncu olayları vardır. Bunlar cennet ve cehenneme girmeden evvel inanan ve inanmayana başka başkadır. Bu ellibin senelik gün, kıyamet ve ahiretin hepsi değil, durup beklemek günleridir. Kâfir hesabı görülüp cehenneme gönderilinceye kadar böyle ne senesi olduğu bilinmeyen ellibin senelik duraklarda ve hatta nice durma yerlerinde böyle ellişer bin sene sıkıntılar içinde bekleyecektir.

5. O halde sabret, ey Muhammed! O kâfirlerle öyle azap gelecektir. Bunun emri verilmiştir. Yahut cehennemde bir vadi sel gibi akmaya başlamış, o kâfirleri her taraftan saracaktır. Sen onların inkârlarına ve alaylarına biraz sabret. Fakat güzel bir sabırla, kendini üzmemek ve Allah'ın takdirine güzelce razı olarak görevine bacakak şekilde bir sabırla sabret.

6. "Onlar onu uzak görürler, biz ise onu yakın görüyoruz."

7. "Onlar onu uzak görürler, biz ise onu yakın görüyoruz."

8. Muhl gibi. Muhl, yağ tortusu, potada ertilen maden gibi kaynak. Türlü renklerde görünür. İbnü Mesud'dan, "ertilen gümüş gibi renkli" diye rivayet edilmiştir.

9. Yün, özellikle türlü renklere boyanmış olan renkli yün. Zira dağlarda. "Beyazlı kırmızı çeşitli renkte ve kapkara tabakalar vardır."(Fatır, 35/27)

10. Yani öyle bir dehşet ki, birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz. Nerde kaldı ki uzağı arasın. fasilesini iclerinde yetiştigi ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barndıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını.

11. Yani öyle bir dehşet ki, birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz. Nerde kaldı ki uzağı arasın. fasilesini iclerinde yetiştigi ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barndıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını.

12. Yani öyle bir dehşet ki, birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz. Nerde kaldı ki uzağı arasın. fasilesini iclerinde yetiştigi ve başı sıkıldığı zaman kendisini ku.caklayan, barndıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını.

13 Yani öyle bir dehşet ki, birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz. Nerde kaldı ki uzağı arasın. fasilesini iclerinde yetiştigi ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barndıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını.

14. Yani öyle bir dehşet ki, birbirlerine gösterilip dururlarken bile soramaz. Nerde kaldı ki uzağı arasın. fasilesini iclerinde yetiştigi ve başı sıkıldığı zaman kendisini kucaklayan, barndıran kavmini ve kabilesini, aşiretini, hemşerilerini, obasını.

15. Kuşkusuz o, yani azap ateşi alevli salgın ateştir. Bu, cehennemin bir ismidir.

16-19. Bu kelime alevli ateşin halini bildirir. "Derileri soyduğu halde alevli ateş" demektir. Yahut, "ben şunu kastediyorum" şeklinde bir fiil takdir edilerek, ihtisastan dolayı sonu üstün okunmuştur. Şeklinde okunan kirâete göre ikinci haberdir. Yani "O azap, alevli ateştir, derileri soyucudur." demek olur veya sıfat olur. Bu takdirde mânâsı, "derileri soyan alevli bir ateş" olur. Nüz'u kökünden "saldıncı"; nezi' kökündense "soyucu" mânâsına gelir.

ŞEVÂ ; el, ayak gibi uzuvlar. Nitekim avcı; kol, bacak gibi öldürmeyecek noktadan bir uzva isabet ettirdiği zaman derler. Yahut bu kelime, başın derisi demek olan kelimesinin çoğuludur. Yani eli, ayağı, tepeyi, tımağı soyar. "Derileri piştikçe, azabı duysunlar diye kendilerine yeni yeni deriler vereceğiz."(Nisâ, 4/56) âyetinin ifade ettiği gibi azap yenilenmek için onlar yine iade olunup eski hallerine çevrilir.

20. HELU, esasında bir çabukluk mânâsı bulunan, bir taraftan tahammülsüzlük, muzıklık; bir taraftan da şiddet ve hırs gibi farklı kavram arasında bir huysuzluk ifade eden, mânâsı tam açık olmayan bir vasıftır ki, şu iki âyet ile izahı yapılmıştır. Kendisine kötlük dokunduğu zaman çok çok sıızılır. Kendisine mesela bir ağrı, bir sıkıntı, bir yoksulluk, hastalık gibi bir acı dokundu mu kıvrılır, sıızılır, feryat eder, dayanamaz, başkalarından medet bekler

21. yine kendisine bir hayır dokunduğu zaman da kısırır Mesela bir servete, bir sıhiate, bir makama kondum hirsından, kıskançlığınan kimseye bir şey vermek istemez, ağladığı günü derhal unuttur. Başı ağdığı zaman her şeyden ümit bekleyen o mızmış adam bu kez biraz kuvvet bulunca kimseye bir lokma vermemek, hayra engel olmak için sımsıkı bir afacan kesilir. Hakk'a ve hayra sırtını çevirir. Eline geçeni toplayıp yığmaya, saklamaya çalışır. Onun için de o salgın ateş onu çağırır.

22. Ancak namaz kılan o müminler, o huydan, o ahlâksızlıktan, o azaptan, o kötü sonuçtan istisna edilmişlerdir. Onlar aşağıdaki gibi güzel huylarla nitelenmiş olup cennetlerde ikrâm göreceklerdir. O huylardan

23. BİRİNCİSİ, namazlarına devamlıdır. Sadece "onun farz olduğuna inandım" demekle kalmayıp Allah'ın emrettiği ve Peygamberin öğrettiği şekilde bilinen namazlarını terk etmeksizin devamlı kılmayı da huy edinmişlerdir. Allah'ı ve emirlerini unutmazlar.

24-25.İKİNCİSİ, Mallarında (sade nasıl isterse öyle verecekleri nafile bir yardım değil, malına göre) belirli bir oranda bilinen bir hak, yerine getirilmesi farz bir Allah borcu olmak üzere bir vergi vardır. Buna inanıp da, dilenen ihtiyaç sahiplerine ve dilenmeyi gururlarına yediremedikleri için dilenmediklerinden dolayı zengin zann edilen ve fakat hiçbir kazançları bulunmayan yoksullara o hakkı seve seve, iyi niyetle bizzat veya

vekilleri vasıtasıyla verirler.(bilgi için, Zâriyat, 51/19. âyetin tefsirine bkz.)

26. ÜÇÜNCÜSÜ, Din gününü, (iyi veya kötü amellerinin cezasının verileceği haşır, neşir ve hesap gününü) tasdik ederler. İmanlarında doğru olduklarını gösterirler. Yani hakkı ve hukuku tanıyıp ahirete verilecek sevaba iman ederek bedenle ve malla ilgili ibadetleri yapmak için gayretle çalışır, nefislerini zahmete koşar, ceza gününe inandıklarını böyle bizzat yaptıkları işlerle kanıtlarlar.

Burada ahiret gününü tasdikten maksadın sadece kalp ile veya dil ile yapılan ve teorie kalan bir tasdikten ibaret olmayıp bizzat yaparak kanıtlamak mânâsına olduğu, bu tasdikten namaz ve zekattan sonra amelî ibadetler arasında sayılmasından ve bunun onlardaki samiyet ve ihlas anlatılarken söylenmiş olmasından anlaşılır.

27. DÖRDÜNCÜSÜ, Rablarının azabından korku üzere bulunurlar, kendilerine acıyarak azaptan korku ve sakinma üzere bulunurlar. Görevlerinde, yapmaları gereken işlerde kusur etmiş veya yasadı olan bir şeye atılmış bulunmak ve Hakka layık işler yapamamış olmak endişesiyle korkar dururlar. Güzel güzel işler yapmakla beraber çalıştıkları, yaptıkları işlere güvenmezler, sonunda yapp kaçacakları Allah'a karşı onları büyük bir şey yapmış gibi saymayıp küçük görürler. Onun huzuruna çıkacaklarını düşünerek "Rablarının huzuruna döneceklerinden kalpleri çarparak zekatlarını verenler." (Müminün, 23/60) övgüsü üzere kalpleri titriye titriye çalışırlar.

28. Çünkü Rab'larının azabından emin olunmaz. Aman verilmiş, kendisinden güvence alınmış değildir. Zira insan için bu dünyada herşeyi çözümlemiş, bütün görevlerini yerine getirmiş ve sakinılması gereken her şeyden sakinmiş bulunduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi, kaderin sırrı da bilinmemektedir. İnsanın bugüne kadar hiç kusur işlememiş olduğu varsayılssa bile yann nasıl bir durum kazanacağını Allah'tan başka kimse bilemez.

29-30. BEŞİNCİSİ, İrzlanını, apışlanını korurlar, kimseye açmazlar, ancak hanımlarına ve ellerinin kazandığı, mülkleri altında bulunan cariyelerine karşı başka. Çünkü onlara karşı kınanmazlar. Falancanın üç dört zevcesi var, mülkü altında şu kadar cariye var diye övülmeleri gerekmezse de kınanmazlar ve yerilmezler. Kimsenin onları edebe, hukuka ve şeriate aykırı davranıyör görerek kınamaya ve yermeye hakkı yoktur. Zira hanımlar nikah akdi, cariyelele de onların mülkü olmalarıyla kendilerine helal olmuşturlar.

31. Fakat ondan ötesini isteyenler nikahlı eşlerinin ve mülkleri altında bulunan cariyelerin dışında zevk arayan, ırzlarını korumayan, harama açılan, gayr-i meşru ilişkide bulunan ve fuhuş yapan kişi, gerek erkek, gerek dişi, İşte onlar haddı aşan, sınır tanımaz kişilerdir. Onlar her türlü kinama ve yermeye, yasaklama ve engellemeye layıktırlar.

32. ALTINCISI, Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlerle uyarlar. Kendilerine emanet edilen söz, hâl, fiil, mâl, Allah haklarına ve kul haklarına; Allah'a ve kullanna, ailelerine, çolukçocuklarına, mülkleri altında bulunanlara, komşularına, yabancılara ve yakınlarına vermiş oldukları ahit ve sözlerle uyarak onları tutarlar, bozmaktan sakınırlar. Şeriatın bütün hakları birer emanet olduğu gibi, yüce Allah'ın kullara vermiş olduğu uzuv, mâl, çoluk-çocuk, makam ve mevkî ve diğer nimetlerin hepsi de emanettir. Onları kullanılması gereken yerin dışında kullananlar emanete hainlik etmiş olurlar. Buhari ve Müslim'de İbnü Ömer'den rivayet edildiği üzere dört yüz kendisinde bulunan katkısız münafık olur. Kendisinde bu dört huydan birisi bulununda da münafıklıktan bir huy, bir âlâmet bulunmuş olur: "Emanet verildiği zaman hainlik eden, söz söylediği zaman yalan söyleyen, söz verdiği zaman sözünde durmayan, düşmanlığa kalkıştığı zaman da edepsizlik eden, yani yalan ve iftira ile edepsizliği sapan."

Beyhak'nın "Şuab-ı İman" da Hz. Enes'ten rivayet ettiği bir hadise göre, Peygamberimiz (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Haberiniz olsun ki, emaneti olmayan kimsenin imanı yoktur. Ahdi olmayanın da dini yoktur."

33. YEDİNCİSİ, Şahitliklerinde dürüsttürler. Doğru, dürüst adaletle şahitlik yapar, şahit oldukları şeyin hiçbir noktasını gizlemeden, eğiş bükmeden dosdoğru şahitlik ederler. Bu özellik, emanet kavramı kapsamına girmekle beraber, önemiini açıklamak için özellikle zikredilmiştir.

34. SEKİZİNCİSİ, Namazlarını koruyucu olurlar. Ta başta namaza devam söylenildikten sonra, sonunda da namazın korunmasından ayrıca söylenmesi hakkında tefsirciler şöyle demişlerdir: Namaz vakitleri açısından, namazın hiçbir vakit terkedilmemesi için "namazlarına devam ederler" denilmiş; namazdan önce, namaz kılarken ve namazdan sonra yapılacak işlere özen göstererek en mükemmel bir şekilde olmasına dikkat etmek için de "namazlarını koruyan" denilmiştir.

NAMAZDAN ÖNCEKİ İŞLER, namazın mükemmel bir şekilde kılınabilmesi için vaktinden evvel gözetilmesi gereken hazırlıklar, vakitlerin girişine kalben ilgi göstererek dikkat etmek, abdest ve temizliğe; avret yerlerini örtmek, kibleyi aramak, temiz elbise ve temiz yer ve mükemmel olmak için cemaat ve camî gibi hususlara dikkat etmek ve namazdan evvel kalbini vesveden ve Allah'tan başka şeylere çevirmekten anındırp kalp huzuru bulmaya ve gösterişten sakınmaya çalışmak.

NAMAZ KILARKEN YAPILACAK İŞLER, Namazın, Allah'ın huzuruna yükselten bir miraç olduğunu düşünerek ve hikmetini bilerek sağa sola dönmeksizin okurken ve zikrederken kalp huzuru üzere bulunmak.

NAMAZDAN SONRAKİ İŞLER, namazdan sonra boş söz ve işlerden ve günaha gitmekten sakınmaktır.

Bununla beraber bütün bunları yapabilmek için en önemli bir şart daha vardır ki, o da namazın "korku namazı" halinde kalmaması ve namaz kılmaya engel olacak bir dış düşman saldınınsa düşüvenilmemesi için esenlik içinde bir vatan, bir İslâm yurdu ve burada iyiliği emir, kötülüğkten nehiy ile huzur ve sükunu gözetecek bir toplumun gerekli olduğu bilincine vararak o hususta gereğine göre karakol ve cihad görevine hazır bulunmak, yani Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak bir durumda bulunmak üzere korunmaktır. Tevbe Süresi'nde geçtiği üzere, "Allah'ın mesicitlerini ancak, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler" (Tevbe, 9/18) Yoksa namaza devam ihtimali kalmaz. Bu şekilde müslümanların taşıdığı bu sekizinci özellik, İslâm'da toplum kurumuyla asayiş, yönetim ve askerlik işlerinin namazı koruma gayesiyle özellikle ilgili olması gereğini anlatmıştır. Dolayısıyla namaza devam ederken, namazın önünde ve sonunda bu koruyuculuk görevini unutmamak gerektiği gibi, korunken de namaza devamı unutmamak ve onu korumak üzere kutsal bir görev olarak yapmak gerekir. Gerçi bu süre Mekke'de inmiş olması ve Mekke'de henüz savaşa dair bir emir inmemiş bulunması itibarıyla orada askerlik işleri söz konusu olamaz ise de onun hazırlanmasıyla ilgili böyle esaslar da yok değildir.

Görüldüyör ki burada bu sekiz özelliğin başı ve sonu namaz ile çerçeveslenerek hepsi de namaz kılan kişinin niteliği olarak özetlenmiş ve bu şekilde namazın dinin direği olduğu anlatılmıştır.

35. İşte bunlara Cennetlerde ikram olunacaklardır. Demek ki bu sekiz huy, cennetin sekiz kapısı yerindedir.

Meâl-i Şerifi

36- Şimdi ne oluyor o inkâr edenlere ki, sana doğru boyunlarını uzatarak koşuyorlar:

37- Sağdan ve soldan bölük bölük.

38- Onlardan herbiri, bir nimet cennetine sokulacağını mı umuyor?

39- Hayır, biz onları bildikleri şeyden yarattık.

40- Artık o doğuların ve batıların Rabbine yemine ne gerek, elbette bizim gücümüz yeter.

41- Onları kendilerinden daha hayırlı olanlarla değiştirebiliriz ve bizim önümüze geçilmez.

42- O halde bırak onları, kendilerine vaad edilen günlerine kavuşuncaya kadar dalıp oynayadursunlar.

43- O gün kabirlerden hızlı hızlı çıkacaklar, sanki putlara gidiyorlarmış gibi fırlayacaklar.

44- Gözleri düşük, kendilerini bir alçaklık saracak da saracak. İşte onlara vaad edilen gün, o gündür.

36-44. "Bölük bölük" Bu kelime "ize" nin çoğuludur ki aslı "mensup olmak" mânâsına gelen "azv" kökündendir. Herbiri bir bölüğe mensup olarak, parça parça, dağınık bir halde demektir. Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v)'in etrafına halka halka, bölük bölük toplanıyor ve onun söyledikleriyle alay ederek: "Eğer Muhammed'in dediği gibi bunlar cennete girelirse bu onlardan evvel gireriz." diyorlardı. Bunun üzerine bu âyetlerin indiği rivayet edilmiştir.

Meâric Süresi, Hâkka Süresi'nde buyrulan, "Gördüklerinize ve görmediklerinize..." (Hâkka, 69/38, 39) âyetiyle anlatılanlardan geleceğe ait görülecek şeyleri yüce Allah'ın değiştirmeye gücü yettiğini açıklayarak böyle bir tehdit ile sen bulunduğ gibi, bu gücü geçmişte görülmüş bir misal ile izah ederek aynı davayı açıklamak üzere bunu Nuh süresi takip edecektir.

NUH SÜRESİ

1-3. "Biz Nuh'u gönderdik." Âlûsi şöyle der: "Nuh ismi aslında Arapça değildir, başka bir dildendir. Cüvâlikî bunun Araplaşmış olduğunu söylemiş, Kirmanî ise, Süryanicede Nuh kelimesinin "sâkin" mânâsına geldiğini söylemiştir. Hakim'in Müstedrek'te "Asıl ismi Abdülğaffar olup çok ah çekip ağıladığından dolayı Nuh denilmiş," olduğuna dair rivayeti sahih olmasa gerektir. Meşhur rivayete göre, Hz. Nuh'un nesebi, İbnü Melek b. Mettugelah b. Ahnuh'tur. Ahnuh da İdris (a.s)'in isimdir. Buna göre Nuh, İdris (a.s)'ten sonradır, Müstedrek'te ise sahabeden çoğunun Hz. Nuh'un Hz. İdris'ten önce olduğu görüşünde oldukları yazılıdır."

Hz. Nuh ile Hz. Âdem arasında bin sene kadar veya daha yakın bir zaman geçmiş olduğuna dair de aslı eski kitaplara dayandığını yaygın bir rivayet vardır. Fakat Hz. Nuh'un kavmi, bu sürede ağıklandığına göre Vedd, Süva, Yegus, Yeuk ve Nesir adlarında bir takım putları yapmış oldukları, bu ise Hz. Nuh'un gemisi gibi mucize türünden olamayacağı için o vakit sanayinin bunları yapabilecek kadar ilerlemiş bulunduğunu göstermesi bakımından bin sene içinde ilk insanların sanayide bu dereceye gelebilmiş olmaları, ilâhî hükümle bu âlemde görülegelen aşamalı gelişme kanununa göre imkânsız değışle de garip ve uzak görünür. Bu bakımdan ya Âdem'in yaratılışına dayandırılan tarihin yanlışlığına hükmetmek veya O Âdem'den maksadın, insanlığın babası olan Âdem olmadığının inanmak gerekir. Biz ise Âdem'i Kur'ân'da özel isim olarak bir tanıdığımızdan, Hz. Nuh ile Hz. Âdem arasında ne kadar bin sene geçmiş olduğunu Allah'tan başka kimse bilmez deriz.

"Kavmine gönderdik." Burada Hz. Nuh'un bütün insanlara değil, kavmine gönderildiği anlaşılyor. Zira Peygamberler içinde bütün insanlara gönderilmiş olmak Peygamberimiz'e ait bir özelliktir. O zaman yeryüzünde ne kadar insan ve hangi kavimler vardı ve yeryüzünün nerelerinde insanlar yaşıyordu, onu da ancak Allah bilir. Bununla beraber Âlûsî'nin açıklamasına göre denilmiş ki, Hz. Nuh'un kavmi Arap yamadaşı ve ona yakın yerlerde oturuyordu. Meşhur olan da onu Kûfe topraklarında yani Irak'ta yaşadığı ve orada kendisini peygamberlik görevi verilmiş olmasdır. Bundan Nuh tufanının da o bildiğimiz her tarafı sarmış olma özelliği Nuh kavmine ve onların hepsine ait demek olup bütün yerkürsesinin her tarafını kapsaması gerekmiyeceği ve o vakit yeryüzünde onlardan başka insan bulunup bulunmadığı da kestirilemiyeceği anlaşılyor ki, Âlûsî'nin de tercihi budur.

İbnü Esir "Kâmilî'de ve Ebulfidâ "Tarih"inde: "Mecusiler, Tufanı tanımazlar. Bazıları da Tufanın varlığını ikrar eder ve fakat Bâbil bölgesi ile ona yakın yerlerde olduğunu ve "Küyümers" yani Âdem oğullannın meskenleri doğuda olduğundan onlara Tufan'ın ulaşmadığını iddia ve zanneder. Aynı şekilde Hind, İran, Çin gibi doğu ülkeleri Tufan'ı tanımazlar. Bazı İranlılar onu itiraf eder ve fakat "genel değildi, Hulvân geçidini geçmemiştî" derler. Doğru olan, yeryüzünde yaşayanların hepsinin Nuh (a.s)'ın çocuklarından olmasdır. Zira "Ve onun neslini baki kаланlar kıldık."(Sâffat, 37/77) buyrulmuştur" diye yazarlar. (Sâffat Süresi'ndeki bu âyet ile Hûd süresindeki, "Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve gemide seninle beraber bulunan müminlere bir selam ve bereketlerle in. Onlardan bir takım kâfir ümmetler olacak ki, biz onları dünyada nızıkla faydalandıracağız."(Hûd, 11/48) âyetinin tefsirine bkz.)

4-12. Ahiret azabı yahut Tufan.

Günahlannızdan bir kısmını bağışlasın. Ki bunlar geçmiş günahlardır. Zira "İslâm, kendinden önce işlenmiş küfür ve günahı keser." buyrulmuştur. İslâm, daha önce yapılanları keser atar. Kişi ahirette onlarla sorguya çekilmez. Yahut, Allah hakkıyla ilgili günahlannızı bağışlasın. Zira kul hakkının affını yüce Allah kullara bırakmıştır. Allah'ın bağışlaması, kulun, hakkını yediği kişilerle hallelaşmasına bağlıdır.

Ve sizi müsemma bir ecele kadar ertelesin de ecel gelmeden evvel bağışlandıktan başka, sevap kazanacak güzel işler yapmaya da meydan bulabilesiniz. Zira o müsemma ecel iman, Allah'tan korkma ve ibadet şartıyla takdir buyrulan eceldir. Çünkü Allah'ın takdir buyurduğu ecel her ne hakkında olursa olsun takdir buyrulduğu şekilde gelince ertelenmez. Allah'ın ne takdir ettiğini, takdir edilen şey meydana gelmeden önce kendisinden başka kesin olarak kimse bilemeyeceği için "daha vakit var, biraz eğlenelim de o gelmeden önce yine hazırlanınız" demek de mümkün olmaz. Onun için henüz ecel gelmeden evvel bize verilen mühlet ve erteleme vakitlerini fırsat bilip de ona göre iman etmek ve kulluk yapmak suretiyle azaptan korunup ibadet ile sevap kazanmaya çalışmak gerekir.

Burada bir taraftan "ertelesin" deniliyor, bir taraftan da "gelince ertelenmez" deniliyor. Gelince ertelenmeyecek bir şey için "ertelensin" demek çelişki olmaz mı denecek olursak, ilk bakışta sorulabileceği zannedilen bu sorunun sorulamadığı az bir düşünme ile anlaşılır. Çünkü gelince ertelenmeyenin gelmeden önce ertelenmesi çelişki değil, gerçeğin ta kendisidir. Zira henüz gelmemiş olan ertelenmiş demektir. Bundan başka "sizi ertelesin" âyetinde ertelenen ecel değil, muhataplardır. Ecelizin ertelensin denilmemiş, siz ecele kadar bağışlanmak suretiyle ertelenesiniz denilmiştir ki bu, bağışlanmş olarak ecele eresiniz demek olur. Oysa çelişki olabilmesi için "ertelesin" denilen şeyle "ertelemez" denilen şeyin aynı olması gerekir. Siz ecele ertelenirsiniz, ecel ertelenmez demek hiç bir zaman çelişki olmaz. Şu kadar var ki, bu mânâyâ göre burada "Sizi bir belirli ecele kadar ertelesin." cümlesinin ağık bir faydası anlaşılmasz. Onun için bundan ilk akla gelen mânâ çelişki değil, şu olur: Kuşkusuz bir belirli ecel vardır. Ondan büsbütün kurtulsa imkân yoktur. Ancak o ecel gelmeden önce Allah'a iman ve itaat ile iyi korunmak gibi bazı sebeplerden ötürü ertelenebilir. Fakat ecel gelince asla ertelenmez. Dolayısıyla o gelmeden önce hazırlanmaya çalışılmalıdır. Şu halde ecel gelmezden önce bazı sebeplerle ertelenebilmesine ne anlam vermeli?

Takdir olunca ecel mesela yüz sene ise, korunmakla ondan evvel gitmek mümkün olur mu? Veya o gelmeden önce Allah'a iman edip emirlerine itaat ile korunarak onu yüzüymî seneye çıkarmak mümkün olabilir mi? Bundan dolayı bazıları buradan iki ecel mânâsı anlaşıldığı kanaatına varmışlar ve ecelin takdirini iki ayrı ihtimalle anlatıp şarta bağlı olarak tasvir etmişlerdir.

Zemahşeri şöyle der: Yüce Allah şöyle kaza buyurmuştur ki mesela, Nûh kavmi iman ederlerse ömürleri bir senedir. Eğer küfür üzere giderlerse dokuzyüzün başında onları yok edecektir. Sonra da haber vermiş ki, o uzun gaye geldiği vakit bu kisanın ertelendiği gibi ertelenmez. Razi de tefsirinde bunu aynen almıştır. Kâdî, Ebu's-Suud ve Âlûsî de aynı mânâda yürütmüş olmakla birlikte yalnız gelince ertelenmeyen ecelin sadece müsemma olan ecel olmadığını, ikisinin de ertelenmez olduğunu, burada ise "Kuşkusuz Allah'ın eceli gelince ertelenmez."den maksadın, iman edildiği takdirde belirli olan ecel değil, iman edilmediği takdirdeki kısa ecel olması gerektiğini ve günkü ibadetin edat ile sebep gösterilmesi, yapılmayacak olan ertelenmenin vaad edilen erteleme olmasını gerektirdiğinden "İbadet etmezsiniz uzun ecele ertelenmezsiniz ve o halde takdir edilen eceliniz kısa ecel olur, o gelir çatar, gelince de ertelenmez, o vakit kurtulamazsınız. Belirlenmiş eceliniz uzun olan değil, kısası olmasın olur." demek olduğunu anlatmışlar ve bu surette bu üç tefsirci bir taraftan şarta göre uzun veya kısa idi ecel varsaymakla beraber gerçekte ecelin bir olduğunu da göstermek istemişlerdir. Çünkü meselenin iki safhası vardır:

BİRİSİ, eşyanın tabiatına göre aslında ecelin ne kadar olabileceği safhasıdır ki bu bakımdan sebeplerin farklılığına göre ecelin, vuku bulmasına kadar çeşitli şekilde uzun ve kısa olması mümkündür. Ecet vuku bulmadan veya vuku bulacağını gösteren delillerden önce kaderin sımnı Allah'tan başkası bilmediği için, insan ancak ne kadar yaşama imkânı olduğunu düşünerek ona göre hazırlanmalıdır.

İKİNCİSİ de ecelin vuku bulma safhasıdır ki bu bakımdan vuku bulup gerçekleşen ecel bir önceki safhada anlatılan mümkünlerin sadece birisidir. Kimsenin iki eceli yoktur.

İlâhî takdire gelince, takdir yüce Allah'ın ezeldeki ilmi, kaza, o ilmin sonsuzlukta fiile çıkartılması demek olduğuna göre "Ondan göklerde ve yerde zerre miktardan bir şey kaçmaz"(Sebe, 34/3) diye tanıtılan ilâhî ilimde bir gizlilik ve acaba ihtimali bulunmayacağından ilerde fiilen meydana gelecek olan ecet ne ise ilâhî ilimde takdir edilen ecet de odur. Dolayısıyla gerçekte takdir edilen ecel, meydana gelen ecel gibi birdir. Fakat meydana gelmeden evvel onu Allah'tan ve Allah'ın bildirdiklerinden başka kimse bilemez. İlim bilinenine bağlı ve yükümlülüğün dayanağı ise kişisel imkân olmasa nedeniyle Hz. Nûh'un daveti de yüce Allah'ın gerçek takdirine göre değil bunun mümkün olması durumuna göderir.

İbnü Atiyye tefsirinde şöyle der: "Ve sizi belli bir ecele kadar erteleisin" âyeti, Mutezile'nin "insan için iki ecel vardır" derken tutundukları âyetlerdendir. Eğer bir ve yerine getirilmiş olsa idi, süresi dolunca ertelenmesi sahih olmaz; dolmayınca da çabuklaştırılması sahih olmazdı, demişlerdir. Oysa âyette onların tutunacağı bir şey yoktur. Zira Nûh (a.s.) onların ertelenmecelerden mi, yoksa öne alınacaklardan mı olduğunu bilmiş değildirdi. Onlara, siz vakit gelen ecelden ertelenirsiniz de dememiştir. Lakin ezelde onların ya iman edip ecelleri ertelenenlerden veya inkâr edip ecelleri çabuklaştırılanlardan olduklarına dair önceden hüküm verilmiştir. Sonra bu mânâya destek ve şiddet verip "Kuşkusuz Allah'ın eceli gelince, ertelenmez." sözüyle şimşegi çakararak karar vermiştir."

13. Niye siz Allah için bir vakar ummazsınız? Vakarı, hafifliğin zıddı olarak ağırlık, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık ve ululuk mânâlarına gelir. Nitekim bu kökten türetilen tevkir, "ululamak" demektir. fâilî veya başında bulunan "lâm" harfinin ilgili olduğu kelimeyi açıklamaktadır. Yani, "Siz niçin Allah'tan korkmuyorsunuz, yüce Allah'ın yumuşaklığıyla beraber bir ululuk ve yüceliği bulunduğuna inanmıyor ve onu saymayanın neticesinde yok olacağına ihtimal vermiyor, inanmıyorsunuz da ona saygısızlık ediyor, putlara tapıyorsunuz?" Bu mânâya göre söz, sırf tehdit ve korkutma ifadesi eder. Yahut, "Niçin siz yüce Allah'ın size ilerde bir vakar ve onur lûtfederek size değer vermesini, yükseltip neticesinde büyük mertebeye ve sevaba erdirmesini ümit etmiyorsunuz da iman ile onun yoluna gitmiyor, onu inkâr edip putlara taparak zellilik yolunu seçiyorsunuz?" demektir ki, bu durumda korkutmadan çok teşvik olmuş olur.

14. Oysa o sizi aşama aşama birçok hallerden geçirecek yaratmıştır. Burada insan yaratılışının fert ve toplum olarak geçirmiş olduğu evrim mertebelerine işaret vardır. Ebu's-Suud'un açıklamasına göre; önce unsurlar halinde, sonra gıdalar halinde, sonra kanşımalar halinde, sonra sperma halinde, sonra embriyon halinde, sonra et parçası halinde, sonra kemik ve et halinde, sonra da bambaşka bir yaratılış şekli vermiştir. "Yaratılanın en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir."(Müminun, 23/14). Bunları yapan o güzel yaratıcı ululama ve saygıya layık değil mi? O sizi daha başka bir şekil ve yaratılışla yükseltemez mi? Yahut ezip yok ederek elem verici o azaplara düşüremez mi? Siz niye bunları düşünmüyorsunuz?

15-16. Bunu daha çok açıklamak ve kanıtlamak için buyruluyor ki: "Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmış görmediniz mi? Ay'ı içlerinde bir nur kılmış; güneşi de bir lamba kılmış."

17. "Allah sizi yerden bir nebat tarzıyla bitirdi." Nebat ve nebt kelimeleri, lügatte cins ismi ve mastar olur. İsim olduğuna göre, yerden biten, yani yerden çıkıp yetişen her şeye denir. Sonra örtfe sapı olmayanlar ve hayvanların yedikleri için kullarılmıştır. Türkçe'de buna "ot" denir. Mastar olduğuna göre de bitmek, ot bitmek, yetişmek mânâsına gelir. Bu kökten türetilen "inbât" da, bitirmek, yetiştirmek, geliştirmek demek olur. Nebatın ayıncı özelliği ve niteliği gelişmedir ki organizmanın gıda ve üreme ile ortaya çıkıp görünmesidir. Fakat kelimelerin asıl kipi mastar olduğu ve insan hayatı bitkisel hayattan ibaret bulunmadığı için tefsirciler burada kelimesinin hal değil mef'ulü mutlak olduğunu açıklamışlardır. Ancak bazıları doğrudan doğruya "sizi bitirdi" fiilinden mef'ulü mutlak olması için, kelimesinin mânâsına olup babının dışında zikredilmiş olduğunu söylemişlerdir ki "yerden bitirmek suretiyle yetiştirdik" demek olur. Diğer bazıları da, (bitirme)nin neticesi olmak üzere üç harfli fiillerden ibarede bulunmayan fakat takdir edilen bir fiilin mastan olması dolayısıyla "in mef'ulü mutlakı olduğunu söylemişlerdir ki aslı olup mânâ, "Allah sizi bitirdi siz de bir tür bitişle bittiniz." demek olur.

Fahreddin Razi şöyle der: Burada iki mesele vardır. BİRİNCİSİ, Âyetin iki yorum şekli vardır. Birisi, "sizi yerden bitirdi" demek, babanızı yerden bitirdi, başlangıçta topraktan onu yaratmak suretiyle cinsinizi yarattı, demektir. O kadar ki, "Doğrusu Allah katında İsa'nın misali Adem'in misali gibidir. Onu topraktan yarattı."(Âl-i İmran, 3/59) gibi olur. Diğeri, hepinizi yerden yarattı demek olur. Çünkü Allah bizi spermalardan, onları gıdalardan, gıdaları bitkilerden bitkileri de yerden yaratıyor.

İKİNCİSİ, denilmesi gerekirken buyrulmuştur ki "Allah sizi bitirdi, siz de bir tür bitişle bittiniz" takdirindedir. Bunda hoş bir incelik vardır. Zira buyursa idi "acayı garib bir bitirme" demek olurdu. Oysa Allah'ın sıfatı olan inbat, bizim beş duyumuzdan biriyi anlaşılmadığına, biz onun enteresan ve tam bir bitirme olduğuna başka türlü tanımazdık, ancak Allah'ın haber vermesiyle tanımış olurduk. Bu makam ise yüce Allah'ın sonsuz kudretini delil ile anlama makamıdır. Onu yalnız işitme yoluyla kanıtlamak yeterli olmayabilir. Fakat "o bitirdi de siz enteresan garip bir bitişle bittiniz" anlamına buyrulunca bizim vasfımız olan o enteresan garip ve mükemmel bitiş bizim duyu organlarımızla hissedilip gözlemlendiğinden buradan hareketle yüce Allah'ın eşsiz kudretini anlamak mümkün olur. Bu nedenle buyrulması, bu makama daha uygun, daha edebî olmuş ve bu hoş inceliği göstermek için hakikatten mecaza geçilerek yerine buyrulmuştur.

Bununla beraber hal yapıldığı takdirde de bu nükte anlaşılmaz değildir. Fakat kelimelerin esasen mastar olması ve halden önce mef'ulü mutlak olmaya daha layık ve kuvvetli bulunması nedeniyle tefsirciler onun halden ziyade mastar olmasını göz önüne almışlardır.

18-20. Bu suretle insanın geçirdiği evrelerin ilk unsurlarına işaretten sonra geleceğini ve gayesini açıklamak için de buyruluyor ki "Sonra sizi tekrar toprağa çevirecek ve oradan sizi bir çıkış daha çıkaracak".

Bu davet ve açıklamadan sonra ne oldu? Meâl-i Şerifi

21. Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Onlar bana isyan ettiler; malı ve çocuğu hüsrandan başka bir şeyini artırmayan kimsenin ardına düştüler."

22. "Büyük büyük tuzaklar kurdular."

23. Dediler ki: "Sakın tanılarınızı bırakmayın, ne Vedd'i, ne Suva'ı ve ne de Yeğus'u, Yeûk'u ve Nesr'i."

24. Çok kişiyi yoldan sapıttırdılar. Sen de o zalimlerin sadece şaşkınlıklarını artırdı.

25. Hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular, kendilerine Allah'a karşı yardımcıları da bulamadılar.

26. Nûh dedi ki: "Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma."

27. "Zira sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece ahlâksız ve kâfir çocuklar doğururlar."

28. "Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin olarak evime girene ve bütün inanmış erkek ve kadınlara mağfiret buyur. Zalimlerin de sadece helakini artırdı."

21-22. "Malı ve çocuğu, kendisinin zararını artırmaktan başka bir işe yaramayan kişiyi uydular." Bu kişi, Nûh kavminin peşinden gittikleri ve Hz. Nûh'a düşmanlık eden zalim demek oluyor.

23-24. "Ne Vedd'i, ne Suvâ'ı ve ne Yeğus'u Yeuk'u ve Nesr'i." Bunlar, kendilerine en büyük tanidıkları ve tapındıkları putlarının isimleridir. Bununla beraber kendi aralarında dereceleri birbirinden farklıdır. Bazılarına "lâ'n"ın tekrarlanması ve bazılarındasöylenmemesi ile bu farklılığa işaret olunmuştur. Demek ki Vedd ve Suva'dan her biri; Yeğus, Yeûk ve Nesr'in hepsine karşılık söylenmiş oluyor. Bazıları şöyle demiştir. Bu putları Araplar'a geçmişti. Bundan dolayı, Araplar; Abd-i Vedd, Abd-i Yeğus... diye isimler takardı. Âlûsî şöyle der: Buhârî, İbnü Münzir ve İbnü Merduye İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Nûh kavmindeki putları sonradan Araplar'a geçmişti. Vedd, Dûme-tül-Cendel'de Kelb oğullarının putu idi. Suvâ, Hüzeyl'in idi. Yeğûs, Murad'ın, sonra Seba'da Beni Gatûf'ın idi. Ye'uk, Hamedân'ın idi. Nesir de Himyer'in, Ali zilkelâ'nın idi. Bu isimler esasen bazı iyi kişilerin isimleri iken vefatlarında onların adına ve oturdıkları yerlere Seytan'ın aşılama ve telkinleriyle dikmeler dikilmiş ve bunların adları verilmiş, sonra da onları tanıyanlar kalmayınca bilmeden bunlara tapılmıştır. İbnü Ebî Hâtim'in Urve b. Zübeyr'den rivayetine göre Vedd, en büyükleri ve en iyileri idi. Bunların hepsi Adem oğullarından idi. Bir rivayete göre de Vedd, yüce Allah'tan başka ilâh edinilenlerin ilkidir.

Abd b. Humeyd'in Ebu Mutaahher'den rivayet ettiğine göre Ebu Cafer Muhammed b. Bâkir Hazretleri şöyle demiştir:

Vedd, kavmi içinde sevilen müslüman bir kişiydi. Ölünce Bâbil yurtdında kabrinin etrafında ordu kurdular, yas tuttular. İblis onların bu feryadını görünce bir insan biçiminde onlara: "Sizin ağlayıp sızladığınızı ve üzüldüğünüzü görüyorum. Size onun bir şeklini, resmini yapsam, toplandığınızı yere koysanız da onu ansanız." dedi." Pekî' dediiler. Bunun üzerine İblis Vedd'in bir şeklini yaptı. Onu toplantı yerlerine koydular. Babilliler onu anarlardı. İblis bunu görünce: "Nasıl, evlerinize de yapsam, herkes evinde de ansa olur mu?" dedi. Onu da yaptı, bu şekilde onu anar oldular. Sonra çocukları yetiştirdi. Çocukları büyüklerin ona yaptıklarını görüyordu. Nesir uzadıka onu niye andıkları unutuldu. Tuttular, ona ilâh diye tapmaya başladılar. İşte yeryüzünde Allah'tan başka ilk tapılan Vedd oldu.

İbnü Münzir ve başkaları Ebu Osman Mehli'den rivayet etmişlerdir. Ebu Osman demiştir ki: Yeğus'u gördüm, kurşundan idi. Çıplak bir deveye yükletilir, beraberinde giderler, bir yere varıp kendi kendine çökene kadar onu hiç dehlmezlerdi. O çökünce de, "Haydin, konaklayacağınız yeri beğendi." derler ve etrafına konarlar ve oraya bir bina yaparlardı.

Keşşâfta zikredildiği üzere, bir de şöyle denilmiştir: Vedd, bir erkek şeklinde, Süva bir kadın şeklinde, Yeğus bir arslan şeklinde, Yeuk bir kısrak şeklinde, Nesir bir kurtal şeklinde idi. Yine denilmiştir ki, yok olan Nûh kavminin putlarının aynen Araplar'a geçmiş olması uzak bir iştir, anlaşılır gibi değildir. Açık olan budur ki, ancak isimleri kalmış, Araplar da bir takım putları edindikere bunları bu isimleri vermişler ve Abd-i Yeğus ve Abd-i Yeuk derken de bu putların kulu, yani Yeğus'un kulu, Yeuk'un kulu mânâlarını kastetmişlerdir. Ebu Osman'ın gördüğü de aynen Nûh zamanından kalma değil, ancak o isimle isimlendirilen başka bir put olması gerekir. Âlûsî, daha önce nakledildiği üzere, onların hepsinin de insan şeklinde olmalarının daha sahih olduğunu kaydetmiştir. Bu isimler esasen Arapça olmayıp başka bir dilden olduklarına göre, Vedd ve Yeğus isimlerinin Hintliler'in Veda, Vüyasa isimlerini andırdıkları da hatıra gelmiyor değildir.

25. "Hatalarından dolayı" buradaki harf-i cerri illet ve sebep bildirir. Metne ziyade kılınmıştır veya belirsizlik için getirilmiştir. Onların hatalarının ve işledikleri suçların büyüklüğüne ve fazlalığına dikkat çekmek için ziyade kılınmıştır. Burada mef'ulün fiilden önce getirilmesi, söze "ancak, yalnız, sırf" gibi mânâlar kazandırır. Yani başka sebepten ötürü değil, açıklandığı üzere sırf kendilerinin birçok büyük günahlarından ötürü suda boğuldular, tufana boğuldular. Sonra da bir ateşe atıldılar. Bu, berzah yani ölümlerin ruhlarının kıyamete kadar bulundukları yerdeki veya kabirdeki azaptır. Suya boğulmakla ateşe atılmak gibi iki zıt azabın bir araya getirilmesinde eşsiz bir tıbak sanatı vardır.

26. "Nûh dedi ki, ey Rabbim!..." Bu söz, önce geçen sözüne bağlanmıştır. Fakat Nûh'un burada söyledikleri evvelki sözleri gibi sadece söyleneni hikâye için değil, ondan helak olmaya hak kazandıklarını açıklamak için olup bu duanın da onların hata ve günahları yüzünden olduğu anlatılmak üzere sona bırakılmıştır. Çünkü bu duanın, onlar suda boğulmadan evvel yapılmış olduğu açıktır. Ey Rabbim! Yer üzerinde bırakma. Burada yer denince anlaşılır açık ve genel olarak bilinen yeryüzüdür. Bununla beraber başında bulunan "lâm"ın ahd için olmasıyla "Nûh kavminin bulunduğu yer" demek de olabilir. Kâfirlerden bir tek kişi, yahut yurt sahibi bir kimse bırakma. Derler ki: kelimesi ancak genel olumsuzluk ifade eden cümlelerde kullanılır. denilir ki bu, "evde kimse yok" demektir. Bu kelimenin aslı "dâr" yahut "devir" kökünden "fey'al" kalıbında "devyâr" dir. Vâv harfî yâ harfine dönüştürülmüştür. Bu kelime fa'âl kalıbında değildir. Öyle olsaydı deyyar olmaz devvar olurdu. Şu halde türediği kelimeye göre asıl mânâsı "evcül" yahut "yurtçul" demek gibidir. Bununla beraber deyyar, ayyaş gibi asıl harfî yâ olarak kökünden fa'âl kalıbında da olur ki "deyr bekleyen", "manastır bekçisi" mânâsına gelir.

27. Bu şekilde olumsuzluk genel olmakla beraber maksat, yurt sahibi, yurt ve ülke yöneten hiçbir kimse demek olması da dış görünüşü itibarıyla şu illete uygun düşer: Zira onları bırakırsan kullarını sapıttırdı, çocukları da günahkâr ve kâfirden başkası olmaz.

Bu duanın eseri yalnız Nûh kavminin suya boğulmasıyla kalmamış, sonra onun ve beraberindeki müminlerin nesilleri "Denildi ki; "ey Nuh! Sana ve gemide seninle beraber bulunan müminlere bir selâm ve bereketlerle in. İlerde kendilerini birçok nimetten faydalandıracağız ve sonra da bu yüzden kendilerine bidden bir acıklı azap dokunacak ümmetler de olacaktır."(Hud, 11/48) âyetine uygun bir şekilde yeryüzüne yayılarak "Ve onun neslini bakı kalanlar kıldı."(Sâffat, 37/77) sözünün gerçekleşmesiyle de kendini göstermiştir.

28. Bu da Nûh (a.s.)'un şu duasıyla ilgilidir; Ey Rabbim! Bana, babama, anama, mümin

olarak evime girene ve bütün inanan erkek ve kadınlara mağfîret et. Bu, geçmiş ve kıyamete kadar gelecek bütün ümmetlerin inanan erkek ve kadınlarını kapsar. Zalimlere ise helakten başka bir şey artıрма. Bu cümle de, geçmişteki zalimleri de arkalandından beddua olarak kapsamakla beraber, daha çok o kâfirler helak edildikten sonra gelecek olan zalimler aleyhine dua demek olur. Yani "her kim olursa olsun, benim soyumdan ve bütün mümin erkek ve kadınları soyundan gelmesi dahi olsa zalimlerin hep helaklerini artır. Sonlarını perşan eyle" mânâsını da ifade eder ki, Hz. Nûh'a, "İlerde kendilerini birçok nimetten faydalandıracamız ve sonra da bu yüzdten kendilerine bizden bir acıklı azap dokunacak ümmetler de olacaktır."(Hûd, 11/48) buyrulması; aynı şekilde Hz. İbrahim'in "Soyumdan da bir kısmını lider yap" (Bakara, 2/124) duasına "Ahdim zalimlere ermez"(Bakara, 2/124) buyrulması bunun cevabı demektir. Demek ki, küfür ve zulme gidenler, her kim olursa olsun, atalarının iman ve adaletleri dolayısıyla dünyada ilâhî nimetten bir nasip alarak bir müddet yaşayabilirlerse de, neticede helak olup başışlanmaya ermeksizsin acıklı bir azap içinde kalmaya mahkûmdurlar. Bu azap onların sırf inkâr ve zulüm ile ettikleri hatalar ve işledikleri suçlar sebebiyledir. Bu suretle Meâric Süresi'ne kendilerinden bahsedilen kâfirler de o vaad olundukları acı günü göreceklr; azap kesinlikle gerçekleşecek, o büyük musibet çaresiz başlanına inecektir.

Görülene ve görüleceğe dair olan bu iki süreden sonra genellikle görülmeyen ve gözden saklı bulunan kuvvetlere dair olmak üzere de buradan Cinn Süresi'ne geçilecektir ki bunlar Âdem'in ve Nûh'un soyunda bulunmayan kuvvetleri kapsar.

CİNN SÜRESİ

Biz bir tek kişiye de nefer deriz. Arapça'da ise bu kelimenin şöhret bulan kullanılışı, üçten ona kadar kişiyi ifade etmek içindir. Alûsî'nin açıklamasına göre fasih Arapça'da ondan yukansı için kullanılır. Erkeklere hatta insanlara da mahsus değildir. Çünkü burada cinler için de kullanılmıştır. "Mücmel'de şöyle yazıldı: (Reht) ve "nefer" kelimeleri kırka kadar kullanılır. Aralandndaki fark; reht, bir ataya ait olur, neferde ise öyle değil, nefer, kavim mânâsına da kullanılır ki, "Nûfusa da daha kuvvetli." (Kehf, 18/34) âyetinde de bu mânâdadır. İmam Kîmânî de, "nefer"n lugat örfünde diğer bir mânâsı vardır, o da 'erkek'tir" demiş ve bir sahih hadisin bu mânâ ile tefsir olunduğunu söylemiştir. Demek ki bizim dilimizdeki nefer bu mânâdan gelmiştir.

"Gerçekten dinledi" Bu bütün kırâetlerde ittifakla üstün okunur. Çünkü cümle mechul (edilgen) fiilinin nâib-i faili yerindedir. Buna bağlanılanlar da böyle üstün okunmak gerekir. Terkibindeki zamir herhangi bir ismin yerini tutmamaktadır. Böyle zamirlere "şân" zamiri denir.

"Dediler ki: Biz" Bu ile başlayan cümle, "dediler" fiiliyle nakledilmek istenen sözün ne olduğunu gösterir. Onun için bu tür cümlelerdeki bütün kırâetlerde esre okunur. Buna bağlanan diğer cümlelerde de hemzenin esre okunması gerekir.

2. "Hidayete" Hak ve doğruya. Bu sürede bu ve bundan sonra gelenlerin birbirlerine bağlanması önemli meseledir. Kırâetlerin bazısında üstün, bazısında esre okunmuştur. Bazılarında esre bazılarında üstün okuyanlar da vardır. Esre okunan kırâetlerde "Biz işittik" cümlesi üzerine bağlandığı açıktır. Yani, "biz işittik dediler", "beyinsizimiz Allah hakkında saçma sözler söylüyorduk, dediler", şöyle söylediler, şöyle söylediler demektir. Üstün ile okunmasında ki, bizim Hafs kırâetinde ve mushaflarımızda böyledir, bunda incelikler vardır. Bazılan bunun, yani nun, "ona inandık" cümlesindeki 'nin mahalline veya yine bunun şekilde takdir edilerek zamir üzerine bağlanmış olup, "dinledik de ona ve şu, şu hakikatlere iman ettik" demek olur. Bu şekilde bunlar da cinlerin sözleri cümlesine dahil olur. Arada ve sonunda bunlardan bazılan da 'deki üzerine bağlanır ki, onlar cinlerin sözlerinin hikâye olmayıp doğrudan doğruya Allah tarafından vahyolunan kelimâlar olarak düşünülmedir. Nitekim, "Onlar dosdoğru gitselerdi" ve "Mescitler Allah'ındır" âyetleri böyle doğrudan doğruya vahy oludıkları cin kırâetlerin hepsinde üstün okunmuştur. Bunlar cinlerin sözleri olarak hikâye edilmemiştir. Arada "Onlar zannettiler", "Biz zannettik", sonra "On kırınca" âyetlerinde iki türlü okunma ihtimali vardır. Biz bunlan meâlde, "doğrusu", "hakikat" ve "gerçekte" gibi tabirlerle göstermeye çalıştık.

3. Bütün bunlarda rûşd'ün akla uygun ve doğru olan yolun bir izahı vardır. "Rabbimizn şanı çok yücedir".

CEED, Kâmus yazannın "Besâîr"de açıklamasına göre bu maddenin aslı, düz araziyi baştan başa geçmek mânâsıdır. Çalışma ve gayret, elbiseyi kesip biçmenin neticesi olan yenilik, gece gündüz mesafe alma zımmında yardımcı olan ilâhî feyz, baht, zenginlik, nasip, şan ve utulu mânâlarındda kullanılır. Bu münasebetle "büyük baba" (dede) mânâsında kullanılması da bundan kaynaklanır.

Bu açıklamaya göre cedd; iyi baht, kıymet ve onur, nasip ve kismet mânâlarına geldiğinden böyle bahtiyar ve mutlu kimseler "ashabu'l-ceed", "zevu'l-ceed" veya "mecdud" denildiği gibi ululuk ve yücelik mânâsıyla da, "Herkesin gözünde büyüdüğe büyüdü." denilir. Cimin ötresiyle ulu demek olur. "Baba olmadı, oğul da olmadı." (İhlâs, 112/3) diye nitelenen yüce Allah'a nisbet edilince cedd, yüce Allah'ın bütün varlıklar kapsamış olan başlangıcı olmayan şanı ve ululuğu, kendine özgü zenginliği, bir de genel olarak bütün varlıklara özel olarak dilediklerine olan yüksek feyiz ve yardımı mânâlarıyla açıklanır ki, burada birincisinin kastedildiği açıktır.

4. "Bizim beyinsizimiz" İblis, veya cin mânâsıyla cinlerin azgınları diye mânâ verilmiştir. ŞETAT, sinin aşması, haktan ve doğruluktan uzak, saçma, ki o, beyinsiz kişinin Allah'ın eşi ve oğlu olduğunu söylemesidir.

5. "Biz zannettik ki" diye başlayan bu kısım, o beyinsizlerinin saçmalıklarına bu vakte kadar ne sebeple aldanmış olduklarını açıklamaktadır. Bunun, üzerine bağlanması düşünülebilir.

6. Burada cinlerin öyle yalan ve saçmalıklara cesaret edebilmelerinin nedeni ve insanlar üzerinde otorite kurabilmelerinin sebebi anlatılmış oluyor ki şudur: İnsanlardan bazı kişiler cinlerden bazı kişilere sığınıyorlardı. Böyle sığınma dualanna tılsım ve efsûn adı verilir.

Bazılan şöyle der: "Bir adam ıssız bir vadide yatmak veya konup geçmek istediği ve başına bir tehlike gelmesinden korktuğu zaman yüksek sesle, "Ey bu vadinin azizi! Ben senin itaatinde bulunan beyinsizlerden sana sığınıyorum." der ve böylece o vadideki cinninin kendisini koruyacağına inanırdı. Kuşkusuz bu inançtaki kişiler başı sıkıldıkça veya herhangi bir amaca emek istedikçe, işi, öcne cinne sığınmak olur. Ebu Hayyan'ın zikrettiği gibi Mukatıl şöyle demiştir: Araplar'da cinne sığınmak Yemen'de bir kavimden başladı, sonra Beni Hanîfe'ye geçti, sonra Araplar'da yaygın hale geldi.

Burada cin hakkındaki "ricâl" yani erkekler, adamlar kelimesinin kullanılması çok dikkat çekicidir. Bazılan şöyle der: Cinler için erkekler, adamlar deyimi kullanılmaz. Bu âyette geçen "ricâl" kelimelerinin ikisinden de maksat, insanlardan olan erkeklerdir ki, buna göre mânânın şöyle olması gerekir: İnsanlardan bir takım kişiler, cinlerin serinden, yine bazı insanlara sığınıyorlardı. Mesela, "bu vadinin cinninden Huzeyfe'ye sığınıyorum." diyorlardı. Buna göre, "cinlerden" sözü, "insanlardan" sözündeki gibi açıklayıcı mahiyette "adamlar"ın sıfatı değil, bir başlangıç olarak "sığınıyorlar" fiiline bağlı bir meful (dolaylı tümlec)dür. Bu sığınış ise, ölmüş veya diri bir adamın ismine ve ruhaniyetine veya kahlilere başvurmak gibi, fiilen o adamın kendisine başvurmak suretiyle de olabilir. Bu mânâ da güzel bir mânâdır. Bu yorumda, cinlerin erkekliğini ve dişliliğini gösteren bir yön yoktur. Fakat âlimlerin çoğunluğu, bu lerin ikisinin de "erkekler"i açıklayıcı mahiyette onun sıfatı olmasını daha açık görerek, "bu âyetin zahiri, cinlerin erkekleri ve dişleri bulunduğunu ve onların erkeklerine de "ricâl" denildiğini gösteri" demişlerdir. Şu halde, hiçbir hayvanın erkeğine "racûl" denilmediği düşünülürse, burada insan karşılığı

zikredilen cinlerin başka bir hayvan olmayıp insanların içinde gizli yaratıklar olmaları gerektiğini düşünmek lazım gelir. Onun için biz, cinler hakkında kullanılan "ricâl" tabirini, hakikatleri itibarıyla değil, görünüşleri itibarıyla olmasına yorumlamak istiyoruz. Özetle, insanlardan bir takım erkekler, cinlerden bir takım erkeklere her ne şekilde olursa olsun sığınıyorlardı, da o sığınan insanların cinlerin kibir ve taşkınlıklarına artıyorlardı.

REHAK, asıl mânâsında örtmek, sarıp bürümek demek olduğu gibi, bir adamın arkasından yaklaşıp çakmak mânâsına ve sefâhet yani, hafiflik ve ahmaklık mânâsına, kötülük ve kargaşa, zulüm ve haksızlık yapmak, haram ve yasak işleri yapmaya koyulup onlarla uğraşmak mânâlarına geldiğinden tefsirciler; günah, cüret ve taşkınlık, hafiflik, geçimsizlik, kibir ve büyülenme mânâlarına yorumlamışlardır. Yani o adamlar cinlere sığınmakla cinleri smartıyor, onların hafiflik ve taşkınlığa cesaretlerini artırıyor; bu şekilde azgın cinler de Allah hakkında bile yalanlar uydurarak cinlere ve insanlara zulüm ve satasmlarını artıyorlardı. İnsanlar onlara sığınarak kurtulmak isterlerken, böyle yapmakla onlara yüz verip daha çok tuzaklarına düşüyorlardı. Demek ki insanlara fenalığı cinlerden çok asıl kendileri yapmış oluyor. Cinler insanlara yine insanlar vasıtasıyla zarar veriyorlar. Onları alet ediniyorlar, onların sığınmasından kuvvet alarak satışma ve otoritelerini artırıyorlar. Şu halde insanlar yalnız Allah'a sığınsalar da cinlere hiç önem vermeselerdi cinler onları saramazlardı.

7. Cinlerin ve insanların Allah'a karşı böyle yalan ve taşkınlıklarına sebep olan beyinsizliklerinden birisi de, "Onları zannetmektedir." Bu cümlenin, başında bulunan "ve" (atf) bağlacı ile iki ayn yere bağlanma ihtimali söz konusudur. Cinlerin birbirlerine sözlerini anlatmaları durumuna göre "Onlar" zamiri, insanlara; "zannettiğiniz gibi," hitabı da cinleredir. Yani cinler birbirlerine, "İnsanlar sizin zannettiğiniz gibi zannettiler" derler. âyetine bağlanarak doğrudan doğruya vahy edilen Allah kelâmı olduğuna göre zamiri cinlere hitabı insanlarıdır. Burada âyetlerin, böyle bir aşığı, bir yukan bağlanmasında iki tarafa çıkan şimşek gibi bir panldayış ve bu şekilde bir taraftan anlatılan zan kavramındaki çalkınışa, bir taraftan da onların üzerine saldıran alevlerin panldayışına tam bir uygunluk eşsizliği vardır. Yani, "Ey o cinlere sığınan insanlar! O cinler de sizin gibi zannetmişlerdi ki...", yahut, "Ey o Kur'ân'ı dinlemiş olan cinler! O size aldanan insanlar da sizin gibi zannetmişlerdi ki Allah ebediyen hiç kimseyi göndermeyecek, yani insanlara hakkı ve doğruyu anlatır, sizlere haddinizi bildirir, yalanlarınızza, taşkınlıklarınıza karşı başlanınıza ateşler yağdırır bir Peygamber, bir Resul göndermeyecek zannetmişlerdi. Burada ba'sin, ahirette ölüleri diriltirip herkesin cezasını vermek mânâsı da akla gelirse de maksadın, dünyada vaki olan Peygamber (s.a.v)'ın gönderilişi olduğunu gelen âyetler anlatmaktadır. Zira cinler o zamanları batı olduğuna ve Peygamberin gönderilişine inanmanın sebep ve delilini şu tecrübeleriyle anlatıyorlar.

8. "Doğrusu biz göğü yokladık da onu şiddetli muhafızlar ve alevlerle dolu bulduk". Esasen lems; dokunmak, elle yoklamaktır. Göğü yoklamak, ne var ne yok diye araştırmak istemek, sınamak anlamlarında mecaz olduğu açıklanıyor.

HARES, bekçi ve muhafız demek olan "hâris" kelimesinin çoğuludur. "Hadem" kelimesinin, hizmetçi mânâsına gelen "hâdim" kelimesinin çoğulu olduğu gibi.

ŞUHÜB de "şihâb in çoğuludur. Şihâb, esasen ateş alevidir. Nitekim, "Parlak bir ateş koru." (Neml, 27/7) âyetinde de bu mânâda kullanılmıştır. Bundan, gökte yıldız kayar gibi kayan panlılara da isim olmuştur. Mânânın özeti şu oluyor: Biz iman ettik ki, "Allah kimseyi peygamber göndermeyecek, göndermez." zannı yanlış imiş, biz yüce bir şahsın peygamber gönderildiğini anladık. Çünkü biz göğü, o yüksek âlemi yokladık da onu şiddetli bekçiler, kuvvetli muhafız melekler ve almaya hazırlanmış ateş gibi alevler, korlarla doldurulmuş bulduk.

9. Bilindiği gibi biz, o gökleri dinlemek, haber almak için bazı mevkilerde otururduk. Yani bazı yerlerde durup etrafı gözetler, gizli gök haberleri alır, onlara halkı şaşırtırdık. Fakat şimdi "her kim dinlemek isterse onu göz altında bulundurup gözleyen, yakmaya hazır bulunan bir ateş parçası, parlak bir alev bulunuyor. O Kur'ân'ın ve onu okuyan zatın karşısında cin ve şeytan böyle eriyecek bir durumda kalıyor. İşte yüce Allah böyle birisini göndermiş ve âlemi böyle değiştirmiştir. Burada çoğullukla "şihâb'ın zahiri mânâsında ısrar ediliyorsa da biz bu ısrarda mânâyı maddeleştirmekten başka bir yarar görmüyoruz. Asıl maksat, peygamberlik nuru ve Kur'ân âyetleri ile hakikat âleminde parlatılan ve batıl fikirlere karşı fırlatılan ateşi andırın uyanları anlatmak olması daha yüksek bir mânâ olduğu kanaatındayız. Zira hava olaylarındın olan o ateşlerin Peygamberimizin gönderilmesinden önce de olageldiği rivayetlerde de inkâr olunmuyor. Peygamberimizin gönderildiği sıralarda denildiği gibi fazla birçok ateş yağmurları olmuş ve bunlardan yıldız falcılar, kahinler, şeytanları korkup türlü mânâlar çıkarmaya çalışmış olsunar. Fakat bu şekilde onlardan gök haberleri kesilmiş değil, aksine çoğaltılmış ve kulak hırsızlığına daha fazla meydan verilmiş demek olmaz mı? Oysa İbnü Abbas Hazretlerinin söylediği ve bu âyetinde anlattığı mânâ, bu alevlerin, onların gök haberlerini kesmiş ve göğün kapılarını birer zabıta memuru olarak tutmuş doldurmuş olmalıdır. Bu ise onların morallerini yıkıp yalanlarını, hafifliklerini ve taşkınlıklarını yakan hakikat alevlerini anlatıyor ki, onlar Muhammed (s.a.v)'in göğünden panldayan ateşi andırır âyetler ve mucizelerdir ki, bunun karşısında insan ve cin şeytanlarının ödleri komuş, dilleri tutulmuştur.

10. Bu tecrübeleri yapmış olan cinler artık eskisi gibi gayptan dem vurmaya, gelecekten haber vermeye kalkışmayıp yalan söylemiş olmaktan sakınarak ilerisi hakkında imanlarını şöyle anlatıyorlar: De inandık ki, doğrusu biz bilmiyez, bizim aklımız yetmez, yeryüzündekilere bir kötülük mü murat edilmis; yoksa Rableri onlara bir hayır, bir başan mı murat etmiştir. Yani daha önce yaptığımız gibi gayptan dem vurmaya kalkışmayalım, biz gaybı, Allah'ın ne takdir ettiğini bilmiyez. O, Allah'a aittir. Dolayısıyla bu defa da o göğün korunmuş olmasından, o alevlerin parlayışından yerdeki kimseler, insanlar ve cinler korunup da hayır mı görecekler, yoksa korunmayıp da ateşlere yananak zarar mı görecekler, orasını Allah bilir. Bu konuda bize düşün kendimizi düşününekir.

11. Bizim bildiğimiz ve anladığımız şudur ki, doğrusu bizler, biz cinler içinde iyiler de vardır. Onlar, iman edip hayra emye uygun ve elverişlidirler. Yine içimizden öyle olmayan aşâğılıklar da vardır. Onların hayra emesi pek düşünülmez. Biz bölük bölük, yol yol klık klık, sınımlar gibi dilim dilim, parti parti olmuşuz yani hepimiz bir yolda birleşmiş değiliz ki, hakkımızda mutlak olarak hayır veya şer diye bir hüküm verilebilsin.

12. Biz zannettik burada zan, nefsin kesin kararı ile ilim mânâsıdır. Yani o Kur'ân'ı dinleyen ve o tecrübeleri görüp bunları söyleyen biz cinler sunu anladık. Ki yüce Allah'ı yeryüzünde asla aciz bırakamayız. Yeryüzünün neresinde olursak olalım, ne kadar gizlenirsek gizlenelim, gerek böyle ihtilaf içinde kalalım, gerekse birleşelim, her ne yapsak Allah'a karşı koyup da ondan kurtulmamıza imkan ve ihtimal yok. Ve ondan kaçmakla da kurtulamayacağız. Yeryüzünde kalmayıp da göğe kaçacak olsak yine onu aciz bırakamayacağız, kendimizi ondan kurtaramıyacağız. Ona iman ve itaat etmedikçe, nerede bulunsak bizi yakacak. Biz bunu tecrübeyle anladık

13. ve bize bunu anlatan o yol göstericiyi, o doğruya erdiren hidayet rehberi Kur'ân'ı veya Peygamberi dinlediğimiz vakit de ona iman ettik. İman etmekte hiç tereddüt etmedik bundan böyle her kim Rabbine iman ederse, yani onun birliğini ve büyüklüğünü tanır, indiriklerini doğrular, azabından korunur, ona sığınırsa, artık o, ne hakkının yenilmesinden korkar ne de zillte düşmekten. Yani hakkı yenilmek, mükâfatından bir şey eksiltilemek suretiyle zulme de uğramaz; gerek insan gerek cin başka birisi tarafından hüküm altına alınıp zillte de düşmez. Bu korkulanan hiçbir kalmaz. Zira Allah'ın ortığı yoktur. Onun güç ve kuvvetine karşı gelecek kimse bulunamaz. Kısacası, insan ve cinne sığınanlar kendilerini kurtaramaz. Ancak Allah'a iman edip de ona sığınanlar esenliğe

erer. Onun için insanlar cinne sığınmamalı, cinler de kendi beyinsizleri ve alçakları olan şeytanlara uyup da insanları aldatmaya çalışmamalıdır.

14. Bununla beraber biz cinlerin içinde müslüman olanlar, açıklandığı üzere Allah'ın birliğine iman ve itaate esenlik yolunu tutanlar da var. Kasıtlar, yani iman ve İslâm yolundan sapıp da zulme gidenler de var. Fakat müslüman olanlar, işte onlar, hayır ve doğruyu arayan ve ona layık olanlardır. O halde o göğün korunmasıyla, o peygamber göndermeyle onlar hakkında hayır murat edilmiş demektir.

15. Amma İslâm yolundan sapanlar: Kâfirler, zalimler cehenneme odun olmuşlardır. Yanacaklardır, onlar hakkında da şer murat edilmiş demektir.

16. "Eğer yolda doğru gitselerdi." Bu âyetin başındaki 'in aslı, olup seddesi kaldırılmıştır. Sonunda aslında olup zikredilmeyen, hiçbir ismin yerini tutmayan ve zamir-i şan denilen bir zamir vardır, demektir ve bu cinlerin sözlerinden değil, sözüne bağlı olarak doğrudan doğruya vahyedilen Allah kelâmındandır. Yani o insanlar ve cinler, anlatıldığı üzere hep o iman ve İslâm yolunda bir yön üzere dosdoğru gitselerdi, elbette biz onların hepsine bol su sunardık, yani bol nızıklar içinde yaşatırdık

17. ki onları onun içinde imtihan edelim. Yani öyle hepsi doğru yolu tuttuktan halde de onları başboş bırakıverecek değildik. Bu dünya imtihan dünyası olduğu için bunun darlığı da genişliği de bir imtihandır. Sıkıntı içinde bir gayeye yürüyüştür. Fakat hep nızık darlığı içinde imtihan vermekle, bolluk içinde imtihan vermek arasında fark vardır. Onun için onlar o istikamette gitselerdi onları darlıklar içinde değil, bol bol nızıklar içinde imtihan eder, o yüzden yükseltirdik. Fakat onlar, o insan ve cinler öyle yapmadılar, çocukları o öğüdü dinlemediler, yüz çevirdiler her kim de Rabbinin zikrinden, vahiy ve öğüdünden, ibadetinden yüz çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar.

18. "Muhakkak mescidler Allah'a aittir." Bu âyetin başındaki de kırâetlerin hepsinde üstünlüğü. Diye başlayan âyet gibi yukarıya bağlrdı. "De ki, bana mescitlerin Allah'a ait olduğunu vahyedildi." demektir. Yani mescitler hep Allah'ındır. Onun için Allah'ın yanında başka birine dua ve ibadet etmeyin, ancak Allah'a ibadet edin.

MESÂCİD, bilindiği üzere "mescid" in çoğuludur. "Mesced" in çoğulu da olur. Mescid, secde ile namaz ve ibadet için özel olarak ayrılmış olan yerlerdir. Ki lugatta, müslüman olsun veya olmasın her milletin ibadet yerini kapsar. Örfte ise, sadece müslümanların ibadet yeri için kullanılan bir kelimedir. Ayncalığına dikkat çekmek için mekan bildiren isimlerin kural dışı kalıplarından olmak üzere esre okunarak kıyastan ayırt edilmiştir. "Mesced" ise secde mânâsına "mimlî mastar" veya "secde etme yeri," "secde uzvu" mânâsına kurala uygun mekan bildiren bir isim olur. "Yedi zuv üzerine secde ile emrolundum." hadisinde açıklandığı üzere bu yedi zuv, alınla bunun, iki el, iki diz, iki ayaktır. Alın ile bunun bir sayılmıştır. "Allah'ın mescitleri içinde Allah'ın isminin anılmasını menedenden daha zalim kim olabilir." (Bakara, 2/114) gibi yukanlarda geçen bütün âyetlerde olduğu üzere burada da açık olan, ilk mânâ ile tapınaklardır. Çoğunluğun görüşü de budur. Yahudi ve hristiyanlar havra ve kiliselerinde Allah'tan başkasına da dua ettiklerinden dolayı müslümanlara ihlaslı olmaları emredilmiştir. Ancak bu süre indığı zaman, müslümanlara ait mescidler yapılmış olmadığı için bu âyette geçen "mescad" kelimesini daha genel anlamıyla yorumlamak üzere bir kaç izah şekli daha zikredilmiştir ki, bunlar şunlardır: "Arz bana mescid ve temizleyici (veya temiz) kılındı." hadis-i şerifini göz önünde bulundurarak bu âyetin tefsirinde Hasan Basrı şöyle demiştir: Burada mesacid, arzın bütün parçalarına işaretir. Arzın hepsi Allah tarafından yaratıldığı için, onların üzerinde, yaratıcısından başkasına secde etmeyin demektir. Yahut "mesced" in çoğulu olarak mimlî mastar olmak üzere, secdeleri yani namazlar Allah'a mahsustur. Başkasına secde etmeyin demektir. Said b. Cübeyr de şöyle der: Secde azalan olan mescidler Allah'ındır, yani Allah'ın yaratmasıdır. Dolayısıyla onlarla Allah'tan başkasına secde etmeyin. Akıllı olan Allah'tan başkasına secde etmez demektir. Atâ, İbnü Abbas'tan, "burada mesacidden maksat, Mescid-i Haram'dır" diye de bir rivayet nakletmiştir. Bunun sebebi, Mescid-i Haram'ın birçok mescidi kapsayması olmalıdır. Bu surette diğer mescitlerin hükmü bu âyetin metninden değil, gösterdiği mânâdan anlaşılmalıdır. Bunların her birinin bir dayanağı ve yorumu bulunmakla beraber, en açık olan, âlimlerin çoğunluğunun dediği gibi, genel olarak bütün tapınaklar demek olmalıdır.

19. "Allah'ın kulu kalkıp ona yalvarınca" Burada lâfzı, Nâfi ve Asım'dan Ebubekir kırâetlerinde şeklinde; Hafs'a ve diğer kırâetlerin hepsinde şeklinde okunur. şeklinde okunması, başındaki vav ile cinnin sözlerine bağlanmasından deniliyor. Bu surette fiilindeki "onlar" mânâsına gelen zamir cinlerin yerini tutmaz. Lakin buradan bir tek âyet arada cinlerin sözlerine bağlanınca yukarıki hoşluk ve incelik görümez. Onun için şeklinde okuyuşta baştaki vav atfî (bağlaç) olmayıp Allah tarafından yeni bir cümle başlangıcı olması daha uygundur, şeklinde okunması ise, "bana vahyedildi" diye başlayan cümlelere bağlanmasındandır. Bu şekillerde fiilindeki "onlar" mânâsına gelen zamir "cinlerin" veya "cinlerin ve insanların" yerini tutar.

"Abdullah," Allah'ın kulu. Bu, vahiy kendisine indirilmiş olan Hz. Peygamberin kendisidir. Allah'a kulluğunu yerine getirmeye kendine özgü niteliği ile beraber alçak gönüllülüğünü de göstermek için bu ünvan ile nitelenmiştir. Yani, bana şu da vahyedildi ki: "O Allah'ın kulu, Muhammed, kalkmış ona dua ederken" ibadet ederken o kulun üzerine keceleneceklerdi, yani o dinleyen cinler aceleciликlerinden çoğalıp kalabalıklaşarak etrafına öyle toplandılar ki, az daha keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi. Zira hiç göremedikleri bir ibadet görüyor ve işitmedikleri bir dua dinliyorlardı. Cinlerin sözlerinden olmasına göre ise mânâ şu olur: "Cinler kavimlerine şunu da söylediler: O Allah'ın kulu kalkmış Allah'a dua ederken müşrik insanlar o düşmanlıkla aleyhine öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine geçip keceleneceklerdi."

Katâde'den rivayet edilen üçüncü bir mânâ daha vardır. Şöyle ki: İnsanların ve cinlerin kâfirleri onun işini, üstlendiği görev ve daveti boş çıkarmak için aleyhine öyle toplanmışlardı ki, az daha birbirlerine keceleneceklerdi. Fakat Allah onu her halde korur, düşmanlarına karşı ona zafer nasip eder. Bu mânâ, iki kırâete göre de uygun ve "Her kim Rabbine iman ederse, artık ne hakkı yoktur, ne de zillete düşmek korkusu kalır." (Cinn, 72/13) âyetinin mânâsına da uygundur. Her iki takdirde de, Peygamber (s.a.v)'e giyabında meydana gelen maddî ve manevî durumları ve hisleri haber vermek mânâsını taşır.

Bundan sonraki emirler, âyetlerin akışıyla da gayet uygun düşer. Zira buyruluyor ki: Meâl-i Şerifi

20- De ki: "Ben ancak Rabbime dua eder ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmam"
21- De ki, "Haberiniz olsun, ben size kendiliğimden ne bir zarar verebilirim, ne de bir yıl gösterebilirim."

22- De ki, "Allah'tan beni kimse kurtaramaz ve ben O'ndan başka bir sığınacak bulamam."

23- "Benim yapabileceğim, sadece Allah'tan size duyuru yapmak ve O'nun elçilik görevlerini yerine getirmektir." Artık kim Allah'a ve onun elçisine baş kaldırırsa, ona içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.

24- Kendilerine vaad edilen şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısının en zayıf ve en az olduğunu bileceklerdir.

25- De ki: "Ben bilmem, o size vaad edilen şey yakın mı, yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi koyar..."

26- O bütün gaybı bilir. Fakat gaybını hiç kimseye açmaz.

27- Ancak seçtiği elçiyi alır. Çünkü onun önünden ve arından gözetleyiciler salar.

28- Bilsin diye ki, onlar Rablerinin elçiliklerini yerine getirmişlerdir. Allah

onlarda bulunan her şeyi kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır.

20. De ki, ben ancak Rabbime dua ediyorum ve ederim. Yani, niçin öyle üzerime veya aleyhime keceleniyorsunuz? Sizin bana şaşmanıza veya düşmanlık etmenize sebep yok. Çünkü ben, yaratan Rabbime ibadetten başka bir şey yapmıyorum ve siz her ne yaparsanız ben ancak ona dua ederim ve Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam, başkasından ne bir şey beklerim, ne de korkarım.

21. De ki, ben size kendiliğimden ne bir zarar verebilirim, ne de yol gösterebilirim. Burada "zarar" karşılığında "fayda"nın zikredilmesi gerekirken, "sapıklık" karşılığı olan "rüsd"ün zikredilmesinde bir tür "ihtibak sanatı" vardır. Yani "ne bir zarar verebilirim ne de bir yarar. Sapıklığa düşürmem söz konusu olmaz ya olsa olsa yol göstermem söz konusu olur. Fakat ben kendiliğimden onu da yapamam. Eğer siz benim bir zarar vermemden korkarak veya bir fayda ve yol göstericilik bekleyerek üzerime toplanıyorsanız, haberiniz olsun ki ben size kendiliğimden bunların hiçbirini yapamam, onu Rabbim yapar. Ben ancak ona dua ederim. Onun için ondan korkun ve ne umacaksanız ondan umun, ey insanlar ve cinler!" de. Bu emir, başkalarının durumu hakkında; şu emir de kendi durumu hakkındadır:

22. De ki, beni Allah'tan kimse kurtaramaz, yani Allah "Allah'tan başka hiç kimseye dua etme!" buyururken, ondan başkasına dua ve ibadet edecek, emrine uymayacak olursam Allah azap eder ve Allah'tan beni ne insan ne cin ne melek ne başka birisi, hiç kimse kurtaramaz. Bu nedenle başkasına dua ve ibadet etmekte hiçbir fayda yok, büyük zarar vardır. Fakat Allah isterse hiç birine zarar verdirmez, hepsinin düşmanlığından korur. Onun için sadece ona dua ederim. Ve ondan başka bir sığınacak bulamam, gerek kendi azametinden ve gerek başkalarının düşmanlık ve zarardan sığınacak yer ve sığınılacak ancak O'dur. Her şey onun istediğini yapmak zorundadır. Dua ve ibadet ancak ona olur. O halde ben böyle olduğum gibi, siz de öylesiniz. Sizler de ne benden, ne başkasından korkmayın ve bir fayda ve yol bulma ümidıyla bana sığınmayın, ancak Rabbimden korkun ve ona sığının.

Burada, biraz sonra gelecek olan istisna hesaba katılmadan hüküm verilecek olursa, bu emirlerin dış görünüşü Peygamber'den hiçbir ümit ve istekte bulunmanın caiz olmayacağını zannettirir. Nitekim Vehhâbiler duada peygamberi vesile ve vasıta yapmayı, "sefâat ya Resulallah!" demeyi Allah'a ortak koşma saymaya kadar gitmişlerdi. Oysa istisna yapıp cümle tamamlanmadan hüküm vermek doğru olmaz. Buna karşı önce insan ve cinden şöyle bir sual gelir: "Peki, senden bir zarar gelmesin, fakat senden bir fayda ve yol bulma da ümit edilmeyecek ise, bu emir ve davet ne oluyor? Sen Rabbine dua edeceksen el, başkalarını niye çağırıyor, niye korkutuyorsun?" İşte böyle bir suale meydan bırakmak için buyruluyor ki:

23. "Ben ancak Allah'tan duyuru ve O'nun elçilik görevini yapabiliyim." Buradaki istisna yukarıki "Ben size kendiliğimden ne bir zarar verebilir, ne de yol gösterebilirim." cümlesinden istisnadır. kelimesi de ya mecurr olarak yakını olan Allah lafzına, yahut kesre ile mansup olarak kelimesine bağlrdı. Size ne zarar verebilirim, ne de doğru yolda gitmenizi sağlayabilirim. Bunların hiçbirini yapamam. Ancak Allah'tan duyuru ve elçilik görevi hariç, Yahut Allah'tan ve onun elçilik görevlerinden bir duyuru yapma işi hariç. Bunu yapabiliyim. Ben Allah'ın elçisiyim. Onun emrini duyurmak görevimdir, onu yaparım. Gerek zararına, gerek yararına ait olsun, Allah emredince onu size duyururum. Bu emirleri yürütmeye işi ise ona aittir. "Peygamberin vazifesi ancak duyurudur". (Mâide, 5/99) İşte Peygamber'den beklenecek olan budur. Elbette Allah'tan kullarına resul ve elçi olan kişi, "Bir de haklarında dua ediver. Zira senin duan onların kalplerini yatıştırır." (Tevbe, 9/103) emri gereğince kullan tarafından Allah'a elçi olmakla dua ve yalvarışa dahi vesile ve vasıta olur. Hatta her mümin, mümin için dua eder ve etmekle yükümlüdür. Müminlerin birbirlerinden de istemeleri yasaklanmadığı gibi, peygamberlerden, elçi olması nedeniyle dua istemeleri de yasak değildir. Onun yapacağı dua, müminlerin kalplerinin huzur ve sükun bulmasına neden olur. Kuşkusuz bu istisna, Peygambere çok büyük bir şan ve yetki vermiştir.

O Allah'ın kulu böyle bir elçidir. O gerçi kendiliğinden bir şey yapamaz. Fakat onu gönderen Rabbi her şeyi yapabilir. Elçisine düşmanlık eden Rabbine düşmanlık etmiş; onu seven ve itaat eden de yine Rabb'ini sevmiş ve itaat etmiş olur. Bundan dolayı elçiyi isyan etmek Allah'a isyan etmek demek olduğu açıkça anlatılmak ve isyan edenlere uyarı ateşleri fırlatılmak üzere şöyle duyuru yapıyor ki "Kim Allah'a ve Resulü'ne isyan ederse ona cehennem ateşi var. Onun içinde ebedi kalacaklardır." Burada "ebedi olarak" kaydı, bu isyanın Allah'a ortak koşarak ve onu inkâr ederek isyan demek olduğunu anlatır.

24. "Kendilerine vaad edilen şeyi (azab ve kıyamet saati) duydukları zaman" hâlin gösterdiği fakat ibarede zikredilmeyen bir fiille ilgilidir ki, mânâ şöyledir: "Seni ve yardımcını zayıf ve adediniz az sayan o isyankârlar o fikir ve isyanlarında vaad edildikleri o azabı, o sonsuz cehennem ateşini görecekləri vakte kadar ısrar edebilirler." Fakat onu gördükleri vakit kesinlikle bileceklerdi ki yardımcısı en zayıf ve sayıca daha az olan kimmiş? Çünkü o zaman Allah'ın o sonsuz azabından kendilerini hiç kimse kurtaramıyacak, kendilerini kuvvetli ve çok zanneden bütün o insan ve cin asileri, ne kadar zayıf ve hiç olduklarını anlayacaklardı.

25. "O ne zaman?" diye sorulursa. Burada olumsuzluk edatıdır. demektir. Yani, de ki: "Rabbimden bir duyuru olmayınca ben kendi aklımla bilemem. O size vaad edilen şey, yakın mı? Yoksa Rabbim ona uzak bir gaye, uzun bir süre mi verir? Kesinlikle olacağı bildirildi, fakat yakınlığı uzaklığı bildirilmedi. İşin bu yönü bilinmemektedir, bu yön gayptır.

26. O Rabbim bütün gaybı bilir. Gaybın bağıntılı olanını da bilir, mutlak olanını da bilir. Gayb, duygu ve ilimde veya varlık âleminde hazır olmayan demektir. Birçok şey hadd-i zatında, varlık âleminde, görünen âlemde hazır olduğu halde birbirlerine göre gaip olur. Mesela bir kimsenin kalbindeki kendisine göre hazır olduğu halde başkasına göre gaip olur ve o kalp onun, başkasına göre gaybıdır. Nitekim "Gayba inanılır" (Bakara, 2/3) bir mânâca "kalbe inanılır" diye tefsir edilmiştir. Fakat onun gaybı, mutlak bir gayb değil, bağıntılı gaybtır. Yani mutlak mânâda gayb değil, başkasına göre gaybtır. Aslında mevcut ve hazır olduğu için doğrudan doğruya veya işaret ve izlerinden bilinmek şanıdır. Allah, henüz varlık âlemine gelmeyen, işaret ve izleri de bulunmayan ve bazılarına göre gaip olan şeyleri bildiği gibi, henüz vücuda gelmemiş olanları da bilir. Ona göre gaip yoktur. Fakat o kendi gaybını, -yani bütün varlıklara göre mutlak gaip olan ve Bâtın (yani gizlilikleri bilen) isminin ortaya çıktığı yer olan kendi ilmini- kimseye açmaz. Açık ve kesin şekilde gösterecek kesin bir keşf ile gaybını kimseye açmaz. Onun için ne insan, ne cin, ne melek ne de bir başka varlık mutlak gaybı yakinen bilmez. Böyle olmasa izafî gayb (görelli gayb) dair bazı bilgiler edinilebilmesine aykırı olamayacağı gibi, rüya, ilham, keramet veya gizli bazı sebeplerle mutlak gayba dair bazı şeyler sezilebilmesine de aykırı değildir. Bununla beraber bunların hiçbirini zar ve kuruntudan anrılmış tam bir keşf ve ortaya çıkarma mânâsına kesin bir ilim olamaz. Bundan dolaydır ki olaylar üzerinde cereyan eden bilimsel araştırma ve buluşların, delile dayanarak mantukî neticeler çıkarmanın bile yarı için hükmü bir kıyastan öte geçemez. Matematiksel bir kesinlik ifade etmez. Dış görünüşe göre düşünüp fikir yürütmek başka; meydana, açık olmak yine başkadır. Yüce Allah henüz vücuda çıkmamış olduğu gaybını kimseye açmaz, açığa çıkamaz.

27. Ancak elçileri içinde seçip dilediği bir elçi hariç. Dilerse ona gaybından bazı şeyleri açar. Henüz varlık âlemine gelmeyen şeyleri açıkça bildirir. Bunlar onun ya elçiliğinin ilkeleri ve delilleri olan mucizeleri veya yükümlülükleri, hükümleri ve yaptırımları gibi

elçiliğin temelleri ve gayeleriyle ilgili bilgiler olur. Bu durumda da yine o elçi gaybı bilmış olmaz. Kendisine haber verilmiş, bildirilmiş olanı bilir. Onun için o kıyametin kesinlikle olacağı bildirilmemiş, "De ki, onun ilmi ancak Allah katındadır."(Ahkaf, 46/23) buyurulmuştur. Fakat o elçi kendisine gayptan gösterilen şeylerin, cin ve şeytan işi kuruntu ve hayaller olmayıp da Allah tarafından bir gerçek olduğunu nasıl bilir? Bunu açıklamak için buyruluyor ki, Çünkü Allah o gaybı gösterirken O elçinin önünden ve arkasından, her tarafından gözetecek bir takım gözetleyici melekler dizer. Onlar, o ilâhî sözler indirilip açıklanırken ona gizli bir şey kaşınlanmaması; cin ve şeytan gibi sokulup aldatabilecek diğer yaratıklar tarafından bir müdahale ve karışma olmaması için gözetir, sokulmak isteyenleri yukarıda açıkladığı üzere ateşi andırın kıvılcımları yakarlar. Onun için Allah kelâmı, gizli bir noktası kalmaksızın elçiye açık bir biçimde, korunmuş olarak gelir. Bu nedenle o sırada dinler, şeytanlar ona bir şey kaşınramaz. Ancak o gözetleyicilerin dizilişinden uzaktan uzağa sezer, kulak hırsızlığı türünden bir şey çalmak ve bununla kahinlik yapmak için sokulmaya çalışırlar. Lakin yanaşıverenler, onları yakacak bir alev, apaçık bir kıvılcım ve delip geçen parlak ışık ile taşlanıp uzaklaştırılırlar ki, bu özellik, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine mahsus olan şihâb (parlak alev) muczesidir.

28. Yüce Allah'ın böyle gözetleyiciler dizmesine ne gerek var, cinne şeytana sezdirmeden doğrudan doğruya Peygamber'e açıklayıyorsa olmaz mı? denilmesin. Zira yüce Allah o gözetleyicileri şunun için dizer ki, o elçi şunu bilsin bütün tanıkanıyla apaçık yakinen şunu bilsin ki onu Allah'ın gaybından ona getiren elçiler, gerçekten Rableri olan yüce Allah'ın kelâmını, gönderdiği emanetlerini olduğu gibi, hakkıyla bildirmişlerdir. Ve o kelâmı açıklayıp gönderen yüce Allah, gerek o gözetleyicilerin ve gerek o elçinin katında olan bitenin hepsini ilmiyle kuşatmış, ve her şeyi sayısıyla, bütün ayrıntılarıyla zabıt altına alıp saymıştır. İşte Allah, o elçi bütün bunları yakinen bilsin de ona göre görevini yerine getirsin diye o gözetleyicileri kendisi dizer.

Hâkka Süresi'nde yemin edilen "Gördükleriniz ve görmedikleriniz" (Hâkka, 69/38-39) hakkında üç süre ile açıklama yapıldıktan ve Nûn Süresi'nde "Elbette sen büyük bir ahlak üzereyisin." (Kalem, 68/4) diye nitelenen Peygamber'in kıymeti ve hakikati ve vahyin ceryan ediş şekli anlatıldıktan sonra "gördükleriniz"e ait olmak üzere görevine başlanması emrine geçilmek üzere bu sûreyi Müzzemmil Süresi takip edecektir.

MÜZZEMMİL SÜRESİ

Müzzemmil, tefe'ul bâbindan etken ism-i fail (ortaç) olup aslı "mütezemmil"dir. Tâ harfi zâ harfine çevrilmiştir. "Örtüsüne bürünüp örtünen" demektir ki kendisi örtünmüş veya başkası tarafından örtülmüş olabilir. Bunun büyük bir olay karşısında başını içine çekmek, gizlenmek, kaçınmak, rahata meyletmek gibi kinaye mânâları da olabilir. Nitekim Râgıb, istiare yoluyla, işe pek önem vermemeyi, kısı davranan mânâsına kinaye ve taşlama olduğunu söylemiştir.

Tezemmül mastanının üç harfli kökü olan "zeml" kelimesinin birçok anlamı vardır. Mesela, zeml ve zemelân; at, davar gibi hayvanların neşe ve cünbüşle bir tür yürüyüşü demektir. Yine zeml, atın terkisine birisini almak, yük yüklemek mânâsına gelir. Zemil ve ziml, binicinin arkasına oturan, arkadaş; zümle de çok yoldaş topluluğu demektir. Bu bakımdan "tezemmül" kelimesi bunların herhangi birinden türetilerek bu bâba nakledilmiş olabilir. Fakat özellikle bilinen ve duyulan mânâsının, "elbiseye bürünüp örtünmek" olduğu açıklanıyor. Bir de müzzemmil, yük yüklemek mânâsına gelen zeml'den türetilerek "yükü yüklenen" mânâsına olduğu söylenmiştir.

"Ey örtünen!" hitabı, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.v)'i dikkatli ve uyanık olmaya davettir. Bazıları işin öneminden dolayı bunun "ne yatıyorsun? Niye gizleniyorsun? Niye zayıf davranıyorsun? Kalk" gibi bir tür taşlama ve azarlama biçiminde bir şiddet hitabı olduğunu; bazıları da "gönül okşama" mânâsıyla bir teşvik ve gayrete getirme hitabı olduğunu söylemişler ve böyle olmasının peygamberlik makamına daha uygun olacağını düşünmüşlerdir.

Ebu Hayyân'ın yazdığına göre Süheylî şöyle demiştir: Müzzemmil ismi, Hz. Peygamber (s.a.v)'in öteden beri tanınageldiği isimlerden biri değildir. Müzzemmil ismi, ancak bu hitap sırasında bulunduğu bir durumda kaynaklanmıştır. Arap, birisine sitem etmeksizin onun gönlünü okşamak istediği zaman bulunduğu durumu anlatan bir kelimeden türemiş isimle seslenir. Nitekim Hz. Ali (r.a) toprak üzerinde uyumuş ve bôğrüne toprak yapışmış olduğu bir sırada, Hz. Peygamber (s.a.v) ona: "Kalk ey toprağın babası!" diye hitap ederek onun gönlünü okşadığını anlatmıştır. İşte hitabında da böyle bir yakınlık kuma ve gönül alma vardır. Bu açıklamaların en sağlam olarak ifade ettiği gerçek, Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında müzzemmil isminin daha önce bilinen bir isim olmayıp ancak bu hitap sırasındaki durumunu gösteren bir niteleme ve gönül okşama olduğunu bildirmesidir. Fakat gönül okşama tabirinin görünen anlamına göre, "kalk" emrinin böyle bir lâtifeden sonra söylenmiş olması, bu emrin vücub, yani gereklilik ifade etmesine uygun düşmez.

Bu işin güzel ve hoş görülen bir iş olarak düşünülmesini gerektirir. Bu görüşte olanlar bulunmakla beraber bu anlayış, peygamberlik görevinin başlamasının önemi, "Biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız."(Müzzemmil, 73/5) sözünün ağırlığı karşısında hafif görülmür. Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v)'in zatını peygamberlik makamına yükseltmek üzere "kalk" emrini vermek için gelen bu sesi, başlangıçta şiddetli bir uyan olarak almak, lâtife gibi anlamaktan daha çok yüksek bir edebi anlayış peygamberliği şan ve şerefine hürmeti ifade eder.

Peygamberin bu seslenişi duyduğu sırada bulunduğu örtünme hali ne idi? Niçin idi? Bunun birkaç şekilde yorumu yapılmıştır.

BİRİNCİSİ, Âlimlerin çoğu bunun yukarıda açıklandığı üzere "Beni örtün, beni örtün" diyerek örtünüp yatmış olması hali, bunun sebebinin de Hira mağarasında gördüğü meleğin ve aldığı vahyin şiddetinden duyduğu korku ve heyecan olduğu, bazı rivayette de Kureys'in Darunnedv'e'deki sözlerinden duyduğu üzüntü olduğunu söylemişlerdir. Bu hal içinde Peygamber'in yalnızlığını gidermek ve gönlünü okşamanın tam zamanında yetişen ilâhî bir yardım olduğunda şüphe olmamakla beraber, bunun biraz sonra yapılacak daha yüksek bir uyanışa davetten önce şiddetli bir destek olması her halde daha kuvvetli bir yardım ve imdat olur. Bu hal içinde Peygamber'in örtündüğü ne idi. Bazıları bunun bir kadife, yani saçaklı bir Acem keçesi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da Hz. Hâtice'nin "mırt" tabir edilen büyük bir yün elbisesi, ihramı veya battaniyesi demişlerdir ki, ikisi arasında bir fark olması gerektir.

İKİNCİSİ, Katâde demiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) namazı için elbisesine bürünmüştü. Ferrâ ve İbnü Cerir bunu tercih etmişlerdir. Bu durumda, "ey örtüsüne bürünen!" diye yapılan hitap sadece teşvik için olmuş olur. Gerçi burada "kalk" emrinden önce namaz için bir emir bulunduğu bilinmektedir. Fakat İbnü Cerir, "Hz. Peygamber (s.a.v) geceleri namaz kılarıdı, iştenler de gelip ona katılmaya başlamışlar, bir cemaat oluşmuştu. Allah'ın Resulü (s.a.v) onların toplanmasını pek uygun görmeyip devam edemelerinden ve bu namazın farz kılınmasından sakınımtı. "Ey insanlar! Yapabileceğiniz amellere girişin. Siz amelden usanmadıkça yüce Allah sevaptan usanzam. Amellerin hayırısı ise devamlı olandır" diye nasihat etmişti. Devam edenler devam ediyordu. âyeti indii, farz kılındı." diye Hz. Aişe'den gelen bir rivayeti kitabına almıştır. Resulullah (s.a.v)'in Hira mağarasında inzivaya çekilip ibadet ettiği de sahih kitaplarda rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ, İkrime, "Müzzemmil, yük yüklemek mânâsına gelen "ziml" kökünden türetilen ve "büyük yük, yüklenen" mânâsından mecaz olarak, "Ey Peygamberlik yükünü yüklenen!" demek olduğunu söylemiştir ki, güzel bir mânâdır.

2. Bu üç görüşe göre, bu âyetin immesinden itibaren Peygamber (s.a.v)'e müzzemmil ismiyle hitapta şu mânâlardan birisinin düşünülmesi gerekir. Birinci mânâ, "Beni örtün,

beni örtün" diyen; ikincisi, "ey namaz kılmak, ibadet etmek için giyinip hazırlanan"; üçüncüsü, "ey nebilik ve resullük yükünü yüklenen," gece kıyam et kalk. Gece kıyam yani kalkış, maksada göre kapsamlı mânâlar ifade eder. Burada sözün devamında "Kur'ân'ı yavaş oku", "rabbının ismini zikret" ve "Rabbine yönel" gibi sözlerin gelmesinden anlaşıldığına göre, maksat, ibadet için kalkmaktır. Tefsirciler bunun "namaza kalk" demek olduğunu açıklıyorlar ki bunun iki izah şekli vardır. Birisi, "Namaza kalk" takdirinde olması; birisi de "kıyam" tabirinin doğrudan doğruya namaz mânâsına olmasdır. Onun için "kıyam-ı leyli" sözü, "gece namazı'nı ifade etmekte şer'î örf olmuştur. Devamlı ibadet eden kimseye "gece kaim, gündüz saim", yani "gece namaz kılar, gündüz oruç tutar" denilir. Gece kaim olmak, yatmazdan önce de, uyuyup sonra kalkmak suretiyle de olabilir. İkincisine teheccüd denilir. "Gece kalk" değişiminde bizim dilimizde uyukudan kalkmak anlaşılırsa da "gece kaim ol" sözü her iki mânâyda da gelebilir. Burada açık olan budur.

İslâm'da beş vakit namaz farz kılınmazdan önce başlangıçta Peygamber'e bu emirle gece namazı farz kılınmış olup Peygamber (s.a.v) ve ashabının Ramazan'da olduğu gibi her gece uzun uzadıya namaz kıldıkları, sonra bu sürenin sonunda gelecek olan "Rabbın biliyor ki sen kalkıyorsun.." âyetiyle miktân değiştirilip hafifletildiği; bazılarının görüşüne göre bundan maksadın teheccüd olduğu ve beş vakit namaz farz kıldiktan sonra teheccüdün vacipliğinin ümmet hakkında kaldırıldığı, Peygamber (s.a.v) hakkında da "Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir nafil kılma için uyan." (İsra, 17/79) emrinin yürürlükte olduğu açıklanıyor.

Bazıların görüşüne göre ise gece namazının vacip oluşu hiç kaldırılmamış, ancak hafifletilmiştir. Diğer bazıları ise bu ilk "gece kâim ol" emrinin farz için olmayıp menûb olmak suretiyle bir emir olduğu, "yanm" veya "daha az" veya "daha çok" diye miktar hakkında bir tercih hakkı tanınmasının bunu gösterdiği ve dolayısıyla teheccüdün ne başta, ne sonda, ne Peygamber (s.a.v)'e, ne de ümmete farz kılınmadığı görüşünü benimsemişlerdir.

3. Birazı müstesna, birazı hariç, yani gecenin birazı dışında kalk. Ne kadar? Gecenin yansı yahut ondan biraz eksilt yansından az kalk, ama bu eksiltme yansın yansından, yani gecenin dörtte birinden fazla olmasın, en aşağı dörtte biri kadar kalk. Çünkü dörtte birinden aşağı eksiltmek, yansının yansından az değil, çok olmuş olur.

4. Yahut onu artır yansından fazla kıl ki bu da üçte ikisi, nihayet dörtte üçü kadar olabilir.

Burada yanm, eksik ve fazla, gecenin birazının dışında kalan kalkılacak kısmının veya istisna edilen kalkılmayacak olan az kısmının açıklaması olabilir. Gerek müstesna minh gerek müstesna hangi taraftan düşünülürse düşünülün sonuç aynı olur. Çünkü bir taraf eksilince diğeri ona karşılık aynı oranda artar. Birisi artıktıca diğeri aynı oranda eksilir. Şu kadar var ki, eksiltme ve artırma muhataba nisbet edilmmiş yani ona "artır" ve "eksilt" denilmiş olduğundan "kalkmak" gibi bunlana da onun fiili olması gerekir. Bu ise, bunların kalkılmayacak olan istisna edilmiş azını değil, kalkılacak olan gece müddetini açıklamak olduğunu hissettirir. Bu karineye (ipucuna) göre, Ebuussud'un dediği gibi "onun yansını sözünün tamlamada geçen zaminin yerini tutmuş olduğu "müstesna minh olan gece"den bedel olarak kıyam süresinin açıklaması olduğu ortadadır. Veya eksilt ve veya artır fiilleri de kalk emrine bağlanmıştır. Bu suretle istisna edilen birinci de dolayısıyla buna karşılık beyan edilmiş olarak gecenin yanm, üçte bir veya çeyrek veya üçte iki veya üç çeyreğine kadar olan süresini kapsayabilir. Bunun hepsi, müstesna minh olan gecenin tamamından az olmakla beraber bazısında istisna edilen, geri kalandan az olsa da, bazısında eşit veya çok olmuş olur. İstisnalarda, istisna edilip çkanların bütüne eşit olmamak üzere kalandan az veya çok olması caizdir.Fakat istisnanın doğal durumuna göre çkanın kalandan az olacağı açık olup kurala uygun olan da budur. Bunun aksi yapıldığı zaman bir espri olmak gerekir. Burada önce genel kurala uygun olmak üzere, "azı hariç" denilerek gecenin bir kısmı istisna edilmiştir. Bununla beraber o istisna edilen az'ın geri kalanlara eşit ve ondan çok olabileceği de anlatılmıştır. Bunda başlıca üç incelik vardır:

BİRİNCİSİ, her şeyden önce, istisna edilen şeyin az olması kuralına dikkat çekmek. İKİNCİSİ, istisna edilen şeyin kural dışı olarak, geri kalana eşit veya ondan çok olması caiz ise de, gece kalkma süresinin yarıyı geçmesinin daha iyi olacağına işaret.

ÜÇÜNCÜSÜ, uyku ve gaflet içinde geçen süre, nicelik itibarıyla yansından çok olsa da, kıymet ve nitelik itibarıyla az; zikir ve ibadetle geçen süre, diğerinden az da olsa çok demek olacağına işaret.

İşte bu üç nükteli göstermek için önce "gecenin azı hariç" denilerek gecenin azı istisna edilmiş, sonra da bu azın eşit veya az ya da çok olabileceği, bununla beraber her ne olsa az demek olacağı anlatılmak üzere âyet bu beyan üslubu ile gelmiştir. Bu üç miktardan birini seçme arasında serbest bırakma, durumun gereğine veya gecelerin uzun ve kısa olması takdirlerine göre en uygununu seçmek için demek olur. Bunlar içinde çeyreğe kadar azı kesin, dolayısıyla farz, fazlası nafilelik ifade eder. O suretle kalk "Ve Kur'ân'ı yavaş yavaş oku."

TERTİL, bir şeyi güzel, düzgün ve tertip ile kusursuz bir şekilde açık açık, hakkını vererek açıklamaktır. Aralarında çok değil, biraz açıklık bulunmakla beraber gayet güzel bir düzgünlüğe görülen ön dşlere derler. Sözü de öyle tane tane, yavaş yavaş, ara vererek ve güzel sıralama ve ifadeyle söylemeye de "tertil-i kelâm" derler. Kur'ân'ın tertili de böyle her harfinin, edasının, tertibinin, mânâsının hakkını doyura doyura vererek okunmasıdır. Burada emrinden sonra mastanıyla vurgu yapılması da bu tertilin en güzel şekilde olmasının arandığını gösterir. Bir söz aslında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Güzel okunması bilmeyenler güzel sözleri berbat ederler. Sözün tertil ile güzel söylenmesi ve okunması ise sade ses güzelliği ile geliş güzel eze bûze şarkı gibi okunmak, saz teli gibi sade ses üzerinde yürümek kabilinden bir musiki işi değildir. Kelimelerin dizilişinin mânâ ile uyum sağlaması ve dilin fesahat ve belağatı hakkıyla gözetilerek ruhî ve manevî bir uygunlukla, yerine göre şiddetli, yerine göre yumuşak, yerine göre uzun, yerine göre kısa okuma, yerine göre gunne, yerine göre izhar, yerine göre ihfa, yerine göre iklâb, yerine göre vasil, yerine göre sekit veya vakıf; kısacası bütün maksat, mânâyı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvid ile okuma işidir. Bunun için Kur'ân okurken tertil ve tecvid gerekir.Tecvid de, kaf çatlatmak derdiyle, çatlatmaktaki mânâyı kaybetmek değildir.

Tecvid ve Kirâet ilmi kitaplarında Kur'ân kirâeti üç mertebe üzerine sınıflandırılmıştır: Bunlar tahkik, tedvir ve hadr'dır.

Tahkik, munfasil meddi dört veya beş elif miktan çekecek şekilde gayet ağır bir ahenk ile okumaktır.

Tedvir, iki veya üç elif miktan çekecek şekilde orta halde okumaktır.

Hadr de tabii med gibi bir elif miktan çekecek şekilde hızlı okumaktır.

Bir elif iki fetha miktan demek olduğuna göre, bir hareketin belli olacak şekilde okunusundaki ilk ses, âhenk süresinin hızlilik ve ağırlığına göre, bir kirâetlin şifresini teşkil eder. Asım, Hamze, Nafî'den Verş kirâetleri tahkik; İbnü Amir, Kisâi kirâetleri tedvir; diğerleri hadr tarzındadır. Fakat bunların hiçbirinde bir harf veya hareketin hakkı çiğnenecek şekilde okunmak caiz olamayacağı için, asıl mânâsıyla tertil kirâetlerin hepsinde şarttır. Kirâetleri böyle hadr ve tedvir şeklinde kısımlara ayırmaya cevaz veren ise gelecek olan "Kur'ân'dan size kolay geleni okuyun." emridir.

Görülüyor ki bu âyette geçen "Kur'ân'ı tertil üzere oku." sözü, gece kalkmaktan ilk maksadın bu olduğunu gösterir. Bu ise Kur'ân'ı namazda ve namaz dışında okumak, onu okutup öğretmek başkalarına ulaştırmak mânâlarını kapsayabilirse de, ayakta okunmasa örf göre namazda okunmasıdır.

Bir de bu âyet, bu süre indiği sırada Kur'ân'dan daha önce bazı şeylerin inmiş bulunduğunu gösterir. Fakat henüz çok bir şey inmemiş olması nedeniyle, her gece bu kadar uzun süre kalkıp da Kur'ân'ı tertil üzere okumak, bunun sadece bellemek için değil, namaz kılıp ibadet ederek uygulamasını yapmak için okumaya vesile olduğunu gösterir.

5. Bununla beraber bu gece kalkışının ve Kur'an'ı tertil üzere okumanın asıl maksat olmayıp hazırlık mahiyetinde bir giriş olduğu açıklanmak üzere buyruluyor ki, Çünkü biz sana ağır bir söz indireceğiz. Dayanılması, uygulaması ve yerine getirilmesi çok zor olan büyük bir kelâmı üzerine indirip tatbikini ve uygulamasını sana emredeceğiz. Bu söz, ağır yükümlülükleri ve sorumlulukları kapsayan ve savulması ve geri çevrilmesi mümkün olmayan Kur'an ile Peygamberlik emri, indirilmesi de onun vahiydir. Hz. Peygamber (s.a.v)'e vahiy inerken o kadar ağır ve şiddetli gelirdi ki, derhal yüzü değişirdi. Nitekim Hz. Aîşe demiştir ki: Gayet soğuk bir günde vahiy inerken baktım, açılırcı anından ter fişkınyordu. Aynı şekilde Veda Haccı sırasında Arafat'da "Gadba" adlı devesinin üzerinde iken vahiy gelince ağırlıktan deve çöke kalmıştı. Vahy ve onun inışı böyle maddi olarak bile bir ağırlık ve baskı ile geldiği gibi mânâsındaki hükümlerin ve ahlâk kurallarının icra ve uygulaması da nice zorlukları beraberinde getiren ağırlıkları kapsar. Kur'an'ı okumak kolay olsa da onunla amel etmek zordur. Sonra, terazide ecir ve mükâfâtı da ağırdır.

6. İşte önce gece kalkmak ve Kur'an okumakla emir, bu cümleden olmak üzere gelecek olan ağır emirlerin uygulanabilmesine imkan ve yetenek kazanmak üzere nefisleri terbiye etmek ve nefsi yenme gayretlerini geliştirip kuvvetlendirmek için hazırlık mahiyetinde çalışmadır. Bunun gündüz yapılmayıp da gecenin başlamasına sebep ve hikmeti büyüktür. Çünkü gece nâşiesi yani gece yetişen nefis, veya gece meydana gelen olay veya gece neşesi ve olayı, "Daha baskın, daha samimidir."

VATTİ, lûgatte; basmak, çiğnemek, yumuşatıp döşemek, hazırlamak, uydurmak, yani uygun hale koymak ve uygunluk mânâlarında mastardır. Bir de tümseklilikler arasında basık ve engin yer denir.

Ebu Amr ve İbnü Amir kırâetlerinde vav'ın kesri ve ta'nın fethasıyla ve uzatarak okunur. Bununla aynı baptan mastar olan "muvatae", uygunluk, uyuşma demektir. Yani, gece yapılan amel daha baskın, daha samimi yahut kalp ve vicdana daha uygun demektir. Gece sessizlik ve her şeyden ayrınlma zamanı olduğu için, uyanık olanların gözü gönlüne daha uygun ve gündüzleyin çeşitli engeller ve meşgaleler içinde duyuluyacak olayları duymak için keşfi daha açık ve gösterişten, başkalarının baskısından kurtulmuş olarak ihlâsî davranmaya daha uygun yahut daha keskin, daha dokunaklıdır.

Ve deyişce, söyleyiş ve anlayış açısından daha sağlamdır. Söz daha iyi söylenir ve duyulur, gürültüler kesilmiş bulunacağı için okuma ve düşünme, inceleme ve zikir, söylenen ve dinlenen söz daha sağlam olur.

7. Çünkü senin için gündüzün uzun bir yüzüz var. Burada sebh, yani yüzmek iki şekilde tefsir edilmiştir:

BİRİSİ, Gündüzün yer yüzünde hareket; insanı meşgul edecek, okumaya ve ibadete engel işler vardır. Bunların arasında, geceki huzur ve neşe bulunmaz demektir.

İKİNCİSİ de diğer ihtiyaçlarını ve önemli işlerini görecektir uygun bir zaman vardır, demek olur.

ÜÇÜNCÜ bir mânâ da, kalkmakla emrolunduğun bu gecenin bir gündüzü gelecektir ki sen o zaman uzun bir paklığa ve temizliğe ereceksin mânâsında gelecek için bir müjde olur. "Ve açtığın sıra o sabaha andolsun."(Müddessir, 74/34) âyetinde olduğu gibi.

8. İşte bu iç ve dış sebeplerden dolayı ilerisi için hazırlanmak üzere gece kalk ve tertil ile Kur'an oku ve Rabbinin ismini an. Gece ve gündüz onu an. "Sübhanelahı", "Lâilâhe illallah" "Allahü Ekber" demek, Allah'ı ululamak, namaz kılmak, Kur'an okumak, ilim öğretmek, Allah için öğüt verip yol göstermek gibi Resulullah (s.a.v)'in gece ve gündüz bütün saatlerinde meşgul olduğu şeyler buna dahildir. "Tam anlamıyla ona yönel!" Kendini her şeyden çekerek Rabbina çekil, samimi bir şekilde onun emir ve itaatı ile meşgul ol. İçinde yüzdüğün dünya meşgale ve maksatlara, alakası gönlünü asla işgal etmesin.

TEBETTÜL, lûgatte, kesmek demektir. Nitekim her şeyle ilgisini kesip Allah'a ibadet ettiği için Hz. Meryem'e "betül" denilmiştir. Erkeklerle karşı istek ve arzu duymayan kadına da betül denir.

TEBTİL, iyice ve tamamen kesmek; tebettül ise çalışarak kesilip çekilmektir. Râzî şöyle der: veya buyrulmayıp buyurulması ince bir mânâyı ifade eder. Şöyle ki, asıl maksat herşeyden kesilip Allah'a dönmektir. Tebtidle ise, Allah'a yönelmek için bir iş yapma mânâsı vardır. Bir işle meşgul olan kendini tamamen Allah'la vermiş olamaz. Zira Allah'tan başkasıyla meşgul olan, Allah için herşeyden ilgisini kesmesi olmaz. Fakat "tebettül"ün yani Allah'a çekilmenin meydana gelebilmesi için de önce "tebtül" yani kendini her şeyden çekmek gerekir. Nitekim bir âyette, "Uğrumuzda cihat edenlere gelince, elbette biz onları yollanma hıdayet ederiz."(Ankebut, 29/69) buyrulmuştur. Onun için, yöne Allah önce asıl gaye olan "Allah'a yönelme"yi, sonra da onun şartı olan "bu iş için çalışma" yı zikretmiştir.(1)

"Rabbinin ismini zikret ve ona yönel" denilmek suretiyle zikrin ve yönelmenin Rab ismine bağlanması da önce, yaratılanlardan ve kullardan iligli kesip yöne Allah'ın ilâhlık hükümlerini, kendi içimizdeki ve dışımızdaki idare şeklini ve tasarrufundaki sıralı düşünmeye dalmak; ikinci olarak da işten o işi yapana, hükümden o hükmü verene nefsi teslim etmek mânâsına işaretir.

9. Bu nedenle ağırlama yapılarak buyruluyor ki, o senin Rabb'in bütün doğu ve batının Rabbidir Âlemlerin Rabbidir. Âlemde gerek parlayan gerek sönen her şeyin her hususta Rabbi, yöneticisi, terbiye edicisi, maliki odur. Parlatan o, söndüren de odur. Herkes gerek bilsin gerek bilmesin bütün âlem onun ilâhlığı altındadır. O'ndan başka ilâh yoktur. Tam bir sevgiyle sevilip, gönül verilecek ve ibadet edilecek, emrine boyun eğilecek ondan başka ilâh yoktur. İbadet edilecek varlık ancak odur. Akılların kavrayabildiği ve kavrayamadığı bütün emellere arzulara hakim olan ancak odur. Başkasından ummak boşunadır. Rablik da onun, ilâhlık da onundur. Onun için, ancak onu vekil tut, bütün işlerini onun görmesini iste. Şuurlu dileklerin hepsinde onun emir ve hükmü doğrultusunda yürü, ona dayan. Ne senin kendinin ne de başkalarının arzusuna göre yürüme. Onun her hususta irade ve gücü geçerlidir. Oysa onun hükmüne uymayan her düşünce ve amel batıl ve geçersizdir. O senin bütün işlerini iyileştirmeye ve düzeltmeye, sana düşmanlık edecek olanların hakkında gelmeye yeter.

İnsanların en önemli işleri asıl olarak sadece iki durumla sınırlandırılmıştır. Birisi Allah ile olan muamelelerinin nasıl olacağı, birisi de yaratıklarla olan muamelelerinin nasıl olacağıdır. Birinci kısım daha önemli olduğu için sürenin başından buraya kadar onunla ilgili esaslar açıklandıkdan sonra, ikinci kısım için de buyruluyor ki;

10. Onu vekil tut ve başkalarının diyeceklerine sabret ve onları bir hecr-i cemil ile terket, şimdilik hallerine bırak.

HECR-İ CEMİL, kalben ve fikren onlardan uzak durup yaptıkları işlerde onlara uymamaklaberaber kötülüklerine karşılık vermeye kalkışmayıp hoşgörü, idare ve güzel ahlâk ile güzel bir muhalefet yapmaktır. Bunun benzeri, "Onun için sen kendilerine aldırma, onlara öğüt ver."(Nisa, 4/63) "Ve cahillerden yüz çevir."(A'râf, 7/199) "Onlardan yüz çevir." (En'âm, 6/68) ve "Bizden yana her bakımdan selamette olunuz. Biz cahillik edenleri aramayız." (Kasas, 28/55) âyetleridir. Râzî der ki: Bir kısım tefsirciler bu âyetin "savaş" emrinden önce inip sonra savaş emri ile hükmünün kaldırıldığı görüşünü benimsemişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, bunun kabul edilmeye daha çok vesile olan şeyler hususunda Allah'ın iznine tutunmak olduğunu ve bu gibi hususların hükmünün kaldırılmıyacağını söylemişlerdir ki, en sahih olan da budur"

11. Ama onlar kötülüklerinde devam edip gitsinler mi? diye kalbe bir sıkıntı ve şüphe gelmemek ve bunun kesinlikle geçici olacağı anlatılmak için de buyruluyor ki, ve bana bırak o nimetler içinde zevk sürerek rahat yaşamak isteyen bolluk içindeki inkârcılar ve mühllet ver onlara biraz. Keşşâf'ın açıkladığına göre "na'me", Fatiha'da geçtiği gibi bolluk ve nimet içinde yaşama; ni'me, nimet vermek; nu'me ise, sevinç ve neşe mânâsındır. "Refah sahipleri, zevkine düşkün kimseler" demektir ki, Kureyş'in ileri gelenleri böyle idi.

Dilimizde de bilindiği gibi "sen onu bana bırak" demek, "ben onun tamamen hakkından gelirim" demektir. Yani, "sen yorulma, merak etme, onları sadece bana bırak ve acele etme, onlara çok değil biraz mühllet ver, ben onların tam olarak haklarından gelmeye ve cezalarını vermeye yeterim."

12. Çünkü bizim yanımızda. Sende olmayan ve başkalarının yanında bulunmayan nice tomruklar görülmelik ağır ağır bukağılar ve son derece salgın bir ateş var.

13. Ve boğaza takılan bir yiyecek, zakkum, irin, zehirli ve dikenli bitki gibi ki, boğaza girdi mi ne yutulur, ne çıkarılabilir. Ve her acıdan daha elem verici, dayanılmaz bir azap vardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu âyeti okuduğu zaman haykırdığı rivayet edilir.

Hasan Basri bir gün oruçlu iken iftar edeceği sırada kendisine bir yemek getirilmiştir. Tam o anda bu âyet aklına geliverdi, "yemeği kaldırım" dedi. İkinci akşam konuldu, yine hatıranı geldi, yine "kaldırım" dedi. Üçüncü akşam yine öyle. Sâbit-i Benânî'ye, Yezid-i Dabbî'ye ve Yahya el-Bekkâ'ya haber verildi, onlar geldiler ve sonunda biraz kavut şerbeti içmeyince bırakmadılar.

Râzî şöyle der: Bu dört mertebeyi ruhani cezalar şeklinde yorumlamak da mümkündür: Enkâl, nefsin cismânî ilgiler ve bedensel lezzetler bağına bağlanp kalmasıdır. Çünkü nefis dünyada bunlara sevgi ve arzu yatkinlığı kazanmış olduğu için bedenden ayrıldıktan sonra hasret ve kaygısı artar, kazanç aletleri harap olmuş kalmamış bulunduğu için, daha evvel elde ettiği meleke ve yatkinlık onun kurtuldu da ruh ve huzur âlemine geçmesini engelleyen engeller, tomruklar halini alır. Sonra o ruhani bağlantılardan ruhani ateşler çıkar. Çünkü nefsin bedensel durumları aşın mayı ile beraber onları elde etme imkanı bulamaması, bir kimse aradığı şeyi bulamayınca gönlünün yanması gibi, şiddetli bir iç yanmasını gerektirir ki, işte o ikinci mertebe, yani âyette anlatılan "cehim" dir. Sonra da o yoksunluk tasalanması ve aylık elemelerini yutmaya uğraşır ki, işte bu da "taâmen zâ gussa"dır. Daha sonra o bu içinde bulunduğu durumlar sebebiyle ilâhî nurun tecellisini görmekten ve mukaddes varlıklar zincirine katılmaktan yoksun kalır ki, bu da hepsinden şiddetli olan "azaben elima"dır. Râzî bunları söyledikten sonra özellikle şu hatırlatmayı yapmayı da unutmayı şöyle der: Sözüm yanlış anlaşılmasın. Ben, âyetten maksat, yalnız bu ruhani mânâlardır, demek istemiyorum. Diyorum ki, âyet hem cismani, hem de ruhanî dört mertebenin meydana gelmesini ifade eder. Âyeti her ikisine de yorumlamak imkânsız değildir. Her ne kadar lafız, cismani mertebelere göre hakikat, ruhanî mertebelere göre meşhur ve herkesin bildiği mecaz ise de. Yani genel mecaz ile hakikat ve mecazı bir araya toplamak veya işaret ve delalet sahih olur.

Buna ipucu (karine) da sürenin başından beri gelen açıklamaların yalnız maddiliğe mahsus olmaması ve elem ve sıkıntıların maddeden çok ruh ile ilgili bir iş olmasıdır. Zira ruh ile ilgili olmayan bir cansız varlığın yanarken azap çekmesi tasavvur olunamaz.

14. Bunların ne zaman olacağına gelince, yerin ve dağların sarsılacağı, ve o sivriliip duran dağların erimiş kum yığınına döneceği gün. O gün yeryüzü dümdüz olacak. Burada eniyen dağların olacağı anlaşıyor ki, bu değişimde hepsi sarsılmakla beraber özellikle büyüklerinin yıkılacağına işaret vardır. (Hâkka Süresi'ne bkz.)

15. Buraya kadar hitap Peygamber (s.a.v)'e idi. Peygamber'i bu şekilde hazırladıktan sonra, ilk önce âyetlerin iniş sebebi olan Mekke müşrikleri dahil olmak üzere inkârcılara hitap edilerek Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamber olarak gönderildiğini duyurmak için buyruluyor ki: Haberinizi olsun, biz size bir elçi gönderdik. Allah'ın emirlerini size ulaştıracak; üzerinize şahit, kendisine karşı yaptıklarınıza şahit olarak inkârlarınıza, yalanlamalarına o kıyamet günü aleyhinize tanıklık edecek. Aynı şekilde biz Firavun'a da bir elçi göndermiştik. O Musa idi. Bu benzetmede üç mânâ vardır.

BİRİSİ, Bakara ve Saff sûrelerinde geçtiği üzere Tevrat'ta Hz. Musa'ya hitaben son Peygamber hakkında "Senin gibi bir elçi" diye haber verilmiş olan elçinin bu hakkı olduğunu açıklamaktır.

İKİNCİSİ, o vakit Mekke Cumhuriyeti'ni idare eden müşriklerin Firavun gibi zalim ve zorba olduklarına işarettir.

16. ÜÇÜNCÜSÜ de netice olan şu korkutmayı anlatmaktadır. Ki Firavun o elçiye isyan etti de biz o Firavun'u korkunç bir tutuşla tutup, alverdik.

17. Firavun'un durumu böyle olunca inkâr ettiğiniz takdirde siz nasıl korunabilirsiniz? Yeni doğmuş çocukları aç sağı ihtiyarları çevirecek olan o gündün nasıl korunacaksınız? Bu o kadar korkunç, o kadar şiddetli acı bir gündür. Çünkü "gam ve keder saç açartır" diye bir darb-ı mesel vardır. Bununla beraber bunda o günün gelmesine, yeni neslin ihtiyarlık çağına girecekleri bir zaman kadar süre bulunduğuna ve kuşaktan kuşağa olacak değişikliklere bir işaret de olabilir.

18. O gün sebebiyle gök çatlayacaktır. O öyle dehşetli bir gün ki yalnız dağlar erimek, çocuklar kocalmakla kalmayacak, o yüksek gök bile yanıp aynlacak, ilâhî emir gelip yeni bir âlem kurulacak. Böyle şey olur mu? denilmesin. Allah'ın vaadi yapılagelmıştır.

19. İşte (bu hatırlatılmalan, bu uyanları kapsayan) âyetler bir tezkire yani bir öğüt ve nasihat mânâsı taşıyan bir duyurudur. Artık diyelen Rabbine bir yol tutar. O günün şiddet ve dehşetinden korunmak ve Rabbine esenlik içinde ermek için iman, itaat ve güzel amelle Allah'a yaklaşmaya çalışır.

Meâl-i Şerifi

20. Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını, seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Gece ve gündüz Allah takdir eder. O, sizin onu sayamayacağınızı bildi de sizi affetti. Bundan böyle Kur'an'dan size ne kolay gelirse okuyun. Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lûtfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar olacağını bilmiştir. Onun için Kur'an'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun, namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir borç verin (Hayırlı işlere mal sarfedin). Kendiniz için gönderdiğiniz her iyiliği, Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulacaksınız. Allah'tan bağış dileyin. Kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

20. "Senin Rabbin biliyor ki." Yukarda geçtiği gibi, bu âyetin sonradan inip sürenin başından "gece kalk" emrini hafifletmiş ve değiştirmiş olduğunda ittifak vardır. Ancak yine Mekke'de mi, yoksa sonradan Medine'de mi indiğinde ve hafifletme ve hükmünü kaldırdırın nasıl olduğunu belirlemeye ihtilaf edilmıştır.

Hz. Aîşe'den bu âyetin "Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin kalk" âyetinden sekiz ay sonra inip baştan farıza gibi yazılmış olan gece kalkışı (namazı) ni farza çevirecek fazlasını kaldırmış ve nafile olarak bırakmış olduğuna dair de bir rivayettir vardır. Lakin İbnü Cerir'in yazdığı bu rivayetin dış görünüşüne bakılırsa, bütün sürenin Medine'de inmiş olması gerekiyor. Oysa sürenin baş kısmının Mekke'de inmiş olduğunda bir ihtilaf görülmüyor.

İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir: "Müzzemmil süresinin başındaki "azı hariç gece kalkıp ibadet et" emri müminlere çok zor geliyordu. Ramazan ayında olduğu gibi geceyi ibadete geçiyorlardı. Sonra bu hafifletildi. Yüce Allah merhamet buyurdu da bundan sonra, "Allah sizin içinizde hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lûtfunu arayan başka kimseler... olacağını bilmiştir.. ondan kolayınıza geleni okuyun." âyetini indirdi. Allah'a hamd olsun, genişletti de daraltmadı. Bu sürenin baş tarafının inışı ile sonunun inışı arasında bir sene oldu."

Katâde'den rivayet edildiğine göre, âyeti indi. İnsanlar bir sene veya iki sene gece

ibadeti yaptılar. O derece ki ayaklan ve baldırları şişerdi. Nihayet "Kur'ân'dan kolay geleni okuyun." âyeti indi de insanlar istirahat etti.>

Hasen'den de şöyle rivayet edilmiştir: Âyeti inenle müslümanlar bir sene gece ibadet ettiler. Kiminin gücü yetti, kiminin yetmedi. Sonra bunun serbest bırakıldığını gösteren âyet indi. Allah'a hamd olsun, farzdan sonra nafile oldu.

Abd b. Humeyd'in Yakub, Cafer kanalıyla, Saiy'den yaptığı rivayette ise yüce Allah Peygamberine âyetini indirildiğini Peygamber (s.a.v) bu hal üzere on sene kaldı. Gece Allah'ın emrettiği şekilde kalkardı, ahabından bir grup da onunla beraber gece ibadet ederlerdi. Yüce Allah on seneden sonra, "Muhakkak Rabb'in biliyor" diye başlayan bu âyeti "Ve namazı kılın" bölümüne kadar indirdi. On seneden sonra, bu emri hafifletti.

Bazıları da bu âyetinin Medine'de inmiş olduğu görüşündedirler. Ebu Hayyan buna çoğunluğun görüşü demiş ise de öyle görünüyor. Deniliyor ki bu âyetin Medine'de indiğini söyleyenler, bu âyetle "zekâtı verin" emrinin bulunmasını göz önüne almışlar. "Zekât Medine'de farz kılınmış olduğu için bu âyetin de Medine'de inmiş olması gerekir." demişlerdir. Buna cevap olarak da, "Medine'de farz kılınan asıl zekât olmayıp, Berae süresi âyeti gereğince harcanacak yerlerin ve hisselerin belirlenmesi" olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Mekke'de inen sûrelerde de asıl olarak zekâtla ilgili âyetler bulunduğu inkâr edilemez. Bizim kanaatımıza göre bu âyetin Medine'de inmiş olduğunu andıran bir ipucu daha vardır. Bu da, "Diğerleri de Allah yolunda savaşacaklar." bölümüdür. Zira bunda Allah yolunda savaşta izin mânâsı vardır. Oysa savaş izininin Medine'de verildiğinde ittifak vardır. Gerçi burada "savaş edin" veya "savaşa izinlisiniz" denilmiyor. "Savaşacaklar" veya "savaş edenler olacak" diye haber veriliyor. Geleceğe ait olsa da, derhal neshedilmenin sebeplerinden sayılması ve açıkça söz konusu edilmesi, savaşta hazırlanmayı sağlama mânâsında bir izne delalet etmiyor da değil. Halbuki bunun dışında Mekke'de inen herhangi bir âyetle savaştan açıkça söz edilmemiş olması göz önüne alınırsa, bu âyetin Medine'de inmiş olması, bize bu âyetle "zekât verin" bölümünün bulunmasından daha açık görünür. Tefsirciler ise bundan söz etmemiş, yalnız zekât emri dolayısıyla ihtilafı nakletmişlerdir. Bütün bunları düşünüp incedikten sonra şu kanaat meydana geliyor ki, bu âyetin hepsi değilse bile, en azından bir iki cümlesi Medine'de inmiş olmalıdır. Bununla beraber, hangisi olursa olsun, bu âyet, sürenin başından "gece kalk" emrinin şiddetini, miktarını hafifletmiştir. Beş vakit namaz farz kılındıktan sonra akşam ve yatı, gece ibadetinin bir parçası olarak kalmış ve teheccüd namazının vacipliği nafileye dönüşmüştür.

Buyruluyor ki: Gerçekte Rabb'in biliyor ki kuşkusuz sen, gecenin üçte ikisine yakın bir kısmını, yansınsı ve üçte birini ibadette geçiriyorsun. Demek ki, gece ibadetin en uzun süresi, "veya yanısı biraz artır" âyetinden anlaşıldığı gibi üçte ikiden biraz eksik; ortası, gecenin yansı; en azı da "veya yandan biraz eksilt" âyetinin gösterdiği gibi, üçte bir oluyordu. Bu kırâette lâfızları mansub olarak kelimesine bağlanmıştıır.

EDNâ, yakın veya en az demektir. Nâfi, Ebu Amr, İbnü Amir, Ebu Cafer ve Yakub kırâetlerinde ise, kelimeleri kelimesine bağlanarak şeklinde mecur okunur. Buna göre mânâ, "sen gecenin üçte ikisinden, yansınsın ve üçte birinden az kalkıyorsun" demek olur. Bu durumda gece yapılan ibadetin en uzun süresi üçte ikiden az, yanm veya biraz fazla; ortası yarımdan az üçte bir, en azı da üçte birden az, dörtte bir kadardır. Şu halde oniki saatlik bir gecedен en az üç veya dört saat; ortası dört veya beş saat; en fazlası da altı veya yedi saat kalkılıyormuş demek olur. Sen de kalkıyorsun, seninle beraber olanlardan bir grup da. Yani ahabından bir cemaat da kalkıyor. Demek ki, hepsi değil, demek ki hepsine farz değildi veya hepsi dayanamıyordu. Geceyi de gündüzü de Allah takdir eder. İkisinin de gerçek miktarını ancak o biçer ve o bilir. O, bütün zamanı bilir. Başlangıcı olmayan ilmiyle bilmiştir ki siz onu, o gecenin takdirini sayamazsınız. Bunda iki mânâ vardır. Birisi, her gecenin saatlerini bütün parçalarıyla gece ve tamamen sayacak şekilde takdir edemezsiniz. Çünkü gece ve gündüz değişir. Geceyi bölümlere ayırdıkça ortaya çıkan kesirleri takdir etmek insanın gücü dışında olup sonsuza kadar gider. Uyku halinde ise ayırma gücü bulunmaz. Bu nedenle bu emrî tam olarak yerine getirmek hepinizin yapabileceği bir iş olmamakla beraber, sen ve bazı ahabın gibi, bunu yapacak olanlannız da bir tedbir olsun diye fazlasını tutarak zahmet ve sıkıntılar çekersiniz.

"Onu sayamazsınız" fiilinin sonundaki zamirın "takdir" kelimesinin yerini tuttuğu kabul edilerek verilen ve Keşşâf'ın ve birçoklarının tercih ettiği bu mânâ aslında doğru olmakla beraber, bu yalnız geleceğe ait değil bu emir verilirken de böyle olduğu için, buna göre başta verilen emrin pek yerinde olmamış olması gibi yanlış bir düşünce akla getirebilir. Bunun için kelimesinin sonundaki zamirı, Taberi'nin rivayet ettiği gibi "gece ibadet etmek" isminin yerini tutan bir zamir kabul ederek takdir ve saymayı şu mânâ ile anlamak daha sade ve pürüzsüzdür: Daha ilerde hepiniz bu gece ibadetini başaramazsınız, baş edemezsiniz. Geceyi, gündüzü, zamanlann şü anda ve gelecekte uğrayacağı bütün değişiklikleri takdir eden ve bilen Allah, sizin bu gece ibadetini ıleriye doğru hepinizin tamamıyla yerine getirmeye güç yetiremeyeceğinizi, başaramıyacağınızı ezelden bilmiş ve bu şekilde "gece ibadet et" emrini verirken de, bunu bilerek aslında geçici bir süre için olmak üzere ilk olarak sürenin başında işaret edildiği gibi, ilerisi için bir hazırlık mahiyetinde vermiş, şimdiye kadar o hazırlık yapılmış, bundan sonra ise işin genişlemesi ve genelleştirilmesi kast edilmiş ve hepinizin bu zor ibadeti hakkıyla yapamıyacağı da Allah katında bilinmiş olduğundan onun değiştirilmesi ve hafifletilmesi zamanı gelmiştir.> Onun için Allah sizlere ilim ve lütfu ile yeniden baktı. Tevbe edip durumlarını düzelterek kendisine baş vuranlara, tevbelelerini kabul etmek suretiyle tekrar bakıp merhamet buyurduğu gibi, sizlere de yeniden lütf ve merhametiyle baktı. O zor ibadetin ağırlığını kaldırp kolaylaştırarak yeniden şu emri verdi: Bundan böyle Kur'ân'dan kolay geleni okuyun. Gece ibadetinden, kırâetten büsbütün vaz geçin değil, asıl "gece kalk" emrinin hükmü kaldırılmıyor, yine kalkın. Fakat gecenin yansı veya daha azı veya daha çoğu miktarlarıyla ve uzun uzadıya tertil üzere okumak kaydına bağlı olmadan, "Kur'ân" ve "kırâet" denilebilmek şartıyla, ne kadar kolayınıza gelirse o kadar okuyun, o kadar gece ibadeti yapın.

Burada zikredilmesi gereken üç mesele vardır:

BİRİNCİSİ, Kırâet. Bunda iki görüş vardır. Tefsircilerden birçoğu demişlerdir ki, "gece kalk" emrine tam olarak uygun düşebilmesi için burada kırâetten maksat namazdır. Kırâet namazın rükünlerinden olduğu için, namazın bir bölümü zikredilip tamamı kast edilmiştir. Nitekim kıyam, rûku ve sücuddan herbiriley de böyle namazın tamamı anlatılmış olur. Buna göre mânâ, "gece namazından kolayınıza geldiği kadar kılın" demektir. Namaz mânâsı kast edilmiş olması nedeniyledir ki, önceki zor olan gece kıyama kaldırılmış, onun yerine kolayı ile emredilmiş olur. Buna akşam ve yatı namazları diyenler olmuş, teheccüd namazının vacip olma hükmü kaldırılarak nafile yapıldığını veya terchie bırakıldığını söyleyenler olmuştur. Gerçekte bu kırâette namaz veya kıyam kaydı gözetilmediği surette "gecenin birazı hariç olmak üzere kalk" emrindeki zorluğu "Kur'ân'dan kolay geleni okumak"la hafifletilmiş veya kaldırılmış olması gerekmez. Olsa olsa bu emir yalnız "Kur'ân'ı yavaş yavaş, güzel gözele oku" emrine karşılık olmuş olur. Oysa bu âyetin devamı, zorluğun hafifletilmesi içindir. Âyetle geçen "kolay geleni" ibaresi de bunu gösterir. Mecaza götüren şey ve karine (ipucu) de bu demek olur. Ancak bu durumda "Kur'ân" isminin de "Çünkü sabah namazı şahitlidir." (İsrâ, 177/8) âyetinde olduğu gibi kırâet mânâsına master olarak "namaz"dan mecaz olması ve okumannın kolaylığının da daha sonra değildi, erkânından namazın bulunduğu namazın kolaylığı dolayısıyla düşünülmesi gerekir. Bunlar ise görünen mânânın pek aksinedir. Bunun için hem Kur'ân ve kırâetin hakikat mânâsının korunması, hem de namaz mânâsının gözetilmesi için "gece kalk" âyetinde "namaza kalk" takdirinde namaza kalkmak mânâsı ile söz konusu edilen kıyama "fâ" harflerinin bir sıralama ifade etmesi karinesinden yararlanarak burada da okumaya kayt olarak kabul düşünmek yeterlidir ki, mânâ: yani, "namazda Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun", o kadan yeterlidir, demek olur ve hafifletme, sözün mânâsından anlaşılmış olur.

Diğer bazı tefsirciler ise, okuyun emri, gece namaza değil, Kur'ân'ın kendisini okumakla ilgili emirdir. Dolayısıyla her gece en az elli âyet okumalı" demişlerdir.

İKİNCİSİ, emrin görünen mânâsı yine vücut yani gereklilik içindir. Yani gece ibadet

ve okuma yine farz, ancak önceki gibi sayılamayacak şekilde çok olmak şart değil, kolayına geldiği kadar demektir. Bu şekilde bunun da hükmünün kaldırılması, ikinci "okuyun" ve "namazı kılın" emirleriyle gerçekleşmiş olur. Maksat yalnız Kur'ân okumak olduğuna göre de, her gece biraz Kur'ân okumak bu şekilde farz olmuş olur. Bu ise namazda olabileceği gibi, namaz dışında da olabilir. Fakat bazı tefsirciler, "kolaya gelen" sözünden, bunu kişinin isteğine bırakmak mânâsı anlaşılaacağına dayanarak bu emrin nafile için veya mübah olmak için olduğu kanaatına varmışlardır ki Ebu Hayyan buna "çoğunluğu görüşü" demiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ, "Kur'ân'dan kolay gelen." Kur'ân'dan kolay gelen ne kadar olabilir? Mutlak mânâda düşünülmesi durumunda güç dahilinde olarak yormayacak, zahmet vermeyecek kadar demek olacağından bu ise kişilerin ve durumun şartlarına göre değişebileceğinden, âyetin görünen mânâsına göre bu miktann ne olacağı belirlenemez. Bununla beraber bunu mutlak şekilde okumak mânâsına yorumlayınlar, gelenekleri ve atalanmızın alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak "en az elli âyet olmalıdır" demişlerdir. Fakat her farzda esas olarak sabit bir miktar belirlemek zarurî olduğu için namazın bir rükû olarak farz olan kırâetin en az ne kadar olacağı hususunda İmam-ı Azam Ebu Hanife'den üç rivayet vardır: 1. En az, kısa bir âyet olmalıdır. 2. Kur'ân ismi verilecek ve bir insan sözüne benzemeyecek kadar olmalıdır. 3. En az üç kısa âyet veya bir uzun âyet olmalıdır. Çünkü en kısa süre, üç kısa âyetten meydana gelmiştir. Bu rivayet, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in de görüşüdür. Fetva da buna göre verilmektedir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî: "En az Fatiha okumak farzdır. Zira "Fatihasz namaz yoktur." hadisi bunu ifade eder demişlerdir. İmam-ı Azam vacip ile farzın arasını ayırarak bu hadis ile namazda Fatiha'yı okumanın vacip olduğu sabit ise de "Kur'ân'dan kolay gelen" âyeti ile sabit olan farzlığın mutlak olduğu ve dolayısıyla kasten Fatiha'nın terk edilmesi durumunda namazın yeniden kılınması gerekirse de unutarak terk edilmesi ve sehiv secdesi yapılmaması halinde vakit geçmiş ise o namazı tekrar kılmanın vacip olmayıp müstehab olacağı görüşüne varmıştır.

Burada bir de şuna dikkat etmek gerekir ki, "Kur'ân'dan" sözünün başındaki ittifakla daha önce geçen ve "sey" mânâsına gelen yi açıklamaktadır. Dolayısıyla "Kur'ân'dan kolay gelen şey" sözü, Kur'ân'dan bir parça mânâsına yorumlanır. Yani bir süre veya bir ya da birkaç âyet gibi yine "Kur'ân" demek sahih olan bir parça okuyun demektir.

Şimdi bu kolay olmanın ve daha önce yapılması emredilen hükmü kaldırmanın gelecekle ilgili olmak üzere hikmeti açıklanarak buyruluyor ki, Allah, başlangıcı olmayan ilmiyle bildi ki, sizin içinizde hastalar olacak diğer bir takımları da olacak.

Allah'ın lutfettiklerinden bir şey aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, ticaret için suraya buraya yolculuğa çıkacaklar. Diğer bir takımları da olacak, onlar da Allah yolunda çarpışacaklar, cihat edecekler. Bunlar için ise, yukanda sözü edilen gece ibadeti imkânsız olacak, bu emri yerine getiremeyecekler.

Burada Allah'ın lütfundan kazanç elde etmek ve ticaret yapmak için yolculuğa çıkınlarla, Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yanyana zikredilmiş olmalarında bunların ikisinin de mükâfatta birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır. Beyhaki "Suab- ı İman" da ve daha başkaları Hz. Ömer (r.a)'in: "Bana ölümün geleceği haller içinde Allah yolunda cihattan sonra en sevgili hâl, ben bir dağın iki bölüntüsü arasında Allah'ın lütfundan bir şey aradığım sırada ölümün bana gelmesidir." dediğini ve bu âyetini okuduğunu rivayet etmişlerdir. İbnü Merduye'nin İbnü Mes'ud'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v): "Her kim müslüman şehirlerden birine bir yiyecek getirir de onu günün fiyatıyla satarsa, kesinlikle Allah yanında onun bir mevkii olur." buyumuş, sonra da şunu okumuştur:

Kısacası bunlar ve bunlar gibi gözetilmeleri ve çalışmaları gereken bir takım mazeretli kişilerin gece ibadetini başaramıyacaklarını Allah bildiği için bundan böyle, ondan, yani Kur'ân'dan kolay geleni okuyun ve sade farz olan vakit namazını kılın ve zekâtı verin ve Allah'a güzel bir ödünç takdim edin yani ilerde sevabını almak üzere iyi niyetle ve samimiyetle, ödünç verir gibi hayır yolunda harcamalar yapın. (Bakara, Hadid ve Teğâbın sûrelerinde ve diğer sûrelerde geçen benzerlerine bkz.) Çünkü nefislerinizin için önceden her ne hayır yapıp gönderirseniz Allah yanında onu hayır ve mükâfatı daha büyük olarak bulacaksınız, hem de Allah'tan mağfiret dileyerek bütün hallerinizde sizi başlşlamasını isteyin. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet endidir. İsteyenleri, başlşlaması ve rahmetiyle arzuladıkları şeye ulaştırır. "Allah'ım! Peygamberlerin efendisi olan Resulüne (s.a.v) indirdiğin Kur'ân hükmetine bizlere ve iman ile bizleri geçmiş olan kardeşlerimize mağfiret buyur, merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Amin.!

MÜDESSİR SURESİ

1."Ey, örtüsüne bürünen!" Müddeşsir kelimesinin aslı mütedessir olup "disâr" denilen örtüye bürünen demektir. Disâr; entari, cübbe, kaftan, ihram gibi "şiâr"ın üstüne giyilen veya örtülen dış giysi veya bürgü demektir. Şiâr ise gömlek, don, peştemal gibi vücuda değen iç çamaşırdır.

Müzzemmil Süresi'nde de geçtiği üzere denilmiştir ki: Peygamber (s.a.v)'in büründüğü disâr, bir kadife idi.

İkrime'nin açıklamasına göre, "Peygamberlik ve nefsi olgunluklara bürünüp giyinmiş olan" demektir. Bu mânâlarla bu hitap Müzzemmil gibi Peygamberliğin ilk duyurulmasında şöyle bir kinaye ile uyanık olmaya daveti hissettirir: Ey o bürünen, ey o kendisine verilmiş olan hakikati halkın bakış ve görüşünden gizlemeye çalışan Muhammed! O bürünmek, uyumak, rahat etmek zamanı geçti. Uyanmak, görünmek, o hakikati açıklamak, zahmetler çekmek, sıkıntılara katlanmak, halka doğruyu göstermek, etrafı temizlemek için yükümlülükler ve ağır yükler yüklenerek büyük bir kararlılıkla kalkıp hareket etmek zamanı geldi.

2. Kalk yatağından kalk, yahut büyük bir kararlılıkla kalk işe başla, artık uyarma görevini yap, etrafındakilere neticenin önemini ve korkunçluğunu anlat, saygısızları gıcundur.

3. Ve Rabbini artık büyükle. Büyüklüğün ancak onun şanı olduğunu ve ona karşı her şeyin küçük ve değersiz bulunduğunu kalben tanıdığın gibi, söz ve fiilinde de anlat, ilan et.

Rivayet olunur ki, bu âyet inince Resulullah (s.a.v) "Allahu ekber" demiş; Hz. Hatice de tekkir almış, sevinmiş ve bunun vahy olduğunu iyice anlamış. Burada nın önce söylenmesi "sadece Rabbini" mânâsını ifade etmek içindir. kelimesinin başındaki "fâ" harfi, bir şartta karşılık olma mânâsını ifade ederek önce gelen kısmın sonra gelen kısma bağlı olduğunu anlatır. Buna göre mânâ şöyle demek olur: Ve Rabbini, ancak Rabbini büyükle. Her ne olay olursa olsun hiçbir nedenle artık onu tekkir ile büyükleme görevini bırakma.

4. Ve giysilerini, elbiseni artık temizle. Giysi ve elbise, bazan bunları giyen kişinin kendisinden, bunlann temizliği de giyenin temizliğinden kinaye olur. Nitekim, "Fîlan kişinin eteği temizdir." denildiği zaman onun iffeti ve ahlâkının temiz olduğu anlatılmak istenir. Gaylân b. Seleme: "Allah'a hamdolsun ben ne ahlâksız elbisesi giydim, ne de bir özürlü ile maskelenirim." beytinde kendisinin ne ahlâksızlık, ne de bir leke ile kirlenmediğini ve kirlenmeyeceğini anlatmıştır. Antere:

"Uzun mızrakla giysisini parçaladım. Kerim kiysi mızrağa yabancî değildi." beytinde giysi kelimesini kullanarak onunla nefisten kinaye etmiştir. İmrü'l-Kays da:

"Eğer benim bir huyum sana kötü geldiyse benim giysilerimi kendi giysilerinden sıyınrver, kurtulursun." beytinde giysi ile kalpten kinaye etmiştir.

Bunlar gibi bu âyette de "siyab" (giysi) kelimesi nefisten veya kalpten kinaye olmak

üzere birçok tefsirci âyetini "kendini veya kalbini günaha, haksızlıktan temiz tut, yaptığın uyanları kabule engel olacak kirlî huylardan sakın, öğütlerini kabul edilmesini sağlayacak olan öğüt ahlâk ile ahlâkları" diye manevî ve ahlâkî temizlik ile tefsir etmişlerdir. Fakat kinaye, hakikî mânânın da kastedilmesine engel olmadığı için, bu şekilde bir tefsir aynı zamanda gerek bedenin gerek elbisenin maddî temizliğinin emredilmiş olmasına aykırı olmaz. Çünkü "taharet" ve "nezafet" kelimeleri dilimizde temizlik mânâsına gelmekle birlikte taharet, nezafetten daha genel olarak maddî ve manevî temizliği kapsar. Bununla beraber burada bundan başka bir mânâ daha vardır ki o da "siyâb" kelimesinin bir şeyi yakından bürüyen, kuşatan şeyden ve zarftan kinaye ve mecaz olmasıdır. Nitekim bir takım kişilerden üzerine atılıp binerek alıp getirdikleri bir deveyi anlatmış olduğu şu beyitte Leylâ:

"Ona hafif hafif bazı giysiler atılab. Şimdi onun ürkütülmüş deve kuşundan başka bir benzerini göremeyiz." derken devenin üzerindeki insanları önce giysilere, sonra da koşan deve kuşunun üzerindeki tüylere benzetmiştir. Yani "seni üzerindeki giysiler gibi yakından sarımsı olan cemaat ve topluluğunu, ilk önce etrafındaki kimseleri temizle" demek olur ki bu mânâ "Önce en yakın akrabalarını uyar."(Şuara, 26/214) âyetinin mânâsına da uygun düşer. Hem bunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in maddî ve manevî nefis temizliği öncelikle anlatılmış olacağından onun nefisindeki temizliğini hatırlatmaya gerek kalmaz.

5. Ve o pislikleri artık savıp uzaklaştı. "Rüzc" ve "riczc" kelimeleri pislik ve azap mânâsına geldiği gibi burada put ve heykel demek olduğunu da açıklamışlardır.

6. Hem çöksünarak mennetme. Burada da iki mânâ açıklanmıştır. Birisi, menn, başa kakmak mânâsına olarak, "yaptığın işi, hizmeti, iyiliği çok sayarak başa kakma, yaptığın işle nazzlanma" demek olur. Birisi de menn, iyilik ve lütf mânâsına olarak, "bir iyilik yaptığın, bir lütf ve ihsanda bulunduğun zaman, verdiğin kimseden karşılığında daha çoğunu almak maksadıyla yapma" demek olur. Yani on para sadaka verip de yirmi parak hizmet ve saygı bekleyenler gibi dünya ticareti ve maksadını gözeterrek veya gösteriş ve iki yüzlülük yaparak iyilik etme; sırf Allah için iyilik et, başkasından bir karşılık bekleme. Bu mânâ İbnü Abbas'tan nakledilmiştir.

Bu iki mânâda cümlesi, hâl ve durum bildirir, demektir. Sonundaki "râ" harfi merfu olmayıp "başa kakma" olumsuz emrine cevap olarak cezimli olsaydı, "yaptığın iyiliği başa kakma ki çoğaltsın, çok hayır ve mükâfata eresin" demek olurdu. Fakat Kirâaet-i aşere'de bu okunuş şekli yoktur. Bununla beraber bir sıralanma ve bir önceki cümleye bağlılık kast edilmeden şu mânâ da olabilir: Yaptığın hizmeti başa kakma, daha çok hayırlara ereceksin.

7. Ve Rabbin için artık sabret yani bu görevleri yapmak için her ne kadar sıkıntılar çekecek, eziyetler göreceksen de sırf Rabb'inin hükmü için artık sabret.

8. Çünkü o boru çalındığı vakit:

"NÂKÛR, sur gibi ağızla üflenerek çalınan boruya denir. Nakr, vurmak ve didikleme mânâlarına geldiği gibi boru çalmak mânâsına da gelir. Zira boru çalındığı zaman içinden hava sıkıştırma ile didiklenmiş olacağı gibi, dışından da o ses, çarptığı kulakları didikleyeceği için boruya "minkâr" gaga, didikleme âleti mânâsıyla ilgili olarak nakur denilmiştir. "Boru çalınmak" örf ve âdetde kervanın veya askerin yola çıkması için hareket kumandası demek olduğu gibi, "borusu ötmek" de, emir ve kumandasının dinlenmesinden kinaye olması nedeniyle, boruyu çalmak, ahiret yolculuğuna çıkmak için "Çünkü o sura üfürülüş zorlu bir kumandadır."(Sâffat, 37/19) ilâhî emrinin ortaya çıkması demektir. "O sūra üflendiği zaman" âyetinin başındaki "fâ" harfi sebep bildiren bir harf olarak âyetin mânâsı, "çünkü sūra üfürülünce, o boru çalınırca" demek olur. Burada üfürmeden maksadın ilk üfürme olduğu açıklanıyor.

9. "O gün." Kelimenin sonundaki tenvin, muzafun ileyh (tamlayan) den bedeldir. Yani "o öyle olduğu gün" demektir. Biz bunun mânâsını açıklarken "o gün" demekle yetiniyoruz.

10. Kâfilere kolay değil. Bir önceki âyette "pek zor" denildikten sonra "kolay değil" demek ilk bakışta gereksiz gibi görünür. Fakat zorluk iki türdür: Birisi, önce çok zor olmakla beraber, gittikçe kolaylaşır, yenilebilir. Birisi de, gittikçe zorlaşır, hiç kolaylaşmaz. O günün herkes için zor olacak olduğu bildirilmek üzere denildikten sonra buyrulmuştur.

11. "Tek olarak yarattığım o kimseyi bana bırak". Burada "tek olarak" mânâsına gelen kelimesi, hem yaratanın hem de yaratılanın durumunu gösterebilir. Yani "benimle bırak, hiçbir ortağım olmadığı halde tek başıma yarattığım o kimseyi" yahut "kendisini tek başına, hiç kimsesi olmadığı halde yapayalnız yarattığım o kimseyi" demek de olabilir. Bu mânâ "Andolsun sizi ilk defa nasıl yaratmışık, onun gibi yapayalnız ve teker teker huzurumuza gelirsiniz."(En'âm, 6/94) buyrulduğu üzere her kişi hakkında sahih olur. Bununla kıyametin de yarattığı gibi özellikle her fert için ayrı bir saflaşmış olduğuna işaret edilmiş demektir. Âyetin özel bir olay ve şahısla ilgili olarak inmesi hükmü ve uyamanın vasıflara göre genel olmasına engel de değildir. Bu âyetin işi sebebinin Velid b. Muğire el-Mahzumi olduğu rivayet ediliyor. Burada onun Nün süresinde geçtiği gibi soysuz, piç olduğuna ima ve "vahid=tek başına" namıyla anıldığına işaret olduğu söylenmiştir.

12. Hem ona uzun uzadıya uzatılmış mal verdim yani çok mal, servet, arazi ve çiftlik gibi geniş yahut gelişip boy atarak ya da ticaretle arttırılmış, uzatılmış mal verdim. Velid'in Mekke ile Tâif arasında çeşitli türde malları ve Taif'te yaz kış meyveleri eksik olmayan bostanı ve milyon kadar parası bulunduğu dair rivayetler gelmiştir.

13. "Hem göz önünde oğullar verdim"

ŞÜHÜD, şahid kelimesinin çoğuludur. Yani hepsi yanında hazır, göz önünde, çalışmak için suraya buraya gitme ihtiyacı duymayan, medis ve lokallerde babalarının yanında hazır bulunan oğullar verdim. Yahut, önemli işlerde şahitliklerine, görüşlerine ve bilgilerine başvurulana oğullar verdim demektir. Rivayete göre Velid b. Muğire'nin hepsi mevki sahibi kişilerden olmak üzere on veya onüç oğlu vardı. Fakat bilinenleri yedidir. Velid b. Velid, Halid b. Velid, Umâre b. Velid, Hişam b.Velid, As b. Velid, Kabis b. Velid, Abdşems b. Velid. Denildiğine göre bunlardan Halid, Hişam ve Velid müslüman olma şerefi ile şereflenmişlerdir. Zemaşheri, "Bunlardan üçü müslüman oldu: Halid, Hişam ve Umâre" diye zikretmiştir. Alûsî de şöyle der: Umare'nin Bedir'de veya Habes'te Necasî tarafından öldürüldüğü ihtilafıdır. İki rivayet de kâfir olarak öldürüldüğü hususunda birleşmiştir. Müslüman olduğuna dair Sa'lebi'nin Mukat'il'den yaptığı rivayet sahih değildir. İbnü Hacer bunun hata olduğunu yazmıştır. Bu hatayı Zemaşherî de yapmış ve onun peşinden gidenler de bu hususta ona uymuşlardır. Bunların Velid b. Velid'i İslâm'la şerefelenenler arasında zikretmemeleri saçılacak bir iştir. Oysa bütün hadisçiler onun müslüman olduğunda görüş birliğine varmışlardır" Evet Velid b. Velid'in de sonradan müslüman olduğuna ihtilaf görülüyor. Fakat Umare'nin durumu ihtilafıdır. Bu dördün dışında kalanlar hakkında ise bir bilgimiz yok.

14. Ona büyük imkânlar verdim, mal ve oğullardan başka, birçok sebep ortaya çıkararak mevki, saygınlık ve şans açıklığı verdim. Velid, Kureys içinde ileri gelen saygın kişilerden sayılırdı. "Vahid" ve "Reyhâ-netü'l-Kureys" takma adlarıyla anılırdı.

15. Sonra daha çok vereyim diye ağçözlülük eder. İşte o, öyle ağçözlü birisi. Hatta demiş ki: "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa cennet benim için yaratılmış demektir."

16. Hayır, öyle şey yok

KELLÂ, reddetme edatıdır. Bir sözü, bir iddiayı veya bir ümit ve isteği reddeder. Biz bunun yerinde, "hayır öyle değil, öyle şey yok, yağma yok" gibi deyimler kullanıyoruz. "Hayır" ifadesini yerine göre, kelimeleri yerinde de kullandığımızdan tam karşılığı denemese de yakındır. Burada onun aşın istek ve ümidini kesme mânâsını ifade eder. Sebebi, Çünkü o, bizim âyetlerimize inatçı kesildi. O nimetleri veren şahsın birliğini gösteren delillere veya Kur'an âyetlerine karşı inada kalkıştı. Bu ise nankörlüktür. Verilen nimeti inkâr etmek onun artmasına değil, kesilmesine sebeptir.

17. Ben onu sarp yokuşa, dikine azaba sardıracağım.

Timizî, Hakim ve daha başkalarının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v): "Sa'ud, atesten bir dağdır ki kâfir ona yetmiş yıl çıkar, sonra kişi düşer." buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v)'in, "Cehennemde bir yokuşa çıkması teklif olunur ki, ona elini koydukcâ erir, kaldıncıca yerine gelir. Ayağını koyunca erir, kaldıncıca yerine gelir." buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine rivayet olunuyor ki, âyetin inmesinden sonra Velid'in malı günden güne eksilmiş, nihayet yok olmuştur.

18. Tehdidin niçin yapıldığı veya o kâfirin nasıl inat ettiği açıklanmak üzere buyruluyor ki: Çünkü o düşündü ve bir takdir yaptı, kafasında ölçtü biçti, bir tahmin yaptı.

19. Kahrolası, nasıl da ölçtü biçti Arapça'da bu yahut tabirleri, "kahrolası, Allah canını alası" gibi asıl itibarıyla beddua olmakla beraber, nazardan esirgemek şeklinde "yahu ne yaman şey, anası ağılayası" gibi bir değere işaret olarak övgü yerinde ve bazan da bu mânâda alay etmek ve dalga geçmek için kullanılır ki, burada, onun düşüncesini beğenenlerin bu yoldaki övgülerini anlatarak hakaret ve küçümseme mânâsında kullanılmıştır. Yani dedikleri gibi "kahrolası nasıl da takdir etti ya!..."

20. Sonra kahrolası, nasıl da takdir etti ya!.. Bu tekrar, hem hakareti vurgulamaya, hem de her iki âyetten geçen takdirin farklı olduğuna işaret etti.

21. Sonra baktı etrafındakilere bir bakındı.

22. Sonra kasını çattı ve ekşidi, surat astı.

BESR, vaktinden evvel acele olmasını istemek, hamlık yapmaktır. Nitekim meyvenin hamına, humanın koruğuna "büsür" denilir. Rağîb, burada bu mânâdan olduğunu söyler. Yani, vakti gelmeden kopmuş ham koruk gibi ekşidi, surat astı.

23. Sonra ardını döndü ve büyüklendi. Anlamış olduğu haktan yüz çevirdi, imana arkasını, küfre yüzünü döndürdü ve Allah'tan korkmayıp gururlanarak büyüklük tasladı, hakkı kabul etmeyi kibrine yediremedi de her şeyi bilen bir kişi edasıyla

24. hemen dedi ki: Bu Kur'an, öteden beri öğretilегelen bir sihirден başka bir şey değil.

Bu âyetten geçen tabirinde iki mânâ vardır: BİRİNCİSİ; me'sur, yani öteden beri öğretilip rivayet olunagelen; sihirbazdan sihirbaza öğrenile geldiği söylenen bir sihir demektir.

İKİNCİSİ; yû'ser, yani diğer sihirlerle tercih edilecek, beğenilecek bir sihir demek olur. Bu, "parlak sihir" mânâsına "sihr-i mübin" demelerine benzer.

25. "Bundan aldatıcı bir albeni var" demiş oluyor ve nihayet kararı şöyle veriyordu: Bu, insan sözünden başka bir şey değil. Böyle deyip karar bastı. Peygamberliği ve Kur'an'ın Allah sözü olmasını inkâr ediverdi ki, işte inatçı kâfirlerin Kur'an ve Peygamber hakkında söyledikleri nihayet budur. Bu, Allah'ın indirdiği kelâmı değil, Muhammed'in kendi söylediği kitabıdır derler. Olay tefsirlerde şöyle anlatılır:

Velid b. Muğire Peygamber (s.a.v)'in yanına gelmiş, Kur'an dinlemiş ve etkilenmişti. Kalkıp Mahzum Oğulları'na varmış; "Vallahi, Muhammed'den az önce bir söz dinledim; ne insan sözü, ne de cin sözü. Onun bir tatlılığı, bir hoşluğu var. Yukarı meyveli, aşağıya bolluk, zemini bol sulu. O kesinlikle üstte kırar, onun üstüne çıkılmaz." demiş; buna karşı Kureys; "Velid saptı. Vallahi, bütün Kureys sapacaktır." demişler, bunu işiten Ebu Cehil; "ben size onun hakkından gelirim." deyip kederli kederli yanına varmış; "Ey amca demiş, kavmin sana vermek için bir mal topluyor. Çünkü sen Muhammed'den bir şey elde etmek için onun yanına gidiyormuşsun." Velid: "Kureys bilir ki, ben onların malca en zenginleriyim." diye cevap vermiş. Ebu Cehil demiş ki: "O halde onun hakkında bir söz söyle de kavmin işitsin, senin onu sevmediğini, inkâr ettiğini anlansınlar." Velid: "Ne diyeyim, iğinizde şiiri, misraları kafiyeli kısıa vezinli nazmı, kasideyi ve cin şiirlerini benden iyi bilenezin yoktur. Onun söylediği bunları hiçbirine benzemiyor ki." demiş. Ebu Cehil, "yok mutlaka bir şey söylemelisin." deyince kalkıp kavminin toplandıkları yere varmış, "siz, demiş, "Muhammed mecnun" diyorsunuz. Hiç kimseyi boğarken gördünüz mü? Kâhin diyorsunuz. Hiç kâhinlik yaparken gördünüz mü? Şair diyorsunuz. Hiç şiir ile uğraşırken, şiir söylerken gördünüz mü? Yalancı diyorsunuz. Hiç yalanını yakaladınız mı? Bunlara cevap olarak, "hayır, ama peki o nedir?" demişler; "durun düşünüyim" demiş düşünmüş, düşünmüş "Bu, öğretilегelen bir sihirdir; bu sadece bir insan sözüdür." demiş, onun bu sözleri Kureyslilerin hoşuna gitmiş, salonlarında bir alkıştırtı kopmuş ve onun sözlerini alkışlayarak dağılmışlar.

Yukarıda geçtiği üzere bazılarının sözlerine göre bu olay Müzzemmil ve Müddessir sürelerinin iniş sebebi gibi nakledilmiş ise de Velid'in dinlediği âyetlerin lerdan olduğuna dair gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre bu, bu sürenin başının değil, bu âyetlerin iniş sebebi olmuştur.

26. Buyruluyor ki: ben onu Sekar'a yaslayacağım. Bu âyet "Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım." âyetinden bedel-i istimaldır ve onun kapsadığı mânâyı açıklamaktadır. SEKAR, cehennemnin isimlerindendir. Bazıları bunun Arapça bir kelime olmadığı görüşünü savunmuşlar ise de güneşin, yüzü çalıp kavurması mânâsına gelen "sakar" kelimesinden türetilerek "yakıcı" mânâsından alındığını söylemişlerdir.

27. Bilir misin, nedir o Sekar? Yani o öyle bir Sekar'dır ki, sen aklınla onun mahiyetini ve özünü kavrayamazsın.

28. Ne geriye bir şey bırakır, ne yakasını bırakır. Yani o öyle sımaşık bir Sekar'dır ki, bir kere çattığı bir şeyi hiçbir zerresi kalmayacak şekilde yok edip tüketir, sonra da yakasını yine bırakmaz. O yok olan yeni bir yaratılışa çevilir. O yine evvelki gibi azap ile çatmaya devam eder.

29. "Durmadan derileri kavurucudur"

BEŞER, insan demek olduğu gibi, "beşere" nin çoğulu olarak derinin, özellikle insan derisinin üç yüzleri mânâsına da gelir. İnsana beşer denilmesi de bu yüzden.

LEVVAHA, "levh" kökünden aşınılık ifade eden bir şiğa (kip)'dir. Levh; susamak veya güneşin ısısı, yahut susuzluktan bir adamın çehresini bozması, yani yakıp kavurarak karartmak veya ortaya çıkarmak, şimşek çakmak, gözle görmek mânâlarına gelir ki, Levvâha kelimesinin bütün bu mânâlara ihtimali vardır. Deriye susamış, yahut hiç durmadan derileri kavuran, yüzler karartan, yahut her beşer gözetken beşere saldıran mânâlarını ifade eder. İbnü Abbas'tan; "Sürekli olarak deriler kavuran, yüzler karartan" mânâsı rivayet edilmiştir. Daha başka mânâlar da söylenmiştir. Buna şöyle diyebileceğiz: Kanmak bilmez bir susuz, sürekli beşersüz (deri yakan).

30. Üzerinde ondokuz var.

Bu "ondokuz"un ne olduğunu açıklayan kelime zikredilmiyor. Ancak bundan sonraki âyetten bunun, o cehennemcinin korucuları olan melekler yani zebaniler olduğu anlaşılıyor. İnsanoğlunun ruhi ve ahlâkî kuvvetlerinin analizini yapıp sınıflandırarak bu sayının sir ve hikmetini açıklamaya çalışmak isteyenler olmuşsa da, doğrusu bunun akılla bilinebilecek bir ilim işi değil, mutlak bir iman işi olmak üzere bir sinama için olduğu ikinci âyetle özellikle anlatılmıştır. Onun için bunun, kayıtsız şartsız bir iman ile inanılması istenen mutlak bir ilâhî haber olduğunu tasdik edip "yorumunu ve mânâsını Allah bilir" demek gerekir. Özet olarak şöyle diyebiliriz: Yüce Allah'ın şimdi sizin tam olarak bilip anlayamayacağınız ve ilerde ortaya çıkacak öyle kuvvet ve güçleri vardır ki onların hakikatini ancak kendisi bilir ve sizin ona mutlak surette inanmanız gerekir. İşte size onlardan bir örnek haber veriyor. Bu, şu anda imanı olmayan ve kalplerinde bir çürüklük bulunanlar için şaşırtıcı bir sir, bilinmez bir şey gibi gelir, "böyle kapalı Allah sözü, Peygamber duyurusu mu olur?" diye alay ve inkârâ sapmalanına sebep olabilirse de, kitap ve peygamberin ne demek olduğunu ve gelecek işinin bugünkü işlere kıyas edilerek bilinmeyeceğini bilenlerin kuşkuhanını kesecek ve iman yeteneği olanların imanlarını artırarak onları başan ve kurtuluşu götüreceğ en önemli sebeplerden, hatırlatma ve haber verme cümlesinden olduğu için bunların yorumuna çalışmayarak mutlak bir iman ile inanılması gerekir.

31. Bunun böyle olduğunu açıklamak için devamında şöyle buyruluyor: "Biz o ateşin muhafızlarını hep melekler yaptık. Sayılarını da ancak kâfirler için bir imtihan kıldık." Bu âyetle geçen "ashab-ı nâr" sonsuza kadar o ateşin içinde kalıp yanacak olanlar mânâsına değil, o ateşe sahip olup koruyacak bekçiler, muhafızlar mânâsına olduğu açıktır ki maksat, kendilerine "cehennem bekçileri" denilen ve Tahrir sûresinde "Onun başında öyle melekler vardır ki iri mi iri, çetin mi çetin.. Allah kendilerine ne emrettiyse isyan etmezler ve kendilerine ne emredilmişse onu yaparlar." (Tahrir, 66/6) diye nitelenen ve başkanlık malik olan zebani meleklerdir. Bu âyetle geçen "onların sayısı" sözünden maksat da, zikredilen "ondokuz" sayısı olduğu açıktır. Yani bunların sayılarının ondokuz yapılması veya şahısları mı, türleri mi ne olduğu belirtilmeyerek sade ondokuz sayısıya bir muamma, bir sir halinde ifade edilerek haber verilmesi sadece kâfirlerle bir bela ve imtihan içindir. Bunun faydası da diye başlayan bölümde anlatılanlardır. Bu âyetin iniş sebebi hakkında iki rivayet anlatıyor:

BİRİNCİSİ, âyeti indiği zaman Ebu Cehil Kureys'e şöyle demişti: "Analannız ağlasın, İbnü Ebi Kebs'e'nin oğlunu işitiyorum, size cehennem bekçilerinin ondokuz adet olduğunu haber veriyor. Sizler ise demir pehlivanlarsınız. Sizin her onunuz onlardan bir adamı yalamaktan aciz mi?" Ebu'l-esedd b. Üseyd b. Kelede el-Cümehi, Peçesi pek kuvvetli yırtıcı bir adamdı. "Ben size onyedisinin hakkından geliveririm, siz de bana ikisinin hakkından geliverin." demişti. Bunun üzerine "Biz ateşin bekçilerini hep melekler kıldık." âyeti indi. Onlar sizin güç yetireceğiniz adamlar değil, meleklerdir, diye haber verildi. Ebu Cehil hakkında da Kıyame sûresindeki "Gerekir sana o bela gerek! Evet, gerekir o bela sana gerek." (Kıyamet, 75/34-35) âyetleri indi.

İKİNCİSİ, Tirmizî ve İbnü Merduye'nin Hz. Cabir'den ettikleri bir rivayete göre, yahudilerden bazı kimseler Peygamber (s.a.v)'in ashabından bazılarını "Sizin Peygamberiniz cehennem bekçilerinin adedini biliyor mu?" diye sormuşlar, onlar da Hz. Peygamber (s.a.v)'e bunu haber vermişlerdi. Resulullah (s.a.v), şöyle ve şöyle deyp elleri ile bir kere on, bir kere de dokuz işaretli yapmışlardı. Yahudilerin Medine'de bulunmasından dolayı bundan bazıları bu âyetin Medine'de indiğini anlamak istemişlerse de Ashab-ı Kiram'dan bazıları Medine'ye veya yahudilerden bazıları Mekke'ye gitmiş olmaları düşünülebilirceğinden bunu delil göstererek bir neticeye varmanın zayıf olduğu açıktır ve hatta âyetin iniş sebebinden ziyade bir tefsir mânâsındadır.

"Rabbının ordularını ancak kendisi bilir." İşte o muammmanın asıl sırrı ve faydası bu hakikata kayıtsız şartsız bir imanla iman etmeyi sağlamaktır.

CÜNÜD, "cünd" kelimesinin çoğuludur. Asker, bir adamın yardımcısı, alay ve ordu mânâlarına gelir. Kuvvet ve sertliği itibarıyla daha çok asker için kullanılır olmuştur. Aslı kalıbında kelimesinden alınmıştır ki taşlık , sert araziye denir. Ve o (yani Sekar veya bu âyetler) başka bir şey değil ancak insanlık için, insanın yaran için bir öğüt, bir hatırlatıcıdır.

Bunu hafife alanlar reddederek korkutmayı hem desteklemek hem de olumlu bir gayeye yöneltmek suretiyle aydınlatma maksadıyla buyruluyor ki.

Meâl-i Şerifi

32- Hayır, andolsun aya,
33- Döndüğü an o geceye,
34- Ve açtığı sıra o sabaha.
35- Kuşkusuz o Sekar, büyük belalardan biridir.
36- Uyarmak için insanları..
37- İçinîzden ileri gitmek veya geri kalmak isteyen kimseleri..
38- Her nefis kendi kazancına bağlıdır.
39- Ancak amel defterleri sağından verilenler hariç.
40- Onlar cennettedirler, sorup dururlar.
41- Suçluların durumunu.
42- "Nedir sizi Sekar'a sokan?" diye.
43- Suçlular der ki: "Biz namaz kılanlardan değildik."
44- "Yoksula da yedirmedik."
45- "Boş şeylere dalarlar dalar giderdik."
46- "Ceza gününü yalanladık."
47- "Nihayet bize ölüm gelip çattı."
48- Artık onlara şefaâtçilerin şefaâtı fayda vermez.
49- Şimdi o Kur'an'dan yüz çevirirlerken ne mazeretleri var?
50- Sanki onlar ürkmüş yaban eşekleri.
51- Arslandan kaçmaktalar.
52- Hayır, onlardan her kişi kendisine açılmış sayfalar verilmesini istiyor.
53- Yok, yok onlar ahiretten korkmuyorlar.
54- Hayır, hayır, O kur'an kuşkusuz bir öğüttür.
55. Dileyen onu düşünsün.
56. Bununla beraber Allah dilemedikçe onlar öğüt alamazlar. Koruyacak da O'dur, başgılayacak da.

32-34. "Hayır hayır, andolsun o aya." Burada ve sonraki âyetlerde geçen kamer, gece ve sabah kelimelerinin kendi mânâlarında ve ilâhî orduların görüldüğü panitlara işaret olmaları yanında dünyanın karanlıklara boğulduğu cahiliye devri içinde Peygamberîk nurunun doğuşu ve o gecenin yok olmaya yüz tutuşu ve parlamak üzere bulunan hayır ve hakikat sabahının yaklaşışı anlarıyla İslâm güneşinin doğuşu anına da dolaylı yoldan işaret vardır. Hatta asıl ifade edilmek istenen budur.

35. Kuşkusuz o Sekar herhalde büyük olaylardan biridir yani en büyük felaketlerden biridir.

36-37. İnsanı korkutmak, gocundurmak için, yahut insanı korkutucu olarak. Bazıları bunun, sürenin evveline bağlı olduğunu söylemişlerdir ki, "korkutucu olarak kalk" demektir.

38. Her nefis kazancına bağlıdır. Yani Allah katında borçlu olarak kazancına rehindir. Mutluluğu ve felaketi kazancına uygun düşer. Çalışır güzel işler yapar, Allah'a borçlarını öderse kendisini kurtarır. (Geniş bilgi için Tûr sûresindeki "Herkes kendi kazancına bağlıdır." (Tur, 52/21) âyetinin tefsirine bkz.)

39. Ancak amel defterleri sağdan verilenler bunun dışındadır. Zira bunlar sadece kendi kazançlarına bağlı kalmayarak ezeli takdirde yüce Allah'ın sırf lûtf ve ihsanından nasipleri, kısmetleri fazla takdir edilmiş olan mutlu kişilerdir. Çünkü adalet ve hikmet sahibi olan yüce Allah herkese kazancına uygun bir mükâfât verir, kimsenin hakkını kaybetmez. Hukuk açısından hepsini eşit kılmış, kazancına bağlanmış olmakla beraber (Allah) yaptıklarından sorumlu tutulacak bir varlık olmadığı için sırf lûtf ve ihsan açısından hepsinin takdirlərini, mazhar olabilecek şeyleri eşit kılmamış; kimine az, kimine çok vermiş, kimini de fazla olarak verdiği ihsanından yoksun kılarak onu sadece kazancına bırakmıştır. İnsanları diğer canlılardan seçkin olarak yaratması nasıl onların kazancına bağlı değil, sırf bir lûtf eseri ise, insanların çeşitli mertebelerde yaratması, nebileri ve velleri yüksek derecelere nail olmakla seçkin kılması, nebilerin bir kısmını bir kısmına üstün tutması ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in derecesinin hepsinden üstün kılması da tûrdendir. Bu şekilde yüksek mertebelerin bir çoğu çalışıp kazanılmakla elde edilmez. Bu ise "Doğrusu insan için çalıştığından başkası yoktur." (Necm, 53/39) mânâsı ile gelişkilî olmaz.

Zira çalışıp kazandığından başkası insanın kendi hakkı değil, sadece bir lûtuftur. Bununla beraber âyetle "illâ" edatı ile yapılan istisnanın muttasıl olmasına göre, "ashab-ı yemin" bunun da bir istisnası sayılmalıdır. Şu halde bu âyetle geçen ashab-ı yemin Vâkia Sûresi'nde geçen ashâb-ı yeminden daha özel, sabikun yani imanda en ileri gelenler gibi seçkin bir mânâda demektir. Bunun tefsirini yaparken ashab-ı yeminden maksat melekler, ihlaslı müminler, müslümanların küçük çocukları, yaratılış sözleşmesinde, sağ tarafa bulunanlar, yani "Sunları cennet için yarattım, önem vermem, şunları da cehennem için yarattım, yine önem vermem." kudsi hadisinde cennet için yaratılmış olanlardır şeklinde çeşitli rivayetler vardır. Bunların, müslümanların küçük çocukları olduğunu dair rivayetin Hz. Ali'den geldiği söyleniyor. Bunlar kendi çalışma ve gayretleri olmadan atalarıyla beraber cennete girecekleri için istisna edilmiş oluyorlar. Bu rivayet de gösteriyor ki bu istisna, çalışıp kazananlar içinde cennete girecek yok demek değil, fakat bazıların kazancına bağlı olmadan veya kazancının değerinden fazla olarak sadece bir lûtf eseri ve müstesna bir şekilde cennete gireceklerini anlatmış oluyor. Gerçi bunda, cennete girmenin sadece bir lûtf eseri olduğunu gösteren bir mânâ varsa da bu mânâ "Kazandığı hayır kendine" (Bakara, 2/286) düsturunu bozmaz.

Kazançta iyi amele muvaffak kılma da esas itibarıyla yüce Allah'ın bir lûtfu ve başan ihsan etmesi demek olacağı için hepsinin de ilâhî lûtfun bir eseri olduğunu söylemek doğru olmakla beraber burada maksat, çalışıp kazanmanın önemini düşürmek değil, "Kuşkusuz, haklarıdan bizden en güzel müjdeleri geçmiş olanlara gelse..." (Enbiya, 21/101) âyetinin mânâsına kaderleri kendilerine yarımcı olan ve çalışmakla elde edilemeyecek mertebeler kendilerine sırf bir lûtf olarak verilmiş bulunan seçkin özel kişiler istisna edilmek şartıyla diğer bütün insanların kurtuluş ve felaketlerinin kendi çalışma ve kazançlarına bağlı bulunduğunu beyan ederek çalışma ve kazancın değerini göstermektedir. Korkutmanın, öğüt vermenin asıl faydası da budur. Dolayısıyla bu âyetle "yemin" kelimesi iki mânâda düşünülebilir:

BİRİNCİSİ, kaderde sağ tarafa bulunmuş, hiç çalışma ve gayretleri olmadan kaderleri iyi kılınmış kimseler demektir. Mesela, Hz. Peygamber (s.a.v)'in nebilik ve resullüğü, "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyor?" (Zuhruf, 43/32) âyetinden de anlaşıldığı üzere çalışmasın hiçbir etkisi olmayan bir başı, bir ilâhî rahmettir.

İKİNCİSİ, "yemin" kelimesinin ahit ve sözleşme mânâsına olmasıdır. Çünkü yaratılış sözleşmesi ile ilâhî ahde dahil olmuş ve yeminlerini tutmuş olan kimseler kendi kazançlarından sorumlu ve bundan istifade etmiş olmakla beraber sonuç itibarıyla yalnız kazançlarına bağlı kalmayıp kazandıklarından çok fazla nimet ve mutluluklara ererler ki bunun misali, bir şahsın tek başına çalışmasıyla sosyal bir sözleşmeye bağlı olarak toplum halinde çalışması arasındaki farktır. Zira topluma yaşıyanları yalnız kendi kazançlarından değil, toplumlarının değerine ve sözleşmelerine bağlılıklarına göre birbirlerinin ortak ve karşılıklı mesallerinden yüksek bir biçimde yararlanır. Dağınmak çalışmanın zahmeti çok, verimi az olduğu halde bir ahit ve sözleşmeye bağlı olarak çeşitli çalışmalarını samimi bir şekilde birleştirmiş ve çalışmalarının dağınık ve ortak noktalarına hep bir ruh ile sarılarak toplum halinde yürümüş olanlar herbiri kendi çalışmasından yararlanmakla beraber birbirlerinin çalışmalarından da gittikçe artan bir şekilde pay alırlar. İşte Allah'a, Peygamberine ve ahiret gününe iman edip de Sekar'dan korunarak hak yolunda ruhlarnı ve çalışmaları birleştirmiş olan ve aynı kibleye yönelerek yürüten samimi iman sahipleri kendi kazançlarına bağlanmakla kalmayıp ilâhî lûtuftan benzerlerinden ayrı bir şekilde nasip alan "ashab-ı yemin"diler.

40-41. Amel defterleri solundan verilenler, çalışmayanlar, yahut tek başına çalışan, kendi keyfince uğraşan yeminsizler kendi çalışma ve gayretleriyle boğuşurken, amel defterleri sağından verilen bu ashab-ı yemin cennettedirler suçları soruştururlar, suçlarını hallerinden kendi aralarında konuşur, bahsederek birbirlerine sorar yahut soruldurlar. "Bu soru kinama ve hasret çektiime içindir." denilmiş ise de, herşeyden önce hakkı ortaya çıkararak suçlarının mahiyetine göre şefaât imkânını araştırmak için görüşüp derleşme veya bir sorguya çekme olmak, ardından "Artık şefaâtçilerin şefaâtı onlara fayda vermez." (Müddessir, 74/48) ifadesinin gelmesine daha uygun görünür.

Bu soruşturmanın bu şekilde anlatılıp açıklanması da suçlarını hallerini ve hüküm giymelerinin sebeplerini sorup araştırarak hakkı ortaya çıkarmanın ve ona göre hayır ve iyi hal için çalışmanın ashab-ı yeminin özelliği olduğunu anlatmak, bununla beraber sağlayacak olan suçların sahibi suçlarını ahirette şefaât ile de kurtulmasına ihtimal olmadığını dünyadakilere hatırlatarak öğüt vermek içindir.

42. Sizi Sekar'a sokan nedir? Yani bu cehenneme girmenize sebep olan suçunuz nedir? Bu soru, ashab-ı yeminin birbirlerine değil de suçlara doğrudan veya dolaylı olarak sordukları sorudur. Zemaşşeri şöyle der: Bu, ashab-ı yeminin birbirlerine sorduğu soruyu açıklamak değildir. Öyle olsaydı "Onları Sekar'a sokan nedir?" denilmesi gerekirdi. Bu, onların sordukları kişilerin verdiği cevabı hikâye etmeektir. Yani, sorulanlar şöyle anlatırlar: "O suçluları sizi Sekar'a sokan nedir?" dedik.

43. dediler ki: biz namaz kılanlardan değildik,

44. ve düşküne yedirmedik, fakire yemek vermez, kamını doyurma çaresini aramazdık. Yani Allah'ın emrini tanımaz, kullarına acımadık.

45. Ve dalarlarla beraber dalar dururduk, boş lakırdılar, boşuna işler, şunun bunun aleyhinde lehinde gereksiz sözlerle vakit öldüren, keyif ve zevkle ilgili boş şeylere dalar gafillerle beraber kendimizden geçer, dalar giderdik.

46. Din gününe, (yani ceza gününe) yalan derdik, inanmazdık dediler. Namaz kılmamanın, fakirlere bakmamanın, dalarlarla beraber dalıp gitmenin asıl sebebi de bu imansızlık, bu küfürdür.

47. Ta bize o yakın (yani ölüm) gelene kadar bu halde devam ettik ancak ölüm gelince ceza gününün hak olduğunu iyice anladık dediler. İşte kendilerini cehenneme sokan suçlarını böyle haber verirler.

48. Onun için de onlara şefaâtçilerin şefaâtı fayda vermez. Zira imansız gitmişlerdir. Demek ki o gün müminlere şefaât olacak, bunlar da yalanlamasalar, inkârâ sapmasalardı belki ashab-ı yeminin onlara şefaâtı da mümkün olabilecekti. Fakat bu suçları işlemiş, inkâr ile gitmiş oldukları ortaya çıkan suçları kendilerini kurtaracak iş yapmamış oldukları gibi şefaâtçilerin hepsi de şefaât edecek olsa fayda vermez, gerçek değiştirilmez. Onlar işledikleri suçların cezası olarak o Sekar'a dalar giderler.

49. Şimdi o öğütten yüz çevirmekte kendilerine ne fayda var? Bu Kur'ân'dan yüz çevirmekte, o ölüm hatırlatılarak yapılan öğütten kaçınmalarında kendileri için bir fayda mı var? Öğütten yüz çevirmekle o kötü sondan kurtulacaklarını mı zannediyorlar?

50. O Kur'ân'dan öyle yüz çeviriyorlar ki sanki onlar ürkmüş yabani eşekler,

51. aslandan kaçmaktalar.

KASVERE, "kasr" kökünden türetilmiş bir kelime olarak zorlu, zorba demek gibi olup "zorlu avcı alayı" veya "arслан" mânâlarına geldiği açıklanıyor. Lugatçıların çoğu kasvere'nin arslan mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Bunun Habeş lûgati olduğu da rivayet edilmiştir. İşte Kur'ân ile verilen Allah öğüdünden kaçan, onu dinlemek istemeyen budalalar öyle örküp kaçıyorlar. Oysa o zavallı vahşi eşeklerin kaçmaları bir çaresizlik olmakla beraber yine de tehlikeden kaçmaktır. Ona belki bir kurtuluş, bir fayda düşünülebilir. Öğütten kaçan bu budalalar ise tehlikeden değil, kurtuluştan, kurtarıcıdan kaçıyor, faydalarını bırakıp yok oluşa koşuyorlar.

52. Hayır o kadar da değil, aksine onlardan her kişi kendisine ayrı ayrı dağıtılmış sahifeler halinde öğüt getirilmesini istiyor. Genel bir öğüt ile yetinmek istemiyor. Herbiri ziyafete çağnır gibi özel davetiye ile ayrıca davet edilmesini istiyor. Görevine, çıkanna koşmak için kibriyeniyor da herbiri "yann ecelin geldi, şu, şu görevleri yapıp hazırlanarak gelmeniz duyurulur" diye ayrı bir uyan ve çağn beklıyor veya her biri için bir Peygamber olmasını arzu ediyor ki bu budalalık öncekinden çok fazladır.

53. Hayır, yok öyle şey herkes için ayrı bir öğüt, ayrı bir kitap gelmesine ihtimal yok. Bununla beraber öyle de olsa yine gelmezler. Doğrusu onlar ahiretten korkmuyorlar. Bu çağn ve öğütü kabul etmeyenlere sonunda ceza verileceğine inanmıyor, sonunu saymıyorlar.

54. hayır, iş zannettikleri gibi değil korkunç bir ahiret var. İşte o bir öğüttür bir uyan, bir hatırlatmadır.

55. "Artık her kim isterse düşünsün" içeriğini anlasın, gereğine göre hareket etsin.

56. Bununla beraber Allah dilemeyince düşünmezler. Korkulacak olan da, başgıslayacak olan da odur. Azabından korkulup korunulacak olan da o, başgıslayacak da odur. Ondan korkmayan ne ahirette ne dünyada hiçbir şeyden korkmaz, korunmaz; ondan başkası da ne günahları başgıslayabilir, ne koruyabilir. Onun için her hikmetin başı Allah korkusu, Allah sevgisidir. İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Hakim ve daha başkaları Hz. Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v) bu âyeti yanı âyetini okudu da dedi ki: Rabbiniz şöyle buyurdu

"Ben korkulacak, korkulup himayesine sığınılacak olanım. Benimle beraber başka bir ilâh yapılmasın. Her kim benden korkar da benimle beraber başka bir ilâh tutmazsa onu başgıslayacak olan benim."

Hakim-i Tirmizî "Nevâdirü'l-Usûl'de Hz. Hasen'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle der: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Yüce Allah buyunuyor ki, kulum bana iki elini kaldırı dua ederse ben o elleri başgıslamadan geri çevimekten utanım. Melekler: "Ey bizim ilâhımız! O, başgıslanacak kişilerden değil dediler. Yüce Allah, "fakat korkulacak olan da, başgıslayacak olan da benim. Şâhit olun, ben onu başgısladım." buyurdu.

Ey Rabbim! Bu kulumu da o koruduğun, başgıslamana erdirdiğin kulların arasına kat. Sensin koruyacak, sensin başgıslayacak.

KİYAMET SURESİ

1.Yemin ederim. Bu, "yemin etmem" mânâsına değil, hayır, vallahı; yok, vallahı; değil, vallahı, gibi olumsuz bir ifadeden sonra yemindir. Nitekim İmri'u'l-Kays şöyle demiştir:

"Hayır, baban hakkı için ey Âmiri'nin kızı, kavim benim kaçacağı mı iddia etmez."

Âlimlerin çoğunluğu, bu gibi 'ların sıla, yani sadece vurgu için ilâve edilmiş, eklenmiş, olduğunu söyler. (Vâkıa süresinde "Hayır, yıldızların mevkilerine yemin ederim." (Vâkıa, 56/75) âyetinin tefsirine bkz.). Fakat Zemahşeri'nin açıklamasına göre, yeminden evvel gelen bu "lâ", "Hayır, Rabbine yemin olsun ki iman etmezler." (Nisâ, 4/65) âyetinde olduğu gibi sözün arasında olursa yemini vurgulamak için ilâve edilmiş sıladır. Nitekim "Ehl-i kitab iyice bilsin diye" (Hadid, 57/29) âyetinde de ilmi vurgulamak için ziyade edilmiştir. Fakat bu sürede ve Beled süresinde olduğu gibi sözün başında söylendiği zaman sıla değil, olumsuzluk ifade eder. Çünkü sıla, yani vurgu maksadıyla iki kelimeyi birbirine bağlama sözün arasında olur.

Bu olumsuzluğun yorum ve izahı şudur: Bir şeye yemin etmek onu büyötmek, ululamak demektir. Bunun başına olumsuzluk harfı getirmekle sanki şöyle denilmiş olur: "Şu söyleyeceğim söz o kadar önemli ve büyük ki, bunun büyüklüğünü tanıtmak için yemin etmek bile etmemek gibidir. Yani ondan da çok hürmet ve saygıya layıktır." Bu mânâ ise yemini desteklemiş olacağından olumsuzluk edatı ile vurgulanmış olur. Bazıları, "yemine ihtiyaç ve gerek yok. Bu son derece kuvvetli ve belli" mânâsıyla bu vurguyu ifade etmişler; bazıları da yeminden evvel geçmiş olan karşıt fikirleri ret için olduğunu söylemişlerdir. Bunu, yeminden önce muhatabın zihnini başka şeylerden temizlemek mânâsıyla da açıklayabiliriz ki, şöyle demek olur: "Şimdi zihninden bütün karşıt fikirleri sil. Söylenecek ve dinlenecek başka bir şey yok, ancak şu söyleyeceğim hakikat vardır. Yemin ederim ki!..."

Kasem, bilindiği gibi yemin demektir. Biz meâlde bu "lâ"yı, bu mânâlara değinebilmek için "hayır" diye ifade etmeyi uygun gördük.

"Kıyamet gününe." Kıyamet günü, ölümlerin dirilip kalkacağı gün, kalkış günü ki, önü ölüm ve yıkım günüdür. Bu sözle yeminin cevabının ne olduğu anlaşıldığı için ayrıca yeminin cevabı söylenmemiştir. "İnsan zanneder mi ki?...". Sorusunun cevabı yerine geçmiştir. Zira Kıyamet gününe yemin etmek onun muhakkak olacağına yemin etmek demektir. Bu ise şöyle demek olur: Kıyamet gününe yemin ederim ki, siz kesinlikle tekrar diriltilecek, öldükten sonra kaldırılacaksınız.

2. "Hayır, kendini kinayip duran nefse de yemin ederim." Bu da aynı mânâda, "nefs-i levvâme" (kendini kinayan)'nin gerçekleşeceğini yemindir. Nefs-i levvâme, "kinayan nefis" demektir. Bu da ya başkasını çok çok kinayan nefis veya yaptığı günahların fenalığını anlayıp da kendini kinayan, pişman olan nefis demek olabilir. Daha çok bu ikinci mânâ yaygın ve bilinenktedir. Onun için nefisler nefs-i emmâre (insana kötülük yapmasını emreden nefis), nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırt eden, temizlenerek kişiye Allah'a yaklaştıran nefis), nefs-i mülheme (ilham edilmiş nefis), nefs-i zekiyye (temizlenmiş nefis), nefs-i raziye (razı olmuş nefis) ve nefs-i merdiyye (kendisinden razı olunmuş nefis) diye yedi mertebeye kadar sayılır ki, her biri terbiye ve nefsi kirma ile tarikt yolunda bir meritedir. Yani kıyamet günü muhakkak olacak ve ona inanmak istemeyen kötü nefisler o gün kendisini çok kinayacak, dünyada yaptıkları gafletlere, günahlara çok pişman olacaklar, hatta her nefis kendini kinayacak, dünyada işlediği kusura pişman olacak, "daha iyi niye çalışmadım, daha güzel işler niçin yapmadım" diye pişmanlık duyacaktır. Bu surette "kendini kinayan nefs'e yemin, o gün gerçekleşecek olan kinamasındaki acılığın öneminde ve büyüklüğünde dikkat çekmek için demek olur.

3. "İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor?" Bu, yeminlerin cevabı yerindedir.

Ahnes b. Şüreyk'in damadı Adıyy b. Ebi Rebia Hz. Peygamber (s.a.v)'in komşusu idi.

Bu ikisi hakkında Resulullah (s.a.v): "Allah'im! Bana kötü komşumun hakkından gel." derdi. Adıyy bir gün Hz. peygamber (s.a.v)'e: "Ey Muhammed! Bana o kıyamet gününden haber ver bakalım; o ne zaman ve nasıl olacak?" demişti. Resulullah (s.a.v) da haber vermişti. Bunun üzerine Adıyy: "Ey Muhammed! Ben onu gözümle görsem yine doğrulamam ve sana inanmam. Allah o kemikleri mi toplayacak?" demişti. Ebu Cehil de: "Muhammed, Allah'ın bu kemikleri gürüyüp dağıldıktan sonra toplayıp yeni bir yaratışla tekrar canlandıracağını mı iddia ediyor?" demişti. Bu sürenin, bu iki olaydan biri sebebiyle indiği rivayet ediliyor. Bundan dolayı bu âyette geçen 'ı bilinen bir insan şeklinde yorumlamak isteyenler olmuş ise de âyetin iniş sebebi, inen hükmün belli ve özel bir şahsa ait olmasını gerektirmeyeceği için görünen şekilde bunu "insan cinsi" olarak yorumlamak doğru olur. Bundan her insanın böyle zannetmesi de gerekmez.

4. "Evet" bu bir tasdik (onaylama) edatıdır. Şu kadar var ki bu, "neam, (evet), İâ (hayır) gibi değil, olumsuzluğu isbat suretiyle tasdik ve onay ifade eder. Mesela, "daha gelmedi mi?" şeklinde sorulan olumsuz bir soruya "evet" yahut "hayır" ile cevap verilse, "evet gelmedi, hayır gelmedi" denilmiş gibi olduğu halde, aynı soruya "belâ" ile cevap verildiği zaman "evet geldi" denilmiş olur. Onun için biz "belâ" kelimesini filili söylemeden yalnız olarak terceme edemiyoruz. Burada "toplayamayacağımızı mı sanıyor?" sözüne karşılık "belâ" denilmesi, "evet toplanız" demektir.

"Gücü yeten kişiler olarak." Bu kelime metinde bulunmayan ve "toplanz" şeklinde takdir edilen fiilin (Failinin) hâl ve durumunu bildirir. Mânâsı: "Evet, biz onun kemiklerini öyle bir araya getirir, derler toplanız ki, parmaklarını bile eski düzgün hallerine getirmeye gücümüz yeterek yani sade o iri kemiklerini değil, vücudun en ince oluşumuna varncaya kadar hepsini, hatta gövdesinin, kol ve bacaklarının en ince uçları olan parmaklarını, uçlarındaki inceliklere varncaya kadar tamamıyla düzeltmek şartıyla derleyip toplamaya gücümüz yeter.

Parmak uçlarının yaratılışında bu suretle inceliğe işaret edilmiş olması zahiri (yüzeysel) ve basit bir şey değil, onların yaratılışında görüldüğünden çok derin ve önemli incelikler bulunduğunu gösterir. Evvela insan en önemli işlerini elleriyle yapar, onun için el güç ve kudretin sembolü sayılır. "Şu iş onun elindedir", "elinden gelir", "eli dardır", "eli geniştir", "eli uzundur", "eli kısadır", "eli açıktır" ve "eli sıkıdır" gibi güç mânâsı ile ilgili olan ifadeler, ele nisbet edildiği kadar hiçbir uzva nisbet edilmemiştir denilebilir. Sonra elin bütün kıymeti ise parmaklardadır. El ile yapılan bütün işlerin parmakla ilgisi vardır. Onun için on parmağın diyeti, iki elin diyetine eşittir. "Fîlân işte onun parmağı var." sözü de parmağın etki ve güç alameti olduğunu anlatır. Parmakların bütün incelikleri de uçlarındadır. Parmaklarda ve parmak uçlarında öyle enteresan bir sanat ve öyle ince bir duyarlılık vardır ki anatominin ve doku biliminin incelikleri bile onu kavramaya yeterli olmaz. Dokunma duyusunun hemen hemen bütün incelikleri onlarda toplanmıştır. Kaba bir misal ile karanlık bir gecede mesela bir kiler veya bir dükkanda gezinirken elinizdeki bir baston ile suraya buraya dürttüğçe şu taş, şu toprak, şu tahta, şu un çuvalı, şu piring veya bulgur çuvalı, şu kahve veya fasulye çuvalı, şu seker, şu kömür çuvalı diye birçok şeyleri ayırayabilirsiniz ki bütün bunlar, bastondan gelebilen türlü titreşimlerin nevelerini parmaklarınızın sınır uçları ile aldıği duyum ağının incelikleridir. Bir taraftan silah gibi birçok şeylere direnip dayanan tımakların sertliğiyle uygun kaslarının dayanıklı teşkilatı içinde böyle farklı zarıflık ve incelikleri kapsayan ve büyük büyük çekik ve küllük darbeleri ile yazı, nakış, resim, süsleme ve yazı taramaları gibi en ince çizgileri çizen ince ve zarif kalemleri, fırçaları, iğneleri yapma ve yönetmeye alet olan parmaklar ve uçları hemen hemen insanlardan meydana gelen işlerin en önemli bölümünün ortaya çıktığı yaratılış boğumlarıdır. Bunların tam olarak okunması bilinse, bir insanın her şeyini olmasa da pek çok özelliğini ifade ettikleri anlaşılır. Şu halde "parmaklarını bile düzeltmeye gücü yeterek" denilmesinde, "o insanın ellerinden çıkan iyi kötü bütün iş ve eserlerle beraber düzeltebiliriz" denilmek gibi derin bir mânâ vardır. Bunları yaratan elbette yine derleyip toplayabilir. Evet yüce Allah insanın bütün özelliklerini bir küçük hücrede toplayıp misal olarak gösterebilir. Nitekim kuyruk sokumundan bir zerre içinde bir insanın bütün özelliklerini toplar.

5. İnsanın o zannı esas itibarıyla bu gücü hiç hissetmediğinden değil fakat insan, (yani günahkâr insan) öünde günah işlemek ister şehvetlerinden, günahlarından, lezzetlerinden ayrılmamayı, ilderde onlara devam etmeyi ve hatta sonsuza değin isyan ve günah ile Rabb'ına karşı terbiyesizlik etmeyi ister.

6. Günaha devam etmeyi iyi halli olmaya tercih eder de alay yollu çapkınlıkla O kıyamet günü ne zaman? diyer sorar. Lakin sonra o kıyamet kopmaya başladı mı gözü açılır, dünyanın her taraftan başına yıkılmakta olduğunu görür, dehşetler içinde kalır, yaptıklarına pişman olur, kendini kınama zamanı gelir çatar. Oysa son pişmanlık fayda vermez, hak yerini bulur.

7. İşte o soruya karşı ölüm ve yıkım belirtilerinin görünmeye başladığı, kıyamet başlangıcı anlatılarak buyruluyor ki: Derken, ne zaman ki göz şimşek çakar.

BERK-I BASAR, "gözün şimşek çakması," ansızın tepesinde çakan şimşekten dolayı karşı karşıya kaldığı dehşet ve şiddet halinden mecaz olarak ansızın başına gelen iyi edici olayın şiddetli elem ve ızdırabıyla dehşet ve şaşkınlık içinde duyulan keskin uyanıklığı ifade eder ki, bu sırada hakikat yıldırımının parıldayışı içinde insanın gözünde bütün dünya yerinden oynayıp silinmeye başlar ve ay tutulur.

8. Burada "HUSUF-I KAMER," Ayın güneşe yönelmesi halinde dünya gölgesinin araya girmesi demek olan bildiğimiz ay tutulması mânâsına da olabilir de hafif kalır. Bu daha çok o güne ait bir görüntü olmak üzere ayın nurunun yok olup o şimşek çakan göze görünmez olması veya puslu, mahzun bir manzara içinde kalması halini anlatır. Yani işığında zevk ve sefa sürdüğü o parlak ay söner, puslanır, karanır, görünmez olur.

9. Ve güneş ve ay bir araya getirilir, toplanır. Şimşek manzarasında olduğu gibi güneş ve ayın görünen yüzleri yerlerinden oynatılarak çalkanır çalkanır bir araya gelir. "Güneş ile ayın bir araya gelmesi" şeklinde ifade edilen mihâk gecesi her Arabî ayın son üç gecesi gibi ay ve güneş bir araya gelmiş ve fakat sadece ay değil, güneş de yokluk deryasına dalmış, görünmez olmuş bulunur.

10. İnsan o gün der. Nereye kaçmalı?

MEFERR, kaçmak mânâsına mimli mastardır. O günahkâr insan o vakit dehşetten kaçacak yer arar. Ümitsizliğinden ve şaşkınlığından böyle der. Bu, ümitsizlik ifade eden bir istifham-ı inkaridir. Biraz sonra gelecek olan "Hayır yok kaçacak yer." âyeti bu ümitsizliği açığtan açığa bildirmektedir. Bununla beraber şaşkınlıkla sorulmuş gerçek mânâda bir soru da olabilir. Bu durumda da âyeti o gün bu soruya verilmiş ret cevabı veya bugün onun açıklamasıdır. Şöyle ki: Hayır hayır, yok bir kaçacak, sığınacak yer.

11. VEZER, aslında ağırlık mânâsından "sarp ve sağlam dağ" demektir. Böyle dağlar kaçakların sığındıkları yerler olduğu için gerek dağ, gerek kale, gerek silah, gerek insan ve diğerleri mutlak mânâda sığınak, sığınacak yer veya siper mânâsında yaygın şekilde kullanılır olmuştur. Nitekim şair:

"Ömrüne yemin ederim ki yiğide yetişecek ölümden ve ihtiyarlıktan sığınacak bir yer, sığınak yoktur." demiştir.

Demek ki "hayır, sığınak yok" sözü, o gün "kaçacak yer nerde?" diyen insanın yine kendisi tarafından söylenmiş bir sözün hikâye edilmesi olabileceği gibi, o gün onun sorusuna "hayır" cevabı vermek için veya bugün bir hatırlatma için doğrudan doğruya Allah'ın kelâmı olma ihtimali de vardır.

12. Şu da onun açıklanması mahiyetinde yeni bir başlangıç cümlesidir: O gün sadece

Rabb'inin huzurunda durulacaktır.

MÜSTEKARR, bir yerde durma mânâsına mimli mastardır. Durma yeri mânâsına yer bildiren bir isim de olabilir. Yani o gün her kim olursa olsun kulların sığınma karan ancak Rabb'in olan yüce Allah'adır. Ondan kaçmak isteyenler de o gün ondan başka sığınacak hiçbir sığınak bulamazlar. Son karar ona veya onun emrine vanlmaktır. Başka bir mânâ ile, o gün insanların varacakları karargâh cennet mi yoksa cehennem mi? Bunu tayin etmek rabbına aittir. Bu hitap, o gün kaçacak yer arayan insana değil, muhatapların efendisi olan Hz. Peygamber (s.a.v)'edir, dolayısıyla da bütün insanlara bir hakikat açıklamaktadır.

13. İnsan o gün ayıtılır, haberdar edilir, yani kendisine haber verilir, yahut insanın ne olduğu, hakkının neden ibaret bulunduğunu, hayır veya şer anlatılır. Önce aldığı ve sonra bıraktıklarıyla, önce yaptığı ve sonra yaptığı amelleriyle, yahut yaptığı, ahiret için önceden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı, iyi veya kötü bütün işleriyle anılır, anlatılır. Hesaba çekilir. İşte o vakit tam gözü açıılır. Bununla beraber insan olana bunları anlatmaya gerek bile yoktur.

14. Çünkü Doğrusu insan kendine karşı bir kalp gözüdür. Bu âyet çok dikkate değer bir âyettir. Burada insanın tam hakikati tanıtılmıştır. İnsan, ne yaptığını bilmeyecek bir bedenden ibaret değil, kendini bilen, kendi kendini vicdanında duyan bir basiret, diye anlatılmıştır ki nefis-i nâtıkayı yani insanın canılar arasındaki yerini belli eden cevheri bildirir. İnsanın hakikatı, böyle kendine karşı bir basiret, bir kalp gözü olduğu insan olan, kendinde olup biten, yani ruhuna, bilincine ilişkin bulunduğu her şeyi duyar. Yaptığı bütün fiil ve hareketlerine kendi vicdanında kendisi tanık bulunur.

15. Her ne kadar ortaya özürlüleri sayar dökerse de yaptığı işler hakkında hesap ve sual zamanında başkalarına karşı kendisini özürlü göstermek için türlü mazeretler açıklamaya kalkarsa da ne yaptığını, mazeretlerinin doğru olup olmadığını kendi nefsinde, kendi ruh ve vicdanında bilir. Şu halde insanın hakikatı başkasına karşı görünen, söylenen değil; onun kendi nefsinde, kendi vicdanında duyduğu ne ise odur. Ahirette Allah katında göreceği de ondan ibarettir. İnsan söylediği bir sözün yalan olduğunu kendisi bilip dururken halka karşı kendisini doğru göstermek için ne kadar özürlü sayıp dökse o kendi bilir ki kendi gözünde yalancıdır. Dolayısıyla halk onu doğru da bilse Hakk'ın katında yalancıdır. Halka iyi görünmekle, şu-bu özürlüleri saymakla kendi vicdanında bilip durduğu hakikatı değiştirmeyeceği gibi Hak nazardan hiç değiştiremez. O halde halk ne söylese söylesin, kendisi ne kadar özürlü ortaya koyarsa koysun insan Hakk'ın huzurunda gerçek kimliği ile karşılaşacak, kendisi kendi aleyhine tanık olacaktır. Onun için insan kendini gözetmeli, asıl itibarıyla iyi olmaya çalışmalı, kötü işler yapıp da şöyle böyle özürlü saymaya kalkışmamalı, kendisini keyfinin, istek ve temennilerinin güdümüne göre değil, hak gözüyle ve vicdanının bütün samimiyetiyle dinleyip gözeterek hareket etmemelidir ki, hak ile hak olmayanı, iyi ile kötüyü güzelce ayırabilsin. Kendi aleyhine şahit olmasın.

16. Bundan dolayı Peygamber'in kendine ait olmak üzere buyruluyor ki: Ona dilini depretmeye. Onu hemen almak için....

Bu âyetteki zamirlerinin hangi ismin yerini tuttuğu açık değildir. Hitap mutlak insana olsaydı, bu zamir, özürlüleri sayıp dökmeye kalkışan insanın içindeki yani vicdanındaki şeyin yerini tutabilirdi ve şöyle demek olurdu: "Ey insan! O gün hesap verirken Hakk'ın huzurunda vicdanındaki acele söyleyip de işin içinden çıkacağın diye telaş etme, sakin, dilini bile oynatma, zira onu, o bildiklerini derleyip toplayan sen değilsin, biziz. Biz onu derler toplar sana okuruz. Sen yalnız bizim okuduğumuzun ardınca gel ki o vakit tam hakkı söylemiş, yanlışlığa düşmemiş olursun." Gerçi bu âyetin üslup ve akışından bu mânâ da anlaşılmasız değildir. Fakat hitabın özellikle Peygamber'e olması ve sonra da "Kur'an" denilmesi bulunması itibarıyla bu zamirinin önce, bu sırada Peygamberin kalbine inmekte bulunan Kur'an'ın yerini tutması gerekir. Zira zamirin yerini tutmuş olduğu ismin manen veya hükmen geçmesinin yeterli olduğu ve "Kuşkusuz biz onu Kadir gecesinde indirdik."(Kadr, 97/1) âyetindeki gibi birçok yerde Kur'an'ın ismi geçmeden, bulunduğu makam delili ile ona zamir gönderileceği bilinmekle beraber burada sözün akışının buna özel bir işareti de vardır. Onun için tefsirler bu zamirinin Kur'an'ın yerini tuttuğunu açıklamaktadırlar.

Tirmizi'de bu âyetin inış sebebinin Saîd b. Cübeyr İbnü Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Kur'an inerken Resulullah (s.a.v) iyi bellemek için dilini, dudaklarını depretdir. Bunun üzerine yüce Allah, âyetini indirdi."

Anlaşıyor ki Hz. Peygamber (s.a.v) bu süre inerken özellikle bu noktada dilini depretmis, acele okumak istemişti. Bu âyet de bunun üzerine inmiş ve iyi zaptetmesi için her şeyden önce hareketsiz dinlemesi emredilmiştir. Yani Kur'an kalbine, basiretine inerken, sadece dinle, acele okumak için dilini oynatma.

17. Çünkü onun toplanması ve okunması bize aittir. Yani tamamını toplayıp Kur'an halinde tesbit ederek okutmak bizim üstlendiğimiz bir iştir. Onu sana indiren okutacaktır.

18. Bu nedenle biz onu okuduğumuzda, Cebrail onu okumayı bitirdiğinde O vakit onun okuduğunu takip et, ardınca yavaş yavaş oku.

19. Sonra onu açıklamak da bize aittir. Gerek ve ihtiyaç duyuldukça beyan üsluplarından biriyile maksadı açıklayıp izah etmek de bize aittir. Usul ilminde açıklandığı üzere beyan üslupları beştir. Takrir beyanı, tefsir beyanı tağyir beyanı, tebdil beyanı ve zaruret beyanı. Bu şekilde Kur'an'ın birçok âyeti birbirini açıklar. Burada dikkate değer noktalar dan şudur ki "onu toplamak ve okumak" âyeti ile "onu takid et" âyetinde geçen Kur'an, ismi değil, okumak mânâsına "rûchân" vezni (kalıbı)nde bir mastardır. İkinci "okunmuş" mânâsına da olabilir. Bundan dolayı burada daha önce zikrettiğimiz mânâyı da bir tür işaret vardır. Kendi içini iyice gören insan herhangi önemli bir olay karşısında vicdanın derinliğindeki hatıraları hakkıyla dinlemek ve kendi nefsinin karşı tanık olmak için acele etmemeli, nefsinin arzu ve isteklerini kanırtmayarak samimiyetle ve acelesiz, düşünce, düşünce dinleyip ona göre hareket etmemelidir. Nitekim, "Müftüler sana fetva verseler de, sen kalbine dan" hadis-i şerifinde ve istihare hadislerinde bu mânâ açıklanmış olduğu gibi "Kul, bana nafîle ibadetlerle yaklaşılmaya devam eder, neticede ben onun kulağı, gözü... olurum" kudsî hadisinde de bu mânâ vardır.

Peygamberlere gelen vahyin dışında kalan ilhamlar herkes için bir ilim sebebi değilse de, amellerin hükmü niyete bağlı ve niyet kalbî işlerden olduğu ve bunda vicdanın şahitliğinin önemi büyük olduğu gibi özellikle insan fiil ve sözlerinde kendi vicdanına bağlı olabilmek için ruhandaki bütün bilgi ve delilleri gereği gibi dinlemek ve günah işlemek ve günahattan sakınmak dürtüsünü Allah'ın ilham ettiği gibi sezerek ona göre bir işe girişmek dahi ilham alan nefislerin alametlerindendir. Çünkü Hakk'ın huzuruna insan onunla çıkacaktır. İşte bu mânâyı işaretler ki bu Âyetleri bu sürede asıl konuyla ilgili olmayıp sırası gelmişken söylenen bir söz olarak bırakmayıp başını sonuna tamamen bağlamıştır.

20. Hayır hayır, siz istiyorsunuz. Bu da Peygamber'e, hitapları sonra herkese yapılmış bir hitaptır. Burada aceleyi reddetme mânâsındadır. Yani "aceleci olmayın" demektir. "Gerçek şu ki" mânâsına olduğu da söylenmiştir. Peşin olanı yani dünyayı istiyorsunuz.

21. Zira karşılığında "ahireti bırakıyorsunuz." Burada söz tamamen ahirete çevrilmiş oluyor ki, Kıyametin, öldükten sonra dirilmenin hüküm günü olan zamanına gelmiş bulunuyor.

22. Nice yüzler o gün parlaktır. Başanlı olma neşesiyle sevinç içinde işli işli panlıdır.

23. Zira Rabbine bakıcıdır. Onun cemâline bakmaktadır. Ehl-i Sünnet bu bakışı "görme" mânâsında anlayarak ahirette müminlerin Allah'ın cemalini göreceğini isbat etmişlerdir. "Beni asla göremezsin."(A'râf, 7/143) âyetine sanılan Mutezile de bu bakışı "bekleme" mânâsına yorumlamışlardır. Oysa gayesine ulaşmayan beklemenin neticesi neşe değil, hayal kırıklığı ile üzüntü olacağından burada sadece bekleme mânâsının doğru olmayacağını anlatır.

24. Nice yüzler de o gün pusanır, kederinden ekşir, kararır, pusanır.

25. "Onlar (burada zann, kesin olarak ve iyice anlamak mânâsındadır) anlar ki", kendilerine belkuran uygulanacak.

FAKİRE, büyük bela, korkunç felaket demektir ki belkemiğine isabet eden, yani belleri kımparamparça eden şiddet mânâsından gelir. Bazıları, devenin burnunu dağlamak mânâsına gelen "fakr" dan türemiş olduğunu söylemişlerdir. Birisi şiddetini, birisi de azabın acılığını ifade eder. Dilimizde "filan iş filanın belini kırdı." tabirinin kullanılması itibarıyla biz buna meâlde "belkuran" demeyi uygun gördük.

İşte ahireti bırakıp sonunu düşündümeden yalnız peşine, dünyaya sevgi beslememin neticesi, budur, bu beller kıran büyük beladır.

26. Buraya kadar kıyametin kısmen dünya ile ilgili yıkım manzarasındaki dehşet, sonra da ahiretle ilgili bir Allah'ın cemalinin, biri de azametinin görünmesine ait olan iki sonuç açıklandıktan sonra dünya hayatının sonu ve ahiretin ilk kapısı ve ferdin kıyameti demek olan ölüm ve can çekime hali anlatılarak ahireti bırakıp da dünyaya sevgi besleyenlerin belini kıran o büyük belanın ahirete de kalmayıp, dünyadan başladığı anlatılmak üzere buyruluyor ki: Hayır hayır, ne zaman ki. Bu, 'ye benzer olup dünyayı sevip ahireti bırakmaktan sakındırmakta ve ölüm halini tasvir etmektedir. Can ulaşır. Bu fiilin zamiri dünyayı seven nefsin, veya bu karine (ipucu) sayesinde ruhun yerini tutar. köprçük kemiklerine. Terâkî, "türkuve" kelimesinin çoğulu olup boynun dibinden kollara doğru olan köprçük kemiklerine denir.

27. "Kim tedavi edecek?" denilir.

RÂKK; râkî, yani üfürükçülük yapan, çaresizlik hallerinde son bir tedbir olmak üzere başvurulana okuyucu, bir nefes edici veya sözle, fiille tedavi eden demektir ki ölüm halinde çağınlan cismani veya ruhani doktordan, hekimden ve okuyucudan daha kapsamlı olabilir de daha çok ruhanî olan okuyucu için kullanıldığı açıktır. İnanan da inanmayan da son bir teselli olmak üzere ona başvurur

Burada bir "sekte" ile okunur ki, bunda lafız ve mânâ itibarıyla iki nükte vardır.

BİRİNCİSİ, sekte yapılmadığı takdirde "nun" harfinin "ra"da gunnesiz olarak idgam yapılması gerekip âyeti "merrâk" gibi okunmuş, yani "çorbacı" denilmiş gibi olacağından sekte ile bu kanışıklığın önüne geçilmiş olur.

İKİNCİSİ de bu ânin, nefes kesildiği bir durma ve nefes almama anı olduğuna bir uyan olur. O okuyucu çağnılır veya çağnılmaz, bulunur veya bulunmaz, işin bu yönü başka, fakat o anda bu söylenir.

28. Ve sezer, anlar. O can çekişen, nefesi tıkanan, ölmek üzere olan kişi o anda anlar ki O, yani başına gelen hakkın emri tam aynlıktır, sevgilisinden, sevgili dünyasından ve nimetlerinden ve bütün uzuvlarının birbirlerinden "elveda, elfirâk!" diye diye acı ve kederler içinde aynıldığı tam aynlıktır.

29. O an o bunu anlamış, bacak bacağa dolaşmıştır. Ölüm acısıyla el ayak kanışmış, bacak bacağa dolaşmıştır.

30. "O gün sevk ancak Rabb'inedir."

MESÂK, sevk, mânâsına mimli mastardır. Yani o gün o kişi yakanılır, başka birine değil, ancak Rabbine sevk edilir. Hesabı görülme, cezası verilme üzere zorla ve itile kailia onun huzuruna götürülür. İşte dünyanın sonu. Bu ahireti bırakıp da peşin olan dünyayı sevenlerin dünyada varacakları son, budur. Ahireti sevenlerin kurtuluş ve sevgiliye kavuşma neşesiyle gülümsedikleri bu an, dünya sevgisine salınmış ruhlar için böyle elem verici bir aynlık, sonsuz bir hicran, bitmez tükenmez bir sürgündür. Evet o gün o can her şeyden aynılıp yalnız Rabbine sevkedilecektir, ey Muhammed.

Meâl-i Şerifi

31. Fakat o, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı.

32. Fakat yalanladı ve döndü.

33. Sonra da çalım sata sata ailesine gitti.

34. Gerekir o bela sana, gerek.

35. Evet, gerekir o bela sana gerek.

36. İnsan başıboş bırakılacağını mi sanır?

37. O, dökülen erlik suyundan bir damla (sperm) değil miydi?

38. Sonra bir aleka (embriyon) oldu da Rabbi onu biçime koydu, sonra şekil verdi.

39. Ondan da iki cinsi; erkek ve dişi var etti.

40. Peki, bunu yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?

31-32-33. "Tasdik etmedi." Bunu tefsircilerin çoğu "iman" mânâsına gelen "tasdik"ten olmak üzere tefsir etmişlerdir ki görünen mânâ da budur. Fakat Ebu Hayyân'ın dediği gibi, bazılar da "sadaka"dan olarak "sadaka vermedi" diye tefsir etmişlerdir ki bunda daha ziyade bir mânâ vardır. Önceki tefsire göre, biraz sonra gelecek olan "İakın yalanladı" sözü sade bir tekit (vurgu) gibi kalmış olacağından bu mânâ daha faydalıdır. Bu, bir önceki sürede geçen "Biz namaz kılanlardan değildik, fakirlere yemek yedirmedik." (Müddessir, 74/43-44) mânâsına da uygun düşer. Çünkü tasdik, sadaka vermek mânâsına da gelir. İkisinde de bunun "fâ" harfi ile yukanya bağlanması şu mânâyı ifade eder: "Fakat o dünya zevk ve sevgisine dalıp da neticede böyle Rabbine sevk olunacak olan ve "ne zaman o kıyamet günü?" diyen o günahkâr can, ne yüze Rabbine varacak? Çünkü o, dünyada ilerisini ne tasdik etti, ne Allah için bir iş yaptı, ne sadaka verdi, ne namaz kıldı. Fakat Allah'ı, Peygamber'i, Kur'an'ı, ahireti inkâr etti, "yalan bunlar" dedi ve Hakk'a karşı arkasını döndü, itaatte bulunmadı.

Sonra da bunlarla ifthar ederek çalım sata sata, kurula kurula ailesine, evine veya iline keyif çatmaya gitti. Şimdi bu adam sonunda dünyadan uzak bir ayrılık ile varacağı Rabbine ne yüze varacak? Kuşkusuz bu adam o gün gelecek yüzlerden değil; kendilerine belkuran uygulanacak, belleri kırılacak, belasını bulacak, pusanık kara yüzülerdendir. Bu âyetlerin bu kısa ve özlü ifadeler içinde bu mânâlara daha parlak ve güzel bir şekilde işaretleri vardır.

34-35. Onun için o bu gibilere şöyle buyrulur: "Gerekir o bela sana, gerek".

Arapça'da tabiri Türkçe'de "gerekli sana o bela, oh olsun" demek gibi bir dua ve öc alıp rahatlatma mânâsına kullanılır. Bildiğimiz 'dan, "Layıktır, sana o veyl ve helâk" mânâsındadır. Bazıları da bu "nin" kelimesinden çevrilerek "en büyük veyl başına olsun" demek olduğunu söylemişlerdir.

Bu âyetin Ebu Cehil hakkında indiği rivayeti geçmişti. Bununla beraber ifade ettiği mânânın, benzerlerini de açıkça kapsayacağına kuşku yoktur.

36. "İnsan, başı boş bırakılacağını mı zannediyor?"

SÜDÂ; boş bırakılmış, bir şey yapmakla yükümlü tutulmamış, başı boş, kendi keyfine bırakılmış, ilişkisiz demektir.

37-38-39. "Bir meni değil miydi?.." Bu ve devamında gelen âyetler yukarda söz konusu edilen zannın geçersiz olduğunu isbat ederek sona hazırlamaktadırlar.

40. "Bunlan yapan Allah o ölüleri diriltemez mi?"

Bu sûre okunduğu zaman sonunda "evet" denilmesi, Mürselat Süresi'nin sonunda "Allah'a iman ettik.." denilmesi, Tin Süresi'nin sonunda "Evet, ben de buna şahit olanlardırım" denilmesi Hz. Peygamber (s.a.v)'den Ebu Hureyre hadisiyle, Ahmed, Ebu Davûd, Hakim, Beyhakî gibi hadisçi ve tefsirciler tarafından rivayet edilmiştir.

İNSAN SURESİ

"Geldi."

HEL ; soru edatlarından olmakla beraber bazan "Bu bir insandan başka bir şey değil."(Enbiya, 21/3)de olduğu gibi (değil) mânâsında olumsuzluk edatı; bazan da burada olduğu gibi mânâsında olumluluk ifade eden bir edat yerinde kullanılır. Tefsirciler bu kelimenin burada ve "Kıyâpıy örten kıyametin haberi sana geldi."(Gâşiye, 88/1) âyetinde mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Bunun iki türlü izahı vardır:

BİRİSİ, "he!" aslında mânâsına bir şeyin gerçekleştiğini veya olmasının yaklaştığını ifade etmek için kullanılır ki, "hakikaten geldi" yahut "yaklaştı, geldi" demek olur.

BİRİSİ de, ikrar ifade eden bir soru olmak suretiyle "geldi mi?" şeklinde sorularak" geldi, geldi ya" diye aynı mânâyı ifade etmesidir. Bununla insan yaratılışının, kâinatın yaratılış tarihinden sonra olduğu kesin bir ifade ile anlatılmıştır ki sonra da bunun hikmeti, derece derece terbiye edilip seçilmek suretiyle olgunlaştırılarak başlangıç ve gayeyi anlayacak Allah bilgisi ile yükümlülük sımnı alabilecek bir hale getirilerek kendi bilinç ve cabasıyle ileri doğru, daha yüksek bir hayata seçilmek için Mülk süresinin başında geçtiği üzere imtihan ve bela ile deneme meydanına sevk edildiği anlatılacak ve şükrünü bilmeyip bu görevden kaçınmak için kâfirlik edenlerin felaketleriyle, şükrünü bilip görevlerini yapan iyi kulların temiz ruhları, çalışma şekilleri ve bunun meyvesi olarak ahirette elde ettikleri hayatın zevkleri anlatılacaktır.

İnsan üzerine. Burada insandan maksadın Âdem veya Âdem oğulları olduğunu söyleyen görüşler varsa da, açık olan bunun Âdem'i ve Âdem oğullarının hepsini kapsayan insan cinsi olmasıdır ve bu hüküm Âdem oğlunun her ferdi hakkında doğrudur. Dehirden bir süre.

DEHR, Câsiye süresinde de geçtiği gibi Rağıb'ın açıklamasına göre asıl mânâsı, âlemin var oluşunun başlangıcından son bulmasına kadar bütün süre, yani zamanın tamamı demektir. Burada da bu mânâyadır. Bilinmeyen uzun zamanlara da dehr denilir. "Zaman" kelimesi ise bunun aksine olarak şu süreye de çok süreye de denir. Zaman, zincir ve serilerinin toplamına da parçalarına da zaman denildiği halde asıl dehr tek olan bütün zamana ve bazan da bunun büyük kısımlarına denir. Mesela; bir saat, bir gün, bir ay müddete zaman denir, dehr denmez. Bundan dolayı Fıkıh'ta yemin meselelerinde "dehr" kelimesinin belirli veya belirsiz hallerindeki mânâlarının en azını belirlemek hususunda ashabın ve müteahhirlerin ihtilafı olmuştur. İmâm-ı Azam belirsiz olarak kullanan dehr kelimesinin en az mânâsının ne olduğunu tayin hususunda duraklamış "bilmem" demiştir.

HİN, zamanın az veya çok, sınırlı bir süresine denir. Zamanın tamamı için kullanılmaz. Vakit gibi zamanın bir parçasına denilir. Buradaki hin kelimesi, dehrin başlangıcı olan âlemin yaratılışı ile insanın yaratılış arasında kalan, bunlarla sınırlanan süreyi ifade eder. Nekire, yani belirsiz olarak kullanılması ise, aslında sınırlı olmakla beraber insan açısından miktarının bilinmediğine işaretler. Yani şu bir gerçek ki insan cinsi, âlemin yaratılışından bir hayli zaman sonra yaratılmıştır.

Alemin yaratılışı ile başlayan dehirden, insan cinsinin yaratılmasına kadar sizin için bilinmeyen ve bununla beraber bu iki sınırla sınırlanmış bir süre geçmiş, insana doğru gelmiştir. O halde ki O süre içerisinde insan anılır (bu nam ile tanınır) bir şey olmamıştır". Bu cümle insanın halini bildirir veya hin = zaman kelimesinin sıfatıdır. Cümleinin ifade ettiği olumsuzluk, bir kayda yöneliktir. Yani hiçbir şey olmamış değil, anılan bir şey olmamıştır.

MEZKÛR, hem esre ile zikirden, hem de ötre ile zükürden olabilir. Asıl maksat, sadece insan lafzının söylenmesi değil, bununla anlatılmak istenen mânâ olduğu için ötre ile olan "zükür" kelimesinden türetilmiş olması akla daha uygundur. Bununla beraber "zikir" kelimesi bundan daha geneldir. Yani insan adıyla anılan, anlatılan, insan diye düşünülen bir şey olmamış, bu gün insan adıyla zihnen göz önüne getirilip anlatılan cins var olmamıştı, ancak insan ünvanı ile tanınmayan bir şey olmuştı. Başlangıcı ilk maddeleri olan unsurlar ve madenler, sonra onlardan aşama aşama yaratılıp orta maddeleri olan bitkisel, hayvansal gıdalar "çamur hılasası"(Müminun, 23/12), sonra onlardan süzülen yakın maddesi olan meniyе doğru yavaş yavaş aşama ve mertebeler içinde gelen bir şey olmuş, fakat insan diye anılan şey olmamıştı. Gerçekte insanın her ferdi gibi cinsi de ezeli değil, sonradan olmadı. Hem dehrin başlangıcından, âlemin yaratılışından çok sonra var olmuştur. Niçin öyle olmuş da daha evvel olmamış?

2. Çünkü biz insanı şöyle yarattık: Yani, o kendi kendine, kendi keyfine göre olmadı, basit ve sınırlı birmertebede boş ve mânâsız olarak kalmak için de yaratılmadı. Şu şekilde yaratıldı bir nutfeden. Rağıb'ın açıkladığı üzere nutfе, esasen saf suya denir. Erkeğin suyunda da nutfе denilmiştir. Örfte nutfе ile meni eş anlamlı gibi sayılmıştır. Fakat Kıyâme süresinin sonunda da geçtiği gibi Kur'ân'da "Dökülen meniden bu nutfе."(Kıyâmet, 75/37) buyrularak nutfenin meniden bir parça olduğu ifade edilmiştir. "Sahihi-ü Müslim"de rivayet olunduğu üzere "Suyun hepsinden çocuk olmaz." hadis-i şerifinde de bir bütünün her parçası kastedilerek "Bir suyun her bir parçasından" buyrulması, bir parçası kastedilerek "suyun tamamından" buyrulmuş olmasından çocuğun meydana geldiği o suyun, suyun toplamı olan bütün meni değil, onun bir parçasından ibaret olduğu anlatılmış bulunduğundan nutfе, meniden bir cüz olan saf tohumun adı olduğu anlaşılır. Sonra insan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının görünen mânâsı, Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder.

Ancak şu var ki bu, nutfenin bir insandan gelmemiş olmasını gerektirir. "hılasadan"(Müminun, 23/12), "çamurdan"(En'âm, 6/2) âyetlerinden maksat da bu olmalıdır. Gerçi "Onu topraktan yarattı."(Âl-i İmran, 3/59) âyeti ile Âdem'in bundan istisna edilmiş olduğu neticesine varılabilir. Fakat "Çamur hılasasından"(Müminun, 23/12), "Sonra da ona ol dedi, o da oluverdi."(Âl-i İmran, 3/59) gibi diğer âyetler topraktan ve çamurdan yaratılışın başlangıç itibarıyla olduğunu gösterdiği gibi, "sizi çamurdan yarattı"(En'âm, 6/2), "sizi topraktan yarattı"(Rum, 30/20) gibi genel olarak herkese hitap eden âyetler de başlangıç bakımından bunların bütün insanlar hakkında doğru olduğunu anlattığından Âdem'in insandan gelmeyen bir nutfeden yaratılmış olmasıyla çelişkili olmayacağı cihetle "Allah insanı, ateşle pımsış gibi kupkuru bir çamurdan yarattı."(Rahmân, 55/14) âyetinde olduğu gibi burada da cinsin başlangıcı şeklinde gelen "bir nutfeden" denilmesinden hiçbir insanın istisna edilmemesi daha açıktır.

Fakat o nasıl bir nutfе? "kanşık"

EMŞÂC: Nutfeye sıfat yapılan bu kelimenin, bir şeyi bir şeye kanştırmak mânâsında olan "meşc" kökünden olduğu belli. Ancak bunun tekil veya çoğul olduğunda ihtilaf edilmiştir. Zemahşerî, tekil olan nutfе kelimesine sıfat olduğu için "on parça olmuş çömlек", "yırtılmış aba" tabirleri gibi tekil lafızlardan olmasını tercih etmiştir. Ve "nutfetin emşâcın" denilmesiyle "nutfetin meşcin" denilmesi arasında fark olmadığını, burada "meşc" kelimesinin çoğul olmasının sahih olmayıp ikisinin de birbirine kanşmış iki şey gibi kanşık demek olduğunu söylemiştir. Fakat "emşâc" lafzında açıkça görünen sebebesbab, ketif-ektâf, şehid-eşhad kelimelerinde olduğu gibi çoğul olmasıdır ki tekili sebeb kalıbında meşec, ketif kalıbından mesic, şehid kalıbında meşcîdir. Bu nedenle tefsircilerin çoğu buna ahlât yani kanşık şeyler diye yorumlamışlardır. Bu durumda bu

kelimenin tekil bir kelimeye sıfat olması "zât-i emşâcın" şeklinde takdir edilerek "kanşık şeyleri olan" yahut "kanşık şeylerden ibaret, yani "herbiri kanşık cüzlerden meydana gelmiş kanşılar toplamı olan nutfе" demek olması itibarıyledir.

"Emşâc" kelimesinin tekil kabul edilmesi halinde, cüzlerinin bir kez birleşip kanştığı düşünülen bir kanşım; çoğul olması halinde ise, cüzlerinden her biri başka bir kanşım olan farklı kanşımların birbirine kanştırılmış olduğu düşünülen katmerli kanşım demek olur.

Gerçekte ahlât, kanşık demek olan "halat" kelimesinin çoğuludur. Farklı unsurların kanşımıyla meydana gelen ve kimyasal bir biçimde birbiriyle kanştığından dolayı "mızac" dahi denilen kan, safra, salya, dalak gibi kanşık kimyasal bileşimlere ahlât denilir.

Şu halde nutfenin kanşımı nedir?

Kuşkusuz bu, nutfenin tam bir analizi yapılarak bilinebilecek bir şeydir. Bunun tamamını ise ancak yapan bilir. Bunu sade "kanşık" mânâsına anılanların çoğu, nutfenin rahimde kadın menisiyle kanşması yani döllenme hali olarak kabul etmişlerdir. Fakat nutfе o vakit embriyon adını aldığı için "emşâc" vasfının onda daha önce bulunmuş olacağı açıktır. Bazılan da kan ve benzeri kanşılar demektedirler.

Bu kelimenin mânâsı ile ilgili olarak rivayet edilen yorumlar arasında ikisi dikkate değerdir:

BİRİNCİSİ, Keşşâf'ta zikredildiği üzere İbnü Mesud Hazretleri'nden gelen rivayettir ki, buna göre emşâc, nutfenin urûku yani damarandır.

İKİNCİSİ, Katâde'den gelen rivayettir ki, buna göre emşâc, nutfenin taşıdığı renkler ve geçirdiği hallerdir.

Nutfenin urûku görünüşte meninin liflerinden ibaret zannedilebilirse de nutfе, asıl tohumdan ibaret olan döllenme hücresi olarak düşünüldünce onun urûku; damarları, hayatı teşekkülünde taşımış olduğu değişik özellikleri çizen asıl çizgileridir ki ilk şekillenmiş maddesi olan protoplazmasında, çekirdeğinde, zarında, bünyesine, organizmasına dahil ve nitelikleri içinde insanın özellikleri girmiş bulunan ve özü ve içyüzü henüz bilimsel analizlerin ötesinde atomik inceliklere kadar varan damarlar demek olur ki bunlar önce insan diye anılmayan şeylerden başlanmıştır.

"Nutfenin renkleri ve geçirdiği haller" deymi de, nutfе meydana gelene kadar geçirdiği ve anılmayan şeylerden süzülۈ süzۈle halden hale girecek, geldiği birçok süzۈlme mertebelerindeki hâl ve durumları ile bundan sonra embriyon ve et parçası yapılmak ve yaratılışı tamamlanmak suretiyle geçireceği embriyon ve cenin hallerindeki aşamaları kapsayabilir.

Kısacası, insan kendi kendine var olmuş ve olgunlaşmış, başlangıcı olmayan bir varlık olmadığı gibi, bir anda yaratılmıvmiş basit bir yaratık da değil, zamanın başlangıcından bu yana devir devir, aşama aşama yaratılagelmış adı sanı geçmeyen şeylerden süzۈlۈp birbirlerine katbla katla birleştirilmiş ve terbiye edile edile bir takım nitelik ve özellikler ilave olunarak yetiştirilmiş kanşılardan meydana getirilmiş bir nutfeden yaratılmıştır.

Basit olmayan böyle bir nutfenin yaratılması öncelikle her şeyi bilen, hikmet sahibi ve dilediğini yapabilen bir yaratıcının yaratmasına bağlı olduğu gibi, sonra kanştırılacak, birleştirilecek ve terbiye olunacak basit parçaların yaratılmasına, birleştirilmesine ve süzۈlmesine de doğal olarak bağlıdır. Bundan dolayı insanın yaratılması zamanın yaratılması ile beraber başlamış, bu nutfenin yaratılmasından sonraya kalmıştır. Şu halde bunda ilâhî ilimdeki insan tabiat ve mahiyetinin hiç gereği ve lüzumu yok değil; fakat o tabiat, yaratıcı ve etkileyici olmayıp kendine kalsa hiçbir şey yapamıyacak olan aciz ve muhtaç bir "mümkin"dir. Bu nedenle hükۈm tabiatın değil, ona hakim olan yaratıcı, yüce Allah'ındır. O tabiat esasen yok, onun ilminde vardır. Düşülmeli ki basit bir hidrojen diye anılan şey ile "kanşık bir nutfе" denilen şey arasında ne büyük fark vardır. Sonra da düşünülmeli ki, "kanşık bir nutfе" diye anılan şey ile "insan" denilen şey arasında tabiat bakımından aşılmayacak ne büyük bir ilerleme adımı, ne yüksek bir sanat ve kudret eseri vardır. İşte bu âyetler insanlara özellikle bunu duyurmak ve göstermek içindir. Evet, insan kendi kendine olmadığı gibi basit bir yaratılışla da yaratılmıvermedi. Yüce Allah insanı ululuk şanı ile gittikçe mükemmelleştirmek ve en aşağı mertebeden kendine doğru en yüksek mertebelere erdirmek üzere, işe yaramazlarını atıp temizlerini süzmek suretiyle kanşılardan meydana gelen bir nutfeden yarattı. Böyle yaratmasının hikmeti şu şekilde açıklanıyor:

Öyle ki, onu sinamak için evire çevire yarattık. Yani o insanı öyle yaratıp artık işi bitti diye basıboş bırakıvermek için değil, onu bir takım emanet ve yükümlülüklerle yükümlü tutup kendisine duygular, görevler, zor işler yükleterek imtihana çekmek ve Mülk süresininin başında "Hanginizin amelce daha güzel olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan odur."(Mülk, 67/2) diye açıkladığı ve Kıyame süresinin sonunda "Bunlan yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"(Kıyamet, 75/40) diye hatırlatma yapıldığı gibi daha ileri bir âlemde yüksek bir hayata geçirmek üzere halden hale evire çevire yarattık. Bu imtihan ve yükümlۈlۈkle ileri doğru sonuçlarını kabul etmesi ve verilen emirleri, yapılan irşadları dinleyip önünü ardını görerek ona göre yoluna gitmesi için yarattık da onu işitici ve görücü kıldık. Gerek kendisine ve gerek kendi dışında işitilecek, görülecek Kur'an'daki ve kâinataki âyet ve delilleri işiticek, görecek, kalp gözüyle bilip ona göre bilinci bir şekilde görevini yapacak yükümlü bir yaratığa çevirdik. İşte daha önce anılan bir şey değil iken sonra insan diye anılmaya başlayan, sonradan yaratılan bu yaratık; zamanın başlangıcından beri nice hallerden geçirilip, söz edilmeye değmez nice şeylerden süzۈlۈp nice katkılarla kanştırılarak meydana getirilmiş kanşık bir nutfeden "O sizi aşama aşama yaratmıştır."(Nuh, 71/14) mânâsında evlile çevrile düzgün bir şekilde yaratıldıkdan sonra, "Sonra onu bambaşka bir yaratılışa inşa ettik."(Müminun, 23/14) ifadesince bambaşka bir ruhanî yaratılışa mazhar kılınmış; işitici, görücü kılınıp ölۈm ve hayat geçitleriyle imtihan edilmiş, henüz varacağı gayeye varmamış, ölümden sonra da bir hayata aday ve yolcu bir yaratıktır. Şu halde tam anlamıyla işitici görücü olmayan ve Rabb'ına karşı görevlerini düşünmeyen kimseler insan ünvanına layık değildirler. Görۈlۈyor ki insanın bu şekilde tanıtımı, onu "konusan hayvan" diye tanıtmaktan daha derin ve daha güzeldir.

"Onu imtihan ederiz" kaydı, genellikle Kur'an'da ifade edilegelen yükümlۈlۈklerin hepsine işaret olmakla beraber, özellikle Mۈlk süresinden beri anlatılan ve bu cümleden olarak Kıyâmet Süresi'nde tasvir edilen ve bundan sonra da bu sürede ve gelecek sûrelerde tekrar hatırlatılacak olan insanlığın mukadderatı ile ilgili görev sıkıntılarını ve ceza ve mükafat için yapılacak imtihanları özetle anlatır.

"Görücü" vasfı da, yine Kıyâmet Süresi'nde geçen "Doğrusu insan kendi nefsinı görücüdür."(Kıyamet, 75/14) âyetini özellikle hatırlatmaktadır.

Burada Razi tefsirinde yazıldığı üzere şöyle rivayet olunuyor: Hz. Ebubekir bu âyeti işittiği vakit; "Ah ne olurdu, o tamam olsaydı da mübtele kılınmasaydık." demişti. Bu temenni Hz. Ebubekir'in bu âyeti ne ince bir görüş ve sezî ile anlamış olduğunu gösterir. Çünkü bu temennide, insanın eksikliğini ve olgunlaşmak için gelecekle ilgili görevlerinin ağırlığını derinden duyan bir korku seslenisi vardır.

Gerçekte bu iki âyet, insanın daha sonra yaratılmasının hikmeti, geçirdiği süzۈlme mertebeleriyle yaratılış şekli, hâl ve geleceği ile mahiyeti ve alinyazıları bakımllarından çok derin uçları ve ince sağakan kapsayan ve nice nice amellerin analiz ve tetkiklerine müsait esas sınır ve çizgilerini aydınlatan ilâhî sırları özetleyip kısaca bildirmiş; insanın aslini, yaratılışın başlangıcından bu yana en derin, en seçkin damarlarından toplanıp süzۈlerek özel bir şekilde özۈmlenen özsu; mahiyetini de, tabiatın kendiliğinden yetişmesi ve atlaması ihtimali olmayan yüksek bir evrim adımıyla doğrudan doğruya yüce Allah'ın sıfat ve fiilini gösteren duyma, görme ve sezme gibi bir ruhanî gerçek olarak tarif ederken, yaratılış hikmetiyle bütün kaderini de, bir ucu kendi şuur ve iradesine bağlanmış olan evrim için deneme ve sorumluluk kanununda dölemmiştir. Böylece insan diye anılan şeyin; gayesine ermiş, tam anlamıyla olgunlaşmış ve dehrin son ucuna gelmiş veya ölümlüyle bütün kaderi tükenip bitecek bir şeyden ibaret olmayıp, Rabbinden geldiği gibi "O gün sevî ancak Rabbinedir." (Kıyâmet, 75/30) ve "O gün vânp durulacak yer Rabbinin huzurudur."(Kıyâmet, 75/12) buyrulduğu şekilde yine Rabbine gitmek üzere altı cehenneme, üstü cennete varan ve tehlike ve sıkıntılarla dolu bir yolun yolcusu

olduğu anlatılmıştır.

3. İnsanı imtihan edip denemenin bu iki yönü açıklığa kavuşturulmak üzere buyruluyor ki: Kuşkusuz biz ona doğru yolu gösterdik. Bu yol "O gün sevk ancak Rabbinedir."(Kıyamet, 75/30), "O gün varıp durulacak yer Rabbinin huzurudur."(Kıyamet, 75/12) ve "Elbette sonunda Rabbine gidilecek."(Necm, 53/42) meâlindeki âyetler ve benzerlerinin anlattığı ve Fâtiha'da ifade edildiği gibi doğrudan doğruya Allah'a ve onun katkısız nimetlerine götüren ve Kur'ân ile çağnlan hak İslâm dinidir. Yani insanın içinde ve dışında, başlangıç ve gayesiyle hak yolu göstermek üzere işitilecek, görülecek ve düşünülecek Kur'an ve kâinat âyetleri, nakli ve aklî deliller, âlâmetler ortaya koyarak ve ona görme, işitme ve sezmeye kuvvetleri vererek nereden gelip nereye gideceğini ve son gayeye emek için Rabb'ına hangi yoldan gitmek ve ne gibi görevleri yapmak gerekeceğini anlatarak irşat ettik.

Gerek şükredici olsun o insan, gerek nankör kâfir. Yani isterse o irşat ve hidayet nimetinin kıymetini bilerek Rabbine şükretmek üzere iman ve iyi niyetle o hak yola girip sıkıntılara göğüs gerecek çalışsın, olgunlaşma gayesine doğru yürüsün; isterse nankörlükle küfredip yükümlülük ve olgunlaşmadan kaçınarak, bu irşat ve hidayete karşı işitmez ve görmezden gelerek bu imtihan âlemi olan dünya hayatında kalmak istesin. Bu cihet kendisine, kendi terçihine bırakılmıştır. Her iki durumda da yol gösterilmiş bulunuyor.

Bu hidayet ve irşattan sonra insanı "şükredici" ve "nankör" diye ikiye ayırmada, bir taraftan şükretmeye teşvik, bir taraftan da küfürden sakındırmak için "Dilediğinizi yapın"(Fussilet, 41/40) tarzında insanın ihtiyarına hitap eden ve kısaca ifade edilmiş bir vaad ve tehdit vardır. Bu nedenle "leff ü neşr-i gayr-i müretteb" üslûbu ile küfr ve nankörlükten sakındırmannın illeti,

4. Çünkü biz kâfirler için zincirler, tomruklar ve bir cehennem, çlgın bir ateş hazırlamışızdır, yani, dileyen bunları seçsin fakat bunlar kalp gözüyle görebilecek olanlar için seçilecek, dayanılabilecek şeyler olmadığının her halde küfürden ve nankörlükten sakınmak gerekir, meâlinde kısaca anlatıldıktan sonra şükür ve iman, iyilik ve ihsan ile çalışanların ruhlarının temizliğiyle hayat tarzları (yaşam biçimleri) ve gayretlerinin ürünleri, dünya hayatının geçici zevklerine ve kadehi devrilmeye hazır sersemlik veren içki âlemlerine düşkün olanları imrendirecek ve hasretlerini artıracak bir biçimde açıklanmak üzere buyruluyor ki: haberiniz olsun ki, iyiler...

5. "EBRAR, "berr" kelimesinin çoğuludur. Nitekim "rabb" kelimesinin çoğulu da "erbâb" gelir. "Fâil" kalıbı "ef'âl" şeklinde çoğul yapılabildiğine göre, bu kelimenin "bârr" kelimesinin çoğulu olabileceği söylenmiştir.

Berr, iyilik sahibi, tam anlamıyla hayır sahibi, itaat edici, iyi insan demektir. "Allah hakkını edâ eden ve adağını yerine getiren kimse" diye de tarif edilmiştir. Hasen'den, "kannıcaıy incitmez, kötülüğe razı olmaz kimse" diye de rivayet edilmiştir. (Bakara Sûresi'ndeki "Yüzlerinizi doğu ve batı tarafında çevirmeniz hayır ve itaat edidir."(Bakara, 2/177) âyetine ve Al-i İmrân Sûresi'ndeki "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayır ve itaata eremezsiniz."(Âl-i İmrân, 3/92) âyetine bkz.)

BÂRR, iyilik yapıp ihsanda bulunan ve bir de sözünde ve yemininde duran kimse mânâlarına gelir. Burada şükredici olanların güzel halleri ve onları bekleyen mutlu son anlatılırken onlardan "ebrâr" diye söz edilmesi bir tarif demek olup, bunların bu yüksek ikramlara bu vasıflardan dolayı nâil olduklarına, yani şükürden maksadın amel ederek şükretme olup bunun iyilik, hayır, ihsan ve doğru sözlülükle yerine getirileceğine bir dikkat çekmedir. İşte böyle iyilik ve hayır sahibi iyi kişiler içerdiler yani, ahirette içecekler. Kâfirlerin seîr denilen cehennemde yanmalan ahiretteki sonları olduğu gibi, bunun karşılığında zikredilen iyilerin içmesinden maksat da ahiretteki içmeleri demek olur. Bir kâseden ki:

KE'S, kâse demektir. Yukanları da geçtiği gibi dolu kadehe denir. Boş olursa ke's denmez. Meşhur mânâda bunun hakikati, içinde içki bulunan kadehin kendisidir. Özellikle içindeki içkiye de denir. İçki içenlerin asıl maksadı neticede içkinin vereceği neşe olduğu için daha sonraları bu kelime zikr-i sebep irade-i müsebbeb (sebebi söyleyip neticeyi kastetme) yoluyla tam neşeden mecaz olarak kullanılmıştır. Ki, edebiyatta bu mânâda kullanıldığı yaygın olmuştur. Şu halde "tam anlamıyla dolgun, vereceği neşe içinde hiç sarhoşluk ve sersemlik bulunmayan, o anda ve daha sonra her türlü gam ve kederden uzak saf ve duru bir hayat zevki, demek olur. Böyle bir hayat ise, "Kuşkusuz ahiret yurdu, işte gerçek hayat odur."(Ankebüt, 29/64) dellince ancak ahiret hayatıdır. Çünkü dünyanın hiçbir neşesi yoktur ki içinde bir keder ve başağrınsı bulunmasın. Bu mânâda tarihçi Âli ne güzel söylemiştir:

Neşe ümid ettiğin sâgar da senden gamlıdır.

Bir dokun bir ah dinle kase-i fağfûrdan.

Bu nedenle "ke's" demekle gözetilen "tam neşe" mânâsı dünya kadehlerinde, dünya şaraplarında yoktur. Bunlar bir neşeye karşılık bir türlü yıkımla doludur. Bundan dolayı Kur'an'da dünya şarabı "Seytanın işinden bir pislik"(Mâide, 5/90) ve "Günahları faydalanndan büyüktür." (Bakara, 2/219) diye nitelendiği halde, ahiret şarabı "Tertemiz bir içecek" (İnsan, 76/21) şeklinde nitelenmiştir ki bu, dünyada ancak mutlak bir iman, tertemiz bir aşk neşesi ile ruhani bir gaye halinde düşünülebilir. Bunda cismani zevkten ruhani zevke, geçici güzelliği aynasından mutlak güzelliğin şevkine geçen öyle derin ve sonsuz bir sevgiliye kavuşma neşesi vardır ki yolunda dünyadan geçilir, canlar fedâ edilir. Cânî cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil!

Ne niza eyliyelim, ol ne senindir, ne benim denilir.

İşte bu neşeyi duyanlardır ki, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Aksine onlar Rab'ları katında dirdirler."(Âl-i İmrân, 3/169) ve bir de

"İşte onlar, en ileri giden sıddıkdırlar. Şehitlerin mükâfâtı Rab'ları katındadır. Hepsinin ecirleri ve nurları vardır."(Hadid, 57/19) müjdeleriyle Allah katında ebedi hayatta neşe ile dopdolu olurlar. Bu ahiret neşesinden gafıl olup da bütün lezzetlerini dünya hayatının zevkine tüketmek isteyenler, dünya elemeleri yalnız dünya şarabının olmak ihtimali olmayan ve az bir neşeye karşılık türlü acılıklar, türlü başağrılarıyla bulaşmış ve sonunda kınlmaya mahkum bulunan boş ve eksik kadehinde aradıkları için yüce Allah onlara rağmen iyi kişilerin temiz ruhlarıyla duyacakları ahiret zevkini ve sonsuz hayat neşesini, birçok sürede olduğu gibi burada da dolgun bir içki kadehi ve temiz bir içki demek olan "şürbi, ke's" ve "şarab-ı tahir=tartemiz şarap" zevk ve neşesi şeklinde beyan edip açıklamıştır. Bu kadeh ile içilen içkinin karşımı dünya içkilerinin karşımına benzemeyip her türlü kusurdan ve hoş gitmeyen kokuardan anılmış, son derece temiz ve sonunda açıklanacağı üzere bir "şarab-ı tahir" olduğu anlatılmak üzere buyruluyor ki: Onun, (yani o kadehin) karşımı bir kâfur olmuştur.

MİZÂC, alet bildiren bir isim mânâsında olarak bir şeye katılan katkı demektir ki, özelliği bunda görünür. Mesela, bir şerbete katılan gül suyu onun mizacı, katkısı olmuştur. Sonundaki zamiri, kâsenin yerini tutmaktır. Ke's, dolu kabin kendisinin ismi olduğuna göre, kâfur, kadehin katkısı olmuş olur. Bu ise, o kâsenin sırcası, "gümüşten billurlar" âyetinden de anlaşılacağı üzere kâfur tabiatında beyaz ve hoş demek olabileceği gibi, o kâsenin içine katılan içkinin kâfur özelliğinde, görülmedik bir içki demek olduğuna da ifade edebilir. Bundan başka "katkısı olmak", kabin kendisinden ziyade içindeki içkiye daha uygun olacağına göre burada "kâse"den maksat, içindeki içilecek şey demek olup bunun katkısı da o içilecek içkiye katılan temiz ve hoş bir katkı demek olur. Önceki mânâyâ göre kâfur, bildiğimiz mânâda düşünülebilir. Bilindiği gibi kâfur, beyaz ve hoş bir renkte, güzel kokulu, serin, antiseptik yani kötü kokuya karşı ve doğal olarak kalbi kuvvetlendirmede özelliğini taşıyan meşhur bir şeydir. Bir kâsenin kendisinin bu tabiatla olması onun temizliği, hoşluğuna, güzelliğini ifade eden eşsiz bir "istiare-i temsiliyye" olur. İkinci ve üçüncü mânâlara göre ise kâfur, bilinen mânâsında değil, dünyada bilinmeyen bambaşka bir içki veya içki katkısı demek olur. Gerçekte bu mânâ ile kâfur, cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismi diye rivayet edilmiştir. Buna göre o iyi kişiler, o

dolgun kadehten bu kâfur denilen çeşmenin suyunu veya içine o çeşmeden katılan bir cennet şarabını içecekler demek olur.

6. Bu takdirde "bir kaynak" sözü, kâfurdan bedel veya onun açıklayıcısıdır. Yani, o kâsenin katkısı olan kâfur, bir ayrı, bir çeşme, başka bir tâbirle bir kaynak, bir kaynak gözü, bir pınardır.

İkinci ve evvelki takdirde ise "içerdiler" fiilinin mefûlû (tümlecî)dür. Yani katkısı kâfur olan o kâseden, hiç dumadan akan ve sonsuz hayat kaynağı olan bir çeşme suyu veya o su ile karıştırılmış bir içki içerdiler. Buna Vâkıa Sûresi'nde imanda en ileride olanların nitelikleri anlatılırken "Akan içki kaynağının doldurulmuş kadehler. Ondan başlan ağnılmaz, akılan giderilmez."(Vâkıa, 56/18, 19) denilmiş, Saffât Sûresi'nde de, "Main'den doldurulmuş bir kadehle onların etrafında dolaşılır. Bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda ne bir zararlı sonuç vardır, ne de içenlere sarhoşluk verir."(Saffât, 37/45-47) denilmiştir. Bu sûrede geçen "kâfur", Saffât Sûresi'nde geçen "bembeyaz, içenlere lezzet verir" ve Muhammed Sûresi'nde geçen "Tadı değişmeyen süttan ırmaklar."(Muhammed, 47/15) gibi nitelikler birbirlerine yakın mânâdadırlar.

O kâfur veya o içtikleri öyle bir çeşme ki Onunla, (yahut) ondan Allah'ın kullan içeri, güzel yılları ona aktırlar da aktırlar. İstedikleri yerlere kolay kolay aktırlar, diledikleri gibi kana kana içerdiler. Abdullah b. Ahmed'in "Zevâid'ü-Züh'de İbnü Şevz'den rivayetine göre bu kaynağın altın boruları vardır, su onları takip eder.

Burada "Allah'ın kullan", yine o anlatılan iyi insanların kendileri, içme de daha önce anlatılan içmenin açıklaması olmak ihtimali var ise de, bunun genel mânâda olması daha açıktır. Bu duruma göre çeşme, o iyi kulları dünyada yaptıkları hayırlar; Allah'ın kullarının ondan içmesi, herkesin ondan faydalanması; iyi kulları kâfur katkılı dolgun kadehten içmeleri de, ahirette onun sevabından elde ettikleri sonsuz mutluluk neşesi demek olur.

7. Bunun şu şekilde izahı da bu mânâyı anlatır: "Adaklarını yerine getirirler..." Çünkü bu âyetler o "iyi kul" deyiminin özet olarak anlattığı mânânın bir tür açıklaması olmak üzere onların ahirette bu murada ermelerine vesile olan dünyadaki hallerini, ahlâklarını, ruh hallerini, fikir ve gayeleri ile hayır işlerini esasını ve meyvelerini açıklamaya başlamaktadır. Yani, "onlar nasıl o iyiliğe erer, o pınarın suyunu aktırlar?" denilirse, buyruluyor ki, "adaklarını yerine getirirler."

NEZR, bir şeyi yapmayı üzerine almak ve adamak demektir ki, bir kimsenin, üzerine gerekli ve vacip olmayan hayırlı bir işi kendine vacip kılarak "yapayım" diye üzerine almıştır. Kuşkusuz, kendine vacip olmayan nafilayı üzerine alıp da onu yerine getiren kimseler, kendilerine vacip olan vazifeleri haydi haydi yaparlar. Bu nedenle âyeti, gerek kendilerinin vacip kılması ve gerek yüce Allah'ın vacip kılmasıyla üzerlerine vacip olan her türlü vazife ve görevlerini yerine getirirler demek olur. Böylece bu âyet, "Onlar emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler."(Müminun, 23/8) âyetinin mânâsı ile, "Kul bana nafilelerle devamlı yaklaşır. Neticide ben onun kulağı, gözü... olurum." kudsi hadisinin mânâsını kapsar. "Yerine getirirler" fiili de muzarı sigası (geniş zaman kipi) ile bunu yerine getirmeye devam ettiklerini ifade eder. Yani, bir iki defa yerine getirmekle kalıvermez, devamlı yerine getirir dururlar. Hem de yaptıklarıyla gururlanıp da "artık yetişir" diye gafil davranmazlar. Ve kötülüğü yaygın olan bir günden korkarlar, o endişe ile korunur dururlar.

8. MÜSTATİC; uçan, uçuşan, yangının veya sabah aydınlığının yayılması gibi ufuklara dağılıp yayılma kabiliyetinde olan demektir. "Seve seve yemeği yedirirler". Burada sözü, sonundaki zamirini yerini tuttuğu isme göre iki mânâ ifade eder:

BİRİSİ, yemeğe sevgileri, yani kendi ihtiyaçlarından dolayı istek ve arzuları bulunmasına rağmen, demektir ki, "Sevmesine rağmen mal verdi."(Bakara, 2/177) ve "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız."(Âl-i İmrân, 3/92) âyetlerinin ifade ettiği mânâ budur.

BİRİSİ de, o yedirmeyi istemeye istemeye değil, can ü gönülden isteye isteye, seve seve yaparlar demektir ki, her birinin bir izah ve yorumu vardır. "Miskine, yetime ve esire" yedirirler.

MISKİN, kendi kendine bir şey kazanmaktan aciz kimse demektir.

YETİM, kendisi için kazanç temin edememiş, kendisi de kazanç elde etmekten aciz mânâsındadır.

ESİR, köle olup olmamaktan, müslüman olup olmamaktan daha genel olarak, hangi esir olursa olsun demektir.

Burada esirlere, düşkünlere güzel muamele yapılmasına önemli bir şekilde dikkat çekilmektedir. Esir, kendisine öldürme veya başka herhangi bir muamele yapılması mahkum bir durumdur. Onu öldürmek gerekirse önce öldürmeli, fakat esirlik zincirine vurulduktan sonra da işkence etmeyip mümkün olabildiği kadar insanca bakmalıdır. Rivayete göre, Hz. Peygamber'e bir esir getirilir, o bu esiri müslümanlardan birine teslim eder, "buna ihsan et, güzel bak" diye emrederdi. Esir iki üç gün onun yanında kalır, esire, onu kendi nefesine tercih edecek şekilde bakardı. Katâde şöyle der: "O gün onların esirleri müşriklerdi. Senin müslüman kardeşin ise elbette doyurmana daha layıktır." Müslüman bir esire yardım, daha çok onu esirlikten kurtarmaya çalışmakla olur. Sonra onlar bu yemek yedirmeden bir menfaat ve karşılık beklemezler.

9. "Biz sizi Allah için doyuruyoruz." derler. Fakat bunu açıkça yüzlerine söylemez, içlerinden ve halleriyle söylerler. Onun için burada "böyle derler" diye açıkça söylenmemiş, dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Lİ VECHİLLAH, Allah yüzü, devamlı olan ahiret yönü, Allah nzası için demektir.

10. Abûs çirkin suratı, yani "içinde bulunanların yüzlerini ekşitip fenalaştıracak olan kara gün", çatık suratlı deniliyor ki, bu kelime, devenin dölleme sırasında kibir ile veya doğururken sıkışırma halinde kuyruğunu kaldırp burnunu çevirecek ve yanlarını derleyecek aldığı çalmı veya sıkıntılı durumunu anlatan sözünden alınarak, iki gözünün arasını çatıp şiddetle alın buruşukluğu gösteren, yani son derece çirkin veya kötülüğü birbirine girmiş gibi zorlu ve dehşetli veya uzun, uzayıp giden mânâları ile tefsir edilmiştir ki o gün, kıyamet günüdür.

11. "Allah onları o günün kötülüğünden korur ve onlara parlaklık ve sevinç verir". Bu âyetler de dünyadaki o ruh hali ile çalışma ve gayretin sonundaki semeresini, ahiretteki neticesini açıklamaya başlarlar ki bu, "bir kadehten içerdiler" âyetiyle kısaca anlatılan neşe ve mutluluğun izah ve açıklamasıdır.

12. "Sabırlarına karşılık onlara verilir", bununla, sabrın, iyi kişilerin muvaffak olma sebeplerinden biri olan en seçkin özellikleri olduğuna ve böylece aynı anda hem şükrettiklerini, hem de sabrettiklerine işaret olunmuştur. Cennet, yani diledikleri gibi yiyecekleri, gönülden yer alan, hoş bir bahçe. Ve bir ipek. "Orada gıysileri de ipektir."(Hacc, 22/23; Fâtır, 35/33) âyetinde de belirtildiği gibi, bir ipek ki onu giyip süslenirler.

13-14. Bu yüzlerindeki parlaklık ve içlerindeki sevinç, bu cennet ve ipek şu hâl ile ifade ediliyor: Koltukları üzerine dayanıp kurularak.

ERİKE, gelin odasına kurulan yatak, donatılmış koltuk demektir.

Orada zemherî, yani şiddetli bir soğuk da görmezler. Çünkü aşın sıcak azap olduğu gibi aşın soğuk da azaptır.

15. Gümüşten sırça kaplar, billurlar. Bilindiği gibi gümüş ile sırça billurun tabiatları farklıdır. Gümüşten sırça veya billur olmamak gerekir. Fakat burada eşsiz bir istiare yapılmış, gümüş beyazlığı ile billur berraklığının saflığını içeren çeşitli biçimde kaplar

tasvir edilmiştir ki bunda kâfur katkısına da işaret vardır.

16. Gümüşten sırça kaplar, billurlar. Bilindiği gibi gümüş ile sırça billurun tabiatları farklıdır. Gümüşten sırça veya billur olmamak gerekir. Fakat burada eşsiz bir istiare yapılmış, gümüş beyazlığı ile billur berekliliğinin safliğini içeren çeşitli biçimde kaplar tasvir edilmiştir ki bunda kâfur katkısına da işaret vardır.

17. "Orada onlara dolu bir kadeh sunulur ki, katkısı zencebildir". ZENCEBİL, zencefil dediğimiz bilinen hoş kokulu baharatın ismidir ki bazı içeceklerle katılınca hoş bir lezzet ve koku meydana getirir. Önce kâfur katkılı kadeh, burada da zencefil katkılı kadeh denilmesinden ve birinde "içerler", öbüründe de "onlara içirilir" tabiri kullanılmasından iki tür kadeh anlaşılıyor ki birinin çalışarak kazanıldığına, diğerinin Allah vergisi olduğuna işaret olsa gerekir.

18. "Selsebil" SELSEBİL, bunun ilk önce Kur'ân'da işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiştir. Selsel ve Selsâl gibi, akıcı olmak ve peşpeşe akıp gitmek mânâlarıyla ilgili olarak "akımı ardarda olan ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak şekilde gayet kolay ve tatlı" mânâsını ifade ettiği de söylenmiştir. Mücahid, "akımı kuvvetli, içimi kolay" demiş; Mukatil de, "suyu, istedikleri yere diledikleri gibi akar bir pınar" demiştir. Katade'den rivayet olunduğuna göre, "Arş'ın altında Adn cennetinden fışkınp bütün cennetlere akan bir pınardır". Ebu Hayyan der ki: Bu kelimenin zahirinden anlaşılan bunun bir isim olmayıp "yutulurken akıcı, tadılması kolay" şeklinde bir nitelik bildirmiş olmak gerektir. Çünkü gerçekten isim olsaydı gramer bakımından, müennes ve özel isim olduğundan dolayı, gayr-i munsarif olmak gerekirdi. Bununla beraber gibi, fâsılaya riayet için tenvinlenmiş olması da düşünülebilir.

Bazıları da bunun, "bir yol iste" mânâsına gelen sözünden nakledilmiş bir isim olması ihtimalini söylemişlerdir ki, "ona bir yol arayanlar, ondan içebilirler" mânâsını dolayı olarak gösterir demektir.

19. "Etraflarında ölümsüz hizmetçiler dolaşır..."

20. Orada gördüğün vakit, yani o cennette gözün her nereye ilişse bir nimet ve pek büyük bir mülk görürsün, kederden, kin ve hileden uzak, katksız bir nimet ve anlaşılmayacak büyük bir saltanat ki bu, duyu organlarıyla hissedilebilen ve aklıla düşünülebilen nimetleri kapsar. Bazıları da şöyle der: O büyük mülk, bir şey meydana getirmek ve bunu dilemek mülküdür ki, onlar bir şeyin olmasını istedikleri zaman o şey hemen olur. İşte bu "neye baksan" şeklindeki hitapta Resulullah (s.a.v)'a ve ümmetine bunu bir vaad vardır.

21. "Onların üzerinde vardır". Bu, o nimete sahip olan kişilerin görüldükleri sıradaki veya etraflarında dolaşırkenki hallerini açıklamaktadır. Yani "sen gördün" mânâsından veya "onların etrafında dolaşır" âyetindeki zamirden veya ta yukarıdaki "yaslanmışlardır" sözünden hal olarak ipeği açıklamaktadır. Yani, o nimet içindeki kişileri gördüğün vakit veya ölümsüz hizmetçilerle etraflarında dolaşıldığı veya koltukları üzerine oturdıkları sıradaki halleri, üstlerinde giyim yahut üst taraflarında tezyinat olarak yeşil sündüs giysiler vardır, yani sündüs adı verilen gayet ince ve zarif ipek kumaşlardan yeşil giyecekler "ve istibrak vardır". Yani kalın veya sırmalı ipek kumaşlar ki "Sündüs ve atlasan elbiseler giyerler."(Duhân, 44/53) mânâsınca sırasına göre giyinirler veya oturdıkları yerler aşağıdan yukarı ve yukardan aşağı bunlarla donatılmıştır. Aslı Arapça olmayan bu "sündüs" ve "istibrak" kelimeleri hakkında çok söz söylenmiş ise de bizim anlayacağımız ince ve kalın ipek kumaşların en güzelleridir.

Ve gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. "Onlar süslenmişlerdir." cümlesindeki zamir, hizmet eden ölümsüz hizmetçilerin yerini tutuyuna göre, bunların böyle süslenmeleri akla uygundur. Cennetteki kadınlara hakkında da yararır. Erkekler hakkında bu tarz süslenmek nasıl övülebilir? diye bir soru akla gelebilir. Bunu cennettekilerin zevkine havale etmek şeklinde bir cevap yeterli olabilirse de bunun akla uygun bir yorumu da yok değildir. Çünkü kollarındaki bu bilezikler, cennet ehlinin dünyada elleriyle yapıp uzmanlaştıkları salih amellerin simgesi olan mükafattır. Bazı âyetlerde altın ve gümüş bilezikler diye bunların derecelerindeki farklılığa da işaret buyrulmuştur. Bazıları, "gümüş hizmet edenlerin, altın ise hizmet edilenlerindir. Burada hizmet edenlerin süsü olması itibarıyla gümüş denilmiştir" demişlere de altının paraklığına karşılık gümüşün rengindeki beyazlığın daha çok samimiyet ve saflığı simgelemesi ve bir de altına oranla çokluğundan dolayı herkese yaran daha kapsamlı olması nedeniyle burada sade gümüş denilmiş olması daha uygundur. Sonra şu da unutulmamalıdır ki, bu gümüş, bildiğimiz gümüş değil, o âleme özgü bir gümüştür. Bütün bunların yanında bu âyet, cismâni ve ruhanî bazı işaret yoluyla mânâlara da ilham edebilirse de onlar zevklerin inceliklerine ait sınırlardır. Bütün bunlar en son olarak şu zevk ve neşede özetlenmiştir: ve onlara Rabları tertemiz bir şarap sunmaktadır. Ki hem temiz, hem de hiçbir keder ve leke bırakmayacak şekilde son derece temizleyici bir şaraptır.Bu şarap daha önce söz edilen biri kâfur katkılı, diğeri zencefil katkılı iki türün ikisinden de üstün ve doğrudan doğruya âmelemlerin Rabbı tarafından içirilen, hiçbir katkı katılmamış, mutlak bir şekilde saf ve temizlik vasfıyla seçkin tertemiz bir içki. Bu, Hakk'ın cemaline kavuşma neşesidir.

Bu şarabın temizliği ile ilgili gelen rivayetler: Ebu Kulâbe'den şöyle rivayet edilmiştir: Yiyecek ve içecekler verilir. En sonunda da tertemiz bir şarap sunulur ki, bunulla kalpleri ve bütün içleri tertemiz olur ve dışlarından misk kokusu gibi bir ter halinde taşar. Mukâtil'den de şöyle rivayet edilmiştir: Bu, cennet kapısında bir kaynaktır ki her kim ondan içerse yüce Allah onun kalbinde kin, hile ve hasetten veya içişle kirden lekedenn eser bırakmaz, hepsini çekip çıkar: "Kalplerindeki kini söküp attık. Kardeşler olarak divanlar üzerinde karşı karşıya otururlar."(Hicr, 15/47) Öte yandan bu şarapta, dünya şaraplarında bulunan lekelerden eser yoktur. Bazıları da şöyle demiştir: Bundan maksat sırf ruhanî olan bir şaraptır ki, bu insanı Allah'ın dışında her şeyden uzaklaştıran ilâhî tecellidir.

"Bir duruluk var, su yok; bir hoşluk var, hava yok; bir nur var, ateş yok; bir ruh var, cisim yok".

İbnü Fândî'n "Hamriyye kasidesi"de bu mânâ üzere yazılmıştır. Mesela "taiyye" ("tâ" harfi ile biten kaside)sindeki şu beyit ile de bunu kastetmiştir:

"Bana içirdiler de, "şarkı mırıldanma" dediler. Oysa bana içirdiklerini Huneyn dağlarına içirselardı dağlar şarkı söylerdi".

Hikâye olduğuna göre, Bâyezid-i Bestami'ye bu âyeti sormuşlar. Demiş ki: "Allah onlara tertemiz bir şarap sundu. Onlardan başka şeylerin sevgisini temizledi." Sonra da şöyle demiş: Yüce Allah'ın bir şarabı vardır ki, onu kullannın en erdemlileri için saklamıştır. Bu şarabı onlara doğrudan doğruya kendisi içirir. İçtillermi coşarlar, coştuyları uçurlar, uçtuyları ererler, erdillermi ayrılmazlar. Onlar "Sadakat medçisinde, kudreti sonsuz bir hükümdarın huzurundadırlar."(Kâmer, 54/55) sırına emişlerdir.

Razî, yazdığı yorumların sonunda işaret yolu bu mânâ ile buradaki içkilerin hepsini böyle bir ruhanî tarzda anlatarak der ki: Ruh, melekler âlemindedir. Büyük ve ulu meleklerin cevherlerinden bu ruhlar üzerine taşan nurlar, susuzlukları gideren ve vücudu kuvvetlendiren tatlı suya benzer. Kaynak suları ve pınarlar durulukta, çoklukta ve kuvvette farkli oldukları gibi, ulvî nurları fışkırdığı kaynaklar da böyledir. Bazıları soğuk ve kuru tabiatte kâfura benzerler. Bunun sahibi dünyada korku, ağlama ve sıkıntı makamındadır. Bazıları da sıcak ve kuru tabiatte zencefil gibidirler. Bu halin sahibi de yüce Allah'tan başka şeylere az iltifat eder, maddeye ve cisimle ilgili şeylere az önem verir. Sonra insan ruhu kaynaktan kaynağa, nurdan nura naklolur, gider. Hiç kuşku yok ki sebepler ve bunların neticeleri mutlak nur olan yüce Allah'a yükselerek son bulurlar. Bu makama ulaşip o şaraptan içince önce içilen içkilerin hepsi hazmedilir hatta yok olur. Çünkü yüce Allah'ın yücelik ve azametinin nuru karşısında Allah'tan başka olan her şeyin

nuru yok olur. İşte pek doğru kişilerin yollarının sonu; yükselme ve olgunlaşmada derecelerinin en son noktası budur. Bu nedenle yüce Allah iyi kullann sevaplarını zikrederken bu âyeti ile konuyu bitirmiştir.

22. Şöyle diyerek ki: İşte bu, sizin için hazırlanmış bir karşılık idi ve çalışma ve gayretiniz karşılığı buldu. Dünyadaki çalışmalarınız boşa gitmedi; kıymeti takdir olunup daha büyük bir mükafat ile karşıladi. Bu hitap, cennetlikler cennete girip kendileri için hazırlanmış olan nimetleri gördükleri zamanki kutlama ve tebrik hitabını hikâyedir. Yani o zaman böyle denecektir. Allah'ın ilmindeki ezeli takdiri haber vermek suretiyle dünyadakilere bir vaad hitabı olma ihtimali de vardır.

Kâfilere hazırlanan zincir, bukağı ve cehenneme karşılık şükredenlere, iyi kullara hazırlanan gönül ve yüz aydınlığı, cennet, ipek, o saf nimetler ve büyük mülk ile tertemiz şarap, karşılığı verilen çalışma ve gayretin aşın derecedeki neşesini beyandan sonra "Biz ona hidayet yolunu gösterdik." âyetinin mânâsının gerçekliğini göstermek ve konuyu aklığa kavuşturmak için buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

23- Kur'ân'ı sana kısım kısım biz indirdik biz.

24- O halde Rabbinin hüküm vermesi için sabret. Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme.

25- Sabahakşam Rabbinin ismini an.

26- Gecenin bir bölümünde de O'na secde et (akşam ve yatısı namazlarını kıl).

Hem de O'nu uzun bir gece tesbih et (teheccüd namazı kıl).

27- Çünkü onlar bu dünyayı seviyorlar ve önlerindeki ağır bir günü arkaya atıyorlar.

28- Onları biz yarattık ve mafsallarını sımsıkı bağladık. Dilediğimiz vakit de kılıklarını değiştiririz.

29- İşte bu bir öğüttür. Dileyen Rabbine giden yolu tutar.

30- Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Kuşkusuz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

31- Allah dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere ise, acıklı bir azap hazırlamıştır.

23. Sana başkası değil, biz indirdik, biz Kur'ân'ı. İnsana doğru yolu gösteren ve o tertemiz şarap neşesini sunan Kur'ân'ı kısım kısım indirdik yani bir defada değil, zaman zaman aralıklı olarak, yirmi üç senede, azar azar. İlk insanın yaratılışında olduğu gibi, bunda da basamak basamak olgunlaşma ve yükselme kuralına bir uygunluk vardır. Bununla önceden zikredilmeyen birçok şey olacak ve bu vaad edilen şeyler kesinlikle gerçekleşecektir.

24-25. Onun için acele etme de Rabbinin hüküm vermesi için sabret. Bugün son zafer ve başanya erdirmeyip de yükümlü tutup, imtihan ettiği bir takım gayret ve didinmelerin zorluğuyla dayan, ilerde vereceği hükmü gözet, çünkü bu çekilen zahmetlerin güzel bir sonu var sabırsızlık edip de o insanları içinden bir günahkâra yani günaha çağırın bir günahkâra veya küfre çağırın nankör bir kâfire itaat etme. Rabb'inin ismini an. "Bir de sabir ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin."(Bakara, 2/45) âyetinin mânâsınca sabır ile beraber ezana ve namaza devam et. "Sabah akşam".

BÜKRÂ, erken demektir. "Er"sözü, sabah ve sabahdan öğleye kadar olan süre için kullanılır.

ASİL, ikinci ve akşam üzeri mânâlarına gelmekle beraber öğleden akşama kadar olan zamana denir. Buna göre "sabahtan akşama kadar" demek olup bunun içinde sabah, öğle ve ikinci namazları vardır.

26. ve geceden de, yani gecenin bir kısmında da Ona, (yani Rabbina) secde et. Burada "fâ" ile "secde et" emri, "zikret" emrini de beyan ederek ondan da maksadın namaz olduğunu anlatır.

Secde, "zikr-i cüz, irade-i kül" (bir bütünün bir parçasını zikredip tamamını kastetme) yoluyla namazdan mecazdır. Yani secde zikredilmiş, namaz kastedilmiştir. Gecenin bir kısmı ve parçası da akşam ve yatısı demek olur.

Hem de onu, uzun gece, (yahut geceleyn uzun uzadıya) tesbih et. Bunda da Müzzemmil süresinde geçtiği üzere Peygamber'e teheccüddün vacip olduğuna bir dikkat çekme olmakla beraber, Rabbinin hükmü gelinceye kadar sabredilmesi emredilen müddetin uzun bir gece gibi geleceğine ve onun, Allah'ı tesbih edip noksan sıfatlardan uzak tutarak uyanık bir şekil de ibadet ve hazırlık ile geçirilmesi gerektiğine de işaret vardır. Bu işaretin, dolayısıyla ümmete ait olacağı da unutulmamalıdır.

27. Çünkü onlar, yani kâfirler "peşini", yani dünyayı seviyorlar", "ağır bir günü arkalanna atıyorlar". Bu ağır gün, önlerinde bulunan kıyamettir.

28-29. "Eklem yerlerini bağladık". Esaret maddesi olan esr, aslında sıkı bağlamak mânâsına master olup bağlama vasıtası olan bukağı ve bağ için de kullanılır ki, burada yaratılış bağları, bedenlerin eklemlerini bağlayan damar, sinir ve adeleler gibi bağ vasıtaları ile tefsir olunmuştur. Biz bu "sedd-i esr" sözünü meâlde "kundakları bağlamak" şeklinde ifade etmeyi uygun bulduk.

"Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getiririz". Burada "tebdil-i emsâl = yerlerine benzerlerini getirme" mimin kesriyle misil'den, kendilerini yok eder, yerlerine diğer benzerlerini yaratınız mânâsına, tebdil-i zevat yani zatlarını değiştirme mânâsına da olabilirse de, sıfat ve kılık mânâsına mimin fethasıyla mesel'den türetilerek "sıfatların, niteliklerini değiştirme" mânâsına olmak daha uygundur. Nitekim Vâkıa Sûresi'nde, "Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilmeyeceğiniz bir yaratılışla yaratmak üzere.."(Vâkıa, 56/61) âyetinde bu mânâ açık idi.

30. "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz". Bu âyet "cebr ve kader" meselesinde fikirlerin çarpışma sahası olmuş ise de bunda kullann dileme hak ve yetkisi olduğunda, bununla beraber bu dilemelerin mutlak olmayıp Allah'ın dilemesine uygunlukla kayıt altına alındığında şüpheye yer yoktur. Dolayısıyla sorumluluk kula, hüküm Allah'a aittir. Onun için kıl, kendi kaderini kendi keyfine göre çizemez. Kul, Allah'ın dilemesi çerçevesinde sorumludur. Yüce Allah ise, hiçbir kayda bağlı olmadan dilediğini yapar. Yol, onun tayin ettiği; sevap ve ceza da onun hükümleridir.

31. O dilediğini yapar. Bundan dolayı "Dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere ise acıklı bir azap hazırlamıştır." buyurarak biri rahmetine, biri azabına giden iki yol göstermiştir. İşte insan, gösterilen bu iki yolun arasında imtihan edilmek üzere yaratılmıştır. Yukarıda kısmen açıklanan bu vaad ve tehdit, gelecek sürelerde de derinlemesine tahkik ve izah edilecektir.

MÜRSELAT SURESİ

1-2."And olsun gönderilenlere". Buradaki "vav" yemin içindir. Bu yeminin cevabı "herhalde size vaad olunun kesinlikle olacak" âyetidir.

Burada da Saffâ ve Zâriyat sûrelerinde olduğu gibi bir takım kuvvetlere yemin olunmuştur. Mürselât (gönderilenler), asıfat (büyük devirenler), naşirat (yananlar), farikat (ayrılanlar) ve mülkiyat (birakanlar). Burada kendilerine yemin edilenler bu sıfatlarla nitelenen şeylerdir. Kendileri zikredilmeyerek sıfatları zikredildiği için bunların ne olduğunu tayinde ihtilaf edilmiştir. Hepsinin aynı şey olması veya kısım kısım farklı cinsten şeyler olması ihtimali vardır. Melekler, rüzgarlar, Kur'ân âyetleri, peygamberlerin

gönderilişleri, insanların kalplerine gelen teşvik edici haller. Bunlardan en açık olanı hepsinin ruhanî kuvvetler olmak üzere melekler olması ve hepsinin Allah tarafından gönderilmiş demek olan "müşelat" ünvanına dahil bulunmasıdır. Ancak bunlar, yaptıkları işler göz önüne alınarak kısımlara, sınıflara ayrılabilir. Asıl maksat da bunların kendilerini anlatmak değil, âlemdeki değişimleri ifade eden fiillerini anlatmaktır. Başında "fâ" harfi ile zikredilenlerle filleri arasında bir sıralama bulunduğuuna, "vav" ile zikredilende ise bir sıralama gerekli olmadığına dikkat çekilmektedir. Mesela "büküp devirme", asıfat kelimesinin başında "fâ" bulunduğu için "gönderilme" den sonra yapılan bir iştir. Fakat "yayma" işinin "büküp devirme" işinden sonra yapılmış olması gerekmez. Yayma işi, büküp devirme ile beraber de yapılabilir, ayrı da yapılabilir. Aynı sınıfın işi olabileceği gibi, ayrı bir sınıfın işi de olabilir. Fakat başlânda "fâ" bulunduğu için ayırmak yaymadan, öğüt bırakmak da hepsinden sonra yapılacak demek olur.ü

"Birbiri ardınca." Bu kelime hâl veya sebep bildiren bir meful (tümlec)dür. Hâl olduğuna göre mânâsı, at yeleşi demek olan "urf" kelimesinden müsteâr olarak "peşpeşe," "ardarda" mânâsına gelir. İnsan etmek veya tanınmak mânâsına gelen urf'ten ise; urf için, yani "tanınması gereken bir iyilik yapılmak, dinin öngördüğü iyi bir iş meydana getirilmek için" demek olur. Bunda dilimizdeki "örfi idare=sıkı yönetim" deyimini andıran bir mânâ vardır.

3-4. Yaymak, dağıtmak mânâsına, yahut nüşür, yani ölüleri diriltmek, harekete getirmek mânâsınadır.

5. Zikir; din kitabı, öğüt, yani vaaz ve nasihat, ibret, hatırdan çıkınlmayacak anıt mânâlarına geldiğine göre "zikir bırakanlar", herşeyden evvel peygamberlere vahiy getiren melekler demek olursa da genellikle insanlara öğüt telkin eden, ibret ve hatıra bırakan ilham meleklerini, olaylan, kuvvetleri kapsayabilir. ü

"Keşşaf"ta bu beş âyet "vav" harfi göz önüne alınmak suretiyle iki kısma ayrılarak şöyle mânâlandırılmıştır: Yüce Allah bir akım meleklerine yemin etmiştir. Bu Allah bunlarla emirlerini göndermiş, onlar da emri hemen yerine getirmek için rüzgarlar gibi, yollar üzerinde ölenlere geleni süratle büküp devirerek geçmişlerdir. Yüce Allah başka birtakım meleklerine de yemin etmiştir ki, bunlar da vahiy indirirken havada kanatlarını açmışlardır, yahut yeryüzünde şeriatleri yaymışlardır, yahut inkâr ve cehaletle ölü olan nefisleri diriltmek, can vermek için vahy getirmişler, hak ile batılı ayırmışlar, peygamberlere zikir bırakmışlardır.

6-10. "Gerek özür için, gerek uyan için". ÖZR, mazur kılmak, yani kabahati silmek mânâsınadır. NÜZÜR'de, uyararak, korkutmak, sakındırmak mânâsına mastardır. Bu iki kelime daha önce geçen "zikir"den bedel veya mef'ûl (tümlec)dürler. Yani hakkı kabul edenlere özr için, batılı kabul edenlere korkutmak için zikri bırakanlar demek olur. Mazeret mânâsına "azir"in, veya korkutmak mânâsına "nezir" 'in, yahut mazereti kabul eden ve korkutan mânâlarına "azir" ve "nezir" in çoğulu da olabilir ki, üçüncüsünde hâl olurlar, yani durum bildirirler. Yine "Keşşâf"ta şöyle denilmiştir: Yahut yüce Allah azap rüzgarlarına yemin etmiştir. Onlan göndermiştir de, bunlar büküp büküp devirmişlerdir. Rahmet rüzgarlarına da yemin etmiştir. Bunlar da ölü araziye hayat yaymışlardır da Allah'a şükredenlerle inkâr edip nankörlük edenleri ayırmışlardır. "Elbette kendilerine bol bir su verirdik ki bu hususta onlan imtihan edelim."(Cinn, 72/16, 17) gibi de bir zikir, bir uyanma telkin etmişlerdir. Ya Allah'ın nimetini görüp şükretmek üzere tevbe edip mağfiret dilemek suretiyle Allah'tan özür dileyecelere özür için veya bu nimeti tabiat veriyor deyip Allah'a şükürden gaflet edenleri korkutmak için. Bu durumda zikre sebep olduklarından dolayı "mülkiyatı zikir" yani "zikir bırakanlar, zikir telkin edenler" sayılmışlardır demek olur.

Bundan başka bir mânâlar Kur'ân âyetleri veya peygamberlerin gönderilişleri ve insan oğlunun kalbine gelen düşünceler ve teşvik edici haller hakkında da düşünülmüştür.

Bununla beraber bu âyetlerde yalnız sıfatlar zikredilmiş olduğu için, bu sıfatları taşıyanların kimler olduğunu belilemeye kalkışamayarak ve bu açıklamalar birer misal gibi sayılarak, bu yalnız devirmek, yaymak, ayırmak, zikir telkin etmek denebilen fiilleri yapmak üzere iyilik yapmak için veya ard arda gönderilen kuvvetler diye anlamak en sağlıklı ve en kapsamlı mânâ olur ki bunun da "melekler" mânâsına geleceği açıktır.

11-12. "Elçiler". Bu elçilerin peygamberler olduğu açıktır. Bu kelime asıl itibariyle "tevkîl" kökünden türetilmiş olup aslı dir. Yani "peygamberlerin bekleye durdukları ve ümmetlerine karşı şehadet edecekleri vakit ve vaad edilen güne erdirildikleri zaman, ki bu kıyamet gündür."

13-14. Bütün bunlar "hak ile batılı ayırma gününe, hüküm gününe" ertelenmiştir.

15-20. "O gün yalanlayanların vay haline!". Bu âyet, bu sûrenin her bir bölümünün sonunda tekrarlanan âyetidir. Bu tekrarda, gönderilenlerin sıra sıra, ard arda geliş manzaralarına da bir işaret vardır.

VEYL, "leyl" vezninde, aslında kötülüğün inmesi mânâsına olup bazan bir belanın ortaya çıkması zamanında dehşet ve kötülüğü ifade etmek için dilimizdeki "vay, yazık" kelimeleri gibi kaygılı olma ve dehşete düşme makamında kullanılır. Bu mânâca, "vay haline!" yahut "yazık, yazık" demek gibi olur ki, biz bunları acıma mânâsında da esef etme mânâsında da kullanırız. Bir de ayzl, uçuurma yuvarlanmak gibi kötü bir durum, helak olma ve zarar etme mânâsına azab kelimesi, çok üzüntü duyma veya beddua olarak kullanılır. "Veyl ona", helak oldu, veya helak olsun" demektir.

Veyl, cehennemde bir vadinin veya kapının da ismidir. Veyl deresi, veyl kapısı gibi. Bu âyette o günkü korkuk durumun şiddetini açıklayarak korkutma ifade ettiği için biz bunu meâlde, "vay haline!" diye terceme etmekle yetindik. "Veyl, o gün o yalanlayanlara" denilse lâfız itibariyle daha uygun olursa da dilimiz itibariyle "vay haline!" demek kolay geldi. Oysa maksat, o feci durumun şiddetini anlatmaktır.

"Mükezzibin" kelimesinin her âyette tekraranmadan önce geçen konunun ifade ettiği mânâyâ göre düşünülmesi gerekir. Mesela birinci geçtiği yerde hüküm gününü, ikincide suçlulara yapılacak azabı, üçüncüde Allah'ın ilmini ve gücünü, dördüncüde insanoğlunun muhtaç ve güçsüz bir güçle sahip olduğunu, ilâhî kudretin her şeyi kapladığını ve Allah'ın nimetini inkâr mânâları ile ilgilidir.

21. Sağlam oturaklı karargah, yani dolyatağı.

22-24. Yüce Allah tarafından bilinen bir kadere, yani takdir edilmiş bir vakte kadar ki bu vakit, doğum vaktidir.

25-26. "Toplanma yeri." KİFÂT, eklemek ve toplamak mânâsına gelen kökünden türetilmiş olup kale gibi, birbirine katılıp sıkışarak toplanılacak yer, demek yeri ve Ebu Ubeyde'nin sözüne göre "kap" demektir. Biz buna meâlde "tokat" dedik. Bu tokat, "sille" mânâsına tokat zannedilmesin. Süründen sapıp da ekinlere, bağ ve bahçelere dalan kaçak hayvanların bekçiler tarafından tutulup hapsedildikleri yere de Anadolu Türkçesi'nde tokat denir. Nitekim Tokat ilinin ismi de bunu andırır. Buna Rumeli'nin bazı yörelerinde "kap" denildiğini de duydum. "Tutuklama evi" mânâsına "kapı altı" tabiri de Anadolu'da yaygın idi.

27-28. Yukanda "dolyatağında", burada "toplanma yeri" âyetleri, insanların gerek doğmadan evvel gerek doğduktan sonra, her döneminde vatana ihtiyaçları olduğuna ve bu şekilde gerek hayat ve gerek ölümlerinde ilâhî kudret ile kuşatılmış ve her zaman ilâhî gücün pençesi ile tutulmuş bulunduklarına dikkat çekmekte, bunun yanında "Yeryüzünde yüksek dağlar oturtuk ve size tatlı su içirdik" âyeti de her taraflarından Allah'ın

nimetleriyle beslenmekte olduklarını hatırlatmaktadır.

REVASÎ, "ağır basan oturaklı dağlar" demektir.

29. ŞAMÎHAT, başını kaldırmış, yüksek, şişkin, yüce mânâsınadır. "Haydi, gidin o yalanladığınız şeye", yani o yalanlayanlara hüküm günü böyle denecek. "Dünyada o nimetler içinde tutuklanıp hapsedildiğiniz yeryüzünden boşanın da orada iken yalan diye varlığını inkâr edegeldiğiniz azabı boylayın, def olun" diye azarlanacaklar. O yeryüzü onlardan boşaltılacak, yok saydıktan azaba sevk olunacaklardır ki bu, genelde bütün kâfirlere yapılmış bir hitaptır. Mutlak yalanlamanın cezasıdır. Batıl inançların cezası olmak üzere özellikle bir kısmına da şöyle denecek:

30. Haydin, burada boşanın, üç çatalı bir gölgeye gidin, Yani Allah'ın birliğini tanıyan, onun tek olduğuna inanan müminlere özgü koyu gölgede, Arş'in gölgesinde nimet içinde yaşamaya ve gölgelenmeye sizin hakkınız yoktur. Siz Allah'a inanmıyordunuz. Onun bir ortağı olduğunuz; baba, oğul ve mukaddes ruh gibi üç parçadan oluştuğunu zannediyordunuz. Şimdi onun bir olduğuna inanan müminler Arş'in gölgesinde, o koyu gölgede gölgelenirlerken siz inandığınız üç çatalı gölgeye sığınız. Ata'dan rivayet edildiğine göre bu üç çatalı gölge, cehennem dumanın gölgesi diye yorumlanmış, birçok tefsirci bu hitabı da öncekinin bir izahı gibi kabul ederek bunu takip etmişler ve şöyle demişlerdir: Cehennem dumanı üç ayrı yerden yükselecek, kâfirlere onu ateşten korur zannederek kaçacaklar ve onu en kötü bir halde bulacaklardır. Bu duruma göre bu âyette geçen "zıll", yani gölge, "yalanlamakta olduğunuz şey" in bir açıklaması demek olur. Fakat Ebu Haysan'ın naklettiğine göre, İbnü Abbas şöyle demiştir: Bu hitap haça tapanlara söylenecektir. Müminler Allah sayesinde Arş'in gölgesinde korunacak, haça tapanlara da, "taptığınız haçın gölgesine gidin" denecek. Zira haçın üç çatalı vardır. ŞU'AB, bir cisimden ayrılan çatallardır." Yani haçın bir kolu, gövdesi demek olduğundan çataları üçtür.

Demek ki, "Üç çatalı bir gölge", hristiyanlığın teslis inancının, Allah'ı oluşturduğuna inandıkları üç unsurun bir simgesidir. Haç, onu temsil eder. Hristiyanlık bunu ve Ahireti yalanlamıyor fakat en büyük kurtuluşu bu haçtan bekleyerek buna inanıyor. Bu nedenle Ahirette, o hüküm günü müslümanlar inanmış oldukları o saf bir Allah inancı gölgesinde gölgelenirlerken, "Allah hem birdir, hem üçtür" diye üç unsur ile teslis (üçleme)e inananlara: "Haydin gidin, o "üç çatalı teslis gölgesine" denecek. Fakat öyle bir üç çatalı gölge neye yarar? Gölgeledir mi? Azaptan korumak için bir faydası olabilir mi?

31. Bunu "üç çatalı" tabirinden de anlaşılacağı gibi beyan için buyruluyor ki: O, ne gölgelendirir, ne de alevden korur. Zira çataldır, çatalının arasından alevler saldırır. Bu nedenle o bir şeye yaramaz, ona sığınmaya gelmez.

32. Çünkü O, alev saçan ateş veya o çatalar, kuşkusuz öyle kıvılcımlar atar ki köşk gibi. Dilimizde köşk diye tanınan kasr, burada "yüksek yapılmış büyük bina" diye tefsir edilmiştir ki, maksat büyüklükte bir benzetme olduğundan "saray gibi" demek olur. Yani herbiri inlik ve uzanısta saray gibi, köşk gibi.

33. Sanki o kıvılcım san san erkek deve sürüleri gibi. Önceki benzetme inilik itibariyle, bu da renk, çokluk ve hareket itibariyledir. İbil deve; nâka dişi deve; cemel erkek deve; cimale cemel'in çoğulu olarak erkek develer demektir. Bilindiği gibi erkek deve daha iri ve daha kuvvetlidir. Bizim Anadolu'da erkek deveye cemel yerinde hopa tabir edilir. İnlik ve kuvvetlilik benzetmelerinde de "hopa gibi" denilir. Biz de meâlde "san san hopalar gibi" demekle bu mânâları anlatmak istedik. İşte o cehennem ateşi, alevi o çatalardan böyle hem her bir saray gibi büyük, hem de hopa sürüleri gibi çok, san san kıvılcımlar atacaktır. Düşünneli ki, kıvılcımları böyle olan alevler ne kadar salgın olacaktır. Artık böyle bir üç çatalı gölgeye sığınmanın ne felaket olduğunu anlamalı.

34-40. Vay haline, o gün yalanlayanların! Yani gerek o ateşe ve gerek o üç çatalı gölgenin o ateşten korumayıp böyle bir felaket olduğuna inanmayıp da ona sığınanların! "Bugün, konuşamayacakları gündür..."

Onlardan korunarlara gelinece.

Meâl-i Şerifi

41- Kuşkusuz takva sahipleri gölgeler altında ve pınar başlarındadır.

42- Canlarının çektiğinden türlü meyveler arasındadırlar.

43- (Onlara): "Yaptıklarınıza karşılık afiyetle yiysin, için" (denir).

44- İşte biz güzel amel işleyenleri böyle mükafatlandırırız.

45- O gün yalanlayanların vay haline!

46- Yiysin, zevklenin biraz, çünkü siz suçlularsınız.

47- O gün yalanlayanların vay haline!

48- Onlara: "Rüku edin" denildiği zaman etmezler.

49- Vay haline o gün yalanlayanların!

50- Artık bundan (Kur'an'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

41-50. Ve'l-Müşelat sûresi de burada sona erdi. Fakat o hüküm günü gerçekten gelmeden ona inananayanların arkası alınmış olmyacağından, bunu Nebe' sûresi, takip edecektir.

NEBE SÜRESİ

"Birbirlerine hangi şeyi soruyorlar?" Bunun aslı, 'dır. Neyi hangi şeyi? demektir. Sözdeki kapallık konunun önemini göstermek içindir. "Hangi büyük meseleyi?" demek olur." Ne için, neden dolayı birbirlerine soruyorlar?" demek olabileceğini de söylemişlerdir. Her iki durumda da bunu birbirlerine soranların maksadı gerek olumlu gerek olumsuz, gerek alay, gerek ciddi olsun her halde inananayanların dahi bundan önemli bir telaş duyduklarını ve meselenin aslında büyük bir mesele olduğunu bildirir ki bu, şu cevap ile açıklığa kavuşturuluyor.

2. "O büyük haberden".

NEBE', önemli haber, önemli olarak kabul edilmesi gerekli olan haber demektir. Başındaki "lâm" ahd için olduğundan özellikle Peygamberlik haberi demek olur. "Büyük" sıfatıyla nitelenmesi de aslında en büyük haber olduğunu gösterip açıklamaktadır. Bu haber, Peygamber (s.a.v)'in gönderilmesi ve özellikle onun Kur'an ve Peygamberlikle bildirdiği kıyamet haberidir. O gün, herkesin iman ve amelinden sorulacağı ahiret günü, öldükten sonra dirilme günüdür.

İmana gelmeyenler, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Peygamber olarak gönderilişi ile ilgili birbirlerine soruyorlar: Bu haber ne? O,Allah tarafından Allah'ın birliğine ve ahiret gününe inanmaya çağırarak yaptırılmış elçi mi imiş? Hele o kıyamet haberi nedir? Ölüler dirilecek, herkes yaptığından sorulacakmış, öyle mi? diyorlar. Kimi "öyle" diyor, kimi "böyle şey mi olur?" diyor. Kimi de "acaba!" diye tereddüt ediyordu. İşte burada bunlar anlatılıyor.

3. "Ki onlar bu haberde ayrılığa düşmektedirler". Burada "o haberde" mef'ûlû (tümlec)nün önce gelmesi mutlak (soyut) olarak önem için veya "sadece" mânâsını ifade etmek için olabileceğine göre bunda iki mânâ vardır: Önemini göstermek için olduğuna göre, kiminin inanarak, kiminin inkâr ederek, kiminin tereddüde düşerek o haber hakkında ihtilaflarını ve bu ihtilaflın bile onun önemini gösterdiğini anlatır. "Sadece" mânâsını ifade etmek için öne alınmış olduğuna göre ise, onların ihtilaf ve tartışmaları sadece o haber verilen şey hakkında olduğunu beyan ile bu ihtilaftan, haberin bir nevi

doğruluğu mânâsı çıkar ki, şöyle demek olur: "Onlar onda ihtilaf ediyorlar ama, ihtilaf etmek bile, ilerde bir fayda veya zarar gelebileceği düşüncesiyle olacağından dolayı, gelecekte iyi veya kötü mutlak bir sorumluluk günü geleceğini hissetmekten kaynaklanır ve bütün kavgalar bundan kopar. Birbirlerine soru soranların, ihtilaf edenlerin asıl farkları da o gün ortaya çıkar."

4. Onun için "Hayır, öyle değil". Bu söz, onların ihtilaf ve inkârlarını red ve batıl inançlarını doğru olmadığını baliderek, verilen haberin kesin olduğunu gösterir. "İlerde bilecekler". Yani ilerde gerçek ortaya çıkacak ve o haberin doğru olduğunu görecekler. Vakti ve saati gelip aralannkdaki ihtilafın çözüleceği, haklı ile haksızın ayrılacağı gün bütün şüpheler ortadan kalkacaktır.

5. "Hayır hayır, ilerde bilecekler." Bu, kendinden, önceki cümlelerin mânâsını vurgulamaktadır...

6. "Biz yeryüzünü kıldmadık mı?" Bu âyetten âyetine kadar aradaki âyetler o haberin doğruluğunu, evrende bulunan âyet ve delillerle isbat etmektedir. İnkân mümkün olmayan ya gerçekler düşünlünce, sonunda bir aynlık, bir kesim ve hesap gününün geleceğini inkâra yer kalmaz. "Bir döşek".

MIHAD, bir besik ve karyola gibi döşenmiş, hazırlanmış döşek demektir. Yeryüzü insanlar için uzay boşluğu içinde böyle döşenmiş bir döşek gibidir. Önce bu döşek hazırlanmış, insan bu döşekte doğmuştur. Bu döşekte yaşamakta, yine bu döşekte konaklamaktadır.

7. "Dağları birer kazık yaptık." Bu da benzetme edatı söylenmemiş bir benzetmedir. Dağları birer kazık gibi yaptık demektir.

EVTAD, yere veya duvara çakılan çivi ve kazık demek olan kelimesinin çoğuludur. Tekilin de tâ harfini, vetdün, vetetdün ve vetitdün şeklinde üç türlü okumak caizdir. Kazık ve çivi; sıkıştırma ve zorlama ile bağlama ve sabit tutma aracıdır. Nitekim bizde de "çivi çakmak" bina yapmaktan kinaye olarak kullanıldığı gibi "kazık çakmak" da bir yerde sabit durmak ve iktimet etmekten kinaye olarak ebediyet mânâsında bile kullanılır. "Sanki dünyaya kazık kakacak!" denildiği zaman sonsuz kalmak istiyor demekten kinaye olur. Bunun gibi Araplar'da da bir kazık çakılmadan bir ev kurulmayacağı, bir atasözü gibi söylenir. Nitekim Efveh:

"Direksiz ev yapılmaz. Kazıklar sağlam çakılmayınca direk de olmaz." beytinde, direkleri olmayan bir ev kurulamayacağını, kazıklar sağlam çakılmadan da bir direk dikilemeyeceğini söylemiştir.

Burada yeryüzünün insan hayatı için bir döşek gibi olduğu anlatılırken, dağların da bu döşegin durumunu sabitleştirmek için çakılmış kazıklar gibi bazı faydaları bulunduğuna ve dağlar kaldırılmıyorsa o döşek üzerinde kalmanın ve huzurun yok olacağına işaret edilmiş bulunuyor.

Yer üzerinde çıkıntılar bir sahaya çakılmış bir takım kazıkların görüntüsünü andıran ve bu şekilde nice bölgeler meydana getirerek onları üzerinde oturmaya ve medeniyete elverişli, korunmuş yataklar halinde sınırlayıp sabitleştirmiş bulunan dağların yaratılış hikmeti Kur'an'da başlıca "Yeryüzünde, insanları sarsmamaya için sabit dağlar yaratık". (Enbiya, 21/31) gibi âyetlerde geçtiği üzere çalkınma ve sallanmadan korumak suretiyle sabitleştirme ve sükûnu sağlayan baskılar mânâsında ifade edilmiştir ki, bu sallantı ve çalkınışlar insan hayatı bakımından jeolojik, coğrafi, atmosferik (yeryüzünün etrafındaki boşlıkla ilgili) ve sosyal olmak üzere birçok yönlerle ilgilidir.

Bu ifadede, yerkaubunun yaşamaya uygun bir şekilde oluşumu için yer çekiminin merkezden çevre yüzeyine doğru yayılışının çeşitlilik ve denkliliğini ve dahilî pürkürmelere karşı koymayı sağlam ve deniz ile karaları ayırmak suretiyle kara kıyılarındaki deniz seviyesinden değişik yüksekliklerde yükselerek, deniz sularının çekilip çoğalmasıyla olabilecektüfandan kurtarılması ve nehirlerin akması için su depolan, kaynaklar ve su yolları teşkil; rüzgarların, bulutların, yağmurların farklı akımlarla dağıtım ve değişik iklimlerle değişik hayat şartlarının ve yiyecek ve içeceklerin çeşitli şekillerde hazırlanması, daha sonra da sosyal bakımdan insanlık aklınının, birbirlerine karışmalarının, çarpışmalarının ve çatışmalarının sınırlandırılması ve düzenlenmesi gibi sayılamayacak kadar çok faydalara bir özetleme ve doğal durumların hayata uygun olmayan zorunlu neticelerine de bir işaret vardır. Öyle ki yüce Allah'ın hayat bakımından özel lütfu olup da yeryüzü döşenmemiş, üzerine dağlar oturtulmamış, oturma ve korunma bölgeleri oluşturulup sabitleştirilmemiş, yer yüzeyi deniz seviyesinde bırakılmış olsaydı, tabiat bakımından üzerinde rahatça durabilme mümkün olmayacak sürekli bir çalkantı ve sallantı olacaktı. Görülmekte olan hayat ve hayat şartları oluşmayacak, merkez ve çevreden tabii akımlara karşı direnme ve savunma sebepleri verilmiş olacaktı. Yetiştirilen bağ ve bağçeler şöyle dursun bir hububat tanesi ve hücrecik bile tutunamayacaktı. Onun için gök kapılarının açılması, dağların yürütülüp serap haline getirilmesi Kıyamet olacaktır. Bunlar burada aslında derin olmakla beraber gayet basit gibi görünen en açık ana hatlarına hatırlatılarak birbirlerine karşıt olan şeylerin olağanüstü demek olan çeşitliliği ve mantiki olarak birbirlerinin varlığını gerektirmesi itibarıyla hayat tarzından niçinli ve kesin deliller halinde yaratıcının yapma ve iradesine, lütfu ve ihsanının, insanlığın yükümlülüğüne, yapılışının yıkımına, dünyanın ahiret ile bir çift oluşturmaya delalet ettiğine ve ona göre bir hareket çizgisi belirlenmesine dikkatleri çekecek şekilde gösterilivermiştir.

8. Erkek ve dişi, çift çift. Hayatın tabiat üstünde ilk çeşitlenmesi ve yaratıcının özel bir nimesi olarak doğru yatağını ilk sosyal kademesi veya sınıf sınıf, boy boy, güzel ve çirkin gibi tabiatın ahenk ve ritmini değiştiren ve bir diğerini hatırlatan karşıt çiftler.

9. "Bir dinlenme."

SÜBAT, bir kesim, bir dinlenme, yani kesik bir uyku, bir kestirme, bir rahat ve dinleniş, yahut bir sübat gibi, yani duygu ve işten kesilmek itibarıyla bir ölüm gibi sessizlik veya salgınlık.

Tefsirlerde ve "Kâmus"ta "sübat" kelimesinin ölüm, uyku veya hafif uyku ve rahat anlamlarında kullanıldığı ve bu nam ile tanınan bir hastalığın da adı olduğu naklediliyor ki insana aşın bir suskunluk getirir, uykudan gözünü açtırmaz, hatta öldürür(uyku hastalığı denilen bu olmalı). Bu kelime tip dilimize de girmiş, anatomiye "sağ ve sol atardamar sübatı" isimleri meşhur olmuştur. Bununla beraber bu mânâları kelimenin asıl mânâsı değil, asıl mânâsından anlaşılabilen diğer mânâlar olarak söylenmiş olduğu da açıklanıyor. Deniliyor ki, sübat kelimesinin kökü olan aslında ilk defa "kesmek" mânâsını ifade etmek için kullanılmış bir kelimedir. Kesilmesi düşünülen mab'ülüz (tümlec) ne göre; tras, kesmek, yok etmek, işi kesip istirahat etmek, meşhur tabiriyle göre "tatil yapıp dinlenmek" gibi mânâlarda kullanılır. Bu şekilde "iş tatil etme günü" mânâsına da sebt denilmiştir.

Sebt kelimesinin bir diğer lügat mânâsı da uzanıp serilmek, salmak, salıvermektir. "Başında burulup toplanmış veya örülmüş olan saçının bir miktarını uzatıp salıverdi." mânâsında denilir. Saşırmak mânâsına da kullanılır. Sübat kelimesi de aslında böyle kesmek ve salıvermek mânâları ile ilgili olarak keskin fikirli, dâhi ve zeki ve dolandırıcı kimse, ölüm ve bir tür uyku ve bir hastalık mânâlarına mecaz olarak kullanıldığı gibi rahat mânâsına da olabileceği söylenmiştir. Hastalık isimlerinin çoğunlukla bu kalıpta olduğu göz önünde bulundurulacak bu kelimelerin de ölüm veya bir hastalık mânâsında olmasına da itibar edilmistir. Ancak su var ki, burada uykunun sübat olması nimetler arasında sayılması nedeniyle, bundan bir zarar mânâsı değil, fayda ve nimet özelliği kastedilmiş olduğu da anlaşılacaktır. İşte bu nedenlerden dolayı uykuya hangi mânâ ile sübat denilmiş olduğunda ihtilaf edilmistir. Kuşkusuz burada sübat, doğrudan doğruya uyku demek olamaz. Çünkü "uykunuzu uyku kıldık" demek anlamsız görünür. Bunu devamlı bir uyku değil, kesik bir uyku mânâsına; yani hayatınıza zararlı değil, biraz

uyuyarak dinlendikten sonra uyanıp yine işlerinizi görebileceğiniz hafif ve kesik bir uyku diye tefsir edenler olmuştur. Nitekim bizim de bazan "bir uyku kestirdi", "bir kestirme yaptı" dediğimiz olur.

Zemahşeri gibi bir kısım tefsirciler ise, "Sizi geceleyin ölü gibi uyutan odur."(En'âm, 6/60) âyetinin mânâsına uygun olmak üzere, uykunun bir ölüm gibi olması mânâsını tercih etmişlerdir. Bunun hayat demek olan kelimesine karşılık olarak zikredilmesiyle hüküm gününün anlatılması açısından makama daha uygun olacağıni söylemişlerdir. Fakat burada bunun, nimetler sayılırken zikredilmiş olması genellikle buna pek uygun görünmez. Bundan dolayı diğer bir kısım tefsirciler burada sübat kelimesinin "sessizlik ve rahat" mânâsına olmasını tercih etmişlerdir.

İbnü Cerir ölüm mânâsına işaretle beraber demiştir ki: "Sebt ve sübat sessizlik demektir. Nitekim rahat ve huzur günü olması itibarıyla Cumartesi gününe Sebt denilmiştir. Buna göre mânâ şudur: "Uykunuzu sizin için bir rahat ve huzur kıldık. Onunla dinlenirsiniz ve ruhlannız sizden ayrılmamış, canlı olduğunuz halde şuursuz, ölü gibi sessiz olursunuz."

Ebu Hayyan da şöyle der: Sübat, sessizlik ve rahattır. Bir kimse işi bırakıp dinlendiği zaman denilir. Bir de sübat bildiğimiz bir hastalıktır ki insanı aşırı derecede sessiz yapar, hatta öldürür. Uyku da buna benzer, fakat insana zarar vermez.. " Kâdi Beydâvî de bunları şöyle özetlemiştir:

"Subaten, hayvanî kuvvetlerin yorgunluğunu gidermek suretiyle dinlenmesi için duygu ve hareketten kesim, yahut ölüm demektir. Çünkü ölüm, iki cins vefattan biridir. Ölüye, hareketten kesilmiş mânâsına "mesbut" denilmesi bundandır. Bunun asıl mânâs da kesmeştir." Süyûtî de (Celaleyn'de: "Sübaten", bedenlerinize rahat mânâsındadır." demiştir.

Bunlara karşı, "sübatın, lügatte rahat mânâsına geldiği görülmemeştir" diyenler olmuş ise de buna şöyle cevap verilmiştir: Bu kelimeyi "rahat" mânâsı ile tefsir edenlerin maksadı, hakikat olarak değil mecaz olarak bu mânâyı ifade ettiğini anlatmaktır ki bunun iki şekilde yorumu vardır:

BİRİSİ, duygu ve hareketin kesilmesi itibarıyla ölümde de bir sessizlik ve rahat bulunduğundan ölüm mânâsı dolayısıyla bir mecaz olmasdır ki "iki mertebeli mecaz" demektir. Yani "ölüm" de "rahat" da mecazî mânâlardır.

BİRİSİ de, doğrudan doğruya kesmek veya salınmak mânâsından olarak yorgunluğu kesmekte ve salınıp yatmakta rahat mânâsı bulunmasıdır. Şu halde bu detaydan çıkan netice de şu olur: Uykunun sübat olmasında, bütün bu mânâları gösteren bir kavram ile tanırla var demektir. Bu özellikleri bakımından sübat, uykunun önce organizmanın gösterdiği etkinlikte bir yorgunluk ve salıklık ile bir kesiklik ve duyulan geçici olarak kesilmesi ile hayata zıt, bir iş bırakma ve durgunluk olması nedeniyle ilkin bir baygınlık veya ölüm mânâsında hastalıkla ilgili ve olumsuz mahiyette bir olay; ikinci olarak bunun devamlı olmayıp bu kadar süre ile sessizlik ve durgunluk içinde bir dinleniş ile o yorgunluğun kesilip yeni bir üfürme ile öldükten sonra tekrar dirilmek gibi yeni bir canlılıkla uyanmak üzere hayatın geleceği ile ilgili bir dinlenme, bir kür olması nedeniyle de faydalı, sağlıklı, olumlu bir olay olduğunu ve dolayısıyla uykunun kendisi değil, sonucu itibarıyla arzulanan bir nimet sayılması gerektiğini anlatan, yani fizyolojisini özetleyen bir tanırlı olmuş olur. Bunun ise detayları tıbbi ilgilendirdiğinden meâld "sübat" lafzını terceme edemiyerek tefsir kısmında bunları göstermek üzere aynen korunmasını daha uygun buldum. Çünkü bunda uykunun karanlık ile ilgili olan ölüm ve hayat arasındaki karanlık mahiyetine tam bir teması vardır.

10. Böyle bir durumda ise ağıta kalmak tehlikeli ve örtünüp başkalarının bakışlarından gizlenmek gerekli olduğu için Geceyi de bir libas yaptık. Bilindiği gibi libas, bedeni bürüyüp örten giysi veya örtüdür ki, burada sırta giyilen iç çamaşırlardan daha çok yorgan gibi üstten örtülen örtü mânâsı daha iyi yakışır. Nasıl ki elbisenin, insanın ayıp ve kusur yerlerini örtmek, yani avret yerlerini örtmek, soğuktan, sıcağtan ve haşerelerden korumak gibi bir takım yararları varsa, gecenin de, karanlığıyla başkalarından, düşmandan, yarıcı hayvanlardan gizlemek ve uyanık veya fitneci olan ışığın titreşimlerinden saklamak ve aynı zamanda ağıktan erilemeyecek bir takım gayelere ermek için bir pusu hizmeti görmek gibi nice faydalara vardır. Nitekim Mütebbi bu mânâda şöyle demiştir:

"Gece karanlıklarının benim yanımda nice eli, nimetleri vardır ki, karanlığı kötülük ilâhı sayan müşrik Mâneviyye'nin yalan söylediğini haber verir. Seni düşmanların kötülüğünden korur, sen onlara yürüyebilirsin ve utangaç nazlı dost da seni onda ziyaret etmiştir."

11. "Gündüzü de bir geçim zamanı yaptık".

MEAŞ, "maışet" gibi mimli mastar olarak iş, yani geçim mânâsındadır ki, Râgıb'ın beyanına göre canlılara özgü olan hayat demektir. Sadece melek ve ruhani olan hayata pek "iş" denmez. Öfümüzde meâş, mecaz olarak geçim sebebine de denir. Burada zaman ismi olması da caiz görülmüştür ki gündüzleym hayat ve geçim için çalışma vakti demek olur. Demek ki uyku ve gece bu şekilde gündüz çalışmak için bir hazırlık yapma olduğu gibi, uyanıp gündüz çalışmak da hayat gayesine ermek ve yannki hayat için bir hazırlanmaktan ibarettir. Bu çalışmak insana âit olmakla beraber yalnız onun işi de değildir. Yüce yaratıcı tarafından insana tahsis edilmistir. Bunları yapılabilesi ve o döşegin döşenmesi için ilk önce mekan olacak bir yurt, bir bina gereklidir ki o da şöyle beyan ediliyor:

12. "Üstünüze yedi sağlam bina çattık."

SEB'İ ŞİDAD, yedi sağlam bina ki Mülk süresinde açıklandığı üzere yedi göktür. Bunların burada şiddat yani sağlam vasfıyla nitelenmesi, insanların yaptıkları binalar gibi zaman aşımına uğrayıp yıpranvermemesi itibarıyla kuvvetine, güçlülüğüne, koruyucu sınırlarının sağlamlığına işaretir.

Bu âyetlerde geçen "biz kıldık" filleri, yukardaki "biz kıldmadık mı?" fiili üzerine bağlanmakla sorunun mevkiine dahil olmak itibarıyla burada da "seb'i şidad", bu ilk muhatab olan Mekke müşrikleri de dahil olmak üzere herkesin görüp anlayageldiği yedi gezegenin hareketleri ve yörüngeleri sınırlarıyla çizilmiş olan gök kısımları olmak yeterli görünür.

13. "Işık saçan bir kandil, Güneş."

VEHHAC, ateşin yalınlanarak parlak ve coşkulu bir şekilde parladması mânâsına kökünden türetilmiş aşınlık ifade eden bir şiğa (kip)dır ki, pek parlak, panl panl demektir.

14. "Bulutlardan indirdik".

MU'SIRAT kelimesi hem "mu'sır"ın, hem de "mu'sıra" nın çoğulu olabilir. Bu vasıf da birkaç şekilde kapsamlı mânâlar ifade eder. Zira "i'sar" kelimesinden türetilmiştir. İ'sar iş; sıkmak, bir şeyin suyunu, öz suyunu çıkarmak mânâsındadır. Veya "vakit" mânâsına gelen "asır" kelimesini ifal kalıbına sokmak suretiyle türetilmiş olup başında bulunan hemzenin bir yere veya vakte girmek, vakti gelmek mânâlarını veya geçicilik ifade etmesine göre "vaktine girmek, sıkım vakti gelmek, sıkıp suyunu çıkartmak" mânâlarına mastar olduğu gibi sıkıp kavuran bora ve kasırga mânâsına isim de olur. Bunun için, vakti gelmek mânâsıyla i'sar'dan türetildiğinde, ergenlik çağına eren veya yirmisine yaklaşan kıza mu'sır'denildiği gibi, olgun üzüm gibi sıkılıp suyunu çıkarma zamanı gelmiş şeylere veya pres, mengene gibi, bir şeyin sıkıp suyunu çıkartan kuvvetlere de mu'sıra denilir.

Burada bu mânâların her birine göre mu'sırat, yağmur yağdırma zamanı gelmiş bulutlar veya onları presler gibi sıkıştırın rüzgarlar veya gökler diye tefsir edilmişse de, ne olduklarını belirlenmesine kalkışılmaksızın "sıkım zamanı gelmiş, sıkılıp suyu çıkarılacak şeyler" veya "bir şeyin suyunu çıkartanlar" mânâlarıyla mutlak olarak anlaşılması daha kapsamlı olacağından meâld "mu'sireler" demekle yetinmeyi nazmın

inceliğine daha uygun gördük.

"Sanl şarıl."
SECC, SÜCUC, lazım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) olarak suyun veya bir acıkı maddenin çok dökülüp şarılıyarak akması veya akıtılmasıdır.

15. "Onunla çıkartalım diye". Bu, yağmur yağdırmanın hikmet ve gayesini açıklamaktadır. Lâm, netice; bâ sebep bildirmek içindir.

16. "Sarmaş dolaş". Bu kelime "leff" kelimesinin çoğulu olup birbirine girmiş, sarmaş dolaş demektir.

17. "Kuşkusuz hüküm günü". Bu kısmda "biz kıldadık mı?" âyetinden beri soru ile anlatılan fiillerin gözetdikleri netice ile, o büyük haber açıklanmaya başlanmaktadır. Yani, o uykudan bir kalkış vakti ve o hububat ve bitkilerin, o bağ ve bahçelerin bir kesim vakti olduğu gibi, bütün bu dünya hayatının da bir kesimi, o anlaşmazlıkların bir çözümü, o nimetlerin bir hesap ve sorumluluk vakti olan bir gün geleceği ve o günün bunlara bir sınır ve son olmak üzere Allah katında belirlenmiş belli bir vakit olduğu kesindir. Bunun geleceğini bu delillerden topluca olsun anlamamız gerekir. Anlamak istememeniz durumunda da ilerde kesinlikle bileceksiniz. Haberinizi olsun ki Mürselât sûresinde geçtiği üzere kesinlikle bir hüküm günü gelecektir. O şaşmaz bir belirlenmiş vaktidir.

18. O hüküm günü Sûra üfürüleceği gündür. Bu üfürmenin, yıkım üfmesi olan ilk üfürme değil, "Sonra ona bir daha üfürülecektir. Bir de bakarsınız hep o yıkılanlar kalkmışlar, bakıyorlar."(Zümer, 39/68) âyetinin ifade ettiği gibi kalkma ve uyanma üfmesi olan ikinci üfürme olduğu da şununla anlatılıyor: "bölük bölük gelirsiniz". "Fâ", açıklama içindir. Yani, Sûr üfürülünce siz ölüler uykudan uyanır gibi uyanır kalkarsınız da "O gün bütün insanları önderleriyle çağıracağız."(İsra, 17/71) âyetinin mânâsınca her millet önderiyle çağılarak derhal alay alay, ümmet ümmet, grup grup mahşere gelirsiniz.

19. Ve o sırada gök açılmıştır. Âlemin düzeni değişmiş, bugün kapalı sağlam bir bina olan gök açılmış, Hâkka Sûresi'nde geçtiği gibi "O gün gök yanmış, çökmeye yüz tutmuştur."(Hâkka, 69/16) mânâsınca yanıp yer yer açılmıştır, da hep kapı kapı olmuştur. Her tarafı kapılardan ibaret imiş gibi açılmıştır ki ilâhî emirle melekler incek, Ruh ve melekler saf, saf olacaktır. Razi der ki: Bu açılma, "gök yandığı zaman"(İnşikak, 84/1) ve "gök çatladığı zaman"(İnfitar, 82/1) âyetlerinin mânâsıdır. Çünkü yanılma, çatlama ve açılma birbirlerine yakın mânâlı kelimelerdir, denilmiş ise de bu pek kuvveti değildir.

Çünkü kapı açılmaktan anlaşılan mânâ, yanılma ve çatlamadan anlaşılan mânâdan başkadır. Gök kapı kapı olabilir, sonra o kapılar açılır da göğün hacminde yankılık, çatlaklık bulunmayabilir. Hatta nakli deliller göstermektedir ki bu kapıların açılma olayı meydana geldiğinde yanılma ve çatlama ile tamamen yok oluş gerçekleşecektir. Buna göre göğün açılması, henüz kendisinin çatlaması ve yanılması ve tamamen yıkılması değil, bunların başlangıcı olmak üzere kapıların açılması ve sanki hepsi kapı imiş, açık kapılardan ibaret imiş gibi olması demek olur. Fakat bunlar yıkım üfürmesinde olacak olan olaylardır. Burada ise kalkış üfmesi anlaşıldığından, bu açılma, yanılmadan önce değil "Göğü, kitapların sayfelerini düzür gibi düreceğimiz gün."(Enbiya, 21/104) buyrulduğu üzere göğün dürlülüp ve tamamen yok oluşun gerçekleşmesinden sonra "İk yaratışa başladığımız gibi yine onu iade edeceğiz."(Enbiya, 21/104) âyetinin mânâsı gereğince ilk yaratılış gibi, yeniden yaratılmanın başlangıcı olarak ahiret düzeninin kurulmaya başladığı sıra, yani gelecek olan "O gün Ruh ve melekler saf saf kıyama duracaklar." gününün başlangıcı olmak bu sürenin aşısına daha çok uygundur. Bu kapılar yalnız Melekler ve yüce Ruh'un inmesi için değil, Arâf Sûresi'nde "Âyetlerimizi yalanlayanlara ve onları kabul etmeyen kibirliere yediremeyenlere, göklerin kapıları elbette açılmaz. Ve deve, iğnenin deliğinden geçmedikçe onları cennete giremezler."(Arâf, 7/40) âyetinde geçtiği üzere kâfirler için açılmayıp cennete girecekler için açılacak olan gök kapıları da bunlar olacaktır.

20. Şu halde bu gök, yanılıp çatlayacak olan dünya göğü değil, ahiret göğü demektir. Şu âyetler de bunu gösterir gibidir.

Ve dağlar yürütülmüş de bir serap olmuştur. Bir şey kalmamış, daha önce ilk üfürmede bütün parçaları yok olup savrulmuş,

"Yer ve dağlar kaldındı ve arkasından da bir defa bir çarpılış çarpıldılar."(Hâkka, 69/14) âyetinde anlatılanlar gerçekleşip yeryüzü veya daha önce onun bulunmuş olduğu yer dümdüz olarak "O gün yeryüzü başka yeryüzüne çevrilir. Gökler de başkalaşır."(İbrahim, 14/48) sırm ortaya çıkmış bulunacağından Dünyada yeryüzü döşeginin direkleri olan o dağlar o gün serap gibi hayale dönmüş, artık yeryüzünün sallanmasına engel olacak hiçbir halleri kalmamıştır.

21. Böylece ayının gününün kuruluşu ve dehşeti anlatıldıktan sonra o gün yapılacak olan ayının hükümleri de ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatılıyor: Kuşkusuz cehennem, mîrsad olmuştur.

MİRSAD, "Rasat" kökünden türetilmiş bir alet ismi veya "mit'am= çok yemek yiyen" gibi aşnılık kipi kalıbında olmakla beraber mîhrab, mizmar gibi daha çok mekan ismi olarak kullanılır bir kelime olduğu açıklanıyor. Dolayısıyla "mîrsad" dürbün gibi gözetleme aletinden çok gözetleme yeri mânâsına kullanılır ki avcının av gözlediği yer gibi gözetme yeri, gözetleme noktası demek olur. Bununla beraber gözetme aleti içinde, gözetme yeri için de kullanılması hakiki mânâda olmak gerekir. Gözetleme yeri gibi yerlerin araç ve alet mânâsında olma özelliği taşımaları nedeniyle alet ismi sıfışı (kipi) ile söylenmiş olmaları düşünülebilir gibi, aşnılık ifade eden kip ile sıfat ve nisbet mânâsında mecaz olarak kullanılmış olmaları da düşünülebilir ki buna göre mîrsad, "çok gözetici" mânâsıyla yere nisbet edilmiş olur. Yani gözetilinen sanki yerin kendisi olmuş olur.

Ebu Hayyân der ki: "Nisbet mânâsını gösteren haberlerin ve sıfatların hepsinde, o şeyin çok ve devamlı yapıldığı mânâsı vardır. Cehennem de zebânî meleklerin, kendilerine azap hak olmuş azgınlara yalacakamak için gözetip durdukları bir gözetleme yeridir." Mukâtıl Şöyle demiştir: Cehennem, düşmanların hapsedildiği, dostların geçtiği yerdir.

22. Aşın idenler, azgınlık yapanlar için ki bu söz, az önce geçen mîrsad ile, veya biraz sonra gelecek "meab" ile ilgili olabilir. Yani, cehennem azgınları için bir gözetleme yeri yahut azgınlık için bir meab, yani dönüp varılacak son yer olan bir gözetleme yeri olmuştur. Bu kelime "mîrsâd"ın sıfatı veya ondan bedel veya "in ikinci haberdir.

23. "Kalmak üzere". Bu kelime, bir yerde ikâmet edenler mânâsına olup azgınlık için takdir edilmiş olan hali anlatır. Yani, o azgınlara orada ikâmet edip durmak üzere, "asırılarcâ".

AHKAB, "hukub" kelimesinin çoğuludur. Hukub, ard arda olan mânâsına da içererek asır ve kam kelimeleri gibi peşpeşe gelen birçok seneyi kapsayan bir devir demektir ki "seksen küsur yıl" diye yaygındır. Her biri bin sene demek olan ahiret günleriyle, senesi üçyüz altmış gün olmak üzere seksen yıl diye rivayet edilmiştir ki yirmidokuzbin sene kadar bir devir demek olur.

Yetmiş bin sene diyenler de olmuştur. Her ne olsa "hukub," sonu olan bir müddeti ifade ettiği için buradan cehennem azabının sona ereceğini anlamak isteyenler olmuştur. Fakat şunu gözden kaçırmamak gerekir ki tekil bir kelime olan "hukub"un, sonu olan bir süreyi ifade etmesinden çoğul olan "ahkâb"ın da sonlu olması gerekmez. Tefsirciler der ki: Bu kelimede ard arda gelme mânâsı bulunduğu ve az bir müddetin de ard arda gelmesi halinde sonsuza kadar gidebileceği cihetle demek, devirlerce, sonsuza kadar demek olur. Nitekim, bir çocukları da "hukub" kelimesinin, bütün zamanları içine alan dehir

mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Sonra bundan bir sona erme anlaşıldığı var sayılsa bile, bu bir mefhum-u muhaliftir. Diğer âyetlerde geçen ve kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalacaklarını açıkça gösteren naslarla çelişkili olamaz. Öte yandan "azgınlık" tabiri, "takva sahipleri" karşısı olarak müminlerin asilerini de kapsayan bir mânâda düşünülmesi halinde cehennemde kalışın sona ermesi onlara nazaran olabilir. Gerçekte cehennem müminlerin asilerine ait olan tabakasının neticede söneceği hakkında bir hadis-i şerif de rivayet edilmiştir. Buradan dünyada mahkum ve esir milletlerin hallerine de bir işaret çıkarılabilir.

24. Hava serinliği veya uyku,

25. "Ancak bir kaynar su ve irin".

HAMİM sıcak, kaynar su; GASSAK, cehennemdekilerin vücutlarından dökülen, akan irin demektir. Dökülmek ve akmak mânâsına gelen "gasak"tan türetilmiştir.

26-27. "Tam uygun". Aslında mastar olan bu kelime "tamamen uygun" mânâsına aşnılık ifade eden bir sıfattır. Çünkü o günü inkâr edip, asla böyle bir gün olmayacağını söylemenin, tam karşılığı o günün en şiddetli azabını göstermektedir.

28-31. "İyice yalanlamışlardı". Bu kelime yalanlama mânâsına tef'il babından mastardır. "Tadin, artık size, azabınızı artırmaktan başka bir şey yapmıyacağız". Bu da azabın sona ermiyeceği hususunda bir nasstır.

Azgınlardan, yalanlayıcıların halini açıkladıktan sonra takva sahiplerinin hallerine geçilerek buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

31- Kuşkusuz takva sahipleri için bir kurtuluş var.

32- Bahçeler var, bağlar var.

33- Memeleri tomurcuklanmış yaşıtlar var.

34- Dopdolu kadehler var.

35- Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir yalan.

36- (Bunlar) Rabbinden yeterli bir bağış olarak (verilir).

37- O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Rahmân'dır. Hiç kimse ondan bir hitaba mâlik olamaz.

38- O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar. Rahmân'ın izin verdikleri dışında hiç kimse konuşamaz. İzin verilen de doğruyu söyler.

39- İşte bu hak gündür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

40- Biz sizi yakın bir azap ile uyardık. O gün kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve kâfir diyecek ki: "Ah ne olaydım, ben bir toprak olaydım."

32. Dünyada azgınların en çok azgınlık ve hırslarını tahrik eden zevklerinden olması nedeniyle onların aksine şunlar, bedel-i iştimal veya bedel-i ba'z yoluyla o kurtuluşun bazı neşelerini açıklamaktadır:

"Onlar için bahçeler var".

HADİKA, suyu olan ve türlü meyve ağaçlarını ve çiçekleri kapsayan, etrafı duvarla çevrili bostan ve bahçe demektir. Görünüş itibarıyla, gözbebeği demek olan "hadeka"ya benzetilerek bu isim verilmiştir.

"Ve üzüm bağları var".

A'NAB, üzümde de üzüm bağlarına da denir.

33. Bu kelime 'ka'ib' kelimesinin çoğuludur. Ka'ib, memeleri küp şeklinde, yani yeni tomurcuklanmış, turunc memeli taze kızlara denir. "Yaşıtl." "Etrâb", "tırı" in çoğulu olup "hep bir yaşta" demektir. Bazı tefsirlerde cennet kızları hep onaltı yaşında, erkekleri ise otuzüç yaşındadır, diye rivayet edilmiştir. (Vâkîa Sûresi'ne bkz.)

34-35. "Dopdolu". (İnsan Sûresi'ndeki "Kuşkusuz iyiler dolgun bir kadehten içecekler." (İnsan, 76/5) âyetinin tefsirine bkz.)

36. Burada bu kelime, "Allah bize yeter"de olduğu gibi tam yetmek mânâsından "yeter mi yeter deyinceye kadar yeterli ve bol" şeklinde tefsir olunmuştur ki, azgınların amellerine göre onlara verilecek "tam uygun ceza"ya karşılık, takva sahiplerine amellerinin karşılığından fazla olarak "tam mukâfat".

37. "Göklerin Rabbi". Buradaki "Rab", "senin Rabbin"den bedeldir. Bu da atf-ı beyandır.

Ondan bir hitaba malik olamazlar. Bu, Rahmân olan yüce Allah'ın, Rablikte son derece ulu ve yüce olduğunu ve ceza ve ihsanda kendi başına buyruk olduğunu açıklamaktadır. Yani, o öyle yüce ve ortakdan uzak, öyle ulu bir varlıktır ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi, yukarıda ve aşağıda bulunan bütün yaratıklar, fiilen onun işine kânsmak şöyle dursun, onun adına kendiliklerinden bir söz söylemek veya ona bir hitapta bulunmak yetkisine sahip değildirler. Ancak bundan sonraki âyette açıklanacağı üzere o izin vermişse başka. O zaman da yetkili olarak değil, iznli olarak söyleyebilirler.

38. "O gün kalkar". Bu, âyetinin kapsadığı mânâyı açıklamaktadır. Yoksa bu, "o gün malik olamazlar" diye bir kayıt koyma mânâsında değildir. âyetiyle ilgili olmasını da caiz görmüşlerdir. Yani, "Ruh ve meleklerin saf saf kalktıkları gün konuşamazlar." demek olur. "Sûra üfürüldüğü gün" âyetine nazaran ondan bedel olması bize daha uygun görünür. "Ruh ve melekler". "Ruh" deyince hemen akla "De ki Ruh, Rabb'imin emrindedir."(İsra, 17/85) âyetiyle buyrulan Ruh gelir. "Ruh, Allah'ın ordularından bir ordudur. Melekler değildirler.." Meâlinde rivayet edilen bir hadis de bunu gösterir.

Bazılar, "hafaza melekleridir" demişler; bazıları ise, "Ruhlar üzerine vekil kılınan melekler" demişlerdir. Gazalî "İhya"sında şöyle der: "Ruh denilen melek, ruhları bedenlere sokandır. Çünkü o nefes alır. Aldığı nefeslerden her biri nefeste, bir bedende bir ruh olur. Bu bir gerçektir. Kalp ehli kişileri bunu basiretleriyle görürler." İbnü Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre ruh, Cebrail'dir. İbnü Abbas demiştir ki: "Cebrail (a.s) kıyamet günü yüce Allah'ın huzurunda onun azabından korku ile titreyerek kıyama duracak ve: "Noksan sıfatlardan uzaksın, ya Râb! Senden başka ilah yok. Biz sana hakkıyla ibadet edemedik" diyecektir."

Bu rivayetlere göre kelimesinin başındaki "elif lâm" ahd için demektir ki, "senin Rabbinden" karnesi (ipucu) ile muhatap Resulullah (s.a.v) olduğu için, Resulullah (s.a.v) tarafından bilinen Ruh demek olur. Beydâvî bunları şöyle özetler: "Ruh, ruhlar üzerine vekil kılınmış bir melek veya ruh cinsi, veya Cebrail, veya meleklerden daha büyük bir yaratıktır." Şu halde, bunun kapsadığı mânâyı iman edip detayları hakkında "ilim, Allah katındadır" demek daha uygun olur. (Meâric sûresinin başına ve İsra sûresinde (İsra, 17/85) âyetinin tefsirine bkz.) "Saf saf". Bundan bir saf anlatılan olmuş ise de, "Melekler saf saf olduğunda"(Fecr, 89/22) âyeti bunun saf saf olduğunu anlatır.

"Konuşamazlar". Yeni bir söz başı olarak, daha önce geçen nin mânâsını açıklar. Onun için bundaki "onlar" zamiri Ruh ve meleklerin yerini tutabilir de, gibi bütün göklerde ve yerde bulunanların yerini tutmuş olması daha uygundur. Yani gerek Ruh ve gerek melekler ve gerek diğerlerinden hiçbirine ne bir sefaât, ne bir taleb, ne de herhangi bir maksat ile, bir söz söyleyemezler.

Ancak o Rahmân'ın izin verdiği doğru söyleyen kimse hariç. O kimse izin almak ve doğru söylemek şartıyla konuşabilir. Konuşması, konuşmaya malik olduğundan değil, izin ile olmuş olur. Demek ki bu izin ile istisnada, şefaât kapısının açılışı vardır. Allah'a yakın kullar bu şekilde şefaât edebileceklerdir ki, İsra Sûresi'nde "Rabbini seni makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır." (İsra, 17/79) âyetinin tefsirinde geçtiği ve "şefaât hadisi"nde beyan olunduğu üzere, bu makam, ilk önce genel şefaata iznli olan Resulullah

(s.a.v.)'ın makam-ı Mahmud'udur. Özel şefaathar bundan sonra olabilecektir. Bu izinden sonra da, konuşacak olanların doğru söylemiş, hakka isabet etmiş olmaları şart kılınmıştır. Fakat "Allah'a yakın makamlar elde etmiş olanların, onun huzurunda doğrudan başka bir şey de söyleme ihtimalleri düşünülür mü ki, "ve doğrunu söyleyen" diye bu şartın ayrıca açıklığa kavuşturulmasına gerek olsun" şeklinde bci şartını beyan olmasdır. Böylece, "O izin de doğru söylenilere verilir" diye, Allah'a yakın makamı beyan olmuş olur. Böyle doğrunu söyleyebilmek de "Onlar, Allah'ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaathar etmezler. Hepsı onun korkusundan titrerler."(Enbiya, 21/28) mânâsına uygun düşmekle olabilir. Önce Allah'ın nzası olup olmadığını bilmek ise, "Onlar, Allah'ın dilediği kadanından başka onun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar."(Bakara, 2/255) buyrulduğuna gibi, ancak yüce Allah'ın özel dilemesine bağlı ve onunla sınırlı olduğundan onu anlamadan şefaathar kalkışmak tehlikeli ve onun için şefaathar edecekler, "Korka korka şefaathar edecekler" ve ancak isbat edenlerinki kabul olunacaktır. Bu durumda istisna, "konuşamazlar" fiilinin fail (özne)lerindendir.

İKİNCİSİ, bir ihtimal de haklarında söz söyleyenecek, şefaathar olunacaklardan istisna, "doğru söyleme" kaydının da onlara ait olmasını. Yani, "Allah'ın izin verdiği ve dünyada doğrunu söylemiş olan kimseler hakkında söylemeleri ve şefaathar etmeleri hariç" demek olur ki, bazı tefsirciler bu görüşe varmışlardır. Bu takdirde sözü edilen soru esasen sorulamaz. Bu durumda "bir doğru söz"den maksat da kelime-i tevhid, yani "lâ ilâhe illallah" demek olur "Şefaathar, ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir." hadis-i şerfi gereğince, büyük günah işleyen müminler hakkında imanlanndan dolayı yerinde gecinde şefaatharın kabul olunabileceğini beyan olmuş olur.

39. "Bu, hak gündür", geçen açıklamaları vurgulamaktadır. Mübteda, haber; yahut mübteda, haberdir. Yani, yukanda geçtiği şekilde haber verilen kalkma ve hüküm günü hak gündür, yahut o haber verilen gün açıkladığı şekilde hak, meydana gelmesi kuşkusuz ve kesindir.

"Artık dileyen Rabbine bir yol tutar." Başında bulunan "fa-i fasîha" ile, verilen haberin neticesinde yapılması gereken şeylerin faydasını anlatmaktadır. Yani hâl böyle, o günün hak ve bunun size haber verilmiş olması kesin olunca, bundan sonra iş sizin dilemenize, cüz'î iradenize çalışıp kazanmanıza bağlıdır. O halde her kim, o sıfatları ve ululuğu anlatılan Rabbine doğru varmak, onun rahmetine erip gayesine ulaşmak isterse, ona götürecek bir dönüş yolu, sonunda o gayeye erdirecek bir başvuru yeri ve makamı edinsin, ona göre bir yol tutsun. Bu geniş açıklamadan anlaşıldığına göre o yalanlamadan korunup iman ve takva sahibi olmakla doğru söylemek ve itaat yapmakla olur.

40. "Biz sizi yakın bir azap ile uyardık." Bu cümle, âyetinin başındaki "fâ"nın gösterdiği, şartı zikredilmemiş olan dileme lüzumunun niçinini ve azabın yakınlığını beyan eder. Yani o hak, haber verilmiş olunca o dilemenin lüzumu bunun içindir: Çünkü biz size bu haberi vermekle bir azabın tehlikesini bildirdik ki, o azap uzakta değil, yakındır. Kişi ondan kendini kurtarmak için vakit geçirmeden iman edip çalışmalıdır. Zira o yakın azap O gündür ki, kişi o gün iki elinin ne takdim etmiş olduğuna ondan önce iyi ve kötü ne yapmış olduğuna bacakacaktır. Çünkü iş kulun dilemesine bağlanmış olduğu için herkes kendi kazanına bağlıdır. O azap ancak kazancın tam karşılığı olarak verilecektir. Ve kafir diyecektir ki: Ah, ne olaydı da ben bir toprak olaydım. Yani dünyada bir toprak olaydım, dileme sahibi insan olarak yaratılmayaydım, yükümlü olmayaydım da bugün azap görmeyeydim. Yahut, bugün toprak olaydım da tekrar diriltilmeyeydim.

İbnü Ömer, Ebu Hureyre ve Mücahid'den rivayet edildiğine göre, Yüce Allah o gün hayvanları da huzura getirecek, birbirlerinden haklarını alıp ödeştirecek ve sonra onlara, "toprak olun" buyuracak, hepsi toprak olacak. İşte kâfir bunu gördüğü zaman onlar gibi toprak olmayı isteyecektir. Nitekim Tekvir süresinde "Yabani hayvanları toplandığı vakit."(Tekvir, 81/5) âyetinin tefsirinde de gelecektir. Bu mânâlara göre toprak, hakîkî mânâsında kullanılmıştır. Fakat bazıları son mânâyâ göre bunun, alçakgönüllülükten mecaz olma ihtimali olduğunu da söylemişlerdir ki şöyle demek olur: Keşke dünyada gururlanmasaydım, azınlıkla kafa tutmasaydım, alçakgönüllü olup Allah'a iman ve itaat etseydim. Fakat görünen mânâ, ilktir. İşte o büyük haberde ihtilaf eden kâfirler, o gün geçeceği anlayıp böyle diyeceklerdir.

NAZİ'AT SURESİ

1-5.Burada görülüyor ki "şiddetle çekmek", "yavaşça çekmek", "yüzüp gitmek", "yanşıp çekmek" ve "iş çevirmek" gibi beş işi yapanlara yemin edilmiş, cevabı da daha sonra gelenlerden elde edilen karine ile bilindiği işi zikredilmemiştir ki, "Bunlar olacak, o kıyamet ve öldükten sonra dirilme gerçekleşecek." demektir.

Bu işleri yapanların hepsi bir topluluk veya bir topluluğun sınıfını yahut bir kısmı başka bir topluluk olarak düşünülebilirse de hepsi aslında bir kumandaya bağlı bir topluluk veya o topluluğun sınıfının olması, gelecek olan "Fakat o bir tek haykındır." karinesi ile daha ağıktıraya bağlı bir topluluk veya o topluluğun sınıfının olması, gelecek olan "Fakat o bir tek haykındır." karinesi ile daha ağıktır.

Bir de görülüyor ki, bu beş fiilin ilk üçü olan "şiddetle çekmek", "yavaşça çekmek" ve "yüzüp gitmek" arasında bir sıralama gözetilmeyip "vav" bağlacıyla bağlanmış; geçmek ve iş çevirmek fiilleri ise "fâ" ile birbirlerine ve önceliklere bağlanmakla fiilde veya zikride bir sıralama gözetilerek ifade edilmişlerdir ki, bununla bu iki fiilin öbürlerinin neticesi ve gayesi gibi olduğu anlatılmış demektir.

Bu beş âyetten ile âyetleri, kapsamı oldukları nâzi, ğark, nâşit ve neşt kelimelerinin lugat bakımından farklı mânâların gösteren müşterek lâfızlardan olmaları nedeniyle her biri birçok mânâ ifade etme ihtimalinden dolayı, bunları mealde sade bir mânâ ile terceme etme imkanı yoktur. Bu nedenle bunları mümkün olabildiği kadar tefsir sûretiyle anlamaya çalışmak gerekir.

ĞARK, iğrak mânâsına mastar ismidir. İğrak, suya daldırıp boğmak, bir kabı doldurmak, dolmuş hale getirmek ve yayı şiddet ve aşırılıkla doldura doldura çekmek demektir. Bu mânâlardan hareketle, herhangi bir şeyde aşırı gitmek, uzağa gitmek mânâlarında kullanılır.

NÂZİÂT, nâzi'ler demektir. Bu kelime müteaddi (geçişli) veya lâzım (geçişsiz) olmasına göre, nezi' kökünden de nüzû kökünden de türetilmiş olabilir.

Nezi', bizim çekmek, çekip almak ve soyamak kelimelerimiz gibi çeşitli mânâlara gelir:

1- Nezi', intiza' kelimesi gibi bir şeyi yerinden koparıp çekmek mânâsına gelir. Bundan, hayati çekiyati çekmek, can almak ve can çekıştirmek mânâsına gelir ki bu hale "Hale't-i nezi"= can çekişme hali" denir. Bu mânâ ile nâziât, can alan kuvvetler, melekler demek olabileceği gibi, can çekişme halinde bulunan canlılar demek de olabilir.

2- Nezi', kuyudan şiddetle kova çekmek, su çıkarmak mânâsına gelir ki, bunda "ğarkan nezi", iyice daldırıp derinden doldurarak hızla çekmek demek olur. Bu da ta derinden çeke çeke can almak mânâsına mecaz olabilir. Bu duruma göre de nâziât, şiddetle daldıra daldıra, boğa boğa, bedenlerinin dipten tırmağa ta derinliklerinden çeke çeke can alan melekler veya cihad yapan kuvvetler demek olur.

3- Nezi', yay çekmek; "ğarkan nezi" de yayı şiddet ve aşırılıkla doldura doldura çekmek mânâsına gelir ki, buna yayı doldurmak denir. Bu mânâda nâziât, atış yapan kuvvetler, gâziler demek olur.

4- Nezi', atın başını alıp bir düzüye koşması mânâsına gelir ki, bu mânâdan nâziâtın, "Gürültü ile koşan"(Âdiyat, 100/1) âyetinde olduğu gibi atlar, biniciler ve o mânâda olan kuvvetler için kullanılması doğru olabilir. Ayrıca bu mânâdan mecaz olarak gökte doğudan batıya hareket eden yıldızlar ile de tefsir edenler olmuştur. Fakat "bir iş çevirenler", yıldızlar olamaz.

5- Nüzû', bir şeye can atmak gönül çekmek dediğimiz gibi bir şeye meyledip arzulamak; bir de bir şeyden feragat edip geri çekilmek, sıynılıp çıkmak mânâlarına geldiğinden vatanını özleyen gurbetçiye nâzi' denildiği gibi, nâziât da bu mânâdan olarak

bedenlerinden ayrılmış, bedenlerine hasret kalmış nefisler demek olabilir.

NAŞİTÂT, bu kelime neşt ve neşât kökünden türetilmiş olabilir.

1- Neşt, kuyudan kovayı yumuşak ve yumuşak bir şekilde çekmek mânâsına gelir ki, bizim "tereyağından kıl çeker gibi çekmek" sözümüze benzer.

2- Neşt, bir düğümü yumuşak bir şekilde usulcacık çözmek mânâsına gelir ki, "ünsûta" denilen ve kolay çözülen ilmekli düğümü çözmek gibidir. Bu iki mânâdan nâşitât, müminlerin ruhlarını nazık ve yumuşak bir şekilde alan melekler ve rahmet melekleri denilmiştir. Tatlılıkla gönülleri kendilerine çeken ruhlar, nefisler demek de olabilir.

3- Neşt, bir yerden bir yere çıkmak mânâsına gelir. Nitekim bir yerden bir yer giden yaban öküzüne "nâşit" denilir. Buna benzetilmek sûretiyle nâşitât, burçtan burca giden gezegenler demek olduğu da söylenmiştir. Nâziât da yıldızlar demek olduğuna göre doğudan batıya hareketleri kendilerinin değil, zoraki mahiyette olması; bunların ise burçtan burca gidişleri kendilerinin olarak tabii mahiyette olması tarzında anlatılmış demek olur. Bu şekilde bir sonraki âyette geçen "sebh" de gökteki gidişleri, "sebk" ise hızlı ve yavaş hareket etmedeki farkları demek olur.

4- Neşât, bilindiği gibi, gönül hoşluğu, senlik demektir. Bundan, "ölüm zamanında bedenden gönül hoşluğu ile çıkan mümin ruhlar" diye tefsir olunmuştur. Nitekim bu takdirde, "boğula boğula, şiddet ve azap ile çıkan kâfir ruhlar" demek olur. Sebh, suda yüzmek ve kolayca uzağa gitmek demektir. Burada hakikat ve mecâz olarak ikinci mânâdan olacağı açıktır.

İşte bu âyetlerin içinde geçen bu kelimelerin bu şekilde birçok mânâyâ gelme ihtimalinden dolayı burada tefsirciler de birçok yorum nakletmişlerdir:

1- Hepsı meleklerdir: "boğa boğa, daldıra daldıra şiddetle can alan melekler", yahut "kâfirlerin canını alan azap melekleridir." Nâşitât, tatlı ve yumuşak bir şekilde can alan, müminlerin ruhlarını alan rahmet melekleridir. Sâbîhât, ilâhi emir ile ufuklardan gelip gidecek iş yapan veya can alırken nefislerde dalgıç gibi dalıp yüzen meleklerdir. Sâbîkât, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, müminlerin ruhlarını cennete götürmek için yanşıp giden meleklerdir. Müdebbirât-ı emr ise, yüce Allah'ın, âlemin düzeninde emir altına verdiği, memur kıldığı işlerde, işi yönetip idare eden melekler, yahut meleklerin elçileridir.

2- İnsanların nefisleridir: Bunun da iki ayrı yorumu vardır. Birişi, bedenlerinden ayrılan erdemli nefisler ki alışıp kaynaştıkları ve hayır kazanmak için aracları ve binileri olan bedenlerinin şiddetle her noktasından ayrılır ve bununla beraber melekler ve ruhlar âlemine arzu ve neşe ile çıkar, orada yüzer ve sonra geçip mukaddes bölgeye gider, sonra da şeref ve kudreti nedeniyle iş yöneten melekler sırasına ve hatta onlardan ileri geçerler. Çünkü ölümden sonra ruhların bu âlemde bile nice er ve halleri görünür. Onların manevî ve ruhî özelliklerinden istifade edilir. İkincisi, ölümden önce bir tarikatla katılarak ibadet edip nefis mücadelesi vermek suretiyle içini ve dışını temizleyen ve ilâhî bilgilerde yükselen erdemli nefisler denilmiştir ki, bunlar şehveti arzularından sıynılır, mukaddes âlemin hasretini çeker. Olgunluklara yükselmek mertebelerinde yüzer, sonra kusurlu ve eksik nefislerin terbiyecisi ve olgunlaştırıcısı olur.

3- Gâziler veya elleri veya atları ki, elleri silahlannı doldurur çeker, oklarını, memlerini kolayca atarlar, karada ve denizde yüzer giderler, düşmanla savaşta yanşıp ileri geçerler, sonra onların işlerini yönetirler. Bu özellikler gâzilerin atlarında da düşünülebilir. Şu kadar var ki, atların iş yöneticisi olmaları, sebebiyet alakası ile mecaz olur. Yani atları iş çevirip yönetmeye sebep oldukları için, mecaz olarak onlara da iş çevirci denilebilir.

Mealden bu üç mânâ anlaşılabilir.

4- Yıldızlar denilmiştir: Fakat bunlar hakkında "iş çevirci" nitelemesini yapmak doğru olmaz. Bu, yine melekler olmalıdır.

Bunları çeşitli şekillerde düşünmek isteyenler de olmuştur. En ağıdı melekler veya erdemli nefisler veya dilimizce daha kapsamlı olmak üzere kuvvetler demektir. Bunlara yemin edilecek kıyamet ve öldükten sonra dirilme olayının meydana geleceği vurgulu bir şekilde kesin olarak haber verilmiştir.

Ğarkan kelimesi, takdirinde mef'ûlü mutlak, cümlesi baştaki "en-Naziât"ın hâli, veya "bedenlerin içine batmış nefisler" mânâsında sıfat-ı müşebbehe şeklinde yorumlanarak mef'ûlü bihtir. kelimeleri de mastar olarak mansuptur. kelimesi de 'ın mef'ûlü olarak mansuptur.

6. "Sarsacağı gün". Yeminin zikredilmeyen cevabı ile ilgili zaman bildiren tümleş olarak mansuptur. Yani o kıyamet ve öldükten sonra dirilme o gün olacak ki, o deprem sarsacak.

RECF, şiddetle sarsmak veya sarsılmak mânâsına müteaddî (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) olur. Onun için Râcife; şiddetle sarsan sarsıntı, dünyayı yerinden oynatan olay, ilk üfürme, yahut o vakit şiddetle sarsılan, sarsılacak olan yeryüzü ve dağlar gibi cisimler demek olabilir.

Fiilin müteaddî (geçişli) olmasına göre verilen birinci mânâ korkutma hususunda daha belirğdir. Yani dünyayı harekete getirip (mobilizasyon) yaptracak olan o şiddetli sarsıntı, ilk üfürme olayı olacak, âlemi seferber yapacak

7-9. onu ikincisi izleyecektir.

RADİFE, redif gibi ardınca gelen, izleyen mânâsına gelir ki ilk üfürmede ard arda sarsıntılar olması gibi hareketlerin birbirini izlemesini, göğün yanlmasını ve yıldızların yayılması hâllerinin ifade etmiş olabilirse de, bunun ikinci üfürme olayı olması daha uygundur. Âyetlerin akışı da bunu gösterir. Demek ki, bu sarsıntılardan olacağı günden maksat, sarsıntının olmasından öldükten sonra dirilmeye kadar uzanan vakittir.

10. "Derler ki" Bu, öldükten sonra dirilmenin olacağı yemin ve vurgu ile haber verildikten sonra, inanmayan inkârcıların sözlerini hikâye eder. Yani inkârcılar bu gün dünyada şöyle yodlar: "Biz gerisin geriye döndürülecek miyiz?"

HAFİR, HAFİRE, esasen "kazıcı" mânâsına sıfat olmakla beraber, atın tırmağına isim olmuştur. Bu münasebetle atın tırmağının kazdığı çukura, yani izine ve o suretle açılan çığıra da hafire denilir. Bu, merdiyye (razi olunmuş) mânâsına rادیye (razi olan) kelimesinin kullanılmasına benzer. Yani çukur kazan, iz yapan mânâsına hafire kelimesi kullanılmış, fakat "kazılan çukur" kastedilmiştir.

Araplarda şu iki söz darb-ı mesel olmuştur:

BİRİSİ, "geldiği yoldan dönmek"ten kinaye olur. denilir ki, "filan, geldiği yoldan döndü" demektir.

BİRİSİ de, denilir ki, "bir alışverişte alıcının ilk sözde parayı sayması" mânâsına kullanılır. Kâmus müterciminin ifadesine göre Türkçe'de, "tırmağı dibinde" denilir. Bunun aslı, Araplar'da at en kıymetli mal olduğundan, asla veresiye satılmadığı için pazarlık bitince parası derhal teslim olunmadıkça tırmağı durduğu yerden bir adım atmaz demektir. Bir de bu sözün aslı, koşuda birinci gelen atın diğerlerinden önce tırmağının son kazdığı çukur mânâsına "tırmağı dibinde hemen bahşış verilerek" mânâsından olup, daha sonraları mutlak öncelik mânâsında kullanıldığı söylenmiştir.

İşte bu âyette bu deyimlerin ifade ettiği mânâ üzere hafire, önceki yaratılış ve hayattan kinaye olarak mânâsı: Biz önceki halimizde hayata geri mi çevrilceğiz?" demek olur ki, bu İbnü Abbas'tan rivayet edilmiş olup tefsircilerin tercih ettiği görüştür. Bununla beraber Mücahid'den hafire'nin, hufre gibi mahfûre yani "kazılan çukur yer" mânâsına olarak "kabir" diye rivayet edilmiş olduğu ve geri çevrilmenin âyetteki "merdüdüdün" sözünden anlaşıldığı ve bu mânâ herkesde daha açık geleceği için "o çukur" demeyi uygun gördük ki, "biz öldükten sonra o kabirlerde gerisin geri döndürülecek, diriltilecek miyiz?" demek olur. İkinisde de mânâ birdir. Kuşkusuz hafire'nin mahfûre, yani "kazılmış" mânâsına olmasının bir yorum ve izahı yok değilse de, bu mânâ, lâfzın görünen mânâsına uymamaktadır. Önceki mânâ hem ince, hem de meşhur ve bilinen bir mânâdır.

11. "Ufalanmış kemikler olduğumuz zaman mı?". Bu, inkârdan sonra güya delile dayanarak bir netice çıkarma tarzında diyardır.

NEHIRE; çürümüş, ufalanmış, rüzgarla savrulur, yahut delik deşik, göz göz olmuş, rüzgar estikçe ses verir, vızıldar kemik demektir. Evvelkine "nehire", ikinciyi "nâhire" denilerek aralarında fark da gözetilmiştir. Böyle çürümüş kemiklerin hayatın uzatılmasına bakıp bundan bir netice çıkarmaya çalışarak Yâsin Sûresi'nde geçen "Bu çürümüş kemiklere kim can verecek miş?"(Yâsin, 36/78) demeleri gibi, bunu uzak ve imkansız görüp inkâr ettiler.

12. "Dediler ki": Önceki küfürlerinin bir kolu olarak diğer bir küfürlerini hikâyedir. Öyleyse o dönüş pek zararlı bir dönüştür. Zira o denildiği gibi ise, biz ona iman etmemiş, hazırlanmamış olduğumuz için bize pek zarar dokunan bir dönüş olacaktır. Vah o vakti başımıza geleceklere vah, diye alay etmekte ileri gittiler.

13. Bütün bu sözler onu zor görmekten ileri gelen bir ihtimal vermemeden kaynaklandığı için kısaca ret ile kestirme cevap olarak buyruluyor ki:
"O bir tek haykırıştan ibarettir". Yani onu Allah'a göre zor bir şey zannetmeyin. O bir tek haykırıştan, zorlu bir kumanda ile bir tek seslenişten ibarettir. Bir "ol" emriyle, o üfûme olur biter.

14. Derhal onlar meydanda bulunurlar.
SAHİRE, uyanık göz ve gözlere serap görünen düpedüz açık yeryüzü, sahra, meydan demek olup burada, gözleri açılarak apaçık mahşer yerinde bulunacakları anlatılmıştır. "Musa'nın kıssası haberi sana geldi mi?" Burada Peygamber'in verdiği haberi yalanlayıcıların akıbetleri hakkında ibret alınacak bir örnek ve Peygambere teselli vermek için anlatılmış bulunan bu kıssa Ârâf, Tâhâ, Şuâra, Kasas ve diğer sûrelere birçok yerde her birinde farklı özelliklerle genişçe anlatılmıştır. Buradaki özelliği ise Firavun'a söylenmesi istenen "yumuşak söz"ün nasıl olacağını izah ve Firavun'un "En yüce Rabbiniz benim." taşkınlığıyla Firavunluğunun özünde bulunan mânâyı özetlemiş olmasıdır. Daha önce Kasas Sûresi'nde "Sizin için benden başka ilâh bilmedim."(Kasas, 28/38) demişti. Şuarâ sûresinde de "Andolsun, benden başka bir ilâh tutarsan.."(Şuara, 26/29) demişti. Bu, diğer detayların bir özeti olmak itibarıyla "sana geldi değil mi?" gibi ıkrar sorusu olarak, söyleneceklerin dinlenmesine teşviiktir.

15-17. "Rabbi ona seslendiği zaman". Bu, daha önce geçen "hadis'in, yani konuşmanın yapıldığı zamanı gösteren mef'ûl (tümleç)dür. Tefsirciler burada nidayı, diye, gizli bir nida olan münâcaat ile tefsir etmişlerdir. "Mukaddes vadi". Mukaddes vadi, Şam çölünde Tur-i Sina dağının eteğinde bir vadidir: "Tuvâ."

TUVÂ, bu vadinin ismi ve onun açıklamasıdır. Önce temiz ve mübarek demek olan "mukaddes" sıfatıyla nitelenmesi ilâhî feyiz ve bereketin önce temiz kalplere geleceğine ve dolayısıyla her şeyden önce temizliğin gerekli olduğunu dikkat çekmektedir. Nitekim Tâhâ Sûresi'nde "Haydi papuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ Vadisi'ndesin."(Tâhâ, 20/12) buyrulmuştu. Bazılan bu kelimeyi "iki kez" mânâsına olarak "iki kat mukaddes kılınmış vadi" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda "iki defa takdis" mânâsında "mef'ûlü mutlak" demek olup aynı hatırlatmayı te'kit (vurgu) ile yapmış olur.

18. Senin için bir meyil, bir arzu, bir niyet var mı? Bu soruda sorulan mübtedâ, müteallakının söylenmesiyle yetinilmek suretiyle kendisi zikredilmeden, veya veya gibi biraz sonra gelecek olan "ilâ" edatına bağlanabilecek bir fill takdiriyle şöyle bir mânâ ifade eder: "Nasıl, var mı bir meyil? Nasıl, var mı bir arzun, bir niyetin? Bir meyleder veya bir, rağbet gösterir veya bir niyet besler misin? Temizlenmeye yani, inkâr ve taşkınlık kirlerinden, kötü huylardan temizlenip temiz iman ve İslâm vasıflarıyla kendini geliştirmeye? Buradaki tefa'ul babından geniş zaman olup aslı 'dır.
TEZEKKÎ, temizlenmek, saf, an, tertemiz olmak ve bereketlenip artmak mânâlarına gelir ki İslâm'ın bir mânâsıdır. Çağın için önce bu şekilde hitabın emredilmesi, seçim ve tercihe bağlı fiillerde meyl ve niyetin şart olduğunu gösterir. Yani ister misin temizlenip bereketlenmeye doğru gidesin?

19. Ve sana, Rabbinde giden yolu göstereyim, Rabb'inı tanımayı öğreteyim de korkasın. Onun öfke ve cezasından korkup ululayarak saygı duyasin. Çünkü "Allah'tan kulları içinde ancak âlimler hakıyla korkar."(Fâtür, 35/28) Bilmeyenlerin saygısı olmaz. Saygısı olmayanlar korunmaz, her fenalığa atılır.

Bu iki âyette Tâhâ sûresinde geçen "Ona vann da yumuşak dille söyleyin. Belki dinler ve düşünür. Belki de korkar."(Tâhâ, 20/44) âyetinin bir tür açıklaması ile "yumuşak söz"ün bir izahı vardır.

20. "Ona o büyük mucizeyi gösterdi". O büyük mucize asâ'nın dinlip yılan olması mucisesidir ki, ölülerin dirilmesine ve "ol" emrinin tecelli edeceğine bir delildir. Firavun sözlü delili dinlemeyince Musa (a.s) ona bu fiilî delili gösterdi.

21. Fakat Firavun yalanladı. Söze inanmadığı gibi o büyük mucizeyi gördüğü halde de ona sihir dedi ve Musa (a.s)'nın yalan söylediğini iddia etti ve isyan etti. Allah'ı ve emrini tanımak istemedi, temizlenmeğe niyet etmek şöyle dursun "O âlemlerin Rabbi de ne oluyormuş?" diye karşılayarak inkâr ve isyan küstahlığında bulundu.

22. Sonra koşup sırtını çevirdi, yani yalan ve isyanda başanlı olamadı, bununla beraber boş da durmadı, koştu, kaçtı. Fakat mutluluğa doğru çalışmadı, mutsuzluğa doğru kaçtı. Allah'a yüz tutacak yer arını dönercek helake doğru tersine gitti.

23-24. Bunun üzerine adamlarını topladı önce şihirbazları toplayıp mağlup olduktan sonra Şuarâ sûresinde "Firavun şehirlere asker toplayıcılar gönderdi."(Şuara, 26/53) âyetiyle açıkladığı üzere şehirlere asker sevkî için memurlar, asker toplayıcılar göndererek ordusunu ve adamlarını topladı da haykırdı. Benim, en yüce Rabbimiz! dedi. Kendisinden başka herhangi bir Rabb'i kendinden aşağıda sayarak kendinin en üstün Rab, yani "Rabbu'l-erbab" (Rablerin rabbi) olduğunu iddia etmek derecesinde iddiayı ileri götürdü. Kendisine o nam ile taptırmak istedi. Önce "Sizin için benden başka ilâh bilmedim."(Kasas, 28/38) diyerek kendisinden başka ilâh bilmediğini söylemişti. Güya araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere "Ey Hâman! Haydi benim için çamura bir ocak yak da tuğla pisir, kule yap. Belki Musa'nın ilâhının sırna ererim. Doğrusu ben onu yalancılarıdan sanıyorum." (Kasas, 28/38) demişti. Bu kez o araştırma pek boşça gitmişse, bir Rab bulunduğunu anlatmış olduğunu ima etmekle beraber, onun kendinden yüksek olmadığını iddia edecek derecede kibir ve büyüklük taslamaya kalkmıştı.

İbnü Cerir'in Mücahid ve diğerlerinden nakline göre bu iki söz arasında kırk sene geçmişti. Burada Alûsî'nin kaydettiği vehicle bazı eserlerde şöyle nakledilmiştir ki, Firavun topladığı kalabalığının içinde kalkıp hitap etmek suretiyle bir nutuk çekerek o büyük lafı etmiş, böylece kendisini halkı yönetenlerin hepsine üstün tutmuştu.

25. Allah da onu tuttu, Ahiret ve dünya azabıyla (herkese ibret olacak şekilde) cezalandırmadı. Azab, ta'zib yani azap etme mânâsına geldiği gibi, nekal yani herkese ibret olan ceza da, tenkil yani herkese ibret olacak şekilde cezalandırma mânâsına mastar isimdir.

TENKİL, gören ve işitene ibret olacak, gören ve işitene onu yapmaya sevkeden şeylerden menedecek şekilde azap edip cezalandırmaktır. Burada nekal, "Allah onu ahiret ve dünya azabıyla cezalandırdı." takdirinde mef'ûlü mutlak, cümlesi ise hâl yerindedir. Yahut "Allah onu ahiret ve dünya cezası için tuttu, alıverdi" mânâsında fiilinin sebep bildiren mef'ûlü (tümleci) olur.

Âyetle geçen "Ahiret" ve "Ülâ" kelimelerinin görünen mânâsı bildiğimiz ahiret ve

dünyadır ki, dünya cezası suda boğmakla, ahiret cezası da cehennem sevk ile olmuştur. Bununla beraber burada ahiret "sonrakı" ve ülâ da "evvelki" mânâsına olarak "sonrakının ve öncekinin cezası olmak üzere tuttu alıverdi" ve sonrakinden maksat "Sizin en yüce Rabb'iniz benim." (Kasas, 28/38) sözü, evvelkinden maksat da "sizin için benden başka ilâh bilmiyorum" (Kasas, 28/38) sözü demek olduğu da İbnü Cerir tefsirinde yazılıdır.

26. Hiç şüphe yok ki bunda, bu Musa kıssasında, Firavun'un başından geçen olaylarla, herkese ibret olacak şekilde cezalandırılmasında mutlaka bir ibret var, ibret alınacak insanı uyarak bir ders vardır. Fakat herkes için değil korkacak olan, saygısı bulunan kimseler için, ki onlar ilâhî bir lütf olarak kâinatın sırlarını bilmek kudreti olanlardır. Yoksa duygusu olmayanlar, bir Musa gelmiş, Firavun batmış da ne olmuş, diye bundan hiçbir istifade etmezler. İşte o öldükten sonra dirilme hakkındaki haber de böyledir.

Bu kıssadan sonra yüce Allah'ın Rablîğini, kudretinin yüksekliğini ve O'na göre yaratma ve öldükten sonra diriltmenin kolaylığını ve azgınlık hakkında ahiret azabının şiddetini anlatmak üzere inkârcılara azarlama yoluyla buyruluyor ki:

Meâl-i Şerifi

27- Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü? Onu Allah bina etti.
28- Tavanını yükseltti, onu bir düzene koydu.
29- Gecesini kararttı, kuşluğunu çıkardı.
30- Bundan sonra da yeryüzünü döşedi.
31- Ondan suyunu ve otlarını çıkardı.
32- Dağlarını oturttu.
33- Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için .
34- Fakat o her şeyi bastırın büyük felaket geldiği vakit,
35- O, insanın neyin peşinde koştuğunu anladığı gün,
36- Gören kimseler için cehennem hortlatıldığı vakit,
37- Artık her kim azgınlık etmiş,
38- Ve dünya hayatını tercih etmişse,
39- Kuşkusuz onun varacağı yer cehennemdir.
40- Kim de Rabbinin divanında durmaktan korkmuş, nefisini boş heveslerden menetmiş ise,
41- Kuşkusuz onun varacağı yer cennettir.
42- Sana o kıyameti soruyorlar, ne zaman kopacak diye.
43- Sen nerde, onu anlatmak nerde?!
44- Onun son ilmi Rabbinde aittir.
45- Sen ancak ondan korkacak olanları uyarıcısın.
46- Onlar o kıyameti görecekləri gün sanki dünyada bir akşam veya kuşluğundan başka durmama dönecekler.

27. Ey o kendilerini yüce sanıp da Allah'ın gücünü yok saymaya kalkışan inkârcılar! Kendi iddianıza, kendi takdirinize göre şunu bir düşünün bakalım: Siz mi daha çetin, daha zorlusunuz? yaratılmak hususunda. Burada asıl mânâ ölümden sonra yeni bir yaratılışa yaratma üzerindedir. Fakat daha büyük olarak daha kapsamlı olmak üzere soru "mutlak yaratma" üzerine sorulmuştur. Yani gerek önce olsun, gerek sonra olsun mutlak olarak yaratılmak açısından siz mi daha zor ve çetinsiniz yoksa (sizden yüksek ve sizi kuşatıcı olan) gök mü? Belli ki o daha çetin değil mi? Çünkü siz onun içinde bir zerre demeksiniz. Öyle iken O Allah onu bina etti. BİNA, dağınık parçaları birbirlerine ekleyip bağlayarak toplamından bir bütün meydana getirmekdir.

28. Gök de böyle ince ve yoğun nice madde ve cisimlerin türlü kuvvetlerle özel bir şekilde birleştirilip birbirlerine bağlanmasıyla toplamından meydana getirilmiş bir yapıdır ki onu Allah yapmıştır. Şöyle ki, Allah o göğe boyuna yükseklik vermiştir, direksiz olarak onu yüksek kaldırmıştır.

SEMK; bir şeyin, yükseklik şeklinde ifade ettiğimiz boyu, aşağıdan yukarıya uzaması ve yüksekliktir. Yukandan aşağıya düştüğündülük takdirde buna "umk" denir. Enine, boyuna olmak üzere "kalınlık" ile de tefsir edenler olmuştur.

Sonra da onu düzdü. "Göğü yükseltti, denge kanunu koydu."(Rahmân, 55/7) âyetinin mânâsınca dengesini koyup denkleştirdi, düzene koyup düzeltti. Bundan göğün şeklinin tam küre olduğu mânâsını çıkarmak isteyenler olmuşsa da, bütün göğün genel görünümünün tam küre olduğu sabit değildir. Bunu Allah etraflıca bilir.

29. Gecesini kararttı. fiili, gece karanlık olmak mânâsına gelen "ğats" kökünden türetildiğine göre, gecesini karanlık etti, kararttı diye mânâ verilmiştir. Fakat bunda geceyi göğe nisbet ederek "göğün gecesini" denilmesi, içinde bulunan bazı şeylere nazaran çok az bir münasebet kabilinden olmuş olur. Çünkü göğün her tarafı gece olmaz. Bir de "ğats" ve "ğataşân" Kâmûs'ta zikredildiği üzere hastalıktan veya ihtiyarlıktan dolayı yavaş yavaş yürümek mânâsına gelir. Bundan, âyetle geçen fiilin mastan olan "iğtaş", yavaş yavaş yürümek demek olacağından, gecesini derece derece giderdi demek olur. Bu ise şu çıkarma ile pek uygun düşer. Ve kuşluğunu çıkardı. Işığını çıkarp gündüzünü yayıd.

Rağib'tan anlaşıldığına göre "Duhâ" kelimesi aslında güneş ışığının yayılması ve gündüzün uzaması demek olup daha sonra bildiğimiz kışlık vaktine isim olmuştur. Burada gecenin karşılığı olarak ışığın parlıtsı ile mutlak gündüz mânâsına olduğu açıklanıyor. Gündüzün meydana çıkması ise gecenin gitmesi ile uygun düşeceğinden, "geceyi kararttı" demekten çok yürüttü, giderdi demek daha çok yakışıyor. Bunda iki mânâ mümkündür:

Birisi, önceki gibi yerküreye nazaran göğün her gün ardarda gelen gecesini gündüzü olmasdır ki, bunda yerkürenin yaratılışına ve ay ışığının giderilmesine değinilmiş olur.

Birisi de, göğün kendisinde gece yavaş yavaş, gece gide kalmamış hep gündüz olmuş olmasdır. Bu mânâ, tam anlamıyla göğün gecesini ve göğün gündüzü şeklindeki tamlamaya da pek uygun ve ince bir mânâdır. Çünkü karanlık, esas itibarıyla, yokluğa ilgili olduğundan güneş ve diğer aydınlatıcı cisimler yaratılmazdan önce gök elbette karanlık gece halinde demek idi. Işık veren cisimler yaratılmaya başlandığından itibaren gitgide o gece giderilmiş ve gündüzü kıanılmıştır. Onun için gece, yer küre ve diğer cisimlerin gölgesi düşen hudutlarındaki devam etmekle beraber, diğer gökyüzü sahası gündüz halindedir. Yerküre biraz sonra anlatılacağı için buradaki geceyi ve gündüzü, dediğimiz gibi, göğün kendisinin gecesini ve gündüzü diye anlamak bize daha uygun görünüyör.

30. Yerküreye gelince, ondan sonra da onu yayıp döşedi. Göğü yaratıp bir nizama koyduktan ve gecesini giderip gündüzünü çıkardıktan sonra yerküreyi, üzerinde yaşama ve yerleşme imkanı olacak şekilde yayıp serdi. Yerkürenin, üzerinde yaşadığımız kabuğunu ondan sonra yaratıp döşek halinde döşedi.

DEHA , yaymak mânâsına "dahv" veya "dahy" kökündendir. Bast da döşek serer gibi yaymak, döşemektir. Bundan açıkça anlaşılan da yerkürenin kendisinin daha önce yaratılmış olmasdır. Bakara sûresinin "Sonra iradesini göklere yöneltti de onları yedi gök halinde nizama koydu."(Bakara, 2/29) âyetinde, aynı şekilde (Fussilet, 41/11) âyetlerinde göğün nizama konması, yerkürenin ve onun içinde bulunanların yaratılmasından sonra gibi zannedilebilirse de orada "sonra" kelimesi, zamanda sonralığı ifade etmek için değil, sözde sonra gelme derecesinden dolayı olmak lazım geleceğini buradaki "bundan sonra" sözü izah ediyor demektir. Bununla beraber burada şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, İsrâ Sûresi'nde "Gece âlâmetini giderdik."(İsrâ, 17/12) âyetinde geçtiği üzere İbnü Abbas'tan gelen rivayette Ay, söndürüldüden evvel Güneş gibi parlak olduğu ve o zaman onun gece âyeti olmadığı beyan olmuştur. Buna göre yerkürenin ilk yaratılışında ve Ay sönmeden önce yeryüzünde gece karanlığı yoktu demek olur. O halde âyeti, Ay'ın sönmesiyle yerküre üzerinde gecenin karartılmış

olmasını ifade etmiş ve Ay'ın sönmesi de yerkürenin yayılmasından önce olduğunu karinesi ile anlatmış olur. Şu kadar var ki, Ay'ın ilk yaratılışı yerkürenin yaratılışından sonra olmak itibarıyla yerkürenin yaratılışından sonra da gökte bir düzenleme yapılmış demek olacağını düşünmek gerekir.

Şimdi "onu yayıp döşedi" sözünü açıklayıp tefsir ederek tamamlamak için buyruluyor ki:

31. Ondan suyunu ve otağını çıkardı. Suyunu yarattı, kaynaklarını fışkırttı, nehirlerini akıttı, otunu, otağını çiftliğini bitirdi.

32. Dağlarını da oturttu, yerleştirdi. İşte yerkürenin yayılıp döşenmesi, yer kabuğunun böyle yaşanabilecek ve yerleşilebilecek bir şekilde döşünmesi demektir.

33-34. Nitekim bu hikmet şöyle açıklığa kavuşturuluyor: Sizin ve hayvanlarınızın faydalanması, yaşaması için. Demek ki bu büyük yaratma ve kudret hikmetsiz değil; bunlar gayesiz, boşu boşuna, nasıl gelecek öyle yaratılmamıştır. O halde bu yaşamının, yaşatmanın da bir hikmet ve gayesi vardır.

35. Bu, o büyük beladan bedeldir. Yani o büyük bela öyle bir gündür ki, insan neye çalışmış olduğunu; hangi arzu peşinde koşmuş; iyiliğine mi kötülüğüne mi, kâna mı zaranna mı uğraşmış bulunduğunu o gün anar.

36. "Ve Cehennem ortaya çıkarılınca". Bu kısım âyetin başındaki vâv harfiyle âyetine bağlanmıştır. Yani o büyük bela gelip cehennem kapıları açılarak o salgın ateş apaçık ortaya çıkarıldığı vakit gören kimseler için, yani her kim olursa olsun, görme özelliği taşıyan kimseler için. Çünkü rivayet olunduğuna göre Cehennem açılacak, alevler saçarak fırlayacak, her gözü olan görecektir. Çünkü "Hem içinizden hiçbir kimse yoktur ki oraya varacak olmasın. Bu, Rabbinin üzerine vacip kıldığı kesinleşmiş bir hükmüdür." (Meryem, 19/71) buyrulduğu üzere herkes ona varacak, cennete gidecek olanlar da sıratı onun üzerinden geçecektir. Bununla beraber, "görecektir kimseler için" demek, girecek kâfirler ve azgınlar için demek de olabilir.

37-42. "Artık kim azgınlık etmişse". Bu kısım "izâ'nın cevabı ve o zaman olacak durumun izahıdır. "Rabbinin makamı". Bu, Ruh ve Meleklerin saf saf kıyama durduğu o büyük bela günü kulları ilâhî huzurda duruşu veya duracağı makamıdır. Ne zaman onun sonu?

MÜRSÂ, mimli mastar olarak irsa mânâsına veya mekân, ya da zaman bildiren isim olarak son mânâsıdır. İrsâ, "bir yerde durmak" mânâsına gelen "resâ"dan türetilmiş olup, geminin demir atılarak durdurulması gibi, sabit kılınıp durdurulmak demektir. Dağlara "revâsi" denilmesi de bu mânâdandır. Buhârî'de zikredildiği üzere geminin son olarak vânp durduğu yere "geminin mürsâsi" denilir. Burada bir istiâre var demek olur. Yani, Allah o saati ne vakit getirip dikecek, o kıyamet ne zaman meydana gelecek diye soruyorlar.

43. Bunda da iki mânâ söylenmiştir: BİRİNCİSİ; "nerde?", 'nin önce gelmiş haberi olarak, "Nerdesin sen onu anlatmaktan? Onu anlatmak senin görevin değildir. O, senden uzaktır." diye sorulan soruyu reddetmektedir.

İKİNCİSİ, iki cümle olup nerde bu sual?" diye soruyu ret; mübteda, haberi olarak, "sen son Peygamber, onun âlâmetlerindensin" diye beyandır. Yani senin gönderilmen onun meydana gelme vaktinin yaklaşmakta olduğunu anlatıp dururken bununla yetinmeyip de sormaya kalkışılmalan anlamsız ve yetkileri dışındadır.

44. Zira Onun sonu Rabbedindir. Bütün incelikleriyle ve herkes hakkında vuku bulma vaktine kadar bütün detaylarıyla onu bilmek Rabb'ına aittir, başkasına değil. Onu ancak o bilir. İlerisine karışmak onların haddi olmadığı gibi, daha fazlasını anlatmak da senin görevin değildir.

45. Sen ancak ondan korkacak, korunacak olan kimseleri sakındıracak bir habercisin.

46. Sanki onlar onu göcekleri gün, bu dünyada, bir akşam veya kuşluğundan fazla durmamışa döneklerdir. Uzun zannedilen dünya ömrü o kadar çabuk geçer. Korkup sakınanlar o çeşit korkulardan kurtulurlar, sakınıp keyiflerine bakanlar da bir gün gibi ömürlerini geçirir, neticede o sonsuz belaya düşerler. Dolayısıyla "Ne zaman?" diye alay edip acele etmesinler.

Burada "sen ancak korkutucusun" buyrulduğu için bunun kimlere ve nasıl fayda vereceği açıklanmak üzere bu korkutmalar gelecek sürelerde de ardarda anlatılacaktır.

ABESE SURESİ

"yüzünü ekşitti" ve "döndü" fiillerindeki zamirlerin Resulullah (s.a.v)'in yerini tuttuğunu anlatır. Bu nazar-ı itibara alınmadığında da bunun evvelki sürenin sonundaki korkutma mânâsıyla mutlak şekilde ilgilendirecek bir mânâ irtibatı vardır. Orada ikinci şahıs zamiri olan "sen"den burada üçüncü şahıs zahirine geçilmesinde de iltifat sanatı vardır. Yani ikinci şahıstan üçüncü şahsa dönülmüştür. Bu şekilde korkutma ve öğütün kimlere fayda vereceği anlatılırken her şeyden önce korkutucu ve uy a ncının ise kendisinden başlaması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

Meâl-i Şerif

- 1- (Peygamber) Yüzünü ekşitti ve döndü.
- 2- Kendisine âmâ geldi, diye.
- 3- Ne bilirsin, belki o temizlenecek?
- 4- Veya öğüt belleyecek de öğüt ona fayd a verecek.
- 5- Ama buna ihtiyaç hissetmeyene gelince,
- 6- Sen ona yöneliyorsun.
- 7- Onun temizlenmemesinden sana ne?
- 8- Ama sana can atarak gelen,
- 9- Allah'tan korkarak gelmişken,
- 10- Sen onunla ilgilenmiyorsun.
- 11- Hayır hayır, sakın. Çünkü o Kur'an bir öğüttür.
- 12- Artık dileyen onu düşünür.
- 13- O, değerli safhelerdendir.
- 14- Yüksek tutulan tertemiz safhelerdedir.
- 15- Yazıcıların ellerindedir,
- 16- Değerli, iyi yazıcıların.
- 17- O kahrolası insan, ne nankör şey.
- 18- O yaratan onu hangi şeyden yarattı?
- 19- Bir damla sudan, onu yarattı da biçime koydu.
- 20- Sonra ona yolunu kolaylaştırdı.
- 21- Sonra onu öldürdü de kabre koydurdu.
- 22- Sonra dilediği vakit onu tekrar diltirir.
- 23- Hayır hayır, doğrusu o, hiç Allah'ın emrini tam yerine getirmedi,
- 24- Bir de o insan yiyeceğine baksın.
- 25- Biz o suyu bol bol döktük.
- 26- Sonra toprağı nasıl da yardık.
- 27- Bu suretle orada ekinler bitirdik.
- 28- Üzümler, yoncalar,

- 29- Zeytinlikler, hurmalıklar,
- 30- İri ve sık ağaçlı bahçeler,
- 31- Meyveler, çayırılar bitirdik.
- 32- Siz ve hayvanlarınızın faydalansın diye.
- 33- Kulakları sağır eden o gürültü geldiğinde,
- 34- O gün kişi kaçır, kardeşinden...
- 35- Anasından , babasından..
- 36- Eşinden ve oğullarından.
- 37- Onlardan her birinin o gün başından aşan işi vardır.
- 38- Yüzler var ki, o gün parıl parıl,
- 39- Güler, sevinir.
- 40- Yüzler de var ki, o gün tozlanmış,
- 41- O nları karanlık bürümüş,
- 42- İşte onlardır kâfirler, haktan sapanlar.

"yüzünü ekşitti".

ABS ve UBUS, huzursuzluktan yüz burkulmak mânâsıdır ki, yüz ekşimek, burun civrilmek, çehre dürlmek, turşu olma tabir edilir. Kâmus Şârih'i'nin açıklamasına göre müteaddî (geçişli) olarak da kullanılır ki, yüz ekşitmek, surat etmek, surat asmak, çehreyi dürmek, kaşını çatmak, alını ru buruşturmak deyimleri ile ifade edilir. Lâzım (geçişsiz) olarak denilir, "yüzü ekşidi" demek olur. Geçişli olarak da " v ech" kelimesinin nasbı ile, "yüzünü ekşitti" demek olur. Bizim buna ekşime ve ekşitme dememiz, pek ekşi veya buruk bir şey yenildiği zaman yüzü bu halde buruşturması münasebiyle olmalıdır. Çoğu zaman "yüzü ekşidi" denilirse de yerine göre sadece "ekş i di" denilmekle de ayrı mânâ ifade edilir. "Falanca gelince falan kimse ekşidi." denilirse yüzü ekşidi, onun gelmesinden hoşlanmadı demek olduğu bellidir. Burada da böyle yüz zikredilmeden buyrulmuştur. Yani, hoşlanmadı, ekşidi.

2. Ve döndü, yüzünü çevirdi, öteye yöneldi,

Çünkü ona âmâ geldi. Âmâ'nın gelmesinden hoşlanmadığı için böyle yaptı.

Özellikle âmâ sıfatıyla ifade, âmânın mazeretini ve kendisinin yüzü çevirmeye değil, aksine kendisine yönelmeye ve onu irşat etmeye çağırın zahiri ihtiyacını göstermek ve hükmü, kişisel olacak şekilde bırakmayıp mânâyı genel olarak yol göstermeye muhtaç özürü ve ihtiyaç sahibi olanları içine alacak şekilde genelileştirmek içindir.

Bu gibiler yüz ekşitmek ve onlardan yüz çevirmenin doğru olmadığını açıklamak için üçüncü şahsa yapılan sitemden ikinci şahsa ve zahiri mânâdan içe geçilerek buyruluyor ki:

3. Yani âmâyı, sadece âmâ olması nedeniyle gözetmek daha uygun ve doğru iken ondan hoşlanmayıp yüz çevirmek iyi olmadığı gibi, ey ondan yüz çeviren! Hem sen ne bilirsin, belki o annacak, günah kirlelerinden temizlenecek,

4. yahut öğüt alacak, ders alıp öğüt belleyecek de o öğüt, (o senin belleteceğin Kur'an, edeceğin vaaz ve nasihat) ona fayda verecektir. Yani hemen temizlenemese bile öğüt ala ala belleyecek, iyiyi kötüyü öğrenecek ve yerine göre hatırlayıp gereğince amel etmeye çalışarak bundan sonra olsun o sayede günahtan korunup sevap işlemek suretiyle faydalanacaktır. Onun o kör haliyle gelerek, "Ey Allah'ın Resulü! Beni irşat et. Bana Kur'an oku." demesinde bu iki ihtimalden biri düşünülebilir ve umulabilir. Ya günah izerinden bir şey kalmayacak şekilde tam anlamıyla temizlenip feyiz almak veya öğüt ala ala ilerde faydasını görmek. Bunlardan birincisi kemâl (olguluk); ikincisi olgunluğa giden yola girmektir. Fakat sen bunu bilemedin de öyle yaptın.

5. Ama ihtiyaç hissetmeyene gelince: İnanmak, öğüt almak, zikir etmek ve temizlenmek ihtiyacını duymayan, kendisini ihtiyaçsız sayıp da senden ders almak istemeyen veya zengin, servet sahibi olan kimseye gelince öyle yapmıyorsun da sen onun üzerine düşüyorsun.

Ebu Hayyan'ın "Bah'r'de açıklamasına göre, TESADDÂ, "saded"den yahut "sadâ"dan türetilmiş olabilir. Birincisine göre mânâsı, sen onun sadedinde oluyorsun, ona yönelip dönerek irşat etmeye ve durumunu düzeltmeye uğraşıyorsun, demek olur. İkincisine göre ise, sen ondan ses ve seda bekliyor, uzaktan uzağa, dağdan taştan sesin yankı yapmasını beklemek gibi sesinin ondan yankı yapmasını gözetiyor, ona özeniyorsun demek olur.

6. Ama ihtiyaç hissetmeyene gelince: İnanmak, öğüt almak, zikir etmek ve temizlenmek ihtiyacını duymayan, kendisini ihtiyaçsız sayıp da senden ders almak istemeyen veya zengin, servet sahibi olan kimseye gelince öyle yapmıyorsun da sen onun üzerine düşüyorsun.

Ebu Hayyan'ın "Bah'r'de açıklamasına göre, TESADDÂ, "saded"den yahut "sadâ"dan türetilmiş olabilir. Birincisine göre mânâsı, sen onun sadedinde oluyorsun, ona yönelip dönerek irşat etmeye ve durumunu düzeltmeye uğraşıyorsun, demek olur. İkincisine göre ise, sen ondan ses ve seda bekliyor, uzaktan uzağa, dağdan taştan sesin yankı yapmasını beklemek gibi sesinin ondan yankı yapmasını gözetiyor, ona özeniyorsun demek olur.

7. Oysa onun temizlenmemesinden sana ne? Senden ve Kur'an'dan yararlanmak istemeyen o kendini ihtiyaçsız sayan kişinin temizlenmesinden, İslâm'a girmemesinden sana bir sorumluluk gelmez. Fakat ihtiyacı olduğunu söyleyen, öğrenmek isteyen bir müslümandan yüz çevirmekte soru m luluk vardır. Yani inanmayanların, ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin irşat edilmesi ve hallerinin düzeltilmesiyle de uğraşmak asıl itibarıyla yasaklanmış değil,

fakat ihtiyacı olduğunu söyleyip duran bir müslümana aldırmayıp da ihtiyaç hissetmeyenlere yönelik olmak yasak. Onun için işin bu yönü daha çok açıklığa kavuşturularak buyruluyor ki:

8. Âmâ sana koşarak yani sende bulunan sana atarak ve ifranı, senden irşat alıp doğru yolu bulmayı isteme ve arama uğrunda sana can ilmek, gayret ederek

9. ve korkarak, yani bir kusur eder sürçerim, bir günaha girerim diye Allah korkusu, Hak saygısı ile gelen kimse ki o âmâ fakir böyle bir sevk ve saygı içinde bunları istemek üzere gelmişti.

10. Sen onunla ilgilenmiyorsun, anlamamazlıktan geliyor, aldırıyor, ihtiyaç hissetmeyenle uğraşmak gibi, buna göre boş ve yararsız demek olan bir işe dalıyorsun. Yani bu, gözleri görmese de kulağı ve kalp gözü açık, hidayet aşığı bir istekliyi bırakıyorsun da bakıldığı zaman gözü var görünen, fakat kalp gözü kö r, hak sözü dinlemek gibi bir derdi olmayan o kendini ihtiyaçsız hissedən kimselerle, boşuna uğraşıyorsun.

ve fileri, mâzi (geçmiş zaman) değil, muzari (geniş zaman)'nin ikinci tekil şahsıdır. Asılan ve olup başlarındaki "tâ"lar hafiflik için düşürülmüştür.

11. Hayır hayır. Sakın öyle yapma, koşup saygıyla gelen istekliyi anlamamazlıktan gelip de o ihtiyaç hissetmeyenin üzerine düşme. Çünkü o, birinin isteyip öbürünün ihtiyaç duymadığı o öğüt, yani o nasihatları kapsayan bu Kur'an bir hatırlatmadır. Yüce Allah'ı andırmak, hak ve vazifeyi düşündürmek, hayrı ve yaranı belletmek için bir öğüttür.

12. Artık onu dileyen düşünsün, dileyen bellesin, çünkü yaran ve zarar asıl kendine aittir. Bu cümle, bir önceki cümlelerin dallandırılması mahiyetinde bir ara cümlesidir. Bu şekilde "kim dilerse" demek, dileme işinde kişiyi serbest bırakmak için değil, Türkçe'de de mesela, "canı isteyen dinlesin" derken kastettiğimiz mânâ gibi bir korkutma ve tehdit mahiyetindedir.

TEZKİRE, esasen hatırlatmak, yani bir şeyi ana ana belletmek ve hatıra getirmek mânâsına mastar olmakla beraber unutturmayıp hatırlatmaya vesile olan "anımlık" mânâsına hatırlatıcı, hatıra getirici gibi isim olarak kullanılır. Mesela, parmağa bağlanan bir iplik, unu t ulmayıp kulakta küpe olacak ibretli bir söz, bir hatıra defteri hep birer tezkire olduğu gibi, bu şekilde verilen öğüt, edilen vaaz ve nasihat, yazılan bir eser, bir mektup ve kitaplar hep birer tezkiredir. Bunda esas itibarıyla bilinen bir şeyi dalgınlık anında hatıra getirip düşündürmek mânâsı asıl olmakla beraber, o şekilde yeniden bir şey haber vermek ve bildirmek, akla ve hatıra koyup belletmek mânâsı da yok değildir.

İşte Kur'an,

âyetleri, sahifeleri, sûhûrleri ve bütün görünüşü ile de Allah tarafından bir tezkiredir.

13. Onun için bu tezkire ve öğütünü sâfâtı olmak üzere buyruluyor ki: "O, kıymetli sahifelerdedir."

SUHUF, "Sahife"nin çoğuludur. Sahife, yazılı veya yazılacak kağıttan, kağıt tabakasından bir parçadır ki bizim Türkçe'de sahife dediğimiz "safha" dan daha genel mânâda yaprak ve varak dediğimiz parçadan ibarettir. "Sahife"nin çoğulu "sahâif" ve bir de kütüb (kitaplar) kalıbında "suhuf" gelir. Bu şekilde sahife ve suhuf; mektubâ, risâle ve kitaba da denilir. Nitekim peygamberlere inmiş olan kitaplara suhuf denilir.

Mukaddimeye geçtiği üzere Kur'an sahifelerinin bir arada toplanıp şirâzenenerek ciltlenmiş olduğu kitaba da "Mushaf" denildiğini biliyoruz. Kur'an'ın böyle bir Mushaf'ta toplanması ilk önce Hz. Ebu Bekir (r.a.) zamanında olmuştur. Ondan önce ise Kur'an ta Mekke'de inişinden itibaren hem ezberlenmeye, hem yazılmaya başlanmış olmakla beraber her biri ağaçtan, deriden, taştan, kemikten yapraktan birer sayfa ve yassı, düz nesneler halinde yapılmış ve düzeltilmiş ayrı ayrı yüzle r e, sahifelere yazılmış, özenle zaptedilip korunmuştur. Bunlara Mushaf gibi hepsi bir ciltte olmak mânâsına suhuf denilemese de her biri bir sahife demek olacağından "dağınık bir halde sahifeler" mânâsına suhuf sözü bunları da kapsar.

Burada ilk akla ge len, suhuf'tan maksadın Kur'an sahifeleri olmasıdır ki bu sahifelerin, "Nûn, Kalem'e" ve yazdıklarına andolsun. "(Kalem, 68/1) âyetinde açıklandığı üzere yüce Kalem'in Levh-i Mahfuz'a yazdığı sahifeleri, meleklerin Levh-i Mahfuz'dan yazıp alarak vahiy ile getirdikleri sahifeleri ve sonra Mushaf sahifelerini teşkil eden genel mânâda Kur'an sahifelerini ifade etmiş olması doğru ve sahihtir. Bunun bazan Levh-i Mahfuz, bazan Levh-i Mahfuz'dan yazılıp alınan sahifelere ve bazan da müslümanların sahifeleri olduğunu dair gelen rivayetler, sadece öyle olduğu şeklinde yorumlanmayıp, konunun çeşitliCyönlerini açıklamak için gelmiş olsa gerek. Bu şekilde ş u zikrolunan niteliklerde Kur'an yazılan bu sahifelerde tanınması gereken vasıfları ve hükümleri açıklamaktadı r. Öyle sahifeler ki,

14. Değerli, yüce Allah katında şeref ve ikram ile seçkin kılınmış, hürmet ve saygı ile kabul edilip alınması gereken, saygı değer, hürmet edilen yüksek tutulmuş, kıymetli yüce, yukarı, el üstünde tutulması gerekli. Bu nedenle mushafı yüksek, hürmetli yerlere konmalı ve okunurÇen belden yukarı tutulmalıdır. Tertemiz. Maddî ve manevî kir bulaştınlmaz, son derece temiz

tutClmasına özen gösterilir, kirli, taharetsiz eller sürülmez, tertemiz.

15. Kâtiplerin elleriyle veya ellerinde. Kelimesi, zarf-ı müstakar olarak "kâtiplerin elÇerindeki sahîCeler" mânâsıC suhuf'un bir başka sıfatı olabileceği gibi, "mutahhere" kelimesiyle alakalı bir zarf olarak "kâtiplerin elleriyle tertemiz yapılmış" mânâsında olması da düşünölebi lir.

SEFERE, "Sifr"in çoğuludur. Kâtib'in çoğulu ketebe geldiği gibi.

Sfir, ketb (yazmak) kalıbında ve aynı mânâda yani, yazı yazmak demek olan sefr'den türemiş olup kâtip, kitap yazıcı, hattat mânâlarına gelir. Nitekim bu kökten sifr'in kitap demek olduğu "Kitapları taşıyan" (Cum'a, 62/5) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Bu maddenin aslı örtülü şeyi açmak mânâsına konulmuş bulunduğu ve yazı yazmak da mânâ ve maksadı bir nevi açıklamak ve izah etmek demek olduğu için yazmaya sefr, yazana sfr, yazılan şeye de sfr denilmiştir. Sefr yine bu mânâsıbetle süpürmek mânâsına da gelmesi açısından bundan, sfr, süpürüp temizleyici demek de olabilir.

Bir yerden bir yere gitmek mânâsına bildiğimiz sefrdenÇsâfir, yolcu veya seferber mânâsına da gelirse de bunun çoğulunda "sefere" denilmeyip "esfr" veya "süffr" denilir. Sfir bir de "sefir" mânâsına gelir ki iki topluluk arasındaki soğukluğun sebeplerini ortaya çıkarp düzelten "elçi" demektir. Bunun mastarında sefer'den çok sîfâret ve sefâret kullanı lır.

Şu halde sahife'lere göre sefere; yazan kâtipler veya getiren elçiler veya süpürüp temizleyen kitap bekçileri, kitapçılar demek olabilir. Çoğunlukla yazıcı veya elçi olan melekler mânâsına tefsir edilmiştir.

Buharî'de rivayet olunan tefsirler şöyledir: Mutahhere, "Ona tertemiz olanlardan başkası el süremez." (Vâkıa, 56/79) demektir. Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir ve onları meleklerdir. Bu, "İş çevirenlere andolsun." (Nâziât, 79/5) gibidir. Hem melekleri, hem sahifeleri tertemiz kılmıştır. Çünkü sahifeler tertemiz yapılır. Bu nedenle sahifeleri taşıyanlar da tertemiz kılınmış: Sefere, meleklerdir. Tekili Sfir'dir "araları düzeltilir" demektir. Melekler Allah'ın vahyi ile indiklerinde ve onu eda etme hususunda toplumun arasını düzelten elçi gibi kılınmıştır. İbnü Abbas da: "Sefere, kitapları yazan kâtiplerdir." demiştir.

GÖRÜLÜR ki burada üç önemli mânâyâ değinilmiştir:

ÖNCE, "Mutahher" kelimesi. Bu "Ancak tertemiz melekler dokunabilir" demek olarak sahifeleri taşıyanların da temiz kılındığına işaret edilmesi onun mef'ûlü (tümleci) olan "kâtiplerin elleriyle"nin de onların taşıyıcıları olan meleklerin elleri demek olacağına bir dikkat çekme mânâsı taşır ki, bunda sefere'nin, temizliği korumak için daima süpürüp te m izleyen taşıyıcılar, koruyucular mânâsına bir işaret vardır.

İKİNCİ OLARAK, Sefere kelimesi. Sefere, elçiler mânâsına olarak vahyi getiren melekler diye tefsir olunmuş ve vahyi taşıyanlar bu şekilde izah edilmiştir ki bunda önceki mânâ da dahilird. Ancak özel bir mânâ ifade etme durumu vardır.

SON OLARAK da, İbnü Abbas'tan nakledildiğine göre Sefere, "kitapları yazanlar" mânâsıdır ki bu da taşıyıcıları diğer bir mânâ ile tahsis olmakla beraber, bir başka açıdan da genelletirmektedir.

Bu kât iplerden maksat nedir? Bundan ilk önce "Nûn, Kalem'e ve onların yazdıklarına andolsun." (Kalem, 68/1) âyetinde geçen kalem ile yazanlar aka gelir ki, bunlar Levh-i Mahfuz'u yazan Melekler ile Levh'ten ilâhî kitapları emrolunan yerlere teslim etmek üzere h ak yazılanya yazan melekleri, aynı şekilde kulları amel defterlerini yazan melekleri kapsadığı gibi bu kalemin, insanların kullandıkları kalemi kapsaması halinde de Mushaf yazan hattatları kapsayarak onların vazife ve niteliklerini de bildirmiş olur. B u nedenle genellikle tefsirciler sefere'nin sefr (yazmak) ve sefâret (elçilik yapmak)'ten olmak üzere iki mânâsı üzerinde yürümüşler, çocukları sadece melekler olduğunu, bazıları da peygamberler olduğunu söylemişlerdir. Katade'den gelen bir rivayet t e de "Kur'an ehli" diye genelleştirilmiştir. Gerçi "elçilik" mânâsında; melekler, yüce Allah'tan peygamberlere vahiy getirmek itibarıyla elçi durumunda oldukları gibi, Peygamberler de ümmetlerine göre elçi demek iseler de burada özellikle Kur'an sahifeleri anlatılırken gerek elçilik gerek yazıcılık açısından genel olarak bundan peygamberler mânâsını çıkarmak uzak olur. Bundan özellikle Kur'an'ın inişinde ve korunmasında, ilk ve son yazılışında ve anlaşılmasında hizmeti olan Kur'an taşıyıcılarının kastedilm i ş olmas gerekir.

16. Sefere maddesi esasen "açmak" mânâsına konulmuş olması itibarıyla sahifeleri getiren elçilerin, yazan kâtiplerin ve yazılını tertemiz muhafaza eden veya anlatan ve okuyanların hepsinin ellerini ihtimal üzere değil, karşılıklı alıp verme suretiyle kapsayan bir mânâ da anlaşılabilir. Ancak unutulmamak

gerekir ki bu sefere Onlar değerli ve takva sahibi sıfatlarıyla nitelenmiştir.

KİRÂM, keramet veya kerem kökünden türetilen "kerim" in çoğuludur. Değer vermek ve saygı göstermek mânâsına gelen keramet'ten olduğuna göre, yüce Allah katında değer verilen ve saygı duyulanlar demek olur. Lütuf ve bağış mânâsına gelen kerem'den türemiş olduğuna göre de, müminlere karşı iyiliksever ve sefkatlı, onlara söyler ve onlar için mağ fîret talep ederler demek olur.

BERARA, de ebrâr gibi berr'in veya bârr'in çoğuludur. Berr'in çoğulu olduğuna göre, çok hayır sahibi, bârr'in çoğulu olduğuna göre de söz ve fiillerinde doğru demek olur ki, ikisini de kapsamak üzere "takva sahibi kişiler" diye tefsir edilmiştir. Bazıları demiştir ki: Kur'an'da ebrâr, Adem oğullarından olanlar hakkında; berara da melekler hakkında kullanılmıştır. Zira ebrâr, azlık bildiren bir çoğuldur. İnsanoğulları içinde takva sahipleri de azdır. Berara ise, çokluk b i ldiren bir çoğuldur. Melekler de insanoğlundan çok olduğu gibi takvalları da çoktur ve hatta hepsi takvalıdır, "Allah kendilerine ne emrettiyse karşı

koymazlar ve her neye memur iseler yaparlar." (Tahrim, 66/6). Bunun için şeriât dilinde "sefere-i kir a m-ı berara" (değerli ve takva sahibi elçiler), melekler olarak şöhret bulmuştur. Çünkü Sefir ve Resul kelimelerinin taşıdığı elçi mânâsı, melaike kelimesinin de mânâsıdır. Şu halde bu vasıf, ibaresinin taşıdığı mânâ dolayısıyla melekler hakkında doğrudan doğruya nass, insanlardan bu nitelikleri taşıyanlar hakkında da dolaylı yoldan işaretir. Buna işaret içindir ki, Buharî'de bunun yukarıdaki gibi tefsiri yapıldıktan sonra Hz. Aişe'den ş u hadis rivayet edilmiştir:

Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: " Kur'an'ı ezberleyerek okuyanın misali, sıfat ve şanı değerli ve takva sahibi elçilerle beraberdir. Kendisine zor geldiği halde teahhüd edip çalışarak okuyanın misali ise, ona iki ecir vardır."

İşte bu Kur'an, böyle değerli ve takvalı elçiler ellerinde öyle tertemiz, yükseltilmiş, saygı değer sahifeler içinde bir öğüttür. Onun için bunu dileyen öğüt alsın, dileyen düşünsün, bellesin, amel etsin.

Tezkire ve tezkir kelimelerinde yeni bir şey telkin etme mânâsı da bulunmakla beraber az çok duyulmuş bir şeyi hatırlatmakla düşünme ve uyanıklığı hareket geçirmek ve bilinenin bilinmeyeene doğru hareket ve geçiş hızlandırarak mânâsı esas olduğu için bu hatırlatmadan sonra insana Allah'ın yaratma gücüyle ahiretin korku ve dehşetini duyurmak ve ona karşı g örev ve kulluk duygusunu harekete geçirecek iman ve İslâm ile temizlenme ve yücelme şevkini uyandırmak ve bunların şahitlerinin, insanın kendi yaratılış ve tabiatında toplanmış olup başkaca anlaşılması zor, uzun uzadıya kanıtlamalara gerek olmaksızın sad e ce uyandı ve hatırlatma ile duyulabilecek hakikatlar olduğunu anlatmak için insan yaratılışının gelişme şeklinde herkesin duyabileceği en belirgin noktaları hatırlatarak kendini ve yaratıcıyı; başlangıcını ve sonunu düşündürmek üzere buyruluyor ki:

17. O kahrolası insan ne nankör şey!, Müdessir'de de geçtiği gibi Arapça'da "kutile", Türkçe'de "kahrolası" tabiri gibi öfke ve yermeyi gösteren beddua suretinde kinama ve ayıplamadan kinayedir. "Öyle fena bir durumda bulunuyor ki, hayata hakkı kalmayacak derecede" demektir. nankörlük mânâsına gelen "küfran" kökünden türetilmiş hayret ifade eden bir fil olup o bedduanın sebep ve kaynağına beyandır. Yani o öfke ve ayıplamanın sebebi, insanın şükredecek yerde hayret edilecek derecede nankörlüğe ileri g imiş olmasıdır. Çünkü nankörlük etmek ahlâksızlığın en adısı olduğu gibi vücudunun başlangıcından son anına kadar nail olduğu nimeti unutmak, nimeti veren den ve onun gücünden gafil olmak, hem de hatırlatıldığı halde nazar-ı itibara almamak kuşkusuz ki n a nkörlüğün en hayret edilecek biçimidir.

18. Zira o yaratan, kendisine bu nimetleri veren onu hangi şeyden yarattı,

19. bir nutfeden yarattı da embriyon halinde doğumuna kadar nice aşamalardan geçirerek en güzel biçime koydu.

20. Sonra y u lunu kolaylattı ki bu da doğumundan akıl ve fikrinin olgunlaşmasına kadar geçirdiği aşamaları kapsar.

21. Sonra öldürdü de kabre gömdürdü. Ölüsünün açıkta bırakılmayıp kabre gömülmesini de emretti. İnsanın dinisini de, ölüsünün de saygıya değer kıld ki, bu da bir nimettir. O halde insan olan böyle kendisine verilen nimete nankörlük ederse, kendisiyle aynı cinsten olanların hepsine kötülük etmiş olmaz mı? Halbuki o yaratıcı bununla da kalmadı.

22. Sonra yaratan onu dilediği zaman yeni bir hayata da sevketti.

İNŞAR, daha önceleri geçtiği üzere diriltiktir. Yani ölümünden sonra da o kâbirde öyle bırakacak değildir. Dilediği zaman onu öldükten sonra diriltilip yeniden hayat verecektir. Fakat bunun vakti belli değildir, dilediği zaman diriltilecektir.

23. "Hayır hayır". Tefsircilerin çoğu burada "kellâ'nın, "gerçekten" mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Yani, doğrusu insan cinsi Allah'ın emrettiğini hiç tam olarak yapmadı, şükrunü, kulluğunu tam yerine getimedi.

Mücahid ve Katâde'den nakledildiğine göre tefsirciler şöyle der: Burada 'dan maksat, Allah'ın bütün emrettikleridir. Yani yükümlülüğün başlangıcından kabre gömülünceye kadar, yahut Adem'in yaratılışından bu zamana kadar bunca seneler, asırlar geçmiş olduğu halde insan cins i yaratılışından beklenen ve istenen olgunluğâ ermedi. Allah'ın emirlerini tamamlamaya yerine getimedi. Çünkü şükredici kullar pek az "Kullanım içinde şükreden pek az." (Sebe', 34/13) olduğu gibi bir tür kusuru olmayan fert de yok gibidir. Kazada "tamamla m a" mânâsı bulunduğu ve bir iş henüz vuku bulmadığını ifade ettiği için buradaki olumsuzluğun, tam olumsuzluğa henüz tamamlanmadığı mânâsında olduğu ağıktır. Ancak fiilinde gizli olan "o" zamiri, her ferdin değil de insan cinsinin yahut kendisini ihtiyaçsız gören insanın yerini tutması itibarıyla "kaziyye-i mühmele" olarak ref edilmesi "tam olumluluk" mahiyetinde demektir. Onun için bu, ihlaslı kullar gibi bazı fertlerin görevlerini yerine getirmiş olmalarına engel olmazsa da, insan cinsinin, vaz i fesini tam olarak hiç de yapmamış olduğunu ifade etmede nasstır. Onun için genel olarak insanlık daha çok büyük ilerleme ve olgunlaşmaya muhtaçtır ki, bu mânâ İnsan süresinde "Onu imtihani ederiz." (İnsan, 76/2) kaydıyla ifade edilmişti ve onun için Hz. Ebubekir "Ah ne olurdu o tamam olaydı." demişti.

İnsan, Allah'ın iyi bir dirlimeye erdirmek için olan emirlerin tam yerine getirmemiş olduğunu önce kendi yaratılışının nasıl cereyan etmekte bulunduğunu düşünerek anlasın.

24. Bir de insan, yiyeceğine baksın. Yediği nimetlerin de nasıl bir kudret ve hikmet ile yavaş yavaş yükselerek yetiştirildiğine baksın. Böylece hem kendi içinde hem de dışında olmak üzere ne kadar nimet içinde bulunduğunu ve onların hakkını ödeyerek yararlanmak için nasıl çalışmak gerektiğini düşünsün.

25. Evvela: O suyu biz bol bol içmekteyiz, yani yerkürede maddi hayat için, gerekli olan yiyecekleri yetiştirmek için ilk sebep "Canlı olan her şeyi sudan yarattık." (Enbiya, 21/30) âyetinin gösterdiği gibi sudur. Bu ise her şeyden önce Allah'ın bir lütfudur.

Suyu yaratıp o yağmurları şarıl şarıl döken, yağdıran Allah'tır.

26. Sonra da toprağı güzelce biz yarmaktayız. Hacc süresinde "Yeryüzünü sönmüş kül halinde görürsün. Fakat biz ona suyu indiririz ve hareket etmeye, kabandır." (Hacc, 22/5) buyrulduğu gibi bu yarma, o sönük kupkuru yerküre, yağmurları inmesiyle harekete geçip kabarmaya, sonra çatayıp bitkiler çıkarmaya başladığı bir yarmadır ki bunu da yapan Allah'tır.

27. Bu suretle o yerkürede bitir mekteyiz: hububat, ve (bildiğiniz) üzü m ki yerkürenin sürülüşünde, hububat ve bağların bakımında insanların çalışmalarının da bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler, üzümler yetiştirecek derecede kabarma ve olgunlaşma uyandıran h e p yüce Allah'tır, taze yonca veya sebze, zeytin ve hurma ağaçları, bahçeleri, gırfıt ağaçlı. Bu kelime "galbâ" kelimesinin çoğuludur. Hadika-i galbâ, ağaçları iri boylu ve birbirine gırfıt bahçe demektir. Bu kelimenin aslı "boyun"a sıfat olmaktadır. Boynu kalın adama ağleb denilir.

28. Bu suretle o yerkürede bitirmektediriz: hububat, ve (bildiğiniz) üzü m ki yerkürenin sürülüşünde, hububat ve bağların bakımında insanların çalışmalarının da bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler, üzümler yetiştirecek derecede kabarma ve olgunlaşma uyandıran hep yüce Allah'tır, taze yonca veya sebze, zeytin ve hurma ağaçları, bahçeleri, gırfıt ağa ç li. Bu kelime "galbâ" kelimesinin çoğuludur. Hadika-i galbâ, ağaçları iri boy l u ve birbirine gırfıt bahçe demektir. Bu kelimenin aslı "boyun"a sıfat olmaktadır. Boynu kalın adama ağleb denilir.

29. Bu suretle o yerkürede bitirmektediriz: hububat, ve (bildiğiniz) üzü m ki yerkürenin sürülüşünde, hububat ve bağların bakımında insanların çalışmalarının da bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler, üzümler yetiştirecek derecede kabarma ve olgunlaşma uyandıran hep yüce Allah'tır, taze yonca veya sebze, zeytin ve hurma ağaçları, bahçeleri, gırfıt ağa ç li. Bu kelime "galbâ" kelimesinin çoğuludur. Hadika-i galbâ, ağaçları iri boylu ve birbirine gırfıt bahçe demektir. Bu kelimenin aslı "boyun"a sıfat olmaktadır. Boynu kalın adama ağleb denilir.

30. Bu suretle o yerkürede bitirmektediriz: hububat, ve (bildiğiniz) üzü m ki yerkürenin sürülüşünde, hububat ve bağların bakımında insanların çalışmalarının da bir kıymeti olmakla beraber o kara toprakta böyle daneler, üzümler yetiştirecek derecede kabarma ve olgunlaşma uyandıran hep yüce Allah'tır, taze yonca veya sebze, zeytin ve hurma

ağaçları, bahçeleri, girift ağaçlı. Bu kelime "galbâ" kelimesinin çoğuludur. Hadika -i galbâ, ağaçları iri boylu ve birbirine girift bahçe demektir. Bu kelimenin aslı "boyun" a sıfat olmaktadır. Boynu kalın adama a gleb denilir.

31. Meyve (genellikle yaş ve kuru meyvelere fakihe denir.) ve çayır lar. Bu kelimenin çayır ve otlak, sebze, hayvan yemi, çerez mânâlarına geldiği söylenmiştir.

"Misbah" yazannın ve Rağib'in açıklanmasına göre, bu kelime esasen hazırlanmak, hazırlıkta bulunmak mânâsına konulmuş olup yaz ve kış için biçmeğe ve hayvan gütmeye elverişli olması itibariyle ot ve otlak mânâsına kullanılması bu kökle ilgilidir. Saman ve kuru yemiş için kullanıldığı da söylenmiştir. Bununla beraber Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den bunun hakkında şöyle iki rivayet vardır:

Ebu Ubejde "Fezail"inde ve Abd b. Humeyd İbrahim et-Teymi'den rivayet etmişlerdir ki, Ebubekir es-Siddık'a, "ebb nedir?" diye sorulduğunda: Allah'ın kitabında bilmediğim bir şey hakkında konuşacak olursam beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer barındırır?" demiştir.

İbnü Sa'd, Said b. Mansur, Abd b. Humeyd, İbnü Cerir, İbnü Münzir, Hâkim ve daha bazıları Hz. Enes'ten rivayet etmişlerdir ki: Hz. Ömer minberde dan 'e kadar okumuş, "bunların hepsini biliyoruz, fakat ebb nedir?" demiş ve sonra elindeki âşâyı kırıp atarak demiştir ki: İlahî hayata yemin ederim ki bunu anlamaya çalışmak bir zorlanma ve külfettir. Ey Ömer'in anasının oğlu! Ebben'in ne olduğunu bilmesen ne var? Bu k i taptan açıklananları arayın ve onunla amel edin. Bilemediklerinizi de Rabbına havale edin."

Zemahşerî de şöyle der: Hz. Ömer'in bu sözünde Kur'an'ın mânâlarını araştırmayı ve müşküllerini incelemeyi yasaklama var gibi görünürse de o bu kanaate varmış değildir. Fakat onların en büyük gayretleri amele yönelik idi. Amel edilmeyecek bir şeyi bilmeye uğraşmak onlarca bir zorlanma ve külfet idi. Onun için Hz. Ömer şunu anlatmak istemiştir ki: Âyetin akışı, Allah'ın insanlara verdiği iyecikleri sayması ve ş ü krüne davet esas üzerinedir. Âyetin mânâsından ise "ebb" in, insana veya hayvanlarına, istifade etmesi için yüce Allah'ın bitirdiği bitkilerden bir şey olduğu özet olarak anlaşılıyor. Şu halde burada müminin asıl önemli görevi, özel ismi "ebb" olan otları n ne olduğunu öğrenceğim diye zorlanarak vakit geçirmeyip, nimetlerden açık olarak anladıklarının şükürünü yerine getirmeye girişmek ve onun ne olduğu başka bir zaman aydınlanıncaya kadar özet olarak anlamakla yetinmektir.

Biz bu rivayetlerden bu kelime ede dikkate değer üç nükte anlıyoruz: BİRİNCİSİ, Kur'an'da herkesin her zaman mânâsını kavrayamayacağı ve ancak kısa ve özet bir mânâ ile yetinilerek inanılması gereken ve zamanı geldikçe detayları ve yorumu açıklık kazanacak olan müşkil ve mücmel kelime ve mânâlar bulunduğu. İKİNCİSİ, kelimesinin önceki süredeki "Mer'âhâ" (otlağı) (Nâziât, 79/31) mânâsına olmakla beraber "daha neler neler" gibi insan ve hayvanların yararlanabileceği yaş ve kuru birçok bitkiyi kapsayan ve detaylandırılması uzun uzun araştırmalara bağlı özet bir mânâ ifade ettiği.

ÜÇÜNCÜSÜ, bu kelimenin asıl ortaya çıkışında hazırlık ve hazırlanma mânâsı bulunması itibariyle âyetlerin akışına göre ahiret hayatı içinde böyle yapılması gerekli birçok hazırlığa ihtiyaç bulunduğu na bir işaret olabilesidir.

32. Meyve (genellikle yaş ve kuru meyvelere fakihe denir.) ve çayır lar. Bu kelimenin çayır ve otlak, sebze, hayvan yemi, çerez mânâlarına geldiği söylenmiştir.

"Misbah" yazannın ve Rağib'in açıklanmasına göre, bu kelime esasen hazırlanmak, hazırlıkta bulunmak mânâsına konulmuş olup yaz ve kış için biçmeğe ve hayvan gütmeye elverişli olması itibariyle ot ve otlak mânâsına kullanılması bu kökle ilgilidir. Saman ve kuru yemiş için kullanıldığı da söylenmiştir. Bun u nla beraber Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den bunun hakkında şöyle iki rivayet vardır:

Ebu Ubejde "Fezail"inde ve Abd b. Humeyd İbrahim et-Teymi'den rivayet etmişlerdir ki, Ebubekir es-Siddık'a, "ebb nedir?" diye sorulduğunda: Allah'ın kitabında bilmediğim bir şey hakkında konuşacak olursam beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer barındırır?" demiştir.

İbnü Sa'd, Said b. Mansur, Abd b. Humeyd, İbnü Cerir, İbnü Münzir, Hâkim ve daha bazıları Hz. Enes'ten rivayet etmişlerdir ki: Hz. Ömer minberde dan 'e kadar okumuş, "bunların hepsini biliyoruz, fakat ebb nedir?" demiş ve sonra elindeki âşâyı kırıp atarak demiştir ki: İlahî hayata yemin ederim ki bunu anlamaya çalışmak bir zorlanma ve külfettir. Ey Ömer'in anasının oğlu! Ebben'in ne olduğunu bilmes e n ne var? Bu kitaptan açıklananları arayın ve onunla amel edin. Bilemediklerinizi de Rabbına havale edin."

Zemahşerî de şöyle der: Hz. Ömer'in bu sözünde Kur'an'ın mânâlarını araştırmayı ve müşküllerini incelemeyi yasaklama var gibi görünürse de o bu kanaate varmış değildir. Fakat onların en büyük gayretleri amele yönelik idi. Amel edilmeyecek bir şeyi bilmeye uğraşmak onlarca bir zorlanma ve külfet idi. Onun için Hz. Ömer şunu anlatmak istemiştir ki: Âyetin akışı, Allah'ın insanlara verdiği iyecikle r i sayması ve şükrüne davet esas üzerinedir. Âyetin mânâsından ise "ebb" in, insana veya hayvanlarına, istifade etmesi için yüce Allah'ın bitirdiği bitkilerden bir şey olduğu özet olarak anlaşılıyor. Şu halde burada müminin asıl önemli görevi, özel ismi "e b b" olan otları n ne olduğunu öğrenceğim diye zorlanarak vakit geçirmeyip, nimetlerden açık olarak anladıklarının şükürünü yerine getirmeye girişmek ve onun ne olduğu başka bir zaman aydınlanıncaya kadar özet olarak anlamakla yetinmektir.

Biz bu rivayet lerden bu kelimed e dikkate değer üç nükte anlıyoruz: BİRİNCİSİ, Kur'an'da herkesin her zaman mânâsını kavrayamayacağı ve ancak kısa ve özet bir mânâ ile yetinilerek inanılması gereken ve zamanı geldikçe detayları ve yorumu açıklık kazanacak olan müşkil ve mücmel kelime ve mânâlar bulunduğu. İKİNCİSİ, kelimesinin önceki süredeki "Mer'âhâ" (otlağı) (Nâziât, 79/31) mânâsına olmakla beraber "daha neler neler" gibi insan ve hayvanların yararlanabileceği yaş ve kuru birçok bitkiyi kapsayan ve detaylandırılması uzun uzun araştırmalara bağlı özet bir mânâ ifade ettiği.

ÜÇÜNCÜSÜ, bu kelimenin asıl ortaya çıkışında hazırlık ve hazırlanma mânâsı bulunması itibariyle âyetlerin akışına göre ahiret hayatı içinde böyle yapılması gerekli birçok hazırlığa ihtiyaç bulunduğu na bir işaret olabilesidir.

33. Çünkü "kulakları sağır eden gürültü geldiğinde".

SÂHHA, tamm e gibi büyük bela ve musibet mânâsına olup ikinci üfürme veya son üfürme denilen Kıyamet seslenişinin ismidir.

Bu kelimenin as lı "sahh"tan türetilmiş olup bu şekilde isimlendirilmesinde birkaç yön zikredilmiştir:

Sahh, demir ve taş gibi katı ve pek bir şeyi, içi boş olmayan yine öyle dolgun bir şeye çarpmaktır. Bundan sâhha şiddetle çarpan demek olur. Böyle şiddetle çarpan kayanın çarpıldığı sırada ses çıkmasına da sahh ve o sese sâhha denilir. Bundan da sâhha, kuvvetli ses gikaran, haykıran demek olur. Bundan mecazi isnad suretiyle sâhha, çarpınca kulağı sağır eden şiddetli sese de denir ki, kulağa çarpıp sağır etmek mâ n âsına sahh'tan alınmıştır. denilir ki, "onlara kulakları çatılacak bir sesle haykır dı" demektir. Şiddetli bela ve musibete sâhha denilmesi de bundandır. Çünkü kulağı sağır edecek derecede çarpan şiddetli haykırmanın iki özelliği vardır:

BİRİNCİSİ, her şeyden önce şiddetle çarpıp kendisini ıstırtırma özelliğidir. İKİNCİSİ de şiddetinden dolayı kendisinden başkasını ıstırtırmeyecek şekilde kulağı sağır etmesidir. İşte büyük, şiddetli bela ve musibetler de böyle yalnız kendisini ıstırtır başka şeyleri duymayacak bir halde kulakları sağır gibi ettiği için sâhha denilmiş; kıyamet haykırnı da dünyadan sağır edip ahiret işlerini dinleten en şiddetli bir bela olmasa nedeniyle bu isim ile isimlendirilmiştir ki etkisinin şiddetini ifade eden eşsiz bir e bağattır. Bu mânâ, çarpmak ve sağır etmek mânâsının gereği olan bir mecazdır. Zemahşerî de şöyle demiştir: Sahh, iyice kulak verip dinlemek mânâsına gelir. İsrail'in üfürmesine sâhha denilmesi de insanların onu dinleyip kulak vermeleri sebebiyle mecazdır. Yani, dinleyen insanlar iken, asırlık ifade etmesi için kendisine "dinleyen" denilmiştir. Bu şekilde izahta sâhha'nın dinlenilmesi özelliğine, öbüründe ise başkasını duymayacak şekilde kendini dinletmesi özelliğine fazlaca dikkat çekilmektedir. İkisi de şiddetle beraber bulunurlar.

34. Bunun şu şekilde izahı evvelki yoruma daha yakındır: "O gün kişi kaçar". Bu, sâhha'dan bedel olarak onun şiddetini izah etmektedir.

"Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarndan". Burada kardeşten başlayarak yakınlık ve sevginin derecelerine göre kaçışta bir gelişme üslubu vardır. Yani akraba ve yakınlar içerisinde kardeş en yararıklık, en yakın ve en sevgili; ana-baba daha yakın daha sevgili; arkadaş, yani eş olan zevce ve çocuklar daha y a kın ve daha sevgili olduğuna işaret ile beraber o gün derece derece bunların hepsinden kaçılacağı anlatılmıştır ki şöyle denilmek gibidir: O gün kişi, başkaları şöyle dursun kardeşinden, hatta anasından babasından, hatta yâri olan eşinden ve çocuklarından kaçır.

35. Bunun şu şekilde izahı evvelki yoruma daha yakındır: "O gün kişi kaçar". Bu, sâhha'dan bedel olarak onun şiddetini izah etmektedir.

"Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarndan". Burada kardeşten başlayarak yakınlık ve sevginin derecelerine göre kaçışta bir gelişme üslubu vardır. Yani akraba ve yakınlar içerisinde kardeş en yararıklık, en yakın ve en sevgili; ana-baba daha yakın daha sevgili; arkadaş, yani eş olan zevce ve çocuklar daha yakın ve daha sevgili olduğuna işaret ile beraber o gün derece derece bunların hepsinden kaçılacağı anlatılmıştır ki şöyle denilmek gibidir: O gün kişi, başkaları şöyle dursun kardeşinden, hatta anasından babasından, hatta yâri olan eşinden ve çocuklarından kaçır.

36. Bunun şu şekilde izahı evvelki yoruma daha yakındır: "O gün kişi kaçar". Bu, sâhha'dan bedel olarak onun şiddetini izah etmektedir.

"Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarndan". Burada kardeşten başlayarak yakınlık ve sevginin derecelerine göre kaçışta bir gelişme üslubu vardır. Yani akraba ve yakınlar içerisinde kardeş en yararıklık, en yakın ve en sevgili; ana-baba daha yakın daha sevgili; arkadaş, yani eş olan zevce ve çocuklar daha yakın ve daha sevgili olduğuna işaret ile beraber o gün derece d erce bunların hepsinden kaçılacağı anlatılmıştır ki şöyle denilmek gibidir: O gün kişi, başkaları şöyle dursun kardeşinden, hatta anasından babasından, hatta yâri olan eşinden ve çocuklarından kaçır.

37. Çünkü onlardan her kişinin o gün kendisine yeter bir işi

vardır. Yani kendisini meşgul eden öyle önemli bir işi, bir meşgalesi vardır ki başından aşar. Onun önemi başkalarını düşünmeğe, yardıma koşmaya meydan vermediği gibi ayınc onlardan kaçırn, hepsini feda ettirir, kimisi kendi başının derditiyle onlara yardımdan kaçır, kimisi de sorguya çekilmekten kaçır. Çünkü kardeş, "sen bana dünyada yardım etmedin" diye; ana baba, "sen bize iyilikte kusur ettin" diye; kansı, "sen bana haram yedirdin" diye; çocukları, "sen bize dinimizi belletip öğreterek bi z i irşat etmedin" diye yakasına sarılırlar.

Taberânî, İbnü Merduye, Beyhakî ve Hâkim müminlerin anası Sevde binti Zem'a'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v); "İnsanlar Kıyamet günü yalınayak, çıplıplak, sörpük ve sarkık, ter, gem gibi boğazlarına takılmış ve kulak tozlarına çıkmış bir halde haşır olunurlar" buyurdu.

"Ey Allah'ın Resulü! Eyvah o ne sefillik, birbirinin ayıbına bakacaklar" dedim. İnsanlar bundan meşguldür" buyurdu ve şu âyeti okudu: "Onlardan her kişinin o gün kendisine yeter bir işi vardır."

Ebu Ubejde ve İbnü Münzir'in Katade'den rivayetlerinde de şöyle denilmiştir: "Kıyamet günü insan tanıdığı bir kimseyi görmekten sıkıldığı kadar hiçbir şeyden sıkılmaz. Çünkü yaptığı bir haksızlık nedeniyle peşine dü ş ülmesinden korkar."

38. Ama "bu dehşetli, belalı gün böyle olacak olunca bunun hükmü, hikmeti, bu konuda uyanılıp bundan haberdar edilmenin faydası nedir? Bu durumda hayatın sonu herkes için bir kötümserlikten ibaret olmaz mı?" denecek olursa, bunun hükmü ve hikmetini beyan ile neticesinin herkes için böyle olmadığ ı anlatılmak üzere buyruluyor ki: nice yüzler o gün sabah aydınlığı gibi ağırlık ılıdır, pınlıdır ki bu sürenin akışından da buradaki âyetlerin önceki âyetlere karşılık olmasından a nlaşıldığına göre bu, Allah saygısı ve iman ve İslâm ile Allah'ın emirlerini yerine getirerek temizlenmenin eseridir. İbnü Abbas'tan gelen rivayette; "bu, geceyi ibadetle geçirmedendir" denilmiş, çünkü bir hadiste; "Gece namazı çok olan kişinin gündüz ü n yüzü güzel olur." diye rivayet edilmiştir. Dahhâk'ten gelen rivayette; "abdestin eserlerindendir" denilmiştir.

Bu da abdest hakkında bilinen ve abdest alanalrı yüzleri nurlu ve abdest azalanları da abdestin eserinden bembeyaz olduğunu bildiren hadis ile ilgilidir. Bir de, "Allah yolunda uzun müddet toz toprak içinde cihat yapmaya katlanmaktadır." denilmiştir ki bu hepsinden daha kapsamlı bir ifadedir. Razî de şöyle der: "Bence bu, dünyadan kurtulup mukaddes âleme, rahmet ve nza makamlarına kavuşma seb e biyledir." Doğru, fakat asıl mesele o kurtuluş ve vuslatın dünyadaki sebeplerini bilmektir.

39. Güler, çünkü hesaptan kurtulmuştur; Müjdelenir, sevinir, çünkü Allah'ın rahmet nzasını elde ederek Hakk'ın cemaline kavuşmaktadır.

40. Nice yüz zler de vardır, o gün üzerlerinde bir toz, tor toz istilâ etmiş,

41 o tozu da is gibi bir karalık samıştır. Yüzlerde böyle tor toz ile karanlı bir araya gelmesi ise, korku ve zelililik ile elem ve azabın en ürktütücü bir şekilde ortaya çıkış dı r.

42. İşte onları, öyle tozlu kara yüzlüler, kâfirler ve günahkârlardan ibarettiler. Onlar hem küfür edip hem de günâh işleyerek küfür ve günâhı bir arada toplamışlar, yüce Allah da bunu onlara tor toz içinde yüzkarası etmiştir. Onun için insan o gün gelmeden kendi dileme ve iradesiyle bütün bunları düşünüp Allah'tan korkarak, küfür ve günâhtan sakınarak Allah'ın emirlerini tutup iman ve İslâm ile temizlenmeye çalışmalı ve o gün yüz aklıyla güle güle, sevine sevine o son murada ermelidir. Z i r a bu dünya böyle kalacak değildir. Bundan sonraki sürede geleceği gibi güneş dörülüp yıldızlar sönecek, insana yalnız yaptığı amel kalacak; Hakk'ın huzurunda ya yüz aklığ ı, ya yüz karası olacaktır.

TEKVİR SURESİ

İmam Ahmed, Tirmizî ve Hâkim'in İbnü Ömer (r.a.)'den rivayet ettiklerine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her kim Kıyamet gününe gözüyle görüyormuş gibi bakmay ı arzu ederse ve sûrelerini okusun." Meâl-i Şerifi

- Güneş katlanıp dörüldüğünde,**
- Yıldızlar bulandığında,**
- Dağlar yürütüldüğünde,**
- Kırılmaz mallar bırakıldığında,**
- Vahşi hayvanlar bir araya toplandığında,**
- Denizler ateşlendiğinde (suları çekilip, volkanlar halinde ateş püskürdüğünde),**
- Nefisler eşleştirildiğinde (iyiler iyilerle, kötüler kötülerle bir araya toplandığında),**
- Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda,**
- "Hangi günâhtan dolayı öldürüldü?" diye.**
- Amel defterleri açıldığında,**
- Gök sıyrılıp açıldığında,**
- Cehennem kızıştırıldığında,**
- Ve cennet yaklaştırıldığında,**
- Herkes ne getirmiş olduğunu anlar.**
- Şimdi yemin ederim o sinenlere (gündüzleri gözden kaybolan yıldızlara),**
- O akıp akıp yuvasına gidenlere,**
- Yöneldiği an geceye,**
- Nefeslendiği (ağardığı) an sabaha ki,**
- Kuşkusuz o Kur'an, değerli her elçinin sözüdür.**
- O elçi güçlüdür, Arş'ın sahibinin yanında çok itibarlıdır.**
- Orada ona itaat edilir, güvenilir.**
- Arkadaşınızı cin çarpmış değildir.**

23- Andolsun o, Cebrail'i açık ufukta gördü.
24- O, gayb hakkında cimri de değildir.
25- O, kovulmuş bir şeytanın sözü değildir.
26- Hâl böyle iken, siz nereye gidiyorsunuz?
27- O, âlemler için öğütten başka bir şey değildir,
28- İnkizden doğru gitmek isteyenler için.
29- Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz.

O güneş dürrüldüğü vakit. Burada zaman edatı olan ile oniki olay zikredilmiş, cevabında "Her nefis ne getirdiğini bilecektir." denilmiştir.

Bu oniki olay şunlardır: 1. Güneşin dürrülmesi, 2. Yıldızların bulanması, 3. Dağların yürütülmesi, 4. Kıyılmaz malların bırakılması, 5. Vahşi hayvanların toplanması, 6. Denizlerin ateşlenmesi, 7. Nefislerin eşleştirilmesi, 8. Dirî dirî gömülen kıza sorulması, 9. Amel defterlerinin açılması, 10. Göğün sıynılıp açılması, 11. Cehennemin kızıştırılması, 12. Cennetin yaklaştırılması.

Bunlar bir kısmı ilk üfürme ile dünyada, bir kısmı ikinci üfürme ile ahirette olmak üzere kıyamet gününün en korkunç manzaraları ve anlarıdır.

1. GÜNEŞİN DÜRRÜLMESİ: Tekvir aslında yuvarlak şekle sokmak ve toplamak mânâlarıyla ilgili olarak sank sarı gibi yuvarlanmasına dürrüp sarmak ve bohçalamak mânâsındadır. Bir de bizim devirmek ve kürrümek dediğimiz gibi yıkıp atmak mânâsına gelir. Râzî tefsirinde yazıldığı üzere bazıları Hz. Ömer'den gelen bir rivayete dayanarak kör etmek köretmek mânâsına olduğunu da söylemişlerdir. Bunların mechûl (edilgen) şekli olarak tekvir olunmak da dürrülp sanılmak veya devşirilip atılmak veya köretilmek demek olur.

Güneşin dürrülmesi iki mânâda anlaşılabilir.

Birisi, uzaktan düz görünen güneş yuvarlağının etrafı kabuk bağlayıp bir bohça gibi sanılarak ışığının sönmesi ve kôrlenmesi demek olur ki bu hakikattir. Veya güneş tutulduğu zaman olduğu gibi gözden kaybolmasıdır. Bu da mecazdır.

İkincisi, güneş kütesinin bizzat kendisinin ortadan kaldırılıp atılması demek olur ki, bu mecazî bir mânâdır. Zira bir elbise kaldırılaçağı zaman dürrülp de kaldırılmak âdet olduğundan, dürrülmek, gerekli olma ilgisıyla, yok etme mânâsından mecaz olur. Tekvirin ikinci mânâsı olan yıkıp atmak, bu mânâda hakikat demektir. Üçüncü mânâ olan köretmek ise, öncekinin aynı demektir.

Şu halde "tekvir-i şems" şu iki mânâdan birini taşımaktadır. Ya ışığının sönmesi veya kütesinin kaldırılıp görünmez olması. Onun için tefsirler de başlıca bu iki mânâ üzerinde yürümüşlerdir.

Konuyla ilgili rivayetler:

İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette tekvir-i şems, güneşin Arş'a katılması, bir rivayette de karanlık olmasıdır.

Mücahid, Katade ve Hasen'den: Işığının gitmesidir. Yine Mücahid'den gelen bir rivayette, çöküp yok olmasıdır.

Rebî b. Heysem'den: Güneşin atılmasıdır.

Ebu Salih'ten: Ters döndürülmesidir.

Kurtubî de şöyle der: Başa sanki dolanır gibi dürrülür, sonra ışığı giderilir, sonra da atılır.

Güneşin, ışığının sönmesi suretiyle tekviri, onda yerkürenin döşenmesi gibi bir kabuk tabakasının oluşması ve dolayısıyla yeni ve büyük bir yerkürenin oluşturulması demek olacağına göre, daha büyük bir güneş yaratıldığı takdirde orada da yerküremizdekine benzer fakat çok geniş bir yaşama yeri başlamış olabilirse de o güneşi hiç nazar-ı itibara almadan bildiğimiz güneşin gerek sönmesi ve gerekse kütesinin güy edilip giderilmesi anında yerküremizdeki hayatın ve güneşten işi alan gezegenlerin derhal söneceği açıktır. İşte evvela bu dehşeti ifade ediyor. Bununla beraber bu tekvir, biz insanların dışında olan bir olay olduğu gibi, sırf içimizdeymiş gibi bir nitelikte de olabilir. Hele hayat ve eşyanın bizim üzerimizde bıraktığı iz ve görüntü özellikle ruhumuzun yetenek ve faaliyetleriyle ilgili olmasına göre, ruhların bedenlerinden ayrılmış halinde de "tekvir-i şems" meydana gelmiş olur.

2. 2. YILDIZLARIN BULANMASI: Yıldızlar bulandığı zaman. İnkidâr, bulanmaktır. Bunda da iki mânâ rivayet edilmiştir.

Birisi, nurlarının parlaklığı bozulup sönmesi, silinmesi, "Yıldızlar silindiği vakit." (Mürselat, 77/8) âyeti de bunu açıkça göstermektedir.

Birisi de, "Yıldızlar döküldüğü vakit." (İnfitar, 82/2) buyrulduğu üzere saçılıp dökülmeleridir. Buhârî yalnız bunu rivayet etmiş, tefsirciler de çoğunlukla bunu tercih etmişlerdir. Râzî şöyle der: Çünkü inkidârda asıl olan dökülmektir. İmam Halil demiştir ki: "Ârd arda gelip döküldüler" mânâsına denilir. Kelbî de şöyle demiştir: O gün gök yıldız yağdıracak, gökte yıldız kalmayıp düşecektir. Mülk Süresi'nde geçtiği üzere Atâ demiştir ki: Çünkü yıldızlar, gök ile yer arasında kandillerde nurdan zincirlerle asılıdır. Bu zincirler meleklerin ellerindedir. Gök ve yerde bulunanlar ölünce o zincirler meleklerin ellerinden düşecektir.

Bunları bizim anlayabileceğimiz şekilde ifade edecek olursak şöyle demek olur: Güneşin ışığı söndüğü zaman kuşku yok ki Ay ve gezegenler gibi ondan ısıtılan yıldızlar tamamen bulanıp sönecektir. Sonra güneş küresi yani güneşin kütesi patlayıp atılarak güy olduğu zaman da cisimlerin dengesi tütan ve nurdan zincirler diye tabir edilmiş bulunan genel cazibe ve çekim yok olarak âlemin dengesi bozulmuş olacağından gökte yıldızlar alev yağmurları halinde dökülüp düşmeye başlayacaktır.

Türkçe'de "bulanma" tabiri, inkidâr kelimesi gibi, yukarıda anlatılan iki mânâyı da ifade edebileceği kanaatiyle meâlde "yıldızlar bulandığı zaman" denilmekle de bu mânâlar anlaşılabilir zannedirim.

3. DAĞLARIN YÜRÜTÜLMESİ: Dağlar yürütüldüğü zaman yerkürenin zelzele ve depremle sarsılıp patlayarak dağların yün gibi atıldığı, yerleri serap gibi olmak üzere başlar üzerinden geçen bulutlar gibi göğe fırlatılıp toz halinde serpiştiği andır. (Hâkka Süresi'nde geçen "yer ve dağlar kaldırıldı"(Hâkka, 69/14) âyetinin tefsirine bkz.)

Ecel gelip de ilâhî hikmet dünyada yaşıyanların yaşadığı âlemin yıkılmasını, yer ve gök düzünün başka bir düzene değişmesini gerektirdiği zaman bunlar olacak ve o değişim ile varlıcak olan diğer âlemde bu kütle ve cisimler kalmıyacak, başka bir düzen kurulacaktır.

Düşünmeli ki Güneşin dürrüldüğü, yıldızların bulanıp döküldüğü ve ve yerkürenin parçalanıp dağlarının yürütüldüğü bu zamanlarda hayatta olanları ne büyük bir korku ve dehşet saracaktır. Hiç kuşku yok ki o zaman en kıymetli mallar boş bırakılacaktır. Onun için:

4. KIYILMAZ MALLARIN BIRAKILMASI: Kıyılmaz mallar bırakıldığı zaman. İşâr, uşerâ kelimesinin çoğuludur. Nîrâs ve nüfesa gibidir. Uşerâ, "onları" demek gibi olup Araplar on aylık gebe deveye doğuruncaya kadar bu adı verirler. Onlara göre bunlar, kendilerinin en kıymetli mallarıdır. Bu şekilde bunun çoğulu olan işâr süürüsü bazı yeni doğmuş, bazısı doğurmak üzere bulunan ve en çok bakılması, gözetilmesi gereken en kıyılmaz mallar demek olur.

Bunların bırakılmasından maksat ise çobansız, bakımsız, başıboş bırakılvermesidir. Zira yüz gösteren korkunç kıyamet olayları içinde sahipleri böyle en kıymetli mallarını bile başıboş bırakırlar. Çünkü o gün, "O günde ne mal fayda verir ne oğullar. Ancak Allah'a selim bir kalp ile varan başka." (Şuara, 26/89) diye nitelenen bir gündür.

Razî'nin yazdığına göre bazıları, âyetle söz edilen "ta'til-i işâr-ın, bulutların kurumasından, yağmurların kesilmesinden kinaye olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Araplar bulutu, yağmur yüklü olduğu için hamilelere benzetirler. Bu mânâ mecaz olmakla beraber dağların yürütülmesiyle münasebeti de vardır.

Alûsî'nin nakline göre, bazıları da, "ziraat olunur, öşrü, vergisi alınır arazi", bazıları ise, "diyâr" yani yurtlar demistir.

Bunlar kıymetli, kıyılmaz malların bırakılması mânâsı içinde vardır.

Kurtubî demistir ki: Kelâm, durumun dehşetini tasvir için temsil üzere söylenmiştir. Çünkü o zaman ne kıymetli mal vardır, ne de bunların bırakılması söz konusudur. Mânâ şudur: Böyle deve sürülen olsa, sahipleri onları bırakır, kendileriyle meşgul olurlardı.

Bununla beraber âyetler sıralamayı gösteren "fâ" ile değil de "vav" ile birbirlerine bağlanmış olduğundan bunlar, dağlar yürütülmeden önce ve yerkürede sarsıntılardan başladığı sırada olabilir. O zaman deve sürüleri de, yurtlar da, diğer kıymetli mallar da mevcut iken dehşetler içinde hepsi başıboş bırakılır. Şu da öyle olmalıdır:

5. 5. VAHŞİ HAYVANLARIN TOPLANMASI: Vahşi hayvanların toplandığı zaman. VUHÜŞ, vahşi hayvanların mânâsına olup "vahş" kelimesinin çoğuludur. Vahş, tekil olan vahşi kelimesinin cins ismidir. İnsana yakın olmayan kara hayvanlarına bu ad verilir. Ehî ve evcılın zıddıdır. Dilimizde yabani diye de söylenir. Bunun, önceki âyette geçen "develer"le münasebeti evcile karşılık yabaninin söylenmiş olmasıdır. Bu münasebette "vâv" ile birbirlerine bağlanmalarında bu zıtların bir araya getirilmesi var demektir. Bundan dolayı maksat, evcil ve yabani mutlak olarak hayvanların toplanması denilmiştir. Bu da üç şekilde tefsir edilmiştir:

Birincisi, her taraftan canıların saran o korku ve dehşet içinde hayvanların, öteden beri korka geldiği şeyleri unutarak deliklerinden ve yuvalarından gılgıncasına fırlayıp ne birbirlerinden ne de insanın saldırısından çekinmeksizin bir araya toplanması demektir ki, kıyamet âlâmetlerinden olmak üzere ilk üfürmeden önce insanlar ve hayvanlar sürüp sevkedecek olan ateş çıktığı vakit olacaktır.

İkincisi, hayvanların toplanması, ölüm ve helakete toplanmaları denilmiştir. Çünkü kitlek çıktığı yıl denilir ki, "kitlek helak etti" demektir.

Üçüncüsü, Katade ve daha başkalarından rivayet olunduğu üzere vahşi hayvanların toplanması, hayvanların da kısas için diriltilip mahşer yerine toplanmalarıdır. Müslim ve Timizî'de Ebu Hureyre'den rivayet olunduğu üzere Resulullah (s.a.v) şöyle buymuştur: "Muhakkak hakları sahiplerine vereceksiniz. Hatta boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan kısas yoluyla hakkı alınacak." Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde: "Ve hatta kanınca kanncadan hakkını alacak." Katade de bu âyette demistir ki, "Her şey, hatta sivrisinek kısas için haşr olunacak." Râzî de tefsirinde şöyle der: Mutezile demistir ki: Yüce Allah o gün hayvanların hepsini toplayacak ki, dünyada ölüm, öldürme ve diğer yollarla onlara gelmiş olan elemelerin karşılığı versin. Ondan sonra bir kısmını cennette bırakmak isterse, cennette kalmaları işi olduğu takdirde yapar. Dilerse, haberde geldiği gibi yok eder. Biz ehli-i sünnetin âlimlerine göre ise yüce Allah üzerine "buna hak kazanmıştır" diye hüküm vermek suretiyle bir şey vacip olmaz. Fakat o vahşi hayvanların hepsini toplayacak da boynuzsuzun boynuzludan hakkı alınacak. Sonra onlara "ölün!" denecek, ölecekler. Bazıları, "İnsan ve cinden başkası yükümlü olmadığı için haşr olunmaz." demişlerdir. Fakat Timizî hadîse "hasen sahih" demistir. Şu kadar varki o hadis, bu âyetin tefsiri mahiyetinde söylenmiş değildir. Burada vahşi hayvanların haşrı, kıyılmaz malların bırakılması ile denizlerin ateşlenmesi arasında zikredilmiş olmasına göre de bu haşrın sorusu gibi tekrar dirildikten sonra değil, dünyada olacak olaylar sırasında olmasına açık görünür. Onun için birinci mânâ tercihe layıktır. Hadis, ilâhî adaleti ayrıca bir beyan olarak sahihtir. Fakat bu, âyetin onunla tefsir edilmesini gerektirmez. Ancak bu âyet onu da hatıra getirebilmek itibarıyla o mânâ da düşünülebilir. Çünkü "vâv" ile iki cümleyi birbirine bağlamak, arada bir sıralama bulunmuş olmasını gerektirmez.

6. 6. DENİZLERİN ATEŞLENMESİ: Denizler ateşlendiği zaman. Tescir, alevli ateşle finn kızdırmak ve doldurmak mânâlarına gelir. Burada da bu iki mânâdan hareketle üç şekilde tefsir edilmiştir:

Birincisi, denizlerden volkan halinde ateşler çıkarak sularının çekilmesi ki, Buhârî'de Hasen'den, "Bir damla su kalmayacak." diye rivayet edilmiştir.

İkincisi, Mücahid'den rivayet edildiği üzere "doldurmak" mânâsıdır ki bu da iki şekilde düşünülmüştür. Birisi, önceki mânâ gibi ateşle doldurulmuş olması; birisi de "Denizler yanılıp birbirine kanıştığı vakit." (İnfitar, 82/3) âyetinden açıkça anlaşıldığı üzere, denizlerin yanılıp aktılarak yerkürenin her tarafını bir deniz halinde istila etmesidir ki, zelzeleler ve volkanlarla yerkürenin çalkandığı ve dağların yürütüldüğü an ile birliktedir. Bu üç mânâ Buhârî'de de özette nakledilmiştir.

Bir de İbnü Atiyye Tefsiri'nde yazıldığı gibi denilmiştir ki; tescirin, sâcurdan türetilmiş olma ihtimali vardır. Sâcur, köpeğin boynuna bağlanmak için geçirilen toka ve tasma demek olduğundan,tescir, toka takmak veya tasma geçirmek mânâsıyla zaptedip malîk olmaksın mecaz olarak denizlerin o çalkanma halinde abluğa edilmiş gibi zaptedilip bağlanmasını ifade eder.

Abd b. Humeyd ve İbnü Münzir Ebu Aliye'den şöyle rivayet etmişlerdir: Bu süreden altı âyet dünyada ve insanlar bakaarlardan, altısı da ahirettedir. Güneşin dürrülmesi... denizlerin ateşlenmesi dünyada; Nefislerin eşleştirilmesi... cennetin yaklaştırılması, bunlar da ahirettedir.

İbnü Ebi'd-dünya, İbnü Cerir ve İbnü Ebi Hatim de Übeyy b. Ka'b'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Altı âyet kıyamet gününden evvel insanlar çarşı ve pazarlarında ikendir: Güneşin işığı gider, o haldelerken yıldızlar bulanır, dağlar düşmeye, yerküre hareket ve sarsıntı ile çalkınmaya başlar. Bunun üzerine korkudan cinler insanlara, insanlar cinlere bağnıp çağırır. Hayvanlar, bütün vahşi kuşlar kanşıp birbirine girerler, kıyılmaz mallar bırakılır. Cinler insanlara, "size bir haber getirelim" deyip denize fırlarlar. Bakarlar ki deniz ateş olmuş, alevler içinde. O haldelerken yer bir çatlayış çatlar, bir rüzgar gelir hepsini öldürür.

Bazıları, "ilk altı, iki üfürme arasındadır. Dünyada diyenlerin maksadı da budur" demişler; bazıları "bunlar ilk üfürmeden önce, sonrakiler ikinci üfürmeye kadardır" demişler. Bununla beraber bu sonuncuların muradı da gaye mugayyaya dahil olarak ikinci üfürmeyi de kapsamış olmalıdır. Çünkü suâl sonradır.

7. 7. NEFİSLERİN EŞLEŞTİRİLMESİ: Nefisler eşleştirildiği zaman. Nüfûs, bilindiği gibi nefis'in çoğuludur. Nefis de kişi ve can mânâlarına gelir. Nitekim, "şurada şu kadar nüfûs var" dediğimiz zaman, şu kadar kişi veya şu kadar can var demek olur.

Tezvic de; eşi eşe, dengi denge, benzer ve yaşıtlan birbirine katıp bir yere getirmek, çatmak, çiftleştirmek, kısacası sınıflandırmak ve birleştirmek mânâlarını ifade eder.

Bunun tefsirinde başlıca iki rivayet vardır.

Birincisi: Sâffât Süresi'nde "Zalimleri ve eşlerini toplayın." (Sâffât, 37/22) ve Vâkıa Süresi'nde "Siz üç sınıf olduğunuz zaman, amel defterleri sağlanandan verilerler; ne mutlu insanlardan, amel defterleri sağlanandan verilerler! Amel defterleri sollanndan verilerler; ne mutsuz insanlardır, amel defterleri sollanndan verilerler! İmanda en ileri geçenler ise..."(Vâkıa, 56/7-10) âyetlerinin ifade ettiği mânâ üzere şu rivayetlerle izah edilmiştir:

Buhârî'de: Hz Ömer "cennetlik ve cehennemlik nefisler benzerleriyle bir araya getirilir." dedi. Sonra âyetini okudu.

İbnü Cerir ve daha başka tefsirlerde şöyle yazılıdır: Numan b. Beşir (r.a) demistir ki: Ömer b. el-Hattâb hutbe okuyordu, dinledim. " âyetini okudu. Sonra âyetini okudu ve daha sonra "Bazı eşler cennette, bazıları cehennemdedir" dedi.

Yine Numan b. Beşir merfu olarak Hz. Peygamber (s.a.v) den rivayet ederek şöyle demistir: "durebâ" (sınıflar ve benzerler) der, yani, "Herkes, kendisi gibi amel eden her toplulukla beraberdir." dedi. Zira yüce Allah: buyuruyor ki, bunlar "durebâ" dır dedi.

DUREBÂ, sınıf ve benzer mânâsına gelen "darîb" in çoğulu olarak sınıflar ve benzerleri demektir. Yani "evzâcen selâse" âyetinde geçen "evzâc", fertleri birbirine benzeyen sınıf mânâsına "zevc" in çoğulu olduğu gibi burada da tezvic, aynı mânâdan sınıflandırmak demek olup "Kim bir topluluğa benzerse o da onlardandır." mânâsı üzere herkes amelde

benzerleriyle, iyiler iyilerle, kötüler kötülerle dizilip haşrolunacağı vakit demek olur.

Diğer rivayetler de şöyledir.
İbnü Abbas'tan: "insanlar üç sınıfa ayrıldığı vakit",
Mücahid'den: İnsanlar içinde benzerler birbirleriyle toplandığı vakit"
Katâde'den: "Her insan kendi tarafına; yahudiler yahudilere, hristiyanlar hristiyanlara katıldığı vakit"

Rebi b. Haysem'den: "Herkes sahip olduğu ameliyle haşrolunur: Kişi, sahip olduğu ameliyle beraber gelir." diye rivayet edilmiştir ki, bütün bunlarda nüfus kelimesi kişiler; tezciv kelimesi de iyi ve kötü amelde benzer olanları bir araya toplayıp sınıflandırmak mânâsına olarak "O gün bütün insanların önderleriyle çağıracağız. O gün kime kitabı sağından verilirse, onlar kitaplarını okuyacaklardır."(İsra, 17/71) mânâsı üzere insanların, iyi ve kötü amelde peşlerinden gelenleri ve birbirlerine benzerleri ile sınıf sınıf, bölüm bölüm mahşere çağrılıp büyük mahkemede amel defteri, sağından verilenler, amel defteri solundan verilenler diye, bir grup cennete, bir grup cehennemme gitmek üzere yeniden dirlitilip sınıflara ayrıldıkları vakit demek olur ki bunda "Kâf Süresi'nde geçen "Her nefis, beraberinde bir sevk memuru ve şahit ile gelmiştir."(Kâf, 50/21) mânâsı; dostun dost ile, hasmın hasmı ile yanyana ve karşılıklı olarak durma yerindeki duruş ve seçişleri mânâsı da dahil olur. Sözüden bazılan, müminlerin cennette zevceleri ve huriler ile bir araya getirilişleri ve kâfirlerin cehennemde şeytanlarla çatılmalan mânâsını da anlamak istemişlerse de "cennet yaklaştığına" âyetinden anlaşılacağına göre bu henüz cennet ve cehenneme girilmeden önceki sınıflandırma ve ayırmayı anlattığı için "cennete girecek sınıflar", "cehenneme girecek sınıflar" demek olması daha doğrudur.

İkincisi: İkrime, Dahhâk ve Şa'b'den rivayet olunduğu üzere nüfus, ruhlar mânâsına olarak, ruhlardan bedenlere iade olupun birleştirildiği vakit diye tefsir edilmiştir ki bu da ikinci üfürme ile ruhun vücuda tekrar girişindeki dirilme vakti, demek olur.

Demek ki bu iki tefsirin ikisine göre de kıyametin ikinci safhası demek olan öldükten sonra dirilme hallerini anlatmaktadır. Rivayet itibarıyla önceki daha kuvvetli ve mânâ itibarıyla da daha kapsamlıdır. Bunun özellikle iki tarafı "büyük mahkeme"ye getimek mânâsında soru ve hesap ile ilgili olduğu da şununla anlatılıyor:

8. DİRİ DİRİ GÖMÜLEN KIZA SORULMASI: Dirî dirî toprağa gömülen kız çocuğuna sorulduğunda,

9. hangi günahla öldürüldü? diye.
MEVÜDE, küçükken diri olarak gömülüp öldürülen kız çocuğuş demekdir ki kökünden türemiştir. Ve'd aslında evd gibi ağır basmak mânâsıyla ilgili olup cahiliyye Araplarının kız çocuklarını diri diri toprağa gömme şeklindeki âdi âdetlerine denilir. Tefsircilerin yazdıklarına göre cahiliyye Araplarında bu çirkin âdet yaygın idi ve bunu türlü türlü yapıları. Kimisi kızlar yüzünden bir ar gelmek korkusuyla yapıp, kimisi parasızlık ve besleyememek korkusuyla yapıp, kimisi de melekler Allah'ın kızıdır, dediklerinden dolayı kızlarını da meleklerle katmak üzere, Allah'a daha layıktırlar diye yapıları.

Alûsî'nin yazdığına göre, bir değil birçok kişi şöyle demiştir:
Bir adamın bir kızı doğduğu vakit öldürmeyi, hayatta bırakmak istediği zaman ona yünden veya kıldan bir cubbe giydirir, gölde koyun veya deve güttürürdü. Öldürmek istediği takdirde de bırakır, altı yaşlanma doğru gelince anasına, "bunu temizle, süsle, hisımlarına gezmeye götüreceğim" der, oysa gölde bir kuyu kazmıştı, onu oraya götürür, "bak şunun içine" der, sonra arkasından iter ve üzerine toprağı yığar, kuyuyu yerle dümdüz edene kadar örterdi. Bir de gebe kadın, vakti yaklaştığı zaman bir kuyu kazar, ağnısı tutunca başına gider, kız doğurursa kuyunun içine atar, oğlan doğurursa alıkdırdı, denilmiştir. Kâmus Şârihi der ki: Cahiliyye devrinde Araplar kız çocuklarını açık veya ar gelme korkusundan kabre gömerlerdi. Bazılan açık korkusundan erkek çocuğunu dahi gömerlerdi. "Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda" âyeti bu konuyla ilgili olarak imişti.

Mısır Müftüsü Abdhu burada şöyle demiştir: Bak şu insafsızlığa, şu katı yürekliliğe, şu fakirlik ve ar korkusundan başka günahı olmayan suçsuz kızcağızın öldürme vahşetine ki, Arab'ın kalbine müslümanlık kanstıktan sonra nasıl bunun yerini merhamet ve şefkat almış! İslâm bu çirkin âdeti tamamen ortadan kaldırmakla bütün insanlığa ne büyük bir nimet olmuştur.

Alûsî, Bezzar, Hâkim "Kûnâ"da ve Beyhakî "Sünen"de Hz. Ömer (r.a.)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Temim kabilesinden Kays b. Asım Resulullah (s.a.v)'a geldi ve: "Ben, dedi, cahiliye döneminde sekiz kızımı diri diri toprağa gömdüm." Hz. Peygamber (s.a.v): "Herbirine karşılık bir köle azat et." buyurdu. Kays: "Benim develemin var." dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): "O halde her birine karşılık bir deve kes." buyurdu. "İslâm, kendisinden önce olanları keşer atar." olmasına göre bu emir, tevbenin sahih olması için bunu yapmanın vacip olduğunu ifade etmez, bunun müstehap ve mendup olduğunu gösterir. Bunda kız çocuğunu diri diri toprağa gömmenin pek büyük bir suç olduğuna aykırı bir uyarı vardır.

Bununla beraber Araplar içinde kız çocuğunu bu şekilde toprağa gömmeyi çirkin gönenler de vardı. Ferezdak'ın dedesi Sa'sa'a b. Naciye el-Mücaşi kendi kavmi olan Beni Temim'den toprağa gömülecek kız çocuklarını fideyle kurtarırdı. Ferezdak şu beytinde: "Çocuklarını diri diri gömen kadınları yasaklayan dedem hakkı için! Dedem bu şekilde gömülecek olanın yaşamasını sağladı da gömülmez oldular." diye dedesiyle ithihar etmiştir.

Taberanî adı geçen bu Sa'sa'a'dan şöyle rivayet etmiştir: "Ey Allah'ın Resulü! dedim. Ben cahiliyye devrinde bazı işler işledim. Onlarda bir ecir ve sevap var mıdır? Diri diri gömülecek olan üçyüzaltmış kız çocuğunun hayatını kurtardım. Herbirini iki tane on aylık gebe deve ile satın aldım. Bunlarda bana bir ecir var mıdır? Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Sana onun eciri var. Çünkü yüce Allah sana nimet olarak İslâm'ı verdi."

Ve'd denilen bu büyük suçun özeti, çocuğunu öldürmekten ibaret olduğu ve bunun en önemli sebebi fakirlik ve çocuğu besleyememek korkusu bulunduğu için En'âm Süresi'nde "Yoksulluktan dolayı çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin ve onların nızkını veren biziz." (En'âm, 6/151) âyeti ve İsra Süresi'ndeki "Bir de fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da sizlere de nızkı biz veriz. Onları öldürmek elbette büyük günahtr."(İsra, 17/31) âyetiyle de defalarca yasaklandığı gibi Hz. Peygamber (s.a.v) kadınlardan biat alırken "Çocuklarını öldürmemek" kaydının da açıkça konduğu Mümtahine Süresi'nde geçmiştir.

Bu âyetlere göre yalnız gömmek suretiyle değil, her hangi bir şekilde olursa olsun çocuklarını kasten öldürmek de büyük bir cinayettir. Onun için "büyük bir günah" buyrulmuştur. Şu halde çocuk aldmak, kasten çocuk öldürmek dahi çocuğunu öldürmek olduğu için aynı mahiyette bir öldürme suçu olduğu unutulmamalıdır. Cahil bedevilerin çocuklarını diri diri toprağa gömme vahşetlerini dinlerken tüyleri ürperen medenilerin, çocuk düşürme cinayetlerinden yüzleri kızarmamasına da ne kadar esef edilse azdır. Hatta azlin yani cinsel ilişki sırasında erik suyunu dışarı aktırmanın dahi gizli bir tür çocuk öldürme olduğu hakkında bir hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî, İbnü Mâce, İmam Ahmed, Taberanî ve İbnü Merduye Huzame binti Vehb'ten şu rivayeti yapmışlardır: Resulullah (s.a.v)'a azil hakkında soru soruldu. Resulullah (s.a.v): "O gizli çocuk öldürmedir." buyurdular. Bundan dolayı azlin haram olduğu kanaatine varanlar olmuşsa da Fikhî araştırmalar neticesinde bunun mekrûh olduğu hükümüne varılmıştır. Çünkü azil, nesli kesmeye bir yol, bir kötüye kullanmadır.

Azil, gizli öldürme olunca şekli ve yaratılışı ortaya çıkıp belli olmuş bir çocuğu düşürmenin ve yeni doğmuş yavruları çok etmenin gerek sebep olma gerekse doğrudan yapma itibarıyla çocukları açıkça doğrudan veya sebep olarak öldürme mânâsında "Çocuklarınızı öldürmeyin" açık yasağının hükmü dahilinde haram bir cinayet olduğunu anlamak kolay olur.

Şurası çok dikkate değer bir husustur ki burada nefislerin eşleştirileceği bildirildikten sonra sorumluluk vakti hatırlatılırken çocukları diri diri toprağa gömmenin ve haksız yere kişileri öldürmenin sorumluluğundaki ağırlık anlatılmak üzere her şeyden evvel

koruyucusu yok varsayılan o diri diri toprağa gömülen kızcağıza sorulan soru açıkça belirtilmiş ve bu sorunun evvela öldürüne değil öldürülen suçsuz kıza sorulacağı anlatılarak "Diri diri toprağa gömülen kızcağıza, hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman" buyrulmuştur. Cinayetin sebebi doğrudan doğruya onu işleyene sorulmayıp da davacısı olan suçsuz kıza sorulması, o diri diri gömme işini yapan katilin vicdanını sızlatacak ve koruyucusuz görüldüğü mazlumun karşısında mağlubiyetini duyuracak ve haksızlığını tam mânâsıyla tanıtarak Hakk'ın huzurunda hiç bir savunma yapamayacak şekilde öfke ve cezayı hak edeceğini anlatacak şiddetli bir uyarı ve taşlama vardır ki, buna tebkit= "susturma" denilir. Nitekim hristiyanlar karşısında Hz. İsa'ya, "Ey İsa! Sen mi dedin o insanlara: Beni ve annemi Allah'ı bırakıp da ilâh edin diye."(Maide, 5/116) şeklinde sorulması da hristiyanlara bu kabilen bir taşlama ile susturma mânâsı taşır.

10. Bundan başka her türlü amelin hesabının görüleceği de şununla anlatılıyor:
9. AMEL DEFTERLERİNİN AÇILMASI: Ve sayfalar açıldığı vakit. Burada iki türlü sahife zikredilmiştir:

Birisi, amel defterleridir ki, bunların açılması hesap için açılmalan demektir. İbnü Münzir'in İbnü Ömer'den rivayet ettiği gibi, "İnsan ölünce defteri dürlür, sonra kıyamet günü açılır. Ona göre hesabı görülür."

İkincisi de Hâkka Süresi'nin "Kitabı sağından verilmiş olan kimseye gelince.." (Hâkka, 69/19) âyetinde de geçtiği gibi, hesabın görülmesinden sonra mahkeme neticesini bildirme gibi acılıp dağıtılacak sayfalardır ki, bunların açılması da dağıtılıp sahiplerine verilmesi demektir. Buna bazı hadislerde "tetayürü suhuf" yani "sahifelerin uçuşması" tabir edilmiştir.

Alûsî'nin kaydettiği üzere Mersed b. Vedâa'dan şöyle rivayet edilmiştir: Kıyamet günü olunca Arş'ın altından sahifeler uçuşur. Müminin sahifesi "yüksek cennette" diye eline düşer. Kâfirlerin sahifeleri de, "cehennemde, kaynar ateşte" diye ellerine düşer. Yani o sahifelerde bunlar yazılıdır.

Burada birinci mânâ daha uygundur. Bundan sonraki sûrede "Oysa üzerinizde muhakkak gözçüler var. Dürüst yazıcılar var. Her ne yaparsanız bilirler." (İnfitar, 82/10-12) âyetleri de bunu açıklar mahiyettedir. O, defterlerin açıldığı hesap günüdür. O gün insanın bütün amelleri ortaya dökülür.

11. 10. GÖĞÜN SİYRILIP AÇILMASI: Ve gök sıynldığı vakit.
KEST, kesilmiş bir hayvanın derisini yüzmek ve ağacın kabuğunu soyamak ve yüzden örtüyü sıymak gibi, örtülü bir şeyi bürünen örtüyü yüzünden atıp açmaktır. Göğün böyle sıynılması da hayvanın derisi soyulur gibi sökülüp, yok edilmesiyle tefsir olunmuştur. Bundan ilk bakışta "O gün göğü, kitapların sahifelerini dörer gibi düşüreçiz."(Enbiya, 21/104) gibi yüce âlemin harap edilmesi ile tam yokoluş mânâsı akla gelirse de, bu mânâ, güneşin dürlmesi ve yıldızların bulunması sözlerinden de anlaşılmiş olduğu için bundan muradın, göğün dürlmesinden sonra yüce Allah'ın "İlk yaratışa başladığımız gibi yine onu iade edeceğiz."(Enbiya, 21/ 104) buyurduğu üzere yeni kurulacak olan âlemde örtünün kaldırılarak tam arz ile her hakikatin tecelli etmesi mânâsının olması ifadenin akışına daha uygundur. Nitekim Nisâburfı bunu tefsirinde, "gök açılıp giderlerken üstünde cennet ve Arş ortaya çıkacak" meâlinde ifade etmiştir.

Demek ki o gün o âlemde, bu dünyanın kütle ve cisimlerinden bir şey kalmayacağı gibi, hakikati örten hiç bir şey de kalmayacak, Hakk'ın Arş'ı ortaya çıkıp her hakikat, kendisinde hiçbir şüphe olmayacak şekilde açılacaktır ki bu mânâ, "Andolsun sen bundan gaflette idin, şimdî senden perdeni açtık, artık bütün gözün keskindir."(Kâf, 50/22), "O gün arz olunursunuz. Öyle ki gizli bir şeyiniz kalmaz." (Hâkka, 69/18), "Ogün yeryüzü başka yeryüzüne çevilir. Gökler de değişir. Hepsi, o tek ve her şeye üstün olan Allah'ın huzurunda toplanacaklar."(İbrahim, 14/48) ve "O gün onlar ortaya çıkarlar. Allah'a hiçbir şeyleri gizli kalmaz. Bugün mülk kimindir? Tek ve her şeye üstün olan Allah'ın."(Mümin, 40/16) âyetleriyle beyan olunan mânâdır. Bundan sonraki sûrede de göğün yanılması ile başlanıp "O gün kimse, kimse için bir şeye malik olamaz. Emir o gün yalnız Allah'ındır." (İnfitar, 82/19) sözü ile bitirmek suretiyle bunun din günü olduğu beyan olunarak bu mânâ izah edilecektir.

Gök bu surette sıynılıp örtü kaldırıldığı vakit Hakk'ın Arş'ı ortaya çıkacak, insan nefisleri Hakk'ın şu iki tecellisi arasında bulunacaktır. Bir taraftan bütün dehşet ve azametiyle ilâhî öfkenin tecellileri, bir taraftan da bütün güzellik ve enginliğiyle ilâhî rahmetin tecellileri:

12. 11. CEHENNEMİN KIZIŞTIRILMASI: Ve cehennem kızıştıldığı vakit, bütün şiddetliyle alevlendirilip kızıştıldığı zaman ki, Adem oğullarının kötü amelleri ve yüce Allah'ın gazabı ile azgınlar için kızıştıracaktır. "Azgınlar için de cehennem apaçık ortaya çıkarılmıştır." (Şuara, 26/91).

13. 12. CENNETİN YAKLAŞTIRILMASI: Ve cennet yaklaştıldığı vakit ki, cennet Allah'ın lütf ve rahmeti ile güzel amellerin sevabından donanmış olarak takva sahiplerine yaklaştıracaktır. "Cennet de takva sahiplerine uzak olmayarak, yaklaştılmış olacak."(Kâf, 50/31)

Demek ki bu vakit henüz cehennemlikler cehenneme, cennetlikler cennete girmek üzere ayrıldığı son hüküm faslında olacak ve bunlar bir şeyin vuku bulacağı zamanı gösteren edatı ile ifade edildiği için kesinlikle olacaktır.

14. İşte bir kısmı dünyada bir kısmı ahirette demek olan bu oniki âyet ve delil vuku bulduğu zaman her nefis ne hazırlamış olduğunu bilecektir. Hayır mı, şer mi? İyi mi, kötü mü? Dünyada ne yapmış, o gün için ne hazırlamış olduğunu kesin bir bilgiye bilip anlayacaktır. Çünkü bir zerre miktân da olsa, hayır veya şer olarak yapmış olduğu her amelin, defterinde getirilip terazisine konduğuna ve karşısında kendisine şekillendiğini görecektr.

Bu cümle, zaman bildiren şart edatlarının "ve" atfı (bağlacı) ile birbirlerine bağlanmasından sonra hepsinin birden cevabıdır. Şu halde, bu vakitlerin herbirinde bilecek demek olmayıp, bunları kapsayan uzun vakit içinde bilecek demek olur. İşte bir çok âyette "O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecek." (Maide, 5/105; Tevbe, 9/94, 105; Zümer, 39/7, Cuma, 62/8) diye hatırlatılan bu biliş ve anlayıştır ki öldükten sonra dirlenimin ifade ettiği acı veya tatlı en büyük uyanıklıktır. "İnsanlar uykudadır. Öldükleri vakit uyanırlar." denilmesi de bundandır. "O gün her nefis ne hayır işlemiş ve ne kötülük yapmışa olan önüne konmuş vaziyette bulur."(Âl-i İmran, 3/30) buyrulan gün de bugündür.

Bu şekilde bu âyette geçen "bir nefis" de "her nefis" meâlinde olarak her bir nefis demektir. Hazırlanıp getirilen şey de, iyi veya kötü amelleridir.

Amellerin hazırlanması, ya "sahifelerin açılması"ndan anlaşıldığına göre defterleriyle huzura getirilmesi veya dünyadaki amellerin, iyi veya kötü olmalarına göre ahirette birer özel şekil ile temsil ve tecelli ederek huzurda bulundurulmasıdır. Nitekim dünyada bile her nefes bir ateş halinde, bir hareket, bir ziya halinde veya bir bina veya bahçe şeklinde görünür. Öyle olduğu içindir ki yapılan çalışmalarından iyi veya kötü şeyler ilmi edilir. Bu suretle insanların ahiretteki canlanışları da dünyadaki amellerinin ürünlerinden ibaret olarak görünecek olan gerçek nefisleri olmuş olur. Bundan dolayı. "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, kanlıları dolusu bir ateşten başka bir şey yemiş olmazlar."(Nisa, 4/10) âyetini benzetme mânâsına yorumlamaksızın zulüm ile yetim mali yemenin gerçekten ateş yemek demek olduğu görüşünü benimserler olmuştur.

Amellerin bu şekilde görünüp şekillenmesi onların yazıldığı sahifeler olarak da düşünülebilir. Her iki takdirde de amellerin böyle hazırlanması yüce Allah'ın emriyle olduğunda şüphe yoktur. Fakat kazanıp elde etmek itibarıyla amelleri kul yapıyor denildiği ve buna bağlı olarak "her nefis ne hazırladığını bilecek" denildiği için sebebiyet ilgisii ile bunları kulun kendisi hazırlayıp getirdi demek de mecaz olarak sahih olur.

Bu iki izah şeklinden dolayı diye başlayan Âl-i İmran Sûresi'ndeki âyetle ameli yapanın kulun kendisi olduğu söylenildiği halde hazırlamanın kul tarafından yapıldığı söylenmemiş, her nefis o ameli hazır bulacağı anlatılmış, burada ise "her nefis hazır olduğunu bilecektir." buyrulurak hazırlama işinin kul tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Şu halde kulun kendisine göre "hazırladığı şey" gerçekte "yaptığı şey" mânâsında olup herkes dünyada iyi mi kötümü ne yapmış olduğunu ve böylece Hakk'ın huzurunda kendisi için ne hazırlamış bulunduğunu o gün bilecektir demek olur.

Burada "bilecektir" sözünün mânâsı da iyi kötü bütün amellerini defterinde hiç eksiksiz ayrıntılarıyla yazılı bulup hepsini görecektir "Ne acayip bir defter bu! Ne küçük bırakmış, ne büyük hepsini kayda geçirmiş." (Kehf, 18/49) diyecektir; yahut "Bütün yaptıklarını hazır bulur. Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (Kehf, 18/49) mânâsına hepsini iyiliğine ve kötülüğüne göre bir şekle büründürmüş olan gerçek durumu üzere hazır bulup gerçek bir görüşle görecektir demektir. Zira dünyada heva ve hevesine uygun gelerek hoş gördüğü bir takım amellerin o gün çirkin ve acı bir şekilde ve dünyada bir takım sıkıntı ve meşakkatlerle birlikte olduğundan dolayı güç gelerek yapılan ibadetlerin de o gün güzel ve sevimli bir biçimde karşısına dikilmiş olduğunu görecektir. Şâhîn:

"Yakında toz duman açıldığı zaman göreceksin,

Altındaki at mı imiş yoksa eşek mi?" dediği gibi, o gün gök sınırlı bütün gerçek ortaya çıktığı vakit insan da dünyada yaptığı amellerin kendisini cehenneme mi yoksa cennete mi götürdüğünü anlayacaktır. Bu biliş ve anlayış ise haber verilen oniki vaktin herbirinde değil, amel defterlerinin açılması ve göğün sınırlı açılmasından sonra olmalıdır. Onun için "bilecektir" sözü 'lann herbirine değil, toplamına bir cevap olmak üzere tefsir edilmiştir. Gerçi bu durumda açık olan, başta bir ile yetinilmiş olmaıktı. Fakat bunların bir kısmı başlangıç, bir kısmı netice olmak ve her biri esasen özellikle düşünülmesi ve ayrıca bir uyanış ifade etmesi gereken en büyük olaylardan bulunması nedeniyle bu durum ve değişikliklerin her birinin ayrı ayrı dehşet ve önemine dikkat çekmek için 'lari tekrar edilmiş ve hüküm, hepsine birden bağlanmıştır.

İbnü Atıyye tefsirinde demıştır ki: Bir topluluk, bu zikrolunan şeylerin Âdemoğulları'ndan her biri ve ölüm sırasındaki durumları hakkında istiare olduğu ve dolayısıyla güneşin, onun nefsi ve yıldızların da gözleri ve duyulan olduğu görüşüne varmıştır. Bu ise Allah'ın kitabında bir takım rumuzların bulunduğu olduğunu savunan bir görüştür."

Ebu Hayyan da bunu naklettikten sonra şöyle der: Bu, Batıniyye mezhebi ve mürit sofiyyeden İslâm'a intisap etmiş görünenlerin mezhepleridir. Bunlar yayıllı İslâm dinine mensup olmuş görünenler gizlenen zındıklardır. Allah'ın "kitabı apaçık Arap lisanı ile" (Şuara, 26/195) gelmiştir. Onda ne remiz, ne bilmece bulmaca türü şeyler, ne gizli mânâlar vardır. Felsefecilerin ve tabiatçıların savundukları şeylere ima da yoktur. İbnü Hatib-i Re'y adıyla bilinen Ebu Abdillâh Razi de tefsirine felsefecilerin, yıldızlara uğraşanların ve astronomi bilginlerinin görüşlerinden bazı şeyler almış ise de bunları Allah kitabının tefsirinden uzaktır. Aynı şekilde "Tahrir ve Tahbir" adlı kitabın yazanının tefsir ettiği olduğu âyetlerin sonunda zikrettiği tasavvuf ehli kişilerin sözleri ve "hakikatler" mânâsını verdiği şeyler de böyledir. Bunların içinde inanılması şöyle dursun yazılması bile caiz olmayanlar vardır. Yüce Allah'tan dinimizde ve inançlarımızda selamet dileriz.

Bununla beraber Ebu Hayyan'ın bu sözlerinde ifrat ve tefrit yok değildir. Kuşkusuz Kur'an-ı Kerim apaçık Arap dili ile immiştir. Kur'an'ın dili bilmece ve muamma gibi remizden ibaret sembolik bir ifade değildir. Yine kuşku yok ki bir metinde asolan, hakiki mânâyı vermeye engel bir karine bulunmadıkça görünen mânâyı yorumlanmalıdır. Bununla beraber şu da kesindir ki Kur'an'ın, "Kitabın anası" olan ve mânâsı açık açık bilinen âyetleri yanında hafif, müşkil, mücmel ve müteşabih âyetleri; hakikat, mecazı, sarhi, kinayesi, istiaresi, temsili, tensisi, imâsı, belagat nükteleri, tarizleri, telmihleri, remizleri de vardır. Bütün bunlarda en açık olan mânâ kastedilmiş olmakla beraber müstetbeat-i terakib (ifade ve cümlelerin yan mânâları) denilen ve ikinci derecede aranıp istenen nice ifadeler de vardır.

"Usulü ilmi"nde bildirildiği üzere görünen mânânın açıkça belli olmasının tevîl, tahsis ve mecaz ihtimallerini kesmeyi gerekmeceği için o zahiri mânâyı zıt olmadan ve onunla gelişik teşkil etmeden zahiri mânâ ile beraber bazı ihtimallerle ikinci derecede birçok işaretin anlaşılabilmesi, mânâları açık olan âyetlerin açıklık ve beyanına zıt olamayacağı gibi, aksine bu, Kur'an dilinin açık bir Arapça olmasının gereklerindendir. Bununla dolay "Kur'an'da hiç batnî remiz ve imâ yoktur." demek de doğru olmaz, gibi süre başlannda bulunan huruf-i mukattaa (kesik harfler) ne şekilde tefsir edilirse edilsin, kesinlikle her tefsir remizle yapılmış bir tefsir olur. Bunun aksi söylenemez. Doğrusu bazı eserlerde de geldiği üzere Kur'an'ın hem zahiri vardır, hem batnî, hem haddi vardır, hem matlâi. Fakat Kur'an "Eğer Kur'an Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birçok felekişiler bulurlardı." (Nisa, 4/82) buyrulduğu üzere gerçekte farklılık ve gelişikden uzak son derece belîğ bir açık kitap olduğu için zahiri ile batnî arasında zıtlık ve gelişik yoktur.

Bu esas Kur'an'ın hadlerinden biridir. "İki denizi salıvermiştir, birbirleriyle neredeyse kavuşacaklar. Aralandında engel vardır, bir an birbirlerine tecavüz etmezler." (Rahmân, 55/19-20) mânâsı üzere zahiri ve batnî denizlerinin karşılaşmalarına beraber birbirlerinin sınırını geçmeye engel olan haddi aşmamak şartıyla ondan zaman zaman Allah vergisi ve zevki olarak alınan anı kalbe doğuş ve ilhamlara bir nihayet de düşünülmez. "De ki, eğer Rabb'im'in kelimeleri için deniz mürekkep olsa idi, kesinlikle Rabb'im'in kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi. Bir o kadar daha yardımcı getirsek bile." (Kehf, 18/109)

Buna karşı gerek filozoflar ve hakimler ve gerek yıldızlarla ilgilenenler ve astronomi bilginleri ve diğer âlimler, akıllılar, belâgatçılar, edebiyatçılar, entelektüel zümre ve hak tabakasıyla bütün insanlığın zihnine, ruhuna temas eden ve edebilecek olan durumlar, fikirler ve konular hakkında Kur'an'da ret veya isbat yolu bir ima yoktur demek ve Razî gibi o yolda fikirleri aydınlatmaya hizmet edenleri tenkit etmek doğru olmadığı gibi, metinlerin ve muhkem âyetlerin zahirini gidemeyecek şekilde Kur'an'ın ruhi ve vicdanî zevklere doğabilen işaret ve yorumlarından bahseden sofiyye tefsirlerinin hepsini de Karamita ve Hurufiyye batıniyyesi gibi zındıklardan saymak da doğru değildir. Meselâ Kaşani ve Arais tefsirlerini, sırf zahiri olan mânâ ve hükümleri yok saymak için yazılmış Hasan Sabbah ve aşınaya kaçan İmamiyye kitapları gibi düşünmek isteyenler hiç şüphe yok ki yanlış yola gitmiş olurlar. Evet, mânâsı açık olan âyetler; bırakıp da "Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve kendi arzularına göre onun teviline yeltenmek için onun müteşabih olanına tabi olurlar." (Âl-i İmran, 3/7) beyanına rağmen müteşabih âyetlerin arkasında dümek, alay ve eğlenceye sarmak, fitne ve fesat yolunda tevîl aramak kalp çarpıklığından, ruh bozukluğundan kaynaklanan bir sapıklık ve inkârdır. Fakat âyetlerin zahiri mânâ ve hükümlerini beyan ve tesbit ettikten sonra onlara zıt olmayacak şekilde bir takım işaret ve tevillerden de bahseden kişilerin kalplerine doğan fikirlerden yararlanmamak da nasibi tempek olur. Çünkü Kur'an "Kuşkusuz bunda inanana bir toplum için âyetler vardır." (Nahl, 16/79), "Kuşkusuz bunda akli eren bir toplum için ibretler vardır." (Nahl, 16/12), "bilen bir toplum için" (A'râf, 7/31), "düşünen bir toplum için" (Ra'd, 13/3), "zikreden bir kavim için" (Nahl, 16/13), "bilen bir kavim için" (En'âm, 6/98), "iyice bilen bir toplum için" (Casiye, 45/20), "sakinan bir kavim için." (Yunus, 10/6) ve "akıl sahipleri için deliller vardır." (Âl-i İmran, 3/195) gibi nice âyetlerinde muhatapların niteliklerine ve özel kabiliyetlerine göre türlü mânâlarla hitap edip dururken tefsirlerin böyle zihin, fikir, ahlâk ve ırfanın mertebelerine göre inceliklerle ilgilenmemesi Kur'an'ın hadd ve matlâna ve herkesi aydınlatmaya yönelik olan maksatlarına uygun da olmaz. Herhalde âyetlerin zahirine göre mânâ vermekle ifrat etmek de batnî mânâ verme konusunda ifrat etmek kadar zararlıdır. En doğrusu "Adalet ve orta yolu ayakta tutan ilim sahipleri." (Âl-i İmran, 3/18) âyetinin ifade ettiği gibi orta yolu bulmaktır. Kur'an'da tefsir de vardır, tevîl de vardır. Kuşku yok ki kendi fikir ve hevesine saplanıp da Güneşi inkârı kadar gidenler herşeyi inkâr edebilirler. "Güneş dördüldüğü zaman, yıldızlar bulandığı zaman" âyetlerinde geçen güneş ve yıldızları her şeyden önce kendi hakiki mânâlarıyla anlamaya engel olacak akli ve nakli hiçbir ipucu olmadığı için, bunlara bu bilinen mânâları ve hakikatleri ile inanmak gerekir. Bunu belirttikten sonra dürlümle

ve bulanmanın oluş şekline göre mânâlarındaki hakiki ve mecazî ihtimalleri düşünmek bu imana aykırı olmayacağı gibi, aynı zamanda Güneş ve yıldızlardan mecaz ihtimali üzere daha genel bir mânâ ve işaret düşünmek de o imana aykırı olmaz. Nitekim "kıyılmaz mallar bırakıldığında" âyetini tefsir ederken Kurtubî bu sözün istiare ve temsil üzere gelmiş olduğunu söylemekle, bunun beyana aykırı bir rumuzdan ibaret olduğunu iddia etmiştir, denilemeyeceği gibi henüz ayrıntıları tam anlaşılmayan bu âyetlerin daha bazı lâfızlarında mecaz ve istiare ihtimallerini düşünerek o olayları bir dereceye kadar zihinde canlandırmaya çalışmak da Kur'an'ın apaçık bir Arap dili ile imiş olmasına aykırı sırf bir sembollük ve harflerden mânâ çıkarma, bir sembolizm ve "Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve kendi arzularına göre onun teviline yeltenmek için onun müteşabih olanına tabi olurlar." (Âl-i İmran, 3/7) kriter ve ölçüsüne göre, eğrilik ve fitneden ibaret olan batnîlik kisvesine bürünmek değildir. Aksine büyük kıyamet koparken olacak olayları küçük kıyamet olaylarıyla zihinlere yaklaştırarak imanı kuvvetlendirmeye çalışmaktır.

Nitekim Nizamuddin en-Nisaburi "Garaibul- Kur'ân ve Regaibul-Fürkan" adlı tefsirinde bu âyetleri zahiri mânâlarıyla usulüne uygun olarak tefsir ettikten sonra yorumculann zikri geçen görüşlerini de şöyle nakletmiştir:

Yorumcular dediler ki: Bu hallerin küçük kıyamet hakkında olduğunu kabul etmek de mümkündür. Küçük kıyamet ise ölüm halidir. O halde güneş insanın ruhu, yani insanın diğer canlılar arasında yerini belli eden cevheridir. Bunun dürlümlesi ise, onunla ilginin kesilmesidir. Yıldızların dökülmesi ise, insanın kuvvetlerinin birer birer düşmesidir. Dağların yürütülmesi büyük uzuvların fiillerinden ayrılmı uzaklaşmasıdır. "İşâr", bedendir. O zaman beden iş yapmaz olur. Vahşi hayvanların toplanması, şahıs üzerindeki hayvani ve canavarca fiillerin neticelerinin ortaya çıkmasıdır. Denizlerin ateşlenmesi, batıl kuruntu ve boş emellerin tükenmesidir. Çünkü o vehim ve kuruntular öyle bir deryadard ki onun isteğe bağlı ve zorunlu ölümden başka sahili yoktur. Nefislerin eşleştirilmesi her melekemin kendi cinsine; karanlığın karanlığı, aydınlığın aydınlığı katılıp birleşmesidir. Mev'üde, yükümlü kişinin, kendisi için yarattığı şeyin dışında kaybettığı kuvvetidir. Bazı araştırmacı hocalardan, akla ansızın gelip de yazılmayarak oluş olmuş olan her meseleye mev'üde denilmiş olduğunu da işittim. Gök de, ruhların göğüdüdür. Geri kalanları mânâsı açıktır."

Demek oluyor ki bu yorumları yapan yorumculann maksatları, bu âyetlerin esas itibarıyla büyük kıyamet hakkında olmadığını söyleyip inkâr etmek değil, bununla beraber "İbret alın ey basiretli kişiler!" (Haşr, 59/2) çağısına göre bunlardan, küçük kıyamet olan ve herkesin kesin olarak göreceği ölüm halleri hakkında da ibret alacak mânâları anlamamanın mümkün olduğunu da göstermektir. Bunun ise iman ve inanca zarar değil, faydası vardır. Bu itibar ile yalnız "Kim ölüre kıyameti kopmuş demektir." hadis-i şerifinin mânâsı gereğince küçük kıyamet olan ferdin ölümü değil, orta kıyamet olan bir milletin ölümü hakkında da bu mânâ ve olayları düşünmek çok ibretlidir.

Bunların hepsinde "her nefis ne hazırlayıp getirmiş olduğunu bilecektir" âyetinden bir uyan ve ders alma hissesi vardır. Çünkü onlar da küçük kıyametin bir geçidi ve bir numunesidir. Fakat hiç unutmamak gerekir ki, hepsinin tamamı büyük kıyamette olacaktır. Bu âyetler de asıl büyük kıyamet hakkındadır. Bütün hak ve hakikatin ortaya çıkışı, o ebedî cennet ve cehennemin öne konduğu, o hüküm verme zamanında olacaktır. İşte herkes ne hazırlayıp getirmiş olduğunu tam anlamıyla o vakit bilecektir.

15. Şimdi bu sonun o dehşetli hakikatleri böyle haber verildikten sonra bu haberlerin gerçek olduğunu vurgulamak suretiyle hikmet ve faydalarını da beyan etmek için bunları haber veren Peygamberin şanını, Peygamberliğin güçlü olduğunu ve Kur'an'ın mahiyetini bildirip anlatmak gayesiyle yemin ile buyruluyor ki: (Bunun tefsiri hakkında geniş bilgi için ve sürelerine bkz.) Yani, "bunun, üzerine artık başka söz yok, ancak yemin ederim ki" sinenlere veya dönenlere

HUNNES, "hânis" kelimesinin çoğuludur. Hans ve hunûs, bütüzlüp sinmek veya gerilemek ve geri kalmak mânâlarına lazim (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) olduğuna göre hânis; sinen, gaip olan veya sındırıp gaip eden yahut geri kalan veya geriletlen demek olur. "Ha'nın ve 'nun'un fethiyle "hanes" de, siğir ve ceylanların burunlarında olduğu gibi, burunun ucu dudaktan geride biraz kalkık ve gerisi basık olmaya denir ki, bu, "fatasa" denilen "yass"dan yakışıklıca olur. Onun içindir ki ceylanlara ve yanaklarına ve sığırlara "hunûs" denilir. Burada hans, çoğunlukla lazim (geçişsiz) mânâda kullanılarak geri dönmek ve sinmek demek olur. Dolayısıyla "hunnes", sinenler veya geri dönenler mânâlarıyla tefsir edilmiştir.

16. Cereyan kökünden türetilmiş olan "câriye"nin çoğulu, aklarlar demek olup "el-Hunnes" in sıfatı veya ondan bedeldir. "Yuvasına girenler" Bu kelime, "kânis" kelimesinin çoğuludur. Kânis, süpürmek mânâsına ken's'ten türemiş olması durumunda düppüren; künûs mastardan türemiş olmasına göre de kinas (kûmes) a diren demektir. Kinâs, ceylanların ağaçlık ve ormanlık aralığında gizlendiği yatağına, yuvasına denir ki, kumu toprağa kadar süpürüp açtığı için böyle denmiştir. Çokları bu "cevânî'nin gezegenler, özellikle "beş yıldız" adı verilen Zühâl, Müsterî, Merih, Zühre ve Utarid gezegenleri olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bunlar güneş ile beraber akıp gider, sonra geri dönmüş görünür, sonra da güneşin ışığında gizlenirler. Görmeye itibariley geri dönüşleri hunûs; güneşin ışığında gizlenişleri künûs'tur, demislerdir ki eski yıldız falıcları bu beş yıldız "hamse-i mütehayyire" yani "beş gezegen" adını vermişlerdi. Birçokları da genel olarak bunların yıldızlar olduğunu nakletmişlerdir. Bunun şu şekilde izahı yapılmıştır: Çünkü yıldızlar gündüzleyin siner, gözlerden kaybolurlar. Geceleyin de künûs eder, yani yataklarındaki ceylanlar gibi ortaya çıkar, doğarlar. Fakat künûs'un böyle yalnız ortaya çıkmak, görünmek şeklinde tefsir edilmesinde bir kapallılık vardır. Onun için daha doğru olmak üzere şöyle denilmiştir: Çünkü yıldızlar, gündüzleyin ufuk üstünde oldukları halde bile gözlerden gizlenirler. Bu sinmelerine hunûs denilir. Doğduktan sonra da batarak ceylanların yuvalarına girdikleri gibi, ufkun altına girerler. Buna da künûs denilir. âyetinin bu şekilde genel mânâda yıldızlar diye tefsiri Hasen ve Katâ'den rivayet edildiği gibi Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir. Bununla beraber "beş gezegen" şeklinde tefsir edilmesinin de Hz. Ali'den rivayet edildiği söylenmiştir. İkisinde de "kens" ile nitelenmesi, siğir ve geyik gibi ceylanlara benzetme yoluyla istiare demektir. Çünkü "hans" gibi, künûs ve kinâs da vahşi siğir ve ceylanlar hakkında kullanılan sıfatlardandı. Bundan dolayı İbnü Abbas, Said b. Cübeyr ve Dahhâk'ten, zıba yani geyik; İbnü Mesud'dan ise vahşi siğir demek olduğu da rivayet edilmiştir. İbnü Cerir'in bir rivayetine göre İbrahim ile Mûcadid bu âyetini müzakere etmişler. İbrahim Mücahid'e: "bunun hakkında işittiyi söyle" demiş. Mûcadid: "Biz bir şey işitiyorduk. Bazı insanlar da bunları yıldızlardan diyorlar." demiş; İbrahim de (Nehaf olacak): "Onlar bunu Hz. Ali diye ona yalan isnat ediyorlar." demiş.

Fakat geyik ve vahşi siğir gibi ceylan kısmından burada bir mecaz ve istiare düşünülmediği takdirde, bu âyetlerden önce ve sonra zikredilenlere göre bunlara yemin edilmesinde açıkça bir münasebet görülmez. Bu olsa olsa onların yarıcısı hayvanlardan kaçmaları halinde devalerin ve vahşi hayvanların toplanması münazarası bir işaret olabilir.

Gezegenlerin güneşle irtibatlarına göre gidiş ve hareketlerindeki farklılığı düşünmede bir mânâ varsa da, bu gezegenlerin sadece beş tane olduğunu söylemede açık bir mânâ yoktur. Genel olarak yıldızlara yemin etmede ise, âlemde yer işgal eden bütün kütelerin "Herbiri belli bir vakte kadar yürür gider." (Ra'd, 13/2) âyetinin ifade ettiği mânâyı göre belli bir zamana doğru akıp gittiğini haber vererek sürenin başında söz edilen sona doğru gitmekte bulunduklarını hatırlatmak için önce mekanla ilgili şeylere, ikinci olarak da gece ve sabah ile zamanının akışına yemin edilmiş olmakta açık bir münasebet vardır.

Bununla beraber İbnü Cerir rivayetleri naklettikten sonra hiçbirinin doğrusu şudur diye belirlenmeyip genellikle üzere bırakılmasının daha iyi olacağı görüşüne varmış ve şöyle demıştır: Yüce Allah, bazan hunûs eden yani kaybolan ve bazan akıp giden sonra da yerlerine dönen birtakım şeylere yemin etmiştir. Kinâs, meknis ve mekânis, Arap dilinde

vahşi şiğir ve geyiklerin girdikleri yerlere denir. Bununla beraber yıldızların bulundukları yerlere istiare olunması da reddedilebilecek bir şey değildir. Âyetinde sadece bunlardan biri olduğunu gösteren bir delil bulunmadığından bu sıfatları taşıyanları hepsine genelleştirilmesi daha doğru olur. Fakat bu durumda genelleme yapmak, genel mecaz olmuş olur. Oysa hakiki mânâyı vermek mümkün olur, mecaz olduğunu gösteren bir karine de (ipucu da) bulunmazsa genelleme yapmak nasıl doğru olur? Genelleme yapmanın doğru olduğunu söyleyebilmek için de mecazı gösteren bir karine bulunduğunu itiraf etmek gerekir ki o da söyledığımızı gibî yıldızların kaybolmak ve yerlerine gitmek ile akıp gidişlerinin âyetlerin akışına uygun olmasıdır. Bu karine ile rivayetleri toplayıcı olmak üzere genel mecazın daha iyi olduğunu hükmedilebilir. Genel mecaz olarak mânânın özeti, "kaybolmak, akıp gitmek ve yerlerine geri dönmek şeklinde ifade edilebilen vasıflarla hakikat veya mecaz olarak nitelenebilen şeyler" demek olur. Bu ise gaybta sinen ve sonra şu görüldüğüne âlemde hareket edip de yine gayb âleminde karar kılacağı yere vânp gözlerden gizlenen her şeyi kapsar ki bu da âlemin sonradan yaratılması ve yok olması ile "Bütün şey Allah'a döndürülür." (Bakara, 2/210; Âl-i İmran, 3/109; Enfal, 8/44; Hacc, 22/76; Fâtır, 35/4; Hadid, 57/5) mânâsı üzere başlangıcı ve sona bir delil olur. Bunu düşündürmek için özellikle ahulânın vasıflarının düşünme âleti olarak alınmış olmasında da hayvanî ve insani hayat bakımından düşünülecek incelikler vardır.

Bu rivayetlerde görüldüğü ki "el-Künnes" vasfı hep kinasa gitmek yani ceylanların açığı ve ormanlık aralığından gizlendiği yataklarına girmek olan "künüs"tan olmak üzere düşünülmüş ve kelimenin aslı olan kens, yani süpürmek mânâsına hiç işaret bulunmamıştır. Oysa bu kelimenin, asıl maddesine göre daha kapsamlı olmak üzere bu mânâyâ da ihtimali vardır. Bu durumda "kens"in müteaddi (geçişli) olan bu mânâsıyla hunûs'un geçişsiz olan iki mânâsından her birine göre şu meâlleri ifade eder.

Birincisi: "Yemin ederim o gayb âleminde gizlenenlere, o akıp akıp süpürenlere." demek olur ki, in "hunnese" kelimesinin sıfatı olarak bunda fesat âlemi olan dünyada temizlik yapma işini yerine getirmekle görevlendirilmiş olan meleklerle yemin edilmiş olur.

İkincisi, "Yemin ederim o sinip sinip dönenlere, o akıp akıp süpürenlere." demek olur ki, bunda da "hunnese", dünyaya gelip gidenlere; "el-cevânî'l-künnes" de ondan bedel olarak onları alıp alıp ahirete götüren meleklerle işaret olmuş olur. Başvurduğum tefsirlerde meleklerle işaret olmasına dair bir nakil görmedim. Ancak "Kâmus"da: "Etrafında melekler dahi" denildiği yazılmıştır. Nazmın da buna ihtimali vardır. Şu halde İbnü Cerir'in dediği gibi, mecazın genelliği daha iyi olunca, "hakiki veya mecazî mânâ ile kendisine "kaybolan, akıp giden ve yerine dönen" denilebilen şeyler" sözünün ifade ettiği gibi bütün bu mânâların düşünülməsi daha iyi olur.

Bu geniş açıklamalardan şunu anlamış oluyoruz ki, iş bu yemininde âlemdeki değişiklik ve halden hale geçişleri anlatmak üzere "Ve'l-Mürselâtı" ve "Ve'n-Nâziâtı" sürelerinin başındaki yeminleri de kısaca ifade eden bir kapsam vardır. Nitekim şu yeminlerde de zamanın uğradığı değişiklikler hatırlatılmak suretiyle açık bir korkutma ve müjde görülmektedir.

17. Yönelildiği an geceye yemin ederim.

AS'ASE, zati anlamli kelimelerden olmak üzere hem gelmek, hem de gitmek mânâlarına gelmesi nedeniyle, burada bazıları bunu gelmek, çokları da gitmek mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Gecenin gelme vakti, karamaya başladığı ilk saatlerdir. Bunda bir korkutma mânâsı vardır. Gecenin gitme vakti de, o olmaya yüz tuttuğu, sabaha yöneldiği son saatlerdir ki sabahın müjdecisidir. Çoğunluk bu mânâyı tercih etmiştir. Buhârî de bu mânâyı, rivayet ederek, "As'ase, gitti mânâsınadır." demiştir ki bu, Müddessir Sûresi'ndeki "Gittiyi an geceye andolsun." (Müddessir, 74/33) gibi olur. Meâlde "yönelildiği an" demekle de bu iki mânâyâ işaret ettiğimizi zannediyoruz.

18. Teneffüs ettiği an sabaha yemin ederim. Sabahın teneffüsü de, "açtığı zaman." (Müddessir, 74/34) âyetinde belirtildiği gibi açılmağa başladığı sıradır ki tatlı tatlı esen sabah rüzgarının hoşluğuna da işaret eder. Bunun gece sıkıntısını yok eden bir müjde ifade ettiğinden ise kuşku yoktur. Bu şekilde bu yeminlerde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve müslümanlara "Kuşkusuz ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır." (Duha, 93/4) âyetinin mânâsı üzere iyi bir son vaad ve müjde edilmektedir. Bu, dünya onlar için sabaha yönelmiş bir gece ve herkesin ne hazırlamış olduğunu bileceği o kıyamet vakti böyle gelmekte olan bir sabah demek olduğunu müjdelemektedir.

19. Bütün bunlara yemin olsun ki O, (yani olacak dehşetli olayları haber veren bu Kur'an kuskusuz bir değerli elçinin, yani yüce Allah katında ikrama layık, saygın bir elçinin getirdiği kelâmdır. Hâkka Sûresi'nde de anlatıldığı üzere burada bu değerli elçiden maksat, Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e getiren Ruh-i Emin Cebrail (a.s.)'dir. "Kuşkusuz onu Allah'ın izniyle benim kalbine o indirdi." (Bakara, 2/97)

20. Pek kuvvetli, yüklendiği elçilik görevini, aldığı emri yerine getirmede güçsüz değil; karşı konulmaz, kuşku götürmez büyük bir kuvveti var, güçlü bir elçi. Öyle ki, "Çok çetin kuvvetlere sahip, güçlü." (Necm, 53/5-6) (Necm Sûresine bkz.)

Arş'in sahibi olan ve onu gönderen yüce Allah'ın katında çok itibarlı, yani büyük bir şeref ve itibar var.

21. Öyle ki orada sözü dinlenen, yüce Allah'ın huzurunda Allah'a yakın melekler ona itaat eder, emrini dinlerler. Ondan emir alır ve ona baş vururlar. Güvenilir, her yönüyle kendisine güvenilebilir, vahyi iletmekte ve elçilikte son derece emin, "Benim güvenilirliğim şu: Bana bir şey emredilsen de ben o emrin dışına çıkayım, böyle bir şey olmaz." diye kendisinden rivayet olunduğu üzere, aldığı emirde asla sınırı aşmaz, görevini gereği gibi yerine getirir. Getirmiş olduğu vahiyle kusuru, hatası, hainliği düşünülemez.

22. Sizin arkadaşınız sohbetinde bulunduğunuz arkadaşınız, yani Hz. Peygamber (s.a.v.) deli değil. Necm Sûresi'nin başındaki "Arkadaşınız şaşımadı, azıtmadı." (Necm, 53/2) âyetinde olduğu gibi, burada da Resulullah (s.a.v.)'in kötü sıfatlardan uzak tertemiz olduğu açıklanırken "sizin sohbetinde bulunduğunuz kişi" diye, onun, muhatapların arkadaşı olduğu belirtilerek "sohbet" ünvanıyla nitelenmesinde, Yunus Sûresi'nde geçen "Bilirsiniz ki ben sizin aranızda bundan evvel yıllarca kaldım. Siz hâlâ aklınızı kullanmaz mısınız?" (Yunus, 10/16) mânâsı üzerine ince bir taşlama vardır. Yani, ey o Kur'an'a ve peygamberlik haberlerine inanmamak için Peygamber'e cin çarpmış diye iftira etmek isteyenler!

O Peygamber (s.a.v.) sizin arkadaşınızdır. Siz yıllarca onun sohbetinde bulundunuz. Aklının, ahlâkının yüksekliğini denediniz. Görüş ve fikrine baş vurdunuz, konuştunuz. Bilirsiniz ki o deli ve mecnun değildir. Akıl ve anlayışı tam, fazilet ve erdemliliği herkesce kabul edilmiş, sizin iyiliğinizi isteyen bir zattır. Dolayısıyla o size bu sözleri bir mecnun gibi söylemiyor, "Hayır, o Hak ile geldi ve bütün Peygamberleri tasdik etti." (Sâffat, 37/37) kriterince Allah'ın gönderdiği o değerli elçiyi tasdik ederek hakkı söylüyor.

23. Vallahi o arkadaşınız, Muhammed onu, (yani o Arş'in sahibinin yanında bulunan, son derece güvenilir, emrine uyulur, onurlu, kuvvetli ve değerli elçi Cebrail (a.s.)'i) gördü, hem nasıl apaçık ufukta.

Açığa çıkaran veya açık ufuk demek olan "ufuk-ı mübin", Necm Sûresi'nde "yüksek ufuk" (Necm, 53/7) denilen ufuktur ki, gündüzün geldiği, güneşin doğduğu, esyayı ortaya çıkaran gösteren Doğu tarafı diye tefsir edilmiştir. Mücahid'den bir rivayete "Ecyâd tarafından apaçık yüksek ufukta" şeklinde gelmiştir. Bir adı da Ciyâd olan Ecyâd, Mekke'nin doğusunda bir dağın veya yerin ismidir. Bir de Mekkeliler için burçların doğduğu yerlerin en yükseği, yengeç burcunun görüldüğü en yüksek yer olduğundan,

"en yüksek ve apaçık ufuk"tan maksat odur denilmiştir.

Rasulullah (s.a.v.)'in Cebrail'i apaçık ufukta bu görüşü gerçek şekliyle görüşüdüğü ki Hira'dan sonra olmuştur. Yer ve gök arasında Kürsi üzerinde, yüce Allah'ın yarattığı şekliyle gördü. Altıyüz kanadı vardı diye rivayet edilmiştir.

İbnü Cerir de İbnü Humeyd'in Cerir kanalıyla Ata'dan, Amir'den rivayetinde şöyle der: "Peygamber (s.a.v.) Cebrail'i kendi suretinde bir kere görmüştü. Diğerlerinde Dihye denilen bir zatın suretinde gelirdi. Kendi suretinde gördüğü gün ise, gelmiş bütün ufku kaplamıştı. Üzerinde inci takılı yeşil bir süsüdsü vardı. "Andolsun O, Cebrail'i açık ufukta gördü." ilâhî sözü budur." Fakat Necm Sûresi'nde "Andolsun ki onu bir kere de inışte gördü. Sidre-i Munteha'nın yanında." (Necm, 53/13-14) diye açıkça belirtildiği üzere Resulullah (s.a.v.)'in Cebrail'i hakiki şekliyle Sidre-i Munteha'nın yanında bir kere daha görmüş olduğu da kesindir. Nitekim Taberânî ve İbnü Merduye'nin tahrir ettikleri gibi İbnü Abbas'tan buradaki görmenin Sidre-i Munteha'nın yanındaki görme olduğu da rivayet edilmiştir.

Bu durumda "ufuk-ı mübin" yani "apaçık ufuk," Sidre-i Munteha demek olur. Oysa Sidre-i Munteha'daki görme "en yüksek ufukta görünme" (Necm, 53/6-7) nin dışında, inş sırasında vuku bulan bir görme olduğu Necm Sûresi'nde belirtildiği için bu surede geçen "ufuk-ı mübin"inde, Necm Sûresi'nde geçen "ufuk-ı âlâ"dan başka olması gerekir.

Şu halde burada anlatılan görme, iki görmenin ikisini de kapsamak ve iki rivayeti de birleştirici olmak üzere "ufuk-ı mübin"i "ufuk-ı a'la" ve "Sidre-i Munteha" dan daha genel düşünmek daha uygun olacaktır. Allah bilir ya, İbnü Abbas'ın maksadı da bu olsa gerektir. Bu hususta Necm Sûresi daha ayrıntılı bilgi verdiğinden, inışı gerek önce olsun, gerek sonra olsun, buradaki görmenin ona göre tefsir edilmesi gerekir. Yani Resulullah (s.a.v.)'in Cebrail (a.s.)'i hakiki yaratılışı şekliyle iki kere görmüş olduğu kesindir.

24. Ve O, yani arkadaşınız gayp üzerine, yani kendisine öyle vahy geldiğine ve gayp ile ilgili diğer işlere dair vermiş olduğu haberler gibi sizin duygu ve deneme sahanıza girmeyen gaybe ait hususlarda cimri de değildir.

DANİN, Cimrilik demek olan "dann" kelimesinden türetilmiş "fail" kalıbında bir kelimedir. Cimrilik ve kıskançlık yapan mânâsına gelebileceği gibi, kıskanılan kişi mânâsına da gelebilir. Yani o sizin görebildiğiniz şeyler hususunda cimri olmadığı gibi gayb ile ilgili hususlarda da kıskanç değildir. Almış olduğu vahyi duyurmada ve sizin gözlem ve ilminizin dışında kalan bilmediğiniz şeyleri haber verip bildirmede cimrilik etmez. Gayb bilgiliği taslayan, gayb satıcılığı yapan kâhinler veya bildiğini ücretsiz belletmeyen kimseler gibi ücret alma sevdiysalla kıskançlık yapmaz. Dolayısıyla onun hakkında menfaat elde etmek gibi bir maksat ve suçlama da söz konusu olamaz.

"Danin" kelimesi "madûn" yani kıskanılan kişi mânâsına olduğuna göre de âyet şöyle demek olur: "Sizin gözlem sahanıza giren durumlarda akıllı ve erdemli olduğunuz bildiğiniz O Muhammed (s.a.v.) gaybe karşı kıskanılacak bir kimse değildir. Onun gaybten haber vermesi, vahy alması, sizin bilmediğiniz şeyleri bilmesinde çok görülmez. Onu o yüksek tabiat ve ahlâkta yaratan yüce Allah'ın, gayb ilminden onu vahy ve Peygamberlikle şereflendirmesi de kendisine kıskanılacak, çok görülecek bir şey değildir, "İnsanlar için, içlerinden bir adama "insanları uyar" diye vahyedişimiz şaşılacak bir şey mi oldu ki?" (Yunus, 10/2).

Bazı kırâetlerde yerli ile "zanîn" okunur. Bu da iki mânâ ile tefsir olunmuştur:

Birincisi, töhmet mânâsına zinne'den olup, "O, gayb üzerine zanlı, töhmetli değildir, emin ve güvenilir birisidir." demek olur. Ki bu, birinci mânâ ile aynı gibidir.

İkincisi, suyu az olan kuyuya denilmesinde olduğu gibi zayıflık ve azlık mânâsından olarak, "O, nefsinde kuvveti zayıf, hafızası gürük, kuruntu ve zan ile söyleyen, heva ve hevesine kapılan bir kimse de değildir." demek olur. Yani vahyi alma ve yerine ulaştırma hususunda hiçbir zayıflığı yoktur. Onun aldığı vahyi normal insanların kuruntu ve zan kanşan ve ilim sebeplerinden olmayan ilham ve kalbe doğuşları gibi zayıf zannetmemek gerekir. O kuvvetli, güvenilir ve saygın elçiden tam bir gözlem üzere aldığı bildirileri tam bir kuvvette alıp koruyarak hiçbir harfini kaybetmeksizin kesin ve kuşkusuz bir şekilde alır ve yerine ulaştırır. İşte O Kur'an bu arkadaşınızın apaçık ufukta gördüğü öyle güvenilir, emrine uyulur ve Arş'in sahibi yanında şerefli, son derece kuvvetli, saygın bir elçiden böyle kuvvet ve emniyetle alıp yerine ulaştırdığı bir kelâmdır ki bunu o Arş'in sahibi yüce Allah'ın göndermiş olduğunda hiç kuşku yoktur.

25. O Kur'an, kovulan bir Şeytan'ın, (yani ilâhî rahmetten uzaklaştırılmış, taşlanacak bir Şeytan'ın) sözü değildir. O arkadaşınıza görünen elçi, kâhinlere görünenler gibi, büyük ve ileri gelen meleklerin toplandığı yerden kulak hırsızlığı edip de "Her taraftan kovulup atılırlar, uzaklaştırılırlar." (Sâffat, 37/8-9) düşüncesi göre her taraftan taşlanan aldattıcı şeytanlardan değil, saygıdeğer ve itaat olunması gereken güvenilir bir melek, bir Allah elçisi olduğu sözü geçen niteliklerden bilindiği gibi, onu gören ve size haber veren arkadaşınız da Şeytan'dan ve şeytanlıktan uzaktır. Bunu arkadaşınızın akli ve ahlâkı üzerindeki tecrübelerinizle bilmeniz, inanmanız gerekir. Ahiretin dehşet ve sorumluluğunu ve o vakit "her nefis ne hazırlayıp getirmişse onu bilecek" olduğunu ve bu kadar kuvvetli yeminlerle o hakikatlerin gerçekleşeceğini size O Arş'in sahibi tarafından haber verip duran arkadaşınıza inanmamakta ne büyük tehlikeler bulunduğunu düşünmelisiniz.

26. O halde siz nereye gidiyorsunuz? Bu hakikatlere karşı doğru yolu bırakıp da hangi görüş ve düşüncelere kapılıyorsunuz? Ne büyük sapıklıklara düşüyorsunuz.

27. Haberinizi olsun ki O (Kur'an), başka değil katiksiz, bir zikirdir. Unutulmaması gereken bir öğüttür. Bütün akıllı âlemler için.

28. Fakat gerçek mânâda akıllı olanların kimler olduğu anlatılmak üzere 'den bedel olarak Özellikle içinizden doğru yolda olmak, (hakkı ve doğruyu arayarak doğru gitmek) dileyenler için. Çünkü hatırlatmadan, vaaız ve öğütten yararlanacak olanlar onlardır. Gerçekte akıllı olanlar da onlar demektir.

İşte Kur'an'ın indirilmesinden ve bu haberleri bildirmekten asıl hikmet ve gaye böyle doğru yolda olmak isteyenlere doğruya giden yolu anlatmaktır. Doğru gitmek istemeyen kimseler ise bu hatırlatmadan hoşlanmaz, ondan istifade etmezler. O zikir olan etki etmez, gafletlerinden uyandırmaz. Uyandırsa da onlar eğriliğten hoşlandıkları için onu eşip büyükere aksine gitmek ister, daha çok zarar görürler. "Bu, zalimlerin ancak görecekları zarar atmış olur" (İsra, 17/82).

Görülüyor ki zikir ve fikir yükümlülüğü, önce buyrulacak bütün akıl sahiplerine yöneltildikten sonra özel olarak da doğru yolda gitmek isteyenlerin dilemesine bağlanmıştır. Demek ki yükümlülük ve sorumluluk ihtiyarı işlerle ilgilidir. Bunda hidayet de yükümlülerin dilemesine bağlıdır. Hakk'ı arayıp bulmak için her şeyden önce kişinin fikrini hakka ve hayrı kazanmak için azim ve iradesini hayra yöneltmesi şarttır. Fakat bununla beraber şunu da bilmek gerekir ki yükümlünün dilemesinin şart olmasından, bunun başan için ne yeterli bir şart ne de müstaklil bir illet olması gerekmez. Zikir ve öğütten faydalanabilmek kulun doğru yolda gitmeyi dilemesi şartına bağlı olduğundan dolayı insan irade ve dilemesinde tamamen her işe ve dolayısıyla doğru yolda olmayı dilemek isterse hemen dileyiverir, dilerse hemen doğru yolda oluvermiş zannetmemelidir. "Her insanın ettiğini kendi boynuna taktık." (İsra, 17/13) âyetinin ifade ettiği mânâyâ göre her insanın sorumluluğu itibarıyla mukadderatı kendi dilemesine bağlanarak kendi boynuna geçirilmiş olmakla, o mukadderatında bütün illet ve sebepler insanın dilemesinden ibaret imiş gibi bütün başan da insanın kendine verilmiş değildir.

29. Gerçekte insanın doğruya ermeğe muvaffak olabilmesi için dilemesi bir şarttır. Fakat bütün şart ve sebepler ondan ibaret değil, onun da bir şartı vardır. Onun için burada zikirden faydalanma hükmü insanın doğruya ermeği dilemesine bağlanmış olmakla insanlar kendi işlerinde tamamen hakim imişler gibi bir vehim ve zannâ

kapılmamak ve dileme hususunda da istikamet noktası anlatılmak üzere hal bildiren veya yeni bir cümle başlatıldığı gösteren "vav" ile şöyle buyruluyor: "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz".

Burada hitap, "akıllı âlemler için bir zikirdir" genellemesine göre genel görünmekle beraber "sizden doğru yolda olmak isteyenler" ifadesindeki karine sayesinde bu hitabın özellikle doğru yolda olmak isteyenlere yapılmış olduğunu düşünmek daha kuvvetlidir. Şu halde birisi âyetlerin yakın akışına göre nass olarak âyetin ibaresinden anlaşılan, birisi de âyetlerin uzak akışına göre veya âyetlerin akışını göz önüne almayıp görünen ve işaret yoluyla anlaşılan mânâ olmak üzere derece derece iki mânâ düşünülebildiği gibi, âyetin başında bulunan nın, şimdiki zaman veya gelecek zamanın olumsuzluğu ifade eden bir edat olabilmesine ve dilemelerin bir kayda bağlı olup olmamalana, bir de "ancak Allah'ın dilediği" şeklindeki "istisna-i müferra"nı, "ancak Allah'ın dilemesiyle...", bir ihtimalde göre de "ancak Allah dilediği vakit..." takdirinde olabileceğine göre metnin kendisinde dahi birkaç izah şekli ihtimali bulunmakla beraber âyetlerin asıl akışı, doğru yolda olmayı dilemek üzerine bir hatırlatma ve öğüt olup değerli ikinci derecede kalır.

Dilemek, mutlak mânâda dilemek gibi görünmekle beraber, bu dilemenin, doğru yolda olmayı dilemek olması sözün akışı gereğidir. Yani sözün gelişi bunu göstermektedir. Bu bakıştan evvela bir karine bulunduğu zaman gelecek zamanı olumsuz yapmakta da kullanılırsa da asıl olarak şimdiki zamanı olumsuz yapmakta kullanıldığına göre şu mânâ akla gelebilir: Bununla beraber siz dileyiyorsunuz, doğru yolda olmak istemiyorsunuz. Ancak ilerde Allah'ın dilemesi yani doğru yolda olmanızı dileyip de sizi bunu dilemeye mecbur etmesi hali haric. Bunda "şimdi dileyiyorsunuz", da "Allah'ın ilerde dilemesi" demek olur. Fakat bu durumda hitap, sadece doğru yolda olmak istemeyenlere yapılmış, yüce Allah'ın dilemesine de "Dilersek gökten üzerlerine bir âyet indiririz de ona boyunlanı eşilekalır." (Şuara, 26/4) gibi zorlayıcı ve mecbur bırakıcı bir dileme mânâsı verilmiş olur. İnsanı dilemesinde tamamen hür ve fiilinin yaratıcısı saymak isteyen Mutezile bu mânâya sanılmak istemisi ise de bunda doğru yolda olmak isteyenlere bir öğüt verilmemiş, ancak istemeyenlere hitap ile bir korkutma yapılmış oluyor. Bu ise "sizden doğru yolda olmak isteyenler için" şeklinde âyetin akışına uygun düşmez. Buna uygun olan hitap, ya genel veya doğru yolda olmak isteyenlere yöneltilmiş olarak doğru olma hususunda da kulun dilemesinin Allah'ın dilemesiyle beraber olduğunu hatırlatmaktır. Bununla beraber, ey insanlar, veya ey doğru yolda olmayı dileyenler! Siz o doğru yolda olmayı başka bir sebep ve suretle dileyiyorsunuz, ancak Allah'ın onu dilemesiyle, yani sizin dilemenizi dilemesi, irade etmenizi irade etmesiyle dilyorsunuz.

O halde doğru yolda olmayı başaranlar başanyı kendilerinden bilmemeli, bunu Allah'ın lütf ve ikramından bilmelidirler.

Yahut, siz hiçbir takdirde o dilemeyi kendi kendinize yapamazsınız, o doğru yolda olmayı dileyemezsiniz. Ancak Allah dilediği, yani sizin dilemenizi istediği takdirde dilersiniz, yaparsınız.

Bu iki mânânın ikisinden de elde edilen netice şu olur: Allah'ın iradesi olmayınca sizin ne iradeniz olur, ne muradınız, ne doğru yolda olmanız, ne de öğüt almanız. Bunları hiçbirli meydana gelmez. Çünkü Allah âlemlerin Rabbidir. Onun mülkünde, o istemedikçe hiçbir şey olamaz. Onun için doğru yolda olmayı isteyenler de buna muvaffak olmayı kendi iradelerinden bilmemeli, Allah'ın lütf ve ikramından bilmelidirler. İşte sözün akışına göre bu âyetin zikir olmasının faydası budur.

Görülyür ki bu mânâlarda "sizden doğru yolda olmayı isteyenler için" karinesiyle, "siz dileyemezsiniz" âyeti, "siz doğru yolda olmayı dileyemezsiniz" şeklinde; "Allah dilemedikçe" âyeti de "Allah sizin dilemenizi dilemedikçe" diye tefsir edilmiştir. Ebu's-Suud, demekte daha ince bir mânâ ifade etmiştir. Yani, "Siz doğru yolda olmayı gerektirecek bir dileme ile hiçbir vakit dileyemezsiniz".Ancak Allah o dilemeyi istediği vakit dilersiniz. Çünkü Allah'ın dilemesi olmayınca sizin dilemeniz doğru yolda olma neticesinin gerçekleşmesini gerektirmez." demıştır. Gerçekte Allah irade etmeyince kul irade edemez. Fakat Allah kulun irade etmesini irade etmekle onun muradını da irade etmiş olması gerekmez. İnsan bir şey elde etmek ister de muradını elde edemeyebilir. Niceleri doğru gitmek ister de başı döner, düşer. O vakit Allah onun irade etmesini irade etmiş, fakat irade ettiği şeyin meydana gelmesini istememiş olur. Zira Allah kulun irade etmesini irade etmeye idi, o irade edemedi. Eğer muradını yani istediği şeyin meydana gelmesini isteseydi o şey meydana gelirdi. Demek ki Allah'ın dilemesi, istenilen şeyin olmasını gerektirici, fakat kulun dilemesi, Allah dilemedikçe istenilen şeyin olmasını gerektirici değildir. Burada doğru yolda olmayı dilemekten murat, bunun meydana gelmesi olduğu için, onun olmasını gerekli kılmayan dileme, bahis konusunun dışında ve hükümsüz olacağından "siz dileyemezsiniz" den murat da istenilen şeyin olmasını gerektiren dileme olmalıdır. Şu halde böyle bir kayıdn özeti, kulun hem iradesinin hem de irade ettiği şeyin meydana gelmesi için ikisinin de Allah'ın iradesine bağlı olmasının şart olduğunu anlatmaktır. Çünkü doğru yolda olmak isteyenlere onları buna ulaştırmayan neticesiz bir dileme ile lütufta bulunmanın mânâsı olmaz. O lütf, ancak doğru yola varmaya muvaffak olmalan durumunda faydalı olmuş olur.

Şu halde "Allah dilemedikçe" âyeti mutlak görünmekle beraber metinde anılmayan bir mef'ûl (tümlec)ü vardır. Böyle bir mef'ûlün olup da zikredilmediğini gösteren karine fiilin müteâddi (geçişli) olması bu zikredilmeyen mef'ûlün ne olduğunu gösteren karine de "siz dileyemezsiniz" âyetidir. Dolayısıyla mânânın, "Allah, sizin dilemenizi dilemedikçe" demek olduğu kuşkusuzdur. Bu da hem dilemeyi hem de onun mef'ûllünü kapsamış olmak için anılan dilemenin, dilenen şeyin olmasını gerektirici olması, sözün akışının gereğidir, daha düşün "Siz dileyemezsiniz" fiili de aynı şekilde müteaddi olduğu için bir mef'ûl (tümlec)nin bulunması gerekir. Bu tümlec de daha önce geçenlerden anlaşıldığına göre "doğru yolda olmak"tır. Ancak hitap herkese olduğuna göre, bunda daha genel olarak "herhangi bir şey" yani "herhangi bir şeyi dileyemezsiniz" mânâsı ihtimal dahilinde olduğu gibi, fiili lâzım (geçişsiz) fiil yerine koymak suretiyle yani, "siz hiçbir dileme yapamazsınız" demek olma ihtimali de vardır. Bu durumda ise doğru yolda olmak mânâsı üzerinde minneti ifade için yaklaştıma, tamam olmak üzere bunun bir büyük önerme mevkiinde bulunması ve dolayısıyla "doğru yolda olmayı dilemeniz de ancak Allah'ın dilemesiyledir" diye örtülü bir dallandırma daha gözetilmesi gerekir. Birinci izah şeklinde ise buna ihtiyaç kalmamış olacağından doğrudan doğruya "siz doğru yolda olmayı dileyemezsiniz" diye anlamak daha kestirme ve daha iyi olmuş olur. Onun için araştırmacı âlimler bizim söylediğimiz gibi hep bunu tercih etmişlerdir.

Bununla beraber hitap genel olmak için fiili lâzım (geçişsiz) fiil yerinde veya "siz hiç bir şey dileyemezsiniz" şeklinde bir büyük önerme olmasını tercih edenler de olmuştur. Çünkü bu durumda Allah'ın dilemesi olmadıkça kulun hiçbir dilemesinin olamayacağı açık seçik ve ibare ile ifade edilmiş olur ki, bu da Ehl-i Sünnet'in tam görüşüdür. Doğru yolda olmayı dilemesiyle kayıtl altına alındığı takdirde ise, bu büyük önerme ibare yoluyla değil, delalet yoluyla anlaşılmış olacaktır. Bu zahiri mânâya daha uygun gibi görünürse de beyan ettiğimiz şekilde doğru yolda olma sıyakına takribinde bir mukaddimeye daha muhtaç olacağından dolayı asıl söylenecek şeyden uzaklaşmaktır.

Bundan başka bazılan bu "siz dileyemezsiniz" şeklindeki mutlak mânâyı; bir zorlama düsturu gibi saymışlar ve mutlak olarak kulun dilemesinin olmadığını söyleyerek yalnız Allah'ın dilemesinin bulunduğunu göstermek istemişlerdir. Fakat bu hiç doğru değildir. Zira istisna-i müferrağlarda hüküm istisnadan sonra olduğu için burada kulun dilemesi tamamen yok sayılmış değil, Allah'ın dilemesi olmadıkça hiçbir dilemenin olmayacağı belirtilmiştir. Allah'ın dilemesi ile kulun da dileyebileceği ve hatta istediğinin olmasını gerektirecek bir dilemeye sahip olduğu gösterilmiştir. Nitekim "sizden doğru yolda olmayı isteyen için" sözünde de kulun dilemesinin olduğu açıkça görülmektedir. Burada, olsa olsa, bir şeyi yapmaya zorlama değil de "cebr-i mutavassıt" (orta derecede zorlama) denilen "dilemeye zorlama" düşünülebilir. Bu ise doğrudur. Bununla beraber kulun dilemesi Allah'ın dilemesine göre olunca, ilâhî irade ne ile ilgili olursa, kulun iradesinin de o şekilde olması gerekir. Şu halde Allah'ın dilemesi, kulun, iradesinde serbest olması şeklinde tecelli ederse kul dilemesinde serbest bırakılmış olacağından cebr-i mutavassıtın da kalkması mümkün olur. Nitekim Maturidiyye mezhebi bu esas üzerinedir. Kulun

irade-i külliyesi yani irade kuvveti yaratılmış ise de irade-i cüz'iyyesi başkaca bir yaratılışa muhtaç olmayacak şekilde itibâri bir emirdir, demekle bunu söylemiştir. Fakat kulun dilemesi Allah'ın dilemesinden bûsbütün ayrı ve ona aykırı olabilecek şekilde serbest ve hür olduğunu zannetmek de Allah'ın, âlemlerin Rabb'i olduğunu düşünmemektir. Allah'ın dilemesi dışında hiçbir olay düşünülemez. Onun için kullanı kendî tercihlerini kullanarak yaptıkları fiillerde ne sırf cebr, ne de sırf serbest bırakma vardır. Aksine kullar için sırf cebr yani zorlama cereyan eden birçok zorunlu fiiller bulunduğu halde sırf serbestlik yoktur. "Rabbın dilediğini yaratır ve seçer. Onlar için ise seçme hakkı yoktur." (Kasas, 28/68), "İyi bilin ki, yaratmak ve emretmek ona mahsustur. O, âlemlerin Rabb'i olan Allah ne yücedir." (Arâf, 7/54). Dolayısıyla insanlar doğru yolda olmayı dileyerek hakkı ve doğruyu aramalı ve böylece bu zikirden yararlanmalıdır. Fakat doğru yolda bulunmaya muvaffak olanlar da bu başanyı Allah'tan bilmeli ve yüce Allah'ın, vermiş olduğu dilemeyi kaldırp göre edebileceğine de unutmamalı, "sizden doğru yolda olmayı dileyenler için" buyrulmakla, "madem ki iş bizim dilememize bırakılmıştır, o halde biz her ne dilersek hak ve doğru olur" zannına düşmemeli, dilemeleriyle sorumluluğun kendilerine atıldığını dikkatle hatırlamalıdır.

Alûsü'de Süleyman b. Musa ve Kasım b. Muhayyme'den şöyle rivayet olunmuştur: âyeti inince Ebu Cehil: Demek ki iş bize bırakılmıştır. Dilersek doğru yolda oluruz, dilersek olmayız." demişti. Bunun üzerine âyeti indi. Buna göre de bu âyet, cebrin olduğunu göstermek için değil, tamamen serbest bırakmanın olmadığı göstermek suretiyle doğru yolda olmayı Allah'tan dilemeye teşvik akışı içinde imiştiir. Korkutmaya ve dileme mecburiyetine delaleti işaret yoluyladır. Bu iki özellikte yine aşağıda olduğu gibi açıklanacaktır.

İNFİTAR SURESİ

1- Gök çatladığı vakit,
2- Yıldızlar döküldüğü vakit,
3- Denizler yarılıp aktığıdı vakit,
4- Kabirlerin içi dışına getirildiğı vakit,
5- Herkes neyi önünden gönderdiğini ve neyi geri bıraktığını bilir.
6- Ey insan! İnsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?
7- O Allah ki seni yarattı, seni düzgün yapılı kılıp ölçülü bir biçim verdi.
8- Seni dilediğı her hangi bir şekilde parçalardan oluşturdu.
9- Hayır hayır, siz cezayı yalanlıyorsunuz.
10- Oysa üzerinizde koruyucular var.
11- Değerli yazıcılar
12- Onlar, siz her ne yaparsanız bilirler
13- Kuşkusuz iyiler nimet içindedirler.
14- Kötüler de cehennemdirler.
15- Ceza günü ola girecekler.
16- Onlar o cehennemnin gözünden kaçamazlar.
17- Ceza gününün ne olduğunu sen bilir misin?
18- Evet, bilir misin nedir acaba o ceza günü?
19- O gün, hiç kimsenin başkası için hiçbir şeye sahip olmadığı gündür. O gün buyruk yalnız Allah'ındır.

"Gök çatladığı vakit".

İNFİTAR, yanlışmak demek ise de, yanlışmanın başlangıcı olması daha çok yararış. "O gün gök, bulutlar ile yarılacak ve melekler ard arda indirilecek"(Furkan, 25/25); "Gök yarılıp da kızaran, yanan ve yağ gibi eriyen bir gül gibi olduğu zaman" (Rahmân, 55/37); "O gün gök yanlmsı, sarkmıştır." (Hâkka, 69/16); "O günün şiddetinden gök çatlamışır." (Müzzemmil, 73/18), "Gök açılmıştır da kapı kapı olmuştur." (Nebe', 78/19) âyetlerinin ifade ettiği gibi meleklerin imnesi için yanlışmaya başlamasıdır ki göğün terkihi, gökte bulunan cisimlerin düzeni bozularak âlemin harap olmaya yüz tuttuğu zamandır.

Önceki sûrenin başındaki kıyamet kopacağı sırada olacak oniki âlâmet gibi burada da dört âlâmet zikrediliyor. Bunlardan ikisi yukarıda, ikisi de aşağıda olan şeylere ait bulunuyor.

2. Birincisi göğün çatlaması, ikincisi yıldızlar saçıldığı vakit.

İNTİSER, dizili bir şeyin bağı koparak dökülüp dağılmasıdır. Yıldızların dökülmesi de genel çekim dengesinin bozulmasıyla meydana gelecek düşün ve yok oluşandır ki ipliği kopmuş inci dizilerinin dökülüp saçılmalanna benzetilerek yok oluşlarını ifade eden bir istiare-i musarraha veya mekniyye olduğunu söylemişlerdir.

3. Üçüncüsü, denizler tefcir olunduğı vakit.

Denizlerin tefciri; yarılıp aktılması, aralandaki ince uzun kara parçalarının yırtılıp hepsinin bir deniz haline gelmesi veya sulanın şekilip kalmaması durumlarını ifade edebilir ki önceki sûrede geçen "denizlerin ateşlenmesi" ile ilgilidir.

4. Dördüncüsü, kabirler deşildiğı vakit.

BA'SERE, bahsere gibi toprağı deşip dağıtarak altını üstüne, içini dışına çevirmektiir. Ki bu işin zorunlu neticesi olan "çıkarmak" mânâsında da kullanılır. Bu durumda Âdiyât Sûresi'nde geleceğı gibi öldükten sonra diriltme ve çıkarmadan mecaz da olur.

Zemahşerî ve diğer bazılan şöyle demıştır: "Bu kelime aslında iki ayrı kelimeden meydana gelmiş olup 'ba's' ve 'isare'den kısaltılmıştır. "Bu'siret ve usire'nin hafifletilmiş yani kısaltılmış şeklidir. Bu, yontma yahut traşlama tabir olunur. Bunun Arapça'da Besmele, demek; salvele demek; hamdele, demek; havkale, demek ve dem'aze "Allah onun izzet ve şerefini devam ettirsin." demek olduğu gibi birçok benzeri vardır." Nitekim son zamanlarda Türkçe'de de örnekleri çoğalmaya başlamıştır.

Buna göre 'bu'siret", öldükten sonra dirilme vuku bulup kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı vakit demek olur ki "Yer deşetli sarınsı ile arsıldığı ve yer ağırlıklanını çıkardığı vakit.." (Zilzâl, 99/1-2) Sûresi'nin mânâsı demektir.

5. Bu dört âlâmet meydana geldiğı vakit her nefis dünyada neyi öne almış ve neyi geri bırakmış olduğunu bilecektir. Çünkü önceki sûrede anıldığı üzere o vakit toplanıp dağılma olacaktır. Takdim ve tehir etmek sözlerinin birkaç mânâsı vardır:

1. Takdim ettiği, dünyada hayır olsun, şer olsun, önce kendi işlemiş olduğu amel, tehir ettiği de geriye bıraktığı, yani örnek olup da kendisinden sonra gelenlerin işlemelerine sebep olduğu iyi veya kötü amel. Çünkü hadisi şerifî gereğince "her kim güzel bir geleneğe yol açarsa ona onu işleyenlerin mükâfâtı vardır. Her kim de kötü bir geleneğe yol açarsa ona da onu işleyenlerin günâh ve vebalı vardır." Dolayısıyla önce kendi yaptığı, takdim ettiği ameli; ondan öğrenip de sonra yaparlanmkı de tehir ettiği geriye miras olarak bıraktığı ameli demektir. Bu mânâ İbnü Abbas ve İbnü Mesud Hazretlerinden rivayet edilmiştir.

2. Takdim ettiği, işlemiş olduğu günâh; tehir ettiği de yapmamış olduğu itaattir. Bu mânâda yine İbnü Abbas'tan bir rivayet olup aynı zamanda Katâde'nin de görüşüdür.

3. Takdim ettiği, yükümlü olduğu şeylerden işlemiş olduğu; tehir ettiği de işlememiş olduğu ameller.

4. Takdim ettiği, mallarından kendisi için harcadığı; tehir ettiği de varislerine bıraktığıdır.

5. Takdim ettiği, amelinin evveli; tehir ettiği de sonudur denilmiştir.

Bütün bunlar tekrar dirlışten sonra deşilip sahifeleri ile ortaya konacaktır. Her nefis de, önceki sûrede geçtiğı gibi, hakkında iyi mi, kötü mü yapmış olduğunu bütün çıplaklığıyla ayrıntılı olarak o vakit bilecektir.

Dünyanın geçiciliğini duyuracak olan herhangi bir ac değişiklik ve felaket anında, ölüm

geldiği ve ölüm belirtilerinin ortaya çıktığı saatlerde insan, ömründe ileri geri ne yaptığına kısa ve toplu bir ilim edinirse de bunun ayrıntıları asıl tekrar dirildikten sonra sahifelerin açılması ile olacaktır.

6. Böylece toplanıp dağılımanın vuku bulacağı haber verildikten sonra aklen de onu düşündürmesi gereken bir hatırlatma ve ihtar olmak üzere buyruluyor ki: Ey insan! Ey o vakitler başına gelecek olan insan!

Ata'dan bu âyetin Velid b. Muğire sebebiyle; İkrime'den Übeyy b. Halef sebebiyle indiği; Kelbî ve Mukatil'den de Esed b. Kelede sebebiyle indiği rivayet edilmiştir. Söz konusu kişi Hz. Peygamber (s.a.v)'e vurmıştu. Yüce Allah hemen onu cezalandırmayıp bu âyeti indirdi, diye rivayet edilmiştir. Sonra da "Hayır hayır, doğrusu siz cezayı yalanlıyorsunuz." buyrulmuş olduğundan dolayı birçokları burada insandan muradın kâfir insan" demek olduğu kanaatına vammışlardır. Fakat "iniş sebebinin özel olması hükmün genelliğine engel olamayacağı" için diğer birçokları da gurur ile isyan eden insanların hepsini kapsaması olmasa lafzın genelliğine daha uygun olduğunu beyan etmişlerdir. Ey insan! Seni ne mağrur etti? Seni hangi şey aldattı, gaflete düşürdü de isyana sürükledi, seni yakışmayacak işler yapacak şekilde gururlandırdı?

O ikrâmı bol Rabbine karşı?

Bu hitap ve soru korkutma hitabı olması nedeniyle gururlanmaya engel olacak kahr ve celal yani üstün gelerek yıkıp ezme ve ululuk sıfatlarından biri zikredilmesi daha açık görünürken "kerim" vasfı ile özel olarak ilâhî ikrâmın hatırlatılmasında ince bir nükte ile büyük bir ahlakî mânâya işaret vardır. Bu, her şeyden önce şunu anlatıyor ki, ikrâm ve ihسان gereği ona karşı gururlanarak saygısızlık etmek, ahlâksızlık yapmak, günaha girmek değil, aksine o ikrâmın yüksekliği oranında iman ve şükür ile itaat, saygıyı, hürmet ve tazimi artırmak, nankörlük ve isyandan sakınarak yüce ahlakâ yükselmektir. Şeytanların dediği gibi, "Adam sen de Allah kerimdir. İstediyini yap. Dünyada sana ettiği iyilik ve ikrâmını ahirette de eder." diyerek umursamamak yalnız bir kıyas yaparak aldanmaktır. O lütf ve ikrama layık olmadığını, onu hak etmediğini göstermektedir. Çünkü gerçek ikrâm bir hikmet gözeticilerle yapılan ikrâmdır. Gerçi ikrâm eden, yaptığı lütf ve ikrama, gösterdiği büyüklük ve iyiliğe karşı kendisi için bir bedel ve karşılık gözetmeye tenezzül etmez. Fakat hikmetli davranmayan, ikrâmını layık olduğu yerde kullanmayan da kerim değil, bir müsrif demek olur. Onun için ikrâm sahibine karşı iman ve şükür ile itaat ve saygıyı artıracak yerde onun keremine mağrur olup da saygısızlık etmek büyük bir aldanış olduğu hatırlatılmıştır ki, bu mânâ tamamen "Sakin o aldatıcı şeytan seni Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın."(Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5) âyetinin mânâsıdır.

Bu soruyu bazılan, "beni senin keremin mağrur etti ey Rabbim!" dedirtmek için kulun göstereceği delilî onun telkin etmek türünden bir kerem olarak anlamak istemişler ve bu bir hayli yayılmış ise de, bu anlayış sürenin ifade ettiği korkutma akış ve üslubuna uygun düşmez. Ahlak yüksekliği açısından düşünüldüğü zaman Allah'ın kerem sahibi olduğuna imanı olduğu halde isyan etmiş bir müminin bu hitaptan duyacağı utanç ve üzüntü kâfirlerin duyamayacağı bir üzüntü hissi olmak gerekir. Nitekim, "Suheyb ne güzel kuldur. Allah'tan korkmasa bile, isyan etmezdi."(hadisinde bu yüce ahlakâ işaret buyrulmuştur.

Bazı âriflerin "Allah'tan korkmasaydım yine isyan etmezdim." demesi de bu saygıdır. Fâtır Süresi'ndeki "Allah'tan, kulları içinde ancak âlimler hakkıyla korkar."(Fâtır, 35/28) âyetinin de bunu ifade ettiği daha önce geçmişti.

Tefsirciler bu gurura sebep olmak üzere üç şey nakletmişlerdir: Birisi, Katade'den rivayet olunduğu üzere şeytanın kötü bir şeyi güzel göstererek aldatmasıdır. "O aldatıcı şeytan sizi Allah'a karşı aldatı."(Hadid, 57/14).

Diğeri, Hasen'den rivayet edildiği üzere cehalettir.

Diğeri de, Mukatil'den rivayet edildiği üzere, işin başlangıcında hemen ceza verilmediğinden dolayı affa aldanmaktır.

Bir de Fuzayl b. İyaz Hazretlerine kıyamet günü, "İhsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?" buyurduğu zaman ne dersin denildiğinde, "indirilmiş perdelerin", yani "günahlara örtüttüğün örtüler" derim demiş olduğu da söylenmiştir.

Gayet ağıttır ki, bu son ikisi, yani hemen cezalandırılmadığından dolayı afva ve günahlardan örtülmesine güvenmek bir cahilliktir. Şeytanın kötü şeyleri güzel göstermesine aldanmak da öyle demektir. Gerçekten Ebu Hayyan ve Alûsî'nin kaydettikleri gibi Hz. Peygamber (s.a.v)'den rivayet olunduğuna göre, O bu âyeti okumuş ve "onun cahilliği" demıştır. Keza Hz. Ömer (r.a) de bunu söyleyip "İnsan cidden çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) âyetini okumuştur. Bunun "Allah'tan, kulları arasında ancak âlim olanlar hakkıyla korkar."(Fâtır, 35/28) âyetinin ifade ettiği "ancak" mânâsına uygun olduğu ortadadır. Demek ki korkmak, Allah'a dair bilginin derecesi ile doğru orantılıdır.

7. Yüce Allah'ın Rabliğı ve kerem sahibi olduğu da en açık misali olmak üzere insanın yaratılışında herkesin kendisine görünüp duran kudret eserleri ve kerem ile şöyle hatırlatılıyor:

O Rabbin ki seni yarattı. Burada yaratma; bünye ve uzuvlan düzgünleştirme, ölçülü yapma, şekil verme ve parçaları birleştirip oluşturmaktan daha önce olmak karnesiyle önce var kılmak demek olduğu ağıttır. Yine binlenmektedir ki her nimetin esasları var olma, ilâhî lütf ve keremin birincisidir.

Sonra da senin bünye ve uzuvlarını düzgünleştirdi. "Seni bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı. Sonra da seni bir insan şekline getirdi."(Kehf, 18/37) buyrulduğu ve daha bir çok âyette geçtiği gibi yaratılışın aşamadan aşamaya geçirerek ruh üflenecek şekilde insanlık seviyesine getirdi; bünyenî, uzuvlarını, kuvvetlerini düzenine koydu, düzgünleştirdi de sana bir uyum ve itidal verdi. Burada bir "adl" kökünden birisi de "ta'dil" kökünden şeklinde olmak üzere iki kırâet vardır. İkisi de bir mânâyâ olarak denkleştirmek, normal hale getirmek demek olduğuna göre az önce geçen "tesviye"nin mükemmel hale gelmiş olduğunu ifade etmek üzere birkaç şekilde tefsir edilmiştir.

BİRİNCİSİ, Mukatil'den rivayet edildiğine göre göz, kulak, el, ayak gibi çift uzuvların denekliği ve ayrıntıları anatomiye bilindiği üzere vücudun her taraftan orantılı ve düzgünlüğü demek olup "Evet, onun parmak uçlarını bile düzeltmeye kadir olduğumuz halde"(Kıyamet, 75/4) âyetinin ifade ettiği gibi olur. Fakat bunda insanlık özelliğini ifade eden itibar ve değer açık değildir.

İKİNCİSİ, Ata'nın İbnü Abbas'tan rivayet ettiği izah şeklinde ise: "Belini doğrultu, dik ve dengeli kıldı, eğri belli hayvanlar gibi yapmadı." diye tefsir edilmiştir ki, bunun hem insanın olgunlaştığını gösteren özelliği, hem de bünye ve uzuvları düzene koyduktan ve insani, insan denilecek şekle getirdikten sonra olması daha ağıttır. Zira çocuklarda görüldüğü gibi insanın belini doğrultup da ayakta dik ve doğru olarak yürüyebilmesi de uzuvları düzene koymanın tekâmülünde bir aşamadır.

ÜÇÜNCÜSÜ, Ebu Ali Fârîsî'nin yazdığına göre, "sana itidal verdi" demek, bu mânâların hepsini ifade edici olarak "Seni en güzel şekle koyup en güzel biçimde çkardı ve bu denge ile seni akıl, fikir ve kudreti kabul etmeye yetenekli kılip bu şekilde diğer canlı ve bitkilerle hakim kıldı. Seni, bu âlemdeki diğer varlıkları ulaşamadığı bir olgunluk derecesine çıkardı." diye tefsir edilmiştir ki "Onun yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit." (Hicr, 15/29) ve "Onları, yarattıklarımızın bir çoğundan gerçekten üstün kıldık." (İsra, 17/70) mânâlarına uygundur. Bunların hepsi Allah'ın bir lütf ve keremidir.

Bundan başka şeddesiz olarak döndürmek, eğip çevirmek mânâsına da tefsir edilmiştir ki, bunun da iki ayrı mânâyâ gelme ihtimali vardır.

BİRİNCİSİ, eksiklikten olgunluğa, uygun olmayan şekilden uygun olan şekle çevire çevire en güzel suret ve biçime getirdi demek olarak, yine anınma mertebelerini ifade etmiş olur ki bu da kerem sayılan şeylerdendir.

İKİNCİSİ, düzgünleştirilerek en güzel biçime getirildikten sonra "Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik." (Tin, 95/5) buyrulduğu üzere

olgunlaştıktan sonra eksiltmek ve aşağılara doğru çevirmek mânâsını ifade etmiş olur ki, bu mânâ keremi değil de o kereme aldananlara karşı kerem sahibinin tasarruf kudretini göstererek korkutma ve ahiretin var olduğunu gösterme mahiyetinde olmuş olur.

8. "Seni dilediği her hangi bir şekilde parçalardan oluşturdu". Bu âyetin de bir kaç izah şekli vardır:

BİRİNCİSİ, edatı fiili ile ilgili yani onun mef'ûlü; kelimesi meâlinde sorudan çevrilmiş sıfat, onu desteklemek için ziyade edilmiş; cümlesi kelimesinin sıfatı ve bunlarla cümlesi 'nin bir beyanı olmaktadır ki meâlî şöyle olur: "Allah seni çeşitli suretlerden dilediği her hangi bir surette oluşturup şekil verdi". Bu mânâyâ göre "terkib", "ahsen-i takvim"i, yani en güzel biçimde yaratmayı beyan ile Allah'ın keremlerinden biri olur.

İKİNCİSİ, 'nin şart edatı olmasdır. Dolayısıyla gelecek zaman mânâsında olarak, "Seni hangi surette dilerse öyle oluşturup şekil verir. Dilerse o güzel insan kılığından çıkarır da en çirkin suretlere kor, aşağıların aşağısına yuvarlar." demek olur. Bu mânâyâ göre, gururun cezasına işaretle bir korkutma olur.

ÜÇÜNCÜSÜ; , fiilinin mef'ûlü; e sıfat; cümlesi de 'nin mevsûl veya sıfat veya şart olmasına göre ayrı bir cümle olmaktadır. Bu takdirde mânâ, "Seni her hangi bir surette denkleştirdi, yahut evirdi çevirdi, dilediği gibi seni oluşturdu, yahut dilerse başka bir surette oluşturdu." demek olup önceki iki mânânın ikisini de kapsar. Âyetin, bu mânâların hepsine gelme ihtimali vardır ve bu mânâları vermek sahihtir. Bazısında suret, farklı güzelliik mertebelerinden herhangi birisi; bazısında da güzelliik ve çirkinlikte farklı ve değişik şekillerden herhangi birisi demektir. Dolayısıyla ana, baba ve diğer akrabaya benzeyip benzememek, renk, uzunluk, kısalık, erkeklik dişilik, sağlamlık, çürüklük, iyi veya kötü kişi olmak, zekilik ve ahmaklık gibi maddî ve manevî bütün suret ve vasıfları kapsar.

İbnü Cerir, Ebu Rebah Lahmi'den şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) Ebu Rebah'a, "neyin oldu?" diye sormuş. Sonra aralarında şu konuşma geçmiş:

- Ey Allah'ın Resulü! Ne çocuğum olabilir. Ya oğlan, ya kız.
- Kime benziyor?
- Ey Allah'ın Resulü! Kime benzeyebilir? Ya babasına, ya anasına.
- Öyle deme. Meni rahimde yerleşince yüce Allah onunla Âdem arasındaki her nesebi hazır eder. Allah'ın kitabında şu âyeti okumadın mı? "Seni dilediği herhangi bir şekilde terkib etti." Buradakil demektir. Yani, seni dilediği şekle sokar, o surete koyar.

Görüldüğü gibi hadis üç şeye işaret ediyor:
BİRİNCİSİ, yahut 'da şart mânâsının bulunması,
İKİNCİSİ, atalara çekme (atavizm) denilen soya çekme özelliğidir ki, bir meni Âdem'den beri atalarından intikal ede gelen soyları, özelliklerin her birini kapsayabilir.

ÜÇÜNCÜSÜ de tabii (doğal) ve irsî (kalıtsal) demek olan bu soya çekim hususunda da etkili olanın, doğa değil, yüce Allah'ın dilemesi olduğunun isbatıdır. Çünkü ana-baba gibi yakın akrabalardan özelliklerine ta Âdem'e kadar varan uzak atalardan birinin özelliğinin galip getirilmesi, o farklı ve değişik tabiat ve suretler üzerinde yüce Allah'ın irade ve dilemesinin hakim olduğunu gösterir. Demek ki iyi veya kötü olarak tabii (doğal) ve irsî(kalıtsal) değerler yok değildir. Onlar da düşünülmelidir. Fakat hükmün onlarda değil, sadece yüce Allah'ın dilemesinde olduğu bilinmeli ve ona yükselmeye çalışmalıdır. Bu ise yüce Allah'ın keremine aldanmakla değil, onun keremiyle beraber kudret ve hikmetini de düşünerek ilerde ona layık olmak hakkını kazanmak ve azabından korunmak için iman ve şükür ile itaate ve iyi amellere sanılmakla olur.

9. Hayır hayır. Bu, Allah'ın keremine güvenip aldanmaktan sakındırmaktır. Yani "öyle mağrur olmayın". Fakat siz, O keremin kıymetini bilmiyorsunuz dini yalanlıyorsunuz, o kerim olan Rabb'inizin keremine karşı onun emir ve yasaklarına teslim olarak, yani tam bir ihlâs (içtenlik) ve boyun eğişle itaat ederek o kereme layık yüksek ahlâk ile güzel ameller yapmak görev ve sorumluluğuna ve ona göre hesap ve ceza olacağına inanmıyorsunuz. Bir gün olup da Allah'ın iyilere iyiliklerine karşılık sevap ve mükâfat vereceğini, kötülere de kötülükleri sebebiyle ceza vereceğini yalanlar bir şekilde gururlanıyor, aldanıyorsunuz. Çünkü Allah'ın lütf ve kereminden ümidi kesmek, sevap ve mükâfatına inanmamak küfür olduğu gibi, azap ve cezasından emin olmak, güç ve kudretini tanımamak da küfürdür. Bunu açıkça yapmak açık küfür, dolaylı yapmak da dolaylı küfür olmuş olur.

Bundan hitabın kâfilere olduğu anlaşılırsa da kelimesi ile iki cümleyi birbirine bağlamak, kelimada bir kesinti ve geçiş ifade ettiği için daha önce ifade edilen şeylerin kâfir ve asiyi kapsamasına engel olmaz. O gururun küfre kadar varabileceğini beyan ile sakındırmayı takviye edip desteklemiştir.

Fatiha Süresinde "din gününün sahibi"(Fatiha, 1/4) âyetinin tefsirinde geçtiği üzere burada da "din", küllî ve cüz'î olarak iki mânâ ile de düşünülmüştür: İslâm ve ceza. Çünkü din, lügatte ceza, yani yapılan bir işe iyi veya kötü bir karşılık vermektir. Bunun hakkı da iyine iyi ile, kötüyü kötü ile cezadır. Bunun için Yusuf Süresi'nde "melik'in kanununa göre." (Yusuf, 12/76) âyetinde geçtiği üzere görev ve sorumluluk hükümlerini belirleyen kural ve âdetlere dahi din ve şeriat denir. "Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini şeriat yaptı."(Şûrâ, 42/13) âyetinin tefsirine bkz.)

Bu nedenle örf ve şeriatte din, insanları hamde, yani medih ve övgü ile mükafata layık, güzel tercihleriyle iyi olan şeylerle kendiliklerinden sevk eden ilâhî kanundur. Bunun hakikati de "Doğrusu Allah katında din ancak İslâm'dır."(Âl-i İmran, 3/19) buyrulduğu üzere İslâm'dır. Bunun esaslarından biri de ahirette tekrar dirilmek ve cezadır. İşte burada Allah'ın keremine mağrur olup aldanmakla dini yalanlamak, doğrudan doruya Allah'ın dini olan İslâm'ı yalanlamak demek olursa da, bu yalanlama, özellikle onun hükümlerinden biri olan öldükten sonra dirilme ve cezayı ve bunun gereği olarak görev ve yükümlülüğü yalanlamak mânâsına geldiği için, "siz mağrurlarıp saygısızlık etmekle cezayı ve dolayısıyla dini kökünden yalanlamış oluyorsunuz" meâlinde olur. Bundan dolayı böyle yerlerde "din"i sadece "ceza" ile tefsir etmek daha kestirme olacağından çoğunlukla bu mânâ tercih olunmuştur. Yani, siz demek ki cezayı yalanlıyorsunuz ve onun için Allah'tan korkmuyor mağrurlanıyorsunuz.

10. Oysa üzerinizde muhakkak koruyucular var, yani iyi ve kötü her yaptığınızı gözetip korumak ve zabıt (tutanak) tutmakla görevli hafız güçlen, "hafaza" ve "hâfızın" denilen gözcü melekler var.

11. Öyle ki değerli ve yazıcı ünvanını almışlardır. Her biri Allah katında saygın, görevlerinde kusur etmez kâtipler, dürüst hak yazıcılarıdır.

12. Her ne yapıyorsanız bilirlir, iyi ve kötü hiç birini kaybetmeden hepsini hak yazısıyla amel defterinize bile bile yazarlar ve öyle şahitlik ederler.

Önceki sürede anılan sahifeler öyle dağıtılırlar.
Bu kâtiplerin bu niteliklerle nitelenmesinde hesap ve ceza isinin önemini hatırlatma vardır. Öyle ki yüce Allah bu iş için öyle değerli kâtipler memur etmiştir. Onun için o yazının, o ilim ve korumanın neticesini beyan mânâsında buyruluyor ki:

13. Kuşkusuz iyiler, sözünde ve fiilinde doğru, hayır ehli iyi kişiler (Geniş bilgi için Dehr Süresinin tefsirine bkz.) Muhakkak bir Naim cennetinde

14. ve kuşkusuz ki suçlular, Rabb'ine karşı terbiyesizlik edip aşın isyan ve muhalefet yoluna sapanlar muhakkak bir Cahim, (yani şiddetli bir cehennem ateşi) içindedirler.

15. O din günü, yani yalanladıkları o ceza günü ona yaslanacaklardır.

16. Ve onlar o cehennemden gaip olmayacaklardır. Daima ve sonsuza kadar onun içinde kalacaklardır.

İşte o yaratılışın, o ilmin, o yazının, o korumanın neticesi iyiler ile kötülerini böyle ayırt ederek iyileri cennete, kötülerini cehenneme gönderecek olan sonsuz cezadır.

İbnü Kuteybe'nin "Kitabü'lîmâme"sinde ayrıntılan anlatıldığı üzere şöyle nakledilir: Süleyman b. Abdülmelik Mekke'ye giderken Medine'ye uğradığında ileri gelen zatlardan biri olan Ebu Hazim'i getirmiş ve onunla karşılıklı bir sohbetinde bulunmuş idi. Ebu Hazim ona çok acı öğütler vermiş, neticede aralarında şu sorulu cevaplı konuşma olmuştu.

Süleyman: Ey Ebu Hazim! Yalnız Allah'a varmak nasıl olacak?

Ebu Hazim: İhsan sahibine gelince o, yolculuğundan evine ve çocuk çocuğuna dönen bir yolcu gibi; isyankâr ise efendisine geri dönen kaçak köle gibi Allah'a varacak.

Bunun üzerine Süleyman ağıldı da:

Keşke Allah yanında bize ne var bilseydim dedi.

Ebu Hazim: Amelini Allah'ın kitabına arzet.

Süleyman: Allah'ın kitabının neresinde?

Ebu Hazim: "İyiler cennette, kötüler cehennemde."

Bu hatırlatmadan sonra o ceza gününün zeka ile ve akıl yürütmeye tahmin edilemeyen azamet ve dehşeti haber verilme üzere buyruluyor ki:

17. Sana o din gününün ne olduğunu ne bildirdi? Yani, onun ne büyük ceza günü olduğunu bildin mi? Ey muhatap! Hayır sen onu akıl yoluyla bilemezsin. Çünkü o, dünyada bir benzeri olmuş, akıl yürütmeye bilinebilecek ceza günleriyle ölçülemez.

Bazıları buradaki hitabın, engel olma ve korkutma yoluyla kâfire olduğu kanaatine varmış ise de çoğunluğun açıklamasına göre Resulullah (s.a.v)'a hitaptır. Çünkü vahiy gelmezden evvel bunu bilmiyordu. Bununla beraber önceki sürede geçmiş olan "Her nefis ne hazırlayıp getirdiğini bilecek." (Tekvir, 81/14) âyeti ile bu sürenin başında geçmiş bulunan âyeti gereği her nefis için o günün dehşet ve azametini hakkıyla bilmek ancak bizzat bu olayın meydana gelme ve görülmeye zamanında olabileceğinden dolayı hitabın her nefse yapılmış genel bir hitap olması bizce daha uygundur.

18. "Evet, bildin mi nedir o ceza günü?" Bu tekrarda iki nükte vardır:

Birisi, korkutmayı desteklemek için te'kit (vurgu)tır. Bir diğeri, cennetliklere ait olan ile cehennemliklere ait olana ayrı ayrı olmadığını gösterir. Bu sorudan sonra şöyle haber veriliyor:

19. O din günü, o ceza o gündür ki, hiçbir nefis bir nefis için bir şeye mâlik olamaz. Hiç kimse ne mümkün ne kâfir, ne iyi ne kötü hiç kimsenin hesabına zerre kadar bir şey yapamaz. O gün emir yalnız Allah'ındır. O ne emrederse ancak o olacaktır. Onun için, "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline..." (Mutaffifin, 83/1)

MUTAFFİFİN SURESİ

- 1- Eksik ölçüp tartanların vay haline!
- 2- Onlar insanlardan kendilerine bir şey aldıkları zaman tam ölçerler.
- 3- Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik ölçer ve tartarlar.
- 4- Onlar tekrar diriltileceklerini zannetmiyorlar mı?
- 5- Böyle bir gün için.
- 6- Öyle bir gün ki, insanları o gün Rablerinin huzurunda divan duracaklar.
- 7- Hayır hayır, kötülerin yazısı muhakkak Siccin'dedir.
- 8- Bildin mi sen, Siccin nedir?
- 9- Yazılmış bir kitaptır o.
- 10- Vay haline yalanlayanların o gün!
- 11- Onlar ceza gününü yalanlayarlardı.
- 12- Onu ancak sınırı aşan ve günahâ düşkün olanlar yalanlar.
- 13- Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, "eskilerin masalları" der.
- 14- Hayır hayır, öyle değil. Aksine onların kazandığı günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur.
- 15- Hayır hayır, doğrusu onlar o gün Rablerini görmekten mahrumdurlar.
- 16- Sonra onlar muhakkak cehenneme girecekler.
- 17- Sonra da onlara: "İşte bu, yalanlayıp durduğunuz şeydir" denilecek.
- 18- Hayır hayır, iyilerin yazısı muhakkak İliyyin'dedir.
- 19- Bildin mi sen, İliyyin nedir?
- 20- Yazılmış bir kitaptır o.
- 21- Allah'a yaklaştırılmış melekler ona tanık olurlar.
- 22- Haberinizi olsun ki, iyiler nimet içindedir.
- 23- Tahtlar üzerinde etrafa bakalarlar.
- 24- Yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün.
- 25- Onlara damgalı saf bir içki sunulur.
- 26- Onun sonu miktir. İşte ona imrensin artık imrenenler.
- 27- Karışımı Tesnim'dendir (En üstün cennet şarabındandır).
- 28- Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktır o.
- 29- Doğrusu o suç işleyenler inananlara gülüyorlardı.
- 30- Onlara uğradıkları vakit birbirlerine göz kırıyorlardı.
- 31- Evlerine döndükleri zaman zevklenerek dönüyorlardı.
- 32- Müminleri gördükleri vakit; "İşte bunlar sapıklar" diyorlardı.
- 33- Oysa onlar müminler üzerine bekçi olarak gönderilmemişlerdi.
- 34- İşte bugün de inananlar kâfirlere gülecek.
- 35- Koltuklar üzerinde etrafa bakacaklar.
- 36- Nasil, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?

Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline.

Çoğunlukla "vay haline" demekle yetindiğimiz "veyl" kelimesi hakkında daha önceki sûrelerde ve bu arada "Mürselât" Sûresi'nde de söz geçmişti. Bununla beraber bizdeki "vay" tabiri Araplar'ın "veyh" kelimesi karşılığı olduğundan "veyl" in şiddetini pek duyurmadığı gibi, özel bir isim olması hakkındaki rivayete bir delaleti de olmuyor. Bu itibarla "veyl ona" ve "vaveyla" tabirleri dilimizde yaygın şekilde kullanılmış bulunduğu için burada olduğu gibi meâlde bazan aynen almak faydalı olacağından başka, 'in de sürenin bir ismi olması nedeniyle bu iki kelimenin aynen söylenmesi zorunlu demektir. VEYL, bağlica şu mânâlarda tefsir olunmuştur: Şiddetli kötülük, hüznü ve helak, elem verici azap, cehennemde bir vadi adı.

İmam Ahmed ve Tirmizi Ebu Saîd'den şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Veyl, cehennemde bir vadidir ki kâfir onun dibine varmadan önce onda kırk yıl yukardan aşağı düşer."

İbnü Hibban ve Hakim'in Sahih'lerinde: "Veyl, iki dağ arasında bir vadidir ki, kâfir..."

İbnü Ebi Hatim de Abdullah'tan; "Cehennem'de irinden bir vadidir." diye rivayet etmiştir.

Ragib'in "Müfredat"ında, Asmeî demiştir ki: Veyl, bir kubuh, yani bir çirkinliktir. Bazan hasret çekme için de kullanılır. Veyl Cehennem'de bir vadidir diyenler, lûgat itibarıyla bu kelimenin mânâsı budur demek istememiş, ancak hakkında yüce Allah'ın "veyl" buyurduğu kimseler o ateşten bir yere yerleşmeyi hak etmiş, orası da onlar için sabit olmuştur demek istemişlerdir.

Alûsî der ki: "Ona "veyl" denilmesi, cehennemin bilinen mânâda kullanılması gibi olduğu açıktır. Bunun nasıl bir isimlendirmeye olduğuna bakılsın."

Bizce açık olan budur ki, cehennemin bildiğimiz mânâda kullanılması tevatür yoluyla şer'i bir kullanım olmakla beraber bu örf lûgatine de girmiştir. Fakat "veyl" in izah edilen mânâ ile Cehennem'de bir vadi ismi olması şer'i bir isimlendirme olmakla beraber mütevâtir olmadığı gibi lûgat yönünden de örf haline gelmeyen bir mecaz olur. Bu zahtan

anlaşırlar ki "vay haline" demekle "veyl ona" demeyi tam olarak Türkçe'ye çevirmiş olamıyoruz. Ancak lûgat kaynağına bir dereceye kadar işaret etmiş oluyoruz.

MUTAFFİFİN, "Mutaffif" kelimesinin çoğuludur. Bunun, "alırken dolgun, verirken eksik ölçenler" demek olduğu, önünde açıklayıcı sıfat olarak gelen iki âyet ile anlatılmıştır. Mutaffif'in tam karşılığı olarak Türkçe'de özel bir kelime bulamadım. Bu nedenle bunun türeyişinden biraz söz etmek uygun olacaktır:

Mutaffif, belli ki "tatfif" kökünden ism-i fâildir. Tatfif de ölçęi eksik ölçmektir. Razi şöyle der:

Bunun türetiliş hususunda iki görüş vardır.

BİRİNCİSİ, bir şeyin "taffi, kıyısı ve kenandır. Bir kap veya derede bulunan bir şey derenin kıyısına kadar varıp da tam dolmazsa denir. Buna onun tafâfi, tufâfi ve tafefi olur. Onun için ölçęi fena ölçüp de tam yapmaya mutaffif denilir ki, ancak kabın tafâf'ına kadar doldurun demek olur. Fakat "Kâmûs"tan anlaşıldığına göre; tafef, tafâf ve tufâf bir ölçęi veya kabı tam dolduran şeye veya dolusu silindikten sonra içinde kalanı veya ölçęin başına denir. Bundan tatfif, tafâfi eksiltmek, yani eksik ölçü ile vermek veya eksik ölçmektir ki fiilin yapısı olumsuzluk için olur.

İKİNCİSİ, pek az bir şeye "taffif" denilir. Ölçęi eksik ölçene mutaffif denilmesi, ölçekte veya tartıda biraz bir şey kaldığı içindir.

Demek ki tatfif, ölçüde veya tartıda biraz bir şey çalmaktır. Bu kelime müteaddî (geçişli) bir mânâ veya bu işi yapan bunu âdet haline getirmiş olması itibarıyla çokluk ifade etmek için kullanılmıştır. Bu izah şekli âyetteki tefsire daha uygundur. Zira âyetle mutaffifler şöyle nitelenip tanıtılıyor:

2. O kimseler ki kendilerine ölçtükleri vakit insanlann aleyhine olarak tam ölçerler, dolgun ölçerler.

Burada ifadeden açıkça görünen "insanlardan ölçtüklerinde" denilmesiydi. Buyrulması, kendi çıkarlarına olarak insanların zararına haddi aşmak suretiyle ölçtüklerine işaret olacaktı. Yani başkalarından satın alma yoluyla veya başka bir sebeple bir şey alıp da alacaklarını kendileri ölçtükleri zaman insanların aleyhine olarak bol ölçerler. Dolgun bir şekilde, yani tamam almak isterler ve hatta basa basa almak için baskı altına alıcı bir şekilde hareket ederler.

3. İnsanlara ölçtükleri veya tarttıkları vakit ise eksiltirler, eksik ölçek veya tartı ile ölçerler veya ölçşte tartışta eksik yapar, onlara ziyan ettirirler.

İşte Veyl'i hak edişlerinin sebebi, bu şekilde tartma ve ölçmeyi alışkanlık haline getirmiş olmalarıdır.

Böylece az bir şeyi çalanlar veyli hak ederse, çok çalanların kaç katlı veyli hak edecekleri düşünülmeli. Razi şöyle der: Bedevinin biri Abdülmelik b. Mervan'a şöyle demişti: "Yüce Allah'ın dediğini işittim". Bedevi bununla şunu kastetmişti: Mutaffif, azıcık bir şey almakla ona büyük bir tehdit yöneltilirdi. Sen ise çoğu alıyorsun, müslümanların mallarını ölçsüz tartısız alıyorsun. O halde, sen kendine ne yapacağımı zannediyorsun?"

Burada vezn'in yani tartmanın da söylenmesi, öncekinde yalnız "keyl" in yani ölçmenin zikredilmesinin tahsis için değil, onun zikrıyla yetinilmek kabildinden olduğunu ve bu hilenin keyl ve vezin dahil her türlü ölçme içinde olabileceğini anlatmak içindir. Rahmân ve Hadid sûrelerinde de geçtiği üzere göklerin ve yerin ayakta duruşu bir ölçü ve denge iledir. Bütün hakların ölçęi de terazidir. Onun için bir yerde hak ve âdâletin yerleşmesi için ilk gerekli olan şey ölçünün herkes için eşit bir şekilde doğru ve dürüst olmasıdır. Bunun doğru olması için iki temel direk gereklidir. Birisi, ölçünün bizzat kendisinin tam olması, eksik veya fazla, yanlış alet kullanılmaması, birisi de ölçmenin tam ve doğru olmasıdır. Ölçmenin doğru olması ise her şeyden evvel hak ve adalet fikriyle ruh doğruluğunun neticesidir. Ölçüyü, ölçęi ve tartıyı doğrultacak olan da odur. Kalp ve vicdanlarında insaf ve doğrulukla hak fikir ve imanı beslemeyenler doğru âletle dahi ölçerken hile yapmaktan kaçınmazlar. İnsanlar başkalarının haklarını da kendi hakları gibi tutarak ölçtüğün bir ölçüyle ölçme duygusunu taşımadıkça hile yapmaktan kurtulmazlar. Düşünme ölçüsü bozuk olan kimseler aynı bir olayı kendileri için düşünürken başka, diğerleri için düşünürken de başka türlü değerlendirirler. Mesela, kendinin azıcık birşeyi kaybolmasını bir elem saydıkları halde başkasının az bir şeyi kaybolmasına önem vermez veya bundan bir lezzet duyarlar ki bu hal ruh ölçęinde, fikir ölçüsünde bir hiledir. Asıl bu ruh halidir ki insanı ölçü ve tartıda hileye sevkeder. Bu ruh halini taşıyanlara ne kadar doğru ölçü ve terazi verilse onlar yine fırsat bulup güçleri yettikçe onu kötüye kullanmaktan çekinmezler. Bunların hepsi "mutaffifin" ünvanı altına girer ve "veyl" i hak ederler. Bundan dolayı burada hukukun düzenlenmesi ve iyilik ve hayrın yerleştirilmesi için önce ölçü ve tartının düzeltilmesi gerektiği gösterilmek üzere herşeyden önce ölçü ve tartıda bu tür hile yapma alışkanlığının veyl'i hak ettirdiği haber verilmiş ve bunun asıl sebebinin hak ve ahiret düşüncesini ihmal ettiren inanç bozukluğu olduğu, düzeltilmesi için de öncelikle ahirete iman ile sorumluluk duyguyu ve uyanıklığı duyurulmak üzere buyrulmuştur ki:

4. Zannetmezler mi onlar?. O hileyi yapanlar? İman etmiyorlarsa bir zan da mı beslemezler? Ki hepsi büyük bir gün için yeniden diriltilecekler. Yani ölçü ve tartıda yapılan böyle bir hilenin sorumluluk ve cezası öyle ağır ve o veyl'in uygulanacağı gün öyle büyük bir gündür ki insanın, onun kesin olan vukuuna inanıp kesin inanç taşıması şöyle dursun bir zan beslese bile o hileye cüret etmemesi gerekir.

5. Zannetmezler mi onlar?. O hileyi yapanlar? İman etmiyorlarsa bir zan da mı beslemezler? Ki hepsi büyük bir gün için yeniden diriltilecekler. Yani ölçü ve tartıda yapılan böyle bir hilenin sorumluluk ve cezası öyle ağır ve o veyl'in uygulanacağı gün öyle büyük bir gündür ki insanın, onun kesin olan vukuuna inanıp kesin inanç taşıması şöyle dursun bir zan beslese bile o hileye cüret etmemesi gerekir.

6. Yani insanların, âlemlerin Rabb'inin huzurunda duracakları gün. Ki o gün herkes kabirlerinden uyanıp kalkarak Allah'ın huzuruna çıkacak, onun huzurunda yargılanacak için durup haklı haksızdan hakkını alacaktır.

7. Hayır hayır. Bu, ölçü ve tartıda hileden ve öldükten sonra dirilip huzura çıkmaya inanmama gafletinden vaz geçirmek, tevbe ettirmek için bir engellemidir. "Hayır hayır, yapmayın, sakının." demektir.

Bunun sebep ve hikmeti anlatılmak için de illet gösterme makamında şöyle buyruluyor:

Çünkü kötülerin yazısı muhakkak ki Siccin'dedir. Yani öyle yaparsanız kötü kişi olursunuz. Kötüler ise Siccin denilen sicilde kayıtlıdır. Onların yazısı, nüfus kayıtları, amel defterleri, o huzura çıkma günü kendilerine verilecek hüküm ve ceza belgesi "Siccin" denilen yerde yazılıdır. Yahut "Siccin'de" diye buyrulutuludur.

"Kâmûs'ta Siccin'in, hapis mânâsından "devamlı", "şiddetli", "kötülerin kitabının konulduğu yer", "cehennemde bir dere" mânâlarına ve ayrıca "açık ve ortalda" ve "dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı" mânâlarına geldiği ve "devamlı sey" mânâsına "şiddetli vuruş" mânâsına ve "açık açık geldik" mânâsına denildiği yazılıdır.

Bu "Siccin" kelimesinin lûgat yönüyle asıl mânâsı ve isim veya sıfat olarak türemiş olması hakkında değişik sözler söylenmiştir. Görünen şekliyle "secc" veya "secc" kökünden olma ihtimali vardır. Zindan demek olan "sicc" maddesinden zindana koymak demek olan "secc" mastardan olduğuna göre sikk'in ve sicil gibi fi'il kalıbında zindanın mûbalağa ismi veya seccân gibi meşcûn birer sıfat olabilir.

Sıvamak ve balık gibi cıvık ve bulaşık olmak mânâsına secc maddesinden "gıslın" gibi "fi'il"n kalıbında olabilir. Fakat lûgatte secc maddesinden böyle bir isim veya sıfat adı geçmez.

Ebu Hayyan "Bahr"da şöyle özetlemiştir: Çoğunluğun dediğine göre siccin, secc maddesinden "fi'il" kalıbında bir kelimedir. Sikk'in gibi. Yahut hapsedici bir mevkide

demektir. Mûbalağa mânâsı ifade eden kalıpta gelmiştir. Bu durumda siccın, korunmuş yerin sıfatıdır. Mekan olduğu takdirde siccın kelimesinde büyük görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Biz onları anlamıyoruz. Burada açık olan siccın'ın bir kitap olmasıdır. Onun için "mühürlenmiş kitap" ondan bedel yapılmıştır. İkrime demiştir ki: Siccın, hüsrân ve horlanmadan ibarettir. Bu Araplar'ın gözden düşen bir kimseye,"filan kimse düşüklüğe erdi" demesine benzer. Bazı Lügatçiler de: "Siccın"ın sonundaki nun "lâm"dan bedeldir. Aslı siccıl'dendir demişlerdir. Bu görüşlerin özeti: Siccın'ın nunu ya kelimesin aslısındadır, yahut lâm'dan bedeldir. Nun kelimenin aslından olduğu takdirde türeyiş "siccın"dendir.

Demek ki nunu zaid olarak "secc" kökünden türetildiği söylenmemiştir. Zemahşerî, Hatim gibi sıfattan çevrilmiş bir özel isim olduğunu ve marifelik (belirlikli)ten başka sebep olmadığı için tenvin aldığı söylenmiş ve demiş ki: Yüce Allah, kötülerin kitabının siccın'de olduğunu haber verdi, Siccın'ı de "mühürlü kitap" diye tefsir etti. Şu halde onların yazısı mühürlü kitapta, denilmiş gibi olur. Bunun mânâsı nedir? dersin, derim ki: Siccın, toplayıcı bir kitaptır. O, kötü şeylerin yazılıp toplandığı divandır. Yüce Allah onda insan ve cin şeytanlarının, kâfirlerin ve fasıklanın amellerini toplayıp yazdırmıştır. O mühürlü, örtülü, yazısı açık yahut alametli bir kitaptır ki, her kim görse onda hayır olmadığını bilir. Dolayısıyla mânâ: "Kötülerin amellerinden yazılanlar, o divanda tesbit edilmiştir" demek olur. Buna hapsedmek ve sıkıstırmak demek olan "Secin" den "fi'il" kalıbında "siccın" ismi verilmiştir. Çünkü o, cehennemde hapsedilip sıkıştırılmaya sebeptir. Yahut çünkü o, "yedinci yerin altındadır" diye rivayet olunduğu gibi İblis ve onun neslinin meskeni olan karanlık ıssız bir mekana atılmıştır. Horlanmak ve hakir görülmek için ve kovulmuş şeytanlar şahit olsun diye atılmıştır. Nitekim hayırların yazıldığı divan olan İliyyun'a da Allah'a yaklaştırılmış melekler şahit olurlar.

Demek ki siccın, sâcin yani sıkıştırın, hapseden mânâsına olduğu gibi, mescun yani sıkıştırılmış ve atılmış mânâsına da olabilir. Zemahşerî'nin "atılmış" diye ifade ettiği mânânın, secc maddesinden olması da mümkündür.

Burada Şeyh Abdüh şöyle bir tetkikte bulunmuş ve demiştir ki: Siccın lâfzının lügatte kullanılışından ve burada iyyerinin yazısının bulunduğu İliyyun'a karşılık olarak söylenmesinden anlaşılır ki, İliyyunda yükselme mânâsı bulunduğu gibi bunda da algalma mânâsı vardır. Lügalterden bahsedene bazı kitaplarda gördüm ki vahı, yani balgık, İnuybiyye (eski Habeş) lûgatinde, Arapaç'a bulunmayan "çe" harfi ve vavın hakesinin uzatmasıyla "Sençûn= Sençöne" diye isimlendirilir. Balgıkta algalma mânâsı bulunduğu ise gizli değildir. Olabilir ki bu lafız, Yemen Arapları'nın kullandığı kelimelerdendir. Çünkü bunlar Habeş halkı ile çok karşıt olduğu için, bunlarda eski Habeş lafızları çoktur. Bunu da balgıca yakın bir mânâda kullanılmış olabilirler. O halde, "kötülerin yazısı ondadır, yani balgıca yakın adı seyde yazıldığı" denilmek uzak bir mânâ olamaz.

Yahut onların amelleri, pisliklerinden dolayı onunla yazılmış gibi tasvir ve temsil olunmuştur. Bu suretle balgıcın ve ona yakın şeyin "kitâb-ı merkum" (mühürlü kitap) olmasının mânâsı da, o ameller onunla yazıldıkdan sonra o çirkin mürekkep mühürlü bir kitap olmuştur demek olur.

Abdüh, "kötülerin amellerinin pisliğini tasvir için "siccın" kelimesinde balgıca yakın adı bir mânâ bulmak üzere Habeş'in İnuybiyye lûgatindeki "sençüne"ye kadar dolaşmak uzak olmaz" demiş ise de bunun uzak bir zoraki mânâ olduğu açıktır. Gerçi tefsirciler Kur'ân'da bazan Habeş lûgatine uygun düşen lafızlar bulunduğuundan bahsederler. Fakat Abdüh, Yemen'de böyle bir kullanımı bulunduğuunu nakil ve tesbit etmemiş, "olabilir" diye bir ihtimal ortaya koyarak pek dolambaçlı bir fikir yürütmüştür. Siccın lafzının "sençüne" ile ilgisi de yakın değildir. Hem yabancı bir kelime olsaydı özel isim yapılcı tenvin alması gerekirdi. Soyut bir ihtimal üzere yürünecek olunca bu zorlanmaya ne gerek vardı. Çünkü Abdüh'un düşündüğü mânâ Arapaç olan "secc" maddesinden gikardı. Siccın'ın, secc kökünden türetilmiş "fi'il" kalıbında bir kelime olmasını düşünmek daha yakın bir ihtimal olurdu. Maksud günah ve kötülüklerin içreçliğini anlatarak ondan tiksindirmek olduğuna göre bu ihtimal gerçi etkili bir mânâ olurdu. Fakat nakiller bunu nazar-ı itibara almamış ve "Siccın" maddesinden "fi'il" kalıbında bir kelime olmasını doğru bulmakla daha ince düşünmüştür.

Netice olarak Siccın, maddesi itibarıyla bir zindan, veya zindancı veya zindanda hapsedilmiş mânâlarını ifade eden bir kelime olmakla, kötülerin yazısına zarf yapılmasına en yakışan mânâda bir "zindan sicili" veya "sicil zindanı" olmalıdır. "Onların defterleri zindancıdadır" yani, "çok şiddetli bir zindancıya teslim olunur" mânâsına da gelebilir.

Bunun sade akıl yoluyla bilinen şeylerden olmadığını anlatan şu tefsir, bir zindancı sicilinde olması mânâsında açıktır:

8. Sana ne bildirdi? Yani bildin mi? Akıl yoluyla bilemedin değil mi? Nedir siccın?. Yahut hayret mânâsı ifade ettiğine göre: "Ne siccın!", "ne yaman siccın!"

9. Rakamlı ve mühürlü bir kitap.

Bazılan bunun, siccın'den bedel olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda, bununla sorunun cevabı verilmemiş; "Siccın nedir? Kitab-ı merkum nedir?" gibi soru tekrar edilmiş, Siccın'ın neden ibaret olduğu açıkça tefsir edilmemiş olur. Çünkü bu şekilde "kitab-ı merkum" siccın'ın tamamlanmadık olmakla ziyade, siccinde olduğu söylenen yazı mânâsına yorumlanarak "bedel-i isticma" olur. Oysa yukarılarda anlatıldığı üzere Kur'ân'ın üslubunda geçmiş zaman sıgası (kipi)yla yani "bildin mi sen?" denildiği zaman bu sorunun cevabı hep bildirilmiştir. Onun için bunun bedel değil, "O bir mühürlü kitaptır." şeklinde soruya cevap olarak Siccın'ın tefsiri olması daha doğrudur.

MERKUM, yazılmış veya rakamlanmış demektir. Rakm ve terkim; yazı yazmak ve yazıya nokta ve hareket koyarak açıklık getirmek ve işaret koymak mânâlarına gelir. Bu üçüncü mânâ hepsine esas gibidir. Matematik işareti olan rakam da bundan alınmıştır.

Burada beş mânâ verilmıştır:

Birincisi; "beyyinu'l-kitâbe", yani açık, tam ve sağlam yazılı, yanlış ihtimali yok.

İkincisi; işareti, yani "gereğince cehennem" diye buyruldu işareti yazılmış.

Üçüncüsü, tüccarın kumaşına koyduğu gibi işaretli, kayıtlı.

Dördüncüsü; mahkeme ve benzeri şeylerin belge ve defterlerinde olduğu gibi mühürlü, damgalı, ünvanlı ve resmleştirilmiş.

Beşincisi; kumaşın rakmesi, yani desen ve nakışları gibi çizilmiş ve sabitleştirilmiş silinmez bir kitap. "İstif edilmiş balgıktan yapılmış ve Rabbinin katında damgalanmış."(Hud, 11/82, 83) âyetinin ifade ettiği gibi "sırasıyla tertip edilmiş, rakamına göre ira mevkiine konur, rakamlı bir kitap" mânâsına gelme ihtimali de vardır.

Bunların hepsi şu mânâda birleşmiş olur: Şüphes ve kuşkuadan uzak, bozma ve yakıştırmadan kurtulmuş, her görenin anlayacağı şekilde kendilerine verilecek olan kitapları, yazılan böyle sağlam bir sicilde yazıldığı. Hiç şaşmadan icra edilecektir.

İbnü Cerir Tefsir'inde "Siccın" hakkında iki hadis rivayet edilmiştir. Birisi Ebu Hureyre hadisidir. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Felak, cehennemde örtülü bir kuyudur. Amma Siccın açıktır."

İkinci hadis Berâ'dan rivayet edilmiştir. Bu hadis, Siccın'ın "en aşağıda bulunan yer" olması hakkındadır. "Cehennem Arz'ın en aşağısındadır." denildiğine göre, bunlar arasında bir gelişki yok ise de İbnü Cerir Berâ hadisini tercih ederek siccın'ın en aşağıda bulunan yer şeklindeki tefsirini kabul etmiştir. Bu hadisin meâli şudur: Berâ (r.a.)'dan rivayet edilmiştir. Resulullah (s.a.v) günahkârın nefsinin göğe çıkmasını anlatarak buyurdu ki: Onu çıkarırlar. Onunla hangi melek topluluğuna uğrasalar, melekler: "Bu pis ruh nedir?" derler. Onun dünyada anıldığı isimlerden en çirkin i "fülan" derler. Nihayet dünya semasına varırlar, ağılmasını isterler ona ağılmaz. Sonra Resulullah (s.a.v): "Onlara göklerin kapıları elbette açılmaz. Ve deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar onları cennete giremezler."(A'râf, 7/40) âyetini okudu. Yüce Allah buyurur ki: "Onun kitabını arzın en altında yazın. En alt yerde, siccinde."

İbnü Cerir bundan dolayı Siccın'ın en alt yer olduğunu söylemiş ise de bu hadiste "siccın, en alt yerdi" denilmemiş, "en alt yerdedir" denilmiş. Şu halde en alt yer, "kitab-ı merkum" diye tanıtılan siccının kendisi değil, yeridir. Siccın en aşağı yerin en aşağısındadır. Dolayısıyla hadis ile âyet arasında bir gelişki yoktur. Zemahşerî de "yedinci

kat yerden atılmış" demekle buna işaret etmiştir. Bazı rivayetlerde en alt yerin altının, İblis'in bulunduğu sınır olduğu haber verilmiştir. Demek ki kötülerin ruhu ve yazısı oradadır.

10. "O gün yalanlayanların vay haline". Bu, arada söylenen başlangıç cümlesi, o mühürlü kitabın etkili hükmünü açıklama bâbında Siccın'ın şiddetini, günah ve kötülüğün esasını, kâbirden kalkıp Allah'ın huzuruna gelme gününün dehşetini hatırlatmaktadır. Bunu bazıları doğrudan doğruya "O gün insanlar âlemlerin Rabbi için kalkacaklar." âyetine bağlayıp bu aradakileri ara cümlesi saymış ise de "merkum" kelimesine bağlanmasında dâşlıp olur. Yani, "kitap mühürlü ve işaretili olur da ne olur?" denilirse, "vay haline, o gün yalanlayanların!"

O gün o dirilme ve kalkma gündür. Burada "füccâr" yerine "mükezzibin" denilmesi de fücürun aslında yalanlama ve inkâr demek olduğunu işaretler. O kitabın hükmü de o gün o yalanlayıcılar hakkında veyl'dir. Vay haline o gün yalan diyenlerin, bu haberlere inanmayanların, yani

11. O ceza gününe inanmayıp da ağıktan açığa veya dolayısıyla yalanlayanların,

12. oysa o günü başkası yalanlamaz ancak her bir haddi aşan, (günahkâr, yani hep haddini aşkın, günaha düşkün) kimseler yalanlar". Şehvetlerine düşkün, keyiflerince hareket ederek sonunu düşünmeyip Allah'ın ve kullannın haklarına tecavüz etmeye almış olduklarından dolayı cezaya ve ceza gününe inanmak hoşlarına gitmediği, ona inanmak keyiflerini kaçıracağı için ancak onlar "o ceza gününün aslı yoktur" derler.

13. Kendisine karşı âyetlerimiz okunurken, evvelkilerin uydurmasını dedi. Bu şahsın, bazıları Velid b. Muğîre, bazıları da Nadr b. Haris olduğunu söylemişlerdir. (En'âm, 6/25. âyetin tefsirine bkz.)

14. Kendisine karşı âyetlerimiz okunurken, evvelkilerin uydurmasını dedi. Bu şahsın, bazıları Velid b. Muğîre, bazıları da Nadr b. Haris olduğunu söylemişlerdir. (En'âm, 6/25. âyetin tefsirine bkz.)

15. Hayır hayır. Bu okunan âyetler evvelkilerin uydurmasını değildir. Fakat, öyle diyenlerin kazançları, elde edip durdukları ve kâr sandıkları günahlar kalplerinin üzerine pas bağlamıştır. O kalpler, o günahları alışkanlık haline getire getire, pas tutmuş aynalar gibi körlenmiş, karamıştır da artık duymaz ve göstermez olmuşlardır. İşte onların öyle demelerinin ve yalanlamalarının sebebi budur.

İmam Ahmed, Tirmizî ve Hakim ikisi de sahih diyerek ve Nesâî, İbnü Mâce, İbnü Hibban ve daha başkaları Ebu Hureyre'den Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Kul bir günah işlediği vakit kalbinde siyah bir nokta, bir leke yapar. Eğer tevbe edip vazgeçer, mağfiredilirse kalbi yine parlar. Döner tekrar yaparsa, o leke artar, nihayet kalbini ele geçirir. İşte Kur'ân'da yüce Allah'ın zikrettiği "rân" budur. "Hayr hayır, fakat onların kazandıkları kalpleri üzerinde pas tutmuştur". (Bakara Süresindeki "Allah onların kalplerini mühür basmıştır." (Bakara, 2/7) âyetinin tefsirine bkz.)

RANE, reyn kökündendir. Reyn ve rüyün, bir şeyin üzerine pas basıp her tarafının paslanmasidir. Bundan kalbe günah ve kötülüklerin baskın baskın mânâsına da kullanılır olmuştur ki Kur'ân'da kalp mühürlenmek mânâsına hatm ve tab' tabirleri de kullanılmıştır. Burada okunurken lâml râya idgam olunmaması için Hafs rivayetinde lâm'da hafif bir sekte yapılarak okunur ki reyn'in mânâsındaki tutukluğa açık bir işaret olmuş olur. Hayır hayır. Bu, öyle pas yapan, kalp körleten kazançlardan sakındırma ifade eder. Sebebi de çünkü onların, o yalanlayanların, o kalkış gününü hak Rab'leriyle muhakkak aralarında bir perde olur, yani örtü ve perde arkasında kalır, onu görmekten men edilir ve yoksun bırakılırlar. Artık kurtuluş bulmalarına imkan ve ihtimal kalmaz.

16. Sonra onlar muhakkak cehennem ateşine yaslanacaklardır.

17. Sonra denilecektir: Bu, işte o sizin yalan, masal diye yalanlayıp durduğunuz.

18. "Hayır hayır".

Bu KELLA, ta yukarıdaki âyetinde geçen kellâ'ya benzer olarak ölçü ve tartıda hile yapmaktan ve yalanlamaktan bir daha sakındırmak suretiyle iyilik ve hayra sevk etmek üzere kâbirden kalkıp Allah'ın huzuruna çıkma gününün diğer bir yüzünü hatırlatmaktadır. Yani öyle hile yapmayın, o öldükten sonra dirilme ve kalkma gününü yalanlayan kötülerden olmayın, tevbe edip hayır ve iyilik yapmaya çalışın. Sebebi çünkü iyilerin, hayır ehli doğruların kitabı muhakkak ki İliyyin'dendir.

İLLİYYİN, bu kelime hakkında lûgatçilerin ve tefsircilerin sözleri vardır.

Lûgatçilerden Ebu'l-feth b. Cinnî şöyle der: Bu kelime, uluvv kökünden fi'il kalıbında "illiy" in çoğuludur. Aslı illiyyündür. Zeccac da şöyle der: Bu ismin irabı çoğul irabı gibidir. Çünkü lafzı çoğul kalıbı üzeredir. Kinnesr'den kinnesrin gibidir.

Tefsircilere gelince, tefsirlerde buna yedinci gök denilmiş, göğün üstünde Arş'ın sağ ayağı denilmiş, Sidre-i munteha denilmiş. Ferra, "yüksekten yükseğe nihayetsiz" demiş; Zeccac da, "yerlerin en yükseği" demiştir. Bazılan, "yüce Allah'ın ululuk ve yücelikle donatığı yüce mertebeler", diğer bazıları da, "meleklerin amel defterlerinin bulunduğu yer" demişlerdir ki, çokları Kur'ân'ın biraz sonra gelecek olan bu kelime ile ilgili yaptığı tanıtımı görünüşte buna uygun bularak, kötülüklerin yazıldığı divan olan Siccın'ın tam zıddı, Allah'a yaklaştırılmış, meleklerin şahit oldukları yer olan, hayırlı işlerin yazıldığı divanın ismi olduğunu söylemişlerdir. Zira bunu tefsir için buyruluyor ki:

19. Bildin mi sen, İliyyun nedir? Yahut, "ne illiyyun!", "Ne yaman İliyyun!"

20. yazılmış, mühürlenmiş bir kitap. Burada da yukarıdaki gibi düşünülün. Yani tam ve güzel yazılmış, yahut Allah tarafından özel işaretle imzalanmış.

21. Öyleki Ona Allah'a yaklaştırılmış melekler şahit olurlar. Allah ile aralarında perde olanlar değil, Allah'a yaklaştırılmış olanlar ona şahit olur, onlar görür, onlar okurlar. Yahut yazılışına, korunuşuna, okunuşuna Allah'a yaklaştırılmış melekler hazır olur ve mânâsına onlar şahitlik ederler. Ederler de ne olur?

22. Kuşkusuz iyiler bir nimet içindedirler. Kötülerin Cehennem'e yaslanacakları gün iyiler nimet içinde bulunacaklar.

23. Divanlar üzerinde etrafa bakacaklar. Cennet'in diledikleri manzaralarına diledikleri gibi bakacaklar. Düşmanları olan cehennem ehlinin hallerine de bakacaklardır ki, bu mânâ sürenin sonunda ayrıca anlatılacaktır.

24. bakarlarken o nimetin parlıtısını, o nimet ve mutluluk neşesinin parlaklığını yüzlerinden tanırın, yani her gören tanır. Neşeli ve mutlu oldukları, iyi kullar oldukları yüzlerinden belli olur.

25. Onlara saf bir içekten içirilir.

RAHİYK, hiç karışığı olmayan saf şarap, en eskisi, en hoşu da denilmiş ve hepsinin yakın mânâları olduğu söylenmiştir. "Kamus" müterciminin ifadesine göre, horoz gözü gibi berrak olana denir ki buna "bâde-i nâb" yani, "hâlis, duru şarap" denilir, "Ruhak" da denilir. Burada "neşesi ve lezzeti çok, sersemlik ve baş ağrıtma özelliği yok, Sâffât Süresi'nde geçtiği üzere, "Bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda zararı bir sonuç da yok."(Sâffât, 37/46-47) diye nitelenen "beyaz şarap" şeklinde tefsir edilmiştir. Nitekim Mukâtil, "beyaz şarap" demekle buna işaret etmiştir. Muhammed Süresi'nde "Takva

sahiplerine vaad edilen cennetin durumu şudur: Orada bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttün ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar, sāfi süzme baldan ırmaklar vardır." (Muhammed, 47/15) âyetinde nitelenen dört tür cennet ırmağından biri de içenlere sırf lezzet olan şarap ırmakları olduğu anlatılırken bunlardan muradın, neşe ve lezzetin mükemmelliğini anlatmak için temsili bir ifade olduğu da baştaki tabiri ile anlaşılmış idi. Onun için bu gibi yerlerde o mânâdan gâfil olmamak gerekir. (Buna dair İhsan Süresi'nde "Kuşkusuz iyiler, dolgun bir kadehten içerler." (İnsan, 76/5) âyetinin tefsirinde söz geçmişti. Oraya bkz.)

Hatîb, tefsirinde şöyle der: Burada "rahîk", "İçenlere lezzet veren şaraptan nehirler." (Muhammed, 47/15) buyrulan şarap ırmaklarından başka özel bir şarap olduğu için şöyle niteleniyor: ki mühürülü, ancak içecek olanların yanında ağır. Kaplan miskten mühürle kapanmış, gayet temiz ve nefis.

26. Diğer bir mânâ ile, içiminde bir sona erişi güzel bir nihayet olan bir şarap ki sonu misk; bitimi, kesimi misk; içildiği zaman sonu bir misk kokar. İçilirken tat alma lezzetinin mükemmelliğini gidememek için misk kokusu içimin sonunda duyulmaya başlar. Bu hal hem o kokunun, hem de o içkinin hoş niteliklerinden birini teşkil eder. İçildiği zaman sonsuz sefasından dolayı gerek içenlerde ve gerek bulunduğu kapta bir keder, bir tortu bırakmaz, yalnız bir misk kokusu bırakır.

Bir de "hitâm", "hâtem" gibi mühür mânâsına geldiğinden "onun hitâmı misktir" demek, mühürü misktir demek olabilir. Kırâetlerin bazısında ve okunması da bu mânâyı destekler. Bununla beraber bir şeyin mühürü onun sonu, nihayeti demek olduğundan kabına ve içimine göre yine zikredilen iki mânâ geçerlidir. Bu durumda da misk kokusu ondan ayrılmayan şeylerden olup, daha çok sonunda ortaya çıkar demek olur. Kesimi ve sonunun böyle misk olması nihayetinde bir vuslat neşesinin bulunacağını da koklatmış olur ki yüzlerde parılayan o nimet parlaklığı bu neşenin bir görünüşüdür. İşte iyilere böyle sonu misk olan özel bir şarap sunulur.

İşte ancak onda. Bu cümle, o saf şarabın nitelikleri arasında geçen bir cümlesidir. Bundan sonraki niteliklerini açıklamaya geçmeden önce, tam bu misk kokusunun duyulduğu anda ona imrendirecek süratle bu konuda yanlış teşvik için araya sokulmuştur. "o", işaret ismi nimeti veya saf şarabı gösterebilirse de şarabın nitelikleri arasında söylediği için şarabı göstermesi nazma daha uygun; şarabın sonuna işaret olması ise hem nazım hem mânâda daha uygundur. Zira saf şarabın kemalini gösteren son, metinde en son zikredilmiş olmakla beraber gerçekleşme hususu uzak olduğu için 'nin mânâsına daha uygun düşmektedir. Bu zarfın fiilden önce getirilmesi ise "ancak onda.." mânâsını ifade etmek içindir. Yani dünya şaraplarında, lezzetleride değil, o gün iyilere sunulacak olan bu sonu misk kokulu saf şarapta, özellikle bu misk olan sonu elde etme hususunda yarışsın, imrenme yarışına girsin. Şimdi birbirleriyle yarışsınlar. Bu dünyada nefis şeyler elde etme yarışı yapıp imrenecek olanlar. Çünkü bu misk olan sonuç, bu sonsuz neşe öyle enfes, öyle yüksektir ki asıl yarış yapılacak şey odur.

MÜNAFESE, başkasında görülen bir olgunluğa imrenip ona yetismek veya daha ileri gitmek için nefislerin güzel şeylerde yanması duygusudur ki nefsin şerefinden ve gayesinin yüceltiğinden kaynaklanır. Haset ile arasındakiki fark açıktır. Haset eden olgunluk ve kemale düşmümandır. Haset ettiği kimsenin zarar görmesinden, nimetinin yok olmasından memnun kalır. Burada sözü edilen yarışçı ise olgunluğa aşkırdı. O, karşısındakinin aşağı düşmesini değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister. Bunda yarışma ve müsabaka ise, "çalışanlar bunun için çalışsınlar."(Sâffat, 37/61) emri gereğince iyi işte yarış ile olur.

27. Bunun kanşımı da Tesnim'dendir. O saf şarap içileceği zaman, içine Tesnim'den de katılır. Bununla kanştınlan o şarap sadesinden daha nefis olur. Çünkü Tesnim daha yüksektir.

TESNİM, esasen hörgüyleyerek yukan çıkartmak, yükseltmek mânâsına mastar olup yükseklik mânâsıyla cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismidir. İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre cennet içkilerinin en yükseğidir. Kelbi'den rivayet edildiğine göre cennettekilere üst taraflarından gelir. Denilmiştir ki: Havada yükseltilmiş olarak akıp kaplanma yeteri kadar dökülür. Onu yüksek olanlar içer, içenleri yükseltir.

28. Nitekim şöyle tefsir ediyor: Bir pınar, bir çeşme ki o Tesnim Allah'a yaklaştılmış olanlar onunla içer yani aynen içerler, sade o Tesmini içer, içme işlerini onunla yaparlar. Allah'a yaklaştılmış kulları derecesinde olmayan diğer iyi kullara, amel defterleri sağlandıktan verilen diğer kullara ise kanştınlarak sunulur.

Buradaki 'ya birkaç şekilde mânâ verilmiş ise de İbnü Abbas Hazretleri demiştir ki: Cennettekilerin içtiği içkilerin en şerefliisi ve en güzeli Tesnim'dir. Çünkü Allah'a yaklaştılmış kullar onu katıksız olarak içerler. Kitapları sağlandıktan verilen iyi kullara ise içceklerini kanştınlarak sunulur.

Demek ki "kanşımı Tesnim'dendir" âyeti kitapları sağ taraflarındn verilen ebrâr (iyi, itaatli kullar) hakkındadır. Bu âyeti de onlardan daha yüksek olan mukarrebün (Allah'a yaklaştılmış kullar) hakkındadır. Âyetin bir yükselme ifade eden akışından da Tesnim'in o mühürülü saf şaraptan daha üstün ve güzel olduğu anlaşılır. Zira Vâkıa Süresi'nde mükellefler (yükümlü kullar) üç sınıfa ayrılmış; "İmanda en ileri geçenler de ileniledirler. İşte onları Allah'a yaklaştılmış olanlardır." (Vâkıa, 56/10-11) buyrulmuş olduğundan mukarrebun, Hakk'ın huzurunda bütün mertebelerinin ilersinde bulunan birincilerdir. Yukarıdaki "Ona Allah'a yaklaştılmış olanlar şahit olur." âyetinden ve "İyi kulları yaptığı iyilikler, Allah'a yaklaştılmış kulları yaptığı kötülüklerdir." meşhur sözünden de anlaşıldığı üzere ebrar (iyi kullar), mukarrebünün daha altında olanlar Vâkıa Süresi'nde anlatılan "kitapları sağından verilenler" demek olur. Onun için "Karışımı Tesnim'dendir." bunların içtiği kanşık şarabı; da sırf Tesnim'in, mukarreb kulları şarabı olduğunu ifade etmiş olur. O nedenle buna şu mânâları vermişlerdir: Sırf Tesnim'i Allah'a yaklaştılmış kullar içer. Bu, onların şarabıdır. Yahut onlar Tesnim ile kanar, onunla lezzet alırlar. Yahut "bâ" "mîn" mânâsına olarak "ondan içerler, onunla kanştırarak o saf şarabı içerler" mânâsına olmak daha açık gibi görünürse de bu durumda mukarrebün ile ebrârın dereceleri ayırt edilmemiş ve Tesnim'in niçin mukarreb kulları şarabı olduğu açıklığa kavuşmamış olur. Yahut onun kanşık olarak içilmesi daha mukarreblerle özel olduğu, bu surette de en önde olan mukarrebler derecesine varmayan ebrar ondan içemeycekleri gibi, mukarreblerin de saf olarak değil, kanşık olarak içebilecekleri söylenmiş olur. Arada geçen ve yarışmayı emreden "yaşanlar ancak onda yarışsın" cümlesiyle bunun bir münasebeti varsa da, "Bahr'de yazıldığı üzere İbnü Abbas gibi İbnü Mesud'dan, Hasen'den, Ebu Sâlih'den dahi "Mukarrebler onu sade olarak içer ve ebrara kanştınlarak sunulur." diye rivayet edilen mânâ daha uygundur. Çoğunluğun görüşüne göre ebrar, kitapları sağlandıktan verilenler; mukarrebün ise, sabıkanı yan en önde olanlardır. Bununla beraber bazıları, "Bu âyette ebrar ile mukarrebun bir mânâyadır. Cennette nimet içinde yüzecek olanlara böyle denilmiştir." demişler ise de, burada da ebrar ile mukarrebun arasında fark göremeyenler âyetin zevkine erememişler demektir.

Razî, burada İbnü Abbas'ın görüşünü naklettikten sonra şöyle demiştir: Bana göre bu, nehirlerin fazilette farklı olduğunu gösterir. Demek ki Tesnim, cennet nehirlerinin en üstünü; mukarrebun da cennettekilerin en üstünüdür. Ruhânî cennette Tesnim, Allah'ı tanıma ve onun yüce zatına bakma lezzetidir. Rahiye de varlıklar âlemini tetkik edip düşünmekle seninip neşelenmektir. Mukarrebun Tesnim'den başkasını içmezler, yani ancak Allah'ın zatına bakıp düşünmekle meşgul olurlar. Kitapları sağlandıktan verilenlerin içkileri ise kanşık olur. Bakışları bazan Allah'a, bazan onun yaratıklarına olur.

Aliş-verişte hile yapmaktan yasaklama ve öldükten sonra dirilme ve ceza gününe iman etmeye davet akışı içinde suçu olan kötüler ve Allah'la aralannda perde olanlar ile itaat ve ihsan ehli olan ebrar ve mukarrebinin, ahirette birinin Siccin'de, birinin İliyyin'de olan yazgılarını amellerine göre tartıp anlatıktan sonra bunları dünya ve ahirette birbirlerine karşı olan bazı hallerini de anlatmak üzere buyruluyor ki:

29. Gerçekte o suç işleyenler, yani o haddi aşmış olan günahkâr yalancılar İman edenlere gülüyorlardı...

Mekke'de Ebu Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vail ve benzeri Kureys müşrikleri, Ammâr, Süheyb, Habbâb ve Bilal gibi fakir müminlerle alay ediyorlardı. Âyetin iniş sebebinin bu olduğu rivayet edilmiştir. Abduh bunu şöyle ifade eder: Yüce Allah bu âleme Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Peygamber olarak göndermek suretiyle rahmet buyurduğu zaman kavmin ileri gelenleri ve tanınmış şahsiyetleri sapıklık içinde ve kaba kuvvet görüşünde idi. Hak daveti gizli idi. Ona ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in sesi yükseliyordu. Sonra da nefsanî arzulan kalplerinde olan, hak yolunu silmemiş bulunan ve ona "Lebbeck" deyip davetini kabul eden zayıflardan bazıları da onu fısıldıyor, ümit ettiklerine gizlice söylüyor ve korktuklarına bağırıyordu. Bilindiği gibi kendisini güçlü ve kalabalık olmakla kuvvetli ve yüce sayanlar, kendi hü ve mizaçlarına uymayan ve kuvvet ve sayıca kendisinden zayıf olduğu halde onu tanımadığı bir şeye davet eden kimselere gülerler. İşte Ebu Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vail ve benzeri Kureyslilerin hali de böyle idi. Bid'atın yaygınlaştığı, firkalardan çoğaldığı ve batıl yollar içinde hakkın gizli kaldığı ve dinin mânâsı bilinmez olduğu ve ibarelerinden, üsluplarından ruhu atılıp içe uygun düşmeyen dışlar ve gözülden izlenip takip edilmeyen hareketler, usul ve âdetler bırakıldığı ve şehvetler hakimiyeti ele geçirip insanlarda yiyip içmek, zinet ve lüks, mevki ve lakaplarla ilgili şeylerin dışında amele sevk ve teşvik edecek râğbet kalmadığı, gayret ve çabalar yalano şerlere takıldığı ve herkesin yapmadığı şeylerle övülmekten hoşlandığı ve kendilerinde eksiklik olan kimseler bu eksikliklerini olgun kişilerin değerini düşürmek suretiyle tamamlamak istedikleri zamanlarda da hep böyle olur. Hak sesi dinlemez, Hakk'a çağıranlara alay eder ve küçümserler. Bu âyet-i kerimenin nassı da kendilerine uygun olur.

30. Ve onlara uğradıklarında müminler o günahkârların veya o günahkârlar müminlerin yanlarındn geçtiklerinde günahkârlar birbirlerine gamzeleriyle, göz uçlarıyla işaret ederlerdi.

31. Ve günahkârlar, bulundukları yerlerden evlerine ailelerine döndükleri zaman da zevklenerek, müminlere yaptıklarını birbirlerine söyleyip eğlenerek gülüşe gülüşe giderlerdi.

FEKİHİN, mizahlı söz, latife mânâsına gelen "fûkâhe"den türemiş olup "fekih" kelimesinin çoğuludur.

32. Ve müminleri (uzaktan, yakından herhangi bir yerde) gördüklerinde de o günahkâr suçları derlerdi: cidden bunlar ki bunlarla maksatları yalnız gördükleri değil genellikle bütün müminlerdir. Kuşkusuz sapıklık içindeler, yolunu kaybetmiş şaşkın sapıklar, yani göz önünde hazır dünya nimetine, dünya zevkine bakmıyorlar da aslı var mı, yok mu belli olmayan ahiret sevabına inanarak akılsızlık ediyor, yanlış yola gidiyorlar diye bütün müminlerin şaşkın ve sapık olduğuna hükmediyorlardı ve bunu vurgulu ifadelerle kuvvetli kuvvetli söylüyorlardı.

33. Oysa böyle diyen günahkâr suçları o müminlerin üzerlerine Allah tarafından muhafız gönderilmemişlerdir. Kendileri sonunu düşünmeyerek günah içinde yuvarlanırken onlara acıyorlarmış gibi doğru veya sapık yolda olduklarına hakemlik ve tanıklık etmeye hakları yoktur.

34. Bugün de, yani o kâfirlerin inanmadıkları bu öldükten sonra dirilme, kalkış ve ceza günü de iman edenler kâfirlere gülecekler.

35. O müminler divanları üzerinde bakacaklar, (o kâfirlerin, o kibir ve gururdan , o zevk ve eğlenceden sonra cezalarını çekmek üzere cehenneme girdiklerini İliyyun sandalyelerinden, cennet koltuklarından seyrederek) gülecekler,

36. Nasıl? Kâfirlere ettiklerinin karşılığı verildi mi? Evet, hep ettiklerini buldular, cezalarını çektiler. Müminlerin o gün kâfirlere gülmesi, kâfirlerin önce onlara gülmelerinin karşılığıdır.

TESVİB ve İSABE, sevap vermek demektir. Sevap da aslında "ceza" gibi, hayır veya şer herhangi bir şeyin karşılığıdır. Daha sonra sevap, daha çok hayırdı kullanılır olmuştur. Nitekim dilimizde "ceza" da, yaygın olarak şerde kullanılmaktadır. Burada tesvib, cezalandırmak mânâsınadır. Soru da, sorulan şeyin gerçeğeıştığını ifade için sorulan bir sorudur. Bunun sevab kelimesinin kullanılarak sorulması, kâfirlerin alay ederek gülmelerine karşı bir alay ifade etmek üzere "Onları elem verici bir azapla müjdele."(Âl-i İmran, 3/21) kabilinden de olur.

İNŞİKAK SURESİ

Gök yarıldığı (veya parçalandığı) vakit.

Göğün İNŞİKAK'ı, bu âlemin değişmesi için yukarı tarafından gelen ilâhî emrin inmek ve gerçekleşmek üzere gökte ortaya çıkışdır. Bunun başlangıcı çatlama, sonu da "O gün biz göğü, kitapları sayfalarını düşür gibi düşeceğiz." (Enbiya, 21/104) âyetinde belirtildiği gibi dürlülmedir. Sonra da "İlk yaratılışa başladığımız gibi yine onu iade edeceğiz." (Enbiya, 21/104) buyrulduğu gibi iadedir. Bu şekilde yanlışla bir taraftan dünya göğünün yıkımı, öte yandan ahiret semasının kuruluşudur.

Yanılmaman başlangıcı, Fûrkan Süresindedir "O gün gök bulutlarla yanlacak ve melekler ard arda indirilecekler." (Furkan, 25/25) âyeti mânâsınca göğün bulut ile yanlış, meleklerin ard arda indirilişi ve böylece ilâhî emrin gelmeye başlayış diye tefsir olunmuştur ki Bakara Süresi'ndeki "Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın azabının ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar." (Bakara, 2/210) âyeti gereğince "işin bitirilmesi" bunun tamamı demektir.

Ğamâm, bulut veya ak bulut demek olan ğamâme'nin çoğuludur ki "Kâdi Hâşiyesi Şihâb'ta yazıldığına göre, göğün yanlışması sırasında ortaya çıkacak ve içinde amel defterleri ile meleklerin ineceğı bir sis olduğu söylenmiştir. Gök başlangıçta bir duman olarak yaratıldığı gibi göğün herhangi bir tarafında kütlelerin birinde Allah'ın emriyle vakı olacak bir patlamadan meydana gelecek bir bulut ile de gökte bir çatlama ve yanlışma vuku bulmuş olur. Nitekim göğün çatlaması ile yıldızların yayılması beraber zikredilmiştir. "Şihab'ta şöyle yazılıdır: Bu âyetin "O gün gök bulutlarla yanlacak." (Furkan, 25/25) âyeti ile tefsir olunması İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu rivayet olmasaydı burada bu tefsiri terketmek daha iyi olurdu. Çünkü "infîlâ" kalıbından "inşikak" fiilinin tercih edilmesinde sonsuz kudrete ve sanki yarmaya ihtiyaç yokmuş gibi bir boyun eğişin bulunduğu gösteren bir mânâ vardır. "Zeccâc "O gün gök yanlışmış, sarmıştır." (Hâkka, 69/16) âyetinin mânâsınca, "kıyametin dehşetiyle yanlacak" demiş, bunun bulutla yanlışla ile ilgili teşkil etmeyeceğı de söylenmiştir. Hz. Ali'den gelen bir rivayette bu yanlışman "mecerre"den olacağı söylenmiştir. Bazı eserlerde, "mecerre, göğün kapidır" diye rivayet edilmiştir. Gökbilimciler der ki: "Mecerre, duyu organlarıyla görülemeyen birçok yıldızlardır."

Mecerrelerin seçilemeyen birçok yıldız topluluğu olduğunda eski ve yeni astronomi âlimlerinin ittifakı var demektir. Yeni gökbilimcilerin de kanaatleri budur. Bazı asyına kaçanlar, "mecerrelerin bir takım yıldızlar olduğunu yeni gökbilimciler yeni teleskoplarla keşfetmişlerdir" zannına kapılarak ileri geri birçok söz söylüyorlarsa da bu yeni değildir. Kuşkusuz bunların oluşumunda dikkat çekici bir özellik vardır. Mecerrelere bizim görebildiğimiz göğün en yüksek boyutunda özel bir mevkide olduğundan oradan başlayacak yanlışmanın yukardan gelen bir yanlışma demek olacağı da anlaşılır. Böyle bir çatlama ile başlayacak olan gök yanlışmasının nihayet dürlülme ve işin bitirilivermesine

kadar gittikçe yayılan bir takım aşamaları vardır ki bunlar "O gün gök bulutlarla yanılacak." (Furkan, 25/25), "Gök yanılıp da kızaran, yanan ve yağ gibi eriyen bir gül olduğu zaman." (Rahmân, 55/37), "O gün gök yanılmış, sararmıştır." (Hâkka, 69/16) ve "Gök açılmıştır da kapı kapı olmuştur." (Nebe', 78/19) âyetleriyle ifade edilmiştir.

2. Burada bu yanılma aşamalarının başlangıcından sonuna yani işin bitirilmesine kadar toptan hepsinin birden vaktine işaret etmek üzere her cümlede tekrar olunmayıp göğe ait olan ve fillerinin hepsi bir , yere ait olanlar da bir altında toplanarak iki ile zikredilmiştir. Yani, gök yanıldığı ve Rabbinin dinlediği vakit.

Burada "üzün" yani kulak kelimesinden "kulak vermek, dinlemek" mânâsına olarak boyun eğme ve itaatle mecazdir. Nitekim dilimizde de kulak vermek; dinlemek, söz dinlemek, emir dinlemek, boyun eğmek ve itaat etmek mânâsında kullanıldığı gibi, şairin:

"Benim anıldığım bir hayır işittiklerinde sağdırlar, duymazlar.

Yanlanırdı bir kötülükle anıldığımda kulak verir, dinlerler." demek olan beytinde de bu mânâyadır.

Yani, yaratılışın başlangıcında gök duman iken Allah ona ve yere "İkiniz de ister istemez gelin." (Fussilet, 41/11) buyurduğu zaman "isteyerek geldik"(Fussilet, 41/11) diye kendi arzularıyla ona boyun eğip bütün tabiatlarıyla var oldukları gibi, yanılma emri verildiği zaman da gök, bu emre hiç direnmeden hemen yanılıp Rabb'inin irade ve kudretinin etkisine boyun eğdiği ve dolayısıyla yanılmanın gerektirdiği hükümler meydana geldiği vakit,

Gök ona layık kılınıştı, yani göğün hakikatine, tabiatına yaraşan da odur. Çünkü ilk yaratılışında "isteyerek geldik"(Fussilet/11) demiş; Allah'ın emrine itaat tabiatı olmak üzere vücuda getirilmiştir. Diğer bir mânâ ile o, semaya hak vacip kılınıştı. "İster istemez gelin"(Fussilet, 41/11) buyrulduğu için isteyerek boyun eğmeye zorla boyun eğmeye mecbur olurdu. Onun için dinleyip isteyerek ve tabii olarak yanılmasa, zorla ve istemeden yanılırdı. Bir layık diğeri vacip olmaktan olan bu iki mânâyâ göre "deki "vav" (atıfa) olmayıp, bu cümle bir ara cümlesi olarak nın etki sahasına giren şeylerden ayrı olmuş olur. Çünkü bu layık ve hak olma, gökte yalnız yanılma zamanında değil, asıl olarak vardır. "Hakk" fiili, "şu şuna daha layıktır, müstehaktır" gibi layık olma mânâsına kullanıldığı zaman, ve gibi mechul (edilgen) kipiyle kullanılır. Lakin mechul şekliyle okunan her fiilin o mânâdan olması gerekmez. Gerekli olma ve gerekli kılma mânâsında veya ile meful(tümlec) alır, ve gibi. Burada lâm ve alâ bu iki mânâdan şöyle tefsir olunmuştur: Yani "Gök boyun eğmeye, karşı çıkmamaya layık kılınıştı." demek olup mâna, her mümkünün ilâhî kudrete boyun eğmesinin gerekli ve hak olduğunu ilânırdı. Yahut yani, "Allah, kendisine boyun eğmeyi gök üzerine vacip kılınıştı. Dolayısıyla göğün ona boyun eğmesi haktır, vaciptir." Yine bu mânâlarla olarak "Olayın dehşetinden dolayı ona yanılma vacip olmuştur." diye de tefsir edilmiştir. Bu durumda cümlesinin başındaki "vav" atıfa (bağlac) olup cümle "nın etki sahasına girmiş olur. Bunun üçü de yanılmanın gerçekleşeceği virgülden ve bunun neticesinde olacak olan olaylara geçmemiş oluyor. Biz ise bundan daha başka bir mânâ anlıyoruz. Şöyle ki:

"Rabb'inin dinlediği zaman" sözü, yalnız yanılma emrini değil, onunla beraber meleklerin inmesi ve diğer ilâhî hükümlerin yerine getirilmesi gibi, yanılma yağı olarak meydana gelecek ilâhî emirlere boyun eğme ve itaat yani, "Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın azabının ve meleklerin gelmesinin mi bekliyorlar?" (Bakara, 2/210) ve "Melekler göğün kenarındadır. Onların üzerinde o gün Rabb'inin Arş'ını sekiz melek taşır."(Hâkka, 69/17) mânâlarına işaret; "hak oldu" da, "el-Hâkka'dan olup büyük olaylar ve felaketlerin olacağı kıyamet gününün gerçekleşmesi veya hakkın galip gelmesi ve hakkı yerine getirme mânâlarından biriyse, yani "göğü hâkka (kıyamet) vaki olduğu veya göğü haklandığı: Hakk'ın emrine mağlup olup hak yeme getirildiği vakit" demek olarak "iş bitirildi." (Bakara, 2/210) ve "Rabb'inin emri geldiğinde ve melekler saf saf dizildiğinde." (Fecr, 89/22) mânâlarına işaret olması daha faydalı ve belâğ olacağı kanaatindeyiz.

3. Ve yerküre uzatılıp genişletildiği zaman, dağları ve dereleri yerle bir edilip düzlediği, "Yerlerini dümdüz bomboş bırakacaktır. Onlarda ne bir iniş, ne de bir yokuş göremeyeceksin." (Tâhâ, 20/22) âyetinin ifade ettiği gibi düzletildiği veya çekilip uzatılarak sahâsı çoğaltılıp genişletildiği vakit,

4. Ve içinde ne varsa attığı ölüleri kabirlerinden fırlattığı, "Yer ağırlıklı olarak çökür." (Zilzale, 99/2) âyeti gereğince içindeki ağırlıklıların, define ve madenlerini döktüğü vakit. Said b. Cübeyr gibi bazı âlimler, definelerin kılınması Deccâl'in çıkması sırasında olmasına dayanarak burada yalnız "ölüler dışarı attığı zaman" mânâsı vermişler ise de Katâde'den rivayet edilen öncekidir.

Ve tamamen boşaldığı vakit.

Alûs'nin naklettiği üzere Ebu'l-Kasım Cîlî "Dibac'ta İbnü Ömer'in Hz. Peygamber (s.a.v)'den şöyle rivayet ettiğini yazmıştır: "Ben, yer, kendisinden yanılacak olanların ilkiyi. Hemen kabrimde doğrulup otururum ve yer benimle hareket etmeye başlar. "Ne oluyorsun?" derim. "Rabb'im bana içimdekini atıp boşalmamı, boşalıp da vaktiyle bende hiçbir şey yok iken olduğum gibi olmamı emretti" der. İşte bu, yüce Allah'ın âyetinin mânâsıdır.

5. Öyle başaldığı ve Rabbinin dinleyip haklandığı vakit. Bunda da söz önceki gibidir. 'nın tekararı, göğü ait olanlarla yerküreye ait olanların bir tür özellikle ayrıldığına, yani yanılma ve hak olma olayının iki aşamasına işaret içindir. Bu lar, bir taraftan yukarı sürenin sonuna, bir taraftan da bundan sonrasına bağli gibi düşünülebilmeğe üzere, cevabı bir bakıma söylenmemiş, bir bakıma da söylenmiş denilebilecek bir üsluptadır. Onun için bazıları bu 'lann şart mânâsından soyutlanarak zaman zarfı olduğunu ve cevaba muhtaç olmadığını söylemişlerdir ki bu durumda "yukarıda söz edilen cezalandırma ne vakit?" şeklinde mukadder bir soruya karşı "gök yanıldığı zaman.." diye cevap olabilir. Bazıları da bu 'lann şart mânâsında olduğunu, korkutma mânâsı ifade etmek için cevabının zikredilmediğini söylemişlerdir ki, "o zaman neler neler olacak, şimdi açıklanacak gibi değil" demek olur. Bazıları Tekvîr ve İnfitâr sûrelerindeki karinelerinden (Tekvîr, 81/14; İnfitâr, 82/5) faydalanarak "o vakit herkes ne yaptığini anlar" demektir demişlerdir. Bazıları da ve fillerinin mânâsı içinde cevap vardır demişlerdir. Fakat en doğru cevap, şu iki âyetten birinin mânâsında mevcuttur.

6. Ey insan! Haberin olsun ki sen, Rabbinde doğru çabalar da çabalarsın. KEDH, tırmalamak ve kendisine etki edecek şekilde hayır veya şer bir işe emek vermek ciddiyet ve gayretle çalışıp çabalamak mânâlarına gelir ki burada bununla tefsir edilmiştir: Yani, bütün hayatında ölüm ve ondan sonra Rabb'inin acı veya tatlı ereceğinin emrine doğru didinir çabalarsın. Nihayet ona kavuşursun. İşte Ahfeş ve Müberrred gibi bazıları, lann cevabı, "sen ona kavuşacaksın" mânâsına bu 'dir demişlerdir. Bazıları da bu âyetin cevap makamında olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da bunu şart ve cevap arasında bir cümle-i mu'tarza (ara cümlesi) sayıp lann asıl cevabının şu olduğunu söylemişlerdir ki en yakışanı da budur.

7. O vakit kitabı sağ tarafından verilen, amel defteri veya mahkeme sonucunu bildirir belge sağ elyle veya sağ eline verilen (Geniş bilgi için Hâkka Süresi'nin tefsirine bkz.)

8. hemen bir kolay hesap ile hesaba çekilir, geçer.

HİSAB-I YESİR, hiç tartışılmayan kolay bir hesap ki Resulullah (s.a.v) bunu, "arz" ve "sâde kitaba bakılıp geçirilmek"le tefsir etmiştir.

Buhrâî, Müslim, Tirmizî ve Ebu Davud, Hz. Aîşe'den rivayet etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v) "Hesaba çekilip de helak olmayan kimse yoktur." buyurdu. Ey Allah'ın Resulü dedim, yüce Allah beni sana feda kılsın, "Kitabı sağından verilen kolay bir hesap ile hesaba çekilecek." buyurmuyor mu? Buyurdu ki: "Bu, arzdir. Arz olunurlar. Her kimin

hesabı tartışmalı geçerse helak olur."

Bir de İmam Ahmed, Abd b. Humeyd, İbnü Merduye ve Hakim sahih diye yine Hz. Aîşe'den rivayet etmişlerdir ki: Resulullah (s.a.v)'i dinledim. Namazının başında "Allah'ım! Beni kolay bir hesaplara hesaba çek." diyordu. Namazdan çıkınca, "Ey Allah'ın Resulü! dedim, kolay hesap nedir? Buyurdu ki: "Kitabına bakılıp da geçirilivermesi, yani günâhlarının af olunuvemesidir."

9. Hesabı kolay geçer ve sevinçli olarak ehline döner. Sevinerek "alın okuyun kitabımı." (Hâkka, 69/19) der. Ehli, müminlerden olan dostları ve yakınları ile yüce Allah'ın cennette özel olarak onun için hazırladığı huriler ve hizmetçilerdir.

10. Ama kitabı sırtının ötesinden verilen. Hâkka Süresi'nde "sağından"(Hâkka, 69/19) karşılığı "solundan"(Hâkka, 69/25), burada ise "sırtının ötesinden" denilmesi ikisinden de maksadın aynı olduğunu gösterir. İkisinden de terslik, uğursuzluk, zorluk, hakaret ve tehlike mânâsı vardır. Onun için diye tefsir edilmiş, arkanlarından sollarına verilir denilmiştir. Bazıları da sağ eli boynuna, sol eli arkasına bağlayan kitabı arkasından ötesinden verilir demişlerdir. Soldan verilmesi uğursuzluk ve tersliğine, arkasından verilmesi de "Kuşkusuz kendi yüklerini ve o yüklerle beraber daha birçok yükleri de yükleneceklerdir." (Ankebut, 29/13) âyetinin mânâsı üzere, o kitabın hükmüne göre günâhları sırtlarına yükletilmek mânâsıyla cezalandırmanın ağırlığına, yahut "sol", amellerinin solaklığıyla kazançlarının tersliğine, "verâe zahrihi" yani "sırtının gerisinden" ifadesi de "Onu sırtlarının arkasına attılar." (Âl-i İmran, 3/187) âyetinin gösterdiği gibi dünyada Allah'ın kitabını arkasına atıp zıddına gittikleri veya kendi işlerini kendileri görmeyip arkanlarından bekledikleri için ahirette hükümleri duyurulurken yüzlerine bakılmayarak ümit ve beklentilerinin aksine ve hatır ve hayallerine gelmez bir biçimde aleyhlerine olarak arkanlarından duyurulacağına da işaret olur ki, bu son mânâ biraz sonra gelecek olan "çünkü o zannetti" gerekçesinden de anlaşılır.

11. Böyle kitabı arkasından verilen yetiş ey helak! diye bağırr. SÜBÜR, helâk demektir. Yani, "Vâ Sübûra!: Ey helak! Neredesin, gel yetiş imdadıma. Helak olayım da bu derten kurtulayım." diye feryat eder.

12. Ve cehenneme girer.

13. Çünkü o, ehli içinde sevinçli idi. Dünyada, evinde, ailesi, kavmi içinde rahat ve refah içinde, keyfi yerinde, zevk ve sefasında idi. Ahireti ve işin sonunu düşünmez, gam ve keder içinde sıkıntı çekenlere acımaz, dünyanın uğrayacağı değişiklikleri hesaba katmaz idi.

14. Çünkü o zannetmişti ki asla dönmeyecek, değişikliğe uğramıyacak; neşesi kedere çevrilmeyecek, ölmeyecek, hiç azap çekmeyecek ve sorumlu olmayacak sanmıştır. HAVR, bir olgunluktan sonra eksilmeye ve yok olmaya dönme ve değişme mânâlarına gelir. Nitekim bir hadis-i şerifte, "Çoklukları sonra yokluktan Allah'a sığınınız." buyrulmuştur ki sankı sandıktan sonra tersine çözüldü bozulması gibi arttıktan sonra eksilmeye, olgunluktan sonra yok olmaya, durumun iyi olmasından sonra bozulmasına, ilerledikten sonra gerilemeye dönmek ve değişmek demektir. Burada buyrulduğu üzere ölmek ve daha sonra dirilmek suretiyle Allah'a dönmektir.

15. Hayır. Onun zannettiği gibi değil, iş onun keyfine kalayacak, değişime uğrayacak, Rabbinde olacaktır. Çünkü Rabbi onu görmektedir. Bütün yaptıklarını görüp gözetip duruyor. Dolayısıyla onu kaçırmaz. Her ne olursa olsun onu çevirecek, hesabını görüp cesasını verecektir.

16. "Şimdi yemin olsun..." Âyetin başındaki "fâ" geçen açıklamalara göre neticeyi kolları ayırmak ve anlatmak içindir. "Şafağa".

ŞAFAK, akşam güneş battıktan sonra ufukta görünen kırmızılığın adıdır. Aslı tül gibi incelik mânâsındandır, denilir ki, inceliğinden dolayı tutunamıyan şey demektir. Kalbin inceliği mânâsına "sefekat" ve korku mânâsına "işfâk" da hep bu incelik mânâsındandır. Türkçe'de şafak; fecr, yani sabahın tanı mânâsına da yaygın olmuş ise de bu âmiyâne bir tabirdir. Arapça'da ve bir din ve gökbilimi terimi olarak şafak, fecrin karşılığı olarak güneş battıktan sonra görünen kırmızılıktır ki akşam namazı vaktidir. İmam-ı Azam Ebu Hanîfe Hazretleri'ne göre kırmızılıktan sonraki beyazlıktır ki Ebu Hureyre ve Ömer b. Abdülâziz'in görüşleri de budur. İmam-ı Azam'ın çoğunluğun görüşüne döndüğü de rivayet edilmiştir. Anırtılan "Hidâye" etrafında yazılıdır. O beyazlığın yok olmasıyla ittifakla yatısı namazı vakti girmiş olur.

17. Burada maksat, dünya hayatı ile sevinenlere karşı, her günün sonunda bir akşamın gelmesi şeklinde halden halden geçmekte olan âlemin değişimindeki manzaraların farklılığını duyurmak olduğu için önce akşamın kırmızı şafağına, ikinci olarak geceye ve onun kapsadığı şeylere yemin edilmiş.

VESAK, eklemek, derleyip toplamak, biriktirip yüklemek mânâsındandır. Nitekim almış sa' (altmışbin dirhem) ağırlık, bir deve yükü topladığı için bu kadar yüke "vesak" denilir. Burada da, gecenin derleyip topladığı, kapsadığı şeyler demek olur. Bu kelimenin iftial babına nakledilmiş şekli olan ittisak da, ki aslı "itvîsâk"tır, derli toplu, düzgün ve intizamlı olmak mânâsına gelir.

18. Üçüncü olarak da derlenip toplanarak düzgün bir dolunay olduğu zaman Ay'a yemin edilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

19. Elbette ve elbette siz kattan kata bineceksiniz. Şafağın, gecenin ve kapsadığı şeylerin ve ayın halden halde geçmesi gibi siz de halden hale, tabakadan tabakaya, veya nesilden nesle uyum sağlayan birbirinden üstün değışmelerine binecek, açıkladığı üzere sonunda Rabb'inize gideceksiniz.

TABAK kelimesi aslında uygun gelme ve uygun kavramlarıyla birçok mânâyâ gelir. Kamas yazarının "Besair'de beyanına göre bu madde iki veya daha çok katı olan şeyleri ifade eden isimlerden olup aslında bir şeyi diğer bir şeyin miktarına üstünde kılmak mânâsındandır. Sonraları o üste konulan şeyi ifade etmede ve bu münasebetle bir şeye uygun olan şey mânâsında, daha sonraları derece ve mevkide, hal ve durumlarda kullanılır olmuştur. Bu şekilde bir şeyin kapağına veya örtüsüne, bir çiftin teki gibi diğerine uygun olan şeye, tabak ve sini dediğimiz kaplara, "tabaka"nın çoğulu ve cins ismi olarak tabakalar ve mertebeler mânâsına ve özellikle bir ilerleme düşüncesiyle bir duruma uygun olan diğer bir duruma, millet ve asir mânâsına, yirmi seneye, bel kemiklerinin arasındaki yufka gibi uyum kemiklerine ve Cebel-i Zühre'ye tabak denilir. Burada daha ziyade "bir diğerine uygun halden hale geçeceksiniz" diye tefsir edilmiştir ki en kapsamlı mânâsı budur. Bazıları uygunluğun, olayın dehşetinde uygunluk ile kayıtlamışlar ise de bu açık değildir. Birçokları tabakanın çoğulu olarak tabakalardan tabakalara, bazıları milletten millete, asırdan asıra demişler, bazıları da yirmi seneden yirmi seneye olacak değışikliklere işaret olduğunu söylemişlerdir.

Naim b. Hammad'ın ve Ebu Nuaym'ın rivayet ettiklerine göre Mekhul demektir ki: "Her yirmi senede, daha önce bulunmadığınız bir durumda bulunursunuz." İbnü Münzir'in ve İbnü Ebi Hatim'in rivayetinde de, "her yirmi senede, daha önce yapmamış olduğunuz bir iş ortaya çıkarsınız" denilmiştir. Bazıları da bir zamandaki insan topluluğu mânâsına "ümmetten ümmete" demişlerdir. Nitekim amcası Abbas b. Abdulmuttalib Hz. Peygamber (s.a.v.)'i medhederken şöyle demişti:

"Sen doğduğün vakit yeryüzü aydınlandı ve nurunla ufuk parladı.

Bir babanın sulbünden ana rahmine geçiyordun. Bir âlem geçince bir tabak ortaya çıktı".

Yani yeni bir nesil, geçenlerin hepsinden üstün, birbirine uygun gelişen bir toplum ortaya çıktı demektir. Bunların hepsi insanların gerek birey, gerek toplum itibarıyla hayatta sabit bir durumu olmayıp ölüm ve ahirete doğru Allah'a dönünceye kadar halden hale geçmeye mahkum olduklarını ifade ediyor. Bu şekilde dünyada insan hayatı durumdan duruma ilerleme ve gerilemeye giden devamlı bir değişim demek olduğu ve bunun için beyan olunduğu üzere neticede Allah'a varıp hesap vermek kaçınılmaz bulunduğuy anlatılmış oluyor.

RÜKÛB, halden hale geçme ve birbirine ulaşmaktan mecaz veya hakikati üzere olup hal mecaz olarak binilendir. Bir halin diğer hale uygunluğu demek, ikinci halin öncekine belli bir hadde ulaşması veya üstün gelmesidir. Yoksa bütün zat ve niteliklerde bir veya benzer olması değildir. Zira mutabakat zat ve mahiyette değil, yan özelliklerde olur. Dolayısıyla biri elem bir lezzet, biri hayat biri ölüm gibi farklı durumların birbirlerine bir merteye de mutabakatı olabilir. Bununla beraber ikisi de elem, ikisi de lezzet olmak gibi aynı cinsten iki halin zaman ve mekan veya derece farkıyla üst üste gelip uyuşması da olabilir. Bu şekilde "rükûb" ve "tabak" kelimelerinin ifade ettiği mânâda bir yolculuk, ya yukarı veya aşağı giden bir değişimin tasviri ve coşkunluğu vardır. Halin birisi dünya, birisi ahirettir. Dünya bir değişim âlemi, bir geçit; ahiret bir devamlı kalma yeridir. Bu kalış ve duruş da ya cennette veya cehennemde olur.

"Elbette bineceksiniz" şeklindeki hitap herkese olduğuna göre verilen bu haberde, değişimin ileri veya geri olabilmesi itibarıyla bir yandan vaad, bir yandan tehdit mânâsı vardır. Hitap Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve müminlere olduğuna göre bunda hem kesin bir vaad hem de İslâm'ın ilâhî emirle uyum sağlamak suretiyle Allah'a dönmek için daima ahirete doğru yükselme ruhunu telkin eden ve zaferden zaferle götüreceak olan yüksek bir ilerleme prensibi vardır ki Allah'tan başka hiçbir gayede durulmasını caiz görmez. Bu, din ruhunun donmuş ve körü körüne bir görenekle geçmiş ve içinde bulunulan âna saplanıp kalmaktan ibaret bir tembellelik hissi değil; düzensiz, uyumsuz, gayesiz giden ve hiçbir ilerleme elde etmeyerek her adımında ilkel kalan perişan bir yenilenme ve değişim hevesi de değil, başlangıçtan sona kadar aşama aşama bir intibak düzeni içinde Allah için daima ileri gitmek ve Allah'a kavuşma gayesine ermek isteyen bir ilerleme aşk ve imanı ile hareket olduğunun anlatır. Onun için bir hadis-i şerifte: "İki günü eşit olan aldanmıştır." buyurulmuştur. Bunda insanı bütün değişimlerin üstüne çıkarcak bir ilerleme ilkesi, bir yükselme vaad ve müjdesi bulunduğuna özellikle ayın derlenip toplanarak düzgün olduğu zamana yemin edilmesiyile de işaret edilmiş demektir. Bundan dolayı "bâ'nın fethasıyla tekil olarak "elbette bineceksin" kırâetine göre hitap öncelikle Peygamber (s.a.v.)'e ait olarak Resulullah (s.a.v.)'ın Mirac gecesinde olduğu gibi gökten göğe, derceden derceye, rûtbeden rûtbeye ilâhî yakınlığa doğru yükselmesi vuku bulacağını vaad ve müjdeleme olduğu dahi İbnü Abbas ve İbnü Mesud'dan rivayet edilmiştir. "geceye ve kapsadıklarına yemin olsun" şeklindeki yeminin de bununla özel bir ilgisi vardır.

Buhârî'de Mücahid'in yaptığı rivayete göre İbnü Abbas "halden hale demektir" demiştir. "Bu sizin peygamberinizdir." dedi şeklindeki rivayet de bunu gösterir. Şu halde "bâ'nın zammesiyle çoğul olarak "elbette bineceksiniz" kırâeti de peygamberle beraber onun ardından giden müslümanlara hitap olarak, onların da peygambere uymaları oranında halden hale, tabakadan tabakaya hakkın yakınına yükselcekleri haber verilmiş ve aksine gidenlerin o değişimler içinde yenilip kahredilecekleri anlatılmış olur.

Kısacası, bu âyette, halden hale veya tabakadan tabakaya ilerleme, her yüz senede veya her yirmi senede bir değişme ve yenilenme ile mutabakat kavramlarıyla ilgili "tabak" ve "rükub"un mânâlarınd, hayatın ileriyeye veya geriye gitmesi hususlarınd kanun olan önemli hakikatlar vardır. "Hayat, çevre ile uyum sağlamaktır," diye düşünüldüğüne göre de en yüksek hayat, en yüksek çevreye uyum sağlamak demek olur. En yüksek çevre ise, "her şeyi kuşatıcı"(Fussilet, 41/54), "Evvvel ve Âhir, Zahir ve Batın, her şeyi bilici"(Hadid, 57/3) ve "nerede olursanız sizinle beraber." (Hadid, 57/3) olan yüce Allah'tır. Dolayısıyla en yüksek hayat, her ne olursa olsun yüce Allah'ın emriyle uyum sağlayarak ona kavuşma ve yükselmekle olur.

O yükseltiştir ki, "Ahiret yurdu ise kuşku yok ki gerçek hayattır, eşer bilserlidi." (Ankebut, 29/64) buyurulan ahiret hayatı mutluluğunun son noktasıdır. Nitekim bir önceki sûrede "mukarreb" yani Allah'a yaklaşırları kulları o Tesnim kaynağından içecekleri açıklanmıştı. Ona yükselmek için de ondan öte hiçbir gaye ve maksatta durup kalmamak, her değişim ve başkalaşım adımımda ancak onun emrini nazar-ı itibara alarak yürümek ve lüzumunda onun yoluna can vermekten çekinmek gerekir. Çünkü her ne yapılsırsa yapılsın, bir değişme âlemi olan dünyanın hiç bir şeyinde devamlı kalma ihtimali yoktur. Onun göğü de yeri de Allah'ın emrine boyun eğecek; bâkî, ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbin zatı kalacaktır. Allah'a gönül nzasıyla gitmek istemeyen nasıl olsa zorla gidecek ve o kıyametin şiddet ve dehşeti içinde onun ikramından yoksun, azametine mahkum olacaktır.

20. O halde bu insanlara ne oluyor da iman etmiyorlar?. Hakikat böyle iken, yani beyan olunduğu üzere bu dünyada değişim kesin, halden hale geçerek ahirete gitmek ve Hakk'ın huzurunda hesap vermek zarurî olduğu ve iman edenlere o güzel sonuç vaad edilmiş bulunduğu halde nelerine güvenirlir de Allah'a, peygamberine ve ahirete iman etmezler? İman edip de o güzel sonuca ulaşmak için güzel ameller işlemezler? İman etmemekle ne kazanılır? Allah'a gitmekten kaçınmakla bulundukları halde kalacaklarını ve değişime uğramayacaklarını mı zan ederler?

21. Karşılarında Kur'an okunduğu vakit secde etmezler, boyun eğmezler, gerçeği kabul etmezler, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat edip uymazlar, secde etmeleri gerekenin secde etmezler.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün "secde et ve yaklaş"(Alâk, 96/19) âyetini okumuş ve secde etmiş, beraberinde bulunan müminler de secde etmişlerdi. Kureys de başlan ucunde el çırpmış ve ıslık çalmışlardı. Bunun üzerine bu âyet indi diye rivayet edilmiştir. İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri bununla, burada tilavet secdesinin vacip olduğu neticesini çıkarmıştır. Şâfiî de sünnet demiştir. İbnü Abbas (r.a.)'tan, "Mufasssal sûrelerde (yani Kur'an-ı Kerim'in son taraflarında kısa ve besmeleli fasılalan çok olan sûrelerde) secde yoktur." diye rivayet edilmiş ise de Ebu Hureyre (r.a.) burada secde etmiş ve "Vallahi, Hz. Peygamber (a.s.)'in bunda secde ettiğini gördükten sonra secde ettim." demiştir. Enes (r.a) de demiştir ki: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.anhûm)'nin arka larında namaz kıldım, hepsi de secde ettiler." Yani namazda bu sûreyi okudular, burada özellikle tilavet secdesi yaptılar. Bununla beraber sürenin sonuna kadar okunup da rûkua gidilecek olursa namazın rûku ve secdesini yapmakla tilavet secdesi düşer. Vacip değildir." diye Hasen'den gelen rivayetin dayanağı da bu olsa gerektir.

22. Hatta inkâr edenler yalanlıyor da, Kur'an'a ve ahirete yalan diyorlar.

23. Oysa Allah, içlerinde ne saklıyorlar biliyor. YU'UN, kap manasına gelen vi'â kökünden türetilmiş if'al babından muzari (geniş zamanlı) bir fiildir.

Mazi (geçmiş zaman)'sı "kaba doldurup sakladı" cümlesinde olduğu gibi "ev'â" dır. Yani, yalanlarlar iken gönüllerinde ne gibi gizli fikirler, bozuk inançlar, fena maksatlar besliyorlar, doğrulamaları gerekirken neden dolayı yalanlama yoluna gidiyorlar, yalanlama ile neler kazanmak, kaplarına neler doldurmak, müminlere neler yapmak, defterlerine neler yazdırmak istiyorlar, hepsini Allah tamamiyla biliyor.

24. Onun için kâfirleri elem verici bir azap ile, müjdele de onunla sevinsinler!

25. Ancak iman edip iyi ameller yapanlar hariç. Genellikle müminlerin kâfirlerden istisna edilmesi "munkati istisna" olursa da, kâfirler içinden iman edenlere göre muttasıl

istisnadır. Onlar için, yani iman edip de iyi ameller yapanlar için kendi kazançları olmasa itibarıyla minnetsiz; yahut kesilmez, sonsuz bir mükâfat vardır.

BURUC SURESİ

Burçlu semâya yemin olsun. Vav, yemin içindir. Semâ-i Zâtî'l-büruc; burçlu, yani burçlarla süslenmiş semâ demektir.

BÜRÛC, bildiği gibi "bürc"ün çoğuludur. Bürc, aslında "görünen şey" demek olup daha sonraları her bakanın gözüne garpacak şekilde görünen yüksek köşk = kasr-ı âfî mânâsında hakikat olmuştur. Şehir surlarının, kalelerin yüksek yerlerine de aynı şekilde burc denilmiştir.

Bunlara benzetme yoluyla veya "görünme" mânâsıyla gökteki yıldızlara veya büyüklere veya bazı yıldızların bir araya gelmesinden ortaya çıkan görüntülere de burc denilmiş ve özellikle, bildiğimiz oniki burçta yani Koç, Öküz, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık burçlarında hakikat olmuştur. Onun için astronomi ve yıldız istilahında burğ deyimi altısı kuzeyde ve altısı güneyde olan bu onikisi ileri kullanılmış, diğerlerinde ise "suret" tabiri kullanılmıştır. (Furkan Sûresi'nde geçen "Gökte burçlar yaratan ve orada bir kandel ve nurlu bir ay yapan Allah'ın şanı ne yücedir."(Furkan, 25/61) âyetinin tefsirine bkz.)

Gökte bu oniki burcun bulunduğu sahaya "mıntkatu'l-büruc" yani burçlar kuşağı (zodyak) ismi verilir. Burada İbnü Cerir gibi birçok âlim, burçları "oniki burç" ile tefsir etmişler, bazıları da "köşkler", bazıları "ayın menzilleri olan yıldızlar", bazıları "büyük yıldızlar, bazıları da "göğün kapıları" demişlerdir. Zemaîşerî de şöyle der:

Bu, oniki burçtur. Bunlar teşbih (benzetme) üzere göğün köşklridir. Ayın menzilleri olan yıldızlar da denilmiş. Yıldızların büyüklüridir. Ortaya çıkıp göründükleri için bunlara bürc ismi verildi de denilmiştir. Göğün kapıları da denilmiştir.

Bunun özeti: Burçların birer köşk mânâsıyla tasvirini tercih etmeektir. Bu mânâ benzetme yoluyla yıldızların hepsinde düşünülebilirse de yüksek yüksek apaçık oluşumlar görüntüsü veren yıldız toplumlarının kastedilmiş olması daha açıktır. Bu arada oniki burç bir itibarı (varsayım) olmakla beraber en çok bu mânânın meşhur olması nedeniyle burçlar deyince hemen onlar akla gelmektedir. Bununla beraber bu zikredilen yorumlardan herbirinde özel bir fayda bulunduğu da açıktır. Hangisine göre düşününlürse düşünülsün, "burçlar sahibi gök" sözü, dünya göğünü en yüksek tabakasıyla ifade etmiş olur.

2. O vaad edilen güne yemin olsun ki bu, müminlere vaad olunan kâfirlerin de tehdit edildiği kıyamet günü, ceza günüdür.

3. Ve şahadet edene ve edilene yemin olsun ki.

Buradaki "şahid" ve "meşhud" kelimeleri, "hazır olma" mânâsına gelen "şühûd"dan da "şehadet"den de türemiş olabilir. Bundan dolayı burada birçok yorumlar yapılmış ise de en açık olan mânâ, o gün hazır olup da o kıyameti gören veya ondan şahitlik edecek olanlarla görülecek ve şahitlik edilecek olan korkunç olay ve vakaların hepsini kapsamış olmak üzere her hangi bir şahid ve meşhud olmasdır. Dolayısıyla yüce Allah bu dünyânın en yüksek kısmı ile kıyamet gününe ve onun bütün kapsadığı şeylere yemin etmiştir.

Bu âyetlerle edilen yeminin cevabı yahut âyetleri olup, oradaki âyetler ara cümleleridir. Çünkü hemen bu yeminlerden sonra gelen âyetinde cevap âlâmeti yoktur. Zira olumlu geçmiş zaman fiili yemine cevap olunca, başına gibi ve gelmesi gerekir. Ancak, "söz uzadıgı zaman, "Elbette nefsini temizlikle parlatan kurtulmuştur." (Şems, 91/9) âyetinde olduğu gibi bu iki takidan birini söylememek caiz olabilirse de 'de bunların hiçbirı yoktur" denilmiş ise de, bazıları burada da yemin uzamış olduğu için takdirinde olarak 'in söylenmemiş olmasının caiz olacağını söylemişler ve mânâ itibarıyla de bunu yakın bulmuşlardır. Lakin ve 'den ikisinin de zikredilmemiş olması düşünülmüş gereken bir durum olduğunun asıl cevabın söylenmemiş olup cümlesinin cevap yerine getirilmiş olmasının daha doğru olacağı da ifade edilmiştir. Sürenin akışı kâfirlerin eziyetlerine karşı müminlerin imanda sabit tutulması ve müminlere eziyet edenlerin neticede "Ashab-ı uhûd" gibi lanetlenip kahredileceklerini anlattığından asıl cevabın mânâsı şöyle olur: Müminler kâfirlerden göreceklri sıkıntı ve eziyetlere karşı imanlarında sabır ve sebat etmelidirler. Çünkü müminlere eziyet edenler neticede ezilip kahredileceklerdir.

4. Nitekim kahroldu o hendeğin sahipleri burada "kutile"nin hakiki mânâda, yani "öldürüldü" mânâsında olması caiz görülüş ise de manevi ölümü de kapsamış olmak üzere lanetlenmek, yani ilâhî rahmetten kovulmak suretiyle ezilmek ve başkasına ibret olacak şekilde cezalandırılmak mânâsına tefsiri daha uygundur.

UHDÛD ve HADD, yerde olan uzun hendek veya yarıç, bir de kamçı ile dövülen kimselerin bedenlerinde yol yol kan oturarak moraran kamçı yerlerine denir. Burada "bedel-i iştimâl" yoluyla şöyle açıklanıyor:

5. O ateş ki ıralı, tutuşturacak odunu çrası çok, yani o alevli ateşi kapsayan "uhûd"un, o ateş hendeğinin sahipleri ki müminleri imanlarından vazgeçirmek üzere içine atmak için böyle ateş hendekleri yaptıklarından dolayı "Ashab-ı uhûd" adını almışlar. Fakat kalplerdeki imanı bu şekilde yakmağa çalışanlara başanlı olamamış, aksine lanetlenerek mağlup edilip ezilmişler ve adları kötüye çıkmıştır. Bunların kimler ve nerelerde olduğuna ve Yemen'de, Necran'da, Irak'ta, Şam'da veya Habeş'te mecusiler veya yahudiler veya bazı krallar tarafından yapıldığına dair birçok rivayet nakledilmiş ise de Kur'an bunları belirleme maksadı taşımadığından, sadece nitelikleri ve fiilleriyle zikr olunmuşlardır.

Ebu Hayyan der ki: Müfesssirlr Ashab-ı Uhdud hakkında on'dan fazla görüş belirtmişlerdir. Her görüşün de bir uzun kıssası vardır. Biz onları bu kitabımıza yazmak istemedik. Hepsinin kapsadığı mânâ şudur: Kâfirlerden bir takım kişiler yerde hendekler açtılar ve bunlarda ateş yaktılar. Müminleri bu ateşlerin karşısına diktiler. Nindinden döneni bıraktılar, imanda ısrar edenı yaktılar. Ashab-ı Uhdud müminleri yakanlardır.

Kaffâl de tefsirinde şöyle der: Ashab-ı Uhdud kıssasında değişik rivayetler zikretmişlerdir. Bununla beraber içlerinde sahih denencek derecede bir şey yoktur. Ancak bu rivayetler şu noktada birleşmişlerdir ki müminlerden bir topluluk, kavimlerine karşı yahut kendilerine hakim olan kâfir bir kralla muhalefet etmişler, o da bunları içi ateş dolu hendeğe attırmışır. Ve zannedirim ki, demiş, bu olay Kureyşliler arasında meşhur idi. Yüce Allah bunu Resulünün ashabına anlatarak dinleri hakkında karşı karşıya kaldıkları eziyetlere sabır ve tahammül etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü haberlerde meşhur olduğu üzere Kureys müşrikleri müminlere eziyet ediyorlardı."

Bu konuda hadisçilerin en ziyade tercih ettikleri rivayet Müslim, Tirmizî Nesai ve daha bazılarınn Süneyh yoluyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'den merfu olarak rivayet ettikleridir ki, Tirmizî bunu sade "garib bir hasen hadistis" demiş, sahih dememiştir. Onun için biz de yalnız Kur'an'ın açıklamaları ile yetinelim: Hangi kavimden olursa olsun, Ashab-ı Uhdud lanetlendiriler.

6. O vakit ki onlar ateşin üzerine otmuşlardı. Yani etrafına toplanmışlar, karşısından seyreliyorlardı. Bu durum kendi haklarında daha sonra felaketi gerektirmiş olduğuna işaret için bizzat ateşin üzerine oturmuşlar gibi tasvir olunmuştur.

7. Onlar, müminlere yaptıklarına karşı şahid de oluyorlardı, öyle katı yürekli kâfirler idi ki, hem müminleri ateşe atıyorlar, hem de o feci durum karşısında oturup seyretmekten zevk alıyorlardı. Yahut diğer bir mânâ ile: Müminlere yaptıkları kendi başlarına geçmiş, o azabı kendileri de görmüşlerdi.

8 . "Acaba o müminler ne yapmışlar, onları bu derece intikama sevk edecek neler

yapmışlar da kızmışlardı?" denirse onlardan, (o beğenmedikleri müminlerden bu derece) kızzıklan şey de başka değil, ancak Allah'a iman etmeleri idi. Mazi şırasıyla buyrulmayp da muzarı (geniş zaman) kipi ile buyrulması, ileriyi doğru imanda ısrarlarına işarettrir. Yani o müminler kızılacak, kendilerinden intikam alınmaya kalkışılacak başka bir şey yapmıyorlar, ancak Allah'ı inanıyorlar ve o iman ile gitmek istiyorlardı. O Allah ki Aziz, bütün yücelik ve kuvvet onun, kimse onun yücelik ve kuvvetine karşı gelemmez, Hamid, bütün hamd onun, kimse onun karşısında hamd ve saygıya layık olamaz.

9. O ki bütün göklerin ve yerin mülk ve saltanatı hep onun, hepsinde dilediği gibi işini yürütür. İşte o müminler ancak o Allah'ın mülküne, izzetine ve gücüne, onun hamde layık olduğuna inandıkları ve bu imanlarında devam etmek istedikleri için o Ashab-ı Uhdud (hendek sahipleri) onlara kızıyor ve yaptıklarını yapıyorlardı. Oysa Allah herşeye şahittir. Herşeyin yanında hazır ve görücüdür.

Bu cümle, yalnız son âyete değil, "Müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı." âyetine kadar hepsinin eki ve devamı olarak müminlere bir vaad ve onlara işkence edenlere bir tehdittir. Çünkü her şey şahit olan yüce Allah her iki tarafın da yaptıklanına şahittir. Ve ona göre yaptıklarını karşılığın verir demek olur. Onun için bu cümlemin müstakıl bir cümle olduğuna dikkat çekmek üzere "oysa o" diye zamir ile yetinilemyip Allah'ın adı açıkça söylenmiştir. Bundan bu şekilde kısa ve toplu olarak anlaşılan tehdit ve vaad şu âyetlerle açıklanıp detaylı olarak sunuluyor. "O kimseler ki". Bu, hem ilâhî şahitliğin hükümünü açıklama, hem Ashab-ı Uhdud'un lanetlenmesinin daha genel bir büyük önerme ile illetini gösterme, hem de yeminin cevabını açıklama makamındadır. Yani, haberiniz olsun, o kimseler ki:

10. Mümin erkek ve kadınlar fitne yapmışlar, imanlarından çevirmek için onlara bela olmuş, sıkıntı ve eziyet vermişler, "Sonra da tevbe etmemişlerdir". Bundan dolayı "onlara muhakkak" "cehennem azabı vardır". Bu, küfürlerinin, inkâr etmelerinin karşılığı olan azaptır. Ve onlara yangın azabı vardır. Bu da gittikçe yayılması itibanyla bir yangına benzeyen fitnelerinden dolayı kendilerini saracak olan diğer bir ateş azabıdır.

11. Buna karşılık "İman edip iyi iş yapanlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur".

FEVZ-İ KEBİR, büyük kurtuluş, büyük murattır. Razî der ki: Ashab-ı Uhdud kıssası ve özellikle bu âyet sunu gösterir: Öldürülme tehdidi ile küfre zorlanan kişinin yapmas gereken en uygun iş korkutulduğu şeye karşı sabretmektir. Ve o halde "Ancak kalbi iman ile yatmış olduğu halde zorlanan hariç." (Nahl, 16/106) âyetini delil göstererek ağıktan küfür sözünü söylemek ruhsat gibidir. Yalancı Müseylime Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabından iyi zâtı yakaladı. Birine, "Benim, Allah'ın resulü olduğuma şehadet eder misin?" dedi. "O zât, "evet" dedi.

Bunun üzerine Müseylime onu bıraktı. Diğerine de aynı soruyu sordu, o ise, "hayır, sen yalancısın" dedi. Böyle diyeni de öldürdü. Resulullah (s.a.v.) da buyurdu ki: Bırakılan ruhsat yolunu tercih etti. Onun için "Ona bir beis yok". Öldürülen ise fazileti aldı. "İşte ona mübarek olsun." (Kehf Sûresi'ndeki "Onlar sizi ele geçirirlerse sizi taşlarlar yahut zorla dinlerine döndürürler. Bu takdirde ebediyen kurtulamazsınız."(Kehf, 18/20) âyetinin tefsirine bkz.)

12. Bu vaad ve tehdidi daha çok vurgulamak ve desteklemek için buyruluyor ki: Kuşkusuz Rabbinin yakalaması çok çetindir. Ey Muhammed! BATŞ, şiddet ve kabalıkla sert bir şekilde tutmak demektir. Böyle iken ayrıca bir de "şiddetli, çetin" sıfatıyla nitelenmesi, o şiddetin olağanüstü derecede olan dayanılmazlığını anlatmak içindir. Maksat yüce Allah'ın zorba ve zalimleri sorguya çekip cezalandırmadaki kudretinin şiddetini ifade etmektir. Ki bu, tehdidi vurgulamaktadır.

13. Zira ilk yaratan ve sonra da tekrar yaratacak olan ancak odur. İlk yaratmayı da, yeniden hayat vermeyi de o yapar. Onun için onun yakalaması, yaratıklarından hiçbirinin yakalamasına benzemez, son derece şiddetlidir. Çünkü yaratıkların yakalaması ne ilk, ne de sonradan yaratma hususunda etkili ve hakim olamaz. Dolayısıyla Allah'ın azabı kullanıan azabı ile karşılaştırma kabul etmez.

İbnü Zeyd ve Dahhak şöyle demişlerdir: Allah yaratışı ta başlangıçtan yapar. Sonra da kıyamet günü haşr ile iade eder. İbnü Abbas'tan rivayet edilen diğer bir mânâ ile her ilk yaratılanı o yaratır, her yeniden yaratılanı o yeniden yaratır. Başka birinin etki ve müdahalesi olamaz. Bu nedenle onun yakalaması son derece şiddetlidir. Yine İbnü Abbas'tan şöyle bir mânâ rivayet edilmiştir: Kâfilere azap etmeye başlar, sonra da iade eder. Cehennem ateşi onları yer, nihayet kömür olurlar. Sonra da onları yeni bir yaratılışla yeniden yaratır. Bu mânâ, "Derileri piştikçe azabı duysunlar diye kendilerine yeni yeni deriler vereceğiz." (Nisa, 4/56) âyetinin ifade ettiği mânâ olmalıdır.

Diğer bir mânâ ile, Allah o sorguya çekip cezalandırmayı dünyaya yaptığı gibi ahirette de yapar. Ashab-ı Uhdud (hendek ashabı) gibi zorba ve zalimlerin yaptığı yakalama ve işkence, "Senin bu dünyada hükümün geçer." (Tâhâ, 20/72) âyetinin ifade ettiği mânâca yalnız dünyada kalır. Ölüm ile ondan kurtulunur. Fakat ölmekle Allah'tan kurtulunmaz. Onun yakalaması dünyadan ahirete, şiddetten şiddete sonsuza kadar devam edip gidebilir.

14. Bununla beraber son derece bağışlayıcıdır o. Bu da vaadi vurgulamakta ve tehditteki kaydının faydasına işaret etmektedir. Çok sevendir, çok sevgili veya çok sevimlidir. Muhabbet ve sevgi mânâsına "vüdd" kökünden türetilmiş olan vedûd, bu siga (kip)nün isim-i fail mânâsı ifade etmesine göre "çok seven" mânâlarına gelebilir. İkisiyle de tefsir edilmiştir. Fakat "gafur" kelimesine uygun düşen ilk mânâdır.

15. Yani ihsanı çok Arş'ın sahibi, maliki, yahut bütün evrenin mülk ve saltanatın sahibidir, uludur, zat ve sıfatlarında büyük, şanı yücedir. Çünkü varlığı vacip, bütün olgunluk isim ve sıfatlarını kendinde toplamıştır.

16. "İstediyiğini yapandır". Ne isterse dilediği gibi yapar da yapar. İradesi hiç şaşmaz. Bu nedenle vaadini ve tehdidini yerine getireceğinde de asla kuşku yoktur. Yok etmek istediklerini muhakkak yok eder. Kurtuluşa erdirmek istediklerini de kesinlikle kurtuluşa erdirir.

17. "Ordulunun haberi sana geldi mi?". Bu soru, sorulan şeyin vuku bulunduğunu anlatmak için sorulmuş bir sorudur. Yüce Allah'ın her isediğini yapıcı olduğunu ve yakalamasının şiddetini misal ile anlatmak ve düşmanlarına karşı Resulullah (s.a.v.)a yardım vaad etmek suretiyle teselli vermektir. CÜNÜD'tan maksat, peygamberlere karşı toplanmış olan ordular, gruplardır.

18. Yani Firavun ve Semud kavmi gibiler ki bunlann kıssaları, Allah'a ve Resullerine karşı inkâr ve taşkınlıklan ve Allah'ın onları ordularına ve kuvvetlerine rağmen nasil tutuverip de yok ve azap ettiği Kur'an'ın birçok yerinde anlatılmıştır. İmanı olanlar bundan ibret alırlar.

19. Fakat inkâr edenler bir yalanlama içinde bocalayıp durmaktadırlar. Bu, çağdaş kâfirlerin halini beyana geçmek içindir. Yani, bunlar anlatıldığı halde kâfirler hala yüce Allah'ın kuvvet ve kudretine ve Kur'an'ın vaad ve tehdit yoluı açıklamalarının gerçekliğine inanmıyorlar, o büyük kurtuluşa ermek istemiyorlar da "bunlar yalandır, asılsızdır" diye bir yalanlama sevdası içine dalmışlar, sonlannın kötülüğünü düşünmüyorlar.

20. Oysa Allah arkanlarından kuşatmış, kitaplarını arkanlarından verecek, onun ilim ve kudretinden çıkıp kurtulmalarına imkan yok.

21. Hayır öyle değil. Bu, evvelkine benzer olarak onların inkâr ve yalanlamalarını reddetmek için Kur'an'ın şanını açıklamaya geçişi ifade eder. Yani, kâfirler yalanlıyorlar ama, o, yani bunları anlatan kitap yüksek şanlı bir Kur'an'dır. Kitaplar içinde şerefi, şanı en yüksek; üslubu hepsinden yüce, kapsadığı mânâlar yalan ve töhmetten annmış, dolayısıyla inanılarak okunup amel edilmesi gerekli olan bir kitaptır.

22. Bir Levh-i Mahfuz'dadır, Allah'ın koruması sayesinde bozulmaktan, yalnızlıktan korunmuş bir Levh'te sabit olup koruma altındadır.

Bu "Levh", şeriat lisanında meşhur olan "Levh-i Mahfuz"dur ki Yasin Sûresi'nde "Biz her şeyi apaçık bir kütükte saymışızdır." (Yâsin, 36/12) buyrulduğu üzere her şeyin yazıldığı varlık safhesidir. Bunun da aslı, Ümmül'-kitap (kitabın anası) olan Allah'ın ilmidir.

TARİK SURESİ

"Andolsun gökyüzüne." Buradaki "vav" yemin içindir. Sema ise, bildiğimiz göğe ve mutlak yüksek mânâsına maddi ve ruhani her yükseliğe ve dolayısıyla hava boşluğuna, buluta ve yağmura veya yağmurdan meydana gelen bitkilere ve yiyeceklere dahi denir. Burada bazıları "yağmur" mânâsına demişlerse de çoğunluğun dediği gibi bildiğimiz gök mânâsına olması ağıktır ki yukanda çatlayacağı, yanalacağı hatırlatılan ve burçları olduğu bildirilen gök demek olur. Bununla beraber Arş'a kadar maddi ve ruhani mutlak yükseklik mânâsına olması da yeminin cevabına pek uygundur.

Yeminin faydası, yemin edilen şeyin önemeine dikkati çekerek verilen haberi desteklemektir. Burada iki şeye yemin olunuyor. Birisi gök, birisi de Tânk'tır.

TÂRİK, aslında "tark" kökünden isim-i fâildir. Tark, bir ses işitilecek şekilde şiddetle vurmak, çarpmaktır. Bu asıl mânâsından genişletilerek bunun gerektirdiği birçok mânâda kullanılmıştır. "Çekiç" ve "çomak" mânâsına "mıtraka" bu köktendir. Yol mânâsına gelen "tarik" da bundan türetilmiştir. Zira yolcular ona ayak vururlar. Buna göre "tânk", esasen "tokmak vurur gibi şiddetle vuran" demek olduğu halde sonra ayak vurmak, yol tepmek mânâsıyla lûgat örfünde yola giden yolcuya isim olmuş ve bu mânâda yaygın şekilde kullanılarak hakikat olmuştur. Sonra "gece gelen" mânâsında özelleşmiştir ki geceleyn gelip kapı çalan veya gönül hoplatan ziyaretçi mânâsını ifade eder. Mastan "tark" ve "turuk"tur. Sonra bu mânâdan genişletilerek her ne olursa olsun geceleyn ortaya çıkıp göze, gönüle çarpan her şeye, hatta hayalî görüntülere dahi tânk denilmiştir. Nitekim Şair:

"O hayal gördü ve hiçbir tarafa meyletmedi. Oysa kervanlarımızı hızlandıрма açısından gece kadar etkili bir şey yoktur." demiştir. Bizim zihne çarpmak tabirimiz de bu türdendir. Bir de Tânk, özellikle sabaha karşı doğan sabah yıldızına da denir. Burada Tânk, yemin ile cevabı arasında bir ara cümlesi olarak şöyle tefsir olunuyor:

2. Bildin mi sen Tânk nedir?.

3. "Karanlığı yaran yıldızdır." Üzerine yemin edilen o Tânk, delen yıldızdır. NECM-İ SÂKİB, delik mânâsına "sakb" kökünden "delen yıldız" demek olup ışığının kuvvetinden dolayı karanlığı deliyor gibi görünen her parlak yıldız denir. Nitekim aynı mânâ ile şıphalar yani kıvılcımlara veya akan yıldızlara da "sâkıb" denilir. Bir de kuş yukan yükseldi demek olan tabirinde olduğu gibi sakb, yükselme mânâsına gelir ki bazıları bu mânâyı göz önünde bulundurarak necm-i sâkıb, yüksek yıldız demek olduğunu söylemişlerdir. Şu halde "nün başındaki "lâm" cins ifade eden lâm olmak üzere, gece doğan herhangi bir parlak veya yüksek yıldız cinsi veya lâm ahd için olarak, sabah yıldızı ve İbnü Abbas'tan bir rivayete göre Cedi yıldızı veya Sûresi'nin başında geçtiği gibi Süreyya veya Kur'an yıldızı olmak ihtimali de vardır.

İlk akla gelen Sabah yıldızı olmakla beraber Tânk manevi şeyler için de kullanılabildiğine ve "yıldızla da yol bulurlar"(Nahl, 16/16) mânâsınca yıldızda bir hidayet ve yol gösterme mânâsı olduğuna göre "Necm-i Sâkıb"tan maksadın geceleyn gökte doğan herhangi bir parlak yıldızın göze çarpması halinde ışığın şuurumuzu parlayışı gibi manevi semadan nefislerimize gelip vicdanımıza işleyen ve zihnimize nakşedilerek bizi içimizdeki ve dışımızdaki karanlıklardan çıkaran iman ve kesin inanç nurfanyla manevi kalbe doluşan ve ilâhî irşatları kapsaması daha uygundur. Yani, göğe ve sizi karanlıklardan aydınlatmak için yıldız gibi şuurunuza çarpan ve maddenizi delip gönüllerinize işleyen hak nuruna yemin olsun.

4. Hiçbir nefis yoktur ki ille üzerinde bir hafız, bir koruyucu olmasın.> Her nefis üzerinde, her halde mutlak bir koruyucu vardır. Onu, her halinde bütün varlığıyla bütün fiil ve davranışlarını ve onunla ilgili olan her şeyi görür gözetir, hepsi onun koruması, gözetimi ve kontrolü altında olur. Ki O, Levh-i Mahfuz'da da koruyan yüce Allah'tır. Bir nefis ne kadar yüksek olursa olsun, her halinde üzerinde bir koruyucu bulunmaktan kurtulamaz. Hiç bir zaman kendi kendine başbos bırakılsak. Her an kontrol altındadır. "Oysa üzerinizde muhakkak gözcü melekler var. Dürüst yazıcılar var. Her ne yaparsanız bilirler."(İnfitar, 82/10-12) buyrulduğu üzere insanlar üzerine her yaptıklarını bilerek yazan değerli melekler ve "Onun önünden ve arkasından takip eden melekler vardır. Onu Allah'ın emrinden dolayı gözetirler."(Ra'd, 13/11) buyrulduğu üzere Allah'ın emriyle her insanı önünden ve arkasından muhafaza ederek takip eden muhafız melekler bulunmakla beraber, Kaf Sûresi'nde "Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kaf, 50/16) âyetinde geçtiği gibi onlar insanın nefsindeki her gizli vesveseye ulaşamaz; filleriini, sözlerini, kararlarını kayıt edip zabıt tutarlarsa da zabıt işçilikleri bilemezler. Fakat şahdamarından daha yakın, "Her şeyi koruyucu" (Hud, 11/57), "Her şeyi hakkıyla gözetici" (Ahzab, 33/52), "Her şeye şahit" (Mâide, 5/117) "Göğüslerdeki bilici"(Al-i İmran, 3/119, 154) olan yüce Allah hepsinin üzerinde koruyucudur. Bütün muhafızlar onundur. İnsanın hafızası da onun koruyucu olduğunu gösteren delillerden biridir.

Ebu Umame (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: Mümine yüztaltmış melek vekil kılınmıştır. Onlar bal çanağından sinek kovalar gibi müminden şeytanları kovarlar. İnsan kısa bir süre kendine bırakılsa şeytanlar onu kapışverirlerdi.

Bazıları bu âyette geçen "hâfız"ı, koruyucu hafaza melekleriyle, bazıları da amelleri kayda geçiren yazıcı kontrol melekleriyle tefsir etmek istemişlerse de asıl maksat her iki mânâ ile hepsinin üzerinde gerçek koruyucu olan yüce Allah'tır.

Bazıları da burada "hâfız"ı akıl diye anlamak istemişlerdir. Fakat söylediyimiz gibi insanın akıl ve hafızası da yüce Allah'ın âyet ve delillerinden biridir. Nefis, göğü ve Tânk'ı onunla anlayıp kendisiyle mukayese ederek üzerindeki "hâfız"ı anlamaya giden yolu bulabilir. Bundan dolayı akıl yoluyla bu dâvâyı isbatın veya nakil yoluyla bu haber vermenin bir dalı ve şubesi olarak buyruluyor ki:

5. Onun için insan baksın, üstünde bulunan göğe ve geceleyn karanlığı delen parlak veya yüksek yıldız gibi göze gönüle çarparak nefesine gelen Tânk'a bakıp içinden ve dışından nasıl yüksek bir koruma ve kontrol altında bulunduğunu anlamak ve ona göre fenalıktan sakınıp sonunda sevinebileceği görevleri gayret sarfederek yapmak üzere kendini düşünsün. Neden, hangi şeyden yaratıldı?

Bazıları burada insan nefsinin, "heykeli mahsûs" yani görünen heykel denilen bedenden ibaret olduğunu ve bu şekilde bu sorunun insana, değersiz bir varlıktan ibaret olduğunu düşündürme akışı içinde sorulduğunu söylemişlerse de bu tamamen doğru değildir. Zira "insan baksın" emrinden, ilk evvel insanın bedenden ibaret değil, bakan, yani düşünen şey demek olduğu anlaşılır ki bu da Kiyaame Sûresinde geçtiği gibi "Doğrusu insan kendine karşı bir basirettir, kendi nefisini görür."(Kiyamet, 75/14) âyetinin ifade

ettiği mânâ ile tamamen aynıdır. Gerçi cevapta insanın bedeni itibarıyla yaratılışı, yaratılmaya başlanması anlatılmış ise de bundan insanın bedenden ibaret olması gerekemeyip yaratılış aşamalarından bir aşamaya ait olarak beden ile ilgili bulunduğu anlaşılmış olur.

İkinci olarak, bu sorunun bu şekilde sorulmasında, sözün akışına göre insanın üzerinde bulunan koruyucu ve gözetici karşısında aciz ve değersiz olduğuna bir uyan bulunduğunda şüphe yok ise de asıl sorunun gelışı, o değersizliği düşündükçe değil, onu değersiz bir başlangıçtan yaratıp yükselterek "düşünen insan" derecesine getiren yüce yaratıcının yaratma ve korumadaki gücünün büyüklüğünü düşündürerek o yaratıcının tekrar yaratılabileceğini göstermek ve dolayısıyla "Bütün sırları yoklanacağı gün"de sırları temak olması için guvura saplanmayı Allah'a doğru yükselmek üzere kendi nefinden çaba harcaması gerektiğini anlatmaktır ki nazar, yani bu âyetle emredilen bakma ve düşünme, bu çabanın başlangıcı demektir.

6. Onun için yaratılışının başlangıcında bir erlik suyu halinde iken bile rahime geçmek için bir tür gayret ve çaba demek olan dıfk, yani "atma" özelliği açıkça belirtilerek cevabında buyruluyor ki: Atan bir sudan yaratıldı.

DİFK fiili, dökmek, atmak gibi geçişli olduğu için suyun niteliği "atılan" veya "dökülen" olması gerekirken "atan" denilmesi kuşkusuz çok dikkat çekicidir. Bunun izahını üç şekilde yapmışlardır.

BİRİNCİSİ, Zeccaç'ın Sibeveyh'ten naklettiği üzere hurmalı ve sütlü gibi nisbet mânâsıyla "dıfkılı" demek olarak yine atılan mânâsından olmalıdır.

İKİNCİSİ, "Razı olunmuş hayat"(Kâria, 101/7) âyetinde olduğu gibi isnad-ı mecazî yoluyla ism-i meful yerine ism-i fâil kullanılmış olmalıdır. Ferrâ:"Sıfat yerinde bunu Hicazlılar diğerlerinden daha çok yapar. "Gizlenmiş sır" , "Yorgun düşmüş dikkat" ve "Uyunan gece" tabirlerinde olduğu gibi" demiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ, İmam Halil ve Kutub'tan dıfk ve dufuk kelimelerinin dökülme mânâsına da geldiği nakledilmiştir. Fakat hangisi de olsa bunun bu şekilde anlatılmasında bir nükte olmalıdır. Bu ise, su da bir çaba tasavvur ettirmek üzere atma işinin onun tarafından yapıldığının söylenmesidir.

"Mâ" kelimesinin başındaki "min" başlangıç ifade eder. "Bir kısım" mânâsına gelmesi de "Suyun hepsinden çocuk olmaz." sahih hadisinin mânâsına uygun olur ki, "atan bir suyun bir kısmından yaratıldı" demek olur. "Mâ" kelimesinin sonundaki tenvin de küçümseme, değersizlik, âdilik ifade eder. Değersiz, basit bir sudan mânâsındadır.

7. Ama rastgele atılan her sudan değil su nitelikteki atan sudan ki erkeğin sulbû ile kadının göğüs kemikleri arasından çıkar.

SULB, sulub, saleb sâlib; başın arka dibinden kuyruk sokumuna kadar arka kemiğine denir ki omurga kemiği, amûdi fikarî ve bel kelimeleri ile ifade edilir. Dimağdan inen ve "nuha-ı şevki= omurluk" denilen ve sinir sisteminin ana hattı olan "korkar ilik" onun içinden iner. Beden şekillenme ve oluşumunun sertlik ve sağlamlık eksenini demek olan bir temel direğidir.

TERÂİB de "teribe"nin çoğuludur. Göğüs kemiklerine denir ki "göğüs tahtası" tabir edilir. İki meme ile boyun halkası kemiklerinin aralığına veya göğsün sağ tarafından dört ve sol tarafından da dört kaburgaya veya iki el, iki ayak ve iki göze de denilir. Özellikle göğüste gerdanlık takılan yer denir. Demek ki sırttaki omurların karşılığı olarak göğüs kemiğinin sağ ve sol kaburgalara doğru dallanan her boğumu bir teribe olup hepsine birden terib ve teraib denilmiştir. Bu durumdaki asıl terâib, göğüs tahatşının eksenini teşkil eden ve boyundan memeler arasında doğru inen kemikler olup etrafı itibarıyla sinenin gerdanlık takılan bölümüne ve hepsine denir. Nitekim İmri'u'l-Kays'ın:

"Beli nice, bembeyaz, göbekli değil,

Sinesi ayna gibi parlaktır."

beytinde ayna gibi cıalanmış diye nitilediği terâib, kemikler değil, sinenin kendisidir. Sulb ile terâib bedenin erkan ve önden iki duvarını bel ve bağır gibi esaslı iki temel direğiyle ifade etmiş oluyor ki bunların arası üreme aygıtını kapsar. Şu halde "sulb ile terâib arası", bedenin bütün şekliyle ilgili olup ortasında bulunan üreme aygıtlarından kinâyê olur. Aynı zamanda sulb erkeğe, terâib de kadına işaret olarak aralarının birleşmesinden kinâyê olmak da sulbün erkek, sinenin kadın hakkındaki daha meşhur ve açık olması itibarıyla herkes tarafından bilinmiş olmaya daha yakındır. Gerçi "çıkan" kelimesi "ma-i dâfik" (atan su)ın sıfatı olmak daha yakın bulunduğu için, altında gizli olan "o" zahirinin bunun yerini tutmuş olacağına nazaran dâfik kelimesinden açıkça erkeğin suyu anlaşılabilirliği gibi; "sulb ve terâib arasından" ifadesinden de ilk akla gelen erkeğin sulbû ile erkeğin göğüs kemikleri arası olur ise de birleşme halinde erkek ve kadından her birinin sulb ve teraibi arasına, yahut sulb erkeğe teraib kadına ait olarak ikisinin de sebep oluşuna işaret olmak daha uygundur. Çünkü bu şekilde bu vafsin faydası daha kapsamlı olur.

Tefsircilerin burada başlıca iki görüşü vardır:

BİRİSİ, ilk söylediğimiz gibi "atan su" erkeğin suyu, "sulb ve terâib arası" da erkeğin sulbû ve göğüs kemikleri arası olmaktadır. Bununla bu işte kadın yönü yok sayılmış değil, ancak açıkça ifade edilmeyip "Allah onu hangi şeyden yarattı? Bir erik suyundan, onu yarattı."(Abese, 80/18-19) âyetinde olduğu gibi en önemli olanına işaretle yetinilmiş olur.

İKİNCİSİ, erkeğin sulbünden ve kadının göğüs kemiklerinden, yahut ikisinin de sulb ve göğüs kemikleri arasından çıkan iki suyun toplamına işaret olmaktadır. Çünkü tâ Al-i İmran Sûresi'nin başında geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) 'den "Erkek ve kadından hangisinin suyu -kuvvetçe- üstün gelirse çocuk daha çok ona benzer." diye rivayet olduğunda göre çocuk, erkekle kadın suyunun birleşmesinden meydana gelir.

Bunun iki su olduğu halde sulb ve göğüs kemikleri arasından çıkan "atan bir su" diye ifade olunmasının sebebi de şöyle açıklanmıştır.

BİRİNCİSİ: Erkekle kadın ikisi birleşme halinde bir tek şey gibi olduklarından dolayı burada bu ifade güzel olmuştur.

İKİNCİSİ: Bir şeyin iki sebebi olduğu zaman, "bu, şununla şunun arasında oldu" demek uygun olur. O halde "dâfik" (atan) denilmesi de, bir şeyin bir kısmının vasfıyla o şeyin tamamını nitelemek kabilinden olur. Bir kısmı "atan" vasfını taşıması sebebiyle tamamına da bu vasf veriliştir. Yahut kadının suyu da rahime dökülmesi nedeniyle onda da bu sıfat düşünülebilir.

Bu iki görüş üzerine buda kadının da menisi var mıdır, yok mudur? Varsa, çocuğun doğmasında asıl olan hangisidir? tarzında bazı tartışmalar olmuştur. Kadının da bir suyu bulunduğuna ve buna şer'an onun menisi denildiğini ve embriyonun meydana gelmesi için döllenmede iki tarafın da ilgili olduğuna tartışmaya gerek yoktur. Fakat kadının suyu erkeğin menisi gibi hayatı maddeyi içeriyor mu, yoksa mezi gibi bir yardımcı hizmeti yapmakla kalıyor mu? Çocuğun yaratılmasında ikisi birlikte etken birer unsur mudur? Yoksa biri işi yapan, öbürü bunu kabullenen durumunda mıdır? Bu yönler aranmıştır.

Kur'an âyetlerinin toprak, çamur, kupkuru çamur, şekillenmiş balgık, çamur hûlasasından sonra başlangıç olarak gösterdiği değersiz su, meni, atan su hep erkeğin menisinden olduğu bilimsineli ve kadın menisi hakkında bir açıklık bulunmamasını göz önüne alan bir kısım âlimler, çocuğun oluşumunda asıl unsurun erkeğin suyu olduğu görüşüne varmışlar ve kadının suyunu bir hayat unsuru değil, bir yardımcı mahiyetinde düşündük ilk görüşü tercih etmişlerdir.

Öte yandan ulukun yani döllenmenin meydana gelmesinde kadından da bir maddenin iştirak edip katıldığı daha sonra çocuğun anaya da benzemesi durumlarının ortaya çıkmasından da anlaşılmasına ve hadiste de bunun kadın menisinin katılıp üstün gelmesinden olduğunun söylenmesine dayanılarak katılan etkili veya etkiyi kabul eden bir unsurun daha nazar-ı itibara alınması gerekmiştir ki bu unsur kadının bezr (tohum) veya büyüyeza (yumurtalık) tabir olunması ve dölenen yumurtacıdır. Kadının suyunun bir meni gibi sayılması rahmin üstünde "mebiz" denilen yumurtalıktan çıkan bu yumurtacılar dolayısıyladır. "Suyun tamamından çocuk olmaz." hadisi gereğince çocuk

erkek suyunun tamamından değil bir kısmından olduğu gibi, kadın suyunun da hepsinden değil, bu yumurtacıdındır. Gizli olan döllenme işinde bunun görevinin ne olduğu hususunda üç ihtimal vardır:

BİRİNCİSİ, erkek tohumunun faaliyet ve gelişmesine yalnız zemin teşkil eden bir edilgen olmalıdır.

İKİNCİSİ, onun ile karışıp birleşerek hepsinin birden faaliyet gösterip gelişmesidir.

ÜÇÜNCÜSÜ, erkek menisi bunun faaliyetine yalnız bir uyancı sebep gibi olup yavrunun aslının o yumurtacıktan gelişmesidir. İşte tefsirciler âyetinin tefsirinde birinci ve ikinci ihtimaller üzerinde yürümüşler, üçüncü ihtimali hiç nazar-ı itibara almamışlardır. Bu münasebetle burada erkek ve kadın suları ile anlatılan bu üç ihtimal hakkındaki teorilere dair biraz ağıklamada bulunmak faydasız olmayacaktır.

Yüce Allah'ın yaratma ve kudretine, koruma ve yardımına delil göstermek suretiyle başlangıç ve son hatırlatılmak üzere insanın yaratılış aşamaları Mümînün Sûresi'nde "Andolsun biz insanı çamur hûlasasından yarattık. Sonra onu sağlam bir yerde bir tohum yaptık. Sonra o tohumu bir embriyon haline getirdik. Arkasından bu embriyonu bir et parçası yaptık. Sonra et parçasını da kemikler haline çevirdik. Sonra bu kemiklere et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir yaratılışa inşa ettik. Yaratılanın en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücüdür. Sonra siz bundan sonra muhakkak öleceksiniz. Sonra da kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz."(Mü'minün, 23/12-16) âyetiyle dokuz mertebe halinde sınırlandırılarak zikredilmişti. Ki bunlardan birincisi çamur hûlasası, ikincisi tohum, üçüncüsü embriyon, dördüncüsü et parçası, beşincisi kemikler, altıncısı et, yedincisi bir başka yaratılış, sekizincisi ölüm, dokuzuncusu yeniden dirilmedir. Birincisi olan çamurda hûlasa hakkında orada söz geçmişti. Burada da insan nefsi üzerindekilî ilahî koruma ile Allah'ın onu tekrar yaratmaya gücü olduğu düşündürölmek üzere bütün bu mertebeler "Neden yaratıldı? Atan bir sudan. O, sulb ile göğüs kemikleri arasından çıkar. Elbette Allah'ın onu döndürmeye gücü yeter." mânâlarıyla özetlenerek "insan baksın" diye insana, bakması emredilmiş ve bu bakış için her şeyden önce en açık ve ortada olan "atan su" başlangıcından hareket tarzı gösterilmiştir. Gerçi bu hakikatte "Sonra onu sağlam bir yerde bir tohum yaptık."(Mü'minün, 23/13) âyetiyle beyan edilen ikinci mertebedir. Fakat hemen bakış atılabilmek için en açık ve en yakın olan başlangıç bu olduğu için birçok âyette önce bu başlangıca dikkatler çekilmiştir. Burada "Sulb ve göğüs kemikleri arasından çıkan" vafında bu suyun hem oluşumu ikilelerine hem de yedinci mertebe olan "bir başka yaratılış"la doğum anına kadar gelişim özelliklerine anatomik, fizyolojik ve embriyolojik açıdan işaretler vardır. Bunlar fiziksel, kimyasal ve biyolojik cihetlere kadar dallanırsa da burada en çok aranan biyolojik özelliklerdir. Bu arada cenin ilmi ve embriyon ilmi adıyla zamanımızda ayrıca bir tasnif ve inceleme tabi tutulan bilim dalı da bu zikredilen "bakış"ı görev edinerek takip eden deneysel ilimlerdenidir. Bu konuda eser yazılması genellikle tıp açısından olduğu için yazılan eserler hep o gayeyi hedef edindiklerinden dolayî ilahiyat bakımından bunu delil olarak kullanıp da bir neticeye varmakla meşgul olmazlar ise de anatomi, doku bilimi ve organların görevleri gibi onda da insanın yaratılışına bakmak suretiyle yaratıcının kudretli olduğu neticesi çıkarılabildiğinden ve ahlâkî, dinî, insanlık görevini takdir açısından konumuzla ilgisi olan nice nice oluşum delilleri tetkik edilip düşünüldüğünden "İnsan neden yaratıldığına baksın" emrine uyarak aşağıdaki bazı tartışmalı konuları incelemeliyiz.

Müslüman doktor Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî "Kesfü'l-Esrar'ın-Nuraniyyet'l-Kur'âniyye" adlı eserinde diyor ki:

Yüce Allah şahsî koruma görevlerini var ettiği gibi türü koruma görevlerini de gerektiği gibi var etmiştir. Onun için onu bazı görevler gibi yalnız iradenin hükmü altına koymamış, üreme ihtiyacı hikmetine uygun kılmıştır. Zira sırf iradeye bağlı kılsaydı türün ıyeme ve çoğalmasında bir çok bozukluk ve düzensizlik meydana gelirdi. Fakat yüce Allah bizde tabii bir meyil ve üreme organları içinde bulunan batını ve vicdanı bir his yaratmıştır. Bu organlardaki o his, midede bulunan batını açık hissî durumundadır. Meyl, gerçekte üreme organlarına bağlıdır. O nedenle bu organ, işini yapamadığı zaman, o his bulunmaz ve çocukluk çağında idğış edildiği takdirde asla hissedilmez. Ama açık ve diğerlerini hissetmek gibi bu batını hissin sebeplerine gelince onu anlamak mümkün değildir. Döl suyunun varlığını ve bu döl suyunun kendine ait bölümlerde durmasını onun sebeplerinden olmak üzere zikretmişlerdir. Gerçi bunun ona yardımcı olduğunda şüphe yoktur. Çünkü uzun süre bu iş yapılmayınca istek kuvvetlenir. Zira bu zaman içinde atım maddesi cidden çoğalır. Fakat bu müstakil bir sebep değildir. Zira aşın derecede düşkün olanlarda alışkanlık nedeniyle cinsel ilişkiye büyük bir meyil bulunur. Oysa iffet sahibi olan kuvvetli erkekler böyle değildir. Çünkü onlarda bu meyil az bulunur. Bu duygu kadınlarda da bulunur. Fakat bunlarda meni salgısı olmaz.

Beyin ve beyinciklerin her birinin de gerçekte bu görevin başlangıcında etkisi vardır. Bu hususta hayal gücünün etkisi de ona açık bir delildir. Bu anılanları dışında bu son iki uzvun her birinde de bir meyil bulunur ki bu durumun ortaya çıkmasında onun da etkisi vardır. Cinsel ilişki halinde erkeğin yaptığı iş, kadının üreme organına erkeğin atıcı döl suyunu atmak için hazırlanmış olan uzvunu sokmak ve içerde olduğu müddet içinde o sıvıyı atmaktır. Fakat bu ortak gayenin meydana gelebilmesi için cinsel uzvun kuvvetlenme, kalkma denilen gelişme sebebi ile sokmaya yeterli bir kıvamda, tava gelmesi gerekir. Bu belirti ve gelişme ise erkeğin o batını duygu sebebiyle arzu duyduğu zaman ortaya çıkar. O vakit sidik yoluna iki ortalı boş cisminde atadamarlar vastasıyla büyük miktarda kan akımı olur. Sonra bu kan damarlarda toplanır. O sırada bu iki ortalı boş cismin gelişip kalkabilen dokusunda, sidik borularında ve penisin başında hakiki bir kan birikimi meydana gelir. Bu kan hücumuna da bu dokularda şehvet artışı ile meydana gelen heyecanlanmaya nisbet olunması gerekir. Bununla penis zorunlu bi sertlik kazanır ve onunla döl yatağı kanalına girmesi tamam olur. Onda meydana gelen uyanma, erkeğin diğer üreme aygıtına yayılır. O vakit iki erkeklik bezinin salgısı çoğalır. Nitekim güreşken tükürük bezlerinin tükürük salgısı çoğalır. Sonra o vakit meni, çoğalmak suretiyle meni torbacıklarına gelir. Ondan da bu torbacıklar uyanır. Sonra büzülüp atıcı boru vasıtasıyla sidik borusuna atar. Sonra bu boru periyodik bir şekilde kasılıp çekilir. Bu spazmatik yani istek dışı kasılıp büzülme ona komşu olan kasların hepsinde olur. İşte bu birbirini hareket geçiren kuvvetler sebebiyle meni döl yatağına uzağa atılır. Bu giriş vaktinde kadının görevi tamamen kismadır. Zira onun cinsel uzvunun dışı hazır olur. Bu hazır oluş ile ona penisin iğne gibi girmesi gerçekleşir. Çamur girmeyi geciktiren bir engel bulunursa başka. Mesela bekaret zan gibi ve fercin, hazırlanması mümkün olan dokusunda meydana gelen biyolojik kan toplanması ve sıkı kasının filli gibi ki bu son ikisinin faydası penis sıkı çarpmasını mümkün olduğu kadar tam kılmaktır. Kadın da lezzet veren şehvetin artmasında erkeğe ortak olur. Onun da ferc ve dilciğinde erkekte bulunan durum gibi, hatta daha çok bir kan hücumu olur. Bu iş erkeklik uzvunun sokulması neticesinde ortaya çıkar. O sıra lezzet veren etlerin gevşeyip büzülme işi cinsel birleşme süresince devam eder ve gittikçe artar. Hatta öyle bir dereceye gelir ki kadın, erkekte meydana gelen duruma benzer müthiş bir kasılma hareketiyle boşalır. İşte o zaman yumurtalıkla ilgili bulurlarda bir etki hasıl olur ki ondan döllenme vuku bulur.

Fizyolojik mahiyeti böyle açıklanan cinsel birleşmeler, doğumların ortaya çıktığı biricik üreme filleriidir. Fakat irade bunu gerek idaresi altına alsın, gerek almasın herhalde bu fiil, hazırlık yapma anlamında bir iş yapmaktadan başka bir şey değildir. Yeni bir bireyin oluşturulması için yaklaştırmaya ve erkekle dışiden çıkacak olan maddeleri dökmeye hizmet etme hususunda, yemeğin sindirilmesinden önce yapılan işlere benzer. Bu hususta makul olan tecrübelerle göre açık olan şudur ki, döllenmenin olmasına yardımcı, erkeklerden çıkan menidir. Mezi ve vedî denilen sıvılar, sadece meni denilen sıvıyı geçirmek için yol verici ve kolaylaştırıcı şeyler durumundadır. Fakat bu "atan sıvı", kadının üreme aygıtından hangi yerere kadar ulaşır. Bu bilinmemektedir. Bu konuda âlimlerin görüşleri, üremenin hasıl olması hakkında tercih ettikleri metotlara göre değişiktir.

Bazılan, "bu meni denilen sıvı döl yatağında kalır" demişlerdir. Çünkü bunların iddia ve kanaatlarına göre oradan emilir. Sonra devretme yollarından yumurtalığa yönelir. Bazılan da, "rahme ulaşır, sonra buhar olarak yükselir ve yumurtalığa kadar varır da

döllenme olur" demişlerdir. Son olarak bazıları da zanna dayanarak demişlerdir ki, "rahme ulaşır, sonra oradan iki boru ile alınır ki bu borular rahme ve iki yumurtalığa bitişik iki kanaldır ve iki boru görünüşündedirler. O vakit onlarda bir dikilme hasıl olur. Dolayısıyla onu yumurtalıklara, onlardan da yine rahme yöneltilir."

Açık olan şudur ki, bu son görüş doğruya daha yakındır. Zira artık anlaşılmiştir ki döllenme ancak yumurtalıklarda tamamlanır. Nitekim bu, rahim dışında hamile kalma durumundan anlaşılır. Şu da bilinmekte ve kesindir ki, meni rahme püskürülür. Cinsel ilişki halinde mutlaka penisin ucu rahim girişinin ortasına ulaşır. Bunun ise erekten çıkan meni sıvısının rahme girmesinden başka faydası yoktur. Kaldı ki meni sıvısı rahimde çok bulunmuştur.

Sun'î döllenme için yapılan akıllıca tecrübelerden de anlaşılmiştir ki var sayılan meni esinti ve buhar döllenmenin oluşumunda tek başına yeterli değildir. Aksine meninin yumurtalıklara bizzat çarpması gerekir. Bu takdirde meninin onlara varması için ise borulardan başka yol yoktur.

Bu görüşün gerçeğe daha yakın olmasının bir delili de: Erkek hayvan dişisiyle çiftleştirildikten hemen sonra kesilip yanları hayvanlarda borunun sayısını (şemsiyesi) iki yumurtalığa temas halinde görülmüş ve kadın yumurtacığının bu iki kanalda yani borularda durduğu da görülmüştür.

Şimdi de döllenmede meniden ve kadın maddesinden meydana gelen şeyden bahsedelim. Çünkü bu gizli sırı vakif olmak onu tanımakla olabilir:

Şu bilinmelidir ki kadında iki yumurtalık, erkekteki iki husye (yumurta, taşak) yerindedir. Çünkü husyelerin çıkarılmasıyla olduğu gibi, yumurtalıkların çıkarılmasıyla da kısırılık durumu meydana gelir. Bir de bunlar erenlik çağında açık bir şekilde gelişme gösterirler. On buğdaya denk olan ağırlıkları bu yaşta iki dirheme denk olur. Yine bu yaşta yüzeylerinden daha önce bulunmayan küçük torbacıklar görünür. Bu ilmin âlimlerinden büyük bir kısmı bunları yumurtacığın kaynağı saymışlardır. Sonra solar ve ay halinden kesilme çağında yok olur. Tecrübecilerin büyük bir kısmı döllenmeden az bir zaman sonra kesilen hayvanlarda, yumurtalıklarda oluşan küçük taneler içinde bir dane bulmuşlardır ki onda küçük bir benek ortaya çıkmış, ondan damarlar ve sinirler çıkıyor. Kütleleri de bu yumurtacığın kütlesi arttıkça artıyor, sonra ayrılır. Bazı hayvanlarda kendisine mahsus kanala, kadınlarda da borulardan birine giriyor. Sonra da ondan rahme veya rahim yerine geçecek bir yere gidiyor. O halde denebilecektir ki: Bu vazifede bütün canlılar arasında fark ancak şundan ibarettir: Bazılarında bu yumurtacak dışta yumurtlandıkları sonra yavru oluyor. Bazılarında da içte onun için hazırlanmış olan depoya bırakıldıktan sonra yavru oluyor. Bu vazifedeki bu farklılıktan dolayı canlılar iki büyük kısma ayrılır: Yumurta ile üreyenler ve canlı varlık doğuranlar. Bu anlatılan mukaddimelerin gereğine göre yumurtalıktan ayrılan ve rahme düştükten sonra yerinde kalan, eseri görülen bu yumurtacığın kadından kaynaklanıp çıktığı muhakkak olur.

O halde meninin yumurtalığa veya rahme düşüşü süresince doğum vazifesindeki etkisine gelelim:

Bu vazifede organik iş pek azdır. Bu nedenle duyu organlarımız onu görmekten acizdir. Biz bundan sadece şunu biliyoruz ki, meninin yumurtalığa dokunması bu enteresan görevin yapılması için âdet bakımından zorunludur. Diğer vazifeler gibi bütün organların tam anlayışla düzgün olmasına ve özellikle ait olduğu organın biyolojik özelliklerinin tam olmasına bağlı olan bu vazifenin neticesi de onu gerçekleştiren işlerdendir. Bu vazife kimyevî ve fizikî fillere benzemediği için bunu biyolojik organсал vazifelerden saymamız gerekmektedir. Bazı deneyiciler bunun hakikatini anlayabilmek için son derece gayret sarfetmişler, bununla beraber sadece zanna dayanan bir sözden başka bir şey elde edememişlerdir. Fakat bu zanna dayanan sözü de tamamen görmezlikten gelemeyiz. Aksine ilim ehli kişilerin uğraştıkları zanna dayalı görüşleri de kısaca söylememiz gerekir. Şöyle ki:

Bunların farklı düşünceleri şu üç görüşe dayanmaktadır: BİRİNCİ görüşün sahipleri şöyle demiştir: Cenin önce kadının yumurtalığında bulunur ve ceninin asıllarının ayrıldığı bu uzva özgü bir fiil ile onda oluşur. Bundan dolayı yumurtalıktaki yumurtacak bu "yeni varlık"ın tamamını kapsar. Ancak bu yeni varlık, tek başına havat taşıma özelliği bulunmadığı için bakiir tavuk yumurtası gibidir. Yavrunun bütün asıllarını kapsasa da bizzat kendisi yavrulayamaz. Onun için bu cenin de erkeğin menisi temas etmeden yeterli bulamaz. Bu noktadan hareketle çocukların babalarına benzemesini, "O sirada tutkalımsı bir kıvamda bulunan o yumurtacığa kaşanır erkek menisi ile büyük bir çeşitlilik meydana gelmesi" sebebiyle açıklamak mümkün olur. Bu akıcı meninin o yumuşak yumurtacıkta etkisi, mührün yumuşak mum üzerinde etkisine benzer ki, mum o etki ve eseri korur, kalır. O halde erkek cinsel ilişkide gücünü ne kadar çok harcansa çocuğun ona benzemesi de o kadar yakın olur. İrsi (kalıtsal) hastalıkların çocuklara geçmesini de bu durum ile açıklamak mümkün olur. Sonra görünüş itibarıyla alaka'nın içi dışıdan kaynaklanır. Aksine dışı da erekten çıkar demek olur. O halde dışı at ve erkeğ eşek gibi türleri farklı iki hayvanın birleştirilmesinden netice olarak doğan katır, diştan erkeğe içten dışıya benzer.

İKİNCİ görüş de, iki meninin yani erkeğ menisi ile dişi menisinin rahimde birbirine karışması hakkında söyledikleri eski metottur ki Hipokrat, Calinos ve daha başkalarının eserlerinde açıklanan budur. Son devir âlimlerinden bazıları da bu görüştedir. Bu görüşü savanların şöyle der: Erkeğin bedeninden her uzuv, uzvı (organik) denilen bir takım cüz'î şeyler atar. Erkeğin de kadının da gözlemlenen, kulaklarından ve diğer uzuvlarından çıkan bu cüz'î şeyler erekten ve dişiden gelen ve bünyenin temelinii teşkil eden bir iç kalıbı etrafında sıralanıp dizilirler. Bu yol, anne ve babaya benzeme yolu olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ görüş, "beziyyun" yani "tohumcular"ın görüşüdür ki en güzel yol budur. Bunlar arasında da farklı görüşler vardır:

Birincisi: Mütেকaddimin (önceki âlimler) şunu tercih etmişlerdir: İki nutfeye hayat verilmesi rahimde olur ve bu son derece latif bir sinirsel unsur vasıtasıyla olur. Fisagurs bu görüşe varmıştır. Yahut bir manyetik kanşım ile veya erkeğin sıvı menisi ile olur.

İkincisi: Döllenme yerinin yumurtalık olduğu görüşünü savananlar der ki: Birleşim ancak yumurtalıkta olur. Şu anda son devir âlimlerinden büyük bir bölümünün görüşü de budur. Ancak bunlar da bu hususta ayrılmaktadırlar: Bu birleşme, menî maddesinin döl yatağına girdikten sonra emilmesi ve kan akımı yoluyla yumurtalığa gitmesi ile midir? Bazıların görüşü budur. Yoksa meninin buharlaşması vasıtasıyla mı? Veya manyetik kanşım ile mi? Veya elektiksel bir coşurma ile mi? Yahut sadece cinsel ilişkiden meydana gelen hareket ve titreşim ile midir? Çeşitli görüşler vardır.

Üçüncüsü: "Gözle görülmeyecek kadar kanlılar" olduğunu savunanların görüşleridir. Bunlardan kimine göre, döllenme rahimde yumurtacığın katılımı olmadan olur. Kiminin görüşüne göre de anılan hayvancıklar yumurtalıktaki küçük torbacıklardan rahimde beraber bir birikinti sağlamak için kendilerine çekerler de döllenme rahimde olur. Kimi de şöyle olur varsaymıştır: Bu hayvancıklardan biri rahimde yumurtacığının kendine çeker de ondan küçük bir yol açarak içine girer. Ve döllenme o anda meydana gelir. Prikus ve Domas, Bukrat ve Arastatalis'in görüşlerine dönerek rahim boşluğunun döllenme yeri olduğunu tercih etmişler ve bunu bir takım maddelerle vurgulamışlardır. Bu cümleden olarak tecrübelerinde ne burada ne yumurtalıkta o hayvancıklardan bir şey bulamışlar. Oysa rahimde ve iki tarafında çok bulmuşlardır. Bir de yumurtacak kanşımından evvel sümüğümsü bir tabaka ile kılflanmaya muhtaçtır. Bunu ise yumurtalıktan rahme giderken burudan alır. Bir de bunlar doğrudan doğruya yumurtalıktan aldıkları yumurtacığa sun'î döllenmenin yapıldığını görememişlerdir. Oysa onlara göre borunun geçirdiği yumurtacığa sun'î döllenme ile hayat vermeden daha kolay bir şey yoktu. Fakat buna karşı şu mümkün durum ortaya çıkmıştır. Ruvış çocuk yapıcı maddeyi yani meniye zina yapan bir kadının -ki o sirada kocası tarafından öldürülmüştü- borusunda bulmuştur. Bunun gibi bazıları da o halde öldürdükleri hayvanların dişilerinde bulmuştur. Bazıları da köpek ve sığırlarda bu gibi gözlemlerde bulunmuşlardır. Kurbağaların yumurtasını dölleme ancak önce koyu bir sümüğümsü yağa batırılmakla mümkün olduğu bizce bilindiği için kadınlarda bu durumun hasıl olmasını da buna kıyas edebiliriz.

Prikus ve Domas'ın döllenemez buldukları yumurtacığa gelince, anlaşılıyor ki onlar

onu yumurtalıktan kuvvetle ayırlarken aletler onda mutlak bir bozulma meydana getirmişti.

Ne rahme bitişen bir boru ile hamileliğin varlığı, ne yansıni buruda yansıni yumurtalıkta gözledikleri cenin gözlemi, ne de çok gözlenmiş olan "rahim dışı hamilelik" sabit olmadı ya var sayımına göre de söz aşağıdaki gibi esere dayanacaktır:

Nutfelerin birbirine karışımı: Doğrusu döllenme hareketi bize gizlidir. Bu konuda nihayet söyleyeceğimiz: Yumurtalıkta bulunan küçük torbacıklardan birisi ergenlikten sonra hızla büyür ve uzun düzeyinden yükselir. Dış zara yavaş yavaş incelir. Sonra cinsel ilişki vaktinde çatlar. Ondan bir küçük tohum çıkar ki o hakiki yumurtacıktır. Çıkınca yumurtalıktan bulunduğu yer üzerinde kan alma şşesi şeklinde bahis konusu bulunan boruya girer. Çatlamadan önce o yumurtacığı kapsayan koruyucu cisme bazıları cism-i asgar (küçük cisim) demişlerdir. Sonra bu koruyucu cisim çatladığı zaman onda küçük bir yara meydana gelir. Bu yara yavaş yavaş iyileşip kapanır ve yerinde bir pürüz veya derinliği farklı bir çukur, bir eser bırakır. "Küçük cisim" denilen asıl bu pürüz veya eserdir.

Bu ilmin âlimleri demişlerdir ki:

Bu iki görüşün hakikatını ortaya çıkarmak için yeni bir inceleme ve tetkike ihtiyaç vardır. Bazıları demiştir ki: Ben kadınlının yumurtalığında hatta döllenmeden önce sararmış bir kütle, hatta soğan büyüklüğünde, bazan da fındık gibi kütlerle müşahede ettim. Yardıktan sonra da onda bazan bir durum gözledim ki yumuşamamış bir ciğer uru gibi, bazan da tane tane yapılmış bir donmuş madde görüntüsü gibi, bazan da merkezinden dairesine doğru yumuşamaya başlamış bir kese manzarası gibi ve yumurtalığın yüzeyi üzerinde bundan meydana gelen yumurtacıklar bazı kere cidden büyük oluyor ve olgunluk halinde parçalandığı vakit de ondan bir boşluk hasıl oluyor ki ancak çok yavaş bir şekilde iyileşip kapanır. Sonra derin bir çukur bırakır. Bu çukur daha önce orada onun var olduğunu gösterir. Bir yumurtacak için olan şeylerin üç veya daha çoğu içine de olması mümkündür. Bu yumurtacığın gelişmesi gibi, gerek cinsel ilişki halinde çarpıntı vastasıyla, gerek elektriksel akım ile, gerek meninin buharlaşması ile, gerek küçük canlılar ile, gerek meni maddesinden herhangi bir unsur ile olsun, her döllenmeden sonra yumurtalığından bir yumurtacığın ayrılması gerekiyor ki, ondan derhal ne türü olursa olsun, bu neticeyi doğuran varlığa benzer bir varlık hasıl oluyor. Gerek meni unsuru kadının nutfesine doğrudan doğruya ulaşsın, gerekse genel dolaşım içine girdikten sonra ulaşsın. Gözlemlerden elde edilen ancak budur. Bundan fazlası bilinmiyör.

Erkeğin nutfesi: Meni çıkarken iki sıvıyı kapsar. Birisi sütü andırır, azdır. bunun aslı prostat (kestanecik) denilen gıddeye nisbet olunur. İkincisi beyaz, koyu, ak tutkal görünümündedir. Bunun da husyelerden çıktığı söylenir. Bunda hayat maddesi bulunur. Araştırmalardan elde edildiğine göre insan menisinden her yüzüymibes cüz; yüzünkübuçuk cüz suyu, yedibuçuk cüz sümüğümsü canlılık maddesini, 1, 1/4 cüz sodayı ve 3,1/4 cüz fosfat kireci, yani yanmış kemik gibi bir toprağı içerir. Onda bunlardan başka bir sümüğümsü madde, bir uçan madde ve kükürt de bulunur. Meni bir kapta örtülü veya örtüsüz bırakıldığı vakit 20-25 dakika sonra su gibi incelir. Bunun nedeni bilinmemektedir. İsi az da olsa bu sulanma olur. İyice ısıldığında terkibi çözülür. Bundan birçok nişadır çıkar. Mesela, meni bir sahanda havaya karşı bırakılsa, eğer hava sıcak ve kuru ise kuyulaşır ve katlaşır ve onda fosfat kireci billurları görünür. Az seffaf, kolay kırılır kabuklar olur. Eğer hava sıcak ve rutubetli ise terkibi kurumadan bozulur, sararır, astileşir ve ondan kokmuş balık gibi bir koku yayılır. Sonra küflenir. Meninin özelliklerindendir ki ne sıcak ne de soğuk suda cıvıtmadan önce erimez. İnsandan ayrılmış halinde meni bir suya duserse kabin dibine iner ve biraz toplanır, sonra bir miktar erir. Kalanı da suyun içine atılmış pamuk tozuntulan gibi dağılır, o vakî süzülür de süzöntü "hammam-ı mariyye" (kaynamakta olan su) üzerinde kuruyuncaya kadar ısıtlırsa ondan bir koku yayılır ki bu, meninin kendine özgü kokusudur. Bu durumda meni biraz sanya çalan inci gibi bir görünüm kazanır. Kabin kenarlarında ondan çok ince bir tabaka kalır. Kabin dibinde kalan artıktan alınıp da o tabaka üzerine eniyenceye kadar dökülür, sonra sıvı kurutulur da ondan geriye kalan artık, damıtılmasa ile ise çalkalanır sonra da bu su yükselirse ondan bir hülasa olur ki ayççeğinin gök rengini kızartır ve bu madde et hülasesına benzer. Çünkü ısıldığında kızarmış et gibi kokar. Kömür olup yanıncaaya kadar ısıtma devam ederse biraz kül kalır ki bu kül soda ihtiva eder.

Erkek menisinin konulmuş bulunduğu uzuvlar:

İki husye, iki meni borusu, iki meni torbacığı ve iki meni atıcı kanaldır.

Meni husyelerde çıkarılıp "ev'ıye-ı âtiyye" denilen özel damarlarda peşpeşe geçer. Meni borusu denilen nakledici kanaldan meni torbasına gider. Husyenin özel dokusu olan bu damarlar gayet ince, gözülünce 900 metreye kadar uzanabildiği söylenen katlı liflerden mürekkep olup birbirine eklenerek ve dal ve gövdelerle ayrılarak örülmüş ve hepsi üst tarafa "ceyb" denilen küçük bir boşluğa yönelmiş damarlardır ki bu gövdelerin sayısı ondan onikiye ve bazan yirmiye kadar olur. Bunların toplamından husyenin başında "berbah" denilen bir kısım oluşur ve ondan meni nakledici kanal çıkar.

Meni borusu; atardamar, toplardamar, lenf damarları ve meni nakledici kanaldan oluşur. Bunların hepsi hilal şeklinde bir doku vasıtasıyla birbirine katılır. Bu meni borusu husyenin üst kenarından kasık mafsalsına doğru yükselir orada kalça halkasından geçerek kanna dahil olup meni torbacığı ile birleşir ve oradan meni atıcı kanal çıkar.

Biri sağ ve biri solda iki meni torbacığı, sidik torbasının alt tarafında boğum arkasında iki sidik borusunun girdiği yerin önünde ve kalın barsağın üst tarafında kalan yani bel kemliği önüne konulmuş, her birinin uzunluğu iki, eni yarım santim kadar iki küçük örtülü torbadır ki faydalana meniye depo olmaları. Meni onlarda korunur ve ayrılacağı zaman onlardan çıkıp atıcı kanal vasıtasıyla atılır.

İki meni atıcı kanal ise, iki meni torbacığının itici kanalıyla nakledici kanalin birleşmesinden oluşmuş ve bir santim kadar uzunlukta olup iki meni torbacığından geçerek akıntı yoluna açılır.

Dişinin Suyu: İlk olarak, biraz yapışkanlığı bulunan akıcı bir sıvıdır ki döl yolu duvarlarından ve fercin iki dudağının yakınlarından çıkar. Çünkü onun tarafında hafifce beze dokusuna benzer bir doku vardır. Bu sıvı, erkeklerin menisine benzemez. Çünkü hafif, seffaf, saf ve berraktır. Bunda erkeklerin menisinden bulunan hayattan bir şey yoktur. Fakat ilâhî kudret ferc boşluğunda o suyun dökülmesini sağlayan damarlar yaratmış ve bu sıvının inşisi tam bir lezzet ile beraber kılmiştir ki yumurtalıkta döllenme için kadının üreme organları uyasın.

İkinci olarak, erkekteki husyeler yerinde, hacimleri fındık kadar ve şekilleri yumak gibi, basık oval biçimde olan iki yumurtalık da, yapışkanlı bir sıvıyı kapsayan, rengi sanya çalan küçük küçük torbacıklardan oluşmuştur ki, Allah bilir, cenin tohumlarını içermektedir.

Rahmin iki tarafında üstte, her biri bir tarafta iki delik vardır. Bunlara rahim boruları denilen iki boru (Fallup borusu) bitmiştir. Uzanışları deliklerden rahmin iki tarafı üzerinden boğum yakınına doğru karşı karşıya bir hizadadır. Çapları çok küçüktür. Ünsiyet ve yakınlık yönleri rahimde sabit ve yerleşmiş; vahşilik tarafları ise serbest, yayılmış ve serilmiştir ki buna borunun sayvını denir. Yumurtalığı kucakları, yumurtalıklar borunun bu sayvanları içine yerleştirilmiştir. Yüzeylerinde bükümler pürtükler ve mesafeler ve iki yumurtalık arasında onbeşten yirmiyeye kadar seffaf küçük torbacıklar vardır ki hacimleri ise tanecikleri gibidir. Bunlar da sanya çalar yapışkanlı bir sıvıyı kapsarlar. İşte yumurtalıkların faydası böyle birtakım torbacıklardan kapsamaktır ki bu torbacıklar daha sonra erkeğ menisinden gelişmesi mümkün olmak üzere önce oluşturulmuş birer tohum diye zannedilmektedir ve öyle kabul edilmektedir. Bunları rahime nakleden de borulardır. Fıkıhta "erkek menisi; beyaz, kalın ve atma özelliği taşır, kadın menisi ise, ince ve sarı olur, atma özelliği taşımaz" diye tarif olunması da bu açıklamalara uygun düşmektedir. Bu şekilde çocuk, sulb ve göğüs kemikleri arasından çıkan iki suyun toplanmasından meydana gelir.

Erkeğin atıcı olan menisi birçok miktarda meni tanecikleri içerir ki her biri gelişmesinden sonra neş'et ettiği varlığa benzer varlıklar olmak mümkün ve iyi bir aslı içermekte olup ondan bütün asabî özellikleri doğar ve dişi ancak onu içinde taşıyan bir

kap gibi bir unsur olma mânâsı ifade eder.

İnsan bu şekilde nutfе mertebесinden üçüncü mertebe olan embriyon аşamasına geçер ki o, tutmuş olan nutfе olfа cidden farklı zamanlarda rahmin içinde gözlenebilir. Tohumun içеrdiği şeffaf bir sıvının ortasında karanlık, küçük bir aslı noktadır. Bu nokta, âlimlerin görüşüne göre rahmin liflerine yapışıktır. Bazıların görüşüne göre o sıvının ortasında yüzmektedir. Şu ana kadar tohumun rahimде ne zaman ortaya çıktığı tam olarak tesbit edilememiştir. Bukrat, "altı günde o sıvının ortasında küçük şeffaf bir küre olur" demiş, bazıları da ancak ononbeş günden sonra gözlenebileceğini söylemiştir. Birçok tеrcübelerden anlaşıldığına göre tohumun yumurtalıktan rahme nakli için biraz gün gerekli olduğu anlaşılıyor ise de canlların hertürün ferdі için bu zaman bir mi değіl mi ortaya konamamıştır. Açık olan taşvanda üç gün, köpeklerde altıdan yediye veya sekize kadardır denilmiştir; bazıları da ceninde insan şeklinin ancak otuzbeş günde başladığı ve o zaman balansı büyüklüğünde olduğu kanaatine varmıştır. Daha başka sözler de söylenmiştir.

İşte insan o atan sudan böyle bir embriyon, sonra et parçası, sonra kemik yapılarak, daha sonra bu kemige et giydirilerek yedinci mertebеde bir başka yaratılış olarak, nihayet kadının sulbү ve göğüs kemikleri arasında doğar.

Bu birleşme ve bu göğüs hayatı birtakım görevlerin yerine getirilmesi hikmetiyle Allah tarafından sağlаm bir şekilde yaratılıp örtülü ve saklı yerlerde bir düzene göre gereğı gibi yerleştirilmiş olan üreme aygıtına "Sulb ve göğüs kemikleri arası" tabiriyle işaret olunması ve bunları çevreleyen sınırların özellikle "sulb ve göğüs kemikleri" ile ifade buyrulması ve bu arada "çkar" buyrularak çkma işinin atan suya nisbet edilmesi kuşkusuz bu görevin bütün sıralarını içeren nükteleri kapsamaktadır.

Bu önce iki sert kemik arasında mahsus olarak ızdıraplı bir görevin yerine getirilişine ve bunu yerine getirme sırasında saklılık ve gizliliğin gerekli olduğuna işaret olduğu gibi, bu kemikler dimağdan gelen sinir sisteminin bütün kollarıyla ilgili olmak itibarıyla, bu görevin yerine getirilmesinin kapsamlı bir hassasiyetle ilgili olarak idrak edici nefsin isteğı bağlı ve istek dışı hükmü arasında cereyan ettiği ve dolayısıyla bundan insanın yaratılışı düşünölmek suretiyle "Hem de Rabbin Âdemoğullarındandır, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değіl miyim? dedi." (Arâf, 7/172) mânâsı üzere yüce Allah'ın kudreti ve onun insan nefsi üzerinde ki koruma ve gözetimi olduğu neticesine varmanın gayet açık olacağına da dikkat çekmiş olmaktadır.

Râzi'nin naklettiğı gibi burada bazı inkarcılar Kur'ân'da böyle "atan su"dan bahsedilerek "Sulb ve göğüs kemikleri arasından çkar." diye nitelenmesini tenkit etmişler ve demişlerdir ki:"Sulb ve göğüs kemikleri arasından çkar." denilmekten maksat, meni bu yerlerden ayrılır, yani dediğiniz gibi husyelerden sulbe doğru oluşur demek ise öyle değildir. Çünkü o, kanın fazlasından doğup oluşur ve bedenin bütün cüzlerinden ayrılır. Hatta her uzuvdan o uzvun hayunu ve özelliğini alır da ondan onlanır, yani o uzuvların benzeri doğmaya elverişli olur. O'nun için görölür ki, cinsel ilişkide aşırı gidenin bütün uzuvlarını zayıflık kaplar. Eğer maksat, meninin en önemli cüzleri burada oluşur demek ise, bu da zayıftır. Çünkü meninin en önemli cüzleri dimağda gelişir. Bunun delili de meninin görünüşte dimağda benzemesidir. Bir de onu çok harcayanın önce gözlerinde zayıflık ortaya çkar. Eğer maksat, meninin karar kılp kaldığı yer burasıdır demek ise bu da zayıftır. Çünkü onun kaldığı yer meni damarlarıdır. Bunlar ise hayalardan ibaretten birbirine girmiş girift damarlardır. Eğer maksat, meninin çkış yeri buradadır demek ise bu da zayıftır. Zira his gösteriyor ki durum öyle değildir.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra bu itirazların haksız yere söylenmiş safasatlardan ibaret olduğunu anlamak kolay olur. Bunda sade dimağ içinden ve bir de aşırı gitmenin zarardan bahis itibarıyla iki fayda varsa da bunları vesile edinerек yapılan itirazlar boştur ve "sulb ile göğüs kemikleri arasından çkış" sözünün ifade ettiği mânânın kapsamından gafil olmaktadır.

Bir kere meninin doğup oluşması, ayrılması ve uzuvların ondan doğması keyfiyetleri hakkındaki sözler kuruntu ve zayıf zandan ibarettir. Kuşkusuz Allah sözü uylumaya daha layıktır.

"Sulb ile göğüs kemikleri arası" tabiri, hakikat ve kinayesiyle bütün iç organları ve üreme aygıtını kapsayan ve sinirleri hatta bütün vücudu ve hatta birleşmeyi ifade eden son derece kapsamlı ve bu konuda bütün sırları içine alan en güzel bir tabirdir.

Bilindiğı gibi meninin halis menі olarak oluşması ayrılması ve karar kılması sulbe bağlı olan meni torbacığında neticelenmektedir. Üreme yapması için atması şart olduğu gibi, çkışının da birleşme halinde döel yolundan rahme doğru, kadının sulbү ve göğüs kemikleri arasından olması şarttır. İnsan bu şekilde yaratılmıştır. Onun için burada "atan su" tabiri mutlak bırakılmayıp bu şarta işaret için bu sıfatla nitelenmiştir.

İkinci olarak, kuşku yok ki en önemli uzuvlar ve hatta bütün uzuvlar, sade bu vazifeyle değil her işle ilgilidir. Bu arada en büyük parçası da dimağdır. Arkada sulb, dimağdan gelen omurluğun kalesi olduğu gibi, önden gerdan, sine ve bütün dallarıyla göğüs kemikleri de böyledir. Bu şekilde sinir sisteminin dayanağı olan "sulb ile göğüs kemikleri arası" bir de her canlıda daima uyanık olan ve ihtiyaçlarının tamamlanmasına ve giderilmesine memur edilmiş tabii ve doğuştan var olan bir meylі ifade eder. Bu bakımdan da şunu söyleyelim ki:

Bizim ihtiyaçlarımızı gidemek için hazırlanmış olan eşyadan beyin merkezinde meydana gelen tesir, daima bu tesirin meydana geldiği sırada iç organların bulunduğu hale göre olur. Mesela, görme ve koku alma duyusuna bir yiyecek sunulduğu zaman, mide ona son derece muhtaç durumda kalmış ise onun algılanması lezzetli ve elde etme arzusu kuvvetli olur. Oysa mide dolgun bulunduğu zaman aynı yiyeceğı nefis ihmal eder veya tiksindir de algılama merkezi o canlıda onu uzaklaştırmaya mahsus hareketler meydana getirir. İşte bu hal, üreme vazifesine mahsus fiillerde ve daha diğerlerinde de olur. Bundan anlaşılır ki algılama merkezinin yabancı cisimler etkisine ait hükmü, onların iç uzuvları için önemli olması veya olmamasıyla bir paralellik arz etmektedir. Bu hükmün meydana gelmesi için, dış duyarlarla algılanan ve sinirlerden algı merkezine geçen tesirin derhal bu merkezden iç uzuvlara yansımada da zorunlu olmak gerekir. Bu hal zorunlu olmakla beraber bu etkilенme yalnız kendisine ihtiyaç duyulan uzva yansımakla kalmaz bütün sinir sistemine yayılır, şimşek gibi büyük bir hızla uzuvların hepsini etkiler. Bir yirtıcı hayvan, mesela bir kurt farz edelim, bir yerde bulunuyor ki, bulunduğu yerden hem dişisini hem de bir koyunu aynı anda görmesi mümkün oluyor. Duyular, beyne ancak bu iki hayvanın diş şeklinin etkisini nakleder. Bunun üzerine beyinden çıkacak hüküm de iki türlü olur. Çünkü dişisini görmekte üreme uzuvları uyanır, koyunu görmekte de yemek arzusu uyanır. Eğer kurtta yemek ihtiyacı hakim ise, önce koyunu avlayıp yemek için saldırır. Eğer cinsel ilişki ihtiyacı ağır basarsa dişisine saldırır. Buna "Bu şekilde farklı iki tesirin olması, farklı iki hayvandan olduğu içindir." diye itiraz etmenin mânâsı da yoktur. Çünkü bu farklılık, sırf o iki etkinin aynı anda ulaştığı iki organın farklılığından meydana geliyor. Kurt içdiş olsaydı, kuşkusuz dişisini bırakıp avına koşacaktı. Bir koyunu bir taraftan bir kurt, bir taraftan da bir koç görseydi kurt yemeğı, koç aşmaya koşacaktı.

Bunlar gibi daha birçok malsiden anlaşılır ki, bir şeyden iki ayrı uzuvdaki etkisine göre farklı iki hüküm çkar. Birі erkek bir dişi ki kapları bir araya getirsek, bunlar birbirleriyle cinsel ilişkide bulunma arzusu duydukları zamanın dışında birbirinden kaçınır, böyle bir zamanda ise yavaşlarlar. Aralarında ortak olan bu etki öncekinin aksine olur.

Demek ki, aynı etkilерden iç uzuvların durumuna göre farklı fiiller oluştuğı, bunların her zaman bütün uzuvlara aynı anda yansıdığı ve ihtiyacı daha fazla olan uzvun beyne, bu tesiri diğerlerinden daha şiddetle geri çevirdiğı kesindir. İç uzuvların isteklerine dair algı merkezine vuku bulan duyurudan ve bu isteklerin yerine getirilmesi için hazırlanan fiillerden zihinsel belirtiler meydana gelir. Her ne zaman canlı, bu isteklerin algılanması ile bunların yerine getirilmesine mahsus hareket arasında bir zaman geçirmese, onun fiilleri başka değil, sadece ilham kuvveti (estisque)nden meydana çkar. Zira yalnız bu ilham kuvvetidir ki, terkipce en aşağı derecede bulunan canlıların fiilleri bununla tamam olduğu gibi, terkipce en mükemmel olan canılar, hatta doğumundan hemen sonra insan

da böyledir. Fakat beyin gelişip zihin sağlamlaşmaya başladıkça insan kendisini tanımaya başlar, Bu vazifeler gelişmede en yüksek dereceye ulaştığı zaman, iç organların etkisinin beyin üzerinde önceki gibi otoritesi kalmaz. O vakit evvelki ihtiyaçlardan hemen yapılan fiiller zihin kuvveti ile türlü şekillerde nevilenmiş olur. Bu kuvvetten öyle yeni ihtiyaçlar ortaya çkar ki, bunların, o gayesi hayatı korumak olan ihtiyaçlarla ilgili olmadığı açık olur. Bu şekilde hayattan fedakarlığı gerektiren bu zihinsel ihtiyaçları ya kendinden başka gaye gözetmeyen boş, oyun ve eğlence zevkinden ibaret bir düşüş ve akli ve bedeni bir kötüye kullanış olur; bunlar "Dinlerini oyun ve eğlence edinenler." (Arâf, 7/51) dir. Yahut kendinden fedakarlık ederek Allah'ın kullanna yararlı olmak için Hak yolunda can feda etmek derecesine kadar varacak ilâhî bir olgunluk gayesini hedef edinen yüksek bir ruhani zevk olur ki, bunlar da "Onlara mühürlü halis sudan içirilir. Onun sonu misk kokar." (Mutaffirin, 83/26) diye anlatılanlardır.

Bu ihtiyaçların da sinir sistemine intikal etme durumları öncekilerin intikal ediş şeklinden farklı olmaz. Bu şekilde bu kuvvetin iç uzuvlarda da bağ ve dalları vardır ki bunlar sulb ve göğüs kemikleri arasındı. Bu hikmet ile de yüce Allah "sulb ve göğüs kemikleri"ni özellikle zikretmiştir. Bundan da anlaşılır ki, dimağda işaret edilmemiş diye sulb ve göğüs kemikleri arasında bahsedilmiş olmasına itiraz eden inkarcılar, bunların sinir sistemi ile ilgisini ve sinir sisteminin dimağa ait olduğunu bilimcediklerinden dolayı o lafları söylemişler ve imanları olmadığı için ilâhî kelâmın irşatlarından yoksun kalmışlardır.

Bu şekilde insanın nutfeden yaratılışına dikkatleri çekmenin yaran da pek büyüktür. Çünkü yukarıda da hatırlattığımız gibi bu, insana kendini tanıttacak ve üzerinde koruyup gözetici tek üstün varlık olan yüce Allah'ın yaratıcılığını ve kudretini anlatacak en açık delillerdendir.

İLK OLARAK, İnsan Süresi'nin başında da geçtiğı gibi, insan vücudunda enteresan terkipler çoktur. Dolayısıyla onun tümüğü gibi değersiz ve basit görünen bir maddeden yaratılışı, dilediğı gibi hareket eden güçlü yaratıcının varlığını ve gücünü gösteren en büyük delildir. Bir nutfenin düşünen, bakan, akıl eden, koruyan ve yüce değerlere sahip olan bir insan haline getirilmesi ne büyük yaratıcılık ve güçlüğüdür?!

İKİNCİ OLARAK, insan kendi hallerini başkalarının hallerinden daha iyi anlar ve görür. Onun için bu delil olmadı daha tamamlayıcı bir yol olur.

ÜÇÜNCÜ OLARAK, insan bu halleri hem kendi evladında hem de diğer canlıların doğumlarında devamlı olarak gözleyebilmektedir. Onun için bunun, dilediğini yapan bir yaratıcının varlığına delili olması daha kuvvetlidir.

DÖRDÜNCÜ OLARAK, bunun delili olarak kullanılması, hikmet sahibi bir koruyucu ve dilediğini yapan bir yaratıcının varlığını kesin olarak gösterdiği gibi, aynı şekilde bu, öldükten sonra dirilmenin ve haşır ve neşrin doğru olduğuna da kesin delildir. Çünkü insanın sonradan yaratılışı anne ve babasının vücudunda ve hatta bütün âlemde dağılmış olan cüzlerin bir araya getirilmesi ve ona ruh üfürölmesi sebebiyle olduğu için, onun öyle toplanıp dağılmak suretiyle de düzgün bir insan yapan yaratıcının kudreti düşünölünce, ölmü ile o cüzlerin dağılmasından sonra onları bir araya getirmeye ve önceki gibi düzgün yaratıklar yapmaya gücü yettiğini itiraf elbette gerekli olur.

8. Onun için buyruluyor ki: Kuşkusuz o yaratıcının onu geri döndürmeye elbette gücü yeter. Yani bu yaratılış şekline gerek bir bütün olarak ve gerek ayrıntılarıyla bakılınca insanı başlangıçta yaratının tekrar geri döndürmeye gücü yettiğı, onun ölümle çevirip yeniden dirilterek huzuruna dikmeye ve o suretle kendini tanıtmaya kadir olduğu anlaşılır ve bu şekilde size onu haber verir.

Burada "Ancak ona döndürüleceksiniz." (Bakara, 2/245) mânâsını ifade eden bu geri döndürüş, insanın Müminin Süresi'nde anlatılan yaratılışının dokuz aşamasından sekizinci ve dokuzuncu mertebe olarak "Sonra siz bundan sonra muhakkak öleceksiniz. Sonra da muhakkak siz kıyamet günü diriltileceksiniz." (Mü'minün, 23/15-16) âyetleriyle haber verilen ölüm ve kıyamet günü yeniden dirilme aşamalarını anlatmaktadır.

9. Bunun sırları yoklanacağı, imtihan meydanına çıkılarak bildirileceğı gün ki bu, arz ve hesap günüdür.

SERÂİR, "Senire"nin çoğuludur ki kalplerde gizlenen inançlar, niyetler, sevgiler, kinler ve maksatlar gibi sırf batını işlerden olan sırları ve gizli şekilde yapılan iyi veya kötü gizli işleri kapsar. Bu sırların imtihan meydanına çıkarılması, yoklanması da iyisini kötüsünü, pisini temizini ayırmak için ortaya çıkılarak teftiş ve tetkik edilerek seçilmesi ve tanınmasıdır.

Bazı hadislerde tevhid, oruç, namaz, zekat, cünüplükten temizlenme yüce Allah'ın buyurduğu sırlardır diye buyrulmuştur. Bunların "sırlar" olmasının iki türlü izahı vardır: Birisi, bunların doğru olmasının, sırf kalp ile ilgili işlerden olan tasdik ve niyete bağlı olmasıdır. İkincisi de, tevhidin dışındakilerin sırf ibadetle ilgili işlerden olmasıdır. Bununla beraber hadisten maksadın, sadece bunların sırlardan olduğunu başkalarını olmadığına ifade etmek değil, güzel sırların esaslarının beyan olduğu açıktır. Çünkü âyetteki sırlar, iyi ve kötü bütün sırları içerip kapsaması ve ortaya çkması da korkulacak kötü sırları içine alması nedeniyle büyük bir korkutma akışı içerisinde söylenmiş bulunduğu açık olduğundan belli bazı sırlara mahsus kılınamaz. Onun için Hasan-ı Basri Hazretleri Şair Ahvas'ın:

"Sırların yoklanacağı gün, kalbin ve iç uzuvların derinliklerinde, Onun için bir sevgi sırm kalacaktır." beynini içittiğı zaman "Ve's-semâi ve't-tânk'tan ne kadar gaflet etmiş! diyerek sairin cahil olduğunu söylemiştir. Çünkü sair kendisinin kalp ve iç uzuvlarının derinliklerinde sevgilisine ait bir sevgi sırnın, sırların ortaya çıkarılacağı gün dahi sıf olarak kalacağına iddia etmiş bulunuyor.

Âyetteki "yevm" kelimesi ilk bakışta zannedilebileceğı gibi "kâdir" kelimesinin meful (tümléc)ü değil, rec' yani geri çevirme kelimesinin mefulü (tümléc)üdür. Çünkü Allah'ın buna kudreti o gün ile kayıtlı değil, her zaman onun mutlakları. Onun için bunun, arada mukadder bir soruya cevap olan başlangıç cümlesi olması daha uygundur. Yani, "o geri çevirme ne vakit olacak?" denilirse, "o, sırları ortaya çıkarılacağı gün olacaktır" demek olur.

10. O vakit insan için ne bir kuvvet vardır, ne de bir yardımcı, yani Allah'a karşı kendisini korumak, sırlarını meydana döktürmemek için o gün insanın ne kendinde bir kuvvet bulunur, ne de dıştan bir yardımcı. Çünkü "O gün mülk yalnız Allah'ındır." (Hacc, 22/56) O halde o gün o insanın ortaya dökülün sırları yüz karartmayacak, güzel, temiz, pak sırları ise; o kısme öyle bir temiz kalp ile yüce Allah'ın huzuruna varmış ise ona ne mutlu! Yok eğer o sırlar içinde yüz karası olacak, ortaya dökülmesi elem verici azap teşkil edecek iğrenç şeyler ise vay haline!... O gün "Allah'a selim bir kalp ile varanın dışında hiç kimseye ne malın ne de oğulların fayda vermeyeceğı gün." (Şuâra, 26/89)dür. Onun için insan neden yaratıldığına bakmalı da, sulb ile göğüs kemikleri arası gibi bir kafes, bir geçit olan dünyada yaratıcının kendisine verdiği kuvveti kötüye kullanmamalı, nefsinin uzuvlarının adı ve iğrenç etkilerine kapılmamalı, üzerinde daima bir koruyucu ve gözetici bulunduğuyla bilerek sırları ortaya dökebileceğı göğüs temiz sırlar ile Hak'ın huzuruna varmak için lekesiz bir selim kalp ile hareket etmeli, bu dünya geçidinde sıkıntılara göğüş gerek bu den kafesinden kâmil bir iman ve güzel bir amel ile Allah'a gitmeye gayret sarfetmelidir.

11. O dönüşlü göğе,

12. o yanıp çatlayan yeryüzüne yemin olsun ki.

REC', geri çevirmek veya geri dönmek mânâlarına müteaddi (geçişli) de lazım (geçişsiz) da olduğuna göre; "semai zatı'r-rec", dönüşmlü gök veya döndürümlü gök demek olabilir. Bundan ilk zihne çarpan mânâ göğüs kendisinde veya içine aldığı kütle, cisim ve olaylarda tekrar eden (yinelenen) devirli hareket ve değişimlerin hepsini kapsayan "geri dönme" veya "döndürme"dir.

Kadı Beydâvî gibi bazılan bundan, göğün her turunda hareket ettiği yere dönmesi mânâsına olabileceğini söyleyemize de bizzat göğün kendisi, felekleri, hareket ettiğine dair bir delil bilinmediği ve feleklerin hareketleri hakkındaki eski astronomi nazariyeleri sabit görülmediği için nakledilen tefsirlerde bu dönüşü göğün kendisine nazaran değil, içindekilerin devir ve değişimlerine nazaran tefsir etmişlerdir ki "dönüp duran" veya "döndürülüp duran gök" demek olur.

İbnü Zeyd'den nakledildiğine göre gök, bildiğimiz göktür. "Dönmek" de, güneş, ay ve yıldızların halden halden, bir konaklama yerinden diğerine geri dönmeleridir.

İbnü Abbas'tan da bunun "yağmurlu bulut" şeklinde tefsir edildiği rivayet edilmiştir. Hansâ'nın:

"Aynlık günü öyle akan gözyaşları görürsün ki, Geceleysin gelip kaplayan ve devamlı yağdıran kara buluttaki yağın devamlı yağmura benzer."

demek olan beytinde, aynı şekilde bir kılıcı anlatan Hüzeli'nin:

"Bembeyaz yağmur suyu gibi berrak bir keskin kılıç ki, Her ne zaman bir toplanma yerinde öterse biçer." beytinde geldiği gibi Arapça'da "rec" in yağmur ve su mânâsına kullanıldığı çöktür.

Zecâc ve diğer dillerin açıklamasına göre, rec'in yağmur mânâsında kullanılması, baştan bu mânâ için konulmuş bir isim olarak değil, mecazdır. Bu mecazın birkaç yönden güzel olduğunu söylemişlerdir:

1. Sesin tekrarlanması mânâsından alınmıştır ki, sesi tekrar tekrar söylemek ve harfleri birbirine eklemektir. Yağmur da tekrar tekrar dönüp yağdığı için rec' denilmiştir.

2. Geri dönüşü hayra yolunduğu için söylenmiştir.

3. Her sene dönüp nızık getirdiği içindir.

4. Bir de denilmiştir ki, bulutların yerdeki deniz ve diğer sulardan çıkan su buhanından hasıl olması dolayısıyla göya göğün yerden aldığı suyu yine geriye çevirmesi ve iade etmiş olması düşünülmüştür. Bu şekilde rec' kelimesi "mercü" yani geri döndürülmüş mânâsına olarak iade edilmiş, döndürülmüş anlamak olur.

"Kamus"ta yazıldığına göre, göle ve suyun anafor yaptığı su durağı yere, menfeat ve faydaya ve baharda biten bitkiye de rec' denilir. Bundan dolayı birçok tefsirci burada rec' kelimesini "yağmur" diye tefsir etmişlerdir. Bu şekilde "sema" da yağmur mânâsına olabileceği gibi Mücahid'den rivayet edildiği üzere "bulut" mânâsına olma ihtimali de vardır. Buna göre meâlî: Döndürüp döndürüp yağmur yağdıran gök, yahut dönüp dönüp yağın bulut demek olur. "Rec" in böyle yağmur ve su ile tefsiri, insanın yaratılışına anılan "atan su" meselesine göre bir nevi muraâtı nazîr (benzerini gözetme) sanatı ifade etmiş olur.

Hasen'den gelen rivayette de, "Yağmur ve nızıktır. Çünkü yağmur her sene döner nızık getirir." denilmiştir ki bunda su, bitki ve fayda mânâlarını içermeye vardır.

Bir de "rec"i, kullanı amellenyle geri döndükleri için, melekler diye tefsir etmişlerdir ki, gökten yere inip çıkan ve bütün olup giden olaylarla eserleri görülen melek kuvvetleri diye düşünmek de uygun olur. Bununla beraber hangisi olursa olsun, sözün asıl akışı yukarki hükmünce, sırların ortaya çıkarılacağı günde geri çevirme ve iadeyi vurgulamak ve ispat ile ilgili olduğundan dolayı hepsinde de geri çevirme ve iade mânâsını düşünmek gerekir. En meşhur olan "yağmur" mânâsına olduğunda dahi bu geri çevirme mânâsı ile yaratılıştaki iade kanununa işaret kastedildiğinde şüphe etmemek lazımdır. Onun için gerek cisimlerin devirleri, doğma ve batmaları; rüzgannı, bulutların akımları bir kütlesi olsun ve gerek ışık ve karanlık, sıcaklık ve soğukluk, nemlilik ve kuruluğun birbirinin peşinden gitmesi gibi kütesel olmasın bütün hareket ve değişimleri, olmak ve bozulmaktan sonra iadeyi ifade eden mutlak geri çevirme mânâsıyla bütün bu tefsirleri kapsayan bir fill ve etki mânâsı kastedilmekle hepsinin arası bulunmuş ve bu ihtilaflar kesilmiş olur.

ARZ-I ZÂT-I SAD' ın mânâsına gelince:

SAD': Şakk ve ifnitar kelimeleri gibi yanılmak, çatlamak ve çatlak demek olduğu için bunun da iki üç şekilde izahı yapılmıştır:

BİRİNCİSİ: "Sonra yeri yarıdık ve (bu suretle) orada daneler ve üzüm...bitirdik." (Abese, 80/26-28) mânâsı üzere yerkürenin bitki için çatlayışına işaretler ki, bu münasebetle mecazı olarak bitkilere de saddenilir.

İKİNCİSİ: Genellikle yerkürede bulunan ve gerek ekin, gerek diğer sebeple meydana gelen çatlakla, yankılar, arklar, hendekler, vadiler ve yolcuların çığneyip iz yaptığı yollar gibi herhangi bir çatlaklığa işaret olmasıdır.

ÜÇÜNCÜSÜ de özel olarak kabirlere işaret olmasıdır ki, insanın yaratılış mertebelerinde ölüm ile öldükten sonra dirilitilip toplanma arasında bir berzah, bir geçiş yeri olmak itibarıyla ana rahmi yerindedir. Hem gömülmek, hem de dirilip çıkmak için yanılır.

Bu üç mânânın üçünde de yerkürenin çatlayışı, üzerinde yapılan etkilere karşılık verme ve boyun eğme mânâsı ifade etmekte birleşir. O halde göğün dönüşü, yukardan gelen fill ve tesiri; yerkürenin çatlayışı da aşağıda bulunan kabulnemeyi ve boyun eğmeyi ifade etmek itibarıyla gök ve yerkürenin dönme ve çatlamalarında biri diğerini kucaqlayıp sararak döllenmeyi sağlayan kan-koca durumunda olup bunlar arasından doğmuş olan insanın yine bunlar arasından, sulb ve göğüs kemikleri arasından çıkar gibi çıkarak Allah'a dönmek üzere ahiret âlemine gideceğine ve bütün bunlar yüce Allah'ın yaratma ve korumasıyla gözetimi ve gücü altında cereyan etmekte bulunduğuna dikkat çekilmiş ve buna irşat yapılmış olur. Bundan dolayı sofilerden bazıları göklere "babalar", yerlere de "analar" tabir etmişlerdi. Özellikle "rec"i yağmur, "sed"i de nebat diye düşündüğümüz takdirde "atan su"yun tohumu dölemesi; yağmurun gök muhiti içinde bir tohum demek olan yerküreyi nebat çıkarması için dölemesi kabilinden olup asıl hayatın yaratılışının sırf ilâhî bir fill olduğuna bir imâ dahi yapılmış olur. "Bütün çiftleri yaratan Allah noksan sıfatlardan uzaktır." (Yâsin, 36/36)

Kısacası, ne taraftan bakılırsa bakılın yukardan etkisini sürdüren bir döndürme, bir döndürüş ve çeviriş tecellileri; aşağıda bir çatlayış, bir etkilenme ve boyun eğme ile "olma"yı ve "bozulma"yı kabullenme tezahürleri bulunduğu muhakkaktır.

13. İşte sizin arasında bulunduğunuz o döndürüşlü göğ'e ve o çatlayışlı yerküreye yemin olsun ki o, size başlangıç ve sonla ilgili olan bu âyetleri bildirerek o geri çevirme ve geri dönmeyi haber veren Kur'ân kuşkusuz bir ayıncı sözdür, hak ve batılı ayıran kesin bir söz, keskin bir hükümdür.

14. O asla bir şaka değildir. Tânk'tan, delen yıldızdan, nefisten, nefis üzerindeki koruyucudan, yaratıcının kudretinden, sırların ortaya döküleceği günden bahsederken ölüm ve geri dönüşü, başlangıç ve sonu göstermek üzere atan sudan, sulb ve göğüs kemiklerinden bahsetmesi şiir ve mizah türünden bir şaka değildir. Hepsî ciddi ve gerçektir. Bunun için onu hak kulağıyla dinlemeli, hükümlerinden ve irşatlarından faydalanıp sırların açıklanacağı günde gerçek murada emelidir.

15. Haberin olsun onlar, o kâfirler, bu âyetlerin immesine sebep olan Mekke kâfirleri bir tuzak kuruyorlar, yani Ku'ân'ı geçersiz saymak ve onun nurunu söndürmek suretiyle hakkın emrine karşı gelmek için bir takım hileler kuruyorlar, entrikalarla önlemler almak istiyorlar.

16. Ben de hilelerine karşı hile kuruyorum ki "Biz onları bilemedikleri yönden derece derece azade yaklaştıracamız." (Kalem, 68/44), "Benim tuzacıım sağlamdır." (Kalem, 68/45)

17. onun için o kâfirlerle mühlet ver mühlet ver onlara biraz. Çünkü Ve'n-Nâziât Sûresi'nde geçtiği üzere "Onlar onu görecekları gün sanki dünyada bir akşam veya kışlık vaktinden başka durmamışa dönecekler." (Nâziât, 79/46)dir.

EMHİL, âyetin başında geçen "mehhil"den bedeldir. "Ruveyden" aslında mühlet mânâsına "rûd" mastanının küçültme ismidir. "Bir mühletçik ver." demek gibidir. Ebu Hayyan'ın ifade ettiğine göre, mühlet vermek mânâsına gelen "irvâd" mastannın, kısaltıldıktan sonra yapılmış küçültme ismidir. Burada küçültme ismi yapılması hakir görmek ve az olduğunu ifade etmek içindir. Bundan başka bu kelimenin iki kullanış şekli daha vardır. Birisi, emir mânâsına fill ismi olur. "Zeyd'e mühlet ver." mânâsına denir. Birisi de, hal olarak kullanılır. "Ağır ağır, acele etmeden yürüdüler." mânâsına denilir. Burada mef'ulı mutlaktr. yahut, yani, az bir mühlet demektir.

Böylece Tânk Sûresi de bitti. Bunun ardından Âlâ Sûresi gelecektir.

A'LA SURESİ

Sûresi'ni çok severdi." Ebu Ubeyd'in, Ebu Temim tarafından rivayet edildiğini tesbit ettiği bir hadiste de, Resulullah (s.a.v.) buna "Allah'ı tesbihi anlatan sûrelerin en faziletlisi." adını vermişti.

Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbnü Mâce, Hakim ve Beyhakî Hz. Aişe'nin söyle rivayet ettiğini tesbit etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) vitir namazının birinci rekatında , ikincide , üçüncüde İhlas ve Muavizeteyn sûrelerini okurdu." Tirmizî'nin dışında yine bunların Ubeyy b. Ka'b'tan rivayetlerini Muavizeteyn yoktur.

İbnü Ebi Şeybe, İmam Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbnü Mâce Nu'man b. Beşir'in söyle rivayet ettiğini tesbit etmişlerdir: "Resululah (s.a.v.) bayram namazlarında ve cuma günü ve sûrelerini okurdu. Eğer cumaya rastgelirse ikisini de okurdu."

Taberanî, Abdullah b. Hâris'in söyle rivayet ettiğini yazar: "Resulullah (s.a.v.)'ın kıldığı son namaz akşamdır. Birinci rekatta yı, ikincide u okudu." demiştir.

Tânk Sûresi'nin sonu, kâfirlerin tuzaklarına karşı ilâhî emir ile Resulullah (s.a.v.)'ın ilderde galip geleceği vaadini kapsıyordu. Bu sürede "Seni en kolayla muvaffak kılacağız." ile onu açıklığa kavuşturmak ve gerçekleşeceğini vurgulamak üzere öncelikle Rabbinin "Âlâ" (en yüce) isimyle garanti vererek şükür vazifesinin yerine getirilmesinin akışı içersinde onu tesbih etmeye davet için "Rabbinin yüce adını tesbih et." diye başlayacak ve bunun bayram yapılmaya değer bir müjde olduğuna işaretle beraber, ahiretin daha hayırlı ve daha kalıcı olduğunu ve dolayısıyla gerçek bayramın asıl o vakit olacağını anlatacaktır.

Âyetleri : İhtilafsız ondokuzdur.

Fâsılası : Yalnız harfidir.

Meâl-i Şerifi

- Rabbinin yüce adını tesbih et.
- Yaratıp düzene koyan O'dur.
- Takdir edip hıdayeti gösteren O'dur.
- Otlağı çıkaran,
- Sonra da onu karamsı bir sel köpüğü haline getiren O'dur.
- Bundan böyle sana Kur'an'ı okutacağız da unutmayacaksın.
- Yalnız Allah'ın dilediği başkadır. Çünkü o açığı da bilir, gizliyi de.
- Seni en kolay yola muvaffak kılacağız.
- Onun için öğüt ver, eğer öğüt fayda verirse.
- Saygısı olan öğüt alacaktır.
- Pek bedbaht olan da ondan kaçınacaktır.
- O ki, en büyük ateşe girecektir.
- Sonra ne ölecek onda, ne de hayat bulacaktır.
- Doğrusu felaha ermiştir, temizlenen,
- Rabbinin adını anıp namaz kılan.
- Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz.
- Oysa ahiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır.
- Kuşkusuz bu ilk sahilelerde vardır,
- İbrahim ve Musa'nın sahilelerinde.

Rabbinin yüce ismini tesbih ederek onu noksan sıfatlardan uzak tut. Yani seni yetiştiren ve kâfirlerin tuzaklarını başlarına geçirecek olan Rabb'in zatında her şeyden üstün, hepsinden yüksek ve yüce olduğu gibi, onun sıfat ve isimleri de bütün sıfatlarını, kendilerine isim oldukları varlıkları tanıtan isimlerin en yükseği, en ulusudur.

Allah'ın güzel isimlerinden birisi de el-Âlâ ismidir. Onun için sen O'nun bütün isimlerini O'na layık olmayacak eksikliklerden teziht edip uzak tutarak O'nu tesbih et. Dolayısıyla O'nun zat ve sıfat olarak kendisine özgü olan Allah, Rahman, Hallâk, Rezzâk, Âlimu'l-gayb, Ekber ve Âlâ gibi isimleri başkasına vermek caiz olmayacağı gibi, onun fill ve sıfatlarını anlatmak için söylenen isimleri de sade lügatte konuldukları ve diğer eşya için de verilmesi uygun olan mânâlarla değil, onun yüce şanına layık olmayacak noksan izlerden soyutlayıp uzak tutarak, "Hiçbir şeye benzemeyen." (Şûrâ, 42/11) yüce zatına yaraşan şer'i bir mânâ ile düşünmek ve değersizliği ve küçümsemeyi hissettirecek hal ve durumlardan koruyup saygı ve hürmetle anmak gerekir. Bundan dolayı hile, tuzak, intikam gibi ilâhî filleri için söylenen isimler dahi Allah hakkında eksiklik lekelerinden uzak tutularak yüksek bir mânâda düşünölmelidir.

Kuşku yok ki önceki sûrenin sonunda "Onlar hile kuruyorlar. Ben de hilelerine karşılık vereceğim. Onun için sen kâfilere mühlet ver. Onlara az bir zaman tanı." (Tânk, 86/15-17) buyrulması, bunun hemen peşinden burada "Rabb" isminin yüce olduğunu hatırlatılması, onun tuzaklarına karşılık kâfilere mühlet vermesinde yücelik ve üstünlüğüyle peygambere olan vaadin gerçekleşip neticeleneceğine dair bir garanti vermedir.

Böyle Rabbinin en yüce ismini tesbih etmekle emir O'na karşı şükran vazifesine davettir. Şunu da unutmamak gerekir ki bir ismi noksanlıklardan uzak tutmak, o ismin sahibini noksanlıklardan daha çok uzak tutmakla demektir. Çünkü bir ismin sahibinin yücelik ve kutsılığı, ismin yüceliği ve nezhilliği ile ifade olunur. Bundan dolayı burada bazıları besmelede geçtiği üzere "Seneye... Sonra Selam ismi sizin üzerinize olsun." mısrasında olduğu gibi "isim" lafzı mukham (kaynaştırma için fazladan zikredilmiş. Yani beyitte geçen "selam ismi"nden maksat "selam"dır demiş, bazıları da isimden maksat ismin sahibidir demiştir. Bir kısım âlimler de, "isim ile ismin sahibi ayrıdır" demiş iseler de hepsinin maksadı, ismin tenzih edilmesinden ismin sahibinin tenzih edilmesi lazım geleceğini ve asıl maksat, sade lafzı değil, sıfat ve isimleriyle asıl onların sahibinin zatını tenzihe yönelik olduğunu anlatmaktır diye anlaşılması gerekir. Nitekim Zemahşeri de Keşşaf'ta "Yüce Allah'ın ismini tesbih etmek demek, Allah hakkında sahih olmayan cibr ve Allah'ı bir şeye benzetme gibi, onun isimlerini inkar etmeye götüren mânâlardan onu uzak tutmak; o ismi hafife almaktan ve huşu ve saygı dışında bir maksatla anmaktan korunmaktır." demekle bunu demek istemiştir.

Ahmed, Ebu Davud, İbn Mâce ve Daba başkalan Ukbe b. Âmiri Cühenî'nin söyle dediğini rivayet etmişlerdir: "O halde Rabb'ını yüce ismi ile tesbih et." (Vâkia, 56/74, 96) âyeti indiğinde Resulullah (s. a.v.) bize buyurdu ki: "Bunu rükulannızda yapın". Sonra âyeti inince de "onu secdelerinizde yapın" buyurdu. Bilindiği gibi rükûda secde denir.

Yine İmam Ahmed, Ebu Davud, Taberanî ve Sünen'de Beyhakî İbnü Abbas'tan söyle rivayet etmişlerdir:

Resulullah (s.a.v.) yı okuduğu zaman, "Yüce Rabbimi noksanlıklardan tenzih ederim." derdi. Görülüyor ki bunlar sadece ismi noksanlıklardan tenzih değil, ismin sahibini tenzihtir. Bununla beraber ismin sahibini diyerek büyük, yüksek gibi noksanlıktan uzak isimlerle tenzihtir. Buna göre, "Rabbini yüce isimyle tenzih et." (Vâkia, 56/74-96) denildiği gibi burada da "Rabbini yüce isimyle tesbih et." denilmek daha açık olurdu. Buradaki "isim" kelimesi kaynaştırma maksadıyla fazladan zikredilmişti diyenlerin maksadı budur. Lakin söyledığımız gibi, Rabbin kendisini tenzih etmenin kastedilmiş olduğu gibi isminin de tenzihî kastedilmiş olduğuna dikkat çekmek için buyrulmuştur. Burada "en yüce" tabiri Rabbin de ismin de sıfatı olabilir. "En yüce" sıfatı, sanki başka

Rab ve isimler varmış da onları konu dışı bırakmak için zikredilmiş bir sıfat değil; açıklayıcı mahiyette söylenmiş bir sıfattır. Zira başka Rab yoktur. Gerçi Allah'ın isimleri çoktur ve aralarında mertebeler vardır. Mesela yüce yaratıcının zatının ismi olan Allah ismi hepsinden üstün ve hepsinin niteliklerini kendinde toplayıcıdır. "İsm-i A'zam" tabiri de vardır. Bu itibarla Azim (ulu), A'zam (en ulu), Aliyy (yüce), A'la (en yüce) gibi isimler hiç kuşkusuz vardır. Fakat ilâhî isimlerin hepsi esma-i hüсна (güzel isimler) olduğu için diğer isimlere göre hepsi en yücedir, noksanlıklardan uzak tutulması gerekir. Özellikle "Ala" ismi veya sıfatı da bu mânâyı ifade etmesi itibarıyla açıklayıcı mahiyette bir sıfattır. Bu nedenle "el-A'lâ", Rabb'a nazaran sıfat, isme nazaran onun atf-ı beyanı demek olur. Her iki durumda da yükseklikten maksat mekânda yükseklik değil, kudret ve eserlerde, kuvvet ve hükümlerde en mükemmel olma mânâsında üstünlüktür.

TESBİH, söz ve fiille olur. Daha önce de geçtiği üzere namaz ve özellikle nafile namaz mânâlarında da meşhur olmuştur. Sözlü tesbih, dil ile yapılan tenzih ve takdistir ki demek, bunu ifade eden özel bir isim olmuştur. Kullar tarafından fiili tesbih, kalp ile Allah'ın bir ve noksan sıfatlardan uzak olduğuna inanmak; fiilen de tesbihi ifade eden fiilleri yapmak suretiyle ibadettir ki namaz, mal ve bedenle cihad, fiil ile iyiliği emretmek ve kötülükleri yasaklamak bu cümledendir. "O halde akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tesbih edin." (Rum, 30/17) âyetinde "namaz kılın" mânâsına olduğu geçmiştir. İsm'e izafetle namaz mânâsına olduğu zaman "Rabb'in yüce ismiyle" (Vâkıa, 56/74, 96) gibi "bâ" edatı ile fiile bağlanması gerekir. Çünkü "Rabb'in ismine namaz kıl." olmaz; "Rabb'in ismiyle namaz kıl." denilir. Burada da "el-Bahrul'-Muhi'te İbn Abbas'tan "Rabb'in yüce ismiyle namaz kıl!" mânâsına tefsir edilmiş olduğu ve "bâ" harf-i cerinin zikredilmemiş olduğu da nakledilmiştir. Lakin böyle olmadığışı açıktır.

Alûsî'nin nakline göre İsmâuddin demiştir ki: İsimden maksadın "eser" olması da uzak değildir. "Yüce Rabb'in eserlerini noksandan tenzih et." demek olur. Çünkü yüce Allah'ın eseri de ona delalet etmesi itibarıyla ismi gibidir. Bu durumda, yaratılan yüce Allah'ın yaratıcı olmaları nedeniyle ve "O Rahman'ın yarattığında hiçbir düzensizlik göremezsin." (Mülk, 67/3) âyetine tat olacak şekilde, ayıplamaktan men olmuş olur.

Alûsî'nin dediği gibi daha sonra gelen sıfatlarda bunu andırarak bir yön bulunmakla beraber, ismin bilinen mânâsını vermeye engel bir ipucu olmadığı halde hiçbir gerek yok iken yapılmış bir tevil gibi görünür. Bundan her şeyi asıl itibarıyla tenzih etmek gibi bir şirk mânâsı olduğu kuruntusuna düşmemelidir. Çünkü maksat yaratıkların kendilerine nazaran bizzat kendilerini noksanlıklardan uzak tutmak değil, açıklandığı üzere yüce Allah'ın yaratıcı olmaları ve ona delalet etmeleri nedeniyle ayıptan, eksiklikten uzak tutmak olduğu ifade edilmiştir ki, bu da neticede yüce Allah'ın sıfatı olan yaratma fiilini ve delalet ettiği sıfatı noksanlıktan uzak tutmaya ve "Hiçbir şey yoktur ki onu hamdi ile tesbih etmesin..." (İsrâ, 17/44) mânâsına döner.

Âlemden onu yapıp yaratana, fiili sıfatlarındın zati ve manevi sıfatlarına varırken zihnimizde meydana gelen "yaratıcı", "rab", "kudreti", "her şeyi bilen" ve benzeri mânâlarla zihnimizde oluşan şekiller de onun eseri olması itibarıyla buna dahil olur ki "ilâhî isimler" dediğimiz de akıl ve nakilden edindiğimiz bu mânâlar ve kelimelerdir. Bunlar hem eşyanın yaratıcısını gösterme yönü yani "Kendisine bakılarak yaratıcısının varlığı anlaşılan." âlemin delalet yönü olan ilmi suretler, hem de yüce yaratıcının bize azamet ve ikram ifade eden eseri ve âyetleri demek olan yûnüdüdür ki, biz Allah'ı bunlarla hepsinin ötesinde tanırız. "Akılma ne gelirse Allah ondan başkadır." Buna göre isim, sadece ilk konulmuş olduğu mânâyı delalet eden bir lafızdan ibaret değil, ismin sahibine de aklın bir delalet yönü bulunan mânâ ve nisbetlere uygun olarak "Yaratıcının varlığının bilindiği şey" mânâsına da içine alacak şekilde kullanılmış oluyor. Bundan dolayı Şeyh Muhammed Abdüh İsmâ'in bu fikrini şu şekilde ifade ederek biricik bir mânâ gibi göstermiş ve demiştir ki:

"Bu gibi âyetlerde Allah'ın ismi "onu tanımayla sebep olan"dır. Allah ise bize sıfatlarıyla tanınır. Bizim zihinlerimiz onu ancak "herşeyi bilen", "herşeye gücü yeten", "hikmet sahibi" diye yaratmasında bakışımızın birli kendisine delalet ve vicdanımızın hıdayet ettiği şekilde tanır. Rahmân Sûresi'nde "Rabb'in cılal ve ikram sahibi olan adı çok yücedir." (Rahmân, 55/78) diye nitelenen isim de budur. Bu "İsm'in sahibinin tanınmasına sebep olan şey" mânâsına isim "Celal ve ikram sahibi olan Rabb'in yüzi bakıdır." (Rahmân, 55/27) âyetindeki "yüz"dür. Çünkü yüz, "sahibinin kendisiyle tanındığı şey"dır. Hatta yüz sahibi, ancak yüzüyle tanınır. "Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara, 2/31) âyetinde anılan isimler de bu mânâdadır ismindendir ki eşyanın kendisiyle tanındığı resimleri demektir.

Bu yorumu göre Allah'ın ismi de, zihinlerimizin Allah'a yönelmesi ne ile mümkün oluyorsa odur. Allah bize bu ismi tesbih etmemizi emrediyor. Yani O'nu yaratılanlara benzemek, yahut onlardan birinde aynen ortaya çıkmak, yahut ortak veya çocuk edinecek veya bunlara benzer bir kusuru bulunmaktan uzak tutmamızı emrediyor. Biz ona akıllanmızı ancak şöyle yöneltebiliriz: O herşeyin yaratıcısıdır. İlimi, varlıkların bütün inceliklerini kuşatmıştır... Nitekim "O, yaratın ve düzene koyandır." (Alâ, 87/2) buyrulur. Bizim onu böyle bütün varlıkların yaratmış, mevcut kılması ve düzene koymuş, takdir ve hıdayet etmiş olmak gibi niteliklerle tanımamız gerekir.

Görülüyör ki ismi bu tarif ve izahı İsmâ'in "eser" mânâsıyla açıklayarak, "Çünkü Allah'ın eseri, isim gibi onun varlığına delalet etmektedir." dediği mânâ üzerinde bir intikal adımı mânâsını taşıyan bir tarifdir ki, bunun özetı, isimde müteber olan asıl mânâyı aklı ve tabii delalet ile genelleştirmekti. Dolayısıyla bu bir mecazı mânâ olur. Bizzat âlemi noksanlıklardan uzak tutmak gibi bir mânânın bulunduğu vehmine kapılmamak ve tenzihle gözetilen itibarı kayıt iyi düşünülme şartıyla bu aslında doğru bir mânâdır. Bunu caiz kılan bir karine (ipucu) vardır. Ancak ilâhî isimlerin vahye dayalı olması esası ve zahiri mânâyı göz önüne almamak için hakiki mânânın verilmesine engel bir karinenin varlığı açık olmaması dikkate alınırca mecazı mânâyı vermek uzak olur. Şu kadar var ki bunda, ismin sahibine delaleti bir mânâ vasıtasıyla olan fiil ve sıfat isimlerinin, bu delalet yönlerini izah etme faydası vardır. Sofiyane anlayışında da sıfatlar zatın, isimler sıfatların, eserler isimlerin netice ve gereği olan hükümleri olduğuna göre, eserler isimlerin kendisi değil, hükümleridir. İsmâ'in buna "İsim gibi delalet eder" demesi de, gerekte isim olmadığını göstermektedir. Mesela, yaratılmış olan, eser; yaratın, isim; yaratmak, sıfat; bu isim ve sıfatla nitelenmiş olan Hakk'ın zâtı da, nitelenen ve isimlendirilen yüce zattır. Bu isim ve sıfatların tenzih edilmesi ile asıl tenzihı istenen odur, eserlerin kendisi değildir. Tenzih'in mânâsı da, dediğimiz gibi, bu isimleri ve sıfatları eserlerin ve yaratılışların imkan dahilinde olan durumlarından soyutlayarak hepsinden üstün tutmak ve şıke sapan veya Allah'ı yaratıklarına benzeterek tarif eden inkârcıların yaptığı gibi onlara Allah'a layık olmayan bir mânâ karıştırmamaktır. Şu halde asıl maksat zatın kendisini noksanlıklardan uzak tutmak olduğu halde doğrudan doğruya bu emredilmeyip de ismin noksanlıklardan uzak tutulmasının emredilmesi, sözlü tesbih bakımından, zatın noksanlıklardan uzak tutulması ancak ismin uzak tutulmasıyla ifade olunabileceğinden; fiili tesbih bakımından da gerçek zatin bizim dünyada akıl ve zihinlerimizden doğrudan doğruya yönelip idrak etmesinden çok yüksek ve bizim ona yönelip kendisini tanımamızın ancak sıfatlarını gösteren isimler veya eserler ile olabileceğinden dolayı demek olur. Gerçi Allah'ın görülebileceği görüşünde olan Ehl-i Sünnet'e göre zatin tecelli etmesi dahi caiz demek işe de, o ahirette olmaktadır. Sürenin sonunda "Doğrusu temizlenen ve Rabb'in ismini anıp da namaz kılan felah buldu." buyrulması tesbihin sözlü ve fiilden daha genel olduğunu anlatır. Sonra "Oysa ahiret daha hayırlı ve daha devamlıdır." buyrulması da ahirette olacak tecellilerin en mükemmel tecelliler olduğunu gösterir.

Biz bu konuyu şöyle özetlemek istiyoruz:

İsim "Sahibinin kendisiyle tanındığı şey" mânâsıyla, lafzı, akli, tabii delaletlerin hepsinden daha kapsamlı olarak zihinlerimizin müessir (etkinci) zata yönelmesine sebep olan ve bizde ona dair bir tanıma yönü ifade etmek üzere birtakım zihinsel şekiller ve mânâlar meydana getiren bütün sıfat ve eserleri dahi kapsayabilir de mantık ve psikolojide bilindiği üzere bizim idrak ve tasavvurlanmızı ifade eden kavramların en açık ve en sağlam olanları lafzı ve kelâmî suretlerle ifade edilip ulaştırılabilen kavramlar olması nedeniyle isim denildiği zaman bundan tam anlamıyla akla ilk gelen hakikat, bize

bu isimlerin sahiplerini lisanı suretler giydirerek gerek özel isim, gerekse sıfatlar halinde ifade eden isimler ve sıfatlardır. Gerçekte "Kâinat satırlarını inceleyip bir düşün. Çünkü onlar yüce âlemden sana gönderilmiş kitapçıklardır." meşhur sözü gereğince kâinat satırlarının hangisi incelenip üzerinde düşünülse, bize yüce âlemden gönderilmiş birer mektup oldukları anlaşılır. Fakat bunların birer kitapçık ve mektup olabilmeleri sade bilincimize ilışmeleriyle değil, bilincimizde giyinmiş oldukları kelâmî suretler iledir ki bu kavramlar onlardan söylenilmiş ve delil olarak gösterilmiş şekilleridir. Onun için burada "Rabb'in ismi"nden maksat, gerek zât ismi gerekse sıfat ismi olarak yüce Allah'ın zat ve sıfatlarını göstermek için söylenilecek, düşünülecek olan lisanı isimler olmak gayet açıktır ve ilk akla gelen de budur. Bunların en güzelleri de kitap ve sünnette gelen "esma-i hüсна"dır. Bu nedenle bunları nakle bağli olan lisanı ve şer'î özellikler taşıdığı gibi mânâ ve kavramları itibarıyla akli özellikler taşımaktadır.

Bu sebeple bunlarda tesbih etme ve noksanlıklardan uzak tutma emrinin yönüne işaret olmak üzere "senin en yüce Rabb'in" ismi hatırlatılmış; sonra da bu rablık ve yüceliğın açıklanması ve isbatı için şu sıfatlarla nitelenmiştir:

2. Yaratın rabb'in. O, her şeyin yaratıcısıdır. O her şeyden önce yaratma fiili, yaratıcı olma sıfatı, yaratıcı ismi ve sıfatıyla bilinir. Kuşku yok ki yaratın Hâlık, yaratılan mahluktan yüksek ve üstündür. Allah, yaratılanlarda bulunan imkan, sonradan olma ve bir illete ihtiyaç duyma gibi noksan sıfatlardan uzaktır. Dolayısıyla yaratıcı ile yaratılmış isim ve sıfatlarda karıştırmamalı, yaratıcının ismini her şeyden üstün tanıyarak onu tesbih etmeli, eksikliklerden uzak tutmalıdır.

"En yüce" kelimesi Rabb'in sıfatı olduğuna göre, bu ile başlayan mevsul (bağ cümle)leri de Rabb'in sıfatıdır. Fakat "el-â'lâ", ismin sıfatı veya açıklaması olduğuna göre ki, daha açık olan budur, bunun da isme sıfat olması gerekir. Yoksa Rabb ile sıfatı arası aynılmış olur. Bu ise nahiv bakımından caiz değildir. Oysa "yaratma", ismin fiili değil, ismi taşıyanın fiili olduğu için isme sıfat olması akla uygun olmaz. Bu durumda "nın sıfat olmayıp takdirinde, mukadder bir soruya cevap olan bir başlangıç cümlesi olması daha uygun olur. Bununla beraber yaratma doğrudan doğruya zatin gereği olmayıp "Tekvin" sıfatının gereği olması nedeniyle yaratıcı isminin hükmü olmasına dayanarak yaratmanın ismi üzerine icra edilmiş olması da güzel bir nüktedir. Nitekim Ehl-i Sünnet "âlimün bilmihi" (ilmiyle bilen), "kadiıun bi kudretihi" (kudretiyle güçlü), "mürıdun biıradetihı" (iradesiyle irade eden), "mütেকellimün bikelamihı" (kelâmiyla konuşan), "hâlıkun bir sıfatihı ve fi'lihı" (sıfatı ve fiili ile yaratıcı) demekle; Sofiyye de "eserler ve hükümler, isimlerin gereğidir" demekle bu nükteye işaret etmişlerdir.

Evet, o yaratıcı yarattı da düzeltti, yarattığını çeşitli şekiller içinde düzene koyup düzgünleştirdi. Sâdece basit bir yaratma ile bırakmadı, birçok yaratışlar yaptı. Onları bir düz en ile doğultup düzeltti. Bu da Rabb isminin gereği olan Rabliğın hükmüdür. Bundan dolayı onun bir ismi de "Rabb-i âdil" (Âdil Rabb)dir. Kuşku yok ki Rab, kulan üstün ve yücedir.

3. Şu da Rablık durumunun bir ayrıntısıdır: Takdir edip hıdayet buyuran odur, yarattığı herşeyi "Allah her şeye bir kader verdi." sözüne uygun olarak ilim ve iradesiyle bir kader tayin etti. Cinslerinde, türlerinde, bireylerinde, sıfatlarında, fiillerinde, ecellerinde birtakım özelliklerle birer sınır ve miktar tahsis etti. Mümkün olma tabiatında hep bir ve eşit olan eşyadan herbirini var olma hususunda diğerinden bir miktar ile ayıracak farklı mahiyetler, değişik kimlikler ile türlere ayıran, kayıt ve sınır altına alan birer biçim takdir etti de ona göre herbirini, kendilerinden tabii olarak veya kendi seçimleriyle ortaya çıkacak özelliklerle kendileri dışında ortaya çıkacak özellikler arasında ulaşacakları yaratılış gayesine doğru yöneltti. Ona göre tesirler, meyller ve ihlamlar yaratarak, deliller ortaya koyarak, âyetler indirerek, niçin yaratılmışlara o miktara müeyyess kılmak üzere yoluna koydu. Rablık hükmüyle terbiye sayesinde başlangıçtan sona, dünyadan ahirete doğru her birini yetiştireceği netice ve akibete ulaştırmak veya buna giden yolu göstermektedir. Bu arada insana da akıl ve din hıdayetleriyle kendini ve yolunu göstermekte ve özel muhatap olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zatına nebilik ve resullüğü takdir edip hıdayet ve başan ihsan etmiştir.

Gök cisimlerinin birbirleri etrafında yörüngelerindeki seyir ve hareketleri ve yalın şeylerden bileşik şeylere doğru cisimlerin, madenlerin, bitkilerin ve hayvanların durumları tetkik edilip incelenirse her birinde akıllara hayret veren ve nakil ve ifade edilemeyecek kadar derin, ne kadar ince ne kadar büyük ilim ve kudret ile irade ve hıdayet tecellileri görünür. Bilhassa insana özgü olan içte ve dışta bulunan hıdayet türleri, özellikle akıl ve din hıdayeti ise onları kat kat derecelere üstündür. Bununla beraber hiçbir takdirdis olmadığı gibi, hiçbir de sınırsız, sınırsız değildir. Hepsı nicelik kanunlarının hükmü altında özel miktarlarla sınırlıdır. Hiçbirinde sonsuz külli bir kudret yoktur. O ancak onları takdir edip yollarına koyan takdir edici, yol gösterici, her şeyi bilen güçlü yaratın sanatı ve onun Rab'lık şanıdır. Her kuşku yok ki bu takdir ve hıdayeti yapan ilâhî kudret ve ilim, hıdayete muhtaç olan ve özel miktarlarla kayıtlı bulunan takdir edilmiş varlıkların hepsinden yüce ve üstündür. Bazıları burada "hıdayet", akıl ve din hıdayeti gibi insana mahsus olan hıdayet ve irşat ile, bazıları da bütün canlılara ait olmak üzere yaşadıkları süre içinde kendilerine göre ihtiyaç duyacakları yiyecekler ve yaşamının gereği olan diğer şeylerin takdiriyle onlardan faydalanma yollarını tanıtmak ve kağılacıklardan kağılıp koşulacaklara koşmak ve ona göre organ sal vazifelerini yerine getirmek mânâsıyla canlılara ilgili ihlamlar ve içgüdü ile tefsir etmişlerse de doğrusu insanlara ait olan ve özellikle Resullullah (s.a.v.)'a ait bulunan hıdayet ve yol gösterme, bunun en yüksek misali ve asıl söylenme gayesi olmakla beraber hıdayet etti sözünün herhangi bir kayıtlı kayıtlıtanmadan mutlak bırakılmasından açıkça anlaşılan, "Her şeyi hilkatini verdi ve sonra da doğruya giden yolu gösterdi." (Tâhâ, 20/50) âyetinde olduğu gibi her şeyi gerek tabii ve gerek isteğe bağli surette yaratılış gayesine yöneltmek mânâsıyla her şeyi kapsama ihtiyacı emeldir. Öyle ki, her kürenin diğerine doğru eksen veya yörüngesinde dönmesi, bir parçanın diğer bir parçaya doğru çekilmesi, bir gazın genleşmesi ve büzülmesi, bir taşın yere düşmesi, bir madenin billurlaşması, bir tuzun suya erimesi, bir kömürün oksijen ile yanması, bir zerrenin organ olmaya sevkı, bir hücrenin bir hücreyi dölemesi gibi olayların meydana gelmesi de hep bu "hıdayet" sözünün ifade ettiği mânâyı dahildir. "Takdir etti" sözü, bütün yaratılmışları zatlarında ve sıfatlarında her birinin özelliklerine göre takdir etti mânâsını kapsar. Gökler ve yer, yıldızlar ve unsurlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan her birine cüsse ve irlilke birer özel miktar, yine her birine kalma hususunda özel bir müddet ve sıfat ve renklerden, tat ve kokulardan, vaziyet ve durumlardan, güzelli ve çirkinlikten, mutluluk ve bedbahtlıktan, hıdayet ve sapıklıktan belli bir miktar takdir edip "Hazineleri bizim yanımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Fakat biz onu sadece bilinen bir miktar ile indiriz." (Hicr, 15/21) buyurduğu gibi belli ve özel bir kader ile sınırlayıp özelleştirmiştir ki, bu mânâda yücelerin yücesinden aşağıların aşağısına kadar bütün eşya ve âlemler dahildir. Onun için bunu tefsir etmek ve ayrıntılarına girmek için ciltlerce yazı yazılsa yetmez, her birini gözlem sahasında incelemek gerekir. Bununla beraber Allah katında belli olan o kaderin sım bizim için ortaya çıkmadan önce tamamen belli de olmaz. Sonra "hıdayet etti" sunu gösterir ki: Mümkün olma tabiatına nazaran herşey, var olma veya olma hususunda her özelliği elverişli olmakla beraber, yaratıcının takdir etmesi ve özellik vermesiyle, var olma hususunda her tabiat özel bir kuvvete sahip olmaya hazır ve müsait kılınırmış. Her kuvvet ancak belli fiillere elverişli olmuştur. Tabiatta "ntim ve hareketlilik" kanunu diye ifade olunan mümkün olma tabiatına göre bir cisim sonsuz sayıda hareket yapmaya elverişli varsayılırken cisimlerin sonlu ve sınırlı hareketler içinde varlıklarının tüketip tabiatlarını sona erdirdiği görürüz ki bu, işte yaratıcının o tabiate ayırdığı belli bir kader, belli bir kabiliyettir. Her biri belli bir fiile kaynak olan bu özel kavvetlerin o cüzler, uzuvlar ve cisimlerde yaratılmasıyla gereceği işin tamamlanması için özel gayelerine yöneltilmesi de o takdir dairesinde özel bir hıdayettir. Bütün bunların üzerinde takdir edici ve hıdayet edici olarak hükmünü sürdüren ilâhî kudretin hepsinden yüksek olduğu açık bulunmakla onun yüce ismi bunlardaki sınırlılık ve eksiklik

lekelerinden uzak tutulmalı ve dolayısıyla onun emri ve tedbirinin kâfirlerin tuzaklarına üstün geleceğinde şüphe edilmemelidir.

4. O yaratma ve düzene koyma, takdir ve hidayet etme şahitleri ile beraber şu nitelik de buna özellikle şahittir: Otağı çıkaran odur. Nâziât Süresi'nde, "Ondan (yerden) yerin suyunu ve otağını çıkardı. Dağlarını oturttu. Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için"(Nâziât, 79/31-33) buyrulduğu üzere insanları ve hayvanların faydalanıp yararlanması için güdek ve yayılın yerli olan o merayı; o otakla, o yaylalar, çiftlikler, bahçeler, ormanlardaki türlü bitkiler, ağaçlar ve meyveleri ilâhî kudreti ile taptaze yetiştirip çıkardı.

5. Sonra da onu kapkara bir sel köpüğüne çevirdi, gübre ve kömür haline getirdi ki bunların en belirgin kabiliyetleri yanıp tutuşarak ateşe hizmet etmekte idi. İşte hakka karşı tuzak kurma peşinde konuş kâfirlerin ve insanlğın bedensel zevklerinden öte kıymet ve değerini tanımayan bedbahtların sonu da bundan daha kötü olarak, aşağıda geleceği gibi sonsuz büyük ateşe odun ve çıra olmaktan ibarettir.

Kusma ve kay etme mânâlarıyla ilgili olan GUSÂ, lügat ve tefsirlerde açıklandığına göre, sel suyunun otaklarıdaki otan, çöpleri birbirine katarak sürükleyip getirdiği ve derelerin etrafına fırlattığı ot, çöp, yaprak ve köpük gibi kâşımrlara denir ki, bunu "sel kusuğu" ifadesiyle terceme etmeyi uygun buldum. Alûsî'nin "Mecma"dan nakline göre aslı, perakende cinslerden kanşık şeylerdir. Araplar, perakende kabilelerden toplanmış olan kavme "ahlât" ve "ğusâ" derler.

EHVÂ; karamsı, esmer, koyu yeşil, ıslı, duru renklere denir. Burada siyah veya esmer veya yeşil mânâlarıyla tefsir edilmıştır. Birinci ve ikincide "ğusâ" nın sıfatı, üçüncü de ise mer'ânın yerini tutan "onu yaptı" cümlesindeki "o" zamininden hâl olması düşünülmüştür ki, kapkara veya esmer bir sel kusuğuna çevirdi, yahut yemyeşil iken bir sel kusuğuna çevirdi demek olur.

Burada biri kısa ve toplu, diğeri ayrıntılı iki göz atma ve düşünce vardır: BİRİNCİSİ, otaklardaki yeşil bitkilerin kuruyup dökülerek veya hayvanlar tarafından yenilip çikılarak sel sulanının süpürüp sürükleyeceği gübre ve tortular haline getirilmesidir ki, o zaman kömür gibi siyah veya esmer, yanabilir nitelikte bir madde olur kalır.

İKİNCİSİ, yerküre katmanları ve maden ilimlerinde bahsedildiği üzere karbon (kömür) teşekküllerine ait "turp" denilen yanabilir madde ile taşkömürlerinin oluşum şekillerine işaret olmasındı ki, her iki şekilde insanlğı sırf maddi ve hayvani, bedenden ibaret kabul eden ve bütün zevklerini "Kâfirler ise zevklerine bakarlardı ve hayvanlar gibi yiyecek içerler."(Muhammed, 47/12) buyrulduğu üzere hayvan gibi yiyecek bedenî arzulanını elde etmede arayanların sonlarına dikkat nazarlarını çekmek vardır.

"Kesfu'l-Esrar'ın-Nuranıyyeti'l-Kur'aniyye"de bu âyetin tefsiri ile ilgili olmak üzere yerküre katmanlarıyla uğraşan âlimlerin taşkömürü hakkındaki inceleme ve keşiflerinden bahsederek der ki:

Günlük gazlı arazi yüzeyi üzerindeki boşluklarda ve aç meylli vadilerde ve bataklık olan engin yerlerde bitkilerden birtakım tortular oluşur ki bunlar çözüldükçe onlardan yanabilir bir cisim meydana gelir. Bu çöküntü ve tortular ancak özel durumlarda oluşur. Akarsularda ve derin havzalarda ve suyu bazı zamanlar kuruyan yerlerde oluşmaz. Bu cisme turp ismi verilir. Bunun oluşumu özellikle suda devamlı gömülü duran nebatat-ı haleviyyenin (tohumusuz ve yapraksız küçük bitkilerin) üst üste birikmesinden kaynaklanır. Bunlar diğer çeşitli su bitkileri gibi hızla çoğalırlar. Bu tortulann asil hamuru, yani su bitkilerinin hepsini kuşatan madde onlardan oluşur. Bazen da nehir sulanının çektiği bir çok bitki de onlara katılıp çözümlerine yardım eder ve çok kere bunların farklı derinliklerinde, özellikle aşağı kısımlarına doğru gömülmüş büyük ağaçlar bulunur. Tortunun oluştuğu kum ve kuru balçık üzerinde yığılmış olurlar. Bazen da bu ağaçlar dikey vaziyette olurlar. Çoğu zaman da yerlerinde turpun oluştuğu o yerin engininde sabitleştirilmiş köklerinin yakınında kırılmış bulunurlar. Bazen bu ağaçlar turpun oluşumundan önce sabit oldukları yerde gömülmüş tam ormanlardan çıkıyor gibi bir düzeye bırakılmış bir durumda çok sayıda olur. Bunlar asımızın bitkilerine nisbet olunur zamklı sakızlı (reçine) ve meşe ağacı türleridir. Bazen da kuşdili türünden olurlar. Reçine türü ağaçlar aşağı yukarı bütün hallerinde kalırlar. Çünkü bunlar sertliklerini korurlar. Fakat kurumuş ve tuz haline gelmiş olmakla karamsılardır. Turpun oluştuğu sahalarla sıgır boyunludur, deve kemikleri gibi memeli hayvanların kalıntıları da bulunur. Turpun oluştuğu sahalar farklı arazi türleri üzerinde birikip yığılırlar. Bazen da billurlaşmış arazi üzerinde toplanırlar ve her halde kum veya balçık tortuları ile başlamış olmas nadirdir. Turpu oluşturan maddelerden bazılarındda öyle bitki kalıntıları bulunur ki, birbiri üzerine yığılmış muhtelif kalınlıkta bir tek kütle olmuş, altta kalan parçasına doğru daha çok karamsı ve gırtlışmıştı. Bazısında da birbirinden ayrılmış tabakalar şeklineidler. Bunlar kendilerini örten sıra sıra tortulardan oluşmuş, farklı kalınlıklarda tortularla ayrılmışlardır. Bu tortular da kumdan ve alçı yahut kuru balçık, yumuşak taştan oluşmuştur. Birçok tatlı su kavkılann ve ırmak sulanının çektiği kara kavkılannı içerir.

Çok kere turpun yüzeyi sularla örtülüdür. Bazen da rutubet ve neme uygun farklı bitkiler biten bir arz ile örtülü olur. Yukarıda turpun, ancak derinliği az sulann altında oluştuğunu söylemiştik. Fakat çok kalın turp tortularında vardır. Bunlar özel durumlarda oluşmuşlardır. Bu tortulann bulunduğu yerlerde, büyük bir ihtimalle, oluşumları sırasında ardarda düşme ve imneler olmuştur. Buna delil turp içindeki toprak bitkilerinin tabakaları ve turpu oluşturan maddelerin sahasında yerlerine yıkılmış ormanlar gibi atılmış ağaçlardır. Bunlar öyle hallerdir ki o toprağa bir zaman kuruluk arz olmuş, sonra diğer bir zaman sularla örtülmüş ve bu minval üzere devam etmiş demektir. Turp maddelerinin toprak yüzeyi üzerinde yayılmalan çoktur. Onun için bütün yükseltilerde arzin değişik boşlukların ısgal ederek farklı genişlikte havzalara ayrılmış olur. Bir kısmı Alp Dağları'nda olduğu gibi dağ başlannda ve Fransa'nın merkezinde ve benzeri yerlerde olduğu gibi yüksek dağ yüzeylerinde bulunur. Engin ovalarda da çok miktarda bulunur. Hatta Prusya'da ve Hollanda'da olduğu gibi büyük genişlikleri kaplar.

Turpun çoğu nehir bitkilerinden oluştuğu gibi bazıları da denizlere bitişik bataklıklarda oluşur. Buralarda Turp tortulan su yosunu türlerinden ve deniz bitkilerinden oluşur. Nitekim okyanusun kumlu sahillerinde böyledir. Bazen da dağlar üzerinde bitki yapraklarındın ve nemli vadilerin diplerinde birikip yığılan değişik kalıntılardan geçici tortular hasil olur. Bundan iyi olmayan bir turp çıkar. Yakmak için kullanılması mümkün olmaz.

TAŞKÖMÜRÜ: Yerkürenin içinde bulunan kömür tortulannın, turp gibi birbiri üzerine yığılmış bitkilerden teşekkül ettiğinde şüphe edilmiyor. Bunun delili o kömürde ve turpta büyük büyüteçlerle görülebilen kalıntılar ve aynı şekilde bitişindeki çamur maddelerle bulunan saplar ve çok sayıda yapraklardır. Jeologların bu meselede görüşleri birdir. Ancak bu yığılma ve birikimin nasıl olduğu hakkında fikir birliğine varamamışlardır. Bazıları şöyle der:

Kömür tortulan nehir sulanının yahut daha önce bazı yerlerde mevcut olan denizlerin dalgalarının getirdiği büyük kütlede bitkilerin gömülmesinden oluşmuştur.

Bazıları da şöyle der:

Bu tortulann çoğu, açık olan arzin havzusu andırır çukurlarında oluyor. Su ağızları da ona komşu bitki kalıntılarını sevk etmiş olur.

Birinci görüş reddedilmiştir. Çünkü bu durumda bazı ülkelerde bulunan tabakalar gibi cidden kalın kömür tabakalarının oluşması için sulann getirdiği büyük kütleli bitkilerin büyük bir yüksekliği bulunması gerekir. Yani kalınlığı bir buçuk yahut üç yahut kırk zira' olan kömür tabakalan kırk veya yetmişbeş veya yüziyirmi zira' kalınlığında ağaç tabakası gerektirir. Bunu ise akıl kabul edemez. Çünkü bu tabakalar ne nehirlerin yüzeyi üzerinde ne de denizlerin birçoğunun yüzeyi üzerinde yüzmaz.

İkinci görüşte ise bir zorluk yoktur. Bu ancak taşkömürünün oluştuğu organik maddelerin birikip yığılması için lazım gelen bir zamanın geçmesini gerektirir.

Görünüşte bu zaman cidden uzun olmuştur. Çağımıza kadar kalmış eski ormanlarda bir yılda oluşan karbon miktann hakkında bazıları şöyle demiştir: Bundan her asırda

kalınlığı yüzde bir buçuk bir kömür tabakası oluşur. Fakat hayvanların oluşmasından evvel eski zamanda hava boşluğu birtakım buharlarla dolu idi. Bundan cidden kuvvetli bir bitki olmuştur. Arzin içinden de yukarı birçok karbonik asit çıkıyordu. Bu nedenle bitkilerin içinde karbon hızla yerleşebiliyordu. Hem oluşması uzun zaman gerektiren sadece taşkömürü tortulan değildi. Tortulann hepsi böyledir. Cidden büyük kalınlık kazanmış olan kavkılı ve alçı taş tortulannın oluşması birçok asının geçmesini gerektirir. Kömür tortulannı turpa benzetmelerinin görüşü şununla da desteklenmiştir: Gerek taşkömüründe ve gerek turpta büyük büyüteçlerle birçok çiçeği saklı nebatat-ı haleviyye kalıntıları keşfediliyor. Aynı şekilde yerkürede kökleriyle, dikili ağaçlarla ve onların şist-i fahimde saklı yapraklarıyla desteklenmiş, aynı şekilde değişik genişlikteki havzalarda birbirlerinden ayrı olarak bulunmalarıyla da desteklenmiştir. Bütün bu durumlar açık, yerkürenin çukurlarında oluşmuş birtakım bataklıklann olduğunu gösterir.

Sırası gelmişken bu konudaki fikir ve düşünceleri biraz daha açalım:

Kur'ân'dan da anlaşıldığı üzere Arz, başlangıçta düz bir şekilde idi, dağlar yoktu, sularla gömülü olup sabit değil, çalkantılı idi. Sonra burada bitkilerden bazı türler bulundu. O zamana ait bitkilerin şekilleri zamanımızdaki bitkilerin şekillerine benzemiyordu. Yosun familyasından ve kükürtlü bitki familyasından idi ki bunlar çiçekleri gizli, terkipleri basit bitkilendir. Fakat ilk yaratılannnda kütelere büyük ve sayılan çoktu. Bu bitkilerden kömür Arz'ı oluşmuştur. Yanabilen bu cevher hayvanların oluşmasından evvel eski zamanlarda bulunan bitkilerden hasil olmuştur. Sonra dağların oluşması nedeniyle Arz'ın büyük derinliklerinde gömülü kalınca tabii durumu ve şekli türlere ayndıktan sonra zamanımıza kadar kalmış ve bazı unsurlarını kaybedince zift ve katranlı maddeler içirilmiş bir kömür haline gelmiştir ki bu maddeler bitkisel maddelerde meydana gelen ağır çözümlerden hasil olmuştur. Bu şekilde anlaşılıyor ki mutfaklarda, finnlarda, sobalarda, buhar makineleri ve diğer yerlerde kullanılan ve havagazı üreten taşkömürü ormanların oluştuğu bitki maddesinden ibarettir. Bu madde eski zamanlarda bataklıklarda bitmiştir. Kömür devri bitkilerinin başlıca niteliği, vaktiyle yerküreyi tamamiyla örtmekte bulunan bitkiler gibi büyük olmasındı. Zira hava boşluğu o vakit çok hareketsiz ve çok nemli idi. Onun için kömür devri bitkilerinin nisbet olduğunu cinsler şimdi ancak sıcak ülkelerde yaşıyabılıyor. Bu kazı bitkilerinin büyük gelişmesi gösteriyor ki hava boşluğu o vakit nem ile dolu idi ve bu sıcaklık derecesi arzların hepsinde bir idi. Yok olmuş olan bitki türlerinin gelişme derecesi bir ve bunların Ekvator dairesinde de Kutup dairesinde de bulunduğu gözlemler bilimsiz olduğu için bundan şu netice çıkarılır ki, Arz'ın üçüncü devri olan o zamanda her tarafta ısı derecesi eşit idi. Bütün kürede ancak bir çap vardı. O zaman ki bitkilerin enteresan vasfı, hârikulade olan gelişmeleridir. Eğrelti otu türleri ki zamanımızda ondan ancak soğuk ülkelerde otsu türde kalmış bitkiler biter. O vakit ondan şimdiki katran ağaçlarındın daha yüksek büyük ağaçlar oluşuyordu. Bitkisel kökürü de böyledir. Zamanımızda yüksekliği bir zira iken, eskiden yüksekliği otuzüç, kırk zira'a kadar vanyor, çapı da birbuçuk zira oluyordu. İşte kömür devrindeki geniş ormanlar bu yüksek ağaçlardan oluşuyor ve bunlar yeryüzünü kutuptan kutba tamamen örtüyordu.

Kömür zamanını açıklamak için bu zamanı ikiye ayırmak gerekir:

Birincisi, alçık kömür taşı müddetidir ki bunda önemli deniz tortulan ortaya çıkmıştır. İkincisi de kömür müddetidir. İşte alçık kömürün oluşması bu iki müddette ve özellikle ikinci müddette meydana gelmiştir.

Önce, alçık kömür taşı müddeti: Adalan örtmekte bulunan ğrelti otu türünde bitkiler, yahut at kuyruğu, yahut bitkisel kökürü yahut konik türü bitkiler familyasına benzer iki çenekli bitkiler türünden imiş. Halka yapraklı türleri ve geride kınntı bırakan bitki türleri iki çenekli bitki türleri olarak bitmiş ve nesli kesilmiş familyalara nisbet olunuyordu. İran kamışı türünden büyük yükseklikte bitkiler bu müddette çökmüş ve bu ağaçlardan her birinin uzunluğu onüç ziranadan onbeş zira'a kadar olmuş.

İkinci olarak kömür müddeti: Bu müddetin özelliği arzı örten enteresan bitkilerin çok oluşudur. O zaman bitkiler gelişmede birbirlerine benziyordu. Kömür devri bitkileri zamanımızdaki bitkilerden tamamen farklıdır. Kömür devrine ait hayatı ve geçici durumlardan o asli bitkilerin değerlerinden ayrıldığı nitelikler bilinir. Devamlı yağmurlar, şiddetli ısı, devamlı sisle kapalı hafif ışık, işte bunlardan özel bitki ortaya çıkıyomuş ki zamanımızda ona benzer bitkinin oluşması mümkün olmuştur. Bununla beraber o zamanın bitkisini hayalde canlandırmak isteyince senenin üçyüz günü yağmur düşen ve güneşi devamlı bir sis ile kaplı bulunan bazı adaları ve sahilleri düşünmek gerekir ki, öyle adanın bitkisinden, kömür çağında yerküreyi örten bitkiler aşağı yukarı göz önünde canlandırılabilir. O adada sivri uçlu ağaç türünden ormanlar oluşuyor ki gölgesinde sivri uçlu ot türleri, bataklıkla arz üstünde bir zira'a kadar gelişip yükseliyorlar. Onların altında da birçok gizli küçük bitkiler bitiyor. İşte bu bitkilerin şekli, o kömür çağındaki bitkiler gibidir. Bu bitkilerin, dedimiz gibi, cinsleri azdır. Fakat o az familyalar birçok türleri içeriyordu. Avrupa'da kömürlü araziden kazılan sivri uçlu ağaç türleri ikiyeşellidir. Oysa şu anda Avrupa'da biten bu tür ağaçların adedi ancak elli neviye ulaşır. Çıplak tohumlu iğkenekli bitkilerin sayısı da tür olarak yüzyminden fazladır. Oysa şu anda yaşayan yirmibeş türdür.

TAŞKÖMÜRÜ NASIL OLUR?

Taş kömürünün, uzun süre arzda kalan bitkilerdeki cüz'î çözümlenin neticesinden ibaret olduğunu ve jeoloji âlimlerinin bu görüşte birleştiklerini söylemiştik. Gerçekte taşkömürü madenlerinde bu bitkilerin kalıntıları çok kere gözleniyor ve kömürlü arazi onların kökleri ve yaprakları ile kendini gösteriyor. Çok kez taşkömürü tabakalarında büyük ağaçların köklerini de bulmuşlardır.

İhtimal ki taşkömürünün Arz'ın içinde varlığı, uzaktan gelmiş bitkilerin püskürmesinden çıkmış; bunları nehirler yahut denizler sürüklemiş, büyük kasırgalar gibi yüzeyleri üzerinde yüzdürmüş getirmiş, sonra çeşitli yerlerde durmuş, sonra da birtakım arazi ile neftlenmiştir. Yine ihtimal ki, onun oluştuğu bitkiler, yerlerinde yaratılmış ve gelişmiş de sular vasıtasıyla başka bir yere nakledilmemiştir. Bu durumda kaynak yaratılmış sonra bulduğumuz yerlerinde ölmüş bitkiler kütesinin çözülmesidir.

Yukarıda geçtiği gibi, önceki ihtimal uzak, ikinci ihtimal akla yakındır. Zira bunda taşkömürünün oluştuğu organik maddelerin birikip yığılması için gerekli olan zamandan başka bir şey lazım gelmez. Kömürlü arazi tabakalarının paralellliği ve onda ince parça kalıplarının korunması gösteriyor ki tabakalar tam bir sükunette oluşmuştur. Bundan şu netice çıkar ki: Taşkömürü, bitkilerin yerlerinde, yani geliştikleri bataklık yerlerde ölüp çözümlenmesinden çıkmıştır.

Su da düşünölsün ki, Taşkömürü devrinde yer kabuğundan ancak aşağı kısmında akıcı bir kütle üzerine yerleşen esnek ince bir kılıf oluşmuştu. Şimdiki denizlerimiz gibi ay ve güneşin çekimlerine uyarak içindeki akıcı kütle de ard arda meydana gelen yükseliş algınma hareketleriyle sallanıyordu. Bu iki hareketten değişik boyutta müddetler içinde büyük bir aşağı iniş oluyordu. Arzin dışı aşağı indikçe sular o ormanları, kömür devri bitkilerinden olan büyük kütelere bürüyor. Sonra bunların üstünde diğer ormanlar bitiyor. Sonra yine arz aşağı çökünce onları da sular bürüyordu. Bu ikili görünümler, yani bitkilerin su altında kalması ve yine aynı yerde yeni ormanların gelişmesi halleri ard arda gelince taş kömürünün oluştuğu büyük bitki kütelere yığılmış ve bunun olabilmesi için birçok asır geçmiştir.

O halde o eski zaman bitkilerinde meydana gelen değişimler nedir ki, onlar zift ile dolu bir kömür kütesine dönüşmüş? O sulann bürüdüğü bitkilerin kütelere hafif, süngerimsi idi. Şimdiki bataklıklarda oluşan turpa benziyordu. Suda kalınca onlarda az bir kokma ve ekşime hasil olmuştur ki bunu şundan fazla izah mümkün olmuyor: O eski zaman bitkilerinde meydana gelen ayışım, akıcı birtakım madeni gazların oluşumu ile birlikte idi ki taşı onları içiyordu. Onun içtiği katranlı yağların kaynağı da yanıcı zift türleridir. Turp tabakaları üzerlerini örten arazinin altına gömüldükten sonra o gazların yayılması devam etmiş ve taşkömürü o büyük katıllım halinde o arazinin ağırlık ve baskısıyla o büyük belirgin yoğunluğunu kazanmıştır. O arazinin ortasından çıkan ısının da onda büyük etkisi olmuştur. Kömür tabakalarındaki farklılıklar bu iki sebebe nisbet olunmalıdır: Baskı ve merkez ısının etkisiyle meydana gelen kızma. Bu nedenle alt

tabakalar üst tabakalardan daha kuru ve daha sıktır. Çünkü aşağıda ısının etkisi daha yüksek ve yukarıdan üzerine gelen baskı ve sıkıştırma daha kuvvetlidir. Defalarca tekrarlanan tecrübelerden taşkömürünün nasıl oluştuğu anlaşılmış, ağaç ve diğer bitkisel maddeler üzerine baskı ve ısı etkisiyle cidden sıkı bir taşkömürünün oluşmasına muvaffak olunmuştur. Bu tecrübede kullanılan aygıt ile bitkisel maddeleri su ile, ıslak çamur ile kuşatılmış olarak baskı altına almak ve uzun süre etkisi devam etmek üzere yüksek derecede ısıya maruz bırakmak mümkün oluyordu. Bu aygıt kapalı değildi, lakin gazların ve buharların çıkmasını engel oluyordu, o suretle bitkisel maddelerin ayrışması, oluştukları unsurların ayrılmasına engel olacak bir baskı etkisiyle rutubetle dolu bir ortamda (milyoda) meydana geliyordu. Bu aygıt farklı nitelikte tahta bîgmeleri konulunca ondan bazan parlak, bazan donuk taşkömürüne benzer ürünler oluşmuştur. Bu farklılıklar da tecrübeye sunulan tahta sınıflarının farklılığından kaynaklanmıştır ki kömür türlerinin farklılığına da sebep olarak bu gösterilir. En iyisini Allah bilir.

İşte detayına girmeden şöyle kısa bir bakışla bakıldığı zaman otlaklarda taptaze çıkan bitkilerin bir müddet sonra kuruyup çürüyerek gübre ve kömür gibi kara bir çerçöpe çevrildiği görüldükten başka, derinlemesine bir bakışla bakıldığı zaman da bütün maden kömürlerinin dahi mahiyetinin, bitkilerin sular içinde ölüp çözümlenerek çevrildiği kara bir bitki artığından ibaret olduğu ve dolayısıyla "Karamsı bir sel kütüğü" tabirinin buna da işaret etmekte bulunduğu anlaşılır. Yüce Allah bu yerküre üzerinde ne otlaklar, ne bitkiler, ne ormanlar çıkarmış, sonra da onları ziftli, katranlı kapkara bitki artığı, bir çöp yığınınna çevirmiştir. Bütün bunlar onun yaratması, düzene koyması, takdir edip bir halden başka bir hale çevirmesi ile Rab'lığının eseridir.

İşte insanlığı sırf bitkisel ve hayvansal biçimde sade bedenî gayelerle anlamak isteyen bedbahtların sonları da böyle kara bir yığıntıdan ibaret olan maden kömürleri gibi yanabilir olmayan başka bir şey değildir. Bunları bu şekilde haber verip hatırlatarak anlatmasının da o yüce Rab'ın kendisini insanlığa tanıtmak için ayrıca bir hidayet ve yol göstermesi olduğunda şüphe yoktur.

6. Bundan dolayı bütün yaratılmışlara yapılan genel hidayeti topluca beyan ettikten sonra insanlara olan hidayetin en büyük misal ve şahidi olmak üzere bilhassa Hz. Peygamber (s.a.v.)'e olan özel hidayetini beyan edip anlatmak için buyuruyor ki: Bundan böyle seni okutacağız. Yani "Sana böyle işte emrimizden bir ruh vahyettik. Oysa sen Kitap nedir bilmezdin." (Şûrâ, 42/52) değerli hitabıyla hatırlatıldığı üzere sen kitap nedir, okumak nedir, bilmezken bundan böyle Ruhul'-emin, Ruhul'-kudûs olan Cebraîl vasıtasıyla sana okuyacağın bir kitap olan Kur'an'ı vahyederek indirip belleteceğiz. İneni ve indirileceği okumaya muvaffak edeceğiz. Yahut, vahy ile seni Kur'an ve kırâet sahibi yapacağız. Bu şekilde bu, olağanüstü ilâhî risalet ve hidayeti gösteren bir âyet, bir mucize olarak artık unutmayacaksın. Bu unutmamak, bu derece kuvvetli bir hafızaya sahip olmak da diğer bir âyet ve mucize olacak. Nitekim bunun gelecek için vaad edilip haber verilmesi ve böylece vuku bulması da ayrıca bir mucize olacaktır. Bu gösteriyor ki, okutmaktan maksat ezberle okutmaktır. Yoksa yüzüne yazı okutmak değildir. Bazıları da, "unutmamaktan asıl maksat, gereği ne ise ona göre amel etmektir" demişlerdir.

7. Ancak Allah dilerse başka.

Çünkü unutmamak isterse unutturur. Yani böyle unutmamayı kesin olarak vaad edip haber vermek, Allah'ın artık onu unutmamaya gücü yetmeyecek mânâsına gelmez. Onu hiçbir şey azımsı bırakamaz. Böyle kuvvetli bir hafıza gücü verdikten sonra o dilerse bu gücü çeker alır. Unutturacağını tamamen unutturabilir ki bu bir nesh olur. O zaman da "Biz herhangisi bir âyeti nesheder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz." (Bakara, 2/106) hükmü cereyan eder. Fakat Allah'ın yardımıyla sen bundan böyle unutmayacaksın. Senin böyle bir mucizen de olacak.

Bazıları şöyle der: Bu âyetteki istisna, azlık ifade etmek içindir. Nitekim Buhari'de şöyle bir rivayet vardır: Hz. Peygamber (s.a.v.) namazda okurken bir âyet atlamıştı. Sabah namazı idi. Übeyy bu okunmayan âyetin nesh edildiğini sanmış, somuştu. Rasûlullah (s.a.v.) "unuttum" buyurmuştu. Rasûlullah (s.a.v.)'da böyle nadir de olsa unutmama vaki olursa yüce Allah onu bırakmaz hatırlatır, veya hatırlatacak bir sebep nasip ederdi. Nitekim "Bahru'l-Muhit"de yazıldığı gibi, Abbad b. Beşîr'in okumasını işittiğinde, "Bu bana filan ve filan sürede şu ve şu âyeti hatırlattı." buyurmuştu. İşte böyle az bir unutmayı istisna olmalıdır denilmiş ise de cüzî, bir an için meydana gelen böyle bir kaç unutmama, tilaveti neshetmek mânâsından olan devamlı unutturma mahiyetinde olmayıp okurken ve namaz kılarken ümmetin kurtulamayacağı bu gibi unutmalar hakkında "hükümleri öğretme" kabilinden demektir. Yahut bu unutmama olayı "Artık unutmayacaksın." vaadinden önce olmuştur. Bunun için bazıları da demişlerdir ki: Bu istisna, azlık mânâsına olarak hiç olmamaktan mecazdır. Nitekim bazan, "onu şöyleyle pek az bulunur" derler de "bu söylenmez" demek mânâsını kastederler.

"Onlarda hiç kusur yoktur. Şundan başka ki ordularla çarpışmanın kılıçlarından bazı gedikler vardır." beytinde olduğu gibi, istisnanın olumsuzluğu vurgulamak için kullanıldığı da meşhurdur. Zira ordularla çarpışmanın neticesi yalnız kılıçlarından bazı gediklerden ibaret olması kahramanlar için bir ayıp değil, yüksek bir övgüdür. Kusursuzluğu yüksek bir övgü ile vurgulamak için bu istisna ile "Yermeyi hissettiren şeyle övmek" denilen bir bedî sanat yapılmıştır ki, burada da bu kabilendir.

Alûsî'nin yazdığı üzere "Kazi Haşiyesi"nde İsam şöyle demiştir: Bu açıklamaya göre istisna, olumsuzluğun genelliğini vurgulamak içindir, genelliği bozmak için değildir. Buna, "umumu vakitlerden istisna etmek" de denilir.

Yani hiçbir vakit unutmayacaksın, ancak Allah unutmamı dilediği vakit hariç. Fakat Allah da onu dilemeyecek. Dolayısıyla hiç unutmayacağını demek olur. Bu mânâ cennet ehli hakkında "Rabb'in başka bir müddet dilemezse, gökler ve yer durdukça ebedi olarak orada kalacaklardır." (Hud, 11/108) âyetindeki istisnanın mânâsı gibidir. Ferra bu kanaate varmış ve demiştir ki: Bu istisna ile yüce Allah peygamberine hiçbir şeyi unutturmayı dilememiş, yalnız şunu anlatmıştır ki, "Andolsun ki, eğer dilerse sana vahyettiğimizi tamamen gideriveririz." (İsrâ, 17/86) buyurduğu gibi, dilese unutturur, buna gücü yeter. Fakat dilememiştir. Nitekim peygamber (s.a.v.)'e, "Andolsun, eğer şirk koşarsan bütün amelini boşa gider." (Zümer, 39/65) buyrulmakla ondan elbette bir şirk vuku bulacağını değil, vuku bulması var sayıldığı takdirde bile fasit ve mahzurlu olacağına işaretle vuku bulmayacağına vurgulanmış olduğu gibi, burada da bundan sonra unutmamanın, az da olsa, vukuuna değil, asla vaki olmayacağına ve şu da var ki onun unutmaması kendi kuvvetinden değil, sırf Allah'ın lütfu ve insanından olduğuna dikkat çekmek içindir.

İşte bu istisnanın faydası, unutmama vaadinin böyle sırf Allah'ın dilemesinden ileri gelen bir ilâhî lütfu olduğuna beyan suretiyle vurgudur. Ebu Hayyan, Ferra'nın bu yorum ve izahına ilişmek istemiş ise de onun edebî zevkini kavrayamamış olduğu anlaşılıyor. Alûsî gibi Abdud da Ferra'nın bu yorumunu takdirde isabet eylemiştir. Ancak bu durumda "unutmama"dan maksat, devam edip giden unutmadır. Dolayısıyla yerleşmiş olmak üzere haberde geldiği gibi bir-iki an için bir hikmetten dolayı vaki olan cüzî unutmama buna zıt olmaz. Şu halde gerek "azlık" mânâsına gidilsin, gerek "vurgu" mânâsına gidilsin iki takdirde de maksat bir olmuş olur. Yani unutmamasın sürekli olmaması, bu vaad gereğince Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizelerinden birisidir. Birkaç defa bir hikmetten dolayı cüzî unutmamanın vuku bulması da bununla çelişki teşkil etmez. Bu vaad ve dilemenin, diğer bütün esma-i hüsnanın ifade ettiği mânâların kendisinde toplayan Allah ismine isnat edilmekle anlatılması da ululuk terbiyesi ve bu vaad ve dilemenin diğer isim ve sıfatlarda değil hepsini kendinde toplayan "ilâhîlik" ünvanı üzerinde dolayışına dikkat çekmek ve "yüce Rab"tan maksadın ne olduğunu da açıklamaktır. Sonra bu vaad ve hikmet şununla da vurgulanarak açıklanmıştır.

Kuşkusuz ki o (Allah), açığı da bilir gizliyi de, herşeyden ve hallerinizden açık ve alenî olanı da bilir, gizleneni de. Dolayısıyla bu "okutma" ve "unutmamama" vaadini de ona göre her şeyi kuşatmış olan ilmiyle yapıyor. Buna tamamiyle güvenmek ve itimat etmek ve onu noksan sıfatlardan uzak tutmak gerekir. Başka bir mânâ ile, o açıkça yüksek sesle okunani da bilir, gizli okunani da. Sırasına göre ağıktan veya gizliden vahiy ile açık veya

gizli oku ve unutmayıp gereğine göre amel et. Bu cümle, ara cümlesidir. Şu da başındaki "ve" âtısı (bağlacı)yla "seni okutacağız" cümlesine bağlıdır.

8. Ve seni kolay olana muvaffak kılacağız. Her hususta en kolay yola veya gayeye erdireceğiz. Bu başanlı olmayı sana kolaylıkla yapabileceğin bir haslet ve sende yerleşmiş bir meleke edeceğiz. Dolayısıyla dinin her sahasında; ilimde, öğretmede, amelde, doğruyu gösterme ve bulmada en kolay yola muvaffak olacaksın. En zor gayelere kolaylıkla ermek senin ve dininin bir özelliği olacak. Bunun içinde açık ve gizli olarak vahiy alma ve ondaki hoşgörülü ve sıkıntısız şeriat ve hükümlerin gerek nefsi olgunlaştırmak ve gerekse başkalarını olgunlaştırmakla ilgili ilâhî kanunların kavranmasını kolaylaştırmak dahi bulunur. Bir Allah inancı, ihlas, hakkı bilmek, usulüne göre gayret sarfedip amel etmek her kolaylığın başı olmakla beraber, kolaylığın başı da yüce Allah'ın bakan lutfetmesidir. İşte böyle açık ve gizliden okutup unutturmamakla en kolay yolu nasip etmek ve buna başanlı kılmak da vaad edilmiştir.

9. Onun için (oku, unutma da) hatırlat. Onun içerdği hükümleri ve bilgileri insanlara ulaştırıp öğretmek vaaz ve nasihat et, öğüt ver, düşündür. Eğer vaaz ve hatırlatma fayda verirse, ki herkes için olmasa bile, muhakkak az çok faydası olur. Nitekim "Öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir." (Zâriyât, 51/55) buyurulmuştur.

Tefsirciler demişlerdir ki: Resulullah (s.a.v.) mutlak olarak öğüt vermekle memur olduğundan bu şart, esas itibarıyla bir kayıt için değil, vurgu ve bir dereceye kadar hafifletmek içindir. Vurgu ifade etmesi şundandır: Aslında fasih ve düzgün olan bir öğüt, muhataplar hakkındaki mutlaka bir fayda ifade eder. Muhatapların ondan faydalanmak isteyip istememeleri ise başka bir şeydir. O halde, "öğüt bir fayda verirse" demek, olmasa kesin olan bir şarta bağlamak mânâsında olur. Bu ise, "öğüt ver, çünkü öğüdün bir faydası olduğu muhakkaktır" demek gibi bir vurgu ifade eder. Aynı zamanda bunu bu şekilde ifade eden bir hafifletme vardır ki, o da şudur: Resulullah (s.a.v.) bir Allah inancına, hak dine davet hususunda "Rabbinin hükmüne sabret." (Tûr, 52/48) emrine uygun olarak her türlü tehlikeye göğüs gerip kâfirlerden gördüğü eziyet ve sıkıntılara sabır ve tahammül göstererek. "Gayet izzetli bir elçi. Zorlanmanız ona ağır geliyor. Üstünüze tırtıyor. O, müminlere gayet merhametli ve sefkatlidir." (Tevbe, 9/128) diye anlatılıp nitelendiği üzere insanlara acıyor, kavminin imana gelerek mutluluğa ermelerini şiddetle arzuluyor ve bu suretle "İman etmezler diye belki arkanlından esef edip kendini üzecekisin." (Şuarâ, 26/3) kriterince kendisini üzecek derecede tebliğ ve irşadın her türlüünü yaptıği halde kâfirler inkâr ve taşkınlıkla ileri gitmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Bir düzelmeye elde etme ümidiyle yapılan öğüt ve hatırlatmanın böyle düzelme yerine taşkınlığın artmasına neden olması ise bir yarar değil, bir zarar mânâsında oluyordu. Bundan dolayı muhataplar hakkındaki fayda olmayıp da zarar olacağı düşünülen hususlarda vaaz ve öğüt vacip kılınmayıp, yapılmamasına izin bulunduğu ve belki "Bizim zikrimizden yüz çevirenlerin de yüz çevir." (Necm, 53/29) mânâsında bundan yüz çevirmenin daha iyi olacağına işaret ile bir hafifletme ve kolaylaştırma olmak üzere, burada "öğüt ver" emri "eğer öğüt fayda verirse" diye kayda ve şarta bağlanarak ifade buyurulmuştur. Şu halde bunun özeti şu olmuş olur: Muhataplara fayda yerine zarar getireceği tecrübe ile ortaya çıkmış olduğu takdirde vaaz ve öğüt vermek vacip değil ise de, asıl olduğu üzere az çok bir faydası olacağı düşünüldürse, dinleyip yararlanacak olanları nazar-ı itibara alarak vaaz etmek, bu işi yapabilecek olanlara vacip olur.

10. Çünkü saygısı olan zikredecek, dinleyecek, öğüt olacak, düşünecektir.

11. En bedbaht olan da ondan kaçınacaktır.

12. O bedbaht ki en büyük ateşe, yani ahirette ebedi olan Cehennem ateşine yasanacaktır.

13. Sonra da orada ne ölecek, ne de hayat bulacaktır. Ölmez ki, dünya azabından kurtulduğu gibi kurtulsun, hayat yani zevk veren ve faydası olan bir hayat da bulmaz ki, çektiği azabı ona vesile sayarak sabir edip dayansın. Bundan büyük bedbahtlık düşünülemez. Kuşku yok ki bu, otlakların kara bir bitki artığı yığını olan kömüre çevrilmesinden çok büyük bir bedbahtlıktır. İşte vaaz ve nasihat dinlemekten kaçınanların sonu da budur. Bunun için onlara bakmamalı da, az da olsa, dinleyip faydalanacak olan saygılıları gözeterek vaaz ve nasihat etmelidir. Demişlerdir ki: Cehennemde ölmemek kâfirler mahsustur.

Ama isyan eden müminlerden cehenneme girenler orada öleceklerdir. Müslim'in Ebu Said'den rivayet ettiği şu hadisi delil göstererek bu sonuca varmışlardır: "Cehennemde giren ateş ehli orada ölmezler de dirilmezler de. Ama günahları sebebiyle ateş isabet etmiş olan bir kısım insanlara gelinece, yüce Allah onları öldürecek, nihayet kömür olduklarında şefaate izin verilecek, sonra takım takım getirilecek, cennet ırmaklarına serilecekler. "Ey cennet ehli! Bunların üzerine su dökün." denilecek de sel milinde tane biter gibi bitecekler."

Bununla beraber şunu da bilmek gerekir ki, kâfirlerin cehennemde ölmemesi de "Ey Rabbim! Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin." (Mümin, 40/11) âyetinden anlaşılır iki ölüme de tadıp iki hayat ile azap için yeniden diriltildikten sonra demektir ki, bundan sonra ne ölecek ne de dirileceklerdir. Bazıları da demişlerdir ki: "Ne ölecekler ne de dirilecekler." demek azabın şiddeti ile ebedî sürünmekten kinayedir.

14. Muhakkak felah buldu, kendini fenalıklardan kurtarıp murada erdi temizlenen, vaaz ve öğüdü dinleyip temizlenen, feyiz alan, kalbini şirkten ve kötü ahlaktan, bedenini maddî ve manevî pisliklerden temizleyip iman ve ihlas, gusûl ve abdest ile annan ve zekâtını verip Allah'ın huzuruna temizce çıkmak için çalışan

15. ve Rabbinin ismini anıp onun huzuruna varacağını düşünerek "Allahü Ekber" diye tekbir alıp da namaz kılan, beş vakit namazı ve özellikle gelen rivayete göre, bayram namazını kılan kimseler. Bu âyetin zahiri mânâsı, kalp ve beden temizliğiyle nefis terbiyesine, Allah'ı birleme, tekbir gibi dil ile zikretmeye, "Namaz kılan ve zekât veren" (Bakara, 2/177) âyetlerinin mânâsı üzere bedenî ve malî ibadetlerin temeli sayılan farz olan zekât ve namaza dikkat çekmiş olmalıdır. İbnü Münzir gibi bazıları İbnü Abbas'tan rivayetleri de böyledir. Bazıları, farzlarla beraber mümkün olduğu kadar nafileleri de kapsadığını söylemişlerdir. Çünkü bir kayıt konulmadan mutlak olarak söylenmiştir. Onun için mutlaklığı üzere devam etmesi asıdır. İbnü Mesud'dan: "Sadaka verip namaz kılan kimseye Allah rahmet buyurdu." diye gelmiştir. Bu şekilde bir kısım tefsirciler de, "bayram namazına gitmeden evvel başının zekatı olan fitr sadakasını veren, sonra da tekbir ile bayram namazını kılan" demişlerdir ki, bundan, farz namazların arasında bayram namazının da vacip olduğu ve zekattan, fitr sadakasının da vacip olduğu anlaşılmış olur. Râzi'nin yazdığına göre bu tefsir ikrim'e'nin, Ebu'l-Âliye'nin, İbnü Sirin'in ve İbnü Ömer'in görüşleridir. Resulullah (s.a.v.)'a kadar varan merfu hadis olarak da rivayet edilmiştir. Keşşaf'ta zikredildiği üzere Hz. Ali (r.a.)'den de şöyle rivayet edilmiştir; âyetteki "tezekkî" den maksat, fitr sadakası vermektir. Hz. Ali daha sonra şöyle demiştir: Allah'ın kitabında başkasını bulamasam da şu yetişir: "Muhakkak temizlenen kurtuldu." yani fitr sadakasını verip mescede yönelen ve Rabbinin ismini zikredip iftitah tekbiriyle bayram namazını kılan".

Dahhâk'ten de, "mescidde giderken Rabb'in ismini zikredip, yani tekbir alarak gidip de bayram namazı kılan" diye rivayet edilmiştir.

"Sa'lebi Tefsiri"nde bu rivayetlere şöyle itiraz edilmiştir: Bu sûre itibarla Mekke'de imnıştır. Oysa Mekke'de ne malî zekât ne de bayram namazı vardı. Buna cevap olarak da demişlerdir ki: Bu, Mekke'de hazırlık mahiyetinde imnış olup hükmü gecikmiş olabilir. Bir de sürenin Mekke'de imnış olması en sahih görüş ise de bu hususta icma yoktur.

Yukarda geçtiği üzere, Medine'de indiği görüşünde olanlar da olmuştur.

Bu ayrıntılardan su neticeyi almak gerekir ki, buradaki namaz, iniş sebebi bile olsa sadece bayram namazıdır demek lazım gelmeyeceği gibi, "tezekki"yi de yalnız malî zekata ve bu arada özellikle fîtır sadakasına tahsis etmek gerekmez. Tezekki, iç ve dış temizliği ve feyizlenme mânâsıyla amellerin temizlenmesi ve malın temizlenmesinden daha genel olduğu gibi, namaz da beş vakit namazdan daha genel olarak Bayram namaz ve vitir gibi vacip olan namazları da kapsamış olmak gerekir. Onun için hükmü, Mekke'de mümkün olduğu kadar uygulanmış bulunduğ gibi, Medine'de de malî zekat, fître ve bayram namazı dahi bu hükmə dahil olarak uygulanmış, dolayısıyla hükmünün mutlak olarak değil, bazı içine aldığı şeyler itibarıyla kısmen sonraya bırakılmış olduğu anlaşılır. Şu halde fîtır sadakası ve bayram namazını söyleyenlerin maksadı da, sadece bunlar olduğu değil, bunların dahi bu âyetin hükmüne dahil bulunduğunu ve o suretle uygulandığını söylemek demektir. Hatta söylendiği gibi, mümkün olduğu kadar nâfilelerin bu medih ve övgüye dahil olması âyetin mutlak mânâsının zahirine uygun olduğu gibi, "tezekki", "zikir" ve "salat"ın zikredilmesi de kalbî ve lisanî, malî ve bedenî bütün ibadetlerin aslı olmak itibarıyla hepsine işaret olması dahi sahihtir ve böyle rivayet edilmiştir.

16. Fakat siz, ey gafil insanlar! O kurtuluşu her şeye tercih ederek o temizlenmeye çalışacak yerde böyle yapmıyorsunuz da dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Onun süsünü, eğlencesini, yemesini, içmesini, kadınlarını, lezzetlerini öne alıyor, bunlara öncelik tanıyor, bunlarla meşgul olmaktan ve o yolda mal harcıyıp tüketmekten hoşlanıyorsunuz da ahiret esenlik ve mutluluğunu hazırlayan temiz ve güzel amelleri arkaya atıyorsunuz. Bayram yapmak istediğiniz vakit de temizlik, sadaka verme, zikir, namaz, hayır ve iyilikler gibi sonu kurtuluş olan işlerden çok, gelip geçici dünya lezzetlerinden zevk alıyorsunuz. Ki bu da iki kısımdır:

BİRİSİ, ahireti hiç hesaba katmayarak yalnız dünya lezzetlerine bağlanmaktır ki bu, "Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin olanlar ve bizim âyetlerimizden gafil olanlar. İşte bunların, kazandıkları sebebiyle varacakları yer cehennemdir." (Yunus, 10/7-8) ölgütüne göre Allah'a kavuşmayı; arzu etmeyiip sade dünya hayatına razı ve onunla tatmin olan ve ibadet etseler bile yalnız "Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver."(Bakara, 2/200) diyenlerin halidir ki bunlar, "Onun ahirette hiçbir nasibi yoktur."(Bakara, 2/200) âyeti gereğince ahiret hayatından nasipleri olmayan ve "O kimse ki en büyük ateşe girecektir. Sonra ne ölecek onda, ne de hayı bulacaktır." hükmüne o büyük ateşe yaslanacak olan bedbahtlar, kâfirlerdir.

BİRİSİ de, "Ey Rabbimiz! Bize hem dünyada hem de ahirette iyilik ver."(Bakara, 2/201) demekle beraber ikisi karşılaştığında dünyayı ahirete tercih edenler, dünya zevki için ahireti feda eyleyen gafil veya asi müminlerdir.

Bunların da "İşte onlar için kazandıklarından bir nasip vardır."(Bakara, 2/203) âyeti gereğince kazançlarına göre ahiretten bir nasipleri vardır.

17. Oysa ahiret daha hayırlı ve daha devamlıdır. Dolayısıyla geçici olan dünya hayatı ne kadar zevkli olursa olsun, akıllı ve zeki olan insanların ahireti tercih ederek temizlenmeye ve kurtulmaya çalışmaları ve böyle olanlar için daima sonu önden hayırlı olacağıni bilmeleri gerekir. Yoksa dünya hayatını tercih edenler için gün günden fena olmak ve sonu kötümserlikle bekenilenin elde edilememesinden duyulan acı içerisinde karar kılmak zorunlu bir kural olur. Ahireti tercih ederek daima ilerisi için temizliğe ve iyiliğe bakışlarını diken ve o iman ile başının vergisini verip Rabbinin ismini anarak ona gitmek üzere namazını kılan, ibadetini yapan kimseler dünyada ne kadar sıkıntı ve ızdırap çekseler, sonuçta kötümser olmaz, ümitsizliğe düşmez, günden güne kurtuluş ve esenliğe doğru gitmeye ve mutlu sona ulaşmaya muvaffak olurlar. Onlar için gaye dünya hayatında kalmak değil, onun elemlerinden kurtulup Allah'ın nzasına kavuşmaktır.

18. Haberiniz olsun ki, bu öğüt, yani ahiretin dünyadan hayırlı ve devamlı olduğunun hatırlatılması, yahut buyurularak temizlenenin kurtulduğunun haber verilmesi veya bu sürenin içerdigi mânâlar, yani Kur'an'ın indirilip okutulması ve ezberlenmesi ile en kolay olanı elde etmeyi içeren Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik görevinin başarılı olacağı müjdesi eli sahifelerde vardır. Önceki peygamberlere verilmiş olan sahifelerde, kitaplarda zikredilmiş ve vaad edilmiştir.

19. Özellikle İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde vardır. Bunun "es-Suhufu'l-ülâ"dan bedel-i küll olma ihtimali varsa da açık olan bedel-i ba'zı olmasıdır.

SUHUF, aslında kitap mânâsına gelen "sahife"nin çoğulu olup Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an ismi verilen dört büyük kitabın dışında, peygamberlere indirilmiş olan kitapçıklar hakkında kullanılması şöhret bulmuştur. Bu mânâyâ göre Musa (a.s.)'nın suhufu, Tevrat'tan önce indirilmiş olan on suhuf; İbrahim (a.s.)'ın ki de on suhuf idi diye nakledilmiştir. Yani, İslâm dininin burada açıklanmış olan bu hakikati, yüce Rabb'i birlemek ve noksanlıklardan uzak tutmak, okumak, öğüt verip hatırlatmak, saygı, temizlenme ve zikir ve namaz ile kurtulma, ahiretin dünyadan hayırlı ve devamlı olması esasları, her dinin esasları olan ve önceki peygamberlere indirilmiş ilk sahifelerde ve özellikle İbrahim (a.s) ve Musa (a.s)'nın sahifelerinde zikredilen Hakk'ın emridir. Din adı altında buna zıt olan Allah'a ortak koşma, Allah'ın üç unsurdan oluştuğuna inanma, Allah'ı başka bir varlığa benzetme ve dünyayı ahirete tercih etme gibi kötümser fikirler, inançlar doğru değildir. Dolayısıyla bütün güçlüklerle rağmen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin ve bu hak dinin en kolayla muvaffak olması, bütün bunların bir neticesi olmak üzere kesinlikle gerçekleşecek bir iştir. "Seni en kolayla muvaffak kılacağım." ile de işaret bulunduğu üzere "O, Resulünü hidayet ve Hak din ile bütün dinlere üstün kılmak için gönderendir."(Tevbe, 9/33) hükmünün ortaya çıkarcasında görüp edilmemelidir. İbrahim (a.s) ve Musa (a.s)'ın inanılanın buna da inanmaları gerekir.

Abd b. Humeyd, İbnü Merduye ve İbnü Asakir Ebu Zerr (r.a.)'den şöyle rivayet etmişlerdir: Dedim ki, ey Allah'ın Resulü! Yüce Allah kaç kitap indirdi? Buyurdu ki: Yüz dört kitap indirdi. Elli sahife Şit'e, otuz sahife İdris'e, on sahife İbrahim'e, on sahife de Tevrat'tan evvel Musa'ya indirdi. Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve Furkan'ı da indirdi. Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü! İbrahim'in sahifeleri ne idi? Şöyle buyurdular: Hepsî kıssa ve öğüt idi: Ey o kötülüklerle düşkün, sımsıkı ve mağrur Melik! Ben seni dünya malını üst üste yığasın diye göndermedim. Fakat benim yerime mazlumun duasını yerine getiresin diye gönderdim. Çünkü ben mazlumun duasını, kâfir de yapsa kabul ederim. Aklına karşı mağlup olmadıkça akıllıya gerektir ki, üç saati ola. Bir saatinde Rabbine yalvara, bir saatinde nefsini hesaba çekip ne yaptığını düşün ve bir saatinde de helalinden ihtiyac için tenha kala. Çünkü bu saatte öbür saatler için bir yardım ve zihnini toplama ve diğer işlerden kurtuluş vardır. Akıllı olanın zamanını görmesi, kendi işine ve durumuna yönelmesi, dilini koruması gerekir. Çünkü kelâmını amelinden sayan kimse az söyler. Ancak kendisini ilgilendiren konularda olursa başka. Akılının üç şeye talip olması gerekir: Geçimini düzeltmek, varacağı yer için hazırlık ve haramda olmayarak lezzet alma. Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü! Musa'nın sahifeleri ne idi? Buyurdu ki: Hepsî ibret idi: Şaşanım, öleceğini yakinen bildiği halde seviniene, ateşin olduğunu kesin olarak bilip de gülene, dünyayı ve onun üzerinde bulunan kimselere karşı durmadan değiştiğini görüp de dünyaya gönül bağlayana, kadere yakinen inanıp da öfkelenene, hesaba inanıp da amel etmeyeine. Dedim ki, ey Allah'ın Resulü! İbrahim ve Musa'nın sahifelerindekilerden sana bir şey indirildi mi? Buyurdu ki: Evet, ey Ebu Zerr! buyurdu demıştır. Bununla beraber, Alûs'nin dediği gibi hadisin sahih olup olmadığı Allah bilir.

Bunun üzerine, "O ki en büyük ateşe yaslanacaktır sonra da orada ne ölecek, ne de hayat bulacaktır." kaidesine göre, ahirette ateşe yaslanacak bedbahtlarla, kurtuluşa erecek mutlu kişilerin hallerini genişçe anlatarak öğüt vermeye devam edilmek üzere Gâşiye Sûresi gelecektir.

GASİYE SURESİ

"Sana geldi mi?". Bu soru önemle dinlemeye teşvik ve olayın olduğunu haber vererek anlatmak içindir. "Gâşiye haberi" GÂŞİYE, aslında gayş = örtmek, sarmak kökünden ism-i fâil olarak bir şeyi her taraftan sarıp bürüyen salgın, sargın, kaplayan şey demektir ki sonundaki "tâ", niteliği isme göre dişilik âlameti veya aşırılık ifade etmek veya bazı durumlarda sıfatlıktan isimliğe nakil içindir. At eyerinin örtüsüne ve kalp zanna, insanı veya hayvanı içinden saran derde ve kâbus gibi her taraftan saran salgın, kuşatıcı belaya da "gâşiye" denir ki "Yoksa onlar Allah'ın azabından hepsini sarverecek bir felaket gelivermesinden emin mi oldular."(Yusuf, 12/107) âyetinde bu mânâdandır. Bu mânâdan "lâm" ile de kıyametin isimlerindendir. Çünkü birden bire şiddetiyle halkı saracak ve ondaki dehşet verici olaylar herkesi bürüyecektir. Bazıları demişlerdir ki: Gâşiye, "Yüzlerini ateş kaplar." (İbrahim, 14/50) buyrulduğu üzere kâfirlerin, cehennemliklerin yüzlerini saracak olan ateştir. "Saran ateş" mânâsıdır. Bazıları da, o cehennem ateşinin içine düşüp onu saracak olan cehennemliklerdir demişler. Çoğunluk birincisini sürenin akışına uygun görmüşlerdir. HADİS, herkes tarafından birbirlerine aktarılıp rivayet edilerek söylenmeğe, hikaye edilmeğe ve her söylenişinde taze gibi dinlenmeye layık söz ve haber demektir ki bu Gâşiye haberi de daima böyle önemle dinlenilmesi gereken bir haberbdir.

2. Birtakım yüzler, yani nice kimseler o gün, yani o Gâşiye sardığı gün eğilmiştir, daha önce hakkı saymazken o gün korku ve saygıyla boynunu bükmüş, zillete düşmüştür.

3. İş yapıcıdır, yani vaktiyle gereği gibi çalışmazlarken bugün hepsi ezici işlerde çalışmakta zahmet çekmektedirler, yahut, vaktiyle çalışmamış, amel etmemiş değiller; çalışmışlar, amel etmişler fakat boşuna zahmet çekmiş, sıkıntıya düşmüşlerdir. Yani bugün işe yarayacak şekilde Allah için hak, doğru yolda iyi amellere çalışmamışlar; batıl din, bozuk fikir ve inanç ile küfre saparak çalışmışlar, boşuna zahmet ve sıkıntı çekmişler, şimdi de onun cezasını çekiyorlar. "Amiletün, nasibetün" ikinci ve üçüncü haberbdir. Yahut "nasibetün" sıfattır. Bunların "hâsia" gibi "yevmeizin" ile kayıtlı olup olmadığna göre birkaç şekilde tefsiri rivayet edilmiştir.

BİRİNCİSİ, hepsinin de "yevmeizin=bugün" ile kayıtlı olmasıdır ki, daha önce eğilmez, hak yolunda çalışmazlarken bugün boynunu eğmiş, zilletler içinde dayanılmaz ezici amellerle işçilik etmekte, yorgunluk ve bitkinlikle sıkıntılar çekmektedirler, demek olur. Bugün bu amel ve sıkıntı, bundan sonra açıklanacağı gibi cehennem ateşi içinde esirlik zincirlerini, tomruklarnı sürükleyerek aşağı-yukarı bata çıka boğuşup durmalıdır. Bu mânâ İbnü Abbas'tan nakledilmiştir.

İKİNCİSİ, "âmiletün nâsibetün", "yevmeizin" ile kayıtlı olmayıp mutlak olarak geçmişe ait olmasıdır. Bu şekilde, bunlar vaktiyle dünyada çalışmışlar, iş yapmışlar, ibadet etmişler, fakat iyi yapıyoruz zannederek kâfir olup batıl yolda çalışmış bulunduklarından bütün amelleri boşa çıkmış, gayretleri yok yere gitmiş, boşuna zahmet ve sıkıntı çekmekle kalmışlar, bugün zillete düşmüşlerdir, demek olur ki, Kehf Sûresi'nin sonundaki "De ki: Amelleri en çok boşa gidenleri size haber verelim mi? Bunlar dünya hayatında, kendilerini gerçekten iyi iş yapıyor zannettikleri halde çalışmaları boşa gidenlerdir. İşte onlar Rab'lerinin âyetlerini ve ona kavuşmayı inkâr etmişler de bütün amelleri boşa gitmiştir. Artık kıyamet günü onlar için hiçbir terazi tutmayız. İşte böyle, onların cezaları cehennemdir. Çünkü inkar etmişler, benim âyetlerimi ve peygamberlerimi alaya almışlardır."(Kehf, 18/103-106) ve Furkân Sûresi'ndeki "Yaptıkları her işi ele alır, onu saçılmış zerre haline getiririz."(Furkan, 25/23) âyetlerinin mânâsını özetlemektedir. Zeyd b. Eslem'den rivayet edilen bu mânâ, İbnü Abbas'tan da diğer bir rivayettir. Ahiret, amel yurdu olmayıp, amellerin karşılığının verileceği bir yer olmak itibariyle, amelini dünyada olması daha açık olduğundan, birçokları bu mânâyı tercih etmişler ve bununla kiliselerde, manastırlarda rahipler gibi şiddet ve taşkınlığı kendileri için gerekli sayarak sapıklık üzere çalışan sapıklıkan amellerinin batıl olduğuna işaret edildiğini söylemişlerdir. Nitekim Buhârî'de İbnü Abbas'ın, "Çalışıp boşa yorulanlar hristiyanlardır." dediği rivayet edilmiştir. Bu durumda 'nin, kelimesine sıfat olması gerektir.

ÜÇÜNCÜSÜ, İkrime'den rivayet edilendir ki, "âmîle" dünyada, "nâsibe" ahirette demektir. Bunun mânâsı, zannedildiği gibi ayrı ayrı zarflar takdir etmek değil, "âmîle" ism-i fâilinin geçmiş zamanlı fiil mânâsına, "nâsibe" ism-i fâilinin de hal veya devam mânâsına geldiğini söylemektir ki, amel dünyaya, amelini karışlığı da ahirete ait olmak düşüncesiyle bu mânâ da uzak değildir. Bu şekilde de "nâsibe" üçüncü haberbdir. Bu şununla beyan edilmiştir:

4. "Kızgın ateşin girelirler" Hâmiyeye, yani ısı derecesi yüksek, şiddetli kızgın bir ateşe getirilp yaslanırlar.

5. Kaynar bir pınardan su içirilirler. "Ayn" burada da "içirmek" karinesiyle çeşme, pınar, menba, kaynak gibi su gözü mânâsına olduğu açıktır. Fakat bu göz, bir soğuk su gözü değil, âniye "kızgın su" (Rahmân, 55/44) denilen son derece sıcak, kaynar, gayet kızgın ateş gibi bir pınardır.

6. "Zehirli ve dikenli bir bitkiden başka yiyecekleri yoktur". Ta yukanlarda zakkum, Hâkka Sûresi'nde de "sadece" kaydı ile "Bir irinden başka yiyecek de yok."(Hâkka, 69/36) diye geçmiş idi. Onun için burada da "Darî" kelimesini "irin" veya "zakkum" ile aynı şey olmak üzere "ateşten bir ağaç" diye fetsir edenler varsa da, sadece bu yiyeceğin olduğu başka başka sınıflar için söylenmiş olması göz önüne alınarak herbirinin başka bir mânâda olması da mümkündür. Bu konuyla ilgili birkaç mânâ açıklamışlardır.

Râzî Tefsir'inde Hasen'den gelen bir rivayette şöyle denilmektedir: "Elim" kelimesi mü'lim, yani elem verici; semiun kelimesi münsiun, yani içitirici; bediün kelimesi mübdiün, yani eşsiz yaratıcı mânâsına olduğu gibi, dariun da, mudariun, mânâsına olur ki, yenilmesindeki sertliği, acılığı, yakıcılığı ile onları zillete ve alçalmaya mecbur eden bir şeyden başka bir yiyecek yok demektir. İkinci olarak, tefsircilerin çoğu demişlerdir ki: Darî, "şibnk" in kuruşudur. Şibnk bir tür dikenidir ki yaş iken onu deve yer, kuruyunca kâgır. Zehirli öldürücüdür. İbnü Cerir der ki: Araplar arasında dari, şibnk denilen bir bitkidir ki kuruduğu zaman Hicazlılar buna dari'derler. Diğer Araplar ise şibnk ismini veriler. Bir zehirdir. İkrime'den rivayetinde: Yere yapışık dikenli bir ağaçtır ki bahann Kurveysa ona şibnk derler, kuruyup çöp olduğu zaman da dari' derler. Ebu Hayyân'ın nakillerine göre, dari' şibnktır ki kötü bir otlaktır. Üzerinde yayılan hayvan ne yağ bağlar, ne et. İbnü Azzare-i Hüzeli'nin şu beyti ondandır:

"O develer dari' çukurlarında hapsolunmuşlar da hepsi

Kambur, elleri kanamış, süt veremez olmuştı."

Ebu Züeyb de şöyle demiştir:

"Seyrab, taze şibnkı otladı, nihayet solup da Dari' olunca o semiz kısır develer ondan uzaklaştı."

Bazı lugatçılar bunun, arfec kurusunun kırıntısı olduğunu söylemiş; Zeccâc: Avsec gibi bir ot demiş; Halil de, "yeşil ve gayet fena kokulu bir ottur ki, deniz atar" demıştır. Kamus'ta bu mânâlardan başka hurma ağacının dikenine ve bulanık kokmuş sularda ve kökleri arazi ulaşmayıp su içinde olan bir ota da denildiğini yazmıştır. Ki bu ot, "Âlâ" Sûresi'nde "Sonra onu kapkara bir su köpüğü yaptı."(Alâ, 87/5) âyetinde açıklandığı üzere türbün ve maden kömürlerinin kaynağı olan yosun türü bitkilerden demek olur. Demek ki Arapça'da dari', insanın değil hayvanın bile yemesi mümkün olmayan dikenli,

sert veya yumuşak olsa da gayet fena kokulu, zehir zenberek birkaç türlü dikene ve bitkiye denirilmiş. Şu halde burada bunlardan herhangi birinin özelliği değil, yenilip yutulma ihtimali olmayan elem verici bir şey olma niteliği kastedilmiş olmalıdır.

7. Bu mânâ, denildiği gibi, bir alçalma ve zillet ile sızlandırmak mânâsını ima eden "darî" kelimesiyle ifade edilmiş, "ne besler, ne de ağıltan kurtarı" niteliğiyle izah edilmiş demektir. Yine bundan dolayı Said'den rivayet olunduğu üzere bazı tefsirciler bunu "tas" diye tefsir etmiştir. İbnü Zeyd'den de şöyle rivayet edilmiştir: Dünýada darî, Araplar'ın bu isimle andıkları yapraksız kuru dikendir. Ahirette ise darî ateşten bir dikendir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette, ateşten bir ağaçtır. "Kamus" da, bir görüşe göre: Cehennemde acı sabırdan daha acı, leşten daha kötü kokulu ve ateşten daha yakıcı bir şeydir demekle de bunu anlatmıştır. Maksat, böyle yenip yutulma ihtimali olmayan bir şey yemek mecburiyetine düşmek, azabının elem ve acılığındaki şiddetini hissettirip anlatmak olduğuna göre zakkum, irin, dikenli bitki hepsi Müzzemmil Süresi'ndeki "Ve boğaza duran, yutulmaz yemek." (Müzzemmil, 73/13) i bu şekilde açıklamak demek olur ki, bunlar mecur kalınıp da yenseler bile "beslemez ve açlığı gidermez" niteliktedir.Bunlar ne besler, ne de açlığa faydalanırlar. Sade inletir de inletir, sızlattır da sızlattır. Bunlar ızdırıp içindeki insanlığın dünyada büyük açlık, felâket ve esaret zamanlarında görüldükleri elem ve sıkıntının yardımıyla anlaşılabilircek birer mânâ ile ahiret azabının akıllara sığmaz acıklıkanın düşündürmektedir.

8. İşte o Çâşıye, bir kısım yüzler için böyle sargin bir büyük beladır. Bunlara karşılık birtakım yüzler de o gün hoş, nimet içinde mutlu. NÂİME, hoşluk ve yumuşaklık mânâsına "nüüm'ten türetilmiş olup hoş yani "Yüzlerinde nimetin neşesini tanırın." (Mutaffiin, 83/24) mânâsına, nimet ve mutluluk eseri olan neşe, hoşluk açık; yahut "nimet'ten türetilmiş olup nimete konmuş, nimet içinde mânâlarında iki şekilde tefsir olunmuştur ki, birisi netice, birisi sebep, ikisi de mutluluğu ifade eder.

9. Yaptıkları gayretlerden razı, çalıştıklarından dolayı hoşnutturlar. Zira boşuna çalışmamışlar, amelleri Allah'ın emir ve nzasına uygun yolda yapılmış, kabul görmüş, gayret ve çabaları o dehşetli günde meyvesini vermiş, nimet ve mutluluğa emişler ve bu başan olarda tembellik duygusu değil, daha çok çalışma neşesi uyandırmıştır.

10. Yüksek bir cennettedirler. Hem yer olarak, hem de sağlıklı bakımında yüksek.

11. Öyle ki orada boş şey (veya boş bir kelime, yahut boş şeyler)le meşgul olan bir topluluk işitmezler yahut "sen işitmezsin" ey muhatap! LÂĞİYE, "boş söz" veya "boş şeyle meşgul olan topluluk" yahut lüzumsuzluk mânâsına "akibet" gibi mastar olmak üzere üç görüş vardır. "Lağiv" de, lâğıye mânâsına olarak geçersiz kılınması ve düşürülmesi gerek olan, önem verilecek bir faydası olmayan boş, mânâsız, saçma, boşa giden, faydasız şeylere denir ki, leğviyat ve lağveyat tabir olunan sözler ve fiillerden daha geneldir. "Lâğıye söz" diye özellikle hat ve sövme gibi fâhiş söze denir. Cennette bunlar işitilmez. "Orada ne boş bir laf işitirler, ne de bir yalan." (Nebe', 78/35). Cennetin yüksekliği izah edilirken ilk önce bu vasıf ile nitelenmesi, her şeyden önce cennet nimetlerinin ve cennet ehlinin temiz olduğunu göstermekle müminleri erdemli ahlâka teşviktir. Zira cennet, nimet, hoşnutluk, mutluluk denilince bir takım zihinsel dünyada refah ve servet kısmet olmuş, şehvetine ve hevesine düşkün birçoklarının hallerinde görüldüğü üzere vakit geçirmek için oyunlar, eğlenceler, hakiki bir fayda içermeyen lüzumsuz şeylerle ilgili boş sözler, fiiller, neticesi hiçbir ibaret olan şeyler için dedikodular, entrikalar, edep kaydına bağlı kalmadan gezvelerlik, şımarıklıklar yüksek bir zevk ve maharetmis ve bu gibi haller ile keyif çatmak nimet ve mutluluğun tamamlayıcılarından olan gayelemiş gibi ve dolayısıyla cennetteki mutluluk da böyle boş eğlencelerden ibaret olacaktıgı gibi bir kuruntu ve hayale kapılabileceğinden böyle bir ihtimali sıvamak için önce cennetin yüksekliği anlatılırken orada boş şeylere yer olmadıgı ve cennet ehlinin öyle boş ve faydasız şeylerle meşgul olması şöyle dursun onun işitmekten bile uzak bulunduktan anlatılmış ve bu suretle müminlere layık olan da Müminun Süresi'nde "Boş ve faydasız şeylerden yüz çevirenler." (Mü'minun, 23/3) diye ağıklandığı üzere bu ahlâk ile ahlâklanmak, hem yalnız darlık ve ihtiyaç zamanlarında değil, nimetleri artıp durumlarında bir rahatlık meydana geldiği oranda da boş şeylerle meşgul olmanın uzaklaşmakla ileri gitmek ve hatta yalnız yükümlülük yurdu olan dünyada değil, kendilerinin yükümlülüklerin kalktığı ve hiç öfke ve cezanın bulunmadığı rahmet sahasına ulaştıkları zaman bile ondan uzak tutulmak ve dolayısıyla nimetleri, nimetin kıymetini bilmeyen cahil ve beysizlerlin felaketlerine sebep olan bunlara türünden olmayıp sonsuz mutluluğa erişen faziletli ve ciddi kişilerin nimetleri türünden olmasını istemektir. Yine şu da dikkate değer bir şeydir ki, cennetin ve nimetin yüksek nitelikleri anlatılırken önce daha çok yüce nefislerin ve ırfan ve vıdanî olgunluklarda büyük makam sahibi olanların şanlarına layık olan ruhanî ve manevî özellik öne alınmış, yapılan çalışmalardan hoşnut olmak, sonra da boş şeylerden uzak durmak anlatılmıştır. Herhangi bir hususta hoşnutluk mertebesine ermek büyük zevk ise de yapılan çalışmadan hoşnut olmak, insanı hamd makamına erdiren lezzetlerin en yükseğidir. Çünkü "İnsan için çalıştığınan başkası yoktur." (Necm, 53/39) ve "Kazandıgı hayır kendi faydasına, yaptığı kötülük de zararıdır." (Bakara, 2/286) Hayat aslında çalışmak demek olduğui bir, gerçekte hayatın zevki, gayesine yönelik olarak çalışma zevkinden ibarettir. Çalışmanın zevki de gayesine isabet etmesindedir. Onun için, yaptığı çalışmanın güzel meyvesini gören ruhun duyacağı haz, her lezzetin üstünde ve bu suretle çalışmadan duyulan hoşnutluk, her hoşnutluğun başında bir ruhi hazdır. Gayesini bulamıyan çalışma ve amel, sonunda "çalışmıştır, fakat boşuna yorulmuştur" hükmünce yorgunluk, bitkinlik ve hayal kırıklılığıyla elem ve beklenilenin elde edilememesinden duyulan acıdan ibaret kalacağı gibi, gayesiz yapılan veya gayesi bir önem taşımayan çalışmalar da boş ve faydasız olmak itibarıyla ona katılmıştır. Onun için, Çalışmasından hoşnutluk ruhun en yüksek hazlarından olduğu gibi boş şeylerden uzak durmak da onun tamamlanmasının şartlarından bulunmak nedeniyle yüksek cennetin sıfatlarında önce bu iki mutluluk öne alınmış, sonra da dünya hayatında tanınmakta olan maddi lezzetlere benzer hazzar zikredilmiştir.

12. Şöyle ki: Onda, (o cennette) akan bir pınar vardır, istenilen yere akan bir kaynak ki her tarafa hayat maya ve neşesi dağıtır. Defalarca geçtiği üzere, cennetteki pınarlar birkaç tanedir. Burada müfred (tekil) getirilmesi, cinsi dikkat nazanna alındığı için demektir olur. Yahut en genel olan birine işaret edilmiştir. Herhalde sonundaki tenvin müfred (tek)lik için değil, onun ululuğunu göstermek içindir. Belirsiz getirilmesi de, bilinen pınarlardan olmayıp "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler." cümlesinden olduğuna işaretir ki, bundan sonrakilere de böyledir.

13. O cennette, o akan pınar civarında yükseltilmiş tahtlar vardır. SERİR, üzerinde sevinç ve neşe ile oturlan taht, sandalye veya yatılan karyola ve köşk kabilinden şeylere denir. Yükseltilmiş denilmesinin sebebi de zeminde yüksekliği veya şerefi itibarıyladır.

14. Ve küpler vardır. Kulpu olmayan küp, sürahi, bardak gibi içecek kapları yakınlarına konmuş istedikleri zaman "Kuskusuz iyiler öyle dolgun bir kadehten içerler ki katkısı kâfurdur. Bir çesme ki ondan Allah'ın kulları içermelir." (İnsan, 76/5-6) âyetlerinin ifade ettiği gibi içmelerine hazır, yine o cennette

15. sıra sıra dizilmiş yastıklar, nunun zammesi ve kesresi ile dayanmak için konulan koltuk yastığı demektir.

16. Serilmiş (yahut yer yer yayılmış) döşemeler vardır. "Zâ'nın zammesi veya kesresi ile zürbiye, nefis ve kıymetli döşemeler demektir. "Kâmus'ta zikredildiği üzere zerabiyy, sararmış ve kızarmış olmakla beraber yeşilliği de bulunan otlara da denilir ve fiilinde, "bitki, içinde yeşillik bulunduğu halde sarardı ve kızardı" denilir. Döşemelere zerabiyy denilmesi buna benzetme suretiyle olduğu da söylenmiştir. Lakin Ragib demiştir ki: "Zerabiyy, aslında bir yere mensup benekli dokumalardır. Sonra istiare olarak döşemeler için kullanılmıştır." Ferrâ'nın yazdığına göre ince tüylü hallırlardır. İnce püsküllü ve kadifesi bulunan halılar (tanâfis), koltuk yastıkları (nemank) ve nefis döşemeler (zerabi) birbirlerinin yerine de kullanıldığından Cevheri "Sihah"ında bunların arasını ayırmıştır. Nitekim Hind'in; "Biz Tânk'ın kızlarıyız.

Nefis döşemeler üzerinde yürürüz." recezinde "nemânk", "zarâbi" mânâsında kullanılmıştır. Çünkü âdet itibarıyla yastık üzerinde yürünmez. Bununla beraber diğerleri farklarını göstermiş oldukları gibi âyette de bu açıktır.

17. Bakmıyorlar mı develere? Yukarının bir şubelendirilmesi olan bu cümlelin "fâ" ile bağlanmasındaki mânâ, kıyamet haberini ve onun içerdği hayret verici niteliklerle, öldükten sonra dirilme meselesini inkar edenlere karşı yaratılışın en fazla göz önünde bulunan şeylerinden bile görölüp duran enteresan durumlara dikkatleri çekmek suretiyle yaratıcının gücünü hatırlatmak ve boşuna yorgunluk olan yolsuz çalışmalarından ve boş şeylerden kurtulmak ve çalışmasından hoşnut olacağı işler yapmak için yerden göğe, gökten yere, en yakınından en uzaklarına kadar eşyanın yaratılış şekillerini araştırıp inceleyerek onun kanunlarını ve kudretinin hayret verici neticelerini ve onun nasıl tasarrufta bulunduğu ve ona göre emir ve hükümlerini anlayıp ortaya çıkarak kıyamet gününün sıkıntılarından korunacak ve mutluluğuna erdirecek güzel ve yararlı işlere sevk ve teşvik etmektr ki önceki sürede "İlk sahifeler"de olduğu anlatılan temizlenme mânâsının, "son sahifeler"de tamamlayıcısı ve kemale erdircisi demek olan bir hatırlatma olmak hasebiyle sonunda "hatırlat, öğüt ver" emriyle takip edilmiştir. Bu hatırlatma için kıyamet haberinden sonra yer ve göğün yaratılış niceliği ile yaratıcının kudretine dikkat çekilirken ilk önce devenin ıleri sürülmesi birdenbire insana acayip gelirse de bu acayıplıkta kastedilen mânâyı isabet açısından "bera'at-i istihlal" gibi bir bedîi sanat vardır. Zira maksat, bakılmaya alışılmış ve pek olağan gibi görünen şeylerin bile yaratılış niceliğinin enteresan şeylerle dolu olduğunun duyurmak olduğu ve deve yaratılışının gerçekten enteresanlığı ile beraber Araplar'ın en yakından

gözlerine çarpması gerektiği düşünülürse, bunun yaratılışının âlemi seyretmek için ilk bakılacak yer edinilmesi en uygun hareket olduktan sonra, serilmiş döşeklerden bir anda deveye atlatarak ondan göğe, ondan dağlara, onlardan yer tarafına bir inceleme yolculuğu yaptırın geçişte bir enteresanlık ve aynı zamanda âyet sonlarında kıvrık "hâ" yani (tâ-i merbuta) den şiddetli uzun "tâ" ya geçen bir genişleme ile ifadeye başkaca bir değişiklik verilmesinin yaratılıştaki enteresanlıkları göstermek maksadına her bakımdan uyan bedîi sanatları kapsadığı anlaşılır. Bu sayılan şeylere bakmak da, bütün âleme bakma mânâsını taşır. "Fâ" bağlacı, kendinden sonra gelen kısmı âyetin akışından anlaşılması gereken mukadder bir mânâ üzerine bağlayan bir bağ olarak mânânın özeti şöyle olur: Kıyamet olayı böyle haber verildiği, dünyanın sonu ya boşuna işlenmiş ameller yüzünden yorgun ve bitkin olarak zillet ve sefillikle ateşe yaslanmak veya yolunda yapılan güzel ve meyveli amellerle nimet ve mutluluğa ermek çalışmasından sonsuza kadar hoşnut olmaktan ibaret olduğu anlatıldığı halde, bulunduğu âlemi ve yaratının hükmünü ve kudretini düşünmeyip de dünyayı ahirete tercih eden gafiller hâlâ önünü sonunu görmek ve sonunda hoşnut olacağı faydalı ameller yolunu aramak ve gereği gibi faydalanmak için bakmazlar mı o her gün gözleri önünde kullandır durdukları, etinden, sütünden, yününden, derisinden, ısinden gücünden, türlü yararlarından istifade etmek için birçok sıkıntıya soktukları deveye? Nasıl yaratılmış? Ne ilgi çekici bir yaratılışı var? Birçok hayvanın yaratılışına benzemeyen in cüssesi, son derece kuvvetli olması, ilgi çekici şekli, başka hayvanların yetinmediği çok az yem ve dikenli mikenli otlaklarla yetinerek ağır yüklerle uzun uzun yolculuklara ve gülerce susuzluğa dayanan sabır ve sağlamlığı ve oturup kalmaktaki durumu ve o kuvvet ve ırlılığıyla beraber en zayıf bir hayvandan, bir koyundan, bir eşekten daha ziyade ve hatta bir çocukla bile yedilip güdülebilecek derecede itaat ve boyun eğme ile insanların emrine verilerek hizmet ettirilmesi ve gittiği bir yolu birçok insandan daha sağlam bir hafıza ile belleyip çıkarması ve kalınlığına rağmen güzel sesle seslenildiğinde etkilenercek şevk ve neşe ile coşması gibi halleri ne hayret verici şeylerdir. İnsan kendi zekasıyla bu şaşırtıcı yaratılış arasındaki fark ve ilgiyi düşünür, o iri ilgi çekici hayvana karşı kendi maddi kuvvetinin küçüklüğünü mukayese eder ve bununla beraber kendinin onu hizmetinde kullanılabilecek şekilde üstün olmasının sıranı ve bundan daha güzel istifade yollarını araştırırsa kuşku yok ki herseyden önce yüce yaratıcının yaratmasındaki hayret verici durumları, kudretinin enginliğini ve her şeye bir özellik lütfeden iradesindeki bu özelliği ve hepsini özel ilgi ve münasebetlerine göre bir düzen ile yöneten emir ve hükmünü ve dolayısıyla insanları da ona göre acı veya tatlı bir sona doğru yürümekte olduklarını anlaması ve o yolda iman ve ırfan ile ilerisi için sevkle çalışması gerekir. Allah tarafından her varlığa ayrı ayrı verilen bu özelliklerin önemini ve ilim ve ırfan gibi manevî kuvvetlerin maddi kuvvetlere üstünlük ve hakimiyetini açık bir misal ile anlatmak için insanların emrine verilen devenin yaratılış niceliğini ilk bakış yeri edinmek herkes için en açık ve en faydalı bir misal olduğunda şüphe yoktur. Gerçi fil daha büyüktür ve onun yaratılışında da açık bir hayret verici durum vardır. Fakat o, deve gibi temiz bir hayvan olmadıktan başka onun kadar göz önünde de değil ve özellikle Arab'ın gözünden uzaktır. Deve ise Arab'ın başlıca mallarındandır. Hele "dikenli ot"un zikredilmesinden sonra deveye bir nazar (bakış) atmanın da başkaca bir münasebet ve hoşluğu vardır. Sonra dolaşmak ve yolculuk etmek için deveye binen kimse boyundan çok yukarda bir yüksekliğe çıkmış olur. Yukarı baktığı zaman üstünde göğü, sağa sola baktığı zaman dağları, aşağıya baktığı zaman da yerkürenin yüzeyini görür. Bu bakışlar ne kadar genişler, ne kadar derinleşirse insanın, bulunduğu âlemi tanımaya ve yüce Allah'ın yaratmasının, gücünün ve nimetlerinin enginliği, geleceğın önemi ve yolunda ve doğru yapılan çalışma ve gayretin kıymeti hakkındaki bilgisi de öyle genişler ve derinleşir.

Ebu'l-Abbas Mübberred gibi bazıları da burada deveye bakıştan göğe bakışa geçmeği uzak görebek birbirlerine bağlanan konular arasında daha uygun bir ilgi düşünmek üzere "gök" karinesinden yararlanarak "ibil"den maksadın bulut olduğu görüşüne varmıştır. "Keşşaf" yazarı der ki: Bunun maksadı "ibil" kelimesinin ğamâm, müzn, rebâb, ğaym, ğayn ve benzeri isimlerden olduğuna söylemek değil, birçok Arap şiirinde bulutun deveye benzetilmiş olduğunu görerek burada da teşbih (benzetme) ve mecaz yoluyla "ibil"den bulut kastedilmiş olmasını câiz görmek olmalıdır. Fakat mecaza gerek yoktur. Deveye bakıştan göğe bakışa geçmek, özellikle vadilerinde, çöllerinde, uzak gezi ve yolculuklarında özel olarak deveyi kullandıkları bilinen Araplar'ın işaret edilmes bakımından son derece doğal ve güzeldir. Deve en faydalı mal olup da ona bakmamak, hayret verici yaratılışını düşünmemek nasıl büyük gaflet ise deveye binip deha göğe bakmamak, yaratıcının kudret ve ululuğunu düşünmeye dalmamak daha büyük gaflettir. Onun için buyruluyor ki:

18. Ve o göğe (gece gündüz görüp durdukları hayret verici göğe) bakmazlar mı nasıl yükseltilmiş? Yukarı doğru yükselen hava boşluğu üstünde derin bir şekilde uzaıyıp giden boyut içinde her biri bir yörüngede direksiz dayanaksız yüzüp duran sayısız cisim ve yıldızlarıyla, o süsü ve genişliğiyle bütün başkışları kaplayan o aşımaz okyanus nası bir yükseklik verilmiş.

19. Ve o dağlara yerden o göğ'e doğru başlarını kaldırarak dikilip bakışları sınırlayan ve türlü faydalarından yararlanılıp durulan dağlara bakmazlar mı nasıl dikilmiş? Nasıl yerlere konulup yerleştirilmiş?

20. Ve o yerküreye ve üzerinde yaşadıkları, altlarında kendilerine boyun eğmiş ve zelli buldukları ve yarın içine gömülecekleri toprağa bakmazlar mı nasıl düzlenmiş? O dağlar, vadilerle beraber ovalar, denizler gibi düzlüklerden nasıl bir yüzey ile kaplanıp üzerinde yaşanabilecek, gezi ve yolculuk yapılabilecek şekilde düzlenmiş, döşenmiş; bu yüzey oluşuncaya kadar nasıl başkalaşım ve dönüşümler vukua getirilmiş? Neler yıkılmış, neler yapılmış? Ne yaratılmış, ne düzgün bir biçime koyulmuş, ne işler olmuş? Bugün ne duruma gelmiş? Yanni neler olma ihtimali var? Kısacası nasıl ve ne gibi bir âlemde bulunuyorlar? Ne olmuş, ne olacaktı? Bütün bunlara, düşüme ve ibret gözüyle bakıp da yaratanın gücünü, Kiyamet haberinin ifade ettiği öldükten sonra dirilme ve toplanmanın, ceza ve mükâfâtın hak olduğunu, gösterdiği gayretten hoşnut olmak için hak yolunda çalışmanın gerekliliğini düşünmezler mi? Görülüyor ki bu bakış, âlemin yeri ve göğü ile hepsine bakmak demektir. Bununla beraber yerin bir parçasından başlayıp gökten ve dağlardan dolaşarak neticede yerküre yüzeyinin nasıl olduğunu tetkike getirilmiştir. Zira "Size belli bir zamana kadar yeryüzünde yerleşme ve oradan faydalanma vardır. Orada yaşayacak, orada ölecek ve tekrar oradan çıkılacaksınız, dedi."(A'râf, 7/24-25) buyrulduğu üzere yeryüzü insanlar için bir zamana kadar hayattan nasip alınacak bir yuttur. Onda yaşanacak, onda ölünecek, ondan çıkarılıp mahşerde toplanarak ahirete gidilecektir. Onun için bulunduğu yurdu ileri geri sınırlanıyla ve niteliğiyle tanıyıp "Şimdi yeryüzünde bir gezin de peygamberleri yalanlayanları sonu ne olmuş, görün."(Nahl, 16/36) âyetinin mânâsına sonucu anlamak ve ona göre hayatını cahlile ve boş şeylerle geçirmeyip iman ve ırfan ile güzel amellere çalışmak gerektiğine dikkat çekilmiştir. Şu da çok dikkate değer bir husustur ki burada bu nasılıkların detayına girilmemiş, sadece yaratmak, yükseltme, dikme ve düzleme niteliklerine topluca bir tetkik bakışı atılmıştır. Demek ki bunlar şu görünen âlemde bizzat var olan şeyler olduğu için ayrıntısı insanların soyut araştırma ve inceleme bakışlarıyla bilinebilecek ilimler ve akıl bilgilerin konusuna girilen şeylerdendir. Demek ki bunlara güzel bir bakış atmak, yüce Allah tarafından istenen bir şeydir. Bu bakış ve tecrübe ile edinebileceğimiz bilgilerin, Allah'ı bilebilmek için özel bir önemi vardır. Kur'ân'ın birçok yerinde özellikle hatırlatılan bu gibi oluşumla ilgili maddi deliller yaratılışa bizzat mevcut bulunduğu için böyle topluca yapılan ilâhî işaretlere "hatırlatma" adı verilmiştir. Çünkü bunlar akli ve tecrübeye dayanan inceleme ve araştırmalarla bilinebilecek şeyler olduğu için bilgi sebepleri aslında akıllarda yaratılıştan vardır. Bu suretle burada zooloji, astronomi, coğrafya, jeoloji ve tabii tarih denilen akli ve deneyse ilimlerin faydalanna ve müslümanların bunlarla da meşgul olmaları gerektiğine ve ancak bunları bilgi gayesi saymayıp yaratıcının nasıl tasarıfta bulunduğuna bakarak onun âyet ve kanunlarının gücünü tanımak ve kâfirlerin batıl ve yanlış inançlarını reddederek ahiret hayatı için dünya hayatından nasip almak üzere vazife yollarını anlayıp ortaya çıkarmaya vasıta gibi kabul etmek hususlarına bir işaret vardır. Gerçekte yerküreyi, yerkürenin hallerini ve onun üzerinde yaşamaya kaidelerini en iyi bilenler ve bilgileri oranında iyi çalışan milletler diğerlerine üstünlük sağlayagelmişler; içinde bulundukları dünya hayatını ve dünyanın boş ve aldatıcı lezzetlerini en son gaye edinip de onunla kalmak isteyen tembel, boş ve değersiz şeylerle uğraşan uluslar veya nereye gittiğini bilmeyerek cahlile bir hırs ve gılgınlıkla etrafına saldıkları hercin kavimler yenilmiş ve perişan olagelmışlerdir. Dünya hayatını tercih edenler de emeyenler de nasıl olsa bu hayattan çıkip gitmişler ve ancak iman, ırfan, ihlas ve kesin inançla ahiret için çalışan ve güzel amellerle hakka kavuşanlar sonsuz mutluluk ve bahтияnlığı kazanmışlardır. Kuşku yok ki bu bakış toptan da, ayrıntılı da olabilir. Toplu bakış bu âyetlerle anlatılmış, ayrıntısı da bakışlarımızın gözlem yoluyla keşif ve tetkikine havale edilmiş, hala bakmayanlar "hâlâ bakmazlar mı?" diye kınanmıştır.

21. Bunun üzerine buyruluyor ki: o halde hatırlat, yani hâlâ bakmıyorlar, bunlara bakıp düşünmüyorlar sen onlara vaaz ve öğüt vererek hatırlat, bakmalannın gereğini veya o bakışın neticelerini duyur ve bildir. Hatırlatma ile yetin de daha fazla zorlama, zorla düşündüreçgini diye uğraşma çünkü sen ancak bir hatırlatıcısın. Sadece durumu onlara iletmeye ve hatırlatmaya memur bir nasihatçı, bir öğütçüsün.

22. Üzerlerine bela olmuş bir zorba değilsin, zorla baktınp düşündürecek, her istediğin şeyi yapptacak, kalplerine hükmedip dilediğin gibi iman etmelerini sağlayacak değilsin. "Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin."(Kasas, 28/56).

23. Ancak her kim aksine gidip inkâr ederse, yani öğüt ve hatırlatmayı dinlemez ve bu ırşada karşı nankörlük ederek küfürde ısrar ederse.

24. Bundan dolayı Allah onu en büyük azap ile cezalandıracaktır ki, en büyük azap ahiret azabıdır. "Ahiret azabı, elbette daha büyüktür." (Zümer, 39/26) Ona bazan dünya azabı dahi katılırsa da o, ahiret azabına oranla küçük kalır.

25. Herhalde onların dönüşleri nihayet bizedir, ne kadar yüz çevirseler, ne kadar kaçmaya çalışsalar neticede dönüp bize geleceklerdir.

26. Sonra da hesaplarını görmek muhakkak bizi aittir. Yani hesaplarını başkası değil, Allah görecek, Allah'a hesap vereceklerdir. Dolayısıyla o en büyük azaıptan kurtulmalanna imkan ve ihtimal yoktur. Şimdi bu sürede zikredilen inceleme bakışlarının ibret özetini biraz açmak suretiyle Allah'a dönüş akibetinin bir izahı, akışı içinde zaman değişikliklerine dikkati çekerek başlayan "Ve'l-Fecr" Süresi gelecektir.

FECR SÜRESİ

1."Andolsun fecre". Bu sürenin başında yemin edilerek bazı şeylere dikkat çekilmiştir. Bunlar âlemdeki değişimleri gösteren ve insanı karanlıktan aydınlığa, kederden sevince götüren ve böylece kendilerinden önce olan var eden yüce yaratıcının Rabliğini duyurup hissettiren zaman olaylarıdır. Bunların belirli ve belirsiz olmalanna, başlannda bulunan "lâm" lardaki ahid veya cins veya istiğrak ihtimalleri itibanyla kapsam derecelerine ve bunların ne olduğunu belirleme ve yorumlanına dair tefsircilerin birçok söz ve rivayeti vardır.

Fecr, bilindiği gibi gece karanlığının çatladığı sabahın ilk beyazdır ki, dilimizde "safak atması, tan sökmesi" şeklinde ifade edilir. Bunun dikey olarak önceden görünen şekline "yalancı fecir", yatay olarak görüne de "gerçek fecir" denir. Yalancı fecirle dinen namaz ve oruç hükümlerinin bir ilgisi yoktur. Bu hususlarda gerçek fecre itibar edilir. Buna göre fecir, cihanın karanlıktan aydınlığa geçmek üzere gülümsediği en neşeli, mutlu bir anıdır. Bu itibarla başındaki "lâm"ı cins olarak alıp "Aydınlınamaya başladığı zaman sabaha andolsun." (Tekvir, 81/17) âyetinde olduğu gibi fecir cinsine yemin, kuşkusuz ki mânâlıdır. Birçoklarının görüşü de budur. Bununla beraber bazı sabahlann daha çok özellikli bulunduğunda da kuşku yoktur. Bu itibar ile de başındaki lâmi ahd mânâsına ararak cuma ve bayram gibi mübarek günlerden birinin fecri olarak düşünülebilir. Bu durumda ilk akla gelen Mücahid'den rivayet edildiği üzere, kurban bayramı gününün fecri olmasıdır ki, bu da Zilhicce'nin onuncu günüdür. Birincisi bunu dahi kapsasa da bunda daha çok bir özellik ve kapsamlık ile neşe ve sevince işaret vardır. Şu da buna bir karine (ipucu) gibidir:

2. Ve on geceye yemin olsun. Çünkü her hangi bir kayıt koymadan "on" denilince Zilhicce'nin on günü, yani birinden bayram günü olan onuncu gününe kadar on gün akla geldiğinden "on gece" bu on gece demek olur. Bununla beraber Ramazan'ın son on günü ve Muharrem'in Aşure (onuncu) gününe kadar on'u da sayılı on'lardandır. Bunlar hakkında da rivayet vardır. Gerçi burada ahdi gösteren "lâm" getirilmeyip belirsiz olarak denilmesi, belirli bir "on" kastedilmeyip bunların herbirine ve belki de her ayın koyu mehtabından önce gelen ilk on gecesine ihtimalini hissettirebilirse de "Mutlak bir söz süpheye düşürücü bir mânâ ifade ettiği zaman, ifade ettiği mânâlardan en mümkün ne ise ona yorumlanır." kuralına göre, bunun "lâm"sız kullanılarak ençok bilinen "Zilhicce'nin on günü" şeklinde yorumlanması ilk akla gelen mânâ olduğu gibi, sonundaki tenvinin de sadece belirsizlik için değil bir ululama mânâsı ifade ederek bu gecelerin özel şerefine daha ziyade dikkat çekme mânâsı taşıdığı da ağıklamıştır. Bir de denilebilir ki bu kelimenin belirsiz olarak kullanılması, belli bir senenin Zilhicce'sinin on günü kastedilmeyerek belli olmayan bir on'a işaret olmak içindir. Başka bir "on" olma ihtimali akla gelse dahi her halde maksat, sonunda fecir gibi neşe ve sevinç bulunan bir on gece olmalıdır. Onuncu sabahı Kurban bayramı olan Zilhicce'nin on gecesı olması da buna daha uygun, ayrıca Kadir gecesini kapsamış olması ihtimali ve sonunda Ramazan bayramı gelmesi itibanyla Ramazan'ın son on gecesı olması da uygundur. Bu şekilde "on gece" dünya ömrü derecesinde olarak sürenin sonuna bir "beraat-i istihlâl" mânâsında da olmuş olur.

Bu "on gece"nin Kurban bayramından önceki on gece olduğuna Hakim "sahih" diyerek ve daha başka bir topluluk İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdir. İbnü Zübeyr, Mesruk, Mücahid, ikirame ve daha başkalarından da rivayet olunmuştur. İmam Ahmed, Nesai ve Hakim sahih diyerek ve Bezzer, İbnü Cerir, İbnü Merduye ve "Şuab'ta Beyhakî Hz. Cabir'den de Resulullah (s.a.v.)

"On gece, Kurban bayramının on gecesidir." buyurdu, diye merfu olarak rivayet etmişlerdir. Bundan dolayı İbnü Cerir şöyle demiştir: "Doğru olan görüş, bunların Kurban bayramından önceki on gece olmasıdır. Zira yorumculardan gelen delil bunun üzerine icma etmiştir. Denilmiştir ki, Hz. Musa'nın mikatında "Ve ona on gece daha ilave ettik. Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı."(A'râf, 7/142) buyrulan on da Zilhicce'nin on gecesidir."

Bu on gecenin fazileti hakkında hadisler de vardır. Bunlar arasında Ahmed ve Buhârî'nin İbnü Abbas'tan merfu olarak rivayet ettikleri şu hadisi sayabiliriz: Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Günlerden hiçbirini yoktur ki onlarda yapılan bir iş "on gün"de yapılan işten daha faziletili ve yüce Allah'a daha sevgili olsun. Ashab: "Ey Allah'ın Resulü! Allah yolunda cihad da mı değil?" dediler. Allah yolunda cihad da değil, buyurdu. Ancak malıya ve canıyla Allah yolunda cihad edip de onlardan bir şey ile dönmeyen hariç." Bununla beraber İbnü Münzir ile İbnü Ebi Hatim İbnü Abbas'tan Ramazan'ın son on gecesı olduğunu da rivayet etmişlerdir. Dahhak'ta da böyle rivayet olunmuştur. Hatta bazıları bunun müteffikün aleyh olduğu görüşünü benimsemiş ve Hz. Aişe'den gelen ve sıhhati üzerinde ittifak edilen bir hadisi delil göstererek bu sonuca varmışlardır. Hz. Aişe demiştir ki: On, yani Ramazan'ın son on'u gelince Resulullah kuşağını sıkır, gecesini ihya eder, ailesini de uyarırdı." Fakat bu hadis burada rivayet edilen "on'u" açıklamak için değil, özellikle kadir gecesinin faziletini araştırmadan söz edilirken söylenmiş olması, ayrıca peygamberin sözünü değil de fillini hikâye etmiş olması nedeniyle tefsir açısından Cabir hadisinin tercihi gerekir. Bununla beraber görülyör ki âyetde de rivayetlerde de ihtimal eksik değildir. "On gece"nin Kurban bayramından önceki on gece olması daha kuvvetli olmakla beraber, ikisini de, hatta Muharrem'in on gecesini de ifade etmesi mümkün ve doğru olabilir. Hangisi olursa olsun, yeminden anlaşılan asıl mânâ, dünya değişimlerinin hükmünü anlatmak üzere, neticesinde bir başan ve neşe ile rahatlama ve dolayısıyla bir bayrama erme durumu ortaya çıkan geçici, sıkıntılı ibadet ve gayret saatlerinin kıymetine ve bunları gaflet ve isyan ile geçirenlerin sonsuz olarak uğrayacakları zarara dikkatleri çekmektir. Nitekim sürenin içinde anlatılan konular da bu mânâyı açıklayacaktır.

3. Çifte ve teke yemin olsun. Râzi der ki: "Şef ve vetr, Araplar'ın "tek ve gift" ve genel olarak herkesin "gift ve tek" dediğidir. Yunus şöyle der: Aliye halkı, sayı ifade ederken vetir; öç ve intikam alma mânâsında ise vitr derler. Temim ise her iki mânâda da vitr der." Bunun izahı şudur: Şef ve vetr kelimeleri mastar ve isim olarak kullanılır. Mastar olduğu zaman eşşef, bir şeyi diğerine katmak demek olup giftlemek ve şefa'at etmek mânâlarına gelir. Vetr de, iyfar gibi teklemek ve öç almak mânâlarına gelir. Öce ve kine "tire" denilir. İsim olduğu zaman da şef', gift; vitir, tek demek olur. Nitekim iki rekat namaza şef' denildiği gibi, tek namaza da vitir denilir. Demek ki şef ve vetr; şefa'at ve intikam, giftleme ve teklemek, gift ve tek mânâlarına gelebilen bir cem ve fark ifade eder. Burada da el-vetr; Hamze, Kisâi, Halefi aşır kırâetlerinde "vav"ın kesresiyile, Aşere'nin geri kalanlarında feth ile okunmuştur. Yunus'un yukanda geçen görüşüne göre vitir, iki mânâya da gelebilirse de vetr ancak sayıda kullanılır, yani tek veya teklemek mânâsınadır. Buna Kureys lûgatı demişlerdir. Alûsi, der ki: Kesre ile "vitr" de okunmuştur. Bu, Temim lûgatidir. Çoğunluğun kırâeti feth üzeredir ve bu Kureys lûgatidir. Sahib-i matla'ın açıklamasına göre ise, şef kelimesinin karşılığı olan vetr de, habr ve hibr gibi fetha ve kesre ile okunur. Ama tire, yani kin ve öfke mânâsına gelen "vitr"de nakledilen yalnız kesredir. Bununla beraber Asmaî, bunda da iki lûgat nakletmiştir.

İşte çoğunluğun kırâetinin feth ile olduğu, bunun da ancak sayı mânâsına Kureys lûgatı bulunduğu için tefsirciler burada kesir kırâetlerini de bu mânâyı yorumlayarak intikam mânâsını hiç itibara almamışlar; sayı ile ilgili olan gift-tek mânâları üzerinde yürümüşlerdir ki, şef ve vetr kelimelerinin karşılıklı olarak kullanılmasından açık olan mânâ da budur. Gerçi kesir kırâetinin iki mânâyı da ihtimali olması ve "Rabb'in nasıl yaptığını görmedim mi?" ile anlatılan azgın fesatçılar üzerine, "Bu nedenle Rabb'in onların üzerine azab kamçısı yağdırdı." âyeti, ilâhî öfke ve intikamı açıklayıcı olması nedeniyle vetrin bu mânâyı yorumlanmasına bir karine (ipucu) olabilirse de fetih kırâeti buna uygun görülmediği gibi, şef ve vetr kelimelerinin karşılıklı kullanılması da şefa'at ve intikam mânâsında meşhur olmadığından bu mânâ gizli bir imadın ibaret kalmış olur. O halde gift ve tek tabirinden ne anlamak gerekir?

Başlanndaki "lâm"lar, cins ifade eden lâm mânâsına alınması halinde, kuşkusuz bu tabir bütün eşyayı kapsar. Çünkü eşya kesinlikle ya gift, ya da tektir. Bu durumda eşyanın hepsine, her şeye yemin edilmiş olur. Bundaki fayda ise, zaman değişimlerinin her şeye yayıldığına dikkatlerini çekerek her şeyin sona ereceğini bir hatırlatmadan ibaret olur. Bu takdirde, "Onun zatından başka her şey yok olacaktır."(Kasas, 28/88) hükmünce, şef ve vetrden maksadın, Allah'ın zati dışındaki şeyler olması gerekir.

Bu iki kelimenin başındaki "lâm" lann "ahid" mânâsına alınması halinde ise, gift veya tek olmakla bilinen birçok şeye ihtimali olur. Bundan dolayı tefsirciler burada otuzdan fazla yorum tarzı zikretmişlerdir.

Bunlardan rivayet bakımından en kuvvetli olanlardan birkaçını aşağıya alıyoruz:

1_ Buhârî'de Mücahid'den rivayet olduğu üzere şef yaratılan herşey; vetr, yüce Allah'tır. Bu surette "Hem her şeyden iki gift yaratık ki öğüt alsınız. O halde hemen Allah'a sığınin. Kuşkusuz ben onun tarafından size açık bir uyanıyım."(Zâriyât, 51/49-50) âyetlerinin mânâsı olur. "Bütün giftleri yaratan Allah bütün noksanlıklardan uzaktır."(Yâsin, 36/36) Esma-i Hüсна hadisinde de "Allah tektir; tek sever." veya ziddi vardır ki bunlar bir şef teşkil ederler: Küfür-iman, saadet-bedbahtlık, hidayet-sapıklık, gecegündüz, Gök-yer, deniz-kara, cin-insan, ruh-cisim hep gifttir. Yüce Allah ise ortaksızdır, "Hiçbir benzeri yoktur."(Şûrâ, 41/11), tektir, birdir, o hiçbir şeye muhtaç değil, herşey ona muhtaçtır.

2_ İmam Ahmed ve Timizî İmran b. Husayn (r.a.)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v.)'a âyetinin mânâsı sorulunca: "Namazdır, çünkü onun bir kısmı gift, bir kısmı tektir." buyurdu. Timizî bunun Allah'den garib habis olduğunu söylemiştir. Bunu İmran'dan Abd b. Humeyd, İbnü Cerir, İbnü Münzir, İbnü Merduye ve İbnü Ebi Hatim de rivayet etmişlerdir. İbnü Ebi Hatim "Sahih" demiştir.

3_ İbnü Abbas'tan: Züreme b. Ebi Evfa ve İkrime ve ondan Katade ve Dahhak

demislerdir ki: Şef, Kurban bayramının ilk günü; vetr, arefe günüdür. "Leyal-i aşr" (on gece) hakkında varit olan Cabir hadisine en uygun olan da budur. Yüce Allah ilâhî ilminde bu gecenin diğer günlere üstünlüğünü ve bu iki günün de bu on geceden geri kalanlarına üstünlüğünü ve daha hayırlı olduğunu bildirmek üzere bu on geceye ve iki güne yemin etmiştir. Kurban bayramının ilk günü Zilhicce'nin onuncu günü olmakla çift, dokuzuncu arefe günü tektir. Bunlar asıl haccin rükünlerinin ada olunabildiği birinci ve ikinci gündürlər. Arafat'a yetişen hacca yetişmiş olur. Kurban bayramının birinci gününde de tamamlayabilir. Bir de Kurban bayramı günü tek kalmayarak benzerleri de ona katılır. Sonra iki gün hem Kurban, hem teşrik, dördüncü bir de yalnız teşrik olur. Bu nedenlerle arefeye vitir; Kurban bayramı gününe şef adı verilmiştir. Bu durumda bu âyetler, tek bir düzen içinde hep Kurban bayramı ile ilgili olmuş olacağından hem açıkça bir uygunluk vardır, hem de çok mânâlıdır.

"Keşşâf Hâşiyesi"nde Taybî şöyle der: İmran b. Husayn hadisiyle rivayet olunan, "şef ve vetr"den maksadın "namaz" olduğuna dair tefsir Resulullah (s.a.v.)'a kadar vardığı için olan, yani "tercih edilmesi gereken" tefsirdir. Lakin "Bahr'de Ebu Hayyân da der ki: Cabir hadisi isnat bakımından İmran b. Husayn hadisinden daha sahihtir. Bilinen çift ve teklelerin birçok olması nedeniyle bu kelimelerin başındaki "lâm"ı cins mânâsına alarak diğer bir takım tefsirciler de bu yorumları, "sadece bunlardır" şeklinde yapılmış bir tefsir olarak değil, birkaç yönde yapılmış tefsir kabilinden sayarak Allah'ın birliğini gösterme veya dince fayda, yahut öncesi ve sonrasıyla münasebet açısından açık gördükleri daha birçok şey saymışlar ise de hepsinin esası zikrettiğimiz dört yorumda toplanmaktadır. İbnü Cerir demiştir ki: En doğrusu yüce Allah cifte ve teke yemin etmiş; ne çiftten ne de tekten bir nev'i, ne haber ne de akil ile tahsis etmemiştir. Her çift ve her tek bu yeminde dahildir. Hasan-ı Basrî Hazretleri de cift ve tek her sayıya yemin olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Cabir ve İbnü Abbas rivayetleri üzere, "Asr"ı Zilhicce geceleri ve Arefe ve Kurban bayramı günleriyle tefsir, hem âyetlerin tertip ve düzenine, hem sürenin mânâsına göre daha uygun ve ibretlidir. Bunda çift ve tek'in taşıyabileceği mânâların hepsine ima ve işaret bulunmakla beraber âlemde hayattan uhrevî bir bayram ve sevince etmek için "on gece" gibi sınırlı olan beş on günlük ömürde cemaat ve fert olarak ibadet ve nefis mücadelesi gereğine en açık bir misal ile dikkat çekilmiş de oluyor. "Geceler" denilmekle buna işaret olduğu gibi özellikle şununda da bu mânâ anlatılmış demektir:

4. Ve giderken, (yani geçtiği sırada) geceye yemin olsun. Nitekim Müddessir Süresi'nde "Döndüğü an o geceye yemin olsun." (Müddessir, 74/33) buyrulmuştur. YEŞR: aslı "yesn" dir. Fâsıla için "yâ" düşürülerek "râ"nın kesresiyile yetinilmişti, cezmedilmiş değildi. Onun için Nâfi, Ebu Amr ve Ebu Cafer kırâetlerinde vasledilir (geçilir)ken, İbnü Kesir ve Yakub kırâetlerinde vakf halinde (durulduğunda) ve geçilirken "yâ" ile okunur. İsra gibi gece gitmek mânâsına sūra ve sirayet kökünden geniş zamandır. Gecenin gece gitmesi, gece içinde geceyi düşündürür gibi katmerli bir ifadedir. Bu gibi makama tecrid (soutlatma) âdet olduğundan mücerred (sout) yürürmek mânâsına alınması uygun ise de bunda diğer iki nükte vardır. Birisi, geceden maksat karanlık olduğuna ve karanlığın yok olmaya yüz tuttuğu ana işaret olması, birisi de gecenin bir de gam ve elemle ilgili olduğuna ve o gam ve elemnin çekmek üzere bulunduğu ana işaret olmasıdır. Ki bu anlar, sabaha yakın olan mübarek seher vakitleridir. Bu itibarla fecr ve gecenin cins için olması daha kapsamlı olur ise de Bayram sabahı ve sabahı bayram olan gecenin seheri olması daha toplayıp ve daha güzeldir. Bir takım tefsirciler de bunun Leyle-i cemi' (akşam ve yatısı namazlarının birleştirilerek yatısı vaktinde kılındığı gece) denilen Müzdelife gecesi olduğunu söylemişlerdir.

5. Bunda, bu yeminlerde (veya bu zikredilen şeylerde) akıl kendisini kötülükten alıkoymak bir akıl sahibi için büyük bir yemin (veya yemin edilir, and ve nilir bir şey) var değil mi? Elbette var, çünkü bunlar öyle olaylar, öyle şeylerdir ki bir akıl sahibinin bunlara önem vermemesi, bunların feyiz ve bereketlerinden, irşat edici özelliklerinden yararlanmaması, kuvvet almak istememesi ihtimali yoktur. Ancak tam bir akıl sahibi bizzat bu olayların kendilerinde değil, bu olaylardan onların yaratıcısı olan ve bu değişiklikleri yapıp idare eden bir Rabb'in var olduğunu neticesini çıkararak en büyük yemini bunların Rabb'ine yeminde olur. Zira "Bilinmelidir ki, kâipler ancak Allah'ı zikirle huzur bulur."(Ra'd, 13/28). Bütün bu olaylar ve değişiklikler içinde değişen kaplılar Allah'ı anmadan huzur bulamaz.

Bu yeminlerden bunu anlamak için de iki delalet yönü vardır. Birisi, Mücahid'den rivayet olduğu üzere "el-Vitr"den doğrudan doğruya Allah'ı anlamaktır. Bu takdirde bunlar içinde en büyük yemin bir bunda bulunmuş olup, soru doğrudan doğruya takrir olur. İkincisi de, bunların her birini ilâhî âyetlerden biri gibi anlayarak onlara yeminden asıl maksat, delalet etmiş oldukları bir ve tek Rabb'e yemin olduğunu, yani mânânın özeti, "Fecrin Rabb'ine... yemin olsun" mânâsına döndüğünü anlamaktır. Bu takdirde soru, bizzat bunların kendilerinde değil, varlığına delil oldukları bir Rabb'e yeminde akıllı kimse için bir yemin vardır, cevabını telkin etmek üzere, bir yünden inkâr, bir yünden de takrir olmuş olur. Fahreddin er-Ra'zî bu yönü şöyle ifade etmiştir: "bunda bir yemin var mı?" bir sorudur. Bundan maksat da te'kid (vurgu)dir. Bu, bir kimsenin çok kuvvetli bir delil zikredip de, "nasıl, bu zikrettiğimde bir delil var mı?" demesi gibidir. Mânâ, akıl sahibi olan bir kimse bilir ki yüce Allah'ın yemin ettiği bu şeylerde Allah'ın birliğini ve Rabliğini gösteren deliller ve enteresan durumlar vardır; bunlar yaratıcılarını göstermeleri itibarıyla yemin olunmaya layıktırlar demek olur. Kâdî demiştir ki: Bu âyet, şöylediğimiz gibi, yeminin bu işlerin Rabb'ine yapıldığını gösterir. Zira bu âyet göstermektedir ki, bunda mübalağalı bir yemin vardır. Bilindiği gibi yeminde mübalağa ancak Allah'a yemin iledir. Çünkü akıllı bir kimsenin bu işlere yemin etmekten nehyedildiği muhakkaktır. Yapılan bu açıklamalar, benzeri yeminler hakkında da unutulmamalıdır.

HICR, men etmek ve alıkoymak mânâsından alınarak akıl mânâsıdır. Zira, sahibini kötülükten men etmesi itibarıyla akla "nuha" denildiği gibi münasebetsizlikten alıkoymas itibarıyla de "hicr" ismi verilir. Dolayısıyla "zi hicr", tam akıl sahibi demek olur.

Bu yeminin cevabına gelince, bunda da iki yorum vardır: Birisi, cevap, "Kuşkusuz Rabbin her an gözetlemektedir." âyetidir. Aradaki âyetler ara cümlesidir. İkincisi, Zemaşşeri'nin dediği gibi asıl cevap zikredilmemiş olup cevabın ne olduğunu gösteren ile başlayan ve ile biten âyetleri onun yerine geçirilmiştir. Dolayısıyla asıl mânâ şu olur: Bunlara yemin olsun ki Rabbin kâfirlerle azap edecektir. Görmedin mi?

Bu görmekten maksat kalp ile görmek, yani ilimdir. Eserlerden ve haberlerden görmüş gibi bilmektir. Âd, Semüd ve Firavun haberleri dillerde destan olarak yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmayacak sayıda kişi tarafından nakledilemiştir. Âd ve Semüd helak ve yok olmuş bulunan en eski Araplar'dan olup Arabistan'da yaşıyorlardı. Eserleri ve kalıntıları görüldüğü. Mısır ülkesi de Arabistan'a yakın olmakla beraber Firavun kıssalarını Araplar ehl-i kitaptan da işitiyorlardı. Aslına şahit olunak görülen tevâtür dahi görülmüş gibi şüpheden uzak zorunlu ilim ifade ettiğinden ve bu kıssalar Kur'ân'da da Allah tarafından defalarca haber verildiğinden dolayı onlar hakkındaki bu bilgi, "görmedin mi?" diye görme ile ifade edilmiştir. Hitap, görünüşte Peygamber (s.a.v.)'e ise de bunu duyup bilenlerin hepsine de aittir. Bunları anlatmanın faydası da kâfirleri korkutma, müminleri irşat etme ve önceki sürede zikredildiği üzere yerkürenin hallerine bakmaktan edinilecek ibret misallerinden bazıları ayrıntısıyla göstermektir. Çünkü yeryüzünün nasıl olduğu incelenirken böyle yok olmuş kavimlerin eser ve kalıntıları da görülerek âlemin uğradığı değişikliklerden başlangıç ve son için ibret alınmış, faydalı amellerle boşuna yapılan amellerin farkına varılmış olur.

6. Yani görmez misin, Rabbin nasıl yaptı Ad'e? Nasıl azap ile yok etti. İbnü Haldun'un da anlattığı gibi, tarihçiler Araplar'ı, Arab-ı baide, Arab-ı arıbe, Arab-ı müsta'ribe ve Arab-ı müsta'cime diye dört sınıf ayrılmış olarak düşünmüşlerdir. Arab-ı baide, helak ve yok olmuş en eski Araplar'dır ki Âd, Semüd, Tasm ve Cedis bunlardandır.

Arab-ı arıbe, saf Araplar demektir ki, Kahtaniler'dir. Arab-ı müsta'ribe, Araplaşmış Araplar demektir. İsmail (a.s.)'ın soyundan olan ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in nesebini teşkil eden Adnaniler bundandır. Peygamberimiz (s.a.v.)'in atası olan İbrahim (a.s.) Arap olmadığı için oğlu İsmail (a.s.)'dan çocuklarına Arab-ı müsta'ribe denilmiştir. Arap dili bunlarla yükselmiştir.

Arab-ı müsta'cime, acemleşmiş Arap demektir ki, İslam fetihleriyle dünyaya yayılıp çeşitli milletlerle kanşarak dilleri, Kur'ân'ın indirdiği fasilhig kaybederek yabancıllık kanşmıştır. Soykütüğü ile meşgul olan bilginler demişlerdir ki: Âd, Nuh (a.s.)'un oğullarından Sam'ın oğlu İrem'in oğlu Avs'ın oğlu Ad'ın çocuklarından bir kavimdir ki Beni Haşim'e Haşim, Beni Temim'e Temim denildiği gibi Âd ismi sonra bu kabileyne ad olmuş ve bunların ilk yaşayan kısımlarına Âd-ı Ūla (ilk Âd), sonra gelenlerine de Âd-ı Ūhra (veya ahire) denilmiştir.

Az önce zikredilen nesep gerek sahih olsun gerek olmasın bu kavim Âd namıyla tanınmış ve bu Âd ile Araplar arasında meşhur olmuştur. Bunlardan daha büyük dedeleri olan İrem namıyla da lakap almışlardır. Ancak Âd-ı İrem, Âd-ı Ūla'nın ismi midir? Âd-ı Ahire'nin ismi midir? bunda ihtilaf edilmiştir. Necm Süresi'nde "O, önceki Âd kavmini yok etti."(Necm, 53/50) buyrulduğuna göre de burada da Âd-ı İrem'in Âd-ı Ūla olduğu görülmeye varan tefsirciler daha çok görünüyor.

Oğuzlular'a Oğuz, Selçuklular'a Selçuk denilmesi kabilinden böyle bazı şahıs isimlerinin sonradan mensup bulundukları kavim ve kabilelerine isim olarak da verilmesi yaygın olduğuna göre eski kitaplarda pek uzun ömürlerle anılan bazı isimlerin böyle olması hatıra gelir.

7. Sütunlar sahibi İrem'e.

İrem, marifetli ve müenneslik sebebiyle gayr-i munsarif olduğu için fetha ile mecrur olmuştur. Bu İrem hakkında üç görüş söylenmiştir:

BİRİSİ, kabile ismi olmasıdır ki bu durumda daha önce geçen "Âd"ı açıklamak için atf-ı beyan olur. Mücahid ve Katade demişlerdir ki: Bizzat kendisi bir kabile ismidir. Yine Mücahid'den rivayet olduğuna göre, İrem, eski demektir. İbnü İshak da; "İrem, Âd'ın hepsinin atasıdır." demiştir. Şu halde dedelerinin ismine nisbetle ilk Âd, yahut ilki ve sonrasıyla bütün Âd demek olur. Zira İrem Âd'ın dedesi olduğuna göre, İrem kabilesi Âd kabilesinden daha genel olmalıdır. Bu duruma göre İrem'in sıfatı olan da "sütunlu", direkli demek olarak üç şekilde tefsir edilmiştir:

1. İmad, direk ve sütun mânâsına "amed" gibi tekil veya çoğul olarak, "refiu'l-imad" yani direkleri yüksek tabirinde olduğu gibi "uzun boylu" veya "boylan uzun" olmaktan kinayedir. Çünkü "Sizi Nuh kavminden sonra halifeler kıldığını ve yaratışta sizin onlardan üstün kıldığını hatırlayın."(A'râf, 7/69) buyrulduğu üzere Ad kavmi uzun, iri cüsseli olduklarından boylan direğe benzetilmiş demektir. Nitekim "racülün amedün" ve "umüdânün" denilir ki "uzun" demektir. Bu İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir.

2. İkrieme ve Mukatil demişlerdir ki: Göçüp kondukları evlerinin direkleri demek olup cadır halkı olduklarına işaret olur. Nitekim "Âd'ın kardeşini (Hud'u) hatırla. Hani bir zamanlar Ahkaf'taki (Yemen'de denize doğru kumluk bir arazideki) kavmini uyarmış."(Ahkaf, 46/21) buyrulduğu gibi Ahkaf taraflarında idiler.

3. İbnü Zeyd'den rivayet olduğuna göre, binalarının direkleri demektir. Çünkü "Siz her tepeye bir alamet bina edip eğlengin misiniz?"(Suara, 26/128) buyrulduğu üzere yüksek yerde veya geçit başında bir alamet bina ediyorlardı.

İKİNCİSİ, Râzi'nin naklettiğine göre, Ebu Rukays: "Ürüm, Ad'ın kabirleridir" demiş ve "Orada deve sürüsünün önünde gelip ilk görünen develere benzer kabirler vardır." mırasını okumuştur. Gerçekte "Kâmus"ta da zikredildiği üzere İrem'in çoğulu olan aram gibi ürüm de nişan ve alamet olarak dikilen mesafe gösterici işaretlere ve yol feneri gibi şeylere denilir. Ad kavminin kabirlerine de denilir. denir ki "içinde hiç alâmet ve nişan bulunmayan çöl" demektir. Bazıların görüşüne göre aram, özellikle Âd'a nisbet edilen eski âlâmetlere denir ki tekili iremdir. Bu itibarla "İreme zatı'l-imad" direkli sütunlu irem, yani kabirler veya eserler ve âlâmetler demek olur ki önceki mânâda bu, "imad"ın bir mânâsı olarak düşünülmüştü. Bunda ise İrem'in kendisi olmuş oluyor. Bu şekilde Ad'ı beyan etmek için İrem'in, "ehl-i İrem" yani İrem halkı takdirinde olması lazım gelir.

ÜÇÜNCÜSÜ, Ebu Hayyân'ın açıkça bildirdiğine göre çoğunluğun kanaatince burada irem, Ad'a ait bir medine, yani büyük bir şehir ismidir ki vaktiyle Yemen'de olduğunu ve Zatu'l-İmad denildiğini söylemişlerdir. Bunun, cennetin niteliklerini iştmiş olan Şeddad b. Ad tarafından onun bir eşi olmak üzere yeryüzünde normalde bulunması imkansız veya uzak bir surette yıllarca çalışarak yaptırılmış ve fakat içine girmesi nasip olmadan kendisinin ve halkının yok edilmiş olduğunu hikaye etmişlerdir. Bu suretle İrem Cenneti, İrem Bağı adı dilden dile dolaşır olmuştur. Bu hikâyenin ifade ettiği niteliklere göre İrem Cenneti, bu dünyada gerçekleşme ihtimali olmayan hayal ürünü bir gaye olmak üzere anlatılmış ve kuvvet ve şiddet misali olan Şeddad'ın, böyle bir gaye kurarak yıllarca onu gerçekleştirmek için çalışmış olduğu halde içine girmeyi başaramadan yok olup gitmiş olduğu anlatılmış demek olur. Müslümanlardan birisi ona girecek diye bir haber bulunduğu ve Abdullah b. Kılabe'nin, devesini ararken ona girdiğine dair bir rivayet nakledilirse de sahih değildir. Hafız İbnü Hacer bunun uydurma olduğunu söylemiştir. Şeddad'ın Cenneti olan İrem Bağı hayal ürünü bir efsanedir. Ahireti inkâr edip de dünyada iken cennete girmek isteyenlerin, istediklerini elde edemediklerini tasvir etmesi itibarıyla dillerde destan olmuş bir temsildir.

Kısacası, bu üçüncüsü görüşe göre İreme zatı'l-İmad; Ad kavminin büyük direkleri, sütunları üzerinde bina etmiş oldukları Zatu'l-İmad ve İrem adlarıyla anılan büyük bir şehrin ismidir. Muhammed b. Ka'b buna "İskenderiyye" demiş; İbnü Müseyyeb ve Makbûrî "Dimeşk" demişler ki, maksattan bunların yerleri olduğu açıktır. Fakat bunları tenkit etmişler, Ad'ın oturduğu yerlerin Umman'dan Hadramevt'e doğru Ahkaf tarafları olduğunu söylemişlerdir. Fakat anlatılan o ki bunlar Âd-ı İrem'in, ilk Âd değil, sonraki Âd olduğuna inanmışlar, belki bir vakitler İskenderiyye ve Şam taraflarını da idareleri abra almış olan Amalika'nın -ki "Dediler ki, ey Musa! Orada zorba bir kavim var."(Mâide, 5/22) âyetinde geçtiği üzere "zorba" adıyla da anılmış Âd gibi iri cüsseli bir kavim idi- sonraki Âd olduğuna söylemek istemişlerdir. İrem'in şehir olduğunu söyleyenler de sonraki Âd'ı kastetmiş olmalıdırlar. Nitekim Necm Süresi'nde "O önceki ad kavmini yok etti." (Necm, 53/50) âyetinin tefsirinde Zemaşşeri; "İlk Âd, Hud kavmi; sonraki Âd, İrem'dir." diye yazmıştır. Çokları İrem şehrinin Yemen'de olduğu görüşündedirler ki, bunun Me'rib olması da pek muhtemeldir. Şeddad'ın Aden taraflarında köşkeri altın ve gümüşten; sütunları zebced ve yakuttan, akılları hayrete düşüren türlü ağaç ve nehirlerden yüzlerce sene yapmak için çalışıp da tam içine gireceği zaman kendisinin ve halkının gökten gelen şiddetli bir sesle yok oldukları söylenen İrem cenneti hikayesi ise, ölmeden dünyada cennete girmek isteyenlerin bu arzularına kavuşamama durumlarını anlatan hayali bir tasvir olduğu açıktır. İrem'in büyük bir şehir olduğunu söyleyen bu üçüncü görüşte de İrem, Âd'dan atf-ı beyan olmak için "ehl-i İrem" takdirinde olmak veya bedel-i iştimal yapılmak gerekir. Zati'l-İmad da İrem'in sıfatı veya ondan bedel olur. Birinci yoruma göre cadırda yaşayan ilk Âd'ın vasfı, üçüncü yoruma ise ikisine de ihtimalli olmak üzere üç yorum ile ilk ve son bütün Ad'ın vasfı anlatılmış demek olur.

8. Öyle Zati'l-İmad veya "Öyle İmad", yahut "Öyle İrem ki ülkeler içinde benzeri yaratılmamıştı. Bu niteleme, İrem'in benzersiz ve eşsiz bir belde olduğunu açıkça gösterir. O kavmin kuvvet ve boya eşi yaratılmamıştı mânâsında olma ihtimali varsa da, ilk akla gelen şehir olmalıdır. Benzeri yaratılmamış olması da o zamana kadar demek olmalıdır.

9. Ve Semud'a nasıl yaptı? Onlar ki vadide kayayı kesip biçiyorlardı. Bu şekilde kendilerine evler yapıyorlardı ki bu, Allah'ın onlara vermiş olduğu bir kuvvet ve sanat idi. CEVB, bir şeyi kaba biçer gibi kesip biçmektir. Mesafe kat'etmeğe de cevnb denir. Nitekim denilir ki "O memleketlerde dolaştım, hepsini baştan başa kat'ettim" demektir. İbnü Abbas demiştir ki: "Beldeleri dolaşırlar ve "Ve dağlarda evler

yontuyorsunuz."(Şuara, 26/149) buyrulduğu üzere dağlardan kayalardan evler, havuzlar ve istedikleri gibi binalar yaparlardı." Mukatıl de: "Vâdi, Vadi'l-kura'dır." demiştir. Denilmiştir ki: Dağlan, kayanlar, mermerleri ilk yontan Semud idi. Binyediye kadar şehir yapmışlardı. Hepsi taştan idi. Bir de denilmiş ki: Vadilerini kesmişler, sulanını yonttukları bir kayanın içine depo halinde çekmişlerdi.

Semud da Ad gibi yok olmuş olan en eski Araplar'dan meşhur kabiledir. Denilmiştir ki, dedeleri Semud'un ismini almışlardır. Semud, Cedis'in kardeşi ve bu ikisi Aber b. İrem b. Sam b. Nuh oğullandır. Aber yerine "Kasir" de denilmiş ve bunun Tevrat'ta Casir b. İrem b. Sam denilen oğlu İrem'in, Tevrat'ta Aram diye bilindiği söylenmiştir. Nesep âlimlerinin söyledikleri bu nesep, sahih olsun olmasın, Arabistan'da Semud ve Şam ile Hicaz arasında Hicir'de yerleri bilinmektedir. Nasıl yok edildikleri ise birçok sürede geçmiştir.

10. Ve o kazıklanın sahibi Firavun'a nasıl yaptı? Bilmez misin?

Musta ve Firavun kıssaları da birçok sürede geçmiştir.

EV'AD, bilindiği gibi "veted" in çoğulu olup kazıklar demektir. Kur'ân'da "Dağlan birer kazık yaptık."(Nebe', 78/7) buyrularak dağlara da "evtad" denilmiş olduğunu biliyoruz. Kazık, kuvvetli ve sabit olma vasıtalarından olduğu için zül'l-evtad yani kazıklar sahibi vasfı da kuvvetli ve sabit olmayı ifade eder.

Bu tabir, bizim "dünyaya kazık karmak istiyor" tabirimizin de kaynağı gibidir. Tefsirciler bunun hakkında da birkaç şekilde izahta bulunmuşlardır: Askerlerinin ve kondukları yerlerde çıktıkları çadır kazıklannın çokluğu, işkencelerinin şiddeti ve şairin "kazıklan iyice yerleşmiş bir kralın gölgesinde" dediği gibi kuvvetli mülk ve adamlara sahip olması mânâlarından kinaye olduğu söylenmiştir. Katade'nin Said b. Cübeyr'den rivayetinde de o evtad, birtakım oyun yerleri idi, onun altında onun için oynarlardı, denilmiştir. Bununla beraber bundan bizim en açık olarak anlayabileceğimiz mânâ, bu evtad'ın, Mısır'da meşhur dağ gibi piramitlere işaret olmasıdır. "Mısır mülkü benim değil mi?"(Zuhuf, 43/51) diyen Firavun bu piramitlere sahip bulunuyor ve bunlarla dünyaya kazık karmak istediklerini gösteren bir emel ve kuvvet gösteriyordu. Piramitlerin hepsi bir Firavun'a ait olmasa da her Firavun onlara sahip olduğu gibi Musa'nın Firavun'u da bütün Firavunluğun temsilcisi olarak söz konusu ediyor demektir. Piramitlerin mahiyeti halka faydalı bir şey değil, Firavunların zulümleriyle keyifleri için oynamış eğlence ve oyun yerleri demektir. Demek ki bunların altında onlar için birçok oyun oynanmıştır. Mısırlı Şeyh Abdüh der ki: Mısırlılar'ın bıraktıkları kalıcı eserler için "evtad" tabirinin kullanılması ne güzeldir.

Çünkü bunlar piramitlerdir ve görenin gözünde manzaraları yeryüzüne cakılmış birer kazık manzarasıdır. Hatta Mısırlılar'ın büyük heykellerinin kısımlarındaki şekli de tersine çevrilmiş kazık gibidir. Her kısım enli olarak başlar, başladığından daha ince bir uçla sona erer. Firavun'un nisbeti sahilin olanı evlad bunlardır. Hem de muhatap tarafından bilinmektedir.

İşte Ad o sütanlan, Semud o kestikleri kayaları ve Firavun bu kazıkları ile dünyaya kazık karmak isteyen şiddetli, kuvvetli, uzun emelli kimselerdir.

11. Onlar ki o beldelerde taşkınlık etmişlerdi. Herbiri kuvvetlerine aldanmış, arzularına uymuş olarak bulundukları ülkelerde hak ve adalet sınırını aşıp halkın ve yaratıcının haklarını çiğneme ile ileri gitmişlerdi

12. de oralarda içten ve dıştan fesadı çoğaltmışlardı. Zulüm, israf, zevk ve eğlenceye aşın düşkünlükle çok fesat kıymış; düzeni, ahlâkı ve fikirleri bozmuşlardı.

13. Rabbin da üzerlerine bir azap kamçısı döküverdi.Yani her birinin üzerine aptazan bir kamçıyı döker, yağdıran gibi şiddetle ve ard arda indirip sürekli vuruşlarla çarpıverdi ki, ayrıntısı birçok sürede geçmişti.

SEVT aslında kanştırmak mânâsında mastar olup deriden örülmüş, katlan birbirine kanştırılmış olan kamçıyı ifade eden bir tabir olarak kullanılması yaygın olmuştur. Birbirine kanştırmış türlü azabın darbeleri kamçıya benzetilerek peşpeşe indirilmesi de şiddetle dökmek ve yağdırmak gibi "sabb" tabiri ile ifade olunmuştur. Azab kelimesi belirsiz kullanılmakla da her birine olan azabın başkılığına işaret edilmiştir.

14. Kuşkusuz Rabbin (her hal ve durumda) gözetlemededir.Bu cümle yeminin cevabını vurgulamakta veya azabın illetini göstermektedir.

MİRSAD, gözetleyicilerin gözetdikleri, etrafı kolaçan ettikleri yerdir. (Nebe' Sûresi'nde "Kuşkusuz cehennem gözetleme yeri olmuştur." âyetinin tefsirine bkz.) Bu sözde istiare-i temsiliyye vardır. Yani, seni yetiştiren, her işini yöneten Rabbin kullan üzerinde gözetleme yerinden gözetken bir gözetleyici gibi her an ve her durumda gözetip duran bir şahit ve görendir. Hiçbir şeyi kaçırmaz, her birine bakar, yaptığı işe göre karşılığını verir. Onun için yeryüzünde kargaşayı çoğaltıp duran taşkınlara Allah'tan, Allah'ın azabından kaçıp kurtulacaklarını sanmasınlar.

15. Rabbinin şanı bu: Kullannın ahiret için yaptıkları çalışmalarını gözetir. İnsana gelince, onun da buna göre Rabbinin nızası için çalışması gerekir. Fakat o insan, gafil insan öyle yapmaz da dünya zevklerini gözetir. Onun için her ne zaman Rabbi' onu imtihan eder, yükümlü tutar, göstereceği duruma göre ahirette sorumlu tutmak, ona göre ceza ve mükafat vermek üzere imtihan muamelesi yapar, görev yükler de bu sebeple ona ikram eder, hoşuna gidecek talih ve mevki ile yüze çıkarır ve onu nimete boğar, bol bol nimet ve mal ile nıznı çoğaltır, refaha erdirirse...

Ebu's-Suud ve ona uyarak Alûsî "ona ikram eder" cümlesinin başındaki "fâ"yı fâ-i tefsiriyle (açıklama "fâ"sı) saymış ve "çünkü ikram etmek ile nimete boğmak, imtihan etmekle muradın aynıdır" demişlerse de kanaatimizce bu doğru değildir. Bu "fâ" sebebiyle (sebebiyye (sebebiyye fâ) olmalıdır. Zira maksat, mutlak ikram ve nimetlendirme değil, imtihan etmek ve yükümlü tutmak hikmetiyle kayıtlı ikram ve nimetlendirmedir. Bundan dolayı ki iki ikram arasında fark vardır. İnsana dünyada olan ikram ve nimetin böyle imtihan hikmetiyle olduğu, bunun ise hesap ve sorumluluğu ağır olduğu halde gafil insan onu düşünmez de Rabbim bana ikram etti, der. Kayıtsız şartsız, mutlak surette kendisine ikramda bulunulmuş gibi haz duyar, sevinir. Kendisini Allah'ın sonsuza kadar ikramına mazhar kıldığı sevgili kullarından imiş gibi sayar. O yüzden büyük felaketlere düşebileceğini ve asıl ikramın ahirette olduğunu düşünmez. Ondan dolayı sorumluluğunu hesaba almadan zevk ve eğlenceye, taşkınlık ve fesada dalar, nankörlük yapıp hüsrana uğrar.

16. Ve amma her ne zaman Rabbi' onu imtihan eder, sabına göre ahirette mükafat vermek üzere imtihan muamelesi yapar da bu sebeple ona nıznı daraltır, bunun da hesapta hafifliğini ve ahirette edir ve sevabının büyüklüğünü ve dolayısıyla bunun başkaca bir ikram ve koruma olduğunu düşünmez de Rabb'im beni horladı, der. Rabbim bana hor baktı, küçümsedi diye gücenir. Rızık, az da olsa yine şükürünün bilmesini gerektirir ve azın kıymetini bilmeyenin çoğun kıymetini de bilmeyeceğini fark etmeyerek nızık darlığını kendisine sırf bir horluk ve hakareti kabul eder de Rabb'in diğer nimetlerini hiç hesaba katmaz. Çünkü bakışları fazilete değil dünya zevkine çevrilidir.

17. Hayır hayır, imtihan için olan nızık genişliğini, dünya refah ve nimetini mutlak ikram saymak da doğru değil, nızık darlığını mutlak hor görme ve hakareti saymak da doğru değildir. İkisi de birer imtihandır. Hüküm, imtihanındaki başanya göre neticede belli olacaktır. Belki ikram sanılan, kötülüğe götürken bir başan ile neticede zellilik; horlama sanılan da bir koruma ile neticede ikram çıkacaktır. "Mal ve oğullar, dünya hayatının süsleridir. Baki kalacak olan iyi ameller ise Rabb'inin katında sevapça daha hayırlıdır, emelce de daha hayırlıdır."(Kehf, 18/46).

Hayır hayır. Sözlü ayıplamadan fiilî ayıplamaya, fertten topluma geçerek kınama ve ayıplamada yükselme ve güzel ahlaka sevkittir. Yani, ey Rabb'inden her ikram bekleyen ve nıznını daralmasını horluk ve hakareti gibi kabul eden insanlar! Doğrusu siz vazifelerinizi yapmazken Rabbinizden ne yüze ikram beklersiniz ki yetime ikram etmiyorsunuz. Rabbinizin size imtihan için ikram etmiş olduğu nimetlerden üzerinize düşen vazifeyi yapmıyor; yetime iyilik yapıp ihşanda bulunmak suretiyle ikram etmeniz gerekirken bunu yapmıyorsunuz, nasıl olur da siz Rabbinizin katında ikrama layık olursunuz?

18. Ve teşvik etmiyorsunuz. Bu fiil tefaul babından olup aslı dir. Nafi', İbn Kesir ve İbn Amir kirâetlerinde "hâ"nın zammıyla elifsiz okunur. Ebu Amr ve Yakub kirâetlerinde de bu fiiller hep "yâ" ile üçüncü şahıs kipini olarak , , ve şekilde okunur. Ve düşünkü yedirmeye yani yoksul fakirlerin kamını doyurmaya, bakımlarını sağlayacak yollara birbirinizi teşvik etmiyor, özendirmiyorsunuz. Bu hususta birbirinizle yarışmanız gerekirken siz aksine ondan kaçınıyor, birbirinizi bunu yapmaktan nefret ettiriyorsunuz. Hatta onlar üzerinden geçirmek isteyip taşkınlık ediyorsunuz.

19. "Miras yiyorsunuz".

TÜRAS, aslı olup miras demektir. Vav zammeli olduğu için "tâ"ya çevrilmiştir. Yani, ne yetime ikramdan, ne de fakire yedirmekten hoşlanmadığınız halde başkasından miras kalan malı yiyorsunuz. Öyle bir yiyiş yiyorsunuz ki oburasına.

LEMM, iyisine kötüsüne bakmayıp toplamak, derleyip toplamak, bir de bir yere inip konmak mânâlarına gelir. Burada "yeme"nin sifati olması nedeniyle haramına haramına bakmayıp yiyece toplamak, toptan yemek, yahut hazır konarak nereden geldiğini düşünmeksizin acımadan yemek mânâlarını ifade eder ki, ikisi de hak ve hukuku gözetmeyerek şiddetli hırs ve iştah ile oburasına yemek demektir olur. Tefsircilerin açıklamasına göre maksat, yetimlerin ve diğer varislerin haklarını gözetmeyerek hırs ile mirasın hepsine konmak istemek, yahut alını terlemekten eline geçen mirası, bir hayra yaramasını sağlamayı birçok mirasyedilerin yaptığı gibi israf ve eğlenceyle zevk ve sefa yolunda yiyip bitirmek huylarının yerilmesidir. Hem mirası öyle bir yiyiş yiyorsunuz

20. ve hem malı seviyorsunuz öyle bir sevis ki çok, yığmacasına, bütün hırs ile. Düşünmüyorsunuz ki sahibinin elinde hayır için sarfedilmeyip yığılan mal, mirasyedilerin ellerinde eğlence yollarında yeniliş yok olup gidiyor. Kazanıp yiğana günah ve vebalinden başka bir şey kalmıyor. Bütün bunlar ahireti düşünmemek, yüce Allah'ın gözetlemede bulunduğunu hesaba katmamaktan kaynaklanır.

21. Hayır hayır, öyle yapmayın; mirasa, mala öyle hırs ile sanlmayın da hayatta fırsat elinize geçmiş iken Allah için güzel işler yapmaya çalışın, önden hayırları gönderin. Yetime ikram ve fakire yedirmek için birbirinizi teşvik ederek hayırdı yarşın, ahireti gözetin. Çünkü Arz, çarpılıp yıkıldığında. (Hâkka Sûresi'ndeki "Yer ve dağlar kaldırılsı arkasından da bir defa bir çarpılış çarpıldılar mı."(Hakka, 69/14) âyetinin tefsirine bkz.)

DEKK, duvar ve dağ gibi şeyleri çarpıp bir hurda yığını, bir kınntı haline getirmek ve düzlemek mânâlarına geldiği ve "dekk" ile "dakk"ın benzerlikleri ve farkları geçmişti. "Peşpeşe gelen çarpmalarla" bu tekrar, soyut bir vurgu için değil, kapsam ve ardarda gelmeyi ifade içindir. Bölük bölük, alay alay geldiler demek gibidir. Yani Arz, ard arda gelen sarsıntı ve çarpmalarla vurula vurula, çarpıla çarpıla yıkılıp düzlendiği, toz duman haline çevrildiği

22. ve Rabbin saf saf meleklerle geldiği vakit: Yüce Allah'ın böyle gelmesinin bir yerden başka bir yere geçmek mânâsına olmayacağı bellidir. Onun için bu gelişin mânâsında tefsirciler birkaç yönlü izahta bulunmuşlardır. Münzir b. Said demiştir ki: Bu gelmenin mânâsı, bir yerden bir yere geçme geliş değildi, yüce Allah'ın yaratılışlara görünmesidir. Nitekim kıyamet anılamındaki Tamme (büyük baskın) ve Sahha (kulakları sağır eden gürültü)'nin gelmesi de böyledir. Bir kısım tefsirciler de, mânâ, muzafın söylenmemesi suretiyle "Rabb'inin emri (hükmü, kazası veya otoritesi) geldiği vakit" demektir, demişler. Birçokları da yüce Allah'ın kudret ve saltanatını gösteren delillerin ortaya çıkıp görünmesini temsil olduğu görüşüne varmışlardır. Allah'ın şanı ve durumu, bir hükümdarın bizzat hazır olarak idaresini yürüttüğü haliyle temsil olunmuştur. Zira onun bizzat hazır olmasıyla ortaya çıkan heybet, sadece vezirlerinin, vekillerinin, bütün askerlerinin ve özel adamlarının hazır olmasıyla görünen heybet ve saltanattan yüksek olur.

23. Ki o gün cehennem de getirilmiştir. "Azgınlara için cehennem, gözlerinin önüne apaçık getirilmiştir." (Şuara, 26/9) buyrulduğu gibi azgınlann gözleri önüne çıkarılmış, artık inkârlarına, kaçınmalarına imkan kalmıyacak şekilde meydana çıkarılmıştır. O gün, "iza'dan beleldir. Cevabı şudur: O insan anlar, o gafil insan daha önce dünyada anlamadığı hakikatı o gün onlar, tutmak istemediği öğüdü tutmak ister. Ama ona o anlamadan ne fayda? Çünkü iş işten geçmiş, geri dönüp de bir iş yapmak ihtimali kalmamış.

24. Bu anlamının hükmü, azap ve zararın şiddetini duymak; hasret ve pişmanlıkla söyle inlemekten ibaret olur: Der: Keşke hayatım için takdim etseydim. Takdimden maksat, ilerisi için önceden hayırlı işler yapmaktır. "deki lâm, sebep ve vakit göstermek içindir. Sebep için olduğu takdirde, yani "hayatım için takdim etseydim" mânâsına geldiği takdirde hayattan maksat ahiret hayatı; vakit için olduğu takdirde ise, dünya hayatı olur. Yani der ki: Ah ne olurdu ben hayatım için, yahut hayatımda önceden hayırlar yapmış, iyi ameller göndermiş olsaydım!...

25-26. Kısacası o gün "Onun ettiği azabı kimse edemez, onun vurduğu bağı kimse vurmaz". Buradaki "azabahu" ve "vesakahu" kelimelerinin sonlarındaki zamirde iki vecih vardır. Birisi, bunların Allah lafzı yerine kullanılmış olmasıdır ki, Allah'ın o gün o insana ettiği azabı kimse edemez ve vurduğu bağı kimse vurmaz, demek olur. Bundan murat da o günkü azabın şiddetini, bağı ve pranganın kuvvetini açıklamak olur. Birisi de bu zamirlerin insan yerine kullanılmış olmasıdır ki bu daha çok tercih edilmektedir. Buna göre mânâ şu olmalıdır: O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azabı başka birisi etmez ve kendine vurduğu bağı kimse öyle sıkı vurmaz. Çünkü bugün bu azap ve bağı ona sırf kendi inkârının ve kötü amellerinin cezası olduğundan kendi kendine etmiş demektir ki "Sana gelen her fenalık da kendindir."(Nisâ, 4/79) âyetinin mânâsıdır.

Kisai ve Yakub kirâetlerinde ve filleri "zâil" ve "sâ"nın fihtiyale meçul okunur ki bunda zamirin o insan yerine kullanıldığı kesin olur. Onun azabı gibi kimse azap görmez ve onun bağlanışı gibi kimse bağlanmaz, demek olur.

Dünyaya gönül bağlayan ve huzuru ancak dünya lezzetlerinde bulan kâfir insanın sonu bu olduğu anlatıldıktan sonra buna karşılık Allah'a gönül bağlayan ve huzuru ancak onun zikir ve itaatı ile nzasında bulan nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırt eden, temizlenerek kişiyi Allah'a yaklaştıran nefis) nin sonu anlatılmak için de buyruluyor ki;

27. Ey nefs-i mutmainne (huzura ermiş nefis)! Sözü'n gelişi bu hitabın da o gün olacağı anlatıyor. "dön" emrinin de derhal olmayıp ileride olacağı açıktır. Onun için tefsirciler bunun, "diyecek" fiili takdir edilerek hikaye şeklinde zikredilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu ifade üslubu Kur'ân'ın i'câzı yönlerinden birisidir. Bunda dinleyici derhal geleceğe hazırlayacak bir telkin vardır. Yani o gün kâfir insan hakikatı anlayıp "keşke hayatım için takdim etseydim" diyecek; öyle olmayıp hakkı önce anlamış, iman etmiş, kalp huzurunu iman ve ihlas ile Rabb'ine hayır takdim etmede bulmuş olan her mutmain nefse de yüce Rabb'i diyerek ki, ey o nefs-i mutmainne!

28. Dön Rabbine, hem razı olmuş, hem de kendisinin razı olunmuş olarak. Öyle bir

halde dön ki, Rabbinden hoşnut, Rabbin de senden hoşnut. "Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan." (Mâide, 5/119)

29. dön de gir kullanmın içine, bana ihlas ile kulluk eden, sadece bana kul olma özelliğiyle diğerlerinden ayrılan samimi salih kullanmın zümresine katıl. "Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse, bu gibi kimseler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, iyilerle birliktedir. Onlar ne güzel arkadaşlardır." (Nisâ, 4/69);

30. Ve gir cennetime onlarla beraber. Tefsircilerin açıkladığı diğer bir mânâ ile: Kendime yaklaştırdığın kullar sırasına dizil ve onları nurlanıyla parla. Zira kutsal, temiz ruhlar yani nüfus-i zekiyye, karşı karşıya konmuş aynalar gibi karşılıklı olarak birbirlerine yansındık nurları artır. Diğer bir mânâ ile, bedenlere gir, onlarla birlikte sevap yurduna dahil ol.

Daha önce de geçtiği gibi nefis, bir şeyin kendisi denilen zat ve hakikatıdır. Nitekim "o, binefsihi kâim" denilir. Bizâthî, yani kendi kendine duruyor demektir. İnsanın nefsi de "ben" dediği zat ve hakikati, "kendisi"dir ki, kendisine muhtelif halleri içinde vahdetle "bir" suuru, duygusu vardır. Bu itibarı ile biri şair, yani duyan ve hisseden, biri de meşur, yani duyulan ve hissedilen olmak üzere iki özelliği vardır. Nefsin hakikati bu iki özelliğin bir olma ve uyuşma noktasındadır. Bununla beraber uyku, gaffet, baygınlık, ölüm hallerinde olduğu gibi birbirlerinden ayrılan bu özelliklerden her biri itibarıyla dahi düşünüldür de bazan yalnız hissetme, bazan soyut ayırma gücü ve idrak ile irade başlangıcı ve ilkesi olarak kendisiyle başkasını hissederek ayırt eden nefis veya birleşten ruha dahi nefis denilir ki, hisseden nefis veya şehvani nefis, idrak eden nefis veya düşünpü söyleme özelliği olan nefis denilmesinden bundandır. Bu mânâda nefse dilimizde "can" tabir edilir. Duyan insan ile duyulan insan arasına perde girebildiği, yani insanın duygusu ile duyumsu olduğu şeyin her zaman uyumşayıp ayrılabildiği de kesin ve muhakkaktır. Demek ki insanın nefsiyle uyum sağlaması, bir olma ciheti kendisinde değil, kendisinin üstünde bulunan bir hakikattir ki o, insanın ve herşeyin Rabb'i olan yüce Allah'tır. "Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer. Siz ancak onun huzurunda toplanacaksınız." (Enfâl, 8/24) buyrulduğu üzere yüce Allah kişi ile kalbinin arasına perde olur. Onun için insanlar hep ona haşr olunur, ona toplanır. "De ki: Ruh, Rabb'im'in emrindendir." (İsrâ, 17/85) kriterince ruh, Rabb'in emri olduğu gibi, "Allah o canları, öldükleri sırada, ölmeyenleri de uykulandı alır." (Zümer, 39/42) buyrulduğu üzere insanın ruhu, suuru kendinden ayrıldığı ölüm ve uyku sırasında nefisleri olan Allah'tır. Onun için insan kendinden geçtiği zaman, kendini kendinde duymaz olmakla yok olup gitmiş değil, ruhu ve bütün hakikat ile geri gidip Allah'a dönmüştür. O vakit artık insan kendisini kendinde değil, ancak Rabb'in huzurundaki bütün hakikatiyle duyacak, ona göre ya azap görmüş veya razı olmuş ve razı olunmuş olacaktır. Artık ebedi ve sonsuz olan bu azap veya hoşnutluğa göre, hiç kuşkusuz, birkaç günlük dünya azap ve lezzetleri hiçbir. Kısacası insanın nefsi, hisseden ve hissedilen her iki özelliğiyle "ben" dediği zat, hakikatidir. Yalnız idrak etmesi özelliğiyle ruha da denilir. Onun için burada çokları zat mânâsına, bazıları da ruh mânâsına anlamışlardır. Şu halde nefs-i mutmainne, huzura ermiş zat veya ruh demek olur. Razi der ki: İtmî'nan, yerleşip sabitleşmedir. Bu yerleşip sabitleşmenin nasıl olduğunu dair birkaç vecih vardır:

BİRİNCİSİ: Hiçbir kuşku bulunmayacak şekilde hakka yakinen inanma zevkine emektir. Nitekim, "Fakat kalbimin iyice yatışması için" (Bakara, 2/260) âyetinden maksat budur.

İKİNCİSİ: "Bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olmazlar." (Bakara, 2/112) mânâsınca korku ve hüzdün sarsılmayacak şekilde güven elde etmektir. Bu güven duygusu ise ölüm sırasında, öldükten sonra dirilme sırasında ve cennete girenken "Korkmayın, mahzun da olmayın, vaad olunduğunuz cennetle sevinin." (Fussilet, 41/30) hitabı işitilmekle olur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Kur'an ve delil, bu kalp huzurunun ancak Allah'ı zikirle elde edileceği hususunda mutabıktır. Kur'an, "Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı zikir ile huzur bulur." (Ra'd, 13/28) diyor. Bunun delili de iki vecih iledir. Birisi, akıl kuvveti sebep ve neticeler silsilesinde ilerledikçe kendiliğinden mümkün olan herhangi bir sebebe ulaşsa akıl buna başka bir sebep arar. Onunla durup kalmaz. Devamlı şekilde her şeyden daha üstün olanına geçer. Bu ilerlemeye de bütün ihtiyaçların kesildiği ve bütün zaruretlerin sona erdiği varlığı kendinden, kendiliğinden olması vacip olan varlığına ulaşmaya kadar gider. Onun önünde ihtiyaç durduğu için akıl da durur ve onunla kalbi yatışır. Akıl kuvveti mümkün olan şeylerden herhangi bir şeye dönmüş ve bakmış ise onda durup sabitleşmesi imkansızdır. Varlığı vacip olan Allah'ın azametine bakıp hepsinin ondan olduğuna bildiği zaman da ondan, başkasına geçmesi imkansızdır. Bir de, kulun ihtiyaçları sonsuzdur. Allah'ın yardımı olmadıkça da, Allah'ın dışındaki her şeyin devamı ve kuvveti sonludur. Sonsuz olan şeyler sonlu şey ile telafi edilip giderilemez. Onun için kulun sonsuz olan ihtiyacı karşılığında Allah'ın sonsuz olan kemali gerekir ki, huzur ve sükunet olabilsin. O halde sabit olur ki, her kim Allah'ı tanımayıp Allah'tan başka bir şey için seçerse onun için huzur bulmuş değildir. Onun nefsi, nefs-i mutmainne değildir. Ama her kim Allah'ı onun dışında bir şey için olmayarak seçerse işte o nefs-i mutmainnedir. Böyle olan her kimsenin ise yalnızlığını gidermesi Allah ile bir olmak suretiyle olur. Şevk ve arzusu Allah'a, beka ve devamı Allah'ta, konuşması Allah iledir. Onun için bu kimse dünyadan ayrılaacağı sırada kuşkusuz "Rabb'ine razı olmuş ve razı olunmuş olarak dön." hitabına muhatap olur. Bu öyle bir sözür ki bundan insan ancak ilâhî fikir kuvvetinde, her şeyden el ayak çekip Allah'a yönelme ve sırf onunla meşgul olma hususunda kemal ulaştığı zaman istifade eder. Demek ki nefs-i mutmainne esasen istikrar olmayan ve kendileri ihtiyaçtan kurtulmuş bulunmayan sebep ve netice silsilelerinden geçip bizzat etkili olan en yüce ilk unsuru tanımayıp yükselerek onu tanımak gayesinde karar kılan ve varlığında ve diğer hallerinde onun dışındakilere ihtiyaç hissetmeyerek ona ancak onun için tevhid ve ihlas ile itaat edip boyun eğen nefis demektir ki bu tanıtmanın özeti "Hayır, her kim Allah'ı görüyümüş gibi ona ibadet edici olduğu halde kendini Allah'a teslim ederse, işte onun mukafatı Rabb'i katındadır. Bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olmayacaklardır." (Bakara, 2/112) mânâsı üzere Allah için İslâm ve ihlas ile korku ve hüzdün kurtulmaya kesin inancı, "Öyle insanlar var ki, Allah'ın nzasını elde etmek için canını bile verir." (Bakara, 2/207) mânâsı üzere nefsinin yalnız Allah'ın nzasını arayıp bulmaya bağlayarak hayvanı tabiatın, kötülüğü emreden nefsin sıkıştırmadın, ayıplanan nefsin ayıplamasından, Allah'ın dışındakilere esir olma bağlarından kurtarıp ilâhî ahlâk ile ahlâklanarak Allah yolunda mal ve canıyla yetişebildiği hayrı yapacak gerçek hüriyeti kazanma karardır.

Nitekim bundan sonraki sürede "O, bir köleyi azat etmektir." (Beled, 90/13) âyeti ile bu mânâ açıklığa kavuşturulmuştur. Hakka'ın gönlü huzuru ile inanmış, hiçbir şüphe ve kuruntu çalkılamayacak şekilde kesin inanç serinliğine ermiş nefis, yahut hiçbir korku ve üzüntünün sarsmayacağı güvene kavuşmuş nefis diye tarif de onun birer ifadesidir.

İbnü Cerir'in nakline göre, İbnü Abbas: "Nefs-i mutmainne, tasdik edici nefistir"; Katade: Allah'ın vaadi ile gönlü huzurlu, sözünü tasdik edici nefistir"; Mücahid: "Allah'ın, kendisinin Rabbi olduğunu tasdik edip buna iyice inanmış ve her yaptığı işte onun emrine teslim olmuş ve boyun eğmiş nefistir." demişlerdir. Diğer bir ifade ile; "Allah'ın, Rabb'i olduğuna inanmış, gönlünü ancak ona vermiş, kalbi onun emriyle çarpar, Allah'a dönmüş ve boyun eğmiş nefis." Başka bir ifade ile, "Allah'a kavuşacağına yakinen inanmış, gönlü onunla çarpar." diye rivayet olunan tefsirler de, "Gerçekten mümin olanlar o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir. Onlara âyetleri okunduğu zaman bu onların imanlarını artırır. Bunlar yalnız Rab'lerine tevekkül ederler." (Enfal, 8/2), "İşte sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. O halde yalnız ona teslim olunuz. İtaatkar ve alçak gönüllü olanları müjdele.

Allah anıldığı zaman onların kalpleri titrer. Başlarına gelenlere karşı da sabırlıdır. Onlar namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızaktan harcarlar." (Hacc, 8/2) ve "Tevbe ile Rabb'inize dönün." (Zümer, 39/54) gibi âyetlerin mânâlarına da işaret ederek

birbirlerini tamamlayan tariflerdir.

Tasavvufun da nefsin mertebeleri, makamları ve halleri üzerinde uzun sözleri vardır. Hatta bütün tasavvuf, "Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanımış olur." düsturıyla onun üzerinde dolaşır. Bu cümleden olarak nefsi şu mertebeler üzere sınıflandırmak: Nefs-i emmare (insanı kötülüğe sürükleyen nefis), nefs-i levvame (kötülükten sonra iç huzursuzluk, rahatsızlık veren nefis), nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırdeden, temizlenerek kişiyi Allah'a yaklaştıran nefis), nefs-i radiye (razı olmuş nefis), nefs-i merdiye (kendisinden razı olunmuş nefis), nefs-i mühlame (ilham olunmuş nefis), nefs-i zekiyye (temizlenmiş nefis), "Ve amma her ne zaman Rabb'i onu imtihan ettiği zaman." âyetleri çok cahlil ve zalim olan nefs-i emmarenin cahillik ve dünya sevgisi ile zulüm, kibir, eğlenceye, mal ve makama meyil ve hırs gibi şehvani ve cismani tabiatını açıkladığı gibi sonunda "İnsan o gün öğüt almayla çalışır, fakat öğütünü ona ne fayda? Ah, ne olurdu her, keşke hayatım için takdim etseydim." ile de kendini kinayan nefs-i levvamenin tabiatı ve fakat bu kinamanın zamanı geçmiş olduğundan dolayı faydası olmayıp hükmü ebedi azap ve bağda kalmak olduğu anlatılmakla nefs-i emmare ve nefs-i levvame hükümleri gösterilmiş, sonra da vaktiyle hakkı anlayıp o mertebelerden geçip yükselmış olan nefs-i mutmainnenin hükmü anlatılmıştır.

Nefs-i mutmainneye bu hitap ne zaman yapılacaktır? Bu hususta üç görüş vardır: Ölüm zamanında olması, öldükten sonra dirilme zamanında olması, hesap tamamladığında olmasıdır. Sözün akışına göre, en açığı da bu denilmiştir. Çünkü sözün geldiği bunun da "Ne olaydı hayatım için takdim etmiş olaydım." sözünün söylendiği günde ve ona karşılık olarak söylendiğini göstermektedir. Bu şekilde "dön" sözünün mânâsı, hesap görülün yerden yüce Allah'ın yardım ve ikramı ile emir buyurduğu yere dön demektir. Yahut "Hesap neticesine önem veren ve amellerin kabul olupun olunmayacağı endişesi ile meşgul olan kalbi boşaltarak yine evvelki gibi Allah'tan başkasına dönüp bakmayarak tamamiyle Rabbine dön, onu düşünmekle meşgul ol." demek de olabilir. Zira nefs-i mutmainnenin özelliklerinden birisi de Rabbinin huzurunda hesap verilceğine gönlü huzuru ile iman etmiş olduğundan dolayı hesaba önem vermek, amellerinin kabul ve nza görüp görmediğini düşünmektir. Gerek hesapsız ve sualsiz geçecek olsun, gerekse kolay bir hesapla geçecek olsun amellerinin hesabının tamamladığı duyurulurken ona böyle "haydi hesap ve sual endişesinden tamamiyle sıyrılarak Rabb'ine dön" denilmesi büyük bir gönlü rahatlığı verme ve müjde olduğu kuşkusuzdur. O halde "radiyye", seni bu ebedî nimete erdiren Rabb'inden razı ve hoşnut; "merdiyye" de, Rabb'in katında nza ve kabul görmüş, yani temiz kalbin, güzel çalışma ve gayretin nedeniyle Rabb'in da senden razı olarak, seni en büyük kurtuluş olan nza ve hoşnutluğa eristirmek üzere dön demektir. deki "fâ", tefsiriyye (açıklama "fâ"sı) olarak "dönüş"ü açıklamaktadır.

İkrime ve Dahhâk'ten rivayet olduğuna göre bu hitap ile "dön" emri, öldükten sonra dirilme sırasındadır. Yani "ey ölüm ile sükana ermiş olan nefs-i mutmainne! Rabbin ve tek düşeneğin yer olan yüce Allah'ın huzuruna razı olmuş ve razı olunmuş olarak dön de sonsuz hayata er" demek olur. Bu şekilde nefse ruh diyenler "kullanmın içine gir" âyetindeki girmeyi, ruhların ayrılmış oldukları bedenlere girmesi ile tefsir etmişler ve bunun İbnü Abbas ve İbnü Cübeyr'den rivayet edilmiş olduğunu söylemişlerdi. "Cennetime gir" de, birlikte sevap yurdu olan cennete girmedir.

İbnü Zeyd ve daha birçokları da bu hitabın ölüm sırasında söyleneceği görüşünü benimsemişlerdir. Abd b. Humeyd, İbnü Cerir, İbnü Ebî Hatim, İbnü Merduye ve "Hilye"de Ebu Nuaym İbnü Cübeyr'den şöyle rivayet etmişlerdir: Peygamber (s.a.v.)'in yanında "ey nefs-i mutmainne!" âyeti okunmuştu. Hz. Ebubekir (r.a.), "bu hakikaten güzel" dedi. Resulullah (s.a.v.) da: "Haberin olsun ki, melek sana onu ölümün sırasında söyleyecektir" buyurdu. Hakim-i Tirmizî de bunun gibi "Nevadirü'l-üşûl"de Sabit b. Aclan yoluyla Selim b. Amir'den, Hz. Ebubekir es-Sıddık'ten rivayet etmiştir. Buna göre nefis ruh mânâsına olup onun dönmesi, ruhun bedenden ayrılarak Rabb'ine doğru razı olmuş ve razı olunmuş olarak gitmesidir. "Gir kullanmın içine..." Bu âyetin başındaki "fâ", fâ-i takbiyye olarak hiç geçikmeden hemen ruhlar âleminde Allah'a yakın ruhlar zincirine katılmak veya sonra yeniden dirilmek suretiyle salihler zümresine girmek, "cennetime gir" onlarla beraber cennete girmek demek olur.

İbnü Cerir, İbnü Münzir ve İbnü Ebî Hatim Ebu Salih'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Bu âyette, "Rabb'ine dön" emri ölüm anındadır. Nefsin Rabb'ine dönmesi dünyadan çıkmasıdır. Kıyamet günü olunca da ona, "kullanmın içine gir, cennetime gir" denilecektir.

Bu mânâ açık gibi görünse de yukarıda hatırlatıldığı üzere "o gün insan öğüt alır" âyetinin akışına göre bu hitabın da o güne ait olması gerekeceğinden öldükten sonra dirilip hesabın tamamladığı sırada söylenmesi daha açık görülmektedir. Şu halde bu eser ve nakillerin âyetlerin akışı ile uyum sağlayarak birleştirilmesi "Kim ölmüşse kıyameti kopmuştur." hadisinin mânâsınca ölüm gününün kıyamet gününe ilhak edilmiş olması nedeniyle o günün hükmü ölümünden itibaren edilmek, yahut bu emirlerin sonucunu olan "gir cennetime" emri o güne ait olduğu için, her biri değil de toplamı itibarıyla o akış içerisinde söylenmiş bulunduğunu kabul etmek suretiyle mümkün olur. Bir de denilmiştir ki: Bu hitap üç yerde söylenecektir. Zira İbnü Münzir ve İbnü Ebî Hatim Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bu âyette nefs-i mutmainne; ölüm sırasında, öldükten sonra dirilirken ve toplanma günü cennet ile müjdelenecektir. Bu rivayet zikredilen izah ve yorumların hepsine uygun düşer. Bütün bu ayrıntılı bilgiler, söylendiği gibi âyet, daha önce zikredilenlerden elde edilen kanılarıyla "Allah buyurur ki: Ey nefsi-i mutmainne!" mealinde, "Allah buyurur ki" sözü takdir edilerek haber verme mânâsında olduğunu göredir ki çoğunluğun tercihi de budur. Buna göre bu hitabın ve emirlerin kanun koyma türünden değil, yapma ve yaratma türünden olması gerekir. Oysa daha önce geçen haber verilerden sonra sürenin sonu olmak üzere bu hitabın Allah tarafından kanun koyma suretinde doğrudan doğruya istek eden bir hitap olması da pek muhtemeldir. Bu hitabın, üst tarafına bağlanmadan ayrı olarak söylenmesi de yalnız önceki kısımdan ayrı ve farklı olmasından dolayı değil, bunun mutmain nefisler tarafından bizzat ve özellikle dinlenmesi istendiğine dikkat çekmek için olur. Bundan dolayı bir kısım tefsirciler de bunun nefs-i mutmainneye dünyada da her zaman için hitap olduğu görüşüne varmışlardır. Bu bize daha açık ve daha faydalı görülmektedir. Bu surette "dön" emri, iradeye bağlı bir dönüş olarak her işte ve bütün işlerinde hoşnut olmak kaydıyla yüce Allah'a ve onun emir ve takdirlere dönmeyi emiridir. Gerçi verilen ayrıntılı bilgilere göre "nefs-i mutmainne" kavramında bu dönüş mânâsı da var ise de bolluk ve sıkıntı anlarında kaza ve kadere nza göstermek ve bu surette bu imtihana ve tecrübeye âleminin müşküllerine göğüs germek nefs-i emmare ve nefs-i levvamenin tabiatına uygun olmadığı gibi bu, nefs-i mutmainnenin tabiatı için de kolay olmayıp bu mertebeye nefs-i mutmainnenin olgunluk mertebesi olan "razı olmuş nefis" özelliğini taşıdığı için ve Allah katında kendisinden razı olunmuş olmak da buna bağlı olduğu için "razı olmuş" ve "razı olunmuş" kayıtlarıyla açık açık emredilmiştir. Bu durumda "fâ" sebep bildiren "fâ" olarak dünyada Allah'ın nzasına uygun iyi amelleri çoğaltarak üzerlerinde şeytanın otoritesi olmayan Allah'ın saf ve ihlaslı kullan zümresine girmeye çalışarak dünyada ve ahirette o zümreye dahil olmak; de, ahirette onlarla birlikte cennete girmek ile emir olmuş ve bu şekilde nefs-i mutmainnenin yine yukarıda açıklanan yönlere ile ahiretteki güzel sonu da bir netice olmak üzere hissettirilmiş ve bildirilmiş olur.

İşte böyle bir nefs-i mutmainne ile geçirilecek olan dünya ömrü, Kurban bayramından önceki on gece; ihlaslı salih kullar zümresi içinde cennete girmeye ani da o gecelerin bürüyüp geçtiği en büyük bir mutluluk bayramının gerçek fecridir.

Ey Rabbbi! Bu satırları acizlik ve kusur içinde ömür sayfasına yazmaya çalışan bu zavallı kulu ve bunları güzel bir bakışla okuyup onun hayrını isteyenleri öyle bir nefs-i mutmainne ile razı olan ve razı olunan kullar olarak sana dönüp cennetinle cemalene eren samimi kulların zümresine kat. "Allah'im! Sende sana kavuşacağına inanan, senin kazana razı olan ve senin lutfettiğine kanaat eden bir nefs-i mutmainne istiyorum".

"Yemin ederim" (Geniş bilgi için Kıyâme Sûresi'ne bak.) "bu beldeye".

Bu beldeden maksat, Beled-i Haram, yani Mekke-i Mükerreme olduğuna tefsirciler ittifak emiştir. Kamus'ta: "el-Beled ve el-Belde Mekke-i Mükerreme'nin ismidir" denilmektedir. Şerhinde ise şöyle yazıldı: Bu Süreyya yıldızına en-Necm denilmesi gibi yüceltme içindir. "Besair"de açıklandığına göre: Beled ve belde; muhite ve sınırlı, belli ve içinde bulunanların toplanma ve otumalanyla etkilenen yere denir. Şehre belde denilmesi de bunun içindir. İmar edilmemesi, bayındır olmayan çöle belde denilmesi, vahşi hayvanların mekanı; toprağa belde denilmesi, haşere ve böceklerin mekanı; mezarlığa belde denilmesi de öülerin mekanı olmalarından dolayıdır. İki kaş arasındaki açıklığa belde denilmesi, sınırlı olan o yere benzetme yoluyladır. Devenin göğsündeki düşüne belde denilmesi de böyledir. İstiare yoluyla bazan insanın göğsüne de denilir. Yukarda zikredilen etkilenme itibarıyla eser ve nişan mânâsına, bir yerde ikamet edip kalma mânâsı itibarıyla ayrılmama, oturma ve ayırmama mânâlarına ve vatandan ayrılmamış bir kimsenin diğer bir yerde şaşkınlığa düşmesi nedeniyle hayret ve zihin donukluğu mânâlarına dahi kullanılır.

Bu ayrıntılı bilgilerden anlaşılır ki Mekke-i Mükerreme'ye başındaki ahid mânâsı ifade eden "lâlm" ile el-Beled denilmesi "Doğrusu insanlar için yapılan ilk ev elbetteki Mekke'de bulunan o çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet rehberi olan evdir. Onda apaçık âyetler var."(Âl-i İmran, 3/96-97) niteliği gereğince Beyt-i Atık olan mübarek Kâbe-i Muazzama ile bazı apaçık âyetleri içeren bir "Harem-i âmin" olmak itibarıyla âlemin insanı hayretler içinde bırakan bir fazilet sinesi halinde hürmet ve saygıyla tanınması vacip, mübarek, bilinen bir şehir olduğuna işaretir.

Yüce Allah insanın siktırlar içinde yaratılmış olduğunu ve dolayısıyla Rabbine doğru yükselmek için bu âlemde siktırlara göğüs gemesi gerekeceğini vurgulu bir şekilde açıklamış için burada bu beldeye ve "vav" atfı harfi (bağlacı) ile buna bağlanan baba ve oğula yemin etmiştir ki önceki sûrede bu gibi yeminlerin gerçekte onların Rabb'ine yapılmış olduğu anlatılmıştı.

2. Önceki sûrede "Leylâ-i aşr" yani on gece, Zilhicce'nin ilk on gecesi; "şef' ve vetr" yani çift ve tek de, Hacc günleri olan Bayram ve Arefe olduğuna göre burada hacca ifa edildiği Belde-i Haram'a yemin edilmesindeki münasebet açıktır. Fakat şu da çok dikkate değer bir husustur ki bu yemin pek kayıtsız bırakılmamış, şu hal cümlesi veya ara cümlesi ile kayıtlamış veya hemen ardından şu cümle zikredilmiştir: Sen hıll iken belde, yani burada bulunurken, veya bu beldeye hıl iken, yani buradan çıkıp da sonra fetih ile buraya gireceğin zaman, yahut sen ki hılsın bu belde, yani harem-i amin olan bu belde senin hakkına hürmet edilmiyor, burada bir ava bile saldırılmazken sana saldırı helal sayılıyor, dolayısıyla sen ona, o siktırlara göğüs ger. Çünkü insan siktıı içinde yaratılmıştır. Bu mânâca cümle cümle-i mu'tanza (ara cümlesi)dir. Yahut sen bu belde de bir an için hıll halinde olacaksın, yani dilediğini yapmak helal olacak, o haldeki bu beldeye yemin ederim, ey Muhammed!

Birinci ve bu üçüncü mânâda hal cümlesindeki hal mukarına (fiille aynı anda bulunan hal) veya mukaddere (fiil ile beraber bulunamayan hal)dir.

HİLL kelimesi haram, harem, ihram karşılığı olarak helal gibi mastar ve mastarla isimlendirme kabilinden sıfat ve isim olur. Haram olmayıp helal olmak veya helal olan ve Mekke'de harem bölgesinden dışarda kalan yer, o helal yerde bulunmak ve ihramdan çıkmak, veya ihramdan çıkan ve yeminin sorumluluğundan çıkmak mânâlarına gelir ki asıl kavramı helal gibi çözmek mânâsından olup bir serbestlik ifade eder. Bir şeyin üzerine inmek, konmak mânâsına olabildiği de söylenmiştir.

Burada muhatap olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir vasfı olduğu açıktır. Bu da işaret edildiği üzere başlıca üç mânâda düşünülebilir. Kadı Beydâvî önce bir yere inmek, konmak mânâsını öne alarak demiştir ki:

Yüce Allah Beled-i haram'a (haram Belde'ye) yemini Hz.Peygamber (s.a.v.)'in ona girmesi ile kayıtlamıştır ki bunda peygamberin faziletinin büyüklüğünü gösterme ve bir yerin şerefinin, o yerde bulunanların şerefi ile olduğunu bildirme mânâsı vardır.

Hıll'ın, bir yere inmek mânâsına gelen hulul kökünden türetilmiş bir sıfat olmasını münakaşa edenler olmuş ve bu kökten sıfat türetilirken hıl değil hal denildiği ileri sürülmüş ise de Alûsî, bu münakaşanın araştırma azlığından kaynaklandığını söylemiştir. Bununla beraber hulul'den maksat, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sade Mekke'de kalmasından ibaret olmamalıdır. Zira öyle olsa idi, "hıll" lafzına gerek kalmadan "sen bu belde de iken" denilmesi yeterli idi. O halde maksat, bununla beraber bilhassa oradan hicret edip de daha sonra fetih ile oraya gireceği hale de işaret olmalıdır. Bu suretle hem oradan çıkmağa sebep olacak siktırlara katlanmak gereğini dikkat çekmek, hem de "Kuşkusuz sana o Kur'ân'ı farz kılan, elbette seni dönülecek yere döndürecekti."(Kasas, 28/85) buyrulduğu üzere güzel bir dönüş yerine kadar döndürülüp o beldeye serbest olarak geleceği vaadi ile bir müjde ve teselli etmek mânâsını içerir. Onun için İbnü Cerir ve daha başkalarının rivayet ettiği üzere İbnü Abbas bunu tefsirinde demiştir ki: Ey Muhammed! Bu beldeye savaş ancak sana bir an için helal olacak, fakat senden başkasına olmayacak. Mücahid de demiştir ki: Yüce Allah Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bir gündüzün bir saatinde bu beldeyi helal kıldı. "Onda her ne yaparsan helal olacak, sorguya çekilmeyeceksin." buyurdu. Ebu Salih, Katade, İbnü Atıyye, İbnü Zeyd, Hasen ve Dahhâk'ten de bu mânâ rivayet edilmiştir. Bu mânâyı ifade eden lafızlar şöyledir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Sen bu Harem'de hılsın. O vakit dilerse öldür, dilerse bırak. Ve bu fetih günü idi." Hz. Peygamber (s.a.v) o gün Ebu Berze, Said b. Harbi Esmeli'ye emredip dinden çıkmış olan Abdullah b. Hatal'ın boynunu Ka'be örtüsüne yapışmış iken vurdumuştı ki bu İbnü Hatal'a Kureysîliler "iki kalpli" derlerdi. Müslüman olduğuna ortaya koymuş, sonra dinden çıkıp İslâm aleyhinde bir takım adilkler yapmış idi. Daha önce Mekke'nin fethinden bahsedilirken geçmiş idi ki Hz. Peygamber (s.a.v.) o saat üç dört kişinin daha öldürülmesini emretmiş ve o güne kadar ömrünün Resulullah (s.a.v.)'a savaş ve düşmanlıkla geçiren öldürülmeyi hak etmiş niceleri ise affedilip hakla batılı ayıran o büyük fethite bütün öldürülenler böyle birkaç kişiden ibaret kalarak fethin sonucunu genel bir rahmet olmuş idi. Yine o gün Hz. Peygamber (s.a.v) buyumuştı ki: "Yüce Allah gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi haram kıldı, o, kıyamet kopana kadar da haramdır. Benden önce kimsaye helal olmadı, benden sonra da hiç kimsaye helal olmayacaktır. Bana da bir gündüzün bir saatinden başka helal olmadı. Bundan dolayı onun açığı budanmaz, otu biçilmez, avı ürkütülmez, sokağında bulunup alınan ve sahibi belli olmayan şey, onu araştırıp sorandan başkasına helal olmaz." Bunun üzerine Hz. Abbas: "Ey Allah'ın Resulü! İzhırdan (boya otundan) başka. Çünkü o bizim koyunumuz, kabilirimiz ve evlerimiz içindir." demişti. Rasulullah (s.a.v.) da: "İzhırdan başka" buyurmuştu. Buna nazaran "sen" münşedün ileyhın öne alınması sadece ona helal olduğunu göstermek için, "deki tenvin de azlık için demek olur ki "bir saat" ile açıklanmıştır.

Bu cümlede tekrar olunup da zahir ile yetinilmemesi, bu beldeye ayrıca bir hürmet ifade etmek veya Resulallah (s.a.v.)'in orada bulunması halinde yeni bir özellik kazanacağına işaret olmak içindir.

3. "Babaya ve çocuklarına yemin ederim." Birinci âyetle geçen üzerine bağlanarak bunlara da yemin edilmiştir. Valid, ata; vemâ veled, doğmasına vesile olduğu soyu, çocuğu, denir yetidir. Bunda da tefsircilerden birkaç izah şekli nakledilmiştir:

1. Vâlid, Âdem (a.s.); mâ veled, onun soyudur. Bu Mücahid'den rivayet edilmiştir. Bunlara yemin edilmiştir. Çünkü insanoğlu türü, yeryüzünde Allah'ın yarattığı mahlukların en enteresandır. Açıklama, konuşma, yönetme, ilim elde etme onlarda; Allah'a davet eden peygamberler ve dininin yardımcıları onlandırdın. "O Allah ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra iradesini göklere yöneltti." (Bakara, 2/29)

2. Vâlid, Âdem (a.s.); mâ veled, onun soyudur. Bu Mücahid'den rivayet edilmiştir. Bunda da tefsircilerden birkaç izah şekli nakledilmiştir:

1. Vâlid, Âdem (a.s.); mâ veled, onun soyudur. Bu Mücahid'den rivayet edilmiştir. Bunlara yemin edilmiştir. Çünkü insanoğlu türü, yeryüzünde Allah'ın yarattığı mahlukların en enteresandır. Açıklama, konuşma, yönetme, ilim elde etme onlarda; Allah'a davet eden peygamberler ve dininin yardımcıları onlandırdın. "O Allah ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra iradesini göklere yöneltti." (Bakara, 2/29)

buyurulduğu üzere yeryüzündeki şeylerin hepsi onlar için yaratılmış, sonra da gökten nasibi verilmiş, Âdem (a.s.)'e isimler öğretilmiş, meleklerle ona secde etmeleri emredilmiş, "Andolsun biz Âdem oğullarını üstün kıldık" (İsrâ, 17/70) buyrulmuştur. Bu suretle insanoğlu türünün iyisi kötüsü ayrılmayarak hepsine yemin edilmiş demektir. Zira ilk yaratılış bakımından hepsi birdir. Enteresan durumların ortaya çıkma yeri olan bu bünye ve terkipe hepsi ortakır. Bununla beraber bir de denilmiştir ki yemin, Âdem ile onun oğullarından iyi olanlara yapılmıştır. Çünkü iyi olmayanlar, sanki Âdem oğullarından değil, hayvan hükmündedirler. Onlar hakkında "Onlar ancak hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktır."(Furkan, 25/44) ve "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, hakka dönmeyler." (Bakara, 2/18) buyrulmuştur.

2. Vâlid, İbrahim (a.s) ve mâ veled, İsmail ve Muhammed (s.a.v.), yahut Vâlid, İbrahim ve İsmail (a.s.); mâ veled, Muhammed (s.a.v.)'dir. Önce Mekke'ye yemin edilmiş olması ve "ente hullün" buyrulması bunu andırır. Çünkü o, İbrahim (a.s.)'in bina ettiği, oğlu İsmail (a.s.)'in gelişip büyüdüğü ve soyundan Muhammed (s.a.v.)'in doğduğu yerdir. Bununla Bakara Sûresi'nde geçen "Şunu da hatırlayın ki bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakim kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince: "Ben seni bütün insanlara önder yapacağım." buyurdu. İbrahim de: Züriyetimden de bir kısmını önder yap." dedi. Allah da, "zalimler benim ahdimde nail olamazlar!" buyurdu. Hani biz Kâbe'yi vaktiyle insanlara bir sevap mahalli ve her türlü düşman taarruzundan emin bir sığınak yapmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den namaz kılacak bir yer edinir. İbrahim ve İsmail'e şöyle ahit verdik: Beytimi hem tavaf edenler, hem ibadete kapananlar, hem de rüku ve secde edenler için tertemiz bulundurun. O vakit İbrahim: "Ey Rabb'im! Burasını emin bir belde kıl ve halkını iman etmiş ovanlara..!" dedi. Allah da: "Kâfir olanı dahi kısa bir müddet için faydalandıracağım. Sonra da onu asla kurtulamayacağı cehennem azabına uğrattım. Varacağı yer ne kötü bir yerdir." buyurdu. Hani bir vakit İbrahim İsmail ile beraber Beyt'in temellerini yükseltiyor ve ikisi birden şöyle dua ediyorlardı: Ey Rabbimiz ! Bu işimizi sen kabul buyur. Kuşkusuz daima işiten ve daima bilen sensin, ancak sen. Ey bizim Rabbimiz! Hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve soyumuzdan yalnız sana boyun eğen müslüman bir ümmet yetiştir. Bizlere ibadetimizin yollarını göster. Tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak. Zira tevbeleri en çok kabul eden ve müminleri hakkıyla esirgeyen sensin, sen. Ey Rabbimiz! Hem de onlara içlerinden bir peygamber gönder.." (Bakara, 2/124-129) âyetlerinin mânâsı özetlenmiş olur.

"Ve men veled" (doğmasına vesile olduğu kimseler) denilmeyp de "ve mâ veled"= "doğmasına vesile olduğu şeyler" denilmesi, "Göge ve onu bina eden şeye yemin olsun."(Şems, 91/5) ve "Allah onun doğurduğu şeyi daha iyi bilir."(Âl-i İmran, 3/36) âyetlerindeki nükteler gibi bir hayret mânâsını da ima etmesidir ki: Şanı enteresan bir oğul demek olur.

3. İbnü Cerir ve İbnü Ebi Hatim, Ebu İmran'dan şöyle rivayet etmişlerdir : Vâlid, İbrahim (a.s.); "Mâ veled" de onun bütün çocuklarıdır. Lakin "Züriyetimden de bir kısmını önder yap." dedi. Allah: "Zalimler benim ahdimde nail olamazlar." buyurdu" (Bakara, 2/124) âyeti zalimleri ilâhî ahitten dışarda bıraktığı için bunu da müminlerine tahsis etmek gerekir. Nitekim "İbrahim'e ve İbrahim'in âline salat ettiğin gibi.." duası da böyledir. Bir kısım tefsirciler bu tashihi açıkça belirtmişlerdir. Bu şekilde bu izah ikinci izah şekline yakın olmakla beraber ondan daha kapsamlı olur.

4. Mâverdi'den şöyle rivayet edilmiştir: Vâlid, Hz. Peygamber (s.a.v.); "Ve mâ veled", onun ümmeti olmak da ihtimal dahilindedir.

5. İbnü Abbas'a nisbet olunarak denilmiştir ki: Maksat, her baba ve çocuğudur. Buna, gerek akıl sahibi olanlardan ve gerek akıl sahibi olmayanlardan her baba ve çocuğu dahil olabileceğine göre bu mânânın kapsımı birinciden çok daha genişir. "Ve Mâ veled" tabirinden en açık olan da budur. İbnü Cerir: "doğru olan da budur" demiştir. Razi de der ki: Bu uygundur. Çünkü bütün yaratılışlara hürmet ve saygı bu sözün içinde vardır. Belli ki bütün yaratılışlardan maksadı, doğum olayının cereyan ettiği bütün canlı mahluklar demektir.

6. İkime yoluyla yine İbnü Abbas'tan bir de şu rivayet edilmiştir: Valid, her bir doğuran; "ve mâ veled" de doğurmayan demektir. Bu iki şekilde anlaşılabilir. Birisi; Âdem ve melek karşılığı olmak üzere kendisi doğmuş; sahsı veya nev'i veya cinsi itibarıyla doğurmak da şanınadan olduğu halde doğurmamış demek olur ki, bu mânâ "mâ'nın mevslu olmasıyla birlikte "vâlid"e karşılık olarak zikredilmesinden çıkarılabilir. Yani "ve mevludın gayr-ı valid" (doğmuş, fakat doğurmamış) meâlinde olur. Çünkü her doğuran "vâlid" lafzının mânâsına dahildir. Bu durumda beşinci izahtan pek farkı olmaz.

Diğer birisi de "mâ'nın olumsuzluk mâ'sı olmasdır ki nakledenler böyle kabul etmişlerdir. Bu surette "her doğuran ve doğurmayan" olumsuzluk -olumsuzluk karşılaştırılması ile bütün eşyayı kapsar. Önceki sûredeki "çift ve tek" in bir mânâsındaki kapsama benzer. Lakin bunda ikisinin birbirine bağlanmasının sahih olması için "doğuran ve doğurmayan" takdirinde hazfedilmiş, aslında olduğu halde zikredilmemiş bir mevslu gözetmek gerekir. Böyle mevslulün hafzını ise Nahivde Basrâlî âlimler caiz görmemiş olduklarından bu yön zayıf sayılmıştır. Atfa nazaran (bağlaç kuralına göre) en açığı, bu beldeye uygunluğu bilinen baba ve oğul olmaktadır. Bunda da meşhur olan İbrahim ve İsmail (a.s.)'dir. Bu nedenle ikinci yön ve izah tarzı daha açıktır. Mutlak olarak açık olan da, insan yaratılışı ile ilgili olan ve "Baba nedir? Oğul nedir? takdir edilebilen her baba ile çocukları olmaktadır. Bu ise beşinci maddede açıklanmıştır. Buna önceki yorumlar öncelikle dahil olur.

4. Bu yeminlerle vurgulanıp desteklenerek bildirilen cevap şudur: Gerçekten biz insanı bir siktı ve meşakkat içinde yarattık. (İnsan Sûresi'nin baş tarafına bkz.)

İnsan hayata bir anda kolaylıkla gelinebmiş olmadığı gibi kolaylıkla geçip gidivercek de değildir. O, ciğerlere işleyecek şiddetli bir siktıntı ile kuşatılmış olarak ve ilâhı yardım ile halden hale o siktıntılar içinden geçirilerek yaratılmış, hayata çıkarılmış, o suretle insan olmuştur. Demek ki siktıntı ve meşakkat içinden insanlık gayesine etmek, insan yaratılışının ayrılmayan bir vasfı ve yaratıcının bir kanunudur. İnsan aslında aciz ve güçsüz iken yüce yaratıcının teşekküre layık büyük bir yardım ve himayesine mazhar olmuştur. O halde insan, mükemmel bir insan olmak için bunu bilerek siktıntı ve meşakkate göğüs gemeli ve o siktıntı içinde onu koruyup hayata kıran, kuvvet veren yaratıcıya şükürünü eda etmek üzere vazifeye atılmalı ve öyle acıklı, merhamete layık kullara merhamet ederek kurtulma ve hoşnut olma yoluna girmelidir. Çoğunluğun görüşüne göre bu âyetin mânâsı budur.

Kâfın ve bânın fetsiyyası kebed, bânın kesresi veya sükunuyla ciğer mânâsına gelen kebid maddesindendir. Tefsircilerin bununla ilgili de birkaç yorumu vardır:

1. Zemaşheri der ki: Kebed aslında, bir kimsenin ciğeri ağrıdığı ve şiştiği zaman söylenen sözündendir. Böyle ciğeri şışı ağnayan adama yani "ekbed" denilir. Daha sonra kelimenin anlamı genişletilerek her yorgunluk ve siktıntıda kullanılmıştır. Siktıntılara karşı koymak mânâsına kullanılan "mükabede" bundan alınmıştır. Nitekim "yok etti" mânâsına ta ile denilir. Aslı 'dur ki "ciğerine sapladı" demektir.

Diğer bazıları da demişlerdir ki: Kebed aslında şiddet mânâsındadır. sözü bundandır ki, "sût, yoğurt koyulaştı, katlaştı" demektir. Bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birincisinde "kebed" ismi önce ciğere verilmiş, sonra bundan şiddet ve siktıntı mânâsı türetilmiş; ikincisinde ise lafız önce şiddet ve koyuluk için kullanılmış, sonra ondan uzuvun ismi türetilmiştir.

2. Kebed; düzgünlük ve doğruluk mânâsındadır denilmiştir ki ciğerin düzgünlüğünden, yahut "kebed-i sema" tabirinden düşünülüp alınmış demektir. Bunda insanın ciğer canlılar gibi sürünmeyip belinin doğruluğu, gidisindeki doğruluk ve manen yükselme kabiliyeti ile "yarattı ve düzgünleştirdi." (A'İâ, 87/2) mânâsı gözletilmiş oluyorsa da feth ile "kebed"den bu mânâyı çıkarmak çok uzaktır.

3. Kebed, yaratılışın şiddet ve kuvvetidir denilmiştir. Yaratıcının kudretiyle kuvvetlendirilip bedenine kuvvet verilerek suretiyle demek olur ki, önceki mânâ bunu da

ifade edebilir. Bu kuvvetlenme mânâsı "Keşfu'l-Esrar"da fizyolojik bakımdan meninin pıhtılaşması ve donması tarzıyla biraz aydınlatılmak istenilerek denilmiştir ki: Bu bize bazı zamanlar menî pıhtılaşır donduğunda meydana gelen durumu anlatabilir. Bunun bir benzeri de şudur: Mesela, göğsün iç zarı gibi gışa-i maslide bir iltihap meydana geldiği zaman önce onda çok ve saf bir akıcı, tabii sıvı görülür. Sonra az miktarda bir posa olur ve ağdalanır, hatta sicağa tutulduğu zaman yumurta akı gibi olur. Sonra da onda mayalı hamur boşlukları gibi boşluklar ve küçük küçük kabarcıklar çıkar ki düzenlerine göre sıra olabilsinler. Sonra bunlardan birbirlerine ağızlar açılır ve hareketli bir sıvı ile dolan bir takım damara benzer kanallara dönüşürler. Sonra bu damarlar ile iltihafli yere bitişik ince damarlar arasında ağzılaşmalar olur. Bu şekilde yeni oluşan bu zara da genel bir hayat yayılır. Bu gözlemden geçeri her canlı maddedeki akıcı şeylerin donmuş şeylere dönüşmesinin zorunlu olduğu hükmünü bilemezsek de bunun faydalı olduğunda da şüphe yoktur.

Zira biz bununla içindeki vazifelerden bir vazifenin farkına vanyor ve çoğu durumlarda bize gizli kalan sırlardan bir sırı anlamış oluyoruz.

Razî şöyle der: Bu üç izah şekli bilindikten sonra deriz ki: Birinci veche göre maksadın yalnız dünya zorlukları olması da, yalnız sorumluluğun getirdiği zorlukların olması da, yalnız ahiret zorlukları olması da ihtimal dahilinde olduğu gibi, hepsinin olması ihtimali de vardır.

BİRİNCİSİ: "Andolsun biz insanı sıkıntılar içinde yarattık." Yani onu bir takım merhalelerden geçirerek yarattık ki, hepsi sıkıntı ve meşakkattir. Babanın belinden geçenken ve anasının karnında, sonra emzik zamanında, sonra ergenlik çağında geçimliliğini elde etmede, sonra da ölümdedir.

İKİNCİSİ: Dinde sıkıntı ve zahmet. Hasan demıştır ki: Bolluk ve refah halinde şükür ile uğraşır, sıkıntı halinde sabır ile uğraşır ve ibadetleri eda ederken zorlukla uğraşır.

ÜÇÜNCÜSÜ: Ahiret sıkıntılar, ölüm, melek sorusu, kabir karanlığı, sonra yeniden dirilme ve Allah'ın karşısına çıkılması. Bu, cennetteki veya cehennemdeki yerini buluncaya kadar devam eder.

DÖRDÜNCÜSÜ: Lafzın bütün bu mânâları taşımış olmasıdır ki gerçek de budur. Razi bunlara şunu da ilave ederek der ki: Bence bunda bir izah yönü daha vardır. Söyle ki: Bu dünyada lezzet yoktur. O lezzet zannedilen şeyler sıkıntı ve elemden kurtuluştur. Mesela, yemek yemekle alındığı hayal edilen lezzet, açlık eleminden bir kurtuluştur. Giyimde hayal edilen lezzet, sıcak ve soğuk gibi elemlerden kurtuluştur. Demek ki dünyada insanın hali ya elem, veya bir elemden kurtulurak diğerine geçmektedir. "in mânâsı bu demektir. Bundan açıkça anlaşılır ki insan için öldükten sonra dirilme ve kıyamet kaçınılmazdır. Zira insanın yaratılışını yöneten o hikmet sahibi yaratıcının bundan maksadı onun elem çekmesi ise, bu, rahmete uygun değildir. Yok eğer maksadı ne elem çekmesi ne de lezzet olması ise, onun yoklukta bırakıp yaratmaması bu maksadın gerçekleşmesine yeterli gelirdi. Oysa Allah insanı bu dünyada bir sıkıntı, meşakkat ve derd içinde yaratmıştır. O halde bu dünya yurdundan başka bir ahiret yurdu olmalı ki orası mutluluk, lezzet ve ikram yurdu olsun. "Kebed" in düzgün yapma mânâsına geldiğine dair ikinci vecih İbnü Abbas'tan nakledilmiş olup, İbnü Abbas: "Fi kebed, diğer canlılar başa aşağı yürürken insan yukarı doğru düzgün ve dik olmak üzere yaratıldı mânâsındadır." demıştır ki bu, yaratılış nimetini bir tür hatırlatma demek olur.

Bu kelimenin, yaratılışın şiddet ve kuvveti mânâsına geldiğine dair üçüncü izah şekliyle ilgili olarak Kelbi şöyle demıştır: Bu âyet Benî Cumah'tan Ebu'l-âşedd künyesini taşıyan bir adam hakkında indi. Öyle kuvvetli idi ki ayaklarının altına Ukaz derisini koyar onu ayaklarının altından çekerdiler. Deri parçaları da ayakları kılmıdamladı.

Şunu bilmek gerekir ki, âyete uygun olan iki izah şeklidir. Âyetin iniş sebebi özel olabilsede de insandan maksat bazılarının sandığı gibi belli bir insan değil, geneldir, herkes dahil olur.

Böyle daha birçok tefsirci gibi Alûsî de demıştır ki: Kebed hakkında ilk söylenilen sıkıntı ve meşakkat mânâsından başka diğer bütün söylenenler zayıftır, güvenilmez. Fakat o birinci mânâyı: Hakim sahih olarak ve daha bir topluluk İbnü Abbas'tan rivayet ettikleri gibi daha başka ilk devir âlimlerinden de rivayet edilmiştir. "İnsan" sözünden açıkça anlaşılan da mutlak olarak insan cinsidir. Bu şekilde önce bir büyük önerme makamında, sıkıntı ve meşakkate dayanmanın insanlığın yaratılışında bulunan bir özellik olduğu açıklanarak Resulullah (s.a.v.)'a bir teselli verilip teşvik yapıldıktan ve daha önceden vaadi ile gelecekte muvaffak olacağı müjdelendikten sonra, kuvvetine güvenen de Resulullah (s.a.v.)'a karşı saygısızlık edenleri ayıplama ve o büyük önermenin daha bazı neticelerini dallara ayırma akışı içerisinde buyruluyor ki:

5. O insan, kendisine karşı kimse güç yetiremez mi sanıyor?.
Bellî ki burada "O sanıyor mu?" derken filan altında gizli olan zamir adı geçen insan cinsinin yerini tutmakla beraber, her insan demek değil, zihnen bilinme mahiyetinde olarak bu vasıf ile nitelenen mağnır ve kibirli bazı insanlardır. Bunun iniş sebebi, daha önce adı geçen kuvvetine mağnır Ebu'l-âşedd Üseyd b. Keledet'e'l-Cümahî denilmiş, Amr b.

Abdivedd denilmiş, Velid b. Muğire denilmiş, Ebu Cehil b. Hişam denilmiş, Haris b. Amir b. Nevfil b. Abdimenaf denilmiş. Anlaşıyor ki bunların hepsi iniş sebebi olmuştur. Soru kinama içindir. Hayret ifade etmek için olduğu da söylenmiştir.

6. Ben yığın yığın mal yok etmişim, diyor. Bunu inanana karşı caka satmak üzere gürur ve iftihar ile söylüyor ve gösteriş için harcadığı malları nak ediyor. Sarf etme ve harcama yerine, yok etme ve telef etme tabirinin kullanılması, gerçek faydalar için sarf edilmeyip boşuna tüketilerek kaybedilmiş olduğu anlatmak içindir. Çünkü zevk ve eğlence düşkünlü olup parasını pulunu israf eden insanlar bir fakirin karnını doyurmaktan hoşlanmaz da zevk, eğlence ve gösteriş için mal telef etmekle iftihar eder, bunu büyüklük zanneder. Bu mânâ önceki süredeki mirasyedilikle de uygun düşmektedir. Resulullah (s.a.v.)'a düşmanlığının şiddetini göstermek için ona düşmanlık yolunda sarfettiği malları kastettiği de söylenmiştir. İniş sebebinin Haris b. Nevfel olduğuna gösteren rivayette sırf Resulullah (s.a.v.)'a eziyet vermek için söylendiği zikredilmiştir: Mukatîl'den rivayet edildiğine göre, Haris b. Nevfel bir günah işlediği zaman Resulullah (s.a.v.)'tan fetva isterdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona, keffaret vermesini emrederdi. Haris: "Muhammed'e itaat ettiğimden beri keffaret ve ona uyma yolunda çok mal telef ettim" demiş. Bu ise din yolunda sarfedilen malların boşuna bir harcamadan ibaret olduğunu iddia ile hayıflanarak dine itiraz etmek ve peygambere itaat etmemek için söylenmiş demektir. Bazıları da demişlerdir ki: Maksat önceki mânâdır. Ancak sözü, şimdiki zaman değil, gelecek zaman içindir. Yani bunu kıyamet günü söyleyecektir. Çünkü o yaptığı harcamalarını kendisine fayda vermediğini o gün cezasını çekecek anlayacaktır.

LÜBED, "sured= örlümüş zırlar" kalıbında çok mal mânâsındadır ki, sanki bir bir üstüne yığıla yığıla keçe gibi birbirine girmiştir.

7. Onu hiçbir gören olmadı mı zannediyor? Bu soruda da iki izah yönü vardır: BİRİNCİSİ, korkutmadır. O yok ettim, harcadım diye mağnurlandığı malı sarf ederken o insanı kimse görmedi mi zannediyor da öyle iftihar etmek istiyor? Kuşku yok ki harcaray yok ettiyse onu tek olan yüce Allah görmüştür. O malları öyle gösteriş için veya peygambere düşmanlık için harcarayp yok etmiş olduğundan dolayı cezasını verecek, onun hakkından gelecektir. O vakit o, bu malları öyle yok ettiğine pişman olacaktır, demek olur.

İKİNCİSİ de Kelbi'den rivayet edildiği üzere harcama iddiasını yalanlamaktır. Yani böyle diyen o kimse yalan söylüyor, bir şey sarfetmediği halde birçok mal yok ettim diye yalan ile öğünüyor. Allah onun ne yaptığını, sarf edip etmediğini görmedi mi zannediyor da öyle yalan ile öğünüyor? Hayır, hiç kimse görmeyişe Allah onu görmüştür. Söylediğinin aksini yaptığını bilir ve cezasını verebilir demek olur. Önceki izah şekli bu mânâyı da içine alabileceği için daha mânâlıdır.

Şimdi yüce Allah genellikle sıkıntı içinde yarattığı insana ve bu arada bilhassa kuvvet

ve malı ile iftihar eden o mağnır insana olan kapsamlı yardım ve lutuflarından bazılarını hatırlatmak ve yaratılış gayesini göstermek suretiyle ona verdiği nimetleri sayarak onun hallerini bildirdiği ve hesaba çekip yaptıklarının karşılığını verebileceğini anlatmak ve mutmain nefislerin uğurlu seçkin özellikleriyle kâfir nefislerin uğursuz özellik ve akıbetlerini bildirmek ve böylece "kebed" in mânâsına açıklamak akışı içerisinde buyruluyor ki:

8. Ya yapmadık mı, yaratıp vermedik mi ona, o meşakkat içinde yarattığımız bütün insanlar arasında bilhassa o sözü söyleyen mağnır insana? İki göz. Baksın, görülecekleri görsün diyor. O halde o yaptıklarını görüyor da, onu ve o gözleri yaratan ve gözetip duran Allah görmez mi? Bu iki gözden maksat görünen iki göz olabileceği gibi, bir gördüğümüz göz, biri de kalp gözü olma ihtimali vardır.

9. Ve bir dil ki, birçok faydalara alet olduğu gibi diğer canlıların dillerinden seçkin olarak bilhassa maksadını anlatabilmek için de alet oluyor. Hatta gösteriş ve rıya için söylediği o sözü ve yalanı bile Allah'ın verdiği o dil ile söylüyor. Ve iki dudak ki, birbirine uygun olarak ağzını lüzumuna göre açar, kapar, söylemesinde, yemesinde, içmesinde ve diğer birçok özel sözlerinde onlardan yardım görür. O halde onları hayırlı şeylere açmak, zararlı şeylere, yakışık almayan sözlerle kapamak gerekmez mi? Onları yaratan ve her an gözetip duran Allah onları, onlarla yapılan ve onlara girip çıkan şeyleri bilmez olur mu? Bu soru tartışıldığı için mânânın özeti, "evet yaptık" şeklinde olur. Şu da bu özet mânâ üzerine bağlanmıştır.

10. Ve ona iki yolu gösterdik.

Necd: Nunun fethi ve cimin sükunuyla "necd", tepe gibi, etraf ve civarından yüksek olan tümsek yere denilir. Bu mânâ iledir ki, Arabistan'da engin Tihame karşılığı olan ve Necd-i Hicaz, Necd-i Anz diye ikiye ayrılan yüksek kısma Necd denildiği gibi Yemen ülkesinin sonunda Mehre ve mntıkasından özet bir yere de Necd denilmiştir. Yüksek ve açık yola, yüksek mertebelere çıkan, yüksek işler gören adama "Tallâu's-senaya" denildiği gibi, işlerde sabit, galip mânâsına "tallâu encud, tallâu encide, tallâu'n-nica'd" denilmeside de bu mânâdandır. Başkalarının yapamadığı zor işleri beceri içinden çıkan cesur, kahraman kimseye ve gam ve tasaya dahi necid denilir.

Necid, rakibe üstün gelmek ve pek terlemek mânâlarına master da olur. Necdet ve necadet de bahadırılık, kahramanlıktır. Bu der necid, göğüste tümsekliği veya şüt yolu olması nedeniyle sedit, yani meme mânâsında çok kulllanılmaktadır. Araplar arasında "İnan, ana ve memelerine yemin olsun ki yapmadım" diye yemin etmek yaygındır ki, bu bizim Türkçe'de "anamdan emdiğim süt harama olsun, bu böyledir" diye edilen yemine benzer.

Burada Necd kelimesi bütün bu mânâlara ima etmekle beraber yukarıdaki "kebed", aşağıdaki gelecek olan "akabe" ile uygun düşmek üzere mücahit bir kahramana gösterilen iki tepe gibi yüksek iki gaye, iki yol mânâsı telkin etmektedir. Bazıları aynem "iki göz"; dil ve "şefeteyn" iki dudak ipuçları ile yaratılışın başlangıcını düşünerek iki necdi, iki meme" mânâsına anlamak istemişlerdir. Bunu İbnü Abbas'tan, Dahhâk'tan ve hatta Hz. Alî'den rivayet edenler de olmuştur. Gerçekte doğum olacağına doğru ana memesinin sütle hazırlanmağa başlaması ve yavrunun doğar doğmaz doğa bir ilham ile emmeyi bilmesi ilâhî rahmet ve hidayeti gösteren engin derillerden ilâhî bir nimet olarak itibarıyla aslında bir nimet olarak sayılmaya layık ve bunun dil ve dudaklarla yapılması da bu mânâyı uygun olduğunda şüphe yok ise de bu nimet daha genel olup insan dilinin ve dudağının temayüz ettiği nimetlerden olmadığı gibi insanın da ilk haline ait güzel nimetlerdendir. Bu âyetten önce ve sonra zikredilenler ise, bundan gelecekle ve insanın sorumluluğuyla ilgili daha geniş ve daha yüksek bir mânâ kastedildiğini göstermektedir. Onun için tefsirciler bu ihtimali "kiyle=denildi ki" sözüyle nakletmekle beraber burada "necdeyn" in, tümsek tepe veya doğrudan doğruya yüksek yol mânâsından mecaz olarak bir hayır birşer iki yüksek gayeye giden, bir uğruyu biri uğursuz iki yüksek yol mânâsına olduğunu daha sahih ve daha kuvvetli rivayet ve akıl yoluyla destekliyerek beyan etmişler ve bunu İnsan Süresi'ndeki "Biz ona yolu gösterdik, ister şükredici olsun, ister nankör." (İnsan, 76/3) âyetiyle aynı meâlide olduğuna söylemişlerdir.

Bu cümleden olarak Buharî, Mücahid'in bunu hayır ve şer diye tefsir ettiğini rivayet etmiştir. İbnü Cerir ise şu rivayetleri çıkarmıştır: Rab; b. Haysem'den: Bunlar memeler değildir.

Abdullah b. Mesud'dan: Hidayet ve sapıklık, hayır yol ve şer yol.

İkrime ve Mücahid'den: Hayır ve şer.

Dahhâk'tan: Hayır yolu ve şer yolu.

Hasen'den mürsel olarak: Resulullah (s.a.v) demıştır ki: "Onlar iki yoldur: Hayır ve şer yolu. Demek ki şer yolu size hayır yolundan daha sevgili kılınmıştır."

Katade'den: Bize anlatıldığına göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ey insanlar! Onlar iki yoldur. Hayır ve şer yolu. Demek ki şer yolu size hayır yolundan daha sevgili değildir. İbnü Zeyd'den: İbnü Zeyd bu âyeti tefsir ederken "hayır ve şer yolu" dedi ve "Biz ona yolu gösterdik." (İnsan, 76/3) âyetini okudu.

İbn Mesud'dan Hakim sahih diyerek rivayet etmiş; Taberânî ve daha başkaları da rivayette bulunmuştur. Taberânî Ebu Umame'den merfu olarak rivayet etmiştir. "Dürü Mensur"da, Faryabi ve Abd b. Humeyd rivayetleriyle Hz. Ali (r.a.): "Biz insanları necdeyn iki meme mânâsından diyorlar, hayır bunlar hayır ve şerdir." demıştır diye yazılıdır. Alûsî bunun Şia tefsirlerinden "Mecmau'l-Beyan"da da yazılı olduğunu söylemiştir. Burada Hasen ve Katade'den nakledilen hadis-i şerifin mânâsı ayrıca dikkate değerdir. Bununla bazılarının zannettiği gibi insan tabiatının hayırdan ziyade şerî sevdiği ve dolayısıyla insanda şerre olan meylin asıl olduğu iddiası reddedilmiş demektir. Doğrusu mutlak olarak insan tabiatı ikisine de aynı derecede elverişlidir. Birisinin diğerine üstünlüğü sonradan olan sebeplerle, Nitekim ta Bakara Süresi'nde geçtiği üzere Âdem'in günahı şeytanın aldatmasına kanmasındandır. Şu halde nefis-i emmarenin kötülüğü emretmesi, ya hayırlı ve faydalı olacağı zannıyla bir cahilliğin veya kötü terbiye ve alışkanlık ile fitrattan sapmanın neticesidir. Demek ki insanın çok zalim ve çok cahil olması da, olgunlaşması ve ilerlemesi de genel olarak mutlak surette yaratılışın bir gereği değil, sonradan oluşan sebep ve illetler dolayısıyladır. Onun içindir ki insan, terbiyesine ve kişinin iyiliğine ve kötülüğüne göre ahlâkını güzelleştirebilir veya bozabilir. Bundan anlaşılır ki:.

"Zulüm, nefislerin huy ve tabiatlarındandır. Sen her ne kadar

İffetî birisini bulsan da, o bir illetten dolayı zulmetmiyordur."

diyen şairin nefislerde bulunan zulüm duygusunu yaratılıştan ve doğaı sayıp da yalnız iffeti sonradan olma bir illetle illetlenmiş sayması doğru değildir. İnsan hayra da şerre de istidatî olarak ikisine de sonradan olan sebep ve illetle yürür ve hangisini hedef edinirse ona gider. Nefis, emmare yani kötülüğü emredici de olur, mutmainne yani iyilikle kötülüğü ayırt edip temizlenerek kişiyi Allah'a yaklaştıracı da olur. Ancak bu yorumu karşı şöyle bir soru aklı gelir: Hayır gayesinin ve hayra giden yolun yüksekliği bilinmekte ve herkesce kabul edilmektedir. Ona necid, yani yüksek yer ismi verilmesinin uygun olduğunda kuşku yoktur. Fakat şerre giden yolda ne yükseklik düşünebilir ki ona da necid denilsin? O, engin bir uçurum değil mi? Evet, gerçekten öyledir. Fakat ona gidenler hayır gibi bir yükseklik hayaliyle gittikleri ve hayır, şerre üstün olduğu için tağılı yoluyla ikisine de necid denilmiş; sonra da bu yüksekliğin asıl hayırdı olduğu bundan sonra gelen "akabe" (sarp yokuş)'nın tefsiriyle anlatılmıştır. Bununla beraber şunu da göz önüne alıp düşünmek gerekir ki, insanın kendisine başkasından gelen hayır ve şerre karşı durumu ile, kendisinin kendisine veya başkasına yapacağı hayır ve şerr karşısındaki durumu arasında önemli fark vardır. Hiç kuşku yok ki, insanın, kendisine yapılan hayır sevmesi, kötülüğü sevmemesi tabiidir. Kendisinin başkasına veya mutlak olarak hayır ve şer yapmasına gelinece, gerçekte bunun da öyle olması, yani hayrın mutlak hayır olduğu için sevilmesi, kötülüğün de mutlakla kötülük olduğu için sevilmemesi gerekirse de mücerred (soyut) hayır ve şer tabiatının hükmü olan bu hak ait olduğu kişiye göre değişebildiğinden dolayı, insan tabiatı için bir olgunluk gayesi olmakla beraber ilkel durumda ve fiile

döküldüğünde farklı olur. Maddi tabiat, hareketsizliği iş yapmaya tercih edeceğinden dolayı ruhu zayıf olan tembel insan başkasından gelecek hayra ağzını açar da bir gayret harcaması gereken iş ve amelden kaçınır, ne hayır yapmasını ister, ne de şer. Çünkü şer fiillerin bir çoğu da hayır yapmak kadar zor, hatta bazı bakımlardan daha zordur. Firavun olmak, Firavun ile uğraşmaktan kolay değildir. Bu bakımdan hayır ve şer yapma işi, tembellik tabiatı karşısında dikilmiş iki tepe, iki tümsek gibidir ki ikisi de yiğitlik ister. Zikredilen hadis gösteriyor ki insanın yaratılışında bulunan hayra sevkedici şeyler, şerre sevkedenlerden az değildir. Zannedildiği gibi insan mutlak şekilde şer yapmayı hayır yapmaktan daha çok sever değildir. İnsan ruhu ikisini yapmaya da yeteneklidir. Kimisinde birisi, kimisinde öbürü daha çok gelişir. Hangisi gelişirse insanın akıbeti o olur. İnsan henüz hayır yapmaya gücü yetmediği ilk yaratılışından itibaren ta sonuna kadar yaşadığı muhitte hayır ve şer, lezzet ve elem ile kuşatılmış bulunur. İşte kebed, yani sıkıntı içinde yaratılmasının mânâsı da budur. O, ne kendine ne başkasına bir hayır yapmağa, ne de kendisinden şerri savmaya bizzat gücü yetmediği halde yüce Allah onu o sıkıntı dünyasında dilediği kadar korur, büyütür, hayır ve şer yapabilecek kuvvet ve çağa erişirir. Dil ve dudaklara kadar bu mânâ anlatılmıştır. Bu çağa kadar tamamen az içinde bulunan insan birçok elem ve zahmetle karşı karşıya kalmakla beraber şer ilâhî rahmete borçludur. Bundan itibaren de gücü oranında onun şükrünü yerine getirmek için hayırlı ve kötü olanı birbirinden ayırt ederek hayır yapmak, kendine ve Allah'ın kullanna kötülük yaptırmaktan sakınmakla mükelleftir. İşte ile bu iki gaye gösterilmiştir: Hayır gayesi, şer gayesi. Durgunluk ve hareketsizliğe nazaran bunun ikisi de iş ve hareket, sabır ve tahammül ile sıkıntıya düşmeyi gerektiren, birinde yükselme ve esenlik, öbüründe düşme ve felaket muhakkak olan iki tepe gibidir ki insan bunları aşmak zorundadır. Hayır tepesine gitmek hidayet, şer tepesine gitmek sapıklıktır. Şu halde "Biz ona iki yolu da gösterdik." âyeti ile bunun ikisine birden hidayet demek, ikisinin de yollarnı bildirerek hayırlı yola girmeyi ve kötü yoldan sakınmayı emir, başka bir deyişle hayr emir, yani emr bi'l-ma'ruf; şerden nehy, yani nehy an'il-münkerdir. Zira hidayet bir hayır ve doğru yolu gösterme olduğundan hayır yolunu göstermek emir ve teşvik; şer yolunu göstermek ise nehy ve sakındırmayı ifade eder. Bu şekilde birbirinin karşısında bulunan bu iki yola hidayet, "şuna yürü, şuna yürüme" gibi biri olumlu biri olumsuz karşı iki yol göstermek demek olur. Hidayette hayırlı yol olumlu, hayırsız yol olumsuzdur.

Kötü yoldan sakınmak, iyi yola tımanmak... İşte bütün yiğitlik, kuvvet, kahramanlık, yükseklik, mutluluk bundadır. Bunu açıklayarak neticeyi anlatmak ve önemini göstermek için buyruluyor ki:

11. Fakat o, (kuvvetine, malına güvenen mağrur insan) o sarp yokuşa atlamadı. AKABE, engin bir vadiden yüksek bir dağa doğru çıkan sarp yokuş demektir. İKTİHAM, hız ve baskı ile bir şeye atılmak, saldırmak, kahramanlıkla hücum etmektr ki, düşmenden bir işe kendini atmak mânâsına gelen "kühüm"dan türetilmiştir. Bu "iktiham" kelimesi dilimizde pek yaygın olmuş bir tabirdir. Zorlayıp atılmak mânâsıyla müşkil şeyleri göğüslemek diye mef'ul alır. Arapçadaki aslına göre ise müşkil şeylere göğüs germe, karşı durma diye ismin "e" hali ile mef'ul (tümeç) almış oluyor. Yani o yüksek gayeye etmek için çikılması gereken o sarp ve çetin yokuşa göğüs verip de onun zorluklarını yenmek üzere ona kendini atacak bir kahramanlık, bir yiğitlik gösteremidi. Bundan anlaşılıyor ki iki yolda olumlu, asil yükseklik sarp yokuş birindedir ki, o hayır yoludur. Üzerine atılmak değil, sakınılması gereken şer, gayesi veya yolu gerçekte iniş kabilinden olmakla ona tepe, yüksek yer denilmesi tağılıb yoluyladır. Buradaki akabe tabiri de necid gibi yüksek zor amellerden istiare olarak mecazdır. Göğüs gerilmesi gereken bu akabeden maksadın hayır yolu olduğu anlatılmak için şöyle tefsir ediliyor:

12. Bildin mi o akabe, o göğüs gerilmesi büyük bir kahramanlık olan zor yüksek iş, o sarp yokuş nedir?

13. Bir köleyi salıvermek. Bilindiği gibi "rakabe" boyun demek olup "bir parçayı söyleyip bütününü kastetmek" yoluyla mecaz olarak zat ve şahıs mânâsında kullanılır olmuştur. Bilhassa hüriyetini kaybetmiş esir veya kölede kullanılması yaygındır. Dolayısıyla "fekku rakabe", esirlik bağıyla bağlanmış bir boynu, bir kimseyi esaretten kurtarıp hüriyete kavuşturmaktır ki bu önce insanın kendi hüriyetine malik olarak kendini kurtarmış olmasına bağlıdır. Bunun en basit misali köle azat etmek olup fazileti çoktur. Buharî, Müslim, Tirmizi ve diğer hadis kitaplarında Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir: Rasulullah (s.a.v) buyurdu ki: Her kim bir mümin köleyi azat ederse, yüce Allah onun her uzvuna karşılık azat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden azat eder. " Hatta üreme uzvuna karşılık üreme uzvunu ateşten azat eder."

İmam Ahmed, İbnü Hibban, İbnü Merduye ve Beyhaki Bera (r.a.)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Bir bedevi, ey Allah'ın Rasulü! Bana bir amel öğret de beni cennete koysun, demişti. Rasulullah (s.a.v.): "Bir neseme (bir can) kurtar veya bir köle salver." buyurdu. Onun ikisi de bir değil mi? dedi. Buyurdu ki: Hayır, bir can kurtarmak, onu azat etmekte senin yalnız ve tek olmandır. Fekk-i rakabe, yani bir köleyi salıvermek ise onun azat edilmesine yardım etmendir yani fekk-i rakabe, tek başına veya ortak olarak köle azat etmekten daha geneldir.

Bir ferdî hüriyete kavuşturmak böyle büyük bir fazilet ve kahramanlık olunca bir kavmin, bir toplumun hüriyetini kurtarmak ne büyük kahramanlık olacağına anımlar. "Fekk-i rakabe"nin başka bir mânâsı daha vardır ki, o da "Herkes kendi kazancına bağlıdır." (Tür, 52/21) mânâsı gereğince her nefsin kurtuluşu kazancına bağlı olduğu için insanın iyi amelleri kazanarak kendisini cehennem azabından kurtarması demektir ki, bu kurtarış, "En büyük düşmanın iki yanın arasındakî nefsidir." buyrulan nefs-i emmarenin azgın arzulanıyâ şeytanın aldatmalanna karşı cihat etmekle olur. Nitekim o mağrur insanın bu sarp yokuşa göğüs verememesi de bunlarla cihat etme kahramanlığını yapamamasından dolayıdır.

14. İşte o sarp yokuş böyle esir bir boynu kurtarmak veya salgın, yani genel bir açık gününde yemek yedirmektr.

MESĞABE, "Seğab" maddesinden mimli mastar olup açık, özellikle sıkıntı ve yorgunluk içinde açık demektir. Ebu Hayyan'ın açıkladığına göre genel olan açıktır, susuzlukta da kullanılır. Genel olması mânâsı "zi"den anlaşılmalıdır. Zira "fi yevmi mesğabe="açık gününde" denilmemiş, açıklık mânâsına "zi mesğabe" denilmiştir ki genellikle açık, özellikle insan gün demek olur. Gerçekte böyle genel bir açık zamanında yemek yedirebilmek can kurtarmak demek olduğu için fekk-i rakabe gibi büyük bir kahramanlıktır. Hem de kimlere yedirmek?

15. Yakınlığı olan bir yetime ki, bundan açıkça anlaşılan nesep yakınlığıdır. Bununla beraber komşuluk yakınlığı da olabilir. Nesep ve din yakınlığının tercih edilmiş olacağı kuşkusuzdur.

16. Yahut topraklı bir yoksula.

METRABE de toprak mânâsına gelen "türab"tan mimli mastar olup topraklanmak demektir. Zâ metrabte, Türkçe'de "toprak döşenip taş yaslanan" tabir edildiği gibi şiddetli fakirlik ve ihtiyaçtan kinayedir. Öyle genel açık zamanlarında böyle şiddetli fakirlik ve ihtiyaç ile yoksulluk içinde kalmış birçok kimse bulunabileceği için uzak yakın böyle garesize yemek yedirebilmek kuşkusuz ki aşılması büyük kalp kuvveti ile bir gayrete bağlı olan sarp bir yokustur. İşte, kendisine kimsenin gücü yetmezmiş gibi mağrurlanan ve "ben yığın yığın mal yok ettim" diye iftihar etmek isteyen o insan, ne öyle ne de öyle, bu sarp yokuşu aşamadı. Böyle bir kahramanlığa hiçbir şekilde girşemediği gibi

17. Sonra da olamadı. Bu "kâne", "iktehame" üzerine bağlandığından mânâsı

olumsuzdur. "Ne yokuşa göğüs verebildi, ne de oldu." demektir. Yani onlann hiçbirine girşemedikten, o malın şükrünü eda edecek kahramanlardan olamadıktan başka iman edip de birbirlerine sabır tavsiye eden, merhamet tavsiye eyleyen sabırlı, merhametli müminlerden de olamadı ki

18. onlar, o yüksek vasıflarla nitelenmiş olan o kahramanlığı yapan, esir kurtarmak veya öyle zor bir günde bir yetime veya garesize yemek yedirmek suretiyle can kurtaran, bunlara gücü yoksa iman edip de birbirine sabır ve merhamet tavsiye eden suretiyle teselli ve kalp kuvveti vermeye çalışan müminler mutluluk sahipleri, kitapları sağ taraflarından verilecek kişiler, kendilerine ve başkalanna uğurlu kimselerdir.

19. Bizim âyetlerimizde küfreden, inanmayarak nankörlük eden kâfirler ise -ki o mağrur kişi de bunlardandır- onlar, uğursuz kişilerdir, uğursuzluktan kurtulmayan, kitapları sol taraflarından verilecek olan, kendilerine de başkalanna da uğursuz olan kimselerdir ki

20. üzerlerine bir ateş bastırılıp kapılan kapanacaktır. MÜ'SADE, İyşâd kökünden ism-i mef'ul (edilgen ortaç) olup "kapatılmış" demektir. "Kapıyı kapadım, sımsıkı kilitledim" mânâsına denir. Üzerlerine atılan yakılıp fının gibi kapısının kapanması ateşin şiddetli olmasını gerektireceğinden bu onlann cehennemdeki azaplarının şiddet ve sonsuzlğundan kinayedir.

ŞEMS SURESİ

"Güneşe ve onun parlıtısına yemin olsun".

Nâziât Sûresi'nde geçtiği üzere "duhâ"nın asıl mânâsı güneşin, doğduğu mer'i ufuktan yükselip ışığının parlamaya ve yayılmasıyla bakanlara açıkça görünmesidir. Sonra o vakti ifade etmekte hakikat olmuştur.

O zaman kerahet vakti geçmiş olur. Bu aydınlığın başlamasına dahve (kuşluk), biraz sonrasına duhâ (kaba kuşluk), daha sonrasına zevale yakına kadar "hâ"nin fethası ve med ile dahâ (koca kuşluk) denir. Kuşluk vakti kesilen kurbana da udihiyye ve dahiyye denilmiş, daha sonra bu genelleştirilerek her kurbana bu isim verilmiştir. Burada "güneşin duhası" denilerek onun güneşe ait olduğu belirtilmesi nedeniyle tefsirciler bunu güneşin doğarak parlayan ışığı diye tefsir etmişlerdir.

Önce güneşin görünsün görünmesin bütün özellikleriyle mutlak olarak kendisine, sonra da özel olarak ortaya çıkış halindeki ışığına yemin ile başlanmıştır. Çünkü âlemin işi sağan kandilli olan güneş, doğmasında da batmasında da görülen özellikleriyle sistemdeki hareket ve hayat değişimlerinin başlıca bir kaynak ve yörüngesi; ışığı ile de bize ufuklanımızdaki maddi âlemin en büyük aydınlatma ve ortaya çıkarma vasıtası ve böylece yaratıcının lütf ve inayetini, kudret ve büyüklüğünü tanıtan, kendimizde ve içimizde bulunan aydınlıklan anlamaya vesile olan en açık bir ibret âyetidir.

Güneşten bize doğru yayılan görülen görülmeyen, bildiğimiz bilmediğimiz nice faydalar bulunabilmekle beraber bunlar içinde en belli olan işi ve ışıktır. Duhada en çok hissedilen de bu ikisidir. Güneş pek ateşli bir ısı kaynağı olmak itibarıyla, önceki sürenin sonundaki nâr=ateş ile uygun düşmektedir. Fakat güneş denilince önce gözümüzü çarpan ışıktır. İşki, üzerine doğduğu ve yansıdığı şeylerin dış hudutlarıyla benzerlerini taşıyarak gözü olan şuur sahiplerine göstermek üzere karışımında şekillendirir. Bu şekillenme ve görüntüler bizim gözlerimizden şuur nuruyla kavranırlarak nefsimizde eşyanın dış şekilleriyle belirlenmesine vesile olur ve ışığın böyle dış ile iç arasında ard arda yansımalarla şuura gelmesinden hasil olan bu belirlenmelerden ve bunlara katılan diğer hislerimden gönlümüzde gittikçe ruhi ve manevî bir âlem oluşup gelişir ve biz bunları "ben" ve "ben değil" arasında birer âyet olarak okuya okuya, akıl ve ruhumuzla mânâ ve kavramlarına şuur edine edine zevk ve irademizi onlara yöneltip birleştre birleştre eşyanın hakikatlerini incelemeye ve onlann dışta ve içte birleşme cihetinden Hak yönü tanıma gayesine yol buluruz. O şekilde gözlerimiz, gönüllerimiz Hak nuru ile nurlanarak parlak dolunay gibi aydınlanır ve nefislerimiz ondan aldığı ilhâm feyzi ile maddi karanlıklardan sıynla sıynla temiz ve nurlu hakikat âleminde huzurlu bir şekilde gelişip ilim ve amel bakımından temizlenip feyizlenerek "Hem kendisi hoşnut, hem de Rabbi kendisinden hoşnut bir halde."(Fecr, 89/28) Rabb'ine döner de "Gir kullarımın içine, gir cenetime."(Fecr, 89/29-30) hitabıyla kurtuluşa eren temizlenmiş nefislerden olur.

İşığın şuurumuza gelmesinden önce dış mahiyeti ve hakikati, her ne olursa olsun, onun tam anlamıyla ışık oluşu, bizim şuur nurumuzla birleşerek hem dışı hem içe ait bir özellikle gözümüzde parlayışında ve dolayısıyla bizi kendimizden ötesiyile birleştiren algılama nurunun en açık bir misali oluşundadır. Bunun en belirgin olanı güneşin ışığı, onun da en açık olanı duhasıdır. Bundan dolayı güneş bize her şeyden önce ışıyıyla görünür. Güneş denildiği zaman da biz herşeyden önce onun ışığını anlarız. Bundan onun kültesine ve diğer özelliklerine geçeriz ki bu bize şuurumuzdan kendimize ve ötemize geçişimizin de bir misalini vermiş olur. Zira göz ve şuur olmayanlar için nur, ışıık ve güneş kavramı yoktur. Onun için görünün ve görülmeyen bütün özellikleri ile ilgili olmakla beraber bilhassa etrafımızı aydınlatmak suretiyle nefislerimiz karşı ırşat niteliğini taşıyarak şuurumuzun dıştaki bir timsali olan ışığının özelliğine dikkat çekmek hikmetine dayandığı açıklanmak üzere "onun parlıtısına" buyurulmuş ve yine bu nükte ile arından ışığın çeşitli durumları ve ışığın ziddi olan karanlığın hakim olduğu zamanlar içinde gök ve yerde görülenleri görülmeyip düşünlüne doğru harici bir gidişle Allah'ı tanımayı, sonra da nefsin ruhani kıymeti ve şermini ve hayrını anlayacak şekilde bir ilham alabilecek seviyede düzeltilmesi yönü açıklanarak akli ve manevî duygularla insanın kendisini incelemeye yürüyüşü içinde temizlenmeye, yükselmeye ve kurtuluşa sevk etmek ve bu yolu göstermek için şu yeminler birbirine girmiş şekilde ard arda getirilmiştir:

2. Ve Ay'a yemin olsun. Güneşten başka aya da yemin olsun, fakat her zaman değil onun peşinden geldiği zaman, yani güneşe uyduğu, onun batmasının ardından onu andırır bir surette doğduğu zaman ki bu tam anlamıyla ayın onördünden onaltısına kadar "Leyâl-i bîz" (beyaz geceler) denilen dolunay gecelerine görünür. Gerçi başlangıçtaki hilal şeklinde onbeş onaltısına kadar hatta sonundaki mihak gecesi (kameri ayın son üç gecesi) dışında her gece az çok görülebilirse de onaltısından sonra git gide çekilip eksilere uzaklaştığı için izleme ve uyuma durumundan çıkmaya başladığı gibi, gittikçe büyüdüğü ilk haftalarında da henüz kütesi tamam olmadan veya tamamen yaklaşmadan evvel, bir güneşin ardından ona bağıli ikinci derecede bir güneş doğuyormuş gibi tam anlamıyla güneşe bağlı olmuş olmaz. Ancak ayın ortalarında dolunay gecelerindedir ki güneşin batması sırasında veya batmasının hemen ardından onu andıracak şekilde dolgun bir şekilde nurlu olarak doğar ve sabaha kadar da ışığı uzanıp gider. O zaman aya tam anlamıyla "güneşin talisi" yani güneşin ardından onun gibi gelen ikinci bir güneş demek açık olur.

TELÂ, "tülûv" mastarından fiil-i mazi (geçmiş zamanlı bir fiil)dir. ve diye yâî (ya'lı) de, vâvî (vav'lı) de olur. Nitekim gibi da böyledir.

Tülûv; tabi olmak, birine uyup ardınca gitmektir. Okumak mânâsına tilavet de bu köktendir. Razî der ki: Ayın güneşe tabi olmasıyla ilgili birkaç aydın şekli vardır:

1. Güneş batışında ayın doğmada kalmadığı ayın ilk yarısında olur. Güneş batınca ay aydınlatma hususunda ona tabi olur. Bu, Ata'nın İbnü Abbas'tan naklettiği görüştür.

2. Güneş batınca, ayın da batmada ona uymasıdır ki bu hilâl gecesi olur. Bu, Katâde ile Kelbî'nin görüşüdür.

3. Ferrâ demiştir ki: Bu tülûv'den, yani bağıli olmaktan maksat ayın güneşten ışık almasıdır. "Fılan, şu hususta filana tabi olur." denilir ki onu ondan alır demektir.

4. Zeccâc demiştir ki: yuvarlak hale gelmesi ve olgunlaşması zamanıdır. O vakit ay, ışık ve nurda ikinci bir güneş gibi olur. Yani ışığı dolunluğa erince aydınlatma hususunda güneşin yerine geçer gibi olur ki bu, leyali-i bîz denilen ayın onördü, onbeş ve onaltıncı

gecelerindedir.

5. Ay görünen şekliyle kütesinin büyüklüğünde güneşe tabi olduğu gibi, insanların menfaatlerinin bunların hareketine bağlı olması hususunda da ay güneşe tabi olur.

Bu izahlardan her biri özel bir mânâ ifade temekle beraber hepsi, güneşin arkasından ayın ona bir uyuşu veya bir benzeyişi halini ve dolayısıyla ona uyup benzediği zaman demek olduğuna, bunun da doğma veya batmada, ışık veya kütleda veya faydada düşünülebileceğini anlatmış oluyor. Bu mânâ, ayın halden hale geçerken ışığını güneşten aldığına da dolayısıyla anlatmış olursa da, yemine bir kayıt olarak zikredildiği için o değişikliklerin her zamanına değil, bilhassa güneşe en çok uyduğu veya benzediği zaman ile kayıtlanmasını gerektiriyor. Bu ise Zeccân'ın açıkladığı üzere, ayın ikinci bir güneş gibi olduğu dolunay gecelerinde açık olur. Sözün akışı hareket üzerinde değil, ışık üzerinde olmak itibarıyla bu mânâ açıktır. Uyuma ve takip mânâsına gelen tülüy, bir hareket mânâsına da işerse veya böyle bir mânâyı gerektirse de bunun ışık itibarıyla bir uyuma ve hareket olması yaraşır. Çünkü ay hareketde dünyaya, ışıktaki güneşe tabidir. Dünyanın etrafında döner. Güneşe olan konumuna göre ışığı değişir. Hareketi nazar-ı itibara alan beşinci izahta, ayın hareketi doğrudan doğruya güneşin hareketine bağlı olduğu zannedilmemek için ışık açısından, kütesinin görünüşte büyümesi; hareket açısından da, hareketine insanlann fayda ve yararlanın bağlı olması itibarıyla benzerlik mânâsında bir uyuma olduğunu açıklamıştır. Bunlar ise dördüncü izahta dahil demektir. Üçüncü izah şekli, mânâyı lazımı (gerekli mânâ) olmak gerektir.

İkinci izah şekli, ilk hilale dikkat nazarlarını çekmek itibarıyla uygun ise de, ayın sadece güneşin batması durumunda onun peşinden çıktığını söylenmesi itibarıyla tercih etmeyi gerektirecek bir sebep olmadan tercihte bulunmak gibidir.

Birinci izah şekli, hilalden tam dolunaya kadar ayın ilk yansında günden güne artan gelişme safhalarını göstermek itibarıyla dördüncünden daha kapsamlı ve maksat, ayın güneşe yönelmesinin arttığı ve doğması güneşin batmasını takip ettiği müddetçe ışığını artırarak olgunluk gayesine ve adeta ikinci bir güneşi andıran dolunay haline gelişini hatırlatmak olduğuna göre hepsinden daha anlamlıdır. Fakat asıl maksat, güneşin parlantısı gibi ayın da o olgunluk zirvesinde olan ışığına ve bunun güneşin ışığına tabi ve ondan sonra gelerek ikinci derecede olduğunu anlatarak bununla nefis-i mülheme (ilham alan nefis)nin olgunlaşma ve düzelmesine bir zemin hazırlamak olduğuna göre dördüncü izah daha güzel ve daha açıktır. Bu suretle nurlanan aya yemin de, ışığın ateş gibi olan hararetili özelliğinden soyutlanarak sırf nur halinde yansıyan ve duyu organlarıyla duyulandan akıl yoluyla bulunana, görülden görülmeyene, eserden müessir (eseri yapan) e geçiş vesile olan diğer bir durumuna yemin olmuş olur.

Eğer tilavet kökünden istiare-i tebeeyye olarak düşünülüp de ayın ışığında duyulanmızla göremediğimiz güneşin yansıyan ışığını dünyamıza yayarak onu akıl sahiplerine akıl delil ile andırması, bir okuyucunun Allah'ın kitabından bir âyet okuyarak mânâsını lafzî delil ile anlatmasına benzetilecek olursa hem ilham alan nefsin temizlenmesi haline, hem de Kur'an'a Nur ismi verilmesine de işaret edilmiş olacağı için pek belîğ bir izah şekli olacaktır.

3. "Güneşi açtığı zaman gündüze yemin olsun".

Teceliye, tecelli ettirmek, parlaklık ve açıklık vermek, yani iyice açık ortaya çıkarmaktır. Zamir, daha önce açık isim olarak geçmiş olan Güneş'in yerini tutmaktadır. Güneş ışığının ufkun üstünde ortaya çıkıp yayılma vakti demek olan gündüzün güneşi açık ortaya çıkarma zamanı ise, havada sis ve bulut gibi bir kapanıklık eseri bulunmayan açık gündüz zamanı demektir. Bu da güneş ışığının tam bir yayılma ile diğer bir durumuna yemindir.

Gündüz, güneş ışığının dünyaya aksetmesinin bir neticesi olduğu halde, bunun, güneşi açtığının söylenmesi, yani güneşin eseri olan ışığın güneşi etkileyen bir şey gibi gösterilerek "gündüz, güneşi açtığı vakit" denilmesi ve güneşin ışığının ve aydan sonra bir de buna yemin edilmesi elbette çok dikkate değerdir. Bunda güneşin bizim dışımızda ve içimizde tecelli etmesinin bir engel bulunmama şartına bağlı olduğuna ve eserin lazımı dahi o eseri meydana getiren zabı göstermede etken olduğuna ve bu delaletin açık ve gizli olması eserin açık ve gizliliği ile uygun olduğuna bir dikkat çekme vardır. Yani gördüğümüz gündüz, güneş ışığını; ışık da güneşin varlığını gösterir. Güneşin görülmesi ışığının görülmesi vasıtasıyladır. Işğın bizde bir izlenimi olan gündüz, ne kadar engelsiz ve açık olursa ışık da o oranda aydınlık; ışık ne kadar engelsiz ve açık olursa güneş de o oranda açık olur. Gündüz hava bulutlu olunca güneş doğrudan doğruya görülmez, dolayısıyla aklen bilinir.

4. Ve geceye yemin olsun onu, (yani güneşi) bürürken. Bu da gecenin güneşi ve bütün ufukları sarıp kaplayarak nur ve ışığı tamamen örtmeye başladığı veya örtmeye devam etmek üzere bulunduğu halindeki koyu karanlık zamanına yemindir ki, açık gündüzün ve ışığın tam zıddı olan karanlığa, geçici karanlığa ve engelin gelme zamanına dikkati çekmek suretiyle "eşya zıddıyla ortaya çıkar" kuralınca yine ışığın önüne ve özellikle zahiri nur ve ışığın kaybolduğu bir zamanda kaybolmayıp onun yokluğuna duyan ve onunla etkilenen nefsi şuurun kıymetine de dolayısıyla dikkat çekmendir. Bunda maddenin nur ve ışığın görünmesine engel olan karanlık tabiatıyla ayın görmedigi son günlerine ve nefsin cahillik, küfür, gam, sıkıntı, gaflet ve tembellik veya şehvet perdelerinin örtmesiyle hak yolu bulmaktan mahrum kalma hallerine ve yok olma anına da işaret vardır. Onun için önceki yeminler müjde, bu yemin ise korkutma mahiyeti taşımaktadır. Öncekilerde mazi (geçmiş zaman kipi) "açtığı zaman", "uyduğu zaman" denildiği halde bunda şimdiki ve geniş zaman kipiyile "onu örtenken" buyrulması; nur, geçmişte dahi olsa faydalı olup hükmü ve önemi var ise de karanlığın önemi ancak ilk hücum anıyla devamı sırasında olduğuna bir işaretir. Yani, büyüyeceği sıra veya bürürken demektir.

Bir de Fecr Süresi'nde geçtiği üzere bunlara yeminden asıl maksat, meydana gelişleri nefiste suurla birleşen nitelikleri ile varlığını gösterdikleri o yüce Rabb'i hatırlatmak olduğundan dolayı buyruluyor ki:

5. Göğşe ve onu öyle enteresan bir biçimde bina edene yemin olsun. "Allah onu bina etti. Yükselişini yükseltti ve nizamina koydu."(Nâziât, 79/27-28) mânâsına onda asılı yıldızları ve cisimleri yaratıp aralardaki yüksek ve geniş mesafe ve yükseklik ile beraber birbirlerine bitişik bir bina bölümleri ve parçaları gibi tam bir kudretle bağlayarak o yükseklikte denge ve düzenine koyup içinde yaşanacak yükseltilmiş ve süslenmiş bir bina halinde yarpı düzelten yüce Allah'a, yahut onu öyle bina edişine, inşa ediş tarzına, kanunlarına

6. ve (özellikle onun içinde yaşadığınız) arza ve onu dōşeyene, bir dōşek gibi dōşeyip üzerinde yaşanabilecek ve kalınabilecek şekilde altınıza seren o yaratıcıya veyahut öyle dōşeyişine, dōşeyişindeki eşsiz tarz ve biçime yemin olsun. (Geniş bilgi için, "Ondan sonra da yeri dōşedi."(Nâziât, 79/30) âyetinin tefsirine bkz.) ile , Nâziât Süresi otuzuncu âyette geçen ile gibi ve aynı mânâda olarak dōşeyip yaymak, düzgün sermek mânâsına "tahiv" kökündendir. Yâi de olurlar.

Düzzün yayılmış ve geniş arza "taha", büyük ve yayvan gölgeliğe "tahiye, mathiyye ve mathuvve" denilir. Arzın tahvi ve dahvi demek, yer kabuğunun oluşturmamasıyla yüzeyinin yayılamaya elverişli bir şekilde dōşenmesidir. Tefsirciler der ki: Böyle olmasa onun küresel olmasıyla gelişki teşkil etmez. ""Bakmazlar mı yere, nasıl yayılmış?"(Ğâşie, 88/20) hatırlatması gereñince deneyssel gözlem ve delillerle sabittir ki yer geometrik anlamda tam bir küre olmamakla beraber kürevi, yani küresidir.

Dağlan, dereleri, ovaları ve denizleri gibi girişli ve çıkıntılınya kutuplannın basıklığı küreselliğine engel olmaz. Kütesinin büyüklüğü göz önüne alınca bunları onun üstünde bir portakal kabuğunun pürüzleri derecesinde kalır. Bu dōşenişin tabiriyle anlatılması da bunu gösterir. Nitekim karpuz ve kabak gibi sapsız olarak yer üzerine dōşenip yayılan sebze ve bitkilerle "mutahhiyye" denilir.

7. Bunlann, hep canlı ve insan yaratılışının mukaddimesi ve bunları algılayarak

karanlıktan çıkıp yaratıcısını tanımak ve gereğince ahlâk düzeyine yükselecek ilham alabilir bir nefsin düzeltilmesi meselesi ile ilgili olduğunu hatırlatmak için de buyruluyor ki: Bir nefse ve onu düzeltene yemin olsun. Yani, üzerine koyan Allah'a, yahut onu düzene koymasına yemin olsun. kelimesinin nekre ve belirsiz olarak söylenmesi, onun büyüklüğünü veya çokluğunu göstermek içindir.Büyüklük ifade etmek için olunca, "büyük bir özel nefis" demek olur. Ki bu özelliği ya şahsî ile ilgili, veya nev'i ile ilgili ya da cinsî ile ilgili olabilir. Şahsî büyüklük düşünülmesi halinde Hz. Âdem'in veya Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nefsi akla gelir.Büyüklük, nefsin nev'i ile ilgili olması durumunda seçkin bir tür nefis, yani diğer nefislere baş olmaya layık, peygamberliğe mazhar bir mukaddes nefis türü demek olup Peygamberlerin nefislerini kapsar. Fakat bu iki takdirde yeminin gelecek olan cevabında "onu kiretti" ve "onu temizledi" zamirlerinde istihdam> gözetilmesi gerekir.

Büyüklük nefsin cinsî ile ilgili olması durumunda ise, bir cins nefis, hayvan nefislerinden ayrı bir özellik taşıyan insani nefis cinsî demek olur ki cevaba bu daha uygundur. Nefis kelimesinin nekre olarak gelmesinden maksadın çokluk olduğunu tercih edenlerin muradı da bu olmalıdır. Yani her hangi bir insan nefsi murat olunmak gerekir. Zira hiçbir kayıt konmadan çokluk kasteditlirse birçok nefisten herhangi bir nefis demek olur. Bu ise organik bir bedende bir birlik ve olgunluk ifade edebilen herhangi bir nefis, hayvansal nefsi ve bitkisel nefsi de içine alır. Ancak mutlak, kemaline sarf olunmak veya "onu düzeltti" ve "ona kötülüğünü ve takvasını ilham etti" karinelariyle kayıtlanmak suretiyle insan nefsinin cinsî şeklinde tahsis edilebilir. Nefsin cinsinin büyüklüğü murat edildiği takdirde ise bilhassa insan nefsinin bir cinsî olan "nefs-i müdrîke" (idrak edici nefis) doğrudan doğruya anlaşılır.

Nefis, ruh ile bedenden oluşan zat veya bedeni idare eden ruhtur. Nefis deyince bunlar anlaşılır. Bedenin düzgünleştirilmesi, yaratılışının "Onu düzeltip ruhumdan ona üflediğim zaman."(Hicr, 15/29) âyeti mânâsınca ruh üfürülebilir bir seviyeye getirilmesidir. Nefsin düzgünleştirilmesi ise, ruhun üflenmesiyle olgunlaşmasına kabiliyetli olmak üzere uzuvlannın ve iç ve dış kuvvetlerinin düzenine konulmasıdır.

"Onu bina edene", "onu dōşeyene" ve "onu düzenine koyana" âyetlerinde geçen nın mevsul veya mastar ma'sı olması hakkında tefsircilerin iki görüşü vardır. Mevsul olması, doğrudan doğruya bu fiillerin yapıcısı olan yüce Allah'ın bildirmesi nedeniyle daha açık ve sözün akışına daha uygundur. Ancak yüce Allah hakkında şey tabirinin kullanılması zahire uymaz gibi görünür. Bundan dolayı Ferra, Zeccâc, Müberred, Katade ve daha bir çokları bunu mastar ma'sı kabul ederek, "yapması, dōşemesi ve düzenine koyması" diye tefsir edileceği görüşüne varmışlardır. Bu durumda gelecek "ona ilham etti" fiili de bunlara bağlı olduğundan mastar mânâsına alınarak "ilham etmesi" demek olur. Zemahşeri'nin belirttiği bozukluk bulunmaz. Fakat bunda da bu dört fiilin altında gizli bulunan fail zamirlerin, yerlerini tuttukları isimlerin zikredilmemiş olması zahire uymaz. Zahirin yerini tutmuş olduğu ismin hükmen bilinmiş olması da yeterli olabilir de, fiili hatırlatmaktan asıl maksat fâilini hatırlatmak olduğu için nın mevsul olması daha açık ve nazımda daha uyumludur.

Bu âyetlerde yerine denilmiş olması ise iki sebeptendir:

Birisi, 'da müphemlik daha kuvvetli olmak ve hayret mânâsında kullanılmak itibarıyla "şani hayret veren bir yapıcı" mânâsına Allah'ın zatını tam olarak anlatmanın mümkün olmadığına ima nüktesidir.

Diğeri de, Allah'ı tanıyanlara bu fiillerle tanıtılmak üzere, "o sizin tanımadığınızı Allah, bunları yapan yüce yaratıcıdır" demek mânâsını ifade içindir. "Mâ"nın mastar mâ'sı olması durumunda ise bu mânâ dolambaçlı olarak anlatılmış olacaktır. Bundan dolayı biz de meâlde "mevsul" olmasını tercih ederek tefsirde mastar mâ'sı olmasına da işaret ettik.

8. Görülüyor ki, güneşten başlayan ve gecesi, gündüzü, yeri ve göğüyle âlemi dolaştıran yemin, dıştaki delillerden sonra nefsin anlaşılması deliliyle önce Allah'a döndürülmüştür. O yüce yaratıcı ki, insan nefsinı yaratıp düzenine koymuş. Kabiliyet vermiş de ona kötülük ve takvasını ilham etmiştir.

İLHÂM, aslında bir şeyi bir defada yutmak mânâsına "lehm" kökünden if'âl kalıbında bir mastar olup bir anda yutturmak mânâsındadır. Bundan, bir mânâyı gönüle düşürmek ve telkin etmek mânâsında meşhur olmuştur.

FÜCÜR, haktan sapmak, hak yolu yapıp düzenden çıkararak kötülük ve isyana düşmektir. Bilhassa zina etmek, yalan söylemek, daha Türkçesi edepsizlik etmek mânâsında kullanılır. Böyle kötü ve günah olan fiillere de fücür denilir.

TAKVA da fücurun zıddı olarak, nefsi kurtarmanın, Allah'ın koruması altında fenaliktan sakınmanın ismidir. Neticesi korunmak olan hayır ve itaat fiillerini kapsar. Şu halde bir nefse fücurun ve takvasını ilham etmek, fücür yapmasını ve ondan korunmasını kalbine duymamak ve dolayısıyla onu ikisi arasında kendi seçimi ile başbaşa bırakmak mânâsına sanılabirirse de asıl mânâ kötülüğün kötülük, yani nefse zarar, bozukluk; takvanın da takva, yani nefsi koruma, iyi olduğuna duymamak ve dolayısıyla yapılması veya yapılmaması günah ve kötü olan işlerden sakınmak; takva ve hayır olan işleri yaparak korunmak gerektiğini telkin etmedir. Zira "kötü" kavramı yermeyi ve dolayısıyla yasaklamayı, "takva" kavramı ise övmeyi ve dolayısıyla yapılmasının emredilmesini gerektirir. Bir de takva sadece "sakınmak" mânâsına bir mastar olmayıp bir mastar ismi olduğu için burada ona karşılık olarak zikredilen fücür da "günah işlemek" mânâsına mastar olmayıp yapılması veya yapılmaması kötü olan şer ve günah işleri yapmaması isim olması yaraşır. Bu nedenle de fücür ve takvayı ilham, bir nefse "bunları yap" diye ikisinin de yapılmasını ilham mânâsına olmayıp herhangi bir işte "bu kötüdür, şer ve günahtır, nefsi fenalığa sürüklemektir. Şu yönden zarardır, yapma. Şu da takvadır. Hayır ve yaran beyan ve telkin ederek birinden sakındırıp birini yapmak iyi olacağına duymamak demek olur. Kuşku yok ki yüce Allah her nefse, bir iyilik, kötülük, kâr ve zarar duygusu vermiştir. Bunun birisi sonuç itibarıyla o nefis hakkında tehlike, birisi de kazanç ve başandır. Onun için insan zarardan kaçırır, kâra atılır. Bu toplu mânâ ile ilham, yaratılıştan her nefiste genellikle cereyan eder. Şu kadar ki insan sonuç itibarıyla hangi şeyin iyi, hangi şeyin kötü olduğuna her hususta akılyla her zaman bilemez. Özellikle kişi ömrünün yeterli olamayacağı derecede uzun tecrübelerle bağlı olan şeyleri bir nakil ve duymurama olmadıkça hayc bilemez. Bunlar ilham alabilir, kudsi nefislere vahiy ile veya asırlarca süren tecrübelerle bildirilir.

Bir de birçok insan, iyiyi kötüyü, doğru ve gelecek açısından değil de sonu ne olursa olsun bugün için ve yalnız kendine, kendinin o anda hemen duyacağı zevke göre ölçer. Başkalarını kendisi gibi düşünmez. Diğerlerinin elem ve zararını önemsemez. Kendisi için iyi zannettiği şeyin başkaları için kötü olup olmadığını ve kendi hakkında ilerisi için dahi iyi olacak şekilde aslında ve Hak katında iyi ve kârlı olup olmayacağına hesaba katmaz. Veya "gün bugündür" der ilerisine inanmaz da birçok kötülüğü sadece kendisine bugün için bir zevk veya fayda olduğundan dolayı yapar, birçok iyilikten de bugün kendisine zor geldiği için kaçırır. Oysa bu insan esas itibarıyla elem ve lezzet, kötülük ve iyilik, şer ve hayır işlerini duymakta bulunduğu için başkalarını da kendisi gibi düşünerek "hak" fıkrıyla hareket etse ve ayrıntıların bilmediği veya tecrübe etmediği şeyleri bilenlerden sonra ve bulamadığı ve belirlenemediği takdirde de o işin kendine ait olduğunu ve zevkine hoş geldiğini veya gelmediğini bir tarafa bırakarak genel olarak aslında hakkını düşünüp kalbine, vicdanına başvurursa yüce Allah onun kalbine o işin kötü mü veya takva mı olduğuna ilham eder, duyurur. Çünkü o bir şer ise mutlaka gönlü bulanır, "yapmamam iyi olur" der. Hayır ise gönlü bir huzur ve rahatlık duyar. Onun için hadis-i şerifte: "Müftüler sana fetva verseler de sen kalbine daniş."

"Seni işkillendirecek şeyi bırak, işkillendirmeyeceği geç." buyrulmuştur. Ancak kişi kötülüğü bir alışkanlık halinde yapa yapa fitratı tamamen bozulmuş ve "Allah tarafından kalpleri mühürlenmiş."(Bakara, 2/7) kişiler takımından olmuş olursa başka. Bu şekilde bu âyet, önceki süredeki "Ona iki yolu gösterdik."(Beled, 90/10) âyetinin bir tefsiri demektir. İki yol, bir şer olan kötülük, biri de hayır olan takva gayesi; hidayet de bunları ilham edip açıklayarak kötülükten nehiy, takvayı emirdir. Fücurun yani kötünün hayırdan

önce zikredilmesi ise, kötülüğü savmak, menfaat elde etmekten daha önce, başka bir deyişle temizleme, süslemeden daha önce olduğu içindir. Zira maksat kötülükten sakındırmak, takvayı teşvik etmektir.

9. İşte bu anlatılan zahiri aydınlatmaları yaratan ve onlarla beraber daha birçok nimeti içinde bulunduran göğü bina eden ve yerî döşeyen ve bunlan, kendini, iyi ve kötüyü idrak edecek ilhamı alabilen nefsi yaratıp düzene koyarak ona iç nuruyla kötülük ve takvasını ilham eden yüce Allah'a yemin olsun ki o nefsi temizleyen kimse yani günahlardan temizleyip takva ile terbiye etmek ve geliştirmek suretiyle feyizlendiren kimseler; başka bir mânâ ile, Allah'ın böyle temizlediği, ilham almış temiz nefis, gerçek kurtuluşu buldu. "Gir kullanının içine, gir cennetime." (Fecr, 89/29-30) hitabına nail olarak kurtulup muradına erdi.

10. Onu korumayıp günahlarla alçaltarak gömen hileci kimseler, yahut başka bir mânâ ile, Allah'ın öyle alçaltıp gömdüğü günahkâr ve alçak nefis de gerçekten zarar edip hüsrana uğradı. Kendini kurtarmayıp bütün hayalleri ters yüz olmuş ve her ümitten mahrum olarak "Allah ne olurdu, hayatım için önceden hayır yapmışım." (Fecr, 89/24) diye diye sonsuz azap, kopmaz bağ içinde hasret ve hüsrana düştü gitti.

Tefsircilerin çoğunun açıklamasına göre yeminlerin cevabı bu iki cümledir. Asıl olan yeminin cevabında denilmek ise de yemin uzamış olduğu için kaldırılmıştır. Buna göre bu sürenin ruhu ve bütün anlatılmak istenenler bu iki cümlede özetlenmiştir.

Yukarıdan beri defalarca geçtiği üzere "tezkiye", keskin ile zekatın aslı olan "zeka" fiilinin tef'il kalıbından gelmiş şeklidir.> Bu ise anlık dediğimiz temizlik, paklık, taharet mânâsıyla artıp büyümek demek olan nema, feyiz ve bereket mânâsındır. Dolayısıyla ile tezkiye; temizlemek, geliştirmek, feyizlendirip büyümek ve temizye çıkarmak mânâlarına gelir. Bu şekilde nefsi temizleme tabiri başlıca üç mânâda kullanılır:

BİRİNCİSİ: Onu kirlitecek küfür, cehalet, kötü duygular, yanlış inançlar, fena huylar gibi kötü şeylerden temizlemek.

İKİNCİSİ: Temizleyip koruyarak iman, ilim, irfan, iyi, iyiliksever duygular, güzel, ilâhî ahlâk, takva özellikleriyle terbiye edip ilâhî tecellilere nail olarak, çevresine zekat verecek, hayır ve bereket yayacak şekilde feyizlendirmekti ki, bu iki mânâ ile nefsi temizlemeye çalışmak, onu yaratanın bir hakkı olmak üzere insanın görevi ve yarar gereğidir. Onun için bu temizleme, bu işi yapması itibarıyla insana; sebep olmas itibarıyla mürit ve öğretici durumda bulunan diğer şahsa; takdir edilmesi, başanılması ve yaratılması itibarıyla Allah'a nisbet olunur. Burada açık olan mânâ da budur.

ÜÇÜNCÜSÜ: Nefsi tezkiye etmek, nefsin temiz olduğunu takdir veya son derece feyiz alıp gelişmiş olduğuna hükmetmek suretiyle temize çıkarmak, övmek mânâsına gelir. Nitekim şahitlik yapacak birini tezkiye etmek bu mânâdandır. İnsanın bu mânâ ile nefisini tezkiye etmeğe hakkı yoktur. Henüz akibetini görmeyen ve kaderin sırmı bilmeyen insan için böyle bir iddia ile böbürlenme gurur ve cehalet ile düştürür. Necm Sûresi'nde "Nefsinizi temize çıkarmayın. Allah, günahlardan korunanı en iyi bilendir." (Necm, 53/32) buyrulurak insanların kendilerini temize çıkarmaktan nehyedilmeleri bu mânâ ileler. Onun için burada bu mânâ düşünülecek olursa nefisten ibaret; nın faili (öznesi) altunda gizli zamiri o nefsi düzene koyup kendisine ilham veren Allah lafzının; zamiri de nefisten ibaret olan lafzının yerini tutan ve sıla cümlesini "men" ism-i mevsulüne bağlayan bir bağ olarak "Allah'ın tezkiye kıldığını nefis kurtuluşu erdi" diye anlamak gerekir. Önceki mânâda ise insan; nın fâili (öznesi) bu insanın yerini tutan zamiri, sıla cümlesini ism-i mevsule bağlayan bir bağ; zamiri de nefsin yerini tutan bir zamir olarak "nefsini temize çıkaran insan kurtuluşu erdi" diye anlamak da yeterlidir. Akla ilk gelen de budur. Mutezile bu mânâda ısrar etmek istemişlerse de Ehl-i sünnet ikinci yönü de caiz görmüşler, her mânâsıyla temizlemenin Allah'a isnadın daha doğru olduğunu söylemişlerdir. Onun için meâlde iki yöne de ihtimali olacak bir şekilde ifade edilmiş, tefsirden her iki yön de gösterilmiştir.

Gerçekte insanın nefsinin, ruhunu temizlemeye çalışması sonunda faydası kendisine ait olan bir vazifedir. İnsan iradesini bu yönde kullanmakla "Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder." (Muhammed, 47/7) mânâsı gereğince Allah'a hizmet ederek Allah'ın yardımına erer.

İmam Ahmed, İbnü Şeybe, Müslim ve Nesai Zeyd b. Erkam'dan rivayet etmişlerdir ki Resulullah (s.a.v.): "Allah'ım! Benim nefsiime takvasını ver ve onu temizle. Sen onu temizleyenlerin en hayırlısınsın. Sen onun velisi ve mevlasınsın." diye dua ederdi. Taberani ve daha bazılarının İbnü Abbas'tan rivayetinde de Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti okuduğu zaman durur ve bu duayı söylerdi. Bundan ve Buhari, Müslim ve Ebu Davud'da bununla ilgili rivayet olunan bazı hadislerden dolayı bazıları bu mânânın daha tercihe şayan olduğunu ve bu şekilde, fiillerinin hepsinde gizli fail (özne) zamiri tek düzen içinde Allah lafzının yerini tutacağı için nazmin daha uyumlu olacağını söylemişlerdir. Fakat asıl mesele insanın kendisi hakkında kendi kazancıyla sorumluluğunu anlatmak olduğu için, önceki izah şekli daha anlamlıdır. Resulullah (s.a.v.)'ın dua etmesi de kendi kazancı cümlesindendir. "onu kirlitep gömen" âyetinin izah şekli de böyledir.

TEDSİYE, tezkiye'nin ziddidir. Devs, bir şey gelişip büyümeyerek bodur ve cılız kalmak ve gizlenmek mânâlarıdır. Bundan tef'il kalıbında türetilen tedsiyeye de, bir kimseyi hile ile ayartıp fesada düşürmek mânâsına gelir. Bununla beraber demişlerdir ki, bu kelimelerin aslı "dess"ten türemiş olan "tedsis" ir. Kendisinde bir cinsten iki harf yarıyana bulunan bir kelime olduğu için, tef'il kalıbından mazisi "dessese" de üçüncü sin, "doğan kuşu, konmak için süzülür" yerinde denilmesi gibi illet harfine dönüştürülerek "dessâ" olmuştur. Dess ve dissise, bir şeyi bir şeyin altına gömüp gizlemek ve toprağa gömmek mânâsındır. Bizim dissise tabirimizin aslı dissise mastardır. Desis, hiçbir ilaç ile giderilemeyen koklu kokusuna, casusa ve küle gömülüp kebab olmuş ete denir. Dessas da bir tür pis ve kötü yılanı denir. İşte tedsis ve tedsiyeye bu mânâlarla ilgili olarak bir şeyi iyice gömmek ve hile yapmak, bir şeyi hile ile bozup fenalaştırmak ve iyice örtüp gizlemek, gömmek mânâlarını ifade eder. Şair demiştir ki:

"Sen Amr'ı berbat edip gömen kimesin.

Böylece onun hanımları ondan dul kalıp dağıldılar."

Demek ki nefsi tedsiyeye, ruhu faziletli ve erdemli şeylerle temizlemeyip kötü işler ve kötü ahlâk ile fesada vermek, sonunda kokup gömülmeye mahkum bayağı beden kirleri, katı hayvani gayeler, gösteriş gibi şeytani ve karanlık hislerle çürütüp kokutarak maddiyata gömmek ve ahirette, küle gömülmüş "kebab" gibi cehennem ateşine kapatmaktır.

İlâhî ilhâm ile nefsi temizlemenin nur, gündüz ve gök ile; nefsi kirlatmenin de gece karanlığı ve yer ile münasebeti de açıktır. Allah'ın insan tabiatına üflemiş olduğu o ruhu, o ilâhî nuru böyle gömmek ise ne büyük kayıp, ne büyük hüsrandır.

11. Bunu bir misal ile açıklığa kavuşturmak için buyruluyor ki: "Semud, azgınlığından dolayı yalanladı".

Defalarca geçtiği üzere Semud, Arab-ı bâideden, yani tamamen helak ve yok olmuş ve ok ulus kıssası dillere destan olarak kalmış meşhur bir kavimdir. Birçok sürede beyan oluduğu üzere yüce Allah onlara Peygamber olarak Salih (a.s.)'i göndermişti. Doğruluğuna dair bir âyet, bir mucize istediklerinde "Bu, Allah'ın dişi deveyi, sizin için bir âlâmettir. Bırakın onu Alah'ın arzında otlasın. Sakın ona bir fenalık yapmayın. Yoksa elem verici bir azaba uğrarsınız." (A'râf, 7/73) buyrulduğu gibi, bir Allah devesi, olağanüstü bir dişi deve âyeti olarak gösterilmiş ve "Su içme hakkı bir gün onun, belli bir gün de sizindir." (Suara, 26/155) mânâsı gereğince ona su verilmesi için nöbet ve sıra usulüyle bir gün ayrılmış ve Allah'ın arzında yayılmak üzere bırakılması ve kötülüğe dokunulmaması, dokunulduğu takdirde elem verici bir azap geleceği haber verilmiş idi ki, devenin yaratılışı bir mucize olduğu gibi, bu haber de bir mucize oluyordu. O kavim buna inanmamış, yalanlama ile karşılmış idi. Yalan kötü bir şey olduğu gibi, gerçek ve doğru olan bir haberin yalan olduğunu söylemek de kötü bir iş, bir yalan; bir peygamberin verdiği haberi yalanlamak ise onu gönderen Allah'ı inkârdir.

Da'va kalıbında "tağva", azgınlık mânâsına mastardır. Kayalar kesip biçen Semud, kuvvetlerine güvenerek azgınlıktan sebebiyle peygamberlerine inanmayıp yalanladılar.

12. En azgınları atılıp ortaya çıktığı zaman, yani o yalanlamanın görünen âlâmeti o vakit oldu. İçlerinden en azgın bedbahtları olan birisi, ki Kudar b. Salif diye meşhurdur, o azap tehdidini yalanlayarak deveyi tepelemeye kalkıştığı sırada göründü. Bütün kavim de ona ve beraberindekilere engel olmayıp sustukları ve bıraktıkları için onlar da onun gibi yalanlamış ve azgınlıkta ona katılmış oldular.

13. O vakit Allah'ın Resulü, yani "Semud'a da kardeşleri Salih'i gönderdik." (A'râf, 7/73) âyetiyle onlara peygamber olarak gönderildiği bildirilen Salih (a.s) onlara şöyle demişti: "Allah'ın devesi" (sakındırma mânâsı üzere mansup olmakla fiili zikredilmemiştir.) Yani, sakının, dokunmayan Allah'ın devesine, peygamberine mucize kıldığı deveye ve onun sükyasına, yani gününde onun suvarılmasına mahsus olan suyuna da dokunmayın.

14. Fakat o en azgın kişi ve beraberindekiler ve dolayısıyla o kavim o Allah'ın elçisini yalanladılar. Söylediklerine, o "sakın ha yapmayın" demesine ve korkutmasına inanmadılar da onu, o deveyi devirdiler, vurup öldürdüler.

AKR'ın asıl mânâsı, bir hayvanın ayaklarını biçip yıkarak öldürmektir. Rabb'leri de günahlara sebebiyle onları yere vurup sürte sürte ezdi, hismini bası basiverdi, azabını uygulayıverdi. "Onları korkunc bir gürlütlü yakalayiverdi." (Hicr, 15/73, 83), "Onları bir sarsıntı tutuverdi." (A'râf, 7/78, 91, 155) ve "Alçaltıcı azabın yıldırını onları yakalayiverdi." (Fussile, 41/17) buyrulduğu üzere bir gürlütlü, bir sarsıntı, bir alçaltıcı azap yıldırımla çarpıp yere sererek hepsini kırdı geçirdi. Hem de onu eşit yaptı. O yere vurmayı, o azabı yalnız en azgınlara ve bizzat onun beraberinde bulunanlara değil, Salih peygambere iman etmeyen, susmak ve dokunmamak suretiyle o azılıya katılmış bulunanların hepsine, coluğuna çocuğuna eşit şekilde uyguladı. Hepsini düpedüz kökünden yok etti. Yahut, yerî üzerlerine geçirip düzleyiverdi. Bu tesviye (düzleme) de önceki tesviyenin bir karşılığı demektir.

DEMDEME, açıklandığına göre fiilinin tekrarıyla elde edilen bir fiildir. Demme, boya veya yaldız sürmek, badana yapmak, gemiyi zift ile kalafatlamak gibi, bir şeyi bir şeye sürüp sıvamaktır. Yeri düzlemek, bir kimseye şiddetli azap etmek, bir adamın başını ezmek ve halkı kırıp geçirmek mânâlarına gelir. "Demdeme" bunun tekrarlannmış şekli olarak katısını yapmaktır ki, fiilde birbiri ardınca bir yinelenme ile her tarafından kaplayacak bir kusatma ve kuvvet ifade eder. denilir ki, "kabri, üzerine yıkıp basa basa tamamen düzledi" demektir. Cevheri "Şihah"ında der ki: "Bir şeyi demdeme yaptım demek, onu yere yapaştırdım ve sürte sürte ezdim." demektir. "Kamus'ta: "Kavme demdeme etti ve kavmin üzerine demdeme yaptı demek, onları öğüttüp yok etti." demektir ki tekrar tekrar düzlemek, azap etmek mânâsından alınmıştır. Aynı şekilde hisim, öfke ve gazap mânâsına gelir. denilir ki, "onu hisim tuttu" demektir. Hisim ve öfkeyle homurdanarak söz söylemek mânâsına da gelir. "Ona karşı öfkeli öfkeli gülereyken söyledi." demektir.

Tefsirciler burada başlıca tekrarlanan "sıvama" ve "kabri tamamen bastırma" mânâsından; günahlının başlarına geçirip üzerlerine öfkeyle azabı uygulamak ve köklerini kazıyarak yok etmek, kırıp geçirmek mânâlarına tefsir etmişler ve "onu dümdüz etti" fiilindeki zamirinin de işaret ettiğimiz gibi demdeme mastannın ve bu karine (ipucu) ile Arzın yerini tuttuğunu söylemişlerdir ki, birisi azabın eşit şekilde hepsine genelleştirildiğini, birisi de o yok etmenin, onların yere geçirilmesi suretiyle olduğunu ve oturdıkları yerlerin başlarına geçirilip düpedüz bir harabeye çevrildiğini veya yok olmalarıyla yerin düzlenmiş bulunduğunu ifade eder. Bu zamirin "demdemen" mastannın yerini tutması daha açık ve şu zamiri de uygundur.

15. Ve o, onun akibetinden korkmaz. Yani Allah verdiği cezanın sonundan, acaba sonunda bir zarar veya sorumluluk gelir mi? diye endişe edecek değildir. O, sonunda yaptıklarının hesabını vermeğe mecbur olan ve ona göre verdiği cezalarda, ettiği azaplarda akibetinden korkması lazım gelen yaratılmış hükümdar ve hakimlere benzemez. Çünkü onun üstünde onu sorumlu tutacak, ona bir zarar verebilecek hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. O hakkın kendisidir. Her şeyi yapmaya kendiliğinden layık, her ne yapsa hakkıdır. Bütün mülk onun olduğu için mülkünde "Dilediğini yapan" (Hud, 11/107) ve "yaptığından mesul olmaz." (Enbiya, 21/23) bir zat olarak dilediğini yapar, kimsenin karşı çıkma ve kaçınmaya hak ve selahiyeti olmadığı gibi zerrece bir zarar verilebile ihtimali de yoktur. O, yok ettiği yaratıkların daha iyisini yaratma ve yok edilmelerinden sonra da onlara dilediği sevap ve cezaı verilebile gücüne sahip olduğu için, onun yok etmesi kendisi hakkında bir zarar teşkil etmeyeceği gibi, başkası hakkında bir zulüm değil, hak ve adaletin ta kendisi olur. Zira hakkın zatının üstünde bir hak ölçü ve ilkesi yoktur. O nefisleri önce düzgün hale getirip yaratan Allah, onları bu şekilde genel olan günahlarından dolayı cezalandırmada eşit tutmakla bir haksızlık değil, adalet yapmış olur.

Bu **BİRİNCİ** izaha göre vav, mukadder bir soruya cevap olarak gelen başlangıç cümlesinin başında bulunan vav olup "korkmaz" fiilin faili (özne) zamiri Allah lafzının yerini tutmaktadır. Bu cümle yaratılmışların sorumluluğunu, yaratıcının sorumlusuz ve yaptığından sorumlu tutulmaz olduğunu anlatarak cezanın şiddetiyle beraber hak olduğuna açıklamak ve dümdüz etmeden hatıra gelebilecek sakıncalı kuruntu ve vehimleri defetmektedir. Yüce Allah hakkında korku asla tasavvur edilemeyeceği için bu ifadenin, onların Allah katında zellî ve hakir olduklarını tasvir için bir istiare-i temsiliyye olduğu da söylenmiştir. Bundan başka burada başka iki izah şekli daha söylenmiştir.

İKİNCİSİ, zamirinin, "Resul" isminin yerini tutmasıdır ki, "o resul ne oldu?" şeklinde mukadder bir soruya karşı, o resul bu cezasının sonucundan korkmaz. Zira o onları sakındırmış, peygamberlik görevini yapmış olduğu için ona korku ve sorumluluk yoktur demek olup "Azap emrimiz gelince Salih'i ve beraberindeki iman etmiş olanları, tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık." (Hûd, 11/66) mânâsıyla temizlenmiş nefislerin kurtuluşlarına misal olur.

ÜÇÜNCÜSÜ de Süddî, Dahhâk, Mukatil ve Zeccâc'ın görüşlerine göre "vav", hal bildiren vav olup zamir "eşkâ" (en azlı) şahsın yerini tutmaktadır. "Halbuki o azılı kişi işlediği suçun cezasından korkmuyordu." demek olur.

Tefsircilerin bazısı, yeminin cevabı, bu Semud kıssasından anlaşılan mânâyâ göre, sürenin sonunda mukadder olduğu görüşüne varmışlardır. Buna göre sürenin asıl geliş gayesi özetle şu mânâ olur: Güneşe, onun parlıtısına,... yemin olsun ki sizin içinizden Allah'ın Resulünü yalanlayanlara azap muhakkaktır. Evvelki izah şeklinde ise "Elbette nefsini temizleyen kurtulmuş; onu kirlitep gömen ziyan etmiştir." bölümü büyük öneme makamında asıl cevap olup bu kıssa onu misal ile isbat ve vurgulamaya olduğundan neticenin şöyle dallara ayrılması gerekir: İşte Allah'ın ilham ve hidayetine uyup nefislerini takva ile temizleyenler kurtuluşu bulduğu gibi, nefislerini temizlemeyip de aksine kötülük ve isyan ile fesada uğratmış olanlar, Allah'ın elçisini yalanlayıp azgınlara uyan ve bu yüzden günahlılarıyla yok olup giden Semud gibi Resulullah (s.a.v.)'i yalanlayıp azgınlara uyarak kendilerini neticede azaba mahkum edip kaybeder ve hüsrana uğrurlar. O halde Allah'ın Resulüne ve nuru olan Kur'an'a inanmaya, uymaya ve nefislerinizi takva ile temizlemeye ve geliştirmeye çalışınız ki kurtuluşu eresiniz. Denilmiş ki, bilhassa Semud kıssasıyla öğüt vermek, ilk muhatap olan Arapların yurtlarına yakın olduğu içindir.

Yorum ve işaret açısından da şöyle denilebilir: Bu kıssanın özel olarak seçilmesinin nedeni şudur: Burada "Allah'ın devesi" bedene; "Salih", ruha; "devenin su nöbeti" de marifete işaret olduğuna göre, Semud kıssası insan nefsinin hallerine uygun, bu süre de nefsin mutluluk ve bedbahtlıktaki mertebelerini açıklama akışı içerisinde geldiği için özellikle bu kıssa zikredilmiştir.

"geceye yemin olsun".

Bu sürenin başındaki yeminler, önceki sûredeki yeminlerin bir özeti olmakla beraber, sıralanmaları itibarıyla ayrıca dikkate değerdir. Orada nurdan karanlığa geçerek, yok olma ve soyulup çikanlara âleminde Allah'ı ve nefsi tanımayla giden yol gösterilmiş ve bedenin karanlıklarında kâlanlara sonunda hüsran ve zarar ile Semud kıssası anlatılmış idi. Burada ise yokluk karanlıklarından var olup görünme nuruna doğru ağılmak, temizlenmek ve gelişmek suretiyle beka billah (Allah'ta baki kalmagâ)'a doğru gidilecek ve sonunda nzaaya erilecektir. O sûre bir korkutma ile son bulmuştu. Bu, korkutma ile başlayıp müjdeye doğru gidecektir. Önceki süre yok olma ve ceza hatırlatmasıyla son bulduğu için bu sürege geceye yemin ile başlayan gündüzün ortaya çıkışına, yaratılışın erkek ve dişi ile gelişmesine ve çalışmaların farklılığına geçilmesinde "Onun sonucundan korkmaz." (Şems, 91/15) hatırlatmasının bir yönünü de açıklığa kavuşturmak vardır. Bir toplumun hatta bütün âlemin helak ve yok olmasıyla yaratıcıya bir eksiklik, bir ziyan gelmez. Onun kudretine bir duraklama anız olmaz. O, geceyi gündüz yapar ve dilediği gibi erkeği dişiyi yine yaratarak yaratılışa bir gelişme verir. Bu münasebetle karanlıktan ışıga, korkutmadan müjdelemeye doğru gidilmek ve müjde yolu gösterilmek üzere önce geceye yemin edilmistir ki, dişimızdaki ve içimizdeki karanlıklara işaretir. Onun için geceye yapılan yemin şu kayitle kayıtlanmıştır:

Bürünen veya bürüyeceği zaman, yani karanlılığıyla Güneşi veya gündüzü veya örtbileceği her şeyi ile ufukları ve hatta gam ve sıkıntıyı, "Sizleri geceleri ölü gibi uyutan odor." (En'am, 6/60) buyrulduğu üzere ölüm mânâsında olan uyku ve gafleti ile gözleri ve gönülleri, bütün şuur ve nefisleri sarıp bürüyor, kaplıyor olduğu şu ana veya kaplayacağı geleceğe; kısacası şu anda ve gelecekte insanı ayrınlıktan birleştirmeye, çokluktan yalnızlığa, görünen âlemden yokluğa götürmek üzere hücum ettiği veya edeceği koyu şiddetli zamana ki, tamamen istila etmiş bulunursa "fenâ-i küll" (tam yokluk) içinde gömölüp gitme hasıl olur.

Bu yeminle önceki sûredeki "Onu bürüdüğü zaman geceye." (Şems, 91/3) âyetine işaret edilmiş olmakla beraber mef'ul (tümlec)ün zikredilmesinde daha çok bir genelleme ve açıklamayıp müphem bırakmak suretiyle bir korkuya düşürme vardır. Dolayısıyla "leyl" kelimesinin başında bulunan lâm'ı cins mânâsına alarak gece cinsinin böyle bir anına veya bu lâmi ahit mânâsına alarak, hakiki ve mecazi bütün mânâsıyla en dehşetli gecelerin böyle bir saldı anına işaret olabilir. vuku bulma mânâsı ifade etmek ve muzarı fiil, "sindikim" ve "gelecek zaman" mânâsına gelme ihtimalini taşıması olmak itibarıyla bunun şu anda veya gelecekte gerçekleşeceğine de dikkat çekilmiştir. Bu izah şekli ile bunda Semud'un helak olma sırası gibi bir beldenin veya bir kavmin batmış, batacağı sırada saran öfke ve elem eserlerini halin hikayesi şeklinde bir hatırlatma ve genel olarak uyku ve gaflet veya şiddet ve sıkıntı ve özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamber olarak gönderildiği sıralarda dünyayı sarmış bulunan cahiliye devri haline ve geleceğe at olmak üzere de can çekişme haline veya kıyamet koparken olacık korkunç hallere işaret dahi vardır. Bu kayıt gösteriyor ki gece ile olaylar ve olması mümkün olan şeylere, asloian asıl yokluğa değil, bilhassa sonradan anız olan veya olacak olan fanilik halinde geçici yokluk karanlığınla yemin olunarak her şeyden önce onun gerçekleşeceğine dikkat nazarları çekilmiştir ki bu an esyada "Yeryüzündekilerin hepsi fanidir. Celal ve ikram sahibi Rabbinin zatı bakidir." (Rahmân, 55/26-27) ve "Onun zatından başka her şey yok olucudur." (Kasas, 28/88) âyetlerinin okunduğu andır. Bunu okuyanlar fanilik hükûmden geçip bakiliik yönüne giderler. Onlara o fanilik anından vahdet nuru ile bakiliik âlemi tecelli eder. Bu şekilde karalıktan nura götürölmek üzere buyuruluyor ki:

2. Ortaya çıktığı vakit gündüze yemin olsun. Önceki sûrede gündüzün, güneşi ortaya çıkardığı vakte yemin edilmisti. Bunda ise gündüzün kendi ortaya çıkışına yemin edilmıştır. Bunda hak güneşinin vahdetle aydınlanıp İslâm'ın ortaya çıkışına işaret vardır. "bürün" ve "ortaya çıkâr" fiillerindeki zamirler görünüşte biri gecenin bir gündüzün yerini tutmakla beraber gerçekte ikisi de yüce Allah'ın yerini tutan zamirlerdir. Örtmek de ortaya çıkmak da ona aittir. Bundan dolayı yemin yüce Allah'a döndürölerek buyuruluyor ki:

3. Ve erkeği, dişiyi yaratan o büyük kudret sahibi yaratıcıya, yahut "mâ'nın mastar "mâ'sı olmasına göre, onun erkeği ve dişiyi yaratmasına yemin olsun.

Bunda ortaya çıkışın tekten çoğa doğru akışına, önceki sûrede düzgün hale getirildiği belirtilen nefsin erkek ve dişi türlerine ayrıldığına, bu hitaplann ikisini de kapsadığına, yokları var eden ve çoklukları birleştirerek bir nizaama ve düzene koyan yaratıcının birliğine ve hayatta aktivite ve kabiliyetle birleşip bir araya gelme düzeninin önemine dikkat çekme vardır. Bundan dolayı çalışma ve amelde farklılıktan sakındırarak birlik ve düzene teşvik için yeminin cevabında buyuruluyor ki:

4. Sizin çalışmanız birbirinden farklıdır. Yani çalışmalannız birbirini tutmaz şekilde dağınık, ayrı ve düzensizdir. Oysa hayat ve kurtuluş, birlik nizamı içinde yardımlaşma ve birleşmeye bağlıdır. Nitekim "Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın." (Âl-i İmran, 3/103) buyurulmuştur. Yahut çalışmalannız çok farklıdır. Kimi iyi çalışır kimi kötü, kimi yüksek kimi aşağı, kimi imanlı kimi imansız.

SETTÂ, "setit" kelimesinin çoğulu olup ayrı ayrı, dağınık, perakende ve perişan mânâsındır. Tefsirciler burada bunu hükümleri değişik, birbirinden uzak, kimi iman, itaat ve iyilikler gibi hayır ve hidayet; kimi küfür, isyan ve kötülükler gibi şer ve sapıklıktır meâlinde tefsir etmişlerdir. Çünkü gayeleri, hükümleri farklı olan çalışmanın neticesi ayrınlık ve dağınıklıktır. Hayra konuşa şerre koşandan elbette ayrılır. Bu durumda mânâ "Mümin olan fasık olan gibi olur mu? Bunlar eşit olmazlar." (Secde, 32/18); "Yoksa kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini, inanıp iyi amel işleyenler gibi mi yapacağımız sandılar? Hayat ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar." (Câsiye, 45/21) âyetlerinin mânâsına döner.

"İhtilaf edip duracaklar. Ancak Rabb'inin merhamet ettikleri hariç. Onun içindir ki Allah onları yarattı." (Hud, 11/118-119) âyetlerinin mânâsına göre ayrınlık ve birleşme şeklinde düşünmek de mümkündür. Bununla beraber asıl maksadın, cahiliyye devrinde olduğu gibi dağınıklık ve ayrınlık kendisinin sakındırmak ve gönüllerde tevhid fikri ile amellerde bir düzene ve intizama sevkedilmek olması daha açıktır. Zira çalışmada dağınıklık ve perişanlık, bir diğerinin çalışmasını bozması itibarıyla aslında çalışmamaktan daha fena olan boşuna bir yorgunluk ve sakinılması gereken bir kötülüktür.

Bunun kaynağı da nefislerde farklı gayelere konuş heves ve arzuların değişikliğiyle gönüllerin küfür, şirk ve günah buhranları içindeki perişanlığıdır. Allah'ın birliğine hakkiyyla iman edememekten ileri gelen bu durum ise bireyin de, toplumun da perişanlığıdır. Nitekim bu mânâ Hacc Sûresi'nde "Kim Allah'a ortak koşarsa onun durumu, yüksekte düşüp de kendisini kuşun didiklediği veya rüzgânın uzak bir yere sürüklediği kimsenin durumu gibidir." (Hacc, 22/31) ve İbrahim Sûresi'ndeki "Rabblerin inkâr edenlerin misali şöyledir. İşledikleri amelleri bir küle benzer. Fırtınalı bir günde rüzgâr onun şiddetle savurmaktadır. Kazandıklarından hiçbir şey ellerine geçmez. O uzak sapıklık işte budur." (İbrahim, 14/18) âyetleriyle açıklığa kavuşturulmuştur.

Bir sonraki âyette gelecek olan beyan, dağınıklığın açıklanmasıdır denilmiş ise de söyledığımız gibi "Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın." (Âl-i İmran, 3/103) mânâsı üzerine ziddini yapmayı teşvik ederek dağınıklıktan sakındırmak için hükümlerini açıklamak olması bizce daha uygundur.

5. Fakat her kim vermiş. Malının hakkı olan vergisini vermiş, "Kendilerine verdiğimiz nızıktan harcarlar." (Bakara, 2/3) ve benzeri infak âyetlerinde beyan olunduğu ve az önce Beled Sûresi'nde geçtiği gibi hayır yoluna çıkan sarf yokuşu aşmak üzere köle azat

etmek, darlık gününde yoksullara yedirmek ve müslümanları düşmanlara karşı savunmak ve desteklemek gibi hayır yollarına sarf edip harcamış ve korunmuş, takva yolunu tutmuş, Allah'tan korkup itaat yolunu tutarak kendini dağınıklıktan, fenalıktan, yasaklıların şeylerinden sakındırmış. "Ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve fuhşıyattan sakınanlar." (Necm, 53/32) vasfını elde ederek müttaki olmuş, Allah'ın korumasına girmiş

6. ve en güzeli tasdik etmiş ise. Hakikatte bir güzellik ve güzellerin en güzeli bulunduğuna inanmış, iyiyi kötüyü, fazileti rezilliği fark etmiş, iyilik güzellik yaptıkça güzelliklerin en güzeler doğru gittikçe artacağına, iyilik yapanlara ilerisinin daha iyi olacağına inanmış, inanarak ihşanda bulunanları hakkında iyimser olarak çalışmış. "İyi iş yapanlara daha güzeli, bir de daha fazlası var. Yüzlerine ne bir leke buluşır, ne bir zillet. Cennet ehlî işte bunlardır. Orada sonsuza kadar kalacaklardır." (Yunus, 10/26), "Kim çalışır bir güzellik kazanırsa ona daha fazla bir güzellik veriz." (Şura, 42/23), "Güzellik edenleri de daha güzeliyle mukâfatlandıracağız." (Necm, 53/31), "Allah güzel amel işleyenlerin ecirini zayı etmez." (Tevbe, 9/120), "İyilik edenlerin ecirini daha da artıracacağız." (Bakara, 2/58) ve "elbette kendilerine yaptıklarının daha güzeliyle veriz." (Ankebut, 29/7) gibi âyetlerle vaad ve beyan olunduğu üzere ihşan eden, Allah'ı görüyor gibi sadakat ve samimiyetle güzellik yapanlara yaptıkları iyi işlerin ilerde artırılarak daha güzeliyle karşılığı, daha fazlasıyla ecir ve mukâfatı verileceğini, sonunda en güzel akibete, güzel bir son ile sonraki hayatta cennet ve cemale erdirileceğini, kısaca ihşan ve takva sahipleri hakkında dünyanın sonu ahiretin daha güzel olacağına tasdik etmiş, bu vaadin, bu en güzel hasletin, bu en güzel kelimenin, bu daha güzel mukâfâtın bu en güzel sonun doğruluğuna inanmış, bunu kendisine inanç ve huy edinmiş ise...

HÜSNÂ, bilindiği gibi daha önce geçtiği üzere "ahsen" üstünlük sıfatının müennesi, "daha güzel" veya "en güzel" mânâsına sıfat olduğu halde, niteliği isim zikredilmemiş ve böylece isim olarak kullanılmıştır. Burada "haslet-i hüsnâ" en güzel haslet; iman ve ihşan hasleti, veya "Kelime-i hüsnâ", en güzel kelime: Kelime-i tevhid, yahut bir hakkı gösteren kelime, ahsen-i kavil yani en güzel söz olan tevhid kelimesi, Kur'an; hüsnâ (en güzel) âyetleri öncelikle dahil olur. Veya -Millet-i hüsnâ: en güzel din ve millet, islam milleti, veya Mesube-i hüsnâ: daha güzel karşılık, yahut en güzel sevap ve mukâfat, cennet diye birkaç şekilde tefsir edilmiştir. Hepsinin mânâsı bir demek ise de âyetlerin akışına göre en açık ve en faydalı olan mânâ, ihşan eden, Allah için güzellik yapan ihşan sahiplerine ilerde daha güzeliyle karşılık, sonunda en güzel sevap ve mukâfat kavramıyla mesube-i hüsnâ (cennet) veya akibet-i hüsnâ (en güzel son) mânâsı veya bunu vaad eden hüsnâ âyetleridir. En güzeli tasdik etmek, hüsnâ âyetlerinin mânâsı üzere ihşana daha güzeli ve fazlasıyla veya en güzel sevap ve akibet ile mukâfat olunacağına iman ve imanını fiilen sadakat ile isbat mânâsına düşünmek amelî bakımdan daha faydalıdır.

Malından vermek ve takvalı olmak gibi ihşana karşılık en güzeli tasdik eden, onun doğruluğuna inanarak sadakat gösteren kimse kuşkusuz gücü yettiği kadar hilesiz hürdasız ihşan yapmağa ve o en güzeli gerçekleştirmeye çalışır. Böyle kimse, dünyanın sonu önünden, ahiretin dünyadan daha güzel olacağı imanıyla iyimser olur. Fakat herkes hakkında ve mutlak olarak değil, ihşan şartıyla ihşan sahipleri hakkında iyimser olur. Fazileti rezilliği, iyiyi kötüyü birbirinden ayırır. Faziletin önu zor, aksi olsa da sonu pek güzel, mutluluk olduğuna; rezilliğin önu rahat ve lezzet olsa da sonu pek kötü, mutsuzluk olduğuna inanarak fazilet yolunda mal ve bedeniyile çalışıp zorlukları aşmaktan; rezilliklerin lezzetini elem bilip sebeplerinden korunmaktan hoşlanır. İyilik hakkında iyimser olduğu kadar da kötülük hakkında kötümser olur. Böyle bir kimse ihşandan haz ve zevk duyacağı için malından vermeyi ve Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçmayı huzur ve gönül rahatlığı ile seve seve yapar. Hayra sarfettiği mal ve gayrete acımay ve fenalıkları korumak için sıkıntılara katlanmaktan, fedakarlık etmekten yılmaz. "Kim nefsinin hırsından korunursa, işte felah bulanlar onlardır." (Haşr, 59/9) der.

Bu şekilde "en güzel'e iman, var olma sırasına göre malını vermek ve takvalı davranmaktan daha öncedir. O fazilet ve ihşan, o tasdik neticesi olarak tasdikten sonra olur. Böyle iken malını vermek ve takvalı davranmanın daha önce zikredilmesinde iki nükte vardır:

BİRİNCİSİ, tasdikten maksat yalnız içinden teorik ve sözlü olarak değil, pratik olarak da tasdik olduğuna, yani soyut bir şekilde "doğrudur" demek değil, fiilen samimiyette yapılması da istenen ve bizzat malını verme ve takvalı olmanın, ihşana bağlı olarak yapılacak bir şey değil ilk evvel yapılması gereken birer istenen aksi olduğuna, bununla beraber iman olmanın da gerçekte hükümleri olmayacağına dikkat çekmedir. Çünkü en güzelin fiilen tasdiki, malını Allah için vermenin ve Allah'ın korkmanın varlığıyla olur. Yani uygulamada hiç eseri görünmeyen tasdiğe, burada biraz sonra zikredilecek olan kolaylık vaadi gerekmez.

İKİNCİSİ, netice sebepten; bedel bedel olduğu şeyden; ücret ve mukâfata hak kazanmak, vazife ve amelden sonra olduğu ve hüsnâ (en güzel), ihşanın gerektirdiği bir gaye olduğu için, gerçekleşme hususunda malını vermek ve takvalı olmanın sonradır. Tasdikin sona bırakılması da hüsnâ ile ilgili nedeniyle olmuştur.

7. Böyle her kim Allah için malını harcamış, takva sahibi olmuş ve en güzel olanı tasdik etmiş ise, biz onu en kolayla muvaffak kılaacağız. En kolay yola, yani en çok kolaylık ve rahata erdiren "Kolay bir hesap ile hesaba çekilir ve sevinerek ehline döner." (İnşıkak, 84/8-9) mânâsınca kolay hesap ile cennete girmek gibi refah ve mutluluk yolu olan hayır yoluna hazırlayacağız, kolaylıklara muvaffak kılaacağız.

Beled Sûresi'nde geçtiği üzere başkaları için aşılması zor sarf bir yokuş olan hayır yolu onun için en kolay yol olacak, o bu zorlukları kolaylıkla aşacak, hayırlı işler yapmaya kolaylıkla muvaffak olup rahat ve mutluluğa erecektir.

Tefsirciler der ki: Bu 'daki 'teysir', hazırlamak, hazır etmek mânâsındır. Zira, "gemini ve eyerini vurup ata binmek için hazırladı" mânâsına denilir. Buradaki hazırlama da bu mânâda istiadir. En güzel olanı hakkıyla tasdik eden, ihşanın neticesi hakkında iyimser olan kimse Allah yolunda harcamak ve ondan korkmak suretiyle hayır ve güzel şeyleri ne kadar zor olsa bile seve seve, aşkla ve atılarak yapacağından zorlukla değil, kolaylıkla, zevkle ve hoşlanarak yapar. Dolayısıyla o en güzelerle kolaylıkla ererek mutluluğa kavuşur ve aynı zamanda bu harcama ve takva ona, gittikçe o mutluluk yolunu kolaylaştırır. Sebepe ve yollarını çoğaltarak maksada ulaşmayı kolaylaştırır.

8. Fakat cimrilik etmiş malını kıskanıp da vergi vermekten kaçınmış ve kendisini artık ihtiyacı yok sanmış, yani kendini doyuma ermiş, en güzel sonucu bulmuş, ilerisi için hiçbir ihtiyacı kalmamış, artık korunmaya ilışıği yok ve zengin sayarak haline, teklifiğne saptanmış, geleceğini hesaba almayıp malıyla, dünya lezzetleriyle ahiret nimetlerine ihtiyacı kalmadığını zannetmiş

9. ve en güzeli yalanlamış, daha güzeler veya en güzeler inanmamış, cennet nimetleriyle ihşan sahibi kişileri bekleyen akibetin daha güzel olacağı hakikate "yalan" demiş, kısacası gün günden daha kötödür ihşanın, korunmanın faydası yoktur diyerek sonuç hakkında kötümser olmuş ise

10. onu da en zor olana hazırlayacağız, ateşe girmek gibi en zor ve en güç akibete götürün yola hazır kılaacağız, onu en zor akibete hazırlayacağız. O zorluğu yenemeyecek, zorlukları onun tepesine binecektir.

11. Çukura yuvarlandığı yahut helak olduğu vakit onu malı kurtaramayacaktır. Kıyıp veremiyerek bıraktığı ve onunla zengin olmak, hiçbir şeye ihtiyaç hissetmemek istediğı mal, onu kabre yuvarlanmaktan, helak olarak aşağıların aşağısına gitmekten kurtaracak değil, aksine azap ve zararı artıracaktır.

TEREDDÂ, yok olmak mânâsına "reda" kökünden, yahut yuvarlanmak mânâsına "tereddüt" dendir. İkinci şekilde aslı "tereddede" olup "doğan, konmak için

süzüldü"(Geniş bilgi için Şems, 91/10. âyetin tefsirine bkz.) kelimeside olduğu gibi yâ'ya çevrilmiştir. Nitekim "mütereddiye" (düşen) kelimesi bundandır.

12. "Doğru yolu göstermek bize aittir." Bu, yukanda yapılan beyanları açıklayarak vaaz ve ırsat için yeni bir söze başlamaktır. Yani, haberiniz olsun ki her halde hidayet etmek ve yol göstermek bize aittir. Kurtuluşa götürnen doğru yolu göstermek, hakkı ve doğruyu açıklamak, peygamber göndermek, kitap indirmek, sizin dışınızda deliller ortaya dikmek, içinizde kaplıere iyiyi kötüyü ilham etmek Rab'lığa yakışır bir iştir. Allah'ın hidayeti olmayınca siz kendiliğinizden onu yapamazsınız, ona göre hidayeti kabul ettirip de hak ve hayır yoluna girmek de sizin dilemenize bırakılmış bir durumdur.

13. Kuşku yok ki, son da bizizdir, ilk de. Başta ve sonda mülk bizim, tasarruf hakkı bizimdir. Karşı çıkacak veya ya çıkacak başka bir malik yoktur. O halde ne ahirette, ne de dünyada Allah'tan başka hükmü ve isteği geçerli olacak bir başvuru yeri bulmanıza ve onun hidayetine ihtiyacımız yok deyip de kendinizi kurtarmanıza imkan yoktur. O ne derse öyle olacaktır. Hidayet onun hidayeti, asıl irade onun iradesi, hüküm onun hükmüdür. Onun iradesi, hidayeti, hükmü aksine hareket etmek isteyen arzulanırz, dökleniriz, hükümleriniz hep sapıklıktır. Onun, sizin dilemenize bırakarak gösterdiği hidayeti kabul etmeyip aksine gitmek istediğiniz takdirde zarar edecek olan o değil, ancak sizsinizdir.

14. İşte size bir uyan yaptım, bir ateş haber verdim ki alevlendikçe alavlenir, köpürdüğe köpürür.
TELEZZÂ, muzarı (geniş zamanlı) müennes bir fiil olup aslı "tetelezzâ"dır. Mâzi (geçmiş zaman) olsa idi, ateş mânâsına gelen nâr kelimesi müennes olduğu için denilmesi gerekirdi.

15. Bir ateş ki, ona ancak en azılı, en bedbaht olan yaslanır.
EŞKÂ'dan maksat kâfir olduğu anlatılmak için şununla tefsir edilip açıklanmıştır:

16. O ki yalanlamış Hak hidayetine yalan demiş ve yüz çevirmiştir. Doğruya yalan demiş, iltifat etmemiştir ki işte bu kâfirdir. İlâhî takdire göre en mutsuz, en bedbahttır. O ateşe yaslanıp kalacaktır. Yalanlamaksızın yüz çeviren fasık ise en bedbaht değil, sadece bedbahttır. O ateşe girese de yaslanıp kalmaz.

17. O en takvalı olan, yani hem küfürden hem günahıtan korunan en müttaki ise, o ateşten uzaklaştıkça uzaklaşılacak, çok uzaklaşılacaktır. Çünkü o, ona yaslanıp kalmak şöyle dursun, asla girmeyecek, üzerinden kolaylıkla geçip cennete gidecektir.

18. O en takvalı kişi ki malını verir, temizlenir, feyiz alır, kurtuluşa erer. Yahut hal cümlesi olduğuna göre, temizlenmek üzere, yani Allah katında temizlenip artmak üzere malını verir.

19. Ve onda başka bir kimsenin bir nimeti yoktur ki karşılığı, mükafatı verilecek olsun, yani hiç kimseye borçlu ve minnet altında kalmış değildir ki verirken ona karşılık olarak versin. Yahut herhangi bir kimseye verdiği vergiyi ondan bir karşılık, bir mükafat bekliyerek vermez.

20. Ancak yüce Rabbinin nzasını aramak için verir, işin bu yönünü gözetir. Onu bulacak mı? derirse:

21. Yemin olsun ki, o muhakkak hoşnut olacaktır. kelimesinin başındaki yemin veya başlangıç için; olayın gelecekte gerçekleşeceğini bildirmek içindir. "hoşnut olacak" fiilinin faili zamir, "takvalı kişi"yi de "Rabb'i de gösterebilir. Çokları bu zamirın "takvalı kişi"nin yerini tuttuğunu daha açık görmüşler, "o takvalı kişi Rabb'inden hoşnut olacak" demişlerdir ki, Rabb'inin aradığı nzasını bulup razı oluncaya kadar nimet ve ihsanına erecektir demek olur. İmam Razi, bu zamirın "Rab" kelimesinin yerini tutmasının daha yakın ve daha belîğ olduğunu, çünkü kul için yüce Allah'ın nzasının kul kendi nzasından daha mükemmel olduğunu söylemiştir ki, Rabb'i de ondan razı olacak, nzasına erdirip onu razı ettiği kullarıdan kalacaktır. Yüce Rabb'inin nzasını arayan o en takvalı kul da daha önce Rabb'inden razı olduğu gibi aradığı nzaya erip aynı zamanda kendisinden de razı olunan bir kul olarak vasfı gerçekleşecektir demek olur. "Allah'ın nzası hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük kurtuluş da budur." (Tevbe, 9/72)

Hakim, sahih diye Amir b. Abdillah b. Zübeyr'den, babasından rivayet etmiş, demiştir ki: Ebu Kuhafe, oğlu Hz. Ebubekir'e: Görüyorum ki, birtakım zayıf köleleri azat edip duruyorsun. Madem ki bunu yaptın, bari kuvvet olacak ve önünde duracak birtakım yiğit adamlar azat etseydin." demişti. O da: Babacığım, "Ben ancak murat ettiğimi istiyorum." dedi. Bunun üzerine "Malını Allah yolunda verir takva yolunu tutana geline..." âyetinden "Onda hiç kimsenin, karşılığı, verilecek bir nimeti yoktur." âyetine kadar olan âyetler indi. İbnü Cerir der ki: Hakkında eser bulunanların en sahihi şudur: Demişlerdir ki: Bu Ebubekir (r.a.) azat ettiklerini azat etmesi sebebiyle onun hakkında indi. Bana Muhammed b. İbrahim Ennatı anlattı. Ona da Harun b. Maruf, Bisr b. Seri, Mus'ab b. Sabit ve Amir b. Abdillâh kanalıyla gelmiş. Amir demiş ki: Bana babamın anlattığına göre, âyeti Hz. Ebubekir es-Siddik hakkında indi.

Bana Abdul-A'lâ anlattı. Ona da Ma'mer'den rivayet ederek Sevr anlatmış. Ma'mer demiş ki: Bana Salîd, Katade'den naklederek şöyle haber verdi: âyeti Ebubekir es-Siddik (r.a.) hakkında indi. Bazı insanları kendilerinden ne bir karşılık ne de teşekkür beklemenden azat etmişti. Bunlar altı yahut yedi kişi kadar idi ki Bilal ve Amir b. Führeye bunlandandı.

İbnü Ebi Hatim, Ebu's-Şeyh ve İbn Asakir İbnü Mes'ud'un şöyle rivayet ettiğini tesbit etmişlerdir: Hz. Ebubekir Bilal'ı, Ümeyy b. Halef'ten bir hırka ile dört yüz dirheme satın alıp azat etti. Yüce Allah da âyetlerini indirdi. Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldu. Şimdi bu sûreyi de Duha, İnşirah ve Tin sûreleri takip edecektir.

DUHAN SURESİ

1. Andolsun o duhâya. Duhâ diye bilinen kuşluk vaktine ki, güneşin parlayıp yükselmeğe başladığı, gündüzün gençliği zamanıdır. "Lâm" cins için olur. Yahut, kuşluk vakitleri içinde seçkin bir kuşluk vaktine ki, "lâm" aht için olarak hakikat güneşinin Muhammed ufkundan doğup "âlemlere rahmet olarak" (Enbiya, 21/107) her tarafa elçilik göreviyle ışıklar saçmaya başladığı zamana işaretir.
Hitâbin Resulullah (s.a.v.)'a olması itibarıyla "lâm"daki bu ahit mânâsı tercih edilir. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yüzüne veya ilâhî konuşma zamanına işaret olduğu da söylenmiştir. Nitekim "Tâhâ" Sûresi'ndeki "İnsanların kuşluk vakti toplanması."(Tâhâ, 20/59) âyetinden anlaşıldığı üzere halkın toplanıp Musa (a.s)'nın sihrihazlara galip geldiği vakit de bilinen bir kuşluk vaktidir.

2. Ve sessizliğe büründüğü, kararnı bulup sakinleştiği zaman geceye andolsun. Yani tam tavına gelip durduğu, içindekilerin sakinleştiği vakit ki, gecenin başından bir süre geçtikten sonraki orta anlardır. O vakit karanlık artacağı kadar artmış, örteceğini örtmüş, kararnı bulmuş, bir de ses sade kesilmiş, dinmiş olur. "Karanlığın çıktığı, ortalığı örttüğü veya rüzgarın kesildiği" veya "gecenin tükendiği sıra" diye de düşünülebilir ki her birini duhâ'ya bir karşılık olması veya bir şekilde bir benzeyişi vardır. Bir neşe biri keder, yahut kederin yok oluşunu ifade eder.

SECÂ, "uluvv" kalıbında "sücvv" kökündendir. Sücvv mutlak olarak sakinleşme, yani bir şey kararnı bulup dinmek, sakin olmak mânâsınadır. "Bahr-i saci"; dalgasız

durgun deniz, "tarf-ı saci, sakin baygın göz, "leyl-i saci"' de sakin, durgun, rüzgarsız gece demektir. Seciyye de sakinleşme mânâsından alınmış olup insanın nefsinde sakin ve sabit huy, meleke demektir. Tesciye de örtmek mânâsına gelir. Buna göre gecenin sakinleşmesi demek olan sücvv zamanı; iyice durgunluğu ile tam karaması, örtüp kaplaması veya sona erip geçmesi zamanı diye de anlaşılmıştır. İbnü A'rabi: "gecenin karanlığı şiddetlendi" demektir, demiştir. İbnü Münzir ve daha bazıları İbnü Cübeyr'den naklen şöyle demişlerdir: "Gece gelip her şeyi örttüğü zaman." denir. İbnü Cerir ve İbnü Merduvî, Avfi kanalıyla İbnü Abbas'ın "geldi" demektir dediğini; İbnü Münzir ve İbnü Ebi Hatim de yine İbnü Abbas'ın "gitti" demektir, dediğini tesbit etmişlerdir. Çoğunluğun açıklamasına göre asıl sücvv, sakinleşmek demek olduğu ve "leyl-i saci" rüzgarsız gece mânâsını ifade etmede yaygın olarak kullanılır olduğu için maksat, yaşiy (örtmek, bürümek) de olduğu gibi karanlığın şiddet ve bastırmasını değil, "O, içinde sakinleşsiniz diye geceyi sizin için yarıttandır."(Yunus, 10/67) âyeti mânâsınca bilhassa sakinlik ve sessizlik zamanını hatırlatmış olması açıktır ki, bu sakinlik geceleyin çıkırdı duyulmayaacak şekilde hasıl olan herhangi bir hissi ve manevî sessizlikle huzur ve istirahatı veya gecenin bitmesi gibi kederin yok olması zamanını da içerir. Bu suretle karanlık ve kederde ve dolayısıyla hayatta olan değişimlerde, elemeler ve kederler veya ölüm ile fanilik sıkıntısının barması ve vahyin kesintiye uğraması ile marifet nurunun sönmesi ve ruhun alınması hallerine işaret olmakla burada amaç, o karanlık ve kederin kendisi değil, bilhassa öyle bir durumda meydana gelen huzur ve sükunu hatırlatma, yani gecenin duyulmaması halinde olduğu gibi vahye ara verilmesinde de bir dinleniş ve kesinti bulunduğunu veya gecenin geçmesi, sabahın başlaması sıralarında olduğu gibi vahyin kesilme zamanı bitip yeniden başlamasıyla kederin neşeye dönüştüğü zamanı duyurmaktır. Şu halde hayatın ve marifet nurunun yaldızlı bir şekilde parlatmaya başladığı, genç ve dinç bir neşe zamanını, ruh tecellilerin ifade ettiği gibi, ona karşılık mutlak bir karanlığı, beden sıkıntısını hissettirmekle beraber, "sakinleştiği zaman" kayd o karanlığın sakinleşmesi anındaki huzur ve dinlenme ile yorgunluk ve kederin yok olması ve ahiretle ilgili gelecek bir neşenin müjdelanmesi anını ifade etmiş olur ki, bunun inış sebebiyle ve aşağıdaki gibi gelecek cevaplar ile bu sürenin mânâsındaki derece deree yükselen vaad ve müdeleme ile münasebeti ne güzeldir.

3. Kısacası, karanlıktan aydınlığa aydınlıktan karanlığa her saat durmadan değişen zaman farkları içinde bilhassa ilk hayat ve marifet neşesinin yükselmesi anı olan parlak kuşluk vaktine ve ona anz olmakla beraber gelecek bir hayat ve mutluluk neşesinin başlangıcı ve müjdesi olan gecenin dindiği sessizlik anına yemin olsun ki ey Muhammed! Rabbin seni terketmedi, veda edip bırakıvermedi.

TEVDİ, aslında misafirin veda etmesi yani giderken kalanlara "hoşça kalın", "Allah'a ısmarladık" gibi vaad, bolluk, hoşluk, akıbet duasıyla bırakıp gitmesi ve böyle veda ile uğurlanması demek olup sonra mutlak şekilde terkedip bırakmak mânâsına da kullanılmıştır. Yüce Allah hakkında bu bildiğimiz mânâ ile veda ve uğurlama tasavvur edilemeyeceğinden burada da terk mânâsıyla tefsir edilmiştir. Sürenin inış sebebi de buna diğer bir karinedir. Yani, "Rabbini seni bırakmadı", ve danlmadı Bırakmaması dargınlıktan, öfkeden bırakmamak değil, rahmet ve yardımından dolayı bırakmaktır. Çünkü bırakmamak iki şekilde olur: Birisi lütf, birisi helak etme, kahretme ifade eder. Yoksa "İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor." (Kıyamet, 75/36) mânâsınca hiçbir insan mutlak mânâda başıboş bırakılmı. Rab'lığın gerektirdiği bir netice olarak yüküm olma sımyla ya rahmet eserinin, ya da gazap eserinin hükmü altında bulunur. Duha ve ley'l'in birbirlerine karşılık olarak söylenmesinde buna da işaret vardır. Bundan dolayı bırakılmamaktan bir gazap ve öfke eseri hatıra gelmemek için "danlmadı" diye buğz ve öfkenin bulunmadığı belirtilerek rahmeti devam ettirme mânâsı vurgulanmıştır.

4. Bu daha çok açıklanarak da buyruluyor ki: Ve her halde son, bulunduğu her halin sonu, mesela hayatının başlangıcına nazaran peygamberlik hayatı, peygamberliğin başlangıcında vahyin gelişine nazaran kesilişi hali, vahyin kesilişine nazaran tekrar böyle başlayışı hali, böyle bu sürenin inışinden sonra zamanla ulaşacağın her halin ard arda sonu, nihayet ölümden sonra ahiret nimeti, kısacası, peygamberliğinin başlangıcına nazaran sonrası, hayat ve ölümdüde bulunduğunuz ve bulunacağın her halin önüne nazaran sonu ve bütün dünyaya nazaran ahiret senin için önceden, evvelden daima hayırlıdır. Yani sen böyle halden hale, hayırdan daha hayırlısına durmadan yükselip gideceksin.

"Evvel" ve "ahir" kelimelerinin müennesi olan "ülâ" ve "ahiret", dünya ve ahiret demek gibi olmakla beraber evvelki ve sonraki, önu ve sonu mânâlarıyla ondan farklı olarak da kullanılır. Dünya karşılığı olan Ahiret, ahiret yurdu ve ahiret hayatı demek olarak ölümden sonrasında ifade etmede meşhur olmuştur. Oysa "evvel" karşılığı olan "ahire", herhangi bir ön karşılığı olarak sonu ve içinde bulunulan halin geçmişine karşılık olan geleceğini de ifade eder. Mesela, bu sürenin immesi anında ön ve son denince, ölümden öncesi ve sonrası mânâsından daha çok, o andan önceki geçmiş ile o andan sonraki bütün geleceği kapsayan, "gelecek" mânâsına ilerisi anlamışmak yararır. Bu mânâ ile "ahiret senin için olan daha hayırlıdır" demek, senin bulunduğun her halin sonu senin için önünden daima daha hayırlıdır. Yani sen günden güne, halden hale ileri doğru daima hayırdan hayıra yükseliceksin, neticede vefatından sonra da ahiret hayatın dünya hayatından daha hayırlı olacak demek olur. Yoksa bu andan itibaren, ölümün senin hakkında dünya hayatından daha hayırlıdır demek değildir. Eğer böyle olsa idi, şu anda ölmek senin için daha hayırlıdır demek olur ve bununla Peygamber ölmeye davet edilmiş bulunur ve bundan sonra dünyada yaşaması, hakkında daha hayırlı olmamış olurdu. Oysa bu süre Mekke'de inmiş olduğu için Peygamber bundan sonra da dünyada "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim."(Mâide, 5/3) âyetinin ve "Allah'ın yardımı geline"(Nasr, 110/1) süresinin inış senesine kadaryaşamış, İslâm'ın asıl ortaya çıkış ve üstün gelişi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatının bu safhasında tecelli etmiş ve dolayısıyla günden güne hayırda yükselen bu yaşayışın da evvelkinden hayırlı olduğu ve vefatından sonrasında da onun hakkında daha hayırlı olacağı ortaya çıkmıştır.

Kısacası, burada ahiret sade dünya yurdu karşıtı olan ahiret yurdu demek olmayıp ondan daha geneldir. "Ülâ" da yalnız dünya yurdu mânâsına "ilk yurt" demek değil, daima peygamberin bulunduğu hale nazaran ilk hal ve son hal mânâsına olmak daha uygundur. Bu mânâda ahiretin dünyadan daha hayırlı olması da dahilird. İbnü Atıyye ve daha bir kısım tefsirciler bunu "başlangıç" ve "son" mânâsıyla şöyle tefsir etmişlerdir: "Kuşkusuz senin işinin sonu başlangıcından daha hayırlıdır. Daima kuvvetin artacak ve rütben yükselip gidecek." Belli ki bundan maksat, sadece dünyada demek değil, dünyada ve ahirette demektir.

Burada böyle "ahiret" kelimesini ahiretten daha genel mânâ ile sonu önünden daha hayırlı diye anlamak, bu âyetin, kendisinden önce geçenlere bağlanması itibarıyla daha açık ve kapalıktan uzak olduğu gibi, dünya karşılığı olan ahireti, yani ölümden sonrasında da kapsadığı için Taberani'nin "Evsat'ta ve Beyhaki'nin "Dela'il'de İbnü Abbas'tan rivayet edildiğini tesbit ettikleri şu hadisle de çelişki olmaz. İbnü Abbas demiştir ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benden sonra ümmetime açılacak olan şeyler bana arz edildi de ben seni sevindirdi." Bunun hemen ardından da yüce Allah "Son senin için ilkten daha hayırlıdır." âyetini indirdi. Bundan bu âyetin ayrıca bir inış sebebi bulunduğu, ahiretin de ölümden sonraya ait olarak dünya karşılığı olduğu açık görünüyorsa da bunu evvelki inış sebebiyle dahil olarak veya âyetin, kendinden önceki kısma bağlanması itibarıyla genelleştirerek anlamak mânâ bakımından daha kuvvetli olacaktır. Demek olur ki bu süre inerken vahiy, yalnız nazım ve mânânın indirilmesiyle vaad ve haber verme halinde kalmamış, bu mânânın gelecekte gerçekleşme şekli de keşif halinde açıkça gösterilmiştir ki, bu da mucizelerden bir mucize demektir. Nitekim Kısra ve Kayser mülklerinin ve İstanbul fethi hakkındaki haberler de bu cümledendir. Şu halde diğer bir kısım tefsircilerin dediıkları gibi burada da ahiret, bildiğimiz dünya karşılığı olarak, "ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır" diye tefsir edilecek olursa, bunu önceki âyetlere bağlamak için şu mânâda anlamak gerekir: "Sakin üzülme. Rabbin sana veda etmedi ve danlmadı.

Onun için bu dünyanın gündüzü de gecesi de senin için hayırlıdır. Vahyin gelmesinde de keşilmesinde de senin hakkında hayır vardır. Sen, ölümüne kadar çok hayırlara ereceksin. Bununla beraber dünyadan girdince o hayırlar kesilecek de sanma. Senin için ahiret her halde bu dünyadan daha hayırlı olacak." Bu mânâ "hayır" kelimesinin üstünlük sıfatı olmasından anlaşılır. Zira ahiretin daha hayırlı olmasından dünyanın da hayırlı olması gerekir. Ancak bundan, dünyadaki hayrın derece derece yükselerek arttığı anlaşılmaz. Diğer yorum şeklinde ise her halde sonu önünden daha hayırlı olarak bu mânâ da anlaşılır. "senin için" diye tahsis edilmesinde, lammın sağladığı bu tahsis mânâsı, "senin dışında herkese göre değil, sana eziyet eden kâfirlere göre senin için daha hayırlıdır" demektir. Bu, ona iman eden ümmetin hakkında da ahiretin dünyadan daha hayırlı olmasına engel olmaz. Zira Peygamber'in peşinden giden ondandır: "Bana tabi olan bendendir." (İbrahim, 14/36) Ayrıca Peygamber için hayırlı olan bütün ümmeti için hayırlıdır. Onun dünyadaki hayrından kâfirler bile istifade eder. Ancak ahiret hayrı yalnız müminlerindir.

5. Bu hayırlı olma durumu daha çok açıklığa kavuşturulmak ve desteklenmek üzere de şöyle buyruluyor: "Rabbın sana verecek."

Bu lâm, 'deki lâm gibi başlangıç lâmi olarak takdirinde olması da, her ikisinin yemin olması da caiz görülmüştür. İki durumda da cümlelerin mânâsını vurgulayarak desteklemek içindir. Yemin ile tekit (vurgu), daha kuvvetlidir.

SEVFE, gelecekte bir şeyin vuku bulup gerçekleşeceğini ifade eden tenfis edatıdır. "senin Rabb'in" isminin, "o" şeklinde zamir olarak söylenmeyip de böyle açık isim olarak söylenmesiyle "senin Rabb'in" ve "sana" denilerek hitabın tekrarlanması, Rab'lık tecellilerinin ard arda gelmesiyle lütf üzerine lüfttür. Yani, muhakkak sana böyle hayırdan hayıra kendisine ait Rab'lık lütfün ard arda gelen ve seni böyle terbiye edip seçerek yetiştiren Rabb'in, ilerde sana öyle lütfülarda bulunacak, işni ve ikramından sana öyle verecek, öyle verecek ki sen tamamen razı olacak, nzaaya ereceksin, bütün dileklerin gerçekleşecek, hiçbir üzüntü ve keder, hüzar sıkıntı ve "acaba ne olacak" diye meraklı bekleşiy durumu kalmayacak derecede hızlı ve sonsuzluk âleminde hoşnut olacaksın. Bu razı ve hoşnut olma makamı, kendisinden razı olunma (merdiyye) makamından önce gelen makamından daha yüksek olarak makamıdır. "Radiye-merdiyye" makamı, nefsin meyl ve arzulanndan soyutlanarak mutlak şekilde Hakkın leh ve aleyhindeki kaza ve kaderi, cemel ve azameti hükümlerine razı olup her işinde kendinin değil, yalnız Hakk'ın nzasını arayıp yüce Allah katında razı olunan bir kul olmaya çalışma makamıdır. Bu "merdiyye-radiye" makamı ise, kendisinin yüce Allah katında razı olunan bir kul olduğunu gerçek bir şekilde gösterip tanıtan cemel tecellisinde nefsin bütün meyillerinin dahi lehinde olarak, gelişerek arzu ettiği gayeye ermek suretiyle hoşnutluk makamı; "Rabb'in seni bir makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır." (İsrâ, 17/79) buyrulun, övülen Muhammed aleyhisselâti vesselama ait olan makamdır.

Bu lütf ve ihsanın muzarı (gelecek zaman) kiyaile ifade edilmesine göre kemal ve ahiretle ilgili değerli bir vaad olduğunda şüphe yoksa da, başlangıcı itibarıyla dünyadaki nefsi feyizler, öncekilerin ve sonrakilere ilimlerini bilme, emrin zuhuru, fetihler ile dini yüceltme ve hak ve hayrı yaymak için yapılan mücadelelerde başanlı olma gibi gerek Peygamber (s.a.v) devrinde (asr-ı saadette) ve gerek daha sonraları meydana gelen ve gelecek olan lütfün dahi kapsar. Nitekim hicretle başlayan ilâhî yardım ve zaferler, Mekke'nin fethi ve diğer başarılar ile İslâm'ın yayılması bundan sonra olmuştur. Bununla beraber "Ahiret yurdu işte gerçek hayat odur." (Ankebut, 29/64), "Ahiret yurdu, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır." (Arâf, 7/169), "Kiyamet günü, yaptıklarınız karşılığ ödenecek." (Âl-i İmran, 3/185) olduğu için asıl hoşnutluk ahiret hayatında olacağından, vaad ve lütfün asıl önmeli de oradadır. İbnü Ebu Hatim Hasen'in "o şefaattir" dediğini rivayet etmiştir. İbnü Merduyye ve Ebu Nuaym "Hilye" de Harb b. Şüreyh'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Ebu Cafer Muhammed b. Ali Hüseyin Hazretlerine, "Ne dersin, dedim, Iraklı'ların bahsettikleri şefaât haklan mıdır?" "Evet" dedi ve şöyle devam etti: Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ali kanalıyla bana naklettiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Ben, Rabb'im bana "Razı oldun mu Ey Muhammed?" deyinceye kadar ümmetime şefaât edeceğim. O vakit, "Evet, ey Rabbim! Razı oldum." diyeceğim. Sonra bana yönelip şöyle dedi: Ey Iraklılar! Siz Allah'ın kitabında en ümit verici âyet, "De ki: Ey gûnah işlemekte haddi aşarak nefislerine karşı cinayet işlemiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Kuşkusuz Allah bütün günahları bağışlayıcıdır." (Zümer, 39/53) âyeti dersiniz. "Evet, biz öyle deriz" dedim. "Fakat, dedi, biz Ehl-i beyt de hep deriz ki, Allah'ın kitabında en ümit verici âyet, "Rabb'in sana, sen razı oluncaya kadar verecek." âyetidir ve o şefaattir" dedi.

İbnü Cerir İbnü Abbas'ın bu âyet hakkında şöyle dediğini tesbit etmiştir: Muhammed (s.a.v.)'in nzasından birisi de Ehl-i Beyt'inden birinin ateşe girmesidir. Hatib el-Bağdadî'nin "Telhisu'l-Müteşâbih" adlı eserinde, İbnü Abbas'tan gelen diğer bir rivayette, "Onun nzası, ümmetinin hepsinin cennete girmesidir." denilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetine karşı duyduğu büyük şefkat de bunu gerektirmektedir. Çünkü o ümmetinin üzerine titremekte olup müminlere karşı son derece merhametli ve şefkatlidir.

Alûs'de "Dürr-i mensur"dan naklen zikredildiği üzere Müslim İbnü Ömer Hazretlerinin şöyle rivayet ettiğini tesbit etmiştir: Resulullah (s.a.v.) İbrahim (a.s) hakkındaki "Kim benim peşimden gelirse o bendendir." (İbrahim, 14/36) âyetini, İsa (a.s) hakkındaki "Onlara azap edersen, kuşku yok ki onlar senin kullarıdır..." (Mâide, 5/118) âyetini okudu. İki elini kaldırdı da "Allah'im! Ümmetim, Ümmetim!" dedi ve ağladı. Yüce Allah da şöyle buyurdu: "Ey Cebrail! Git Muhammed'e söyle: Biz seni ümmetin hakkında razı edeceğiz ve seni utandırmayacağız." Bu güzel vaad ve müjdeyi dinlerken sunu da unutmamak gerekir ki peygamberin nzası Allah'ın nzasındadır. Allah'ın nzası olmayan bir şeye peygamberin razı olması düşünülemez. Yoksa peygamber, Allah'ın kendisinden razı olduğu kul olmamış olur. Allah'ın izni olmayınca da kimsenin şefaât etmesine ihtimal yoktur. "Allah'ın izni olmadan onun huzurunda kim şefaât edebilir?.." (Bakara, 2/255)

Allah ise küfre razı olmaz. "Kullan hesabına küfre razı olmaz." (Zümer, 39/7), "Lakin Allah size imanı sevdi ve onu kalbinize süsledi. İnkâr, fasıklığı ve isyanı size kötü gösterdi. İşte onlar hak yolda dosdoğru gidenlerdir." (Hucurat, 49/7) Peygamberin ümmeti hakkındaki nzası ve şefaâtı da iman ve onun peşinden gitmekle uygundur. "Benim şefaattim ümmetimin büyük günah işleyenleridir." hadisi de, büyük günahlara tevşik için değil, "Ümmet" yani "benim ümmetim" denilmekle iman eden ve onun peşinden gidenlerden olmanın kıymetini tesbit içindir. Bu büyük günahlara Allah'ın inkâr dahil değildir. Gerçi Hz. Muhammed (s.a.v)'e verilen lütfün faydalanndan dünyada kâfirlerin dahi istifade ettiğinde kuşku yoksa da, bu istifade iman bulunmadıkça dünyada kalır. Ahiret için büyük zarar ve korkung azap olur.

Buna karşı, "Madem ki Allah, razı oluncaya kadar Peygamber'e lütfu bulunacağına vaad etmiştir. Bu vaadi alan peygamber, mümin ve kâfir bir bütün olarak herkes hakkında bir "genel af" ilanını istemeli ve cehennemini tamamıyla kapattırmadan razı olmamalıydı. Muhammed (s.a.v.)'in yaratılmışlara gösterdiği hoşgörü ve şefkat bunu gerektirirdi." demeye kadar gitmemeli, bu şekilde küfür, zulmü, şirk ve kötülükleri, fasıklık ve isyanı desteklemek; ilâhî adaleti çalıştırmamak ve hürriyet, merhamet ve şefkatı kötüye kullanmakla iyi şeyleri kötü şeylere feda etmeyi insanlık ve halk namına hayır sanmamalı, Allah'ın nzasını kötülere yöneltmekle ahiret mutluluk ve safasını dünya gibi bulandırmamalıdır. Bunlara ne Allah razı olur, ne de kul. Allah, kullan hesabına fasıklık, küfür ve isyanı razı olmadığı halde peygamberde bunun aksine bir izin ve rıza bulunduğunu varsaymak onu "nza makamı"ndan düşürmeye kalkışmak olur. "O gün ruh ve melekler saf sıraya duracaklar. Rahmân olan Allah'ın izin verdiklerinden başkası bir kelime söyleyemez. O da doğruyu söyler." (Nebe', 78/38) âyeti gereğince hak ve doğru söyleyenlerin Rahmân'ın huzurunda konuşmaya hak ve selahiyetleri yoktur. Bununla beraber "De ki: Ey gûnah işlemekte haddi aşarak nefislerine karşı suç işlemiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Kuşkusuz Allah bütün günahları bağışlayıcıdır. O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir." (Zümer, 39/53) âyet-i kerimesi,

mümkün olan genel affın en genişini ilan etmiştir. Kuşku yok ki "bütün günahlar" sözü, küfür ve şirki de içine alır. Fakat gafıl olamamak gerekir ki bu genel af âyeti, arkasındaki onun için ümit kesmeyin de "Rabb'inizin merhametine sığının ve ona teslim olun." (Zümer, 39/51) hitabıyla Allah'a sığınma ve teslim olmaya yani Allah'a dönmek ve onun merhamet ve himayesine sığınmak suretiyle imana ve boyun eğmeye davet içindir. Geçmişteki günahlar büyüklüğünden dolayı asla affedilip bağışlanamaz zannıyla ümitsizliğe düşenlerin Allah'a sığınıp teslim olarak bağışlanmaya erebileceklerini, yani "İslâm daha önce onların keser atar." yeni doğmuş gibi tertemiz eder olduğunu ilan ederek iman ve İslâm'a ve günahlardan tevbeye teşviktir. Yoksa günahlara ve kötülüklere teşvik için değildir. Allah ve peygamber tanımıyan, ilâhî rahmet ve mağfiretle ilgisiz olmayan, azabı görünceye kadar bunları arayıp bulma yolunda bir tevbe ve sığınma adımı atmayan, küfürde ısrar eden inatçı azgınları o genel afftan ne hisseleri olabilir ki Peygamber onu istesin, Allah'ın onları için hazırladığı ve onları kendi elleriyle, kazançlarıyla körükledikleri cehennem ateşinin söndürülmesine Allah ve Peygamber razı olsun! Bunlar hakkında bir önceki sürede "Her kim cimrilik eder ve kendini ihtiyacı yok sayarsa ve en güzeli yalanlarsa onu da en zor olana hazırlayacağız." (Leyl, 92/8-10) ve "Ben size bir ateş haber verdim ki, alevlendikçe alevlerin. Ona ancak en azgın olan girer. O ki, yalanlamış ve yüz çevirmiştir." (Leyl, 92/14-16) buyrulmuştur. Bu sürede de "Senin için daha hayırlıdır" denilerek hayrın Peygamber'e tahsis edilmesiyle onların bu hayrın dışında bırakıldığına işaret edilmiştir. "Benim arımdan gelen bendendir." (İbrahim, 14/36) mânâsına Peygamber'in arından giden de ondandır.

Özetle, bu hayırlı olma da, bu Muhammed (s.a.v.)'e verilen lütfu ümmete şefaât meselesi pek önemli bir asıldır. Bundan ümmetin hissesi de peygambere uymasıyla uygunluk arzemektedir. Bununla beraber lafzın genelliğine nazaran, lütfun sadece şefaatten ibaret olması da gerekmez. Onun için Ebu Hayyan'ın açıkladığı gibi demişlerdir ki: En uygun olanı, bunun dünyadaki lütfün da, her türü ile ahiretteki lütfün da içine alacak şekilde genel olmasıdır. Elbette ahiretteki lütfün dünyadakilerden çok büyüktür.

Resulullah (s.a.v.) için daima sonrası öncesinden daha hayırlı olduğu meselesine gönül rahatlığı ile inanmayı anlatmak için daha önceden görülen büyük nimetler örnek gösterilerek konu ispatlanmak üzere bu sürenin immesinden önce de sonunun önünden hayırlı olacağı için bir istikra (tümeyanm) tarzında hatırlatılarak buyruluyor ki:

6. "Seni bir yetim bulup da barındırdı mı?" Yüce Allah'ın güzel isimlerden biri de "Vâcid" ism-i şerifidir ki vücut, vicdan vecid (vâv'ın üç harekesiyle) mastarlarının ism-i fâilidir. Bunun asıl meşhur mânâsı varlık, buluş ve zenginliktir. Yüce Allah vücudun da, vicdanın da, ilmin de, vücdün yani zenginliğin, kudretin sahibi ve faili mânâsına "Vâcid"dir.

Yüce Allah'a "Mevcut" denilmesinin caiz olduğunda müteahhirin (son devir âlimleri) ittifaak etmişler ise de "mevcud" kelimesi bir ism-i meful (edilgen ortaç) olup çok iken vücut verilmiş şeylerle yani sonradan olma şeylerle kullanıldığı için müteakdimin (önceki âlimler) içinde Allah'a "mevcud" denilmesinden çekinenler olmuştur. Bize nakledilen Allah'ın güzel isimleri arasında da "mevcud" ismi bulunmayıp "Vacid" ve "Hak" isimleri vardır.

Vâcid ile Mevcud karşılaştırıldığında en açık olan mânâ; vacid, mevcudun faili, varlığın sahibi, veya var olmanın faili yani mucid (var eden, vücuda getiren) mânâsına olmaktadır. Fakat faili ona vücut verdi, onu var etti mânâsına meşhur olmadıktan çok harfli fiilden türetilen "mevcud" ism-i meful'ü (edilgen ortaç)nü kural dışı olarak "icad"ın ism-i meful'ü (edilgen ortaç) yerinde düşünmüşler, buna göre "vacid" in de kural dışı da olsa "mucid" mânâsına düşünülmesi gerekirken bunu söylememişler ve burada Allah'ın yaptığı söylenen fiillerini de "bildi" mânâsına tefsir ederek "bildi, biliri" mânâsı vermişlerdir. Kullanı yaptığı söylenen bulma işi, tesadüf etme ve "ef'âl-i kulub"tan ilim yani bilmek mânâlarına gelir. Fakat insanların buluşundan önce de, bilişinden önce de yokluk veya bilmeme durumları vardır. Yüce Allah hakkında ise bu düşünümleyeceğinden mutlak mânâda bilmek şeklinde tefsir olunmak gerekeceğini söylemişlerdir. Buna göre mânâ, "seni bir yetim bilip yahut yetim iken bilip de barındırdı mı?" demek olur. Lugat itibarıyla nin öznesine vacid, meful'ü (tümleci)ne "mevcud" denilmek doğru olur. Bu itibar ile, ve fiillerinin faili olan yüce Allah "vacid", meful'ü ve muhatapı olan Hz. Peygamber "Mevcut" olmak gerekeceğine göre mânâ; "Rabb'in seni yetim olarak mevcut edip de barındırdı mı?" yani, yetim edip de barındırdı mı? meâlinde olması yakışmaz değil ise de, dilde fiilinin böyle icad, yani mevcut etme mânâsına kullanılması kurala uygun olmadığından dolayı tefsirciler, bu yönü nazar-ı itibara almamış, "bulmak" mânâsından istiare olarak bir meful (tümleç) alan, doğrudan doğruya iki meful (tümleç) alan "ef'al-i kulub"tan "bilmek" mânâsına olmasını uygun bulmuşlardır. İstiare olması, "bulmak" dediğimiz tesadüf etme mânâsıyla vicdan, kendisinden önce bir yokluk olmasını veya araştırmayı gerektireceğinden dolayı yüce Allah hakkında imkansız olmasından, fakat Allah'a nisbet olunan buluş, varlık ve zenginlik, ilk olarak vücuda getirmek ve yaratmak mânâsına olabileceği gibi seçmek mânâsına da olabilir. Burada fikirimize bunun en uygunu bu fiillerin seçmek mânâsına olmasdır. Zira birçok mevcutar arasından birini alıp seçmek, kıymetli bir şey arayıp bulmak mânâsına benzetme ve temsil suretiyle ifade edilmekte önemi gösteren bir belâğât nüktesi vardır. Bu üç âyetten her birinde de böyle gittikçe yükselen bir seçip alma mânâsı vardır. Nitekim bu seçme mânâsına "yetim" lafzında son derece güzel bir işaret bulunduğu hatırlatmışlardır. Zira asıl yetim, küçükken babadan öksüz kalan demek olup bunda tek başına yalnız kalmış olma mânâsı vardır. Onun için tek ve benzersiz veya pek az bulunur kıymetli şeye de yetim denilir. Benzeri yok gayet kıymetli inçie "dürr-i yetim" denilmesi de bundandır. Siyer'de bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) babası Abdullah b. Abdülmuttalib'ten yetim olarak dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dedesi Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'ı huma almak için Medine'ye göndermiş, Abdullah orada vefat etmiştir. O sırada Resulullah (s.a.v.) henüz ana karnında altı aylık bir yavruydu. Dolayısıyla doğarken yetim olarak doğmuştu. Anası Hz. Amine ile beraber dedesi Abdülmuttalib'in yanında idi. Sonra altı yaşında iken annesi de vefat etti. Daha sonra da sekiz yaşında iken dedesi Abdülmuttalib vefat etti. O vakit de onun vasiyeti ile amcası Ebu Talib vasisi olarak onun sorumluluğunu yüklenip yanına aldı. Güzel baktı ve çocukluğunda da kendisinde diğer çocuklarda görülmeyen olağanüstü durumlar görüldüğü için ona çok özen gösterdi.

Rivayet edildiğine göre Ebu Talib bir gün kardeşi Abbas'a

- Kardeşim, dedi, sana Muhammed'den görüldümü haber vereyim mi? dedi. Abbas: "Evet" deyince:

- Ben, dedi, onu himayeme aldım. Gece ve gündüz bir on andan ayrılmaz oldum. Onu kimseye güvenip bırakamıyordum. Hatta kendi doğeşimde uyutuyordum. Bir gece soyunup benimle beraber uyumasını söyledim. Baktım, yüzünde bir hoşnutsuzluk var. Benim isteğime karşı çıkmak da hoşuna gitmedi.

"Amcaçığım, yüzünü benden çevir de soyunayım. Çünkü ben vücuduma bakmaktan hoşlanmam." dedi. Sözüne şaşıtm. Gözümü çevirdim, doğeşe girdi, ben de girdim. Baktım ki aramızda bir örtü var. Vallahi ben onu doğeşime koymamıştım. O gayet yumuşak, miske batırılmış gibi hoş kokulu idi. Vücuduna bakayım diye gayret sarfettim, bir şey göremedim. Çok vakit de ben onu doğeşimden kaybederdim. Aramaya kalkardım, kalktım mı "ha amca, ben buradayım" derdi. Dönerdim ve çok zaman onun hayret ettiğini bir söz işitirdim. Bu da gecedden biraz geçince olurdu. Bizler yermekte imekte besmele çekmekte, elhamdülillah demezdik. O ise yemeğe başlarken "Tek olan Allah'ın adıyla" derdi. Yemeği bitirince de "el-Hamdülillâh" derdi. Ben ona şaşırdım. Kendisinde ne bir yalan, ne bir gülmek, ne de bir cahillik gördüm. Çocuklar oynarlarken de onlarla beraber durmazdı. Ömrüme yemin olsun ki bu, büyük bir feyzden bir âlâmettir.

"Daha beşikte iken parlak deliller halindeki şeref işaretleri, dedesinin saadetini artırıyordu."

İVâ, bir şeyi diğerine katmak, geri çevirmek mânâsından bir yurda, bir bannağa kondurup barındırmak demektir. Yüce Allah Hz. Peygamber (s.a.v.)'i önce babadan yetim

olarak vücuda getirmiş iken güzel bir şekilde barındırmış, sonra anadan, sonra dededen yetim etmiş yine barındırmış, böylece gittikçe sonunu öñünden daha hayırlı yapmak üzere terbiye edip seçmiş, hiçbir zaman terk edip de bırakmamıştır.

Demişlerdir ki: Burada edebi tefsirlerden olmak üzere sözünde "dürr-i yetim" (eşsiz inci) mânâsına da işaret vardır. Şöyle demek olur: Seni halk içinde benzersiz, imkân sedefinde eşsiz olarak seçip de kalbini kendisine çevirmek suretiyle koruma ve himayesinde barındırmadı mı? Şüphesiz ki barındırdı, değil mi?

7. "Seni yol bilmez bulup da." Bu, önceki cümlelerin özet olarak ifade ettiği mânâ üzerine bağlanmıştır. Zira olumsuz cümlede bulunan istifham-ı inkâr, olumsuzu inkâr ve olumluyu anlatmak demek olduğundan bunlar da onun özeti üzerine "vav" atfası (bağlacı)yla bağlanmak suretiyle istifham-ı takriri şeklinde ifade olunmuştur. ile olumsuz yapılan muzari fiiline bağlanarak onun hükümüne dahil olması da caizdir ki "Seni yetim olarak bulup barındırmadı mı ve seni yolunu şaşırmış bulup yol göstermedi mi?" demek olur.

DÂLL, bildiği gibi yitik, hangi yola gireceği hususunda şaşkın, yahut yanlış yola giden sapık mânâlarına gelir. "Sizin arkadaşınız şaşırdı, azıtmadı da."(Necm, 53/2) buyurulmuş olan Resulullah (s.a.v.) hiçbir zaman akıl ve dinde sapık mânâsına "dâil" olmamıştır. Allah'ın birliğine inanarak yetişmiş, hiçbir puta secde etmemiş, Allah'tan başka ilâh tanımamış, ahlakî temizdi, hiç bir kötü fiil işlememişti. Her hususta güvenilir kişi olarak tanınmıştı. Dolayısıyla şirk sapıklığı, heva ve hevese göre amel etme sapıklığı onun yüce zatından uzak idi. Yüce Allah onu ta baştan itibaren o gibi sapıklıklardan uzak kılmış, ona sağlam bir bakış ve görüş bahşetmişti. Bununla beraber peygamber olmadan önceki akıl ve dirayeti ile peygamberlikten sonraki ilim ve hidayeti arasında büyük bir fark vardı ki bu fark çocukluk ile ergenlik arasındaki farktan daha büyüktür. Hz. Peygamber (s.a.v.) peygamber olmadan önce de kavminin, Arap müşriklerinin dinlerindeki bozukluğu görmüştü. Karşısında bulunan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki dinin çirğından çıkmış olduğunu da sezmisti. Fakat girilmesi gerekli olan ve mücerret (soyut) akıl ile idrak edilib kavranması mümkün olmayan Hak din ve şeriatının ne olmasa lazım geleceğini ve dünyayı sarımsı olan bunalım içinden nasıl çıkıp da Hakk'a erileceğini belirlenmede şaşırmış idi. Kitap okumasını bilmez, cihana ruh yayacak olan iman ve İslâm'ın ayrıntılı temel esaslarından "Kuşkusuz sen ondan önce âfillerden idin."(Yusuf, 12/3), "Sen bundan önce hiç kitap okur değildin, hala da elinle yaz yazmazsın."(Ankebut, 29/48), "Oysa sen, kitap nedir, iman nedir bilmezдің."(Şura, 42/52) buyrulduğu üzere âfil idi. İşte burada "Seni yol bilmez buldu." buyurulması, bu şekilde peygamberlikten önce ve çocukluk çağlarındaki gafillik ve şaşkınlık hallerine işaretir.

Yani sen, peygamberlikten önce akılları bul bulamadığı hakikatler ve şeriatlerden gafil ve yol arayan bir yitik halinde şaşkın iken Rabb'in seni bulup seçerek hidayet buyurmadı mı? Verdiği vahiy, indirdiği kitap ile bilmediklerini bildirerek doğru yolu göstermedi mi?

8. Ve seni yoksul iken bulup seçip de zengin yapmadı mı?

ÂİL, "ayle" yani fakir ve ihtiyaç sahibi yoksul, bir de çok çoluk-çocuk sahibi, yani kendisine muhtaç olan ailesi, yoksulları çok, çok yoksullu mânâlarına gelir. Burada iki mânâ ile de tefsir yapılmıştır.

BİRİNCİSİ, sen serveti yok bir yoksul iken yine seni seçip zengin kılmadı mı? demektir. Resulullah (s.a.v.)'a babasından bir dişi deve ile bir cariyesden başka miras kalmamıştır. Sonra yüce Allah onu önce Şam'a yaptığı ticaret seferinden elde edilen bereketli kâr ile, Hz. Hatice ile evlendikten sonra da onun bütün servetini hibe etmesiyle zengin etmiş, daha sonra Hz. Ebubekir de malının hepsini Allah için Resulullah (s.a.v.)'a getirmiş, "çoluk-çocuğuna ne bıraktın?" buyurduğunda "Allah ve Resulünü" demişti. Daha sonra da yüce Allah'ın ihsan buyurduğu fetihler ve ganimetler ile zenginlik elde edilmiştir. Fakat bu fetihler Medine'ye hicretten sonra olduğu için bu sürenin inşi sırasında değil "Rabbim sana verecek ve sen razı olacaksın." mânâsınca ilerde olacağı vaad edilmiş olan lütuflar arasındadır.

İKİNCİSİ, sen yoksullu idin, birçok çoluk-çocuğun, muhtaç arkadaşların vardı. Senin yüzünden, senin ilim ve irşadından feyiz bekliyorlardı. Allah seninle olan zengin etti, hidayete erdirdi demek olur. Fakat açık olan evvelki mânâdır. Bunlarla daha önce geçenler arasında bir iribat kurunca mânâ şu olmuş oluyor: Görülüyor ki bunların hepsinde sonu evvelinden hayırlı olmuştur. İşte böyle senin için bundan sonra da her halin sonu bağından daha hayırlıdır. Şimdi bunun neticesi olarak şu üç şeyin yapılması gerekir:

9. O halde, yani hal böyle olunca, sen de Rabb'inin bu var olan ve olması vaad edilen ihsan ve nimetlerinin bir şükür âlâmeti olmak üzere yetime, herhangi bir yetime sakın kahretme, yetiyi sayıp da hor bakma ki, hakkını kaybetmeyesin. Çünkü yetimliği tattın ve hakkındaki ilâhî lütfu gördün.

Rağib'in "Müfredat"ında KAHR, hem üstün gelme, hem zellil kıldırma. Aynı ayrı her iki mânâda da kullanılır. Şu halde her ikisi de yasaklanmıştır. Yetimi zayıf saymamalı ve zelliletmemeli, hakkını, hukukunu gözetmeli ve buna özen göstermelidir. Râzî'de yazıldığına göre bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Hatice'nin çocuğuna bağırduğu zaman imişti. Bir bağırma veya yüz ekşimeden dolayı "sakın kahretme" diye sitem edilince zellil kılınır, malı veya hakkı yenilirse nasıl olur?

İbnü Mesud (r.a.) bir merfu hadiste Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Her kim bir yetimin başını silerse elinin geçtiği her kıla karışık ona kıyamet günü bir nur olur." Aynı şekilde Hz. Ömer (r.a.) de bir merfu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

Yetim ağıladığı zaman onun ağlamasından Rahmân'ın Arş'ı titrer. Yüce Allah meleklerine buyurur ki: Ey meleklerim! Şu babası toprakta kaybedilmiş olan yetimi ağlatan kimdir? Melekler: "Sen en iyi bilensin ey Rabbimiz! derler. Yüce Allah buyurur ki: "Şahit olunuz, her kim bunu susturur, hoşnut ederse ben de onu kıyamet günü hoşnut etmeye garanti veriyorum." Bundan dolayı Hz. Ömer (r.a.) bir yetim gördüğü zaman başını okşar ve ona bir şey verirdi, diye rivayet edilmiştir. Fakat başına nasıl dokunduğu, nasıl okşadığı hakkında sahih bir şey gelmemiştir.

Bir hadis-i şerifte de Resulullah (s.a.v.): "Ben ve yüce olan Allah'tan korktuğu takdirde, yetime kefil olan şu ikisi gibiyiz" buyurmuş ve şehadet parmağıyla orta parmağını göstermiştir. Daha bunun gibi birçok haber vardır.

10. İsteyene gelince, sakın onu koğma. İsteyeni yahut soranı azarlama, yani azarlayarak koğma da lutfet: İhtiyaçını gider, yahut yumaşık dille reddet.

Tefsircilerden bazıları, "sail'den maksat, dünyaya dair bir şey isteyen dilencidir" demişlerdir. "Mallarınd dilenci ve mahrum için bir hak vardır."(Zâriyat, 51/19) âyetinde de buna işaret vardır. "Dilenci, at üzerinde gelse bile hakkı vardır." diye bir hadis de yaygındır. Alûsî'nin yazdığına göre, İmam Ahmed, "bunun aslı yoktur" demiş; fakat Ebu Davud bunu Hz. Hüseyin b. Ali'den mevkuף olarak rivayet edip susrmuş; Irakî "senedi sağlamdır" demiş, onun bu fikrini kabul edenler de olmuş; İbnü Abd'l-Berr, "sağlam değildir" demiş, çocukları İmam Ahmed'in görüşüne itimat etmişlerdir. Hz. Aişe'den ve daha başkalarından, "Dilenci doğru söylemiş olsa onun reddeden felah bulmazdı." diye rivayet edilmiş, İbnü Medîni, "bunun da aslı yoktur" demiştir. Bununla beraber Taberani "Kebir"de Ebu Ümâme'den merfu olarak ona yakın olan şu hadisi rivayet etmiştir. "Eğer düşkün ve yoksullar yalan söylemeselerdi onları reddeden felah bulmazdı." Buna ilişene rastlamadım.

Bununla beraber demişlerdir ki, dilenciye azarlanmanın yasaklanmış olması, istemede ısrar etmedigi durumdur. Eğer istemede ısrar eder de yumaşık bir şekilde reddetmek fayda vermezse o vakit azarlama da bir sakınca yoktur. Zira "İnsanlardan yüzüstü olmak edip de ısrarla istemezler."(Bakara, 2/273) övgüsü, ısrarın yerildiğini ifade eder. Yenilen bir

şey de azarlanmaya değer.

Ebu'd-Derdâ, Hasen, Süfyan ve daha bazıları da burada "sail"den maksadın, mal isteyen değil, ilim ve din ile ilgili soru soran demek olduğu görüşüne varmışlardır. Denilmiştir ki: Önceki görüşe göre de bu, delalet yoluyla öncelikle sabit olur. Çünkü mal dilencisine istediğini vermeye gücü yeten kimse yumaşık bir şekilde reddedip de bir şey vermediği zaman tehdit edilmemiştir. Oysa ilim soran kimseye ilmi olan kimsenin cevap vermemesi öyle değildir. Bir hadis-i şerifte: "Kendisine bir ilim sorulup da onu gizleyen kimse, ateşten bir gem ile gemlerin." buyrulmuştur. Bu görüşü daha açık görenler olmuştur. Fakat mutlak mânâda "sâil" lafzı, dilenci mânâsında asıl olmakla beraber dileyen veya dilenen veya hangi suretle olursa olsun isteyen veya soran, mutlak olarak "talep eden" mânâsına da taşır. Bunlar filan meful(tümlec)lerine, sözün söylendiği makama göre ayır edilir. "Kâmus'un açıklamasına göre sual ve mesele kelimesi, asıl olarak dilenmek mânâsına konulmuştur. Mutlak bir şekilde talep, istemek ve sormak mânâsına da kullanılır olmuştur. "Beşair"ın verdiği ayrıntılı bilgiye göre "sual" maddesi, bir şeyi talep ve yalvararak istemektir ki, bir kimseden bilmeyi veya bilmeyi sağlayacak olan bir şeyi yahut mal veya mali sağlayacak olan bir şeyi isteyip dilemek, yani sormak veya dilemek suretiyle istemektir. Birinci mânânın cevabı dil olur. Sorulan şey ne ise dil ile cevap verilir. El bunda dilin yerine geçen halefidir. Söylenecek olanı yazı veya işaret ile eda eder. İkinci Mânânın cevabı ise el ile olur, istenileni verir. Bunda dil elin halefi olup onun yerine geçer. Söz verir, yahut "hayır" diye reddeder. Sormak mânâsına geldiği zaman bu fiil ikinci meful (tümlec)ünü bazan doğrudan doğruya, bazan da harf-i cerle alır. "Onu ona sordu" mânâsına ve derler. İkinci meful(ünü daha çok harf-i cerri ile alır. Dilenmek mânâsında da doğrudan doğruya veya harf-i cerri ile meful'al olur. "Allah'ın lütfu ve ihsanını isteyin."(Nisâ, 4/32) ve "Onlardan lüzumlu bir şey istediğimiz zaman..."(Ahzab, 33/53) âyetlerinde olduğu gibi. Sözün kıyası, bu kelime, asıl dilenmek mânâsında hakikat, sormak mânâsında da "doğru haber istemek münasebetiyle iştare denilmiştir.

Şu halde sualde asıl olan bir ihtiyaç halinde istemek veya sormaktır. "Sail"de dilenci mânâsı esas ve dilencide zarurî olarak ihtiyaç duyulan miktarda bir şey isteme mânâsı açık olduğu için mutlak olarak "sail" denilince iki mânâyı da taşıyarak gerek mal, gerek ilim isteyen dilenci demek olur. İhtiyaç halinde olmaları hakkını istemek veya emretmek yahut imtihan etmek yahut can sıkma ve bunalıma yoluyla bir şey istemek veya sormak gerçekte sual değildir. Mal suali, zellil bir şekilde ihtiyacını istemek mânâsına bir dilenmek olduğu gibi, ilim suali olan sormak da, öğrenerek bilgisizliğini gidermek kastıyla alçak gönüllü bir şekilde ağıklık isteme suali olmalıdır. Burada ise meful (tümlec) zikredilmemekle beraber, daha önce hem mal, hem ilim ihtiyaçları zikredilmiş olduğu için bu karine (ipucu) ile "sail", gerek mal ve gerekse ilimle ilgili bir şey isteyen ihtiyaç sahibi istekli mânâsına anlaşılması gerekir. Bu izah şekline göre, iki görüşün ikisi de bir araya getirilmiş olur.

İkinci görüşün asıl faydası; yüzüstü, asıldı mı bırakmayan, ısrarlı mal dilencilerini konu dışı bırakmaktır. Çünkü öğrenmek maksadı olmayarak soranın buraya dahil olmaması gerekir. Fakat ihtiyaç ve maksat, gizli işlerdendir. Görünüşte her hangi bir soru ve istek, bir ihtiyaç mânâsı ifade ettiğinden, bir şey soran veya isteyene ilk anda kötü zan beslemeye hak yoktur. Sualinde ısrarına göre doğru veya yalan söylediği neticesine varılabilir. O halde hangi "sail" olursa olsun işin başında hemen azarlanmamalı, istediği verilmezse bile koğulmamalı, incitilmemelidir. Yüzüstü ve ısrar etmesi halinde de anlaşılan durumuna göre, layık olan ne ise o şekilde karşılanmalıdır. Zorda kalan ve muhtaç olana, güç yettiği kadar mümkün olan yardım farz derecesine kadar varabilir.

Eğer sual yenilen bir sual ise, derecesine göre kötülüktten nehyi gerektirir. O zaman azarlamak yaradır. Çünkü mümine eziyet vermek de haramdır. Eğer sual övülen bir sual ise, azarlamak ve incitmek mutlak şekilde haram ve yasak olur. Gücü yetenin buna uygun cevap vermesi, nimeti anmsık olmak üzere vacip veya mendub olur.

İlim dilenmek genellikle övülmüştür. Bunda, eziyet ve saygısızlık derecesine varmamak şartıyla, ısrarla yalvarmak da güzel görülmüştür. Mal dilenmek ise genellikle yerilmiştir. Ancak başka bir kazanç yolu bulamayan muhtaç için bir izindir. Böylelerine yardımcı düşünmek ise gücü yetenler için bir borçtur. Şu halde ihtiyacı olmadan dilenen yerilmiş dilenciler azara layık olduklarından dolayı ikinci görüşte olduğu gibi bu yasaklamaya dahil olmamak gerekirse de, bizzat istemenin kendisi bir ihtiyaç delili olduğu için, herhangi bir dilenciye aksi sabit olmadıkça azarlamak, yetimi ezmek gibi yasaklanmıştır.

11. Ama Rabbinin nimetini, gerek mevcut, gerekse olacağı vaad edilen nimetini hemen söyle, anlat da anlat. Sade lafını ederek ve gösteriş yaparak gururlanmak için değil, hakkını takdir, şükürünü yerine getirmek için eserini gösterecek, başkalarını da istifade ettirecek şekilde sözlü veya fiili olarak anlat.

Bu üyette 'deki "fâ" ile, önce anlatılanların neticesini göstermesi itibarıyla şunu ifade eder: Rabb'in sana lütfettiği gibi yetime şefkat, isteyene merhamet, Allah'ın muhtaç kullarına maldan mal, ilimden ilim, vaaadden vaad ile lütfu ve ihsan ederek sonunun önünden, ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu duyur. Böyle nimeti anlatmak suretiyle Rabbinin büyüklüğünü herkese tanıt.

BİR HATIRLATMA: Bu Duha Süresi'nin sonunda ve ondan sonra Kur'an'ın sonuna kadar her süre bittiginde tekbir getirmek sünnettir. Bu Resulullah (s.a.v.)'dan rivayet edilmiş olup öteden beri yapılagelmiştir. Yedi kırât imamından biri olan İbnü Kesir yoluyla rivayet edilmiştir. Bunu rivayet eden Ebu Hasen Bezzî şöyle demiştir; İkırime b. Süleyman'a okudum. Dedi ki: İsmail b. Abdulla b. Kostantin'e okudu. Ve'd-Duha'ya geldiğimde şöyle dedi: Hatim edinceye kadar her sürenin sonunda tekbir al. Çünkü ben Abdulla b. Kesire'ye okudum. Ve'd-Duhâ'ya geldiğimde "hatmedinceye kadar tekbir al." dedi ve Abdulla b. Kesir bana haber verdi ki Mücahid'den okumuş. O bunu emretmiş ve haber vermiş ki İbnü Abbas ona bunu emretmiş ve haber vermiş ki Übeyy b. Ka'b ona bunu emretmiş ve haber vermiş ki Resulullah (s.a.v) ona bunu emretmiş. Bunu sahih kaydını koyarak Hakim ve İbnü Merduye, "Suab"da Beyhaki ve kırât kitapları tesbit ve nakil etmişlerdir. Nisaburî "Garaibu'l-Kur'an" adlı tefsirinde bu rivayeti kaydettikten sonra da demiştir ki: İmam Şafii'den rivayet edildiğine göre O da ve'd-Duha'nın sonundan Kur'an'ın sonuna kadar her sürenin bitiminde tekbirin sünnet olduğu görüşündedir. Kunbul'den de böyle rivayet edilmiştir. Bunun sebebi, zikredildiği üzere vahiy, biraz gecikip de bu süre indiği zaman Resulullah (s.a.v.) bunu tasdik ederek "Allahu Ekber" demiş olmasıdır.

Kırâetle ilgili bir kitap olan "Zübdetü'l-İrfan" da şu uyanı vardır: Biliniz ki Ve'd-Duhâ'nın sonunda ve ondan sonra Kur'an'ın sonuna kadar her sürenin sonunda tekbir getirmek sünnettir. Bu, Resulullah (s.a.v.)'ın fiili ile sabittir. Dolayısıyla her sürenin sonunda "Allahu Ekber" deyiniz Süresini bitirdiğinizde de tekbir alınız. Sonra Fatihatu'l-Kitab'ı ve Bakara'nın ilk âyetlerini a kadar okuyunuz. Sonra hatim duası ediniz. Buna "halli mürtehil" denilir. Bunların hepsinde hadisler vardır. Meşhurdur. Bununla beraber not olarak şu uyanı yapar: Şu da bilinmelidir ki tekbir kırâet âlimlerinden hiç birisine vacb değildir. Çünkü Kur'an'dan değildir. Ebu'l-Feth Farsî demiştir ki: Her hatim eden için bunu yapmak mutlaka gerekilirdi demeyiz. Fakat her kim yaparsa iyidir, güzeldir. Her kim de yapmazsa ona bir vebal yoktur. Bunu yapmak sünnettir. Çünkü Bezzî İmam Şafii'den şöyle nakletmiştir: Bana dedi ki: Tekbiri terk edersen Resulullah (s.a.v)'ın sünnetlerinden birini terkmiş olursun. İbnü Abbas da Übey'den şöyle rivayet etmiştir: Peygamber (s.a.v.) süresini okuduğunda, Fatihâ'yı da a kadar okudu. "Siracu'l-Kân"de de böyle yazılır. Nisaburî'nin de açıkladığı gibi tekbirin lafzında bazıları yalnız "Allahu Ekber" ile yetinir. Diğerleri kelime-i tevhid ile beraber der. "Elhamdülillah" diyerek hamd getirmeyi ilave edenler de vardır.

Vahyin kesilmesi tehlikesi gibi bir keder sırasında bir kuşluk vakti güneşi panlitsıyla gelen ve hüznün gecesini sessizliğe kavuşturarak Rabb'in yardımının devamı ile onun önden daha hayırlı olduğunu ve ilerdeki lütfun büyüklüğü ile hoşnutluk gayesine erileceğini müjdeleyen ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'ın hayatının evveliyle sonunu

karşılaştırarak, netice itibarıyla yetime şefkat, maddî ve manevî muhtaçlara merhamet hislerini uyandırarak sahip olunan nimeti anlatma emriyle son bulan bu mübarek sürenin sonunda tam bir iman ve iç rahatlığı ile sahip olduğu nimeti söylemeye acele ederek "Allahü Ekber" diye bir tekbir almanın ne güzel bir emre uyus, ne hoş bir gönül huzuru ilanı, ne büyük bir şükran duygusu ifade ettiğini ve bu şükran duygusunun sona kadar yenilene yenilene devam etmesi de nasıl arzuya şayan bulunduğunu hissetmemek mümkün değildir. Fakat bu tekbirin bu süreler sonunda Kur'ân'dan bir parça olduğu zannı verilmemek ve farz olarak değil de o zevk ve mânâyı duyanların duygularına bırakılmış bulunduğu anlatılmak için kırâetlerde tevâtür ile nakledilmemiş ve terkedilmesi caiz olmak üzere Resulullah (s.a.v.)'ın fiili ve bir yoldan da emri olmak üzere hususi olarak rivayet edilmiştir. Neticide bu mendub ve müstehab olarak âdet halinde uygulanır olmuştur. Bugünkü uygulamaya da böyledir. Çoğunlukla "Allahü Ekber" denilir. Çok vakt de "Allahü Ekber. Lâilâhe illallahu vallahu ekber ve lillahi'l hamd" denilir. Konuyla ilgili geniş bilgi için Cezeri'nin "Neşr-i Kebir"ine bakılmalıdır.

Şimdi hüznüleri dağıtan bu ferah ve gönül rahatlığı üzerine artık dünyada hiçbir zorluk ve zahmet kalmadı zannıyla tembelliğe düşülmemek, ancak her zorluğun yanında kolaylıklar bulunduğunu bilerek sahip olduğu nimeti anlatmak için daha çok çalışmak, hem yalnız nimeti gömmekle kalmayıp o nimeti verenin zabına bakmak ve bütün râğbetini ona yönelterek ona doğru gitmek için çalışmanın gereği anlatılmak üzere de bu süreyi aşağıdaki gibi İnşirah Süresi izlemiştir.

İNŞİRAH SURESİ

Açmadık mı? Açıp genişletmedik mi? Senin için. Senin mutluluğun için göğsünü de nefesine genişlik, kalbine ferahlık, nefesine kuvvet ve ferahlık vermedik mi? İçinde bulunulan anda ve gelecekte, dünya ve ahirette bütün dilekleri izah edip de her zorluğu yenecek büyük bir ruh ile şaşkınlıktan doğru yolu bulmaya, gamdan sevince, darklıktan genişliğe erdirmedik mi? Râğib şöyle der:

Şerhin aslı, eti ve benzeri şeyleri açmak, yani açıp genişletmektir. Şerh-i sadr, yani göğsü açmak da bundandır ki, ilâhî bir nur ve Allah tarafından bir gönül rahatlığı ve bir ruh ile onu genişletmektir.

Şihâb yazar der ki: Aslı, eti yanp açmak olduğu ve bunda bir açılma ve içini ve içinde bulunanı açığa çıkarmayı gerektiren bir genişletme bulunduğu için şerh ve genişlik kalb hakkında da kullanılır olmuştur. Kederini gidererek sevinç ve neşe verecek şeyi irdak etmesi bir şerh ve genişletme sayılır. Çünkü onun sıkıntısını açacak ve üzüntüsünü giderecek geniş bir nefes aldımka gibi herhangi bir sebep, bir duygu, bir ilham ile ondan gaip veya ona gizli bulunan sevinci gerektiren bir şey ortaya çıkar ki bu, bir kitabı izah etmek mânâsına şerh denilmek gibidir. Sonra da bu mânâ kalbin mahalli olan göğüste mübalağa için kullanılmıştır. Çünkü bir şeyin genişlemesi, onun içinde bulunduran şeyin de genişlemesini gerektirir. Onun için işitirsin ki, sevince genişlik, zıddına da dark ismi verirbir. Bu bir kaç mertebe vasıta ile kinaye dallanna ayrılan mecazlardandır. Lakin yaygınlaşmasından sonra gizlilik giderilmiş, vastalar kaldırılmıştır.

Bu yapılan açıklama şerhin bir şerhidir. Şihâb yazar eti açmaktan kalbi açmaya ve ondan göğsü açmaya geçerek gitmiştir. Fakat eti yanp açmaktan göğsü açıp genişletmeye, ondan nefes genişliğine ve kalbin açılmasına ve ondan nefsin manevi olan neşe ve genişlemesine geçmek daha uygundur.

SADR, her şeyin ön ve baş tarafı olduğu gibi, insanın gövdesinin de belinden başına doğru ön ve içinden kalp ve ciğerleri kapsayan üst kısmı yani sine, göğsü veya bağır dediğimizdir. Arkadan sırta da zahr denilir. Yer ve cüz olma ilgisıyla kalb veya nefisten kinaye de olur.

Diştan göğsüs darlığı zayıflık işareti sayıldığı ve içten göğsüs darlığı (diyk-ı sadr); nefes darlığı, kalb sıkıntısı, elem, ızdırap ve tahammül edememe olduğu gibi, dışından göğsüs genişliği (vüs'at-ı sadr); kuvvet alameti, göğsüs açılması; bir özlemi ortaya koyma, içten göğsüs açılması; nefes genişliği, rahat, kalbin açılması; ruhun sevinç, sevk, fikir, bilgi ve tahammül genişliği mânâlarını ifade eder. Bu şekilde "şerh-i sadr", esasen göğsünü, bağnını açıp genişletmek demek olduğu halde bununla kalbe ferahlık vermek ve nefsi herhangi bir fiil veya söze açıp neşe ve sevinç ile o fiil ve sözü almak üzere genişletmek mânâsından kinaye edilmek de yaygın olmuştur. Öyle ki şerh ve gönülün açılması denildiği zaman maddi olarak göğsü veya kalbi açmak veya yarmaktan ziyade manevi olan bu neşe ve ferahlık mânâsı anlaşılır.

Alûsî der ki: Şerhin aslı dağıtma ve genişletme olup "izah" mânâsında kullanılması yaygın olduğu gibi nefsin ferahlığı mânâsında da yaygın olmuştur. Hatta bunda örf olarak hakiki mânâdadır denilse uzak olmaz ve bu kalp ile ilgili olduğu zamandır. Kalbini şununla şerh etti demek, onunla sevinçli ve ferah kıldı demektir. Çünkü kalp nefsin konakladığı yer gibidir. Normal olarak da konaklanılan yerin genişletilmesi onda konaklayanın rahat ve ferah olması neticesini doğurur. Kalbin mahalli olan göğüsle ilgili olduğu ve göğsü açmak denildiği zaman da böyledir. Bu genel olarak kalp genişliğini de ifade eder. Çünkü normal olarak bir evin etrafını genişletmek evin genişliğiyle uygun olur. Geniş evin etrafı da genişletilir ki şiriniği artsın. Bundan hareketle nefsin neşe ve ferahlığına geçilir.

Kalp ve göğüsle ilgili olduğu zaman bazen da şerhten bilgiyi çoğaltmak mânâsı kastedilir. Denilmiş ki: Sanki bilgiler geniş bir alana muhtaç imiş ve kalp de onun mahalli imiş gibi hayal edilir de bilgiler çoğaldıkça kalbin de geniş olması gerekeceği düşünülür.

Bazı kere de bundan nefistekinin çoğaltılması kastedilir. Denilmiştir ki: Bu da, bilgileri genişletmek nefsin genişletilmesini gerektirir düşüncesiyledir. Bazı kere de "şerh-i sadr" ile, nefsin kutsal güçler ve ilâhî nurlarla desteklenmesi mânâsı cast edilir. Öyle ki nefis, bilgi olaylarının meydana, meleke yıldızlarının göğü, tecelli türlerinin Arş'ı, içle doğan bilgi sürülerinin yaygısı olur da artık ona herhangi bir durum, bir başka durumdan meşgul etmez, ona göre olacak, olan ve olmuş bir ve eşit olur ve bu mânâlardan her biri bulunduğu makama göre murat olunur. Yüce Allah'ın Resulüne nimetlerini sayma makamı olan bu makama en uygun olan mânâ ise -Ragib'in da anlattığı gibi bu sonuncu mânâdır. Bununla beraber diğer mânâlar da caiz görülmüştür.

Açık olur, bu gönül rahatlığının Duha Süresi'nin immesiyle hasıl olmasındır. Bununla beraber A'la Süresi'nde de bunun bir mukaddimesi bulunduğu gibi, bundan sonra Kadr Süresi'ne kadar bunun mukaddime ve sonuçlarını bir izah vardır. Tefsirciler "şerh-i sadr" ile ilgili iki görüş zikretmişlerdir:

BİRİNCİSİ, haberlerde geldiği üzere çocukluğunda veya peygamberliği sırasında veya İsrâ gecesinde cismanı bir ameliyat suretinde göğsü yanlarak kalbi kıranıp yıkanmış, yine yerine konduktan sonra iman ve hikmetle doldurulmuş olmalıdır ki bu tartışmalıdır. Maddî kalp yıkanmasının iman, ilim, hikmet, şefkat gibi manevi şeylerle ilgi ve münasebeti bulunduğuna inanamayanlar bu husustaki rivayetleri mantıkî gömeyerek reddetmişler; bu ameliyatın esas itibarıyla mümkün olduğunu ve maddi temizliğin manevi temizlik ile de ilgi ve münasebetini düşünenler ise bunu kabul etmiş, bununla beraber buradak muradın o olduğuna ısrar etmemişlerdir. Peygamberlikten önce meydana gelen ve onun habercisi olarak olağanüstü olaylar ve kerametler de inkar olunamazsa da sürelerin tertibine göre buradaki göğüs yarmanın ne peygamberlikten evvel, ne de peygamberlik sırasında değil, Ve'd-Duha'nın immesiyle yahut daha sonra olması açıktır. Bu yönden cismanı mânâyı; da gösteren en kuvvetli rivayet ise Mirac gecesiyle ilgili olarak Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî'de Katade'den rivayet edilen şu hadistir. Demiştir ki: Bize Enes b. Malik anlattı. Ona da Malik b. Sa'saa anlatmış. Efendimiz (s.a.v.) buyurmuş ki: "Ben Beyt'in yanında uyur uyanık arası bir halde iken içimde Zemzem suyu bir altın tasla bana gelindi de göğsüm şuraya ve şuraya kadar yandı". Katade demiş ki: Enes'e ne kastediyor dedim: "kamamın aşasına kadar dedi". Buyurdu ki: Derken kalbim çikanlı da Zemzem suyu ile yıkandı. Sonra tekrar yerine kondu. Sonra iman ve hikmet dolduruldu. Sonra Burak getirildi. Onun üzerinde Cebraîl (a.s) ile beraber gittim. Ta dünya semasına vardık..." Bundan en açık olarak anlaşılan uyku ve uyanıklık arası misali bir keşif ve müşahede olması ve asıl neticenin iman ve

hikmet dolarak Mirac'ın vuku bulmasıdır. Burada bu mânâ murat edilebilir ve bu şekilde bu sûre Mirac'a işaret olabilir. Ve'd-Duha'nın inisi sırasında da bir keşf ve müşahede vukua gelmiş olduğuna göre de bir Mirac olmuş demektir. İsrâ gecesiyle Ve'd-Duha'nın inisi arasında ne kadar zaman bulunduğu bilinmiyor ise de Mirac hadislerinde bu sürelerin içerdiği mânâlara tesadüf edildiği ve Ve'd-Duha'daki "gece" den murat İsrâ gecesi olduğuna dair de bir rivayet bulunduğu için bunların Mirac ile ilgili olduğunu kabul etmek gerekir. Bunda ise cismanı yarma ihtilafı olduğu, ruhanî yarmada ise ittifak edildiği için, hangisi olursa olsun "göğsü yarmak"tan aslî murat, gaye olan son mânâ olmalıdır. O da iman ve hikmet ile hakikatın açılmasıdır ki, cisimler onun için çalışır ve ona feda edilir. Hakikatte bir elem olan cismanı ameliyatla onun bir vesilesi olmak itibarıyla kolaylıkla aşabilir. Bu nedenle su ikinci görüş ihtilafıızdır:

İKİNCİSİ, "şerh-i sadr" dan maksat, neticesi marifet ve itaat olandır ki, bunu da birkaç şekilde izah etmişlerdir:

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara ve cinlere peygamber gönderilince Allah'tan başka ilâhlardan ve onlara tapanlardan uzak olmak suretiyle insanlar ve cinlerle uğraşmak önce zor gelmiş, göğsünü daraltmıştı. Fakat yüce Allah ona öyle âyetler göstermişti ki bunlarla bütün o zorlukları asma gücü ve imkanı bulmuş ve yüklenmiş olduğu her meşakkat, her şey gözünde küçülmüş idi. O şekilde ki kalbinden bütün tasa ve düşünceleri çıkarmış, ancak bir tek düşüncesi bırakmıştı. Çoluk çocuğun nafakası sıkıntılarını tınmaz, insanlardan ve cinlerden gelen eziyetlere önem vermez olmuştu. Hatta bunlar gözünde sinekten küçük olmuştardı. Ne tehditlerinden korkar, ne de mallanna, makamlanna meylederdi. Şu halde "şerh-i sadr", dünyanın değersizliğini ve ahiretin değerini bilmekten ibaret olur ki bunun benzeri En'âm Süresi'ndeki "Allah her kimi hidayet erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar. Her kimi de sapıklığa düşürmek isterse onun da kalbini daraltıp sıkıştır." (En'âm, 6/125) âyetidir.

Buhârî'de de İbnü Abbas'ın âyetini, "Allah onun göğsünü İslâm'a açtı." şeklinde tefsir ettiği zikredilmekle yalnız bu mânâ gösterilmiştir.

En'âm Süresi'nde de geçtiği üzere rivayet olunduğuna göre Ashab-ı kiram sordular:
- Ey Allah'ın Resulü! Göğüs açılır mı?
- Evet.
- Alâmeti nedir?
- Aldanma yurdundan uzaklaşmak, ebdiyet yurduna yönelmek ve gelmeden önce ölüm için hazırlıktır. Bunun özeti şudur: Allah'a ve onun vaad ve tehdidine samimiyetle iman, insanın dünyadan uzaklaşmasını, ahirete râğbet etmesini ve ölüme hazırlanmasını gerektirir.

2. Resulullah (s.a.v.)'ın sinesi bütün önemli şeylere açılmıştı, telas etmez, ızdırap çekmez, şaşmaz, sıkıntı ve ferah hallerinin ikisinde de gönül rahat buluru, yükümlü olduğu görevini eda ile meşgul olurdu.

"Senin kalbini" denilmeyip de "senin göğsünü" denilmesi, bu yarmanın genişliğine, yani yalnız içte kalmayıp eserleri dışta da görüldüğüne dikkat çekme olmalıdır. Yani Resulullah (s.a.v.)'ın sinesi "Müminler için kanadını indir." (Hicr, 15/88) emri gereğince bütün müminlere şefkat ve merhametle açıktır.

Bir de, "göğsünü açmadık mı?" denilmekle yetinilmeyip de "senin için" denilmesinde de nükteler vardır.

Birincisi, "lâm"ın "lâm"a karşılık olmasıdır. Yani "Ancak bana ibadet etsinler diye..." (Zâhıyat, 51/56) ve "Beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ, 20/14) buyurulduğu üzere, "sen bütün itaati benim için yaparsın, ben de yaptığını benim için yaparım" demek olur.

İkincisi, elçiliğin faydalan, sevabı Allah'a değil, elçiye ait olduğuna dikkat çekme olur. Yani, benim için değil, senin için açıktık.

Üçüncüsü, bu açma ve yarmada zarar ihtimalininin bulunmadığını bildirmek içindir. Yani aleyhine değil, bütün sonuçları hayır olmak üzere lehine açıktık ve yardık. Çünkü gafillerde olduğu gibi birçok sevinç ve ferahlıkları sonu felaket olur. Nitekim, "Nihayet kendilerine verilen şeyler sebebiyle ferahladıkları zaman, ansızın kendilerini yakalayiverdik. Bir de ne görürsün hepsi bütün ümitlerinden mahrum düşmüşlerdir." (En'âm, 6/44) "Bilmeyecekleri yönlenden onları derece derece düşüşe yuvarlıyacacğız." (Arâf, 7/182) buyurulmuştur.

"Nun" ile "açmadık mı?" buyurulup da "açmadım mı?" buyurulmamasının da iki izah tarzı vardır: "Nun" tazim ve ululuk gösteren nun olması itibarıyle, nimeti verenin büyüklüğü nimetin büyüklüğünü gösterir. Çoğul onun olarak yorumlandığı takdirde de mânâ şu olur: Bu açma ve yarma işini yaparken doğrudan doğruya yalnız yapivermedim. Meleklerimi de çalıştırdım. Sen o melekleri önde ve etrafında görüyordun ki kalbin kuvvet bulsun da peygamberlik görevini o kalp kuvveti ile eda edesin. Bu durumda CİN Süresi'ndeki "Gaybını kimseye açmaz. Ancak seçtiği bir elçi olursa başka. Çünkü onun önünden ve ardından gözetleyiciler salar. Bilsin diye ki, onlar Rab'lerinin elçilik görevlerini hakıyla duyurmüşlerdir. Allah, onların yandaşlarını kuşatmıştır." (Cin, 72/26-28) mânâsına da işaret olur.

"2. "Senden yükünü indirmedik mi?"

VAD', mutlak koymak mânâsına olduğu gibi aşağılatmak, indirmek, düşürmek mânâlarına da gelir. Burada yükü indirmek mânâsnadır ki bütün bütün düşürmek veya hafifletmekten daha genel olabilir. Zira ağır, ağır yük demektir. Günah ve vebal mânâsı da bundandır.

3. "O senin sırtını ezen yükü". Bu, yük ve günah mânâsına gelen "vizr" in sıfatıdır. İNKÂD, nikd yahut nekid yapmaktır. Nikd; yıktınıya, bozuntuya ve yürüyüş ve sefer nedeniyle yavaş ve güçsüz olmuş deveye denildiği gibi, bir şeyin bozulurken, üzülürken, ezilirken, koparken ve bir yük yıkılmaya yüz tutmuş bir durumdayken kırdığı sese; sepilenerken boyanmış ve cıalanmış deri, ağaç ve arabanın çıkırtısı; eklem yerlerinin, kemiklerin çıkırtısı, kuşların çıkırtısı ve bir şişenin ağzı sorulurken çıkan çıkırtısı gibi seslere de nikd ve nekid, böyle ses çıkarmaya da inkad denilir. Buna göre "inkad-ı zahr": yükün sırta ağır basarak kemiklerini çatırdatması veya üzüp zayıf düşürmesi, bitkin ve güçsüz etmesi demek olur. Ki bizim "belini kütletti", "kemiklerini birbirine geçirdi" tabirlerimiz gibi ağırlık ve zorluğu anlatmada mesel olmuştur. Burada maksat, peygambere önce dayanılması ağır gelmiş olan zorlukların böyle ağır bir yüke benzetilerek anlatılmasıdır.

Bazılan, "nikd" deve gibi zayıflamak mânâsından, cokları da ses çıkarmak mânâsından kemikleri çatırdatmak, çatırdatmak mânâsına düşünmüşlerdir. İbnü Cerir demiştir ki: "Sırtına ağır bastı da ona gevşeklik verdi, gevşetti." demektir. Bu, Araplar'ın şu sözündendir ki, deve seferden döndükte sefer onun zayıflatmış, etini gidemiş olduğu zaman o deveye, "bu, seferin yorup bitkin düşürdüğü devedir" mânâsına "bu, nikdu seferdi" derler. Râzi ve diğerleri de demelgilerdir ki: "Dilciler şöyle der: Bunun aslı şudur: Sırtı yük ağır bastığı zaman onun bir nakidi, yani hafif bir sesi işitilir. Nakid; deve üzerine konan sepetlerin, deve palanlarının, kaburgaların, yük ağır bastığı zaman devenin kırdığı sestir.

Birincisinde zahr (sırt)'ın mef'ul (tümlec) olması açık denilebilirse de ikincide açık değildir. Çünkü bu mânâca "inkad", seslendirmek değil, seslenmek mânâsına lazim (geçişsiz) olduğundan ses sırtın değil, yükün sesi olmak gerekir. Bundan dolayı bunu sebebine dayandırmak kabilinden mecaza yorumlamışlar, seslenmeğe sebep olacak derecede ağır basmak mânâsına "yani onu ses çıkarmaya sevketti ve ona ağır geldi" diye tefsir etmişlerdir ki, bunun da aslı yani, "o yükle sırtın gırdımadı, bel kemiklerin çatırdamış" demek olur. Bunun için biz de iki yöne de ihtimali olmak üzere, "sırtını zayıf düşürmüş olan o ağır yükü senden indirdi, attı" meâlide ifade ettik. Fakat burada 'ya böyle müteaddi (geçişli) mânâsı verilmek için çalışılmasına benim gönlüm pek razı olmuyor. Bu ses Resulullah (s.a.v.)'ın sırtına değil, sırtındaki o ağır yüke, ağırlığa ait olmalı. Murat da Resulullah (s.a.v.)'ın, arkasındaki o ağır yükün çıkırtısından, verdiği eziyetten çok etkilenmiş olduğunun beyanı olmalıdır, demek istiyorum. Bu mânâyı anlatmak için de mef'ulü bih (düz tümlec) değil "sırtında" mânâsında mef'ulü fih (zarf

tümlecî) olmalıdır. Gerçi Nahiv'de mekan zarfından "fî"nin kaldırılması pek caiz değil ise de altı yön zarfında, canıp ve cihette, haric ve dahil gibi kelimelerle istisna edilerek caiz olduğu bilinmektedir. Sırt mânâsına gelen "Zahr" kelimesi de altı yön zarfından "arka" mânâsıyla düşünüldüğünde "fî"nin düşürülmesi caiz olmak gerekir. Bu mânâ "meczâ isnad" tan daha yakın ve daha güzeldir. Şöyle demek olur: Sırtında gıcırdamakta, bu şekilde sana eza vermekte olan o ağırlığı, o ağır yükü senden attık, indirdik.

Bazı tefsirciler burada "vizir'i", "Onlar günahlarını sırtlarında taşıyorlar."(En'âm, 6/31) âyetinde olduğu gibi "ağır günah" mânâsına yorumlayarak, bunun kaldırılmasını, bu surette "Allah, senin günahından geçmişini ve geleceğini bağışlayacak." (Fetih, 48/2) gibi günahı bağışlamak mânâsına anlamışlardır. Fakat bu âyette geçen "zenb" tabiri, peygamberlerden meydana gelmesi caiz olabilen zelle (küçük hata, ayak sürmesi) ve en uygun olanı yapmamak gibi küçük günahları da içine alabilirse de, ağırlık mânâsına gelen vizir'in küçük günahları için kullanılması uygun olmayacağı gibi, ağırlığı bilhassa "o senin sırtını ezen yükü" diye önemle büyütülmüş olan vizir'in küçük günah mahiyetinde küçük kusurdan ibaretmiş gibi anlaşılması da hiç uygun görünmez. Gerçi bunun bu ağırlığı aslında büyük günah olmasından değil, ahlakî yüce olan peygamber (s.a.v.)'in en küçük bir günahtan bile şiddetle etkilenip üzülmesi nedeniyle olduğu güzel bir yorum olabilirse de zahirin aksi olmaksızın kurtulmaz. Onun için bunun günah mânâsına değil, ağır yük mânâsıyla, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i peygamberlikten önce veya başlangıcında son derece üzen ve dayanılması ağır gelen bir takım zorluklar demek olması daha doğrudur ve çoklarının tercihi de budur. Bu zorluklar, bu ağırlıklar hakkında tefsirlerde başlıca şunlar sayılmıştır:

1. Yukarıda da geçtiği üzere peygamberlikten önce cahiliyye âlemi içindeki şaşkınlık halinin ağırlığı. Zira başlangıçta sırf olgun aklı ile bakan; bir taraftan kavminin sirk ve cehalet içindeki hallerinin fenalığı, bir taraftan da kendisini yokluktan varlık âlemine getiren ve yetim iken barındırıp yetiştiren, hayat, akıl ve güzel huylarla nimetler veren yüce Allah'ın, üzerindeki nimetlerini görmüş ve bunların büyüklüğüne karşı Rabb'ine nasıl ve ne yolda itaat ve hizmet edeceğini de bilememiş olduğundan dolayı vicdanında büyük acılar duymuştur. Peygamberlik gelince bu şaşkınlık yok olmuş, bunun gereği olan yük üzerinden atılmıştır. Şu belli bir şeydir ki, bir yükün ağırlığı, vermiş olduğu eziyet ve sıkıntı ile uygun olduğu gibi, bir günahın ağırlığı da neticesindeki azabın şiddetine göredir. Bu açıdan gerek yük, gerek günah ağırlığı gerçekte ruha ait olan bir elem ve azap ağırlığı olmakta birleştiği için; yük bir günah, günah da bir yük gibi düşünülerек ikiisi de bir ağırlık kavramıyla "vizir" mânâsında birleştirilir. Gönlüde duyulan gam ve elemle vizir denilmesi bundandır. Ancak yük, elemi yok olarak sonunda bir edir ve haz olması itibarıyla elemi daha sonra görülecek olan günahtan ayrılır. Onun için "vizir" olmaksızın çkar, nimet olur. Büyük bir kâr için nice ağır yükler, acı kederler bir nimet aşkıyla karşılanarak yolu buluncasına haz ve sevinç içinde kolaylıkla çekilir. Oysa günah, kendisi bir zevk olsa bile neticesi elem olduğundan bunun aksine olur. Bir de nimet esas itibarıyle herkes için övülen bir şeydir. Fakat alçak ve aşağılık kimseler bir hizmet karşılığında olmayarak emek vermeden nimet yiyip durmaktan ar duymaz, utanmaz da bulduka şımanır. Değerli, onurlu kimse ise, gördüğü lütfâ karşı hizmet edememiş veya o nimeti yerine sarfedememiş olmaksızın sıkılır, eziyet duyar ve bir hizmet yolu bulmaksızın o nimete kavuşmuş olup durmak kendisine ağır gelir. "Onda hiç kimsenin alacak bir nimeti yoktur."(Leyl, 92/19) vasfına uygun olamak ister. O sırada o nimeti veren bir tür hizmet yapmasını isteyince o hizmet ağır bile olsa onu yerine getirmeyi canına minnet bilecek o ağırlık kendisine hafif görünür. İşte peygamberlik gelince Hz. Muhammed (s.a.v)'den o hayret ve şaşkınlık gitmiş bulunduğu gibi o ilmin ve bir değerli ahlakın hükümüyle o gam ve tasa kendisinden kalkmış ve o zorluklar kolaylığa dönüşmüştür.

2. Peygamerliğin gelmesiyle yol görünmüş, şaşkınlık halindeki önceki zorluklar sıyrılmış ise de bu kez de daha büyük bir endişe ve korku Resulullah (s.a.v.)'ın omuzlarına yüklenmiş bulunuyordu. O da peygamberlik görevinin hakkıyla alınıp yerine getirilmesindeki büyük zorluk ve sorumluluk endişesi ve girişeceği cihadda başan derecesini ve kusur ettiği durumda Hak ve halk karşısındaki tehlikesini düşünmek meselesi idi ki, buna "Aba'-ı risalet" yani, peygamberlik yükleri ismi verilir. Zira, "Allah'tan kulan içinde ancak âlimler hakkıyla korkar." (Fâtır, 35/28) mânâsı gereğince ilim artp Allah daha çok tanınınca Allah korkusu da artıyor, önce iyi bilinmeyen nice ahiret endişeleri yüz gösteriyordu. Önce Cibril'e yaptığı ilk konuşmada bütün güç ve takatini saran "Son derece kuvvetli, çetin kuvvetlere sahip"(Necm, 53/5-6) bir heybet ve gücün kendisini sarması ve kuşatması endişe titremiş kalmıştı. Buna derece derece alıstıktan sonra da etraftan kâfirlerin o zamana kadar görülmeyen eziyet, sıkıntı ve türlü dedikodularla düşmanlık ve kötülüklerini görmeye başlamış, henüz "Allah seni insanlardan koruyacaktır." (Mâide, 5/67) vaad ve duyurusunu almamış, "Ve her halde ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. İlerde Rabb'in sana verecek de sen razı olacaksın."(Duhâ, 93/4-5) vaad ve müjdesine muhatap olmamış ve henüz ayıntılı direktifler almamıştı. Bir müddet için dinlendirilmek üzere vahye ara verilip kitesimenden dolayı duyduğu yalnızlık ve başına gelenlerden dolayı düşmanlardan duyduğu sevinç ifade eden sözler nedeniyle de çok tasalanmıştı. Bu suretle kendisini yalnız dünya elemleri değil, Rabb'ine karşı bir günah işlemiş olmak endişesiyle ahiretle ilgili tasalar da sarmış, işte bunlar onun sırtına basan ve belini kıracak gibi kemiklerini çatırtıp yüreğini sızlatan bir vizir yani bir ağır yük gibi boynuna yüklenmişti. Yüce Allah vahyin kesilmeksizin ard arda devam etmesi ve Ve'd-Duha'nın indirilmesiyle bunları bir kısmını büsbütün üzerinden atmış, bir kısmını da alıstırmak, kendine ve ahirete olan keşf ve bilgilerin artırmak suretiyle hafifletmiş, ondan sonra dünyayı gözüne sinek kadar göstermeyecek, "Dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değer yoktur." dedireceek derecede kalbine ferahlık ve nefesine ilâhî bir kuvvet vermiş,

Kur'an'ın feyizli dünya ve ahiret nam ve şanını, zikir ve şerefini yükseltmeye başlamış idi. Onun için buyruluyor ki:

4. Yine senin için zikrini, nam ve şanını yükseltmedik mi?

Bazılarına verilen ve netice itibarıyle haklarında bir felaket olan şöretler gibi aleyhe değil, sırf lehine olarak yükselttik mânâsı ifade edilmek için yine "zikir"den önce getirilerek tekrar açık açık söylenmiştir.

ZİKİR, burada "Andolsun size bir kitap indirdik ki onda sizin şerefiniz vardır."(Enbiyâ, 21/10) âyetinde olduğu gibi şeref ve şan mânâsıdır. Bununla beraber Kur'an ve fikir mânâsına da işaret olabilir. Resulullah (s.a.v.)'ın nam ve şanının yükseltilişi Bakara Suresi'nin âyetinde geçen "Kimini de birçok derecelerle daha yükselkere çıkarmıştır." (Bakara, 2/253) mânâsı üzere bütün nebi ve Resuller içinde derecelerle yükseldiğidir ki bunun özeti nam ve şanının Allah'ın namını takip etmesi, Allah anıldıkça onun da anılmasıdır. Ebu Ya'la'nın, İbnü Cerir'in, İbnü Münzir'in, İbnü Ebi Hatim'in, İbnü Hibban'ın ve İbnü Merduye'nin ve "Delail'de Ebü Nuaym'in Ebu Said el-Hudri (r.a.)'dan rivayet edildiğini tesbit ettikleri bir hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmıştır: "Cebrail (a.s) bana geldi ve dedi ki: Rabb'im ve Rabb'in şöyle buyuruyor: "Bilir misin, senin zikrini nasıl yükselttim?" "Yüce Allah en iyisini bilir" dedim. Dedi ki: "Ben anıldıkça sen de benimle beraber anılacaksın." Bu ise nam ve şan yükseliğinin en büyük mertebesini açıklamaktadır. "Allah" denilince Resulü beraber anılır. denilince beraberinde denilir. "Allah'a itaat edin, peygamberine itaat edin."(Nisâ, 4/59), "Kim peygambere itaat ederse kuşkusuz Allah'a da itaat etmiş olur."(Nisâ, 4/80), "şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ı Resulüdür." (Fetih, 48/28-29) buyurulmuştur. Bu nam ve şan, bu Allah'la beraber zikredilip anılmak ise her yüksekliğin üstündedir. Nitekim Hz. Hassan'ın şu beyti de bu yüksekliğe işaretir:

"O parlak alınlı ki üzerinde peygamberlik mührü vardır. Allah'tan şehadet edilmisti, pandlar ve şahit olur. Allah o peygamberin ismini kendi ismine katmıştır: Beş vakitte müezzın 'şehadet ederim' dediği zaman." "Muhakkak ki Allah ve melekleri peygambere salat eder (şeref ve şanını yüceltir)ler. Ey iman edenler! Siz de ona salat ve selam getirin." (Ahzab, 33/56)

5. Demek ki, "zorlukla beraber bir kolaylık vardır". "Fâ", fasiha olarak kendisinden

önceki kısımdan sonraki kısma şahit getirme ve inceleme ile onu dallara ayırma tarzında; yahut sebep bildiren fa olarak öncekini illet olarak göstermek suretiyle ta'diyе şeklinde ilerisi için vaaddir. Bu vaadin gerçek olduğunu bildirir. Vaadin ne olduğu sözün akışından anlaşılmaktadır. 'deki elif-lam, fa'nın fasiha olması durumunda görünüşte "ahd" içinde olmak lazım gelirse de cüzden külle (parçadan bütüne) geçiş ile gerçekte vaadi ifade için istigraka işaretir. Yilet için olması durumunda ise kübra (büyük öneme) demek olduğu için durudan doğruya istigraktır. Demek ki mânâ şu olur: O göğsü açma ve yarma, yükü kaldırma, adını yüceltme madem ki oldu, demek ki o senin çektiğin zorlukla beraber büyük bir kolaylık varmış, o halde daha da vardır. Yahut, çünkü her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Ondan dolayı seni kolaylığa erdirdik, yine de erdiririz.

Meşhur olduğu üzere burada "beraber", "sonra" mânâsındır. Yakınlık, beraber olmaıya benzetilereک ifade olunmuştur. Çünkü o göğsü açma ve yükü kaldırma, yükün sırtı ezmesinden sonra olmuştur. Kısacası, bu böyle olduğu gibi ilerisi için de böyledir. "Allah, bir güçlüğün arkasından bir kolaylık yaratacaktır."(Talak, 65/7) Bir iş darlık halinde genişler.

6. "Evet, zorlukla beraber bir kolaylık var". Bu da evvelkini vurgulamakla beraber yeni bir başlangıcı ile vaadden vaade genelleme halinde bir vurgudur. Bunda 'in istigrak için olması gerekir. Fakat önceki istigrak için olduğuna göre bu ona işaretle ahd için olur ve şöyle demek olur: Evet, o her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Yani o zorluğa göğüs gerilip ağılırsa o kolaylığa erilir. Çünkü kolaylığın var olmasından herkesin de mutlaka ona emresi lazım gelmez. O kolaylığa inanıp, o zorluğa ehemmiyet vermeyip de Allah'ın izniyle sağlı göstererek dayanan ona erer. Nitekim "Ve'l-Yeli" Sûresi'nde "Kim malını Allah yolunda verir ve takva yolunu tutar ve en güzeli de tasdik ederse, biz onu en kolay yola muvaffak kılacağız."(Leyl, 92/5-7) buyurulmuştur. Şu halde bundan sonra da bir zorluğa tesadüf edersen onu da başka bir kolaylığın izleyeceğini veya beraberinde bir kolaylık bulunduğunu bil, bu vaadi tasdik et de o zorluktan yılma. Onu da gönül hoşluğuyla karşıla. Burada "beraber" "sonra" mânâsıdır. Zira zorluk ve kolaylık zıt şeylerden olduğu için bir arada bulunmaları caiz olmaz. Bir yere pespeşe ve ard arda gelirler. Şu kadar ki bir yere varmaları itibarıyla beraber imi? gibi de düşünülebilirler. Yani bir yönden zor görünen bir şeyde diğer yönden bir kolaylık vardır. O şeyi, bu kolay yönünü bularak yapabilen kolaylığına erer. Her zorluğu bir kolaylığın izleyeceğine inanmak da o zorluğun yalnız sonunda değil, beraberinde de bulunan bir kolaylık yonüdür. Bu itibarla "en güzel"i tasdik eden ve ona göre çalışan müminler için her zorlukta iki kolaylık var demektir ki, bunun birine dünya kolaylığı, diğerine ahiret kolaylığı demek uygun olur.

Rivayet olunmuştur ki, Resulullah (s.a.v) bu âyet inince ferahlık ve neşe içinde gülerек çıkmış, "bir zorluk iki kolaylığı yenemez", "Zorlukla beraber bir kolaylık vardır, zorlukla beraber bir kolaylık vardır." diyordu. Bu mânâ çoğunlukla zorluk mânâsına gelen "usr" kelimesinin belirli, kolaylık mânâsına gelen "yûsr" kelimesinin belirsiz olmasıyla izah edilmiştir ki bu izah, ikinci usr kelimesindeki "lâm"ın ahit mânâsında olması düşüncesine dayanır. Bununla beraber bu daha çok bu âyetlerin üstündeki ve altındaki "fâ"larla önceşi ve sonrasıyla olan irtibat ve bağılıktan anlaşılmaktadır. Ahd ise, önceki "usr" kelimesinde açık veya dolaylı olarak anlaşılan genelliğin ahdı olmalıdır. Her zorlukla beraber kolaylığın bulunabilmesini de açıkladığımız gibi tartışmasız olarak anlamak mümkündür. Yani kolaylığın var olması, onun herkes için meydana gelmesini gerektirmez. Mesela, "kâfire ölüm ve cehennemde ne kolaylık var?" gibi bir soru sorulamaz. Sorulsa, "cennet vardı ama o iman etmedi" diye cevap verilir.

Usr kelimesinin başındaki "lâm"ın umumiile ifade ettiğine ve imanın şart olduğuna şu olay da delil olur: İmam Malik Muvatta'da Zeyd b. Eslem'den rivayet etmiştir ki, Ebu Ubeyde Hz. Ömer b. Hattab (r.a.)'a yazmış, Rumlar'ın cökluğunu ve onlardan korktuğunu, endişe duyduğunu anlatmıştı. Hz. Ömer (r.a.) de ona: "Şu muhakkak ki mümin bir kalbe herhangi bir sıkıntı inerse yüce Allah ona bunun arkasından bir rahatlık verir ve bir zorluk iki kolaylığı yenemez." diye yazmıştır. "Mümin bir kalbe" denilmekle imanın gereği olan gönül huzuru ve sabra da işaret vardır. Onun için, sızlanan müminin ahiret sevabını kaybetmesi de bu genel mânâ ile çelişki teşkil etmez. Bununla beraber hepsinde de hükümn genelliği yine Allah'ın dilemesi kaydına bağlıdır. Muvaffakiyet onandır. Onun için bu hüküm ve vaadi hem ileriyе genellemek ve dallara ayırmak, hem de Allah'ın lûtfuna dayandırmak akışı içerisinde buyruluyor ki:

7. O halde boşaldığın vakit, yani her zorluğa bir kolaylık vurgulanarak vaad edilmiş olduğu için bir görevi, bir ibadeti bitirip bir zorluktan bir kolaylığa geçtiğin, biraz dinlendiğin, mesela aldığın vahyi yerine ulaştırdığın, farzlarını yerine getirdiğin vakit yine yorul, iş bitti diye rahata düşüp kalma da yine zahmeti terich edip diğer bir ibadet için kalk, çalış, yorul; farz bittiyse nafileyе geç, namaz bittiyse duaya geç ki, kolaylık da artsın, şükürde devam etmiş olasın. Bilindiği gibi "nasab", yorgunluktur. Kolaylık tembelliğe sevketmemeli, çalışmaya teşvik edici olmalıdır ki onun peşinden de bir kolaylık gelerek, artma ve ilerleme durumu hasıl olsun.

8. Rabbini meful (tümlec)ün fiilden önce getirilmesi "ancak" ve "sadece" mânâlarını ifade etmek içindir. Yani ancak Rabb'ini iste ve arzula, her ne umarsan ondan um. Onun dığındaki sebep ve illetlerde veya gayelerle duraklayıp kalma, başka maksada bağlanma da bütün çalışmalarında ancak ona yönel, durmadan ona doğru yürü, ona doğru, bütün lûtf ve nimet onundur. Onun için sade nimete ve esere râğbet ile kalmamalı; nimetten, nimeti vereni görüp hep ona doğru yürümeli, onun için çalışmalıdır. Son murat edilen odor. Bu süreden şu kaideler çıkarılır: "Yı sıkıştığı zaman genişler." ve "nimet külfete göredir." Başka bir deyişle: "Külfet nimete uygundur." ve "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göre verilir." Allah için çalışan Allah'a erer. Bu şekilde bu iki süre bilhassa Resulullah (s.a.v.)'ın hal ve şanını anlatarak feyzini daha çok yaymayı ve geliştirmeyi ve neticede nimetten o nimeti verene geçerek ancak Allah'a râğbet etmesini hatırlattıktan sonra en mükemmel ferdin halinden türün haline ve müminleri bekleyen sonun da güzelliine geçilecek bu iki sürenin bir başlangışı olmak ve ahiret hükmü ile dinin sabit olduğu anlatılmak üzere "Ve't-Tini" Sûresi gelecektir.

TİN SURESİ

"Tin'e ve Zeytun'a andolsun". Tin incir demek ise de burada öyle terceme etmek pek uygun olmayacaktır. Zira tefsircilerin bir çoğunun açıklamasına göre burada Tin ve Zeytun birer özel isim yerindedir. Özel isim olmuş kelimelerin ise tercemesine kalkışmak doğru değildir. Çünkü onlar neye isim olmuşlarsa onları mânâlarıyla değil lafızlarıyla tanıtlar. "İncir Köyü" diye bilinen bir köy, "Tin Karyesi" diye terceme edilmekle tanıtılmış olmayacağı gibi, Tin adıyla anılan bir dağı veya mescidi veya beldeyi de incir diye anlatmaya kalkışmak izah değil, kanştırma olur. Gerçekte tefsirler burada Tin ve Zeytun hakkında başlıca iki görüş nakletmişlerdir:

BİRİSİ: Bazı tefsirciler demistir ki: Görünen şekli ile Tin ve Zeytun'dan maksat, bu ad ile meşhur olan incir ve zeytin yemisiğeri veya ağaçlarıdır. Zira lugat itibarıyle görünen bu olduğu gibi Hasen, Mûcâhid, İkrime, İbrahim Nehai, Ata, Mukatil, Kelbi ve daha bir kısım âlimlerden "O, sizin su inciriniz ve zeytininizdir.", yahut "O, yenilen incir ve sıkılan zeytindir.", yahut "o, insanlann yediği yemiştir." tabirleriyle rivayet edilmiş ve İbnü Abbas'a da nisbet edilmiştir. Bunlardan ise, bir mecaz veya kinaye kastedildiğini gösteren bir karine (ipucu) bulunmayınca, açık olan incir ve zeytin diye bildiğimiz meyveler olmaıktır. Fakat bu durumda insan yaratılışının güzelliğini veya çirkinliğini ve sonunun acılığını veya tatlılığını anlatırken incir ve zeytine yeminle başlanmanın ne ilgisî olduğunu da düşünmek gerekeceğinden incir ve zeytinin insan hayatı için hem gıda, hem meyve, hem ilaç, hem ticaret açısından faydaları pek çok olan meyvelerin en güzel ve mübareklerinden olduğunu açıklamaya çalışmışlardır ki, biz burada bunun ayrıntılına

girmeye gerek duymuyoruz. İnsan yaşamak için maddi ve manevi gıdaya muhtaçtır. Maddi gıdaların en önemlileri tatlı ve tuzlu veya yağsız ve yağlı yiyecekler, bunların en güzelleri de meyvelerdir. İşte incir ve zeytin ya meyvelerin en faydalı ve en mübarekleri olmak itibarıyla özel durumlarına veya özelı zikredip geneli kastetmek yoluyla tatlı veya tuzlu, yağsız veya yağlı genellikle önemli yiyecekleri temsil edecek birer misal; Tur-i Sina ve Beled-i Emin de manevi gıdalara yer olan mübarek mevkiler olmaları nedeniyle bunlara yemin edilmiştir, demek olabilir. Bununla beraber insan yaratılış, açısından düşünüldüğü zaman "Erkeği ve dişiyi yaratana andolsun."(Leyl, 92/3) yemininin taşıdığı mânâdan dolayı bu iki meyvenin dişi ve erkekten kinaye olmaları ihtimali de uzak değildir. Bu görüşe göre Tin ve Zeytun, incir ve zeytin diye tercüme olunabilir.

İKİNCİ görüşe gelince: Birçok tefsirci de demiştir ki: Burada "tin" ve "zeytun"dan maksat yemiş değil, bu isimlerle anılan mübarek yerlerdir. Turu Sinin ve Beled-i Emin ile beraber zikredilmeleri de bunu gösteren bir kaninedir. Alûsî de bir çoğunun kabul edip inandığı üzere "bunlar, mübarek şerefli yerlere yemindir" diyerek bu görüşü tercih etmiştir. Bu yerlerin nereleri olduğuna gelince de birer dağ ismi, birer mescid ismi, birer belde ismi olması hakkında üç görüş zikretmişlerdir. Şöyle ki:

1- Birer dağdırlar.

İbnü Cerir'de Katade'den: Tin, Dimeşk'ın bulunduğu dağ; Zeytun, Beyt-i Makdis'in bulunduğu dağdır. İkrime bir rivayette de: Bunlar iki dağdır. Rebi'den: Hemedan ile Hulvan arasında iki dağ, Şam dağları.

Said b. Mansur ve İbnü Ebi Hâtım, Ebu Habib Haris b. Muhammed'den Tin, Tur-i Tina; Zeytun, Tur-i Zeyta denilen dağlardır. İyi incir ve zeytin bittiği için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. İmam Razi bunu İbnü Abbas'ın sözü olmak üzere naklederek şöyle der: İbnü Abbas demiştir ki: Bunlar mukaddes topraklardan iki dağdır. Bunlar incir ve zeytin yetişen yerler olduklarından dolayı bunlara Süryanice'de Tur-i Tina (Tin Dağı) ve Tur-i Zeyta (Zeytin Dağı) denilmiştir. Bu takdirde yüce Allah Nebilerin yetiştiği yerlere yemin etmiş demektir. Tin denilen dağ İsa (a.s)'nın; Zeytun, Şam İsraillioğullarına gelen peygamberlerin çoğunun gönderildiği yer, Turu Musa (a.s)'nın peygamber gönderildiği yer; Beled-i Emin de Muhammed (s.a.v.)'in peygamber olarak gönderildiği yerdır. Şu halde gerçekce yeminden maksat, peygamberlere hürmet ve derecelerini göstermek olur.

2- İki mescittirler. İbnü Zeyd: Tin, Dimeşk mescididir; Zeytun, Beyt-i Makdis Mescididir. Ka'b da: Tin Dimeşk Mescididir, Zeytun İliya Mescididir demiştir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayete göre de Tin Nuh Mescididir, Zeytun Beyt-i Makdis Mescididir.

3- İki beldedir. Ka'b'ın dediğine göre Tin, Dimeşk; Zeytun, Beyt-i Makdis'tir. Şehr b. Havşeb de: Tin, Küfe; Zeytun, Şam'dır demiştir. Maksadı Küfe'nin bulunduğu yer demek olacaktı ki Nuh (a.s.)'un konakladığı yere denir.

Demek ki Tin ve Zeytun, aslında bildiğimiz incir ve zeytin meyveleri ve ağaçları olmakla beraber bunların yetiştiği bereketli yerler olmakla tanınmış iki dağ ve onlarda iki belde ve onlarda iki mescid dahi Tin ve Zeytun adlarıyla tanınmış, bunlar da Tur-i Seyna ve Mekke gibi dinin kışığı mübarek şerefli yerler sayılmış olduğundan burada hayat için maddi, manevi gıdaların ve incir ve zeytin gibi faydalı meyveler verecek çalışma ve amelini ve yerin önemine ve özellikle incir ve zeytinin lezzet, kıymet ve faydalarına da ima ve işaret ile beraber daha ziyade peygamberlerin yetiştiği, dinlerin kışığı yerler olarak bilinen kutsal yerlere yemin edilmiştir. Bundan dolayı "Keşf" yazarının dediği gibi, bunların hepsi dinî ve dünyevî hayır ve bereketi ile mukaddes topraklara ve emin bir beldeye yemin demek olur. Yalnız incir ve zeytine yeminde bu ahenk ve kapsamaı anlamak güçtür. Onun için Tin'i ve Zeytun'u sade incir ve zeytin meyveleri diye terceme etmemek, gerek Hristiyanlık'ta, gerek Yahudilik'te gerek İslâm'da "Çevresini mübarek kıldığımız."(İsrâ, 17/1) mânâsı gereğince mübarek tanınan ve hayır ve bereketinden istifade için iyi olma hususunda yanlış olarak çalışılması arzu edilen mukaddes topraklara dahi işaret olmak üzere sözü geçen incir ve zeytin isimleriyle şöyle demelidir:

2. Yemin olsun o Tin'e ve Zeytun'a ve Tur-i Sinin'e yemin olsun, Sinin Dağı'na ki Hz. Musa'nın Allah ile konuşma şerefine nail olduğu dağ olup sin harfinin kesresi veya fethas ve nunun uzatılmasıyla Tur-i Sina ve Tur-i Seyna diye de tanınmış ve meşhur olmuştur. Sonu kısa ve uzatılmadan Tur-i Seyna da denildiği "Kamus'ta yazılıdır.

Ebu Hayyan, "Bunun Şam'da bir dağ olduğunda ihtilaf yoktur." demiş; Şihab yazarı da; "bu, meşhur olanın aksi olduğu, çünkü bu gün bilinen Tur-i Sina'nın Akabe ile Mısır arasındaki Tih yakınılarında bulunduğu" beyanıyla itiraz etmiş ise de Ebu Hayyan'ın maksadı da Mısır toprakları karşısında bulunan ve Filistin'i dahi kapsayan mutlak Şam toprakları olmalıdır. İhtilaf yoktur denilmesi bunu gösterir. Nitekim İbnü Cerir de hep "Şam'da bir dağdır, bir mübarek dağdır." diye rivayet etmiştir. Tur, dağ ve özellikle bitkili dağ demektir.

SİNİN, o dağın bulunduğu ve kendisine nisbet edildiği yerin ismi olup Beyrun ve benzeri kelimeler gibi muamele göreceğ çoğul kelimeler gibi "vav" ve "ya" ile irab aldığı, bazı kere de "ya" ile bırakılıp sonundaki "nun"a irab hareketleri verildiği söylenmiştir. Görünen şekliyle "Sinler Dağı" demek gibidir. Anhef demiştir ki: Sinin kelimesi ağaç mânâsına çoğuldur. Teklî "Sine"dir. Sanki Tur-i Eşcar yani, Ağaçlar dağı demek gibidir. Kelbi'den de "ağaçlı dağ" diye rivayet edilmiştir. Bunlar, "Derken ona varınca mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslenildi: Ey Musa!..."(Kasas, 28/30) âyetinde mübarek yerdeki Musa ağacına işaret olsa gerektir.

İbnü Ebi Hatim, İbnü Münzir, Abd b. Humeyd İbnü Abbas'tan, "sinin, hasen yani güzel demektir" diye rivayet etmişlerdir. Dahhak'ten de böyle rivayet olunmuş, İkrime'den de bunun güzel mânâsına olması Habeş lisanı olduğu ziyadesiyle rivayet olmuştur. İbnü Cerir ve İbnü Asakir Katade'den de; "Sinin; mübarek, güzel ağaçı demektir." dediğini rivayet etmişlerdir. Bununla beraber İbnü Cerir demiştir ki: Bu görüşlerden doğru olan, "Tur-i Sinin, bildiğimiz dağdır." diyenlerin görüşüdür. Çünkü Tur, bitkili dağ demektir. Sinin dağı denilmesi onu tarif içindir. Eğer "sinin kelimesi, güzel ve mübarek mânâsınadır" diyenlerin dediği gibi Tur'un sıfatı olsaydı, Tur tenvinli okunurdu. Çünkü bir şey bir sebep bulunmadıkça kendi sıfatına muzaf (belirtilen) kılınmaz. Yani "sinin", güzel ve mübarek mânâsında olsaydı, "Tur-i sinin" in bir sıfat tamlaması olması lazım gelir ve "Tur" kelimesi munsarif olduğundan tenvin alması gerekirdi. Oysa tenvin olmadığı için tamlama, isim tamlamasıdır diyor. Bu da çoğunlukla kabul edilmiş bulunuyorsa da, anlatıldığı üzere "sinin, güzel ve mübarek mânâsınadır" diyenler tamlamanın vasfı olduğu görüşüne varmış değillerdir. "Ağaç" veya "yer" gibi, nitelenen bir kelime takdiriyle veya sıfat-ı galibe türünden isim olarak tarif için muzafun ileyle (belirten) yapılmış olmasına engel olmaz. Maksatları güzel dağ demekten ibaret değil, yerinin veya otunun, ağacının mübarekliğini, güzelliğini beyan etme mânâsına "mübarek, güzel dağ" demek olmasında ve Hz. Musa'nın Allah'la konuştuğu o meşhur Tur-i Sina'ya bu mânâ ile "Tur-i Sinin" denilmesi olmasında bir sakınca bulunmadığı gibi Kur'an'da onun hakkında gelmiş olan "Vadi-i Mukaddes" (Kutsal Vadi), "Va-di-i Eymen" (Uğurlu Vadi) ve "Mübarek yerde bulunan ağaç" nitelikleriyle de pek çok ilgi ve uygunluğu vardır. Burada biraz sonra gelecek olan "Ahsen-i takvim" (en güzel biçim)den bahsetmeye bir başlangıç ve giriş olmağa da yakışır. Bu şekilde o Tin, Zeytun ve Tur-i Sinin'e yani bu üçüne yemin, Mukaddes Arz'a yemin mânâsında olur. Şu da "vav" atfısı (bağlacı)yla üçüne birden bağlanmış olur.

3. Ve bu emin, güvenli beldeye yemin olsun. Yani, Ey Muhammed! Bu bulunduğun, doğup büyüdüğün, peygamber olarak gönderildiğin, kudret, ululuk ve saygı itibarıyla emniyette erdiğin, emin yani güvenli vasiyala tanınan beldeye de yemin olsun. Tefsirciler buna oy birliğiyle Mekke demişlerdir. Çünkü Beled Süresi'nde de geçtiği üzere Mekke'nin bir ismi olduğu gibi "Hani bi Kabe'yi insanlara vaktiyle bir sevap mahallî ve emin bir sığınak yapmıştır. Siz de Makam-ı İbrahim'den namaz kılacak bir yer edin."(Bakara, 2/125) buyurulduğu üzere insanlara bir sevap yeri, bir sığınak olan Ka'be ve İbrahim'in makamı olarak ve "Biz onları, her şeyin ürünlerinin toplanacağı emin bir Harem'de

yerleştirmedik mi?"(Kasas, 28/57) buyurulan "Emin Harem" orada olduğu için Beled-i Emin adıyla tanınan da odur.

Alûsî'nin yazdığına göre merfu bir hadiste de: "O, âlemlere hidayet olan Kâbe'nin bulunduğu yer ve Resulullah'ın doğduğu ve peygamber gönderildiği beldedir." diye gelmiştir. Bundan bu sürenin Mekke'de indiği anlaşırsa da hicretten önce mi, yoksa sonra mı indiği anlaşılmaz. Hicretten sonra inenler, Mekke'nin fethinden sonra Mekke'de inmiş bulunsalar bile Medeni sayıldığına göre hicretten evvel inmiş mânâsına Mekki olmasını gerektirmez, Medeni de olabilir. Şu halde bu süre Mekke'nin fethinden sonra orada inmiş ise, Katade'den rivayet edildiği üzere Medeni demek olur. Çoğunluğu "Mekke'de inmiştir" demesi de Mekke içinde inmiş olması mânâsıyla yorumlanabilir. Bu mânâ, bu sürenin kendinden öncekine bir netice gibi olan mânâsına da pek yakışır ise de, Mekki olmakta meşhur olan mânâ hicretten önce olmasdır. Şu halde Resulullah (s.a.v)'a bu güvence daha o zaman verilmiş demektir.

EMİN, "emanet" kökünden feil kalıbında fakat fail mânâsında yani emniyette kılan, zulüm ve haksızlık yapmaktan uzak, kendisine bırakılan şeyi iyi koruyan, güvenilir demektir. Bu mânâda "amin" şeklinde ism-i fail (etken ortaç) duyulmuş değildir deniliyor. (Kasas, 28/57) âyetinde olduğu gibi "amin" kelimesinin "emn" yerinde kullanılması "zu emn" yani emniyetli meâlinde olarak nisbet mânâsında olduğu söylenmiştir. Çünkü ism-i fail (etken ortaç) olarak "amin" emniyeti olan, yani korkusu olmayan, yahut emniyet eden veya emniyet ve korkusuzluk veya emanet veren demektir. Beldenin emniyeti de, içinde bulunan kimseleri güvenilir bir adamın emaneti koruması gibi muhafaza eder, tecavüzden korur olmasdır ki bu benzetme yoluyla verilmiş bir mânâdır veya emniyet ve korkusuzluk mânâsına gelen "emn" kökünde ism-i meful (edilgen ortaç) olup me'mun, yani korkulmaz, korkutulmaz, emniyet ve sükun içinde demektir. Beldenin bu mânâca emin olması da, içindeki halkın korkusuz ve tehlikesiz olması, yani derf ve sıkıntılardan korkulmaması mânâsına "İsnad-ı mecazı"dir. Şu halde emniyetli demek iki mânâyı da ifade edebilir. Mekke-i Mukerreme'nin böyle emin bir belde oluşu ise "Allah Ka'be'yi, o Beyt-i Haram'ı insanları için bir düzen vesilesi kıldı."(Mâide, 5/97) mânâsı gereğince Allah tarafından insanları durumu için Beyt-i Haram yapılmış olan Ka'be-i Muazzama makamına harem olması ve ziraatsız bir vadi olduğu halde Hz. İbrahim'in "Ey Rabbimiz! Ben soyundan bazısını senin Ka'be'nin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı kılınlar diye yaptım. Artık insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meylettir. Onları ürünlerden uzaklaştır. Umulur ki şükrederler." (İbrahim, 14/37) duasına mazhar olarak "Biz onları herşeyin ürünlerinin toplanacağı emin bir Harem'de yerleştirmedik mi?"(Kasas, 28/57) ve "Onlar gömediler mi ki, çevrelerindeki insanlar çarpılıyordu iken biz Mekke'yi emin bir yer yaptık."(Ankebut, 29/67) nimetleri kriterince emin bir harem bulunması ve Resul-i Ekrem (s.a.v) Hazretleri'nin doğduğu ve peygamber olarak gönderildiği yer olması, "Oysa sen ilerinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Mağfiret diledikleri halde Allah onlara azap edecek değildi."(Enfal, 8/33) ilâhî vaadi gereğince halkının, hem Resulullah (s.a.v.) ilerinde bulunduğu müddetçe hem de yüce Allah'ın mağfiretini isteyerek istiğfar ettikleri sürece azap olunmayacaklarına dair garanti verilmiş bulunması nedeniyle. Emniyet ise hayatın en önemli şartlarından olduğu için, Mekke'ye böyle "emin belde" adıyla yemin edilmesi, bunun bu emniyet itibarıyla Tin, Zeytun ve Tur-i Sinin diye işaret edilen ve çeşime ve kavğadan uzak bulunmayan Arz-ı Mukaddes'teki yerlerden daha mukaddes ve dolayısıyla ilâhî ahit ve yeminde daha yüksek bulunduğunu anlatan ve bu şekilde bu yeminlerde maddi tattan manevi emniyet zevkine doğru yükselen bir ilerleme vardır ki, bu bize insan yaratılışı için yurt emniyetinin önemini ve yurtların, beldelerin kıymetli, hakiki emniyeti ile uygun, bunun da din ile ilgili olduğunu anlatır. Bu nedenle "emin belde" vasfı Mekke'yi göstermekle beraber diğer beldelerin de kıymetlerinin en çok emniyet ve sükun açısından ölçülmesi gerekeceğine işaret eder ki bu işaret

"Allah bir beldeyi misal yaptı ki, emniyet ve sükun içinde idi. Ona nızki her yerden bol bol geliyordu. Derken, halkı Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Allah da onlara, yaptıkları sebebiyle ağılık ve korku elbisesini tattırdı. Andolsun onları ilerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Hulmederlerken azap kendilerini yakalayiverdi. Artık Allah'ın size verdiği nızkılardan helal ve hoş olarak yeyin de Allah'ın nimetine şükredin. Eğer gerçekten ona ibadet edecek seniz."(Nahl, 16/112-114) âyetlerinin mânâsıdır.

İşte Tin, Zeytun, Tur-i Sinin ve bu Emin Belde isimlerinin bilinen ahit mânâlarıyla zihinlere ağık açık veya delalet yoluyla ifade ettiği bu mânâ ve kavramların derecelerine göre, sırasıyla önemleri yemin ile hatırlatıldıktan sonra bu yeminlere cevap olarak buyuruluyor ki:

4. Gerçekten biz insanı en güzel bir biçimde yarattık, yani insanı cinsini maddi ve manevi olarak, doğrultmanın, kıvama koymanın, biçimlendirmenin en güzelinde, en güzel biçimde olarak yarattık. terkibi, "Kıvama koymanın en güzelinde olduğu halde" mânâsında zarf-ı müstekarr olarak insanın yaratılarkenki halini bildirmektedir.

TAKVİM, eğriyi doğrultmak, kıvama nizama koyma, kıymet biçmek, kıymetlendirmek mânâlarına gelir. Sonundaki tenvin belirsizlik ve büyüklük için olarak "ahsen-i takvim", herhangi bir biçimlendirmenin veya büyük bir biçimlendirmenin en güzelı demek olur. Bu ise her mânâsıyla biçimlendirmenin en güzel biçimi demek olacağından maddi manevi her türlü güzelliği kapsar. Belinin doğrultmasından, biçiminin güzelleşmesinden, kuvvet ve melekelerin yükselmesinden akıl, ırfan ve ahlâkıyla ilâhî güzelliği ermesinde kudret gider. Belinin doğrulmasını, boy posunun düzgün olmasını bütün bu mânâlardan kinaye olarak veya dıştan içe geçmek, yerden göğe yükselmek için bir başlangıç olarak düşünülebilir.

Ebu Hayyân der ki: Nehai, Mücahid ve Katade, "şekil ve duygularının güzelliği" demişler, boyunca doğruluğu da denilmiştir. Ebubekir b. Tahir, "akıl, idrak ve iyiyi kötünden ayırt etme gücü ile süslenmesi" demiş, İkrime de, "gençliği ve kuvveti" demiş ise de en iyisi, her en güzel olanı içine alacak şekilde genelliğidir. Yani gerek boyunca posunun doğruluğu ile gündün güne artan görünen şeklinin güzelliği ve gerek aklının, zihninin hak ve hayır âyetlerini ve hatırlatılan güzelliği ve yüceltikleri idrak edebilecek şekilde güzel kabiliyeti ve gerek ilâhî ahlâk ve niteliklerle ahlaklanıp nitelenebilecek derecede gelişme ve olgunlaşmaya elverişli olan ahlâk güzelliği gibi maddi ve manevi her türlü güzelliği kapsar.

Gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerek ahlâk ve maneviyat itibarıyla ruhani bakımdan insan en güzel bir kıvama erebilecek en güzel bir biçimde yaratılmıştır. Gerçekten insanın mahiyet ve aslına, insanlık âlemine derin ve araştıncı bir bakışla bakan ve onun dışında ve içinde bulunan incelikleri düşünüp fikir yürüten kimse onu bazı ulu kişilerin dediği gibi görünen ve görünmeyen âlemlerin aktıkları yerlerin birleşme noktası, ifade ve istifade feleklerinin iki nuru olan güneş ve ayın doğduğu yeri, Hak Kalemi ile yaratılış kitabına yazılmış enteresan satırlardan oluşan metin ve ibareleri kapsayan ve onlardaki ilâhî sırları ve eşî benzeri olmayan güzelliğinden olmuş ve olacak mânâlarını açıklayan, kısa fakat birçok mânâları toplayan bir nüsha olarak görür ve Hz. Ali'nin söylediği bildirilen şu mânânın doğruluğundan haberdar olur:

"İlacın sendedir de farkında olmasızın, Derdin de sendendir fakat ki görmezsin, Sınırın ki sen sade küçük bir cisimsin Oysa sende dürlmüş en büyük âlem." Nakledildiğine göre, Kadi Yahya b. Eksem ve bazı Hanefiler; kansına: "Sen aydan daha güzel olmanışı isen boşsun." diyen kimse kansını boşamış olmaz diye fetva vermişler ve bu âyeti delil göstererek bu hükme varmışlardır. Kuşku yok ki bu güzelliği yalnız o küçük cisimde, maddi şekil ve kıyafette arayan hata etmiş olur. Yüzler ne kadar yaldızlarsa onda bir ay ışığı panlısı olmaz, fakat ay ışığını gören göz, güzelliği ve aşkı sezen bir öz vardır ki güzelliği ondadır. Sevgillerini parak aydan, ışıık şaşan güneşten daha güzel olarak nitelleyip anlatan şairlerin aşk macerasını inleyen hesaba gelmez şiirlerinde parlayan güzelliği ve alımlılık cazibesi bile sade topraklara gömülmeye mahkum maddi görünüşün değil, gönüllerde kaynaşan ruhani bir tecellinin cilvesidir. Güzellik ve

aşk dışı dikilen bir şekil değil, gönülde kaynayan bir mânâdır:

"Hayaliyle tesellidir gönül meyl-i visal etmez
Gönülden öze bir yar olduğun aşık hayal etmez."
diyen şair de bu mânâyı terennüm etmek istemiştir.

Kısacası, insanın güzelliğinin en güzel biçimde olması, duygusuz olan şekil ve suretinde değil, duygusunda ve özellikle "güzellik" denilen mânâyı anlamasında ve o duygudan güzellerin güzeli, en güzel yaratıcıyı ve onun mutlak güzelliikle en güzel olan kemal sıfatlarını tanıyıp onun ahlâkıyla ahlâklanmış olmasındadır. İnsan yaratılışının kıvamı ve aday olduğu olgunlaşma budur. İnsan ilk doğuşunda bu olgunlukta olarak değil, fakat bu kıvama, bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerleme kabiliyeti verilerek mânâsına en güzel biçimde yaratılmıştır. Yoksa onda hiçbir fanilık lekesi, bir aşâğılık hali bulunmazdı. Oysa böyle olmadığı görülüp duruyor. Fertlerin güzelliğinde mertebelerin bulunduğu ve her ferdin fanilikten, aşâğılık âleminden, mutlak güzelliğe yarasmayan lekelerden ve ihtiyaçlardan başlangıçta bir hissesi, günah denilen ve günden güne atılması gereken bir derdî bulunduğu ve bu şekilde beden yükünü ata ata ruhların temizliğe ve kurtuluşa gittiği ve böyle bazılarının yükselmesine karşılık diğer birçoklarının da hiçbir güzellik hissesi kalmayarak en alt tabakalara kadar yuvarlanıp durduğu görülüyor. Onun için buyruluyor ki:

5. Sonra. Bunda açık olan zamanda gecikmedir. Bununla beraber rûtbede olduğu da düşünülebilir, deniliyor. Buna göre bazı insanlar başlangıçta da en güzel biçimde olmamış olur. Bundan da "Allah'ın insana göcü yetmeyeceği şeyi yüklemesi" konusunun tartışmaya açılması gerekir. Doğrusu "en güzel biçim"den hiç hissesi olmayan insan ismini vermek doğru olmaz. Bir insan denilince elbette onda bir hissesi olmuştur. O halde gecikme rûtbe ile ilgili değil, zamanla ilgilidir. Yani, bir zaman sonra onu, (o en güzel biçimde yaratılan insanı) aşâğıların en aşâğısına çevirip döndürdü. Yahut, "Sefillerin en sefili yaptık." Yahut "o güzel biçimden döndürüp de maddî ve manevî olarak kötülennmiş en sefil bir halde cehenneme veya cehennemin en aşâğı tabakasına doğru ittik." Temizlik yerine eğnlik, güzellik yerine çirkinlik, ilerleme yerine gerileme, sıhhat yerine zayıflık ve hastalık, gençlik yerine ihtiyarlık, akıl ve bilgi yerine bunaklık ve cahillik, çalışma ve gayret yerine tembellik, bolluk yerine darlık, güçlük yerine zellilik, lezzet yerine elem ile bunaklık dönemine, ondan hayata karşılık ölüme, çürüyüp kokmaya, ondan kıyamette dünyaya karşılık cehenneme veya cehennemin en alt tabakasına doğru kaktık, "Cehennemin en alt tabakasında" (Nisâ, 4/45) olacak kadar geri çevrilmiş kıldıık.

6. Ancak iman edip iyi ameller işleyen o en güzel biçime yaraşır, Allah'ın nzasına uyarak ilerisi, ahireti için hayra yarar, meyve verir, güzel işler yapan kimseler hariç, bunlar öyle geri çevrilemez, o aşâğılık çukuruna düşmez, görünüş güzelliğini, maddî kıvamı kaybetseler bile ona karşılık kurtuluşa, en güzel olan mutlak güzelliğe, daha çok sevimliliğe, o iman ve amelin meyvelerini koparacak güzel sona doğru giderler. Çünkü onlar için öyle bir ecir vardır ki kesilmez, tükenmez veya başa kakılmaz, başa kakılmadan sonsuza kadar devam eder. O bedenler amel edemez olduğu, yokluğa gittiği halde de o ecir, bir başa kakma olmadan, sonsuza kadar sürer. Dolayısıyla onlar sefil olmak şöyle dursun, çalışma zahmetinden dahi kurtulurak o en güzel biçimlendirmenin olgunluk zirvesine ermiş, en güzële ve onun ziyadesiyle Hakk'ın cemaline kavuşmuş olur. İşte o Tin ve Zeytun'un, o Tur-i Sinin'in, o emin beldenin asıl hatırlattığı mânâ da budur. Yüce yaratıcının lütuf ve ihsanına ve emir ve hükmüne, bu cezalandırma ve ödüllendirme kanunu ile sorumluluğa inanıp gereğince Allah için güzel ameller işleyerek o en güzel biçimlendirmeyi olgunluk zirvesine götürmeye çalışanların kesilmez bir ecir ve mükafata ermeleri, bunların dışındakilerin, yani iman ile iyi ameli olmayanların da aşâğıların aşâğısına yuvarlanmaları önermesidir. İmanı olmayanların, her ne yapsalar o sefillik ve aşâğılığa düşecekleri kesindir. Dinin bütün mânâsı da bu ceza ve sorumlulukta, bu iman ile Allah için iyi amel yapma kanununda özetlenir ki bu, kul tarafından iman ve itaat ile iyi amel işlemek; Allah tarafından da iyilik ve kötülük yollarnı bildirerek iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük ile mükafat ve ceza verme mânâsını taşır. "Doğrusu Allah katında din ancak İslâm'dır."(Âl-i İmran, 3/19) buyrulun İslâm da bu iki özelliği içerir. Yani din, Allah ile en güzel biçimde yarattığı kullar arasında bir ilgi, bir bağılık kanunudur ki, kullar tarafından mânâsı, yaptığı işe göre karşılık alacağına inanıp iman ve salih amel ile esenliğe ermek; Allah tarafından mânâsı da iyiyi kötüyü, güzeli çirkinı bildirip ona göre hüküm ve cezasını uygulayarak kötülerı aşâğıların aşâğısına ıterken iman edip iyi işler yapanları adı âlemden yüce âlemde esenliğe çkarmak, kesilmez ecir ve mükafat ile ilâhî meclise, birlik âlemine almaktır. Onun için idi ki, önceki sürenin sonunda, "Ancak Rabb'ine yönel."(İnsirah, 94/8) buyurulmuş idi. İşte burada bu ecir ve ceza özetlenmiş, dinin mânâsı da bu ödül ve ceza kanununda toplanmış bulunduğu için netice olarak buyrululuyor ki:

7. O halde artık sana dini ne yalanlatabilir? Bu hakikat böyle iken, bu ödül ve ceza, o en güzel biçim ile yaratılma, sonra aşâğıların aşâğısına çevrilme ve iman edip iyi amel işlemeye tükenmez ecir bir taraftan görülen, akılla anlaşılan, nakledilen bunca şahit ve delil ile bilinmiş; bir taraftan da bu ilâhî vaad ve haber ile vurgulanmış ve kesinleşmiş ve sırf maddî gözle bakıldığı zaman bile çalışmayanların ücret alamadığı ve bedenlerin neticede çürüyüp kokarak atıldığı göz önünde dururken bundan sonra artık sana "din yalandır, o cezanın, o ödülün aslı yoktur!" diye yalanı söyletecek ve dolayısıyla seni imandan ve iyi amelden alkoyup o tükenmez ecirden yoksun edecek ve yalancılıkla, dinsizlikle aşâğıların aşâğısına ittirecek ne gibi bir sebep olabilir? Ey o en güzel biçimde yaratılmış ve sonra aşâğıların aşâğısına çevrilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmış olan insan! Yahut, ey Muhammed! Bu hakikat, bu ecir ve ceza böyle sabit ve dünyada bile görülüp dururken ve sende bu en güzel biçimde yaratılma ve iman gibi yüce ahlâk varken sana, "din hakkında yalan söylüyorsun" diye seni yalancılıkla itham ettirecek ne gibi bir sebep olabilir?

8. Allah, hakimlerin hakimi, hükümdarların hükümdarı değil mi? Hakimler, hükümdarlar isyan edenlere ceza; itaat edenlere, iş görenlere ecir ve ödül verir bir "din" demek olan ceza ve sorumluluk kanunlarını uygulaylar da, onların hepsinin üzerinde hakim olan yüce Allah hükmünü yerine getirmez, ceza ve ödül vermez, dinini yürütm ez olur mu? Elbette olmaz. Hiç kuşku yok ki insanı o en güzel biçim ile yaratan Allah, hakimlerin hakimidir. Onun dini her dinden üstün hak dindir. O dinini yürütecek, güzel ile çirkinı, yalancıyı doğruyu ayıracak, iman edip samimiyet ve ihlasla güzel güzel ameller yapan müminlere mükafat verecek; kâfirleri, dinsizleri de aşâğıların aşâğısına yuvarlayacaktır. O halde insan olan, dine yalan dememeli, cezayı inkâr etmemeli, insan kuvvetli olunca haklı olur, her yaptığı kalır, ceza görmez, ceza kanunu acizlere özgüdür sanmamalı; hakim, hükümünde kendi kuvvetine aldanıp da hak ve adaletten ayrılmamalı, o hakimler hakiminin hüküm ve kudretinden korkmalı, aşâğıların aşâğısına yuvarlanmaktan sakınmalı, onun dineine girmeli, ona iman edip Allah'ın kullanna karşı adalet ve âlemin düzelmesine hizmet ile o tükenmez ecir ve mükafata ermelidir. Yoksa insanı o en güzel biçimde yaratan Allah'ı, hakimlerin hakimi değildirdi zanneden kendine yazık etmiş olur. Bu durumda bu âyet kâfirlerle tehdit, müminlere müjdedir.

Tirmizî, Ebu Davud ve İbnü Merduye Ebu Hureyre (r.a.)'den Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Her kim 'ya okuyup da "Allah hakimlerin hakimi değil midir?' âyetine geldiğinde "Evet, ben de ona şahitlerdenim." desin buyumuştur. Bazı rivayetlere göre de Resulullah (s.a.v) bu âyete geldiği vakit "Allah'ım sen noksan sıfatlardan uzaksın, evet." derdi.

Bu sûrede insanın yaratılışı ve dininin hakikati bu şekilde tesbit edilip özetlenerek hem evvelkî sûreler bir özete bağlanmış hem de bundan sonraki sûrelere bir hazırlık yapılmıştır. Din yalan değil, hak; Allah da hakimlerin hakimi olunca, "Oku, Rabb'in ismiyle oku!" diye okutmaya başlamak ne kadar güzel ve ne kadar yerindedir.

ALAK SURESİ

Sûresinin başından e kadar beş âyettir. Tam sûre itibarıyla da Fatiha'dır. Fatiha bundan ve in ve in baş kısımlarından sonra immekle beraber tam sûre olarak indirildiğinden, sûre itibarıyla önce indirilen Fatiha, âyet itibarıyla önce indirilen de 'dir. İmam Ahmed b. Hanbel, Buharî ve Müslim ve Abd b. Humeyd ve Adurrezzak ve daha başkaları İbnü Şihab yoluyla "Urve b. Zübeyr'den, Hazreti Aişe (r.a.)'den vahyin başlaması ile ilgili hadiste -ki Fatiha da tamamı nakl edilmişti- ilk vahyin rüyayı sadıka (doğru çıkan rüyalar) ile başladığını açıkladıkları sonra Hira mağarasında meleşin gelip tazyik ile tutup sıkıp da "oku" dediğini, "Ben okumuş değilim." diye cevap verdiğini, bunun üzerine bir daha sıkıp yine diye cevap verdiğini, üçüncüde yine bütün çabasını sona erdinceye kadar sıkıp bırakıp da dediğini rivayet etmiş olduklarından ve hepsinden en sahih (doğru) olan bu rivayette ise e kadar âyetler diye anlatılmış ve açıkça ifade edilmiş bulunduğundan ilk inen âyetlerin bu âyetler olduğu en sahih olarak isbatlanmış bulunmaktadır. Yalnız ile yetinen bazı rivayetten maksat, sûrenin tamamına işaret olduğunu zannedenler olmuş ise de bu mücmel e kadar açıkça ifade eden rivayet müfessir demek olduğundan, müfessirnin mücmele tercih edilmesi gerekir.

Tamamı birden indirilen sûrelerin pek az olup azar azar ve çoğunlukla beşer veya onar âyet indirdiği bilindiği gibi, bunlarda da beşer âyet anlatıldığı ve bu sûrenin geride kalan kısmı da anlamlarına göre sonra davetin başlamasıyla karşılıklı mücadelenin meydana gelmesinden sonra indigine daletalet ettiği ve namazın farz kılınmasından sonra olduğu anlaşılan bu âyetlerin Ebu Cehil'in azgınlığı sebebiyle indirdiği hakkında da Buhari ve diğer (hadis) kitaplarında rivayetler nakledilmekte bulunduğundan dolayı ilk indirilen, bu sûrenin tamamı değil, başndan beş âyet ve tam sûre olarak indirilenin Fatiha olduğu ve değişik rivayetlerin bu şekilde bağdaştırılması bu konudaki sözlerin ve rivayetlerin gerek rivayet ve gerek dirayet bakımından en sahihi (doğrusu) bulunduğu gerçekten tesbit edilmiştir. Onun için Zamaşerî'nin İbnü Abbas ve Mücahid'den: Bu sûre ilk inendir. Tefsir bilginlerinin çoğu ise; "ilk inen (sûre) Fatiha, sonra Kalem sûresidir" sözü de Fatiha tefsirinde geçtiği tarzda bu mânâ ile açıklanmış ve rivayetler arasında uyum sağlanmıştır. Özetle en sahih olan rivayetlere göre bu sûrenin beş âyetinin ilk inen olması, Fatiha'nın tam sûre olarak ilk inen olması ve bu arada başka sûrelere ait bir takım âyetlerin immiş olmasına aykırı değildir. Şu halde İbnü Abbas ve Mücahid'in sözü ile tefsir bilginlerinin çoğunun sözleri arasında gerçekten çelişki yoktur ve bundan dolayı "Keşşaf" sahibi gibi Fatiha'nın ilk inen sûre olduğu sabit değildir zannedenlerin görüşü doğru değildir. Kur'an'ın gerek âyet ve gerek sûre tertibinde inne sırası gözetilmeyerek Mekki (Mekke'de inen) ve Medenî (Medine'de inen) sûrelerin ve âyetlerin öne almak ve geriye bırakmakla karıştırılıp daha çok mânâ ilişkisi gözetilmiş bulunmasında ise nazmın güzellikleri ve Kur'an'ın icazı açısından çok büyük hikmetler vardır ki bunun en belirginı hayatın gidiş ve gelişmesinde ve zaman olayları ve değişmelerinin meydana gelmeleriyle analiz ve birleştirmesinde daima önceki ile sonraki arasındakiı birlik ve düzen nizamını düşündürmektir. Mesela bu beş âyet, Fatiha'dan önce inmiştir diye bunları süreden ayırıp da tertipde Fatiha'dan önce koymaya kalkışmak gibi bir üslub takip edilecek olsaydı, ne bu sûre kalır, ne de Kur'an'ın (diğer) sûreleri ve âyetleri arasında bir uygunluk bulunurdu. Öyle yapılmıyıp Kur'an'ın herhangi bir kısmı okunurken ve hatta her hangi önemli bir işe başlarken diye başlamakta hem her şeyden önce "Rabb'in ismiyle oku" emrinin mânâsının uygulama, hem de Kur'an nazmını hiç bozmadan bütün yönleriyle korumak vardır. Bu sûrelerin bu şekilde Kur'an'ın (indirilmesinin) bitimine doğru buraya konulmasında şüphesiz ki ilk sırasında anlaşılan mânâdan fazla bir mânâsı vardır. Henüz okunacak bir kitap verilmeden oku oku denilmekle "İşte bu kitap" (Bakara, 2/1) diye başlayarak okunacak kitabı tamamladıktan sonra bitimine doğru "oku oku" diye emredilmesindeki mânâ elbette farklıdır. Bunda olgunluk döneminden, zamanın geçmesinden sonra da peygamberliğin ilk durumunu hatırlatmakla sonu baş tarafa çeviren bir yenileme ve hiçbir zamanda okumaktan doylunmayacağını anlatmak üzere "O halde bir işi bitirdin mi daha yorucu olana ko, ancak Rabbinden iste." (İnsirah 94/7-8) mânâsı gereğince biri bitince diğerine bağlamak suretiyle bir devam mânâsı vardır. İlk indirildiğinde okumaya başlamak için varid olan bu pekiştirilmiş emir sonradan da tekrar tekrar devam etme mânâsını ifade etmek ve bu şekilde önceki sürede geçen ahsen-i takvim ile ahkemu'l-hâkimin (hükmedenlerin en doğru hükmedicisi) olan Allah, dininin gereğini uzun uzadıya açıklama hususunda buraya derc etmiş. Ve onun iğindir ki bunun başında ilk indirilen beş âyet, sonradan insanın kendini ihtiyaçsız görmesinin sakıncalı olduğunu açıklayan ve Allah'a dönüşü ifade eden "Hayır! Gerçekten insan, kendisini zengin görünce azıyor. Oysa dönüş, elbette Rabbinedir." âyetleri ile takip edilmiştir. Demek ki İslâm dini, başlangıçta diye okumak emri ile gelmiş ve sonra da insan bir mertebeye gelir de okumaktan, ilmden, din ve kulluktan kendisini doygun olur zannetmemesi ve başlangıç ve sonuç birleştirilerek, her sonucun bir başlangıç gibi bilinmesi için bu emri kapsayan bu sûre buraya yerleştirilmiştir. Bu mânâ "Ecelin gelinceye kadar Rabbine ibadet et." (Hicr 15/99); "Ve de ki: Rabbim! İlmimi artır." (Tâhâ, 20/115) âyetlerinin de mânâsıdır.

Âyetleri : Hicâz'de yirmi, İrâkî'de on dokuz, Şâmi'de on sekizdir.

Fâsılası : harfleridir. Bunlar, sırasıyla birleştirilirse "kalk bağışlayayım" yahut "kak heybet ver" mânâları çıkar.

Meâl-i Şerifi

- Yaratan Rabbinin adıyla oku!**
- O, insanı bir alekadan (embriyodan) yarattı.**
- Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir.**
- O Rab ki kalemle yazmayı öğretti.**
- İnsana bilmediği şeyleri öğretti.**
- Hayır! Doğrusu (kâfir) insan azgınlık eder.**
- Kendisinin muhtaç olmadığını zannettiği için.**
- Muhakkak ki dönüş mutlaka Rabbinedir.**
- 10- Namaz kıldığı zaman, bir kulu engelleyeni gördün mü?**
- 11- Gördün mü (ne dersin?), ya o (kul) doğru yolda olur,**
- 12- Veya kötülüklerden sakınmayı emrederse?**
- 13- Gördün mü, ya bu (adam, hakkı) yalanlar, yüzçevirirse,**
- 14- O adam, Allah'ın kendini gördüğünü hiç bilmiyor mu?**
- 15, 16- Hayır, hayır! Eğer o, bu davranışından vazgeçmezse, and olsun ki biz, onu perçeminden, o günahkâr ve yalancı perçeminden tutup cehenneme sürükleriz.**
- 17- O zaman o taraftarlarını yardıma çağırırsın.**
- Biz de Zebaniler'i çağıracağız.**
- Hayır, sakın ona boyun eğme (Allah'a) secde et ve yaklaş.**

Rabbinin adıyla oku!. Yani onun yüce adıyla, "Allah" yüce ismi ile başlayarak oku. Okumaya başla. Yukunda geçtiği üzere bu emir inerken, başlangıçta Hira mağarasında Hz. Muhammed'in zabına melek gelip canına tak diyen şiddetli bir sıkıştıрма ile yalnız "oku" demiş. O zamana kadar Hz. Muhammed okumak bilmediği için "ben okumuş değilim" yani okumak bilmem ki ne okuyayım? demişti. Bunun üzerine yine şiddetli bir sıkıştırma ile "oku" demiş. O da yine "ben okumuş değilim" demişti. Demek ki o ilk iki "oku" emri henüz Kur'an değil, okuma denilen işe başlamak için heceletme cinsinden hazırlayıcı bir emir teklif idi. Kur'an, üçüncü defakı sıkıştırmadan sonra olan iş bu "Rabb'inin adıyla oku!" emri ile başlamıştı. Şu halde bu emir, ilk immesinde hem yaratıcı bir mahiyette Hazreti Peygamber'i okumazken okur yapmış, hem öğretici bir şekilde nazmı ile okunanı belirtmeye başlamış, hem mânâsı ile ilk vazifenin böyle yaratan, terbiye eden Allah'ı tanıtmak ve onun ismiyle okumaya başlamak olduğunu yükümlü tutmak şeklinde anlatmıştır. Bu başlangıçta şöyle demek olur: Gerçi sen bu zaman

kadar okumadın. "Sen Kur'ân'dan önce bir kitap okumuyordun." (Ankebut 29/48) kitabın niteliğini, imanın esasının neden oluştuğunu bilmezdin... "Sen önceleri kitap nedir iman nedir bilmedin." (Şurâ, 42/52) Fakat işte yaratmak denilen işin sahibi olup kâinatı yaratan ve seni yaratıp yetiştiren, sana ve her işine sahip olan Rabb'in seni kudretiyle şu anda bir okur yaptı, okunacak bir Kur'ân, bir kitap indirmeğe başladı. Böyle öğretildiği gibi o Rabbi'nin ismiyle başlayarak oku!

"Kur'ân okumak istediğin zaman, Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytanın serinden Allah'a sığın." (Nahl, 16/98) âyetinde de geçtiği üzere Kur'ân okumanın hakikati, sözü rastgele söylemekten daha güzel bir şekilde düzgün olarak bağlayarak birbiri ardınca ağızdan sesle çıkarmaktır ki, gerek ezberden ve gerek yüzünden, gerek gizli ve gerek açık mutlak olarak okumak demektir. Kitabın kitap olması için, gerçekten yazılmış olması şart olmadığı gibi, okumak için de mutlaka yazı şart değildir.

Gözle mütalaaya (okumaya), zihinden hatırlamaya okumak demek de mecazdır. Hakikaten kırâetin kemali ezbere okumaktır. Hz. Peygamber'in hadisinde söylendiği üzere yüzünden okumanın sevab ve fazileti, kavrama ve ezberlemeye vesile olmasından dolayıdır. Resulullah'ın kırâati, yazıya ihtiyacı olmaksızın Allah tarafından kendine böyle inmiş olan Kur'ân'ı ezberinden en mükemmel şekilde okumaktır ki, kendi kendine veya namazda veya diğerlerine tebliğ için okumayı, okutmayı ve yazdırmayı kapsar. İşte eskiden hiç kitap okumamış, yazı yazmamış olan Ümmî Peygamber'e bu emir ile bir mu'cize olarak okunacak bir kitap verilmeye başlanmış ve kendisine yazmadan okuyacak okutacak, emir yoluyla yazdırtacak bir kırâet kudreti ihsan buyurmuştur. Buna besmele ile başlanması da emrolunmuştur. Ve bunun hikmeti, uluhiyet gereği olduğu da özellikle "senin Rabbin" izafeti ile anlatılmıştır. Hiç bir kitap okumadan ve kalem ile yazıyı bellemeden böyle bir kırâet mucizesi nasıl mümkün olur? gibi bir şüpheye meydan bırakılmaması için kalem işine kadar gelinmek üzere aşağıdaki gibi yaratıcılık vasfı (niteliği) ve yaratılışın başlangıcı ile uluhiyet hükmü hatırlatılarak ve açıklanarak buyuruluyor ki: O Rabb'in ki yarattı, yani olmayan şeyi yaratmak kendisinin vasfı olan, yahut seni ve her şeyi yaratan Rabb'inin ismiyle oku ki

2. O insanı bir kan phtısından yarattı.

ALAK , aleka 'nın çoğulu olarak sayılmıştır. Beydâvî demiş ki: "İnsan" kelimesi, çoğul mânâsında olduğu için çoğul yapılmıştır. "Kamus" ve şerhlerinden anlaşıldığına göre aslında lügatta alek maddesi, yapışıp işlemek mânâsına vaaz edilmiştir. Ve mutlak şekilde ilişkin ve yapışkan nesneye de denir. Bundan her türlü kana ve kırmızı kana ve özellikle uyusuk kana alek denilmiştir. Kandan bir kısım olması itibarıyla veya doğrudan doğruya ilişiklik mânâsı ile rahimdeki tutuğa da aleka denilmiştir. Yapışkanlıktan dolayı sülük ve kuyu makarasına ve ipine ve makarasının ilıştırılıp ipi geçirilen takıntısına ve işlek yola da alek denilir . Bütün bunlar maddî mânâdır. Bunlardan başka alek, ruhanî ve manevî olarak "alaka" gibi aşk ve sevgi mânâsına geldiği de lügatta açıklanmıştır.

Tefsir bilginleri, yaratılışın maddi yönünün göz önünde bulundurarak meni (sperma)'nin aşılmasından sonra medana gelen kan phtısının çoğulu olmasıyla yetinmişler ve bunu en alçaktan en yükseğe yükselmeyi göstermek için açıkça anlaşılan mânâ olarak görmüşlerdir. Fakat manevî yönü de kapsamak üzere mutlak bir alaka, bir ilişik mânâsına müfred olarak düşünülmesine hem alekanın yaratılmasına da başlangıç olan ve Rabbanî bir izafetten ibaret bulunan ruhî ilişige kadar insanın bütün yaratılışın başlangıçlarını kapsayan, hem de okunanın ruhî bir sevgi ve alaka ile takip edilmesi hususuna da açık faydalı bir uyarın olacağından dolayı daha ince, daha derin, daha belîğ olur. Bu şekilde meâlî şöyle demeli: "O, insanı bir ilişikten yarattı. Bununla beraber iki takdirde de kısaca mânâsı şudur: "Bir alakadan, yahut sırf bir ilişikten bir insan yaratan ve mutlak surette yaratmak kendinin şanı olan Rabb'in hiç okumamış olan kimseyi de böyle bir emir ile elbette okutur. Onun için oku!

3. Onun ismi ile "oku" tekrarı ifade eden bu ikinci emir okumak yeteneğinin tekrar ile meydana geleceğini uyamak üzere birinci "oku"yu pekiştirmek için bir tekrar olduğu gibi, daha sonraki âyetlerden hareket ederek başkalarına tebliğ etmek veya yazdırmak için okumak üzere ikinci bir emir de olur. Bundan dolayı kalem ile yazı meselesi burada açık olarak anlatılarak, mümkün olup olmamakla ilgili sorunun çözümü, başlangıç veya itirazıye (parantez içi) veya hal vavı ile şöyle tamamlanıyor. Ve Rabbb'in sonsuz kerem sahibidir. mübteda, sıfatı haberdir. (el-Ekrem) haber, (ellezi) onun sıfatı olması da caizdir. İki durumda da mûnsed marife (belirli) olduğu için kasr (tahsis) vardır. Birinci tarz, sözün gelişine daha uygun ve peygamberlik ile lûf ve ihsanda bulunmanın kalem ile ikramda bulunmadan daha yüksek olduğunu anlatmada daha açıktır. Yani başkası değil, o her cömertten daha cömert olan Keremine, kerametine nihayet olmayan, karşılıksız, bedelsiz, korkusuz, endişesiz lûf ve hilmî ile, sebepli veya sebeplsiz, alışılmış ve alışılmamış cömertlik ve yardım ile nimet verip, ihsanda bulunan kerametler ve mucizeler başlıyan ve gerçek kerim (cömert) yalnız kendisi olan o yaratan ve sana ismi ile başlayan okumayı emreden ancak Rabb'indir.

4. O kalem ile öğretendir. Kalem ile yazıyı öğreten, o vasıta ile ilim belleten de odur. Yoksa bir kan phtısından yaratılmış olan insanlar ne kalem bildirdi ne yazı.

5. O, insana bilmediği şeyleri öğretti. İnsanda olmayan kuvvetleri, yetenekleri, kabiliyetleri yaratarak ve deliller getirerek ve âyetler indirerek vehbî (Allah vergisi) olarak da öğretti. Çalışarak kazanma yoluyla da öğretti. İşte öyle sonsuz kerem sahibi olan Rabb'in sen hiç okumamışken, yalnız cömertliğinden sana Ledünnî (Allah tarafından ihsan edilen) bir ilim vererek böyle bir emir ile seni kaleme muhtaç etmeden de okutur, bilmediğin şeyleri bildirir ve bildirir. Onun için sen de onun ismiyle bu Kur'ân'ı oku, oku. Beydâvî der ki: Yüce Allah insanı en özel mertebelerden en yücesine nakleden ve nimetini ortaya koymakla Allah'lığını anlatmak ve cömertliğini gerçekleştirmek tarzında insanın başlangıç ve son durumunu sayarak bu şekilde önce Allah'ı tanıtmaya akıl yoluyla delalet edene işaret; ikinci olarak da işitme yoluyla delalet edene uyandı bulunmuştur.

Doğrudan doğru yaratılışın incelenimin Allah'ı tanımaya delaleti akla dayanır. Okuma ve yazmada ise okuyan ve yazandan nakletme itibarıyla (Allah'ı tanımaya) işitmeye dayalı delaleti vardır. Bu şekilde Kur'ân akli delilleri de kapsamakla beraber onlar onun mânâsı olduğundan asıl kendi delaleti, sözle ve işitme yoluyla olan delalettir. Peygamber'in Allah'tan öğrenerek okuduğunu nakleder ve anlatır demek olur. Kur'ân'ın ilk inen âyetinin, böyle akil ve işitmeye dayanan delili kapsayan, tekvini (var etmeye ilgili), teşrîi (kanun yapmaya ait) emirlerle oku oku diyerek ve okumanın, yazmanın, ilmin öğretilmesi insana Allah'ın en büyük kereminden olduğunu hatırlatarak gelmesi elbette çok önemli ve çok dikkate değer. Burada Peygamber'in okumak için yazıya ihtiyacı olmadığı bildirilmekle beraber şüphe yok ki kalem ile öğretmenin de Allah'ın büyük bir ikramı olduğu açıklanmış ve böylece ümmet okuyup yazmaya teşvik edilmiş ve özendirilmiştir. Şu kadar ki bunu anlatırken peygamberin yazı yazmaksızın okuması, kitap sahibi olması, hakkındaki Allah'ın keremini, yani peygamberlik ve elçiliğini ispatlama görüşü açısından daha yüksek olduğu da ifade edilmiştir.

Nitekim bu mânâ, Ankebut Süresi'nde: "(Ey Muhammed!) Kur'ân'dan önce sen herhangi bir yazı okumuş değildin; onu eiline de yazmamıştın. Öyle olsaydı o iptalciler şüpheye düşerlerdi." (Ankebut, 29/48) âyetinde açıkça anlatılmıştır. Şu halde kalemin bu önemini ifade eden âyeti ilk okuma emri ile beraber kabul eden peygamberin (s.a.v) bundan sonra kalem ile yazıyı da öğrenip yazması gerekmez miydi? sorusu sorulmaz. Gerçekten peygamberin kendi eliyle hiç yazı yazmadığı ve Alâ Süresi'nde "Sana Kur'ân'ı okutacağız (ve Allah dilemedikçe de) artık hiç bir şey unutmayacaksın." (Alâ, 87/6) buyrulduğu üzere Allah tarafından okutulani unutmayacağına dair kendisine güvence verildiğinden, ezberleme ve kavrama gibi de yazmaya ihtiyacı olmadığı, fakat indirilen (âyetler) ümmetin ezberlemesi için vahy katiplerine okuyup yazdırdığı bilinmektedir. Acaba kendisi yazmamakla beraber yazılanı okumayı peygamberlikten sonra da bilmiyor muydu? Bu hususta da meşhur olan, "hayır bilmiyordu". Çünkü Hudeybiye anlaşmas

belgesinde yazılan bir kelimeyi silmek için hangisi olduğunu Hz. Ali'ye sorduğu bilinmektedir. Bununla beraber "Şifa" ve "haşiyelerinde" anlatıldığı üzere sonradan katibi Hz. Muaviye'ye "Yani divite ham ipek koy, kalemi yan kes, ba'yı uzat, sin'i(n dişlerini) ayır, mim'i köreltme, Allah (kelimesini) güzel yap, er-Rahmân'ı uzat er-Rahim'i güzel yap (süsle)." meâlinde besmeleyi güzel yazmasını emr ve tarif ettiğine dair bazı hadislere göre yazılı bildiği de söylenmiştir. Bunu özel bir vahiy ile söylemiş olması düşünülmekle beraber bu "oku" emrinden sonra yümü üç sene Kur'ân'ı okumak ve yazdırmak vazifesi olmuş olan Hz. Peygamber'in bu müddet içinde yazıyı da bellemiş olması akla uzak değil, uygundur. Bu onun hiç okumamış, yazmamış ümmi iken Allah'ın emri ile okur peygamber olması mucizesine aykırı olmaz, yasaklanmışa da değildi. Daha önce okumuş yazmış olsaydı "O vakit iptalciler şüpheye düşerlerdi." (Ankebut, 29/48) buyrulduğuş üzere iptal ediciler onun Allah tarafından indirildiğinde şüphe edebilirler idiyse de peygamberlikten sonra okur olması gibi yazıyı bilmesi de şüphe değil, vurgulama olur. Ve bu, âyetlerin teşvikine de yakışır. Fakat gerçekten fiili olarak yazmadığı ve başka kitap mütalaa etmediği kesindir.

6. "Hayır." Sürelin bundan sonraki kısmının epeyce zaman sonra indiği anlaşıyor. Ve inmesie sebep de Ebu Cehil olduğu rivayet ediliyor. Bu arada Buhari ve Tirmizî'de İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere: "Eğer Muhammed'i Kabe'de namaz kılarken görürsem boynunu çiğnerim." demişti. Bu sebeple ile sakındırma, her şeyden önce ona ait olmak üzere öyle azgın kâfir insana hitaptır. Çünkü başında görünürde azarlama ve yasak etmeyi yönlendirecek bir şey yoktur, denilmiştir. Bu şekilde sürelin baş tarafına bağlanmaması, Ebu Cehil'in sözünü reddederek hitap ona yönelmiş oluyor. Bu ise görünürde aykındır. Kur'ân'da bazen sağa, bazen sola hitabı çeşitlendirme üslubu çoktur. Bu sürede lerle de birkaç defa ahenkli bir şekilde yapılmış ise de, kendinden öncekine bir bağlantıyı gerektiren bu ile üslub çeşitliliği belli olmuyor. Onun için bazıları da burada "Kella" yasak etmek için değil, "gerçekten" mânâsına olarak sonrasını pekiştirmek içindir. Hitap, yine peygamberedir, demişler. Bizim anladığımızı göre hitabın ilk önce Resulullah'a olması açık, "kellâ"nın da kendinden önceki âyetlerle tekrar tekrar okuma emirlerini ziddından caydırma ve sakındırma ile emri takviye olması nazmın ahenği itibarıyla de uygun olduğundan mânâsının şu olması gerekir: "Sakin okumamazlık etme ey Muhammed!" Çünkü insanoğlu muhakkak azıyır, azar, haddini aşar, hakka karşı gelir, halka zarar verir,

7. kendini zengin görünce, kendini artık ihtiyacı yokmuş, maksada emiş, zenginlik mertebesine gelmiş görürse, o görüş ve inanca bulunmak sebebiyle azar, onun için hiçbir zaman kendini zengin görme de Rabb'inin ismiyle oku, tekrar tekrar oku, emirlerini yerine getir.

8. Çünkü haberin olsun ki sonunda dönüş elbette Rabb'inedir.

RUC'A , "büsrâ" ölçüsünde dönme mânâsına masdardır. Yani dönüş onadır. Ondandır kurtuluş yoktur. Onun için hangi basamakta olursa olsun kendini zengin görmemeli, azgınlıktan sakınmalıdır. Bu hitap da Resulullah'adır. Bununla beraber esas maksat, kendini zengin gören ve azgınlık edenleri uyarmaktır. Onun için âyetin inme sebebi olan kendini zengin gören azgının azgınlığı bir misal halinde gösterilerek buyruluyor ki:

9. "Gördün mü?". Yukarılarda geçtiği üzere gerek bir me'ûle geçişli (müteaddî) olan görmek veya görüş sahibi olmaktan, gerekse iki me'ûlüne geçişli (müteaddî) olan ilim mânâsından gördün mü? Gördün ha, baksana ha, bilesin ha, anladın ha gibi dikkati çeken bir hitap ile ne dersin? Görüşün, fikrin, bilgin ne ise bana haber ver! demek mânâsına kullanılır bir sorudur ki, çoğunlukla maksat gerçekten soru ve haber alma olmayıp sorulan duruma dikkati çekmekle bir kinama veya azarlama veya şaşırtma olur. Onun için biz de yerine göre gördün mü? Ne dersin? Söyle bakalım? Baksana ha diye tercüme ededebilir. Burada üç vardır. Tefsir bilginleri bunların tefsirinde birçok görüşler açıklamışlardır:

Birincisi; hepsinin de aynı muhataba, yani özel hitap ile Peygamber'e ve genel hitap ile insana yönelik olması olabildiği gibi, iki tarafın arasında bir muhakeme (yargılama) veya bir hitabet üslubu ile sağa sola çeşitli şekillerde hitap etmesi de olabilir ve daha mânâlıdır. Bu birincinin, önce Hz. Peygamber'e hitap olduğu açıktır. Dolayısıyla da hitap şanıdan olan herkese hitap olur. Bunda bir azgını suçüstü halinde sakındırarak gördün mü? Baksana ha şuna, kendini zengin saydığı için nasıl azgınlık ediyor? diye kötüleyerek Peygamber'e ve dolayısıyla insanlığa bir gösterme ve teşhir etme vardır. Yani ey Muhammed! Yahut ey insan baksana! O engelleyen azgına, bir kulu namaz kıldığında. Namaz kılan bir kulu özellikle namaz kıldırdı sırada engellemek ne büyük cür'et, ne büyük azgınlıktır! İşte bu, o engellemeyi kendini zengin gördüğünden dolayı yapıyor. Kırâetten (okumadan) bahs edilirken namaza geçilmesi onda kırâetin bir rûkun olması ve namazın bütün ibadetlere esas ve dinin direği bulunmasından dolayıdır. Ve bu gösteriyor ki bu âyetlerin inmesi namazın farz kılınmasından sonradır. İbn Atiyye'nin açıklamasına göre; burada namaz kılan bir âbid (ibadet eden) den maksat Resulullah, engel olan da Ebu Cehil olduğuna tefsir bilginleri ihtilafa düşmemişlerdir. Ahmed, Müsim, Nesaî ve daha başka hadisçilerin Ebu Hureyre'den rivayetlerinde: "Ebu Cehil, Resulullah namaz kılarken görürse muhakkak boynunu çiğneyip yüzünü sürteceğine dair Lat ve Uzza'ya yemin etmiş, sonra da Resulullah namaz kılarken dediğini yapmamak için varmış, fakat birdenbire arkasına dönmüş elleriyle korunarak çekilmiş, "ne oldu sana?" denildiğinde, onunla benim aramda atışten bir hendek, bir korku ve bir takım kanatlar var, demiş. Resulullah da "Bana yaklaşıysaydı melekler onu parça parça ederlerdi." buyurmuş. Allah Teâlâ da 'dan sürelin sonunda kadar indirmiştir. Tirmizî'nin rivayetinde de peygamber (s.a.v.) namaz kılarken Ebu Cehil, "Ben seni bundan alkoymadım mı?" diyerek varmıştır. Ümeyye b. Halef Selman'ı namazdan alkolü diye Hasan'dan rivayet edilen haber sahih olamaz. Çünkü Selman'ın müslüman olması, hicretten sonra Medine'de olduğunda ihtilaf yoktur. Eğer Selman'dan başka Bilal ve diğerleri gibi biri hakkında olmuş ise âyetin hükmü genel olduğu için onu ve benzerlerini de kapsayacağına şüphe yoktur. Ebu Hayyân'ın nakline göre Tebrizî demiş ki: "Burada namazdan maksat, öğle namazdır." Denilmiştir ki bu, İslâm'da cemaatle kılınan ilk namazdır. Ebu Bekir, Ali ve ilk müslümanlardan bir cemaat beraberdi. Bunlar, namaz kılarlarken Ebu Talib, oğlu Caferle beraber uğramıştı. Ona: "Haydi amcanın oğlunun yanında sende ilk dedi." ve kendisi sevinerek gitti ve Ebu Talib şu beyitleri söylüyordu:

"Ali ve Cafer benim güvendiklerimdirler, Zamanın sıkıntısı ve şiddeti esnasında, Vallahi ben o peygamberi yadımsız bırakmam, Benim soyumdan olan da bırakmaz. Brakmayın, yardım edin oğluna amucanızın, Amcallahnız arasından ana-baba bir kardeşimin."

Resulullah da bununla sevinmişti. Alûsî der ki: Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü namaz, hiç ihtilafsız İsrâ gecesinde farz kılınmıştır. İsrâ'nın hicretten bir sene önce olduğunda da İbnü Hazm, icma olduğunu iddia etmiştir. İbn Fâris de hicretten bir sene ve üç ay önce olduğunu kesinlikle ifade etmiştir. Süddî de bir sene ve beş ay demıştır. Ebu Talib'in vefatı ise hicretten üç sene kadar öncedir. Çünkü onun ölümü Hz. Hatice'nin vefatından üç veya beş gün öncedir. Onun vefatı ise, Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesinden on sene sonradır. Şu halde Ebu Talib, namazın farz kılınışına kavuşmuştur. Her ne kadar Kadi İyâz Zümr'den İsrâ'nın peygamberin gönderilmesinden beş sene sonra olduğunu nakletmiş, Nevevî ve Kurtubî de bu görüşü tercih etmişlerse de bu görüş tenkid edilmiştir.

Fakat, Alûsî'nin bu itirazını biz uygun görmüyoruz. Çünkü İsrâ'da farz kılınan mutlak namaz değil, beş vakit namazdır. Bundan dolayı ondan önce Müzzemmil Süresi tefsirinde geçtiği üzere gece namazının farz olması gibi bir öğle namazının da farz kılınmış olmasına aykırı düşmez. Kaldı ki, yukarıda zikredilen rivayette öğle namazı denilmiş, farz olduğu

açıkça ifade edilmemiştir. Hz. Ömer'in müslüman olması ilk olarak açıkça kılındığı rivayet olunan namazın da bu olması gerekir. Ancak bu âyetin inme sebebi olan olaydaki namaz ögle namazı olsa bile âyetle de kasdedilen yalnız o namazdır demek doğru olmaz. Çünkü âyet kayıtsızdır. Şeriata uygun olan herhangi bir namazı kapsar. Gerek farz ve gerek nafil herhangî bir namazı yasaklamak, namazdan alıkoymak olması itibarıyla bu azgınlık hükmüne dahildir. Ancak asıl yasak, namazın kendisinden dolayı değil de, namazla ilgili şartlardan birî itibarıyla olsa o vakit caiz olabilir. Mesela kerahet vaktinde veya gasbedilmiş bir yerde namaz kılmayı yasaklamak bu hükmü gizmez. Çünkü bunları yasaklamak, namazın kendisinden değil, namazın şartlarından olan zaman ve yerden dolayıdır. Bununla beraber bazıları ihtiyatlı davranarak bu gibi durumlarda bile yasaktan sakınmış ve yalnız doğruyu açıklamakla yetinmişlerdir. Nitekim rivayet ediyor ki: "Hz. Ali (r.a.) namazgâhta Bayram namazından önce namaz kılan bazı kimseleri gördüğü zaman Resulullah'ı böyle yaparken görmedim, demiş." Öyle ise neden yasaklamıyorsun denilmesine karşı da uyarması altına girmekten korkanm. Diğer bir rivayette de bir kulu namaz kılarken yasaklamayı istemem, fakat onlara Resulullah'tan gördüğümü söylerim demistir. Yine bu nükte iledir ki İmam-ı Azam Ebu Hanife (r.a.) Hazretleri, kendisine İmam Ebu Yusuf: "Namaz kılan ruku'dan başını kaldırmak "Rabbim beni başışla" der mi? diye sorduğu zaman "Rabbimiz sana hamd olsun" der, diye cevap vermiş, açıkça "hayır demezi!" dememiştir. Diğer ibadetlerden alıkoymak da namazdan alıkoymaya kıyas olunur. Bu konuda sözlü yasaklama ile fiilî yasaklama ve tavırla yasaklama arasında fark da yoktur. Bir insanı meşgul ederek namazdan, ibadetten alıkoymak da bu hükmü girer. O da Ebu Cehil davranışdır.

10. "Gördün mü?". Yukarılarda geçtiği üzere gerek bir mef'ule geçişli (müteaddî) olan görmek veya görüş sahibi olmaktan, gerekse iki mef'ulüne geçişli (müteaddî) olan ilim mânâsından gördün mü? Gördün ha, baksana ha, bilesin ha, anladın ha gibi dikkati çeken bir hitap ile ne dersin? Görüşün, fikrin, bilgin ne ise bana haber ver! demek mânâsına kullanılır bir sorudur ki, çoğunlukla maksat gerçekten soru ve haber alma olmayıp sorulan duruma dikkati çekmekle bir kinaya veya azarlama veya şaşırtma olur. Onun için bu de yerine göre gördün mü? Ne dersin? Söyle bakalım? Baksana ha diye tercüme edegeldik. Burada üç vardır. Tefsir bilginleri bunların tefsirinde birçok görüşler açıklamışlardır:

Birincisi; hepsinin de aynı muhabata, yani özel hitap ile Peygamber'e ve genel hitap ile insana yönelik olması olabildiği gibi, iki tarafın arasında bir muhakeme (yargılama) veya bir hitabet üslubu ile sağa sola çeşitli şekillerde hitap etmesi de olabilir ve daha mânâlıdır. Bu birincinin, önce Hz. Peygamber'e hitap olduğu açıktır. Dolayısıyla da hitap şanıdan olan herkese hitap olur. Bunda bir azgını suçüstü halinde sakındırarak gördün mü? Baksana ha şuna, kendini zengin saydığı için nasıl azgınlık ediyor? diye kötüleyerek Peygamber'e ve dolayısıyla insanlığa bir gösterme ve teşhir etme vardır. Yani ey Muhammed! Yahut ey insan baksana! O engelleyen azgına, bir kulu namaz kıldığında. Namaz kılan bir kulu özellikle namaz kıldığı sırada engellemek ne büyük cür'et, ne büyük azgınlıktır! İşte bu, o engellemeyi kendini zengin gördüğünden dolayı yapıyor. Kırâetten (okumadan) bahs edilirken namaza geçilmesi onda kırâetin bir rükün olması ve namazın bütün ibadetlere esas ve dinin direği bulunmasından dolayıdır. Ve bu gösteriyör ki bu âyetlerin inmesi namazın farz kılınmasından sonradır. İbn Atiyye'nin açıklamasına göre; burada namaz kılan bir âbid (ibadet eden) den maksat Resulullah, engel olan da Ebu Cehil olduğunda tefsir bilginleri ihtilafa düşmüşlerdir. Ahmed, Müslim, Nesai ve daha başka hadisçilerin Ebu Hureyre'den rivayetlerinde: "Ebu Cehil, Resulullah namaz kılarken görürse muhakkak boynunu eğineyip yüzünü sürteceğine dair Tal ve Uzza'ya yemin etmiş, sonra da Resululah namaz kılarken dediğini yapmak için varmış, fakat birdenbire arkasına dönmüş elleriyle korunarak çekilmiş, "ne oldu sana?" denilindiğinde, onunla benim aramda ateşten bir hendek, bir korku ve bir takım kanatlar var, demiş. Resulullah da "Bana yaklaşıpdaı melekler onu parça parça ederlerdi." buymuş. Allah Teâlâ da 'dan sürenin sonuna kadar indirmişti. Tirmizî'nin rivayetinde de peygamber (s.a.v.) namaz kılarken Ebu Cehil, "Ben seni bundan alıkoymadım mı?" diyerek varmıştır. Ümeyye b. Halef Selman'ı namazdan alkordu diye Hasan'dan rivayet edilen haber sahih olamaz. Çünkü Selman'ın müslüman olması, hicretten sonra Medine'de olduğunda ihtilaf yoktur. Eğer Selman'dan başka Bilal ve diğerleri gibi biri hakkında olmuş ise âyetin hükmü genel olduğu için onu ve benzerlerini de kapsayacağına şüphe yoktur. Ebu Hayyân'ın nakline göre Tebrizî demiş ki: "Burada namazdan maksat, ögle namazıdır." Denilmiştir ki bu, İslâm'da cemaatle kılınan ilk namazdır. Ebu Bekir, Ali ve ilk müslümanlardan bir cemaat beraberdi. Bunlar, namaz kılarlarken Ebu Talib, oğlu Caferle beraber uğramıştı. Ona: "Haydî amcanın oğlunun yanında sende kıl dedi." ve kendisi sevinerek gitti ve Ebu Talib şu beyitleri söylüyordu:

"Ali ve Cafer benim güvindiklerimdir,
Zamanın sıkıntısı ve şiddeti esnasında,
Vallahi ben o peygamberi yarımsız bırakmam,
Benim soyumdan olan da bırakmaz.
Bırakmayın, yardım edin oğluna amcanızın,
Amcalarınız arasından ana-baba bir kardeşimin."

Resulullah da bununla sevinmişti. Alûsî der ki: Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü namaz, hiç ihtilafsız İsrâ gecesinde farz kılınırmış. İsrâ'nın hicretten bir sene önce olduğunda da İbnü Hazm, icma olduğunu iddia etmiştir. İbn Fâris de hicretten bir sene ve üç ay önce olduğunu kesinlikle ifade etmiştir. Suddî de bir sene ve beş ay demistir. Ebu Talib'in vefatı ise hicretten üç sene kadar öncedir. Çünkü onun ölümü Hz. Hatice'nin vefatından üç veya beş gün öncedir. Onun vefatı ise, Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesinden on sene sonradır. Şu halde Ebu Talib, namazın farz kılınına kavuşmuştur. Her ne kadar Kadi İyâz Züri'den İsrâ'nın peygamberin gönderilmesinden beş sene sonra olduğunu nakletmiş, Nevevî ve Kurtubî de bu görüşü tercih etmişlerse de bu görüş tenkid edilmiştir.

Fakat, Alûsî'nin bu itirazını biz uygun görmüyoruz. Çünkü İsrâ'da farz kılınan mutlak namaz değil, beş vakit namazdır. Bundan dolayı ondan önce Müzzemmil Süresi tefsirinde geçtiği üzere gece namazının farz olması gibi bir ögle namazının da farz kılınmış olmasına aykırı düşmez. Kaldı ki, yukunda zikredilen rivayette ögle namazı denilmiş, farz olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Hz. Ömer'in müslüman olması ilk olarak açıkça kılındığı rivayet olunan namazın da bu olması gerekir. Ancak bu âyetin inme sebebi olan olaydaki namaz ögle namazı olsa bile âyetle de kasdedilen yalnız o namazdır demek doğru olmaz. Çünkü âyet kayıtsızdır. Şeriata uygun olan herhangi bir namazı kapsar. Gerek farz ve gerek nafil herhangî bir namazı yasaklamak, namazdan alıkoymak olması itibarıyla bu azgınlık hükmüne dahildir. Ancak asıl yasak, namazın kendisinden dolayı değil de, namazla ilgili şartlardan birî itibarıyla olsa o vakit caiz olabilir. Mesela kerahet vaktinde veya gasbedilmiş bir yerde namaz kılmayı yasaklamak bu hükmü gizmez. Çünkü bunları yasaklamak, namazın kendisinden değil, namazın şartlarından olan zaman ve yerden dolayıdır. Bununla beraber bazıları ihtiyatlı davranarak bu gibi durumlarda bile yasaktan sakınmış ve yalnız doğruyu açıklamakla yetinmişlerdir. Nitekim rivayet ediyor ki: "Hz. Ali (r.a.) namazgâhta Bayram namazından önce namaz kılan bazı kimseleri gördüğü zaman Resulullah'ı böyle yaparken görmedim, demiş." Öyle ise neden yasaklamıyorsun denilmesine karşı da uyarması altına girmekten korkanm. Diğer bir rivayette de bir kulu namaz kılarken yasaklamayı istemem, fakat onlara Resulullah'tan gördüğümü söylerim demistir. Yine bu nükte iledir ki İmam-ı Azam Ebu Hanife (r.a.) Hazretleri, kendisine İmam Ebu Yusuf: "Namaz kılan ruku'dan başını kaldırmak "Rabbim beni başışla" der mi? diye sorduğu zaman "Rabbimiz sana hamd olsun" der, diye cevap vermiş, açıkça "hayır demezi!" dememiştir. Diğer ibadetlerden alıkoymak da namazdan alıkoymaya kıyas olunur. Bu konuda sözlü yasaklama ile fiilî yasaklama ve tavırla yasaklama arasında fark da yoktur. Bir insanı meşgul ederek namazdan, ibadetten alıkoymak da bu hükmü girer. O da Ebu Cehil davranışdır.

11. Baksana. Yani bak, gör, düşün bil de haber ver, bakalım ne dersin? "Ya o kul

doğru yolda olur, yahut kötülüklerden sakınmayı emrederse". Bu şart cümlesi olduğu için cevabı hazfedilmiştir. fiillerindeki gizli zamirler "abd=(ku)la da, yasaklayana da ait olabilir. Ve ona göre hitabı da onun karşılığına yönelik olur. Kula ait olduğu takdirde hitap, yasaklayana çevrilmekle telvin edilmiş olur ki bu daha nüktelidir. Mânâ şu olur: "Düşünsene! Ey namaz kılan bir kulu alıkoyan azgın insan! Eğer o kul hidayet, doğruluk, hak üzere gitse yahut onunla beraber daha yükselerek diğerlerine de takva ile, Allah'tan korkup fanaliktan sakınmakla emretse ne olur? Fena mı olur? Sen onu Allah'ın iyi, kötü her şeyi gördüğünü bilmez de senin yaşağın dinler mi sanıyorsun?" Zamir yasaklayana ait olduğu takdirde ise hitap, yine önceki üsluba uygun olarak kula yönelik olup mânâ şu olur: "Ey o okumakla emredilip de namaz kılan kul! Ey Muhammed! O namazdan alıkoyan bu azgın insanı gördün ha, şimdi şunu bir düşün: Eğer öyle azgınlık etmeyip de hakk ve hidayet üzere gitse, yahut namazdan alkoıyacağına Allah korkusu ile korunmayı emretse ne iyi olurdu. O hâlâ Allah'ın görüyor olduğunu bilmedi değil mi?

12. Baksana. Yani bak, gör, düşün bil de haber ver, bakalım ne dersin? "Ya o kul doğru yolda olur, yahut kötülüklerden sakınmayı emrederse". Bu şart cümlesi olduğu için cevabı hazfedilmiştir. fiillerindeki gizli zamirler "abd=(ku)la da, yasaklayana da ait olabilir. Ve ona göre hitabı da onun karşılığına yönelik olur. Kula ait olduğu takdirde hitap, yasaklayana çevrilmekle telvin edilmiş olur ki bu daha nüktelidir. Mânâ şu olur: "Düşünsene! Ey namaz kılan bir kulu alıkoyan azgın insan! Eğer o kul hidayet, doğruluk, hak üzere gitse yahut onunla beraber daha yükselerek diğerlerine de takva ile, Allah'tan korkup fanaliktan sakınmakla emretse ne olur? Fena mı olur? Sen onu Allah'ın iyi, kötü her şeyi gördüğünü bilmez de senin yaşağın dinler mi sanıyorsun?" Zamir yasaklayana ait olduğu takdirde ise hitap, yine önceki üsluba uygun olarak kula yönelik olup mânâ şu olur: "Ey o okumakla emredilip de namaz kılan kul! Ey Muhammed! O namazdan alıkoyan bu azgın insanı gördün ha, şimdi şunu bir düşün: Eğer öyle azgınlık etmeyip de hakk ve hidayet üzere gitse, yahut namazdan alkoıyacağına Allah korkusu ile korunmayı emretse ne iyi olurdu. O hâlâ Allah'ın görüyor olduğunu bilmedi değil mi?

13. "Gördün mü?" Bunda da iki yorum ihtimali vardır ve peygambere hitap olduğuna göre şöyle demek olur: "Baksana ha, yahut gördün ha ey Muhammed! Sen doğru olduğun, hakkı söylediğin halde eğer o namazdan alıkoyan azgın yalanlıyor, inanmıyor, ve (öyle yalanlamakla, imansızlıkla) haktan yüz çeviriyor, tersine gidiyorsa iyi mi olur? (Namazı) yasaklayan azgına hitap olduğuna göre de şöyle demek olur: "Baksana ha, ey o kulu namazdan alıkoyan azgını! Eğer o kul senin yasaklamayı dinleyip hakkı yalanlarsa, namaz kılmayıp tersine hareket ederse iyi mi olur?

14. Allah'ın her şeyi mutlaka gördüğünü bilmez mi? Sonra kendisine vanlacak olan Allah mutlaka doğruyu da, eğriyi de, iyiyi de, kötüyü de hepsini görür ve herkesin ameline göre cezasını verir. Bu zamiri de hitabının karşılığına ait olarak bir bakıma e bir bakıma da yasaklayana işaret eder. Hitap, yasaklayana olduğu durumda zamir, e işaret ederek istifham-ı inkarî (olumsuz soru) olarak: O kul Allah'ın her şeyi gördüğünü bilir. Senin yasaklamayı dinlemez ey azgını! demek olur. Hitap, peygambere olduğu durumda da zamir, yasaklayana işaret edip istifham-ı takdiri (cevabı ikrar ettirmek için soru sorma) olarak: "O azgın hala bilmedi mi? Hala bilmediyse bilsin ki Allah her iki takdirde de hepsini görüp duruyor ey Muhammed! demek olur. Ve ikisinde de o azgına tehdidi ifade eder. "Keşşaf'ın dediği gibi iki şartın ikisinde de cevabı yapmak caiz olsa bile sözün başlangıç cümlesi olması daha uygundur.

15 "Hayır" o azgının durumunu reddetmek ve ondan sakındırmak mânâsınadır. Yani gerçek, onun zannettiği gibi değil, sakın yemin için hazırık yapma içindir. Yani uluhiyet şanına yemin olsun, celalim hakkı için eğer "O azgın vazgeçmezse", o kendini zengin görmekte azgınlıktan, o yasaklamadan vazgeçip akillanmazsa "sürükleriz"; tenvin, pekiştirme için olan hafifletilmiş nundan (değiştirilerek) elde edilmiştir, demektir. Çünkü fiile tenvin bitişmez.

SEF', şiddetle tutup çekmektir. Yani muhakkak yakalayıp sürükleyeceğiz elbet o nasiyeı (perçemi) yahut perçemi ile.

NASIYE; bilindiği gibi alındaki sağ, perçem demektir. Onun bittiği alına, yani alnın üstünde başın ön tarafına da denilir. Burada maksat, baştan ve dolayısıyla şahıstan kinayedir. Onun için şu bedel ile açıklanıyor: Yalancı, canı bir nasiyeı. Bu bedelin nekiire (belirsiz) olarak getirilmesi, perçemi genellettirerek benzerlerini de âyetin kapsamına almak içindir. ile vasfedilmesi de hem belirsiz bir kelimenin marife (bellirli) kelimeye bedel olmasını düzeltmek, hem sürüklenmenin sebebini açıklamak, hem de sürüklenecek perçemden maksat, bizzat şahsın kendisi olduğunu açıklamaktır. Bununla beraber kinaye, gerçeğin de kasdedilmesine engel olmaz.

16. "Hayır" o azgının durumunu reddetmek ve ondan sakındırmak mânâsınadır. Yani gerçek, onun zannettiği gibi değil, sakın yemin için hazırık yapma içindir. Yani uluhiyet şanına yemin olsun, celalim hakkı için eğer "O azgın vazgeçmezse", o kendini zengin görmekte azgınlıktan, o yasaklamadan vazgeçip akillanmazsa "sürükleriz"; tenvin, pekiştirme için olan hafifletilmiş nundan (değiştirilerek) elde edilmiştir, demektir. Çünkü fiile tenvin bitişmez.

SEF', şiddetle tutup çekmektir. Yani muhakkak yakalayıp sürükleyeceğiz elbet o nasiyeı (perçemi) yahut perçemi ile.

NASIYE; bilindiği gibi alındaki sağ, perçem demektir. Onun bittiği alına, yani alnın üstünde başın ön tarafına da denilir. Burada maksat, baştan ve dolayısıyla şahıstan kinayedir. Onun için şu bedel ile açıklanıyor: Yalancı, canı bir nasiyeı. Bu bedelin nekiire (belirsiz) olarak getirilmesi, perçemi genellettirerek benzerlerini de âyetin kapsamına almak içindir. ile vasfedilmesi de hem belirsiz bir kelimenin marife (bellirli) kelimeye bedel olmasını düzeltmek, hem sürüklenmenin sebebini açıklamak, hem de sürüklenecek perçemden maksat, bizzat şahsın kendisi olduğunu açıklamaktır. Bununla beraber kinaye, gerçeğin de kasdedilmesine engel olmaz.

17. O vakit o, taraftarlarını çağırısın".

NADİ , halkın danışma v.s. gibi bir şey için konuşmak üzere bir yere toplanmaları mânâsına nedve'den gelir. Nitekim İslâm'dan önce Mekke'de Kureysin toplantıdaı parlamento binasına "Darü'n-nedve" denilirdi. Nâdi orada ve o gibi yerlerde toplanan heyettir ki eğlence meclisi, medis, mahfel, kongre, parlamento terimleri gibidir. Yeni Türkçe'de bu gibi büyük toplantılara eski bir terim ile kurultay denilmesi yaygın olduğu için "kurultayını çağırısın" diye tercüme edilmesi zamanın şivesine daha uygun gelir. Tirmizî'de rivayet olunduğu üzere Ebu Cehil, kurultayca çoğunluğun kendisinin olduğunu söylediğinden dolayı da bu âyetle ona işaret edilmiş ve şu cevapla karşılanmıştır:

18. "Biz zebanileri çağıracağız." ZEBANİ, ZEBANİYE, azab meleklerine isim olmuştur. Demislerdir ki esas lugatte, şarta yani zabita kuvveti demektir. Kelime olarak çoğuldu. Bazıları, Abadid (dağılan askerler, tepeler) aynı kelimeden tekili yekur, demisler. Bazıları da tekili zibniyye, yahut zibnidir demisler ki itme mânâsına gelen zebne nisbet demektir. Buna göre çoğulunda zebaniyye nin şeddeli kılınması ile olması gerekirse de hafifletilmiş demektir. Bu zebanilerin çağılmalardan anlaşılır ki o yalancı cinayetçi perçem Cehennem'e sürüklenecektir.

19. Sakın. Sakındırma üzerine sakındırmadır. Ona itaat etme! Öyle kendini zengin gören, yalancı, cinayetkâr, namazdan alkoıyar azgını dinleme! Rabbinne itaat etmekle okutmakta sebat eyle, ve secde et. Rabbinin emrine boyun eğmekle oku ve secdeye devam et ve yaklaş. Secde ile, namaz ile ve yakınlığa sebep olan diğer ibadet ve kulluk ile kulluk ederek biz Rabbinne yaklaş. Çünkü sahih hadiste belirtildiği üzere "Kulun Rabb'ine en yakın olabileceği durum secde eder kendiri." Bir kudsi hadiste de "Kul bana

nafile ibadetlerle devamlı yaklaşıp. O derece ki nihayet ben onun içittiği kulağı, gördüğü gözü, duyduğu kalbi olurum. Benimle iştir, benimle görür, benimle duyur." buyurulmuştur. Burada secdenin yukarıdaki namaz karinesi (ipucu) ile namaz mânâsına olması da ihtimal dahilinde ise de gerçek mânâsı üzere özellikle kendi mânâsında olmas daha açıktır. Çünkü "yaklaş", namaz ve insanı Allah'a yaklaştıran diğer ibadet çeşitlerini kapsar. Secdenin ayrıca özelleştirilmesi hadisi gereğince önemini açıkça ifade eder. Çünkü secde bütün yakınlığın esas olan boyun eğme ve teslimiyetin en mükemmel şeklidir. Buhari ve Müslim'de sabit olduğu üzere Peygamber (s.a.v.) de ve bu sürede tilavet secdesi yapmıştır. Biz de okuyalım, Allahu ekber deyip secdeye kapanalım ve Allah'a yavaş yavaş yaklaşmağa çalışalım. Nihayet en son dönüş O'nadır.

KADİR SURESİ

Muhakkak biz indirdik onu. Yani oku da ancak bize secde ve ibadet et. Çünkü yüce şanımla biz indirdik onu, o okunan Kur'an'ı. İlâhî kudret her kuvvetin üstünde, her kemâli içine almış olduğuna uymamak için "azamet nûnu"yla "Biz indirdik onu." buyurulması indirinin büyüklüğünü ifade ederken, indirilenin şanını yüceltmeyi de ifade eder. İndirilenin ismi açıklanmıyarak (hu) zamiriyle işaret olunması da onun açıklanması lâzım olmayacak şekilde zinherle bilinmiş olduğuna işaret olmas itibarıyla şânının yüksekliğine ikinci bir uyarı; sonra Kadir gecesinde indirildiğini beyan ile Kadir gecesinin kadir ve faziletinin anlatılması da yine onun kıymet ve şerefini açıklamaktır. 'nin aslı 'dır. hükümü tahkik ile kuvvetlendirir. Onun ismi olarak müsnedün ileyh, fiil ve fâil bir fiil cümlesi olarak haberi olduğundan, isim ve haber toplamı olan bir fiil cümlesini içeren bir isim cümlesidir ki müsnedün ileyh olan müketellim (birinci şahıs) zamiri bir mübtedâ, bir de fâil olarak tekrar etmiş olmakla içiçe iki hükümü içine alan kuvvetlendiren bir ifadedir. Meânî İlmî'nde malum olduğu üzere bu çeşit cümleler kasr (tahsis) veya hükümü kuvvetlendirmede ederler. Yalnızca bir isim cümlesi bile devam ve sâkit olma ifade ettiğinden bu ve benzeri cümleler, (inne) ve isim cümlesi ve isnadın tekrar etmesi sebebiyle üç katlı bir tekit ve yerine göre de tahsis ifade eden çok sağlam cümlelerdir. (hû) zaminirnin mercine gelince, tefsircilerin çoğunluğu Kur'an'a râcidir demişlerdir. Buhârî'de zikredilmiş olan da Kur'an'dan kinayedir. Râzi, bunda tefsircilerin ittifağını söylemiş. Cibrî'e veya diğerine ait olduğunu söyleyenler çok değİlde se, onları yalan saymamıştır. Şihâb, "zayıflığından dolayı" demişse de, mânâ itibarıyla hakiki bir ihtilaf saymadığı için olması gerekir. Zira Kur'an'a dönmesi ile Cibrî'le dönmesi birbirini gerektiriyor demektir. Diğer vecihlerde, Kur'an: Kur'an'ın tümüne de bir kısmına da söylenmesi doğru olduğu için "o Kur'an" mefhumuna girer. Alûsî'nin naklettiği üzere Hattabî zamiri Allah Teâlâ'nın "oku" sözüne işaret olduğunu ve ondan dolayı bu sürenin ondan sonraya konulduğunu söylemiştir. Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de bunu beğenmiş: "Bu gerçekten güzeldir." demiştir. "Oku", Kur'an'ın ilk inen âyeti olduğundan dolayı, onun inisi Kur'an'ın indirilmeye başlaması demek olacağı için zaminir ona gönderilmesi de hakikatte çoğunluğu görüşüne aykırı olmaz. Ancak zaminir mercii önceki sürede geçmiş olması itibarıyla "o Kur'an'ı" demek gibi lafız itibarıyla da sarîh (açık) olmuş olur. Ve inzali, inzale başlamakla yorumlamaya ihtiyaç kalmaz. Çünkü Kur'an'a râcidir, diyenlerin bir kısmı, Şâbî'den rivayet edildiği üzere indirilmeye başlanmakla tefsir etmişler ve demişlerdir ki, bütün Kur'an'ın tamamı bir gecede değil, yirmi üç senede peyderpey nazil olduğu bilindiğinden "Ramazan ayı ki, onda Kur'an indirildi." (Bakara 2/185) âyetinde olduğu gibi burada da maksadın, yirmi üç sene devam eden indirilişin başlangıcı olmas gerekir. Onun için zaminir ilk nazil olan "oku" emrine nisbeti aynı mânâyı daha çok açıklık ile ifade etmiş olmakla beraber indirilşi, ilk indirilşi ile yoruma ihtiyaç bırakmayan güzel bir mânâ olur. Ve sürenin Mekki ve Medenî olması rivayetlerinin ikisine de uygun düşer.

Bundan başka sürenin Medenî olması rivayetine göre acizâne anlayışıma daha yakın görünen bir ihtimal vardır ki, o da bu zaminir süresinin sonundaki "Eğer bundan vazgeçmezse, onu perçeminden yakalanz."

(Alâk, 96/15) âyetindeki "sef " kelimesine râci olarak o vaadin Bedir harbinde yerine getirilmesine işaret olmalıdır. Bu şekilde Ebu Cehil'in o yalancı, canî kafasının kesilip cehennemde doğru sürüklendiği Bedir başansının nüzulü (inmesi)ne işaret olarak "Eğer Allah'a ve (hak ile batılın) ayırdığı gün, iki topluluğun karşılaştığı (Bedir) günü kulumuza indirdiğimiz iman etmişseniz" (Enfal, 8/41) âyetinin mânâsında olmuş olur. "Yevm" (gün), geceyi de içine aldığı için, bundan Bedir vakası Kadir gecesinin sa bahında olduğu ve bu yüksek vaadin yerine getirilmesi yevme'l-fürkân (hak ile batılın ayırdığı gün) olan o günün gecesinden başladığı da anlaşılır. "Ramazan ayı ki insanlara yol gösterici, hidayetçi, doğruyu ve yanlış birbirinden ayırd edip açıklayıcı olarak Kur'an o ayda indirilmiştir." (Bakara, 2/ 185) âyeti de bu mânâ ile tefsir olunabilir. Çünkü Bedir vakası da Ramazan ayının onyedinci günü olmuştur. Alûsî'nin kaydettiği üzere Kadir geces Ramazan'ın onyedinci gecesi olduğu, çünkü Bedir vakası onun sa bahında vuku bulduğu Hasen'den de rivayet edilmiştir. Şu kadar ki bu ancak sürenin Medine'de indiği rivayetine göre sahih olabilir ve çoğunluğu terchine göre Kadir gecesinin Ramazan'da olmasına zıt olmaz. Fakat bir hayli hadislerin delaletine göre Ramazan'ın son on gününde aranması ve en çok yirmi yedinci gece olması hakkındaki rivayetlere uygun olmaz. Mekki olmas rivayetine de uymaz. Medenî olmasını tercih edenlerin asıl yönü de bu olması gerekir. Bununla beraber Cuma gününde duanın kabul edildiği saatin gizlendiği gibi Kadir gecesinin de bütün sen içinde gizlenmiş olduğu, bilhassa Ramazan'da ve özellikle son on gününde teklere veya gıftlerle, özellikle yirmi yedisinde olması da en galip ihtimal bulunduğu hakkındaki en sağlam rivayet düşünülmünce Kadir geces Bedir gecesinden ibaret demek değil, fakat Bedir geces Kadir gecelerinden biri idi. O sene Kadir, Ramazanın onyedisine rastlamıştı, diye anlamak daha doğru olur. Şu halde bütün görüşlere ihtilâfız şâmil olacak şekilde en kesin ve ittifa edilmiş olan mânâ, zaminir tüm veya kısmi mutlak Kur'an'a döndürülmesidir. veya Bedir de bu mânâ dahilinde birer yakın ihtimâldirler.

İnzal mânâsına gelince: İbnü Cerir ve diğerlerinde zikredilmiş olduğu üzere çoğunluk rivayet tefsirleri İbnü Abbas'tan şu ifadeleri nakletmişlerdir:

1- İkrime'den: Kur'an hepsi birden olarak Ramazan'da, Kadir gecesinde dünya semasına indi. Sonra Allah yerde bir şey yapmak, vahyetmek istedikçe ondan indirdi, ta ki topladı.

2- Hakîm b. Cübeyr'den: Kur'an bir gecede yüksek semadan, dünya semasına tamamı olarak indi. Sonraki senelerde ayrıldı ve İbnü Abbas "Yıldızların mevkilerine yemin ederim." (Vâkıa, 56/75) âyetini okudu, ayn ayn, parça parça nazil oldu, dedi.

3- Said b. Cübeyr'den: Kur'an, tamamı birden olarak Kadir gecesinde dünya semasına indi de yıldızların mevkisinde oldu, Allah onu Resulüne bir kısmı, bir kısmının ardında indiriyordu deyip sonra: "İnkâr edenler: 'Kur'an ona bir defada indirilmeli değil miydi?' dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır okuduk." (Furkan, 25/32)

4- Kur'an'ın, tamamı bir defada indi, dünya semasında Beyt-i İzzet'e kondu ve onu Cebrail (a.s.) Muhammed (s.a.v.)'e kullanan kelâmının ve amellerinin cevabıyla indirdi. Aynî'nin "Buharî Şerhi"nde ifadesine göre tamamı olarak Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına indirildi de Beyt-i İzzet'e kondu, Cebrail (a.s.) onu sefere (kâtip melekler)ye yazdırdı, sonra da Cebrail onu Peygamber'e parça parça indiriyordu. Başı ile sonu arası yirmi üç sene oldu.

İbnü Cerir'de Şâbî'den de iki rivayet vardır:

1- Bize ulaştı ki, Kur'an tamamen birden olarak dünya semasına indi.

2- Kur'an'ın ilki Kadir gecesinde indi. Onun için tefsirler de başlıca bu iki vecih üzere yürümüşlerdir. Birincisinde zahir Kur'an'ın tamamına râci ve inzal (indirme), bilindiği

üzere bir defada indirmek mânâsında; ikincisinde ise indirmenin başlangıcı mânâsına olmuş oluyor. Zaminir "oku" emrine gönderilmesi de bu ikinci mânâyı daha açık ve hiç yorumsuz olarak ifade etmiş oluyor. Üçüncü olarak arzettiğimiz üzere "sef " kelimesine gönderilerek Bedir'e işaret olması da, Medenî olması rivayetine göre, en yakın ve en uygun bir mânâ görünüyor. Kur'an'a nisbet olunan inzalin mânâsı, Bakara Süresi'nin başında da geçtiği üzere gayb âleminden, şahadet (görünen) âlemin açıklamak demek olduğu için, Kur'an'da gelecekle ilgili olarak bildirilen bir vaad ve tehdid yerine getirilmesi, haber verilen bir hadisenin fiile çıkarması mânâsında da doğrudur.

Kadir gecesinde, yani Kadir geces i indirdik, yahut Kadir geces i hakkında indirdik. Çünkü bazıları zaminir bu süre mânâsına Kur'an'a döndürerek bu süreyi Kadir geces i hakkında, yani Kadir gecesinin şeref ve faziletini açıklamak için indirdik meâlinde tefsir etmişlerdir ki, muzafın hazine veya harf-i cerni sebebiğe yormuşlardır demek olur. Gerçi bundan sonraki âyetler Kadir gecesinin hayır ve faziletini beyan etmek için sevk edildiği için bu sürede bu mânâ da yok değildir. Fakat bu âyeti buna yormak eksiktir. Zira doğrudan doğru zarflık mümkün iken sebebiğe veya muzafın hazine gitmek zahirir tersi olduğuyu gibi, sürenin asıl sevki doğrudan doğruya gecenin kadriden önce onda indirilmiş olan indirilenin, yani zaminir mercinin kadir ve şerefini açıklamak için olmas gerekirdi. Yoksa o Kur'an'ın Kadir gecesinde indirildiği söylenmeden doğrudan doğruya Kadir gecesinin faziletini açıklamaya geçildiği şekilde Kadir gecesinin en büyük feyzinden sükut edilmiş olacağı gibi sürenin endinden öncesıyla olan ilgisi gözetilmemiş, tertipte buraya konulmasının hikmetine işaret edilmemiş olur. Önceki mânâda ise sürenin zevki yukarda kırâeti emredilen Kur'an'ın kadriini beyan için olup, gecenin fazileti onun içinde bundan sonraki âyetlerin mâsika lehi (kendisi için sevk edileni) olduğundan gerek öncesine, gerek sonrasına ilgisi tamdir. Onun için rivayet bakımından da, dirâyet bakımından da güvenilen taraf birincisidir.

Kadir, fiilinin masdan olarak esası, güç yetirmek demek olup, hüküm, haya, takdir, şeref ve azamet, baskı yapmak mânâlarına gelir. Râzi der ki, kadr ve kader birdir. Ancak sükun ile masdar, üstün ile isimdir. Kadir geces i denilmesinde de tefsirciler bu mânâlardan her birine göre birkaç vecih beyan etmişlerdir:

BİRİNCİSİ: İbnü Cerir'in Mücahid'den naklettiği vecihle hüküm geces i demektir ki Dühân Sûresi'nde "Biz O'nu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü bu uyandırıcı. (O gecede) Her hikmetli emir onda ayırt edilir." (Duhan, 44/3-4) buyurulduğu üzere her hikmetli emrin, yani ilâhî takdirde hükmedilmiş işlerin, yahut birçok işlere hükmeden büyük muhkem emirlerin farkedildiği, ayırt olduğuy mübarek gece demektir. Zira pekçok tefsircinin görüşüne göre o mübarek gece, Kadir gecesidir. Şaban'ın yan geces i olan Beraat geces i diyenlere göre de orada söz geçmişti (Duhan, 44/3-4 âyetine bkz.) Bu mânâ ile çokları Kadir geces i demek, takdir geces i demek olduğunu söylemişlerdir. Fakat varlıkların işlerinin ve hükümlerinin takdirlerini ve vakitlerini tayin mânâsına asıl takdir ezeli olduğu için burada kastedilen o hüküm ve takdiri açıklama ve yerine getirilmesi ile hüküm ve kaza olması lazım gelir. Âyette (ayırt edilir) buyurulması da buna delalet eder. Kader ve kaza birî diğerinin mânâsına da kullanıldığı için bazıları kaza, bazıları da hüküm diye ifade etmişlerdir. Bunu bir sene zarfındaki eceller ve nzıklar gibi işlerin kazası diye kayıtlayarak tarif etmek bazı rivayete dayanarak yayılmış ise de "Her hikmetli emir"den açıkça anlaşılın yalnız bir sene ile kayıtlanmış değil, birçok senelere, asırlara ve devirlere ilgisi olan mühim ve büyük işlerdir. Mesela Kur'an'ın nüzulü senelerde devam etmesi takdir edilmiş, hükümleri kıyamete kadar eserlere ve senelere hâkim; peygamberlik, aynı şekilde Bedir, bütün İslâm fetihlerinin başlangıcı olan bir zafer. Kadir gecesinin asıl kıymeti de böyle feyzi içeren hikmetli emirlerin yerine getirildiği hüküm ve kaza geces i olmasındadır.

İKİNCİSİ: Zührî'den rivayet edildiği üzere Kadir, bizim de kadir ve haysiyet tabir ettiğimiz üzere şeref ve azamet mânâsına olmalıdır ki, azamet ve şeref geces i demek olur. Çünkü "Bin aydan hayırlıdır."

ÜÇÜNCÜSÜ: Tazyik (sıkıştırmak, daraltmak) mânâsına olmalıdır ki, tazyik geces i demek olur. Zira o gece inen meleklerle yer dar gelirdi denilmiştir. Bu bize şunu ifade eder ki büyük, şerefli olayların ortaya çıkmasının sonundaki hayır ve selâmetin yüceliği oranında büyük bir şiddet ve tazyik ile ilgilirdir. Nitekim Kur'an'ın inisi de meleğin şiddetli baskını ile başlamıştı. Şu halde Kadir gecesinde bu üç mânânın üçü de var demektir. Bu sürede "Kadir geces i" ünvanının üç defa zikredilmiş olması da buna bir işarettir.

2. Ve ne bildirdi sana, nedir Kadir geces i? Yahut "Bildin mi nedir Kadir geces i?"; yani o Kadir geces i öyle büyük bir gecedir ki, sırf senin kendi dirayetine kalsaydı onun mahiyetini, kadriinin derecesini bilemezdin. Fakat o ineni biz indirdiğimiz gibi, bunu da aşağıda olduğu gibi biz bildirdik. Bu şöyle de ifade olunabilir: "Bildin mi hem ne kadir geces i?"

3. "o Kadir geces i". (Bu, âyetleri altı sayan Mekki ve Şâmî'de bir âyettir). Bin aydan daha hayırlıdır. O gece amel, ibadet ve mücâhede ile erilecek olan hayır ve sevap, onsuz bin ay amel ile kazanılacak olan hayır ve sevaptan daha çok, daha fazla hayırlıdır. Bir sınır ve miktar ile tayin ve tahdit edilmeyecek kadar çok hayırlıdır. Artık ne kadar daha çok hayırlı olduğunu Allah bilir. Bu sırf Allah Teâlâ'nın Muhammed ve ümmetine bir lütfu ve ihsanıdır. Bu tafdil (üstün gösterme) için en az olarak bin adedinin ölçü olarak gösterilmesi tahsis için değil, çoğaltmak içindir. Böyle iken bir seneden veya bin asırdan denilimeyi de "bin ay" deyip özellikle ay ile ifade olmasının sebebine gelince, bu hususta birkaç rivayet vardır:

1- İbnü Münzir'in ve İbnü Ebî Hâtîm'in ve "Sünen"de Beyhakî'nin Mücahid'den rivayet ettikleri vecihle; Hz. Peygamber (s.a.v.) İsrailoğulları'ndan bir erin Allah yolunda bin ay silah gıynmış olduğunu anlatmıştı. Müslümanlar buna şaşılar ve amelleri kendilerine pek küçük göründü. Allah Teâlâ da bu süreyi inzal buyurdu.

2- İbnü Ebî Hâtîm'in Ali b. Urve'den rivayetine göre: Resulullah (s.a.v.) bir gün İsrailoğulları'ndan dört kişinin seksen sene Allah'a ibadet edip, göz açıp kapayacak kadar bir zaman günah işlemediklerini anlatmış, Eyyüb'ü, Zekerıyya'yı, Hazkıl b. Acûz'u, Yuşâ b. Nûn'u zikretmişti. Ashab-ı kiram buna hayret ettiler. Bunun üzerine Cebrail gelip "Ey Muhammed, ümmetin o birkaç kişinin seksen sene ibadetinden hayrete düşüster. Allah Teâlâ sana ondan daha hayırlısını indirmiştir." diye süresini okudu da, "İşte bu senin ve ümmetinin hayran kalışınızdan daha hayırlıdır." dedi. Resulullah da sevindi.

3- İmam Mâlik'in "Muvatta"da naklettiğine göre Resulullah'a ümmetlerinin ömürleri gösterilmişti. Resulullah kendi ümmet fertlerinin ömürlerini kısa sayarak başkalarının uzun ömürde yaptıkları amellere yetişememelerinden endişe etmişti. Allah Teâlâ da ona Kadir gecesini verdi ve onu diğer ümmetlerin bin ayından daha hayırlı kıldı. Bu rivayetlere göre bin ayın tahsisi seksen küsur senenin bu ümmet içinde bir insan için çoğunluk itibarıyla uzun bir ömür olmasına işaret demek olur.

4- Tirmizi, İbnü Cerir, Hâkim, Taberânî ve İbnü Merdûye ve "Delâil"de Beyhakî, Kasım b. Fadl Haddâdî ta'rifıyla Yusuf b. Sa'd (bazılarında Yusuf b. Mâzin, İbnü Cerir'de İsa b. Mâzin)'den Hz. Hasan b. Ali (r.a.)'ye isnad edilen bir hadis rivayet etmiştir: Yusuf b. Sa'd demiş ki: Muaviye'ye biatten sonra Hasan b. Ali'ye bir adam kalktı da müminlerin yüzlerini kararttı, yahut "ey müminlerin yüzlerini karartanı" dedi. (İbnü Cerir'in lafzında: İsa b. Mâzin dedi ki: Hasan b. Ali (r.a.)'ye: "Ey müminlerin yüzlerini karartan, kalktın da şu adama, yani Muaviye b. Ebî Süfyan'a biat ettin?" dedim) bunun üzerine Hz. Hasan şöyle dedi: "Allah sana rahmetle muamele etsin", beni azarlama, çünkü Peygamber (s.a.v.) hazretlerinde rüyada Beni Ümeyye minberi üzerinde gösterildi, bu fenasına gitmişti, bunun üzerine nazil oldu. "Muhakkak biz sana Kevser'i verdik." (Kevser, 108/1) Ey Muhammed, yani cennette bir nehir, hem de yani o Kadir geces i Ümeyyeoğullarının melik olacağı bin aydan hayırlıdır ey Muhammed" ve bunu rivayet eden Kasım, hakikatte Ümeyyeoğullarının saltanatını hesap ettik bin ay ediyor, ne fazla ve eksik, dedi, demişlerdir. Buna göre "bin aydan hayırlıdır" âyeti, Emevi devletinin müddetine ve aynı zamanda onun da bir hayır olduğuna işaret etmiş ve gaibden haber veren bir mucizeyi de içine almış oluyor. Hz. Peygamber'in minberi Medine'de konulmuş olduğu için bazıları bundan sürenin Medenî olduğuna delil getirileceğini de söylemişlerdir.

Bir takımların zannetmek istedikleri gibi Emeviler'in mutlaka kötülüğüne değil, onlara hayır isbat etmiş olması itibarıyla lehlerinde demek olanı bu hadisin sıhhati tesbit edilebilmiş olsaydı da "bin ay"ın mânâsını ve tahsis edilmesinin sebebiyi tefsir için en açık bir delil olurdu. Fakat sıhhati tesbit edilememiş, ancak zayıf mı, yoksa münker mi olduğunda ihtilaf edilmiştir. Tirmizî der ki: Bu, bir garib hadistir, biz bunu ancak bu şekil ile tanıyoruz. Ve Kasım b. Fadl hadisinden Yusuf b. Sa'd'den: "Bir de Kasım b. Fadl'dan, Yusuf b. Mâzin'den denilmiş. Kasım b. Fadl Haddâd'ın sikadır. Yahya b. Sa'id ve Abdurrahman b. Mehdi onu doğrulamışlardır. Fakat Yusuf b. Sa'd bilinmeyen (meçhul) bir adamdır. Biz ise bu hadisi bu lafız ile ancak bu yönden tanıyoruz". Bunun özeti "Dürü Mensur"da da zikredildiği üzere zayıf demektir. Suyûtî "İtkan"da der ki: "Bu hadis ile sürenin Medenî olduğuna delil olunuyorsa da Müzenî bu hadise münker demistir." Bununla beraber Alûsî'nin naklettiği üzere Hatib, İbnü Abbas'tan da ve aynı şekilde İbnü Müzeyyeb'den de su lafız ile tahrir eylemiş: Allah'ın Nebisi (s.a.s.) dedi ki: "Bana rüyada Ümeyyeyoğullan gösterildi, minberime çıkıyorlardı, bu bana ağır geldi bunun üzerine, indirildi." ve Celâleddin Suyûtî "Dürü Mensur"da bunu da zikrettikten sonra: "Şu halde Müzenî'nin, o hadis münkerdir, görüşünde bence tereddüt vardır" diye inkârdan yüz çevirmek zayıflık ile yetinmek istemişti. İbnü Cerir de 'nin tefsirinde gerek İsrailoğullan âbidi ve gerek bu Emeviyye hadisi rivayetini de zikrettikten sonra bu görüşün içinde tenzilin (indirmenin) zâhirine en yaraşan görüş, Kadir gecesinde amel, Kadir gecesinin bulunmayan bin ay amelden daha hayırlıdır, diyenlerin görüşüdür. Diğer görüşler birtakım batıl mânâların davalandır ki, onlara ne haberdar, ne akıldan, ne de tenzilde mevcut bir delalet yoktur, diye karar vermiştir. Böyle karar vermek ise rivayet ettiği o haberleri red ve inkâr demek olduğu cihetle, bu da Müzenî'ye iştirak etmiş demektir.

Tarihe mukâat edildiği surette de ilk bakışta hesapça bir uyumsuzluk görülür. Zira bin ay, seksen üç sene dört ay eder. Halbuki Hz. Hasan'ın emirliği Hz. Muaviye'ye teslimi tarihi olan kırk bir senesi Rebülevvel'inden veya Rebülâhır'ından veya Cemâziyelülâ'sından itibaren Emeviler'in sonuncusu olan İkinci Mervan'ın öldürüldüğü yüz otuz iki yılı senesi sonuna kadar sayıldığı takdirde Emeviyye devletinin müddeti doksanbir sene on ay yahut dokuz yahut sekiz ay eder ki bin yüz bir yahut bin yüz iki yıl aya ulaşır. Bu halde arada en az yüz ay kadar bir fark var demektir. Bununla birlikte bu konuda selahiyet sahibi olan İbnü Esir ve Kâdi Cemâleddin ve Ebu'l-Fidâ gibi tarihçiler bu farkın önemli olmadığını kani olarak anılan hadisi kabul edip nakletmişlerdir. Nitekim Ebu'l-Fidâ şöyle der: Emevî devleti halifeleri öndörtür. Birincileri Muaviye b. Ebi Süfyan ve sonuncuların Mervan Ca'd'dir ve devletlerinin müddeti doksan küsur senedir. Bu ise yaklaşık bin aydır. Kâdi Cemâleddin b. Vasıl (r.a.) der ki: İbnü Esir tarihinde şöyle demistir: Hz. Hasan Kûfe'den yürüdüğü zaman ona bir adam rastladı da, "ey müminlerin yüzlerini karartan" dedi. O da: Beni bana kınama, çünkü Resulullah (s.a.v.) a rüyasında gösterilmiş ki Ümeyyeyoğullan onun minberine adım adım çıkıyor, bu onun gücüne gitti, bunun üzerine Allah Teâlâ ve âyetlerini inzal buyurdu.

Görülüyor ki bu tarihçiler buna karşı çıkmayıp "bin ay"ın yaklaşık olarak Ümeyyeyoğullan'nın saltanatına işaret olmasını yeterli göyerek hadisi tarih açısından kabul etmişlerdir. Buna göre asıl maksat anlaşılmış, adedi kesin değildir, Emevî devletinin saltanatının sayılı olan hayırlılığına ve müddetine yaklaşık bir işaret ile Peygamber'e verilmiş olan Kadir gecesinin sınırsız olan hayrını beyandır demek olur. Tarihçiler, zayıf olan rivayetleri de kaydededikleri için bundan hadî zatında hadisin sıhhatini kabul etmek lazımlı gelmezse de tarih açısından yapılabilecek bir cevap teşkil etmek itibarıyla bunun bir önemi bulunduğu da inkâr olunamaz. Bu bakımdan anılan hadis münker sayılmaması gerekir. Ancak Tirmizî'nin Kasım b. Fadl sika (doğru kişi) der demesine, onun ise Ümeyyeyoğullan saltanatının ne fazla ne eksik bin ay olarak hesap edilmiş olduğunu söylemesine göre bunun yaklaşık değil, tam olması gerekir. Şu halde tarihçilerin sözü ile bunu nasıl bağdaştırmalı yevahut hangisini tercih etmeli sorusu ortaya çıkar.

Bizim kanaatimize göre hadisinin, inanılır bir hadîsi olması itibarıyla tahkiki; tarihçinin tarihî olması itibarıyla tahkikinden daha tercih edilir olması lâzım gelir. O halde bilinen tarihe karşı bunun sebebi ne olabilir? Bunda fikrimizce üç sebep ihtimallidir:

BİRİNCİSİ: Hadisin bazı rivayetinde "minberine çıkıyorlar", bazı rivayetinde "onun minberini günülleri bekliyor" lafızlarıyla ifade edilmiş olduğuna göre mefhumu Emeviler'in minbere çıkışı, yani saltanatı terakkisi müddeti üzerindedir. Bu ise Hisâm b. Abdilmelik ile son bulmuş, ondan sonraki sekiz sene yıkılma devri, yani minberden iniş zamanı olmuş. Hz. Muaviye'nin istiklalî kırk bir sene Cemâziyelülâ'sında, Hisâm'ın ölümü yüz yirmi beş senesi Rebülevvel'inde olduğuna göre toplamı seksen üç sene on ay eder. Bundan ikinci Muaviye'nin istifası ile Mervan'ın melik olmasına kadar geçen zaman fasılası gibi beş-altı ay müddet kıncınlara geriye tam seksen üç sene dört ay kalır ki, bu da Kasım'ın da dediği gibi ne fazla ne eksik olarak tam bin ay eder.

İKİNCİSİ: Müddetin toplamı olan doksan iki seneden Yezid'in ölümü üzerine Abdullah b. Zübeyr hazretlerinin muhalif olarak halifeliği müddeti olan dokuz seneye yakın zaman da Emeviler'in istiklalinden kıncınlaması gerekeceğine de işaret olabilir ki, bu da araştırma yapmak suretiyle incelenen aynı sonuca varılabilir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Emevi melikleri içinde Birinci Yezid'in zamanında Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi, dokuzunculan olan İkinci Yezid b. Abdilmelik'in, onbirincileri olan İkinci Velid b. Yezid b. Abdilmelik'in sapıklık ve ahlâksızlıkları sebebiyle hayırsızlıkla bilinen sekiz küsur sene müddetleri doksan ikiden kıncınlığı takdirde de seksen üç sene küsur ay kalır ki, bu da aynı sonuç demektir. Şu halde bin ay ile yetinilmesi bu üç ihtimalden birine ve hatta her birine işaret olacağı cihetle bin ay yaklaşık değil, tahkiki olarak bu husustaki geleceği bütün inceliğiyle ifade eden bir mucize vahyolmuş olur. Bu şekilde Râzî'nin hikâye ettiği vechile Kâdi Abdülcebbar'ın aşağıdaki itirazı da varid olmaz.

Kâdi Abdülcebbar zikredilen rivayeti aplayarak demistir ki: Bu bin ayın Emeviler'e ait günler olması uzaktır. Çünkü Emeviler'in günleri yerilmiştir. Allah Teâlâ Kadir gecesinin faziletini zikredenken böyle yerilmiş olan günlerle karşılaştırarak zikretmez. Yani ism-i tafdil olduğu bin ay aydan daha hayırlıdır demek, o bin ayın da hayır olmasını gerektirir. Bu ise Emevî devleti günlerinin yerilmesi değil, öğülmesi demek olacağı cihetle yakışmaz, diye yermiştir. Râzî de buna karşı demistir ki: Bu yeme, zayıftır. Zira Emeviler'in zamanları, dünâ saadeti itibarıyla büyük günlerdir. Onun için Allah Teâlâ'nın şöyle demiş olması mümkündür: "Ben sana bir gece verdim ki, dinî saadet itibarıyla o gece Emevî günlerinin dünyevî saadetinden çok daha hayırlı ve daha faziletlidir". Gerçekte Emeviler'in günlerinin Resulullah'a hoş gelmeyecek, gücüne gidecek kötülükleri, şer yönleri de bulunmakla beraber büyük fetihleri ve İslâm'ın o sırada geçimekte olduğu fikir ayrılığı ve ihtilâl buhranlarının önüne geçerek birliği idadesi gibi dinî, dünyevî hayır ve saadet yönleri de çok olduğu inkâr edilemez. Bin ay hakkında bizim arzettığımız düşünceye göre ise şer yönleri kıncınlı atılarak öyle hayrî içine alan ayarla bildirilmiş olduğu cihetle anılan yeme ve itirazın varid de olmayacağı anlaşılır. Hakikatte Kadir gecesini, gerek meşhur olduğu üzere Kur'ân'ın ilk nazil olduğu peygamberlik gecesini olarak düşünülür, gerekse Bedir gecesini, iki takdirde de onun nice nice asırlara, devletlere hâkim olan hayır ve hareketi Emevî devletinin en hayırlı günleri ve ayarından daha hayırlıdır. Onların bu hayırlı günleri de bin ay kadar olacaktı, denilmekte açık bir mânâ ve mucize bulunduğunu inkârın mânâsı yoktur. Sonra bunu birtakım kimselerin sandığı üzere Emeviler'in sırf aleyhine kabul etmek doğru olmayacağı gibi, her yönden lehlerine kabul etmek de doğru olmayacaktır. Bununla beraber hadisin rivayetinden sıhhati isbat edilemeyip naklî kıymeti sonuçta Tirmizî'nin dediği gibi zayıf olmaksın kurtanlamadığı cihetle tefsir yalnız buna dayandırmak da doğru olmaz. Onun için en güzel mânâ bu rivayetlere ihtimal ile beraber, İbnü Cerir'in dediği gibi mutlak olarak Kadir gecesinde amel, Kadir gecesinin bulunmayan bin ay amelden daha hayırlıdır, diye anlamaktır ki, bu da onun hayırlılığı sayısız olduğunu açıklamakla Peygamber ve ümmetine özel bir müjdedir. Şimdi onun hayırlılığı şöyle beyan olunuyor.

4. "iner" fiil-i muzarî, aslı 'dür. Yani ilerde iner, peyderpey iner melekler ve ruh onda. Şihab'ın beyanına göre bu zamirinde iki vehî vardır:

Birisi: Geceye ait olmalıdır ki, bu şekilde ruh, melaikeme atfedilerek, o gecede

melekler ve ruh peyderpey iner demek olur, zahiri de budur.

İkincisi: Melaikeme ait, vav da hâliye olmalıdır ki, Ruh içlerinde olduğu halde melekler iner demektir. Tefsircilerin çoğunluğunun görüşüne göre Ruh'tan maksat Cibril'dir. Bazıları da, Ruh büyük bir melektir ki, gökleri ve yerî yutsa ona bir lokma olur, demişlerdir. Burada "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." (Yusuf, 12/87) gibi rahmet mânâsına olduğunu da söylemişlerdir. Ve daha çeşitli görüşler vardır. (Nebe', Meâric ve İsrâ Sûresi'nde "De ki: 'Ruh Rabbimin emrindedir.'" (İsrâ, 17/85) âyetinde geçen açıklamalar bkz.) Herhalde bundan Ruh'un melaikeden daha edel olduğu anlaşılır. Bazıları bunların dünya semasına indiğini söylemişlerse de açık olan, yere ve kadire mazhar olan kimselerle inmeleridir.

Rablerinin izniyle. Âyette "Rab" tekil, muzafun ileyh olan "hüm" zamiri çoğuldu. Dilimizde "Rablerinin" diye tercemesinde "rab" çoğulmuş gibi bir benzeşim meydana geliyor. Yanlış anlaşılmasın, maksat kendilerinin Rabbi olan Allah Teâlâ'nın izniyle inerler demektir. "Biz ancak Rabbimizin emriyle ineriz." (Meryem, 19/64) buyrulduğu üzere meleklerin inisi Allah'ın emriyle olduğu bilinirken bunu açıklamanın faydası bu işin özellikle önem ve büyüklüğüne tenbihdir. Her emirden. Bu önceside de, sonrasında da ilgilî olabilir. Birincisine göre ediyeye olarak 'ye müteallik, yani o gece yerine getirilmesi takdir edilmiş olan her emir için demektir, deniliyor. Bununla beraber iznile ilgili olması daha yakındır. Hep hayırlı ilgili veya din ve dünya ile ilgili yerine getirilecek her emirden izniyle demek olur ki, bu şekilde izni açıklamanın asıl hikmeti bu genelleme olduğu da anlaşılır. Zira bu gece ilerisi için hâkim, her türlü mukadderatın tayin edildiği ve birbirinden ayıldığı gece olduğundan diğer vakitlerde olduğu gibi yalnızca özel bir emirle ilgili iznile değil, her emirden izin ile inerler. "De ki: 'Ruh Rabbimin emrindedir.'" (İsrâ, 17/85) âyeti gereğince, Ruh Rabbânî emirden olduğu cihetle burada ruhun en büyük Ruh, meleklerin inisi de o en büyük ruhun emrinde nüzul olduğunu mânen bir beyan gibi de olur. "Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden ruh ile indirir." (Nahl, 16/2) âyetinin mefhumu olması da düşünülebilir. Ruh'un, Cibril ile tefsiri bu mânâların hepsinde geçerlidir.

5. Ancak her emrin hayır ve şerre de şâmil olması ihtimaline karşı, "Kadr"e mazhar olacaklar hakkında şer ihtimalini defetmek için buyruluyor ki, bir selâm. Yani sırf selamettir. Yahut Allah tarafından bir selamdır. Melekler, müminlere selam verir dururlar, buna bağlı olduğuna göre, her emirden, korkulu her şeyden selâmettir. Yahut selamet müjdesi, selamet tebliği olan bir selamdır. O gece, Ta fecrin doğuşuna veya doğuş zamanına kadar. Daha Türkçesi tanyeri ağarmayca, sabah oluncaya kadar. Bu mânâyı göre mukaddem (önce gelmiş) haber, muahhar (sona getirilmiş) mübtedadır. Bu takdirde 'da vakif edilmemesi lâzım gelir. Fakat bundan başka İbnü Abbas'tan rivayet edilmiş olarak üzerinde vakif yapmak da caiz görülmüştür ki bu şekilde "selam", mahzûf mübtedânın haberi olarak "bu, her bir emirden selamdır" mealinde bir cümle, 'de, mübteda ve haber olarak ayrı bir cümle olmuş olur. Masdânın mâmûlünü önce getirmek caiz olmadığı hakkındaki Nahiv kaidesi ile olan itiraz, zarfının bundan istisnasıyla cevap verilmiş olduğu da meşhurdur. Bununla beraber, bize öyle geliyor ki, burada selam, sözündeki selam gilbi haberi hazfedilmiş mübteda yahut mukaddem haber olarak melaikeden veya doğrudan doğruya Allah tarafından selam olması üzere cümle-i mutanza olması tartırmaya hiç yer bırakmaz ve her hangisi olursa olsun asıl maksat Kadir gecesinin içine alabileceği bir başka anlayışından veya emrin umumundan dolayı Peygamber ve ümmetine bir şer ve zarar ihtimalini uzaklaştırmakla sırf hayır ve selameti anlatma ve müjdelemektir. Yahbî gibi bazıları 'de vakfî caiz görmemişler ve demişlerdir ki: Bu şekilde beyanın bir faydası olmaz. Çünkü her gecenin sabaha kadar olduğu malumdur. Fakat bunda da o fevkalâde olan hayır ve selametın bazı saatlara tahsis edilmiş olmayıp sabaha kadar devam ettiği, haberin faydasının gereği kabilinden olarak, işaret edilme faydası bulunacağı inkâr olunamaz. İşte Kadir gecesinin büyük büyük mukadderatın tayin ve yerine getirilmesi maksadıyla her emirden görevli meleklerin ve ruhun peyderpey inmesiyle, yeryüzünde büyük bir tazyik (baskı) meydana getiren fevkalâde büyük bir ruhâniyete erişmiş ve sabah oluncaya kadar böyle hayır ve selamet olan büyük bir gecedir. Böyle bir gecenin sabahı ise sırf hayır ve selamet olacağı öncelikle sabit olur. Yani burada hayır ve selamet mânâsına göre "hatta" gayesinde ters anlamı (mefhum-u muhalif) yoktur. Hatta gece mefhumuna göre iskat-i maverâi (dışındakileri düşürme) ifade ederse de asıl sözün sevkedildiği hayır ve selamet anlamına göre iskat (düşürmek) için değil, hükmü uzatmak içindir. Çünkü "Ağardıği zaman sabaha andolsun." (Müddessir, 74/34) ve "Kuşluk vaktine andolsun." (Duhâ, 93/1) kasemlerinden de anlaşıldığı üzere fecrin doğuşu ve sabahın ağarması ve duhâ (kuşluk vakti)'nin yayılması âdet olarak bir işaret delilidir. Nitekim Râzî'nin nakli üzere bu gecenin gündüzünü takip etmesini istemesi meselesinde İmam Şa'bî demistir ki: Evet gündüzü de gecesine gibidir. Bunun selam ve selamet olmasına verilen mânâlar şunlardır:

- 1- Meleklerin müminlere selam ve duasının çoğluğu.
- 2- Şerlerden ve âfetlerden salim olmak mânâsına tam selamet ve menfaat, hayır olması ki, şeytanın saldırısından selamet mânâsı da bunda dahildir.
- 3- Ebu Müslim'in görüşüne göre korkulu rüzgarlardan, yıldırımlardan ve bunlara benzer ezalardan salim olmalıdır.
- 4- Bölümlerinin her birinde ibadet etmek bin aydan hayırlı olmakta farklılıktan salim olmalıdır. Çünkü diğer gecelerde farz ilk üçte birinde, nafileri ortasında, dua seherde olması müstehaptır.

Şu da bilinmiş olsun ki, bu mübarek gecede dua sünnettir. O icabet vakitlerinden birisidir. İmam Ahmed ve sahih diyerek Tirmizî, Nesai, İbnü Mâce ve daha diğerleri Hz. Aîşe'den şöyle rivayet etmişlerdir: Demistir ki: "Ey Allah'ın Resulü, Kadir gecesine rastlarsam ne diyeyim?" dedim. Buyurdu ki: "Allah'ın sen affedicisin, affi seversin, beni affeyle, de." Aynı şekilde namaz ve diğer ibadet şekilleri ile gayret ederek çalışmak da sünnettir. Süfyan'ın Sevrî demistir ki, o gece dua etmek, namaz kılmaktan daha sevaptır. Kur'ân okuyup da dua ederse güzel olur. Resul-i Ekrem (s.a.v.) hazretleri Ramazan geceleri gayretle çalışır ve tertil ile Kur'ân okurdu. Rahmet âyeti geçtikçe ister, azap âyeti geçtikçe Allah'a sığınır.

İbnü Receb de demistir ki: En mükemmel olan namaz, Kur'ân kırâeti, dua, tefekkürü toplamaktır. Peygamber (s.a.v.) bunların hepsini yapardı. Özellikle son onunda daha çok yapardı. Bazıları demişlerdir ki: Teravih ile kıyam meydana gelir. Beyhakî, Enes b. Malik (r.a.)'ten şöyle rivayet etmiştir: Resulullah buyurdu ki: "Her kim Ramazan ayı gıncıyca kadar akşam ve yatısı namazlarını cemaatle kılasa Kadir gecesinden birçok hayr alır." Malik ve İbnü Ebi Şeybe ve İbnü Zencûye, Beyhakî Said b. Müseyyeb'den rivayet etmişlerdir ki: Kadir gecesini yatısı namazında cemaatle hayır bulunan ondan nasibini almış olur. İbnü Hacer Heytemi (rh.a.) Tuhtefül-Muhtâc'da der ki: Kadir gecesini görene, saklaması sünnettir. Onun kemâliyle faziletine ancak Allah Teâlâ'nın bildirdiği kimseler nail olur.

Kadir gecesini görmek ne demek olduğu hakkında da âlimler hayli bahisler yapmışlardır. Alûsî'nin açıkladığı üzere açık olan budur ki: Onu görmek demek, ona mahsus olan nurlar ile meleklerin inmesi gibi özelliklere, ilmi ifade eden lametleri görmek yahut öyle bir ilmi ifade eden ve hakikati ancak ehlince bilinen bir keşfe emektir.

Kadir gecesini, meşhur olduğu üzere, Kur'ân'ın nazil olduğu veya sabahında Bedir zaferinin vuku bulunduğu gece olduğuna göre o bir defa olmuş geçmiştir. Her sene Ramazan'da olacak olan onun şeref ve hatırasdır, demek olur. Nitekim bazıları onun bir defa olup kalktığını kabul etmişlerdir. Fakat Kadir gecesini onlardan dolayı değil, onlar Kadir gecesine rastlamış olduğuna göre de Kadir gecesini bütün sene içinde gizli olur, en çok Ramazan'da ve en çok son onunda ve en çok yirmi yedinci veya sonuncu gece olması ihtimali en galip bulunan mübarek bir takdir gecesini olarak tekrar eder ki, bilinen, çoğunluğun görüşü de budur. Ve "bin aydan hayırlıdır" âyetinden ortaya çıkan da bu gecenin "günlerin efendisi" olan cuma ve arefe gecelerinden de daha faziletlî olmalıdır. Bununla beraber bunda da hayli münakaşa edilmiştir. Bu âyet gereğince bunun Mirâc gecesinden de daha faziletlî olması gerekir. Fakat yukarılarda da geçtiği üzere Resulullah

hakkında Mirac gecesi daha faziletli, ümmet hakkında da Kadir gecesi daha faziletli olduğu söylenmiştir. Fakat Kadir gecesi, sene içinde dönen gizli bir gece olduğuna göre bu büyük olayların hepsi birer Kadir gecesine tesadüf etmiş olması, bütün ihtilali kaldıracak olan en güzel bir şekil olmuş olur. Bunlar içinde Kur'an'ın ilk nazil olduğu Kadir gecesi ise, hepsinden en faziletli olan yegane Kadir gecesi olması gerekir ki, her Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi, bunun her sene devretmiş olma şerefıyla gizli olan Kadir gecesine isabeti en çok düşünülen bir gece olduğu cihetle çoğunluğun görüşü burada toplanmıştır. Bunun gündüzünde de gecesi gibi dua ve ibadet ile mücadele sünnet olur. Ki bunda çeşitli mütâlaalar sebebiyle meydana gelen farklılıklar da ortadan kaldırılmış olur. Zira bilinmektedir ki yer üzerinde bir yerde gece olurken, diğer bir yerde gündüz olur. Her iklimde bulunan kendi gecesini ihyâ etmek suretiyle aynı hayır ve selametten faydalanırsa da gündüziyle beraber hesap edilmesi, icabet için daha ihtiyatlı demektir.

Bütün bu açıklamadan sonra sürenin kendisinin sonrasına bağlanmasından çıkacak olan mânâ da şu olur: O okunması emredilen Kur'an'ı böyle bir Kadir gecesinde indiren biz büyük şan sahibi olan Rabbin olduğumuz için ancak bize secde et ve yaklaş. Bu mânâda ise Mirac gecesinin daha yüksek oluşunu anlamak mümkün olur. Cenab-ı Allah bu kullarını da Kadir gecesinin hayır ve faziletine eren salih kullar zümresine soksun. Alûs'nin kaydettiği üzere Sofiyye istilâhında Kadir gecesi, Allah yolunu tutanın, sevilen Hakk'a oranla kıymet ve mertebesini tanıyacağı özel bir tecelliye erdiği gecedir ki, o gece hak yolcusunun aynı toplantıya ve marifette yetişkinler makamına ilk girdiği vaktidir. Nitekim İbnü Fand bu mânâda şu beyti ne güzel söylemiştir:

"Eğer o sevgili yaklaşırsa bütün geceler Kadir gecesidir, Nasıl ki bütün kavuşma günleri Cuma gündür."

Şeyhin bu beytinde Cuma gününün Kadir gecesinden daha faziletli olması görüşüne de işaret vardır. "Allah doğru yolu gösterendir, ancak maksûda şâyan O'dur."

BEYYİNE SURESİ

Değildi, o küfredenler kitap ehli ve müşriklerden. (Min) teb'îziyye veya beyyâniyye, mahzûfe müteallık olup, yahut takdirinde zarf-ı müstekar, o küfredenlerin hali veya sıfatıdır. Biz ki kısımdan kâfirler veya iki kısım kâfirler ki, bazıısı kitap ehli, bazıısı müşrik, yahut hem kitap ehlin-den, hem de müşriklerden olan kâfirler demek olabilir. Zira "vav"ın atf-ı rabıttan sonra da, önce de olması mümkündür. Bu üçüncü takdirde bilhassa kitap ehlin-den olduklan halde Allah'a çocuk isnad etmek veya teşbihe kail olmak gibi herhangi bir vecihle açık veya gizli şirke kail olanlar kastedilmiş olur. Üçüncü âyetten yalnız kitap ehli zikredilmesine bu mânâ daha çok yakındır. Kitap ehli yahudi ve hristiyanlardır.

Burada kitap ehli adıyla ifade edilmeleri, bunlar içinden Allah'a küfredenlerin küfürleri, yani Kur'an'a ve Resulullah'a iman etmemeleri, mensub olduklan kitaplarına, Tevrat'a ve İncil'e de küfür mânâsında olduğuna işaret etmek içindir. Müşrikler, Allah Teâlâ'ya putlardan veya başkasından her ne şekilde olursa olsun şirk itikad edenler, yani Allah'tan başkasına ilâhlik isnad edenlerdir ki, puta tapanlardan daha geneldir. Allah'ın zatının birden fazla olduğuna kanaat eden her çeşit "politeiste"lere ve Allah'ı tanımayıp "Ben sizin en büyük Rabbinizim". (Nâziât, 79/24) ve "Ben, sizin için, benden başka bir ilâh tanıyıyorum." (Kasas, 28/38) diyen Firavun gibi tek şekilde olsun arzulanı ilâh edinen veya Allah'tan başka herhangi bir şeye tek başına veya ortaklaşa tanrılık payesi verenlerin hepsini içine alır. Çünkü Allah Teâlâ zatında hak mabud olduğu için, ondan ilâhlığın yok edilmesine imkân olamayacağı için O'ndan başka herhangi bir şeye, gerek ortaklık ve gerek yalnız başına tanrılık isnad etmek aslında şıktır. Zatin birliği ile beraber sıfatın çokluğu şirki gerektirmez. Şirk ancak Allah'ın zatında küllî veya cüz'î çokluk inancındandır. Onun için üç zat demek olan "ekânîm-i selâse" (üç asıl)ın birliği şeklinde iddia edilen teslis (üçleme) birlemesi, gerçekte tevhid (birleme) değil, zatin hem çokluğu, hem teklifi davasını içerdigi için hem şirk, hem gelişkidir. Burada, 'nin elgi-lâmi, cins için olarak gerek puta tapıcı ve gerek diğer bütün müşrikleri içine alır. Gerçi bazıları "ahde" yorarak puta tapanlara tahsis etmişler. Çünkü Mekke ve Medine ile etrafında bulunan Arap müşrikleri putlara tapıyorlardı. Burada kastedilen de onlardır demişlerse de akid mânâsının daha önce "küfredenler"de düşünülmesi yeterlidir. O pis kâfirler, bütün kitap ehli ile bütün müşrikler cinsi içinden bazıları olmuş olur. Böyle kitap ehli cinsi ile müşrikler cinsi içinden küfretmiş olan kâfirler, yahut kitap ehlin-den olmakla beraber müşrik olan o kâfirler Kendilerine beyyine gelinceye kadar ayrılacak değildi. Yani bulunduklan o hallerinden ayrılacak, ayırılacağı değillerdİ.

MÜNFEKKÎN , , 'ün haberidir. "Hatta" da ona müteallıktır.

2. BEYYİNE: Malumdur ki, nur gibi kendisi beyyin, yani gayet açık olup da başkasını da beyan eden, açıklayan demektir. Onun için davacının davasını açık bir şekilde beyan ve isbat eden şahide, sağlam, açık delile ve mucizeye beyyine denir. Burada da hakkı beyan ve isbat edecek açık ve kesin delil veya mucize demektir ki, maksadın ne olduğu sununla açıklanmıştır: Allah'dan bir Resul beyyineden bedeldir. Yahut "o, Resuldür" takdirinde mahzuf mübtedanın haberi olarak beyyineyi tefsirdir. Yani Allah tarafından peygamberlik göreviyle gönderilmiş bir peygamber gelinceye kadar ayrılacak değillerdİ. Öyle bir Resul ki mutahher, yani tahriften, töhmetten, yanlışlıktan, bâtl şühesinden uzak, kirlİ eller dokunmaz, "Ona tertemiz olanlardan başkası dokunamaz." (Vâkıa, 5679) âyeti delaletince gayet temiz sahifeler okur. (Abese Sûresi'nde geçen 13-16. âyetlere bkz.) Öyle temiz sayfalar ki

3. onlardadır bütün kıymetli kitaplar, yani doğru sabit kitaplar, bozulmaz, devamlı hak yazılan o temiz sayfaların içindedir. Ki bunlar işte o "oku" diye okunması emrolunan Kur'an sayfaları, Kur'an sûreleridir. O kâfirler, böyle temiz sayfalar okuyacak bir Allah Resulü gelinceye kadar bulunduklan hâl ve vaziyetten, din ve inançtan ayrılacak değillerdİ. Öyle bir beyyine gelmedikçe tamamen hak ve tevhid dinini bilip de yerleşecek ve hallerini değiştirecek bir durumda bulunuyorlardı ve bunda özürü olabilirlerdi. Çünkü "Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz." (İsra, 17/15) âyeti bunu bildirmektedir. Fakat öyle bir beyyine (açık delil), bir Allah Resulü geldikten sonra küfre sapıp da eski hallerinden ayrılmamakta ısrar etmelerine hiçbir sebep ve mazeret olamazdı. Ve işte onun için böyle bir Resul gönderilmiş ve Kadir gecesi o Kur'an indirilmiştir.

4. Fakat o kendilerine kitap verilenler, yani o kitap ehli veya bilhassa onların bilgileri olan okur yazar takımı ancak kendilerine o beyyine (apaçık mucize) geldikten sonra ayıldılar, ayrılığa düştüler. Kimisi o beyyineye, o Resule iman ettiği halde, kimisi küfre sapıp eski hallerinde kalmakta ısrar ederek tefrika (aynılıkılık) çıkardılar. O beyyine karşısında cahiller ve müşrikler için bile mazeret kalmamışken, kitap verilmiş olanların hiçbir mazereti kalmadığı ve yalnız kendİ istek ve inançından dolayı küfür ve ayrınlıklığa saptıkları ve bundan dolayı beyan oluncacağı üzere puta tapıcılar gibi cehennem azabını hak etmeleri bu şekilde şüphesiz olarak ortaya çıkmış oldu.

Fahreddin Râzi tefsirinde bu üç âyet hakkında der ki: "Vâhidi, Kitâbü'l-Basit'de: Bu âyet Kur'an'daki âyetlerin, gerek nazım ve gerek tefsir itibarıyla en zorudur ve büyük bilginlerden bir kısmı bunda sendelemiştir, demiş, fakat zorluğu nasıl olduğunu özetlemmiştir. Ben derim ki, zorluğu şekli şudur: Âyetin takdiri: O küfredenler, kendilerine Allah'tan Resulü olan beyyine gelinceye kadar ayrılacak değildiler, demektir. Sonra ayrınlık neden dolayıdır, Allah Teâlâ onu zikretmemiştir. Lâkin kastedilen, bulunduklan küfür halinden demek olduğu malumdur. Şu halde takdir: "Küfredenler, apaçık bir delil olan o Resul gelinceye kadar, küfürlerinden ayrıncı değillerdİ." demek olur. Sonra da "hatta", intihâ-i gayedir. O halde bu âyet sunu gerektirir ki, o Resul gelince, onların küfürlerinden ayrılmış olmaları lazım gelir. Bundan sonra da "Kendilerine kitap verilenler, ancak açık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler." buyurulmuştur. Bu ise o Resul gelince, onların küfürleri artmış olmasını gerektiriyor. İşte bundan dolayı iki

âyet arasında görünüşte bir zıtlık var gibi görünüyor. İşte benim kanaatime göre müşkülün sunu budur. Buna cevap ise birkaç sekildedir:

BİRİNCİSİ ve en güzeli "Keşşaf" sahibinin özetediği vecihtir. Söyle ki: Kitap ehli ve puta tapıcı iki fırkadan kâfirler, Peygamberimizin gönderilmesinden önce diyorlardı ki: Biz bulduğumuz dinimizden ayrılmayız, onu terketmeyiz, ta o Tevrat ve İncil'de yazılı vaad edilmiş olan peygamber gelinceye kadar ki o peygamber Muhammed aleyhisselâmdır. Allah Teâlâ önce onların o sözlerini hikâye etmiş, sonra da "kendilerine kitap verilenler ayrılmadılar" buyurmuştur. Yani onlar, o peygamber geldiği zaman hak üzerinde ittifak ile bir kelimede toplanmak vaad ediyorlardı. Sonra da haktan asıl ayrılmaları ve küfürde kararları o Resul gelince oldu, demektir ki, bunun kelimada benzeri fakir bir fâsik kendisine öğüt veren vâize: "Allah bana bir zenginlik verinceye kadar, ben bu halden ayrılmam" demiş, sonra da Allah ona zenginlik vermiş, fakat o bunun üzerine kötülüğünü daha çok artırmış. O zaman o vaiz de ona: "Sen zengin oluncaya kadar kötülükten ayrılmayacaktın, halbuki başını asıl zengin olduktan sonra kötülüğe daldırдың." demiş olması gibidir ki, bu sırf onu azarlama ve susturmak için önceki sözünü hatırlatması demektir. Bu cevabın neticesi şu olur: "Kitap ehlin-den ve müşriklerden (Hakk'ı) tanımayanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar inkârlandan ayrılacak değillerdİ." söz onlardan hikâyedir. "Kitap ehli, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler." sözü de vâki olan haber vermedir. Mânâ da "Onlar vaadlerinde durmadılar, dediklerinin tersi oldu." demektir.

İKİNCİSİ: "O kâfirler kendilerine o apaçık delil gelince de küfürlerinden ayrılacak değillerdİ." mânâsındadır. Kâdî Abdülcebâr böyle demiş, fakat lügatta "hatta"nın bu mânâsı olmadığı söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ: "Münfekkin" küfürden ayrılmaya değil, "beyyine" (apaçık delil) olarak gelecek Peygamber'in iyiliklerini ve faziletlerini annaktan ayrılmadıkları mânâsına olmalıdır. Yani Muhammed (s.a.v.) gelinceye kadar onun üstünlüklerini annaktan ayrılmıyorlardı. Fakat O gelince ayıldılar, her biri bir görüş söyler oldular demektir ki, bunun benzeri Bakara Sûresi'nde geçen "Daha önce, müşriklere karşı bir zafer kapısının açılmasını istiyorlardı, işte bu bildikleri kitap onlara gelince, ona inanmadılar." (Bakara, 2/89) âyeti olur.

DÖRDÜNCÜSÜ: Peygamber gelinceye kadar küfürden ayrılmayacaklardı demektir. "Hatta" kelimesi de o geldikten sonraki halin, öncekinin tersine olmasını gerektirir, nitekim olay da böyle olmuştur. Çünkü hepsi o küfürde kalmadılar, bir kısmı mümin, bir kısmı da kâfir oldular. Bu kadan da "hatta"nın delaletiyle amel etmeye yeterlidir.

BEŞİNCİSİ: Peygamber'in gönderilmesinden önce kâfirler küfürlerinde tereddütsüz idiler. Bulunduklan dinin hak olduğuna kesin olarak inanıyorlar, ondan ayrılmıyorlardı. Yahudi, yahudiliğinde; hristiyan hristiyanlığında; müşrik puta tapıcılığında, hasılı her biri kendi dininde kalmak, ondan ayrılmamak azım ve itikadında ittifak etmişlerdi. Fakat Resulullah (s.a.v.) gönderilince alışmış, yapışmış olduklan eski dinleri hakkında azım ve inançları sarsıldı ve önceki fikir ve kanaatleri perişan oldu. Her biri kendi dininde, mezhebinde, davasında sarsıldılar, ayrılmaya başladılar. Bununla beraber tamamen imana da gelmediler, kimisi iman ettiyse de, kimisi de etmedi. Ayncalık çıkardılar, böyle eski dinlerinin çürüklüğünü anlamış olduklan halde o Resul'e iman etmeyip de ayrıncık yapan kitap ehlinin bu ayrınlıkla ilimsizlikten, delilsizlikten dolayı sek ve şüpheye bir haklan olduğu için değil, kendilerine apaçık delil geldikten ve Hak ortaya çıktıktan sonra yalnız arzu ve inanatlardan dolayı oldu. Birinci âyette infikâk (ayrılmak), sonrakinde tefrika denilmesinde bu mânâya bir işaret vardır. Çünkü infikâk: Bir şeyin bir şeyden ayrılması ona yapışmış iken kopup ayrılması demektir. Tefrika da dağılmaktır. Bu suretle de Peygamberin gönderilmesinden sonraki hâl öncesine benzememiştir. Bu da "hatta"nın mefhumudur. Râzi, bu beş şekli hikâye ve haber etmiş olmakla beraber, tercih edilen görüş, birinci vecih olduğunu da hatırlatmıştır. Ancak birinci vechte ayrılmannın müteallakını "küfürlerinden ayrılmışlar" diye küfür lafziyla takdir etmiştir.

"Keşşaf" sahibi ise lafziyla takdir etmiş. Birinci âyetin mânâsının neticesi: "Onlar apaçık delil gelmedikçe dinlerine yapışacaklar, onu bırakmayacaklardı", demek olduğunu söylemiştir. Müşkülün halledilmesi açısından maksat bir olmakla beraber "Keşşaf"ın ifadesi daha incedir. Üçüncü, dördüncü, beşinci vecihlere de ihtimali vardır. Ebu's-Suud ve daha birçokları da "Keşşaf"ın birinci vecihi üzerinde yürümekle beraber, infikâkn müteallakını daha önce üzerinde bulunduklan sek "üzerinde bulunduklan şeyden" diye takdir etmişler ve bunu o vaad ile tefsir ederek şöyle demişlerdir: Yani daha önce üzerinde bulunduklan haldir ki ahir zamanda gönderilecek Resul'e iman ve Hakk'a uyacaklarına dair vaad ve yerine getirmeye azimlerdir. Kitap ehlin-den bu vaadin vuku bulmasına şüphe yoktur. Hatta onlar onunla Allah'tan fetihler diliyorlar. "Allahım bize fetih nasip et, ahir zamanda gönderilen peygamber hürmetine bize yardım et" diye dua ediyorlardı ve müşriklerden olan düşmanlarına karşı: "Bizim dediğimizi tasdik edecek bir peygamberin çıkması zamanı yaklaştı. Biz onunla beraber olup sizi Âd ve İrem kavimleri gibi öldüreceğiz." diyorlardı. Müşriklerin o vaadde bulunduğuna gelince gerek ki kitap ehlin-den yayıldıktan sonra onların da sonradan gelenleri onun sıhatine inanarak o vaadde bulunmuş olsunlar. Nitekim böyle olduğuna şu da şahitlik eder ki Resullullah (s.a.v.) hakkında gidip kitap ehline soruyorlar: Bu sizin kitabınızda anılan mıdır? diyorlardı. Bu suretle hepsi o peygamber gelinceye kadar o vaad ve azimden ayrılmadılar. Fakat o geldikten sonra kitap ehli küfre saparak bozgunculuk çıkardılar.

Bunun özeti: O kâfirler peygamber gelinceye kadar bulunduklan durumdan ayrılmadılar ve ayrılmamalan lâzım gelirdi, fakat ayıldılar, demek oluyor. Gerçekte infikâkn müteallakı, onların bulunduklan hâl olması daha açıktır. Ancak bunu o vaad ve azim ile tefsir etmek Bakara Sûresi (2/89) âyetine uygun olsa da müşrikleri içine alması itibarıyla biraz dolambaçlı geliyor ve bundan maksat, bulunduklan dinleri veya küfürleri olması daha açık görünüyör. Bundan ise ayrılmamalan değil, tersine ayrılmaları istenir olması gerekir. Çünkü ayrıncılığın sebebi oldu. Beyyine (apaçık delil)nin de gelmesi ona karşıdır. Bu sebeple bunu bu esas üzere, yani bulunduklan halden ayrılmak mânâsına olarak yukunda izah ettiğimiz diğer bir vecihle anlamak gerek. "Hatta"nın gayesinin mefhumu ile müşkülün hali ve gerek nazmın sıyak u sibakı (altı üstü itibarıyla uygunluğu) açısından bize daha açık görünmüştür. Zira Maide Sûresi'nde de geçen "Ey kitap ehli, gerçeği açıklayan elçimiz, peygamberlerin arası kesildiği bir zamanda, bize bir müjdeci ve uyanıcı gelmedi diyemeyesiniz diye, size geldi." (Maide, 5/19) âyeti gereğince Resulullah'ın gönderilmesinden önceki zaman dinlerin tahrif ve karmakarışıklığa uğradığı, puta tapanla tapmayanın karıştığı ve hak ile batılın seçilemeye bir hale geldiği fetret zamanıdır. Fetret zamanları ise "Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz." (İsra, 17/15) hükmüne göre sorumluluk yönelmeyen bir mazeret zamanı demektir. Böyle bir zamanda Hakk'ı batıdan ayırdettirecek kesin ve açık bir delil gelinceye kadar iman ve küfür hükümleri tayin edilemeyeceği ve bir susturucu delil bulunamayacağı cihetle herkesin bulunduğu hâl üzere kalması, yani istishâb kaidesi asıl olur. Beseriyetân böyle Hak ve batılı seçemeyecek bir fetret ve zulmet içinde kaldığı zamanlardır ki Allah tarafından peygamberler gönderilerek hak ve vazife yolu aydınlatılmış ve ona göre mümin ve kâfir ayırd edilerek sorumluluk hükmü tatbik edilmiştir. İşte süresinin arkasından o nüzul hikmetini beyan sayıkında bu Beyyine Sûresi de peygamber gelinceye kadar olan fetret zamanının hükmünü beyan ile başlamış ve "kütüb-i kayyime" (kıymetli kitaplar)yi içeren, tertemiz sayfalar olan Kur'an'ın indirilmesiyle ilâhî delil olan Resulullah'ın gönderilmesinden önce kitap ehlin-den ve müşriklerden olan kâfirler, bulunduklan hallerinden ayrılmamakta mazeret sahibi olsalar da hak dini beyan eden bu delil geldikten sonra özellikle kitap ehlinin buna iman etmeyip de önceki hallerinde kalmak için ayrınlıklık yapmaları katıksız küfür ve bundan dolayı azaba hak kazanmalarını gerektirdiğini anlatmıştır. Şu halde mânâ o küfredenler, küfürlerinden, dinlerinden, âdetlerinden ayrılacak durumda değillerdİ. Çünkü kendilerine hakkı beyan edecek olan o apaçık delil henüz gelmemiştir. Fetret zamanında bulunuyorlardı. Onun için onlara hak ve hayn anılatacak kesin bir delil olmak üzere bu kitap indirilerek peyderpey okumak üzere Allah tarafından o Resul gönderildi, o geldikten sonra ise müşriklerden önce kitap ehli olanların ona iman edip önceki yanlış hallerinden

vazgeçmeleri, hakka karşı ayrımcılık yapmamaları gerektirdi. Halbuki onlar öyle yapmadılar, o Resul'e karşı anlaşmazlıklar düştüler, puta tapanlar gibi inkâr ettiler. Böyle anlaşmazlığa düşmeleri ve bu şekilde inkârın da başka bir sebebe dayalı değil, sırf o delil kendilerine geldikten sonra sırf düşmanlık ve inatlanndan ve eski hallerinden ayrılmak istememelerinden doğdu.

5. Halbuki onlar, o kendilerine kitap verilmiş olanlar öteden beri başka bir şey ile değil ancak şununla emrolunmuşlardı ki yalnız Allah'a ibadet etsinler, gerek önceki kitaplarında, Tevrat ve İncil'in esasında ve gerek bu Kur'an ile emredildikleri görevleri bu idi ki, başka bir niyet ve maksada hizmet etmesinler, ancak Allah'ı mabud tanısınlar, O'na ibadet ve kulluk etsinler, o şekilde ki dini ona halis kılarak, hiçbir şirk şüphesi kanstırmaksızın şu veya bu gayeye âlet etmeksizin saf ve temiz niyet ve ihlas ile ancak O'na yönelerek ve tahsis ederek, hanifler olarak, yani batıl inançlardan, eğri ve yanlış fikir ve ahlâktan sıynılıp, daima hakka, doğruluğa meyleden hakka tapan müslim, muvahhid (Allah'ı birleyen) olmak suretiyle dini Allah için halis kılarak Allah'a ibadet etsinler, ecir ve mükâfatı O'ndan beklesinler.

Yukanlarda da defalarca geçtiği üzere "hunefâ" kelimesi "hanif" kelimesinin çoğulu olarak İslâm'ın inanç, ahlâk ve sosyoloji itibıyla ayrıca bir vasfını göstermektedir. Çoğunlukla hanif, Hz. İbrahim'in milleti olarak "Dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim dinine uyun. O, puta tapanlardan değildi." (Âl-i İmran, 3/95) gibi müşriklere karşılık; bazan da "Allah'a ortak koşmadan, halis olarak Allah'ı birleyenlerden olun." (Hacc, 22/31) âyetinde olduğu gibi mutlak olarak; bazan da burada olduğu gibi tevhid ve ihlas ile dinde banş ve doğruluğu pekiştirme ve yerleşirme hususunda zikrolunmuştur. Bütün bunlardan anlaşılın haniflik, Hz. İbrahim'in din ve milletinin vasfı olmakla beraber yalnız ona mahsus değil, genellikle puta tapıcılığın zıddı olarak bütün peygamberlerin milleti olan tevhid ve ihlas dininin adı olmasdır. Onun için Şehristânî "el-Milel ve-ne'Niha"de hanifleri bütün puta tapıcıların karşıtı olmak üzere genel mânâsıyla Sâbililere karşı kırtarak zikretmiştir. Genel mânâsıyla Sâbililik ise bütün müşriklığın esası olan eski dindir. Şimdi bazı yeni eserlerde buna Seybele-Ceybele dini denildiğini ve son zamanlarda "eski eserler" (âşâr-ı atika) dolayısıyla bahis konusu edilmeye başlayan eski Eti, yahut Hitit, yahut Hetler'in de bu zeybel, yani sabi dinine mensup olduklarını söylüyorlar. İşte hanifler, bütün bu şirk dinlerine karşı, dini Allah için tahsis etmek ve ancak Allah'a ibadet etmek üzere davet ve mücahedeyle görevli olan peygamberlerin dinlerini teşkil eden ve batıldan sakınıp Hakka'a meyleden tevhidiği müslümanlardır. Onun için Hacc Sûresi'nde "O pis putlardan ve yalan sözden kaçının. Allah'a ortak koşmadan, halis olarak Allah'ı birleyenler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir." (Hacc, 22/30-31) buyurulmuş olduğu gibi Şûrâ Sûresi'nde de "O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimiz şeriât yaptı . Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılmğa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi." (Şûrâ, 42/13) buyurulmuştur. Bunların özeti ise haniflik, putlara tapma aşâğılığından, gûnahtan, sahte, batıl inançlardan çekinerek Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed aleyhisselâmin yaptıkları gibi dini Allah için tevhid, ihlas ve istikamete doğrultmak ve onda ikilik çıkarmayıp daima doğruluğa toplanmaya çalışmaktır. "Hanif" kelimesinin türeyişİ de bu mânâyı ifade etmektedir. Zira "hanif", hanef kelimesinden türemiştir. Tefsircilerin ve lûgat ehlinin açıklamalarına göre "hanef", meyletme ve doğru olma mânâlarını içine alır. Asıl hanef, yanlışlıktan doğruya, eğrilikten istikamete meyletme mânâsına konmuş, bazan meylil, bazan da sadace istikamet mânâsına kullanılır. Ayağının ayaşı veya baş parmakların vahşiden ünsiye, yani içe doğru meyletmis olan (düz taban olmayan) kimseye ahnef denilmesi ise tefe'ul (haya yormak) için veya iki mertebe mecaz-ı mürselidir. Demek ki lûgat bakımından da hanif, daima doğruluğa meyleden demektir. Dinde doğruluk da "Hayır, kim işini güzel yaparak, özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındandır." (Bakara, 2/112) buyurulduğu üzere muhsin (iyilik yapıcı) olarak ancak Allah'a yüz tutmak, "Rabbimiz Allah'tır diyen, sonra doğru olanların üzerine melekler iner." (Fussilet, 41/30) buyurulduğu üzere ancak Allah'ı Rab bilip, fillerinde ve hareketlerinde ancak O'nun emir ve hükmüne tâbi olarak o iman üzere doğrulukta yürümektir. Bundan dolayı çoğunlukla hanifî, "hakka tapan muvahhid" (Allah'ı birleyici) diye tercüme etmeyi uygun görmüşüzdür. Bununla beraber tefsirciler daha bazı tarifler de nakletmişlerdir. Bu cümleden olarak burada hunefâ (hanifler) İbnü Abbas'dan, "hacilar" diye; Katâde'den, sünnetli olanlar, ananın ve mahremler (evlenilmesi haram olanlar) nînikahın haram tanıyanlar diye; Rebi'b. Eneş'den: Namazda kibleye dönenler diye; Mücahid'den: İbrahim aleyhisselâmin dinine tâbi olanlar diye rivâyet etmişlerdir ki hacc, hitân (sünnet olma), kibleye dönme, İbrahim dininin esaslarından birisiyle tarif demek olduğundan buna aît demektir. Bunlardan başka Ebu Kılâbe'den "Biz, Allah'ın peygamberlerinden hiç birisinin arasını ayırmayız." (Bakara, 2/285) âyeti gereğince peygamberlerin hepsine iman edenleri diye; daha bazılardan da "dinin hepsini toplayanlar" diye nakil ve tarif edilmiştir ki, bu son ikisi de birbirine yakındır. Fakat bunların çoğu mânâ ile değil, doğru olan veya bazı havas itibıyla tarif olduğu için tam tarif değildir. Ancak bazı cihetleri açıklamak için nakledilir. Tercihe değer tarif, önce açıkladığımız üzere bütün batıl inançlardan İslâm'a meyleden, dönen diye özetlenmiştir. Bütün peygamberlere iman ve her dini toplayıcı olmak da bununla olur. İşte bütün kitaplar ve peygamberler, dini yanlış inançlardan temizleyerek "Allah katında muhakkak dîn İslâm'dır." (Âl-i İmran, 3/19) olan Hak tevhid ve ihlas ile yalnız Allah'a ibadet etmek ve insanlığı selamete erdirmek için gönderilmişlerdir. Onun için kitap ehli de ta baştan itibaren bununla görevli olmuşlardı ki, Allah'a böyle samimi dindar, hanif olarak ibadet etsinler, ve namazı kılsınlar ve zekat versinler ve işte bu üç esas: samimi din ile Allah'a ibadet, namaz kılmak ve zekat vermek dîn-i kayyimidir. Yani sabit ve payidar kalacak olan milletin dindir. Diğer deyimle yukarıda anılan "kiymetli kitapların", doğru, bozulmaz, sabit hak kitaplarının açıkladığı dindir. Demek olur ki bu üç esas, bütün Hak dinlerin hiç değişmeyen ve sağlam esasıdır. Namaz ile zekat da imandan sonra bütün ibadetlerin esaslarının esasdır. Diğerleri ayrıntıdır. Bunların edâ şekilleri itibıyla açıklaması her peygamberin zamanına ve şeriatine göre değişebilirse de, asıl namaz ve zekat hepsinde sabittir. Şu halde dîn için mutlaka bir "ekanim-i selâse" (üç esas) prensibi tanımak gerekirse onu baba, oğul, rûhul-kudûs diye mabudun zatında üçleme ile şirke saparak değil, tevhid, namaz, zekat diye iman ve amel esaslannda tanımak lazım gelir. Halbuki o kitap verilenler bu doğru ve sabit dini ve bu emri tanımadılar, ihlas ve tevhid ile Allah'ı kulluk etmekten kaçındılar. "Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı kaybettiler, şehvetlerine yudular." (Meryem, 19/59) ölücsüne şehvetlerinin arkasına düşerek namazı kaybettiller, zekat vermeye yanaşmadılar, bölücülük yaptılar. Bunun üzerine bütün küfrün ve imanın ahiretteki hükümleri ayırdedilerek açıklanmak üzere şöyle buyuruluyor:

6. Haberiniz olsun ki "küfredenler". Önceki "küfredenler" ahde haml olunsa (bilinen kâfirler olduğu kabul edilse) bile bunun, sevk itibıyla istiğrak (hepsini içine alması) için genel olması gerekir. Çünkü küfrün hükmünü beyan için kübra (büyük önerme) yerindedir. Ancak bu küllî olus, o beyyine (açık delil) geldikten sonra küfredenlere aît olmak üzere bunda da bir ahit mânâsı yok değildir. Şu halde şöyle demek olur: O açık delil geldikten sonra onu inkâr eden bütün kâfirler gerek kitap ehlinde olsun, gerek puta tapanlardan olsun, hepsi ebedî olmak üzere cehennem atesindedirler. Kıyamet günü cehenneme gidecekler, orada ebedî olarak kalacaklardır. Diğer bir mânâ ile küfür, cehenneme ebedî kalmaya sebep olmak itibıyla aynı ateş hükmündedir. Bir de denilmiştir ki: Onların bulundukları küfür ve isyan hâli, hakikatte aynıyla adestir. Bu ortaya çıkma (neş'et) de âraz şeklinde ortaya çıkarsa da, son neş'etde o şekilden çıkar, hakiki şekli ile ateş olarak zuhur eder. Bu iki mânâca onlar dünyada cehennem ateşinin içindedirler. Ahirette de onda ebedî olarak kalacaklardır, demek olur. Bu ebedî oluşun sebebi: Çünkü onlar, o vasıfla sıfatlanmış olanlar, yeni o açık delil geldikten sonra ona küfredip bozgunculuk çıkararak hepsi halkın şerileridirler, insanların en şerileridirler,

en şerli olanın yeri de cehennem olması gerektir.

BERİYYE kelimesini, Nâfi ve İbnü Zekvan "berfe" şeklinde okumuşlardır. Ki ikisi de bir asıldandır. Halk mânâsına 'den "mef'ûle mânâsında fehile" olarak "bâri'nin mef'ûlü olup, halk ve halka gibi bütün mahlûkata denilir. Özellikle beşerde de meşhurdur. Bazılan hemzesiz "beriyye" toprak mânâsına olan "berâ"dan türemiş olarak topraktan yaratılan mahluk demek olduğunu ve şu halde "berfe" topraktan yaratılmayan melekleri ve cinni de içine alırsa da, "beriyye"nin onları içermeyeceğini ve bu şekilde beşer mânâsına olmasa daha yakın bulunduğunu söylemişlerdir. İki kırâete göre de bazılan burada özellikle beşer mânâsına olmasını tercih etmişler, sebep olarak da bütün yaratılmışların en şerlisi şeytan olduğunu söylemişlerdir ki, akıl karine ile tahsis demek olur. Lâkin buna "Şüphesiz münâfıklar, ateşin en aşağı tabakasıdadırlar." (Nisa, 4/115) gereğince münâfıkları da diğer kâfirlerden daha şerli olduğu ileri sürülerek itiraz edilmiştir. Bundan dolayı maksat, müminlere göre izafî tahsisir, diye cevap verilmiş ise de bu tartışmalara lüzum yoktur. Zira burada maksat, küfrün asıl ahirete mahsus hükmünü beyan olduğu için, küfür sıfatında münâfıklar da, şeytan da bu umuma dahil olarak açık ve gizli bütün kâfirler, genel olarak yaratılkan en şeridirler, denilmesi doğru olacağı gibi, şeytan konudan haric olarak, gerek kitap ehli ve gerek puta tapıcılardan inkân açık veya münâfık bütün kâfirler beşerin en şerlisidirler, demek de doğrudur.

7. Buna karşılık haberiniz olsun ki iman edip de, yani bu açık delile iman edip Allah için dine, ihlaslı, hanif olarak, gereğince güzel ameller işleyenler, sadece namaz ve zekat gibi dinin aslı temellerinden olan amellere mahsus değil, gerek esaslardan ve gerek ayrıntılardan, gerek farzlardan, gerek nafilelerden, gerek ibadetlerden, gerek muamelelerden Allah nzasına uygun olan, kurtuluşa hizmet eden, hayra yarar bütün iyi ve faydalı amelleri işlemek ve yasaklardan sakınmak da güzel amel (amel-i salih) mânâsında dahildir. Zira amel, işlemeyi ve tertekmeyi içine alır. Bilinmektedir ki elif lâm ile süslenmiş çoğul olduğu için hepsini kaplamayı ifade eder. Fakat bundan her ferdin, her iyi ameli yapmakla yükümlü olduğu da sorulmamalıdır. "Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez." (Âl-i İmran, 3/286) âyeti gereğince herkesin hissesi ehliyet ve gücüyle orantılıdır. Râzi der ki: "iyi ameller işlediler", çoğulu, çoğula karşılık vermesi kabilindendir. Onun için bir kişinin bütün güzel amelleri yapmakla yükümlü olmasa gerekmez. Belki her yükümlünün bir hazzı, selâhiyeti vardır. Zenginin hazzı vermekte, fakirin hazzı da almaktadır. Elverir ki herkes kendi halince kurtuluşa çalışsın. İşte onlar, halkın en hayırlıdırler. Bütün halkın en hayırlısıdır. Amelce de hayırlısı, Allah katındaki makamca da hayırlısıdır. Demek ki iman edip de güzel amele çalışmazsa, onlar halkın en şeriri omalsalar bile en hayırlısı da değildirler. "Hayru'l-beriyye", hem iman edip hem iyi ameller işleyenlerdir.

8. Onların cezası, yani o iman ve amellerine karşılık ecir ve mükâfatları Rableri katında, altından imraklar akan Adn cennetleridir. İçlerinde ebedî olarak orada cismânî ve ruhânî türlü nimetlere ebedî olarak nimetleneceklerdir. Bunların birinci olarak "halkın en hayırlıları" diye övülmelerinin önce getirilişi; ikinci olarak bu nail olacakları nimetlerin amelleri karşılığı olduğunu anlatmak üzere "ceza" deyimıyla ifade edilmesi; üçüncü olarak bunun Allah Teâlâ katından olmasının açıklanması; dördüncü olarak bunun derece derece kemâle erdirmek demek olan terbiye mefhumuna işaret eden Rablik üvvanıyb ifadesi; beşinci olarak bunun onlara râzi zaminine izafetle ifade olunarak terbiye ve kullukta özel şereflerine işaret olunması; altıncı olarak cennetlerin içinde oturma mefhumuna işaret eden Adn'e izafetle beraber çoğulu çoğula karşılaştırılmasıyla her birine bir cennet düşecek kadar çokluk ve genişliğine işaret olmak üzere çoğul sigasıyla ve aynı zamanda dengi görülmedik ve tarife sığmayacak şekilde yüksekliğine, şânının büyüklüğüne tenbih için nekre olarak getirilmesi; yedinci olarak hayatın mayası olan feyiz ve nimetinin, hoşluk ve güzelliğinin devamlı artan güzel cereyanını duyurmak üzere, "altından imraklar akan" vasiyla vasıflandırılması; sekizinci olarak onlarda takdir edilmiş hâl olmak üzere ebedilik demek olan "hulud"un açıklanmasıyla beraber bir de "ebedilîk" kaydıyla tekit edilmesi o müminlerin güzel halleriyle mükâfatlarının büyüklüğünü açıklama açısından ne kadar dikkate şâyandır. Gerçekte "hulud" ebedilik demek olduğu için sadece "orada ebedidirler" denilmekle de aynı mânâ ifade edilmiş olur. Ancak "hulud", uzun müddet kalmak mânâsına da kullanıldığı için bu ihtimali defetmek için ile de tekit olunmuştur. Bu tekit, pekçok âyetlerde cehennem ehlinin ebediliğinden de, cennet ehlinin ebediliğinden de vardır. Fakat görülüyor ki bu sûrede kâfirlerin cehennem atesinde ebedî oluşun "ebeden" kelimesi ile tekit edilmemiş olduğu halde müminlerin cennetlerde ebedî oluşun açıkça te'bid (devam ettirme) ile de tekit edilmiştir. Râzi "Tefsir"nde buna iki vecih söylemiştir: Birincisi: Rahmetin, öfkeden daha fazla olduğu tenbihir. İkincisi: Cezalar, hadler, keffaretler birbirine girer. Fakat sevabın kısımları birbirine girmez.

Bir de bu yüksek karılıktan daha büyük olan Allah'ın lütfu beyan ve müdelemnek üzere şu isti'naf (başlangıç) cümlesi ile buyuruluyor ki: Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Çünkü bütün isteklerin en üstünü, bütün lezzetlerin en yükeşi olan Allah'ın nzasına ermişler, "gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir beşerin aklının emmediği" en büyük nzaya kavuşmuşlar, "râdiyeten" razı olmuş olarak", "merdiyye" (razı olunmuş) makamına ermişlerdir. Bu mükâfat ve ndvan ise, Rabbinden korkanlara mahsustur. Yani bu başannın tek sebebi de hikmeti Allah korkusunu duymaktır. Yukanlarda da geçtiği üzere hasyet, taziim ile sevgi neticesi olan saygı mânâsına bir korkudur. Onun için hasyet itaatte mutlak güzele layık, ihšana yaklaştıracak yüksek bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir ruh halidir. Nitekim Müminün Sûresi'nde "Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirlir." (Müminün, 23/60) buyurulmuştur. "Hikmetin başı Allah korkusudur." hadisinde de "mehafet"ten asıl maksat bu "hasyet" mânâsıdır. Bunun derecesi de ilim ve marifetin derecesi ile orantılıdır. Ondandır dolayı "Kullan içinden ancak âlimler Allah'tan gereğince korkar." (Fâtır, 35/28) buyurulmuştur. Bir de hasyet, soyut (mücerred) korkudan şiddetli olması gerektir. Nitekim meleklerin vasfında "Onun (Allah'ın) korkusundan titrerler." (Enbiya, 21/28) diye hasyet, isfâk (korkudan titreme)a yakın olarak zikredilmiştir. "İsfak" ise korkunun en şiddetli derecesidir. İmam Râzi'nin hatırlattığı üzere bu âyete, "Kullan içinden ancak âlimler Allah'tan gereğince korkar." (Fâtır, 35/28) âyeti katılarak düşünülünce, hepsi ilmin ve âlimlerin faziletine bir delil teşkil eder. Şöyle ki: O cennet ve ndvan, Allah korkusunu duyanlara mahsustur. Allah korkusunu duyanlar ise ancak âlimlerdir. Şu halde netice: O cennet ve ndvan, âlimlere mahsustur. Bundan şu da anlaşılır ki kendisinin cennet ehlinde olduğu müdelemnen kimselerin Allah korkusundan uzak kalmak şöyle dersun, daha çok korku hissini artırmaları gerekecektir. Ondandır dolayı ki peygamberlerin korkusu hepsinden çoktur. Nitekim Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ı en çok tanıyanınız, Allah'tan en çok korkanıdırız. Ben ise ondan en çok korkanıyım."

Bu korkuyu duymayanlara duyurmak için Zelzele Sûresi takip edecek, hayır ve şerrin cezası ne zaman ve nasıl olduğunu haber verecektir.

ZİLZAL SURESİ

1. Yerin o zilzalı, zelzelesi. Yerin, hareketi-i arz (yer hareketi) dediğimiz zangır zarsıntısıdır. "Zell", hareket mânâsı ifade ettiği çin zelzele ve zilzal onun muzaafı olarak tekrar etmeyi ifade eder. Bilhassa izafetle ifade edilmesi, yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetleyle sarsıntısına işaretirir ki, maksat Hacc Sûresinde geçtiği üzere "Şüphesiz kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir." (Hacc, 22/1) Vakia Sûresi'nde ve daha birçok sûrelerde: "Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman." (Vakia, 56/4-5) gibi âyetlerle açıklanmış ve haber verilmiş olan kıyamet depremidir.

2. Yerin ağırlıklarını kırdığı. Yerin ağırlıklarını çıkarmasında iki rivâyet vardır. Birisi:

Ölüleri kabirlerinden fırlatıp çıkarmasıdır, ki "Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman.." (İnfitar, 82/4) âyetinin mefhumudur. Bu ise dirilmele demek olacağından ikinci sûrun üflenmesine işaret olur. Diğer de içindeki definelerin, hazinelerin, madenlerin meydana çıkarılmasıdır ki, bunun da ilk sûra üflemede, yani ilk zelzelede olması açıktır. Bazı haberlerde kıyamet alametlerinden olan Deccal'ın günlerinde yerin hazineleri meydana çıkacak diye varid olmuştur. Bunu da bazılan ona yormuş ise de o, zelzeleden önce olan çıkarmalar olduğu, halbuki burada maksat zelzele ile meydana gelecek çıkarmalar olması açık bulunduğu cihetle demislerdir ki bu, Deccal'ın zamanında çıkarılanlardan başka olarak kalmış olan bütün hazineler ve defineler deprem ile fırlatılıp çıkarılmıştır. Ancak ilk sûra üflemede mi, ikinci üflemede mi? Bunda da her iki ihtimali söyleyenler olmuştur. Bazılan demislerdir ki: Bu depremden maksat, birinci depremdir. Yer o zaman hazinelerini çıkaracak, yeryüzü altın olacak da ona iltifat eden olmayacak. Altın o zaman sanki insana şöyle bağıracak: Sen benim için dinini ve dünyanı yıkmıyor muydun? Sonra onun çıkarılmasının sonucu bir de

"Kıyamet gününde biriktirilen malların üzerleri cehenmem ateşinde kızdırılacak ve onlarla sahiplerinin alınları, yanları ve sırtları dağlanacak, kendilerine: "İşte kendiniz için biriktirdiğiniz budur." (Tevbe, 9/35) hükümünün açıklanması olur ki, bu da ikinci sür üflemesinden sonra olur. Nakkaş, Zecacc, Münzir b. Said gibi bir hayli tefsir bilgininde her iki rivayeti toplamak suretiyle "eskal" (ağırlıklar), hem ölüleri, hem hazineleri, ikisini de içerdikleri söylemişlerdir. Görünen de bu olmalıdır. İbnü Abbas'tan da iki rivayet olduğu söylenmiştir. İkisinde de bunu, zikrolunduğu üzere ikisini sür üflemeye, yahut her iki sür üfleme müddetini bir vakit itibar ederek ikisine de yoranlar olmuşsa da ikinci sür üflemeye "o gün insanlar, bölük bölük çıkacaklardır" âyetiyle beyan olunacağına göre, bu çıkarmayı, ilk sûra üfleme hali olarak anlamak 'nın da tekrar edilmemiş olması itibarıyla daha açıktır. Yıkım nefha (üfleme)'sı olan ilk üflemede ölülerin çıkarılması ise canlı olarak değil, ölü olarak fırlatılıp fırlatılıp atılmalan demek olur ki o vakit "O gün yer ve dağlar sarsılır ve dağlar dağılan kum yığılan olur." (Müzzemmil, 73/14) olduğu vardır. "Yer ve dağlar yerlerinden kaldırılr bir çarpışla birbirine çarpıldığı zaman." (Hâkka, 69/14) olduğu ve "Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar etrafa serpilidike serpilidi, dağılan tozdanın haline geldiği zaman." (Vakıa, 56/4-6) olmak üzere bulunduğu zamandır. "O gün o sarsıntı sarsar." (Naziat, 79/6) olmaktadır. Henüz "Ardından başka bir sarsıntı gelir." (Naziat, 79/7) olmamış, "Onlara tek bir haykıma yeter, hepsi hemen uyanırlar." (Naziat, 79/13-14) kumandası daha verilmemiştir. Bu bir temsil ile, henüz bir volkanın patladığı, bir harbin silahlarını ortaya atmaya başladığı mobilizasyon esasındaki istraplar gibi başlangıç kabillinden olarak "Yer uzatılıp dümüzd yapıldığı içinde olanları dışarı atıp tamamen boşaldığı." (İnşikak, 84/3-4) ölcüsüne boşalma zamanıdır ki, o harbin neticesine erip de silahlarını indireceği, "Ve kendisine yaraştığı üzere Rabb'in kulak verip boyun eğdiği zaman." (İnşikak, 84/5) hükümünün ortaya çıkacağı asıl haklanma ve hesap devrini açacak olan ikinci sür üfleme ondan sonra olacaktır.

ESKAL tahrik ile cebel vezninde "sekal"ın çoğuludur ki, Râzî'nin ifadesine göre sekal, "meta-i beyt", yani ev eşyasıdır. "Kamus"ta sekal, misafirin, yani yolcunun ağırlık denilen eşya ve ailesine, sahibinin çoğunlukla kullanmayıp koruyup hıfzettiği güzel ve kıymetli şeye denir. Nitekim "Muhakkak ki ben içindeki iki kıymetli şey bırakıyorum: Onlar, Allah'ın Kitab'ı ve benim şünnetimdir." hadis-i şerifinde sekaleyn bu mânâdadır. İnsanlara cinlere sekaleyn denilmesi, yerin içinde ve üzerinde bulunanları itibarıyla onun sekali, ağırlığı gibi olmalarından, yahut amellerinin, günahlarının ağırlığındandır, denilmiştir. Ye demislerdir ki ölü, yerin içindeyken onun ağırlığı, yerin üstündeyken ona ağırlıktır. "Künûz" (hazineler) de, yerin kıymetlisi olmak mânâsına ağırlığıdır. Eskal yolcunun ağırlıkları, eşya ve ailesi mânâsına olduğuna göre "ve yer ağırlıklarını çikardı" buyurulmakla o zelzele halinde yer seferberlik yapan yer yolcuva ve içindeki ölüler ve hazineleri o yolcunun ağırlığını oluşturan eşya ve ailesine teşbih edilmek suretiyle bir "istiare-i mekniyye" yapılmış demek olur.

ESKAL, esre ve sükun ile "sık"ın çoğulu olabileceği de söylenmiştir ki haml-i batın, yani "karın yükü" mânâsınadır. Bunun da hazinelere ve ölülere söylenmesi teşbih ve istiare şekilliyedir. Bu mânâ "İçinde olanları alıp tamamen boşaldığı zaman." (İnşikak, 84/4) âyetine daha uygundur. Râzî, "eskal"ın "esrâr" (sırlar) mânâsına olmasını da ikinci bir görüş olarak nakletmiştir. Yani o gün yer bütün sırları keşfeedecek, açıklayacak. "O gün yer, haberlerini anlatacak." buyurulduğu üzere lehte veya aleyhte şahitlik edecek demektir. Âlûsî, buna, "haberlere aykırı ve uzaktır" demişse de, muhtemeldir. Bununla beraber en kuvvetli vecih, yerin seferberliğini ifade eden birinci vecihtir. Yani tahrik ile "sekal"ın çoğulu olmasdır. Yerin zikrî geçmişken, zamir mevkilinde tekrar açıkça söylenmesi zihnlere iyice yerleştirmek içindir. Yerin, yerden başkasına çevrilmesine işaret için de denilmiştir. Durumun görünüşü, bu çıkarmanın zelzele sebebiyle olmasdır. Fakat terettüb (ait olma) kastedilmeyerek her iki hadise başlı başına birlikte olarak düşündürülmek için "fa" ile atfedilmeyip bir altında vav ile "çıkardı" buyurulmuştur.

3. Özetle: O sarsıntı ve çıkarma olduğu, ve insan, buna ne oluyor? dediği zaman. Böyle denilmesi, korkunun büyüklüğünü tasvir içindir. Yani o zelzele ve çıkarmayı her gören insan, dehşetinin büyüklüğünden şaşırarak, "Bu yere ne oluyor?", "Nedir bu hal?" diye şaşkınlık ve telaşa düştüğü o belalı zaman. Bazılan demislerdir ki, onu gören kâfirler öyle söyleyecek. "Vah bize, bizi yattığımız yerden kım kaldırdı?" (Yâsin, 36/52) diyecekler. Müminler ise "İşte Rahmân'ın vaad ettiği şey budur.

Demek peygamberler doğru söylemiş, (Yâsin, 36/52) diyecekler. Fakat bu fark, ikinci Sûr'a üfleme ile dirilmededir. İlk zelzelede ise mümin ve kâfir her insana umumu açıktır. "(Birinci defa) Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) düşüp bayıldılar. Ancak Allah'ın dilediği kaldı". (Zümer, 39/68) kelimesi "dan bedeldir.

4. Yani o olaylar olduğu gün o yer Bütün haberlerini bildirir, havadislerini hal ile ve sözlü olarak haber verip anlatır. Çünkü Rabbin ona, (yani yere) vahyetmiştir. Haber vermesini süratle emir ve telkin etmiştir de o sebeple yer o haberleri söyler, anlatır. "Keşşaf"ta der ki: Yerin haber vermesi ve söylemesi mecazdır. Yani Allah Teâlâ yerde öyle durumlar meydana getirir ki, onlar dil ile konuşma yerine geçerler. Hatta "ne oluyor buna?" diyenler, o hallere bakarlar da, onun ne için zelzeleye tutulduğunu ve ne için o ölüleri dışarıya attığını bilir. Ve bu olaylar, peygamberlerin korkutup ve çekindirdi durdukları olay olduğunu anlarlar. Bu mânâca vahy "kün feyekûn" (ol! dedi, hemen oldu) gibi tekvinî olmuş olur. Bununla beraber bir de denilmiştir ki, Allah Teâlâ yeri, o zaman gerçekten konuşturacaktır da, o üzerinde işlenmiş olan hayır ve şerri haber verecektir. Peygamberimizden de rivayet olunmuştur ki, herkese karşı üzerinde ne amel yaptığına şahitlik edecekler. Yere vahyetmek, onun yaşaması mümkün olan kısımlarına vahiy olarak düşünülürse, bu söyleme ve vahyin gerçekten konuşma veya yazma halinde haber vermek ve bildirme mânâsına olarak anlaşılmasında zorluk çekilmez. Hasılı onun ne olduğu o zaman gerçek göz önüne döküldüğü zaman anlaşılacaktır. 'nın cevabı, 'dür.

5. Yani o olaylar olduğu gün o yer Bütün haberlerini bildirir, havadislerini hal ile ve sözlü olarak haber verip anlatır. Çünkü Rabbin ona, (yani yere) vahyetmiştir. Haber vermesini süratle emir ve telkin etmiştir de o sebeple yer o haberleri söyler, anlatır. "Keşşaf"ta der ki: Yerin haber vermesi ve söylemesi mecazdır. Yani Allah Teâlâ yerde öyle durumlar meydana getirir ki, onlar dil ile konuşma yerine geçerler. Hatta "ne oluyor buna?" diyenler, o hallere bakarlar da, onun ne için zelzeleye tutulduğunu ve ne için o ölüleri dışarıya attığını bilir. Ve bu olaylar, peygamberlerin korkutup ve çekindirdi durdukları olay olduğunu anlarlar. Bu mânâca vahy "kün feyekûn" (ol! dedi, hemen oldu) gibi tekvinî olmuş olur. Bununla beraber bir de denilmiştir ki, Allah Teâlâ yeri, o zaman gerçekten konuşturacaktır da, o üzerinde işlenmiş olan hayır ve şerri haber verecektir. Peygamberimizden de rivayet olunmuştur ki, herkese karşı üzerinde ne amel yaptığına şahitlik edecekler. Yere vahyetmek, onun yaşaması mümkün olan kısımlarına vahiy olarak düşünülürse, bu söyleme ve vahyin gerçekten konuşma veya yazma halinde haber

vermek ve bildirme mânâsına olarak anlaşılmasında zorluk çekilmez. Hasılı onun ne olduğu o zaman gerçek göz önüne döküldüğü zaman anlaşılacaktır. 'nın cevabı, 'dür.

6. O gün insanlar bölük bölük, çeşitli durumda ortaya çıkacaklardır. Sudûr, vürûdun zıddıdır. Vürûd, suya gitmek olduğu gibi, sudur da sudan dönmektir. Diğer deyimle, "vâid" gelen, "sâdir" giden demektir. Yani varmış oldukları yerden dönüp çıkacaklar, kabirlerinden mevkıfa (durağa), mahşere doğru çeşitli şekilde fırlayacaklar. Kimisi yüz aklıyla, kimisi yüz karasıyla, kimisi selamet, kimisi korkular ve dehşetler içinde, kimisi binitli, kimisi yaya, kimisi serbest, kimisi zincirlerle bağlı, hasılı kimisi mesud, kimisi bedbaht, yahut İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere "O gün her insan topluluğuna önderleri ile çağıracağız." (İsra, 17/71) âyeti gereğince her din ve millet sahibi ayrı olarak kendi önderleri arkasında, yahut "Andolsun ki sizi ilk defa yaratmışım şekilde bize geldiniz." (Kehf, 18/48) buyurulduğu üzere her fert ilk yaratılışı gibi tek başına olarak, yahut bazılarının görüşünce bölgelere göre dağılmış olarak ortaya çıkacaklar. Yahut mahşere geldikten sonra kimisi kitabını sağından almış ashab-ı yeminden olarak cennete gitmek üzere, kimisi de kitabını solundan veya arkasından almış ashab-ı şimalden olarak cehenneme gitmek üzere mahşerden ayrılacaktır.

7. Amelleri kendilerine gösterilmek için. Ki hayır veya şer her ne işlemişlerse ona göre cezasını almak üzere amellerini hakkıyla görsünler, defterleriyle, ölçüleriyile hesaplarına vakıf olsunlar. Bu mânâ, sudûrun mahşere doğru olmasına göderir. Mahşerden sudûra göre ise hayır veya şer her ne ise amellerinin cezasını görsünler. Yani cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girsinler demek olur. Zira her kim bir zerre miktar hayır işlerse onu görecekler. Her kim de bir zerre miktar şer işlerse onu görecekler. göstermenin neticesini açıklamak içindir. zerra görölür görölme derecede, gayet küçük kanncaır. Güneşin şaunda sezelebilen zereciklere de denilir. İbnü Abbas'dan rivayet edilmiştir ki, elini toprağa sokmuş kaldırmış, sonra üflemiş de, "İşte bunlardan her biri bir miskal zerre" demiştir. İkisi de azlığa meseldir. Gerçi bizim bir zerre dediğimiz içinde bile bir âlem vardır. Fakat sorumluluğun en az derecesi beşer hissin ilgilenebileceği en küçük ölçü ile ifade edilmiştir. Asıl maksat ise en küçük bir hayır veya şerrin bile Allah katında kaybolmayacağını açıklamaktır.

8. Amelleri kendilerine gösterilmek için. Ki hayır veya şer her ne işlemişlerse ona göre cezasını almak üzere amellerini hakkıyla görsünler, defterleriyle, ölçüleriyile hesaplarına vakıf olsunlar. Bu mânâ, sudûrun mahşere doğru olmasına göderir. Mahşerden sudûra göre ise hayır veya şer her ne ise amellerinin cezasını görsünler. Yani cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girsinler demek olur. Zira her kim bir zerre miktar hayır işlerse onu görecekler. Her kim de bir zerre miktar şer işlerse onu görecekler. göstermenin neticesini açıklamak içindir. zerra görölür görölme derecede, gayet küçük kanncaır. Güneşin şaunda sezelebilen zereciklere de denilir. İbnü Abbas'dan rivayet edilmiştir ki, elini toprağa sokmuş kaldırmış, sonra üflemiş de, "İşte bunlardan her biri bir miskal zerre" demiştir. İkisi de azlığa meseldir. Gerçi bizim bir zerre dediğimiz içinde bile bir âlem vardır. Fakat sorumluluğun en az derecesi beşer hissin ilgilenebileceği en küçük ölçü ile ifade edilmiştir. Asıl maksat ise en küçük bir hayır veya şerrin bile Allah katında kaybolmayacağını açıklamaktır.

ADİYAT SURESİ

1. "Vav", kasemdir. "Adiyat" hızla koşmak, seğırtmek mânâsına "adv"den ism-i fail cem-i müennes salımdır. Şu halde at, deveye diğer koşanların hepsine söylenebilir. "Kamus" sahibinin "Besâir"de beyanına göre bu "adv" maddesi, esasında tecavüz mânâsında kullanılır. Kâh yürüyüş itibarıyla düşünülür, ona "adv" yani seğırtmek denilir. Ve kâh kalbi olarak düşünülür, ona adavet ve muadat yani düşmanlık denir Kâh da adalet bozmak itibarıyla düşünülür ona da udvar, yani zulüm ve adaletsizlik denilir. Ve kâh da mekan ve yer itibarıyla düşünülür, ona da adva yani sivayet denilir. Diğer mânâlar bundan türemiştir. "Ganiy" vezninde "adiy" ve sariye vezninde "âdiye" daima harp ve kıtale koşup hücum eden topluluğa denir. Bazılan "adiy", piyade saldırganlarına; "âdiye", süvari (atlı) saldırganlarına mahsus olduğunu söylemiştir. Burada Hz. Al'den rivayet edilecek Arafat'a giden hacıların devaleriyle tefsir edildiğine dair bir rivayet nakledilmiş ise de, İbnü Abbas'dan rivayet edildiği üzere süvarilerin atları olmak âyetlerin mefhumuna göre açıktır ve tefsircilerin pek çoğu bunu tercih etmişlerdir. Zira DABH atlarınn koşu esasındaki nefeslerinin seslendir ki, "sahil" denilen kışnemek değil, yemi ve sahibini gördüğü zaman yaptığı gibi hamhame (genizden ses getirme) denilen sesi de değil, hızlı nefes sesi olan bir hanlıt ve hohlamadır. Denilmiştir ki "dabh", bir at bir de köpek koşarken olur. Kelamın takdiri veya "dâbihât", mânâsındadır.

2. Sonra "Kadh", çakmak çakmak, yani hızla çarpmak çakmakla ateş çikarmaktır. Bu da atların koşarlarken hızlanııdan tımkaklarıyla çarptıkları taşlardan çakmak gibi ateşler çikarak gitmelerinde görülür. Ki bu geceleyn görüleceği ve hız eseri olduğu için onları hem kuvvetlerine, hem de geceleyn koştuklarına işaret eder. En açık olan mânâ da budur.

Bununla beraber bunu daha diğer mânâlarla açıklayanlar da olmuştur:

1- Bir kısım tefsirciler demislerdir ki: Gerçi bu âyetlerden maksat atlardır. Fakat ateş çikarmaları, sahipleriyle düşmanları arasında harbi kıyıztmaları, harp ateşini tutuşturmalarıdır. Nitekim "Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa." (Maide, 5/64) buyurulmuştur. Ve harp kıızıştığı zaman "fınn kıızıştı" denilmek de darb-ı meseldir.

2- Bunlar geceleyn ihtiyaçları ve yemekleri için ateş yakan gazilerdir, "gazilerden bir topluluktur" denilmiş, nitekim "âdiyat"ı hacıların devalerine yoranlar da Arafat'tan geceleyn Müzdelife'ye, Meş'ar-ı Haram'a gelip orada ateş yakan hacılar demislerdir.

3- Ağır, heyecanlı sözler söyleyerek düşmanlık ateşi çalıp tutuşturan diller, denilmiş ki, bu mânâda "kadhan" dil ile düşmanlığa yorumlanabilir.

4- Mekk (aldatma) ve hud'a (hile) ateşi çikarı fikirlerdir, denilmiş, bu mânâ da İbnü Abbas'dan rivayet edilmiştir. Zira "Ben sana bir çakmak çakayım, sonra bir ateş çikarayım da gör!" denilir ki, bir hile yapayım, başına bir iş çikarayım da gör, demektir.

5- İkrame demistir ki: süngüler, silahlardır. Buna göre zamanımızın ateş saçan silahları hiçbir mecaz düşünmesine hacet kalmaksızın bunda öncellike dahil olmuş bulunur. Özellikle sürenin Mekki olması rivayetine göre, o zaman müslümanlarda ne at, ne de silah olmadığı için bu âyetler bütün geleceğe ait demek olacağından bu mânâ ve şümül daha açıktır. Bu şekilde burada sonradan peyderpey ortaya çıkacak böyle ateşler saçan silahlarla geleceğin harp güçlerine de işaret edilmiş olmakla buna göre yalnız atlara değil, hanlı hanlı süratle hücum eden motorlu akın vasıtalarına da hepsini içine almış bulunur. Bu âyetlerde tamamen tercemesi mümkün olmayan kelimelerin özelliklerine ve cemiyetlerine dikkat edilir ve bunları aralarında peyderpey tertip ifade eden "fa"larla geldikleri de düşünülürse, bunlar sadece bir seriyyeye değil, her zamanın peyderpey gelişecek taarruz araçlarına işaret eden âyetler olduğu takdir olunabilir.

6- Nihayet bir de yani işi başlamış: İstediklerini bulmuş, harp veya Hac her ne ise isteklerinde başlanmış olmuş olanlar diye tefsir edilmiştir. Zira ihtiyacıni bitirmiş, işinde başarılı olmuş kimseye "o çakmağını çaktı" denilir ki, muradına erdi demektir. Bu şekilde münchiha (maksadına eren) cemaatinin vasfı olup "muradına eren toplun" mânâsına râci olur. Yahut atların süvarilerininin vasfını açıklama olur. Bu mânâda Cerir "Ezd kabilesini en iyi atlara sahip ve çakmağı çaktıklarında en çok murada ermiş kimseler bulduk." demistir. Bir de derler ki: "Fılan çakmağı çakınca yandırı, ihсан edince de kandırın?", yani tam suya doyurur demektir. Bu mânâlardan birincisi doğrudan doğruya hakikat, diğerleri mecaz olmak hasebiyle en açık olan birincisidir. Ancak bugün silahların ateş çikması mânâsı da bir hakikat olduğu unutulmamak gerekir.

3. Sözlükte akın etmek, yani süratle gitmek veya baskın yapmak, talan etmek mânâlarına; bir de "ğavra" yani engin araziye girmek mânâsına gelir ki, dilimizde de olduğu üzere akin, garet, en fazla baskın ve talan mânâsında bilinmektedir. Devreye yoranlar, hacıların sabahleyin Mina'ya süratle gelmeleri mânâsında anlamak istemişlerse de, düşmana baskın için akin eden süvariler olmak daha önce akla gelir. Bunun sabah vakti yapılması da hem geceyelin düşmanın vakıf olamayacağı bir şekilde tertibat olarak hazırlanmak, hem de yaptığını, yapacağını iyi görüp bir yanlışlığa meydan vermemek üzere hücumu sabahleyin göz göre göre yapmak çoğunlukla daha sağlam olmas hasebiyle baskınlarda alışılmış bulunmasındandır. Harp tarihlerinde gece baskınlarının da yerine göre başarılı olduğu yok değilse de, tehlikesinin daha çok olduğu da inkar edilemez.

4. Derken o dem, bir toz duman savurmuşlardır. Bu fiil cümlesi, önceki isim-i failerin delalet ettikleri fiiller üzerine atfedilmiştir. Zira ism-i failer üzerindeki (elif-lâm)lar, ism-i mevsul olanlarındın silalan fiil mânâsındadırlar. Onun için mânânın özeti "Hanl hanl koşan atlar, ayaklanndan ateş saçtlar, sabah baskını yaptılar, tozu dumana kattılar." demektir. Ancak bunun burada sarî fiile dönüştürülmesi bir nükte ister ki, o da maksadın bu anda tahakkukuna işaret olmalıdır. Tercih etme, başlama ve inceleme mânâlarına 'den olmak da mümkün ise de severan ettirmek (üzerine atılmak), yani heyecanlandırıp savuşturmak mânâsına isare 'den olarak tefsir edilmiştir. Açık olan da budur. zamirî, sabah vaktine racidir.

NAK'AN lügatta toz ve birikmiş su ve haykırmak veya kayırtmak ve öldürmek mânâlarına gelir. Burada en çok gubar yani toz mânâsında tefsir edilmiştir ki, akin esasında savrulan toz, duman demektir. Bu daha önce koşu esasında savrulmuş ise de "irâ" gündüz görülmeyip gece görüldüğü gibi, bu da gece görülmeyip gündüz görülmüş olduğu için sabah vakti zikredilmiştir. Bu şekilde önceki "kadh" (hızla çarpmak) ve "irâ" (çakmak çakma)nın da gece vakti olduğuna işaret olunmuştur. Bundan başka bu toz sonradan bozulur keşfine de işaret olabilir. Bununla beraber "nak'an" çeşitli mânâlarına göre hücum esasındaki feryatlarla, dökülen terlere ve kanlara da delalet ve işaretten uzak değildir.

5. Derken onunla (yani o haykış ile yahut o anda) bir topluluğu ortalamışlardır. Bir düşman toplumunu, ordusunu tam ortasından vurup içine dalarak, yahut çevirip ortaya alarak mağlup ve perişan etmişlerdir.

6. Böyle yapan kuvvetlere kasem olsun ki o insan, birtakım fertleri itibarıyla insan cinsi, Rabbine karşı çok nankördür. Üzerindeki nimetinin hakkını tanımaz, şükrünü eda etmez. Yahut gördüğü nimetlerini, ulaşmış olduğu feyizlerini hesaba almaz, ona karşı görevini yapmaz, unuttur da hep uğradığı musibetleri ve müşkülleri anarak şikayet ve itiraz eder durur. Kâfir, çırttır.

"KENÜD kelimesi "anûd" vezninde "kefûr", yani nimetleri çok inkâr eden demektir. Çok kötüleyen ve küfreden inkarcı mânâsına da tefsir edilmiştir. Birşey bitirmeyen verimsiz araziye ve kocasının haklarını ve iyiliklerini inkar eden nankör kanya ve yemeğini misafirden sakınarak yalnızca yiyeen cimriye ve kazanmışa ücretini vermeyen kötüye ve mutlakâ cimri ve pintiye ve inadına işyankar ve günahkara, kölesini, uşağını çok doğen kimseye "kenud" denilir. Burada çoğunlukla insan tabiatına ait olmak üzere çoklan "nimeti inkar eden" demişlerdir. Zeccâc, kâfir demiş; Hasan-ı Basrî kötülükleri sayar, nimeti unuttur paylayıcı demiş; İbnü Cerir, Ebu Umame (r.a.)'den şöyle bir hadis de rivayet etmiştir: Demiş ki: Resulullah (s.a.v.): "Muhakkak insan Rabb'ine karşı çok nankördür." dedi. "Yani öyle nankör ki, yalnız başına yer, kölesini döğör ve vergisini vermez."

7. Ve kendisi de buna şahittir. Buradaki zamirde de iki vechi vardır: Taberi gibi bazılan "Rabbe" göndererek, "Allah ona şahittir, görüp duruyor", mânâsını vermişlerdir. Bu, kötülüklerden vazgeçmeye zorlamak için bir tehdit ve korkutma demek olur. Zamirın yakınına atfedilmesinin asıl olması kaidesine göre de bu vechi daha uygun gibi görünür. Fakat kelâmın konusu insan olmak ve bundan sonraki zamir de ona raci bulunmak hasebiyle bunun da insana atfı nazmın düzgünlüğüne daha uygundur. Onun için çoklan: Hem o insan kendisi o nankörlüğüne şahittir, demek olmasını tercih etmişlerdir. Yani başkaca delil ve ispata ihtiyaç yoktur. İnsan öyle olduğuna kendisi şahitlik eder. Zira o nankörlük eseri onun üzerinde o kadar aşikardır ki kendi hallerini kalp gözü (basiret) ile inceler ve kölesine, uşağına ve idaresi altında olanlara karşı muamelesini bir düğündürse, kendinin Rabbine çok nankörlük etmekte bulunduğunu inkâr edemez, kendi vicdanında ıkrar eder. Yahut dünyada etmezse biraz sonra açıklanacağı üzere ahirette kendi aleyhine şahitlik edip, günahlarını itiraf edecektir. Bu mânâda "vâv" atıfa olduğundan bu da kasemin ikinci cevabı demektir.

8. Üçüncü; Ve gerçekte o insan, dünya malını çok sevdiği için pek katıdır. "Hayır", Kur'an'ın "Eğer bir hayır bırakacaksa." (Bakara, 2/180) gibi birçok âyetlerinde mal mânâsına ve özellikle çok mal, servet mânâsına geldiği gibi, burada da genellikle "mal" diye tefsir edilmiştir. Mala, "hayır" denilmesinin sebebi insan yaratılışının ona meyliaded olmasından, dünya menfaati bulunmasından dolayı çoğu insanlann onu mutlakâ hayır gibi zannetmeleridir ki, burada o zannetme kötülenmiştir. "Sedid" de cimri veya güçlü mânâsına olmak üzere iki vechi ile açıklanmıştır. Yani mal ve serveti mutlakâ "hayır" sanarak sevdiği için cimridir, sıkıdır. Allah için o malın hakkını vermek, hayıra sarfetmek, genel menfaatlara hizmet etmek istemez, kıskanır. Yahut mali ve dünya menfaatini sevmekte çok kuvvetlidir. Onu kazanmak, eline geçirip toplamak hususunda güçlüdür, hırslıdır. Fakat onun hakkını, şükrünü dömeye, Allah için kulluk etmeye gelince zayıflığını ileri sürerek on para vermek istemez, kaçınır da kaçınır, nankörlük eder. Rivayetler bu iki mânâ üzerindedir. Bununla beraber "hayır", bilinen mânâsında, "şedid" de sıkıntılı olup sıkılmac mânâsına şiddetten olmak üzere "Keşşaf" üçüncü bir mânâ daha söylemiştir ki daha açık görünür. Şöyle ki: O insan hayrâta, hayır işlere sevgi beslemez, geniş olmaz, sıkıntılı olur, canı sıkılır, mal ve bedene ait bir teklif yapılınca hoşlanmaz, zoruna gider, sertleşir, sertleşir ama

9. Ya sonra "bilmeyecek mi?". Sonucu hatırlatmak suretiyle korkutmak ve tehdittir. Yani öyle servet hırsı, dünya menfaati sevdasıyla cimrilik, pintilik, nankörlük yapmakla ne fena hareket etmiş, kendi gerçek menfaatinin nasıl tersine gitmiş olduğuna bugün şahitlik etmiyorsa sonra da anlamayacak, itiraf etmeyecek, onun azaplarını çekmeyecek mi sanıyor? O zelzele, o kıyamet günü yerin ağırıklarını çikardığı ve kabilerde gömülenler deşilip fırlatıldığı (İnfitar Süresi'nde "Kabilirlerin içi dışına getirildiği zaman." İnfitar, 82/4. âyetin tefsirine bkz.),

10. Ve o sinelerdekiler toplandığı, neticesi alındığı zaman. Yani gönüllerde saklanan bütün gizli sırlar, niyetler, gayeler, olgun ürün gibi derilip toplanıp bütün neticesiyle meydana konduğu zaman muhakkak o nankör insanlar dünyada neler ettiklerini anlayacaklar.

11. Çünkü o gün, o Rabbleri onlardan, o nimetlerine karşı nankörlük ettikleri âlemlerin Rabbi, o insanlara onlann bütün varlıklarıyla, bütün yaptıklarından elbette haberdardır. Hiçbir zerresinden gafil değil, içlerini, dışlarını, hepsini bilir, önce de bilir, sonra da bilir. Fakat o gün hepsini kendilerine bildirecektir. Onlar unuttuysalar da o bilir. "Allah, onlann yaptıklarını sayıp tesbit etmiştir, onlar ise bunu unuttuysalardı." (Mücadele, 58/6) O haklan ödenmeyen malları, servetleri, o hırsla biriktirilerek gömülen hazineleri, defineleri o gün çıkaracak. "O gün cehennem ateşinde bunlann üzeri kızdırılır, bunlarla onlann alınlan, yanlan ve sırtlan dağlanır: "İşte kendiniz için yığdıklarınız" (denir)." (Tevbe, 9/35) âyeti delaletince cehennem ateşinde kızdırılarak onlarla alınlan, yanlan, belleri

dağlanacaktır. Bunun dünyada başlıca bir misali, bu sürenin başındaki kasemlerle haber verildiği üzere ateşler çakarak, gelip toplulukları perişan eden harp akınları altında kalanlann halleridir. Bu münasebetle burada Enfal Süresi'nde geçen "O düşmanlara karşı gücümüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar (savaş araçları) hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz." (Enfal, 8/60) mefhumu üzere Allah yolunda kuvvet hazırlamak için seve seve mal sarfederek hayra çalışmak ve ferdî servet hırsıyla cimrilik ve nankörlük etmemek gereği hatırlatılmış ve aynı zamanda dünya istilalannda ölümlle kurtulmak mümkün olduğu halde, kabirdekilerin deşildiği ve sinelerdekilerin derildiği ve zeresine varıncaya kadar hayır ve şer amellerin cezası görüleceği gün yönelecek olan ebedî azaptan kurtulmak mümkün olmayacağı anlatılarak insanlar Allah için hayır yapmaya sevkolunmuştur. Râzî der ki: Burada öğüt hissesi sudur: Ey insan, sen dünya menfaati hırsıyla hak ve hayra karşı gelmek için sinende türlü hisler besler, faydasız şeylere hazırlanır, kabilrer bina eder, tabut satın alır, kefen dokur biçersin. Bunlann ise hepsi kurtlann hissesidir. Hani Rabbin, Rahmân'ın hissesi nerede? Bir kadın bile hamile olduğu zaman çocuğuna giyecek hazırlar, ona senin çocuğun yok bu hazırlık nedir? denilecek olsa yann kamımdaki deşilip çıkacak değil mi? Der, Rabbine de sana; bu yerin kamındakilerin hepsi deşilecek değil mi? Hani hazırlık?" diyor.

Bunun üzerine o kabirdekiler deşilip o, sinedekiler derilirken hepsinden haberdar olan Rabb'in huzurunda neticenin ne olacağı anlatılmak üzere de bunu aşağıda gelecek Kâria Süresi takip edecektir.

KAARİA SÜRESİ

1-2-3.O kâria. O çarpacak bela, yani kıyamet. Çünkü "kâria", "kâr" dan türemiştir. Maddesinden "kar", şiddetli bir ses çıkarcak derecede şiddetle dayanıp çarpmaktır. Sopayı başına çaldı. "Tokmak" mânâsına "mikraa", kapı çalmak mânâsına "kar'-ı bâb"; kılıçla çarpmak mânâsına "kılıçla vuruştu" ifadesi bundandır. Bu şekilde çarpan her şeye kâria, çoğulunda kavari' denilir. Sonra dehr (zaman)ın başlara çarpan büyük hadiselerine kâria denilmiştir. Nitekim "Küfredenlere, yaptıkları işler sebebiyle bir felaket isabet edecek." (Ra'd, 13/31) buyurulmuştur. Kur'an'ın inzâr (korkutma) âyetlerine de denilir. Bilhassa elif-lâm ile "el-Kâria" da "el-Hâkka" gibi kıyametin isimlerinden olmuştur. Ki başlangıcı, birinci sür üfleme, sonu da kaza etmektir. Böyle isimlendirmenin de bir kaç vechi söylenmiştir.

1- İnsanlann akilları alacak, ödlerini patlatacak olan ilk haykındır. "(Birinci defa) Sûra' üflendi, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) düşüp bayıldılar." (Zümer, 39/68) buyurulduğu üzere "sa'k" üflemesinde olacaktır. "Onlar, başka değil, sadece korkunc bir sese bakıyorlar." (Yâsin, 36/49) buyurulması da bunu teyit eder.

2- Âlemin tahribi zamanında ulvî ve süflî isimlerin şiddetle, çarpışacaklarındın dolaydır.

3- Kâria, insanları korku ve dehşet ile çarpan demektir. Bu ise gökde yanılma ve parçalanma; Güneş ve Ay'da düme, çarpıp yıkma; yıldızlarda saçılmak; dağlarda ufalmak ve kökünden sökmek; yerde dümek ve deşistirme iledir. Bu, Kelbi'nin görüşüdür.

4- Hak düşmanlarını zillet, azap ve işkence ile çarpaceğından dolaydır ki, bu da Mükâtil'in görüşüdür. Bazı araştırmacılar demiştir ki, bu, Kelbi'nin görüşünden daha kuvvetlidir. Çünkü "Ve onlar (hayır işleyenler) o gün korkudan emin kalırlar." (Neml, 27/89) buyurulmuştur. Bununla beraber bu sürede gelecek beyan ile yetinmek daha uygundur.

Nedir o kâria? Mâ konumunda mahiyet ve hakikatten sonudur. Fakat bununla maksat gerçekten soru değil, "o ne dehşetli kariadır?" meâlide korkutmak için olması açıktır. Nitekim en bildirdi sana ki, nedir o kâria (kıyamet)? buyurulması da onun hakikatı, insanlann ilim dairesinin dışında, yani fiilen görülmedikçe şiddet ve dehşetinin büyüklüğünü hiç kimsenin hatta Peygamber'in bile dirayetle bilemeyeceğini hatırlatmak suretiyle o korkutma te'kit ve takviye edilmiştir. Zamir ile ifade edilmeyip de "kâria" isminin üç defa açığa tekrar edilmesi de o korkutmayı terbiye ve anlatmak içindir.

Bundan dolayı Râzî'nin zikrettiği üzere birtakım tefsir bilgilerini nûn irabı tahzir (sakındırma) babından olduğuna kâni olmuşlardır. Çünkü "sakin kendini, arslan var aslan!" mânâsında diye tahzir (sakındırma) nesh ile de, ref ile de caizdir. Buna göre mânâ: Sakının kendinizi kâria var, çok korkunc kâria, öyle ki onun ne büyük kâria olduğunı görmeyince dirayetle bilemezsiniz, demek olur. Bunun aslı (kork) fiilinin me'fulu olarak nasıbdan değıştirmedir. Diğer bir kısım tefsirciler de "size kâria gelecek", çok dehşetli kâria, mânâsına olduğuna söylemişlerdir. Fakat fiil takdirine ihtiyaç olmayacak "el-Kâria" doğrudan doğruya mübtedâ, ...'l-kâria) da haber ve mübtedâ olarak cümlesi onun haberi olmak, tahzir (sakındırma) ve tehvil (korkutma) kelâmın mânâsından anlaşılacak, yukanki süreye göre de, gösterildiği üzere, takdir edilmiş sorunun cevabı olmak daha açık ve daha tercihe değerdir.

4. "O gün insanlar olur." Bu kelimesinin zahiri zarf olmak üzere mensub olmaıtır ki, yani o kâria o gün çarpacak ki demek olur "Keşşaf" sahibi bu vechi tercih etmiştir. "An o günü" diye mukadder ile mansub olduğuna da söyleyenler olmuştur. Bir de cümlesine muzaf olmak hasebiyle feth üzere mebnî, mahal itibarıyla merfu olarak mahzuf mübtedadan haberi de olur. Ki Ebu's-Suud'un beyanı üzere Küfellerin tercihi budur. Yani o kâria o gündür ki demek olur. Günden maksad da uzun zamandır. "pervaneler gibi" "Ferâş", "ferâşe"nin çoğuludur. Geceleri ışıık ve ateş etrafında çırpıp uçarak kendisini ateş içine atar ve Farsça'da olduğu gibi dilimilde de pervane diye bilinen küçük kelebeklere denir. Ateşe çarptıktan sonra kanatlarını yayıp döşendiği için ferâşe diye isimlendirilmiştir.

Yayılmış, demek olduğu için onlann çok ve yayılmakla çırpınıp çırpınıp yayılış, dağılış ve seriliş hallerini özellikle ifade etmektedir. Bundan görünen de sa'k (bayılma) halidir. Şiir ve edebiyatta pervane, kendisini ateşe atıncaya kadar mum ve ateşe düşkünlüğü sebebiyle kendini feda etmekle darb-ı mesel olmuştur. Nitekim Şeyh Sadî feryadıyla meşhur olan bülbüle aşkı öğretmek için:

Ey murğ-i seher zi-pervâne biyâmuz
K'an sühterâ can şüd ü âvâz neyâmed
"Ey seher kusu! Aşkı pervane (kelebek)den öğren.
Zira o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı".

Yani sen de onun gibi can verde feryat edip durma! demiştir. Şüphe yok ki Sâdi, bununla bir ateşe tapıcılık remzi değil, ilâhî aşkda sabır ve ıhlas ile bir fedakârlık misali kastetmiştir. Bu mânâ ile bizim Divan Edebiyatı'nda da nar (ates)dan çok, nur üzerine dönen pervane (kelebek)'ye dair:

"Döner pervane-âşâ başıma her ârif-i billâh
Dilim bezm-i hakikatte çerağ-ı ruşen olmuştur"
"Allah'ı tanıyan herkes pervane gibi etrafında döner.

Gönlüm hakikat meclisinde parlak bir kandil olmuştur." gibi binlerce mazmun söylenmiştir.

Peygamber'e ait Mevlid'de Süleyman Çelebi Efendinin: "Bir aceb nur kim Güneş pervanesi", mısrası da bunun en güzellerindendir. Fakat görüldüyör ki, bu âyette "ferâş-i mebus" (yayılan pervaneler) diye ifade olmas kelebeklerin hali övülecek ve gıpta olunacak bir durum olarak değil, son derece sayınılması gereken kârianın (kıyametin) dehşetini, en büyük bir felaket perişanlığının şiddet ve korkusunu temsil biçiminde zikrolunmaktadır. Bu itibar ile burada ateşe tapanlann ve onlar gibi batıl inançlarıyla kendilerini ateşlere atanlann durumlarındaki fecate de bir işaret yönü değilse de, yalnız onları değil, iyi ve kötü bütün insanları saracak olan ve gerek hak uğrunda ve gerek batıl peşinde can vermek için çırpınıp serilenlerin

hepsiyle ilgisi bulunan bir günün korkusunu düşündürmektedir. Alûsî'nin naklettiği üzere "Te'vilât" sahibi demistir ki: "Bunun yorumunda bir kaç vecih üzerinde ihtilaf etmişlerse de hepsi bir mânâyâ dayanır: O günün korkusundan hayret ve ıstırap işarettir." Katade'den rivayet olunduğu üzere bir takımlan şu fikri benimsemişler ve demişlerdir ki: "İnsanlar mahşere çağırıldıkları sıra, çağırılan davetçiyeye doğru uçuşmakta ve nizamsız gelip gidişteki perişanlıkta, zayıflık ve düşünlükte, çökük ve yayılmada uçuşup gırpanan çeşitli kelebeklere benzetilmişlerdir." Bu mânâ ise Kamer Süresi'ndeki: "O çağırıcının görülmemesi, tanınmaması bir şeye çağırıldığı gün. Gözleri düşkün düşkün (zillet ve dehşet içinde) kabirlerden çıkarlar, tıpkı yayılan çekirgeler gibi. Boyunlarını çağırana doğru uzatmış koşarlarken." (Kamer, 54/6-8) mefhumu olduğundan, buradaki "feras-ı mebas" (yayılan kelebekler) benzetmesi, oradaki "yayılan çekirgeler" teşbihi (benzetmesi) mânâsında demek olur. Nitekim Ferra, yerde yapılan ve dehşetle birbirli üzerine yayılan çekirge kavgası, yani çekirge hurdalanna da "feras" denildiğini söylemiş olduğundan "yayılmış kelebek", "yayılmış çekirge" demek olduğunu söyleyenler de olmuştur. Fakat genellikle lûgat ve tefsirlerde bilinen "feras", yukarıda açıklandığı üzere kelebektir. Bununla beraber ikisine de teşbihten kastedilen, o günün dehşetinden hayret ve ıstırap tasvir olmak itibarıyla, asıl mânâ bir demektir. Şu kadar ki, "yayılmış çekirge"de zarar durumu, kelebekte ise imtihan durumu daha açık görünür. Bir de kelebekler heyecan zamanında hep bir yöne değil, her biri çeşitli yöne dönerek dağılır, bayılırlar. Çekirgeler ise yayılmalında çoğunlukla yığılarak bir semte yönelerek gılgin bir halde dalgalanan giderler. Bu itibar ile "yayılan kelebek", kıyamet gününde çeşitli insanların, çeşit yönlere fırlayıp yayılışın halini; "yayılan çekirge" çoğunlukla bir semte sevk edilmişleri halini ifade eder denilmiştir.

Hâsılı o gün o "kâria" (kıyamet) öyle çarpacak ki, insanlar "yayılmış kelebekler" gibi olacak.

5. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacak. Dağlar böyle olunca insanların ne hale geleceği artık kıyas olunabilirse olunsun. O halde Allah'ın rahmeti yetişmeyecek olursa vay o insanların haline.

IHN , yün, özellikle çeşitli renkte yün; MENFÜS'de didilmiş, atılmış yani parçalan pamaklarla birbirinden ayrılmış dağlamakta veya hallaça atılmakta bulunan demektir ki, zerre zerre uçtuğu haldir. Zira dağlar önce ufalanacak, sonra korkunç kum yığını olacak, sonra bulut gibi geçerek "atılmış renkli yün"ler gibi olacak. Sonra da serap olacaktır. Bu iki hal, yani insanların "yayılmış kelebekler" gibi ve dağların "atılmış renkli yünler" gibi olmaları hali, bizim idrakimize göre bütün yer küresinin volkan gibi infilak edip patlaması halini düşündürdüğü gibi, son zaman savaşımların o hali almaya doğru giden yıkıcı manzaralarını da göz önüne getirmektedir. Bununla beraber burada yalnız insanların nihayet ölüme sevketmek üzere parçalayıp seren ölümlü bayılması değil, önceki sürenin "Kabirlerdekilere ırılatacakı zaman." (Adiyat, 100/9) âyetinden anlaşıldığı üzere "Kabirlerden çıkırlar." (Kamer, 54/7) âyeti delaletince kabirlerden fırlayıp yeniden dirilmek ile ahirette hesap ve tartı için mahşere sevkedecek olan kıyamet sürunun üflenmesine kadar geçen zamanı içine alan bir mânâdır ve bu itibarladır ki hakikati bizim dirayetlerimizizin tasavvurları hududu dışında ve ancak Allah'ın haber vermesiyle hakkın gaybına eren, iman sahasına giren bir durumu haiz olduğu "kârianın o olduğunu sana ne bildirdi?" hitabıyla anlatılmıştır. Bundan dolayı kıyametin başlangıcı olan korku üflemesinden " (O gün insanların) bir kısmı cennette, bir kısmı ateştedir." (Sûrâ, 42/7) ayrımnın tahakkuk edeceği kaza faslı zamanına kadar devam edecek olan bu kâria günü iki kısma ayrılmış demektir ki, birincisi ölüm üflemesi ile dirilip ayaklanma üflemesinin ayının günü olan mizan (tartı) ve fasıl (ayrılma) zamanına kadar olan hasr ve nesr kısmı; ikincisi de insanların " (O gün insanların) bir bölümü cennette, bir bölümü ateştedir." (Sûrâ, 42/7) olmak üzere iki kısma ayrıldıkları fasıl (ayrılma) ve hüküm anından ötesi, yani cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme sevk ve sokulmalarıyla hükümün yerine getirilmesi devri demek olan edebillik safhasıdır. İşte "kâria"nın herkesi içine alan birinci bölümünü açıkladıkları sonra netice ve sonu bulunan, insanları me'sud ve bedbaht iki kısma ayıracak olan bu ikinci safhasını açıklayarak buyruluyor ki:

6-7. İşte o gün mizan (tartı)ları ağır basan her kimse.

MEVÂZİN kelimesi, "mizân"ın çoğuludur. Zira veznin aslında "vâv"ile "mivzân"dir. "Vav" sakın, önceki harf esreli olduğu için "vâ"ya dönüştürülmüştür. Bununla beraber "mevâzîn", "mevzûn"un çoğulu da olur. Bilinmektedir ki "mizân", tartı âleti, eşyanın veznini, yani ağırlık nisbetini ölçmeye mahsus olan terazi demektir. Bununla birlikte ağırlığa mahsus olmayarak adalet ve hukuk gibi manevi olan her hangi bir nisbeti mukayese ile tayin için de mecaz olarak kullanılır. Nitekim toplama ve çıkarma gibi bir hesap işleminin doğruluğunu denemek için yapılan karşıt işleme mizan denilmek meşhur olduğu gibi, bir hesap defterinin matlub alacak ve borcunun karşılaştırılmasına da mizan denilir. Yine bilinmektedir ki, bir mizanın ağır gelmesi, ağır basması, onunla tartılan mevzunun (tartılanın) ağırlığıyla orantılıdır. Asıl kastedilen tartıların tartısıdır. Onun için burada da "mevazîn", mizanın veya mevzunun çoğulu olmak üzere iki görüş rivayet edilmiştir. Nitekim Râzi der ki: "Mevâzîn"de iki görüş vardır:

Birincisi: "Mevzûn"un çoğulu olmasıdır ki, Allah katında vezin ve kıymeti olan ameldir. Ferrâ bunu kabullenmiş ve demistir ki: Bunun benzeri: Bende senin dirhemimsi mizânın, senin dirheminin vezni ile bir dirhem var ve benim evim, senin evinin tam mizanında ve veznindedir. Yani tam hiszasında veya dengidir denilmesindeki mânâdır.

İkincisi: "Mizân"ın çoğuludur. İbnü Abbas demistir ki: Mizânın bir dili ve iki kefeşi vardır. Onda ancak ameller tartılır. Allah'a itaat edenlerin haseneleri, sevapları en güzel şekilde getirilir, üstün olunca cennet onun olur. Kâfirin de kötülükleri en çirkin şekilde getirilir, tartısı hafif gelir, cehenneme girer. Hasen'den de: İki kefeşi vardır, fakat tansif olunamaz, diye rivayet edilmiştir. Kelâm bilgileri demislerdir ki, sevapların ve kötülüklerin kendileri için bitmesinden sonra tartılması mümkün değildir. Ancak yazılmış oldukları amel sayfaları tartılır. Yahut nur, iyilik âlâmeti kılınır; zulmet kötülük âlâmeti kılınır. Yahut iyilikler, iyilik şekiliyle; kötülükler, kötü şekiliyle şekillenir ve o şekilde ağırlık ve hafiflik ortaya çıkar. Bunun faydası da ilâhî adaleti ortaya çıkarmak ve mazeretleri defetmek için halkın toplandığı büyük topluluk içinde iyilik sahibinin güzel hal ve tavırları açık olarak sevinci artmış olması ve kötülük sahibinin çirkin hal ve tavırları açık olarak kepaze ve rûsvay olmasıdır". Bazıları da vezn (tartı), doğru kaza ve adil hükümdür, demişler. Mücahid, A'meş ve Dahhak buna kani olmuşlardır. Mûteahhiirinden birçoku da bunu benimsemişler ve demişlerdir ki: Terazi ile ancak cisimlerin ağırlıkları, miktarı bilinebilir, bitmiş araz (kendi kendine bulunamayan) olan amellerin miktarları onunla nasıl tartılır? Fakat şunu itiraf etmek gerekir ki bunun mânâsı, mutlak mizân (terazi) ve vezni inkar değil, amellerin cismanî tartı ile tartılamayacağını söylemektir. Yoksa ister manevi olsun, iki şey arasında bir hak ölçü ve tartısı olmayınca bir adalet tecellisi düşünülemez. Onun içindir ki, "Kitabı ve ölçüyü, bir gerçek olarak indiren Allah'tır." (Sûrâ, 42/17) buyrulmuştur. "Biz kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Hiç bir kimse, hiç bir zulme uğratılmayacaktır." (Enbiya, 21/47) buyrulduğu üzere kıyamet günü için konulacak olan adalet tartıları da aynı mânâda olarak adaleti hakkiyla tecelli ettirmek üzere konulacak hak kanunu olmalıdır ki, kıyametin bütün kânsıklık ve buhranı onun ortaya çıkardığı adalet tartısıyla halledilip ayrılacaktır, demek olur. Bu mânâ ile tartının tatbiki ise yalnız cisimlerde değil, arazda da cereyan eder. Nasıl ki ısı ve soğuk gibi arazdan olan şeyler de kendilerine mahsus tartılarla tartılır. Şu halde "O gün tartı haktır." (A'raf, 7/8) buyrulduğu üzere kıyamet günü hak olduğunda şüphe olmayan amellerin tartılması da gereği gibi bir tartısı olmak ve her tartı gibi onun da iki tarafın eşitliğine işaret eden bir dil ile iki tarafı bulunmak gerekirse de, amellerin hakikatine göre bunun durum ve niceliğinin tayin ve tarifi bizim idrak ve dirayetimizin kapsamı sahasından uzaktır. Onun için demislerdir ki tartı ve terazinin hakikat olduğuna iman etmek lazım gelmekle beraber, niceliğinin tarifine iman etmek şart değildir. Bununla beraber şunu da itiraf etmek gerekir ki, amellerin cismanî bir şekilde tartılması da hiç tasavvur olunamaz değildir. Zira ameller kendileri durumları itibarıyla cisim değilseler

de, eserleri itibarıyla cismanî değer ve kıymetleri içerdiklerinde de şüphe yoktur. Bütün cisimler yaratılışı Allah'ın fiili olduğu gibi, insanlar en güzel sanat ve amelleriyle müsabaka ve imtihan edilmek için yaratılmışları hayat ve ölüm ile mübtela kılınmışlardır. Bu yönden ameller, Allah yanında değeri olan sevap veya ikâb (ceza) ile karşılanmak için ahirette üzerlerine düşecek eserler noktasından kazanacakları şekle göre bir terazi ile tartılması gerekir. Dünyada bunların akıl ve mantık, için şeriat itibarıyla mizanlan indirilmiş olduğu gibi Allah katında hakikat âlemindeki değerlerine göre de bir tartılan var demektir ki, bu onların ahiret neş'etinde ortaya çıkacakları hakiki şekilleriyle orantılı olan bir tartı olarak ruhani ve cismanî her iki itibarla da tecelli edebilir. İşte İbnü Abbas hazretlerinden rivayet edilen iyiliklerin, iyi şekilleri; kötülüklerin çirkin şekilleri ile tartılmalan önermesi de eserler itibarıyla tartılan demek olacağı gibi, amel defterlerinin tartısı veya aletmeleri olan nur ve karanlığın tartısı hakkındaki görüşler veya rivayetler de yine eserler itibarıyla tartı mânâsına dönüşür. Bunların her birine delalet eden eserler (rivayetler) de varid olmuştur. Şu halde amellerin tartısı netice itibarıyla ilâhî hüküm ve adaleti ortaya çıkarma mânâsı şüphesiz olmakla beraber, layık olan her hangi bir şekil ile doğru tartıda gerçekten vezin vezin mânâsı da imkansız değildir. Şu halde amellerin mutlaka vezin ve tartısını inkar etmek küfür olursa da, niceliği hakkındaki tafsilatı inkar, küfür gerekmiş olmaz. Bundan dolayı Alûsî demistir ki: Bu âyet amellerin tartılmasına işaret ettirir ve buna hakikat olarak iman etmek vaciptir. Ancak inkâr eden küfre nisbet olunmaz. Yani zahiri vecihle cismanî mânâyı inkar edip de adaletle yorma gibi mecaza kani olanlar küfre nisbet edilmmez. Zira onlar inkarcı değil, yorumcudurlar. Nassın yorumu ihtimali de açıktır. Yoksa mutlaka vezin (tartı), Kur'ân'da açık olduğu için inkârın küfür olduğunda şüphe yoktur. Ve bu tartı, sayıların uçuşmasından, sağdan ve soldan verilip alınışından, sual ve hesaptan sonradır. Vahidi ve daha başkaları böyle zikretmişlerdir. Ve "Kenzu'l-Esrar" sahibi de buna kesin hüküm vermiştir. Ve o, bir dili ve yer ve göğün tabakaları gibi iki kefeşi bulunan bir terazi ile olacaktır ki mahiyetini ancak Allah bilir.

İbnü Abbas'tan ve Hasan-ı Basrî'den böyle rivayet olunmuştur. Ve "Serh-i Makasid"da tefsircilerden çoğuna nisbet edilmiştir. "Nevadiri'l-Usul'de zikredildiğine göre yeri de cennet ile cehennem arasındır. En meşhur ve sahih olan da bu, bütün ümmetler ve bütün ameller için zikredildiği üzere bir terazidir. Çoğul kipiyle buyrulması ise ya "Ad (kavmi) de Peygamberleri yalanladı." (Suarâ, 26/123) âyetinde olduğu gibi taziim (büyükleme) için veya (başının ortasındaki saçları ağırdı) kabilinden kısımları itibarıyla yahut itibari değişimle fertlerinin çoğalması itibarıyladır ki şairin:

"Şimşğin parlantısı yahut güneşinin ışığı" mısraındaki "şümûs" (güneşler) gibidir. Konunun çoğul olduğuna göre ise yoruma ihtiyaç yoktur. Ağırlık da rûçhan (üstün gelme) mânâsına olmaları tartışmasız olur.

Böyle "mevazîn" (tartılar)ı ağır basan, güzel amelleri üstün gelen kısım artık o bir hoşnut geçimdir. Râzi (razı olucu) bir hayat, hoşnut bir geçim ve yaşayış içindedir. Gerçekten razı ve hoşnut olmak, hayatın şanı değil, sahibinin sıfatı olduğundan görünürde ifadenin hakkı, "geçim, razı olmak" değil, razı olunan olması yani "razı olunan hayat" denilmek iken tersi zâhir olarak "hoşnut olan hayat" buyrulması belagatlı bir nüktayı içerir ki, nızanın tasavvurlar üstünde olan kemalini belagatle ifade ederek sahibinin o hayata tam ehliyetini, hem razı olan, hem razı olunan (râdiye ve mardıyye) makamında bulunduğuna işaret eder. Yani öyle güzel bir hayat ve geçim ki güzel amelleriyle ona sebep olan kimseyi sadece razı ve hoşnut etmekle kalmaz, aynı zamanda onu, "Ey huzura emiş nefis, razı olmuş ve razı olmuşlar olursanız Rabbinde dön, (iyi) kullanırsın arasına gir, cennetime gir." (Fecr, 89/27-30) âyeti delaletince nefis-i râdiyye (razı olan nefis) makamından, nefis-i mardıyye (kendisinin razı olunan nefis) makamına yükseltmek ebedi olarak mesud edecek ve ondan asla ayrılmak istemeyecek şekilde kendisini bütün hoşnutlukla sarar, ebedi bir nza ve hoşnutluğa ait muhiti içinde ihata eder, kuşatır, donatır, Alûsî der ki: Meşhur olan burada raziye (razı olucu), nisbet bakımından olmaktadır, yani nızanın kendisi: Rızalı, hoşnutluklu bir hayat demektir. Kelimenin kendisinde veya ısnadda mecaz olarak "râziye"nin, "merdiyye" mânâsı olması da caiz görülmüştür ki, bunun hakikati, sahibinin razı olacağı bir hayat demek olur. Meânî kitaplarında anlatıldığı üzere bunda "istiare-i mekniye" ve tahliliyye de caiz görülmüştür. Fakat bazı büyükler burada çok güzel bir beyanda bulunmuşlar ve demişlerdir ki, "niseb" babında olanları diye tevîl olunur ve müennes getirilmez. Çünkü bir mevzuf üzerine cereyan ettirilmeyip cansızlara katılır. Sıraî'den de şöyle nakledilmiş: de nin sükutu meselesinde yaptıkları tâlile atıp tutarak demistir ki: Halbuki bunda iki vecih vardır: Birisi, o hayat, ehline razı olmuştur, onlardan hoşnut kendilerinden ayrılmaz. Onları bırakmaz, ayırmaz mânâsına olmasındır. diğeri de "allame", "raviye" gibi mubalağa işin olmaktadır. Bir de şöyle tevcih edilmiştir. nin lüzumu nin sukûtuyla bünye (yapı)ye noksanlık vermeme içindir. ve gibi. Halbuki derler "Müfl" ve "mifal" babı müenneslenmez. Bununla beraber bir bazılarında kattıkları da vardır. Sonra demistir ki: Kabul etmeye değer olan budur. Bunun neticesi birkaç vecihle cevaptır:

Birincisi: Burada "râdiye" nisbet babından değil, ism-i faildir, mânânın lazımı kastedilmiştir. Zira bir şey razı olan ve dilyen ona devam eder. Bu mecaz-ı mürsel veya istiare'dir. İsnadda mecaz olup zikrolunan mânâ, neticesini beyan olması da caizdir.

İkincisi: Mubalağa işin olmaktadır. Bu da "allame" gibi, "faal" veznine özel değildir. Onun için "raviye" ile de temsil etmiştir.

Üçüncüsü: İletilde 'nin katılması kelimemin yapısını muhafaza etmek içindir. "Misakke", ya söz (istisna)dür, yahut muctebbi mudaafe benzetektir." Alûsî bunu naklettikten sonra: "Bunu hifzet, çünkü çok güzeldir, kitapların çoğunda bu yoktur" diye de bir hatırlatma yapmıştır. Birçok hususta bu "razı olan geçim" terkibi misal olarak zikredilemediği için biz de bu izahı kaydetmeye lüzum gördük.

8. Ve fakat tartılan hafif gelen her kimse, yani sevabı olmayan yahut günahları ağır basıp da sevapları hafif gelen kısımdan olan kimse artık onun anası haviye (uçurum)dir. Yani varacağı yeri, yatağı, kucağına sığınacağı anavatanı haviyedir. Bannacak yeri kalmayacak, artık "haviye" denilen cehennem uçurumunun kucağına atılacaktır. Diğer bir mânâ ile onun ümm-i dimağı, yani beyninin kökü haviye olacak, tepe takla cehennemin dibine atılacak öyle kaynayacaktır.

9. Ve fakat tartılan hafif gelen her kimse, yani sevabı olmayan yahut günahları ağır basıp da sevapları hafif gelen kısımdan olan kimse artık onun anası haviye (uçurum)dir. Yani varacağı yeri, yatağı, kucağına sığınacağı anavatanı haviyedir. Bannacak yeri kalmayacak, artık "haviye" denilen cehennem uçurumunun kucağına atılacaktır. Diğer bir mânâ ile onun ümm-i dimağı, yani beyninin kökü haviye olacak, tepe takla cehennemin dibine atılacak öyle kaynayacaktır.

10. O haviyenin ne olduğuna, mahiyetine gelince şöyle beyan buyrulur: Bildin mi ki o haviye nedir? (inkârı istifham; hâviyye râci müennes zamiridir; sonundaki fasıla için ha-i şehittir. Aslı dir) mahiyeti neden ibaretir?

11. O kızgın bir ateştir, yani şiddetli, kızışkan bir ateş. Bundan sonraki sûrede "cahim" diye zikrolunacak olan cehennem ateşi, daha sonra "Hümeze" Süresi'nde tarif olunacak olan Allah atesidir.

"Kamus"ta kelimeleri, cehennemin isimleri olarak geçmektedir. Yukardan aşağıya düşmek, sukut etmek mânâsına "hüviy" ve "heveyân'dan türemiş ism-i fail olarak "sakuf" mânâsına gelir ve hava boşluğu gibi içi boş, derin, düştükçe düşölür engin uçuruma, "mevhât" gibi sukut yerine denir. Çukur demek olduğu gibi, "haviye" de devamlı aşağıya doğru düşen uçurum veya uçuruma düşen demek olabilir. Bu mânâdan cehenneme isim olmuştur. Ve Alûsî'nin naklettiği üzere denilmiştir ki: Ona "hâviye" denilmesi gayet derin olmasındandır. Bazıları da ateşin en aşağı kapısına tahsis etmişlerdir. İncil tercemelerinde de "haviye"ye tesadüf edilir. "Ümm-i haviye" denilmesine gelince: Bunda işaret ettiğimiz vecihle üç mânâ söylenmiştir:

Birincisi: Ümm, ana mânâsından me'vâ, yani varılacak, kucağına sığınılıp barınılacak

yurt ve yatak mânâsına istiare yoluyla mecazdır. Zira ana kucağı, çocuğun sığınıp bannacağı sığınağı olmak bakımından me'va ana benzetilmiştir ki, bunda pek acıklı bir alay etme, küçümseme vardır. Nihayet sığınıp varacağı en şefkatli anası, hâmisî kızgın ateş olan haviyeden ibaret bulunan bir kimsenin halindeki felaket ve fecaatin şiddet ve büyüklüğünü düşünmeli.

İkincisi: Araplar, bir kimsenin yok olmasına dua makamında kinaye yoluyla derler ki, "anası ağlayıp düşesi, bayılası!" demek gibidir. Zira bir kimse düştüğü, helak olduğu zaman anası ağlar, merakından derer bayılır. Bu bizim, "anası ağlasın", yahut "anası ağladı", yahut "anası ağlayasınca" deyimlerimizi andırır. Bununla beraber, "kahrolası, Allah canını alsın" duaları gibi duası da her zaman vaki olması istenilen dualardan olmayıp, teacüb (hayrete düşme), takdir ve medhmetek için de söylenir. Nitekim Ka'b b. Sa'd'ı Ğanevi'nin şu beyti bu kabiliden olarak meşhurdur:

"Anası ağlasın, o giderken sabah ne gönderirdi?

Ve dönerken gece ne çevirdi?" Yani ne kahraman, ne afacan adamdı!

Hamase'nin şu beyti de o türdendir:

"Analan bayılası! Ne olmuştun onlara yıkıldıkları gün. Ceyşan denilen yerde kesilen şan ve şeref sebeplerinden dolayı. Mızraklar gerdanlarında iken kaçmak ve ölüm korkusundan bir merdivene çıkmak istemediler. Eğer kaçsalarđı yine aziz olacaktardı. Fakat ölüme karşı sabrı daha çok değerli gördüler."

İşte Katade'den bir rivayet olarak geldiği üzere bir çok tefsirciler: İş bu tabirinden olduğunu söylemişlerdir "Keşşaf" sahibi ve "Müfredat"da Rağib bunu tercih etmişler. "Keşşaf" sahibi bunun "razi olan hayat" kavline "tubak sanatı"nı içermesi itibarıyla daha bedi olduğunu söylemiş, Taybí de buna "daha açık" demiştir. Bu mânâda "ümm", hakikaten ana demek olduğu gibi, "haviye" de cehennemin ismi değil, sakita (düşen) mânâsına demektir. Yani "anası düştüştür" demek olup bununla kıyamette helak ve cezasının şiddetinden kinaye edilmiş olur. Bunun inceliginde şüphe yoktur. Fakat bu şekilde "n mahiye" zamiri "haviye"ye dönmeyip, kelamın delâletinden anlaşılan, yani anasını ağılatan "dahiye"ye raci olmak gerekir. Halbuki önceki mânâda "haviye"ye dönüşü açık, istiare itibarıyla mübalağa belâğatı da şüphesiz olduğu için daha açıktır.

Üçüncüsü: Yine Katade'den, Ebu Salih'den, İkrime, Kelbi ve diğerlerinden rivayet edildiği üzere "ümm", beyin ve başın aslı ve kökü mânâsına olmaktadır ki, bu şekilde "haviye", cehennem demek de, ona sakıta (düşücü) demek de olabilir. Yani beyninin kökü haviye olmuştur. Yahut "tepe taklak haviyeye yuvarlanmıştı"r" demek olur. Çünkü tepesi aşağı olarak cehenneme atılacaktır. Şu halde "mahiy"e zamirinde ile vecih cereyan eder: Nâr (ates), (bu ateştir) takdirinde mahzuf mübtedanın haberdirdi.

HÂMİY'E yanısır inşın şiddeti mânâsına "hami'den, kızgın ve kızışgın demektir "fınn kızıştı" demek olduğu gibi, "güneş ve ateş kızıştı, hararetleri şiddetlendi" demektir. Masdan "hamyen" ve "humyen" ve "humuyyen" gelir. Ateş zaten kızgın demek iken, "nâr" denilikinden sonra bir de "hamiye" (kızgın) diye tavsifi, diğer ateşlerin buna oranla sanki "hamiye" (kızgın) değil, soğukmuşlar gibi hafif kalacaklarına işaret eden bir teşdid (kuvvetlendirme)dir. İşte o kâria (kıyamet)da tartılan hafif gelenlerin sonu budur. "Allah korusun."

TEKASÜR SURESİ

1-2.Oyaladı sizleri. "Elhâ" kelimesi "levh"den if'al babındandır. "Vav" dördüncü harf olarak vahi olduğu için "yâ"ya çevrilidiğinden "elif", "yâ"dan değişmiş olarak yazılır. Eğlence demek olan "levh"in aslı gaflet olduğundan "ilhâ" eğlemek, boş bir şey ile aldatarak ve meşgul ederek oyalamak, işiden alkoymaktır.

Tekâsür, çokluk kuruntusu, gururu, iddiası. "Kesret"den tefaul babından. Biz çoğuz, hayır biz çoğuz diye birbirleriyle çokluk yarışı, çokluk gösterisi etmek, çokluk sevdası veya çokluk açıklaması ile kuruntuya düşmek, öğünmektir ki, dünyalıların genellikle kapılıp alandığı bir gurur hâlidir. Neyin çokluğu ve neden alıkoymuğu açığa belirlenmeyerek "ilhâ" (oyalama) ve "tekâsür" (çokluk kuruntusu) mutlak zikredilmiştir. Zira makamın gereğince göre zihin, muhtemel olan her şeyi anlayabilmek bakımından mutlak getirmenin bir şümüllü belagati vardır. Bununla beraber manen bir kayda bağlamaya delalet eder karine de yok değildir.

Birinci olarak "ilhâ", oyalamak, meşgul olunması gereken gerçek maksatdan ve mühim olan iş ve görevden eğlerye alkoymak demek olduğu ve bundan önceki sürede "kâria" (kıyamet) ve "mizan" (tartı) zikredilmiş bulunduğu gibi, bundan sonra da kabirler zikrolunacağı için "ilhâ", gerek vacib ve gerek mendub olan görevlerden ve işlerden, insanın hakikaten işine yarar kasdettiği, maksadı olması gereken, zikir, marifet (bilgi), tefekkür, düşünme, şükür, taat ve ibadet gibi mühim işlerden alkoymak; "Tekasür" de, buna karşılık ahirette işe yaramayacak, o kıyamet günü ameller tartılırken tartıda ağır basmayacak, o kızgın ateşten korunmayacak ve bundan dolayı geçici dünyada insanı aldatıp ahirete yalnız hesap, sapıklık, azap bırakacak olan gurur metâi şeylerin çokluğuyla öğünmek olacağı anlaşılır ki, Hadid Sûresi'ndeki "Muhakkak dünya hayatı bir oyun, eğlence, sür, kendi aranzıda övünme, mal ve evlat çoğaltma yaşıdır." (Hadid, 57/20) âyetinin mefhumu demektir. Nitekim Buhârî'de, İbnü Abbas'dan, "mal ve evlatda çokluk gururu" denilmiştir.

İkinci olarak: de "Elif-lâm" ahd için olarak nüzul sebebindeki mânâya işaret olur. Bunda ise bir kaç rivayet vardır: Bir çok tefsircinin zikrettiğine göre Abd-i Menaf oğulları ile Sehm oğulları, hamgimiz daha çoğuz diye birbirlerine karşı öğünmüşlerdi. Abd-i Menaf oğulları çok geldi, bunun üzerine Sehm oğulları, bizi dediler, cahiliye devrinde zulüm yok etti, haydin hem sağ olanlanımızı, hem ölmüş bulunanlanımızı sayışalım! Bunda da Sehm oğulları çok geldi, bu süre bunun üzerine indi. Bazı rivayette de kabirlere kadar gittiler. İbnü Ebî Hâtim'in Ebu Büreyye'den bir nakline göre de: Ensarkabilelerinden Hârisoğulları ve Harsoğulları karşılıklı öğüşmüş ve çokluklaryla böbürlenmişler. Bir taraf: "Bizde filan ve filan gibiler var" demiş, diğerleri de öyle demişler. Böyle dirilenyle öğünüştükten sonra, "haydin kabirlere gidelim" demişler. Varmışlar, bir taraf kabirlere işaret ederek: "sizde filan filan gibiler var mı?" demiş, diğerleri de o şekilde karşılık vermişlerdi, bunun üzerine nazil oldu, demistir. Bu iki rivayete göre demek nüzul sebebi, ölülerle bile öğünecek derecede aded ile çokluk gururudur. Bu mânâda olan çokla öğünmeler de delalet bakımından buna katılmak gerekir. Ancak birincide bilfiil kabirlere kadar gidilmemiş, sadece kabirlere bulunan ölülerin adlan ve adedleri anılarak öğünülmüştür. Diğerinde ise bilfiil kabirlere kadar da gidilmiştir. Bir de Ensar Medine'de olduğu için, bununla sürenin Medeni olduğuna delil getirilmiştir. Önceki ise meşhur olduğu vechile Mekki olduğunu gösterir.

Bunlardan başka İbnü Cerir ve Âlûs'in bir kaydettiği üzere Buharî, Übeyy b. Ka'b (r.a.) den rivayet eylemişlerdir. Demistir ki: Biz şu: "Ademoğlunun iki vadi malı olsa üçüncü bir vadi daha isterdi, Ademoğlunun kamını ancak toprak doldurur, sonra Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder." kelâmını Kur'an'dan görürdük, sonuna kadar nazil oldu. Tirmizi ve İbnü Cerir, Abdullah b. Şihir'den rivayet etmişlerdir ki: Anılan zat, Peygamber (s.a.v)'in huzuruna varmış, Resulullah okuyormuş, buyurmuş: "Ademoğlu, "malım, malım" der. Halbuki malından sana ancak sadaka verip geçirdiğin, yahut yeyip tükettiğin, yahut giyip çürüttüğünden başka ne var?" Tirmizi, "bu hadis hasendir, sahihtir" der. İbnü Cerir de der ki: Resulullah'in okuyup da akabinde öyle buyurması, çoklukla öğünmenin, mal öğünmesi olduğuna işaret eder. İşte bu rivayetlerden dolayı tefsircilerin bir kısmı önceki rivayetlere göre bu çokla öğünmeden maksad, adet çokluğuyla öğünme olduğunu kabul etmişler; bir kısım da sonraki rivayete göre mal çokluğu ile öğünme olduğuna kanı olmuşlardır. Öncekiler nüzul sebebi olmakta açık olduğu gibi, sonraki de Resulluhal'dan gelen sahih bir tefsir olduğu cihete Buhârî'nin de işaret ettiği vechile ikisini de cem etmek âyetin mutlak oluşuna daha uygun ve birinci olarak beyan olunan açıklama ve Hadid Sûresi âyetine de uymaktadır. Şu halde bundan bütün her şeyde çokluk yaşınnın kötülenmiş olması lazım gelmez, çokluğuyla öğünülecek şeyler de vardır.

Râzi de der ki: "Âyet, çokla gururlanmanın ve öğünüşmenin dinde kötülenmiş

olduğuna delalet ediyor. Akıl da, hakiki saadet de çokla gururun ve öğünmenin kötülenmiş olduğuna delalet eder. Hz. Abbas'ın şu işleri elinde olmasıyla öğünmesi ve Şeybe'nin Kâbe'nin önünde anahatn elinde olmasıyla öğünmesi üzerine Hz. Ali: "Ben kılıcım la küfrün hortumunu kestim, küfür müsle (yani burmu, kulağı kesik) oldu da, siz müslüman oldunuz." demiştir, bu onları gücüne gıtmıştır. Bunun üzerine Tevbe Sûresi'nde "Hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı onarma işini yapanı, Allah'a, ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihad edenle bir mi tuttunuz?" (Tevbe, 9/19) âyeti nazil oldu diye gelen rivayet de bu cümledenir. "Ve Rabb'inin nimetini anlar." (Duhâ, 93/11) âyetinin tefsirinde de insanın başkaları tarafından kendisine uyulacağını sandığı takdirde itaat ve güzel ahlâk ile nimeti anmak üzere ifthar etmesi caiz olduğuna dair söz geçmiştir. Şu halde sabit olur ki: Dinde kötülenen mutlak çoklukla gururlanma değildir. Belki ilminde, taatte, güzel ahlâkla çokla gururlanmak öğülmüştür ve hayırların aslı odur. Onun için 'deki elif-lâm istihrak için değil, ahd-i sabık (geçmiş ahd) içindir ki, o da dünya lezzetleri ve ilgileriyle çok öğünmedir. Çünkü Allah'a itaat ve kulluktan alıkoyan odur. Bu cihet, akıllarda karar kılması ve dinlerde üzerinde ittifak edilmiş olduğu cihetle çokluk üzerinde öğünmeye harf-i tarif getirilmesi güzel olmuştur. Biz de şunu ilave edelim ki: Hayırlarda yaşnma, musabaka yalnız caiz olmakla kalmaz, aynı zamanda "yaşnşn" emirleriyle emredilmiş olduğuna da şüphe yoktur. "Hayırlarda yaşnşınız." (Bakara, 2/148; Maide, 5/48) emir, "Yaşanlar, bunun için yaşnşınlar." (Mutaffinin, 83/26) teşvik etmektir. Râzî'nin akıldan maksadının da bu gibi nass (kesin dini delil)lann delaletleri olması gerekir. Bununla beraber hayırlar ve itaatlardaki çokluk yaşnşında da Allah için iyilik etmek, ihlas ve nimetleri anma halleriyle gösteriş ve kibir tarzında gurur ve öğünüşmeyi ayırmak, "Allah'ın size verdikleriyle şımarmayınız." (Hadid, 57/23), "Muhakkak Allah, kurumu, böbürlenen insanları sevmez." (Nisa, 4/36) gibi yüce âyetlerin mefhumlarını unutmamak lazım gelir. Zira hayır ve güzel amellerin güzelliği ve tartıda ağır gelmesi yalnız adedlerinden çokluğundan dolayı değil, daha çok niteliklerindeki samimiyet ve ihsan iledir. "De ki: 'Murdarla temiz bir olmaz. Murdarnn çokluğu hoşuna gitse de." (Maide, 5/100) buyurulmuştur. Burada kötülenmiş olan çokla gururlanmak da o gibi güzel amellerden alıkoyan ve içeriğinde bir çeşit oyun bulunan gururlanmadır. Bunun nihayet kabre gidinceye kadar aldatan öyle dünyevî şeylerle ilgili gururlanma olduğuna şu da delalet eder. Ta kabirleri ziyaretinize kadar. Buna üç mânâ verilmiştir:

Birincisi: İlk zikrolunan nüzul sebebi rivayetlerine göre: Tekâsür (çokla gururlanma), çokluk davasıyla gurur ve ifthar sizleri öyle oyaladı, Allah'a itaat ve gazabından korunmak için yapılacak kârlı işlerinizden öyle alıkoymdu ki, dirileri bitirdiniz de, hatta kabirlerdeki ölüleri saymaya, onlarla ifthar etmeye kadar gittiniz. Halbuki kabirleri ziyaret edenlerin çoklukla gururlanması, ölülerle öğünüp sevinmesi değil, onlardan ibret alarak gafletten uyanması ve o kızgın ateşten kurtulmak için tartıda ağır basacak güzel amellere çalışılmalı gerekir, demektir. Bu şekilde birinci rivayete göre, kabirleri ziyaret, ölüleri, saymakla öğünmekten mecaz veya kinaye olmuş olur ki Keşşaf sahibi bunu tercih etmiştir. İkinci rivayete göre ise mecaz ve kinayeye ihtiyaç yoktur. İkinide de ve filleri hakikati üzere mazi (geçmiş zaman) mânâsındırlar. Onun için tefsircilerin çoğunluğu, âyetin zahiri, önceki rivayetler gereğince vaki olanı sayı bakımından çoklukla öğünmeye ve ifthar etmeye daha çok uyduğunu söylemişlerdir. İbnü Cerir'in rivayet ettiği vechile Katâde şöyle demiştir: "Biz, felan oğullarından çok çokluğu, biz felan oğullarından daha öndeyiz." diyorlar ve halbuki her gün sonlanma kadar düştükçe düşüyorlardı. Vallahi her böyle gittiler, sonunda hepsi kabir ehli oldular". Şu halde bu mânâda olan diğer boş yere çoklukla öğünme ve ifthar etme gururlan bundan ibare ile değil, delaletle anlaşılımsı, bundan sonraki zecrî (zorlama) de bu sebeple yapılmış olur.

İkincisi: Tekâsür, yani dünya hırsı, mal, evlat ve adet çokluğuyla öğünme sevdası sizleri öyle gaflete düşürdü, eğledi, oyaladı ki, kabirlere gittiniz, ölüm anına kadar, yani canlanınız çıkıncaya kadar ömürlerinizi öyle dünyayı tutmak için sarfettiğinizi, boşuna eğlence ile geçirdiğinizi, akıbetiniz, ahiretiniz için gayret ve amelde bulunmadınız. Sadece mal ve evlat çoğaltmayı düşündünüz. Nihayet ölüm haline geldiniz, ölmek, gömülmek üzere bulunuyorsunuz. Ey öyle olan gafiller! Sizler kendinizi kurtarmayacaksnız, cehennemî boylayacaksınız, demektir. Bu şekilde kabir ziyareti ölüm halinden eya ölümden ibaret olur. Nitekim bu mânâda Ahtal şöyle demiş:

"Bu sene, hiç bir dost on gece rahat kalamayacaktır.

Ya, yara sarğısının acısını tatmıştır, yahut bir kabri ziyaret edecekdir".

("Halil" kelimesi noktali vâya noktasız; "aşr" kelimesi, "ayn"ın fethası veya kesresi olmak üzere iki rivayet vardır).

Cerir de ona şöyle demiştir:

"Ebu Malik kabirleri ziyaret etti,

Fakat onları ziyaret edenlerin en alçağı oldu".

Üçüncüsü: Tirmizi, İbnü Cerir ve İbnü Münzir ve daha bazıları Hz. Ali kerremallahu vechehudan rivayet etmişlerdir: Demistir ki: "Biz kabir azabı hakkında şüphe eder dururduk, ta nazil olana kadar". Demek ki "kabir azabını tadıncaya kadar" demektir. Yahut bu mânâya işaret etmekte ve bunun özellikle çok öğünmek kendilerini oyalamş olanlara ilgisini göstermektedir. Çünkü o hırslı kâfirler kabre girdikleri veya girecekleri gün o gafletten uyanacak, bütün ömürlerinde çoğaltmak için oyalandıkları gelip geçici şeylerden ayırdıklarını ve yalnız vebalini yüklenip kaldıklarını göreceklerdir. Bu iki vechite kabre girince o oyun ve çokla gururlanmanın kalmayacağına işaret edilmiş olur. Ve (ziyaret ettiniz) ya muzarı (şimdiki veya gelecek zaman) mânâsında olup gerçekleşmesinin kesin olmasından dolayı mazi (geçmiş zaman) kipiyle ifade edilmiştir. Yahut geçmişte ölmüş olanlar üstün getirilmiş veyahut çokla öğünme hırsı yüzünden ölmek üzere bulunanlar veya fertlerin çokla gururlanma hırsı ile yıkılmaya yüz tutmuş olan kavim kabre girmek, kabir azabı çekmek hâlinde tasvir edilmiş demek olur. Hatta takdirinde olarak masdar ile tevil edilmiş, yani ziyaretimize kadar demek olduğu için, zaman mânâsından söylenmiş de olur. Tamamen mazi mânâsını muhafaza etmek üzere Ebu Müslim, Allah Teâlâ bu süreyi kıyamet günü kâfirlere serzeniş olarak söyleyecek, demişse de "Hayır, eğer kesin bilgi ile bilseniz." hitabı bu mânâya pek yakışmaz. Kıyamette değil, dünyada ve kabirde bir hitap olmasını gerektirir.

Hikâye olunur ki, Arabinin birisi bu âyeti işittği zaman şöyle demiştir: Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki kavim kıyamet için diriltilecek, çünkü "zair" (ziyaretçi) kelimesi munsarıftır mukim değildir. Ömer b. Abdilaziz hazretlerinden de şöyle rivayet olunmuştur: Ziyaret eden kimse muhakkak öncecek, ya cennete, ya cehenneme gidecektir, demis. Ziyaretçinin ziyaret yerinde, çok durmaması da gerek olduğu için denilmiştir ki, bunda ölülerin kabirlerde pek çok durmayacağına da işaret vardır.

Yukandaki izahattan anlaşılacağı üzere âyette ün de nin da gayesi olması muhtemeldir. Öyle varlıkla gururlandınız ki, hatta kabirleri ziyaret ettiniz, ölülerle öğündünüz, yahut öyle oyaladı, eğlendirdi ki, ölülerle öğünmek üzere kabirleri ziyaret ettiniz. O derece eğlendiniz, yahut ölüncüye, ölecek hale gelinceye, kabir acısını tadıncaya kadar eğlendiniz, demek olabilir. Önceki nüzul sebebi rivayetleri birinci ve ikinciye, sonraki de sonrakine uygun olur. Öncekilerde gaye mugayya (gaye edinilen)da dahil olarak kabir ziyareti malla öğünmenin ve oyalanmanın en yüksek sırı demek olur. Sonrakinde ise gaye, mugayyadan haric olup, kabre gidilmekle malla öğünme ve oyalanma sona ermiş, kalmamış olur. Âyetin zahirine en uygun olan da öncekilerdir. Bu ise kabir ziyareti çok öğünmenin, oyalamanın son derecesi olmak itibarıyla kötülleme ve yasaklanması ifade eden bir azarlaıma demektir. Fakat bu kötülleme ve yasaklama mutlak değil, mezarlar ve mezardakilerle öğünme, gururlanma ve oyalanma mahiyetinde olmak kaydıyla kayıtlanmıştır. Şu halde böyle olumayanlar bu hükme dahil olmaz, mefhum-i muhalif (tersine anlays)de kalmış bulunur ki, bunun da kısaca hükmü burada sunulmuş olmak veya gayenin mefhumu ile amel edenlere göre caiz olmaya işaret etmektir. Susularak geçildiği takdirde de ahireti hatırlamak, düşünmek hikmetiyle meşru oluşu nebevî hadis ile beyan olunmuştur. Zira Ebu Davud'un rivayet ettiği vechile "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Kabirleri ziyaret edin, çünkü o ahireti hatırlatr.", daha yaygın olan diğer bir lafızda "Size, kabir ziyaretini yasaklamıştım, haydı onları ziyaret edin, çünkü o size ahireti hatırlatr." buyurulmuştur. Gerçi bu hadis mütevatir olmadığı

için âyeti ne tahsis, ne takyid, ne de neshedemez. Onun için bunda söylenen yasaklama, âyetteki yasaklamadır, denemez. Fakat âyetin sustuğu veya mücmel olduğu noktaları beyan eder. Ve önce kabir ziyaretinin Peygamber tarafından yasaklanmış olduğunu da haber verir. Bundan dolayı Fahrreddin Râzî, bu âyetin mânâsını açıklarken der ki: "Bununla Allah Teâlâ olanı nefislerinden hayrette düşürüyor ki şöyle demek gibidir: Siz ne büyük şaşkınlık ediyorsunuz! Farzediniz ki siz ölümlerinize daha çoksunuz, fakat ondan ne çıkar, size onun ne faydası olur? Zira ziyaret bir yere gitmektir, bu ise bir çok maksatlarla olur, onların en önemlisi ve uymaya en layık olanı kalbi inceltmek ve dünya sevgisini silerek ahireti düşünmektir. Çünkü kabirleri seyretmek onu meydana getirir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) "Size kabir ziyaretini yasaklaştım, haydi onları ziyaret edin, çünkü o size hatırlatmadır." buyumuştur. Sizler ise onun aksini yaptınız, kalp sıkıntısı ve dünya sevgisine dalarak kabirleri ziyaret ettiniz. İşte önerme böyle tersine olduğu için Allah Teâlâ da bunu hayrette düşürme makamında zikretti". Yine bu mânâdan dolayı denilmiştir ki: Bu âyet geçmişlerle çokluk taslamak ve onunla öğünme ve gururlanmak için kabir ziyaretini çok yapanları uyarmaktır. İbret almak ve ahireti düşünmek için ziyaret edenlere değil. Nitekim diye başlayan Ebu Davud hadisi onun meşru olduğuna işaret eder. Bu söz doğrudur. Zira âyet, kabir ziyaretini mutlak olarak kötülemiş, çokla öğünme ve gururlanma suretiyle ziyaretleri kötülemiş ve azarlamış, diğer ciheti gayenin mefhumu ile sessiz bırakmış, onun da ahireti hatırlatmak için olanlarını hadis meşru kılmıştır. Fakat gariptir ki Âlûsî buna "Şüphe yok ki, âyetin bundan uzak olduğu açıktır." diye âyetin ilgisiz olmadığını söyleyerek itiraz etmiş, sonra da kısmen tasdik ederek: "Evet mezardaki ile öğünmek veya ziyaret ile gururlanmak için kabir ziyaretinin kötülülmesinde söz yoktur. Nasıl ki mutasavvıflara nisbet iddia eden cahillerden bir çokları, şeyhlerin (Allah onlara rahmet eyesin) kabirlerini ziyaretle öyle yapıyorlar, onunla beraber taat itikad ettikleri birtakim kötülükler, yol diye tuttukları birtakim çirkinlikler ve daha ne işler yapmaktadırlar ki onlara satırların sineleri dargelik." demiştir.

Görülüyor ki kendisi de kabir ziyaretini kötülemeyi, öğünme ve gururlanma ile kayıtlıdır, sonra da onu bir takım kötülükler ve şerh işlemesine alet eden cahillerle şiddetle hücum etmeye fırsat bularak, kabir ziyaretini öğütlenme ve hatırlama için de olsa caiz değişmiş gibi ileri gitmiştir. Maksadı hadisin delalet ettiği ibret ve hatırlatma hikmetiyle meşru olan ziyareti inkâr değil, mefhum-i muhalif (zıt kavram) geçerli olmamak bakımından âyetin suskun olduğunu ve asıl söylenmesi kötülüğün olan ziyaretleri kinama yönünde bulunduğunu söylemek olacaktı. Fakat bu münasebetle hadisin işareti ile meşruluk yönünü de açıklaması olan önceki sözü eleştirmesi doğru değildir. Gerçekte şerh ve şan ile gitmiş büyük geçmişlerin, babaların ve dedelerin iyiliklerine ve olgunluklarına varis olmayan, onların hayır ve haseneleriyle ahlakî faziletlerini daha ileriye götürmek için kendilerinde yaşatmamayı, onların hayat ve faaliyetlerini düşünmekle ibret almak, o şekilde kendisinin sonunu düşünmek istemeyip de sadece onların isim ve şanlıyla öğünmek, ölmüşlerin çokluğuyla gururlanmak, çürümüş kemikleriyle övünmek, gömülmüş bulundukları kabirleri çığneyerek üzerlerinde düğün ve eğlence yapar gibi ciciler bicilerle eğlenmek, yanı başında aç kalan komşusunu düşünmeyip de kimseye faydası olmaz, israfaftan başka ad verilmez masraflar bile yaparak gösteriş için kabir ziyaretlerine gidenlerin, kabir ziyaretini ters gayelerle kötüye kullanmış, çokla öğünmek kendilerini sapıtmış, tamamen "çoklukla öğünmek sizi kabirlere vannanca kadar oyaladı" âyeti mânâsında dahil, kötüleme ve kinamasına layık olduklarını hatırlatmak doğrudur. Fakat kabir ziyaretinin meşru olan yönü yokmuş ve bu âyette ondan bahsetmek münasebet almazmış gibi zannettirmek doğru değildir. Fıkıh kitaplarında kabir ziyaretinin dine uygunluğu ve adabı hakkında bahis vardır. Bu cümleden olarak "Dürrü Muhtar"da: "Kabir ziyaretinde bir sâkinca yoktur, isterse kadınlar için olsun. Çünkü "Size kabir ziyaretini yasaklaştım, haydi onları ziyaret edin." hadisi vardır" İmâda, Mücteba, Bahir ve Redd-i Muhtar"da: "Doğrusu hadiste emrolunduğu için mendumdur". "Redd-i Muhtar"da: "Her hafta ziyaret olunur, en faziletli olan Cuma, Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Perşembe günleridir". "Fethul'-Kadir"de: "Sünnet olan, ayakta duadır. Nitekim Peygamber (s.a.v) Bakia çıktığında öyle yapıyordu ve diyordu ki: "Selam sizlere müminler kavminin yurdu, biz de -inşâ Allah- sizlere katılacağız." "Serh-i Lübbâb" da: "Ziyaretin adabındandır. Ziyareti âlemin baş ucundan değil, ayak ucundan gelir, fakat bu mümkün olduğu takdirdedir. Yoksa Peygamber (s.a.v.) bir ölü'nün başı ucunda Bakara Süresi'nin baş tarafını, diğer bir ölü'nün ayak ucunda da sonunu okumuş olduğu sabittir. Edeplerinden biri de sahîh olan lafızıyla selam vermektir, "aleykümüsselam" değil. Zira şöyle varid olmuştur: "Selam sizlere müminler kavminin yurdu, biz de -inşâ Allah- sizlere katılacağız, bizim ve sizin için Allah'dan âfiyet dileriz". Sonra ayakta dua eder, oturursa hal-i hayatındaki derecesine göre uzak veya yakın oturur ve Kur'an'dan kolayına geleni okur. Bu cümleden olarak Fatîha'yı ve Bakara Süresi'nin başını e kadar ve Âyetül'kürsi ve Âmenerrasulü, Yasin Süresi, Mülk Süresi, Tekvîs Süresi ve on iki yahut onbir yahut yedi yahut üç kerre İhlas Süresi, okuyabildiğini okur, sonra "Allahım, okuduğumuzun sevabını felana veya onlara ulaştır." der. Gerek kırâat ve gerek diğer amellerden ölüye sevap hediye edilmesi hakkında "İbnü Abidin"de geniş bilgi vardır. Özeti: Hac Anıl'-Gayr (Başkası adına haccteme) bahsinde âlimlerimiz açıkça söylemişlerdir ki, insan namaz, oruç sadaka veya diğer amelinin sevabını başkasına yapabilir. (Hidaye). Hatta "Muhi"den naklen "Tatarhaniye"nin Zekât bahsinde: Sadaka veren için en faziletli olan bütün mümin erkek ve kadınlar için niyet etmektir. Çünkü o onlara ulaşır, kendi sevabından da bir şey eksilmez. "Bahir" de: Bir kimse namaz kılsa veya oruç tutsa veya sadaka verse de sevabını gerek yaşayarlardan ve gerek ölülerden başkasına yapsa caiz olur. Ve sevabı, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre onlara ulaşır. (Bedayi'). Hafız İbnü Teymiyye, kırâat savabının Peygamber (s.a.v.) hazretlerine hediye edilmesini yasaklamak istemiş, çünkü onun yüksek şanına ancak onun izniyle cür'et edilebilir, o ise ona salavat getirmek ve onun için vesile istemekti, demiş. Sübkî ve daha diğerleri ise bu gibi hususlarda özel izne ihtiyaç olmadığını İbnü Ömer'den ve daha başkalarından misal göstermekle beyan ederek onu reddetmişlerdir. İmâm-ı Âzam, İmâm Ebu Yusuf'a "Vasiyetname"sinde şöyle demiştir: Sultanından ilme uygun olmayan bir şey gördüğün zaman, onu kendisine itaatine beraber an, çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona, "Ben senin sultan olduğun, başkaları üzerinde otoriteyi haiz bulunduğun şeyde sana itaat ediciyim. Ancak gidişatında ilme uygun olmayan bir şey arzedeceğim." dersin. Bunu sultanın yanında bir kerre yaparsan yeterlidir. Zira üzerine düşer ve devam edersen belki sana kahrederler. Bu da dinin yıkımı olur. Şayet senin dininde ciddiliğini ve iyilikleri emretmekteki hırsını anlamak için onu bir iki kerre yaparsa, bir kerre daha yaptıği zaman yanına sen yalnızca gir ve dinde öğüt ver. Eğer bid'at ehli (sapık mezheb sahibi) ise, sultan da olsa, onlara tartış, Allah'ın Kitabı'ndan ve Resulullah'ın sünnetinden bildiklerini söyle. Kabul ederse ne âlâ, etmezse artık sen ondan korumasını Allah Teâlâ'dan dile ve ölümü an. Üstadın ve kendilerinden ilim aldığı kimseler için başışlamalarını dile ve Kur'an okumaya devam et, kabirleri, şeyhleri ve mübarek yerleri çok ziyaret et.

Hep bunlar, kabir ziyaretinin de meşruluğunu, hikmetini, zamanını, zamanını, usul ve edeplerini göstermektedir. Dikkate şayandır ki bunlarda ölülerden bir şey istemek, "yetiş ey felan" gibi yardım istemek yoktur, ancak selam vermek "Allah'tan bize ve size âfiyet dileriz." gibi gerek dirilir ve gerek ölüler hakkında selamet ve âfiyet için Allah'a dua etmek ve Kur'an okuyup sevabını hediye etmek ve bilhassa geridekilerin de onlara katılacağını düşünerek kamil iman ile gitmek için hazırlanmak üzere inşa Allah (Allah dilerse) diye ilâhî iradeye sığınmak vardır ki, bunun özeti ölülerden birşey dilenmeksiniz onlara sadace ruhlarını sac edecek, Allah katında mertebelerini yükseltecek sevap hediye edilir, her ne dileyecesse Allah'tan dilemek ve bütün kalbiyle ahireti, sonunda o kabirlere gidileceği ve o kabirlerin deşileceği ve gönüllerdekinin derileceği, insanların dağılmış çekirgeler ve dağların atılmış boyalı yünler gibi olacağı ve amellerin tartılıp tartılan ağır basanların razı olan geçime ve hafif gelenlerin kızgın ateşe ayrılacağı günü düşünüp Allah'a kamil iman ve güzel amel ile ermek azmini kuvvetlendirerek, insanları aldatan gurur ve çokla öğünme hırsından sıynılıp tartıda ağır basacak hayır işlerle hayatın feyiz ve meyvelerini

derlemeye çalışmaktır. Ölenler, Allah katında derecelerine göre ya razı olan geçim veya kızgın ateşe gitmek üzere Allah'a dönmüş veya döndürülmüşlerdir. Hayatta olanlar da "Kişi sevdiğiyle beraberdir..." sözü üzere sevdiğiyle haşrolunacaklarıdan, iyileri sevenler iyilerle, kötülere sevenler de kötülere haşrolunacaklardır. Sevginin kıymeti de "İnananlar en çok Allah'ı severler." (Bakara, 2/165) âyeti gereğince Allah için olması ve "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin." (Al-i İmran, 3/31) emri gereğince Allah için itaatte bulunmak dolayısıylardır. Yoksa ölenler Allah katında ne kadar iyi olurlarsa olsunlar. "Onlar bir ümmetti, gelip geçti: Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz, onların yaptıklarından sorulmazsınız." (Bakara, 2/134) âyeti hükmünce, geçmişlerdir. Onların kazancı kendilerine, sizin kazancınız sizdir, siz onların amellerinden sorumlu olacak değilsiniz. Onun için onlarla öğünme ve gururlanmanın mânâsı yoktur. "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz." (Fâtîha, 1/5) anlaşması gereğince ibadet Allah'a ve yardım ise ancak Allah'tandır. Allah için halka yardım öğülmüş ve emredilmiş ise de halktan dilenmek kötülenmiştir. Dirilerden istenmesi caiz olmayan, şeyleri ölülerden istemenin hiç yakışmayacağı da açıktır. Onlardan faydalanan sorumlu olacak değilsiniz. Onun için onlarla düşünerek ilmi, ameli eserlerinden ve güzel gidişatlarını yaşatmak suretiyle ruhanîyetlerinden istifade edilir.> Onun için İbnü Abidin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) "Redd-i Muhtar"da der ki: "Veliler, Allah'a yakınlıkta farklıdır. Ziyaret edenlerin menfaatleri de, marifetleri ve sıraları oranındadır." Bir insanın bir kitaptan bir prolemini halletmesi, geçmişlerden bir istifadesi olduğu gibi, bir kabri ziyaretle bir kitap okur gibi düşüncenin uyandıracağı hatıralara göre bir etki olması da tabiidir.

Bunun en güzeli de meydana gelen kalp inceliği ile ahiret hissini duyup, o uyanma ile hayata dönmek ve gaflet perdesini sıyıp, kalan ömrünü hayır ve iyilikler ile Hakk'a kavuşanlara katılmak üzere hak yolunda güzel amellerle geçirmek azmini beslemekti ki, hadis-i şerifte buna: "Çünkü o size ahireti hatırlatır." diye tenbih edilmiştir. Böyle uyanma ile ibret alınması lazım gelen kabir ziyaretini, zıddına olarak, öğünme gururuyla çoklukla öğünmek için yapmak, sıkıntının, gafletin son derecesi olduğundan dolayı öyle yapanlara "Çoklukla övünmek, sizi kabirlere vannanca kadar oyaladı." hitabıyla azarlama yapılmıştır. Bu açıklama, kabir ziyareti, hakikat mânâsına olduğu takdirdedir. Buna, "Çoklukla öğünmek sizi ta kabirleri ziyaret edişinize kadar oyaladı." yani kabirleri ziyaret ettiğiniz zaman o çokla gururlanma ve oyalama kalmadı veya kalmaz, mânâsı verildiği takdirde gaye, gaye edildenden harîc olduğundan kabir ziyaretlerinin dünya hırsına çokla öğünme ve oyalamaya son vereceğine de işaret edilmiş olur. Fakat yukarıda açıklandığı üzere tefsirciler bu takdirdi kabir ziyareti hakikat mânâsına olmayıp, ölümden kinaye olacağını söylemişlerdir. Çünkü çoklukla öğünmeye kesin şekilde son veren ölümdür. Gerçi bir ölü başında bulunmak ve bir cenazeyi kabre götürüp defnetmek veya sonra kabrini ziyaret etmek hallerinde de açıklandığı üzere kalbi olanlara bu anahtar ve hatırlatma hükmü inkişaf etmez değilse de bu, genel ve kesin olmadığı gibi, bunlar hakikatte hep ölü'nün fer'i ve gereğidirler. Bir de bunlar istenildiği takdirde yasak ve kötülenmiş değil, sözün geliş gayeye yönelik olarak vacip veya mendub olmak gerekir. Yani asıl maksat oyalamayı beyan ile zorlama ve azarlamadan çok kabir ziyaretine sevk etmek demek olur. Fakat bu haddizatında güzel bir mânâ olmakla beraber, bundan sonraki ile zecr (yasaklama) e uygun düşmez. Çünkü kelâmın sevki, gereğince kelâmın yasaklama ve tehdidi, doğrudan doğruya ziyarete yönelmiş olmak lazım gelir. Bu ise zıtlık ve çelişki olur. Bundan anlaşılır ki, kelâmın sevkedildiği şey kabir ziyareti değil, oyalama ve çokla öğünmekle kinamadır. Kelâmın yasaklama ve zorlaması da ona yöneliktir. Önceki vecihlerde ise çokla öğünmek için olan kötülenmiş kabir ziyareti bahis konusu olarak gaye, gaye edinilende dahil olduğu için bu mahzur varid olmadığı gibi, gaye, gaye edildenden, kelâmın sevkedildiği şeyden harîc olmak üzere ölüm mânâsına olduğu takdirde de varid olmaz. Ve meâl şu olur: "Çokla öğünmek sizleri öyle gaflete düşürdü ki, tâ canlarınız çıkıncaya, tenleriniz kabirlere girinceye kadar.

3. İş öyle değil, sakının, öyle kabir ziyaretine vannanca kadar çoklukla öğünme ve gururlanma ile oyalanmayın, sonu kabre varan dünyada çok önemli olan görevi unutup da boş, gelip geçici şeylerle eğlenip oyalanmak, mal çokluğuyla gururlanmak akli olanlara yakışmaz; gerçek, sandığımız gibi değil. İlerde bileceksiniz. Ne büyük gaflette bulunduğunuzu, bulunduğunuz halin sonu ne kadar kötü olduğunu, sonucunu gördüğünüz zaman anlayacaksınız.

4. Sonra, hayır, ilderde bileceksiniz. Öncekini tekkiddir. İkincinin birinciden daha belagatlı olduğuna delalet içindir. Bir de önceki ölüm sırasında veya kabirde, ikincisi de ölümden sonraki dirilme sırasında denilmiştir.

5-6. "Hayır öyle değil." Önceki yasaklamaları bir daha te'kidir. Râzî der ki: "Bu iadenin güzel oluşu, çünkü her yerde 'ya diğer yerlerindekiinden başka bir şey takip ettimştir. Bu şöyle demek gibidir: Yapmayınız azabı hak etmiş olacaksınız, yapmayınız daha diğer zararlara giriftar olacaksınız. Bu gibi tekrarlar ise belagatlılar katında çirkin değil, güzeldir, faydalıdır. Fakat Hasen'den rivayet edildiği üzere bu üçüncü 'nın "hakikaten, gerçekten" mânâsına olması da yakışır, yani doğrusu . Yakîn (kesin bilgi) ile bilesiniz. Dilimize Arapça'dan gelen "yakîn" ile sırf Türkçe olan "yakîn" kelimelerini birbirine karıştırmamak gerekir. Türkçe "yakîn", Arapça "karîb" demek olduğu malumdur. Bununla beraber Arapça olan "yakîn" de dilimize öyle mal olmuştur ki, çokları Türkçe "yakîn"i bile Arapçası gibi yazarlar. Bu kelimelerin ilim ve edebiyat istilâhımızda kıymeti çok büyüktür. Bütün ilim ve fende aranan gaye bu yakîne ermektir. Onun için "ilme'l-yakîn", "ayne'l-yakîn", "hakka'l-yakîn" deyimleri de birer klîşe olmuştur. Yukarılarda da geçtiği üzere "yakîn" aslında şeksis ve tereddütsüz ölüm mânâsına "yakîn" gibi masdar veya mübalağalı ism-i fail olup ilmin sıfatından olarak bilinmemektedir. "Müteyakkan" (şeksis şüpheşiz bilinen) mânâsına malumun sıfatı olarak da kullanılır. Özellikle "ölüm"ün de ismi olmuştur. Rağîb der ki: İlmin sıfatı olan yakîn, anlayışın sebatıyla nefsin sükunudur. Marifetin, dirayetin ve benzerlerinin üstündedir. İl-m-i yakîn (kesin bilgi) denilir, marifet-i yakîn denilmez. Seyyid'in beyanına göre de sözlükte yakîn, şek ve şüphe olmayan ilimdir. İstilahta, "o şey öyledir diye öyle inanmaktır ki, başka türlü olması mümkün değil, inancı ile beraber olaya uygun ve yok olması mümkün olmayan bir inanç ola. (Bu tarfin, ilme'l-yakîn, ayme'l-yakîn, hakka'l-yakîn mertebelerinin açıklaması hakkında Bakara Süresi'nde "Onlar ahirete de kesinlikle inanırlar." (Bakara, 2/4) ve Vâkîa Süresi'nde "İşte kesin gerçek budur." (Vâkîa, 56/95) âyetlerinde söz geçmişti. Oraya bkz.). Burada şunu söyleyelim ki, bu âyette mef'ul-i mutlak "kesin bilgil" tamlamasında yakînün üç mânâsına göre üç ihtimal vardır:

Birincisi: Yakîn ilmin sıfatı olmak mânâsıyla mevsufun sıfatı veya âminin hassa izafeti kabilinden olmasdır ki, yakîn ilim, yakîn denilen sağlam bilş demektiir.

İkincisi: İlmin malumuna izafeti kabilinden olmasdır ki, emr-i müteyakkanne yani şeksis malumunuz bulunan şeyleri bilirsiniz gibi demektir. Tefsircilerin pekçoğu bu mânâyı söylemişlerdir.

Üçüncüsü: "el-yakîn", mevt (ölüm) mânâsına olarak ölümü bilmek, ölümü bilş, yahut ölüm ilmi, ölüm bilgisi ile ilerisini bilseniz, demek olur. Bazı tefsirciler de burada bu mânâyı vermişlerdir.

İnsanların ölümü bilşleri üç mertebededir:

Birincisi: Her akli olan, benzerlerinin ölümlünden inceleme ve kıyas yoluyla delil getirerek kendinin öleceğini de şüpheşiz bilir ki bu ilme'l-yakîndir.

İkincisi: Ölümde çok yaklaştığında melekleri açıkça görmesiyle ölümü bilir ki bu da ayme'l-yakîndir.

Üçüncüsü: Tam öldüğü andaki bilıştır ki, o da hakka'l-yakîndir. Önce ilme'l-yakîn, ayme'l-yakîn malumu olan yakîn o zaman kendisi olarak tahakkuk etmiştir. İlme'l-yakîn, bu üç mertebeye âmm olarak da kullanılır. Bu mânâlarla ilm-i yakîn ve ilm-i mevt (ölüm bilgisi) deymi, mesela matematik ilmi, tıp ilmi, hayat ilmi, ruh ilmi (psikoloji), din ilmi, felsefe ilmi deyimleri kabilinden olarak

mânâ: Yakın bilgisini, ölüm bilgisini hakıyla bilseniz de o ilim ile ilerisini, sonuçtaki ceza'yı bilseniz! demek olur. Sonra, bütün tefsirciler burada in cevabının hafzedilmiş olduğunda ittifak etmiş görünüyorlar. Ancak takdirinde bir-iki vecih söylemişlerdir:

1- Eğer ilerisini şüphesiz ilimle bilseniz öyle yapmazdınız, mal çokluğu ile öğünme sizi oyalamazdı, diye, öneri ile tayindir.

2- Zihinler mümkün olabilen her şekli düşünsün diye kapalı bir şekilde korkutmayı en yüksek derecede büyüttüm üzere hazıftır ki, diğer ilerisini şeksisz ilimle bilseniz neler neler yapardınız, yani öyle çalışır, öyle işler yapardınız ki, şimdiki onun içeriği tarif ve tavsife sığmaz. Fakat biliyorsunuz, bilgisizlik ve gurur ile yanlış gidiyorsunuz, çokla öğünmek ve gururlanmakla vakit geçiriyorsunuz, demek olur. Tahkik ehlinin tercihleri de bu ikinci vecihtir.

Birçok kimseler ilim denilince, ilmin lafını etmek, onunla düşük ve fani maksatlar elde etmek zanneder. Lafiyla öğünmek ve çokla gururlanmayı, ilmi ve ilmin adını düşük maksatlar için kullanmayı hüner sayar. Halbuki düşünülürse, tefsircilerin hatırlattıkları vecihle, bu âyetle âlimlere çok büyük tehdit vardır. Zira bu âyet gösterir ki, çokla öğünmenin sonundaki âfet ve felakete kesin ilim hasıl olsaydı çokla öğünme ve gururlanmadan vazgeçerlerdi. Bu ise şu gerektirir: Demek ki, çokla öğünme ve gururlanmayı terketmeyenlerde yakın (kesinlik) hasıl olmaz. O halde ilmin gerçeğini sezmeyerek kötüye kullanan, bildiklerine imanı olmayan, bilgisiyile ilme yarasar amelde bulunmayan, onunla beraber bilgin adını taşımak isteyenlerin vay haline, vay haline. İlim şartlarından birisi ve hatta en birincisi güzel amellerin en şiddetli uyancılardan olmasıdır. O, amel zamanında önünde bulunursa rehber, teşvikçi, öğütücü olur. Amel vakti geçtikten sonra olursa, o vakit de hasret ve nedamet olur. Bu hasret şöyle bir misal ile temsil edilir: Bir yolcu kâfilesi karanlık bir yerden geçmişler. Geçerken ayaklarına ilişkin birtakım taşlardan zahmet çekmişler. Bir çokları sadece o zahmetten bir an önce sıyrılıp çıkmayı düşünerek geçip gitmişler, bazıları da o karanlıktan onlardan biraz alıp ceplerine, torbalarna koymuşlar. Sonra karanlıktan çıktıkları vakit bakmışlar ki o taşlar cevahir (kiymetli taşlar) imiş. O zaman her iki kısım da hasret ve nedamette ah çekmiş. Almış olanlar, "ah niye daha çok almadık" diye gam yemişler. Almayanlar da: "ah niye biz hiç almadık" diye gırıpıp dövünmüşler. İşte kıyamet günü kıyamet ehlinin hali bunun gibi olacaktı. Çalışanlar, "niye daha iyi çalışmadık" diye, çalışmayanlar da, "niye biz çalışmadık" diye üzüleceklerdir. Onun için gençler, hayat ve memat (ölüm) için karanlıkları aydınlatacak olan yakın ilmine (kesin ilme) çalışmalı, ilmi olanlar da güçleri yetebildiği kadar bilgilerini ahirette işlerine yarayacak, tartılarından ağır basacak güzel ameller yapmak için tatbik ve ıracaya çalışmalı, dünya zevki geçimieye, dünyada kalacak servetler toplamaya uğramamalı, kazançlarını hak ve hayır uğrunda sarfetmelidirler. Zira bu dünya eğlenecek yer değildir, istikbal geçidi, sırat çok tehlikelidir. Buyuruluyor ki:

Vallahi o cehennemi muhakkak göreceksiniz. O cehennem, önceki sûredeki "haviye" (çukur), nâr-ı hamiyeye denirken kızgın ateştir. Bununla o tefsir edilmiş, cehennem ateşi demek olduğu da anlatılmıştır. İlk bakışta bu âyet yukarıki in cevabı ve lâm-ı ibtidaiye (başlama lâmi) sanılır. Fakat öyle değildir. Demin açıklandığı üzere in cevabı hafzedilmiş, bu "lâm", kasem (yemin) için olarak, cümle, hafzedilmiş cevabın sebebi olmak üzere baştan tehdittir. Bunun doğrudan doğruya e cevap olmasının sebebi tefsirciler şöyle izah etmişlerdir. Zira "e datı bir şeyin imkânsız oluşu sebebiyle diğer bir şeyin de imkânsızlığını ifade içindir." Yani asıl vaz' şartının vuku bulmamasından dolayı cevabının vuku bulmadığını ifade içindir. Şu halde bu cümle ona cevap olsaydı, mânâ: kesin ilim (ilm-i yakîn) bulunmadığından dolayı o cehennemin görülmediğini anlatmaktan ibaret olurdu. Durum bu ise sözün cereyanından ve bundan sonraki âyetlerin devamından anlaşılıyor ki maksat, o cehennemin, şimdiki niçin görülmediğini beyan değil, ilerde muhakkak olarak görüleceğini beyan etmekle korkutmadır. Bu ise bunun e cevap değil, başlı başına ibtida-i kelâm (kelâm başlangıcı) olduğuna karinedir. Bu şekilde de lâmn kasem için olması açıktır. Gerçi bunu e cevap yaparak ve görmeyi ilim mânâsına, kalp görmesine olarak, dolayısıyla o korkutma ve tehdit mânâsını anlamak da mümkündür. "Eğer kat'î ilimle bilerseniz, elbette o cehennemi görecektiniz, yani göreceğinizi muhakkak bilecek anlayacaksınız, fakat bilmiyorsunuzuz. Onun için şimdiki görmüyor, anlamıyorsunuzuz. Ama ilerde göreceğinizi muhakkak" demek olabilir. Fakat bu daha dolambaçlı, daha uzun bir yoruma ve takdir olur. Öbürü ise daha sade ve daha açıktır.

7. Sonra yemin olsun ki cehennemi yakîn gözüyle göreceksiniz. Bu "ayne'l-yakîn" (yakîn gözü) tamlamasındaki "ayn"da iki vecih vardır. Birisi: "Ayn", göz mânâsına olmalıdır. Yakîn gözüyle, açıkça, önünüzdü göreceksiniz, demek olur. Rü'yet (görmek) denir zahir olan budur. Bu şekilde önceki görmek (rû'yet) tehdit, ikinci rû'yet mahşerde, sıratta görme demektir. Diğer de "ayn", zat mânâsına olmaktadır ki yakînin zatından, kendisinden ibaret olan bir görüşle göreceksiniz, demek olur. Tefsircilerin çoğu burada mânâ bu olduğunu söylemişlerdir. Bu ise hakka'l-yakîn mânâsının aynı demektir. Bunda bilen, biliş, bilinen, gören, görüş ve görünen her aynı şey olarak birleşmiş olur. Böyle biliş ve görüş de Allah korusun ancak o cehenneme girmekle olur. Onun için buna göre de demişlerdir ki, önceki rivayet (görüş), ortaya çıkış esnasında, sonraki görüş gime esnasındadır.

8. Sonra vallahi o gün o nimetlerden muhakkak sorulacaksınız.

Na'im , kendisiyle tad alınan her türlü nimeti içerir. Hayat, sıhhat ve afiyet ve hatta içilen bir yudum tatlı, soğuk su da bunda dahildir. Sözün gelişine göre hitap, mala öğünme kendilerini oyun ile oyalamış olanlara; o nimetlerden maksad da öyle oyun ve gâfletle tadılarak ve nimetlenerek dinden veya dinin görevleri ve sorumluluklarından alıkoyan nimetler olmak açık görünür. Bu şekilde sorudan, sorgudan maksad da, o gün elden gidecek olan o nimetleri başa karmak, onları aklamak, aza planını çektiğimizdir. Onun için "Keşşâf"ta der ki: "İnsanın sorumlu olacağı ve cezalandırılacağı nimetler nedir? Çünkü hiçbir nimeti almayan kimse yoktur, dersin, derim ki: O bütün himmeti lezzetlerini elde etmeye sarfedilmiş olan, ancak hoş yemek ve yumaşık gıylenmek, vakitlerini eğlence ve oyunla geçirmek için yaşayan; ilim ve amele, layık oldukları önemi vermeyen; nefesine onların zorluklarını yüklemek istemeyen kimselerin nimetleridir. Fakat Allah Teâlâ'nın sırf kulları için yarattığı nimeti ve rızıklan ile faydalayıp, onlarla ilim tahsiline ve gereğince güzel ameller yapmaya çalışmak için kuvvet alan ve şükürünü yerine getirmeye çalışan kimseler ondan hariçtir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) hazretleri rivayet olunduğu üzere ashabıyla bir hurma yiyip, üzerine su içtiklerinde "Bizi doyuran, suya kandıran ve müslümanlar olarak yaratan Allah'a hamdolsun." diye hamdederek buna işaret buyurmuştur.

Bunda dinden başbütün gâflet eden kâfirler dahil olduğu gibi, dinî yükümlülüklerden gâflet eden fasık müminler de dahil olur. Yani bunlar, hep o nimetlerden sorumlu olacaktırlar. Şükürünü bilen salih müminler değil. Beydâvî bunu şöyle özetlemiştir: "Na'im (nimetler), yani o sizi oyalayan nimetler demektir. Hitap, dünyası dininden alıkoyan her kimseye, naim de onu ısgal edene mahsustur. Çünkü karine ve "De ki: 'Allah'ın kulları için var ettiği zineti ve temiz rızıklan kim haram etti?' (A'râf, 7/32) gibi birçok nasslar ona delalet eder. Bununla beraber ikisi de geneldir. "Herkes şüküründen sorumlu olacaktı." da denilmiş; "Âyet, kâfilere mahsustur." da denilmiştir. Hakikatte Hasen, Mükatıl ve İbnü Abbas'dan rivayet edilerek bazı tefsirciler bu sûredeki hitapların kâfilere, bundan dolayı bu âyetteki sorunun da cezalandırma sorusu olarak onlara mahsus olduğuna kanaat olmuşlardır. "Biz hic, bir nankörden başkasını cezalandırıyor muyuz?" (Sebe, 34/17) buyurulmuş olmasıyla da delil getirmişlerdir. Fakat bundan maksad nimeti inkâr etme olduğuna göre önceki mânâyâ eşit olur. Diğer bir kısım tefsirciler de sürenin sonundaki bu hitabın gerek kâfir, gerek mümin, gerek fasık, gerek salih bütün insanlara ait bir hitap, naimin de her nimeti içeren nimetler cinsi olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde sorudan maksat, yalnız başa karmak için azarlama ve ceza sorusunu demek olmayıp, inkâr veya şükürü ortaya çıkaran ve ona göre ya ceza veya mükafat ile neticelenecek olan soru demek olur. Buna bir hayli haberlerle delil getirmişlerdir. Bu

cümleden olarak: Tirmizî'nin Abdullah b. Zübeyr'den, babasından rivayet ettiği üzere âyeti nazil olduğu zaman Zübeyr b. Avvam (r.a.): Ey Allah'ın Resulü! Biz hangi nimetlerden sorgulanacağız? "O iki karadan ibaret: Hurma ve su!" demişti. Resulullah: "Haberiniz olsun ki o olacak." buyurdu. Ebu Hüreyre'den rivayette: "İnsanlar ey Allah'ın Resulü, biz hangi nimetlerden sorgulanacağız? Onlar iki siyahtan ibaret düşman hazır, kılıçlarımız boyunlarımızda, demişlerdi. Resulullah: "Muhakkak bu olacaktı" buyurdu. Tirmizî öncekiye hasen ve ikinciden çok sahih, demiştir. Yine Ebu Hureyre'den: Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: Kıyamet günü ilk önce sorulacak (yani kula nimetlerden sorulacak ilk soru) ona: Biz senin cisminde sıhhat vermedik mi? Ve seni soğuk suya kandırmadık mı? denilmektedir. Tirmizî buna, "garib" demiştir. Hz. Ömer'den rivayet olunmuştur: Hangi naimden sorulacağı ey Allah'ın Resulü? Halbuki memleketimizden ve mallarımızdan kaçındık." demişti. Resulullah da, sizleri sıcağtan ve soğuktan korusun meskenlerin, ağaçların, çadırların gölgeleri ve sıcak günde soğuk su, buyurmuştur. "Kendi yurdunda emniyette, bedeni afiyette, gününün azığı yanında olan kimse sanki dünya tamamıyla ona tahsis edilmiş, onun olmuş gibidir." hadisi de ona yakındır.

Bir de Resulullah zamanında bir genç müslüman olmuştu. Resulullah ona Sûresini öğretmişti. Sonra da onu bir kadının evlendirmişti. Kadının yanına girip de büyük bir cihaz ve birçok nimet görünce, "ben bunları istemem" diyerek çıktı gitti. Peygamberimiz sebebi sorunca: "Sen bana "Sonra o gün nimetlerden muhakkak sorulacaksınız." diye öğretmedin mi? Ben onların cevabını vermeye güç yetiremem." dedi, diye rivayet edilmiştir. Ve Enes'den rivayet edilmiştir ki: Bu âyet nazil olduğu zaman bir muhtaç kalkmış, "Benim üzerimde nimetten birşey var mı?" demişti. Resulullah "gölge, iki nalın, soğuk su" buyurdu.

Bu hususta rivayet edilen haberlerin en yaygını, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbnü Mâce ve daha diğerlerinin Ebu Hüreyre'den rivayet ettikleri şu hadistir: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) dışarı çıkmıştı. Ebu Bekir, Ömer (r. anhuma)'e rastladı. "Bu saatte sizi evlerinizden çıkaran nedir?" buyurdu. "Açlık ey Allah'ın Resulü." dediler. "Nefsini yedi kudretinde olan yüksek zata yemin ederim ki, beni de sizi çıkaran çıkardı. Öyle ise "kalkın" buyurdu. O'nun emrinde kalktılar, Ensar'dan bir zatın evine gittiler. Vardılar ki o, evinde yok, hanım: "Buyurun, merhaba" dedi, Peygamber (s.a.v.): "Filan neredir?" buyurdu. "Bize iyi su almaya gitti." dedi. Derken Ensarî geldi, Peygamber'i ve iki arkadaşını görünce: "Allah'a hamdolsun, bugün benden daha kerim (şerefli) misafiri kimse yok." dedi, hemen gitti, bir hurma dalı getirdi, koruğu da humusa da vardı. "Bundan buyuradurun." dedi ve kendisi biçagi aldı, "Resulullah, sağılır sakın kesme!" buyurdu. O hemen onlar için bir koyun kesti, o koyundan ve o hurmadan yediler ve su içtiler. Ne zaman ki doydular ve kandılar, Resulullah (s.a.v.) Ebu Bekir ve Ömer'e buyurdu ki: "Nefsini kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki kıyamet günü bu nimetten sorulacaksınız".

İbnü Hibban'ın ve İbnü Merduye'nin İbnü Abbas'dan rivayetlerinde de:

Nebi (s.a.v.) ve iki arkadaşları Ebu Eyyüb el-Ensarî hazretlerinin evine gittiler, hanım: "Merhaba Allah'ın Nebisi (s.a.v.) ve yanındakileri!" dedi. Derken Ebu Eyyüb geldi bir hurma salkımlı kesti, Hz. Peygamber: "Bunu bizim için niye kestin meyvesinden toplasaydın ya!" buyurdu. "Ey Allah'ın Resulü hem kuru hurmasından, hem tam olgunlaşmayanından, hem olgun tazesinden yemenizi arzu ettim." dedi. Sonra bir oğlak kesti, yansıni kabap etti, yansıni pişirdi, Peygamber'in huzuruna getirip koyduğu zaman oğlaktan biraz aldı, onu bir yufkaya koydu da: "Ey Eba Eyyüb! Bunu Fatma'ya yetiştir, zira günlerden beri o böylesini tatmadı." buyurdu. Ebu Eyyüb de onu Fatma (r.anha) ya yetiştirdi. Ne zaman ki yediler ve doydular, Nebi (s.a.v.): "Ekme, et, hurma, henüz olgunlaşmamış hurma, olgun taze hurma." buyurdu ve mübarek gözleri yaşardı, "nefsini kudret elinde olan yüce Allah'a yemin ederim ki işte bu sorulacağınız nimetlerdir, Allah Teâlâ "Sonra o gün nimetlerden muhakkak sorulacaksınız." buyurdu, bu işte o kıyamet günü sorgulanacağınız nimetlerdir." dedi. Bu, ashabına ağı geldi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Böylesine rastlayıp da el sürdüğünüz zaman Allah'ın adıyla" deyin; doydüğünüz zaman da: "Hamdolsun Allah'a ki bizi doyurdu, nimetler verdi ve lütfuyla ihsan buyurdu." deyiniz, çünkü bu ona yeterlidir".

Daha bundan gibi hadislerden dolayı bu sorunun mümin ve kâfire genel olduğunu söylemişlerse de, bu son hadis Keşşâf'ta da seçmiş olduğu üzere şükredenlerin bu sorudan kurtulacaklarına delalet etmektedir. Fakat İmam Râzî "Tefsir-i Kebir"inde demiştir ki: Doğru olan, soru nimetlerin, gerek lüzumlu olanlar ve gerek olmayanlar, hepsinden mümine ve kâfire genel olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın lütfettiği şeylerin hepsi onun isyanına değil, itaatine sarfedilmek vaciptir. O halde soru da hepsinden vaki olur. Bunun, rivayet olunan şu nebevi hadis de tekit eder: "Kıyamet gününde dört şeyden sorgulanmadıkça, kulları ayaklan kıldımada: Ömründen; onu ne ile yoketti. Gençliğinden; onu nerede çürüttü. Malından; onu nereden kazandı ve nereye sarfetti. İlminden; onunla ne yaptı." Zira Peygamber (s.a.v.)'in bu zikrettiklerinde her nimet dahil olur. Bununla beraber Râzî şunu da hatırlatmıştır: Fakat kâfire olan soru, azarlama sorusudur, çünkü o şükürü terketmiştir. Mümine olan soru, şerefliendirme sorusudur, çünkü şükür ve itaat etmiştir.

Bunun özeti, burada sorumluluğun mânâsı, her nimetin kötü kullanılmasına; yerine sarfedilip edilmediğine göre sevap ve ceza gerektirmesi mânâsına, borçlanmanın hükmü olan sorumluluk demek olur. Bu sorumluluk ise gerek kâfir, gerek mümin her mükellef için şüphesizdir. Görevini yerine getirmeyip nimeti kötüye kullanan ceza için sorumlu, görevini güzel yapanlara da ecir ve sevap ile ödüllendirilmek için sorulmudur. Hiçbir ihmal edilecek değildir. Ve şüphe yok ki, nimet ne kadar çok olursa, görevi de o oranda çok ve zor, sorumluluğu da o oranda büyük ve ağır olur. Onun için burada çokla öğünmenin oyalamasi bahis konusu olmuştur. Onun için Resulullah ve ashabi geçimlerinde ümmetin en fakirleriyle düşüp kalkarak çokla öğünmekten son derece çekindirmişlerdir. Yukarılarda da bilindiği üzere Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir zararı fakirlik ile fakir değillerdi. Zikredilen o açlık halleri bütün ellerindekini Allah için ümmetin ihtiyaçlarına sarfetmekten has duydıkları isteğe bağlı fakirlik ile kerem ve sabır halleri idi. İsrâ Sûresi'ndeki "Sakin eli boynuna kelepeçelenmiş gibi cimri olma. İsrâfa dalarak da elini tamamen ağma, sonra kınanır açıkta kalırsın." (İsrâ, 17/29) âyeti de bu gibi sebeplerle iktisadı tavsiye ederek nazil olmuştu. Şu halde görevli olmanın bir gereği demek olan sorumluluk, yalnız kâfilere mahsus olamaz, elbette müminlere de şâimdir. Bununla beraber Râzî'nin pek mutlak olan genellemesinde de birkaç noktada problem vardır:

Birinci olarak: "Kim mecbur kalırsa (başkasına) saldırmadan ve sının aşmadan (haram kılınarlardan) yemesinde bir günah yoktur." (Bakara, 2/173) âyeti gereğince zaruret hallerinde günah kaldırılmış olduğundan dolayı zaruret ölçüsünde sorumluluk kalkıyor demektir. Şu halde zaruret derecesi soru ve hesaptan istisna veya tahsis edilmek gerekir. Nitekim "Zevaid-i Züh'd'de Abdullah b. İmam Ahmed'in ve Deylemî'nin Hasen'den naklettikleri şu hadis de buna delalet eder. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Demis: "Üç şey, kul onlarla sorgulanmaz: Gölgeleceği bir çatı gölgesi ve belini kuvvetlendireceği bir ekmele kırığı ve avret yerlerini örteceği bir elbise." Bu şekilde Râzî'nin nimeti mutlak kabul etmesi üzere "malabuded minhu"den genellemesi cay-ı nazardır.

İkinci olarak: Asıl korkulacak mesele azarlama ve ceza sorusudur. Bunu ise Râzî, kâfilere tahsis etmiş olmakla genelletirmiş değil, "hitap, kâfirleredir" diyenlere iştirak etmiş oluyor:

Üçüncü olarak: Azarlamının sebebi açıklarken şükürü terketmenin ve şeref vermenin sebebi şükür ve itaat ile talil ediyor, halbuki şükür ve itaat eden kamil mümindir. Fasık, mümin olmakla beraber itaatsizlik etmiş, eğlence ve çokla öğünmeye kapılmıştır. O hade azarlama sorusu da yalnız kâfilere mahsus olmayıp fasıklan, asileri de içine alması gerekir. Görevli olmanın gereği sorumluluk da bunu gerektirir. Şu halde meseleyi "Keşşâf"ın izah ve "Beydâ-vî"nin özetlediği üzere bu âyetle azarlama sorusu ve ceza sorusuna, hitabı gerek kâfir, gerek mümin çokla öğünme kendilerini alıkoyanlara, genellemeyi de -ahd lam'ı ile- alıkoyan nimetlere tahsis ederek anlamak en doğru tefsirdir. Nitekim bundan sonraki Asr Sûresi'ndeki "Ancak iman eden ve güzel amel

ışleyenler... müstesna." (Asr, 103/3) istisnasıyla bu mânâ tamamen beyan edilmiş ve açıklanmıştır.

ASR SURESİ

Vav 'da olduğu gibi yemin içindir. "Kamus'ta anlatıldığı üzere "asr" kelimesi lügatte, isim olarak: dehr (gece ve gündüz), gündüzün zevalden önce ve sonra iki tarafı gadat (tan yeri ağmasından, güneş doğuncuya kadar olan zaman) ve asıy (zeval ile akşam veya akşam ile yatsı arası) ve özellikle öğleden sonra güneşin kızamasına kadar olan ikinci vakti, insan toplumu aşiret ve yağmur. Masdar olarak da: Hapsetmek, yasaklamak, vergi vermek, sıkıp suyunu çıkarmak mânâlarına gelir. Ve bir şeyin özel vaktine, aynıñ iş hareketi ile "asr, isr, usr, usur" denilir. Nitekim "geldi, fakat vaktinde gelmedi; uyudu, fakat vaktinde uyumadı" demektir. Gündüzle geceye ve sabah ile akşama asrân (iki asır) denilir. Cins lâmlı ile yerine göre bunlann her birinin cinsine ve mutlak halinde hepsine muhtemel olduğu gibi, ahd lâmlı ile de içlerinden belli birine ve mesela bir ikinci vaktine veya herhangi bir şeyin muayyen bir zamanına sarfedilmiş olur. Ondan dolayı dilimizde "asr" mutlak zaman ve özellikle içinde bulunulan zaman ve "kam" (yani seksen veya yüz senelik bir zaman) mânâlarında yaygın olmuştur. Burada tefsirciler başlıca : İkinci namazı, ikinci vakti, dehr ve zaman, özellikle Muhammed Aleyhisselam'ın asrı, yani Resulullah'ın gönderildiği zaman, ahir zaman mânâları üzerinde yürümüşlerdir. İbnü Cerir, "dehr, öğle saatlerinden bir saat, ikinci mânâları" hakkındaki rivayetleri zikrettikten sonra der ki: Bu hususta doğru olan görüş şudur: Rabbimiz Teâlâ asra yemin etmiştir. Asr, zamanın ismidir, ikindidir, gece ve gündüzdür. Bu ismin içerdiği mânâlardan birini tahsis etmemiştir. Onun için bu ismin lazım olduğu her mânâ bu yeminde dahil olur.

Demek olur ki "asr", çeşitli mânâlara gelen bir müşterek lafız olduğu ve birini tayinde ipucu bulunmayıp hepsine de yüklenmesi sahih olabileceği cihetle "asr denilen her şey" mânâsıyla tümüne hamletmek en doğrusudur.

O halde burada tefsircilerin zikrettikleri mânâlardan herbir yönünü düşünmek gerekir:

1- İkinci namazı: Mukatil demiyir ki: Allah Teâlâ ikinci namazına yemin etmiştir. Zira "Namazları ve orta namazı koruyun." (Bakara, 2/238) âyetinde "salat-ı vusta" (orta namaz) çoğunluğa göre ikinci namazı olduğu için onun bir özel fazileti vardır. Hendek vak'asında Peygamber (s.a.v.) "Bizi, orta namaz olan ikinci namazından alıkoydular." buymuştu. Bir hadiste de "İkinci namaza geçen, sanki ehli ve mali yok edilmiş gibidir." diye rivayet edilmiştir. İkinci vakti, gündüzün sonuna doğru insanları en çok kazanç ve ticaret için dünya işlerine daldıkları meşguliyet zamanı olması itibıyla, ikinci namazının o sırada, zorluğuyla beraber yüksek bir uyarıcı özelliği vardır. Şu halde ona yemin ile faziletine dikkat nazannı çekmekte önemli bir mânâ vardır.

2- İkinci vakti: Katade demiyir ki: İkinci namazının vakti olması ve kuşluk vaktine karşılı birtakım kudret delillerini içermiş olması bakımından Allah Teâlâ "duhâ" (kuşluk vakti)ya yemin ettiği gibi ikinci vaktine yemin etmiştir. Gerçekte ikinci vakti gündüzün sonu olması bakımından, dünyada diğer yaratık ve hayvanların yaratılışından sonra yaratılan ve bundan dolayı yaratılış gününün ikindisinde yaratılmış demek olan insan türünün yaratılış zamanını andırıldığı gibi, dünyada bir gün değerinde demek olan insan ömrünün de son demlerini andırıldığı ve ikinci vakti geçip de bir şey kazanamadan evine dönecek olanlann hali de pek acıklı, hüsranlı olduğu için, önceki süredeki çokla öğünmenin aldatmasını açıkladıktan sonra bu sürede insanlann zaran anlatılırken ikinci vaktine yemin olunarak dikkat nazarı celbedilmesinin de ikinci namazına yemin olunmak gibi önemli bir mânâsı vardır. Bununla beraber şu mânâ daha geniş kapsamlıdır.

3- "Dehr": İnsan Sûresi'nde açıklandığı üzere "dehr"ın asıl mânâsı, Rağib'in dediği gibi, âlemin varlığının başlangıcından sona ermesine kadar olan müddet, yani zaman-ı kül (tüm zaman)dür. Bu mânâca tüm zamana ve bir kısmına söylenilen zamandan daha özeldir. Zaman ona da, kısımlarına da söylenir. Bununla beraber "dehr", uzun zamana ve âlemin yaşama müddetine, yani ömrüne ve mutlak zaman mânâsına da kullanılır ki daha kapsamlıdır. Bundan dolayı çoğunlukla "asrı", "dehr" ile tefsir ederken tefsirciler "dehr" ve "zaman" demişler ve "asrı" dehr ile tefsirln tarzında, dehr ve zamana yeminin hikmetinde de bir kaç açıklama şekli görmüşlerdir:

Birincisi: İbnü Ceri'rın rivayet ettiği üzere Hz. Ali (r.a)'den: yani "Asra ve dehrin belalarına, nöbet nöbet gelen musibetlerine yemin olsun ki, doğrusu insan bir hüsrân içindedir ve zamanın sonuna kadar onun, o hüsrânın içindedir." diye okuduğu işitilmiş ve bu, bir tefsir sayılmıştır. Demek ki "asr", dehr (zaman) mânâsıdır. Ve zamana yeminin hikmeti de onun insana devamlı musibetler yağdıran acı ve büyük olaylarına ve değişmelerine karşı uyarmadır. Bir de bu tefsirde hüsrân (zarar)da kalanlann ebedi olarak kalacaklarını beyan etme vardır. Bununla birlikte denebilir ki, bunda asrın yalnız zaman mânâsına değil, sıkmak ve hapsetmek mânâsına da bir işaret vardır. Ancak bu mânânın, yeminin müstesna tarafını değil, müstesna minh (kendisinden istisna olunan) tarafını takviye etmekte olduğu açıktır.

İkincisi: Denilmiştir ki: "Dehr" (zaman) yaratıcı Allah'ın kudretine delalet eden her türlü acablıkları, gariplikleri içerir. Onun için ona "Ebu'l-Aceb" (Aceb'in babası) denilmiştir. Küllî (tümel) veya cüz'î (tikel), alışılmış veya alışılmamış, acı veya tatlı, kârlı veya zararlı her türlü hareket ve olay, değişim ve başkalaşımalar onda vaki olur. Devletler, milletler, nimetler, felaketler onda ortaya çıkar, onda büyür, onda son bulur, onda kalır. Hatta dehr ve zaman denilen şey kendisi "Acebü'l-acabat" (şaşılacak şeylerin en şaşılanı)dır. O, bir taraftan ardı arkası kesilmeyen bir hareket ve cereyan arzeden bir değişim ölçüsü, bir taraftan da o hareketlerin ötesinde bir sükun (durgunluk) ve sabitlik ifade eden sade bir süreç (devamlılık ölçüsü) olarak görünür.

Yokluğa benzer bir varlık, varlığa benzer bir yokluk gibidir. Râzî der ki: "Akıl ona yok diye hükmedemez, çünkü devirler, seneler, aylar, günler, saatlerle kısımlara bölünür. Fazla, eksik ve uyusmakla, geçmiş ve gelecek olmakla hükmedilirken nasıl yok olur? Bununla beraber mevcut diye de hükmolunamaz. Çünkü şimdiki hal, bölünmeyen bir andır. Geçmiş ve gelecek ise yoktur. Yokluğa ise varlıkla nasıl hükmedilir." Onun için felsefeciler ve Kelamcılar, "Zaman mevcut mudur, yok mudur, mevhum mudur? Bizim onu bilişimiz (bedihi) açık mıdır, ıntizai (soututlama) mıdır! diye konu edip durtmuşlardır.

"Mazi hayal, manzar-ı âti henüz adem, Hal oynatır şuurumu bilmem nedir bu dem? Bir an imiş meâlî kitab-ı vücudumun, Ömrüm şu gamgûânın olan satr-ı mürtesem". "Geçmiş hayal, geleceğin manzarası henüz yok Şimdiki zaman oynatır şuurumu bilmem nedir bu an? Bir anmış anlamı vücut kitabımın Ömrüm şu keder ortağım olan yazılmış satır." Bir Arap şairi de:

"Zamanı bir gemi gibi görüyorum, bizimle ölüme doğru Akıp gidiyor, fakat hareketlerini göremiyoruz." demistir.

Zaman, böyle varlıkla yokluk arasında iyi ve kötü, nimet ve bela, genişlik ve darlık, sıhhat ve hastalık, zenginlik ve fakirlik, kâr ve zarar gibi zıtları toplayan, türlü şaşılacak şeyleri içermesi itibıyla öneimine binaen ona yemin edilerek onun içinde bulunan insanın zarar veya kazanç açısından durumlarına dikkat çekilmiştir.

Üçüncüsü: İnsanın ömrü en kıymetli şey mayesidir. Ne kazanacaksa onunla kazanacaktır. O ömür ise dehr (zaman)den biz cümleyiz. Onulla akmaktadır. Hatta insan için zaman ömründen, hatta ömrünün içinde bulunduğu anından ibaret değildir. Kârsız geçen her an, o güzel sermayeden heder edilen bir ziyan, bir hüsrandır. Bununla beraber senelerce kaybedilen bir ömür, içinde bulunduğu son bir lahza da kendisine ebedi cenneti

kazandıracak güzel bir iş yapmaya muvaffak olabilirse, geçen bütün kayıpları telafi ederek o zarardan kurtulmuş ve o insan için en şerefli şey ve bütün zaman ve lahzadan ibaret olmuş olur. Bu sayede insan, ömrünün içinde bulunduğu her saniyesini fırsat bilerek, onunla geçirmiş olduğu fırsatları kaza ile telafi etmeye bir dereceye kadar imkan bulur. Nitekim "Ve o, öğüt almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbirlerini izler yaptı." (Furkan, 25/62) buyrulmakla ona işaret edilmiştir. Böyle vaktinin kıymetini bilmek mânâsıdır ki, mutasavvıflar, "Sofî, ibnü'l-vakt (vaktin oğlu) olmalıdır, yani ömrünün ve özellikle fiilen içinde bulunduğu vaktin kıymetini bilmeli ve onunla yarın ahireti için ne kâr, ne hayır edebilmek mümkün ise onu kazanmaya çalışmalıdır, demişlerdir. Nasıl ki bugünün yannı yoktur, diye ahirete inanmayanlar da tersine dünya zevkini sürekler gönüllerince kâm almak için "Gün bugündür, saat bu saatir, ne yapacaksağ şimdi yapmalıyız." diyerek, ne olursa olsun vaktine uyup, çıkarnı gözetme mânâsına "İbnü'l-zaman" (zamanın oğlu) olmak, zaman geçince onunla beraber geçip gitmek isterler. Maksatları farklı olmakla beraber ikisi de:

"Öğren rûsum-ı asrı, lisan-ı zamaneyi, Bak tab-ı nasa vakte münasip tekellüm et"

"Öğren asrın âdetlerini, zamanın dilini

Bak insan tabiatına, zamana uygun konuş." demekten hoşlanırlar.

Çünkü vakit gerek kazanmak, gerek tüketmek, gerek kâr, gerek zarar için kullanılacak iş zamanıdır. İşte vakit böyle bir fırsat ve ömür bütün anlarıyla böyle kâr ve zarara maruz bir sermaye ve zaman böyle bir taraftan tükenmek, bir taraftan artmak üzere bulunan nimetlerin asıllarından bir nimet olmak hasebiyle vakit ve zamanın kadriini takdir ile ömrün kıymet ve mahiyetine dikkat nazannı çekmek için asra yemin edilmesinde mühim mânâları vardır. Birbirini açıklamak demek olan bu iki vecihte asrın dehr ve zaman mânâsı düşünülrken yasaklama ve verme mânâlarına da işaret edilmiş bulunduğu gizli değildir. Bunlar yeminin gelecek cevabında hem müstesna minh ve hem müstesna tarafına bakmakta, teyit edici yönlerini de içermektedir.

Dördüncüsü: Yine anılan vech üzere insan, ömrünün semeresi demektir. Zaman geçtikçe insanın ömrü eksilir ve bundan dolayı kendisinden bir cüz gitmiş bulunur. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Her, gün geçtikçe benim birazım gider;

Benim için ise ömrümden daha güzel bir şey yoktur."

O halde o gidenin karşılığında bir çalışma olmasza o noksan tam zarardan ibaret olur. Bununla beraber şaşılacak şeydir ki insan geçen cüz'ünün yerine ne kazandığını hesap etmez de gün geçtikçe büyüdüğünü sanır. Hatta vakit geçirmekle eğleniyorum, rahat ediyorum, diye sevinir. Onun için denilmiştir ki:

"Biz günleri geçiriyoruz diye seviniyoruz, Halbuki her geçen gün ecelden, ömürden bir eksikliktir".

Bu itibar ile "asra" yeminde şu mânâ olur: "O şaşılacak olan asra, zamana iyi dikkat ediniz. Çünkü o geçtikçe insan büyüyorum, çoğalıyorum, yaşıyorum zannıyla sevinir, halbuki o asır devamlı onun ömrünü yemekte, o geçen gece ve gündüz vücudunu kemirmekte ve bu şekilde o, her an zarar içinde kalmaktadır. Ancak iman edip de güzel ameller yapanlar... müstesnadır. Onlar zarar etmez, kâr ederler. Bu mânâ iledir ki 1332 Hicrî (1913 Miladî) senesi Birinci Cihan Harbi'nden önce "Tetkikatı Şer'iyye Meclisi reisi" iken vefat eden üstâdım Büyük Hamdî Efendi ismiyle bilinen el-Hâc Mahmud Hamdî b. Ahmed b. Abdullah el-Kaysîrî (Allah ona rahmet eylesin) hazretlerinin vefatı ve Balkan harbinin üzüntüleri dolayısıyla yazdığım:

"Nefislerin hoşlanmayacakları bir belâ ortaya çıktı, Bütün niyetleri azarladı ve zanları tittirdi, hesapları sarstı. Belâ, yol yol, türlü türldür. Bizim belamızın yolu, kanunu da Yerlerinde Sa'dan dikenî bitirmek için harman döğçer gibi nefisleri döğmek, ezmektir. Bahar obaya, güzel bir dirlik, bir refah vaad etmişti. Derken üzerlerine musibetler, hadiseler dökmeye başladı" beyitleriyle başlayan

mersiyede şöyle demiştir:

"Hayat bizi aldatıyor, halbuki ölümümüż

Onun memesinde sütlerni emiyor."

Yani ölümümüzü emzirip büyüten, kucağında besleyen ana, ölümün anası hayat iken o bizi aldatıyor

"Böylece kişî, hayatın zefir ve şehîkî (soluk alıp verişî) ile nefesleri arasında Kendini yaşıyor sanıyor, halbuki kefenler dokuyor. "

O nefes alış veriş, kefenleri dokuyan mekiklerin hareketinden ibaret iken insan yaşıyorum sanıyor da aldaniyor. Düşünmüyor ki insanın nefesleri arasında dokunan bedeninin ve derisinin dokulan kendisini ölüm için saran birer kefen gibidir."

Beşincisi: Bir de bir takım kimseler, gördükleri fenalıkları, çektikleri hüsranlıları hep dehre, zamana yükleyerek zamandan şikayet ederler. Ve zamanlann uğursuzluğundan bahsederler. Halbuki:

"Zaman bozuldu, fesadı var diyorlar.

Zaman bozulmadı, kendileri fesat." denildiği üzere fesat, fenalık zamandan değil, insanlann kendilerindendir.

İşte asra yemin edilmekte zamandan önemini hatırlatmakla bir de o zaman bozulduğu iddiasını red mânâsı vardır. Zira kasem, (yemin) edilen şeyin şerefine işaret eder. Bu şöyle demek olur: Hadd-i zatında asrın, zamanın ayıbı, kabahatı, zarar yoktur, o değeri bir nimettir. İnsanları zamanın kadriini bilip de hepsi iyiliğe çalışmadıkları için, iyiliğe çalışmayanlar zararadır, Allah cezalarını verir. Bu mânâ "Dehre küfretmeyin, çünkü dehr Allah demektir." hadis-i şerfi ile işaret olunan mânâdır. Bu açıklamadan anlaşılır ki asrı böyle dehr ve zaman mânâsına yüklemek, en genel ve en şümulllü mânâsı olmak itibıyla diğer mânâları faydalanna da şamil olabilecektir. Böyle olduğu halde daha açık olmak için denilemye de buyrulması, "Bizi zamandan başkası helak etmiyor." (Câsiye, 45/24) diyen Dehri'lerin zanlarına bir ihtimal şüphesi verilmemek faydasını içerdiği gibi, asrın anılan özel mânâlarının da önemlerini hatırlatmaktan uzak olmaz. Zira mutlak asrın, dehrin önemini yemin ile ihtar etmek, onun en mühim olan kısımlarını düşünmeye ve araştırmaya sevkeder. Bu ise özellikle "lâm-ı tarîf" ile belirli olmak hasebiyle de en çok muhataplara yakından ilgisî olan asrı düşündürmek gerekir. Bu da herkese ilk önce kendi bulunduğz zamanın sınırlarını ve kısımlarını hatırlatır. Bunda ise ilk muhatap Resulullah (s.a.v.) olduğu için "lâm", "ahd"e hamledilmiş olmak üzere:

4- Bu asırdan maksadın, nübüvvet asrı yani Muhammed aleyhisselam'ın asrı olduğu akla gelir. Bunda mutlak asrın her mânâsı bulunmakla beraber hepsinden seçkin olan bir fazilet ve özellikle büyük bir toplm da vardır. Bu da üç mertebe üzere düşünülebilir:

Birinci olarak, peygamberlerin sonuncusu olan Resulullah'ın ilk gönderilmiş olduğu zaman ki, her tarafta dinler güğünndan kıkmış, peygamberlik, fazilet, hak ve adalet, Allah'ı bilme ışıktan sönmüş, âlemi cehalet, küfür ve şîrk karanlıklarıyla zulüm ve cefa, azgınlık ve fesat, şer ve hasar kaplamakta bulunmuşken bir "Kadir gecesi"ne "Rabb'in adıyla oku." (Alâk, 96/1) emriyle Kur'ân nazil olarak Peygamberlik nuru doğmuştu. Beyyine Sûresi'nde geçtiği üzere kıymetli dinin neşriyle insanlığı "şerru'l-berîyye" (yaratanlann en kötüsü)'nin istilasından, küllü hüsrandan kurtarmak için kurtuluşu davet ile cennet ve ndvan yolunu göstermeye başlamış, bu şekilde ortaçağdan son asra geçiren değişmelerin ve inkılabların başlangıcı olmuştu. O zaman, bu asra yemin ederek "Muhakkak insan zararadır, ancak iman edenler... müstesna." buyrulmasının mânâsı şüphesiz ki mühimdir.

İkinci olarak, Peygamberimiz'in gönderilişinden vefatına kadar olan "saadet asrı"ndı ki biri mücadele, biri de fetih ve üstünlük ile başan iki bölümden ibaret olan bu asırda peygamberlik nuru gittikçe parlamaya başlayıp hidayet ve Hak din, "Bütün dinlere üstün kılsın için." (Fetih, 48/28) bütün âleme yayılmak üzere hak ve batıl birbirinden ayrılmış, kazanç ve zarar yolları ayırđedilerle "Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur." (Bakara, 2/256) hükmü ortaya çıkmıştı. Bu asra kasemdeki mânâ ise daha önemlidir. Nihayet Peygamber'in gönderilmesinden, daha doğrusu Resulullah'ın hicretinden son

zamana kadar bütün son asırları içeren ahir zamandır ki, bu asır bütün zamanın ve bütün peygamberlerin asırlarının hükümlerini ve eserlerini gayesine erdirecek olan Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin devamı müddeti mânâsına Muhammed (s.a.v.)'in asırdır. Ve işte asrın en kapsamlısı bu asırdır. Bir kısım tefsircilerin dediği gibi bizce de en çok akla gelen bu asırdır. Burada özellikle bunun önemi hatırlatılmak üzere asra yemin edilmiştir. Çünkü Kasas Sûresi'ndeki "Andolsun biz ilk nesilleri helak ettikten sonra Musa'yı Kitap verdik." (Kasas, 28/43) âyetinde işaret bulunduğu üzere Kur'an'da insanlık tarihi açısından zamanın şu kısma ayrılmasına işaret olunmuştur. Hz. Musa'yı Tevrat'ta inmesinden önce geçen, yani Firavun'un helâkiyla son bulan zaman ilk asırlar zamanı ve Tevrat'ın immesiyle açılan zaman da son Peygamber'e kadar orta asırlar zamanı, son Peygamber Muhammed Aleyhisselam'ın ortaya çıkmasıyla başlayan son asırlara da ahir zaman, yani Muhammed (s.a.v.) ve ümmetinin asrı demek olduğundan denince bu asır anlaşılmalıdır. Bir gün, sabah, öğle ve ikindi üç vakit olarak düşünüldüğüne göre bazı hadislerde Âdem'in yaratılışı, âlemin yaratılışına göre yeryüzünde bitkiler ve hayvanların yaratıldığı son günün asrı, yani ikindisi halinde tasvir edildiği gibi, dünyada beşer türünün ömrü de bir gün sayılarak Muhammed'î asır bugünün ikindisi misalinde temsil edilmiştir. Nitekim Buhârî ve diğerlerinde şu hadis meşhurdur: Sizden önce geçmişlere oranla sizin vakitiniz ikindi namazıyla güneş batımı arası kadardır. Sizin meselinize sizden öncekilere meseli tıpkı o adamın meseline benzer ki, bir ücret tayin etmiş,"sabahtan öğleye kadar kim çalışırsa bir kırat demiş. Yahudi çalışmış, sonra öğleden sonra, yani "ikindiye kadar kim çalışırsa bir kırat demiş", hristiyan çalışmış. Sonra da "ikindiden akşama kadar kim çalışırsa iki kırat" demiş, siz çalışmışsınız. Bunun üzerine yahudi ve hristiyanlar kızdılar: "Biz daha çok çalışmışken daha az ücret aldık." dediler. Allah Teâlâ da: "Ben sizin ücretinizden bir şey kestim mi?" buyurdu. "Hayır" dediler. "O halde bu benim başışımdır, onu dilediğime veririm." buyurdu. Bu şekilde siz az amel (iş)le çok ücrette nail oldunuz". (İnciller'de de buna benzer bir temsil bulunduğu geçmiştir).

Bir kısım tefsirciler bu hadis ile delil getirerek demişlerdir ki: Bu hadis, asrın Hz. Peygamber'e ve "Siz insanlar için çıkarılması en hayırlı bir ümmet oldunuz." (Âl-i İmran, 3/110) buyrulun ümmetine mahsus olan zaman olduğuna delalet eder. Allah Teâlâ Resulü'nün "İçinde oturmağa olduğu Belde'ye." (Beled, 90/2) diye mekânı ve "(Ey Resulüm) senin ömrüne andolsun." (Hicr, 15/72) diye ömrüne yemin ettiği gibi, burada da asrına yemin etmiştir. Şu halde bu açıklamadan sonra mânânın sonucu şu olur: Ey Muhammed! Her mânâsıyla asra ve özellikle pek büyük olaylara sahne olmak, gerek baskısı, gerek verimi itibarıyla bütün geçmiş zamanların özeti, zamanın ikindisi demek olan son asra, yani bütün ümmetlerin hesabı görülmek üzere bulunan ve senin asrın olan ahir (son) zamana yemin olsun ki

2. kuşkusuz insan; kelimesinin başındaki elif-lâm, istisna karanesiyle istisrak içindir. Yani her insan, bütün beşer türü her asırda ve her zamanda ve özellikle son asırda bulunan insanlar, gelecekteki istisna edilenler hariç hepsi, mutlak bir zarar içindedir. Küfür ve küfran gibi husr ve hüsrân, kazanacak yerde zarar etmek, sermayeyi kaybetmek, nihayet iflas ile hasret ve ümitsizlik içine düşmektir. "Tenvin" de büyükleme ve türlendirme içindir. Yani büyük bir zıyan veya bir çeşit zıyan içinde bulunmaktır. Çünkü insanın sermayesi ömrüdür, o ise her nefes, her saat harcanıp giderek tükenmekte ve her nefes geçtikçe o nimetlerin sonu ve hesabı yaklaşımaktadır. Eğer o nefesler, insanın her istediği zaman, istediği gibi yapacak şekilde kendisinin olsaydı, kendi yapısı ve icadı bulunsaydı o ömür tükenmez, insan onu dilediği gibi harcamakta hiçbir zarara düşmezdi. Fakat o insanın kendi mülkü değil, yaratan Halik Teâlâ'nın mülkü olup, onun adına güzel tasarruf ederek kâmandan istifade etmesi için insana sınırlı ve hesaplı bir şekilde verilmiş emanet sermaye kabilindendir. İnsanın bütün istifadesi, onun harcama ve alışverişinden hasıl olacak kâra bağlıdır. Onun için "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur." (Nem, 53/39) ve "Herkes kendi kazancına bağlıdır." (Tûr, 52/21). Bu şekilde insan o sermayeyi veren sahibine ödedikten sonra, hesap günü kendisine kalacak olan kâra göre kendisini kurtaracak ve o oranda nimetlenmiş olacak veyâ açığına göre sorumlu ve iflas etmiş olarak zarar ve azapta kalacaktır. Tartının ağır veya hafif basmasının sonucu da budur. O halde zamanın acı veya tatlı olaylarla akışı içinde her harcanan nefeste bir zarar vardır ki, onu ancak karşılığında Allah için yerine konup onunla tartılacak olan kâr ödeyebilecektir. Ömrünün her geçen saat, her harcanan nefes, ya bir işe harcanır, ya boşuna geçer. Boşuna geçtiyse elbette bir zarardır. Bir işe harcarsaydı, o iş ya hayır ve güzel olan bir itaattir veya şer ve fesat olan bir günahdır. Veya ne o, ne o; ikisi ortası mübah olan bir iştir. Bir mübah ise, bir eseri kalmamak itibarıyla boşuna geçmiş gibidir. Bir şer işe kesin bir zarardır. Eğer itaat ise onu veya diğer birini ondan daha güzel bir şekilde yapmak da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ'yı tevazu ve baş eğme mertebeleri sayısızdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kahr ve yücelik mertebeleri ve mutlak güzelliği tecellileri sonsuzdur. Onun için insanın Allah'a ilmi ne kadar çok olursa korku ve sevgisi de o nisbette çok, tâat ve amelde Allah'ı yüceltmesi, o nisbette daha tamam ve daha mükemmel olur. O halde her nefeste daha güzelliği yapamayıp da düşüğüyle kalmakta kârdan da olsa yine bir tür zıyan vardır. Bu itibarla insan her an bir tür ziyanı uzak değildir, demek olur. Bununla beraber bunlara asrın, zamanın akışı içinde her yönden hücum etmekte olan engelleri, baskı yapan diğer büyük olayları da katarak düşünülürse, insanın her an nasıl bir tehlike ve zıyan içinde bulunduğu açıkça anlaşılır. Her an imnet ve refah içinde bulunduğu kabul edise bile, her dem ömrü ölüme doğru gitmekte bulunan insanın bir zarar içinde bulunduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Zira her geçen nefes bir ölümdür. Bundan dolayı Râzî der ki: "Bu âyet insanda zıyan ve sıkıntıların asıl olduğuna delalet eder." Bunun açıklaması şudur: İnsanın gerçek saadeti, ahireti sevmek, dünyanın acı ve tatlısına iltifat etmemektedir. Bununla beraber ahirete çağırın vesileleri ise açıktır ki o beş duyu, şehvet ve kızmardır. Onun için halkın pek çoğu dünya sevgisi ile meşgul ve onu talebde boğulmuştur. Bundan dolayı zarar ve helaktedirler.

3. Ancak o kimseler müstesna. Şu sayılacak dört vasıf ile sıfatlanmış olanlar ziyanda değil, kârdadırlar:

1- Ki iman etmişler. Fatiha Sûresi'nde ve Bakara Sûresi'nin başında ve diğer yerlerde geçtiği üzere bütün âlemlerin Rabb'i, Rahmân'ı, Rahîm'i, din gününün sahibi Allah'ın birliğini ve indirildiğini tasdik edip ona ihlas ile ibadet ve itaate söz vermişler, "En güzel (söz)ı doğruladı." (Levl, 92/6) buyurduğu üzere "en güzel"e; doğru itikad ile inanıp, fazilet ile rezilliğin, iyilik ile kötülüğün, doğru ile eğrinin, mümin ile kâfirin, itaat eden ile isyan edenin, haklı ile haksızın Allah yanında farkı olduğuna, hayır amellerinin iyi, şer amellerinin kötü cezası verileceği ahiret gününe, din (kıyamet) gününe inanmışlar.

2- Ve iman ile güzel ameller işlemişler. Yani imanları yalnız günüllerinde ve dillerinde kalmamış, bütün hislerini, akıllarına, varlıklarına işleyerek idarelerini sahip olmuşlar da yaptıkları işleri iman ve inançlarına uygun, Allah'ın nzasına, indirdiği hükümlerine uygun, hak ve hayır olduğuna inanarak yapmışlar, hep iyiliğe çalışmış kendileri, aile, akraba, kavim, insanlık için iyilik, sonu hayır ve menfaat olan işler; "Hanginizin daha güzel iş yaptığınızı denesin için." (Hud, 11/7; Mülk, 67/2) buyurulduğu üzere güçleri yettiği kadar güzel ameller yapmışlar, emrolunan görevleri yerine getirmiş, yasaklanan büyük günah ve çirkinliklerden çekinmişlerdir ki, bunların esasî Kitap ve Sünnet'de açıklanmıştır. Zamanına göre cüz'iyat (parçaları) da icma-i ümmet ve ihtihadlarına birkalmıştır. İmandan sonra Hak Teâlâ'nın emrini yüceltme yarattıklarına acıma ve menfaat esasında özetlenen salih amel, başlıca iki türdür:

Birisi bedene ait ibadetler gibi mükellefler baştan itibaren ve bizzat kendisine faydalı ve kendi iyiliğine olan ameller. Diğeri de zekat ve sadaka gibi başkalarına faydalı olan amellerdir. Birine kendini kemale erdiren, diğerine de başkasını tamlayan, yahut birine fazilet, diğerine fadl (iyilik etme) denilir. Bunun en önemlisi de hakka çağırma ve hak yolunda mücadehedir. Onun için bunlar, iman ve güzel amel ile teorik ve pratik güçlerini olgunlaştırmaya çalıştıktan başka, Allah için birbirlerinin ve başkalarının kemal ve kurtuluşlarına da çalışarak, Hakk'a çağırma, iyilik etme ve ıslah etmeyle beraber başkasını kemale erdirmeye gayret hususunda birbirleriyle andlaşmayı ve hep hak

yolunda yardımlaşmayı da vazife bilmiş olduklarından dolayı güzel amelin özellikle bu iki kısma işarette buyuruluyor ki:

3- Ve Hakk'a vasiyetleşmişlerdir. Yani bütün azimleri Hakk'a yönelik; imanları da, amelleri de, sözleri de hep Hakk'a sarfedilmiş. Çünkü Hakk'a sarfedilmeyen her şey batıldır, hasardır. Zıyan olmayacak iman ve amel de ancak Hakk'a iman ve Hak yolunda çalışmaktır. Onun için bunlar, büyük küçük birbirlerine, aynı cinsten olduklarına gösteriş, münafıklık, ziyankârlık, ilişkisizlik veya iyakarlık ve dalkavukluk etmeyip, bütün iyilik Hakk'ın elinde olduğunu bilerek ve fani, geçici, aldatıcı, yıkıma götürücü şeylere aldanmayıp, her şeyin hakkını gözeterek hep birbirlerine Hakk'ı tavsiye etmişler, her işte Hak, sabit, doğru olanı yapmayı, Hak üzere birleşmeyi, hep Hakk'a davet etmeyi, emri bil'i-maruf (iyiliği emretmek)u ve nehyi an'i'l-münker (kötülüğü yasaklama)ı, kısaca Hak ve doğruluk üzere hareketi tavsiye ve nasihat etmişler, öyle yemin edip, o yolda muamele etmişler, imanları da, amelleri de hep Hakk'a sarfedilmiş.

4- Ve sabra vasiyetleşmişler. Yani Hak ve hayır yolunda sabra vasiyetleşmişlerdir. Çünkü zamanın acabılığı, dünyanın aldatması, nefislerin eğilimleri, ziyanı gidenlerin çokluğu karşısında hayır yapmak, doğru söylemek, Hak yolunda gitmek bir çok acılar çekmeye, zorluklara katlanmaya, mücalede etmeye, batıl iflas geçitlerini atlamaya, bunlar da sabra dayanmaktır. Onun için Lokman Sûresi'nde iyiliği emir ve kötülüğü yasaklayanlara "Namazı kıl, iyiliği emret, kötülüğü yasakla, sana isabet edene sabret, kuşkusuz bunlar (Allah'ın yapmanı emrettiği) kesin işlerdendir." (Lokman, 31/17) diye isabet edecek musibetlere sabır tavsiye edilerek, onun azme dayanan büyük işlerden olduğu anlatılmıştır. Burada da bunların birbirlerine doğruyu tavsiye ederken, aynı zamanda sabır da tavsiye ettikleri özellikle anlatılmıştır. Nitekim Beled Sûresi'nde akabe (sarp yokuşu)ylı geçen ve iman edip de birbirlerine hem merhamet, hem sabrı tavsiye edenlerin meymenet sahibi oldukları anlatılmıştır. Hak yolunda can veren şeyhlerin Allah katında ebedî hayata ulaşmaları da sabır sayesinde. Ölüm nasıl olsa takdir edilmiş olan bu âlemde böyle Hak yolunda güzel iş görmek için can vermek ve öyle Hakk'a kavuşmaktan daha büyük ne saadet olabilir? Fakat öyle bir azim, öyle bir sarp yokuşu aşmak kolay değildir.

İşte bu müstesnalar, öyle birer sarp yokuş olan müşkül, zor durum ve hallerde caymamayı, yılmamayı bırakmamayı, demansızlık göstermemeyi ve böylelikle birbirlerini yardımsız, teselsiz bırakmayı gerek itaat ve amel, gerek elem ve musibetler ve gerek nefsin arzularına karşı sabır ve metanet tavsiye etmeyi kendilerine şiar edinmişlerdir.

Bilimlektir ki sabır, nefsin iyi bir şey yapmak veya kötülüklerden kaçınmak için acıya, meşakkate tahammül kuvvetidir. Başlıca iki çeşit olarak düşünülür:

Birisi, elem ve külfete sabırdır ki bununla taat ve mücahadenin ve güzel amellerin meşakkatlerine katlanılarak yüksek himmet ve gayret sahiplerinin ulaştıkları başarılarla enilir.

Birisi de lezzet ve şehvevi isteklere karşı sabırdır ki, bununla da haramdan, yasaklardan ve hoş görünüş de sonu fena olan aldatıcı, tehlikeli, maddî veya manevî zarar verici şeylerin zararlarından sakınılır, korunulur. "Cennet zorluklarla çevrilmiş; cehennem de aşırı arzularla çevrilmiştir." hadis-i şerifinde iki yöne de işaret vardır. Sabrın derecesi hususunda fıtrî (doğuşan) kabiliyetin bir hükmü bulunduğu inkâr edilmemekte beraber, terbiyenin, alışkanlığın ve bundan dolayı azim ve iradenin ve onun için de imanın önemi çok büyüktür. Bu yönden sabır, ihtiyarî fiillerden olarak ef'al-i mükellefin (görevlilerin fiilleri) arasında tavsiye olunduğu gibi "Ey inananlar, sabredin, direnin, cihada hazırlıklı, uyanık olun ve Allah'tan korkun ki, başıyana eresiniz." (Âl-i İmran, 3/200) diye emrolunmuştur. Çünkü "Kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) ve "Ancak sabredenlere, mükafatları hesapsız ödenecektir." (Zümer, 39/10).

"Sabredenleri müjdele ki, onlara bir bela eriştiği zaman: 'Biz Allah içiniz ve biz ona döneceğiz' derler. İşte Rab'lerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır." (Bakara, 2/155-157). Onun için hadislerde de, "Sabır, genişliğin anıtaandır." "Sabreden zafer bulur." diye varid olduğu gibi, dilimizde de "İlmin başı sabırdır", "Sabrın sonu selamettir." diye darb-ı mesel olmuştur.

Bu açıklamadan ve sözün gelişinden anlaşılır ki övülen ve tavsiye edilen sabır, iman ve güzel amel ile Hak ve hayır yolunda sabırdır ki bu şecaat, sadakat ve mertlik şiaıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her aşığılağa boyun eğmek, pislikleri içine düşüp de, her ne pahasına olursa olsun, ondan çıkmayı, kurtulmaya çalışmamak, çabalamamak, ilişik etmemek, batılada, fenalığa -ne olursa olsun- saplanıp kalmak ve şerre nza göstermek demek olan tembellik, zillet ve miskinlik ile düşüklükten ibaret bulunan duyusuzluk değildir. Çünkü "Üstünlük, ancak Allah'a, O'nun elçisine ve müminlere mahsustur." (Münafikun, 63/8) ve Allah "Acizlikten ötürü bir yardımcı bulunmayan." (İsra, 17/11) der. Ve çünkü şerre nza şer, küfre nza küfürdür. Ve eşeğe mahsus yumuşaklık kötülenmiştir. Onun için temizliğini bulanmaktan koruyacak sıkıntılar, çakışan olmayan, yani "Hiç kızıma eseri gösteremeyen yumuşaklıkta hayır yoktur." diyen şairin şu beytini -yukanlarda da geçtiği üzere Resulullah beğenmişti:

"Berraklığını bulanmaktan koruyacak kızgınlık eseri bulunmayan yumuşaklıkta hayır yoktur."

Ve sahih hadiste "Sizden her kim bir kötülük, bir biçimsizlik görürse onu eliyle değiştirsin, ona gücü yetmeyen dilyeyle, ona da gücü yetmeyen kalbiyle (değiştirsin) ki bu iman en zayıftır." buyurulmuştur. "Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana (bunu) unutturursa, hatırladıktan sonra (hemen kalk), o zalimler topluluğuyla oturma."

(En'am, 6/68) âyeti de bu mânâyı ifade eder. Bununla beraber bu gibi sabredilmemesi gereken hallerde de telaş ve hiddetle hareket etmeyip "De ki: İşte benim yolum budur. Allah'a basiretle davet ederim, ben ve bana uyanlar." (Yusuf, 12/108) buyurulduğu üzere basiret ile hareket etmelidir.

İşte ancak böyle iman, güzel ameller, hakkı tavsiyeler, sabrı tavsiyeler ile, bu dört vasıf ile vasıflanmış kimseler ziyanda değil, müstesnadırlar. Bu müstesnalardan başka mutlak bir ziyandadırlar. Bunun dördü de Hakk'a tam imanını belirtisi demektir. Hak, gerçekte sabit ve tahakkuk edici olduğu ve imanın hükmü de inanılana tabi bulunduğu için Hakk'a iman hiçbir zaman yanlısı çıkmayacak ve bütün mekan ve zamanın üstünde Hak, hayat ile yaşayacak olan ebedî bir nimet ve saadet olduğundan, dünyada o Hakk'a tam imanını bir tezahüründen ibaret olup da onun yolunda güzel işlere sarfedilmiş bulunan bir hayat, bir ömür, hiçbir zaman boş geçmez, hüsrana düşmez. Böyle bir imana erişmeyen nefisler de ziyanıdan kurtulmaz. Hiç imanı olmayanların kurtulamayacağı açık olduğu gibi, batıla iman etmiş olanların da imanını meyvəsi olan amelleri, o bâtilin bâtılığıyla yok olup gideceği de şüphesizdir. Fakat bu âyet şunu gerektiriyor ki, Hakk'a iman etmekle beraber güzel işler yapmamanı, Hakk'ı ve sabrı tavsiye etmeyen kimseler de bir çeşit ziyanıdan hariç kalmamış olurlar. Demek olur ki, iman olunca amelsizlik zıyan etmez diyen Mürcie mezhebi sahiplerinin görüşleri doğru değildir. Doğrusu Sünnet Ehli'nin dedikleri gibi imanı olup da, imanına göre amel etmeyen fasıklar, asiler için de bir çeşit zıyan vardır. Zira ebedî olmamakla beraber mümin isyanıkarlar için de cehennem vardır. İman en sonunda onları da kurtarırsa da, kötülükleri iyiliklerinden ağır gelen müminler de günahları temizleninceye kadar cehennem azabı olan hüsrânı göreceklidir.

Başta beyan olunduğu üzere bu sürenin geniş bir şekilde açıklanması bütün Kur'an demek olduğundan, daha ne kadar açıklaması yapılisa tükenmez. Taberânî "Evsat" da ve Beyhaki "Suab" da Ebu Huzeyfe'den -ki sohbeti vardır- şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. "Resulullah'ın ashabından iki kişi birbiriyle karşılaştıklarında biri diğerine Ve'l-Asrı Sûresi'ni okumadan, sonra da biri diğerine selam vermeden ayrılmazlardı."

Bizlerin de asrımızın gidişini ve ömürlerimizin geçişini anlayıp düşünerek birbirlerimize Hak ve sabır tavsiye etmeye ve Hak Teâlâ'ya tam iman ile güzel amellerle başan dileyeme ihtiyacımız ne kadar çok! Ne kadar çok! Buna karşılık böyle Hak ve hayır tavsiye eden müstesna kişilerle alay ederek, onları türlü türlü ayıplayıp çirkin bulanları da hesab yok. Fakat bunun üzerine öylelerinin ziyanındaki şiddeti açıklamak için de Hümeze Sûresi

HÜMEZE SUREŞİ

1-2."Hümeze"; sürenin de ismi olmak münasebetiyle meâlde aynen muhafazasını daha uygun gördüğümüz bu "hümeze" kelimesi "hemmaz", "gammaz" gibi "hemz" kelimesinden mübalağa sigası (kipi)dir ki, lüane (lânetleyen) duhake (çok gülen) gibi âdet ifade eder. Asıl mânâsı hemz (ayıplama, arkadan atma)ı çok yapan, âdet edinendir demektir. "Hemz", "Kâmus"un açıkladığı göre "gamz" vezninde ve onun anlamdadır. El ile çimdiklemek ve dürtmek, kakmak, vurnak (nitekim mihmez, mihmaz, yani mahmuz, mudul ve keçiğ veya mudullu değnek demek olan mihmeze bu mânâlardandır) ve bir dar yere sıkıştırmak (ki, hemze bu mânâdandır. Çünkü mahrecinden sıkıntı ile çıkar) ve ısırmak ve kırmak, yere çalmak mânâlarına gelir. Şu halde hümeze, bunlardan birini veya hepsini çok yapan, âdet edinene demek olur. Bu ölçü ile hamiz gibi çimdikçi, çekistirici, dürtüştürücü, kakıştıncı, vurucu kınıcı, atıcı, sıkıcı, ısınıcı mânâlarını ifade edebilir. Fakat lügat örfünde hamiz ve hemmazdan daha mübalağalı olarak hümeze, inceden inceye veya geriden geriyeye hafifseyerek ve alay ederek şunun bunun namusu ve şerefi ile oynayıp incitmeyi, yermeye ve kötüleme ile arkadan konuşarak ayıplayp kınamayı, şunu bunu dürtüştürerek öteye berleye koğuculuk etmeyi âdet ve sanat edinmiş, çekistirici gammaz mânâsında meşhur olmuştur ki, böyle olan kimseler fırsat buldukça hemzin her mânâsını yapar. El erdiği insanlan cımbızlar, çimdikler, dürtür, kakar, ısırır, çarpar, kırar, incitir, o yolda geçirir. Onun için bu mânâların hepsinden kinaye olarak hümeze, gammazlığı âdet ve sanat edinmiş kimselere söylenmiştir. Yani asıl hakikati, el ile sıkmak, cimdirmek, dürtmek, vurnak, kırmak iken ağızla, dille ısırmak, kötülemek ve arkadan konuşmak, küçük görmekle gönül incitmek ve kırmak mânâsında kinaye olarak yayılmıştır. Kinayeler hakikatin de iradesine engel olmayacağı için 'de her mânâ dahil olur. Yani gerek el ile, gerek dil ile maddeten veya manen şunu bunu tip kakmayı, kınıp incitmeyi âdet edinmiş dedikoducu güruhunun hepsi cehennem uçurumunda, veyl deresinde, hüsrân içinde kahrolmaya mahkumdurlar, vay hallerine. "Lümeze" de "hümeze" gibidir. Mızrak saplar gibi kötülemek, ayıplamak ve kaş göz kırparak, işaret ederek, eğlence suretiyle birini diğerine göstermek mânâlarına olan "taamz"den "Lümeze" de daima herkesi ayıplamayı ve şuna buna ayıp ve ekkikslik isnat ederek eğlenmeyi âdet edinmiş, kendini beğenmiş atak demektir ki, "hümeze"ye anlamda ve farklı olarak da kullanılır. Zemaheşer'nin beyanına göre hümezenin aslı kınıcı mânâsından, lümezenin aslı da ayıplayıcı, saplayıcı mânâsındandır. "Keşşâf'ta der ki: Hemz, hezm gibi kırmak, lemez de ayıplamaktır. "Lemezehû ve lehezehû" denilir, "taanehû" (onu ayıpladı) denir. Maksat, insanların ırlarını, namuslarını kırmak ve arkalarından konuşmak ve onların ayıplamaktır. Ve "lüane", "duhaka" gibi fuale vezni onun, o kimsenin alışmış olduğu âdeti bulunduğuna delalet eder. Şâir:

"Eğer ortada bulunmazsam, sen dürtücü ve ayıplayıcı kesilirsin." demıştır. Daha önce İbnü Cerir de Ziyad-i Acem'in: "Bana kavuştuğun zaman yalandan bana sevgi göstererek yanarışın ve eğer orada bulunmazsam o vakit de hamiz (dürtücü) lümeze (ayıplayıcı) kesilirsin." demek olan iş bu: beyti ile hümeze insanlan arkadan çekıştırıp kızdıran; lümeze de arkadan konuşup ayıplayan demek olduğuna şahit getirmiş ve bazı rivayetler naklederek demıştır ki: İbnü Abbas'dan: "Allah Teâlâ'nın veyl (yazıklar olsun) ile başladığı kimseler kimlerdir diye sorulduğunda, "Nemime, yani koğuculuk ile gezenler, dostlar arasını ayıranlar en büyük ayıp arayanlar." demıştır. Mücahid'den de üç farklı görüş rivayet edilmiştir:

1- Hümeze, insanların etini yiyen; lümeze, ayıplayıcı ve atak.
2- Bunun aksine olarak: Hümeze, ayıplayıcı; lümeze, insanların etini yiyen.
3- Hümeze, Lümeze: Birisi insanların etlerini yiyen, diğeri ayıplama. Bu gösterir ki, bu haberi rivayet edenlere bu iki kelimenin yorumunda zorluk vaki olmuş, onun için ondan rivayet edenler ihtilaf etmişlerdir. Râzi de "Kendi kendinizi kötülemeyin." (Hucurat, 49/11) âyetiyle "Keşşâf"ın ifadesi üzere beyandan sonra der ki: "Tefsircilerin bunda bir çok görüşü vardır:

Birincisi: İbnü Abbas'dan, hümeze gıybetçi, lümeze ayıpcı.
İkincisi: İbnü Zeyd'den hümeze el ile, lümeze dil ile.
Üçüncüsü: Ebu'l-Aliye'den, hümeze yüze karşı, lümeze arkadan.
Dördüncüsü: Hümeze açıkça, lümeze gizli, kaş ve gözle.
Beşincisi: Hümeze lümeze, insanlara hoşlanmayacakları lakaplar takanlar. Velid b. Muğire bunu yapardı. Fakat bu başkanlık yapanlara yakışmaz, döküntülerin âdetindendir. Bunda insanların sözlerini, fiillerini, seslerini güldürmek için taklit edenler de dahil olur.
Altıncısı: Hasen'den Hümeze, gözünü kırparak açıkça kızdırır; lümeze kardeşlerini kötülikle anarak ayıplayan.

Yedincisi: Anlatıldığı üzere İbnü Abbas'tan, söze yalan katarak gezenler, dostların arasını açanlar, insanların ayıbını arayanlar. Bunları naklettikten sonra Râzi şu hatırlatmayı da yapar: "Bilinenki bu görüşlerin hepsi de birbirine yakındır, bir asla döner. O da kusur bulmak ve ayıbı açıklamak, ortaya çıkarmak mânâsıdır. Sonra da bu iki kısımdır: Ya hased ve kin sırasında olduğu gibi ciddi olur, yahut da eğlence ve güldürme kabilinden eğlence ile olur. Bunlardan her biri de ya din ve taate ilgili bir emirde olur veya dünya ile ilgili olur. Bu da görünüşe ve yürümek, oturmak, kalkmak gibi şeylerle ilgili olur ki, çeşitleri çoktur ve kayda geçmemiştir. Sonra bu dört kısımda ayıbı açıklamak, bazan ortada bulunan için olur, bazan da bulunmayan için olur. Her iki takdirde de ya lafiz ile olur veya baş ve göz ve diğerleri ile olur. Bunları hepsi yasaklama altında dahildir. Ancak bahis konusu olan lafzin dilde ne için konmuş olduğudur.

Lâfzın konduğu lafzen yasaklanmış olur, konmadığı da delalet bakımından yasaklanmış olur. Peygamberle ilgili olunca da daha büyük suç olur."(1) Keşşâf sahibi bir de demıştır ki: "Hümeze, lümeze mim'in sükunı ile (şeklide) de okunmuştur. Bu ise güllünc şeyler, garip ve tuhaf gevezelikler yapan zevzek maskaradır ki, kendisine hem güllünr, hem şöğülür." Demek ki mim'in sükunıyla olan fethiyle olanın tersi gibi bir mânâ ifade ederler. Üstün olan fail, sakın olan mef'ul mânâsında olmuş oluyor. Nitekim nın fethiyle "duhake", şuna buna çok gülen edebsize denir. nın sükunuyla "duhke" de çok gülenen, herkese güllünc olan maskaraya denir. Aynı şekilde "ayn"ın fethiyle "lüane", çok lanet eden, "ayn"ın sükunuyla "lu'ne", çok mel'un demektir. Demek ki sakın okunan, üstün, okunandan daha alçaktır. O halde üstünün kınamasından, daha alçağın kınaması öncelikle anlaşılır. Onun için âyettte hümeze lümeze mim'in fethiyelidir. Ağere kırâetlerinin hepsinde, hatta şazlar da dahil olmak üzere ondört kırâatta mimler üstün okunmuştur. Çünkü "mal biriktiren" ifadesinden de anlaşılacağına göre asıl maksat, kendini beğenmiş, herkesten üstünlük taslayarak ve eğlenircesine, şunu bunu gizleden açtılan, yüzünden veya arkasından eliyle veya diliyle taşılayıp inciten, namus ve haysiyeti ile oynayan, insanları arasını açmakla, koğuculukla yüze küp yaşamak, eğlenmek isteyen saldırgan gururlarını zararnı beyandır ki, bunlar daha önceki sürede geçen mal çokluğu kendilerini aldatmış olanlardır. Bundan sonraki sürede "Fil Ashabi"ndan bahsedilmesi de buna delalet eder.

Bunun inme sebebi (sebeb-i nüzulü) ne gelince: İbnü Cerir'in Muhammed b. Sa'd yoluyla İbnü Abbas'tan nakline göre: İnsanlarla alay ve hakaret eden, bir puta tapıcı idi. Hasen, Verka, İbnü Ebi Nüceym'den de Cemil b. Amir Cüheni hakkında nazil oldu denilmiştir. Hasen Verka'dan naklen demıştır ki: Hümeze lümeze Cemil b. Amir hakkında nazil oldu, fakat bir kimseye tahsis edilmiş değildir. Bazı Arap dili ehli de bu, demiş. Araplar'ın, geneli zikrederek tek kişiyi kastetmesi kabilindendir. Nitekim sözde birisi diğerine: "Ben seni asla ziyaret etmeyeceğim; demesine karşı: "Her kim beni ziyaret etmezse, ben de onu ziyaret etmem." denilir ki, maksat "ziyaret etmeyeceğim" diyene cevaptır. Fakat diğerlerinin dediği gibi doğrusu maksat, hass (özel) irade değil, lafzın bu sıfatta olanların hepsini kastetmektir.

Mücahid de bir kimseye mahsus değildir, demıştır. "Keşşâf'ta da der ki: "Ahmes b. Süryak hakkında indi, âdeti arkadan konuşma ve koğuculuk idi." denilmiştir. Ümmeys b.

Halef hakkında denilmiş, Velid b. Muğire ve Resulullah'ın arkasından konuşması hakkında da denilmiştir. Sebebin özel ve tehdidin genel olarak o çirkinliğe girişgenlerini hepsini içermesi de caizdir." Bunun zahiri yönnden herkesi kastetmiş olduğuna aşıdıkları "o ateşin kapıları onları üzerine kapatılacaktır" diye bunlara çoğul zamiri gönderilmesi kanine (ipucu)dir. Ancak bu 'nin, her şeyden önce, şöyle müfred (tekil) olarak bir bedel ile tarif ve tasvir olunması bu genellik içinde bir özellik kastetilmiş olduğunu da anlatır, zira müfred (tekil)dir. Fakat marife (belirli) olduğundan nekire (belirsiz) olan 'nin sıfatı olamaz. 'den bedel yahut zem üzere mansub (üstünlü)dur. Demek ki (veyl) ile hükmün asıl hedefi ve kelâmin sevkinden asıl maksad budur. Arabozuculuğa ve ayıplayıcılığa sevk eden sebep ve illet de bu demektir ki, bir mal toplamıştır. İbnü Amir, Hamze, Kisâî, Ebu Cafer, Ravh, Halef ve Ameş "mim"in şeddiesiyle te'fil ölçüsünde çeklinde okumuşlardır ki, bunda teksir (çoğaltma) mânâsı olduğundan şöyle demek olur: "Süradan buradan bir mal biriktirmiştir". Ve hep onu saymaktadır. Yani o malın hukukunu: Nereden gelip, nereye gitmesi gerekeceğini, onunla ne gibi hayırlar yapabileceğini düşünmeyerek, işi gücü sadece onun sayısını zaptedip çoğaltmak ve ona güvenmektir. Yahut trafındakilere sadece onu saydıp, onunla iftihar etmek, o suretle gözleri malda, işleri güleri insanlan birbirine tutuşturmak olan hümeze lümeze güruhunu başına toplayarak kendini onlara tınamak, başlarına geçektir. Çünkü o hümeze lümeze güruhunun çoğunun mal olmamakla beraber emeli koğuculukla mal toplamak olduğundan, öylelerinin başına toplanır ve onu sayarlar. Bu mânâyâ işaret etkin olmalıdır ki tekil olarak den yazılmış "onlar, bir mal topladılar ve onu saydılar" denilmemiştir. Sonra da bunların çoğulluğuna tenbih için diye çoğul zamiri gönderilmiştir. Bununla beraber her biri itibarıyla da tekil getirilmiş olmak düşünülebilir. Zira nekreye muzaf olan kül, küll-i ifrâdîdir.

3. Bunlar niçin böyle yapar? Zira sanır ki malı kendisini ebedî kılmıştır. Kılacak değil de, kılmıştır zanneder. Öyle hayıra yaramayan, sayılmacı için biriktirilmiş malın, kendini kurtarmak şöyle dursun, başına bela, felaketlerine sebep olacağını düşünmez de o onu her tehlielden kurtaracak, dünyaya kazık kaktıracak, ondan öyle söz almış, artık ebedilik muhakkak imiş gibi zanneder. Bütün emellerini onun üzerine kurar.

4. Hayır, hayır. İş öyle sandığı gibi değildir. İnsanı kurtaracak, ebediyete götüreceek şey mal değil, önceki sürede açıklandığı üzere Hakk'a iman, ilim ile salih ameldir. Andersun ki atılacaktır. Bастaki lâm yemin için dir. "Nebz", bir şeyi küçümsemek suretiyle fırlatıp atvermek, kelimenin sonundaki "nun" da 'te'kit nunu'dur. Yani Allahü Zülcelâl'e yemin olsun ki, o mala güvenip, hep onu sayıp da halkı eğlenircesine kınıp inciten, herkesin hukuk ve haysiyetiyle oynayan o gururlu hümeze ve lümeze, o atak, koğucu her halde tam hakaret ve sefaletle atılacaktır. Hutamey (cehennemin için)e. Önüne geleni kınıp geçirmek, yalayıp utmak âdeti olduğundan dolayı bir adına da Hutame denilmiş olan cehennemin içine, Hümeze lümeze vezninde Hutame, Kâria Süresi'nde "hamiye", "narun hamiye", Tekâşür Süresi'nde "cahim" diye ismi geçen cehennemin isimlerindendir. Bazılan dördüncü, bazılan altıncı, bazılan da ikinci tabakası demislerdir. "Mevlid'de: "Korkanm ki yerleri ola Tamu." denildiği gibi, eski Türkçe'de cehenneme Tamu denildiği için burada hutame'yi tamu diye terceme etmek de yakışabileceğinden dolayı meâlde ona da işaret ettik.

Bununla beraber Tamu, hapishane, zindan mânâsına olan dam (ceza evi)dan gibi görünür. Bu da "Cehennemî, kâfirler için kuşatıcı (bir zindan) yapmışdır." (İsrâ, 17/8) mânâsına uygundur. "Hutame" kelimesinin aslı ise kınıp geçirmek demek olan "hatm"den türemiştir. Bu "fuale" vezni de sayılar ifade ettiği için hutame, son derece kırmak âdeti ve tabiatı olur, yani kıran geçiren demek olur. Türkçe'de: "Fılan yere kıran girdi." demek de, orası kındı, tükendi, mahvoldu mânâsını ifade eder. Kızgın ateşin de tabiatı, böyle önüne geleni kınıp geçirmek, mahvetmek, diğer deyimle yalayıp utmak olduğundan, böyle kınıp geçirici, yahut yalayıp yutucu ateş anılamıyla cehenneme de hutame denilmiş demektir. Nitekim ekül, yani çok yiyici, obur kimseye de, ateşse benzetilerek, hutame denir ki, "sanki içinde finn var gibi" her verilni yalayıp yutuyor demektir. Bir de deymi vardır ki "Cobanların en kötüsü hutame olandır". Yani güttüğü sürüyü kınıp geçendir, demek olur. Burada cehennemin "hutame" ismiyle söylenmesi, görünüşte (sureten) mânâ bakımından hümezeeye uygunluk içindir. Çünkü ikisi de bir vezindedir. İkinci olarak "hümeze"de başkalarının kıymet ve haysiyetini, gönlünü kırmak mânâsı bulunduğu gibi, "hutame"de de kınıp geçirmek mânâsı vardır. Üçüncü olarak hümeze lümezedeki insanlan arkadan çekıştırerek "Sizden biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi?" (Hucurat, 49/12) mânâsı üzere etlerini yemek mânâsı bulunduğu gibi, ateşte de deriyi, eti yemek mânâsı vardır. Bundan dolayı hümeze lümeze bir hutame ile ilâhî adalet icra edilecek demektir.

5. Lakin bu ateşin diğer ateşlere benzemeyen bambaşka bir ateş olduğu anlatılmak üzere korkutmak için buyruluyor ki: Ve bildin mi hutame nedir? Yahut: "Ne dehşetli hutam!"

6-7. O, Allah'ın ateşi, Allah ateşidir. "Nâr" (ates)ın Allah'a izafeti, dilimizde de : "Allah'ın belası" dediğimiz gibi büyütme ve korkutma içindir ki, Allah Teâlâ'nın öfke ve heybetini özellikle göstermesi bakımından korku ve şiddetinin büyüklüğünü ifade eder. Yani malum olan ateşlerle mukayese edilemeyecek derecede öyle heybetli ve fevkalade büyük bir ateş ki (Allah'ın emriyle) yakılmış, tutuşturulmuştur. Ebediyen sönmek bilmez. Hz. Alî (k.v.) şöyle demıştır: "Ne acıtır o insanlar ki, altından ateş kaynaıp dururken yeryüzünde Allah'a isyan ederler". Bugünkü jeologların teorilerine göre de yerin içindeki ateşe göre üzerinde bulunduğumuz kabuğu, yumurtanın içine nisbette üzerindeki iç zın kadar ince sayılmaktadır. Fakat bu ateşin onlara benzemediği ve sadece cisimleri yakan bir ateş değil, maddî şeyleri geçip de maneviyatı saran, cesetlerden başka canlara, gönüllere kadar çıkan bir ateş olduğu anlatılmak üzere şöyle vasıflandırıyor: Öyle tutuşturulmuş bir ateş ki, yüreklerin, kalplerin içi, merkezi demek olan fuadlerin, yani anlama yeri olan gönüllerin üstüne çıkar. Tenden geçer ruhlarla, maneviyat üzerine çıkar, çatar, savar, canlar yakar, gerçi onları öldürmez "Onun içinde ne ölür, ne yaşar." (A'lâ, 87/13) Fakat uzanır, sarar, azab eder. Çünkü küfrün, çirkin inançların, kötü niyetlerin kaynağı onlardır. Razî'nin anlattığı üzere Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir ki: Nar (ates), ehlini yer, nihayet gönüllere gelince son bulur, sonra Allah Teâlâ etlerini, kemiklerini diğer bir oluşla iade eder. "Derileri pistiğe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz." (Nisa, 4/56) âyeti de buna delalet eder.

ITTILÂ, bir şeyin üzerine çıkmaktır. İlmî olan ittıla ve mütalea da bundan alınmıştır. "Gönüllerin üzeri" tabiri belli ki beyni de içine alır. Ateşin böyle hayatın merkezi olan kalplerin içini bütün üzerinden sarması, onlara muttali olması asabının şiddetini ve kuşatmasını belâgatlı bir beyandır. Alûsî demıştır ki: "İşaret erbabı bunda ruhanî azabın şiddetine işaret olduğunu söylerler."

8-9. Muhakkak o ateş onların (o hümeze lümeze güruhunun) üzerine kapatılacak, yani üzerlerine bastırılıp kapılan kapanacaktır. Temdid olunmuş, (uzatılmış) direkler yahut dayaklar, dikmeler içine olarak. Bu, ya kelimesinin altunda "nâr" a râcî zamirinden haldir. O ateşin kapılan kapanırken tazyikle ağılmamak için uzun uzun dikmeler, dayaklarla dayanacak, o halde o şekilde kapatılacaktır, demek olur. Bunda bir finnın içini iyice yakıp da tamamen kızdırmak için kapısını sağlam dayayarak kapamak tarzında bir tasvir var demektir. Yahut zamirinden haldir. Bu şekilde önceki mânâ olabileceği gibi, bir de uzun uzun sürüklenmesi kabil olmayan direkler halinde, tomruklar içinde kımıldanamayacakları bir şekilde azap ve işkenlerini tasvir ve beyan olur.

AMED : "Bahru'l-Muhit"ın beyanına göre çoğul ismi, diğerlerinin beyanına göre çoğuldur. Ragıb ve Ferrâ "amud"un çoğulu demiş, Ebu Ubeyde "imad"ın çoğulu demıştır. İmad, dayak, dayanacak şey olduğu cihette mutlakla direk olarak lazım değildir. "Amud"un da "imâd" olması lazım değildir. Aralarında bir cihetten genellik ve özellik ilişkisi var demektir. Ebu Bekir, Hamze, Kisâî, Halef ayn'ın ve mim'in zammiyle (umud)

okumushlardır ki, bunun sarıh çöğul olduğuna şüphe yoktur. Amud, bilindiğı gibi direk, sütün demektir. Ve "kast" mânâsına "and" den alınmıştır. Bir kavmin işlerini yürüten ulu'suna "kavmin amudu" denilir. Askerin komutanına "ordu amudu" denilir. Kılıcı sırtında olan yola "amud-i seyf" (kılıcı amudu) denilir. İnsanın göğsünde sehabe (korkuluk kemiğı) dedikleri dil gibi kemikten göbeğın aşağısına doğru uzanan damara, aynı şekilde insanın sırtına "kann amudu" denilir. Bir de amud, hüznün ve kederin şiddetinden direk gibi donup kalın, çok hüznünlü ve meraklı kimsede denir. Bunlar mülâhaza edilmeye , o ateş gönüllerini saranların bedenlerine veya onları sarımsı olan zebanilerin iriliklerine işaret de olabilir. İbnü Abbas'dan bunların, onları saran ateş sütunları demek olduğu da rivayet edilmiştir. Hakim-i Tirmizî'nin "Nevidürü'l-usul" de Ebu Hüreyre'den merfu olarak rivayet ettiğı bir hadiste de böyle varid olmuştur. Allah Teâlâ işyankâr müminlerin ateşten çıkardıkları sonra, ki en uzun duran yedi bin sene duracaktır. Allah Teâlâ cennenneme ateşten kapaklar, ateşten eşerler, ateşten amudlarla bir kısım melekler göndererek, o kapakları onların üzerine kapayacaklar, o çivilerle sıkıştıracaklar, o amudları uzatıp bastıracaklar, ne bir ruh girecek, ne bir gam çıkacak bir boşluk kalmayacak. Aziz, Celil, Cebbar olan Allah Arş'ı üzerinde, onları unutmus gibi bırakacak, Cennet ehli nimetleriyle meğşul olacaklar, artık ondan sonra o cennennem ehli hiçbir yardım dileyemeyecekler, şu kesilecek, artık onların sözleri bir nefes alıp vermekten ibaret kalacak. Ve işte "Cennennemlikler dikilmiş direklerle bağılı bulundukları halde, o ateşin kapıları üzerlerine kapatılacaktır." "Allah'ım bizi cennennem ateşinden koru, iyiler ile beraber cennete dahil eyle!"

FİL SÜRESİ

Görmedin mi? Hitap, Peygamber'dir. Rûyet (görmek), kalp gözüyle görmeden istiare olarak kalbe ait görme, yani gözünlü görmüş gibi muhakkek bilmeyi musun ey Muhammed? Çünkü söylenecek olan "fil sahipleri olayı", o zaman onu gözleriyle gören şahitler henüz dünyada çoğunlukla mevcuttu, hatta o zamana yetmişmiş "Muallakat-ı Seb'a" (yedi askı) şairlerinden olup yüz altmış sene kadar yaşamış olan meşhur Lebid gibi kimseler hayatta oldukları gibi, aynı zamanda bir tarih başlangıcı olarak herkesce o mütevâtir olarak bilinen bir olay idi. Hatta fili çekenlerden iki kişinin kötürüm, kör olarak kalıp Mekke'de dilendiklerini gördüm diye Hz. Aîşe'den rivayet de vardır.(1) Bu sebepten o zaman vakayî görmüş olan herhangi bir kimseye veya hitabın genel olması da mümkün ise de peygambere hitap olması daha açıktır. Zira bu olay Peygamberin doğumuna başlangıcı olan ilâhî âlâmetlerden olduğu ve Kur'ân'ın ilk muhatap olan da Hz. Peygamber olduğu için özellikle hitabı da ona karine (ipucu) dir. Görmedin mi? Nasıl yaptın Rabbin? Dikkate sayandırı ki, "ne yaptın?" diye fiilin mahiyetinden değil, nasıl, "ne keyfiyette yaptın" diye niteliğinden sorulmuştur. Çünkü bu soru acıbağlı haber vermek içindir. Hadisenin şaşırtıcı, fevkalade garib bir harka olan yönü de niteliğidir. Fiilin kendisi, mahiyeti itibarıyla sadece bir yok etme ve öldürme fiili diye düşünülecek olursa Allah'ın fiillerinde de diriltme gibi öldürme ve yok etmenin de âdet üzere tabii denilen şekilde cereyan edegelen kısımın çok olduğundan, bu itibar ile mahiyetine şaşılmayabilir. Halbuki aynı fil niteliği, cereyan şekli itibarıyla düşünüldüğü zaman normal mi, yoksa şaşırtıcı mı olduğu görülür. Mesela bir insandan bir insan yaratmak haddizatında pek büyük bir kudret ve sanat olduğu halde alışılmış bulunulduğu için şaşırtıcı görülmez. Hiç insan yokken, bir insan yaratmak, şaşırtıcı görülür. Çünkü tecrübede aynına bitişik şekilde tesadüf edilmemiştir. İşte burada da hadisenin şaşırtıcılığı özellikle niteliğinin düşünülmelerinden anlaşılacağı gibi murad da garip bir harka, şaşırtıcı bir engel olan bu ilâhî fiilin acıbağlılığı hatırlatmak olduğu çihetle niteliğine dikkat çekilmiştir. Ki kelimalar buna "vech-i delil" tabir etmişler ve övülmeyi hak etmiş zatlara görmekte değil, böyle nitelikleri görmekte ve onların delaletiyle gerçek kıymeti anlamakta olduğunu söylemişlerdir. Zira niteliklerin inceliğinden gafıl olanlar mahiyetin zatını hakkiyle anlayamazlar. Onun için bu fiilin de niteliğini iyi düşünemeyenler onu normal bir şeymiş gibi farzetmekle hakikati anlayıverdik zannederek aldandılar. İşte Allah Teâlâ böyle gafletlere düşülmek ve bu fiilin şaşırtıcılığı göstermek üzere bilhassa keyfiyetine dikkat nazannı celbetmekle buyuruyor ki: Görmedin mi nasıl yaptı Rabbin? Fil sahiplerine? O olayı malum ve görülmüş olan belli fil sahiplerine. Bu ad ile bilinen Ebrehe ordusuna ki, Yemen'i istila etmiş, Habeş valisi iken emrindeki Habeş ve diğerlerinden mühim bir ordu ile Mahmud (Mamud) denilen fiillerine güvenerек ve karşılına çıkana çikneyip tepeleyerek Kâbeyi yıkmak için gelmislerdi de başanlı olamadan perişan olup gitmişlerdi. Bundan dolayı kendilerine "Fil ashabi" denilmiş ve bu sene Araplar arasında "fil yılı" diye bilinerek bir tarih başlangıcı edinilmişti. Filan şey fil ylında, yahut fil yından şu kadar sene önce veya sonra oldu diye anlatırlardı. Bu şekilde Hz. Peygamber'in de bu fil ylında doğmuş olduğu bilinliyordu ki, en sağlam rivayete göre Hz. Peygamber bu olaydan elli gün sonra doğmuştu.

Hicrette Resulullah'ın iki elli üç yaşlarında bulunduğuy için hicri tarihe elli iki sene eklenince Peygamberimizin doğum senesi olan fi senesi bulunmuş olur ki, bulunduğumuz iş bu bin üçyüz elli altı hicri senesinden bin dörtyüz sekiz sene öze demek olur. İbnü Hişam'ın "Siyer"inin şerhi olan "er-Ravdu'l-Üfn'de: "Fî kısıssı, İskender tarihinin sekiz yüz seksen ikinci senesi Muharrem ayının başında oldu." diye "Nakkâş tefsiri"nden nakleder. Buna göre hicrette Resulullah'ın iki yaşında demek olur. Çünkü hicret, İskender tarihinin dokuz yüz dört senesidir. Böyle "Fi sahipleri" diye bilinen Ebrehe ordusuna Allah tarafından yapılan fiilin şaşırtıcı olan durumu dört âyet ile özete şöyle açıklanıyor:

2. 1- Onların tuzaklarını dalalette, fenlerini, düzenlerini sapıklık içinde boğulmuş kıldım mı? Yani birçok zayıt içinde bırakarak kızıp mahvedip perişan etmedi mi? Bilir ki yemdi, mekr gibi gizli bir suikast tertip etmek, başkasına bir zarar yapmak için gizli bir şekilde tedbir kurmaktır. Ve o şekilde kurulan hileli tedbire ve öyle ince ve hileli tedbire dayanmış olduğundan dolayı harp ve çarpışma da denir. Dilimizde keyde, düzen, fend, oyun, dolap, tuzak dahi denir. "Tadfilin keydi", idlal (sapıtmak) gibi tedbiri şaşırtmak ve sapıklığa mahkum etmek demek olursa da, teksir (çoğaltma) mânâsıyla beraber gibile ulanan ve kaybolmak ve zayı olmak demek olan "dala" den türemiş olarak bütün bütün kaybettirme için iptal eylemek mânâsını ifade eder. "Keşşâf sahibini" bun beyan etmiş üzere denilir ki, "dalle" zayıt etti (kaybetti) demektir. Nitekim "Kâfirlerin duası boşa gitmektedir." (Ra'd, 13/14) âyetinde "dala" bu mânâyadır. Ve babasının mülkünü kaybetmiş olduğundan dolayı İmrû'l-Kays'e de "dalil" denilmiştir. Bunun için kaybetme ve iptal etme ile tefsir etmişlerdir. Bu mânâ bizde, "filan işte filan adan bütün bütün kaybettii, filan ona kaybettirdi" denilmesine benzer. (f) de zarfılık içinde olduğu ve zarf, mazruf (zarflanana)ı kaplayacağı cihette, tuzaklarının böyle sapıtma içinde bırakılması, sapıklığa batmış kılınması demek olur. Bunu "sadece tedbirlerini şaşırtmadı mı?" diye terceme edivermek kolay gibi gelirse de beyan olduğunda işte bunda yalnız tedbiri şaşırtmaktan daha yüksek bir mânâ bulunduğundan gaflet edilmemesi gerekir. Çünkü bütün tedbirleri boşa çıkarmış, hepsi kaybettirilip mahvedilmiş olması da belagatı bir mânâdır. Onun için "tuzaklarını sapıttırdı mı?" denilmiyor da "dalalet içinde bırakmadı mı? Sapıklık içinde kıldım mı?" deniliyor. Soru da takrîr (itiraf zorlama) olduğundan, "gördün ya kıldı" demektir. Ve ondan dolayı mâfuduna gelecektir. Onların tuzakları, düzenleri ne idi? Tevatüren bilindiği üzere filleriley gelip Kâbe'yi yıkmak ve San'a'da yaptırmış oldukları Kulleys adındaki kiliseyi onun yerine koyarak halkı ona çevirmekti. Bu gayeye etmek için gizli açık birtakım teşebbüslerde bulunmuşlar, Mekke'nin üç fersah (17.286 km) mesafesinde Mugammes denilen yere kadar gelmişlerken, Mahmud dedikleri fil oradan beri Mekke'ye sevkedemediler. Başlangıçta tedbirleri bununla bozuldu. Sonra da açıklanacağı üzere "asf-i me'kul" (yenmiş ekin) gibi mahv u perişan oldular. Kâbe'yi yıkamadıkları başka, kendileri helak ve kiliseleri harab oldu gitti, öyle değil mi? İşte böyle bir suikastı böyle bir vaziyette, böyle tersine çevirip de iptal eden ancak Rabbindir. Rabbin onu yaptı.

3. 2- Üzerlerine bir çok ebabil kuşları saldı. Alay alay, fırka fırka, bölük bölük, birbiri ardınca, katar katar çeşitli yönlerden.

TAYR, bilindiği üzere uçan kuş demek olan "tail" in çoğuludur. diye nekre olarak getirilmesi de bunların tanınmadık, garib birtakım kuşlar olduğunu hatırlatır. Gerçekte kuşların o zamana kadar oralarda görülmemiş irili, ufaklı, siyah, yeşil, beyaz, takım takım garip kuşlar olduğu da rivayet edilmiştir.

Hız. Peygamber'in dedesi Hz. Abdülmuttalib "Ne Necd'li, ne de Tihame'li." demiştir. "Tayran" den sıfat veya hal veya beyan atfı olması muhtemel olan Ebabil de garibdir. Bir kısım tefsirciler bu Ebabil kelimesi şemati ve abâdî ve benzerleri gibi müfred (tekilî) olmayan çoğullardandır, firkalar demektir, demişler. Ferra, Arap'tan tekilini işitmedim, demiş. Ebu Ubeyde, Ma'mer b. Müsenna da, bunun müfredi olduğunu söyleyen gömüdim, demiş. "Kamus"ta da fırak (firkalar) demektir, tekilî olmayan çoğuldu, diyor. İbnü Cerir'in naklettiği vehile Abdullah b. Mes'ud'dan: fırak (firkalar); İbnü Abbas'dan: "Birbirin ardınca." Abdullah b. Haris İbnü Nevfel'den: İbil-i müebbele gibi ekâtı; yani besî devaleri gibi bölük bölük, katar katar. Said b. Abdірrаhmаn Bezzî'den: Mütefferika; Hasen ve Katade'den: Kesire (çok); Mücahid'den yani "çeşitli, ardı ardınca, toplu halde." İbnü Zeyd'den: Şuradan, buradan, her taraftan gelmiş çeşitli diye rivayet olunmuş. İbnü Cerir bunları, ayrı ayrı birbirini ardınca çeşitli bölgelerden diye özetlemiştir. Bununla beraber tefsircilerden ve lügatçılardan bir kısmı da: Ebabil'in müfredi (tekilî) ibbale veya ibbevl veya ibbil olduğunu söylemişlerdir. Ebu Cafer Revası, bunun müfredi olarak ibbale'yi işittiğini söylemiş, Kısai'de nahivlerinin ibbevl dediklerini, bazılarının da ibbil dediklerini işittim demiştir. Zemahşerî, ebabil, hazaik (yani cemaat) diye tefsir ettikten sonra der ki: Bunun tekilî ibbâledir. Araplar'nı aza sözlerinde tabiri vardır. İbbâle бүkүm demektir. Bir kuş topluluğu birbirine sıkışmakta büyük bir demete benzetilmiş. Abadid, şemati gibi tekilî yoktur da denildi. Ragıb da: İbbale odun demetine benzetilmesindendir. Ebâbil ibkilin çoğuludur. Deve bölükleri gibi ayrı ayrı demektir, diyor. "Kamus"ta da şöyle diyor: İbbâle, ibâle, ibbevl, ibbil, ibil, kuştan, attan, deveден bir kit'a (bölük) yahut peyderpey gelen kötülüklerden her birini (ki katar demek) olur ve ibbale huzme (bir bağ) demektir. "Bir bağ üzere bir demet" tabiri de darb-ı mesel (ataların sözü)dir. Bela üzerine bela yerinde söylenir. Ebabil bunlardan birinin çoğulu olduğunu şekilde de mânâ: Kүme kүme, çeşitli bölükler halinde, katar katar, alay alay, birçok kuşlar demek olur ki, bu da İbnü Cerir'in açıkladığı mânâ demektir. Ancak ebabil, ibbalenin çoğulu olduğunu göre bunda darb-ı meselinin mânâsına işaret olarak demek gibi bir mânâ daha muhtemel olur. Zira büyük bela üzerine bir küçük bela daha mealinde olduğu halde bunda büyük bela üzerine büyük bela, hatta belalar halinde denilmek gibi bir mânâ anlaşılacak gerekir ki, bu "el-Kâria" Süresi'nde geçtiği üzere "haviye"nin "anasa" ağıladı" tabirinden türemiş olmasına benzer. Yani bu kuşları onlara bela üzerine bela olmak üzere belalar yığını halinde gönderdi, demek olur. Fakat kimes bundan böyle bir mânâ anladığını söylememiştir. Bununla beraber Zemahşerî'nin anılan darb-ı meseli şahitlik olarak getirmesi buna işaretten uzak olması gerekir. Bu mânâlarca ebabil, tayrın sıfatı veya halidir. Bundan başka ebabil adıyla bilinir olmuştur ve kırangıca benzer bir kuş vardır ki ayaklarının uçları kıvrık olması hasebiyle yere konunca uçmadığından yuvalarını hep yüksek yerlere yapar ve yüksekçe yerlerden atılarak uçarlar. "Kamus" şerhşininve tercümesinin zikrettikleri vehile bazıları ebabilin, dağ kırangıcı dedikleri bu kuş olduğunu kabul etmişlerdir. Çoğunlukla bu kuşların vasfında "kırangıcılar benzeri", "avuğları köpeklerin avuçları gibi" diye rivayet edilmiş dolayısıyla bu yaygın olmuştur. Bu takdirde ebâbil tayr'a atf-ı beyan demek olur. Ve ebâbil lafzının tekilî yoktur denilmesine de uyar. Fakat yukarıda görüldüğü üzere imam tefsirciler ebâbilin böyle bir çeşit kuş ismi olduğunu söyleyememiş, çeşitli şekillerde, bölük bölük, peyderpey gelen sürülerıyla çokluklarını ifade eden bir sıfat veya hal mânâsıyla açıklamış oldukları ve âyetin sevkî de özellikle bu kuşların garplığına işaret ettiği cihete bunu atf-ı beyan gibi bir kuş ismi olarak anlamak doğru görünmez, müettel (yapay kelime) olması gerektir. Gerçi söylediğimiz gibi bunların hacimleri kırangıcılar kadar olduğu yaygın ve hortumları kuş hortumları ve avuçları köpek avuçları gibi diye İbnü Abbas'dan rivayet edilmiş ise de rivayetlerin tamamı bunların hepsi bir çeşit kuş olmayıp, gerek hacim ve gerekse renk itibarıyla çeşitli olduğunu anlatmaktadır. Şu halde garplımalarda leşler üzerinde dolayan kartallar, kara kuşları gibi irileryle kargalar gibi ortalan ve sinek avlayan kırangıcılar gibi küçükler ve siyah, beyaz, yeşil ve alaca çeşitli renkleriyle türlü türlü ve birbirini ardınca takip ederek gelen çeşitli sürülerıyla irili ufaklı, alay alay kuşlar demek olur ki, bunların Yemen'den doğru ve deniz tarafından geldikleri de vaki olan rivayetler cümlesindendir. Böyle bir fırtına gibi birdenbire bir kuş akımının saldırması acıdır bir şekilde onların başına bir bela yağdırdı. Şöyle ki:

4. 3- O kuşlar, onlara (yani fil sahiplerine) siccilden taşlarla atış ediyorlardı.

SİCCİL: İbnü Hicrâr "Siyer"de demiştir ki Yunus-î Nahvî ve Ebu Ubeyde bana şöyle haber verdiler: Sicilî, Arap katında sedid sueb (şiddetli katı) yani katı sert demektir. Bazı tefsirciler bunun Farsça iki kelime olup Arab'ın bir kelime yapmış olduğunu zikretmişlerdir: Senc ü cil, yani taş ve çamur. Hakikaten İbnü Cerir ve diğerleri de İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere en meşhur mânâsında sicil, Farsça olan seng, gîl değişimidir. Seng taş, gîl çamur demek olduğu için kiremit gibi çamurdan taşlanmış taş. Demek ki Arap bunu bir kelime yaparak katı, sert mânâsında kullanmıştır. Âlûs'un açıklamasına göre bazıları bunun Arapça olan büyük kova mânâsına secden olduğuna kanaat almış, taşın büyük kovadan olmasının mânâsı da kovadan dökülen su gibi devamlı yağması mânâsına bir istiare olduğunu söylemiştir. Zemahşerî der ki, "siccîn", kâfirlerin amel defterlerinin adı olduğu gibi, "siccil"de azaplanın yazıldığı divanın alemi gibidir. Sanki yazılmış, tedvin edilmiş azab cümlesinden taşlarla demek gibidir. Turevî de göndermek mânâsına olan iscaldendir. Çünkü azab "Biz de onların üzerine tufanı gönderdik." (A'raf, 4/133). "Onların üzerine kuşları gönderdi" gibi ırsal (gönderme) ile vasfedilir. Buna göre sicil, gönderilmiş, mürsel mânâsına olarak azap defterine isim olmuş demek olur. Fakat bu şekilde diğer bazılarının dediği gibi defter mânâsına olan sicil lافından türemiş olması daha çok yakışır. Bu mânâya bir şer'i mânâ olması lazımdır. Bu iki mânâca sicil o taşların geldiği yeri göstermiş olur. Rivayetlerde bu taşların mercimek ve nohut kadar ve koyun gübresi kadar olduğu ve her kuşun bir ağzında, iki de ayaklarında olmak üzere üçer taş taşıyor bulunduğunu ve kime isabet ettiyse başından girip ötesinden çıkarak delik, deşik ettiği nakledilmiştir. Ebu Nuaym'ın Nevfel b. Ebî Muayyide ed-Deylemî'den rivayet ettiğine göre demiştir ki: "Ben fil ashabına atılan taşları gördüm, nohut kadar ve mercimekten büyük bir sırça kırılgıya sınırlmış, sanki bir zafar boncuğu gibiydi" Ebu Nuaym "Delail"de İbnü Abbas'dan rivayetinde fındık kadar; İbnü Merduye'nin rivayetinde koyun gübresi kadar. Keşşaf ve daha bazı tefsirlerde İbnü Abbas'ın bunlardan birazını Ümmü Hanî'nin evinde bir hafız (ölçek) kadar cez'ı zafarî gibi bir kırmızılıkla çizgili olarak görmüş olduğu da nakledilmiştir. Bu taşların birer boncuk kadar sert ve çizgili olarak taşlaşmış olan katlılığını bir ifade vardır ki, sicillîn kuvvetli ve ağır mânâsına da açılmış oluyor. Âyette bu taşların hacimleri hakkında bir açıklama yoksa da "hicâretin" kelimesinin nekre olmasından bilinmeyen bir takım taşlar olduğu, sicilden de sertlikleri ve öldürücü oldukları, ifadenin sıyıkından bunların görülmüş oldukları anlaşılıyor. Böyle nohut ve fındık kadar bir dolu yağmurunu bile açıkta ansızın yakaladığı insanları telef ettiği malumdur. Şu halde açıkta bulunan bir orduya böyle gökten uçuklara makinelî tüfek bombardımanı yapar gibi alay alay kuşlarla fırlatılan fevkalade taşların isabeti altında kalanların hali ne olacağını tasavvur etmek ise kolay olur. İşte bunun neticesi şu oldu:

5. 5- Derhal onları (fil, sahiplerini Rabb'in) yenmiş ekin yaprağı gibi kılıverdi.

ASF , esasında eğip bükme, kırıp dökmek mânâlarıyla ilgili olarak masdar ve isim olan bir kelimedir. Burada "Yapraklı tane." (Rahmân, 55/12) âyetinde olduğu gibi isim olduğu bellidir. Tefsirciler bunun ekin yaprağı demek olduğuunu söyleyerek birkaç vech zikretmişlerdir:

1- Hasaddan sonra tarlada kalan, rüzgar önünde savrulan ve hayvanlar tarafından yenen ekin yaprağı döküntüsü.
2- Kınılıp savrulan saman.
3- Başak çıkmadan önceki taze yapraklar.
4- Evrinsiz, içi boş kabıcaktan ibaret kalan tane. Bunların hepsine asf denilebilirse de, "Kamus'ta zikredildiği üzere asfın asıl mânâsı taze ekin, gök ekin yaprağıdır ki, kuruyup kınılıncıa saman olur. Rahmân Süresi'nde "O çimli taneler." (Rahmân, 55/12) diye terceme etmiştir. Ekin yetişmezden önce, henüz yeşilken biçilmeye de asf denir ki, çayır gibi hayvana yedirilir. Böyle taze iken biçilen ekin tutamlarına asuf, içinde henüz tanenin bulunduğu başak çıkmadan toplanmış yapraklarına asife, o saramış ekin başağından dökülen kınıtlarına, saman çöplerine asufe denilir. Henüz yeşil iken biçilen veya biçilmeden çayır gibi hayvana verilen gök ekine dilimizde "hasıl" ve bazı yerlerde "kasıl" denilir. Onun için biz de meâlde asfı, hasıl diye terceme etmeyi uygun bulduk.

Me'kul, malumdur ki, yenmiş, yenik demektir. Bu "yenmiş hasıl gibi" teşbihinin mânâsında da birkaç vecih vardır:

1- Zer'i me'kul, yenilmiş ekin denilmiştir. Bunda iki mânâ düşünülebilir: Birisi hayvanlar girmiş yemiş, hordahaş çiğnemiş, berbat etmiş taze ekin demek olur ki, kınılıp serilişlerini tasvir etmiş olur. Bir de yenmiş olmak neticesinden kinaye olarak gübre haline gelmiş, sonra da kuruyup parçalanı damadağınık olmuş demek olur ki, leşlerin kokuşup dağılması gübre parçalarına benzetilmiş, fakat Kur'ân edebî üzere ifadenin nezaheti muhafaza edilmek için netice, başlangıçla beyan olunmuştur. Nitekim "İsa ve anas yemek yerlerdi." (Maide, 5/75) demek büyük abdestlerini yaparlardı mânâsına hadesten kinaye olduğu halde, edep dolayısıyla öyle ifade buyrulmuştur. Mukatîl'in Katade'nin, Ata'nın görüşleri budur. İbnü Cerir ve Fahreddin Râzî gibi birçok tefsirciler bu görüşü tercih etmişlerdir.

2- Ükâl, düşmüş, yani kurt yemiş, böcek yeniği olmuş ekin yaprağı demektir ki, böyle ekin özlü tane tutmayacağı gibi, çoğunlukla yenik yapraklar delik delik olduğundan, fil sahiplerinin maksatlarına ermeden bedenlerinin delik değişik olmasın manzarası böyle yenik ekin yapraklarına benzetilmiş ve belki kurtlar, böcekler, mikroplar yiyerek çürüyüşlerine işaret etmiştir. Bu, lugat itibarıyla ince bir mânâ demek olduğundan Zemahşerî bunu tercih etmişe benziyor ki bu görüşü öne almıştır.

3- Yine aynı mânâ ile taneleri yenmiş sadece kapkıktan, samandan ibaret kalmış ekin yaprağı demek olur ki, bunda asıl me'kul (yenmiş) olan asfın kendisi değil, taneleri olduğundan, kelâmda muzafın hafızı veya mecazî isnat var demektir. Bu şekilde, canlının gıkıp, cesetlerinin kalıya veya taşların sıcaklığıyla içlerinin yanışı, tanesi yenik boş kabçığa benzetilmiş olur. Bununla beraber akla gelen mânâ önceki vecihtir. Bir yenik hasıl gibi denilmekte de bu vecihler anlaşılabilir. Asfta yaprağın kınılışı, bükülüğü, biçilişi mânâlarına işaret bulunduğu gibi, arzettiğimiz vechile dilimizdeki mânâsıyla hasıl da taze iken biçilgi ve yenilişi mânâsı vardır. "Onlan kıldı" kelimesinin başındaki sebep bildirmekle beraber, takip ifade ettiği çin taşların atılması üzerine bunun derhal çabuk bir şekilde oluverdiği de anlatılmış demektir.

İşte Allah Teâlâ fil sahiplerini böyle akıllara gelmez şaşırtıcı ve çabuk bir şekilde bir "yenilmiş ekin" gibi yapıverdi. Karşılarında açığa karşı koyacak bir kuvvet görmeyen, fillerine ve çokluklarına güvenerek istedikleri gibi Kâbe'yi yıkacaklarını zanneden istilacı bir orduyu böyle semavî bir afet ile yenik bir ekin yaprağı gibi ansızın yerlere serip mahv ü perşan ediverdi. Bunu böyle yapıveren Allah'ın, dilediği zaman onları benzerlerine de bu kabilden hatırlara gelmez, tasavvur olunmaz belalar, azaplar verebileceğinde ve bu kudret sahibinin önceki sürede geçtiği vechile "hümeze lümeze" gürûnunu da tutup cehenneme fırlatıverceğinde ne şüphe!

Bu şaşırtıcı hadise fil ashabı hakkında ne kadar feci ve korkunç bir azap ve hikmet olmuşsa, Mekke ehli hakkında da o nisette ibret alınması gereken büyük ve olağanüstü bir nimet ve Allah'ın kudret âlâmeti olmuştur. Fakat bu, o zaman müşnik olan ve Kâbe'yi putlara doldurmuş bulunan Mekkelilerin korumak için değil, hatta yalnız Kâbe'ye olan ilâhî itinalardan dolayı da değil, "Ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rûku' ve secde edenler için evimi temizle." (Hacc, 22/26) emri üzere o Beyt (Kâbe'yi) i temizlemek tevhidî yükselmek ve ilan etmek için dünyaya gelmek üzere bulunan Muhammed (s.a.v.)'in zatının doğumuna hazırlık olarak onun şan ve terbiyesine, özellikle ilâhî yardım ifade eden bir Rabbanî fiil olduğuna tenbih için sürenin başında "görmedin mi Rabbiniz nasıl yaptı?" buyurulmamış "Rabbin" buyurulmuştur. Ki bunun neticesi iki süre sonra "Muhakkak ki Biz sana Kevser'i verdik." (Kevser, 108/1) diye özetlenecektir. Bu şekilde bu süre Peygamber'e ikram, müminlere müjde, kâfirleri korkutma ve bilhassa o nimetin kıymetini bilmeyen Kureys kâfirlerini imtihan ile azarlamadır.

Fahreddin Râzî der ki: Bu fil olayı dinsizlere karşı ciddi olarak pek mühim bir olaydır. Çünkü birtakim kuşlar gönderilip de, onlarla bir kavmi bırakıp, diğer bir kavmi taşlattırarak öldürmek tabiat kanunlarından bir şey ile izah edilemez. Ve buna diğer bir takım rivayetler gibi zayıftır denilmek de kabil olmaz. Çünkü fil yılı ile Resulullah'ın gönderilmesi arasında geçen müddet henüz kırk küsur seneden ibaret bulunuyor ve Resulullah bu süreyi okuduğu zaman Mekke'de bu olayı görmüş olanlardan hayli bir topluluk karşısında duruyordu. Eğer olayın bu şekilde nakli zayıf olsa idi, onlar: "İşte yalanını tuttuk." diye elbette yüzüne çarparlardı. Halbuki bunun hakkında: "Hayır öyle birşey olmadı, yalan yanlış söylüyorsunuz." diye inkâr ve itiraza kalkışan kimse çıkmadı.

O halde demek ki bu olayın bu sürede anlatıldığı şekilde görüldüğü ve bunu ayıplamaya yol olmadığı kesinlikle malumdur". Râzî'nin bu hatırlatması pek yerindedir. Sürenin Mekki öldürmesi ve Mekke'de iken düşmanların çokluğu, "Kur'ân'ı kendi söylüyor da Allah'a iftira ediyor." diyenler; mecnun, sihirbaz, şair diye atıp tutanlar ve geçmiş ümmetlerin kıssaları hakkında "eskilerin masalları" diye alay edenler ve onunla yanlışmak isteyen bir çok şairler ağızlarına geleni söylemekte oldukları ve Peygamber'in bunları söyletmeyecek, ağızlarını açdırtmayacak maddi bir cebir ve tehdit kuvvetini haiz olmadığı, müminlerin gayet az ve maddi bakımdan mağlûb bir halde bulunduğu, hasıl hücum edebilecekler için yer ve zaman tamamen uygun olduğu ve bununla beraber bunlardan hiç birinin bu fil kıssası hakkında bir saldırdı bulunmadığı göz önüne getirilirse, bunca şahitler içinde bu kıssanın bu sürede açıklandığı şekilde cereyanını ayıplamak kabil olmadığı ve bunun herkeşce teslim edilmiş ve mütevatır, yakın ilim, sabit bir gerçek olduğu ortaya çıkar. Bu şartlar altında hiç şüphe yoktur ki, eğer bu beyanda inkar ve tekzip edilebilecek zayıf bir nokta olsaydı, Kur'ân'a, Peygamber'e hücum için bahane arayan bunca düşmanları en uygun fırsatı bulmuş olur, bütün şairler ve şahitler bu vesile ile yalanı yüzde çarpmak için tekzip (yalanlama) kasideleri yazdınırlar ve Ebu Cehil gibi nüfuzlu Kureys ve Daru'n-Nedve başbuğları da ellerinden gelen bütün kuvvetleriyle onları kışkırtırlar da kışkırtırlar. Ve o zaman Hâkka Süresi'nde geçtiği üzere "Eğer o, bazı laflar uydurup bize iftira etsen, elbette ondan sağ elini (gücünü, kuvvetini) alırdık, sonra onun can damamını keserdik." (Hâkka, 69/44-46) hükmü tamamen ortaya çıkardı. Halbuki hakkı yalanlamak için her türlü iftiralı, cinayetleri, suikastları göze almış olan o düşmanlar bu süre ve bu kıssa hakkında öyle bir teşebbüs bulunmamışlar, tersine İbnü Hişam'ın "Siyer"inde anlatıldığı üzere baştan sonra birçokları o kıssanın doğruluğu hakkında şiirler söylemişlerdir. Demek ki bu, biraz önce "Ve'l-Asr" Süresi ile işaret edilen asrı ortagaşa son verecek yeni bir çağ açmak üzere ortaya çıkmış acıabikliklerinden bir isret örneği ve herkeşce Kâbe'nin varlığı gibi inkar edilemeyecek bir gerçek idi. Daha demin "Birbirlerine hakkı tavsiye ederler." (Asr, 103/3) diye hak tavsiyesini, insanları hürsandan kurtaracak güzel amellerin başında olarak haber veren Kur'ân'ın fil vakası hakkındaki bu kesin ve olumlu açıklamasını teoriler ile alışkanlığımız olan tabiat kanunlarına dönüştürceğiz diye uğraşmamalı, dinsizliğe sapmamalı da tabiatlar üzerinde hakim ve yöneticisi olan Hak Teâlâ'nın olağanüstü olan bir ilâhî fiili, bir ilâhî iradesi olduğunu tesbit ederek ondan, ona göre ibret ve neticeler çıkarılmasına çalışmalıdır. Çünkü kâinatla meydana gelen alışım ve alışımaysı bütün olaylar, eşyayı kendi tabiatlarının durumunu bina birakmayarak üzerlerinde değişiklik meydana getiren yaratıcı bir kudretin etkisinin ortaya çıkmasıdır. O tekrarlandıkça bize normal ve tabii görünür, tecrübemiz, bilgi edinmemiz, mantığımız, fenlerimiz sahasına girer.

Tekrarlanmadıkça da şaşırtıcı, garib, kural dışı, tek bir olay olarak görünür. Mantıklarımıza, tekniklerimize sığmaz.

Tecrübelerimizin, bildiğimiz kanunların hükmüne tabi olmaz. Fakat yaratanın kudretini gösteren görgülerimiz veya duyduklarımızdan olarak olağanüstü özel durumlarıyla bir mesel halinde yine bilgilerimiz içinde kalır, iman şahamızı genişletir ve zabtedilen bu gibi nadir şeyler ve özelliklerini bir daha eşine tesadüf edilebilirse kanunlaştırılabilmesi için tecrübe kıymetinden istifadeye çalışılır. Bundan dolayı ilimler her alışmış tecrübelerden çıkanlar sonuçları, küllî kanunlar halinde genelleştirmeye çalışmakla beraber, genel kanunlar ile açıklanamayan, kural dışı ve tek olan garip hadiseleri inkar edip atıvermez Tersine onu görüştüne göre tesbit ederek ilerde bir bilgi edinmeye zemin olmak üzere istatistik halinde sayar. Ve hatta büyük ilim adamları daha çok öyle şaşırtıcı olayları araştırarak onlardan yeni yeni sonuçları almaya ve bu şekilde beşer iliminin gelişmesine hizmet etmeye çalışırlar. Çünkü görmek ilmin başında gelir, o da nakil ile tesbit edilir ve genelleştirilir. Zamanların bir ifadesi demek olan tarih de olayların olduğu gibi zabt ve ifadesinden ibaret olmak lazım gelir. Tarihleri gönüllerine, arzularına göre değil de ilim ve hakka hizmet için, vaki olana göre yazacak tarihçiler evvlela gerek normal ve gerek garip ve nadir bilinen veya duyulan olayları olduğu gibi zabt ve tesbit etmeye çalışır. Kendi fikir ve kanaatini ilave edecekse onların mertebelerine göre cereyanlarını takip ederek söylemesi; her zaman olagalen normal ve bol olaylardan ziyade garip ve nadir olarak şahidi veya rivayetçisi olduğu hadiseleri de kaçırmamaya dikkat etmesi gerekir. Onun içinde ki en ciddi, en hikmetli bir şekilde yazılmış bulunmadığı gibi görünen nice gariplikler zaptetmişlerdir ki bunların yalnız teorieye dayanan fikirlerle göre kıyas ile değil, rivayet edenlerinin ilmen ve ahlâken kıymetlerine, hıfz ve anlama, doğruluk ve sadakat itibarıyla mazbut kuvvetlerine göre ayıklanarak ve hakikate hizmet için yazılanlarla, şeytanla, me'ânet veya eğlence için yazılanlar seçilerek incellenmesi gerekir. Esas görgüye dayanarak tevâtürün malum olmuş bir olayın aynıyı görüyor muyuz diye inkara veya te'vile kalkışmak ne fen, ne de tarih açısından doğru değildir.

Özellikle asrımızın acıabikliklerini görüp duranın için hiç doğru değildir. Bir çölde bir ordu üzerine ansızın bir kuş akını ve onlarla gökten dolu gibi taş yağdırılması ne kadar garip olursa olsun haddizatında imkansız bulunmadığı ve âdetde muhalif olsa da, akka aykırı hiçbir bir gelişkiyi ihtiva edici olmadıkları, Müzdelife'de Muhassır aydısı denilen dere içinde ansızın böyle bir taş yağmuruna tutulan böyle semavî bir afet içinde kalan kimselerin de bir ekin gibi kınılıp hordahaş olmaları gayet tabiidir. Ancak biz o kuşların ne gibi hislerle uçtuklarını ve nasıl bir his ile o taşları galgalana ve ayaklarına alıp atış yaptıklarını bilemeyiz. Yalnız bunlardan ilâhî, Rabbanî bir irade ve kudretin tecellisi pek açık olarak anlarız. Ki bunu tabii zannedilen her hadisede hâl anlamamız lazım gelir. Fil sahipleri olayı hakkında Kur'ân'ın bu âyetlerle anlattığı durum bu vak'anın öyle inkanna mecal olmayan en açık hatlarını ve en müşbet durumlarını gösterdiği ve Resul-i Ekrem (s.a.v.)'in doğduğu yılın ve belli günün tarihî adı bulunan bu harikanın müşahitleri içinde ve bütün muasırları gibi onun cereyanı edip şekliyle tafsilatını bütün muhitinden dinleye dinleye büyümüş bulunduğu ve bu derece yakın ve genel müşahade ve tevâtürü ile bilgi, görme ile müşahade bilgisine dayanmış olduğu için ona Allah tarafından görmedin mi, "görmedin mi Rabbin fil sahiplerine nasıl yaptı?" diye hitap buyrulmuş ve buna karşı o günkü muazzanlardan bile ağızını açan olamıştır. O günden bu güne kadar Kur'ân nasıl mütevatır ise, fil sahipleri olayı da bu sürede beyan olunduğu vechile şüphesiz mütevatırdır. Tafsilatıyla ilgili olan rivayetlere gelince, onların buna uygun olan müşterek yönleri, ittifaklı noktaları öyle olsa da, ihtilafı olan ve yorumu kabil olmayan hususlar mütevatır olmak şöyle dursun, hepsi sahih bile olmayacağı açık olduğundan, bunları rivayet itibarıyla senetlerinin kıymetine ve dirayet itibarıyla da bu âyetlerin sarahatine uygunluğlarının derecesine göre sahihi, hastası, zayıfı, boşu ayıklanmak lazım gelir ki tefsirler bunlara işaret etmişlerdir.

Kıssa, tarihlerde bilindiği için bu bahsi bu kadarla kessek iyi olurdu. Fakat bu arada bir çiçek ve kızı, kızımız hastalığından da bahsedildiği ve bununla bir taraftan olayın güya tabiileştirilerek fevkalâde olan önemi adileştirileceği, bir taraftan da mikroplara temas etmek itibarıyla daha ziyade inceleştirilmiş olacağı zannıyla âyet sarıh olan mânâsından çıkanlarak kuşların ve taşların mânâsı buraya doğru eğilmek istenildiği cihete bunları açıklamak için rivayetleri kaydı söz biraz daha uzatmak lüzumu hasıl olmuştur.

Evvela bu konudaki rivayetleri tafsilatıyla toplayan İbnü İshak, İbnü Hişam ve İbnü Cerir ve diğer Siyer ve tefsir ehli bu olayı şöyle anlatmışlardır:

Yemen'de Himyeriler'den Tübbâ Hassan'ın, kardeşi Amr tarafından öldürülmesi üzerine gikan ihtilal neticesinde hükûmeti zabtettiği olan ayaklananlardan Lahnia Zünaserat'ı öldürüp de idareyi eline almış olan ve Tübbâ Hassan'ın kardeşi Tebban Es'ad'ın oğlu Zurf'a Zunuras yahudiliği benimsemiş ve o vakit Necran'da halis tevhit esası üzerine yayılmakta bulunan muvahhid İsevî müminleri çevirmek için Uhud vakasını çıkarak katliam yapmıştı. Bu meyanda Tübbâ'nın uğullarından Devs Zusa'leban adında birisi bir ata binip kaçarak kurtulmuş ve Rum kayserine kadar gelecek olayı haber verip Zunuvas'a karşı ondan yardım istemişti. O da: "Sizin memleketiniz bize uzaktır, fakat Habeş kralına yazayım, o da bu dindendir ve size yazkındır." demiş ve buna yardım edilip intikamı alınması için Necası'ye yazmıştı. Bunun üzerine Necası Habeş'ten yetmiş bin kişilik bir ordu tertip edip, üzerlerine Eryat adında birini komutan tayin ederek sevkettiği. Ebrehetü'l-Esrem bunun emrinde idi. Devs Zusa'leban da beraber olarak denizden Yemen sahiline gıktılar. Zünuvas, emrindeki Yemen kabileleriyle karşı geldi çarpıştılar. Askerinin yenilmesi olduğunu görünce atını denize sürüp denizin dibine daldı ve boğuldu. O vakit Yemenliler'den birisi "Ne Devs gibi, ne de onun yük bağlayışı gibî" demişti. Bu söz Yemen'de darb-i mesel olmuştu. Eryat da Yemen'e girip zabtettiği, senelerce orada Habeş adına saltanat sürmüştü. Sonra Ebrehe ona karşı münakaşa etmiş, Habeşliler ikiye bölünmüş, birbirinin üzerine yürümüşler. Nihayet Ebrehe, Eryat'ı düelloyla davet edip, kölesi Atude'yi arkasında saklayarak bir hile ile Eryat'ı öldürüp yerine geçmişti. Necası bunu işitince öfkelenmiş, beldelerini çiğneyip başını kesmedikçe Ebrehe'yi bırakmayacağına yemin etmişti. Ebrehe başını traş ettirmiş ve bir torbaya Yemen toprağından da doldurarak Necası'ye göndermişti: "Kralım, Eryat senin bir kulundu, ben de bir kulunum. Senin emrinde ihtilaf ettik, ikimiz de sana itaatkâr idik. Ancak ben Habeş işini çekip çevirmede daha güçlü, siyaset ve idarede ondan daha mahir idim. Hakkımdaki yeminini iştittim, bütün başımı kazıtım ve memleketimin toprağından da bir torba ile takdim ettim. Ayacağınzın altında çiğneyiniz de yeminizin yerini bulsun." diye yazmıştı. Necası de bundan hoşlanmış, buna karşı:

"Emrim gelinceye kadar yerinde dur." diye yazmıştı. Bu şekilde Ebrehe Yemen'de kalmıştı. Sonra bu Ebrehe, San'a'da Kulleyis yapmış, o zaman oralarda eşi görülmektedir bir kilise bina etmiş, Necası'ye: "Kralım! Senin için bir kilise yaptım ki eşi görülmemiştir, Arapların hacını da buna çevirmedikçe durmayacağım." diye yazmıştı. Araplar da Ebrehe'nin Necası'ye böyle yazdığı haber almıştı. Cahiliye devrinde Araplar'ın nesi (Tevbe, 9/37. âyetinin tefsirine bkz.) denilen, ayları geriletmek işini yapan, yani takvim için müneccimbabak gibi nesi'cilik yönüne sahip olduğundan dolayı Nesee adı verilen Beni Fukaym (Fukaym oğulları) kabilelerinden biri kızmış, meşhur olduğu vechile, gidip o kilisenin kiblesi tarafına otururmuş kiletmiş. Sonra da kızıp kızırmış. Ebrehe de bunu haber alınca çok kızarak Kâbe'yi gidip yıkımayla yemin etmiş. Bir rivayette de bir Arap kabilei kilisenin civarında bir ateş yakmışlar. Rüzgânın etkisiyle ateş sirayet edip kilisede yangın olmuş. Ebrehe bundan dolayı kızarak Habeşlilere hazırlık emrini vermiş. Hazırlanmışlar, tehcizatlarını tamamlamışlar ve denilindiği göre almış bir kişilik bir ordu, beraberlerinde Necası'nin fili olan ve Mahmud denilen büyük bir fil, başkaca da sekiz veya oniki yahut daha çok normal filler ile -ki o zaman harplerde tank gibi fil kullanılmış- hareket etmişler. Araplar bunu duyunca telaşa düşmüşler, buna karşı harb etmeyi görev saymışlar. Yemen'in önde gelen ve meliklerinden Zunefr adında birisi kendi kavmini ve diğer Araplar'dan kendisine katılanlar Ebrehe ile harbe ve Beyt-i haram'ı müdafaaya davet etmiş, çarpışmış fakat bozulmuşlar ve Zunefr esir edilmiş Ebrehe'ye getirilmiş, öldürülmesi istenince: "Ey Melik, beni öldürme, unamın ki benim, senin

yanında kalmam, senin için öldürülmemden daha hayırlı olur" demiş, o da onu öldürtmekten vazgeçmiş, bağlatılarak yanında hapsedilmiş. Ebrehe, yumuşak bir adammış. Sonra Ebrehe maksadına devam ederek, yürümüş, Has'am arazisine geldiğinde Nüfeyl b. Habibi, Has'am, Has'am'ın iki kabilesi olan Şehran ve Nahis kabileleri ve diğer katılan Arap kabileleri ile karşılaşarak çarpışmış. Bunlar da bozulmuşlar ve Nüfeyl esir edilmiş, bu da öldürüleceği sırada : "Ey Melik! Beni öldürme, bu Arap arazisinde ben sana kılavuzluk ederim, Has'am'ın şu iki kabilesi de benim iki elimdir, Has'am ve Taa" demiş, bunun üzerine tahliye edilmiş maiyetinde delil olarak çıkmışlar, nihayet Taif'e geldiklerinde Mer'ud b. Muattib b. Malik Sakafi, Sakif kabilesi adamlarından bir takımlarıyla karşı çıkip: "Ey Melik! Biz senin kullanız, sana itaat edip boyun eğiyoruz, bizde sana karşı çıkacak yok ve senin kastettiğin Beyt (Kâbe) bizim beytimiz değil -yani Taif'te bulunan Beytülât'i değil- Mekke'deki Beyt'i (Kâbe'yi) kastediyorsun, biz de kılavuzluk edecek kimseler göndeririz." demişler, o da onlardan geçmiş, Mekke yolunu göstermek üzere Ebu Rigal adında birisini vermişler. Bu Ebrehe'yi Taif yolunda Muhammiş denilen meşhur yere indirmiş. Fakat iner inmez Ebu Rigal ölmüş oraya götürmüşler. O zaman Abdülmuttalib Kureys kabilesinin büyüğü ve ulusu bulunuyordu. Bunun üzerine Kureys, Kinane, Hüzeyl ve Harem'de bulunan diğer kabileler harbedecek oldular. Sonra da güçleri yetmeyeceğini anlayarak vazgeçtiler. Ebrehe, Himyeriler'den Hunata adında birisini Mekke'ye gönderdi: "Git bu beldenin reisini, şerfini bul, ona şöyle söyle: Melik diyor ki: Ben sizinle harbetmek için gelmedim, ancak şu beyti (Kâbe'yi) yıkmak için geldim. Eğer bize harb ile karşı koymasanız, bizim sizin kanlanınıza ihtiyacımız yok, şayet benimle harbetmek istemiyorsa, onu al bana getir." dedi.

Hunâta Mekke'ye gelince Abdülmuttalib'i gösterdiler. Emredildiği sözü söyledi. Abdülmuttalib de ona: "Vallahi biz onlarla harbetmek fikrinde değiliz, ona takatımız yok. Bu, Allah'ın hürmetli Beyt'i ve Halli İbrahim Aleyhisselam'ın Beyti'dir. Eğer o menederse, onun Beyt'i, onun hürmetidir. Yok eğer bırakıverse vallahi bizde onu müdafaa edecek kuvvet yoktur." tarzında cevap verdi. Ve onulla beraber oğullarından bazılarını yanına alarak askerin bulunduğu yere gitti. Vannca Zünefri sordu. O kendisinin sadık dostu imiş, yanına varmış. Nasıl şu bizim başımıza gelen hale sende bir derman var mı? demiş. O da, bir melikin elinde esir olan ve sabah akşam öldürülmesini bekleyip duran bir adamın ne dermanı olur? Bende senin başına gelen hale bir derman yok, ancak filin bakıcısı Enis'e haber gönderebilirim, ona seni tavsiye eder ve hakkında hürmetkar davranmasını ve senin için melikten izin alvermesini ve eğer yapabilirse onun yanında hayır ile bir şeafaatte bulunurvermesini rica edebilirim. Yapabilirse gider, ne söyleyebilersen söylersen" cevabında bulunmuştu. Abdülmuttalib: "Bu bana yeter." dedi. Bunun üzerine Zünefr, Enis'i çağırıp ona: "Abdülmuttalib Kureys'in efendisi ve Mekke menbaini sahibidir. Düzde insanları, dağ başlarında vahşi hayvanları doyurur. Melik bunun ikiyüz devesini sürdürmüş, onun için yanına girmesine izin aliver ve gücün yettiği kadar yararlıkta bulunuver." dedi. O da yapamıy denip Abdülmuttalib'i Zünefr'in anlattığı gibi anlatacak arzetti. Abdülmuttalib gayet iri ve çok yakışıklı, insanları güzeli idi. Ebrehe onu görünce büyükeyerek tazim ve ikram etti, kendinden aşağıı oturtmayı uygun görmedi, yanındaki divanına otumasına da Habeşlilerin görmesini istemedi, divanından inip minderine oturdu. Onu da beraberinde yanına oturttu. Sonra tercümanına, "isteğin nedir?" diye şöyle ona, dedi. Tercüman söyledi. O da: "İsteğim, melikin sürdürmüş olduğu ikiyüz devemi bana geri vermesidir." dedi. Tercüman bunu anlatınca Ebrehe tercümanına şöyle dedi: "Ben seni görünce gözüme büyük görünmüştün, fakat söz söyleyince gözümden düştün. Ben senin dinin ve atalarının dini olan Beyt (Kâbe'yi) yıkmaya gelmişken, sen onu bırakıyorsun da, bana sürdürmüş olduğu ikiyüz devemi ni söylüyorsun?"

Abdülmuttalib buna karşı: "Ben o develerin sahibiyim, o Beyt (Kâbe)'nin ise bir Rabbi vardır, onu menedecek odur." dedi. O: "Benden menedemez." dedi. Abdülmuttalib de, "Ben ona kanşmam, işte sen, işte o." dedi.

İbnü İshak demiştir ki: Bazı ilim ehlinin kanaatine göre Ebrehe Hunata'yı gönderdiği zaman Abdülmuttalib ile beraber Beni Bek'r'in reisi Amr b. Nufase b. Adıy ve Hüzeyl'in reisi Huveylid b. Vahile dahı gitmişler. Bu ikisi Ebrehe'ye Kâbe'yi yıkmayıp dönmek üzere Tihame mallarının üçte birini arzetmişler, Ebrehe kabul etmemiş. İbnü İshak, buna oldu mu olmadı mı Allah daha iyi bilir demiş. Fakat Ebrehe Abdülmuttalib'e develerini iade etti, oradan ayrıldılar. Gelince Abdülmuttalib Kureysli'lere haberi anlattı ve askerın sarkıntısından sakınmak için Mekke'den çıkıp dağların tepelerine ve aralıklarına çekilmelerini emretti. Sonra Abdülmuttalib kalktı, Kâbe kapısının halkasını tuttu, beraberinde Kureys'ten bir kaç kişi de kalktı Allah'a dua ediyorlar. Ebrehe ve ordusuna karşı yardımını diliyorlardı. Abdülmuttalib kapının halkasını tutarak şöyle dedi:

Fâtiha Süresi'nde geçtiği üzere "lâhümmë", "Allahümmë" mânâsıdır. Şiirin mânâsı: "Ey Allahım, kul göçünü, ailesini sakınır esirger. Sen de halâlini: Buraya konmuş, hürmeti tehlikeye maruz bulunmuş olanları senin, esirge. Onların hacları ve kuvvetleri yanı senin kuvvetine, havline asla üstün gelecek. Eğer sen onları bizim kiblemize (bir rivayette Kâbe'mizle) bırakıverecek olursan, o da senin bileceğin bir iş, ancak sana malum olan bir hikmete dayanmaktadır." Bazı rivayetlerde bu son beyitten önce şu iki beyit de vardır:

"Beldelerin toplumlarını çektiler getirdiler. Bir de fili ki senin yakınlarını yağma etmek için, düzenleniyle cehaletlerinden senin koruna kastettiler, ululuşunu nazar-ı itibare almadılar." Diğer daha bazı rivayetler de vardır. Fakat en sahihi zikrolunan kadardır.

İbnü Hîşam der ki, bunun bu kadın sahih olanıdır. İkrime b. Amir b. Haşım b. Abdi Menaf da şöyle söyledi:

"Allah'im, kepaze et o Esved b. Maksud'u, o kıladelı kıladelı yüzlerce sürüleri alan, Hıra ve Sebir arasında, sonra da çöllerde iken onları hepsederek koğmakta ve o kara tımtımlara, siyah Habeşlere katmakta olan o filcinin ahdini boz ya Rabbi! Mahmud (öğülen) sensin".

Sonra Abdülmuttalib halkayı bıraktı, emrindeliklerle beraber dağ başlarına çekildiler. Ebrehe Mekke'ye girince ne yapacak? Gözetiyorlardı. Sabah olunca Ebrehe girmeye hazırlandı ve askerini yerleştirdi. Mahmud dedikleri fili de hazırladılar. Mekke'ye doğru sürdüler. Derken Nüfeyl b. Habib vanp filin yanına yanaşmış, kulağını tutmuş, bir şey söyleyerek bırakırmış, fil çöke kalmıştı, yanı düştüştü. Nüfeyl de sıvışıp kaçarak dağa çıkmıştı. Fili kaldırmak için zorladılar beraberle başına vururlar, döğdüler, kaldıradımlar, çengeller içine aldılar, ötesini berisini dürtütürerek çektiler, kanattılar, yine dayandı. Yemen'e doğru çevirdiklerinde kalkıp koşuyordu. Bunı birkaç defa yaptılar. Sonra yine Mekke'ye çevirdiler yine yıkıldı. Sersem etmek için şarap içirdiler yine fayda vermedi. Demek ki hayvan orada diğerlerinin görmediği bir tehlike hissetmişti. Bu hal Muhassır vadisi yanında oluyordu. Bu sırada Allah Teâlâ denizden üzerlerine "kırılacağı ve belesan benzerleri" bir çok kuşlar gönderiverdi. Her kuş biri gagasında, ikisi iki ayağında nohut ve mercimek gibi üç taş taşıyorlardı. Bu taşlar onlardan kime rastlarsa o helak oluyordu. Hepsine de isabet etmiş değildi. Çıkıp kaçmaya başladılar ve geldikleri yolu tutmak istiyorlar. Yemen yolunu göstersen diye hep Nüfeyl'i soruyorlardı. O vakit Nüfeyl onların başlarına gelen bu hali görünce şöyle demişti:

"Nereye kaçacaksınız? Takip eden, Allah..."

Eşrem ise mağlub, galip değil."

Bir de şu gazeli söylemişti:

"Sağlık verilmedi mi sana bizden, ey Rudeyne!

Bu sabah biz size gözleriniz aydın olsun dedik.

Rudeyne görseydin -fakat görme onu-

O muhassabın, çakıllı derenin yanında bizim gördüğümüzü,

Göreydin her halde beni mazur görürdün ve yaptığım işi beğenirdin.

Ve arada geçene gam yemezdin.

Ben Allah'a hamdettim bir takım kuşlar gördüğüm

Ve üzerimize atılan taşlardan korktuğum zaman

Kavmin hepsi Nüfeyl'i soruyorlardı

Sanki benim üzerimde Habeşlilere bir borç varmış!"

Kaçışıyorlar her yolda düşüşüyorlardı. Ve her sığındıkları yerde helâk oluyorlardı. Ebrehe de cesedinden isabet almıştı, onu beraberlerinde çıkardılar. Parmak ucu kadar, parça parça dökülüyorlardı. Her parça döküldükçe arkasından cerahat, irin ve kan akıyordu. Nihayet onu öyle San'a'ya kadar götürdüler, bir kuş yavrusu gibi olmuştu. Zannettiklerine göre kalbi parçalanıncaya kadar ölmemişti." İşte genellikle rivayetlerde olanın açıklaması böyledir. Yukarda geçtiği üzere kuşların daha çok büyüklüğü ve renklerinin siyahlığı, yeşilliği, beyazlığı ve taşların insan başı kadar olanlarının da bulunduğu ve Necası'ye kadar gidebilen bir kişiden başka hepsinin orada yok olduğu hakkında da bazı rivayetler varsa da, meşhur olan öyledir.

İbnü İshak bunlardan başka bir de tek bir haber olarak demiştir ki: Bana Yakub b. Utbe haber verdi. Ona şöyle haber verilmiş: Arabistan'da Hasbe ve cüderi, yani kızamık ve çiçek ilk önce o sene görülmüş. Harmel, hanzal ve uşer denilen acı ağaçlar da ilk önce o sene görülmüş. Bunu İbnü Hîşam, İbnü İshak'tan bu şekilde rivayet ettiği gibi, İbnü Cerir de İbnü Humeyd'den, o Seleme'den, o İbnü İshak'dan, o Yakub b. Utbe b. Muğire b. Ahnes'ten aynı şekilde rivayet etmiştir.

Görülüyor ki, bu yalnız Yakub b. Utbe'den bir tek rivayettir, o da kesin olarak değil, kendisine öyle haber verilmiş diye bilinmeyene isnad ederek zayıf bir şekilde rivayet etmiştir. Hem de fil sahiplerinin çiçekten kındığını söylememiş, Arabistan'da çiçek ve kızamık hastalıklarıyla üzerlik, Ebu Cehil karpuzu gibi zehirli ağaçların ilk olarak o sene görüldüğünü söylemiştir ki o doğru ise bu iki fıkra beraber düşünülmek ve bundan dolayı o hadisenin kendisi değil, o pisliklerin sebep olduğu diğer bir sonucı kabul edilmek gerekir. Ancak bundan başka olarak İbnü Cerir'in, Yakub, Hüşeym, Husayn tarikiyle İkrime'den naklen şöyle bir rivayeti vardır: İkrime kavlinde demiş ki: Yeşil kuşları, denizden çıkmıştı, siba başları gibi başları vardı. Ve demiş ki: Beraberlerindeki taşlarla onlara atıyorlardı. Demiş ki: Onlardan birisine isabet ettiği zaman onda çiçek hastalığı çıkıyormuş, çiçek hastalığının ilk görüldüğü gün o imiş, o günden ne önce, ne de sonra görülmemiş."

İkrime'den nakledilen bu haber öbüründen farklıdır. Bunda kuşların atmış oldukları taşların isabet ettiği kimselerde çiçek hastalığı çıkartmış olduğunu açıklamış olması itibarıyla tefsirile ilgili olan bir vecih vardır. Buna göre "asf-i me'kul" (yenilmiş ekin) gibi kılınmalan, taşların yalnız dışardan kurşun gibi yaralama ve öldürmekten ibaret kalmayıp, aynı zamanda cesetlerinin içinden de derhal bir çiçek hastalığı patlatmak suretiyle delik deşik kınılp serilmeleri ile de ilgili olmuş oluyor ki, bunda garıplık çatallanmış bulunuyor. Hem kuşlara taşlamak, hem de taşların etkisiyle aynı zamanda çiçek çıkartıp kırmak, iki garıplikle olayın durumundaki acıabıllığı daha çok artırıyor. Karşı koymasız hedefine ulaşmak üzere bulunan saldırgan bir orduñun tam Mekke'ye girmek üzere bulunduğu bir sırada ansızın başlarına gökten taş yağdırıvermesi garib bir olağanüstü olay olduğu gibi, öyle bir anda ansızın salgın ve eşi görülmelik bir çiçek hastalığıyla serilmeye başlayıvermesi ve teşebbüs edilen maksadıñ bu şekilde güdük kalıp bütün tedbirlerin bozulmuş olması da başlı başına olağan düşü bir garıplıktır.

Taş yağması ne kadar garip olursa olsun yağın taşların altında kalanların yaralanması, kınılp ölmesi tabii sayılabileceği halde, bu taşların yaralaması aynı zamanda bir de çiçek hastalığı yaparak öldürmesi normal değil, garıplık üstüne garıplık olur.

Diğer rivayetlerde kuşların taşlanan askerın çiçekten kındığına dair bir söz yoktur. Ancak Ebrehe'nin kendisinin cesedinden isabet olarak parça parça dökülüp çürüyüşü hakkındaki açıklama, başkaca bir hastalık olabileme ihtimaliyle beraber onun öldürücü bir çiçek olması zannını da verebilir. İşte çiğede dair olan sözün bütün esası, Yakub b. Utbe'nin uç meçhule varan mübhem ve zayıf bir hikayesiyle nihayet Husayn'ın İkrime'den nakledilen bu haberiñdir.

Fakat görüldüy ki, Kur'an'ın zahirine uygun olan yaygın rivayetler karşısında bunun ikisi de özelliği itibarıyla münfet birer tek haber olmakla beraber bir meçhulde, biri de İkrime'de kesilmiş munkatı veya mekvul haberlerdir. İkrime'nin bir çok rivayetleri İbnü Abbas'tan olduğuna göre bunun da ondan olması farzedilebilirse de sabit değildir.

Şu halde rivayet bakımından zayıf oldukları gibi dirayet itibarıyla de garipdirler. Arabistan'da çiçek ve kızamık hastalıklarının ilk olarak o sene görülmüş ve bir daha görülmemiş olması garip görülmözse de harmel (üzerlik otu) ve hanzal (Ebu Cehil karpuzu) gibi acı ağaçların ilk olarak o sene görülmüş olması ve taşların yağmasıyla beraber çiçek hastalığının salgın halini alıvermesi garıplık üstüne garıplıktır. Onun için buna münker (reddedilen) diyenler olmuştur. Bununla beraber imkan ve ihtimal dahilindedir. Bundan dolayı tefsircilerin çoğu bunu kâle almamış oldukları halde, bazıları da ihtimali dikkat nazanna alarak ihmal etmemek için zayıflığına işaret etmek suretiyle "İkrime'den rivayet edildi ki, kime bir taş isabet ettiyse onu çiçek hastası yaptı. Bu ortaya çıkan ilk çiçek hastalığıdır." diye kısaca kaydedivermişlerdir. Şu halde gerek Kur'an'ın, gerek diğer rivayetlerin zahirine karşı bu ihtimali nazar-ı itibare alacak olanlar, bunu, istinad ettikleri ravinin söylediği gibi iki taraflı garıplığıñ göstererek anlamak ve bununla olayın durumundaki acıcaıplı silinivercekmiş gibi adilcek sevdasında bulunamamak gerekir.

Bu açıklamadan da maksadımız şuna gelmektiir: Araştırmalarıyla tanınmış Avrupa tarihçilerinden Avusturya'lı Hammer meşhur "Osmanlı Tarihi"nin otuz beşinci babında İkinci Sultan Selim zamanında Yemen'in fethi münaşebetıyla İslâmiyet'ten önceki Arap tarihine ilişirkin Fil olayına da şöyle bir fıkra ile değinmiş: "İş bu fil senesinde Habeş kralı Kâbe üzerine yürürken kuşların askerı üzerine attığı taşlarla, ihtimal ki bulaşıcı bir çiçek hastalığıyle dumaya mecbur olmuştur". "İhtimal ki" demesi, zikrolunan rivayete işaret eder gibi olmakla beraber, bunu dışardan taş atmaksızın zuhur eden bulaşıcı bir çiçek hastalığı ihtimali gibi ifade etmesi, sonra da "kınılp helâk olmuştur" demeyip de "dumaya mecbur olmuştur" deyip geçmesi olayın önemiñ gözden kaçırılmak yolunda kumaz bir kaleim oyunu olmuştur. Bununla birlikte Hammer için bu kadar araştırma ve taşların atılışını açıklamakla beraber çiçek hastalığıñı sadece bir ihtimalden ileri götürmeyerek gerçeğe oldukça yaklaşması takdire değer görülmek gerekir. Fakat Hammer'in bile bir ihtimalden ileri götürmediği bu çiçek hastalığı sözünü yazıklık olsun ki Abduh çirkin bir tedlis (hile) ve teşviş (kanıştma) ile tevâtür meyanına kanşınp, rivayetlerini ittifak ettiği sahih bir habermiş gibi ileri sürmeye çalışmış ve güzel bir başlangıçla başlayan sözünü güya bir incelik göstermek üzere mikroplara bulamıştır. Onun için burada onun sözlerini gözden geçirecek doğrusunu eğırsini ayıklamak bir görev olmuştur:

Abduh, bu sürenin tefsirinde evvela diyor ki: Bu güzel süre bize şunu öğretiyor: "Allah sübhanehu Peygamberine ve onun peygamberliğinin ulaşacağı kimselere kudretinin büyüklüğünü ve her kudretin onun önünde ve onun saltanatına boyun eğdiğini ve onun kulları üzerinde hükmedici olup onları ondan hiç bir üstünlüğün men edemeyeceğini ve hiç bir kuvvetin ona karşı gelemeyeceğini anlatan işlerden bir büyük işini hatırlatmak, düşündürmek istiyor. O büyük iş de sudur: Bir kavim, fillerine güvenerek Allah'ın bazı kullarının emirlerine üstün gelmek ve kendilerine şer ve eza erişirmek istemişlerdir. Allah Teâlâ o kavmi yok ederek, hilelerini red, tedbirlerini ibtal ediverdi. Hem sayılılan, hem hazırlıklıların çokluğuna güvenirkenler, onları, kendilerine hiç bir fayda vermedi. İşte bu âyetlerden bu mânâ ile yetinip de bunun üzerine ona bir tafsilat ilave etmek mümkün olurdu ve bu kadın ibret ve vaaz için kâfi gelirdi. Nitekim "Uhdud Ashabi"nda bu kadarla yetinmiştik."

Hakikatte Abduh bu kadarla yetinmiş olsaydı çok iyi yapmış olur ve tefsirin hakkını vermede de, hiç olmazsa, yanıltmaya sebep olmamış ve bu büyük işi küçültmeğe gitmemiş olurdu. Fakat bu kadarla da yetinmeye diyor ki: "Lakin bu surred bize bizim için tafsilata gerek caizdir. Çünkü fil olayı bu âyetlerde varid olduğu gibi, hadde zatında bilinen ve rivayeti mütemvattir. Hatta onu tarih başlangıcı edinmişlerdi. Onunla olayların vakitlerini sınırlıyorlardı. Fil yılında doğdu, fil yılından iki sene sonra şöyle oldu, diyorlardı. Ve daha bunun gibi..."

Yukarda arzettığımız vechile fil vakası hakkında bu söz de doğrudur. Ancak Abduh'un bu ifadesinden sanki tevâtür olmasaymış, tefsirde tevâtür derecesine varmayan sahih

rivayetlerle genişçe anlatım caiz olmazmış ve sanki kendisinin vereceği tafsilat hep mütevatir gibi bir mânâ da çıkıyor ki, bunun ikisi de doğru değildir. Zira iman ve itikat farz olmak için tevâtür şart ise de, itikadın sıhhati ve amelîn vücubü için tevâtür şart olmayıp, sahih senet ile sabit olan haberler, ahad haber dahi olsa yeterli delil olabileceği; gerek ibret ve nasihat ve ahlakî fazilet ve gerek pek çok tarihi olaylarda olduğu gibi yalnız bilgi kabilinden olan hususlarda sıhhati tam ve sabit olmasa bile yalan ve uydurma, mevzu olduğu sabit olmayan zayıf rivayetler dahi fikirleri aydınlatmak için zikir edilmek ve genişçe anlatılmak caiz ve sırf şahsi olan mütalaalardan daha iyi ve daha faydalı olduğu hakkında ittifak vardır. İkincisi göreceğimiz vechile Abduh yaptığı açıklamada mütevatir kalmamış, tevâtüre karşı yavif ve şahsî görüşü ile delil getirmeye kalkışmıştır. Mütevatir olan kısmı şöyle özetliyoruz:

"Bu olayda mütevatir olan şudur: Yemen'e galip gelmiş olanlardan Habeş'li bir komutan şerefli Kâbe'ye tecavüz ve Araplar'ı ona hacdan menetmek için, yahut kahretmek ve zelil kılmak için Kâbe'yi yıkmak istemişti. Bunun için bir hazırlıklı ordu, yani çok kalabalık bir ordu ile Mekke'ye yöndü. Fazlasıyla korkutmak ve kalblere korku ve dehşet doldurmak için beraberinde bir fil veya birçok filleri de yanına aldı. Önüne geleni mağlûb ederek durmaksızın yürüdü ta Mekke'nin yakınında Muğammes'e kadar ulaştı. Sonra Mekkelilerle habetmek için gelmeye ancak Kâbe'yi yıkmak için geldiğini haber vermek üzere elçi gönderdi. Bunun üzerine ondan korktular, dağların tepelerine kaçtılar, ne yapacağına bakıyorlar".

Ne Ebrehe'nin, ne de Abdülmuttalip hazretlerinin isimlerini bile kâle almayan bu ifade eksik olmakla beraber doğrudur ve mütevatirdir. Lakin bu mütevatir cümlesinden göstererek ilave ettiği şu fıkralara gelince ki:

"İkinci gün ise Habeş askeri içinde çiçek hastalığı ve kızamık yayılıverdi", diyor. Buna mütevatir demek ise yalan olmuştur. Gerçi hadise ikinci gün olmuştur. Fakat bu telakkî, bu ifade şekli Abduh'un sırf kendi koymasıdır. Gerek hitaplarda, gerek dillerde mütevatir olan ancak Kur'an'ın beyan ettiği vechile kuşlarla taşlanarak helâk olduklarıdır. Abduh, Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne delâlet etmek üzere zikretmiş olduğunu söylediği ve büyük işlerden bir iş diye vasıflandırdığı büyük işin mütevatir olduğu vechile bir olağanüstü iş olduğunu nedense söylemek istememiş, kıl taşından yuvalar yapan kırangıcılarla benzer birtakım kuşlara fındık, nohut, mercimek kadar ve kuzulan, tavşanlar, yılanlar ve diğerlerini pencelerine takıp takıp veya gağalarına alıp alıp göğe kaldıran kara kuşlara, kartallara, leyleklere benzer bir takım kuşlara da insan kafalan kadar ve daha büyük ve daha küçük taşlar atılabilecek hiçbir kudret güya yokmuş, güya gökten taş yağdığı görülmemiş gibi bir zanna düşürecek tarzda bir te'vil'e sarmayı, o büyük işi adı gibi göstermeyi bir fevkaladeli saymıştır. Abduh'un bunu burada tevâtür sözleri arasında bir hile olarak uydurmuş olduğu şu sözleriyle de sabittir: Zira buna delil olarak şöyle diyor:

"İkrieme demistir ki, bu Arap beldelerinde ilk ortaya çıkan çiçek hastalığıdır. Yakub b. Utbe de verdiği haberde demistir ki: Arap beldelerinde kızamığın ve çiçek hastalığının ilk görüldüğü o senedir."

Görülüyor ki Abduh ikinci günü Habeş ordusunda çiçek ve kızamık hastalığı yayıldı, lakırtısını bu iki sözden istidâl ve istihrah etmek suretiyle kendi fikrinden söylemiştir. Halbuki yukarda görüldüğü vechile evvela: Bunlar mütevatir değil, rivayetler içinde zayıf birer haberdirdir, gösterilmek istenildiği gibi birbirlerini te'yid edecek şekilde rivayet edilmiş de değildirler. İkinci olarak: Abduh bunları da rivayet olunduğu gibi söylemiş, her birinin muradını izah eden canlı fıkralarını kaldırıp birbirine uydurarak nakletmiştir. Gördük ki İkrieme kuşları ve atıkları taşlan söylemekle beraber, o taşlar kime isabet ettiyye çiçek hastalığı çıkarttığını ve bunun ilk görülen çiçek hastalığı olduğunu, söylemiştir. İkinci günü taşlar atılır atılmaz çiçek hastalığının ortaya çıkıp yayılivmesi ise ayrıca bir garipliktir. Bunu söylemek başka, sadece orduda çiçek hastalığı salgın oluverdi, demek yine başkadır. Zira böyle salgının ortaya çıkması için mikropların hayli gün önce faaliyete geçmiş bulunması lazımdır.

Bir de İkrieme, kızamıktan bahsetmemiştir. Hasbe yani kızamık Yakub b. Utbe'nin sözünde var. O da bunu: "Arap toprağında çiçek hastalığı ve kızamığın ilk görüldüğü o sene ve mirar-ı şecer (acı ağaç), harmel (üzürik otu), hanzal (Ebu Cehil karpuzu), uşerin ilk görüldüğü de o senedir, diye haber verildiğini söylemiştir. Bu ise fil vak'asından çok, fil senesinde ilk görülen hadiseleri anlatmış olmuyor mu? Üzerlik ve ebu cehil karpuzu gibi pis yerlerde çıkan zehirli ağaçlar Habeş ordusunun kırıldığı anda kırılmamış olmayıp o sene zarfında laşelerinin yerlerinde çıkmış olacağı gibi, bu karine (ipucu) ile çiçek ve kızamığın da bu kabiliden olarak ikinci derecede hadiseler olduğunu anlamak gerekmez mi? Haydi çiçek hastalığı bu iki munkatı haberin müşterek (ortak) değeri görüldüğü için bu noktada birbirini tefsir ediyor denilnis ve bu değerlendirme ile İkrieme'nin sözü tefsir bakımından öbürüne tercih edilsin. O halde onun taşını kaldırıp, berikinin kızamığını onun yerine koymak nereden doğdu? Yoksa "hasbe" kelimesinin kızamıktan başka çakıl mânâsına da gelmesinden de bir mânâ çıkarılmak mı istenildi? Her ne de olsa mütevatirin yanında İkrieme ve Yakub'dan hiç kanılmıyan bu zayıf ve munkatı bir rivayetten zorlamacasına gıkanılan böyle bir mütalaanın bu şekilde bir hile ile konulması ile araya sokulup da mütevatir diye gösterilmesi ve özellikle mütevatirden başkasıyla tefsirin tafsilini caiz değil gibi kabul ettirmek isteyen başlangıçtan sonra böyle yapılmas Abduh'un keskin dilini ve kalemini kıriletin büyük bir hata olmuştur. Sonra da bunlara şu ekliyor: "Ve bu veba onları cisimlerini öyle yaptı ki eşinin vuku bulması nadir olur. Etləri dağılıp düşüyordu. Ordu ve sahibi bundan son derece korktu, dönüp kaçtılar. O Habeşli de isabet aldı. Etləri devamlı olarak parça parça, parmak ucu kadar düşüyordu. Sonunda bağı çatladı ve San'a'da öldü.

Burada veba tabir etmiş. Veba, taun, kolera demek ise taun gibi umumi salgın, bela mânâsına kullanılmış olacak. Fakat şüpheye davet edici olduğu için yerinde değildir. Bu veba tabiri, rivayetlerin hiç birinde yoktur. "Eşinin vukuu nadir olur." sözü de kendi ifadesidir. Bununla olayın normal çiçek hastalığı veya veba olmadığını söylemiş oluyor. Doğrusu bunun bütünyle eşi görülmemiştir. Bir de rivayetlerde askerlerin etlerinin dağılıp düşmesi yoktur. Taşların tepelerinden inip arkanlarından çıkmaya başladığı ve geldikleri yoldan kaçmak için yol aradıkları ve her yolda dökülüp düştükleri ve her durakta helak oldukları vardır.

Ancak Habeşli dediği Ebrehe hakkında söylediği gibi cesedinden isabet almış olup San'a'ya vancasına kadar eti devamlı olarak parça parça parmak parmak düşe düşe bir kuş civcivi gibi kaldığı ve nihayet kalbi parçalanıncaya kadar ölmediği zikredilmiştir. Bunun ise gayet şiddetli bir çiçek hastalığı olması mümkün olduğu gibi, bir frengi veya eşi görülmedik bir hastalık olması da mümkündür. Bunun arkasından Abduh bir de şöyle diyor:

"İşte bu, rivayetlerin üzerinde ittifak ettiği'dir ve bu itikad sahih olur." "İşte bu" dediği sözün gelisine göre yukardan beri buraya kadar verdiği tafsilatın hepsi demek oluyor ki, hiç doğru değildir. Bununla Abduh araya sıkıştırdığı çiçek ve kızamık lakırtısını da bütün rivayetlerde üzerinde ittifak olunmuş gibi göstermiş ve mütevatir olan kuş ve taş fıkraları kâle alınmaksızın bütün olayın, eşi nadir bir çiçek ve kızamık vebasından ibaret olduğunu hükmederek sahih itikad olacağı iddiasına kadar gitmiş ve sanki Kur'an'dı dışındaki rivayetlerin açıklamasında kuşlarla taş atılması üzerinde ittifak edilmemesi de İkrieme ile Yakub'un rivayetlerine bile uygun olmayan, "İkinci gün Habeş'nin ordusunda çiçek ve kızamık hastalığı yayıldı." lakırtısı üzerinde ittifak olunmuş imiş diye itikad ettirmeye çalışmış, sonra da süredeki "kuş" kelimesini te'vile kalkışmış bulunuyor.

Kendi kanaati öyle olablabilir. Fakat kanaatini söylemek başka, rivayete isnat etmek yine başkadır. Halbuki tevâtürü naklederken kendi uydurduğu şeyini hile ve oyun ile de kalmayıp "İşte bu, rivayetlerin üzerinde ittifak ettiği'dir." diye herkese karşı isnadda bulunması açık bir yalan olmuştur.

Halbuki rivayetin belası, vas'ı (uydurma olması)dır. Her hangi niyetle olursa olsun metin veya sened bakımından hadis uyduranları da yaptıkları budur. Uydurmada gerek doğrudan doğruya metin uydurması olsun ve gerekse metni bozmak olsun, gerekse kuvvetliyi zayıfa, zayıfı kuvvetliye isnat etme şekliyle senette olsun, hepsi yalandır.

Rivayetlerde söylediği şekilde mevcut bile olmayan bir sözü müttetekunaleyh (üzerinde ittifak edilmemiş) göstermesi ise böyle bir uydurma olmuştur.

Gerçi ilminde yeni keşifler bulmak, yeni münakaşalar açmak, yeni yollar, kaynaklar aramak; teorilere teoriden, deneylere deneyden, nakillere de nakil ve rivayetten tetkik ve tahkik irak etmek; rivayetlerin ortak ölçüsünü bulmak, kökünü, aslını istihrah ve istinbat ederek zayıfı, kuvvetliyi ayırmak; çarpışma ve ihtilafları anlaşma çarelerini aramak; kuvvetine, zafına göre garip olanları seçmek ve onlardan yeni yeni neticeler elde etmeye çalışmak şüphe yok ki kötülenmiş değil, övülmüştür, asıl ilmin görevi odur. Fakat rivayette doğruluk da o görevin başında yer almak gerekir. Bütün rivayetlerin ittifak halinde kaydedildiği ve yukunda geçtiği üzere en inatçı düşmanları bile inkar edemediği "kuş gönderme" ve "taş atma" gibi üzerine ittifak edilen müşterek değer noktasını, "böyle şey olmaz" gibi yalnız nazariyecilikle atıp da hiç bir ittisal (bağlantı) rivayeti edilemeyen ve bundan dolayı tam bir haber-i vahid bile olmayan munkatı (kesik) bir tek haberin aklen de garip bir şekilde rivayet edilmiş bulunan çiçek hastalığı fikrısını "bu, üzerinde rivayetlerin ittifak ettiği'dir" diye akaidin doğuşuna hediye etmeye kalkışmak bir âlime yaraşacak şeylerden değildi. Ve böyle hatalar insan olmak dolayısıyla her âlimde bulunması tabii olan ictihada atıl sürçmeler kabilinden de değildir. Şeyhlik güvenine engel olan ehliyet anzalanından olur. Kitabına:

"Ey Rabbimiz! Yalnız sana güvendik ve yalnız sana yöneldik. Son dönüş de yine sanadır. Ey Rabbimiz! Bizi inkâr edenler için bir imtihan vesilesi kılma, bizi başlaş. Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok güçlüsün, hüküm ve hikmet sahibisin. Ey Rabbimiz! Bana insanın kapılarını açtın, kelâminin sırlarından dilediğini bana öğrettin. Hangi dil ile sana hamd edeyim? Hangi organla sana şükredeyim? Halktan kabule kalıran ırşad için hak ve hakikati beyana senden yardım diliyorum. En yüce kemaliyi, senin apaçık kitabının kelimesi; en büyük saltanatı, peygamberlerin sonuncusu olan efendimiz Hz. Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı O'na ve bütün peygamberlere ve doğru yolda onlara uyanlara olsun) yolu kılmanı diliyorum. Ben de salih amellerde ve güzel davranışlarda onları izini takip ediyorum. Allahım! Bu mütevazi ve zayıf ümmete, kendileri için selamet ve afiyet olan yolu göster, onları doğru yolu gösteren ve kendileri de doğruya eren kimselere düşman yapma. Onları, sarmış ve başkalarını da saptıranlar için bir imtihan vesilesi kılma!" duyasıyla başlayan ve nice güzel fikirler söyleyen Muhammed Abduh merhumun Allah'ını ve Resul'ünü sevdiğinde ve "kelime-i ulya" (yüksek kelime)nin Kur'an-ı Mübin'de olduğunu bildiğinde ve ona iman ile hürmet ve hakkı açıklamaya hizmet ederek halkı aydınlatmak ve ırşad etmek, günden güne Bat'nın sultasına düşerek ezilmekte bulunan ümmetini selamet ve afiyetini aramak için çalıştığında şüphe etmeye hak yok ise de, once da "kelime-i ulya" (yüksek kelime) Kur'an'da olduğu, bütün rivayetler de bunu tasdik edici olduğu için ona karşı "esrar şinas" (sırları bilici)lık iddiasıyla ortaya atmış olduğu büyük yanlış hatırlatmak da hakkı bilenlerin vazifesi olduğunda şüphe yoktur. Onun bu konuda tek dayanağı olarak gösterdiği İkrieme ve Yakub rivayetleri de söylediği şekilde olmadıgı yukunda olduğu gibi defalarca hatırlatıldıktan sonra burada açık bir yalan görünen iş bu "bu, rivayetlerin ittifak ettiği husustur" sözünü te'vil için söylenebilecek tek bir vecih vardır. O da, bu ism-i işareti sözünün başından sonuna kadar bütün tafsilane göndermeyip, yalnız sonundaki veba fikrısından berisine ve daha doğrusu en sonunda Habeşli dediği Ebrehe'nin isabet alması şekli hakkındaki son fıkraya döndürmektir ki, onun eti devamlı olarak parçalanı parçalanı dökülerek nihayet San'a'da kalbi çatlayıp öldüğü hakkında ittifak vardır demek olur. Gerçi hepsinin helak olup, ancak bir kişinin Necası'ye kadar giderek haberi yetiştirildikten sonra orada öldüğü hakkında da bir rivayet varsa da, o da buna pek aykırı denemeyeceği cihetle bu son fıkrı doğru olur. Bunun, biraz da zaman geçmiş olmak münasebetiyle bir çiçek hastalığı olması, muhtemel bulunur. Bununla beraber bu yorum önceki sözlerindeki yanlışlığı düzeltmeyeceği gibi sözün cereyanına göre maksadına da yeterli olmaz. Gerek sürede ve gerek rivayetlerde üzerinde ittifak edilmiş olarak sabit ve mütevatir olan "kuş" ve "taş" fıkralarını hafzetmekle olayın yalnız çiçek ve kızamık salgından ibaret olmak üzere sahih itikad olacağı hakkındaki davasına yeterli olmaz. Ve böyle yanıltıcı bir ifade ve te'vil ile, sürenin açıkladığını çöğünnden çıkarakar tefsir ve te'vil davasına kalkışmak doğru olmaz. Halbuki onun maksadı bütün açıklamalarının üzerinde ittifak edildiği iddiasıyla şu te'vile gelmek olduğu anlaşılıyor. Diyor ki: "Bu süre-i kerime muhakkak olarak bize şunu açıklıyor ki, o çiçek yahut kızamık Allah Teâlâ'nın rüzgar ile göndereceği kuşlardan büyük firkalar vasıtasıyla ordunun ferdleri üzerine düşen kuru kuşlardan meydana gelmiştir".

Bu, apaçık bir tahfirit. Sürede böyle bir beyan yoktur. Bu arada bir rüzgar, bir fırtına da belli olmuştur. Fakat sürede ona dair bir beyan olmadığı gibi, kuşların gönderilmesi rüzgara dayanıyor da değildir. Kuşlar aldıkları bir ilham ve his üzerine neredesey uçar uçar gelirler ve onları nasıl ve ne gibi bir his ve ilham aldıklarını bizim için şimdi tayin de mümkün olmaz. Sonra sürede kelimesi marife değil nekredir, değildir. Demek o zamana kadar oralarda tanınmadık garip kuşlardır. Hem de "alay alay, fırka fırka" çoktur. "Ebabil'in, büyük firkalar" demek olması doğru, "sicil'e" "kuru" (yabis) demek de bir dereceye kadar doğru, fakat âyetle taşları kuşlar vasıtasıyla yalnız düşüşü söylenmiyor, kuşların o taşlarla bilhassa atıkları söyleniyor. Sonra da sürede ne çiçek hastalığı, ne de kızamık ve diğerleri beyan olunmamıştır. Ancak kuşların taşlar atması ile fil sahiplerinin derhal "yenmiş ekin" gibi kılınmış oldukları beyan olunmuştur ki, bunun bir çiçek oluvmesi de, bir kızamık veya kızıl oluvmesi de bir veba oluvmesi de hiç bilinmedik bambaşka bir âfet oluvmesi de mümkündür. Tecrübesiz, müşahedesiiz akli ihtimalleri inhisar altına alınmaz. Göz önünde nice gıbanlar, hastalıklı görülyoru ki doktorlar açıklamasını yapamıyorlar. Bununla beraber, taşlar atılır atılmaz aynı gün içinde dönüp kaçacak kadar bir çiçek veya kızamık salgınının meydana gelivermesi de zahirin ziddidir. Zahir, taşların dış tesiriyle kırılarak delik deşik, dökülmüş, helak olmuş olmalıdır. Çiçek veya kızamık olduysa kokuşmalardan doğarak, Ebrehe'de olduğu gibi, sonradan olmuştur. Ve Yakub b. Utbe'nin nakline göre Arap topraklarında aç ağaçlara beraber o sene görülmüştür. Süre, insaf ile okununca Abduh'un bu ifadesinde de nas üzerine ilave yapmış olduğunu üzüntüyle itiraf etmemek kabil olmaz. Şimdi de bunun üzerine şu neticeyi almak istiyor da diyor ki:

"Şu halde senin için böyle inanmak caiz olur ki, bu kuşlar bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sinek veya sivri sinek cinsindendir ve bu taşlar rüzgarların sevkıyla bu hayvanların ayaklarına takılan kuru, zehirli çamurdan olup, bir cesede yapışınca onun cilt derilerine girmiş, onda cismın bozulması ve teninin dökülmesiyle nihayet bulan o cerahatenmiş gıbanları fıskırtmıştır. Ve bu zayıf kuşlar Allah Teâlâ'nın insanlardan helak olmasını istediğini yok etmekte en büyük askerlerinden sayılır. Ve şimdi mikrop denilen o zayıf hayvan da onlardan haric olmaz ve o birçok firkalar ve toplumlardır ki sayılarını ancak Allah sayabilir".

Görülüyor ki Abduh burada kuşları önce bir sinek, sonra da bir mikrop, taşları da sinek ayağına bulasacak kadar bir toz yapıp çıkmış ve yukundan beri rivayetlerden onları kaldırarak ve nassın beyanını bozarak döşenisi bu neticeye gelmek olmuştur. Doğrusunu açıkça herkesin anladığı ve bildiği gibi söyledikten sonra bu münasabete mikroplardan da bahsederek zamanının halkına biraz bilgi vermiş olsa fena olmaz, bir öğüt de olablirdi. Allah Teâlâ'nın koca bir Nemrud'u bir sivrisinekle öldürdüğü meşhur meseldir. Bununla beraber onun en büyük askerleri sinekten ibaretmiş gibi zannetmirmek de hatadır. Bütün göklerin ve yerin ordusu onundur. "Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır." (Feth, 48/7) Gerçi "tayr", kanadıyla havada uçan demek olduğuna göre sineklere de söylenebilir. Lakin rüzgarla sineklerin ayaklarına bulasacak tozlara taş denilemeyeceğini, taşlar atan kuş denildiği zaman da bundan maksat bir sinek olamayacağını herkes anlar. Kelamda bu gibi karinelerin delaleti nazar-ı itibara alınmayınca hiç bir söz anlaşılmas. Bununla beraber mutlak, şüphe verici olduğu zaman kemaline sarfedilmiş olacağından örfte mutlak'a tayr denildiği zaman, ondan sinek anlaşılmas. Sinek dilimizde de meşhur olduğu üzere uça da kuş değildir. Bir insan kuş yemeyeceğim diye yemin etse, sinek yutmakla yemini bozulmuş olmaz. Buradaki itikat sözünden maksad, âlemde sineklerin veya mikropların varlığına itikad meselesi de değildir. O ayrıca bir müşahede ve tecrübe ile

herkesin her zaman görülebilmesi mümkün olan şeylerden, normal bilgilerdendir. Burada maksad, o tarihi olayda Kur'ân'ın haber verdiği ve rivayetlerin de görüldüğünü söylediği kuşlardır.

Abduh'un ifadesinde tevâtüren bir tafsil olmadıkça bunların tafsil ve tayinine itikat etmek caiz olmamak lazım gelirken ve burada bu kuşların sinek veya mikrop olduğuna dair hiçbir haber de duyulmuş değilkten, bunların sinek cinsinden olduğuna inanmak nasıl caiz olur? Sonra da hiç bir akli zaruret yokken, o kuşların atıldıkları taşların, sineklerin ayaklarına bulmuşis tozlarıdır diye tefsir ve inanmaya kalkışmak nasıl caiz olur? Burada mikroptan bahsetmiş olmak ve bu şekilde de zamana göre bir incelik göstermek için sinekleri ve dolayısıyla mikropıan hatırlatmak üzere ne görülen kuşların unutturmaya, ne de âyetlerin mânâsını ekmeye lüzum yoktur. Sineklerle taş atılmayı, kuşlara taş attırmaktan daha makul göstermek veya taşlaşmış çamurdan, ilâhî taşından olan görülen taşları sinek ayağına ilişkin görünmez kuru çamur tozdan ibaret diye inandırmaya çalışmakta, sonra bu tozların bedenlere yapışınca deri deliklerine girişim fertler üzerine kuru taşların düştüğü diye çapaşık düşündürmekte de bir mânâ yoktur, olayın ondört asırdır âlemin işitegediği ve sürenin apakık anlatıldığı gibi alay alay kuşların sicil (çok sert çamur) den attığı acıab taşlarla fevkalade durumda ilahi bir fiil olduğu beyan olunduktan sonra "yenmiş ekin" teşbihinin içinde kurt yeme hastalığı ve helak olanların leşlerinin kokuşmaları dolayısıyla mikropılara da işaret bulunabileceğinden bahsetmek ve hastalığın tayini iddiasında bulunmaksızın hummalı veya mikropu ve yaygın hastalıklardan herhangi birisi olabileceğini, fakat burada maksad onun niteliğini tayin değil, helakin durumundaki fevkalade acıabılığı göstermek olduğunu söylemek hem doğru, hem de faydalı olurdu. Lakin Abduh böyle yapmamış, tevâtürü tafsil edeceğin derken onu atıp "muhaletet et, meşhur olursun" sözü gereğince kimsenin söylemediği bir söz söylemek için çelişkilere düşmüştür. Bundan dolayı mukadder soruya güya cevap almak üzere şöyle diyor:

"Allah Teâlâ'nın tuğyan edenleri kahretmekte eserinin kudretinin ortaya çıkması, o kuşların ne dağ başların irliliğinde olmasına, ne boğucu Anka çeşidinden olmasına, ne özel renkleri bulunmasına, ne de o taşların miktarlarının ve tesirli durumlarının bilinmesine dayanmaz. Allah'ın, her şeyden askeri vardır.

"Her şeyde onun bir âlâmeti vardır.

Onun bir olduğuna delâlet eyler".

"Varlık âleminde bir kuvvet yoktur ki onun kuvvetine boyun eğmesin."

Evett, ilâhî kudretin eserinin ortaya çıkması sırf onun ilminden, irade ve yaratmasından başka hiç bir şeyde dayanmış değildir. Fakat böyle olması, Abduh'un davasının lehine değil, aleyhinedir. Çünkü o, kuşların büyüklüğüne dayanmadığı gibi, sineğe, mikropa, çiçeğe, kızamağa da dayanmış değildir. O nasıl dilerse öyle yapar. O halde sineklerle çiçek çikartıracakmış diye uğraşık durmanın mânâsı yoktur. Ancak şunu da hatırlatmak lazım gelir ki, hiç bir şeyde dayanmayan Allah'ın kudretinin eserinin ortaya çıkışını bizim bilmemiz, onun bir derecede kadar olsun niteliğini bilmemize dayanmaktadır. Hiç bir niteliğin tanımadığımız, işitmediğimiz bir şey bize görünmüş olmaz. Biz her hangi bir şeyi tanımak için onu Allah'ın bize açıkladığı vechile bilmeye muhtacız. Onun için bu sürede hepşenden önce nitelik hatırlatılmıştır. O halde fil ashabi, fil olayını tanımak için de Allah bize bu sürede nasıl bildirdiysse öyle tanınz ve öyle itikad eyleriz. Rivayetlerden de derecesine göre alabildiğimiz tafsılatı alınız. Ne sihatli, ne yalancı sabit olmayan nalar (eksik) haberlere itikat etmeyerek ihtimal gözüyle bakanz. Sihhati, senediyle sabit olan ve daha kuvvetlisine zıt vesikaya dayanan haberlere de "haber-i vahit" bile olsa itikadı vacip saymamak şartıyla inanabiliriz. Lakin görmediğimiz ve niteliğine dair bir haber işitmediğimiz, delil denecek bir eser de bulamadığımız bir şeyi şahsi bir düşünce ile nasıl bilebiliriz? O halde olayı görenler, haber verenler, bütün rivayetler Kur'ân'ın dediği gibi kuşları, taşları söyleyip dururken ve kuş, taş ne demek olduğu herkesçe malum ve ilâhî kudrette bunların hepsi mümkün iken bunları haber verildiği gibi anlamayıp ve ihtimal ki bunlarla beraber İkrime'nin dediği gibi bir çiçek salgını da olmuş, demeyip de yalnız sinekle çiçek çikartmaya çalışmakta ve azgın bir kavmi helak etmek için yüce yaratıcıyı çiçek ve kızamak maddesine muhtaçmış gibi göstermekte maksat nedir? "Kudret ve kuvvet ancak Allah'a aittir." Böyle iken Abduh, Allah Teâlâ'nın beyanıyla yetinmeyip kanaatince tesirin niteliğini tayinde ısrar ederek ve yaratıcıyı maddeye muhtaç imiş gibi göstererek ve bununla beraber ifadesine biraz daha çeki düzen vererek sözünü şöyle özetliyor:

"İşte Beyt'i (Kâbe) yıkmak isteyen o azgın üzerine Allah Teâlâ o kuşlardan onu çiçek veya kızamak maddesini gönderecek şeyi gönderdi de Mekke'ye girmeden önce ona da yok etti, kavmini de yok etti. Bu ise Allah Teâlâ'dan bir nimettir ki, Beyt (Kâbe)'ini, dininin kuvvetiyle koruyacak Resulünü (s.a.v.) gönderinceye kadar korumak için Harem'in ehlini puta tapıcı oldukları halde o nimet ile бүрүдү, korudu. Her ne kadar o nimet, Allah'dan düşmanlarına, o cümle ve günahı olmayan Kâbe'ye tecavüz etmek isteyen fil sahiplerine inmiş bir şiddetli ceza ise de... İşte bu, bu sürenin tefsirinde üzerine itimad sahih olandır." diyor.

Bu sözün içinde "o kuşlardan ona çiçek hastalığı veya kızamak maddesini ulaştırarak şey gönderdi" fıkrasından başkasına itimad sahih olabilirse de, o fıkraya itimad asla sahih olamaz. Çünkü bir kerre o tefsir değil, usul tabirince "nass üzerine ziyadedir". Metinde ona hiç delâlet yok. Ne akıldan, ne nakıldan onu öyle tayin ve takyit ettirecek bir delil de yoktur. Sicil (çok sert çamur)den taş, bir madde ise ve bunun çiçek hastalığı veya kızamağa bir tahsisı yoktur. Lut kavmi hakkında da "Çamurdan taşlar." (Zariyat, 51/33), "Çamurdan taşlaşmış, hazırlanmış." (Hud, 11/82) buyurulmuş ve bundan kimse çiçek hastalığı ve kızamağa dair bir özellik anlamamıştır. Sonra âyette "irsal"ın mef'ulü iken onu çiçek hastalığı maddesine ve çoğul zamirlerini tekile tebdil eden bu ifadede çiçek hastalığı ve kızamak maddesi sanki mahluk (yaratılmış) değil de kadim imiş ve sanki yüce yaratıcı onu dilediği yerde yaratamazmış da çiçek hastalığı ve kızamak yapmak için o maddeyi ulaştırmak mutlak şartmış ve sanki asıl fail o maddemmiş de vasil olduğu yerde muhakkak onları yapıvermiş gibi üstü kapalı, davaları dahi şüpheye düşmük vardır. Halbuki bizim irademiz ate fillerinizi için zarurî gibi görünen maddi ve tabii şartlar, Allah'ın fiillerinde ve özellikle tabiatları çeviren yaratmaya ait fiillerinde hiç şart olmadığını göstermek bu sürenin açık mazmunu iken ve ilâhî kudretin eseri o gibi şartlara dayanmayacağı daha demin söylenmiş iken genel olan taşları çiçek hastalığı ve kızamak maddesine tahsis ederek maddelere hoş görünmek için sürenin mutlak oluşunu kayıtlamakla bozan bir fıkraya tefsir diye inanmak nasıl sahih olur? Onun için bu fıkrâ kaldırılıp, onun yerine, âyette olduğu gibi, Allah Teâlâ üzerlerine bölük bölük kuşları gönderip onlara çamurdan taşlaşmış acıab taşlar attırarak o azgını ve kavmini maksatlarına eremeden yok etti, denilirse sahih olur ve ifadenin geri kalanı da ibarenin akışından hasil olan lazım-ı mânâ olmak üzere doğru bir tefsir olurdu. Onun için o fıkrâ mevcut iken şöyle demesi de hiç doğru değildir:

"Bundan başkası, eğer rivayet sahih ise, tevilsiz kabulü sahih olmayacak şeylerdendir." Bundan başkası bütün rivayetlerin ittifak ettiği üzere, âyette olduğu gibi, kuşların gönderildiğini ve onlarla taşları atıldığını yukunda beyan ettimiz te'vilsiz olarak kabul etmekten ibaret olan tefsirdir. Bundan ötesi ise tefsiri ilgilendimez. Nihayet birer fazladan tarihi bilgi olur. Abduh'un zayıf bir rivayeti bahane ederek âyetin nazmını bozar şekilde yapmak istediği ve kendisinden başka kimsenin söylemediği te'vile dayanmak, sahihtir deyip de âyeti te'vilsiz olarak kabul eden ve mütevatir rivayetlere de uygun olan tefsirleri şayet rivayet sahih ise te'vilsiz kabulü sahih olmaz diye şüphe ile reddetmeye kalkışması çelişki üzerine çelişki olan bir fitneçiliğidir ki bunu şöyle tamamlamak istemiyiştir:

"Bir de dört ayaklı hayvanlardan cismen en iri hayvan olan fil ile üstün olmak isteyen bir kimseyi görüşe açık olmayan ve gözle görülmeyen küçük bir hayvan ile kaderin sevkettiği yerde tutup helak etmek, kudreti büyükeyecek şeylerdendir. Şüphe yok ki o akıllı katında bu daha büyük ve daha acıab ve daha şaşırtıcıdır."

Abduh evvelce kuşları gözle görünecek kadar bir sinek yaptığı, mikropu da onların içine kattığı halde son sözünde sinekleri bırakarak bakışa açık olmayan, gözle görölmez

mikroplardan ibaret gibi göstermiş ve bu şekilde kudretin büyüklüğü akıllı katında daha çok açık ve şaşırtıcı olacağını söyleyerek sözüne son vermiştir. Bu söz de delile dayanan bir söz değil, şiire ait bir yanılmadır. Evet, sade bir file değil, altmış bin denilen adedi çok bir orduya ve mühimmatına güvenen bir mağruru, küçük bir mikrop ile helak edivermek büyük bir kudretle olduğunda, şüphe yoktur. Ve filii de, mikropu da, her şeyi de yaratan Allah Teâlâ'nın alılmış ve alışılması her işinde kudretinin büyüklüğü akıllı katında sabittir. Bu büyüklüğün mânâsı da "Onun işi, bir şey(in olmasını) istedi mi ona sadece "ol" demektir, hemen olurverir." (Yâsin, 36/82) buyurduğu üzere, dilediği şeyi hiç bir kayıt ve şarta muhtaç olmayarak bir "ol" emriyle dilediği gibi yapıveren bir kudret olmalıdır. Ancak görünmezle yapması batını kalır, görünürle yapması zahir olur. Onun için Nemrud'un bir menenjiyi, beyin humması bir sinekle mesel olmuştur. Fakat yukarda da hatırlattığımız vechile insanlar alışımsı şekilde görünen işleri normal görmeye alışmış bulunduklarından dolayı büyütmedikleri gibi, gözle görülmeyen ve bakışa açık olmayan mikropları görmeden, bilmeden önce kimsenin onlardan haberi olmaz ki, onunla fili, yahut file güveneni mukayese etsinler de bundan kudretin büyüklüğünü anlasınlar. Böyle bir mukayesede görünen küçük bir kuşun üstün gelmesi daha şaşırtıcıdır. Filin sevkedilememesi de öyledir. Bin dört yüz sene önce, henüz insanlara mikrobun bildirilmemiş, gösterilmemiş olduğu bir zamanda olayın zahiri sebebi olmak üzere bilmedikleri mikroptan bahsedip de onunla fili karşılaştırmaya davet etmeye kalkışmak mânâsız olurdu. Onda zahiri sebep mikrop değil, ortaya çıkan hastalıkdan ibaret kalırdı. O vakit süre "Görmedin mi Rabb'in fil sahiplerine ne yaptı. Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Onları, yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı." diye üç âyetten ibaret olur ve aradaki iki âyet onlar için mânâsız olduğu gibi, bizim için de mikropu ne kuş, ne de taş tanımadığımızdan dolayı hiç bir faydası olmaz ve yukunda söyledığımız gibi o vakit Peygamber'in düşmanları buna karşı bütün hücum yaparlardı. Halbuki file ve orduya karşı çıkmak, görünmez şeylerle değil de o fili isyan ettirecek ve uzaktan yakından görülebilecek kuşlar ve dolu gibi taşlarla o orduyu helak edivermek hem akıllı katında ve hem herkesin katında elbette daha açık ve daha şaşırtıcı ve daha acıab ve o kudretin bizim gibi tabii şartlarla kayıtlı olmayan büyüklüğünü göstermekte elbette daha açıktır. O olay gibi bu süre de böyle olağanüstü şeyleri insan eden ve Yaratıcının kudretini şirk ile kayıtlamaya kalkışan azgınlara, dinsizlere karşı açık bir delil göstermek üzere olayın gözçüleri huzurunda nazil olmuş, kimse de biz öyle kuş ve taş görmedik diyememiştir. Ancak onunla beraber sonradan çiçek ve kızamaktan ve zehirli ağaçlardan bahsedilen olmuştur. İnsaf ile düşünüp de söylemeli ki bu süre nazil olduğu zaman bu dili anlayan Arap belagatçı ve şairlerinin ile den göze görünmez fırka fırka mikrop veya mikropu taşlar mânâsını anlamış oldukları ve bu âyetlere öyle bir mânâ vermiş bulundukları kabul olunabilir mi? Bunu olduğu gibi anladıktan sonra, olsa olsa, "yenmiş ekin yaprağı gibi"den de taze ekin yiyecek küçük böcekler, kurtlar, güveler mânâsını ve belki de taşların sonunda bir çiçek kınışını anlayan olmuştur. Bu açıklık karşısında Abduh'un gerek rivayet ve gerek dirayet vesikalarını kaybedip eserdeki güzel ve faydalı fikirlerini de kıymetten düşürmesine acınmaz mı? Sonra da ona aldanarak âyetini "mikropu taşlar atıldı" diye tercüme eden bazı mütercim (çeviren)lerin aldanışına acınmaz mı? Bu sözlerimiz iyi niyetli olan irfan ehlinedir. Yoksa garazkarlıkla ne söyledini bilmez, taşları tırlı gibi dişi tersleri diye alay ederek onunla bir ordunun korkudan panik oluverdiğini söz diye söylemekten utanmayan ve Peygamber'i haşâ bir hristiyan rahibinin ıgracı yapmak için beraberinde Mısır'a ve İstanbul'a kadar seyahat ettirmeye çalışan ve Levh-i Mahfuz'u hiyeroglif; sayfaları, taşları kuş çakıldığında gömek, göstermek isteyen ve yalancılığı yegane hüner zanneden hümeze lümeze gürhuna Hutame'den başka ne yararsı? Hayat içinde bin dört yüz sene önce olmuş bir olayı bugün şahsi bir kıyas ile inkar edivermek, masal deyip geçmek kolay gibi görünürse de, onu bir yanlış tutmak için her yönden fırsat gözetip duran çağdaş, gözlemci düşmanlar karşısında pervasız haykırarak kolay değildir. O zaman Peygamber'e her taraftan ihşin püşküren düşmanları bile inkâr ve te'vile sapmamışken bugünkü dostları içinde ona inanamayıp da te'vile kalkışanlara:

"Düşman kadar olsun siper et süret-i hakki,

Ey dost Hüseyin olmaz isen bari Yezid ol" denmez mi?

Zira bu olay hakkında o zaman söylenmiş olan şiirler bile onun muhalifler katında da görülmüş ve mütevatir olduğunu isbat etmeye yeterlidir. Bununun hepsini burada açıklamaya ve saymaya yer yoktur. Bir kaçını yukunda zikretmiştik. Burada da meşhurlarıdan bir ikisini daha kaydedelim: İbnü Hişam'ın kayıt ve zaptettiği üzere İbnü İshak demiştir ki: Allah Teâlâ Habeşliler'i Mekke'den redd ve indirdiği bela ile karşı karşıya getirince Arap, Kureys kavmini büyüttü. "Bunlar, Allah'ın ehli, Allah onlardan dolayı harp yapıverdi, düşmanlarının hakkından geliverdi." dediler. Ve şairler birçok şiirler söylediler. Bunlarda Allah'ın Habeşliler'e yaptığını ve onların hilesini Kureys'ten nasıl reddettiğini zikrediyorlardı. Bu cümleden olarak Abdullah b. ez Zıbara b. Adiy b. Kays b. Adiy şöyle demiştir:

"Mekke deresinde defolun. Çünkü eskiden beri onun harimine illişilmez. O haram kilindığı geceler şair yaratılmamıştı. Yaratılmışlardan ona taarruz edecek bir aziz yoktur. Habeş komutanına sor ne gördü, bilmeyenlerine de bilen haber verecektir, altmış bin yerlerine dönemediler, hatta döndükten sonra da onların hastası yani Ebreh'e yaşamadı. Onlardan önce de orada Ad ve Cürhüm vardı. Allah, kulların fevkinda onu ikame buyurur".

Ebu Kays Saffi b. Eslet b. Çsem b. Vail de şöyle demiştir:

"Allah'ın yaptıklarından birisi de Habeşliler'in fil güdüldü, çünkü bütün gönderdikleri sevkıyatları yerinde kaldı, helak oldu. Sopolan, çengelleri o filin boğurleri altında idi, burnunu da yirmişler yırtılmıştı, kamçısını niğvel; teber şişi yapmışlardı, kastettiklerinde kafası yanılmıştı, öyle iken dönüp gerisin geri geldiği yola gitti ve orada bulunanın hepsi zulme gelmişti, derken Allah üstlerinden bir çakil yağdın gönderiverdi de, onları kuzulardı dercesine düürverdi. Bilginleri sabra teşvik ediyorlardı, onlar ise koyun gibi bağıyorlardı"

Haniflerden Ümeyye b. Ebi's-Saet b. Ebi Rabia Sahafi de şöyle demiştir:

"Gerçekten Rabbimizin âyetleri parlaktır. Onlarla pek kâfir olanlardan başkası mücadele etmez. Geceyi ve gündüzü yaratmış, herşey aşıkâr, hesab olmuştur. Sonra Rabb-i Rahîm gündüze güneşteki yaygın ışıkları ile cila verir. Fili Muğammes'te habsetti, hatta sanki vurulmuş, ayakları kınılmış gibi sürünüyordu. Boyun halkası yere sürülerek ki, tıpkı bir dağın kayasından bir kudur düşmüş gibi. Etrafında Kinde meliklerinden pehlivanlar, harplerde başı dönmüş şahinler vardı. Onu biraktılar, hepsi tarumar oldular, hepsinin bacağının kemdiği kınılmıştı. Kıyamet günü Allah yanında hanif dininden başka her din helaktedir." (Bu şiiri söyleyen Ümeyye b. Ebi's-Salt, müşriklikten, yahudilikten ve hristiyanlıktan çekilmiş, bununla birlikte İslâm'a girmeden de ölmüştü.)

Daha bunlar gibi birtakim şiirler vardır.

Şu muhakkak ki bu olayın en ibret alınacak noktası, hakka karşı kuvvetlerine güvenerek yalnız zulüm ve yıkmak maksadıyla tecavüz için Kâbe üzerine hareket eden ve önüne geleni çiğneyen saldıncı bir ordunun tam Mekke'nin yanına gelip de hedef ve maksadına ulaşmak üzere bulunduğu gün karşılarında görünürde insanlar tarafından hiç bir karşı koyma ve müdafaa vasıtaları yokken hatır ve hayale gelmiz bir şekilde bütün tedbir ve düzenlerinin Allah tarafından delâletle boğuluvermiş olması, yani "onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?" âyetidir. Diğer âyetler, kuşların akması, taşların yağdırılışı da bunun yalnız Allah tarafından olduğunu en açık bir şekilde açıklamak için niteliğiyle ilgili ikinci derecede âyetlerdir. Ve bunun böyle fevkalade açık olan icra şeklienden dolayıdır ki, onu müşriklere bile yalnız Allah'tan bilmişlerdir.

Fahreddin Râzi burada, şöyle bir soru sorar: "Kureys kâfirleri eski zamanlardanberi Kâbe'yi putlarla doldurmuş değil miydiler? Bu ise hiç şüphe yok ki Kâbe'nin duvarlarını tahrip etmekten daha çirkin, daha büyük suçtur. O halde Allah Teâlâ o azabı niçin yıkmak kastında bulanularna musallat kıldı da, onu putlarla dolduranlara musallat etmedi?" Sonra da buna şu cevabı verir: "Çünkü Kâbe'ye putları koymak Allah'ın hakkına tecavüz, Kâbe'yi yıkmak ise halkın hakkına tecavüzdür. Bunun benzeri yol kesenler, kanuna karşı gelen, katildir. Bunlar müslüman olsa bile şer'an öldürülürler. Halbuki kocamış, ihtiyar,

kör ve sabih savmea (manastırda ibadete çekilen) ve kadın kendi hallerinde iken kâfir iseler de öldürülmezler. Çünkü halka zararları dokunmaz".

Bunun özeti Allah'ın şeriatında dünyaya ait ceza, kulların haklarına zarar ve tecavüz dolayısıyladır. Yalnız Allah'ın hakkı olan hususta azab asıl ahirettedir, demek oluyor. Bundan başka yukarıda izah olunduğu üzere bu hadisenin asıl hikmeti, Allah dininin yayılması için dünyaya gelmek üzere bulunan Resulullah'ın doğumuna bir başlangıç ve onun davetine icabet etmeye bir hazırlama idi. Onun için bu süre, Peygamber'in şanında ve ona hitap ile nazil olduktan sonra bunu Kureyş Sûresi takip edecektir.

KUREYŞ SURESİ

"Kureyşin îlâfı (uzlaşması) için." Kur'ân'ın asıl resmî imlâsı (yazılış şekli) Hz. Osman'a nisbet edilen Mushafların hepsinde şekliindedir. "Şâfiye Şerhi Şeyh Rady'ı"de de açıklandığı üzere Küfî hattatların ilkleri, kelime ortasında gelen eliflerin hepsini ardardına hazfederler. Ve bunların benzerlerini hep böyle elifsiz yazarlardı. Basralılar'da ve müteahhîrîn (sonrakiler)de çoğunlukla bu elifleri yazmak kaide olmakla beraber ve gibi bazı isimler genellikle elifsiz yazıldığı gibi (Osman), (Muaviye), (Süleyman) isimlerinde de bazılar elifi hazfetmişlerdir.

Şu halde Arapça hattı kaidesine burada yahut diye iki imla (yazım şekli) caiz olabilirdi. Sonraki Mushaflarda müteahhîrîn (sonrakiler)in üslubu üzere çoğunlukla ikinci şekilde eliflerin ortaya çıkarılışı umuma kolaylık olmak için caiz görülmüş ise de Kur'ân yazılışının bir çok yerlerde Arapça yazı kuralılarına da uymayan özellikleri bulunduğu ve bunun aynı şekilde korunmasının gereği de unutulmamak lazım gelir. Burada Kur'ân'ın asıl resm-i hattı (yazım şekli) ise Küfî kaidesine yakın olmakla beraber tam aynı olmayıp, söylediğimiz gibi dir. "İthaf" da Kur'ân resm-i hattının böyle olduğunu beyan ederek der ki: Bütün Mushaflar de "ya"nın isbatı ve 'de hafzî ve ikisinde de (fâ)dan önce elifin hafzî üzerine icma etmişlerdir. Yani Hz. Osman Mushaflarının hepsi bunun üzerinde ittifaklıdır. Bunun sebebi de yazı değişmeksizin, bilinen üç kıraat üzere okunabilmesini muhafaza etmek olmalıdır. Çünkü Ebu Ca'fer kıraatında birincisi hemzesiz mekurs ya ile ikincisi "ya"sız hemze ile okunur. Bunun ikisi de mufaale babından mualefe mânâsına îlâf demek olup, birincisinde hemze ya'ya telyin olmuştur. İbnü Amir kıraatında da birincisi 'sız hemze ile ikincisi hemze ve ile diğer kıraatlar gibi okunur. Geri kalan kıraetlerin hepsinde ise ikisi de hemze ve ile şeklinde okunur.

Bunların mânâ itibarıyla farkına ve faydasına gelince: Hepsî de "ilf" ve "üflet"den olmakla beraber "îlâf", âlefe, yûlûfî îlâfen if'âl babından üflet ettirmek mânâsına malum masdar ve üflet ettirilmek mânâsına mechul masdar olabileceği gibi, âlefe yûlûfî muâlefeten ve îlâfen ve îlâfen diye mufaale babından üçüncü masdar da olabilir. Ve bu şekilde îlaf ve mualefe gibi üflet edişmek, yani anlaşmak, andlaşmak, muahede yapmak, antant kalmak mânâsına olur. Çoğunluk kıraâte göre zahiri if'âl babından görüldüğü için çoklan üflet ettirmek veya ettirmek, yani alıştırmak, alıştırılmak mânâsıyla tefsir etmişlerdir ki, bunda Kureyş'e izafeti mef'ûlüne veya failine izafet olmak muhtemeldir. Lakin "ya"sız "îlâf" ancak mufaale babından olduğu ve kıraâtler birbirini tefsir etmiş olmak daha açık bulunduğu için bir kısım tefsirciler de Ebu Ca'fer ve İbnü Amir kıraetleri karinesi (ipucu) ile ikisinin de mufaale babından muahede (antlaşma) mânâsına olduğunda ısrar etmişlerdir. Nitekim "Kamus"ta da der ki: Tenzilde îlâf ahd ve hufare (söz verme) ile icazet vermeye benzer; yani ahd ve eman ve korkuç yoldan yolcuların emin ve selamette gidip gelmeleri için yasaklık ve himaye tarzında verilen icazet (pasaport), geçirtme ruhsatına benzer, emir ve taahhüddür. Bunda Kureyş'e izafeti failine izafet olmak açıktır. İlâfin bu mânâsı da üfletten alınmış ise de bunda özel bir örf ve istilah mânâsı da bulunduğu ve her iki mânânın bir lafz ile ifadesine imkan bulamadığımız, bir de îlâf kelimesi sûrenin ismi gibi olduğu için meâlde aynen muhafazasını daha muvafık ve doğru bulduk. Zira bunu yalnız üflet ve itilaf ettirmek, alıştırmak, alıştırılmak, yahut andlaşma, anlaşma diye bir ihtimal üzerine tahsis etmek doğru olmayacaktır.

Ragîb'ün beyanına göre üflet, itilaf mânâsına isim olup aslında iltiyam (yararın iyileşmesi) ile toplanmadır. Yani esasında itilaf ve ünsiyet gibi uyuşup kaynaşma şekliyle toplanma mânâsı vardır. Onun için itiyat demek olan alışmak ve ayrılmamak demek olan lüzum ve uygunluğu ifade eden isimlik mânâları da onun gereğidir. Ahd, anlaşma, antlaşmak suretiyle itilaf da üfletten alınmadır. Şu halde, Kureyş'i alıştırmak, ınsıdırmak, Kureyş'in alıştırılması, alışması demek olabileceği gibi, Kureyş'in birbirliye yahut başkalarıyla ahitleşmesi, andlaşması, anlaşması, itilaf etmesi veya ettirmesi mânâlarını da ifade eder.

Kureys, Arap içinde Adnanîler'den, Adnanîler içinde Mudarîler'den, Mudarîler içinde Kinanîler'den, Kinanîler içinde Nadr b. Kinane evladından olan meşhur, büyük kabilenin ismidir. Alûs'nın beyanına göre Kurtubî buna sözlerin en sahih ve en sabiti demek ve bazıları fakihlerin de bunu kabul ettiklerini söylemiştir. Fakat Ebu'l-Fida ve diğerlerinin beyanına göre sahih olan Kureys, Fihr b. Malik b. Nadr b. Kinane evladidir. Fihr evladından olmayanları Kureys sayılmaz. Bunun, çoğunluğun fikri olduğu söylenmiş, hatta Zübeyr b. Bekkar, neseb ilmi bilgileri (neshâbûs)nin bunda ittifakları olduğunu söylemiştir. Kaf'ın fethî ile "karş", kesmek ve suradan, buradan bir takım şeyler toplayıp birbirine katmak ve ve ilhak ederek karıştırmak ve harpte birbirine kanşıp mızrakları birbirine karmakankış tokuşturmak mânâlarına masdar olur ki Türkçe'de kanşmak, karıştırmak masdanına lafız ve mânâ bakımından benzetilebilir. Nitekim harpte mızraklar birbirine girip karıştığı zaman denilir ki süngüler mızraklar kanşıp, birbirine girdi demektir. Tekarrûş da tecemmu (toplanma) mânâsındadır. Kaf'ın esriyle "kırş" deniz canavarlarından birinin ismi imiş ki denizdeki diğer hayvanları yer, kahreder ve kendisi yenilmezmiş. Bunun tasvir (küçültmesi) kaf'in zammıyla "Kureys" gelir. Fihr b. Malik b. Nadr, siddet ve kuvvetinden dolayı bu isim veya bu lakab ilı anılmış ve onun sülalesine nisbette Kuraşî veya Kurayşî denilmiştir. Künyesi Ebu Galib'dir. Bazıları da demişlerdir ki bu kabiley Kureys denilmesi Fihr zamanında değildir. Bunlar Huzailer'in Mekke'yi zabt ve Kâbe'nin anahtarlarını onlardan almalan üzerine dağılmışlardı. Sonra Resulullah'in ecdadından ve Fihr'in sülalesinden Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüeyy b. Galib b. Fihr, bu dağılımı olan kabileyi derleyip toparlayarak Huzailer'den Kabe'nin anahtarlarını geri alarak şereflerini yeniden kurduğu zaman Fihr evladından olanların hepsine Kureys ve nisbetinde Kuraşî yahut Kurayşî denilmiştir. Ebu'l-Fida der ki: "İbnü Said Mağribî'nin nakli böyledir. Buna göre Kureys, Fihr'in kendisinin değil, evladının ismi olmuştur". Ve bu şekilde Kureys toplanma mânâsına olan "tekarrûş"ten türemiş olarak terhim (kısaltma) yoluyla küçültülmüş demektir. Zira ziyade babdan tasğir (küçültme) sigası ancak kısaltma ile kabil olur. Ferra, ticaretlerinden dolayı kazanma mânâsına tekarrûşten olduğunu söylemiştir. "Siyer-i İbnü Hişam"da der ki: "Kureys'e Kureys denilmesi tekarrûştendir. Tekarrûş, ticaret ve kazanma mânâsındır. Ru'be b. Accac şöyle demıştır: "Yağ ve hilesiz saf şeyler, onları ticaret ve kazancın döküntüleri olan kalitesiz buğdaya ve halhal başlarına muhtac etmiyordu."

Şuğuş, bir çeşit buğday, haşl, halhal ve bilezik başlan; kuruş da ticaret ve kazanmadır. Bu recez bahrinde yazılmış şiirde ticaret ve kazanç mânâsına olan kuruş dilimizde ticaret için değişim aracı olan para için birim olarak kullandığımız "kuruş" kelimesiyle ağıktan ilgili görünür. Bundan tekarrûş kuranlaşmak, ticaret edip kazanmak demek olur. Bir görüşe göre Kureys ismi bundan alınmadır. Alûs'nın beyanına göre bazıları da "teftiş" mânâsına "takriş"ten olduğunu, çünkü bunların atalarından beri ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını teftiş ederek arayıp sormak ve hacıların eksiklerini gideriklerini gözetip çaresini arastırarak âdetleri bulunduğunu söylemişlerdir. Gerek ziyadedden olsun, gerekse aslı üzere sulası (üç harfli)den olsun Kureys kelimesinden tasğir (küçültme)in tazim (yüceltme)k için olduğu da söz yaktır. Nitekim şu beyitteki:

"İnsanların hepsinin her halde aralarına girecek Bir dahiyecik (musibetci) ki, ondan parmakların uçları sararın." (Burada "düveyhiye" diye tasğir (küçültme) sigasıyla ifade olunan musibetcikten

maksad ölümdür. Küçültme bunun en küçüğünün bile büyüklüğünü ve dehşetini ifade etmek için ziddiyle kinaye edilmiş gibidir.)

"Düveyhiye" kelimesinin tasğiri (küçültmesi) büyükmek için olduğu meşhurdur. Ve izah olunacağı vechile Haşim ve kardeşinin de Kureys'i îlfta büyük hizmeti olmuştur. Malumdur ki Rasul-i Ekrem (s.a.v.) hazretleri "Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abd-i Menaf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Galib b. Fihr b. Malik b. Nadr b. Kinane b. Huzeyme b. Müdrîke b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnan"dir. Adnan da daha hayli batın ötede İsmail b. İbrahim Aleyhisselam zürriyeti olması hasebiyle Peygamberimizin nesebi de İbrahimî, İsmailî, Adnânî, Mudarî, Kinanî, Kureşî, Haşimî'dir.

Şu halde diğer âyetlere ve mucizelere bakmaksızın yalnız bu cihet nazar-ı itibara alındığı, Kusayy'ın ve Haşim'in Kureys'i îlfaftaki şeref ve hizmeti ve fil olayı dolayısıyla de Beyt ve ehl-i beyt hakkında ortaya çıkan Allah'ın yardımı düşündüğü şekilde bile Hz. Peygamber'in tevhit davetine ilk önce Kureys'in koşması lazım gelirken, yine ilk önce onları Allah'a ortak koşmada ısrar ederek muhalefet ve karşı koymaya kalkışmaları bu sûrenin nüzul sebebi olmuştur.

'Deki "lâm"ın mânâsında üç vecih söylenmiştir:

1- İbnü Cerir gibi bazılarınn seçtiğine göre teaccüb için olup mahzuf fiiline müteallık (ilgili) olmaktadır ki, Kureys'in kış yaz yolculuk ve sefere üfletleşip bu Beyt (Kâbe)'n Rabbine kulluk etmemelerine teaccüb edin (şaşın), o şaşmaya layıktır demek olur. Bu mânâ sûrenin başlı başına bir süre oluşuna ve "ibadet etsinler" emrinin açıklamasına göre münasip bir mânâ olmakla beraber, yolculuğun mutlaka kötülüğüne işaret eder gibi olması hasebiyle pek uygun değildir.

2- Ta'll için olmaktadır. Bunda da iki vecih vardır:

Birisi, önceki süredeki "onları kıldı" veya "nasıl yaptı" fiilleriyle ilgili olmaktadır. Bunu, bazıları sûrenin müstakil olmasına aykırı görerek, bu sûrenin başında o fillerden birini takdir etmek daha uygun olacağını, yani "öyle yaptı ki Kureys'in îlâfı için" mânâsına olmasını tercih etmişlerdir. Bu şekilde îlâf, bir nimet olarak zikredilmiş demektir. Lakin bunu karşı denilmiştir ki, Kur'ân'ın hepsi bir süre gibi mânâ bakımından birbirine bağlı olmak itibarıyla bir sûrenin diğerine mânâ cihetinden bir ilişkisi, onun haddi zatında bir süre olabilesine engel olmamak gerekirse de, fil olayını yalnız Kureys'in yolculuğa îlâfı ile sebep gösterme doğru olmaz. Çünkü bu yolculuk ve seferden maksad, Yemen'e Şam'a ticaret için sefer olduğuna göre Kureys'in bu yolculuğa üfleti ve bu konuda Yemen ve Şam hükûmetleriyle antlaşma ve uyusmalan yalnız fil olayından sonra değil, daha önceden ve bilhassa Abdi Menaf oğulları Haşim ve kardeşleri zamanından beri yapageldikleri bir üflet olduğu malum bulunduğundan dolayı fil vak'ası bu üfleti meydana getirmek için oldu demek doğru olmaz. Gerçi fil sahipleri gayelerinde başarılı olsalardı, bu üflet kalmayacaktı. Ve onları o şekilde defedilmeleri ve yok edilmeleri gerek diğer Arap kabileleri ve gerek etraftaki melikler nazından hümet ve ilgilerini artırarak kendilerine daha çok ısınmalanna ve üfletlerini artırmalanna başlıca bir sebep olmuş bulunması itibarıyla bunu o olayın fayda ve sermelerinden başlıca birisi saymak ve bundan dolayı "lâm"ı ta'lliden çok başlıca bir akibet için düşünmek doğru olabilirse de bunu fil vak'asının tek sebebi ve hikmeti imiş gibi düşünmek doğru değildir. Onun için bunu fil vak'asının ve bir dış sebebi, ve de bir gayeye ait sebebi, yani sırf onun sonucu olan tertip edilmiş bir hikmeti olarak değil, onunla da bir münasebeti bulunmakla beraber, Allah Teâlâ'nın daha sonra dinini açıklamak üzere Beyt (Kâbe) dolayısıyla Kureys'e daha önceden nasib edip bu sürede beyan buyurmuş olduğu ayrıca bir nimeti olan bir îlâf ve üflet olarak düşünmek lazımdır. Bu ise deki lâm'ın ta'll için olmakla beraber, yukanki süre mefhumuna değil, ancak ilerdeki "ibadet etsinler" emrine müteallık olmasıyla mümkündür. "fe"nin sonrası evvelinde amil olmayacağına dair meşhur bir nahiv kaidesi varsa da "Benden sakının." (Bakara, 2/41); "İnananlar Allah'a dayansınlar." (İbrahim, 14/11) misalleri vechile buradaki "fe"nin de ona engel olacak kabiliden olmadığı beyan olunmuş ve özellikle Nahiv imamlarından İmam-ı Halil ve Sibeveyh bu'n lâm'ının'ın ye müteallık olduğunu beyan ve tasrih etmişler. "Keşşaf" sahibi Zemaşenî gibi dil kritikçileri de bunu tercih etmişlerdir. Bu taallik (ilgi) doğrudan doğru olmasa bile aralı (gizleme) ve tefsir suretiyle sahih olacağına hiç tereddüde yer yoktur. Bu sebeplerden dolayı, biz de meâlde bu vechi açık olarak tercih edip seçtik. Hitap de Resulullah'a olup Kureys'e emir, emr-i ıâib olduğu için mânânın özeti su olmuş olur: Ey Muhammed! Rabb'ının fil sahiplerine o yaptığınan başka Kureys'i kabilesine daha bir çok özel ıhsanları olacak ve olacaktır. Bunlardan başlıca birisi onlarda veya onları lehine olan îlaf, yani meydana getirilen ve daha çok getirilmesi istenen üflet ve anlaşmadır ki, fil olayından sonra bilhassa hatırlatmaya değer.

2. Ondan dolayı herkesten önce iman ve kulluk etmeleri lazım gelirken etmeyen o Kureys'e tebliğ et ki, onların husule getirilmiş ve getirilecek üflet ve anlaşması için, - önceki îlâf yahut îlfaftan bedel-i kül veya ba'z'ır yani bilhassa o kış ve yaz yolculuğuna îlfafları, kışın ve yazın göçe, sefere üflet ettirildikleri veya daha çok ettirilmeleri için, yahut kış ve yaz seferde vardıkları yerlerde üflet ve ünsiyete mazhar edilmeleri için yahut kış ve yaz seferi hakkında etraf ile üfletleşerek anlaşıp anlaşılman, ahitleşmeleri için.

RIHLET: Malum ki göç, sefer demektir. İlâf if'âl babından olduğuna göre rihlet onun mef'ul-i bihi, mufaale babından olduğuna göre de "câr" (cerr eden)in haziyle takdirinde mef'ul-i lehidir. İz bu kış ve yaz İbnü Abbas'tan rivayet edildiği üzere Kureysî ticaret için kışın Yemen'e, yazın da Şam tarafına Basra'ya sefer ederlerdi. Aynı şekilde gerek ticaret ve gerek diğer maksatta yazın yazlık olarak Talî'e göçerler, kışın da Mekke'ye'ye göçerlerdi. Nakkaş tefsirinde dört seferleri olduğu zikrolunmuş, İbnü Aliyye bu görüşün reddedilmiş olduğunu söylemişse de "Bahru'l-Muhl't"de der ki: Reddolanması uygun değildir. Çünkü îlâf aşabı dört kardeş idi ki, bunlar Abd-i Menaf oğullarıdır: Haşim, Şam meliki ile anlaşırdı. Ondarı atlar almış, onunla Şam ticaretinde emniyet bulmuştu. Abd-i Şems, Habes'e; Muttalib, Yemen'e; Nevfel de Faris ile anlaşırdı. Bunlara "Mütteccirîn" denirdi. Diğer Kureys tüccarları bu dört kardeşin adlarıyla ticarete giderler, ondan dolayı onlara da dokunulmazdı. Ezherî "el-îlâf yani "hufâre" denilen yasaakılıktla kunuyuşa benzer" demıştır. Böyle olunca bu dört kardeşin himayesinde olarak tüccarın bulunduğu bu dört mevki itibarıyla Kureys'in dört seferi olmak diye ifade olunan iki sefere zit olmaz. Rihlet, cins ismi olarak bir ve daha çok sefere de şamil olabilir. Nitekim şair bu dört kardeşî methettiği su beyitlerle bu mânâyı anlatmıştır:

"Ey yükünü, seferlerini değiştiren adam! Abd-i Menaf ailesine inseydin a... Onlar ufuklandın ahd almışlardır, ve seferi îlaf için sefer ederler. Bir bahşış veren bulunmazken onlar bahşış verirler. Ve misafirlere buyurun derler. Ve zenginlerini fakirlerine karıştırlar O derece ki hatta fakirleri kifayetiği gibi olurlar". "Bahr"ın sözü burada bitti. Yukarıda kaydettiğimiz vechile "Kamus"ta da tenzildeki "îlâf"ın ahd ve mânâsı beyan edildikten ve bu ahd ilı alan Haşim olduğu zikredildikten sonra sûrenin meâlî, şöyle izah edilmiştir: Kureys, Harem-i Şerif'in sakinleri idiler. Etraflarında halk vunu lup çarpılarak onlar erzaklarının temininde ve yazın, kışın seferlerinde emniyetle gidip geliyorlardı. Bir anzaya uğradıkları zaman, "Biz Allah'ın hareminin elhiyiz." diyorlar ve bundan dolayı kendilerini kimse dokunmaydın. Haşim, Şam ile anlaşıyordu; Abdigems, Habes'e; Muttalib, Yemen'le; Nevfel, Faris'le, diğer Kureaş tacirleri de bu kardeşlerin tutamaklarıyla bu şehirle gidip geliyorlar ve o sayede onlara da dokunulmuyordu. Bu dört kardeşten her biri kendi sefer nahiyesinin melikinden bir ahd ve eman vesİKası almıştı.

Kamus tercemesi "Okyanus'un bunu izahında da zikredildiği üzere Kureys halkı ötedenberi ticaret ehli ise de ticaretleri -hemen- hemen Mekke ve etrafına münhasır

gibiydi. Başlangıçta Haşim b. Abdi Menaf, Şam melikinden ahd ve eman almıştı. Bir defa Haşim Şam tarafına azmedip vasıl olduğunda şeref ve şanı, Şam'da hükümrân olan Kayser tarafından duyulup huzuruna davet ve riyaset eylemişti. Haşim bu vesile ile münasebet getirip Kureyş tacirlerinin bazı Yemen ve Hicaz mallarıyla Şam ülkesine emanet ve selamete gidip gelmeleri için ahd ve emanı içeren bir ruhsatname istemiş, o da isteği üzere resmi bir vesika vermiş olmakla ondan sonra Kureyş tacirleri Şam tarafına ülfet ettirilir olmuştur. Bunu gören kardeşleri de anlatıldığı üzere Habeş'ten, Yemen'den, İran'dan böyle birer ruhsat almışlardı ki, bunlar birer "kapitülasyon" demek olur. Bu şekilde Kureyş kabilesi yaz kış seferlerinde bu dört kardeşin hufaret denilen delalet ve himayesi altı altında emniyet ile gidip geliyorlardı.

Bu izahlardan da anlaşılıyor ki, ilâf deyimi iki haysiyette iki mânâ ifade etmiş oluyor. Birisi uyuşup anlaşarak bir muahede ve antlaşma ahdetmek ki, bu mânâda mufaale babından olan ilâf ve ilâf sarh; birisi de diğeriini alıştırarak vechile hufare denilen delalet ve himaye suretiyle koruyarak ülfete sevkettimdir ki bunda da if'al babından olan il'af sarhtır. Bu sürede bu kelimelerin bedel yoluyla iki defa zikredilmesinden de her birinin bir mânâyı işaret olması muhtemel olduğu gibi İbnü Amir kırâati de birisinin il'af, ikincinin ilâf olmasında sarhtır. Bu itibar ile de meâlde ilâf lafzının bu iki mânâyı içermek üzere aynen muhafazası lüzumu ortaya çıkar. Bütün bu mânâlarda "kiş ve yaz seferi"nde ticaret seferi mânası esas olmuş oluyor. Bununla beraber bu ilâf Kureyş'e ait olmakla beraber seferin de mutlaka onlara ait olması lazım gelmez. Bu anlaşma suretiyle Kureyş başkalarını da sefer ve nhlete ilâf etmiş olmak muhtemeldir.

Bundan başka Fahrreddin Râz'nin ikinci bir görüş olarak zikrettiği vechile bu kiş ve yaz seferinden maksad, diğer halkın hac ve umre için Mekke'ye sefer ve yolculuklan olmak, Kureyş'in bu sefere ilafından maksad da emniyet ve asayiş temin ile etraftaki halkı ona ısındırarak şekilde ragbetin fazlaşmasına hizmet etmek olabilir. Nazmın buna da ihtimali vardır. Fakat meşhur olan önkidir.

Geçen açıklamadan da anlaşıldığı vechile Kureyş'in bu seferlere ülfeti fil olayından sonra başlamış değildir. Çünkü Haşim ve kardeşlerinin fil olayından önce, bu olayın ise hayli sonra Abdülmuttalib zamanında olduğu bilinmektedir. Şu kadar ki fil sahipleri maksatlarında başanlı olup da Kâbe'yi yıksalardı Kureyş'in bu önemi ve bütün bu ilâf ve anlaşma menfaatleri eden kaçacağı kesin olduğundan olayın bunları teyit ve takviye etmiş olduğu da, şüphesizdir. İki sûre arasında asıl benzeme yönü de budur.

Şunu da dikkat nazanna almak gerekir ki, mef'ul-i leh mutlaka husulî olmak gerekmez. Gayeye ait illet, tertip edilmis fayda kabilinden neticede husule getirilmek üzere tahsil de olur. Mesela sevdiği için söyledi, denildiği gibi, sevdirmek için söyledi de denilebilir. Onun için Kureyş'in o zamana kadar husule gelmiş bulunan ilâfı için demek olabileceği gibi, o zamana kadar henüz tamamiyla husule gelmeyip daha çok ilerde olacağı Allah'ın muradı olan ve yalnız Mekke ve Arabistan havâlisine değil, bütün çihana karşı ülfet ve anlaşma ile yüksek bir medeniyet, emniyet ve asayiş taahhüd edecek gelişen bir ilâf ve te'lif dahi olur ki, bu da sadece normal ufak tefek ticaret işleriyle değil, Beyt (Kâbe)-i Şerif'in ve Muhammed Aleyhisselam'ın peygamberliğinin ve tevhid dininin kadriini hakkıyla bilerek ve gerçekten Emin Belde'nin ve Harem-i Şerif'in ehli olacak ahlak ve tavırlara sahip olarak ve fil ashabı gibi ortaya çıkması düşünölebilen saldırgan düşmanlara karşı mücadele ve Allah'a kulluk için birleşerek "Hacıları su verme ve Mescid-i Haram'ı onamayı(isnayı yapan); Allah'a, ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihad edenle bir mi tuttunuz?" (Tevbe, 9/19) mefhumu ile hareket etmek üzere yaz ve kış her mevsim için gereğine göre seferberlik edebilecek vechile bir ilâf ve ülfet hasil etmekle, yani İslâm dinine sanılmakla olacaktı. Onun için burada yukarıda açıklığıdğı üzere husule gelmiş bulunan ilâfın ve ticaretin de sükrü lazım gelen Allah'ın bir nimeti olduğuna işaretle beraber, asıl ilerde husulü arzu edilen yüksek ilâf ve anlaşmanın temel bulunan tevhidî ibadet ve kullağa sevk için ilâf nimetine özellikle önem verildiğini ifade etmek üzere öne alınmıştır.

3. Şu halde "Keşşaf" sahibinin beyan ettiği vechile mânâ şu olur: Allah Teâlâ'nın saymaya gelmez diğer nimetlerini hesap edemeseler, düşünmeseler bile Kureyş hiç olmazsa sırf bu ilâf nimeti için Bundan böyle bu Beyt (Kâbe)'nin Rabb'ine ibadet ve kulluk etsinler. Yani Muhammed Aleyhisselam'ın daveti üzerine serkeşlik etmeyip hakkı tanısınlar, şirk ve isyandan vazgeçsinler de fil sahiplerinin saldınsından muhafaza buyurulmuş Beyt-i Atik (eski Beyt) olan şu Kâbe'nin ortak ve benzerden uzak Rabb'ine ibadet etsinler, yalnız onu Mabud tanıyıp onun emri gereğince ibadet ve kulluk yapsınlar, o Beyt'in ehli olacak Rabbanî ahlâk ile ahlâklanarak ona hizmet için gereken görevi yapmak üzere kış yaz her türlü mücadele ile yüksek ilafa hazırlansınlar.

4. "O Rab ki" Rabb'in sıfatıdır, yani bu Beyt'in Rabb'i ki onları, (o Kureyş'i) büyük bir aklıktan duyurdu ('un ve 'in tenvinleri yükseltmek ve korkuya düşürmek içindir). Bu açıklık ve duyum hakkında üç görüş vardır:

1- İbrahim Aleyhisselam'ın: "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin Beyt-i Haram'ının yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabb'imiz, namazı kılsınlar diye (böyle yaptım). Artık sen de insanlardan bir takım gönülleri, onları sever yap ve onları çeşitli meyvelerle besle." (İbrahim, 14/37) duasına işaret olmasıdır ki, Beyt-i Muharrem (Kâbe)'nin yanında Mekke ziraatsı bir vadi olduğu halde Hz. İbrahim'in duası ve Kabe'nin hümeti sayesinde İbrahim zürriyetinden İsmail ve evladının ve onlardan olan Kureyş'in "Onları çeşitli meyvelerle besle." (İbrahim, 14/37) âyeti ölçüsünce meyvelerden beslenerek yaşayabildesidir.

2- Yine bu dua meyvesi ve Beyt'in bereketi olarak Kureyş'in, beyan olunduğu üzere yaz ve kış ticaret seferlerine ilâfı vasıtasıyla o muhitte tabii olması lazım gelen aklıktan korunmuş olmaları ki, burada en açık olan budur.

3- Yusuf seneleri gibi süren şiddetli kıtlığa işaret olduğunu da söylemişlerdir ki leşleri ve kemikleri bile yemişler ve Hz. Peygamber'in duası berekâtıyla kurtulmuşlardı da Kureyş kâfirleri yine imana gelmemişlerdi. (A'râf Sûresi'nde "Biz her hangi bir ülkeye bir peygamber gönderdiyse, onun halkını yalvayı yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkımsızdır." (A'râf, 7/94) âyetinde ve daha bazı yerlerde buna dair söz geçmiştir. Bkz.). Ve müdhiş bir korkudan emin buyurdu. Bu da fil ashabının defedilmiş olan korkusudur. Bununla beraber "Gömediler mi çevrelerinde insanlar kapılıp öldürölür veya esir edil)irken biz (Mekke'yi) güvenli bir bölge yaptık." (Ankebut, 29/67) buyurulduğu üzere etraflarından halk vahşet ve kötülük içinde vurulup çarpılıp dururken Kureyş Beyt'in civarında emin harem, emin belde olan Mekke ve havâlisinde emniyet buldukları gibi Harem ehli, seferlerinde de ilâf ile korkudan emin olarak gidip geliyorlardı. Halbuki o Beyt'in, o Harem'in ehli olabilmek için bütün çihana karşı o etrafın cehalet ve kalbükünü islah, emniyet ve asayişini tesis, ihtiyaç içinde kıvranan fakirlerle ve miskinlere gereği vechile yardım etmek, Allah'ın birliğini bilerek onun yolunda ve onun hükümlerini yerine getirme uğrunda mücadele ederek ona layık kul olmak, hasılı hak ve tevhid dini olan İslâm'a kamil iman, sıdk u sadakatle sanılarak Ve'l-Asn Sûresi'nde özetlenen esas üzere çalışmak lazımdır.

Görülüyor ki Elemtere Sûresi'ne bağlı gibi görünen bu sûre buradan yukarıki sûrelere de dönüp bakılarak ta Vettini Sûresi'ndeki "Ve gününilir şehre andolsun ki." (Tîn, 95/3) âyetini hatırlatır, orada "Artık bundan sonra hangisi şey sana dini yalanlatabilir?" (Tîn, 95/7) buyurulduğu gibi, buraya kadar kıymetli dinin esasları özetlendikten sonra, burada da "Dini yalanlayanı gördün mü?" (Mâûn, 107/1) diye Mâûn Sûresi başlayacaktır.

MAUN SÜRESİ

Gördün mü? Hitap yine Allah'ın Resulüne bağlı ve dolayısıyla genel olarak hitaba kabiliyeti olanların her birinedir. Soru, teaccüb (şaşma) suretiyle hazırlama içindir. Alemda açlık ve tokluk, korku ve emniyet gibi birbirini takip etmekte olan acı ve tatlı halleri görüp duran, ilâf ve anlaşma ile yardımlaşma ve toplum içinde yaşamak ihtiyacında bulunan

insanlar içinde Hak Teâlâ'nın ceza ve mükafatını inkâr edenlerin, dine inananların bulunması şaşılacak bir şey olduğuna tenbih ederek onların ruh halleriyle benliklerini tanıtmak ve öylelerin huylarındaki düşkünlüklerden minlerini sakındırmak için dikkat nazarını celbetmektir. Yani Ey Muhammed, Kureyş içinde küfredenlerin neler yaptıklarını görebek anladın, tanidin a: o dini yalanlayanı.

Burada da "din", en mutlak ve en esaslı menfuhumu olan ceza mânâsıdır. (Tîn Sûresi'ne bkz.) Yani insanları yaptığı iyilik veya kötülük karşılığında Hak Teâlâ'nın iyiliğe güzel sevap ile mükâfat, kötülüğe kötü azarlama ile ceza vermeçini, diğer tabirle herkesin bir olup da "Artık kim zerre ağırlıgınca hayır yapmışsa onu görür ve kim zerre ağırlıgınca şer yapmışsa onu görür." (Zılal, 99/7-8) ölçüsünce ettiklerini bulmalan Allah Teâlâ'nın inanılması, uyulması ve teslim olunup gereğince amel edilmesi lazım gelen kesin bir hükmü, bir Hak dini olduğuna tasdik etmeyip de dinin aslı yoktur, o yalandır der, cezaya inanmaz olan kimseyi gördün ya... Mukatil'den bunun As b. Vail Şehmi hakkında nazil olduğu rivayet edilmiş, ki kıyameti inkâr eder, çirkin işler yaparmış.

Südd'den Velid b. Muğire hakkında nazil olduğu rivayet edilmiş, Mâverdî de Ebu Cehil hakkında nazil olduğunu nakletmiş, rivayet edilmiştir ki: Ebu Cehil bir yetimin vasısı bulunuyordu. Bir gün o yetim gırl çiplak ona gelmiş, kendi malından bir şey istemişti. Ebu Cehil onu itirmeyiş ve aldırması idi. Kureyş'in büyüklük de çocuğu: "Muhammede git de sana şefaata ediversin." demişler, alay etmek istemişler. Öksüz onların maksatlarını bilmediği için Resulullah'a gelip yardımcı olmasını istemişti. Peygamberimiz (s.a.v) hiçbir muhtacı reddetmek adeti olmadığı için kalkmış, onunla beraber Ebu Cehil'in yanına gitmişti. Ebu Cehil "buyurun" deyip merhaba etmiş ve öksüzün malını vermişti. Kureyş'iller bunun üzerine Ebu Cehil'e serzeniş etmişler, "sen de sapıttın, Muhammed gibi Sabileştin" demişler. "Hayır" demiş, "sapıttımın velakin onun sağında solunda birer harbe gördüm, vermezsem vuracak diye korktum". İbnü Abbas'tan bir rivayette de hem cimri, hem mürâi bir münafık hakkında nazil oldu denilmiştir. Demek ki bu sûre bunların birisi veya hepsi sebebiyle nazil olmuştur. Fakat hükmü onlara mahsus değil, öylelerin hepsini içine alır.

2. Fâ, sebebiye veya mahzuf şartın cevabı olarak kendinden sonrasının kendinden öncesine terettüp etmesini ifade eder. mübteda, mevsülü haberdır. Müsnedin marife olunana da kasr ifade eder. Yani "gördünse bilirsin ya, görmedinse de bill işte cezaya inanmadığından dolayı öyle dinsiz insansız olan kimselerdir ki yetimi iter, öksüzü zayıf gördüğü ve Allah'tan korkmadığı için insanı ve merhamet etmiyerek kakar kakıştın, kahir ve hakaretle kovar azarlar

3. Ve miskin, biçare yoksulun yiyeyeğine dair teşvikte ve isteklendirmede bulunmaz. Kendisi doyurmadığı gibi, gerek kendi akrabalarından ve gerek diğer vakit ve durumu müsait olanlardan diğer kimselerin bakıp gözetmesi, doyurması için de kayırmaz, bir yardımda, tavsiyede, teşvikte bulunmaz, çaresizlerin halini düşünmez, fakirlere bakılmasına taraftar olmaz.

Burada "taâm'dan murad it'âm olduğu için "it'âmül'l-miskin" (yoksulları doyurmak) daha açık olacakkın "taâm" denilmesi nüktelidir. Bunda aç olan bir yoksulun, kudreti olanlar tarafından verilecek taâma (yemeğe) mülkü imiş gibi dinen bir hakkı taalluk ettiğine işaret vardır ki "Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır." (Zâriyat, 51/19) âyetinin mânâsıdır. Bu şekilde hak etmenin şiddetine tenbih ve başa kakmaktan men edilmiş demektir. Yani öyle bir çaresizi doyuran kimse, onun kendi hakkı olan bir yiyeyeği vermiş, borcunu ödemiş gibidir. "Azarlayıp kovmak ve teşvik etmemek" filleri, devamlılık ifade eden muzarı olmak hasebiyle, bu âyetlerin yukarıya bağlanmasından çıkan mânânın neticesi şu olur: Toplum halinde ülfet ve anlaşma içinde yaşamak ihtiyacında bulunan ve Allah'ın yardımıyla aklıktan kurtulmuş ve korkudan emniyete erdirilmiş olan insanların Allah'a ibadet ve kulluk etmeleri ve bu kulluğu yapmak için de öksüzlere, kimsesizlere bakmak, ağlara, biçarelere yemek yedirdi derman aramak için yardımlaşmaları Hak dinin gereği olan bir vazifeleri olduğu ve güçleri yeterken bunu yapmayanların Allah katında cezaya çarılacakları muhakkak iken, bunun zıddına öksüzü itip kakarak hakkını yemek ve yanıbaşındaki yoksul çaresizin en lüzumlu ihtiyacı olan yiyeyeği hakkında bir delalatte ve teşvikte bile bulunmayacak kadar acımasızlık ve merhametsizlik etmek insanlık hesabına şaşılmak ve teessüf olunmak lazım gelen pek acı bir züll, bir düşkünlük olmakla beraber böyle öksüzü kakmak ve fakirlere bakmamak gibi insafsızlıklar, dine yalan diyen kimselerin yapageldikleri âdeti, huyu demektir. Her ne kadar bir insanın dine inanmaması şaşılacak bir şey olsa da inanmadıktan sonra o fena huylar ona tabii gibi olacağı için pek şaşılmaz. Asıl şaşılacak taraf, dindar görünenlerin beden ve malen vazife ve ibadetlerinden gafleti ve mürâilik edip de cüz'î bir yardımdan sakınacak derecede cimrilik etmeleridir.

4. Onun için buyuruluyor ki fakat yazıklar olsun o namaz kılanlara. Yani vay hallerine, yazıklar olsun o cehennemin veyl denilen ve kan, ırın akan deresine düşecek olan namaz kılanlara, daha doğrusu namaz kıyor, mümin görünenlere.

5. Ki onlar namazlarından sehiv etmişlerdir, yanlışmışlardır. Dinin direği ve kulları derli toplu kalb ile Hakk'ın huzuruna durarak bir yükseltili, Allah'a kavuşmaya bir çeşit vasılı oluşu demek olan ve şu halde onun zikrıyla yardım ve inayetin den fert ve toplum olarak medet ve hidayet olarak onun nzasına, doğru yoldan yaklaşmak üzere emrine göre kulluk vazifelerini ihlas ile yapmak için sevk ve uyandırık almak gereken namazlarından gaflet ile yanlışlardır. Dikkate şayındır ki namazlarında sehiv değil, namazlarından sehiv ile azarlama yapılmıştır. Çünkü bazan namaz içinde sehvetmek, yanlışlık insanlık gereği çekinilmesi kabul olmayan anşazlardır. Onan dolayı Ata b. Dinar'dan rivayet edildiği üzere denilmiştir ki, hamdolsun Allah'a, namazda yanlışla ile azarlamanmış "namazlarında yanlışları" buyurmamış, "namazlarından yanlışlar" buyumuştur.

Namazdan yanlışlanın mânâsında da tefsircilerin bir hayli açıklaması vardır: Başlıca namazın öneminde gaflet edip onu gereği gibi ciddi bir vazife olarak yapmamaktır ki, kılınıp kılınmadığına aldırmamak, vaktine dikkat etmemek, geçip geçmediğine aldınıp etmeyip vaktinden geri bırakmak, terk etmekten üzülmemek, kıldığı vakit de Allah için halis niyet ile kılmayıp, dünyaya ait bir takım maksatlar, gayeler için münafıkça bir şekilde kılmak, ağıtkta, el yanında kılsıra gizliide kılmamak, kıldıkları da Hakk'ın huzurunda hayatın ruhanî ve cismanî bütün değişimlerini temessül ettirecek bir kulluk ve tazim olarak değil de Hz. Mevlânâ'nın dediği gibi, "baş yerde kuyruk havada" yahut Türkçe bir deyimle söylendiği gibi "iki yatış, bir kıntış bakış"tan ibaret bir gösteriş veya bir eğlenti halinde yapmak şekillerine şamil olur. Söz musallî (namaz kılan) denilenlerde olduğu için büsbütün namazı terketmek bu konudan harîc olmak gerektir. Bu konuda İbnü Cerir rivayet ettiği iki haberle de delil getirmiştir. Birisi Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.)'dan: Demistir ki Peygamber (s.a.v.) hazretlerine 'den sordum. "Onlar, namazı vaktinden geriye bırakanlardır." buyurdu. Birisi de: Ebu Berzele el-Eslemî (r.a.)'den: Demistir ki: İş bu âyeti nazil olduğu zaman Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Allahü Ekber, bu sizin için herbirinize bütün dünya kadar bağış verilmekten daha hayırlıdır. Onlar o kimselerdir ki namaz kılsıra namazın bir hayn olacağına ummaz, terk ederek Rabb'inden korkmaz."

Bunda sözün gelişine göre kıldıkları bir kaç vakit namazdan dolayı gururlanıp yanlışlıp da dini ondan ibaretmiş gibi diğer ibadet ve kulluk vazifelerini yapmayanlar da dahil olur. Zira birçok defalar geçtiği üzere dinin ruhu Allah'ın emrine ihlas ile tazim ve bütün hareket ve kuvveti, ceza ve mükâfatı ondan, bilerek, onun adına yarattıklarına şefkat esasında toplanır. Onun için Kur'an'da imandan sonra salih amelilerin esası olmak üzere namaz ve zekat beraber zikrolunagelmıştır. Böyle iken dindar geçinen birtakım kimseler vardır ki, namaz kılar görünürler de sadece onunla bütün dinin vazifelerini ifa edivermiş gibi farzederek yanlışlar. Zekat gibi diğer vazifeler önem vermez kaçınırlar. Allah için istemekten hoşlanırlar da, Allah için ufak bir şey vermekten, Allah'ın kullanna yardım etmekten ve Allah'ın emirlerinin ifası için lazım gelen masraflara güçleri yettiği kadar

iştirak etmekten çekinirler. Halbuki böylelerle mescidler tamir edilmez. Çünkü Tevbe Süresi'nde buyurulduğı üzere "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayan kimseler onanırlar." (Tevbe, 9/18). Ve "Muhakkak namaz kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir. Allah'ı anmak, elbette en büyük ibadettir." (Ankebut, 29/45) buyurulduğı üzere namaz çirkin ve kötü şeylerden vazgeçirildiği ve böyle Allah'ın zikri olan namaz en büyük vaiz olmak lazım geldiği halde onun yasaklamaları ve öğütleri sayesinde kötülük ve çirkinliklerden vazgeçmeyen, iyilik ve kulluk görevlerini düşünmeyen, Allah için yardım borçlarını vermekten bile sakınan kimseler de namazın mânâsından, yasaklama ve öğütünden gaflet ederek olanmazından yanılmış olurlar. Bununla beraber bu âyetin mânâsı şu iki âyet ile de izah olunuyor:

6. Onlar ki mürâlik ederler, gösteriş yaparlar. Her ne amel yapsalar Allah için yapmazlar da halka gösteriş için ve herkesin göreceğı yerde yaparlar.

7. Ve mâûnu menederler. Zekâtı vermezler, yahut kimsenin esirgemeyeceğı ödünç gibi cüz'i bir yardımlığı bile sakınır, kimseye bir damla birşey vermek, istemezler. Öyle cimri, öyle pinti olurlar. Böyle olanların zekat veremeyecekleri ise öncelikle anlaşılır.

İşte böyle namaz kılar, dindar görünüp de namazlanndan yanılan, mürâlik, gösteriş yapıp da ufak bir yardımdan bile kaçınan kimselerin bu halleri, dinsizin dini yalanlamasından değil ise de yetimi kakıştırmasından, fakirlere yardım etmemesinden daha çok şaşmaya değer, yazıkoları onlara!

Görülüyor ki Fil Süresi'nden sonra Kureys Süresi bu Mâûn Süresi ile açıklanarak buradan "veyl" (yazıklaırlı olsun) kelimesi ile lafız bakımından ve "yardımlığı sakınırlar" ile de mânâ yönünden Hümeze Süresi'nin "İnsanları diliyle çekıştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden her fesat kişinin ya haline! O ki mal yığdı, onu saydı durdu. Malının, kendisini ebedi yasaıacağını sanır." (Hümeze, 104/1-3) mefhumuna bağlandıktan ve Fil Süresi'nde "Görmedin mi?", burada "gördün mü?" hitaplarıyla Peygamber'e "Görmedin mi?" "Gördün ya" diye birer belâğatlı uyarma ile tenbih buyurulduktan sonra bunun arkasından Asr Süresi gibi yukanki bütün sürelerin semeresini üç âyette özetleyen ve Kur'an'ın en veciz süresi ve bilhassa Duhâ Süresi'nden beri gelen sürelerin mefumu üzerinde hepsinin tamamlayıcısı olan Kevser Süresi'yle de Muhammed Aleyhisselam'ın şanı, özetin özeti olarak tebliğ edilecek ve anlatılacaktır.

KEVSER SÜRESİ

Muhakkak biz (Süresi'ne bkz.) "Sana Kevser'i verdik." Hitap, Resulullah'adır. "İ'tâ"da malumdur ki, atıyye vermek, iyilik yapmaktır. Yani ey Muhammed, emin ol ki biz, Hak Rabb'in yüksek şanımızla sana özel lûtf ve ihsan olarak kevser verdik kevser.

KEVSER: Asıl lugatta çokluk demek olan "kesret"ten cevher gibi fev'al vezninde vasf veya bir isim ol Râzî'nin ve Ebu Hayyan'ın ifadeleri vecihle çokluğu ifrat derecede olan, yani çok pek çok, gayet çok şey demektir. Oğlu seferden gelen bir Arab'a "Oğlun ne ile geldi?" denildiğinde, "kevserle geldi" dediğini ve bunun çok şeyle geldi demek olduğunu naklederler. "Kamus'ta da şöyle der: Kevser, "herşeyin çoğu," "birbirine sanılıp bulunmuş olan çok toz", "İslâm ve peygamberlik, Taif'te bir mektebin adı, saykal vezninde kevser gibi,"hayyir mitâ" yani çok hayırlı, çok vergili adam, seyyid yani efendi adam ve nehir mânâsındır, cennette özel bir nehir adıdır ki cennetin bütün imrakanı ondan şubelere ayrılır. Kevser Süresi bunu içerir. Şu halde kelimenin yalnız türevine göre lugattaki esas mânâsı düşünülür, verildiği ve ihsan edildiği haber verilen şeyin de hayırlı, güzel bir şey olması lazım geleceğı, özellikle verenin Allah Teâlâ olması ve bunun verilmesi büyük şanla beyan buyurulması Allah kelâmında Kevser adıyla anılmasından da bunun hakikaten Allah Teâlâ katında sabit, yani ebedî ve sonsuz bir çokluk ifade ettiğı de düşünülürse bundan ilk anlaşılacak açık mefhum "hayr-ı kesir" yani çok, pek çok hayr demek olacağında şüphe edilmez. Ancak bunun asıl itibarıyla ne olduğuna ve din dilinde daha hususi bir mânâsı olup olmadığına gelince, bu hususta tefsircilerin türlü açıklamalarına rastlanır ki, "Tahrir"de yirmi altı görüşe kadar sayılmıştır. Bunlar içinde en çok bilinenlerden bir kağıni olsun söylememiz gerekir:

BİRİNCİSİ: Birçok tefsirlerde selef ve halefe meşhur ve yaygın olan mânâ, Kevser, cennette bir nehirnin özel ismi olmasdır. Zira yukanda da geçtiğı üzere bu mânâ Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet edilmiştir. "Kevser, Rabbimin cennette bana verdiği bir nehir." Bazı rivayetlerde bir havuzdur ki, çok hayır (hayr-ı kesir) ondadır. Ümmetin kıyamet günü vâpı ondan içecekler, kapları yıldızlar sayıscındır. İçlerinden kul olur titreme ile çekilir atılır: Ey Rabbim, o benim ümmetimdendir, derim. "Bilmezsin senin ardından o neler yaptı?" buyunulur, meâlinde olan hadiste "çok hayır" kavramı da açıklğa kavuşturularak cennette bir nehir veya havuz olduğu bilhassa beyan edilmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbnü Mâce, Nesaî, İbnü Cerir ve daha diğerleri bu nehirnin tarifi hakkında: Kenarları boş inci kubbeleri, içinden ezfer miski çıkar, süttan daha beyaz, baldan daha tatlı, genişliği ve uzunluğu doğu ve batı arası kadar, derinliği yetmişbin yıllık, ondan için bir daha susamaz, ondan abdest aları ebediyen perşan olmaz, benim ahdi (anlaşma)mı bozan, benim Ehl-i beytimi öldüren ondan içmez." gibi vasıflara Enes'ten, Hz. Aişe'den, İbnü Ömer'den, İbnü Abbas'tan müteaddit hadisler rivayet etmişlerdir. Bir çok hadislerde de havuz varid olduğu malumdur. Bundan dolayı ikisinden maksat bir midir? Havuz nehrin kaynağı veya denize kavuşan kısmı gibi midir? Yoksa ayrı midir, diye bahsedilmiştir. Meşhur havuz, mahşerdedir. Bazılan, mizandan ve sıratın öncedir demişler, bazıları da onlardan sonra cennetin kapısına yakın ve Muhammed ümmetinden cennet ehli aralanındaki hakları helallaşmak için hapsoılunacakları yerde olduğunu söylemişlerdir. Alüsi der ki: Buna göre havuz, değiştirilecek arzda demek olur. Kadı Zekeriyya, Peygamber (s.a.v.) hazretlerinin biri sıratın önce, biri de sıratın sonra olmak üzere iki havuzu olup, ikisine de Kevser denildiğini nakletmekle beraber doğrusu havuzun sıratın sonra ve Kevser'in cennette olduğunu ve onun munsabb (denize kaşnan kısım) olduğu için havuza da Kevser denilmiş olduğunu söylemiştir. Ve yine Alüsi'nin beyanına göre denilmiştir ki: Bu havuz mânâsına Kevser, Peygamberimiz'in zikrolunan nehir gibi özelliklerinden değildir. Belki diğer peygamberlerin de havuzları vardır.

Ümmetlerinin müminleri ona geleceklerdir. Nitekim Tirmizî hadisinde: "Her peygamberin bir havuzu vardır ve hep onun hangisinin geleni daha çok diye öğrenürler ve ben muhakkak onların en çok geleni olacağımı umanm." buyurmıştır ki, hadis, Tirmizî'nin dediğı gibi hasen garibdir. Onun için bu havuzlara iman ve itikat vacip değildir. Fakat Peygamber (s.a.v.)'in havuzuna dair olan hadisler tevâtüre yakın derecede meşhur olduğu için Ehl-i Sünnet katında ona iman vacib olduğu Akaid kitaplarında zikredilmiştir. Bununla beraber Mutezile'den ona imanın vacib olmadığını söyleyenler vardır. Şüphesiz ki bu süre gereğince Resulullah'a Kevser'in verilmiş olduğuna imanın ittifakla vacib olduğunda söz yoksa da, onun bir nehir veya havuz olmasına inanmak sahih olmakla beraber vacibtir denemez. Zira daha başka görüşler de vardır. Şöyle ki:

İKİNCİSİ: İkri'me'den rivayet edildiğı üzere peygamberliğin şerefidir. Zira peygamberlik, iki cihanın hayırlarını hem dünya, hem din saadetini gerektiren genel başkanlığı içeren ve bundan dolayı başlangıç itibarıyla rahman'ı lûtf, hem de sonuç itibarıyla rahim'ı lûtfu içine alan hayr-ı kesir (çok hayır)dır. "Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir." (Bakara, 2/269) diye "çok hayır" olduğu beyan buyurulan hikmetin en yüksek derecesidir. Razî'nin açıkladığı vecihle peygamberlik rütbesi uluhiyetten sonra ikinci mertebedir. Onun için "Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir." (Nisa, 4/80) buyurulmuştur, imanının bir esası olmuştur ve Allah'ı bilme esasının dalı gibidir. Zira peygamberlikte marifet için önce Allah Teâlâ'nın zatına, ilmine, kudretine, hikmetine dair bilgiler edinmek gerekir. Peygamberlikte bilgi (marifet) hasıl olunca da ondan semî (duyma) , basar (görme) ve bazılanın görüşüne göre sıfat-ı haberiyye ve vicdaniyye (haberî ve vicdani sıfat) gibi diğer sıfatlara bilgi edinilmiş olur. Gerçi peygamberlik diğer

peygamberlere de verilmiştir. Fakat peygamberlerin sonuncusu olan Peygamberimiz'in bu yüksek menkibeden hazzı ve nasibi hepsinden çoktur. O hepsinden önce zikredilmiş, hepsinden sonra gönderilmiştir. Bütün insanlara ve cinlere gönderilmiştir, bütün peygamberlerden önce haşrolunacak, dinine nesih varid olmayacaktır. Onun büyük ahlaki ve faziletleri sayılamayacak derecededir. Râzî burada bilinen diğer peygamberlerin mucizeleriyle onun mucizeleri arasında özet olarak bir karşılaştırma yaptıktan sonra demiştir ki, Allah Teâlâ onu seçtiğı kullarından önce getirip "Biz peygamberlerden ahidlerini almıştık, senden, Nuh'dan..." (Ahzab, 33/7) buyumuş ve ona böyle bir peygamberlik vermiş olduğu için caizdir ki o peygamberliğe Kevser ismini vererek "biz sana Kevser'i verdik" buyurmıştır.

Şu halde Kevser'i Peygamber'in çok faziletleri, büyük ahlâkı, her hayır içine alan Kur'an, tevhid, İslâm, ilim ve hikmet diye tefsir eden görüşler de bütün Muhammed (s.a.v.)'in mucizelerine işaret içeren peygamberlik ve Muhammedî risaletin gereklerini dahil olur. Bunların her birinin de "çok hayır" olduğunda şüphe olmadığı gibi, Kevser bunların ayrı ayrı her birine de bir şer'i isim olmuştur. Muhammedî risaletin özelliklerinden olan "Mahmud makamı"nın da bu arada zikretmek gerekir. Nitekim bir takım tefsirciler de bunu söylemişlerdir. Önceki sürede dini yalanlayanlara karşılık olarak düşünülmüş Kevser'den bütün mucizeleriyle âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği olur. Bunların her biri cennet nehirlerinin kaynağı olan bir nehirin akış feyzi ile temsil de olunabilir. Bundan başka:

ÜÇÜNCÜSÜ: Ümmetin âlimleridir. Hakikaten ilmen ve ahlaken peygamberlerin varisleri olan âlimler, çok hayırdır. O vahy kaynağından feyz olarak Resullah'ın zikrini yaşatmak, dininin eserlerini, şeriat ve ahlâkının bilgilerini yaymak için ümmete hayır ve fazilet öğretmek itibarıyla cennette ndvan kaynağından akan Kevser nehrine benzerler. Peygamberler, Allah'ı bilme esaslannda birlik olup da şeriatte (dinin ameli hükümlerinde) farklı olarak halkın kurtuluşu için ilâhî rahmetin yayıcıları olduğu gibi, ümmetin bilgilerini de kalbli hak tevhid ve vicdanları Muhammedî ahlâk üzere ndvan neşesiyle Muhammedî şeriatin esaslannda birlik, ahval ve zamana göre fûru ve dallannda farklı olarak halka rahmet nesfederler. Yine Râzî der ki: "Bunda fazilet iki vecchildir: Birisi; rivayet olduğuna üzere kıyamet günü her peygamber getirilir. Ümmeti de ardınca gelir. Nice peygamberin beraberinde bir iki kişi gelir. Bu ümmetin âlimlerinden her bir âlim de getirilir. Birçoğunun ardınca binlerce kişi de gelerek hepsi Resulullah'ın yanında toplanırlar. Öyle ki bazı âlimlerin tabileri diğer peygamberlerden birinin tabilerinden çok olur. İkincisi: Âlimler, vahyden almışmı olan naslara uymalarından dolayı isabet etmişlerdir. Kitabı korunmuş ve mazbut olan bu ümmetin âlimleri bütün himmet ve gayretlerini sarfedip meşakkatler çekerek yaptıkları istinbat ve içtihadda da isabet etmişlerdir. Bazılan hata etmiş olsalar bile onlar dahi başlangıçta, iyi niyetle hakkı arayıp gayretlerini sarfettiklerinden dolayı sevap kazanmışlardır." İsbat eden on sevaba nail olursa, gayret edip de hata edenin bir sevaba nail olacağı bir hadis-i şerifte beyan olunmuştur. Fakat hakkı aramayıp da içtihad adına arzu ve isteklerine tabi olanları ilim hayisiyyetle hareket etmemiş olduklarından dolayı, bu hayır ve faziletten harîç heva ehil olduklarını ise hatırlatmaya lüzum yoktur. Bununla beraber bu mânâ da ilim ve hikmet mânâsı altında düşünülebilir.

DÖRDÜNCÜSÜ: Tabilerin ve toplumunun, ümmetinin çokluğudur. Allah Teâlâ ona o kadar çok hayır! Ashab ve ümmet ihisan buyurmıştır ki Vakia Süresi'nde geçtiğı üzere cennet ehlinin yansından fazlası onun ümmetinden olacağı sahih hadislerle vaad olunmuş ve müjdelenmiştir. Râzî'nin zikrettiğı vechile şu meâlde rivayet olunan bir hadis-i şerif ile de istidlal edilmiştir. Peygamber efendimiz buyurmıştır ki: "Ben İbrahim hallullah'ın duası ve İsa'nın müjdelediğiyim. Kıyamet günü sefaati kabul edilenim. O vakit ben bütün peygamberlerle beraber bulunurken bize insanlardan bir ümmet ortaya çıkacak. Hepimiz onlara gözlerimizi dikeceğiz. Her peygamber onların kendi ümmeti olmasını arzu edecek. Göreceğiz ki abdest eserinden alınan ve elleri, ayakları parlıyor, ("abdestin eserinden parlak olarak nişanlanmışlar.") görünce ben diyeceğim ki Kâbe'nin Rabbi hakkı için bunlar benim ümmetim, derken onlar hesapsız olarak cennete girecekler. Sonra bize öncekilerin iki katı kadar diğer bir ümmet daha ortaya çıkacak. Yine gözlerimizi dikeceğiz. Her peygamber onların kendi ümmeti olmasını arzu edecek. Göreceğiz ki abdest eserinden alınan, elleri, ayakları parlıyor. Ben yine Kabe'nin Rabbi hakkı için bunlar benim ümmetim diyeceğim. Onlar da hesapsız olarak cennete girecekler. Sonra bize o yükseltilenler için katı yükseltilecek. Yine gözlerimizi dikeceğiz, deyip birincilerde ve ikincilerde anlattığı gibi söyledikten sonra Resulullah buyurmıştır ki: "İnsanlardan hiç kimse girmeden önce benim ümmetimden üç firma muhakkak ve muhakkak cennete girecektir". Peygamberimiz "Nikahlanınız, üreyiniz, çoğalınız, çünkü kıyamet günü ben sizinle (diğer) ümmetlere iiftihar edeceğim, hatta bir düşük ile bile." buyurmuş olduğu hadis de malumdur. "Sukut" (düşük) gibi henüz sorumluk sınırına ermemiş olanlarla bile öğünecek olan Peygamber'in öyle çok kalabalık olan ümmetin çokluğuyla ne kadar sevineceğini düşünmeli, bunun da pek büyük bir nimet olması hasebiyle bunu hatırlatmak hususunda da "Şüphesiz siz sana Kevser'i verdik." buyurulması da elbette güzeldir. Ve bu mânâda âlimler de dahil olur.

BEŞİNCİSİ: Hz. Peygamber'in evlatlarının çokluğudur. Bu sürenin inışı Peygamber (s.a.v.)'in oğlunun ölümü üzerine ona "ebter" diye edepsizlik etmeye kalkışan düşmanlarını red için olması sebebiyle bilhassa bu mânâ ile müjdeleme dahi pek uygundur. Yani düşmanlarının zannettiğı gibi senin oğullarının -hikmet sebebiyle ölmesiyle neslin kesilecek değil. Bilakis sana zaman geçmesiyle kesilip tükenmeyecek çok, pek çok nesil vereceğiz, demek olur ki, gerçekten de öyle olmuştur. Bununla beraber bu mânâyı üçüncü âyetten anlamak daha açık olur. Bunlardan başka daha bazı nimetler ve faziletler zikrolunmuştur. Fakat bütün bu mânâları söylenmekle beraber tefsircilerin çoğu "çok hayır" mânâsında ısrar etmişlerdir. Çünkü asıl lûgat itibarıyla anlaşılın en geniş mânâ odur. Diğerlerine Kevser denilmesi, hep bu "çok hayır" mânâsı itibarıyandır. Bunda dünyaya ve ahirete mahsus tasavvur olunabilen ve henüz tasavvur olunamayan her "çok hayır" da dahil olabilir. İbnü Cerir ve İbnü Asakir bunu Mücahid'den rivayet etmiş oldukları gibi, Said b. Cübeyr'den, İbnü Abbas'tan meşhur olan da budur. Buhârî, İbnü Cerir ve Hakim, Ebu Bîsr tarikiyle Said b. Cübeyr'den, İbnü Abbas (r.a.)'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Kevser, Allah Teâlâ'nın ona, yani Resulüne vermiş olduğu hayırdır, dedi. Ebu Bîsr, ben Said'e: "Birçok kimseler, o cennette bir nehirdir diyorlar", dedim. "Cennetteki nehir, Allah Teâlâ'nın ona ihsan buyurduğu hayırdandır." cevabını verdi." diye izah etmiştir. Bu cevap aynen İbnü Abbas'ın kendisinden de nakledilmiştir.

Şimdi burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: Kevser'in cennette bir nehir olduğu hakkındaki hadisler sahih ve hatta selef ve halefte tevâtüre yakın bir dederede meşhur ve yaygın iken, doğrudan doğruya Resulullah'tan sabit olan bu tefsire karşı diğer mânâ ve ihtimallerden bahsetmek nasıl caiz olur? Bunca tefsirciler böyle farklı görüşlere nasıl sahip olurlar?

Buna cevap, "çok hayır" kavramının kesinlik ve kapsamıyla beraber hadislerin bir misal ile tefsir olması ihtimalidir. Şöyle ki hadisin birinde "onda çok hayır vardır" denilmesinden de anlaşıldığı üzere "çok hayır" mânâsı lafzın esaslı mefhumu olduğu ve âyette kelimesinin başındaki "lâm"ı ahde hamlolduğu takdirde de bu mefhumun sübutunda tereddüde yer olmadığı gibi hadislerin de mutlak olan vemeyle yalnız ahirete tahsis etme mânâsına olmayıp, Kevser'in yalnız akıl ile bilinmesi kabul olmayan ve ancak görmek ve peygamber haberiyle bilinebilecek olan en mühim bir misali ile tefsiri kabilinden olması muhtemel bulunduğu ve bundan dolayı mefhumu tefsir ederken Kur'an'ın açık olan mutlaklık ve kapsamını da koruyarak tefsir etmek her şüpheден uzak olacağı cihetle tefsirciler zikrolunan ve yalnız Peygamber tarafından ayrıca beyan ile bilinebilecek olan nehir ve havuz hadisleriyle beraber lafzın makul olan bütün ihtimallerini de düşündürmek ve tefekkür ettirmek üzere "çok hayır" mefmuu üzerine diğer birçok misallerini de tefsir sıyığında zikretmeyi vazife bilmişler ve söylenen görüşlerin hepsi de âyetin mazmununda dahil ve diğer deliller ve karneler (ip uçları) ile de teyid edilmiş bulunduğu için bu konuda birbirini hata ve sapıklığa dahi nisbet etmemişler, ancak rivayet itibarıyla zahir (açık) olan hadisler dolayısıyla "çok hayır"ın kaynağı olan cennette

bir belli nehir diye mi, yoksa dirayet bakımından zahir olup bir çok misallerle izah edilebilecek olan mutlakla "çok hayır" mânâsı ile mi tefsir etmek daha sahih ve daha evla (faziletli) olacağında ihtilaf etmişlerdir. Nitekim İbnü Abbas'ın da nehir hadisini söylemekle beraber Said b. Cübeyr'den rivayet olunduğu vechile o da "çok hayır" dandır, demiş olması, nehir tefsirini misal ile tefsir kabul etmiş olduklarını gösterir. Onun için bütün tefsirlerin sonucu iki vech üzerinde özetlenebilir: Birisi cennette bir nehir ki, "çok hayır" ondadır. Birisi de mutlakla "çok hayır". Bundan dolaydır ki Rağıb "Müfredat"ında bu iki mânâyı tesbit ederek şöyle der: o cennette bir nehirdir ki, cennetin nehirleri onun kollandır, denildi. Bir de o , o "çok hayır"dır ki Allah Teâlâ onu peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) hazretlerine vermiştir, denildi. Cömert adama da Kevser denilir ve bir şey son derece çoğaldığı zaman da "Bu şey, son derece çoğaldı." denilir.

Önceki sürede geçtiği gibi dini yalanlayanlara tam karşılık olmak üzere Allah Teâlâ'nın hisler, akıllar ötesinde gayb hazinelerinden cereyan eden nice gizli cemal ve celal eserleri muhakkak olduğuna iman eden, sırf din neşesiyle, gizli bir zevk ile düşünülünce hadis-i şeriflerin temsil ve tasvirî gibi cennette bir nehir olması daha derin ve daha zevkli, daha mânâlıdır. Bununla ebedi kudsi bütün hayır gayelerinin ndvan kaynağından sonsuz feyz cereyanıyla gizli tecellileri Muhammedî hakikatte ortaya çıkacağı misali şekilde anlaşılabildiğinden başka, o nehirin kendisine Mirac'da gösterildiği ve onun üzerine Sidre-i Munteha yükseltilerek büyük eser gösterildiği, yani "Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı." (Necm, 53/9) sırı tecelli ettiği de bu hadislerle haber verilmiş olduğundan bu mânâda "Sidre'yi kaplayan kaplamıştı, (Muhammed'in) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı. Andolsun, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü." (Necm, 53/16-17-18) ifadeleriyle bilhassa Mirac'a da işaret edilmiş olur. O halde buna mukaddime ve vesile olarak verilmiş olan diğer ilâhî lütuflara delalet etmesi ise öncelikle sabit olacağı ve onun lügavî mânâ ile açıkça da anlaşılabilirliği cihette Resulullah özellikle anılan nehri haber vermekle yetinmiş demektir. Lakin yalnız gizli bir zevk ile değil de herkes için daha açık olmak üzere akli bir zevk ve nazarla düşünüldüğü şekilde yine hadis-i şerifin işaret ettiği vechile mutlakla "çok hayır" mefhumuyla tefsir etmek daha açık ve kapsamlı ve herkesin tefekkür edebilmesi itibarıyla daha faydalı olduğu da açıktır. Bu şekilde İslâm dini "Kime hikmet veriliyorsa, çok hayır verilir." (Bakara, 2/269) buyurulan hikmet, "(Ey Muhammed), biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107) buyurulan Muhammedî nübüvvet ve risalet, özellikle Kur'an, Kur'an'ın içerdiği bütün hayır ve faziletler, bu cümleden olarak Kur'an sûrelerinde "Umulur ki Rabbin seni övülmiş bir makama ulaştırın." (İsra, 17/79), "Muhakkak ki O'nun sana olan lütfu büyüktür." (İsra, 17/87), "Ve sen, büyük ahlâk üzerindesin." (Kalem, 68/4), "Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın." (Duhâ, 93/5) âyetlerle Resulullah'a bahsettiği ve vaad ettiği beyan olunan dünya ve ahirete ait bütün ihsanlar ve ilâhî feyizler, şeriatının baki olması, ümmetinin âlimleri, hayır tabirleri ve ümmetinin, nesil ve evladının göklüğü, Mirac'da mazhar olduğu mevhibeler, nihayet şefaati, cenneteki özel nehri... hep "çok hayır" mânâsında dahil misal ve tasdik olunan husus olarak düşünüldür ve açıklanır.

Böyle biri mefhum, biri daha çok tasdik olunanı ifade eden bu iki tefsir ile Kevser kelimesi şeriat dilinde vasıflıktan isimliğe naklolunarak İslâm dini ve Muhammedî nübüvvetin dünyaya ve ahirete ait ilâhî feyizlerin ismi olmuştur.

Tevbe Süresi'nde "Dünya hayatının geçimi, ahiretin yanında pek azdır." (Tevbe, 9/38) buyurulduğu üzere malmundur ki dünyevî hayat metaı, ahirete göre az, pek az bir şeydir, çünkü fanidir, geçicidir, sonludur. Allah Teâlâ'nın Kevser buyurduğu lütf ise çok, pek çok demek olduğu için geçici dünya lütf ve servetinden ibaret olmayıp, ahirette ve Allah katında çok, ebedi olarak kesilmeyiz, tükenmez "Kesintisiz vergi." (Hud, 11/108) olduğu gerek Kevser lafzının mânâsı ve gerek Duhâ Süresi'nde geçen "Muhakkak ahiret sana dünyadan daha hayırlıdır." (Duhâ, 93/4) hükmünün gereği olarak anlaşılacak lazım geleceği gibi sürenin sonunda da bunun asla kesilmeyeceği ayrıca savunulmuştur. Ve işte "Kevser'in bilhassa cennette bir nehir olduğunun Resulullah'ın beyanı da dünyaya ait cihetlere önem vermeyip asıl ahiretle ilgili bu yönü açıkça tefsir olmuştur. Şu halde Duhâ Süresi'nde "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın." (Duhâ, 93/5) diye gelecek zaman kipiyle vaad buyurulmuş olan ihsan, burada daha kuvvetli ve daha çok olmak üzere "biz sana Kevser'i verdik" diye mâzî (geçmiş zaman) kipi ve Kevser lafzıyla ifade buyurulmuştur. Bu ise onun dünyaya iken tahakkuk etmiş emr-i vaki olduğuna işaret eder. O halde en çok ve en mühim kısmı ahirette tahakkuk edecek olan bu lütfün böyle ifade edilmiş olmasının nüktesini düşünmek gerekir. Zira bu "verdik" fiili ya ihbar, ya işâdır. İhbar olduğuna göre geçmişte verilmiş bir lütfu haber vermiş olur. Hibe ve temlik ahidlerinde olduğu gibi bir inşa ifade ettiğine göre de şimdiki halde bir lütfu gerektirmiş ve inşa etmiş olur. Usûl-i Fikih'ta malmal olduğu üzere bu gibi ahidlerle kullanılan mâzî (geçmiş zaman) kipleri lügat itibarıyla ibaresiyle ihbara konulmuş olmakla beraber, şer'an de iktizasıyla inşaaya delalet eylediklerinden dolayı doğrusu burada ihbar ile beraber inşa dahi vardır. Fakat it'ânin, temlikin geçmişte veya halde tahakkuk etmiş olmasından, verilen bitmesi ve durması lazım geleceği zannedilmemeli, it'ânin taalluk ettiği şey kendi mahiyetine göre düşünülmelidir. Gerçi teberular, almakla tamam olur, kaidesine göre vermenin tamam olması verilenin tamamen ortaya çıkılarak teslimine dayanır ise de, ahiret nimetleri sonsuz olduğu için Kevser'in gelecekteki bütün cereyanıyla hal-i hazırda tamamının ortaya çıkılarak teslimi ihtimalden hariçtir. Bundan dolayı tefsirciler burada mazi ile tabirin nüktesinde bir kaç vech söylemişlerdir:

1- Bazılan, gelecekte vukuun tahakkukuna binaen mazi ile tabir olunduğunu söylemişlerdir. Bu, "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın." (Duhâ, 93/5) gibi gelecekte bir vaadin tahakkukunu ifade ederse de geçmişte veya halde bir inşa ifade etmeyeceği için zahirin tersidir.

2- Denilmiştir ki bunda it'â (verme)'nın büyüklüğüne ve ıcrası geri bırakılmayıp yürürlüğe olan emir olduğuna işaret edilmiştir. Bunu şu iki vechi izah eder.

3- Zaman mânâsı kastedilmeyerek bu it'ânin ezelde takdir edilmiş bir ilâhî hüküm olduğuna ve Allah Teâlâ'nın zenginleştirme ve bağına ulaştırma yahut fakirleştirme ve güçlüğü düşürme ile hüküm ve takdiri sonradan olmayıp ezeli bulunduğuna işaretir.

... 4- Bir şeyin aslımı, kaynağını, sebeplerini ve illetini vermek ve onun bütün gelecekteki fûru ve neticeleri, fazlalıkları ve meyveleri ile tamamını vermektir. Nitekim bir bahçeyi hibe ve teslim onun senelerce meydana gelecek hasılatının da temlikini tamam etmiş olacağı gibi, bir evin anahtarını teslim de o evi teslim demektir. Bu vechile dünyevî hayırların sebeplerini bahşetmek, dünya hayırlarını bahşetmek olacağı gibi, dünyada ahirete ait hayırların sebeplerini bahşetmek de ahiret hayırlarını bahşetmek olur. İşte Kevser'i bahşetmek böyle önce ve sonra sır ve gayb âleminde bulunan çok hayır bütün kaynakları ile bahşetmektir. O, Muhammedî hakikati ezelde takdir olunarak ihsan emri ile verilmiş, bu sürenin nüzülü esnasında bilfiil verilmiş bulunan Rabbanî mevhibeleri ile de ilderde ona terettübü takdir edilmiş olan ilâhî feyizlerin sebeplerinin verilmiş olması bakımından gelecekte cereyan edecek olanların hepsi de halde temsil ettirilerek verilmiş, ezeli takdir hükmünce ilerisinin kesilmeyeceği de taahhüt olunmuştur. Kevser'i cennet nehirlerinin kaynağı olan bir nehir diye tarif de bunu anlatır. Çünkü Kur'an'da cennetin nimetlerinin cereyanı "Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler var." (Maide, 5/119) diye nehirlerle atfedildiği gibi, Muhammed Süresi'nde de müttakilere vaad olunan cennet naiminin cereyanları ve zevk - u lezzetleri "Müttakilerle vaad olunan cennetin durumu şudur: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır..." (Muhammed, 47/15) âyetinde bozulmaz su nehirleri, tadı değişmez süt nehirleri, içenlere lezzet veren şarap nehirleri, süzme bal nehirleri ile temsil olduğu malmumdur. Onun için Kevser'in cennette Peygamber'e verilmiş bir nehir olarak kendisine Mirac'da gösterildiğinin beyan olunması ve süttan daha beyaz, baldan daha tatlı ve tiynetinden ezher miski (koku) çıkarak ÊÊgibi vasıflarla tarif ve vasfedilmesi ve ümmetinin kıyamet günü ona çıkıp içeceklerinin haber verilmesi de gösterir ki, o süt ve bal cennet ırmaklarının temsildir. Ve Kevser onları hepsinden hoş

ve üstün olarak Peygamber'e özgü kaynak olup, müttakilere vaad olunan cennet ırmaklarının ondan kaynaklanacağı Muhammed Süresi âyeti üslubu üzere ve ona işaret olarak bir beyan olduğundan gaflet edilmemek gerekir. Şu halde önceki sûrelerden sonra Mâûn sûresini takip eden bu sûrede mazi (geçmiş zaman) sığa (kipi)siyla "biz sana Kevser'i verdik" buyurulmasında ezelden bir ihbar, halde bir inşa (talep), sonsuz gelecek için de bir taahhüt mahiyetinde Resulullah'a ve ümmetine Muhammedî hakikat özelliğinden olmak üzere müjdeleme üstüne müjdeleme olarak şu mânâlar var demektir. Ey Muhammed! Biz âlemlerin Rabbi seni vucuda getirmeden önce sana bütün saadetin sebeplerini, hayır menbalarını yegane lütf ve ihsan olarak takdir ve tebrik edip önceden verdi. Seni bu yüksek fitratla vucuda getirip yetiştirdikten, sen okumazken "oku" emriyle temiz sayıfalan okuttuktan ve sen hak ruhyula onları hakkını ifa ve şükürünü eda etmek üzere din ve kulluk ile hayır işlemeğe başladıkdan sonra onlara terettüb ettireceğimiz ve o menbalardan akıtmasını ezelden takdir ve taahhüt ettiğimiz dünyaya ve ahirete ait sonuçlar ve semereler, ecir ve sevaplar, hayır ve bereketler de şimdiden senin olmuştur. Yalanlayanların yalanlamalarına rağmen sana o yüksek yarablışı, nimetlerimizin doğru yolu olan dini "Onu (İslâm'ı) bütün dinlerin üstüne kıarsın." (Sâf, 61/9) her dine üstün olacak olan hak tevhid dinini, "Muhakkak Allah katında din İslâm'dır." (Al-i İmran, 3/19) olan İslâm'ı, "Hikmet verilen kimsede çok hayır verilmiştir." (Bakara, 2/269) buyurulan hikmeti, "Âlemlere rahmet." (Enbiya, 21/107) olan risalet (peygamberlik'i), insanları ve cinlerin bir dengini getiremeyeceği hıda, nur, Kitab-ı Mübin (açık kitab) olan "Muhakkak ki onu biz muhafaza edeceğiz." (Hud, 15/9) âyeti gereğince muhafası taahhüd buyurulan Kur'an'ı onun içermiş olduğu müjde ve tehdidi ile rahmet ve ndvanı, büyük ahlâkı, velhasıl evvel ve âhiri (önceyi ve sonrayı) hamdolan Muhammedî hakikate takdir ve tahsis edilen pek çok faziletleri ve çok delilleri bahşetmekle sana dünya ve ahiretin "çok hayr" ve cennet nehirlerinin kaynağı olan Kevser verilmiş bulunuyor. Bir ihsan ki hem en hoş, hem gayet çok, veren vericisi de bütün âlemlerin Rahmân, Rahîm Rabb'i, seni Mirac'a çıkaran, sana "Senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır, Rabb'in sana verecek, sen de razı olacaksın." (Duha, 93/4-5) buyuran "Biz senin göğsünü açmadık mı?" (İnşirah, 94/1) buyuran, "Oku, Rabb'in en büyük kerem sahibidir." (Alâk, 96/3) buyuran, sana Kadir gecesini veren ve daha sen dünyaya gelirken Beyt'i (Kabe'yi) yıkamak üzere gelmiş fil sahiplerini o saçılacak durumda defeden ve perişan edip seni yetiştiren şanı yüce Rabbin. Emin ol ki senin hayır ve feyzin, bereketin kesilmek ihtimali yoktur. Ardınca Peygamberlerin varisleri olan âlimler, hayırî ümmet, hayırî nesil ve evlat gibi pek çok Ashab ve tabiler gelecek. Onlar da senden feyz alarak ahirette, o "Makam-ı mahmud" (öğüllmüş makam)da senin emrinde liva-i hamd (hamd sancısı) altında o Kevser'in bütün lezzetlerden daha tatlı, daha hoş olan kesilmeyiz, tükenmez akıntısından nimetlenip ve lezzetlenecekler.

2. Onun için şimdi bu Kevser ihsanının şükürünü eda etmek üzere haydî namaz kil. "Fâ", sebep bildirmekle öündeki emirlerin kendinden önceliklere ilgisini ifade etmek içindir. Çünkü lütf, önemi oranında şükür ve taatı, şükür "Şükrederseniz, muhakkak size arttırnm." (İbrahim,14/7) hükmünce artmayı haketmeyi gerektirdiği için Kevser ihsanı bu emirlerin en mükemmel şekilde ifasını icab ettirir.

Kevser kavramı Kur'an'da zikredilen hayırların hepsini içermek itibarıyla de bu terettüb yukarda geçen sûrelerin hepsine ve en sonunda Mâûn Süresi'ne bir özet halinde terettübü daha içine alır. Şu halde şöyle demek olur: Hal böyle olduğundan, yani sana o Kevser'i bahşettiğimizden dolayı o nisbette çok şükretmek üzere ibadet ve hayır ile meşgul ol da o "İbadet etsinler." (Kureys, 106/3) emrini dinlemeyenlerin, dini yalanlayanların ve namazlarından yanılardan ziddına olarak evvela namaz kil, namaza devam et. Çünkü namaz, kalben ve lisanen ve bütün bedeninin uzuvları ile yapılan şükür kısımlarını içine alan ve tazimin en yükseği demek olan ibadetin başı, dinin direği, gönüllerin Allah'a bir çeşit konuşması olarak hayatın bütün cereyanıyla Allah'ın büyüklüğünü, celal ve cemaliyle kudret ve lütfünün yüceliğini duymak ve ona göre Allah'ın hakkına ve kullann haklarına ilişkin müşkülleri yenmek üzere "Ey inanmayan, sabır ve namazla (Allah'dan) yardım isteyin." (Bakara, 2/153) âyeti gereğince Allah'tan yardım ile ruha kuvvet almaktır. Onun içindir ki bunu bilenler namazdan aldıkları zevk ve huzuru dünyada hiç bir şeyde bulamazlar. "İyi bilin ki Allah'ı anmakla kalbler yatışır." (Ra'd, 13/28), "Allah'ı anmak, elbette en büyük (ibadet)tür." (Ankebut, 29/45) buyurulmuştur ve onun içindir ki Resulullah "Namaz benim gözümün nuru kılınmıştır." demiştir. Namaz böyle bir zevk ile kılmak ise kalbi her kötü niyetten uzak tutarak, ibadet ancak Allah'ın hakkı bulunduğunu ve Allah'tan başkasına açıktan veya gizliden tanıllık hissi verip de gönlü ona takarak ibadet ve kulluk etmenini o hakka tecavüz ve Allah'ın hür yarattığı, Allah'tan başka kimsenin sırnı vakıf olamayacağı insanlık vicdanını fanilere kendi eliyle teslim edip de acıklı azaba sokmak "büyük zulüm" olan şirk olduğunu bilmek ve bundan dolayı her işinde Allah'ın nzasına yaklaşmak için gönlünü yalnız onu yaratan, o gaybları bilicisi olan, ne kahr ve gazabına, ne de lütfına ve ihsanlarına nihayet olmayan celâl sahibi Allah'a teslim ederek Hakk'a kavuşmanın vahdet zevkini vicdan selameti ile duymaya dayanmaktadır ki, Kevser'in bir mânâsı olan ve "Muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır." (Al-i İmran, 3/19) buyurulan İslâm'ın asıl mânâsı da bu ihlas ile tevhiddir. Namazı böyle ihlas ile Allah'a yüz tutarak yalnız şükür ve tazim ile Allah'a yaklaşmak için kılmayanlar, şirk, nıya (gösteriş) kanştırılarak, Allah'ın hakkını vermek istemeyenler, önceki sürede geçtiği üzere namazlarından yanılımsı olurlar. Ondan dolayı namazın ve bütün ibadetlerin ruhu demek olan bu nokta bilhassa açıklanarak buyuruluyor ki: Rabbin için kil. "Lâm" 'de olduğu gibi istihkak (hak etmek) veya ihtisas (tahsis etmek) içindir. Yalnız Rabbinin hakkı olarak, bilhassa Rabbine yüz tutarak tevhid ve ihlas ile kil, demek olur. Bağa azamet nun'u ve mütেকellim (birinci şahıs) zamiyirle buyurulmuşken burada denilimeyip yine Peygamber'e hitap olan zamire muzaf Rab özel isimle özellikle rububiyet açıklanarak diye zamirden zahire dönmekte de bir çok nükteler vardır. Bu evvela mütেকellim (birinci şahıs) zamiirini izah ile vericinin birliğini beyandır. İkinci olarak, emrin haysiyetini beyandır. Yani emir, Rab olmanın hakkı ve malikiyet (sahip olmak)le bütün terbiyenin gereği olduğunu ifade eder. Bu emir sadece verilmiş olan ihsandan dolayı değil, Rabbine kulluk ve bağıllıkla terbiyenin hükmü gereği olarak ilderde daha çok kemal gayesine yürüyen özel bir nispetle yalnız ibadet ve kulluk için sıdk u sadakatle ifa olunmay ve böylece her hususta Rabb'in nzasını arayarak ona layık olan her hayr, özel emir olmadan bile yapmaya âmade bulunmayı gerektirir. Çünkü Allah'a yaklaşmanın kemali yalnız farzlarla değil, daha çok nafileler iledir.

Üçüncü olarak, bu izafet muhatap hakkındaki ahdlile bilinen bir özel nisbeti ve bir özel rububiyeti ve muhatabın kulluk vasfını ifade eder ki, bunda da ayrıca bir saygıyı açıklama ve özel bir şeref ile işin en mükemmel şekilde ifasına bir sevk ve teşvik vardır. İşte namazın bütün bu düşüncelerle sırf Rab'lık hakkı olarak Allah için halis niyet ile kılınmasının gereğini anlatmak üzere "namaz kil" emri hak etme veya ihtisas lam'ıyla "Rabbin için" kaydıyla kaydedilmiştir. Bundan dolayı bunun sonucunu diye ifade etmişlerdir ki şöyle demek olur: O halde sen, o müşriklerin, yalanlayıcıların, gösterişçilerin tersine olarak o seni yetiştiren, sana o Kevser'i veren ve her emrine sahip olup özellikle kendisine özel şeref ile daha çok yüceltecek olan kerim Rabbinin nzası için ona ihlası olarak kullukla meşgul ol, onun için ihlas ile namaz kil. Ve kurban kes. Namaz kılmakla beraber kurban da kes, mânunu men edenlerin tersine fedakârlık ederek kıymetli, canlı mallardan, özellikle deve gibi iri bedenlerden sırf Rabb'in adına hayır için kesiver de "Sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin." (Hacc, 22/28) "Kanaat eden (fakir) de, isteyen (fakir) de yedirin." (Hacc, 22/26) buyurulduğu üzere muhtaçlara yedir, fiili olarak tahdis-i nimet (nimeti söylemek) ile Rabb'in kerem ve lütfunu duyur, bayram yap. Bu "Kurban kes" emri, "namaz kil" emri üzerine atfedildiği için "Rabbin için" kayd burada da geçerlidir. "Rabbin için namaz kil", "Rabbin için kurban kes" meâlinde. İkisinin de Allah için halis niyet ile yapılmasını emreder. Allah için olmayan namaz, namaz olmayacağı gibi, Allah için kesilmeyen de kurban olmaz. Kurban olmak şöyle dursun, Allah'ın ismi anılmayan ve bilerek terk olunan veya Allah'tan başkasının ismi çağınarak kesilenler "Allah'tan başkası adına boğazlanan." (Maide, 5/3) olduğu için kesilmiş bile

olmaz, ölmüş hayvan gibi yenmesi haram olur. (Maide Sûresi'ne bkz.). "Vav" da çoğul için olduğundan takib veya çekimden eam (daha umumî) olarak bu iki emrin ihlas ile mutlaka cem'ini ifade eder. Baştaki "fâ"nın terettüp ifade etmesi, nehrin de şükür olarak ihšana terettübünü gerektirirse de salattan sonra gelmesine engel olmadığı cihetle hemen onu takip etmesi de gerekmez. Öyle olsaydı buyurulurdu. Bununla beraber mümkün olduğu kadar cabuklaştırılmasında müstehab olmasında da hali olmaz. Bir kurban günün bilindiğine göre de ona sarfedilmiş olması akla gelir. Sözü'nün akışı da, "vâv"ın mutlak cem' mânâsı üzerinde bu iki emrin toplanmasıyledir. Hem namaz kılmak, hem kurban kesmek. İhlas ile namaz, şükürün kalbî, lisânî, bedenî her çeşidini içine almakla beraber malî ibadeti içermiş olmadığından sadece namazla yetinilmeyip, onunla beraber malî fedakârlıkla kurban keserek hayır yapmak dahi emrolunmuş ve bu şekilde Saffat Sûresi'ne geçtiği üzere Hz. İbrahim'in sünneti olarak cereyan edegelen Kurban Bayramı'na da işaret buyurulmuştur. Şunu da unutmamak lazım gelirik ki, kurban kesmek, zekat ve fitr sadakası (fitre) vermekten daha fazla bir fedakârlık ifade eden bir ibadettir. Onun için bunda da kudret şart olmakla beraber,

Zekat kadar kudret-i müyessire (yüksek mertebe kudret) de şart değildir. Lafızdan zahir olduğu gibi yukanki süre de delalet eder ki bu "salı-i namaz kıl" emri, namaz demek olan salattandır, tasliye (salevati şerife ukumak)den ve sadece dua mânâsından değildir. Bu namazdan murad hangi namaz olduğu hakkında bir kaç görüş vardır:

1- Ebu Müslim, salat-ı mektube, yani farz namazlar olmasını tercih etmiştir. İbnü Cerir ve İbnü Münzir bunu İbnü Abbas'tan da rivayet etmişlerdir. Emrin vücub (farz) ifade etmesi bunda zahir gibi görünürse, bu bir emirden bütün farz namazlarının vücubunu yani farz oluşunu anlamak zahir (açık) değildir. Onların farz oluşu bu emirle değil "Muhakkak namaz, müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır." (Nisa, 4/103). "Güneş'in (ufuka aşağı) kaymasından gecenin karamasına (yatısı vaktine) kadar namaz kıl." (İsra, 17/78) gibi diğer bir çok emirler ve âyetlerle sabittir. Bundan önce de Resulullah (s.a.v.) namaz kılyordu. Onun için bu mânâyı anlatmak isteyen tefsirciler bunu "namaz kıl" gibi "namaza devam et" diye tefsir etmişlerdir ki, vücub namazın kendisine değil, devamına yönelmis olur. Devam da esasen emredilmiş olduğundan bu emir bir te'kitten ibaret kalımsı bulunur ki, bu da zahirin tersi demektir. Meğer ki bu süre de Mirac'da nazil olmuş bulunsun da o zaman beş vakit namaz farz kılınırken bu emir de verilmiş bulunsun.

2- Farzları da, nafileleri de içine alan namaz cinsi denilmiştir. Çökları bunu tercih etmişlerdir. Bu mânâ da yalnız emrin müstehaba yüklenmesiyle anlaşılmasız. Bunun durumu şöyle düşünülebilir: Emir vücub ifade ediyorsa da, burada hükümün asıl durağı "Rabb'in için" kaydı olduğundan vücubun asıl ilgilisi namaz ve kurbanın kendileri değil de Allah için olmaları kaydır. Bu ise şöyle demek olur: Gerek farz ve gerek nafile kılacağın namazın halis niyet ile Allah için kıl. Mutlaka namaz cinsinden hangisi olursa olsun yalnız Allah için olarak, bilhassa niyet ile kılınması şarttır, farzdır. Yoksa namaz olmaz, Kurban da böyledir. Kurban kesmek farz olmasa bile, kesilince Allah için kesilmesi farz olur. Bu şekilde de namazın ve kurbanın kendisinin vücubu meselesi bu âyetten başka delillere ait olmuş olur. Bu mânâyı tercih etmek isteyen tefsircilerin de buna "Namazını ve kurbanını yalnız Allah için yap, müşriklerin ve mürârlerin tersine olarak sen ancak Rabbine tahsis et". Çünkü müşrikler putlara tapar ve putlar için Kurban keserlerdi. Riyakârlar da halka gösteriş için kılarlar. Bu mânânın esas itibarıyla doğru olduğunda, yani deni bu mânâ anlaşıldığında şüphe olarak Allah için namazla beraber kurbanın ve kurbanla beraber bulunan bir namazın da Peygamber'e vacip oluşu akla geliyor. Yani emrin vacib oluşu yalnız "İrabbike" kaydına değil, o kayıt ile şartlanmış olarak kayıt altına alınana da yönelmis olacağı açıktır. Mânu men edenlere karşı olması ve onun arkasından zikredilmesi de bir ipucudur. Bu ise bütün namazların Allah için kılınması gereğini anlatmakla beraber., bilhassa bir şükür namazı ile bir kurbanın vücubunu da ifade eder. Onun için:

3- Bir kısım tefsirciler de demişlerdir ki, bu namazdan maksad Bayram namazı, nahirden maksad da dahaya yani kurban bayramında kesilen kurbanların boğazlanmasıdır.

4- Mücahid, Ata ve İkrime'den rivayet edildiği üzere bir kısım tefsirciler de bu namazdan maksat Bayram sabahı Müzdelife'de kılınan sabah namazı, nahirden maksad da Mina'da kesilen kurbanlar olduğuna söylemişlerdir. Fakat bu sürenin nüzülü Mekki olduğuna göre bu iki mânânın tahsisı de müşküldür. Zira Mekke'de iken Bayram namaz kılındığı malum değildir. Bunun Bayram namazı olduğuna söyleyenler Medenî olmasına meyletmişlerdir. Hatta Said b. Cübeyr'den bu âyetin Hudeybiye'ye indiğine ve Resulullah'in Adhâ hutbesini okuyup iki rekat namaz kıldıktan sonra kurbanları kestğine dair bir rivayet de vardır. Ve bununla namazın kurbanı kesmeden önce kılınmasının vacip olduğuna delil getirenler de olmuştur. İki defa nüzule kail olanlar da buna dayanmak istemişlerdir. Bu şekilde Kevser "Biz sana apaçık bir fetih verdik." (Fetih, 48/1) mânâsı üzere Hudeybiye anlaşmasından bir işareti de içine almış olur. Fakat Mekklîğin şöhreti karşısında bu rivayetin de sıhhati tesbit edilememiştir. Mekke'de iken Hacc farz oluşu dahi sabit olmadığından dördüncü görüşteki tahsis de şüphelidir.

Şu halde bütün bu görüşlerin tümüne göre en doğrusu şu sonuca gelmek olur: Burada evvela Kevser kendisine verilen Hz. Peygamber'in özelliği bahis konusudur. Bu âyetle sabit olan vücub, Peygamber'e özgüddür, onun özelliğindedir. Bunun bilhassa bir şükür ve sevinç namazı ve inkâr edenlere rağmen Rabbanî bir lütfu açıklatmakla nimeti anmak için halka ve özellikle muhtaç olanlara Allah nzası için bir ziyafet ve ikram olmak üzere Kurban kesmek ile beraber olan bir namaz olmasına göre Bayram namazlarına ve özellikle hacda bulunmayanlar hakkında Kurban Bayramı namazına esas olan bir namaz olmak üzere daha Mekke'de iken Peygamber'e vacip kılınmış olması gerekir ki, buna da en yakışın Kuşluk namazı olmalıdır. Gerçekte Resulullah'a beş vakit namazdan fazla olarak Teheccüd ve Duha namazlarının da yazılı namazlardan olarak vacib olduğu malumdur. "Kurban kes" emriyle de bunun hacc günleri olan nahir günleriyle daha çok bir ilgisi bulunduğu anlaşılır. Bu şekilde bunda farz namazlara devam ve hatta nafiley de teşvik mânâsı bulunmakla beraber, şükür ve ibadet için sade onlarla yetinilmemesi ve hatta yalnız namaz cinsi gibi bedenî ibadetlerle de kalmıyıp Kurban kesmek suretiyle malî fedakârlıklarda da bulunulması ve böyle bütün ibadetlerin "De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi' Allah içindir. Onun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim." (En'am, 6/162-163) mânâsı üzere sadece Allah için yapılması hak İslâm dininin, Kevser atıyesinin gereği olduğuna delalet de açıktır. Onun için Resulullah Mekke'de iken de bu minval üzere hareket etmiş, beş vakit namazlardan başka daha diğer namazlar kılmaya devam etmiş, bu cümleden olarak Vitr ve Duha namazlarına da kendi hakkında farz olarak devam etmiş, hac farz değil iken de nahir günlerinde ve onun dışında kurbanlar da kesmiştir. Ve demek ki Kurban'ı keserken kuşluk veya bilhassa bir şükür namazı da kılmiştir.

Sonra da Medine'de ümmet için Zilhicce'nin onuncu nahir günü Kurban Bayramı namazı ve Kurban meşru kılınmıştır. Fakat ümmet için bu namaz ve Kurban'ın sübut ve takrirî doğrudan doğruya bu âyet ile değil, Medine'de Peygamber'in emir ve sünnetiyle vaki olmuştur. Gerçi Peygamber'e uymanın vacib olduğundan dolayı ona olan "kurban kes" emriyle ümmetin nisaba malik (ser'an zengin) olanlarına da kurban kesmenin vacib olduğuna istidlâl olunabilir. Ve Medine'de nüzulüne kani olanlar bu fikre sahip olmuşlarsa da "Usul-i Fıkıh"da beyan olunduğu üzere Peygamber'in özelliklerinden olan fiillerde ona uymanın vücubu sabit olmaz. Onun için burada şu hadis-i şerif ile de o istidlale cevap verilmiştir: "Üç şey benim üzerine yazıldı (yani farz kilindi), sizin üzerine yazılmadı: Duha namazı, Udhiyye kurbanı, Vitr namazı." Demek ki Peygamber'e farz olduğu halde ümmete farz olmayan şeyler vardır. Buradaki "namaz kıl", "kurban kes" emirleri de böyle demektir. Bunlar ümmet hakkında başkaca bir emir veya yasaklama bulunmadıkça, olsa olsa Peygamber'in sünneti olarak meşru olur. umuma delalet eder surette zannı bazı delillerin gelmesiyle de şüpheli delil ile sabit mânâsına vacib de olabilir. Nitekim Vitr bu mânâ ile vacip veya ameli farzdır denilir. Bayram namazı ve kurban da böyledir. "Hidaye" ve diğer fıkıh kitaplarında kurbanı dair şu hadislerle de istidlâl edilmiştir. İmam Ahmed

ve İbnü Mâce'nin rivayetleri üzere "Maldan bir genişlik bulup da Kurban kesmeyen bizim camimize yaklaşımasın." Bir de peygamberimizin şu emri vardır: "Udhiyye Kurbanı'nı kesiniz, çünkü o babanız İbrahim aleyhisselamın sünnetidir." Tirmizî'de: "Kurban vacib midir?" diye bir adam İbnü Ömer (r.a.)'den sordu, İbnü Ömer "Resulullah (s.a.v.) udhiye kurbanı kesti, müslümanlar da kesti." dedi. Adam yine sorusunu tekrar etti, o da: "Anlamıyor musun?" Resulullah (s.a.v.) udhiye kurbanını kesti, müslümanlar da kesti, dedi." Tirmizî der ki: "Bu hadis hasendir, sahihtir, bugün ilim ehli katında amel bunun üzerinedir. Kurban vacib değil (yani farz değil), lakin Resulullah'in sünnetlerinden bir sünnettir." Yine Tirmizî'de İbnü Ömer'den: "Resulullah Medine'de on sene ikamet etti, her udhiye kurbanı kesiyordu". Beva b. Azîb'den: Resulullah (s.a.v.) bir kurban günü bize hutbede buyurdu ki: Hiç biriniz namaz kılıncaya kadar kurban kesmesin. Bunun üzerine dayım kalktı: Ey Allah'ın Resulü! Bugün et günü, bunda mekruh var mı, ben ehlimi ve hanemim ehlini ve komşularını doyurmak için kurbanımı acele kesmiştim? dedi. "Öyle ise bir daha kes." buyurdu. Ey Allah'ın Resulü, yanımda bir süt oğlağı var, iki et koyunundan daha hayırlıdır, onu keseyim mi? dedi. "Evet, o senin iki kurbanının hayırlısıdır, senden sonra bir ceze (cebis) dahi yetmez." buyurdu. Bu konuda Cabir'den, Cüdeyb'den, Enes'ten, Üveymir b. Es'ar'dan, İbnü Ömer'den ve Ebu Zeyd Ensari'den daha rivayetler vardır. Bu hadis, hasendir, Sahihdir, pekçok ehl-i ilim katında amel bunun üzerinedir: Mısır'da, yani cuma ve bayram namazın kılınan kasabada imam, Bayram namazının kılıncaya kadar Kurban kesilememelidir. Bazı ilim ehli de Bayram namaz kılınmayan köy ahalisi için sabahın doğuşunda (güneşin doğuşunda) kesmeye ruhsat olduğuna söylemiştir ki, İbnü Mübarek'in görüşüdür. Bütün ilim ehli, keçinin bir yağını doldurmaya çebisi yeterli olmaz. Fakat koyunun ceze i (bir yağını doldurmayanı) yeterlidir, demişlerdir ve koyunun cezei (toklu) altı yedi aya olabilir. Bunlar gösteriyor ki Kurban Bayramı namazından sonra kurban kesmek Resulullah'in fil ve emriyle sabit olmuştur. Ona farz olmakla beraber ümmeti için farz kılınmaması, onun terketmediği ve Bayram namazından önce kesilmesini yeterli gösterdiği bir sünneti olarak kararlaştırılmıştır. Böyle bir sünnet ise dinde âlâmetlerden olarak yürünen yol olmuş mânâsına bir sünnettir ki, farza yakındır. Bu gibilere kesin farz mânâsına vacib denilmezse de terkinde "mescidimize yaklaşmasın" gibi tehdit şüphesi bulunduğu takdirde Hanefî fikhında malum olduğu üzere şüpheli delil ile sabit mânâsına vacib de denilir ki, "farz benzeri" demektir. Onun için İmam-ı Azam'dan zahiri rivayette vacibdir. Diğerlerinin "vacip değil" demeleri ise, "farz değil" mânâsınadır. Bununla beraber vacib veya sünnet olan kurbanlar udhiyyeye tahsis edilmiş de değildir. Adaklar, hac, kurbanlar, Kâbe'de kesilen kurbanlardan olan kurbanların bir kısmı vacib olacağı gibi, hac ve adak dışında şükür ve sadaka için akika ve diğerleri gibi sünnet ve mendub olarak tatavvu' ve nafile kabilinden de kurbanlar kesilir ki geniş bilgi fıkıh kitaplarında aranmalıdır.

Burada "kurban kes" emrinin esas mânâsına gelelim: Bu belli ki "nahır"dan türemedir. "Nahr" kelimesi de isim ve masdar olarak kullanılır. İsim olan nahır, göğsün boyun tarafına gelen boğaz çukuruna doğru gerdanlık yerine denir. Masdar olan nahır ise, Rağb ve diğer dilcilerin beyanına göre aslında nahre isabet ettirmek yani vurmak veya dokunmak veya boğaz çukuruna bıçak sokmak suretiyle nahre rastlamak demektir. Deve başlangıçta oradan kesildiği için onda galip olmuştur. Bundan mutlaka zebhetmek, boğazlamak mânâsına da kullanılmıştır. İntihar da bundan alınmıştır. Maide Sûresi'nde geçtiği üzere malumdur ki, zebh, lebbe denilen çene altından kesmekle de olur. "Kurban kes" emri de bu masdar olan nahirdendir. Zahir olan da boğazlamak mânâsına nahirdendir. Nahr ve zebh, mutlaka kurban için olmak lazım gelmeyip, soyut olarak etini yemek veya satmak için de olabilirse de Zilhicce'nin onuncu günü olan Kurban bayramının üç gününe de Kurban kesmek mânâsına nahir günleri denilmek yaygın olduğu gibi, burada kelâmın sevki (söz gelisi) şükür ve ibadet mânâsı üzerinde olduğu için de kurban mânâsı açıktır. Bundan dolayı, "namaz kıl, kurban kes de Kurban bayramı yap" mânâsına da olabilir. Fakat "venhar" (kurban kes) emrinin meful'ül zikredilmemiş, neyin kurban edileceği tayin olunmamıştır. Bu cihet, mücmeldir. Bu, şöyle demek olabilir: "Nahr denilen ibadeti de yap, yahut Rabbine kurban için boğazlanmak şanından olanları boğazla. Yahut Kurban bayramı yap. Bunun hepsi de Allah için kurban kesmek mânâsına nahr fiilinde özetlenir. Demek ki bunda meful'unu cinsini tayin kastedilmeyerek, yahut genellemeye işaret olunarak Allah için hayır olmak üzere boğazlanmak şanından olan önemli haiz herhangi bir kurban kani aktırmakla fiilin kendisinin meydana gelmesi istenmiştir. Araplar'ın örfünde nahr deve kesmekte çok kullanıldığı ve Hacc Sûresi'nde "Biz kurbanlık develeri de size Allah'ın (dininin) işaretlerinden yaptık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar, ön ayaklarını sıra halinde yere basmış durumda iken üzerlerine Allah'ın ismini anın (da kesin). Yanları yere düşüp (yer canlan çık)ınca da onlardan yayın, kanaat eden (fakir)e de, isteyen (fakir)e de yedirin. Allah o(kocaman hayva)nı zikre size boyun eğdirdi ki, şükredesiniz." (Hacc, 22/36) âyetinde de "bûdün" (develer) olarak olduğu için pekçok tefsirci burada nahırn boğazlamak mânâsına olduğunu göstermek için "develeri kes" diye takdir ve tefsir etmişlerdir. Maksad kurbanı deveye tahsis etmek değil, en çok bilineniyle en büyüğüne işaret olarak, "develeri, deve gibi iri gövdeli, önemli kurbanlıktan kes" demek olduğunu anlatmaklar. Ebu Hayyan "Bahr" de der ki: "Nahrdan murad hady (Kâbe'ye sevk edilen deve), nûsûk (kurban), dahâyâ (kuşluk kurbanlıktan) nahridir. Çoğunluk böyle demıştır. O vakit cihad yoktu, onun için namaz ve kurban, bu ikişiyile emrolunmuştur."> Alûsî de çoğunluğun kurbanlıktan kesilmesi murad olması üzerinde olduğunu söylemiştir. Hepsinin de maksadı nahır kurban kesmek mânâsına olduğunu anlatmaklar. Yoksa murad, yalnız deve kesmekten ibaret olduğuna söylemek değildir. Usul-i Fıkıh deyimiyle söyleyebilirsek olursak, nahr boğazlamak mânâsında zahirdir. Fakat meful'ül hakkında mücmeldir. Ne gibi hayvanların bu kurban için kesilebileceği diğer delillerle beyana muhtaçtır. En'am Sûresi'nde "Sekiz çift (hayvan)." (En'am, 6/143) buyurulan koyun, keçi, deve, siğir, erkek ve dişi hayvanların sekizinin de büyüklüklerin Bayram kurbanı kesilebileceği Fıkıh'ta açıklandığı üzere Peygamber'in sünneti ile beyan olunmuştur. Nahr, devede daha çok bilinenle beraber diğerlerinin de nahr şanındandır. Bu itibarla nahr, zebh (boğazlama) mânâsına olmakla beraber, kurbanın büyüklüğüne ve şu hale göre gövdeli, kıymetli en yüksek cinsinden en mükemmel şekilde kesilmesine itina, bir de hac ve kurban bayramı gününün ad olmak münasebetiyle nahr gününe işaret için devede galip olan nahr lafziyle ifade olunmuş demek olur. Koyun hakkında "onun eti şifadır" hadis delaletiyle koyun eti daha şifalı olduğu için daha iyidir. Sayıca değilse de nitelikçe en yükseğidir ve kurbanın en esaslı, en genel esaslandır. "Kurbanlığın en hayırlısı koçtur." diye bir hadis de vardır. Hadis ve Fıkıh kitaplarında kaydedildiği üzere Resulullah'in, kurbanda boyuzlu güzel iki koğu diyerek ve ayağını boyunlarına koyarak kendi eliyle kestiği meşhurdur: Cabir (r.a.)'den rivayet edildiği üzere de demıştır ki: "Peygamber (s.a.v.) ile beraber namazazgâhta Kurban namazında hazır bulundum. Hutbesini bitirince minberden indi, bir koçu vardı, Resulullah onun "Bismillahi vallahu ekber, bu benden ve ümmetimin kurban kesemeyenlerinden" diyerek kendi eliyle kesti." Deve ve siğir cinsi hayvanların yedi kişiye kurban olabileceği de beyan buyurulmuştur. Bir kişi keserse elbette daha büyük hayır ve sevap olur. Ancak bunların da yavrulan yetmez. Hac ve Kurban bayramı kurbanlarından başka gerek nezir yani adak ve gerek adamağan sırf nafile olarak tasadduk ve şükür için kesilecek diğer kurbanlar ise etî yenir her hayvandan ve her zaman kesilebilir. Şu halde mutlak kurban, deve kesmeye münhasır olmadığı gibi, Kurban bayramı ve hacca ait kurbanlar ve keffaret kurbanları da deveye mahsus olmadığından "kurban kes" emri de deveye mahsus değil, kurban günü deyiminde olduğu gibi, kurban kesmek mânâsına olmak uygundur. Bunu "nahr-i bûdün" (deve kesmek) ile tefsir edenlerin maksadı da develere tahsis için değil, boğazlamak mânâsını anlatmak ve kurbanların bedenilerine itina'yı işaret etmek için olduğundan dolayı Ebu Hayyan ve Alûsî de çoğunluğun ve ekseriyetin görüşünü o şekilde özetlemişlerdir. Ancak Alûsî'nin beyanında Kurban bayramında kesmeye hasretme zahirdir. "Üç şey benim üzerine farz kılınd" hadisine uygun düşen de budur.

Çoğunluk görüşünün karşısına gelince: İbnü Ebi Hatim'in rivayetine göre Ebu'l-Ahvas "kurban kes" emrinin göğsünü kibleye döndür mânâsına kibleye dönme ile emir olduğunu

söylemiştir. Ferra da bu görüşe sahip olmuş ve tevîlinde şöyle demiştir: "İniş yerleri karşı karşıya olur" tabirinde olduğu vechile karşı karşıya dönmek mânâsına gelir. Şu beyit de bu mânâdandır:

"Ey Ebu Hakem! Sen Mücanid'in amcası ve mütenahir, yâni nahir nahire, göğüs göğüse karşıklı dere ahalisinin, Mekke ahalisinin efendisi misin?"

el-Ebtahu'l-mütanahir, göğüs göğüse karşıklı dere demektir. Bu mânâdan "nahr" kibleye dönme mânâsını ifade edebilir. Gerçekte tenahur lügata intihar etmek ve boğazlamak mânâsına geldiği gibi, göğse isabet ettirmek, göğüs göğüse karşılamak mânâsından mecaz olarak evlerin ve dere kenarlarının karşılaşması gibi mutlaka tekabül (karşı karşıya olma) mânâsına da gelebilirse de bilinen mânâyı bırakıp da mecaz üstüne mecaz olarak kibleye dönme mânâsını anlamaya kalkışmak doğru olmaz, nahrin de tanahur mânâsına geldiği kabul edilecek olunca bundan göğüs göğüse cihadı, mücadeleyi anlamak daha çok yakışırdı. Âyetin inişinin Medenî olduğunu söyleyenlere göre bunda bir proplem olmayacağı gibi Mekke'de de ileriye ait bir emir olabilirdi. Mutlak emir, fevri (hemen yapılmayı) gerektirmeyeceği gibi, kurban hakkında da geçtiği vechile vav da geri kalmaya engel olmazdı.

Bunlardan başka İbnü Ebi Hatim, Hakim, İbnü Merduye ve "Sünen"de Beyhakî Hz. Ali (k.v.)'den şöyle bir rivayete bulunmuşlardır. Demiş ki: Bu Süresi nâzil olduğunda Resulullah: "Rabbimin bana emrettiği bu kurbanlık nedir?" diye Cibril Aleyhisselam'a sordu. O dedi: Kurbanlık değil, lakin namaz için tekbir aldığında tekbir alırken ve rûku ederken ellerini kaldırmayı sana emrediyor. Çünkü o bizim namazımız, yedi semadaki meleklerin namazıdır. Ve her şeyin bir zineti vardır, namazın zineti de her tekbirde iki elini kaldırmaktır." Fakat Suyûtî bunun senedine zayıf demiş, İbnü Kesir, "bu hadis ciddi olarak mümkendir" demiş; İbnü Cevzi de "Mevzuat"dan saymıştır.

İbnü Cerir bir de Ebu Ca'fer tarihlerinden, iftitha tekbirinde el kaldırmak" demiş olduğunu nakletmiş. Buhari "Tarih"inde ve Darekutnî "İfrat"da yine Hz. Ali'den, "Namazda sağ elini sol bileğinin üzerine koy da, sonra ikisini göğsüne koy," demiş olduğunu rivayet etmişler. Ebu's-Şeyh ve "Sünen"de Beyhakî Enesten merfu olarak ve bazılan İbnü Abbas'tan da böyle rivayet etmişler ise de bunların da sıhhati sabit olamamıştır. Suyûtî Hz. Ali'den ikinci hadisi, İbnü Ebi Hatim'in ve Hakim'in lâbe'sebih (zararsız) olan bir senedle rivayet ettiklerini söylemiş, Dahhak ile Süleyman Teymî'de namazdan sonra duada ellerini göğsüne kaldır demiş oldukları da nakledilmiştir. Bunlar kurban kesmeye iktidan olmayanlar hakkında veya namazın adabıyla ilgili bazı rivayetler olabilirse de nahrin malum ve meşhur olan "Kurban kesmek" mânâsını bırakıp, âyeti bunlara tevile kalkışmak ve bu şekilde "kurban kes" emrini de "namaz kıl" emrine sokmaya çalışmak asla doğru olmaz. Bunların hepsi nihayet namaza ait şeylerdir. Sadece bununla sûre, namaz kılmayanlara ve rıyakarlık edenlere karşı ihlas ile namaz faziletini emretmiş olursa da maunu menetmelerine karşılık Allah için halka yardım olan bir hayır ve kerem, lûtf ve faziletini ihtiva etmiş olmaz. Bu Kevser ihşanına ulaşma şerefinin esas şükriyle münasip olmaz. Nahrin kurban kesmekte bilindiği ve Kur'an'ın üslubunda namaz emirlerinden sonra çoğunlukla zekat ve infak etme âyetleri zikrolunageldiği ve müşriklerin dualarını ve kurbanlarını putlar ve tağutlar adına yaptıkları da düşünülünce, bu emrin onların tersine namazdan başka Allah için kurban keserek zekâtтан da fazla bir fedakarlıkla kıymetli mallara kıyıp Allah'ın kullanna hayır ve yardımda bulunmak Kevser atıyesine şükretmek üzere beden ve mal olarak ibadet ve hayır ile meşgul olmayı emretmiş olması en açık ve en esaslı mânâ olduğunda tereddüt edilmez. Bu esas tasbit edildikten sonra, bundan mümkün ve muhtemel olabilen diğer bir takım işaretler daha anlamakta ise sevk ve ifran için yasak koyma yoktur. Bu vechile iş bu "Rabbın için namaz kıl ve kurban kes" âyeti, En'am Süresi'nin sonundaki "De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim." (En'am, 6/162-163) âyetindeki emri ve Duhâ Süresi'nin sonundaki "Ve Rabbinin nimetini anlat." (Duhâ, 93/11) emrinin Kevser hedyesine şükran olmak üzere fiili bir zahınlı ifade eder. Bundan dolayı biz de meâlide Kurban kesmek tabiriyle ifadeyi "boğazla" demekten daha uygun bulduk. Ki tefsirinin özeti şu olur: Sana o Kevser'i verdiğimizden dolayı haydi sen Rabbinin lûtfuna hem kalben, hem dilinle, hem bütün azalarıyla bedenven ve malen her vechile şükretmek üzere Rabbin için ihlas ile namaz kıl, namaz kılmakla beraber kurban da kes. Ona böyle tevhid ve ihlas ile fedakarane ibadet ve kulluk et ve çok hayır işleyerek nimeti an, Rabbinin sana olan ihşanı kesilmek ihtimali yoktur.

3. Doğrusu senin şani'in, sana şeneânı olan, buğz, kin tutan, hınc besleyen her kim olursa olsun olur ancak ebter. Güdük, ardi arkası kesilecek, nesli ve nesebi, iyi adı, sanı kalmayacak odur, sen değilsin ey Muhammed! Senin ardınca gelecek hayırlı neslin de, evladın gibi tabilerin ve Ensânı, sevgili ümmetin de çoğalacak. Dinin, kitabın, güzel adın, sanın, feyiz ve lûtfun baki kalacak. Ahirette de beyana sığmaz, kesilmez, tükenmez ecre ereceksin. Böyle Kevser'e, çok hayıra buğzedenin, onu sevmeyenin hayırsız kalacağında ise şüphe yoktur.

ŞÂNÎ, işaret ettiğimiz "Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın." (Maide, 5/8) âyetinde geçtiği üzere buğz ve düşmanlık etmek kin kın tutmak mânâsına "şeneân"den ism-i fail olarak mübğiz, buğzeden demektir. Anlaşılyor ki murad, buğzedip geçmiş olan değil, buğzunda devam ve ısrar edendir. Yani zaman ve hudus mânâsı değil, devam ve sübut mânâsı kastedilmiştir. Onun için izafet (tamlama), lafziyye değil maneviyyedir. Şu halde sonradan tevbe edip imana gelenler bu hükümden hariç kalır.

"Ebter", ayıp şeylerden olduğu için, ef'âl-i tafdil değil, sıfat-ı müşebbehedir. Müennesi "betra" gelir. Kesiklik mânâsına "betir"den türemiştir. Şu halde esas mânâsı kesik demek ise de, ırfte kuyruk kesilmesinde yaygın olmuştur. Onun için kuyruğu kesik hayvana ebter denildiği gibi, kuyruğu kesik küçük ayın gibi yazılan hemzeye ayn-ı betra tabir olunur ki, Türkçe'de müzekkerinde de, müennesine de "güdük" denilir. Kuyruk arkada olmak hasebiyle sonunda arkası olmayan, yani züriyeti olmayan, kendinden sonra eseri kalmayan kimselere veya sonu gelmeyen, sonunda hayır olmayan işe de istiare suretiyle ebter denilmiştir. "Önemli olan her hangi bir iş Allah'ın ismiyle başlanmazsa o iş ebterdir." hadisinde ebter, sonu gelmez, sonunda hayır olmaz, eksik, güdük kalır demektir. Çünkü "O'nun yüzü (zâtı)ndan başka herşey helak olacaktı." (Kasas, 28/88) âyeti gereğince Allah'tan başka herşey yok olacaktı. Daha sonra ebter, hakir ve zellî mânâsına da gelir. Burada gerek zamir-i fasl ve gerek mübteda olsun "el-Ebter" müsnedî manife (belirli) olduğu için cümle, tahsis ifade ettiğinden dolayı ebterlik mânâsını Peygamber'den tamamen red ile ona buğzeden tahsis ettiği cihette ebter kelimesinden anlaşılması muhtemel olabilen mânâların, noksanların hepsini Kevser'in sahibi olan Resulullah'dan nefiyile ona her buğzeden isbat etmek suretiyle nüzul sebebinde zikrolunduğu üzere ebter diyen şahsın muhakkak ebterliğini haber vermiş olmakla başta zürriyetsizlik mânâsı olmak üzere muhtemel olan her mânâ bu tahsiste dahil olmak gerekir ki, bu şöyle demek olur: Ey Muhammed! Sana kesilmek ihtimali olmayan Kevser verilmiş olduğu için sende hiç bir vechile, hiç bir mânâ ile ebterlik, güdüklik ihtimali yoktur. Sana oğlunun vefatından dolayı ebter diyerek buğz ve söyenin kendisi her mânâsıyla ebterdir. Çünkü sana öyle buğzedenlerin hepsi hakikatte mutlaka ebterdir. Onlarda mutlak ebterlik mânâsı vardır. İşte yukarda beyan olunan tefsirin içeriği tahsisin bu mânâsından anlaşılmaktadır. Bu şekilde bunda bir taraftan Kevser'in kesilmek ihtimali olmayan bir "çok hayır" olduğu açıklanmış oluyor, bir taraftan da onun sahibine buğzedenlerin genellikle ebterliği kübra (çok büyük) makamında bir illet ve delil suretinde haber verilmeleke ebter diyen kâfirin ebterliğini de özellikle haber vermiş bulunuyor ki, buna Bedî' ilminde "mezheb-i kelami" (kelami mezheb) denilir. Bundan dolayı bazılan bunun As b. Vail veya Ebu Cehil veya Kureys'ten bir topluluk veya Kab b. Eşref, her hangisi ise nüzul sebebi olan sözü geçen şahsa veya şahıslara mahsus olduğuna kanı olmuşlarsa da müştak (türemiş) üzere hüküm, müştakkın minh (kendisinden türeyen) in illiyetini ifade edeceğinden şâni' (buğz eden) vasfiyle ifadesi zahiren âmm (genel) olduğuna işaret eder. Gerçekte Resulullah'a buğzetmiş olanlar hep ebter olmuşlardır. Ya maddi bakımdan

nesil ve nesebîveya manevî bakımdan hayır ve zikri kesilmiş, nihayet düşük ve zelli olarak kötü isim olup gitmişlerdir. Zürriyeti, eseri bulunanların da evlatlarından, eserlerinden hayır ve faydalan kalmamıştır. Çünkü onların neslinden iyilik ile İslâm'a girmiş olanlardan kâfir atalarının dua ve istiğfar ve diğer şekilde faydalanmaları kesilmiş, aralarında masumluk kalmamıştır. Bu evlatlar hep Peygamber'in ümmeti ve tabileri, manevî evladı olmuşlar. "Akraba bile olsalar, cehennemin halkı oldukları belli olduktan sonra (Allah'a) ortak koşanlar için mağfiret dilemek ne Peygamber'in, ne de insanların yapacağı bir iş değildir." (Tevbe, 9/113) hükmüne tabi kalmışlardır. İyliği, iman olmayanların ise zaten hayır yoktur, onlar hayru'l-halef (hayırlı evlat) olmazlar. Dua bile etseler "Kâfirlerin duası, böyle boş gitmektedir." (Ra'd, 13/14) hükmünce hep dalalet içinde boşa gider, ölümden sonra eserlerin de Allah katında ahiret için kendilerine hiç bir hayır ve faydası olmaz, o büyük azaptan kurtarmaz. "Onlar öyle kimselerdir ki, ahirette onları için yalnız ateş vardır ve yaptıklarının hepsi orada boş çıkmıştır, amelleri hep batıl olmuştur." (Hud, 11/16);

"Kendilerinden azad hafifletilmez, onların yüzlerine de bakılmaz." (Bakara, 2/162) Bununla beraber bunlar da gâflet edilememek gerekir ki, Peygamber'e şenean ile buğz ve düşmanlık, ona iman etmekten ibaret olan küfürden daha özel, daha şiddetli bir küfürdür. Bunun fiilen ortaya çıkarması, ona fiilen harp ilanı olacağı gibi, sözü olarak açıklanması da, o mânâda olarak, sövme ve küfretme olur. Bunun ise Hak şeriatta hakkı harp ve öldürmedir. Peygamber'e sırf dininden dolayı düşmanlık ederek ebter (güdük) veya "münbetir sanevber" (kesik çam) diye buğz ve küfürünü açıklayan şani' (buğz edici) de ona şöyle sövmekle küfretmiş olduğundan "kurban kes" emrinden sonra tahkik ile beraber iliyet de ifade eden ile talil sıyığında "Muhakkak ki sanabuğzeden ebterin kendisidir." buyurulmasında ona öyle sövenlerin önünde olmazsa sonunda kesilmeye hak kazanmış olduklarına işaret ve hatta sonlarında bir hayırları kalmayıp büsbütün çirkin adalı olacaklarını hatırlatmak, Resulullah'ın ise onların zıddına olarak hayır ve feyzinin, eserlerinin ve faziletinin kesilmeyeceğini haber verme vardır. Bundan dolayı Resulullah'ın keder etmeyip de Rabb'inin lûtfuna şükretmek üzere ibadet ve kulluk ile meşgul olarak namaz kılıp kurban kesmesi ve böyle hayır için fedakarlıkla Allah'ın nimetini söylemesi emrolunmuştur. Ona ebter (güdük) diyen buğzucu, onun erkek evladının vefatını bahane etmiş olduğundan dolayı burada Peygamber'in neslinin de kesilmeyeceği ilk önce anlaşılması gereken bir mânâ olduğu için, bundan kız evladı ve onların evladı ve evladının evladı da zincirleme olarak evladın, torunlardan, zürriyetten olduğuna istidlal edilmştir, bu da doğrudur. Bununla beraber Resulullah'ın müteaddid erkek evladı da olmuşken, bunların uzun yaşamayıp da onun neslinin yalnız kız evladından çoğalmış olmasının da elbet bir mânâsı ve hikmeti olması gerekir. Bu da peygamberlerin sonuncusu olması ile izah edilmiştir. Onun ruhanî kuvveti gibi cismanî kuvvetinin de feyiz ve kemali açıklanmak üzere kendisine hem oğul, hem kız nesiller de verilmiş, fakat peygamberlik şerefi kendisiyle bitirildiği ve bundan dolayı onun dini, kitabı kıyamete kadar bâkî olup kendisinden sonra peygamber gönderilmeyeceği cihette oğullarının baki kalmaları halinde peygamberliğe mazhar edilmeleri bu hikmete uygun olmayacağı gibi, nübüvvetsiz olarak bekalan da tam mânâsıyla hayırlı evlat olmalarına engel ve şanlarına eksiklik olduğından, onların masum olarak vefatları hem kendi haklarında, hem de Resulullah hakkında daha hayırlı, daha kudsî olmuştur.

Bundan başka peygamberliğinin genelliği, dininin yayılması ve ümmetinin çoğalması açısından bunun ümmet hakkında da hayır olduğunda ve bu şekilde de Resulullah'ın ümmetine örnek olması kendisinin ecir ve feyzini daha yükseltmiş bulunduğuunda da tereddüde yer yoktur. Zira oğullarının kendisinden sonra baki kalmaları takdirinde peygamberliğe mazhar edilmeyince hiç olmazsa imamet velayetine varis kılınmaları yakışırdı. Bu ise imamet velayetini ehliyetten çok neseb verasetine hasretmek olağdıand, bu inhisar da Muhammedî nübüvvetin genelliğine "Dinini, bütün dinlerin üstüne çıkarması için." (Saf, 61/9) hikmetiyle gönderilen hidayet ve hak dininin gayesine, "Allah yanında en üstün olanınız, en çok korunanınızdır." (Hucurat, 49/13); "Allah, size emanetleri ehline vermenizi emrediyor." (Nisa, 4/58); "Sizi yeryüzünde halifeler yapan odur." (Fatr, 35/39); "O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için." (Mülk, 67/2), "Hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır." (Maide, 5/48) gibi üstünlük ve fazilet esaslarıyla bütün âlemde zuhur ve yayılması hikmetlerine aykırı bulunurdu. Bu tahsis kastedilmeyince de bu yüzdten ümmet için fitneye zahiri bir sebep olurdu. Kadınlarda ise Peygamberlik ve imamlık kazıyye (önerme) işi esas itibarıyla varid olmadığı için kızları hakkında bu mahzurlar varid olmaz. Bundan dolayı Resulullah'ın neslini kız evladından ilerletip de erkek evladının fazla yaşamamasının açık olan makul hikmet ve mânâsı bu iki sebepte özetlenebilir: Kendisinden sonra peygamberlik olmaması, imamet ve velayetin de nesebî verasete tahsis edilmemesi. Yoksa cahiliye Arapların zannettiği gibi oğulları vefatıyla zürriyetin büsbütün kesileceği ve kız evladının evladı, evlad ve zürriyetinden sayılmayacağı için değildir. Ve belli ki bu son âyet gaybla ilgili ihban da içermektedir.

İşte Muhammed Aleyhisselam'ın şanını Kevser'le anlatan ve her yönden şükür ve hamdetmekle namaz kılıp kurban keserek Bayram yapmaya layık müjdeleri ihtiva eden bu yüksek söz, vecizliğiyle beraber böyle birçok latifeleri ve hikmetleri içine almaktadır. Razi tefsirinde bunun Duhâ Süresi'nden beri gelen sûrelere olan münasebetiyle daha birçok işaret ve latifelerini pek güzel beyan etmiş ve açıklamış ve bu cümleden olarak demiştir ki:

"Bu sürenin latifelerinden biri de şudur: Allah yoluna giden sahâhler için üç derece vardır. En yükseği: Bütün kalbleri ve ruhları ile Allah Teâlâ'nın nur-ı celaline garkolmalıdır. İkincisi: Bedenen de taat ve ibadetlerle meşgul olmalıdır. Üçüncüsü: Nefsî, özel lezzetler ve acil şehvetlere dökülmekten menetmek makamında olmalıdır. İşte "biz sana Kevser'i verdik", önceki makama işaretir ki, o da kudsi ruhun diğer beşerî ruhlardan gerek sayıca ve gerek nitelikçe kendini göstermiş olmalıdır. Sayıca kendini gösteriş: Çünkü başlangıçları pek çoktur. Nitelikçe kendini gösteriş de, o başlangıçlardan neticelere geçmekte diğer ruhlardan çok daha süratli olmasıdır. "Rabbın için namaz kıl" ikinci mertebeye işaret; "Kurban kes" de üçüncü mertebeye işaretir. Çünkü nefsi peşin lezzetlerden men etmek kurban kesmek ve boğazlamak mecrasına akıdır. Sonra da "muhakkak sana buğzeden, güdüğün kendisidir" buyurulmuştur. Bunun mânâsı da şudur: Seni şu özellikler ile acil şehvetlere davet eden nefis yok mu, o fanidir, baki kalan güçlüklerlik ise Rabb'in katında daha hayırlıdır. "Baki kalacak olan güzel işler Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır." (Kelf, 18/46) o ise ebediyen baki olan ruhanî saadettir, Rabbanî manfetlerdir."

Bu sürenin içine aldığı emirlerin en mühim yönü "Rabbın için" kaydının ifade ettiği tevhid ve ihlas olduğu için, bunu, ayrıca açıkça ilan ve açıklama hususunda.

KAFİRÜN SURESİ

Süresi ve bundan hikaye itibarıyla Süresi>ve dilimizde bilinmiş olduğu üzere Süresi denilen bu sûre de Mekki'dir. Dâni, itifakla demiş. "Bahru'l-Muhit"de ise: "Çoğunluğun görüşüne göre Mekki'dir." Katade'den, "Medenî olduğu da rivayet edilmiştir" diyor. Katade'den bunun zıddı da nakledilmiş, ancak İbnü Merduye, İbnü Zübeyr'den Medenî olduğunu rivayet etmiş, bu sebeple Alûsî, Dâni'nin "itifakla" demesine, "yerinde değildir" diye ilmiş ise de Medenî rivayeti, garib demek olacağından, sahihi itifakla Mekki demek olur. İbnü Ebi Hatim'in Zürene b. Ebi Evfa'dan rivayet ettiği vechile bu süreye "Mukaşşış" dahi denilir ki, uyuz ve çiçek hastalığı gibi hastalıklardan iyileştirmek demek olan "kaşkaşe"den türemiş olup şirk ve nifak fak dertlerinden uzak kılan mânâsına "müberrie" demektir. "Kaşkaşe" Türkçe'de def etmek, kovalamak mânâsına kışkırlamak ile de terceme olunsu yakışmaz değildir.

"Cemalu'l-Kurrâ"da zikredildiği üzere buna "İbadet Süresi" de denilmiş olduğu gibi, "İhlas Süresi" de denir. Ondandır dolayı Süresi ile ikisine "İlhaseyn" (İki İhlas) tabir olunur. Nitekim Resulullah'ın sabah ve akşam namazlarının sünnetlerinde ve okuduğuna İbnü

Ömer'den ve Hz. Aişe'den rivayet edilen hadislerde "İhlaseyn" denildiği de görülür.

Âyetleri : İhtilafsız altıdır.

Fâsılası : harfleridir.

Bu süre Kevser'in içine aldığı ihlas ile ibadet emrinin ilanını emreden, aynı zamanda Peygamber'e buğzeden ebter (güdük) ibadet küfürlerine karşı da bir cevap mevkiiinde olarak onun mânâsını bir açıklama gibidir. İmam-ı Ahmed'in ve "Evsat'da Taberanî'nin rivayet ettikleri bir hadiste, Zeyd b. Harise'nin kardeşi Cebele b. Harise, Resulullah'a: "Bana uyukum sırasında okuyacağım bir şey öğret." dediği zaman bu süreyi okumasını emir buyurmuştur. Bezzer ve İbnü Merduye, Habab'e emrettiğini de rivayet eylemişler. Beyhaki de "Şuab"da: "Enes'e de uyukusu sırasında okuması emrolunduğunu" rivayet etmiştir. Ebu Ya'lâ ve Taberanî şu hadisi de merfu olarak rivayet etmişlerdir: "Sizi, Allah Teâlâ'ya şirk koşmaktan koruyacak bir kelime anlatayım mı size? Uygunuz sırasında Süresini okursunuz." Deylemi de Abdullah b. Cera'dan şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah buyurdu ki: Münafık kuşluk namazı kılmaz ve okumaz." Taberanî "Evsat'da İbnü Ömer'den ve "Şağır"da Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet etmiştir ki: "Bu süre Kur'an'ın dörtte birine denktir." Bunun izahında bir hayli söz söylenmiş ise de en basiti şöyle anlamaktır: Kur'an'ın mânâsı bir bakışa göre şu şekilde özetlenebilir: İbadetler, muameleler, ahiret hükümleri ve kıssalar. Bu süre ise ibadetin ruhu olan tevhid ve ihlas ilanını emredici olduğu için dörtte birine denk demek olur.

Nüzul sebebi: Ebu Hayyan der ki: Bunun inme sebeplerinden olarak şöyle zikretmiştir: "Peygamber (s.a.v.)'e kâfirler: "Bırak bu tuttuğu davayı! biz sana istediğin kadar mal, servet verelim, kızanımızdan dilediğinle evlendirelim ve seni üzerimize melik yapalım, eğer bunu yapmazsan gel bizim ilâhlanmıza tap, biz de senin ilâhına tapalım, müsterek olalım, hayır hangisinde ise ona hepimiz de ulaşmış oluruz" demişlerdi. Bir de onun en çok buğzedeni Kureys'ten olduğu ve bir sene kendilerinin tanılarına ibadet etmesini ve kendilerinin de bir sene onun tanısına ibadet edeceklerini söylemiş olduklarından dolayı onlardan uzaklaşmak ve o teklifin asla olacak şey olmadığını haber vermek için Allah Teâlâ bu süreyi indirdi."

İbnü Hişam "Siyer"inde der ki: "Bana gelende: Resulullah (s.a.v.) Kâbe'yi tavaf ediyorken Esved b. Muttalib b. Esed b. Abdül-Uzza ve Velid b. Muğire ve Ümeyye b. Hâlef ve As b. Vâil es-Sehmî önüne geliridiler, bunlar kavimleri içinde yaşlı kimselerdi. "Ey Muhammed! Gel, biz senin taptığına tapalım, sen de bizim taptığıımıza tap, biz ve sen (bu) işde müsterek olalım. Eğer senin taptığın bizimkinden hayırlı ise biz ondan nasibimizi almış oluruz ve eğer bizim taptıklarımız seninkinden hayırlı ise sen de nasibini almış olursun." dediler. Allah Teâlâ'da onlar hakkında süresini tamamen indirdi." İbnü Cerir ve İbnü Ebî Hatim ve "Mesahif"de İbnü Enbârî, Ebu'l-Buhturî'nin mevlası Said b. Meyna'dan öyle rivayet de eylemişlerdir. Tefsircilerin çoğunlukla zikrettikleri şu şekillerdir:

Kureys'in ileri gelenlerinden bir takım, Resulullah'a, sen gel bizim dinimize tabi ol, biz de senin dinine tabi olalım, bir sene sen bizim tanınlarmıza ibadet edersen, bir sene de biz senin mabuduna ibadet ederiz, dediler. Resulullah: "Allah korusun, Allah'a başkasını ortak koşmaktan." dedi. Onlar, o halde bizim tanınlarmızın bazısına el sürüver de seni tasdik edelim ve tannna ibadet edelim, dediler. Bu sebeple bu süre nazil oldu. Resulullah sabahleyin Mescid-i Haram'a gitti, Kureys'ten dolgun bir heyet vardı. Başlan üzerine dikildi de bu süreyi okudu, onlar da ümitlerini kestiler."

İbnü Cerir'in ve Razî'nin kaydettikleri vehile "De ki: "Allah'tan başkasına kulluk etmeni mi bana emrediyorsunuz ey cahiller?" (Zümer, 39/64) âyeti de bu sebeple nazil olmuştu. Onda Allah'dan başkasına tapmayı emrettiklerinden dolayı cahillikleri ile azarlayarak "ey cahiller" diye hitap etmesi emredilmişti. Bundan da daha ağır olarak "ey kâfirler" diye hitap emrediliyor ve bu vehile gerekçesi beyan olunarak onların dininden uzaklaşma ve hak tevhid dini ile din edinilmenin lüzumu tebliğ buyuruluyor. Şöyle ki:

Meâl-i Şerifi

- 1- De ki: Ey kâfirler**
- 2- Sizin taptıklarınıza ben tapmam.**
- 3- Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz.**
- 4- Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim.**
- 5- Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz.**
- 6- Sizin dininiz size, benim dinim banadır.**

De ki: Ey kâfirler!" Bu nidaya "de" emriyle başlanmasında Razî kırk kadar nükte saymıştır, tafsili uzun gider. En birincisi Hz. Peygamber'in kendi tarafından değil, Allah Teâlâ'dan açık emir ile bilhassa tebliğ ve ilan edilme üzere peygamberlik görevi olarak söylenildiğini ilk baştan anlatmaktır. Zira Fahr-i Âlem (s.a.v.)'işlerinde yumuşaklıkla ve mülayim olmakla emrolunmuştur. Ona "Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi." (Al-i İmran, 3/159 buyurulmuş, "(Ey Muhammed), biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107) buyurulmuştur. Allah'a daveti de en güzel yolda olmak üzere "(Ey Muhammed), sen hikmetle, güzel öğütü Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et." (Nahl, 16/125) diye emrolunmuştur. Bununla beraber "Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun." (Maide, 5/67) hitabıyla da kendisine her indirileni tebliğ etmesi, etmezse peygamberlik görevini yerine getirmemiş olacağı da emredilmiştir. Burada ise muhataplarına "ey kâfirler" diye en ağır vasile nida edeceği, çünkü beyan ve tebliğ olunacak hak hüküm hakiki sebebi onların değişmeyecek olan kâfirlik sıfatları olduğundan dolayı burada bu sıfatın açıkça söylenmesi lazım geldiği için bu ağır hitap o yumuşak ve mülayim olma emirlerine nasil layık olur? diye bir itiraz mahal bırakmamak ve hakkın beyanı için bunu açıklamak gerektiği başlangıçta anlatılmak üzere: "Bunu ben kendiliğinden söylemiyorum, emredilmiş olarak söylüyorum." demiş olmak işi evvelâ "de" emri açılmıştır. Ve bunun Kevser Süresi'nden sonraya konulmuş olmasıyla da hem bu emrin "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." (Kevser, 108/2) gibi Kevser ihسانına tertip edilmiş emirlerden olduğuna hem de Peygamber'e öyle buğz ve düşmanlık beslemekte ısrarlı olanların güdüklükleri, hayırdan mahrum oluşları gibi kâfirlikleri de aynılmaz sabit vasıfları ve onlara böyle nida kendilerinin yeğledikleri gerekleri olmuş bulunduguna da bir siyak (söz gelimi) işareti yapılmış ve bu şekilde inme sebebi olan ve kabulüne ihtimal olmayan birbirine zıt, yapılmaz teklifler yani putlarına tapılmak şartıyla Allah'a ibadet edeceklerini ileri sürmeleri de ısrarlı oldukları o buğz ve kinin bir neticesi olduğuna dahi işaret olunmuştur. Onun için büyük tefsirciler demişlerdir ki burada böyle "ey kâfirler!" diye nida genel olarak kâfir olanlara değil, ebedî olarak imana gelmeyeceklerini Allah Teâlâ'nın bildiği bir takım kimselere mahsustur. Çünkü kâfirler içinde de, Kitap ehlinde olduğu vehile, Allah'ı mabud tanıyanlar bulundugu gibi, sonra imana gelip ibadet edenler ve edcekler de bulundugu için, onlara karşı: "Siz Allah'a ne şimdi, ne de ilerde ibadet edecek değilsiniz." denilmeyeceği açıktır. O halde önce genelleyip sonraki âyetlerle tahsis etmektense başlangıçta "lâm-ı ahid" (ahid lâm) ile nüzul sebebine işaret olarak "ey o kâfirler" diye özele hamletmek daha güzel olur ki bu özellikle de hakka kızgın olup da imana gelmeyecekleri Allah'ın ilminde malum bulunması itibarıyla olan sabit sıfatları olmuş oluyor. Bu ise nüzul sebebi olanları yalnız şahıslarına bağlı, değişmesi ihtimali kalmamış olan küfürlerinden dolayı olduğu için maksadın aslı küfürden uzaklaşma olarak bu nida öylelerinin hepsine delalet bakımından içerirse de herhangi bir kimsenin veya kavmin ilerde imana gelip gelmeyeceğini Allah'tan başkası bilemeyeceği için bu hitabın dıştan filil olarak tabtki Kureys içinde nüzul sebebi olanlara bağlı kalmış demek olur. Yoksa "De ki, ey kâfirler" diye emrolunduğundan dolayı henüz geleceği hakkında bilgimiz olmayan şahıs veya toplum her hangi bir kâfire "ey kâfir" yahut "ey kâfirler" diye hakaret ve buğzedererek hitap etmek lazım veya caiz olur sanılamalıdır. Bu emrin, belirli şahıslara karşı fiiliyyatta tabtki nüzul sebebine bağlı demek olduğundan dolayı bütün kâfirler hakkında güzel mücadele ile davet ve yoluya mücadele ve benzeri diğer gibi muamelata ilişik genel hükümlere muhalefeti de yoktur. Bunu müslüman yalnız küfürden, şirkten, nifaktan ve Allah'ın bildiği o kabil kâfirlerden

kalben uzaklaşarak iman ve ibadetinde tevhid ve ihlas ile dinine sarılmak için olur, zamanına ve icabına göre bunu defetmek yerinde okumak da güzel mücadele ve hikmet olur. Onun için bu sürenin genel olarak cereyan eden ve baki olan hüküm, küfür ve nifaktan uzak olmak için gizli, açık her halde okumaktır. Fakat taarruz için değil, uzaklaşmak için okumak ve sadece bir tarihi hatıra olarak değil, kendi nefsiine nasihat olarak dinine ihlas ve inancını kuvvetlendirmek için tilavettir. Hadis-i Nebevî'de şirkten kurtaracak bir kelime olarak üzere uyku sırasında okunmasının tavsiye buyurulması da bu hüküm ve hikmeti ifade eder. Bunun böyle olması ise mücadeleye, ibadet ve dinin tafsilatına dair olan genel hükümlerine ilişkin görevler ile meşgul olmaya engel de olmaz. Hasılı bunlarla bütün kâfirlere bir saldırı emrolunmuş olduğu gibi, güzel mücadeleden ve mücadeleden men olunmuş da değildir. Şu halde bunun içinde ki hükümlerde, genel hükümlere göre nasih ve mensuh tasavvuruna lüzum yoktur. Ancak nüzul sebebi olan ve Kureys içinden asla imana gelmeyecekleri haber verilmiş bulunan o kâfirlere mahsus olarak "sizin dininiz size; benim dinim banadır" denilmiş olduktan sonra bilahere Medine'den onlarla harbedilmesinde ve Mekke'nin fetiholunup putların iptal olmasında ve Berâ Süres'i'nin inmesiyle bütün müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaştınlarmasında ve nihayet bütün Arabistan'da İslâm'dan başka dinlerin yasaklanmasında o hususi kâfirlere "sizin dininiz sizin içindir" diye verilmiş bulunan izin hükümünü nesih var mıdır, yok mudur? bu bahis konusu olmuştur. Eğer bu sade bir red veya sonunda cezaların ağırlığı ile korkutmak (inzar) değil de, iki tarafın dinlerinde serbestlikleri esası üzerine bir antlaşma teklifi niteliğinde ise onlar kabul etmiş ve gereğine uymuş bulundukları takdirde sonradan onlara harp ilanını emreden hükümler bu özel anlaşmayı neshetmiş (hükümünü kaldırmış) olurdu. Aynı şekilde bu onlara verilmiş mutlak bir müsaadeden ibaret olsaydı yine neshedilmiş bulunurdu. Halbuki mutlak bir izinden ibaret olmayıp "benim dinim, banadır" ile karşılıklı olduğu açıktır. Karşılıklı olarak bir antlaşma teklifi olması ihtimaline göre ise onlar bu teklifi kabul etmemişler, Peygamber'in dini serbestliğini istememişler, küfürde o derece ileri gitmişlerdir. Kabul ettikleri farzedilse bile asla riayet etmeyenip bozdukları ve hatta öldürülmesine bile teşebbüs ettikleri malum ve kesindir. O halde onlarca asla kabul edilmemiş veya bozulmuş bulunan bir anlaşmanın, bir hüküm farz olunamaz ki neshine ihtiyaç olsun. Ne izin, ne de anlaşma teklifi olmayıp, beyan olunacağı üzere sırf red veya inzar (korkutma) olduğu takdirde ise neshe lüzum olmayacağı açıktır. Şu halde Alûs'nin de hatırlattığı gibi bu süre her yönden muhkemdir. Bunda nesh olunmuş bir hüküm yoktur. Bununla birlikte sonundaki "sizin dininiz sizedir" fıkrasının, seyyf âyetleri (cihada izin veren âyetler) ile mensuh olduğuna söyleniler de olmuştur. Demek olur ki bunlar, "kâfirler"ın hepsine hitap olması ihtimalini "sizin dininiz size, benim dinim banadır" âyetinin de kabul şartı gözetmeyecek mutlak bir antlaşma ilanı olması ihtimalini dahi düşünmüşlerdir. Böyle bütün dünyaya "ey kâfirler" diye nida edip de kabul şartını gözetmeksizleri hepsine karşı antlaşma ilanı ise Resulullah'ın gönderilişi ile uyushması kabil değildir. Ancak kabulleri şartıyledir ki bunun bir mânâsı olabilir. Kabul etmeyenler veya kabul edip de bozanlar hakkında da söyledigimiz vehile neshe hacet kalmaz. Fakat böyle genel bir anlaşmanın mevcut olmadığını bütün ihtimalleri dikkat nazanna alarak anlatmış olmak için bunun başlangıçta bir antlaşma ilanı olduğu soyut bir ihtimal olarak farzedildiği takdirde bile mensuh olmak lazim geleceğini söylemişlerdir. Bu daha kestime olduğu için yaygınlaşmıştır. Maksadın esası öyle bir antlaşma hükümünün geçerli olmadığını bildirmek olmasına göre her iki görüşte de netice bir demek olursa da, nesh tasavvuru bu sürede sadece uzaklaşmadan fazla olarak başlangıçta mutlak bir anlaşma hükümünün sabit olduğunu ve lüzumu halinde cihada engel olmaya delalet eder bir kayıdın varlığını farzetmeye dayanmaktadır. Halbuki kabulüz antlaşma hükümü düşünülmeyeceği gibi, böyle bir teklife, genel olsun, özel olsun, "ey kâfirler" diye hitap ederek başlanmak da makul olmaz. "De ki, ey kâfirler" emri, her şeyden önce bir mücadele telkin eder. Bunun sonunda, "dininiz sizin olsun, hayır ve şer cezası, sorumluluğu size aittir, sonra kaşınmam hal" demek de bir izin verme değil, "İstediginizi yapın." (Fussilet, 41/40) kabilinden bir tehdit veya "Dinde zorlama yoktur." (Bakara, 2/256) esası üzere, bir defetmek ve reddetme ile uzak bulunma olduğu zahirdir. O halde başlangıçta antlaşma sabit olmayınca netice bakımından nesh de varid olmaz. Şu halde hitap, genel olsa da, özel olsa da bu sürenin hiç bir âyetinde nesh yoktur, hepsi muhkemdir. Yalnız önceden umuma hamledildiği takdirde ikinci ve üçüncü âyetlerle tahsis gerekeceğine göre, bu sebeple izah olundugu üzere hususa yüklenmesi daha uygundur. Yani "ey o Allah'tan başkasına tapan ve bundan böyle imana gelmeyecekleri Allah'a malum bulunan müşrik kâfirleri!"

2. Tapmam. Ne şimdi, ne ilerde gönül verip ibadet etmem, o nesnelere ki siz tapıyorsunuz. Yani o tanı yerine koyup durduğunuz ve benim de tapmamı istediğiniz o şeylere ben ibadet ve kulluk etmem. Buna karşı onların, "biz Allah'a da ibadet ederiz" diyebilmeleri ihtimalini defetmek ve murad, Allah'dan başkasına ibadet etmem demek olduğu anlatılmak üzere onların ne şimdiki halde, ne de gelecekte Allah'a ibadet etmeleri ihtimali kalmayacak derecede şirk ve küfür, tabiatları olmuş kimseler olduğu şöyle açıklanıp haber veriliyor

3-4. ve siz ibadet ediciler değilsiniz o mabuda ki ben ibadet ederim. Yani benim ibadet edip durduğum mabudum Allah'a ibadet şanıdan olanlardan değilsiniz. Siz ona tapıyorsunuzuz da, tapmazsınız da. Zira bundan önceki sürelerden anlaşıldığı üzere ibadetin şartı ihlastır. Allah'ın birliğine iman etmeyince ona ibadet edilmmez. Allah'a ibadet eden ondan başka Tann tanımaz. Allah'a başkalarını ortak koşarak veya Allah'tan başkasını Allah diye hayal ederek tapmak Allah'a ibadet değil, onu tanımamaktır. Onun için müşrikler Allah'a kulluk ediyoruz zannetseler bile, kulluk etmiş olmazlar, kendi hayal ve hevalarına taparlar. Bundan dolayı "De ki: "Allah'tan başkasına kulluk etmeni mi bana emrediyorsunuz ey cahiller." (Zümer, 39/64) buyurulmuştur.

5. ve siz ibadet ediciler değilsiniz o mabuda ki ben ibadet ederim. Yani benim ibadet edip durduğum mabudum Allah'a ibadet şanıdan olanlardan değilsiniz. Siz ona tapıyorsunuzuz da, tapmazsınız da. Zira bundan önceki sürelerden anlaşıldığı üzere ibadetin şartı ihlastır. Allah'ın birliğine iman etmeyince ona ibadet edilmmez. Allah'a ibadet eden ondan başka Tann tanımaz. Allah'a başkalarını ortak koşarak veya Allah'tan başkasını Allah diye hayal ederek tapmak Allah'a ibadet değil, onu tanımamaktır. Onun için müşrikler Allah'a kulluk ediyoruz zannetseler bile, kulluk etmiş olmazlar, kendi hayal ve hevalarına taparlar. Bundan dolayı "De ki: "Allah'tan başkasına kulluk etmeni mi bana emrediyorsunuz ey cahiller." (Zümer, 39/64) buyurulmuştur. Aradaki bu fark daha çok açıklanmak ve takviye olunmak üzere de buyurulmuştur. Ki: Hem ben tapıcı değiliim sizin taptkınlarıza. Yani sade şimdî tapıyor olduklarınıza değil, Peygamber olarak gönderilmeden önce geçmişte taptkınlarıza da dahil olmak üzere hiç birine ibadet edici değiliim; ne tapmamı, ne de tapmışım.

Başlangıçta muzârî sigasıyla burada mâzî sigasıyla buyurulması, onların halde olduğu gibi, geçmişteki tapmalarına da Peygamber'in iştirak etmemiş olduğuna işaret eder. Bundan dolayı bazılan buradaki ism-i failinin mâzî (geçmiş zaman) mânâsına olduğuna söylemişlerdir. Geçmişte olsun, halde olsun, gelecekte olsun hiçbir zaman onlara ibadet edici değiliim, diye tamamını reddetmek daha kuvvetli olur. Şu kadar ki ism-i failin meful-i bihte ameli için hal veya gelecek zaman (istikbal) mânâları şart olduğuna dayanarak burada meful-i bih olan mevsul "mâ"ında amil bulunan ism-i failinin mâzî mânâsına olabilmesi tartışılmıktır. Fakat bu itiraz nın masdarıyye olması takdirinde varid olmaz. Çünkü o zaman meful-i mutlak olabilir. Bunda amel için ise hal ve istikbal (gelecek) mânâsı şart değildir. O halde masdarıyye olduğuna göre mânâ şu olur: "Ben sizin tapışınızı, o şirk ibadetini hiçbir zaman yapıcı değiliim." Yahut "o sizin benden istediğiniz şirk ibadetinizi geçmişte dahi yapmadım ve hiç bir zaman yapacaklardan da değiliim. Öyle ne tapmışım, ne de tapmam, sizin tapışınızı yappanlardan değiliim." Siz de benim ibadet etmekte olduğum mabuduma ibadet edicilerden değilsiniz. Hiç bir zaman değilsiniz, etmediniz, emtiyorsunuzuz, edecek de değilsiniz. Yahut siz de benim edeceğim tevhid ve

ihlas ile ibadet etmediniz, etmiyorsunuz ve etmezsiniz. Bu iki âyet ilk bakışta öncekilerin bir tekrarı gibi görünür. Bunda tefsircilerin iki vechi vardır:

Birisi başlağına tekid de takviye için tekrar edilmiş olmasdır ki, üçüncü menfi (olumsuz) cümle, ismiyye (isim cümlesi) olarak daha kuvvetli bir şekilde birinciyi, dördüncü de aynıle üçüncüyü mânâ itibanyla te'kit eder denilmiştir. Ferra bu fikre kanaat getirmiş ve demiştir ki: "Kur'ân Arap diliyle nazil olmuştur. Tekit ve anlatmak için kelâmi tekrar etmek de onlann âdetlerindendir. Kabul eden "belâ, belâ" (evet evet) der; çekinen "lâ, lâ" (hayır hayır) der. "Hayır, yakında bileceksiniz, yine hayır yakında bileceksiniz." (Tekâsür, 102/3-4) yüksek sözü de bunun üzerinedir. Ve şu beyitleri söylemiştir:

Ve "Bende onlann yaptığı nice şeyler vardır.

Yükseltip gerekli kıldıkları eller (nimetler) vardır.

Leylâ'nın uzaklığı yüzünden sabahleyin kargalar bağıyor.

Onlar Leylâ'nın ayrılığından -kimbilir- kaç defa bağıyorlar?

Sen sormadın mı Leylâ! Kinde topluluğuna,

Gerî döndükleri gün ki; nereye, nereye?"

Nazımda ve nesirde bunun misalleri çoktur. Burada tekidin faydası da o kâfirlerin ümitlerini kesmek ve ebedi olarak küfürde kalacaklarını tesbit etmektir". Taybî de bunu tercih etmiştir. Lakin burada atf vardır. Halbuki cümlelerin tekidini den başka atfedici ile olmaz, diye itiraz edilmiştir. Fakat caiz görenler "vâv"ı da ye kıyas etmişler demektir. Lakin bu şekilde atfin en zahir şekli de bu dördüncü cümleyi üçüncüye atfettikten sonra hepsini önceki iki cümlelerin tamamına atfederek bu iki âyet toplamıyla önceki iki âyet toplamını te'kit olmalıdır. Gerçi üçüncü birinciye, dördüncü ikinciye atf ve tekit olmak lafız ve mânâ bakımından daha uygun gibi görünür ve Ebu Hayyan'ın ifadesinin zahiri de bu ise de, bu şekilde tekit ile tekit edilenin, atfedilen ile kendisine atfedilenin aralanını ecnebi (müteallaki olmayan) ile fasıl (ayrım) Nahiv ilmince caiz olamaz. Şu halde bunda lugaat mânâsıyla bir tekit ve takviye zahir olsa da terim mânâsıyla tekit, zahir değildir. Bu bir atfıtır, atf ise az çok bir başkalık ifade eder. Onun için çoğunluk, bu âyetlerde mânâ bakımından tekrar olmadığını ve bundan dolayı sadece tekit değil, her birinin bir te'sis (esas koyma) olduğunu açıklaımlışlardır. Zira muzarî ve ism-i fail kiplerinin hal, gelecek, devam ettirme mânâlarına göre birçok vechlerle farklan olabileceği gibi, 'lann da mevsul veya mevsuf yahut masdariyye olabilmeleri ihtimallerine göre çeşitli farklan düşünülür. Bunlann şekli ve her birinin siyak (söz gelimi)a göre olan özelliği de düşünülünce burada tekidden başka daha birçok vecihler hasıl olabileceğinden bu farklan çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. Çok olumsuz olan muzarî ve ism-i fail kiplerinin hal, gelecek zaman, geçmiş zaman mânâlarına göre zaman farklarını gözetmişler, bazıları da önceki iki yı mevsul; sonraki iki yı de masdariyye olmak üzere ayırım yapmışlar, bazıları da iki vechi toplamışlardır. Zaman ayırımı yapanlar: Bir kısmı öncekilerin hal, ikincilerin gelecek zaman için olmasını, bir kısmı da tersini tercih etmişlerdir.

Keşşaf şöyle demiştir: "Mânâ: Ben, gelecekte benden istediğinizi, o ilâhlannıza ibadeti yapmam, size de gelecekte o benim sizden istediğimi, benim ilâhıma ibadeti yapacak değilsiniz ve ben sizin taptıklarınıza geçmişte bile asla tapmadım. Yani cahiliyyede bile benden putlara ibadet geçmiş değildir. O halde o benden İslâm'da nasıl ümit edilebilir! Siz de benim ibadet etmekte olduğum mabuduma hiçbir vakit ibadet etmediniz." Ebu's-Suud da bunu tercih etmiştir.

Bu mânâda "ben tapmayacağım" nefy-i istikbal (olumsuz gelecek), birinci "siz tapıcılar değilsiniz" de öyle. lar mevsul olmakla beraber mabuddan ibaret değil, masdariyyede olduğu gibi ibadetten ibaret; "ben ibadet edici değilim"de "vâv", haliyye olmak muhtemel olarak nefy-i mazi (olumsuz geçmiş zaman), ikinci "siz ibadet ediciler değilsiniz" bütün zamanları içine almak üzere nefy-i müstağrak demek olur. Bu şekilde her cümlelin ayrı bir mânâ ifade etmesinin bir şekli nüzul sebebine göre anlatılmıştır.

Buna iki şekilde itiraz edilmiştir:

Birisi: nin hâle (şimdiki zamana) de, gelecek zamana da ihtimali varken, öncekilerin geleceğe tahsisidir. Zira Ahfes, Zeccâb ve diğerleri gibi bir kısım tefsirciler öncekileri hale, ikincileri geleceğe yüklemişlerdir. Lakin maksad hasr (tahsis) olmayıp nüzul sebebinde talep istikbale ait olduğundan "ben tapmayacağım" nefy-i istikbale meşhur bulunduğundan dolayı ilk cevabın onu red ile bağlaması, sonra daha çok terakki için mazi ve zamanların hepsine kadar gidilmesi daha kuvvetli olmuştur.

İkincisi: Yukanda işaret ettiğimiz üzere mazi mânâsında olan ism-i failin mef'ul-i bih olan mevsul mâ'sında ameli meselesidir. Zira Kisâî bunu kabul etmişse de, çoğunluk reddederler. Keşşaf Nahivce bunda Kisâî mezhebini benimsemiş denilmek de uzak görünür. Bundan dolayı öncekilerin geleceğe, ikincilerin hale hâmetmesi daha uygun olacağıni söylemişlerdir. Fakat üçüncüde mazi sigasıyla "siz ibadet etmediniz" buyurulması, buradaki "abid"de mazi mânâsının da işaret şekliyle olsun düşünülmesine bir karine (ip ucu) gibidir. Onun için hal ve gelecek mânâsını ihmal etmek caiz olamayacağı gibi, mazi mânâsı da ihmal edilmemek gerekir. O halde amel, ya bazılannın dediği gibi kendinden öncesine müşâkele (şekille bir olma) suretiyledir. Yahut "mâ", ibadet mânâsına hâmedilemek itibanyla masdariyye gibi mef'ul-i mutlak yerinde olduğundan dolaydır. Böyle olunca da sonrakilere ma-i masdariyye yapmak, olumsuzlukta, mazi, hal, istikbal üçünü de içerecek vechile mutlak ism-i faile musallat etmek siyak-ı nefy (sözün olumsuz gelmesi)de varid olan nekrenin genel istîrak (kaplama) mânâsına daha uygun ve tektillerin hepsinden kuvvetli, gelişen bir te'sis (esas koyma) olduğu gibi, netice için de ayrıca bir genişleme olur. Onun için biz de yukanda bu yolda izah ettik.

Görülüyor ki burada ibadet fiilinin türlü tasvirleriyle birçok nüktelere işaret olunmuştur.

"Mâ"ların mânâlarına ve "vâv"ların başlağıma şekillerine göre de bunlann birbirleriyle çarpışmasından o kadar çok tefsir şekilleri ortaya çıkar ki, tafsilî şöyle dursun, sayılması bile uzundur. Ancak şunu da söyleyelim ki fiilleri haldir. Bunlann gerek mevsul ve gerek masdariyye üzere tercümelerinde biz hal mânâsını açık ve kısa olarak ifade edemiyoruz. Çünkü dilimizde fiili halden ve muzariden sila sigası yapmak yoktur. Biz yalnız "olduğu olacağı" gibi maziden ve istikbalden sila yapıyoruz. Mazi silasıni mazide ve halde müşterek kullanıyoruz. Onun için tercümede bunlan "taptığınız, taptığım" diye ifade etmiş bulunuyoruz. Olsa olsa tapıyordunuz, tapıp durduğunuz, tapıyor bulunduğum" diyebileceği gibi, bunlar da hali mazi ile hikaye oluyor. Halbuki bütün bunlar, esas itibanyla mazi olan "sizin taptığınızı" fiilinin mânâsıdır. Buna da "taptığınızı" diyoruz. Burada ise bu farkın önemi bulunduğundan tefsirde hatırlatmak lazımdır. Zira muhataplar tarafından hem "tapmaktaki olduğunuz", hem "taptığınızı" diye hem hal, hem mazi siğalan tasrih edilmiş olduğu halde, Peygamber'e ait olanda sadece "taptığım" diye hal fiili tasrih olunmuş, mazi kapalı geçilmiş olmasında önemli bir nükte vardır ki, o da Peygamber'in uyulması gereken fiili, ibadeti hal zamanındaki yani peygamberliğinden itibaren olan ibadeti olduğuna tenbihtir.

6. Madem ki durum böyledir, sizin olsun dininiz. Bana gerekmez âdet edindiğiniz o küfür ve şirk itikad ve ibadeti. Bütün sorumluluğu, hesabı, cezası, vebalı ile sırf size aittir, bana tecavüz edemez. Yani ben ondan tamamen uzayım. Şu halde benden onun kabulünü asla ummayın.

Tefsircilerin çoğunluğu demişlerdir ki, bu yukanki "taptıklarınıza tapmam" sözüyle "taptıklarınıza tapıcı değilim" sözünü sağlamlaştırmadır. Yani onlann mânâsı olan karan tebliğdir. Bana da dinim. Tehvid ve ihlas ile Allah'a ibadet ve taattan ibaret olan "O (Allah), Resulünü hidayet ve hak din ile gönderdi." (Feth, 48/28), "Muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır." (Al-i İmran, 3/19) buyurulan hak İslâm dini de benimdir. Onun ecir ve sevabı, Kevser'i de ancak bana aittir. Sizin ondan nasibiniz yoktur. nin aslı dir. Esre ile yetinilerek mütekekillim "yâ"sı hazfedilmiştir. Bu da "taptığıma tapıcı değilsiniz" sözünü tektitir. Burada Fahrreddin Râzî, "Tefsir"inde üç meseleden bahsetmiştir.

Birinci mesele: İbnü Abbas demiştir ki: Allah'ı küfürünüz sizin, ona tevhid ve ihlas da benim. O halde onlann küfürlerine izin verilmiş denilebilir mi? Hayır, çünkü Peygamber (s.a.v.) küfürden men etmek için gönderilmiştir. Ona izin vermesi nasıl tasavvur olunur!

Kastedilen şu emirlerden biridir: Birincisi bundan kastedilen "İstedığınızı yapın." (Fussilet, 40/40) gibi tehdittir. İkincisi şöyle demek gibidir: Ben sizi hak ve kurtuluşa davet için gönderilmiş bir Peygamber'im. Böyle iken kabul edip bana uymuyorsunuz, o halde bırakın da beni şirkte davet etmeye kalkışmayın. Üçüncüsü: Dininiz sizin olsun, eğer helak olmak sizin için bir hayır ise ona sarılın, ben dinimi bırakmam. (Bu izah, dinin bütün mânâlarını içine alarak en meşhur mânâsı olan ve esasî mebbe' (başlangıcı) ve mead (ahiret)le ilgili olan itikât (inanç) ve amele raci bulunan millet (din) mânâsına göredir) Bu âyetin tefsirinde ikinci görüş: Din, hesabdır. Sizin hesabınız size, benim hesabım banadır. Hiç birimizin amelinden diğerine bir sorumluluk teveccüh etmez, demektir. Üçüncü görüş: Dinden maksad cezası, üzerine gerekecek ceza veya sevaptır. Yani sizin dininizin cezası sizin, benim dinimin cezası benimdir" de! Onlara dinlerinin cezası olan vebal ve ceza elverir; sana da senin dininin mükâfâtı olan tazim ve sevap yetišir. Dördüncü görüş "Allah'ın dini(ni uygulama hususu)nda sizi onlara (zina eden kadın ve erkeğe) karşı acıma duygusu tu(tup engelle)mesin." (Nur, 24/2) âyetinde din, belli cezalar demek olan hadd (dini ceza) olduğu gibi, burada da ceza mânâsındır. (Bu, ceza mânâsından ehasır, Türkçe'de kullandığımız ceza demektir). Şu halde mânâ şu olur: Benim Rabbimden gelecek cezanız size, sizin putlarınızdan gelecek ceza da bana aittir. Lakin sizin putlarınız bir şey yapamaz, ben onlann cezasından korkmam. Fakat göklerin ve yerin tek kahredicisi olan âlemlerin Rabbi'nin cezasından sizin aklen dahi korkmanız lazım gelir. Beşinci görüş: Din, "Dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na ada edin." (Mümin, 40/14) âyetinde dua mânâsına gelir. Yani sizin duanız, yalvarmanız sizin olsun, kâfirlerin duası ise delalettendir, boşunadır. "İşte kâfirlerin duası böyle boşa gitmektedir." (Ra'd, 13/14), "O taptıklarınıza ne kadar dua etseniz, onlar sizin duanızı işitmez, faraza işitseler bile istediğinizi veremezler." (Fâtir, 35/14) Bu kadarla da kalmaz, kıyamet günü size zarar da verirler.

"Kıyamet günü de, sizin (onlan Allah'a) ortak koşmanızı inkâr ederler. Bunu sana herşeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez." (Fâtir, 35/14) dir. Benim Rabb'im ise herşeyden haberdardır, iman edenlerin dileklerini verir "İnanan ve iyi işler yapanlar(ın duasını) kabul eder." (Şura, 42/26) buyuruyor; "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim." (Mümin, 40/60) buyuruyor "Bana dua edince, dua edenin duasını karşılık veririm. O halde onlar da bana karşılık versinler, bana inanınsılar ki doğru yolu bular." (Bakara, 2/186) buyuruyor. Altıncı görüş: Din, âdet mânâsına gelir. Mânâsı: Sizin geçmişlerinizden ve şeytanlardan alınmış olan o şirk âdetiniz sizin olsun, benim melekler ve vahiyle Rabbimden aldığım âdetim de benim. Siz şeytanlara ve ateşe kavuşuncaya kadar âdetinizde durun; ben de Rabbime, cennet ve rdnanıma."

İkinci mesele: Tahsis ifade eder, mânâsı: "sizin dininiz sizdir, sizden başkasına değil; benim dinim de banadır, benden başkasına değil" demektir. Ve "İnsana, çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm, 53/39) ve "Hiç bir günahkâr, bakasının günah yükünü taşımaz." (İsra, 17/5) âyetlerine işaretir. Bu da, baştaki "söyle" emri düşüncesiyle şöyle demek olur: "Ben böyle vahy ve tebliğ ile yükümlüyüm, sizler de benimseme ve kabul ile sorumlusunuz, ben mükellef olduğum görevimi yaptım, teklifin üstesinden çıktım, sizin küfürde ısrannızdan bana hiç bir zarar gelmek ihtimali yoktur, bütün zarar size aittir". Ancak Râzî'nin bu ifadesinde tahsisin tasvirinde selbi (inkâr) cihetleri, "sizden başkasına değil", "benden başkasına değil" diye genelleme, dolayısıyla olmuştur. Sözün sevkine göre izafet iki taraf arasında olduğu için tahsisler de "sizedir, bana değil; banadır, size değil" diye önce iki taraf arasında tasvir olunmak açıktır. Râzi de buna yukarda geçen sözünün sonunda işaret etmiş demektir. Ebu's-Suud bunu daha açık olarak şöyle tasvir etmiştir: Sizin dininiz ki Allah'a ortak koşmaktan ibarettir, o sizin için tahsis edilmiştir. Sizin umduğunuz gibi benim tarafıma geçmez, şu halde ona boşuna ümitlerinizi kuruntulannızı takmayın, çünkü o mümkün olmayan şeylerdendir. Benim dinim ki tevhiiddir, o da bana tahsis edilmiştir, sizin tarafınıza geçmez. Çünkü siz onu mümkün olmayanla bağladınız ki, o mümkün olmayan benim sizin tanınlannıza ibadet veya onlara sarılmamdır. Öyle yaparsan biz de senin tanına ibadet ederiz, diye bana vaad ettiğiniz de aynı şirk koşmaktır. Onlann bir sene sen bizim tanınlamıza ibadet edersen, bir sene de biz senin ilâhına ibadet ederiz, demeleri de iki tarafın iki ibadette ortaklıkkan esasına dayanmış olduğu için, dayanılanın önce getirilmesinden beklenen tahsisin "kasr-ı ifrat" olması gerekir. Bir de "sizin dininiz size" tahsisi, "taptıklarınıza tapmam" sözünü; bu "dinim banadır" tahsisi, "taptıklarınıza tapıcı değilim" sözünü tekit olması caizdir. Şöyle demek olur: "Bana ancak benim dinimdir, sizin dininiz değil." Bu şekilde dayananın, kendisine dayanılana tahsisi olmuş olur.

Üçüncü mesele: Yine Râzî der ki: "İnsanların bir antlaşma sırasında bu âyet ile temsil edilmeleri âdet olmuştur. Bu ise caiz değildir. Çünkü Kur'ân temsil olunmak için (yani mesel halinde söylenmek için) değil, düşünülüp de gereğince amel olunmak için indirilmiştir."

Âlûsî buna temaslâ şöyle demiştir: Bunda iktibas (aktarma) kapısını örtmeye bir meyil vardır. Halbuki sahih olan iktibas(aktarma)nın caiz oluşudur. Bu Peygamber (s.a.v.) kelâmında, sahabe, imamlar ve tabiinin birçoklannın kelâmlarında vaki olmuştur. Calediddin Suyûtî'nin de adında yeterli bir risalesi vardır. Fakat iktibasın caiz oluşu da her yerde değil, münâsip ve hürmete aykırı olmayan yer ve mânâlarda olabileceğini unutmamak lazım gelir. Râzî, Kur'ân temessül (birşekil ve surete girmek) için indirilmedi demekle, temessülü mutlak surette reddettiği görünüyorsa da düşünme ve amel kaydın esas tutmuş olduğuna göre maksadın, düşüncesiz olan temessülü yasaklamak ve bundan dolayı bu âyeti ile mütareke mevkiinde temessül, düşüncesizlik olacağı için caiz olamayacağını söyleyerek bu âyetle antlaşma mânâsı olmadığını haber vermiş olduğu anlaşılr. Nitekim Âlûsî kendisi de antlaşma mânâsı olmamasını tercih ile âyetin muhkem olduğunu açıklamış ve demiştir ki: "Evla (en uygun) olan mensuh olmayacak bir mânâ ile tefsir olunmaktır, çünkü nesih zahirin zıddıdır. Zaruret olmadıkça ona gidilmez."

Gerçekte Kadî Beydâvî de şöyle demiştir: "Bunda ne küfre izin, ne de cihaddan menetmek yoktur ki kıtal âyeti (harbe izin veren âyet) ile mensuh olsun, meğher - Allahümme- antlaşma ile tefsir edildiği takdirde ola."ola.

Bu sûreyi, geleceği üzere Nasr Sûresi'nin takip etmesi de bunun mensuh olması şöyle dursun, nasr (yardım) ve feth başlangıçlanndan olan mücadehe kabailiden olduğuna işaret eder.

NASR SURESİ

"geldiği zaman." Tahakkuk ifade eden bir zaman zarfı olduğu için fiil-i maziye gelir, şart mânâsına delalet ettiği için de mazinin mânâsını geleceğe çevirerek şartın gelecekte gerçekleşeceğini ifade eder. Burada şartı, ile ona atfedilen fiilinin toplamıdır, cevabı da ve matufudur. nin bu vechile tahakkuk ifade etmesinden dolayı burada kendisinden öncesinin de düşünülmesiyle şu mânâ hasıl olur:

"Ey Muhammed, seni gönderen, senin tek mabudun olan Allah'ın yardımı ile fethi gelecek, hem sen insanlann Allah'ın dinine fevc fevc (dalga dalga) girmeye başladıklarını göreceksin. Çünkü "Allah, "Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz." diye yazmıştır." (Mücadele, 58/21); "Elbette biz elçilerimize ve inananaıa hem dünya hayatında, hem de şahitlerin (şahitliğe) duracakları günde yardım ederiz." (Mümin, 40/51), "Eğer siz Allah'(ın dinin)e yardım ederseniz, (Allah da)size yardım eder." (Muhammed, 47/7) buyurulmuştur. Sen Allah'ın Resulü olduğun ve önceki süre mânâsı üzere tevhid ve ihlas ile Allah'a ibadet ve kulluk edip sırf onun dinine sarıldığın, bu şekilde mücadehe ederek ona yardım ettiğinden dolayı bunlar kesin olarak olacak, işte bunlar gerçekleştiği zaman "Rabbini öğerek tesbit et"...

Allah'ın yardımı. Düşmanlara karşı galip ve muzaffer kılacak olan vaad edilen yardımı, "Allah'tan yardım ve yakın bir feth... Müminler müjede!" (Saff, 61/13) buyurulan yardımı, ve feth. Zemahşerî der ki: "Nasr" ile " feth" arasında ne fark vardır ki ona atfedilmiş? dersen, derim ki: "Nasr", işgâ ve düşman üzerine üstün kılmaktır. "Feth" de memleketlerin fethidir ve mânâ Resulullah'in Arab'a ve Kureys'e zaferi ve Mekke'nin

fethidir. Allah'ın müminlere nusreti ve şirk beldelerinin onlarca fethi emridir de denilmiştir." Râzî tefsirinde de der ki: "Nasr, istenilenin tahsiline yardımdır, fethi de onunla ilgili olan istenilen şeyin meydana getirilmesidir. Nusret, fethi sebeptir, onun için atfedilmiştir."

İkinci bir vecih: Nusret dinin kemali, fethi dünyaya ait istektir ki, tamamı nimettir. Bunun benzeri "Bugün size, dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım." (Maide, 5/3) âyetidir.

Üçüncü bir vecih: Nusret, dünyada istediğine ulaşmak, fethi de "Ve (cennetin) kapıları açıldı." (Zümer, 39/73) buyurulduğu üzere cennete ait olmaktadır. Görüşlerin en açığı, yardımın, Kureys'e veya bütün Arab'a üstün gelme, fethin de Mekke fethi olmasıdır. İbnü Abbas'tan nakledilen de Mekke'nin fethidir ki ona "fethu'l-futuh" (fethilerin fethi) denilir. Nitekim bunla başlangıç olan Hudeybiye antlaşmasına da "feth-i mübin" denilmiştir. Şu halde asıl mânâ sade Kureys'e veya Arab'a karşı yardımın ve Mekke fethinin hususiyetleri üzerine değil, bunlar, ilerde bunların üzerine kurulacak fetihlerin anahtarı, İslâm'a fethilerin kapılarının açılması demek olması hasebiyle ve üstünlük ve fethin gelmesi, gelecek bütün fethilerin gelmeye başlaması mânâsına raci olduğundan dolayı bir çok tefsirciler bu nasn ve fethi cinsi yüklemiştirler ki, bu mânâ Kevser'in verilmesinde beyan olunan mânâ gibi olarak "Bugün dininizi size, olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım." (Maide, 5/3) buyurulan güne işaret olmuş olur. Veda Haccı'nda da teşrik günlerinde Mina'da indigi rivayetine göre bu mânâ daha yakın olur. Ancak bu takdirde daki gelecek mânâsı fiilinde değil, rû'yet (görme)in bazı kısmı itibarıyla düşünlümek gerekir. Bu açıklamadan sonra şu sonucu da gelebiliriz ki, fethiten maksat yalnız memleket fethinden ibaret olmayıp, daha çok kalblerin iman ve İslâm'a fethi demek olur. Mekke fethi üzerine en çok terettüp eden fetihler, İslâm dininin derhal yayılvermiş olması ve yirmi seneden beri Kureys kâfirlerinin karşı koymalarından dolayı hakkın kabulüne kapalı duran kalplerin Mekke ve Taif fethinden sonra akın akın İslâm'a açılmış bulunmasıdır. Onun için İslâm demiştir ki: "Allah'ın dinine dalga dalga girdikleri"ne münasip olan, fethin müminlere din kapısının açılması mânâsına yorumlanması da kalbe çarpan mânâlardandır." Yukarılarda da geçtiği üzere Mekke'nin fethi hicretin sekizinci senesi Ramazan-ı ulâ olmuştu. Resulullah'ın emrinde Muhacirler ve Ensar ve diğer müminlerden on bin kişilik muntazam bir ordu vardı. İki bin kişi de sonradan katılmıştır. Peygamberimiz (s.a.v.) Mekke'de onbeşgün kaldı, ilk girdiği zaman Kâbe'nin kapısında durup: "Allah'tan başka ilâh yoktur, tekdir; kuluna (Muhammed'e) yardım etti, (müşrik) toplulukları da yalnız başına yenilgiye uğrattı." demişti. Sonra da: "Ey Mekke'liler! Şimdi ben size ne yapacağım, dersiniz? buyurdu. Hayır yapacağın, kerim bir kardeş ve kerim bir kardeş oğlu, dediler. Haydi gidiniz sizler serbestsiniz "gidiniz, siz serbestsiniz" buyurdu. Bu şekilde onları âzad etti, onun için onlara "serbestler" denildi. O zamana kadar İslâm'a girenler birer ikiser giriyorlardı. Buhârî, Amr b. Seleme'den şöyle nakletmiştir: Demişti ki: Fethi olunca her kavim, İslâm ile Resulullah'a koştı, bütün kabileler İslâm'a gelmek için Mekke'nin fethini gözetiyorlardı ve onu kavmi ile bırakın, eğer onlara üstün gelirse o peygamberdir diyorlardı. Hasen'den de: Resulullah (s.a.v.) Mekke'yi fethedince Araplar: "Allah Teâlâ Mekkelileri Fil ashabından korumuşken, o madem ki onlara karşı üstün geldi, o halde sizin ona eliniz erişmez." dediler ve bölük bölük Allah'ın dinine girdiler." Bunlardan anlaşılır ki fethiten maksad, çoğunluğun dediği gibi Mekke'nin fethi olmakla beraber, o yalnız düşman bir şehrin fethinden ibaret değil, Kâbe'nin fethi olduğundan aynı zamanda kalblerin Allah dinine, İslâm kapısının bütün insanlığa açılışı ve bu şekilde fetihlerin fethi olmuştur. Derhal bütün Arabistan'a ve oradan bütün cihana yayılan İslâm'ın maddî ve manevî fetihleri Kâbe kapısının açılmasıyla başlamıştır.

2. Şu da buna işaret işaret eder: Ve insanları gördün. Yukarıda söylendiği üzere bu , ye atfedilmiş olarak toplumunun başına dahil olduğundan, hepsi birden bir vakit ve bir şart olmak üzere düşünülmemek gerekir. Razî'nin dediği gibi âyetin zahirinden açıkça anlaşılın Arap'tan başkasını da içermek üzere bütün insanlardır. Fakat bu genellemenin başlangıçta Arap'tan başladığı cihetle ilk önce Arab'a sarfedilmiş olmak gerekir. Onun için tefsircilerin pek çoğu, Arap demişlerdir. Asıl maksad da hakiki istisnâ (içerme) ile insanın her ferdini değil, genel örf ile insanlık âleminin girmeye başladığını görmek veya bilmektir. "Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurulduğu üzere insanlık hilkatından ve akıldan kast edilen Allah'ı tanıyıp ibadet etmek olduğu cihetle hakkı tanımayanların "Onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapık." (A'raf, 7/179) hükmünde olduklarına da işaret olabilir. Rû'yet (görmek)ten açıkça anlaşılın da gözle görmeektir. İki mef'ulünü geçişli hale koyan ef'al-i kulûbdan olarak "ilim" mânâsına olmak da muhtemeldir, denilmiştir. Yani Allah'ın mevcut olan yardımı ve fethi geldiği ve sen insanları gördüğün veya dış tesiriyle anlayıp bildiğin zaman ki giriyorlar. Rû'yet gözle olduğuna göre "nas" (insanlar) mef'ul, bu cümle "nas"dan haldir. "Giriyorken" demek olur. Rû'yet kalp ile olduğuna göre de onun ikinci mef'uldür. "İnsanları giriyor gördüğün zaman" demek olur. "Girdiler" buyurulmayıp "giriyorlar" buyurulması da hepsinin girmeleri tamam olmuş olmayıp, girmeye başladıklarına ve peyderpey gireceklerine işaret eder. İşte bu ölçü iledir ki "nas" (insanlar), Arap'tan başkasını da içine alır ve gelecekteki girmeler de bu hale katılmış olacağı anlaşılır. Yani giriyorlar ve girecekler.

Allah'ın dinine. Yani hak İslâm milletine ki, Allah katında din odur. Ondan başka din isteyenin dini kabul olunmaz. "Muhakkak Allah katında din İslâm'dır." (Âl-i İmran, 3/19), "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır." (Âl-i İmran, 3/85) buyurulmuştur. Allah'a isteyerek teslim olup da boyun eğmeyen, nihayet istemeyerek teslim olmaya mecbur olur, ona döndürülür. "Göklerde ve yerde olanları hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir." (Âl-i İmran, 3/83) bunu göstermektedir. Öyle giriyorlar ki, fevc fevc (dalga dalga), alaylayla toplum toplu. Bu da "nas" a raci olan 'nin zahirinden haldir. Rağib der ki: "Fevc, süratle geçen topluluktur, mutlak cemaat mânâsına da gelir". Şu halde her iki mânâ itibarıyla bizim alay tabirimize benzemektedir. Burada mutlak cemaat (toplum) mânâsına olmakla beraber "efvacen" diye çoğul yapılması haysiyetiyle de fevca fevc, alay alay demek olacağından dolayı bu girişin peyderpey gelen bir geçit resmi manzarası ifade etmiş olacağından gaflet olunmamak gerekir. Bu manzara ise "O (hak)dini, bütün dinlere üstün kılsın." (Fetih, 48/28) âyetindeki vaadi gereğince, bu hak dinin bütün dinlere üstünlüğünün ortaya çıkma manzarasıdır ki, bu, Mekke'nin fethi ile Resulullah'ın vefatı arasında başlamıştır.

Ebu Ömer b. Abdül-Berr demiştir ki: "Resulullah'ın vefatında Araplar'da kâfir kalmamıştı. Mekke'nin fethini müteakip Huneyn ve Taif muharebelerinden sonra hepsi İslâm'a girmişti. Kimi kendi gelmiş, kimi de fevc fevc elçilerini ve temsilci heyetlerini göndermişlerdi. İbnü Atıyye de demiştir ki: Bunun "Kâfir kalmamıştı" demesinden maksat -Allah daha iyi bilir puta tapıcı Arap kalmamıştı, demek olmalıdır. Çünkü Beni Tağlib hristiyanları Resulullah'ın hayatında henüz İslâm'a girmiş olmayıp, çizye vermeyi kabul etmişlerdi. O halde maksad, Mekke'liler, Taif'liler, Yemen'liler, Havazin'liler ve diğer puta tapıcılar olmuş olur". İkrime ve Mukatîl'den bir rivayette de "nas"dan maksat, Yemen'lilerdir, denilmiş, onlardan yediüç kişi elçi olarak gelmiş, İslâm'ı kabul etmişlerdi. Bu münasebetle "İman Yemen'lidir, hikmet de Yemen'lidir" yani Yemen tarafına mensubdur, hadisi de bilinmektedir. Mekke'nin fethiyle onu takiben Huneyn muharebesi ve Taif muhasarasından başka bir harp olmaksızın, ondan sonra Peygamber'in vefatına kadar iki sene içerisinde bütün Arabistan'ın her tarafından akın akın, fevc fevc heyetler gelerek İslâm'a girmişler, Necranlılar ve Beni Tağlib gibi henüz doğrudan doğruya İslâm'ı kabul etmemiş bulunulanlar da İslâm zîmmet ve tâbiyetini kabul etmişler ve İslâm milleti içine girmişlerdi. Bu surette dıştaki devletlere karşı da İslâm davet ve fetihlerinin kapısı açılmış bulunuyordu ki, hep bunlar "O (Hak dini) bütün dinlere üstün kılsın." (Fetih, 48/28) vaadinin ortaya çıkması başlamış olması idi ve bu günler "Bugün dininizi size olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım." (Maide, 5/3) buyurulmuş günler idi. Bununla Resulullah'ın peygamberlik ve tebliğ görevi sona ermiş ve bundan sonrası ümmetin

üzerine düşen diğer vazifeler olmuş oluyordu. Bundan dolayı buyuruluyor ki, işte muhakkak olacak olan bu olaylar olduğu, yani vaad edilen o yardım ve fethi geldiği ve sen insanları böyle fevc fevc Allah'ın dinine girmeye başladıklarını gördüğün zaman,

3. artık hamd ile Rabb'ine tesbih et. Seni yardım ve özel terbiyesi ile yetiştirip hûda ve hak dini ile göndererek "O (Hak dini) bütün dinlere üstün kılın." (Fetih, 48/28) vaadini yerine getirmek üzere o hamd ve tazime değer başlanırsa erdiren, sana Kevser'i verip düşmanlarını güdük kılan Rabbinin büyük lûtf ve ihsanına kavuşmaktan dolayı ona layk her türlü övgü ve yüceltmeler ile hamd ederek, onun noksan olan sıfatlardan uzak zatını her vehile, yani zatında, sıfatında, fiillerinde, isimlerinde şanına yarışmayan eksiklik şaibelerinden tenzih ve kutsamaya daha çok devam et. Demek ki, bütün bunların: Yardım, fethi ve dini yaymanın neticesi, hikmetin gayesi tesbih ve şükürdür. "Onların orada duası: "Allah'ım sen her türlü eksiklikten uzaksın", birbirlerine sağlık dilekleri: "Selam", dualarının sonu da: "Âlemlerin Rabb'i Allah'a hamdolsun" sözleridir." (Yunus, 10/10) buyurulduğu üzere Cennet ehlinin Cennet'te baştan sona duaları tesbih ve Allah'a hamd etmektir. "Biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz." (Bakara, 2/30) mânâsına meleklerin işi de odur. Hatta her şey kendi özelliğine göre yaratıcısına hamd ile tesbih ettiğine göre hamd ile tesbih bütün yaratılış gayesi demektir. "O'nu övgü ile tesbih etmeyeen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlayamazsınız." (İsra, 17/44) âyeti İsra Süresi'nde geçmişti ki tesbih esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, yıldızların yörüngelerinde hızla geçişleri gibi süratle geçmek, yani hızla yüzmek mânâsına "sibahat"dan tef'il babında olduğu için çok yüzdürmek mânâsından gereği olarak çok uzaklaştırmak veya paklıkta, temizlikte çok ileri götürmek mânâsından alınarak tenzihte meşhur olmuştur. Rağib der ki: Tesbih, Allah'ı Teâlâyı tenzihtir, bunun aslı da Allah'a ibadette süratle gidıştır, ib'ad "Allah onu irak etsin" gibi şer hakkında kullanıldığı gibi, tesbih de hayır işe tahsis edilmiştir ve tesbih, gerek söz, gerek fiil, gerek niyet ibadetin hepsine de itlak olunur. "Eğer tesbih edenlerden olmasaydı." (Sâffat, 37/143) "namaz kılanlardan" diye tefsir edilmiştir. Bununla beraber en uygun olan üçünü de içermesidir.> Demek, hamdin özel bir ifadesi olduğu gibi, demek de tesbihin bir özel ismi olduğundan dolayı "Kamus"ta zikredildiği üzere tesbih, "sübhanelah" demek mânâsına da gelir ve yerine göre demek taaccüb (şaşmak) yerinde de söylenir. Eğer taaccüb (şaşma) fevkalade bir güzellik münasebetiyle istihsan (güzel görme) yerinde ise yaratan bu güzel sanatıyla tenzih mânâsında olur. Eğer bir münasebetsizliğe şaşmak suretiyle istihsan (kötü ve çirkin bulma) yerinde ise yüce yaratıcı ondan tenzih ederim, mânâsında olur. "Sübhân" kelimesinin Esma-i Hüсна (Allah'ın güzel isimleri)dan olarak Allah'ın zatına itlak olduğuna da zikrolunmuştur. "Ebu'l-Baka Külliyyât"nda da şöyle söylenmiştir: "Kur'ân'da tezekkî, İslâm mânâsına olduğu gibi, tesbih de hep salâttır. Bununla birlikte Kur'ân'da tesbih, çeşitli vecihlerle tenzih mânâsına da gelmektedir. Tesbihten tenzih ve yalnız zikir kast edildiğinde harf-i cer ile teaddi etmez (geçişli olmaz), denilmez. Fiil, yani salâta makrûn (yakınlaştılmış) tenzih kast edildiği zaman ise bu kasta tesbih için harf-i cer ile müteaddî (geçişli) olur. Bir de tesbih, taat ve ibadet ile, takdis (kutsama) de bilgiler ve inançlarla olur. Tesbih layık olmayı reddetmek; takdis, layık olanı isbattır. ", mânâsınadır." Yani burada ile geçişli olmuş değildir. Tesbihin hamd ile bir araya getirilmesi emredilmiştir. Razî der ki: "Hak Teâlâ'nın sıfatları selb (inkâr) ve icâb (kabul etme), nefy (red) ve isbâtta düşünürlür. Sülûb (negatifler) ise icâbât (pozitifler)dan öne alınmıştır. Tesbih, vacibü'l-vücûd olan Allah'ın selbi sıfatlarına işaretir ki, bunlar celâl sıfatlarıdır. Tahmid de sıfat-ı sübütiyyeye işaretir ki, bunlar da ikrâm sıfatlarıdır."

Şu halde tesbih ile hamdin bir araya getirilmesi celâl ve ikrâm sahibi olan Allah'ın ismi hükmünde celâl ve ikrâm sıfatlarının isbatı ve açıklanması demek olur. Yine tefsircilerin naklettikleri vehile Resulullah (s.a.v.)'a tesbihten sorulduğunda buyurmuştur ki: "Allah Teâlâ'yı her ânzadan, şâibeden tenzihtir." Bu ise gerek zâti sıfatlarında ve gerek fiili sıfatlarında nefy (red) veya isbatı caiz ve layık olmayacak her noksanlıktan uzak demek olur. Şu halde tesbih, Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatında, fiillerinde, isimlerinde nezahet ve paklığını ifade eder. Bu da olaylar ve mümkün olan şeylerin şanından olan çirkinliklere, eksikliklere ve Allah'ın kemâline aykırı olan hallere karşı fiil sıfatından olan kızma ve celâl sıfatının tecellisini ve zatında hiçbir noksan kabul etmeyen cemâl sıfatının, en yüksek güzelliğinin bütün paklığıyla tahakkukunu gerektirir. Bundan dolayıdır ki "Gök gürültüsü, övgüsüyle; melekler de korkusundan O'nu (Allah'ı) tesbih ederler." (Ra'd, 13/13) ilâhî kavli tesbihin celâl sıfatı ile ilgisini açık olarak ifade etmektedir. O halde tesbihin hakikati, hamdin hakikati gibi doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kendisine mahsus olan ve Sübbûh, Küddûs, Hamid şerefî isimlerinin gereği bulanları fiildir. Yaratılımlara ait olan tesbih ise her birinin fitrî verilerine mümkün olabilen özel yetenekleri oranında gerek fiilen ve gerek sözlü olarak ve gerek itikadî bakımdan onun açıklama ve ilanı için ilâhî emre uymaktan ibarettir. Bundan dolayıdır ki tesbih söz, fiil, niyet ve itikadi içermek üzere ve özellikle namaz mânâsına ve "sübhaneke" ve "sübhânelah" gibi tenzihî ifade eden zikirler ile övme mânâlarına gelmektedir. Onun için burada tefsircilerin çoğu mutlak tenzih ile, bazıları da namaz ile, diğer bazıları da "sübhanelah" demekle tefsir etmişler, bazıları da "Bunu bizim hizmetimize veren (Allah)ın şânı yücüdür." (Zuhruf, 43/13) gibi tesbihî taaccüb olarak bu başanın hayrete değer bir şekilde büyüklüğünü kutlamak için olduğunu anlatmışlardır. Ebu's-Suud bu vecihleri şöyle özetlemiştir: "Rabbine hamdederek "sübhanelah" de, yahut kimsenin kalbine gelmeyecek vehile sana o hayrete şâyân üstünlük ve başanları kolaylaştırdığından dolayı onun o güzel, o mükemmel sanatına hamd ederek taaccüb et (şaşıp kal), yahut çok nimet vermesinden dolayı çok ibadet ve sena olmak üzere onu tesbih ve hamd ederek zikret. Yahut nimetine hamd ederek onun için namaz kıl, Kâbe'nin kapısını açtığı zaman Resulullah (s.a.v.)'ın sekiz rekat kugluk namazı kılmış olduğu rivayet edilmiştir. Yahut vaadini yerine getirdiğinden dolayı hamd ederek onun zalimlerin söylediklerinden tenzih et, yahut ikram sıfatlarına hamd ederek celâl sıfatlarıyla senâ et!"

Resulullah'ın, birçok âyetlerde geçtiği üzere, daha önceden de tesbih ve hamd ile emrolunduğu ve bundan dolayı fethiten önce dahi tesbih ve hamd etmekte bulunduğu malum olduğu için buradaki emrin devam veya fazlalaştırma veya diğer bir nükte ile özel bir mânâ ifade etmesi gerekeceğinden, anılan vecihlerle tefsirciler bunu anlatmak istemişlerdir. Şu muhakkaktır ki, Allah Teâlâ'nın celâl ve ikram tecelliatı hiçbir an kesilmediğinden dolayı her zaman ona tesbih ve hamd vazifedir. Hamd, Fâtihâ'da açıklandığı üzere yalnız ulaşılmayan nimetten dolayı değil, ulaşılan nimetten dolayı da olur. Ve o zaman hamd, şükür mânâsında olur. Şu halde celâl ve ikram tecellileri arttığı oranda da tesbih ve hamdin artması gerekir. Zira nimet ve ikrama erince, ihsan edeni ve celâl sıfatını unutmak ve celâl eseri karşısında cemâl ve ikram tecellilerini unutmak hüsrana götüren cahillik ve küfür huylandırdan. Yardım ve fethite ise bir taraftan celâlin ortaya çıkması, bir taraftan da ikram ile vaade veya vardır. Şu halde bunların tahakkukıyla tesbih ve hamd vazifesinin ifası kastedilmiştir. En yüksek paklık ile en yüksek hamd ve şükür zevki asıl o zamandır. Ve asıl o zamandır ki kalbin daha yüksek bir ferağat ve temizlikle Hak Teâlâ'nın celâl ve cemâl neş'esini duyurarak ona yönelmesi lazımdır. Nitekim "Boşaldığın zaman uğraş (ibadette meşgul ol) yorul. Ve Rabbinne rağbet et." (İnşirah, 94/7-8) buyurmuştur. Ve onun için cennet ehlinin bütün davası da tesbih ve hamddir. İşte "Allah'ı hamd ile tesbih ederim." diye zikre devamda bu zevk ve neşe ile Hakk'ın cemâline olan o şevk ve rağbetin ilan ve izhan ve ruhun tam bütünüyü ile dönmesi demek olduğu gibi, ta peygamberliğin başlangıcında "Pislikten (Allah'a eş tutmak, puta tapmak gibi şeylerden) kaçın." (Müddessir, 74/5) buyurulmuş olan putların bu fethi ve zafer üzerine kırılması ve ağıkta kapalıda şirk eserlerinin, ahlakının ve âdetlerinin silinmesi için temizlik yapılması da tesbih ve tenzihin gereğidir. Bundan dolayı burada "tesbih et" emri, Allah Teâlâ'yı zikir ve tenzihin çoğaltılmasını ifade ederken zahir ve bâtının temizlenmesini emrini de ifade etmiş olur. Fakat biraz önce hatırlatıldığı üzere tesbih ve tahminden hakikati yine Allah'a mahsus olduğu için her kim olursa olsun dünyada hiçbir yaratığın onu bütün kemaliyle yerine getirmesi kabil olmaz, kul, masum olsa da münezzeh, sübhan olmaz. Her ne kadar, büyük ahlâk olan ilâhî ahlâk ile ahlâklansa,

"Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar, yahut daha az." (Necm, 53/9) kalsa da Yaratıcı Teâlâ'nın "Zatına benzer hiçbir şey yoktur." (Sûrâ, 42/11) olan zât-ı sübhânişine oranla mahlûkun kusur ve noksanı mahiyetinin gereğidir. Onun bütün kemâlî "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz." (Fatiha, 1/5) anlaşmasıyla Allah Teâlâ'nın yardım ve inayetinden aldığı imdat feyzine bağlıdır. Her hususta yardım ve feth öndemdir. Nitekim Resulullah "Ben sana senâyi sayıp kutuemetem, sen kendini senâ ettğin gibisin." demiştir. "Sana hakkiyla ibadet edemedik." diye varid olmuştur.> Bu kusuru örtecek, bu eksikliği tamamlayacak olan da ancak Allah Teâlâ'nın mağfiretidir. O da isteyene vaad edilmiş olduğundan buna işaret olarak da buyuruluyor ki: Ve ona istigfar et. Muhammed Süresi'nde "Bil ki, Allah'tan başka tanı yoktur. (Eyy Muhammed), kendi günahın, inanan erkeklerin ve inanan kadınların günahı için (Allah'tan) mağfiret dile." (Muhammed, 47/19) buyurulduğu üzere gerek kendin ve gerek ümmetin için mağfiretini dile, ki "Allah senin günahından, geçmiş ve gelecek olanı bağışlasın." (Fetihi, 48/2) hükmü zâhir olarak (gerçekleşerek) bütün temizlikle Rabbine dönesin. Çünkü O muhakkak tevbeleri çok kabul edici bulunuyor. Tevbe ile kendine dönenleri kabul ile affedeğelmıştır. Şu halde istigfar ve tevbe edenler kabulünü ümit etsinler. Kelamın zahiri denilmecek iken buyurulması nüktelidir. Tesbihin hamde yaklaşması gibi, bununla istigfarnı tam faydası, tevbeyle yaklaşılması halinde olacağına bir tenbih vardır. İstigfar, yahut "Ya Rabbi bana mağfiret et, bize mağfiret buyur, mağfiretini niyaz ederim" gibi dua ve niyaz ile mağfiret istemekdir. Tevbe ise yukanlarda açıklandığı üzere günaha nedamet ve bir daha yapmamak üzere azim ile dönüştür. İnsan, başkalarının günahları için de istigfar edebilir. Kur'ân'da "Rabbimiz, hesabın görüleceği gün, beni, anamı babamı ve müminleri bağışla." (İbrahim, 14/41) gibi bunun pek güzel misalleri vardır. Onun için burada da "ondan mağfiret dile" emri, Peygamber'in sadece kendisi için olması lazım gelmeyip ümmeti için de olur. Ve hatta daha çok ümmeti için denilmiştir.

Fakat kimse başkasının adına tevbe edemez. Bununla beraber istigfar, tevbeyle de içine alabilir. Alûs'nin naklettiği vechile İbnü Receb demiştir ki: Yalnız istigfar, duada mağfiret isteğiyle beraber tevbedir, "Allah'tan mağfiret diliyor ve O'na tevbe ediyorum." gibi tevbeyle de zikrederek istigfar ise, sadece mağfiret talebiyle duadır. Bir de demiştir ki, yalnız istigfar, geçmiş günaha nedamette ve onun şerinden korunmayı dua ile talep ve gelecek günahın şerinden de onu yadlamaya azm ile korunmayı talebdir. Ve işte "İsrar ile sağıra (küçük günah) yoktur, istigfar ile de kebirre (büyük günah) yoktur." gibi varid olan hadislerde israr yasaklayan ve soyut olarak zikredilen istigfardan kastedilen böyle nedamet ve azm ile tevbeyle içermiş olan istigfardır. Eğer geçmiş günaha nedamet yoksa, o sadece duadır, nedamete yaklaşmış ise tevbedir."

Bunun özeti, şer'an istigfara vaad edilmiş ve tertip edilmiş olan hükümler, tevbe mânâsında olan istigfardadır. Mutlak olarak istigfar denildiği zaman o kastedilir. Tevbe, nedamet mânâsı bulunmayan ve günahın pışman olmaksızın sadece onun af ve mağfiretini istemekten ibaret kalan istigfar, sadece bir duadır, kabul olmamak gerektir. Çünkü hem günaha pışmanlık duymamak, hem de onun mağfiretini istemek Allah'a karşı edepsizliktir. Ancak bu, kişinin kendi günahı hakkındadır.

Bir de bu âyetle intibak sanatı olduğu söylenmiştir. Asıl kelam: "Ona istigfar et, çünkü o bir mağfiret edicidir ve tevbe et, çünkü o bir tevbeleri kabul edicidir" demek olup, her birinden birinin hafızıyla diğeriine işaret edilmıştır.

Sûrenin başında da işaret olunduğu üzere İmam Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde ve "Sahih-i Müslim"de ve daha başkalarında Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir ki, Resulullah (s.a.v.) son zamanlarında sözünü çok söyler olmuştü ve sorulduğunda: "Rabbim bana ümmetimde bir alamet göreceğimi haber verdi ve onu gördüğüm zaman hamd ile tesbih ve istigfar etmemi emir buyurdu." demişti. "Keşşaf Tefsiri"nde der ki: "Tesbih emriyle beraber istigfar emri dinin kıvımı olan emir ile emri olgunlaştırmak içindir. Yani dinin kıvamı itaat ile günahlardan korunmak arasında toplanmadadır. Bir de Resulullah'ın masum olmasını beraber bu emir ümmetine lütf olması içindir. Bir de istigfar, Allah için tevazudun ve nefsin hazzındendir. Ve ondan dolayı nefsinde bir ibadettir. Peygamber (s.a.v.) hazretlerinin: "Ben gece ve gündüz yüz kere istigfar ederim." dediği de sahih rivayetler cümlesindendir." A

Lûsî der ki: "Kul her ne kadar çok çalışsa da, Mabud'un celaline layık olanı, gereği gibi yerine getirmede kusurañ uzak olamayacağına işaret için birçok taatlardan sonra istigfar da meşru kılınmıştır. Onun için zikretmişlerdir ki, farz namazı kılan kimse için akabinde üç defa istigfar etmesi, teheccüd kılanın şehir vakitleri dilediği kadar istigfar etmesi ve hacnın hacdan sonra istigfar etmesi meşru kılınmıştır. "Seherlerde istigfar ediciler." (Âl-i İmran, 3/17), "Sonra insanlarını akın akın döndürdü yerden siz de akin edin ve Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah bağışlayın, esirgeyendir." (Bakara, 2/199). Aynı şekilde abdestin sonunda ve her toplantının bitiminde istigfarnı meşru olduğu da rivayet olmuştur. Resulullah herhangi bir toplantıdan kalkarkan de derdi. Bu şekilde istigfar emrinden, anlaşıldığı nakledilen vefat haberine bir remiz var demektir. Meşhuru da bu işaret, dinin emrinin kemal bulmasıyla davet görevinin tamamen yaklaşıpş olduğuuna delaletten anlaşılmıştır."

"O, Resulünü hidayet ve hak din ile gönderdi ki, o (İslâm dini)nu bütün dinlerin üstüne çıkarsın." (Saf, 61/9) âyetleri Resulullah'ın peygamber olarak gönderilmesi, Hak dininin bütün dinlere karşı hikmetinin açıklanması için olduğunu anlattığı ve "Onlara (yapacağımızı) söyledikimizi (azab)ın bir kısmını sana göstersek de veya (bunu sana göstermeden) seni (dünyadan) alsak da (ne farkeder?). Nihayet bize dönersenler." (Yunus, 10/46) gibi âyetlerde de kâfirlere karşı yapılmış olan tehditlerin bir kısmını Peygamber'in, vefatından önce dünyada göreceğine işaret buyurulduğu gibi, bu sürede de yardım ve fethin geleceği ve halkın alay alay hak dine girmeye başladıklarını Resulullah'ın muhakkak göreceği vaad olunarak bu görüş tahakkuk ettiği zaman tesbih ve hamd ile istigfarnı emrolunması ve sonra buna talil (sebeb gösterme) makamında Tevvâb (tevbeleri çok kabul eden) şerefli isimyle son verilmesi, tesbih ve hamd ehl-i cennetin ilderden beri davasının gayesi olduğunun malum bulunması ve mağfirette örtmek, tevvabda dönüşü kabul etmek mânâlarının da esas olması düşünüldünce muhakkak bir keşim vaad ile onu kesin şekilde yerine getirmeyi ifade eden bu ta'lik (belli bir zamana bırakma)ın birçok nüktelere delalet eden faydalarının neticesi; o vakt gelince, vaadin tamam olup peygamberlik görevinin sona ererek "dön" emrinin tahakkuk edeceğini ve böylece o amaletler görölünce vaadin doğruluğunu ve hakkındaki yardım ve ilâhî tecellilerin kudsiyet ve yüceliğini görmüş, Kevser'in oluş zevkinî müşahede etmiş olan Muhammedî zatının o başanlı neşesiyle tatmin olmuş ve seçilmiş, lekesiz olarak bu fani âlemde, bu imtihan yeri ve günahların savaş alanı olan bu dünyadan çekilip pak ruh ve temiz sır ile hakka'l-yakin Allah'ın likasına kavuşmak üzere tesbih, hamd ve en çok ümmeti için istigfar ederek "Biz Allah'a aidiz ve muhakkak O'na dönüçüleriz." (Bakara, 2/156) âyetinin hükümüne hazır ve âmâde bulunması gereğine işaret olduğu sezilir ki, bunda "Benim dinim benim içindir." (Kâfirün, 109/6) mefhumundaki ihlas ve müjelemenin de bir izah ve ifası vardır. Rivayet olmuştur ki bu süre nazil olduğunda Resulullah (s.a.v.) bir hutbe okuyup şöyle buyurmuştu: "Bir kul, Allah onu dünya ile kendine kavuşması arasında muhayyer (seçmeli) kıldı, o Allah'a kavuşmasını seçti." Bunun ne demek olduğunu Ebu bekir (r.a.) anlatmıştı da: Canlanmız ve mallarımız, atalarımız ve evlatlanımızla sana feda olalım, demişti. Yine rivayet olunmuştur ki: Resulullah bunu ashabına okuduğu zaman sevinmişler, fakat Hz. Abbas (r.a.) ağlamıştı. Resulullah (s.a.v.): "Neye ağlıyorsun amca?" buyurdu. "Sana vefatın haber veriliyor." dedi, "Evet dediğin gibi" buyurdu.Hz. Ömer'in ve İbnü Abbas'ın bunu anlayışları da yukanda anlatılmıştır.

Nasr (yardım), fetih ve rüyet (görmek) bu üç şarta tesbih ve hamd, istigfar, bu üç emrin gereğiyle ilgili nükteleri beyan ederken "Razî tefsiri"nde der ki: "Hak yakınlarının seyrinde iki yol vardır. Kimisi "hiçbir şey görmedim, ilâhi ondan önce Allah'ı gördüm" demiştir. Kimisi de "hiçbir şey görmedim, ilâhi ondan önce Allah'ı gördüm" demiştir. Şüphe yok ki bu tarzki daha mükemmeldir. (Bak: Âl-i İmran, 3/190; Yunus, 10/31; Fussilet, 41/53) Zira yüksek hikmetler itibanyla eseri meydana getirenden esere innmek, eserden eseri yapana çıkmaktan derece itibanyla daha yüksektir. Rivayet erbabının fikirlerine de

nur kaynağı vâcibü'l-vücûd, zulmet kaynağı mümkünü'l-vücûd olduğundan vâcibü'l-vücûda istigfar daha şereflidir. Hem asıl ile tabi olana istidlal, tabi olanla asla istidalden daha kuvvettidir. Bu anlaşıldıktan sonra bu âyet de işte bu iki tarîkin en şerefili olan tarzka delalet etmektedir. Zira yaratıcı ile meşgul olmak, nefis ile meşgul olmaktan önce getirilerek önce Yaratana'a ait iki emir; tesbih ve hamd zikredilmiş, sonra da üçüncü mertebede istigfar zikredilmiştir ki hem Yaratana'a, hem de halka dönüş olan kanşık bir durumdur. Tesbih, celâl sıfatı olan selbî sıfatlara, tahmid de ikram sıfatı olan sübütî sıfatlara delalet ettiğinden dolayı celâlî düştürmek, ikramı düşündürmekten önce alınmak için tesbih, hamdden önce getirilmiş, sonra da Yaratana'dan halka inne yoluyla istigfar zikredilmiştir. Çünkü bunda nefsin kusurunu ve hakkın zenginliğini görmek ve nefis için en güzel ve en mükemmel olanı istemek vardır. Malumdur ki, Allah'tan başkasının mütalaasıyla meşgul olduğu nisbette Allah Teâlâ'nın celâlini mütalaadan mahrum olur, istigfarnı tesbih ve tahminden sonraya bırakılması bu niçelinge işaret eder." Lâkin sunu da unutmamak gerekir ki, burada halka olan bu nüzul halkta kalmak için değil, halktan yaratıcıya en mükemmel şekilde rüçü (dönme) ve onun mağfiretiyle cemaalin lûtfuna gark olmak üzere huzur-ı ehadîyyetine kabul için olduğuna tenbih olarak sonu Tevvâb (tevbeleri çok kabul eden) şerefli isimyle bitirilmiştir. Bunda zikredilen iki yolun ikisini de içine almış olmak üzere halka nüzulünden sonra yine Yaratana'a dönmek ve baştan sona tevhid ile ahirete ve sonsuzluğa karar vardır. "O, iltiriz, sondur." (Hadid, 57/3), "Ve sonunda Rabbine varılacaktır." (Necm, 53/42), "Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz." (Bakara, 2/156).

Kevser kendisine verilmiş olan Fahr-i âlem (s.a.v.) nihayet böyle yardım görmüş ve zafere ermiş olarak kendisine fetih kapıları açıldığı ve halkın alay alay, akın akın Allah'ın dinine girmeye başladıklarını gördüğü ve bu şekilde din tekamülü ederek peygamberlik görevi sona erip gereğince dünyada hükümleri icra etmek üzere bütün dünya maddî ve mânevî bakımdan kendisine teveccüh etmiş bulunduğu sırada "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Çalışması da yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı tam olarak verilecektir. Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır." (Necm, 53/39-42) hükmünce iki mükâfâtın tecellisi karşısında bulunuyordu. Birisi: Zafer ve fethin gereği olarak dünya saltanatı ve ganimetinin teveccühü. Birisi de, onu kazandıran Allah'ın dininin gereği olarak o fani dünyaya arzu ve hevesine meyl ve iltifat etmeyip, Allah'ın lûtf ve yardımıyla sırf Allah için yapılmış olan o çalışma ve mücahedenin ecirini hiçbir dünyaya ait garazla kirletmeyerek "Elbette senin sonun (ahiretin), ilkinden (dünyanın) daha hayırlıdır." (Duha, 93/4) hükmünü tahakkuk ettirmek üzere bu başangalya şükran için de pak, temiz olarak Allah'a kavuşmak. Bir adı da Tevdi' Süresi olan bu süre işte bu saatın girmesinde onun artık tesbih ve hamd ederek bundan böyle bu en mükemmel dinin hükümlerinin icrasını ümmetine bırakmak ve mihnet ve fena âlemi olan bu cisimler âlemine veda edip Rabbine kavuşmasına işaret ediyordu. Hz. Yusuf mülk edinmekteki başansının sonunda "Rabbim, sen bana mülkten bir nasip verdin ve bana rüyaların yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Dünyada da, ahirette de benim yârım sensin! Beni müslüman olarak öldür ve beni iyilere kat!" (Yusuf, 12/101) diye müslüman olarak alınıp salihlere katılmasını istediği gibi, Resul-i Ekrem (s.a.v.) de hutbesinde: "Bir kulu Allah, dünya ile kendine kavuşması arasında serbest bıraktı, o da Allah'a kavuşmayı seçti." diye işaret ettiği vechile dünyayı bırakıp, Allah'a kavuşmayı tercih etti.

Hicretin onuncu senesi "Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim." (Maide, 5/3) âyetinin nazil olduğu Veda Haccı'nı yaptıktan ve "Bakınız tebliğ ettim mi?, bakınız tebliğ ettim mi?" diye söylediği meşhur Veda Hutbesi'nı bitirdikten sonra Medine'ye dönmüştü. Hep hamd ile tesbih ediyordu. Bu arada son âyet olarak

"Şu günden sakinin ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkeşe kazandığı tam olarak verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir." (Bakara, 2/281) âyeti nazil olmuştü. Derken onbirinci hicri senesinin Safer ayının sonlarında bir baş ağnsından rahatsızlanarak Rebîü'l-Evvel'in onikinci gününe kadar devam eden bu rahatsızlığı esasında dahi son üç günden başkasında Mescid-i saadete gikip namaz kıldırmaktan kalmamıştı. Bu esnada bir gün Fadl b. Abbas ve Ali b. Ebi Talha hazretlerinin ikisi arasında minbere çıkıp hamd ve senâ ettikten sonra okumuş olduğu hutbesinde:

"Ey insanlar! Ben kimin sırtına bir değnek vurdumsa, işte sırtım, aynen bana vursun ve eğer kimsenin ırzına sövmüşsem, işte ırzım aynını yapsın, ben kimsenin malını almışsam, işte malım ondan alsın ve benim tarafımdan düşmanlık olur diye korkmasın, o benim şanımdan değildir." dedi ve indi. Öğle namazını kıldıktan sonra yine minbere döndü, önceki sözünü tekrar etti. Bunun üzerine üç dirhem iddia eden bir kişiye derhal bedelini verdi. Sonra şöyle buyurdu: "Haberiniz olsun, dünya mahcupluğu, ahiret mahcupluğundan ehvendir. Sonra Uhud ashabına dua etti ve onlar için istigfar eyledi. Sonra da yukanda zikredildiği üzere: "Bir kul, Allah onu dünya ile kendisine kavuşmas arasında serbest bıraktı da, o Allah'a kavuşmayı seçti." buyurdu. Hz. Ebu Bekir bunun üzerine ağlamıştı da "Sana kendimizi, mallarımızı, babalarımızı ve evlatlanımızı feda ederiz!" demişti. Sonra da Ensar'ı tavsiye buyurdu. Ancak üç gün mescide çıkamamıştı, ezan okununca: "Ebu Bekir'e emredin insanlara namazı kıldırın." buyurdu. Rebîü'l-Evvel'in onikinci günü Pazartesi günü -ki doğduğu gündür- Hz. Aişe'den rivayet olunduğu vechile önündeki bardağa mübarek elini batırıp su ile yüzünü meshediyor "Allahım bana sekerâtına karşı yardım buyur." diye dua ediyordu. Kuşluk vakti idi, derken ağırlaştı. Hz. Aişe kucağına almıştı, bu fani âleme gözünü yumdu, son sözü "Hayır, refikü'l-a'lâ" diye Rabbine özelemini arzetti, isteği olan Allah'ın likâsına kavuştu (Bkz: Âl-i İmran, 3/144).

"Selâm, dualar ve güzellikler Allah içindir. Selâm, Allah'ın rahmeti ve Allah'ın bereketleri senin üzerine olsun ey Peygamber. Selâm (esenlik), bizim ve Allah'ın salih kullarının üzerine olsun. Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka tanı yoktur. Ve yine şahitlik ederim ki Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir." "Allahım, İbrahim ve yakınlarına salat ve selâm ettiğin gibi, Muhammed ve yakınlarına da salat ve selâm et." "Rabbim, beni ve soyumu namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz, duamızı kabul eyle." "Rabbimiz, beni, babamı, anamı ve insanları, hesaba kalkılacağı gün affeyle." "Allahım, bizi onun dinî üzere yaşat, onun dinî üzere öldür ve onun bayrağı altında haşret." "Allahım sen sübhansın, sana hamd ediyorum, beni affetmeni diliyorum ve sana tevbe ediyorum" "Bizim son duamız, "hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur" olsun."

Bu başangalya, bu güzel son buluşa, böyle tesbih ve hamd ile Allah'ın mağfiretine kavuştuğarı Allah'ın dinine karşılık bu nimetin kadını bilmeyip küfür ve inkârda ısrar eden ve kendilerine "sizin dininiz sizedir" denilen ve tevbeyle yanaşmayan kâfirlerin kötü sonuçlarıyla cezalan da en ağır bir misal ile gösterilmek ve Peygamber'in vefatıyla İslâm'ın fetihlerine ve yayılmasına zarar gelmeyip, ona düşmanlık edenlerin yine muratlarına eremeyecekleri anlatılmak üzere bunun akabinde Hz. Peygamber'in amcas iken ona iman şerefine nail olmayıp küfür ve düşmanlık edenlerle beraber olduğundan dolayı soyu ve nesebi, serveti ve çalışmaları kendisine fayda vermemiş olan Ebu Leheb'in ebedî hüsrânını anlatan "Tebbet" Süresi gelecektir.

TEBBET SÜRESİ

Helâk oldu. Bu fiil esasen bir durumu haber vermekle birlikte dilek kipi de olabilir. Dilek kipi olması, ya tekvinî şekilde zarar görmesini dilemek, yahut da Arapların adetlerinde olduğu gibi "Kahrolası" şeklinde beddua olarak hüsrân ve helâkı hak ettiğini anlatmak suretiyle kinamak ve çirkin görmek mânâsınadır. Söz konusu fiili, ilk nüzûlüne bakarak çökan, bu mânâda yorumlamışlardır. Bu yüzden "elleri kurusun" şeklindeki tercüme pek yaygındır. El kurusun tabiri daha ziyade yani "eli çölak olsun" mânâsında kullanılmaktadır. Bununla beraber mecazî anlamda iflâs etsin, elinde avucunda bir şey kalmasın, tutacağına tutamasın ve her tuttuğu boş çakışsın gibi beddua mânâsına da gelmektedir ki, bu şekilde terceme edenlerin maksadı da budur. Bu fiile, yuh olsun, perişan olsun gibi mânâ vermek, de olduğu gibi tebâbin anlamına daha uygun görünmektedir. Ancak Ebu Leheb'in Bedir Savaşı'nın arkasından ümitsizliğe düşerek

ölmesi ve Nasr Süresi'nin inişinde onun hüsrân ve helakinin gerçekleşmesi sebebiyle Tebbet Süresi'nin tertibde buraya konulması, söz konusu kelimelerin meydana gelen bir durumu haber verdiğini ifade etmektedir. Hatta Peygamber'in şanlı faaliyetıyla dahi Ebu Leheb'in isteğinin yerine gelmeyip, bilakis helakinin gittikçe daha çok artacağına işaret sayılmaktadır. Bu da, fiilin gereği olarak kinama mânâsı taşınmasına engel teşkil etmez. Yani, sadece ona yuh olsun değil, helake gitti. İki eli sağdan, soldan gerek olumlu gerek olumsuz, gerek tutmak ve gerek itmek için kullanmak istediği bütün sebeb ve vasıtaları, gerek dünyaya gerek dine uzatmak istediği iki eli de helâk oldu. O Peygamber'in zaferine ve hak dinin ortaya çıkmasına mani olmak ve küfre sanılmak için müracaat ettiği maddî manevî şey kendi aleyhine döndü de, yuh diye üfeddiği elleri hakikaten helâk oldu. Ebu Leheb'in, Peygamber'e nankörlük ve düşmanlıkta ıleri giden ve İslâm dininin yayılmasına engel olmak için her türlü fitne ve fesat ateşini alevlendirmeye çalışan Ebu Cehil ve benzeri azgın kâfirlerin küfür ve taşkınlıkları Kur'an'da anlatılmis olmakla beraber hiçbirinin adı açıkça zikredilmediği halde, Ebu Leheb'in ismine özellikle yer verilmesi, ayrıca Peygamber'in zaferini konu edinen Nasr Süresi'yle tevhidî konu edinen İhlâs Süresi arasında bulunması da dikkate değer niteliktedir. Şöyle ki:

Birincisi: Ona, "Ey suçlular, bugün şöyle ayınlın (bakayım)." (Yâsin, 36/59) âyetinin ifade ettiği anlam üzere bir üstünlük vermektedir. Onun, Peygamber ile Allah arasında girmek, çoğalmasına mâni olmak isteyen ateşli düşmanlar arasında nazar-ı itibara alınmaya değer bir aynacıyla sahip olduğuna işaret eder. Çünkü Ebu Leheb, Peygamber'in baba bir amcası olması sebebiyle hususi bir şerefe haiz bulunuyordu. Böyle iken bu şeref ve nimetin değerini takdir etmediği ve ona yardım edecek yerde aksine engel olmak için nankörlük ve düşmanlıkla ateş püskürmek isteyenlerin önüne düşmesi sebebiyle İslâm düşmanlarının hepsinden daha fazla teessüfe layık olduğunu bildiren Ebu Leheb'in şanını yüceltmek, onun neseb, şeref ve haysiyetlerinin üstünde olan Hakk'ın ilâhîsinin büyüklüğünü göstermektedir.

İkincisi: Ebu Leheb, şahsı gösteren bir künye olmakla beraber lugat itibarıyla asıl mânâsı, alev babası demektir. O itibarla Peygamber'e ve İslâm'a karşı ateş püskürmek isteyip de, kendini cehenneme atmış olan kâfirlerin hepsinin temsilcisi olması sebebiyle onun helâki, hepsinin helâkına misâl yapılmıştır ki, bu da, "Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki, kâfirler istemese de Allah, mutakaka nûrunu tamamlamak ister." (Tevbe, 9/32) âyetinin ifade ettiği anlamı işaret olur. Künyeler, alem ismi olmakla beraber yerine göre Hâtem-i Tâi'nin cömertlik, Ebu Hanife'nin ilim ile şöhet bulması gibi sıfatlı mânâsına gelmelerinden ve Meânî ilminde Ebu Leheb isminin de "ateş babası" demek olmasından dolayı, kinâyeye yoluyla "cehennemlik" vasfına delâlet eden meşhur bir misâl olarak söylenmiştir. Ayrıca kinâyeler de, hakikatın iradesine engel olmayacağına göre burada, söz konusu mânânın hususi bir önemi vardır. Yani maksat sadece Ebu Leheb'in şahsını belirtmekten ibaret olmayıp, onun vasfına ve bu vasfıta ona benzenyenlerin hallerine de işaret edilmiş demektir. Asıl ismi, Abdülülza b. Abdilmuttalib iken yanaklarının pek kırmızı olmasından dolayı ateşe benzetilerek, Ebu Leheb denilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur. Çok ateşli mânâsına gelen "alev babası" künyesi ona başlangıçta, yüzünün parlaklığı veya canlılığı, yahut hiddet ve şiddeti itibarıyla övgü mânâsı düşünülerek verilmişti. Ancak bu vasfın hakikatinde "ateş kaynağı olmak" veya "ateşi sevmek" mânâsının bulunması ve en şiddetli ateşin de cehenneme atesi olmasa dolayısıyla Ebu Leheb ismi, kendisini ateşe sürükleyen "cehennemlik" ünvanına dönüştürülmüş, fiil ve hareketleri itibarıyla da "cehennemin babası" mânâsına darb-ı mesel olarak kullanılmıştır. Burada söz konusu nüktenin kastedildiğine özellikle "(o) alevli bir ateşe girecekti" âyetiyle işaret edilmiştir. Yani Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası olmak gibi yüksek bir neseb, yakınlık, soy ve şerefe sahip olduğu halde, iman etmeyip de ona düşmanlık ve küfürde ısrar ettiğinden dolayı Ebu Leheb böyle helâk oldu. O soy ve şeref Ebu Leheb'i kurtarmazsa Peygamber (s.a.v.)'e buğzınde de tevbe etmeyen diğer insanların ne kadar bedbaht olacakları ibret nazarıyla düşünülmelidir. Keşşaf'da denilir ki: "Tekniye" mastan, ıkrâm etmek mânâsı ifade ederken burada künye anlamında kullanılmasının çu sebebi vardır.

1. İsmiyle değil, künyesiyle şöhet bulmasından dolayı.
2. Esasen ismi, Abdu'l-Uzzâ olduğu halde künyesi kullanıldığı için.
3. Âyetine göre ateş ehlienden olmasından dolayı künyesinin haline uygun olması sebebiyle.

Ayrıca şerhî olan kimseye "Ebu's-Ser", hayır sahibine de "Ebu'l-hayr" denilmesi kabilinden de Ebu Leheb denilmiştir. "Evet, Ebu Leheb'in iki eli, yuha, hüsrana gitti, helâk oldu. Kendisi de yok oldu. Muradına eremeyip, perişan oldu ve mahvolup gitti. Ebu Leheb, Peygamber'e karşı Kureys ile beraber olduğu halde hasta olduğu için Bedir Savaşı'na bizzat iştirak edemedi, ancak मदdî yardımında bulunarak Ebu Cehil'in kardeşi Âs b. Hişâm'ı kendi yerine göndermişti. Kendisi "adeşe" denilen çiçek hastalığına benzer bir hastalığa tutulmuş, Kureys'in yenildiğini haber alınca savaştan yedi gün sonra kahından ölmüştü. Alûsı ve diğer tefsircilerin naklettiğine göre Kureysîliler, adeşe hastalandığından tûn gibi sakındıkları için kendilerine de buluş korkusuyla ailesinden bile kimse yanına yaklaşmamış, bu yüzden ölüsü üç gün evde kalıp kokmuştu. Nihayet utandıkları için Sudân'lılardan birkaç kişiyi ücret karşılığı tutarak gömdürmüşlerdi. Bir rivayette de bir çukur kazıp ağaçlarla içine kakmışlar ve örtünceye kadar da üzerine taş atmışlardı. Başka bir rivayete göre de çukur kazmayıp bir duvarın dibine koymuşlar ve sonra da üzeri örtülünceye kadar taş atmışlardı.

Demek ki hâdisde, Kur'an'ın on beş nese kadar önceden haber verdiği tarzda cereyan etmişti. Mamafih durum, sadece bundan ibaret de değildi. Ebu Leheb, dünyada maksadına ulaşamadığı gibi âhirette de çekeceği azaptan dolayı hem cismânî ve hem de ruhânî bir zarara uğrayarak helâk olmuştur.

2. Buradaki istifhâm-ı inkârî veya doğrudan doğruya olumsuzluk edâtıdır ve Ebu Leheb'in helâkını izah etmektedir. Yani ne fayda verdi ona? Hiçbir fayda vermedi. Onu kurtaracak hiçbir hayra yaramadı malı ve kazandığı, yahut kazancı. Buradaki da mevsûl veya mastariyyedir. Mamafih önceki gibi istifhâm-ı inkârî veya olumsuzluk mânâsını ifade eden edat olması da düşünülebilir. Malı ona ne fayda verdi? Ve ne kazandı? Onu felaketten kurtaracak hiçbir şey yaramadı ve kendisi de hiçbir fayda elde edemedi anlamındadır. Ancak "Malı da fayda vermedi, kazancı da." anlamı, iki elin helâkını izah etmeye daha uygundur. Malından maksat, sermayesi, kazancından maksat da, kâr ve geliri, yahut kazanmak için yaptığı ticaret ve benzeri işler; veya malı, babasından miras kalan, kazancı da kendi kazandığı şeylerdir. Ayrıca söz konusu âyetinde edilen malından kasıt, eski ve yeni bütün mal, kazancından kasıt da, gerek malından harcamak ve gerekse başka yollardan faydalanmak suretiyle kendi istek ve arzusuna göre elde ettiği, pay ve nasip, yani çalışması ve emeği ile yaptığı işler ve sahip olduğu şeylerdir ki buna, istiyerek çalışıp elde ettiği bütün kazancı, çocukları, sosyal durumu, kendine ve toplumuna diğer ve âdetlerine göre yaptığı iyilikler, ayrıca Peygamber'e karşı kurduğu tuzak ve düşmanlıkları hepsi dahildir.

İbnü Abbas'tan nakledildiğine göre, âyetle geçen "kazancından" maksat, Ebu Leheb'in çocuğudur. Yine denilmiştir ki: Ebu Leheb'in oğulları aralarında anlaşmazlığa düşerek, muhâkeme olmak üzere babalarından yanına gelmişler, derken birbirleriyle çarpışmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Ebu Leheb oğullarını ayırmak için aralarına girmiş ve orada birisinin itimesiyle yere düşmüştü. Buna son derece sinirlenen Ebu Leheb "Çıkarın yanımdan bu pis kazancı." demişti. Bir hadisde de "Her insanın yiyeceğinin en temizi ve çocuğu kazancındandır." buyurulmuştur. Dahhâk: "Ebu Leheb'in kazancı, kötü amelî yani Resulullah'a yaptığı düşmanlık ve kurduğu tuzaktır." derken, Katâde de "Onun kazandığı şey, bir iyilik yapıyorum zannıyla işlediği ameldir ki, bu "Yaptıkları her işin önüne çekti de, onu (etrafa) sağlamış tuzakları helâk etmiştir." (Furkân, 25/23) mânâsındadır." demıştır. Yine Ebu Leheb'in eğer kardeşimoğulların söylediği hak ise, malımı ve çocukları fidiye vererek ondan kurtulurum." dediği rivayet edilmiştir. Verilen bu mânâların hiçbirisi diğlerine zıt değildir. Maksat, tahsis olmayıp, örnek vermektedir. Âyetle ifade edilen "kesb", bu mânâların hepsini içine aldığından, esasen âyetin anlamı şu şekildedir: "Ne malı ne de hiçbir kazancı kendisine fayda vermedi, onu zarar ve helâkten

kurtarmadı.

3. Zira o bir ateşe yaslanacak ki yann âhirette bir ateşe girecek ki Gayet alevli, dünyada eşi, benzeri görülmemiş son derece şiddetli bir alev ve iltihabı olan bir ateş, yani sadece cisimleri yakan bir ateş değil, ruhları sanıp gönüllere nüfûz eden "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki, gönüllere işler." (Hümeze, 104/6,7) âyetinde buyrulun cehennem nândır.

4. Kansı da ki o Harb'in kızı, Ümmü Cemil ve Ebu Sufyân b. Harb'in kız kardeşidir. Bu isimlerdeki imlâlara da dikkat etmek gerekmektedir. Bu kelime, fiilinin altında gizli bulunları Ebu Leheb'e ait olan zâmirine bağlılır. Yani Ebu Leheb'in yalnız kendisi değil, kansı da o ateşe yaslanacaktır. Diğer kırâetlerin hepsinde kelimesi, haber olarak ötreli okunur. Bu durumda Ebu Leheb'e bağlanmayıp cümle olarak ondan hal yapılır. Âsim kırâetinde ise üstün okunur. Bu durumda da şu iki şekil söz konusudur.

1- Kelimesinden hal yapılmasıdır ki, kansı da odun hammalı olarak cehenneme girecek, Ebu Leheb'i götürecektir veya onun ateşini artırmak için, dünyada küfrüne, arzusunda hizmet ettiğinden dolayı cehennemde de azabına iştirak ile hizmet edecek demektir. Çünkü "O halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının." (Bakara, 2/24), "O inkâr edenler var ya, ne malları, ne de çocukları onlara, Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamaz. Onlar ateşin yakıtıdır." (Al-i İmrân, 3/10) âyetlerinde buyurulduğu üzere cehennemin odunu, çırısı kâfirler olduğundan küfre hizmet etmek, cehenneme odun taşımak mânâsına gelmektedir. Buna göre onun sırtındaki cehennem odununun da, Ebu Leheb'in kendisinin olması en uygun bir mânâdır.

2- Kinama anlamında mansuptur. "Yani o odun taşıyıcısı kan" mânâsındadır. Bu durumda, kelimesi üzerinde durmak câizdir. Burada da "atab"dan maksat Ebu Leheb'dir. Bundan başka bir de tâbiri, koçucu, ona buna laf taşıyan bozguncu şeklinde mecazî bir anlam da taşımaktadır. Keşşaf sahibi ez-Zemahşerî der ki: "İnsanlar arasında koçuculuk yapan bozgunculara, "Aralarında odun taşıyor." denilir. Bu cümle, insanlar ateşe yakmak, şerre sebep olmak anlamında kullanılmaktadır. Nitekim

"Beyaz insanları, yani yüzleri ak temiz kimseleri avlamaya çalışmadın, Alçaklığına sırtına binerek oba arasında yaşadınla yürümedin."

diyen şair de bu mânâyı ifade etmiş, dumanı çok olmasından dolayı şiirinde "yaş odun" tabirini kullanarak şerrin çokluğuna işaret etmiştir." Usanımızda bu mânâ, "kundakçılık etmek" şeklinde ifade edilmektedir. "Yangına körükle gitmek" sözünde de aynı anlam söz konusudur. Ancak, Türkçe'de "odun hamalı" tabirinden bu mânâ anlaşılır. Ona sadece küğümsemek anlamı vardır. Zira izzet ve servet içinde büyüymüş bir kadının odun hamallığı yapması, acıklı bir sefâlet demektir. Esasen bundan, koçuculuk ve bozgunculuk mânâsını çıkarmak için ya "kundakçı" demek, yahut "hammâle'tl-hatab" tabirini terceme etmek gerek darb-ı mesel tarzında aynen söylemek daha uygundur. Bu anlam, cehenneme girmenin sebebi olan dünyadaki durumu göstermiş olmaktadır. Fakat asıl mânâ, dünyadaki aile şerefine, zenginlik ve üstünlüğüne rağmen, âhiretteki sefâlet ve hakaretini duyurması ayrıca Ebu Leheb'in arzusunda boyun eğenler içinde en sakınması gereken kansının bile cehennem ateşinde hakaretle onun azabını şiddetlendirmeye hizmet etmekle olduğunu ifade etmesi sebebiyle, diğer anlamları da dikkate almakla birlikte, "odun hamalı" diye terceme etmeyi daha uygun gördük. Nitekim İbnü Zeyd ve daha başkalarından gelen rivayetler de, bunu kuvvetlendirmektedir. Denildiğine göre, Ebu Leheb'in kansı, Resulullah (s.a.v.)'in geçeceği yol üzerine geceleyin diken dalları bıraktırmak suretiyle ona eziyet etmek isterdi. Onun için bu tabirle kinanmıştır. Mamafih bu rivayet de onun Peygamber'e eziyet vermek ve dinin yayılmasına engel olmak için kocasının fikrine hizmet etmek üzere gizlice koçuculuk ve benzeri işler yapmak suretiyle rahatsız etmeye çalışması tarzında temsil bir ifade olarak düşünülürse, yukarıda söylenen mânâların hepsine uygun düşmüş olur.

5. Bu cümle de "hammale"nin altında gizli olarak bulunan zâmirinden haldir. Yani gerdanında süs yerine bir ip ki...

Âyetle yer alan "cîd" boyun mânâsına gelirse de, "unuk" kelimesi gibi sadece boyun anlamı ifade etmeyip, özellikle gerdanlık gibi zinet eşyalarıyla süslü veya süslenmeğe layık güzel boyunları anlamındadır. Bu yüzden denilmeyp buyurulmuştur. Gerçi burası, tahkir makamıdır. "... biz de inkâr edenlerin boyunlarına (ateşten) halkalar koyduk."

(Sebe', 34/33) gibi "ğul" (pranga) ve benzeri ifadelerle küğümseme mevkîinde boyun zikredilmektedir. Ancak burada "odun hammalı" diye küğük düşürüldükten sonra "Boynunda da bir ip mevcuttur." denilseydi, kapsamlı bir mânâ ifade etmezdi. Halbuki "cîd" şâirin "Güzel kadının gerdanındaki zinetten daha güzel." dediği gibi süs ve övgü ile söylenmektedir. Bu mânâ farkı, Türkçe'de de söz konusudur. Biz de bu gibi durumda "gerdan" tabirini kullanırız. Bu sebeple âyetle, tahkirden sonra nın zikredilmesi, kadının kadınlık onurunu costurmak suretiyle durumun acıklı manzarasını göstermektedir. Binaenaleyh bu kelâm "boynunda bir ip vardır" diye anlaşılmalıdır. "O dilberin boynunda gerdanlık yerine bir ip vardır" şeklinde düşünülmelidir ki, "Süs içinde yetiştirilip mücâdelede açık olmayanı (tartışmayı beceremeyeni) mı (Allah'ın parçası yaptılar)." (Zuhruf, 43/18) âyetinin ifade ettiği mânâ üzere, süslü gerdanlıklarla donatılı ıkrama yetiştirilen, düşmanlık ve mücâdele mevkîlerinde bulunmaması gereken bir gerdanın hamallık ipi ile aşılınmasındaki hakarete ve istihzânı açılığındaki fesahat anlaşılabilir. Said b. Müseyyeb ve daha başkalarından rivayet edildiğine göre, onun gerdanında mücevherlerle süslü, kıymetli bir gerdanlık vardı. Öyle iken bu gerdanlığın yerinde sağlam liflerden, kuvvetli tellerden bükülmüş, kıvrımlar örülmüş bir ip bulunmaktaydı. Söz konusu kelime ile ilgili Ragib el-İsfahânî'nin "Müfredât" adlı eserinde şu açıklamalar mevcuttur: "Mesed, ince hurma dallarından, yani şahlardan elde edilen ve fitilenen sağlam bükülüp örülen liftir. de yaratılışı, vücudu bükülmüş ip gibi derli toplu olan kadın demektir.

Bunun netiesi şudur ki, mesed, hurma lifinden bükülmüş, sağlam bir organ demek oluyor. Fakat Zemahşerî diyor ki: Mesed, iplerden şiddetli ve kuvvetli bir şekilde bükülmüş olandır. Bu ister liften olsun, ister deriden olsun, ister başka şeylerden olsun ayndır. Şair: "Develerden daha hızlı, daha kıvrak geçen mesed..." demıştır.

Aynı şekilde cümlesi de sağlam yapılu kuvvetli adam mânâsını ifade etmektedir. Kâmusta "mesd" kelimesi "ip bükme" ve "yolda gayretle sürüp gitmek" mânâsındadır. denildiğinde bu sözle, "ipi güzelce bükme" mânâsı kasdedilmektedir. "Mesed" ise, demirden çark oku demektir. Ayrıca hurma lifinden, bir görüşe göre de "Mukl" ağacının ince dallarından bükülmüş ipe denilmektedir. Bazı alimlere göre de sağlam ve kuvvetli bükülmüş örülmüş olan ipe "mesed" adı verilir. Besâir'de açıkladığına göre, "Mesd" mastar, "Mesed" ise isimdir, ancak "Memsud" anlamındadır, yani pek sağlam örülmüş ip demektir. Yani âyet, "gerdanında şiddetli bir şekilde bükülüp demir bir ip yapılmış olarak" mânâsındadır. Demek ki mesed, esasen "memsud" mânâsına alınarak bulunla, hurma veya mukl ağacının lifleri gibi kuvvetli liflerden bildiğimiz kendir, organlar tarzında fitil fitil, kat kat bükülmüş veya örülmüş sağlam organlar kasdedilmektedir. Bu anlamda kıl, deri ve demir gibi hangi maddeden yapılması yapılın, ip şeklinde bükülmüş yahut örülmüş olan sağlam telli, fitilli organ, halat ve zincirlerin hepsine mesed denilmektedir. Burada da maksat ipin, yapıldığı maddeden ziyâde kuvvet ve kıvraklığı söz konusu olduğu için en sağlamının düşünülmesi gerekmektedir. "Biz, kâfirler için zincirler ve demir halkalar hazırlamışızdır." (İnsan, 76/4) âyetinin ifade ettiği mânâ üzere cehenneme giden kâfirlere vaad edilen de zincirler ve bağlârdır. Bir gardana gerdanlık yerine yakışan da bir zincirdir. Fakat bir odun taşıyıcısının sırtına aldığı odunları bağlayıp uçlarını, gerdanlık yerine sıkıtaacağı sağlam ipin de zincir değildi, liften bir organ olması daha uygundur. Kâfirin hassasiyetine dokunan en acıklı manzara âyetin, sırtında cehennem odunu olan kocasını taşırken gerek iftihar ettiği gerdanlığını, gerekse örgülü kıvrık sağlannın gerdanından sarkmasını, kendi yanacağı ateşin odununu taşıyan bir odun hamalının

boynuna düğümleyip geçirdiği kuvvetli urganın boynundan sarkması şeklinde tasvir etmesidir. Bu da, dünyada Allah yoluna sarf edilmeyen servet ve kazanın, şükrü bilinmeyen şeref ve asaletin ardındaki hareket ve aşağılanmaya bir misâldir. İşte o ateş babası Ebu Leheb, paraklığına ve bir takım üstünlüklerine rağmen Allah'a ve Resulü'ne karşı küfür ateşi yakmak istediğinden dolayı o ateşin odunu olarak helâke şükrülenmiş ve kansıyla birlikte bütün âleme darb-ı mesel olmuştur. Ta peygamberliği başlangıcında haber verilmiş olan bu hakikat, aynı tarzda tahakkuk etmiş, Resulullah (s.a.v.)'in tebliğ ettiği şekilde Allah'ın birliğine imân etmediği için onun şefaâtından istifade edememiş, ne nesebinin şerefi, ne de mal ve kazancı gibi asaletinin kudret ve ihtişamı, kendini helâk olmkaktan kurtaramamıştır. Onun için diye beddua etmesinden dolayı da kendisine tevbe de nasip olmayıp mahvolup gitmiştir. "Köttü sondan Allah'a sığınınız."

Şimdi birisi, tesbihi, hamd ve istiğfar ile Allah'a giden, diğeri de hüsran ve aşağılanma ile atese giden iki son böylesi beyân edildikten sonra, güzel bir sona erişmek ve o helâkten kurtulmak için tek çarenin Allah'ın dinine sanılmak ve bunun için de önce Allah'ı birlemek ve samimiyetle tanımak sonra da bütün kötülüklerden korunmada O'nun yardımına sığınmak olduğu hususu beyân edilecek arkasından da Allah tarif edilecek tevhid ve samimiyetle O'na bağlanma emredilecektir.

İHLAS SURESİ

Söyle. Bu hitap öncelikle Resulullah'a ve dolayısıyla hitap olunabilenlerin hepsinedir. Emrin böylece açıkça ifade edilmesinde bu tarifiñ bilhassa ilâhî beyan olduğunu ve bunun aynen söylenmesi ve böylece tebliğ edilmesi gerektiğine tenbih vardır. "Kavil" makul olana ve telaffuz olunana şamil olur, kemâlî de anlam ile lâfzın bir arada olmasındadır. Yani sadece kendi yanından bir düşünce, sırf akli ve nazarî delillere dayalı olarak değil, Allah'ın bildirdiği Hak kelâmı olduğunu şeksis, şüphesiz kalbinle tasdik ve dilinle ıkrar ederek, kendi kendine söylediğin gibi, başkalanna da tebliğ et ve açıkça söyle. Herkes de böyle söylesin, "Birbirlerine hakkı tavsiye ederler." (Asr, 103/3) âyeti gereğince böyle böyle diye tavsiye etsin. O, mübteda olan bu zaminir bu sürede mercii geçmemiştir. Nüzul sebebine göre, sorulmuş bulunan Allah'a raci olması gerekir. Yukanki sûrelere göre de en yakın olarak sûresinde geçen Allah ismi hatıra gelir. Fakat süre tek başına müstakıl olarak okunduğu zaman bunların hiçbirii ortada bulunmadığı gibi, zaten haberi de yine Allah ismi geldiği için herşeyden önce belirsizlik içinde bir belirlilik ve belirlilik içinde bir belirsizlik ifade eden bu zaminir mercii çok dikkat çekicidir. Bundan dolayı muhatapların durumlarına göre bunda bir iki vecih zikredilmiştir: Birisi, "evvel ve âhir olan ve yani herşey üzerinde hazır ve nazır ve şahid olan vâcibü'l-vücd Hak Teâlâ'nın zatına raci olmasdır. Nitekim İbnü Sina, bu sürenin tefsirinde bu zamir Allah Teâlâ'nın zati mertebesinde ancak yani "O" demekten başka bir şekilde idrak ve ifade olunamayacağına işaret olduğunu söylemiştir. Yani kendisini ancak hakkiyle kendisinin bildiğini, zatını kullanıı almasının mümkün olmadığını, bundan dolayı zat mertebesinde ancak demekle tarif edilebilecek olan vacibul vücd Hak Teâlâ'nın zati ve hüviyeti demektir.

Fahreddin Râzî de demiştir ki: Burada hüve, Allah ve ehad olmak üzere üç lâfız vardır. Herbiri taliplerin makamlarından bir makama işarettrir.

Birinci makam, mukarrebın makamıdır ki, Allah'a gidenlerin makamlarının en yükseğidir. Bunlar ki, varlıkları varoluş açısından tek tek mahiyet ve hakikatlerine bakmışlar, Allah'dan başka bir mevcur görmemişlerdir. Çünkü lizatihî varlığı vacip olan ancak Hak Teâlâ'dır. O'ndan başkası lizatihî mümkündür. Li-zatihî mümkün olan da varoluş açısından tek tek mahiyetine bakılınca ma'dumdur, yani yok hükmündedir. Bundan dolayı onlar akıl gözleriyle Hak Sübhanehu ve Teâlâ'dan başka var olan görmezler. "Hüve" mutlak anlamda bir işarettrir. Fakat işaret mutlak olsa da işaret olunan (yani müşarunileyh) belli ve muayyen olunca, o mutlak o muayyene ait olacağından, sözkonusu mukarrebın nazarında denilince Hak Sübhanehü ve Teâlâ'ya işaret olur ve onun hakikatte iki mevcur görmediklerinden dolayı 'O' demek, onlar için tam ve yeterli bir bilgi demek olur.

Bu iki mülâhazaya göre, zamiri, Allah Teâlâ'nın ismine değil, doğrudan doğruya zatına racidir demek oluyor. Fakat bunu böyle anlamak için lafzını zamir değil, esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın güzel isimlerinden) ilâhî bir isim diye kabul etmek daha uygun olur. Nitekim zamir sıfatla tasvif olunmadığı halde (Bakara, 2/163) de olduğu gibi, zamirî rahman ve rahim sıfatlarını almıştır. Bundan dolayı nin Allah'ın isimlerinden olduğunu söyleyenler olmuştur. O halde gerek zamir, gerek isim olarak Allah'ın zatına işaret olduğuna göre, bu "hüve" mübtedasının haberi Allah'ın ismidir, "ehad" de haberden sonra ikinci haberiştir. Buna göre mânâ "O Allah'dır, birdir" demek olur. Hüve denilmekle mutlak bir varlık ifade edilmiş olduğu için mümkûnat cinsinden olan ânzî varlıkları haddı zatında varlık görmeyen ve hakiki varlık olarak yalnızca kendi zatından başka bir sebebe muhtaç olmayan, kendisi bizatihî ve lizatihî varoluşunu gerektiren ve bir an için bile yokluğunu farz ve tasavvur etmek imkânsız olan vâcibü'l-vücd bir Cenab-ı Hakk'ın zatını tanyanlara karşı " O " demekle belli bir tanımlama yapılmış olur.

İkinci makam, "Ashab-ı Yemin"ın makamıdır ki, bunlar Cenab-ı Hakkı mevcur tanırlar, halkı da mevcur tanırlar. Bundan dolayı bunların gözünde ister istemez "kesret" denilen çokluk meydana gelir. Biri varlığı vacip olan ve yok olması imkânı bulunmayan Hakk'ın zati, öbürü de yok iken var olan, var iken yok olabilen yaratılmış varlıkların çokluğudur. Bundan dolayı sürekli değişip duran bu geçici varlıklara "O" demek uygun olmaz. Ancak bu kesret arasında "O" sözü tek başına Cenabı Hakk'ı ifadeye de yetmez. Hakki halktan ayıracak bir belirleyici gerekir. Bunların "O" sözünden Hakk'ın zatını anlamaları için "Hüve" lâfzına Allah isminin de eklenmesine ihtiyaçları vardır. İşte bunlar için denilmiştir. Çünkü Allah, kendisinden başka her varlığın kendisine muhtaç olduğu, kendisinin ise her şeyden müstağni bulunduğtu bütün kemâl sıfatlarını zatında toplamış ve ilâhlığa hak kazanmış bir mevcur demektir.

Üçüncü makam, "Ashab-ı Şimâl"ın makamıdır ki, hepsinin aşığısıdır. Bunlar vâcibü'l-vücdun, ilâhın birden fazla olmasını caiz görürler. İşte bunları reddetmek ve sözlerini geçersiz kılmak için "ehad" (bir) diye açıkça tasrih ve ifade edilecek buyurulmuştur.

Bu "hüve" zaminirde diğer bir vecih de bunun "zamir-i şan" olmasdır ki, meşhur olan da budur. Gerek sürenin istiklali gerek lisanın belâğatı açısından bu daha uygundur. Bilindiği üzere "zamir-i şan" söylenecek olan cümlenin önemini ifade etmek için cümlenin evveline getirilip şâna irca edilecek, işin önemi hakkında "önemli olan şudur ki" anlamına kullanılr. Bu suretle haberi cümlesi olmuş olur. Bunda "hüve" zaminr, hakikatte ifadesi lâzım gelen mutlak bir "şân" olarak duyuran bir mübteda, onu bâtında ve zahirde bütün kemâlî sıfatı ile tecelli ettiren ism-i celîlî de mübteda; Allah'ın zatını kesretten tenzih ile onun birliğini isbat eyleyen haberi, bu haberle Allah'ın birliğini ifade eden bu cümle dahi mübtedasının haberi olarak onunla birleşip onu beyan eylemiştir. Demek ki o şan Allah'ın birliği hükmünden ibarettir. Zaten esas maksat da o hükümden ibaret olduğu için açıklanmak istenen şey Allah'ın birliği gereğinden ibaret olmuş olur. O Allah, cemâl ve celâl sıfatlarının hepsine hakkiyle ve eksiksiz olarak sahip olduğu ve bütünüyle varlığı kendisine ait bulunduğu cihette ilâhlık kendisinin hakkı olduğu kesinlik kazanır. İşte gerçek mabud olan Allah birdir, ikincisi olmayan bir tektir, biriciktir. Evvel ve âhir, ortaktan münezzeht "Hiçbir şekilde benzeri olmayan." (Şura, 42/11) hep birdir, yegane birdir.

"Nihaye"de yer aldığı üzere; "Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan "ehad" "Ezelde ve lâyezelde hep bir olan ve beraberinde bir başkası bulunmayan fert, tektir." Bu öyle bir isimdir ki beraberinde zikrolunabilecek herhangi bir sayıyı nefy (red) ve inkâr için bina kılınmıştır: Arapa'da "Bana hiçbir kimse gelmedi." denir, bu ifadede "hemze" vavdan bedeldir, çünkü aslı vahiddir, o da vahdettedir ilh..."

"Ehad" lafzı bir demek olan "vâhid" anlığında dahi kullanılır ise de aslında aralarnda önemli farklar vardır. Vahdetin kendinden başkasını nefyetmek demek olan esas mânâsında ehad sözü en bellî olan ifadedir. "Vahid" kelimesi izafî ve itibârî de olabilir ve sayısal bir anlam ifade eder. "Ehad" ise zatın ne bölünme ve izafiyet ne de başka birisi

şeklinde hiçbir sayıyı kabul etmeyen, hiçbir şekilde iki olması veya ikinci birinin bulunması ihtimali olmayan gerçek birdir, hep bir ve daima bir demektir. "Vâhid" ile "ehad" eş anlamlı kelimeler değildir. Râzî'nin naklettiği şekilde Ezherî demiştir ki: Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şey "ehad" ile tasvif olunamaz. Meselâ; recülün ehadun, dirhemün ehadün denilemez, racülün vâhidun, dirhemün vâhidun denilir. "Ehad" ferd, yani tek demektir. Ehad Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır ki, yalnızca kendisine mahsustur. O'nda ona hiçbirşey ortak olmaz. Bundan başka vâhid ile ehad arasında daha birçok bakımdan farklılıklar ortaya koymuşlar: Birincisi vahid ehadde dahilidir, ancak ehad vahidde dahil olmaz. Yani ehad sözü vahid kavramını da içine alır, lâkin her vahid, ehad demek olmaz. Ehad denilmekle vahid denilmiş olur, fakat vâhid denilmekle ehad denilmiş olmaz.

İkincisi: yani, "filan kimseye vahid mukavemet edemez", denildiği zaman "bin" mukavemet edemez, ama iki veya daha fazlası mukavemet eder anlamı çıkar. Halbuki denildiği zaman iki veya daha fazlası mukavemet edebilir anlamı çıkmaz. Ona mukavemet edecek hiçbir kimse yoktur anlamı çıkar.

Üçüncüsü: Vahid ısbatta, ehad ise nefiyde kullanılır. ısbatta bir adam gördüm, denilir. Nefiyde ise bir ehad göremedim (hiçbir kimse gömedim) denilir ve umum ifade eder.

Rağib der ki; ehad iki şekilde kullanılır: Birisi yalnızca nefiyde, öbürü de ısbatta.(1) Nefilye ilgili olanı o cinsin hepsini kapsamı içine alır, azına ve çoğuna gerek toptan, gerek teker teker şamil olur. Evde ehad yoktur, yani evde hiçbir kimse yoktur, ne bir, ne iki, ne de daha ziyade ne toplu halde, ne de tek tek hiç kimse yok demektir. Bu anlamda müsbet cümlede kullanılması caiz olmaz. Çünkü iki sayısı menfî cümlede sahih olursa da müsbet cümlede sahih olmaz. Buna göre denilse bunda hem tek tek vâhidî isbat, hem de gerek topluca, gerek çeşitlilik bakımından vâhidin fazlasını isbat mevcut olurdu, oysa ehad denilince bunun mümkün olmadığı anlaşılır. Ehad böylece vâhidin daha fazlasına şamil olduğu içindir ki, çoğul olarak "hiçbir faziletli kimse yok." denilmesi doğru olur. Nitekim "Sizden hiç kimse buna engel olamazdı." (Hakka, 69/47) buyurulmuştur. Müsbet cümlede kullanılan ehada gelince, o da üç vecihdir:

a. On bir, yirmi bir gibi sayılara münzam olarak kullanılır; gibi.

b. Muzaf veya muzafun ileyh olarak isim tamlaması şeklinde kullanılır; "İkinizden biriniz yine efendisine şarap sunacak." (Yusuf, 12/41) âyetinde olduğu gibi ve haftanın ilk günü anlamına kullanıldığı gibi.

c. Mutlaka sıfat olarak kullanılır ki; buyurulduğu üzere, bu sonuncusu ancak Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak kullanılırsa caiz olur.

Kelimenin aslı vahaddır, lâkin vahad başkalan için kullanılır. Nitekim Nabîğa: "Kıraç bir yerde gündüz, bizi geçip gindince, Sanki benim göçğüm bir dostun yanındadır." demiştir.

Ebu's-Suud ve daha başkalarının beyanına göre; hemzesi vavdan mübdel olan "ehad" ısbatta kullanıldır. Meselâ "Allah'la beraber başka birine ibadet etmeyin." (Cinn, 72/18) âyetlerinde kullanıldığı gibi. Nefye ait olan ve genel anlamda kullanılan "ehad" böyle değildir, onun hemzesi aslı hemzedir. İkisi de aslıdır, dahi denilmiştir. Bu sürede her ikisi de zikredilmiştir.

Ehad ile vahid arasıñı Sa'leb şöyle ayırmıştır: Ehada ibtidaen adet bina edilmez. Sayı saymaya başlarken ehad, isneyn ilh... denilmez denilir. ehad recül denilmez, vahid recul denilir, demiştir. Lakin Râzî'nin nakline göre; İmam Halîl ehad isneyn diye saymanın caiz olduğunu söylemiştir ki, bunda vahid anlamına kullanılıyor demektir.(3) Hanefî alimlerinden bazıları da farkı şöyle nakl ve tarif eylemişlerdir: Ehadiyyet hiçbir şekilde bölünmeye ve sayıya ihtimali olmaz. Vâhidiyet ise ikisine de ihtimallidir: denilir. Oysa ne "miettün ehadün" ne de "elfun ehadün" denilemez. Hattâbî ehadiyyet zatın tekliliğini, vahidiyyet ise sıfatta şeriki olmadığını ifade eder, demektir. Bazı araştırmacılar bunu aksini de söylemişlerdir Yani ehadiyyet ne zatında, ne sıfatında ortağı olmayan bir tektir demektir. Allah Teâlâ hakkında zat ve sıfat birbirinden ayrı olmadığını için vahid ile ehad aynı hükümdür. Bundan dolayı bazı müfessirler burada "ehad" kelimesini "vâhid" diye tefsir etmişlerdir. Nitekim Abdullah ibnü Abbas'tan ve Ebu Ubeyde'den naklen gelen tefsir rivayetlerinde bunu vahid diye tefsir ettikleri söylenmiştir. Ayrıca tecezzi, yani bölünme ve parçalanmayı kabul etmeyen vâhid diye de tarif edilmiştir. Allah Teâlâ hakkında vahid ve ehad birbirinden farklı olmamak bakımından aynı şeydir diye tefsir etmek, herkesin kolayca anlaması bakımından daha kolay olur. Çünkü ehad demek vâhid demektir. Fakat bununla arada hiçbir fark yoktur sanılmamalıdır. Ebu'l-Beka, "Külliyât"ında ehad kelimesinin vâhid mânâsına da geldiğini, bununla beraber aradaki bazı farkları kaydettikten sonra der ki: "İki vecihten her birine göre de ehad ile murad olunan vâhid, bütün yönlerden birdir. Çünkü ehadiyyet gerek adedî, gerek terkibî, gerek tahsilî teaddüî çeşitlerinin hepsinden kurtulmuş olan özdür. Nisbî olan, sayısız varlıkları, ehadiyyet-i zatta yok olmasdır. Bu özelliğinden dolayı tenzih maksadıyla kullanıldığı zaman vâhide üstün tutulur. Zira vâhidiyyet sayısal çoğalmanın nefyinden ibarettir. Anyıyinen çokluğu, vâhidiiyyette de nefyedilmiş olur ise de onda izafî bir çokluğun mevcudiyeti akla gelebilir.

Bunu şöyle de açıklamışlardır: Vahid birçok bakımdan her aşamadaki birliklere sayılabilir. Ehad ise onun ekml şeklidir; mutlak tereddüd ve şüpheye yol açacağı zmana, o mutlakın kemaline masruf olacağından, burada ehad kelimesi daha uygun olur. Ancak bunu vâhid diye tefsir edenlerin muradı da daha ötesi ve daha mükemmeli mümkün olmayan vahdetle muttasıf olan vâhid demek olduğu anlaşılacak lazım gelir.

Bu bakımdan burada vahdet, birlik kavramıyla vahid lafzının mânalarından da biraz bahsetmek gerekir.

İbnü Sina'nın "Sifa"sında ve "Şerh-i Mevakır"da ve daha başka kaynaklarda açıklandığı üzere vahdet vücuda eşit, yani mefhumda değil, hamilde eşit olur. Herhangi bir şekilde birliği bulunan her çeşit varlık için kullanılabilir. Çünkü her varlığın kendine mahsus bir vahdeti, yani bir birliği vardır. Hatta çokluğun bile... Pekçok şey bir özellikte birleşerek bir vahdet meydana getirebilir. Mesela; bir on, onların yüzlercesinden, binlercesinden sadece birdir. Ve böyle olması vahdetle kesretin karşılaşmasına engel değildir. Zira aynı şeye tek özellikle ilişkin olmuş değillerdir. Aralarndaki o eşitlikten dolayı vahdeti, varlığın kendisi sananlar olmuştur. Halbuki doğru değildir. Bir cismi parçalara ayırmak onun birliğini bozmak olsa da varlığını yok etmek, onu ortadan kaldırmak demek değildir. Yine bunun gibi, çoğa çok olduğu için var denilir de bir denilemez. Vahdet ile vücd, yani birlik ile varlık tamimatına kavramda değil, sadece konuda birleşirler. Vahdet, niteliğin de aynı değildir. Aslında vahdet varlığın niteliği üzerine eklenmiş olan bir kavramdır. Onun için bir varlığın niteliği vahdet ile de kesret ile de mümkündür olur. Vahdet kesretten öncedir. Vahdeti şöyle tarif etmişlerdir: Bir şeyin hakikatte kendisine ait özelliklerden bölünme kabul etmez olmasdır. İster geometrideki nokta gibi hiç bölünme kabul etmez olsun, ister Ahmet ve Zeynep gibi birçok uzuvdan meydana geldiği halde özünde bir tek şahsiyyet olsun. El, kol, gövde ve bacak gibi çeşitli uzuvlardan meydana gelmesi insanın şahsiyyetinin birçok parçaya bölünebilir olması anlamına gelmez. Kesreti de şöyle tarif etmişlerdir: Bir şeyin hakikatte kendi özüne ait özelliklerde bölünme kabul etmesdır. Bununla beraber Vahdet bölünme kabul etmez, kesret ise bölünme kabul eder demek daha açık ve net bir ifade olur. Çünkü o bölünmenin öze veya uzuvlara ait olup olmasına asıl meselenin dışındaki ayrıntıdan ibarettir. Fakat bölünme denince yalnızca bütünün meydana getiren parçalara ait bir bölünme düşünmemek, ayrıca vahdet anlayışında ilk bakışta ortaklığı nefy ile, parçalara bölünmesinin imkânsız olduğu anlaşılşın diye böyle bir tasrih yapılmıştır. Bundan dolayı vahdetin mertebeleri olduğu gibi vâhid denilen şeyin vahdetle nitelenmesi de zati ve arazî diye iki kısma ayrılır. Vâhidin kesire, yani birin çoğa karşılık olarak kullanılmaması da zati değil, arzî bakımındır. Zira birşeyin bir yünden bir, bir başka yünden çok olması mümkündür. Ancak o vâhid, yani bir olduğu için çok değildir. İşte vâhid parçalara hiç bölünmeze ve bölünmesi de aklen tasavvur edilmezse, yani çokluğu söz konusu olamazsa, ona şahsi vâhid, eğer bir şekilde bölünme kabul etmezse, yani unsurlara ayrılamadığı gibi, parçalara da bölünmezse işte o hakikî vâhididir. Onun bölünmezlikten başka bir özelliği yoksa o vahdetin kendisidir. Eğer bölünemezlikten başka bir özelliği daha varsa o zaman ya bir konumu vardır, ya yoktur. Eğer bir konumu varsa, yani algılanabilir ise işte o noktadır. Bir konumu yoksa o

"müfank"tır, yani yalnızca akıl yoluyla algılanabilir mücerret, soyut bir kavramdır. Bizim "Ben, sen, o" diye adlandırdığımız şahıslarımız gibi... Eğer tek şahıs parçalarına bölünemekle beraber unsurlarına ayrılmayı kabul ederse, o unsurlar ya birbirinin ayıdır, ya da çeşitlidir. Birbirinin aynı ve benzeri ise o "bilittisal (bitişik) vâhid"dir, basit cisimler gibi. Yok eğer unsurlar çeşitli ise o da "bil'icıtma (toplu halde) vâhid"dir, herhangi bir ağaç gibi.

Gayr-ı şahsi vahide gelince: Ki o bir cihetten vâhid (tek), diğer cihetten çoktur. Onun vahdeti ciheti, ya zatına mahsustur, yani o kesretlerin mahiyetinden ayrı değildir, yahut arazî yolladır, yani mahiyetinin dışındadır. Eğer vahdeti zatına ait ise o da ya mahiyetinin tamamıdır ki, buna vahid denilir, veya mahiyetinin bir kısmıdır, bir bölümüdür. Bu bölümün tamamı müşterek ise cins olarak vâhidirdir, değil ise tür olarak vâhidirdir. Ve eğer birlik ciheti ârazî ise, vahdeti arazî yolluylar; "vâhid bil'araz"dir. Bu araz o kesretlere bağlı olarak ya aynı konumdadır: "Gülen ile ağlayan insanlıkta birdir." sözü gibi, ya da o sıfat ona eklenmiş olur: "Pamuk ile kar beyazlıkta birdir." sözünde olduğu gibi. Öncekine "vâhid bilmevzû", ikinciyse "Vâhid bilmahmûl" denilir. Ve eğer vahdet ciheti ne zatı, ne de arazi olmazsa, yani asla ait bulunmazsa ona da " Vâhid binnisbe veya "bilnünâsebe" denilir ki, nefsin bedene nisbet edilmesi, hükümdarın ülkeye nisbet edilmesi böyledir. Bu ki nisbet tedbir anlamı bakımından birdir, demek olur. Tedbir ise nisbetin yüklemi değil, nefsin ve melikin, yani hükümdarın sıfatıdır.

Bunlar anlaşıldıktan sonra, görüldüğü gibi, vâhidin bu hususlardaki durumu hepsinde eşit değildir. Şüphe söz konusu olduğu zaman bunlardan hangisine vâhid, yani bir demenin daha doğru olacağı böylece anlaşılır olur ki, şahsi vâhid, türüyle vâhiden evlâ, o cinsiyile vahid olandan evlâ o da türüyle vahid olandan evlâ olmuş olur. Böylece zatî ile vahid, arazî vahidden evlâ o da binnisbe vâhid olandan evlâ olmuş olur. Şahsi vâhid aksamından da hiç bölümüne kabul etmeyen hakiki vâhid, bir yünden de olsa bölümüne kabul eden vâhiden evlâdır. Demek oluyor ki, vâhidler haddi zatında özleri itibariyle birbirinden ayırdılır ve çeşitlidirler. Varlıklar özleri itibariyle birbirlerinden farklı ve çeşitli olmakla birlikte, "mutlak varlık" kavramında arazî olarak hep birlikte "mevcut" diye adlandırıldıkları gibi, vahdet, yani birlik kavramında da arazî olarak hep birlikte "vâhid" adı altında anılmış olurlar. Onun için birerinin bütün yönlerden birininin ayrı olmaları gerekmez. Vücudisi de vardır, itibarisi de vardır. Mahiyet üzere zata olanı da vardır, bizzat mâhiyeti itibariyle vâhid olanı da vardır. Diğer konularda da durum böyledir: Meselâ, bazısından cevher bazısından araz olabilir. Bunlar kolay anlaşılabilir ki gayr-ı şahsi vahdetlerin çeşitlerine göre verilmiş isimlerdir. Meselâ; nevide olan birliğe müşaelet (aynılaşma), cinste olan birliğe mücâsenet (cinsleşme), keyfiyette olana müşâbehet (benzeşme), kemiyette olana müşavat yani eşitlik, şekilde olana müşâkele, tartıda olana müvazene, ölçüde olana mühazat, çevrede olana mütabakat, nisbette yani orantıda olana münasebet denilmiştir. Bunların hepsi sayı ile ilgili olan vahidlerdir. Yine bunun gibi, şahsi vahid de bunlardan biri veya birkaçı ile adede dahil olabilir. Mesela bir misli veya bir benzeri daha bulunarak ikisi birden bir bütünün parçaları olabilir. Misli olmayan vâhîde fert, mütevahhid veya vâhid denilir ki, bizim tek, biricik veya yegane dediğimiz şeydir. Mesela bizim sistemimizde yerküre, güneş ve ay birer tek varlıklardır. Ancak bunların teklikleri ızaftır, her bakımdan tek ve eşsiz değildirler. Sonra misillerinin olması da mümkündür. Şahıslara ve bazı varlıklara ferd deyişimiz de ferdizlerinin her bakımdan mükemmel ve eşsiz oluşlarından dolayı; değildir, özellikle kazandıkları belirgin yönlerinden dolayıdır. Çünkü onları eş ve benzerlerinin olması daima mümkündür. Bundan dolayıdır ki, fertde birçok kıymetli özellikler toplanıp birleşerek bir bakıma Hakk'ın birliğine birer delil ve âyet olurlar. Böylece bu on "sen, ben, o" diyerek duyduğumuz ve tanıdığımız birlik şuurunun yardımcıları kesretler içinden seçer ve en sonunda sayı fikrini de silerek bütün o kesretlerin kıymetleri kendisinde tam bir tenzih ile birleşen gerçek ferd tanımına kavuşmuş oluruz ki, o vakit "Dikkat, kalbler yalnızca Allah'ın zikri ile tatmin bulur." (Ra'd 13/28), "İşler Allah'a döndürülür." (Bakara 2/ 210), "Emrimiz de bir tektir, bir göz kırpmasından başka birşey değildir." (Kamer 54/50) sırm sağlar olur. İşte o bütün kesretler kendisinden çok olup, bütün kıymetler kendisinde birleşen, bütün varlığı kudret elinde tutan, ezeli ve ebedi olan daimi varlık kendisinin olan, bir ikincisini farzetmek bile çelişki ve muhal olan o tek vahid duygusu, hakiki ferd duygusudur, ehad duygusudur. Bu nefy ve inkâr edilmice bütün varlıklar toptan red ve inkâr edilmiş olur. Yukunda açıklandığı üzere, "ehad" nefiyde umum ifade eder, denilmekle işte bu mânâ kastedilmiştir. (Lâ ehad) demek "Hiçbirşey yok" demektir. Bundan dolayı ondan gayrisinin hepsini nefyeden tam anlamıyla teklilik, hakiki infirad mânası düşünülmenden "vâhid" demekle "ehad" ifade edilmiş olmaz. Nitekim Rağîp da şöyle demiştir: "Vahdet infiraddır, vahid daha gerçekte parçası olmayan bir bütündür. Ayrıca her var olana vahid denilmiştir. Sayıların hangisi olursa olsun ona vâhid demek sahih olur: Bir on, bir yüz, bir bin vs. denilir. O halde vâhid bir müşterek lafızdır, altı türlü kullanılabilir: Birincisi, cinste veya nevide vahidirdir, Zeyd ve Amir nevide birdir dememiz gibi.

İkincisi: İttisal ile vâhid olandır, ya yaratılıştan; şahs-ı vâhid demek gibi, veya meslek ve sanat bakımından ki, meslektaş demek gibi.

Üçüncüsü: Benzeri olmadığı için vâhid olandır. Bu da yaratılıştandır. Güneş vâhidirdir demek gibi, veya fazilet açısından olur, filan zat çağının vahididir, kendi devrinde ondan üstünü yoktur demek gibi. Ya da "Biricik dokunmuş" o modelden başka bir dokuma yoktur anlamına denildiği gibi.

Dördüncüsü: Parçalanamaz olduğu için vâhid olandır; bu da ya çoküklüğünden dolayı ki toz gibi, veya sertliğinden dolayı ki elmas gibi.

Beşincisi: Başlangıç içindir; ya sayıların başlangıcı için, vâhid, isneyn, selâse gibi, veya çizginin başlangıç noktası için "nokka-i vahide" gibi. Bütün bunlarda vahdet anızı vahdetdir.

Altıncısı: Gerçek anlamında kullanılan vahdetdir: Vâhid Allah Teâlâ'nın vasfı olduğu zaman, ne bölünme, ne çoğalma ve ne üreme söz konusu olmayan vahid demektir. Ve bu vahdetin ağırlığından dolayı Allah "Allah bir olarak anıldığı vakit ahirete inanmayı anları yöreleri burkular." (Zümer, 39/45) buyurmuştur ki, bu anlamda vahid, müferid (tek, yalnız) demektir. Yukunda da geçtiği üzere bununla Allah'dan başkası da vasfolunabilir, fakat "ehad" ile Allah'dan başkası vasıflanamaz.

Ebulbeka'nın "Külliât'ında da özet olarak şöyle denilir: Allah'a vahdet itak olunur, ancak onunla bölünme ve parçalanma olmamak murad olunur. Bu mânâda vahid çok kullanılır. Bazen de vahdet, sayı ve çokluğun karşıtı olarak kullanılır. Bu anlam için de daha çok "ferd" ve "ehad" kelimeleri kullanılır.

Vâhidin iki anlamı vardır: Birisi vahdet kendisiyle kaim olandır. Bu anlama göre vâhid bölünmez ve parçalanamaz demektir.

İkincisi de zatında eşî fiillerinde ve sıfatında benzeri olmayan demektir. Kendi varlığında bu iki mânânın ikisiyle de hakikaten vasıflanmış olan Allah'tan başka biri yoktur. Çünkü yaratılmışlardan cevher-i fert gibi bölünme kabul etmeyen varlıklar da aynı özelliğe sahip başka emsâl ve benzerlerine sahip bulunabilir. Arş ve Kürsi gibi benzeri olmayan, ay ve güneş gibi nev-i şahsına münhasır bulunanların hepsine birer benzer yaratmak daima mümkündür. Fakat Allah Teâlâ'nın bölünmesi ve cüzlele ayrılmayı muhaldir, O'nun misli ve benzeri de yoktur.

Tevhid'in üç mertebesi vardır:

Birincisi " Tevhid-i Zat" mertebesidir. Bu istihlâk makamıdır, "Fenâfillah" makamıdır ki, Allah'dan başka mevcut yoktur. Var zannedilenlerin hepsi fânî olur da yalnızca bir tek zatullah (Allah'ın zatı) baki kalır "Allah'tan başka mevcut yoktur".

İkincisi: "Tevhid-i Sıfat" mertebesidir ki, müteferik olan her kudreti O'nun kudretinin şümûlünde, her bilgiyi O'nun ilm-i kâmilinde yok olmuş görmek ve hatta her kemâlî O'nun kemâlinin nurundan bir lem' a görmek demektir.

Üçüncüsü: "Tevhid-i e'fal" mertebesidir ki, bu da varlıkla Allah'dan başka gerçek etki sahibi olmadığına ilme'l-yakîn, "aynı-ı yakîn" veya "hakka'l-yakîn" olarak inanmaktır.

Velhasıl "ehadiyyet" daha açık seçik olduğu, yani vahid denilebilenlerin hepsine "ehad" denilemeyeceği için ehadi vahid ile tefsir edenlerin maksadı da zaten çokluk ve sayı

anlamına gelen vahidlerden herhangi biri demek olmadığı, en kâmil ve tam anlamıyla hakiki vahid demek olduğunu belirlemektir. Vâhid diye tefsir edenlerin muradı da tam anlamıyla bir, eşî ve benzeri mümkün olmayan tek demektir. Onun için bazı din uluları bunu şöyle tefsir etmişlerdir: Zâtı, gerçekte ve zihinde terkibden ve sayıdan ve bu gibi şeyleri gerektiren cismiyyetten ve mekândan, özünde ve hakikatının uluhiyyeti iktida eyilinen varlığının vücûbu, zatının kudreti, hikmetinin mükemmelliği ve diğer hususlarda ortaklık gibi kusurlardan uzak olan vahid ilh. Bu ifade İbnü Sina'nın bu Sûre-i celileyle ilgili tefsirinden yapılan bir alıntı olup nefy-i sıfat tevehhümünü defî' için yapılmış bir ihtar gibidir.

İbnü Sina demiştir ki; ehad, Allah Teâlâ'nın bütün cihetlerden vahid olduğuna ve onda asla kesret bulunmadığına delâlet eyler: Ne manevî anlamda kesret ki, manevî destek, ecnas (cinsler) ve fusul (bölümler) yani bir dereceye kadar güçlendirici sayılan yardımcı unsurlar ve manevî güç kaynakları şeklindeki çokluk, ne de maddde ve suret gibi aklen tasavvur olunabilecek harici bir şekil tarzındaki çokluk, ne de maddi anlamda cisim gibi bilkuvve veya bilfiil ayrılan bir çokluk söz konusu değildir. Duyularla algılanamaz. Bu da O'nun zatının, vech-i kerimine lâyük gerçek yüceliye ve kâmil birliğe noksanlık getirecek cins, tür, fasıl, maddde, sûret, âraz, boyut, uzuv, eşkal (şekiller), elvan (renkler) ve sair hallerden mûnezzeh olmasını gerektirir. O kendisine birşeyin benzesinden veya birşeyin ona eşit olmasından mûnezzeh, yüce, aziz, celil ve sübhandır ilh.

O ehaddir, vahidirdir, benzeri ve dengi yoktur demek bile bir tavsis olduğu cihette bundan maksat yaratıp eserler vücude getiren ve hükümler koyan Allah'ın sıfatlarını inkâr değil, sıfatlarının çokluğu zatının çokluğunu gerektirmediğini, çünkü Allah'ın zatının, onun sıfatlarının terkibinden ve kıvamından teşekkül eden bir mahiyyet, bir sentez zat olmadığı belirlemektir. Allah her bakımdan birdir, eşî ve benzeri olmayan, tektir. O'nun sıfat ve özellikleri de kendine mahsus olup, hiçbir yünden ona ortaklık mümkün değildir. İşte İbnü Sina bunu "Şifa" ve "İşârât" adlı eserlerinde böylece ayrıntılı olarak açıklamıştır. İşârât adlı eserinde der ki: Belki sen şöyle dersin; akla uygun olan şeyler dediğin gibi çeşitli şekiller olup akıl ile ve birbiri ile uzlaşmazsa, Vacibulvûd olan Allah'ın herşeyi bilir olduğu da itiraf olununca onun Vâhid-i Hak (tek hak) olmayıp kendisinde sıfat ve özellikler bulunmuş olması gerekmez mi? Buna deriz ki; Hayır gerekmez. Çünkü O, zatını bizatıhi bildiği, sonra eserleri de mûmentî' olmayıp bütünüyle kesretlerin sebep ve illetleri üzerinde zatıyla kayyum olduğu için, kendi zatını bilmesi kesretleri de bilmesini gerektirir. Kesret zatta dahil değildir, kesretler O'nun zatını oluşturup ayakta tutan şeyler olmayıp, müteahhir lazım olarak sonradan gelmiştir ve bir tertip üzere gelmiştir. Zattan ayrı olan kesretlerin ister farklı, ister birbiriyle benzer olmaları bir şeyi değiştirmez. Sonradan olmuş olan kesretler zaten vahdetine halel vermez. İzafî ve izafî olmayan bütün kesretler levazım kesreti ve selb kesreti olur. İşte Allah'ın isimlerinin çokluğu da bu sebeptendir. Lâkin bunun zatın vahdaniyyetine bir tesiri yoktur. "Şifâ" da da "Ma'kûlâtın Allah Teâlâ'ya nisbeti ve O'nun sıfat-ı icâbiyye ve selbiyyesi zatında çokluğu gerektirmeyeceğini ve bahâ-i âzam (en büyük kıymet) ve mecd-i gayr-ı mûtenahi (sonsuz şeref) O'nun olduğunu izah ve akli lezzetlerin açıklaması" hakkında özel bir bölüm vardır ki, özeti, sıfatların birbirine aykırı olmayarak aynı zatta raci olmasındır. Bu cümleden olarak der ki: Vacibulvûd'un birinci sıfatı varolmaktır. Diğer sıfatlarının bazısından mânen bir izafet ile bu varoluş, bazısında da bir selb ile yine bu varoluş mevcut olur ve sıfatlardan hiçbir O'nun zatı hakkında ne çokluğu, ne de başkalaşımı gerektirmez. O'na vâhid denildiği zaman, O'ndan bölünmeyi selb etmiş ve ortaklığı selbetmiş oluruz, ancak yine zatının varlığını ve birliğini ifade etmiş oluruz. O'na âlim denildiğinde de haddi zatında bilinenlerle hiçbir şekilde karışması söz konusu olmadan yine O mücerredin kendisi kasdolunur. O'na "Evvel" denildiğinde de hepsinin bu vücûda izafeti, yani herşeyin O'ndan sonralığı kast edilmiş olur. Kâdir, hay, mürid gibi daha bazı sıfatları ile de yine böyle bir izafet veya selb ile vacibu'l-vûd'un kendisi murad olduğunu söyledikten sonra der ki; Hak Teâlâ'nın sıfatlarını böylece düşünürsen anlarsın ki, bu sıfatların çokluğunda onun zatı için herhangi bir yönüyle çokluğu gerektiren birşey yoktur. Daha sonra İbnü Sina bu faslı şu sözlerle bitirir: Bir niteliğin sırf akıl yönünden ve her bakımdan noksanlık güçsüzlüğünün hepsinden uzak olması, ayrıca her bakımdan sırf hayır olmasının üstünde güzelliik olmaz. Onun için bütün güzelliik ve bütün değer yalnızca Vacibu'l-vûd olan Allah'a mahsustur. O herşeyin güzelliğinin gerçek kaynağıdır. Her birşeyin güzelliği ve değeri ise onun olması gerektiği gibi olmalıdır. Artık anlamalıda ki, Vâci-bu'l-vûd'da gerek olduğu üzere olanın cemâlî nasıldır?> Cemâl, selamet, hayır, müdrik hep mahbub ve ma'sûktur. Bunun hepsinin kaynağı da ya hissi, ya hayalî, ya vehmî, ya zannî veya akılî algılamadır. İdrak derinlik ve tahkik bakımından ne derece şiddetli, idrak olunan da zat olarak ne derece mükemmel ve şerefli ise onu idrak edenin sevgisi ve hazzı da o derece fazla olur. Kemal, cemal ve güzelliğin gayesinde olan zatını, kemal, cemal ve behanın gayesi ile hem akıl, hem makul, yani bilen ve hem bilinen olarak hakikatte vâhid olan ve tam ilim ile bilinen Vacibulvûd'un zatı, kendisine en büyük aşık ve en büyük maşuktur ve en büyük hazz ve lezzet O'nundur. Çünkü lezzet mülayimî mülayim olması bakımından idraktır. Hissî lezzet, mülayimî duyularla algılamak, hissetmek, akıl lezzet ise mülayimî akıl yoluyla düşünmektir. Bundan dolayı herşeyden önce Allah Teâlâ da en yüksek düzeyde idrak olunabileni en yüksek düzeyde idrak etmekle en yüksek düzeyde bir idrak edendir ve en yüksek düzeydeki hazz ve lezzet de O'nundur. Bu öyle birşeydir ki, kendisine hiçbir şey kıyas edilemez. Biz de bu anlamları ifade edebilecek başka kavramlar olmadığı için bu kelimeleri kullanıyoruz. Binaenaleyh bu kelimeleri yakışsız bulanlar başka kelimeler kullanınlar. >

Şunu bilmek gerekir ki, aklın makul olanı idraki, duyuların hissedilene idrakinden daha kuvvetlidir. Çünkü akıl bakı ve küllî olanı da idrak eder. Onunla bütünleşip tıpatıp uyum sağlar ve onu dş yüzüyle değil, özüyle idrak eder. Hissedilene duyularla algılamak öyle değildir. Bundan dolayı bir konuya aklımız emekle bize düşecek lezzet ve hazz, bir hissedileceği hissetmekle elde edeceğimiz lezzetin ve hazzın üstündedir. Öyle ki aralarında nisbet kabul etmez bir fark vardır. Lâkin bazen bir arza olur da idrak gücü, lezzet alması gereken şeyden o arza sebebiyle lezzet almaz olur. Nitekim hasta tad alma organındaki bir anızdan dolayı tatlıdan hoşlanmaz. Bizim de, bedende olduğumuz, yani canımızın tenimizde bulunduğu müddette öyle bir hasta gibi olduğumuz bilinmelidir.

Çünkü akıl gücümüzün zirvesine bilfiil erebilmemiz ve o idrakten hasıl olacak lezzeti tam olarak elde edebilmemiz, bedenimizdeki bir anızdan dolayı engellenmiş olur. Bu yüzden de sözkonusu lezzeti tam olarak elde edemeyiz. Bedenimizden soyutlansak hakiki güzelliikleri, hakiki lezzetleri düşünerek makulün makûle uyumu sûretiyle onlara tam anlamıyla uyum sağlar, gerçek anlamda bilme ve düşünme gücümüzü kullanabilirlik ve o sayede kendi varlığımızı tamatımıza taniyacak ve bu yüzden tadacağımız lezzette de doyamayacaktır. Hep bu mânalardan bundan sonra açıklayacağız. Şimdi şunu bilmiyiz ki, her kuvvenin lezzeti, kendisine en mükemmel halinin hasıl olmasıyladır: Hissin hissedileceği tam anlamıyla algılaması öfkenin intikam, ümidin zaferdir. Ve herşeyin lezzeti kendine mahsus olandır. Nefs-i natika denilen ruhun lezzeti de bilfiil akıl ve bilgi olmalıdır. Şimdi, vacibu'l-vûd olan Allah zatında makûldür, düşünülüsün veya düşünülmesin.. Ve maşuktur, sevilsin veya sevilmesin.

Bunun ardından "İlk kaynağın tedbirinden varlıkların suduru" hakkındaki dokuzuncu makalede "İlk kaynağın faaliyetinin sıfatı" hakkındaki birinci fasılda da söze şöyle başlar: Şimdi bize zahir olmuştur ki, küllün vacibu'l-vûd olan bir başlangıcı vardır. Bir cinste dahil değil, bir had veya bürhan altında vukua gelmez, kemmiyyetten ve keyfiyyetten, yani nicelikten ve nitelikten, zamandan ve mekandan, gitmekten ve gelmekten mûnezzeh, misli yok, benzeri yok, ortağı yok, eşiti yok ve ziddi yok, bütün yönlerden eşsiz, tek ve biriciktir. Çünkü bölünemez bir bütündür: Ne parçalarda olduğu gibi bilfiil, ne de bileşiklerde olduğu gibi faraziye ve vehim yoluyla bölünemez. Ne de zata, birbirine zıt birtakım akıl mânâlarından mürekkep olarak onları birleşmesiyle bir cümle olmak sûretiyle akılda bölünmesi asla mümkün değildir. O kendine mahsus olan varlığında ve varoluşunda hiçbir şekilde ortaklık kabul etmez oluşundan dolayı vâhidirdir. Ve O, bu birlikte tektir ve tamam olmak için bekleyecek birşeyi kalmamış tam ve mükemmel bir

vacibu'l-vüccudtur. Varlığı tek ve eşsiz olduğu için vâhiddir ki, bu vâhidin vücudu ise ehaddır: Bu anlamda vâhid ancak selbî anlamda vahiddir: Cisimlerin bitişik veya bileşik veya diğer bakımlardan vâhid olması gibi bir zata veya müteaddit zevata ulaşabilecek şekilde vücûdî bir anlamdan ibaret bir vahdet ile vahid değildir. Tabiat ilimlerinde geçen konulardan maddeden soyutlanmış ve sensuz bir kuvvetin varlığı ve onun ilk hareketle başlangıç olduğu açıklık kazanmıştır. Ondan sonra da Vacibu'l-vüccud'un varlığı bütün yönlerden bizatihi zorunlu olduğu açıklık kazandı.

Razî tefsirinde der ki; Allah Teâlâ'nın sıfatı ya izafîyye (yani sübutîyye) veya selbiyyedir. İzafîyyesi âlim, kadir, mürid, hallâk dememiz gibidir. Selbisi de cisim değil, cevher değil, araz değil dememiz gibidir. Mahlûkât evvela sıfatın birinci nevine, sonra da ikinci nevine delalet eyler. Allah dememiz sıfat-ı izafîyyenin bütününe delalet eyler, ehad dememiz de sıfat-ı selbiyyenin bütününe delalet eyler. Binaenaleyh yani, "Allah birdir" dememiz, beşer aklna layık olan ifanı ifade etmede tam olur. Allah lâfzı sıfatı izafîyyenin bütününe delalet eder diyoruz, çünkü Allah ibadet edilmeye layık olan ve ona hak kazanmış olan zattır. İbadet edilmeye hak kazanmak ancak yoktan var etmek ve ilk baştan yaratmakla, istiklal sahibi olmakla olur. İcadda istiklal ise tam kudrete, nüfûzu iradeye, külliyyat ve cüzîyatta tam anlamıyla vakıf olan bir ilme malik olmakla olur. İşte bunlar sıfat-ı izafîyyenin bütünüdür. Sıfat-ı selbiyyenin bütününü içinde toplayan sıfat da ehadiyyettir: Çünkü ehadiyyet, hakikatın nefsinde terkip ve teaddüd cihetlerinin hepsinden münezzeş bir müfred olması demektir. Zira mürekkep olan o terkiibi elde edebilmek için kendinden başkasına da muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her bir varlığın parçaları o terkiibi meydana getirebilmek için başka parçalara da muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her varlık da lizatihi mümkündür. Binaenaleyh her mürekkep olan lizatihi mümkündür. Kainatın hepsinin kaynağı olan Allah'ın lizatihi mümkün olması ise mümkündür. Bundan dolayı da O haddizatında ferdirdi, ehaddır. Ehad oluncu da mütehayyiz (yer tutan bir şey) olmaması vacip olur. Çünkü her yer tutanın sağı soluna aykındır. Böyle olan da bölünebilir demektir. O halde ehadın mütehayyiz, yani yer işgal etmesi de akıl dışıdır. Mütehayyiz olmadığı, yani mekânda yer işgal etmediği için, cihet ve yönlerden hiçbir şeyin içinde değildir. Onun birşeye hulul etmemesi vacip olur. Çünkü bir yer işgal eden, işgal ettiği yerde birlikte ele alınınca ehad olmaz. Ne hal, ne de yer sözkonusu olmayınca hiçbir şekilde değişkenlik de sözkonusu olmaz. Zaten ehad oluncu vâhid olması gerekir. Çünkü iki vacibu'l-vüccud farz olursa vücutta ortaklık, belirginlikte farklılık kazanmış olurlardı. İştirak edilen nokta temayüz edilen noktanın gayri olacağından o vaciplerden herbiri de mürekkep olmuş olur. Binaenaleyh ehadiyyet vâhidîyyeti de gerekli kılmış olur. Tam anlamıyla tek olan ve eşsiz olan tam anlamıyla bir olur.

Razî bu izahtan sonra sıfatın çokluğunun zatın çokluğunu gerektirmeyeceğini de kısaca anlatmak için şöyle bir sual ve cevap ile der ki: Bunun üzerine eğer denilirse ki; birşeyin ehad olması nasıl düşünülebilir? Çünkü bir hakikat ehadiyyet ile vasıflandırılınca burada bir o hakikat, bir de o ehadiyyet, bir de ikisinden meydana gelmiş olan o şey yok mudur? Bu ise ehad değil, tıpkı salısu selâsede olduğu gibi, üçün biri olmuş olmaz mı?

Buna cevap şudur: Ehadiyyet o hakikate ait bir özelliktir, ehad diye hükmolunan zat ise o hakikatın kendisidir. Onunla ehadiyyetten meydana gelmiş bir bütün değildir. Yani, ne üç, ne de iki tane zat yoktur. Parçasız, bölüksüz, eşsiz ve ortaksız, her kemâl kendisinden ayrılmayan varlığı vacip olmakla tapılacak ancak bir tek ilâh vardır ki, işte o Allah'dır. Allah ism-i celâlî, hakikatte en güzel sıfatının, sübûtü ve selbi hepsinin sahibi olan Hak Teâlâ'nın ism-i zatı, ehad ismi de cüz ve ortağı reddederek bütün selbî sıfatların ifadesi olduğu için "Allah birdir!" kelâmı, Allah Teâlâ'nın izafî ve selbî bütün sıfatlarıyla zatının birliğini ifade etmiş olur.

Şüphe yok ki, bütün mesele âlemde kendimiz de dahil olduğumuz halde yokken var, varken yok edilip durduğunu görmekte olduğumuz âfâkı ve enfûsî çoklukların başlangıcı ve mercii olan Allah Teâlâ'nın birliğini tanıtmak için onunla onun eseri ve yarattığı olan çokluklar arasında ilişkii ifade de sıfatları göz önünde bulundurmak meselesidir. Bunda zaruret vardır. Çünkü ulûhiyet fikri, ilâhî sıfat ve özellikleri iyi kavrayabilmek meselesidir. Kuvvetsiz madde, fiilsiz ve eylemsiz feza, ilimsiz tabiat gibi sıfatsız olarak sadece o diye mülâhaza olanın zatı kavramında vasif demek olan bir kemal, bir hüsün ve hayır mülâhaza edilmemiş olmaz. Olmayınca da onun hamd ü senaya layık olup olmadığı bilinmiş olmaz. Oysa ulûhiyet ve mabudluk her türlü hamde ve medhe hak kazanmış olmayı ifade eden sübûtü ve selbî sayısız ve sensuz kemal sıfatlarının güzelliği, yükseklik nisbetlerinin hepsini içine alan en has ve en seçkin bir sıfattır. Bu imtiyaz ve yalnızca ona mahsus olan bu özellik, hakikatte onun zatı birliğinin ifadesidir. Bununla vasıflanmış olan zatın birden ziyade olmasına ve onun zatında ve sıfatlarında şeriki ve ortağı bulunabilmesine zaten engeldir. Allah ism-i şerîfi, ism-i zatı olmakla beraber, zat-ı mahzın ismi değildir, ilâhîlik sıfatı ile muttasif olan en mukemmel zatın ismidir. Bundan dolayı bu ismin tanrî "Allah, kemal sıfatlarının hepsini içine alan vacibu'l-vüccudun zatının ismidir." diye ifade olunur. Kemal sıfatlarının hepsini içine alan vacibülvücdü sıfatı ise her hamd ü senaya hak kazanmayı ifade eden ve en yüce kemâl olan tek uluhiyet sıfatıdır. Ve Allah Teâlâ'nın zatına mahsus ve zatının muktezası bir sübûtü sıfatı: "Allah, yegâne ilâhtır" denilir. Sübûtü olduğu içindir ki, varlığının vacip olması, ilim, kudret, tekvin ve rububiyyet gibi sübûtü sıfatların hepsini içine alan en belirgin ve yalnızca kendisine mahsus bir isimdir. Bundan dolayı Razî, Allah isminin, sübûtü sıfatların hepsine delalet ettiğini söylemiştir. Bununla beraber yalnızca sübûtü sıfatları değil, selbî sıfatları da içine alarak sabit olan bir sübûtü sıfatıdır. Çünkü çirkinlik ve eksiklik sıfatları ortadan kalkmadan kemâl gerçekleşmez. Bu bakımdan Allah ism-i celâlî selbî sıfatlara da delalet eyler, doğrusu da budur. Ancak bu delalet ulûhiyyet sıfatının içeriğinde mevcut olmakla sarîh değildir.

Müşriklerin şirke düşmesi de bundandır. Onun için burada "Onun benzeri yoktur." (Şura 42/11) gibi selbî sıfatlarının hepsine delalet eden "ehad" ismi ile de tasrih edilmiştir. Çünkü yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, "ehad" bölünmeyi, sayılara veya parçalara ayılmayı, ortaklığı nefyeden bir selbî sıfatıdır. Ve böyle olduğu da "Doğurdum, doğurulmadı ve hiçbir şey veya kimse kendisine denk olmadı." şeklinde açıklanmıştır. Razî, bu inceliklere ayrı ayrı dikkat çekerek, sıfat ve isimlerin çokluğu hristiyanların zannetlikleri gibi zatta kesreti gerektirmeyeceğini de anlatmıştır. İbnü Sina gibi o da sıfatların değişik olmasının, zatın hakikatında ayrı ayrı birer varlık teşkil edecek ve onların mevkufun aleynihî (durulacağı yer) olacak birer haricî veya akli varlıklar teşkil edecek şekilde olmadığını, bunların yalnızca birer izafet ve nisbetten ibaret bulunduğunu söylemiştir ki, bu mesele akaid kitaplarında sıfat zatın aynı midir, gaynı mıdır, diye meşhur olan bir bahsin konusudur. Hikmet ehlinde ve Sofiyeden bir kısma bazı kelâmcıların "tamamıyla aynıdır" demişler diye meşhurdur. Ancak sıfatta nisbet veya selb gözönünde bulundugu cihetle nisbete tamamıyile ve aynıyle zat demek pek doğru görülmez. Âlim, aynıyle zat olsa da ilim için aynıyle âlimin kendisidir demek kolay kolay anlaşılır bir ifade değildir. Maksat, bilme işinin aynı zata raci olduğunu söylemektir. Zat sıfatı veya sıfat zattır, demek bir çelişki olacağı gibi, sıfat zatın gayridir demek de varlıkta iki zat varmış gibi kabul edilemez bir durum ortaya çıkaracağından İmam Eş'arî "Ne aynı, ne de gayri" demistir ki, sıfat ancak zat ile kaim olduğundan hakikatte iki ayrı şey yok demektir ve bu daha sağlam bir görüştür. Bir kısım kelâmcılar kavramda belirginliği gözeterek, sıfat denilen şeyin zat denilenin aynı olmayacağını, ayrı olmayınca da gayn denilmek lazım geleceğini söylemişlerdir ki, bunlar ayniyet ile gayriyyeti birbirinin zıddı olarak ele almışlardır. Genel düşünceye bu daha uygun gelirse de bunun söylenken bir zata karşılık "gayr" denildiği zaman, gerçekte ona karşı olan başka bir zat varmış gibi bir vehme kapılmaktan sakınmak gerekir. Çünkü zihin, sıfatı da zat gibi bir kavram olarak soyutlar ve sıfatın sıfatlanana mahsus oluşunu gözardı ederek sıfatın sıfatı, sıfatın sıfatı şeklinde düşünüp giderken işin başlangıç noktasını unutursa sıfatları da zati diye telakki eder ve yanlışya düşer. Zat ve sıfat kavramının dildeki çeşitli mertebelerinden gaflet etmiş olur.

Bu münakaşalardan maksad ise sensuz kemal sıfatlarını hakkın zatında isbat ile birlikte zatta çokluk olmadığını, bütün sıfatların aynı zata raci olduğunu anlatmaktır. İslâm'da hikmet ehli, sofîyye ve kelâmcılar hepsi de zatta çokluk olmadığından, fiilin

kesreti gibi sıfatın kesreti dahi zatta bir bölünme veya parçalara ayrılma ve sayısal bölünme veya sayılara bölünme anlamına gelmediği konusunda ittifak halindedir. Bunu şöyle özetleyelim.

Allah Teâlâ, zati sıfatlarının bütünüdürün bir araya gelmesinden meydana gelmiş bir mahiyet değildir. Başka bir deyişle onun zatı, sıfatının gereği ve sonucu değil, sıfatların zatının gereği ve sonucudur. Sıfatın gerçek mânâsı da budur. Onun varlığı bizatihi vacb olduğu gibi, sıfatları da başka türlü değil, zatiyla vaciptir. Biz ilahî sıfatları düşünmekle elde ettiğimiz kavramlardan kendimizde Allah Teâlâ'nın hüviyetini teşkil eden bir kavram edinmiş olmayız, ancak ona olan ilgi ve ihtiyacımızı duymuş ve onun tecellilerine ipuçları bulmuş, isimlerini ve hükümlerini öğrenmiş oluruz.

Fatihâ'da bütün hamdın Allah'a mahsus olduğu beyan olunurken Allah ism-i zatı, ulûhiyyet vasfı ile bütün kemal ve cemal sıfatlarının hepsini birden içine aldığı anlatılmak üzere bütün yüksek nisbetlerin toplandığı "Âlemlerin Rabbi, Rahmân Rahîm, din gününün hakimi." sıfatlarıyla tavsif olunup ibadet edilmeye ve yardım istenmeye layık tek varlığın kendi olduğu tahsis edilmiş, sonra da isimler ve sıfat âleminin delaleti ve Kur'an-ı Kerim'in beyanatı ile açıklanıp nihayet O'nun zatının ve sıfatlarının ehadiyyeti karşısında bütün kesretlerin, yokluğu mahkûm olduğu tanıtlamak üzere "De ki: O Allah birdir." buyrulmuştur. Şu halde bizim duyduğumuz, bildiğimiz ve düşündüğümüz çoklukların, adetlerin hiçbirini, ne cevherleri, ne arazları, ne eczası, ne küllisi, ne cüzîyatı o değildir. O'nun ikincisi de değildir. Derece derece hepsi O'nun yaratmasıyla ve emriyle meydana gelmiş olan ve O'nun varlığını dile getiren deliller ve âyetlerdir. Kelimelerin medlûllerine, isimlerin müsemmalarna, alametlerin, âyetlerin, belirlilerin, nişanelerin konularına, eserlerin müessirlerine delalet eydikleri gibi hep O'nâ delalet eyler, hepsi O'nâ olan ilişkisini ifade eder. Varoluşları kendilerinden ve kendileri için olmadıgından dolayı gerek âfakta ve gerek enfüste varlıkların müddetince hep O'nâ olan ihtiyaç ve bağıllıklarını hep kendi hiclikleriyle O'ndan aldıkları kuvveti, kıymeti ve mânâyı anlatırlar. Onun için "Heme st" (Hep O'dur) demek de bir anlamda doğrudur. Çünkü hepsinin varlığının kıymeti O'nun varlığına delalet eder ve hepsi O'nâ rücû edecektir. Kelimenin kıymeti de taşıdığı mananın kıymetinden ibarettir. Varlığı daim ve ebedî olan O'dur, matlûb-ı küll (her şeyin matlubu) O'dur. Ondan başka hiçbir şey "hep" olamaz. Yani, varlığın bütün kemâlini kendinde bulundurmaz. Bütün âlem, ne kadar kemal eserini haiz olursa olsun imkân ederceleri sensuz olduğundan, her mertebede kemâl ve sensuz ve daha yüksek olgunlaşmaya kabiliyeti olarak rububiyyet kanununun hükmü altındadır. O'nun henüz fiile çıkmamış bir yannı, sonu ve âhireti vardır. Bütün kemâl kendisinde bilfiil olan ise evvel ve âhir olan hayyu kayyum Vacib Teâlâ'dır. Evvel ve âhir, zahir ve batın birleşmeden hep hep olmaz. Hiçbir gelişmeye ihtiyacı olmayan hep ise ancak ve ancak rabbülâlemin olan Allah Teâlâ'dır. O her yönüyle ehaddır. Bundan dolayı yukarıda da açıkladığımız gibi, din ululan O'ndan başka gerçek varlık tanımamışlar: "Her şey yok olacak ancak O'nun zatı kalacaktır." (Kasas, 28/88), "Yeryüzünde ne varsa hepsi yok olacak ancak celâl ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacak." (Rahman, 55/26-27), "Bugün mülk kimindir? Tek ve kahhar olan Allah'ındır." (Mûmin, 40/16) âyetlerinde dile gelen gerçeklere uygun olarak bu hakikatı her zaman müşahade edip durmuşlardır. O'nu duymayanlar da yann duyarlar.

Hanbelî büyüklерinden İbnü Akıl şöyle demiş: Bizce doğru olan görüş, sıfatı isbat ile beraber Allah Teâlâ'nın ilâhlığında tek olmasdır, başka değil.

Beyan olunan ilâhlık, kemal sıfatlarının hepsini toplayan yani hepsinin birleştiği en has sıfat olduğundan bu şu demek olur: Mutlak varlığın sensuz olarak her kemali, ilâhlık kemalinde toplanarak ancak Allah'da birleşmiştir. Sıfatların herbiri itibarıyla vâhid olmasa icab etmezde de bütünü birden ilâhlık sıfatında vâhidirdi ve O'ndan başka ilâh yoktur. Bu ifade bazı sıfatlarda teşbihe müsaittir, yaratıklarda da kemal sıfatlarından bazıları belli bir ölçüde bulunabilir. Nitekim âlim, rahîm, raûf, âdil gibi bazı isimleri ve sıfatları kullar için de kullanmak caiz görülmüştür. Lakin sensuz kemâlâtın bütün celâ ve ikram sıfatlarının tam anlamıyla hepsinin birden bir yaratıkta bulunması muhaldir. İlâhlık, yani en büyük sevgi ve en büyük hayset ve tazim ve her türlü hamd ü sena ile ibadete hak kazanmak demek olan mabudluk ancak Allah'a mahsus bir özelliktir. İnsan, yaratılmışlarda gördüğü herhangi bir kemâle bağlanıp da ona kul olmamalı, o kemâlden hareketle derhal Allah Teâlâ'nın sensuz kemâl ve cemâline istidlâl ederek var gücüyü O'nâ bağlanmalı, O'nâ kulluk etmelidir. Çünkü O'ndan başka tapılacak yoktur. Allah'ın ilâhlığında tek olması demek Allah'dan başka tapılacak yoktur demek olur. Bu mânâyı göre demek takdirinde olarak "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." (Bakara, 2/163) meâlinde olduğu gibi olur. "Allah'dan başka ilah yoktur." kelime-i tevhidiyle umumun mükellef olduğu ve herkes için anlaşılması kolay olan tevhid de budur. Yani ulûhiyyette şirki (ortaklığı) nefyeder. Bu mânâ sıfatları çoğaltmakla beraber onların hepsini bir tek ilâhlıkla birleştirerek zatta birliği ifade eder. Öyle ki, birçok zatları ve onlarda bazı sıfatları mümkün olsa da bütün sıfatları içine alan ilâhlık sıfatı ile sıfatlanmış olan ancak bir tek zat vardır. Şüphe yok ki, bu mânâ sıhatlidir ve imanin ilk şartıdır. Bununla beraber şu noktadan gaflet edilmemelidir ki, "Allah, ilâh-ı vâhidird." (tek ilâhdır) ifadesinde "Allah yalnızca ilâhlığında vâhidird." demekten daha fazla mânâ vardır. İlâhlıkta birlik bunun en belirgin mânâsı olmakla beraber ekmel mânâsı değildir. Ekme mânâsı ise gerek zatında, gerek sıfatlarının herbirinde ve gerek bütününde her yönüyle ilâhlığında vahdet-i kâmile ile vâhid olmasdır. Yalnızca ilâhlığında vâhidird demek, sıfatların en hası olan bir tek sıfatı açısından zatını tevhid demek olur. Bu anlamda vâhidîyyet imanin ilk şartı olarak yeterli olsa bile ehadiyyetin mânâsını tefsir için yeterli olmaz. Bundan dolayı Alûsî'nin kaydettiği üzere yine Hanbelî âlimlerinden ve Selefiyye denilenlerden Hafız b. Receb gibileri demişlerdir ki: Allah sübhanehu ulûhiyetinde ve rububiyyetinde birdir. O'ndan başka mabud da yoktur, O'ndan başka Rab da yoktur. Allah Teâlâ hakkında varid olan bütün sıfatlar ile tavsif eyledikten sonra da zamiri gerek şan ve gerek mes'ûl-i anhe raci olsun iki vech üzere de murad vahidiyyet-i kâmile (tam, eksiksiz tek) olduğunu ihtiyar eylemişlerdir.

İbnü Kayyim Cevzî, "Mesâliküssâirîn"de tevhidin biri marifet ve itikada biri de kasda ve amâle ait olmak üzere ilmi ve iradî iki kısmını beyan ederken, sıfatsız olarak sadece zatın birliğinin ameli olarak hiçbir kıymetinin ve öneminin olmayacağını ve sıfatların nefyedilen herhangi bir zatın Kur'an-ı Kerim'de beyan olunduğu üzere müşriklerin tapmayı görmeyen ve işitmeyen, ne zarar vermeye, ne de fayda sağlamaya gücü yetmeyen putlardan hiçbir farkı olmayacağını söyledikten sonra Allah Teâlâ'nın sensuz hamd ü senaya layık ve hak kazanmış olduğunu ve O'nun sıfatları sensuz olmakla kendisinden başkasının onları tamamen bilemeyeceğinden dolayı hakkıyla hamd ü senasını da edemediyeceğini ve bu sensuz sıfatların hepsi Fâtihâ'daki hamdde özetlenip, tafsiilinde "ulûhiyyet, rububiyyet, rahmet ve mülk" sıfatlarında özetlenmiş ve birleştirilmiş bulunduğunu bildirmiştir. Şu halde gerek ilmi ve gerek iradî tevhidin bu sıfatlarla ulûhiyyet rububiyyeti tevhide raci olduğunu söylemiş ve tevhid-i zat ile uğraşanların hepsini sıfatları iptal eden Cemhiyye diye göstermiştir. Bununla beraber murad bütün sıfatların bir sıfatla birleşmesi midir, yoksa bir zatta birleşmesi midir? Zatın sıfatla birleşmesi mi, yoksa sıfatların zatta birleşmesi mi? Bu noktalara açıklamak düşer. İbnü Akıl'ın "İlâhlığında birdir, başka değil" demesinin zahiri anlamı, zatı ancak bütün sıfatların toplamı olan bir tek sıfatla tevhid etmek gibi görünü. Bunu kafî görmeyen İbnü Kayyim ve İbnü Receb'in ilâhlıkta ve Rablıkta birdir demeleri de zati birkaç sıfatla birden tevhid etmek olmuş oluyor. Bu ifadelerin zahiri ise vahdettir, yani şeriki olmamak herşeyden önce sıfatın sıfatı olup zatın vahdeti bir sıfat veya sıfatlar dolayısıyla olmasını gerektirir ki, bu elbette doğru değildir. Vâhid ve ehad diğer sıfatlardan önce doğrudan doğruya zatın sıfatıdır. Evvela zat, zatında tevhid edilmedikçe sadece sıfatlarda tevhid edilmesi ortak koşmakla ibaret olur. İki üç şey aynı sıfatla birleşebilir. Ortaklık denilen şey de zaten birtakım zatların birşeyde veya birkaç şeyde birleşmesinden başka birşey değildir. Müşriklerin yaptığı da çeşitli zatları ilâhlık vasfında cinsi birlik veya neviyye ile birleştirmekti. Hristiyanlar öğlemlerinde "Baba ilâh, kendi ilâhlık cevherinden oğula ve ruhukudse birer cevher vermiş, herbiri birer ilâh olan üç uknun, yani baba, oğul ve rûhul'-kudûs üç zat hem cevherde, hem de ilâhlık özelliğinde birleşip ilâh olmuşlardır." diye inanmakla

evvela Allah'ı tek cevher sayıp sonra da onu üç şahsa bölüştürmüşler, daha sonra da o üç şahsı aynı cevherden olmaları sebebiyle, ilâhlık özelliğinde birleştirerek bir şahıs yapmışlardır. Böylece üç zâtı hem cevherde, hem ilâhlık sıfatında ortak kabul ederek, tpkı soyadında birleştirir gibi birleştirmişlerdir. Üç uknum, yani üç şahıs bir şahıstır, üç ilâh bir ilâhtır, çünkü cevherleri bir, sıfatları bir deyip çıkmışlardır.

Bütün bunlara karşı her türlü şirk kusuraından kurtarmak ve bütün şüphelerden uzaklaştırmak için Allah Teâlâ'nın ehadiyyetini (birliğini) tanıtmak üzere "De ki, O Allah tektir." buyurulmuştur. Şurası herkesçe bilinmektedir ki, birçok sıfatların bir bölümüyle değil, sıfat olarak yalnızca bir zatta toplanması şirki gerektirmez. Aksine o zâtın kemâl ve biricikliğini gerektirir. Birçok zatlın bir sıfatta veya herhangi bir konuda birleşmesi aynıyla şirktir. Çünkü sıfat içiçe girer de, zat içiçe girmez. Bundan dolayı din âlimleri demişlerdir ki, Allah'ın zatında sıfatların çok ve çeşitli olduğuna inanmaktan dolayı şirk lazım gelmez, fakat aynı sıfatta birleşen zatlardan sayıca çokluğuna inanmak tamamıyla şirktir.

"Allah'dan başka ilâh yoktur." demek zâtı bir tek olan Allah'dan başka ilâhlıkla vasıflanmış, ilâh ismine hak kazanmış hiçbir zat yok demektir. İlâhlık ancak ve ancak O'nun zatına mahsus demektir. Yoksa Allah, ilâhlık sıfatının sahibidir, yalnızca ilâhlığında birdir demek değildir. Yani bu ifadenin maksadı zâtı sıfata mahsus kılmak değil, sıfatı zata mahsus kılmaktır. İbnü Akıl'ın Allah ilâhlığında vâhiddir, başka değil, demekten muradı budur. Ancak ilâhlıktan başka sıfatları da ona mahsus olması gerekmez anlamına da geldiği için İbnü Kayyim ile İbnü Receb ve benzerleri rablık sıfatını da tasrihe lüzum görmüşlerdir. İbnü Kayyim mülkü de tasrih eylemiştir. Hafız İbnü Receb'in vâhidyyet-i kâmile (kâmil tek) demesi de zatında ve ilâhlığı gerektiren bütün sıfatlarında hakiki vahdet tenbihtir ki, ehadiyyet ancak vahdet-i kâmile ile tefsir olunabilir. Doğrusu Allah Teâlâ'nın esma-i hüsnâsında (güzel isimlerinde) başkasına itlâkî caiz olmayan isimler ve sıfat Allah, ilâh ve rab isimlerine ve sıfatlarına da münhasır değildir. Rahman, kuddûs, subbh, sübhân, âlimul-gayb, alâ küllî şeyin kadir, hallâk, hâlikü küllî şey, ahsenulhâlikün gibi daha birçok isim ve sıfatlar vardır ki, yaratılmışlardan hiçbirine verilemez. Allah, bu isim ve sıfatların her birinde de vâhid ve ferttir. Semî, basîr, habîr gibi Allah'dan başkasına da verilebilen isim ve sıfatlar dahi, yaratılmışlarda bulunan noksan ve eksik şekillerinden tenzih ve tecrid olupun, diğer ilâhî isim ve sıfatlardaki gibi münasip bir kavram olarak ve Allah'ın şanına yakışır bir özellik kazanarak O'na verilir. Onun için Fâtîha'da dahi geçtiği üzere ilâhî isim ve sıfatlar yalnızca lûgat anlamlarıyla kalmayıp birer dinî kavram ve şer'î terim olarak ve söz konusu anlaımın em mükemmel ve ideal şekli kasdolunarak kullanılır. "O'nun gibi hiçbir şey yoktur." (Sura 42/11) hükmüne uygun mânâlar verilir. Allah Teâlâ yalnızca ilâhlık ve rablık sıfatlarında değil, sıfat ve isimlerinin her birinde de vâhiddir, yani tek ve biriciktir. Bundan dolayı "Rahman arş üzerine istiva etti." (Tâhâ, 20/5) gibi teşbihî andıran müteşabih sıfatlar dahi hükmüne uygun düşecek şekilde tenzih edilecek anlaşılmak lazımdır.

İlâhî isimlerin hepsi mümkün olabilen sonsuz tekâmüllerin üstünde ve ötesinde en yüce kemâle sahip olan Cenab-ı Hakk'ın varlığını ifade için vaz olunmuştur. Bütün celâl ve ikram sıfatlarını şahsında toplamış olan "kemâl-i a'lâ" (en yüksek kemâl) ise zihnimizde canlanabilen sonradan olma kavramların mazmunu değil, medlûlüdür, yani o kavramların içine değil, üstünde ve ötesindedir. Hatta "kemâl-i a'lâ" (en yüksek kemâl) bazılarının zannettiği gibi mutlak kemâl demek de değildir. Çünkü mutlak en aşığıda da, en yukarıya söylenebilir, "a'lâ" ise aşâşının noksanlanndan soyutlanmış yükseklikleri içine almış olarak a'lâdır. En güzel demek, güzel demekten ibaret olmadığı gibi herhangi bir güzel demek de değildir. Hiçbir güzeldede bulunmayan güzelliği şahsında toplamış olan ve hepsinden üstün, tek ve yegâne güzel demek olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan mutlak varlığı, a'lâ varlık zannedenler yanılırlar, her duyduğunu a'lâ sanır, ona sanılırlar, sonra da yokuşunu görüp danılırlar. Biz bugüne kadar meydana gelmiş olan âlemlerin hepsini erişebildikleri kemâllerin bütünüyle toptan bilip de o âlemlerin hepsinin kendimizde temessül ettiğini düşünsek yine de "vücûd-ı a'lâ'yı" (en yüksek vücudu) ve kemâl a'lâ" yı (en yüksek kemali) bilmiş ve düşünmüş olmayız. İleride daha yüksek kemâllere doğru hareket etme imkânını ortadan kaldıramayız, varlıktaki gelişme ve terakki fikrini durduramayız. Kelime ile topladığımız bütün mümkün ve muhtemel kemâlleri, o sonsuz terakki toplamı itibarıyla elbette bugünkünden daha yüksek olacaktır. Ancak o dahi "kemâl-i a'lâ" demek değildir. Çünkü zatında kendisi kendi varlığına kâfi gelmeyip yokuşluka da ilişkin olan eksik kemâlatın bütününden ibarettir. Kemâl-i â'lâ (en yüksek kemal) bunları bir taraftan yaratıp, bir taraftan yok edip duran, ezelde ve ebedde bütünüyle varlığını mülkü ve saltanatı kendisinin olan ve şu halde daha yüksekliği mümkün ve mutasavver olmayan Hak Teâlâ'nın tek zatına mahsustur ki, O'nun hüviyyetini kendisinden başkasıyla tanımlamak hiçbir açıdan mümkün olmaz. O, bizim duyularımızla ve düşüncelerimizle çizdiğimiz şekil ve suretlerin, birimlerin ve sınırları hiçbirinin gerçevesi içine girmez. O, herşeyden önce iken herşeyden sonra, her şeyde zahir iken her şeyden batın (gizli)dir. O'na zatında ancak "O" denilebilir.

İlâhî sıfatları ifade eden ilâhî isimler, bize O'nun kendisini tahlil ile O'na bir had ve ölçü tayin ettirecek kavramları ifade için değildir. Bizim kendi varlığımızda ve kendi dünyamızda O'na olan nisbetlerimizi tahlil ederek olayların içiğinden bulunan muklâk mertebesinin üstünde bir soyutlama ile her türlü kemâlin kendisine ait bulunduğu Hakk'ın zatına delalet için ortaya konulmuştur. Meselâ, ilim denildiği zaman, bil kendimizde bulduğumuz ilim kavramını bütün dereceleri ile düşünerek, bildiğimiz hâdis, kesbî ve nisbî ilimden mutlak ilim kavramına ve oradan herşeyi olduğu ve olacağı gibi hiç eksiksiz ve muhit (kaplamış olan) ve şu halde gizli ve açık bütün kemâlatı toplamış, kadim ve ekmel ilim kendisine mahsus olan Hakk'ın zatına düşünce ve irademizi her yönüyle yöneltmemiz lâzım gelir. Öyle ki, biz o ilmin içinde olduğumuz halde o, bizim ilimimizin ötesinde bulunmaktadı ve herşeyi içine almaktadır. O, ancak "o"dur. Biz O'na erebilmek için kendimizden geçmemiz gerekir. "Allah'ın yetmiş bin hicabı vardır, ağırse sübûhat-ı vechi (yüzünün tecellisi) ve celâli gözle görülebilen ne varsa hepsini yakardı, yok ederdi." meâlindeki hadis-i şerifin hükmü gereğince, O'nun karşısında bulunan bütün varlıklar helâk olmuş olurdu. Bunu sezmek O'nun vahid-i kâhhar (tek yok edici) sıfatını sezmektir. Bunu sezmek de bütün cemâl ve kemâlin bilfiil O'nda gerçekleştiğini sezmektir. Zâtı, sıfatı ve e'fâliyle O'ndan başkasının yok, ancak O'nun var olduğunu tanımaktır. Demek oluyor ki, ilâhî isimlerin her biri de bütün selbî, sübûti, celâl ve ikram sıfatlarıyla zatında birliğine delalette birdir. Ancak bizde olan delalet yönü bakımından mertebe mertebe fark ve kesret zahir olur. O, zatında bir olduğu içindir ki, zâtının gereği olan ilâhlığında da bir, rabliğinde, mülkünde, ilminde, kudretinde de hep bir, celâl ve ikrama raci olan bütün sıfat ve isimlerinde de birdir. Fakat bütün nisbetlerin ve hükümlerin, ilâhlığının gereği ve dayanağı olan sıfatlar olduğu, bütün vıcdanların ve varlıkların vecd ile bağlandığı hakk ve hayrın çekim merkezi, yani odak noktası olan ilâhlık sıfatında açıkça toplanmış olduğu için sıfat-ı zatiyye (zâtı sıfatlar) olarak ilâhlık ve vahdet her bakımdan tekliği gerektirdiğinden dolayı, zat, sıfat ve esma, ne yünden ele alınırsa alınsın vahdet-i kâmileyi (tam birliği) icabettedir. Bütün sıfat ve isimleri içine alan Allah ism-i celîli de bu bakımdan zâtın ismi olduğundan, "Allah birdir" denilmekle, zat, sıfat ve isimler açısından herbirinde ayrı ayrı olarak ve hepsi toptan kastedilerek ilâhlıktaki birlik bütün gerekleriyle birlikte ifade edilmiş olur. Böyle olunca da O, zatında tektir, mevcudiyetinde tektir, rabliğinde tektir, yaratıcılığında tektir, diye teker teker saymaya gerek kalmaz. Yine bundan dolayıdır ki, ilâhiyetinde vâhdâniyete iman edilmidikeç, imanın şartı olan tevhid yapılmış ve yerine getirilmiş olmaz. Yalnızca zatında birdir veya varlığında birdir, Rabliğinde birdir, diye marifet imana kâfi gelmez. Yani denmiş olmaz. Yine aynı şekilde Allah zatında bir kabul edilmeyerek, ilâhlığında birdir, demek de zatında ve ilâhlığında ayrı ayrı şirk koştırmaktan başka bir anlama gelmez.

Hasılı "Allah birdir" demek, gerek zâtı, gerek sıfatları, gerek isimleri hangi açıdan ele alınırsa alınsın hep birdir, hiçbir şekilde ortağı olmayan bir tek hakikattir. O'nun için ilâhlık O'na mahsustur. O, ilâhlığında da gerçek anlamda ve zatı birlikte birdir, demek olur. Şu halde O'nu birçok isimler ve sıfatlar ile tanımayaya çalışmak O'nun zatında çokluğuna kabul etmek veya O'nun zatına bir benzer isnad etmek anlamına gelmez. Onu vahdet özelliği

ile tanımak da O'na bir sınır ve ölçü belirlemek demek değildir. Allah birdir, demek, O'ndan başkasının tanlığını reddeden bir selbî sıfattır. Allah'ın birliği, sayı olarak ikinin yansı anlamına gelen bir cinsinden, yani sayısal anlamda bir demek değildir. Sayı, ancak O'nun yarattığı mahlukatı ve mülkü için geçerlidir ki, bütün yaratılmışlar O'nun bir emriyle var, bir emriyle yok olabilen nisbî ve izafî varlıklardır. Bilindiği gibi sayı, yani kesret iki ile başlar ve sonsuza kadar sürer gider. Sayıların hepsi de birer addettir, yani kırksizik dediğimiz zaman, ikiden sonsuza kadar olan sayılar içinde bu bir tanedir. Ancak buna kesrette vahdet diyoruz. Bunların hepsinde kesir de mümkündür, nisbet de mümkündür, benzerlik de mümkündür. Sayılar eşyaya sıfat oldukları vakit, başka cinslerden benzerleri de söz konusudur. Mesela; Bir okulda iki tane kırksizik öğrenci mevcuttu sınıf olabilir. Bütün sayılarda çarpma, bölme, toplama ve çıkarma dediğimiz dört işlem yapılabilir. Kesirlere ayrılabilir. Mesela; bir bölü iki, bir bölü üç, vs. gibi kesirlere ayırdıkları vâhidlerin hepsi kaynaklarına göre ele alınan sayı cinsinden vahid (bir)lerdir. Bir de adetlerin başlangıcı olan vâhid vardır ki, bunda kesir ve bölünme mümkün değildir, çarpma ve bölme gibi işlemler de mümkün olmaz. Fakat eşitini veya benzerlerini ona ekleyerek bir toplam yapmak mümkün olur. Kendisi sayı olmamakla beraber sayıdan bir bölüm (cüz) olabilir. Çoğulu mümkün demek de cinsi mümkün demektir. Cinsi bulunamazsa tek olur. Herhangi bir şekilde sayı sayarken bir diye başladığımız bu "bir" kendisi sayı olmamakla beraber, sayıların başlangıcı, yani birincisi olmak bakımından hesaparken sayı gibi ele alınır. Buna sayı demek mecaz olsa da sayısal sistemde "vâhid" demek hakikat anlamı taşır. Bu da nisbî vâhid demek olduğundan birim dahi tabir olunmuştur. Şu halde sayı anlamına "vahid" denildiği zaman, içinde parçası veya dışında benzeri mümkün olan bir vâhid demek olur. Bu anlamda çoklukta teklik herşeyde bulunabilir. Bu ise en mükemmel anlamda gerçek vahdet değildir. Allah Teâlâ'nın birliği ise ne içinde, ne dışında çok ve benzer bulunmayan, her bakımdan ortaklığı ve bölünmeyi reddeden bir birliktir. O'na evvel demek, ikincisi var değil, kendisinden öncesi yok demektir. O'na âhir demek öncesi var demek değil, sonrası yok demektir. Bundan dolayı O'nun hakkında "evvel" ve "âhir" isimleri birlikte söylenmelidir. O'na adedede anladığımız anlamda "mebde", yani başlangıç demek de doğru değildir. O kendisine benzer bir ikincisinin başlangıcı, yani Âdem aleyhisselâm gibi bir soyun ilk atası gibi değildir. Allah'ın güzel isimlerinde "mebde" ismi vardı olmamıştır, "mübdî" ve "muid" ismi varid olmuştur. Sayılmaya kalkışılacak olursa, ona bir denilir ve orada kalınır. O her bakımdan bir, hep bir, hep tektir. "Allah var, ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktur." ve "şimdi de olduğu gibidir". İmam-ı Azam, Fikh-ı Ekber adlı eserinde, Allah Teâlâ "sayı yönünden" değil, "eşi, benzeri olmaması yönünden birdir" demekle bu anlamı dile getirmiştir. Şerhî nefyetmek, eşiti ve karşıtı da nefyetmek. Yine bundan dolayı Keşşaf sahibi de "Allah tektir", ikincisi de yoktur, diyerek tefsir eylemiştir ki, ne gizli olarak ne de açıkça O'nun dışında bir ikincisi yoktur demektir. Bütün tefsirlerde sayı bakımından "bir" demek olmadığında dikkatle tenbih olunmuştur.

Yine Fahrreddin Râzi, tefsirinde der ki: Marifetullah hâzırda cennettir. Zira cennet senin aklına ve arzuna uygun olan nail olmandır. Onun içindir ki, Âdem'in aklına ve arzusuna ters düştüğünde cennet, kendisine cennet olmamıştı. Yine onun içindir ki, kabir, mûmine zindan değildir. Çünkü onun aklına ve arzusuna uygun olan kendisine orada hasil olmuştur.

Bunun açıklaması şöyledir: Akıl, iyilikler kendisine tevdi olunacak güven ister, şehvet de kendisinden lezzetli şeyler istenecek bir zengin ister. Daha doğrusu akıl yüksek himmet sahibi bir insan gibidir, efendisinden başkasına bağıllık göstermez, heva ise bir ortakçıya benzer ki, bir zengini gördüğünde belki bir insanına nail olurum ümidiyle nelenir. Daha doğrusu akıl geçmiş nimetlere şükretmek için efendisini tanımak ister, heva ise ondan beklenecek nimetlere istek duyduğu için onunla tanışmak ister. İkisi de onu istedikleri gibi âlim ve gani, yani bilgili ve zengin olarak tanıyınca ona sanılırlar. Akil ben senden başkasına şükretmem der, şehvet de ben senden başkasından dilenmem der. Sonra da şüphe gelir, "Ey akıl, sükrü yalnızca ona nasıl tahsis ettin? Belki onun gibi bir başkası daha vardır! Ey şehvet, yalnızca ona nasıl bağlandın? Belki onun gibi bir başka kapı daha vardır!" der. Bunun üzerine akıl hayrete düşer, huzuru ve rahatı kaçar. Bunun üzerine akıl eski rahat ve huzuruna kavuşmak için, şüpheden kurtulmak üzere delil aramak üzere istidlâl âleminde seyahat etmek ister. "Hakka hidayet edecek olan ise ancak Allah'dır". İşte Allah kuluna hidayet etmek, hizmeti ve sükrü ile meşgul olma lezzetini bulandırarak için Peygamberini göndermiş ve ona kendinden söyleme, doğrudan doğruya benim sadık olarak bildiğim şu kelâmımı söyle! diyerek "De ki, O Allah tektir." buyumuş, birliği sana işitme yoluyla haber vererek bildirip araştırma ve delil peşinde koşma zahmetinden seni kurtarmıştır.

2. Allah o sameddir. O hep bir, herşey kendisinin ve her dileğin mercii, hiç eksiksiz herşeyin amacı ve muksûd-ı küll (herkesin isteği) olan şanlı uludur. Ve gerçekte en mükemmel ve tek samed ancak O'dur.

Samed: Bu isim hakkında lûgat açısından ele alınacak esaslı iki ayrı anlam rivayet edilmiştir.

Birincisi; hamd vezninde "samed" masdarından masmud-i ileyh, yani maksatların doğrudan doğruya kendisine yöneldiği maksûd anlamına olmasdır. "Samede samdehu" deyimi bilinmektedir ki, dasdoğru, düpedüz, hiç sapmadan ona kâsd ve teveccüh etti, demektir. Bilindiği gibi, kasıttı bir noktaya doğrudan doğruya yönelme anlamı vardır. Bu anlama göre, bir kavmin ulusuna, yani yönetime ve ihtiyaçlarına kendisine başvuru ve daha üstünü bulunmayan en büyüğüne "kavmin samedî" adı verilir. Ve mutlaka kadri yüce, şerefi yüksek, şanlı anlamına gelir ki, masmudun gerektirdiği mânâdır.

İkincisi de hiç boşluğu olmayan, eksiksiz gediği bulunmayan, nüfûz edilemeyen şeye denilir ki, bu da nusmet demektir. Buna bizim dilimizde "som" adı verilir. Nitekim bizim lehçemizde "som, yekpare, salt, kavi, bütün, içi dolu" anlamına som altın, som gümüş, som abanoz, som pelesenk gibi tabirler kullanılır ki, bütün bunlarda kânsık olmayan, kaplama bulunmayan, saf ve halis anlamları ifade edilmek istenir. Bu anlamda "samed" tıkamak anlamına gelen samed masdan ile de ilişkilidir. Şişenin tıkaına sımad denilmesi de bundandır. Buna göre "samed" olan kelimenin sonundaki "dal" harfi "ta" harfinden dönüşmüş demektir. Bundan lâzım gelen mânâ da daim ve bâki demek olur. Savaş zamanında asla susamaz ve acıkmaz, yani açlığa ve susuzluğa dayanıklı olan kimseye denildiği gibi, mutlak anlamda yemez, içmez anlamına da kullanılır.

Fahreddin Râzi der ki: Lûgat ehli olanlardan bazı sonrakiler, toz kabul etmez, bir şey gizmez, bir şey kıkmaz, emles, yani yalabık taşta da samed denildiğini söylemiştir ki, bu da bizim "som kaya, som mermer" deyişimize uygundur.

Tefsir âlimlerinin çoğu, ta yukarıda da işaret olunduğu üzere, birinci mânâdan olarak sıfat-ı sübûtiyye olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da ikinci mânâdan sıfat-ı selbiyye olduğunu nakletmişlerdir. Başkaları da hem sıfat-ı sübûtiyye, hem de sıfat-ı selbiyye mânâlarını gözeterek tefsir etmişlerdir ki, bunda her iki mânâyı da dikkate almak bulunmaktadı. En doğrusu da budur. Bunu çift anlamlı bir sözün her iki gerçek anlamını birden murad etmek şeklinde değil, ilâhî isimlerde nihâî maksat olmak bakımından iki mânâdan hangisine hamledilirise maksada uygun olacağı cihette genel bir mecaz olarak ikisinin de en mükemmel olan lâzımını irade tarilye birleştirilmesidir. İbnü Cerir Mücâhid'den, Hasen'den ve İkreme'den samed yani "içinde boşluk olmayan" demektir diye, Said b. Müseyyeb'den "ahşası yok" yani haşvî olmayan diye, Şa'bî'den "Yemeyen, içmeyen" diye, yine İkreme'den ve daha bazılarınddan da kendisinden birşey huruc etmez, diye rivayet etmiştir(1). Bu arada en yüksek rivayet Abdullah b. Büreyde'nin, herhalde Hz. Peygember'e refetmiştir biliyoruz. "Samed içinde boşluğu olmayan"dir, dedi diye vaki olan bir rivayettir. Türkiye'de bu mânâlar "eksiksiz, gediksiz, deliksiz, katkısız som diye ifade olunabilir. Bu hiçbir şeye muhtaç olmaktan, gınâyı tamdan, kemâl-i a'lâdan kinaye olmuş olur. Ebu'l-Âliye ve Muhammed b. Ka'b gibi bazıları da bunun mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Rabî b. Enes'den, kendisine âfat azn olmayan; Mukâtîl b. Hayyan'dan, kendisinde hiç kusur ve ayıp olmayan; İbnü Keysan'dan yaratılmışlardan hiçbirinin sıfatıyla sıfatlanmayan diye rivayetler de bulunmaktadı. Hasen'den ve

Katade'den rivayet olunduğu üzere bazıları da "lem yezel velâ yezâl, yani fânî olmaz, bâkî ve dâimdir demişler. İbnü'l-Enbârî demiştir ki, lûgat ehli arasında samed "İnsanların iş ve ihtiyaçlarının görülmesinde kendisine başvurduğu, yani doğrudan doğruya maksut ve mutlub olarak kendisine müracaat ettiği ve sığındığı kimse ve daha üstü bulunmayan en büyük yetkili, efendi" demek olduğuna ihtilâf yoktur. Zeccac da "Samed, sûded, yani ululuk, kendisinde son bulan, kendisine samd olunan, yani her şey kendisine dayanan, maksut ve merci olandır." demiştir.

Ali b. Ebi Talha, İbnü Abbas'dan şöyle rivayet eylemiştir: Samed, sûdedinde kâmil olan seyyid, şerefinde kâmil olan şerif ve azametinde kâmil olan azım ve hilminde kâmil olan halim ve ilminde kâmil olan alim ve hikmetinde kâmil olan hakîm, velhasıl şeref ve ululuk nevilerinin hepsinde en mükümmel olandır.

Ebu Hüreyre'den "herkesten müstağni ve herkes kendisine muhtaç", Said b. Cübeyr'den, bütün şafatlarında ve işlerinde kâmil; Südd'den rağbet edilen şeylerle istenen, muşibetlerden sığınılan, Caferi Sadık'dan mağlup olmayan galip, Hüseyin b. Fudayl'den, "Dilediğine hükmeder, dilediğini yapar." yani hükümünü kontrol edecek, ıcratını engelleyecek yok, diye rivayet edilmiştir. Yine İbnü Cerir Ebu Caferi Taberi der ki: Arab'ın anlayışında samed Yani "Kendisinden daha üstün kimse bulunmayan ve en önemli işlerde kendisine başvurulan seyyid" demektir. Gerçi ileri gelen eşrafına da seyyid adı verilir, şâirin şu beyti buna misâl olarak gösterilebilir:

"Esed oğullarının en hayırlı iki kişisinin, yani Amr b. Mesud'un ve sıkıntılı zamanlarda kendisine başvurdukları efendilerinin ölüm haberini veren haberci acele etti."

Zibrîkan da demiştir. Böyle olunca kelimenin yorumunda evlâ olan Kur'an'ın nâzil olduğu lehçede bilinen mânâdır. İbnü Büreyde'nin babasından rivayet ettiği hadis sahih olsa bütün görüşlerin en sıhhatlisi ve evlâsı o olurdu. Çünkü Resulullah (s.a.v.) Allah Teâlâ'nın muradını ve indirildiğinin mânâsını herkesten daha iyi bilir.

Ragib'de der ki: Samed emirde masnud-i ileyh olan seyyiddir. Ve "samede samdehu, kasede kasdehu" doğrucı ona kasdetti, doğrudan doğruya ona yöneldi demektir. Bir de denilmiştir ki, samed ecvef olmayan yani içinde boşluk bulunmayandır. Ecvef olmayan ise iki türdür: Birisi insandan aşağı, öbürü de insandan yücedir. Allah Teâlâ ile melekler gibi. "Allahusamed" kavliyle maksad da o bir takımların ilâhîk insanat ettikleri kimselerin hilafına olduğuna dikkat çekmektedir. Kur'an âyetinde "O'nun annesi de siddika (dosdoğru) idi, ana oğul her ikisi de yemek yiyorlardı." (Mâide, 5/75) buyrulmakla bu mânâyı işaret olmuştur. Çünkü hristiyanlar Hz. İsa ile annesine ilâhîk insanat etmişlerdi, onları red için "İsa ve anası yemek yerlerdi" diye ithyaca mahkum olduklarını ve hades sahibi bulunduklarını ve bu yüzden de ilâh olamayacaklarına tenbih edilerek Maide Süresi'nde "Her ikisi de yemek yedi." (Maide, 5/75) buyrulmuştur. Bunun gibi burada da Allah'ın eksiksizliğini açıklamak üzere buyrulmasında söz konusu mânâyı bir tenbihte bulunulmuştur. Yani "içinde boşluk yoktur, karnı yoktur" diye tefsir olunması da aslında O'nun yeme ve içmeden münezze olduğuına tenbih içindir. Tefsirlerde anlamını tercih edenler, bu inceliğe dikkat çekmek için tercih etmişlerdir. Bu anlamda "samed" yalnızca sıfat-ı selbiyyeden olmuş olur. Bununla beraber cevfi, yani boşluğu, eksiği ve ihtiyacı olmamak, tam anlamıyla eksiksiz olmak, mutlak ğınadan kinâye olarak sübûtî sıfatları da içine alır. Ancak kendi eksiği ve ihtiyacı olmamak muhtaç olanların ihtiyaçlarını görmek ve işlerinde onların merclileri ve maksutları olmak yüceliğini açığa dile getirmiş olmaz. Önceki mânâ bunu açıkça belirlemekle sıfat-ı sübûtîyyenin kemâlatını gerektirdiği gibi eksiksizliğini gereği olan anlamı da içine alır. Lûgat bakımından da bu mânâ daha çok bilindiğinden pekçok tefsir âlimi bunu tercih etmişlerdir. Onun için "Keşşaf" sahibi şöyle demiştir: Samed kasdetmek anlamına den "fâil bi'l-mânâ mef'ûl" olup ihtiyaçları karşılanmasında son merci olan efendidir. Ve mânâ şudur: O, şu gördüğünüz gökleri ve yeri ve de sizleri yaratan hâlikiniz diye ikrar ettiğiniz Allah'dır. O vahid ve ilâhiyyet ile tefferüd etmiştir, O'na ortaklık edilemez, O her yaratılmışın doğrudan doğruya yöneldiği ve muhtaç olduğu maksuddur. O'ndan istîğna edemezler, O ise onları hepsinden müstağnidir. İbnü Sina da ğınayı tam ile mebbe-i küll ve gaye-i küll mânâsına almış ve "İşarat" adlı eserinde ğanıyı şu anlamda tarif eylemiştir: Bilir misin ğanıy nedir? Tam ğanıy zatında ve sıfatında kendisinin dışındaki herhangi bir şeye muhtaç olmayandır. Zatinin gayrisinden sadır olan fiillerin hiçbiryle etkilenmez. Şu halde zatının veya zatından sudur eylemiş bulunan güzelliği gibi bir hâlin, ilim ve âlimiyyet veya kudret ve kadiriyyet gibi bir zafetî bulunan bir halin tamam olması için kendi dışında başka bir şeye muhtaç olan tam ğanı değil, kesbe muhtaç bir fakirdir. Başkasının O'na nisbeti itibarıyla mülâhaza olunan ve zıfat-ı mahzadan ibaret olan sıfatına ilişkin şeyler, ğınayı tammeye halel vermez. Zira bunlarda fakir olan O değil, O'na muhtaç olan başkalandır. Demek ki, o yaratıcı olmak için yaratılmışlara muhtaç değil, mahluklar ona muhtaçtır. O âleme muhtaç değil, âlem O'na muhtaçtır. Her şeyin maksudu (amacı) O'dur. Kendisinin maksûdu da kendisidir. O başkasıyla tekemmül etmez, başkası O'nunla tekemmül eder. Bundan dolayı O'nun iş ve eylemlerinde hikmetler, maslahatlar ve maksatlar aranabilir, fakat bunların hiçbirini O'nun açısından bağlayıcı, kesin ve değişmez şeyler değildir. İşte bundan dolayıdır ki, "evvel" ve "âhîr" O'dur. Bir de ğınay-ı tam, zatında hiçbir değişikliği kabul etmeyendir, diye tabir olunur.

Muhyiddin Arabî de "Fütuhat-ı Mekkiyye"sindeki esmâ-i hüsnânın (Allah'ın güzel isimlerinin) açıklamasında "Samed" ismi hakkında der ki:

Hazreti Samedîyyenin pekçok tafsilatını "Mevakû'u'n-Nücûm" kitabımızda uzvî kalpde tecellî-i samedaniyye beyan ettik. Bu kitapta da ondan lââyık olan kadânı inşaallah zikredelim: Bu hazret iltica ve istinad Hazretlerindendir ki; herhangi bir emre muhtaç olan her fakir ona iltica eyler. Zira bilir ki, muhtaç olduğu şey bu hazrettedir. Şu halde bu hazretin ğınası, kendisine muhtaç olunan bu işler ileidir. Samed anlamının içinde "Muhakkak ki Allah âlemlerden müstağnidir." (Al-i İmran 3/97) buyruluna ğınay-ı nefsi var mı, yok mu? Buna bu konuda ihtiyâç duyulmaz. Bu hazrette ihtiyaçlarının giderilmesini bekleyen fukaranın fakirliğine sebep olup da muhtaç oldukları işler onun katındaki hazinelerle var mıdır? Önemli olan bunu bilmektir. Nitekim "Hazineleri bizim yanımda olmayan hiçbirşey yoktur." (Hicr 15/21) âyeti bunu açıklamıştır. İşte gerçekte samed bu hazretin ayıdır, başka değildir. Hak Teâlâ katında her şeyin mutlakıa hazineleri vardır ve bundan dolayı da O Samed'dir. Lakin o hazineler değişmez bilgiler (malûmat-ı sabite)den ibarettir. Çünkü onlar O'nun katında sabittir. O, onları bilir ve görür ve bütün ihtiyaçkileri de görür, bildiği ve gördüğü içindir ki onlardan dilediğini vücuda getirir, açığa çıkarır, dilediğini de bırakır. Onlar O'nun hazinelerinde olmakla onlara sınır ve miktar hayal edilir, halbuki sonlu ve sınırlı değildir, sonsuzdurlar. İşte fakirler fakiri o hazinelerdeki gizli malzeme olan varlıklardır. Çünkü onlar o hazinelerden açığa çıkmak ve gerçek varlık âleminde görünmek isterler ki, kendilerini aynen ve zevken görürsün. Çünkü onların vücuda çıkaranlarındâ olduğu gibi, henüz icad edilemeyenlere muhtaç olma sürekli kılınmıştır. Bundan dolayı mevcut olan da henüz mevcut olmayana vekaleten Allah'ın onu icadına aynı şekilde muhtaçtır:

Mevcut olan o hazinedekine, vücuda gelmeye muhtaç bulunması hususunda yardımcı gibidir. Ve bu ihtiyâc insanın yanında olmayan bir şeyi, o hazinelerden istemesi, yani yanında olmasını istemesi ve bu isteği kendi içinde ve vicdanında duymasını, Şunu bilmeli ki; Cenab-ı Hak katındaki hazineler iki türdür. Bir nevi, varlık âlemine çıkmak üzere olan hazâin-i vücûdîyedir. Mesela, Zeyd'in yanındaki bir şey, bir mal, bir at, bir cariye veya bir usak, bir ev veya bir kumaş veya herhangi bir şey olabilir. İşte Zeyd o şeyin hizesidir, o şey de mahzûnudur. Aslında her ikisi de Allah katındadır. Çünkü varlıkları hepsi Allah'ın elindedir. Şimdi Amr, Zeyd'in yanındaki o şey her ne olursa olsun, onun kendi yanında olması için Allah'a muhtaç ve mütekkir olur. Allah da o şeyi ona başışlamayı, satmayı veya ondan hoşlanmayıp kurtulmayı Zeyd'in kalbine ilham eder de onu Amr'e verir. İşte bunun gibi herşey Hakk'ın katındaki hazinelerdendir. Bütün âlem hep bu şekilde birbirinin hem hazineleri, hem de kendisi aynen bekçisidir. Buna göre âlem bütünüyle saklanacak şeylerin hazinesi ve bir hazinenin bir hazineye dönüp dolmasıdır. Ondan hiçbir şey ait olduğu hazinenin dışına indirilmez, hepsi Allah'ın indinde koruma altındadır. Bütün hazineler ve hazine bekçileri Allah'ın olduğu için gerçekte âlem onun içinden hiçbir şeyin dışıyana çıkmadığı bir tek hazine

durumundadır. Çünkü hepsi de Allah'ın elinde ve O'nun katındadır. Bundan dolayıdır ki, her konuda iltica olunacak ve başvurulacak Samed ancak O'dur. Mütevekkil olanlar tevekkül ettikleri şeye tevekkül etmeleri halinde o Samed Hazretine tutunurlar. Kimi Allah'a tevekkül eder, kimi de o esbaba tevekkül eder. Şu kadar var ki, esbab (sebepler) kendilerine sarılan ve sığınarlara çok kere hanlık eder. Hak Teâlâ ise kendisine sığınıp tevfiiz-i umûr edeni (işlerini ısmarlayanı) muhakkak selâmete çıkarır. Bütün hazineler O'nun katında olduğu, senin de o hazinelerden biri olarak yine O'nun mülkü bulunduğunu bilirsın kalbin O'na güvenmiş olacağı için O senin yanında, sen O'nun yanındasın demektir. O halde sende de Samed'den bir nasip vardır. Çünkü Allah'a marifet ancak senin hâdis varlığına mümkün olur. Bundan dolayı söz konusu hâdis marifette O seni kasteder. O hâdis marifet ancak seninle açığa çıkar, ancak seninle açığa çıkan şeyde ise samed sensin demektir. Bu sana ve senin kendisi için husule geldiğin zata bu mertebe bu Hazretten sana da hasıl olmuştur. Lakin Rabb'in yaşağında dur, onu iyi düşün. Namazda kiblene sûtre yapacağın şey hakkında Resulünün dili üzere buyurduğunu iyi düşün> ki, o şeyi sağa veya sola biraz meyil ettiresin de onu amaç edinmeyesin, yani o sûtreye doğrudan doğruya meyledip, düpedüz onu kastetmeyesin ve ona teveccüh etmeyesin. Bu senin gayret-i ilâhiyyendendir. O, kendisinden başkasına doğrudan doğruya samd ile kasd ve teveccüh gösterilmesini istemez. Maamafîk bunda fil ve olmadı dahi bir bakıma samedîyyeti isbat vardır ve işte şeriat sahibinin işaret eylediği bu kadan müminin samedîyyetten nasibidir. Cahil doğrudan doğruya sebeplere kasd ve teveccüh eder, onlara bel bağlar da, biraz sağa veya biraz sola meylli ile ilgili kaziyenin aksine hareket eder, sûtreyi Hakk'ın samedaniyyeti yerine koyar. Halbuki Peygamber efendimiz, ancak sûtrede sağa veya sola meyletmeyi meşrû kılmıştır. Çünkü sûtre sebeptir. Sağ ile kuvvetli sebebe, sol ile de zayıf sebebe tevessülü tenbih eylemiştir. Allah'dan külliyyet ile ğıkan sebep sahib-i yeminidir yani kuvvetli sebeptir. Hakk'a teveccühüte onun diğer sebeplere tercihan sağa, sağ başa alınması ve önde tutulması meşrûdur. Hakk'dan kendisine bir burhan, bir bârika (şimşek) gelmiş olan kimsenin sebebe itimad etmesi zayıftır da, o sebebi sol tarafa almıştır. Zira sebebi isbat etmek gereklidir, bununla beraber onun kasdı ve yönelişi doğrudan doğruya Allah'adır. "Yoktur samed olacak, Allah'dır ancak". Şunu iyi bil ki, bütün bunlarla sana nasihat eyledim ve tenbihte bulundum. "Ve Allah doğruyu söyler ve doğru yolu göster." (Ahzab, 33/4).

Samed ism-i şerifi konusunda doğrudan doğruya kasıt ve sığınma mânâsının hakiki ve ıazfî yönlerini bütün incelikleriyle anlatan Şeyh'in bu açıklamasını anlayabilecekler için insanlık marifet ve vazifesinin Hakk'dan başka hedefi olmamak lazım geldiğini tebarüz ettirmesi bakımından cidden güzel bir nasihatır. Bu açıklama Samed ism-i şerifinin, kulların ihtiyacı açısından "bütün ihtiyaçlarda masnûd-i ileyh" mânâsının izahıdır. Masmûd-i ileyh olmakta iltica ve istinad olunmak anlamı, bunun için de ğına, yani zenginlik bulunma anlamını gerekli kıldığından, Şeyh açıklamasında bunu tebarüz ettiriyor. Bunlar güzeldir. Ancak iki önemli noktaya dikkat çekmek gerekiyor: Birisi ğına konusunda "Muhakkak ki, Allah âlemlerden müstağnidir." (Ankebut, 29/6) âyeti gereğince sıfat-ı selbiyye olan "ğına-yı nefsi"yi mülâhazaya ihtiyâç duymamıştır. İkinci de "Hazineleri yanımda olmayan hiçbir şey yoktur.." (Hicr, 15/21) mânâsıyla sıfat-ı sübûtîyye olan ğınayı mülâhaza ettiği halde bunda hem her şeye mâlik olmak, hem de her birinden birer tane olarak bütünüñün birden hazinesine mâlik olmak şeklinde değil de, her birinin sonsuz hazinelerine mâlik olmak mânâsı açıkça belli ve bunda da ğına-yı nefsi mânâsı daha belirgin iken, Şeyh muhtaç olunan şeylerden birine veya birkaçına mâlik olmayı samedîyyet mefhumunun izahı için yeterliymiş gibi göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, yaratılmışlar ve sebepler âleminde bir yönüyle de olsa kısmi bir samedîyyet mülâhaza etmiştir. Halbuki samedîyyet yalnızca bazı ihtiyaçlarda maksud ve hedef olmak demek değildir. Bütün ihtiyaçlarda hedef ve son merci olmaktadır. Bundan dolayı sözlük anlamını açıklayanlar, hem muntehelcümû (çoğulları sonu) anlamıyla bütün ihtiyaçlarda masnûdiileyh (kendisine muhtaç olunan) diye tasrih etmişler, hem de "Üstünde hiç kimse yok" kaydına tenbih eylemişlerdir. Ayrıca O öyle bir seyyiddir ki, seyyitlik kendisinde son bulur." demekle de reislikte sınırlı olan ekmeli dile getirmişlerdir. Hasılı Samed sözünde bizim "som" tabir ettiğimiz şeyde olduğu gibi, bir tamlik ve eksiksizlik anlamı vardır. Bundan dolayı kasd anlamına kullanıldığı zaman da maksuddaki kusursuzluğu ve mükemmelliği ifade eder. Halbuki ğına-yı nefsi yani istîğna-yı zatî bulunmadan ğına-yı tam da bulunmaz, son olma söz konusu olmaz. Ğınayı tam bulunmayanda hazinelerine kendisinin ihtiyacı var demek olacağından cimrilik tasavvur olunabilir, ondan atâ ve ihsan umulmaz. Ayrıca ğına-yı nefsiis olmayanda tam izzet de bulunmaz. Mağlup edilmek, izin ve müsaadesi olmadan hazinelerindeki cebren alınmak, hatta kendisi ortadan kaldırılıp yok edilmek de mümkün olur. O halde bizzat maksud ve sığınılan kendisi olamaz ve "O'ndan başkası doğrudan doğruya kastedilmez." mânâsı da gerçekleşmiş olmaz. Bundan dolayı Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette "Herkesten müstağni, herkes kendisine muhtaç" diye istîğna-yı tam tasrih olunduğu gibi, Keşşaf ve İbni Sina da buna işaret eylemişlerdir. Fakat Muhyiddin Arabî sadece tam mânâsıyla hakiki samedîyyeti değil de ilâhî hazinelerden olan samedîyyeti sorandan olma marifet açısından Allah'ı tanımak için delil olarak ele almış, varlık ve sebepler âleminde, özellikle insanın kendisinde bir bakıma maksud olan nisbî ve ıazfî samed mânâsını dahi anlatmak istediği ve örfte buna da samed denmek söz konusu olduğu cihetle bunda ğına-yı nefsi mülâhazasına lüzum görmemiş ve ihtiyâç bulunan bir emrin bulunması mânâsıyla samedîyyetin Allah'a mahsus olduğunu, "Hepsi Allah'ın elinde ve hepsi Allah'ın yanındadır, her zaman ve her işte iltica ve itimad edilecek samed ancak O'dur, sebepler kendisine güvenenlere çoğu zaman hıyanet eder." diye ihtarda bulunmuştur. Varlık ve sebepler âleminde bulunan bir bakıma samedîyyet nasibi ile samedîyyet iddia olunmaktan ve ona samed denilmekten de nehyetmiştir. Küllî veya cüzî sebebi ihmal etmemek, külliyyetine veya cüzîyyetine göre ona kuvvetli veya zayıf meylin meşrû olduğuna söyleme ile beraber Allah'dan başkasına tam bir bağıllıkla güvenmemeyi ve yönelmemeyi, namazdaki kible ve sûtre meselesini bütün işler için örnek tutarak, sebepleri bazan sağa, bazan sola alarak bütün varlığıyla kasd ve niyyetini doğrudan doğruya Allah Teâlâ'ya doğrultmak gereğini tenbih ve nasihat eylemiştir. Bununla yüce sözündeki kasnı mânâsına da işaret eylemiştir zira burada mârifedir. Müsnedin marife olması da kasr ifade eder. Bunun mânâsı sizin samed denince anladığınız, tanıdığınız, kasdettiğiniz hakikat bütün yönleriyle Allah'a mahsusdur, demek olur. Bu takdirde Allah'dan başkasına samed denilemez. Ve "lâm-i tarîf" ahd-i cins'e yüklenmiş demek olur. Fakat lâm ahd-i haridiye yüklenmek daha uygundur. Bu takdirde ise samed denilince daha üstünü tasavvur olunamayacak şekilde her zihinde şimşek gibi çacacak olan en mümtaz mânâsıyla belli bir tek samed vardır, o da Allah'dır, demek olur. Bu ifadede mutlaka samed isminin Allah'a kasnı yoktur. Allah'tan başkasına da herhangi bir yünden samed denilebilir. Nitekim Arapça'nın kullanılışında da böyledir. Ancak burada "en mükemmel" mânâsıyla ve ehadiyyet vasfı ile sıfatlanmayarak Allah'ın isimlerinden bir isim olarak O'na mahsus olur ki, İbnü Esir, "Nihaye"de bu mânâları şöyle özetlemiştir: Allah Teâlâ'nın isimlerinden olan Essamed, suvded kendisinde son bulan seyyiddir, seyyiddiği de daim ve bakidir, denilmiştir. yani "içinde boşluk bulunmayan" da denilmiş, ayrıca "O ki bütün ihtiyaçlarda kendisine yönelinen" de denilmiştir. Bu anlamda samed maksûd demek olur. Hz. Ömer'in şu hadisi de ondandır: "Ensabı, yani nesebleri öğrenip de onlara ta'netmekten sakınırsın, canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki: Şu kapıdan ancak samed olan çıksın desem pek azınız çıkardınız". Bu sözde samed suvdedinde müntehi olan, yani efendiliğinde, şeref ve haysiyetinde, yahud beyliğinde son derece yükselmiş olan demektir, yahut ihtiyaçlarda kendisine başvurulan ve kendisi kimseden birşey beklemeyen demektir. Muaz b. Cemuh hadisinde Ebu Cehî'n katli olayında "Onun için samdettim, demesi de onu kasdettim, hem kollayıp durdum, boş bulunacağı anı bekledim." demektir. Hz. Ali hadisinde "Size Hakk'ın amudu tecelli edinceye kadar samden samda" denilmesi de yine bu anlamdadır.

Görülüyor ki, Hz. Ömer'in sözünde samed nekre olarak insanlar hakkında da kullanılmıştır. Kavmin reisi anlamına samedülkavm denilmesi de bu yüzdendir. İşte Muhyiddin Arabî bunun bir bakıma sabit olan ıazfî bir samedîyyetten nasib olduğunu ihtar

ve tam mânâsıyla samediyyetin Allah'a mahsus olduğunu beyan etmiştir. Bu ise ğına- yı tammi ifade etmek için ğına- yı nefsiyi de içine alır. Fahreddin Râzî de samedî bazılının sıfat-ı sübûtiyye, bazılının da sıfat-ı selbiyye olarak yukarıda zikredildiği şekilde ve olarak esaslı iki lûgat mânâsı üzerinden onsekiz mânâyâ kadar tefsir ettiklerini ve onsekizincisinin de "eksilmeden, artmadan, teğayyürat ve tebeddûlata uğramaktan, zamandan ve mekândan ve cihetlerden münezze" diye ifade edildiğini anlattıktan sonra der ki: Üçüncü vecihle lâfzının bütün bu mânâların hepsine hamledilmesidir ki, bunu da içine alır. Çünkü Allah'ın zatının vücûbuna delalet etmesi açısından bütün selbî sıfatlara ve Allah'ın mübdi-i küll (her şeyi yaratan) olduğuna delalet etmesi açısından da O'na ait sıfat ve özelliklerin hepsine delalet eyler. İkinci meselede demek varlık âleminde Allah'dan başka bir samed olmadığının gerekli kılar. Bütün ihtiyaçlarda kendisine yönelinen ve zatında değişiklik kabul etmeyen diye tarif olununca da varlık âleminde Allah'tan başka böyle bir mevcut bulunmaması lazım gelir. Şu halde bu âyet tek başına Allah'tan başka bir ilâh olmadığına delalet eyler. O halde "Allah ehaddir" demek, Allah zatında hiçbir şekilde, ne terkîp, ne telif bulunmaması anlamına bir olduğuna delalet eder. "Allah Samed'dir" ifadesi de ortaklıktan ve karıştan nefiy ve red anlamında bir olduğuna delil getirir.

Âyetle cevabı verilmesi gereken bir iki soru daha kaldı: Niçin ehad nekire, (belirsiz) essamed marife (belirli) olarak gelmiştir? Bazılan demişlerdir ki; nefiy ve adedin dışında "ehad" Allah'dan başkası için kullanılmadığından dolayı bu anlamda marife hükümünde olduğundan, onu harf-i ta'rîf ile marife yapmaya lüzum yoktur. Lakin "samed" öyle değildir, çünkü Allah'tan başkasının de kullanılır. Râzî de bu sorunun cevabında şöyle demiştir: Çoğunlukla halkın vehminde her varlık hissedilir cinstendir. Halbuki her hissedilen varlığın parçaları ayrılabilir olduğu da bir gerçektir. Onun için hiç bölünme kabul etmeyen bir varlık genellikle hakkın hatırına gelmez, ama samedin ihtiyaçlarda kendisine başvurulana en üst derecedeki yetkili olduğu Araplar ve daha başkalarınca bilinir. Nitekim "Eğer sen onlara, kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, onlar elbette Allah diyecekler." (Zuhruf, 43/87) buyurulmuştur. İşte ehadiyyet çoğunlukla insanlara bilinmeyen ve belli olmayan, samediyyet ise bütün insanlara bilinen bir anlam olduğu için, ehad nekire olarak, samed de o samed anlamına marife olarak gelmiştir.

Bunu şöyle açıklamak bızce daha iyi olacaktır: Müşrikler Allah'ı ve ulûhiyyetini tanıyorlarsa da O'nun ulûhiyyete birliğini, yani ehadiyyetini tanııyorlardı. Allah isminin ve ulûhiyyetinin birliği gerektirdiğini biliyorlardı. Bundan dolayıdır ki, çeşitli dileklerini, ihtiyaçlarını değişik değişik tannlardan istiyorlar ve herbir ihtiyaç için farklı derecede samedler düşünüyordular. Ulûhiyyetin bir samediyyet ifade ettiğini, ilâhın mabud demek ve en baştaki maksud demek olduğunu biliyorlarsa da en baş olmanın birliği gerektirdiğini ve bütün maksatların, bütün samediyyetin bir tek maksudda, bütün kainatın yaratıcısı olan bir tek ilahta toplanacağını ve buna göre maksat ve dileklerinin hepsini bir noktada, bir kelimede birleştirmek lazım geldiğini biliyorlardı. Bundan dolayı da bir hedefte, bir mericide toplanması ihtimali olmayan muhtelif gönüllerle türlü türlü mabudlar, başka başka samedler arasında niza' ve didişme içinde bocalayıp duruyorlardı. Yine bundan dolayı "Allah var, başka ilah yok." denildikçe "Bütün ilâhları bir tek ilâh mı yapmış, bu gerçekten saçılacak bir şey?" (Sad, 38/5) diyorlardı. İşte ulûhiyyetin her bakımdan gerçek vahdeti icap ettiğini bilmediklerinden dolayı o haberi virilirken önce işin önemini belirtmek üzere zamir-î şân ile başlayıp "O Allah birdir." diye ehad kelimesi nekire olarak haber verilmiştir: "Siz bu büyük hakikatı bilmiyorsunuz, haberiniz olsun ki, Allah bir tektir." demek olur. Buna karşılık, bizim bildiğimiz, gönüllerimizde duyduğumuz bu kadar çok ve çeşitli ihtiyaçlara, türlü maksatlara bir tek Allah nasil yetişir, nasıl kâfi gelir? şeklinde bir tereddüde düşülmemek için de hemen arkasından her ihtiyacı karşılayacak, her işi bitirecek, her maksada erdirecek, eksiksiz, som, ğani, yegane maksad ve yegane mercî'nin ancak Allah olduğu anlatılmak üzere hasr ve tahsis ifade etmek için lâm-ı tarif ile şeklinde diye buyurulmuştur ki, şöyle demek olur: "O sizin bildiğiniz, tanıdığınız, düşündüğünüz ve düşünebileceğiniz muhtelif maksadların, samed adı altında daha yükseği yoktur." diye anladığınız çeşitli gayelerin hepsi, herşeyin hâlıkı, bütün kâinatın ve herşeyin yaratıcısı ve mercii olan Allah Teâlâ'nın samediyyetinde birleşir. Tam mânâsıyla samediyyet ehad olan o Allah'a mahsustur. O hiç eksiksiz maksud-i küll olan yegane sameddir. Çünkü ortağı olan ve ehad olmayan gerçekte samed de olamaz, samed olmayan da ilâh ve mabud olamaz. Bunu böyle anlamak için de "samed" kelimesinin lûgatte ve irtfe bilinen mânâları, lafz-ı müsterek (ortak lafız) olarak her iki anlamını da içine alacak şekilde genel anlamda değil, önce umumi mecaz olarak "samed denilen ne varsa" anlamıyla, ikinci olarak da selbî ve sübûtî en yüksek kemâl olan bütün gerekleriyle maksat ve muradların son gayesi ve hedefi sayılmak üzere iki mertebeli mecaz olarak şerâit dilindeki hakikat mânâsı esas alınarak mûlahaza edilmek lâzım gelir ki, işte zikrolunan bütün tefsirlerin hepsi esas bu maksadı izah içindir.

Burada şunu da söyleyelim ki, tefsir alimlerinin birçoğu samedin tefsirinde seyyidi zikretmişler, birçoğu da bunu gözardı etmişlerdir. Bunun sebebi Allah Teâlâ'ya "seyyid efendi, reis" denilip denilmeveyceği konusundaki ihtilâflar. Bununla beraber bir sahilin hadiste "Asıl seyyid Allah'tır." diye varid olduğundan dolayı Süheylî demiştir ki, Muzaf olarak (isim tamlaması olarak) Allah'a seyyid denilemez. Mesela: Meleklerin seyyidi, insanların seyyidi, âlemlerin seyyidi v.s. denilemez. Zaten halkın seyyidi, kâinatın veya mahlukatın seyyidi denildiği zaman da Resulullah Efendimiz anlaşılır. Sonra halkın ihtiyaç ve dileklerinde Allah'a yönelmesi iradî, tabii veya fitrî olarak yönelmekten daha geniş anlamıdır. Çünkü niteliklerin hepsi, mümkün olan gelişme ve kemallerinin meydana gelmesini talepte Allah Teâlâ'ya yönelmiştir: "Hepsi dua ve tesbihini iyice bilir." (Nûr, 24/41) buyurulmuştur. Allah Teâlâ, hem mübdi küll, (herşeyin yaratıcısı) gaye-i küllüddür (son amaçtır). Onun için evvel ve âhirdir. Şu halde bu iki âyette bu iki noktanın Allah'ın zatının teklifiğince birleştiğine tenbih vardır. Şu halde ikinci soru: O halde "Allah" yüce isminin her iki âyetinde de ve diyerek iki defa tekrardan ne fayda vardır? diye sorulursa, bunda zikrolunan tenbihten başka birkaç fayda daha vardır:

Birincisi: Önceki sualin cevabından anlaşılacağı üzere haberlerin birinin nekire, birinin marife olarak getirilmesindeki faideyi sağlamaktadır. Zira tekrar edilmese iki haberin ya ikisinin birden nekire, ya da ikisinin birden marife olması gerektirdi.

İkincisi: Her iki haberden her ikisinin de doğrudan doğruya isminin Allah olduğuna tenbih vardır. Onun için isim tekrar edilerek atıf yapılmıştır.

Üçüncüsü: Ehad ile es-Samed vasıflarından her birinin tayin ve tesbiti aynı zatta başlıbaşına birer özellik olduklanna tenbih etmektedir. Onun için ikincisinde özellikle diye sadece zamir ile yetinilmektedir.

Ayrıca üçüncü bir soru olarak da: İki cümlelin ikisi de başlıbaşına birer maksûdu dile getirmişken, birincinin öne alınmış olmasındaki hikmet nedir? Neden ehadiyyetle ilgili cümle samediyyetle ilgili olan cümlelin önüne geçmiştir? diye sorulacak olursa, bunun da hikmetinin herşeyden önce müşriklerle Allah'ın birliğini bildirmenin önemidir. Samediyyetin ve, işaret olunduğu gibi, o biriktten kaynaklanan bir suale cevap makamında veya ona delil olarak veyahut sonuç olarak zikredilmiş olmasdır. Çünkü lizâthî ğına- yı tam (tam ihtiyaçsızlık) ile ğani ve kendisinden başka her şeyin kendisine muhtaç olduğu anlamı, her şeyden önce O'nun birliğinin kabul edilmesiyse mümkün olur. Böylece Allah'ın ehadiyyeti, ğına- yı tam ile samediyyetini de gerektirmiştir. Hasılı samediyyet cümlesi, bir bakıma ehadiyyetin delili, bir bakıma sonucu gibi olduğundan, birinci cümleyi pekiştiren bir cümledir.

3. Hasılı Hak Teâlâ, evvela her bakımdan kendisine yönelinen ve saygıya hakkı olan bütün celâl ve cemâl sıfatlarını toplamış bulunan ulûhiyyetini, sonra kendisinin herhangi bir şekilde bölünme ve terkîp kusuraından, özünde ve özelliklerinde benzerlik vehmedilmesinden tamamıyla uzak olduğunu gerektiren ehadiyyetini, sonra da kendisinden başka herşeyden müstağni olan ve bütün yaratılmışların var olmasında, ayakta durmasında ve diğer ihtiyaç ve durumlarında maksatlarının hasıl olması için hep ona muhtaç bulundukları samediyyetini beyan ettikten sonra, O'na hâşâ nesil ve üreme

insad edenlerin: Kızları var, melekler O'nun kızıdır, oğlu var, İsa O'nun oğludur, onu kendisinin ilâhı cihverinden meydana getirdi, onu da kendisi gibi ilâh yaptı. Şu halde "O, aynı zamanda babadır, oğludur, anadır, hepsi ilâhlık bakımından birdir, çünkü aynı cevher, aynı özdür." diye ortak ve benzer iddia edenlerin bu iddialarını açıkça ve nassa bağlayarak red ve iptal etmek üzere, ehadiyyetin ve samediyyetin ne demek olduğunu bazı gerekleriyle açıklamak ve tefsir etmek üzere buyuruyor ki: O doğumadı. Yani kendisinden ve kendi zatından bir parça çıkmadı. Allah ne baba, ne de ana değildir. Mitoz (eşeyli) ve amitoz (eşeysiz) yolla üremiş, doğmuş ve çoğalmış değildir. Çünkü doğurmak, onda ona benzer yeni bir parçanın teşekkül etmesi ve sonra da ondan ayrılması yoluyla olur, böyle bir durumu gerektirir. Bu ise onun zatında bir taraftan terkibi, bir taraftan hudûs ve ihtiyaç, değişmeyi, bölünmeyi gerektirir. O da sonuçta faniliği, yani bir süre sonra yok olmayı gerektirir. Çünkü doğuran parçaları, parçalarına yok olur. Doğurduğu şey de sonuçta aynı duruma düşer. Doğurmak zaten bizzat baki kalamayacak olan faniler içindir ve nevin devamıyla ilgilidir. Bundan dolayı doğurmak, kendi yerine kalacak evladı ve nesli olmak, faniler açısından bir ihtiyaç ve istenen bir amaç olsa da zatında her kemali toplamış olan, ehad, samed ve vacib'ul-vücûd özellikleri taşıyan bir ilâh olan Allah Teâlâ hakkında bu bir kemal değil, tam aksine bir eksiklik, bir kusur olur. Bütün bunlar Allah'ın ehadiyyetine ve samadiyyetine aykırı olan ve ters düşen şeylerdir. Allah Teâlâ ehad ve samed olduğu için bölünmez, parçalara ayrılmaz. O'ndan ne bir bölüm, ne bir cevher, ne bir öz, ne bir madde kopup ayrılmaz, O'nun varlığının cinsi, benzeri ve nevi olmaz. Hiçbir şey olmadıgı gibi, üremeye de ihtiyaç bulunmaz. Çünkü hiçbir şekilde ihtiyacı, eksikliği geçidi bulunmaz. Ancak O'nun ilminde bulunan mümkünattan herbiri, O'nun dilemesi ve yaratmasıyla meydana gelir. Ol demesiyle olur. Bu O'nun özvarlığından, zatından bir parça kopup çıkmak suretiyle O'ndan sudur ve tevellüd etmiş, O'ndan üremiş demek değildir. O'nun yaratması çoğu var etmek, ibdâ' ve îcad etmek şeklinde olur: "O bir işin olmasını murad edince, ona ol der, o da hemen olurverir." (Bakara, 2/117) Gerçekten de mümkün olan varlıklar illetsiz ve sebepsiz olarak hiç yoktan meydana gelmez. Nitekim Tur Süresi'nde "Yoksa hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar, yoksa kendileri mi yaratıldılar?" (Tür, 52/35) buyurulmuştur. Onun için varlıkla herhangi bir değişiklik ve hudûs, gerek gelişmeye veya tekamüle, çoğalmaya, gerek azalmaya ve gerilemeye doğru herhagi bir değişme, zarurî olarak bir sebebe, bir illete delalet eder. Her hâdis yani sonradan olmuş olan herşey belli bir illete bağlı olarak meydana gelir. Mutlaka onu yapan ve meydana getiren bir yapıcıya muhtaç olur. İliyet, yani sebeplilik (nedensellik) kanunu denilen bu kavram her aklın özünde yer almış bulunan ilk temel ilkelereindir birdir. Aklın zorunlu ilkelereindir. Bundan dolayıdır ki akl yürütmeler, isimler ve fenler her olayda bir sebep (illet-i failiyye) araştırır. O olayı bir sebebe dayandırmadan kabul ve idrak edemez. Hakiki yapıcı illet ise o illete dayalı olarak meydana gelecek olayı doğurmaz, yok iken onu ibdâ' ve ihdas eder, yaratır. Zira her şeyden önce bir yaratma ve ihdas olmadan sudur ve üreme, bölünme ve öğelerine ayrılmı mümkün olmaz. Her üreme ilk başta bir ibdâ'a, yoktan var etmeye bağlıdır. Doğani doğuracak hale getiren, onda doğacak olan parçayı meydana getirip yetiştiren, doğuma sevkeden yaratandır. Doğuran gerçek illet değildir, doğumun mahallî, geçit yolu ve aracı, daha doğrusu geçici sebebidir. Müşrikler yaratmayla doğuma arasındaki inceliği fark emediklerinden dolayı İliyet kanunu, üreme (tevlid) ilkesinden ibaret zannetmişler, bu yüzden de yaratılan yaratandan, eser müessirden doğuyor demeyi gelenek haline getirmişlerdir. Saffat Süresi'nde "İşte sana onları iftiralardan bir tane daha "Allah doğurdu" derler. Oysa gerçekte elbette yalancılardır." (Sâffât, 37/151-152) buyurulmuştur. Bununla da kalmazlar, madde ötesinde göze görünmeyen cin, şeytan, melek gibi gizli kuvvetler ve fizikî ötesi varlıklar cin veya ruh genel adı altında mûlahaza edip hepsi için onları Allah'dan üremiştir veya doğmuştur, onları Allah arasında bir neseptir, diyerek onları birer veya yarımsar tanıyıp tapmışlardır. "Bir de Allah'la cinler arasında bir hisimlik, bir akrabalık uydurdular. Gerçekte cinler de bilirler ki, onlar cehennemde doldurulacaklar." (Sâffât, 37/158). Müşriklerin böyle uluhiyyete üreme fikrine saplanmalan cehalet idi. Fakat peygamberlik yoluyla Yaratıcı'yı duymuş ve gerçek illiyetin "Yok iken yaratmak" ile olduğunu anlamış iken sonraki devir hristiyanlığın, uluhiyyeti baba, ruhu'l-kudûs ve oğul diye doğuma ihtiyacı üzerine kondurmuş, O'na babalık ve çocuk insad etmiş ve farzetmiş olması, hiçbir şekilde dine ve dindarlığa yakışmayan büyük bir daalet, affedilmez bir sapıklıktır. (Bakara Süresi'nde (Bakara, 116-117) ve Mâide Süresi'nde (Maide, 71,72)'nin tefsirine bakınız.)

Bu sapıklığın daha garip ciheti, putperestler Allah'a şirk koşarken yine de Allah'ı baş ilâh tanıdıkları ve ona tâlî derecedeki diğer ilâhlardan ayrıncık tanıdıkları ve diğerlerini daha aşağı derecede yardımcı ilâhlar kabul ettikleri, yani ilâh diye taptıkları putlardan hiçbirini Allah'a eşit ve ona denk saymadıkları halde, hristiyanlar, teslis (üçleme) inanclarında üçün üçünü de eşit yapmışlardır. Bununla yetinmeyip üçünü de oğulun şahsında toplamışlardır, orada birleştirmişlerdir. İşte bunların hepsini üç bakımdan açıkça red ve iptal ile Hakk'a irşad için buyurulmuştur ki;

1. O doğumadı,
2. Ve doğurulmadı,
3. O'na denk ve küfûv de olmadı.

Şimdi doğumadı ve doğurulmadı ne demektir, onu biraz açıklayalım. Doğumadı, yani kendisi başkasını doğumadı. Doğurulmadı, yani kendisi bir başkası tarafından doğurulmadı, başkasından da doğmadı. Başka bir veya iki kökten bir parça olarak çıkip da oğul (veled) olmadı. O kadımdır, sonradan olma (hâdis) değildir. Doğuran bir baba Allah veya doğuran bir ana Allah olmadığı gibi, doğurulmuş bir oğul Allah veya doğurulmuş bir kız Allah da değildir. Böyle doğmuş ve doğurmuş bir Allah olmadığı gibi, olması da mümkün ve muhtemel değildir, mümtendir. Çünkü doğuran fani ve muhtaç olacağı gibi doğan da kadim ve lizâthî vacibü'l-vücûd olmaz. Sonradan olmuş hâdis, aynı zamanda fânîye muhtaç eksik biri olur. Ehad ve samed olan Allah Teâlâ'nın zatında ne geçmişte ne gelecekte yokluk (adem), eksiklik, hudûs ve fanilik bulunmaz. O ezelden ebedde hep birdir, hiç eksiksiz bâki ve sameddir. Bundan şu da anlaşılır ki, O varoluştaki başkasından doğmadığı gibi fikir ve bilgidin üretilmez. Yani bir ilkedir bir mebbe'den de sonuç olarak elde edilemez: Bir bürhan, bir kural ve kanun altına da sığdıramaz. Bütün âlem ve âlemden çıkarılan bilgiler, fikirler, anlamlar, kanunlar ve kurallar O'nu kapsama içine alıp, O'na delâlet etmez. Bütün bunlar kendilerinin hâdis ve muhtaç olma özelliğiyle önünde ve sonunda O'na olan fakirlik ve ihtiyaçlarını ilân ederek kendi varlıklarından önce, kendilerinin beraber ve kendilerinden sonra O'nun varlığına birliğine, bekasına ve her şeyi kermesine isteyerek öncelikli delâlet eylerler. O'nun zatını teşhir etmezler, meydana gelişleriyle birbirlerine O'nun sanatını duyururlar. Bundan dolayı O, herşeyden sezilir zahir, hiçbir şeyle bilinmez batındır. Çünkü herşey O'nunla durur, O'nunla bulunur, O'nun hidâyetiyle bilinir. "Allah göklerin ve yerin nûrudur." (Nûr, 24/35) ve "Muhakkak ki, O herşeye şahiddir." (Fussilet, 41/53). O'nun kendi zatını ancak kendisi bilir. O'nun ilmi de sûdûr ve husûle, düşünme ve hatırlamaya bağlı bir bilgi değildir. Nitekim Hz. İsa "Muhakkak ki, sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben seninkini bilmem." (Maide, 5/116) demiştir. Bu açıklamalardan anlaşılır ki, değişmeyi ve yok olmayı yani teğayyürü ve fenâyı nefy ile bekayı isbat eder. ise kendisinden önceyi ve sonradan olmayı nefyeder ve kudami isbat eder. Kudem ise bekadan daha önce aklı gelen bir şeydir. Bundan dolayı burada şöyle bir soru aklı gelebilir: O halde mânâ bakımından den daha önce söylenmek gerekirken bunun geriye alınmasına sebep nedir? Bunda iki önemli incelik vardır: Allah Teâlâ'nın kideimi, müşriklerce de inkâr edilmediği için önce hükümünün açıklanması önem kazanmış, hüküm de onun pekiştirmek için bir bakıma delil yerine kullanılmak üzere geriye alınmıştır. Zira bunlar zaten birbirinin vazgeçilmez şıkları olduğundan doğurulmadığı kabul edilen doğurmadığı da itiraf olunmak gerekir.ü

İkinci incelik baba ve analığı reddediyor, de oğulluğu nefyediyor. Hristiyanlar üçleme inancılarında önce baba Rabb, sonra da oğul ilâh iddia ettikleri ve babanın evladdan zaten önce olduğu için, âyetteki nefiyde de onları reddetme özellikle ifade etmek üzere "lem yeldi" önce, "ve lem yûled" sonra söylenmiştir.

Bu konuda Alûsî hristiyanların kendi kitaplarında üçleme akidesini nasıl tasvir

ettiklerini naklederek der ki, onlar kitaplarında şöyle diyorlar: Baba, üçten birinci esatr oğul ikincidir. O'ndan ezeli ve bir südür ile ezeliyyette ona eşittir ve ezeliyyetle sadır olmuştur. Ruhul'-kudüs üçüncü esatr, o da ilk ikisinden öyle sadır olmuştur. İlâhik tabiatı ise bir tabiatır ve bu tabiat üçten her birinde de vardır, her biri beraber olarak o tabiatle ittihad etmiştir. Bununla beraber bir tek cevher değil, üç ayn cevherdirler. Yani baba aynı zamanda oğul değil, oğul aynı zamanda baba değil, o ikisi de rûhulkudüs değil, rûhulkudüs de baba veya oğul değildir. Ancak yine de her üçü de birer ilâhtırlar. Çünkü üçünün de birer lâhutu, birer cevheri ve bir ilâhik tabiatı vardır. Aralarında farklılık bulunmakla beraber her biri ilâhlik özelliğinde beraberdir. Birinci esas; cevheri vücûdî vacib, ikincisi; cevheri akıl, ki buna ilim dahi denilir, üçüncüsü; cevheri irade ki, buna muhabbet dahi denilir. İşte Allah üç ayrı esas cevherin bütünüdür. Öyle ki, üçü de hakiki temayüzle temayüzleri üzeredir. Bazen de ona izafilik itlak ediyorlar, yani birbirlerine izafetle diyorlar; bir cevher ve bir tabiat Allah odur ve ondan gayrisi bulunuyor değildir, belki her ne dahil ise zatının ayndır. Ayrıca diyorlar ki, Allah'ta dört izafet vardır: Birincisi önceki esasta düşünmenin faaliyettir. İkincisi, babanın aklının sureti olan oğulda, yani ikinci esasta düşünmenin fiilen meydana gelmesidir. Üçüncüsü; irade kendilerinin olan birinci ve ikinci esasta kendiliğinden coşma "inbisak, inbi'âs" (spontaneite) faaliyettir. Dördüncüsü; birinci ve ikinci esasa âid ilâhî irade sevgisi olan üçüncü esasta o coşmanın mefûliyyetidir. Ve diyorlar ki: İlâhî esaslarda fâiliyet ve mefûliyet tabiri tevessü (genişleme) yoluyladır. Yoksa babada oğul tarafına doğru fâiliyet babaliktan başka değildir. Baba ile oğulda rûhu'l-kudüs tarafına fâiliyet bunun südürünün onlardan başlamasından başka bir şey değildir. Oğul ve rûhulkudüste mefûliyet ise oğulda oğulluktan ve rûhu'l-kudüste de coşuştan başka bir şey değildir. Yine diyorlar ki; gerçi bunları beşerin akıl ve algılama gücünün üstünde olan şeylerle de bunların hepsine iman etmek vaciptir. Şöyle sanıyorlar ki: Bu üç uknumun Havarilerden öğrenmiş oldukları bir takım isimleri de vardır: İlâhî varoluşa birinci esasa baba denir, ikinci esasa oğul, kelime, hikmet, nûr, ziya, şua denir, üçüncü esasa da ruhu'l-kudüs, muğri (kıskırtıcı, heyecana getirci) denir ki, Yunanca eraklit (heraclitides) dediklerinin mânâsı imiş.

Bu isimlerin verilmesinin sebebinin açıklamak için de şöyle demişlerdir. Çünkü birinci esas bir menba ve mebbe durumundadır. Kendisinden südür etmiş olan ikinci esasa akıl filili olan ve fâilâne benzemeyi iktiza eden bir fiil ile bütün varoluş özelliklerini ve cevherini vermiştir. Öylesine vermiştir ki, onun ilâhî cevherinin bir sûreti olan ikinci esas ona tam bir eşitlik ile eşit olmuştur. Doğurmanın haddi ve hududu, bir dirinin bir diriden unsur ve tabiatına benzemeyi gerektiren bir kaynaktan südür etmesi demektir. Burada böyle ve belki daha da açık seçiktir. Çünkü ikincide ilâhî tabiatın kendisi aynan bulunuyor. O halde önceki baba denilince, ikinciye oğul denilmesinde bir bid'at olmaz.

İkinciye kelime denilmesi, bu üremenin bir hayvan veya bir nebatta olduğu gibi doğurma değil, akıl fiili ile olmasından dolayıdır. Yani, babanın lâhûtunu tasavvuru ve onu anlaması yoluyladır. Şeksis ve şüpheşis o sûret kelimedir. Çünkü kelime aklın anlaşılması ve düşünmesidir. Ona hikmet denilmesi de doğrudur. Çünkü o, babadan ilâhî aklının fiili ile doğmuştur, o ise hikmettir. Ona nûr, şua ve ziya denilmesi de yerindedir. Çünkü hikmet her nerede bulunursa onunla eşyanın hakikatlarının marifet, nûr, ziya ve şua gibi inkişafın hasıl olur. Üçüncüye ruhu'l-kudüs denilir, çünkü o baba ile oğuldan ikisinin bir olan irade fiiliyle südür etmiş ve onlardan bir fiil ile coşmuştur ki, bu fiil iradenin sevgi ile sevgilisine doğru heyecanı gibidir, ve o Allah sevgisidir. Allah kendisi de sırf ruhtur, tekkadûsî (kutsalılığı) de onun ayndır. Ayrıca birinci ile ikinciden her birine "ruh" denilmek için bir vehî vardır, çünkü ittihad vardır. Lâkin birinci rûtbesine ve ikinciye olan izafetine delalet eyleyen bir isim ile "baba", ikinci de aynı şekilde öyle bir isim ile "oğul" diye anıldığı için müsterek olan isim üçüncüye tahsis edilmiştir. Ve her ne kadar bunda da ibn gibi oğul tabiatı ve cevheri varsa da buna oğul denilmiştir. Çünkü bu babadan fâilâne benzemeyi gerektiren fiil-i akıl ile sadır olmamış, irade fiili ile sadır olmuştur. Onun için birinciden ikinci, Âdem'den Habil gibi, üçüncü de Havva gibidir, hepsi de bir hakikattir. Lâkin Habil'e oğul denilir de kız denilmez. Buna kıskırtıcı denilmesi de şundandır, çünkü bu Havarilere gelip de Mesih aleyhisselâmın yokluğundan dolayı onlar kıskırtmaya hazır bulunuyordu.

Fâiliyet ile mefûliyyete gelince; bunlar hakikaten mevcut değildirler: Babalık ve oğulluk onları sonradan yaratılmışlarda olduğu gibi olmayı gerektirmez. Bundan dolayı sonradan oluşlarda babaya oğul için illet ve sebep denilirse de burada denilmez. Bundan dolayı üç esas, cevher ve zatta ve ibadete hak kazanmada ve fazilette eşittir, diyorlar. Bununla da kalmıyorlar, ayrıca sanıyorlar ki, ikinci esas olan "kelime" cesed kazanıp ruhu'l-kudüs kuvveteyle Meryem-i Betûl'ın (temiz Meryem'in) kanından eşref-i eczasiyla (en şerefli cüzleriyle) ittihad eylemiş, ondan dolayı Mesih insanlık ile kelimeden mürekkep olmuş ve kelime ile ittihadıyla beraber yeryüzünden de çıkmamış, teğayyür etmemiş, çünkü birleşmenin varp varacağı son had bu imiş. Onun için kelime bakımından da ittihada mani bir durum yokmuş. Böylece zannetmişler ki: Mesih aleyhisselam hem tam bir ilâh, hem de tam bir insandır. İki tabiat ile iki meşîyet sahibi ve ikisi de ilâhî bir uknum olan kelime ile kaimdir. Bundan dolayı ona hem ilâhî sıfatlar, hem beşerî sıfatlar ikisi birlikte verilebilir, ancak ayrı ayrı iki bakımdan. Ayrıca bu kadarla da kalmamışlar, tanbura bir nağme daha ilâve edip demişler ki: Mesih bir gün Havarilere bir ekmele yedirdi ve bir şarap içirdi de "benim etimi yediniz, kanımı içtiniz de işte benimle birleştiniz, Ben ise baba ile birleşik durumdayım ilh..." dedi. Daha bunu gibi kilisenin yaydığı efsaneler ki, bunları tek tek sayıp dökmeye gerek yoktur. İşte bu tantanaların batıl şeyler olduğu hakkında Kur'ân'da ve bu cümleden olarak Maide Sûresi'nde "Yahudilerle hristiyanlar dediler ki; Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz. Sen de onlara de ki; peki Allah öyleyse size günahlarınızdan dolayı neden azab ediyor? Doğrusu siz O'nun yaratıklarından birer beşersiniz..." (Maide, 5/18), "Allah Meryem oğlu İsa'nın kendisidir diyenler elbette kâfir olmuşlardır." (Maide, 5/71), "Allah muhakkak ki, üçün üçüncüsüdür diyenler elbette kafir olmuşlardır." (Maide, 5/72), ve Kehf Sûresi'nin baş tarafında "Allah çocuk edindi, dinleri uymamak için indirdi (bu kitabı). Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının bir bilgisi vardır. Ağızlarından çıkan o şey ne korkunç bir kelimedir. Yalandan başka birşey söylemekleler." (Kehf, 18/4-5) buyurulmuştur.

Bu anlatılardan şu iyice biliniyor ki, onlara göre, "Allah Mesih'dir" denilmekle "Mesih, onun oğludur" denilmek arasında fark yoktur ve onun için bu gibi iddiaların hepsi Kur'ân âyetlerinde hep onlara isnad edilerek ifade olunmuştur. Tefsir ve kelâm âlimlerinden birçokunun dedikleri gibi, her birini onlardan bir mezhebin görüşüymüş gibi ele almaya hacet yoktur.

Demek ki, önce hiçbir şeyden südür etmemiş olan, varlığı da lizâtihi vacip olan, mebbe-i evvel (ilk başlangıç) ve ezeli bir gerçek zat vardır. Allah da işte O'dur. Ulûhiyet de ancak O'nun hakkı olmak lâzım gelir. Çünkü o hiçbir şeyden sadır olmuş, doğmuş veya üremiş değildir. Ondaki başka herşeyin varlığı ona dayanmaktadır. İlim, irade, kudret ayrı ayrı birer zat değil, onun bir olan zatıyla kaim bulunan ezeli sıfatlarından olmak gerekir. Bu sıfatları ayrı ayrı birer ilâhî değil, "Vâcibu'l-Vücud" olan Cenab-ı Hak'ın ilâhik vasfının vazeççiklen birer özelliği ve ezeli sıfatları diye tanıtmak aklın ve naklen en açık bir hakikat ilken hristiyanlar bunları akıl ve irade fiiliyle aynı tabiatte doğmuş birer zat olarak ortaya koymakla da kalmayıp, bunları yeniden tevhid etmek için zarfı zarfı içine kor gibi birbirini içinde, hepsi yine her biri içinde eşit ve içiçe girmiş olarak, ayrıcalıklı olmakla beraber birleşik, südür etmiş olmakla beraber südür etmiş veya aksine südür etmiş olarak etmemiş, bir iken üç, fakat üç iken bir olmak gibi türlü tenakuzlarla ve anlaşılmasız ve içinden çıkılmaz çelişkilerle dolu bir teslis inancı tutturarak akıl ermez, sırlarla dolu ulûhiyeti üç zat olarak bir kelime ile İsa'ya, ondan da onun ilâhîliğine inanmak için akillarını fedaya karıparı vermişlerdir. Haçî da güya o sırım teccessüdüne bir remiz (sembol) yapmışlardır. Böylece hem şaşırmışlar, hem şaşırtmışlardır. Böylece Allah'ın zatına ve işine akıl ermeyeceğini ve ancak O'na inanmak lâzım olduğunu anlatmak istemişlerdir. O'nun için kendileri de bu üçlemin aklın anlaşılmasız bir sır olduğunu ve ancak havarilerden dolayısıyla İsa'dan ve Allah'dan böyle alınmış olduğundan dolayı buna inanılması ve hayretle sevilmesi gerekli bir inanç bir akide (düşün) olduğunu söylemişlerdir. Oysa akıl ermemek, idrak ve ihata edememek,

kavrayamamak ve bilememek başka bir şey, kabul edilmesi mümkün olmayan açık seçik çelişkiyi görüp de bu akla uymaz demek yine başka bir şeydir. Bunda akıl ermiyor değil, emiştir ve bunun çelişki olduğunu anlayarak geçersiz olduğuna hükmetmiştir. Bütün bunlardan maksat Allah Teâlâ'nın zatına ve işine akıl ermiyeceğine iman ettirmek ise ona akıl ermez. Onun zatını tayin, tesbit ve tahdidi için düşünmeye kalkamayız, O'nun mahlukatı, masnûatı, lûtufları ve nimetleri ile tecelli eden âyetlerini, sıfatlarını düşünlünüz anlamına "Allah'ın nimetleri hakkında düşünün, zatı hakkında düşünmeyin." demek ve aklın çelişki olduğunu isbat ederek reddettiği olmazlara şir adı vererek O'nun zatını tarif ve tavsife kalkışmamak lâzım gelirdi. Çünkü bir şeyi muhal ile tarif etmek, onun esas varlığını inkâr ile onunla çelişki içinde olan ziddine inandırması çalışmaktır. Bundan dolayı hristiyanların üçlemi, Hak olan gerçek Allah'a değil, O'nun mümteleni olan şeriklere inandırılmaya çalışmak gibi bir dalalet ve karıştırmaya olmuştur. Akla uygun olmadığı kendilerince de kabul edilmekle beraber naklen geldiği iddia edilen bu üçlemin Allah'a ve Allah'ın Resulü İsa'ya isnadının yalan ve iftira olduğu ve bunun küfür olduğu Kur'ân-ı Kerim'de bir çok sûre ve âyetlerde beyan buyurulmuştur. Kur'ân âyetleri bunlara dair şüpheleri, tereddüt ve vehimleri ayrıntılı olarak red ve izale edip, Allah'ın birliğini delilleriyle ortaya koymuştur. Varlığı ve birliği herşeyden önce zahir ve belirgin; zatı, sıfat ve isimleri ile kudret ve rahmeti ile bütün cemâl ve celâl özellikleri ile akilların ve idraklerin kapsamına sığmaktan münezzehtir ve herşeyden üstün "Misli gibi bir şey olmayan" olan ilâhî zatın varlık ve birliği her aklın yakını ile ve gönül rahatlığı ile kabul edilebileceği ve yürekte bağlanıp sevk ve heyecanla saygı duyacağı açık seçik âyetlerle anlatılmış ve özellikle Âyete'l-kürsî'de azamet-i ilâhiyenin yüceliğini belîğ bir beyân ve üslub ile tebliğ ve anlatmıştır. Nihayet işte bu sûre-i celiilede hepsini en sade, en açık, en kısa, en derin ve en güzel bir belâğat örneği halinde derleyip toplamış, gizli veya kapalı bütün şîrk çeşitlerini, bütün vehimleri kesip atarak küllüğe Allah'ın birliğini ve eşsiz varlığını kesin hüküm halinde ortaya koymuştur. Şimdi artık sıra bütün müşriklerin ve putperest telakkilerinin "Allah doğurmuştur" diye ortaya attıkları isnadları ve iftiralara açıkça reddetmek ve bu arada bilhassa Hz. İsa'ya isnad olunmuş teslisin ekanim-i selâse (üç kök) sinin tertip sırasına dahi işaret olunarak bunun asılsızlığı gösterilmek üzere önce sudür iddiasına temel kabul edilen babalık isnadının nefyi ve reddi başa alınıp "Doğurmamıştır" buyurulmuştur. Yani ezelde doğumadı ebediyen doğurmaktan münezzehtir. O babalık sıfatıyla sıfatlanmaz. Çünkü yukarıda da açıklandığı üzere doğurmak bir şeyin içinden dışına belirgin bir kısmın ayrıntısına denilmektedir. Allah'ın ise ne parçası, ne de dışı yoktur. Çünkü ehaddir, sameddir. O'nun herşeyi kapsayan ilminin dışında bir şey olmadığı gibi, ilmi de kendisinin dışında değildir. Onun ilmi hâdis (sonradan olma) ve kesbî ilimler ve akıl yürütmeler gibi sonradan elde edilmiş bir şey değildir ki, O'nda zatından südür etmiş ve üremiş olarak düşünülün. Bundan dolayı O'nun ezelde kendini bilmesi ile kendinde kendine benzer başka bir zat daha doğuruyor zannetmek büsbütün cahelettir. Öyle olsa idi kadimde ve hâdiste hiçbir ilim mümkün olmazdı. Aynı şekilde sıfatının hiçbir başka bir zat olmadığı gibi, üstelik kendisinden südür ve üreme yoluyla meydana gelmez, sıfatları ezelden kendisiyle kaimdir. Sıfatların zat ile ilişkisi, bir zatın başka bir zat ilişkisi gibi değildir. O'nun fiili de doğurma değil, hep yaratma suretiyledir. Hristiyanlar, yaratma meselesini bildikleri halde bütün galatları, sıfatı müstakil zat gibi düşümlük ve ayrı uknum (kök) diye ele almış olmalıdır. Diğer müşrikler de yaratmayı anlayamamışlar, onu doğurmak sanmışlardır.

Belli ki, doğumadı demek, babalığı ve analığı ikisini birden nefyetmekle ona isnad ve nisbet edilen çocuğu nefyetmek demek olur. O doğuramış olunca, ona isnad olunan babalık ve analık özelliği de yalanlanmış, bunun iftira ve küfür olduğu açıklanmış olur. Ayrıca gerek madde, gerek madde ötesi veya maneviyat âleminde herhangi bir şeye O'ndan doğmuş, O'nun oğlu veya kızı, evladı, çocuğu, sonucu denilmek de caiz değildir. O halde müşriklerin zannettikleri gibi tabiat ötesi âlemden meleklerle, ruhlarla, cinlere, şeytanlara ve akıla Allah'ın oğulları veya kızları, veyahut ne oğul, ne kız fakat evladı demek asla doğru olmayacağı gibi, tabiatte ruh üflennmiş olduğundan dolayı Âdem'e, Havva'ya, İsa'ya veya herhangi bir şeye Allah'ın oğlu, kızı veya evladı denilmesi de asla doğru değildir ve kesinlikle caiz olmaz. Zira ruh da Allah'dan doğmuş değil, O'nun emri ve mahlukudur. Şu halde "doğurmadı" buyurmakla Allah, herşeyden önce kendisini doğmanın başlangıç noktası demek olan babalık özelliğinden tenzih eylemiş oluyor. Doğurmuş olup da baba veya ana denilenlerin hiçbirinin samed olmayacaklarını da anlatmıştır. Böylece önce hristiyan üçleminin baba temelli reddolunmuştur. Hristiyan üçleminin birinci temel ilkesi ve kökü (uknumu) babalık üzerine kurulmuş olduğu için Allah baba değildir hükmü ile söz konusu birinci esasın Allah olmadığı vurgulanmış oluyor. Eğer onlar bununla Allah'ı kastediyorlarsa, o zaman da Allah'a babalık isnad etmeleri yanlıştır. Bundan ikinci ve üçüncü esasın batıl olduğu da lazımgelir. Zira baba olmayanın oğlu da kızı da olmaz. O halde Allah'dan doğduğu iddia olunanların hepsi de yalandır, onların hiç biri Allah'ın evladı değildir, hepsi de yaratılmış olan mahluk cinsinden varlıklardır: İsa da ne Allah'ın oğludur, ne de Allah'dır. Melekler de, akıl da, ruhlar da öyledir.

Ancak burada şöyle bir vehim gelebilir: Allah'ın babalığının nefyi ile ondan doğmuş olanların nefyi ortaya konmuş olur, ancak O'ndan başkasından doğmuş olan herhangi bir evlattan da aynı şekilde ulûhiyetin nefyi lâzım gelir mi? Acaba doğmuş olup da kendisi doğuramış olan bir çocuk, kendisini doğurandan daha mükemmel ve sonuç itibarıyla daha iyi bir ilâh olamaz mı?

Başka bir deyişle Allah'ın baba veya ana olmayışından kendisinin de babasız ve anasız olduğu sonucu çıkar mı? Noksan bir şeyden noksansız ve kâmil bir varlık doğamaz mı? O halde baba olmayan bir evlad ilâh olamaz mı?

Bu gibi sorular esas bakımından batıl olduğu açık bir vehim olduğu için bu gibi iddiala bulunan bir kimse olamamış ise de evladın ana ve babadan daha fazla bir tekâmüle mazhar olabileceği dahi inkâr olunamayacak olaylardan olduğu ve bunun her zaman görüldüğü, tekâmülün yüksek bir sebebe bağlanarak kâmilin eksikten de çıkverdiğini zannedenler bulunduğu için ve "Doğurmadı" buyurulmakla için bu tarafı açıklanmış olmadığı için bu chetinde bütünyle açıklanması ile üçlem esaslarından her birini ayrı ayrı batıl olduğu anlatılmak üzere, ikinci olarak da "Doğurulmadı" buyurulmuştur. Yani Allah doğurmuş olmadığı gibi doğurulmuş da değildir. Varlığı kendinden ve li-zatıhi vacib, ezeli ve kadimdir. Şu halde kendisi doğurulmuş olan oğul veya kızı, hiçbir şekilde doğuramış olsa da ilâh olamaz. Çünkü o haddizatında sonradan olmuştur ve bir doğurana muhtaç bulunmuştur. Ne kadar gelişmiş ve tekâmül etmiş olursa olursa zatında varolmak için kendi kendisine malik değildir, başkasından müstağni, şânî, eksiksiz ve samed değildir. Allah "Ölünden diri çıkarır." (En'am, 6/95) buyurduğu üzere ölünden diri, ölû toprakları canlı yaratır, çıkartır. Bu anlamda noksandan kâmil doğabilir, fakat o doğan ilâh olamaz. Çünkü doğmuştur, sonradan olmuştur, hâdistir. Onun kemali zatî kemal değil, anzî kemaldir, dolayısıyla, mahluktur. Onun aslından fazla olan kemali kendi tabiatından değil, yaratarını yaratmasından ve terbiyesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa hiçbir şey kendisinden daha mükemmeli değil, kendi benzerini bile meydana getiremez. Doğuranları da Allah yaratır. Tann ise doğurulmaz, gelişme ve tekâmüle de muhtaç olmaz, bir başkasına da bağımlı bulunmaz. Çünkü O sameddir. Bundan dolayı hristiyanların, ilki esastan sadır olmuş, onun akı-l'îfîsi ile doğmuş oğul ve kelimesi dedikleri ikinci esas olan İsa da tann değildir. Çünkü o da Meryem'den doğmuştur. Gerek Meryem, gerek İsa hristiyan inancında bile hem doğmuş, hem de doğurmuş durumundadır. İsa gerçi baba olmamışsa da Meryem'in oğlu olmuştur ve "doğurulmadı" değildir. Anası da, kendisi de hem yemek yerler, hem de yediklerini çıkarırdı.

Buna karşı o ezelde "baba"dan doğmuş ve onun ezeliyyetine eşit bir doğuşla doğmuştur, demeleri de boştur. Böyle demek biri diğerine ezelden daha fazla bir tekâmüle başka bir anlama gelmez. Muhtaç olanda tanımlı özelliği ve tabiatı yoktur, olsa olsa kulluk tabiatı vardır. Madem ki, doğmuştur ve doğurulmak ihtiyacında bulunmuştur, o halde o ilâh olamaz. İlâhe mensup, yani ilâhî olabilir. Hem ezelde doğmuş, hem de doğuranın ezeliiliğine eşit bir doğuşla doğmuş iddiası tamamen çelişkidir. Doğan kendisini doğurana

cins bakımından benzer olursa da her bakımdan onunla eşit olması mümkün olmaz, hele ezellilik konusunda hiç eşit olmaz. Kendisini doğurandan sonra olması gayet tabiidir. Bundan dolayıdır ki, hristiyanlar oğlu ikinci diye adlandırmak zaruretinin duymuşlardır ve bundan kurtulamamışlardır. Kaldı ki, herhangi bir sūdūr bir ikinci düşüncesi, bir zaman düşüncesidir. Birinciden ikinciyi geçmek düşüncesi, ayrı bir hareket demek olan bir intikal anlamına gelir, yoksa iki veya ikinci denemez. Ezeliyet tasavvuru ise öncesi yok, tam bir vahdet tasavvurudur. Sūdūr etmişse demek ki, ezeli değildir. Ezeli olduğu farz edilse bile ezellilikle eşit değildir. Hz. İsa'nın Maryem'den doğmuş olması zaten onun ezeli olmadığını ortaya koyar. Bu ise bilinen bir gerçektir.

4. 3- Ve O'na, ancak O'nadır ki, hiç bir küfüv olmadı. Ne öncesinde doğuran bir sabıka ve üstünün, ne de sonrasında doğmuş ve doğacak bir astı ve eki yoktur. Şan ve değer bakımından da O'na eşdeğer olacak hiçbir şekilde hiçbir denki mevcut değildir. Ne zatında, ne sıfatında hiçbir eşiti, hiçbir benzeri, ne zıtlasacak, ne birleşek şekilde hiçbir eş, arkadaş, ortak veya rakip olmamıştır ve olamaz. Yani ezelde olmadığı gibi, bundan sonra da olmayacaktır. O'ndan başka bir "Vacibu'l-vücūd" yoktur. Ezelde olmayınca sonradan olması da muhaldir. Bunu ihtara hacet yoktur. Çünkü sonradan olanlar hâdis ve mahluk olacağı için zaten O'na denk ve eşit olması mümkün değildir. Çünkü sonradan olanda ne kadar kemal farz edilirse edilsin yine de mahluktur. Bundan dolayı bütün kainat, bütün âlem ve içindekiler, yani gökler ve yer âfâk ve enfüs, ruh ve cisim, madde ve sûret, mekan ve zaman, kürsî ve arş, dünya ve âhiret hepsi birden yine O'na eşit ve denk değildir. Çünkü bütün bunlar yokken O var idi ve hepsini O yarattı. Yarattıktan sonra yönetti, geliştirdi ve daima onlara onlardan daha yakın oldu, onlarla beraber oldu: "Nerede olursanız olun O sizinledir." (Hadid, 57/4), "Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kaf, 50/16), "Üç kişi aralarında fısıltı ile konuşurken dördüncüleri mutlaka Allah'dır. Beş kişi olsalar altıncıları mutlaka O'dur. Gerek daha az, gerek daha çok olsalar ve her nerede bulunsalar mutlaka O onlarla beraberdir." (Mücadele, 58/7), "Onun zatından başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz mutlaka O'na döndürüleceksiniz." (Kasas, 28/88). "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima dîrdir. Bütün varlığın idaresini yürütendir. O'nu ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan huzurunda şefaât edecek olan kimdir? O, kullanının önlerinde ve arkanında ne varsa hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadanından başka ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun kürsisi bütün gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. O çok yücedir, çok bilgidir." (Bakara, 2/255), "Evvel ve âhir olan, zahir ve batın olan O'dur ve O her şeyi bilendir." (Hadid, 57/3) buyurulmaktadır. "Rahman arş üzerine oturmıştır." (Tâhâ, 20/5) ve "O'nun gibi olan hiçbir şey yoktur ve O, işitendir, görendir." (Şura, 42/11). İşte âyeti bütün bu ve benzeri âyetlerin özü ve özetidir. "Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu ve şimdî de öyledir." hadis-i şerifinin mânâsı da budur. İşte bu ehadiyyettir. Hiç şüphe yok ki, ezelde beraberi, benzeri ve dengi olmayanın, sonradan da bir beraberi, eşiy ve dengi olabileme ihtimali ebediyyen yoktur. O, şimdî de ezelde olduğu gibidir. Öyle ehad ve öyle sameddir. Böylece hiçbir küfüvü ve dengi olmamak yalnızca O'na mahsustur. Herşeyin bir beraberi, bir eşiy veya zıddı ve benzeri olabilir. Nitekim "Biz her şeyden birer çift yaratık." (Zâriyat, 51/49) buyurulmuştur. Ancak Allah'ın eşiy ve dengi yoktur, olmamıştır ve olamaz. Buradaki kasr ve tahsisin mânâsı iyi anlaşılın diye kelimesi, menfi a takdim olduğund gibi, edatı da üzerine takdim olunmuştur. Gerçi hiçbir kasra ve tahsise lüzum kalmadan denilmekle de bu mânâ anlaşılabilir, açık ve zahir olan da bu idi. Çünkü kelimesi 'ün ismi, de, haberi olduğu için cümlelin esas yapısı dir. Kasr için haber takdim olununca denilmesi lazım gelirdi. Bundan dolayı "Keşaf" sahibi der ki; fash Arapça'da gayri müstekarr olan zarf-ı lağiv tehir olunur, takdim olunmaz. Sibeveyh bunu kitabında özellikle belirtmiştir. O halde bu en fash olan kelâmda neye takdim olundu? dersden, derim ki, bu kelâm zat-ı Bâî'den küfüvü nefy için gelmiştir. Bu cümlede mânânın odak noktası ise bu zarfı. Bundan dolayı bu zarf özenle belirtilmeye en layık ve takdimi en gerekli olan en önemli noktadır ilh...

Ebu Hayyan da zahirin Allah Teâlâ'ya racı olmasından dolayı ihtimam için takdim olduğunu söylemiştir. Hasılı daki "lam" "küfüv"e sila demek oluyor. Budan dolayı menfi olan küfüv ancak Allah'ın küfüv olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber bunda Allah'ın lizâtihî küfüvü muhal ve mümentî olmak mânâsına adem-i kevnin ta'lliline de bir işaret olmak üzere, yani fiiline de ilişkisi ihtimali bulunmak üzere takdim edilmis olması da ayrıca bir nüktedir ve niceliklidir. Ancak bu takdirde makam karanesiyle meâlinde bir anlam düşünmek lazım gelir. Çünkü Vacibu'l-vücūd'un ehadiyyetinin gerektirdiği küfüvsüzlük, kendisinin küfüvün olmayışıdır. Mümkünatın küfüvüne şamil olacak şekilde mutlak küfüv değildir. "Şanı yüce olan Allah bütün güçleri yaratmıştır." (Yâsin, 36/36) buyurulmuştur. Özetle söyleyecek olursak Allah, kendisinin hakkı olan uluhiyyetini kimseye vermez, tanılığını kimseye paylaşmaz. Şirk iddiaları, her ne yolla olursa olsun batıldır. Şu halde Allah'ı yaratılmış olan varlıklar arasında katıp, onun içine hulûl ve ızdıvac ettirerek, bütünüyle kainattan ibaret yapan Revvakiyye ihtihâtlığı, yine bunun gibi hulûsüz olarak bütünüyle herşeyle ittihad ettirip anyileştiren süflî panteizm ihtihâtlığı, yine bunun gibi, bir hayır halıkı, bir de şer halıkı, bir nûr, diğeri zulmet iki zıt ve karşıt mebded olarak Vacibu'l-vücūd iki ilâh farzeden Zerdüştiliğin ikilik iddiaları, Hindûların ve eski Yunan'ın teslis veya çok tanrı inançları ve iddiaları bütünüyle batıldır. Bunlar gibi, silsile-i meratip üzere birbirine eşit üç denk varlığın birleşmesi ile üç ilâhdan bir tek ilâh teşkilini iddia eden hristiyanların ekanim-i selâse (üç uknum, üç unsur) iddiası da batıldır, asılsızdır. Bir tek Allah vardır, hiçbir şekilde bir dengi ve küfüvü yoktur. O'ndan başkası hep mahluktur.

Kelimesi Hafs'dan başka öteki bütün kırâetlerde sonu hemze ile olarak okunur. Hamze, Yakub ve Halef-i Âşir kırâetlerinde nin sükûnu ile beraber hemze ile okunur Hafs kırâetinde ise hepimizin bildiğimiz gibi nin zammı ile ve sonunun da ile okunur. Bu bir tek lügattır. Denilir ki, Arapça'da kelime sonunda makabli mazmum olan vav den başka yoktur, bir de işte bu "küfüven" vardır.

Gerek "vav", gerek "hemze" ile yani, ve hepsi de aynı anlamda olup, "Kamus" da dahi açıkladığı üzere; "küfüv" bir şeye mikdar ve değerde beraber olmaktadır, yani eşit ve eşdeğer demektir ki, bu da dengi ve benzeri demek olur. Bununla beraber iki şekilde ele alınır:

Birincisi: Asıl mânâsı, iki şıktan her biri diğzerinin haiz olduğu aynı hüküm ve kıymeti tek başına haiz olmakla birbirinden müstağni olarak birbirinin yerine tamamen geçecek şekilde yeterli ve eşdeğer olmasdır ki, birlik olduktan takdirde birbirini engellemeyerek yapacakları her şeyi tek başına veya beraberce yapabilirler. İhtilâfın halinde ise birbirine tamamen karşı koyacaklarınddan dolayı hiçbirşey yapamazlar: "Çelişki halinde olduklarında, ikisi de düşmüş olur." ki, bu iki denk ve karşıt kuvvetin birbirini sıfırlaması demektir.

İşte buna tabir olunur. Bu bakımdan küfüv, yalnızca uyuşma ve bağdaşma açısından eşit ve eşdeğer bir eş ve arkadaş anlamından ibaret değildir, aynı zamanda zıt, karşıt ve hasım anlamında eşit kuvvete ve imkâna sahip rakip anlamına da gelir ki, misil ve benzer kelimeleri de öyledir. Bu anlamda iki erkek, aynı şekilde iki dişi birbirine küfüv olabilirlerse de bir erkek ile bir dişi birbirine küfüv (denk) olamazlar.

İkincisi: Her biri aynı kıymeti değil, mukabil bir kıymeti haiz olmakla birinin diğzerinden istğnası ve makamına ikamesi (yerine geçmesi) kabil olmayıp, maksadın gerçekleşmesi için ikisinin de tam kıymetleriyle birleşmesi ve ızdıvac şart olmaları ki, birine öbürünün eşit, tam yarı denilir. Bu anlamda bir erkekle bir dişi küfüv olabilirler. Dilimizde meşhur olduğu üzere nikâhta küfüv gereklidir, sözü işte bu anlamdadır.

Rağib der ki, küfüv veya küfü, kadir, kıymet ve menzillettedir. Biri diğzerine yamayıp da odanın gerisine perde yapılan parçalardan her birine denilmesi de bundandır. Bu anlamda kanat demek olur. Nikâhta, savaşta, gürüşte ve daha buna benzer birçok konularda filân filân küfüvdür, denilir. ki buna Türkçe'de mukâfat denilir, bu da aynı anlamda yapılan işe karşılık olarak eşdeğer anlamına gelir "Filân sana zıtlasmakta denktir." denilir. Ve bir şeyi kaltetmeye, yani çevirip ters yüz etmeye, yüzükoyun

çevirmeye denilir ki, şiirdeki ikfâ olayı da bu anlamdadır.>

Hasılı "küfüv" kelimesi, bizim beraber, müsavî, eşit, muâdil, denk, eş, hemta, hemayar, akran, kafadar, kafadenk, yar deddiğimiz mânâlara şamil olarak misil ve nazir demektir. "Kamus" mütercimi Türkçe'de buna "bektaş" denildiğini de söylemiştir. Fakat biz bunu artık bu anlamda kullanmamışız. Bektaş kelimesini artık özel isim olarak kullanıyoruz. Denk ve kafadar anlamını bundan anlamıyoruz, ancak Azzerlerin ve Erzurum yöresinin "dadaş" dediğini biliyoruz.

Bu âyette "küfüv" siyak-ı nefiyde varid olduğu ve yukarıda da açıklandığı gibi, nefiyde istimal olunan "ehad"de hiçbir demek anlamına olarak, gerek topluca, gerek tek tek hepsini kapsamı içine alarak, hepsini birden nefiy ve reddettiği için gerek nikah, gerek diğer anlamlardaki küfüv sayılabilecek her çeşit anlamlarla küfüv Allah Teâlâ'dan nefyedilmiştir. Bazıları, yukandaki yani "doğumadı ve doğurulmadı" karanesiyle ve "O'nun nereden çocuğu olur ki, hiçbir şekilde kansı olmamıştır." (En'âm, 6/101) âyeti uyancca nikâhta küfüv anlamına olduğunu, bundan da oğlu, kızı olmadığını vurgulamak maksadı güdüldüğünü yeterli görmek istemişlerse de ehadiyyeti izah için bu kadan kâfi değildir. Bu ifadeden mutlak anlamda her çeşit küfüvün nefyini anlamaya lüzum vardır. Zaten siyak-ı nefiyde nekire de bunu icabettirir. Yani Allah Teâlâ'nın hiçbir şekilde küfüvü yoktur. Çünkü küfüv bulunan herhangi bir şey, bir iş yapmak için ya küfüvü kendi nzasıyla bir araya gelmeye veya o işi yapmak için onun nzasını almaya ve engellememesini sağlamaya veya karşı koyduğu takdirde de onu ortadan kaldırmaya mecburdur. Halbuki küfüv tam denk olduğu için hiç biri diğzerine üstün gelemeyecektir. Böylece her ikisi de teâruz ve tesakut ederek (düşerek) aciz kalacaktır. Böylece bir çöp bile kılmıdatamaz duruma düşüceklerdir. Bir noktayı hareket geçirmek için eşit iki kuvvet karşılıklı olarak ona tatbik edildiği zaman çeken ve iten kuvvetlerden biri artı, biri eksi yönde etki edeceklerinden birbirinin etkisini yok edeceği için o cismin hareket etmesi mümkün olmaz. (1-1= 0) formülüne göre, karşıt yönde etki eden eşit kuvvetler birbirini sıfırlar. Zatında böyle bir ihtiyaç ve buna benzer bir aciz sözkonusu olanların hiçbir i ilâh olamaz. Buna burhan-ı temânü' denilir ki, Enbiya Sûresi'nde "Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka ilahlar olsaydı, gökler ve yer bozguna uğradı." (Enbiya, 21/22) âyetiyle ve İsrâ Sûresi'nde "Onların dedikleri gibi, Allah ile beraber başka tanrılar da olsaydı, o takdirde o tanrılar da arşın sahibine elbette yü olulmaya çalışırlardı." (İsrâ, 17/42) âyetiyle durum açıklanmıştır. Mabûdluk hakkı olan ilâh, hakiki samed, ancak böyle kendisinde hiçbir vechile acz ve ihtiyaç mümkün ve mutasavver olmayan ve kendinden başkasını dilediği zaman kahr ve yok etmeye kadir bulunan galib ve kahhar olan ehaddir ki, işte olsa olsa Allah O'dur. En güzel ve en yüceltiği karşısında hiçbir misil ve misali bulunmayan, asla infial ve teğayyürü, zeval ve fenası kabul olmayan, hüsün ve cemâlin gereği olan sevmek ve sevilmek için de kendi kendine yeten ve tam tecellisine yine kendisinden başkasının tahammülü olmayan o hüs-n-i faaldir ki, O'nun zatına olduğu gibi, tecelliyatına da bir başlangıç ve bir son bulmak mümkün değildir. Kendisini hicabsız olarak gösteriverdiği, tecelli-i tam ile tecelli ediverdiği anda, gözü erebilen her mâsiyayı kendinde müstehkel edip yok ediverir, eritiverir. Onun için "Rabbim görün bana, bakayım sana." (A'râf, 7/143) diyen Hz. Musa'ya "Beni göremezsın" buyurmuş, sonra da "Rabbi o dağa tecelli edince onun anında yerde bir etti, Musa da bayıldı ve olduğu yere yığıldı kaldı." (A'râf, 7/143) buyurularak bu durum insanlara açıklanmıştır. Ne beyinsiz, ne süflî ve ne bedbahratı o kimseler ki, binlerce misil ve misali bulunan, mahdut bir resmin gerçeşseyi işiti şığan ve gönül denilen sırlar hazinesinden haberi bile olmayan zavallılara, putlara gönül verip meclûb ve maclûp olup da tapınırlar, sonunda da Ebu Leheb gibi perşan olup giderler.

Özetle söyleyecek olursak, bu sûre-i celile en başında mahza inşa ifade eden bir emir altında ikisi mücibe, üçü de sâlibe olarak bir mevzuza raci beş kaziyyeden (ikisi gerekçe, üçü de red anlamı taşıyan beş önermeden) ibaret dört âyet içinde gayet sade, fakat derin ve kapsamlı bir vecizlik ve belagatle ilâhî bilgilere ve İslâm akaidine ait ayrıntıların bütün esasını içine almaktadır. Bundan dolayı yukunda da zikrolunduğu üzere bu sûre hakkında birçok haberler ve eserler varid olmuştur. Evvela, "kul!" emrini veren, bâtda sabit, bizatihi belli, künh-i zatı başkasınca gerçek özellikleriyle idrak edilebilmek mümkün olmayan, şanı yüce bir niteliğin gaybı bir nitelik olduğunu bir gaib zamiri ile iş'âr ederek uluhiyyet sıfatı ve ism-i celâlî ile zahire tecelli eden Allah Teâlâ'nın ehadiyyeti (birliği) bir ilk ve temel ilke olarak bildirilmiş, ikinci olarak, mânâsı vücudu vacip, tam zengin ile bütün yaratılmışlar için başlangıç noktası, son gâye, merci-i kül ve yegâne Rab demek olan samediyyet ile uluhiyyetin mânâsı anlatılmış ve açıklanmış, üçüncü olarak da bütün mevcudatı yok iken yaratan, hepsine birer yaratılış özelliği kazandıran ve sırf keremiyle varlık gıysısı giydiren, celâl ve cemâl eseriy yağdırarak hepsine ilâh olan O ehad, O den bâtda ve zahirde hiçbir şeyin ne ilmin, ne malumun, ne iradenin, ne muradın, ne fiilin, ne mefûlün, ne mânânın, ne sûretin, ne ruhun, ne cismnin, ne âfâkın, ne enfûsün, türeme ve üreme yoluyla kendisinden çıkmadığı, yani ilmi, birbirinden doğan fikir va akıl yürütme hareketleri cinsinden olmadığı gibi iradesi, fiili ve yaptıkları da kendisine bir benzerlik ve eşitlik gerektirecek şekilde meydana gelmez. Binaenaleyh O'nun baba, ana olmanın, evladı bulunmaktan, sonucu alınacak bir mukaddime bir başlangıç durumuna düşmekten münezzeh olduğu bildirilmektedir. Yaratılmışlar ve özellikle insanlar için sonunun gelmesine engel sayılan, bir şeref ve meziyet olan babalık sıfatının, o her dilediğini bir "Ol!" emriyle yapan, üreme ve türemeden, bölünme ve noksandan münezzeh olan ehad ve samed için büyüklüğüne engel bir özellik olduğu kesindir. Çünkü O'nun babalığının, bölünme ve üremeyi de beraberinde getireceği için, bu da O'nun kemâliyle bağdaşmayan bir noksanlık olacağı için bütün bu eksikliklerin tenzihî vaciptir. Onun başkasından doğum, üreme ve türeme yoluyla meydana gelmiş olmayan bir kadım, bir değişmez ve değişme kabul etmez bir vacibu'l-vücūd olduğu ve binaenaleyh oğul olmaksın da oğlu bulunmaktan da münezzeh bulunduğu, işte bundan dolayıdır ki, baba veya oğul olanların ilâh olmaları muhal olduğu velhasıl onun ne üstünde ne altında bir ilâh mümkün olmadığı gibi, O'nunla beraber, O'na eşdeğer hiçbir denk bir ehad bulunmak veya doğurulmak veya yaratılmak imkanı da olmadığı için O'nun zatı ve sıfatı ortaklık meydana gelmesine engeldir. Yani lizâtihî hakkın karşıtı lizâtihî batıl ve mümentî olduğu için uluhiyyette şirk iddiaları da hep batıldır. Tevhid adına üreme ve tekrar bu üç ayrı esasın birleşip bir olması, yani üçleme iddialarının da batıl olduğu üç cümle ile anlatılmış ve bu üç cümlelin birbirine bağılı olarak bütünüünün birden ifadesi matlub olduğu anlatılmak üzere son iki cümle "vav" ile atfedilmiştir. Bununla beraber en son cümle hepsinin de beyan ve takrinine kâfi geldiği için atfla beraber müstakillen bir âyet olarak getirilmiştir. Bunun apakç olan ince nüktelerinden birisi de biri başında müsbet, (olumlu) biri de sonunda menfi (olumsuz) cümle olarak "ehad" lâfzının iki kere zikredilme ve hem birinci âyetin, hem sonuncu âyetin fâsılası olmasdır ki, bununla ehad lâfzının Arapça'da her iki kullanımına da tenbih edilmiştir. Zira yukunda Ragıb'dan naklen beyan olunmuştur ki, kelimesinin müsbet kullanıştaki anlamı ile menfi cümledeki anlamı aynı değildir. Birinde tahsis, birinde genelleme vardır. Onun için bu kelimenin iki faslında da zikri sadece tekrardan ibaret olmamış, başlı başına bir belagat olmuştur.

Bunun toplu mânâsı şöyle demek olur: Allah Teâlâ, ikileşmesi veya yok olması veya değişmesi imkân ve ihtimali olmayan O birdir, her birdir. Ne üstünde, ne altında, ne beraberinde O'na ikinci olarak, bir başka bir, daha yoktur. Üstelik sadece hep bir olarak değil, gerek tek başına, gerek topluca, gerek az, gerek çok, herhangi bir yönüyle O'na eşit veya eşdeğer, benzer veya zıt hiçbir küfüv de yoktur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur olması da mümkün değildir. Yani Allah'ın ehadiyyetini tanımak, O'ndan şerik ve naziri büsbütün nefiyetmek için O'ndan başka bir ilâh yoktur demek kâfi değildir. "Ondan başka hiçbir ilâh yoktur." deyip O'ndan başkasını nefy-i küllî ile nefiyetmek icab eder. Çünkü O'ndan başka bir ilâh yoktur, denildiği zaman "Ondan başka bir tek ilâh yok, fakat bir çok ilâh vardır." anlamı da kasdolunabilir. Küllî bir selb ile bütün cins nefyedilmiş olmaz. Şahsî ve cüzî bir selb sözkonusu olabilir. Onun için kelime-i tevhid diye nefy-i cins olan ildir, ve müşâbih olan ile değildir. (Maide, 5/73) âyetinde ile ifade olunurken de nefiyde istiğrak için bir edatı getirilmiştir. "Allah ancak bir tek ilâhtır." (Nisa, 4/171) gibi yerlerde de edatı da böyledir. İşte 'in bir isbatta, bir de nefiyde olmak üzere iki defa zikrinde bu

önemli nükte ile ilâhî ehadiyyetin beyan ve takrirî vardır. Allah öyle bir ehad, öyle bir sameddir ki, O'na herhangi bir temayüz veya eşitlik ile denk olabilmek ne bir vahdet, ne bir kesret mümkün değildir. O'nun ne birincisi, ne ikincisi, ne üçüncüsü vardır. Onun gibi vücûdu vacip olan, varlığı gerekli ve kendi kendine yeterli olan bir ilâh olmadığı gibi, bir mevcud de yoktur ve olamaz. O'ndan ötesi ve O'nun dengi olmadığı gibi, O'ndan berisi de bütün mevcudat ve mümkünât hepsi toplansa O'na karşı yine de hiçbir, hepsi kendi özerinde hareket ve yokluğa mahkûmdur. Vücûd ve bekada hepsi hep O'na muhtaçtır. Kendisine asla yokluk ânz olmayan zat-ı Hak O'dur. Hakiki varlık ancak O'nun varlığıdır. O'nun varlığı, bütün varlıkları hakikatıdır. O'dan başkası kendiliğinden ve kendi gücüyle varolmuş değildir. Yarattılmış olan varlıklar birbirlerine küfûv olabilirler, birbirleriyle birleşir, birbirinden ayrılabilirler. Birbirlerinden doğar, birbirleriyle didişir, niza eyerler, birbirleriyle zıtlaşır, fakat hiçbirisi kendiliğinden değil, hepsi Allah'ın vergisi ve izni iledir. Bütün varlıklar arasında ki kavga ve münakaşayı kesecek, ihtilafları kaldıracak, iyiyi, kötüyü seçip, şerleri defedecek, hayrı paylaştıracak ve çoğaltacak, zulmü iptal, hakkı izhar eylecek olan hep O'nun inayeti ve karandır. Bütün gökleri ve yerleri kâinat, dünya ve ahiret hep O'nun mülküdür. O'nun ehadiyyetine bağımlı, samediyyetiyle ayakta durmakta ve O'nun hükmüne ve fermanına mahkûm bulunmaktadır.

Bundan dolaydır ki, bu sürenin baş taraflarında Enes'den ve Ubeyy'den rivayet olduğu üzere bütün semavat ve arzın bu süre üzerine kurulmuş olduğu zikredilmiştir. "Keşşaf Tefsiri"nde bu sürenin bütün Kur'ân'a muadil (eşdeğer) olduğunu dair bir rivayete işaret olarak şöyle denmiştir: Bu süre metninin kişalığı ve başı ile sonunun yakınlığı ile beraber niçin bütün Kur'ân'a denk olmuştur? diye sorarsan, derim ki: Bir yükeşün yüksekliği niçin ise onun içindir. Bu başka değil, ancak Allah Teâlâ'nın sıfatı ve adalet ve tevhidi üzere dürüldüğü içindir.

Bunun faziletini itiraf edip de Resulullah'ın kavlini tasdik eden kimse için delil olarak tevhid ilminin Allah'a olan nisbeti, şerefi kâfidir. Nasıl olmaz ki ilim, malûma tabidir. O'nun şerefiyle şereflî, onun düşkünlüğü ile düşkün olur. Bu ilmin malumu ise Allah ve sıfatları ve Allah hakkında caiz olup olmayanlardır. O halde onun rûbûsinin şerefini ve makamının celâletini ve yüceliğini ve her ilmin üzerinde hakimiyet ve istilâsını ve hiçbirinin yetemediği ödüle erişmesini ne zannederisin? Her kim onu istihfaf ve istihkar ederse, hafife alırsa holtarsa malûma bilgisinin yetmezliğinden, ona tazim ve saygısının azlığından ve yokluğundan, akıbetine nazardan uzak olmasındandır.

Bundan anlaşıldığına göre; "Kul huvallahu ehad bütün kur'ân'a muadil olur." diye bir hadis-i şerif rivayet olunmuş demektir. "Kenzu'l-Ummal"de zikrolunduğu üzere, bunu İbnü'l-Enbârî "Mesahif" adlı eserinde Hz. Enes'den rivayetle şöyle tahrir eylemiştir: "Ne engeller her birinizi her gece bir "kul huvallahu ehad" okumaktan. Çünkü o bütün Kur'ân'a muadil olur".

Alûsî'nin zikrettiği üzere, Müsned'de İbni Lehiâ tarikiyle Ebi Saïd'den gelen bir rivayette kur'ân'ın yansına veya üçte birine muadildir, diye tereddüdü şeklide ifade varid olmuştur. Merfû veya mevkuf birçok rivayetlerde ise üçte birine diye tayin edilmiştir. Bu cümleden olarak "Bir gecede Kur'ân'ın üçte birini okumaktan herhangi biriniz âciz midir?" buyurdu. Bu onlara zor geldi. Sonra buyurdu ki, "Bir kimse okursa, okuduğu Kur'ân'ın üçte birine muadil olur.

Aciz olur mu her biriniz her gece Kur'ân'ın üçte birini okumaktan? buyurdu. Evet dediler; biz buna güç yetiremez ve dayanamayız. Sonra Hz. Peygamber buyurdu ki; Allah azze ve celle Kur'ân'ı üç kısma ayırdı, Kur'ân'ın üç bölümünden bir bölümü kıldı.

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; o, yani Kur'ân'ın üçte birine muadil olur."

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Toplanın size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım." Biraz sonra toplanan toplandı, Hz. Peygamber çıktı 'i okudu, sonra tekrar odasına girdi. Birbirimize dedik ki, herhalde kendisine semadan yeni bir vahiy haberi geldi, odasına girmesine o sebep oldu. Daha sonra Peygamber (s.a.v.) odasından çıktı, ben dedi; size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım demiyim ya, işte o okuduğum Kur'ân'ın üçte birine denk olur. "Her kim, okursa, Kur'ân'ın üçte birini okumuştur."

"Her kim, bir kerre okursa Kur'ân'ın üçte birini okumuş gibidir, iki kere okursa Kur'ân'ın üçte ikisini okumuş gibidir, üç kerre okursa bütün Kur'ân'ı okumuş gibidir." Daha bunlar gibi bir çok rivayetler vardır.

Şu halde bunun yorumu nedir? Bu hususta müfessirlerin ve din âlimlerinin iki görüşü vardır:

1- Bir kısım alimler burada maksat, sevabı itibarıyla değil, mânâsı itibarıyla üçte birine muadil olmasındır, demişler. Buna da Müslim hadisindeki üç kısma ayrılır sözünü delil olarak göstermişlerdir. Ancak üç kısma bölünmesiyle ilgili hadisin açıklamasında da birkaç farklı görüş öne sürmüşlerdir ki, başlıcaları şunlardır:

a. Kur'ân'ın mânâları üç ilme râci olur: Bunlar tevhid ilmi, şeriat ilmi ve ahlak ilmidir. Bu süre ise hem tevhîr, hem de ahlâk ilminin temeli olan tevhid ilmini en açık ve en güzel şekilde ifade etmektedir.

b. Denilmiştir ki, Kur'an bir bakıma inanç (akaide), ahkâm ve kısas şeklinde üç ana konuyu kapsamı içine alır. Bu süre ise hep inanca (akaide) ilişkin bir süredir.

c. Gazâlî, "Cevahir'de demistir ki; Kur'ân'daki bilgilerin anahatları üç tür bilgidir: Mebde, yani varoluşun başlangıcına bilgi edinmektir, meâde ilim, yani varlığın sonucu hakkındaki bilgi sahibi olmaktır. Bir de bu ikisi arasındaki "Sirat-ı müstakim"e bilgi edinmektir. İşte mebddee aid bilgi demek olan bu süre, Kur'ân'ın üçte birine denk demek olur. Fakat bize göre bu konuda üzerinde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Zira Allah sadece mebdde'den ibaret değil, "evvel ve âhir"dir. Hem mebdde' hem de meâddir, çünkü dur. Sirat-ı müstakim de doğrudan doğruya O'na götüren yol olduğundan samediyetten istenilen gaye olması mânâsında merciiyyet ile beraber ona da işaret vardır. O halde bu taksiime göre bu süre, hespine denk demek olur.

d. Bir de denilmiştir ki; Kur'ân'daki istenen şeylerin en büyükleri kendileri sayesinde iman ve İslâm'ın husûle geleceği üç asıldır ki, bunlar Allah'a marifet, Peygamberin doğruluğuna, bir de ahirette Allah huzurunda verilecek hesaba itikattir. Bu süre birinci isteğe ait olması dolayısıyla Kur'ân'ın üçte biridir.

Daha bunlardan başka tevchiler ve görüşler de ileri sürülmüştür. Ve yine denilmiştir ki, her hangisi olursa olsun üçte bir rivayetiyle bütününe muadil olması rivayeti arasında çelişki yoktur. Çünkü tevhid bütün Kur'ân ilimlerinin asıldır, diğer konular onun ayrıntılandır.

2- Bir kısım din âlimleri de murad sevap bakımından Kur'ân'ın üçte birine muadil olmasındır demişler ve buna kail olmuşlardır. Hadislerin zahirinden anlaşılan mânânın bu olduğunu söylemişlerdir. Buna itiraz olarak denilmiştir ki; Hz. Peygamber (s.a.v.), "Her kim Kur'ân okursa her harfine on sevap vardır.", buyurmuş olduğundan tamamıyla Kur'ân okumanın sevabı, tek başına bu sürenin sevabına nisbetle kat kat fazla olacağı âşikârdır.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Kur'ân okuyan için iki türlü sevap vardır; birisi her harfine göre verilen tafsilî sevab, birisi de hatim sebebiyle cümlesine birden verilen icmali sevabdır. Okumanın sevabı, Kur'ân'ın hatim sevabının üçte birine muadil demektir. Yoksa tafsilüne değil. Bunun misali, nitekim bir ev yaptırma için bir kimse birine bir miktar para vermek üzere anlaşır, fakat binayı yapip bitirdiği zaman da anlaşılan ücretten başka bir de bahşış verir. Buhârî "Şerh-i Kirmanî"de der ki: Bütün Kur'ân'ın üçte birini okumak elbette bu süreyi okumaktan dah zor, daha meşakkatlidir, o halde bu sürenin hükmü üçte birin hükmüne nasıl eşit olur? denilirse, üçte birini okumasının sevabı on katıyladır, berkinin sevabı ise onun bin katıdır. Benzetme aslındadır, ziyadesinde değildir, dokuzu ziyade meşakkat karşılığıdır. İlh...

Şihab-ı Hafâcî, bununla ilgili olarak demistir ki, Allah kelamının mânâlarını dikkat eyleyen ve onları düşünerek tedebbür ile okuyan için olan sevap başkadır. Murad şudur ki, her kim bunu mânâsının hakkını vererek ve riâyet ederek okursa, yani anlayarak ve üzerinde düşünerek okursa, böyle tedebbür ve teemmül ile okursa, mânâsına bakmadan va anlamaya çalışmadan Kur'ân'ın üçte birini okumaya muadildir demektir. Yahut

marifetullaha ve tevhide ilişkin olmayan üçte birini okumaya muadildir, demek olmalıdır. Zira en şereflî mânâlar, en şereflî kelimelerden bazısını eklenince o cins laflardan bir çoğuna muadil olmasında garip karşılanacak hiçbir şey yoktur. Meselâ en değerli taşlarla süslenmiş ve işlenmiş on miskal ağırlığındaki bir altın levha bin miskal ve daha ziyade altına eşdeğer olabilir.

Alûsî der ki: Allah Teâlâ'nın mahz-ı keremiyle çok bir meşakkat olmayan bazı ibadetler için yine o cinsten kat kat meşakkatlı olan başka ibadetlerin sevabından daha çok bir sevap ihsan buyurmasına engel yoktur. Nitekim bazı zamanlarda, bazı mekânlarda bir ibadete diğerinden daha fazla sevap tahsis edilmiş ve hattâ aynı ibadet o zamanların bazısında vacib, bazısında haram kılınmıştır ki, bunun hepsinde ancak Allah'ın kendisinin bildiği birtakım hikmetler vardır, bu da onlardan farklı değildir. Şu halde her ne suretle olursa olsun bu süreyi okuyan kimse, aynen Kur'ân'ın bu süreyi içine almayan üçte birini okumuş olanın sevabı kadar bir sevabı kazanması ve bunun ona bir ilâhî lûtf olarak tahsis buyurulmuş olması imkânsız görülmeyip bunun hikmetinin ilâhî ilme tefvîz olunması gerekir. İbni Abd'î'l-Berr de bu konuda sükut eylemenin görüş ileri sürmekten ve ileri geri konuşmaktan daha çıkar yol ve daha faziletli bir davranış olduğunu söylemiştir. Gerçekten de en sağlam ve tutarlı olan da budur.

Bununla beraber Keşşaf'ın bu konuda uyarısı da önemlidir:

Bütün bunlardan sonra âcizane benim aklıma doğanlar da şudur: Ta Fatiha Süresi'nin başında besmeleyle ilgili olarak beyan ettiğimiz şekilde, Kur'ân ilminin ana konusu, ulûhiyyeti dolayısıyla Allah Teâlâ'dır. Yani Allah ile yaratıklık ve özellikle de yaratılmışlar arasında akıl sahibi olması dolayısıyla insanları arasındaki ilişkidir. Bir tarafta Allah'ın uluhiyyeti, bir tarafta kulları ubûdiyyeti ve bu ikisi arasındaki ilişkidir. İnsan bu ilişkiye Yüce yaratıcısına karşı nasıl bir tutum ve tavir içinde olması gerektiğinin bilgisidir. Fatiha Süresi, bunu belirlediği gibi, bu süre de Allah Teâlâ'nın kendi tarifi olarak, bütün Kur'ân'ın dayanağı olan temel ilkeyi açıklamıştır. Bu bakımdan bu süre de Fatiha Süresi gibi bütün Kur'ân'ın bir özeti ve binaenaleyh muvaddil demektir.

Sonra Kur'ân'ın bütünü de fatihası, ortası ve bir de hatimesi, yani sonucu olmak üzere üç kısımdır demektir ki, bu görüş, Gazâlî'nin bakış açısına benzer bir görüştür. Fatiha, bilindiği üzere, olan Elham'dır. Hatime de İhlas ile Muavvizeteyn'dir. "Namâzi benimle kulum arasında taksim ettim." hadis-i kudsinin delâleti üzere Fatiha'nın yedi âyeti Allah ile kulu arasında iki eşit kısma taksim edilmiştir: Şöyle ki: İlk üç âyeti yalnızca Allah'a aittir. Allah'a ait olan üç âyetlik bu birinci kısımdan sonra gelen dördüncü âyet "Ancak Sana ibadet eder ve ancak Sen'den yardım dileriz." âyetinin bir üç üllüğü, bir ucu da kullara aittir. Üçüncü kısımdaki üç âyet sadece kullara aittir. Kur'ân'ın hatimesinde yer alan üç süreden birincisi olan İhlas Süresi yalnızca Allah'a âit, 'lerle O'na sığınmak ise kullara ait olduğundan bir bakıma İhlas Süresi, Elhamd'in ve binaenaleyh bütün Kur'ân'ın yansına, bir bakıma da üçte birine muadil demek olur. Şu halde bunların mânâlarındaki incelikleri ve ilşkileri duyabildiği kadar hissederek okuyanlar o ölçüde tafsilten muadil sevaplara nail olacaklar, mânâsını anlamadan icmalî bir imanla okuyanlar da o ölçüde icmalen muadil sevablarına nail olacaklar. Nazım haddizatında mânâyı delâlet ettiği, haf sayısına göre sevap da nazmın tilavetine aid bulunduğu için vaad olunan sevabdan elbette hali olmaz. "Kim bir iyilik yaparsa ona on katıyla sevap vardır." (En'am, 6/160) ilâhî vaadiyle bir harfe on sevap veren Allah'ın bir İhlas Süresi'ne diğerlerinin tamamına, yansına veya üçte birine muadil sevap vermesine bir engel yoktur. Özellikle bunun gibi Allah'a aid olan hususlarda "Allah dilediğini yapar ve dilediği gibi hüküm verir." (İbrahim, 14/27) ve (Maide, 5/1) hükümlerinden başka sebep de aranmaz. İhlâsa yatkın olarak mânâyı anlamaya ve sonra da gereğince amel etmeye çalışmak da ayrıca birer hasene olduğundan dolayı şüphe yok ki, onların sevabı da munzam olunca ecir daha yükselir. İşte tefsir yoluyla mânâyı ve hükümleri anlatmaya çalışmaktan istenilen de budur. Bu sürenin faziletlerine dair daha bir çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. İçlerinde sahih ve kuvvetli olanlar da, zayıf sayılanlar da vardır. Bazıları bu sürenin Kur'ân'daki sürelerin en efdali olduğunu söylemişlerse de, Fatiha'nın her namazda okunması vacib olduğu ve Hz. Peygamber'in "Fatiha"sız namaz, namaz olmaz." buyurması dikkate alınınca bu konuda biraz temkinli olmak gerekir. Gerçi Fatiha'nın durumunun böyle olması, İhlâs'ın en efdal süre olmasına engel teşkil etmez şeklinde düşünülebilir, ancak bu konuda Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet olmadan buna hükmetmek uygun düşmez.

Alûsî der ki: Bunun hakkında varid olan sahih hadisler, bu sürenin faziletine yeter, hattâ Kur'ân'daki sürelerin en efdali bile denilmiştir. Buna Darimî'nin Müsned'inde Ebu Mugive'den, Safvan-i Kula'den rivayet olunan şu hadis ile istidlâl edenler de olmuştur. Şöyle ki; bir adam "Ya Resulullah, Kur'ân'da hangi süre en büyüktür?" dedi. Peygamber (s.a.v.) de buyurdu. Yine Müsned'de Muâz b. Rifa'a ve Üseyd b. Abdîrrahman tarikiyle Ukbe b. Âmir'den, demistir ki, Resulullah (s.a.v.) bana "Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da bulunan sürelerin en hayırlısı üç süreyi sana öğretiyim mi?" buyurdu. Ben de "evet" dedim. Bunun üzerine bana ve sürelerini okuttu, sonra da buyurdu ki; "Ya Ukbe, sen bunları ve Tebbet'i bir gece bile unutmaz, hepsini oku!"

Timizli de bu hadisin bir kısmını rivayet etmiş ve "hasen" demıştır. Bununla beraber bu, Kur'ân'daki sürelerin mutlaka en efdali olduğuna delalet etmez, belki efdal olanlar arasında olduğuna delalet eder. Kur'ân sürelerinin birine diğerinden efdal demeyi caiz görmeyen, yani aralarında fazilet farkını inkâr edenler olmuşsa da İbni Hassad demistir ki, bu konuda varid olan hadislerin çokluğu karşısında efdaliyyet farkını inkâr edene şaşırlı. Efdaliyyeti benimseyenler de vecchini açıklamada farklı görüşler: Bazısı demistir ki; efdaliyyet, nefsin intikalleri ve yüce vasıfları derinden algılayabilmesi ve kalbin üperişleri bakımından sevabın büyüklüğüne kat kat artmasına radidir. Çünkü İhlâs Süresi'nin içerdigi, mesela vahdaniyyet ve ilâhî sıfatlara delalet gibi anlamlar mesela, Tebbet Süresi'nde mevcut değildir. Binaenaleyh efdaliyyet ancak mânâ yüceliği ve çokluğu iledir. Halimi de Beyhak'den şöyle nakletmiştir: Âyetler ve süreler arasında efdaliyyetin mânâsı değişik özelliklere radidir. Birisi; onunla amel, diğeriyle amelden evla ve insanlar için lâzım olmaktır. Bu açıdan emir ve nehiy, vaad ve va'id âyetleri kısas âyetlerinden daha hayırlıdır, denilir. Çünkü kıssalarla ancak ilâhî emir ve yasakların müjde ve uyarıların desteklenmesi mahtlupur. İnsanlar bunlardan uzak kalamaz, ancak bazı hallerde bu kıssalar ihtiyacı duymayabilirler. Onun için temel ilke niteliğinde olan ve insanlara daha gerekli olan ve daha faydalı bulunamlar, onlar hakkında ayrıntı sayılanlardan daha hayırlı olur. İkincisi; Allah Teâlâ'nın yüce isimlerini ve sıfatlarını beyan eden, azamet ve celaline delalet eyleyen âyetlere, böyle olmayanlara göre, kadri daha yüce, şanı daha yüksek mânâsına efdal denilir. Üçüncüsü; bir süre bir süreye, bir âyet bir âyete göre daha hayırlı denilmek şu mânâ ile olur ki, bunu okuyan kimse, okumakla uhrevi olan ilerdeki sevabdan başka peşin bir fayda ve tilavetiyle husûle geliverecek bir ibadet elde etmiş olur. Mesela, âyetel-kürsi, ihlas ve muavvizeteyn süreleri gibi ki, bunlarda Allah Teâlâ'yı yüksek sıfatları ile zikir bulundduğunda bu zikrin fazilet ve bereketine itikad ve imtinan ile bunları okuyan kimse krâyetleriyle derhal korkulan bir şeyden korunmuş ve Allah'a sığınmanın faydasını hemen görmüş ve böylece okumakla Allah'a ibadet etmiş olur. Hüküm âyetlerine gelince, bunların sadece okunması ile o hüküm yerine gelmiş olmaz, ancak o hüküm hakkında bilgi edinilmiş olur. Bir de şu bakımdan bir süre bir süreden efdal denilir ki; Allah Teâlâ, onun kîraetini, diğerlerinin kat kat kîraeti gibi kılmsı ve ona diğerlerine vermediği sevabı vermştir. Her ne kadar onun bu dereceye balığ olmasına sebep olan mânâ bızce bilinmese bile... Bunun benzeri çeşitli zamanların ve mekânların üstünlüğü hakkında söylenildiği gibi, te'abbüdi olan tahsisat-ı ilâhiyyedir. Hasılı bu vecihlerin herhangi birisi bakımından efdaliyyet, hepsinin Allah kelâmı olması bakımından taşıdığı eşitliğe ve aynı özelliği taşımaları aykırı olmaz bile. Çünkü hepsi de "Allah, sözlerin en güzelini çift yönlü ve ahenkli bir kitap olarak indirdi. Rablerine saygılı olanların ondan tûyleri diken diken olur. Sonra tûyleri de, kalbleri de Allah'ın zikrine yatıştır, yumuşar..." (Zümer 39/23) âyetinde açıklanan özelliğe sahiptir.

Korunacak insanlara hidayet olmak üzere indirilmiş olan Allah kitabının besmelesi ve fatihasıyla Allah'ın birliğini ilan ve peygamberliği ıraya başlamış olan Resulullah'ın nihayet hak vaad ve kevser verilme, fetih ve zafere erdirilmesi ve bunun için tesbih ve

hamd ederek Rabbi'nin mağfiretine kavuşan Muhammedî şanı ile güzel ve mutlu sonu ve ona buğz edenlerin, zıddına gidenlerin Ebu Leheb ile karısı gibi ateşe giden acı sonu ve hüsrânı anlatıldıkları sonra, bütün şirk saibeleri kesilmek ve hristiyanların, Hz. İsa hakkında düstükleri yanlışlığa düşölmemek gereği ve bütün âyetlerden nihai gâyenin ve maksadın Allah'ı tanımak olduğu bu sürede işte böylece vurgulanmıştır. Ortak ve benzerden münezzeş olmak, eşdeğer ve zıddan uzak bulunmak ancak Allah'a mahsustur. Onun kendisinden başka herşey O'na muhtaçtır. Evvel ve âhir O'dur, herşey O'nun ehadiyyetinde fanidir ve onda son bulacaktır. Her varlık ancak O'nun samediyyetile kail bulunduğu gerçeği hatime olarak hakka'l-yakin tesbit edilmek üzere bu süre-i celflede tevhid sım her türlü şâibeden uzak, her şüpheden azâde olarak halis bir yakın ile talim ve telkin edilmiştir. Allah Teâlâ'nın doğumraz ve doğurulmaz, hiçbir şekilde eşi ve dengi bulunmaz ehadiyyet ve samediyyet ile tanınması lüzumu bildirilmiştir. O halde Peygamberler de dahil olmak üzere, bütün âlemler ve özellikle akıl sahipleri için mahlukatın mertebelerinde birbirlerine karşı olan şeylerden O'nun samediyyetine sığınmaktan başka bir selâmet çaresi olmayacağı âşikârdır. Fatiha Sûresi'nde "Biz ancak Sana ibadet eder ve yine ancak Sen'den yardım dileriz." buyurulduğu gibi, hatimede de O samediyyetin hüküm ve mânâsını beyan etmek üzere bu İhlas Sûresi'nin arkasından, âfâkî veya enfûsî herhangi bir şey karşısında son çare olarak O'na esmâ-i husûsiyle iltica edip sığınmaktan ibaret olduğu, aşağıda geleceği şekliyle biri âfâkî, biri enfûsî iki sığınma sûresi olan "muavvizeteyn" ile son emir olarak tebliğ ve ferman buyurulmuştur.

FELAK SÜRESİ

De. Dikkate şâyandır ki, böyle "de", "söyle" diye emrolunduğu zaman bundan açıkça anlaşılan; emredilenin, bu emri değil, bununla söylenmesi emrolunan sözü söylemesi istenir. Onun için Peygamber'in de bu sûreleri okurken demeyip diye başlaması gerekmez miydi? diye bir soru hatıra gelir. Bundan dolayı 'de mutlaka denilmek vacip, Tebbet'te denilmemek vacip olduğunda ittifak bulunmakla beraber, İhlas'ta ve Muavvizeteyn'de denilmeyerek okunmasını caiz görenler olmuşsa da, yalnız dua niyetiyle söylendiği zaman bu caiz olsa bile Kur'an olarak okunduğu zaman aynen okunmalıdır. Çünkü Mushaflarda öyle tesbit edilmiş, böyle varid olmuştur. İmam Ebu Mansûr Matûrî'di "Te'vîlat" da demistir ki: "Zira bunlarla görevlendirilen yalnız muhaptan ibaret değil, onun gibi sorumlu olan herkestir." Onun için zamanlar geçtikçe bâkî kalmak, bütün Allah'ın kullanna emir ve tavsiye olunmak üzere aynen tesbit edilmiştir. Bir de denilmiştir ki: Bununla görevli olan okuyanın kendisidir. Allah Teâlâ bu şekilde şunu bildirmiştir ki, bu mefhumun yerinde herkes kendisine bunu söylemeyi emretsin, bunu bırakmasın. Hasılı İhlas Sûresi'nin başında da işaret ettiğimiz gibi bu sûreler, diye emir ile emrolunmuş gibi bir telkin ile okunur. Yani kendine ve herkese şöyle dua etmeyi söyle: Sığınımın. Avz, meaz, iyaz, istiâze, bir fenaliktan korunmak için başkasına sığınmak, himayesini istemektir ki, sığınana âiz veya müsteiz; sığınılana müsteâzûnbiñ; kağılan fenalığa mûnteâzûnminh; sığınış tarzına, vesilesine avze; sığındınp koruyana muîz, korunana muâz denilir. Yani hıfz ve himayesini isteyerek sığınır korunurum. O felâkın Rabbine.

Şafak vezninde "felâk", birçok mânâlara gelen derin mânâlı şaşırtıcı bir kelimedir. Türevine göre en esaslı mânâsı yarmak mefhumunu içeren bir kelime olması hasebiyle tıpkı fitrat kelimesini andırn. Aslında lâm'ın sükûnuyla "halk" vezninde yarmak, birden bere çatlatıp ayırmak veya pörtötmek demek olan felk masdanndan meflûk mânâsına sıfat-ı müsebbehe olduğuna göre infilâk ettirilmiş, çatlatılıp yanılarak belirtilmiş demek olacağından ilk bakışta yank, yahut çatlak diye tercemesi hatıra gelir. Fakat böyle yank yahu çatlak mânâsına lâm'ın fethiyle değil, tıpkı meşukûk mânâsına şakk gibi mastandna olduğu gibi lâm'ın sükûnuyla felk kullanılır. Çoğulunda da şukûk gibi fülûk deniliyor. Meselâ ayâğında yank, çatlak var denecek yerde deniliyor ki, bu fark, ferc lâfzı ile ferc lâfzı arasındakî farka benzer. Yani fetha ile felâk sade çatlağın, çatlayışın kendisinden ibaret değil, daha çok ondan belirlip inkîşaf ederek meydana gelen neticenin vasfı demek olur. Mesela bir çekirdeği çatlatmak bir felk, çatlaması bir infilâk, bir infitâr, o çatlayış bir fitrat, onda iki taraflı meydana gelen durum bir çatlak, bir felk, bir şaktır. Onun bir tarafı bir filk, bir şaktır. O çatlağın iki şıkkı arasından netice olarak pörtleyip beliren, inkîşâf eden ve genişleyen tomurcuk, yaprak veya su veya ışıık, panlıt, aıklık veya herhangi bir mahlûk, (fetha ile) felâk demektir. Bu mânâ ildir ki, "Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır. (O), ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O halde nasıl (ona inanmaktan) çeviliyorsunuz? Karanlığı yapıp sabahı ortaya çıkaran O'dur." (En'âm, 6/95) buyurulmuştur. vâsfindan da açıkça anlaşılan budur. O felâkın fâilîki: yapıp yaratıcısı, ölüden dirî, diriden ölü çıkancı ve karanlığı yapıp sabahı açıcı ve bu şekilde yokluktan kıanlarıak doğup doğuran halkı, birbirinden üreterek terbiye ede ede, ihtiyaçlarını vere vere kabiliyetlerine göre yetiştirip sonlarına erdiren ve kendini "tek", "her şey kendine muhtaç", "doğurmamış" "doğurulmamış", "hiçbir şey ona denk değildir" diye ifade edilen yaratıcısı ve terbiyecisi demek olur.

Bir de falk maddesinde yarmak, yanlmak mânâsından başka bir sûrat ve şaşmaya değer bir güzelli ve bir baskı ve şiddet mânâsı da bulunur. Onun için hızından insanları şaşırtacak derecede aşın ve süratle koşmaya tefellük denildiği gibi, şaşırtıcı ve güzel bir şey keşfetmeye iflâk veya iftilâk ve şaşırtıcı mefhumlar, güzel ve nâdir mânâlar bulan yüksek şâire müflik, şaşırtıcı iş fık ve felik, müsibet ve belâyâ felika ve müflika denilir. İşte bu mânâlarla ilgili bulunan bu felk maddesinden felâk lâfzının lûğatta isim olarak geleceği üzere birçok mânâları beyân olunuyor:

1- Adem (yokluk) denilip çıkan halk, yani genelde bütün mahlûkât ve özellikle dağlardan pınarlar, buluttan yağmurlar, yerden tohumdan bitkiler, sulb (döl)lerden nesiller, rahimlerden evlatlar gibi bir asıldan ayrılp çıkan yaratıklar, doğanlar, bu mânâda felak mahluk ve meftur anlamdaşı gibi olarak iki mânâsıyla Samed'e karşılık ve onunla mütezâyyif olur. Yani Samed'in eksiksizliğine karşılık bu eksikli ve ona muhtaç olur. İfazeti de bunu belirtir.

2- Örfte, özellikle sabaha, yani sütun şeklinde uzamış olan aydınlığa veya sabah yeri aşıp açılmaktan ibaret olan şafağa denir. Bu bizim Türkçe'de Tan dediğimizizin aynı demektir. Tanlamak: Şaşmak: Şeyin birdenbire suura çarpan yumuşaklık veya şiddetinden acı veya tatlı bir itiba ile belirleyip hayran olmak mânâsına geldiğine göre bunda da felk gibi bir tuhaflık mânâsı vardır ki, şafak atmak deyimiyile ifade olunur. Bu mânâca felak karşılığında karanlık demek olan gasak zikrolunur.

3- İki tepe arasındaki alçak, oturaklı, düz yere denir ve çoğulunda fülkan gelir.

4- Zindanın suçluların ayaklarına vurulan ve miktara da denilen tomruğa denilir ki bizim falaka deyimimiz bunun süt anlamdaşıdır.

5- Çanak dibinde kalan süt kalıntısına denir.

6- Ekişiyip kesilmiş süte denilir.

7- Cehennemini veya cehennemde bir kuyunun ismi olduğu da nakledilmiştir.

Ragib der ki: sabahtr; (Neml, 27/61) kavlinde zikrolunan "enhâr" da denildi. Allah' Teâlâ'nın Hz. Mûsa'ya bildirip onunla denizi yardığı kelimedir de denildi.

İbnü Cerir, birincisi cehennemde bir dere veya cehennemde bir kuyu veya cehennem; ikincisi, sabah; üçüncüsü, halk olmak üzere İbnü Abbas ve diğerlerinden üç rivayet kaydettikten sonra der ki: Allah Teâlâ Resulüne demekle emretmiştir. Arap kelimâında felâk işe sabah felâkıdır. denilir. Ve caiz ki cehennemde felâk isminde bir zindan da vardır. Böyle olunca da Allah Teâlâ sözüyle felâk denilenin sade bazısını irâde buyurduğuna bir delâlet koymadığı ve Allah Teâlâ yarattığı her şeyin Rabbi olduğu için bununla felâk ismi alan her şeyin murad olunması vacib olur." Bundan dolayı birçok tefsirci daha genel mânâsı olan halk ile tefsirini tercih etmişler, İbnü Münzir ile İbnü Ebi Hâtîm de bunu İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdir. İbnü Sina da felâk vücud nuruyla yanlışmış adam (yokluk) karanlığıdır demekle bu mânâ üzere yürümüştür. Bununla beraber Cabir b. Abdillâh, İbnü Zeyd, Mücahid, Katade ve İbnü Cübeyr'den rivayet olduğu üzere tefsircilerin pek çoğu örfte en yaygın olan sabah mânâsıyla tefsiri, zahir

(açık) görmüşlerdir. Buna göre "Rabbi'l-felâk", sabahın Rabbi, yani tanın tannısı demek gibi olur. Bu şekilde felâk, karanlık arkasında nûr, darklıktan sonra genişlik, kapalılıktan sonra açılış mânâlarına işaret edici olmak dolayısıyla yazın, yani sığınmanın ona muzaf olan Rab ismine taalluk ettirilmesinde buna sığınanın sakındığı şerden kurtarılp korunacağına işaret eden bir kerîm vaadi ve parlak bir kudret misalini hatırlatarak ümit ve rıcasını kuvvetlendirme ve Rablîk hükmüne itaatla ona sığınma ve dahil olmadak çok ciddiye ve özene teşvik vardır. Bir de denilmiştir ki, özellikle felâkın zikrı, onun kıyamet gününden bir örnek olması dolayısıyladır. O halde evler, kabirler gibi, uyuklar ölümün kardeşi, sabahleyin evlerinden çıkanların kimi neşe ve sevinç içinde ve kimi borç ve ihtiyaç ile alacaklıların baskısı veyahut kulları başına gelmekte bulunan diğer haller ile gamlar ve neşeler içinde bulunması itibarıyla ba's (öldükten sonra dirilme) ve âhiRET halini en çok andıran bir örnek olur.

Kâdî tefsirinde der ki: "Burada ismi, diğer isimlerden, yani felaka izafeti caiz olan diğer Allah isimlerinin hepsinden çok yerindedir. Çünkü zararlardan kurtarmak terbiyedir." Bu açıklama, felâkın genellenmesi mânâsına göre zâhirdir. Çünkü sığınana da, kendisine sığınılana da samildir. Yani hem sığınan, hem de sakınlan halkın Rabbidir, âlemlerin Rabbidir. Sabah mânâsına tahsis edildiği şekilde de, onun halleri değiştiren, tavırları başkalaştıran ve böylece gamları ve kederleri çok edecek olan kâdir oduğuna işaret eder.

İbnü Sina söylediğimiz gibi felâkî, varlığın nûru ile yanlışmış olan yokluk karanlığına hâmederek daha genel mânâyı aldktan sonra demistir ki: Burada Rab ismini zikretmede ilmin gereklerinden bir lâtif sır vardır. Şöyle ki: Kul, köle, hallerinin hiç bir şeyinde Rab'dan müstaâzî olamaz. Nitekim küçücük çocuğun köle olduğu müddette halinde bu müşahede olunur. Mümkün olan mahiyet bile ilk başlangıcın dağılmasından müstaâzîni olamadığı için buna işaret olmak üzere Rab ismi zikrolunmuştur. Burada gizli ilimlerden diğer bir işaret daha vardır ki o da şudur: Avz ve iyâz lugaette başkasına sığınmaktan ibaretir. Başkasına yalnız sığınma ile emrolunup da ondan Rab ile tabir olununca, bu delâlet eder ki: Maksad hâsıl olmazsa onun olmaması, o kendisine sığınılan bol bol hayır vericiye ait bir işten dolayı değil, mümkün olana ait bir işten dolaydır. Zira şu kesindir ki: Olgunluklardan ve başkasından hiç bir şeyde ilk başlangıç (mebde-i evvel) olan Allah tarafından cimrilik yoktur O, Samed'dir, ondan hepsi meydana geliridir, yetenekli olanın kabulü cihetini ona sarfetmesine bağlıdır. İşte "Zamanınızın günlerinde Rabbinizin rahmetinden nefhalar: esen hoş esintiler vardır. Uyanın, kendinizi onlara arzedin." hadis-i şerifindeki nebevî işaret ile murad edilen budur. Allah'ın lûtfünün hoş esintilerinin dâimi ve bozulukluğun, ancak istidadı olandan olduğuna beyan buyurmuştur."

İbnü Merduye ve Deylemî, Abdullah b. Amr b. Â'stan şöyle rivayet etmişlerdir. Demistir ki: İlahî sözünden Resulullah'a sordum, o buyurdu: "Cehennemde bir zindandır, onda zorbalar, kibirîiler hapsolunur ve cehennem ondan Allah'a sığınır." Yine İbnü Merduye Amr b. Anbes'e'den de şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v.) bizimle namaz kıldı süresini okundu, sonra: "Ey İbnü Anbesi bilmişlerin felâk nedir?" buyurdu. "Allah ve Resulü daha iyi bilir", dedim. Buyurdu ki: "Cehennemde bir kuyudur. O kızıştıldığı zaman cehennem kızışır, Âdem oğlu cehennemden incindiği gibi cehennem de o kuyudan incinir." İbnü Cerir ve İbnü Ebi Hâtîm, Kâ'b'dan da şöyle rivayet etmişlerdir: "Felâk, cehennemde bir evdir. O açıldığı zaman ateş ehli onun sıcaklığının şiddetinden bağırılır." Kelbî'den de: "Felâk, cehennemde bir vâdirdir." diye rivayet edilmiş ve cehennemnin kendisidir de denilmiştir.

Keşşâf'ın beyanına göre bu mânâ, engin arza felâk denilmesinden alınmıştır, bunun çoğulu fülkân gelir, halek ve hulkân gibi. Bu şekilde Rabb kelimesinin buna izafette zikrı, azabın en büyüğüne işaret ile ondan sığınana kurtuluşun vaadini içerir. Sabah mânâsına olduğu zaman ümide zafer vaadini ifade ettiği gibi, bunda da en büyük tehlikeden kurtarmayı ve korumayı vaad var demek olur. Bazı Ashab-ı Kırardan rivayet edilmiştir ki: Şam'a gelip de zimmet ehlinin dünya geçimindeki genişlik ve refahlarını gördüğü zaman "Hiç önem vermem, değil mi ki arkanlarında o felâk var?" demiş ve Kâ'b'dan rivâyet edilen mânâyı işaret etmiştir. Alûsî der ki: "Felâk'ın bu üç mânâsından bana göre tercihe değer birinci daha genel mânâsıdır ki, icad nuruyla yanlış olan bütün mümkün varlıklara ve özellikle dağlardan gözeler, bulutlardan yağmurlar, yerden bitkiler, rahimlerden çocuklar gibi bir asıldan doğup çıkan bütün yaratıkları içine alır." Bu şekilde felâk, Samed'in zıddı ve "Rabbi'l-felâk" (felâkın Rabbi), "Rabbi'l-halk" (halkın Rabbi), yahut "Rabbi'l-fitrat" (fitratın Rabbi) demek gibi olur. Bunun da önceki süreye münâsebeti, yani doğmaktan, doğurmaktan, değişim ve yok olmaktan, ortak ve benzerden uzak olan yaratıcının karşısında onun yalnız yaratma ve icadıyla yaratılarak doğup doğuran ve aslında yok olucu ve fânî olan yaratıkların hükmünü ve ona ihtiyacı beyan olduğu da açıktır. Bundan dolayı meâlide "sığınımın Rabbine o fitratın, şerinden bütün hilkatın" diye tercüme etmek acizane fikrime lâfzan ve mânen münasip gelmiştir. Fakat İbnü Cerir'in dediği gibi lûgat bakımından ve şer'an mahluk denilenin hepsinin "Kendisine felâk denilen şeyler." mânâsıyla sarahate dahil olmasında ve aynı lafzın mahfuz tutulmasında zikrolunan faydalarla beraber daha çok ince ve daha fazla bir şümûl bulunmaması hasebiyle şöyle demek daha terchie değer göründü: "Sığınımın Rabbine o felâkın."

2. Yarattığının şerinden.

Yani o Rabb'in yarattığı bütün halkın: herhangi olursa olsun şer şanından olan yaratıkların hepsinin şerinden ki, maddî ve manevî, dünya ve ahirette ilgili, objektif ve subektif, tabii ve ihtiyarî her türlü şerri içine alır. Şu halde insan ve cin ile bütün şeytanların şerinden, ırtıcı hayvanlar, böcekler, haşereler ve mikroplan şerrine, zehirler ve ateşin şerrine, günahlann ve hevânın şerrine, nefsin şerrine, amelin şerrine varncaya kadar yaratık denilebilen herhangi bir şeyin, şer ve zarar olabilecek herhangi bir kötülüğüñu muhtevası içine alır. Şu kadar ki kastedilenin, genellikle birbirine karşı olan şerler değil, sığınana karşı olan şerler olduğu açıktır. İbnü Sina gibi bazıları burada sığınan insana mahsus nefsin kendisine sığınılan olmaması gerekeceğini ve bundan dolayı yarattığı şeylerden kastedilen O'ndan başkası olan cisimler ve varlıklar olmas gerekeceğini söylemiş ve insan ruhunun dünyadan olmasından dolayı halk demek olan mâhalak (yaratık)da dahil olmayacağı kanaatine sahip olmuş ise de, doğrusu ruh da mahlûktur, sığınanın kendisi de mâhalak (yaratık)da dahildir. Onun için sığınılan şer ona sade dışından zorlayıcı olarak gelecek olan objektif (âfâkî) şerden ibaret olmayıp "Sana gelen her kötülük de kendindendir." (Nisâ, 4/79) hükmünce tabii işe vaskı veya içate olarak seçme ve benimsemeyle kendî nefsinden gelen objektif (enfûsî) şerri de içine alması gerekir. "Senin en yaman düşmanın iki yanın arasındakî nefsidir." hadis-i şerifinde de buna işaret olunmuştur. Bu yüzden bu iki âyet, bu iki süre toplamının bütün mefhumunu içine almaktadır. Bundan sonrası ise bunun içine yerleştirilmiş olan kısımlar içinde çok vâki olmasından dolayı sığınmaya en çok ihtiyaç duyulan bazı kısımları tayin ederek dıştan içe doğru açıklama ve tafsil olup bu şekilde bu sürede daha çok âfâkî (objektif, nesnel) olanlar hatırlatılarak buyuruluyor ki:

3. Ve bir gâsikın şerinden vukubu sıra, yani girip daldığı, yahut bastığı veya battığı zaman.

Gâsik kelimesi de bir çok mânâ ile tefsir edilmiş geniş anlamlı bir kelimedir. Bunun masdan olan "ğasak" veya "ğusuk" veya "ğasekan" lugatta şiddetli karanlık, dolgunluk, akmak, dökölmek, soğukluk ve kokarlık mânâlarıyla ilgilidir. Hepsinin esası da (imtîlâ) dolmak veya (seyelân) akmak yahut (insılab) dökölmek mânâlarından birisi olduğu beyan olunuyor. Gecenin karanlığı hücum edip dolarak çok karanlık olmasına masdar olarak "ğasak" ve "ğasakan" ve "ğusuk" denildiği gibi ilk koyu karanlığa da isim olarak "ğasak" denilir. Bu yüzden "gasak", "felâk"a karşılık getirilir de "ğasaktan felâka kadar" denilir ki, gecenin karamasından sabahın aydınlığa kadar demektir. Buğday içinde bulunan karacaya da "ğasak" denilir. Gözün dumanlanıp seçimsiz olmasına veya yağışp sulanmasına yani iki şekilde de göz karamasına "ğusuk" ve "ğasakan" denilir. Aynı şekilde yaradan san su akmasına ve buluttan yağmur çiselemesine ve memeden süt dökölmesine ve her hangi bir şeyin mutlaka akmak suretiyle dökölmesine de "ğasakan"

tabir edilir. İlelelmeyecek derecede gayet soğuk ve fena kokulu içki veya suya "ğaskak" ve "ğaskak" denilir.Nitekim "Yalnız kaynar su ve irin (içerler)." (Nebe, 78/25) bundandır. Kamsu müterciminin beyanına göre Türkçe'de de soğuk kokmuş veya "ğaskak" denilmiştir. Bundan dolayı Cevlaklı bunun Türkçe iken Arapça'lastırılmış olduğunu zannetmiş ise de tersi daha açık görüldüğünden adı geçen mütercim bunu razı olmamış, "garib" demiştir. Bununla beraber biz Türkçe soğuk kokmuş su mânâsına "ğaskak" da bilmiyoruz. Ancak lâfzı bir benzerlikten bahsedecek olursak Arapça "ğaskak" lafzının Türkçe'deki "kasık" lafzını ve dolayısıyla şehvet kuvveti mânâsını andırabileceği söylenebilir. Çünkü şehvet, serinden sakınılmaya gereken şeylerin başında gelir.

Şimdi bu açıklamadan anlaşılır ki, ğasık asıl türevine göre "ğasak yapan" veya "ğasakan eden" veya ğasaklı mânâsına ismi fâil olmakla; dolan, kararan, karanlık eden, akan, dökülen, olmuş, pusan, soğuk olan mânâlarına vasıf olarak kullanılması lügat bakımından doğru olur. Buradaki maksadın ne olduğu hakkında da çeşitli tefsirler yapılmıştır. Fakat bunları söylemeden önce "vekab"ın mânâsını da izah edelim:

"Vekab"ın masdarı "vakb" ve "vukub" gelir. Bunun aslı "vakbe" gibi olmalıdır. Kayalardeki yaratılıştan çukurlara ve bazı yalçın kayalarla bir iki adam boyu derinliğindeki kuyu tarzında oyuklara ve atın gözü üstündeki çukurlara ve insanın bedeninde göz ve omuz çukurları gibi çukurlara, çarşkın ve makarının iç çeken deliklerine ve alık yani ahmak ve alçak kimseye vakb denildiği gibi, masdar olarak vakb, vukub da çukura girmek olup sonra mutlaka girmek ve kaybolmak, gelmek, dönüp yönelmek ve kararlık girmek yani kararlık basmak, güneş batmak, ya tutulmak yani husuf (tutulma) ya girmek, yahut mihak (Arabi ayın son üç günü) ya girmek mânâlarında kullanılmıştır. Onun için burada da "ğâsik" a verilen mânâyâ göre düşünülmesi gerekir ki, giriş mânâsı hepsinde yeterli olabileceği için çoğunlukla bununla tefsir etmişlerdir. O halde "ğâsik" a verilen mânâlara gelelim:

1- Ğasak, imtilâ (dolmak) ve karanlık mânâsında meşhur olduğu için önce bundan dolgun ve karanlık mânâsı açıktır. Bundan da felâk karşılığında gece mânâsı açık olduğundan dolayı; felâka sabah mânâsı veren pek çok tefsirci bunu gece ile, vukubu da gece karanlığının herşeyi girip barmasıyla tefsir etmişler ki gibi, "karanlığı bastığı zaman bir gecenin şerrinden" demek olur. Bu şekilde şerrin geceye nisbeti, meydana gelişine zarf olması hasibiyle münâsebeti olan bir şey ise inadı kabilindendir ki, "gündüzün oruçlu" gibi mecazi inasad olup, geceyiñ vâkı olan şerden demektir. Karanlığının barmasıyla zamaniyla kayıtlanması da şerrin o zaman yayılmaya başlaması ve bundan dolayı şerrin kaplamadığı once istiaze (sığınma) ile korunmanın temini en lüzumlu şey olması nüktesine dayanmaktadır. Ğasık-ın böyle gece ile ve vukubun karanlığıñ girişi ile tefsirinin İbnü Cerir ve İbnü Münzir, İbnü Abbas ve Mücahid'den; İbnü Ebî Hâtim, Dahhâk'den rivayet etmişler, aynı şekilde Hasen'den de rivayet olunmuştur. Zeccâc da buna kâni olmuş, ancak Ğasıkı, soğuk mânâsına olarak geceye yorumlamış, gece gündüzden soğuk olduğu için ona Ğasık denildiğini söylemiştir. Ragib, Ğasakın şiddetli karanlık, Ğasakın gece mânâsına olduğunu söylemiş ve demiştir ki: Ğasikin şerrî, tank gibi yanı gece ansızın gelip çatan anza veya hayalet gibi geceyiñ olan belâ ve musibetten ibarettir. Zemahşerî de gece gasakının (karanlığının) aslının gözün yaşla, yarının kanla dolması gibi dolmak mânâsına gasktan yanı karanlığın yoğunlaşmasından olduğunu söylemiştir.

2- Gâsik ayta, vukub da ay tutulma veya ay sonundaki üç gün ile tefsir edilmiş ve buna dair bir hadis-i şerif de rivayet edilmiştir. İmam Ahmed, Tirmizi, Hakim ve da. başkaları Hz. Aîse'den şöyle rivayet etmişlerdir: Demistir ki: Bir gün Resulullah (s.a.v.) Ay'a bakti da: "Ey Aîse! Bunun serinden Allah'a sığın çünkü bu o, karanalığı çöktüğü zaman geceder." buyurdu. Tirmizi demistir ki, bu hadis, hasen sahihtir. Aîsü, "Bunun doğruluğunu kabul edenin diğeri bir tefsire dönmemesi gerekir." demiş ise de, buna tahsisin lüzumunu men etmekle cevap verilebilir. Zira Ay'ın gâsik olmasının doğruluğu kabul olursa da, lâfzın zâhir olan mutlaklığının tek bir haber ile tahsisi caiz görülmeyip cümlesinde insan olmanın tarifi tahsisle yorumlanmayarak tevil de diğeri deliller ile sahih olur. Ay'a gâsik denilmesinin sebebine gelince bunda da bir kaç ihtimal vardır:

a- Bedir (dolunay) halinde nûr ile dolgunluğu itibarıyla. Bu şekilde vukub (karanlığın çökmesi) hüsf (ay tutulması) a dahil olup kararmasıdır.

b- Seyir ve hareketinde, burçları katetmesinde sür'atı itibariyledir ki ğask seyelân (akma)dan cereyana istiâre edilmiş olur.

c- Güneş'in ışığından istifade edilmiş olup hacmi, haddi zatında karanlık olması itibarıyla. Bu iki vecihle vukubu ayın sonunda mihak (son üç gün) a gerekce kaybolmalıdır. Münecimler ay tutulması ve ayın son üç gününü uğursuz sayarlar. Büyücüler de hastalık bırakan sihir ile o zaman meşgul olurlar. Nüzul sebebi sihir olduğuna göre de bu münasipati denilmiştir. Yani "şerr"nin mânâsı Ay'ın kendisinde bir şerrî olmasından değil, o zaman sihir yapanların sihir ile uğraşmaları hasebiyle bu yüzden şerre sebep olması demek olup, şerrin Ay'a nispeti onunla ilgili olmasının mânâsına söylenmiştir. Lakin şerrin bu şekilde tahsis edilerek tefsiri münecimlerin, büyücülerin kanaatlarına göre bir çeşit doğu yummayı, müsamahayı içereceğinden dolayı; münasib olmadığı gibi, bundan sonraki âyetten fazla bir mânâyı da ifade etmez olmas. "Güneş ve Ay Allah'ın âlâmetlerinden birer âlâmettirler. Bunlar kimsenin ne ölümlü, ne de hayatı için tutulmaz." hadisi şerifiyle anlatılmış olan şeriat koyucusunun maksadına aykırı ve onunla iptal edilen cahiliyye kanaatlarını bir çeşit kabullenmeyi teşvikten uzak kalmaz. Doğrusu Ay'ın tutulması veya son üç gününde şerrinin mânâsı da ışığın kaybolmasıyla karanlığın baskınmadaki şer demek olacağından, bu da birinci mânâyı dönmüş olur. Çünkü mehtap gecelerinde gecenin karanlığının yoğun oluşu, yani karanlığın baskması mânâsı tahakkuk etmez. "Onu takip ettiği zaman Ay'a andolsun." (Şems, 91/2) hükmü geçerli olur. Bundan dolayı Ay'ın vukubu, sadece tutulması veya mihak (ayın son üç günü)ndan ibaret olmayıp batışını da içirir ve dolunay halindeki ayın batışını sabah takip edeceği için bunda gecenin karama zamanı tahakkuk etmez. Onun için Ay'ın karaması, daha çok tutulma veya ayın son üç geçesiyle tefsir olunmuştur. Şu halde Hz. Aîşe hadisinin mânâsı da mehtap gecelerinin ğâsik (karanlık) olmadığı, gecenin karanlık olmasının, Ay'ın tutulma zamanına tahsis olduğunu izah etmek bakımından ğâsıkın gece veya karanlık mânâsına bir tefsir demek olur ve bu şekilde tahsisin mânâsını da tevile hacet olmaksızın hadis sahih olur.

3- İbnü Ebi Hâtim'in İbnü Şihab'dan rivayetine göre battığı zaman güneştir. Şu halde karanlığının barması, batışı demek olmakla, bundan akşam şafakı kayboluncaya kadar olan tamamıyla batışı düşündülünce gece karanlığının girdiği zaman demek olacağından dolayı, bunun da yine birinci mânâyı bir izah olduğu anlaşılır.

4- Ğâsik, Süreyya yıldızı ve karanlığa gömülmesidir, diye tefsir edilmiştir. İbnü Cerir'in, İbnü Vehh'den rivayet ettiğine göre İbnü Zeyd demiştir ki: "Araplar, Ğâsik Süreyya'nın batmasını, derlerdi ve onun batışı sırasında hastalıklar ve tûn çok olur ve doğuşu sırasında kalkardı." İbnü Cerir der ki: "Bu görüşü kabul edenler için Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiş bir eserden bir illet de vardır." Ebu Hüreyre'den Hz. Peygamber'e merfûan şöyle rivayet edilmiştir: en-Necmî'l-Ğâsik "karamıs yıldız" buyurdu, demiştir. Ve bilinmektedir ki en-Necm, Süreyya demektir. Bundan başka Nem Süresi'nde de geçtiği gibi "Süreyya doğunca, âfet kalkar." diye de bir hadis-i şerif rivayet ediliyor. Rivayetlerin başızında "Arab yannadısından" kaydı da vardır. Âlûsi der ki: Çâmî'u's-Sağîr'in Menâvî Şerh-i Kebîr'inde diğer rivayetler de vardır, müracaat edilebilir. Bununla beraber bu şekilde de mânâ, Süreyyâ'nın dahi bulunmadığı karanlık gecelerin şerri mânâsına dönüştürülebilir.

5- "Keşşâf" sahibi der ki: Öâsik ile kara yârin, ve sokması kastedilmiş olması da câizdir.

6- Kâmus sahibinin "vakb" maddesinde bir nakline göre ââsik, ihtiras ile dolup kabaran kasık; vukubu da saldıñı meâlinde de bir mânâ söylenmiştir. Bu iki mânâ güvenilir görülmezse de, yılan sâkınıması lazım gelen en zararı dâşmanlardan olmaktadır. ömek olduğu gibi, şehvet ve hirs da en büyük şerhlerin kaynağı olduğu düşünölünse, bunlardan sâkınımayı hatırlatmaktaki faydasının öñemi de inkâr olunamaz. Ancak Kâmus mütercimi lugat âçıklamasına hizmet etmiş olmak için bunun ifadesinde açığa gitmiş, setr-i avrete uymanın lüzumunu hissetmemiş gibi rahat hareket etmiştir. Bundan dolayı Alûsi der ki: Fırızâbâdî Kâmus'ta "vakb" maddesinde bir görüş zikretmiş ve onu Gazâlî

ve daha başkasının İbnü Abbas'dan hikâye ettiğini sanmışlardır. Onun nisbeti sahih olduğunu sanmam. Çünkü görüşler arasında bir avret olduğu açıktır."

7- Razi'nin, "bazi âñflerden iştittim" diye naklettiği mânâdır. Bu iki sûrede yaratıkların mertebelerinin açıldığını ve şerhin cisimleri ve cisimler âleminde vâkı olduğunu söyleyerek denmiştir ki: Cisimler ya esîr (bütün evreni kaplayan, ağırlığı olmayan, işi ve işiği ileten cevher) cisimler veya unsûr cisimlerdir. Esîr cisimler "Rahmân'ın yaratmasında bir ayrılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?" (Mülk, 67/3) buyurulduğu üzere düzensizlik ve bozukluktan uzak, hep hayırlıdır. Unsûr (ağırlığı olan) cisimler ise oluşabilen ve bozulup değişebilen cisimlerdir. Ya cansız varlık veya bitki veya hayvandır. Cansız varlıklar, nefsânî kuvvetlerin hepsinden uzaktır. Onun için bunlarda zulmet sıfı kanarlık olup, ışıklar tamamen yok olmuştur. "Kararılığı çoktuğu zaman gecenin şerinden." maksat budur. Bitkiler ise bitkisel gaz gücü ile, uzunluk, genişlik, derinlikte büyüyüp artarlar. Onun için bu büyüyen kuvvet sanki bu üç düğüme üfleyen üfürüktüür. Hayvana gelince: Hayvansal güc, görünen ve görünmeyen duygular, şehvet ve öfkedir. Bunların hepsi de insan ruhunu gayb âlemine bağlanmaktan ve Allah Teâlâ'nın kudsi celâli ile meşgul olmanın alıkor. "Hased ettiği zaman hasadının şerinden." âyetinden murad da budur.

Bu mertebeden sonra süfiliklerden ancak insanî nefis kalır. Onun için bu sûre kesilip insanî nefsin ilerlemeye mertebelerinin dereceleri de bundan sonra Nâs Sûresi'nde zikrolunmuştur. Görülüyor ki bunda şâsik, karanlık, karaltı mânâsına olarak unsûrî cisimlerden hiç gelişmeyen ve hayvansal kuvveti yani uzvu bulunmayan herhangi bir cansız cisme yüklenilmiştir ki, halis karanlık dediği bizim sırf durgunluk özelliği ile düşündüğünüzü tabiattır. Vukubu da mekândaki vaziyeti veya varolmaktan yokuşağı girişidir. İbnü Sina da bu mânâ üzerinde yürümüş, fakat şâsikî sırf cansız cisme, madene tahsis etmemiş, hayvansal güç ile tefsir etmiştir ve demiştir ki: Hayvansal güç bir zulmet-i şâsikâna emmükteddirdir, yani bulanık bir kara kuvvettir ki, sığınmış olan düşünen nefsin tersinedir. Çünkü düşünen nefis cevherinde temiz, saf, bulanık madde ve ilişkilerinden uzak, bütün suretler ve hakikatleri kabul edici bir fitratta yaratılmıştır o ancak hayvanlıktan kirlenir.

Bizim fikrimizce âyetlerin daha genelden daha özele doğru gidisine göre bunu ne sadece cansız cisim kısmına, ne de hayvansal güce tahsis etmeyip bitkileri ve hayvanları içine alacak şekilde mutlak unsuru cisim diye almak, sonra bitkisel güç, sonra da hayvansal güç yahut şehvet ve öfkeyi tahsis etmek daha uygun olur. Bu şekilde âşâsın şerri, asıl özelliği durgunluk iken üzerinde Rab'lik hükmü ile var olma ve yok olma cereyan eden ve felâka karşı karartılar teşkil eden karanlık madde âleminin var olma ve bozulma halindeki bütün şerhleri içereceği için, insanın karşısında yer alarak üzerine dâlan cismânî her hangi bir kara kuvvetin veya hayaletin âfetine işaret edeceği gibi, vukub çukura girmek demek olması itibıyla sonunda kabre girmeye mahkum olan fâri bedeninin, cismânî tabiatın düşkünlük ve yok olma zamanındaki şerhinden ve kötü sonuçtan sığınmayı da ifade etmiş olur.

8- Zikredilen mânâlardan her birini bir misâl ile izah kabilinden olarak âşik, beşeriyete âzû olan ve muradına engel olan elem ve ızdırabına sebep olabilen her hangi bir kara musibet demek olduğu da söylenmiştir ki, insanın vicdanına her hangi bir karânlık koyabilen kara şey demek olur. Zira maddî veya manevî şer ve zarar, gam ve keder, karânlık ve karâlık ile nitelenir. Bu takdirde vukubuh, hücumu demektir. Yukarıda izah ettiğimiz vehile gece ile açıklamanın sonucu da Ragib'in "tank gibi her gelip çatan musibet" diyerek işaret ettiği üzere bu mânâyâ dönüştürülebilir. Hakikatte İbnü Cerir de gece, Süreyya, Kamer (Ay) rivayetlerini kaydettikten sonra demiştir ki: "Bence görüşlerin doğruya en yakın olanı şöyle demektir: "Allah Teâlâ Peygamberine âşikânî şerrinden Allah'a sığınmasını emretmiştir. Âşik ise karânlık olanı, gece karardığı zaman denilir. de karânlığın girdiği zaman demektir. Katade nin mânâsında "gitti" derti. Gece, karânlığa girdiği zaman âşıktır. en-Necm (yıldız) battığı zaman âşıktır. Ay da vukubunda âşıktır. Allah Teâlâ bunların hiç birini tahsis etmemiş, genelleştirmiştir. O halde âşik denilebilenin her birinin de vukubu zamanındakî şerrinden sığınma ile emrolunmuştur."

4. Ve o düşümlere üfleyicilerin serinden. Yani iplere, ipliklere, düğdüklere düşümlere, yahut gönüllerde düşümlü azimler, inançlar, tutkunlara içine üfleyen, yahut öyle düşümler içinde anlaşılmaz kapalı bir halde olarak üfürükçülükle afsun yapan büyük nefeslerin, yahut kanıların, yahut toplumların serinden. "Nefs etmek", bizim "nefes etmek" dediğimiz üflemektir ki, biraz tükürüklü, veya tükürüksüz olarak üfürür gibi yapmaktır. Keşşaf sahibi tükürükle üflemektir, demiş. Levâmi' sahibi de üfürmeye benzer, tükürüksüz olarak rüküde (okuyup üflemek) yapılır. Tükürükle olursa tefl, yani "tüh tüh" diye tühlemek tabir olunur demistir.

İbnü Kayyım de: Büyüçüler sihir yaptıkları zaman fillerinin tesirine çirkin nefeslerinin bazı kısımları kanşan bir nefese yardım dilerirler, diye nakletmiş, Alûsı bundan dolayı Keşşâf sahibinin dediğine daha doğru demiştir. Gerçekten Ragıb da der ki: Nefs, tükürük fırlatmaktır ve bu tühlemekten daha azdır. Afsuncunun ve sihirbazın nefsi de düğümler içine üflemesidir. "Düğümlere üfleyicilerin serrenden" buyurulmuştur." Yılan zehir nefesder" denilmesi de bundandır. Üfürüntü, "Göğüs darlığı olan elbette üfüler" diye de bir mesel vardır. Lâkin Nihâye'de, nefhe (üfürmeye) benzer ve tühlemekten daha azdır. Çünkü tefl her halde tükürükten bir şey kanşamadan olmaz. demesinden anlaşılır nefeste tükürk şart değildir. Kamus sahibi de: "Boyle nefis (üflemek), nefh (üfürme) gibidir ve tühlemekten daha azdır." demiş ve mütercimi bunu şöyle izah etmiştir: Tefl (tükürmek) mânâsından daha az üfürmektir ki, buna üflemek denilir. Üfürükçülerin üflemesi gibi tükürüksüz olur ve tefl azca tükürük ile "tuf tuf" diye üfürmektir ki tühlemek denilir. Yalancılık kısmından olan şiir ve gazellere söylenir. Büyüçü kadınlara denilir ki, ipi düğümleyip ona afsunlu üfledikleri içindir. Müellifin üfürükçü kadınlı ile tefsi nûfus, yahut nîsâ (kadınlar) itibarna dayanır. Zira cadılığın peç çoğu kadınlann işidir. Demek olur ki "nefs" in esasında biraz tükürük fırlatmak olsa bile nefh gibi tükürüksüz sade nefes etmekle de olur. Nitekim dilimizde nefes edici, okuyucu, üfürükçü denilen rukyecilerde bilinen tükürüksüz üflemektir. Fakat zarar vermek için sihir yapan çok büyüçülerde yılanın dışından zehirli fışkırtması gibi tükürük savurtmak da âdet olduğu anlaşılır. Bununla beraber hava, rûzgâr, nefes üfürmek demek olan nefh, ruh nefheylemek tâbirinde olduğu üzere kan vermez, hayat ve ilim başlangıcı olan ruhu feyizlendirmek mânâsına kullanıldığı gibi "Rûhu'l-kudûs kalbine nefes eyledi." hadis-i şerifinde vârid olduğu üzere ruhun kalp ve vicdana bir mânâ, bir ilim veya söz, vahiy etmesi mânâsına da istiare yoluyla olsa bile denildiğinde de şüphe yoktur. Demek ki etmenin çirkin kısmına karşı olarak bir de kudsî kısmı vardır. Vaaz ve öğütte, öğretim ve eğitimde, ruhi tedavilerde olduğu gibi, güzel hikmetli sözler, hayırlı niyetler, kudsî mânâlar ve nefesler sarfıyla yapılan ruhi telkinler bu çeşittendir. Fakat burada bahis konusu, serrenden şignılması emrolunan çirkin nefesler olduğu, bunda da bilinen sihirbaz erkek ve kadınları zehire benzeyen çirkin tükürüklü üfürükçileri ile afsunları bulunduğu için "düğümlere üfleyenler" ifadesi onun hakkında yaygınlaşmıştır.

Bunu açıklamak için "ukad"ın mânâlarını da tahlil etmek lazım gelir. , 'nin zarfı veya zarf-ı müstakar olarak onların halidir. kelimesi, malûmdur ki, "ukde" nin çoğuludur. Ukde, bir şeyin uçlarını derleyip birbirine sıkı tutturmak, yani düğüm bağlamak, düğmek ve düğümlemek demek olan "akd" maddesinden isim olduğu için esas mânâsı, düğüm demektir.

Fakat akd, hissi ve maneviden daha genel olarak kullanıldığı için, ukde dahi akd gibi sade hissi bir düğünden ibaret olmayarak birçok mânâlara gelir. Ondan dolayı düğüm denilince normal bir ip düğümünden ibaret zannedilmemesi için Kamus'tan, Nihaye'den, Râûb'dan bazı mühim mânâlarını kaydedelim:

2- Beldeler üzerine vilâyet. Nitekim Nihâye'de der ki: Hz. Ömer hadisinde: "Şehirler üzerine vilâyet sahipleri helâk oldu." demektir. Emirler için sancak bağlanmasından

alanmıştır.

3- Vaililer için akt edilen anlaşma ki, Übey hadisinde "Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederim ki düğüm ehli helâk oldu." bu mânânadandır, yani akt edilen anlaşma demektir.

4- Sahibinin mülk olarak inandığı akar.

5- Ağacı çok ve girift yer.

6- Develer için otları yeterli otlak.

7- Bir kimsenin yeterli derecede geçimi kendisine bağlı bulunan şey.

8- Bolluk arazi.

9- Ağaç yemeye mecbur kalmış hayvanlar.

10- Herhangi bir şeyin kesin vücubu, lüzumu ki, nikâh bağı ve alış veriş sözleşmesi bundandır. Kalpedi inanca, şiddetli ilişige, azim ve kesin niyete, rey ve görüşe ukde denilmesi de buna dahildir. Nitekim Nihaye'de dua hadisinde "Senin için kalplerimizde nedâmet ukdesi vardır." nedâmetle azim akdi, demektir ki gerçek tevbedir. Yine bir hadiste "Ve elbette deveme emrederim göç eder, sonra Medine'ye gelinceye kadar onun için bir düğüm çözmem." ona gelinceye kadar azımlı bozmam demektir. Bir hadiste de "Bir adam alış veriş yapıyordu, ukdesinde zayıflık vardı." yani fikrinde ve kendi iyiliklerine bakışında demektir.

11- Kin ve öfkeye de, çoğul sigasıyla, ukad denir. "Düğümleri çözüldü", öfkesi sükûn buldu demektir.

12- Ukde, kâmişa da söylenir ve bazı yerlerin de özel ismidir. Hepsî düğüm mânâsıyla ilgili olan nice mânâlar ki, çoğunu ve hepsini belki bu âyetle düşünmek mümkün olabilir. Râgib da Müfredat'da akdın önce ipin bağlanması ve binanın bağlanması gibi kat cisimlerde kullanıldığını, sonra da ticaret akdi, ahid ve diğerleri gibi mânâ cinsinden olan şeylere isâre edildiğini söyledikten sonra der ki: Ukde, Akdolunanın ismidir, nikâhdan, yeminden ve diğerlerinden, "Bekleme süresi dolmadan nikâh bağını bağlamaya kalkmayın." (Bakara, 2/235) ve dil tutulduğunda denir. "Dilinde ukde var." demek, tutukluk, pelteklik var demektir. de "ukde"nin çoğuludur ve bu büyüç kadının bağladığıdır ki, aslı azimettendir. Onun için ona ukde denildiği gibi azimet de denilir. Bundandır ki: Büyüçüye muakkid (akt eden) denilir. Ve onun denilir, telkîh (asılanma)si tutunca kuyruğunu kısan deve; kuyruğu kıvrık teke veya köpektir. Köpeklerin çatışmasına da teşâud denilir.

Demek ki büyüç erkek ve kadının üflediği, akdettiği ukdeler, düğümlediği düğümler bu mânâlarla ilgili bir azim ve azimet düğümüdür ki, asıl uçları onların nefislerinde düğümlenmiş olup onunla diğerleri üzerinde iradelerini şeytanlıkla yürütmek isterler, bir akiddeki el sıkma kabilinden, görünüşteki ip düğümü de onun bir görünümüdür.

O azimet denilen şeyin ne olduğuna gelince: Evvela bilinen şeydir ki azim ve azimet bir işin yapılmasına kalbi bağlamaktır. Yani kalbi kesin olarak bağlamakla kastetmek ve yönelmektir. Ciddiyet ve sabır ile çalısmak ve önem vermektir diye de tarif edilir. Böyle azimle yapılması gereken büyük hayırlı işlere ve ruhsat yönü aranamayarak ıcrası istenilen çok mühim görevlere azimet, azâzim ve avâzım denilir. Büyücünün ukdesinde esas olan, şer ve şeytanlığa taalluk eden bir kalbin akdî ile takip olunur bir azimettir ki, Rağib bunu şöyle tarif etmiştir: "O azimet bir sığındırma afsûnudur ki, sanki sen onunla şeytanın üzerine sende iradesini yerine getirmesine bir akid yapmışsın, onu bağlayıp düğümlemişsin gibi tasavvur olunur."

Bu açıklamalardan sonra şu sonuca gelmiş oluyoruz ki, ukdeler, tükürüklü veya tükürüksüz üflemek ukdenin hissî ve mânevî tasavvur olunabilen her mânâsına göre onun gerek bağlanması, gerek çözülmesi, nokta-i nazarından nefes sarfetmek, ilkâât (atmalar) ve telkinler ile nefisler üzerinde heyecanlandırmalar ve kıskırtmalarda bulunmak gibi bir vehile düşünülebilir. Bahis konusu ise şer olan nefes (üfleme)ler olduğu, bunun sonucu ve en ağır misâlî de işleri, güçleri küfür ve fitne olan büyüçlerin afsun düğümlemeye şunu bunu bağlamak, sihir yapmaktır için püf püfleyerek veya tüh tühleyerek azim ve azimetle sarfettikleri şeytanlı üfürükleri ve tükürükleriyle düşünüldüğü için büyüçülerin, cadıların ünvanı olmuş ve bundan dolayı çoğunlukla "büyüç kadınlara, cadılar" diye tefsir olunmuştur. Burada dikkati çeken noktalarından birisi de "neffâsât"ın müennes çoğul olarak getirilmiş olmasıdır. Onun için bunun müennes olan mevsûfunu takdir etmede üç vehî söylenmiştir:

1- Zâhiri üzere "nisâ" (kadınlar) takdir olunarak "üfleyici kanlar" demek olmasıdır. Bunda da iki vehî vardır: Birisi, yukarıda işaret olunduğu üzere cadılık çoğunlukla kadınlann şîân olması ve büyü içinde kadının rolünün çok olmasıdır. Birisi de, erkeklerin azim ve kuvvetleri üzerinde kadın hilesinin, kadın tuzaklarının şirreti veya kadın cazibesinin yükrelekle işleyen büyüleyici tesiridir ki, bunu büyüünün hakikate inananmayanlar dahi itiraf ederler. Bununla beraber iki görüşün ikisi de bir mânâyı yöneliktir denilebilir.

2- Dişiyi ve erkeği içine almak üzere nüfûs (nefisler) takdiriyle "üfleyici nefisler" demek olmasıdır. Zira Arapça'da "Sin" ile nefis kelimesi müennesdir. Bu mânâ, erkeğe ve dişiyi, fertlere ve toplumlara sadık olmak itibarıyla daha kapsamlı olduğu ve nüzul sebebi sayılan rivayetlere uygun bulunduğu için genellikle en tercih olunan görüş budur. Onun için meâlde bu mânâ gösterilmiştir.

3- "Üfleyici toplumlar" diye cemaatler takdir edilmesidir. Çünkü büyüçlerin toplanmasıyla yapılan büyü daha şiddetlidir. Bu da erkeği ve dişiyi kapsarsa da fertlere şümûlü ağız olmak.

Bu vehîler de anlaşıldıktan sonra beyân olunan mânâların sonucuna gelelim. Tefsirlerde buna başlıca üç mânâ verilmiştir:

1- Genelikle yaygın olan mânâdır ki, şöyle demişlerdir: İpliklere düğümler düğüp de onlara üfleyerek rukye ve afsun yapan büyüç kanların veya nefislerin veya toplumların şerinden. İbnü Cerir bunu: Rukye ederlerken (üfllerlerken) iplik düğümlerine üfleyen büyüç kadınlann şerinden diye anlattıktan sonra: "Tevil (yorum) ehli de, yani tefsirciler de dediğimiz gibi söylemiştir, diyerek şunları nakleder: Muhammed b. Sa'd'ı tarifliya İbnü Abbas'dan: sihir kanşan rukyeler. Hasen'den: Büyüç: kadınlara ve erkekler. Katade'den: 'yi okumuş ve şu rukyelerin sihir kanşanından sakınınız demıştır. Tâvust'an: "Mecnûnların rukyesi"nden şirke daha yakın bir şey yoktur, demıştır. Mûcâhid ve İkrime de demıştır ki iplik düğümlerinde rukyelerdir. İkrime demıştır ki iplik düğümlerinde ahzıdır (yani bağlama denilen tutukluktur ki Arapça'da ahze denilir). İbnü Zeyd'den ukdelerde büyüç kadınlardır. Fakat bu rivayetlerde "iplik ukdesi" ile tahsis ancak Mûcâhid ve İkrime'den vârid olmuştur. Bu açıklamanın ifadesi, sihir kanşayan, yani şer ve şeytanlık için olmayıp da ondan korunmak ve bir hastalık veya âfete Allah'tan şifa niyazi için kendine veya diğerine hulûs-i kalp ve salih niyet ile bir duâ veya âyet okuyup üflemek kabilinden olan nefeslerin caiz olduğuna işaretir. Çünkü bunda kimseye zarar vermek veya sapıtmak veya Allah'tan başkasına sığınma ve iltica mânâsı yoktur. Bu sûrelerde "sığınırım del!" emirleri de her şeyden Allah'a sığınmak gereğini anlatır. Resulullah'ın kendisine ve diğerlerine bu şekilde okuyup üflediği ve böyle hayır için rukye (üfleme)ye mûsaade ettiği sabit ve bu sebeple gerek ruhanî ve gerek cismanî nice hastalann şifa bulunduğu da vâkı olmuş ve görülmüştür. Ancak okuyuculukla sihirbazlık edenlerin de şerinden korunmak için bu âyetin hükmü ile sihir kanşan rukyelerden (okuyup üflemedenler) sakınılmasının gereği hatırlatılmış, ukdeleri iplik düğümleri diye tahsis edenler de böyle düğümlere üflemenin büyü kabilinden olduğuna anlatmak istemişlerdir. Bununla beraber mutlaka okuyup üfleme ile koruma ve yardım isteme, yani okumakla tedavi caiz olup olmayacağı hakkında da ihtilaf edilmiştir: Şüphe yok ki bu sûrelerde ve diğer âyetlerde emrolunduğu üzere herkesin Allah'a sığınarak kendisi ve diğerleri için duâ etmesi, okuması, sadece meşrû değil, dince emredilmiştir. Lâkin bunun tedavi için kendine okutmak denilen mânâ ile rukye denilen tarzda yapılmasıdan, Razi'nin beyan ettiği üzere ihtilaf edilmiştir. Bazıları rukyeyi, yani okuma ile tedâvîyi yasaklamışlardır. Bunlar, şu hadis ile istidlâl etmişlerdir. "Allah'ın birtakım kullanı vardır ki, kendilerine ne keyy (yarayı) dağlama), ne de rukye (okuyarak tedavi) yaptırmazlar, yani dağlanmazlar ve bağkalanın nefesiyle tedavi istemezler ve ancak Rab'lerine tevekkül ederler." Bir hadiste de "Allah'a tevekkül etmemiştir dağlanan ve okunmak isteyen." buyurulmuştur. Bunun izahı Buhârî'nin ve daha geniş olarak Müslim'in Husayn b. Abdurrahman'dan

senetleriyle rivayet ettikleri şu hadistedir: Demıştır ki: Saîd b. Cübeyr'in yanında idim. Dün gece düğün yıldızı hanginiz gördü? dedi. Ben, dedim. Sonra da, amma, ben bir namazda değildim, böcek sokmuştu, dedim. Ne yaptın? dedi, "Rukye ettirdim, okuttum." dedim. "Seni ona ne sevketti?" dedi. "Şâbi'nin bize haber verdiği bir hadis." dedim. Şâbi size ne haber verdi? dedi. Büreyde b. Husayb Eslemi'den "Gözden veya sokmadan başkasına rukye (okuyup üfleme) yoktur." dediğini bize haber verdi, dedim. Bunun üzerine dedi ki: İştîğdini tutan iyi yapmıştır. Fakat İbnü Abbas bize Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle haber verdi: "Peygamber buyurdu ki: 'Bana ümmetler gösterildi, peygamber gördüm yanında bir topluncuk, peygamber gördüm yanında bir iki adam, peygamber gördüm yanında kimse yok. Derken bana bir büyük kalabalık gösterildi, zannettim ki benim ümmetim, derken bana denildi ki: Bu Musa ve kavmidir, lâkin ufuğa bak, baktım ki yine bir büyük kalabalık, derken bana denildi ki: Diğer ufuğa bak, baktım ki bir büyük kalabalık. İşte denildi bu senin ümmetin, beraberlerinde hesapsız ve azapsız cennete girecek yetmiş bin vardı. Peygamber bunu söyledi, sonra kalktı evine girdi. İnsanlar bu hesapsız ve azapsız cennete girecekler kimler olduğu hakkında konuşmaya daldılar. Bazıları: "Bunlar Resulullah'la sohbet edenler olsa gerek." dediler. Bazıları da: "Bunlar İslâm'da doğup da Allah'a hiç şirk koşmamış olanlar olsa gerek" dediler, daha birtakım şeyler söylediler. Derken Resulullah (s.a.v.) ki: "Neden bahsediyorsunuz?" dedi, durumu haber verdiler, buyurdu ki: "Onlar, o kimselerdir ki, rukye yapmazlar, rukye istemezler, tetayyürü yani uğursuz da görmezler ve ancak Rablerine tevekkül ederler." Fakat Buhârî'de, Mesâbih'de ve Mesânik'da yoktur ve hadis şöyledir:

"Onlar, o kimselerdir ki, uğursuzluk saymazlar, okunmak istemezler, dağlanmazlar ve ancak Rab'lanna tevekkül ederler." Bu, daha sahihtir. Bu hadis ihlâs Sûresi'nde "Samed"ın mânâsını izahata geçtiği üzere sebepleri gönül vermesin, elemeler ve musibetler karşısında sarılsımayarak tevekkül makamının en yüksek mertebesinde bulunan "nefs-i râdiye" sahibi Allah ehli olanların büyükleri hakkında olduğu açıktır. Onun için bunlardan uğursuz sayma ve okunmayı istemenin terkedilmesinin daha iyi olacağına istidlâl olunabilirse de herkes için mutlaka men edilmesi ve yasaklanmasına istidlâl etmek uygun olmaz. Yine Buhârî, Müslim ve diğer sahih hadis kitaplarında okunup üflemeye mûsaade eden hadisler de çoktur. Bu cümleden olarak Câbir b. Abdullah hadislerinden demıştır ki: Benim bir dayım vardı, akrep sokmasına okuyup üfledi. Resulullah (s.a.v.) okuyup üflemeden (rukyleden) yasakladı. Onun üzerine, vardı ey Allah'ın Resulü! Sen okuyup üflemeyi yasakladın, ben ise akrep sokmasına rukye ederim (okuyup üflerim) dedi. Resulullah da: Sızden her kimin kardeşine bir menfaat etmeye gücü yeterse yapşın, buyurdu. Avf b. Mâlik Eşceli hadisinde de demıştır ki: Biz câhiliye zamanında okuyup üfledik. Dedik ki ey Allah'ın Resulü onun hakkında ne buyurursun? "Rukyelerinizi bana arzediniz, rukyelerde bir sakınca yoktur, onda şirk olmadıkça." buyurdu. Ebu Saîd Hudrî hadisinde Resulullah'ın aşabından birtakım kimseler seferde idiler. Arap obalarından birine uğradılar. Onlara misafir olmak istediler, misafir etmediler. "İçinizde bir rukye eden (okuyucu) var mı? Zira obanın efendisi ledig (yani yılan veya akrep sokmuş)dir" dediler. Aşab içinden bir adam -ki Ebu Saîd kendisidir evet, dedi. Vardı onu Fatiha Sûresi'yle okudu üfledi, bunun üzerine adam iyi oldu. Ona bir bölük koyun verildi, o, onu kabul etmek istemedi, "Peygamber (s.a.v.)'e arzletmemen almam." dedi ve Peygamber'e vardı anlattı, "Ey Allah'ın Resulü, vâlihai yalnız Fatiha Sûresi ile okudum", dedi. Resulullah tebeşşüm etti de: "Sen onun rukye olduğunu ne bildin?" dedi. Sonra da: "Onu onlardan alın, bana da sizinle beraber bir hisse ayınn, buyurdu." Daha bunlar gibi hadisler delâlet ediyor ki, yasaklanmış olan rukyeler hakikatleri bilinmeyen, sihir ihtimâli ve şirk mânâsı bulunan rukyelerdir.

Bazıları da üflemeyi yasaklamışlardır. İkrime demıştır ki: Rukye eden (okuyan) üflememeli ve sıvazlamamalı ve düğüm yapmamalıdır. İbrahim Naha'den de selef; okunmalarda üflemeyi mekruh görürlerdi, diye nakledilmiştir. Bazısı da demıştır ki: Dahhâk'ın yanına gittim ağınsı vardı, sana tâviz okuyayım mı ey Ebu Muhammed! dedim. "Peki velâkin üfleme." dedi, ben de Muavvizeteyn'i okudum."

Halîmî demıştır ki: "Rukye edenin üflememesi ve sıvazlamaması ve düğüm yapmaması gerekir." diye İkrime'den rivayet olunan söz, sanki bu husustadır. O, şuna kâni olmuştur: Allah Teâlâ düğüme üflemeyi sığınılacak şeylerden kalkmıştır. Şu halde yasaklanmış olması vacip olur. Fakat bu istidlâl zayıftır. Çünkü ancak ruhlarla ve bedenlere zarar veren büyü olduğu zaman kötülenmiş olur. Ama bu üfleme, ruhlan ve bedenleri ıslah için olursa haram olmaması vacip olur. Bununla beraber Nesa'i'de Ebu Hüreyre'den şu hadis de rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Her kim bir düğüm bağlar da sonra ona üflesse sihir yapmıştır, (yani sihir işlerinden bir iş yapmıştır), sihir yapan da şirk etmiştir. Her kim bir şeyi takılırsa (bir menfaatı olur veya zarar defeder diye gönül takar, inanırsa veya o itikad ile muska ve nazarlık gibi bir şey takılırsa) ona havale edilir." Yani yalnız Allah'a sığınmayıp da o şeye bağlandığı, ondan umduğu, habuklu Allah'ın izni olmayınca hiçbir şeyin ne faydası, ne zarar olmayacağı için o takıldığı şeyden hiçbir fayda görmez, Allah'ın yardım ve lûtfundan mahrum olur.

Âyetin tefsiriyle bu hadisin ilgisî de açıktır. Bu da mutlaka üflemeyi yasaklamamış sihirbazlık tarzında düğümler düğerek şunu bunu bağlamak için okuyup üflemeleri yasaklamış ve son fıkrasıyla da nefsi telkinlerin mutlaka bir hükmü olduğu ve bu şekilde mevhum (kuruntuya dayanan) şeylere inanmanın ve Allah'dan başkasına sığınmanın zararlarını anlatmış demektir. Bunun sonucu da açıklandığı üzere sihir mânâsı kanşan düğümü, ne olduğu belirsiz, meçhul ve anlaşılmas, şüpheli, inanç veya beden üzerinde zararı olması akla gelen şeytanî üfürükçülükten ve vehimlere kapılmaktan sakındırmaktır. Onun için tefsircilerin çoğu mânâyı hep sihir (büyü) üzerinde dolaştırmışlar ve mutlaka değil, fakat büyü kanşan rukye (okunma)lerden sakınmayı söylemişler, iplik düğümlereyok okumayı da sihir tarzında saymışlar, İkrime gibi bazıları da üflemeyi ve el sürmeyi bile şüpheli telâkki etmişlerdir ki, maksatları tükürüklü üfürükler ve sinirleri bozacak sıvamar olması gerekir. Yoksa şeytanî çirkin üflemelelere karşılık kudsi, rahmânî üflemeleler ve nefesler dahi bulunduğu ve mânevîyyâtın maddiyyata, maddiyyâtın mânevîyyâta geçmesi için, isterse çok az olsun, bir âdi sebebe teşebbüs dahi lâzım olduğu inkâr olunmuş değildir. "Her şeyin bir devası (ilâç) vardır." hadisi gereğince rûhî hastalıklara ruhânî, cismanî hastalıklara cismanî sebeplerle tedavî meşrû olduğu gibi, kanşık olanlara da kanşık tedâvî elbette meşrû olur. Şu şart ile ki, tesir, sebeplerden değil, Allah'tan bilinmeli ve hepsinde de entrikadan, sihirbazlıktan, şarlatanlıktan, aldatma ve zarar vermeden sakınılmalıdır. Bu cihetle bedenî hastalıkların tedâvisinde bile gerek doktorun ve gerek hastanın ahlâk ve inanç itibarıyla ruh hallerinin dahi önemli bulunduğundan, ruhanî kıymet, iyi niyet ve itikad selameti hepsinin başında gelir. Yoksa tıp ilmi adına yapılan zararlar, afsunculuk, üfürükçülük adıyla yapılan zararlardan az değildir. Özellikle bunları Allah için insanlar hizmet ve menfaatı için, sırf mal kazancı için vasıta yapan ve çok fazla ücretler almak üzere alış veriş akidleri yapmadan bir nefes sarfetmek bile istemeyen doktor taslaklarını, şarlatanları zararları, hiçbir zaman cinciği, üfürükçülüğü sanat edenlerinden aşığı kalmamıştır. Böyölerinin de de dahil afsunculardan sayılması gerekir. Hatta yalnız tıp ilminde değil, yukarıda ukdenin açıklanan mânâlarına göre her meslek ve sanatta hak ve hayır fikrinden ayrılarak insan aldatmak, şer saçmak için nefes sarfedenlerin hepsi de bu mânâda dahil olan, şerlerinden sığınılması gereken üfürükçülükten nefeslerinden olduğunun da unutulması gerekir. Bunlann böyle olması ise karşılığında sırf hak ve hayır için ciddiyet ve doğrulukla Allah yolunda nefes sarfedenlerin varıklarını ve kıymetlerini inkâra sebep teşkil etmez. Bundan dolayı, halis niyet ve temiz nefeslerle Allah'a sığınarak, Allah'tan şifa niyaz ederek okuyup üflemeyi de mutlaka sihirbazlık gibi kabul etmek doğru olmaz. Onun için rukye (okunma)'yi caiz görenler Sihah'ta rivayet edilen bir hayli hadis ile istidlâl etmişlerdir ki, Razi bunlardan rahatsız olmuştur:

1- Resulullah (s.a.v.) biraz şahatsiz olmuştur. Cibril Aleyhisselâm ona okuyup üfledi de "Bismillâh okur, rukye ederim sana seni iciten her şeyden, Allah da sana şifa verir." dedi, diye rivayet edilmiştir.

2- İbnü Abbas demıştır ki: Resulullah (s.a.v.) bize bütün ağınlardan ve hummadan korunmak için şu duayı öğretirdi: "Kerim olan Allah'ın adıyla, ben her kani akan damarı

şerrinden ve cehennemin ateşinin şerrinden ulu Allah'a sığınırım."

3- Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: Bir kimse eceli gelmemiş bir hastanın yanına girer de yedi defa "Niyaz ederim o ulu Allah'a, O yüce Arş'ın Rabb'ine ki sana şifa versin." derse şifa bulur.

4- Resulullah (s.a.v.) bir hastanın yanına girdiğinde şöyle derdi: "Gider o sıkıntıyı, insanlann Rabb'i, ona şifa ver, sensin şifa veren, senin şifandan başka şifa yok, bir şifa ki dert bırakmaz."

5- Resulullah (s.a.v.), Hz. Hasan ile Hz. Hüsey'n'i şöyle sığındırır: "İkinizi de Allah'ın tam kelimelerine sığındırırım, her şeytandan, kötü kazadan ve kötü gözden." derdi ve buyurdu ki: "Babam İbrâhîm de oğullan İsmail ve İshâk'ı böyle sığındırır."

6- Osman b. Ebi'l-Âs Sakaff'den, demiştir ki: Resulullah'a vardım ve bende ağrı vardı, beni az daha öldürecekti. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Sağ elini onun (ağrıyan yerin) üzerine koy ve yedi kere şöyle de: "Allah'ın adıyla, ben bulduğum şeyin şerrinden Allah'ın izzet ve kudretine sığınırım." ben de yaptım, Allah bana şifa verdi." Bu dikkate şâyandır ki Resulullah ona okumamış, onun kendisine okutmuştur.

7- Peygamber (s.a.v.) sefere çıkıp da bir yere konduğu zaman şöyle derdi: "Ey yer! Benim Rabbim, senin de Rabbim Allah'tır, Allah'a sığınım senin şerrinden ve sendekinin şerrinden ve senden çıkan şerrinden ve senin üzerinde belelenen şerrinden, Allah'a sığınım arslandan, kara yilandan, zehirli yilandan, akrepten, beldenin sâkinlerinin, doğurandan ve doğurduğundan şerrinden."

Bunlarda üflemeyle dair bir işaret yoktur ve bunların meşrû sayılmalan için başka delile ihtiyaç olmaksızın Ku'rân'daki duâ ve sığınma emirleri ve bu sûreler yeterlidir. Bununla beraber Resulullah'ın üflediği ve sıvazladığı da sabittir.

8- Sürenin ta başında geçtiği vechile Resulullah (s.a.v.) her gece muavvizâtı (İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleri) okur ellerne üfler, yüzüne ve vücuduna meshederdi. Bundan başka yine Hz. Âişe'den Sıhah'ta rivayet edilmiştir ki: "Resulullah (s.a.v.) ailesinden birisi hastalandığı zaman ona Muavvizâtı (İhlâs, Felâk ve Nâs Sûreleri) üflerdi. Vefat ettiği hastalığında da ben okuyup üflüyör ve kendi eliyle kendisini sıvazlıyordum. Çünkü onun mübarek elinin bereketi benim elimden çok büyük idi." Bununla beraber Resulullah'ın kendisine başkalarının okumasını istemediğini anlatan şu rivayet de çok mühimdir. Yine Sâlih-i Müslim'de: Hz. Âişe demiştir ki: Resulullah (s.a.v.) bizden bir insan rahatsız olduğu zaman onu sağ eliyle mesheder (sıvazlar), sonra şöyle derdi: "İnsanlann Rabbi olan Allah'ım o sıkıntıyı gider, şifâ ver, sen şifa vericisin, senin şifandan başka şifa yok, senin şifân dert bırakmaz." Ne zaman ki Resulullah (s.a.v.) hastalandı ve ağırlaştı, sağ elini tuttum, onun yaptığını yapmak istedim, elini elimden çekti, sonra "Allah'ım, beni affet, beni Refik-i alâ ile beraber kıl." dedi, ben baka kaldım, ne göreyim iş tamam olmuştu (yani vefat etmişti).

Bunlardan başka Resulullah'ın harpte ve diğer zamanlarda yaralananlara okuyup dokunmasıyla derhal şifa hasil olanlar da çoktur. Fakat onlar onun peygamberlik özelliğinden olan mucizeler kabilinden olduğu için değerleri hakkında delil olmaz. Bununla beraber yine Hz. Âişe "Resulullah (s.a.v.), Ensardan bir ehl-i beyte humeden, yani akrep gibi zehirli hayvan sokmasından okuyup üflemeyle ruhsat verdi." demiştir ki, bu da Câbr hadislerini teyid etmektedir. Bunda emmek tıbben de faydalı olduğuna göre, tükürmenin de bir yönü düşünülebilir. Bundan başka bir de gözden okuyup üfleme (ruk'ye)ye izin verilmiş olduğu ve bu sebeple "Göz değmesi ve sokmadan başkasına ruk'ye (okuyup üfleme) yoktur." denildiği de zikredilmiştir. Göz değme olayı bir nefsanî durum olmasa hasebiyle bunda da ruhanî bir nefes ve telkinin faydası açıktır demektir.

Şimdi bütün bunlardan hasıl olan sonuç da şudur ki: Sihir şâibesi olmamak üzere ruhî ve bednî kurtuluş için tesirli dualarla ruk'ye (okuyup üfleme) caiz olmakla beraber, istirkâ yani kendini başkasına okutmak, okuyup üfleme talep etmek, Allah'a sığınmak ve dua etmek için başkasının aracılığını dilemek mânâsını içine almış olması itibarıyla dinen hoş görülmiş değildir. O yukarıda zikrolunan hadisler gereğince Allah'ın hesapsız ve azapsız cennete girecek has kulları ondan sakınırlar. Bundan dolayı Hanefî fıkhında bu mesele şu şekilde yazılmıştır: Şifa veren ancak Allah Teâlâ olduğuna ve şifaya onun sebep kıldığına itikât ettiği takdirde tedavi ile meşgul olmakta bir sakınca yoktur. Amma şifa veren ilahtır diye inanırssa değil. (es-Sirâciyye'de böyledir). Şunu bilmelidir ki, zaran yok eden sebepler üç kısma ayrılır: Birincisi maktuunbih (kesinleşmiş, yüzde yüz)tür. Susuzluk zararnı gideren su ve ağık zararnı gideren ekmei gibi. İkincisi maznun (zan altında bulunan, şüphe edilen yüzde elliden yukarı)dur. Hacamât etmek, kan almak, işhâ ilacı içmek ve diğerleri gibi tip konularına ait tedaviler yapmak gibi. Üçüncüsü de mevhûm (kuruntu) yüzde elliden aşığı)dur, okuyup üfleme gibi. Şimdi maktuunbih (kesinleşmiş) olanın terk edilmesi tevkükülden değildir. Hatta ölüm korkusu olduğu takdirde terk edilmesi haramdır. Fakat mevhum (kuruntu) olana gelince tevkükülden şartı onu terketmektir. Zira Resulullah (s.a.v.) tevkük edenerli onlarla vafseylemişti: "Okunup üflenmek istemezler..." İkiisi arasında orta derecede olan maznuna gelince ki, doktorlar katındaki ağık sebeplerle tedavi olmak böyledir. Bunu yapmak tevküküle aykırı değildir, mevhumun ziddinadır, terkî de haram değildir, maktuunbihin (kesinleşmişin) hilâfinadr. Hatta bazı haller ve bazı şahıslar hakkında terk edilmesi yapılmasından daha fazlaletti olur. Bu, iki derece arasında bir derecedir. nin otuz dördüncü faslında böyledir. Hastaya ve yılan sokmuşa karşı okumak veya bir kağıt parçasına yazıp üzerine asmak, yahut bir tasa yazıp yıkayıp içmek gibi Ku'rân' ile afsun yapmasını istemek hakkında ihtilâf edilmiştir. Atâ, Mücahid, ve Ebu Kılâbe mübah olduğuna; Nehâi ve Basrî mekrûh olduğuna kani olmuşlardır. Hizânetü'l-Fetâvâ'da böyledir. Fakat Meşâhîr'de inkâr edilmeyerek sabit de olmuştur. Hizânetü'l-Müftin tâviz, yani muska takınmakta bir sakınca yoktur fakat helâda ve cinsî münasebet esnasında çıkıanr (Garâib); bir kadın kocası sevmediği için sevsin diye muska yaptırmak isterse Câmîus-Sağîr'de der ki: "Bu haramdır, helâl olmaz." (Fetâvây-ı Hindiyeye, Cilt 5, Kitâbü'l-Kerâhiyye, 18. bab, tedâvî ve muâleceât). Görüldüğü ki burada okuyup üfleme ile tedavi terk edilmesi daha iyi olan mevhum kısmından sayılmıştır. Mevhûm denilmekten maksad da, hiç aslı yok, yalan demek değil, maktuun (kesinleşmiş olan) ve ğalib zan demek olan maznûnun karşıtı yani zannın tercih edilmiş, zayıf tarafi yüzde elliden aşığı düşen kısmı demektir ki, tıbbî tedavilerin de bir çoğu böyledir. İsabeti yüzde yüz olan maktû, yüzde elliden yukarı olan maznûn, yüzde elliden aşığı olan da mevhum kısmındandır. Zamanımızda tıp ilimlerinin ilerlemesi olmasına rağmen hayatın hastalıklann tam bir sınırı çizilmiş olmadığı gibi, fenî tedavi de ampirik (deneyssel) olmaktan kınılmış değildir. Hayat yine meçhuller ve esrar ile doludur. Onun için anılan üç kısım hakkındaki hüküm artık değişmiştir veya değişir gibi zannetmemelidir. Bu aynıın her zaman için düstur olacak ilmi bir takvimdir. Bugün de tıpta fenî tedavinin yüzde yüz isabet iddia ettiği bir ilâç tesbit edilmiştir denemiyor. Kinin gün ve sağılam sayılan ilâçlann bile yüzde seksen doksan ihtimâl içinde kabul edildiği bilinmektedir. Allah'ın izniyle yüzde yüz sayılabilecek bir hayli ilâhîlân bulunduğu farz olursa bile, bunlar maktû (kesin) kısmında dahil demek olduğundan dolayı zikrolunan aynıın değişecek değildir. Birçok masraflara, fedakârlıklara katlanılarak takip edilen tedavilerin birçoğu da nice ukdelere dolu esrar perdeleri içinde zayıf bir ihtimalin verdiği en küçük bir ümit ile tatbik edilmesi itibarıyla okuyup üflemeden farklı değildir. Aynı zamanda tip tedavilerinin faydalı olmadığı bazı hastalıklar ve ânzalları bir ruk'ye (okuyup üfleme) ile ortadan kalktığı da öteden beri görülegelmis olaylardandır.

Karşılığında bir ser ve zarar düşünülmedikçe mümkün olan en zayıf bir fayda ihtimalinden dahi insanları yasaklamak doğru olmaz. Yüzde yüz değil, binde bir, milyonda bir misâle dayanan bir ihtimâl dahi olsa karşılığında bir zarar ihtimali bulunamayan bir fayda mülâhazası yalnız kuruntu değil, az çok delilden doğan bir şüphe demek olduğundan, ihtiyaç halinde daha kuvvetlisi bulunamayınca onunla amel caiz görülür ve öyle bir tesellinin mutlak şekilde yasaklanması da makûl olmaz. Fakat insanlann sihirbazlara, şeytanlara kapılması da en çok bu gibi şüpheli durumlar içinde meydana gelir ve onun için zarar ihtimâllerinin de iyi düşünülmesi gerekir. Usûl ilmi (Usûl-i Fıkıh) kâidelerine göre ise kesin delil ile itikad ve amel vaciptir. Tersine kuvvetli delil bulunmayan zanna dayanan delil ile itikad vacip olmasa da, ihtiyaç halinde amel vacip olur, vehim ve şüpheye itibar yoktur. Ancak ihtiyat mevkinde vehim ve şüpheyi kesmek

in faydalı olduğu zaman nazar-ı itibara alınabilir. Bu esas üzere Fıkıh'ta da, şifa, Allah'tan bilinmek şartıyla tedavinin kesin olarak amel vacip, korku zamanında terk edilmesi haram; maznun (galip zan) olarak amel câiz, durumlara ve şahıslara göre bazan yapılması, bazan da terkedilmesi daha uygun; mevhûm (kuruntu) olarak amel etmek yasaklanmış değilse de, terk edilmesi daha uygun denilmiş, ruk'ye (okuyup üfleme) de mevhûm (kuruntu) kısmından sayılmıştır. Kuruntu olmasının sebebi de dua olması itibarıyla değil, okuyanın nefesinde sebeplik düşüncesi itibarıyladır.

Şu halde bu açıklamadan anlaşılır ki okuyup üfleme ile tedavi halkın pek çoğunun zannettiği gibi dindarlığın gereği ve dinin emrettiği bir şey değil, nihayet bir izindir. Asıl dindarlığın gereği onu terketmek suretiyle Allah'a dayanmak ve ancak Allah'a sığınıp O'na kendisi doğrudan doğruya duâ etmek ve duâsına başkalarının aracılığına istemektir. Müminin mümine gerek huzuruna ve gerek arkasından duâsı meşrû ve müstahsen ve hatta dinî görevi bulunduğunda ve "Duâ ibâdetin ilîdirdir." hadis-i şerifi gereğince duâ ibadetin, dindarlığın ilîği olduğunda şüphe yok ise de, duâ etmek başka, okuyup üfleme, başkasının nefesinden medet beklemek yine başkadır. Allah Teâlâ duâyı emretmiş "Bana duâ edin, duânızı kabul edeyim." (Mûmin, 40/60) buyurmuş; "Ben (o kullara) yakınım. Bana duâ edince duâ edenin duâsına karşılık veririm." (Bakara, 2/186) buyurmuş, "De ki: Duanız olmasaydı Rabbim size ne değer verirdi?" (Furkan, 25/77) Fakat şirkten kendinden başkasına duâ etmekten yasaklamış, "Ben ancak Rabbime yalvarırım ve hiç kimseyi O'na ortak koşmam, de." (Cin, 72/20) buyurmuştur. Aynı şekilde Ku'rân'da ve Resulü'nün diliyle en güzel dualan öğretmiş ve nihayet bu sûrelerde de bütün şerhlerden doğrudan doğruya kendisine sığınılmasını emretmiştir. Okuyup üflemecek olan bunları bellesin, her zaman kendine cankurtaran edinsin. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edildiği üzere her gece ve her ihtiyacında temiz kalp ve itikât ile okusun, kendine üflesin, mümin kardeşlerine de hem dua, hem tavsiye etsin, temiz nefese dua edenlerin dualarının bereketlerini de inkâr etmesin. Buna söz yok, fakat Allah Teâlâ böyle dua ve icabet (kabul etme) kapısını herkese açtığı, ona genellikle herkesi çağırdığı, herkesin doğrudan doğruya sığınmasını istediği ve şirk ayıbını kabul buyurmadığı halde; ona doğrudan doğruya dua ve ibadet ile sığınma ve ilticayı bırakıp da, "Ben o kapıya gidemem, ne isteyeceğimi de bilemem." diye dua tellalı aramaya ve onun nefesinden medet ummaya kalkışmak dindarlığın gereği değil, câhiliyye adetidir. İnsanlar bundan gafil olup kendisine okutup üfletmeyi dindarlık gereği sandığı için burada bu genişçe anlamım ile sözü uzatmaya lüzum görüldü. "Muvaffak edici Allah'tır."

2-Bir de "dügümlere üfleyen kadınlara", yani hilebaz kadınlara, yahut erkekleri fitneye düşüren, onlara güzelliiklerini arz ederek taarruz edip meftûn eyleyen fitneci kadınlardan şerrinden, diye tefsir edilmiştir. Raz'nın beyanına göre Ebu Müslim bu sonuncuyu tercih etmiştir ki, erkeklerin azim ve iradelerinde fikir ve bakışlannda tesir etmek suretiyle tasarruf eden kadınlara, demek olur. Bu şekilde ukde azimet, yani kalbin bağlanması ve görüş mânâsına, yahut ip düğümünden istiare edilmiş, nefis de ipin düğümünü yumuşatmak için tükürmekten istiare edilmiş olup mânâ şu olmuş olur: Kadınlara, erkeklerin gönüllerine üfler gibi verdikleri heyecanlar ve yumuşatıcı tesirlerle onları görüşten görüşe, azimetten azimete çevirir, türlü fitneye düşürürler. Onun için Allah onları şerrinden sığınmayı emretmiştir. Bu mânâ "Muhakkak eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının." (Teğâbün, 64/14) âyetinin mânâsı ile "Muhakkak sizin tuzağınız büyüktür." (Yusuf, 12/28) âyetinin mânâsına uygundur. Râzi der ki: "Bu görüş güzeldir, fakat tefsircilerin çoğunun görüşü hilâfına olmasa..."

Fakat yukarıda geçtiği üzere sihirbaz (büyücü) düğümünün aslı azimete olduğu ve onun da mutlaka iplik düğümü mânâsına tahsis şart olmayıp maksat örfi ve lügavî daha genel mânâsıyla mutlaka büyüçü erkekler ve büyüçü kadınlara demek olacağına göre, bu görüş de ondan haric değil, onun bir sıkıki demek olur.

3- İbnü Sina'nın ve bazı âriflerin tercih ettiği görüştür ki, düğümlere üfleyen nefisler, yahut güçler demek olarak aslı cisimlerin içinde uzlaya âfî (yüksek) denilen gerek hayvanlar ve gerek bitkiler, bütün canlı cisimlerin gelişmesi, başlangıcı olup, bitkisel nefis ve gelişme gücü ve gaz gücü denilen uzva âit güçlere işaret olmasdır ki, bütün uzviyyette olduğu gibi, insan bedeninde de gıdalanma ve tenasül görevlerinin meylî demek olan şehvet heyecanının ilk başlangıcı ve şartı bu güç, bu nefis; diğer hayvânî ve hissi güçler de bunun tamamlayıcısı ve olgunlaştırıcısı olduğuna göre bu mânâ önceki mânâların illeti yerinde olan şehvet gücüne de işaret olarak hepsinden daha genel demek olur. Hatta bu itibarla "sehvânî kuvvet" demek daha açık olur. İbnü Sina ğâsıkı, hayvanı kuvvete yorarak demiştir ki, "hayvânî güç sığınıcı olan insan ruhunun tersine olarak kudretli bir zulmet-i ğâsıkı, yani bulanık bir kara kuvvettir. Çünkü insan ruhu cevherinde temiz, sâf ve madde bulanıklığından uzak, bütün suret ve hakikatleri kabul edici bir fitratta yaratılmıştır. O, ancak hayvanlıktan kirlenir, pislenir, de hayvanlık kuvvetinin şartı olan bitkisel kuvvetlere işarettir. Çünkü o, en, boy, yükseklik, bütün yönlerden hacim ve mikdan artırması yönüyle üç düğüme üflüyor gibidir. (Hatta nefes alıp verme, bitkisel hayat gereğinden olduğuna göre nefsetmek, üfleme bunda mecâz değil, hakikattir. Bitkilerin boğum yerlerinde de ukde (düğüm) hakikattir, denilebilir.) İnsanı nefis ile bitkisel kuvvetler arasında ilgi, hayvanlık vasıtasıyla olduğu için şüpheşiz hayvanı kuvvetin zikri bitkisel kuvvetlerden öne alınmıştır. Bu iki güçten nefsin cevherine lazım gelen ser ise onda beden ilişkilerini güçlendirmek ve ona uygun, cevherine layık gıda ile beslenmesini engel olmaktadır. Ona layık gıda da göklerin ve yerin melekûtunu saran ebedî nakışlarla süslenmez." Bazıların dediği gibi ğâsık, katı cisme, madene işaret olduğuna göre de ve bizim dediğimiz gibi hayvan, bitki ve madene ve insan bedenini içine alan asıl cisme işaret olduğu takdirde de bu mânâ cereyan eder. Önceki mânâlar da bunun dalandır.

Bütün bunlardan sonra burada (el-Ukad) yukarıda Nihâye'den naklen zikrolunan Hz. Ömer ve Übey hadislerindeki "Dügümlere üfleyen helâk oldu." ve "Dügüme üfleyen helâk oldu." gibi "velâyet" ve "biât akdi", diğer deyimle "Ukde-i mülk" mânâsına olması ve hatta o hadislerin bu âyetin bir mefhumu olması da çok muhtemeldir. Bu düğümlere üfleyenlerin üflemeleleri ve şerhî ise bir taraftan kullann haklarını üzerlerine alan idarecilerin kötü idareleri, mevki hırsları, tahakkümü ve düşmanlık duygularıyla o düğümleri sıkıştırmak yolundaki zulüm ve zorbalık hareketleri, bir taraftan da Allah'tan korkmaz azgın âşilerin halkı azımda ve ifsat ile Hakk'a olan bağlan, çözmek, fitne ve ihtilâl çıkarmak için sarfettikleri nefeslerle yaptıkları tahrikler, çevirdikleri entrikalar demek olup iki yönü içerir ki, bunlann ikisi de Allah'a sığınılması lazım gelen en büyük şerhlerdendir. Bununla birlikte bunlar da sihrin "Birseyi kendi yönünden çevirmek" demek olan genel mânâsında dahil olacağına göre birinci mânâda dahil demektir.

Şu halde özet: "Ukad" (dügümler), hissi, manevî, hakikat, mecâz birçok mânâlara ihtimali olmakla beraber, esas mânâsı "dügüm" demek olduğu için ip düğümünde zâhirdir. Fakat maksadın normal bir ip veya iplik düğümünü bağlamak veya çözmek için üfleme veya tükürmekten ibaret olmadığı da açıktır. Çünkü her iplik düğümünde şer mülâhaza edilemeyeceği de âşikârdır. Bundan dolayı maksad, tabirin hakikati üzere düğüme üflemeden ibaret değil, sihir (büyü)den kinâyedir. Bu şekilde sihirbaz (büyücü) kimseler mânâsına örf olmuş bulunduğundan mânâ genelde büyüçü erkek ve kadınlann şerrinden sığınmadır. Sihir fiili de iplik düğümüne hasredilmiş değildir. Onun için bunu sihrin herhangi bir şeyi, yönünden döndürme ve değiştirme mânâsıyla anlamak uygun olur ki, bu da zikredilen mânâların hepsini içine alır.

5. Ve herhangi bir hasedcinin, başkasında gördüğü bir nimeti çekemeyip de ona göz diken, onun mutlaka son bulmasını temenni eden hasedcinin hased ettiği zaman şerrinden.

Yani nefsindeki hasedinin gereğini fiile çıkarmaya kalkıştığı, hased ettiği kişiye karşı sözlü ve fiilî zarar verme başlangıcını, şer girişlerini tertip ve icraya başladığı zaman şerrinden. Çünkü hased düşüncede kaldıkça hased edenin kendinden başkasına zarar yok demektir. Diğer bir ifade ile de denilmiştir ki: Hased galeyan edip de hasedlendiğine karşı kin ve öfke, düşmanlık kaydıyla kötü nefsinı yönlendirdiği zaman ki, "göz değme"

denilen durum ve âfet de çoğunlukla o anda olur. Onun için hased ile gözdeğmek birbirinden ayrılmaz gibi düşüldür. O sırada hased edenin nefsi öyle bir çirkin durum alır ki o his ile fırlattığı kötü bakışların kıvılcıkları, hased edileni zayıf buluverdiği takdirde bazan onu yıldırım gibi çarpar. Nice hased edenler ve kötü gözlüler vardır ki, hased gözülle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle baktıklarındaki ezâ gibi ezâlandırır. Bu his ile harekete geçen kötü nefisler ise her hileye başvurur, ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Onlar için hased edilenin helâkiden başka bir şekilde teselli kabul olmadığından dolayı o yolda iclerini yiye yiye kendilerini de yakar, helâk ederler. Ancak hasedin gereğini icraya kalkışmayıp da kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücadele edebildiği takdirde hased edilene bir şerî dokunmaz ve nefsiyle mücahedesinden dolayı sevap bile alırsa da gönlünde o hased hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zaran sırf kendine olur. "Haset ettiği zaman" diye kayıtlınaması bu farka işaret için olduğuna söylemişlerdir. Bundan başka hasedçinin serminden maksad, onun günahı ve hasedi zamanında ve eserini açıklama vaktindeki halinin kötülüğü, çirkinliği olmak da câizdir. İşte bütün bu zikrolunanların serminden o felâkın Rabbine sığınım de. Bu vechile o Samed olan Allah'a sığın, çünkü hepsinin yaratani ve hepsinin serminden koruyacak olan O'dur ve O'na öyle ihlâs ile sığınanlara O'nun koruyuculuğu ve himayesi vaad edilmiştir; "En iyi koruyucu Allah'tır ve O, merhametîlerin merhametlisidir." (Yusuf, 12/64).

Haset nedir? Ragıb'ın beyânına göre Haset, bir nimetin hak sahibinden yok olmasını temennidir. Çoğunlukla o nimetin kaybolmasına çalışmakla da beraber olur. Rivayet olunmuştur ki mümin gıpta eder, münâfık haset eder. Kamus'un ve diğerlerinin beyanına göre de, o nimetin kendisine dönmesi isteyip istememekten daha geneldir. Yani hasedde aslanan mânâ bir nimetin, bir faziletin, bir olgunluğun sahibinden yok olmasını arzu etmek, kendisine geçmesini, gerek istesin ve gerekse istemesin, başkasında bulunmasını mutlaka çekemektir. Öyle ki, "Onunki onda dursun da sana da verelim." deseler memnun olmaz, keşke onunki mutlaka gitse de kendisine hiçbir şey verilmeşe bile hoşlanır. Özellikle haset olunan nimet, hasedçi tarafından gasbolunmak mümkün olmayan şahsî faziletler ve kendine özgü olgunluklar kabilinden olursa, hased eden o zaman bütün bütün fazilet düşmanı kesilir ve onu kendine döndüremediğinden dolayı hased ettiği kişiyi haksız yere mutlaka yok etmekle teselli bulmak ister. "Allah korusun."

Özet olarak, hasedçi, kendinin iyiliğini değil, diğerinin kötülüğünü ister. Eğer başkasından kaybolmasını istemekle beraber, kendisine de onun gibisini veya daha iyisini isterse, o haset etmek değil, gıpta etmek, imrenmektir. Bunları Alûsî şöyle anlatmıştır: Bilinmeli ki hased, başkasının nimetinin yok olmasını temenni etmeye denir. Bir de başkasında bulunan fakirlik veya diğer herhangi bir noksanın devamını ve nimet yokluğunun hâlî üzere devam etmesini temenniye denilir, (ki birincisine dilimizde çekememizlik, ikincisine de iyiliğini istememizlik denilir) yaygın olan örnekidir. Her iki mânâ ile de hased eden Allah katında ve Allah'ın kullan yanında buğzedilendir. Meşhur olduğu üzere hased, büyük günahlardan sayılmıştır. Lakin inceleme budur ki fitrî ve yaratıştan olan hased, gereği olan ezâ ile mutlaka amel edilmeyip de ona sahip olan kimse nefsiyle mücadele ederek kardeşine Allah'ın seveceği vechile muamele ederse onda günah olmaz. Belki o doğuştan hased sahibi, nefsiyle mücahede edip kardeşine iyi muamele ettiğinden dolayı büyük sevaba nail olur. Çünkü fitrî olana, karşı koymakta büyük zorluk bulunduğu açıktır. Bunlardan başka gıptaya da mecâzen hased denildiği vardır, hem ilk örfte bu yaygın idi. Gıpta ise kardeşinde bulunan nimetin kaybolmasını temenni etmeyerek onun gibi senin de olmasını temenni etmendir ki, bunda sakınca yoktur. Nitekim şu Nebevi hadis bu mânâdandır: "Şu ikiden başkasında hased yoktur. Bir adam ki Allah ona mal vermiş ve hak yolda tüketilmesine onu musallat kılmıştır ve bir adam ki Allah ona hikmet vermiştir, onunla amel eder ve onu insanlara öğretir."

Demek ki şer olan hasedin asıl mânâsı başkasında bir nimet görmekten rahatsız olup onun kaybolmasını istemektir ki, bizim "çekememizlik" dediğimizdir. Birtakim kimselerin zannettiği ve bir hayli yaygın olduğu vechile kışkıncılık demek değildir. Kışkıncılık, bazan hased demek dahi olursa da daha çok Arapça'da "gayret" tabir olunandır. Nitekim Kamus mütercimi Âsım Efendi de şöyle der: "Gayret, gayr, gar, gıyar: Nâm ve namusa eksiklik verecek halden korumak mânâsındadır ki kışkıncı mak denilir." Mesela erkeğin kânsını başkasından kışkıncması, aynı şekilde kadının kocasını başkasından kışkıncması hased değil, gayret ve hamiyettir, bu övülmüştür. Fakat birisi diğerinin kânsını veya kocasını veya evladını veya malını veya güzelliğini veya herhangi bir nimet ve meziyetini, şerefini çekememek, ona göz dikmek, onun ondan yok olmasını arzu etmek haseddir, kötülenmiştir. Buna kışkıncı mak denirse de çekememizliği bir gayret ve hamiyet mânâsında mübalağa sûretiyle kullanmak kabilinden mecaz demektir. Yani yerinde olmayan bir kışkıncı maktır. Her ne olursa olsun kışkıncı mak mutlaka haset demek değildir, ondan daha genel olabilir. Şu halde hasede sadece kışkıncı mak diye tercüme etmek doğru değildir. Hased kötülenmiştir, ona bir kışkıncı mak denirse elin hakkını sahibinden kışkıncı mak, diye ifade edilmelidir. Halbuki gayret ve hamiyet demek olan kışkıncı mak övülmüş ve makbul bir hasettir. Feyizlenme, ilerleme, kemâle erme, iffet, hakkın korunması, nimetin muhafazası onunla hasıl olur. Meğer ki kendi hakkının ilerisine tecavüz etmek sûretiyle ifrat olsun. O zaman gayret, cahiliye hamiyeti ve hased mânâsında olmuş olur. Ragıb'ın hasedi tarifinde nimetin hakkı olandan kaybolmasını temenni diye müstahik (hakkı olan) kaydını koyması da önemlidir. Bundan anlaşılır ki, hasedde zulüm mânâsı da vardır ve o halde bir nimetin hak sahibinin gayrinden yok olmasını istemek hased değil, gayret ve adalet demek olur. Şu halde bir gasbedicinin gasbettığı nimetin, elinden çıkmasını temenni etmek hased demek olmadığı gibi, onun bâtil elinin yok edilmesiyle hakkı sahibine teslim etmeye çalışmak da şer değil, gayret edilmesi lazım gelen bir hayır, bir hamiyet görevi demektir. Fakat bir hak sahibinin nail olmuş bulunduğu bir nimetten kalben acı duyup da onu çekememek, yok olmasını temenni etmek hased ve zulümdür. Fakat bu fiile çıkarsay, içinde kaldıkça hased edene zaranı olursa da başkasına dokunmaz. Amma düşünceden fiile çıkılmış istenip de o nimeti fiil ile yok etmeye çalıştığı zaman fiilen zulüm ve azgınlık olan hased olmuş olur ki, o zaman onun serminden Allah'a sığınmak lazım gelir. O artık hiçbir hak ve ınsaf tanımaz, mümkün olabilen her türlü kötülük ve hileye baş vurur, her türlü şihirbazlığı göze alır, fırsat bulabildiği kadar düşümlere üfürdükçe üfürür. olanların hepsini de şerrine âlet etmeye çalışır. Bu da kötü kişilerde şehvet kuvveti ile öfkenin ve bilhassa öfke kuvvetinin bir azgınlığı demek olduğundan dolayı İbnü Sina burada da şöyle demiştir: "Haset ettiği zaman hasedçinin serminden", beden ve kuvvetleri ile ruhu arasında meydana gelen tartışma demektir. Hased eden, hayvansal ve bitkisel kuvveti bakımından bedendir; hased edilen de ruhtur. Bu şekilde beden, nefs üzerine bir vebaldir. O halde ondan uzaklaştığı sûrette o nefsin hâli ne güzeldir! Ve eğer onunla kirlenmiş değile ondan ayrılmısayla ne büyük lezzete erecektir." Bu da mânânın bir özü ve istîaze (sığınma)nin ruhunu beyân etmek demektir ki sonucu:

"Ruha dön ve onun isteklerini olgunlaştır, Çünkü sen cisim ile değil, ruh ile insanısın" ifadesine dikkat nazarını çekmektir.

Bunu şöyle özetleyebiliriz: Ey insanî nefis! Bütün yaratıkları, özellikle kevn ü fesat (olma-bozulma) şânından olan maddiyatın, cismânî güçlerin, hususiyale aldattıcı hayvansal ve bitkisel güçlerin o şehvet ve öfkenin serminden o felâkın Rabbine sığın. Çünkü onlar seni çekemez, bedende bırakmak, çukura gömmek, helâke götürmek isterler. Onun için sen o fitrat nûrunun, insanlık ruhunun kadrini bil de onu yaratan Hak Rabbine sığın.

Görülüyor ki bu sûrede insan ruhuna zaranı düşünenler, din ve dünyaca çekinilmesi ve korunulması lazım gelen gerlerin hepsi sayılarak onlardan Allah'a sığınmak emredilmiş ve bu şekilde kurtuluş vaad edilmiş demektir. Bundan dolayı Resulullah bunlar nazil olduğu zaman ferahlamış ve bunlarla sığınmaya devam etmiştir. Çünkü bu, ikincisiyle beraber, sığınmak için her işi içine almaktadır. Evvelâ "Yaratattığın serminden", sığınılacak şerlerin başlangıçlarını hepsini kısaca içerir. Sonra da âşikâ, neffâsât, hâsîd (karanlık gece, üfürükçüler, hased eden) üçü onların mertebelerini veya en mühimlerini bir açıklamadır. Gerçi o kısaca anlatımda ve hatta neffâsât (üfürükçüler) ve hâsîd (hased

eden)de sığınan nefsin kendisi de dahil olabilir. Fakat karşılaştırma karnesiyle sığınan, kendisine sığınılnda dahil olmamak açık olduğuna göre bu sûre daha çok insana dışından veya bedeninden zarar veren âfakî (objektif) şerlerde zâhîridir. Bu şekil kelim daha genelden başlayıp bilhassa hased ile insana ait ruhların şerlerinde son bulmuştur. Bunun üzerine bunlardan sığınan nefsin olgunlaşması mertebeleri ile ona içinden gelecek enfûsî (subjektif) şerrini genişçe anlatımına ve bu şekilde, "Duğümlere üfleyen"in de bir yönden beyan ve tefsirine işaret olmak ve ondan da bilhassa istîaze (sığınma) ile vaad tamamlanmak üzere gelecekte görüleceği üzere Nâs Sûresi ile son verilmiştir. Bir de dikkate şâyandır ki şerlerinden sığınılan 'daki mâ mevsûfe veya mevsûle olabilmek ihtimalinden dolayı marife (belirli) veya nekre (belirsiz) olması muhtemeldir. Âşikâ, hasîd kelimeleri, nekre ve müfred (tekil), aradaki mâ'rife (belirli) ve çoğul olarak getirilmiştir. Bunun nüktesinde Zemaheşerî ve Razî: "Zira her âşikâ, her hased eden şerli değildir.

Hatta bazen hayırda gıpta mânâsına hased, hayır bile olur fakat her üfürükçü (neffâse)nün şer olduğuna işarettrir." demişlerse de, bu pek açık değildir. Zira dağınk fert halinde genel olarak her bir âşikân vukubu (karanlığın yayılması) ve her bir hased edenin hasedi zamanında serminden tamamen sığınma talep edildiği daha açıktır. Lâkin âşikâ ile hased edenin şerri çoğunlukla karanlıkta ve bilinmezlik içinde, tanınmayarak geriden geriyce cereyan eder. Neffâse (üfürükçü) ler, şihirbaz (büyükçü)lar ise çoğunlukla tanındıkları, bilindikleri halde yüzlere güle güle, gönüllere üfleye üfleye şirretliklerini yaparlar. Âşikâ (karanlık) bir eşkiya gibi ansızın basar, hasetçi de bir kundağı gibi saklı yapar, şâhir (büyükçü)ler, cadılar ise dost kılığında yankesici gibi göz göre göre çarparlar. Böyle olması onların hilelerinin ince ve gizli olmasına engel de olmaz. İşte bunlar içinde en çok bile bile şerlerine düşünenler üfürükçüler olduğu ve umûmî örfte de en çok şirretle bilinenler bunlar bulunduğu için kelimesinin lâminın ahd veya istîşrak ile marife (belirli) ve çoğul olarak irâd edilmiş olması bızce daha doğru ve daha açık görünmektedir. Nâs Sûresi'nde in marife (belirli) olması da "neffâsât" gibidir. Bu yüzden de o bunun tamamlayıcısı olan bir beyânı demektir.

NAS SÜRESİ

İnsanların Rabbine. Bütün insanların kendilerine ve işlerine sahip, terbiye edici sahibine, yani halk ve emriyle insanlar yaratan ve sanat ve kudretiyle o âşikâ, kara topraktan o duygusuz, karanlık maddeden tan gibi parlayan duygulu insanlar yetiştiren, onlara yaramaz şeyleri atıp yarar şeyleri süze süze akıtarak lütuf ve terbiyesile tavırdan tavıra, halden hâle kemâle erdirecek bütte büyüte akıl ve iz'an verip insanlık gereklerini, insanlık vazifelerini duyurarak bütün yaratıkları içinde seçkin bir halde kendi cinsiyle birlikte, toplum hâlinde yaşayacak hâle getiren ve getirmekte bulunan ve bu şekilde onlara terbiye fikriyle rububiyet anlayışını öğreterek kendi varlığını sezdirip hak ve hayır uğrunda çalışmak yolunu gösteren Mevlâsına,

2. O insanların meliki (hükümdan)ne. Yani o terbiye ile yetiştirilen, atuk melekeleri, insanlık güçleri gelişmeye başlayan, insanların hepsini hüküm altında tutarak bütün melekelerini ve güçlerini hayır nizam ile olgunluklarının gayesine doğru faaliyete sevkettmek üzere mertebelerine, ilim ve hikmetinin gereğine göre emir ve yasak ile idare eden hükümdanına, daha açıkçası nisbî mânâ ile Rab ve melik değil, "Mülkün sahibi, sen dilediğini mülkü verirsın, dilediğinden mülkü alırsın, dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın. Hayır senin elindedir." (Âl-i İmrân, 3/26) âyetinin mefhumuna dilediğine mülk verip şah yapan, dilediğini de padişah işinde padişar atan, dilediğini aziz, dilediğini zellil etmek kudretine hâiz olan devamı mülk ile tam Rab'lık kendisine mahsus bulunan melikler meliki, padişahlar padişahı, hükümdarlar hükümdanına,

3. yani İnsanların ilâhına, o insanların hak mabuduna, yani akılı, melekeleri tamamlanmış, hakkı haksızdan, hakikati hayâlden, güzeli çirkinden, hayn şerden, bâkî zevkî fânî zevkten, kastedilen gayeyi vasıtasdan, nankörlüğü şükürden fark ve ayırdedecek vicdanları hak bilgi ile aydınlanmış, bulundukları âlemin ve kendi nefislerinin mahiyetini öğrenmiş, varlıklarının hikmetini, nereden gelip nereye gittiklerini, bütün cihanın zevkinden, bu kâr ve zarar kavgasından kâzancın ne olduğunu, o sevgilerin, saygıların, o ümitlerin, arzuların, o hâcetlerin dileklerin nereye bağlanacağını, gülen yüzlerin neye güldüğünü, dökülen dillerin neye döküldüğünü, ağlayan gözlerin neye ağladığını, çırpınan kalplerin ne ile tatmin edileceğini; bundan dolayı nelerden kaçınıp nelere koşmak, neye gönül verip neye dayanmak, neye sığınmak, neye tapmak lazım geldiğini anlamış; vücutda tecelli eden, zâhir (açıktan) ve bâtın (gizli olan görünmeyen)dan vicdanları saran, gayba ve şuhûd (görünen) a hâkim olan Hakk'ın cemâlindeki celâlin, celâlindeki cemâlin ebedî zevkini duyarak her içinde ihlâs ve ihсан ile ona yüz tutmuş, uğrunda can vermeyi canına minnet bilerek hüküm ve nzasına kendini teslim etmiş selîm kalp sahibi ergin insanların, maksatlarına gaye edinenek ibâdet edegeldikleri, akıllı ve reşit olsun bütün insanların, kurtulmalan için imân ve ibâdet ile sorumlu bulundukları hak Tanrı'yı, hâsılı; yaratma ve emir, var etme ve yok etme, yaşatma ve öldürme, sevap ve ceza ile bütün tasarrufa tam kudret ve mükemmel bir ihtiyaçsızlık ile celâi ve ikramda tek olmayı gerektiren ilâhlık ancak kendisinin hakkı olan o Ehad (tek), Samed olan Allah'a sığınım.

"Rab" ismi, rabbü'l-dâr (ev sahibi), rabbü'l-mâl (mal sahibi) gibi izafet (taqlama) ile kullanıldığı zaman Allah'dan başkasına da söyenebilir. "Melik" isminin de ondan daha özel olmakla beraber Allah'tan başkasına söylendiği bilinmektedir. Fakat ilâhlık asla şirk kabul etmediği, "Allah'tan başka ilâh yok." olduğu için ilâh ismi şer'an ve hakikaten Allah'a mahsustur. Şu halde Rab daha genel, melik daha özel, ilâh daha da özeldir. Burada ise maksadın, Allah Teâlâ olduğunun iyice anlaşılması için Rabb'i'nâs, Melik'i'nâs da ilâhi'nâs ile beyân buyurulmuştur. Gerçi bunların Rabbe sıfat veya bedel olması da caiz görülebilirse de Zemaheşerî ve diğer kritikçler beyân atfı olmalannı tercih etmişlerdir. Fakat burada önce şunu düşünmek gerekir: Allah Teâlâ yalnız insanları değil, her şeyin Rabbi ve bütün âlem onun Rablığı, Melikliği, ilâhlığı nizamı altında dizili olduğu halde burada niçin "Rab" ismi önce insanlara izafetle tahsis buyurulup da sonra "İnsanların hükümdarı, insanların ilâhı" diye açıklamaya lüzum görülmüş ve niçin (nâs) üç defa tekrar edilmiştir? Bunun nüktesi:

1- Kur'an'ın iniş hikmeti insanların terbiyesi, insanlar doğru yola hidâyet ve irşad olduğu için bunu başında olduğu gibi sonunda da bilhassa hatırlatmak ile insan ruhunun terbiyesine Allah'ın yardımının artması hususunu anlatmak ve bu şekilde Kur'an'ın sonundan başına dönüp baktırmaktır. "Sığınım de!" emirleri Fatıha Sûresi'nin "Bize doğru yolu göster." (Fatiha, 1/6) duâsına son cevap olarak doğrudan doğruya bir sığınırma ve koruma irşadı olduğu için Bakara Sûresi'nin başındaki "Muttakiler (Allah'tan gereğince korkanlar) için yol göstericidir." (Bakara, 2/2) âyetinin mânâsının bir ölçüsü olduğu gibi, "İnsanların Rabbi" buyurulması "Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, (Allah'ın azabından) korunasınız." (Bakara, 2/21) hitabını hatırlatarak sonu başa bağlamıştır. Hatim indirmede başa dönülerek "hâll-i mütehlil" yapılması da bu nükte ile uyumludur.

2- Ebu's-Suud'un beyân ettiği üzere bunda "İâzeye şâyân bir istîaze minhâcına" yani korumaya lâayık bir sığınış yoluna irşad vardır. Çünkü Rabbine sığınanın, fertlerinden bir fert bulunduğu insan cinsi içinde terbiyesi, köleliği, kulluğu ile Rabbine intisab ediş ve tevessül, rahmet ve acmanın artmasının sebeplerindendir. Ve Allah Teâlâ'nın bunu böyle emir buyurması bu şekilde korumaya kesin vaadde bulunduğuna delâlet eden kerem delillerindendir. Bir de burada sığınılan şer, özellikle nizamlara düşmanlığı ile bilinen şeytanın şeridir. Bundan korunmak için insanların ona karşı Allah'ın terbiyesi altında, hükümranlılığı içinde, kulluk safında dizilmelerini Kur'an'la savunmaktır. "Benim halis kullarım üzerinde senin saltanatın yoktur." (Hicr, 15/42) yüksek sözünün mânâsı

üzere şeytanın nüfûz ve saldinsından korunacaklarına bir işaret de vardır. Bir insan ferдинin böyle "İnsanların Rabbinde, insanların hükümdanna, insanların ilâhına sığınırım." diye mertebeden mertebeye en gelişmiş toplum nizamı içinde sığınması, "Ey Rabbim, ey hükümdanım, ey ilâhım, beni terbiye edip yetiştiren sen, benim bütün varlığımı veren ve bütün muradlanımı verecek olan, kendisine en yüksek sevgi ve saygı ile ibadet ve kulluk etmek borcum ve en üstün görevim bulunan mabudum, tanınm, tek sığınacağım, penahım sensin, ben ancak sana sığınım ve sığınuyorum." demek mânâsında olmakla beraber, öyle demekten daha belâğatlıdır. Çünkü insanlık mertebelerinin en yüksek safı bulunan ilâhîler saffında, ehlullah (Allah ehli) cemaati içinde bir mevki alacak şekilde korunmak üzere Rablîğin en yüksek ve en küllî (genel) tecellisi demek olan ilâhîlik hüküm ve yardımına toptan sığınmak hem kudret ve rahmetin kapsamını itiraf ile hâmd ve senânin yüksekliği, hem de cimrilikten, kendini beğenmişlikten sakınarak hemcinslerine erişmiş olan nimetleri kendine erişmiş sayacak kadar şükran hissi ile hayırlı olmayı içermek itibarıyla elbette ferdî olarak sığınmaktan daha belâğatlıdır. Onun için cemaatle olan ibâdet ve duânın fazileti daha yüksektir. Beydâvî gibi bazı tefsirciler "İnsanların Rabbi" diye tahsis etmenin nüktesi, burada sığınan vesvese gerrinin insan ruhlarına mahsus bir şer olduğunu söylemekle yetinmişlerse de yeterli değildir.

"Nâs" kelimesinin tekrar edilip de "Onların hükümdân ve onların ilâhı" diye zamir ile yetinilmemesinin sebebi gelince: Keşşâf sahibi bunun beyan atfı olmasının gereğine yorarak demiştir ki: "Çünkü beyan atfı, beyan içindir. Şu halde gizleme (zamir getirme) değil, açık isim getirme yeri olmuştur." Râzî bununla beraber bir de, şöyle der: "Bu tekrar, insanların şerefini artırmayı gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ kendisini insanların Rabbi, insanların Meliki, insanların ilâhı olmasını taahhüt eder. Eğer insanlar yaratılmışların en şereflisi olmasaydı, elbette kitabının bitiminde kendisini insanların Rabbi, Meliki ve İlâh diye tarif etmez, kitabını bu tarif ile bitirmezdi."

Bu açıklamaya göre (en-Nâs), üçünde de aynı mânâda olarak sırf beyan ve takrir ile insanlığın şerefini artırmak için tekrar olunmuştur, demek olur ki, Ebu's-Suud da bunu tercih etmiştir. Âlûsî de: "Bir şeyin marife (bellirli) olarak tekrar edilmesi halinde ikinci, evvelin aynı olması" çoğunluk kâidesinden dolayı bunu tercih etmiş ise de, fâsılının fâsılsız olarak aynen tekrar hilâfı (tersi) açık olma ve beyân atfı da nâsa değil, Rabb'e ait bulunmak hasebiyle her birinde muzafun ileyhın muzafa (tamlayanın tamlanana) göre başkaca bir mânâ beyan etmiş olması daha doğru ve daha faydalıdır. Anılan kaidenin çoğunluğu da tersine karine (ip ucu) bulunmamakla kayıtlı olduğu malumdur. Onun için bunu daha çok uzatmalar burada tekrar olmayıp, bu nüktelerden başka bir de insan nefislerinin derecelerine ve yükselmedeki mertebelerine bir tenbih dahi olduğunu söylemişlerdir.

İbnü Sina ve bazı ârifler demişlerdir ki: Zira insan nefsi asıl fitratında Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmekle süslenmeye kâbiliyetlidir, fakat ilk önceleri bu bilgilerden boş olur. Nitekim "Allah sız annelerinizin kamından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz." (Nahl, 16/78) buyurulmuştur. Buna maddî akıl (akl-ı heyûlâî) mertebesi denilir. Sonra ikinci mertebede onda evveliyât (başlangıçlar) ve bedîhiyyat (apaçık şeyler) denilen ilk ilimler hâsıl olur ki, bunlarla fikrî meçhulleri arayıp bilmeye ulaşılır. Buna, akıl bil'-meleke (meleke ile akıl) mertebesi denilir. Sonra da işin sonunda o fikrî meçhuller kuvveden fiile (hiş hâlinde, iş hâline) çkabilir ki, buna da akıl bil'-fil (fiil ile akıl) mertebesi denilir. İşte "İnsanların Rabbinde sığınırım, de!", insanî nefis mertebelerinden ilk mertebeye işarettr ki, bu onun gerek bedihî (apaçık) ve gerek kesbî (çalışmakla elde edilen) bütün ilimlerden uzak bulunduğu hâlidir. Nefis bu mertebede, onu terbiye edecek ve o apaçık bilgilerle süsleyecek terbiyeciye muhtaçtır. Sonra o apaçık bilgilerin meydana geldiği ikinci mertebede onlardan fikrî ilimlere geçme melekesi meydana gelir ki "İnsanların hükümdan" bu mertebeye işaret eder. Sonra da üçüncü mertebede fikrî ilimlerin düşünce ve tasandan, fiile çıkmasıyla nefsin tam kemâlî hâsıl olur ki "İnsanların ilâhı" da bu mertebeye işaret eder. Demek ki burada "nâs" kelimesinin üç defa zikrî, aynı mânâda tekrar olmayıp, her birinde insana ait nefsin bir mertebesine işaret olunarak Hak Sübhânehu ve Teâlâ kendisini insanlığın her mertebesinde tecelli eden hüküm ve tasarrufuna göre birer isim ile isim vererek tanıtmıştır.

Râzî, Felâk Süresi'nde bunu nakletmekle beraber, burada bu farkı şöyle özetler: "Evvla Rabb'i zikr ile başlamıştır. O, tedbir ve ıslah ile tasarruf edendir. Bu ise Hak Teâlâ'nın insana olan ilk nimetlerindendir. Ta onu terbiye ederek, yetiştirip ona akıl verinceye kadar ki, o zaman insan kendisinin kul ve Rabbinin melik olduğuna delili anlar. Onun için ikincide "melik" zikredilmiştir. Sonra da ona ibadet gerek ve üzerine vacip olduğun ve mabûdunun o ibadete layık bulunduğuunu anlayınca onun ilâh olduğunı bilir. Bir de kulun Rabbinden ilk tandığı, O'nun, katındaki açık ve gizli nimetlerden insan eden lütf sahibi olmasdır. Bu Rabbdir, sonra onun bu sıfatlarına bilgiden, celâletini ve halka muhtaç olmadığını marifete intikâl eder, o zaman onun hükümdar olduğunı bilir. Çünkü hükümdar, başkası kendisine muhtaç, kendisi başkasından zengin olandır. Sonra kul O'nu böyle tanıyınca O'nun yükseklik ve yücelikte vasfedenlerin vasfı üzerinde bulunduğunu ve O'nun yükseklik ve azametinde akıllan şaşkın ve hayrette kaldığını anlar. Ve o zaman O'nu tapılacak tek ilâh olarak tanır."

Beydâvî de bunu şöyle ifade etmiştir: Bu yüksek nazımda o Rabb'in sığınmaya layık, sığındırmaya kâdir ve O'na karşı koymanın mümkün olmadığına delâlet etmekle beraber, yaratıcısını tanımak için yönelen düşünce ehlinin mertebelerine de işaret vardır. Çünkü o, ilk bakışta kendi üzerinde gördüğü açık ve gizli nimetlerden, kendisinin bir Rabbi olduğunu bilir. Sonra bakışta derinleşir, nihayet gerçekleşir ki, o Hak Teâlâ her şeyden zengin ve her şeyin zatı O'nun ve emrinin masrafları O'ndandır, O hak hükümdardır. Sonra bununla istidlâ eder ki, ibadete layık olan ancak O'dur, başka yoktur. Bir de bunda sıfatın ihtilafını, zatın ihtilâfı yerine indirmekle alışılmış istîâze vecihlerinin hepsi toplanmış olur. Yani âdet, mühim bir belaya duçar olan kimse işini önce ana-babası gibi ulusuna ve terbiyecisine sunar, onların defetmeye güçleri yetmezse hükümdanna, sultanına çıkarır. O da derdini gidermezse onu hükümdarların hükümdan ve her şikâyet ve sığınmanın son mercii olan Hak Teâlâ'ya şikâyet eder. Bu âdet üzere burada Allah'a hem Rablik sıfatıyla, hem meliklik sıfatıyla, hem ilâhîlik sıfatıyla sığınmak vecihleri toplanmıştır ki, bunda sığınlan âfetin büyüklüğüne de işaret vardır."

Bazılar tekrar olmadığını anlatmak için daha sade olarak şöyle demişlerdir: İlk "nâs", cenin ve çocuklar gibi terbiyeye muhtaç olanlar; ikincisi siyasete muhtaç olan gençler ve orta yaşlılar; üçüncüsü sırf Allah'a yönelmiş olan ibâdet ediciler ve yetkinlerdir.

Görülüyor ki üç "nâs" arasında bu gösterilen farkların hepsi de mühim ve dikkate şâyândır. Bazısı daha felsefî, bazısı daha edebî, bazısı da sade olmakla beraber hepsi de birbirine yakındır. Dil nokta-ı nazarından bunların karinesi (ip ucu) de muzaf olan Rab, Melik ve İlâh isimlerinin mefhum ve ilişkisi olanlardaki umum ve husus farkıdır. Rab ismi terbiyeden olduğu, terbiye hakkı da sahip olmaya dayandığı için akıl sahibi olanları da olmayanları da ilgilendirdiği için daha geneldir. Bu karine (ipucu) ile "insanların Rabbi"nde "nâs"ın akıllı, akılsız bütün insan cinsini içine alması gerekir. "Melik" ismi ise "mîm" in ötresiyle mülk veya melekûtân olduğu, bu da "mîm" in esresiyle "mîlk"ten daha özel olarak akıllıların tümü üzerinde siyâset ile tedbir ve işlerin idaresi mânâsından geldiği, "melekût" da bunun mübâlâğası bulunduğu için "melik", "rab"dan daha özeldir. Nitekim Ragıb der ki: "Mîm" in ötresiyle mülk, toplum üzerinde emir ve yasak ile tasarruftur ve akıllılar üzerinde siyasete tahsis edilmiştir. Onun için "İnsanların hükümdan" denilir de, "Varlıkları hükümdan" denilmez. Şu halde "melik'in-nâs"daki "nâs" bütün insan cinsi içinden akli eren insanlar olması lazım gelir. En derin sevgi, en yüksek hümet ile ibadete layık olmayı ifade eden ilâhîlik, hak tanınık ise en mükemmel sıfat olduğundan bunun muzaf olduğu üçüncü "nâs"ın da akıl ve vicdan, iman ve iz'an, ahlâk ve irfan, ınsaf fikrî, güzel amel gibi insanlık melekelerinde az çok bir kemâl, bir erginlik, bir yetkinlik bulunan insanlar olması akla gelir.

Şu halde birinci "nâs"ın, rablık hükmünce hepsinden daha genel olarak henüz ilk terbiyeye muhtaç ve akıl melekesi oluşumamış cenin ve çocuklar gibiler de dahil olmak üzere "istiğrak lâmı" ile bütün insan cinsini içine almış olması açıktır. Yani terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütülmüş insanlar da hariç olmaz. Çünkü meliklik ve ilâhîlik hükmünü de içine alan Rablık hükmü onlarda fiilen sabittir. Gerek başlangıcında, gerek sonunda hiç bir insan ondan âzade ve ihtiyaçsız değildir. Şu kadar ki bunda ilk mertebe de dahil bulunduğundan yükselme mertebelerindeki farkı ortaya çıkarmak isteyenler, bilhassa onu anlatmayı mühim görmüşlerdir. Maksudları ilkel insanlara tahsis edilirdi. Gerçi "nâs" deyiminin bazan âdi insanlar mânâsına hakaret etmek için kullanıldığı da biliniyor ise de, bu mânâ "nâs" mânâsındaki genellikten doğmuş olduğu gibi Rab isminin izafeti de bir şeref ifade ettiğinden dolayı burada hakaret etme kastına zit olacağından, bunun gereği olan genellemeyi özelleştirmeye karine (ipucu) yoktur. "Lâm"ın istîğraka yoruması lazım gelir. Yoksa Rablîği, meliklik ve ilâhîlik ile beyânâ vechi kalmaz, arada zıtlık olurdu. Hatta tekrar tercih edenler bundan dolayı tercih etmişlerdir. Ancak atf-ı beyânâda asıl maksad mânâyı beyan etmek değil, tasdik olunayı ve müsemmâ (isimlenen)yı beyândır. Ebu Hafs Ömer, denildiği zaman, Ebu Hafs ile Ömer arasında beyân, mefhumu değil, müsemmâ (isimlenen)yı beyandır. Ve onun için Ebu Hayyan beyan atfında meşhur olan, sıfat ile değil, camid isimle olmaktrı, diye Keşşâf'a ilişmiştir. Âlûsî de buradakilerin camid isim hükmünde olduğu beyânıyla ona cevap vermiştir ki, maksadı isimleri burada vasıflık durumundan dolayı değil, Allah'ın isimlerinden olmak üzere sırf isim yerinde olarak beyân atfı olduklarını söylemek olacaktı. O halde ikinci "nâs", birincinin bûsbütün aynı olması gerekmeyeceği gibi, bûsbütün başka olması da gerekmez. Şu kadar ki burada kast edilen mânâyı geçmek için vasıflık mânâsıyla izafetin beyânâ âleti düşünmek gibi tasavvuruna ihtiyaç bulunduğunda da inkâr edilemez. Şu halde maksad "nâs"ı beyân değil, Rab mefhumunu da beyân değil, Rabbin zatını daha özel olan sıfat veya isimleriyle beyân olduğundan dolayı her birinde "nâs"ın ona göre düşünülmesi daha açık olur. Bu şekilde ikinci "nâs"da "lâm"ı ahd ile örfi istîğraka yormaya bir karine (ipucu) bulunmuş olacağından bu, birinciden daha özel olarak terbiye olunan insanların içinden yetismeye, akıl melekeleri ve insanî güçleri gelişmeye başlamış, her birinde isteyerek gayret ve çalışma yetkisi meydana gelmiş, bundan dolayı hayır nizamını bozacak şekilde birbirleriyle çekişme ve toplanma yeteneği yüz göstermiş olup da yaratılışlarının hikmeti olan menfaatleri hak ve adalet dairesinde telif ve çekismeleri ortadan kaldırarak ve her biri ehliyet ve yeteneğine göre gayret göstermekle sorumlu tutularak toplum halinde yardımlaşmak üzere yaşayabilmeleri için siyâsete ve "bilfil akıl" denilen fikir ve idrâk ile sevk ve idâre, muhafaza ve korumaya muhtaç bütün akıllı, ergin insanlar toplumu olmak lazım gelir ki, küçük büyük, gelmiş, geçmiş ve gelecek bütün insan cinsi üzerinde Rablîği geçerli olan tek Rab ve böyle bütün akıllı ergin insanlar üzerinde mülkü, melekûtü hakim ve dâim tek hükümdar şüphesiz ki ne insanlar içinden, ne de yaratıklardan birisi olması mümkün olmaz. Bu, en yüksek, en gelişmiş insanın ibadet ve ubûdiyet ile kulluğu kendilerine en mukaddes görev bildikleri, muhabbet ve nzasını en yüksek maksat edindikleri ve bu şevk ile onun sevgili kul ve esirleri vasfada dizilmeyi canlarına minnet saydıkları tek mabûd, o, gönülleri doyulmaz ebedî sulust asfıyla titreten, güzelliik edenlerle daha yüksek güzelliik nesnesini heyecandırarak her an kendisine doğru sıdk ve mücadele ile yaklaşıma aşkını uyandırandıran, her temiz sevgide bir güzelliik ânı; nefesleri tkayan, yürekleri çatlatan, akılları dehşete düşüren ve sersemleştiren her acı korkuda bir celâl cilvesi gösteren ilâhîlik saltanatı şerksiz olarak kendisine mahsus bulunan Hak Teâlâ olabilir. Ve onun için "İnsanların ilâhı" diye beyan buyurulmuştur. O halde bu üçüncü "nâs" akıllı insanlar içinden peygamberler, siddıklar, şehidler, salihler ve Allah'ın birliğine iman edip de onlara uyan ve onlara arkadaş olmak, onlarla haşrolunmak isteyen hâlis mümin erkek ve kadınlar, müslüman erkek ve kadınlar gibi kâmil insanlar, yani Fâtîha Süresi'nde "Kendilerine nimet verdiği, gazab edilmemiş ve sapmamış olanıyuna." (Fâtîha, 1/6-7) ve Bakara Süresi'nin başında "Ahirete kesinlikle iman ederler. İşte onlar,Rablerinden bir hidâyet üzeredirler ve umduklanna erenler işte onlardır." (Bakara, 2/4-5) buyurulan insanlar olması gerekir. Hakikaten sığındırılıp korunmaları vaad olunanlar da bunlardır. Bununla beraber insanların Rablık, mülk, ilâhîlik hükümleri altında birer âyette iç çavır ile tekrar etmesi "Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz öölür idiniz, sizi o diriltti, yine öldürecek, yine diriltecek, sonra O'na döndürüleceksiniz." (Bakara, 2/28), "De ki: Allah sizi yaşatıyor, sonra sizi öldürtüyor. Sonra sizi, kıyamet gününe topla(yıp getir)ecektir ki, onda şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Câsiye, 45/26) gibi âyetlerde hatırlatılan yaşatma ve öldürme mertebeleri ile âhiret günü tavırının da hatırlatılmaktan hâlî değildir. Bu bakımdan söyle demek olur: İnsanlar öölür iken, yani hayatsız yer, cansız madde, ölü toprak iken olanlar, Rablık hükmüyle hayat verip insan yapan nâsın Rabb'ine, sonra o hayattaki insanlar Melik'lik hükmüyle idare ederken siyaset edip öldüren insanların hükümdanna, sonra da o öldürdüğü insanların ilâhîlik hükmüyle ebedî ahiret hayatıyla yeniden dirilitip toplayarak cezalarını vermek üzere ilâhî huzuruna döndürecek olan, yani kudreti bu kadar büyük ve akıllıların hayırlısı olan insanların ilâhına sığınım de. Ona böyle sığınmak ise, sonunda muhakkak olan zoraki döndürmeden önce her emrine hazır olmak üzere isteğe bağlı dönüş demek olan tevbe ve hak yola dönüş ile "Kul(um) bana nafilâ (ibadet)ler ile yaklaşımaya devam eder. Ta ki ben onun kulağı, gözü ve kalbi oluncaya kadar." kudsi hadisi gereğince yaklaşarak Allah'da bâkî olmak" ta karar azmi olmuş olur ki, bu da "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz." (Fâtîha, 1/5) anlaşmasının fiilî sonucu demek olan kurtuluş ve büyük zaferdir. Ne mutlu buna eren kullara!

Şimdi görüldüyor ki, önceki sûrede sığınlan "müsteâzûnbi" (kendisine sığınlan) ancak bir sıfat ile zikrolunmuştu, "Felâkın Rabbi." Halbuki istîâze olunan (sığınlan) âfet, "mâhâilâk" (yarattığın)ın şerri üç çeşit âfet sayılmıştı: Gâsik, neffâsat, hâsîd. Bu sûrede ise sığınlan "Rabb'i'n-nâs, meliki'n-nâs, ilâhi'n-nâs" üç sıfatla zikrolunuyor, kendisinden sığınlan ise bir şerdir. Demek ki bu şer, bu âfet önceki âfetlerin hepsinden büyük, hepsinden tehlikelidir. Ve bundan korunmayı insan hayatının bütün safhalarında ve özellikle son deminde en özel maksad olarak bilmek lazım gelir. Demek ki sığınmak için senâ (övme) dahi istenilen matlûbun kadrine göre olması icap eder. İnsana dışından gelen âfâkî (nesnel, objektif) şerler ne kadar büyük zarar ve fenalık olursa olsun, ona ne kadar acı, elem ve ıztrap verirse versin onda insanın kendi düşüncesinden, inancından, iradesinden, kazanmasından bir sebep olma bulunmadıkça, o şey onun hakikatına nüfuz etmez, ruhunu kirlletmez, Allah katında sorumlu kılmaz, hakikatte onun hesabına bir şer sayılmaz. Bilakis o hayattan elem ve zahmet çektiği için ecir ve sevap bile alır. Çünkü o, onun yaptığını bir şey değildir. Onun sorumluluğu yapana aittir. Halbuki insanın kendinden gelen veyâ az çok meyl ve irâdesine yaklaşıntırlarak kendine yaptırılan şer, kendi şeridir. O, ondan sorumludur, ruhunu kirlletmiş, kendi kendine düşmanlık etmiş olur. İnsan nefsinin en büyük âfeti işte böyle kendi içinden gelen fenalık, içindeki bozukluk, imânsızlık, iradesizlik, himmetsizlik, yanlış anlayış, yanlış düşünüş, fena temayül, aldanış, basiresizlik, kararsızlık, hâsılı bir kelime ile şüphecilik, vesveseciliktr.

"Mecruhu sanma cerh-i mîm'reddir öldüren, Âfât-ı bâtnıyyedir aslı musibetin" "Yaralıyı, yalnız yararını öldürdüğüünü sanma. Musibetin aslı, bâtnî âfetlerdir."

4. Onun için Kur'an'ın başında şüpheyi bertaraf etmekle, imân ve âhireti bilmek korunmanın, kurtuluşun ilk şartı olarak tesbit edildiği gibi, sonunda da her şerre sürüklenen sinsî vesvesenin şerrinden sığınma emrolunarak buyuruluyor ki: ye müteallıktır. O hannâs vesvesecinin şerrinden, yani geri geri çekilip sinen, sinip sinip aldatmak, Hak yolundan geriletip fenalığa sürüklemek için döne döne vesvese vermek âdeti olan o döne, o sinsî, o geriletici vesvese kaynağının şerrinden sığınım.

Esasen vesvese mânâsına masdar ismi veya muzaaf rubâînin masdan bu vezinde de geldiğine göre masdar olmakla beraber çok vesveseci, müvesvis mânâsına mûbâlağa için sıfat ve isim olarak kullanılmıştır ki, aynı vesvese kesilmiş vesvese kaynağı demek gibidir. "Lâm" ile "el-vesvâs", şeytanın bir ismi olmuştur. Çünkü Keşşâf'ın dediği gibi bütün meşgûliyeti, sanatı ve daima üzerine düştüğü hep vesvese ve azdırmadır. Öyle vesvese vermekle bilinen odur. Bahr'u'l-Muhit'de Ebu Hayyan der ki: "el-Vesvâs, şeytanın ismi demislerdir, bununla beraber vesvas şehvetlerin fısıldadığı vesveseye de denilir ki yasaklanmış olan nefsin arzularındır."

Vesvese nedir? Keşşâf'ın ve Ragıb'ın da söyledikleri vechile vesvese esasen fis, his demek, yavaş fısıltı yapmak, fiskos etmek gibi gizli sese, gizli fısıltıya denilir. Zinet eşyası hışlısına "vesvâs'ül-hulî" denilmesi bundandır. Kamus'un kaydettiği vechile avcının ve köpeklerin yavaşça seslerine vesvese ve vesvâs denilmesi de bundandır. Bundan hâtrâ-i rediye, yani nefsin veya şeytanın kalbe koyduğu hayırsız, faydasız, alçak hatıra ve dağdağaya vesvese denilmek meşhur olmuştur, dilimizde bilinen de budur. "Nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz." (Kâf, 50/16) âyeti nefsin vesvesesi hakkında, "Şeytan ona (Âdem'e) fısıldadı." (Tâhâ, 20/120) âyeti de şeytanın vesvesesi hakkındadır.

a gelince: "Hunûs'tan mûbâlâğalı ism-i fâil veya o vezinde ism-i mensub olarak vesvâsın sıfatıdır. Çok hunûs edici, hunûs âdeti olan demektir. Küvvirat Süresi'nde "Gündüzleri kaybolup geceleri ortaya çıkan bütün yıldızlara." (Küvvirat, 81/15-16) âyetinde de geçmiş olan hunûs, lugatta lazım (geçişsiz) fiil olarak teahhur ve rûcû yani gerilemek ve geri dönmek, sıkılıp büzülmek, sinip kaybolmak ve görünmez olmak mânâlarıyla ilgili olduğu gibi, müteaddî (geçişli) fiil olarak geriletmek, munkabız etmek, sindirip kaybetmek mânâlarına gelir. Tefsirciler çoğunlukla lâzım fiilden geç kalma ve inkıbaz ile sinmek mânâsını esas tutarak tefsir etmişlerdir ki, bundan "hannâs" gibi çekilerek veya büzülüp sinerek fırsat bulunca dönmek âdeti olan demek oluyor. Onun için biz bunu sinsi diye tercüme etmeyi uygun bulduk. Keşşâfta: "Hunûsa mensup, âdeti hunûs yani geri kalmak olandır. Çünkü Sâid b. Cübeyr'den rivayet olunmuştur ki, insan Rabbinin zikrettiği zaman şeytan hunûs eder, geri kaçır, gaflet edince de döner vesveseye bağlar." der. Ragıb da der ki: "Hannâs, hunûs eden, yani Allah anıldığında zaman geri kalan şeytandır." Bunlara göre "Vesvâs-i hannâs" şeytan demek olmuş oluyor ki, tefsircilerin çoğu da bunu söylemişlerdir. Sürenin sonunda bu şeytan

6. "cinlerden ve insanlardan" diye genelleştirilerek beyân olunacağına göre bu da yeterlidir. Bununla beraber Ebu Hayyan bunun nefse de şümûlünü ve tam sinsilik mânâsını göstererek Bahir'den demiştir ki: "el-Hannâs, "İzi üzere geri dönen, zaman zaman gizlenendir." Ve bu vasıf, şeytanda yerleşmiştir. Kul Allah Teâlâ'yı zikrettiği zaman şeytan gelirler, çekinir. Şehvetlere gelince: Bu da imân ile ve meleğin ilhamıyla, hayâ ile siner, çekinir. Şu halde bu iki mânâ "vesvas"ta mevcuttur, da "Şeytanlardan ve insanlann nefislerinden" demek olur. Yahut vesvâs ile murad, şeytan ve kötü yakınlardan yaldızcı, kıskırtan, da o "vesvâs'î" beyan olur. "Hunûs" müteaddî (geçişli) olabileceğine göre de "hannâs", geriletici veya sindirici demek olur. Şeytan ve şehvetler hakkında bu da doğrudur. Çünkü bunlar vesveseleriyle insanı geriletir, insanlık rûhunu hak yolunda ilerletmekten alıkoymaz. Akıl ve fikrini çekerek sabir ve metanetini, azim ve irâdesini kırarak imânı ve şekîz silimden, güzel ameller için mücadeleden çekindirir, sırf hayvanî, fanî zevkleri ve yanlış yollarla türlü hilelere, aldatışlara sevk ederek geriletir, aşağılatarak ve soysuzlaştırarak fânî hayatta çürütüp bitirmek ister. Allah anıldıkça, hak korkusu göründükçe gelirler, siner, fırsat buldukça döner, yüz buldukça şımarır, musallat oldukça olur, musallat olduğuna da düşümlere üfleyle üfleyle vehimler ve hayâller içinde sindire sindire alçaltır ve adı kötüyê çikmiş eder bırakır. Bu mânâ itibarıyla da yine sinsi diye tercemesi uygun olur.

İbnü Sinâ demiş ki: Vesvâs, vesvese veren düşüncedir. Bu da hayvansal nefsi kullanmaya geçiş, sonra da hareketi aksine oluşu chitileyte hayâl gücüdür. Zira nefsin asıl vehesi ayrıca prensipleridir. Hayal edici güç onu madde ve ilişkileriyle meşgul olmaya doğru tuttuğu zaman o güç, hunûs etmiş, yani tersine hareket etmiş olur. Bazılan da demiştir ki, kuruntu gücüdür. Çünkü o başlangıçlarda akla uygun gelir. Fakat iş sonuca gelince çekinir, vesvese vermeye, şüpheye düşürmeye başlar. Âlûsî'nin bunlara karşı, "Allah'ın kelâmını böyle tefsir etmek vesvâs-ı hannâsın şerrinden olduğu gizli değildir." demesi de yerinde olmuştur. Zira kuruntu ve hayâl atılınca vesvesenin yeri kalmaz. Allah'ın kelâmını, yarattığı tabiata bakarak, âfakî (nesnel) ve enfûsî (özel) âlâmetlerini düşünüp ve inceleyerek anlamaya çalışmak şeytanın vesvesesi değil, Kur'an'ın bakma (nazar) ve tefekkür emirlerinin gereği olduğunun da unutulmaması gerekir. Nitekim Beydâvî de vesvese verenî vehim kuvveti gibi diyerek izah etmiştir. Bunu bir temsil değil, sadece düşündürmeye yorup da vehmin ve hayâl vesveselerinin şermini istîâze (sığınma)den hariç bırakmak şeytanın en çok kullanmak istediği araçlarını ihmâl etmek demektir.

"Vesvâs"ın vesvese veren kuvvet demek olduğunda ve vesvesenin hayâl etmek ve kuruntu ile ilgili bulunduğuna vesveseye düşülmeye sebep yoktur. Ancak bunu tahsisle kalkışmayıp da şu ilâhî beyanın umûm ve şümûlû üzere anlamak elbette daha doğrudur. Zira "Vesvâs'ül-hannâs" nedir, diye tereddüde düşülmemek için şöyle beyan ve açıklama buyurulmuştur: O ki insanlann sinelerinde vesvese verip durur. Yani insanlann içlerinde: gerek ferd olarak içlerinde, gönüllerinde ve gerek toplum olarak içlerinde, aralarında, yahut Allah'ı unutanlann göğüsleri, bağrıları içinde iç ve dış duyulardan hatırlanma, gönüllerine türlü vesvese sokar, seziilir seziilmez fiskos eder gibi yavaşçadan gıcıklayarak kötü telkinler yapar, kötü kötü eğilimler, alçak alçak hisler uyandırır. Bu şekilde aklı ve fikirlerini çeler, türlü fenalıklara düşürür. Allah yoluna gitmekten, insanlık gayesine ermekten alıkoymaz, nihayet din ve imandan çıkarır, ebedi helake sürükler. O vesvâs'ül-hannâs işte böyle her şer'in başı olan vesveseyi gafil insanlann sinelerinde fısıldayıp duran sinsi etken her ne ise odur.

İbnü Sinâ der ki: "Nefsin birinci bineği sinelerdir. Zira insana ait nefsin ilk ilgilendiği kalbdır. Onun aracılığı ile diğer uzuvlara yayılır, onun için vesvesenin etkisi ilk önce sinelerde olur."

Tefsirciler diyorlar ki, burada mevsûlünün 'r'abında üç vecih caizdir: Birincisi, sıfat olarak mahallen mecrûr olmaktadır ki, vesvâsın tefsir edici sıfatı (sıfat-ı müfessiresi) demektir. İkincisi, onu tefsir için isti'nâf cümlesi olmak üzere takdirinde haber olarak merfû olmaktadır. Üçüncüsü, zem üzere mansup olmaktadır. Bu iki veche göre "el-Hannâs"da vakıf yapmak, vakf-ı hasen olur. Birincisine göre ise Kevâşî tefsirinde, "vakf caiz olmaz" demiş. Fakat Taybî buna: "Vakfın caiz olmamasında şüphə (nazar) vardır, çünkü fâsıla vardır (âyet sonudur)." diye ilmiş. Keşf'te de demiştir ki, sıfat olunca hüsn (güzel olma), müsselmen değildir. Meğer Allahümme vakf-ı hasen bir özel fâsılada bu gibisine de şamil olması hakkında bir veche göre olsun. Zira Kur'an'ın her fâsılası güzeldir, her âyetinde vakıf yapmanın da güzel olması lâzım gelir. Âyetlerde vakıf, Rasulullah'ın sünnetidir, diye de bir rivayet vardır. Bu "en-Nâs"dan murad, Allah'ı zikreden gaflet edenler, yani gaflet halinde olan insanlar olmasın açıktır. Onun için bunun "nâsî" yani unutan mânâsına olmasını da caiz görmüşlerdir.

Cinlerden ve insanlardan. Yani o vesvese veren gerek gizli cin taifesinden, cinnîlerden olsun ve gerek malum insanlardan, insîler kısmından olsun o vesvas'ül-hannâs ikisini de kapsamına alır. İkinci bir mânâ ile: Cinden de vesvese verir, insanlardan da vesvese verir. Yani cinlerden, tabiat ötesi gizli yaratıklardan bahsederek onlara ilişik ettirerek o chetten de vesvese verir. İnsanlardan bahsederek, onlara ilişik ettirerek o yünden de vesvese verir. İbnü Sinâ'nın anlayışına göre cin istitar (gizlenme, örtünme)den, insi istinâstandır, gizli işler gizli hisler, yeniden başlanılan işler açık hislerdir. Vesvese veren, kalbe vesveseyi bunlardan verir. Üçüncü bir mânâ ile gerek cinden olan ve gerek insten olan insanlann sadır (sîne)lan içinde vesvese verir, bu şekilde cinni de aztır, insanı da aztır. Dördüncü bir mânâ ile de, yani gizli, açık cin ve insanın şerrinden.

Bu mânâların vecihi: Buradaki in mânâsı ve ilişikisidir. Bunda tefsirciler üç, dört vecih

zikretmişlerdir:

Birincisi: "Min" beyânıyye olarak yü beyân olmasdır ki, dolayısıyla "vesvâs"ın cinslerini beyan olur. Yani o vesvese veren vesveseci şeytan iki türdür: Birî fizik ötesi sahada gizli takımdan, cinnîler soyundan, biri de normal düzeyde açık ilgi kurulan, bilinen insanlar soyundandır. Bu mânâ En'am Süresi'nde geçtiği üzere "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlannı düşünman yaptık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar." (En'am, 6/112) âyeti mânâsına uygun olarak vesvâs (vesveseci)ın insan ve cin şeytanlannndan daha genel olduğunu ve hepsinin şerrinden Allah'a sığınmak lüzûmunu beyân olur, en açık mânâ da budur. Ebu Zer (r.a.)'den rivayet edilmiştir ki, bir adama: "Sen, insan şeytanından Allah'a sığındın mı?" demiştir.

İkincisi: in ibtidâiyye olarak ye taallûk etmesidir ki, vesvese verenî değil, verdiği vesvesenin başlangıcını, ilgilenme yönünü göstermiş olur. Kâh cinlerden vesveselendirir, kâh insanlardan vesveselendirir, demek olur. Bu, yoruma göre cin, en genel mânâsıyla melekleri de kapsamına almış olabilir. Gerçi melek, şer değil ve vesvese vermeye de vesveseciler onlardan da bahsederek vesvese ve aldatmacada bulunabilirler.

Üçüncüsü: deki "nâs"ı beyân olmasdır ki, Ferrâ ve daha bir takım kimseler buna kâni olmuşlar ve demişlerdi: "Nâs, cinne de denir. Nitekim Cin Süresi'nde "Cinlerden bir topluluk." (Cin, 72/1) ve "Cinlerden erkekler." (Cin, 72/6) denildiği gibi Kelb'den nakledildiği üzere "Cinlerden insanlar" dahi denilir. Bu şekilde o vesveseci, cinden olan "nâs"a da, insten olan "nâs"a da vesvese verir demek olur.

Keşşâf sahibi der ki: "Ben, bunu doğru bulmam. Çünkü cinne cin denmesi kapalılıklaından, gizliliklerinden dolaydır. "Nâs" (insanlar)a nâs denilmesi de, beşer denilmesi gibi, irtada oluşlannndan dolaydır ki, ibsâr (görmek) mânâsına olan inâştan alınmıştır. "Nâs" deyiminin ikisine de söylendiği vâkî, sahih ve sâbit olsa bile, Kur'an'ın fesâhatine ve yapmaktan uzak olmasına uygun olmaz. Bu mânâyı anlamak için ile "en-Nâs" (unutan) kastedilmesi daha iyidir ki, "O çağırıcının çağırdığı gün." (Kamer, 54/6) gibi "İnsanlann akin akin döndüğü yerden." (Bakara, 2/199) âyetinde kesrile okunduğu gibi olur. Sonra da bu nâsî, cin ve ins ile beyan edilir. Çünkü insanlar ve cinler, Allah Teâlâ'nın hakkını unutmakla vasıflanmış iki türdürler." Fakat bu da zahirin zıddı olmakla beraber, bu şekilde "sadr'ın çoğulu olan sudûrun tekil olan nâsiye izafeti de zevke pek uygun gelmez. Bu veche kâni olanlann asıl maksadı burada ins ve insiyi mutlak insandan daha özel olarak ona karşı olan cinni de mutlak insan cinsi ve mâhiyeti içerisinde düşünmek gerekir. Çünkü ins, mutlak insan mânâsına geldiği gibi, insanın ilişki kurduğu dostu, yârı ve devamı beraber olduğu ahbâbı mânâsına da gelir. Buna karşılık olan da tanımadığı yabancı, bilmediği demek olur. Yine bu mânâya yakındır ki, insanın nefsi ve vücudu tarafına gelene insî, öte tarafına vahşî tabir olunur. Mesela elin iç yüzü ve ayağın üstü insî, elin dış tarafı ve ayağın tabanı vahşîdir ve Anatomiye bu mânâ meşhurdur. Aynı şekilde cin, gece karanlığı ve örtünme mânâsından olarak duygulardan gizli olan şeylere ve bütün ruhânîlere ve ruhanîlerden özellikle bir kısmına derecelerine göre söylendiği gibi (En'am Süresi, 6/128. âyetinde geçmişti oraya bkz.), insanlann toplandığı çok ve kalabalık toplumun en çok ve gur yerine de, iç kısmını örttüğü için denildiği lûgatta malumdur. Şu halde da "nâs", bilinen ve bilinmeyen bütün insanlar, daki "nâs" da daha özel mânâsıyla insin çoğulu enâsî, hafifletilmiş (muhaفف) nâs, yani alışılmış insanlar demek olur. Cinne de bunun karşılığı yabancı, gizli, tanınmadık, meğhul insanlar, demek gibi olarak ikisi bütün insanlann beyan etmiş olur. Vesvâs (vesveseci) da, bütün insanlar cinsine vesvese veren, maddî manevî, uzak, yakın her ne ise o demek olur. Bu mânâ da haddi zatında önemlidir ve lâfzın ihtimali durumlanndan da olabilir. Ancak bunda cinnin mânâsını tahsis ile beraber, daha çok açıklamaya ihtiyaç duyulan "vesvâs"ı bırakıp da açık olan "nâs"ı beyânâ geçmek vardır ki uygun değildir. Onun için bu üçüncü vecih, mânâ itibarıyla doğru olsa bile, âyet metinden anlaşılması itibarıyla pek zayıf ve pek dolambaçlı olduğu için ta'kid (sözü anlaşılmaz hale sokmak)den uzak değildir. Bununla tefsir, Kur'an'ın fesâhatına uygun olmaz. Yalnız cin ve insin hâs (özel) bir mânâsını da anlatmak için zikrolunmuştur.

Dördüncü bir vecih de vesvâsı beyân veya harfî cerin tekran ve muzaf takdiriyle "Cinlerin ve insanlann şerrinden" mânâsında bedel olmaktadır ki, bunun da sonucu birinci vecih gibi olur. Bütün bu vecihler içinde en açığı birinci vecihtir. Bu suretle "cinn" duyulannn gerisinde olan tabiat ötesi sahayı, (nâs) da tabîi sahayı beyan demektir. Vesvese mutlaka bunlann birinden veya her ikisinden gelir.

İşte bütün bunlann şerrinden ve özellikle vesvesesinin şerrinden insanlann Rabbi, insanlann Meliki, insanlann ilâhî olan tek, ulu Allahu Zülcelâl'e sığınmak sonuç olarak emredilmiş ve bu vechile sığınanlann Allah'ın yardımına mazhar olmak suretiyle korunarak güzel sonuca erecekleri vaad buyurulmuştur ki, bunun üzerine teşekkür olarak "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (Fâtiha, 1/2) diye Fâtiha Süresi'nden başlamak ne güzeldir!

Bu yüce sürenin harfleri tekrarsız olarak (med harfleri dâhil) sayıldığında yirmi iki harftir. Fâtiha Süresi'nin harfleri de böyledir. Âlûsî'nin nakline göre bunun, nuzûl senelerine remz olduğunu söyleyenler olmuştur. Çünkü Kur'an'ın yirmi iki senede nazil olduğunu rivayet edenler de vardır. Lâkin meşhur olan yirmi üç senedir. Şu halde yirmi iki seneden fazla olmakla beraber tam yirmi üç seneye de dolmamış olduğunu söylemek hespine uygun olur. Gerçi dile ait bir konumu, akfî veya tabîi delaleti olmayarak sırf tesadüf kabilinden görünen bu gibi rastlantıların hükümler gerektirecek kadar delil getirmeye müsait, ifadesi kastedilen bir mânâyı murat etmek nazarıyla bakmak doğru olmaz ise de, hakikatte Allah'ın ilmine göre tesadüf düşüncesi vârid olamayacağı ve her rastlantının dahi gerçekte bir hikmet ve mânâsı bulunması gerekeceği düşünülürse, bu gibi rastlantıların yerine göre sembolik bir mânâ ifadesinden hâlî kalmayacağı da inkâr edilemez. Bu sebeple bunlan da işaretlerin lâtifeleri ve terkiplerin dayanakları kabilinden olan zevke ait nüktelere katılmış remizler, işaretler halinde kaydetmek ve mütâlââ etmek faydalardan uzak olmaz. Kur'an'da bu kabilinden de birçok incelikler bulunduğu malûm, bununla birlikte mütesâbihât vâdisi demek olan bu gibi nüktelerden muhkemlerin tersine mânâlar çıkarmaya kalkışmak, hurûflîlik sapıklık ve dalâletle bâtnîlik karınlıklarına sürüklemek demek olacağı, bunun ise Kur'an'ın zulmetten nura götüren açık beyânına ters düştüğü de şüphesiz olmakla beraber, muhkemlere aykırı olmayarak sezilen, duyulan panitılar, bakışlar, ince ince irfanlan zevkleri okşayan remizler, işaretler, sözden çok hâle ait olan ve ehinden başkasına örtüsünü açmayan güzelliiler de ne kadar icelense o kadar faydalı, o kadar lâtîf olur. Meselâ Kur'an'ın başı bismelenin (bâ) sîle başladığı, sonu da "nâs"ın "sîn"i ile son bulduğu düşünülünce, bunun "bes", yani yetişir, kâfi, işte o kadar demek gibi olduğu, bunun da "Biz kitap (Kur'an)da hiç bir şey eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar), Rab'leri(nin huzuru)na toplanacaklardır." (En'am, 6/38) muhkem mefhumuna uygun olarak Kur'an'ın başka bir kitaba, diğer bir delile ihtiyaç bırakmayacak derecede din esaslannın hepsini içeren, yeterli bir hidayet rehberi olduğuna bir remiz (sembol), yani "Kendilerine okunan kitab (Kur'an)ı sana indirmemiz onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır." (Ankebût, 29/51) muhkem mânâsına da işaret olması gibi anlayışlar, boş değil, hoştur. Nitekim şu Farsça beyit de bu mânâda söylenmiştir:

"Evvel ü âhir-i Kur'an niye bâ, sîn gelirdi"

Yani rehber iki âlemde bize Kur'an bes."

Bunu, bizde bilinen "Allah bes, bâkî heves" (Allah yetileridir, geri kalan vesedir.) sözünün mânâsıyla anlamak da Kur'an'ın baştan sona bütün maksatlarını kapsayıcı olmak itibarıyla daha derli toplu olacağını hatırlatmak da şüphesiz ki faydalıdır. Bunda Tevbe Süresi'nin sonundaki "Eğer (inanmaktan) yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter! Ondan başka ilâh yoktur. O'na dayandım. O, büyük Arş'ın sahibidir." (Tevbe, 9/129) ve Yâsin Süresi'nin sonundaki "Yücedir o (Allah) ki, herşeyin hükümrânlığı O'nun elindedir ve siz O'na döndürüleceksiniz." (Yâsin, 36/83) gibi âyetlere özellikle

işaret bulunmakla beraber, Fâtiha'daki yardım isteme ile hâtıme (bitiş)deki sığınma emirlerinin tevhid ve ihlâs gayesinde bir tatmini vardır ki, genelde istenilen güzel bitiş (hüsni hâtıme) de budur. Bununla beraber bu işaretleri, harflerin sembolik mânâlarından çıkmaya ihtiyaç da yoktur. Fâtiha ve Bakara Sûresi'nin başı ile ihlas ve Muavvizeteyn (Felâk ve Nâs sûreleri), bu üç sûrenin mânâ ve mefhûnu düşünüldüğü zaman doğrudan doğruya mânâlar arasındaki tutarlılık ve ilgi, sûrelerin baş ve sonları arasındaki birlik ahenği, fikrî ve beyânî silsile de o nükteleri ilhâm etmeye yeterlidir. Bu ahenk ve uygunluk bize Kur'ân sûrelerinin tertibinin de vahyile olduğu hakkındaki mezhebimizin kuvvet ve isabetini gösterir. Onun için sırf remizlerinden fikre doğan mânâlar Allah'ın muradı olduğuna hükmetmek doğru olmayacağı hakkında bilgilerin hatırlatmasını unutmaması ve kastedileni karanlık yollarda aramayıp doğru yola sarılmak maksatların başlıcası olduğunu dâima göz önünde tutmak lâzımdır.

Kıyamet günü selâmete ermek için doğru yola hidayet, istenilen ilk maksad olduğu gibi, o yolda insanlık mertebelerinin en yüksek kemâlî olan bekâbillâh (Allah'da bâkî olma) saadetine kavuşmak için de gizli açık her türlü vesveseden, şüphe ve zandan sakınarak tam bir bilgi ile Allah Teâlâ'nın Rabliğına, hükümranlığına, ilâhlığına sığınmak son gaye olduğunun hâtıme (sonuç) olarak beyân buyurulmuş olması şüpheden uzak olarak gösteriyor ki, insanlığın saadetinin gayesi kesin bilgi ile ittika (Allah'tan gereğince korkma)dadır, hüsn-i hâtıme (ömrün iyi bir şekilde bitişi) onunladır, "Sonuç, (Allah'tan korkup günahıtan) korunanlarındır." (A'raf, 7/128). İşte kendisinde şüphe bulunmayan bu en mükemmel kitap böyle "Müttakiler için yol gösterici." (Bakara, 2/2) olarak indirilmiştir. Gereğince amel edenler de hep o güzel âkibete ermiştir. Gereğince amel etmek de Allah'ın lütfu ve başanlı kılmasıyladır. Bize düşen "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz." (Fâtiha, 1/5) anlaşmasıyla O'nu istemek, kesin bilgi ve ihlâs ile O'na sığınmaktır.

Bu aciz kul da hamd ve tesbih ile O'nun terbiyesinin lütfuna, mülkünün feyzine, ilâhî yardımına, rahmet ve gufrânına sığınarak hem kendim, hem milletim, din kardeşlerim hakkında vesveselerden uzak, selim kalp ve doğru vicdan ile o güzel sonuca muvaffak kılmasını diler ve on iki seneden beri gece ve gündüz Hakk'ın aşkı ile gözlerinden nokta nokta akan gözyaşı dökerek altmış senelik hayatımın sayfalanna Allah'ın kelâmının meâl ve tefsirini yazmaya çalışan güçsüz kalemim bu noktada "Allah bes, bâkî heves" (Allah kâfidir, geri kalan hevestir.) diyerek sonuca imza koymak isterken, Hakk'ın cömertlik sırnı bilmiş olmaktan bir ân uzak kalmak istemeyen zayıf kalbim de bu yalvanp yakarma ile söze son verir:

Geldim likâna ermek için iş bu menzile
Haşret erenlerinle beni eyleyip kerem
Bir ân imiş meâlî kitab-ı vücudumun
Ömrüm şu tercemânım olan satr-ı mürtesem
Levh-ı nzaya yazdır ilâhî bu satınımı
Her dem nevâyı hamdini kaydeylesin satır.
"Sana kavuşmak için bu menzile geldim.
Kerem eyleyip, beni eren kullannla haşret.
Vücudumun kitabının meâlî bir ân imiş.
Ömrüm, şu tercemânım olan resmedilmiş satır.
İlâhî, bu satınımı nza levhasına yazdır.
Her ân kalem, hamdinin sesini kaydetsin."
"Ey Rabbim! Bana bir hüküm ihsan et ve beni sâlihler zümresine kat. Ve sonrakilerde bana bir sadakat dili (zıkr-ı cemil) tahsis eyle. Ve beni nâim cennetinin vârislerinden kıl. Ey Rabbimiz! Bizlere eşlerimizden ve zürriyetlerimizden gözler süruru ihsan buyur ve bizleri muttakilere önder kıl. Ey Rabbimiz! Bizleri ve bizden önce iman ile geçen kardeşlerimizi affeyle ve iman edenlere karşı kalplerimizde bir kin tutturma. Ey Rabbimiz! Şüphe yok ki sen şefkatlisin, merhametlisin. Ey Rabbimiz! Hamd, evvel ve âhir sanadır. Sen Sübhan'sın ey Rab! Senin şanın ne büyüktür! Bürhânın ne yücedir. Fâtiha senden, sonuç sanadır. Ey Allah'im! Muhammed (s.a.v.)'e ve onun yakınlarına salat ve selâm et. Nasıl İbrahim'e ve onun onun yakınlarına salat ve selâm eyledinse. Sen övülmüşsün, pek yücesin. Ey Allah'im! Muhammed (s.a.v.)'i ve onun yakınlarını kutlu eyle, İbrahim ve onun yakınlarını kutlu eylediğin gibi. Sen övülmüşsün, pek yücesin! Bizi, kendilerine nimet verdikleriyle, gazab edilmemiş ve sapmamışlarla haşret! Âmin".

axenus